ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ

ಕನ್ನಡ ವಿಷಯ ವಿಶ್ವಕೋಶ

ಕರ್ನಾಟಕ

ದಾಂಡೇಲಿ: ಉತ್ತರಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಹಳಿಯಾಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹಳಿಯಾಳದ ನೈಋುತ್ಯಕ್ಕೆ 22ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಕಾಳಿನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಒಂದು ಊರು. ಉದ್ಯಮ ಕೇಂದ್ರ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 53,290. ಧಾರವಾಡದಿಂದ ದಾಂಡೇಲಿಗೆ ಅಳಣಾವರ ಮೂಲಕ ರೈಲು ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪ್ರಮುಖ ಊರುಗಳೊಂದಿಗೆ ಉತ್ತಮ ರಸ್ತೆಗಳಿದ್ದು ವಾಹನ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ.

ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ವಸತಿ ಗೃಹ, ದಾಂಡೇಲಿ

ದಾಂಡೇಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ನಿಸರ್ಗ ಸಂಪತ್ತನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ; ಅರಣ್ಯ ಮೂಲ ಉದ್ಯಮಗಳಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ವೆಸ್ಟ್‌ಕೋಸ್ಟ್ ಪೇಪರ್ ಮಿಲ್ಸ್ ಲಿಮಿಟೆಡ್ ಕಾಗದ ಕಾರ್ಖಾನೆ 1955ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು. ಇದರ ಸ್ಥಳೀಯ ಕಚೇರಿ ದಾಂಡೇಲಿಯ ಬಾಂಗೂರ್ ನಗರದಲ್ಲಿದ್ದು ಆಡಳಿತ ಕಚೇರಿ ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಇಂಡಿಯನ್ ಪ್ಲೈವುಡ್ ಕಾರ್ಖಾನೆ 1944ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದದ್ದು. ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರಗಳ ಸಂಯುಕ್ತ ಸಹಾಯದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಇಂದು ಈ ಕಾರ್ಖಾನೆಯ ಶಾಖೆಗಳು ಧಾರವಾಡ, ತಾಳಗುಪ್ಪ, ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ (ದ.ಕ.) ಹಂಗಾರಕಟ್ಟೆ, ಅಹಮದಾಬಾದ್, ಇಟಾರ್ಸಿ (ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶ), ಮುಂಬಯಿಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಈ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಎಲ್ಲ ವಿಧವಾದ ಪ್ಲೈವುಡ್ ಉತ್ಪಾದಿಸುತ್ತಿದ್ದು ಚಿಪ್‌ಬೋರ್ಡ್ ಕಾರ್ಖಾನೆಯನ್ನೂ ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಕಾರ್ಖಾನೆಯ ಮುಖ್ಯ ಕಚೇರಿ ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಫೆರೊ ಮ್ಯಾಂಗನೀಸ್ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಭಾರತದಲ್ಲಿ 1956ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರಥಮ ಫೆರೊ ಮ್ಯಾಂಗನೀಸ್ ಕಾರ್ಖಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ತಯಾರಾಗುವ ಫೆರೊ ಮ್ಯಾಂಗನೀಸ್ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲೇ ಅತ್ಯುತ್ತಮವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರಿ ಕಟ್ಟಿಗೆ ಕೊರೆಯುವ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಸಹ ಇದೆ. ಈ ಕಾರ್ಖಾನೆಗೆ ಬೇಕಾದ ಕಚ್ಚಾ ಸರಕುಗಳನ್ನು ದಾಂಡೇಲಿಯ ಕಟ್ಟಿಗೆ ಡಿಪೋ ಒದಗಿಸುತ್ತಿದ್ದು ಈಗ ಇಲ್ಲಿ ರೈಲ್ವೆ ಸ್ಲೀಪರ್ಸ್ ಸಹ ತಯಾರಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಕಾಳಿ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಯೋಜನೆಯ ಕೇಂದ್ರವಾದ ಅಂಬಿಕಾನಗರ **(ನೋಡಿ)** 22 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದ್ದು ದಾಂಡೇಲಿಯದೇ ಇನ್ನೊಂದು ಭಾಗವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದೆ.

ದಾಂಡೇಲಿಯ ಸುತ್ತಲಿರುವ ಕಾಳಿನದಿಯ ನಿಸರ್ಗ ಸೌಂದರ್ಯವಲ್ಲದೆ ಇತರ ಕೆಲವು ಆಕರ್ಷಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಕವಳೆ ಗುಹೆಗಳು, ವಿಂಚೋಲಿ ಧಬಧಬೆ, ನಾಗಝುರಿ ಕಣಿವೆ, ಸಿಂಥರಿರಾಕ್ಸ್, ಹೌರಾ ಮಾದರಿಯ ಗುಂದದ ಪ್ರಾಚೀನ ತೂಗುಸೇತುವೆ ಮತ್ತು ಕಾಳಿ ಬೃಹತ್ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಯೋಜನೆಯ ಸೈಕ್ಸ್ ಪಾಯಿಂಟ್‌ನ ವಿಹಂಗಮ ನೋಟ– ಇವನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. ದಾಂಡೇಲಿ ಅರಣ್ಯ ವನ್ಯಮೃಗ ರಕ್ಷಣಾಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ಆನೆ, ಕಾಡುಕೋಣ, ಹುಲಿ, ಚಿರತೆ, ಸಾಂಬಾರ್ ಜಿಂಕೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ನೋಡಬಹುದು.

ಪಾಂಡವರು ತಮ್ಮ ವನವಾಸ ಮತ್ತು ಅಜ್ಞಾತವಾಸಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸಿದ ದಂಡಕ ಅರಣ್ಯ ದಾಂಡೇಲಿಯಾಗಿದೆ ಎಂದು ಪುರಾಣಗಳ ಹೇಳಿಕೆ. ಇದು ಕದಂಬರ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು, ಮಹಾರಾಣಿಯ ಕೋರಿಕೆಯಂತೆ

ಕಟ್ಟಲಾದುದೆನ್ನುವ ಕೋಟೆಯೊಂದು ಇಲ್ಲಿತ್ತು. ಈ ಕೋಟೆ ಇಂದು ಕಾಳಿನದಿಯ ಗರ್ಭ ಸೇರಿದೆ. **(ವಿ.ಎನ್.ಬಿ.)**

ದಾವಣಗೆರೆ: ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಒಂದು ಜಿಲ್ಲೆ, ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. 1997ರಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಪುನರ್ವಿಂಗಡಣೆಯಾದಾಗ ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂತು. ದಾವಣಗೆರೆ, ಹರಿಹರ ಮತ್ತು ಜಗಳೂರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳನ್ನು ಹಿಂದಿನ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಿಂದಲೂ ಚನ್ನಗಿರಿ ಮತ್ತು ಹೊನ್ನಾಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳನ್ನು ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಿಂದಲೂ ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಿಂದಲೂ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಆರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಿರುವ ಈ ಹೊಸ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಾರಿ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಮತ್ತು ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆಗಳು ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 6,018ಚ.ಕಿಮೀ. ಹೋಬಳಿಗಳು 24, ಗ್ರಾಮಗಳು 786. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 17,90,952.

ಭೌತಿಕ ಲಕ್ಷಣಗಳು : ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮ ಬೆಟ್ಟಶ್ರೇಣಿಗಳ ನಡುವಿರುವ ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಹೆಚ್ಚು ಎತ್ತರವಲ್ಲದ ಗುಡ್ಡಬೆಟ್ಟಗಳಿಂದ ಮತ್ತು ಸಮತಟ್ಟಾದ ಬಯಲುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಇಳಿಜಾರಾಗಿರುವ ದಖನ್ ಪ್ರಸ್ಥಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಒಣ ಪ್ರದೇಶದ ವಲಯದೊಳಗೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಬಯಲುಗಳ ನಡುವೆ ಸು.30ಕಿಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಕಡಿಮೆ ಎತ್ತರದ ಸಮಾನಾಂತರವಾಗಿ ವಾಯವ್ಯ ಆಗ್ನೇಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹಬ್ಬಿದ ಬೆಟ್ಟಸಾಲುಗಳಿವೆ. ಈ ಬೆಟ್ಟಸಾಲುಗಳ ನಡುವೆ ನದಿ ಕಣಿವೆಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಚನ್ನಗಿರಿ ಪಟ್ಟಣ 671ಮೀ ಎತ್ತರವಿರುವ ಒಂದು ಬೆಟ್ಟ ಸಮೂಹದ ಮೇಲಿದೆ. ಹೊನ್ನಾಳಿ 549ಮೀ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿದೆ. ಚನ್ನಗಿರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಗುಡ್ಡ ಸಾಲುಗಳು ಹಬ್ಬಿವೆ. ಹೊನ್ನಾಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕಲ್ವರಂಗನಗಿರಿ 1,031ಮೀ ಎತ್ತರವಿದೆ. ಇದು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೆಚ್ಚು ಎತ್ತರದ ಶಿಖರ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣದಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿ ಹರಿದರೆ, ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ವೇದಾವತಿ ನದಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಜನಗಹಳ್ಳ ಅಥವಾ ಚಿಕ್ಕಹಗರಿಹಳ್ಳ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಯ ಏರುತಗ್ಗುಗಳು ಈ ನದಿ ಕಣಿವೆಗಳ ಜಾಡಿನಲ್ಲೇ ರೂಪುಗೊಂಡಿವೆ.

ಹೊಸದುರ್ಗದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಬೆಟ್ಟಸಾಲು ಮಾಯಕೊಂಡದ ಮೂಲಕ ದಾವಣಗೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಅಣಜಿ ವರೆಗೆ ಹಬ್ಬಿದೆ. ದಾವಣಗೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಾಯಾಕೊಂಡದ ಬಳಿ ಮತ್ತು ಹರಪನಹಳ್ಳಿಯ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬೆಟ್ಟ ಸಮೂಹಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಲ್ಲುಬಂಡೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಮಲ್ಲಪ್ಪನಗುಡ್ಡ ಶ್ರೇಣಿ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಕಲ್ಲಹಳ್ಳಗುಡ್ಡ ಶ್ರೇಣಿ ಇವೆ. ಕಲ್ಲಹಳ್ಳಗುಡ್ಡ ಸು.845ಮೀ ಎತ್ತರವಿದೆ. ಚಿಕ್ಕಹಗರಿ ನದಿಕಣಿವೆಯಲ್ಲಿರುವ ಶಿಖರ 853ಮೀ ಎತ್ತರವಿದೆ. ಈ ಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲೇ ತೆಲಿಗಿಗುಡ್ಡವಿದೆ. ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ಪಟ್ಟಣದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ನರಸಿಂಹದೇವರಗುಡ್ಡ (820ಮೀ), ಐತಿಹಾಸಿಕ ಉಚ್ಚಂಗಿದುರ್ಗ (861ಮೀ) ಇವೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕುರುಚಲು ಕಾಡುಗಳಿವೆ. ನೀರಾವರಿ ಹೊಂದಿದ ಗದ್ದೆ ಬಯಲುಗಳಿವೆ. ಯಥೇಚ್ಛ ಹುಲ್ಲುಗಾವಲುಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ.

ಖನಿಜ ಸಂಪತ್ತು : ಧಾರವಾಡ ಶಿಲಾವರ್ಗ ಮತ್ತು ಗ್ರಾನೈಟ್ ಗುಡ್ಡಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಹಾಸುಹೊಕ್ಕಾಗಿವೆ. ಭೂಗರ್ಭ ಕ್ರಿಸ್ಟಲೆನ್ ಶಿಲಾವರ್ಗ ಮತ್ತು ಗ್ರಾನೈಟ್ ಬೆಣಚುಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಕಣಶಿಲೆಗಳು, ಧಾರವಾಡ ಶ್ರೇಣಿ ಕಲ್ಲುಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿವೆ. ಈ ಶಿಲಾ ಹಂದರ ಭಾರತದ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಿಲಾ ರಚನೆಗೆ ಸೇರಿದೆ. ಈ ವಲಯ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಶಿಲಾವಲಯವೆಂದೇ ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿದೆ. ಜ್ವಾಲಾಮುಖಿಯ ಲಾವಾ ರಚನೆಗಳೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಗ್ರಾನೈಟ್ ಶಿಲಾವಲಯ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನಸು ನೇರಳೆ ಮತ್ತು ಬೂದು ಬಣ್ಣದ್ದು.

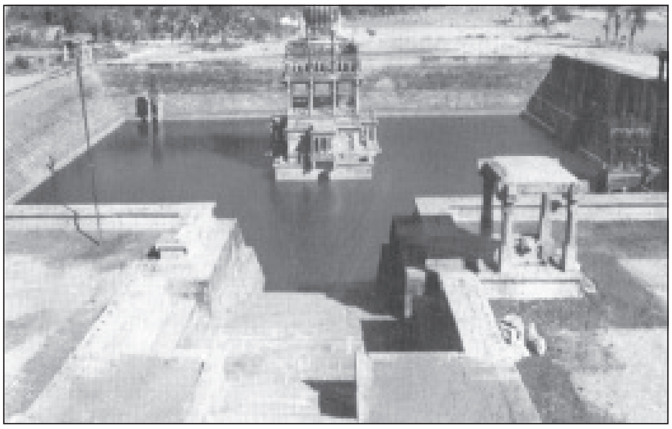

ಪುಷ್ಕರಣಿ, ಸಂತೆಬೆನ್ನೂರು

ಜಿಲ್ಲೆ ಅಮೂಲ್ಯವಾದ ಖನಿಜ ಸಂಪತ್ತಿನಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಕಾರ್ಡಿಯರೆಟ್, ಸಿಲಿನಮೈಟ್ ಅಥವಾ ಕಯೊನೈಟ್ ಖನಿಜಗಳಿವೆ. ಮಾಯಾಕೊಂಡದ ಬಳಿ ಕಲ್ನಾರು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಆಂಟಿಮನಿ, ತಾಮ್ರ, ಕ್ರೋಮೈಟ್ ಮತ್ತು ಚಿನ್ನದ ಅದಿರು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಕೆಲವು ಝರಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಚಿನ್ನದ ಅದಿರನ್ನು ಆರಿಸಿ ತೆಗೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ದಾವಣಗೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹಳೆಕಲ್ಲು, ಜಗಳೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೊನ್ನೆಮರಡಿಗಳು ಚಿನ್ನದ ನಿಕ್ಷೇಪವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಕೆಲವೆಡೆ ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದಿರಿದೆ. ಜಗಳೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೊಸಕೆರೆ ಮತ್ತು ದಾವಣಗೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದೇವರಬಿಳಿಕೆರೆಗಳಲ್ಲಿ ಸುಣ್ಣಕಲ್ಲು ಅಗಾಧ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿದೆ. ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಉಭಯ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಮ್ಯಾಂಗನೀಸ್ ಅದಿರು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಮಲೆಬೆನ್ನೂರು ಬಳಿ ಜೇಡಿಮಣ್ಣು ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಅನೇಕ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲುಚಪ್ಪಡಿಗಳನ್ನು ತೆಗೆಯಲು ಅನುಕೂಲಕರವಾದ ಅರೆಗಳಿವೆ. ಚನ್ನಗಿರಿ ಮತ್ತು ಹೊನ್ನಾಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸುಣ್ಣದಕಲ್ಲು ಹಾಗೂ ಸಾಬೂನುಕಲ್ಲುಗಳಿವೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಲ್ಲುಗಣಿಗಳಿವೆ.

ನದಿಗಳು : ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಬೀಳುವ ಮಳೆ ಪ್ರಮಾಣ ಕಡಿಮೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಹರಿಯುವ ದೊಡ್ಡ ನದಿಗಳು ಇಲ್ಲ. ಜಲಸಂಪನ್ಮೂಲವೂ ಕಡಿಮೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 629.10 ಮಿಮೀ. ಆದರೆ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರಮುಖ ನದಿಗಳಲ್ಲೊಂದಾದ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಿಂದ ಹೊನ್ನಾಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವ ಈ ನದಿ ಮುಂದೆ ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಮತ್ತು ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗಡಿಯಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುತ್ತದೆ. ಜಗಳೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಜನಗಹಳ್ಳ ಮುಂದೆ ಚಿಕ್ಕಹಗರಿ ಎನಿಸಿಕೊಂಡು ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹರಿದು ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ಜಲಾಶಯದ ಬಳಿ ಹಿನ್ನೀರನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮದ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಸ್ಯಾಗಲಹಳ್ಳ ದಾವಣಗೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖಾಂತರ ಹರಿದು ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯನ್ನು

ಹರಿಹರ ಪಟ್ಟಣದ ಹತ್ತಿರ ಸೇರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಹರಿದ್ರಾ ಅಥವಾ ಸೂಳೆಕೆರೆಹಳ್ಳ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಚನ್ನಗಿರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹಿರಿಹಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಸೊಪ್ಪಿನಹಳ್ಳಿಗಳೆಂಬ ಕಿರುತೊರೆಗಳಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಸೂಳೆಕೆರೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಜಗಳೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಿರುತೊರೆಗಳು ಹುಟ್ಟಿ ಹರಿಯುತ್ತವೆ.

ಸಸ್ಯವರ್ಗ: ಜಿಲ್ಲೆ ಕಡಿಮೆ ಮಳೆ ಬೀಳುವ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವುದು, ಭೂಮಿ ಅಲೆಯೋಪಾದಿಯ ಬಯಲಿನಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು, ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕಪುಟ್ಟ ಬೆಟ್ಟಸಾಲುಗಳಿರುವುದು ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಸ್ಯವರ್ಗದ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಅನುಕೂಲಕರವಾಗಿಲ್ಲ. ಒಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಫಲವತ್ತಾದ ಮಣ್ಣು ಮತ್ತು ತೇವಾಂಶವಿರುವ ಕಣಿವೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮ ಪ್ರಮಾಣದ ಕಾಡು ಬೆಳೆದಿದ್ದ ಎಲ್ಲ ಸಾಧ್ಯತೆಗಳಿವೆ. ಈಗ ಭೂಮಿ ವ್ಯಾಪಕ ಸಾಗುವಳಿಗೊಳಗಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಸ್ಯವರ್ಗ ಕ್ಷೀಣಿಸಿದೆ. ಕಲ್ಲುಬೆಟ್ಟಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಬೆಳೆಯುವ ಹುಣಿಸೆ, ಜಾಲಿ, ಹಿಪ್ಪೆ ಮರಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಕಂದಾಯ ಇಲಾಖೆಯ ದಾಖಲೆಗಳು ಒಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವಾದ ನಾಟ ಮರಗಳು ಇದ್ದುದಕ್ಕೆ ಪುರಾವೆ ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ. ಉರುವಲಿಗೆ, ಮರಮುಟ್ಟುಗಳಿಗೆ ಅವ್ಯಾಹತವಾಗಿ ಗಿಡಮರಗಳನ್ನು ಕಡಿದಿದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳಿದ್ದ ಜಾಗ ಈಗ ಬಟಾಬಯಲಾಗಿದೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ನೆಡುತೋಪುಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸಲಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಹಲಸು, ಬೇವು, ಹುಣಿಸೆ, ಸುಜ್ಜಲು ಮರಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ದಿಂಡಿಗ, ತರದ (ಕೆಂಪುಕೈರ), ಹೊಂಗೆ, ಕಕ್ಕೆ ಮರಗಳು ಹಳ್ಳ ಕಣಿವೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ.

ಅರಣ್ಯ ಇಲಾಖೆ ಸಾಲು ಮರಗಳನ್ನು, ಸಾಮಾಜಿಕ ಅರಣ್ಯಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸುವ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಕೈಗೊಂಡಿದೆ. ತೇಗದ ಮರ ಬೆಳೆಸುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಸಾಗಿದೆ. ಆಗಾಗ ಸಂಭವಿಸುವ ಬರಗಾಲ ಅರಣ್ಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ತಡೆಯಾಗಿದೆ. ಹರಪನಹಳ್ಳಿ, ಜಗಳೂರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕುರುಚಲು ಕಾಡು ಹಬ್ಬಿದೆ. ಬಂಜರುಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಹುಲ್ಲು ಜಾನುವಾರುಗಳಿಗೆ, ಕುರಿಗಳಿಗೆ ಮೇವು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ವೃಕ್ಷ ಮತ್ತು ತೋಪುಗಳಿರುವ ಪ್ರದೇಶದ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 5,048 ಹೆಕ್ಟೇರ್. ಬಂಜರು ಮತ್ತು ಗೋಮಾಳ ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ 9,231 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಮತ್ತು 19,598 ಹೆಕ್ಟೇರ್ (1998– 99).

ಪ್ರಾಣಿವರ್ಗ: ಕಾಡು ಹೆಚ್ಚಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಿ ವೈವಿಧ್ಯವೂ ಕಡಿಮೆ. ಆದರೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವು ಗುಡ್ಡಗಳಲ್ಲಿ ಚಿರತೆ, ಕಿರುಬ, ತೋಳ, ಕರಡಿ, ಕಾಡುಹಂದಿಗಳಿವೆ. ಅಲ್ಲೊಂದು ಇಲ್ಲೊಂದು ಹುಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದುಂಟು. ಚುಕ್ಕಿ ಜಿಂಕೆಗಳು, ಮುಂಗಸಿ, ಮೊಲ, ಮಂಗಗಳಿವೆ. ಉರಗಗಳಲ್ಲಿ ಮಂಡಲ ಹಾವುಗಳಿವೆ. ಕಾಡುಕೋಳಿ, ಮರಕುಟಿಗ, ಪಾರಿವಾಳ, ಗೌಜಗ, ನೀರುಕೋಳಿ, ಗಿಡುಗ, ಹದ್ದು, ಕಾಜಾಣ ಮೊದಲಾದ ಪಕ್ಷಿ ವರ್ಗವಿದೆ.

ವ್ಯವಸಾಯ : ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆ ವ್ಯವಸಾಯ ಪ್ರಧಾನವಾದುದು. ಇಲ್ಲಿನ ಜನಸಂಖ್ಯೆಯ ಮೂರನೆಯ ಎರಡರಷ್ಟು ಭಾಗ ಗ್ರಾಮೀಣ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಮಣ್ಣು ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲಕರವಾಗಿದೆ. ಚನ್ನಗಿರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಶಾಂತಿಸಾಗರದ ವಾಯವ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಫಲವತ್ತಾದ ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಈಶಾನ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮರಳುಮಿಶ್ರಿತ ಮಣ್ಣಿದೆ. ಹೊನ್ನಾಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಹುಭಾಗ ಮರಳುಮಿಶ್ರಿತ ಕೆಂಪುಮಣ್ಣು. ಇಲ್ಲಿ ಸಾರಜನಕ ಮತ್ತು ರಂಜಕದ ಕೊರತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣಿನ ಭೂಮಿ ದಾವಣಗೆರೆ ಮತ್ತು ಹರಪನಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು. ಒಟ್ಟು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಪ್ಪು, ಕೆಂಪು ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಮ ಕಪ್ಪು ಮಣ್ಣಿದೆ. ಹತ್ತಿ, ನೆಲಗಡಲೆ, ಜೋಳ, ತೊಗರಿ ಮತ್ತು ರಾಗಿ ಬೆಳೆಯಲು ಜಿಲ್ಲೆಯ ನೆಲ ಪ್ರಶಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಭದ್ರಾ ಅಣೆಕಟ್ಟು ಮತ್ತು ಶಾಂತಿಸಾಗರದಿಂದಾಗಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರದೇಶ ನೀರಾವರಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಜೇಡಿಮಣ್ಣು ಅಧಿಕವಿದ್ದು ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಣ್ಣು ಪೋಷಣೆಗೆ ಗೊಬ್ಬರ ಹಾಗೂ ಹೊಸಮಣ್ಣು ಹಾಕುವ ಅಗತ್ಯವಿದೆ. ಜಗಳೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸಂಗೇನಹಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ತುಪ್ಪದಹಳ್ಳ ಕೆರೆಗಳು ಹಾಗೂ ದಾವಣಗೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಣಜಿ ಮತ್ತು ಕೊಡಗನೂರು ಕೆರೆಗಳು ಜಿಲ್ಲೆಯ ದೊಡ್ಡಕೆರೆಗಳು. ಚನ್ನಗಿರಿ ಮತ್ತು ಹೊನ್ನಾಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮಳೆ ಆಧಾರಿತ ಭೂಮಿಯೇ ಹೆಚ್ಚು. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕೊಳವೆ ಬಾವಿಗಳನ್ನು ಕೊರೆಸಿ ನೀರಾವರಿಗೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಭದ್ರಾ ಜಲಾಶಯದಿಂದ ಬರುವ ನಾಲೆಗಳು ದಾವಣಗೆರೆ ಮತ್ತು ಹರಿಹರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳಿಗೆ ನೀರೊದಗಿಸುತ್ತವೆ. ಕಾಲುವೆಗಳಿಂದ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 74,377 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ನೀರೊದಗುತ್ತದೆ. ಕೆರೆಯಿಂದ 4,281 ಹೆಕ್ಟೇರ್, ಬಾವಿಗಳಿಂದ 4,835 ಹೆಕ್ಟೇರ್, ಕೊಳವೆ ಬಾವಿಗಳಿಂದ 32,569 ಹೆಕ್ಟೇರ್, ಏತನೀರಾವರಿಯಿಂದ 11,077 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯ ಒದಗಿದೆ.

ಹರಿಹರ–ಮೂಲವಿಗ್ರಹ, ಹರಿಹರ

ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಬತ್ತ (118,178ಹೆ.), ರಾಗಿ (35,741ಹೆ.), ಜೋಳ (56,587ಹೆ.), ಸಜ್ಜೆ (914ಹೆ.), ಮುಸುಕಿನ ಜೋಳ (103,680 ಹೆ.), ಗೋದಿ (601ಹೆ.), ಇತರೆ ಏಕದಳ ಧಾನ್ಯ ಮತ್ತು ಉಪತೃಣ ಬೆಳೆಗಳು (3,383ಹೆ.), ಕಡಲೆ (2151ಹೆ.), ತೊಗರಿ (6,657ಹೆ.), ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳು (19,713ಹೆ.), ನೆಲಗಡಲೆ (37,712ಹೆ.), ಕಬ್ಬು (12,519ಹೆ.), ಹತ್ತಿ (26,284ಹೆ.) ಬೆಳೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ (1998– 99).

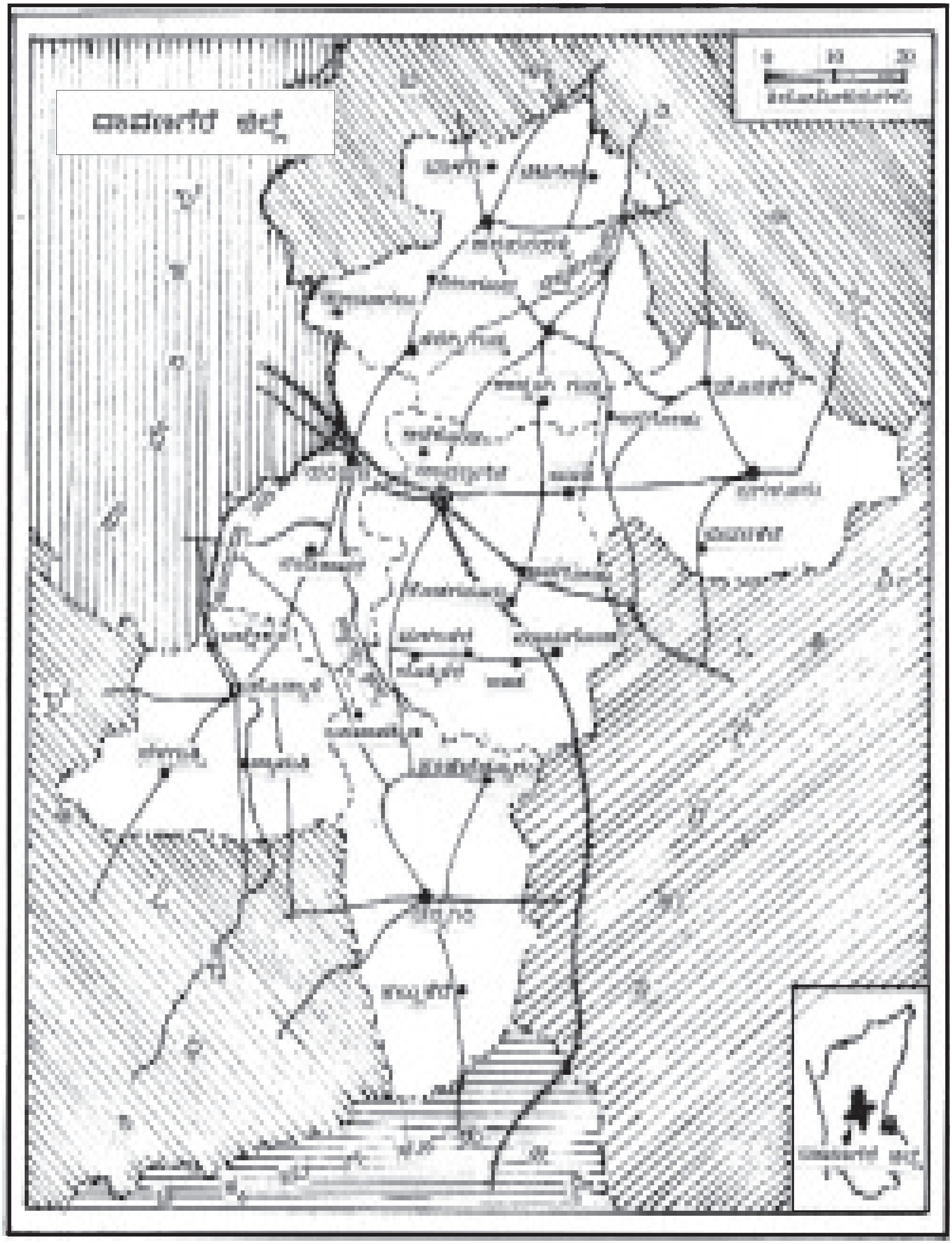
ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆ
0 10 20
ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆ

ಬರಗಾಲದ ಬವಣೆ, ಮಾರುಕಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಲೆಗಳ ಕುಸಿತ, ಸಣ್ಣ ಹಿಡುವಳಿಗಳು ರೈತನ ಋಣಭಾರ ಹೆಚ್ಚಿಸಲು ಕಾರಣವಾಗಿರುವ ಸಂಗತಿಗಳಾಗಿವೆ. ಜಾನುವಾರುಗಳ ಪೋಷಣೆ ಮತ್ತು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಪಶುವೈದ್ಯ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 7 ಪಶುವೈದ್ಯ ಶಾಲೆಗಳು, 44 ಚಿಕಿತ್ಸಾಲಯಗಳು, 85 ಪಶುವೈದ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳು, 6 ಸಂಚಾರಿ ಚಿಕಿತ್ಸಾಲಯಗಳು, 21 ಕೃತಕ ಗರ್ಭಧಾರಣಾ ಕೇಂದ್ರಗಳಿವೆ. ಮೀನು ಸಾಕಣೆ ಒಂದು ಕೃಷಿ ಉದ್ಯಮವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿದ್ದು ವಾರ್ಷಿಕವಾಗಿ 4,080ಮೆ.ಟನ್ ಮೀನನ್ನು ಹಿಡಿಯಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಕೈಗಾರಿಕೆ: ಕೈಗಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪಾರೋದ್ಯಮಗಳಿಗೆ ದಾವಣಗೆರೆ ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಮಹತ್ತ್ವ ಪಡೆದಿರುವ ಸ್ಥಳ. ಇಲ್ಲಿನ 11– 12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ವರ್ತಕರು ಮತ್ತು ವಿವಿಧ ಉಪಕಸಬುಗಳ ಜನ ನೆಲಸಿ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ, ವಿವಿಧ ದಾನಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ ವಿಚಾರಗಳು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಈ ಊರು ರಾಜ್ಯದ ಮತ್ತು ಅಂತಾರಾಜ್ಯದ ಹೆದ್ದಾರಿಯ ಮುಖ್ಯಸ್ಥಳವಾಗಿದ್ದದ್ದು ಸಹ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. 19ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಪ್ರಾರಂಭದ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ (1801) ಫ್ರಾನ್ಸಿಸ್ ಬುಕನನ್ ಎಂಬ ಪ್ರವಾಸಿ ದಾವಣಗೆರೆಗೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿ ಇದು ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಕೈ ಕಸಬುಗಳ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದುದನ್ನು ದಾಖಲಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆಗ ಇಲ್ಲಿ 500 ಮನೆಗಳಿದ್ದುದನ್ನೂ ಒಂದು ಹೊಸ ಬಜಾರನ್ನು ಕಟ್ಟುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನೂ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅಡಕೆ, ಮೆಣಸು, ಹತ್ತಿ, ಕಂಬಳಿ– ಇವೆಲ್ಲ ಇಲ್ಲಿಂದ ಮದರಾಸು ಪಟ್ಟಣದ ಮೂಲಕ ವಿದೇಶಗಳಿಗೆ ರಫ್ತಾಗುತ್ತಿದ್ದ ವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಹತ್ತಿಬಟ್ಟೆ ಮತ್ತು ಕಂಬಳಿ ನೇಯ್ಗೆಗೆ ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿತ್ತು. ಇಂತಹ ಪ್ರಮುಖ ಕೇಂದ್ರವಾದ ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲಾ ಕೇಂದ್ರವಾದದ್ದು ಇತ್ತೀಚೆಗೆ. ಆದರೆ ಅದರ ಕೈಗಾರಿಕೋದ್ಯಮ 20ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಪ್ರಾರಂಭದಿಂದಲೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದುತ್ತ ಬಂದಿತ್ತು. ಬೆಂಗಳೂರಿನಿಂದ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕ ಮತ್ತು ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರಗಳನ್ನು ಸಂಪರ್ಕಿಸುವ ರಸ್ತೆ ಮತ್ತು ರೈಲು ಮಾರ್ಗಗಳು ದಾವಣಗೆರೆ ಮೂಲಕ ಹಾದುಹೋಗುತ್ತಿದ್ದವು. ಆಗ ದಾವಣಗೆರೆ ಎಲ್ಲ ದಿಕ್ಕುಗಳ ವ್ಯಾಪಾರ ವ್ಯವಹಾರಗಳ ಸ್ಥಳಗಳಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕಿಸುವ ಕೂಡುಸ್ಥಳವಾಯಿತು. ಪುಣೆ–ಬೆಂಗಳೂರು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿ, ಮುಂಬಯಿ–ಮೀರಜ್–ಬೆಂಗಳೂರು ಬ್ರಾಡ್‌ಗೇಜ್ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಇಲ್ಲಿ ಹಾದುಹೋಗುತ್ತದೆ. 19ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲೇ ಬಟ್ಟೆ ನೇಯ್ಗೆ, ನೂಲು ತೆಗೆಯುವುದು ಮತ್ತು ಎಣ್ಣೆ ತೆಗೆಯುವ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದವು.

1903ರಲ್ಲಿ ಚಿಗಟೇರಿ ಮಿಲ್ಸ್ ಲಿಮಿಟೆಡ್ ಕಂಪನಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು. ಇದನ್ನು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಥಮ ಯಾಂತ್ರೀಕೃತ ಹತ್ತಿಗಿರಣಿ ಎನ್ನಬಹುದು. 1905ರಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಪ್ಪ ತವನಪ್ಪನವರು ಜಿನ್ನಿಂಗ್ ಕಾರ್ಖಾನೆ ತೆರೆದರು. ಅವರದೇ ಕಂಪನಿಯ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ 1918ರಲ್ಲಿ ವನಸ್ಪತಿ ಮತ್ತು ಕಡಲೆಕಾಯಿ ಎಣ್ಣೆ ತಯಾರಿಸುವ ಘಟಕ ಕಾರ್ಯರೂಪಕ್ಕೆ ಬಂತು. ಬಿ.ಟಿ.ಬಾರ್ ಸೋಪ್ ತಯಾರಿಸುವ ಸೋಪಿನ ಉದ್ಯಮವೂ ಇವರಿಂದಲೇ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಕೊಟ್ಟೂರ ಬಸವೇಶ್ವರ ಜಿನ್ನಿಂಗ್ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ರವಿ ವೆಜಿಟಬಲ್ ಆಯಿಲ್ ಮಿಲ್ಸ್ ಇದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದವು. 1939ರಲ್ಲಿ ದಾವಣಗೆರೆ ಕಾಟನ್ ಮಿಲ್ಸ್ (ಡಿ.ಸಿ.ಎಂ.) ತೆರೆಯಲಾಯಿತು. 1954ರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಶಂಕರ ಟೆಕ್ಸ್‌ಟೈಲ್ಸ್ ಮಿಲ್ಸ್, 1946ರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಗಣೇಶ್ ಟೆಕ್ಸ್‌ಟೈಲ್ಸ್ ಮಿಲ್ಸ್ ಪ್ರಾರಂಭವಾದವು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಬರುವ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಬೆಂಗಳೂರನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ದಾವಣಗೆರೆ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಪ್ರಮುಖ ಕೈಗಾರಿಕಾ ನಗರವೆಂಬ ಕೀರ್ತಿಗೆ ಪಾತ್ರವಾಯಿತು. ಭದ್ರಾ ಜಲಾಶಯ ನಿರ್ಮಾಣದಿಂದ ನೀರಾವರಿ ಪ್ರದೇಶ ವಿಸ್ತರಿಸಿದಂತೆಲ್ಲ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು ಸ್ಥಾಪಿತವಾದವು. ಕಾರ್ಮಿಕರ ಸಂಖ್ಯೆ ಗಣನೀಯವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ಹೊರಗಿನಿಂದ ವ್ಯವಹಾರಸ್ಥರು, ಉದ್ಯೋಗಾಕಾಂಕ್ಷಿಗಳು ಬಂದು ಇಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದರು. ಆಟದ ವಸ್ತುಗಳು, ಆಹಾರ, ಮುದ್ರಣ, ಚರ್ಮ ಮತ್ತು ಮರದ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ನೂರಾರು ಕೈಗಾರಿಕಾ ಘಟಕಗಳು ತಲೆಎತ್ತಿದವು. ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿ, ಡಿಸ್ಟಿಲರಿ ಘಟಕಗಳು, ಜೈವಿಕ ಗೊಬ್ಬರ ತಯಾರಿಕೆ ಮುಂತಾದ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲೂ ಉದ್ಯಮಗಳು ತಲೆಯೆತ್ತಿದವು. ಈ ಎಲ್ಲ ಕಾರಣಗಳಿಗಾಗಿ ದಾವಣಗೆರೆ ನಗರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಮಾಂಚೆಸ್ಟರ್ ಎಂಬ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಯಿತು.

ದಾವಣಗೆರೆಯ ಅನಂತರ ಹೆಚ್ಚು ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿರುವ ಸ್ಥಳ ಹರಿಹರ. ಇಲ್ಲಿನ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಪ್ರದೇಶ 1964ರಿಂದ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಕಾರ್ಯಾಗಾರಗಳು, ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು ನೆಲೆಗೊಂಡಿವೆ. ಹತ್ತಿ ಗಿರಣಿಗಳಿವೆ. ಹರಿಹರದ ಪಾಲಿಫೈಬರ್ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. 1900ರಿಂದ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಗಣನೀಯ ಸಾಧನೆ ಮಾಡಿದ ಮೈಸೂರ್ ಕಿರ್ಲೋಸ್ಕರ್ ಕಂಪನಿ ಹರಿಹರದ ಯಂತ್ರಪುರದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಉದ್ಯಮವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿತು. ಸಣ್ಣ ಕಾರ್ಯಾಗಾರಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ದುರಸ್ತಿ ಕೇಂದ್ರಗಳಿಗೆ ಸೂಕ್ತವೆನಿಸಿದ ಹರಿಹರ ಲೇಥ್‌ಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತರ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲೂ ಸಣ್ಣ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಮ ಪ್ರಮಾಣದ ಉದ್ಯಮಗಳು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿವೆ. ಈಚೆಗೆ ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಖಾಸಗಿ ವಲಯದಲ್ಲಿ ಶಾಮನೂರ್ ಕಂಪನಿಯಿಂದ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದನಾ ಕೇಂದ್ರ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿದೆ. ಜಗಳೂರು ಕಂಬಳಿ ನೇಯ್ಗೆಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಜಾಗತೀಕರಣದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದಾಗಿ ದಾವಣಗೆರೆಯ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಸಂಕಷ್ಟದಲ್ಲಿವೆ. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಅತಿ ಹೆಚ್ಚು ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಆರನೆಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದೆ.

ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 410 ಉದ್ಯಮಗಳಿವೆ. 2 ಕೈಗಾರಿಕಾ ಪ್ರದೇಶಗಳು, 108 ಕೈಗಾರಿಕಾ ಷೆಡ್ಡುಗಳು, 3 ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು, 34 ಹತ್ತಿ ಗಿರಣಿಗಳು, 1 ರಾಸಾಯನಿಕ ಕಾರ್ಖಾನೆ, 12 ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು ಇವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಿವಿಧೆಡೆ ಮ್ಯಾಂಗನೀಸ್, ಕಬ್ಬಿಣ ಮತ್ತು ತಾಮ್ರದ ಗಣಿಗಳು ಉದ್ಯೋಗ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಕೊಡುಗೆ ನೀಡಿವೆ.

ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 85 ವಾಣಿಜ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು ಮತ್ತು 44 ಗ್ರಾಮೀಣ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು ಕಾರ್ಯನಿರತವಾಗಿವೆ. 212 ವ್ಯವಸಾಯ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳೂ 97 ವ್ಯವಸಾಯೇತರ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳೂ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿವೆ. ನಿಯಂತ್ರಿತಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ 5, ಉಪಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳು 9.

ಶಿಕ್ಷಣ: ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೆಚ್ಚಿನ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು ಮೊದಲಿಗೆ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಸೇರಿದ್ದವು. ಆದರೆ ಶಿಕ್ಷಣ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ನಗರಕ್ಕಿಂತ ದಾವಣಗೆರೆ ನಗರವೇ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಗತಿ ಕಂಡಿತ್ತು. ಇದಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣ ಈ ನಗರದ ಕೈಗಾರಿಕೀಕರಣ. 1900ರಲ್ಲಿ ದಾವಣಗೆರೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಆಂಗ್ಲೋವರ್ನಾಕ್ಯುಲರ್ ಶಾಲೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. 1913ರಿಂದ ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರ ಅನುದಾನ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಜಾರಿಗೆ ತಂದಿದ್ದರಿಂದ ಗ್ರಾಮಗಳ ಹಂತದಲ್ಲೂ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳು ಕಾರ್ಯಾರಂಭ ಮಾಡಿದವು. ದಾವಣಗೆರೆಗೆ 1922ರಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ ಬಂತು. ಇಂಟರ್ ಮೀಡಿಯಟ್ ಕಾಲೇಜಿನ ಪ್ರಾರಂಭ (1947), ದಾವಣಗೆರೆ ಶಿಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಲು ಅಂಕುರವಾಯಿತು. ಚಿತ್ರದುರ್ಗದಲ್ಲಿ

ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದ ಪ್ರಥಮ ದರ್ಜೆ ಕಾಲೇಜು (1948) ಇಲ್ಲಿನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಪದವಿ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ದಾರಿ ಮಾಡಿತು.

ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾನಂತರ ದಾವಣಗೆರೆ ನಗರ ಶಿಕ್ಷಣ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ದಾಪುಗಾಲು ಹಾಕಿ ಮುನ್ನಡೆಯಿತು. ಅನೇಕ ಖಾಸಗಿ ಸಂಘ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು, ಮಠಗಳು ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲು ಮುಂದೆ ಬಂದವು. 1950ರಲ್ಲಿ ಬಾಲಕಿಯರ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂತು. 1951ರಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಪ್ಪ ದೇವೇಂದ್ರಪ್ಪ ತವನಪ್ಪನವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು. ಬಾಪೂಜಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ 1957ರಲ್ಲಿ ಪದವಿ ಕಾಲೇಜಿಗೆ ಅಸ್ತಿಭಾರ ಹಾಕಲಾಯಿತು. ಕೈಗಾರಿಕಾ ತರಬೇತಿ ಸಂಸ್ಥೆ ಮತ್ತು 1960ರಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಕರ ತರಬೇತಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ತಲೆ ಎತ್ತಿದವು. 1964–65ರಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರಿ ಆರ್ಟ್ಸ್ ಮತ್ತು ಕ್ರಾಫ್ಟ್ಸ್ ಶಾಲೆ ಜನ್ಮತಳೆಯಿತು. 1965ರಲ್ಲಿ ಬಿ.ಇಡಿ. ಕಾಲೇಜು ಆರಂಭವಾಯಿತು. 1966ರಲ್ಲಿ ಮಹಿಳಾ ಕಾಲೇಜು ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು. 1991ರಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ಮಹಿಳಾ ಕಾಲೇಜು ಜನ್ಮತಳೆದಿರುವುದು ಇಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಹಿಳಾ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ. ಜಯದೇವ ಜಗದ್ಗುರು ಮುರುಗರಾಜೇಂದ್ರ ವೈದ್ಯಕೀಯ ಕಾಲೇಜು 1965ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಯಿತು. ನರ್ಸಿಂಗ್ ಶಾಲೆ (1970), ಅನಂತರ ಬಾಪೂಜಿ ಸಂಸ್ಥೆಯ ದಂತ ವಿಜ್ಞಾನ ಕಾಲೇಜು (1979), ಶುಶ್ರೂಷೆ ಕಾಲೇಜು (1991), ಔಷಧೀಯಶಾಸ್ತ್ರ (1992) ನೆಲೆಗೊಂಡವು.

ಕುವೆಂಪು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಇಲ್ಲಿನ ಲಲಿತಕಲೆ ಮತ್ತು ಕರಕುಶಲ ಶಾಲೆಯನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡು ಲಲಿತಕಲೆ ಮತ್ತು ವಾಣಿಜ್ಯ (ಆನ್ವಯಿಕ) ಕಲಾ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಐದು ವರ್ಷದ ಶಿಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ತೆರೆದಿದೆ. ದಾವಣಗೆರೆಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ 10ಕಿಮೀ ದೂರದ ತೋಳಹುಣಸೆಯಲ್ಲಿರುವ ಶಿವಗಂಗೋತ್ರಿ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಕೇಂದ್ರ ಕುವೆಂಪು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಗ್ರಂಥಭಂಡಾರ, ವಸತಿ ಶಾಲೆಗಳು ಇಲ್ಲಿನ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಪರಿಸರಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತರ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲೂ ವಿವಿಧ ಶಾಲಾ ಕಾಲೇಜುಗಳಿವೆ.

ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಾಕ್ಷರತೆ ಸೇ.67.67ರಷ್ಟಿದೆ. ಪುರುಷ ಸಾಕ್ಷರತೆ ಸೇ.76.44, ಮಹಿಳಾ ಸಾಕ್ಷರತೆ ಸೇ.58.45 (2001). ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 638 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳು, 266 ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳೂ 86 ಪದವಿಪೂರ್ವ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ಇವೆ. ಸಾಮಾನ್ಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ 3 ಪಾಲಿಟೆಕ್ನಿಕ್, 2 ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜುಗಳು, 1 ವೈದ್ಯಕೀಯ ಕಾಲೇಜು, 1 ಭಾರತೀಯ ವೈದ್ಯ ಪದ್ಧತಿ, 2 ದಂತ ವಿಜ್ಞಾನ ಕಾಲೇಜು ಇವೆ (1999–2000).

ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆ ಆರೋಗ್ಯ ಸೌಲಭ್ಯದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಇತರ ಕೆಲವು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಿಗಿಂತ ಮುಂದಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿನ ಕೈಗಾರಿಕಾ ನಗರ ದಾವಣಗೆರೆ ಮತ್ತು ಇಲ್ಲಿನ ವೈದ್ಯಕೀಯ ಕಾಲೇಜು ಕಾರಣ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 5 ಸರ್ಕಾರಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳಿವೆ, 1,130 ಹಾಸಿಗೆಗಳಿವೆ. ಒಂದು ಭಾರತೀಯ ವೈದ್ಯ ಪದ್ಧತಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆ ಇದೆ. ಖಾಸಗಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳು ಮತ್ತು ಚಿಕಿತ್ಸಾಲಯಗಳು ಸಾಕಷ್ಟಿವೆ. 2 ರಕ್ತ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿವೆ. 70 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳೂ 33 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಘಟಕಗಳೂ ಇವೆ (2000).

ಸಾರಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕ : ದಾವಣಗೆರೆ ಸಾರಿಗೆ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಆಯಕಟ್ಟಿನ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿದೆ. ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿಗಳು ಈ ಸ್ಥಳದ ಮೂಲಕ ಹಾದು ಹೋಗುತ್ತವೆ. ಜೊತೆಗೆ ಕರಾವಳಿ ತೀರದಿಂದ ಬಳ್ಳಾರಿ, ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ ತಲುಪಲು ಇರುವ ಹೆದ್ದಾರಿ ಈ ಊರಿನ ಮೂಲಕವೇ ಹೋಗಬೇಕು. ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಎಲ್ಲ ಜಿಲ್ಲಾಕೇಂದ್ರಗಳಿಗೂ ಇಲ್ಲಿಂದ ಉತ್ತಮ ರಸ್ತೆ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಮತಟ್ಟಾದ ಪ್ರದೇಶ ಹೆಚ್ಚಿರುವುದರಿಂದ ರಸ್ತೆಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಇರುವ ಅಡೆ ತಡೆಗಳು ಕಡಿಮೆ. ಗ್ರಾಮೀಣ ರಸ್ತೆಗಳಿಗೆ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಆದ್ಯತೆ ದೊರೆಯಬೇಕಾಗಿದೆ.

ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು–ಪುಣೆ ಹೆದ್ದಾರಿ ದಾವಣಗೆರೆ, ಹರಿಹರದ ಮೂಲಕ ಹಾದು ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದಿಂದ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಜಗಳೂರು ಮೂಲಕ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ರಾಜ್ಯದ ಸೋಲಾಪುರವನ್ನು ತಲುಪುತ್ತದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿಗಳ ಒಟ್ಟು ಉದ್ದ 85ಕಿಮೀ, ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿಗಳ ಉದ್ದ 263ಕಿಮೀ, ಮುಖ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ರಸ್ತೆಗಳು 86ಕಿಮೀ, ಗ್ರಾಮೀಣ ರಸ್ತೆಗಳು 1,172ಕಿಮೀ, ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಂಡಳಿ ರಸ್ತೆಗಳು 761ಕಿಮೀ. ಸೇತುವೆಗಳಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ಪಕ್ಕಾ ರಸ್ತೆಗಳ ಉದ್ದ 3,465ಕಿಮೀ. ಬೆಂಗಳೂರು–ಮೀರಜ್ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮೂಲಕ ಹಾದುಹೋಗುತ್ತದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 43ಕಿಮೀ ಬ್ರಾಡ್‌ಗೇಜ್ ರೈಲು ಮಾರ್ಗವಿದೆ. ಹರಿಹರ ಮತ್ತು ದಾವಣಗೆರೆ ಮುಖ್ಯ ರೈಲು ನಿಲ್ದಾಣಗಳು ಹಾಗೂ ಜಂಕ್ಷನ್. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 258 ಅಂಚೆ ಕಚೇರಿಗಳೂ 44 ದೂರವಾಣಿ ಕೇಂದ್ರಗಳೂ ಇವೆ (2000).

ಸಂಸ್ಕೃತಿ: ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆಯದು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಗ್ರಾಮೀಣ ಸಂಸ್ಕೃತಿ. ವ್ಯವಸಾಯ ಸಂಬಂಧವಾದ ವಿಶಿಷ್ಟ ಹಬ್ಬಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಕ್ರಾಂತಿ ಪ್ರಮುಖವಾದುದು. ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ವೀರಶೈವ ಸಮುದಾಯದ ಜನಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಗಣನೀಯ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಬಸವಣ್ಣನವರ ಜಯಂತಿ ವಿಜೃಂಭಣೆಯಿಂದ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಜನಪ್ರಿಯವಾದ ಹೋಳಿ ಅಥವಾ ಕಾಮನಹಬ್ಬ ಇಲ್ಲಿ ಸಡಗರದಿಂದ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಜನಪದ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಬಯಲಾಟ ಅಥವಾ ಬಯಲನಾಟಕಗಳು, ಲಾವಣಿ ಇನ್ನೂ ಸಕ್ರಿಯವಾಗಿ ಉಳಿದಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಜಾತ್ರೆ, ಉತ್ಸವಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ.

ದಾವಣಗೆರೆಯಲ್ಲಿ ದುರ್ಗಮ್ಮನ ಜಾತ್ರೆ ಫಾಲ್ಗುಣ ಮಾಸದಲ್ಲಿ ಎರಡು ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಹರಿಹರದಲ್ಲಿ ಯುಗಾದಿ ಆಚೀಚೆ ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ಜಾತ್ರೆ ಏರ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಜಗಳೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗುರುಸಿದ್ಧಪುರದಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಚ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಚೌಡೇಶ್ವರಿ ಜಾತ್ರೆ ಅದ್ದೂರಿಯಿಂದ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಜಗಳೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕಲ್ಲೇದೇವರಪುರದಲ್ಲಿ ಏಪ್ರಿಲ್‌ನಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಮೇಳ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೋಟೆಗುಡ್ಡೆಯಲ್ಲಿ ವೀರಭದ್ರ ದೇವರ ಬೃಹತ್ ಜಾತ್ರೆ ಜರುಗುತ್ತದೆ. ಹೊನ್ನಾಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಾರಿಕೊಪ್ಪದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಹಾಲದಮ್ಮನ ಜಾತ್ರೆ ವಿಶೇಷವಾದುದು. ಚನ್ನಗಿರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದೇವರಹಳ್ಳಿಯ ರಂಗನಾಥ ರಥೋತ್ಸವ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿದೆ. ಜಗಳೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಿಸ್ತುಹಳ್ಳಿ ಇನ್ನೊಂದು ಜಾತ್ರಾಸ್ಥಳ.

ಅನಗೋಡು, ಅಣಜಿ, ಆನೆಕೊಂಡ, ಅಸಗೂಡು, ಹಾಲುವನ, ಹರಿಹರ, ನಂದಿತಾವರೆ, ಶಂಕರನಹಳ್ಳಿ, ಬಾಡ, ಜಗಳೂರು ಕಬ್ಬೂರು, ಕೊಡಗನೂರು, ಕೊಗ್ಗನೂರು, ಲೊಕ್ಕಿಕೆರೆ, ಮಳಲಕೆರೆ ಬಲ್ಲೇಶ್ವರ, ನ್ಯಾಮತಿ, ಬೆಳಗುತ್ತಿ, ಹಾಲವಾಗಲು, ನೀಲಗುಂದ– ಇವು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯ ಹಾಗೂ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಥಳಗಳು. ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಉಚ್ಚಂಗಿದುರ್ಗ (**ನೋಡಿ**) ಪಾಂಡ್ಯರ ಪ್ರಾಚೀನ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿದ್ದು ದುರ್ಗಮವಾದ ದುರ್ಗಕ್ಕೆ ಮಾದರಿಯಾಗಿದೆ. ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ

ಚಿಗಟೇರಿಯಲ್ಲಿ ತೊರೆಗಳಲ್ಲಿ ತೇಲಿ ಬರುತ್ತಿದ್ದ ಚಿನ್ನದ ಅದಿರನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಸಂತೆಬೆನ್ನೂರಿನಲ್ಲಿ ಬಸವಾಪಟ್ಟಣದ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಅರಮನೆಯಿದೆ. ಚೆನ್ನಗಿರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಸವಾಪಟ್ಟಣ ಅಲ್ಲಿನ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ಹೊನ್ನಾಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಿಳಗುತ್ತಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಸಿಂದರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ಹರಪನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಪಾಳೆಗಾರರು ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು.

ಇತಿಹಾಸ : ಜಿಲ್ಲೆಯು ಅನೇಕ ಪೌರಾಣಿಕ ಕಥನಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸ್ಥಳಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಹರಿಹರ ಮುಖ್ಯವಾದುದು. ಹರಿಹರದಲ್ಲಿ ಗುಹಾಸುರನೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸನಿದ್ದನೆಂದೂ ಅವನು ತನ್ನ ತಪಸ್ಸಿನಿಂದ ಹರಿಹರ ದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿ ಯಾರಿಂದಲೂ ತನಗೆ ಮರಣ ಬರದಂತೆ ವರ ಕೇಳಿ ಪಡೆದನೆಂದು ಪೌರಾಣಿಕ ಕತೆ ಇದೆ. ಆಗ ಇವನ ಉಪಟಳದಿಂದ ಜನರನ್ನು ಪಾರು ಮಾಡಲು ಹರಿಹರರಿಬ್ಬರೂ ಹರಿಹರ ಎಂಬ ಏಕರೂಪ ಧರಿಸಿ ಗುಹಾಸುರನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದರೆಂದೂ ಸ್ಥಳಪುರಾಣ. ಧರ್ಮರಾಯ ತಂಗಿದ್ದ ಹರಿಹರದಲ್ಲಿ ಆತನ ಮರಿಮಗ ಜನಮೇಜಯರಾಯ ಹರಿಹರ ದೇವರಿಗೆ ದಾನ ನೀಡಿದನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಹೊನ್ನಾಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕಮ್ಮಾರಗಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಪರಶುರಾಮನು ದಿಗ್ವಿಜಯದ ಅನಂತರ ತನ್ನ ಕತ್ತಿಯನ್ನು ತೊಳೆದನೆಂದೂ ಇದು ಕರ್ಮಹಾರ ಕ್ಷೇತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರಾಗಿದ್ದಿತೆಂದೂ ಸ್ಥಳ ಪುರಾಣವಿದೆ.

ನೆರೆಯ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಜಟಿಂಗರಾಮೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಅಶೋಕನ ಶಾಸನಗಳು ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ. 3ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ರಾಜಕೀಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಬೇರೂರಿದ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ. ನಂದರು ಮತ್ತು ಮೌರ್ಯರು ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಆಳಿದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಕುಂತಲ ದೇಶದಲ್ಲಿ ನಂದರು ಆಳುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಅಶೋಕನ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ‘ಇಸಿಲ’ ಎಂಬ ಸ್ಥಳ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಈಗಿನ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ ಎಂದು ಕೆಲವು ಇತಿಹಾಸಕಾರರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಮೌರ್ಯರ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಗಳಾದ ಸಾತವಾಹನರು ದಖನ್‌ನ ಬಹುಭಾಗವನ್ನು ಶತಮಾನಗಳ ಕಾಲ ಆಳಿದರು. ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿ, ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಆ ಕಾಲದ ನಾಣ್ಯಗಳು ಮತ್ತು ಇತರ ಅವಶೇಷಗಳು ಸಾತವಾಹನರು ಇಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ದೃಢಪಡಿಸುತ್ತವೆ.

ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬನವಾಸಿಯಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಕದಂಬರ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಸೇರಿದ್ದಿತು. ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿ ಕಣಿವೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಮನೆತನದ ಸ್ಥಾಪಕ ಮಯೂರಶರ್ಮನ ಪ್ರಾಕೃತ ಶಾಸನ ದೊರೆತಿದೆ. ಕದಂಬರು 4 ರಿಂದ 6ನೆಯ ಶತಮಾನದವರೆಗೂ ಈ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಳಿದರು. 6ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯ ಹೊತ್ತಿಗೆ ತಮ್ಮ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಚಳುಕ್ಯರು ಬಾದಾಮಿಯನ್ನು ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಬಾರಿಗೆ ಪ್ರಬಲ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಸ್ಥಾಪನೆಗೆ ಕಾರಣರಾದರು. ಎರಡನೆಯ ಪುಲಕೇಶಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (610–42) ಈ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಅತ್ಯುನ್ನತ ವೈಭವವನ್ನು ಕಂಡಿತು. 753ರಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ದಂತಿದುರ್ಗ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ಕೊನೆಗಾಣಿಸಿದ. 973 ರವರೆಗೂ ಆಳಿದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ಮಾನ್ಯಖೇಟವನ್ನು ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಎರಡು ಶತಮಾನಗಳ ಕಾಲ ಭಾರತದ ಪ್ರಮುಖ ರಾಜಕೀಯ ಶಕ್ತಿಯಾಗಿ ಆಳಿದರು. ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ತಲಕಾಡಿನ ಗಂಗರು, ನೊಳಂಬರು– ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಸಾಮಂತರಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಕಲ್ಯಾಣಿಚಾಳುಕ್ಯ ವಂಶಸ್ಥನಾದ ಎರಡನೆಯ ತೈಲಪ 973ರಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರನ್ನು ಪದಚ್ಯುತಗೊಳಿಸಿ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಬಿದರೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಣದಿಂದ ಆಳಿದ ಇವರು ಹಿಂದಿನ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದರು. ಆದರೆ ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ (1108– 42) ಬನವಾಸಿ, ಹಾನಗಲ್ಲು ಮತ್ತು ಉಚ್ಚಂಗಿ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಮುಂದೆ ಹೊಯ್ಸಳರು ಚಾಳುಕ್ಯರ ಸಾಮಂತರಾಗಿ ಮತ್ತು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮೇಲೆ ಹಿಡಿತ ಹೊಂದಿದ್ದರು. ಚಾಳುಕ್ಯರು 12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯ ಹೊತ್ತಿಗೆ ನಿರ್ಗಮಿಸಿದರು. ಮುಂದೆ ಈ ಪ್ರದೇಶ ಹೊಯ್ಸಳರು ಮತ್ತು ದೇವಗಿರಿಯ ಸೇವುಣರ ನಡುವಿನ ಸಂಘರ್ಷದ ವಲಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿತು. ರಾಜಕೀಯ ಅಸ್ಥಿರತೆ ಇದ್ದ 12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಉತ್ತರಾರ್ಧ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚಂಗಿಯಿಂದ ಪಾಂಡ್ಯ ಮನೆತನದ ಸ್ಥಳೀಯ ಅರಸರು ಆಳುತ್ತಿದ್ದು, ಅವರಿಗೆ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳು ಸೇರಿದ್ದವು. ಕದಂಬ ಮನೆತನದ ಸಾಮಂತರು ಇಲ್ಲಿ ಆಳಿದ್ದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಸಿಂದರು ಹೊಯ್ಸಳರಿಗೆ ಮತ್ತು ಸೇವುಣರಿಗೆ ಸಾಮಂತರಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು. ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಾವಗಡ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ನಿಡಗಲ್ಲು ಚೋಳರಿಗೆ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳು ಸೇರಿದ್ದವು. ಇವರನ್ನು 1285ರಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಎರಡನೆಯ ನರಸಿಂಹ ಮೂಲೋತ್ಪಾಟನೆ ಮಾಡಿದ. ಹೊಯ್ಸಳರು ಮತ್ತು ಸೇವುಣರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದ ಕುಮ್ಮಟದ ಕಂಪಿಲ ಅರಸರು ಕೆಲವು ಕಾಲ ಇಲ್ಲಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಮೇಲೆ ನಿಯಂತ್ರಣ ಹೊಂದಿದ್ದರು.

ಹೊಯ್ಸಳರು ಮತ್ತು ಸೇವುಣರು ಅವನತಿ ಹೊಂದಲು 14ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ದೆಹಲಿಯ ಸುಲ್ತಾನರು ನಡೆಸಿದ ದಾಳಿಗಳು ಪ್ರಮುಖ ಕಾರಣಗಳಾದವು. 1336ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ತುಂಗಭದ್ರಾ ತಟದ ಹಂಪೆ ರಾಜಧಾನಿಯಾಯಿತು. ಆಗಿನಿಂದ ಶತಮಾನಗಳ ಕಾಲ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯೇ ವಿಜಯನಗರದ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಭಾಗವಾಗಿತ್ತು. ಆಗ ಇಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ದೇವಾಲಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ, ನೀಡಿದ ದಾನಗಳ ಬಗ್ಗೆ, ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಅಗ್ರಹಾರಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಹಲವಾರು ಶಾಸನಗಳು ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿವೆ. ಆಗ ಜಗಳೂರು ಸೀಮೆ, ಹರಿಹರಸೀಮೆ, ಮಲೆಯ ಬೆನ್ನೂರು ಮೊದಲಾದುವು ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಜಹಗೀರುಗಳಾಗಿದ್ದು ಅವನ್ನು ತಮ್ಮ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ನೀಡಿದ್ದುದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಾಮಂತರು ಮತ್ತು ನಾಯಕತನ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಹಲವಾರು ಅಧೀನ ಆಳ್ವಿಕೆಗಾರರು ಆ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಪತನದ ಅನಂತರ ತುಂಡರಸರಾಗಿ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಆಳತೊಡಗಿದರು. ಅಂತಹ ಕೆಲವು ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಮನೆತನಗಳು ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಅಧೀನಕ್ಕೊಳಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ನಾಯಕ ಮನೆತನ, ನಿಡುಗಲ್, ಹಾರತಿ, ನಾಯಕನಹಟ್ಟಿ, ಮಾಥೋಡು ಹಾಗೂ ಸಂತೆಬೆನ್ನೂರಿನ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಮುಖ್ಯವಾದವರು. ಬಿದನೂರು ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಪೂರ್ವದ ಸರಹದ್ದು ಪ್ರದೇಶವಾಗಿತ್ತು. ರಾಣಿ ಚನ್ನಮಾಜಿ ಚನ್ನಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ಕೋಟೆ ಕಟ್ಟಿಸಿದಳು. ಆಕೆಯ ಹೆಸರನ್ನೇ ಈ ಊರಿಗೆ ಇಡಲಾಯಿತು. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ನಾಯಕರ ಬಂಧುಗಳಾಗಿದ್ದ ನಾಯಕ ಮನೆತನವೊಂದು ಹರಪನಹಳ್ಳಿಯಿಂದ ಆಳುತ್ತಿತ್ತು. ಇವರಿಗೆ 460 ಗ್ರಾಮಗಳು ಸೇರಿದ್ದವು. ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನರು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಮತ್ತು ಹರಪನಹಳ್ಳಿ

ಮನೆತನಗಳ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣರಾದರು. ಮರಾಠರು ಮತ್ತು ಬಿಜಾಪುರದ ಸುಲ್ತಾನರು ಆಗಾಗ ಈ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದು ಅವರ ರಾಜಕೀಯ ಹಸ್ತಕ್ಷೇಪ ನಿರಂತರವಾಗಿದ್ದಿತು.

ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಕೊಡುಗೆ ನೀಡಿದೆ. ಮಹಾನ್ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟಗಾರ ಮತ್ತು ಸಮಾಜ ಸುಧಾರಕ ಹರ್ಡೇಕರ ಮಂಜಪ್ಪನವರು 1924ರಲ್ಲಿ ಹರಿಹರದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹ ಆಶ್ರಮವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. 1931ರಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದಲ್ಲಿ ಇವರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹಿಗಳ ದೊಡ್ಡ ಸಮಾವೇಶ ಜರುಗಿತು. ದಾವಣಗೆರೆಯಲ್ಲಿ 1932ರಲ್ಲಿ ವಿದೇಶಿ ಬಟ್ಟೆಗಳಿಗೆ ಬೆಂಕಿ ಹಚ್ಚಲಾಯಿತು. ಎಸ್. ನಿಜಲಿಂಗಪ್ಪ, ಚಂದುರ್, ಎಸ್. ವಾಸುದೇವರಾವ್, ಬಳ್ಳಾರಿ ಸಿದ್ದಮ್ಮ, ನಾಗರತ್ನಮ್ಮ, ಎಂ. ಗೋವಿಂದರೆಡ್ಡಿ ಮೊದಲಾದವರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಚಳವಳಿ ಮುನ್ನಡೆಯಿತು. 1934ರಲ್ಲಿ ದಾವಣಗೆರೆಗೆ ಮಹಾತ್ಮ ಗಾಂಧೀಜಿಯವರು ಭೇಟಿ ನೀಡಿದ್ದು ಸ್ಥಳೀಯ ಮುಖಂಡರು ಮತ್ತು ಕಾರ್ಯಕರ್ತರಲ್ಲಿ ನವಚೈತನ್ಯ ತುಂಬಿದ್ದಿತು. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಚಳವಳಿಯನ್ನು ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಿ ನಡೆಸುವ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದವರಲ್ಲಿ ಅ.ಹಿ. ಶಿವಾನಂದಸ್ವಾಮಿ, ಕೊಟಿಗಿ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಪ್ಪ, 'ಪುಢಾರಿ' ಪತ್ರಿಕೆಯ ಮರಗಯ್ಯ, 'ಪ್ರಜಾಶಕ್ತಿ', ಪತ್ರಿಕೆಯ ಡಿ.ಎಂ. ರೇವಣಸಿದ್ಧಯ್ಯ, ಖಾದಿ ಸಿದ್ದಪ್ಪ, ಎಂ. ಜಿ. ಬಸಪ್ಪ, ಎಚ್.ಎಸ್. ಕೊಟ್ಟೂರಪ್ಪ, ಕೊಟ್ರೆನಂಜಪ್ಪ, ದೊಡ್ಡ ಹನುಮಂತಪ್ಪ, ಕಾಸಲ ಶ್ರೀನಿವಾಸಶೆಟ್ಟಿ, ಇಬ್ರಾಹಿಂ ಸಾಬ್, ಗುರುಶಾಂತಪ್ಪ, ಆಲೂರು ಬಸವರಾಜು, ಎಚ್.ಷಣ್ಮುಖಪ್ಪ ಮೊದಲಾದವರ ಹೆಸರುಗಳು ದಾಖಲಾಗಿವೆ.

ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟಕ್ಕೂ ಜನರ ಜ್ಞಾನ ವಿಸ್ತರಣೆಗೂ ಉತ್ತೇಜನ ನೀಡಿದ ಪ್ರಮುಖ ಮಾಧ್ಯಮವೆಂದರೆ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮ. 1906ರಲ್ಲಿ ದಾವಣಗೆರೆಯಲ್ಲಿ ಧನುರ್ಧಾರಿ ಎಂಬ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಹರ್ಡೇಕರ ಮಂಜಪ್ಪನವರು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮ ರಂಗಕ್ಕೆ ನಾಂದಿ ಹಾಡಿದರು. ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಬಾಲಗಂಗಾಧರ ಟಿಳಕರ 'ಕೇಸರಿ' ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸುದ್ದಿಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇದರಿಂದ ಅನೇಕ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ವಿಷಯಗಳು ಜನರಿಗೆ ತಿಳಿಯುತ್ತಿದ್ದವು. ಮಂಜಪ್ಪನವರು ಶರಣ ಸಂದೇಶ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಹೊರತಂದು ಮಾನವ ಧರ್ಮದ ಬಗ್ಗೆ ಜನರಿಗೆ ತಿಳಿಯಪಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಖಾದಿವಿಜಯ, ಉದ್ಯೋಗ– ಇವು ಇವರು ಆಲಮಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದಾಗ ಹೊರತಂದ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು. ಕಣಕುಪ್ಪಿ ಗುರುಪಾದಪ್ಪನವರು 1924ರಲ್ಲಿ ದಾವಣಗೆರೆ ಜನಸೇವಕ ಎಂಬ ಪತ್ರಿಕೆ ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಅಂದಾನಯ್ಯನವರು ಸನ್ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ಎಂಬ ಕನ್ನಡ ವಾರಪತ್ರಿಕೆ ಹೊರತಂದರು. 1944ರಲ್ಲಿ ಕಡ್ಲೆಬಾಳು ಶಾಮರಾಯರು ಸಂಜಯ ಎಂಬ ಪತ್ರಿಕೆ ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಮುಂದೆ ಇವರು ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಂಪಾದಕರಾದರು. ಬಸವರಾಜ ಕಟ್ಟೀಮನಿಯವರು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಬಂದ ಹೊಸತರಲ್ಲಿ 'ಸ್ವತಂತ್ರ' ವಾರಪತ್ರಿಕೆ ಮತ್ತು 'ಉಷಾ' ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿಂದ ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಕರ್ನಾಟಕ ಏಕೀಕರಣದ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ಇಟಗಿ ವೇದಮೂರ್ತಿಯವರು 'ನೇತಾಜಿ' ಪತ್ರಿಕೆ ಆರಂಭಿಸಿದರು (1948).

ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಥಮ ದೈನಿಕ 'ಸಮಾಚಾರ'ವನ್ನು ನರಸಿಂಹ ಐಯ್ಯಂಗಾರರು ದಾವಣಗೆರೆಯಿಂದ ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಮಹದೇವ ಬಣಕಾರರು ಕೆಲಕಾಲ ಜಾಗೃತಿ ಎಂಬ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆ ನಡೆಸಿದರು. ಅನಂತರ ವಿಚಾರವಾಣಿ, ಬಹಿರಂಗ, ಎಚ್ಚರಿಕೆ, ಛಲದಂಕಮಲ್ಲ, ವಿಚಾರಕ್ರಾಂತಿ, ನಗರವಾಣಿ, ಜನತಾವಾಣಿ, ದಾವಣಗೆರೆ ಟೈಮ್ಸ್, ಮಲ್ನಾಡುವಾಣಿ, ಜನಮಿಡಿತ ಮುಂತಾದ ವಾರ ಹಾಗೂ ದಿನಪತ್ರಿಕೆಗಳು ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮ ರಂಗವನ್ನು ಶ್ರೀಮಂತಗೊಳಿಸಿದವು. **(ಡಿ.ಎಸ್.ಜೆ.)**

ದಾವಣಗೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕು : ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಪಟ್ಟಣ. ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಜಗಳೂರು, ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಹರಿಹರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ದಾವಣಗೆರೆ ಉಪವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಆನಗೋಡು, ದಾವಣಗೆರೆ ಮತ್ತು ಮಾಯಕೊಂಡ ಹೋಬಳಿಗಳೂ ಒಟ್ಟು 174 ಗ್ರಾಮಗಳೂ 2 ಪಟ್ಟಣಗಳೂ ಇವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 956.6 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 6,02,523.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಒಣಭೂಮಿ ಇದೆ. ಮಾಯಕೊಂಡದಿಂದ ಅಣಜಿ ವರೆಗೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬೆಟ್ಟದ ಸಾಲಿದ್ದರೂ ಇದು ಎತ್ತರವಿಲ್ಲದ ಗುಡ್ಡಗಳ ಮಾದರಿ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಾಯಕೊಂಡ ಗ್ರಾಮದ ಹತ್ತಿರ ಗಟ್ಟಿ ಎಳೆಯ ಕಲ್ನಾರು ಮತ್ತು ದೇವರಬೆಳ್ಳಿಕೆರೆಯ ಹತ್ತಿರ ಸುಣ್ಣ ಸಿಗುತ್ತವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನೈಋತ್ಯದ ಸ್ವಲ್ಪ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೆಂಪುಮಣ್ಣು ಇದೆ. ಉಳಿದ ಭಾಗ ಕಪ್ಪು ಎರೆಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸರಾಸರಿ ವಾರ್ಷಿಕ ಮಳೆ 639.9ಮಿಮೀ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡ ಮತ್ತು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿಯುವ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯೇ ದಾವಣಗೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಸಮೀಪವಿರುವ ನದಿಯೆನ್ನಬಹುದು. ಲಕ್ಕವಳ್ಳಿಯ ಭದ್ರಾ ಜಲಾಶಯದಿಂದ ತೆಗೆದಿರುವ ಮಲೆಬೆನ್ನೂರು ಮತ್ತು ದಾವಣಗೆರೆ ಶಾಖೆಯ ಎರಡು ನಾಲೆಗಳು ದಾವಣಗೆರೆಯನ್ನು ಹಾದುಹೋಗುತ್ತವೆ. ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮದ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಸ್ಯಾಗಲಹಳ್ಳ ದಾವಣಗೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖಾಂತರ ಹರಿದು ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯನ್ನು ಹರಿಹರ ನಗರದ ಹತ್ತಿರ ಸೇರುತ್ತದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ವ್ಯವಸಾಯವೆಲ್ಲ ಮಳೆ ಮತ್ತು ಕೆರೆ–ಬಾವಿಗಳ ನೀರನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿದೆ. ದಾವಣಗೆರೆ ನಾಲೆಯ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ 56,000 ಎಕರೆಗೆ ನೀರು ಒದಗುತ್ತದೆ. ನೀರನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಹಿಡಿದಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವ ಗುಣವುಳ್ಳ ಫಲವತ್ತಾದ ಕರಿಮಣ್ಣಿನ ಭೂಮಿ ಇದ್ದು ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ 50–63 ಮಿಮೀ ಮಳೆ ಬೀಳುವುದರಿಂದ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸಾಯ ಚೆನ್ನಾಗಿದೆ. ಜೋಳ, ಹತ್ತಿ, ನೆಲಗಡಲೆ, ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳು, ರಾಗಿ, ಕಬ್ಬು, ಬತ್ತ– ಇವನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ.

ದಾವಣಗೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕು ಇಂದು ಕೈಗಾರಿಕೆಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಹತ್ತಿ ಮತ್ತು ತೈಲೋತ್ಪಾದನ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿವೆ. ಉತ್ತಮ ರೈಲು ಮತ್ತು ವಾಹನ ಸಂಪರ್ಕವುಳ್ಳ ಮಾರ್ಗಗಳಿದ್ದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸಾರಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿದ್ದು ವ್ಯಾಪಾರ ವಾಣಿಜ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ನೆರವಾಗಿವೆ.

ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳೂ ವೈದ್ಯಕೀಯ, ತಾಂತ್ರಿಕ ತರಬೇತಿ, ಕುಶಲ ಕೈಗಾರಿಕಾ ತರಬೇತಿ ಶಾಲೆ, ಉಪಾಧ್ಯಾಯ ತರಬೇತಿ ಶಾಲೆಗಳೂ ಇದ್ದು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಿದೆ. ಕುವೆಂಪು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯವು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಕೇಂದ್ರವನ್ನು ತೆರೆದಿದೆ. ಮಾಯಾಕೊಂಡ, ಹೊನ್ನೂರು, ಕೊಂಡಗಾಲ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ವೈದ್ಯಕೀಯ ಸೌಲಭ್ಯವಿರುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಸರ್ಕಾರಿ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಆಸ್ಪತ್ರೆ ಇದೆ.

ದಾವಣಗೆರೆಗೆ 16ಕಿಮೀ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿರುವ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಶತಮಾನದ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿರುವ ಆನಗೋಡು, ಸು. 450ರ ಕಾಲದ ಕದಂಬರ ಶಾಸನವಿರುವ ದಾವಣಗೆರೆಯಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ 19

ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಜಗಳೂರು-ದಾವಣಗೆರೆ ಮಾರ್ಗಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಅಣಜಿ, ದಾವಣಗೆರೆಗೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಆನೇಕೊಂಡ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪ್ರಮುಖ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು. ಬಾಡ 11-12ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಹೊಂದಿದ್ದ ಒಂದು ಅಗ್ರಹಾರ ನಗರವಾಗಿತ್ತು. ಹಿಂದಿನ ದೇವಾಲಯಗಳ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಹದಡಿಯಲ್ಲಿ ಪಾಳೆಯಗಾರರರ ಕಾಲದ ಹನುಮಾನ್ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಕಬ್ಬೂರು ಮಾಯಕೊಂಡಕ್ಕೆ 6 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. 12ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಇದೂ ಒಂದು ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಇದೆ. ಹಿಂದೆ ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿದ್ದ ಕೊಡಗನೂರಿನಲ್ಲೂ ಅನೇಕ ಪಾಳು ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ದಾವಣಗೆರೆಯ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕೊಗ್ಗನೂರಿನಲ್ಲಿ 11ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಒಂದು ಹನುಮಂತ ದೇವಾಲಯ ಇದೆ.

ದಾವಣಗೆರೆಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕಿರುವ ಲೊಕ್ಕಿಕೆರೆ (**ನೋಡಿ**) ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿತ್ತು. ಮಳಲಕೆರೆ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 1701ರ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ವೀರಗಲ್ಲುಗಳೂ ಮತ್ತು ಮಾಸ್ತಿಕಲ್ಲುಗಳೂ ಇಲ್ಲಿವೆ. ಬೆಂಗಳೂರು-ಪುಣೆ ರೈಲುಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಮಾಯಕೊಂಡದಲ್ಲಿ ಕೇಶವ ಮತ್ತು ಓಬಳನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಶಂಕರನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆವರಗೊಳದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ಮಾಘಮಾಸದಲ್ಲಿ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

ದಾವಣಗೆರೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ ಸು. 61 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಈಗ ನಗರ ಕೆಲವು ಬಡಾವಣೆಗಳೊಂದಿಗೆ ವಿಸ್ತಾರಗೊಂಡಿದೆ. ಪುಣೆ-ಬೆಂಗಳೂರು ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಇದೊಂದು ಪ್ರಮುಖ ರೈಲು ನಿಲ್ದಾಣವಾಗಿ ಸುತ್ತಲ ಅನೇಕ ಊರುಗಳೊಡನೆ ಉತ್ತಮ ರಸ್ತೆ ಸೌಲಭ್ಯವಿದ್ದು ಈ ನಗರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಮುಖ ವ್ಯಾಪಾರ ವಾಣಿಜ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲೊಂದಾಗಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 5,42,998.

ಹಳೆ ದಾವಣಗೆರೆ ಪೂರ್ವಕ್ಕೂ ಹೊಸ ಬಡಾವಣೆ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೂ ಮಧ್ಯೆ ರೈಲು ಹಾದಿ ಹಾದುಹೋಗಿದೆ. ಇಡೀ ನಗರ ಒಂದು ಕೈಗಾರಿಕಾ ಕೇಂದ್ರದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಹತ್ತಿ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಮತ್ತು ಎಣ್ಣೆ ಉತ್ಪಾದನೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ದಾವಣಗೆರೆ ಹತ್ತಿ ಉತ್ಪಾದಿತ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ, ಬಟ್ಟೆಗಳಿಗೆ, ಕಂಬಳಿಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ವನಸ್ಪತಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಸರ್ಕಾರ, ನಗರಸಭೆ ಹಾಗೂ ಖಾಸಗಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ನಡೆಸುತ್ತಿರುವ ವೈದ್ಯಕೀಯ ಮತ್ತು ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಣ ತರಬೇತಿ ಶಾಲಾ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ಪ್ರಾಥಮಿಕ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕ, ಪ್ರೌಢ ಮತ್ತು ಇತರ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ಇವೆ. ಕುಡಿಯಲು ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿ ನೀರನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸುಂದರ ಉದ್ಯಾನವನಗಳಿವೆ. ದಾವಣಗೆರೆ ನಗರಸಭಾಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯ, ಮಹಲಿಂಗರಂಗರ ಸಮಾಧಿ, ಶಿವಶರಣ ಬರಕ್ಕೇಶ್ವರ ಸಮಾಧಿ ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯ, ನಗರದೇವತೆ ದುರ್ಗಾಂಬೆಯ (ದುಗ್ಗಮ್ಮ) ದೇವಾಲಯ ಇವೆ. ಪ್ರತಿ ಫಾಲ್ಗುಣ ಮಾಸದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಜಾತ್ರೆ ವೈಭವದಿಂದ ಜರುಗುತ್ತದೆ. **(ಸಿ.ಕೆ.ವೈ.ಡಿ.)**

ದಾಸಪ್ಪ, ಎಚ್.ಸಿ.: 1894-1964. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಹೋರಾಟಗಾರರು. 1894 ಡಿಸೆಂಬರ್ 5ರಂದು ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆ ಮಡಿಕೇರಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ಚೆನ್ನಯ್ಯ, ತಾಯಿ ತಿಮ್ಮಮ್ಮ. ಇವರ ಪೂರ್ವಿಕರ ಸ್ಥಳ ಹಳೆಯ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಹಿರಳ್ಳಿ. ಚೆನ್ನಯ್ಯನವರು ಮಡಿಕೇರಿಯಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರಾಗಿ ಖ್ಯಾತಿ ಪಡೆದಿದ್ದರು. ಅವರಿಗೆ ಅಂದಿನ ಸರ್ಕಾರ ರಾವ್‌ಸಾಹೇಬ್ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ನೀಡಿತ್ತು. ತಮ್ಮ ಕೆಲಸದಿಂದ ನಿವೃತ್ತರಾದ ಮೇಲೆ ಅವರು ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಂದು ನೆಲಸಿದರು. ಅವರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದುಳಿದ ವರ್ಗದವರ ಏಳಿಗೆಗೆ ಆರಂಭವಾದ ಜಸ್ಟಿಸ್ ಚಳವಳಿಯ ಸ್ಥಾಪಕರಲ್ಲೊಬ್ಬರಾಗಿದ್ದರು.

ದಾಸಪ್ಪನವರು ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಇಂಟರ್‌ಮೀಡಿಯೆಟ್ ಪರೀಕ್ಷೆ ಮುಗಿಸಿ ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಅನಂತರ ಮುಂಬಯಿಗೆ ತೆರಳಿ ಅಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಯಶಾಸ್ತ್ರದ ವ್ಯಾಸಂಗಮಾಡಿದರು. 1919ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ವಕೀಲರಾಗಿ ಉದ್ಯೋಗವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದ ಇವರು 1921ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದು ನೆಲಸಿ ವಕೀಲ ವೃತ್ತಿಯನ್ನೂ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸೇವಾಕಾರ್ಯವನ್ನೂ ಮುಂದುವರಿಸಿದರು. 1926ರಲ್ಲಿ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಮಾಜಸುಧಾರಕ ಕೆ.ಎಚ್.ರಾಮಯ್ಯನವರ ಮಗಳು ಯಶೋಧರಮ್ಮನವರನ್ನು ವಿವಾಹವಾದರು.

1937ರ ವರೆಗೆ ಸಂಯುಕ್ತ ಪ್ರಜಾಪಕ್ಷದ ಮುಖಂಡರಾಗಿ ಮೈಸೂರು ಪುರಸಭೆ ಹಾಗೂ ಸಂಸ್ಥಾನದ ನ್ಯಾಯವಿಧಾಯಕ ಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಹಲವು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಹಿಂದುಳಿದ ವರ್ಗಗಳ ಮುನ್ನಡೆಗೆ ನಡೆದ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ರನಾಯಕರಾಗಿದ್ದರು. 1937ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷ ಸೇರಿದರು. 1939ರಲ್ಲಿ ಅದರ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾದರು. ಹಿಂದಿನ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಸರ್ಕಾರದ ರಚನೆಗಾಗಿ ನಡೆದ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹ ಹೋರಾಟಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಅನೇಕ ಬಾರಿ ಸೆರೆಮನೆಗೆ ಹೋಗಿ ಬಂದರು. ಇವರ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಂದ ಕೆರಳಿದ ಅಂದಿನ ಸರ್ಕಾರ ಇವರ ವಕೀಲಿ ಸನ್ನದನ್ನು ರದ್ದು ಮಾಡಿತು. ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಹಾತ್ಮಾ ಗಾಂಧೀಯವರು 1940 ಜುಲೈ 13ರ ಹರಿಜನ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ದಾಸಪ್ಪನವರ ಬಗ್ಗೆ ಈ ರೀತಿ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ: "ಶ್ರೀ ದಾಸಪ್ಪನವರು ಮೈಸೂರಿನ ಅತ್ಯಂತ ಗೌರವಾನ್ವಿತ ವ್ಯಕ್ತಿ. ಇಪ್ಪತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ವಕೀಲಿ ಕೆಲಸದ ಅನುಭವವುಳ್ಳವರು. ಮೈಸೂರಿನ ಒಂದು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮ್ಯಾಜಿಸ್ಟ್ರೇಟರ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು ಉಲ್ಲಂಘಿಸಿ ಭಾಷಣ ಮಾಡಿದ ಕೆಚ್ಚು ಅವರದು. ಜಸ್ಟಿಸ್ ನಾಗೇಶ್ವರ ಐಯರ್ ಅವರಿಂದ ನಡೆಯಲಿದ್ದ ಅಧಿಕೃತ ವಿಚಾರಣೆಯನ್ನು ಬಹಿಷ್ಕರಿಸಬೇಕೆಂದು ರಾಜಕೀಯ ಕೈದಿಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಸಿ ಹೇಳುವ ಸಾಹಸ ಮಾಡಿದ್ದರು. ಆ ಕೆಲಸವನ್ನು ಅವರು ನನ್ನ ಸೂಚನೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಮಾಡಿದ್ದರು. ಈ ಗುರುತರ ಅಪರಾಧಗಳಿಗಾಗಿ ದಾಸಪ್ಪನವರು ಎಂದೆಂದಿಗೂ ವಕೀಲ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳದಂತೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ದಾಸಪ್ಪನವರನ್ನು ನಾನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬಲ್ಲೆ. ಅವರು ನಿಷ್ಕಳಂಕ ಚಾರಿತ್ರ್ಯವುಳ್ಳವರು; ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕರು; ಅವರು ತಮ್ಮ ಕೈಲಾದಮಟ್ಟಿಗೂ ಅಹಿಂಸೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಲು ಸ್ಥೈರ್ಯದಿಂದ ಯತ್ನಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಇಂಡಿಯಾದ ದೇಶಭಕ್ತ ವಕೀಲರು ಏನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೋ ಅಥವಾ ಇತರ ವಕೀಲರು ಏನು ಮಾಡಲಿಲ್ಲವೋ ಅದನ್ನು ದಾಸಪ್ಪನವರು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ."

ಭಾರತ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಪಡೆದ ಅನಂತರ ದಾಸಪ್ಪನವರು ರಾಜಕೀಯ ಹಾಗೂ ವಿಧಾಯಕ ಸೇವಾಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುವಾಗಿ ದುಡಿದರು. ಶ್ರೀ ರಾಮಕೃಷ್ಣಾಶ್ರಮ, ಕಸ್ತೂರಬಾ ಗಾಂಧೀ ಸ್ಮಾರಕ ಸಂಸ್ಥೆ, ಗಾಂಧೀ ಸ್ಮಾರಕ ನಿಧಿ ಹಾಗೂ ಹಿಂದಿ ಪ್ರಚಾರ ಸಭೆ ಮುಂತಾದ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಮೂಲಕ ಜನಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಹಿಂದಿನ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 1947ನೆಯ ಅಕ್ಟೋಬರ್‌ನಿಂದ 1952ರ ವರೆಗೆ ಕೈಗಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ಹಣಕಾಸಿನ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದರು. 1954ರಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯ ಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರಾದರು. ಅನಂತರ 1957 ಮತ್ತು 1962ರ ಮಹಾ ಚುನಾವಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಲೋಕಸಭೆಗೆ ಚುನಾಯಿತರಾದರು. ಸಂಸತ್ತಿನ ಅಂದಾಜು ಸಮಿತಿ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಮಹತ್ತರ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. 1963ರಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರ ಮಂತ್ರಿ ಮಂಡಲದ ರೈಲ್ವೆ ಸಚಿವರಾದರು. ಅನಂತರ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಸಚಿವರಾದರು. ಆ ಪದವಿಯಲ್ಲಿರುವಾಗಲೇ 1964 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 29ರಂದು ದೆಹಲಿಯಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. (ಬಿ.ಆರ್.ಪಿ.)

ದಾಸಯ್ಯ: ಕರ್ನಾಟಕದ ಜನಪದ ಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಧಾರ್ಮಿಕ ವ್ಯಕ್ತಿ. ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಶುಭಾಶುಭ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಜೋಯಿಸನಂತೆ ಕೆಲಸ ನಿರ್ವಹಿಸುವ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಕೈಗೊಂಡವ. ಇವನ ಉಡುಗೆತೊಡುಗೆ, ಪರಿಕರಗಳದು ಒಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ತಲೆಗೆ ಹಳದಿ ರುಮಾಲು ಹಾಗೂ ನೂಲಿನ ದಂಡೀಸರ, ಮೈಗೆ ನಿಲುವಂಗಿ, ಕೊರಳಿಗೆ ತುಳಸೀಹಾರ ಹಾಗೂ ಹನುಮಂತ ವಿಗ್ರಹವಿರುವ ದೊಡ್ಡ ಕಂಚಿನ ಪದಕ, ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಜಾಗಟೆ, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಹಣೆಯ ಮೇಲೆ ಮೂರು ನಾಮ,ಬಗಲಿಗೆ ಬನವಾಸಿ (ಭಿಕ್ಷೆಯ ಬಿದಿರ ಬುಟ್ಟಿ), ವಿಶೇಷ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಹರೆಗು (ವರ್ತುಳಾಕಾರದ ಬಣ್ಣದ ತಲೆ), ಹನ್ನೆರಡಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಗಂಟೆಗಳುಳ್ಳ ಬೆಳ್ಳಿ ಬಾಣ ಇವುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇವನು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಹರೆಗು ಘಟೋತ್ಕಚನ ತಲೆಯೆಂಬ ನಂಬಿಕೆಯಿದೆ. ಈಗ ದಾಸಯ್ಯಗಳು ಬಾಣವೆಂದು ಹೇಳುವ ಒನಕೆ ಲಕ್ಷ್ಮಣನ ಮೇಲೆ ರಾವಣ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ ಶಕ್ತ್ಯಾಯುಧವಂತೆ. ಉತ್ಸವಾದಿ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಒಡ್ಡುವ ಬಾಣದ ರೀತಿಯನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಹಿಂದೆ ಯುದ್ಧ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಇವರು ಆಯುಧವಾಹಕರಾಗಿಯೋ ರಕ್ಷಕರಾಗಿಯೋ ಇದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ನೇಕಾರರು ಮತ್ತು ಬೋಯಿಗಳಲ್ಲಿ ದಾಸಯ್ಯಗಳಾಗುವುದು ಹೆಚ್ಚು. ದಾಸ ಒಕ್ಕಲಿಗರಲ್ಲೂ ಗಂಗಡಿಕಾರ ಒಕ್ಕಲಿಗರಲ್ಲೂ ದಾಸಯ್ಯಗಳಾಗುವುದು ಕೆಲವು ಕಡೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ದಾಸಯ್ಯನಾಗಬೇಕಾದರೆ ಗುರುವಿನಿಂದ ವಿಧಿವತ್ತಾಗಿ ದೀಕ್ಷೆ ಪಡೆಯಬೇಕು. ಜೊತೆಗೆ ಅಷ್ಟಾಕ್ಷರೀ ಮಂತ್ರವನ್ನೂ ರಾಮಗದ್ಯ, ನರಸಿಂಹಗದ್ಯ, ವಿಷ್ಣುಪಾರಮ್ಯ ಮುಂತಾದ ಸ್ತೋತ್ರ ಪಾಠಗಳ ಉಪದೇಶವನ್ನೂ ಗುರುವಿನಿಂದ ಪಡೆಯಬೇಕು. ಹೀಗೆ ದೀಕ್ಷೆ ವಹಿಸಿ ಅನ್ನದಾನ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಆತ ದಾಸಯ್ಯನಾಗುತ್ತಾನೆ. ದಾಸಯ್ಯಗಳು ತಮ್ಮನ್ನು ಗರುಡಗೋತ್ರದವರೆಂದು ಕರೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಇವರು ಮೂಲತಃ ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತರು.

ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವಪಂಥವು ವೈದಿಕೇತರ ವರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ದಾಸಪಂಥ ಹೆಚ್ಚು ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಲು ಕಾರಣವಾಯಿತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಜಾತಿಗಳಲ್ಲಿ 'ದಾಸಯ್ಯ'ಗಳು ಈಗಲೂ ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾಶೀಲರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಹಬ್ಬಗಳಲ್ಲಿ, ಮದುವೆಗಳಲ್ಲಿ, ಹುಟ್ಟು-ಸಾವುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ವೇಷಭೂಷಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ ದಾಸಯ್ಯನು, ಶಂಖ ಜಾಗಟೆ ಹಿಡಿದು ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಆತನಿಗೆ ವಸ್ತ್ರದಾನ ಮಾಡುವುದು ಮತ್ತು ಪಡಿ ಕೊಡುವುದು ಶ್ರೇಯಸ್ಕರವೆಂದು ಜನ ಭಾವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಆತನು ನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕಾದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಕಾರ್ಯಗಳಿದ್ದವು. ಈಗ ಈ ರೀತಿ ರಿವಾಜುಗಳು ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತಿವೆ.

ದಾಸ ಒಕ್ಕಲಿಗರಲ್ಲಿ ಮನೆಯ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಯಾರನ್ನಾದರೂ ಒಬ್ಬನನ್ನು ದಾಸಯ್ಯನನ್ನಾಗಿ ಬಿಡುವ ಸಂಪ್ರದಾಯವಿದ್ದು ಇದನ್ನು ದಾಸನ್ನ ಬಿಡುವುದು ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಇದು ಮದುವೆಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ದಾಸಯ್ಯನಾದವನಿಗೆ ಕೈಗೆ ಕಪ್ಪ ತೊಡಿಸಿ, ಶಂಖ ಜಾಗಟೆ ನೀಡುತ್ತಾರೆ. ಆತ ಯಾವಾಗಲೂ ಭಿಕ್ಷೆ ಬೇಡಬೇಕೆಂದೇನೂ ಕಟ್ಟು ಕಟ್ಟಳೆಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಶ್ರಾವಣ ಶನಿವಾರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ದಿನವಾದರೂ ಭಿಕ್ಷೆ ಬೇಡಬೇಕು. ದಾಸಯ್ಯ ಸಂಸಾರಿಯೂ ಆಗಿರಬಹುದು.

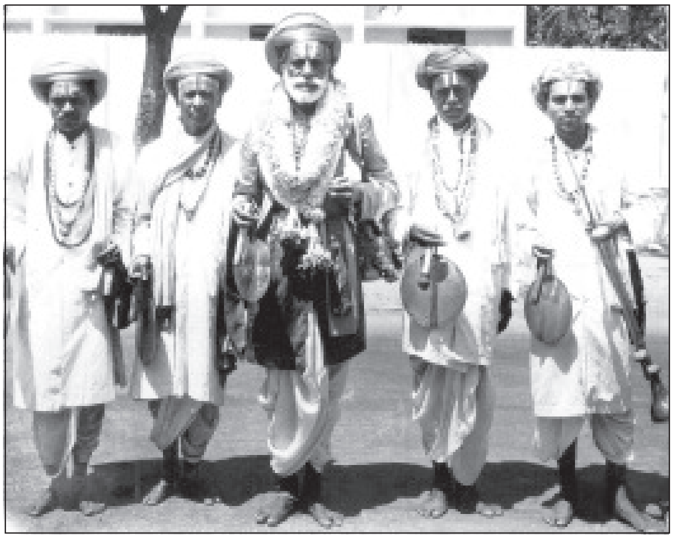

ವೈಷ್ಣವ ಸಂಪ್ರದಾಯದವರಲ್ಲಿ ತಿರುಪತಿ ತಿಮ್ಮಪ್ಪನ ಒಕ್ಕಲು ಮದುವೆಯಾದರೆ ಶನಿವಾರ ಹರಿಸೇವೆ ಎಂಬ ಸಮಾರಂಭ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಹರಿ ಸೇವೆಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಬಹುದೊಡ್ಡದು. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಸುತ್ತ ಮುತ್ತಲ ದಾಸಪ್ಪಗಳೆಲ್ಲ ಬಂದು ಸೇರಿ ಹತ್ತಾರು ಹರೆಗು ಕಟ್ಟಿ ಉತ್ಸವ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆ ದಿನ ಸಂಜೆ ದಾಸಪ್ಪನು ಬಸವನ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತು ಶಂಖ ಜಾಗಟೆ ಬಾರಿಸುತ್ತ ಬರುವನು. ಬರುವ ಬೀದಿಯಲ್ಲಿ ಮಣೇವು ಹಾಕುವುದು **(ನೋಡಿ)** ವಾಡಿಕೆ. ಹೀಗೆ ಬಂದು ಮನೆಯ ಒಳಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅನಂತರ ಬಾಳೆ ಎಲೆಯ ಮೇಲೆ ಅಕ್ಕಿ ಹಾಕಿ ಬನವಾಸಿ, ಬಾಣ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟು ಧೂಪದೀಪಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸಿ, ಶಂಖ ಊದಿ ಜಾಗಟೆ ಬಾರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಊದಿದರೆ ದುಷ್ಟ ಗ್ರಹಗಳ ಕಾಟ ತಪ್ಪಿ ಮಂಗಳ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬ ನಂಬಿಕೆಯಿದೆ. ಶ್ರಾವಣಶನಿವಾರಗಳು ಹಾಗೂ ಸುಗ್ಗಿ ದಾಸಯ್ಯನಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ವರಮಾನ ತಂದುಕೊಡುವ ಕಾಲಗಳು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇವನಿಗೆ ಎಲ್ಲರೂ ದವಸಧಾನ್ಯಗಳನ್ನೊ ಬಟ್ಟೆಬರಿಯನ್ನೊ ನೀಡುತ್ತಾರೆ. ಹಿಂದೆ ತಿರುಪತಿ ಯಾತ್ರೆಯನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವರು ದಾಸಯ್ಯನ ಮೂಲಕವೇ ಹೋಗಿ ಬರುತ್ತಿದ್ದರು. ಹಾಗಾಗಿ ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳ ಆಚರಣೆಗೆ ಈತ ಮೂಲ ಆಧಾರವಾಗಿದ್ದ. ಆದರೆ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ದಾಸಯ್ಯಗಳು ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತಿದ್ದು ಇವರ ಪ್ರಭಾವವೂ ಕುಂಠಿತಗೊಂಡಿದೆ. ಜಾಗಟೆಯ ಶ್ರುತಿಯೊಂದಿಗೆ ಈತ ಹೇಳುವ ಕೆಲವು ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಕೇಳಲು ಇಂಪಾಗಿರುತ್ತವೆ. (ಎ.ಬಿ.ಆರ್.)

ದಿಂಡಗೂರು: ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆ ಚನ್ನರಾಯಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕಸಬೆಯಿಂದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಸು.6ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಗ್ರಾಮ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,450. ಇಮ್ಮಡಿ ಹೊಯ್ಸಳ ವೀರಬಲ್ಲಾಳದೇವನ ಮಂತ್ರಿಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬನಾದ ಪಂಡಿತ ದಂಡನಾಥ ಈ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ರಾಜನಿಂದ ಬೇಡಿ ಪಡೆದು, ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನಪುರವೆಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟು ಕೇಶವ ಮತ್ತು ಮಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು 1209ರ ಒಂದು ತಾಮ್ರಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಕನಾಸಿ, ನವರಂಗ ಮತ್ತು ಮುಖ ಮಂಟಪಗಳಿವೆ. ಗೋಡೆಯ ಮೇಲ್ಮೈ, ಚಜ್ಜದ ಮೇಲಿನ ಅಂಕಣ ಮತ್ತು ಗೋಪುರದ ಕೋನ ಶ್ರೇಣಿಗಳು ಅಲಂಕಾರ ರಹಿತವಾಗಿವೆ. ಮಾಳಿಗೆಯ ಒಳಮೈಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮಧ್ಯಮಾಳಿಗೆ ಗುಮ್ಮಟಾಕಾರದಲ್ಲಿದೆ. ಕೇಶವ ವಿಗ್ರಹ ಆರು ಅಡಿ ಎತ್ತರವಿದ್ದು ನಾಲ್ಕು ಹಸ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಪದ್ಮ, ಶಂಖ, ಚಕ್ರ ಮತ್ತು ಗದೆಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಹಾಸುಗಲ್ಲಿನ ಮೇಲೆ ವೇಣುಗೋಪಾಲ ವಿಗ್ರಹವನ್ನೂ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಮೇಲೆ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀ ವಿಗ್ರಹವನ್ನೂ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ.

ಮಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯವನ್ನೇ ಹೋಲುತ್ತದೆ. ಮಾಳಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿವೆ. ದೊಡ್ಡಯ್ಯನೆಂಬುವವನು ಇಲ್ಲಿನ ಮಂಟಪವೊಂದನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಹೊರ ಅಂಕಣದಲ್ಲಿರುವ 1651ರ ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. **(ಎಚ್.ವಿ.ಎಸ್.)**

ದಿನಕರ ದೇಸಾಯಿ: 1909-82. ಚುಟುಕು ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದೇ ಹೆಸರುಗಳಿಸಿದ್ದ ಕವಿ, ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಿ, ಶಿಕ್ಷಣತಜ್ಞ, ರಾಜಕಾರಣಿ, ಸಮಾಜ ಸೇವಕ, ಕಾರ್ಮಿಕ ಸಂಘಟಕ. ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಅಂಕೋಲದ ಹೊನ್ನೆಕೇರಿಯಲ್ಲಿ 1909 ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ 10ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ಮೂಲ ಮನೆ ಕುಮಟ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಂಡರುಹಳ್ಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಹೊಂಡದ ಹೊಕ್ಕಲು. ಇವರ ತಂದೆ ದತ್ತಾತ್ರೇಯ ದೇಸಾಯಿ, ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಯ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿದ್ದರು. ತಾಯಿ ಅಂಬಿಕಾ ದೇಸಾಯಿ. ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲೇ ತಾಯಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಇವರು ತಂದೆಯ ಪ್ರೀತಿಯ ಆರೈಕೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದರು.

ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಹಾಗೂ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಅಂಕೋಲದ ಆಲಗೇರಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರೈಸಿದರು. ಅನಂತರ ಅಂಕೋಲ ಮತ್ತು ಕಾರವಾರಗಳಲ್ಲಿ ಹೈಸ್ಕೂಲು ಶಿಕ್ಷಣ ಮುಗಿಸಿದರು. ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಪದವಿ ಪಡೆದ ಬಳಿಕ ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಪದವಿ ಹಾಗೂ ಎಲ್.ಎಲ್.ಬಿ. ವ್ಯಾಸಂಗಗಳನ್ನು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದರು. ಕಲ್ಯಾಣಿ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿಯ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರರು ಎಂಬ ಸಂಶೋಧನ ಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಪದವಿಗಾಗಿ ಮಂಡಿಸಿದರು. ಎಂ.ಎ. ಪದವಿಯನ್ನು ಪ್ರಥಮ ಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ ತೇರ್ಗಡೆಯಾಗಿ ಸೇಂಟ್ ಜ಼ೇವಿಯರ ರಜತ ಪದಕ ಪಡೆದರು. ಬಿ.ಎ. ಪದವಿಯಲ್ಲೂ ಇತಿಹಾಸ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಗರಿಷ್ಟ ಅಂಕ ಗಳಿಸಿದ್ದಕ್ಕಾಗಿ ಕ್ಯಾಂಡಿ ಪಾರಿತೋಷಕ ಪಡೆದಿದ್ದರು.

ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಹಾಗೂ ಕಾನೂನು ಪದವಿ ಪಡೆದ ಇವರಿಗೆ ಹಲವು ಉದ್ಯೋಗಗಳು ಸುಲಭವಾಗಿ ದೊರೆಯಬಹುದಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಸಮಾಜ ಸೇವಾಸಕ್ತರಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಬದಿಗೊತ್ತಿ ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಗೋಖಲೆಯವರ ಗವರ್ನರ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯಾ ಸೊಸೈಟಿ (ಭಾರತ ಸೇವಕ್ ಸಮಾಜ)ಯನ್ನು ಸೇರಿದರು. ದಿನಕರರು ಸಮಾಜ ಸೇವೆಗಾಗಿ ತಮ್ಮನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸಮರ್ಪಿಸಿಕೊಂಡರು. ಮುಂಬಯಿ ಪ್ರಾಂತದ ಟ್ರೇಡ್ ಯೂನಿಯನ್ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿ, ಕಡಲ ಕಾರ್ಮಿಕರ ಸಂಘದ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಕಾರ್ಮಿಕ ನಾಯಕರಾಗಿ ಡೆನ್ಮಾರ್ಕ್ ಮತ್ತು ಅಮೆರಿಕಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಮಹಾಧಿವೇಶನದಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡರು (1946). ಮುಂಬಯಿ ನಗರಪಾಲಿಕೆ ಸದಸ್ಯರಾಗಿಯೂ ಗಣನೀಯ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು (1948-61). ಅಂಕೋಲದಲ್ಲಿ ರೈತಕೂಟ ಮತ್ತು ಕೆನರಾ ವೆಲ್‌ಫೇರ್ ಟ್ರಸ್ಟ್ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಇವರ ಹೃದಯ ಸದಾ ಹಂಬಲಿಸುತ್ತಿದ್ದುದು ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು. ರೈತರನ್ನು ಸಂಘಟಿಸಿ ಗೇಣಿ ಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಸಾಮಾಜಿಕ ಅನ್ಯಾಯಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿದರು. ಒಡೆಯನನ್ನು ಘಟ್ಟ ಹತ್ತಿಸಿ ಎಂದು ಘೋಷಿಸಿದರು. ಅಂದಿನ ಮುಂಬಯಿ ಸರ್ಕಾರ ಐದು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ದಿನಕರರು ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿತ್ತು. ಇವರು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ರೈತ ಚಳವಳಿ ಹೋರಾಟದಿಂದ ಜಮೀನ್ದಾರರು ಇವರನ್ನು ಹಾವಳಿ ಮಂಜ ಎಂದು ಕರೆದರು. ಲೋಕಸಭಾ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ (1967) ಸಂಸತ್ತಿನಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ವಾದ ವೈಖರಿಯ ಮೂಲಕ ಜನರ ಹಿತಾಸಕ್ತಿ ಕಾಪಾಡಲು ತೀವ್ರ ಯತ್ನ ನಡೆಸಿದರು. ಜನಸೇವಕ (ನೋಡಿ) ಎಂಬ ವಾರಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಹದಿನೇಳು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಪ್ರಕಟಿಸಿ, ಜನಜಾಗೃತಿಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡಿದರು. ಜನಸೇವಕ ಪತ್ರಿಕೆ ಪ್ರಜಾಸತ್ತೆಯ ಕಾವಲುಗಾರ ಎಂಬ ಬಿರುದಿಗೆ ಪಾತ್ರವಾಯಿತು. ಇವರು ತಮ್ಮ ವಿಚಾರಗಳನ್ನೂ ಜನಪರ ಕಾಳಜಿಯನ್ನೂ ಪುಸ್ತಕಗಳ ಮೂಲಕ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಪಂಚದ ಕೆಲಸಗಾರರು (1953), ಪ್ರೈಮರಿ ಎಜ್ಯುಕೇಶನ್ ಇನ್ ಇಂಡಿಯಾ, ಟುವರ್ಡ್ಸ್ ಲಿಟರೇಟ್ ಬೊಂಬೇ, ಲ್ಯಾಂಡ್ಸ್ ರೆಂಟ್ಸ್ ಇನ್ ನಾರ್ತ್ ಕೆನರಾ, ಮೆರಿಟಾಯಮ್ ಲೇಖರ್ ಇನ್ ಇಂಡಿಯಾ, ಎಮಂಗ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಗೇಮನ್ ಇನ್ ಗ್ರೇಟ್ ಬ್ರಿಟನ್, ರೈತರ ಹಾಡುಗಳು ಮುಂತಾದ ಪುಸ್ತಕ, ಕಿರುವರದಿ ಹಾಗೂ ರೈತ ಸಂಘಟನೆಗೆ ಸ್ಫೂರ್ತಿ ನೀಡುವ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ.

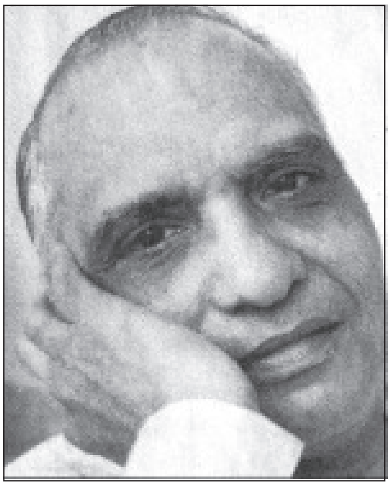

ಇವರೊಬ್ಬ ಕ್ರಾಂತದರ್ಶಿ ಕವಿ. ಸಮಾಜವಾದಿ ದೃಷ್ಟಿಕೋನದಿಂದ ರಚನೆಗೊಂಡ ಇವರ ಕವನಗಳು ಜನಪರವಾಗಿವೆ. ಕವನ ಸಂಗ್ರಹ (1951), ಹೂಗೊಂಚಲು (1958), ದಾಸಾಳ ಮೊದಲಾದ ಸಂಕಲನಗಳಲ್ಲಿ ಜನಜೀವನಕ್ಕೆ ಹತ್ತಿರವಾದ ವಿಚಾರ ಪ್ರಚೋದಕ ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಳಕಳಿಯುಳ್ಳ ಸರಳವಾದ ಕವನಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ದೀನಗಿಂತ ದೇವ ಬಡವ, ನನ್ನ ದೇಹದ ಬೂದಿ, ಕೆಂಪು ದಾಸಾಳ, ಆತ್ಮ ವಿಶ್ವಾಸ, ಬಿರುಗಾಳಿ ಮುಂತಾದ ಕವನಗಳಲ್ಲಿ ಕವಿಯ ಆಶಯ, ಆದರ್ಶ ಒಡಮೂಡಿವೆ. ಅಂಕೋಲ, ಗೋಕರ್ಣ ಸೀಮೆಯ ಹಾಲಕ್ಕಿ ಒಕ್ಕಲಿಗರು ಇವರ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಗುಮಟೆ ಪಾಂಗಿನಲ್ಲಿ ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದುದು ಹಾಡಿನ ಜನಪ್ರಿಯತೆಗೆ ಸಾಕ್ಷಿ. ಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿ ಇವರು ಮಕ್ಕಳ ಗೀತೆಗಳು (1951), ಮಕ್ಕಳ ಪದ್ಯ (1976) ಎಂಬ ಸಂಕಲನವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಹಾಡುಗಳು ಮಕ್ಕಳ ಅರಿವಿನ ಕ್ಷಿತಿಜವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುವುದರೊಂದಿಗೆ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಮನೋಭಾವನೆಯನ್ನು ಪೋಷಿಸುವ ಗುಣವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ.

ಈ ಹಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಡಂಬನೆ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಳಕಳಿ, ಸಮಾನತೆಯ ಮನೋಭಾವವನ್ನು ಕವಿ ಬಿತ್ತರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಾ ಕಂಡ ಪಡುವಣ (1951) ಎಂಬ ಇವರ ಪ್ರವಾಸ ಕಥನ ಇವರ ಉತ್ತಮ ಗದ್ಯಶೈಲಿ ಹಾಗೂ ರಸವತ್ತಾದ ನಿರೂಪಣೆಯಿಂದ, ಕುತೂಹಲಕಾರಿಯಾದ ವಿಷಯ ಸಂಗ್ರಹದಿಂದ ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿದೆ.

ಚುಟುಕ ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿರುವ ಇವರು ಐದು ಸಾವಿರಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಚೌಪದಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಬರೆದುದೆಲ್ಲ ಚುರುಕು ಮುಟ್ಟಿಸುವ ಚುಟುಕುಗಳಾಗಿವೆ. ವ್ಯಂಗ್ಯ, ವಿಡಂಬನೆ ಇವರ ಚುಟುಕದ ಜೀವನಾಡಿ. ಆದರ್ಶವನ್ನು ತಮ್ಮ ಕವಿತೆ ಚುಟುಕಗಳಲ್ಲಿ ಬರೆದ ದಿನಕರರು ಅದರಂತೆ ಬದುಕಿದವರು. ಜನಸೇವಕ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಬರೆದ ಮುಖಪುಟದ ಲೇಖನ, ಸಂಪಾದಕೀಯ ಹಾಗೂ ಬತ್ತದತೆನೆ ಇಂದಿಗೂ ಪ್ರಸ್ತುತ.

ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡದ ಹಳ್ಳಿಗಾಡಿನ ನಿರುತ್ತೇಜನಕ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಜನತಾ ವಿದ್ಯಾಲಯಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಪ್ರಚಾರ ಕೈಗೊಂಡರು. ಇವರು ರಚಿಸಿದ ಮಕ್ಕಳ ಗೀತೆಗಳು ಮತ್ತು ಕವನ ಸಂಗ್ರಹ ಪುಸ್ತಕಗಳಿಗೆ ಮುಂಬಯಿ ಸರ್ಕಾರದ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭಿಸಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಇವರ ದಿನಕರ ಚೌಪದಿ ಕೃತಿಗೆ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿದೆ (1980). ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಇವರಿಗೆ ಗೌರವ ಡಾಕ್ಟೊರೇಟ್ ಪದವಿ ನೀಡಿದೆ (1975). ಗೋಕರ್ಣದ ಪರ್ತಗಾಳಿ ಮಠದ ವಿದ್ಯಾಧಿರಾಜ ಪುರಸ್ಕಾರ, ಜನ್ಮಭೂಮಿ ಟ್ರಸ್ಟಿನ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಇವರಿಗೆ ಸಂದಾಯವಾಗಿವೆ (1976). ಇವರು 1982 ನವೆಂಬರ್ 6 ರಂದು ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. ಆಗ ವಿ.ಕೃ. ಗೋಕಾಕರು "ದಿನಕರರ ಜೀವನಲತೆಯಲ್ಲಿ ಅರಳಿದ ಎರಡು ಮಂದಾರಗಳು; ಒಂದು ಅವರ ಕಾವ್ಯ, ಇನ್ನೊಂದು ಅವರ ದೇಶಸೇವೆ" ಎಂದು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. **(ಎಸ್.ಎಸ್ಎಚ್ಇ.)**

ದಿವಾಕರ, ಆರ್.ಆರ್.: 1894– 1990. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟಗಾರ. ಕರ್ನಾಟಕ ಏಕೀಕರಣದ ಅಧ್ವರ್ಯು, ಚಿಂತಕ, ಲೇಖಕ, ಪತ್ರಕರ್ತ, ಆಡಳಿತಗಾರ. ದಿವಾಕರ ರಂಗರಾವ್ ರಾಮಚಂದ್ರ ಎಂಬುದು ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. 1894 ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ 30ರಂದು ಧಾರವಾಡದ ಮಧ್ಯಮವರ್ಗದ ಕುಟುಂಬವೊಂದರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ರಾಮಚಂದ್ರ, ತಾಯಿ ಸೀತಾ. ಧಾರವಾಡ, ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಪುಣೆ ಹಾಗೂ ಮುಂಬಯಿಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದು ಎಂ.ಎ. ಪದವೀಧರರಾದರು. ಅನಂತರ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ನೇಮಿತರಾದರು. ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಟಿಳಕ, ಅರವಿಂದ ಇವರಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತರಾಗಿದ್ದ ದಿವಾಕರರು ಆ ಕೆಲಸವನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟು ಎಲ್.ಎಲ್.ಬಿ. ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ತೇರ್ಗಡೆಯಾದರೂ (1919) ಪದವಿಯನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಗ್ರಾಮವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು (1920). ಗಾಂಧೀಜೀಯವರ ಕರೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಅಸಹಕಾರ ಆಂದೋಲನದಲ್ಲಿ ಧುಮುಕಿದರು (1920– 21). ಹಲವಾರು ಸಲ ಸೆರೆಮನೆ ವಾಸವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿದರು. 1921ರಲ್ಲಿಯೇ 'ಕರ್ಮವೀರ' ವಾರಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಬರೆದು ಜನಜಾಗೃತಿಗಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದರು. ಗಾಂಧೀಜಿಯವರು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸಿನ ಸುಗಮ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೆ ಭಾಷಾವಿಭಾಗ ಘಟಕಗಳನ್ನು ರೂಢಿಸಿದಾಗ ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೂ ಒಂದು ಘಟಕವಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು. ಕರ್ನಾಟಕ ಏಕೀಕರಣದ ಬಗ್ಗೆ 1928ರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಬರೆದು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. 1930– 31ರಲ್ಲಿ ಶಿರಸಿ, ಸಿದ್ದಾಪುರ, ಅಂಕೋಲ ಮತ್ತು ಹಿರೇಕೆರೂರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕರನಿರಾಕರಣ ಆಂದೋಲನ ನಡೆಸಿದರು. ಮುಂದೆ ವೈಯಕ್ತಿಕ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ, ಅನಂತರ ಚಲೇಜಾವ್ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ (1942) ಅದ್ವಿತೀಯವಾದ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದರು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಈ ಆಂದೋಲನದ ಸೂತ್ರಧಾರರೆನಿಸಿದರು. ಕರ್ನಾಟಕ ಏಕೀಕರಣಕ್ಕಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದರು. ಘಟನಾಸಮಿತಿ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಭಾರತದ ಸಂವಿಧಾನದ ರೂಪಕರಾದರು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ದೊರಕಿದ ಮೇಲೆ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ಸುದ್ದಿಶಾಖೆ ಮಂತ್ರಿಗಳಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು (1948– 52). ಅನಂತರ ಬಿಹಾರದ ರಾಜ್ಯಪಾಲರಾದರು (1952– 57). 1962– 68ರವರೆಗೆ ರಾಜ್ಯಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು.

ದಿವಾಕರರು ಗಾಂಧೀವಾದಿಗಳು. ಮಹಾತ್ಮಾ ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ಚಿಕ್ಕಂದಿನಲ್ಲಿಯೇ ಸಿಲುಕಿದ ಇವರು ಗಾಂಧೀಜಿ ಹಾಗೂ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹದ ಬಗ್ಗೆ ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಹಲವು ಗಾಂಧೀ ಸಂಬಂಧ ಸಂಸ್ಥೆಗಳೊಡನೆ ನಿಕಟ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಇವರು ಗಾಂಧೀ ಸ್ಮಾರಕ ನಿಧಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು.

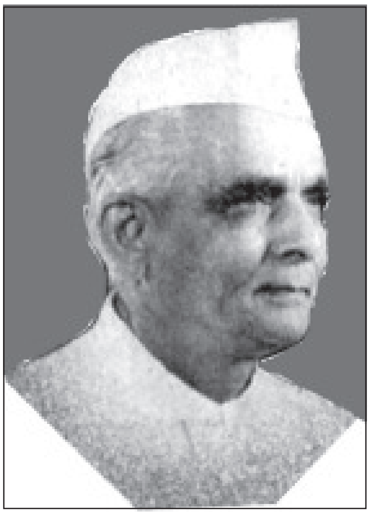

ಪತ್ರಿಕಾ ರಂಗದಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಕರ್ಮವೀರ, ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕ, ಕಸ್ತೂರಿ–ಈ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಸಂಸ್ಥಾಪಕ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರ ಲೇಖನ ವ್ಯವಸಾಯ ಬಹುಮುಖವಾದುದು. ಗಾಂಧೀ ಕೃತಿಗಳು ಮತ್ತು ತತ್ತ್ವ, ಕರ್ನಾಟಕ ಏಕೀಕರಣ, ಧರ್ಮ, ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ಇತಿಹಾಸ ಈ ಮುಂತಾದ ಹಲವು ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಕನ್ನಡ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಮತ್ತು ಹಿಂದೀ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸೆರೆಮನೆಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಇವರು ಪೌರಸ್ತ್ಯ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನ ಹಾಗೂ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಅನುಭಾವ, ಆಗಮ ಮತ್ತು ತಾಂತ್ರಿಕ ಪರಂಪರೆಗಳನ್ನು ಅಭ್ಯಸಿಸಿ ಭಗವದ್ಗೀತೆ, ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಅನೇಕ ಅನುವಾದ ಮತ್ತು ಸ್ವತಂತ್ರ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಕನ್ನಡದ ಶಿವಶರಣರ ವಚನಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಇವರು ಬರೆದಿರುವ ವಚನಶಾಸ್ತ್ರರಹಸ್ಯ ಎಂಬ ಬೃಹತ್ ಕೃತಿ. ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ಬಹುಶಃ ಪ್ರಥಮ ತೌಲನಿಕ ಮತ್ತು ವಸ್ತುನಿಷ್ಠ ಗ್ರಂಥವಾಗಿದೆ. ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಪರಮಹಂಸರ ಬಗ್ಗೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ, ಅರವಿಂದರ ಬಗ್ಗೆ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಗ್ರಂಥರಚನೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ತಮ್ಮ ಜೀವನ ದರ್ಶನವನ್ನು ಅಂತರಾತ್ಮನಿಗೆ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವಾತ್ಮನಿಗೆ ಎಂಬ ಎರಡು ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸೆರೆಯ ಮರೆಯಲ್ಲಿ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಸೆರೆಮನೆಯಲ್ಲಿ ತಮಗಾದ ಅನುಭವಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಎಂ.ಆರ್. ಶ್ರೀನಿವಾಸಮೂರ್ತಿಯವರ ನಾಗರಿಕ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಇವರು ಹಿಂದೀಗೆ ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಉಪನಿಷತ್ ಪ್ರಕಾಶ, ಉಪನಿಷತ್ ಕಥಾವಲಿ, ಗೀತೆಯ ಗುಟ್ಟು, ಕರ್ಮಯೋಗ, ಹರಿಭಕ್ತಸುಧೆ, ಮಹಾತ್ಮರ ಮನೋರಂಗ– ಇವು ಇವರ ಇತರ ಮುಖ್ಯ ಕೃತಿಗಳು. ಸತ್ಯಾಗ್ರಹ, ಗ್ಲಿಂಪ್ಸಸ್ ಆಫ್ ಗಾಂಧೀಜಿ, ಉಪನಿಷದ್ಸ್ ಇನ್ ಸ್ಟೋರಿ ಅಂಡ್ ಡಯಲಾಗ್, ಭಗವಾನ್ ಬುದ್ಧ–ಇವು ಇವರು ಇಂಗ್ಲಿಷಿನಲ್ಲಿ ಬರೆದಿರುವ ಗ್ರಂಥಗಳು. ಬಿಹಾರ್ ಥ್ರೂ ದಿ ಏಜಸ್, ಕರ್ನಾಟಕ ಥ್ರೂ ದಿ ಏಜಸ್– ಇವು ಇವರ ಸಂಪಾದಿತ ಗ್ರಂಥಗಳು.

ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿ ಕನ್ನಡ ನಾಡು 1938ರಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಾರಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ್ದ 23ನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರನ್ನಾಗಿ ಆರಿಸಿ ಗೌರವಿಸಿತು. ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಇವರಿಗೆ ಗೌರವ ಡಾಕ್ಟೊರೇಟ್ ಪದವಿ ನೀಡಿ ಸನ್ಮಾನಿಸಿದೆ. ಇವರು 1990ರಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. **(ಎಸ್.ವಿ.ಪಿ.)**

ದಿವಾಕರ ನಂದಿ: ಒಬ್ಬ ಜೈನಮುನಿ; ಕನ್ನಡ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರ. ಇವನ ಗುರುಪರಂಪರೆಯ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಈತ ಕೊಂಡಕುಂದಾನ್ವಯ ಮೂಲ ಸಂಘ ದೇಶಿಗಗಣದ ಪುಸ್ತಕಗಚ್ಛಕ್ಕೆ ಸೇರಿದಾತ. ಗೃಧ್ರ ಪಿಂಛಾಚಾರ್ಯ ಎಂಬ ಹೆಸರಿದ್ದ ಉಮಾಸ್ವಾಮಿ ಅಥವಾ ಉಮಾಸ್ವಾತಿ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿರುವ ತತ್ತ್ವಾರ್ಥಸೂತ್ರವೆಂಬ ಜೈನಾಗಮ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಈತ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಈ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದ ಸಮಾಪ್ತಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇದು ಸಕಲಾಗಮ ಸಂಪನ್ನ ಶ್ರೀಮಚ್ಚಂದ್ರಕೀರ್ತಿ ಭಟ್ಟಾರಕ ಪದ್ಮನಂದಿ ಸಿದ್ಧಾಂತದೇವ ಶ್ರೀಪಾದ ಪ್ರಸಾದಾಸಾದಿತ ಸಮಸ್ತ ಸಿದ್ಧಾಂತಾಮೃತ ಪಾರಾವಾರಗ ಶ್ರೀಮದ್ದಿವಾಕರ (ಣಂದಿ) ಭಟ್ಟಾರಕಮುನೀಂದ್ರ ವಿರಚಿತ ತತ್ತ್ವಾರ್ಥಸೂತ್ರಾನುಗತ ಕರ್ನಾಟಕ ಲಘುವೃತ್ತಿಯೊಳ್– ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಜಡರೂ ಬಾಲಕರೂ ಬಂಧರೂ ತತ್ತ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದು ಪಾಪವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಪರಮಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆಯಲೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತ ರತ್ನಾಕರರು ತತ್ತ್ವಾರ್ಥಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ರಚಿಸಿದರೆಂದು ನಗರದ 57ನೆಯ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ದಿವಾಕರ ನಂದಿಗೆ ಉಭಯ ಸಿದ್ಧಾಂತ ರತ್ನಾಕರ ಎಂಬ ಬಿರುದಿರುವಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಶಕ 984ರ ಒಂದು ಶಾಸನದಿಂದ ಈತ ಚಂದ್ರಕೀರ್ತಿ ಭಟ್ಟಾರಕರ ಅಗ್ರ ಶಿಷ್ಯನೆಂದೂ ಅರ್ಹತ್ ತತ್ತ್ವವಸ್ತುವಿಸ್ತಾರಕನೆಂದು ವರ್ಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. 1068ರಲ್ಲಿದ್ದ ಶಾಂತಿನಾಥ ಕವಿಯ ಸುಕುಮಾರ ಚರಿತದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವಂತೆ ಈತ ವ್ಯಾಕರಣ ತರ್ಕ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಈ ಮೂರೂ ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೀಣನಾಗಿದ್ದ. ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಒಂದು ಶಾಸನ ಕೂಡ ಈತನನ್ನು ಹೀಗೆಯೇ ಕೀರ್ತಿಸಿದೆ. ತತ್ತ್ವಾರ್ಥಸೂತ್ರ ಜೈನಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ದಿಗಂಬರ ಶ್ವೇತಾಂಬರ ಎರಡೂ ಪರಂಪರೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಾನ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಪೂಜ್ಯಗ್ರಂಥ. ದ್ರವ್ಯಾನುಯೋಗಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಇದೇ ಮೊದಲ ಗ್ರಂಥ. ಈ ಗ್ರಂಥದ ಮೇಲೆ ಎರಡೂ ಪರಂಪರೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳು ರಚನೆಯಾಗಿರುವುದು ಇದರ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಇಂಥ ಒಂದು ಶ್ರೇಷ್ಠ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ದಿವಾಕರ ನಂದಿ ಕನ್ನಡ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಮೂಲದಲ್ಲಿರುವಂತೆಯೆ ಇದರಲ್ಲೂ 10 ಅಧ್ಯಾಯಗಳಿವೆ. ದಿವಾಕರನಂದಿ ಇಲ್ಲಿ ಮೂಲಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಿರುವುದೇ ಅಲ್ಲದೆ ಅವುಗಳ ವಿವರಣೆಗೆಂದು ಗೊಮ್ಮಟಸಾರ, ತ್ರಿಲೋಕಸಾರ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಕೃತ ಗಾಹೆಗಳನ್ನು ಉದ್ಧರಿಸಿ ಅವನ್ನೂ ಪದಶಃ ಅರ್ಥೈಸಿದ್ದಾನೆ. *

ದೀಕ್ಷಿತ್,ಉಮಾಶಂಕರ: 1901– . ಕರ್ನಾಟಕದ ಮಾಜಿ ರಾಜ್ಯಪಾಲರು (1976 –77). ಉತ್ತರ ಪ್ರದೇಶದ ಉನ್ನಾವ್ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉಗೂ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 1901 ಜನವರಿ 12ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ರಾಮುಸ್ವರೂಪ್, ತಾಯಿ ಶಿವ್‌ಪ್ಯಾರಿ. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಸಕ್ರಿಯವಾಗಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡು ಜೈಲುವಾಸ ಅನುಭವಿಸಿದರು. ನವದೆಹಲಿಯ ಇವಾಕ್ಯೂ ಪ್ರಾಪರ್ಟಿಯ ಧರ್ಮದರ್ಶಿ (1948– 52), ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ಕಾರ್ಪೊರೇಷನ್ ಗೌರವ ಸಲಹೆಗಾರ (1956), ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಕಾರ್ಪೊರೇಷನ್ನಿನ ಅಧ್ಯಕ್ಷ (1971) ಹೀಗೆ ಹಲವು ಹುದ್ದೆಗಳಲ್ಲಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಇವರು ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದಲ್ಲಿ ಸಚಿವರಾಗಿ ವಸತಿ ಹಾಗೂ ಕಾಮಗಾರಿ (1971– 72), ಆರೋಗ್ಯ ಮತ್ತು ಕುಟುಂಬ ಕಲ್ಯಾಣ, ಗೃಹಖಾತೆ (1973– 74), ನೌಕಾಯಾನ ಮತ್ತು ಸಾರಿಗೆ (1975) ಮೊದಲಾದ ಹಲವು ಹುದ್ದೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಇವರು ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಮಿತಿಯ ಖಜಾಂಚಿಯಾಗಿಯೂ ದುಡಿದಿದ್ದಾರೆ (1970– 75). ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟಗಾರರ ಮತ್ತು ಸ್ವಾಮಿ ರಾಮತೀರ್ಥ ಸ್ಮಾರಕ ಸಂಸ್ಥೆ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. 1976 ಜನವರಿ 10 ರಿಂದ 1977 ಆಗಸ್ಟ್ 2ರವರೆಗೆ ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕದ ರಾಜ್ಯಪಾಲರಾಗಿದ್ದರು. ಅನಂತರ ಇವರು ಪಶ್ಚಿಮ ಬಂಗಾಲದ ರಾಜ್ಯಪಾಲರಾಗಿಯೂ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು (1984– 86). **(ಟಿ.ಜಿ.)**

ದೀಕ್ಷಿತ್,ಜಿ.ಎಸ್.: 1911– 2004. ಹೆಸರಾಂತ ಇತಿಹಾಸಕಾರ ಮತ್ತು ಸಂಶೋಧಕ. ಇಂದಿನ ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹರಿಹರದಲ್ಲಿ 1911 ಜನವರಿ 10ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ಪೂರ್ತಿ ಹೆಸರು ಗಿರಿರಾಮ ಶ್ರೀಧರ ದೀಕ್ಷಿತ್. ತಂದೆ ಗಿರಿರಾಮ ದೀಕ್ಷಿತರು ಹರಿಹರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಅರ್ಚಕರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು ಹರಿಹರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಪೂರೈಸಿ, ದಾವಣಗೆರೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲಾ ವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ಮುಂದೆ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರುಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಲೇಜು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ನಡೆಸಿ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಿಂದ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಮುಖ್ಯ ವಿಷಯವನ್ನಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಚಿನ್ನದ ಪದಕ ಮತ್ತು ಮೊದಲ ರ್‍ಯಾಂಕ್ ಸಹಿತ ಪದವಿ ಪಡೆದರು (1932). ಮುಂಬಯಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಿಂದ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಪದವಿ ಗಳಿಸಿದರು.

ಇವರ ವೃತ್ತಿಜೀವನ ಆರಂಭಗೊಂಡದ್ದು ಅಂದಿನ ಮದ್ರಾಸ್ ಪ್ರೆಸಿಡೆನ್ಸಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದ ಮತ್ತು ಈಗ ಒರಿಸ್ಸ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಪಾರ್ಲಕಿ ಮೇಡಿನ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಇತಿಹಾಸದ ಅಧ್ಯಾಪಕನಾಗುವುದರ ಮೂಲಕ. ಅಲ್ಲಿನ ಮಹಾರಾಜರ ಕುಟುಂಬಕ್ಕೆ ಇವರು ಆಪ್ತರಾಗಿದ್ದು ಅವರೊಂದಿಗೆ ಟೆನಿಸ್ ಆಡುತ್ತಿದ್ದುದೂ ಉಂಟು. ದೀಕ್ಷಿತರು 1939ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ಪುರಾತತ್ತ್ವ ಇಲಾಖೆಗೆ ಉತ್ಖನನ ಸಹಾಯಕರಾಗಿ ಸೇರಿದರು. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪುರಾತತ್ತ್ವಜ್ಞ ಎಂ.ಎಚ್.ಕೃಷ್ಣ ಅವರು ನಡೆಸಿದ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿ ಉತ್ಖನನಗಳಲ್ಲಿ ಸಕ್ರಿಯವಾಗಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡರು. ಅನಂತರ ಈ ಹುದ್ದೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸಾಂಗ್ಲಿಯ ವಿಲಿಂಗ್ಡನ್ ಕಾಲೇಜನ್ನು ಸೇರಿದರು. ಅಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಖ್ಯಾತ ಇತಿಹಾಸ ಸಂಶೋಧಕ ಎಸ್.ಆರ್. ಶರ್ಮರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ದೊರೆಯಿತು. ಆ ಕಾಲೇಜಿನ ಪ್ರಾಂಶುಪಾಲರಾಗಿದ್ದ ವಿ.ಕೃ.ಗೋಕಾಕ್ ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದ ರಂ.ಶ್ರೀ. ಮುಗಳಿಯವರ ಒಡನಾಟದಿಂದ ಇವರು ಪ್ರಭಾವಿತರಾದರು. ಅನಂತರ ಪುಣೆಯ ಫರ್ಗ್ಯುಸನ್ ಕಾಲೇಜಿಗೆ ವರ್ಗವಾಗಿ ಆರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಅಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಪುಣೆ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಪ್ರಾರಂಭವಾದಾಗ (1949) ಇತಿಹಾಸ ಪಠ್ಯದ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮನ್ನು ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡರು. 1955ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಸೇರಿ

ನಿವೃತ್ತರಾಗುವವರೆಗೂ (1971) ಧಾರವಾಡವನ್ನು ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. 1961–62ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಅಮೆರಿಕದ ಸೀನಿಯರ್ ಫುಲ್‌ಬ್ರೈಟ್ ಸ್ಕಾಲರ್‌ಶಿಪ್ ದೊರೆಯಿತು. ಮುಂದೆ 1971ರಲ್ಲಿ ಟೊರಾಂಟೋ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದಲ್ಲಿ ಭಾರತೀಯ ಇತಿಹಾಸ ಬೋಧಿಸಲು ಅಮೆರಿಕಕ್ಕೆ ತೆರಳಿದರು. ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾದ ಬಿ.ಎ.ಸಾಲೆತ್ತೂರ್‌ರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಕರ್ನಾಟಕದ ಸ್ಥಳೀಯ ಆಡಳಿತಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆಸಿ ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು (1962).

ಇವರಿಗೆ ಇತಿಹಾಸ ಸಂಶೋಧನೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಹಲವು ಸಂಘ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಸಂಪರ್ಕವಿತ್ತು. ಇಂಡಿಯನ್ ಹಿಸ್ಟರಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್, ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಹಿಸ್ಟಾರಿಕಲ್ ಸ್ಟಡೀಸ್, ಇಂಡಿಯನ್ ಹಿಸ್ಟಾರಿಕಲ್ ರೆಕಾರ್ಡ್ಸ್ ಕಮಿಷನ್, ಮಿಥಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿ ಮುಂತಾದವು. 1986 ರಿಂದ 1996ರವರೆಗೆ ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕ ಇತಿಹಾಸ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಸಂಸ್ಥಾಪಕ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ನಿಧನರಾಗುವವರೆಗೂ ಅದರ ಆಜೀವ ಗೌರವಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಮುಂದುವರಿದಿದ್ದರು. ಇವರನ್ನು ಅನೇಕ ಸಂಘ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಗೌರವಿಸಿವೆ. ಇವರು ಅನೇಕ ಗೋಷ್ಠಿ ಸಮ್ಮೇಳನಗಳ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. 1963ರ ಜನವರಿಯಲ್ಲಿ ಈರೋಡ್‌ನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಇಂಡಿಯನ್ ಹಿಸ್ಟರಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸಿನ 21ನೆಯ ವಾರ್ಷಿಕ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ಅದೇ ವರ್ಷ ಆಂಧ್ರ ಹಿಸ್ಟರಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸಿನ, ಹಾಗೆಯೇ ಕರ್ನಾಟಕ ಹಿಸ್ಟರಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್‌ನ ಸಮ್ಮೇಳನಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ಮಿಥಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿ ಇವರನ್ನು ಸನ್ಮಾನಿಸಿದೆ (1979). ಇವರ ಅಭಿಮಾನಿಗಳು ಗಿರಿದರ್ಶಿನಿ ಎಂಬ ಅಭಿನಂದನ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ ಗೌರವಿಸಿದ್ದಾರೆ (1987).

ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಇತಿಹಾಸ ಸಂಶೋಧನೆಯ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಮಹತ್ತ್ವದ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದ ಅಗ್ರಗಣ್ಯ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರಾದ ಇವರು ಎಳೆಯರಿಗೆ ಇತಿಹಾಸ ಸಂಶೋಧನೆಯ ಪ್ರೇರಣೆ, ಮಾಗದರ್ಶನ ನೀಡಿದವರು. ತಮ್ಮ ಜೀವಿತದ ಕೊನೆಯ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಬಸವೇಶ್ವರರನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರಿಗೆ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಇತಿಹಾಸವೆಂದರೆ ಅಚ್ಚುಮೆಚ್ಚು. ಹಾಗೆಯೇ ಚೀನದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮ ಬೆಳೆವಣಿಗೆ ಕುರಿತು ಆಸಕ್ತಿ. ಆನ್ವಯಿಕ ಸಂಶೋಧನೆಯತ್ತ ಒಲವು ಹೊಂದಿದ್ದ ಇವರು ಹಲವು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ ಹಾಗೂ ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ; ವಿದ್ವದ್ಗೋಷ್ಠಿಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ವಿಚಾರ ಸಂಕಿರಣಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ 40ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಸಂಪ್ರಬಂಧಗಳನ್ನು ಮಂಡಿಸಿದ್ದರು. ಹಲವು ಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಮುನ್ನುಡಿ ಇಲ್ಲವೇ ವಿಮರ್ಶೆ ಬರೆದರು. ವಿಶೇಷ ಉಪನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದುಂಟು. ಇವರು ಬರೆದ ಲೋಕಲ್ ಸೆಲ್ಫ್ ಗವರ್ನಮೆಂಟ್ ಇನ್ ಮಿಡೀವಲ್ ಕರ್ನಾಟಕ (1964), ಕೆಳದಿ ನಾಯಕರು ಹಾಗೂ ಇವರು ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಅಮೆರಿಕನ್ ಹಿಸ್ಟರಿ ಬೈ ಇಂಡಿಯನ್ ಹಿಸ್ಟೋರಿಯನ್ಸ್ (1969) ಮತ್ತು ಸ್ಟಡೀಸ್ ಇನ್ ಕೆಳದಿ ಹಿಸ್ಟರಿ (1981)– ಇವು ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಇವರೊಬ್ಬ ಒಳ್ಳೆಯ ಭಾಷಾಂತರಕಾರರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಎರಡು ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ತಾರಾಚಂದರ ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಫ್ರೀಡಂ ಮೂವ್‌ಮೆಂಟ್ ಇನ್ ಇಂಡಿಯಾ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು 2004 ಜೂನ್ 26ರಂದು ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. **(ಎಚ್.ಎಂ.ಎನ್.ಆರ್.)**

ದೀಕ್ಷಿತ್,ದಾಶರಥಿ: ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹಾಸ್ಯ ಲೇಖಕ, ನಾಟಕಕಾರ. ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮೂಡಿಗೆರೆಯಲ್ಲಿ 1921 ಫೆಬ್ರವರಿ 2ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಬಾಳ ದೀಕ್ಷಿತ್, ತಾಯಿ ರಂಗೂಬಾಯಿ. ತಂದೆ ಸರ್ಕಾರದಲ್ಲಿ ಶಿರಸ್ತೇದಾರರಾಗಿದ್ದರು. ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು, ಹಿರಿಯೂರು, ಚಳ್ಳಕೆರೆಗಳಲ್ಲಿ ದೀಕ್ಷಿತರ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ನಡೆಯಿತು. ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಹೊಸದುರ್ಗ, ತುರುವನೂರು, ಹೊಳಲ್ಕೆರೆಗಳಲ್ಲಿ. ಇವರ ಪ್ರೌಢ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ದಾವಣಗೆರೆ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಿತು. ತಂದೆಯವರಿಗೆ ಪದೇ ಪದೇ ಊರಿಂದೂರಿಗೆ ವರ್ಗವಾಗುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಮಗನ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಹೀಗೆ ಹಲವು ಎಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿಯುವುದು ಅನಿವಾರ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ಅನಂತರ ಇವರು ಕೆಲಸಕ್ಕಾಗಿ ಹುಡುಕಾಟ ನಡೆಸಿದರು. ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿ ಕಾರ್ಖಾನೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಉದ್ಯೋಗಿಯಾಗಿದ್ದು ಅನಂತರ ಹಿಂದುಸ್ತಾನ್ ವಿಮಾನ ಕಾರ್ಖಾನೆಯನ್ನು ಸೇರಿ ಅಲ್ಲಿ ಮೂವತ್ತಾರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು.

ತಂದೆಯವರು ಶಿರಸ್ತೇದಾರರಾಗಿದ್ದುದ್ದರಿಂದ ಅವರು ಅಧಿಕಾರ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ಊರಿಗೆ ಯಾವುದೇ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿ ಬಂದರೂ ಪ್ರದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಅವರ ಅನುಮತಿ ಪಡೆಯಬೇಕಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇದರಿಂದ ದೀಕ್ಷಿತರಿಗೆ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಉಚಿತವಾಗಿ ನೋಡುವ ಅವಕಾಶ ದೊರೆಕಿತು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಇವರಿಗೆ ಅಭಿನಯದಲ್ಲಿ ಅಭಿರುಚಿ ಮೂಡಿತು. ನಾಟಕಾಭಿನಯದೊಂದಿಗೆ ಇವರು ಸಂಗೀತದಲ್ಲೂ ಪ್ರವೀಣರಾದರು. ಇವರು ಹಾಡುಗಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ಹಾರ್ಮೋನಿಯಂ ವಾದನ ಎರಡನ್ನೂ ಕಲಿತರು. ಹರಿಕಥೆಯೊಂದಿಗೂ ಇವರ ಸಂಬಂಧ ಬೆಳೆಯಿತು. ಕೀರ್ತನ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಕ್ಕವಾದ್ಯಗಾರರು ದೊರಕದಿದ್ದಾಗ ಇವರೇ ಪಕ್ಕವಾದ್ಯ ಸಹಕಾರ ನೀಡತೊಡಗಿದರು.

ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ನೆಲೆಯೂರಿ ನಿಂತಾಗ ಇವರ ಮನಸ್ಸು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ನಾಟಕ ಕಲೆಯ ಕಡೆಗೆ ಹರಿಯಿತು. ಗೆಳೆಯರೊಂದಿಗೆ ಕೂಡಿ ಇವರು ನಾಟಕ ತಂಡ ಕಟ್ಟಿ ನಾಟಕ ಆಡಲೂ ಆಡಿಸಲೂ ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಇವರ ನಾಟಕ ತಂಡದ ಹೆಸರು ಗಾಂಪರ ಗುಂಪು. ಇವರು ಸ್ವತಃ ನಾಟಕಗಳನ್ನೂ ಬರೆಯತೊಡಗಿದರು. ಅಜ್ಜಿ ಆಸ್ತಿ ಎಂಬುದು ಇವರು ಬರೆದ ಮೊದಲನೆಯ ನಾಟಕ. ಅಳಿಯ ದೇವರು ಎರಡನೆಯದು. ಇದು ತುಂಬ ಜನಪ್ರಿಯವಾಯಿತು. ಪ್ರೇತಸಂಹಾರ, ವೈದ್ಯನ ವಿವಾಹ ಎಂಬುವು ಪ್ರಹಸನಗಳು. ಲಂಬೋದರ, ಗಾಂಪರ ಗುಂಪು ಮುಂತಾದವು ಓದಲೂ ಆಡಲೂ ಅನುವಾಗಿ ಒದಗಿಬಂದವು.

ನಾಟಕಗಳಲ್ಲದೆ ಇವರು ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನೂ ಇತರ ಕೃತಿಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬಾಲ ಬಂಧನ, ಮಾವನ ಮನೆ– ಇವು ಕಾದಂಬರಿಗಳು. ಇವರು ಲೇಖನಗಳನ್ನೂ ಕಥೆಗಳನ್ನೂ ಬರೆಯತೊಡಗಿದರು. ಗೆಳೆಯರ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಂತೆ ಗಂಭೀರ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ನಗೆ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಆಸಕ್ತಿ ವಹಿಸಿದರು. ರಾಶಿ ಅವರ ಕೊರವಂಜಿ ಪತ್ರಿಕೆಗೂ ದೀಕ್ಷಿತರಿಗೂ ಸಂಬಂಧ ಬೆಳೆಯಿತು. ಆ ಪತ್ರಿಕೆ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದವರೆಗೂ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಇವರು ಬರೆದರು. ನಗೆ ಚೆಲ್ಲಾಡಿದರು. ಪೋಡಪ್ರಿಯ ದಫೇದಾರ್ ದೇರಣ್ಣ, ಗಾಂಪರು ಇತ್ಯಾದಿ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ್ದರು. ಅಪ್ಪಟ ಹಾಸ್ಯಕ್ಕೆ, ಒಂದಿಷ್ಟು ವ್ಯಂಗ್ಯಕ್ಕೆ ಹೆಸರಾದ ಲೇಖನಗಳು ದೀಕ್ಷಿತರವು. ಪ್ರೇತಸಂಹಾರ ಎಂಬುದು ಇಂಥ ಲೇಖನಗಳ ಸಂಕಲನ. ಇದು ರಾಶಿ ಅವರ ಮೆಚ್ಚುಗೆ ಗಳಿಸಿತ್ತು.

ನಗೆ ಲೇಖನಗಳ ನಡುವೆಯೇ ಇವರಿಗೆ ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಗಂಭೀರ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಕಡೆಗೆ ಮನಸ್ಸು ಹರಿಯುತ್ತಿತ್ತು. ಒಂದು ಗಂಭೀರ ಕಾದಂಬರಿಯನ್ನೂ ಇವರು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹಾಸ್ಯ ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನೇ ರಚಿಸತೊಡಗಿದರು. ಮಾವನ ಮನೆ ಒಂದು ಉತ್ತಮ ಹಾಸ್ಯ ಕಾದಂಬರಿ. ‘ಗಂಡಾಗಿ ಕಾದಿದ್ದ ಗುಂಡು’ ಇನ್ನೊಂದು. ಮರಳಿಮಠಕ್ಕೆ ಎಂಬುದು ಗಾಂಪರ ಗುಂಪಿನ ಪ್ರತಾಪ. ಹೀಗೆ ಇವರು ಒಟ್ಟು ಎಂಟು ನಾಟಕಗಳನ್ನೂ ಎಂಟು ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನೂ ಹನ್ನೆರಡು ನಗೆ ಲೇಖನ ಸಂಕಲನಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದರು.

ಇವರಿಗೆ ಸೂತ್ರದಗೊಂಬೆ ಆಟದಲ್ಲೂ ಆಸಕ್ತಿಯಿತ್ತು. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಗೆಳೆಯರೊಂದಿಗೆ ಒಂದು ಸಂಸ್ಥೆ ಕಟ್ಟಿ ಹಲವಾರು ಹಾಸ್ಯ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳನ್ನು ನೀಡಿದರು. ಈ ಸಂಸ್ಥೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಹೊರಗೂ ಮೆಚ್ಚುಗೆ ಗಳಿಸಿತು. ಇವರು ಚಲನಚಿತ್ರ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅನೇಕ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನಟಿಸಿದ್ದರು. ಇವರ ಕಾದಂಬರಿಗಳು ದೂರದರ್ಶನದಲ್ಲೂ ಬಂದುವು. ಇವರ ಗಾಂಪರ ಗುಂಪು ಕೃತಿ ಧಾರಾವಾಹಿಯಾಗಿ ಪ್ರಸಾರವಾಯಿತು.

ದೀಕ್ಷಿತ್ ಅವರ ಹಾಸ್ಯದ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಲಕ್ಷಣವೆಂದರೆ ಅವು ಕನ್ನಡದ ನೆಲೆಯಲ್ಲೇ, ಕನ್ನಡ ಜನರ ನಡುವಿನಿಂದಲೇ ಮೂಡಿ ಬಂದಂಥವು. ಇವರ ವ್ಯಕ್ತಿ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಂತೂ ಈ ಗುಣ ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ದಫೇದಾರ್ ದೇರಣ್ಣ, ಗಾಂಪರ ಗುರು ಈ ಪಾತ್ರಗಳು ತಕ್ಕ ಸಹಜತೆಯಿಂದಲೂ ಸನ್ನಿವೇಶದಿಂದಲೇ ಹೊಮ್ಮುವ ಹಾಸ್ಯದಿಂದಲೂ ಬಹಳ ಜೀವಂತವಾಗಿ ಕಂಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ. ಕನ್ನಡದ ಹಾಸ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಇವರ ಹೆಸರು ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಉಳಿಯುವಂಥದ್ದು. **(ಎಚ್.ಎಸ್.ಕೆ.)**

ದುಗ್ಗಳೆ: ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಶತಮಾನದ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿದ್ದ ಶಿವಶರಣೆ. ದೇವರ ದಾಸಿಮಯ್ಯನ ಹೆಂಡತಿ. ಅಫಜಲಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗೊಬ್ಬೂರು ಈಕೆಯ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ಭಕ್ತಿ, ಕಾಯಕ, ದಾಸೋಹ, ಅನುಭಾವ ಮುಂತಾದುವುಗಳ ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ಈಕೆ ದೇವರ ದಾಸಿಮಯ್ಯನಷ್ಟೇ ಎತ್ತರಕ್ಕೆ ಏರಿದ್ದಳು. ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಾಮಾಜಿಕ ವೈಚಾರಿಕ ಮುಂತಾದ ಎಲ್ಲ ಬಗೆಯ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಪಡೆದಿದ್ದಳು. ನೀರಿಲ್ಲದೆ ಅನ್ನ ಮಾಡಿ ನೀಡುವ ಹೆಣ್ಣನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗುವೆನೆಂದು ದೇವರ ದಾಸಿಮಯ್ಯ ದಿಬ್ಯವೊಂದನ್ನು ಒಡ್ಡಿದ್ದ. ಜಂಗಮ ಪಾದೋದಕದಿಂದ ಅನ್ನ ಮಾಡಿ ನೀಡಿ ದಾಸಿಮಯ್ಯನನ್ನೊಲಿಸಿ ಕೈಹಿಡಿದು, ಆತ ಕೈಕೊಂಡ ಶರಣಧರ್ಮದ ಪ್ರಸಾದರಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಂದದಿಂದ ನೆರವಿತ್ತು ತನ್ನ ಮುಂದಿನ ಶಿವಶರಣೆಯರಿಗೆ ಆದರ್ಶ ಪ್ರಾಯಳಾದಳು. ಈಕೆಯ ಪತಿಭಕ್ತಿ ಅನುಪಮವಾದುದು.

ಸತಿಪತಿಗಳೊಂದಾದ ಭಕ್ತಿ ಹಿತವಾಗಿಪ್ಪುದು ಶಿವಂಗೆ ಎಂಬ ದೇವರ ದಾಸಿಮಯ್ಯನ ವಚನದಿಂದ, ನೆರೆ ನಂಬೋ ನೆರೆ ನಂಬೋ ದಾಸದುಗ್ಗಳೆಯರಂತೆ ಎಂಬ ಬಸವಣ್ಣನವರ ವಚನದಿಂದ ಇವಳ ಸಾಂಸಾರಿಕ ಜೀವನ ಬಹು ತೃಪ್ತಿಕರವಾಗಿದ್ದು, ಈಕೆಯ ಉನ್ನತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇವಳು ವಚನಗಳನ್ನು ಬರೆದಿರುವಳೋ ಇಲ್ಲವೋ ತಿಳಿಯದು. ಇದುವರೆಗೆ ಯಾವುದೇ ವಚನ ದೊರೆತಿಲ್ಲ. **(ಎಸ್‌ಎ.ಆರ್.)**

ದುಮ್‌ದುಮೆ ಪದಗಳು: ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿರುವ ಜನಪದ ಕಥನಕಾವ್ಯ ಪ್ರಕಾರ. ಈ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ಹಾಡುವಾಗ ದಿಮ್ಮು ಎಂಬ ಚರ್ಮವಾದ್ಯವನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಾರೆ. ಆ ವಾದ್ಯದ ದುಮ್ ದುಮ್ಮಿ ಅಥವಾ ದಿಮ್ ದಿಮ್ಮಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ದುಮ್ ದುಮಿ ಅಥವಾ ದಿಮ್ ದಿಮಿ ಎಂಬ ಪದ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡಿರಬೇಕು. ದಿಮ್ಮು ವಾದ್ಯವನ್ನು ಈಗಲೂ ಕರಡೆ ಮಜಲುಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಮೋಜು ಮಜಲುಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ದುಮ್ ದಿಮ್ ಎಂಬ ಅನುಕರಣವಾಚಕ ಶಬ್ದದಿಂದಲೆ ದಿಮ್ಮು ಎಂಬ ಹೆಸರು ಆ ವಾದ್ಯಕ್ಕೆ ಬಂದಿದೆ. ದಿಮ್ಮು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಹಾಡುವ ಕಾವ್ಯಗಳೇ ದುಮ್‌ದುಮೆ ಪದಗಳು. ಈ ಪದಗಳ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ ಆಗಾಗ ತನ್ನ ಗತಿಯನ್ನು ಬದಲಾಯಿಸುವ ದಿಮ್ಮು ವಾದ್ಯದ ತಾಳತಾನಗಳಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ಒಡನುಡಿಯುವುದರಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದೆ. ಈ ವಾದ್ಯದ ನೆರವಿಲ್ಲದೆ ಈ ಪದಗಳನ್ನು ಹಾಡುವಂತಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆ ಹಾಡಿದರೆ ಅವು ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕಾಣಸಿಗುವ ಹೋಳಿಪದಗಳೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಏಕೆಂದರೆ ದುಮ್‌ದುಮೆ ಪದಗಳಿಗೂ ಹೋಳಿಪದಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಮುಖ್ಯ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಬಳಸುವ ವಾದ್ಯಗಳನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿದ್ದು. ಅವುಗಳ ಭಾಷೆ, ಶೈಲಿ, ರಚನೆ, ತಂತ್ರ ಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಏಕರೀತಿಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಆದರೆ ಹೋಳಿಪದಗಳು ಶೃಂಗಾರರಸ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ದುಮ್ ದುಮೆ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ವೀರರಸ ಪ್ರಧಾನವಾದರೂ ಉಳಿದ ರಸಗಳೂ ಉಂಟು.

ಬಿ.ಎಸ್. ಗದ್ದಗೀಮಠ ಅವರು ದುಮ್‌ದುಮೆ ಹಾಗೂ ದುಂದುಭಿ ಎಂಬ ಎರಡು ಕಾವ್ಯ ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇವೆರಡನ್ನೂ ಬಾಜನಗಬ್ಬವೆಂದು ಹೇಳುವ ಅವರು ಪರಸೆ ಕೂಡಿದಾಗ ಎಲ್ಲೆಂದರಲ್ಲಿ ದುಂ ದುಂ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತ ತಾಳ, ಲಯ, ಗತಿ, ರಾಗಗಳಿಗೆ ಅನುಸಾರ ಹಾಡುವಂಥವು ದುಮ್‌ದುಮೆ ಪದಗಳು. ಅರಸಂಗಳದಲ್ಲಿ ರಾಜ ದಿಗ್ವಿಜಯಕ್ಕೆ ಹೊರಟಂದು ದುಂದುಭಿ ವಾದ್ಯಗಳನ್ನು ಮೊಳಗಿಸುತ್ತ ಹಾಡಲಾಗುತ್ತಿದ್ದಂಥವು. ದುಂದುಭಿ ಪದಗಳು, ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ದುಂದುಭಿ ಶಬ್ದ ದುಮ್‌ದುಮೆಗೆ ಸಮೀಕರಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಬ್ದವೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ದುಮ್‌ದುಮೆ ಪದಗಳಿಗೆ ಕರಡೆ, ಸಂಬಾಳ, ಮದ್ದಲೆ ಮೊದಲಾದ ವಾದ್ಯಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಬಂದಿದೆ. ಈಗಂತೂ ದಿಮ್ಮ ದಮ್ಮಡಿಗಳು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿವೆ.

ದುಮ್‌ದುಮೆ ಪದಗಳು 12ನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೂ ಹಿಂದಿನವೆಂಬುದು ಅಭಿಮಾನದ ಮಾತಾದೀತು. ವೀರಶೈವ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಕರಡೆಯವರು, ಸಂಬಾಳದವರು ಎಂಬ ಪಂಗಡಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಇವರೆಲ್ಲ ದುಮ್‌ದುಮೆ ಪದಗಳ ಗಾಯನ ಸಂಪ್ರದಾಯದವರಿರಬೇಕೆಂಬುದು ಗದ್ದಗೀಮಠರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಶಿವಶರಣರು ತಮ್ಮ ಧರ್ಮಪ್ರಸಾರಕ್ಕಾಗಿ 12ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲೇ ಈ ಪದಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡರೆಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳುವ ಎಂ.ಎಸ್. ಸುಂಕಾಪುರ ಅವರು ಅದರ ಸಮರ್ಥನೆಗಾಗಿ ಕಲಿಕಾಲ ಹೋಳಿ ಎಂಬ ಪದದ ಪಲ್ಲವಿಯನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ ದುಮ್‌ದುಮೆ ಬಸವಂತನ ಹಬ್ಬ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿರುವ ಬಸವಂತ ಪದದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಇದು ಬಸವಣ್ಣನವರ ಕಾಲದ್ದೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲವೆಂದು ಸಮಂಜಸವೆಂದು ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುಶಃ ಇವು 15ನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದೀಚಿನವೆಂದು ಹೇಳುವುದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅಭ್ಯಂತರವೂ ಇಲ್ಲ. ವಿಜಯನಗರದ ದೊರೆ ಪ್ರೌಢದೇವರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಚಾರ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಹೊಸಹುರುಪು ದೊರೆತಿತು. ನೂರೊಂದು ವಿರಕ್ತರು ಅವತರಿಸಿ, ಧರ್ಮ, ತತ್ತ್ವ, ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳ ಸಂವರ್ಧನೆಗೆ ಮನಮುಟ್ಟಿ ದುಡಿದರು. ಅವರಲ್ಲೊಬ್ಬನಾದ ಕರಸ್ಥಳದ ನಾಗಿದೇವ ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಹುವಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದವ. ಅವನ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೇವೆಯೂ ಸ್ಮರಣೀಯವಾದುದು. ಅವನು ಅನೇಕ ಕಾಲಜ್ಞಾನದ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆ ಹಾಡುಗಳೆಲ್ಲ ದುಮ್‌ದುಮೆಯ ಪದಗಳಾಗಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹವಾದ ಸಂಗತಿಯಾಗಿದೆ. ಅವನ ಹಾಡಿನ ಒಂದು ಪಲ್ಲವಿ ಹೀಗಿದೆ.

ದಿಮ್ಮಿಸಲೆನ್ನಿರೊ ನಮ್ಮವರೆಲ್ಲ ದಿಮ್ಮಿಸಲೆನ್ನಿರೊ
ದಿಮ್ಮಿಸಲೆಂದು ಬಂದೀವಿ ಸತ್ಯವುಳ್ಳ ಶರಣರೆಲ್ಲ

ಇಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ ದಿಮ್ಮಿಸು ಎನ್ನುವ ಪದವನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ (ದಿಮ್ಮು+ಇಸು=ದಿಮ್ಮಿಸು) ಡಂಗುರ ಸಾರು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂದಿನ ದಿನಗಳಲ್ಲೂ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಹೇಳಿಕೆ ನೀಡುವಾಗ ದಿಮ್ಮು ಬಳಸುತ್ತಾರೆ. ಇಂಥ ದಿಮ್ಮು ವಾದ್ಯದ ಜೊತೆಗೆ ಕೇಳಿಸುವ ಹಾಡೇ ದುಮ್‌ದುಮೆ ಪದ. ಈ ಬಗೆಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕಿತ್ತೂರು ಅರಸರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಪಾರವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು.

ದುಮ್‌ದುಮೆ ಪದಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೀಗೆ ಸಂಗ್ರಹಿಸಬಹುದು: ಕಥೆ, ಸನ್ನಿವೇಶಗಳು ವರ್ಣನೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತವೆ. ವರ್ಣನೆಗಳು ಸಂದರ್ಭೋಚಿತವಾಗಿರುತ್ತವೆಯೇ ಹೊರತು ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಅಲ್ಲ. ಕಥನಕ್ರಿಯೆ ತೀವ್ರಗತಿಯಲ್ಲಿ ಮುನ್ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ವೀರರಸಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿದ್ದರೂ ಉಳಿದ ರಸಗಳೂ ಬರಬಲ್ಲವು. ನೀತಿ ಪ್ರಸಾರ ಕಾರ್ಯವೂ ಇದರ ಮತ್ತೊಂದು ಅಂಗ. ಓಟ, ರಭಸ, ಉತ್ಸಾಹವೇ ಇದರ ಜೀವಾಳ. ಪದಗಳು ಅಂಶಗಣದ ಮಟ್ಟಿನಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಶಿಥಿಲತೆ ಇದರ ಒಳಗುಟ್ಟು. ತಾಳಬದ್ಧವಾಗಿ ವಿವಿಧ ರಾಗಗಳಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವುದರ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ ಶಿಥಿಲತೆಗೆ ಹೆಸರಾದ ಅದರ ಅಂಶಗಣದಲ್ಲಿಯೇ ಅಡಗಿದೆ. ಹಾಡಲು ಬಲ್ಲವರಿಗೆ ಇದರ ಮರ್ಮ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತದೆ. ಇಂತಿಷ್ಟೆ ಪಾದಗಳಿರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಹತ್ತುಪಾದಗಳಿಗೆ ಮೀರಿ ಬೆಳೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಕೆಲಮೊಮ್ಮೆ ಚೌಪದಿಯಲ್ಲೂ ಇರಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿನದು ಶುದ್ಧ ಜನಪದ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಇವು ಅಕ್ಷರ ಬಲ್ಲವರ ರಚನೆಗಳೆಂಬುದರಲ್ಲಿ ಅನುಮಾನವಿಲ್ಲ. ಇವನ್ನು ಬರೆದ ಕವಿಗಳು ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ನಾಮಾಂಕಿತವನ್ನು ಮುದ್ರಿಸುವುದನ್ನೂ ಮರೆತಿಲ್ಲ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಇವನ್ನು ಸಮಷ್ಟಿ ಸೃಷ್ಟಿಯೆಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇವು ಜನಪದ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿವೆ. ನಾಗರಿಕ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ದೂರವಾಗಿವೆ. ಶಿಷ್ಟ ಭಾಷೆ ಹಾಗೂ ಪ್ರಾಸದ ವೈಭವಕ್ಕೆ ಈ ಉದಾಹರಣೆ ನೋಡಿ:

ಈಶ ಮಾಹೇಶ ಗೌರೀಶ ಗಜಾಂತಕ
ನಾಶಮುಕ್ತೀಶ ಮಲ್ಲೇಶ್ವರನೇ। ಪುರ
ನಾಶ ಭೂತೇಶ ಸರ್ವೇಶ್ವರನೇ। ಜಗ
ದೀಶ ಗಂಗಾಂಬೆಯ ತೋಷ ಭೂಷ ಅಘ
ನಾಶ ರಹಿತ ಆಶ ಸಲಹು ಸೋಮೇಶ

ಮೇಲಿನ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಆದಿಪ್ರಾಸವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಆಡುನುಡಿಯ ಸೊಗಸಾಗಲಿ ಬನಿಯಾಗಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಎಳ್ಳಷ್ಟೂ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಚೌಪದ ರೂಪದ ದುಮ್‌ದುಮೆಗಳಲ್ಲಿ ಆದಿ ಅಂತ್ಯ ಪ್ರಾಸಗಳೆ ರಡನ್ನೂ ಕಾಣಬಹುದು:

ಕರೆಯಬಂದವರೆಲ್ಲ ಬೆರಗಾಗಿ ನೋಡಿ
ಶರೀರದ ನಾಡಿಯ ಹಿಡಿದು ಮಾತಾಡಿ
ಭರದಿಂದ ಬಂದಾರೊ ಅರಮನಿಗೋಡಿ
ದೊರೆ ಮಲ್ಲಸರ್ಜನ ಕಳುಹೊ ದಯಮಾಡಿ

ಈ ಕಾವ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ ಶಿಷ್ಟಸಂಪ್ರದಾಯದ ಪ್ರಭಾವ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದೆ. ಒಬ್ಬ ದುಮ್‌ದುಮೆ ಕವಿ ಕಾವ್ಯದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಂದಪದ್ಯವನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ:

ಗುರು ಲಘು ಗಣನೇಮಂಗಳ್
ವರ ಪ್ರಾಸ ಲಕ್ಷಣ ವಡಿಗಳ್ ತಪ್ಪಾಗಿರಲಿ
ನೆರೆಜಾಣರು ತಿದ್ದೆ ನಿಮಗೆ
ಸುರಲೋಕದ ಪದವಿಯನೀವ ತುರುವಿ ಗಿರೀಶಂ

ಕಥೆಯನ್ನು ತೀವ್ರಗತಿಯಲ್ಲಿ ಆದರೂ ಶಕ್ತಿಯುತವಾಗಿ ರೂಪಿಸುವ ಕೌಶಲಕ್ಕೆ ಅಭಿಮನ್ಯುವಿನ ಕಾಳಗದ ಈ ಸಾಲುಗಳನ್ನು ನೋಡಬಹುದು:

ಕ್ಷಿತಿಪತಿ ಕೇಳ್ ಚಕ್ರವ್ಯೂಹದೊಳಭಿಮನ್ಯು
ಅತಿರಮ್ಯ ಯುದ್ಧವು ಮಾಡಿದನು ಬಹು
ಖತಿಯಿಂದ ಶಿರವ ಚಂಡಾಡಿದನು ಅಲ್ಲೆ
ಹತವಾಗಿ ಮುಕ್ತಿಯ ಕೂಡಿದನು ಜಯ
ದ್ರಥ ಮಸ್ತಕ ನರಹರಿಯು ಎಚ್ಚನುಯೆಂದು
ಯತಿರಾಯ ಪೇಳಿದ ಹಿತವ ಭೂವರಗೆ

ಸುಭದ್ರೆ ಹಸುಮಗುವನ್ನು ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಕಳಿಸುವುದೆ ಎಂದಾಗ ಅಭಿಮನ್ಯುವಿನ ಪರಾಕ್ರಮದ ಮಾತುಗಳಿವು:

ಹಡೆದವ್ವ ನೀ ಎನ್ನ ತಡೆವುದುಚಿತವೇನ
ಕೊಡು ಗೆದ್ದು ಬಾ ಎಂದು ಹರಕೆಯನ್ನು ಶೋಕ
ನುಡಿ ಸಲ್ಲ ಬಿಡು ಬಿಡು ಚಿಂತೆಯನು ನಿನ್ನ
ನುಡಿ ಗೇಳಿ ಬಿಡೆನು ನಾನು ಕೇಳಿದೆನು ಎಂದು
ಒಡಗೊಂಡು ಸಾರಥಿ ವೀರ ಬೊಬ್ಬೆಗಳಿಂದ
ಪೊಡಮಟ್ಟು ಬರುವೆನೆಂದನು

ವರ್ಣನೆಗಳಲ್ಲಿ ದುಮ್‌ದುಮೆ ಕವಿ ಹಿತಮಿತ ಚತುರತೆಯನ್ನು ಮೆರೆಯಬಲ್ಲನೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಕೀಚಕ ದ್ರೌಪದಿಯನ್ನು ಕಂಡು ಹೇಳುವ ಮಾತುಗಳಿವು:

ಒಬ್ಬ ದೂತನ ವಾರಿಯೊಳು ನಿಂತು ತನ್ನಯ
ಹುಬ್ಬೀಗೆ ಕೈ ಹಚ್ಚಿ ನೋಡಿದನು ಇಂಥ
ಹೆಣ್ಣೀನ ಸಮನಿಲ್ಲ ನೋಡೆಂದನು ಬಣ್ಣ
ನಿಂಬೀಯ ಹಣ್ಣು ಕಾಣೆಂದನು ಇಂಥ
ಹೆಣ್ಣೀನ ರೂಪವ ಕಂಡು ಸೈರಿಸಲಾರೆ
ಇನ್ನೇನು ಗತಿಯೆಂದು ಅಂದ ಕೀಚಕನು
ಬಡನಡು ಬಳುಕುವ ಹೆಣ್ಣೀನ ನಡಿಗೆಯು
ನಡೆದರೆ ಮದ್ದಾನೆಯಂದದಲಿ ಬಲು
ನುಡಿದಳು ಸ್ವರ ಕೋಕಿಲೆಯಂದದಲಿ ತಾನು
ಕಡೆಗಣ್ಣ ನೋಟದಿ ನೋಡುತಲಿಹಳು ಇಂಥ
ಸುಂದರಿ ಸುಗುಣಿ ಇಂದಾಗದಿರೆ ಎನಗೆ
ಇನ್ನೆಂದಿಗೆ ಆಗೋದು ಎಂದ ಕೀಚಕನು

ದುಮ್‌ದುಮೇ ಪದಗಳನ್ನು ಅನೇಕ ಕವಿಗಳು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈವರೆಗೆ ಪ್ರಕಟವಾಗಿರುವ ಕೃತಿಗಳ ವಚನಕಾರರಲ್ಲಿ ಮಲ್ಲಸರ್ಜ ದೊರೆಯ

ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ರುದ್ರಕವಿ, ಕುಂದಗೋಳದ ಬಸವಲಿಂಗ, ಚನ್ನಬಸವ, ನವಿಲುಗುಂದದ ಬಸವಲಿಂಗ, ಗುರುಶಾಂತವೀರಣ್ಣ, ಮಾಗಡಿ ಬಸವ, ಮುನಿಪುರದ ಪ್ರಭುವಿನ ಶಿಷ್ಯ, ಉಜ್ಜಯಿನಿ ಮರುಳಸಿದ್ಧನ ಬಾಲಕ, ಗೋಕಾವಿ, ಸಿದ್ಧಸೇವಕ ಮೊದಲಾದವರು ಪ್ರಸಿದ್ಧರು. ಕೆಲವು ದುಮ್‌ದುಮೆ ಪದಗಳು ಲಾವಣಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೂ ಕೆಲವು ಲಾವಣಿಗಳು ದುಮ್‌ದುಮೆ ಪದಗಳು ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೂ ಪ್ರಕಟವಾಗಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆ ಎದ್ದುಕಾಣುತ್ತವೆ. ಕಿತ್ತೂರಿನ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಘಟನೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಬಗೆಯ ಗೊಂದಲವೇರ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಪ್ರಕಟಿತ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಭಾವೆಪ್ಪ ಮೂಗಿ ಅವರ ದೊರೆಮಲ್ಲಸರ್ಜನ ದುಮ್‌ದುಮೆ (1951) ಮೊದಲನೆಯದೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಗದ್ದಗೀ ಮಠ ಅವರಿಂದ ಕುಮಾರರಾಮನ ದುಮ್‌ದುಮೆ ಪ್ರಕಟವಾಗಿದೆ (1959). ಫ್ಲೀಟ್ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದ ಕಿತ್ತೂರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕಾವ್ಯಗಳು ಲಾವಣಿಗಳೇ ಅಥವಾ ದುಮ್‌ದುಮೆ ಪದಗಳೇ ಎಂಬ ಚರ್ಚೆಯೂ ಇದೆ. ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಜನಪದ ಕವಿ ಬಾಳಗೋಪಾಳನ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುವು ದುಮ್‌ದುಮೆ ಪದಗಳೆಂಬುದನ್ನು ಸಂಪಾದಕರು ಗುರುತಿಸಿದಂತೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಸುಂಕಾಪುರ ಅವರ ಸಂಪಾದಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿರುವ ಜೀವನ ಜೋಕಾಲಿ 4 ಮತ್ತು 5ನೆಯ ಸಂಪುಟಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹೋಳಿಪದ ಹಾಗೂ ದುವ್‌ದುವೆಪದ ಎಂಬ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳನ್ನು ಕರಾರುವಾಕ್ಕಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸುವಾಗ ಸಂಪಾದಕರು ಗೊಂದಲಕ್ಕೀಡಾಗಿದ್ದಾರೆ. ತಾಡಪತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಜನತೆಯ ಬಾಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದಿರುವ ಈ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ಭಾಷಾಂತರಗಳೊಡನೆ ಪರಿಷ್ಕರಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸುವ ಕಾರ್ಯ ಜರೂರಾಗಿ ಆಗಬೇಕಾಗಿದೆ.

*

ದುರ್ಗಸಿಂಹ: ಸು. 1031. ಪಂಚತಂತ್ರ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ. ಕಲ್ಯಾಣಿ ಚಾಳುಕ್ಯ ಒಂದನೆಯ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲನಲ್ಲಿ (1015–44) ಈತ ದಂಡನಾಯಕನೂ ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಿಯೂ ಆಗಿದ್ದ. ಕಿಸುಕಾಡು ನಾಡಿನ ಸಯ್ಯಡಿಯೆಂಬ ಅಗ್ರಹಾರ ಇವನ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ಇವನ ಅಜ್ಜ ಧರಾಮರಾಗ್ರಗಣ್ಯನಾದ ದುರ್ಗಮಯ್ಯ, ತಂದೆ ದೇವದ್ವಿಜಗುರುಜನಪದ ಸೇವಾನಿರತನಾದ ಈಶ್ವರಾರ್ಯ, ತಾಯಿ ದೇವಕಬ್ಬೆ, ಗುರು ಮಹಾಯೋಗಿ ಶಂಕರಭಟ್ಟ. ಕವಿ ಸಯ್ಯಡಿಯಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಹರಿಹರ ಭವನಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವ ಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುಗುಪ್ತ, ಗುಣಾಢ್ಯ, ವರರುಚಿ, ಕಾಳಿದಾಸ, ಮಯೂರ, ಬಾಣ, ಧನಂಜಯ, ಉದ್ಭಟ, ಭವಭೂತಿ, ಭಾರವಿ, ಮಾಘ, ದಂಡಿ, ರಾಜಶೇಖರ ಮೊದಲಾದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕವಿಗಳನ್ನೂ ಶ್ರೀವಿಜಯ, ಕನ್ನಮಯ್ಯ, ಅಸಗ, ಮನಸಿಜ, ಚಂದ್ರ(ಭಟ್ಟ), ಪಂಪ, ಪೊನ್ನ, ಗಜಾಂಕುಶ ಮೊದಲಾದ ಕನ್ನಡ ಕವಿಗಳನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾನೆ. ತನ್ನ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಕವಿಗಮಕಿವಾಗ್ಮಿಪ್ರವರನಾದ ಶ್ರೀ ಮಾದಿರಾಜ ಮುನಿಪುಂಗವ ತಿದ್ದಿದಂತೆ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ತನ್ನ ಗುಣಾದಿಗಳನ್ನು ದಾನಶೂರನಪವಾದಭೀರು ವಿಜ್ಞಾನಮೂರ್ತಿ ಭುವನೈಕವತ್ಸಲಂ ಮಾನನೀಯ ಗುಣನ್, ನಿಜೇಶ ಕಾರ್ಯಧುರೀಣಂ ವಿನಯಾಂಭೋನಿಧಿ ಸತ್ಯವ್ರತಂ ಉದಯೋತ್ತುಂಗನಗ ಸ್ವಭಾವದಿನಪಂ ಪ್ರೋದ್ದಾಮಧರ್ಮ ಕ್ಷಮಾಜದ ಬೇರ್ ಸ್ವಾಮಿಹಿತೌಘ ನಿರ್ಮಲ ಮಹಾರತ್ನಾಕರಂ ನೀತಿಶಾಸ್ತ್ರದ ಮಂತ್ರಕ್ಕಧಿದೈವತಂ ದ್ವಿಜಕುಲಶ್ರೀಕೇಳಿಸಂವಾಸಮೆಂಬುದು ಸರ್ವೋರ್ವರೆಧರ್ಮನಿರ್ಮಳಯಶಸ್ಸದ್ವರ್ಗನ್ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ವಿಶೇಷಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.

ಪಂಚತಂತ್ರ ಚಂಪೂವಿನಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿದೆ. ಬಿಹಾರ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಆರಾ ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ಜೈನಸಿದ್ಧಾಂತ ಭವನದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಹಸ್ತಪ್ರತಿಯ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಅತಿಸಂಪನ್ನತೆವೆತ್ತ ಸದ್ಗುಹನಿವಾಸಸ್ಥಾನಮಾದೌ ಪ್ರಜಾಪತಿಸಂವತ್ಸರ ಚೈತ್ರಮಾಸಸಿತಪಕ್ಷ ದ್ವಾದಶೀ ತಾರಾಕಾಪತಿವಾರಂ ಬರೆ ಪಂಚತಂತ್ರಮೆಸದತ್ತೀ ಧಾತ್ರಿಯೊಳ್ ದುರ್ಗನಿರ್ಮಿತಮುದ್ಯತ್ಕ [ವಿಶೇಖರಪ್ರ] ಮದಲೀಲಾಪುಷ್ಪಿತಾಮ್ರದ್ರುಮಂ –ಎಂಬ ಪದ್ಯದಿಂದ ಈತ ಈ ಕೃತಿಯನ್ನು 1031ರಲ್ಲಿ ಬರೆದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಭೇದಪ್ರಕರಣ ವರ್ಣನಂ, ಪರೀಕ್ಷಾ ವ್ಯಾವರ್ಣನಂ, ವಿಶ್ವಾಸ ಪ್ರಕರಣ ವರ್ಣನಂ, ವಂಚನಾ ಪ್ರಕರಣ ವರ್ಣನಂ, ಮಿತ್ರಕಾರ್ಯಪ್ರಕರಣಂ ಎಂಬ ಐದು ತಂತ್ರಗಳಿದ್ದು 457 ಪದ್ಯಗಳೂ 230 ಶ್ಲೋಕಗಳೂ 48 ಉಪಕಥೆಗಳೂ ಇವೆ.

ಗುಣಾಢ್ಯನಿಂದ ಪೈಶಾಚಿ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ಬೃಹತ್ಕಥೆ ವಸುಭಾಗಭಟ್ಟನ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಂಚತಂತ್ರಕ್ಕೆ ಆಕರ. ತಾನು ಈ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕೃತಿಯನ್ನಾಧರಿಸಿ ಕನ್ನಡ ಪಂಚತಂತ್ರವನ್ನು ಬರೆದಿರುವುದಾಗಿ 'ವಸುಭಾಗಭಟ್ಟ ಕೃತಿಯಂ ವಸುಧಾಧಿಪ ಹಿತಮನಖಿಲವಿಬುಧಸ್ತುತಮಂ ಪೊಸತಾಗಿರೆ ವಿರಚಿಸುವೆಂ ವಸುಮತಿಯೊಳ್ ಪಂಚತಂತ್ರಮಂ ಕನ್ನಡದಿಂ' ಎಂಬ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ಕವಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಹೇಳಿಕೆಯಿಂದ ವಸುಭಾಗಭಟ್ಟನ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಂಚತಂತ್ರ ಗ್ರಂಥವೊಂದಿತ್ತು ಎಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಕವಿಯ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಕನ್ನಡನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿದ್ದಿರಬಹುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಇದ್ದುದು ಅಮರಶಕ್ತಿ ಎಂಬ ಅರಸನ ಮೂವರು ಗಂಡುಮಕ್ಕಳು ಮುದ್ದಿನಿಂದ ಬೆಳೆದು ದಾರಿತಪ್ಪಿ ದುಷ್ಟರಾದಾಗ ಅವರನ್ನು ಉಪಾಯವಾಗಿ ತಿದ್ದಿ ವಿವೇಕದ ದಾರಿ ಹಿಡಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ಅರಸನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಂತೆ ಅವನ ಆಸ್ಥಾನಪಂಡಿತ ವಸುಭಾಗಭಟ್ಟ ಕಟ್ಟಿದ ಕಥೆಗಳು. ಈಗ ಈ ಗ್ರಂಥ ಉಪಲಬ್ಧವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕನ್ನಡ ಪಂಚತಂತ್ರ ಅದರ ಕೇವಲ ಅನುವಾದವೇ ಸಾರಸಂಗ್ರಹವೇ ಎಂಬ ವಿವರ ತಿಳಿಯದು. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುಶರ್ಮನ ಪಂಚತಂತ್ರವೆಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಗ್ರಂಥ ಹೆಸರಾಗಿದೆ. ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯದ ಕೆಲವು ಕಥೆಗಳೂ ಜೈನಮತ ತತ್ತ್ವಗಳೂ ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಪದಗಳೂ ಕನ್ನಡ ಪಂಚತಂತ್ರದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಇದರಿಂದ ಈತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ವಸುಭಾಗಭಟ್ಟನನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದಂತೆ ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಪಂಚತಂತ್ರ ಒಂದು ಕಥನಕಾವ್ಯ. ಒಂದೊಂದು ತಂತ್ರದಲ್ಲೂ ಕಥೆಯೊಳಗೆ ಕಥೆ ಬಂದು ಕೃತಿ ಹಲವು ಚಿಕ್ಕ ದೊಡ್ಡ ಕಥೆಗಳ ಗಣಿಯಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಬರುವ ಪಿಂಗಳಕ, ಸಂಜೀವಕ, ಕರಟಕ, ದಮನಕ– ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಹಲವು ಪಾತ್ರಗಳು ಓದುಗರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಯಿಯಾಗಿ ನಿಂತುಬಿಡುತ್ತವೆ. ನರಿ, ಸಿಂಹ, ಎತ್ತು, ಕಾಗೆ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯರು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸಮಯಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಸರಿಸಬೇಕಾದ ನೀತಿನಿಯಮಗಳನ್ನು ಕವಿ ಇಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಮಿಕವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈತನ ಕಥನಕೌಶಲ ಮೆಚ್ಚತಕ್ಕದ್ದು. ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತದ ಪ್ರೌಢಿಮೆ ತೋರಿಬಂದರೂ ಅನೇಕ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸರಳವಾದ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಗದ್ಯಪದ್ಯರಚನೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಚಂಪೂ ಶೈಲಿ ನವೀನವಾಗಿದ್ದು ಗದ್ಯಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಸಂದಿದೆ. ಐದು ಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಭೇದಪ್ರಕರಣ ಹೆಚ್ಚು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಬರುವ ಕಥೆ ಬಹಳ ರಮಣೀಯವಾಗಿದೆ. ನೀತಿನಿರೂಪಣೆ ಕವಿಯ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶ. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಕೆಲವು ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಸುಲಭವಾದ ಕನ್ನಡ ಪದ್ಯಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ದೊಡ್ಡ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪದಗಳನ್ನು ಬಳಸುವಲ್ಲಿ ಆ ವಸ್ತುವನ್ನು ಕುರಿತು ಒಂದು ರೀತಿಯ ಹಾಸ್ಯವೂ ವಿಡಂಬನೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಜೈನಧರ್ಮಪರವಾಗಿದ್ದು ಉತ್ತಮ ನಿರೂಪಣೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಈ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಕನ್ನಡ ಗದ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಗೌರವದ ಸ್ಥಾನ ದೊರಕಿದೆ. **(ಬಿ.ಎಸ್.ಎಸ್;ಕೆ.ವಿಇ.)**

ದುರ್ವಿನೀತ: ತಲಕಾಡು ಗಂಗವಂಶದ ರಾಜ ಸು. (529–79). ಅವನೀತನ ಮಗ. ನಿರ್ವಿನೀತ ಎಂಬುದು ಇವನ ಇನ್ನೊಂದು ಹೆಸರು. ಪುನ್ನಾಟ ದೊರೆ ಸ್ಕಂಧವರ್ಮನ ಮಗಳು ಜ್ಯೇಷ್ಠಾದೇವಿ ಇವನ ತಾಯಿ.

ಇವನ ಕಾಲವನ್ನು 5ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಉತ್ತರಭಾಗದಿಂದ 7ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಉತ್ತರಭಾಗದವರೆಗೂ ಜಗ್ಗುವ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನೂ ಅನೇಕ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಒಂದು ಹೇಳಿಕೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಚಳುಕ್ಯ ಒಂದನೆಯ ಪುಲಕೇಶಿಯ ತಾತ ಜಯಸಿಂಹನು ದುರ್ವಿನೀತನ ಮೊಮ್ಮಗನಾದರೆ, ಇತರರ ಪ್ರಕಾರ ಒಂದನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ (ಅಥವಾ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯ) ಈತನ ದೌಹಿತ್ರ. ದುರ್ವಿನೀತನು ಪಲ್ಲವಸಿಂಹವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಪೂರ್ವ ಚಾಳುಕ್ಯ ವಂಶದ ಒಂದನೆಯ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನರ ಸಮಕಾಲೀನನೆಂದೂ ಭಾರವಿ ಇವನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದನೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೆಗಳಿವೆ. ದುರ್ವಿನೀತ ಅಂದರಿ, ಆಲತೂರಿ, ಪೆರುಟಿರೆ, ಪೆರ್ನಗರ ಮುಂತಾದೆಡೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸಿದನೆಂದು ಶಾಸನಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ವಿವರಗಳು ದೊರಕುವುದಿಲ್ಲ. **(ಸಿ.ಕೆ.ಎನ್.)**

ಜೈನ ವೈಯ್ಯಾಕರಣಿ ಪೂಜ್ಯಪಾದ ದುರ್ವಿನೀತನ ಗುರು ಎಂದು ಊಹೆ ಇದೆ. ದುರ್ವಿನೀತ ಶಬ್ದಾವತಾರ (ಪ್ರಾಯಶಃ ಪಾಣಿನಿಯ ಮೇಲಿನ ನ್ಯಾಸ ಗ್ರಂಥ), ಬೃಹತ್ಕಥೆ (ವಡ್ಡಕಥೆಯ ಸಂಸ್ಕೃತರೂಪ) ಇವುಗಳನ್ನಲ್ಲದೆ ಭಾರವಿಯ ಕಿರಾತಾರ್ಜುನೀಯದ ಹದಿನೈದು (ಅಥವಾ ಹದಿನೈದನೆಯ) ಸರ್ಗಗಳ ಟೀಕಾಕಾರನೆಂದು ಶಾಸನಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಈತನನ್ನು ಅನೇಕ ಕಾವ್ಯ ಕಥಾ ನಾಟಕ ಪ್ರಣಯನ ಪ್ರರೂಢ ಪಾಟವ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ವಡ್ಡಕಥಾ ಕೃತಿಯನ್ನು ವಡ್ಡಕಥೆ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಈತ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಬರೆದಿರಬಹುದು ಎಂದು ಕೆಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಊಹಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕವಿರಾಜಮಾರ್ಗಕಾರ ತನಗಿಂತ ಹಿಂದೆ ಇದ್ದ ಕನ್ನಡ ಗದ್ಯಕವಿಗಳ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಈತನನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಈತ ಗದ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಭಾವಂತನಾಗಿರಬೇಕು. ಹಳಗನ್ನಡ ಚಂಪೂಕಾವ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ ಕಿರಾತಾರ್ಜುನೀಯದ ಪ್ರಭಾವ ಬಿದ್ದಿರುವುದಕ್ಕೆ ಈತನೇ ಕಾರಣನೆಂದೂ ಕನ್ನಡ ವ್ಯಾಕರಣಮಾರ್ಗಕ್ಕೂ ಇವನೇ ಕಾರಣನೆಂದೂ ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದ ತಳಪಾಯವನ್ನು ರಚಿಸಿದವರಲ್ಲಿ ಈತನ ಹೆಸರು ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುತ್ತದೆ. **(ಕೆ.ವಿ.ಆರ್.ಜಿ.)**

ದೃಷ್ಟಿತೆಗೆಯುವುದು: ಜನಪದ ನಂಬಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ಜನರ ಕೆಟ್ಟ ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಹಾನಿಗಳಿಗೆ ಪರಿಹಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರಿದೆ. ಕೆಲವು ಜನರಿಗೆ ಹುಟ್ಟಿನಿಂದಲೇ ಕೆಟ್ಟಕಣ್ಣು ಇರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರಿಗೆ ಅತಿಯಾದ ಅಸೂಯೆ ಮತ್ತು ಕೋಪದಿಂದ ಕೆಟ್ಟಕಣ್ಣಿನ ಶಕ್ತಿ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಕಾರವಾಗಿರುವವರು, ಅಂಗಹೀನರಾಗಿರುವವರು ಮೊದಲಾದ ಜನಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಟ್ಟ ಕಣ್ಣಿನ ಶಕ್ತಿ ಉಂಟು; ಅಂಥವರ ನೋಟ ಹಾನಿಕಾರಕವಾದುದು. ಆ ಜನಗಳ ದೃಷ್ಟಿ ಬಿದ್ದರೆ ಊಟ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಗೆ, ಎಳೆಯ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ, ಬಸುರಿಯರಿಗೆ, ಬಾಣಂತಿಯರಿಗೆ ವಾಂತಿಯಾಗುತ್ತದೆ, ಊಟ ಸೇರುವುದಿಲ್ಲ, ಹೊಟ್ಟೆನೋವು ಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಲು ಕೊಡುತ್ತಿರುವ ಹಸುಗಳ, ಎಮ್ಮೆಗಳ ಕೆಚ್ಚಲಿನ ಮೇಲೆ ದೃಷ್ಟಿ ಬಿದ್ದರೆ ಹಾಲಿನ ಬದಲು ರಕ್ತವನ್ನು ಕರೆಯಬೇಕಾದ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಲು ಕಾಸಿದರೆ ದುರ್ವಾಸನೆ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಕೆಟ್ಟಕಣ್ಣಿನ ಪ್ರಭಾವ ಜೀವಂತ ವಸ್ತುಗಳ ಮೇಲೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ನಿರ್ಜೀವವಾದ ವಸ್ತುಗಳ ಮೇಲೆಯೂ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಕೆಲವು ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಟ್ಟಕಣ್ಣಿನ ಪ್ರಭಾವ ಇರುತ್ತದೆ ಎಂಬ ನಂಬಿಕೆಯೂ ಇದೆ. ಈ ರೀತಿಯ ಅನೇಕ ನಂಬಿಕೆಗಳಿಂದ ಕೆಟ್ಟ ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ದೃಷ್ಟಿದೋಷಕ್ಕೆ ಜನ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹೆದರುತ್ತಾರೆ.

ದೃಷ್ಟಿದೋಷವಾದಾಗ ಉರಿಯುತ್ತಿರುವ ಹಂಚಿಕಡ್ಡಿಗಳನ್ನು ನಿವಾಳಿಸಿ ಅದರ ಕಪ್ಪನ್ನು ಹಣೆಗೆ ಇಡುವುದು; ಕೆಟ್ಟಕಣ್ಣು ಹಾಕಿದವರು ಹಾಳಾಗಲಿ ಎಂದು ಲಟಿಗೆ ಮುರಿಯುವುದು; ಉಪ್ಪು ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ ಎರಡನ್ನೂ ನಿವಾಳಿಸಿ ಒಲೆಗೆ ಹಾಕುವುದು; ಸಕ್ಕರೆಯನ್ನು ಮಂತ್ರಿಸಿ ತಿನ್ನಲು ಕೊಡುವುದು; ಕೆಟ್ಟ ಕಣ್ಣುಳ್ಳವರು ಹೋದ ಜಾಗದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಸಲ ಉಗುಳುವುದು; ಕಾಲುರಂಜು ಹಾಕುವುದು; ಕೆಂಡದ ರಂಜು ಹಾಕುವುದು – ಈ ರೀತಿಯ ಪರಿಹಾರಗಳು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಹಂಚಿಕಡ್ಡಿಗಳನ್ನು ಉರಿಸುವಾಗ ಅವು ಹೆಚ್ಚು ಚಟಚಟ ಎಂದು ಸದ್ದುಮಾಡುವುದು; ಉಪ್ಪು ಮೆಣಸಿನಕಾಯನ್ನು ಒಲೆಗೆ ಹಾಕಿದಾಗ ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿಯ ಘಾಟು ಕಾಣದೆ ಇರುವುದು; ಕಾಲುರಂಜು ಕೆಂಡದ ರಂಜು ಅತಿ ಕೆಂಪಾಗಿ ಕಾಣುವುದು – ಇವೆಲ್ಲ ದೃಷ್ಟಿ ದೋಷ ಆಗಿದೆ ಎಂಬುವುದಕ್ಕೆ ರುಜುವಾತು ಎಂದು ಭಾವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮನೆಗಳಿಗೆ, ಬೆಳೆಗಳಿಗೆ ದೃಷ್ಟಿ ದೋಷ ತಾಗದಿರಲೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ತೆಂಗಿನಕಾಯಿ ಕಟ್ಟುವುದು, ಕುಂಬಳಕಾಯಿ ಕಟ್ಟುವುದು, ಬೆಚ್ಚು ಕಟ್ಟುವುದು, ಒಂದು ಕೋಲಿಗೆ ಮನುಷ್ಯನ ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ತಗುಲು ಹಾಕಿ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸುಣ್ಣ ಬಳಿದ ಮಡಕೆಯನ್ನು ನೇತುಹಾಕಿ ಅದನ್ನು ಮನೆಯ ಮೇಲುಭಾಗಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟುವುದು ಮೊದಲಾದ ಕ್ರಮಗಳೂ ಉಂಟು.

ದೃಷ್ಟಿದೋಷಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಈ ರೀತಿಯ ನಂಬಿಕೆಗಳು ಮತ್ತು ದೃಷ್ಟಿತೆಗೆಯುವ ಪರಿಹಾರಗಳು ಕರ್ನಾಟಕ ಹಾಗೂ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಪ್ರಪಂಚದ ಎಲ್ಲ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬಹಳ ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದೇ ಹೊರತು ಮೂಲತಃ ಕೆಟ್ಟಕಣ್ಣಿನಿಂದ ದೃಷ್ಟಿದೋಷ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಮಾತ್ರ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ.

ಮನುಷ್ಯನ ಮನಸ್ಸು ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ವಸ್ತುಗಳ ಮೇಲೆ ತನ್ನ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಅಂಶವೇ ದೃಷ್ಟಿದೋಷಕ್ಕೆ ಆಧಾರವಾಗಿರುವ ನಂಬಿಕೆ. ಇದನ್ನು ವಿಜ್ಞಾನಿಗಳು ಈವರೆಗೆ ಒಪ್ಪುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಪಾರಾಮನೋವಿಜ್ಞಾನದ ಪ್ರಕಾರ ಮಾನವನಲ್ಲಿ ಅತೀಂದ್ರಿಯ ದರ್ಶನ ಶಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಮನಃಚಲನಶಕ್ತಿ ಎಂಬ ಶಕ್ತಿಗಳಿವೆಯೆಂದು ತಿಳಿದುಬಂದಿದೆ. ಕೆಟ್ಟಕಣ್ಣಿನ ಪ್ರಭಾವ ಮನಃಚಲನಶಕ್ತಿಯ ಒಂದು ಬಗೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ದೃಷ್ಟಿದೋಷ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮೂಢನಂಬಿಕೆ ಅಲ್ಲ ಎನಿಸುತ್ತದೆ.

ದೃಷ್ಟಿದೋಷಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪರಿಹಾರಗಳಿಂದ ಮಾನಸಿಕವಾಗಿ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಮಾಧಾನ ದೊರೆತು ಆ ಮೂಲಕ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಕೆಟ್ಟಕಣ್ಣಿನ ಪ್ರಭಾವ ಕಡಿಮೆಯಾಗಬಹುದು. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮಾಟ ಮಂತ್ರ ಗಳಿಸಿರುವ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯ ಇದಕ್ಕೂ ಇದೆ. *

ದೆವ್ವ: ಮಾನವ ದೇವರ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿ ನಂಬಿಕೆಯಿಟ್ಟಿರುವಂತೆ ಕೆಲವು ಅತಿಮಾನುಷ ಶಕ್ತಿಗಳ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿಯೂ ಬಲವಾದ ನಂಬಿಕೆಯನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಬಂದಿದ್ದಾನೆ. ಭೂತ, ಪ್ರೇತ, ಪೀಡೆ, ಪಿಶಾಚಿ, ಜಟಿಗಾ, ರಣ, ಮುನಿ, ಮೋಹಿನಿ, ರಾಕ್ಷಸ ಮುಂತಾದುವುಗಳು ಅವನ ಬದುಕಿನ ಮೇಲೆ ತಮ್ಮ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಬೀರಿವೆ. ಇಂಥ ಅತಿಮಾನುಷ ಶಕ್ತಿಗಳ ಕಲ್ಪನೆಗೆ ಹಲವು ಕಾರಣಗಳಿರಬಹುದಾದರೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದದ್ದು

ಆತ್ಮದ ಕಲ್ಪನೆ. ಮಾನವ ಹುಟ್ಟುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ಎಲ್ಲಿದ್ದ, ಹೇಗಿದ್ದ, ಅವನು ಸತ್ತ ಮೇಲಿನ ವೃತ್ತಾಂತಗಳೇನು ಎಂಬ ಹುಟ್ಟಿನ ಹಿಂದಿನ, ಸಾವಿನ ಮುಂದಿನ ರಹಸ್ಯಗಳನ್ನು ಕಂಡುಕೊಳ್ಳುವ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದಾಗಿ ಆತ್ಮದ ಕಲ್ಪನೆ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡಿರಬೇಕು. ಈ ಆತ್ಮ ದೇಹವನ್ನು ತೊರೆದಮೇಲೇನಾಗುತ್ತದೆ, ಎಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವ ಒಗಟುಗಳೇ ಸ್ವರ್ಗನರಕಗಳ ಕಲ್ಪನೆಗೂ ಕಾರಣವಾಗಿರಬೇಕು. ಆಯುಸ್ಸು ತುಂಬಿ ಸತ್ತವರು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೊ ನರಕಕ್ಕೋ ಹೋಗುತ್ತಾರೆಂದು ನಂಬಿಕೊಂಡಿದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ಯೆ ಗಹನವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ರುದ್ರ ಭೀಕರವಾಗಿ ಅಮಾನುಷ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಕಾಲ ಮರಣಕ್ಕೆ ತುತ್ತಾದವರ ಆತ್ಮದ ಬಗ್ಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯರು ವಿಶೇಷವನ್ನು ತಲೆಗೆ ಹಚ್ಚಿಕೊಂಡಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಇಂಥ ಕಾರಣವೊಂದಾದರೆ ಪ್ರಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಜರುಗುವ ಭಯಾನಕ ಘಟನೆಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಆದಿ ಮಾನವ ಉತ್ತರ ಕಂಡುಕೊಳ್ಳಲು ವಿಫಲವಾದಾಗ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಅಮಾನುಷ ಶಕ್ತಿಗಳ ಕೈವಾಡವೆಂದು ಭಾವಿಸಿದ್ದು ಇನ್ನೊಂದು ಕಾರಣ. ತನ್ನವರೊಡನೆ ದಟ್ಟ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ದಾರಿ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡ ಆದಿವಾಸಿ ಕೋಡಗಲ್ಲುಗಳ ಮೇಲೆ ನಿಂತು ತನ್ನವರನ್ನು ಕೂಗಿ ಕರೆದಾಗ ಗಿರಿಗಹ್ವರಗಳಿಂದ ಬಂದ ಪ್ರತಿಧ್ವನಿಗಳು ಅವನ ಎದೆ ನಡುಗುವಂತೆ ಮಾಡಿರಬಹುದು. ದೈತ್ಯಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದ ಹೆಮ್ಮರಗಳ ಕೆಳಗೆ ನಿಂತು ಅವನು ಆಲಿಸಿರಬಹುದಾದ ವಿಚಿತ್ರ ಸದ್ದುಗಳು ಅವನನ್ನು ಭಯಗೊಳಿಸಿರಬಹುದು. ಗಂವ್ ಎನ್ನುವ ಕತ್ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವಾಗ ಅವನ ಮಾನಸಿಕ ಶೈಶವಸ್ಥಿತಿ ಚಿತ್ರವಿಚಿತ್ರವಾದ ಆಕಾರಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿಕೊಂಡು ತತ್ತರಿಸಿ ಹೋಗಿರಬಹುದು. ಕಗ್ಗಾಡಿನ ನಡುವೆ ಯಾವುದೋ ಅಪರಿಚಿತ ಪ್ರಾಣಿಯ ಕೂಗು ಭಯವಿಹ್ವಲನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿರಬಹುದು. ಕಗ್ಗತ್ತಲಿನಲ್ಲಿ ಕೋರೈಸುವ ಕಣ್ಣುಗಳ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಮರದಿಂದ ಮರಕ್ಕೆ ಜಿಗಿಯುತ್ತ ಮರೆಯಾದುದನ್ನು ಕಂಡು ಆತ ಬೆದರಿ ಹೋಗಿರಬಹುದು. ಅಮಾನುಷ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕೊಲೆಗೀಡಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ರೂಪವೇ ಭ್ರಮೆಯಿಂದ ಅವನ ಕನಸು ಮನಸುಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಗೋಚರಿಸಿ ದಿಗ್ಭ್ರಮೆಗೊಳಿಸಿರಬಹುದು. ಇಂಥ ಹಲವಾರು ಘಟನೆಗಳು ಆದಿವಾಸಿಯನ್ನು ದಿಕ್ಕುತಪ್ಪಿಸಿ ಹೃದಯವನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಪೀಡಿಸಿರಬಹುದು. ಹಾಗೆಯೇ ಅತಿಮಾನುಷ ಶಕ್ತಿಗಳ ಕಲ್ಪನೆಗೆ ದಾರಿ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿರಬಹುದು.

ವೈಜ್ಞಾನಿಕವಾಗಿ ಈ ಅತಿಮಾನುಷ ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ವಿಚಾರ ಮಾಡಿದರೆ ಇಂಥ ಕಲ್ಪನೆಗಳು ಬಾಲಿಶವಾದದೆಂದು ತೋರುತ್ತವೆ. ಇಂಥ ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಬಲವಾಗಿ ನಂಬಿ ಅತಿಯಾಗಿ ತಲೆಹಚ್ಚಿಕೊಂಡಿರುವವರ ಬಗೆಗೆ ನಗೆ ಬರಬಹುದು, ಇಲ್ಲವೆ ಮರುಕ ಹುಟ್ಟಬಹುದು. ಆದರೆ ವಿಜ್ಞಾನ ಬಹಳಷ್ಟು ಆಗೋಚರ ಶಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಸಂಭವಿಸಿದ ಘಟನೆಗಳಿಗೆ ವಿವರಣೆ ಕೊಡುವಲ್ಲಿ ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಸೋತಿರುವುದರಿಂದ ನಾಗರಿಕ ಜನಾಂಗಗಳಲ್ಲೂ ದಟ್ಟವಾಗಿಯಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ದೆವ್ವ ಮುಂತಾದ ಅತಿಮಾನುಷ ಶಕ್ತಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ನಂಬಿಕೆ ಉಳಿದಿದೆ. ಅಷ್ಟು ಮಾತ್ರವೇಕೆ ಪರಾಮನೋವಿಜ್ಞಾನ ಅತಿಮಾನುಷ ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಿದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಜಗತ್ತಿನ ಎಲ್ಲ ಜನಾಂಗಗಳಲ್ಲೂ ದೆವ್ವಗಳ ಅಸ್ತಿತ್ವದ ಬಗ್ಗೆ ನಂಬಿಕೆ ಉಳಿದುಬಂದಿದೆ.

ದೆವ್ವಗಳಾಗಲು ಕಾರಣಗಳು ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಮೂರು ಜೀವಗಳಿವೆಯೆಂದು ನಂಬಲಾಗಿದೆ. ಮೇವುಜೀವ, ಬೆದರುಜೀವ, ರಕ್ತಜೀವ. ಮೇವುಜೀವ ಇಹಪರಗಳೆರಡರ ನಂಟನ್ನೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪಡೆದಿರುವಂಥದು. ಇದಕ್ಕೆ ತಾನು ಮಾಡಿದ ಧರ್ಮಕರ್ಮ ಪಾಪಪುಣ್ಯಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಯಮಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಿಚಾರಣೆ ನಡೆದು ಸ್ವರ್ಗ ನರಕ ಅಥವಾ ಪುನರ್ಜನ್ಮ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಬೆದರುಜೀವ ಸುಖದುಃಖ ನೋವು ನಲಿವು ಆಶೆಆಕಾಂಕ್ಷೆ, ಹೆದರಿಕೆ ಬೆದರಿಕೆಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಕಾರಣವಾದದ್ದು. ಮಾನವನ ಎಲ್ಲ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೂ ಇದೇ ಕಾರಣ. ಇದರ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದಾದ ಎಲ್ಲ ಕರ್ಮಗಳೂ ಮೇವುಜೀವಕ್ಕೆ ಅಂಟುತ್ತವೆ. ರಕ್ತಜೀವ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಇಹಲೋಹಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು. ಮೇವುಜೀವ ಬೆದರುಜೀವಗಳು ಪರಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗಬೇಕಾದರೆ ರಕ್ತಜೀವ ಆಯುಸ್ಸು ಮುಗಿದಿರಬೇಕು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅವಕ್ಕೆ ಶಕ್ತಿಯೇ ಇಲ್ಲ. ಇದರ ಆಯುಸ್ಸು ವಿಧಿಬರಹವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿರುತ್ತವೆ. ಆಯುಸ್ಸು ಮುಗಿಯದಿದ್ದರೆ, ದೇಹ ಯಾವುದಾದರೂ ಕಾರಣದಿಂದ ನಾಶವಾದರೆ, ಅಶರೀರಿಯಾದ ಇದು ಉಳಿಯಲು ಆಶ್ರಯವಿಲ್ಲದೆ ಪರಲೋಕಕ್ಕೆ ದಾರಿಯಿಲ್ಲದೆ ಗಾಳಿ ಅಥವಾ ದೆವ್ವವಾಗುತ್ತದೆ. ರಕ್ತಜೀವ ನಾನಾಕಾರಣಗಳಿಂದ ಪರಲೋಕದ ಪರವಾನಗಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಇಹದಲ್ಲೇ ಉಳಿಯಬೇಕಾದ ಸಂದರ್ಭಗಳು ಒದಗಿಬರುತ್ತವೆ. ಸಾಯುವಾಗ ಬಾಯಿಗೆ ನೀರು ಬಿಡದಿದ್ದರೆ, ನೀರಿಗೆ ಬಿದ್ದು, ನೇಣುಹಾಕಿಕೊಂಡು, ವಿಷಕುಡಿದು, ಕೊಲೆಯಾಗಿ, ಬೆಂಕಿಯಲ್ಲಿ ಸುಟ್ಟು, ಅಪಘಾತಗಳಿಗೆ ಸಿಕ್ಕಿ ಅಥವಾ ಯಾವುದೇ ವಿಧವಾದ ಅಕಾಲ ಮರಣಕ್ಕೆ ತುತ್ತಾದರೂ ಅಂಥವರು ದೆವ್ವಗಳಾಗುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲದೆ ದುರಾಶೆಯುಳ್ಳವರು, ಕಳ್ಳರು, ಕೊಲೆಗಡುಕರು, ಕ್ರೂರಿಗಳು, ಕಾಮಿಗಳು, ಜಿಪುಣರು, ಅಸೂಯಾಪರರು, ಅಸಾತ್ತ್ವಿಕರು, ಸ್ತ್ರೀಹತ್ಯೆ, ಭ್ರೂಣಹತ್ಯೆ ಮಾಡಿದವರು, ದ್ರೋಹಿಗಳು ಮುಂತಾದವರೆಲ್ಲರೂ ದೆವ್ವವಾಗುವುದಾಗಿ ನಂಬಿಕೆ.

ಸತ್ತವರು ದೆವ್ವವಾಗಿದ್ದಾರೆಯೇ ಇಲ್ಲವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಅವರ ಸಮಾಧಿ ಪರೀಕ್ಷೆಯಿಂದ ಕಂಡುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಬಹಳ ದಿನಗಳಾದರೂ ಗುದ್ದು ತಗ್ಗದೆ ಉಬ್ಬಿಕೊಂಡೇ ಇದ್ದರೆ ಅವರು ದೆವ್ವವಾಗಿದ್ದಾರೆಂದು ಭಾವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸತ್ತವರು ದೆವ್ವಗಳಾಗಿ ತಮ್ಮ ಬಂಧುಬಳಗವನ್ನು ತೊರೆದು ಇರಲಾರದೆ ಶ್ಮಶಾನದಿಂದ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಬಂದುಬಿಡುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಶವವನ್ನು ಶ್ಮಶಾನಕ್ಕೊಯ್ಯುವಾಗ ಅದರ ಹಿಂದೆ ಎಳ್ಳು, ಸಾಸಿವೆ, ರಾಗಿ, ಹುಚ್ಚೆಳ್ಳು ಮುಂತಾದ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಎರಚಿಕೊಂಡು ಹೋಗಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸತ್ತವನ ದೆವ್ವ ಆ ರಾತ್ರಿಯೇ ತನ್ನ ಮನೆಯನ್ನು ಸೇರಲು ಹೊರಟು ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಸುರಿದಿರುವ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ತುಳಿಯದೆ ಆರಿಸಿಕೊಂಡು ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಆರಿಸುವ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಬೆಳಕಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ ದಾರಿತಪ್ಪಿ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಶವಸಂಸ್ಕಾರ ಮಾಡಿ ಹಿಂದಿರುಗಿದ ಮೇಲೆ ಮನೆಯ ಒಂದು ಮೂಲೆಯಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟಗಲ ಸಾರಿಸಿ ಒಂದು ಕೈಯೆಣ್ಣೆ ದೀಪ ಹಚ್ಚಿ ಒಂದು ಪಡಿ ಅಕ್ಕಿಯನ್ನು ತಲೆಸವರಿ ಮಡಗಿ ಒಂದು ಚೊಂಬು ನೀರಿಟ್ಟು ಗಂಧದಕಡ್ಡಿ ಬೆಳಗಿ ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಹೆಡಿಗೆ ಬೋರಲಿಡಬೇಕು. ಮಾರನೆಯ ದಿನ ಬೆಳಗ್ಗೆ ಹೆಡಿಗೆ ತೆಗೆದುನೋಡಿದಾಗ ಅಕ್ಕಿ ಹಾಗೂ ನೀರು ಕಡಿಮೆಯಾಗಿದ್ದರೆ ಸತ್ತವನಿಗೆ ಇನ್ನೂ ಆಯುಷ್ಯವಿತ್ತೆಂದು ಅವನು ದೆವ್ವವಾಗುವ ಸಂಭವ ಉಂಟೆಂದು ಅರ್ಥ.

ದೆವ್ವದ ಬಗೆಗಳು: ಹೆರಿಗೆ ಸಮಯದಲ್ಲೊ ಮೂರು ವರ್ಷ ತುಂಬುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲೊ ಮಕ್ಕಳು ಸತ್ತರೆ ಪೀಡೆ ಎಂಬ ದೆವ್ವಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಕೊಲೆಯಿಂದ ಸತ್ತವರು ಕಾತ ಎಂಬ ದೆವ್ವವಾಗುತ್ತಾರೆ. ಬೆಂಕಿಯಲ್ಲಿ ಸುಟ್ಟು ಹೋದವರು ಭೂತ ಎಂಬ ದೆವ್ವವಾಗುತ್ತಾರೆ. ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಸತ್ತವರು ಪ್ರೇತ ಎಂಬ ದೆವ್ವವಾಗುತ್ತಾರೆ. ಹಣದ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ದುರಾಶೆಯಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಸತ್ತವರು ರಣ ಎಂಬ ದೆವ್ವವಾಗುತ್ತಾರೆ. ಹೋರಾಟದಲ್ಲಿ ಸತ್ತ ವೀರರು ಜಟಿಯಾಗಾ ಎಂಬ ದೆವ್ವವಾಗುತ್ತಾರೆ. ಸತ್ತ ಗರ್ಭಿಣಿಯರು ಗಾಳಿ ಎಂಬ ದೆವ್ವವಾಗುತ್ತಾರೆ. ನೇಣು ಹಾಕಿಕೊಂಡು ಸತ್ತವರು ಗರಾವು ಎಂಬ ದೆವ್ವವಾಗುತ್ತಾರೆ. ಅಕಾಲ ಮರಣಕ್ಕೆ ತುತ್ತಾದ ಬಾಣಂತಿ ಬನ್ತಿ ಎಂಬ ದೆವ್ವವಾಗುತ್ತಾಳೆ. ಪ್ರಾಯದ ಹುಡುಗಿ ಅಕಾಲ

ಮರಣಕ್ಕೆ ತುತ್ತಾದರೆ ಮೋಹಿನಿ ಎಂಬ ದೆವ್ವವಾಗುತ್ತಾಳೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ದೆವ್ವಗಳನ್ನು ಪಿಶಾಚಿ ಅಥವಾ ಬ್ರಹ್ಮ ಪಿಶಾಚಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಶಾಪಗ್ರಸ್ತ ದೇವತೆಗಳು ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ ಬೇತಾಳಗಳಾಗಿ ಜನ್ಮವೆತ್ತುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗಿರುವ ನಾನಾ ಬಗೆಯ ದೆವ್ವಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿ ಮುನೀಶ್ವರ. ಮುನೀಶ್ವರನನ್ನು ಕೆಲವು ಕಡೆ ಬೇತಾಳ, ಭೂತನಾಥ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ದೆವ್ವಗಳ ಅಧಿಪತಿ: ದೆವ್ವಗಳ ಅಧಿಪತಿಯಾದ ಮುನೀಶ್ವರರನ್ನು ಈಶ್ವರನ ಅಂಶವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅವನ ಆಕಾರ ರುದ್ರ ಭೀಕರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅವನಿಗೆ ಮೂರು ಕಣ್ಣುಗಳಿವೆ. ನೀಳವಾದ ಜಟೆಯಿದೆ. ಎಡದ ಕಾಲಿಗೆ ಏಳವಾದಿ ಜಂಗು, ಬಲದ ಕಾಲಿಗೆ ಭಾಪುರಿ ಜಂಗುಗಳನ್ನು ಆತ ಧರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಕೈಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಶೂಲವಿರುತ್ತದೆ. ಅಮವಾಸ್ಯೆಯ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಅವನು ತಾನು ವಾಸವಿದ್ದ ಮರದಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ಮರಕ್ಕೆ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅವನನ್ನು ಎಲ್ಲ ದೆವ್ವಗಳು ಪಲ್ಲಕ್ಕಿಯಲ್ಲಿ ಹೊತ್ತು ಕೊಳ್ಳಿಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದು ಕುಣಿಯುತ್ತಾ ಸಾಗಿಸುತ್ತವೆ. ಮುನಿದೆವ್ವ ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಸುಂಟರಗಾಳಿ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ಮುನಿ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಉರಿಯುವ ಪತ್ತು ಮದ್ದಳೆ ತಾಳಮೇಳಗಳಿಂದ ವೈಭವದ ಮೆರವಣಿಗೆ ಹೊರಡುವುದನ್ನು ಕೆಲವರು ಕಂಡಿರುವೆವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಮುನಿಯ ಹೆಂಡತಿ ಚೌಡಿ. ಪ್ರತಿವರ್ಷವೂ ಹೊಲ ಗದ್ದೆಗಳ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಇವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಶಾಂತಿ ಮಾಡುವ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಉಳಿದು ಬಂದಿದೆ.

ದೆವ್ವಗಳ ಆಕಾರ: ದೆವ್ವಗಳು ಅಶರೀರಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಅವನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಗಾಳಿಗಳೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಅವು ನೆರಳುಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತವೆಯೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಅವು ಇಷ್ಟಬಂದ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಲ್ಲವು. ಹೀಗಾಗಿ ದೆವ್ವಗಳ ಆಕಾರ ಇದೇ ಸರಿ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗದಿದ್ದರೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದೆವ್ವ ಎಂದರೆ ಹೇಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಒಂದು ಕಲ್ಪನೆಯಿದೆ. ದೆವ್ವಗಳು ಕರ್ರಗಿರುತ್ತವೆ. ತಲೆಯನ್ನು ಕೆದರಿಕೊಂಡಿರುತ್ತವೆ. ನೆರಳುಗಳಂತೆ ಓಡಾಡುತ್ತವೆ. ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಕಾಲೂರಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಕಾಲಿನ ಹಿಮ್ಮಡಿ ಮುಂದಾಗಿಯೂ ಬೆರಳುಗಳು ಬೆನ್ನಕಡೆಗೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಯಾವಾಗಲೂ ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಮೆಡ್ಡರಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತವೆ. ಅವಕ್ಕೆ ಕೋರೆಹಲ್ಲುಗಳುಂಟು. ವಿವಿಧ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ರೂಪದಲ್ಲೂ ಅವು ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ನಡೆಯುವಾಗ ಕಟ್ ಕಟ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ– ಈ ಮುಂತಾಗಿ ದೆವ್ವಗಳ ಆಕಾರವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಆಹಾರ ವಿಹಾರಗಳು : ದೆವ್ವಗಳ ಆಹಾರಗಳೆಲ್ಲ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೊಲಸು, ಅವು ಮಲಮೂತ್ರವನ್ನು ಸೇವಿಸುವುದಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಕೋಳಿ, ಕುರಿ, ದನ, ಕರು, ಕೋಣ, ಮನುಷ್ಯ ಮುಂತಾದವುಗಳ ರಕ್ತಮಾಂಸಗಳಿಂದ ಅವು ತೃಪ್ತಿಗೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಹಂದಿಯ ಮಾಂಸವೆಂದರೆ ಅವಕ್ಕೆ ಆಪ್ಯಾಯಮಾನವಂತೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ಉಳಿದ ತಿಂಡಿತಿನಿಸುಗಳೂ ಅವಕ್ಕೆ ಒಗ್ಗುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಧಾರ್ಮಿಕ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಯಾವುದೇ ಪವಿತ್ರ ವಸ್ತುವೂ ಅವಕ್ಕೆ ಸೇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದನ್ನು ಕಂಡರೆ ಅವಕ್ಕೆ ಭಯ. ಕೊಳಚೆನೀರು, ರಕ್ತ, ಹೆಂಡ ಹಾಗೂ ಮೂತ್ರಗಳೇ ಅವುಗಳ ಪಾನೀಯಗಳು. ಸಿಹಿಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಲ್ಲವೆಂದರೆ ಅವಕ್ಕೆ ಅಚ್ಚುಮೆಚ್ಚು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವು ಆಲೆಮನೆಯನ್ನು ಸೇರಿಬಿಡುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳು ಬೆಲ್ಲ ಹದವಾಗದಂತೆ ಕೆಡಿಸುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವು ಆಲೆಮನೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸದಂತೆ ಮೊದಲೇ ಪ್ರಾಣಿ ಬಲಿಕೊಡುವ ರೂಢಿಯುಂಟು.

ಹಗಲು ದೆವ್ವಗಳ ಪಾಲಿಗೆ ಶತ್ರು. ಬೆಳಕೆಂದರೆ ಅವು ತತ್ತರಿಸಿ ಹೋಗುತ್ತವೆ. ಆದರೂ ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಹಾಗೂ ನಡುರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾದ ಶಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅವು ನಿರ್ಭಯವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವುದು ರಾತ್ರಿಯ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿಯೇ. ಅವು ಯಾವಾಗಲೂ ಕತ್ತಲನ್ನೇ ಬಯಸುವುದರಿಂದ ದಟ್ಟವಾಗಿ ಬೆಳೆದ ಮರಗಳಲ್ಲಿ ಹಳೆಯ ಬಾವಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಳೆಯ ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಯವಿಲ್ಲದ ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ಎಕ್ಕದ ಗಿಡದ ಬುಡದಲ್ಲಿ ಬಿಳಲುಬಿಟ್ಟ ಆಲದಮರ ಹಾಗೂ ಹುಣಿಸೇ ಮರಗಳಲ್ಲಿ ಕೆರೆ ಕೊಳ ಬಂಡೆ ಗವಿ ಮುಂತಾದ ಕಗ್ಗತ್ತಲ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತವೆ. ಸ್ಮಶಾನಗಳಲ್ಲಿ ದೆವ್ವಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಕೆಲವರಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಇರುತ್ತವೆ ಎಂದು ನಂಬುತ್ತಾರೆ.

ಮೋಹಿನಿ ಎಂಬ ದೆವ್ವಕ್ಕೆ ಹುಣ್ಣಿಮೆಯ ದಿನ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯವಾದರೆ ಉಳಿದ ದೆವ್ವಗಳಿಗೆ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ ಎಂದರೆ ಸಡಗರವೋ ಸಡಗರ. ಕತ್ತಲ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಚಟುವಟಿಕೆ ನಿರಂತರವಾಗಿ ಸಾಗುತ್ತದೆ. ಹಗಲಲ್ಲಿ ಅವು ನಿದ್ರಿಸುತ್ತವೆ.

ಗುಣ ಸ್ವಭಾವಗಳು : ದೆವ್ವಗಳು ಎಲ್ಲರ ಕಣ್ಣಿಗೂ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅವು ದೆವ್ವಗಣ್ಣಿನವರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ನಾಯಿಗಳಿಗೆ ದೆವ್ವಗಳು ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ದೇವಗಣದವರ ಕಣ್ಣಿಗೆ ದೆವ್ವಗಳು ಗೋಚರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ದೆವ್ವಗಳು ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಶತ್ರುಗಳೆಂದೇ ಭಾವಿಸುತ್ತವೆ. ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಕಿರುಕುಳ ಕೊಡುವುದೆಂದರೆ ಅವಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲಿಲ್ಲದ ಉತ್ಸಾಹ ಹಾಗೂ ಆನಂದ. ಹೆಣ್ಣುದೆವ್ವಗಳು ಗಂಡಸರನ್ನು ಗಂಡುದೆವ್ವಗಳು ಹೆಂಗಸರನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾದರೂ ಇದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ ಇಲ್ಲದೆ ಇಲ್ಲ.

ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಾಗಿ ವಿಹರಿಸುವ ದೆವ್ವಗಳು ಮಾನವರನ್ನು ಕಂಡರೆ ಬಗೆಬಗೆಯಾಗಿ ಚೇಷ್ಟೆ ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಅವು ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಬಯಸಿದಾಗ ಮೊದಲು ಅವನ ಹಿಮ್ಮಡಿಯನ್ನು ಮುಟ್ಟುತ್ತವೆ. ಇದರಿಂದಲೇ ಅವನು ಶಕ್ತನೋ ದುರ್ಬಲನೋ ಎಂಬುದು ಅವಕ್ಕೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅವು ಗಾಳಿಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಗುದದ್ವಾರದ ಮೂಲಕ ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಮಲಗಿದ್ದ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಬಾಯಿಯ ಮೂಲಕ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತವೆ. ಎಷ್ಟೋ ದೆವ್ವಗಳು ಮಾನವನ ದೇಹವನ್ನು ತಮ್ಮ ಮನೆಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರೂ ಅದು ಯಾರಿಗೂ ತಿಳಿದಿರುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಬಾಣಂತಿ, ಋತುವಾಗಿರುವ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳು, ಮದುಮಕ್ಕಳು ಮುಂತಾದ ಹಸಿ ಮೈಯವರನ್ನು ದೆವ್ವಗಳು ಸುಲಭವಾಗಿ ಮೆಟ್ಟುತ್ತವೆ. ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಗುತ್ತಿರುವವರನ್ನು ಅವು ಅವರ ಪರಿಚಿತ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಅನುಕರಿಸಿ ಕೂಗುತ್ತವೆ. ಉತ್ತರಿಸಿದರೆ ಮೆಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ದೆವ್ವಗಳ ಅದ್ಭುತ ಶಕ್ತಿಯೆಂದರೆ ಪ್ರಪಂಚದ ಯಾವ ಮೂಲೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಸ್ತುವಿದೆ, ಎಲ್ಲಿ ಏನಾಗುತ್ತಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಇದ್ದಲ್ಲಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು. ದೆವ್ವಗಳು ಮನುಷ್ಯರ ಮೇಲೆ ತುಂಬಿ ಬಂದಾಗ ಅವರು ಮೂರ್ಛೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಕಟಕಟನೆ ಹಲ್ಲು ಕಡಿಯುತ್ತಾರೆ. ಕಣ್ಣುಗುಡ್ಡೆಗಳನ್ನು ಭಯಂಕರವಾಗಿ ತೇಲಿಸುತ್ತಾರೆ. ತಲೆಯನ್ನು ಕೆದರಿಕೊಂಡು ಓಲಾಡುತ್ತಾರೆ. ಕೆಟ್ಟದಾಗಿ ಕಿರುಚುತ್ತಾರೆ. ಹೊಟ್ಟೆ ನುಲಿದಂತಾಗಿ ಹೊರಳುತ್ತಾರೆ. ವಿಕಾರವಾಗಿ ನಗುತ್ತಾರೆ. ಭಯಂಕರವಾಗಿ ಅಳುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವು ದೆವ್ವಗಳು ಮೈದುಂಬಿ ಬಂದಾಗ ಹರ್ಷಚಿತ್ತದಿಂದ ತಮ್ಮ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನೆಲ್ಲ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುವುದೂ ಉಂಟು. ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುವಾಗ ತಾವು ದೆವ್ವವಾಗುವ ಮುನ್ನ ಮನುಷ್ಯರಾಗಿದ್ದಾಗ ಯಾವ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತನಾಡುತ್ತಿದ್ದವೋ ಅದೇ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ದೆವ್ವವಾದಾಗಲೂ

ಮಾತನಾಡುತ್ತವೆ. ಕೆಲವು ದೆವ್ವಗಳು ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯ ಹೇಳುವುದು ಕಳುವಾಗಿದ್ದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಪತ್ತೆ ಮಾಡುವುದು ಮುಂತಾದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿವೆ. ಕೆಲವು ದೆವ್ವಗಳು ಮೈದುಂಬಿ ಬಂದಾಗ ತಾವು ದೇವರುಗಳೆಂದು ಸುಳ್ಳುಹೇಳಿಕೊಂಡು ಜನರ ಕಷ್ಟಸುಖಾದಿಗಳನ್ನು ವಿಚಾರಿಸಿ ಶಾಸ್ತ್ರ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಂದ ಪರಿಹಾರ ಸೂಚಿಸಿರುವ ಘಟನೆಗಳೂ ಇವೆ. ದೆವ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನವು ತುಂಟ ದೆವ್ವಗಳೆ. ಅವು ದೂರದಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಮನೆ ಮೇಲೆ ಕಲ್ಲೆಸೆಯುತ್ತವೆ. ಸಿಳ್ಳುಹಾಕಿ ಕರೆಯುತ್ತವೆ. ಮಲಗಿದ್ದವರನ್ನು ಅದುಕಿಕೊಂಡು ಉಸಿರಾಡಲು ತೊಂದರೆ ಕೊಡುತ್ತವೆ. ಮೈಮೇಲೆ ಬಂಡೆ ಬಿದ್ದಂತೆ ಭಾರ ಹಾಕಿ ಕಾಡುತ್ತವೆ. ಗಾಡಿ ಬರುತ್ತಿದ್ದರೆ ಎತ್ತುಗಳನ್ನು ಅಡ್ಡಹಾಕಿ ಚಕ್ರ ಕದಲದಂತೆ ಹಿಡಿದು ನಿಲ್ಲಿಸುತ್ತವೆ. ಹಾಸಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಮಲಗಿರುವವರನ್ನು ಹಾಸಿಗೆ ಸಮೇತ ಬೇರೆಡೆಗೆ ಕೊಂಡೊಯ್ದು ಮಲಗಿಸುತ್ತವೆ. ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ವಾಸವಿರುವವರ ಗುಡಿಸಲುಗಳಿಗೆ ಬೆಂಕಿಹಾಕಿ ಕುಣಿಯುವುದೂ ಅವುಗಳ ಒಂದು ಚೇಷ್ಟೆ. ರಾತ್ರಿಯ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಅವು ಎಳೆಯ ಮಕ್ಕಳಂತೆ ಅತ್ತು ಮನುಷ್ಯರ ಅನುಕಂಪೆಯನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಂಡು ಅವರು ಮಗುವನ್ನು ಎತ್ತಿಕೊಳ್ಳ ಹೋದಾಗ ವಿಚಿತ್ರಾಕಾರವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಬೆದರಿಸುತ್ತವೆ. ಅವರು ಹೆದರುವ ಸ್ವಭಾವದವರಾಗಿದ್ದರೆ ಅವರ ಜೀವವನ್ನೂ ಮೆಟ್ಟಿಕೊಲ್ಲುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ದೆವ್ವ ಮೆಟ್ಟಿದವರು ರಕ್ತ ಕಾರಿ ಸತ್ತು ತಾವೂ ದೆವ್ವಗಳಾಗುತ್ತಾರೆ.

ದೆವ್ವ ಕಾಡಿದ ಪ್ರಸಂಗಗಳು: ದೆವ್ವಗಳು ಕಾಡಿದ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಘಟನೆಗಳನ್ನು ಹಳ್ಳಿಗರು ರಸವತ್ತಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವರು ತಾವು ದೆವ್ವಗಳೊಡನೆ ಹೋರಾಡಿ ಜಯಶೀಲರಾಗಿ ಬಂದೆವೆಂಬ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಹೆಮ್ಮೆಯಿಂದ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಅವರ ಈ ಸಾಹಸದ ಕಥೆಗಳು ಅವರ ಧೈರ್ಯಶೌರ್ಯಗಳ ಸಂಕೇತವಾಗಿವೆ. ಆದರೆ ಅವುಗಳ ಸತ್ಯಾಂಶ ಅವರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಗೊತ್ತು. ಏಕೆಂದರೆ ದೆವ್ವಗಳಿವೆ ಎಂದು ನಂಬುವ ಬಹಳಷ್ಟು ಮಂದಿ ಅವನ್ನು ನೋಡಿಲ್ಲ. ನೋಡಿಲ್ಲವೆಂದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಅವರು ನಿರ್ಭಯರಾಗಿದ್ದಾರೆ ಎಂದರ್ಥವಲ್ಲ. ದೆವ್ವ ಅಗೋಚರ ಶಕ್ತಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಎಂಥ ಗಂಡುಗಲಿಗಳಿಗೂ ಅವುಗಳ ಬಗೆಗೆ ಕೊಂಚ ಅಳುಕು ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಹಳ್ಳಿಗರು ಗಾಳಿ ಕಾಟವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿದ, ಎದುರಿಸಿದ ಅಥವಾ ಅವಕ್ಕೆ ತುತ್ತಾದ ಪ್ರಸಂಗಗಳು ಬೇಕಾದಷ್ಟಿವೆ. ಒಂದೆರಡು ಪ್ರಸಂಗಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಕೆಲವು ದೆವ್ವಗಳು ಮನೆಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲೇ ವಾಸವಿದ್ದರೂ ಯಾರಿಗೂ ಗೊತ್ತಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅವು ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯ ರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ ಧಡಧಡನೆ ಮನೆ ಬಾಗಿಲು ತಟ್ಟುವುದು, ದನಕರುಗಳನ್ನು ಬಲಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು, ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಕಷ್ಟನಷ್ಟಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು ಮುಂತಾದ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ತೊಡಗುತ್ತವೆ ಎಂದು ನಂಬಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂಥ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣದ ಪಟೇಲ್ ಕಾಳೇಗೌಡರ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಒಂದು ಘಟನೆ ಒಳ್ಳೆಯ ನಿದರ್ಶನ. ಸಣ್ಣಯ್ಯನವರ ಬೀದಿಯಲ್ಲಿ ವಾಸವಿದ್ದ ಗೌಡರು ಬೆಂಗಳೂರು ಮಂಗಳೂರು ರಸ್ತೆ ಬದಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ತಮ್ಮ ಹೊಲದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮನೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ವಾಸಕ್ಕೆ ಹೊರಟರು. ಅವರು ಆ ಮನೆಗೆ ಹೋದ ಕೆಲವೇ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಅವರ ಬೆಲೆ ಬಾಳುವ ಎತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಇದ್ದಕ್ಕಿದ್ದಂತೆ ಅಸುನೀಗಿತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇ ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆರಡು ವರ್ಷಗಳ ತರುವಾಯ ಮತ್ತೊಂದು ಹೋರಿ ಪ್ರಾಣಬಿಟ್ಟಿತು. ಅಲ್ಲದೆ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ ಮುಂದಾರದಲ್ಲಿ ಮನೆಯ ಸುತ್ತ ಯಾರೋ ಗುಡುಗುಡನೆ ಓಡಾಡಿದಂತಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಕಳ್ಳರಿರಬಹುದೆಂದು ಆಳುಕಾಳುಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಎಚ್ಚರಿಸಿ ಹುಡುಕಿದರೆ ಯಾರ ಸುಳಿವೂ ಇರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಕಳ್ಳತನವೂ ಆಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ನಡುರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಬಾಗಿಲನ್ನು ಧಡಧಡನೆ ತಟ್ಟಿದಂತಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಬಾಗಿಲು ತೆರೆದರೆ ಯಾರೂ ಇರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಇದು ಭೂತಚೇಷ್ಟೆಯೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಿದ ಪಟೇಲರು ಮಲೆಯಾಳ ದೇಶದಿಂದ ಮಂತ್ರವಾದಿಯೊಬ್ಬನನ್ನು ಕರೆಸಿ ಮನೆಗೆ ದಿಗ್ಭಂದನ ಮಾಡಿಸಿದರು. ಇದರಿಂದ ಏನೂ ಪ್ರಯೋಜನವಾದಂತೆ ಕಾಣಲಿಲ್ಲ. ಅವರ ಮಗ ಪಿ.ಕೆ. ಶಿವಪ್ಪನವರು ಕೆ.ಆರ್. ನಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೆಬ್ಬಾಳು ಗ್ರಾಮದ ತಮ್ಮ ಹೆಂಡತಿಯ ಮನೆಗೆ ಹೋಗಿದ್ದಾಗ ಅಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಮುದುಕಿಯ ಮೈಮೇಲೆ ವೆಂಕಟೇಶ್ವರ ದೇವರು ಮೈತುಂಬಿ ಬಂದು ಯಂತ್ರಮಂತ್ರ ಶಾಸ್ತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಕಂಡು ಕುತೂಹಲಕ್ಕಾಗಿ ತಾವೂ ಶಾಸ್ತ್ರ ಕೇಳಿದರು. ಆಗ ಆ ದೇವರು ನಿಮ್ಮ ಮನೆಯಲ್ಲೊಂದು ಗಾಳಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿದೆ. ನೀವು ಮನೆ ಕಟ್ಟಿಸುವಾಗ ನೆಲ ಸೋಸಿಲ್ಲ. ಹಿಂದೆ ಯಾರೋ ಒಬ್ಬ ಹೆಂಗಸು ಕದ್ದುಬಸುರಿಯಾಗಿ ಹೆತ್ತ ಮಗುವನ್ನು ತಂದು ಆ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಹೂತಿದ್ದಳು. ಅದು ದೆವ್ವವಾಗಿ ಈಗಲೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದೆ. ನಿಮಗೆ ಕಷ್ಟ ನಷ್ಟಗಳನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಿದೆ ಎಂದಿತು. ವಿಷಯವನ್ನು ಕೇಳಿದ ಶಿವಪ್ಪನವರು ಕುತೂಹಲಭರಿತರೂ ಭಯಚಕಿತರೂ ಆಗಿ ಆ ದೆವ್ವವನ್ನು ಮನೆಯಿಂದ ಹೊರಗಟ್ಟಲು ನೆರವು ಕೇಳಿದರು. ದೇವರು ಅದಕ್ಕೊಪ್ಪಿತು. ಹೆಂಗಸನ್ನು ಹೆಬ್ಬಾಳಿನಿಂದ ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಕರೆದುತಂದರು. ಅವಳು ಕೋಳಿಕೂಗುವ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಎದ್ದು ಸ್ನಾನ ಮಡಿ ಮುಗಿಸಿ ಪೂಜೆಗೆ ಕುಳಿತಳು. ಮೈಮೇಲೆ ವೆಂಕಟೇಶ್ವರ ಸ್ವಾಮಿ ಆವೇಶ ಬಂದಾಗ ಧಿಗ್ಗನೆ ಮೇಲೆದ್ದಳು. ಮನೆಯ ನೆಲದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಸ್ಥಳಗಳನ್ನು ತಟ್ಟಿ ಶಬ್ದಮಾಡಿ, ಕಣಜದ ಮನೆಯ ಮೂಲೆಯೊಂದನ್ನು ಅಗೆಯಲು ಸೂಚಿಸಿದಳು. ಆಳುಗಳು ಒಂದಾಳುದ್ದದವರೆಗೂ ಗುಂಡಿ ತೋಡಿದರು. ಆಗ ಮುದುಕಿ ಅಗೆಯುವುದನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸುವಂತೆ ಹೇಳಿ ತಾನೇ ಹಳ್ಳಕ್ಕಿಳಿದು ಅಗೆಯತೊಡಗಿದಳು. ಮನೆಯ ತುಂಬ ಕೆಟ್ಟವಾಸನೆ ಹರಡಿಕೊಂಡಿತು. ಆ ಮುದುಕಿ ಹಳ್ಳದೊಳಗಿಂದ ಅಸ್ಥಿ ಪಂಜರವೊಂದನ್ನು ಮೇಲೆತ್ತಿ ತಂದಳು. ಅದನ್ನು ಯಾರೂ ಮುಟ್ಟ ಬೇಡಿರೆಂದು ಹೇಳಿ ಮಂಕರಿಗೆ ತುಂಬಿ ತಾನೇ ಶ್ಮಶಾನಕಟ್ಟೆಗೊಯ್ದು ವಿಧಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸಂಸ್ಕಾರ ಮಾಡಿಸಿದಳು. ಒಂಬತ್ತನೆಯ ದಿನದಲ್ಲಿ ಆರಾಧನೆ ಮಾಡಿ ಅನ್ನ ಹಾಕಲು ಹೇಳಿದಳು. ಆ ಒಂಬತ್ತು ದಿನಗಳ ರಾತ್ರಿಯೂ ದೆವ್ವ ಬಂದು ಬಾಗಿಲನ್ನು ಧಡಧಡನೆ ಬಡಿಯುತ್ತಿತ್ತು. ಸತ್ತವರಿಗೆ ಗಣಾರಾಧನೆ ಮಾಡುವಂತೆ, ಆ ದೆವ್ವದ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಅನ್ನ ಹಾಕಿದರು. ಆಗ ಆ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ದೆವ್ವದ ಕಾಟ ಕಾಣೆಯಾಯಿತಂತೆ.

ಭೂತ ವಶೀಕರಣ: ಬಸುರಿ ಅಥವಾ ಬಾಣಂತಿ ಸತ್ತರೆ ಅವಳನ್ನು ಹೂಳಬಾರದು, ಹೂತರೆ ಮಳೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಕೆಲವು ಕಡೆ ಇದೆ. ಆದರೆ ಇದಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಕಾರಣ ಮಂತ್ರವಾದಿಗಳ ಕಾಟ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಅವಳನ್ನು ಸುಟ್ಟು ಬರುವ ಪದ್ಧತಿಯಿದೆ. ಸುಡದೆ ಹೂತು ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ನೋಡಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಮಂತ್ರವಾದಿ ಹುಣ್ಣಿಮೆಯ ಮಧ್ಯರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಳಿಕಾದೇವಿಯ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಜಪಿಸುತ್ತ ಕರೀಕುರಿಯೊಡನೆ ಶ್ಮಶಾನಕ್ಕೆ ಬಂದು ಗುದ್ದಕ್ಕೆ ನೇರವಾಗಿ ಇಪ್ಪತ್ತುಗಜ ದೂರದಲ್ಲಿ ಏಳು ಬಣ್ಣಗಳ ರಂಗೋಲಿಯಲ್ಲಿ ಮಂಡಲ ಬರೆದು, ಅದರ ಮಧ್ಯೆ ಒಂದು ಕಬ್ಬಿಣದ ಗೂಟ ನೆಟ್ಟು ಅದಕ್ಕೆ ಬಲಿಕಟ್ಟಿ ಮಂತ್ರ ಹೇಳುತ್ತ ಪೂಜೆಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆ ಗೂಟದಿಂದ ಒಂದು ಹಸಿ ನೂಲಿನ ಹುರಿಯನ್ನು ಎಳೆದುತಂದು ಗುಡ್ಡದ ತುದಿಗೊಂದು ಗೂಟನೆಟ್ಟು ಅದಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟುತ್ತಾನೆ. ಗುಡ್ಡದ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ಕಬ್ಬಿಣದ ಗೂಟ ಹೊಡೆದು ಅದನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಈಗ ಮಣ್ಣಿನ ಗೊಂಬೆಗಳೆರಡಕ್ಕೆ ಪೂಜೆಮಾಡಿ ಜೀವತುಂಬಿ ಅವುಗಳ ಕೈಗೆ ಕತ್ತಿ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಅವು ನೂಲಿನ ಮೇಲೆ ಹೆಜ್ಜೆಯಿಡುತ್ತ

ಮಂಡಲ ಬಳಿಗೆ ಬರುತ್ತವೆ. ಮಂತ್ರವಾದಿ ಒಂದೇ ಸಮನೆ ಮಂತ್ರ ಹೇಳತೊಡಗುತ್ತಾನೆ. ಈಗ ಗುದ್ದು ಇಬ್ಭಾಗವಾಗಿ ಅದರಿಂದ ಹೆಣ ಮೇಲೆದ್ದು ತಕತಕನೆ ಕುಣಿಯಲಾರಂಭಿಸುತ್ತದೆ. ಕುಣಿಕುಣಿದಾಡುತ್ತ ಹುರಿಯ ನೇರಕ್ಕೆ ನಡೆದು ಮಂಡಲವನ್ನು ತಲಪಿ ಅಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ್ದ ಕರಿಕುರಿಯ ಗೋಮಾಳೆಯನ್ನು ಕಚ್ಚಿ ರಕ್ತ ಹೀರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಮಂತ್ರದ ಗೊಂಬೆಗಳು ಕೈ ಕೊಡ್ತಿಯಾ. ಕಾಲ್ ಕೊಡ್ತೀಯಾ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತ ಕುಣಿಯುತ್ತಿರುತ್ತವೆ. ಆಗ ಹೆಣ ಎಡದ ಕೈಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಗೊಂಬೆಗಳು ಹಸ್ತವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ತಕ್ಷಣವೆ ಹೆಣ ದೊಪ್ಪನೆ ಕೆಳಗುರುಳುತ್ತದೆ. ಬಿದ್ದ ಹೆಣಕ್ಕೆ ಮೋಡಿಹಾಕಿ ಅದು ಮತ್ತೆ ಗುದ್ದಿಗೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಗೊಂಬೆಗಳು ಕುಣಿದಾಡುತ್ತ ಬಂದು ಕತ್ತರಿಸಿ ತಂದ ಕೈಯನ್ನು ಮಂತ್ರವಾದಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸುತ್ತವೆ. ಆ ಕೈಯನ್ನು ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯ ಮಧ್ಯರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಹೊಳೆ ದಡಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಕಾಳಿಕಾದೇವಿ ಪೂಜೆ ಮಾಡಿ ಅವಳಿಗೂ ಒಂದು ಕುರಿತಲೆ ಬಲಿಕೊಟ್ಟು ಅವಳ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ತಾನು ಮಾಯಮಂತ್ರ ಮುಂತಾದವನ್ನು ಮಾಡುವುದಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಕಾಳಿ ಶ್ಮಶಾನದಲ್ಲಿ ಸುಟ್ಟಿರುವ ಹೆಣಗಳ ಬೂದಿಯನ್ನು ಅವನಿಗೆ ಕೊಡುತ್ತಾಳೆ. ಇದರಿಂದ ಭೂತ ಅವನಿಗೆ ವಶವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಭೂತದ ಸಹಾಯದಿಂದ ಮಂತ್ರವಾದಿ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಕೆಲವು ಮಂತ್ರವಾದಿಗಳು ಕಾಳಿಕಾದೇವಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಬೇತಾಳಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುತ್ತಾರೆ.

ದೆವ್ವ ಬಿಡಿಸುವುದು: ಅವು ಮೈ ತುಂಬಿ ಬಂದಾಗ ದೆವ್ವಗಳು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡಿವೆ ಎಂದು ಸುಲಭವಾಗಿ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲದೆಹೋದರೆ ಅವು ಮಾನವ ಶರೀರವನ್ನು ಮನೆಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರೂ ತಿಳಿಯುವುದು ಕಷ್ಟ. ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ದೆವ್ವದ ಕಾಟವಿದೆಯೆಂಬುದನ್ನು ಅವು ಮಲಗಿರುವಾಗ ಬೆಚ್ಚುವುದರಿಂದ, ಚಿಟ್ಟನೆ ಚೀರುವುದರಿಂದ, ರಚ್ಚೆ ಹಿಡಿಯುವುದರಿಂದ ಗುರುತಿಸಿ ತಕ್ಷಣವೆ ಯಂತ್ರ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲವೆ ರಚ್ಚೆತಾಳಿಯನ್ನು ಮಾಡಿಸಿ ಕಟ್ಟಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮೈಮೇಲೆ ಆವೇಶ ಬರುವ ದೆವ್ವಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಲು ಹಲವಾರು ಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಪ್ರಪಂಚಾದ್ಯಂತ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಕೆಲವು ಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿದೆ.

ದೆವ್ವ ಹಿಡಿದವರನ್ನು ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಕರೆತಂದರೆ ಅರ್ಚಕ ದೆವ್ವವನ್ನು ಬಿಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಬೊಪ್ಪಗೌಡನಪುರದ ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿ ಮಠದ ತಮ್ಮಡಿಗಳು ದೆವ್ವ ಬಿಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿಗೆ ಪೂಜೆ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ, ದೆವ್ವ ಹಿಡಿದವರನ್ನು ತಲೆಮೇಲೆ ಕೈಜೋಡಿಸಿಕೊಂಡು ಕುಳಿತು ಕೊಳ್ಳಲು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಜಾಗಟೆ, ನಗಾರಿ, ಗಂಟೆಗಳನ್ನು ಕಿವಿಹರಿಯುವಂತೆ ಬಾರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಸದ್ದುಗಳಿಗೆ ದೆವ್ವ ಮೈತುಂಬಿ ಬರುತ್ತದೆ. ತಮ್ಮಡಿ ತಕ್ಷಣವೆ ಒಂದು ಬತ್ತಿ ತಲೆಗೂದಲನ್ನು ಹಿಡಿದು ಗಂಟು ಹಾಕುತ್ತಾನೆ. ಅನಂತರ ದೆವ್ವ ಎಲ್ಲಿಂದ, ಏಕೆ, ಹೇಗೆ ಬಂದಿತೆಂಬುದರ ವಿಚಾರಣೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ದೆವ್ವ ಮಾತಾಡದಿದ್ದರೆ ಬೆತ್ತದಿಂದ ರಪರಪನೆ ಬಾರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಬೆದರಿದ ದೆವ್ವ ಬಾಯಿ ಬಿಡುತ್ತದೆ. ಅದರ ಬಯಕೆ ಏನೆಂದು ಕೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅದು ಬಯಸಿದ ಊಟ ತಿಂಡಿಯನ್ನು ಮುಂದಿನ ವಾರ ಕೊಡಿಸುವುದಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿ, ಸಿದ್ಧಪ್ಪಾಜಿ, ರಾಚಪ್ಪಾಜಿ, ದೊಡ್ಡಮ್ಮ ತಾಯಿಯರ ಪಾದದಾಣೆಗೂ ಹೋಗುವುದಾಗಿ ಅದು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಹೋಗುವುದು ನಿಶ್ಚಯವಾದರೆ ನಿನ್ನ ತಲೆಯಿಂದ ಮೂರು ಬತ್ತಿ ಕೂದಲನ್ನು ಕಿತ್ತುಕೊಡು ಎಂದು ಕೇಳುತ್ತಾನೆ. ದೆವ್ವ ತಲೆಗೂದಲನ್ನು ಕಿತ್ತುಕೊಡುತ್ತದೆ. ಮುಂದಿನ ವಾರ ಆ ಜನ ಉಪವಾಸ ದಿಂದಿದ್ದು ಸ್ನಾನ ಮಡಿಯಿಂದ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಹಿಂದಿನ ವಾರದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ದೆವ್ವ ಮೈ ಮೇಲೆ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ಪ್ರೀತಿ ಪಟ್ಟು ಕೇಳಿದ ಬೇಕಿನಿಸಿದ್ದನ್ನು ಅದಕ್ಕೆ ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಇದಾದ ಮೇಲೆ ದೇವರಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡುವಂತೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅದು ನಮಸ್ಕರಿಸಿ ತಾನು ಸತ್ಯವಾಗಿಯೂ ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗುವುದಾಗಿ ಆಣೆಮಾಡಿ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಕರೆತಂದು, ಹೊರಲಾರದ್ದು ಒಂದು ಕಲ್ಲುಗುಂಡಿಗೆ ತೀರ್ಥ ಸಿಂಪಡಿಸಿ ಪೂಜೆ ಮಾಡಿ ಅದನ್ನು ಹೊತ್ತುಕೊಳ್ಳಲು ದೆವ್ವಕ್ಕೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಹತ್ತು ಜನ ಹೊರಲಾರದ ಆ ಗುಂಡನ್ನು ದೆವ್ವ ಹಿಡಿದಿರುವವರು ಸರಾಗವಾಗಿ ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಮುಂದೆ ಮುಂದೆ ಸಾಗುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಎಲ್ಲರೂ ಅವರನ್ನು ದೊಡ್ಡಮ್ಮ ತಾಯಿಯ ಕೆರೆಗೆ ಕರೆದುತಂದು ನಡುಮಟ್ಟ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಐದುವಾರಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ಸಾರಿ ಮುಳುಗಿಸಿ ಮೇಲೆತ್ತುತ್ತಾರೆ. ದೆವ್ವ ಹಿಡಿದಿದ್ದವರು ಈಗ ಅದರಿಂದ ಮುಕ್ತರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಇದಾದಮೇಲೆ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಬಂದು ಪೂಜೆ ಮಾಡಿಸಿ ಐದು ಹೆಣಗಾಳಿಗಾಣ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಕಾಡುಕುರುಬರು ದೆವ್ವ ಬಿಡಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಹಸ್ತರು. ಅವರು ದೆವ್ವ ಹಿಡಿದಿದ್ದವರ ಮುಂದೆ ಮಂತ್ರವನ್ನೂದುತ್ತ ಗುಲಗಂಜಿ ತುಂಬಿದ ಸೋರೆ ಬುರುಡೆಯನ್ನು ಅಲ್ಲಾಡಿಸುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ದೆವ್ವ ಬಂದವರು ಅದರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಕೆದರಿದ ತಲೆಯನ್ನು ಓಲಾಡಿಸುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ. ಅವನು ಮಂತ್ರವನ್ನೂದುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಬುರುಡೆಯೊಳಗಿನ ಗುಲಗಂಜಿಗಳ ಶಬ್ದ ಥಟ್ಟನೆ ನಿಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಆಗ ದೆವ್ವ ಬುರುಡೆಯೊಳಕ್ಕೆ ಬಂತೆಂದು ಹೇಳಿ ಅದನ್ನು ಶ್ಮಶಾನಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಬಲಿಕೊಟ್ಟು ಸುಟ್ಟುಹಾಕುತ್ತಾರೆ.

ಕಲ್ಲು ಹುಯ್ಯಿಸುತ್ತೇವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ದೆವ್ವಗಳು ನಡುಗುತ್ತವೆ. ಕಲ್ಲು ಹುಯ್ಯಿಸುವುದೆಂದರೆ ದೆವ್ವಗಳನ್ನು ಸೆರೆಮಾಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಮೈಮೇಲೆ ಬಂದು ಕಿರುಕುಳ ಕೊಡುವ ದೆವ್ವಗಳನ್ನು ಗ್ರಾಮದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಚಪ್ಪಡಿಯಲ್ಲಿ ಮುಖ ಕೈ ಕಾಲುಗಳು ಹಿಂದಕ್ಕಿರುವಂತೆ ಕೆತ್ತಿಸಿ, ದೇವಸ್ಥಾನದ ಮುಂದೆ ನೆಟ್ಟು, ಅದಕ್ಕೆ ಅನ್ನ ಹಾಕಿ ಗುಡಿಗೆ ಹೋಗುವ ಜನರೆಲ್ಲ ತುಳಿಯುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ದೇವರ ಸನ್ನಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಬಂಧಿಯಾದ ದೆವ್ವ ಯಾರನ್ನೂ ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳಲಾರದು.

ಮನೆಗಳಿಗೆ ದೆವ್ವ ಸೇರಿಕೊಂಡಿದ್ದರೆ ಬೇವಿನ ಎಲೆ ಜಜ್ಜಿ ನವಿಲುಗರಿ ಹಾವಿನ ಪೊರೆ ನವಣೆನೆಲ್ಲು ಮತ್ತು ಇಂಗು ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಸೇರಿಸಿ ಧೂಪ ಹಾಕಿದರೆ ಅದರ ವಾಸನೆ ಎಷ್ಟು ದೂರ ತಟ್ಟುತ್ತದೋ ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ ದೆವ್ವಗಳು ಸುಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ನಂಬಿಕೆ.

ಪ್ರೇತಬಾಧಾ ನಿವಾರಕ ಯಂತ್ರವನ್ನು ಕಟ್ಟುವುದರಿಂದ ದೆವ್ವಗಳು ಆ ಚೀಟಿ ಇದ್ದವರನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶಿಸಲು ಹೆದರುತ್ತವೆಯಂತೆ. ಇದು ಚೀಟಿಯ ಒಂದರ ಮಾದರಿ:

ಓಂ	ಹ್ರೀಂ	ಸ್ವ	ಮ;
ಕ್ರೀಂ	ಕ್ರೀಂ	ಲಂ	ಜಂ;
ತಂ	ಪಂ	ಸಂ	ತಂ;
ಠಂ	ಠಂ	ಠಂ	ಠಂ.

ಭೋಜಪತ್ರದ ಮೇಲೆ ಈ ಯಂತ್ರವನ್ನು ಬರೆದು ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಪೂಜಿಸಿ ಕೊರಳಿಗೆ ಕಟ್ಟಿದರೆ ಪ್ರೇತಬಾಧೆ ನಿವಾರಣೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ದೆವ್ವ ಬಿಡಿಸುವ ಇನ್ನೂ ಹಲವಾರು ಕ್ರಮಗಳನ್ನು ನಾಡಿನಾದ್ಯಂತ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಭೂತಗಳಿಗೆ ಹೆದರಿ ಅವನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವ ಪದ್ಧತಿ ಪ್ರಪಂಚದ ಬಹಳಷ್ಟು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಭೂತಾರಾಧನೆ ಇಂಥ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಸಂಪ್ರದಾಯ. ತುಮಕೂರು, ಹಾಸನ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಭೂತಗಳನ್ನು ಚೋಮಗಳು ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅವು ಗ್ರಾಮದೇವತೆಗಳ ಸಿಬ್ಬಂದಿ ವರ್ಗದಂತಿವೆ. ಅವನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಲು ಬಲಿ ಮುಂತಾದವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಬೇತಾಳೇಶ್ವರನ ಗುಡಿಗಳು ಬಹಳ ಕಡೆ ಇವೆ. ದೊಡ್ಡಗದ್ದವಳ್ಳಿಯ ಬೇತಾಳದ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ನೆನೆಯಬಹುದು. ತಮಿಳುನಾಡು ಹಾಗೂ ಕೇರಳಗಳಲ್ಲೂ ಭೂತರಾಧನೆಯ ಪದ್ಧತಿ ಉಳಿದುಬಂದಿದೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ನೈಸರ್ಗಿಕ ಘಟನೆಗಳೂ ಭೂತಶಕ್ತಿಯ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯೆಂದು ಭಾವಿಸುವ ಆದಿವಾಸಿಗಳು ಬಹಳಷ್ಟು ಬಗೆಯ ಮನೋರೋಗಗಳನ್ನು ದೆವ್ವಗಳ ಕುತ್ತಿಗೆಗೆ ಕಟ್ಟಿಬಿಡುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲದೆ ವೈಚಾರಿಕ ಚಿಂತನೆಯೂ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ದೆವ್ವಗಳ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ಬಯಲು ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ.

*

ದೆಹಲಿಯ ಸುಲ್ತಾನರು: ಹದಿಮೂರನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯ ಹೊತ್ತಿಗೆ ದೆಹಲಿಯ ಸುಲ್ತಾನರ ಆಳ್ವಿಕೆ ಉತ್ತರ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಸಂಘಟನೆಗೊಂಡು, ಖಿಲ್ಜಿ ಸಂತತಿಯವರು ಆಡಳಿತವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಅದರ ಪ್ರಾಬಲ್ಯ ವಿಂಧ್ಯಪರ್ವತಗಳನ್ನು ಹಾದು ದಕ್ಷಿಣದತ್ತ ಹಬ್ಬಲು ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ದಕ್ಷಿಣದ ಕೊಳೆತ ರಾಜಕೀಯ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಗಳು ಇದಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿದ್ದವು. ದೇವಗಿರಿಯ ಯಾದವರಿಗೂ ಹೊಯ್ಸಳರಿಗೂ ತಿಕ್ಕಾಟ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದು, ಅವರ ಮಧ್ಯೆ ದ್ವೇಷ, ಅಸೂಯೆಗಳು ತುಂಬಿತುಳುಕಾಡುತ್ತಿದ್ದವು. ಸಹಜವಾಗಿ ಈ ಆಕ್ರಮಣಶಾಲಿಗಳು ಇದನ್ನೇ ತಮ್ಮ ಬಂಡವಾಳವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡರು.

ದೆಹಲಿಯ ಸುಲ್ತಾನರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದತ್ತ ಗಮನ ಹರಿಸಿದವರಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿಗ ಅಲ್ಲಾಉದ್ದೀನ್ ಖಿಲ್ಜಿ. ಅವನು ಭಿಲ್ಸಾವನನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದ್ದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ರಾಜರ ಬಳಿ ಹೇರಳವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯವಿದೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಕೇಳಿದ್ದ. ಆಗ ದೆಹಲಿಯ ಸುಲ್ತಾನನಾಗಿದ್ದ ಜಲಾಲುದ್ದೀನ್ ಖಿಲ್ಜಿ ತನ್ನ ಅಳಿಯ ಅಲಾಉದ್ದೀನನಿಗೆ ಮಾಳ್ವದವರೆಗೆ ಮಾತ್ರ ದಂಡೆತ್ತಿಹೋಗಲು ಅಪ್ಪಣೆ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಅದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಅಲ್ಲಾಉದ್ದೀನ್ ಇನ್ನೂ ಮುಂದೆ ಹೋಗಿ ಯಾದವರ ರಾಜಧಾನಿ ದೇವಗಿರಿಗೆ ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿದ (1296ರ ಫೆಬ್ರವರಿ). ಅಲ್ಲಿನ ರಾಜ ರಾಮಚಂದ್ರನಿಗೆ ಅಲ್ಲಾಉದ್ದೀನನ ಈ ದಂಡಯಾತ್ರೆ ಆಕಸ್ಮಿಕ ಘಟನೆಯಾಗಿತ್ತು. ಆಗ ದೇವಗಿರಿಯ ಸೈನ್ಯ ದೂರದ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆ ಮಾಡುತ್ತಿತ್ತು. ಒಂದು ವಾರದವರೆಗೆ ಅಲ್ಲಾಉದ್ದೀನ್ ದೇವಗಿರಿಯ ಕೋಟೆಗೆ ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿದ ಮೇಲೆ ರಾಮಚಂದ್ರ ಶಾಂತಿ ಒಪ್ಪಂದಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಯಿತು. ಅಪಾರ ಐಶ್ವರ್ಯ, ಕುದುರೆಗಳು, ಆನೆಗಳು ಅಲ್ಲಾಉದ್ದೀನನ ವಶವಾದವು. ರಾಮಚಂದ್ರ ತನ್ನ ಮಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಾಉದ್ದೀನನಿಗೆ ಮದುವೆ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟ. ರಾಮಚಂದ್ರನ ಮಗ 3ನೆಯ ಸಿಂಘಣನಿಗೆ ಅಲ್ಲಾಉದ್ದೀನ್ ದೇವಗಿರಿಯನ್ನು ಮುತ್ತಿದ ವಿಷಯ ತಿಳಿದು ಅವನು ತನ್ನ ಸೈನ್ಯದೊಡನೆ ಬಂದಾಗ, ಅವನ ತಂದೆ ಶತ್ರುವಿನ ಕೈಯಲ್ಲಿದ್ದುದನ್ನು ಕಂಡ. ಸಿಂಘಣ ಸಹ ಅಲ್ಲಾಉದ್ದೀನನಿಗೆ ಮಣಿಯಬೇಕಾಯಿತು. ಅನಂತರ ಅಲ್ಲಾಉದ್ದೀನ್ ರಾಮಚಂದ್ರನಿಗೆ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಹಿಂತಿರುಗಿಸಿದ. ಇಬ್ಬರೂ ಆಜೀವಪರ್ಯಂತ ಸ್ನೇಹಿತರಾಗಿ ಉಳಿಯುವ ಒಪ್ಪಂದಕ್ಕೆ ಬಂದರು.

ದೇವಗಿರಿಯಿಂದ ಲೂಟಿ ಹೊಡೆದುಕೊಂಡು ಹೋದ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡು ಜಲಾಲುದ್ದೀನನನ್ನು ಕೊಲೆ ಮಾಡಿ ಅಲ್ಲಾಉದ್ದೀನನೇ ಮುಂದೆ ದೆಹಲಿಯ ಸುಲ್ತಾನನಾದ. ಆದರೂ ಅವನ ಹಣದ ದಾಹ ಹಿಂಗಲಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಲು ಸನ್ನಾಹ ನಡೆಸಿದ.

1303–04ರಲ್ಲಿ ಬಂಗಾಲದ ಮಾರ್ಗವಾಗಿ ವಾರಂಗಲ್ಲಿನ ವಿರುದ್ಧ, ಮಲಿಕ್ ಫಕ್ರುದ್ದೀನ್ ಎಂಬ ದಂಡನಾಯಕನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಕಳುಹಿಸಿಕೊಟ್ಟ ಅಲ್ಲಾಉದ್ದೀನನ ಸೈನ್ಯಕ್ಕೆ ತೆಲುಗರಿಂದ ಅಪಾರವಾದ ನಷ್ಟವಾದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ, ಕರ್ನಾಟಕದ ದೊರೆಗಳಿಗೆ ಸುಲ್ತಾನನ ಬಗ್ಗೆ ಇದ್ದ ಭೀತಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಡಿಮೆಯಾಗುವಂತಾಯಿತು. ಈ ಘಟನೆಯಿಂದ ಸ್ಫೂರ್ತಿ ಪಡೆದ ದೇವಗಿರಿಯ ರಾಮಚಂದ್ರದೇವನ ಮಗ ಸಿಂಘಣ ತನ್ನ ತಂದೆ ಅಲ್ಲಾಉದ್ದೀನನಿಗೆ ಕೊಡುವುದಾಗಿ ಒಪ್ಪಿದ್ದ ಕಪ್ಪಕಾಣಿಕೆಯನ್ನು ಕೊಡಲು ನಿರಾಕರಿಸಿದುದೇ ಅಲ್ಲದೆ, ಗುಜರಾತಿನ ರಾಜ ಮತ್ತು ಆತನ ಮಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯ ಕೊಡುವ ದಿಟ್ಟತನವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ. ಆದರೆ ರಾಮಚಂದ್ರದೇವ ಈ ಕ್ರಮಕ್ಕೆ ಬೆಂಬಲಕೊಡಲಿಲ್ಲ. 1307ರಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಾಉದ್ದೀನ್ ತನ್ನ ಅಪ್ತಸೇವಕ ಹಾಗೂ ಗುಲಾಮನಾದ ಮಲಿಕ್ ಕಾಫೂರ್‌ನನ್ನು ದೇವಗಿರಿಗೆ ಕಳುಹಿಸಿಕೊಟ್ಟ. ದೇವಗಿರಿಯ ಹತ್ತಿರ ನಡೆದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸಿಂಘಣ ಸೋತು ಓಡಿಹೋದ. ಮಲಿಕ್ ಕಾಫೂರ್ ದೇವಗಿರಿಯನ್ನು ಲೂಟಿಮಾಡಿದ. ತನ್ನ ಸ್ವಾಮಿಯ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ತನ್ನ ವಶಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ರಾಮಚಂದ್ರನನ್ನು ಅವನ ಕುಟುಂಬ ಸಮೇತ ದೆಹಲಿಗೆ ಖೈದಿಯಾಗಿ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋದ. ಅಲ್ಲಾಉದ್ದೀನ್ ಖಿಲ್ಜಿ ರಾಮಚಂದ್ರನನ್ನು ಮರ್ಯಾದೆಯಿಂದ ನೋಡಿಕೊಂಡ. ಸುಮಾರು ಆರು ತಿಂಗಳುಗಳ ಕಾಲ ದೆಹಲಿಯಲ್ಲಿ ಅವನನ್ನು ಅತಿಥಿಯಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಅನಂತರ ಪುರಸ್ಕರಿಸಿ ವಾಪಸ್ಸು ದೇವಗಿರಿಗೆ ಕಳುಹಿಸಿಕೊಟ್ಟ. ರಾಮಚಂದ್ರ ಧನಕನಕ ವಸ್ತು ವಾಹನಾದಿಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಾಉದ್ದೀನನಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದುದೇ ಅಲ್ಲದೆ, ತನ್ನ ರಾಜ್ಯವನ್ನೂ ಮರಳಿ ಪಡೆದ. ಅಲ್ಲಾಉದ್ದೀನ್ ಗುಜರಾತಿನ ಕೆಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೂ ಇವನಿಗೆ ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟ. ಅಲ್ಲಾಉದ್ದೀನನ ಈ ಔದಾರ್ಯದ ನೀತಿ ಅವನಿಗೆ ಫಲ ತಂದುಕೊಟ್ಟಿತು. ತನ್ನ ಅವಸಾನದವರೆಗೂ ರಾಮಚಂದ್ರ ಅಲ್ಲಾಉದ್ದೀನನಿಗೆ ಬೆಂಬಲಿಗನಾಗಿ ನಿಂತ. ದಕ್ಷಿಣದ ದಂಡಯಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮಚಂದ್ರನ ಸಹಾಯ ಅಲ್ಲಾಉದ್ದೀನನಿಗೆ ಬಹಳ ಅವಶ್ಯವಾಗಿದ್ದಿತು. ಅದರಲ್ಲೂ ಕರ್ನಾಟಕದ ಹೊಯ್ಸಳರ ವಿರುದ್ಧ ದಂಡೆತ್ತಿಬಂದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈ ಸ್ನೇಹ ಅಲ್ಲಾಉದ್ದೀನನಿಗೆ ವರವಾಗಿ ಬಂತು.

1309ರಲ್ಲಿ ವಾರಂಗಲ್ಲಿನ ವಿರುದ್ಧ ಮತ್ತೊಂದು ದಂಡಯಾತ್ರೆ ನಡೆಸಿ ಜಯಶೀಲನಾದ ಮೇಲೆ ಅಲ್ಲಾಉದ್ದೀನನ ಕಣ್ಣು ಹೊಯ್ಸಳರ ಮತ್ತು ಪಾಂಡ್ಯರ ಮೇಲೆ ಬಿತ್ತು. 1310ರಲ್ಲಿ ಮಲಿಕ್ ಕಾಫೂರ್ ಮತ್ತು ಖ್ವಾಜಾ ಹಾಜಿ ಇವರ ನಾಯಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಸೇನೆಯನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿಕೊಡಲಾಯಿತು. ಹೊಯ್ಸಳರ ವಿರುದ್ಧ ನಡೆದ ಈ ದಂಡಯಾತ್ರೆಗೆ ದೇವಗಿರಿಯೇ ಕೇಂದ್ರವಾಯಿತು. ಅಲ್ಲಾಉದ್ದೀನನಿಗೆ ನಿಷ್ಠೆಯಿಂದಿದ್ದ ರಾಮಚಂದ್ರ ಸಂತೋಷದಿಂದಲೇ ಈ ದಂಡಯಾತ್ರೆಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದ. ಮೂರನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳ ಪಾಂಡ್ಯರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋದ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡು ಮಲಿಕ್ ಕಾಫೂರ್ ದೋರಸಮುದ್ರದ ಕಡೆ ಹೊರಟ. ದೇವಗಿರಿಯಿಂದ ದೋರಸಮುದ್ರದವರೆಗೂ ಸಿಕ್ಕಿದ ಸ್ಥಳಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಲೂಟಿ ಮಾಡುತ್ತ, ನಾಶ ಮಾಡುತ್ತ ನಡೆದ. 1311 ಫೆಬ್ರವರಿ 16ರಂದು ದೋರಸಮುದ್ರವನ್ನು ಮುತ್ತಿದ. ಅಲ್ಲಿನ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಸೂರೆ ಮಾಡಿದ. ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿ ಮುಸ್ಲಿಮರ ದಾಳಿಗೆ ತುತ್ತಾದ ವಿಷಯ ತಿಳಿದು ತಕ್ಷಣ ಪಾಂಡ್ಯದೇಶದಿಂದ ಬಲ್ಲಾಳ ಓಡಿಬಂದ. ಮುಸಲ್ಮಾನರ ಸೈನ್ಯದ ಮುಂದೆ ತನ್ನವರ ಪಾಡು ನೆಟ್ಟಗಾಗದೆಂದು ಯೋಚಿಸಿ ಮೂರನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳ ಒಪ್ಪಂದ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಯೋಚಿಸಿದ.

ಆದರೆ ಅವನ ಮಂತ್ರಿಗಳು, ದಂಡನಾಯಕರು ಅಲ್ಲಾಉದ್ದೀನನ ಸೈನ್ಯದ ವಿರುದ್ಧ ಹೋರಾಟ ನಡೆಸಬೇಕೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟರು. ಸಾಕಷ್ಟು ಸಿದ್ಧತೆ ನಡೆಸದೆ ಇದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಹಾಗೂ ಮುಸ್ಲಿಮರ ಸೈನ್ಯಬಲ ಹೆಚ್ಚಿದ್ದರಿಂದಲೂ ಯುದ್ಧಮಾಡುವುದು ಮೂರ್ಖತನವೆಂದು ಗ್ರಹಿಸಿ ಬಲ್ಲಾಳ ಶಾಂತಿ ಒಪ್ಪಂದ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿದ. ಇದರಿಂದ ಬಂದಿದ್ದ ಗಂಡಾಂತರ ಪರಿಹಾರವಾದಂತಾಯಿತು ಹಾಗೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ನಷ್ಟ ಸಾವುನೋವುಗಳನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿದಂತಾಯಿತು. ಮೂರನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳ ಅಲ್ಲಾಉದ್ದೀನನಿಗೆ ಕಪ್ಪಕಾಣಿಕೆಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ ಸಾಮಂತನಾಗಿ ಇರಲು ಒಪ್ಪಿದ. ತನ್ನ ಐಶ್ವರ್ಯ ಆನೆ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಸುಲ್ತಾನನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟ. ಸುಮಾರು ಹದಿನೈದು ದಿವಸಗಳ ಕಾಲ ಮಲಿಕ್ ಕಾಫೂರ್ ದೋರ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ತಂಗಿದ್ದ. ಅನಂತರ ಅವನು ಪಾಂಡ್ಯ ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿಹೋದ. ಮೂರನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳನೂ ಅವನಿಗೆ ಸಹಾಯಕನಾಗಿ ನಡೆದ. ಅಕ್ಟೋಬರ್ 1311ರಲ್ಲಿ ದೆಹಲಿಗೆ ವಾಪಸ್ಸು ಹೋಗುವಾಗ ಮಲಿಕ್ ಕಾಫೂರ್ ತನ್ನೊಡನೆ ಮೂರನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳನ ಮಗನನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿದ್ದ. ಮೂರನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳನ ಮಗನನ್ನು ಅಲ್ಲಾಉದ್ದೀನನಿಗೆ ಪರಿಚಯ ಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತ, ಅವನ ತಂದೆಯಿಂದ ತನ್ನ ದಂಡಯಾತ್ರೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಾದ ಸಹಾಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ. ಬಲ್ಲಾಳನ ಮಗನನ್ನು ಗೌರವದಿಂದ ನೋಡಿಕೊಂಡ ಅಲ್ಲಾಉದ್ದೀನ್ ಅವನನ್ನು ದೋರಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ವಾಪಸ್ಸು ಕಳುಹಿಸಿಕೊಟ್ಟ. ಬಲ್ಲಾಳನಿಗೆ ಅವನ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಹಿಂತಿರುಗಿಸಿದ.

1312ರಲ್ಲಿ ರಾಮಚಂದ್ರ ಮರಣಹೊಂದಿದ ಮೇಲೆ ಅವನ ಮಗ ಸಿಂಘಣ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನೇರಿದ. ದೆಹಲಿಗೆ ತಲೆಬಾಗಿ ನಡೆಯಲು ಅಸಮ್ಮತಿಸಿದಾಗ, ಅವನನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸಿ ಹದಕ್ಕೆ ತರಲು ಮಲಿಕ್ ಕಾಫೂರನನ್ನು ಮತ್ತೆ ಕಳುಹಿಸಿಕೊಡಲಾಯಿತು. ಅವನು ಬರುತ್ತಿದ್ದ ಹಾಗೆ ಸಿಂಘಣ ಓಡಿಹೋದ. ಮಲಿಕ್ ಕಾಫೂರ್ ಅಲ್ಲಿಯೇ ನಿಂತು ರಾಜ್ಯಾಡಳಿತವನ್ನು ಪುನಃ ಸಂಘಟಿಸಿದ. ದೇವಗಿರಿಯ ಸರದಾರರ ಸಲಹೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡ. ಆದರೆ ಯಾದವರ ಸಾಮಂತನಾಗಿದ್ದ ಸಿಂಗೆಯನಾಯಕ ಈ ಹೊಸ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಇಂದಿನ ಬಳ್ಳಾರಿ, ರಾಯಚೂರು ಮತ್ತು ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಂತೆ ಇರುವ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ತನ್ನದೇ ಸ್ವತಂತ್ರ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಅವನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ. ಕಂಪಿಲಿ, ಕುಮ್ಮಟ ಮತ್ತು ಹೊಸದುರ್ಗ (ಆನೆಗೊಂದಿ) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ. ಮಲಿಕ್ ಕಾಫೂರ್ ಕಂಪಿಲಿಯ ವಿರುದ್ಧ ದಾಳಿ ನಡೆಸಲು ಯತ್ನಿಸಿದ. ಅದು ಕೈಗೂಡುವ ಮೊದಲೇ ದೆಹಲಿಯಿಂದ ಕರೆ ಬಂದಿದ್ದರಿಂದ ವಾಪಸ್ಸು ಹೋಗಬೇಕಾಯಿತು.

ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಕೊಳ್ಳೆಹೊಡೆಯುವುದೇ ಅಲ್ಲಾಉದ್ದೀನನ ದಕ್ಷಿಣ ದಂಡಯಾತ್ರೆಗಳ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿತ್ತು. ಅವನ ಈ ಯತ್ನ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸಫಲವಾಯಿತು. ಮುಸ್ಲಿಂ ಇತಿಹಾಸಕಾರರಾದ ಬರಾನಿ, ಇಸಾಮಿ ಮತ್ತು ಫೆರಿಸ್ತ ಈ ದಂಡಯಾತ್ರೆಗಳ ವಿಷಯವನ್ನು ಬಹು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕರ್ನಾಟಕವೂ ಸೇರಿದಂತೆ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಾಉದ್ದೀನನು ತನ್ನ ದಂಡಯಾತ್ರೆಗಳಿಂದ 600 ಮಣ ಚಿನ್ನ, 7 ಮಣ ಮುತ್ತು, 2 ಮಣ ವಜ್ರವೈಡೂರ್ಯಗಳು, 1,000 ಮಣ ಬೆಳ್ಳಿ, 4,000 ರೇಷ್ಮೆ ಮೊದಲಾದ ವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಕೊಳ್ಳೆಹೊಡೆದನೆಂದು ಫೆರಿಸ್ತ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಬಿ.ಎಸ್.ಎ.;ಕೆ.ಎಸ್.ಎಸ್.)

ಅಲ್ಲಾಉದ್ದೀನ್ ಖಿಲ್ಜಿಯ ಮರಣಾನಂತರ ಸಂಭವಿಸಿದ ರಾಜಕೀಯ ಅಲ್ಲೋಲ್ಲ ಕಲ್ಲೋಲದಲ್ಲಿ ದೇವಗಿರಿ ದೆಹಲಿಯಿಂದ ಬೇರ್ಪಟ್ಟು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಯಿತು. ಆದರೆ ತಕ್ಷಣವೇ ಮುಬಾರಕ್ ಷಾ ಖಿಲ್ಜಿ ಶಾಂತಿಯನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿ, ದಕ್ಷಿಣದತ್ತ ನುಗ್ಗಿ ತನ್ನ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ಯತ್ನಿಸಿದ. ಆ ಹೊತ್ತಿಗೆ ದೇವಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಬಲನಾಗಿದ್ದ ಹರಪಾಲದೇವನನ್ನು ಅವನು ಸೋಲಿಸಿ ಕೊಂದು, ಯಾದವ ಮನೆತನದ ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ಕೊನೆಗಾಣಿಸಿ, ದೆಹಲಿ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ದೇವಗಿರಿಯನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ. ಆಡಳಿತವನ್ನು ಪುನರ್ ರಚಿಸಿದ. ಮಲಿಕ್ ಮಾನ್‌ಲಖಿ ಎಂಬುವವನನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ನೇಮಿಸಿದ. ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಭದ್ರತೆ ಶಿಸ್ತುಗಳನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿದ. ಹೊಯ್ಸಳರ ರಾಜಧಾನಿಯಲ್ಲೂ ಒಂದು ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಇಡುವ ಅವನ ಪ್ರಯತ್ನ ಸಫಲವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಇದು ಅಲ್ಲಾಉದ್ದೀನ್ ಅನುಸರಿಸಿದ ನೀತಿಗಿಂತಲೂ ಭಿನ್ನವಾಗಿತ್ತು.

1320ರಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ ತುಗಲಕರು ಈ ನೀತಿಯನ್ನು ಮತ್ತಷ್ಟು ದೂರ ಕೊಂಡೊಯ್ದರು. ದೆಹಲಿಯ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವನ್ನು ಬಲಪಡಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ, ರಾಜಕುಮಾರ ಉಲುಗ್‌ಖಾನ್‌ನನ್ನು 1323ರಲ್ಲಿ ದಖ್ಖಿನ್ನಿಗೆ ಕಳುಹಿಸಿಕೊಂಡಲಾಯಿತು. ಅವನು ಕಾಕತೀಯರನ್ನು ಸದೆಬಡಿದು, ಅವರ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಈ ಮಧ್ಯದಲ್ಲೇ ಬಿದರೆಯನ್ನೂ ಅವನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಮಾಬರ್ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಮೇಲೆ ದೆಹಲಿಯ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ಒಬ್ಬ ರಾಜ್ಯಪಾಲನನ್ನು ನೇಮಿಸಲಾಯಿತು. ಆ ಕಾಲಕ್ಕಾಗಲೇ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರದೇಶ ದೆಹಲಿ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಹೋಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕಂಪಿಲಿ ಮತ್ತು ದೋರಸಮುದ್ರಗಳು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿದ್ದವು. ಕಂಪಿಲದೇವ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಮುಸಲ್ಮಾನರ ವಿರೋಧಿಯಾಗಿದ್ದ. ಹೊಯ್ಸಳರೊಡನೆ ಅವನು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ಕದನಗಳಿಂದ ಅವನಿಗೆ ತೊಂದರೆಯಾಗುತ್ತಿತ್ತಾದರೂ ಬಳ್ಳಾರಿಯ ಸುತ್ತಮುತ್ತಣ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಚಿಕ್ಕದಾದ ಹಾಗೂ ಪ್ರಬಲವಾದ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಅವನು ಕಟ್ಟಿದ. ದೆಹಲಿಯ ಸುಲ್ತಾನನಿಗೆ ಕಪ್ಪ ಕೊಡಲು ನಿರಾಕರಿಸಿ, ಬಹಾಉದ್ದೀನ್ ಗುರ್ಷಾಸ್ಪ್‌ನೊಡನೆ ಸ್ನೇಹಸಂಬಂಧಗಳನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ. ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತ ಏಕತೆಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವ ಆಲೋಚನೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಮಹಮ್ಮದ್ ಬಿನ್ ತುಗಲಕ್ ಕರ್ನಾಟಕದ ವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುವಂತಾಯಿತು. ತನ್ನ ಸಂಬಂಧಿಯೂ ಸಾಗರದ ಗೌರ್ನರ್‌ನೂ ಆಗಿದ್ದ ಬಹಾಉದ್ದೀನ್ ಗುರ್ಷಾಸ್ಪ್‌ನನ್ನು ಗುಲ್ಬರ್ಗದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ರಾಜ್ಯಪಾಲನನ್ನಾಗಿ ನೇಮಕ ಮಾಡಿದ್ದರ ಅವನ ಉದ್ದೇಶವೆಂದರೆ, ದೆಹಲಿ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ನೇರವಾದ ಹತೋಟಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕವನ್ನು ಒಳಪಡಿಸಬೇಕೆಂಬುದೇ ಆಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಅವನು ಕಂಪಿಲದೇವನೊಡಗೂಡಿ ದಂಗೆ ಎದ್ದ. ಇದರಿಂದ ಸುಲ್ತಾನ ದಕ್ಷಿಣದ ಕಡೆ ಸೈನ್ಯಸಮೇತನಾಗಿ ನುಗ್ಗಿ ದೇವಗಿರಿಯ ಬಳಿ ಬೀಡುಬಿಟ್ಟ. ಗುರ್ಷಾಸ್ಪ್ ವೀರಾವೇಶದಿಂದ ದೆಹಲಿ ಸೈನ್ಯದ ವಿರುದ್ಧ ಹೋರಾಡಿದರೂ ತನ್ನ ಕಡೆಯವನೊಬ್ಬ ದೆಹಲಿ ಕಡೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿದ್ದರಿಂದ, ಅವನ ಹೋರಾಟ ವಿಫಲವಾಯಿತು. ಅವನು ತನ್ನ ಕುಟುಂಬದೊಡನೆ ಕಂಪಿಲದೇವನ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆದ. ಧೀಮಂತನಾಯಕನಾಗಿದ್ದ ಕಂಪಿಲ ಅವನಿಗೆ ಬೇಕಾದ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ನೀಡಿದ. ಇದರಿಂದ ಅವನೇ ಅವನ ನಾಶಕ್ಕೆ ಅಡಿಪಾಯ ಹಾಕಿಕೊಂಡಂತಾಯಿತು. ಇವರ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಮಹಮ್ಮದ್ ಬಿನ್ ತುಗಲಕ್ ಮೂರು ಬಾರಿ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿಕೊಟ್ಟ. ಈ ದಾಳಿಗಳನ್ನು ತಡೆಯಲಾರದೆ ಅವರು ಕುಮ್ಮಟಕ್ಕೆ ಓಡಿಹೋದರು. ಸುಲ್ತಾನನ ಸೇನೆ ಅದನ್ನೂ ಮುತ್ತಿತು. ಗುರ್ಷಾಸ್ಪ್ ಅಲ್ಲಿಂದ ಹೊಸದುರ್ಗಕ್ಕೆ (ಆನೆಗೊಂದಿ) ಓಡಿಹೋದಾಗಲೂ ಸುಲ್ತಾನನ ಸೇನೆ ಅವನನ್ನು ಬೆನ್ನಟ್ಟಿ ಬಂತು. ಒಂದು ತಿಂಗಳು ಕಾಲ ಹೊಸದುರ್ಗ ಕೋಟೆಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು ಹೋರಾಟ ನಡೆಸಿದರೂ ಸಫಲವಾಗದೆ

ಕೈಬಿಟ್ಟ. ಕಂಪಿಲದೇವ ಗುರ್ಷಾಸ್ಪ್‌ನನ್ನು ಮೂರನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳನ ಆಶ್ರಯಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸಿಕೊಟ್ಟು, ತನ್ನ ಎಲ್ಲಾ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನೂ ಹೆಂಡತಿಯರನ್ನೂ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳನ್ನೂ ಬೆಂಕಿಗೆ ತಳ್ಳಿ, ತಾನು ಮಾತ್ರ ಕೊನೆಯವರೆಗೂ ರಣರಂಗದಲ್ಲಿ ಹೋರಾಡುತ್ತ ಮಡಿದ. ಅವನ ಹನ್ನೊಂದು ಮಂದಿ ಗಂಡು ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿದು ಸುಲ್ತಾನನ ಬಳಿ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋದಾಗ, ಅವನು ಅವರ ವಂಶವನ್ನು ಗಣನೆಗೆ ತಂದುಕೊಂಡು, ಅವರನ್ನು ಒಳ್ಳೆಯ ಮರ್ಯಾದೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿಕೊಂಡ. ಅವರ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು, ಮಲಿಕ್ ನಾಯಿಬ್ ಎಂಬುವನನ್ನು ಅದರ ಆಡಳಿತಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ನೇಮಿಸಿದ.

ದೆಹಲಿ ಸೇನೆ ಹೊಯ್ಸಳರ ರಾಜಧಾನಿ ದೋರಸಮುದ್ರವನ್ನು ಮುತ್ತಿದಾಗ, ಈ ಹಿಂದೆಯೇ ಕಠಿಣ ಅನುಭವದ ರುಚಿಯನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿದ ಮೂರನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳ, ತನ್ನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಗುರ್ಷಾಸ್ಪ್‌ನನ್ನು ಸುಲ್ತಾನನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದ. ಗುರ್ಷಾಸ್ಪ್‌ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟರೂ ಬಲ್ಲಾಳ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯದ ಅನೇಕ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಯಿತು.

ಗುರ್ಷಾಸ್ಪ್‌ನ ಪ್ರಕರಣದಿಂದ ಸುಲ್ತಾನನು ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ರಾಜಧಾನಿ ಕೇಂದ್ರ ಭಾಗದಲ್ಲಿರಬೇಕಾದ ಆವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನು ಮನಗಂಡು ದೇವಗಿರಿಗೆ ಅದನ್ನು ಬದಲಾಯಿಸಿದ. ದೇವಗಿರಿ, ತೆಲಂಗಾಣ, ಕಂಪಿಲಿ, ದೋರಸಮುದ್ರ ಮತ್ತು ಮಾಬರ್‌ಗಳೆಂಬ ಐದು ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳನ್ನು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿ, ಅವುಗಳ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಸಾದಾ ಅಮೀರ್‌ರೆಂಬ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ವಶಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದ. ನಾಯಿಬ್ ಎಂಬ ಗೌರ್ನರ್‌ಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಮೇಲೂ ನೇಮಿಸಿದ. ಕೊತ್ವಾಲನೆಂಬ ಅಧಿಕಾರಿಯೂ ಇದ್ದ.

ದೆಹಲಿ ಸುಲ್ತಾನರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಮೇಲಿನ ದಾಳಿ ಅಷ್ಟೇನೂ ಮಹತ್ವಪೂರ್ಣವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. 30 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಅವರು ಬಿಟ್ಟು ಬಿಟ್ಟು ದಾಳಿ ನಡೆಸಿದರು. ಮಹಮ್ಮದ್ ಬಿನ್ ತುಗಲಕ್ ಮಾತ್ರ ಒಂದು ದಶಕದಷ್ಟು ಕಾಲ (1324– 35) ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಬಿಗಿಯಾದ ಹತೋಟಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡ. ಆದರೆ ಅವನು ಉತ್ತರದ ಕಡೆ ಹೊರಟ ತಕ್ಷಣ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ದಂಗೆಗಳು ನಡೆದವು. ಹರಿಹರ ಮತ್ತು ಬುಕ್ಕ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಒಂದು ದಶಕದ ಅನಂತರ ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯ ತಲೆ ಎತ್ತಿತು. ಕರ್ನಾಟಕವನ್ನು ಉತ್ತರದೊಡನೆ ಸಂಪರ್ಕಿಸಿದ್ದು ಈ ದಾಳಿಗಳ ಒಂದು ಒಳ್ಳೆಯ ಪರಿಣಾಮವೆನ್ನಬಹುದು. ರಾಜಕೀಯವಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕವನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸುವ ಯತ್ನ ಒಂದು ತಾತ್ಕಾಲಿಕ ಘಟ್ಟವಾಗಿತ್ತು ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ವಿಚಾರಗಳಲ್ಲಿ ಈ ದಾಳಿಗಳು ಪರಸ್ಪರ ವಿನಿಮಯಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವನ್ನುಂಟು ಮಾಡಿದವು. ಭಾಷೆ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಆಚಾರ ವಿಚಾರ ಕಲೆ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಗೌರವದ ಭಾವನೆಗಳು, ಬೆಳೆದು ಬಂದವು. ಅಮೀರ್ ಖುಸ್ರು ಇದಕ್ಕೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಉದಾಹರಣೆ. ಅವನೊಬ್ಬ ಕವಿಯೂ ಸಂಗೀತಗಾರನೂ ಆಗಿದ್ದು, ದೇವಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗೀತವನ್ನು ಕೇಳಿ ಆನಂದಿಸಿ, ಅದರ ಕೆಲವು ರಾಗಗಳನ್ನು ಹಿಂದುಸ್ಥಾನೀ ಸಂಗೀತಕ್ಕೆ ಅಳವಡಿಸಿದ. ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಬಹಮನೀ ಸುಲ್ತಾನರು ತುಗಲಕ್ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದರು. ಇದನ್ನು ಅವರ ಗೋರಿ ಮೊದಲಾದ ಕಟ್ಟಡಗಳಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು. ಪಂಡಿತರು, ಕಲಾಭಿಮಾನಿಗಳು, ಆಡಳಿತಪಟುಗಳು, ಸಂತರು ದೆಹಲಿಯಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಬಂದರು. ಇವರೆಲ್ಲ ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಾಮಾಜಿಕ, ಆರ್ಥಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಜೀವನದ ಮೇಲೆ ಪರಿಣಾಮ ಬೀರಿದರು. ಚಿಸ್ತಿ ಮತ್ತು ಸುಹರ್‌ವಾದಿ ಪಂಥದ ಸೂಫಿ ಸಂತರು ತಮ್ಮ ಶಿಸ್ತಿನ ಜೀವನದಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕದ ಜನತೆಯನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸಿದರು. ಹಜರತ್ ಖ್ವಾಜಾ ಬಂದೇ ನವಾಜ್ ಗೆಸು ದರಾಜ್ ಎಂಬ ಜನಪ್ರಿಯ ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಂತ ಆಳರಸರ ಮತ್ತು ಪ್ರಜೆಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಸಂಕೇತವಾಗಿದ್ದ. ಅವನ ಬಳಿ ಹಿಂದು ಶಿಷ್ಯರಿದ್ದರು. ಸಿದ್ದಪ್ಪ ಮತ್ತು ಚನ್ನಬಸವೇಶ್ವರ ಎಂಬುವರು ಅವರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯರಾದವರು. ಇವನಂಥ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಸಾಧುಸಂತರು ಹಿಂದು ಮುಸ್ಲಿಂ ಐಕ್ಯತೆಗೆ, ಸಾಮರಸ್ಯಕ್ಕೆ ಅಮೋಘವಾದ ಸೇವೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಿ, ಸಾಮಾಜಿಕ, ಧಾರ್ಮಿಕ ಹಾಗೂ ಭಾವನಾತ್ಮಕ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ವೈವಿಧ್ಯಮಯ ಜನರ ಮಧ್ಯೆ ಸಾಮರಸ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದರು. **(ಬಿ.ಎಸ್.ಎ.)**

ದೇಗಾಂವಿ: ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಬೈಲಹೊಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಬೈಲಹೊಂಗಲದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 34 ಕಿಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲೂ ಕಿತ್ತೂರಿನ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ.

ಗ್ರಾಮದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಕಲ್ಲಗುಡಿ (ಬಸ್ತಿ) ಸುಂದರ ವಾಸ್ತುಕೃತಿ. ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಗೋವೆಯ ಕದಂಬರ ದೊರೆ ಶಿವಚಿತ್ತ ಪೆರ್ಮಾಡಿಯ (1147– 92) ಹೆಂಡತಿಯಾದ ಕಮಲಾದೇವಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಹಾಗೂ ದೇವನಾಗರಿಯಲ್ಲಿ ಬರೆದ ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳಿವೆ. ದೇಗಾಂವಿ ಅಗ್ರಹಾರದಲ್ಲಿ ಕಮಲಾನಾರಾಯಣ ಮತ್ತು ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮೀ ಗುಡಿಗಳನ್ನು ಹೂವಿನ ಬಾಗೆಯ ಹೋನೋಜನ ಮಗ ತಿಪ್ಪೋಜ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಧಾರಿ ರಚಿಸಿದನೆಂದು ಒಂದು ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ (1175) ಕಮಲಾದೇವಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ದಾನಕೊಟ್ಟ ವಿಷಯವಿದೆ. **(ಎಸ್‌ಎ.ಎನ್.)**

ಕಲ್ಲಗುಡಿಯ ವಿನ್ಯಾಸ ವಿಚಿತ್ರ ರೀತಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಎಂಟೆಂಟು ಕಂಬಗಳ ಎರಡು ಸಾಲುಗಳುಳ್ಳ ಉತ್ತರ ದಕ್ಷಿಣವಾಗಿ ಹಬ್ಬಿದ ದೊಡ್ಡ ಹಜಾರವಿದ್ದು, ಇದಕ್ಕೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಮೂರು ಗರ್ಭಗುಡಿಗಳಿವೆ. ಮಧ್ಯದ ಗರ್ಭಗುಡಿ ಪಕ್ಕದವುಗಳಿಗಿಂತ ಸ್ವಲ್ಪ ಮುಂದೆ ಹಜಾರದೊಳಕ್ಕೆ ಬಂದಿದೆ. ಹಿಂದೆ ಸರಿದಂತಿರುವ ಪಕ್ಕದ ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು ಸುಕನಾಸಿಯುತವಾಗಿವೆ. ಹಜಾರಕ್ಕೆ ತೆರೆಯುವಂತೆ ಪಕ್ಕಗಳ ಗರ್ಭಗುಡಿಗಳ ನೇರ ಎದುರಿನಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಗಳಿವೆ. ಇನ್ನೊಂದು ದ್ವಾರ ಉತ್ತರದ ಕಡೆ ಇದೆ. ಈ ದ್ವಾರ ಸುರುಳಿಗಳ ಶಾಖೆಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾದ ನಾಜೂಕಿನ ವಿನ್ಯಾಸದ ಕೃತಿ. ಇದರ ಎದುರಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣದ ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ನಾಗರಕಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಕೋಷ್ಠವಿದೆ. ಹಜಾರದ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಕ್ಷಾಸನವಿದ್ದು ಮೇಲೆ ತೆರೆದಂತಿದೆ. ಈ ಭಾಗದ ಮೇಲಿನ ಚಾವಣಿ ಇಳಿಜಾರಾಗಿದೆ. ಹಜಾರದ ಕಂಬಗಳು ಸಮಕಾಲೀನ ಚಾಳುಕ್ಯ ವಾಸ್ತುರೀತಿಯವುಗಳಿಗಿಂತ ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ತಿರುಗಣೆಯ ಕೆಲಸ ಕಡಿಮೆ ಇರುವುದು ಇಲ್ಲಿಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಆದರೂ ಇವುಗಳ ವಿನ್ಯಾಸ ಸುಂದರವಾಗಿದೆ. ಹಜಾರದ ಚಾವಣಿಯಲ್ಲಿ ಪಕ್ಕದ ಗರ್ಭಗುಡಿಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಭುವನೇಶ್ವರಿಗಳು ಆಳವಾಗಿದ್ದು ಹಲವು ಅಲಂಕೃತ ಏಕಕೇಂದ್ರ ವೃತ್ತಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಅವುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ತೂಗಾಡುವ ಕಮಲಗಳ ಅಲಂಕರಣವಿದೆ. ಇವುಗಳ ಸುತ್ತಲೂ ಸುಮಾರು ಇದೇ ರೀತಿಯ ಚಿಕ್ಕ ಭುವನೇಶ್ವರಿಗಳಿವೆ. ಇವೆಲ್ಲಾ ಅಬು ಬೆಟ್ಟದ ವಿಮಲ ಷಾ ದೇವಾಲಯದ ಭುವನೇಶ್ವರಿಗಳನ್ನು ನೆನಪಿಗೆ ತರುತ್ತವೆ. ಹೊರಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಅರೆಗಂಬಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ಅಲಂಕರಣಗಳಿವೆ. ಈಗ ಉತ್ತರದ ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಮಹಾಕಾಳಿ, ಮಧ್ಯದರಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದರಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿ – ಈ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಆದರೆ ಈ ಗರ್ಭಗುಡಿಗಳ

ದಾಲವಂದಗಳ ಮೇಲೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮಹಾಕಾಳಿ, ಸರಸ್ವತಿ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುವಿಗ್ರಹಗಳಿರುವುದರಿಂದ ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯದ ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಅದಲುಬದಲಾಗಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಗ್ರಹಗಳೆಲ್ಲ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಕಲ್ಲಗುಡಿ ಗೋವೆಯ ಕದಂಬರ ಕಾಲದ ಉತ್ತಮ ವಾಸ್ತುರಚನೆಗಳಲ್ಲೊಂದು. *

ದೇವಂಗಿ, ಆರ್. ಪ್ರಫುಲ್ಲಚಂದ್ರ: 1934–. ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಖ್ಯಾತಿಯ ಸಾವಯವ ಕೃಷಿತಜ್ಞ. ಕಬ್ಬಿನ ಬೇಸಾಯದಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ, ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ದಾಖಲೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದವರು. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ದೇವಂಗಿಯ ರಾಮಣ್ಣಗೌಡ ಹಾಗೂ ಸೀತಮ್ಮ ದಂಪತಿಗಳ ಮಗನಾಗಿ 1934 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 13ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಮೈಸೂರಿನ ಶ್ರೀರಾಮಕೃಷ್ಣ ಆಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರು. ಇಂಟರ್ ಮಿಡಿಯಟ್‌ವರೆಗೆ ವ್ಯಾಸಂಗ ಸಾಗಿ ಅಲ್ಲಿಗೇ ನಿಂತಿತು. ತಂದೆ ದೇವಂಗಿ ರಾಮಣ್ಣಗೌಡರು ಪ್ರಗತಿಪರ ಕೃಷಿಕರಾಗಿದ್ದದ್ದು ಮಗನ ಮೇಲೆ ಪರಿಣಾಮ ಬೀರಿತು. ತಮ್ಮ ಎಳೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತಂದೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ (1949) ಇವರು ಚಿಕ್ಕವಯಸ್ಸಿಗೇ ಕುಟುಂಬ ಹೊಣೆ ಹೊತ್ತರು.

ಕೃಷಿಯನ್ನು ಆಧರಿಸಿ ಬದುಕುವ ಕನಸು ಕಂಡ ಇವರು ಮುಂದೆ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಸಮೀಪದ ಹೊಸಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ 46 ಎಕರೆ ಜಮೀನು ಖರೀದಿಸಿದರು (1959). ಆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಕೃಷಿಯ ಔಪಚಾರಿಕ ಶಿಕ್ಷಣವಾಗಲೀ ಅಥವಾ ಆಧುನಿಕ ಬೇಸಾಯ ಪದ್ಧತಿಯ ಪರಿಚಯವಾಗಲೀ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಅನುಭವಿಸಿದ ಬಾರಿ ಕಷ್ಟ ಇವರ ಆಸೆಯ ಕುಡಿಯನ್ನೇ ಚಿವುಟಿಹಾಕಿತ್ತು. ಪದೇ ಪದೇ ವಿಫಲವಾದ ಬೆಳೆಗಳು ಹಣಕಾಸಿನ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹದಗೆಡಿಸಿದ್ದವು. ಇಂಥ ನಿರಾಸೆಯ ಬೇಗುದಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಇವರು ಒಮ್ಮೆ ಆಕಾಶವಾಣಿಯ ಪ್ರಸಾರದಲ್ಲಿ ಮಂಡ್ಯಜಿಲ್ಲೆ ರೈತನೊಬ್ಬ ಕಬ್ಬು ಬೆಳೆಯಲ್ಲಿ ಅಧಿಕ ಫಸಲು ಪಡೆದ ಸಂಗತಿ ತಿಳಿದರು. ಕೃಷಿಯ ಬಗ್ಗೆ ತಮ್ಮ ನಂಬಿಕೆಯನ್ನು ದೃಢಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಮರಳಿಯತ್ನವ ಮಾಡಲು ಸಿದ್ಧರಾದರು.

ಕೃಷಿಭೂಮಿಗೆ ಜೀವ ತುಂಬಲು ನೀರು ಗೊಬ್ಬರದ ಜೊತೆಗೆ ಸತತ ಪರಿಶ್ರಮದಿಂದ ಹೊಸಹಳ್ಳಿಯ 40 ಎಕರೆ ಒಣಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಬತ್ತ, ಕಬ್ಬು, ಅಡಕೆ ಹಾಗೂ ತೆಂಗು ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯಲಾರಂಭಿಸಿದರು. ಒಂದೆಡೆ ಬೇಸಾಯ ಮಾಡುತ್ತಲೇ ಮತ್ತೊಂದೆಡೆ ಆಧುನಿಕ ಸಾವಯವ ಬೇಸಾಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಮಾಡತೊಡಗಿದರು. ಇವರು ತಮ್ಮ ಕೃಷಿಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಕಬ್ಬು ಬೆಳೆಯಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. 1968ರಲ್ಲಿ ಕ–149 ಮತ್ತು ಕ–740 ಕಬ್ಬು ತಳಿಗಳನ್ನು ಬಿತ್ತಿದ ಇವರು ಸತತವಾಗಿ ಒಂದೇ ಕೂಳೆಯಿಂದ ಬೆಳೆತೆಗೆದು ಪ್ರಪಂಚದ ಗಮನಸೆಳೆದರು. ಯಾವುದೇ ಪುನರಾವರ್ತಿತ ಕೃಷಿ ಶ್ರಮವಿಲ್ಲದ ಈ ಲಾಭದಾಯಕ ವಿಧಾನ ಉತ್ಪಾದನಾ ವೆಚ್ಚವನ್ನೂ ಸಾಕಷ್ಟು ಕಡಿಮೆ ಮಾಡಿತು. ರಾಸಾಯನಿಕ ಗೊಬ್ಬರದ ಬಳಕೆ ಕಡಿಮೆ ಮಾಡಿದ ಕಾರಣ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ರೈತ ಸ್ನೇಹಿ ಎರೆಹುಳುಗಳ ಸಾಂದ್ರತೆ ಹೆಚ್ಚಿ ಭೂಮಿಗೆ ಜೀವಂತಿಕೆ ಮರಳಿ ಬಂದು ಪರಿಸರ ಸಂರಕ್ಷಣೆಯೂ ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು. ಇವರ ಹೊಸ ರೀತಿಯಬೇಸಾಯ ಕ್ರಮ ‘ಶೂನ್ಯಕೃಷಿ’ (ಜ಼ೀರೊ ಕಲ್ಟಿವೇಷನ್) ಎಂದೇ ಹೆಸರಾಯಿತು.

ಇವರು ಕಬ್ಬುಬೆಳೆಗೆ ಕೈಹಾಕಿದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (1975–76) ಕರ್ನಾಟಕದ ಸರಾಸರಿ ಕಬ್ಬು ಇಳುವರಿ ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗೆ 75ಟನ್, ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸರಾಸರಿ 65ಟನ್ ಇತ್ತು. ಆದರೆ ಇವರ ಜಮೀನಿನಲ್ಲಿ ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗೆ 140ಟನ್ ಇಳುವರಿ ಬಂತು. ಕಬ್ಬಿನ ಬೆಳೆಯಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾದ ಪ್ರಫುಲ್ಲಚಂದ್ರರು ಮುಂದೆ ಬತ್ತ ಹಾಗೂ ಅಡಕೆ ಬೆಳೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗ ನಡೆಸಿದರು. ಉತ್ತಮ ನೀರು ನಿರ್ವಹಣೆ ಮಾಡಿ ಅತ್ಯಾಧುನಿಕ ವಿಧಾನದಿಂದ ಬೆಳೆದ ಬತ್ತ ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗೆ 16,103 ಕೆ.ಜಿ. ಇಳುವರಿ ನೀಡಿತ್ತು. 1972ರಿಂದ 1976ರ ವರೆಗೆ ಸತತವಾಗಿ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷ ಇವರೇ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಬೆಳೆ ಸ್ಪರ್ಧೆಯ ವಿಜೇತರಾದರು.

ಅಡಕೆ ಸಂಸ್ಕರಣೆಗೆ ಬೇಕಾಗುವ ಉರುವಲಿಗಾಗಿ ಮಲೆನಾಡಿನ ವೃಕ್ಷ ಸಂಪತ್ತು ಆಹುತಿಯಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಸಂಗತಿ ಇವರ ಗಮನ ಸೆಳೆದಿತ್ತು. ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ವಿಧಾನದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಟನ್ ಅಡಕೆ ಸಂಸ್ಕರಿಸಲು ಐದು ಟನ್ ಉರುವಲುಬೇಕಿತ್ತು. ಆಗ ಕೋನಾಕೃತಿಯ ಬಾಯ್ಲರ್‌ನ ಕಲ್ಪನೆಯನ್ನು ಸಾಕಾರಗೊಳಿಸಿದ ಇವರು ಅದರ ತಳ ಚಪ್ಪಟೆಯಾಗಿರುವಂತೆ, ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕೊಳವೆ ಹಾಗೂ ಮೇಲೆ ಮುಚ್ಚಳ ಇರುವಂತೆ ಉಪಕರಣ ತಯಾರಿಸಿ ಅಡಕೆಗರಿಯಿಂದಲೆ ಅಡಕೆ ಬೇಯಿಸುವ ವಿಧಾನ ಅಳವಡಿಸಿದರು. ಬೇಯಿಸಿದ ಅಡಕೆ ಒಣಗಿಸಲು ಹತ್ತು ತಟ್ಟೆಗಳ ಸರಳ ಡ್ರೈಯರ್ ಯಂತ್ರವನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿದರು. ಹಲವು ವ್ಯವಸಾಯ ಉಪಕರಣಗಳಾದ ಡಂಪರ್, ಸ್ಟಾಂಪ್‌ಕಲೆಕ್ಟರ್, ಡಿಸ್ಟಿಲಿಂಗ್ ಉಪಕರಣ, ತೆಂಗಿನಕಾಯಿ ಕೀಳುವ ಸರಳಯಂತ್ರ, ಹೊಸರೀತಿಯ ಎತ್ತಿನಗಾಡಿ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಆವಿಷ್ಕರಿಸಿದರು.

ಕೃಷಿ ತ್ಯಾಜ್ಯಗಳನ್ನು ಲಾಭದಾಯಕವಾಗಿ ಪುನರ್ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಬಲ್ಲ ಸೇಂದ್ರೀಯ ಗೊಬ್ಬರ ತಯಾರಿಸುವ ವಿಧಾನ ಕಂಡುಹಿಡಿದರು. ಗೋಬರ್ ಗ್ಯಾಸ್ ಸ್ಲರಿ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಉತ್ತಮ ಸಾವಯವ ಗೊಬ್ಬರವನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿ ಭೂಸಾರ ಹೆಚ್ಚಿಸಿದರು. ಹಸುರು ಸಸ್ಯಗಳ ತ್ಯಾಜ್ಯವನ್ನು ಕೊಳೆಯಿಸಿ ದ್ರವರೂಪದ ಗೊಬ್ಬರ ತಯಾರಿಸಿ ಸ್ಪ್ರಿಂಕಿಲರ್ ಮೂಲಕ ಗಿಡಗಳಿಗೆ ಸಿಂಪಡಿಸುವ ವಿಧಾನವೂ ಇವರದೇ ಕೊಡುಗೆ. ಅರಣ್ಯ ಸಂರಕ್ಷಣೆ, ಕೃಷಿಅರಣ್ಯದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ, ಪರಿಸರ ಸಂರಕ್ಷಣೆ ಮತ್ತು ಶಕ್ತಿ ಮಿತವ್ಯಯಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿ, ಶ್ರಮಿಸಿ ತೋಟದ ಬೆಳೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಅರಣ್ಯ ಉತ್ಪನ್ನಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುವ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ಸು ಪಡೆದರು.

ಇವರು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ, ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಟ್ಟದ ನೂರಾರು ಕೃಷಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯ ಬಗೆಗಿನ ಚರ್ಚೆ, ವಿಚಾರಸಂಕಿರಣ ಹಾಗೂ ಸಮ್ಮೇಳನಗಳಲ್ಲಿ ಸಕ್ರಿಯ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. 1981ರಲ್ಲಿ ಮೆಕ್ಸಿಕೊದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಪ್ರಥಮ ಪ್ರಪಂಚಸಕ್ಕರೆ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷನಕೂಳೆ ಕಬ್ಬು ಬೆಳೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಪ್ರಬಂಧ ಮಂಡಿಸಿದರು. ಥೈಲೆಂಡಿನ ಬ್ಯಾಂಕಾಕ್‌ನಲ್ಲಿ ಪ್ರಪಂಚಕೃಷಿ ತಜ್ಞರು ಸಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಕೃಷಿ ಸಾಧನೆಗಳ ಪ್ರದರ್ಶನ ಹಾಗೂ ಮಾಹಿತಿ ಮಂಡಿಸಿದರು. ಕೇಂದ್ರ ಯೋಜನಾ ಆಯೋಗದ ಆಹ್ವಾನದಂತೆ 8ನೆಯ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಯ ಅಂಗವಾಗಿ ವ್ಯವಸಾಯ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಳವಡಿಸಬೇಕಾದ ಅಂಶಗಳ ಚರ್ಚೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಮಾಹಿತಿ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಕೃಷಿ ಅರಣ್ಯ(ಆಗ್ರೋ ಫಾರೆಸ್ಟ್ರಿ), ಅನುಪಯುಕ್ತ ಹಾಗೂ ಒಣಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಕೃಷಿ ಉತ್ಪನ್ನಗಳ ಬೆಳೆಯುವಿಕೆ ಬಗ್ಗೆ ಇವರು

ಕೈಗೊಂಡ ವಿಧಾನಗಳ ವಿವರಗಳನ್ನು ಬ್ರಿಟನ್ನಿನ ಅರಣ್ಯ ಸಂಶೋಧನೆ ಸಂಸ್ಥೆ ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ. ಕೃಷಿ ಪ್ರಯತ್ನಗಳ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿವಳಿಕೆಯ ಬಗ್ಗೆ ನೂರಾರು ಲೇಖನಗಳ ಪ್ರಕಟಣೆ, ಆಕಾಶವಾಣಿ ಹಾಗೂ ದೂರದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಕೃಷಿ ಬಗೆಗಿನ ಚರ್ಚೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಕೃಷಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕಾಗಿ ಡೆನ್ಮಾರ್ಕ್ ಮೆಕ್ಸಿಕೊ, ಥೈಲೆಂಡ್ ಮತ್ತು ಅಮೆರಿಕ ಮೊದಲಾದ ದೇಶಗಳಿಗೆ ಭೇಟಿನೀಡಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರು ಕೃಷಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಬೋರ್ಡ್ ಆಫ್ ರಿಜೆಂಟ್ ಆಗಿ, ಕುವೆಂಪು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಸೆನೆಟ್ ಹಾಗೂ ಸಿಂಡಿಕೇಟ್ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ, ಕೃಷಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ನೇಮಿಸಿದ್ದ ವಿಶೇಷ ತಜ್ಞರ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ, ಆಕಾಶವಾಣಿ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳ ಸಲಹಾ ಮಂಡಳಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ, ಭಾರತದ ಬತ್ತ ಸಂಶೋಧನ ಮಂಡಳಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ, ಭಾರತ ಕೃಷಿಕ ಸಮಾಜ ಹಾಗೂ ಲಯನ್ಸ್ ಕ್ಲಬ್‍ಗಳ ಆಜೀವ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ, ಭಾರತೀಯ ಕಬ್ಬು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಮಂಡಳಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ, ರಾಜ್ಯಕಾನೂನು ನೆರವು ಮಂಡಳಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ, ಭಾರತೀಯ ತೆಂಗು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಮಂಡಳಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ– ಹೀಗೆ ಅನೇಕ ಸಂಘ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರ ಕೃಷಿ ಸಾಧನೆಗಾಗಿ ಅನೇಕ ಗೌರವ, ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ರಾಜ್ಯಪ್ರಶಸ್ತಿ (1970), ಕೃಷಿ ತಂತ್ರಜ್ಞರ ಸಂಘದ ಶ್ರೇಷ್ಠಕೃಷಿಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1972), ಜುವಾರಿ ಆಗ್ರೋ ಕೆಮಿಕಲ್ಸ್‍ನ ಕೃಷಿ ಸಾಮ್ರಾಟ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1987), ವಿಶ್ವಆಹಾರ ಸಂಸ್ಥೆಯ ವಿಶ್ವಆಹಾರ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1988), ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಏಕತಾ ಕೃಷಿಮಿತ್ರ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1995), ಧಾರವಾಡ ಕೃಷಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಗೌರವ ಡಾಕ್ಟರ್ ಆಫ್ ಸೈನ್ಸ್ ಪದವಿ (1995), 69ನೆಯ ಕನ್ನಡಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಗೌರವ ಪುರಸ್ಕಾರ (1996), ರಾಜ್ಯ ಪರಿಸರ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1996), ಆಸ್ಪೀ ವರ್ಷದ ಕೃಷಿಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (199), ಅಮೆರಿಕದ ರೈತ ಮಿತ್ರರಗೌರವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (2000)–ಇವು ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು.

ಇವರು ಕೃಷಿ ತಜ್ಞತೆಯ ಒಂದು ದಂತಕಥೆಯೇ ಆಗಿದ್ದಾರೆ. ವ್ಯವಸಾಯದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರುವವರಿಗೆ, ಸಂಶೋಧಕರಿಗೆ ಮತ್ತು ಆಡಳಿತಗಾರರಿಗೆ ಇವರ ಕೃಷಿಕ್ಷೇತ್ರ 'ಕೃಷಿಕಾಶಿ'ಆಗಿದೆ. ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಕೃಷಿಸಚಿವರಿಂದ ಹಿಡಿದು ವಿವಿಧ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳ ಗಣ್ಯಾತಿಗಣ್ಯರು, ವಿಜ್ಞಾನಿಗಳು ಇವರ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಮನಸಾರೆ ಕೊಂಡಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಮಕ್ಕಳಾದ ಡಿ.ಪಿ. ಸವ್ಯಸಾಚಿ ಹಾಗೂ ಡಿ.ಪಿ. ಇಕ್ಷುಧನ್ವ ಇಬ್ಬರೂ ವ್ಯವಸಾಯ ವಿಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಪದವೀಧರರಾಗಿದ್ದು, ಕೃಷಿ ಸಂಶೋಧನೆಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮನ್ನು ತಂದೆಯೊಡನೆ ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.

*

ದೇಪರಾಜ: ಸು. 1410. ಕನ್ನಡದ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲ ಸಾಂಗತ್ಯಕವಿ. ಸೊಬಗಿನ ಸೋನೆ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯದ ಕರ್ತೃ. ಸಂಗಮೇಂದ್ರನ ಕುಲದಿಂಗಡಲಿಗೆ ನೆಱದಿಂಗಳೆನಿಪ ಕಂಪಸುತ ಕೇಳ ಕಂಗೊಳಿಸುವ ದೇಪನೃಪ ಮುನ್ನಱೆಯದ ಮಂಗಳವಪ್ಪೊಂದು ಕಥೆವೇಳ ಎಂಬ ಪದ್ಯದಿಂದ ಈತ ಸಂಗಮವಂಶದ ಕಂಪರಾಜನ ಮಗನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂಗಮ ವಂಶ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಆಳಿದ ಮನೆತನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವ ಒಂದನೆಯ ದೇವರಾಯ ಅಥವಾ ಪ್ರತಾಪದೇವರಾಯನೇ (1406– 22) ಈ ದೇಪರಾಜನಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕವಿ ವೀರಶೈವನಹುದೋ ಅಲ್ಲವೋ ತಿಳಿಯದು. ಶೈವನೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಆಧಾರ ಇವನ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಅಮರುಕ ಈತನ ಇನ್ನೊಂದು ಕೃತಿ. ತನ್ನ ಎರಡೂ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕವಿ ಪಂಪಾಪತಿ ವಿರೂಪಾಕ್ಷನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದರಿಂದ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಈತನ ಇಷ್ಟದೈವವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ವಾಲ್ಮೀಕಿ, ಬಾಣ, ಕಾಳಿದಾಸ –ಇವರನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ತನ್ನ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಜಾಣರ ಮೆಚ್ಚು ರಸಿಕರ ರಸಾಯನ ವಾಣಿಯ ಸಿರಿ ಭಾವುಕರಿಗೆ ಮಾಣಿಕಗನ್ನಡಿ ಕೇಳ್ವಕೋವಿದರಿಗೆ ಪ್ರಾಣ ಎಂದು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.

ಸೊಬಗಿನ ಸೋನೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಮೊದಲ ಸಾಂಗತ್ಯಕೃತಿ. ಶೃಂಗಾರ ಪೂರ್ಣ ಕತೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 7 ಕಥೆಗಳೂ 26 ಸಂಧಿಗಳೂ 1216 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಳಸಿರುವ ಛಂದಸ್ಸು ಸಾಂಗತ್ಯವಾದರೂ ಸಾಂಗತ್ಯದ ಲಕ್ಷಣದಂತೆ ಪದ್ಯದ ಎರಡು ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದಗಳ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಬರಬೇಕಾದ ಬ್ರಹ್ಮಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಸಾಂಗತ್ಯಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಸೊಬಗಿನ ಸೋನೆವರ್ಣ ಎಂದು ಕರೆಯುವುದೂ ಉಂಟು. ವರ್ಣನೆಗಳೇ ಕೃತಿಯ ಜೀವಾಳ. ಅತಿಯಾದ ವರ್ಣನೆಗಳಿದ್ದರೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಬರುವ ಉತ್ತಮ ಭಾಗಗಳು ಕವಿಯ ಪ್ರತಿಭಾಶಕ್ತಿಯ ದ್ಯೋತಕವಾಗಿವೆ. ಕಥೆಯ ಓಟ, ಒಂದು ಕಥೆಗೂ ಇನ್ನೊಂದು ಕಥೆಗೂ ನಡುವೆ ಇರುವ ಸಂಬಂಧ ಬೆಸುಗೆ– ಇವು ಸಂಸ್ಕೃತದ ಕಥಾಸರಿತ್ಸಾಗರ, ದಶಕುಮಾರಚರಿತೆ ಮೊದಲಾದ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ನೆನಪಿಗೆ ತರುತ್ತದೆ. ಶೈಲಿ ಸರಳವಾಗಿದೆ. ಸಾಂಗತ್ಯ ಗ್ರಂಥಗಳ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮಹತ್ವವಿದೆ.

ಅಮರುಕ ವಾರ್ಧಕ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಮರು ಶತಕದ ಅನುವಾದ. (ಬಿ.ಎಸ್.ಎಸ್.)

ದೇವಕವಿ: ಸು. 1200. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಕವಿ. ಕುಸುಮಾವಳಿ ಎಂಬ ಚಂಪೂಕಾವ್ಯದ ಕರ್ತೃ. ಕವಿ ತನ್ನ ಹೆಸರನ್ನು ವಾಚ್ಯವಾಗಿ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಕವಿಕಮಳಜ ಸೂಕ್ತಿ ಸುಧಾರ್ಣವ ಸೋಮಂ ದೇವಕವಿ ದಲೆಂದಿನಿತಂ ಸಾಱುವವೋಲ್ ಭೇರೀಭಾಂಕೃತಿ ರವಮೊಗೆದತ್ತುತ್ತ ರಾಸೆಯೊಳ್ ಮತ್ತಾಗಳ್ ಎಂದು ಹೇಳುವಲ್ಲಿ ದೇವಕವಿ ಎಂದು ಸೂಚ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಕವಿಕಮಳಜಸೂಕ್ತಿಸುಧಾರ್ಣವಸೋಮಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಈತ ಶಾಂತೀಶ್ವರ ಪುರಾಣವನ್ನು ಬರೆದ ಕಮಲಭವನಿಗೆ ಗ್ರಂಥರಚನೆಯನ್ನು ಸಮರ್ಪಣೆ ಮಾಡಿದಂತೆ ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ಊಹೆಗೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿ ಋತು, ಸೂರ್ಯಾಸ್ತ ಮೊದಲಾದ ವರ್ಣನಾ ಭಾಗಗಳ ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವನ್ನು ಇದೇ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಂತೀಶ್ವರಪುರಾಣದಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈತನಿಗೆ ಕವೀಂದ್ರೋತ್ತಂಸ, ಕೃತಿರತಿರಮಣ, ಭಾರತೀಭೂಷಣ ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳಿದ್ದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ರನ್ನ, ರುದ್ರಭಟ್ಟ, ಅಗ್ಗಳ – ಇವರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಕುಸುಮಾವಳಿ ಕಾವ್ಯ ಒಂದು ಕಲ್ಪಿತ ರಮ್ಯ ಪ್ರಣಯ ಕಥೆ. ದೊರೆತಿರುವ ಅಸಮಗ್ರ ಪ್ರತಿಯಲ್ಲಿ 15 ಆಶ್ವಾಸಗಳಿವೆ. ಒಟ್ಟು 18 ಆಶ್ವಾಸಗಳಿರಬಹುದೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಕವಿಚರಿತೆಕಾರರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಕವಿ ತಾನು ಚಿಕ್ಕರಾಜ ಚಮೂಪನನ್ನು ಕಥಾನಾಯಕನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದೇನೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ಈತ ಯಾರೆಂಬುದು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಬರೆಯುವಲ್ಲಿ ದೇವಕವಿಯು ನೇಮಿಚಂದ್ರನಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತನಾಗಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಈತನ ಕವಿತಾ ಬಂಧ ಪ್ರೌಢವಾಗಿಯೂ ಗಂಭೀರವಾಗಿಯೂ ನಿರರ್ಗಳವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನ ಸೂಕ್ತಿಸುಧಾರ್ಣವದಲ್ಲಿ ಈ ಕಾವ್ಯದ ಕೆಲವು ಪದ್ಯಗಳು ಉದ್ಧರಿತವಾಗಿವೆ. (ಬಿ.ಎಸ್.ಎಸ್.)

ದೇವಚಂದ್ರ: 1770– 1841. ಜೈನಕವಿ. ರಾಜಾವಳೀಕಥೆ, ರಾಮಕಥಾವತಾರ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳ ಕರ್ತೃ. ಈಗಿನ ಚಾಮರಾಜನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಲೆಯೂರು ಕನಕಗಿರಿ ಈತನ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ಇವನ ತಂದೆ ದೇವಯ್ಯ, ತಾಯಿ ಕುಸುಮಾಜಮ್ಮ, ಚಂದಪಾರ್ಯ ಮತ್ತು ಪದ್ಮರಾಜ ಅಣ್ಣಂದಿರು. ಮಲೆಯೂರ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಈ ಕವಿಯ ಇಷ್ಟದೈವ. ಈತ ತನ್ನ 14ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ಕಾವ್ಯರಚನೆಗೆ ತೊಡಗಿದ. ಪೂಜ್ಯಪಾದಚರಿತೆ, ಸುಮೇರುಶತಕ, ಪದ್ಮಾವತಿ ಯಕ್ಷಗಾನ, ಭಕ್ತಿಸಾರಶತಕತ್ರಯ, ಶಾಸ್ತ್ರಸಾರ ಲಘುವೃತ್ತಿ, ಪ್ರವಚನ ಸಿದ್ಧಾಂತ ದ್ರವ್ಯ ಸಂಗ್ರಹ, ದ್ವಾದಶಾನುಪ್ರೇಕ್ಷೆಕಥೆ, ಧ್ಯಾನಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮವಿಚಾರ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ಈತ ಬರೆದಂತೆ ರಾಜಾವಳೀ ಕಥೆಯಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇವಾವೂ ಉಪಲಬ್ಧವಿಲ್ಲ. ತನ್ನ ಮೊದಲ ಕೃತಿ ಪೂಜ್ಯಪಾದಚರಿತೆ ಎಂಬ ಸಾಂಗತ್ಯ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಅಣ್ಣ ಪದ್ಮರಾಜನೊಡನೆ 1792ರಲ್ಲಿ ಬರೆದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ರಾಜಾವಳೀ ಕಥೆ ಪ್ರಾಯಿಕವಾಗಿ ಗದ್ಯರೂಪವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಶ್ಲೋಕಗಳೂ ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. ಇದನ್ನು 1804ರಲ್ಲಿ ತನಗೆ ಪರಿಚಯವಾದ ಮೆಕೆಂಜಿ ಎಂಬ ವಿದೇಶೀಯ ಸರದಾರನ ಸೂಚನೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಆಶ್ರಿತನಾಗಿದ್ದ ವೈದ್ಯಸೂರಿ ಪಂಡಿತನ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದಿಂದ 1838ರಲ್ಲಿ ಬರೆದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 11 ಅಧಿಕಾರಗಳಿವೆ. ಜೈನಧರ್ಮ ಪರವಾದ ಚರಿತ್ರೆ, ಪುರಾಣ ಇವಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ರಾಜರು ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ಅರಸರ ಇತಿಹಾಸ, ಕೆಲವು ಕವಿಗಳ ವಿಷಯಗಳೂ ನಿರೂಪಿತಗೊಂಡಿದ್ದು ಚಾರಿತ್ರಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಈ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಮಹತ್ವ ಲಭಿಸಿದೆ. ಹೊಸಗನ್ನಡ ಗದ್ಯದ ಕುರುಹುಗಳು ಈ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಣದೊರೆಯುತ್ತವೆ.

ರಾಮಕಥಾವತಾರ 16 ಆಶ್ವಾಸಗಳುಳ್ಳ ಚಂಪೂ ಗ್ರಂಥ. ನಾಗಚಂದ್ರನ ರಾಮಚಂದ್ರಚರಿತಪುರಾಣದ ಕಥೆಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಆ ಕಾವ್ಯದ ಅನೇಕ ಪದ್ಯಗಳೂ ಇದರಲ್ಲಿ ಅನುವಾದ ಗೊಂಡಿವೆ.

(ಕೆ.ಎಚ್.)

ದೇವದುರ್ಗ: ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಪಟ್ಟಣ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ರಾಯಚೂರು, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಮಾನ್ವಿ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗಸುಗೂರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಾನದಿ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿದು ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಿಂದ ಬೇರ್ಪಡಿಸಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1,541ಚ.ಕಿಮೀ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ದೇವದುರ್ಗ, ಗಬ್ಬೂರು, ಜಾಲಹಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಅರಕೆರೆ ನಾಲ್ಕು ಹೋಬಳಿಗಳಿದ್ದು 188 ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,22,457.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಕೆಲವು ಸಣ್ಣ ಬೆಟ್ಟಗಳನ್ನು ಕರಡೀಗುಡ್ಡ ಹಾಗೂ ಮಸರಕಲ್ಲು ಬೆಟ್ಟ ಶ್ರೇಣಿಗಳೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅವು ಸು. 1500' ಗಳಿಂದ 1774'ಗಳ ವರೆಗೆ ಇದ್ದು ಕರ್ಗಲ್ ಜಿನ್ನಣ್ಣನಪುರ, ಹುನಗುಂದಾಬಾದ, ರಾಮದುರ್ಗ, ದೇವದುರ್ಗ, ಕರಡಿಗುಡ್ಡ, ಗಬ್ಬೂರು ಹಾಗೂ ಗಣೇಕಲ್ಲು ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹರಡಿಕೊಂಡಿವೆ. ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿಯ ಸ್ವಲ್ಪ ಭಾಗವೂ ಗುಡ್ಡಗಳ ನಡುವೆ ಹರಿದಿದೆ. ಈ ಬೆಟ್ಟಗಳು ಗಣೇಕಲ್ಲು ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡ ಗಚ್ಚಿಯ ಶಿಲಾ ಜಾತಿಯನ್ನೂ ಕಾಚಾಪುರ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಲಾದಗಿ ಜಾತಿ ಶ್ರೇಣಿಯನ್ನೂ ಹೊಂದಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಭೂಮಿಯ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗ ಕೆಂಪು ಮರಳು ಮಿಶ್ರಿತ ಬೆಣಚುಕಲ್ಲು ಬೆರೆತ ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣದ್ದಾಗಿದ್ದರೆ ಜಾಲಹಳ್ಳಿ ಹಾಗೂ ದೇವದುರ್ಗ, ಇತರ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಕಪ್ಪು ಅಥವಾ ಎರೆಭೂಮಿ ಇದೆ. ಧಾರವಾಡ ಶಿಲಾಶ್ರೇಣಿ ವಿಶೇಷ ಖನಿಜ ಸಂಪತ್ತಿನಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಡೆಕ್ಕನ್ ಮೈನಿಂಗ್ ಕಂಪನಿಯವರು ಕೆಲಕಾಲ ವಂಡಳ್ಳಿ, ದೇವದುರ್ಗ ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಳಗಳ ಗಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಬಂಗಾರವನ್ನು ತೆಗೆದರು; ಆದರೆ ಅದರ ಉತ್ಪತ್ತಿಗಿಂತ ವೆಚ್ಚ ಹೆಚ್ಚಾದುದರಿಂದ ಗಣಿಕೆಲಸ ನಿಂತಿತು.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯ ದಂಡೆಯುದ್ದಕ್ಕೂ ತೆಳು ಅರಣ್ಯವಿದೆ. ಈ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ತರೆ, ತುಮರಿ (ಬೀಡಿ ಎಲೆಯ ಮರ), ಕಕ್ಕೆ, ಜಾಲಿ, ಬೆಟ್ಟಲ, ಹೊಂಗೆ, ಹುಣಿಸೆ, ಇಪ್ಪೆ, ಮುತ್ತುಗ, ತಿರುಮನ್, ದಿಂಡಿಗ, ಚುಜ್ಜಲು, ಬಿಜಸಾರ, ಹೊನ್ನೆ, ಮತ್ತಿ, ಬಾರಿ ಮುಂತಾದವೂ ಇಲ್ಲಿನ ಬೆಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಸೀತಾಫಲ ಹಣ್ಣಿನ ಗಿಡಗಳೂ ಸಾಕಷ್ಟಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಅಡವಿಗಳಲ್ಲಿ ಗಣಜಲು ಹುಲ್ಲೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತದೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 645 ಮಿಮೀ. ಕೃಷ್ಣಾನದಿ ಗುಡ್ಡಪ್ರದೇಶದಲ್ಲೇ ಹರಿಯುವುದರಿಂದ ನೀರಾವರಿಯ ಸೌಲಭ್ಯ ಅದರಿಂದ ಅಷ್ಟು ಆಗಿಲ್ಲ. ಕೃಷ್ಣಾ ಮೇಲ್ದಂಡೆ ಯೋಜನೆಗಳ ಅನ್ವಯ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿರುವ ಆಲಮಟ್ಟಿ ಮತ್ತು ನಾರಾಯಣಪುರ ಜಲಾಶಯಗಳಿಂದ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳಿಗೆ ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯ ಒದಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಹೆಚ್ಚು ನೀರಾವರಿಯೆಲ್ಲ ಕೆರೆಗಳ ಮೂಲಕವೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಜೋಳ, ಹತ್ತಿ, ಗೋದಿ, ಬತ್ತ – ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆಗಳು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಕೈಗಾರಿಕೆ ಕೈಮಗ್ಗವಾಗಿದ್ದು ದೇವದುರ್ಗದ ಬಟ್ಟೆಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧ.

ಗಬ್ಬೂರು, ಜಾಲಹಳ್ಳಿ, ಅರಕೆರೆ, ರಾಮದುರ್ಗ, ಮೊಸರಕಲ್ಲು, ಗಣೇಕಲ್ಲು, ವಂಡಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಕೊಪ್ಪರ– ಇವು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಇತರ ಮುಖ್ಯಸ್ಥಳಗಳು. ಗಬ್ಬೂರು **(ನೋಡಿ)** ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಊರಾದರೂ ಹಿಂದೊಮ್ಮೆ ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಮೆರೆದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥಳವಾಗಿತ್ತು.

ಮೊಸರಕಲ್ಲು ಮೊಸಳಿಕಲ್ (ಮಸಳಿಕಲ್) ಎಂಬ ಪ್ರಾಂತ್ಯ ವಿಭಾಗದ ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಳವಾಗಿತ್ತು. ಇದು ಶಿವಶರಣೆ ಮುಕ್ತಾಯಕ್ಕನ ಗಂಡನ ಊರು ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹರಿದಾಸರಾದ ಗೋಪಾಲ ದಾಸರು ಜನಿಸಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಇದೆ. ಕುಮಾರವಿಜಯ, ಬಸವಶತಕ, ಪಂಪಾಶತಕ, ಭುವನೈಕನಾಯಕೀಶತಕ ಮುಂತಾದ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಸಂಗವಿಭು ಗಣೇಕಲ್ಲಿನವನು. ರಾಮದುರ್ಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪುರಾತನ ಕೋಟೆಯಿದೆ. ಜಾಲಹಳ್ಳಿ ಒಂದು ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ. ಇಲ್ಲಿನ ನಿಂಬೆಹಣ್ಣು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ವಂಡಳ್ಳಿ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪುರಾತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅದಿರು ಕರಗಿಸುವ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿದ್ದವೆಂದು ತಿಳಿದುಬಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನದ ಗಣಿ ಇದ್ದು ಕೆಲಕಾಲ ಚಿನ್ನವನ್ನು ತೆಗೆದಿದ್ದರು. ಕೊಪ್ಪರ ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿಯ ದಂಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಯಾತ್ರಾಕ್ಷೇತ್ರ. ನೃಸಿಂಹಸ್ವಾಮಿ ಇಲ್ಲಿನ ಅಧಿದೈವ. ಇದು ಬಹಮನೀ ಹಾಗೂ ವಿಜಯನಗರದ ರಾಜರ ರಾಯಚೂರು ದೋಆಬ್ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ರಹದಾರಿಯಲ್ಲಿನ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಗ್ರಾಮವಾಗಿತ್ತು.

ದೇವದುರ್ಗ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ರಾಯಚೂರಿನಿಂದ 60 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 21,994. ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕೈಮಗ್ಗಗಳಿದ್ದು ಕೈಮಗ್ಗದ ಬಟ್ಟೆಗಳ ತಯಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಸರ್ಕಾರಿ ಆಡಳಿತ ಕಚೇರಿಗಳೂ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳೂ ಅಂಚೆ ತಂತಿ ಮತ್ತು ವೈದ್ಯಕೀಯ ಸೌಲಭ್ಯಗಳೂ ಇಲ್ಲಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಬೇಡರ ದೊರೆಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟು ಅವರ ಬಲವಾದ ಸ್ಥಾನವಾಗಿದ್ದ ಒಂದು ಪುರಾತನ ಗಿರಿದುರ್ಗವಿದೆ. ಒಂದನೆಯ ಆಸಫ್ ಜಾನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ದೇವದುರ್ಗ ಕಿಲ್ಲೆ ಬೇಡರ ದೊರೆಯೊಬ್ಬನ

ಆಡಳಿತಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟಿತ್ತು. ಆಸಫ್ ಜಾ ಆ ದೊರೆಯ ಸಹಾಯ ಕೋರಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಕೊಹರನ್ ಎಂಬ ಅರಬ್ ದಳವಾಯಿ ಕೆಲಕಾಲ ಈ ನಾಡನ್ನು ಆಳಿದ. ಆತ ನಿಜಾಮನ ಸೈನ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಹೋರಾಡದೆ ಫ್ರೇಜರಂ ಎಂಬವನಿಗೆ ಶರಣಾದ. ಆ ಮುಂದೆ ಅದು ನಿಜಾಮ ದೊರೆಗಳ ಅಧೀನದಲ್ಲಿಯೇ ಆ ರಾಜ್ಯ ವಿಲೀನವಾಗುವವರೆಗೆ ಇದ್ದಿತು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಮರದಲ್ಲಿ ದೇವದುರ್ಗವೂ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸಿತು. ಅದು ಬಾದಾಮಿಯನ್ನು 150 ಅರಬರ ಜೊತೆಗೆ ಮುತ್ತಿದ ನರಸಿಂಗರಾವ್ ಎಂಬ ನಾಯಕನಿಗೆ ಯೋಜನೆ ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳಲು, ಕೆಲಕಾಲ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸಲು ಕಾರ್ಯರಂಗವಾಗಿದ್ದಿತು. ಕರುಣೇಶ್ವರಪುರಾಣದ ಕರ್ತೃ ಚೆನ್ನಮಲ್ಲಕವಿ ಈ ಊರಿನವನು. **(ಎಸ್.ಜಿಎ.)**

ದೇವನಹಳ್ಳಿ: ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚಿಕ್ಕಬಳ್ಳಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕು, ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಶಿಡ್ಲಘಟ್ಟ ತಾಲ್ಲೂಕು, ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೊಸಕೋಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕು, ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉತ್ತರ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಹೊಸಕೋಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು, ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು ಸುತ್ತುವರೆದಿವೆ. ಆವತಿ, ದೇವನಹಳ್ಳಿ, ವಿಜಯಪುರ, ಬಾಗಲೂರು, ಕುಂದಾಣ ಮತ್ತು ಬೂದಿಗೆರೆ ಹೋಬಳಿಗಳಿದ್ದು, 277 ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 597.2 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,85,326.

ದೇವನಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಹೆಚ್ಚು ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಅಲೆಅಲೆಯಾಗಿ ಏರಿಳಿಯುವ ಇದರ ಸಾಮಾನ್ಯ ಮೇಲ್ಮೈ ಪಶ್ಚಿಮದಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಇಳಿಜಾರಾಗಿದ್ದು ಫಲವತ್ತಾದ ಕಣಿವೆ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸಣ್ಣ ಬೆಟ್ಟಗಳುಂಟು. ವಾಯುವ್ಯ ಮೂಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ದಿಬ್ಬಗೆರೆಬೆಟ್ಟ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅತ್ಯಂತ ಎತ್ತರದ ಬೆಟ್ಟ (1173 ಮೀ.). ಬೆಟ್ಟಹಲಸೂರಿನ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿರುವ ಬೆಟ್ಟ ಮತ್ತೊಂದು ಮುಖ್ಯವಾದದ್ದು.

ವಿನ್ಯಾಸ ಮತ್ತು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಳದಿಂದ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಭಿನ್ನವಾಗಿರುವ ಗ್ರಾನೈಟಿಕ್ ನೈಸ್‌ಶಿಲೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಎಲ್ಲ ಭಾಗಗಳಲ್ಲೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಬೆಟ್ಟ ಹಲಸೂರಿನ ಚಪ್ಪಡಿ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ವಿಧಾನಸೌಧದ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. ಕೊಯಿರಬೆಟ್ಟ ಚಪ್ಪಡಿಕಲ್ಲುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಹೊರದೇಶಗಳಿಗೂ ಇಲ್ಲಿಂದ ಚಪ್ಪಡಿಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ರಫ್ತು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕೆಂಪು ಲ್ಯಾಟರೈಟ್ ಮತ್ತು ಫಲವತ್ತಾದ ಜೇಡಿ ಮಿಶ್ರಿತ ಮರಳುಮಣ್ಣು ಇದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಹಿಂದೆ ದಂಡಕಾರಣ್ಯದ ಕುಂದಾರಣ್ಯದ ಭಾಗವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಎತ್ತರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕುರುಚಲು ಗಿಡಗಳ ಕಾಡುಗಳು ಇವೆ. ಕೆಲವು ರಾಜ್ಯ ಕಾಡುಗಳು ಮತ್ತು ರಕ್ಷಿತ ಕಾಡುಗಳು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ದಕ್ಷಿಣ ಪಿನಾಕಿನಿ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಹೊಸಕೋಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸಿ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖ ವಾಗಿ ಹರಿಯುವುದು. ವಿಜಯಪುರದ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಈ ನದಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ನದಿಯ ಬಲ ದಂಡೆಯ ಭೂಭಾಗಕ್ಕೆ ಇದರ ಜಲಾಶ್ರಯವಿದ್ದು ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿದೆ. ಈ ನದಿಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕೆರೆ ಮತ್ತು ಬಾವಿಗಳಿವೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅತಿ ದೊಡ್ಡಕೆರೆ ಅಣ್ಣೇಶ್ವರದ ಹತ್ತಿರವಿದ್ದು ಮತ್ತೊಂದು ದೊಡ್ಡ ಕೆರೆ ವಿಜಯಪುರದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಇದೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 701 ಮಿಮೀ. ರಾಗಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪ್ರಮುಖ ಆಹಾರ ಬೆಳೆ. ಜೋಳ, ಅವರೆ, ಕಡಲೆ, ಎಣ್ಣೆಕಾಳು ಉಳಿದ ಬೆಳೆಗಳು. ಬಾವಿಗಳಿಂದ ಕೆರೆಗಳಿಂದ ಭೂಮಿ ನೀರಾವರಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ. ಆಲೂಗೆಡ್ಡೆ, ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ, ಹೂಕೋಸು, ಎಲೆಕೋಸು, ಬಟಾಣಿ, ಈರುಳ್ಳಿ, ಗಜ್ಜರಿ, ಕೆಂಪು ಮೂಲಂಗಿ ಇಲ್ಲಿಯ ಪ್ರಮುಖ ತರಕಾರಿ ವ್ಯಾಪಾರಿ ಬೆಳೆಗಳು. ಕಬ್ಬು, ಬಾಳೆ ಮತ್ತು ಗೋವಿನ ಜೋಳ ಸಹ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಬತ್ತ, ಹಿಪ್ಪುನೇರಳೆ, ದ್ರಾಕ್ಷಿ ಇತರ ಬೆಳೆಗಳು. ಆವತಿ ಗ್ರಾಮದ ಸುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ದ್ರಾಕ್ಷಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ದೇವನಹಳ್ಳಿಯ ಚಕ್ಕೋತ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು.

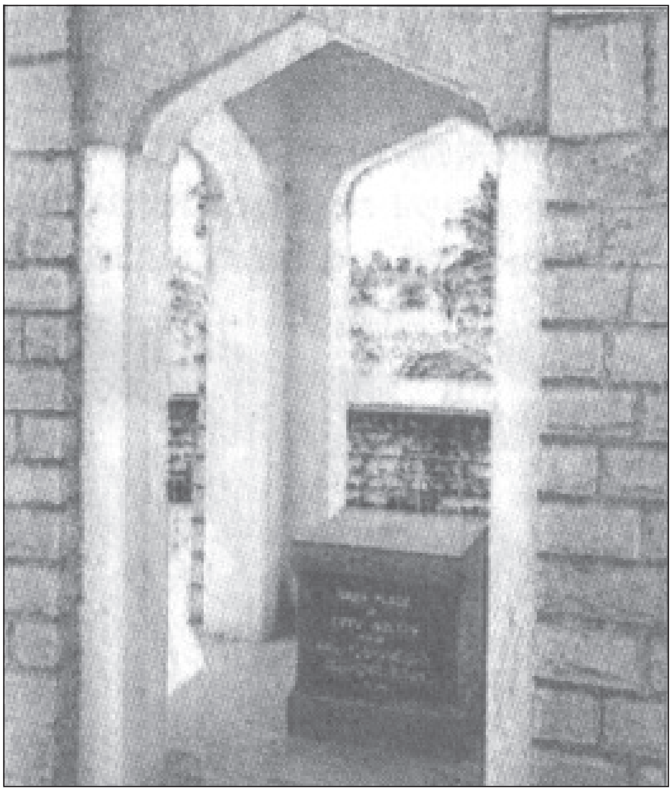

ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನನ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ, ದೇವನಹಳ್ಳಿ

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ದೇವನಹಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ವಿಜಯಪುರ ಎಂಬ ಎರಡು ಪಟ್ಟಣಗಳಿವೆ. ಬಾಗಲೂರು, ಮಾರೇನಹಳ್ಳಿ, ಬೂದಿಗೆರೆ, ಹುಣಸಮಾರನಹಳ್ಳಿ, ಕೊಡಿಗೆನಹಳ್ಳಿ, ಚಿಕ್ಕಜಾಲ, ಉತ್ತನಹಳ್ಳಿ, ಗಂಗಾವರ, ಚೌಡಪ್ಪನಹಳ್ಳಿ, ಮೈಲನಹಳ್ಳಿ, ಎಲಿಯೂರು, ಕೋರಮಂಗಲ, ಆವತಿ, ಹಾರೋಹಳ್ಳಿ, ಬಿಜ್ಜವಾರ, ಕಾರಹಳ್ಳಿ, ಕೊಯಿರ, ವಿಶ್ವನಾಥಪುರ, ನವರತ್ನ, ಅರದೇಶನಹಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಬೆಟ್ಟಹಲಸೂರು ಇಲ್ಲಿನ ಮುಖ್ಯ ಗ್ರಾಮಗಳು. ಕಲ್ಲುಚಪ್ಪಡಿಗೆ ಕೊಯಿರ ಗ್ರಾಮವೂ ರೇಷ್ಮೆ ಕೈಗಾರಿಕೆಗೆ ವಿಜಯಪುರ ಮತ್ತು ಬಾಗಲೂರುಗಳೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ನಲ್ಲೂರು ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥಳ. ಕುಂದಾಣ **(ನೋಡಿ)** ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ದೊರೆ ರಾಮನಾಥ 14ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲೇ ಬೆಂಗಳೂರು –ಚಿಕ್ಕಬಳ್ಳಾಪುರ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಹಾದು ಹೋಗಿದ್ದು ಬೆಟ್ಟಹಲಸೂರು, ದೊಡ್ಡಜಾಲ, ದೇವನಹಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಆವತಿಯಲ್ಲಿ ರೈಲ್ವೆ ನಿಲ್ದಾಣಗಳಿವೆ. ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ– ದೇವನಹಳ್ಳಿ –ಶಿಡ್ಲಘಟ್ಟ, ಬೆಂಗಳೂರು– ದೇವನಹಳ್ಳಿ –ನಂದೀದುರ್ಗ, ಬೆಂಗಳೂರು – ದೇವನಹಳ್ಳಿ –ಚಿಕ್ಕಬಳ್ಳಾಪುರ, ನಂದೀದುರ್ಗ–

ವಿಜಯಪುರ –ಶಿಡ್ಲಘಟ್ಟ, ಕೊಡಿಗೇನಹಳ್ಳಿ – ಬೂದಿಗೆರೆ – ಬೆಂಗಳೂರು ಮತ್ತು ದೇವನಹಳ್ಳಿ – ಚನ್ನರಾಯಪಟ್ಟಣ ರಸ್ತೆಗಳು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ರಸ್ತೆಗಳಾದ್ದು ಇವು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವ್ಯಾಪಾರವಾಣಿಜ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿವೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಜಯಪುರದಲ್ಲಿ ಪುರಸಭೆ ಮತ್ತು ದೇವನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ನಗರಸಭೆ ಇದೆ.

ದೇವನಹಳ್ಳಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಹೋಬಳಿಯ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಬೆಂಗಳೂರು– ಹೈದರಾಬಾದ್ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರಕ್ಕೆ 39 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಬೆಂಗಳೂರು–ಚಿಕ್ಕಬಳ್ಳಾಪುರದ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಈ ಪಟ್ಟಣದ ಮೂಲಕ ಹಾದುಹೋಗುತ್ತದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 52,946.

ದೇವನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ನಗರಸಭಾಡಳಿತವಿದೆ. ಉತ್ತಮ ಮಾರ್ಗಸಂಪರ್ಕ ಮತ್ತು ರೈಲ್ವೆ ನಿಲ್ದಾಣವಿದ್ದು ವ್ಯಾಪಾರಕೇಂದ್ರವಾಗಿದೆ. ದೇವನಹಳ್ಳಿ ಬಳಿ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ವಿಮಾನ ನಿಲ್ದಾಣ ನಿರ್ಮಿಸುವ ಯೋಜನೆ ಕಾರ್ಯಗತವಾಗುವ ಹಂತದಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ರೇಷ್ಮೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಇದೆ. ಪ್ರತಿ ಬುಧವಾರ ಇಲ್ಲಿ ಸಂತೆ ಸೇರುತ್ತದೆ.

ದೇವನಹಳ್ಳಿ ಮೂಲ ಹೆಸರು ದೇವನದೊಡ್ಡಿ. ಕಂಚಿಯಿಂದ ವಲಸೆ ಬಂದ ಆವತಿ ರಾಜವಂಶದ ಮಲ್ಲಭೈರೇಗೌಡ ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯೊಂದನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ (1501). ಇಲ್ಲಿ ಈತನ ವಂಶದವರು ಆಳಿದರು. 1749ರಲ್ಲಿ ದಳವಾಯಿ ನಂಜರಾಜಯ್ಯ ಇದನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿದ. ಹೈದರನ ಶೌರ್ಯ ಮೊದಲು ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದು ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿಯೇ. 1753ರಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪು ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ. ಕೋಟೆಯ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಹೈದರನ ಮನೆಯಿದ್ದ ಸ್ಥಳವನ್ನೂ ಟಿಪ್ಪು ಹುಟ್ಟಿದ ಎಡೆಯನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿನ ಜನರು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹಾಳಾಗಿದ್ದ ಇಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಹೈದರ್ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಮತ್ತೆ ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದ. ದೇವನಹಳ್ಳಿಗೆ ಟಿಪ್ಪು ಯೂಸಫಾಬಾದ್ (ಸುಂದರ ನೆಲೆ) ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟ. ಆದರೆ ಅದು ರೂಢಿಗೆ ಬರಲಿಲ್ಲ. ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವನಹಳ್ಳಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಟ್ಟಣವಾಗಿತ್ತು. 1791ರಲ್ಲಿ ಕಾರ್ನ್‌ವಾಲಿಸ್ ಇದನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ.

ದೇವನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಆಗಿನ ಕೋಟೆಕೊತ್ತಲಗಳು, ಸುಲ್ತಾನ್‌ಪೇಟೆ, ಬತೇರಿ, ಪೂರ್ಣಯ್ಯನ ಸರೋವರ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ. ಟಿಪ್ಪು ಹುಟ್ಟಿದ ಸ್ಥಳವನ್ನು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸ್ಮಾರಕವಾಗಿ ರಕ್ಷಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹಳೆಯದಾದ ನಂಜುಂಡೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ವೇಣುಗೋಪಾಲಸ್ವಾಮಿ ಗುಡಿ, ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ಗುಡಿ, ಆಂಜನೇಯ ಮತ್ತು ಗಂಗಮ್ಮ ಗುಡಿಗಳಿವೆ. ವೇಣುಗೋಪಾಲ ಮತ್ತು ನಂಜುಂಡೇಶ್ವರ ಗುಡಿಗಳು ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಕಾಲದ ಕೃತಿಗಳು. ಆ ಕಾಲದ ಅನೇಕ ಪೌರಾಣಿಕ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಈ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಪ್ರತಿ ಚೈತ್ರ ಹುಣ್ಣಿಮೆಯಂದು ವೇಣುಗೋಪಾಲ ಸ್ವಾಮಿ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. **(*;ಆರ್.ಎಸ್.ಆರ್.)**

ದೇವನಹಳ್ಳಿ ಪಾಳೆಯಗಾರರು: 16ನೆಯ ಶತಮಾನದಾರಭ್ಯ 18ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದವರೆಗೆ ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ದೇವನಹಳ್ಳಿಯಿಂದ ಆ ಸುತ್ತಣ ಪ್ರಾಂತ್ಯವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಪಾಳೆಯಗಾರರು. ದೇವನಹಳ್ಳಿಗೆ ಮೊದಲು ದೇವ ಎಂಬುವನು ಮುಖ್ಯಸ್ಥನಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ದೇವನದೊಡ್ಡಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿದ್ದು ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ಹಳ್ಳಿಯಾಗಿತ್ತಂತೆ. ಕಂಚಿಯಿಂದ ನಿರಾಶ್ರಿತನಾಗಿ ಬಂದು ಆವತಿಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದವನೊಬ್ಬನ ಮಗ ಮಲ್ಲಭೈರೇಗೌಡ 1501ರಲ್ಲಿ ದೇವನದೊಡ್ಡಿಯಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಅದಕ್ಕೆ ದೇವನಹಳ್ಳಿ ಅಥವಾ ದೇವಂಡಹಳ್ಳಿ ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟು, ಅದರ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಆತನ ಸಹೋದರ ಸಣ್ಣಭೈರೇಗೌಡನಿಗೆ ವಹಿಸಿದ. ಸಣ್ಣಭೈರೇಗೌಡ ನಲವತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಆಳಿ ಆ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ತಂದ. ಅವನ ಮಗ ಬೈರೇಗೌಡ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಆಳಿದ. ಅನಂತರ ಪುತ್ರಾನುಕ್ರಮವಾಗಿ ದಯಾಳು ಬೈಚೇಗೌಡ ಮೂವತ್ತೇಳು ವರ್ಷ, ಮುದ್ದಭೈರೇಗೌಡ ಇಪ್ಪತ್ತು ವರ್ಷ, ಇಮ್ಮಡಿ ಭೈರೇಗೌಡ ಮೂವತ್ತೇಳು ವರ್ಷ, ಗೋಪಾಲಗೌಡ ಮೂವತ್ತೈದು ವರ್ಷ, ದೊಡ್ಡಭೈರೇಗೌಡ ಐವತ್ತನಾಲ್ಕು ವರ್ಷ ಪಾಳೆಯಗಾರರಾಗಿದ್ದರು. ದೊಡ್ಡಭೈರೇಗೌಡನ ಮಗ ತಂಗಪ್ಪಗೌಡ ಹತ್ತು ತಿಂಗಳು ಆಳಿ ಮಕ್ಕಳಿಲ್ಲದೆ ಮಡಿದ. ಅನಂತರ ಅವನ ಬಂಧು ಚಿಕ್ಕಬಳ್ಳಾಪುರದ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪಗೌಡ ಪಾಳೆಯಗಾರನಾದ. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ದಳವಾಯಿ ನಂಜರಾಜಯ್ಯ ದೇವನಹಳ್ಳಿಗೆ ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿದ (1749). ಈ ಮುತ್ತಿಗೆ ಎಂಟು ತಿಂಗಳುಗಳ ಕಾಲ ಮುಂದುವರಿದು ಕೊನೆಗೆ ಪಾಳೆಯಗಾರ ಸೋತ. ದೇವನಹಳ್ಳಿ ಮೈಸೂರಿನ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಿತು. ಹೈದರ್ ಅಲಿಯ ಯುದ್ಧ ಪರಾಕ್ರಮ ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದುದು ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ. ಹೈದರ್ ದೇವನಹಳ್ಳಿಗೆ ತೆರಳಿದಾಗ, ಚಿಕ್ಕಪ್ಪಗೌಡ, ಗುತ್ತಿಯ ನಾಯಕ ಮುರಾರಿ ನಾಯಕನ ಸ್ನೇಹವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ, ಆತನ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಚಿಕ್ಕಬಳ್ಳಾಪುರದ ಕೋಟೆಯ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ನೇಮಿಸಿ, ತಾನು ನಂದಿದುರ್ಗಕ್ಕೆ ಪಲಾಯನ ಮಾಡಿದ. ಆದರೆ ಹೈದರ್ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪಗೌಡನನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿದು ಅವನನ್ನು ಮತ್ತು ಅವನ ಕುಟುಂಬದವರನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಸೆರೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟ. ಅಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪಗೌಡ ಮೃತನಾದ. ದೇವನಹಳ್ಳಿ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಹೋಯಿತು. **(ಎ.ವಿ.ವಿ.,; ಎಂ.ಕೆ.ಬಿ.)**

ದೇವನೂರು: ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಕಡೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕಡೂರಿನಿಂದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 21 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಗ್ರಾಮ ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,373. ಇದು ಜನಪ್ರಿಯ ಜೈಮಿನಿ ಭಾರತವನ್ನು ಬರೆದ ಕವಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀಶನ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ (ಸುರಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದೇವನೂರು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಇದೆ) ಹಾಗೂ ಪುರಾಣ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಸ್ಥಳವೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ನವಸಿದ್ಧರು ನಿಂತು ತಪಸ್ಸು ಮಾಡಿದ ಕ್ಷೇತ್ರವೆಂದೂ ಅಮರಪುರ, ಗೀರ್ವಾಣಪುರ, ಸುರಪುರ, ದೇವಪುರವೆಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತೆಂದೂ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ.

ದೇವನೂರು 13ನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದಲೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿತ್ತು. 1234ರ ಇಲ್ಲಿನ ಒಂದು ಶಾಸನ ಈ ಊರಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣಪುರವೆಂದು ಪ್ರತಿನಾಮವಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಕೆರೆಯ ಬಳಿ ಹಲವು ಹೊಯ್ಸಳ ಕೃತಿಗಳ ಅವಶೇಷಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಒಂದು ಜೈನಬಸದಿ ಇತ್ತೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಈಗಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಮೀಕಾಂತ ಅಥವಾ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯ ಸು. 17ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಕಣಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಕಟ್ಟಡ. ಅದರ ಒಳಗಿರುವ ವಿಗ್ರಹ ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ, ಒಳನವರಂಗ ಮತ್ತು ಹೊರನವರಂಗ ಇವೆ. ಒಳನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಾರುಗಳು ಮೊದಲಾದ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಲಕ್ಷ್ಮೀಶನದು (ಸ್ಥಳೀಯ ಹೆಸರು ಲಕ್ಷ್ಮೀಕಾಂತ ಹೆಬ್ಬಾರ). ಹೊರನವರಂಗದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕ್ಸೇನ, ಭೂದೇವಿ ಮೊದಲಾದ ದೇವವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ದೇವಾಲಯ ಪ್ರಾಕಾರದ ಹಿಂಗೋಡೆಯ ಬಳಿಯ ಮಂಟಪವೊಂದನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಮೀಶನ ಜನ್ಮಸ್ಥಳವೆಂದು ತೋರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಲಕ್ಷ್ಮೀಶನ ಮನೆಯ ನಿವೇಶನದ ಬಳಿ ಇರುವ ಒಂದು ಮಂಟಪ ಕವಿಯೇ ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ.

ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವೂ ಇದೆ. ಇದು ಹೊಯ್ಸಳ ಕಾಲದ ಸರಳ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿರುವ ಕಟ್ಟಡ. ದೇವಾಲಯದ ಬಳಿ ಸೂರ್ಯ, ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯರು, ಗಣೇಶ ಮೊದಲಾದ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಲಿಂಗವನ್ನು ಜಗನ್ನಾಥ ವಿಜಯವನ್ನು ಬರೆದ ಕವಿ ರುದ್ರಭಟ್ಟ ನರ್ಮದೆಯಿಂದ ತಂದು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ.

(ಕೆ.ಟಿ.ಆರ್.)

ದೇವನೂರು ಮಹಾದೇವ: 1948– . ಕನ್ನಡದ ದಲಿತ ಬಂಡಾಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ದಲಿತ ಸಂವೇದನೆಗಳನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ಸೃಜನಶೀಲವಾಗಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಥೆಗಾರ, ಕಾದಂಬರಿಕಾರ ಹಾಗೂ ಸಾಮಾಜಿಕ ಹೋರಾಟಗಾರರು. ಇವರ ನಿಜವಾದ ಹೆಸರು ಎನ್. ಮಹಾದೇವಯ್ಯ. ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ನಂಜನಗೂಡು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದೇವನೂರಲ್ಲಿ 1948 ಜೂನ್ 10ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ನಂಜಯ್ಯ ಪೊಲೀಸ್ ಕಾನ್ಸ್‌ಟೇಬಲ್ ಆಗಿದ್ದರು. ತಾಯಿ ನಂಜಮ್ಮ. ದೇವನೂರು, ನಂಜನಗೂಡು, ಮೈಸೂರುಗಳಲ್ಲಿ ಮಹಾದೇವ ಅವರ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಜರುಗಿತು. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದಿಂದ ಕನ್ನಡ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಅನಂತರ ಕೆಲ ಕಾಲ ಮೈಸೂರಿನ ಭಾರತೀಯ ಭಾಷಾ ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಪಕ ಸಂಶೋಧಕರಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು (1989). ಅನಂತರದ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಾವಧಿ ವ್ಯವಸಾಯಗಾರರಾದರು.

ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಮಹಾದೇವ ಸಾಹಿತ್ಯ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದರು. ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಇವರು ಬರೆದದ್ದು ಕವನಗಳನ್ನು. ನವ್ಯಸಾಹಿತ್ಯ ಉತ್ತುಂಗ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇವರು ಕಥಾ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದರು. ಅಮಾಸ, ಡಾಂಬರು ಬಂದುದು, ಮಾರಿಕೊಂಡವರು ಮೊದಲಾದ ದಲಿತ ಸಂವೇದನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಮೌಲಿಕ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ವಲಯದಲ್ಲಿ ಈ ಕಥೆಗಳು ಬಹುಬೇಗ ಚರ್ಚೆಗೊಳಗಾದವು. ಜೊತೆಗೆ ನವ್ಯೋತ್ತರದ ಅಗ್ರಗಣ್ಯ ಲೇಖಕನೆನಿಸುವ ಸೂಚನೆಗಳನ್ನು ನೀಡಿದವು. ಕಾಲಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಇವರು ದ್ಯಾವನೂರು (1973, ಕಥಾಸಂಕಲನ), ಒಡಲಾಳ (1981, ಕಾದಂಬರಿ), ಕುಸುಮಬಾಲೆ (1988, ಕಾದಂಬರಿ) ಈ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಹೊರ ತಂದರು. ಸಂಖ್ಯಾದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕೃತಿಗಳು ಕಡಿಮೆ ಎನಿಸಿದರೂ ಸತ್ತ್ವದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ, ಹಿರಿಮೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಇವು ಮಹತ್ತ್ವದ ಕೃತಿಗಳು.

ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾನಂತರದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ರೂಢಿಗೆ ಬಂದ ಶಿಕ್ಷಣ ಕ್ರಮ, ಅಂಬೇಡ್ಕರ್ ಚಳವಳಿಯ ಪ್ರಭಾವ ಮತ್ತು ಆಧುನಿಕ ವಿದ್ಯಮಾನಗಳಿಂದಾದ ದೃಷ್ಟಿಕೋನಗಳಿಂದ ದಲಿತರಲ್ಲಿ ಜಾಗೃತಿ ಮೂಡಿ ದಲಿತ ಲೇಖಕರು, ದಲಿತ ಪ್ರಪಂಚದ ಒಳ ಹೊರಗನ್ನು ಅದುವರೆಗೆ ಕಂಡರಿಯದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅನಾವರಣ ಮಾಡತೊಡಗಿದರು. ಶತಶತಮಾನಗಳಿಂದ ದಲಿತರನ್ನು ಕಾಡುತ್ತ ಬಂದಿರುವ ಅಸ್ಪೃಶ್ಯತೆ, ಧಾರ್ಮಿಕ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಅಮಾನುಷ ಪದ್ಧತಿಗಳು, ಅಪಮಾನದ ಸಂಗತಿಗಳು ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನಾವರಣಗೊಳ್ಳತೊಡಗಿದವು. ದಲಿತನೊಬ್ಬನ ಸಂಕಷ್ಟಗಳು ಸಾಮಾಜಿಕ ಸಂಘರ್ಷವೊಂದಕ್ಕೆ ಪ್ರೇರಣೆಯಾಗಬೇಕು ಎಂಬುದು ದಲಿತ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಮುಖ್ಯ ಲಕ್ಷಣವೆನಿಸಿತು. ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ದಲಿತ ಲೋಕವನ್ನು, ದಲಿತ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಸೂಕ್ಷ್ಮಗಳನ್ನು ತೆರೆದಿಡುವುದೇ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ವಿಷಯವಾಯಿತು. ಮಹಾದೇವ ಅವರ ಕಥಾ ಸಾಹಿತ್ಯ ಈ ಮಾತಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಇವರ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ದಲಿತರ ವಾಸಸ್ಥಾನ, ಹಟ್ಟಿ, ಹರಿದಿರುವ ಬಟ್ಟೆ, ಊರಿನ ದಾರಿಯ ವಿವರಗಳು ಕುವೆಂಪು ಅವರ ಕಾದಂಬರಿಗಳಲ್ಲಿನ ಕಾಡಿನ ವಿವರಗಳಂತೆ ದಟ್ಟವಾಗಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಒಂದು ದಹನದ ಕತೆಯಲ್ಲಿ ನಾಯಕ ಕಾಣುವ ತನ್ನ ಹಟ್ಟಿಯ ವರ್ಣನೆ ಈ ಮೇಲಿನ ಮಾತಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ ಎಂಬಂತಿದೆ. ಇಂಥ ಬರೆವಣಿಗೆಯ ಮೂಲಕ ಪ್ರಪ್ರಥಮಬಾರಿಗೆ ದಲಿತರ ಊರು ಕೇರಿಗಳ ವಿಷಯ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಟ್ಟುವಂತೆ ಚಿತ್ರಿತವಾಯಿತು.

ದ್ಯಾವನೂರು ಕಥಾಸಂಕಲನದ ಅನಂತರ ಬಂದ ಒಡಲಾಳ ಕಾದಂಬರಿ ದಲಿತ ಕುಟುಂಬಗಳ ಬದುಕನ್ನು ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಸಿದ ಕೃತಿ. ದಲಿತ ಬದುಕಿನ ವಿವಿಧ ಮುಖಗಳನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸುವಲ್ಲಿ ಮಹಾದೇವ ಯಶಸ್ವಿ ಬರೆಹಗಾರರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಕವ್ವ ಈ ಕಾದಂಬರಿಯ ಕೇಂದ್ರ ಪಾತ್ರ. ಇವಳ ಸುತ್ತ ಹಬ್ಬಿರುವ ವರ್ತಮಾನದ ಶೋಷಣೆ ಮೂಲ ಬದುಕಿನ ನಿರೂಪಣೆಯ ಈ ಬರೆವಣಿಗೆಗೆ ಲಾಲಿತ್ಯವಿದೆ, ಹಾಸ್ಯವಿದೆ, ಮೆಲುದನಿ ಇದೆ, ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಕುವೆಂಪು ಮತ್ತು ಮಾಸ್ತಿಯವರನ್ನು ನೆನಪಿಸುವಂತಿದೆ. ಅಷ್ಟರಮಟ್ಟಿಗೆ ದಲಿತ ಸಂವೇದನೆ ಪ್ರಕಟವಾಗಿದೆ.

ಕುಸುಮಬಾಲೆ ಮಹಾದೇವ ಅವರ ಮೂರನೆಯ ಕೃತಿ. ಈ ಕಾದಂಬರಿಯ ರಚನಾ ಸ್ವರೂಪ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದದ್ದು. ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕತೆಯನ್ನು ಹೇಳದೆ ಭೂತ, ವರ್ತಮಾನ ಮತ್ತು ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳತೊಡಗಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಹೊಲೆಯರ ಕೇರಿಯಲ್ಲಿ ಜರುಗುವ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಗಳೆಲ್ಲ ವರ್ತಮಾನಕ್ಕೂ ಅಕ್ಕಮಹಾದೇವಮ್ಮ ಮತ್ತು ಯಾಡರ ವಿವರಗಳು ಭೂತಕಾಲಕ್ಕೂ ಪರ್ಸಾದ (ಕುಸುಮಳ ತಮ್ಮ), ಈರಿಯ ಮಗು ಕೆಂಪಿಯ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿರುವ ಶಿಶು ಇವು ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವಾಗಿವೆ. ಜೀವಾತ್ಮಕ್ಕೂ ಮಂಚಕ್ಕೂ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಸಂಭಾಷಣೆ, ಜೋತಮ್ಮಗಳ ನಡುವೆ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಚರ್ಚೆ, ಜನನ ಮರಣಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಜಾನಪದಗಳು ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲೆ ಮತ್ತೊಂದು ಹಂತವನ್ನು ತಲುಪುವಂಥವು. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಲಸು ಮೇಲೋಗರವಾಗಿರುವ, ಎಲ್ಲೆಲ್ಲೋ ಹರಡಿಕೊಂಡಿರುವ ವಿವರಗಳನ್ನು ತುಂಬ ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಿಂದ ಗಂಭೀರವಾಗಿ ಗಮನಿಸುತ್ತ ಕ್ರೋಢೀಕರಿಸುತ್ತ ಹೋದರೆ ಕಾದಂಬರಿಯ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಲೇಖಕರು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಕತೆಯನ್ನು ಅದರ ವಸ್ತುವನ್ನು ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಸಾಧ್ಯತೆ ಇದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಮಹಾದೇವ ಅವರ ಉಳಿದೆರಡು ಕೃತಿಗಳಿಗಿಂತ ಇದು ಭಿನ್ನ ಸ್ವರೂಪದ್ದಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಭಾಷೆ ಅದುವರೆಗೆ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ದಾಖಲಾಗಿರದ ಗ್ರಾಮ್ಯ ಸೊಗಡಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಏನೂ ಅರಿಯದ ಪರ್ಸಾದನಂಥವರು ಪಡುವ ಸಂತೋಷ, ಕುಸುಮ ಈರಿಯಂಥವರು ಅನುಭವಿಸುವ ಯಾತನೆ, ತಮ್ಮ ಮಿತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಗಾರಸಿದ್ಧಮಾವ, ಯಾಡ, ಅಮಾಸ ಮೊದಲಾದವರು ಪಡುವ ಶ್ರಮ, ಸಂದಿಗ್ಧತೆಯ ಸಂದರ್ಭಗಳು ಬಂದೊದಗಿದ್ದರೂ ತಮ್ಮ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಸುಖ ಸಂತೋಷಗಳಿಗೆ ಧಕ್ಕೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲಾರದ ಚೆನ್ನನ ಅಪ್ಪನಂಥವರ ಲವಲವಿಕೆಯ ಬದುಕು ಇತ್ಯಾದಿಗಳೆಲ್ಲ ಸಂವೇದನಾಶೀಲ

ಚೌಕಟ್ಟಿನೊಳಗೇ ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಇಲ್ಲಿಯ ಬದುಕಿನಲ್ಲಿ ವೈವಿಧ್ಯತೆ ಇದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರೇರಕವಾಗಿರುವ ಪರಿಸರದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ವಿವರಗಳನ್ನು ಕೇವಲ ಚರ್ಚೆಗೆ, ಪರಿಶೀಲನೆಯ ಹಂತಕ್ಕೆ ಸೀಮಿತಗೊಳಿಸದೆ ಮೌಖಿಕ ಅಂಶಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಟ್ಟಾರೆಯಾಗಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಸುಂದರ ಕಥಾ ಚೌಕಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಅಳವಡಿಸುವ ಕುಶಲಗಾರಿಕೆಯನ್ನು ಕಾದಂಬರಿಗಾರರು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

60–70ರ ದಶಕದಲ್ಲಿನ ಲೋಹಿಯಾವಾದಿ ಸಮಾಜವಾದಿ ಪಕ್ಷ, ಸಮಾಜವಾದಿ ಯುವಜನಸಭಾದ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗಿದ್ದ ಮಹಾದೇವ ಅವರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದ ಮೇಲೆ ಅನಂತಮೂರ್ತಿ, ಆಲನಹಳ್ಳಿಕೃಷ್ಣ ಮೊದಲಾದ ಲೇಖಕರ ಪ್ರಭಾವವೂ ಆಗಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ದೆಸೆಯಲ್ಲಿಯೇ ನರ ಎಂಬ ಪ್ರತಿಭಟನಾ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕ ಪ್ರಕಾಶಕರಾಗಿದ್ದ ಮಹಾದೇವ ಅವರು 1975ರಲ್ಲಿ ಜಯಪ್ರಕಾಶ ನಾರಾಯಣರು ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದಾಗ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸಭೆಯೊಂದರ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆ ವಹಿಸಿದ ಗೌರವಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು 1979ರಲ್ಲಿ ದಲಿತ ಬಂಡಾಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚಳವಳಿಯ ನಿಕಟ ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದಿದ್ದ ದಲಿತಸಂಘರ್ಷ ಸಮಿತಿಯ ಪ್ರಧಾನ ಸಂಘಟಕರಾಗಿಯೂ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. 1989ರಲ್ಲಿ ಅಮೆರಿಕದ ಅಯೋವ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಇಂಟರ್‌ನ್ಯಾಷನಲ್ ರೈಟಿಂಗ್ ಪ್ರೋಗ್ರಾಮ್‌ನಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸಿದ್ದರು. ಇವರು ಹಂಪಿಯ ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಸಂದರ್ಶಕ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿಯೂ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಮಹಾದೇವ ಅವರ ಕಥಾ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಗಮನ ಸೆಳೆದ ಒಡಲಾಳ, ಕುಸುಮಬಾಲೆ ಮತ್ತು ಅಮಾಸ ಇವೆಲ್ಲ ನಾಟಕಗಳಾಗಿ ರೂಪಾಂತರಗೊಂಡು ರಂಗಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿವೆ. 1984ರಲ್ಲಿ ಕಲ್ಕತ್ತೆಯ ಭಾರತೀಯ ಭಾಷಾಪರಿಷತ್ತು ಒಡಲಾಳಕ್ಕೆ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ. 1991ರಲ್ಲಿ ಕುಸುಮಬಾಲೆಗೆ ಕೇಂದ್ರಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ದೊರಕಿತು. 1995ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಗೌರವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭಿಸಿವೆ. ಇವರ ಕೃತಿಗಳು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಹಾಗೂ ಮತ್ತಿತರ ಭಾರತೀಯ ಭಾಷೆಗಳಿಗೆ ಅನುವಾದಗೊಂಡಿವೆ. ಯಾರ ಜಪ್ತಿಗೂ ಸಿಗದ ನವಿಲುಗಳು ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕುರಿತ ಚರ್ಚೆ ಹಾಗೂ ವಿಮರ್ಶೆಯ ವಿಶೇಷ ಬಗೆಯ ಕೃತಿಯಾಗಿದೆ.

(ಜಿ.ಆರ್.ಟಿ)

ದೇವಪುರ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಸುರಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಗ್ರಾಮ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 3,872. ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಸ್ಥಳ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯ ಪಡೆದಿತ್ತು. ಪ್ರಾಚೀನ ನಗರ ಮಂಡಲಕ್ಕೆ ಈ ಸ್ಥಳ ಸೇರಿದ್ದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಕೃಷ್ಣಾ (ಪೆರ್ದೊರೆ) ನದಿಯ ಎರಡೂ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುದ್ದೇಬಿಹಾಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಾನ್ವಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನವರೆಗೆ ಸಗರ 500, ಸಗರ 300 ಮುಂತಾಗಿ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಸಗರನಾಡು ವ್ಯಾಪಿಸಿತ್ತು. ಕೃಷ್ಣಾನದಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ 8 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಚಾಳುಕ್ಯ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ ಜಯಸಿಂಹನಿಂದ ಪೋಷಿತವಾದ ತಿಂಥಣಿ ಎಂಬ ಘಟಿಕಾ ಸ್ಥಾನವಿದ್ದ ಸ್ಥಳ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದೆ. ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ವಿಘಟನೆಯಾದಾಗ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಮನೆತನವೊಂದಕ್ಕೆ ದೇವಪುರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಯಿತು. ಸುರಪುರ ಸಂಸ್ಥಾನದ ರಾಜಮನೆತನದ ಮೂಲಪುರುಷರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದ ಹಣಮನಾಯಕ ಕಕ್ಕೇರಿಯಿಂದ ದೇವಪುರಕ್ಕೆ ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಸ್ಥಳಾಂತರಿಸಿದ. ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಔರಂಗಜೇಬನು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತಕ್ಕೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಬಂದಾಗ ದೇವಪುರದಲ್ಲಿ ಬೀಡುಬಿಟ್ಟಿದ್ದ. ಬಿಜಾಪುರದ ಸುಲ್ತಾನರ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಪರಗಣಿ ದೇವಪುರವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿತ್ತು.

ಈಗ ದೇವಪುರ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ಗ್ರಾಮ ಜನಸಂಖ್ಯೆ 3,872. ಊರಿನ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಾಚೀನ ಬಾವಿಯಿದೆ. ಇದರ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ, ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳು, ಸುತ್ತಲು ಗೋಡೆಗಳನ್ನು ಸುಂದರವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಬಾವಿಯಿಂದ ಊರಿನ ಕಡೆ ಬರುವ ಹಾದಿಯಲ್ಲಿ ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಪ್ಪುಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಒಳಗೆ ಲಿಂಗವಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿರುವ ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕಗುಡಿ. ಇದರ ದ್ವಾರಪಾಲಕ ವೈಷ್ಣವಮೂರ್ತಿ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದೊಂದು ವಿಷ್ಣುದೇವಾಲಯವಾಗಿದ್ದಿರಬೇಕೆಂಬ ಅನುಮಾನ ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ.

ಊರಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹೂಡೇವು (ಕೋಟೆಯ ಬುರುಜು) ಮತ್ತು ಅದರ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಾಲಯದ ಗೂಡು ಇವೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀಕಾಂತ ದೇವಾಲಯವಿದ್ದಿರಬೇಕೆಂದೂ ಜೈಮಿನಿ ಭಾರತದ ಕರ್ತೃ ಲಕ್ಷ್ಮೀಶ ಈ ಊರಿನವನೆಂದೂ ಆತನ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಪೆರ್ದೊರೆ (ಕೃಷ್ಣಾನದಿ) ಛಾಯಾಭಗವತಿ ಮೊದಲಾದ ಆಧಾರಗಳ ಮೇಲೆ ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಈ ಬಗ್ಗೆ ಖಚಿತವಾಗಿ ಹೇಳಲು ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಆಧಾರಗಳು ದೊರೆಯಬೇಕಾಗಿದೆ.

ಊರಿನ ಮಸೀದಿಯೊಂದರ ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ 1114 ರ ಶಾಸನವೊಂದರ ಚಪ್ಪಡಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿನ ನಗರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದಾನವಿತ್ತುದರ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಆದರೆ ಶಾಸನದ ಮುಖ್ಯ ಭಾಗ ಗೋಡೆಯ ಒಳಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಪೂರ್ಣ ಪಾಠವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ. **(ಎಸ್.ಜಿಎ.)**

ದೇವಪ್ಪಕವಿ: ಸು. 1540. ಜೈನಕವಿ. ರಾಮವಿಜಯಚರಿತೆ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯದ ಕರ್ತೃ. ಹೊಯ್ಸಳ ದೇಶದ ಚೆಂಗನಾಡಿನ ಹುಣಸೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ರಾವಂದೂರು (ಈಗಿನ ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕು) ಇವನ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ಅಜ್ಜ ಚೆಂಗನಾಡಪೊಳಲ ಸಚಿವ ದೇವಪ್ಪ, ತಂದೆ ಬುಕ್ಕರಸ, ತಾಯಿ ಪಾಯಮ್ಮ. ಕವಿ ರಾವಂದೂರನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ, ಈಗಿನ ಕೊಡಗಿನ ನಂಜರಾಯಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಬಂದು, ಅಲ್ಲಿ ವೀರಶೈವನೂ ಕರೆದೀಪ ದಾನಿಯೂ ಆಗಿದ್ದ ನಂಜುಂಡರಾಯನಿಗೆ ಹಿತವನಾಗಿ ಮಂತ್ರಿಪದವಿಯಲ್ಲಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವ ಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಗಜಗ, ಗುಣವರ್ಮ, ವಿಜಯ, ಪೊನ್ನ, ಅಗ್ಗಳ, ರನ್ನ, ಪಂಪ, ನೇಮಿಚಂದ್ರ, ನಾಗಚಂದ್ರ ಇವರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾನೆ. ತನ್ನ ಕಾವ್ಯ ಇಂಗಡಲಿನ ರಸದಂತೆ, ಅಂಬುಜಾಕ್ಷಿಯರ ಕಂಬುಕಂಧರದಾಲಿಂಗನದಂತೆ, ಪೊಸಜವ್ವನೆಯ ಬೇಟದ ಸುಗ್ಗಿಯಂತೆ ಸಂತಸವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಗುಣದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ ಎಂದು ಕವಿ ಹೆಮ್ಮೆಯಿಂದ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ತನ್ನನ್ನು ಕೋವಿದರುಗಳ ಹೃತ್ಕಮಲಭಾಸ್ಕರ, ವಾಗ್ದೇವಿಯ ಮುಖಮಣಿಮುಕುರ, ಭಾವಕರುಗಳ ಸಂತಸಸಾಗರಮಿತ್ರ ಎಂದೂ ಕರೆದುಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.

ರಾಮವಿಜಯಚರಿತೆ ಸಾಂಗತ್ಯದಲ್ಲಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 20 ಸಂಧಿಗಳೂ ಸು. 3000 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. ಗುಣಭದ್ರಾಚಾರ್ಯರ ಉತ್ತರಪುರಾಣದ ಮುನಿಸುವ್ರತಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ರಾಮಾಯಣ ಈ ಕಾವ್ಯದ ವಸ್ತು. ಇದು ಪಂಪರಾಮಾಯಣದ ಕಥೆಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾಗಿದೆ. ಶೈಲಿ ಸರಳವಾಗಿದೆ. ಬಂಧ ಲಲಿತವಾಗಿದೆ. ತಾನು ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಬರೆದಿರುವುದು ಭವ್ಯರ ಮೆಚ್ಚುಗೆಗಾಗಿ ಎಂಬುದು ಕವಿಯ ಹೇಳಿಕೆ. **(ಟಿ.ಕೆ.ಬಿ.)**

ದೇವರಗುಡ್ಡ: ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ರಾಣಿಬೆನ್ನೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಸೇರಿದ ಒಂದು ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರ. ರಾಣಿಬೆನ್ನೂರಿಗೆ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಸು.13ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ, ದೇವರಗುಡ್ಡ ರೈಲು ನಿಲ್ದಾಣದಿಂದ ಸು.5ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಊರಿನ ಮೂಲ ಹೆಸರು ಗುಡ್ಡ ಗುಡ್ಡಾಪುರ. ಊರಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತಿರುವ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ಮಾರ್ತಾಂಡ, ಭೈರವ, ಮಲ್ಲಾರಿ ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರುಗಳುಳ್ಳ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಮೈಲಾರಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಶಿವನು ಇಲ್ಲಿ ಮಲ್ಲಾರಿಯ ಅವತಾರದಿಂದ ನಾಯಿಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಏಳು ಕೋಟಿದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಮಲ್ಲಾಸುರನನ್ನು ಕೊಂದನೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ. ಈ ಆರಾಧ್ಯಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ವಿವಿಧ ಪಂಗಡದವರು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇವನ ಅನುಯಾಯಿಗಳಿಗೆ ಗೊರವ, ಗ್ವಾರೆಪ್ಪ, ಗೊಗ್ಗಯ್ಯನೆಂದು ಕರೆಯುವರು. ಕಂಬಳಿಯ ನಿಲುವಂಗಿ, ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಭಂಡಾರವನ್ನಿಡಲು ಹುಲಿಯ ಚರ್ಮದ ಚೀಲ, ಕವಡೆಯ ಸರ, ಹೆಗಲಿಗೆ ನೇತುಬಿದ್ದ ಡೋಣಿ (ಭಿಕ್ಷಾಪಾತ್ರೆ) ಇವರ ವಿಶಿಷ್ಟ ವೇಷಭೂಷಣಗಳು. ಕೈಯಲ್ಲಿ ಡಮರು, ತ್ರಿಶೂಲಗಳು ಹಾಗೂ ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ದೀವಟಿಗೆ ಇರುತ್ತವೆ. ಭಿಕ್ಷಾಟನೆ ಇವರ ವೃತ್ತಿ.

ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ದಸರ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಬಹುದೊಡ್ಡ ಜಾತ್ರೆ ನೆರೆಯುವುದು. ಆಗ ಇಲ್ಲಿಗೆ ನಾಡಿನ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಿಂದ ಭಕ್ತಾದಿಗಳು ಬರುವರು. ಆಗ ಮೈಗೆ ಗೂಟಗಳನ್ನು ಬಡಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು, ಆ ಗಾಯದಲ್ಲಿ ಮುಳ್ಳಿನ ಡೊಣ್ಣೆಗಳನ್ನು ಹಾಯಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಅಂಗೈಯಲ್ಲಿ ಆರತಿಯನ್ನು ಹಚ್ಚಿಕೊಂಡು ದೇವರಿಗೆ ಬೆಳಗುವುದು, ದೇವರೆದುರು ಕಬ್ಬಿಣ ಸರಪಳಿಯನ್ನು ಹರಿಯುವುದು ಮೊದಲಾದ ಪವಾಡಗಳನ್ನೂ ಮಳೆಬೆಳೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಭವಿಷ್ಯವನ್ನು ನುಡಿಯುವ ಕಾರಣಿಕವನ್ನೂ ನಡೆಸುತ್ತಾರೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಮೈಲಾರನ ಉದ್ಭವಮೂರ್ತಿಯಲ್ಲದೆ ತುಪ್ಪದ ಮಾಳವ್ವ ಮಾಳಸಾ ಮತ್ತು ಹೆಗ್ಗಪ್ಪ ಇವರ ಗುಡಿಗಳೂ ಇವೆ. ಪ್ರತಿ ಹುಣ್ಣಿಮೆಗೂ ಭಕ್ತಾದಿಗಳು ಈ ದೇವರ ದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಬರುವುದುಂಟು. ದಸರ ಜಾತ್ರೆಯ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ದನಗಳ ಜಾತ್ರೆಯೂ ಸೇರುವುದು. ದೇವಸ್ಥಾನದ ಆಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಒಂದು ಮಂಡಳಿ ಇದೆ. ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲಿಂದ ದೂರದ ತುಂಗಭದ್ರಾನದಿಯ ಮತ್ತು ಇತರ ಪ್ರಕೃತಿದೃಶ್ಯ ನಯನಮನೋಹರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಊರಿಗೆ ಉತ್ತಮ ಮಾರ್ಗ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ.

(ಎಸ್.ಎಸ್.ಬಿ.)

ದೇವರಗುಡ್ಡರು: ಜನಪದ ಧಾರ್ಮಿಕ ವೃತ್ತಿಗಾಯಕರು. ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಇವರು ಮಂಡ್ಯ ಹಾಗೂ ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಭಾಗಗಳಲ್ಲೂ ಕಾಣಬರುತ್ತಾರೆ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲೇ ಅಲ್ಲದೆ ವಿರಳವಾಗಿ ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಸೇಲಂ ಮತ್ತು ಕೊಯಮತ್ತೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತಾರೆ. ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಏಳುಮಲೆ ಮಾದೇಶ್ವರನ ಪರಮಭಕ್ತರಾದ ಇವರನ್ನು ದೇವರಗುಡ್ಡರು, ಸಿರಿಯದೇವರ ಗುಡ್ಡರು ಮುಂತಾಗಿ ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇವರು ಬಳಸುವ ಕಂಚಿನ ತಾಳಗಳಿಗೆ ಕಂಸಾಳೆ (ನೋಡಿ) ಎಂದು ಹೆಸರಿಸುವುದರಿಂದ ಇವರನ್ನು ಕಂಸಾಳೆಯವರು, ಕೈಸಾಳೆಯವರು, ಕೈತಾಳದವರು ಎಂದೂ ಗುರುತಿಸುವುದುಂಟು.

ಕಂಸಾಳೆಯನ್ನು ಹಿಡಿಯುವುದಕ್ಕೆ ಬೇಕಿರುವ ಅರ್ಹತೆ ಎಂದರೆ ದೇವರ ಗುಡ್ಡನಾಗುವುದು. ಮಲೆಯ ಮಾದೇಶ್ವರ ಕಂಚಿನ ತಾಳಗಳನ್ನು ನುಡಿಸುತ್ತ ಭಿಕ್ಷಮಾಡುತ್ತಿದ್ದದ್ದರಿಂದ ದೇವರಗುಡ್ಡರಿಗೆ ಕಂಸಾಳೆಗಳು ಮಾದೇಶ್ವರನ ಬಿರುದುಗಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಕಂಸಾಳೆ ಪವಿತ್ರ ಹಾಗೂ ಪೂಜನೀಯ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಇವರು ಕಂಚಿನ ತಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಊಟಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೆ ಕಥೆ ಮಾಡುವಾಗ ಅಥವಾ ಭಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಾಗ ಎಕ್ಕಡಗಳನ್ನು ಮೆಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ.

ದೇವರಗುಡ್ಡರ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಉಡುಗೆ ತೊಡುಗೆಗಳೆಂದರೆ ಕಂಕುಳಲ್ಲಿ ಬೆಳ್ಳಿಕಟ್ಟಿನ ನಾಗಬೆತ್ತ, ಭುಜದಲ್ಲಿ ನಾಕುಪಾದದ ಜೋಳಿಗೆ, ಬೆನ್ನಿಗೆ ಹಸುಬೆ ಚೀಲ, ಕೈಯಲ್ಲಿ ಕಂಸಾಳೆ, ಹಣೆಗೆ ಮೂರು ಕಟ್ಟಿನ ವಿಭೂತಿ, ಕಣ್ಣಿನ ರಪ್ಪೆ, ಕಿವಿ, ಕುತ್ತಿಗೆಗಳಿಗೂ ವಿಭೂತಿಯ ಅಲಂಕಾರ, ಕುತ್ತಿಗೆಯಲ್ಲಿ ರುದ್ರಾಕ್ಷಿಸರ, ತಪ್ಪಿದರೆ ಒಂದೇ ಒಂದು ಅಡ್ಡಡ್ಡವಾಗಿ ಪೋಣಿಸಿರುವ ರುದ್ರಾಕ್ಷಿ ಗುರುಮಣಿ.

ದೇವರಗುಡ್ಡ ಮಾದೇಶ್ವರನ ಸಿಸುಮಗ. ಮಾದೇಶ್ವರನಿಗೆ ಗುಡ್ಡನನ್ನು ಬಿಡುವ ಸಂಪ್ರದಾಯ ದೇವರಗುಡ್ಡದ ಧಾರ್ಮಿಕ ಆಚರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದು. ಈ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಸು. 16ನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದೀಚೆಗೆ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡದ್ದೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ವಂಶಪಾರಂಪರ್ಯವಾಗಿ ಮಾದೇಶ್ವರನ ಒಕ್ಕಲಲ್ಲಿ ಮನೆಗೊಬ್ಬ ಗುಡ್ಡನನ್ನು ಬಿಡುವ ಪದ್ಧತಿ ಇದೆ. ಕೆಲವು ವಿಶೇಷ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಅಂದರೆ ಕಷ್ಟಕಾರ್ಪಣ್ಯಗಳು ಒದಗಿ ಬಂದಾಗ ಅಥವಾ ಮಕ್ಕಳಾಗದೆ ಹೋದಾಗ ಹುಟ್ಟಿದ ಮೊದಲನೆಯ ಮಗನನ್ನು ಗುಡ್ಡನನ್ನು ಬಿಡುತ್ತೇವೆಂದು ಮಲೆಯ ಮಾದೇಶ್ವರನಿಗೆ ಹರಕೆ ಹೊತ್ತು ಹಾಗೆ ಹುಟ್ಟಿದ ಮಗುವಿಗೆ ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷ ತುಂಬಿದ ಅನಂತರ ಗುಡ್ಡನನ್ನು ಮಾಡಿ ಬಿಡುವುದುಂಟು. ಮಗುವನ್ನು ಗುಡ್ಡನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಅವರು ಒಂದು ವಿಶೇಷ ಸಮಾರಂಭವನ್ನೇ ಏರ್ಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಗುಡ್ಡರ ಮುಖ್ಯಸ್ಥ ಪುರುಸಕಾರಿಯ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಗುಡ್ಡನನ್ನು ಬಿಡುವ ಆಚರಣೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಈ ದೀಕ್ಷಾಕಾರ್ಯ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸೋಮವಾರಗಳಲ್ಲಿ ಜರಗುತ್ತದೆ. ಶುಕ್ರವಾರವೂ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಮಾದೇಶ್ವರನ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲೇ ಆದರೆ ಯಾವ ದಿನವಾದರೂ ಸರಿ. ಈ ಮಂಗಳ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಮನೆ ಮಠ ಸಾರಿಸಿ ಗುಡಿಸಿ ಮಡಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಗುಡ್ಡನಾಗುವ ಹುಡುಗನ ಉಡಿದಾರವನ್ನು ಕಿತ್ತು ಮಂಡೆ ಚವುರ ಮಾಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮೂಡ್ಲುಮುಖವಾಗಿ ಹುಡುಗನನ್ನು ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿ, ಒಂದಚ್ಚು ಬೆಲ್ಲ, ಐದು ಬಾಳೆಹಣ್ಣು, ಎಲೆ ಅಡಕೆ, ಐದು ಪಾವು ಅಕ್ಕಿ, ಐದು ಪಾವಲಿ, ಒಂದು ವಲ್ಲಿ (ವಸ್ತ್ರ) ಮಡಗಿ ಪೂಜೆ ಮಾಡಿ ಈ ಪರಿಕರಗಳನ್ನು ಕಲಸಿ ಅವನ ಮಡಿಲ ತುಂಬುತ್ತಾರೆ. ಅನಂತರ ಸ್ನಾನಕ್ಕೆ ನೀರು ಕಾಯಿಸುವ ಒಲೆ ಮತ್ತು ಹಂಡೆಯನ್ನು ಪೂಜೆಮಾಡಿ ಅರಿಸಿನದ ನೀರನ್ನು ಕಾಯಿಸಿ ಸಮಾರಂಭಕ್ಕೆ ಬಂದ ಬಂಧುಬಾಂಧವರೆಲ್ಲ ಒಂದೊಂದು ಚೊಂಬು ನೀರನ್ನು ಆ ಹುಡುಗನ ತಲೆ ಮೇಲೆ ಸುರಿದು ಮಾದೇವ ನಿನ್ನೊಕ್ಲಾಯ್ತಿರೋ ಕಂದನ ಉದ್ಧಾರ ಮಾಡಪ್ಪ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ನೀರೆರೆಯುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಗುಡ್ಡರು ಕಂಸಾಳೆ ಕುಟ್ಟುತ್ತ – ಸ್ನಾನ ಜಲಕ ಮಾಡವ್ರೆ   ಮಾದೇವ

ಮೀದು ಮಡಿಯ ಉಟ್ಟವರೆ
ಶಿವಪೂಜೆಗೆ ಬಂದು ನಿಂತವರೆ
– ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಹಾಡುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ.

ಮೀಯಿಸಿ ಆದಮೇಲೆ ಹೊಸ ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಉಡಿಸಿ ದೇವರನ್ನು ತರಲು ಹೊರಡುತ್ತಾರೆ. ಐದು ಅರುಣೆ ಗಡಿಗೆಗಳನ್ನು (ಅರಿಸಿನದ ನೀರು ತುಂಬಿದ ಮಡಕೆ) ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ದೇವರಗುಡ್ಡರೊಡನೆ ಐದು ಜನ ಮುತ್ತೈದೆಯರು ಕೆರೆಗೋ ಕೊಳಕ್ಕೋ ಬಾವಿಗೋ ಹೋಗಿ ಗಡಿಗೆಗಳಿಗೆ ನೀರು ತುಂಬಿ ಅಡಕೆ ಹೊಂಬಾಳೆ ಶೃಂಗಾರಮಾಡಿ ಅವುಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ನಾಗಬೆತ್ತ, ಉರುಗದಾರ, ಕಂಸಾಳೆ,

ರುದ್ರಾಕ್ಷಿಮಣಿ, ದಮ್ಮಡಿ, ಬಟ್ಟುತಾಳ, ವಿಭೂತಿಗಟ್ಟಿ ಇಟ್ಟು ಗುಡ್ಡನಾಗುವವನ ಬೋಳುತಲೆಯ ತುಂಬ ವಿಭೂತಿ ಧರಿಸಿ ಕಂಸಾಳೆಯ ಝುಣತ್ಕಾರಗಳೊಡನೆ ಪೂಜೆಮಾಡಿ ವಾದ್ಯಸಮೇತ ದೇವರನ್ನು ತಂದು ಗದ್ದುಗೆಯ ಮೇಲಿರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅನಂತರ ಹುಡುಗನ ತಂದೆ ತಾಯಿಗಳು, 'ಬುದ್ದಿ ಇವನು ನಮ್ಮ ಮಗನಲ್ಲ ನಿಮ್ಮ ಮಗ ಒಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅವನ ಕೈಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಪುರುಸಕಾರಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ಪುರುಸಕಾರಿ ಅವನನ್ನು ಕರಿಮರದ ಗದ್ದುಗೆ ಮೇಲೆ ಕೂರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅನಂತರ ಅವನ ಮುಂದೆ ತಲೆ ಹೊಡೆದಂತೆ (ಚೆಲ್ಲಿದಂತೆ) ತುಂಬಿರುವ ಅಕ್ಕಿಯ ಸೇರನ್ನು ಇಟ್ಟು ಅದರ ಮೇಲೆ ಗುಡ್ಡನ ಬಲದ ಹಸ್ತವನ್ನು ಊರಿಸಿ ಅದರ ಮೇಲೆ ಹಾಲು ಬೆಣ್ಣೆ ತುಪ್ಪಗಳನ್ನು ಸವರಿ ಹೂ ಹಾಕಿ ಕರ್ಪೂರ ಸಾಂಬ್ರಾಣಿ ಗಂಧದ ಕಡ್ಡಿ ಬೆಳಗಿ ಅದುಮಿದ್ದ ಕೈಯನ್ನು ಎತ್ತಿ ಅಂಗೈಗೆ ಅಂಟಿಕೊಂಡಿರುವ ಅಕ್ಕಿ ಕಾಳನ್ನು ಅವನ ಹಣೆಗೆ ಐದು ಬಾರಿ ಹಚ್ಚುತ್ತಾನೆ. ಈ ಅಕ್ಕಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹಣೆಗೆ ಅಂಟಿಕೊಂಡರೆ ಅವನು ಮಾದಪ್ಪನ ಮೆಚ್ಚಿನ ಸಿಸುಮಗ ಎಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಇದೆ. ಅನಂತರ ಐದು ಕೊಂಬಿನ ಅರಿಸಿನದ ಕೊನೆಯನ್ನು ಚಿನ್ನ, ಬೆಳ್ಳಿ ಚೂರುಗಳೊಡನೆ ಒಂದು ಅರಿಸಿನದ ಅರಿವೆಗೆ ಸುತ್ತಿ ಅದನ್ನು ಕರಿ ದಾರದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿ ಪೂಜೆಮಾಡಿ ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಅದನ್ನು ಶರಣು ಮಾಡಿಸಿ ಆ ಕಂಕಣವನ್ನು ಪುರುಸಕಾರಿ 'ಅಪ್ಪಾ ಮಗುವೆ ಇಲ್ಲೀನಾಗ್ಗೂ (ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ) ತಾಯಿತಂದೆಗಳ ಮಗನಾಗಿದ್ದೆ. ಇಲ್ಲಿಂದೀಚ್ಕೆ ಮಾದಪ್ಪನ ಮಗನಾದಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅವನ ಬಲ ಮುಂಗೈಗೆ ಕಟ್ಟುತ್ತಾನೆ. ಅನಂತರ 'ಮಲೆಮಾಯ್ಕಾರ' ನನ್ನಪ್ಪಾಜಿ ಮಾದೇವ ಉದ್ಧಾರ ಮಾಡಪ್ಪ ಎಂದು ಹೇಳಿ ರುದ್ರಾಕ್ಷಿಮಣಿಯನ್ನು ಕುತ್ತಿಗೆಗೆ ಧಾರಣೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಬಂದಿದ್ದ ಬಂಧುಬಳಗವೆಲ್ಲ 'ಅಕ್ಷಯವಾಗ್ಲಪ್ಪ' ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅಕ್ಷತೆಯನ್ನು ಹುಡುಗನ ತಲೆ ಮೇಲೆ ಎರಚುತ್ತಾರೆ. ಅನಂತರ ಪುರುಸಕಾರಿ ಹೊಸ ಗುಡ್ಡನಿಗೆ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾಗಿ ಕೆಲವು ಸಿದ್ಧ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳನ್ನು ಹಾಕಿ ಸಿದ್ಧ ಉತ್ತರವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ನೀನು ಯಾರ ಮಗನಪ್ಪ
ನಾನು ಮಾದೇವನ ಮಗ ಸ್ವಾಮಿ
ಹಂಗಾದ್ಮೇಕೆ ತಕ್ಕೊಳಪ್ಪ ಮಾದೇವನ ಜೋಳ್ಗೆಯ

ಎಂದು ಹೇಳಿ ಹೊಸಗುಡ್ಡನ ಕಂಕುಳಿಗೆ ಜೋಳಿಗೆ, ಕೈಗೆ ನಾಗಬೆತ್ತ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ.

ಇದೇನ್ ಮಾಡ್ತೀಯಪ್ಪ
ಸ್ವಾಮಿ ನಾಕಾರ್ ಮನೆ ಭಿಕ್ಷಾ ಮಾಡ್ಕೊಂಡು ಸ್ವಾಮಾರ
ಸುಕ್ರಾರ ಇದನ್ನ ಮಡಗಿ ಪೂಜೆ ಮಾಡ್ತೀನಿ,
ಏನಪ್ಪ ನಿಚ್ಚಯವಾಗ್ಲೂ ಮಾಡ್ತಿಯಾ
ಸ್ವಾಮಿ ನಿಚ್ಚಯವಾಗ್ಲೂ ಮಾಡ್ತಿನಿ

ಹಂಗಾದ್ಮ್ಯಾಕೆ ಈ ದುರುಸ್ಣಿಣರು ಬಂದವ್ರಲ್ಲ ಅವುರ್ಗೆಲ್ಲ ಹೇಳ್ದಂಗೆ ನಡೀತೀನಿ ಅಂತ್ಹೇಳಿ ಅವುರ ಪಾದಕ್ಕೆ ಬೀಳಪ್ಪ– ಎಂದಾಗ ಹೊಸಗುಡ್ಡ ಮೊದಲು ಪುರುಸಕಾರಿಗೆ ಶರಣುಮಾಡಿ ಉಳಿದ ಹಿರಿಯರ ಪಾದಗಳಿಗೆರಗುತ್ತ ನಿಮ್ಮ ಪಾದಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿ ಹೇಳ್ದಂಗೆ ನಡ್ಕೋತೀನಿ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸ್ವಾಮಾರ ಸುಕ್ರಾರ ತಪ್ದೆ ಕೋರಣ್ಯ ಮಾಡ್ತಿಯೇನಪ್ಪ

ಮಾಡ್ತೀನಿ ಸ್ವಾಮಿ ಇತ್ಯಾದಿ. ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ದೇವರಗುಡ್ಡರು ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಹಾಡುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ.

ಅನಂತರ ಗುಡ್ಡನನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಉಳಿದ ದೇವರಗುಡ್ಡರು ಕಂಸಾಳೆ ನಾದಮಾಡುತ್ತ ಕೋರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೊರಡುತ್ತಾರೆ. ಅಂಕದ ಬಾಗಿಲಲ್ಲಿ ತಂದೆತಾಯಿಗಳು ಅಗನಿ ತಂದು ಗುಡ್ಡನಪಾದ ತೊಳೆದು ಪೂಜೆಮಾಡಿ ನಮಸ್ಕರಿಸಿ ಐದು ಸೇರು ಅಕ್ಕಿ, ಒಂದಚ್ಚು ಬೆಲ್ಲ, ಒಂದು ತೆಂಗಿನಕಾಯಿ, ಎಲೆ ಅಡ್ಕೆ ಹಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಗುಡ್ಡನ ಜೋಳಿಗೆಗೆ ತುಂಬುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ನಾಕಾರು ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಾದಾನ ಮಾಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಉಪಾದಾನ ಮಾಡಲು ಹೋದಾಗ ಜೋಳಿಗೆ ತುಂಬಾ ಭಿಕ್ಷೆ ಸಿಕ್ಕದೆ ಇದ್ದರೆ ಅಥವಾ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಬಂದ ಹುಡುಗ ಜೋಳಿಗೆಯನ್ನು ತೆಗೆದು ಗೂಟಕ್ಕೆ ನೇತುಹಾಕಿದರೆ ಜೋಳಿಗೆ ಸೂಲುತ್ತದೆ; ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಅದೇ ರೀತಿ ಅವರ ಮನೆಯೂ ಸೂಲುತ್ತದೆ ಎಂಬ ನಂಬಿಕೆಯಿದೆ.

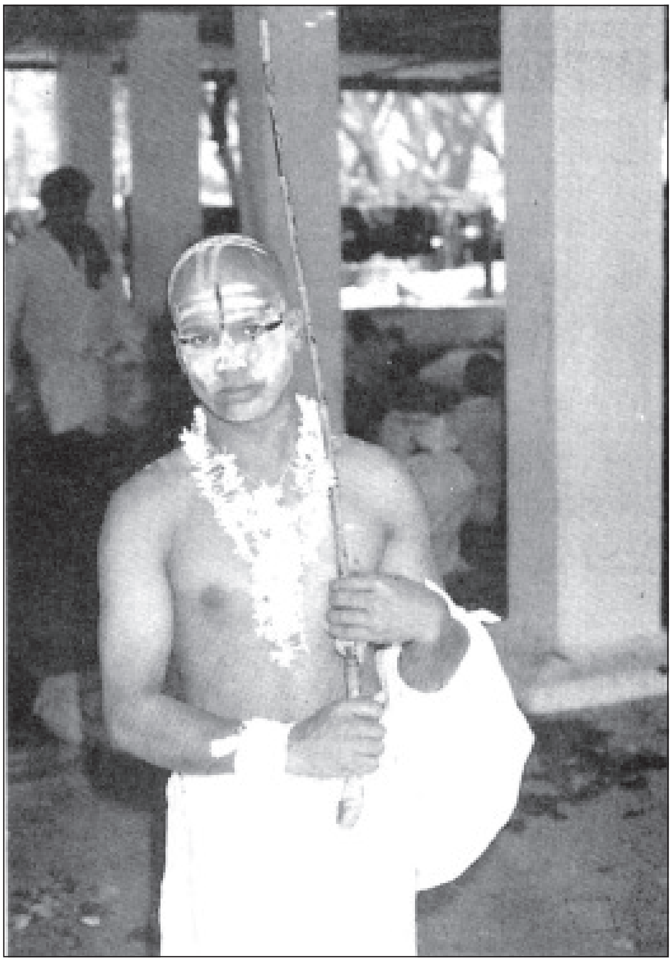

ನೀಲಗಾರ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ದೇವರಗುಡ್ಡ

ಕೋರಣ್ಯದಿಂದ ಹಿಂದಿರುಗಿದ ಮೇಲೆ ಗುಡ್ಡನನ್ನು ಬಾಗಿಲಲ್ಲೇ ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಪಾದ ತೊಳೆದು ಪೂಜೆಮಾಡಿ ರತ್ನೀರನ್ನು ಹಾಕಿ ಶಾಂತಿ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆಂದು ಒಂದು ಕೋಳಿಯನ್ನು ಕುಯ್ದು ಅದರ ರಕ್ತವನ್ನು ಹುಡುಗನ ಹಣೆಗೆ ಹಚ್ಚುತ್ತಾರೆ. ತಂದ ಭಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ಬಿರುದುಗಳೊಡನೆ (ಕಂಸಾಳೆಗಳೊಡನೆ) ಗದ್ದುಗೆ ಮೇಲಿರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ಪುರುಸಕಾರಿ ಮೊದಲಿನಂತೆ ತುಂಬಿದ ಸೇರಿನ ಮೇಲೆ ಗುಡ್ಡನ ಅಂಗೈ ಒತ್ತಿಸಿ ಕಂಕಣ ಬಿಚ್ಚುತ್ತಾನೆ. ಕಂಕಣವನ್ನು ಅರುಣೆ ಗಡಿಗೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಹೊಂಬಾಳೆಯೊಡನೆ ಮನೆಯ ಸೂರಿಗೆ ಕಟ್ಟಿ ಧೂಪ ಹಾಕುತ್ತಾರೆ. ಇದಾದಮೇಲೆ ಗದ್ದಿಗೆ ಪೂಜೆ ನಡೆದು ಕಡುಬು, ಕಜ್ಜಾಯ, ತುಪ್ಪವನ್ನು ಎಲ್ಲರಿಗೂ

ಬಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಊಟಕ್ಕೆ ಕುಳಿತಿದ್ದ ಗುಡ್ಡರುಗಳೆಲ್ಲ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಅಗಲಿನಿಂದ (ತಟ್ಟೆ) ಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಜ್ಜಾಯ ತುಪ್ಪವನ್ನು ತೆಗೆದು ಗುಡ್ಡನ ಅಗಲಿಗೆ ಬಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದನ್ನು ಪಂತಿಸೇವೆ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಊಟವಾದಮೇಲೆ ತಂದಿದ್ದ ಭಿಕ್ಷವನ್ನೆಲ್ಲ ಸುರಿದು ಗುಡ್ಡನ ಜೋಳಿಗೆಗೆ ಐದು ಬೊಗಸೆ ಅಕ್ಕಿ, ಐದು ಪಾವಲಿ ಹಾಕಿ ಅಕ್ಷಯವಾಗ್ಲಪ್ಪ ಎಂದು ಹರಸಿ ಎಲ್ಲರೂ ತೆರಳುತ್ತಾರೆ.

ಹೀಗೆ ಗುಡ್ಡನಾದವನು ಮಾದೇವನ ಕಥೆಯನ್ನು ಕಲಿತು ಕಥೆ ಮಾಡುವುದು ಮುಂದಿನ ಹೆಜ್ಜೆ. ಮನೆತುಂಬಿದ ಸೋಮವಾರ ಹುಡುಗನಿಗೆ ಕಥೆ ಕಲಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತಾರೆ. ರಾಗ ಚನ್ನಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿದರೆ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಕಲಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಸೊಲ್ಲು ಕೊಡುವುದಕ್ಕೋ ಅಥವಾ ದಮ್ಮಡಿ ನುಡಿಸಲೋ ನೇಮಿಸಿಕೊಳ್ಳುವರು. ಇದೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಗುಡ್ಡ ಗುರುಮುಖೇನ ಮಾಡಬೇಕು. ಅನಂತರ ಗುಡ್ಡ ಪ್ರತಿ ಸೋಮವಾರ ಮತ್ತು ಶುಕ್ರವಾರಗಳಲ್ಲಿ ಮಡಿಯಿಂದ ಮಲೆಯ ಮಾದೇಶ್ವರನನ್ನು ಪೂಜೆ ಮಾಡಿ ಕೋರಣ್ಯಕ್ಕೆ ತಪ್ಪದೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆ ಕಥೆ ಮಾಡಲು ಬರದಿದ್ದರೆ ಬಿಡೋಲಗ ಅಥವಾ ಕಟ್ಟೋಲ ಮುಂತಾದ ಕೆಲವು ಬಿಡಿಗೀತೆಗಳನ್ನಾದರೂ ಹಾಡುತ್ತಾನೆ.

ಮಕ್ಕಳಿಲ್ಲದೆ ಮಾದೇವನ ವರದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಈ ದೇವರಗುಡ್ಡರಿಗೆ ಮಾದಪ್ಪ, ಮಾದಯ್ಯ, ಮುದ್ದುಮಾದ, ಮಾದೇವಸ್ವಾಮಿ ಮುಂತಾಗಿ ಮಾದೇಶ್ವರನ ಹೆಸರುಗಳನ್ನೇ ಇಡುತ್ತಾರೆ. ಗುಡ್ಡನಾದವನು ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಯಾಗಿರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಅವನು ಸಂಸಾರಿಯೂ ಸ್ಥಿತಿವಂತನೂ ಆಗಿರಬಹುದು. ಜೀವನ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ಯಾವ ವೃತ್ತಿಯನ್ನಾದರೂ ಅವಲಂಬಿಸಬಹುದು. ಆದರೆ ಸೋಮವಾರ ಶುಕ್ರವಾರಗಳಲ್ಲಿ ತಪ್ಪದೆ ಒಂದೆರಡು ಮನೆಗಳಲ್ಲಾದರೂ ಕೋರಣ್ಯ ಮಾಡಬೇಕು. ದೇವರ ಗುಡ್ಡರು ಹರಿಜನರು, ಉಪ್ಪಲಿಗಶೆಟ್ಟರು, ಕುರುಬರು, ಕುಂಬಾರರು, ಅಗಸರು, ಪರಿವಾರದವರು, ಒಕ್ಕಲಿಗರು ಮುಂತಾದ ವರ್ಗದವರಲ್ಲಿ ಕಾಣಸಿಗುತ್ತಾರೆ.

ದೇವರಗುಡ್ಡನ ಅಂತ್ಯಸಂಸ್ಕಾರವೂ ಗುಡ್ಡರಿಂದಲೇ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಗುಡ್ಡರ ಮರಣವೆಂದರೆ ಅದು ಮಹಾತ್ಮನ ಮರಣ. ಗುಡ್ಡರಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಶವವನ್ನು ಮುಟ್ಟುವಂತಿಲ್ಲ. ಶವಕ್ಕೆ ಸ್ನಾನಮಾಡಿಸಿ ವಿಭೂತಿಧರಿಸಿ ಬಿಲ್ವಪತ್ರೆ ತುಂಬೇ ಹೂವುಗಳಿಂದ ಅಲಂಕಾರಮಾಡಿ ಶವವನ್ನು ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿ ಲಿಂಗವನ್ನು ಅಂಗೈಮೇಲೆ ಮಡಗಿ ಪೂಜೆ ಮಾಡಿ ಮಣ್ಣು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಗುಡ್ಡರು ಮಾಡುವ ಹಬ್ಬಗಳಲ್ಲಿ ದೀಪಾವಳಿ ಹಾಗೂ ಶಿವರಾತ್ರಿಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಮುಖವಾದವುಗಳು. ಈ ಹಬ್ಬಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಶುಕ್ರವಾರ, ಸೋಮವಾರಗಳಲ್ಲಿ ಸೀಸಪ್ಪೆ (ಸಸ್ಯಾಹಾರ) ಮಾತ್ರ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಮಾಂಸಾಹಾರ ಬಳಸುವುದಿಲ್ಲ. ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಮಾದೇಶ್ವರನನ್ನು ತಾವೇ ಪೂಜಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಮಾದೇಶ್ವರನ ಪೂಜೆಗೆಂದೇ ಮೀಸಲಾಗಿರುವ ಬೇಡರ ಕಣ್ಣಪ್ಪನ ವಂಶಜರಾದ ತಮ್ಮಡಿಗಳ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಪೂಜೆ ಮಾಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಗುಡ್ಡರು ಸೋಮವಾರ, ಶುಕ್ರವಾರಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಾದಾನ ಮಾಡುವುದಲ್ಲದೆ ಇತರ ದಿನಗಳಲ್ಲೂ ಜೀವನ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ಕರೆದಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಕತೆ ಮಾಡುವುದುಂಟು.

ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳನ್ನು ಗುಡ್ಡಮ್ಮ ಅಥವಾ ಗುಡ್ಡಿ ಬಿಡುವ ಪದ್ಧತಿ ಹರಿಜನರಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ತೀರ ವಿರಳವಾಗಿ ನಡೆದುಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿದೆ. ಗುಡ್ಡಿ ಮಲೆಯಮಾದೇಶ್ವರನಿಗೆ ಸಿಸುಮಗಳಾದ ಮೇಲೆ ಅವಳಿಗೆ ವಿವಾಹವಿಲ್ಲ. ಯಾವನಾದರೂ ಗುಡ್ಡ ಇಷ್ಟಪಟ್ಟರೆ ಅವನ ಸೇವೆಯನ್ನು ಈಕೆ ಮಾಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಗುಡ್ಡಿ ಬಿಟ್ಟ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಮಾದಮ್ಮ, ಮಾದೇವಿ, ರಾಮವ್ವೆ, ಮಲ್ಲಮ್ಮ ಇತ್ಯಾದಿ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುತ್ತಾರೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಗುಡ್ಡಿ ಬಿಡುವ ಪದ್ಧತಿ ಮಾಯವಾಗುತ್ತಿದೆ.

(ಪಿ.ಕೆ.ಆರ್.)

ದೇವರ ದಾಸಿಮಯ್ಯ: 11ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಉತ್ತರಾರ್ಧ ಹಾಗೂ 12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿದ್ದ ಹಿರಿಯ ಶಿವಶರಣ ಹಾಗೂ ಆದ್ಯ ವಚನಕಾರ. ಶಂಕರದಾಸಿಮಯ್ಯನ ಸಮಕಾಲೀನ. ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಸುರಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುದನೂರು ಇವನ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ಇವನಿಗೆ ಮುದನೂರು ದಾಸಿಮಯ್ಯ, ಜೇಡರ ದಾಸಿಮಯ್ಯ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳೂ ಇವೆ. ದೇವರ ದಾಸಿಮಯ್ಯ ಹಾಗೂ ಜೇಡರ ದಾಸಿಮಯ್ಯ ಇಬ್ಬರೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳೆಂದೂ ಇಬ್ಬರೂ ಒಬ್ಬನೇ ಎಂದೂ ವಾದವಿವಾದಗಳೂ ಇವೆ. ರಾಮನಾಥ ಇವನ ಆರಾಧ್ಯದೈವ. ಈತನ ಪತ್ನಿ ದುಗ್ಗಳೆ **(ನೋಡಿ)** ಶ್ರೇಷ್ಠ ಶಿವಭಕ್ತೆಯಾಗಿದ್ದು ಇವರಿಬ್ಬರ ದಾಂಪತ್ಯ ಸಾಮರಸ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿತ್ತು. ನೇಯ್ಗೆ ಈತನ ಕಾಯಕ. ಒಮ್ಮೆ ದಾಸಿಮಯ್ಯನ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಭಕ್ತಿಗೆ ಮೆಚ್ಚಿ ಶಿವನು ಜಂಗಮ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಬಂದು ನೇಯ್ದ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಕಾಣಿಕೆಯಾಗಿ ಪಡೆದು ತವನಿಧಿಯನ್ನು ಇವನಿಗೆ ಕರುಣಿಸಿದನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಬಸವಣ್ಣ ಇವನ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳುವಾಗ ಭಕ್ತಿ ಎಂತಹುದಯ್ಯ ದಾಸಯ್ಯ ಮಾಡಿದಂತಹುದಯ್ಯ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲದೆ ದಾಸಿಮಯ್ಯನ ಆದರ್ಶ ದಾಂಪತ್ಯವನ್ನು ಹೊಗಳಿದ್ದಾರೆ. ದಾಸಿಮಯ್ಯ ತನ್ನ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ತನಗಿಂತ ಹಿಂದೆ ಇದ್ದಿರಬಹುದಾದ ಅಥವಾ ಸಮಕಾಲೀನರಾಗಿದ್ದ ಡೋಹರ ಕಕ್ಕಯ್ಯ, ಮಾದರ ಚೆನ್ನಯ್ಯ, ಕುಂಬಾರ ಗುಂಡಯ್ಯ, ಕೆಂಬಾವಿಯ ಭೋಗಣ್ಣ ಮೊದಲಾದ ವಚನಕಾರರನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇವನ ವಿಷಯ ಬಸವಣ್ಣನವರ ವಚನಗಳು, ಬಸವಪುರಾಣ, ಶಿವತತ್ತ್ವಚಿಂತಾಮಣಿ, ಭೈರವೇಶ್ವರಕಾವ್ಯದ ಕಥಾಮಣಿಸೂತ್ರರತ್ನಾಕರ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿವೆ. ಇವನ ಜೀವನಚರಿತ್ರೆಯನ್ನೇ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಒಳಗೊಂಡು ರಚಿತವಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಕವಿಯ ದೇವಾಂಗಪುರಾಣ (ಸಂಸ್ಕೃತ), ಇದನ್ನೇ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದಿಸಿದ ಅಯ್ಯಪ್ಪನ ದೇವಾಂಗಪುರಾಣ, ವಿರೂಪಾಕ್ಷದೇಶಿಕನ ದೇವರ ದಾಸಿಮಯ್ಯನ ಪುರಾಣ ಮುಖ್ಯವಾದುವು. ಈತ ಅನೇಕ ಪವಾಡಗಳನ್ನು ಮೆರೆದನೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ. ಪೊಟ್ಟಲಕೆರೆಯಲ್ಲಿ ಜೈನರನ್ನು ವಾದದಲ್ಲಿ ಸೋಲಿಸಿದ್ದು, ರಾಣಿ ಸುಗ್ಗಲೆಗೆ ಶಿವದೀಕ್ಷೆ ಕೊಟ್ಟದ್ದು, ಘಟಸರ್ಪವನ್ನು ಶಿವಲಿಂಗಮಾಡಿ ಪೊಟ್ಟಲಕೆರೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದ್ದು ಈತ ಮೆರೆದನೆನ್ನಲಾದ ಮುಖ್ಯ ಪವಾಡಗಳು.

ಇದುವರೆಗೆ ದಾಸಿಮಯ್ಯನ 142 ವಚನಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ರಾಮನಾಥ ಎಂಬುದು ಇವನ ವಚನಗಳ ಅಂಕಿತ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಯ ಮೇಲ್ಮೆಯನ್ನೂ ತತ್ತ್ವದ ಆಳವನ್ನೂ ಅರಿಯಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಆಳವಾದ ಅರ್ಥ, ಭಾವ, ಧ್ವನಿ, ಈತ ಒಬ್ಬ ಉತ್ತಮ ವಚನಕಾರನೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿವೆ. ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪ, ಪರಮಾತ್ಮ ಜೀವಾತ್ಮರಿಗಿರುವ ಸಮ್ಯಕ್ ಸಂಬಂಧ, ಮೋಕ್ಷಸ್ವರೂಪ, ಸಯೋಗ್ಯಗುರುವಿನ ಲಕ್ಷಣ, ಭಕ್ತಾಭಿಮಾನ, ದಾಸ್ಯಭಾವ, ಸಮರ್ಪಣಾಭಾವ, ಧರ್ಮ, ನೀತಿ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳು ಇವನ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿವೆ. ತನ್ನ ಅನುಭವಕ್ಕೆ ನಿಲುಕದ ಯಾವುದೇ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಈತ ಹೇಳಹೋಗಿಲ್ಲ. ಯಾವುದೇ ಅನುಭವವು ಸಹೃದಯರಿಗೆ ತಲುಪುವಂತೆ ಉಪಮೆ ರೂಪಕಾದಿಗಳ ಸಹಾಯಗಳಿಂದ ಹೇಳುವ ರೀತಿ ಸ್ವೋಪಜ್ಞತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಸರಳತೆ ಕಂಡುಬಂದರೂ ಭಾವದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಶ್ರೀಮಂತಿಕೆ ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ಮಾರಿಯ ಪೂಜಿಸಿ ಮಸಣಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಗೋರಿಗೊಳಿಸಿ, ಕುರಿಯ ಕೊರಳನೆ ಕೊಯ್ದುಂಬ ಕ್ರೂರಕರ್ಮಿಗಳನವರ ಶಿವಭಕ್ತರೆನ್ನಬಹುದೇ; ಈಶನ ಶರಣರು ವೇಶಿಯ ಹೋದೆಡೆ ಮೀಸಲೋಗರವ ಹೊಱಗಿರಿಸಿದೆಡೆ ಹಂದಿ ಮೂಸಿನೋಡಿದಂತೆ; ಸತಿಯರ ಸಂಗವನು ಅತಿಶಯದ ದಾಸ್ಯವನು ಪೃಥ್ವಿಗೀಶ್ವರನ ಪೂಜೆಯನು ಅರಿವುಳ್ಳರೆ ಹೆರರ ಕೈಯಿಂದ ಮಾಡಿಸುವರೆ– ಇಂಥ ಕೆಲವು ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾಜ ವಿಮರ್ಶೆ ಕಟುವಾಗಿ ವಿಡಂಬನಾತ್ಮಕವಾಗಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ. ಹಸಿವಿಲ್ಲದ ಬೊಂಬೆಗೆ ತೃಷೆಯಿಲ್ಲದ ನೀರೆಱೆದು ಮಸಕವಿಲ್ಲದ ಮಾತ ಮನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿ ಹೆಸರಿಲ್ಲದೆ ಕರೆದರೆ ಓ ಎಂಬವ ನೀನೋ; ಎಣ್ಣೆ ಇದ್ದು ಎಳ್ಳು ನೆನೆಯದ ಭೇದವ, ಕಿಚ್ಚಿದ್ದು ಕಲ್ಲು ಸಿಡಿಯದ ಭೇದವ, ಕಾಮವಿದ್ದು ಕನ್ನೆಯನನುಭವಿಸದ ಭೇದವ, ಪರವಿದ್ದೂ ಪ್ರಾಣನ ಪ್ರಕೃತಿಯರಿಯದ ಭೇದವ– ಈ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಡಗಿನ ವಚನಗಳ ಶೈಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಎಳ್ಳು ಇಲ್ಲದ ಗಾಣದಲ್ಲಿ ಎಣ್ಣೆಯುಂಟೇ; ಜಳ್ಳು ತೂರಿದಲ್ಲಿ ಬತ್ತವುಂಟೇ; ಹಂದಿ ಶ್ರೀಗಂಧವ ಪೂಸಿದರೇನು ಗಂಧರಾಜನಾಗ ಬಲ್ಲುದೇ; ಮಠದೊಳಗಣ ಬೆಕ್ಕು ಇಲಿಯ ಕಂಡು ಪುಟ ನೆಗೆದಂತೆ; ಕತ್ತೆ ಬಲ್ಲುದೆ ಕತ್ತುರಿಯ ವಾಸನೆಯ; ಜ್ವರವಿಡಿದ ಬಾಯಿಗೆ ನೊರೆವಾಲು ಒಲಿವುದೇ; ಕಡೆಗೀಲಿಲ್ಲದ ಬಂಡಿ ಹೊಡೆಗೆಡುವುದು ಮಾಂಬುದೇ– ಈ ಮೊದಲಾದ ಮಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಆಡುನುಡಿಯ ಸೊಬಗನ್ನೂ ಕಾಣಬಹುದು.

ದಾಸಿಮಯ್ಯನ ವಚನಗಳ ಪ್ರಭಾವ ಮುಂದಿನ ಇಡೀ ವಚನ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಮೇಲೆ ಆಗಿರುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಬಸವಣ್ಣನವರು ಇವನ ಭಾವವನ್ನೂ ಅನುಭಾವವನ್ನೂ ಅನುಸರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲಮಪ್ರಭು, ಅಕ್ಕಮಹಾದೇವಿ, ಸರ್ವಜ್ಞ ಮೊದಲಾದ ವಚನಕಾರರು ಈತನ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೊಳಗಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗೆ ಒಂದು ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಕಾರದ ಆದ್ಯಪ್ರವರ್ತಕನಾಗಿ ಉತ್ತಮ ವಚನಗಳನ್ನು ನೀಡಿ ಶ್ರೇಷ್ಠ ವಚನಕಾರನೆಂಬ ಬಿರುದಿಗೆ ದಾಸಿಮಯ್ಯ ಪಾತ್ರನಾಗಿದ್ದಾನೆ. **(ಬಿ.ಎಸ್.ಎಸ್.)**

ದೇವರ ಸೇವೆಗಳು: ಜನಪದರು ತಮಗೆ ಸಂಭವಿಸುವ ಶುಭ ಅಶುಭಗಳಿಗೆಲ್ಲ ದೇವರೇ ಕಾರಣನೆಂದೂ ಅವನ ಕೃಪೆ ಕಡಿಮೆಯಾದಾಗ ಕಷ್ಟ ನಷ್ಟ ಒದಗುವುದೆಂದೂ ಕೃಪೆ ಹೆಚ್ಚಾದಾಗ ಸುಖ ಒದಗುವುದೆಂದೂ ನಂಬಿ ಕೈಗೊಳ್ಳುವ, ಕಷ್ಟಪರಿಹಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ದೈವಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡ ಹರಕೆ ತೀರಿಕೆಯ ವಿಶಿಷ್ಟ ಆಚರಣೆಗಳು. ಇಂಥ ಆಚರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪ್ರಕಾರಗಳುಂಟು. ಸೇವಾ ನಿಯಮ, ರೀತಿರಿವಾಜುಗಳನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಹಲವಾರು ಕಟ್ಟುಕಟ್ಟಳೆಗಳುಂಟು. ಇವು ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಕಾಲಾಕಾಲಕ್ಕೆ ರೂಪ ಸಮಯ ಸಾಧನಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ.

ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಚ್ಚಮಗ್ಗುಲು ಸೇವೆ, ದುಂಡುರುಳು ಸೇವೆ, ಮಡೆ ಹೊರಳುವುದು, ಹೆಜ್ಜೆ ನಮಸ್ಕಾರ, ಮಣೇವು ಹಾಕುವುದು, ಹರಿಸೇವೆ, ಮೆಟ್ಟಿಲು ತೆಂಗಿನ ಕಾಯಿ ಸೇವೆ, ಪಂಜಿನ ಸೇವೆ, ಹಾಸಿಗೆ ಸೇವೆ, ಹೊಳೆಕರೆ ಸೇವೆ, ಧೂಪದ ಸೇವೆ, ಫಲಾರ ಸೇವೆ, ತಾಳೆಮೆಳೆ ಸೇವೆ, ಶಿಕ್ರಕ್ಕಾಯ್ ಕಟ್ಟೋ ಸೇವೆ, ದೇವಸ್ಥಾನದ ಬಾಗಿಲಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರೂ ತಿರುಗುವಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಚಿತ್ರ ಕೆತ್ತಿಸುವುದು, ಬಾಯಿಬೀಗ ಸೇವೆ, ಕೊಂಡ ಹಾಯುವುದು, ಸಿಡಿ ಆಡುವುದು ಮುಂತಾದುವು ಮುಖ್ಯವಾದುವು.

ಒಚ್ಚಮಗ್ಗುಲುಸೇವೆ: ಇದನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುವವರು ನದಿಯಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಕೆರೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನಮಾಡಿ ಒದ್ದೆ ಬಟ್ಟೆಯುಟ್ಟು ಹರಕೆ ಹೊತ್ತ ದೈವದ ದೇವಾಲಯದ ಸುತ್ತ ಒಂದೇ ಮಗ್ಗುಲಲ್ಲಿ ಮಲಗುತ್ತ ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬರುವರು. ಒಂದು ಸುತ್ತಿನಿಂದ ಮೂರು ಸುತ್ತಿನವರೆಗೆ ಈ ಸೇವೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹರಕೆ ಸಲ್ಲಿಸುವವರು ಪುರುಷರು. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಸ್ತ್ರೀಯರೂ ಸಲ್ಲಿಸುವುದುಂಟು.

ದುಂಡುರುಳುಸೇವೆ,ಮಡೆಹೊರಳುವುದು: ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚುಕಡಮೆ ಇವು ಎರಡೂ ಒಂದೇ ಬಗೆಯವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒದ್ದೆಬಟ್ಟೆ ಉಟ್ಟು, ದೇವಸ್ಥಾನವನ್ನು ಉರುಳುತ್ತಲೇ ಬಳಸಿ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವು ವೇಳೆ ರಥೋತ್ಸವ, ಪರ್ವಗಳಂಥ ದೊಡ್ಡ ಸಮಾರಾಧನೆಗಳಲ್ಲಿ ನೂರಾರು ಜನ ಊಟ ಮಾಡಿದ ಎಂಜಲು ಎಲೆಗಳನ್ನು ಎತ್ತುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ಅದರ ಮೇಲೆ ಉರುಳುವುದೂ ಉಂಟು. ಘಟ್ಟದ ಕೆಳಗಿನ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಈ ಸೇವೆ ಹೆಚ್ಚು. ಹಿಂದೆ ಬಿಳಿಗಿರಿ ರಂಗನ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಸೇವೆ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರಂತೆ. ಇದರಿಂದ ಕಾಯಿಲೆಗಳು ಗುಣವಾಗುವುದರ ಜೊತೆಗೆ, ಈ ಸೇವೆ ನಡೆಸುವ ಮಕ್ಕಳಾಗದ ಮಹಿಳೆಯರಿಗೆ ಮಕ್ಕಳಾಗುವುದೆಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಇದೆ. ಹೆಂಗಸರಲ್ಲದೆ ಪುರುಷರೂ ಈ ಸೇವೆ ನಡೆಸುತ್ತಾರೆ.

ಹೆಜ್ಜೆನಮಸ್ಕಾರ: ದೇವಸ್ಥಾನದ ಪ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಹೆಜ್ಜೆ ಹೆಜ್ಜೆಗೂ ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತ ಹೋಗುವುದು. ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ದೇವರಿದ್ದರೆ ಮೆಟ್ಟಲು ಮೆಟ್ಟಲಿಗೂ ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತ ಹೋಗುವುದು.

ಮೆಟ್ಟಲುತೆಂಗಿನಕಾಯಿಸೇವೆ: ಮಕ್ಕಳಾಗದಿರುವ ಮಹಿಳೆಯರು ಒಂದೊಂದು ಮೆಟ್ಟಲಿಗೆ, ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಹನ್ನೆರಡು ಮೆಟ್ಟಲಿಗೆ ಒಮ್ಮೆ ತೆಂಗಿನಕಾಯಿ ಒಡೆಯುತ್ತ ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತ ಹೋಗುವರು. ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ಮಕ್ಕಳಾಗುವುದೆಂಬ ನಂಬಿಕೆಯಿದೆ.

ಹರಿಸೇವೆ: ದೇವರಿಗೆ ಪೂಜೆ ಮಾಡಿಸಿ ನೈವೇದ್ಯ ಮಾಡಿಸಿ ಮಂಗಳಾರತಿ ಮಾಡಿಸುವುದು. ಹರಿಸೇವೆಯ ಅಂಗವಾಗಿ ನಡೆಯುವ ಇನ್ನೊಂದು ಸೇವೆ ಮಣೇವು ಹಾಕುವುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪಾತ್ರ ವಹಿಸುವವರು ದಾಸಯ್ಯಗಳು.

ಧೂಪದಸೇವೆ: ಮಾದೇಶ್ವರನ ಭಕ್ತರು ಬೆಟ್ಟ ಹತ್ತಿ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಮುಂದೆ ಉರಿಯುತ್ತಿರುವ ಕೊಂಡಕ್ಕೆ ಧೂಪ (ಸಾಂಬ್ರಾಣಿ, ಗಂಧದ ಚಕ್ಕೆ) ಹಾಕುವುದು. ದೇವರಿಗೆ ನೈವೇದ್ಯ ಮಾಡಿದ ಪ್ರಸಾದವನ್ನು ಇವರು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಮುಟ್ಟದೆ ತಿನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಪಂಜಿನ್‌ಸೇವೆ: ಮಲೆಯ ಮಾದೇಶ್ವರನ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಮಾದೇಶ್ವರನ ಭಕ್ತರು ಪಂಜಿನ ಸೇವೆ ನಡೆಸುವರು. ಎರಡೂ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪಂಜು ಹಿಡಿದು ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿ ನಮಸ್ಕರಿಸುವುದು ಇದರ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ.

ಫಲಾರಸೇವೆ: ಮಾದೇಶ್ವರನ ಭಕ್ತರು ಮಾದೇಶ್ವರನ ಬೆಟ್ಟಕ್ಕೆ ಹತ್ತುವಾಗ ಊಟತಿಂಡಿ ಮಾಡದೆ ಯಾಲಕ್ಕಿಕಾಯಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಂದು ಬೆಟ್ಟ ಹತ್ತುವುದು. ಇದನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲರೂ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಕೊಂಡಹಾಯುವುದು: ಗ್ರಾಮದೇವತೆಯ ಜಾತ್ರೆಯಂದು ನಿಗಿನಿಗಿ ಉರಿಯುತ್ತಿರುವ ಕೆಂಡದ ಮೇಲೆ ಬರಿಗಾಲಿನಲ್ಲಿ ನಡೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದೇ ಕೊಂಡ ಹಾಯುವುದು.

ಬಲಿ: ದೇವತೆಯ ಸಂತೃಪ್ತಿಗಾಗಿ ಪ್ರಾಣಿ ಕೊಲ್ಲುವಿಕೆ.

ಸಿಡಿ: ಆಡುವುದು **(ನೋಡಿ: ಸಿಡಿ)**

ಬಾಯಿಬೀಗ: ಬಾಯನ್ನು ಲೋಹದ ಕಂಬಿಯಿಂದ ಹೊಲಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಮುಡಿಒಪ್ಪಿಸುವುದು: ಮಂಡೆಯನ್ನು ಬೋಳಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು

ಶಿಕ್ರಕ್ಕಾಯ್‌ಕಟ್ಟೋಸೇವೆ: ಎಲ್ಲಮ್ಮನ ಭಕ್ತರು ದೇವಾಲಯದ ಶಿಖರಕ್ಕೆ ತೆಂಗಿನಕಾಯಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಈ ದೇವತೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಮೀಸಲಿರುವ ಸೇವೆ. ದೇವಸ್ಥಾನದ ಮೆಟ್ಟಲಿನ ಮೇಲೆ ತಮ್ಮ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಬರೆಯಿಸಿ ಅಥವಾ ಕೆತ್ತಿಸಿ ಅದನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ತುಳಿದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇದರಿಂದ ತಮ್ಮ ಪಾಪ ಪರಿಹಾರವಾಗುವುದೆಂದು ನಂಬಿಕೆ.

ಬಾಳೆಪಟ್ಟೆಪೂಜೆ: ಶುಭ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಶಿವರಾತ್ರಿ, ಸಂಕ್ರಾಂತಿ, ಯುಗಾದಿ, ಕಾರ್ತಿಕ ಮುಂತಾದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ದೇವರಿಗೆ ಚಪ್ಪರ ಅಲಂಕಾರ ನೈವೇದ್ಯ ಮಾಡಿಸುವುದುಂಟು. ಇದಕ್ಕೆ ಪೂಜೆ ಕಟ್ಟಿಸುವುದು ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇದರಲ್ಲಿ ಬಾಳೆಪಟ್ಟೆ ಪೂಜೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಬಾಳೆಯ ಮರವನ್ನು ಕಡಿದು ಅದರ ಪಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ವಿವಿಧ ಆಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಕೊರೆದು, ಕತ್ತರಿಸಿ ದೇವರ ವಿಗ್ರಹದ ಸುತ್ತ ಮಂಟಪ ಕಟ್ಟುತ್ತಾರೆ. ವಿವಿಧ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬಾಳೆಯ ಪಟ್ಟೆಯಿಂದಲೇ ವಿಗ್ರಹವನ್ನೂ ಶೃಂಗರಿಸಿ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಏನಾದರೂ ತೊಂದರೆ, ಕಷ್ಟ ಸಂಭವಿಸಿದರೆ ಆಗಲೂ ದೇವರಿಗೆ ಸೇವೆ ನಡೆಸುತ್ತಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಹಾಲು ಕೊಡುತ್ತಿರುವ ಎಮ್ಮೆ ಇದ್ದಕ್ಕಿದ್ದಂತೆ ನಿಲ್ಲಿಸಿಬಿಟ್ಟರೆ ಅಥವಾ ಒದ್ದರೆ, ಉಚ್ಚಿದರೆ ಹಳ್ಳಿಗರು ಜೋಯಿಸರಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರ ಕೇಳುತ್ತಾರೆ. ಜೋಯಿಸರು ಈರನ ಕಾಟ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಈರನ ಕಾಟವೆಂದರೆ, ಮನೆಯಲ್ಲಿ ವಯಸ್ಸಿಗೆ ಬಂದ ಗಂಡೋ ಹೆಣ್ಣೋ ಮದುವೆ ಆಗದೆ ತೀರಿಕೊಂಡಿದ್ದರೆ ಅದರ ಕಾರಣದಿಂದ ಬರುವ ತೊಂದರೆ. ಆಗ ಯಜಮಾನ ತನ್ನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಮದುವೆಯಾಗದೆ ಸತ್ತಿದ್ದ ಹೆಣ್ಣನ್ನೋ ಗಂಡನ್ನೋ ಜ್ಞಾಪಿಸಿಕೊಂಡು ಈರನ ಮದುವೆ ಮಾಡಿಸುತ್ತೇನೆಂದು ಹರಕೆ ಹೊರುತ್ತಾನೆ. ತನ್ನ ಮನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಹೆಣ್ಣು (ಕಡಸು) ಅಥವಾ ಹೋರಿ ಕರುವಿಗೆ, ಬೇರೊಂದು ಮನೆಯಿಂದ ಹೋರಿ ಅಥವಾ ಹೆಣ್ಣು ಕರುವನ್ನು ತಂದು ಎರಡಕ್ಕೂ ಮದುವೆ ಮಾಡಿಸುವುದು ಈರನ ಮದುವೆ. ಈ ಮದುವೆ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಆಗುವ ಮದುವೆಯ ಹಿಂದಿನ ದಿನ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಹೋರಿಗರು ಅಥವಾ ಕಡಸನ್ನು ಕೊಟ್ಟವರಿಗೆ ಅಂದು ಮರ್ಯಾದೆ ಮಾಡುವರು. ಹೀಗೆ ಮದುವೆಯಾದ ಕಡಸು ಅಥವಾ ಹೋರಿಗರುಗಳನ್ನು ಮಾರುವುದಿಲ್ಲ. ಅವು ಮನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಮುಪ್ಪಾಗುತ್ತವೆ.

ದೇವರ ಸೇವಾಕ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅನ್ನದಾನದ ಸೇವೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಜನತೆಯನ್ನು ಅನ್ನದಿಂದ ಸಂತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿದರೆ ದೇವರೂ ಸಂಪ್ರೀತನಾಗುತ್ತಾನೆಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಇಂದಿಗೂ ಪ್ರಬಲವಾಗಿದೆ. ಒಂದೂರಿಗೆ ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಒಂದು ಪ್ರಾಂತದ ಸಮಸ್ತ ಜನಕ್ಕೂ ಅನ್ನದ ಪರ (ಹಬ್ಬ) ಮಾಡುವ ಸತ್ಸಂಪ್ರದಾಯ ವಿರಳವಾಗಿಯಾದರೂ ಗ್ರಾಮೀಣ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಸೇವೆಗಳಿಗೆ ಕೆಲವು ದೇವರ ದೇವಾಲಯಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಸಾಧ್ಯವಿರುವವರು ಅಂಥ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೇ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಉಳಿದವರು ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿರುವ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರದರ್ಶನ, ತೀರ್ಥಸ್ನಾನಪಾನ, ಹಲವು ದೇವರ ದರ್ಶನ, ಸ್ಪರ್ಶನ, ದೇವರ ಉತ್ಸವ, ಗುಡಿಗೋಪುರ ರಥ ನಿರ್ಮಾಣ, ಪೂಜೆ ನಡೆಯಲು ಪೋಷಕವಾಗಿ ದಾನ ದತ್ತಿಗಳ ಕೊಡುಗೆ, ಒಡವೆ ವಸ್ತ್ರ ಫಲಪತ್ರ ಪುಷ್ಪ ಸಮರ್ಪಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಕ್ರಮಗಳೆಲ್ಲ ದೇವರ ಸೇವಾಕಾರ್ಯಗಳೇ ಎನ್ನಬಹುದು.

(ಜಿ.ಆರ್.ಐ.;ಎನ್.ಟಿ)

ದೇವರಹಳ್ಳಿ: ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆ ಚನ್ನಗಿರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸಂತೇಬೆನ್ನೂರು ಹೋಬಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಚನ್ನಗಿರಿಯ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 13ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 4,140. ಸಂತೇಬೆನ್ನೂರು ಅರಸರಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದ ಈ ಹಳ್ಳಿ ಸು. 17ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟಿಗೂ 18ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಳದಿ ಅರಸರ ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟಿಗೂ ಸೇರಿತ್ತು.

ಇಲ್ಲಿರುವ ಉಡುಮರಡಿ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಈ ಬೆಟ್ಟ ಚಿಕ್ಕದಾಗಿದ್ದರೂ ಇದರ ಮೇಲಿರುವ ದೇವಾಲಯದಿಂದಾಗಿ ಆಕರ್ಷಣೀಯವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಹರಿದ್ರಾಮಹಾತ್ಮ್ಯವೆನ್ನುವ ಇಲ್ಲಿಯ ಸ್ಥಳಪುರಾಣ ರಂಗನಾಥನೇ ಉಡದ ರೂಪ ತಾಳಿ ಬಂದು ಈ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ತಂಗಿದುದರಿಂದ ಈ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಉಡುಮರಡಿ ಎಂದು ಹೆಸರಾಯಿತೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ವಿಜಯನಗರ ಅರಸರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೇಟೆಗಾರರ ತಂಡವೊಂದು ಧೂಪದಮರಡಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉಡವೊಂದನ್ನು ಕಂಡು ಅದನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿದಾಗ ಆ ಉಡವು ಬೆಳ್ಳಿಗನೂಡು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬೆಳ್ಳಿಯ ಬಣ್ಣದಿಂದಲೂ ಚಿನ್ನಾಪುರ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನದ ಬಣ್ಣದಿಂದಲೂ ಚಿಕ್ಕುಡ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕದಾಗಿಯೂ ಹಿರೇಉಡು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡದಾಗಿಯೂ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡು ಕಗ್ಗದೂರು ಎಂಬಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿ, ರಾಮಗೊಂಡನಹಳ್ಳಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ರಾಮ ಎಂದು ಕೂಗಿ, ನಿಂತಾಪುರ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲ ನಿಂತು ಅನಂತರ ನೀತಿಗೆರೆ ಎಂಬಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಮುಂದೆ ದೇವರಹಳ್ಳಿಗೆ ತಲುಪಿದ ತಕ್ಷಣವೇ ಮಾಯವಾಯಿತೆಂದು ಈ ಸ್ಥಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಕಥೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಹಾಗೆಯೇ ಈ ಮೇಲಿನ ಸ್ಥಳಗಳ ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಶಬ್ದರಚನೆ ಇದೆ. ಈ ಉಡವೇ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ಎಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಇಂದಿಗೂ ಇದೆ. ಈಗಲೂ ಈ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಉಡಗಳು ತುಂಬಿವೆಯಾದರೂ ಅವುಗಳನ್ನು ಯಾರೂ ಬೇಟೆಯಾಡುವುದಿಲ್ಲ.

1654ರ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ ಈ ದೇವರನ್ನು ಉಡುಮರಡಿ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ಎಂದು ಕರೆದಿದೆ. ದೇವಸ್ಥಾನದ ನವರಂಗವನ್ನು ಗಿರಿಯಮ್ಮ ಎಂಬುವಳು ಕಟ್ಟಿಸಿದಳೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ರಂಗನಾಥ ವಿಗ್ರಹ ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರಾಯುಧದ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಹಾಗೂ ಗುಂಡನೆಯ ಆಕಾರವಿರುವ ಲಿಂಗ, ಮಾವಿನಕೆರೆ ಮತ್ತು ಹರದೂರುಪುರದ ಬೆಟ್ಟಗಳ ಮೇಲಿರುವ ಲಿಂಗಗಳನ್ನು ಹೋಲುತ್ತದೆ. ಈ ಲಿಂಗದ ಹಿಂದೆ, ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸು ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನಿಂದ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯಾಯಿತೆನ್ನಲಾದ ಬಾಣಾಕಾರದ ಲಿಂಗವೊಂದಿದೆ. ಈ ಲಿಂಗದ ಮೇಲೆ ಸುಮಾರು ಒಂದೂವರೆ ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಕೇಶವನ ಪ್ರತಿಮೆ ಇದೆ. ಈ ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಒಂದು ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಲೋಹದ ಉತ್ಸವ ವಿಗ್ರಹವೂ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ರಥೋತ್ಸವ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಈ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಪ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀಗುಡಿ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ವಿಗ್ರಹ ಸುಂದರವಾಗಿದೆ.

(ಕೆ.ಎಂ.ಎಸ್.)

ದೇವರಾಜಅರಸು,ಡಿ.: 1915– 82. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಮಾಜಿ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿ. ಇವರು ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಹುಣಸೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕಲ್ಲಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ 1915 ಆಗಸ್ಟ್ 20ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ದೇವರಾಜ ಅರಸು, ತಾಯಿ ದೇವೀರಮ್ಮಣ್ಣಿ. ಇವರದು ಅರಸು ಮನೆತನವಾದರೂ ಮಧ್ಯಮವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದ ಹಳ್ಳಿಯ ಕುಟುಂಬವಾಗಿತ್ತು. ಅರಸು ಅವರು ಹಳ್ಳಿಯ ಇತರ ಮಕ್ಕಳಂತೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ವಾತಾವರಣದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದರು. ತಮ್ಮ ಎಂಟನೆಯ ವಯಸ್ಸಿಗೇ ತಂದೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಇವರು

ತಾಯಿ ಮತ್ತು ಅಜ್ಜಿಯವರ ಆರೈಕೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದರು. ನೆರೆಮನೆಯ ಗೌಡಯ್ಯನ ಜಗಲಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ ವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನು ಅನಂತರ ಮೈಸೂರು ಮತ್ತು ಬೆಂಗಳೂರುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿಸಿ ಬಿ.ಎಸ್ಸಿ. ಪದವೀಧರರಾದರು.

ಪದವಿ ಪಡೆದ ಮೇಲೆ ಇವರು ಮರಳಿ ಕಲ್ಲಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿ ವ್ಯವಸಾಯದಲ್ಲಿ ನಿರತರಾದರು. ಜೊತೆಗೆ ರಾಜಕಾರಣದಲ್ಲೂ ಆಸಕ್ತಿ ವಹಿಸಿದರು. ಹಳೆಯ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಪ್ರಜಾಪ್ರತಿನಿಧಿ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಇವರು 1941–48ರವರೆಗೆ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. 1942ರ ಭಾರತ ಬಿಟ್ಟು ತೊಲಗಿ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲೂ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ದೊರೆತಮೇಲೆ 1947ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ನಡೆದ ಮೈಸೂರು ಚಲೋ ಹೋರಾಟದಲ್ಲೂ (ಮೈಸೂರು ರಾಜಮನೆತನದೊಂದಿಗೆ ಬಾಂಧವ್ಯ ವಿದ್ದರೂ) ಭಾಗವಹಿಸಿದರು. ಸ್ವತಂತ್ರ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಪ್ರಥಮ ಮಹಾಚುನಾವಣೆಗಳಲ್ಲಿ (1952) ಹುಣಸೂರು ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ರಾಜ್ಯ ವಿಧಾನಸಭೆಗೆ ಆಯ್ಕೆಯಾದರು. ಆಗಿನಿಂದಲೂ ಆ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ಅವಿರತವಾಗಿ ಪ್ರತಿನಿಧಿಸಿದರು. 1962ರಲ್ಲಿ ಎಸ್. ನಿಜಲಿಂಗಪ್ಪನವರ ಮಂತ್ರಿ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಸಚಿವರಾದರು. 1967ರ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಚುನಾವಣೆಯ ಅನಂತರ ರಚಿತವಾದ ಮಂತ್ರಿಮಂಡಲದಲ್ಲೂ ಸಚಿವರಾಗಿದ್ದರು. ಈ ಅವಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಕಾರ್ಮಿಕ, ಸಾರಿಗೆ, ಪ್ರವಾಸೋದ್ಯಮ, ಪಶುಸಂಗೋಪನೆ, ವಾರ್ತಾ ಮತ್ತು ಪ್ರಚಾರ, ಮೀನುಗಾರಿಕೆ, ರೇಷ್ಮೆ ಮೊದಲಾದ ಖಾತೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. 1969ರಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಇಬ್ಭಾಗವಾದಾಗ ಅಂದಿನ ಪ್ರಧಾನಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದ ಶ್ರೀಮತಿ ಇಂದಿರಾ ಗಾಂಧಿಯವರ ನೇತೃತ್ವದ ಆಡಳಿತ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸಿನ ರಾಜ್ಯ ಸಂಘಟಕರಾಗಿ ಮುಂದುವರಿದ ಇವರು 1970ರಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸಿನ ರಾಜ್ಯ ಘಟಕದ ಸಂಚಾಲಕರಾಗಿ ಪಕ್ಷದ ಸಂಘಟನೆಯ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ವಹಿಸಿದರು. ಆ ವರ್ಷವೇ ಇವರು ಕೇಂದ್ರರೇಷ್ಮೆ ಮಂಡಲಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು.

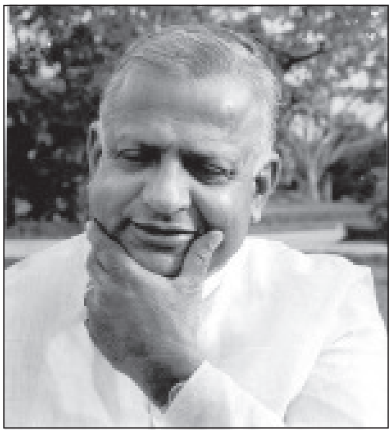

1971ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಲೋಕಸಭಾ ಚುನಾವಣೆಗಳು ಮತ್ತು 1972ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ವಿಧಾನಸಭಾ ಚುನಾವಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಬಹುಮತದಿಂದ ಗೆಲ್ಲಲು ಬಹಳವಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದ ಇವರು ತಮ್ಮ ರಾಜಕೀಯ ನಿಪುಣತೆ, ಸಂಘಟನಾಶಕ್ತಿ ಮತ್ತು ದೂರದೃಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿ ಜನಪ್ರಿಯರಾದರು. ವಿಧಾನಸಭೆಯ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷದ ನಾಯಕರಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಯಾಗಿ 1972 ಮಾರ್ಚ್ 20ರಂದು ಕರ್ನಾಟಕದ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಯಾದರು. ಆ ವರ್ಷ ಜೂನ್‌ನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಉಪಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಹುಣಸೂರು ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ವಿಧಾನಸಭೆಗೆ ಚುನಾಯಿತರಾದರು.

ಪ್ರಗತಿಶೀಲ ಮನೋಭಾವದ ದೇವರಾಜ ಅರಸರು ದಕ್ಷ ಆಡಳಿತ ಒದಗಿಸುವುದು, ದಾರಿದ್ರ್ಯ ನಿರ್ಮೂಲನ, ಸಾಮಾಜಿಕ ನ್ಯಾಯ ದೊರಕಿಸುವುದು, ಆರ್ಥಿಕ ಪ್ರಗತಿ ಸಾಧಿಸುವುದು ಮೊದಲಾದ ಆಶೋತ್ತರಗಳಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯಮಗ್ನರಾಗಿದ್ದರು. ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಗತಿಶೀಲ ಭೂ ಸುಧಾರಣ ಶಾಸನ ಇವರ ಸರ್ಕಾರದ ಬಹು ದೊಡ್ಡ ಸಾಧನೆ. ಶತಮಾನಗಳಿಂದ ಬೆಳಕಿಗಾಗಿ ಹಾತೊರೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಹಿಂದುಳಿದವರ ಆರ್ಥಿಕ, ಸಾಮಾಜಿಕ, ಸುಧಾರಣೆಗಳಿಗಾಗಿ ಹಲವು ಹನ್ನೊಂದು ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನೂ ಇವರು ರೂಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಉದ್ದೇಶಕ್ಕೆಂದೇ ನೇಮಕವಾದ ಹಾವನೂರು ಆಯೋಗ ಮುಖ್ಯವಾದ್ದು. ಈ ಆಯೋಗ ಹಿಂದುಳಿದ ವರ್ಗಗಳಿಗೆ ಸರ್ಕಾರಿ ಉದ್ಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಪ್ರವೇಶಾತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೀಸಲಾತಿ ಕುರಿತಂತೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ವರದಿಯನ್ನು ಇವರು ಕೂಡಲೇ ಜಾರಿಗೆ ತಂದರು.

ಇವರು ಅಧಿಕಾರ ವಹಿಸಿಕೊಂಡ ಸ್ವಲ್ಪ ಸಮಯದಲ್ಲೇ ಜಿಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಮೀರಿದ ಎಲ್ಲ ಕಚೇರಿ ಮತ್ತು ಇಲಾಖೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಕೃತ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೆ ಕನ್ನಡ ಬಳಸಬೇಕೆಂಬ ಆದೇಶ ಹೊರಬಿತ್ತು. 1956ರಿಂದಲೂ ನೆನೆಗುದಿಗೆ ಬಿದ್ದಿದ್ದ ರಾಜ್ಯದ ಹೆಸರು ಬದಲಾವಣೆಯ ಸಮಸ್ಯೆಯನ್ನು ಜನತೆಯ ಇಂಗಿತವರಿತು ಸುಲಭವಾಗಿ ಪರಿಹರಿಸಿದರು. ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ 1973 ನವೆಂಬರ್ 1ರಂದು ಕರ್ನಾಟಕ ಎಂದು ನಾಮಕರಣ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಭಾಷಾ ಆಯೋಗವನ್ನು ರಚಿಸಿ ಕನ್ನಡವನ್ನು ಆಡಳಿತ ಭಾಷೆಯಾಗಿ ಮಾಡಲು ಭದ್ರಬುನಾದಿ ಹಾಕಿದರು.

1975 ಜುಲೈ 1ರಂದು ಪ್ರಧಾನಿ ಇಂದಿರಾ ಗಾಂಧಿಯವರು ಸಾರಿದ ಇಪ್ಪತ್ತು ಅಂಶಗಳ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಭೂ ಹಂಚಿಕೆ, ಬಡವರಿಗೆ ಉಚಿತ ವಸತಿ ಯೋಜನೆ, ನಿವೇಶನ ಹಂಚಿಕೆ, ಹರಿಜನ, ಗಿರಿಜನ ಮತ್ತಿತರ ಹಿಂದುಳಿದ ವರ್ಗಗಳಿಗೆ ತೀವ್ರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ, ಜೀತಪದ್ಧತಿ ರದ್ದು, ಅಲ್ಪಾದಾಯ ವರ್ಗದ ಸಾಲ ರದ್ದು, ಅಕ್ರಮ ಲೇವಾದೇವಿಗಳ ನಿಷೇಧ, ಕೃಷಿ ಕಾರ್ಮಿಕರ ವೇತನ ಹೆಚ್ಚಳ, ಬಾಡಿಗೆ ಮನೆಗಳ ಮೇಲೆ ನಿಯಂತ್ರಣ ಈ ಮುಂತಾದ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲೂ ರಾಜ್ಯ ಗಮನಾರ್ಹ ಸಾಧನೆ ಮಾಡಿತು. ಆಹಾರ ಸಮಸ್ಯೆಯನ್ನು ನೀಗಲು, ಬರಗಾಲ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಎದುರಿಸಲು ಹಲವಾರು ನೀರಾವರಿ ಯೋಜನೆಗಳು ಭರದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾದವು. ಕಬಿನಿ, ಹಾರಂಗಿ, ಹೇಮಾವತಿ, ಘಟಪ್ರಭಾ, ಕೃಷ್ಣಾ ಮೇಲ್ದಂಡೆ ಯೋಜನೆಗಳು ಹಾಗೂ ಇತರ ನೂರಾರು ಸಣ್ಣ ನೀರಾವರಿ ಯೋಜನೆಗಳ ಕೆಲಸ ಚುರುಕಾಯಿತು. ಪ್ರಪಂಚದ ಬೃಹತ್ ಯೋಜನೆಗಳ ಸಾಲಿಗೆ ಸೇರುವ ಕಾಳಿ ವಿದ್ಯುತ್ ಯೋಜನೆ ಮತ್ತು ಕುದುರೆಮುಖ ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದಿರು ಯೋಜನೆಗಳು ಇವರ ಅಧಿಕಾರಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾದುವು.

ಇವರು ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಕಾರ್ಯಕಾರಿ ಸಮಿತಿಯ ಖಾಯಂ ಆಹ್ವಾನಿತ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರಲ್ಲದೆ ರಾಜ್ಯ ಯುವ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಲಹಾ ಸಮಿತಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರೂ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ವಜ್ರಮಹೋತ್ಸವ ಸಮಿತಿ ಅಧ್ಯಕ್ಷರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಇವರು ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಗಳಾದ ಮೇಲೆ ಮಾಡಿದ ಭಾಷಣಗಳ ಎರಡು ಸಂಕಲನಗಳು ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಶುಭವಾಗಲಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಗತಿಪಥ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಕುವೆಂಪು ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆಯಿಂದ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ.

ಇಂದಿರಾಗಾಂಧಿಯವರು 1975ರಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರವ್ಯಾಪಿ ತುರ್ತು ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೇರಿದಾಗ ಅದು ಜನರ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದ ಮೇಲೆ ಬೀರುವ ಕೆಟ್ಟ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ತಗ್ಗಿಸಿದ್ದು ದೇವರಾಜ ಅರಸು ಅವರ ದೂರದೃಷ್ಟಿಯ ಫಲ. ಇವರು ಈ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ತಮ್ಮ ಸುಧಾರಣೆಗಳನ್ನು ಜಾರಿಗೆ ತರುವುದಕ್ಕೆ ಬಳಸಿಕೊಂಡರು. 1977ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಲೋಕಸಭಾ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷ ರಾಷ್ಟ್ರಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಭಾರಿ ಸೋಲು ಅನುಭವಿಸಿದರೂ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಜಯ ಸಾಧಿಸಿತು. ಅರಸು ಅವರು ತಮ್ಮ ಪಕ್ಷದ ಹಲವು ಶಾಸಕರ ಪಕ್ಷಾಂತರದಿಂದಾಗಿ ಅಧಿಕಾರ ಕಳೆದುಕೊಂಡು

ರಾಷ್ಟ್ರಪತಿ ಆಡಳಿತ ಜಾರಿಗೆ ತರಲಾಯಿತು. ಆದರೆ 1978ರ ವಿಧಾನಸಭಾ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಇಂದಿರಾ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದು ಅರಸು ಅವರೇ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಗಳಾದರು. ಅದೇ ವರ್ಷ ಸೋಲು ಕಂಡಿದ್ದ ಮಾಜಿ ಪ್ರಧಾನಿ ಇಂದಿರಾಗಾಂಧಿಯವರನ್ನು ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಲೋಕಸಭಾ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಮಧ್ಯಂತರ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಪರ್ಧಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಅವರ ಗೆಲುವಿಗೆ ಸಹಕಾರಿಯಾದರು.

ದೇವರಾಜ ಅರಸು ಮತ್ತು ಇಂದಿರಾಗಾಂಧಿಯವರ ರಾಜಕೀಯ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳು ಉಲ್ಬಣಿಸಿ 1979ರಲ್ಲಿ ಅರಸರನ್ನು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷದಿಂದ ಉಚ್ಚಾಟಿಸಲಾಯಿತು. ಆದರೂ ಇವರು ಅಧಿಕಾರ ಉಳಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಲ್ಲಿ ಸಫಲರಾದರು. ಕರ್ನಾಟಕ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಎಂಬ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಪಕ್ಷವನ್ನು ತೇಲಿಬಿಟ್ಟರು. ತರುವಾಯ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಸಂಘಟಿಸಿ ಅದರ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾದರು. 1980ರ ಲೋಕಸಭಾ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಮತದಾರರು ಮತ್ತೆ ಇಂದಿರಾ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅಖಂಡ ಬೆಂಬಲವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದರು. ಆಗ ಆದ ಪಕ್ಷಾಂತರದಿಂದಾಗಿ ಅರಸು ಅವರು ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿ ಹುದ್ದೆಗೆ ರಾಜೀನಾಮೆ ಕೊಟ್ಟರು. ಶಾಸನ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ವಿರೋಧ ಪಕ್ಷದ ನಾಯಕರಾದರು. ಅದಕ್ಕೂ ಮುಳುವಾದಾಗ ಪ್ರಗತಿಪರ ದೃಷ್ಟಿಯ ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕ ಕ್ರಾಂತಿರಂಗ ಎಂಬ ಹೊಸ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಪಕ್ಷ ಕಟ್ಟಿದರು. ಈ ರಾಜಕೀಯ ತುಮುಲದಲ್ಲಿದ್ದಾಗಲೇ ಇವರು 1982 ಜೂನ್ 6ರಂದು ಹಠಾತ್ತನೆ ನಿಧನರಾದರು. ಇವರು ಹುಟ್ಟಿದ ದಿನವನ್ನು ಹಿಂದುಳಿದ ವರ್ಗಗಳ ಏಳಿಗೆಯ ದಿನವಾಗಿ ಸ್ಮರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇವರ ಪತ್ನಿ ಚಿಕ್ಕಮ್ಮಣ್ಣಿ. ಇವರಿಗೆ ಮೂವರು ಪುತ್ರಿಯರು. ಮಗಳು ಚಂದ್ರಪ್ರಭಾ ಅರಸು ಲೋಕಸಭಾ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು ಮತ್ತು ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ರಾಜ್ಯ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ ಸಚಿವೆಯಾಗಿದ್ದರು. **(ಡಿ.ಎಸ್.ಜಿ.)**

ದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ್: 1627–73. ಮೈಸೂರು ರಾಜವಂಶದ ಖ್ಯಾತ ದೊರೆ (1659– 73). 4ನೆಯ (ಬೋಳ) ಚಾಮರಾಜನ ಮೊಮ್ಮಗ. ಗುಂಡ್ಲು ಮುಪ್ಪಿನದೇವರಾಜನ ಮಗ. ಜನನ 1627.

ಈತ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜನ ಅನಂತರ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ (1659). ದೊರೆತನ ವಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದಂತೆಯೇ ಇವನು ಅನೇಕ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಳ್ಳಬೇಕಾಯಿತು. ವಿಜಯನಗರದ ಆಳಿಕೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವ ನೆಪದಿಂದ ನರಸೀಪುರದ ಲಕ್ಷ್ಮಪ್ಪನಾಯಕನ ಸಹಾಯ ಪಡೆದು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಬಂದಿದ್ದ ಕೆಳದಿ ಶಿವಪ್ಪನಾಯಕನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿದ (1659– 60). ಕೆಲಕಾಲಾನಂತರ ಬಿದನೂರಿನಲ್ಲಿ ಶಿವಪ್ಪನಾಯಕ ಮೃತನಾದಮೇಲೆ ಮುಂದಿನ ಅರಸರಾದ ಒಂದನೆಯ ವೆಂಕಟಪ್ಪ ಮತ್ತು ಭದ್ರಪ್ಪ ಮೈಸೂರಿನೊಡನೆ ವೈರವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದ್ದರು. ಬಿಜಾಪುರ ಮತ್ತು ಗೋಲ್ಕಂಡದ ಸುಲ್ತಾನರೂ ಸತ್ವಹೀನರಾಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ಸುಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡ ದೇವರಾಜ ಇಕ್ಕೇರಿಯ ಮೇಲಿನ ಯುದ್ಧದ ನೆಪದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯದ ಉತ್ತರಕ್ಕಿದ್ದ ಇತರ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಮೇಲೂ ದಾಳಿ ಮಾಡಿದ. ದಳವಾಯಿ ನಂಜನಾಥಯ್ಯನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಈ ದಾಳಿಗಳಿಂದಾಗಿ ಶಾಹೀ ರಾಜ್ಯಗಳ ಅಧೀನದಲ್ಲಿದ್ದ ಚೇಳೂರು, ಬಿದರೆ, ಸಂಪಿಗೆ ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕನಾಯಕನಹಳ್ಳಿ ಮೈಸೂರು ಸೈನ್ಯದ ವಶವಾದುವು(1663). 1664ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಬಿದನೂರಿನಲ್ಲಿ ರಾಜನಾಗಿದ್ದ ಹಿರಿಯ ಸೋಮಶೇಖರನಾಯಕ ಮೈಸೂರಿನವರು ಈ ಹಿಂದೆ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಬಿಕ್ಕೋಡು, ಬೇಲೂರು ಮುಂತಾದ ಕೆಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡರೂ ನಂಜನಾಥಯ್ಯ ತನ್ನ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಮಲೆನಾಡಿನ ಮೂಲಕ ಇಕ್ಕೇರಿಯತ್ತ ನುಗ್ಗಿಸಿದ. ಅಲ್ಲಿಯ ರಾಜ ಸೋಮಶೇಖರನಾಯಕ ಸಂಧಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡ. 1664ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಒಡೆಯರ ರಾಜ್ಯ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕನಾಯಕನಹಳ್ಳಿ, ಸಕ್ಕರೆಪಟ್ಟಣ, ವಸ್ತಾರೆಯವರೆಗೂ ಹಬ್ಬಿತು. 1663ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಬೇಲೂರಿನಲ್ಲಿದ್ದ ವಿಜಯ ನಗರದ ವಂಶದ ಶ್ರೀರಂಗರಾಯ ಬೆಂಬಲ ಸಿಗದೆ ತಳಕಿತ್ತಿದ್ದ. ದೇವರಾಜ ಅಂದಿನಿಂದ ಸಾರ್ವಭೌಮ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾರಂಭಿಸಿದ. ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಿದ್ದ ನಾಮಮಾತ್ರ ಸಾಮಂತತ್ವವೂ ಕೊನೆಗೊಂಡಿತು.

1666ರಲ್ಲಿ ಅಣ್ಣಾಜಯ್ಯನಿಂದ ಸಾರತವಳ್ಳಿಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ ಅನಂತರ ದೇವರಾಜನ ವಿಜಯದೃಷ್ಟಿ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಹರಿಯಿತು. ಮಧುರೆಯ ನಾಯಕನ ಸಾಮಂತನಾಗಿದ್ದ ಸಾಂಬಳ್ಳಿಯ ಘಟ್ಟಮುದಲಿಯಾರನನ್ನು ಹತ್ತಿಕ್ಕಿದ. ಇದನ್ನು ಕೇಳಿ ಕೆರಳಿದ ಮಧುರೆಯ ಚೊಕ್ಕನಾಥನಾಯಕ ದಂಡೆತ್ತಿಬಂದು ಈರೋಡಿನಲ್ಲಿ ಕಾದ. ದೇವರಾಜನ ದಳವಾಯಿ ಕುಮಾರೈಯನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸೈನ್ಯ ಧಾವಿಸಿ, ಆ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಚೊಕ್ಕನಾಥ ಕಾಲ್ಕಿತ್ತಿದ್ದರೂ ಈರೋಡನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿತು (1667– 68). ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ದೇವರಾಜ ಹುಲಿಯೂರುದುರ್ಗ ಮತ್ತು ಕುಣಿಗಲ್‌ಗಳನ್ನು ಮಾಗಡಿಯ ಕೆಂಪೇಗೌಡನಿಂದ ಕಿತ್ತುಕೊಂಡ.

1673ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ದೇವರಾಜ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಸಕ್ಕರೆಪಟ್ಟಣದಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸೇಲಂವರೆಗೂ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕನಾಯಕನಹಳ್ಳಿಯಿಂದ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಕೊಯಮತ್ತೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಧಾರಾಪುರದವರೆಗೂ ಹರಡಿದ್ದ ವಿಶಾಲ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಂಡು ರಾಜಧಾನಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಿಂದ ವೈಭವದಿಂದ ಆಳಲಾರಂಭಿಸಿದ. ಈ ರಾಜನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಚಾಮಯ್ಯನೆಂಬ ಕವಿ ದೇವರಾಜೇಂದ್ರಸಾಂಗತ್ಯವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಈ ರಾಜನ ಆಳಿಕೆಯ ವಿವರಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.

ಚಾಮುಂಡಿಬೆಟ್ಟಕ್ಕೆ ಭಕ್ತಾದಿಗಳು ಸುಲಭವಾಗಿ ಹತ್ತಿಹೋಗುವಂತೆ ಈ ರಾಜ 1664ರಲ್ಲಿ ಆ ಬೆಟ್ಟಕ್ಕೆ ಸಾವಿರ ಸೋಪಾನಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದೇ ಅಲ್ಲದೆ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಬಸವನನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದ. ದೇವರಾಜಪುರವೆಂಬ ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನೂ ಮೈಸೂರು ಮತ್ತು ಈ ಅಗ್ರಹಾರ ಗಳ ನಡುವೆ ದೇವಾಂಬುಧಿ ಕೆರೆಯನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿದ. ದೊಡ್ಡದೇವರಾಜ ಎಂದೂ ಹೆಸರಾಗಿದ್ದ ಈತ 1673ರಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕನಾಯಕನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ನಿಧನಹೊಂದಿದ. **(ಎಂ.ಪಿ.)**

ದೇವರಾಜಯ್ಯ: ಕಳಲೆಯ ಸಾಮಂತ ಮನೆತನದ ಅರಸನಾಗಿದ್ದು ಮೈಸೂರು ಅರಸರ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ದಳವಾಯಿ (1735– 58). ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ ಆಳಿಕೆಯ ಅನಂತರ ಅಂದರೆ 1704– 61ರ ವರೆಗಿನ ಕಾಲವನ್ನು ದಳವಾಯಿಗಳ ಕಾಲವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಬಹುದು. ದಳವಾಯಿ ದೇವರಾಜಯ್ಯ ಈ ಕಾಲದ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಭಾವೀ ವ್ಯಕ್ತಿ. ದೊಡ್ಡ ಕೃಷ್ಣರಾಜ (1713– 32) ಕಳಲೆಯ ದಳವಾಯಿ ವೀರರಾಜಯ್ಯನ ಅನಂತರ ಅವನ ಮಗ ದೇವರಾಜಯ್ಯನನ್ನು ದಳವಾಯಿಯಾಗಿ ನೇಮಕ ಮಾಡಿದ. ಜೊತೆಗೆ ಇವನ ಸೋದರಸಂಬಂಧಿ ಸರ್ವಾಧಿಕಾರಿ ನಂಜರಾಜಯ್ಯನೂ ಅವರ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿದ್ದ. ರಾಜ್ಯಾಡಳಿತದ ಸೂತ್ರಾಧಿಕಾರಗಳು ಈ ಸೋದರರ ಕೈಸೇರಿದುದರಿಂದ ಮಹತ್ವಾಕಾಂಕ್ಷಿ ದೇವರಾಜಯ್ಯ ರಾಜನ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿದ್ದ ಅದಕ್ಷತೆಯನ್ನು ದುರುಪಯೋಗಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಬಲಿಷ್ಠನಾದ.

1725ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ಮೇಲೆ ದಾಳಿಯಿಟ್ಟ ಮರಾಠ ಬಾಜೀರಾಯ (ಇದು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವಲ್ಲ ಫಿರಂಗಿಪಟ್ಟಣ) ಎನ್ನುವಂತೆ ದಳವಾಯಿ

ದೇವರಾಜಯ್ಯ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ರೂಪಿಸಿ, ತರಪೇತುಗೊಳಿಸಿದ. ಅನಂತರ ಸಾವನದುರ್ಗವನ್ನು ಲೂಟಿ ಮಾಡಿದುದಲ್ಲದೆ, ಮಾಗಡಿಯಲ್ಲಿ ಗೌಡರ ಆಳಿಕೆಯುನ್ನು ಕೊನೆಗೊಳಿಸಿ, ಆ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿದ.

ಅಧಿಕಾರ ಪ್ರಭಾವ ಹೆಚ್ಚಿದಂತೆ ದೇವರಾಜಯ್ಯ ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ತನ್ನ ಬೆಂಬಲಿಗರನ್ನು ನೇಮಿಸಿಕೊಂಡು ತನ್ನ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಭದ್ರಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ದೇವರಾಜಯ್ಯನಿಗೂ ಮತ್ತು ದೊಡ್ಡಕೃಷ್ಣರಾಜನ ಅನಂತರ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ ಸ್ವಾಭಿಮಾನಿ ಏಳನೆಯ ಚಾಮರಾಜನಿಗೂ ಕಲಹ ಉಂಟಾಯಿತು. ಕೊನೆಗೆ ಚಾಣಾಕ್ಷತೆಯಿಂದ ಕೃಷ್ಣರಾಜನ ಪತ್ನಿ ದೇವಾಜಮ್ಮಣ್ಣಿಯ ಬೆಂಬಲ ಪಡೆದ ದೇವರಾಜಯ್ಯ 1734ರ ಜೂನ್‌ನಲ್ಲಿ ರಾಜ ಮತ್ತು ಅವನ ಮೂವರು ರಾಣಿಯರನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿದು ಕಬ್ಬಾಳದುರ್ಗದಲ್ಲಿಟ್ಟ.

ಅನಂತರ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ ಇಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಚಿಕ್ಕವನಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಅಧಿಕಾರ ದೇವರಾಜಯ್ಯನಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರೀಕೃತವಾಯಿತು. ಸರ್ವಾಧಿಕಾರಿ ನಂಜರಾಜಯ್ಯನ ಮರಣಾನಂತರ ತನ್ನ ತಮ್ಮ ಕರಾಚುರಿ ನಂಜರಾಜಯ್ಯನನ್ನು ಸರ್ವಾಧಿಕಾರಿಯನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿಕೊಂಡುದಲ್ಲದೆ (1739) ಅವನ ಮಗಳನ್ನು ಮಹಾರಾಜನಿಗೆ ಮದುವೆ ಮಾಡಿಸಿ ರಾಜಮನೆತನದ ಬಾಂಧವ್ಯವನ್ನು ಬಿಗಿಗೊಳಿಸಿದ. 1935–36ರಲ್ಲಿ ಮಲಬಾರಿನ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿದ. ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ಮೇಲೆ ದಾಳಿಯಿಟ್ಟ ಆರ್ಕಾಟಿನ ನವಾಬ ದೋಸ್ತ್ ಆಲಿಖಾನನನ್ನು ಚನ್ನಪಟ್ಟಣದ ಬಳಿ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸೋಲಿಸಿ ಮೈಸೂರಿನ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಬೆಳಗಿಸಿದ (1737). ಆದರೆ ಇಳಿವಯಸ್ಸಿನ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಉತ್ಸಾಹರಹಿತನಾಗಿದ್ದ ದೇವರಾಜಯ್ಯ 1747ರಲ್ಲಿ ದಖನ್ನಿನ ಸುಬೇದಾರ ನಾಸಿರ್‌ಜಂಗ್‌ನಿಗೆ ಸೋಲಬೇಕಾಯಿತು. ಕೊನೆಗೆ ಜನತೆಯ ಕ್ಷೇಮ ಮತ್ತು ರಾಜ್ಯದ ಹಿತದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಪರಿಗಣಿಸಿ ಕರಾಚುರಿ ನಂಜರಾಜಯ್ಯನಿಗೆ ದಳವಾಯಿತನವನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಟ್ಟ.

ಉಳಿದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವರಾಜಯ್ಯ ರಾಜಧಾನಿಯಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ಆಡಳಿತ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಕನಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದ. 1755ರಲ್ಲಿ ಕರಾಚುರಿ ನಂಜರಾಜಯ್ಯ ತಿರುಚ್ಚಿರಾಪಳ್ಳಿ ವಿವಾದದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದಾಗ ದಖನ್ನಿನ ನವಾಬ ಸಲಾಬತಜಂಗ್‌ನ ದಾಳಿ ನಡೆಯಿತು. ಆರ್ಥಿಕ ಮುಗ್ಗಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ತೊಳಲಾಡುತ್ತಿದ್ದ ದೇವರಾಜಯ್ಯನಿಗೆ ಇದು ನುಂಗಲಾರದ ತುತ್ತಾಯಿತು. ಅಲ್ಲದೆ ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ನಂಜರಾಜಯ್ಯನಿಗೂ ಇಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜನಿಗೂ ಮನಸ್ತಾಪ ಬಂದು ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಕೆಟ್ಟಿತ್ತು. ನಂಜರಾಜ ತೋರಿದ ಸ್ವಾಮಿದ್ರೋಹ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವಾಸಘಾತುಕತನಕ್ಕಾಗಿ ಮನನೊಂದು ದೇವರಾಜಯ್ಯ 1757ರಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಮಂಗಲಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ನೆಲಸಿದ. ದಳವಾಯಿ ಸೋದರರ ವಿರಸದಿಂದಾಗಿ ಸೈನ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಶಿಸ್ತು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಆಡಳಿತ ಚರ್ಯೆ ಕುಂದತೊಡಗಿತು. ಕೊನೆಗೆ ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಮತ್ತು ಖಂಡೇರಾಯನ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದಾಗಿ ದಳವಾಯಿ ಸೋದರರ ಮಧ್ಯೆ ವಾಸ್ತವಿಕ ಬಾಂಧವ್ಯ ಏರ್ಪಟ್ಟಿತು. ದೇವರಾಜಯ್ಯ 1758ರಲ್ಲಿ ಮೃತನಾದ.

ಇವನು ನ್ಯಾಯನಿಷ್ಠ, ಧರ್ಮಿಷ್ಠ. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸುವ ಮುನ್ನ ಕರಾಚುರಿ ನಂಜರಾಜಯ್ಯ ಮಹಾರಾಜರಲ್ಲಿ ಕ್ಷಮೆ ಕೇಳುವಂತೆ ಮಾಡಿದ. ಇದು ದೇವರಾಜಯ್ಯನ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ಮತ್ತು ಸ್ವಾಮಿನಿಷ್ಠೆಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ. ನಂಜನಗೂಡಿನ ಬಳಿ ಕಪಿಲಾ ನದಿಗೆ ಕಟ್ಟಿರುವ ದೊಡ್ಡ ಸೇತುವೆ ಇವನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದು. ಶ್ರೀರಾಮನ ಆರಾಧಕನಾಗಿದ್ದ ಈತ ಅನೇಕ ಅಗ್ರಹಾರಗಳನ್ನೂ ಕೆರೆಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವನಲ್ಲದೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ, ಕೊಯಮತ್ತೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅವನಾಶಿ, ಭವಾನಿ ಕೂಡಲ್ ಮುಂತಾದ ದೇವಾಲಯಗಳ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿಸಿದ.

(ಕೆ.ಜಿ.)

ದೇವರಾಯ I: ವಿಜಯನಗರದ ಸಂಗಮವಂಶದ ಅರಸ (1406–22). ಇಮ್ಮಡಿ ಹರಿಹರನ ಮೂರನೆಯ ಮಗ. ಇಮ್ಮಡಿ ಹರಿಹರ 1404ರಲ್ಲಿ ಮೃತನಾದಾಗ ರಾಜ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಕಲಹ ನಡೆಯಿತು. ಈ ಕಲಹದಲ್ಲಿ ಹರಿಹರನ ಜ್ಯೇಷ್ಠಪುತ್ರನಾದ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ತಮ್ಮಂದಿರನ್ನು ತಳ್ಳಿ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. 1405ರಲ್ಲಿ ಅವನ ತಮ್ಮ ಇಮ್ಮಡಿ ಬುಕ್ಕ ಅಣ್ಣನನ್ನು ಪಟ್ಟದಿಂದ ತಳ್ಳಿ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ. 1406 ನವೆಂಬರ್ 5ರಂದು ಅವನ ತಮ್ಮನಾದ ಈ ದೇವರಾಯ ಅಣ್ಣನನ್ನು ಪದಚ್ಯುತಿಗೊಳಿಸಿ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಪಟ್ಟಾರೂಢನಾದೊಡನೆ ದೇವರಾಯ ಬಹಮನೀ ಸುಲ್ತಾನ ಫಿರೋಜ್‌ಷಾನೊಡನೆ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಬೇಕಾಯಿತು. ಸ್ತ್ರೀ ಸಂಬಂಧವಾಗಿ ಈ ಯುದ್ಧ ನಡೆಯಿತೆಂದು ಫೆರಿಸ್ತನ ಹೇಳಿಕೆ. ಸುಲ್ತಾನನ ಧರ್ಮಯುದ್ಧಾಸಕ್ತಿಯೇ ಈ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ಎಂದು ಇತರರ ಹೇಳಿಕೆ. ಕಾರಣ ಏನೇ ಇದ್ದರೂ ಘೋರ ಯುದ್ಧ ನಡೆದುದೇನೋ ನಿಜ. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಮೊದಮೊದಲು ದೇವರಾಯ ಗೆಲ್ಲುವಂತೆ ತೋರಿದರೂ ಕೊನೆಗೂ ಮಹಮ್ಮದೀಯರೇ ಗೆದ್ದರು. ಗೆದ್ದ ಫಿರೋಜ್‌ಷಾ ಸಂಧಿಪತ್ರವನ್ನು ತನ್ನ ಇಷ್ಟಾನುಸಾರ ಬರೆಯಿಸಿದ. ಆ ಸಂಧಿಯ ಪ್ರಕಾರ ದೇವರಾಯ ಬಂಕಾಪುರವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ. ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಕೊಂಡವೀಡು ರೆಡ್ಡಿಗಳು ಸುಲ್ತಾನನೊಡನೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಅವರು ಇದೇ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಉದಯಗಿರಿ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಭಾಗವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು, 1413ರವರೆಗೆ ಅಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದ್ದರು. ಈ ರೆಡ್ಡಿಗಳು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ, ತೆಲುಗು ಚೋಡ ವಂಶದ ಅಣ್ಣದೇವನೂ ಬಹಮನೀ ಸುಲ್ತಾನನ ಮಿತ್ರವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದ. ಅಣ್ಣದೇವನ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ತಗ್ಗಿಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ದೇವರಾಯ 1415ರಲ್ಲಿ ಅವನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಕ್ಕಿಳಿದ. ಆದರೆ ಅಣ್ಣದೇವನಿಗೆ ಬಹಮನೀ ಸುಲ್ತಾನನ ನೆರವು ಸಿಕ್ಕಿತು. ದೇವರಾಯನಿಗೆ ರಾಜಕೊಂಡದ ವೇಲಮರ ಸಹಾಯ ಲಭಿಸಿತು. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ದೇವರಾಯನಿಗೆ ವಿಜಯ ಲಭಿಸಿತು(1419). ಆಂಧ್ರದ ಪೂರ್ವಭಾಗ ದೇವರಾಯನಿಗೆ ಸೇರಿತು.

ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯದ ವಿಸ್ತರಣೆಗೆ ಅವಕಾಶ ಕೊಡದಂತೆ ರಾಜಮಹೇಂದ್ರಿಯನ್ನು ಬಲಪಡಿಸಲು ದೇವರಾಯ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಗಜಪತಿ ಅರಸ 4ನೆಯ ಭಾನುದೇವ ಕೆರಳಿದ. ಈ ವಿರಸ ಮುಂದೆ ಗಜಪತಿಗಳಿಗೂ ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೂ ಆದ ಅನೇಕ ಯುದ್ಧಗಳಿಗೆ ದಾರಿಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿತು.

ಒಂದನೆಯ ದೇವರಾಯನೂ ಇಮ್ಮಡಿ ಬುಕ್ಕನಂತೆ ವಿಜಯನಗರ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಬಹಳವಾಗಿ ವಿಸ್ತರಿಸಿದ. ಹಲವಾರು ನೂತನ ಪ್ರಾಸಾದಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ. ಅನೇಕ ಕೋಟೆಕೊತ್ತಳಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಎಂದು ನ್ಯೂನಿಜ್ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ತುಂಗಭದ್ರೆಗೆ ಹಂಪೆಯ ಬಳಿ ಒಂದು ಭಾರಿ ಅಣೆಕಟ್ಟನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ, ನದಿಯಿಂದ ನಗರದವರೆಗೆ 15 ಮೈಲಿ ಉದ್ದದ ಮೇಲ್ಗಾಲುವೆಯೊಂದನ್ನು ರಚಿಸಿ ವಿಜಯನಗರ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ನೀರು ಸರಬರಾಜಿನ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿದ. ಹಳೆಯ ನಗರದ ಬಹು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಈಗಿರುವ ಅನೇಕಾನೇಕ ಹೊಲಗಳಿಗೆ ಈ ಕಾಲುವೆಯಿಂದಲೇ ನೀರು ಪೂರೈಕೆಯಾಗುತ್ತಿದೆ. ಒಂದೊಂದು ಮೈಲಿ ದೂರಕ್ಕೆ ಬೆಟ್ಟಗಳ ಬುಡದ ಬಂಡೆಕಲ್ಲಿನಲ್ಲೇ ಇದನ್ನು ಕೊರೆದಿದೆ. ಭಾರತದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿರುವ ನೀರಾವರಿ ಕಾಮಗಾರಿಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಅತ್ಯದ್ಭುತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಸಿವೆಲ್ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ದೇವರಾಯನಿಗೆ ಮೂವರು ಪತ್ನಿಯರೂ ವೀರವಿಜಯ, ವೀರಮಲ್ಲಪ್ಪ, ಹರಿಹರ III ಮತ್ತು ರಾಮಚಂದ್ರ ಎಂಬ ನಾಲ್ವರು ಮಕ್ಕಳೂ ಇದ್ದರು. ರಾಮಚಂದ್ರ ಕೆಲಕಾಲ ಉದಯಗಿರಿ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ನೇಮಕವಾಗಿದ್ದ. ಲಕ್ಷ್ಮೀಧರ ದೇವರಾಯನ ಮಂತ್ರಿ. ಒಂದನೆಯ ದೇವರಾಯ 1422ರಲ್ಲಿ ಮೃತನಾದ. **(ಎಂ.ಕೆ.ಬಿ.)**

ದೇವರಾಯ II: ವಿಜಯನಗರದ ಸಂಗಮ ವಂಶದ ಅರಸ (1424– 46); ದೇವರಾಯನ ಹಿರಿಯ ಮಗ ಹಾಗೂ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿ. ಇವನಿಗೆ ಇಮ್ಮಡಿ ದೇವರಾಯ, ಅಭಿನವ ವೀರದೇವರಾಯ, ಪ್ರತಾಪದೇವರಾಯ, ಪ್ರೌಢದೇವರಾಯ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳೂ ಇವೆ. ದೇವರಾಯ ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಆಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತಸೂತ್ರ ವಹಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದುದರಿಂದ, ಹಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಇವನ ಆಳಿಕೆ 1422ರಲ್ಲೇ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಪ್ರೌಢದೇವರಾಯ ತನ್ನ ಆಳಿಕೆಯ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಪಶ್ಚಿಮದ ಆರಗ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಬೇಡನಾಯಕನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ದಂಗೆಯನ್ನು ಅಡಗಿಸಿದ. ಇವನು ಮೂರು ಬಾರಿ ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯದ ವಿರುದ್ಧ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಿದ. ಒಂದನೆಯ ಬಹಮನೀ ಯುದ್ಧ 1422–23ರಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ಬಹಮನೀ ಸುಲ್ತಾನನಾದ ಒಂದನೆಯ ಅಹ್ಮದ್ ಷಾ ತನ್ನ ಹಿಂದಿನ ಸುಲ್ತಾನನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ ಪರಾಭವದ ಸೇಡು ತೀರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ವಿಜಯನಗರದ ವಿರುದ್ಧ ಯುದ್ಧ ಹೂಡಿದ. ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪಕ್ಷದವರೂ ನಷ್ಟ ಅನುಭವಿಸಿದರೂ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ ಯಶಸ್ಸು ಲಭಿಸಿತು. ಯುದ್ಧ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದಾಗಲೇ ಬಹಮನೀ ಸುಲ್ತಾನ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ ಇನ್ನೂ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಬಿದರೆಗೆ ಬದಲಾಯಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಈ ಯುದ್ಧದ ಅನಂತರ ದೇವರಾಯ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದತ್ತ ತನ್ನ ಗಮನ ಹರಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಒರಿಸ್ಸಾದ ಗಜಪತಿ ವಂಶದ ರಾಜ ಭಾನುದೇವ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಲು ರಾಜಮಹೇಂದ್ರಿ ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ನಡೆದಿದ್ದ. ಅವನಿಗೆ ವೇಲಮರು ಬೆಂಬಲ ಕೊಟ್ಟರು. ರಾಜಮಹೇಂದ್ರಿ ರಾಜ ಶರಣಾಗತನಾಗಿ ಭಾನುದೇವನ ಸಾಮಂತನಾದ. ಅನಂತರ ಭಾನುದೇವ ಕೊಂಡವೀಡು ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡ. ದೇವರಾಯ ತನ್ನ ಸಾಮಂತರ ಪರಾಭವವನ್ನು ಸಹಿಸಲಾರದೆ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ನುಗ್ಗಿ ಭಾನುದೇವ ಮತ್ತು ವೇಲುಮರನ್ನು ಪರಾಭವಗೊಳಿಸಿ, ಕೊಂಡವೀಡು ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿ ರಾಜಮಹೇಂದ್ರಿಯ ರೆಡ್ಡಿ ರಾಜನಿಗೆ ಪುನಃ ಅಧಿಕಾರ ವಹಿಸಿಕೊಟ್ಟ (1428). ಭಾನುದೇವನ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿ ಕಪಿಲೇಂದ್ರ ಮತ್ತೆ ರಾಜಮಹೇಂದ್ರಿಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದರೂ ವಿಜಯನಗರ ಮತ್ತು ರೆಡ್ಡಿ ಸೈನ್ಯ ಅವನನ್ನು ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿತು (1436).

ಎರಡನೆಯ ಬಹಮನೀ ಯುದ್ಧ 1435– 36ರಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ಮುದ್ಗಲ್ ಮತ್ತು ರಾಯಚೂರು ಕೋಟೆಗಳ ಸ್ವಾಧೀನಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಬಹಮನೀ ಸುಲ್ತಾನ ಅಲಾಉದ್ದೀನನೊಡನೆ ನಡೆದ ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ದೇವರಾಯ ಜಯ ಹೊಂದಿದ. 1443 –44ರಲ್ಲಿ ಬಹಮನೀಯರೊಡನೆ ಮೂರನೆಯ ಸಲ ಯುದ್ಧವಾಯಿತು. 1443ರಲ್ಲಿ ರಾಜಮನೆತನದಲ್ಲಿ ದೇವರಾಯನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವ ಪಿತೂರಿಯೊಂದು ನಡೆಯಿತು. ಅದು ವಿಫಲವಾದರೂ ಅಂದಿದ್ದಿರಬಹುದಾದ ಅಸ್ತವ್ಯಸ್ಥ ಸ್ಥಿತಿಯ ಲಾಭ ಪಡೆಯುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಬಹಮನೀ ಸುಲ್ತಾನ ದೇವರಾಯನನ್ನು ಪೊಗದಿ ಕೊಡಲು ತಗಾದೆ ಮಾಡಿದ. ದೇವರಾಯ ಒಪ್ಪದಿರಲು ಯುದ್ಧವಾಗಿ ಬಹಮನೀ ಸುಲ್ತಾನ ಪರಾಭವಗೊಂಡ.

ವಿಜಯನಗರ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೂ ಸಿಂಹಳದ ತುಂಡರಸರಿಗೂ ಸಂಬಂಧವೇನೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ರಾಜ್ಯದ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗಗಳ ಭದ್ರತೆಗಾಗಿ ಸಿಂಹಳದ ಅರಸನನ್ನು ಹಿಡಿತದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ದೇವರಾಯ ತನ್ನ ದಳಪತಿ ಲಕ್ಕಣ್ಣ ದಂಡನಾಯಕನನ್ನು ಸಿಂಹಳದ ಮೇಲೆ ನುಗ್ಗಿಸಿದ. ನೌಕಾದಂಡಯಾತ್ರೆಯನ್ನು ಕೈಗೊಂಡ ಈತ ಸಿಂಹಳದ ರಾಜ ಪೊಗದಿ ಕೊಡುವ ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದ. ಈ ವಿಜಯಕ್ಕಾಗಿ ರಾಜ ಅವನಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣ ಸಮುದ್ರಾಧಿಪತಿ ಎಂಬ ಬಿರುದಿತ್ತ. ಇದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಗಜಪತಿ ದೊರೆ ಕಪಿಲೇಂದ್ರ ರಾಜಮಹೇಂದ್ರಿಯ ರೆಡ್ಡಿ ನಾಯಕನ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧ ಹೂಡಿದ. ದೇವರಾಯ ಕಪಿಲೇಂದ್ರನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ (ಸು. 1423).

ದೇವರಾಯ ಕರ್ನಾಟಕದ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಉನ್ನತ ರಾಜರುಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾಗಿದ್ದ. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಗೋವೆ, ರಾಜ ಮಹೇಂದ್ರಿಗಳಿಂದ ಹಿಡಿದು ರಾಮೇಶ್ವರದವರೆಗೂ ಹಬ್ಬಿತ್ತು. ಕೇರಳದ ಕ್ವಿಲಾನ್, ಮದರಾಸಿನ ಬಳಿಯ ಪುಲಿಕಾಡು, ಸಿಂಹಳ, ಬರ್ಮಾದ ಪೆಗು ಮತ್ತು ತನಸ್ಸೆರಿಮ್‌ನ ರಾಜರು ಇವನಿಗೆ ಕಪ್ಪ ಒಪ್ಪಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ನ್ಯೂನಿಜ್ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇವನು ರಾಜನಿಪುಣನಾಗಿದ್ದುದೇ ಅಲ್ಲದೆ ಯುದ್ಧ ನಿಪುಣನೂ ಆಗಿದ್ದ. ತನ್ನ ಸೈನ್ಯದ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಗಳನ್ನು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಲವು ರಣರಂಗಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದ.

ದೇವರಾಯನ ಆಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಅತ್ಯುನ್ನತ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದಿತು. ಇದಕ್ಕೆ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿನ ಶಾಂತಿ, ತೃಪ್ತರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳು, ಸಾಮಾಜಿಕ ಸ್ಥಿತಿ ಕಾರಣವಾಗಿದ್ದವು. ಅಬ್ದುಲ್ ರಜಾಕ್ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 300 ರೇವುಪಟ್ಟಣಗಳಿದ್ದುವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸಾಮಾಜಿಕ ಸೌಹಾರ್ದ ಮತ್ತು ಒಗ್ಗಟ್ಟಿಗೆ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ರಾಜನ ವಿಶಾಲ ಹೃದಯ ಕಾರಣವಾಗಿತ್ತು. ಮುಸ್ಲಿಮರನ್ನು ಸೈನ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿತ್ತು. ರಾಜಧಾನಿಯಲ್ಲಿ ದೇವರಾಯ ಒಂದು ಮಸೀದಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದಲ್ಲದೆ, ಖುರಾನಿನ ಒಂದು ಪ್ರತಿಯನ್ನು ಸಿಂಹಾಸನದ ಮೇಲೆ ಇಟ್ಟಿದ್ದನಂತೆ.

ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ ಭೇಟಿಕೊಟ್ಟ ಇಟಲಿಯ ಪ್ರವಾಸಿಗ ನಿಕಾಲೊ ಕೊಂಟಿ ಮತ್ತು ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿದ್ದ ಪರ್ಷಿಯ ದೇಶದ ರಾಯಭಾರಿ ಅಬ್ದುಲ್ ರಜಾಕ್ ವಿಜಯನಗರದ ವಿವರವನ್ನೂ ಮತ್ತು ವೈಭವವನ್ನೂ ತಮ್ಮ ಬರೆವಣಿಗೆಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ. ರಾಜಾಸ್ಥಾನ ಶ್ರೀಮಂತರು, ಆಸ್ಥಾನಿಕರು, ಸರ್ಕಾರಿ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು, ವಿದ್ವಾಂಸರು, ಕಲೆಗಾರರು, ಕವಿಗಳು, ರಾಯಭಾರಿಗಳು ಮತ್ತು ನಾನಾ ದೇಶಗಳಿಂದ ಬಂದಿದ್ದ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ನೆರೆಯುವ ಸ್ಥಳವಾಗಿತ್ತು. ದೇವರಾಯ ಸ್ವತಃ ವಿದ್ವಾಂಸನಾಗಿದ್ದುದಲ್ಲದೆ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಮತ್ತು ಕವಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಕೊಟ್ಟ. ವೀರಶೈವ ಮತ ಮತ್ತು ತತ್ತ್ವ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿತವಾಯಿತು. ವೀರಶೈವ, ಜೈನ ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿತು. ಈ ಕಾಲದ ಕನ್ನಡ ಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಚಾಮರಸ ಮತ್ತು ಕುಮಾರವ್ಯಾಸ ಶ್ರೇಷ್ಠರಾಗಿದ್ದರು. ದೇವರಾಯ ವಿಜಯನಗರವನ್ನೂ ಹಜಾರರಾಮಸ್ವಾಮಿ ದೇವಸ್ಥಾನ ಮುಂತಾದ ಕಟ್ಟಡಗಳನ್ನೂ ಅಂದಗೊಳಿಸಿದ.

ದೇವರಾಯನಿಗೆ ಪೊನ್ನಲದೇವಿ ಮತ್ತು ಭೀಮಾದೇವಿ ಎಂಬ ಪತ್ನಿಯರಿದ್ದರು. ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಇವನ ಮಗ. ಲಕ್ಕಣ್ಣ ಮತ್ತು ಮಾದಣ್ಣ ಇವನ ದಂಡನಾಯಕರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯರು. ವೀರಶೈವ ಕವಿ ಜಕ್ಕಣ್ಣ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ದಂಡನಾಯಕ. ಇಮ್ಮಡಿ ದೇವರಾಯ 1446 ಮೇ 26ರಂದು ಮೃತನಾದ.

(ಎ.ವಿ.ವಿ.,;ಎಂ.ಕೆ.ಬಿ.)

ದೇವರಾಯನದುರ್ಗ: ತುಮಕೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ತುಮಕೂರಿನಿಂದ ಸು. 15 ಕಿಮೀ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕಿರುವ ಬೆಟ್ಟ, ಗಿರಿದುರ್ಗ, ಪವಿತ್ರ ಕ್ಷೇತ್ರ ಹಾಗೂ ಸುಂದರ ತಾಣ. ಬೆಟ್ಟದ ಶಿಖರ ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟದಿಂದ 1,242 ಮೀ ಎತ್ತರವಿದೆ. ಬೆಟ್ಟ ಮೂರು ಘಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಲೆದ್ದಿದೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಘಟ್ಟಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಂತೆ ಎರಡು ಕೋಟೆಗೋಡೆಗಳಿವೆ. ಮೈಲುಗಟ್ಲೆ ಹಬ್ಬಿರುವ ಈ ಕೋಟೆ ಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಳಹೋಗಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಏಳು ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲುಗಳಿವೆ. ಆಯಕಟ್ಟಿನ ಜಾಗದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿರುವ ಅನೇಕ ಚಿಲುಮೆಗಳಿಂದ ಸತತವಾಗಿ ಉತ್ತಮ ನೀರಿನ ಸೌಕರ್ಯ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಕೋಟೆ ಒಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಹು ಅಭೇದ್ಯವೆನಿಸಿರಬೇಕು. **(ಕೆ.ವಿ.ಟಿ.)**

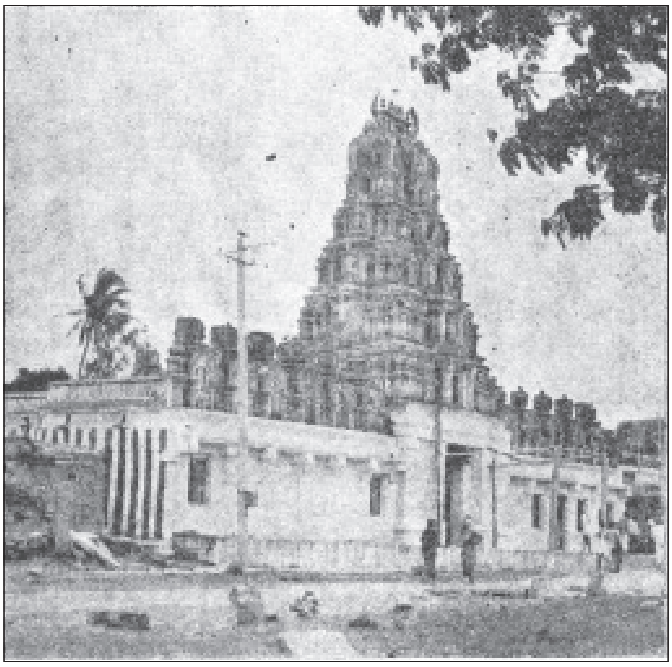

ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯ

ದೇವರಾಯನದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟದ ಏರುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಅಂದರೆ ಕೆಳಗಣ ಘಟ್ಟದ ಮಟ್ಟಸ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಮಲಪಟ್ಟಣ ಗ್ರಾಮ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯ ಇವೆ. ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯ ಒಂದನೆಯ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯ (1639–59) ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದು. ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು 1858ರಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಾಕಾರ ಮತ್ತು ಗೋಪುರಗಳನ್ನು ದುರಸ್ತಿ ಮಾಡಿಸಿದರೆಂದು ಇಲ್ಲಿನ ಒಂದು ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಸುತ್ತಿನ ಹೆಚ್ಚಿನ ಜನರಿಗೆ ಇದು ಮನೆದೇವರು. ಪ್ರತಿ ಚೈತ್ರಮಾಸದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೇರುವ ಜನಗಳ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಮಂಟಪಗಳಿವೆ. ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಸಂಜೀವರಾಯನ (ಹನುಮಂತ) ಗುಡಿ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೈಜೋಡಿಸಿ ನಿಂತಿರುವ ಹನುಮಂತನ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಈ ಗುಡಿ ನರಸಿಂಹನ ಗುಡಿಗಿಂತಲೂ ಹಳೆಯದೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ.

ಇದೇ ಸುತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯ ಬಾಗಿಲುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ಪೆನುಗೊಂಡೆ ಬಾಗಿಲು ಮತ್ತು ಆನೆದೊಣೆ (ಚಿಲುಮೆ) ಇವೆ. ಪೆನುಗೊಂಡೆ ಬಾಗಿಲ ಗೋಡೆಯ ಮೇಲೆ ವೀಣೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ ವ್ಯಕ್ತಿಯೊಬ್ಬನ ಶಿಲ್ಪವಿದ್ದು ಅದರ ಬಳಿ ಇರುವ ಸು. 15ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನ ಇದು ಸುಕುಮಾರದೇವನ ಮಗ ವಿರೂಪಣ್ಣನದು ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಆನೆದೊಣೆಯ ಬಳಿ ಹಿಂದೆ ಸ್ಥಳೀಯ ಪಾಳೆಯಗಾರನೊಬ್ಬನಿಂದ ಕಟ್ಟಲಾದುದೆಂದು ಹೇಳುವ ಒಂದು ಆನೆಯ ಗೋರಿಯ ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ. ಬೆಟ್ಟದ ಇಳಿಜಾರಿನಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಕೊಳ ಮಂಗಲಿ ನದಿಯ ಉಗಮಸ್ಥಾನ. ಸ್ವಲ್ಪ ಮೇಲು ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಜಯತೀರ್ಥವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಜಯನದಿ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ (ಈ ಎರಡು ನದಿಗಳೂ ಬೆಟ್ಟದ ಕೆಳಗೆ ಇರುಕಸಂದ್ರ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ಕೂಡಿ ಮುಂದೆ ಜಯಮಂಗಲಿ ಎಂದು ಒಂದೇ ನದಿಯಾಗಿ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತದೆ).

ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಮತ್ತಷ್ಟು ಮೇಲೆ ಎರಡನೆಯ ಘಟ್ಟದ ಮಟ್ಟಸ ಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರಿ ಪ್ರವಾಸೀಮಂದಿರ ಮತ್ತು ಇತರ ಕೆಲವು ಕಟ್ಟಡಗಳಿವೆ. ಇದೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ರಾಮತೀರ್ಥ ಮತ್ತು ಧನುಷ್‌ತೀರ್ಥ ಎಂಬ ಎರಡು ದೊಣೆಗಳೂ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣಸೀತೆಯರ ವಿಗ್ರಹಗಳಿರುವ ಒಂದು ಗುಹೆಯೂ ಇವೆ. ಹಿಂದೆ ಇಲ್ಲೊಂದು ಊರಿತ್ತು. ಅದರ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಈಗಲೂ ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲುಗಡೆಯ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ (ಕುಂಭಿನರಸಿಂಹ) ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಕನಾಸಿ, ನವರಂಗ ಮತ್ತು ಮುಖಮಂಟಪವಿದ್ದು ಸಾಮಾನ್ಯ ವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಕೆಳಗಿನ ನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯದಂತೆಯೆ ಇದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೊಣೆ ಮತ್ತು ಅದರ ಸಮೀಪ ಒಂದು ಗುಹೆ ಇದೆ. ಗುಹೆಯ ಮೆಟ್ಟಲುಗಳು ಪಾದತೀರ್ಥವೆಂಬ ನೀರಿನ ಹೊಂಡಕ್ಕೆ ದಾರಿತೋರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ನೀರು ದೇವರ ಪಾದದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವುದೆನ್ನುವುದರಿಂದ ಈ ತೀರ್ಥಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರಿದೆ. ನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯದಿಂದ ಮತ್ತಷ್ಟು ಮೇಲೆ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ಗರುಡನ ಗುಡಿ ಇದೆ. ಇದರ ಬಳಿ ದೀವಿಗೆ ಗುಂಡು ಎಂಬ ಬಂಡೆ ಇದೆ. ಈ ಬಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ದೀಪಸ್ತಂಭವೊಂದನ್ನು ನೆಟ್ಟಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿ ದೀಪ ಹಚ್ಚಿದಾಗ ಬಹುದೂರದ ವರೆಗೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಸುತ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ರಂಧ್ರವನ್ನು ಪಕ್ಕದ ಪರಂಗಿಬೆಟ್ಟದಿಂದ ಹೊಡೆದ ಗುಂಡಿನಿಂದ ಆದುದೆಂದು ಜನ ತೋರಿಸುವುದುಂಟು.

ದೇವರಾಯನದುರ್ಗದಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪದೂರದಲ್ಲಿ ತುಮಕೂರು ರಸ್ತೆಯ ಬದಿಯಲ್ಲಿ ನಾಮದ ಚಿಲುಮೆ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಬಂಡೆಯಿಂದ ಹೊಮ್ಮುವ ನೀರು ಬಂಡೆಯಲ್ಲಿ ಕಡೆದ ಒರಳೊಂದನ್ನು ತುಂಬಿ ಮುಂದೆ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಶಿಂಷಾನದಿ ಬೆಟ್ಟದ ದಕ್ಷಿಣ ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಉಗಮಿಸುತ್ತದೆ.

ದೇವರಾಯನದುರ್ಗ ಅಂಧಕ ಅಥವಾ ಲಿಂಗಕ ಎಂಬ ಕಳ್ಳರ ನಾಯಕನೊಬ್ಬನ ಠಾಣ್ಯವಾಗಿತ್ತೆಂದೂ ಯದುಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಕರ್ನಾಟಕದ ಅರಸ ಹೇಮಚಂದ್ರನ ಮಗ ಸುಮತಿ ಎಂಬ ರಾಜಕುಮಾರ ಇವನನ್ನು ಹತ್ತಿಕ್ಕಿ ಈ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡ ಎಂದೂ ಸ್ಥಳಪ್ರತೀತಿ. ಅನಂತರ ಅಂಧಕ ನೆಲಮಂಗಲದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಭೂಮಂಡನವೆಂಬ ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದನಂತೆ. ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಆನೆ ಬಿದ್ದ ಸರಿ (ಆನೆ ಬಿದ್ದ ಜರಿ) ಎಂಬ ಊರಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಬಹುಕಾಲದವರೆಗೆ ಈ ಸುತ್ತಣ ಪ್ರದೇಶ ಇದೇ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿತ್ತು. ಆನೆಯೊಂದು ಜಾರಿಬಿದ್ದಿದ್ದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರಾಯಿತೆಂದು ಐತಿಹ್ಯ. ಈ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿನ ಕರಿಗಿರಿ ಶಿಖರದ ಬುಡದಲ್ಲಿರುವ ಆನೆಗೊಂದಿ ಎನ್ನುವ ಒಂದು ತಾಣ ಆನೆಬಿದ್ದ ಸ್ಥಳವೆಂದು ತೋರಿಸುವುದುಂಟು. ತುಡುಗು

ಆನೆಯೊಂದು (ಶಾಪಗ್ರಸ್ತ ಗಂಧರ್ವ) ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ಸಾಕಷ್ಟು ಹಾವಳಿಮಾಡಿ ಇಲ್ಲಿಯ ಕೆರೆಗೆ ನಷ್ಟಮಾಡಿ ಅನಂತರ ಬೆಟ್ಟದ ಇಳಿಜಾರು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಏರಲು ಹೋಗಿ ಜಾರಿ ಪ್ರಾಣ ಕಳೆದುಕೊಂಡಿತೆಂದು ಸ್ಥಳಪುರಾಣ. ಅದರ ಪ್ರಕಾರ ಈ ಬೆಟ್ಟದ ಹೆಸರೂ ಕರಿಗಿರಿ. ವಿಜಯ ನಗರದ ರಾಜರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಬೆಟ್ಟಕ್ಕೆ ಹೆಸರೂ ಇತ್ತು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜಯಮಂಗಲಿಗೆ ಅಡ್ಡವಾಗಿ ಕಟ್ಟಿದ್ದ ಬುಕ್ಕಸಮುದ್ರ ಕಟ್ಟೆ ಮತ್ತು ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದ್ದ ಊರಿನ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಈಗಲೂ ಕಾಣಬಹುದು. ಕೆಲವು ಕಾಲ ಜಡಕ ಎಂಬ ಪಾಳೆಯಗಾರ ಇಲ್ಲಿದ್ದು ಇದಕ್ಕೆ ಡಕನದುರ್ಗ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಮೈಸೂರಿನ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರು 1696ರಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಅಕ್ರಮಿಸಿ ಕೊಂಡಮೇಲೆ ದೇವರಾಯ ದುರ್ಗ ಎಂಬ ಹೆಸರು ರೂಢಿಯಾಯಿತು. ದುರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಕೋಟೆಕೊತ್ತಲೆಗಳೂ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದ್ದು. ದೇವರಾಯನದುರ್ಗ ಈಗ ಪ್ರವಾಸಿ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದೆ. *

ದೇವಲಾಪುರ: ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆ ನಾಗಮಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ನಾಗಮಂಗಲದಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ 11ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಗ್ರಾಮ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,023. ಈ ಊರು ಹಿಂದೆ ಪ್ರಮುಖ ಸ್ಥಳವಾಗಿತ್ತು. 3ನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳನ ಕಾಲದ 1300ರ ಒಂದು ಶಾಸನ ಇಲ್ಲಿ ದೊರಕಿದೆ. ಈ ಊರಿನ ಮುಖ್ಯ ಗುಡಿಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯದ ಮೂಲಭಾಗ ಮುಮ್ಮಡಿ ವೀರಬಲ್ಲಾಳನ ಕಾಲದ್ದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಕನಾಸಿ, ನವರಂಗ ಮತ್ತು ಮುಖಮಂಟಪ ಇವೆ. ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಕಾರದ ಮಹಾದ್ವಾರ ಮತ್ತು ದೊಡ್ಡ ದೀಪದ ಕಂಬ ಇವೆ. ಇವನ್ನು 1472ರಲ್ಲಿ ಲಕ್ಕಣ್ಣನಾಯಕನ ಮಗ ಚಿಕ್ಕ ಅಲ್ಲಪ್ಪನಾಯಕ ಎಂಬುವನು ವಿಜಯನಗರದ ಸಾಳ್ವ ನರಸಿಂಹನಿಂದ ದೇವಲಾಪುರವನ್ನು ದತ್ತಿಯಾಗಿ ಪಡೆದಾಗ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಮತ್ತು ಗಾರೆಯಿಂದ ಕಟ್ಟಿರುವ ಗೋಪುರ 17ನೆಯ ಶತಮಾನದ ರಚನೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಮೈಯಲ್ಲಿ ಅಡ್ಡ ತಳಪಟ್ಟಿಕೆಗಳು, ಅರೆಗಂಬಗಳು ಮತ್ತು ಕೋಷ್ಟಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾದ ಭಿತ್ತಿ, ನೇರಕಪೋತ ಇವೆ. ಮುಖಮಂಟಪ ಮೂರಂಕಣದ್ದು. ಇಲ್ಲಿನ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಳಗೆ ಚತುರಸ್ರ ಮೇಲೆ 8 ಮತ್ತು 24 ಮುಖಗಳಿದ್ದು ಮೇಲೆ ದುಂಡು ಮತ್ತು ಚಪ್ಪಟೆ ಬೋದಿಗೆಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಒಳಗಿನ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ (ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀಕಾಂತ) ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯದು. 8' ಎತ್ತರವಿದೆ.

ಊರಿನ ಕೆರೆಯ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ಕೋಡಿ ತಿರುಮಲ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ನವರಂಗ ಹಾಗೂ ಮುಖಮಂಟಪ ಇವೆ. ಜೀರ್ಣಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯ 17ನೆಯ ಶತಮಾನದ್ದು.

(ಡಿ.ಎಸ್.ಜೆ.)

ದೇವಲಾಪುರದ ನಂಜುಂಡ: ಸು. 1841. ವೀರಶೈವ ಕವಿ. ದೇವಲಾಪುರ ಈತನ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ತಂದೆ ದೇವರಸ, ತಾಯಿ ನಂಜಮಾಂಬೆ, ಇಷ್ಟದೇವತೆ ನಂಜನಗೂಡು ನಂಜುಂಡೇಶ್ವರ. ಕವಿ ಮೈಸೂರು ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ (1794–1868) ಆಶ್ರಿತನಾಗಿದ್ದ. ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಭಕ್ತಿಸಾರ, ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕವರ್ಣನೆ, ಕೃಷ್ಣರಾಜಭೋಗಾವಳಿ, ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಶೃಂಗಾರಶತಕ, ಕೃಷ್ಣರಾಜೇಂದ್ರವೃತ್ತರತ್ನಾವಳಿ, ಟೀಕೆ, ಕೃಷ್ಣೇಂದ್ರಗೀತೆ, ತಿಬ್ಬಾಂಬಿಕಾ ಶತಕ, ಅಪರಾಧಸ್ತೋತ್ರ, ಲಿಂಗಸ್ತುತಿ, ಶಂಕರಾಷ್ಟಕ, ಶೈಲಜಾಧವಸ್ತೋತ್ರ, ಸಮುದ್ರಮಥನ ಕಥೆ, ಸೌಗಂಧಿಕಾಪರಿಣಯ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನವು ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಸ್ತುತಿಪೂರವಾಗಿವೆ. ಕವಿ ತಾನು ಸಂಸ್ಕೃತ ಹಾಗೂ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಚತುರತೆಯುಳ್ಳವನೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.

ಕೃಷ್ಣರಾಜಭಕ್ತಿಸಾರ ಭಾಮಿನೀಷಟ್ಪದಿಯ 108 ಪದ್ಯಗಳುಳ್ಳ ಗ್ರಂಥ. ಇದಕ್ಕೆ ಕೃಷ್ಣೇಂದ್ರಭಕ್ತಿ ಸಾರಾಷ್ಟೋತ್ತರ ಶತಕ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದೆ. ಪ್ರತಿ ಪದ್ಯವೂ ಕೃಷ್ಣೇಂದ್ರ ರಕ್ಷಿಸು ನಮ್ಮನನವರತ ಎಂದು ಮುಗಿಯುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು 1862ರಲ್ಲಿ ಬರೆದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕೃಷ್ಣರಾಜಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕವರ್ಣನೆ ಹಾಗೂ ಸೌಗಂಧಿಕಾಪರಿಣಯ ಸಾಂಗತ್ಯ ದಲ್ಲಿವೆ. ಸೌಗಂಧಿಕಾಪರಿಣಯದಲ್ಲಿ 14 ಸಂಧಿಗಳೂ 726 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. ಇದು ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಸೌಗಂಧಿಕಾ ಪರಿಣಯದ ಸಂಗ್ರಹವೆಂದೂ ತಾನು ದೊರೆಯ ಆಜ್ಞಾನುಸಾರವಾಗಿ ರಚಿಸಿರುವೆನೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ದೂರ್ವಾಸ ಋಷಿಯ ಶಾಪದಿಂದ ಇಂದ್ರ ರತ್ನಪುರಿಯ ರಾಜರಾಣಿಯರಿಗೆ ಸುಗಂಧರಾಯನೆಂಬ ಮಗನಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿ ಸೌಗಂಧಿಕೆಯಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಶಚಿಯನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಿ ಕೊನೆಗೆ ತನ್ನ ಪದವಿ ಹೊಂದಿದ. ಇದು ಕಥಾವಸ್ತು. ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ರಾಜರ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ ಮಹೋತ್ಸವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಅಪರಾಧಸ್ತೋತ್ರ ವಾರ್ಧಕ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ಭಕ್ತಿಕಾವ್ಯ. ಇದರಲ್ಲಿ 127 ಪದ್ಯಗಳಿದ್ದು ಶಿವಸ್ತುತಿರೂಪವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಅನುಗ್ರಹ ತಪ್ಪಿದ ಮೇಲೆ ಬರೆದುದಾಗಿ ಪ್ರತೀತಿ ಇದೆ. ಕೃಷ್ಣರಾಜಶೃಂಗಾರಶತಕ 101 ಕಂದಪದ್ಯಗಳುಳ್ಳ ಪುಟ್ಟ ಶೃಂಗಾರ ಕಾವ್ಯ. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಗದ್ಯಭಾಗಗಳೂ ಇವೆ. ಇದನ್ನು 1841ರಲ್ಲಿ ಬರೆದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಕೃಷ್ಣರಾಜಭೋಗಾವಳಿ ಹಾಡಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 27 ಪದ್ಯಗಳಿವೆ. ಶೈಲಜಾಧವಸ್ತೋತ್ರ ಶಿವಸ್ತುತಿರೂಪವಾಗಿದ್ದು 33 ವೃತ್ತಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಕೃಷ್ಣೇಂದ್ರಗೀತೆ ಹಾಡಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿದೆ. 32 ಪದ್ಯಗಳಿವೆ. ಲಿಂಗಸ್ತುತಿಯಲ್ಲಿ 27 ಪದ್ಯಗಳೂ ಶಂಕರಾಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ 8 ತೂಣಕ ವೃತ್ತಗಳೂ ಇವೆ.

(ಕೆ.ಆರ್.ಯು.)

ದೇವವೃಂದ: ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಮೂಡಿಗೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಪ್ರಾಚೀನ ಧಾರ್ಮಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕೇಂದ್ರ. ಮೂಡಿಗೆರೆಯಿಂದ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ 24 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,024. ಈ ಊರಿಗೆ ಸಕಲೇಶಪುರ ಮೂಡಿಗೆರೆ ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿ ಹಾನುಬಾಳು ಕಡೆಯಿಂದ ಮತ್ತು ಬೆಟ್ಟದಮನೆ ಕಡೆಯಿಂದ ಹೋಗಲು ಎರಡು ಉತ್ತಮ ರಸ್ತೆ ಮಾರ್ಗಗಳಿವೆ. ಬೆಟ್ಟದಮನೆ ಮೂಲಕ ಹೋಗುವ ರಸ್ತೆ ಹೊಯ್ಸಳರ ಅಂಗಡಿ ಗ್ರಾಮದ ಮೂಲಕ ಹಾದುಹೋಗುತ್ತದೆ.

ಮಲೆನಾಡಿನ ದಟ್ಟಡವಿಯಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟಗಳ ತಪ್ಪಲಲ್ಲಿರುವ ಈ ಊರು ಹಿಂದೆ ಮಲವಿನ್ನಾಡು ಎಂಬ ನಾಡಿನ ಮುಖ್ಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದಿತು. ಸ್ಥಳಪುರಾಣದ ಮೇರೆಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಕಪಿಲ ಮಹರ್ಷಿಯ ಆಶ್ರಮವಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವರನ್ನು ಪರಶುರಾಮ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ತಲಕಾಡಿನ ಗಂಗರ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯವಿದ್ದುದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷ್ಯಾಧಾರಗಳಿವೆ.

ದೇವವೃಂದವೆಂದರೆ ದೇವತೆಗಳ ಬೀಡು ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ಧಮಾನಕ್ಕೆ ಬಂತು. ಹೊಯ್ಸಳರ ಮೂಲ ಸ್ಥಳವಾದ ಅಂಗಡಿ ಅಥವಾ ಸೊಸವೂರು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸು. 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಕನಾಸಿ, ಒಳಗಿನ ನವರಂಗ ಹಾಗೂ ಗೋಪುರಗಳು ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ರಚನೆಗಳಾಗಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ

ಮಹಾದ್ವಾರ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಕಾರಗಳು ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ನಿರ್ಮಾಣಗಳು. ಕಂಬಗಳ ಮತ್ತು ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಮನೋಜ್ಞವಾಗಿವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ವೀರಭದ್ರ, ಕೇಶವ, ಆಂಜನೇಯ ಮತ್ತು ದೇವಿಯ ಗುಡಿಗಳಿವೆ. ಈ ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ಯುಗಾದಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ರಥೋತ್ಸವ ಮತ್ತು ಜಾತ್ರೆಗಳು ಈ ಸುತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ದೀಪಾವಳಿ ಮತ್ತು ಸಂಕ್ರಾಂತಿ ಹಬ್ಬಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಚಿಕ್ಕ ರಥೋತ್ಸವಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಈಗ ಇಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯದ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಕಾರ್ಯ ಮತ್ತು ಭಕ್ತಾದಿಗಳಿಗೆ ಅನೇಕ ಸೌಕರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಡುವ ಪ್ರಯತ್ನ ನಡೆದಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಆಡಳಿತ ಹಿಂದಿನ ನಾಡಪದ್ಧತಿಗೆ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿದೆ. ನೆರೆಯ ಉಗ್ಗೇಹಳ್ಳಿ ನಾಡಗೌಡರು ಈ ದೇವಾಲಯದ ಪಾರುಪತ್ಯಗಾರರು. ಅವರು ವಿವಿಧ ಮಂದೆ ಅಥವಾ ಸಾವಿರಗಳ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಇಲ್ಲಿನ ಸೇವೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಾರೆ. ಈಗಲೂ ಐದು ಸಾವಿರ ಸೀಮೆಯವರು ಯುಗಾದಿ ರಥೋತ್ಸವದಲ್ಲಿ ವಾದ್ಯಸಮೇತ ಬಂದು ಜಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿ ಸೇರುತ್ತಾರೆ. *

ದೇವುಡು ನರಸಿಂಹಶಾಸ್ತ್ರಿ: 1897–1962. ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಘನ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿದ್ದವರು. ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ. ಇವರದು ಪಂಡಿತ ಮನೆತನ. ಇವರ ವಂಶದವರು ಮೈಸೂರು ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ರಾಜಪುರೋಹಿತರಾಗಿದ್ದರು. ಚಿಕ್ಕಂದಿನಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರತಿಭಾವಂತರೆಂದು ಹೆಸರುಗಳಿಸಿದ್ದ ದೇವುಡು ಅವರು ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದಿಂದ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದರು. ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವೇದಾಂತ, ಪೂರ್ವಮೀಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಅಭ್ಯಸಿಸಿದರು. ಶಿಕ್ಷಣ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಆರ್ಯ ವಿದ್ಯಾಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿ ಹಲವು ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಬರೆದು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರಲ್ಲದೆ ನಮ್ಮ ಪುಸ್ತಕ ಎಂಬ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ ಕೆಲಕಾಲ ನಡೆಸಿದರು. ಇವರು ರಂಗಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಚಲನಚಿತ್ರ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲೂ ಆಸಕ್ತಿ ವಹಿಸಿದರು. ವರದಾಚಾರ್ಯರ ಶಿಷ್ಯರಾಗಿ, ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದರು. ಮಾರ್ಕಂಡೇಯ ಎಂಬ ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರದಲ್ಲೂ ಅಭಿನಯಿಸಿದರು. ಬೆಂಗಳೂರು ಅಮೆಚೂರ್ ಡ್ರಮಾಟಿಕ್ ಅಸೋಸಿಯೇಷನ್ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಆ ಸಂಸ್ಥೆಯ ರಂಗಭೂಮಿ ಎಂಬ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿಯೂ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು.

ಇವರದು ಪ್ರಚಂಡ ಧೀಶಕ್ತಿ. ವೇದ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇವರು ಒಳ್ಳೆಯ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಗಳಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರಲ್ಲದೆ ಆಧುನಿಕ ಜೀವನ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ವೈದಿಕ ಕಾಲದ ಜನಜೀವನ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಮತ್ತು ರೀತಿ ನೀತಿಗಳನ್ನು ಮಹಾಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಮಹಾಕ್ಷತ್ರಿಯ ಮತ್ತು ಮಹಾದರ್ಶನ ಎಂಬ ಮೂರು ಕಾದಂಬರಿಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ‘ಮಹಾಬ್ರಾಹ್ಮಣ’ದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನ ತಪಸ್ಸಾಧನೆಗಳ ಕಥೆಯನ್ನೂ ‘ಮಹಾಕ್ಷತ್ರಿಯ’ದಲ್ಲಿ ನಹುಷನ ಕಥೆಯನ್ನೂ ‘ಮಹಾದರ್ಶನ’ದಲ್ಲಿ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರ ಕಥೆಯನ್ನೂ ಬಹು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಮನುಷ್ಯನ ಮನಸ್ಸಿನ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ಅಂತರಂಗ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಲೈಂಗಿಕ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಎರಡನೆಯ ಜನ್ಮ ಎಂಬ ಕಾದಂಬರಿಯನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಗೆದ್ದವರು ಯಾರು, ಮಯೂರ (ಚಲನಚಿತ್ರವಾಗಿದೆ), ಕಳ್ಳರ ಕೂಟ ಇವು ಇವರ ಇತರ ಕೃತಿಗಳು. ವಿವೇಕಾನಂದರ ಕೆಲವು ಭಾಷಣಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ತಂದಿದ್ದಾರೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ದರ್ಶನ ಎಂಬುದು ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಇವರು ಮಾಡಿದ ಭಾಷಣಗಳ ಸಂಗ್ರಹ. ಇವರ ವಿಮರ್ಶನ ಶಕ್ತಿ ಮತ್ತು ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ದೃಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ಈ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಇವರ ಮಹಾಕ್ಷತ್ರಿಯ ಕಾದಂಬರಿಗೆ ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ದೊರೆತಿದೆ (1962). ಇವರು 1962 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 24ರಂದು ನಿಧನರಾದರು.

(ಡಿ.ಇ.ಕೆ.ಆರ್)

ದೇವೇಂದ್ರಪ್ಪ, ಬಿ.: 1899– . ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಂಗೀತ ವಿದ್ವಾಂಸರು. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಆಯನೂರು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 1899 ಜೂನ್ 3ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಬಿ.ಎಸ್.ರಾಮಯ್ಯ, ತಾಯಿ ತುಳಸಮ್ಮ.

ರಾಮಯ್ಯನವರಿಗೆ ಹಾಡುಗಾರಿಕೆ, ನಾನಾ ವಾದ್ಯವಾದನ ಮತ್ತು ಭರತನಾಟ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಾಂಡಿತ್ಯವಿತ್ತು. ನಾಟಕ ಕಲೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಭಿರುಚಿ ಇದ್ದ ಅವರು ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜಾ ಪಾರ್ಟು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರಿಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ತೆಲುಗು ಭಾಷೆಗಳ ಪರಿಚಯವೂ ಇತ್ತು. ತಮ್ಮ ಮಗನಿಗೆ 5ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ಶಿಕ್ಷಣ ಕೊಟ್ಟು ಹಾಡುಗಾರಿಕೆಯ ಜೊತೆಗೆ ತಮಗೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದ ಎಲ್ಲ ವಾದ್ಯಗಳ ನುಡಿಸುವಿಕೆಯನ್ನು ಕಲಿಸಿದರು. ಇದರ ಫಲವಾಗಿ ದೇವೇಂದ್ರಪ್ಪನವರು ತಮ್ಮ 8ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲೇ ಹಾಡುಗಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ವಾದ್ಯಗಳ ವಾದನಗಳಲ್ಲಿ ಕಚೇರಿ ಮಾಡುವಷ್ಟು ಯೋಗ್ಯತೆಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದರು. ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಆಸ್ಥಾನ ಸಂಗೀತ ವಿದ್ವಾಂಸರುಗಳಾಗಿದ್ದ ತಿಟ್ಟೆ ನಾರಾಯಣ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್, ಬಿಡಾರಂ ಕೃಷ್ಣಪ್ಪ, ವೀಣೆ ಶೇಷಣ್ಣ ಮತ್ತು ಭಕ್ಷಿ ಸುಬ್ಬಣ್ಣನವರಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ನಡೆಯಿತು. ಇವರು ಗಾಯನದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದುದಲ್ಲದೆ ತಮ್ಮ ತಂದೆಯವರು ಹೇಳಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದ ವೀಣೆ, ಹಾರ್ಮೋನಿಯಮ್, ಪಿಟೀಲು, ಗೋಟುವಾದ್ಯ, ಜಲತರಂಗ, ದಿಲ್‌ರುಬಾ ಮತ್ತು ಸಿತಾರ್ ಈ ವಾದ್ಯಗಳನ್ನು ನುಡಿಸುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ಪಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನು ಗಳಿಸಿದರು.

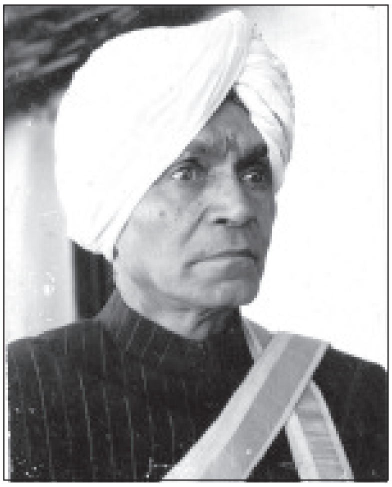

ದೇವೇಂದ್ರಪ್ಪನವರು ಹಿಂದುಸ್ಥಾನೀ ಸಂಗೀತವನ್ನೂ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವರ ಗಾಯನದಲ್ಲಿ ಕರ್ಣಾಟಕ ಮತ್ತು ಹಿಂದುಸ್ಥಾನೀ ಸಂಗೀತ ಪದ್ಧತಿಗಳ ಉತ್ತಮಾಂಶವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ತ್ರಿಸ್ಥಾಯಿಯಲ್ಲಿ ಲೀಲಾಜಾಲವಾಗಿ ಹಾಡಬಲ್ಲವರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರ ಕಂಠದಿಂದ ಹೊಮ್ಮುತ್ತಿದ್ದ ತುಂಬುನಾದ, ಶ್ರುತಿ ಶುದ್ಧತೆ ಮತ್ತು ಲಯಜ್ಞಾನ ಅಸದೃಶವಾದುವು. ಅಪರೂಪ ತಾಳಗಳ ಪರಿಚಯವಿದ್ದ ಇವರು ಅಪರೂಪ ರಾಗಗಳನ್ನೂ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹಾಡಬಲ್ಲವರಾಗಿದ್ದರು. ಷಟ್ಕಾಲ ಪಲ್ಲವಿಗಳನ್ನು ಹಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಇವರು ಪ್ರಸಿದ್ಧರು. ಮಾರ್ದವತೆ, ಓಜಸ್ಸು ಈ ಎರಡು ಗುಣಗಳೂ ಇವರ ಗಾಯನ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿತ್ತು. ಇವರ ಗಾಯನದಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಉಚ್ಚಾರಣೆ, ಅರ್ಥಶುದ್ಧತೆಗಳನ್ನು ಮನಗಾಣಬಹುದಾಗಿತ್ತು. ಸಾಹಿತ್ಯದ ಅರ್ಥಭಾಗಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿ, ಅದನ್ನು ರಾಗದ ರಸಭಾವಗಳೊಡನೆ ಮಿಳನ ಮಾಡಿ ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವರ ಸಂಗೀತ ಶ್ರೋತೃಗಳ ಮೇಲೆ ಮಹತ್ತರವಾದ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಿತ್ತು. ಇವರ ಸಂಗೀತವನ್ನು ಕುರಿತು ಅ.ನ. ಕೃಷ್ಣರಾಯರು ಸಿಂಹವೈಖರಿ ಎಂದು ಕರೆದರೆ ಸಾಂಬಮೂರ್ತಿಯವರು ಗಂಡು ಹಾಡುಗಾರಿಕೆ ಎಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರು ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ತೆಲುಗಿನಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕೀರ್ತನೆಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ವಚನ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ತ್ಯಾಗರಾಜರ ತೆಲುಗು ಕೀರ್ತನೆಗಳ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತದ ಚೌಕಟ್ಟಿಗೆ ಅಳವಡಿಸಿ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ತಂದರು. ಇವರ ಶ್ರೀಬಸವೇಶ್ವರ ಅಷ್ಟೋತ್ತರ ಶತವಚನ ಕೀರ್ತನಸುಧಾ ಎಂಬ ಕೃತಿ 1969ರಲ್ಲಿ ಬಿಡುಗಡೆಯಾಯಿತು.

ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ಅವರು ದೇವೇಂದ್ರಪ್ಪನವರ ವಿದ್ಯಾಪ್ರೌಢಿಮೆಯನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿ 1919ರಲ್ಲಿ ಆಸ್ಥಾನ ಸಂಗೀತ ವಿದ್ವಾಂಸರನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿಕೊಂಡರು. ಜಯಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ಅವರು ತಮ್ಮ ಮೆಚ್ಚುಗೆಯ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿ ಇವರಿಗೆ ಗಾನವಿಶಾರದ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಸಕಲರಾಜಮರ್ಯಾದೆಗಳೊಡನೆ ನೀಡಿದರು (1946). ಅಲ್ಲದೆ ಇವರು ಅನೇಕ ರಾಜರು, ಮಠಾಧಿಪತಿಗಳು ಮತ್ತು ಸಂಗೀತ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಂದ ರಾಗಾಲಾಪನಚತುರ, ಗಾನಕೇಸರಿ, ಗಾಯಕರತ್ನ, ಗಾನಾಲಂಕಾರ, ಗಾಯಕಸಾರ್ವಭೌಮ, ಗಾಯಕಶಿಖಾಮಣಿ, ಗಾಯನವಾದನಕಲಾನಿಧಿ, ಗಾನಸಿಂಧುಸುಧಾಂಶು, ಸಂಗೀತಕಲಾರತ್ನ, ಸಂಗೀತಕಲಾರತ್ನಸಾನು ಮುಂತಾದ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಗಳಿಸಿ ಸನ್ಮಾನಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. 1953ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಭಾರತೀಯ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ನಿಯೋಗದ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಚೀನಕ್ಕೆ ಹೋಗಿದ್ದರು. ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಇವರ ಬಹುಮುಖವಾದ ಪ್ರತಿಭೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿ 1963ರಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿತು. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರ 1964ರಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿ 1962ರಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿವೆ. ಬೆಂಗಳೂರು ಗಾಯನ ಸಮಾಜದ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ನಡೆದ 1972ರ ಸಂಗೀತ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಇವರು ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರಲ್ಲದೆ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತರತ್ನ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನೂ ಪಡೆದರು. ಸಂಗೀತ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಸೇವೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ 1972ರಲ್ಲಿ ಗೌರವ ಡಾಕ್ಟರೇಟ್ ಪದವಿಯನ್ನು ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ.

ಇವರು ರಾಜ್ಯ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಸಂಗೀತ ವಿಭಾಗದ ಸ್ಥಾಯಿ ಸಮಿತಿ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಸದಸ್ಯರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಸಂಗೀತ ವಿಭಾಗದ ವಿಷಯ ನಿಯಾಮಕ ಮಂಡಳಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿಯೂ ವಿದ್ವತ್ ಪರೀಕ್ಷಾ ಮಂಡಲಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿಯೂ ಇದ್ದರು. ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಶಾಂತಿ ಸಂಘದ ಸದಸ್ಯರಾಗಿಯೂ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಚಲನಚಿತ್ರದ ಸಂಗೀತ ವಿಭಾಗದ ಸದಸ್ಯರಾಗಿಯೂ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು. **(ಬಿ.ಎಸ್.ವಿ.)**

ದೇವೇಂದ್ರಮುನಿ: ಕನ್ನಡದ ಆದಿಕವಿಯೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಪಂಪನ ಗುರು. ಪಂಪ ತನ್ನ ಆದಿಪುರಾಣದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ದೇವೇಂದ್ರ ಮುನೀಂದ್ರ ಪಂಡಿತಗುಣವ್ರಾತಂ ಜಗತ್ಸ್ವಾಮಿ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ತೀರ್ಥಂಕರರನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುವ ನೆಪದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಗುರುವನ್ನೂ ಸ್ಮರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅದೇ ಕೃತಿಯ ಮೊದಲ ಆಶ್ವಾಸನದಲ್ಲಿ "ದೇವೇಂದ್ರಮುನಿ ಪದಾಬ್ಜಂ .... ಈಗೆ ಬೋಧೋದಯಮಂ" ಎಂದು ಕೊಂಡಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಅದೇ ಆಶ್ವಾಸದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ 'ಗುರುದೇವೇಂದ್ರ ಮುನೀಂದ್ರನ್' ಎಂದು ತನ್ನ ಗುರುವಿನ ಹೆಸರನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರತಿ ಆಶ್ವಾಸದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ 'ಇದು ದೇವೇಂದ್ರಮುನೀಂದ್ರವಂದ್ಯ ಪರಮಜಿನೇಂದ್ರ' ಎಂದು ಆರಂಭವಾಗುವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಗುರುವನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿಕೊಂಡು ಅಪಾರಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಮೆರೆದಿದ್ದಾನೆ. ದೇವೇಂದ್ರಮುನಿಗಳು ಪಂಪನಿಗೆ ವಿದ್ಯಾಗುರುಗಳಾಗಿದ್ದು ಜೈನಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಬೋಧಿಸಿರಬಹುದು. ಪಂಪನ ಕೃತಿಗಳಿಂದ ಅವರ ಬಗ್ಗೆ ಇನ್ನಾವ ವಿವರಗಳೂ ದೊರಕುವುದಿಲ್ಲ.

ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ 66ನೆಯ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ದೇವೇಂದ್ರಮುನಿಯ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ನಯಕೀರ್ತಿ ಎಂಬ ಮುನಿ 1177ರಲ್ಲಿ ಸಮಾಧಿಮರಣವನ್ನು ಪಡೆದಂತೆ ಹೇಳಿದೆ. ಅವನಿಗಿಂತ ಹಿಂದಿನ ಗುರುಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ದೇವೇಂದ್ರಸೈದ್ಧಾಂತಿಕರು ಎಂಟನೆಯವರಾಗುವುದರಿಂದ ಅವರ ಕಾಲ ಸುಮಾರು ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಶಾಸನೋಕ್ತ ದೇವೇಂದ್ರ ಸೈದ್ಧಾಂತಿಕರೂ ಪಂಪನ ಗುರುಗಳೂ ಬಹುಶಃ ಅಭಿನ್ನರೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಆ ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ದೇವೇಂದ್ರಮುನಿಗಳು ಗುಣನಂದಿ ಪಂಡಿತರ ಶಿಷ್ಯರು. ಗುಣನಂದಿ ಪಂಡಿತರಿಗೆ ಶಾಸ್ತ್ರಾಬ್ಧಿಪಾರಂಗತರಾದ ಮುನ್ನೂರು ಜನ ಶಿಷ್ಯರಿದ್ದರು. ಅವರಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಪಟುಗಳಾಗಿದ್ದ ಉತ್ಕೃಷ್ಟತಮ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಜನ. ಆ ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಜನರಲ್ಲಿ ದೇವೇಂದ್ರಮುನಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದವರು. ಆ ದೇವೇಂದ್ರಮುನಿಯನ್ನು ಶಾಸನ ಹೀಗೆ ಹೊಗಳಿದೆ:

> ಅಜನಿಮಹಿಪಚೂಡಾರತ್ನರಾರಾಜಿತಾಂಘ್ರಿಃ
>
> ವಿಜಿತಮಕರಕೇತೂದಂಡದೋರ್ದಂಡಗರ್ವಃ
>
> ಕುನಯನಿಕರ ಭೂಧ್ರಾನೀಕದಂಭೋಳಿದಂಡಃ
>
> ಸಜಯತು ವಿಬುಧೇಂದ್ರೋ ಭಾರತೀಭಾಳಪಟ್ಟಃ

ದೇವೇಂದ್ರಮುನಿಗಳು ರಾಜಗುರುಗಳೂ ಮಹಾವಿದ್ವಾಂಸರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಅವರ ಬಿರುದುಗಳಲ್ಲಿ ಭಾರತೀಭಾಳಪಟ್ಟ ಎಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಅವರು ಭಾರತೀ ಭಾಳಪಟ್ಟರಾದರೆ ಅವರ ಶಿಷ್ಯ ಪಂಪ ಸರಸ್ವತೀಮಣಿ ಹಾರ, ಗುರುಗಳಿಗೆ ತಕ್ಕ ಶಿಷ್ಯ. ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಮಹಾಕವಿಯೊಬ್ಬನನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸಿದ ಅಪೂರ್ವ ಶ್ರೇಯಸ್ಸು ದೇವೇಂದ್ರಮುನಿಗಳದು. **(ಎಂ.ಸಿ.)**

ದೇವೇಗೌಡ,ಎಚ್.ಡಿ.: 1933– . ಭಾರತ ಗಣರಾಜ್ಯದ ಮಾಜಿ ಪ್ರಧಾನ ಮಂತ್ರಿ (1996 ಜೂನ್ 1ರಿಂದ 1997 ಏಪ್ರಿಲ್ 11). ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಮಾಜಿ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿ (1994–96). ಜಾತ್ಯಾತೀತ ಜನತಾದಳದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು.

ಹರದನಹಳ್ಳಿ ದೊಡ್ಡೇಗೌಡ ದೇವೇಗೌಡ ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆ ಹೊಳೆನರಸೀಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹರದನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ 1933 ಮೇ 18ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ದೊಡ್ಡೇಗೌಡ, ತಾಯಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಮ್ಮ. ಇವರ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಹರದನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲೂ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಮೀಪದ ಹಳೇಕೋಟೆಯಲ್ಲೂ ನಡೆಯಿತು. ಸಾಮಾನ್ಯ ಕೃಷಿ ಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಇವರು ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೂ ದನ ಮೇಯಿಸುವ ಕೆಲಸದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಬೇಸಾಯದ ಕೆಲಸದವರೆಗೆ ತಮ್ಮ ಕುಲಕಸಬಿನ ಅನುಭವ ಪಡೆದರು. ಪ್ರೌಢಶಾಲಾ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕಾಗಿ ಹೊಳೆನರಸೀಪುರಕ್ಕೆ ಬಂದರು. ಆಗ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಚಳವಳಿ ಬಿರುಸಾಗಿ ಸಾಗಿದ್ದ ಕಾಲ. ಮೆರವಣಿಗೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಾವುಟವಿಡಿದು ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡರು. ವೃತ್ತಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದು ಸ್ವತಂತ್ರ ಜೀವನ ನಡೆಸಬೇಕೆಂಬ ಹಂಬಲದಿಂದ ಹಾಸನದ ಪಾಲಿಟೆಕ್ನಿಕ್‌ನಲ್ಲಿ ಸಿವಿಲ್‌ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಡಿಪ್ಲೊಮಾ ಶಿಕ್ಷಣ ಮುಗಿಸಿದರು (1953). ಆ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಇವರಿಗೆ ಸರ್ಕಾರಿ ನೌಕರಿ ದೊರಕಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಕಷ್ಟವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಮನಸ್ಸು ಕೊಡದೆ ಗುತ್ತಿಗೆ ಕಾಮಗಾರಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸುತ್ತ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಜೀವನದ ಪರಿಚಯ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ಇದೇ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಸನ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮುತ್ತಿಗೆಹಳ್ಳಿ ಪಟೇಲ್ ದೇವೇಗೌಡರ ಮಗಳು ಚೆನ್ನಮ್ಮನವರನ್ನು ಮದುವೆಯಾದರು (1954).

ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಚಳವಳಿಯ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ತಮಗೆ ಆದರ್ಶವಾಗಿದ್ದ ಎ.ಜಿ. ರಾಮಚಂದ್ರರಾಯರ ಅನುಯಾಯಿಗಳಾದರು. ಆಗ

ರಾಮಚಂದ್ರರಾಯರು ರಾಜ್ಯ ಸಚಿವ ಸಂಪುಟದ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದು ಇವರನ್ನು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಿದರು. 1960ರಲ್ಲಿ ಗೌಡರು ತಾಲ್ಲೂಕು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಂಡಳಿ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷದಿಂದ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿ ಜಯ ಪಡೆದರು (1960). 1962ರ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಚುನಾವಣೆಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ರಾಮಚಂದ್ರರಾಯರ ಬೆಂಬಲದಿಂದ ವಿಧಾನಸಭೆಗೆ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಟಿಕೆಟ್ ಪಡೆಯಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದರೂ ಸಫಲರಾಗಲಿಲ್ಲ. ಸ್ವತಂತ್ರ ಅಭ್ಯರ್ಥಿಯಾಗಿ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿ ಚುನಾಯಿತರಾದರು. 1967ರ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರರಾಗಿ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿ ವಿಧಾನಸಭೆಗೆ ಮರು ಆಯ್ಕೆಯಾದರು. ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯ ಒದಗಿಸಿದಾಗಲೇ ರೈತರ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮೀಣ ಜೀವನದ ಪ್ರಗತಿ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ನಂಬಿದ್ದ ಇವರು ತಮ್ಮ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಗಮನ ಹರಿಸಿದರು. ಹೇಮಾವತಿ ಜಲಾಶಯ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಸರ್ಕಾರವನ್ನು ಒಡಂಬಡಿಸಿದರು. ಆಗ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಡಿ. ವೀರೇಂದ್ರ ಪಾಟೀಲರು ಇವರನ್ನು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷದ ತೆಕ್ಕೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಇವರಿಗೆ ಹೊಸ ರಾಜಕೀಯ ಆಯಾಮ ನೀಡಿದರು. ವಿಧಾನಸಭೆಯ ಒಳಹೊರಗೆ ಗೌಡರು ರೈತಪರ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮೀಣ ಜನರ ಹೋರಾಟ ನಡೆಸಿದರು. ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷ ಇಬ್ಭಾಗವಾದಾಗ ಇವರು ಎಸ್. ನಿಜಲಿಂಗಪ್ಪನರ ನೇತೃತ್ವದ ಸಂಸ್ಥಾ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸನ್ನು ಬೆಂಬಲಿಸಿದರು.

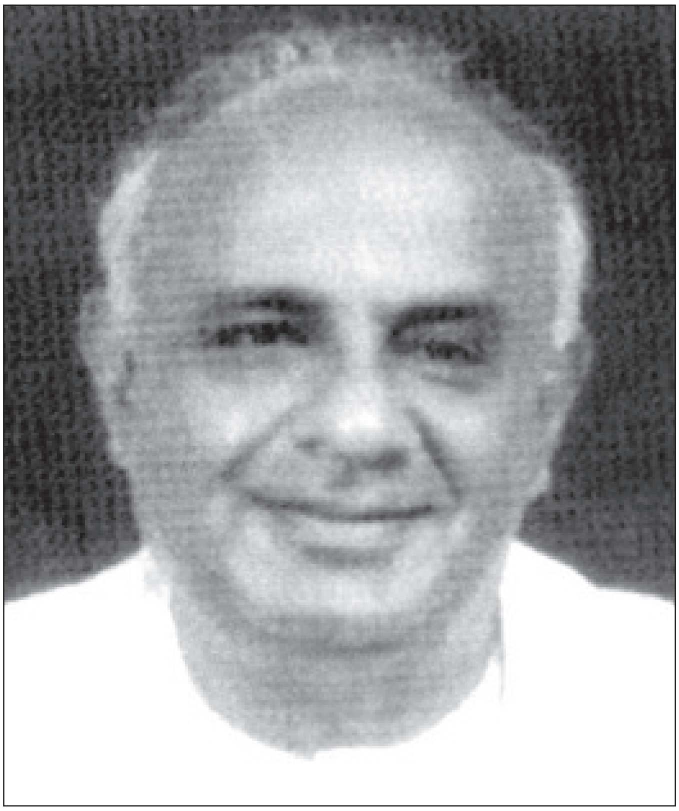

ಇಂದಿರಾಗಾಂಧಿಯವರ ನೇತೃತ್ವದ ಆಡಳಿತ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ 1971ರ ಲೋಕಸಭಾ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಂಡ ಬಹುಮತ ಗಳಿಸಿ ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂತು. 1972ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ವಿಧಾನಸಭಾ ಚುನಾವಣೆಗೆ ಆಡಳಿತ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ವಿರುದ್ಧ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಲು ವಿರೋಧ ಪಕ್ಷಗಳ ರಾಜಕೀಯ ಮುಖಂಡರು ಹಿಂಜರಿಯುವ ಸ್ಥಿತಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾಯಿತು. ಇಂಥ ರಾಜಕೀಯ ಬಿರುಗಾಳಿಯ ವಿರುದ್ಧ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿದ ದೇವೇಗೌಡರು ಹೊಳೇನರಸೀಪುರ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಚುನಾಯಿತರಾದರು. 1975ರಲ್ಲಿ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ತುರ್ತು ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಹೇರಿದಾಗ ಅದರ ವಿರುದ್ಧ ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿ ಗೌಡರು ಸೆರೆವಾಸ ಅನುಭವಿಸಿದರು. ಅನಂತರ 1977ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಲೋಕಸಭಾ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸೋತರೂ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಅಧಿಕ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಗೆಲವು ಸಾಧಿಸಿತು. ಆಗ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಡಿ. ದೇವರಾಜ ಅರಸರ ಪ್ರಗತಿಪರ ಕಾರ್ಯಗಳು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಲು ಕಾರಣವಾಗಿದ್ದವು. 1978ರ ವಿಧಾನಸಭಾ ಚುನಾವಣೆಯ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದ ಜನತಾ ಪಕ್ಷದ ರಾಜ್ಯಮಟ್ಟದ ಅಧ್ಯಕ್ಷ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ದೇವೇಗೌಡರೇ ಆಯ್ಕೆಯಾದರು. ಇವರು ಚುನಾವಣೆಯನ್ನು ಎದುರಿಸಿ, ತಾವೂ ಚುನಾಯಿತರಾಗಿ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ 65 ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಗಳಿಸಿ ಕೊಟ್ಟರು. ಆಗ ಆಡಳಿತ ಪಕ್ಷದೊಂದಿಗೆ ತೀವ್ರ ನಿಷ್ಠುರ ಕಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳದೆ ತಮ್ಮ ಕ್ಷೇತ್ರದ, ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮತ್ತು ರಾಜ್ಯದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯನೀತಿ ಅನುಸರಿಸಿದರು.

1983ರ ವಿಧಾನಸಭಾ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷ ಸೋತು ಜನತಾ ಪಕ್ಷ ಮತ್ತು ಕ್ರಾಂತಿರಂಗಗಳ ಒಕ್ಕೂಟದ ಇನ್ನಿತರರ ಬೆಂಬಲದೊಂದಿಗೆ ಸರ್ಕಾರ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂತು. ಆಗ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿ ಸ್ಥಾನದಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪದರಲ್ಲಿ ವಂಚಿತರಾದ ಗೌಡರು ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಹೆಗಡೆಯವರ ಸರ್ಕಾರದಲ್ಲಿ ಲೋಕೋಪಯೋಗಿ ಮತ್ತು ನೀರಾವರಿ ಸಚಿವರಾದರು. ಆಗ ನೀರಾವರಿ ಕಾಮಗಾರಿಗಳು ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮೀಣ ರಸ್ತೆಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಗಮನ ನೀಡಿದರು. 1985ರಲ್ಲಿ ಉಪಚುನಾವಣೆ ನಡೆದು ಜನತಾ ಪಕ್ಷ ಪೂರ್ಣ ಬಹುಮತದಿಂದ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗಲೂ ಗೌಡರು ಇದೇ ಖಾತೆಗಳಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿದರು. ಹೇಮಾವತಿ ಜಲಾಶಯದ ನಾಲೆಗಳ ನಿರ್ಮಾಣದ ಕಾರ್ಯ ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತ್ವರಿತಗೊಂಡಿತು. ಜನತಾ ದಳ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆಂತರಿಕ ಒಡಕುಂಟಾಗಿ ಎರಡು ಬಣಗಳಾಗಿ 1989ರ ವಿಧಾನಸಭಾ ಚುನಾವಣೆಯನ್ನು ಎದುರಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಆಗ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಆಘಾತಕರವಾಗುವ ಫಲಿತಾಂಶಗಳು ಬಂದವು. ಗೌಡರೂ ಅದಕ್ಕೆ ಹೊರತಾಗಲಿಲ್ಲ. ಇವರು ಸಮಾಜವಾದಿ ಜನತಾ ದಳದ ನೇತಾರರಾಗಿ ಮುಂದುವರಿದರು. ತರುವಾಯ 1991ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಹಾಸನ ಲೋಕಸಭಾ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಉಪಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡೂ ಬಣಗಳ ಬೆಂಬಲದಿಂದ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿದ ಗೌಡರು ಲೋಕಸಭೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ಲೋಕಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಇವರು ನೀರಾವರಿ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮೀಣ ಸಮಸ್ಯೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸರ್ಕಾರ ಮತ್ತು ಇತರ ಸದಸ್ಯರ ಗಮನ ಸೆಳೆದರು.

1993ರಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಎರಡೂ ಬಣಗಳೂ ಒಂದಾದವು. ಆಗ ಇವರು ರಾಜ್ಯ ಜನತಾ ದಳದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾದರು. ಇವರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ 1994ರ ವಿಧಾನಸಭಾ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಇವರ ಪಕ್ಷ 116 ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಿತು. ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ರಾಮನಗರ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿ ಚುನಾಯಿತರಾದ ಗೌಡರು ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಯಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಯಾದರು. ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಯಾಗಿ ಸಮಸ್ಯೆಗಳ ಪರಿಹಾರಕ್ಕೆ ತಾವೇ ಜನತೆಯ ಬಳಿಗೆ ಹೋದರು. ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ಜನತಾ ದರ್ಶನವೆಂದು ಜನಪ್ರಿಯವಾಯಿತು. ಗೌಡರು ತಮ್ಮ ಅಧಿಕಾರಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪ್ರಗತಿಪರ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಆಗಮಾಡಿದರು. ಕಗ್ಗಂಟಾಗಿದ್ದ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯ ಈದ್ಗಾ ಮೈದಾನದ ವಿವಾದವನ್ನು ಬಗೆಹರಿಸಿ ಕೋಮು ಸೌಹಾರ್ದ ಸಾಧಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿಗೆ ಪಾತ್ರರಾದರು (1995). ಗ್ರಾಮೀಣ ಪ್ರತಿಭಾವಂತ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗಾಗಿ ಮೊರಾರ್ಜಿ ವಸತಿ ಶಾಲೆಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆಗೆ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ ನೀಡಲಾಯಿತು. ರೈತರ ಸುಸ್ತಿ ಬಡ್ಡಿ ಮನ್ನಾಕ್ಕೆ ಕ್ರಮ ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. ಅನೇಕ ವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದನಾ ಘಟಕಗಳು ಅನುಷ್ಠಾನಗೊಳ್ಳತೊಡಗಿದವು. ಹಾಸನ ನಗರದ ಕೈಗಾರಿಕಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಪ್ರದೇಶ ಹೆಚ್ಚಿನ ಉತ್ತೇಜನ ಪಡೆಯಿತು. ವೈಟ್‌ಫೀಲ್ಡ್‌ನಲ್ಲಿ ಕಂಪ್ಯೂಟರ್ ಉದ್ಯಮ ಜಾಲ ನಿರ್ಮಿಸಲು ಯೋಜನೆ ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಅಂದಿನ ಪ್ರಧಾನಿ ಪಿ.ವಿ. ನರಸಿಂಹರಾವ್ ಅವರು ಆರ್ಥಿಕ ಉದಾರೀಕರಣದ

ಬಗ್ಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಒಲವು ತೋರಿದ್ದರು. ಅದಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ಗೌಡರು ದಾವೊಸ್‌ಗೆ ತೆರಳಿ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮುಕ್ತ ವಾಣಿಜ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಜಾಗತೀಕರಣ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗೆ ಬೆಂಬಲ ಸೂಚಿಸಿದರು. ಕೃಷಿ ಕ್ಷೇತ್ರವೂ ಉದ್ಯಮದಂತೆ ಬೆಳೆಯಬೇಕೆಂದು ಅನೇಕ ಭೂಮಿತಿ ನಿರ್ಬಂಧಗಳನ್ನು ಸಡಿಲಗೊಳಿಸಿದರು.

ಹೀಗಿರುವಲ್ಲಿ 1996ರ ಲೋಕಸಭಾ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪಕ್ಷಕ್ಕೂ ಸ್ಪಷ್ಟ ಬಹುಮತ ಬರಲಿಲ್ಲ. ಬಿಜೆಪಿಪಕ್ಷ ಸರ್ಕಾರ ರಚಿಸಿದರೂ ಬಹುಮತ ದೊರೆಯಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಮತ್ತು ಬಿಜೆಪಿ ಪಕ್ಷಗಳಿಂದ ಹೊರತಾದ ತೃತೀಯ ರಂಗದ ಪಕ್ಷಗಳ ಸದಸ್ಯರು ಗಣನೀಯ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಲೋಕಸಭೆಗೆ ಆರಿಸಿ ಬಂದಿದ್ದರು. ಈ ಹದಿಮೂರು ತುಂಡು ಪಕ್ಷಗಳಿಗೆ ಒಕ್ಕೂಟದ ಒಬ್ಬ ನಾಯಕನನ್ನು ಆರಿಸುವುದು ಪ್ರಯಾಸದ ಕೆಲಸವಾಗಿತ್ತು. ಅಂತಿಮವಾಗಿ ದೇವೇಗೌಡರು ಆಯ್ಕೆಯಾದರು. 1996 ಜೂನ್ 1ರಂದು ರಾಷ್ಟ್ರದ 12ನೆಯ ಪ್ರಧಾನಿಯಾಗಿ ಅಧಿಕಾರ ವಹಿಸಿಕೊಂಡರು. ಇವರಿಗೆ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷ ಬೆಂಬಲ ನೀಡಿತು. ಇವರು ತಮ್ಮ ಸುಮಾರು ಹನ್ನೊಂದು ತಿಂಗಳ ಅಧಿಕಾರಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಜನತೆಯ ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಕೊಂಡೊಯ್ಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿದ್ದಷ್ಟು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದರು. ವಿದೇಶಗಳಿಗೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿ ಅನೇಕ ವಿಚಾರಗಳಲ್ಲಿ ಭಾರತದ ಬಗ್ಗೆ ಅರಿವು ಮೂಡಿಸುವ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ತಮ್ಮ ಪಾರಂಪರಿಕ ಉಡುಪಿನಲ್ಲೇ ಪ್ರಪಂಚಪರ್ಯಟನೆ ಮಾಡಿ ದೇಸೀಯತೆಯನ್ನು ಮೆರೆದರು. ಸಮಸ್ಯೆಗಳ ಆಗರವಾದ ಜಮ್ಮು ಕಾಶ್ಮೀರ ಮತ್ತು ವಾಯವ್ಯ ಸರಹದ್ದಿಗೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಲೂ ಹಿಂಜರಿಯುತ್ತಿದ್ದ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿ ದಾಖಲೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ನೈಋತ್ಯ ರೈಲ್ವೆ ವಿಭಾಗ ರಚಿಸಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ರೈಲು ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದರು. ಕೃಷ್ಣಾ ಮೇಲ್ದಂಡೆ ಯೋಜನೆಗೆ ದೊಡ್ಡ ಮೊತ್ತದ ಹಣ ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿದರು. ಭದ್ರಾವತಿ ಉಕ್ಕಿನ ಕಾರ್ಖಾನೆಯನ್ನು ಭಾರತದ ಉಕ್ಕು ಪ್ರಾಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ವಹಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಪುನಶ್ಚೇತನ ನೀಡಿದರು. ಆದರೆ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷ ಇವರ ನಾಯಕತ್ವಕ್ಕೆ ತನ್ನ ಬೆಂಬಲ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಪಡೆದದ್ದರಿಂದ ಇವರು ಪ್ರಧಾನಿ ಹುದ್ದೆಯನ್ನು ತೊರೆಯಬೇಕಾಯಿತು. ಲೋಕಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಇವರ ನೇತೃತ್ವದ ಸರ್ಕಾರದ ವಿರುದ್ಧ ಅವಿಶ್ವಾಸ ನಿರ್ಣಯ ಮಂಡನೆಯಾಯಿತು. ಇದರ ಚರ್ಚೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ 1997 ಏಪ್ರಿಲ್ 11ರಂದು ದೇವೇಗೌಡರು ಮಾಡಿದ ಭಾಷಣ ಅತ್ಯಂತ ನಿರ್ಭೀತವೂ ಆತ್ಮವಿಶ್ವಾಸದಿಂದ ಕೂಡಿದುದೂ ಆಗಿತ್ತು. ಈ ಭಾಷಣ ಶ್ಲಾಘನೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಯಿತು.

ಅನಂತರ ಇವರು 1997ರಲ್ಲಿ ನಡೆಯ ಲೋಕಸಭೆ ಮಧ್ಯಂತರ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಸನ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿ ಮರು ಆಯ್ಕೆಗೊಂಡರು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬಿಜೆಪಿ ಪಕ್ಷ ತನ್ನ ಮಿತ್ರಪಕ್ಷಗಳ ಬೆಂಬಲದಿಂದ ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರ ರಚಿಸಿತು. ಅನಂತರ ನಡೆದ ಲೋಕಸಭಾ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ (1999) ಗೌಡರೂ ಸೇರಿದಂತೆ ಇವರ ಜಾತ್ಯಾತೀತ ಜನತಾ ದಳ ಪಕ್ಷ ಹಿಂದೆ ಬಿತ್ತು. ಆದರೆ ದೇವೇಗೌಡರು ಎದೆಗುಂದದೆ ಆ ಪಕ್ಷದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಮುಂದುವರಿದರು. ಕನಕಪುರ ಲೋಕಸಭಾ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ನಡೆದ ಉಪಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ (2002) ಇವರು ಲೋಕಸಭೆಗೆ ಚುನಾಯಿತರಾದರು. 2004ರಲ್ಲಿ ಲೋಕಸಭೆ ಮತ್ತು ವಿಧಾನಸಭೆಗಳಿಗೆ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಚುನಾವಣೆ ನಡೆದಾಗ ಇವರ ಪಕ್ಷ ಕರ್ನಾಟಕದೆರಡು ಸ್ಥಾನಗಳೂ ಸೇರಿದಂತೆ ಒಟ್ಟು ನಾಲ್ಕು ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಲೋಕಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಪಡೆಯಿತು. ವಿಧಾನ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ 58 ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಿತು. ಹಾಸನ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಗೌಡರು ಲೋಕಸಭೆಗೆ ಚುನಾಯಿತರಾದರು. ದೇವೇಗೌಡರ ನೇತೃತ್ವದ ಜಾತ್ಯಾತೀತ ಪಕ್ಷ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್‌ನೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸಮ್ಮಿಶ್ರ ಸರ್ಕಾರವನ್ನು ರಚಿಸಿತು.

ದೇವೇಗೌಡರು ವೃತ್ತಿ ರಾಜಕಾರಣಿ. ಇವರ ಬದುಕು ರಾಜಕೀಯದೊಂದಿಗೆ ಬೆಸೆದುಕೊಂಡಿದೆ. ಇವರ ಇಬ್ಬರು ಪುತ್ರರಾದ ಎಚ್.ಡಿ. ರೇವಣ್ಣ ಮತ್ತು ಎಚ್.ಡಿ. ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ ಶಾಸಕರಾಗಿ ವಿಧಾನ ಸಭೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿಯವರು ಲೋಕಸಭಾ ಸದಸ್ಯರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಪ್ರಸ್ತುತ ರಾಜ್ಯದ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ (2006–07). ರೇವಣ್ಣನವರು ಎರಡನೆಯ ಬಾರಿಗೆ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಚಿವರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ದೇವೇಗೌಡರು ಈಗಲೂ ರಾಷ್ಟ್ರ ರಾಜಕಾರಣದಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದಾದ ಶಕ್ತಿಯಾಗಿದ್ದಾರೆ. ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಹೆಗ್ಗಡೆಯವರನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಇದುವರೆಗೂ ಇತರರಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿರದ ವ್ಯಕ್ತಿಪ್ರಧಾನ ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷದ ಸಂಘಟನೆ ಮಾಡಿದ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆ ಗೌಡರಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಕಂಡ ಅಪರೂಪದ ರಾಜಕಾರಣಿಗಳ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ದೇವೇಗೌಡರ ಹೆಸರು ಅಗ್ರಪಂಕ್ತಿಯದು. **(ಡಿ.ಎಸ್.ಜೆ.)**

ದೇಶಪಾಂಡೆ, ರಾಮಚಂದ್ರ ಹಣಮಂತರಾವ್: 1861– 1931. ಶಿಕ್ಷಣವೇತ್ತ, ಗ್ರಂಥಕರ್ತ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಚಳವಳಿಯ ಸಂಘಟಕ.

ಇವರು ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆ ನರೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ 1861 ಮಾರ್ಚ್ 21ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಶ್ರೀಮಂತ ಮನೆತನದ ಹಣಮಂತರಾವ್ ದೇಶಪಾಂಡೆ, ಪ್ರತಿಭಾಶಾಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯೆನಿಸಿ ಧಾರವಾಡ, ಪುಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಓದಿ ಶ್ರೇಷ್ಠ ದರ್ಜೆಯಲ್ಲಿ ಎಂ.ಎ. ಪಾಸಾದರು. ಅಲ್ಲಿ ರಾಬರ್ಟ್‌ಸನ್ ಸುವರ್ಣ ಪದಕ ಮತ್ತು 1000 ರೂಪಾಯಿ ಬಹುಮಾನ ಪಡೆದರು. ಮುಂಬಯಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದಿಂದ ಎಂ.ಎ. ಮಾಡಿದವರಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿಗರಾದ್ದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಎಂ.ಎ. ದೇಶಪಾಂಡೆ ಎಂಬ ಅಡ್ಡಹೆಸರೂ ಬಿದ್ದಿತ್ತು. ಕಾನೂನು ಪದವಿಗಾಗಿ ಮುಂದೆ ಓದಬೇಕೆಂದಿದ್ದ ಇವರು ರಸೆಲ್ ಎಂಬ ಶಿಕ್ಷಣಾಧಿಕಾರಿಯ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ಶಿಕ್ಷಣ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಬಿದ್ದಿದ್ದ ಕನ್ನಡ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸುವ ಧ್ಯೇಯಕ್ಕಾಗಿ ಮುಂಬಯಿ ಸರ್ಕಾರದ ವಿದ್ಯಾ ಇಲಾಖೆ ಸೇರಿದರಲ್ಲದೆ ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಕಾರವಾರ, ಧಾರವಾಡಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿ ಅನಂತರ ಡೆಪ್ಯುಟಿ ಎಜ್ಯುಕೇಷನಲ್ ಇನ್‌ಸ್ಪೆಕ್ಟರ್, ಮುಖ್ಯೋಪಾಧ್ಯಾಯ, ಶಿಕ್ಷಣ ಕಾಲೇಜು ಅಧ್ಯಾಪಕ ಮೊದಲಾದ ಹುದ್ದೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿ 1914ರಲ್ಲಿ ವಿಶ್ರಾಂತರಾದರು.

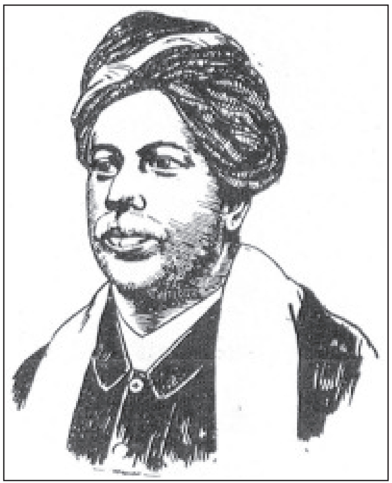

ದೇಶಪಾಂಡೆಯವರು ಕನ್ನಡಾಭಿಮಾನಗಳಾಗಿದ್ದು ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡಿಗರ ಹಕ್ಕು ಮತ್ತು ಅಭ್ಯುದಯಕ್ಕಾಗಿ ದುಡಿದ ಮೊದಲಿಗರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರು. ಮರಾಠಿ ಪ್ರಭಾವ ಪ್ರಬಲವಾಗಿದ್ದು, ಕನ್ನಡ ಅಸಡ್ಡೆಗೊಳಗಾಗಿದ್ದ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡಿಗರಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಭಿಮಾನವನ್ನೂ ಜಾಗೃತಿಯನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡಲು ಇವರು ಜೀವಮಾನವೆಲ್ಲ ಶ್ರಮಿಸಿದರು. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದ ಬಗ್ಗೆ ಆಸ್ಥೆಯುಂಟು ಮಾಡಲು ಯತ್ನಿಸಿದರು. ಧಾರವಾಡದ ಸರ್ಕಾರಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಕನ್ನಡ ವಕ್ತೃತ್ವ ಸ್ಪರ್ಧೆಯನ್ನು ಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಯೋಜಿಯಲು ಇವರು ಸ್ವತಃ ಬಹುಮಾನಗಳನ್ನು ನೀಡಿದರು. ಮುದವೀಡು ಕೃಷ್ಣರಾಯರಂಥ ವಾಗ್ಮಿಗಳು ಇವರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ತರಬೇತಿ ಪಡೆದರು. ಕನ್ನಡ ಕಾದಂಬರಿಕಾರ ಗಳಗನಾಥರಿಗೆ ತಮ್ಮ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಅನುಕೂಲ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟು ಪುಸ್ತಕ ಬರೆಯಲು ನೆರವಾದರಲ್ಲದೆ, ಅವರ ಪ್ರಬುದ್ಧ ಪದ್ಮನಯನೆ ಕಾದಂಬರಿಯನ್ನು ವಾಗ್ಭೂಷಣ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಲು ಕಾರಣರಾದರು.

ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿದ್ಯಾವರ್ಧಕ ಸಂಘವನ್ನು (ನೋಡಿ) ಸ್ಥಾಪಿಸುವಲ್ಲಿ 1890 ಇವರ ಪಾತ್ರ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿತ್ತು. ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯ ದೀನಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ದೂರಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾದ ಈ ಸಂಘದ ಗೌರವ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ ಏಳು ವರ್ಷ (1890– 95 ಮತ್ತು 1897) ಮತ್ತು ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷ ಹಾಗೂ ಕಾರ್ಯಕಾರಿ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಮೂರು ಮೂರು ವರ್ಷ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ ಇವರು ಅದರ ಮುಖ್ಯ ಚಾಲಕಶಕ್ತಿಯಾಗಿದ್ದರು. ಮುಂಬಯಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಮರಾಠಿಯ ಬದಲು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನ ದೊರಕಿಸುವುದು, ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಥಾನಿಕ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಒಕ್ಕಟ್ಟು, ಲಿಖಿತ ಭಾಷೆಯ ಏಕರೂಪತೆ ಮೊದಲಾದ ಧ್ಯೇಯಗಳಿಗಾಗಿ ಸಂಘದ ಮೂಲಕ ದುಡಿದರು. ಸಂಘಕ್ಕೆ ನಾಡಿನ ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳನ್ನು, ಆಕರ್ಷಿಸಿದರು. ಕನ್ನಡಕ್ಕಾಗಿ ದುಡಿದ ಕಿಟ್ಟೆಲ್, ಬಿ.ಎಲ್. ರೈಸ್, ಜೀಗ್ಲರ್, ಜಾರ್ಡಿನ್, ಮ್ಯೂರ್ ಮೊದಲಾದ ವಿದೇಶೀಯರ ಸಹಕಾರವನ್ನು ಸಂಘಕ್ಕೆ ದೊರಕಿಸುವಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾದರು.

ಸರ್ಕಾರಿ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿರುವಾಗಲೇ ಇವರು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಗ್ರಂಥರಚನೆ ಮಾಡತೊಡಗಿದ್ದರು. ನಿವೃತ್ತರಾದ ಮೇಲೆ, ಆಗ ಮೈಸೂರು ದಿವಾನರಾಗಿದ್ದ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರಿಂದ ಅಲ್ಲಿನ ಶಿಕ್ಷಣಶಾಖೆ ಸೇರಲು ಕರೆ ಬಂದಿದ್ದರೂ ಅದಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪದೆ ಕನ್ನಡ ಗ್ರಂಥ ರಚನೆಗೇ ತಮ್ಮ ಸಮಯವನ್ನು ಮೀಸಲಿರಿಸಿದರು. ಇವರು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಬರೆದ 30 ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಇತಿಹಾಸ, ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವೇ ಹೆಚ್ಚು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಎಂಬ ಮೂರು ಭಾಗಗಳ ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಮುಖವಾದದ್ದು. ಅದರ ಮೊದಲಿನ ಎರಡು ಭಾಗಗಳು ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯರವರೆಗಿನ ಇತಿಹಾಸವನ್ನೊಳಗೊಂಡವು 1926ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾದವು. ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದವರೆಗಿನ ಮೂರನೆಯ ಭಾಗ ಅಪ್ರಕಟಿತವಾಗಿ ಉಳಿಯಿತು. ಛತ್ರಪತಿ ಶಿವಾಜಿ ಮಹಾರಾಜ (1923), ಅಕಬರ ಚರಿತ್ರೆ, ಚೈತನ್ಯ ಚರಿತೆ, ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನನ ಚರಿತೆ, ರಣಜಿತಸಿಂಗನ ಚರಿತೆ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಜೀವನಚರಿತ್ರೆಗಳನ್ನೂ ಒಂದೆರಡು ಪಠ್ಯಗಳನ್ನೂ ಇವರು ಬರೆದಿದ್ದರು. ಇವರ ಗ್ರಂಥಗಳ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡಿಗರನ್ನು ಹುರಿದುಂಬಿಸುವ ಭಾವನಾಪರತೆ ಎದ್ದು ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ.

ಇವರು ನಿರ್ಭಯ ದೇಶಾಭಿಮಾನಿಗಳೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಚಳವಳಿ ಬಗ್ಗೆ ಇವರಿಗಿದ್ದ ಒಲವಿನ ವರದಿಗಳು ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ತಲುಪಿ ಇವರಿಗೆ ಸಿಗಬೇಕಾದ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳು ತಪ್ಪಿದವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇವರು 1931 ಜೂನ್ 25ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. *

ದೇಶಬಂಧು^{1}: ಬೆಂಗಳೂರಿನಿಂದ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದ ದಿನ ಹಾಗೂ ವಾರ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು. ದಿನಪತ್ರಿಕೆ ಕಿರೀಟ ಆಕಾರದ 4 ಪುಟಗಳನ್ನೂ ವಾರಪತ್ರಿಕೆ ಕಿರೀಟ 1:2 ಆಕಾರದ 10 ಪುಟಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತು. ಸಿ. ಹಯವದನರಾಯರ ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಿಂದ ಮೇ 1939ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಣೆ ಆರಂಭವಾಯಿತು. ದಿನಪತ್ರಿಕೆಯ ಬಿಡಿ ಪ್ರತಿಯ ಬೆಲೆ ಒಂದು ಅಣೆ. ವಾರ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಚಿಕೆಯ ಬೆಲೆ 1.5 ಅಣೆ. ಪತ್ರಿಕೆಯ ಒಡೆತನ ಮೈಸೂರು ನ್ಯೂಸ್‌ಪೇಪರ್ ಕಂಪೆನಿಯದಾಗಿತ್ತು. ಆಗಿನ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಸರ್ಕಾರ ಸ್ಥಾಪನೆಗಾಗಿ ಜರುಗುತ್ತಿದ್ದ ಚಳವಳಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರದ ನಿಲುವು ಧೋರಣೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಚಾರ ನೀಡುವುದೇ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಮೂಲೋದ್ದೇಶವಾಗಿತ್ತು. ರಾಯಿಟರ್ ಮತ್ತು ಅಸೋಸಿಯೇಟೆಡ್ ಪ್ರೆಸ್ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಸುದ್ದಿಗಳೂ ಜಿಲ್ಲಾ ಮತ್ತು ಸ್ಥಳೀಯ ವಾರ್ತೆಗಳೂ ದಿನಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದುವು. ಮಿರ್ಜಾ ಎಂ. ಇಸ್ಮಾಯಿಲ್‌ರ ಸಂಸ್ಥಾನದ ದಿವಾನ್ ಹುದ್ದೆಗೆ ರಾಜೀನಾಮೆ ನೀಡಿದ ಮೇಲೆ ಪತ್ರಿಕೆಗೆ ಸರ್ಕಾರದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಕಡಿಮೆಯಾಯಿತು. ಮಾಲೀಕ ವರ್ಗಕ್ಕೂ ಸಂಪಾದಕ ವರ್ಗಕ್ಕೂ ನಡುವೆ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳು ಉಂಟಾದುವು. 1942ರಲ್ಲಿ ಎನ್.ಎಸ್. ವೆಂಕೋಬರಾಯರು ಸಂಪಾದಕರಾದರು. ಆರ್ಥಿಕ ಮುಗ್ಗಟ್ಟಿನಿಂದಾಗಿ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ನಡೆಸುವುದು ಕಷ್ಟವಾಯಿತು. 1943ರ ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್‌ನಿಂದ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಪ್ರಕಟಣೆಯನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಲಾಗಿದೆಯೆಂದು ನ್ಯೂಸ್‌ಪೇಪರ್ ಕಂಪನಿ ತನ್ನ ಸಿಬ್ಬಂದಿಗೆ ತಿಳಿವಳಿಕೆ ನೀಡಿತು. ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕ ವರ್ಗದವರಲ್ಲೊಬ್ಬರಾಗಿದ್ದ ಬಿ.ಎಸ್. ವೆಂಕಟರಾಮ್ ಅವರು 1943ರ ಅಕ್ಟೋಬರ್ 1ರಿಂದ ದೇಶಬಂಧು ದಿನ ಮತ್ತು ವಾರಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಸಂಪೂರ್ಣ ಒಡೆತನವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡು ಅದನ್ನು ರಾಷ್ಟ್ರಸೇವೆಗೆ ಮುಡಿಪಾಗಿಟ್ಟರು. ದೇಶದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಸರ್ಕಾರ ಸ್ಥಾಪನೆಗೆ ಮೈಸೂರು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಹೂಡಿದ್ದ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹ ಚಳವಳಿಗೆ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಪೂರ್ಣ ಬೆಂಬಲ ನೀಡಿದವು.

1947ರಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಚಳವಳಿ ಬಿರುಸಾದಾಗ ಈ ಚಳವಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಯಾವುದೇ ಸುದ್ದಿಗಳನ್ನಾಗಲಿ ಭಾಷಣಗಳನ್ನಾಗಲಿ ಟೀಕೆಗಳನ್ನಾಗಲಿ ಸಂಸ್ಥಾನ ಸರ್ಕಾರದ ನ್ಯಾಯಾಂಗ ಶಾಖಾ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಗಳ ಪರಿಶೀಲನೆಗೆ ಒಳಪಡಿಸದೆ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಪ್ರಕಟಿಸಲಾಗದೆಂಬ ಆಜ್ಞೆ ಜಾರಿಯಾಯಿತು. ಇದರ ಬಗ್ಗೆ ಅಸಮಾಧಾನಗೊಂಡು ದೇಶಬಂಧು ಒಂದನ್ನುಳಿದು ಎಲ್ಲ ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಿಕೆಗಳೂ ಪ್ರಕಟಣೆ ನಿಲ್ಲಿಸಿದುವು. ದೇಶಬಂಧು ಪತ್ರಿಕೆ ಪ್ರಕಟಣೆ ನಿಲ್ಲಿಸದೆ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹದ ಸುದ್ದಿ ಟೀಕೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ಸರಸಣ್ಣನಿಂತೆಂದ ಎಂಬ ಶಿರೋನಾಮೆಯ ಸರಸ ಸರಣಿಯ ರಾಜಕೀಯ ಮಾರ್ಮಿಕ ಟೀಕೆಗಳು ಜನಪ್ರಿಯವಾದುವು. ಆಗ ಪತ್ರಿಕೆ ಕಾಗದದ ಕೋಟಾ ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಯಿತು. ಹೆಚ್ಚು ಬೆಲೆ ಕೊಟ್ಟು ಕಾಗದ ಕೊಂಡು ಪ್ರಕಟಣೆ ಮುಂದುವರಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಕಾಗದದ ಕ್ಷಾಮ, ಆರ್ಥಿಕ ಕಷ್ಟನಷ್ಟಗಳನ್ನು ಎದುರಿಸಬೇಕಾಗಿ ಬಂದ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು 1950ರ ಡಿಸೆಂಬರ್ ಅಂತ್ಯದವರೆಗೂ ಮುಂದುವರಿದು ಕೊನೆಗೆ ನಿಂತುಹೋದುವು. ಅನೇಕ ತರುಣರಿಗೆ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮದ ಅನುಭವ ದೊರಕಿಸಿಕೊಟ್ಟುವು. *

ದೇಶಬಂಧು^{2}: ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಂಗಳೂರಿನಿಂದ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆ. 1928ರಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾಯಿತು. ಇದು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಹೊರಟ ಮಂಗಳೂರಿನ ಪ್ರಥಮ ಪತ್ರಿಕೆ. ಎಸ್. ಶಾಂತರಾಮ ಪೈ ಇದರ ಸಂಪಾದಕರು, ನಿವೃತ್ತ ಖಜಾನೆ ಡೆಪ್ಯುಟಿ ಕಲೆಕ್ಟರ್ ಎಚ್. ಸುಬ್ಬರಾವ್ ಖಜಾಂಚಿ, ಎಸ್. ವೆಂಕಟರಮಣ ಪೈ ಉಪಸಂಪಾದಕರು, ಎಡ್ವರ್ಡ್ ಡೇವಿಡ್ ಮತ್ತು ಎಸ್. ಗೋಪಾಲರಾವ್ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಗಳು. ಡಿಮ್ಮೈ 1/8 ಆಕಾರದ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಬಿಡಿ ಸಂಚಿಕೆಯ ಬೆಲೆ ಮೂರು ಆಣೆಗಳು. ವಾರ್ಷಿಕ ಚಂದಾ ಎರಡು ರೂಪಾಯಿಗಳು. ಜಾತಿ ಮತಭೇದವಿಲ್ಲದೆ ಧಾರ್ಮಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಮಾಜಿಕ ಪ್ರಗತಿಗೆ ಮೀಸಲಾಗಿರಿಸಿದ ಪತ್ರಿಕೆಯೆಂದು ಪ್ರಥಮ ಸಂಚಿಕೆಯ ಕೊನೆಯ ಪುಟದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ದೇಶಭಕ್ತಿಯನ್ನೂ ರಾಷ್ಟ್ರ ಚೈತನ್ಯವನ್ನೂ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಈ ಪತ್ರಿಕೆ ಎಷ್ಟು ಕಾಲ ಬಾಳಿತು ಎಂಬುದು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. *

ದೇಶಿಕಾಚಾರ್ಯ, ಹೆಮ್ಮಿಗೆ: 1902– 66. ಕನ್ನಡ ಹಾಗೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿದ್ವಾಂಸರು. ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರದ ಜೋಡಿ ಹೆಮ್ಮಿಗೆ ಅಗ್ರಹಾರದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಪಂಡಿತ ವೇದಾಂತ ಕೃಷ್ಣಮಾಚಾರ್.

ತಾಯಿ ಕಲ್ಯಾಣಮ್ಮ. ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ತಲಕಾಡು, ಮೈಸೂರುಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಮಾಧ್ಯಮದಲ್ಲಿ ಎನ್‌ಟ್ರೆನ್ಸ್ ಪರೀಕ್ಷೆ ಮತ್ತು ಪಂಡಿತ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ವರ್ಗದಲ್ಲಿ (1932) ತೇರ್ಗಡೆಯಾದರು. ಕುದೇರು, ತಲಕಾಡು, ಅಕ್ಕಿಹೆಬ್ಬಾಳು, ಮಿಡ್ಲ್‌ಸ್ಕೂಲ್‌ನಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿ, ಕೋಲಾರದ ಹೈಸ್ಕೂಲ್‌ನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಪಂಡಿತರಾಗಿ ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳಿದ್ದು, ಕೊನೆಗೆ ಅಲ್ಲಿಂದ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು ಕೈಗೊಂಡಿದ್ದ ಕನ್ನಡ–ಕನ್ನಡ ಶಬ್ದಕೋಶಕ್ಕೆ ಪಂಡಿತರಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಯಾಗಿ ಬಂದು ತಾವು ನಿಧನ ಹೊಂದುವವರೆಗೂ ಸೀನಿಯರ್ ಪಂಡಿತ್ ಆಗಿ ಡೆಪ್ಯುಟಿ ಎಡಿಟರ್ ಆಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡಿದರು.

ಕನ್ನಡ–ಕನ್ನಡ ಶಬ್ದಕೋಶಕ್ಕೆ ಇವರ ಪಾಂಡಿತ್ಯದ ನೆರವು ದೊರೆಯಿತು. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲೂ ಇವರದು ಆಳವಾದ ತಿಳಿವಳಿಕೆ. ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಪರಿಚಯವೂ ಇವರಿಗೆ ಸಾಕಷ್ಟಿತ್ತು. ತಮ್ಮ ಮನೆತನದ ವಿದ್ಯೆಯಾದ ಆಯುರ್ವೇದದಲ್ಲೂ ಇವರು ಪ್ರವೀಣರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು ಸಾತ್ತ್ವಿಕರೂ ತತ್ತ್ವನಿಷ್ಠರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಕಂದ ವೃತ್ತಗಳನ್ನು ರಚಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಇವರ ಲೇಖನಿ ಉದಾರವಾದದ್ದು. ಯಾಮುನಾಚಾರ್ಯರ ಸ್ತೋತ್ರ ರತ್ನ, ಕುಲಶೇಖರ ಆಳ್ವಾರರ ಮುಕುಂದಮಾಲೆ, ವೇದಾಂತ ದೇಶಿಕರ ಅಚ್ಯುತ ಶತಕ ಇವನ್ನು ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ಭಾಷಾಂತರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಣಯ ತರಂಗಿಣಿ ಎಂಬ ಕಂದವೃತ್ತಗಳ ಪ್ರಬಂಧ ಇವರ ಸ್ವಂತಕೃತಿ. ಇವರು ವಿದ್ವತ್ ಪೂರ್ಣವಾದ ಹಲವಾರು ಪ್ರೌಢಪ್ರಬಂಧಗಳನ್ನೂ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಗವತ ಪುರಾಣವನ್ನು ಬಹು ಹೃದಯಂಗಮವಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಿ ಪಂಡಿತಪಾಮರರನ್ನು ರಂಜಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಕುಮಾರವ್ಯಾಸಭಾರತ ಮತ್ತು ಜೈಮಿನಿ ಭಾರತಗಳನ್ನು ಗಮಕಿಗಳಿಂದ ಓದಿಸಿ ತಾವು ಅರ್ಥೈಸುತ್ತ ಲೋಕಪ್ರಿಯರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು ತುಂಬ ಸ್ನೇಹಪರರು ಜ್ಞಾನ ಭಕ್ತಿ ವೈರಾಗ್ಯಗಳ ಜೊತೆಗೆ ರಸಿಕತೆಯನ್ನೂ ತಮ್ಮ ಸಾತ್ತ್ವಿಕ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿ ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದ್ದ ಅಪರೂಪದ ವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು 1966 ಡಿಸೆಂಬರ್ 10ರಂದು ನಿಧನರಾದರು.

*

ದೇಸಾಯಿ,ಎನ್.ಸಿ.: 1924–2003. ಕುಂಚಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದೇ ಖ್ಯಾತರಾದ ಹೆಸರಾಂತ ಕಲಾವಿದ. ನಾನಾ ಸಾಹೇಬ್ ಚಿದಂಬರ ದೇಸಾಯಿ ಇವರ ಪೂರ್ತಿ ಹೆಸರು. 1924 ಏಪ್ರಿಲ್ 4 ರಂದು ಹಾವೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ (ಈಗ ಜಿಲ್ಲೆ) ಅಗಡಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರದು ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಬಹದ್ದೂರ್ ದೇಸಾಯಿ ಕುಟುಂಬ. ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗಲೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದರು. ಇವರು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರೀಮಿಯರ್ ಆಟೋಮೊಬೈಲ್ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಉದ್ಯೋಗಿಯಾಗಿ ಮೂವತ್ತೈದು ವರ್ಷ ಸುದೀರ್ಘ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದ ಬಳಿಕ ಅದೇ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಜಾಹೀರಾತು ವಿಭಾಗದ ಮುಖ್ಯ ಕಲಾವಿದರಾಗಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು. ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿ ಉದ್ಯೋಗಿಯಾಗಿದ್ದಾಗಲೇ ಅಲ್ಲಿನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಲಾಗುರುಗಳಾದ ದಂಡಾವತಿಮಠ ಅವರಲ್ಲಿ ಕಲಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಮುಂಬಯಿಯ ಜೆ.ಜೆ. ಸ್ಕೂಲ್ ಆಫ್ ಆರ್ಟ್ಸ್‌ನಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಕಲೆ ಮತ್ತು ಲಲಿತಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಡಿಪ್ಲೊಮಾ ಪದವಿ ಪಡೆದು ಕಲಾ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ತಮ್ಮನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿಕೊಂಡರು.

ಇವರು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಚಿತ್ರಕಲಾವಿದರು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಒಬ್ಬ ಉತ್ತಮ ಛಾಯಾಚಿತ್ರಗಾರರಾಗಿಯೂ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಿಯಾಗಿಯೂ ಹೆಸರು ಗಳಿಸಿದ್ದರು. ಇವರು ಮುಂಬಯಿಯ ಅನೇಕ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳ ವಿಮರ್ಶನ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ನಾಡಿನ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಮುಖಪುಟ ಕಲಾಕೃತಿಗಳನ್ನು ರೇಖಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದಿದ್ದರು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಬೇಂದ್ರೇಯವರ ಮೇಘದೂತಕ್ಕೆ ಇವರು ಬರೆದ ಚಿತ್ರಲೇಖನ ಅತ್ಯಂತ ಜನಪ್ರಿಯತೆ ಪಡೆದಿತ್ತು. ಅತ್ಯಂತ ವಿರಳವಾಗಿರುವ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಕಲಾ ಸಂಶೋಧಕರಲ್ಲಿ ದೇಸಾಯಿಯವರೂ ಒಬ್ಬರು. ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ವರ್ಲಿ ಬುಡಕಟ್ಟು ಜನಾಂಗದ ಜನಪದ ಕಲೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಇವರು ಸಂಶೋಧನೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸಂತ ಕಲಾವಿದರಾದ ಶುಭರಾಯರ ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆ ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ಕೃತಿಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಜನಪದ ಕಲೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಸಂಶೋಧನಾತ್ಮಕ ಚಿತ್ರಲೇಖನ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಹಾವನೂರು ಸಂಸ್ಥಾನ ಎಂಬ ಚಿತ್ರಲೇಖನವೂ ಇದೇ ಮಾಲಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ್ದಾಗಿದೆ.

ಏಕವ್ಯಕ್ತಿ ಕಲಾಪ್ರದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಇವರು ಹೆಸರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರ ಬಹುರೂಪಿ ಗಣಪತಿ, ಬೇಂದ್ರೆಯವರ ಕವನಕ್ಕೆ ರಚಿಸಿದ ಯಾರಿಗೂ ಹೇಳೋಣು ಬ್ಯಾಡ, ಮೇಘದೂತ ಮುಂತಾದವು ರಾಷ್ಟ್ರದ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರದರ್ಶನವಾಗಿ ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾಗಿವೆ. ಇವರು ರೇಖಿಸಿದ ಸ್ವಾಮಿ ವಿವೇಕಾನಂದರ ಚಿತ್ರ ಕಲಾಕೃತಿಗಳು ಪ್ರದರ್ಶನವನ್ನು ಮುಂಬಯಿಯ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಘ ಹಾಗೂ ಸಾಲಿಗ್ರಾಮದ ಡಿವೈನ್ ಪಾರ್ಕ್ ಟ್ರಸ್ಟ್ ಸಂಯುಕ್ತವಾಗಿ ಏರ್ಪಡಿಸಿದ್ದುವು. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿರುವ ಬೇಂದ್ರೆ ಕುಟೀರ ಇವರಿಗೆ ಅಚ್ಚುಮೆಚ್ಚಿನ ತಾಣವಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ಇವರ 'ಕನ್ನಡ ಮೇಘದೂತ' ಕಾವ್ಯದ ಚಿತ್ರಗಳ ಸಂಗ್ರಹವಿದೆ. ಬೇಂದ್ರೆಯವರ 108 ನೆಯ ಜನ್ಮದಿನದ ಸವಿನೆನಪಿಗಾಗಿ ಅವರ ಭಾವಚಿತ್ರವನ್ನು ರಚಿಸಿ ನೆನಪಿನ ಕಾಣಿಕೆಯಾಗಿ ಬೇಂದ್ರೆ ಕುಟೀರಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರ ವೈಯಕ್ತಿಕ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಬಹುಪಾಲು ನೋವೇ ತುಂಬಿತ್ತು. ತಮ್ಮ ಇಬ್ಬರು ಪುತ್ರರನ್ನೂ ಇವರು ಎಳೆವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲೇ ಕಳೆದು ಕೊಂಡಿದ್ದರು.

ಇವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಸನ್ಮಾನಗಳು ಲಭಿಸಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಲಲಿತಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರ ಮಹಾನ್ ಕಲಾವಿದರಿಗೆ ನೀಡುವ ಫೆಲೋಷಿಪ್ ಮುಂತಾದವು ಉಲ್ಲೇಖನೀಯ. ಇವರು 2003ರ ಜೂನ್‌ನಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. (ಎಸ್‌ಯು.ಎಂ.)

ದೇಸಾಯಿ, ಪಿ.ಬಿ.: 1910– 76. ಕರ್ನಾಟಕ ಇತಿಹಾಸ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳ ಖ್ಯಾತ ಸಂಶೋಧಕರು, ಶಾಸನತಜ್ಞರು. ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತೀಯ ಇತಿಹಾಸ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದರು. ಪಾಂಡುರಂಗ ಭೀಮರಾವ್ ದೇಸಾಯಿ ಇವರ ಪೂರ್ಣಹೆಸರು. ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೊಪ್ಪಳದ ಬಳಿಯ ಕಿನ್ನಾಳದವರಾದ ಭೀಮರಾವ್ ಮತ್ತು ಭಾಗೀರಥೀಬಾಯಿ ದಂಪತಿಗಳ ಐದನೆಯ ಪುತ್ರರಾಗಿ 1910 ಡಿಸೆಂಬರ್ 24ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಸೇಡಂನಲ್ಲಿಯೂ ಸೆಕೆಂಡರಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಗುಲ್ಬರ್ಗದಲ್ಲಿಯೂ ನಡೆಯಿತು. ಮುಂಬಯಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಎಂಟ್ರೆನ್ಸ್ ಪರೀಕ್ಷೆಯ ಅನಂತರ ಅನಾರೋಗ್ಯದ ಕಾರಣ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿದರಾದರೂ ಮುಂದೆ 1935ರಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡದ ಕರ್ನಾಟಕ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಆನರ್ಸ್ ಪದವಿಯನ್ನು, 1937ರಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಹಾಗೂ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿಯನ್ನೂ ಪಡೆದರು. ಎಂ.ಎ. ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಲಿಪಿಶಾಸ್ತ್ರವೂ ಇವರ ಅಧ್ಯಯನ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿತ್ತು. ಅನಾರೋಗ್ಯದಿಂದಾಗಿ ಸ್ವಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ಆ ಗ್ರಾಮದ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಲಿನ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವ

ಹವ್ಯಾಸವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡರು. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಇವರು ಸುಮಾರು 60 ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ತಿರುಗಾಡಿ 200ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಮಾಡಿಕೊಂಡರು. 1936ರಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಆರನೆಯ ಶತಮಾನೋತ್ಸವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇವರು ವಿಜಯನಗರದ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಬರೆದರು. 1939ರಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ಪುರಾತತ್ತ್ವ ಇಲಾಖೆಯ ಶಾಸನ ಶಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಕ ಸಂಶೋಧಕರಾಗಿ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಇವರು 17 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಉದಕಮಂಡಲದಲ್ಲಿದ್ದು ಶಾಸನಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಆಳವಾಗಿ ಅಭ್ಯಸಿಸಿದರು. ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಶಾಸನ ಸಂಪುಟಗಳ ಪೈಕಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಸಂಪುಟದ ಮೊದಲ ಭಾಗವನ್ನು ಎನ್. ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣರಾಯರೊಂದಿಗೆ ಹಾಗೂ ಹದಿನೈದನೆಯ ಸಂಪುಟವನ್ನು ತಾವೇ ಸ್ವಂತವಾಗಿ ಸಂಪಾದಿಸಿದರು. ಶಾಸನಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ 1956ರಲ್ಲಿ ಶಾಸನ ಪರಿಚಯ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು.

ಅಂದಿನ ಹೈದರಾಬಾದ್ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಎ ಕಾರ್ಪಸ್ ಆಫ್ ಕನ್ನಡ ಇನ್‌ಸ್ಕ್ರಿಪ್ಷನ್ಸ್ ಇನ್ ಹೈದರಾಬಾದ್ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ಕೊಟ್ಟರು. ಆಂಧ್ರ ಪ್ರದೇಶ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಇವರು ಕನ್ನಡ ಇನ್‌ಸ್ಕ್ರಿಪ್ಷನ್ಸ್ ಆಫ್ ಆಂಧ್ರ ಪ್ರದೇಶ್ ಮತ್ತು ಸೆಲೆಕ್ಟೆಡ್ ಇನ್‌ಸ್ಕ್ರಿಪ್ಷನ್ಸ್ ಆಫ್ ಆಂಧ್ರ ಪ್ರದೇಶ್ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದರು.

ದೇಸಾಯಿಯವರು ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತ ಇತಿಹಾಸ ಹಾಗೂ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿ ರೀಡರ್ ಆಗಿ (1957), ಆ ಇಲಾಖೆಯ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾಗಿ (1962), ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ (1967) ನಿವೃತ್ತರಾದರು (1971). ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ಶಾಸನಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ವೈಜ್ಞಾನಿಕವಾಗಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಕಲಿಸಿಕೊಡಲು ಶಾಸನಶಾಸ್ತ್ರದ ಡಿಪ್ಲೊಮಾ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಇವರು ರೂಪಿಸಿದರು.

ಕನ್ನಡ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆಯ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿಯೂ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದ ಇವರು ಆ ಸಂಸ್ಥೆಯ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿದರು. ಅನೇಕ ವಿದ್ವಾಂಸರಿಂದ ಉಪನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಪುಸ್ತಕರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದು ಇವರು ಮಾಡಿದ ಇನ್ನೊಂದು ಮುಖ್ಯ ಕೆಲಸ. ಸಂಸ್ಥೆಯ ಹಸ್ತಪ್ರತಿ ವಿಭಾಗದ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳ ವಿವರಣಾತ್ಮಕ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನು (ಡಿಸ್ಕ್ರಿಪ್ಟಿವ್ ಕ್ಯಾಟಲಾಗ್ ಆಫ್ ಮ್ಯಾನ್‌ಸ್ಕ್ರಿಪ್ಟ್ಸ್ ಇನ್ ದಿ ಕನ್ನಡ ರಿಸರ್ಚ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್, ಸಂಪುಟ 5– 9) ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು.

ದೇಸಾಯಿಯವರ ಸಂಶೋಧನ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದದ್ದು 'ಬಸವೇಶ್ವರ ಅಂಡ್ ಹಿಸ್ ಟೈಮ್ಸ್'. ಕರ್ನಾಟಕ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಹತ್ತು ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಬೇಕೆಂಬ ಯೋಜನೆಗನುಗುಣವಾಗಿ ಇವರು ತಮ್ಮ ಇಬ್ಬರು ಸಹೋದ್ಯೋಗಿಗಳೊಡನೆ ಎ ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಕರ್ನಾಟಕ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಮಿಂಚಿದ ಮಹಿಳೆಯರು, ಕುಂತಲೇಶ್ವರ, ಮದಗಜಮಲ್ಲ, ಕರ್ನಾಟಕದ ಕಲಚುರಿಗಳು, ಕನ್ನಡನಾಡಿನ ಶಾಸನಗಳು ಇವು ಇವರ ಕನ್ನಡ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು. ಶಿವಾಜಿಯ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಮೂಲಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಶಿವಚರಿತ್ರ ವೃತ್ತ ಸಂಗ್ರಹ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಮರಾಠಿಯಲ್ಲಿ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಬರೆದು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಲೇಖನಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ 105, ಕನ್ನಡದವು 230 ಮತ್ತು ಮರಾಠಿಯಲ್ಲಿ 40.

ಇವರ ಶಾಸನ ಪರಿಚಯ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ 1959ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರದ ಪುರಸ್ಕಾರ ದೊರೆಯಿತು. ಇವರ ಜೈನಿಸಂ ಇನ್ ಸೌತ್ ಇಂಡಿಯ ಅಂಡ್ ಸಮ್ ಜೈನ್ ಎಪಿಗ್ರಾಫ್ಸ್ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ 1961ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಡಿ.ಲಿಟ್. ಪದವಿ ನೀಡಿತು. ಚಂಡೀಗಢದಲ್ಲಿ 1973ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಇತಿಹಾಸ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಇವರು ಶಾಸನಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಭಾಗದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. (ಬಿ.ಆರ್.ಜಿ.)

ದೈವರಾತರು: 1891– 1975. ಚತುರ್ವೇದ ಪಂಡಿತರು. ಛಂದೋದರ್ಶನ ಎಂಬ ಮಹಾಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ. ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಗೋಕರ್ಣದಲ್ಲಿ ನಾಗವೇಣಿ ಮತ್ತು ವಿಘ್ನೇಶ್ವರಭಟ್ಟರ ಮಗನಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಇವರಿಗೆ ಗಣೇಶಶರ್ಮ ಎಂದು ನಾಮಕರಣ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಮುಂದೆ ಇವರು ವಾಸಿಷ್ಠ ಗಣಪತಿ ಮುನಿಗಳ ಶಿಷ್ಯರಾಗಿ ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟಾರರೆನಿಸಿಕೊಂಡು ದೈವರಾತರಾದರು. ಇವರಿಗೆ ಬಾಲ್ಯ ಶಿಕ್ಷಣವೆಲ್ಲ ವೇದ ವಿದ್ಯಾಸಂಪನ್ನರಾದ ತಾಯಿ ತಂದೆಗಳಿಂದಲೇ ದೊರಕಿತು.

ಮುಂದೆ ಇವರು ಗೋಕರ್ಣಕ್ಕೆ ಆಗಮಿಸಿದ ಉಜ್ಜಯಿನಿ ರಾಮದಾಸರಿಂದ ಭಕ್ತಿ ಯೋಗವನ್ನೂ ವಾಸುದೇವಾನಂದ ಸರಸ್ವತೀ ಟೇಂಬೆ ಮಹಾರಾಜ ಅವರಿಂದ ಹಠಯೋಗ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನೂ ಪಡೆದರು. ಅನಂತರ ವಾಸಿಷ್ಟ ಗಣಪತಿ ಮುನಿಗಳ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿ ಅವರೊಡನೆ ಭಾರತದಾದ್ಯಂತ ಪ್ರವಾಸ ಕೈಗೊಂಡು ಅನೇಕ ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರ ಹಾಗೂ ಪ್ರಮುಖನಗರಗಳನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿದರು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಅಮಿಣಾಚಲಕ್ಕೆ ಬಂದು ರಮಣ ಮಹರ್ಷಿಗಳ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನದ ಉಪದೇಶ ಪಡೆದರು. ಮಹರ್ಷಿಗಳ ಆದೇಶಾನುಸಾರ ತಮ್ಮ ಗುರುವಾಸಿಷ್ಠರೊಂದಿಗೆ ಮದರಾಸಿಗೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಪದವೇಟು ಗ್ರಾಮದ ರೇಣುಕಾಂಬ ಸನ್ನಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಶಾರದೀ ನವರಾತ್ರಿಯ ಅನುಷ್ಠಾನದ ತಪಸ್ಸಿನಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅವರ್ಣನಾಯವಾದ ಮಂತ್ರದರ್ಶನ ಪಡೆದರು. ಇವರ ಮುಖದಿಂದ ನೂತನ ವೇದಮಂತ್ರಗಳು ಅವಿರ್ಭವಿಸಿದುವು. ಅವುಗಳನ್ನು ಕೇಳಿದ ವಾಸಿಷ್ಠರು ಅವನ್ನು ಆಗಲೇ ಬರೆದುಕೊಂಡು ಅದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಅದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಛಂದೋದರ್ಶನ.

ದೈವರಾತರು ವಿದ್ವತ್‌ಸಭೆಗಳಲ್ಲಿ ನೀಡಿದ ಭಾಷಣಗಳು ಅಸಂಖ್ಯ. ದೆಹಲಿ, ಗೌಹತಿ, ನೇಪಾಲ, ಕಾಶಿ, ಮದ್ರಾಸು, ತಿರುಪತಿ ಮೊದಲಾದೆಡೆ ಜರುಗಿದ ಅಖಿಲಭಾರತ ಮಟ್ಟದ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಸಮ್ಮೇಳನ, ವೇದ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಕೆಲವಕ್ಕೆ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಕೆಲವಕ್ಕೆ ಅತಿಥಿಗಳಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಗೊಂಡಿದ್ದರು. 1975ರ ಮೇ ತಿಂಗಳಿನಲ್ಲಿ ಹೃಷಿಕೇಶ ಹಾಗೂ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ವಿದ್ವತ್ಪರಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರು. ಇವರ ಪಾಂಡಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಮಾರುಹೋದ ಮಹೇಶಯೋಗಿಗಳು ಫ್ರಾನ್ಸ್, ಇಟಲಿ, ಸ್ಪೇನ್ ಅಮೆರಿಕಗಳಿಗೆ ಇವರನ್ನು ಕರೆದೊಯ್ದು ಇವರಿಂದ ಉಪನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದರು.

ಸಂಸ್ಕೃತ, ಕನ್ನಡ, ಹಿಂದಿ, ನೇಪಾಲಿ, ತೆಲುಗು, ತಮಿಳು ಮಲೆಯಾಳಂ ಹೀಗೆ ಬಹುಭಾಷಾವಿಶಾರದರಾದ ಇವರಿಗೆ ಕಾಶಿ ಹಿಂದೂ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಪಂಡಿತ ಮದನ ಮೋಹನ ಮಾಲವೀಯರಿಂದ ವೇದವಾಚಸ್ಪತಿ, ಮುಂಬಯಿಯ ಭಾರತೀಯ ವಿದ್ಯಾಭವನದಿಂದ ವಿದ್ಯಾವಾಚಸ್ಪತಿ, ನೇಪಾಲಿ ಮಹಾರಾಜರಿಂದ ರಾಜರ್ಷಿ ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳು ಬಂದವು.

ಇವರ ಛಂದೋದರ್ಶನವೆಂಬ ಬೃಹತ್ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಭಾರತೀಯ ವಿದ್ಯಾಭವನ ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ. ವೇದಾರ್ಥ ಕಲ್ಪಲತಾ ಮತ್ತು ವಾಕ್‌ಸುಧಾ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಕಲ್ಕತ್ತದ ಮದನಗೋಪಾಲ ಪೋದ್ದಾರ್ ಟ್ರಸ್ಟ್ ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ. ಪಶುಪತಿ ಹೃದಯ ನೇಪಾಲಿ, ಹಿಂದೀ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿದೆ. ಮೂಲ ಯಜುರ್ವೇದ ಸಂಹಿತಾ, ಇಂದ್ರಯಜ್ಞ, ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ಯೋಗ ಸುಧಾ ಇವು ಇವರ ಇತರ ಗ್ರಂಥಗಳು. ಅಪ್ರಕಟಿತ ಆದರೆ ಪೂರ್ಣ ಬರೆದು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರಿಸುಧಾ, ಪುರುಷ ಸೂಕ್ತಸುಧಾ, ವೇದವೈದಿಕ, ವೇದಹೃದಯ, ರಾಮರಸಾಯನ, ಅಹಂಪ್ರತ್ಯಯವಿಮರ್ಶೆ, ಸಪ್ತಮರ್ಯಾದಾ ಸದ್ವಿದ್ಯಾ ಇವು ಮುಖ್ಯವಾದವು.

ವೇದ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಅಧಿಕಾರವಾಣಿಯಿಂದ ಮಾತನಾಡಬಲ್ಲ ಈ ಪ್ರಕಾಂಡ ಪಂಡಿತರನ್ನು ಚತುರ್ವೇದಗಳ ಜೀವಂತ ಶಬ್ದಕೋಶ ಎಂದು ಬಣ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ.

ತಂತ್ರದಲ್ಲೂ ಅಷ್ಟೇ ನಿಪುಣರಾದ ಇವರು ಸ್ವತಃ ಹಲವು ನಕ್ಷೆಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸಿದ್ದರು. ಋಗ್ವೇದದ ಆರಂಭ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಗಾಯತ್ರಿ ಮಂತ್ರದಿಂದಲೇ ಹೊರತು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾಗಿ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಿರುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಮೀಳೆಯಿಂದಲ್ಲ ಎಂಬುದಾಗಿ ಇವರು ಸಾಧಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಓಂಕಾರ ಪ್ರಣವ ವೈದಿಕವಲ್ಲ. ವೇದದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದು ಮೂಲತಃ ಈ ಕಾರಣವೆಂಬುದು ಇವರ ನಿಶ್ಚಿತಾಭಿಪ್ರಾಯ.

ಇಂದು ಇವರ ಗುರುಕುಲ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಾಶ್ರಮ ಗೋಕರ್ಣದಿಂದ ಸು.3 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಅಶೋಕವನ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನೇಶ್ವರ ದೇವಮಂದಿರವಿದೆ. ಇವರ ವಾಙ್ಮಯ ಪ್ರಕಾಶನಕ್ಕಾಗಿ, ಗುರುಕುಲ ಯೋಗಾಶ್ರಮದ ಸಂಘಟನೆಗಾಗಿ ಟ್ರಸ್ಟ್ ಒಂದನ್ನು ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

*

ದೈಹಿಕಶಿಕ್ಷಣ: ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೈಹಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ಪಾಠಶಾಲೆಯ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಉಪಭಾಗವಾಗಿದ್ದು ದಿನಂಪ್ರತಿ ಶಾಲಾ ವೇಳಾ ಅವಧಿ ಕಳೆದ ಅನಂತರ ನಡೆಯುವ ಚಟುವಟಿಕೆಯಾಗಿತ್ತು. ತರಗತಿ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ದಣಿದು ಕಂಗಾಲಾದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳನ್ನು ದೈಹಿಕ ವ್ಯಾಯಾಮಕ್ಕಾಗಿ ಒತ್ತಾಯಪಡಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅಲ್ಲದೆ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಉಪಕರಣಗಳಾಗಲೀ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಸಂಖ್ಯೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ತರಪೇತಿಪಡೆದ ಶಿಕ್ಷಕರಾಗಲೀ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಹಾಗಾಗಿ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ದೈಹಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಗೌಣವೂ ತೀರ ಅಸಮರ್ಪಕವೂ ಆಗಿತ್ತು.

1957ರಲ್ಲಿ ಒಂದೂಕಾಲು ಲಕ್ಷ ಸಂಖ್ಯೆಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳುಳ್ಳ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಏಳನೂರು ದೈಹಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಿದ್ದರು. ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷಗಳ ಅನಂತರ ಒಂದು ಲಕ್ಷ ಸಂಖ್ಯೆಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗಾಗಿ 1700 ದೈಹಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಿದ್ದರು. ಒಬ್ಬ ಶಿಕ್ಷಕನ ಹೊರೆ ಸುಮಾರು 350 ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು. ಇವರಲ್ಲಿ ಸೇ. ಹತ್ತು ಭಾಗ ಡಿಪ್ಲೊಮ ದರ್ಜೆಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದವರೂ ಸೇಕಡ 75 ಭಾಗ ಸರ್ಟಿಫಿಕೇಟ್ ಪಡೆದವರೂ ಉಳಿದವರು 3 ತಿಂಗಳಿಗಿಂತ ಕಡಿಮೆ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದವರೂ ಆರು ವಾರ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದವರೂ ಸೇವಾದಳ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದವರೂ ಮಾಜಿ ಸೈನಿಕರೂ ಇದ್ದರು. ಕೆಲವು ಶಾಲೆಗಳಿಗೆ ಆಟದ ಅಥವಾ ಕವಾಯಿತು ಮಾಡಲು ಮೈದಾನವೇ ಇರಲಿಲ್ಲವಾದರೆ ಸೇ. 17 ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ದೈಹಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರೇ ಇರಲಿಲ್ಲ. ದೊಡ್ಡ ಊರುಗಳಲ್ಲಿ ಮೈದಾನಗಳ ಅಭಾವವಾದರೆ ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರ ಅಭಾವ. ಸಾವಿರಾರು ಪ್ರೈಮರಿ ಶಾಲೆಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಈ ರೀತಿಯ ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟು ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಆಗಬೇಕಾದರೆ ಅನೇಕ ಸಹಸ್ರ ಕಾರ್ಯಕರ್ತರು ಬೇಕಾಗುತ್ತಾರೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದ ಸು. 250 ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ $1^{1}/_{2}$ ಲಕ್ಷ ಶಿಕ್ಷಣಾರ್ಥಿಗಳಿದ್ದಾರೆ. ದೈಹಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಕಾಲೇಜುವೇಳಾಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಕಡ್ಡಾಯವಾಗಿಲ್ಲ. ದೈಹಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಕಾಲೇಜು ವೇಳೆಯ ಅನಂತರ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಕೇವಲ ಅಲ್ಪಸಂಖ್ಯೆಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಯರು ಮಾತ್ರ ಪಾತ್ರವಹಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ದೈಹಿಕ ಶಿಕ್ಷಣವು ಶಾಲಾ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ ಪಡೆಯುತ್ತಾ ಬಂದಿತು. ದೈಹಿಕ ಕವಾಯಿತಿನ ಮೂಲಕ ಮತ್ತು ಕ್ರೀಡಾ ವೇಳೆಗಳಲ್ಲಿ ತರಬೇತಿ ಕೊಡುವ ಮೂಲಕ ಈ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶ ಕಲ್ಪಿಸಲಾಯಿತು. ಕೆಲವು ದೊಡ್ಡ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಅಥವಾ ಟ್ರೋಫಿಗಳ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಅಂತರ ಕಾಲೇಜು ಮತ್ತು ಅಂತರ ಶಾಲಾ ಕ್ರೀಡೆಗಳ ಸ್ಪರ್ಧೆ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದು ಅಂಕಗಳಿಗಾಗಿ ಆ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಯರನ್ನು ಸಿದ್ಧ ಪಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

1957ರಿಂದ ವಿಶಾಲ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಮಟ್ಟದ ದಸರ ಕ್ರೀಡೆಗಳು ಆರಂಭವಾದುವು. 1961ರಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕ ಕ್ರೀಡಾಮಂಡಳಿ ಇದನ್ನು ನಡೆಸುವ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಪಂದ್ಯಗಳು ಹಂತಹಂತವಾಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕು, ಜಿಲ್ಲೆ, ವಿಭಾಗ, ರಾಜ್ಯಮಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿವೆ. ಈ ಸ್ಪರ್ಧೆಗಳಿಂದ ರಾಜ್ಯದ ಕ್ರೀಡಾ ಮಟ್ಟ ವರ್ಷಂಪ್ರತಿ ಉತ್ತಮಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಲಾಕಾಲೇಜು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಲ್ಲದೆ ಇತರ ತರುಣರೂ ಭಾಗವಹಿಸಲು ಅವಕಾಶವಾಗಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದ ಶಿಕ್ಷಣ ಶಾಖೆ 1959ರಲ್ಲಿ, ಅನಂತರ 1969ರಲ್ಲಿ ದೈಹಿಕ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಹೊಸ ರೂಪ ಕೊಟ್ಟು ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಶಾಲಾವೇಳಾಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದೆ. ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲವನ್ನೂ ತರಪೇತಿಗೆ ಒದಗಿಸಿದೆ. ದೈಹಿಕ ಕವಾಯಿತು, (ಡ್ರಿಲ್) ಮತ್ತು ಕ್ರೀಡಾಂಗಣ ಆಟ, ಹೊರಾಂಗಣ ಆಟಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಅವಧಿ (ಪೀರಿಯಡ್)ಗಳನ್ನು ವಿಧಾಯಕ ಮಾಡಿದೆ. ಸಾಮೂಹಿಕ ಕವಾಯಿತು. ಹೊರಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಶಿಬಿರ (ಕ್ಯಾಂಪು) ಹೊರಸಂಚಾರ (ಹೈಕಿಂಗ್), ಸೈಕ್ಲಿಂಗ್, ಯೋಗಾಸನಗಳಿಗೂ ಏರ್ಪಾಟು ಮಾಡಿದೆ. ದೈಹಿಕಶಿಕ್ಷಣ ದೈಹಿಕಶ್ರಮವಾಗದಂತೆ, ಮನರಂಜಕವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಲು ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಶಾಲಾ ದೈಹಿಕ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೊಸದಾಗಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವ ಕಾರ್ಯಾನುಭವ ಚಟುವಟಿಕೆಯ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಶಾಲಾ ವೇಳಾಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ವಾರಕ್ಕೆ 4 ಅವಧಿಗಳನ್ನು ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 2 ಅವಧಿ ಕವಾಯಿತು ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೂ 2 ಅವಧಿ ಆಟಗಳಿಗೂ ಮೀಸಲಾಗಿದೆ. ಬಾಲಕ ಬಾಲಕಿಯರಿಗಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಅವರ ವಯಸ್ಸಿನಗನುಗುಣವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಏಕರೂಪ ಪಠ್ಯಕ್ರಮದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗಾಗಿ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ನಿರ್ಧರಿಸಿದ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಫಿಟ್‌ನೆಸ್ ಕೋರ್ (ಎನ್‌ಎಫ್‌ಸಿ) ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಬೇಕೆಂದು ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಇದು ಬಹಳ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿದ್ದರೂ ಸ್ಥಳೀಯ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವಂಥ ವ್ಯವದಾನ ಪಡೆದಿದೆ. ಈ ಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿ ಲೇಜಿಂ, ಜನಪದ ಗಾನ, ಸಾಮೂಹಿಕ ನೃತ್ಯ ಮುಂತಾದವು ಸೇರಿವೆ. ಇದರಿಂದ ದೈಹಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ಸರ್ವತೋಮುಖವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಲು ಅವಕಾಶವಿದೆ. ಪ್ರತಿ ಶಾಲೆಯಲ್ಲೂ ಇರಬೇಕಾದ ಕನಿಷ್ಠ ವ್ಯಾಯಾಮ ಸಾಮಗ್ರಿ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನೂ ಗೊತ್ತುಮಾಡಿದೆ.

ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ದೈಹಿಕ ಯೋಗ್ಯತಾ ದಳದ (ನ್ಯಾಷನಲ್ ಎಫಿಷಿಯೆನ್ಸಿ ಟೆಸ್ಟ್) ಮಾನಕದಂತೆ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಅಭ್ಯರ್ಥಿಗೂ ಅವರವರ ದೈಹಿಕ

ಸ್ಪರ್ಧೆಗಳ ಯೋಗ್ಯತೆಯನ್ನು ಪರೀಕ್ಷೆಗಳ ಮೂಲಕ ನಿರ್ಧರಿಸಿ ಹಂತಹಂತವಾಗಿ ಬಂದು ಎರಡು ಮೂರು ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಬ್ಯಾಡ್ಜ್ ಅನ್ನೂ ಯೋಗ್ಯತಾ ಪ್ರಶಸ್ತಿಪತ್ರಗಳನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಯರು ತಮ್ಮ ದೈಹಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಅವಕಾಶ ಮಾಡಿಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಈ ಪದ್ಧತಿ 1961ರಿಂದ ಆಚರಣೆಗೆ ಬಂದಿದೆ.

ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಲ್ಕಂಡ ದೈಹಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಮಾರ್ಪಾಟುಗಳನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಜಾರಿಗೆ ತರಲು ಶಾಲಾ ಶಿಕ್ಷಕರ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲೂ ಬಿ.ಎಡ್. ಮತ್ತು ಬಿ.ಪಿಎಡ್. ಕಾಲೇಜುಗಳ ಅಭ್ಯಾಸ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ವೇಳಾಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲೂ ಮೇಲ್ಕಂಡ ದೈಹಿಕ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಕಡ್ಡಾಯವಾಗಿ ಕಲಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ದೈಹಿಕ ಶಿಕ್ಷಣದ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಅನುಷ್ಠಾವಿನಕ್ಕೆ ತರಲು 1970ರಿಂದ ಪ್ರತಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಜಿಲ್ಲಾ ವಿಭಾಗಾಧಿಕಾರಿಯ ಕಚೇರಿಯಲ್ಲಿ ಉನ್ನತ ದರ್ಜೆಯ ದೈಹಿಕ ಶಿಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ತರಪೇತು ಪಡೆದ ದೈಹಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಅಧಿಕಾರಿಯನ್ನು ನೇಮಕ ಮಾಡಲಾಗಿತ್ತು. ಇದಲ್ಲದೆ ಪ್ರತಿ ಶಾಲೆಗೂ ಅಲ್ಲಿಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಸಂಖ್ಯೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ದೈಹಿಕ ಶಿಕ್ಷಣದ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರನ್ನು ಒದಗಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ದೈಹಿಕ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಪರ್ಯಾಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು: ಎಸಿಸಿ, ಎನ್‌ಸಿಸಿ, ಕ್ರೀಡಾಕೂಟಗಳು ಇವು ದೈಹಿಕ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಪರ್ಯಾಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು. ಎನ್‌ಸಿಸಿ ದಳವನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಲಾಗದ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಅದೇ ಉದ್ದೇಶಕ್ಕಾಗಿ ಸಹಾಯಕ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ದಳವನ್ನು 1952ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ತರಬೇತು ಸ್ವಯಂಪ್ರೇರಿತವಾಗಿಯೂ ಐಚ್ಛಿಕವಾಗಿಯೂ ಇತ್ತು. ಇದನ್ನು 1964ರಲ್ಲಿ ರದ್ದುಪಡಿಸಿ ಎನ್‌ಎಫ್‌ಸಿ ದಳದ ಚಟುವಟಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯಗೊಳಿಸಲಾಯಿತು.

1954ರಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಡಿಫೇನ್ಸ್ ಸ್ಕೀಂ (ಎನ್‌ಡಿಎಫ್) ಎಂಬ ಚಟುವಟಿಕೆಯನ್ನು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಚರಣೆಗೆ ತರಲಾಯಿತು. ದೈಹಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ, ಸಮಾಜ ಸೇವೆ, ವ್ಯಾಯಾಮ, ಶಿಸ್ತು, ಗುಂಪುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಮಾಡುವ ಅಭ್ಯಾಸ ಈ ಮುಖವಾದ ಶಿಕ್ಷಣ ನೀಡುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಆಗಿತ್ತು. 1966ರಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಎನ್‌ಎಫ್‌ಸಿ ಚಟುವಟಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯಗೊಳಿಸಲಾಯಿತು.

ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ರಕ್ಷಣಾ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿದಳ (ಎನ್‌ಸಿಸಿ) 1948ರಲ್ಲಿ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಆಜ್ಞೆಯಂತೆ ಶಾಲಾ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ನಾಯಕ ಗುಣ, ಶಿಸ್ತು, ಸೇವಾಬುದ್ಧಿಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ತುರ್ತು ಪರಿಸ್ಥಿತಿಗಳಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಣಾದಳಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯಕವಾಗುವಂಥ ಸೈನಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಕೊಡುವುದೇ ಈ ದಳದ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕಾಲೇಜು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಸೀನಿಯರ್ ಡಿವಿಜನ್, ಕಾಲೇಜು ಮತ್ತು ಹೈಸ್ಕೂಲು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಯರಿಗಾಗಿ ಜೂನಿಯರ್ ಡಿವಿಜನ್ ಹೀಗೆ ವಿಭಾಗಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನೆಲ, ಜಲ, ವಾಯುದಳಗಳೆಂಬ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವಿಭಾಗಗಳೂ ಇವೆ. ಸೀನಿಯರ್ ಡಿವಿಜನ್ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, ಫಿರಂಗಿ, ಸಿಗ್ನಲ್, ಮೆಡಿಕಲ್ ಮುಂತಾದ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಉಪವಿಭಾಗಗಳಿವೆ. ಇದರ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ನಾನಾಮುಖವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿವೆ. ಪ್ರತಿ ವಿಭಾಗಕ್ಕೂ ರಕ್ಷಣಾದಳದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿದ್ದು ರಕ್ಷಣಾದಳದ ಶಿಕ್ಷಣತಜ್ಞರು ಶಿಕ್ಷಣ ನೀಡುತ್ತಾರೆ.

ಈಗ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಆದೇಶದಂತೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಸಮಾಜಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಜನರ ಜೀವನ ಪರಿಚಯ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಸಮಾಜಸೇವೆ ಮಾಡಲು ನ್ಯಾಷನಲ್ ಸೋಷಿಯಲ್ ಸರ್ವೀಸ್ (ಎನ್‌ಎಸ್‌ಎಸ್) ಎಂಬ ದಳಗಳು ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಾಯೋಗಿಕವಾಗಿ ಆರಂಭವಾಗಿರುವ ಈ ಸೇವಾ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಎಲ್ಲ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲೂ ಕಡ್ಡಾಯವಾಗಿ ಆರಂಭ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ವಿಷಯ ತೀವ್ರ ಪರಿಶೀಲನೆಯಲ್ಲಿದೆ.

ಎನ್‌ಸಿಸಿ, ಎಸಿಸಿ, ಎನ್‌ಡಿಎಫ್, ಎನ್‌ಎಸ್‌ಎಸ್ ದಳಗಳಲ್ಲಿ ತರಬೇತಿ ಹಿಂದಿಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಜರಗುವುದಲ್ಲದೆ, ಕಾರ್ಯಭಾರ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳ ಅಪ್ಪಣೆಗಳು ಕಮಾಂಡ್ಸ್ ಹಿಂದಿಯಲ್ಲೇ ಇರುವುದು ಒಂದು ವಿಶೇಷ. ಇದರಿಂದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಭಾವೈಕ್ಯವಾಗಲೂ ಸಹಾಯಕವಾಗಿದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಆಯಾ ರಾಜ್ಯ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿಯು ತರಬೇತಿ ದೊರೆಯುತ್ತಿದೆ.

ದೈಹಿಕ ಶಿಕ್ಷಕರ ತರಬೇತಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು: ಬೆಂಗಳೂರಿನ ವೈಎಂಸಿಎ ಸಂಸ್ಥೆ ಬಹಳ ಕಾಲದಿಂದ ಪದವೀಧರರಿಗೆ ಅಲ್ಪಾವಧಿಯ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನೂ ಎಸ್‌ಎಸ್‌ಎಲ್‌ಸಿ ಮುಗಿಸಿದವರಿಗೆ ಸರ್ಟಿಫಿಕೇಟ್ ಕೋರ್ಸನ್ನೂ ಒದಗಿಸುತ್ತಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಧಾರವಾಡ ಮತ್ತು ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಲ್ಲಾಡಿಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲೂ ಸರ್ಟಿಫಿಕೇಟ್ ಮಟ್ಟದ (ಸಿಪಿಎಡ್) ದೈಹಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿವೆ.

ಪದವೀಧರ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಿಗೆ ಒಂಬತ್ತು ತಿಂಗಳ ಅವಧಿಯ ದೈಹಿಕ ಶಿಕ್ಷಣದ ಡಿಪ್ಲೋಮಾ ಮತ್ತು ಪದವೀಧರದಲ್ಲದವರಿಗೆ ಸರ್ಟಿಫಿಕೇಟ್ ದರ್ಜೆಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಒದಗಿಸಲು 1959ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ಸುಸಜ್ಜಿತ ಕ್ರೀಡಾಂಗಣವನ್ನೂ ತರಬೇತಿ ಸಂಸ್ಥೆ, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ವಸತಿಗೃಹಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಕಾಲೇಜನ್ನೂ ಕಂಠೀರವ ಕ್ರೀಡಾಂಗಣದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿತು. ಅಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣ ಅವಧಿಯ ಶಿಕ್ಷಣದ ಜೊತೆಗೆ ಆಟ ಓಟ ಹಾಗೂ ದೈಹಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳ ಬಗ್ಗೆಯೂ ಅಲ್ಪಾವಧಿಯ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೂ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯುಂಟು.

1971ರಲ್ಲಿ ಈ ಕಾಲೇಜು ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟು 100 ಪದವೀಧರರಿಗೆ ಬಿ.ಪಿ.ಎಡ್ ಶಿಕ್ಷಣ ಕೊಡುತ್ತಿದೆ. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯವೂ ಬಿ.ಪಿ.ಎಡ್ ಮತ್ತು ಎಂ.ಪಿ.ಎಡ್. ಶಿಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದೆ. ಈಗ ಎರಡು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಗಳು ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಶಿಕ್ಷಣ (ಎಂ.ಪಿ.ಎಡ್) ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿವೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ಸರ್ಕಾರ ಅನೇಕ ದೈಹಿಕ ಶಿಕ್ಷಕರನ್ನೂ ಪಾಟಿಯಾಲಾದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಕ್ರೀಡಾಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ತರಪೇತಿ ಪಡೆಯಲೂ ಕಳುಹಿಸುತ್ತದೆ.

ದೈಹಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ಆರೋಗ್ಯ ಶಿಕ್ಷಣ: ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಇವೆರಡೂ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದರೂ ಇತ್ತೀಚಿನವರೆಗೂ ಆರೋಗ್ಯಶಿಕ್ಷಣ ದೈಹಿಕಶಿಕ್ಷಣ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಇತ್ತೀಚಿನ ಪ್ರಗತಿಪರ ಯೋಜನೆಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಹಾಗೂ ವಿದ್ಯಾ ಇಲಾಖೆಯ ಆದೇಶ ಮತ್ತು ಉಪಾಧ್ಯಾಯ ಶಿಕ್ಷಣದ ಅಭ್ಯಾಸಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವೆರಡನ್ನೂ ಒಂದೇ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಿಗೆ ಮಕ್ಕಳ ಶರೀರ ರಚನೆ, ಮಾನಸಿಕ ಬೆಳೆವಣಿಗೆ, ವಯಸ್ಸಿನ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಗೆ ಬೇಕಾದ ವಿಟಮಿನ್ನುಗಳ ಆವಶ್ಯಕತೆ, ಅದನ್ನು ಒದಗಿಸುವ ಪದಾರ್ಥಗಳು, ರೋಗಗಳ ಸೂಚನೆ, ರೋಗಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸುವ ವಿಧಾನಗಳು, ಮಕ್ಕಳ ದೈಹಿಕ ನ್ಯೂನತೆಗಳು, ಕೆಲವು ಆಹಾರಾಂಶಗಳ ಕೊರತೆ ಮತ್ತು ವಿಟಮಿನ್ನುಗಳ ಅಭಾವದಿಂದ ಆಗುವ ದೈಹಿಕ ತೊಂದರೆಗಳು ಮುಂತಾದವನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಶಾಲಾವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯ ಬಗ್ಗೆ ದೈಹಿಕ ಬೆಳೆವಣಿಗೆ ಮತ್ತು ಕೊರತೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರವಾದ ಹೆಲ್ತ್ ರಿಕಾರ್ಡುಗಳ ಮಾದರಿ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನು ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರತಿ ವರ್ಷವೂ ವೈದ್ಯ ಇಲಾಖೆ ನಡೆಸುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯ ಆರೋಗ್ಯ ಪರೀಕ್ಷೆಯ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಶಾಲಾ ದೈಹಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ

ಉಪಾಧ್ಯಾಯರು ಸಹಾಯಮಾಡಲು ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದಿದ್ದಾರೆ. ಶಾಲಾ ಹೆಲ್ತ್ ಕ್ಲಿನಿಕ್‌ಗಳು ಈ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತವೆ.

ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ದೈಹಿಕ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸಮಸ್ಯೆಗಳೂ ಅನೇಕವಿವೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಹಣಕಾಸು ಒದಗುವುದು ಶಾಲಾ ಕಾಲೇಜು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಕೊಡುವ ಶುಲ್ಕದಿಂದಲೇ. ಇದು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ರೂಪಾಯಿಗಳು, ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಆರು ರೂಪಾಯಿಗಳು,ತೀರ ಕಡಿಮೆ ಸಂಖ್ಯೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಇರುವ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಯಾಮ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಉಪಕರಣಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುವುದು, ಕ್ರೀಡಾಂಗಣಗಳನ್ನು ದುರಸ್ತಿಮಾಡುವುದು, ಪಂದ್ಯಗಳಿಗೆ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವುದು, ಆ ಕ್ರೀಡೆಗಳಿಗೆ ಬೇಕಾದ ಆಟದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಬೆಲೆಬಾಳುವ ಉಪಕರಣಗಳನ್ನೂ ಕೊಳ್ಳುವುದು ಅಸಾಧ್ಯದ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. ಅಂಥ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಸ್ಥಗಿತವಾಗುತ್ತವೆ. ಎಷ್ಟೋ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ನುರಿತ ದೈಹಿಕಶಿಕ್ಷಣ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಲೀ ಬೇಕಾದಷ್ಟು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಆಟದ ಬಯಲುಗಳಾಗಲಿ ಇಲ್ಲ. ಸದ್ಯದ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವ ಇಂಥ ಕೊರತೆಗಳನ್ನು ಕೂಡಲೇ ಆದ್ಯತೆಯ ಮೇರೆಗೆ ನಿವಾರಿಸಬೇಕಾಗಿದ ಅನಿವಾರ್ಯತೆಯಿದೆ. **(ಎಂ.ಆರ್.ಆರ್.;ಎನ್.ಸಿ.ಪಿ.)**

ದೊಂಬರು: ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಎಲ್ಲ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣಬರುವ ಅಲೆಮಾರಿ ಜನಾಂಗ. ಇವರು ಊರಿಂದ ಊರಿಗೆ ತಲೆಯಮೇಲೆ ಸಾಮಾನುಗಳನ್ನು ಹೊತ್ತೋ ಇಲ್ಲವೆ ಕತ್ತೆಯ ಮೇಲೆ ಹೇರಿಕೊಂಡೋ ಇಲ್ಲವೆ ಅಡ್ಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡೋ ವರ್ಷವೆಲ್ಲ ತಿರುಗಿ ಆಟ ಆಡಿ ಅನಂತರ ತಮ್ಮ ಮೂಲ ಊರುಗಳಿಗೆ ಬಂದು ಅಲ್ಲಿ ಮನೆದೇವರ ಹಬ್ಬ ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಶಕ್ತಿ ದೇವತೆಗಳು, ಹನುಮಂತ ಇವರ ಮನೆದೇವರುಗಳು.

ಶಕ್ತಿಯುತ ವ್ಯಾಯಾಮ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಇವರ ಒಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಇದಕ್ಕೆ ದೊಂಬರಾಟ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಇವರು ತಮ್ಮ ಚಾತುರ್ಯ ಹಾಗೂ ಕೈಚಳಕವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿ ತಮ್ಮ ವೃತ್ತಿಗೆ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ತಂದು ಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ತಮ್ಮ ಆಟಗಳನ್ನು ಮಧ್ಯಾಹ್ನದ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ನಗರದ ಪ್ರಮುಖ ಬೀದಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖರ ಅಪ್ಪಣೆ ಪಡೆದು ನಡೆಸುತ್ತಾರೆ. ಆಟವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುವಾಗ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರೇಕ್ಷಕರನ್ನು ಆಕರ್ಷಣೆ ಮಾಡುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಇವರ ತಂಡದಲ್ಲಿನ ಹೆಂಗಸೊಬ್ಬಳು ಡೋಲು ಬಡಿಯುತ್ತಿರುತ್ತಾಳೆ. ಗಂಡಸು ಶಿಳ್ಳೆ, ಕೇಕೆಗಳನ್ನು ಹಾಕುತ್ತ ಊರಿನ ಪ್ರಮುಖರನ್ನು ಹೊಗಳುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಚಾಟಿಯನ್ನು ನೆಲಕ್ಕೆ ಬಡಿದು ಶಬ್ದಮಾಡುವುದೂ ಉಂಟು. ಆಟಗಾರ ಆಟದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಯಾವ ಬಟ್ಟೆಯನ್ನೂ ಧರಿಸದೆ ಹನುಮಂತನ ಚಡ್ಡಿಯೊಂದನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಈತ ಕೂದಲಿನಿಂದ ಅಥವಾ ಕಪ್ಪು ಉಣ್ಣೆಯಿಂದ ಮಾಡಿದ ಮಧ್ಯಮ ಗಾತ್ರದ ದಾರವನ್ನು ಬಲತೋಳಿಗೆ ಇಲ್ಲವೆ ಕತ್ತಿಗೆ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ.

ಆಟದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ದೊಂಬ ಸಗಣಿಯಿಂದ ಮಾಡಿದ ಬೆನಕನನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ಅನಂತರ ಗಣೆಯನ್ನು ನೆಡುತ್ತಾನೆ. ಅನಂತರ ಲಾಗ ಹಾಕುವುದು, ಹಿಂಗಣ್ಣು ಮುಂಗಣ್ಣು ಎಸೆಯುವುದು, ಅಂತರ್‌ಲಾಗ ಹಾಕುವುದು, ನಿಂತ ನಿಲವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಪಲ್ಟಿಗಳನ್ನು ಹಾಕುವುದು, ಭಾರವಾದ ಕಬ್ಬಿಣದ ಗುಂಡುಗಳನ್ನು ಎಸೆಯುವುದು, ಮರಗಾಲು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ನಡೆಯುವುದು, ಚಕ್ರ ಬಾಣ ನಿರ್ಮಿಸುವುದು, ಮರದ ತೊಲೆಗೆ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಗ್ಗ ಕಟ್ಟಿ ಅದನ್ನು ಹಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕಚ್ಚಿಕೊಂಡು ತೊಲೆಯನ್ನು ಮೇಲೆ ಎತ್ತುವುದು. ಇಲ್ಲವೆ ಅದನ್ನು ತನ್ನ ಜುಟ್ಟಿಗೆ ಕಟ್ಟಿ ಮೇಲೆಕ್ಕೆತ್ತುವುದು ಮುಂತಾದ ಶಕ್ತಿಪ್ರದರ್ಶನ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ಮಧ್ಯೆ ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ಹುಡುಗರು ತಂತಿಯ ಮೇಲೆ ನಡೆಯುವುದು, ಕಬ್ಬಿಣದ ಬಳೆಯೊಳಗಡೆ ನುಗ್ಗುವುದು ಮುಂತಾದ ಚಮತ್ಕಾರಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಾರೆ. ಅನಂತರ ಆಟಗಾರ ನುರುಜು ಕಲ್ಲಿನ ಮೇಲೆ ಮಲಗಿ ಹೊಟ್ಟೆಯಮೇಲೆ ಚಪ್ಪಡಿ ಕಲ್ಲೊಂದನ್ನು ಇರಿಸಿಕೊಂಡು ಮೊಡ್ಡಸುತ್ತಿಗೆಯಿಂದ ಬಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಜನಗಳಿಂದ ತುಂಬಿದ ಗಾಡಿಯನ್ನು ಒಬ್ಬನೇ ಸಾಕಷ್ಟು ದೂರ ಎಳೆಯುತ್ತಾನೆ. ಗಣೆಯ ಮೇಲೆ ಹತ್ತಿ ಸಮಾನಾಂತರವಾಗಿ ಮಲಗಿ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಅನೇಕ ಸೂಕ್ಷ್ಮತರವಾದ ಚಮತ್ಕಾರದ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಈತ ನಡೆಸುವ ಎಲ್ಲ ಆಟಗಳೂ ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯವಾಗಿದ್ದು ಪ್ರೇಕ್ಷಕರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುವಂಥಮಾಗಿರುತ್ತವೆ.

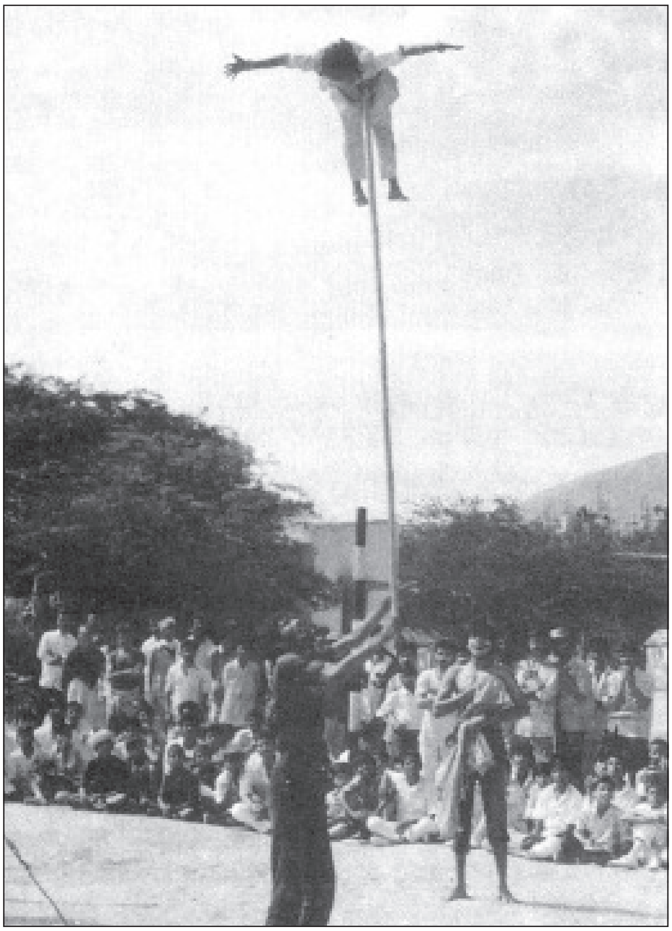

ಶಕ್ತಿಯುತ ವ್ಯಾಯಾಮ ಪ್ರದರ್ಶನ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ದೊಂಬರು

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದೊಂಬರು ಅವಿಭಕ್ತ ಕುಟುಂಬದವರಾಗಿದ್ದು ಎಲ್ಲರೂ ಆಟದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಣಾತರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಾಯದವರು ಹಾಗೂ ಮಕ್ಕಳು ಆಟದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವರು ಸಣ್ಣ ಪುಟ್ಟ ಮಾಟಮಂತ್ರದ ಕೆಲಸ, ಕೈಚಳಕದ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವುದೂ ಉಂಟು. ಆಟ ಮುಗಿದ ಅನಂತರದ ಆ ತಂಡದಲ್ಲಿನ ಸುಂದರವಾದ ಹೆಣ್ಣೊಬ್ಬಳು ತಟ್ಟೆ ಹಿಡಿದು ಪ್ರೇಕ್ಷಕರಿಂದ ಹಣ ಸಂಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಆದಾಯ ಆಟಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತಿರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಆಟದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮಾಡುವಂತೆ ನಕಲಿ ಮತ್ತು ಕೋಡಂಗಿ ಚೇಷ್ಟೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಪ್ರೇಕ್ಷಕರನ್ನು ಸಂತೋಷಪಡಿಸಿ ಅವರಿಂದ ಹೆಚ್ಚು ಹಣವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದೂ ಉಂಟು. ಆಟದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಇವರು ಒಂದು ಕಡೆ

ಬಟ್ಟೆ ಹಾಸಿ ಅದರ ಮೇಲೆ ತಮ್ಮ ಪೂರ್ವಿಕರ ಕಠಾರಿ, ಖಡ್ಗ ಮುಂತಾದ ಕೆಲವು ಹಳೆಯಕಾಲದ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುತ್ತಾರೆ.

ದೊಂಬರ ಹೆಂಗಸರು ಬಿಡುವಿನ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಮರದ ಬಾಚಣಿಗೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಮಾರುತ್ತಾರೆ. ಮನೆ ಮನೆಗೂ ಹೋಗಿ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಗೊಂಬೆ ಹಿಡಿದು (ಸೂತ್ರದ ಗೊಂಬೆಯಂಥದು) ಹಾಡು ಹೇಳಿಕೊಂಡು ಅದನ್ನು ಅವರ ಮುಂದೆ ಕುಣಿಸಿ ದವಸಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸುವುದೂ ಉಂಟು. *

ದೊಂಬಿದಾಸರು: ಜನಪದ ವೃತ್ತಿಗಾಯಕರು. ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕದಾದ್ಯಂತವೂ ಕರ್ನಾಟಕದ ಹೊರಗೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತಾರೆ. ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಇವರನ್ನು ದುಂಬೇದಾಸರು ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇವರ ಪೂರ್ವನೆಲೆ ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯದು. ಇವರಲ್ಲಿ ಹಲವು ಪಂಗಡಗಳಿದ್ದು ಒಂದೊಂದನ್ನೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇವರದು ಅಲೆಮಾರಿ ಸ್ವಭಾವ. ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಕಸಬಿಗೆ ಅಂಟಿಕೊಂಡವರಲ್ಲ. ನರಸಿಂಹಸ್ವಾಮಿ, ವೆಂಕಟರಮಣಸ್ವಾಮಿ ಇವರ ಆರಾಧ್ಯದೈವ.

ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬೆಂಗಳೂರು, ತುಮಕೂರು, ಮಂಡ್ಯ, ಕೋಲಾರ, ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತಾರೆ. ಇವರ ಮನೆಮಾತು ತೆಲುಗು. ನಾಟಕ ಮಾಡುವುದು, ಕಥೆ ಹಾಡುವುದು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ, ನಾಟಕ ಮಾಡುವುದನ್ನು ದಾಸಕೂಟ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಂಗಸರೂ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸುತ್ತಾರೆ. ಭಕ್ತಪ್ರಹ್ಲಾದ, ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ, ಕೃಷ್ಣಪಾರಿಜಾತ, ಮಾರ್ಕಂಡೇಯ, ನಳಚರಿತ್ರೆ, ಪ್ರೇಮಸತ್ಯಭೋಜ, ಗಂಗೆಗೌರಿ ಜಗಳ ಇವು ಇವರು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಆಡುವ ನಾಟಕಗಳು. ಇವರು ಹಾಕುವ ಸ್ತ್ರೀ ಪಾತ್ರಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಹೆಣ್ಣು ವೇಷದವರು ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ದೊಂಬಿದಾಸರು ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಆಡಿದರೂ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿರುವುದು ಹಾಡುವುದರಿಂದ, ಕಥೆ ಹಾಡಲು ಮೂವರು ಸೇರುತ್ತಾರೆ. ಮುಖ್ಯ ಕಥೆಗಾರ ಏಕತಾರಿಯನ್ನು, ಜೊತೆಯವರು ದಮ್ಮಡಿ, ಚಿಟಗಿಯನ್ನು ಹಿಡಿಯುತ್ತಾರೆ. ಲಾವಣಿಗಳು ನಾದಮಯವಾಗಿ ರಾಗಬದ್ಧವಾಗಿ ಮುಂದು ವರಿಯುತ್ತವೆ. ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಇವರ ಎಲ್ಲ ಲಾವಣಿಗಳೂ ರಗಳೆ ರೂಪದಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ಏಕತಾರಿಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ಹಾಡುವ ಇವರ ಹಾಡುಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದೆಲ್ಲೆಡೆಯೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗೊಂಡಿವೆ. ಇವನ್ನು ‘ತಂದನಾನಾ’ ಪದಗಳು ಎನ್ನುವುದೂ ಉಂಟು. ಶಿವಕಥೆಗಳನ್ನೂ ವೈಷ್ಣವ ಕಥೆಗಳನ್ನೂ ಒಟ್ಟೊಟ್ಟಿಗೆ ಹಾಡುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವು ಲೌಕಿಕ ಕಥೆಗಳನ್ನೂ ಕಲಿತಿದ್ದು, ಜನ ಬಯಸಿದಾಗ ಅವನ್ನು ಸೊಗಸಾಗಿ ಹಾಡುವುದುಂಟು. ಇದರಲ್ಲಿ ಹೆಂಗಸರೂ ಪಾಲ್ಗೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಇವರು ಹಾಡುವ ಕೆಲವು ಪ್ರಮುಖ ಕತೆಗಳೆಂದರೆ ಗಂಗೆಗೌರಿ ಕಥೆ, ಹುಟ್ಟಿದಳೆ ಗೌರಮ್ಮ ಭೂಲೋಕ ದೊಳಗೆ, ಕೃಷ್ಣಕೊರವಂಜಿ, ಬಾಲನಾಗಮ್ಮ, ಮಾಗಡಿ ಕೆಂಪೇಗೌಡ, ಕಲಿಯುಗದ ಬಾಲೆ, ಅಣ್ಣತಂಗಿ, ಬಂಜೆ ಹೊನ್ನಮ್ಮ ಮೊದಲಾದವು. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಕಥೆಗಳೂ ಒಂದಲ್ಲ ಒಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಜನಪ್ರಿಯಗೊಂಡಿವೆ. **(ಡಿ.ಕೆ.ಆರ್)**

ದೊಡ್ಡವಾಡ: ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಸಂಪಗಾಂವ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಥಳ. ಬೈಲಹೊಂಗಲ ಪಟ್ಟಣದಿಂದ 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 8,516.

ಹಿಂದೆ ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಬಾವಿಗಳಿದ್ದವು. ಅವುಗಳಿಂದಾಗಿಯೇ ಊರಿಗೆ ದೊಡ್ಡವಾಡ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂತೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡವಾಡ ಒಂದು ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿತ್ತು. ಕದಂಬ ಪೆರ್ಮಾಡಿ ಇದನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ. ಕೆಲಕಾಲ ಇದು ನವಲಗುಂದ ಆಡಳಿತ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತ್ತು. ಈ ಊರಿನ ಕೋಟೆ ಸುಂದರವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಊರು ವಿಶಾಲವೂ ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟಾಗಿಯೂ ಇತ್ತೆಂದು ಕ್ಯಾಪ್ಟನ್ ಮೂರ್ ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರಿಯ ದಾಖಲೆಯಿಂದ (1790) ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಕೋಟೆ ಇಂದು ಹಾಳಾಗಿದೆ. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಈ ಊರು ಸಾಂಗಲಿ ಸಂಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ವೀರಭದ್ರ ದೇವರ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಗಣಪತಿ ಮತ್ತು ನಿಂತ ಭಂಗಿಯ ಶಕ್ತಿದೇವತೆಯ ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ 1081ರ ಶಾಸನದ ತುದಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ತೀರ್ಥಂಕರನ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಕಂಡರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದೊಂದು ದಾನ ಶಾಸನ. 1962 ರಲ್ಲಿ ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನವೀಕರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ದ್ಯಾಮವ್ವ, ಹನುಮಂತ, ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ, ಬಸವಣ್ಣ, ಕರೆವ್ವ, ಸಂಗಮೇಶ್ವರ, ಗಣಪತಿ ಮಹಾಬಳೇಶ್ವರ ಗುಡಿಗಳು ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿವೆ.

ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ಗುಡಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾಗಿದ್ದು ಚಾಳುಕ್ಯಪೂರ್ವ ವಾಸ್ತುವಿನ್ಯಾಸ ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದು ನವೀಕರಣಗೊಂಡಿತೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ನೆಲಮಾಳಿಗೆಯುಳ್ಳ ಮಹಾಬಳೇಶ್ವರ ಗುಡಿಯೂ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ನವೀಕರಣಗೊಂಡಿದೆ. ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ಗುಡಿ ಮತ್ತು ಸಂಗಪ್ಪಜ್ಜನ ಮಠ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿವೆ. ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ಗುಡಿಯ ಹತ್ತಿರ ಒಂದು ವೀರಗಲ್ಲಿದೆ. ಕದಂಬ ವಜ್ರದೇವನ ಸೇವಕ ರಾಯಸಹಾನಿ ಸೋದಪ್ಪನ ಮಗ ವಿಜಯಸಹಾನಿ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಹೋರಾಡಿ ಮಡಿದ ವಿಷಯ ಅದರಲ್ಲಿದೆ. ಬಸವಣ್ಣನ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದು ವೀರಗಲ್ಲಿದ್ದು ಅದು ಜಯಕೇಶಿ ಅರಸನ ಸೇವಕ (ಡಿಂಗರಿಗ) ಲಹಾದನ ವೀರಮರಣವನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸುತ್ತದೆ. ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ಗುಡಿಯ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಸವಣ್ಣನ ಗುಡಿ ಇದೆ. ಊರ ಹೊರವಲಯದಲ್ಲಿ ಕೆರೆ ಮತ್ತು ದೊಡ್ಡ ಬಾವಿಗಳಿವೆ. ಅಲ್ಲಿಯೇ ಮಡಿವಾಳೇಶ್ವರನ ಗುಡಿ ಇದೆ. ಕಲ್ಮಠದ ಎದುರಿನಲ್ಲಿ ಭಗ್ನಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ವೀರಸ್ಮಾರಕವಿದೆ. ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಯಮನೂರ ರಾಜಾಭಕ್ಷನ ದರ್ಗಾ ಇದೆ. ಮರಾಠ ಸಮುದಾಯದ ಜನ ಈ ದರ್ಗಾಕ್ಕೆ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. **(ಆರ್.ಎಂ.)**

ದೊಡ್ಡಕಾನ್ಯ: ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಮ್ಯಾಗ್ನಟೈಟ್ ಗಣಿಗಳಿರುವ ಸ್ಥಳ. ಮೈಸೂರು ನಗರದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 9ಕಿಮೀ, ಕಡಕೊಳ ರೈಲ್ವೆ ನಿಲ್ದಾಣದಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಸು. 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,351. ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉತ್ತಮವಾದ ಮತ್ತು ದೊಡ್ಡದಾದ ಖನಿಜ ನಿಕ್ಷೇಪಗಳಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡಕಾನ್ಯದ ಮ್ಯಾಗ್ನಟೈಟ್ ನಿಕ್ಷೇಪವೂ ಒಂದು. ದೊಡ್ಡಕಾನ್ಯದ ಭೂವೈಜ್ಞಾನಿಕ ವಲಯದಲ್ಲೇ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯ ಗಣಿಗಳಿವೆ. ಅವು ದೊಡ್ಡ ಕಾಟೂರು, ಸಿಂಧುವಳ್ಳಿ, ಗುರೂರು, ತಳೂರು, ಮಾವಿನಹಳ್ಳಿ, ಹುಲ್ಲಹಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಚಟ್ಟನಹಳ್ಳಿ, ಇವುಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ದೊಡ್ಡಕಾನ್ಯದ ಗಣಿಯೇ ಅತಿ ಮುಖ್ಯವಾದುದು ಮತ್ತು ದೊಡ್ಡದು. ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿಯ ಗಣಿಗಳು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕ್ರೋಮೈಟ್ ಅದಿರಿಗಾಗಿ ತೆಗೆದವು. ಈ ಖನಿಜನಿಕ್ಷೇಪದಲ್ಲಿ ಆರು ಫರ್ಲಾಂಗು ಉದ್ದ, ಎರಡು ಫರ್ಲಾಂಗು ಅಗಲವುಳ್ಳ ಮಸೂರಾಕಾರದ ಪೆರಿಡೊಟೈಟ್ ಶಿಲೆಯ ಹರವು ಇದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಹೆಣೆದುಕೊಂಡಿರುವ ಅನೇಕ ಮ್ಯಾಗ್ನಟೈಟ್ ಎಳೆಗಳಿವೆ. ಈ ಎಳೆಗಳು ಒಂದು ಅಥವಾ ಎರಡು

ಅಂಗುಲದಿಂದ ಎರಡು ಅಥವಾ ಮೂರು ಅಡಿಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಅಗಲವಾಗಿ ಇರುತ್ತವೆ. ಸರಾಸರಿ ಇಪ್ಪತ್ತು ಅಡಿ ಆಳದವರೆಗೆ ಸುಮಾರು ಐದು ಲಕ್ಷಟನ್ ಮ್ಯಾಗ್ನಟೈಟ್ ಇರುವುದಾಗಿ ಅಂದಾಜು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

1917ರಿಂದ ಕಬ್ಬಿಣ ಮತ್ತು ಉಕ್ಕಿನ ಕಂಪನಿ, ಮುಂಬಯಿ– ಇದು ಇಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರದಿಂದ ಗುತ್ತಿಗೆ ಪಡೆದು ಗಣಿಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿದೆ. ಈ ಗಣಿಗಳಲ್ಲಿ 1920 ರಿಂದ 72ರ ವರೆಗೆ, 1,70,97,414 ಮೆಟ್ರಿಕ್ ಟನ್ ಮ್ಯಾಗ್ನಟೈಟ್ ಹೊರ ತೆಗೆಯಲಾಗಿದೆ. 1940ರವರೆಗೆ ಈ ಗಣಿಗಳ ವಾರ್ಷಿಕ ಉತ್ಪಾದನೆ ಸರಾಸರಿ 2500 ಟನ್ನುಗಳಷ್ಟಿದ್ದು, ಅನಂತರ 4,000 ದಿಂದ 5,000 ಮೆಟ್ರಿಕ್ ಟನ್ನುಗಳಿಗೆ ಏರಿತು. ಈ ಉತ್ಪಾದನೆಯೆಲ್ಲವೂ ಜೆಂಷಡ್‌ಪುರದಲ್ಲಿರುವ ಟಾಟಾ ಕಬ್ಬಿಣ ಮತ್ತು ಉಕ್ಕಿನ ಕಾರ್ಖಾನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಉಪಯೋಗವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಈಗಿರುವ ಗಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಸು. 1,40,000 ಮೆಟ್ರಿಕ್ ಟನ್‌ಗಳಿಗೂ ಹೆಚ್ಚು ಮ್ಯಾಗ್ನಟೈಟ್ ಇದೆ ಎಂದು ಅಂದಾಜು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. **(ಎಂ.ಎನ್.ಎಂ.)**

ದೊಡ್ಡಗಂಗವಾಡಿ: ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜಿಲ್ಲೆ ರಾಮನಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ರಾಮನಗರದಿಂದ 15 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಥಳ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 366. 1294ರ ಹೊಯ್ಸಳರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಹಿರಿಯಗಂಗವಾಡಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿಯೇ ಚಿಕ್ಕಗಂಗವಾಡಿ ಎಂಬ ಊರಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರ, ಆಂಜನೇಯ, ಗೋಪಾಲಸ್ವಾಮಿ ಹಾಗೂ ಮಾರಮ್ಮ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಆಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯ ವಿಜಯನಗರ ಅರಸರಕಾಲದ್ದು; ಈಗ ಪೂರ್ಣ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಮುಮ್ಮಡಿ ಬಲ್ಲಾಳನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಲಹರಿಯ ಪುತ್ರ ಕೇತಣ್ಣ ಎಂಬವನು ಬಲ್ಲಾಳನ ದಾಯಾದಿ ರಾಮನಾಥನೊಂದಿಗೆ ಮಾಡಿದ ತುರುಗಾಳಗವೊಂದರಲ್ಲಿ ಮಡಿದ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಶಾಸನವಿದೆ.

ಗೋಪಾಲಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯವೂ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ರಚನೆ ಇದೂ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅರ್ಧ ಮಂಟಪ ಹಾಗೂ ಮಂಟಪಗಳಿವೆ. ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟಕೋನಾಕೃತಿಯ ಎರಡು ಕಂಬಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ವೇಣುಗೋಪಾಲಸ್ವಾಮಿಯ ಪ್ರಾಚೀನ ಮೂರ್ತಿ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಶಿಖರವನ್ನು ಇಟ್ಟಿಗೆ ಹಾಗೂ ಗಾರೆಯಿಂದ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸಮೀಪದ ಕೂಟಗಲ್ಲು ಒಂದು ನಿಸರ್ಗ ರಮಣೀಯ ಸ್ಥಳ. ಕಗ್ಗಲ್ಲು ಮೊರಡಿಯ ಕಿರುಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿರುವ ಶಿಖರ ಜೋಡಿಯ ಶಿಲಾನ್ಯಾಸ ಅತ್ಯಂತ ಆಕರ್ಷಣೀಯವಾದುದು. ಸ್ಥಳೀಯರು ಇವನ್ನು ಅಗಸ ಹಾಗೂ ಅಗಸಗಿತ್ತಿ ಎಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಋಷಿಯ ಶಾಪದಿಂದ ಪ್ರಣಯಿಗಳಿಬ್ಬರು ಕಲ್ಲಾದರೆಂಬುದು ಇಲ್ಲಿಯ ಸ್ಥಳಪುರಾಣ. ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ತಿಮ್ಮಪ್ಪನ (ವೆಂಕಟರಮಣಸ್ವಾಮಿ) ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇದನ್ನು ಮೈಸೂರು ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅರ್ಧಮಂಟಪ ಹಾಗೂ ನವರಂಗಗಳಿವೆ. ಶ್ರಾವಣಮಾಸದ ಕೊನೆ ಶನಿವಾರದಂದು ಇಲ್ಲಿ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿ ಪುಷ್ಕರಣಿ ಇದೆ. ಇಲ್ಲೊಂದು ಕೋಟೆ ಇತ್ತೆಂದು ತಿಳಿಸುವ ಕೋಟೆಯ ಪಳೆಯುಳಿಕೆಗಳೂ ಇವೆ. ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಎದುರಿನಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಶಿಖರದಲ್ಲಿ ಚಕ್ರತೀರ್ಥ ಎಂಬ ಕೊಳವಿದೆ. ಬೆಟ್ಟದ ಕೆಳಗೆ ಹೊಲವೊಂದರಲ್ಲಿ 1530ರ ಒಂದು ಶಾಸನವಿದೆ. ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ದತ್ತಿಯನ್ನು ಇದು ದಾಖಲಿಸಿದೆ. ಶಾನುಭೋಗನಹಳ್ಳಿಗೆ 3 ಕಿಮೀ ದೂರವಿರುವ ಕೃಷ್ಣಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪದ ಕೃಷ್ಣಸ್ವಾಮಿ ದೇವರ ಮೂರ್ತಿಯಿದೆ. ಕಬ್ಬಿಣದ ಸಲಾಕೆಗಳನ್ನು ಬಳಸಿ ದೇವಾಲಯದ ಆಕಾರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಶ್ರಾವಣಮಾಸದ ಕೊನೆಯ ಶನಿವಾರದಂದು ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. **(ಎಸ್.ಜಿಎ.)**

ದೊಡ್ಡಗದ್ದವಳ್ಳಿ: ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆ ಹಾಸನ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹಾಸನ–ಬೇಲೂರು ಹೆದ್ದಾರಿಯ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಹಾಸನದಿಂದ 18ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಗ್ರಾಮ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,159. ಇಲ್ಲಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ದೇವಾಲಯ ಹೊಯ್ಸಳ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಅಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ 1113ರಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ದೊರೆ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಣಿಜಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಕುಲ್ಲಹಣ ರಾಹುತ ಮತ್ತು ಅವನ ಪತ್ನಿ ಸಹಜಾದೇವಿ ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಈ ದೇವಾಲಯದಿಂದ ಈ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಕೊಲ್ಲಾಪುರ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇತ್ತು.

ಈ ದೇವಾಲಯ ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯ ಮೊದಲ ಹೆಜ್ಜೆ ಎಂದು ಅನೇಕ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಬೇಲೂರಿನ ದೇವಾಲಯಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳಿವೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲ ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣಬರುವ ಜಗತಿ ಇಲ್ಲಿಲ್ಲ. 118' 6" ಉದ್ದ, 116' 9" ಅಗಲದ ಅಂಗಳದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯದ ಸುತ್ತಲೂ 7' ಎತ್ತರದ ಗೋಡೆಯಿದೆ. ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮಹಾದ್ವಾರಗಳಿವೆ. ಪಶ್ಚಿಮದ ಮಹಾದ್ವಾರಕ್ಕೆ ಸೇರಿರುವಂತೆ ಇರುವ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಹದಿನಾರು ಕಂಬಗಳೂ ಏಳು ಭುವನೇಶ್ವರಿಗಳೂ ಇವೆ. ಈ ಭುವನೇಶ್ವರಿಗಳು ಉತ್ತಮ ಕೆತ್ತನೆ ಕೆಲಸದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರು, ತಾಂಡವೇಶ್ವರ ಮುಂತಾದ ಮೂರ್ತಿಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿವೆ. ಪೂರ್ವದ ಮಹಾದ್ವಾರ ಸುಂದರ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ದೇವಾಲಯ ಚತುಷ್ಕೂಟಾಚಲ, ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೊಂದು ಗರ್ಭಗುಡಿಯಿರುವ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಇದೊಂದು ಉತ್ತಮ ಉದಾಹರಣೆ. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಅಂಗಳದ ನಾಲ್ಕು ಮೂಲೆಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಸಣ್ಣ ಗುಡಿಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳೂ ಹೊಯ್ಸಳ ರೀತಿಯ ಶಿಖರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಅಂಗಳದ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ಸುಕನಾಸಿಯನ್ನುಳ್ಳ ಇನ್ನೊಂದು ಸಣ್ಣ ಗುಡಿಯಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹೊಯ್ಸಳ ಶಿಖರವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಪ್ರಧಾನ ದೇವಾಲಯವೂ ಸೇರಿದಂತೆ ಒಟ್ಟು ಇಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತು ಶಿಖರಗಳಿವೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಶಿಖರಗಳ ಮೇಲೂ ಹೊಯ್ಸಳ ಲಾಂಛನವಿದೆ. ಈ ರೀತಿಯ ಶಿಖರಗಳ ಸಮೂಹವಿರುವುದು ಇಲ್ಲಿಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಈ ಶಿಖರಗಳು ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಲಂಕರಣವಿಲ್ಲದೆ ಮೆಟ್ಟಿಲು ಪಿರಮಿಡ್ಡಿನಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆಳುವ ಕದಂಬ ನಾಗರ ಶೈಲಿಯವು. ಮುಖ್ಯ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದ ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿ, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಭೂತನಾಥ ಲಿಂಗ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಕಾಳಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದುವು. ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯ ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ತಾಂಡವೇಶ್ವರ, ವಿಷ್ಣುವಿನ ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಯೋಗಾನರಸಿಂಹ, ಭೂತನಾಥ ಗುಡಿಯ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಪ್ರಧಾನ ದೇವತೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯ ಮೂರ್ತಿ ಸುಂದರ ಶಿಲ್ಪ. ಮೂರೂವರೆ ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಈ ವಿಗ್ರಹದ ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರ, ಜಪಸರ ಮತ್ತು ಗದೆಗಳಿವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಮಲ್ಲೋಜ ಮಣಿಯೋಜನೆಂಬ ಶಿಲ್ಪಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದನೆಂದು ಶಾಸನವೊಂದರಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ, ಒಂದನೆಯ ನರಸಿಂಹ, ಎರಡನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳ ಮುಂತಾದವರ ಕಾಲದ ದಾನಶಾಸನಗಳಿವೆ. **(ಎ.ವಿ.ಎನ್.)**

ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ: ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಹಾಗೂ ಅದರ ಕೇಂದ್ರ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೇವನಹಳ್ಳಿ, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ತುಮಕೂರು, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ, ನೆಲಮಂಗಲ, ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕಬಳ್ಳಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 790 ಚ.ಕಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 295 ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ. ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ, ದೊಡ್ಡಬೆಳಮಂಗಲ, ಮಧುರೆ, ಸಾಸಲು, ತೂಬುಗೆರೆ ಇವು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಹೋಬಳಿಗಳು. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,68,332.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರ ಹಾಗೂ ವಾಯವ್ಯ ಪ್ರದೇಶ ಬೆಟ್ಟಗಳ ಸಾಲಿನಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ಭಾಗ ಹಳ್ಳದಿಣ್ಣೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಬಯಲು ಪ್ರದೇಶ. ಅರ್ಕಾವತಿ ನದಿ ನಂದಿದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟಗಳ ಈಶಾನ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಆಗ್ನೇಯ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ನದಿ ತನ್ನ ಪಾತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಅನೇಕ ಕೆರೆಗಳಿಗೆ ಹಾಗೂ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರ ಭಾಗವನ್ನುಳಿದು ಉಳಿದೆಲ್ಲಾ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ನೀರನ್ನೊದಗಿಸುತ್ತದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರ ಭಾಗ ಉತ್ತರಪೆನ್ನಾರ್ ಮತ್ತಿತರ ಉಪನದಿಗಳಿಂದ ನೀರನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಇತರ ಭಾಗಗಳು ಕೆರೆ, ಬಾವಿಯ ನೀರನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿವೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರದೇಶ ಕೆಂಪುಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಮರಳು ಮಿಶ್ರಿತವಾಗಿದ್ದು ರಾಗಿ ಜೋಳ ಮೊದಲಾದ ಒಣಬೆಳೆಗಳಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣ ಹಾಗೂ ಮಧ್ಯ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವ ಭೂಮಿ ಅಧಿಕ ಫಲವತ್ತಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಮಣ್ಣು ಬೂದು ಹಾಗೂ ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣ ಮಿಶ್ರಿತವಾದುದು. ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರ ಹಾಗೂ ವಾಯವ್ಯ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಭೂಮಿ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಅಷ್ಟೇನೂ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲ. ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ವಾಯವ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹಬ್ಬಿರುವ ಕುರುಚಲು ಕಾಡೊಂದನ್ನುಳಿದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನಾವುದೇ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಸಸ್ಯವರ್ಗ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉತ್ತರದಲ್ಲಿನ ಮಾಕಳಿದುರ್ಗದ ಬಳಿ ಕೊಂಚ ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾಯುಗುಣ ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರದ ವಾಯುಗುಣವನ್ನು ಹೋಲುತ್ತದೆ. ಹವೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ತಂಪಾಗಿದ್ದು, ಆರೋಗ್ಯಕ್ಕೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿದೆ.

ರಾಗಿ ಮತ್ತು ಜೋಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆಗಳು. ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಸಣ್ಣ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಆಲೂಗೆಡ್ಡೆ ಬೆಳೆಯುವುದುಂಟು. ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ರೇಷ್ಮೆ ಸಾಕಣೆಯೂ ಇದೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸಾರಿಗೆ ಸೌಲಭ್ಯ ಉತ್ತಮವಾಗಿದೆ. ಬೆಂಗಳೂರು–ಗುಂತಕಲ್ಲು ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಗೌರಿಬಿದನೂರು ರಸ್ತೆಯ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಹಾದುಹೋಗುತ್ತದೆ. ರಾಜಾನಕುಂಟೆ, ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ ಹಾಗೂ ಮಾಕಳಿದುರ್ಗ ಈ ರೈಲು ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ್ಯ ನಿಲ್ದಾಣಗಳು. ಬೆಂಗಳೂರು–ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ–ಗೌರಿಬಿದನೂರು ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿ ದಕ್ಷಿಣದಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹಾದುಹೋಗುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವ ಪಶ್ಚಿಮವಾಗಿ ಕೋಲಾರ–ಸೋಮಾಪುರ ಜಿಲ್ಲಾ ಹೆದ್ದಾರಿ ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಹಾದುಹೋಗುತ್ತದೆ. ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರದಿಂದ ಗೌರಿಬಿದನೂರು, ಚಿಕ್ಕಬಳ್ಳಾಪುರ, ದೇವನಹಳ್ಳಿ, ನೆಲಮಂಗಲ, ಮಧುಗಿರಿ ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಳಗಳಿಗೆ ಸುಗಮ ಸಾರಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ಘಾಟಿ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ **(ನೋಡಿ)** ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಯಾತ್ರಾಸ್ಥಳ.

ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತಕೇಂದ್ರ. ಇದು ಅರ್ಕಾವತಿ ನದಿಯ ಬಲದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಬೆಂಗಳೂರಿನಿಂದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 39 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 77,778. ಈ ಪಟ್ಟಣ ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರಕ್ಕೆ ಹತ್ತಿರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಗರೀಕರಣ ತೀವ್ರಗತಿಯಲ್ಲುಂಟಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇದು ಕೈಗಾರಿಕಾ ನಗರವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದೆ. ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಪುರಸಭಾ ಆಡಳಿತ ಇದೆ.

ಇದು ನೇಯ್ಗೆಯ ಪ್ರಮುಖ ಕೇಂದ್ರ. 1932ರ ಅನಂತರ ಕೈಮಗ್ಗಗಳಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಪವರ್‌ಲೂಂ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂತು. ಇಲ್ಲಿ ತಯಾರಾದ ಅರಳೆ ಮತ್ತು ಧರ್ಮಾವರಂ ಮಾದರಿ ಬಟ್ಟೆಗಳಿಗೆ ದೇಶವಿದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಬೇಡಿಕೆಯಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕಾಟನ್ ರೇಯಾನ್ ಟೆಕ್ಸ್‌ಟೈಲ್ ಕೋ ಆಪರೇಟಿವ್ ಸೊಸೈಟಿ. ಆದಿನಾರಾಯಣ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಸಂಘ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಕಾರ್ಮಿಕ ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳಿವೆ. ಪ್ರತಿ ಗುರುವಾರ ಇಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಸಂತೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಲೋಕಸೇವಾನಿರತ ಕೊಂಗಾಡಿಯಪ್ಪ ಸ್ಮಾರಕ ವಿದ್ಯಾಸಂಸ್ಥೆ ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ ಹಾಗೂ ಕಾಲೇಜನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿದೆ.

ಘಾಟಿಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ

ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರ ಸ್ಥಳವಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಆವತಿ ಕುಲದ ಮಲ್ಲಬೈರೇಗೌಡ ಇದನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನೆಂಬ ಹೇಳಿಕೆ ಸಹ ಇದೆ. 16–17ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಆವತಿ ಕುಲದ ಒಂದು ಶಾಖೆ ಇಲ್ಲಿ ಆಳಿಕೆ ನಡೆಸುತ್ತಿತ್ತು. 1637–38ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಬಿಜಾಪುರದ ರಣದುಲ್ಲಾಖಾನ್ ಇದನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದ್ದ. ಸುಮಾರು ನಲವತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಬಿಜಾಪುರದ ಸುಲ್ತಾನರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿದ್ದು ಅನಂತರ ಮರಾಠರ ಕೈಸೇರಿ 1689ರಲ್ಲಿ ಮುಗಲರ ದಾಳಿಗೆ ತುತ್ತಾಯಿತು. ಅನಂತರ ಇದನ್ನು 54,059 ಪಗೋಡ ಆದಾಯವೀಯುವ ದೊಡ್ಡ ಜಾಗೀರಾಗಿ ಮಾಡಿ ಅಲಿ ಖುಲಿಖಾನ್ ಎಂಬ ಸರದಾರನಿಗೆ ಕೊಡಲಾಯಿತು. ಇವನು ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಅನುಭವಿಸಿ ಮೃತನಾದಮೇಲೆ ಶಿರಾದ ನವಾಬನಾಗಿದ್ದ ಅವನ ಮಗ ದುರ್ಗ ಖುಲಿ ಖಾನ್ ಮುಂದೆ ಇದರ ಜಾಗೀರದಾರನಾಗಿ ಒಂದು ವರ್ಷ ಅನುಭವಿಸಿದ. ಅನಂತರ ಸು. 49 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಶಿರಾ ನವಾಬರ ವಶದಲ್ಲಿದ್ದು ನಿಜಾಮನ ಕೈಸೇರಿತ್ತು. ನಿಜಾಮ ಇದನ್ನು ಅಬ್ಬಾಸ್ ಖಾನ್ ಎಂಬುವವನಿಗೆ ಜಾಗೀರಾಗಿತ್ತಿದ್ದ. 1761ರಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ ಹೈದರ್ ಅಲಿಯ ವಶವಾಗಿ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿತು.

ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಹಲವಾರು ಅವಶೇಷಗಳು ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರದಲ್ಲಿ ಉಳಿದಿವೆ. ಹಿಂದಿದ್ದ ಕೋಟೆ ಈಗ ನಾಮಾಮಾತ್ರ

ವಾಗಿದೆ. ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹಲವು ಕಟ್ಟೆಗಳು ಮತ್ತು ಕಟ್ಟಡಗಳ ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಕುರ್ ಖಾನಾ ಮತ್ತು ಅದರ ಬಳಿಯ ಬಾವಿ ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಅಬ್ಬಾಸ್ ಖುಲಿಖಾನ್ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಅಕುರ್ ಖಾನಾ ಈಗ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಹಾಳಾಗಿದೆ. ಬಾವಿ ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಮೂರು ಕಡೆ ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳೂ ನೀರಿನ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಜಾಲಂಧ್ರವೂ ಇವೆ. ಊರ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ 17ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಮೊಹಿದ್ದೀನ್ ಚಿಷ್ಟಿ ಎಂಬ ಸಂತನ ದರ್ಗಾ ಇದೆ. ಹಲವು ಹಳೆಯ ದೇವಾಲಯಗಳ ಕಲ್ಲನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಇದನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಈ ಊರಿನ ಸಾಗರ ಕೆರೆಯ ಏರಿಯಲ್ಲೂ ಹಲವು ದೇವಾಲಯಗಳ ಕಲ್ಲುಗಳು ಸೇರಿಹೋಗಿವೆ.

ಈಗ ಇಲ್ಲಿರುವ ದೇವಾಲಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಈಚಿನವು. ಈಗ ಪಾಳುಬಿದ್ದಿರುವ ಆದಿನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯ ಹಿಂದೆ ಸುಂದರ ಕಟ್ಟಡವಾಗಿತ್ತು. ಸದ್ಯ ಉಳಿದಿರುವ ಭಾಗದ ಕೆಲವು ಕಂಬಗಳು ಮತ್ತು ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಗಜೇಂದ್ರ ಮೋಕ್ಷ, ರಾಮಾಯಣ, ಭಾಗವತ ಮೊದಲಾದ ಹಲವು ಕಥೆಗಳು ಶಿಲ್ಪಿತವಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಚಂದ್ರಮೌಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮುಮ್ಮಂಟಪದ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೂ ಭೈರವ, ವೀರಭದ್ರ, ವ್ಯಾಘ್ರಪಾದ, ಕಣ್ಣಪ್ಪ ಮೊದಲಾದ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಅರುಣಾಚಲ ಪಂತ್ ಮತ್ತು ಅವನ ಪತ್ನಿ ಶೇಷಮ್ಮ ಇವರ ಭಕ್ತವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಅರುಣಾಚಲ ಪಂತ್ 18ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅಂತ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿನ ವೆಂಕಟರಣಸ್ವಾಮಿ ಗುಡಿಯನ್ನೂ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ವೆಂಕಟರಮಣಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ ದೊಡ್ಡದು. ಇದರ ಸುತ್ತ ಪ್ರಾಕಾರವಿದ್ದು ಅದರ ಮೇಲೆ ಹಿಂದು ಇಸ್ಲಾಮೀ ಶೈಲಿಯ ಗಚ್ಚಿನ ಕೈಪಿಡಿ ಭಾಗ ಇದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲೂ ಗಣಪತಿ, ದಶಾವತಾರಗಳು ಮೊದಲಾದ ದೇವಶಿಲ್ಪಗಳೂ ಅರುಣಾಚಲ ಪಂತ್ ದಂಪತಿಗಳ ಭಕ್ತವಿಗ್ರಹಗಳೂ ಇವೆ. ಪ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಆದಿನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯದಿಂದ ತಂದ ಮೂಲವಿಗ್ರಹವನ್ನಿಡಲಾಗಿದೆ. ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ವಿಟ್ಠಲ ಮತ್ತು ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯಗಳು ಇವೆ. **(ಎಚ್.ವಿ.ಎಸ್)**

ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರದ ಪಾಳೆಯಗಾರರು: ಸು. 1539–1638. ಆವತಿ ವಂಶದ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಒಂದು ಶಾಖೆ. ಈ ಶಾಖೆಯವರ ಇತಿಹಾಸ ಹಲವಾರು ಅಸ್ಪಷ್ಟ ವಿವರಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವನಹಳ್ಳಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಆವತಿಯ ಮಲ್ಲಭೈರೇಗೌಡ ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರದ ಬಳಿ ಬೇಟೆಯಾಡುವಾಗ ಕೆಲವು ಶಕುನಗಳಾಗಿ ಆ ಬಗ್ಗೆ ಚಿಂತಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಆದಿನಾರಾಯಣ ದೇವರು ಇರುವೆಯ ಗೂಡಿನಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವಂತೆ ಅವನಿಗೆ ಕನಸಾಯಿತು. ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಅಲ್ಲಿ ಅವನು ಒಂದು ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ದುರ್ಗವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ಸುತ್ತಲಿದ್ದ ಕಾಡುಗಳನ್ನು ಕಡಿಸಿ ಹೆಚ್ಚು ಭೂಮಿಯನ್ನು ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಅನುಗೊಳಿಸಿದ ಎಂದು ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ ಸ್ಥಾಪನೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಸ್ಥಳಪ್ರತೀತಿ ಇದೆ. ಸ್ಥಳೀಯ ದಾಖಲೆಗಳು ಈ ವಂಶದ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಹೀಗೆ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ: ಸ್ಥಿತಿವಂತನಾದ ಮಲ್ಲಭೈರೇಗೌಡ ಪೆನುಗೊಂಡದ ರಾಜನಿಂದ ನೆರೆಯ ಪಾಳೆಯಗಾರರನ್ನು ದಂಡಿಸುವ ಅಧಿಕಾರ ಪಡೆದು ಒಂದು ಲಕ್ಷ ಪಗೋಡಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಇದರ ಆಡಳಿತ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ತನ್ನ ಸೋದರ ಹಾವಳಿ ಭೈರೇಗೌಡನನ್ನು (I) ನೇಮಿಸಿದ. ಈತ 20 ವರ್ಷಗಳು ರಾಜ್ಯವಾಳಿ ತೀರಿಕೊಂಡ. ಇವನ ಅನಂತರ ದೊಡ್ಡ ಹಾವಳಿ ಭೈರೇಗೌಡ (II) 25 ವರ್ಷಗಳೂ ಅವನ ಪುತ್ರ ಹಾವಳಿ ಭೈರೇಗೌಡ (III) 40 ವರ್ಷಗಳೂ ರಾಜ್ಯವಾಳಿದರು. ಹಾವಳಿ ಭೈರೇಗೌಡ ಸತ್ತಾಗ ಅವನ ಮಗ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪಗೌಡ ಅಪ್ರಾಪ್ತ ವಯಸ್ಕನಾದುದರಿಂದ, ಹಾವಳಿ ಭೈರೇಗೌಡನ ಸೋದರನ ಮಗ ಹಾಗೂ ದಳವಾಯಿಯಾಗಿದ್ದ ತಮ್ಮಣ್ಣಗೌಡ ಶ್ರದ್ಧೆ, ನಿಷ್ಠೆಯಿಂದ 10 ವರ್ಷ ರಾಜ್ಯವಾಳಿ ಆಗ್ಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತ ವಯಸ್ಕನಾಗಿದ್ದ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪಗೌಡನಿಗೆ ಅಧಿಕಾರ ವಹಿಸಿ ನಿವೃತ್ತನಾದ. ಚಿಕ್ಕಪ್ಪಗೌಡ ಅಧಿಕಾರ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ ಮೂರು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರದ ಸೇನಾನಿ ರಣದುಲ್ಲಾಖಾನ್ ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಾಗ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಆಳಿಕೆ ಕೊನೆಗೊಂಡಿತು (ಸು. 1637–38). **(ಎಚ್.ವಿ.ಎಸ್.)**

ದೊಡ್ಡಬೆಲೆ ನಾರಾಯಣಶಾಸ್ತ್ರಿ: 19ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಉತ್ತರಾರ್ಧ ಮತ್ತು 20ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಪೂರ್ವಾರ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಜೀವಿಸಿದ್ದ ಕನ್ನಡ ವಿದ್ವಾಂಸರು. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಶೀಗೇಬೇಲಿ ಇವರ ಸ್ಥಳ. ವೇದಶಾಸ್ತ್ರ ಪಾರಂಗತರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಅನೇಕ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಜೊತೆಗೆ ವೇದಾಂತ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾಂಸರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ವೆಸ್ಲಿಯನ್ ಮಿಷನ್ ಕೊಲಿಜಿಯೆಟ್ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ ಕೆಲಕಾಲ ಪ್ರಧಾನ ಪಂಡಿತರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ.

ಇವರ ಅನುವಾದಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಳಿದಾಸನ ರಘುವಂಶ, ಕುಮಾರಸಂಭವ ಕಾವ್ಯಗಳು ಮುಖ್ಯವಾದುವು. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಸರ್ಗದಲ್ಲಿಯೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪದ, ಅನ್ವಯ, ಅರ್ಥ, ತಾತ್ಪರ್ಯ, ಆಕಾಂಕ್ಷೆ, ವಿಗ್ರಹ, ಧಾತುರೂಪಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವುದು ಇವರ ಅನುವಾದದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಟೀಕಾ ತಾತ್ಪರ್ಯಸಹಿತವಾಗಿ ರಾಮಾಯಣ ಸುಂದರಕಾಂಡ, ವಿಷ್ಣುಸಹಸ್ರನಾಮರತ್ನ, ರಾಘವೇಂದ್ರ ಸ್ತೋತ್ರ, ಹರಿಸ್ತುತಿ, ಮುಕುಂದಮಾಲಾ, ಭರ್ತೃಹರಿ, ಸುಭಾಷಿತ ಶತಕಗಳು, ವಾಯುಸ್ತುತಿ, ಋಗ್ವೇದಸನ್ಯಾರ್ಥವಿಚಾರ ಮುಂತಾದುವುಗಳನ್ನು ಇವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಧರ್ಮಸಿಂಧುಸಾರದ 1– 2ನೆಯ ಪರಿಚ್ಛೇದಗಳು, ವಾಸುದೇವ ಮನನ ಇವುಗಳನ್ನು ಮೂಲಾನುಸಾರವಾಗಿ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ತಂದಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ರಚಿಸಿದ ಶಿವಾಪರಾಧ ಕ್ಷಮಾಪಣಸ್ತೋತ್ರ ಹೃದಯಂಗಮವಾಗಿದೆ. ಚಮತ್ಕಾರ ಚಿಂತಾಮಣಿ ಒಂದು ಉತ್ತಮ ಕಥೆ. ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಉತ್ತಮ ಸಂಪಾದಕರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಕಠೋಪನಿಷತ್, ಶ್ರೀಮದ್ದಶೋಪನಿಷದಃ, ಶುಕ್ರನೀತಿ ಮತ್ತು ಜೈಮಿನಿ ಭಾರತಗಳನ್ನು ಪರಿಷ್ಕರಿಸಿ ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳಿಂದ ಸಂಪಾದಿತವಾದ ಜೈಮಿನಿ ಭಾರತ ಒಂದು ಉತ್ತಮ ಸಂಪಾದನೆಯೆಂದು ಹೆಸರಾಗಿದೆ. **(ಎಸ್.ಆರ್.ಎನ್.)**

ದೊಡ್ಡಮಳೂರು: ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕಸಬೆಯಿಂದ ಸು.5ಕಿಮೀ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಕಣ್ವ ನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಮಳೂರು ಎಂದೂ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 6,175. ಇದೊಂದು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಥಳ. ಸು. 1000 ದಲ್ಲಿ ಚೋಳ ಅಧಿಕಾರಿಯೊಬ್ಬ ಇದನ್ನು ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ. ಪೆರಿಯ ಮಳೂರು ಅಗ್ರಹಾರ ಅಂದಿನ ಹೆಸರು. ಇಲ್ಲಿನ ಅಗ್ರಹಾರದ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವರ ಪ್ರಕಾರ ರಾಜೇಂದ್ರಸಿಂಹನಗರ ಎಂದೂ ಹೆಸರು ಇದ್ದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಭಾರತದ ಹಿಂದು ಕಾನೂನಿಗೆ ಮೂಲಾಧಾರವೆಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿರುವ ಮಿತಾಕ್ಷರಾ ಎಂಬ ಯಾಜ್ಞ್ಯವಲ್ಕ್ಯ ಸ್ಮೃತಿಯ ಟೀಕೆಯನ್ನು ವಿಜ್ಞಾನೇಶ್ವರ ಬರೆದಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿಯೇ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಕೈಲಾಸೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಅಪ್ರಮೇಯ ದೇವರುಗಳ ಎರಡು ಆಲಯಗಳಿವೆ. ಇವೆರಡೂ ಮೂಲತಃ ಅಗ್ರಹಾರದ ಭಾಗವಾಗಿ ಸು. 1000 ದಲ್ಲೇ ಕಟ್ಟಲಾದುವು. ಕೈಲಾಸೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ ಸುಕನಾಸಿ ನವರಂಗ ಮುಖಮಂಟಪ ಇವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ಸುಕನಾಸಿ ಚೋಳಶೈಲಿಯವು. ನವರಂಗವೂ ಸೇರಿದಂತೆ ಈ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಹೊರಗೋಡೆಯ ಮೇಲೆ ಅನೇಕ ತಮಿಳು ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿರುವ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳು ಮತ್ತು ಮುಂದಿರುವ ಆರಂಕಣದ ಮುಖಮಂಟಪ

ಹೊಯ್ಸಳ 3ನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳನ ಕಾಲದ್ದೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ನವರಂಗದ ಉತ್ತರದ್ವಾರದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಪಾರ್ವತಿ ಗುಡಿ ಇದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ನವರಂಗಗಳಿವೆ. ಈ ಗುಡಿಗಳ ಮೇಲಿನ ಶಿಖರಗಳೂ ಸು. 17ನೆಯ ಶಮಾನದ ರಚನೆಗಳು. ಇವನ್ನು ಸುತ್ತುವರಿದಂತೆ ಪ್ರಾಕಾರ ಮತ್ತು ಮಹಾದ್ವಾರ ಇವೆ. ಇವು 3ನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳನ ಕಾಲದ್ದಿರಬಹುದು.

ಅಪ್ರಮೇಯ ದೇವಾಲಯ ಊರಿನ ಮುಖ್ಯ ಗುಡಿ. ದೇವಾಲಯದ ಸುತ್ತ ಬೃಹತ್ ಪ್ರಾಕಾರ ಭಿತ್ತಿ, ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಮಹಾದ್ವಾರ, ಅದರ ಮೇಲೆ ಎತ್ತರದ ವಿಜಯನಗರ ಶೈಲಿಯ ಗೋಪುರ ಇವೆ. ಪ್ರಾಕಾರದ ಗೋಡೆಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸುತ್ತಲೂ ಮೂರಂಕಣ ಆಳದ ಕೈಸಾಲೆ ಇದೆ. ಕೈಸಾಲೆಯ ಹಿಂಭಾಗವನ್ನು ಕೆಲವೆಡೆ ಕೋಣೆಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಜೀಯರ್, ನಮ್ಮಾಳ್ವರ್, ಮಡಪಳ್ಳಿ ನಾಚ್ಚಾರ್, ತಿರುಮಂಗೈ ಆಳ್ವಾರ್, ದೇಶಿಕ, ಕೂರತ್ತಾಳ್ವಾರ್, ಪಿಳ್ಳೈಲೋಕಾಚಾರ್ಯ, ಭಾಷ್ಯಾಕಾರ ಮತ್ತು ಬಾಲಕೃಷ್ಣ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಂಬೆಗಾಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಒಂದು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಬೆಣ್ಣೆ ಹಿಡಿದಿರುವ ಇಲ್ಲಿನ ಬಾಲಕೃಷ್ಣ ಉಲ್ಲೇಖಾರ್ಹ ಕೃತಿ. ಮಹಾದ್ವಾರದಿಂದ ಒಳಹೋಗುತ್ತಿದ್ದಂತೆಯೇ ಪಾತಾಳಾಂಕಣವಿದೆ. ಎತ್ತರದ ಅಷ್ಟಮುಖ ಕಂಬಗಳಿಂದ ಎತ್ತಿದ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ರಾಮದಾಸ ಮತ್ತು ಅವನ ಪತ್ನಿ ಮಂಚಿಲಕ್ಷ್ಮಿ ಕೈಮುಗಿದು ನಿಂತಿರುವ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಈ ಭಾಗ ಚನ್ನಪಟ್ಟಣದ ಜಗದೇವರಾಯನ ಕಾಲದ ರಚನೆ. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಅಪ್ರಮೇಯ ಗುಡಿ ಮೂಲತಃ ಚೋಳ ಕಾಲದ್ದಾದರೂ ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಅನಂತರ ಬಹುವಾಗಿ ನವೀಕೃತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಚೋಳ ಕಾಲದ ಕೆಲವು ಉಳಿಕೆಗಳಿವೆ. ಮುಂದಿರುವ ಸುಕನಾಸಿ ಮತ್ತು ನವರಂಗಗಳಲ್ಲಿನ ಕಂಬಗಳು ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ವಿಜಯನಗರ ಶೈಲಿಯವು. ಇವೆಲ್ಲಾ 16ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದವು. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿರುವ ಅಪ್ರಮೇಯ ವಿಗ್ರಹ (ಜನಾರ್ಧನ ಮೂರ್ತಿ) 4 1/2 ಅಡಿ ಎತ್ತರವಿದೆ. ವಿಗ್ರಹ ಶಿಲ್ಪ ರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಹೊಯ್ಸಳ ಅಂಶಗಳಿರುವಂತೆ ಕಂಡರೂ ಇದು ಮೂಲ ಚೋಳರ ಕಾಲದ್ದೇ ಇರಬಹುದೆಂದು ಊಹೆ ಇದೆ. ಅಪ್ರಮೇಯ ದೇವಾಲಯ ಈ ಸುತ್ತಿನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲೇ ದೊಡ್ಡ ಗುಡಿ. **(ಕೆ.ಟಿ.ಆರ್.)**

ದೊಡ್ಡಯ್ಯ: ಸು. 1550. ಜೈನಕವಿ. ಚಂದ್ರಪ್ರಭಚರಿತೆ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯದ ಕರ್ತೃ. ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣದ ದೊರೆ ವಿರೂಪರಾಜೇಂದ್ರನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕರಣಿಕ ತಿಲಕನೂ ಜಿನಪುರಾಣ ಕಥಾಗಮ ನಿಪುಣನೂ ಆಗಿದ್ದ ದೇವಪ್ಪ ಈತನ ತಂದೆ. ಗುರು ಪಂಡಿತಮುನಿ. ಪೂರ್ವಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಪ, ರನ್ನ, ವಿಜಯ, ಗುಣವರ್ಮ, ಜನ್ನ, ಮಧುರ, ನಾಗಚಂದ್ರ, ಪೊನ್ನ, ನೇಮಿಚಂದ್ರ, ಬಂಧುವರ್ಮ ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾನೆ. ತನ್ನ ಕವಿತಾ ಚಾತುರ್ಯ ಲಲನೆಯರ ಮೊಗದ ಮೂಗುತಿಯಾಣಿಮಣಿಯಂತೆ, ಸುಲಲಿತಾಂಗಿಯರ ನುಣ್ಗೊರಲ ಕಂಠಿಕೆಯಂತೆ, ರಸದಾಳಿಯ ರಸದಂತೆ, ಮಿಸುಪ ರಸಮೊಸರ್ವ ಮಾವಿನ ಹಣ್ಣಿನಂತೆ, ಅಸಿಯಳ ನಳಿತೋಳತಕ್ಕೆಯಂತೆ ಸಹೃದಯರನ್ನು ಮೋಹಿಸುವುದಾಗಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.

ಚಂದ್ರಪ್ರಭುಚರಿತೆ ಸಾಂಗತ್ಯದಲ್ಲಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 28 ಸಂಧಿಗಳೂ 4475 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. ನಡುನಡುವೆ ವೃತ್ತ ಷಟ್ಪದಿಗಳೂ ಬಳಕೆಯಾಗಿವೆ. 8ನೆಯ ತೀರ್ಥಂಕರ ಚಂದ್ರಪ್ರಭನ ಕಥೆ ಈ ಕಾವ್ಯದ ವಸ್ತು. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕವಿ ಪರಮೇಷ್ಠಿ, ಗುಣಭದ್ರ ಮೊದಲಾದವರು ಹೇಳಿರುವ ಕಥೆಯನ್ನೇ ತಾನು ಕನ್ನಡಿಸುವುದಾಗಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ವಿಜಯಕವಿಯ ಚಂದ್ರಪ್ರಭ ಪುರಾಣವನ್ನು ಆದರ್ಶವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಕಾವ್ಯರಚನೆ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾಗಿದೆ. ಸಾಂಗತ್ಯದ ನಡಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಲಾಲಿತ್ಯವಿದ್ದು ಹಿತವಾಗಿದೆ. ಕವಿಗೆ ಅಲಂಕಾರಪ್ರಿಯತೆ ಹೆಚ್ಚು. ಆದರೂ ಕೆಲವು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವಾಗ ರಸಘಟ್ಟಗಳನ್ನು ರಚಿಸುವಾಗ ಗಣನೀಯ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಮಹಾಕಾವ್ಯೋಂತ ವರ್ಣನೆಗಳೂ ಇವೆ. ಸಾಂಗತ್ಯದ ಮಿತಿಯಲ್ಲಿಯೆ ಭಾಷೆಯನ್ನು ಮನೋಜ್ಞವಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡಿರುವುದು ಮೆಚ್ಚತಕ್ಕ ಸಂಗತಿ. ಮೇಘವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಸುಂದರ ಪದ್ಯವೊಂದು ಹೀಗಿದೆ:

> ಸಿಡಿಲ್ಗಿಚ್ಚಿನ ಧೂಮವೋ ಸುರಗಂಗೆಯ
> ತಡಿಯ ತಮಾಲಕಾನನವೋ
> ಜಡದಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಪೀಲಿದಳೆಯೋ ಎಂದೆನೆ
> ಕಡುರಯಮಬ್ದಸಂದೋಹ

(ಎನ್.ಬಿ.ಎಲ್.)

ದೊಡ್ಡವೀರಪ್ಪ: ಕೊಡಗು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ರಾಜ (1687–1736). ಮುದ್ದುರಾಜನ ಹಿರಿಯ ಮಗ. ಕೊಡಗು ಈತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿತ್ತು. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಕೊಡಗನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಒಂದು ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದ. ಆ ಸೈನ್ಯ ಬಾಳೆಲೆ ಎಂಬ ಊರಿನ ಮುಖಾಂತರ ಕೊಡಗನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಪಾಲುಪರೆಯಲ್ಲಿ ಬೀಡುಬಿಟ್ಟಿತು. ಈ ಸುದ್ದಿಯು ತಿಳಿದ ತಕ್ಷಣ ದೊಡ್ಡವೀರಪ್ಪ ರಾತ್ರಿಯೇ ಪಾಲುಪರೆಗೆ ಸೈನ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಧಾವಿಸಿ ಬೆಳಗಾಗುವುದರೊಳಗೆ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯನ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿದ. ಈ ಯುದ್ಧದಿಂದಾಗಿ ಮೈಸೂರಿನ ಅರಸ ನಷ್ಟವನ್ನನುಭವಿಸಿದ. ಉನ್ನತ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಮತ್ತು ಹೆಚ್ಚು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಸೈನಿಕರು ಸಾವನ್ನಪ್ಪಿದ್ದರು. ದೊಡ್ಡವೀರಪ್ಪ ಅಳಿದುಳಿದ ಮೈಸೂರಿನ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಹೆಗ್ಗಡದೇವನಕೋಟೆಯ ಹಂಪಾಪುರದವರೆಗೂ ಅಟ್ಟಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ತನ್ನ ವಿಜಯಸ್ತಂಭವನ್ನು ನೆಟ್ಟ. ದೊಡ್ಡವೀರಪ್ಪ ಮೈಸೂರಿನ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯನ ಸೈನ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಹೋರಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ಉತ್ತರ ಮಲಬಾರಿನ ವೀರವರ್ಮರಾಜ ಎಂಬುವನು 500 ನಾಯರ್ ಸೈನಿಕರೊಡನೆ ತೋಮರ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮದ ಹತ್ತಿರ ಠಾಣ್ಯ ಹೂಡಿದ. ದೊಡ್ಡವೀರಪ್ಪ ಧೈರ್ಯಗುಂದದೆ ಅಲ್ಲಿಗೆ 1500 ಸೈನಿಕರನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿ ವೀರವರ್ಮನ ಸೈನ್ಯ ಮುಂದೆ ನುಗ್ಗದಂತೆ ತಡೆಗಟ್ಟಿದ. ಅನಂತರ ದೊಡ್ಡವೀರಪ್ಪ ಮೈಸೂರಿನ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದಮೇಲೆ ತಾನೇ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಮಲಬಾರಿನ ಸೈನಿಕರನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದ.

ದೊಡ್ಡವೀರಪ್ಪನ ಔದಾರ್ಯ, ಪ್ರಾಮಾಣಿಕತೆ ಮತ್ತು ನಿಷ್ಠೆಗಳು ಅವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಒಂದು ಘಟನೆಯಿಂದ ವಿದಿತವಾಗುತ್ತವೆ. ಇಕ್ಕೇರಿಯ ಸೋಮಶೇಖರನಾಯಕ 1730ರಲ್ಲಿ ಚಿರಕ್ಕಲ್ಲಿನ ರಾಜನ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ದಾಳಿ ಮಾಡಿದಾಗ ಆ ರಾಜ ಅಶಕ್ತನಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ದೊಡ್ಡವೀರಪ್ಪನ ಸಹಾಯವನ್ನು ಯಾಚಿಸಿದ. ದೊಡ್ಡವೀರಪ್ಪ ಮತ್ತು ಇಕ್ಕೇರಿಯ ಸೋಮಶೇಖರನಾಯಕ ಇಬ್ಬರೂ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧಿಕರಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಚಿರಕ್ಕಲ್ ರಾಜ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಉಳಿಸಬೇಕೆಂದು ದೊಡ್ಡವೀರಪ್ಪನ ಮರೆಹೊಕ್ಕ. ದೊಡ್ಡವೀರಪ್ಪ, ಸೋಮಶೇಖರ ನಾಯಕನಿಗೆ ಯುದ್ಧವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸುವಂತೆಯೂ ಗೆದ್ದುಕೊಂಡಿದ್ದ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಹಿಂತಿರುಗಿಸುವಂತೆಯೂ ಕೇಳಿಕೊಂಡ. ಮೊದಲು ನಾಯಕ ಒಪ್ಪಲಿಲ್ಲವಾದರೂ 18 ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ಚಿರಕ್ಕಲ್ಲಿನ ರಾಜ ಕೊಡಲೊಪ್ಪುವುದಾದರೆ ತಾನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದ್ದ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಡುವುದಾಗಿ ಹೇಳಿದ. ಚಿರಕ್ಕಲ್ಲಿನ ರಾಜ ಹಣವನ್ನು ಕೊಡಲು

ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡ. ಈ ಹಣಕ್ಕೆ ದೊಡ್ಡವೀರಪ್ಪನೇ ಜಾಮೀನಾಗಿ ನಿಂತ. ಆದರೆ ಚಿರಕ್ಕಲ್ ರಾಜ 9 ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸಲ್ಲಿಸಿದ. ಉಳಿದ ಬಾಕಿ 9 ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ಕೇಳಲು ಬಂದ ರಾಜನ ದೂತರನ್ನು ತುಚ್ಛವಾಗಿ ಕಂಡು ಬರಿಗೈಲಿ ಹಿಂದಿರುಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದ. ಆಗ ಕೋಪಗೊಂಡ ದೊಡ್ಡವೀರಪ್ಪ ಒಂದು ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಬೊನಿರ ಮುತ್ತಣ್ಣ ಎಂಬ ಸೇನಾಪತಿಯ ನಾಯಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಹಣ ವಸೂಲಿಮಾಡಲು ಕಳಹಿಸಿಕೊಟ್ಟ. ಮುತ್ತಣ್ಣ ಸೈನ್ಯಸಮೇತನಾಗಿ ಹಣ ಕೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಆಗಮಿಸಿದುದನ್ನು ನೋಡಿ ಅವನನ್ನು ಮತ್ತು ಅವನ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ನಾಮ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಯೋಜನೆ ಹಾಕಿಕೊಂಡ ಚಿರಕ್ಕಲ್ ರಾಜ ಸಿದ್ಧತೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ. ಈ ಒಳಸಂಚನ್ನು ತಿಳಿದ ಮುತ್ತಣ್ಣ ತಲೆತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಕಣ್ಣಾನೂರಿಗೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿಂದ ಕುಂಬಳೆಯ ಮಾರ್ಗವಾಗಿ ಕೊಡಗನ್ನು ತಲುಪಿದ. ದೊಡ್ಡವೀರಪ್ಪ ನಿಷ್ಠಾವಂತ ಹಾಗೂ ಸತ್ಯಪ್ರಿಯ. ಅವನು ಚಿರಕ್ಕಲ್ ರಾಜನು ಸೋಮಶೇಖರನಾಯಕನಿಗೆ ಸಲ್ಲಿಸಬೇಕಾಗಿದ್ದ 9 ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಖಜಾನೆಯಿಂದ ಪಾವತಿ ಮಾಡಿದ. ದೊಡ್ಡವೀರಪ್ಪನ ನಿಷ್ಠೆಯಿಂದ ಸಂತಸಗೊಂಡ ನಾಯಕ ಅವನಿಗೆ ತುಳುನಾಡಿನ ಕೆಲವು ಹಳ್ಳಿಗಳನ್ನು ಉಚಿತವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ. ಈ ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ಅಮರ ಮಾಗಣೆ ಎಂದು ಹೆಸರಿಸಲಾಯಿತು. ಅನಂತರ ದೊಡ್ಡವೀರಪ್ಪ ಕೊಡಗಿನ ಕಾವೇರಿ ದೇವಿಯ ಅಭಿಷೇಕಕ್ಕಾಗಿ ಕೊಡಗಿನಲ್ಲಿ ತೆಂಗಿನಕಾಯಿ ಫಲ ಇಲ್ಲದೆ ಇದ್ದುದರಿಂದ ತೆಂಗಿನಕಾಯಿ ಒದಗಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಭಾಗಮಂಡಲಕ್ಕೆ ಸಮೀಪವಾಗಿರುವ ಸುಳ್ಯ ಮಾಗಣೆಯನ್ನು ಕ್ರಯಕ್ಕೆ ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಸೋಮಶೇಖರನಾಯಕನನ್ನು ಕೇಳಿದ. ಅದಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿ ಸೋಮಶೇಖರ ನಾಯಕ ಸುಳ್ಯ ಮಾಗಣೆಯನ್ನು ದೊಡ್ಡವೀರಪ್ಪನಿಗೆ ಮಾರಿದ. ಹೀಗೆ ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೊಡಗು ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಅಮರ ಮತ್ತು ಸುಳ್ಯ ಮಾಗಣೆಗಳು ಸೇರಿದವು.

ದೊಡ್ಡವೀರಪ್ಪ ಸುಭದ್ರವಾದ ಆಡಳಿತ ಯಂತ್ರವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲೇ ಅರಮನೆ ಕಡಂಗು ಎಂಬ ಅಗಳುಗಳನ್ನು ನಾಡುಗಳ ಎಲ್ಲೆಯನ್ನು ವಿಭಾಗಿಸಲು ತೋಡಿಸಿದ. ಇವನು ಕೊಡವರಲ್ಲಿ ದೇಶತಕ್ಕರೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಎಂಟು ಜನರನ್ನು ನ್ಯಾಯತೀರ್ಪಿಗಾಗಿ ನೇಮಿಸಿದ. ಈ ತಕ್ಕಾಮೆ ವಂಶಪಾರಂಪರ್ಯವಾಗಿ ಮುಂದುವರಿಯುವ ಹಾಗೆ ಆಯಿತು.

ದೊಡ್ಡವೀರಪ್ಪ 49 ವರ್ಷ ಕಾಲ ಬಹು ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ರಾಜ್ಯಭಾರ ಮಾಡಿ ತನ್ನ 78ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ 1736ರಲ್ಲಿ ನಿಧನಹೊಂದಿದ. ಇವನ ಜೊತೆಯಲ್ಲೇ ಇವನ ಇಬ್ಬರು ರಾಣಿಯರೂ ಸಹಗಮನ ಮಾಡಿದರು. ಪ್ರಾಮಾಣಿಕ, ಶೂರ ಹಾಗೂ ಅತ್ಯಂತ ನೇರ ನಡವಳಿಕೆಯುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದ ದೊಡ್ಡವೀರಪ್ಪ ತನ್ನ ಮಗ ಅಪ್ಪಾಜಿರಾಜ ತನ್ನ ಕ್ರೂರ ನಡತೆಯಿಂದ ತನ್ನ ಹೆಂಡತಿಯ ಆತ್ಮಹತ್ಯೆಗೆ ಕಾರಣನಾಗಿದ್ದನೆಂದು ಅವನನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸಿದ. ದೊಡ್ಡವೀರಪ್ಪ ಮರಣಹೊಂದಿದ ಮೇಲೆ ಅಪ್ಪಾಜಿರಾಜನ ಮಗ ಚಿಕ್ಕವೀರಪ್ಪ ಕೊಡಗಿನ ರಾಜನಾದ. **(ಎಸ್.)**

ದೊಡ್ಡಸಂಕಣ್ಣನಾಯಕ: ಕೆಳದಿಯ ರಾಜ (ಸು. 1566– 70). ಕೆಳದಿ ರಾಜರ ವಂಶಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ಇವನ ಸ್ಥಾನ ಖಚಿತವಾಗಿಲ್ಲ. ದೊಡ್ಡಸಂಕಣ್ಣನಾಯಕ ಕೆಳದಿಯ ಎರಡನೆಯ ದೊರೆ ಸದಾಶಿವನಾಯಕನೇ ಎಂದೂ ಇವನು ಸದಾಶಿವನಾಯಕನ ಹಿರಿಯ ಮಗ ಮತ್ತು ರಾಮಾರಾಜಯ್ಯನ ಅಣ್ಣ ಎಂದೂ ರಾಮರಾಜಯ್ಯನಿಗೇ ಈ ಹೆಸರಿತ್ತೆಂದೂ ಅನೇಕ ರೀತಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿವೆ.

ದೊಡ್ಡಸಂಕಣ್ಣನಾಯಕ ಶೂರನೂ ಧಾರ್ಮಿಕನೂ ಆಗಿದ್ದ. ಇವನ ರಾಜ್ಯಭಾರದ ಕಾಲಾವಧಿಯು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿ ಹೇಳಬರುವಂತಿಲ್ಲವಾದರೂ ವಿಜಯನಗರದ ರಾಮರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದ್ದ. ಆ ರಾಜ್ಯದ ಮಾಂಡಲಿಕನಾಗಿದ್ದ ಜಂಬೂರಿನ ವಿರೂಪಣ್ಣ ಒಡೆಯ ಮಲೆತು ನಿಂತಾಗ ಅವನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಜಂಬೂರು ಮತ್ತು ಉಡುಗಣಿಗಳನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಆಗ ರಾಮರಾಯ ಮಧ್ಯಸ್ಥಿಕೆ ಮಾಡಿ ವಿರೂಪಣ್ಣನ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಅವನಿಗೆ ಮರಳಿ ಕೊಡಿಸಿದ ಮತ್ತು ದೊಡ್ಡ ಸಂಕಣ್ಣ ನಾಯಕನನ್ನು ರಾಜಧಾನಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಲಕಾಲ ನಿಲ್ಲಿಸಿಕೊಂಡು ರಾಜಮರ್ಯಾದೆ ಮಾಡಿದ. ಇವನು ಮುಸಲ್ಮಾನರೊಡನೆಯ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮರಾಜನಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದ. ಅದರಂತೆ ಕಾರ್ಕಳದ ಭೈರರಸ ಒಡೆಯ ಮತ್ತು ಗೇರುಸೊಪ್ಪೆಯ ಭೈರಾದೇವಿಯೊಡನೆ ನಡೆದ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತನ್ನ ವಿಕ್ರಮವನ್ನು ಮೆರೆದ. ಗೋವೆಯ ಕೋಟೆಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ವಿಜಯನಗರದ ಸೇನಾನಿಯಾದ ವಿಠಲರಾಯನಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದನೆಂದೂ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಕೆಳದಿನೃಪವಿಜಯದ ಪ್ರಕಾರ, ದೊಡ್ಡಸಂಕಣ್ಣನಾಯಕ ಮಕ್ಕಳೀರ್ವರ ಮದುವೆ ಮಾಡಿ ತಮ್ಮನಿಗೆ ರಾಜ್ಯಭಾರ ವಹಿಸಿ ಜಂಗಮ ವೇಷದಿಂದ ಉತ್ತರ ದೇಶದ ಯಾತ್ರೆಯನ್ನು ಕೈಗೊಂಡ. ದಿಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿ ಅಂಕುಶಖಾನನೆಂಬ ವಜೀರನನ್ನು ಖಡ್ಗ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸೋಲಿಸಿದ. ಮುಂದೆ ಕಾಶಿಗೆ ಬಂದು ಅಲ್ಲಿ ಜಂಗಮ ಘಾಟನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಗಯಾ, ಕಾಶ್ಮೀರಗಳಿಗೂ ಹೋಗಿ ಬಂದ. ತನ್ನ ಊರಿಗೆ ಹಿಂತಿರುಗುವಾಗ ಮೈಸೂರು ಸೀಮೆಯ ವಾಲವಳ್ಳಿ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡ ವೀರಭದ್ರನಿಗಾಗಿ ಕೆಳದಿಯಲ್ಲಿ ಗುಡಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದ. ಇವನ ಈ ಉತ್ತರ ಭಾರತ ಯಾತ್ರೆಗೆ ಬೇರೆ ಪುರಾವೆಗಳು ದೊರೆತಿಲ್ಲ.

(ಎಸ್.ಎಚ್.)

ದೊಡ್ಡಹುಲ್ಲೂರು: ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜಿಲ್ಲೆ ಹೊಸಕೋಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಹೊಸಕೋಟೆಯಿಂದ 4 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,278. ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತ 1339ರ ಒಂದು ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ಈ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಪುಲ್ಲಿಯೂರು ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಚಲಿತದಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಸಿಂಗನವರ ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರಿ ಪುಲ್ಲಿಯೂರಿನ ದೇಶಿಗಳಿಗೆ ದಾನ ನೀಡಿದ ವಿವರವನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಬೀರೇದೇವರ ಗುಡಿಯಿದೆ. ಬೀರೇದೇವರನ್ನು ಹುಲ್ಲೂರಪ್ಪ ಎಂದೂ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಸುತ್ತ ಸು. 20 ವೀರಗಲ್ಲುಗಳಿವೆ. ಕೆರೆಯ ಹತ್ತಿರ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವೊಂದಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯ ಚೋಳ ಶೈಲಿಯ ದೇವಾಲಯದಂತೆ ಕಂಡರೂ ಇದರ ನಿರ್ಮಾಣದ ಮೇಲೆ ಸ್ಪಷ್ಟ ಬೆಳಕು ಚೆಲ್ಲುವ ದಾಖಲೆಗಳು ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಶಿಥಿಲಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯದ ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸುಂದರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ದ್ರಾವಿಡ ದೇವಾಲಯಗಳ ಅಧಿಷ್ಠಾನವನ್ನು ಜ್ಞಾಪಕಕ್ಕೆ ತರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲೊಂದು ತಮಿಳು ಶಾಸನವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಚಪ್ಪಟೆ ಶಿರಭಾಗಹೊಂದಿರುವ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಸು. 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಮುಗಬಾಳ ಗ್ರಾಮವಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. **(ಆರ್.ಎಚ್.ಕೆ.)**

ದೊಡ್ಡೇರಿ: ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಚಳ್ಳಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ, ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಥಳ. ಚಳ್ಳಕೆರೆ ಪಟ್ಟಣದಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಸು. 7ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ ಜನಸಂಖ್ಯೆ 4,254. ಇದು ನಿಡಗಲ್ಲು ಅಥವಾ ಹರತಿ ನಿಡಗಲ್ಲು ಮನೆತನದ ಮೂಲಪುರುಷನಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತೆಂದು

ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈಚೆಗೆ ನಡೆದ ಸಂಶೋಧನೆಗಳಿಂದ ಈ ಪ್ರದೇಶ ಬಹುಪೂರ್ವದಲ್ಲೇ ನವಶಿಲಾಯುಗದ ಮಾನವ ವಸತಿಯಾಗಿತ್ತೆಂದೂ ನೊಳಂಬ ಪಲ್ಲವ ದೊರೆಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮುಖ್ಯಸ್ಥಳವಾಗಿತ್ತೆಂದೂ ಕಂಡುಬಂದಿದೆ. ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಹಳೆಯ ಕೋಟೆಯ ಅವಶೇಷ, ಕೆಲವು ಪ್ರಾಚೀನ ದೇವಾಲಯಗಳು ನೊಳಂಬ ಪಲ್ಲವ ಕಾಲದ ಕೆಲವು ವೀರಗಲ್ಲುಗಳು, ಈ ಊರಿಗೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲೇ ನವಶಿಲಾಯುಗ ಕಾಲದ ಕಲ್ಲಿನ ಆಯುಧ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಈ ಊರಿಗೆ ಸಮೀಪದ ಹಳೆಯ ದೊಡ್ಡೇರಿ ಎಂದು ಕರೆಯುವ ಜನವಸತಿಯಿಂದ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ಕನ್ನೇಶ್ವರ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಬೃಹತ್ ಲಿಂಗದ ಪ್ರಾಚೀನ ದೇವಾಲಯವೊಂದಿದ್ದು, ಈಚೆಗೆ ಅದು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಂಡಿದೆ. 16ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಈ ಊರು ಹರತಿ ನಿಡುಗಲ್ಲು ಮನೆತನದ ತಿಪ್ಪರಾಜ ಎಂಬುವನಿಗೆ ಸೇರಿತ್ತು. ಅವನು ತನ್ನ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಹಂಚಿಕೊಟ್ಟಾಗ ಇದು ಅವನ ಮಗ ತಿಮ್ಮಣ್ಣನಾಯಕ ಎಂಬುವನ ಪಾಲಿಗೆ ಬಂತು. ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲಾನಂತರ ಬಿಜಾಪುರದ ಸುಲ್ತಾನರು ಇತ್ತ ಕಡೆ ಬಂದು ದೊಡ್ಡೇರಿಯನ್ನು ಮುತ್ತಿದಾಗ ಆತ ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ನಿಡುಗಲ್ಲಿಗೆ ಓಡಿಹೋಗಿ ನೆಲೆನಿಂತ. 1698ರಲ್ಲಿ ಮರಾಠರ ಸಂತಾಜಿ ಘೋರ್ಪಡೆ ಭಾರಿ ಸೈನ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಬಂದು ಶಿರಾದ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿದಾಗ, ಮುಗಲರಿಂದ ನೇಮಕವಾಗಿದ್ದ ಅಲ್ಲಿಯ ಸುಬೇದಾರ ಕಾಸೀಂಖಾನ್ (1687–98) ಆ ಸೈನ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಹೋರಾಡುತ್ತ ದೊಡ್ಡೇರಿಯ ಕಡೆಗೆ ಓಡಿ ಬಂದು, ಕೋಟೆಯೊಳಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡ. ಈ ಸುದ್ದಿ ತಿಳಿದು ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ದೊರೆ ಬರಮಣ್ಣನಾಯಕ (1689–1721) ಒಂದು ದಂಡನ್ನು ಕಳಿಸಲು, ಆ ದಂಡಿನ ಮುಖಂಡರು ಸಂತಾಜಿ ಘೋರ್ಪಡೆಯನ್ನು ಭೇಟಿಮಾಡಿ, ಮಾತುಕತೆ ನಡೆಸಿ ದೊಡ್ಡೇರಿ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಮುತ್ತಿದರು. ಆಗ ಕಾಸೀಂಖಾನ್ ಹೋರಾಟದಲ್ಲಿ ಮಡಿದ. ಸಂತಾಜಿ ಘೋರ್ಪಡೆ ದೊಡ್ಡೇರಿಯನ್ನು ಬರಮಣ್ಣನಾಯಕನಿಗೇ ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟ. ಮುಂದೆ 1779 ರಲ್ಲಿ ಹೈದರ್ ಅಲಿಯ ವಶವಾಗುವರೆಗೂ ದೊಡ್ಡೇರಿ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಗಡಿಠಾಣ್ಯವಾಗಿ ದುರ್ಗದ ನಾಯಕರ ವಶದಲ್ಲೇ ಇತ್ತು.

ಈಗಿನ ಚಳ್ಳಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಹಿಂದೆ ದೊಡ್ಡೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಎಂದು ಕರೆಯುಲಾಗುತ್ತಿದ್ದು 1882ರಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಒಂದು ಕಾಲಕ್ಕೆ ಈ ಊರು ಕಾಗದ ತಯಾರಿಕೆಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿತ್ತು. ಆ ಕಾಗದ ದೊಡ್ಡೇರಿ ಕಾಗದ ಎಂದೂ ಕಾಗದದ ಹಾಳೆಯ ಗಾತ್ರ ಸರ್ವತ್ರ ಅಂಗೀಕೃತವಾದ ಅಳತೆಯ ಮಾಪನವಾಗಿ ದೊಡ್ಡೇರಿಗಜ ಎಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದುವು. **(ಬಿ.ಆರ್‌ಎಜೆ.)**

ದೊಡ್ಡೇರಿ ವೆಂಕಟಗಿರಿರಾವ್: 1913– 2004. ಹೆಸರಾಂತ ವೈದ್ಯ, ಸಾಹಿತಿ ಹಾಗೂ ಛಾಯಾಚಿತ್ರಕಾರ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಸೊರಬ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡೇರಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಬಡ ಕೃಷಿಕ ಮನೆತನದಲ್ಲಿ 1913 ಡಿಸೆಂಬರ್ 28ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಆರಂಭಿಕ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಸಾಗರದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಬಂಧುಗಳ ನೆರವಿನಿಂದ ಪೂರೈಸಿದರು. ಅನಂತರದ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕಾಗಿ ಬಳ್ಳಾರಿಯ ಪಂಡಿತ ತಾರಾನಾಥರ ಆಯುರ್ವೇದ ವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಎಲ್.ಐ.ಎಂ. ಡಿಪ್ಲೊಮಾ ಪಡೆದರು. ಅನಂತರ ಸಾಗರದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ವೈದ್ಯಕೀಯ ವೃತ್ತಿ ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರಕ್ಕೆ ಸ್ಥಳಾಂತರಿಸಿದರು. ಅಲ್ಲಿ 30– 35 ವರ್ಷಗಳ ಸುದೀರ್ಘ ಕಾಲ ವೈದ್ಯರಾಗಿ ಜನಪ್ರಿಯತೆ ಗಳಿಸಿದರು. ತಮ್ಮನ್ನು ಹುಡುಕಿಕೊಂಡು ಬಂದ ರೋಗಿಗಳಿಗೆ ಉಚಿತವಾಗಿ ವೈದ್ಯಕೀಯ ಸಲಹೆ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರು.

1932 ರಷ್ಟು ಹಿಂದೆಯೇ ಕವಿತೆಗಳನ್ನು ಬರೆಯುವುದರ ಮೂಲಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃಷಿಗೆ ತೊಡಗಿದರು. ಅನಂತರ ಶಿಶುಸಾಹಿತ್ಯ, ಕಾದಂಬರಿ, ಸಣ್ಣಕತೆ, ವೈದ್ಯಕೀಯ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಲೈಂಗಿಕ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಪ್ರವಾಸಕಥನ ಮತ್ತು ಫೋಟೊಗ್ರಫಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮನ್ನು ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡರು.

ಇವರು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ 600ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು, ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ನಲ್ಲಿ 150ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. 30ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಕನ್ನಡ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆರೋಗ್ಯ, ಲೈಂಗಿಕ ವಿಜ್ಞಾನ ವಿಷಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಯಾರೂ ಬರೆಯದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇವರು ದಾಂಪತ್ಯ ಜೀವನ ಎಂಬ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ಐದು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಅದನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಪ್ರಸವ ವಿಜ್ಞಾನ, ಸಂತಾನ ಸಂಯಮ, ವಿಕೃತಕಾಮ, ಕಾಮ ಶಿಕ್ಷಣ ಎಂಬ ಹಲವು ಮೌಲ್ಯಯುತ ಕೃತಿಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಇವರ ಕವನ ಸಂಕಲನ ರೋಹಿಣಿ. ದಾಳಿಂಬೆ ಚೆಲುವೆ, ಕರಿಗಡುಬು ಇವು ಕಥಾಸಂಕಲನಗಳು.

ಇವರು ಬರೆದ ಸಂಪ್ರದಾನ, ಅವಧಾನ, ಸೃಷ್ಟಿದಾನ, ಅತ್ತಿಯ ಹೂವು ಮೊದಲಾದ ಕಾದಂಬರಿಗಳು ಇವರಿಗೆ ಜನಪ್ರಿಯತೆ ತಂದುಕೊಟ್ಟವು. ಕೆಲವು ಕಾದಂಬರಿಗಳು 80ರ ದಶಕದಲ್ಲಿ ಸುಧಾ ವಾರ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಧಾರಾವಾಹಿಯಾಗಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿ ಜನಪ್ರಿಯತೆ ಗಳಿಸಿದುವು. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಚಲನಚಿತ್ರ ನಿರ್ದೇಶಕ ಪುಟ್ಟಣ್ಣ ಕಣಗಾಲರು ಇವರ ಅವಧಾನ ಕಾದಂಬರಿ ಆಧರಿಸಿ ಅಮೃತಘಳಿಗೆ ಎಂಬ ಚಲನಚಿತ್ರ ನಿರ್ಮಿಸಿದರು.

ಹವ್ಯಾಸಿ ಛಾಯಾಚಿತ್ರಗಾರರಾಗಿಯೂ ಇವರು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಕಪ್ಪು ಬಿಳುಪು ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ, ಪಿಕ್ಟೋರಿಯಲ್ ಫೋಟೋಗ್ರಫಿ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ತುಂಬ ಪರಿಣಿತರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ತಮ್ಮ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ತಾವೇ ಸ್ವತಃ ಕಪ್ಪು ಕೋಣೆಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಮುದ್ರಿಸಿ ಚಿತ್ರಗಳಿಗೆ ಜೀವಕಳೆ ತುಂಬುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರು ವಿವಿಧ ಸ್ಪರ್ಧೆಗಳಿಗಾಗಿ ಮುದ್ರಿಸಿದ 1940 –50ರ ದಶಕದ ಫೋಟೋಗಳು ಇನ್ನೂ ಹೊಚ್ಚ ಹೊಸದಾಗಿ ನಮಗೆ ಕಾಣುತ್ತವೆ. ಕೇವಲ ಒಂದು ಪುಟ್ಟ ಬಾಕ್ಸ್ ಕ್ಯಾಮರದಿಂದ ಫೋಟೋಗ್ರಫಿ ಆರಂಭಿಸಿದ ಇವರು ಉಪಕರಣಕ್ಕಿಂತ ಅದರ ಹಿಂದಿರುವ ಮನಸ್ಸು, ಭಾವ ಮುಖ್ಯ ಎಂಬುದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಸಾಬೀತುಪಡಿಸಿದರು. 1958ರಲ್ಲಿ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಟ್ಟದ ಎಫ್‌ಐಎಪಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗೆ ಭಾಜನರಾದ ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಹೆಸರು ತಂದುಕೊಟ್ಟ ಕೆಲವೇ ಛಾಯಾಚಿತ್ರಕಾರರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರು. ಅಮೆರಿಕ ಫೋಟೋಗ್ರಾಫರ್ ಸೊಸೈಟಿಯು ತ್ರೀಸ್ಟಾರ್ ಸರ್ಟಿಫಿಕೇಟ್ ನೀಡಿ ಇವರನ್ನು ಗೌರವಿಸಿದೆ (1966). ಫೆಡರೇಷನ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಫೋಟೋಗ್ರಾಫಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿಯ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ, ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಇವರು ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಫೋಟೋಗ್ರಫಿಯನ್ನು ಹಲವಾರು ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಕಲಿಸುವಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾದರು. ಫೋಟೋಗ್ರಫಿ ಬಗ್ಗೆಯೇ ನೂರಾರು ಚಿತ್ರ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವ ಇವರು ಭಾವಭಿವ್ಯಂಜಕ ಛಾಯಾ

ಚಿತ್ರಕಲೆ ಎಂಬ ಅಪರೂಪದ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಬರೆದರು. ಈ ಕೃತಿಗೆ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಹಾಗೂ ಲಲಿತಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ದೊರಕಿವೆ (1996). 1982ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭ್ಯವಾಗಿದೆ. ಇವರು 2004 ಮೇ 26ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. **(ಎಚ್.ಎಸ್.ಎಂ.)**

ದೊಡ್ಮನೆ: ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಸಿದ್ಧಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಸಿದ್ಧಾಪುರದಿಂದ ಕುಮಟಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿ 27 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 487. ತುಂಬ ಹಳೆಯದಾದ ವಿಶಾಲವಾದ ಭವಂತಿ ಮನೆಯೊಂದರ ಕಾರಣದಿಂದ ದೊಡ್ಮನೆ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಈ ಹಳ್ಳಿಗೆ ಬಂದಿತ್ತೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಸುತ್ತಲಿನ ಹಳ್ಳಿಗಳ ಜಮೀನಿನ ಒಡೆತನವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ದೊಡ್ಡ ಜಮೀನ್ದಾರ ಮನೆತನವೊಂದು ಈ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಮನೆತನ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಚಳವಳಿಗೆ ಮಹತ್ವದ ಕೊಡುಗೆ ನೀಡಿದೆ. ಇದೇ ಕುಟುಂಬದ ಮಹಾದೇವಿತಾಯಿ ಎಂಬುವವರು ಗಾಂಧೀಜಿಯ ಆಶ್ರಮ ಸೇರಿ, ಅನಂತರ ವಿನೋಬಾ ಜೊತೆ ಪವನಾರ ಆಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡಿದರು. ಈಗ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ರನೀಡಂ ಟ್ರಸ್ಟ್ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಮಾಜಿ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಗಳಾಗಿದ್ದ ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಹೆಗಡೆಯವರು **(ನೋಡಿ)** ಈ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರು.

ಈ ಗ್ರಾಮ ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ಶ್ರೇಣಿಯ ಮನೋಹರವಾದ ದೃಶ್ಯಾವಳಿಗಳ ಕಣಿವೆಯ ನಡುವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಕಟ್ಟಲಾದ ಗಣಪತಿ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಬುರುಡೆ ಜೋಗ ಎಂದು ಕರೆಯುವ ಒಂದು ಜಲಪಾತವಿದೆ. ಇದನ್ನು ದೊಡ್ಮನೆ ಜಲಪಾತವೆಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಉಂಚಳ್ಳಿ ಜಲಪಾತದಲ್ಲಿ ದುಮುಕಿ ಹರಿಯುವ ಅಘನಾಶಿನಿ ನದಿ ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಧುಮ್ಮಿಕ್ಕುತ್ತದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಪಾತದಲ್ಲಿ 60 ಮೀ ಆಳಕ್ಕೆ ಇಳಿದರೆ ಎರಡನೆಯ ಪಾತದಲ್ಲಿ 48 ಮೀ ಆಳಕ್ಕೆ ಇಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಸ್ಥಳವನ್ನು ತಲುಪಲು ಹೇಮನಬೈಲ್‌ವರೆಗೂ ರಸ್ತೆಮಾರ್ಗವಿದೆ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಚಪ್ಪರಮನೆವರೆಗೂ ಸು. 2 ಕಿಮೀ ದೂರ ಕ್ರಮಿಸಿದರೆ ಜಲಪಾತದ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಮುಟ್ಟಬಹುದು. **(ಆರ್.ಪಿ.ಎಚ್.)**

ದೊರೆಸ್ವಾಮಿ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್,ವಿ.: 1920– 97. ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವೈಣಿಕರು. 1920ರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ವೆಂಕಟೇಶ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್ ಅವರು ಸ್ವತಃ ವೀಣೆ ನುಡಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಹಸ್ತರಾಗಿದ್ದರು. ದೊರೆಸ್ವಾಮಿ ಅಯ್ಯಂಗಾರರು ತಮ್ಮ ತಂದೆಯವರಲ್ಲಿಯೇ ಮೊದಲಿಗೆ ವೀಣಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿ, ಮುಂದಿನ ಪ್ರೌಢ ವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನು ವೈಣಿಕಪ್ರವೀಣರೂ ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾಂಸರೂ ಆಗಿದ್ದ ವೆಂಕಟಗಿರಿಯಪ್ಪನವರಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿಸಿ ಅವರ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯ ಶಿಷ್ಯರಾಗಿ, ಅನೇಕ ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ವಿದ್ಯಾರ್ಜನೆಮಾಡಿ ಗುರುಕೃಪೆಗೆ ಪಾತ್ರರಾದರು. ಚಿಕ್ಕವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜೇಂದ್ರರ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿ ಗೌರವಕ್ಕೆ ಭಾಜನರಾದರು. ಟಿ. ಚೌಡಯ್ಯನವರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಭಾರತದಾದ್ಯಂತ ಸುಮಾರು ಹತ್ತು ವರುಷಗಳಿಗೂ ಮೀರಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ಸಂಗೀತ ಕಛೇರಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ಇವರು ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಪದವೀಧರರೂ ಹೌದು. ಹಿಮಾಲಯದ ಯೋಗವೇಂದಾತ ಆಶ್ರಮದ ಸ್ವಾಮಿ ಶಿವಾನಂದರ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿ ವೈಣಿಕ ವಿದ್ಯಪಾರಂಗತ ಎಂಬ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿದರು (1960). ಮದ್ರಾಸ್ ಮ್ಯೂಸಿಕ್ ಅಕಾಡೆಮಿ ಮೊದಲಾದ ಭಾರತದ ಅನೇಕ ಸಂಗೀತ ಸಭೆಗಳಲ್ಲಿ ವೀಣೆ ಕಛೇರಿ ಮಾಡಿ ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಕೀರ್ತಿ ತಂದುಕೊಟ್ಟರು. 1970ರಲ್ಲಿ ಶಿರಾಜ್‌ನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸಂಗೀತ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಕೀರ್ತಿಪ್ರಶಂಸೆಗಳಿಗೆ ಪಾತ್ರರಾದರು. ಮೃದು ಸ್ವಭಾವದವರೂ ನಿರಾಡಂಬರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವುಳ್ಳವರೂ ಆದ ಇವರು ವೀಣಾವಾದನ ಕಲೆಯನ್ನು ತಪಸ್ಸಿನಂತೆ ಸಾಧಿಸಿ ಸಿದ್ಧಿಪಡೆದವರು. ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರು ಆಕಾಶವಾಣಿ ನಿಲಯದಲ್ಲಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರು ನಾಡಿನಾದ್ಯಂತ ರಸಿಕ ಜನರ ಹಾಗೂ ಖ್ಯಾತ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಮೆಚ್ಚಿಗೆಗೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿದ್ದಾರೆ. 1971ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ರಾಷ್ಟ್ರ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ದೊರಕಿತು. 1976ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಇವರಿಗೆ ಗೌರವ ಡಾಕ್ಟರೇಟ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ. ಇವರು 1997 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 26ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. **(ವಿ.ಡಿ.)**

ದೊರೆಸ್ವಾಮಿ,ಆರ್.ಎನ್.: 1916– 2002. ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಂಗೀತ ಕಲಾವಿದ. ವೀಣಾವಿದ್ವಾಂಸ, ವಾಗ್ಗೇಯಕಾರ. ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆ ಅರಕಲಗೂಡು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ರುದ್ರಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ 1916 ಡಿಸೆಂಬರ್ 12ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ವೆಂಕಟರಾಮಯ್ಯ, ತಾಯಿ ಸಾವಿತ್ರಮ್ಮ. ಇವರ ಪೂರ್ವಜರಾರೂ ಸಂಗೀತ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ತಾಯಿ ಸಾವಿತ್ರಮ್ಮ ಮಧುರವಾಗಿ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ಬೆಳಸಿಕೊಂಡ ದೊರೆಸ್ವಾಮಿಯವರು ತಮ್ಮ ಊರಿನಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಭಜನೆ, ಹರಿಕಥೆ, ಗಮಕ, ಸಂಗೀತ ಮುಂತಾದ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಿಗೆ ತಪ್ಪದೆ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾನ್ ಚಿಕ್ಕರಾಮರಾಯರಿಂದ ಸಂಗೀತಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿ ವೀಣೆಯನ್ನೇ ತಮ್ಮ ಕಲಾಮಾಧ್ಯಮವಾಗಿ ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡ ಇವರು ಚಿದಂಬರಂನಲ್ಲಿ ಗುರುಕುಲವಾಸ ಮಾಡಿ ಸಂಗೀತಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರು. ವೀಣೆ ವೆಂಕಟಗಿರಿಯಪ್ಪನವರ ಅಚ್ಚುಮೆಚ್ಚಿನ ಶಿಷ್ಯರಾದರು. ಸೇಲಂ ದೊರೆಸ್ವಾಮಿ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್ ಅವರ ಶಿಷ್ಯತ್ವ ಪಡೆದು ಹಾಡುಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲೂ ಪರಿಣತಿ ಪಡೆದರು. ವೀಣಾವಾದನ ಕಲೆಗೆ ಹೊಸ ಆಯಾಮ ನೀಡಿರುವ ಇವರು ವೀಣೆ ಶೇಷಣ್ಣನವರ ಭವ್ಯ ಮೈಸೂರು ವೀಣಾ ಪರಂಪರೆಗೆ ಸೇರಿದವರು.

ಸುಮಾರು ಎರಡು ದಶಕಗಳ ಕಾಲ ಮೈಸೂರು ಅರಮನೆಯ ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿ, ಒಂದು ದಶಕ ಕಾಲ ಮೈಸೂರಿನ ಮಹಾರಾಣಿ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ, ಸುಮಾರು ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷ ಲಲಿತ ಕಲೆಗಳ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ವೀಣಾ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಇವರು ನಾಲ್ಕು ದಶಕಗಳ ಕಾಲ ವೀಣಾವಾದನ ಕಛೇರಿಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿ ಅಪಾರ ಅಭಿಮಾನಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡರು. ಆಕಾಶವಾಣಿಯ ಉನ್ನತ ದರ್ಜೆಯ ಕಲಾವಿದರೂ ಆಗಿದ್ದ ಇವರು ಉತ್ತಮ ವಾಗ್ಮಿಗಳೂ ಹೌದು. ಸಂಗೀತ, ಸಾಹಿತ್ಯಗಳೆರಡರಲ್ಲೂ ಉನ್ನತ ಮಟ್ಟದ ಪ್ರೌಢಿಮೆಯಿದ್ದ ದೊರೆಸ್ವಾಮಿಯವರು ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಸಂದೇಹವನ್ನಾದರೂ ಬಲ್ಲವರಾಗಿದ್ದರು.

ದೇಶದ ಹಲವಾರು ಸಂಗೀತ ಸಭೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಕ್ರಿಯವಾಗಿ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಇವರು ಎಲ್ಲರೊಂದಿಗೆ ಸಹೃದಯತೆ ಮತ್ತು ಸರಳತೆಯಿಂದಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಯಾವುದೇ ಸಂಗೀತ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಯಾವ ಸಂಗೀತ ಸಮ್ಮೇಳನ,

ಸಂಕಿರಣ, ಗೋಷ್ಠಿಗಳು ನಡೆದಾಗಲೂ ಅದಕ್ಕೆ ಇವರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ದೊರೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಇವರು ವೀಣಾವಾದಕರಾಗಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಬದ್ಧ ಸುರಸ ವಾಗ್ಗೇಯಕಾರರಾಗಿಯೂ ಹೆಸರುವಾಸಿಯಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಂಗೀತದ ಹಲವಾರು ಗೇಯ ರಚನೆಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ರಚಿಸಿರುವ ಜತಿಸ್ವರಗಳು, ವರ್ಣಗಳು, ತಿಲ್ಲಾನ ಮತ್ತು ಕೀರ್ತನೆಗಳನ್ನು ಇಂದಿನ ಅನೇಕ ಖ್ಯಾತ ಕಲಾವಿದರು ತಮ್ಮ ಕಛೇರಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇವರಿಂದ ತರಬೇತಿ ಪಡೆದ ಅನೇಕ ಶಿಷ್ಯರು ಖ್ಯಾತ ಕಲಾವಿದರಾಗಿ ಹೆಸರು ಪಡೆದಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರ ಕಲಾಸಾಧನೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಇವರಿಗೆ ಹಲವಾರು ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಸನ್ಮಾನಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ವೈಣಿಕ ಪ್ರವೀಣ, ವೀಣಾ ವಿದ್ಯಾವಾರಿಧಿ ಹಾಗೂ ಶ್ರೀದತ್ತ ಪೀಠದ ಗಣಪತಿ ಸಚ್ಚಿದಾನಂದಸ್ವಾಮಿಯವರು ನೀಡಿದ ‘ವೈಣಿಕ ಕಲ್ಪತರು’ ಇವು ಕೆಲವು. ಇವರಿಗೆ 1983ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗೀತ ನೃತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕ ಕಲಾತಿಲಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯೂ 1989ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯೂ 2001ರಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯೂ ಲಭಿಸಿವೆ. ಇವರು ಮೈಸೂರಿನ ಸಂಗೀತ ಕಲಾಭಿವರ್ಧಿನೀ ಸಭಾ ಹಾಗೂ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಗಾಯನ ಸಮಾಜದ ಸಮ್ಮೇಳನಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ಮೈಸೂರಿನ ಸಮುದಾಯ ಅಧ್ಯಯನ ಕೇಂದ್ರ ಇವರಿಗೆ ವೀಣಾ ವಾಗ್ಗೇಯಭೂಷಣ ಎಂಬ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ ಮಹತೀ ಎಂಬ ಅಭಿನಂದನ ಗ್ರಂಥವನ್ನೂ ಸಮರ್ಪಿಸಿದೆ (2000). ಇವರು 2002 ಆಗಸ್ಟ್ 17ರಂದು ನಿಧನಹೊಂದಿದರು.

(ಎಸ್‌ಯು.ಎಂ)

ಧನಂಜಯ ಶಿಲ್ಪಿ: 1934– . ಹೆಸರಾಂತ ಶಿಲ್ಪಿ. 1934ರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಮೆಟ್ರಿಕ್ ಪರೀಕ್ಷೆಗೆ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಸರ್ದಾರ್ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗಲೇ ಅಲ್ಲಿನ ಡ್ರಾಯಿಂಗ್ ಮಾಸ್ಟರ್ ಸಿ.ವಿ. ಕರದಗಿಯವರಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾಗಿ, ಚಿತ್ರಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಓನಾಮ ಕಲಿತು ಮೆಟ್ರಿಕ್‌ಗೆ ಮೊದಲೇ ಇಂಟರ್‌ಗ್ರೇಡ್ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ದರ್ಜೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತೀರ್ಣರಾದರು (1951). ಅನಂತರ ಮೆಟ್ರಿಕ್‌ನಲ್ಲಿಯೂ ಉತ್ತೀರ್ಣರಾಗಿ (1953) ಸರಕಾರಿ ವೆಲ್‌ಫೇರ್ ಇನ್ಸ್‌ಪೆಕ್ಟರಾಗಿ ಐದು ವರ್ಷ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಚಿತ್ರಕಲೆಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಬೇಕೆಂಬ ಉತ್ಕಟಾಕಾಂಕ್ಷೆಯಿಂದ ಆ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ರಾಜೀನಾಮೆ ನೀಡಿದರು. ಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ಮಾಡೆಲಿಂಗ್‌ನಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ತರಬೇತಿಗಾಗಿ ಮುಂಬೈನ ಜೆ.ಜೆ. ಕಲಾಶಾಲೆ ಸೇರಿದರು. ಅಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಜೀವನೋಪಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಕಲಾವಿದ ಬಲವಂತರಾವ್ ತಾಲೀಮರಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಕರಾಗಿ ದುಡಿಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಮೊದಲನೆಯ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ರ್‍ಯಾಂಕ್ ಗಳಿಸಿದುದರಿಂದ ಇವರನ್ನು ನೇರವಾಗಿ ಮೂರನೆಯ ತರಗತಿಗೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. ತಮ್ಮ ಐದು ವರ್ಷಗಳ ವ್ಯಾಸಂಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವರ್ಷವೂ ಉನ್ನತ ದರ್ಜೆ ಗಳಿಸಿದವರು. ವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನು ಮುಗಿಸಿದ (1964) ಬಳಿಕ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕಾಗಿ ನುರಿತ ಶಿಲ್ಪಿಗಳಾದ ನಾನಾ, ಕರ್ಮರ್‌ಕರ್, ಬಲವಂತರಾವ್ ತಾಲೀಮರಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇವರು ಭಾಗವಹಿಸಿದ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಶಿಲ್ಪಿಗಳ ಶಿಬಿರದಲ್ಲಿ ನಗದು ಬಹುಮಾನ ಗಳಿಸಿದರು.

ಕೆಲವು ಕಾಲ ಶಿಲ್ಪಭಾರತಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿ ಬೆಂಗಾಲ್ ಪಾಟರೀಸ್‌ನ ಮಾಡೆಲರ್ ಆಗಿ ಸೇರಿದರು (1967). ಅನಂತರ ಬೊಂಬಾಯಿನ ಜೆ.ಜೆ. ಕಲಾಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಉಪನ್ಯಾಸಕರಾಗಿ ಸೇರಿ, ಆ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತನೆ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ನೆರವಾದರು. 1979 ರವರೆಗೂ ಇವರು ಜೆ.ಜೆ. ಕಲಾಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು.

ಇವರು ರಚಿಸಿರುವ ಕೃತಿಗಳು ಭಾರತದ ನಾನಾ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಹರಡಿವೆ. ದೇವತಾ ಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಸರಾಂತ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಶಿಲ್ಪಕೃತಿಗಳ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿಯೂ ಇವರು ಸೈ ಎನಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಮದಕರಿನಾಯಕನ ಪ್ಲಾಸ್ಟರ್ ರೂಪ ಹಾಗೂ ಅಂಬೇಡ್ಕರ್ ಕೃತಿ ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿ. ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕ ಲಲಿತಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು (1980–83). ಇವರಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಲಲಿತಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ(1984), ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ಜಕಣಾಚಾರಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (2002) ಲಭಿಸಿವೆ. **(ಎಸ್.ಎಮ್.)**

ಧರಣಿಪಂಡಿತ : ಸು. 1650. ಜೈನಕವಿ. ವರಾಂಗನೃಪಚರಿತೆ, ಬಿಜ್ಜಳರಾಯ ಚರಿತೆ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯಗಳ ಕರ್ತೃ. ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನಪುರದಲ್ಲಿ ವೈದ್ಯನಾಗಿದ್ದ ಧರಣಿಪಂಡಿತನ ಮೊಮ್ಮಗ. ಪದ್ಮಪಂಡಿತನ ಮಗ. ಪೂರ್ವಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ರನ್ನ, ಪಂಪ, ಪೊನ್ನ, ನೇಮಿಚಂದ್ರ, ನಾಗವರ್ಮ ಇವರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ವರಾಂಗನೃಪಚರಿತೆ ಭಾಮಿನೀಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿದೆ. ದೊರೆತ ಅಸಮಗ್ರ ಪ್ರತಿಯಲ್ಲಿ 8 ಆಶ್ವಾಸಗಳಿವೆ. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮುನೀಶ್ವರರು ಹೇಳಿದ ಈ ಕಥೆಯನ್ನು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ತಾನು ರಚಿಸಿದಂತೆ ಕವಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.

ಬಿಜ್ಜಳರಾಯಚರಿತೆ ಮತೀಯ ವಸ್ತುವನ್ನೂ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ವಸ್ತುವನ್ನೂ ಅವಲಂಬಿಸಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ಕಾಲ್ಪನಿಕ ಕಾವ್ಯ. ಸಾಂಗತ್ಯದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 12 ಸಂಧಿಗಳೂ 1239 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರತಿಯಲ್ಲಿ ಪದ್ಯ ಸಂಖ್ಯೆ 1371 ಎಂದಿದೆ. ಕಲ್ಯಾಣಪುರದ ಬಿಜ್ಜಳರಾಯನ ಕಥೆ ಕಾವ್ಯವಸ್ತು. ಹಿಂದೆ ವಿಜಯಮ್ಮ ಎಂಬುವಳು ತನ್ನ ತಾಯಿಗೆ ಹೇಳಿದ ಕಥೆಯನ್ನು ತಾನು ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಬರೆದಿರುವುದಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಬಿಜ್ಜಳ ಬಸವಣ್ಣನ ತಂಗಿ ಪದ್ಮಿನಿಯನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಿ ಬಸವಣ್ಣನನ್ನು ಸೇನಾಧಿಪತಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿದ. ಜೈನಧರ್ಮಿಯಾದ ಬಿಜ್ಜಳ ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮಿಯಾದ ಬಸವಣ್ಣನಿಗಿಂತ ತಾನು ಮಿಗಿಲೆಂದು ವಾದಿಸಿ ಬಸವಣ್ಣನನ್ನು ಹಲವು ಸಲ ಸೋಲಿಸಿದ. ಕೊನೆಗೆ ಬಸವಣ್ಣ ವಿಷದ ಮಾವಿನ ಹಣ್ಣನ್ನು ಬಿಜ್ಜಳ ಮೂಸಿ ಸಾಯುವಂತೆ ಮಾಡಿ ತಾನೂ ಉಳಿವೆ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಾವಿಗೆ ಬಿದ್ದು ಸತ್ತ. ಇದು ಇಲ್ಲಿನ ಕಥಾಸರಣಿ, ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಬಸವಣ್ಣನ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವಕ್ಕೂ ಇಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಬಸವಣ್ಣನ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವಕ್ಕೂ ಏನೇನೂ ಹೋಲಿಕೆ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಕೃತಿಗೆ ಐತಿಹಾಸಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಯಾವುದೇ ಮಹತ್ತ್ವವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅಂದಿನ ಧಾರ್ಮಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಸಹಾಯಕವಾಗಿದೆ. ಪರಮತವಿಡಂಬನೆ ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮವನ್ನು ಕವಿ ಕಟುವಾಗಿ ಟೀಕಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಭಾಷೆ ಸರಳವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಉರ್ದು ಶಬ್ದಗಳ ಬಳಕೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. **(ಎಂ.ಎಲ್.ಎಲ್.)**

ಧರ್ಮಗಳು: ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಇಂದು ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿರುವ ಪ್ರಧಾನ ಧರ್ಮಗಳೆಂದರೆ ಹಿಂದು, ಇಸ್ಲಾಂ, ಕ್ರೈಸ್ತ, ಜೈನ, ಬೌದ್ಧ ಮತ್ತು ಸಿಖ್.

ಐತಿಹಾಸಿಕವಾಗಿ, ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿದ್ದುದು ಸ್ಥಳೀಯವಾದ ಜನಪದ ಧರ್ಮ. ಯಾವ ಶಾಸ್ತ್ರ ಅಥವಾ ಸೈದ್ಧಾಂತಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯ ಬೆಂಬಲವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಪರಂಪರಾನುಗತ ನಂಬಿಕೆಗಳ ಬಲದ ಮೇಲೆ ಇಂದಿಗೂ ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಜನಪದ ಧರ್ಮೀಯ ಆಚರಣೆಗಳು ಉಳಿದುಕೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಹಿಂದೆ ಇದೇ ಬಹುಸಂಖ್ಯಾತರಲ್ಲಿ ಹರಡಿದ್ದ ಧರ್ಮವಾಗಿರಬೇಕೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿ.ಪೂ. ಸು. 4–3ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಬಹುಶಃ ಕರ್ನಾಟಕ ಮಗಧ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದಂದಿನಿಂದ ಔತ್ತರೇಯ

ಧರ್ಮಗಳಾದ ಹಿಂದು, ಬೌದ್ಧ ಮತ್ತು ಜೈನ ಧರ್ಮಗಳೂ ಇಲ್ಲಿ ಹರಡಲಾರಂಭಿಸಿದುವು. ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಈ ಧರ್ಮಗಳು ನಗರ ಪರಿಸರಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿದ್ದು ಕ್ರಮೇಣ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರಲ್ಲೂ ಹರಡಲಾರಂಭಿಸಿದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಬೌದ್ಧಧರ್ಮ ಮುಂದೆ ಸು. 10– 12ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳ ವರೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿತ್ತು. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ನಡೆದ ಬೌದ್ಧ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಸಾರ ಮತ್ತು ಅನೇಕ ಟಿಬೆಟ್ ಮೂಲದ ಜನ ಈಗ ಇಲ್ಲಿ ಬಂದು ನೆಲೆಸಿರುವುದರಿಂದ ಇಂದು ಪುನಃ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮೀಯರು ಸುಮಾರು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ. ಹಿಂದು ಮತ್ತು ಜೈನಧರ್ಮಗಳು ಕ್ರಿಸ್ತಪೂರ್ವಕಾಲದಿಂದ ಇಂದಿನವರೆಗೂ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಬಂದಿವೆ. ಅದರಲ್ಲೂ ಹಿಂದು ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಜನಪದ ಧರ್ಮಗಳು ಪರಸ್ಪರಾನುವರ್ತಿಗಳಾಗಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಕೊಳುಕೊಡೆಗಳೊಡನೆ ಬೆಳೆದದ್ದರಿಂದ ಈ ಸಂಯೋಗಿತ ಹಿಂದು ಧರ್ಮವೇ ಇಂದು ಬಹು ಸಂಖ್ಯಾತ ಧರ್ಮವಾಗಿದೆ. ಸು. 8, 9ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಅರಬ್ಬೀ ವ್ಯಾಪಾರಸ್ಥರಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಇಸ್ಲಾಂ ಧರ್ಮದ ಸಂಪರ್ಕ ಒದಗಿಬಂದರೂ ಅದು ಇಲ್ಲಿ ನೆಲೆಯೂರಿ ಬೆಳೆಯಲಾರಂಭಿಸಿದ್ದು 14ನೆಯ ಶತಮಾನದಾರಭ್ಯ. ಅಂದರೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಇಸ್ಲಾಮೀ ರಾಜ್ಯಗಳು ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದ ಕಾಲದಿಂದ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕ್ರೈಸ್ತಧರ್ಮದ ಬಗ್ಗೆ 14–15ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಅಪರೂಪ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ದೊರಕುವುದಾದರೂ ಅದು ಇಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚುಮಟ್ಟಿಗೆ ಹರಡಲಾರಂಭವಾದದ್ದು ಸು. 16ನೆಯ ಶತಮಾನದಾರಭ್ಯ. ಪೋರ್ಚುಗೀಸ್, ಫ್ರೆಂಚ್, ಜರ್ಮನ್ ಮತ್ತು ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಪಾದ್ರಿಗಳು ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಿಖ್ ಧರ್ಮದ ಪ್ರವರ್ತಕನಾದ ಗುರುನಾನಕ್ ಕರ್ನಾಟಕದ ಬಿದರೆ ಬಳಿಯ ನಾನಕ್‌ಝರಾದ ಬಳಿ ಕೆಲಕಾಲ ತಂಗಿದ್ದನೆಂದು ಹೇಳಿಕೆಗಳಿವೆ. ಆದರೆ ಇಂದು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಿಖ್ ಮತೀಯರು ವ್ಯಾಪಾರ, ಉದ್ಯೋಗಗಳಿಗಾಗಿ ಇತ್ತೀಚಿನ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ವಲಸೆ ಬಂದವರು. ಹಾಗೆಯೇ ಜರತುಷ್ಟ್ರರ ಪ್ರಸ್ತಾಪ 9ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಅಮೋಘವರ್ಷನ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದಾದರೂ ಇಂದು ನೆಲೆಸಿರುವ ಜರತುಷ್ಟ್ರರು ಸಹ ಈಚಿನ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಮುಂಬಯಿ, ಸೂರತ್ ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಿಂದ ಇಲ್ಲಿಗೆ ವಲಸೆ ಬಂದವರು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಮುಖ ಧರ್ಮಗಳಲ್ಲೂ ಅನೇಕ ಪಂಥೋಪಪಂಥಗಳೂ ಜಾತಿಗಳೂ ಇವೆ. ಯಾಪನೀಯ ಜೈನ, ವೀರಶೈವ ಮತ್ತು ಮಾಧ್ವ ಪಂಥಗಳಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕವೇ ಉಗಮಸ್ಥಾನ. ಕಾಲಾನುಕಾಲದಲ್ಲೂ ಹಲವು ಧರ್ಮಪಂಥಗಳ ಆಗರವಾಗಿದ್ದು ಮತ ಸಹಿಷ್ಣುತೆಯನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡಿರುವುದು ಈ ನಾಡಿನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವಾಗಿದೆ. (ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿದ್ದ ಮತ್ತು ಇರುವ ಪ್ರಮುಖ ಧರ್ಮ ಪಂಥಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿವರಗಳನ್ನು ಇದೇ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಲೇಖನಗಳಲ್ಲಿ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ). *

ಧರ್ಮವೀರ: ಕರ್ನಾಟಕದ ಮಾಜಿ ರಾಜ್ಯಪಾಲರು (1969– 72). ಇವರು ಲಖನೌ ಅಲಹಾಬಾದ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ. ಲಂಡನ್ನಿನ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ರಾಜ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಸಿದ ಬಳಿಕ ಸಿವಿಲ್ ಸರ್ವೀಸ್ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ಜೀವನವನ್ನಾರಂಭಿಸಿದರು. (1929). ಭಾರತಕ್ಕೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ ಬಂದಾಗ ಕೇಂದ್ರ ಸಂಪುಟದ ಜಂಟಿ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. ಮಾಜಿ ಪ್ರಧಾನಿ ಜವಹರಲಾಲ್ ನೆಹರು ಅವರ ಆಪ್ತ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿದ್ದರು. ತಮ್ಮ ದಕ್ಷ ಆಡಳಿತದಿಂದ ನೆಹರು ಅವರ ಮೆಚ್ಚುಗೆಗೆ ಪಾತ್ರರಾದ ಇವರು ಮುಂದೆ ಲಂಡನ್‌ನಲ್ಲಿ ಹೈಕಮೀಷನರ್ ಆಗಿದ್ದ ವಿ.ಕೆ. ಕೃಷ್ಣಮೆನನ್‌ರವರ ಜೊತೆ ಉಪ ಹೈಕಮೀಷನರ್ ಆಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಅನಂತರ ಇವರು ಚೆಕೊಸ್ಲೊವಾಕಿಯದ ರಾಯಭಾರಿಯಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಆಸ್ಟ್ರೇಲಿಯಕ್ಕೆ ಭಾರತದ ಹೈಕಮೀಷನರ್ ಆಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರಾದರೂ ಅಧಿಕಾರ ವಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಮುನ್ನವೇ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಇವರನ್ನು ವಾಪಸ್ಸು ಕರೆಯಿಸಿಕೊಂಡು ನಿರಾಶ್ರಿತರ ಪುನರ್ವಸತಿ ಸಚಿವಾಲಯದ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿತು. ಪಾಕಿಸ್ತಾನದಿಂದ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಬಂದ ತೊಂಬತ್ತೈದು ಲಕ್ಷ ನಿರಾಶ್ರಿತರಿಗೆ ನೆಲೆ ಕಲ್ಪಿಸುವ ಹೊಣೆಯನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ಇವರು ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಬಳಿಕ ನವದೆಹಲಿಯ ನಗರ ಆಡಳಿತ ನಿರ್ವಹಣೆ ವಹಿಸಿಕೊಂಡರು. ಅನಂತರ ಇವರನ್ನು ಪಂಜಾಬಿನ ರಾಜ್ಯಪಾಲರನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಲಾಯಿತು. ರಾಜಕೀಯ ಅಶಾಂತಿಯ ನೆಲೆಯಾಗಿದ್ದ ಪಂಜಾಬಿನಲ್ಲಿ ಶಾಂತಿ ನೆಲೆಗೊಳ್ಳಲು ನಿರಂತರ ಪ್ರಯತ್ನ ನಡೆಸಿದರು. ಅನಂತರ ಇವರನ್ನು ಬಂಗಾಲದ ರಾಜ್ಯಪಾಲರನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಲಾಯಿತು. ತಮ್ಮ ಆಡಳಿತ ಬಿಗಿಮುಷ್ಟಿಯ ಜೊತೆಗೆ ನೈತಿಕ ಶಕ್ತಿಯ ಸಂಧಾನ ಚಾತುರ್ಯದಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮ ಬಂಗಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ಕರ್ತವ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ರಾಜ್ಯಪಾಲರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡು ನಾಲ್ಕುವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. **(ಎಚ್.ಎಸ್.ಕೆ.)**

ಧರ್ಮಸಿಂಗ್, ಎನ್.: 1936– . ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಮಾಜಿ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿ (2004–2006). ಹಿರಿಯ ರಾಜಕಾರಣಿ. ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಭೀಮಾ ತೀರದ ಪುಟ್ಟ ಗ್ರಾಮ ನೆಲೋಗಿಯಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣಸಿಂಗ್ ದಂಪತಿಗಳ ಮಗನಾಗಿ 1936 ಡಿಸೆಂಬರ್ 25ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಇವರದು ಒಂದು ಸಾಮಾನ್ಯ ಕೃಷಿ ಕುಟುಂಬ. ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಹುಟ್ಟೂರಿನಲ್ಲೇ ಪೂರೈಸಿದರು. ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೂ ಜನಾನುರಾಗ ಮತ್ತು ಸಾತ್ವಿಕ ಗುಣಗಳನ್ನು ರೂಢಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಇವರು ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುವುದರ ಬಗ್ಗೆ ದೃಢ ನಿಶ್ಚಯವುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದರು. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಗಳಿಕೆಗಾಗಿ ಮನೆಪಾಠ ಹೇಳಿಕೊಡುವುದರಿಂದ ಹಿಡಿದು ಶಾಲಾಮಾಸ್ತರಾಗುವ ತನಕ ಸ್ವಾವಲಂಬಿಯಾಗಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದರು. ಅನೇಕ ಹಿತೈಷಿಗಳ ನೆರವೂ ಇವರ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಉತ್ತೇಜನ ನೀಡಿತು. ಇವರು ತಮ್ಮ ಆಸಕ್ತಿಯ ವಿಷಯವಾಗಿದ್ದ ಕಾನೂನು ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೈದರಾಬಾದ್‌ನಲ್ಲಿ ಓದಿ ಬಿ.ಎಲ್. ಪದವಿ ಗಳಿಸಿದರು.

ಕಾನೂನು ಪದವೀಧರರಾದ ಅನಂತರ ಗುಲ್ಬರ್ಗದಲ್ಲಿ ವಕೀಲ ವೃತ್ತಿ ಕೈಗೊಂಡರು. ಗುಲ್ಬರ್ಗ ನಗರ ಸಭೆಯ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರ ಅಭ್ಯರ್ಥಿಯಾಗಿ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿ ಜಯಶೀಲರಾದರು. ಎಡಪಂಥದತ್ತ ಒಲವಿದ್ದ ಇವರು 1969ರಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಇಬ್ಭಾಗವಾದಾಗ ಇಂದಿರಾಗಾಂಧಿಯವರ ಆಡಳಿತ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷ ಸೇರಿದರು. ತರುವಾಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಮಿತಿಯ ಪ್ರಧಾನ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಬಾಲ್ಯದ ಬಡತನವನ್ನೂ ಮರೆಯದೆ ಎಲ್ಲರೊಂದಿಗೆ ಒಂದಾಗಿ ಸಾಗುವ

ಹೊಂದಾಣಿಕೆಯ ಗುಣವನ್ನು ರೂಢಿಸಿಕೊಂಡ ಇವರು ಬಹು ಬೇಗನೆ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ವಲಯದಲ್ಲಿ ಜನಪ್ರಿಯರಾದರು.

1972ರಲ್ಲಿ ಡಿ. ದೇವರಾಜ ಅರಸು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಂಚಾಲಕರಾಗಿದ್ದಾಗ ಪಕ್ಷದಿಂದ ರಾಜ್ಯ ವಿಧಾನ ಸಭೆಗೆ ಜೇವರ್ಗಿ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿದರು. ಆಗ ಇದ್ದ ಇಂದಿರಾ ಅಲೆಯಿಂದಾಗಿ ಸುಲಭವಾಗಿ ಗೆದ್ದರು. ಅನಂತರ ಲೋಕಸಭೆಗೆ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿ ಆಯ್ಕೆಯಾದರು (1980). ಆದರೆ ಇಂದಿರಾಗಾಂಧಿಯವರ ಅಪೇಕ್ಷೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಕೇರಳದ ಸ್ಟೀಫನ್‌ರವರಿಗೆ ಸ್ಥಾನ ತೆರವು ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟರು. ತರುವಾಯ ರಾಜ್ಯ ಸಚಿವ ಸಂಪುಟ ಸೇರಿದರು. ಜನರ ಕುಂದುಕೊರತೆಗಳಿಗೆ ಸದಾ ಸ್ಪಂದಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಇವರು ಸತತವಾಗಿ ಜೇವರ್ಗಿ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ವಿಧಾನಸಭೆಗೆ ಚುನಾಯಿತರಾಗುತ್ತ ಬಂದರು. ಇವರು ವಿವಿಧ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ನಗರಾಭಿವೃದ್ಧಿ, ಕಂದಾಯ, ಗೃಹ, ಅಬ್ಕಾರಿ, ಸಮಾಜಕಲ್ಯಾಣ, ಲೋಕೋಪಯೋಗಿ ಮೊದಲಾದ ಖಾತೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. 1997–98ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರದೇಶ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಮಿತಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು.

ಇವರು ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಹಿಂದುಳಿದ ರಜಪೂತ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರು. ಬಹು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇವರ ಹಿರಿಯರು ಉತ್ತರ ಭಾರತದ ಕಡೆಯಿಂದ ಬಂದು ನೆಲೆಸಿದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. 2004ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ರಾಜ್ಯವಿಧಾನಸಭಾ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪಕ್ಷಕ್ಕೂ ಸ್ಪಷ್ಟಬಹುಮತ ಬಾರದ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಮತ್ತು ಜಾತ್ಯಾತೀತ ಜನತಾ ದಳ ಪಕ್ಷಗಳ ಸಮ್ಮಿಶ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ರಚನೆಯಾಯಿತು. ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಶಾಸಕಾಂಗ ಪಕ್ಷದ ನಾಯಕರಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಯಾದ ಧರ್ಮಸಿಂಗ್ ಅವರು 2004 ಮೇ 28ರಂದು ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಯಾಗಿ ಅಧಿಕಾರ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರು. ಸಮ್ಮಿಶ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ಭಿನ್ನಮತೀಯ ಚಟುವಟಿಕೆಯಿಂದಾಗಿ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಬೇಕಾಗಿ ಬಂತು. ಪ್ರಭಾವತಿ ಇವರ ಪತ್ನಿ. ಇವರಿಗೆ ಇಬ್ಬರು ಪುತ್ರರು, ಒಬ್ಬ ಪುತ್ರಿ ಇದ್ದಾರೆ.

*

ಧರ್ಮಸ್ಥಳ: ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬೆಳ್ತಂಗಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರ. ಕೊಕ್ಕಡ ಫಿರ್ಕಾದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 2,073 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 9,258. ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟಗಳ ಪಶ್ಚಿಮದ ಇಳಿಜಾರಿನ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿರುವ ಧರ್ಮಸ್ಥಳ ಮಂಗಳೂರಿನ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ 75 ಕಿಮೀ, ಬೆಳ್ತಂಗಡಿಯ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ಸು. 15 ಕಿಮೀ ಮತ್ತು ಪುತ್ತೂರಿಗೆ 50 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರು ಚಾರ್ಮಾಡಿ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಉಜಿರೆಯಿಂದ 10 ಕಿಮೀ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಧರ್ಮಸ್ಥಳದ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ನೇತ್ರಾವತಿ ನದಿ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುವುದು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಹರಿಯುವ ನೆರಿಯ ಹೊಳೆ ಧರ್ಮಸ್ಥಳದ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ನೇತ್ರಾವತಿಯನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಇವಲ್ಲದೆ ಇದರ ಸುತ್ತಲೂ ಕೆಲ ಪುಟ್ಟ ತೊರೆಗಳೂ ಇವೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶ ಜಯಕೀರ್ತಿ ಬೆಟ್ಟ, ಅಣ್ಣಪ್ಪನ ಬೆಟ್ಟ ಮತ್ತು ಶಾಲೆಯ ಬೆಟ್ಟಗಳಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿದಿದೆ.

ಧರ್ಮಸ್ಥಳ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಬದಿನೆಡೆ, ನೆಲ್ಯಾಡಿಬೀಡು, ಬಳ್ಳಾಳ್ತಿಗುಡಿ, ಚಂದ್ರನಾಥ ಬಸದಿ, ಮಂಜುನಾಥ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಹೆಗ್ಗಡೆಯವರ ಅರಮನೆ ಸೇರಿವೆ. ಧರ್ಮಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಕುಡುಮದ ದೈವಗಳ ಗುಡಿಗಳು ಚಂದ್ರನಾಥ ಬಸದಿ ಮತ್ತು ಮಂಜುನಾಥ ದೇವಾಲಯ ಇವುಗಳಿದ್ದು, ಇದು ಗ್ರಾಮ್ಯ, ಜೈನ ಮತ್ತು ವೈದಿಕ ಮತೀಯ ಶ್ರದ್ಧಾಭಕ್ತಿಗಳ ಸಂಗಮ ಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿದೆ. ಧರ್ಮಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ 39' ಎತ್ತರದ ಸು. 175 ಟನ್ನುಗಳ ತೂಕದ ಗೊಮ್ಮಟ ಶಿಲಾಮೂರ್ತಿಯನ್ನು 1970ರ ದಶಕದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಇಲ್ಲಿ ಸರ್ವಧರ್ಮ ಸಮ್ಮೇಳನ ನಡೆಯುವುದೊಂದು ವಿಶೇಷ. ಧರ್ಮಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ನಾಡಿನ ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯಿಂದಲೂ ಉತ್ತಮ ಮಾರ್ಗಸಂಪರ್ಕಗಳಿವೆ. ವಿದ್ಯುತ್, ಅಂಚೆ, ತಂತಿ ಮತ್ತು ದೂರವಾಣಿ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಮತ್ತು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳಿವೆ. ಉಜಿರೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಮಂಜುನಾಥೇಶ್ವರ ಕಲಾ ಮತ್ತು ವಿಜ್ಞಾನ ಕಾಲೇಜನ್ನು ದೇವಾಲಯದ ವತಿಯಿಂದ ನಡೆಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಮಂಜುನಾಥ ದೇವಾಲಯ

ಅರಣ್ಯಾವೃತವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತಿ ಸೌಂದರ್ಯವೂ ಕೂಡಿರುವ ಧರ್ಮಸ್ಥಳವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವಲ್ಲಿ 150' ಎತ್ತರದ ಸುಂದರ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವಿದೆ. ಎರಡೂ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕಾರು ಅಂತಸ್ತುಗಳುಳ್ಳ ಛತ್ರಗಳಿವೆ. ಸುಮಾರು ಇಪ್ಪತ್ತು ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಕಟ್ಟೆಯ ಮೇಲೆ ಮಣ್ಣು, ಇಟ್ಟಿಗೆ ಮತ್ತು ಮರಗಳಿಂದ ಮಂಜುನಾಥ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಎರಡು ಪ್ರಾಕಾರಗಳ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಂಜುನಾಥಸ್ವಾಮಿಯ ಮೂಲ ಆಲಯವಿದೆ. ಇದರ ಎದುರಿಗೆ ಅಣ್ಣಪ್ಪ, ಹಿಂದೆ ಗಣಪತಿ ಮತ್ತು ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಅಮ್ಮನವರ ಆಲಯಗಳಿವೆ. ಆಲಯದ ಬಾಗಿಲುಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಚೌಕಟ್ಟುಗಳಿಗೆ ಬೆಳ್ಳಿ ತಗಡನ್ನು ಹೊದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಒಳಪ್ರಾಕಾರದ ಮರದ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ಮತ್ತು ಮೇಲ್ಚಾವಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಸುಂದರ ಕೆತ್ತನೆ ಕೆಲಸವಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಬಲಗಡೆಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಎರಡೂ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಾನವಾಕೃತಿಗಿಂತಲೂ ಎತ್ತರವಾಗಿರುವ ದ್ವಾರಪಾಲಕ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಮೊದಲ ಅಂತಸ್ತಿನಲ್ಲಿ ಭಿತ್ತಿಚಿತ್ರಗಳಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ನಾಲ್ಕು ಮೂಲೆಗಳಲ್ಲೂ ಕಳಸವುಳ್ಳ ನಾಲ್ಕು ಗೋಪುರಗಳಿವೆ.

ದೇವಾಲಯದ ಎದುರಿಗಿರುವ ಹೆಗ್ಗಡೆಯವರ ನಿವಾಸದ ಮೂರನೆಯ ಮಹಡಿಯ ದರ್ಪಣಮಂದಿರ ಪ್ರವಾಸಿ ಆಕರ್ಷಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ಈ ನಿವಾಸದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಪುಷ್ಪೋದ್ಯಾನ ಮತ್ತು ಕೊಳ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಲಲಿತೋದ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಹೂಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಆಕರ್ಷಕ ಮಾನವಾಕೃತಿ ಬೊಂಬೆಗಳಿವೆ. ವಸಂತಮಹಲ್ ಒಂದು ಪುಟ್ಟ ಕಲಾವಸ್ತು ಪ್ರದರ್ಶನ ಮಂದಿರ. ಧರ್ಮಸ್ಥಳದ ಲಕ್ಷದೀಪೋತ್ಸವ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ನವರಾತ್ರಿ, ಶಿವರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲೂ ಉತ್ಸವಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ನಡಾವಳಿ ಎಂಬ ಉತ್ಸವ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಧರ್ಮಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಯಾತ್ರಾರ್ಥಿಗಳ ಉಪಯೋಗಕ್ಕಾಗಿ ನೇತ್ರಾವತಿ ಮತ್ತು ವೈಶಾಲಿ ಎಂಬ ಎರಡು ದೊಡ್ಡ ನಿವಾಸ ಕೇಂದ್ರಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಬಲಗಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ಅನ್ನಪೂರ್ಣ ಕಟ್ಟಡದಲ್ಲಿ ಸರ್ವರಿಗೂ ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲೂ ಉಚಿತ ಭೋಜನ ವ್ಯವಸ್ಥೆ

ಇದೆ. ಧರ್ಮಸ್ಥಳವನ್ನು ಮೊದಲು ಮಲರ್ಮಾಡಿ ಎಂದೂ ಅನಂತರ ಕುಡುಮ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ದೇವರಾಜ ಹೆಗ್ಗಡೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಡುಪಿಯ ಸೋದೆ ಮಠದ ವಾದಿರಾಜ ಸ್ವಾಮಿಗಳು ಧರ್ಮಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಭೇಟಿ ಕೊಟ್ಟು ಧರ್ಮಸ್ಥಳವೆಂದು ಕರೆದರು. ಇಲ್ಲಿನ ಐತಿಹ್ಯದ ಪ್ರಕಾರ ಸು.500 ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಬಿರ್ಮಣ್ಣ ಪೆರ್ಗ್ಗಡೆ ಮತ್ತು ಆತನ ಪತ್ನಿ ಹೆಗ್ಗಡತಿ ಅಮ್ಮೂದೇವಿ ಬಲ್ಲಾಳತಿಯರ ನೆಲ್ಯಾಡಿ ಬೀಡಿನ ಮನೆಗೆ ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ ಮತ್ತು ಕಾಳರಾಹು ಧರ್ಮದೇವತೆಗಳು ವೇಷ ಮರೆಸಿಕೊಂಡು ದಾರಿಕಾರರಾಗಿ ಬಂದು, ಅವರ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ತಂಗಿ ಅವರ ಪ್ರೀತ್ಯಾದರವನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿಕೊಂಡು, ಹೆಗ್ಗಡೆಯ ಕನಸಿನಲ್ಲಿ ನಿಜರೂಪದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡು, ಈ ಬೀಡನ್ನು ನಮಗೆ ಉಳಿಯಲು ಕೊಟ್ಟು ನೀವು ಬೇರೆ ಮನೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಿ. ನಮಗೆ ಪರ್ವನಡಾವಳಿ, ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಗುಡಿ, ಒಬ್ಬ ಪಾತ್ರಿ, ಉಯ್ಯಾಲೆ ಎಲ್ಲಾ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೂ ನಮ್ಮ ಭೂತ ಅಣ್ಣಪ್ಪ ಮಾಡುವನು. ಈ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಮಹಿಮೆ ಎಲ್ಲ ಕಡೆ ಹರಡುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸರ್ವರಿಗೂ ಸದಾ ಕಾಲವೂ ದಾನಧರ್ಮ ನಡೆಯುತ್ತಿರಲಿ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅಂತರ್ಧಾನರಾದರಂತೆ. ಹೆಗ್ಗಡೆ ದಂಪತಿಗಳು ದೈವಗಳ ಅಪ್ಪಣೆಯಂತೆ ನಡೆದುಕೊಂಡರು. ಹೊಸ ಬೀಡಿಗೆ ಹೋದರು. ದೈವಗಳು ತಂಗಿದ ಬದಿನಡೆ, ನೆಲ್ಯಾಡಿ ಬೀಡು ಅವರ ನೆಲೆಯಾಗಿ ತಮ್ಮ ಹೆಣ್ಣು ದೈವಗಳಾದ ಕನ್ಯಾಕುಮಾರಿ ಕಾಳರ್ಕಾಯಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಬಂದು ಉಳಿದರು. ಕುಡುಮದ ದೈವಗಳು ಮತ್ತು ಅಣ್ಣಪ್ಪ ಭೂತನಿಂದ ಮಂಗಳೂರು ಸಮೀಪದ ಕದ್ರಿಯ ಮಂಜುನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಯಿತು.

ಬಾಹುಬಲಿ

ಚಂದಯ್ಯ ಹೆಗ್ಗಡೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (1830–49) ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗ ಸುಧಾರಣೆಯಾದವು. ಆಮೇಲೆ ಮಂಜಯ್ಯ ಹೆಗ್ಗಡೆ (1849–95) ಛತ್ರ, ಹೊರಸುತ್ತಿನ ಪ್ರಾಕಾರ, ಉನ್ನತ ಗೋಪುರ, ಉಗ್ರಾಣ, ರಥ, ಆಭರಣ, ಪಲ್ಲಕ್ಕಿ, ಬಸದಿಯ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮತ್ತು ಕ್ಷೇತ್ರಶುದ್ಧಿ ಮಾಡಿಸಿದರು. ದೈವಗಳಿಗೆ ಮೂರು ಮಹಾಧರ್ಮ ನಡಾವಳಿ, ಪೂಜೆ ಉತ್ಸವ ಹೆಚ್ಚಿಸಿ 45 ವರ್ಷ ಆಳಿದರು. ಮುಂದೆ ಬಂದ ಚಂದಯ್ಯ ಹೆಗ್ಗಡೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೈವದ ಗುಡಿಗಳನ್ನು ಹೊಸತಾಗಿ ಕಟ್ಟಲಾಯಿತು. ಯಾತ್ರಿಕರಿಗೆ ಧರ್ಮಛತ್ರ, ಬಸದಿಗೆ ಪಂಚಕಲ್ಯಾಣ, ನಲ್ಲಿ ನೀರಿನ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗಳಾದವು.

ಆ ಮೇಲೆ ಮಂಜಯ್ಯ ಹೆಗ್ಗಡೆಯವರ (1918–55) ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಸ್ಥಳದ ಪ್ರಭಾವ ಮತ್ತು ದೇವಸ್ಥಾನದ ಶಿಸ್ತು ಬೆಳೆಯಿತು. ಧರ್ಮಾರ್ಥ ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಸಿದ್ಧವನದಲ್ಲಿ ಗುರುಕುಲ (1940), ಕಾರ್ತಿಕ ಲಕ್ಷ ದೀಪೋತ್ಸವದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸರ್ವಧರ್ಮಸಮ್ಮೇಳನ ಇತ್ಯಾದಿ ಆರಂಭವಾದವು. ನೇತ್ರಾವತಿಗೆ ಸೇತುವೆ ಆಯಿತು. ಸುತ್ತಲಿನ ಜವಳು ನೆಲವೆಲ್ಲ ಆಬಾದಾಗಿ ಸುಂದರ ಉದ್ಯಾನವನಗಳೂ ಕಾರಂಜಿಗಳೂ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡವು. ಆರೋಗ್ಯಮಯ ವಾತಾವರಣ ಉಂಟಾಯಿತು. ನೀರು, ವಿದ್ಯುದ್ದೀಪಗಳ ಸರಬರಾಜು ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೊಂಡಿತು. ಇವರ ಅನಂತರ ಬಂದ ರತ್ನವರ್ಮ ಹೆಗ್ಗಡೆಯವರೂ ಮತ್ತು ಅನಂತರ ಇವರ ಹಿರಿಯ ಮಗ ವೀರೇಂದ್ರ ಹೆಗ್ಗಡೆಯವರೂ ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಾರ್ಯದ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದರು. ವೀರೇಂದ್ರ ಹೆಗ್ಗಡೆಯವರು ಕಾರ್ಕಳದ ಮಹಾಶಿಲ್ಪಿ ರಂಜಾಳ ಗೋಪಾಲ ಶೆಣೈ ಅವರಿಂದ ಗೊಮ್ಮಟನ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು ಕೆತ್ತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಧರ್ಮಸ್ಥಳ ಇಂದು ವೀರೇಂದ್ರ ಹೆಗ್ಗಡೆಯವರ (ನೋಡಿ) ಧರ್ಮಾಧಿಕಾರತ್ವದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಹಮ್ಮಿಕೊಂಡ ದೊಡ್ಡ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ 1979ರಲ್ಲಿ 51ನೆಯ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ ಎಂ. ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಅಡಿಗರ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯಲ್ಲಿ ಜರುಗಿತು. ಧರ್ಮಸ್ಥಳದ ವತಿಯಿಂದ ಧರ್ಮಸ್ಥಳದ ಹೊರಗೆ ಕಾಲೇಜುಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ನಡೆಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದು ಮ್ಯಾನೇಜ್‌ಮೆಂಟ್ ಕಾಲೇಜು (ಸ್ವಾಯತ್ತ ಸಂಸ್ಥೆ) ಹಾಗೂ ಒಂದು ಮಹಿಳಾ ಕಾಲೇಜನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ದಂತವಿಜ್ಞಾನ ಕಾಲೇಜು, ಹಾಸನದಲ್ಲಿ ಆಯುರ್ವೇದ ಕಾಲೇಜುಗಳನ್ನು ಶ್ರೀಕ್ಷೇತ್ರದ ವತಿಯಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹಲವಾರು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಮಂಟಪಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ರಿಯಾಯಿತಿ ದರದಲ್ಲಿ ವಿವಾಹಗಳಿಗೆ ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಧರ್ಮಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ 'ಮಂಜೂಷ' ಎಂಬ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದೆ. ಗ್ರಾಮೀಣ ಕಸಬುಗಳನ್ನು ಪುನರುಜ್ಜೀವಿಸಿ ಜನರಿಗೆ ಉದ್ಯೋಗ ಒದಗಿಸುವ ಯೋಜನೆಯುನ್ನು ಹಮ್ಮಿಕೊಂಡಿದೆ. ಶಿಥಿಲಗೊಂಡ ಅನೇಕ ಪ್ರಾಚೀನ ದೇವಾಲಯಗಳ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಕಾರ್ಯವೂ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ. ಮೈಸೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಭೋಗನಂದೀಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಮೂಡಿಗೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಭೈರಾಪುರದ ನಾಣ್ಯದ ಭೈರವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳು ಇದಕ್ಕೆ ನಿದರ್ಶನಗಳು. ಉಚಿತ ಸಾಮೂಹಿಕ ವಿವಾಹಗಳ ಏರ್ಪಾಡು ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಆಗಾಗ ನಡೆಯುತ್ತಿರುತ್ತವೆ. (ಜಿ.ಕೆ.)

ಧವಲದ ಹಾಡುಗಳು: ಮಂಗಳ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಆರತಿ ಎತ್ತುವಾಗ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳು ಹೇಳುವ ಹಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದು ರೂಢಿ. ವಿಶಿಷ್ಟ ಲಯದಿಂದ ಕೂಡಿ ಧವಲಾ ಎಂಬ ಪದವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಈ ಹಾಡುಗಳು ಆಶೀರ್ವಚನಯುಕ್ತ ಪಾದಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಯಾವ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಕಳೆಗಟ್ಟುತ್ತವೆ.

ಜನಪದ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೆಂಗಳೆಯರ ಹಾಡಿನಲ್ಲಿ ಬಹುವಾಗಿ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿದ್ದ ಧವಲದ ಹಾಡುಗಳ ಲಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನು ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಾನಸೋಲ್ಲಾಸ, ಹೇಮಚಂದ್ರನ ಛಂದೋನುಶಾಸನ ಮತ್ತು ಶಾರ್ಙ್ಗದೇವನ ಸಂಗೀತರತ್ನಾಕರಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. 8 ಪಾದಗಳ ಶ್ರೀಧವಲ ಯಶೋಧವಲ, 6 ಪಾದಗಳ ಕೀರ್ತಿಧವಲ, 4 ಪಾದಗಳ ಗುಣಧವಲ, ಅಮರಧವಲ ಭ್ರಮಧವಲ, ಮಂಗಲ ಧವಲ– ಇವು ಧವಲದ ಪ್ರಭೇದಗಳು.

ಧವಲದ ಹಾಡುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ರನ್ನ, ರಾಘವಾಂಕ, ರತ್ನಾಕರವರ್ಣಿ ಮುಂತಾದ ಕವಿಗಳೂ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿದ್ದ ಧವಲ ಮಂಗಲ ಗೇಯವನ್ನು ರನ್ನ ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. 13ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಇವು ಸಾಕಷ್ಟು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದವೆಂಬುದನ್ನು ಸಿದ್ಧರಾಮ ಮಾಡಿಸಿದ ಸಾವಿರಾರು ಮಂಗಲ ವಿವಾಹಗಳ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ 'ಅಂಗನೆಯರು ಆರತಿಗಳು ಬೆಳಗಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಧವಲಗಳನ್ನು ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದರು' ಎಂದು ರಾಘವಾಂಕ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಭರತೇಶನ ವಿವಾಹಕಾಲದಲ್ಲಿ ಧವಲಗಳನ್ನು ಹಾಡಿದರೆಂದು ರತ್ನಾಕರವರ್ಣಿ ತನ್ನ ಭರತೇಶ ವೈಭವದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಈಗ ಉಪಲಬ್ಧವಿರುವ ಸೀಮಂತ, ಜಾತಕರ್ಮ, ಉಪನಯನ, ಭರತೇಶ್ವರ ಧವಲಗಳು ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಲಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿವೆ.

ಭರತೇಶ್ವರ ಧವಲದಿಂದ ಆಯ್ದ ಎರಡು ಪದ್ಯಗಳು ಹೀಗಿವೆ:

ಶ್ರೀ ಗುರು ಪಂಚಪದಗಳ। ಶ್ರೀಗೆ ನಿಲಯ ನಿಯಮಗಳ
ರಾಗರಸದಿ ಧವಳಾಗಮದಿಂದ
ಪೂಗಿ ಕದಳಿ ನಾರಂಗಗಳಿಂದ

ಬಾಗಿ ಶ್ರೀಚರಣಾಂಬುಜಗಳನರ್ಚಿಪೆ। ಶ್ರೀ ಗಣನಾಥಕೃಪೆದೋರು।
ಪರಮೇಶನುದರಾಬ್ಧಿ ಚಂದ್ರ। ನೆರೆಚಕ್ರಿ ಭರತರಾಜೇಂದ್ರ
ನರಸುರನಾಗಲೋಕವ ಸಾಧಿಸಿದ
ಧರೆಗಾದಿಕುವರನ ಧವಳ ಶೋಭಾನವ
ನೊರೆದು ಲಾಲಿಪುದು ರಸಿಕರು।

ಧವಲದ ಷಟ್ಕಲ ಲಯ ಬಹು ಅಪರೂಪವಾದದ್ದು. ಇದರ ರಹಸ್ಯವನ್ನೂ ಚೆಲುವನ್ನೂ ಬಿ.ಎಂ.ಶ್ರೀ., ಕುವೆಂಪು, ಪುತಿನ– ಇವರ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿನ ಕೆಲವು ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಹೊಸಗನ್ನಡದ ಈ ಮಟ್ಟುಗಳನ್ನು ಧವಲದ ಪ್ರಭೇದವೆಂದಾಗಲೀ ಅಂತ್ಯಪ್ರಾಸ ಸಹಿತ ಧವಲವೆಂದಾಗಲೀ ಕರೆಯಬಹುದು. ತೆಲುಗು ಧವಲದ ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳ ಹಾಡುಗಳ ಲಯಕ್ಕೂ ಕನ್ನಡ ಧವಲಗಳ ಲಯಕ್ಕೂ ಅತಿ ಸಾಮೀಪ್ಯ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. **(ಕೆ.ಡಿಎಚ್.)**

ಧಾರವಾಡ: ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಒಂದು ಜಿಲ್ಲೆ, ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ನಗರ. ರಾಜ್ಯದ ವಾಯುವ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಒಟ್ಟು 17 ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ರಾಜ್ಯದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ದೊಡ್ಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಾಗಿದ್ದಿತು. 1997ರಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಮರುವಿಂಗಡಣೆ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಜಾರಿ ಮಾಡಿದಾಗ ಇದು ಐದು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಿಗೆ ಸೀಮಿತವಾಯಿತು. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉಳಿದ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳನ್ನು ಹೊಸದಾಗಿ ರಚಿತವಾದ ಗದಗ ಮತ್ತು ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಗದಗ, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ, ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಮತ್ತು ಗದಗ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿದೆ. ಧಾರವಾಡ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ನವಲಗುಂದ, ಕಲಘಟಗಿ ಮತ್ತು ಕುಂದಗೋಳ ಇವು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಐದು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು. ಹೋಬಳಿಗಳು 114, ಗ್ರಾಮಗಳು 362. ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 4,076 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 16,04,253.

ಜಿಲ್ಲೆ ಭೌಗೋಳಿಕವಾಗಿ ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಈಶಾನ್ಯದತ್ತ ಇಳಿಜಾರಾಗಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಪಶ್ಚಿಮದ ಗುಡ್ಡಗಾಡು ಪ್ರದೇಶ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವದ ಬಯಲು ಪ್ರದೇಶವೆಂದು ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು. ಪಶ್ಚಿಮದ ಗುಡ್ಡಗಾಡು ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಮಲೆನಾಡೆಂದು ಮತ್ತು ನವಲಗುಂದ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ ಮುಂದುವರಿಯುವ ಭಾಗವನ್ನು ಬೆಳವಲನಾಡೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಗಡಿನಾಡೆಂಬ ಭಾಗ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆ ತಗ್ಗಾದ ಗುಡ್ಡಬೆಟ್ಟಗಳಿಂದಲೂ ಮಟ್ಟಸವಾದ ಕಣಿವೆಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿರುವ ಪ್ರದೇಶ. ಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಗುಡ್ಡಗಳಲ್ಲಿ ಅಳಣಾವರದ ಪೂರ್ವಕ್ಕಿರುವ ತೇಗೂರು ಗುಡ್ಡ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಕಂಡೂರ ಗುಡ್ಡಗಳು ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಧಾರವಾಡ ಮತ್ತು ಕಲಘಟಗಿಗಳ ನಡುವಿನ ಬೂದನ ಗುಡ್ಡ ಸುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ 152 ಮೀ ಎತ್ತರವಾಗಿ 13 ಕಿಮೀ ಉದ್ದ ಮತ್ತು ಒಂದೂವರೆ ಕಿಮೀ ಅಗಲವಾಗಿ ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರವಾಗಿ ಹಬ್ಬಿದೆ. ಇದರ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಗಣೇಗುಡ್ಡವಿದೆ. ಧಾರವಾಡ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ನಡುವೆ ರಾಯಾಪುರ ಬೆಟ್ಟಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉಣಕಲ್ಲುಗುಡ್ಡ ಮುಖ್ಯವಾದದ್ದು.

ಧಾರವಾಡದ ಶಿಲಾಸ್ತರ ಧಾರವಾಡ ಶಿಲಾ ಪ್ರಕಾರವೆಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಹಲವು ಉತ್ಕರ್ಷಿತ ಅಗ್ನಿಶಿಲೆಗಳು ಈ ಭಾಗದ ಮೂಲ ಅರೆಗಳಾಗಿವೆ. ಇವು ಧಾರವಾಡ ಬಂಡೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪಳೆಯಳಿಕೆಯ ಬೆಟ್ಟಗಳಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕಣಿವೆಗಳೂ ಕಂದರಗಳೂ ಹೆಚ್ಚು. ಎತ್ತರದ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಬೋಳಾಗಿದ್ದು ದಟ್ಟವಾಗಿ ಹುಲ್ಲು ಬೆಳೆಯುತ್ತದೆ. ಧಾರವಾಡ ಶಿಲಾಭಾಗವನ್ನು ಭೇದಿಸಿಕೊಂಡು ಕಣಶಿಲೆ ಮತ್ತು ನೀಣಕಲ್ಲುಗಳು ಹರಡಿವೆ. ಧಾರವಾಡ ಪದರ ಶಿಲೆ, ಗ್ರಾನೈಟ್, ಬೆಣಚುಕಲ್ಲು ಮತ್ತು ಸಣ್ಣಕಲ್ಲುಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡು ಎಲ್ಲ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಡಾಲರೈಟ್ ದಿಂಡುಗಳು ಹರಡಿವೆ. ಮ್ಯಾಂಗನೀಸ್ ಅದಿರು ಇಲ್ಲಿಯ ಮುಖ್ಯ ಖನಿಜ. ತಾಮ್ರ, ಚಿನ್ನದ ಅದಿರು ಪದರಗಳಿದ್ದರೂ ಅಷ್ಟು ಲಾಭಕರವಾಗಿಲ್ಲ. ಕೆಲವೆಡೆ ಜಂಬಿಟ್ಟಿಗೆ ಶಿಲೆಗಳಿವೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಣ್ಣು ಫಲವತ್ತಾಗಿದೆ. ಪೂರ್ವ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎರೆಮಣ್ಣು ಮತ್ತು ಹುಳಕೆರಿ ಮಣ್ಣಿದ್ದರೆ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಕೆಂಪು ಮತ್ತು ಮರಳು ಮಿಶ್ರಿತ ಮಣ್ಣಿದೆ. ಧಾರವಾಡ ಮತ್ತು ಕಲಘಟಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಂಪು ಮತ್ತು ಕಪ್ಪು ಮಿಶ್ರಿತ ಮಣ್ಣು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯ ಪೂರ್ವಭಾಗ ಎರೆಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಕೂಡಿದೆ.

ಅವಿಭಜಿತ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಮಲಪ್ರಭಾ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಗಳು ಸೋಕಿ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದವು. ಅನೇಕ ಉಪನದಿಗಳು ಜಿಲ್ಲೆಯಾದ್ಯಂತ ಹರಿಯುತ್ತಿದ್ದವು. ಆದರೆ ಈಗಿನ ಕಿರಿದಾದ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಪ್ರಮುಖ ನದಿಗಳಿಲ್ಲ. ಚಿಕ್ಕಪುಟ್ಟ ಹೊಳೆಗಳು ಮತ್ತು ಹಳ್ಳಗಳು ಇವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಬೇಡ್ತಿಹೊಳೆ, ಬೆಣ್ಣೆಹಳ್ಳ, ತುಪ್ಪರಿಹಳ್ಳ, ತಟ್ಟಿಹಳ್ಳ, ಹಂದಿಗನಹಳ್ಳ ಇವು ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಬೇಡ್ತಿಹೊಳೆ ನೈರುತ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಅರಬ್ಬಿ ಸಮುದ್ರ ಸೇರಿದರೆ, ಉಳಿದವು ಕೃಷ್ಣಾ ಜಲಾನಯನದತ್ತ ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಸಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ನದಿಗಳು ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯ ಒದಗಿಸುವಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಬೇಡ್ತಿ ಹೊಳೆಗೆ ದುಮ್ಮವಾಡದ ಹತ್ತಿರ ಒಡ್ಡು ಹಾಕಿ ನೀರಸಾಗರವೆಂಬ ದೊಡ್ಡ ಕೆರೆ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಈ ಕೆರೆಯಿಂದ ಕುಂದಗೋಳ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ಧಾರವಾಡ ನಗರಗಳಿಗೆ ನೀರೊದಗುತ್ತದೆ. ಬೆಣ್ಣೆಹಳ್ಳ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ನವಲಗುಂದ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಮೂಲಕ ಹರಿದು ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ಗೂಗಿ ಹಳ್ಳ, ತುಪ್ಪರಿಹಳ್ಳ, ಹಂದಿಗನಹಳ್ಳ ಇವೆಲ್ಲ ಬೆಣ್ಣೆಹಳ್ಳವನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.

ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಾಯುಗುಣ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹಿತಕರ. ಏಪ್ರಿಲ್ ಮತ್ತು ಮೇ ತಿಂಗಳುಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಕ ಉಷ್ಣಾಂಶವಿರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಉಷ್ಣಾಂಶ 40.5 ಸೆ.ಫ್ಯಾ.ಯಿಂದ 41.6 ಸೆ.ಫ್ಯಾ. ವರೆಗೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಜೂನ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಮಳೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾದೊಡನೆ ಉಷ್ಣತೆ ಕಡಿಮೆಯಾಗುವುದು. ನವೆಂಬರ್, ಡಿಸೆಂಬರ್ ಮತ್ತು ಜನವರಿ ಚಳಿಗಾಲವಾಗಿದ್ದು ಇದರ ಮತ್ತು ಬೇಸಗೆ ಕಾಲದ ಉಷ್ಣತಾ ಮಾನದ ದೈನಿಕ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಅಧಿಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ತಿಂಗಳುಗಳಲ್ಲಿ 1.6 ಸೆ.ಫ್ಯಾ.ನಿಂದ 4ಫ್ಯಾ.ವರೆಗೆ ಉಷ್ಣತಾ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುತ್ತದೆ. ಫೆಬ್ರವರಿ ಶುಷ್ಕ ತಿಂಗಳು. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಮೇ ತಿಂಗಳಿಂದ ಅಕ್ಟೋಬರ್‌ವರೆಗೆ ಮಳೆ ಬೀಳುವುದು. ಏಪ್ರಿಲ್ ಮತ್ತು ಮೇ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಗುಡುಗುಮಿಂಚು ಸಹಿತ ಮಳೆಯಾಗುವುದುಂಟು. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 2000 ದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದ ಸರಾಸರಿ

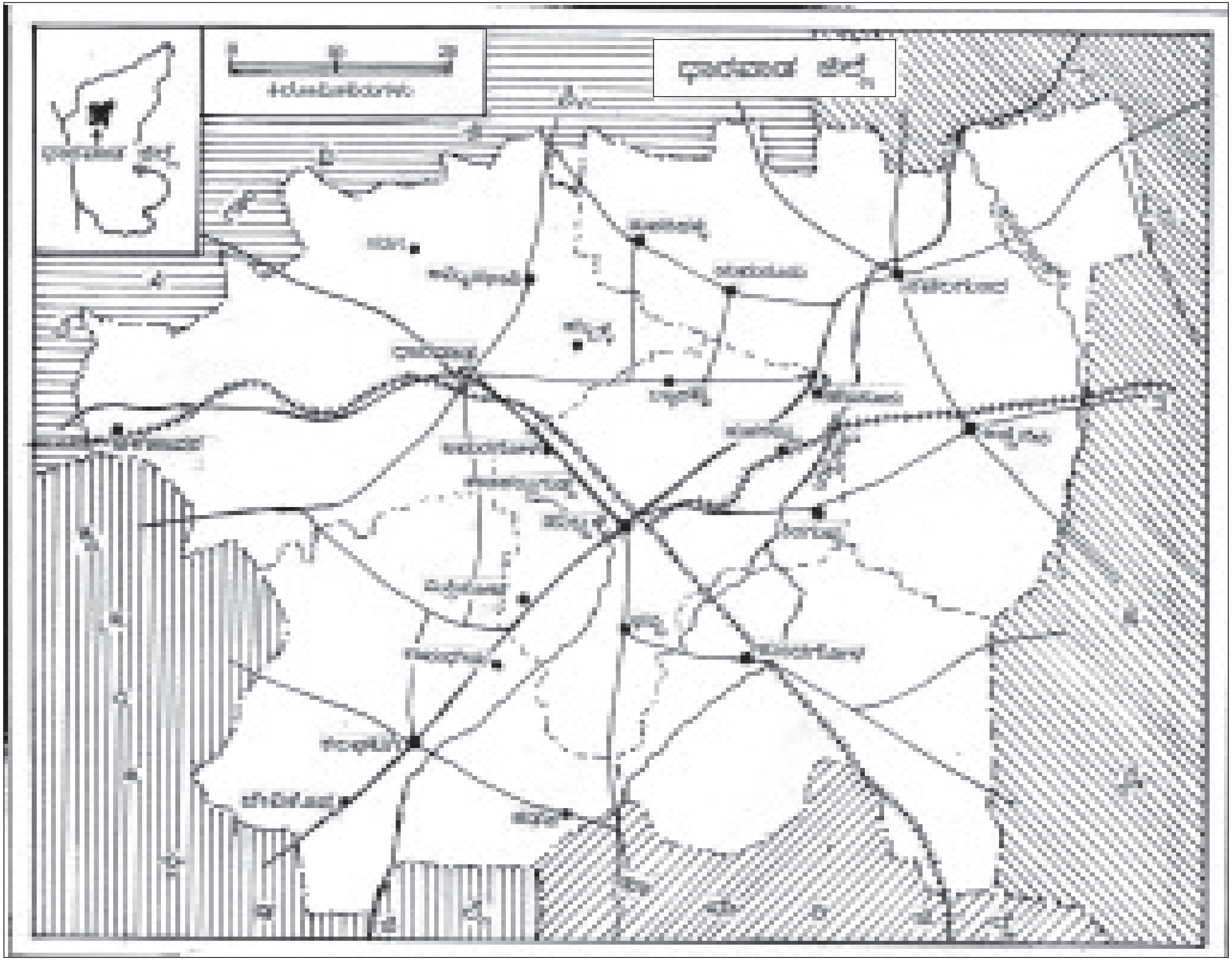

ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆ
ಕಿಲೋಮೀಟರುಗಳು

ಮಳೆ 726 ಮಿಮೀ. ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಮುಂಗಾರು ಮಳೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬೀಳುತ್ತದೆ. ಪಶ್ಚಿಮ ಮೇರೆಯ ಹತ್ತಿರ ಕೆಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ 965 ಮಿಮೀ ಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಮಳೆ ಬೀಳುವುದು.

ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 35,235 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳ ವಿಸ್ತೀರ್ಣದ ಅರಣ್ಯವಿದೆ. ಪರ್ಣಪಾತಿ ವೃಕ್ಷಗಳ ಕಾಡು, ಮುಳ್ಳುಕಾಡು ಮತ್ತು ಕುರುಚಲು ಕಾಡುಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಪರ್ಣಪಾತಿ ವೃಕ್ಷಗಳ ಕಾಡು ಮಲೆನಾಡಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸೀಮಿತವಾಗಿದೆ. ತೇಗ ಇಲ್ಲಿನ ಮುಖ್ಯ ಮರ. ಇಲ್ಲಿನ ಮರಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ 9 ರಿಂದ 12 ಮೀ ಎತ್ತರ ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ಕಲಘಟಗಿ, ಕುಂದಗೋಳ ಮತ್ತು ಇವುಗಳ ಸುತ್ತ ಕಾಡು ಸಾಂದ್ರವಾಗಿದ್ದು ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ವಿರಳವಾಗುತ್ತ ಹೋಗುವುದು. ನದೀದಂಡೆಗಳುದ್ದಕ್ಕೂ ಬಿದಿರುಮೆಳೆಗಳುಂಟು. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದ ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾಟಾ ಮತ್ತು ಮರಮುಟ್ಟು ಬಳಕೆಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಮರಗಳಿವೆ. ಧಾರವಾಡ ಮತ್ತು ನವಲಗುಂದ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ನೂರಾರು ಎಕರೆಗಳ ಗೋಮಾಳ ಮೀಸಲು ಪ್ರದೇಶವಿದ್ದು ಇತರೆಡೆಗಳಲ್ಲೂ ಗೋಮಾಳ ಮೀಸಲು ಪ್ರದೇಶ ಗಣನೀಯವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಗಂಧ, ತೇಗ, ಮತ್ತಿ, ಅತ್ತಿ, ಹಾರ್ಡ, ಹಲಸು, ಬಿಳಿನಂದಿ, ಬೀಟೆ, ಬಿದಿರು, ದಿಂಡಲು, ಶಿವನಿ, ಹೊನ್ನೆ, ಮುತ್ತಗ, ಮಾವು, ಬೇವು, ಹುಣಿಸೆ, ಈಚಲು, ನೇರಳೆ, ಗೇರು ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿವಿಧ ಜಾತಿಯ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಇಲ್ಲಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದ ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಹುಲಿ, ಹುಲಿಬೆಕ್ಕು, ಕರಡಿ, ಕಾಡುಕೋಣ, ಕಾಡುಹಂದಿ, ಕಾಡುನಾಯಿ, ಚಿರತೆ, ಜಿಂಕೆ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಮುಖ್ಯವಾದವು.

ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಖ್ಯ ಕಸಬು ವ್ಯವಸಾಯ. ಪಶ್ಚಿಮ ಕರಾವಳಿಯಿಂದ ಬೀಸುವ ಮುಂಗಾರು ಮಾರುತಗಳು ಇಲ್ಲಿನ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಅನುಕೂಲಕರವಾಗಿವೆ. ಈಶಾನ್ಯ ಮಾರುತಗಳಿಂದ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪೂರ್ವಭಾಗಕ್ಕೆ ಹಿಂಗಾರು ಮಳೆ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಬೀಳುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ವ್ಯವಸಾಯ ಜಮೀನನ್ನು ಮಳೆ ಮಾರುತಗಳನ್ನವಲಂಬಿಸಿದ ಒಣಬೆಳೆಗಳು ಬೆಳೆಯುವ ಜಿರಾಯತ್ ಜಮೀನು, ಬಾಗಾಯ್ತು ಜಮೀನು, ನೀರಾವರಿ ಬೆಳೆ ಬೆಳೆಯುವ ಬತ್ತದ ಜಮೀನು ಎಂದು ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು.

ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ ಅನೇಕ ಕೆರೆಗಳು ಮತ್ತು ಜಲಾಶಯಗಳು ಇಂದೂ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮಭಾಗದ ಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಮಳೆನೀರು ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಒದಗುತ್ತದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ನೀರಿನ ಒರತೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಬಾವಿ ನಿರ್ಮಾಣ ಸುಲಭ. ಅನೇಕ ಪುರಾತನ ಕೆರೆಗಳು ಮತ್ತು ಹೊರ ಕೆರೆಗಳು ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿವೆ. ಮಲಪ್ರಭಾ ಬಲದಂಡೆ ಯೋಜನೆಯಿಂದ ನವಲಗುಂದ ಮತ್ತು ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಿಗೆ ನೀರಾವರಿ ಒದಗಿದೆ. ಬತ್ತ, ಬಾಳೆ, ಅಡಕೆ, ಕಬ್ಬು, ವೀಳೆಯದೆಲೆ ಮುಂತಾದ ನೀರಾವರಿ ಬೆಳೆಗಳಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ನೀರಾವರಿಗೊಳಗಾದ ಪ್ರದೇಶ 39,652 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳು. ಅದರಲ್ಲಿ ಕಾಲುವೆಗಳಿಂದ 22,901 ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳಿಗೆ ನೀರಾವರಿ ಒದಗುತ್ತದೆ (1998–99).

ಬತ್ತ ಮತ್ತು ಕಬ್ಬು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಲೆನಾಡ ಭಾಗದ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆಗಳು. ಧಾರವಾಡ ಮತ್ತು ಕಲಘಟಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬತ್ತ ಮತ್ತು ಕಬ್ಬನ್ನು ಬೆಳೆಯುವರು. ಜೋಳ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ನವಲಗುಂದ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ಕುಂದಗೋಳ, ಧಾರವಾಡ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಬೆಳೆ. ಗೋದಿ, ಹೆಸರು, ಹುರುಳಿ, ಕಡಲೆ, ತೊಗರಿ ಮೊದಲಾದ ಬೆಳೆಗಳನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಎಲ್ಲಾ ಭಾಗಗಳಲ್ಲೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಕುಸುಬೆ, ಎಳ್ಳು, ಔಡಲ– ಇವು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪೂರ್ವ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಎಣ್ಣೆಕಾಳು ಬೆಳೆಗಳು. ಕುಂದಗೋಳ ತಾಲ್ಲೂಕು ತಂಬಾಕು ಬೆಳೆಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಪ್ಪು ಮಣ್ಣಿನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹತ್ತಿ ಬೆಳೆಯುವರು. ದ್ರಾಕ್ಷಿ, ಪೇರಲ, ಬೋರೆ, ಗೋಡಂಬಿ, ಮಾವು, ಬಾಳೆ, ನಿಂಬೆ ಮೊದಲಾದ ಹಣ್ಣುಗಳನ್ನೂ ಬದನೆ, ಬೆಂಡೆ, ಹೀರೆ, ಪಡುವಲ, ಬಟಾಟೆ, ಗೆಣಸು, ಈರುಳ್ಳಿ ಮುಂತಾದವನ್ನೂ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಪುಂಡಿ, ಸೆಣಬು, ಮೊದಲಾದ ನಾರಿನ ಬೆಳೆಗಳು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿವೆ.

ಜಾನುವಾರುಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಮತ್ತು ಹೈನುಗಾರಿಕೆಗೆ ವಿಶೇಷ ಗಮನ ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ಉತ್ತಮ ಎಮ್ಮೆ ರಾಸುಗಳಿಗೆ ಧಾರವಾಡ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 5 ಪಶುವೈದ್ಯ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳೂ 16 ಚಿಕಿತ್ಸಾಲಯಗಳೂ 38 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಪಶುವೈದ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳೂ ಇವೆ (2000). ಮೀನುಗಾರಿಕೆಗೂ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವಿದ್ದು 2000–01ರಲ್ಲಿ 2,010 ಮೆಟ್ರಿಕ್ ಟನ್ ಮೀನು ಹಿಡಿಯಲಾಗಿದೆ.

ಕೈಗಾರಿಕೆ: 2001ರ ಜನಗಣತಿಯ ಮೇರೆಗೆ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮೀಣ ಜನಸಂಖ್ಯೆಗಿಂತ ನಗರವಾಸಿ ಜನಸಂಖ್ಯೆ ಅಧಿಕವಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಜಿಲ್ಲೆ ಕೈಗಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ಕೈಕಸುಬುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಗತಿ ಸಾಧಿಸಿರುವುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಹತ್ತಿ ಸಂಸ್ಕರಿಸುವ ಮತ್ತು ಬಟ್ಟೆ ತಯಾರಿಸುವ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಪ್ರಮುಖವಾಗಿವೆ. ಎಣ್ಣೆತೆಗೆಯುವುದು, ಮುದ್ರಣ, ಬತ್ತದ ಗಿರಣಿಗಳು, ಮರ ಕೊಯ್ಯುವುದು ಮೊದಲಾದ ಉದ್ದೇಶಗಳಿಗಾಗಿ ಯಂತ್ರಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ರೇಷ್ಮೆ, ಕೈಮಗ್ಗ, ಕಂಬಳಿ ನೇಯುವುದು, ಬೀಡಿ ಕಟ್ಟುವುದು, ಬಿದಿರುವಸ್ತುಗಳು, ತಾಮ್ರ ಮತ್ತು ಹಿತ್ತಾಳೆ ಪಾತ್ರೆಗಳು, ಅವಲಕ್ಕಿ ತಯಾರಿಕೆ, ಚರ್ಮಹದ ಮಾಡುವುದು ಮೊದಲಾದ ವಿವಿಧ ಉದ್ಯಮಗಳಲ್ಲಿ ಸಾವಿರಾರು ಜನರು ನಿರತರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಧಾರವಾಡ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ನಗರಸಭೆ ರಚನೆ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಉತ್ತೇಜನಕಾರಿಯಾಗಿದೆ. ರಾಜ್ಯ ಸಣ್ಣ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ಕಾರ್ಪೋರೇಷನ್ ಮೂಲಕ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರ ಇವುಗಳಿಗೆ ಹಣಕಾಸಿನ ನೆರವು ನೀಡುತ್ತಿದೆ. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ರೈಲ್ವೆ ವರ್ಕ್‌ಷಾಪ್ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯುತ್ ವಿತರಣಾ ಕೇಂದ್ರಗಳಿವೆ. ಇವೆಲ್ಲ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಅನುಕೂಲಕರವಾಗಿವೆ.

ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ಹತ್ತಿ ಉದ್ಯಮಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಇಲ್ಲಿ ಬಟ್ಟೆಯ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳೂ ನೂಲಿನ ಗಿರಣಿಗಳೂ ಇವೆ. ಹತ್ತಿ ಜಿನ್ನಿಂಗ್ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿವೆ. ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಕೈಮಗ್ಗದ ಬಟ್ಟೆಗೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಖಾದಿ ಬಟ್ಟೆಗಳು ತಯಾರಾಗುತ್ತವೆ. ಧಾರವಾಡ, ನವಲಗುಂದಗಳು ಗುಡಾರಗಳ ತಯಾರಿಕೆಗೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಕಂಬಳಿ ತಯಾರಿಕೆ ಉದ್ಯಮವಿದೆ. ನವಲಗುಂದದ ಜಮಖಾನೆಗಳು ಉತ್ತಮ ಗುಣಮಟ್ಟದವೆಂದು ಹೆಸರಾಗಿವೆ. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ಹಿತ್ತಾಳೆ ಪಾತ್ರೆಗಳ ತಯಾರಿಕೆಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಗ್ರಾಮೋದ್ಯೋಗಗಳಾದ ಗಾಣದ ಎಣ್ಣೆ, ಸೋಪು, ಚರ್ಮ ಹದಮಾಡುವುದು, ಖಾದಿ ಬಟ್ಟೆ ತಯಾರಿಕೆ ಮುಂತಾದವು ಧಾರವಾಡ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಕುಟ್ಟಿದ ಅಕ್ಕಿ ಮತ್ತು ಅವಲಕ್ಕಿ ತಯಾರಿಕೆ ಮಿಸ್ರಿಕೋಟಿಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು. ಮರಗೆಲಸ, ಮರದ ಆಟದ ಸಾಮಾನುಗಳ ತಯಾರಿಕೆ ಕೆಲವೆಡೆ ಇದೆ. ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಪ್ಲೈವುಡ್ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಇದೆ. ಅಳಣಾವರದಲ್ಲಿ ಬಿದಿರಿನ ವಸ್ತುಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯುಂಟು. ಮರ ಕೊಯ್ಯುವ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು ಧಾರವಾಡ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ಅಳಣಾವರ, ಕಲಘಟಗಿಗಳಲ್ಲಿವೆ.

ಆಧುನಿಕವಾದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಯಂತ್ರೋಪಕರಣ ತಯಾರಿಸುವ ಮತ್ತು ದುರಸ್ತಿ ಮಾಡುವ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಘಟಕಗಳು ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ಧಾರವಾಡಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿವೆ. ಕಾಲುಚೀಲ ಮುಂತಾದವನ್ನು ತಯಾರಿಸುವ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಧಾರವಾಡ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಮುದ್ರಣಾಲಯಗಳಿದ್ದು ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಉದ್ದಿಮೆಗಳಿವೆ. ಸುಣ್ಣ, ಗಂಧದ ಕಡ್ಡಿ, ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪಿನಿಂದ ನಸ್ಯ ಮತ್ತು ಬೀಡಿ ಇವುಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯುಂಟು. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಿರ್ಲೋಸ್ಕರ್ ವಿದ್ಯುತ್ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಎ.ಕೆ. ಇಂಡಿಸ್ಟ್ರೀಸ್ ಸಿಮೆಂಟ್ ವಸ್ತು ತಯಾರಿಕಾ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಸುಂದತ್ತಾ ಆಹಾರ ಮತ್ತು ನೂಲಿನ ವಸ್ತುಗಳ ತಯಾರಿಕಾ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲೂ ಟೈವಾಕ್ ಗಡಿಯಾರದ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ರಟ್ಟು ಮತ್ತು ಕ್ಯಾಲಿಕಾರ್ಟ್ ತಯಾರಿಕಾ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಧಾರವಾಡದಲ್ಲೂ ಇವೆ. ತಿಜೋರಿ, ಕಪಾಟು, ಕುರ್ಚಿ, ಟೇಬಲ್ ಮುಂತಾದವುಗಳ ತಯಾರಿಕೆ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ಧಾರವಾಡಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 427 ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿವೆ. ಒಟ್ಟು ಉದ್ಯೋಗಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ 44,190; ಕೈಗಾರಿಕಾ ಪ್ರದೇಶಗಳು 5; ಕೈಗಾರಿಕಾ ಶೆಡ್ಡುಗಳು 524.

ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆ ವ್ಯಾಪಾರ ವಾಣಿಜ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಮುಖ ರೈಲ್ವೆ ಜಂಕ್ಷನ್ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಮುಂಬಯಿ, ಪುಣೆ, ಬೆಂಗಳೂರು, ಗುಂತಕಲ್ಲು ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳಿಗೆ ನೇರ ರೈಲ್ವೆ ಸಂಪರ್ಕ ಇದೆ. ಹತ್ತಿ ಕೈಮಗ್ಗದ ಬಟ್ಟೆಗಳು, ಅಡಕೆ, ನೆಲಗಡಲೆ, ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ, ಗೋದಿ, ನವಣೆ, ಜೋಳ, ಚರ್ಮ, ಕಚ್ಚಾ ಎಣ್ಣೆ, ನಾಟಾ, ಲೋಹದ ಪಾತ್ರೆಗಳು ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಉಪಕರಣಗಳು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಮುಖ ರಫ್ತು ವಸ್ತುಗಳಾಗಿವೆ. ಮನೆ ಕಟ್ಟುವ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳು, ಲೋಹದ ಉಪಕರಣಗಳು, ಯಂತ್ರಗಳು, ಔಷಧಿ, ಇಂಧನ, ದಿನಬಳಕೆ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳು, ಅಲಂಕಾರ ವಸ್ತುಗಳು, ಏಲಕ್ಕಿ, ಕಾಫಿಬೀಜ, ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪು ಮೊದಲಾದವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹೊರಗಡೆಯಿಂದ ಬರುತ್ತವೆ. ಧಾರವಾಡ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ನಗರಗಳು ಬೆಳೆಯುತ್ತಿರುವಂತೆಯೇ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಾಣಿಜ್ಯ ಚಟುವಟಿಕೆಯೂ ಹೆಚ್ಚುತ್ತಿದೆ.

ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ನಿಯಂತ್ರಿತ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳಿದ್ದು ವಾಣಿಜ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ವಿವಿಧ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿವೆ. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿರುವ ಚೇಂಬರ್ ಆಫ್ ಕಾಮರ್ಸ್ ಸಂಸ್ಥೆ ವಿವಿಧ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಮುಖ್ಯ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸುತ್ತಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಹಣಕಾಸು ಮತ್ತು ಬ್ಯಾಂಕಿಂಗ್‌ಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಿವಿಧ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಹಣಕಾಸು ಕಾರ್ಪೋರೇಷನ್ನು ವಿವಿಧ ಸಂಘ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಹಣಕಾಸಿನ ನೆರವೀಯುತ್ತದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 144 ವಾಣಿಜ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳೂ 45 ಗ್ರಾಮೀಣ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳೂ ಇವೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ಕೃಷಿ ಸಾಲ ನೀಡಿಕೆ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳು, ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಭೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿವೆ. ಕೇಂದ್ರ ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳ ಶಾಖಾ ಕಚೇರಿಗಳಿವೆ.

ಪುಣೆ–ಬೆಂಗಳೂರು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮೂಲಕ ಹಾದುಹೋಗಿದೆ. ಕಾರವಾರ–ಬಳ್ಳಾರಿ ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿ, ಕುಮಟ–ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ಸೊಲ್ಲಾಪುರ–ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ಧಾರವಾಡ–ಗೋವ ಮೊದಲಾದ ರಸ್ತೆಗಳು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯೊಂದಿಗೆ ಹೊರಗಿನ ಸಂಪರ್ಕ ಕಲ್ಪಿಸುವ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯ ಮಾರ್ಗಗಳಾಗಿವೆ. 143 ಕಿಮೀ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿ ಹಾಗೂ 163 ಕಿಮೀ ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿ 599 ಕಿಮೀ ಜಿಲ್ಲಾ ಮುಖ್ಯ ರಸ್ತೆಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕು ಪಂಚಾಯಿತಿ ಮತ್ತು ಜಿಲ್ಲಾ ಪಂಚಾಯಿತಿಗಳು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ರಸ್ತೆ ಮಾರ್ಗಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಒತ್ತು ನೀಡಿವೆ. ಬೆಂಗಳೂರು ಪುಣೆ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಹಾದುಹೋಗುತ್ತವೆ. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಿಂದ ಗುಂತಕಲ್ಲು ಸೊಲ್ಲಾಪುರ ಗೋವಾ ಕಡೆಗಳಿಗೆ ರೈಲು ಮಾರ್ಗಗಳಿವೆ. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ದೊಡ್ಡ ಜಂಕ್ಷನ್‌ಗಳಲ್ಲೊಂದಾಗಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 82 ಕಿಮೀ ಬ್ರಾಡ್‌ಗೇಜ್ ರೈಲು ಮಾರ್ಗವಿದೆ.

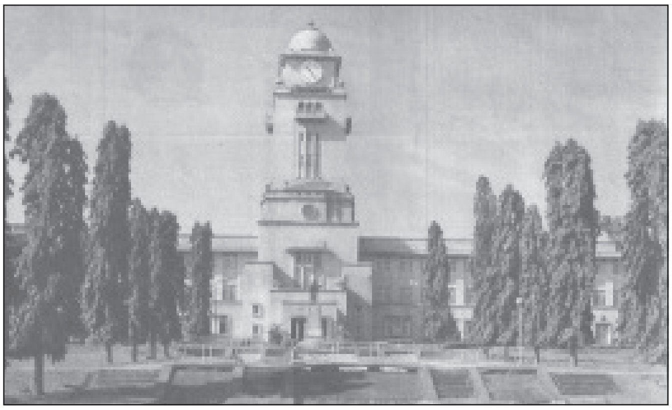

ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ

ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಶಿಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಮಹತ್ತರ ಪ್ರಗತಿ ಸಾಧಿಸಿದೆ. ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ 1950ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಯಿತು. ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಕಾಲೇಜು, ಕೃಷಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಕಾಲೇಜು, ವಿವಿಧ ತಾಂತ್ರಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಕಾಲೇಜುಗಳಿವೆ. 1986ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ರಾಜ್ಯದ ಎರಡನೆಯ ಕೃಷಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕೇಂದ್ರ ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿದೆ. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ವೈದ್ಯಕೀಯ ಕಾಲೇಜಿದೆ. ಧರ್ಮಸ್ಥಳದ ಶಿಕ್ಷಣ ಟ್ರಸ್ಟ್ ನಡೆಸುವ ದಂತ ವೈದ್ಯ ಕಾಲೇಜಿದೆ. ಶಿಕ್ಷಣ ತರಬೇತಿಯೂ ಸೇರಿದಂತೆ ವೃತ್ತಿ ಮತ್ತು ವಿಶೇಷ ಶಿಕ್ಷಣ ಶಾಲೆಗಳಿವೆ. 2 ಪಾಲಿಟೆಕ್ನಿಕ್‌ಗಳಿವೆ. ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ಸೇರಿದಂತೆ ಕಲಾ ಮತ್ತು ವಿಜ್ಞಾನ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ಒಂದು ಆಯುರ್ವೇದ ಕಾಲೇಜು ಮತ್ತು ಒಂದು ನ್ಯಾಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಕಾಲೇಜು, ವಾಣಿಜ್ಯ ಕಾಲೇಜುಗಳು ಮತ್ತು ಕೈಗಾರಿಕಾ ತರಬೇತಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳೂ ಇವೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಸಾಕ್ಷರತೆ ಸೇಕಡ 71.87. ಪುರುಷರಲ್ಲಿ ಸೇಕಡ 81.04 ರಷ್ಟಿದ್ದರೆ ಮಹಿಳೆಯರಲ್ಲಿ ಸೇಕಡ 62.20 ಸಾಕ್ಷರಸ್ಥರಿದ್ದಾರೆ. ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಕೇಂದ್ರ ಸ್ಥಾನವಾಗಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿನ ವಿವಿಧ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸಂಘಗಳು ಮತ್ತು ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಮಹತ್ತರ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿವೆ.

ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಹಾಗೂ ಧಾರ್ಮಿಕ ಮಹತ್ತ್ವದ ಸ್ಥಳಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಣ್ಣಿಗೇರಿ, ಅಬ್ಬಲೂರು, ಅಮ್ಮಿನಬಾವಿ, ನವಲಗುಂದ, ಕುಂದಗೋಳ, ಉಣಕಲ್ಲು, ಯಮನೂರು, ಹೆಬ್ಲಿ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ಕುಸುಗಲ್ಲು, ಮೂಗಡ, ಛೆಬ್ಬಿ, ಕುಂದೂರು, ಅಮರಗೋಳ ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಈ ಕೆಲವು ಊರುಗಳಲ್ಲಿ ಪುರಾತನ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಇವೆ. ಧಾರವಾಡ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ಕುಂದಗೋಳ, ಕಲಘಟಗಿ, ನವಲಗುಂದ– ಇವು ಪ್ರಮುಖ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರಗಳು.

ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಬಹು ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದ ಜನವಸತಿಯುನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಪ್ರದೇಶ. ತುಂಗಭದ್ರಾ, ವರದಾ ಮತ್ತು ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಗಳು ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಜನವಸತಿಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಕಾರಿಯಾಗಿವೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿನ ಧಾರವಾಡ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬೆಣಚಮಟ್ಟೆ

ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಪುರಾತನ ಶಿಲಾಯುಗದ ಆದಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿದ್ದ ಅಬೆವಿಲ್ಲಿಯನ್, ಅಶೂಲಿಯನ್ ಶಿಲಾಯುಧಗಳು ದೊರಕಿವೆ.

ನವಶಿಲಾಯುಗದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅನೇಕ ನೆಲೆಗಳು ನವಲಗುಂದ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗುಡಿಸಾಗರ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ನವಶಿಲಾ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಸಾಮಾನ್ಯ ಕುರುಹುಗಳಾದ ಉಜ್ಜಿ ನಯಮಾಡಿದ ಕಲ್ಲಿನ ಕೊಡಲಿ ಮತ್ತು ಇತರ ಆಯುಧಗಳು, ಕಂದುಬಣ್ಣದ ಮಡಕೆಗಳು ಹಾಗೂ ಕೆಲವೆಡೆ ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕ ಕಲ್ಲಿನ ಚಾಕು ಮತ್ತು ಒರೆಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಇದೇ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಮುಂದಿನ ಘಟ್ಟದ ಶಿಲಾ ತಾಮ್ರಯುಗದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಕೆಲವು ನೆಲೆಗಳೂ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಅವಿಭಜಿತ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉಣಚಗೇರಿ, ಹಿರೇತಾಳ, ಬುಡಪನಹಳ್ಳಿ ಮೊದಲಾದೆಡೆ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಯುಗದ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಮತ್ತು ತಾಮ್ರ ಯುಗದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ನೆಲೆಗಳು ಕಂಡುಬಂದಿದ್ದು ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಪುರಾತನ ನೆಲೆಸಿಕೆಗಳಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿವೆ.

ಆದಿಚಾರಿತ್ರಿಕ ಕಾಲದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅನೇಕ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮಗಳು ಬಹುಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡಿದ್ದುವು. ಇವೆಲ್ಲ ಸಾತವಾಹನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದು ತತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿದ್ದ ಸುದ್ದೆ ಅಲಂಕರಣವಿರುವ ಕೆಂಪು ಮಡಕೆಗಳು, ಗಾಜಿನ ಮಣಿಗಳು, ರೋಮನ್ ಮೂಲದ ರೂಲೆಟೆಡ್ ಇತ್ಯಾದಿ ಮಡಕೆಗಳು ಮಂತಾದ ವಸ್ತು ದೊರಕಿರುವ ಅನೇಕ ನೆಲೆಗಳನ್ನು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಹಿಡಿಯಲಾಗಿದೆ.

ಮೌರ್ಯರು ಮತ್ತು ಸಾತವಾಹನರ ಕಾಲದಿಂದ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಬನವಾಸಿಯ ಕದಂಬರು, ಬಾದಾಮಿಯ ಚಳುಕ್ಯರು, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ, ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯ, ಕಳಚುರಿ ಮತ್ತು ಯಾದವ ವಂಶಗಳವರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಒಳಪಟ್ಟಿದ್ದು ಅನಂತರ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರ ಆಶ್ರಯಕ್ಕೆ ಬಂತು. ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನವಲಗುಂದ ಮುಂತಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಆಗಾಗ್ಗೆ ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೂ ಬಹಮನಿ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೂ ಕೈ ಬದಲಾಯಿಸುತ್ತಿದ್ದುವು. ಸು. 1575 ರಿಂದ ಈ ಪ್ರದೇಶ ಆದಿಲ್‌ಶಾಹೀ ಅರಸರ ಕೈಸೇರಿತು. 1686– 1820ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಮೊಗಲರ ವಶದಲ್ಲಿತ್ತು. ಆಗ ಅಬ್ದುಲ್ ರಹೂಫ್ ಎಂಬುವನು ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದು ಅನಂತರ ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಸವಣೂರಿಗೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಿದ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನವಲಗುಂದ ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ದೇಸಾಯರ ಮನೆತನಗಳು ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿದ್ದುವು. 1707ರಲ್ಲಿ ಔರಂಗಜೇಬ ಮರಣಹೊಂದುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಕೊಲ್ಲಾಪುರ ಮತ್ತು ಸಾತಾರಾದ ಮರಾಠ ಪ್ರಭುಗಳು ತಮ್ಮ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಹಬ್ಬಿಸಲು ಆರಂಭಿಸಿದರು. 1720 ರಿಂದ 1818ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಮರಾಠ ಸರದಾರರು ಮರಾಠ ಪೇಶ್ವೆಗಳ ಅಧೀನದಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಲವು ಭಾಗಗಳು ನಾಮತಃ ಹೈದರಾಬಾದಿನ ನಿಜಾಮರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿದ್ದುವು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸವಣೂರು ನವಾಬರು ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಭುತ್ವಶಕ್ತಿಯಾಗಿ ತಲೆಯೆತ್ತಿದ್ದರು. ಅಲ್ಲದೆ ಇದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ್ ಸಹ ಧಾರವಾಡ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಮೇಲೆ ಆಗಾಗ್ಗೆ ದಾಳಿ ನಡೆಸಿ ಸವಣೂರು ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ಸ್ವಾಧೀನಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿದ್ದರು. 1799ರಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಪತನವಾದ ಅನಂತರ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರದೇಶ ಮರಾಠರ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ಬಂತು. ಅನಂತರ 1817– 18ರಲ್ಲಿ ಜನರಲ್ ಮನ್ರೋನ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಗಳಿಂದ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮರಾಠರ ಆಳ್ವಿಕೆ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಕೊನೆಗೊಂಡು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಭಾಗವೆಲ್ಲಾ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತು. 1818 ರಿಂದ 1830ರ ವರೆಗೆ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಮಿಲಿಟರಿ ನಾಯಕರು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಭುತ್ವ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದು ಈ ಭಾಗದ ಆಡಳಿತ ಮದರಾಸು ಪ್ರಾಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ಮುಂಬಯಿ ಪ್ರಾಂತಕ್ಕೆ ಸೇರಬೇಕೆ ಎಂಬ ಬಗ್ಗೆ ಚರ್ಚೆಗಳಾಗುತ್ತಿದ್ದುವು. ಧಾರವಾಡ ಪೊಲಿಟಿಕಲ್ ಏಜೆಂಟ್ ಮತ್ತು ಕಲೆಕ್ಟರ್ ಆಗಿದ್ದ ಥ್ಯಾಕರೆ 1824ರಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತೂರು ರಾಜ್ಯವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಕಿತ್ತೂರಿಗೆ ದಾಳಿ ಇಟ್ಟಾಗ ಗುಂಡಿಗೆ ಬಲಿಯಾದ.

1830ರಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆ ರಚನೆಯಾಗಿ ಈಸ್ಟ್ ಇಂಡಿಯ ಕಂಪನಿಯ ಡೈರೆಕ್ಟರುಗಳ ತೀರ್ಮಾನದಂತೆ ಇದನ್ನು ಮುಂಬಯಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಲಾಯಿತು. ಅಂದಿನ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಈಗಿನ ಜಿಲ್ಲಾ ಪ್ರದೇಶವಲ್ಲದೆ ಇಂದಿನ ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಬಿಜಾಪುರ, ಸೊಲ್ಲಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಹಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತು. 1836ರಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಜಿಲ್ಲೆಯಾಯಿತು. 1857– 58ರಲ್ಲಿ ನರಗುಂದದ ಬಾಬಾಸಾಹೇಬ, ಮುಂಡರಗಿ ಭೀಮರಾವ್ ಇವರುಗಳ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಕ್ರಾಂತಿ ಈ ಕಾಲದ ಬಹು ಮುಖ್ಯ ಘಟನೆ. ಅನಂತರ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಆಳ್ವಿಕೆ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನೆಲೆಸಿ, ಬ್ರಿಟಿಷ್ ರೀತಿಯ ಆಡಳಿತಕ್ರಮ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮೊದಲಾದ ಹಲವು ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ಬೆಳೆದುವು. ಜಿಲ್ಲೆ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮುಂಬಯಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಭಾಗವಾಗಿದ್ದ ಆಡಳಿತ ಘಟಕವಾಗಿದ್ದರೂ ರಾಮದುರ್ಗ ಮೊದಲಾದ ಚಿಕ್ಕ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳೂ ಇಲ್ಲಿ ಆಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದು, 1949 ಆಗಸ್ಟ್ 1ರಂದು ಹಿಂದಿನ ಹಿರಿಯ ಮಿರಜ ಸಂಸ್ಥಾನದ 15 ಗ್ರಾಮ ಮತ್ತು 2 ಪಟ್ಟಣಗಳೂ ಜಮಖಂಡಿ ರಾಜ್ಯದ 17 ಗ್ರಾಮ ಮತ್ತು 3 ಪಟ್ಟಣಗಳೂ ಕಿರಿಯ ಮಿರಜ ಸಂಸ್ಥಾನದ 72 ಗ್ರಾಮಗಳು ಮತ್ತು ಒಂದು ಪಟ್ಟಣವೂ ರಾಮದುರ್ಗ ರಾಜ್ಯದ 7 ಗ್ರಾಮಗಳೂ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಸೇರಿದವು. ಅದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಮದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ 3 ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನೂ ಹೈದರಾಬಾದು ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ 4 ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನೂ ವರ್ಗಾಯಿಸಲಾಯಿತು. ಹೈದರಾಬಾದು ರಾಜ್ಯದಿಂದ 10 ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಸೇರಿಸಲಾಯಿತು. 1962ರಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಮಹಾನಗರವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಯಿತು. 1969ರಲ್ಲಿ ಹಾವೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ 21 ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ಶಿಗ್ಗಾಂವಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ 37 ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ಸವಣೂರು ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ರಚಿಸಲಾಯಿತು. 1971ರಲ್ಲಿ ಅಳಣಾವರ ಮತ್ತು ಶಿಗ್ಗಾಂವಿಗಳನ್ನು ಪಟ್ಟಣಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಮೊದಲಿನ ಸ್ವರೂಪ ಪಡೆಯಿತು. 1997ರಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಪುನರ್ವಿಂಗಡನೆಯಾದಾಗ ವಿಸ್ತೀರ್ಣದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕದಾಯಿತು.

ತಾಲ್ಲೂಕು: ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಾಯುವ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ನವಲಗುಂದ ಮತ್ತು ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಕಲಘಟಗಿ, ಈ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯೂ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಳಿಯಾಳ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಖಾನಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಇವೆ. ಅಳಣಾವರ, ಗರಗ, ಅಮ್ಮಿನಭಾವಿ ಮತ್ತು ಧಾರವಾಡ ಹೋಬಳಿಗಳು. 110 ಗ್ರಾಮಗಳೂ 2 ಪಟ್ಟಣಗಳೂ ಇವೆ. ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1008 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,18,961.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದು ಮಲೆನಾಡ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿದೆ. ಸಣ್ಣ ಪುಟ್ಟ ಗುಡ್ಡಗಳು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಹರಡಿವೆ. ಧಾರವಾಡ ಶಿಲಾಶ್ರೇಣಿಗೆ ಸೇರಿದ ಶಿಲಾರಚನೆ ಇದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವಭಾಗ

ಹುಳಕೆರಿ ಭೂಮಿಯಿಂದ ಮತ್ತು ಉಳಿದೆಡೆ ಕಪ್ಪು ಕೆಂಪು ಮಣ್ಣಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹವಾಗುಣ ಹಿತಕರವಾಗಿದ್ದು ಸರಾಸರಿ ಉಷ್ಣತಾಮಾನ 23.6ಸೇ. ಇರುತ್ತದೆ. ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 833 ಮಿಮೀ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸು. 141 ಚ.ಕಿಮೀ ರಕ್ಷಿತ ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶ ಇದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಸು.115 ಚ.ಕಿಮೀ ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮಭಾಗ ಹೆಚ್ಚು ದಟ್ಟವಾಗಿದ್ದು ತೇಗ ಇತ್ಯಾದಿ ಮರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಪೂರ್ವಭಾಗ ವಿರಳ ಕಾಡಾಗಿದ್ದು ಶ್ರೀಗಂಧ ಇತ್ಯಾದಿ ಮರಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕು ವ್ಯವಸಾಯ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದು ಜೋಳ, ಗೋದಿ, ಬತ್ತ, ನವಣೆ, ಸೇಂಗ, ರಾಗಿ, ಎಣ್ಣೆಬೀಜಗಳು, ದ್ವಿದಳಧಾನ್ಯಗಳು, ಕಬ್ಬು, ಹತ್ತಿ ಮುಂತಾದುವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ವಿವಿಧ ತರಕಾರಿಗಳನ್ನು ಕೆಲವು ಫಲಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಇಂದು ವಾಣಿಜ್ಯ ಉದ್ಯಮಗಳ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾಲಯಗಳ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದೆ. ಗುಡಾರಗಳಿಗೆ, ಖಾದಿಗ್ರಾಮೋದ್ಯೋಗಗಳಿಗೆ, ಕೈಮಗ್ಗದ ಬಟ್ಟೆಗಳಿಗೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಪ್ಲೈವುಡ್ ಮತ್ತು ಮರಕೊಯ್ಯುವ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿವೆ. ಬೀಡಿ ತಯಾರಿಕೆ, ಚರ್ಮ ಹದ ಮಾಡುವುದು, ಕಬ್ಬಿಣದ ತಿಜೋರಿ, ಕಪಾಟು, ಕುರ್ಚಿ ಮೊದಲಾದ ತಯಾರಿಕೆಯುಂಟು. ಗಡಿಯಾರ ತಯಾರಿಕಾ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ರಟ್ಟು ತಯಾರಿಸುವ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಮುಂತಾದವುಗಳಿವೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖಾಂತರ ಬೆಂಗಳೂರು–ಬೆಳಗಾಂವಿ–ಪುಣೆ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಹಾದುಹೋಗಿದ್ದು ಧಾರವಾಡ ಪ್ರಮುಖ ರೈಲ್ವೆ ನಿಲ್ದಾಣವಾಗಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಎಲ್ಲ ಕಡೆಗೂ ಇಲ್ಲಿಂದ ಉತ್ತಮ ಮಾರ್ಗಗಳಿವೆ. ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ, ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಕಡೆ ರಕ್ಷಿತ ಕುಡಿಯುವ ನೀರಿನ ಸೌಕರ್ಯಗಳಿವೆ. ಪ್ರಾಥಮಿಕ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕ, ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳೂ ಖಾಸಗಿ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ಇವೆ. ಸರ್ಕಾರಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಗ್ರಂಥಾಲಯ, ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳೂ ನಿಯಂತ್ರಿತ ಮಾರುಕಟ್ಟೆ ಮುಂತಾದವುಗಳೂ ಇವೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡಕ್ಕೆ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಅಮ್ಮಿನಭಾವಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಗ್ರಾಮ. ಪೇಶ್ವೆಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ಅಷ್ಟಗ್ರಾಮಗಳ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಊರಿನ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ನೇಮಿನಾಥ ಜೈನದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಕಲಮೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಆರನೆಯ ಚಾಳುಕ್ಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ, ಕದಂಬ, ಶಿವಚಿತ್ತ ಪೆರ್ಮಾಡಿ ಮತ್ತು ವಿಜಯನಗರ ಸದಾಶಿವರಾಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಆರು ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಇದೊಂದು ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿದ್ದು ನೂರು ಮಹಾಜನರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಸೇರಿದ್ದ ಒಂದು ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಅಳಣಾವರ ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪಾರಸ್ಥಳವಾಗಿದೆ. ಗರಗ ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ಇಡೀ ಭಾರತದಲ್ಲೆ ಬಾವುಟ ತಯಾರಿಸುವ ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ತಯಾರಿಸುವುದು ಇಲ್ಲಿಯೆ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷ ಧಾರವಾಡ ನಗರಕ್ಕೆ ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದು ಸುತ್ತಲ ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ಒಂದು ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದೆ. ಹೆಬ್ಬಳ್ಳಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಯಾದವರ ಕಾಲದ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳಿವೆ ಮತ್ತು ಶಂಭುಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಧಾರವಾಡದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ ನರೇಂದ್ರ ಗ್ರಾಮವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಶಂಕರಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ 1125–26ರ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಗೋವ ಕದಂಬ ಮನೆತನದ ಎರಡನೆಯ ಜಯಕೇಶಿಯನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಿದ್ದ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಮಗಳಾದ ಮೈಳಲದೇವಿ ಈ ಪ್ರಾಂತ್ಯವನ್ನಾಳುತ್ತಿದ್ದಳೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದು.

ನಗರ: ಧಾರವಾಡ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಆಡಳಿತಕೇಂದ್ರ. ಧಾರವಾಡ ಮತ್ತು ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ನಗರಗಳನ್ನು ಒಂದುಗೂಡಿಸಿ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ಧಾರವಾಡ ಕಾರ್ಪೊರೇಷನ್ ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ. **(ನೋಡಿ: ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ – ಧಾರವಾಡ)**

(ಡಿ.ಎಸ್.ಜೆ.;ಎಸ್.ಎಸ್.ಬಿ.)

ಧಾರವಾಡಕರ,ರಾ.ಯ.: 1919– 91. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪ್ರಬಂಧಕಾರರು. ರಾಜೇಂದ್ರ ಯಲದುರ್ಗರಾವ್ ಧಾರವಾಡಕರ ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. 1919 ಜುಲೈ 15 ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಬಾಗಲಕೋಟೆ, ಸಾಂಗ್ಲಿ, ಮುಂಬಯಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮುಗಿಸಿ, ಮುಂಬಯಿ ಸೆಕ್ರೆಟೇರಿಯಟ್‌ನಲ್ಲಿ ಸರಕಾರಿ ಸೇವೆಗೆ ಸೇರಿದರು (1942). ಅನಂತರ ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎಂ.ಶ್ರೀ. ಅವರ ಕೆ.ಇ.ಬೋರ್ಡ್ (ಇಂದಿನ ಜೆ.ಎಸ್.ಎಸ್. ಕಾಲೇಜು) ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾದರು. ಅನಂತರ ಕಾಲೇಜಿನ ಪ್ರಾಂಶುಪಾಲರಾಗಿ (1946) ಸುದೀರ್ಘವಾದ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು (1975). ಭಾನುಮತಿ ಇವರ ಪತ್ನಿ. ಇವರಿಗೆ ಐವರು ಗಂಡು ಮಕ್ಕಳು.

ಧಾರವಾಡಕರರು ಅದ್ಭುತ ವಾಗ್ಮಿಗಳು. ಕನ್ನಡ ಹಾಗೂ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಸಾಹಿತ್ಯ ಬೋಧನೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಇವರಿಗೆ ಶಬ್ದಮಣಿದರ್ಪಣ ಪ್ರಿಯವಾಗಿತ್ತು. ಪ್ರಬಂಧ ರಚನೆ ಇವರ ಪ್ರಿಯವಾದ ಬರೆವಣಿಗೆಯಾಗಿತ್ತು. ಧೂಮ್ರವಲಯಗಳು, ತೂರಿದ ಚಿಂತನಗಳು, ನವಿಲಗರಿ, ಸೂರ್ಯಪಾನ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಸಂಕಲನಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಲಲಿತ ಪ್ರಬಂಧಗಳಲ್ಲಿ ಜೀವನ ರಸಿಕತೆಯಿದೆ, ತಿಳಿಯಾದ ಹಾಸ್ಯ ಹರಟೆಯ ಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ಪ್ರಬಂಧಗಳು ಆಕರ್ಷಣೀಯವಾಗಿವೆ. ಹೊಸಗನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಉದಯಕಾಲ ಎಂಬ ಕೃತಿ ಇವರ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧವಾಗಿದ್ದು ಅದರಲ್ಲಿ ಹೊಸಗನ್ನಡ ಅರುಣೋದಯ ಕಾಲದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ವಿಪುಲ ಆಕರ ಸಾಮಗ್ರಿಯ ಮೂಲಕ ವಿವೇಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕನ್ನಡ ಭಾಷಾಶಾಸ್ತ್ರ ಎಂಬ ಕೃತಿ ಕನ್ನಡ ಭಾಷಾವಿಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕುರಿತದ್ದು. ನಾನು ಕಂಡ ಅಮೇರಿಕೆ ಎಂಬುದು ಸುಂದರ ಪ್ರವಾಸ ಕಥನ. ಇವರು ಅನೇಕ ಕತೆಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ, ಅನುವಾದಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ತೆರೆಯ ಹಿಂದೆ ಎಂಬುದು ಇವರ ಒಂದು ಕಥಾಸಂಕಲನ. ಅಮೆರಿಕನ್ ನಿಗ್ರೋ ಕಥೆಗಳು ಇವರ ಅನುವಾದಿತ ಕತೆಗಳ ಸಂಕಲನ. ಬಿ.ಎಂ. ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯ, ವೆಂಕಟರಂಗೋಕಟ್ಟಿ, ಎಸ್.ಸಿ. ನಂದೀಮಠ ಮೊದಲಾದವರ ಜೀವನ ಸಾಧನೆ ಕುರಿತು ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. 'ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಕಾನೂನು ಸಾಹಿತ್ಯ' ಕಾನೂನು ಸಾಹಿತ್ಯ ಕುರಿತಂತೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಬರೆದ ಒಂದು ಆಕರ ಗ್ರಂಥವಾಗಿದೆ. ಪತ್ರಿಕಾ ವ್ಯವಸಾಯ, ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ವೃತ್ತ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು– ಇವು ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಗ್ರಂಥಗಳು. 'ನಮ್ಮ ದೇಶದ ಯೋಜನೆಗಳು' ಆರ್ಥಿಕಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಕುರಿತು ಬರೆದ ಕೃತಿ. ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮೀಕ್ಷೆ ಮತ್ತು ಆರು ಪ್ರಬಂಧಗಳು. ಸಾಹಿತ್ಯ ವಿಮರ್ಶೆ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಗ್ರಂಥಗಳು. ನಂದೀಮಠ ನೆನಪು, ರೊದ್ದ ಶ್ರೀನಿವಾಸರಾಯರು, ಕಾವ್ಯಾನಂದ ಪುಣೇಕರ, ಸಾಗರೋತ್ತರ ಕಥೆಗಳು ಇವರ ಇತರ ಕೃತಿಗಳು. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಗಾಂಧಿಸಾಹಿತ್ಯ, ಭೀಷ್ಮ ಪರ್ವಸಂಗ್ರಹ ಮೊದಲಾದ ಕೃತಿಗಳನ್ನೂ ಇವರು ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಶಿಕ್ಷಣತಜ್ಞರಾಗಿ, ದಕ್ಷ ಆಡಳಿತಗಾರರಾಗಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ವಿವಿಧ ಮಂಡಳಿಗಳ ಸಿಂಡಿಕೇಟ್, ಸೆನೆಟ್ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಇವರು ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರಿಗೆ 71 ತುಂಬಿದಾಗ ಪ್ರಬಂಧ ಪ್ರಪಂಚ ಎಂಬ ಅಭಿನಂದನ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಲಾಯಿತು. ತೂರಿದ ಚಿಂತನಗಳು, ನಾನು ಕಂಡ ಅಮೇರಿಕೆ ಗ್ರಂಥಗಳಿಗೆ ರಾಜ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ದೊರಕಿದೆ. ಇವರು 1991 ಏಪ್ರಿಲ್ 12ರಂದು ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು.

(ಜಿ.ಎಂ.ಎಚ್.)

ಧಾರವಾಡ ಶಿಲಾವರ್ಗ: ಧಾರವಾಡದ ಬಳಿ ಇರುವ ಸ್ಫಟಿಕಾತ್ಮಕ ಪದರುಶಿಲೆಗಳ (ಕ್ರಿಸ್ಟಲೈನ್ ಶಿಲ್ಟ್) ಭೂವೈಜ್ಞಾನಿಕ ನಾಮಧೇಯ (ಧಾರ್ವಾರ್ ಸಿಸ್ಟಮ್). ಆರ್.ಬಿ.ಪುಟೆ ಎಂಬಾತ ನೀಡಿದ ಹೆಸರಿದು (1886). ಧಾರವಾಡ ಪದರುಶಿಲೆಗಳು ಅಥವಾ ಧಾರವಾಡಗಳು ಎಂಬುದಾಗಿ ಕೂಡ ಈ ವರ್ಗವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವುದುಂಟು. ಇದು ಶಿಲಾರಸ, ಶಿಲಾಧೂಳು ಮುಂತಾದ ಜ್ವಾಲಾಮುಖಿ ವಸ್ತುವಿಶೇಷಗಳಿಂದ ಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಪ್ರಸ್ತರೀ (ಪದರು) ಶಿಲಾ ಸಮುದಾಯ ಎಂದೂ ಈ ಪದರು ಶಿಲಾವರ್ಗ ಗ್ರಾನಿಟಾಯ್ಡ್ ನೈಸ್‌ಗಳು ಭೂಸಂಮರ್ದದಿಂದ ಮಡಚಿ ಆರ್ದ್ರಗೊಂಡು ನಗ್ನೀಕೃತವಾದ ಬಳಿಕ ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ಸ್ತರಭಂಗವಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಜಲಜಶಿಲೆಗಳ ರೂಪಾಂತರಗಳೆಂದೂ ಭಾವಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಮುಂದೆ ಈ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಸಂಶೋಧನೆಗಳು ನಡೆದು ಧಾರವಾಡ ಶಿಲಾವರ್ಗದ ಕೆಲವು ಶಿಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಜಲಜಶಿಲೆಗಳ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ರಚನಾಕೃತಿಗಳ ಸಂದೇಹಾತೀತ ಕುರುಹುಗಳು ಸಾಕಷ್ಟು ಇರುವುದು ದೃಢಪಟ್ಟಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿನ ಪೆಂಟೆಕಲ್ಲು (ಕಾಂಗ್ಲೊಮರೇಟ್), ಸಿಕತಶಿಲೆ (ಮರಳ್ಗಲ್ಲು – ಸ್ಯಾಂಡ್ ಸ್ಟೋನ್), ಗೋಡುಕಲ್ಲು, ಸುಣ್ಣಕಲ್ಲು ಮತ್ತು ಕೆಲವು ವಿಧವಾದ ಪದರು ಶಿಲೆಗಳು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಜಲಜಶಿಲೆಗಳ ರೂಪಾಂತರಗಳೆಂದು ನಿರ್ಧರಿತವಾಯಿತು (1905).

ಘಟಕ ಶಿಲಾವಿಭಾಗಗಳು ಧಾರವಾಡ ಶಿಲಾವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಈ ಕೆಳಗಿನ ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯ ಶಿಲಾಪಂಗಡಗಳಿವೆ. ಜ್ವಾಲಾಮುಖಿ ಶಿಲೆಗಳು, ಸ್ಫಟಿಕಾಕೃತಿಯ ಪದರು ಶಿಲೆಗಳು, ರೂಪಗೆಟ್ಟ ಪ್ರಸ್ತರೀ ಶಿಲೆಗಳು, ಅಂತಸ್ಸರಿತ ಅಥವಾ ಒಳನುಗ್ಗಿದ ಅಗ್ನಿಶಿಲೆಗಳು.

ಜ್ವಾಲಾಮುಖಿ ಶಿಲೆಗಳ ಗುಂಪು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ರಾಸಾಯನಿಕ ವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ ಒಡಗೂಡಿದ ಘನೀಭೂತ ವಿವಿಧ ಶಿಲಾರಸಗಳು. ಡೈಕ್‌ಗಳು, ಶಿಲಾಧೂಳು ಮುಂತಾದ ಶಿಲಾವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ.

ಸ್ಫಟಿಕಾಕೃತಿಯ ಪದರು ಶಿಲೆಗಳ ಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿ ಕಪ್ಪು ಹಾರ್ನ್‌ಬ್ಲೆಂಡ್ ಪದರುಶಿಲೆ, ಕ್ಲೋರೈಟ್ ಪದರುಶಿಲೆ, ಅಭ್ರಕ ಪದರುಶಿಲೆ, ಕರಿ ಅಭ್ರಕ, ಕಯನೈಟ್, ಸಿಲ್ಲಿಮನೈಟಂ, ಕಾರ್ಡಿಯರೈಟ್ ಮುಂತಾದ ರೂಪಾಂತರ ಶಿಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವ ಸ್ಫಟಿಕೀಕೃತವಾದ ಖನಿಜಗಳನ್ನು ವಿವಿಧ ಪ್ರಮಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಳಗೊಂಡ ಪದರುಶಿಲೆಗಳು ಇವೆ. ಈ ಪದರುಶಿಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನ ಮೂರು ವಿಧಗಳ ವಿನಾ ಉಳಿದವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅಧಿಕ ರೂಪಾಂತರಿಸಿದ ಅಶುಭ್ರ ಜಲಜಶಿಲೆಗಳೆಂದು ಕಂಡುಬಂದಿದೆ.

ರೂಪಗೆಟ್ಟ ಅಥವಾ ವಿರೂಪಿಸಿದ ಜಲಜಶಿಲಾಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ ಪೆಂಟೆಕಲ್ಲು, ಮರಳ್ಗಲ್ಲು ಸಿಕತಶಿಲೆ, ಗೋಡುಕಲ್ಲು, ಕಬ್ಬಿಣಸಿಕತ ಮಿಶ್ರಿತ ಪಟ್ಟೆಗಲ್ಲು ಸ್ಫಟಿಕೀಕರಿಸಿದ ಸುಣ್ಣಕಲ್ಲು ಅಥವಾ ಅಮೃತ ಶಿಲೆಗಳು ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಇವೆಲ್ಲವೂ ನಿಸ್ಸಂದೇಹವಾಗಿ ಜಲಜಶಿಲೆಗಳ ರೂಪಾಂತರಗಳೆಂದು ಈಗ ಖಚಿತವಾಗಿ ನಿರ್ಣಯಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಅಗ್ನಿಶಿಲಾ ಅಂತಸ್ಸರಣಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ಷಾರ ಮತ್ತು ಅತಿಕ್ಷಾರ ಶಿಲೆಗಳೂ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಗ್ರಾನೈಟಂ ಪಾರ್ಫಿರಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವ ಸೂಕ್ಷ್ಮಕಣ ಶಿಲೆಗಳೂ ಇರುವುದಾಗಿ ಕಂಡುಬಂದಿದೆ.

ವರ್ಗೀಕರಣ ಮತ್ತು ಕಾಲ: ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡ ಶಿಲಾವರ್ಗ ತಳಭಾಗ, ಮಧ್ಯಭಾಗ ಮತ್ತು ಮೇಲುಭಾಗವೆಂದು ಮೂರು ಭಾಗಗಳಾಗಿ ವಿಭಾಗಗೊಂಡಿದೆ. ತಳಭಾಗ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸಣ್ಣಸಣ್ಣ ಆಪ್ಪಿಟಗಳಂತಿರುವ ಆದಿಜನಿತ ಅದಿಮ ಗೋಡುಶಿಲೆಗಳಿಂದ ಬೆರೆತಿರುವ ವಿವಿಧ ಜ್ವಾಲಾಮುಖಿಜ ಶಿಲೆಗಳಿಂದಲೂ ಮಧ್ಯಭಾಗ ಜ್ವಾಲಾಮುಖಿಜ ಶಿಲಾಮಿಶ್ರಿತ ಮತ್ತು ಅಂತಸ್ಸರಿತ ಅಗ್ನಿಶಿಲೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪ್ರಸ್ತರೀ ಶಿಲೆಗಳಿಂದಲೂ ಮೇಲುಭಾಗ ಮಧ್ಯಭಾಗದ ಪ್ರಸ್ತರೀ ಶಿಲೆಗಳಿಗೆ ರೂಪು ರಚನೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೊಂಚ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುವ ಪ್ರಸ್ತರೀ ಶಿಲೆಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿವೆ. ಈ ಮೂರು ವಿಭಾಗಗಳು ಅಥವಾ ವಿಂಗಡಣೆಗಳನ್ನು ಮೊದಲಿನ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಖಚಿತವಾಗಿ ಕಾಣಬಹುದೇ ವಿನಾ ಮಧ್ಯ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ, ಒತ್ತಡ ಸ್ತರಪಲ್ಲಟ ಮತ್ತು ಅಧಿಕ ರೂಪಾಂತರ ಮುಂತಾದ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಗುರ್ತಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಧಾರವಾಡದ ಶಿಲಾವರ್ಗ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾದ ಕಾಲ ಜ್ವಾಲಾಮುಖಿಯ ಶಿಲಾರಸಗಳು ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಹೊರಹೊಮ್ಮಿ ಹರಿದ್ದು ಘನೀಭೂತವಾದ ಪ್ರಕರಣದಿಂದ ಆರಂಭವಾಯಿತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಶಿಲಾರಸಗಳು ಅನೇಕ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಜಲಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿದು ಘನೀಭವಿಸಿರುವುದೂ ಕಂಡುಬಂದಿದೆ. ಅನಂತರ ಬಹುಕಾಲದ ಮೇಲೆ ಕ್ರಮೇಣ ಆಳದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚುತ್ತಲಿದ್ದ ಕಡಲು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತರೀ ಶಿಲೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ ರೂಪುರಚನೆಗಳು ಆರಂಭವಾದದೆಂದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಧಾರವಾಡ ಶಿಲಾವರ್ಗದ ಕೆಲವು ಶಿಲೆಗಳ ಶುದ್ಧವಯಸ್ಸನ್ನು ಏಕಿರಣ ಮಾಪಕ ಸಲಕರಣೆಗಳಿಂದ ಅಳೆಯಲಾಗಿದೆ. ಆ ಪ್ರಕಾರ ಶಿಲಾವರ್ಗದ ಮೇಲು ಭಾಗ ಪ್ರಾಯಶಃ 100 ಕೋಟಿಯಿಂದ 200 ಕೋಟಿ ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತೆಂದೂ ಮಧ್ಯಭಾಗದ ಶಿಲೆಗಳು ಸು.220 ಕೋಟಿಯಿಂದ 240 ಕೋಟಿ ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುವೆಂದೂ ತಳಭಾಗ 250 ಕೋಟಿ ವರ್ಷಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಹಿಂದೆ ರೂಪುಗೊಂಡಿತೆಂದೂ ಕಂಡುಬಂದಿದೆ. ಅಂದರೆ ಧಾರವಾಡ ಶಿಲಾವರ್ಗ ಸೂಚಿಸುವ ಅತ್ಯಂತ ಕಾಲ ಒಟ್ಟು ಸು.100 ಕೋಟಿ ವರ್ಷ ಮೀರಿರುವುದಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆ.

ವಿಸ್ತಾರ ಮತ್ತು ಹಂಚಿಕೆ : ಧಾರವಾಡ ಶಿಲಾವರ್ಗ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಸು.12,800 ಚದರ ಕಿಲೋ ಮೀಟರ್ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದೆ. ಇದು ಅನೇಕ ನೀಳವಾದ ಇಕ್ಕಟ್ಟು ಪದರು ಶಿಲಾಪಟ್ಟಿಗಳಂತೆ ಗ್ರ್ಯಾನಿಟಿಕ್ ನೈಸ್ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪಟ್ಟಿಗಳಾಗಿ ಹಂಚಿಕೊಂಡಿದೆ. ಇವು ಉದ್ದದಲ್ಲಿ ಸು.52 ಕಿಮೀ. ಸು. 400ಕಿಮೀ ಮೇಲ್ಪಟ್ಟು ಅಗಲದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ 800 ಕಿಮೀನಿಂದ ಬಲು ಅಗಲವಾದ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ 32 ಕಿಮೀ ವರೆಗೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಇವನ್ನು ಪದರು ಶಿಲಾ ಪಟ್ಟಿಗಳೆಂದು ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿ. ವರ್ಣನೆಯ ಸಲುವಾಗಿ ಇವನ್ನು ಪಶ್ಚಿಮ, ಮಧ್ಯಪಶ್ಚಿಮ, ಮಧ್ಯ, ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವವಲಯಗಳೆಂದು ಐದು ವಲಯಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿದೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಕಪ್ಪು ಹಾರ್ನ್‌ಬ್ಲೆಂಡ್ ಪದರುಶಿಲೆಗಳು ರಾಜ್ಯದ ಪೂರ್ವ ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕ್ಲೋರೈಟ್ ಮತ್ತು ಅಭ್ರಕ ಪದರು ಶಿಲೆಗಳು ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯ ಉತ್ತರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇತರ ಸಿಲ್ಲಿಮನೈಟ್ ಕಾರ್ಡಿಯರೈಟ್ ಮುಂತಾದ ಖನಿಜಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ಪದರುಶಿಲೆಗಳು ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹರಡಿರುತ್ತವೆ. ಧಾರವಾಡ ಶಿಲಾವರ್ಗದ ವಿವಿಧ ಶಿಲಾಭೇದಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವಲಯದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪದರುಶಿಲಾ ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಶಿಲಾವರ್ಗ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧ : ಧಾರವಾಡ ಶಿಲಾವರ್ಗವನ್ನು ಹೋಲುವ ಅಧಿಕ ರೂಪಾಂತರಗೊಂಡ ಸ್ಫಟಿಕಾಕೃತಿಯ ಪದರುಶಿಲೆಗಳು ಮತ್ತು ಇತರ ಶಿಲಾ ವಿಭೇದಗಳು ಭಾರತದ ಇತರ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದವು ರಾಜಸ್ಥಾನದ ಇರಾವತಿ ಶಿಲಾವರ್ಗ, ಗುಜರಾತಿನ ಚಂಪಾನೇರ್ ವರ್ಗ, ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದ ಸಾಸರನ್ ಸಕೋಲಿ ವರ್ಗಗಳು, ಬಿಹಾರ್, ಒರಿಸ್ಸಗಳ ಕೊಲ್ಹಾನ ಮುಂತಾದ ಶಿಲಾವರ್ಗಗಳು,

ಪೂರ್ವಘಟ್ಟಗಳ ಖಾಂಡಲೈಟ್ ಶಿಲಾವರ್ಗ. ಇವುಗಳ ಪೈಕಿ ಅನೇಕವನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಧಾರವಾಡ ಶಿಲಾವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುವು ಧಾರವಾಡ ಶಿಲಾವರ್ಗದ ಯಾವ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟವು ಎಂಬುದನ್ನು ಖಚಿತವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲು ಹೆಚ್ಚಿನ ಪರಿಶೋಧನೆಗಳು ನಡೆಯಬೇಕಾಗಿವೆ.

ಆರ್ಥಿಕ ಖನಿಜಗಳು : ಧಾರವಾಡ ಶಿಲಾವರ್ಗ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ಚಿನ್ನ, ಕಬ್ಬಿಣ, ಕ್ರೋಮಿಯಮ್, ಮ್ಯಾಂಗನೀಸ್, ಸೀಸ ಮತ್ತು ಸುರಮ ಲೋಹ ಖನಿಜಗಳ ಅದಿರುಗಳನ್ನೂ ಕಲ್ನಾರು, ಕುರುಡ, ಗಾರ್ನೆಟ್, ಗ್ರಾಫೈಟ್, ವಿವಿಧ ಸುಣ್ಣಕಲ್ಲುಗಳು, ಮ್ಯಾಗ್ನಸೈಟ್, ಕಯನೈಟ್, ಸಿಲ್ಲಿಮನೈಟ್ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಲೋಹೇತರ ಉಪಯುಕ್ತ ಖನಿಜಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿದೆ.

*

ಧಾರೇಶ್ವರ: ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಕುಮಟ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಪ್ರಾಚೀನ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರ. ಗೋಕರ್ಣ ಸಂಬಂಧವಾದ ಪಂಚಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಕುಮಟದಿಂದ 5ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ.

ಈ ಸ್ಥಳ ಪೌರಾಣಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ರಾವಣ ಗೋಕರ್ಣದಲ್ಲಿ ನೆಲಕಂಡ ಶಿವನ ಆತ್ಮಲಿಂಗವನ್ನು ಕೀಳಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದಾಗ ಆ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿದ್ದ ಗಟ್ಟಿಯಾದ ದಾರ ಕಿತ್ತುಬಂತೆಂದೂ ಅದನ್ನು ದೂರಕ್ಕೆ ಎಸೆದಾಗ ಅದು ಬಿದ್ದ ಸ್ಥಳವೇ ಧಾರೇಶ್ವರವೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ. ಇಲ್ಲಿನ ಧಾರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ತರುವಾಯದ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಬೃಹತ್ ರಚನೆಯಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅರ್ಧ ಮಂಟಪ, ಎರಡು ನವರಂಗಗಳು ಮತ್ತು ಒಂದು ಮುಖಮಂಟಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿದ್ದು ವೇಸರ ಶೈಲಿಯ ಶಿಖರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣನ ವಿಗ್ರಹವಿದ್ದರೆ, ಗರ್ಭಗೃಹದ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದುರ್ಗಾ ಮತ್ತು ಗಣಪತಿ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲೆ ನಾಲ್ಕು ಹಂತಗಳಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ಶಿಖರದಲ್ಲಿ ಭೈರವ, ಶಿವ ಮತ್ತು ನೃತ್ಯಕಾಳಿಯ ಭವ್ಯ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಬಲಮೂಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಲಭೈರವನ ಸಣ್ಣ ಗುಡಿಯಿದೆ.

1083ರ ಶಾಸನವೊಂದು ದೇವಾಲಯದ ಬಳಿ ದೊರೆತಿದ್ದು ಹೈವನರಸನ ರಾಣಿ ಪಟ್ಟಮಹಾದೇವಿ ಭದ್ದಬ್ಬರಸಿಯು ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ದಾನವನ್ನು ದಾಖಲಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನ ವಿಜಯನಗರದ ಎರಡನೆಯ ದೇವರಾಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು ಹಾಳಾಗಿದೆ. ಸಮೀಪದ ಕೆರೆಯ ಬಳಿ ಕೆಲವು ವೀರಗಲ್ಲುಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಪ್ರವಾಸಿ ಬುಕ್‍ನಾನ್ 1801 ರಲ್ಲಿ ಈ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿದ್ದ. ಎರಡನೆಯ ದೇವರಾಯ ಮತ್ತು ಸಾಳ್ವ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ಈ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದಾನ ನೀಡಿ ಹೊರಡಿಸಿದ ಎರಡು ತಾಮ್ರ ಶಾಸನಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಈತ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸಂಕ್ರಾಂತಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ರಥೋತ್ಸವ ಜರುಗುತ್ತದೆ. ಶಿವರಾತ್ರಿಯಂದು ವಿಶೇಷ ಪೂಜೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ವಿಶಾಲವಾದ ರಥಬೀದಿ ಇದ್ದು ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಿನ್ನ ಯೋಗಾನರಸಿಂಹ ಮೂರ್ತಿ ಇದೆ. ರಥ ಮರದಿಂದ ರಚಿತವಾಗಿದ್ದು ಸುಂದರ ಕೆತ್ತನೆ ಕೆಲಸದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಧಾರೇಶ್ವರದ ಬಳಿಯ ಗುಡ್ಡದಲ್ಲಿ ರಾವಣಖಂಡವೆಂಬ ಸ್ಥಳವಿದ್ದು ಅಲ್ಲಿ ಬೂದಿಗುಡ್ಡೆಗಳಿವೆ. ರಾವಣ ಇಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಈ ಸ್ಥಳದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಕುಮಟ ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿ ನಾಗಶೃಂಗ ಪರ್ವತವಿದೆ. ಸ್ಥಳೀಯವಾಗಿ ಇದನ್ನು ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಗುಹೆ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಚಿಕ್ಕಕೊಳ ನಾಗತೀರ್ಥ ಎಂದು ಹೆಸರಾಗಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿ ಅಸಂಖ್ಯ ನಾಗರಕಲ್ಲುಗಳಿವೆ. ಅಗಸ್ತ್ಯ ಗುಹೆ, ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಮತ್ತು ಯೋಗಾನರಸಿಂಹ ಗುಡಿಗಳಿವೆ. ಯಕ್ಷಗಾನ ಕೋಗಿಲೆ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಧಾರೇಶ್ವರ ಈ ಊರಿನವರು. **(ಎಸ್.ಎಚ್.ಇ.)**

ಧುತ್ತರಗಿ, ಪಿ.ಬಿ.: 1929– . ವೃತ್ತಿ ರಂಗಭೂಮಿಯ ನಟ, ನಾಟಕಕಾರ. ಪುಂಡಲೀಕಗೌಡ ಬಸವನಗೌಡ ಧುತ್ತರಗಿ ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. ಇಂದಿನ ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸೂಳೇಭಾವಿಯಲ್ಲಿ 1929 ಜೂನ್ 15 ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ಬಸವನಗೌಡ, ತಾಯಿ ಸಂಕಮ್ಮ. ಇವರ ಪೂರ್ವಜರು ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಧುತ್ತರಗಿಯಿಂದ ವಲಸೆ ಬಂದುದರಿಂದ ಅದೇ ಹೆಸರು ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಉಳಿಯಿತು. ನೇಕಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ಬಟ್ಟೆ ವ್ಯಾಪಾರ ಇವರ ಮನೆತನದ ಮೂಲವೃತ್ತಿ.

ಬಡತನದ ದೆಸೆಯಿಂದಾಗಿ ಬಸವನಗೌಡರಿಗೆ ಮಗನನ್ನು ಓದಿಸುವುದು ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ. ನಟನೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಒಲವಿದ್ದ ಬಸವನಗೌಡರು ಹಂದಿಗನೂರು ಸಿದ್ದರಾಮಪ್ಪನವರ ಕಂಪನಿಗೆ ಸೇರಿ ನಟರಾದರು. ಇದರಿಂದ ಮಗ ಖ್ಯಾತ ನಾಟಕಕಾರನಾಗಲು ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು. ಹಂದಿಗನೂರು ಸಿದ್ದರಾಮಪ್ಪನವರ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಅಂತರಂಗದ ಪ್ರತಿಭೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಸದವಕಾಶ ಧುತ್ತರಗಿಯವರಿಗೆ ದೊರೆಯಿತು. ಹೀಗಾಗಿಯೇ ಎಲ್ಲರ ಅಚ್ಚುಮೆಚ್ಚಿನವರಾದರು. ಕಂಪನಿ ಸಹವಾಸ ಬಹುದಿನ ಅಲ್ಲವೆಂಬ ವ್ಯವಹಾರಜ್ಞಾನ ಬಾಲಕ ಪುಂಡಲೀಕನಿಗೆ ಗೊತ್ತಾಗಲು ಹೆಚ್ಚು ಸಮಯ ಹಿಡಿಯಲಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ ಉದರ ಪೋಷಣೆಗಾಗಿ ನೇಕಾರಿಕೆಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿ ನಾಟಕದ ಗೀಳಿಗೆ ಓದುವ ಗೀಳನ್ನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡು ಬಡತನದಲ್ಲೂ ಅವರು ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಕಂಡುಕೊಂಡರು. ಓದುವ ಗೀಳನ್ನು ಹಿಂಗಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ಮಿತ್ರರ ಜೊತೆ ಸೇರಿ ರವೀಂದ್ರ ಗ್ರಂಥಾಲಯವನ್ನು ಹುಟ್ಟುಹಾಕಿದರು.

ನಾಟಕದ ಮೂಲಕ ಕಲಾಮೌಲ್ಯ ಮತ್ತು ಜೀವನ ಮೌಲ್ಯಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯಿಸುವ ಕಾಯಕಕ್ಕೆ ಪಾವಿತ್ರ್ಯವನ್ನು ತಂದುಕೊಡುವಲ್ಲಿ ಇವರು ನಿಷ್ಠೆಯಿಂದ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಚಿತ್ತರಗಿಯ ಶ್ರೀ ಕುಮಾರವಿಜಯ ನಾಟ್ಯಸಂಘಕ್ಕೆ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶ ಎಂಬ ನಾಟಕ ರಚಿಸಿಕೊಟ್ಟರು. ಈ ನಾಟಕ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದ ಕಂಪನಿಗೂ ನಾಟಕಕಾರರಿಗೂ ಒಳ್ಳೆಯ ಹೆಸರು ಬಂತು. ಸಂಸಾರದ ನಿರ್ವಹಣೆ ಬಹುದೊಡ್ಡ ಸಮಸ್ಯೆಯಾಗಿ ತಮ್ಮ ನಾಟಕದ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳನ್ನು ಇಲಕಲ್ ಮತ್ತು ಗೋಕಾಕದ ಕಂಪನಿಗೆ ಮಾರಿದರು. ಹಣ ತರುವಷ್ಟರಲ್ಲಿಯೇ ಇವರ ಪತ್ನಿ ನಿಧನರಾದದ್ದು ಇವರ ಬದುಕಿನ ದೊಡ್ಡ ದುರಂತ.

ಇವರು ರಚಿಸಿದ ಮಲಮಗಳು ನಾಟಕ ಗುಬ್ಬಿಕಂಪನಿಯೂ ಸೇರಿದಂತೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಎಲ್ಲ ಕಂಪನಿಗಳಲ್ಲೂ ಜಯಭೇರಿ ಬಾರಿಸಿ ಲಕ್ಷಕ್ಕೂ ಮೀರಿದ ಪ್ರಯೋಗ ಕಂಡು ವೃತ್ತಿ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ದಾಖಲೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಿತು. ಇದರೊಂದಿಗೆ ಇವರಿಗೆ ಹೆಸರು ತಂದಿದ್ದು ಸಂಪತ್ತಿಗೆ ಸವಾಲ್ ಎಂಬ ನಾಟಕ. ನಾಡಿನಾದ್ಯಂತ ಅಪಾರ ಜನಮನ್ನಣೆ ಪಡೆದು ಚಲನಚಿತ್ರವಾಗಿ ನಟ ರಾಜಕುಮಾರರನ್ನು ಮೇರು ನಟನನ್ನಾಗಿಸಿತು. ಈ ಚಲನಚಿತ್ರ ತೆಲಗು, ತಮಿಳು ಹಾಗೂ ಮಲೆಯಾಳಂ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಿಂಚಿದ್ದು ಒಂದು ಇತಿಹಾಸವೆನಿಸಿದೆ.

ಮನೆ ಎರಡು ಮನ ಒಂದು ಎಂಬ ನಾಟಕ ಬರೆದು ಬನಶಂಕರಿಯಲ್ಲಿ ತಾಲೀಮು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ (1968) ಖ್ಯಾತನಟಿ ಸರೋಜಮ್ಮ ಅವರೊಂದಿಗೆ ಪ್ರಣಯಾಂಕುರವಾಗಿ ಅವರನ್ನು ವಿವಾಹವಾದರು. ಅನಂತರ ತ್ರಿಪುರಸುಂದರಿ ನಾಟ್ಯ ಸಂಘವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ತಾವೇ ಬರೆದ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ರಂಗದ ಮೇಲೆ ತರುವ ಹೊಸ ಅಭಿಯಾನ ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಇದರಿಂದಾಗಿ

ಆರ್ಥಿಕ ಭದ್ರತೆ ದೊರೆಯಿತು. ಮತ್ತೆ ಅದೇ ವರ್ಷ ಕಂಪನಿಯ ಹೆಸರನ್ನು ಶ್ರೀ ವಿಜಯ ಕಲಾ ನಾಟ್ಯ ಸಂಘ, ಇಲಕಲ್ಲ ಎಂದು ಬದಲಾಯಿಸಿ ಹೆಸರಾಂತ ಗೋಕಾಕದ ಕಂಪನಿಗೂ ಸವಾಲೊಡ್ಡಿದರು.

ಜೀವನಾನುಭವವನ್ನು ನಾಟಕವನ್ನಾಗಿಸುವ ಚತುರತೆ ಇವರಿಗೆ ಕರಗತವಾಗಿತ್ತು. ಇವರು 31 ಸಾಮಾಜಿಕ, 9 ಐತಿಹಾಸಿಕ, 5 ಪೌರಾಣಿಕ ಹಾಗೂ 7 ಭಕ್ತಿ ಪ್ರಧಾನ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ರಂಗಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಹೊಸ ಮೆರುಗು ನೀಡಿದರು. ಇದರೊಂದಿಗೆ ರಂಗಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾದ ಸಂಪತ್ತಿಗೆ ಸವಾಲ್, ಸೊಸೆ ತಂದ ಸೌಭಾಗ್ಯ (ಮೂಲ: ಚಿಕ್ಕ ಸೊಸೆ) ಎಂಬ ನಾಟಕಗಳು ಬೆಳ್ಳಿ ಪರದೆಯ ಮೇಲೆ ಮೂಡಿಬಂದದ್ದೂ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಶೇಷ.

ನಾಡಿನ ಹೆಸರಾಂತ 35 ಕಂಪನಿಗಳು ಇವರ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಆಡಿ ಪ್ರೇಕ್ಷಕರ ಮನ ತಣಿಸಿವೆ. ಇವರ ನಾಟಕದ ಸವಿಯನ್ನುಂಡ ಅಭಿಮಾನಿಗಳು ಇವರಿಗೆ ನಾಟಕಸಾಹಿತ್ಯ ರತ್ನ, ನಾಟ್ಯಕವಿಪ್ರಕಾಶ, ನಾಟ್ಯಕವಿಪುಂಗವ, ಕವಿಶ್ರೇಷ್ಠ ರವಿಕೀರ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಬಿರುದುಗಳನ್ನಿತ್ತು ಸನ್ಮಾನಿಸಿದ್ದಾರೆ. ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ. ವೃತ್ತಿ ರಂಗಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಗಣನೀಯ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದವರಿಗೆ ನೀಡಲಾಗುವ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಡಾ. ಗುಬ್ಬಿವೀರಣ್ಣ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ ಇವರಿಗೆ ನೀಡಲಾಗಿದೆ (1999). **(ಕೆ.ಪಿ.ಜಿ.)**

ಧೋಂಡೊ ನರಸಿಂಹ ಮುಳಬಾಗಿಲ: 1848–96. ಹೊಸಗನ್ನಡದ ಅರುಣೋದಯ ಕಾಲದ ಲೇಖಕರು. ನೂರಾರು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಕನ್ನಡ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟವರು. ಧಾರವಾಡದ ಟ್ರೇನಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದ ಇವರು ಮೂರು ದಶಕಗಳ ಕಾಲ ಅಧ್ಯಾಪನ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿದ್ದರು. ಇವರ ಕನ್ನಡ ಭಾಷಾಪರಿಣತಿಯನ್ನು ಕಂಡು ಆಗಿನ ಮುಂಬಯಿ ಸರ್ಕಾರದ ಶಿಕ್ಷಣ ಖಾತೆ 1882ರಲ್ಲಿ ಇವರನ್ನು ಟ್ರೇನಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜಿನ ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ನೇಮಕ ಮಾಡಿತು. ಆಗ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ವಾತಾವರಣದಲ್ಲಿ ಮರಾಠಿಯ ಗಾಳಿ ಭರದಿಂದ ಬೀಸುತ್ತಿತ್ತು. ಇವರು ನೂರಾರು ಶಿಕ್ಷಕ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಕನ್ನಡ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನಿತ್ತು ಗ್ರಾಮಾಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಕನ್ನಡಾಭಿಮಾನ ನೆಲೆಗೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣರಾದರು. ತಮ್ಮ ವೈದುಷ್ಯ ಹಾಗೂ ಸಾತ್ವಿಕ ಸ್ವಭಾವದಿಂದಾಗಿ ಇವರು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಅಚ್ಚು ಮೆಚ್ಚಿನ ಗುರುಗಳಾಗಿದ್ದರು.

ಇವರ ಒಲವು ಪದ್ಯರಚನೆಯ ಕಡೆಗೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿತ್ತು. ತೇಜೋನೃಸಿಂಹ ಎಂಬುದು ಇವರ ಕಾವ್ಯನಾಮ. ಹಿತೋಪದೇಶವನ್ನು ಕಾವ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬಹುಶಃ ಇದು ಇವರ ಮೊದಲ ಕೃತಿ. ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರ ಮನರಂಜನಾರ್ಥವಾಗಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಗ್ರಂಥಗಳಿಲ್ಲ ಎಂಬುದನ್ನು ಮನಗಂಡು ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಅನುವಾದಿಸ ಬಯಸಿದರು. ಭವಭೂತಿಯ ಉತ್ತರರಾಮ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಅನುವಾದಿಸಿದರು. ಹದಿನಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಯಾಗಿಯೇ ಉಳಿಯಿತು. ಇದಕ್ಕೆ ಸರ್ಕಾರದಿಂದ ರೂ. 200 ಬಹುಮಾನ ದೊರೆತದ್ದರಿಂದ ಅನಂತರ ಇದು ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಆಗ ಸ್ಥಾಪನೆ ಗೊಂಡಿದ್ದ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿದ್ಯಾವರ್ಧಕ ಸಂಘ ಈ ಕೃತಿಯನ್ನೂ ಬೇರೆ ಕೆಲವನ್ನೂ ಪ್ರಕಟಿಸಿ ಇವರ ಗ್ರಂಥರಚನೆಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವನ್ನಿತ್ತಿತ್ತು. ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಇವರು ವೇಣೀಸಂಹಾರ (1883), ಮೃಚ್ಛಕಟಿಕ ಹಾಗೂ ಮಾಳವಿಕಾಗ್ನಿಮಿತ್ರ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದರು.

ವ್ಯಾಕರಣ, ಛಂದಸ್ಸುಗಳ ಮೇಲೆ ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟಾದ ಹಾಗೂ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾದ ನಿರೂಪಣೆಯುಳ್ಳ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ಇವರು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಕನ್ನಡ ಕೈಪಿಡಿ (1890) ಕನ್ನಡ ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಹಳೆಯ ವ್ಯಾಕರಣ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಹೊಸಕಾಲದ ಭಾಷೆಗೆ ಸಮನ್ವಯಗೊಳಿಸಿದುದು ಈ ಕೃತಿಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಇದರಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಇವರ ಸ್ವತಂತ್ರ ವಿಚಾರಸರಣಿ ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ವ್ಯಾಕರಣ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ಹಿರಿಯ ಕೃತಿ. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗಾಗಿ ಸುಲಭ ಮತ್ತು ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತರೂಪದಲ್ಲಿ ಬರೆಯಲಾದ ನುಡಿಗಟ್ಟು (1892) ಇವರ ಇನ್ನೊಂದು ಕೃತಿ. ಮೈಸೂರು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಬಿ. ಮಲ್ಲಪ್ಪನವರ ಶಬ್ದಾದರ್ಶಕ್ಕೆ ಇದ್ದ ಮಹತ್ವ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಇತ್ತು. ಇವರು ಇನ್ನೂ ನೌಕರಿಯಲ್ಲಿರುವಾಗಲೇ ತಮ್ಮ 48ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. *

ಧ್ರುವ: ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ವಂಶದ ಶೂರ ದೊರೆ (ಸು.780–93). 1ನೆಯ ಕೃಷ್ಣನ ಕಿರಿಯ ಮಗ. ಇವನಿಗೆ ನಿರುಪಮ, ಶ್ರೀ ವಲ್ಲಭ ಮತ್ತು ಕಲಿವಲ್ಲಭ ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳಿದ್ದುವು. ಇವನ ಅಣ್ಣನಾದ 2ನೆಯ ಗೋವಿಂದ ಅಸಮರ್ಥನೂ ವಿಷಯಲೋಲುಪನೂ ಆಗಿದ್ದರಿಂದ ನಾಸಿಕ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರ ವಹಿಸಿದ್ದ ಈತ ಮೊದಲು ಆತನನ್ನು ಧಿಕ್ಕರಿಸಿ, ಅನಂತರ ದಂಗೆಯೆದ್ದು ಅವನಿಂದ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕಸಿದು ತನ್ನ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು 780ರಲ್ಲಿ ಆರಂಭಿಸಿದ. ದೊರೆಯಾದ ಅನಂತರ ಹಿಂದಿನ ಅಂತರ್ಯುದ್ಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಸೋದರ ಇಮ್ಮಡಿ ಗೋವಿಂದನ ಪಕ್ಷ ವಹಿಸಿದ್ದ ರಾಜರಿಗೆ ಬುದ್ಧಿ ಕಲಿಸಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಮೊದಲು ಗಂಗ ಶ್ರೀಪುರುಷನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಆತನ ಮಗ ಯುವರಾಜನಾಗಿದ್ದ ಶಿವಮಾರನನ್ನು ಸೆರೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟ. ಗಂಗವಾಡಿಯನ್ನು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡ. ಅಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಮಗ ರಣಾವಲೋಕ ಸ್ತಂಭನನ್ನು ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ನೇಮಿಸಿದ. ಇವನ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿ ನದಿ ಎಲ್ಲೆಯಾಯಿತು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುನ್ನಡೆದು ಪಲ್ಲವ ದಂತಿವರ್ಮನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಕಪ್ಪವನ್ನು ಪಡೆದ (ಈ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ವೆಂಗಿಯ 4ನೆಯ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಈತನಿಗೆ ಸಹಾಯಕನಾಗಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ).

ಗಂಗರು ಮತ್ತು ಪಲ್ಲವರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ, ವೆಂಗಿಯ ಚಾಳುಕ್ಯರನ್ನು ಸಾಮಂತರ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದರಿಂದಾಗಿ ಧ್ರುವ ದಕ್ಷಿಣಾಪಥದ ಅದ್ವಿತೀಯ ನಾಯಕನಾದ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಗೂರ್ಜರ ಪ್ರತೀಹಾರ ವತ್ಸರಾಜ ಕನೂಜಿನ ಇಂದ್ರಾಯುಧನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ್ದ (ಸು.784). ಇದರಿಂದ ವತ್ಸರಾಜನ ವಿರೋಧಿಯಾದ ಬಂಗಾಲದ ಧರ್ಮಪಾಲ ಅಸೂಯೆಗೊಂಡು ವತ್ಸರಾಜನ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಬಂದ. ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಪಾಲ ಸೋತರೂ ತನ್ನ ಛಲವನ್ನು ಬಿಡದೆ ಪುನಃ ದಾಳಿಮಾಡುವ ಸನ್ನಾಹದಲ್ಲಿದ್ದ. ಹಿಂದೆ ವತ್ಸರಾಜ ಅಂತರ್ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಅಣ್ಣ ಗೋವಿಂದನಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಅವನ ಮೇಲೆ ಛಲ ಸಾಧಿಸಲು ಇದೇ ಸುಸಂದರ್ಭವೆಂದರಿತ ಧ್ರುವ ತನ್ನ ಮಗ ಗೋವಿಂದನನ್ನು ಜೊತೆಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಉತ್ತರ ಭಾರತಕ್ಕೆ ನುಗ್ಗಿದ. ವತ್ಸರಾಜ ಗಂಗಾ ಯಮುನಾ ಬಯಲಿನಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯನಿರತನಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಮಾಳವದೇಶ ಸುಲಭವಾಗಿ ಧ್ರುವನ ಕೈವಶವಾಯಿತು. ಅನಂತರ ಮುಂದೆ ನಡೆದು ಪ್ರಾಯಶಃ ಝಾನ್ಸಿ ಬಳಿ ನಡೆದ ಕದನದಲ್ಲಿ ವತ್ಸರಾಜನ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಧೂಳೀಪಟ ಮಾಡಿದ. ವತ್ಸರಾಜ ರಾಜಸ್ತಾನದ ಮರಳುಗಾಡಿನಲ್ಲಿ ತಲೆಮರೆಸಿಕೊಂಡ. ಅತ್ತ ಧರ್ಮಪಾಲ ಗಂಗಾ ಬಯಲಿನೆಡೆಗೆ ಮುಂಬರಿಯುತ್ತಿದ್ದ. ಧ್ರುವ ಆತನನ್ನೂ ಸಂಧಿಸಿ ಅವನ ಬಲವನ್ನು ಪುಡಿಮಾಡಿ ಓಡಿಸಿ ಅಪಾರ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ದೋಚಿದ. ಧ್ರುವ ತನ್ನ ಸೈನ್ಯ ಕಾರ್ಯಚರಣೆಗಳನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಹಿಂದಿರುಗಿದ.

ಇವುಗಳಿಂದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳೇನೂ ದಕ್ಷಿಣಾಪಥದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಲಿಲ್ಲವಾದರೂ ಅದ್ವಿತೀಯ ಸಾಮ್ರಾಟನಾಗಿದ್ದ ಧ್ರುವ ಉತ್ತರ ಭಾರತದ ಪ್ರಬಲ ಶಕ್ತಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಗೂರ್ಜರ ಪ್ರತೀಹಾರ ಮತ್ತು ದೊರೆಗಳನ್ನು ಬಗ್ಗಿಸಿ ಇಡೀ ಭರತ ಖಂಡದ ಅಜೇಯಪ್ರಭುವಾಗಿ ಸ್ಥಿರಗೊಂಡ.

ವೆಂಗಿಯ ಚಾಳುಕ್ಯ ಮನೆತನದ ಶೀಲಭಟ್ಟಾರಿಕಾ ಧ್ರುವನ ಪಟ್ಟದರಸಿ, ಇವನಿಗೆ ಕರ್ಕ, ಸ್ತಂಭ, ಗೋವಿಂದ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರ ಎಂಬ ಮಕ್ಕಳಿದ್ದರು. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ರಾಜ್ಯದ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯನ್ನು ನೇಮಿಸುವುದು ಧ್ರುವನ ಜೀವಿತದ ಕೊನೆಗಾಲದ ಮುಖ್ಯ ಕೆಲಸವಾಯಿತು. ಹಿರಿಯ ಮಗ ಕರ್ಕ ತಂದೆಗಿಂತಲೂ ಮುಂಚೆಯೇ ಸತ್ತಿದ್ದನಾದ್ದರಿಂದ ರಾಜ್ಯ ಸ್ತಂಭನಿಗೆ ಸೇರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಉತ್ತರ ಭಾರತದ ದಿಗ್ವಿಜಯಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡು ಅಸೀಮಶೌರ್ಯ ಮತ್ತು ಮುತ್ಸದ್ದಿತನವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದ್ದ ಮೂರನೆಯ ಮಗ 3ನೆಯ ಗೋವಿಂದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಬಲ್ಲನೆಂದು ಧ್ರುವ ತೀರ್ಮಾನಿಸಿದ. ಸ್ಥಂಭನಿಗೆ ಗಂಗವಾಡಿಯ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಇತ್ತು ಗೋವಿಂದನಿಗೆ ಯುವರಾಜ ಪಟ್ಟಕಟ್ಟಿದ (ಸು.791– 92). ಗೋವಿಂದನಿಗೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ 4ನೆಯ ಮಗ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮಾಳವ ಮತ್ತು ಗುಜರಾತ್ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ವಹಿಸಿದ. ಸು. 793ರಲ್ಲಿ ಧ್ರುವ ಮೃತನಾದ. **(ಎಚ್.ಆರ್.ಆರ್.)**

ನ

ನಂಗಪುರಂ ವೆಂಕಟೇಶ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್: ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆರಂಭ ಕಾಲದ ಹಿರಿಯ ಭಾಷಾಸೇವಕರು. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಜನಪ್ರಿಯ ವಿಜ್ಞಾನ ಸಾಹಿತ್ಯ ರಚನೆಗೆ ತೊಡಗಿದ ಮೊದಲಿಗರಲ್ಲೊಬ್ಬರು. ಆಗಿನ ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರದ ಪವನಶಾಸ್ತ್ರ ವೀಕ್ಷಣಾಲಯದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾಗಿದ್ದರು. ಸಮಾಜಸೇವೆ ಮತ್ತು ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ದೇಶೀಯ ವಿದ್ಯಾಶಾಲೆ, ಅಮೆಚೂರ್ ನಾಟಕ ಸಂಘ, ಶ್ರೀ ರಾಮಕೃಷ್ಣಾಶ್ರಮ ಮುಂತಾದ ಹತ್ತಾರು ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದರು. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ತುಂಬ ಆಸಕ್ತಿ ವಹಿಸಿ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಗೌರವ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ (1919– 21) ಮತ್ತು ಕೋಶಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ (1921– 26) ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು.

ಹೊಸಗನ್ನಡ ಭಾಷಾಭಿವೃದ್ಧಿಯ ಕಾರ್ಯಗಳು ಆರಂಭವಾದಾಗ ಇವರು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಜನಪ್ರಿಯ ವಿಜ್ಞಾನ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗಾಗಿ ಬೆಳ್ಳಾವೆ ವೆಂಕಟನಾರಣಪ್ಪನವರೊಂದಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಜ್ಞಾನ ಪ್ರಚಾರಿಣೀ ಸಮಿತಿ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿದರಲ್ಲದೆ ಅವರು ಆರಂಭಿಸಿದ ವಿಜ್ಞಾನ ಎಂಬ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಗೆ ಕೆಲಕಾಲ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿಯೂ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ವಿಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಹಲವು ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಇವರು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಬರೆದ ಜ್ಯೋತಿರ್ವಿನೋದಿನಿ ಎಂಬ ಪುಸ್ತಕ 1931ರಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನಿಂದ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಇವರು ಬಂಗಾಲಿ ಭಾಷೆಯಿಂದ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಕೆಲವು ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು: ನಟರಾಜಭಕ್ತ, ನಾಳೆ ಹೋಗುವ ನಂದ ಮತ್ತು ಮೀರಾಬಾಯಿ, ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಪರಮಹಂಸರ ಉಪದೇಶ ವಾಕ್ಯಾವಳಿ, ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಪರಮಹಂಸರ ವಚನಾಮೃತ (ಮೂರು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ) ಮತ್ತು ಸ್ವಾಮಿ ವಿವೇಕಾನಂದರ ಪತ್ರಗಳು. **(ವಿ.ಎಸ್.)**

ನಂಜ: ಸು.1725. ಕಪೋತವಾಕ್ಯ ಎಂಬ ಸಾಂಗತ್ಯ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ. ಈ ಕೃತಿಗೆ ಕಪೋತಚರಿತೆ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಉಂಟು. ಕರ್ತೃವಿನ ಹೆಸರು ಕೃತಿಯ ಆದ್ಯಂತ್ಯಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ಉಲ್ಲೇಖವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಕುವೆಂಪು ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಸಂಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ಕೈಬರೆಹದ ಪ್ರತಿಯ ಕೆ.ಬಿ. ರಕ್ಷಾಪತ್ರದಲ್ಲಿ ನಂಜಕವಿ ಎಂದಿದೆ. ಇದರ ಆಧಾರದಿಂದ ಆರ್. ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯರು ಕರ್ನಾಟಕ ಕವಿಚರಿತೆಯಲ್ಲಿ ಕಪೋತವಾಕ್ಯದ ಕರ್ತೃ ನಂಜಕವಿ ಎಂದು ಹೆಸರಿಸಿದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಭೋಜರಾಜ ಪಾಟೀಲರು ಕೃತಿಕಾರನ ಬಗೆಗೆ ವಿವೇಚಿಸಿ ಕೆಂಪುನಂಜಯ್ಯ ಇದರ ಕರ್ತೃವಾಗಿರಬಹುದೆಂಬ ನಿಲವಿಗೆ ಬಂದರೂ ಈ ವಿಷಯ ಇನ್ನೂ ಖಚಿತವಲ್ಲ ಎಂದಿದ್ದಾರೆ.

ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಿವಶರಣ ಅಂಬಿಗರ ಚೌಡಯ್ಯನ ವಚನವೊಂದರಲ್ಲಿ ಕಪೋತವಾಕ್ಯದ ಕಥೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಾಕ್ಯವೊಂದು ಹೀಗಿದೆ: ಪರಪುರುಷಾರ್ಥಿಯಾದರೆ ಬಸವಕುಮಾರನಂತಾಗಬೇಕು, ಪರಪುರುಷಾರ್ಥಿಯಾದರೆ ಕಪೋತಪಕ್ಷಿಯಂ ತಾಗಬೇಕು, ಇಂತೀ ಪರಪುರುಷಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಣವ ಕೊಟ್ಟವರುಂಟು. ನಿತ್ಯಾತ್ಮಾಂಕಿತ ಭಾಮಿನಿ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿ ವಿರಚಿತವಾದ ಶಾಂತಿಪರ್ವದ 22 ನೆಯ ಸಂಧಿಯಲ್ಲಿ ಕಪೋತಾಖ್ಯಾನ 73 ಷಟ್ಪದಿಗಳಲ್ಲಿದೆ.

ಕಪೋತವಾಕ್ಯ ಕಾವ್ಯದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಶಿವ, ಗುರುಸಿದ್ಧವೀರ, ಕೋರಣ್ಯದೈಯ್ಯ (ಕೋರಾನ್ನದೈಯ್ಯ) ಬಸವರಾಜ, ಮಡಿವಾಳ, ಸಪ್ಪಣ್ಣ, ಪ್ರಭುರಾಯ, ಕೊಟ್ಟೂರ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ, ಕಲ್ಯಾಣದೈಯ್ಯ, ಎರೆಮಲೆ ಸಿದ್ಧಮುನಿಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ, ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನೂಲಗಿರಿವಾಸ, ಕಾಶಿ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರ, ಚಂಪಕ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗೇಶರಿಗೆ ಎರಗಿದ್ದಾನೆ. ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೃತಿರಚನೆಯ ಕಾಲನಿರ್ದೇಶವಿಲ್ಲ. ಭೋಜರಾಜ ಪಾಟೀಲರು ಕಪೋತ ಚಾರಿತ್ರದ ಕರ್ತೃವಾಗಿರಬಹುದಾದ ಕೆಂಪುನಂಜಯ್ಯ ಮುರಿಗೆಯ ಶಾಂತವೀರಸ್ವಾಮಿಗಳ ಸಮಕಾಲೀನ ಹಾಗೂ ಶಿಷ್ಯನಾದುದರಿಂದ ಆತನ ಕಾಲವನ್ನು 1530 ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದಿದ್ದಾರೆ. ಭೋಜರಾಜ ಪಾಟೀಲರ ವಾದವೆಲ್ಲ ಮುರಿಗೆಯ ಶಾಂತವೀರನ ಕಾಲದ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿದೆ. ಇತ್ತೀಚಿನ ಸಂಶೋಧನೆಗಳಿಂದ ಮುರಿಗೆಯ ಶಾಂತವೀರನ ಕಾಲ ಸು.1700 ಎಂಬುದು ಖಚಿತವಾಗಿದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಅವನ ಶಿಷ್ಯನ ಕಾಲ ಸು.1700 ಆಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ಹುಲ್ಲೂರು ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಜೋಯಿಸರು ಹೇಳುವ ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ಶತಮಾನದ ಪ್ರಥಮಪಾದವನ್ನೇ ಕಪೋತವಾಕ್ಯದ ರಚನಾಕಾರನ ಕಾಲವನ್ನಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಬಹುದು.

ಕಪೋತವಾಕ್ಯದ ಉಪಲಬ್ಧಪ್ರತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಧಿಸಂಖ್ಯೆ ಹಾಗೂ ಪದ್ಯಸಂಖ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಏಕರೂಪತೆ ಇಲ್ಲ. ಇದುವರೆಗೆ ಪರಿಶೀಲಿಸಲಾದ ಪ್ರತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಧಿಸಂಖ್ಯೆ 105 ಪದ್ಯಗಳಿಂದ 398 ಪದ್ಯಗಳವರೆಗೂ ಹಿಗ್ಗಿದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಕಪೋತವಾಕ್ಯದ ಪ್ರತಿಗಳು ಹಲವಾರು ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತಗಳಿಗೆ ಆಡುಂಬೊಲವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿದೆ. ಈ ಗ್ರಂಥದ ಮೂಲವಸ್ತು ವಾಲ್ಮೀಕಿರಾಮಾಯಣ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಸಮಹಾಭಾರತಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಕಪೋತ ದಂಪತಿಗಳು ತಮ್ಮನ್ನು ಮಕ್ಕಳುಮರಿಗಳಿಂದ ಬೇರ್ಪಡಿಸಿ ಸೆರೆಹಿಡಿದ ಬೇಡನಿಗೆ, ಆತ ಚಳಿಯೆಂದಾಗ ಬೆಂಕಿಯನ್ನೂ ಹಸಿವೆ ಎಂದಾಗ ಆಹಾರವನ್ನೂ ಒದಗಿಸಲೋಸುಗ ಅದೇ ಬೆಂಕಿಗೆ ಬಿದ್ದ ಪಕ್ಷಿಗಳ ಕಥೆ ಇದರ ವಸ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ಪತಿಪತ್ನಿಯರ ಅನುರಾಗ, ಕರ್ತವ್ಯಗಳು ಸುಂದರವಾಗಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿವೆ. ಹೀಗೆ ಪರಹಿತದಿಂದಲಿ ನಡೆದ ಸತ್ಪುರುಷರ ಕರೆದುಯ್ವನು ಕೈಲಾಸಕ್ಕೆ ಎಂಬ ಸಂದೇಶವನ್ನೂ ಕವಿ ಇಲ್ಲಿ ಸಾರಿದ್ದಾನೆ. ಜನಪ್ರಿಯ ವಸ್ತುವಿನ ಕಾರಣವಾಗಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಷಟ್ಪದಿ, ಯಕ್ಷಗಾನ ಮೊದಲಾದ ಇತರ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲೂ ಈ ಕಥೆ ರೂಪುದಾಳಿದೆ.

*

ನಂಜಣಾರ್ಯ: ಸು.1650. ವೀರಶೈವ ಕವಿ. ಏಕೋರಾಮೇಶ್ವರ ಪುರಾಣ ಮತ್ತು ನೀತಿರತ್ನಾಭರಣ ಆಭರಣಗಳ ಕರ್ತೃ. ಸ್ಥಳ ಹರವಿಹಳ್ಳಿ. ಏಕೋರಾಮೇಶ್ವರ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ವಂಶಪರಂಪರೆಯ ಬಗೆಗೆ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅದರಂತೆ ಈತನ ತಂದೆ ಏಕೋತ್ತರಶತಸ್ಥಲ ವಿಶಾರದ ವೀರಣಾಚಾರ್ಯ. ಕವಿ ತನ್ನನ್ನು ಕುರಿತು ಪರಮಾವಬೋಧ ಪ್ರಸಂಗಿ, ತ್ರಿಲಿಂಗಸಂಯೋಗಿ, ಸರಸಲಕ್ಷಣಕಾವ್ಯರಚಿತನವಭಾವಕಂ, ಹರಕವೀಶ್ವರಣುಗ, ಭೋಗಮಲ್ಲೇಶನ ಲೆಂಕಂ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವಿಶೇಷಿಸಿ ಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಏಕೋರಾಮೇಶ್ವರ ಪುರಾಣದ ಕಥೆಯನ್ನು ಸಿದ್ಧರಾಮ ಗುರುವರನು ತನಗೆ ಮೊದಲು ಉಪದೇಶಿಸಿದನೆಂದೂ ಅನಂತರ ಅದನ್ನು ತಾನು ಪುರಾಣವಾಗಿ ಬರೆದಿರುವೆನೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕೃತಿಯ ಮೊದಲಲ್ಲಿ ಏಕೋರಾಮ, ಸಿದ್ಧರಾಮೇಶ, ಮುದ್ರಾಪುರಾಧೀಶ, ರಾಮಲಿಂಗ, ಶಿವ, ಭೃಂಗಿ, ಪಾರ್ವತಿ, ವೃಷಭೇಂದ್ರ, ವೀರಭದ್ರ, ವಿಘ್ನರಾಜ, ಷಣ್ಮುಖ, ರುದ್ರ ಮೊದಲಾದವರ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿದೆ. ಅನಂತರ ಉದ್ಭಟ, ಮಯೂರ, ಬಿಲ್ಹಣ, ಕಾಳಿದಾಸ, ರಾಘವಾಂಕ ಪಂಡಿತ, ಬಾಣ, ಪುಷ್ಪದಂತ, ಮಲಯರಾಜ, ಹಲಾಯುಧ, ಭೋಜ, ಸೌಂದರಗಣೇಶ್ವರ, ಕೇಶಿರಾಜಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಏಕೋರಾಮೇಶ್ವರ ಪುರಾಣ ವಾರ್ಧಕಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿದ್ದು 16 ಕಾಂಡಗಳು, 16 ಸಂಧಿಗಳು ಮತ್ತು 1463 ಪದ್ಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಇದರ ಕಥೆ ಇಷ್ಟು: ಈಶ್ವರನ ಆಜ್ಞೆಯಂತೆ ಘಂಟಾಕರ್ಣ ಗಣೇಶ್ವರ ಏಕೋರಾಮನೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಮುದ್ದಪುರದ ರಾಮರುದ್ರ ಶಿವಾಚಾರ್ಯನಿಗೆ ಸುತನಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿ ರಾಮನಾಥನಿಂದ ದೀಕ್ಷಿತನಾದ. ಮುಂದೆ ಆ ಪುರದ ಅರಸ ವೀರಭಾಸ್ಕರರಾಯನ ಸಮಕ್ಷಮದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವರೊಡನೆ ವಾದಿಸಿ ಶಿವಾಧಿಕ್ಯ ಮತ್ತು ಶಿವಭಕ್ತರ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನು ಸ್ಥಿರೀಕರಿಸಿದ. ಅನಂತರ ರಾಮಲಿಂಗನಿಂದ ಗುರುಪದವನ್ನು ಹೊಂದಿ, ವೈಷ್ಣವರಿಗೆ ವೀರಶೈವ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟ. ಮುಂದೆ ಅಯೋಧ್ಯಾನಗರಿಯ ವ್ಯಾಸದೀಕ್ಷಿತನೊಡನೆ ವಾದಿಸಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಆತನನ್ನು ಮತಾಂತರಗೊಳಿಸಿದ. ಕಡೆಗೆ ಶಂಕುಕರ್ಣನೆಂಬ ತನ್ನ ಶಿಷ್ಯನಿಗೆ ಗುರುಪಟ್ಟವನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ರಾಮನಾಥನ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಹೊಗಲು ಅಲ್ಲಿ ಶಿವ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾಗಿ ದರ್ಶನಕೊಟ್ಟು ಕೈಲಾಸಕ್ಕೆ ಒಯ್ದ. ಪುರಾಣೋಕ್ತ ಮುದ್ರಾಪುರ ಇಂದಿನ ಕಲ್ಬುರ್ಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುದನೂರು ಆಗಿದ್ದು ಇಂದೂ ಅಲ್ಲಿನ ರಾಮನಾಥ ದೇವಾಲಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಹೊಂದಿದೆ. ಈ ಪುರಾಣದ ಕಥಾನಾಯಕನಾದ ಏಕೋರಾಮರಾಧ್ಯ ವೀರಶೈವ ಪಂಚಾಚಾರ್ಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾಗಿದ್ದು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಸಮನ್ವಯ ಸೂತ್ರವೆಂಬ ಕೃತಿಯನ್ನು ಬರೆದಂತೆ ಶ್ರೀಕರಭಾಷ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಈತ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ವಚನಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುವುದರ ಬಗೆಗೆ ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿವೆ. ಈ ಪುರಾಣದ ಕೆಲವು ಪದ್ಯಗಳು ಸಂಪಾದನೆ ಸಿದ್ಧವೀರಣಾಚಾರ್ಯ ಸಂಕಲಿತ ಕೃತಿ ಲಿಂಗಸೂತ್ರ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಗೊಂಡಿವೆ. ನೀತಿರತ್ನಾಭರಣವನ್ನು ಈತ ಪರಮ ಗುರುಸಿದ್ಧ ಶಾಂತೇಶ್ವರನ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ರಚಿಸಿದ್ದುದಾಗಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 169 ಕಂದಗಳಿವೆ.

*

ನಂಜನಗೂಡು: ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಅದರ ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಳ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ತಿರುಮಕೂಡಲ ನರಸೀಪುರ, ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಚಾಮರಾಜನಗರ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಗುಂಡ್ಲುಪೇಟೆ, ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ವಾಯವ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೆಗ್ಗಡದೇವನ ಕೋಟೆ–ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿದಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 982 ಚ.ಕಿಮೀ. ಕಸಬ, ಚಿಕ್ಕಯ್ಯನ ಛತ್ರ, ಬಿಳಿಗೆರೆ, ದೊಡ್ಡ ಕವಲಂದೆ ಮತ್ತು ಹುಲ್ಲಹಳ್ಳಿ ಈ ಐದು ಹೋಬಳಿಗಳು. ಒಟ್ಟು ಗ್ರಾಮಗಳು 188. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 3,60,223.

ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಇರುವ ಸಣ್ಣ ಗುಡ್ಡಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಹುಭಾಗ ಮಟ್ಟಸ ಪ್ರದೇಶ. ಭೂಮಿ ಸುಮಾರು ಈಶಾನ್ಯದೆಡೆಗೆ ಇಳಿಜಾರಾಗಿದೆ. ಕಪಿಲಾ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ಮುಖ್ಯ ನದಿ. ಇದು ವಾಯವ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಹೆಗ್ಗಡದೇವನಕೋಟೆ ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿದು ಮುಂದೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಳಗೆ ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಂಜನಗೂಡು ಪಟ್ಟಣದ ವರೆಗೆ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಅನಂತರ ಈಶಾನ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಮುಂದುವರಿದು ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಗುಂಡ್ಲುಹೊಳೆ ಇನ್ನೊಂದು ಹೆಸರಿಸಬಹುದಾದ ನದಿ. ಇದು ಗುಂಡ್ಲುಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ ಬಂದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ನಂಜನಗೂಡಿನಲ್ಲಿ ಕಪಿಲಾ ನದಿಗೆ ಸೇರುತ್ತದೆ. ಕಣಶಿಲೆ ಮತ್ತು ಫೆಲ್ಸ್‌ಪಾರ್ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಹುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ತಳ ಶಿಲೆಗಳು. ಹೆಚ್ಚುಮಟ್ಟಿಗೆ ಎಲ್ಲೆಡೆಯೂ ಕೆಂಪು ನುರುಜು ಭೂಮಿ ಇದೆ. ಕೆಲವೆಡೆ ಕರಿ ಎರೆ ಇದೆ. ನದಿಯ ದಡಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶಾಲವಾದ ಮೆಕ್ಕಲು ಹರಹು ಉಂಟು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೋಣೂರಿನ ಬಳಿ ಕಲ್ನಾರಿನ ನಿಕ್ಷೇಪವಿದೆ. ಅಂಬಳೆ, ಒಳಗೆರೆ ಎಂಬ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಚಿನ್ನವನ್ನು ತೆಗೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಗುಂಡ್ಲುಹೊಳೆಯ ದಡಗಳಲ್ಲಿ ಸುಣ್ಣಕಲ್ಲಿನ ನಿಕ್ಷೇಪವಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೆಲವೆಡೆ ಮ್ಯಾಗ್ನಸೈಟ್ ಮತ್ತು ಕ್ರೋಮೈಟ್ ದೊರೆಯುವ ಸಾಧ್ಯತೆ ಇದೆ. ತಗಡೂರು ಮತ್ತು ಚಿನ್ನಂಬಳ್ಳಿ ಗ್ರಾಮಗಳ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ 1918 ರವರೆಗೆ ಕಾಗೆ ಬಂಗಾರವನ್ನು ತೆಗೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾಯವ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಳಪದ ಕಲ್ಲು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ.

(ಎಸ್.ಎನ್.;ಐ.ಕೆ.)

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ ಸು. 591 ಮಿಮೀ. ಮಳೆ ಕಡಿಮೆಯಾದರೂ ವ್ಯವಸಾಯ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿದೆ. ಕಪಿಲಾ ನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯಲ್ಲಿ ರಾಮಪುರ ನಾಲೆ ಮತ್ತು ಬಲದಂಡೆಯ ಹುಲ್ಲಹಳ್ಳಿ ನಾಲೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಸಾಗಿ ವಿಶಾಲವಾದ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯ ಒದಗಿಸಿವೆ. ಈಚೆಗೆ ನಿರ್ಮಿಸಲಾದ ನುಗು ಅಣೆಕಟ್ಟಿನಿಂದ ಬರುವ ನಾಲೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗಕ್ಕೆ ನೀರೊದಗಿಸುತ್ತದೆ. ಕೆರೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಕಡಿಮೆ. ಉತ್ತಮ ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಬತ್ತ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆ. ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಕಬ್ಬು, ಕಡಲೆಕಾಯಿ ಮತ್ತು ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳ ಬೆಳೆಯೂ ಉಂಟು. ಮಳೆಯನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿರುವ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಜೋಳ ಮತ್ತು ರಾಗಿ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆಗಳು. ಕಡಲೆಕಾಯಿ, ದ್ವಿದಳಧಾನ್ಯಗಳು, ಹತ್ತಿ ಇವೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣದೆಡೆಯಲ್ಲಿ ತೆಂಗಿನ

ವ್ಯವಸಾಯವೂ ಸಾಕಷ್ಟಿದೆ. ನಂಜನಗೂಡಿನ ಸುತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ರಸಬಾಳೆ ಉತ್ತಮ ದರ್ಜೆಯದೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ವ್ಯವಸಾಯ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಕಡಿಮೆ. ಆದರೆ ನೇಯ್ಗೆ ಮತ್ತು ರೇಷ್ಮೆ ಉದ್ಯಮಗಳು ಸಣ್ಣ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿವೆ. ಮೈಸೂರು ನಗರದಲ್ಲಿ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ವಿಸ್ತರಿಸಿದಂತೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ತಲೆ ಎತ್ತಿವೆ. ನಂಜನಗೂಡು ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಉದ್ಯಮಗಳಿವೆ. ಮೈಸೂರು–ಚಾಮರಾಜನಗರ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು–ಗುಂಡ್ಲುಪೇಟೆ ಉದಕಮಂಡಲ ಹೆದ್ದಾರಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮೂಲಕ ಹಾದುಹೋಗುತ್ತವೆ. ಮೈಸೂರು ಚಾಮರಾಜನಗರ ತಿರುಚ್ಚಿರಾಪಲ್ಲಿ ರಸ್ತೆ ನಂಜನಗೂಡಿನ ಬಳಿ ಕವಲೊಡೆದು ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸಾಗುತ್ತದೆ. ನಂಜನಗೂಡು–ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರ, ನಂಜನಗೂಡು–ಹುಲ್ಲಹಳ್ಳಿ, ಕವಲಂದೆ–ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲ ರಸ್ತೆಗಳು ಇತರ ಮುಖ್ಯ ಹಾದಿಗಳು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುತ್ ಸೌಕರ್ಯ ಸಾಕಷ್ಟಿದೆ. ಗ್ರಾಮೀಣ ವಿದ್ಯುತ್ ಸೌಲಭ್ಯ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುತ್ ಚಾಲಿತ ಪಂಪುಗಳು ಉಪಯೋಗದಲ್ಲಿವೆ. ಹಲವು ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಅಂಚೆ, ದೂರವಾಣಿ ಮತ್ತು ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳು, ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಮತ್ತು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳು ಇವೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹದಿನಾರು, ಕಳಲೆ **(ನೋಡಿ)** ಹಿಂದೆ ಪಾಳೆಯ ಪಟ್ಟಿನ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿದ್ದುವು. ಕಳಲೆ, ಹೆಡತಲೆ **(ನೋಡಿ)**, ಸುತ್ತೂರು **(ನೋಡಿ)** ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ದೇವನೂರು ಮತ್ತು ಸುತ್ತೂರಿನ ವೀರಶೈವ ಮಠಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದವು. ಗಂಗರ ಕಾಲದ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯುಳ್ಳ ಇಮ್ಮಾವು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ರಾಮದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಚತುರ್ಭುಜ ಲಕ್ಷ್ಮಣ ಕುತೂಹಲಕಾರೀ ವಿಗ್ರಹ. ನಂಜನಗೂಡಿನಿಂದ ಸು. 15 ಕಿಮೀ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿರುವ ನಗರ್ಲೆ ಚೋಳರ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದ ಊರು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ದುರ್ಗಾಪರಮೇಶ್ವರಿ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಜೀರ್ಣವಾದ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿ ಇವೆ. ನೇರಳೆಯಲ್ಲಿ ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಹೆಮ್ಮರಗಾಲದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಕಾಲದ ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಗುಡಿ ಇದೆ. ಕಳಲೆ, ಹೆಮ್ಮರಗಾಲ ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ವಾರ್ಷಿಕ ಜಾತ್ರೆ ಜರುಗುತ್ತದೆ. ನಂಜನಗೂಡಿನ ಸಮೀಪದ ಗೋಳೂರಿನ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮೂಲ ಶಿಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರ (ವಿದ್ಯಾಪೀಠ) ಇದೆ.

ನಂಜನಗೂಡು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಮೈಸೂರಿನಿಂದ ದಕ್ಷಿಣ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 24 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಕಪಿಲಾ ನದಿಯ ಬಲದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಇದು ಕರ್ನಾಟಕದ ಮುಖ್ಯಯಾತ್ರಾ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 48,232. ಮೈಸೂರು–ಚಾಮರಾಜನಗರ ರೈಲುಮಾರ್ಗದ ನಿಲ್ದಾಣವಾಗಿಯೂ ಮೈಸೂರು–ಉದಕಮಂಡಲ ಹೆದ್ದಾರಿಯ ಪಕ್ಕದಲ್ಲೂ ಇದ್ದು, ಸುತ್ತಲ ಅನೇಕ ಊರುಗಳೊಡನೆ ಉತ್ತಮ ರಸ್ತೆ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಈ ಊರು ಈ ಸುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಬಟ್ಟೆ ಗಿರಣಿ, ಕಾಗದದ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಮತ್ತು ಔಷಧ ಮತ್ತು ಸುಗಂಧ ದ್ರವ್ಯಗಳ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಕೆಲವು ಬತ್ತದ ಗಿರಣಿಗಳು, ಮರ ಕೊಯ್ಯುವ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳೂ ಇವೆ. ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿಗೆ ರೇಷ್ಮೆ ವ್ಯಾಪಾರ ಮತ್ತು ರೇಷ್ಮೆ ನೂಲುವ ಉದ್ಯಮವಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಟ್ಟದ ಆಸ್ಪತ್ರೆ ಮತ್ತು ಪಶುವೈದ್ಯಶಾಲೆ ಇವೆ. ಹಲವು ಶಾಲೆಗಳು ಮತ್ತು ಒಂದು ಪ್ರಥಮ ದರ್ಜೆ ಕಾಲೇಜು ಇವೆ. ಊರು ಪುರಸಭಾ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ. ಪ್ರತಿ ಶುಕ್ರವಾರ ಸಂತೆ ಜರುಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ತೀರ್ಥಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿದ್ದ ಈ ಊರು ಉಮ್ಮತ್ತೂರು ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಮತ್ತು ಕಳಲೆಯ ಅರಸರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಛ್ರಾಯ ಸ್ಥಿತಿಗೇರಿತು. ಸುಮಾರು ಈ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಕೋಟೆಯ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಊರಿನ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೆಲವೆಡೆ ಗುಂಡ್ಲುಹೊಳೆಯ ದಡದಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದ ವಿಶೇಷ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದಿಂದ ನಂಜನಗೂಡು ವೈಭವಯುತವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು.

ಶ್ರೀಕಂಠೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ನಂಜನಗೂಡು

ನಂಜನಗೂಡು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು ಇಲ್ಲಿನ ಶ್ರೀಕಂಠೇಶ್ವರ (ನಂಜುಂಡೇಶ್ವರ) ದೇವಾಲಯದಿಂದ. ಪವಿತ್ರತೆಯಲ್ಲೂ ಪರಿಮಾಣದಲ್ಲೂ ಬೃಹತ್ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಗಳಿಸಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯ ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಿರಿವಂತ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ದೇವಾಲಯ ಊರಿನ ಪೂರ್ವದಂಚಿನಲ್ಲಿ ಕಪಿಲಾ ಮತ್ತು ಗುಂಡ್ಲುಹೊಳೆ (ಕೌಂಡಿಣ್ಯ ನದಿ) ಇವುಗಳ ಸಂಗಮ ಸ್ಥಾನದಿಂದ ಅನತಿದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ನದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವಾಹ ಬಂದಾಗ ಸಂಗಮಸ್ಥಾನ ದೇವಾಲಯದಿಂದ ಕೇವಲ ನೂರು ಗಜ ದೂರದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಶ್ರೀಕಂಠೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ಕಟ್ಟಡ. 385' ಉದ್ದ 160' ಅಗಲವಾಗಿದ್ದು ಕರ್ನಾಟಕದ ಬೃಹತ್ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲೊಂದಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 147 ಕಂಬಗಳಿದ್ದು ಒಟ್ಟು ಆಚ್ಛಾದಿತ ಪ್ರದೇಶ 52,000 ಚದರ ಅಡಿಗಳಷ್ಟಿದೆ. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಇದು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲೇ ಅತಿ ದೊಡ್ಡ ದೇವಾಲಯ. ದೇವಾಲಯ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಹೊರಗೋಡೆಗಳು ಸು. 12' ಎತ್ತರವಾಗಿದ್ದು ಸುತ್ತಲೂ ದಕ್ಷಿಣ, ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಮೇಲೆ ಹಿಂಭಾಗಕ್ಕೆ ಗೋಡೆ ಮತ್ತು ಮುಂದೆ ಕಂಬಸಾಲು ಇರುವ ಕೈಸಾಲೆ ಇದೆ (ಈಗ ದಕ್ಷಿಣದ ಕೈಸಾಲೆಯನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿಯೂ ಉತ್ತರದ್ದನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮುಚ್ಚಲಾಗಿದೆ). ಮೇಲೆ ಸುತ್ತಲೂ ದೇವ ಮತ್ತು

ಇತರ ಶಿಲ್ಪಗಳಿರುವ ಗಚ್ಚಿನಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಕೋಷ್ಠಗಳ ಹಾರ ಇದೆ. ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿನ ಮಹಾದ್ವಾರದ ಮುಂದೆ ಇಕ್ಕಡೆ ಕೈಸಾಲೆಯಿರುವ ಒಂದು ಮುಖಮಂಟಪವಿದೆ. ಮಹಾದ್ವಾರ ಬೃಹತ್ ರಚನೆ. ಒಳಚಾವಣಿ ಎತ್ತರ ಸು. 18' ವಿಶಾಲ ಮಂಟಪದಂತಿರುವ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿನ ದಪ್ಪ ಎತ್ತರದ ಬಾಗಿಲ ತೋಳುಗಳ ಮೇಲೆ ಮೋಹಿನಿ, ದ್ವಾರಪಾಲಕ ಮೊದಲಾದ ಶಿಲ್ಪಾಲಂಕರಣವಿದೆ. ಮಹಾದ್ವಾರದ ಮೇಲೆ ಏಳು ಅಂತಸ್ತಿನಲ್ಲಿ ಎದ್ದಿರುವ ಸು. 120' ಎತ್ತರವಿರುವ ಬೃಹತ್ ಗೋಪುರವಿದೆ. ಗೋಪುರದ ಮೇಲ್ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನ ಗಿಲೀಟಿನ 10'ಗೂ ಎತ್ತರವಾಗಿರುವ ಏಳು ಕಳಶಗಳನ್ನು ಅಷ್ಟೇ ಎತ್ತರದ ಎರಡು ಕೊಂಬುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಸಾಲಾಗಿ ಜೋಡಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಮಹಾದ್ವಾರದಿಂದ ಒಳಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಿದ್ದಂತೆಯೇ ದೊಡ್ಡ ತೆರೆದ ಅಂಗಳವಿದೆ. ಇದರ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ ಒಂದು ವಸಂತ ಮಂಟಪವಿದೆ. ಈ ಅಂಗಳದ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಪಾಕಶಾಲೆ ಮತ್ತು ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಗ್ರಾಣ ಇವೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವಿದೆ. ಅಂಗಳದ ಇಕ್ಕೆಲದಲ್ಲೂ ಎತ್ತರದ ಎರಡು ಕಂಬಸಾಲುಗಳು ಉದ್ದುದ್ದವಾಗಿ ಹಬ್ಬಿದ್ದು ಒಳಸಾಲಿನ ಹಿಂದಿನ ಅಂಕಣಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಂಗಳದ ಹಿಂದೆ ದೇವಾಲಯದ ಹಿಂಗೋಡೆಯ ವರೆಗೂ ಇರುವ ಈ ಭಾಗ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಆಚ್ಛಾದಿತವಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಅಂಗಳಕ್ಕಿಂತ ಸ್ವಲ್ಪ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಗುಡಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಭಾಗವನ್ನೆಲ್ಲ ಉದ್ದುದ್ದವಾಗಿ ಹಬ್ಬಿರುವ ಕಂಬಸಾಲುಗಳಿಂದ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಂಗಳದಿಂದ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದಂತೆಯೇ ಮೊದಲು ಸಿಗುವುದು ಬಸವನಕಟ್ಟೆ. ಇದು ವಸಂತಮಂಟಪದ ಎದುರಿಗೆ ಇರುವ ವಿಶಾಲವಾದ ಜಗತಿ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಮಧ್ಯಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಚಾವಣಿಯನ್ನೂ ಮೀರಿ ಮೇಲೆ ಎದ್ದಿರುವ ಅಷ್ಟಮುಖದ ಶಿಲಾದೀಪ ಸ್ತಂಭವಿದೆ. ಇದರ ಈಶಾನ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬೃಹನ್ನಂದಿಯ ಗುಡಿ ಇದೆ. ಕಟ್ಟೆಯ ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿ ಎತ್ತರವಾದ ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿರುವ ತಾಂಡವೇಶ್ವರ ಗುಡಿ ಇದೆ. ಕಟ್ಟೆಯ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಮತ್ತೊಂದು ಮಹಾದ್ವಾರವಿದೆ. ಈಗ ಇದು ಕಟ್ಟಡದ ಒಳಗೆ ಸೇರಿಹೋಗಿದ್ದರೂ ಹಿಂದೆ ಇದೇ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವಾಗಿತ್ತು. ಇದರ ಕೆಳಭಾಗ ಕಲ್ಲಿನ ಕಟ್ಟಡವಾಗಿದ್ದು, ಇದರ ಚಾವಣಿಯ ಮೇಲೆ ಐದು ಅಂತಸ್ತು ಮತ್ತು ಗಿಲೀಟಿನ ಐದು ಕಲಶಗಳಿರುವ ಸು. 60' ಎತ್ತರದ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಮತ್ತು ಗಾರೆಯ ಶಿಖರವಿದೆ. ಈ ಮಹಾದ್ವಾರಕ್ಕೆ ಸೇರಿದಂತೆಯೇ ಬಲಪಾರ್ಶ್ವ ಮತ್ತು ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಚಿಕ್ಕ ಗುಡಿಗಳಿವೆ. ಎಡಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ನವಗ್ರಹಗಳಿರುವ ಒಂದು ಆವರಣವೂ ಅದರ ಹಿಂದೆ ಯಜ್ಞಶಾಲೆಯೂ ಇವೆ. ಈ ಮಹಾದ್ವಾರದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕಿರುವುದೇ ಶ್ರೀಕಂಠೇಶ್ವರ ಲಿಂಗವಿರುವ ಮೂಲಗುಡಿ. ಮೂಲಗುಡಿ ಮತ್ತು ಮಹಾದ್ವಾರದ ಮಧ್ಯೆ ಒಂದು ಕಲ್ಲಿನ ಬಲಿಪೀಠ ಮತ್ತು ಕಲ್ಲಿನ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಹಿತ್ತಾಳೆಯ ಹೊದಿಕೆಯಿರುವ ಸು. 25' ಎತ್ತರದ ಮರದಯಷ್ಟಿ ಇರುವ ಧ್ವಜಸ್ತಂಭ ಇವೆ.

ಮೂಲ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗುಡಿ, ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಪಥ ಮತ್ತು ಮುಂದೆ ಎರಡು ಕಂಬಗಳಿರುವ ಒಂದು ಒಳಮಂಟಪ ಇದೆ. ಇದರ ಮುಂದೆ 9 ಕಂಬಗಳ ಸಭಾಮಂಟಪವಿದೆ. ಇದು ಹಿಂದೆ 16 ಕಂಬಗಳಿದ್ದ ಮಂಟಪ. ಕೆಲವು ಕಂಬಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಗೋಡೆಗಳನ್ನೆತ್ತಿ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಉತ್ಸವ ವಿಗ್ರಹವಿರುವ ಒಂದು ಗುಡಿಯನ್ನೂ ಮುಂದೆ ಎರಡು ಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ಮೂರು ಲಿಂಗಸ್ಥಾಪಿತ ಕೋಣೆಗಳನ್ನೂ ಅಳವಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮಂಟಪದ ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದೆಡೆಗೆ ದ್ವಾರಗಳಿವೆ. ದಕ್ಷಿಣದ್ವಾರದ ಬಲಗಡೆ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ, ಎಡಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ಲಿಂಗಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲೂ ಹೊರಗಡೆ ಕೆಲವು ಲಿಂಗಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮೂಲ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಎಡಗಡೆ ಒಂದು ವಿಷ್ಣು ಗುಡಿ, ಅದರ ಹಿಂದೆ ಚಂಡಿಕೇಶ್ವರ ಗುಡಿ ಇವೆ. ಈ ಘಟಕದ ವಾಯವ್ಯದಲ್ಲಿ, ಗರ್ಭಗುಡಿ ಮತ್ತು ಸಭಾಮಂಟಪವಿರುವ ಪಾರ್ವತಿ ಗುಡಿ ಇದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರಾಕಾರದ ಗೋಡೆಗೂ ಅದರ ಸದ್ಯ ಮುಂದಿನ ಕಂಬಸಾಲಿಗೂ ಮಧ್ಯೆ ಇರುವ ಅಂಕಣಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ದೇವರುಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣದ ಗೋಡೆಗೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಅಂಗಳದ ನೇರದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಶೈವಪುರಾತನ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಮುಂದೆ ಲಿಂಗಗಳೂ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ಮತ್ತು ಅವರ ಪತ್ನಿ ಪುತ್ರರ ವಿಗ್ರಹಗಳಿರುವ ಒಂದು ಕೋಣೆಯೂ ಪಶ್ಚಿಮದ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಲಿಂಗಗಳೂ ಮತ್ತು ಇತರ ಕೆಲವು ವಿಗ್ರಹಗಳೂ ಇವೆ. ಉತ್ತರದ ಗೋಡೆಗೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಉಗ್ರಾಣದ ಬಳಿಯಿಂದ ಸಾಲಾಗಿ ಲೀಲಾಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ. ಪಾರ್ವತಿ, ಚಂಡಿಕೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ತಾಂಡವೇಶ್ವರ ದೇವರುಗಳ ಗರ್ಭಗುಡಿಗಳ ಮೇಲೆ ಚಿಕ್ಕದಾದ ಗಾರೆಯ ಶಿಖರಗಳಿವೆ.

ಇಡೀ ದೇವಾಲಯ ಒಂದು ಕಾಲದ ರಚನೆಯಲ್ಲ. ದೇವಾಲಯದ ಬೆಳವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಘಟ್ಟಗಳನ್ನಾದರೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಶ್ರೀಕಂಠೇಶ್ವರ ಲಿಂಗ, ಗರ್ಭಗುಡಿ, ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಪಥ ಮತ್ತು ಬಹುಶಃ ಒಳಮಂಟಪ ಬಹು ಪ್ರಾಚೀನವಾದುವು. ಈ ಭಾಗ ಕುಳ್ಳಾದ ಚಿಕ್ಕ ಕಟ್ಟಡ. ಗೋಡೆ ಸರಳವಾಗಿ ಚಪ್ಪಡಿಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಹೊರಮೈಯಲ್ಲಿ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅರೆಗಂಬಗಳು, ಮೇಲೆ ಬಳುಕಿದ ಕಪೋತ ಇವೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಚಿಕ್ಕ ಯಾಳಿ ಸಾಲಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಉತ್ತರ, ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದ ಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಿರಿದಾದ ಜಾಲಂಧ್ರಗಳಿವೆ. ಒಳ ಮಂಟಪದ ಕಂಬಗಳು ದುಂಡು ರೀತಿಯವು. ಬಹು ಕುಳ್ಳು. ಈ ವಾಸ್ತು ಅಂಶಗಳಿಂದ ಈ ಭಾಗ ಗಂಗರ ಅಥವಾ ಚೋಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ 10–11ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿರಬಹುದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇದರ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಮಾದರಿಯ ಕಂಬಗಳಿವೆ. ಕಂಬರೀತಿಗಳಿಂದ ಮಂಟಪ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸು. 13ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ್ದೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು (ಮೂಲಗುಡಿಯ ಮುಂಭಾಗದ ಕೋಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ಲಿಂಗಗಳು 19ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾದವು). ಈ ಭಾಗದ ಮುಂದಿರುವ ಬಲಿಪೀಠ ಸಹ ಬಹುಶಃ ಈ ಕಾಲದ್ದು. ಒಳಗಿನ ಮಹಾದ್ವಾರದ ಕಲ್ಲಿನ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇಕ್ಕೆಲದಲ್ಲೂ ಹಂಪೆಯ ರಚನೆಗಳನ್ನು ಹೋಲುವ ಕಂಬಗಳಿವೆ. ಮೇಲಿನ ಗಾರೆಯ ಗೋಪುರ ವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲೂ ವಿಜಯನಗರ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ (1509–29) ಒಂದು ದತ್ತಿ ಶಾಸನವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಮಹಾದ್ವಾರ ಮತ್ತು ಗೋಪುರ ಅವನ ಕಾಲದ ರಚನೆಯಿರಬಹುದು. ಪಾರ್ವತಿ ಮತ್ತು ನಾರಾಯಣ ಗುಡಿಗಳು ಮತ್ತು ಬಸವನ ಕಟ್ಟೆಯ ಮೇಲಿರುವ ದೀಪಸ್ತಂಭ ಸಹ ಇದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಮೈಸೂರು ಅರಸರು, ಕಳಲೆಯ ದಳವಾಯಿಗಳು ಮತ್ತು ದಿವಾನ್ ಪೂರ್ಣಯ್ಯ ಇವರು ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಮಾರ್ಪಾಡುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾಂದರ್ಭಿಕ ಸಾಕ್ಷ್ಯಗಳಿವೆ. ಆದರೆ ಯಾವ ಯಾವ ಭಾಗಗಳು ರಚಿತವಾದುವೆಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸುವುದು ಕಷ್ಟ. ದೇವಾಲಯ ಇಂದಿನ

ರೂಪವನ್ನು ತಳೆದುದು ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಗೆ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಲೂ ಹಬ್ಬಿರುವ ಸಾಲುಕಂಬಗಳು ಚತುರ್ಮುಖವಾಗಿದ್ದು ಮಧ್ಯೆ ಮಧ್ಯೆ ಅಷ್ಟಕೋನವಾಗಿ ಒಡೆದಿರುವ ರೀತಿಯವು. ಈ ಕಂಬಗಳು ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಮೇಲಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳ ರೀತಿಯಿಂದ ಇವು ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಟ್ಟಿಗೆ 18–19ನೆಯ ಶತಮಾನದವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. 1820ರ ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ದೇವಾಲಯದ ಬದಲಾವಣೆಗಳನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ ಹಿಂದಿದ್ದ ಹಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡು ಇಂದಿನ ಕಟ್ಟಡವನ್ನು ರೂಪಿಸಿದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದಿರುವ ಮಹಾಗೋಪುರವನ್ನು ಅವರು 1845ರಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದರು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಾಸನ ಮಹಾದ್ವಾರದ ದೂಲದ ಮೇಲೆ ಇದೆ. ಬಹುಶಃ ಇದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯದ ಇಂದಿನ ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಮಹಾದ್ವಾರದ ಮುಂದಿರುವ ಅನೇಕ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸುಂದರ ಮಂಟಪ ಸು. 1900ರಲ್ಲಿ ನೀಲಗಿರಿ ಮುದ್ದಣ್ಣ ಎಂಬುವರು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದು.

ಈ ಬೃಹತ್ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಸು.200ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ವಿಗ್ರಹಗಳು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತವಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಧದಷ್ಟು ಲಿಂಗಗಳು. ನಂಜುಂಡೇಶ್ವರ ಲಿಂಗ ಹಳೆಯದು. ಪೀಠಯುತವಾಗಿ ಸು. 3" ಎತ್ತರವಿದೆ. ಇತರ ಹೆಚ್ಚಿನ ಲಿಂಗಗಳು ಬೇರೆಬೇರೆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದವು. ಹೆಚ್ಚಿನವು ಪ್ರಾಕಾರದ ಗೋಡೆಗೆ ಸೇರಿದಂತಿರುವ ಒಳಸಾಲಿನಲ್ಲಿವೆ. ಕೆಲವು ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಸಭಾಮಂಟಪದಲ್ಲಿಯೂ ದೇವಾಲಯದ ಈಶಾನ್ಯ ಮತ್ತು ವಾಯುವ್ಯ ಭಾಗದ ಕೋಣೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಬಿಡಿಬಿಡಿಯಾಗಿಯೂ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿವೆ. ನಾರಾಯಣ ಮತ್ತು ಪಾರ್ವತಿ ಗುಡಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮೂಲ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಸು. 13–14ನೆಯ ಶತಮಾನದವು. ಪಾರ್ವತಿ ಸುಂದರ ಶಿಲ್ಪ. ಇದರಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯ ಛಾಯೆಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಒಳಗಿನ ಮಹಾದ್ವಾರದ ಮುಂಕೋಣೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯ ಒಂದು ನೃತ್ಯ ಗಣಪತಿ ಇದೆ. ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ, ಹಿಂದಿನ ಪ್ರಾಕಾರ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿರುವ ಷಣ್ಮುಖ ಮತ್ತು ಉಚ್ಛಿಷ್ಟ ಗಣಪತಿ ಮೂರ್ತಿಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವುಳ್ಳ ಕೃತಿಗಳು. ದೇವಾಲಯದ ಬಹುಮುಖ್ಯ ಶಿಲ್ಪಗಳೆಂದರೆ ದೇವಾಲಯದ ಬಲಪ್ರಾಕಾರ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿರುವ ಶೈವಪುರಾತನರ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಮತ್ತು ಎಡಸಾಲಿನಲ್ಲಿರುವ ಲೀಲಾಮೂರ್ತಿಗಳು. ಪುರಾತನರು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ 63 ಎಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ 66 ವಿಗ್ರಹಗಳು ಮೂರು ಮೂರರಂತೆ 22 ಗುಂಪುಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಸುಮಾರು ಆಳೆತ್ತರದ ಈ ವಿಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದೂ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿವೆ. ಸು. 4 ರಿಂದ 5" ಎತ್ತರವಿರುವ ಚಂದ್ರಶೇಖರ, ಕಾಲಸಂಹಾರ, ಅಂಧಕಾಸುರಮರ್ದನ, ಲಿಂಗೋದ್ಭವ ಮೊದಲಾದ 25 ಆಗಮೋಕ್ತ ಶಿವಲೀಲಾಮೂರ್ತಿಗಳೂ ಆಗಮ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಶಿಲ್ಪಸೌಂದರ್ಯದಿಂದಲೂ ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿವೆ. ಈ ಗುಂಪಿನ ದಕ್ಷಿಣಾಮೂರ್ತಿ ಆಕರ್ಷಕ ಕೃತಿ. ಪುರಾತನರು ಮತ್ತು ಲೀಲಾಮೂರ್ತಿಗಳ ವಿಗ್ರಹಗಳ ಗುಂಪುಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೋ ಕೆಲವು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ನಂಜನಗೂಡಿನವು ದೊಡ್ಡವೂ ಸುಂದರವೂ ಆಗಿವೆ. ಲೀಲಾ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ಮಾಡಿಸಿದರೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಐತಿಹಾಸಿಕ ದಾಖಲೆಗಳಿವೆ. ಪುರಾತನರ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಸಹ ಇದೇ ಕಾಲದ ರಚನೆಗಳಿರಬಹುದು. ಉತ್ಸವ ವಿಗ್ರಹದ ಗುಡಿಯ ನೇರ ಎದುರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಕಾರ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕಗೊಳಿಸಿರುವ ಒಂದು ಕೋಣೆಯಲ್ಲಿ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ಮತ್ತು ಅವರ ನಾಲ್ವರು ಪತ್ನಿಯರ ಆಳೆತ್ತರದ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನಿಡಲಾಗಿದೆ. ಒಡೆಯರ ಕಾಲದ ವ್ಯಕ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಇವು ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದುವು. ಬಸವನಕಟ್ಟೆಯ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿರುವ ಸು. 8 ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ನಂದಿ ಈ ದೇವಾಲಯದ ಬಹು ಭವ್ಯಶಿಲ್ಪ. 1644ರಲ್ಲಿ ದಳವಾಯಿ ವಿಕ್ರಮರಾಯ ಇದನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನೆಂದು ಅದರ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಲೋಹವಿಗ್ರಹಗಳೂ ಸಾಕಷ್ಟು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಪಾರ್ವತೀ ಸಮೇತ ಚಂದ್ರಶೇಖರ, ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ, ಪಾರ್ವತಿ, ಗಣಪತಿ, ಚಂಡಿಕೇಶ್ವರ, ಶ್ರೀಭೂಸಮೇತ ನಾರಾಯಣ, ತಾಂಡವೇಶ್ವರ ಮೊದಲಾದ ಲೋಹದ ಉತ್ಸವಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ 63 ಪುರಾತನರ ಲೋಹವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಇವು 1739–59ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ದಳವಾಯಿಯಾಗಿದ್ದ ಕಳಲೆ ನಂಜರಾಜಯ್ಯ ಮಾಡಿಸಿಕೊಟ್ಟವು.

ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಾಕಾರದ ಹಾರದ ಕೋಷ್ಠಗಳಲ್ಲಿ ಗಾರೆಯಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ 122 ದೇವಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರು, ವೀರಭದ್ರ, ನಾರಾಯಣ, 10 ವಿಧದ ದಕ್ಷಿಣಾಮೂರ್ತಿಗಳು, 7 ವಿಧದ ತಾಂಡವೇಶ್ವರ ಮೂರ್ತಿಗಳು, 16 ವಿಧದ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ವಿಗ್ರಹಗಳು, 25 ಲೀಲಾಮೂರ್ತಿಗಳು, 32 ವಿಧದ ಗಣಪತಿಗಳು, ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯರು ಮೊದಲಾದವು ಇದ್ದು ಇವು ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರ ಅಧ್ಯಯನ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಬಹುಮುಖ್ಯವಾಗಿವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಮಹಾದ್ವಾರದ ಒಳಗೆ ಅಂಗಳದ ಸುತ್ತಲ ಹಾರದಲ್ಲೂ ಇದೇ ರೀತಿಯ ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ. ಇವೂ 19ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ರಚನೆಯಾದವು.

ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿರುವ ಅನೇಕ ವಸ್ತುವಾಹನಗಳಿವೆ. ದೊಡ್ಡ ತೇರು ಮತ್ತು ಪಾರ್ವತಿಯ ತೇರುಗಳು 1819ರಲ್ಲಿ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ಮಾಡಿಸಿಕೊಟ್ಟದ್ದು. ಇವರೂ ಇವರ ಪತ್ನಿಯರೂ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಬೆಳ್ಳಿಕುದುರೆ ವಾಹನ (1830), ಬೆಳ್ಳಿ ಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಬೆಳ್ಳಿ ಆನೆ (1834), ಬೆಳ್ಳಿ ಬಸವ (1848), ರುದ್ರಾಕ್ಷಿ ಮಂಟಪ, ಗಜರಥ (1847), ಕುದುರೆ ವಾಹನ (1847), ಕೈಲಾಸವಾಹನ (1852) ಶೇಷವಾಹನ ಮೊದಲಾದವು ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿವೆ. ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನ್ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಪಂಚರತ್ನ ಖಚಿತ ಬೆಳ್ಳಿ ಬಟ್ಟಲು ಮತ್ತು ಪಚ್ಚೆಹಾರ, ಶೃಂಗೇರಿಯ ನರಸಿಂಹಭಾರತಿ ಸ್ವಾಮಿಗಳು ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಎರಡು ಚಿನ್ನದ ಆಭರಣಗಳು ಮೊದಲಾದ ನೂರಾರು ಆಭರಣಗಳು ಇಲ್ಲಿನ ಆಭರಣ ಸಂಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದವು.

ಈ ದೇವಾಲಯ ವರ್ಷವಿಡೀ ದೇಶದ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳಿಂದ ಭಕ್ತರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತಿದೆ. ಸೋಮವಾರ ಮತ್ತು ಪೂರ್ಣಿಮಾ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ. ಪ್ರತಿ ಪೂರ್ಣಿಮಾ ರಾತ್ರಿ ರಥೋತ್ಸವವುಂಟು. ಅಲ್ಲದೆ ವಾರ್ಷಿಕವಾಗಿ ಎರಡು ಜಾತ್ರೆಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಅಕ್ಟೋಬರ್–ನವೆಂಬರ್‌ನಲ್ಲಿ ತ್ರಿರಥ (ಚಿಕ್ಕಜಾತ್ರೆ) ಮತ್ತು ಮಾರ್ಚ್– ಏಪ್ರಿಲ್‌ನಲ್ಲಿ ಪಂಚರಥ (ದೊಡ್ಡಜಾತ್ರೆ), ಯಾತ್ರಾರ್ಥಿಗಳ ಉಪಯೋಗಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಛತ್ರಗಳಿವೆ. ನಂಜನಗೂಡಿನ ನಂಜುಂಡೇಶ್ವರನನ್ನು ಅನೇಕ ಜನ ಕುಲದೈವವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಸುತ್ತಿನ ಜನಪದದಲ್ಲಿ ನಂಜುಂಡನಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಸ್ಥಾನವುಂಟು **(ನೋಡಿ: ನಂಜಯ್ಯ)**.

ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಕಂಠೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಲ್ಲದೆ ಪರಶುರಾಮ, ಚಾಮುಂಡೇಶ್ವರಿ, ಸತ್ಯನಾರಾಯಣ, ದತ್ತಾತ್ರೇಯ, ಗಣಪತಿ ಮೊದಲಾದ ಇತರ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಇವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಪರಶುರಾಮ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಶಾಸನಕಲ್ಲು ಪೂಜಾವಸ್ತುವಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸದಿದ್ದಲ್ಲಿ ನಂಜನಗೂಡಿನ ಯಾತ್ರೆ ಅಪೂರ್ಣವೆಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಇದೆ.

ನಂಜನಗೂಡಿನಲ್ಲಿ ಶಾಂಕರ, ವೀರಶೈವ ಮತ್ತು ಮಾಧ್ವ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಮಠಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ರಾಘವೇಂದ್ರಸ್ವಾಮಿ ಮಠ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದು. ಸು. 15ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ವಿಬುಧೇಂದ್ರ ತೀರ್ಥರಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದದ್ದು. ಸುಧೀಂದ್ರ, ರಾಘವೇಂದ್ರ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಆಚಾರ್ಯರು ಮಠದ ಪರಂಪರೆಗೆ ಸೇರಿದವರು. ಮಠದಲ್ಲಿ 15–18ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಅನೇಕ ತಾಮ್ರಪಟಗಳೂ ಸನ್ನದುಗಳೂ ಇವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳ ಸಂಗ್ರಹ ಸಹ ಇದೆ.

ಸ್ಥಳಪುರಾಣಗಳ ಪ್ರಕಾರ ನಂಜನಗೂಡಿಗೆ ಗರಳಪುರಿ ಕ್ಷೇತ್ರ, ದಕ್ಷಿಣಕಾಶಿ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳೂ ಇವೆ. ಇದು ತ್ರಿವೇಣೀ ಸಂಗಮಸ್ಥಾನ ಎಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಇದೆ. ಪರಶುರಾಮ ತನ್ನ ಮಾತೃಹತ್ಯಾಪಾಪವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಶಿವಾನುಗ್ರಹದಿಂದ ಕಳೆದುಕೊಂಡ, ಗೌತಮ ಋಷಿಗಳ ಆಶ್ರಮ ಇಲ್ಲಿತ್ತು ಎಂದು ಐತಿಹ್ಯ. (ಎಸ್.ಎನ್.)

ನಂಜನಗೂಡು ಶ್ರೀಕಂಠಶಾಸ್ತ್ರಿ: 1884– 1958. ಹೊಸಗನ್ನಡದ ಅರುಣೋದಯ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಮಹತ್ವದ ಕೊಡುಗೆಯನ್ನಿತ್ತ ಗಣ್ಯರು. ಇವರದು ಪಂಡಿತ ಮನೆತನ. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪಂಡಿತರಾಗಿದ್ದ ನಂಜನಗೂಡು ಸುಬ್ಬಾಶಾಸ್ತ್ರಿ ಇವರ ತಂದೆ. ಶ್ರೀಕಂಠಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಗಳಿಸಿ, ತಮ್ಮ ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ವಯಸ್ಸಿಗೆ ಗ್ರಂಥರಚನಾ ಚಾತುರ್ಯವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದರು. ಆಗಿನ ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜರ ಕೃಪೆಗೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿ ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿದ್ದರಲ್ಲದೆ, ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಸು. 40 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಅನೇಕ ಐರೋಪ್ಯ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಇವರು ಕನ್ನಡ ಕಲಿಸಿದರು. ಇವರು ಸು. 78 ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಇವರ ಕೆಲವು ಗ್ರಂಥಗಳು ತೆಲುಗು, ಮಲೆಯಾಳಂ ಭಾಷೆಗಳಿಗೂ ಅನುವಾದವಾಗಿವೆ.

ಕನ್ನಡ ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಜೀವ ತುಂಬಿದ ಶ್ರೇಯಸ್ಸು ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳದು. ವರದಾಚಾರ್ಯರ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಗೂ ಚಾಮುಂಡೇಶ್ವರಿ ನಾಟಕ ಮಂಡಲಿಗೂ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಅನೇಕ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಬರೆದುಕೊಟ್ಟರು. ರಂಗಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಪ್ರದರ್ಶನಗೊಂಡು ಜನಪ್ರಿಯವಾದ ಇವರ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವಿವು: ನಿರುಪಮ, ಧ್ರುವವಿಜಯ, ವಿಷ್ಣುಲೀಲಾ, ಸೀತಾ ಪರಿಣಯ, ಸರ್ವಸುಂದರಿ, ಶ್ರೀರಾಮ ಪಾದುಕಾಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ, ರಾಜಸೂಯಯಾಗ.

ಕಾದಂಬರಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಬಂಧಗಳ ಮೂಲಕ ಗದ್ಯವನ್ನು ಹೊಸ ಹದಕ್ಕೆ ತರಲೂ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳೂ ಶ್ರಮಿಸಿದರು. ಇವರು ಬರೆದಿರುವ 12 ಸ್ವತಂತ್ರ ಕಾದಂಬರಿಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಗಸುಂದರಿ, ಸರಳಬಾಲೆ, ರಾಧಾಮಾಧವಿ ಮುಖ್ಯವಾದುವು. ಸುಭಾಷಿತ ಲಹರಿ, ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ, ಮೈಸೂರು ಯಾತ್ರೆ ಮುಂತಾದ ಕೃತಿಗಳು ಇವರ ಉತ್ತಮ ಗದ್ಯಶೈಲಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿವೆ. ಕೃಷ್ಣರಾಜೇಂದ್ರ ವಂಶಚರಿತ್ರೆ ಎಂಬ ಇವರ ಚಂಪೂಗ್ರಂಥ ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವತ್ಸಭೆಯ ಕವಿತಾ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಬಹುಮಾನ ಪಡೆಯಿತು. ತೆಲುಗು ಸಾಹಿತ್ಯದ ವೀರೇಶಲಿಂಗಂ ಪಂತುಲು ಅವರ ಅನೇಕ ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನೂ ನಾಟಕಗಳನ್ನೂ ಇವರು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಭಾಷಾಂತರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರು ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸೇವೆಯೂ ಗಣ್ಯವಾದುದು. ಕರ್ನಾಟಕ ಚಂದ್ರಿಕೆ ಎಂಬ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು 1911ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಸು. 14 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ನಡೆಸಿದರು. ಮೈಸೂರು ದಳವಾಯಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ, ಸಿಟಿ ಕೋ ಆಪರೇಟಿವ್ ಬ್ಯಾಂಕ್ ಮುಂತಾದ ಹಲವು ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದರು. ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಅನಾಥ ಸಹಾಯಕ ಸಂಘವೊಂದನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ, 35 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಅದರ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೇವೆ ಮತ್ತು ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸೇವೆಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಮೈಸೂರು ನಾಗರಿಕರು 1927ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಸುವರ್ಣಕಂಕಣವನ್ನು ತೊಡಿಸಿ ಗೌರವಿಸಿದರು. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು 1952ರಲ್ಲಿ ಇವರನ್ನು ಸನ್ಮಾನಿಸಿತು. (ಡಿ.ವಿ.)

ನಂಜನಗೂಡು ಸುಬ್ಬಾಶಾಸ್ತ್ರಿ: 1834– 1906. ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಪಂಡಿತರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜರ ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾಂಸರೂ ಅಧ್ಯಾಪಕರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಕೃಪಾಪೋಷಿತ ಅರಮನೆ ನಾಟಕ ಸಂಘದಲ್ಲಿ ಬಸವಪ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಿ, ಅಯ್ಯಶಾಸ್ತ್ರಿ, ಜಯರಾಯಾಚಾರ್ಯ ಮುಂತಾದ ಭಾಷಾಸೇವಕರೊಂದಿಗೆ ಕೂಡಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ರಂಗ ಪ್ರಯೋಗವಾಗಬೇಕಿದ್ದ ನಾಟಕಗಳ ಪೂರ್ವಪರೀಕ್ಷಣ ಮಂಡಲಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಇವರು ರಂಗಪ್ರಯೋಗದ ಸಾಧ್ಯಾಸಾಧ್ಯತೆಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿದ್ದರು.

ಸಂಸ್ಕೃತದ ಮೃಚ್ಛಕಟಿಕ ಮತ್ತು ಮಾಳವಿಕಾಗ್ನಿಮಿತ್ರ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಇವರು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ತಂದಿದ್ದಾರೆ. ಸೀತಾಚರಿತ್ರೆ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಸೀತಾಚರಿತೆ ಇವರ ಸ್ವತಂತ್ರ ಕಾವ್ಯಗಳು. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ವಿದ್ವಚ್ಚಕೋರಚಂದ್ರಿಕೆ ಮತ್ತು ಶಾರದಾಷ್ಟಕಾದಿ ಸ್ತೋತ್ರ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರು ಮೈಸೂರು ಅರಮನೆ ಮತ್ತು ಶೃಂಗೇರಿ ಪೀಠದಿಂದ ಸನ್ಮಾನಿತರಾಗಿದ್ದರು. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿದ್ವಾಂಸರುಗಳಾಗಿದ್ದ ನಂಜನಗೂಡು ಅನಂತನಾರಾಯಣಶಾಸ್ತ್ರಿ ಮತ್ತು ನಂಜನಗೂಡು ಶ್ರೀಕಂಠಶಾಸ್ತ್ರಿ ಇವರ ಪುತ್ರರು. (ಡಿ.ವಿ.)

ನಂಜನಾಥಾಚಾರ್ಯ: ಸು. 1500. ವೀರಶೈವ ಕವಿ. ವೈಷ್ಣವವಾದ ಖಂಡನ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ. ತಂದೆ ತ್ರಿಲೋಚನಾಚಾರ್ಯ. ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಣಾಂಕನ (ಸು.1385) ಪದ್ಮರಾಜಪುರಾಣವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದರಿಂದ ಅವನ ಕಾಲಕ್ಕಿಂತ ಈತ ಈಚಿನವನು. ವೈಷ್ಣವವಾದ ಖಂಡನ ಶಿವಾಧಿಕ್ಯ ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಈ ಕೃತಿಯ ಮೂಲಭೂತ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಇದು ಗದ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿದೆ ತ್ರಿಭುವನತಾತನೆಂ ಬಾತ ಸ್ಥಾಪಿಸಹೊರಟ ವಿಷ್ಣು ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ತಾನು ವಚನರೂಪಿನಿಂದ ಖಂಡಿಸಿ ಆ ವಚನದೆಡೆಗೆ ವೇದ ಪುರಾಣಾಗ ಮಾದಿಗಳಿಂದ ಆಧಾರಗಳನ್ನೊದಗಿಸಿರುವುದಾಗಿ ಕವಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.

*

ನಂಜಪ್ಪ,ಕೆ.ಎಲ್.: 1914–90. ಭಾರತದ ಆಧುನಿಕ ಸಣ್ಣ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ಪಿತಾಮಹ. ಕಾರಚೂರು ಲಿಂಗಪ್ಪ ನಂಜಪ್ಪ ಇವರ ಪೂರ್ತಿ ಹೆಸರು. 1914 ಆಗಸ್ಟ್ 14ರಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಕಾರಚೂರು ಲಿಂಗಪ್ಪ, ತಾಯಿ ತಿಪ್ಪಮ್ಮ. ಆರಂಭಿಕ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಪಡೆದರು. ಪಠ್ಯೇತರ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಆಸಕ್ತಿ. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿದ್ದಾಗಲೇ ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ಅಸಹಕಾರ ಚಳವಳಿ ಮತ್ತು ಸತ್ಯಾಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡು ಸೆರೆವಾಸ ಅನುಭವಿಸಿದರು (1928).

ಉನ್ನತ ವ್ಯಾಸಂಗಕ್ಕಾಗಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿವೇತನ ಪಡೆದು ಜಪಾನಿಗೆ ತೆರಳಿದರು (1937). ಅಲ್ಲಿ 5 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಸಣ್ಣ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿಶೇಷ ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಸಿದರು. ಜಪಾನಿನ ಯಾವುದೇ ಕೈಗಾರಿಕೋದ್ಯಮವನ್ನಾದರೂ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವ ವಿಶೇಷ ರಹದಾರಿಯನ್ನು ಆ ಸರ್ಕಾರ ಇವರಿಗೆ ನೀಡಿತ್ತು. ಇಂತಹ ಅನುಮತಿ ಪಡೆದವರಲ್ಲಿ ಇವರೇ ಮೊದಲಿಗರು. ಮಿತ್ಸುಬುಷಿ ಎಕನಾಮಿಕ್ ರಿಸರ್ಚ್ ಟ್ರೇನಿಂಗ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್‌ನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತ್ಯಕ್ಷಿಕೆಯ ತರಬೇತಿ ಪಡೆದರು.

ಈ ಅನುಭವದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣ ಕೈಗಾರಿಕೋದ್ಯಮಕ್ಕೆ ನಿಶ್ಚಿತ ರೂಪರೇಷೆಗಳನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ ಪ್ರೇರಣೆ ಮತ್ತು ಪರಿಣತಿಯನ್ನು ರೂಢಿಸಿಕೊಂಡರು.

ಇವರು ಭಾರತಕ್ಕೆ ಮರಳಿದ ಬಳಿಕ ಭದ್ರಾವತಿ ಮೈಸೂರು ಕಬ್ಬಿಣ ಮತ್ತು ಉಕ್ಕಿನ ಕಾರ್ಖಾನೆಯಲ್ಲಿ ಮಾರಾಟಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ವೃತ್ತಿಜೀವನ ಆರಂಭಿಸಿದರು (1942). ಇವರು ಕೈಗಾರಿಕಾ ಸಹ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿದ್ದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ (1944) ಇವರಿಗೆ ಎಂ. ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರ ಸಹಯೋಗ ದೊರೆಯಿತು. ಅವರಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತರಾಗಿ ಭಾರತದಲ್ಲೇ ಪ್ರಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಗ್ರಾಮೀಣ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ರೂಪಿಸಿದರು. ಈ ಸಂಬಂಧವಾಗಿ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರೊಂದಿಗೆ ಸಹ ಲೇಖಕರಾಗಿ ಎರಡು ಸಂಪುಟಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮೊತ್ತ ಮೊದಲಿಗೆ ಆರಂಭವಾದ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯ ಕೈಗಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ವಾಣಿಜ್ಯ ಯೋಜನೆಗೆ ಪ್ರಥಮ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು (1945). ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಇವರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಬೃಹತ್ ಮತ್ತು ಸಣ್ಣ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಆಧುನೀಕರಣಗೊಂಡವು. ಇವರ ಮುಂದಾಳತ್ವ ಹಾಗೂ ದೂರದೃಷ್ಟಿಯ ಫಲವಾಗಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಹಲವು ಸಣ್ಣ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಸ್ಥಾಪನೆಗೊಂಡು ಬೃಹತ್ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಾಗಿ ಮಾರ್ಪಾಡು ಹೊಂದಿದವು.

ಇವರಿಗೆ ಸಣ್ಣ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಅನುಭವ ಪರಿಣತಿಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿದ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಇವರನ್ನು ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಕೈಗಾರಿಕಾ ಸಚಿವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಸಹ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ನೇಮಿಸಿತು (1949). ಅನಂತರ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದ ಗುಡಿಕೈಗಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ಸಣ್ಣ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಪ್ರಾಧಿಕಾರದ ಸ್ಥಾಪಕ ನಿರ್ದೇಶಕರಾದರು (1954). ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಗೃಹ ಕೈಗಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ಸಣ್ಣ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ಸರ್ವತೋಮುಖ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಶ್ರಮವಹಿಸಿದರು. ಅನಂತರ 1962 ರಲ್ಲಿ ಆರಂಭಗೊಂಡ ಭಾರತದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸಣ್ಣ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಕಾರ್ಪೊರೇಷನ್‌ನ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಮಿಷನರ್ ಆಗಿ ಅಧಿಕಾರ ವಹಿಸಿಕೊಂಡರು (1967). ಈ ಹುದ್ದೆಯಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಕಾಲ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರಲ್ಲದೆ, ಕೈಗಾರಿಕಾ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕರಿಗೆ ಎಲ್ಲ ಬಗೆಯ ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿ ತಮ್ಮ ಕರ್ತೃತ್ವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಮೆರೆದರು. ಇವರ ನಿಸ್ವಾರ್ಥ ಸೇವೆಗಾಗಿ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಪದ್ಮಶ್ರೀ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ (1972).

ನಂಜಪ್ಪನವರು ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯಮಟ್ಟದಲ್ಲೂ ಖ್ಯಾತಿ ಪಡೆದಿದ್ದರು. ಸು. 20 ರಾಷ್ಟ್ರಗಳು ಇವರನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸಿ ಸಣ್ಣ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಇವರ ಸಲಹೆಗಳನ್ನೂ ಸೇವೆಯನ್ನೂ ಪಡೆದವು. ನಿವೃತ್ತರಾದ ಬಳಿಕವೂ ಭಾರತದ ಸಣ್ಣ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸಲೂ ಬಲಪಡಿಸಲೂ ಅವಿಶ್ರಾಂತವಾಗಿ ದುಡಿದ ಇವರು 1990 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 8 ರಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. **(ಟಿ.ವಿ.ಎಸ್.ಆರ್)**

ನಂಜಯ್ಯ^{1}: ಕರ್ನಾಟಕದ ಜನಪದ ಆರಾಧ್ಯದೈವಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದವ. ದಕ್ಷಿಣಕಾಶಿಯೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ನಂಜನಗೂಡು **(ನೋಡಿ)** ಈ ನಂಜಯ್ಯ (ನಂಜುಂಡೇಶ್ವರ) ನೆಲೆಸಿರುವ ಕ್ಷೇತ್ರ. ಸಮುದ್ರಮಥನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ವಿಷವನ್ನು ಸೇವಿಸಿ ಕಂಠದಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಶಿವ ವಿಷಕಂಠನಾದ, ನಂಜುಂಡೇಶ್ವರನಾದ ಎಂದು ಪುರಾಣಗಳು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಜನಪದ ಗೀತೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ ಕವಿಗಳ ದೃಷ್ಟಿಯೇ ಬೇರೆ. ಈ ನಂಜಯ್ಯನನ್ನು ಕುರಿತು ತ್ರಿಪದಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಕಥೆ ಹೀಗಿದೆ: ಕಪಿನಿ ಮತ್ತು ಗುಂಡ್ಲುಹೊಳೆಯ ಮಧ್ಯೆ ಇರುವ ನಂಜನಗೂಡು ಜಂಗಮರ ಪಟ್ಟಣವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದದ್ದು. ಶಿವಜಂಗಮನಾದ ನಂಜಯ್ಯ ವಾಸಿಸುವ ಗುಡಿ (ಮಠ) ಹಿಪ್ಪೆ ತೋಪಿನಲ್ಲಿದೆ. ಅದರ ಬಳಿ ಸೂಳೆಯರ ಬೀದಿಯೂ ಇರುವುದನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿಯೇ ನಂಜಯ್ಯ ಅಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಂಡ. ಆತನ ಹೆಂಡತಿ ದೇವೀರಿ (ದೇವಾರಿ). ಗುಡಿಯ ಕಳಸ ಚಿನ್ನದ್ದು. ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಗಂಧದ ಪರಿಮಳ ತುಂಬಿದೆ. ಎಂಟೆಂಟು ದಿವಸಕ್ಕೋ ತಿಂಗಳಿಗೊಮ್ಮೆಯೋ ಇಲ್ಲಿ ಪೂಜೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ನಂಜನಗೂಡಿಗೆ ಹೋಗುವ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲುಮುಳ್ಳುಗಳಿಲ್ಲದಂತೆ ದಾರಿಯುದ್ದಕ್ಕೂ ದವನದ ತೋಟವೇ. ನಂಜಯ್ಯನಿಗೆ ತುಂಬೆ ಹೂವಿನ ಪೂಜೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಕಂಬಿ ಸೀರೆಯನ್ನು ಕಾಸೆಹಾಕಿ ಉಟ್ಟ ಸಂಬಳದ ಸೂಳೆಯರು ಆರತಿ ಬೆಳಗುವರು. ಅವನು ಗೊಂಬೆತೇರು ಹತ್ತಿ ಉತ್ಸವ ಹೊರಟಾಗ ಅವನ ಜೊತೆಗೆ ಇನ್ನೂ ಐದು ತೇರುಗಳೂ ನಂದಿಕೋಲುಗಳೂ ಹಿಂಬಾಲಿಸುತ್ತವೆ. ಜನ ಎಸೆವ ಹಣ್ಣು ದವನ ಹಾರಾಡುತ್ತವೆ. ಆಗ ಆರು ತೇರಿನ ಅರಸ, ಮೂರುತೇರಿನ ಮುನಿ, ಗೊಂಬೆತೇರಿನ (ದಳಪತಿ) ಗುರಿಕಾರನಾದ ಭೋಗಿ ನಂಜಯ್ಯ ನಿನ್ನನ್ನು ಹಡೆದವ್ವ ಧನ್ಯಳು ಎಂದು ಜನ ಹೊಗಳುತ್ತಾರೆ.

ನಂಜಯ್ಯ ಮಹಾ ರಸಿಕ. ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಆತ ಸೂಳೆಯರಿಂದ ಸೇವಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಅವರೊಡನೆ ಪಗಡೆಯಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆತ ಎಂಥ ರಸಿಕಜೀವಿಯೆಂದರೆ ಬೆಟ್ಟದ ಚಾಮಾಯಿ (ಚಾಮುಂಡಿ) ನಂಜನಗೂಡು ಹೊಳೆಗೆ ಬಂದು ಜಳಕ ಮಾಡುತ್ತಿರುವಾಗ ವೇಷಮರೆಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಅವಳ ಸೀರೆಯನ್ನು ಬಚ್ಚಿಟ್ಟು ಬಹಳ ಹೊತ್ತು ಕಾಡಿಸಿ ಕೊನೆಗೆ ಕೊಟ್ಟವ. ಬೆಟ್ಟದ ಚಾಮುಂಡಿ ಅವನ ಪ್ರೀತಿಯ ಸೂಳೆ. ಆಗಾಗ ಬೆಟ್ಟಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಬರುತ್ತಾನೆ. ಒಂದು ದಿನ ರಾತ್ರಿ ಅವನಿಗೆ ಬೆಟ್ಟಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಮನಸ್ಸಾಗಿ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಮಲಗಿದ್ದ ದೇವೀರಿಗೆ ತಿಳಿಯದಂತೆ ಕಾವಿಕಂತೆ ಧರಿಸಿ, ಕೈಯಲ್ಲಿ ನಾಗಬೆತ್ತ ಹಿಡಿದು, ಸೇರುಪಾವು ಬಟ್ಲಡಿಕೆ, ಬಿಳಿ ಎಲೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು, ಮಂದಿಯಿಂದ ಪಂಜನ್ನು ಹಿಡಿಸಿಕೊಂಡು, ಚಾಮುಂಡಿಯ ಅರಮನೆಗೆ ಹೋದ. ತಾವರೆ ಮೈಯಿನ ಚಾಮುಂಡಿ ಪನ್ನೀರಿಂದ ಪಾದ ತೊಳೆದು, ಮುತ್ತಿನ ಸೆರಗಿನಿಂದ ಒರೆಸಿ ಒಳಗೆ ಕರೆದೊಯ್ದು ಹಾಲು ಸಕ್ಕರೆ ಎಡೆಮಾಡಿ ಗಲಿಗಲಿ ಮಂಚದ ಮೇಲೆ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿ ವೀಳೆಯವಿತ್ತಳು. ಪಗಡೆ ಆಟದೊಂದಿಗೆ ನಂಜಯ್ಯ ಆ ರಾತ್ರಿಯನ್ನು ಅವಳೊಂದಿಗೆ ಕಳೆದ. ಅರ್ಧರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಎಚ್ಚರಗೊಂಡ ದೇವೀರಿ ತನ್ನ ಗಂಡ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದ್ದನ್ನು ನೋಡಿದಳು. ಅವಳ ಸಂಶಯ ಬಲವಾಯಿತು. ಅವನು ಬೆಟ್ಟದ ಹೆಣ್ಣಿನ ಸ್ನೇಹ ಮಾಡಿರುವ ವಿಚಾರ ಅವಳಿಗೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಗೊತ್ತಿತ್ತು. ಬೆಳಗ್ಗೆ ಬಂದ ಗಂಡನೊಂದಿಗೆ ವಾಗ್ವಾದ ಹೂಡಿದಳು. ಅವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಬಿರುಸಿನ ಸಂಭಾಷಣೆ ನಡೆಯಿತು. ತನಗೆ ವಯಸ್ಸಾಯಿತೆಂದೂ ಈ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸೂಳೆಯ ಸಹವಾಸವೇ ಎಂದೂ ತನ್ನ ತಪ್ಪನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳಲು ನಂಜಯ್ಯ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿ ಕೊನೆಗೆ ಸೋತ. ದೇವೀರಿ ಗಂಡನ ಚಾತುರ್ಯವನ್ನು ನೋಡಿ ಹುಣಿಸೆಮರ ಮುಪ್ಪಾದರೆ ಹುಳಿ ಮುಪ್ಪಾದಾತಾ, ಜವನ (ದವನ) ಒಣಗಿದರೆ ಅದರ ಘಮಲು ಹೋದಾತಾ, ಕಾಲಕ್ಕೂ ಬಿಡಲಿಲ್ಲ ನಿಮ್ಮ ಕಳ್ಳಬುದ್ದೀನ, ನಿಮ್ಮಾಸೆ ತೊಡೆಯಾ, ಹೋಗಿ ಸೀಗೇ ಹಾಕ್ಕೊಂಡು ತಲೇ ತೊಳೆದು ಹೊಳೇಲಿ ಮುಳುಗಿ ಬನ್ನಿ ಎಂದ ಮಾತಿಗೆ ನಂಜಯ್ಯ ಕಪಿನಿ ಹೊಳೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನ ಮಾಡಿ ಬಂದ. ಅನಂತರ ಮನ ಕರಗಿದ ದೇವೀರಿ ಗಿಂಡಿಯಲ್ಲಿ ನೀರು ತಂದು ಅವನ ಪಾದ ತೊಳೆದು ಗುಡಿಯೊಳಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡಳು.

ಕರ್ನಾಟಕದ ನಾನಾ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಈ ನಂಜಯ್ಯನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಜನಪದ ಕಥೆ, ಗೀತೆ, ಲಾವಣಿ, ಐತಿಹ್ಯಗಳು ಅಪಾರವಾಗಿ ಲಭ್ಯವಾಗುತ್ತವೆ. ಜನಪದ ವೃತ್ತಿಗಾಯಕರಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸಂಪ್ರದಾಯದವರು ನಂಜಯ್ಯ ಚಾಮುಂಡಿಯರನ್ನು ಕುರಿತ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ಹಾಡುತ್ತಾರೆ. ಹೆಳವರು

ಚಾಮುಂಡಿಪುರಾಣ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಈ ಕಥೆಯನ್ನು ಸವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹಾಡುತ್ತಾರೆ. ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳು ಹಾಡುವ ತ್ರಿಪದಿ ರೂಪದ ಹಾಡುಗತೆಗಳು ಹೇರಳವಾಗಿ ಸಿಕ್ಕುತ್ತವೆ. ಈ ಕಥೆಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಶಿವಕಥೆಯ ಸ್ಥೂಲರೇಖೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಶಿವಗಿರಿಜೆಯರ ಕಲ್ಯಾಣ, ಗಿರಿಜೆಯ ಮೇಲೆ ಶಿವ ಗಂಗೆಯನ್ನು ತಂದ ಪ್ರಸಂಗ ಅತ್ಯಂತ ಜನಪ್ರಿಯವಾದ ಕಥೆ. ಈ ಗಂಗೆಯ ಪ್ರಸಂಗವೇ ಸ್ಥಳೀಯ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ನಂಜಯ್ಯ ಚಾಮುಂಡಿ ಇವರ ಪ್ರಣಯಕಥೆಯಾಗಿ ರೂಪುಗೊಂಡಿದೆ. ತನ್ನ ಮಡದಿಯ ಮೇಲೆ ಉಪಪತ್ನಿಯನ್ನು ತರುವ ಆಶಯ ಅನೇಕ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಂತೆ ಹಬ್ಬಿ ನಿಂತಿದೆ. ಬಿಳಿಗಿರಿರಂಗ–ಕುಸುಮಾಲೆ, ಚುಂಚನಗಿರಿ ಭೈರವ–ಮಾಳವಿ, ಮೇಲುಕೋಟೆ ಚಲುವರಾಯ–ವರನಂದಿ ಇವರ ಸಂಬಂಧ ಈ ತೆರನಾದುದು. ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಬಗೆಯ ಕಥೆಗಳು ಕಾಣಬರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಒಂದು ಸುಸಂಬದ್ಧ ಕಾವ್ಯವಾಗಿ ರೂಪುಗೊಂಡಿರುವುದು ನಂಜಯ್ಯನ ಕಥೆ ಮಾತ್ರ.

ಜನಪದ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನಂಜಯ್ಯ ದೊಡ್ಡ ರಸಿಕನಾಗಿ ಚಿತ್ರಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅವನು ದೇವೀರಿ ಮತ್ತು ಪಾರ್ವತಿ ಎಂಬ ಪತ್ನಿಯರನ್ನು ಪಡೆದುದಾದರೂ ಚಾಮುಂಡಿಯ ಪ್ರಣಯ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಪಡೆದ ಅನಂತರ ಚಾಮುಂಡಿ ಇವನನ್ನು ಯಾವುದೋ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಉಪೇಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಅವಳಿಗಿಂತ ಮೇಲಾದ ಪತ್ನಿಯರನ್ನು ತರುವುದಾಗಿ ಹೇಳಿ ಹೊರಟು ದೊಡ್ಡ ಸಾಹಸಯಾತ್ರೆಯನ್ನೇ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ದೇವಲೋಕ ನಾಗಲೋಕಗಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ಅವರಿಬ್ಬರನ್ನು ತರುತ್ತಾನೆ. ತಂದ ಮೇಲೆ ನಂಜಯ್ಯ ಚಾಮುಂಡಿಯೊಡನೆ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡ ಪ್ರಣಯಸಂಬಂಧ ಅವರಿಗರಿವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಪಾಯಾಂತರದಿಂದ ನಂಜಯ್ಯ ಚಾಮುಂಡಿಯನ್ನು ಜೊತೆಗೂಡಿ ಪಾರ್ವತಿ, ದೇವೀರಿಯರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಒಲಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ವಿಶಿಷ್ಟ ತಂತ್ರ ಈ ಕಾವ್ಯದ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಅವರ ಪ್ರಣಯ ಚಿರಂತನವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುತ್ತದೆ.

ಈ ಕಥಾವಸ್ತುವಿನ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ನಂಜಯ್ಯನ ಕಥೆ ಜನಪದ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಕಾವ್ಯವಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ಕೆಲವು ವಿಶಿಷ್ಟ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ನಂಜಯ್ಯನ ಪ್ರಸ್ತಾಪ ಪ್ರಾಸಂಗಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕದ ಎಲ್ಲ ಭಾಗಗಳಲ್ಲೂ ನಂಜಯ್ಯ ಜನಪ್ರಿಯ ದೈವವಾಗಿ ಜನಪದ ಕಾವ್ಯದ ಒಬ್ಬ ವಿಶಿಷ್ಟ ನಾಯಕನಾಗಿ ನಿಲ್ಲುತ್ತಾನೆ.

ಐತಿಹ್ಯಗಳ ಪ್ರಕಾರ ನಂಜಯ್ಯ ಬಹು ದೊಡ್ಡ ವೈದ್ಯ. ಒಳರೋಗದ ಗಂಡ, ಹಕೀಮ್ ನಂಜುಂಡ ಮುಂತಾದ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಅವನು ಜನಪ್ರಿಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ನಂಜಯ್ಯನಿಗೆ ಹರಸಿಕೊಂಡರೆ ಕೆಲರೋಗಗಳು ಗುಣವಾಗುತ್ತವೆ ಎಂದು ಜನ ನಂಬುತ್ತಾರೆ. ನಂಜಯ್ಯ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನ ಆನೆಯ ರೋಗವನ್ನು ನಿವಾರಿಸಿ ಅವನಿಂದಲೂ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ ಎಂಬ ಪ್ರತೀತಿ ಇದೆ.

*

ನಂಜಯ್ಯ^2 : ಸು.1750. ಯಕ್ಷಗಾನ ಕವಿ. ಈತ ಮೂಗೂರು ಅರಸುಗಳ ವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವ. ಈತನ ವಂಶಪರಂಪರೆ ಹೀಗಿದೆ. ಬಾಗಿಳಿ ಕೆಂಪ ಭೂಪಾಲನ ಮಗ ವೇಶಭೂಪತಿ, ಆತನ ಮಗ ಆಹವವಿಜಯ, ಅವನ ಮಗ ಮಹಲಿಂಗರಾಜೇಂದ್ರ, ಆತನ ಮಗನೇ ಕವಿ ನಂಜಯ್ಯ.

ಈತ ಕಪೋತವಾಕ್ಯ ಮತ್ತು ಶಬರಧನಂಜಯವಿಲಾಸಮಂಜರಿ ಎಂಬೆರಡು ಯಕ್ಷಗಾನ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯದು ಅನುಪಲಬ್ಧ. ವಾಲ್ಮೀಕಿ ರಾಮಾಯಣದ ಸುಂದರಕಾಂಡದ ಮೂರನೆಯ ಸಂಧಿಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಸೂರ್ಯಕುಮಾರನಾದ ಸುಗ್ರೀವ ಶ್ರೀರಾಮನ ಬಳಿಗೆ ಬಂದು ಆಶ್ರಯ ಪಡೆದಾಗ ಶ್ರೀರಾಮ ಸುಗ್ರೀವನಿಗೆ ಹೇಳುವ ಕಪೋತಕಥೆಯೇ ಕಪೋತವಾಕ್ಯದ ವಸ್ತು.

*

ನಂಜಯ್ಯ^3: ಸು. 1860. ಯಕ್ಷಗಾನ ಕವಿ. ತ್ರಿಪುರದಹನ, ರಾಧಾವಿಲಾಸ, ಸೋಮಶೇಖರ ಚಿತ್ರಶೇಖರ ಕಥೆ ಎಂಬ ಯಕ್ಷಗಾನಗಳನ್ನು ಬರೆದಿರುವುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈತ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯವನು. ಅಳಿಯ ಲಿಂಗರಾಜನ (1823– 74) ಆಶ್ರಿತನಾಗಿ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ. ಇವನು ತನ್ನ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಹೆಸರನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲವೂ ಮಂಜುನಾಥ ಎಂಬ ಅಂಕಿತದಲ್ಲಿವೆ.

ಈಶ್ವರ ಪಾಶುಪತಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ತ್ರಿಪುರಗಳನ್ನು ದಹಿಸಿದ ಕಥೆ ತ್ರಿಪುರದಹನ ಯಕ್ಷಗಾನದ ವಸ್ತು. ಇದರಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 320 ಪದ್ಯಗಳಿವೆ. ರಾಧಾಕೃಷ್ಣರ ಲೀಲಾ ವಿನೋದಗಳು ರಾಧಾವಿಲಾಸದ ವಸ್ತು. ಇದರಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 241 ಪದ್ಯಗಳಿವೆ. ವಜ್ರಮುಕುಟರಾಯನ ಪುತ್ರರಾದ ಸೋಮಶೇಖರ ಚಿತ್ರಶೇಖರರ ಕಥೆ ಸೋಮಶೇಖರ ಚಿತ್ರಶೇಖರ ಯಕ್ಷಗಾನದ ವಸ್ತು. ಈ ಯಕ್ಷಗಾನ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕವಿ ವಿವಿಧ ಛಂದಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಬಳಸಿದ್ದಾನೆ.

ಇವನು ಮೋಹವಿವೇಕ ಕಾಳಗ, ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರೋಪಾಖ್ಯಾನ, ಬಲಿಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಚರಿತೆ, ಸಾರಂಗಧರನ ಕಥೆ, ಚಂದ್ರಹಾಸನ ಕಥೆ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸಿದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ.

*

ನಂಜರಾಜ ಒಡೆಯರ್: ಮೈಸೂರು ರಾಜವಂಶದ ನಾಮಮಾತ್ರ ರಾಜ (1766– 70). ಇಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ 1766ರಲ್ಲಿ ನಿಧನ ಹೊಂದಿದಾಗ ಅವನ ಮಗನಾದ ಈತನನ್ನು, ಹೈದರನ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಪಟ್ಟಕ್ಕೇರಿಸಲಾಯಿತು. 18 ವರ್ಷದ ಯುವಕನಾದ ನಂಜರಾಜ ಹೈದರನ ಹತೋಟಿಯಲ್ಲಿರಲು ಇಷ್ಟಪಡಲಿಲ್ಲ. ಈತನ ಸ್ವತಂತ್ರ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಅರಿತ ಹೈದರ್ ರಾಜನಿಗೆ ಸಂದಾಯವಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಮೂರು ಲಕ್ಷ ವರಹಗಳನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿ, ಅರಮನೆಯ ನಗನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಕಸಿದುಕೊಂಡು ಇವನ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನೂ ಮೊಟಕುಮಾಡಿದ. ಹೈದರ್ ಮಲಬಾರಿನಲ್ಲಿ ತೇಜೋವಧೆ ಹೊಂದಿದ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡು ಅವನ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಕಿತ್ತೊಗೆಯಲು ಪ್ರಯತ್ನಪಟ್ಟ. ಈ ಗುರಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮೈಸೂರು ರಾಜರೊಡನೆ ಮೈತ್ರಿಯಿಂದಿದ್ದ ಮರಾಠರೊಡನೆ ಸಂಧಾನ ನಡೆಸಿ, ಹೈದರನ ನಿಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಸನ್ನದ್ಧನಾದ. ಆದರೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಲು ಬಂದವರ ಸ್ವಾರ್ಥಸಾಧನೆ ನಂಜರಾಜನ ಉದ್ದೇಶಕ್ಕೆ ಧಕ್ಕೆತಂದಿತು. ಮೈಸೂರಿನ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ನಡೆಸುವ ಯತ್ನದಲ್ಲಿ ಮರಾಠರು ಹೈದರಾಬಾದಿನ ನಿಜಾಮನೊಡನೆ ಸೇರಿ ತಮ್ಮ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದರು. ಮಾಧವರಾಯನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಮರಾಠರು ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಾಗ, ಹೈದರ್ ಅವರನ್ನು ತಡೆಯಲು ಯತ್ನಿಸಿ ವಿಫಲನಾದ. ಆದರೆ ಅವರೊಡನೆ ಒಪ್ಪಂದವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡ. ಒಪ್ಪಂದಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಹೈದರ್ ಅವರಿಗೆ 35 ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ಕೊಡಬೇಕಾಯಿತು. ಮರಾಠರ ಸಹಾಯಕ್ಕೆ ಬಂದ ನಿಜಾಮನೊಡನೆ ಹೈದರ್ ಸ್ನೇಹ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡ. ನಂಜರಾಜನಿಗೆ ಲಾಭವೇನೂ ಆಗಲಿಲ್ಲ. ಹೈದರನ ಕೃಪೆಯಲ್ಲೇ ತನ್ನ ಜೀವಮಾನವನ್ನು ಕಳೆದು 1770ರಲ್ಲಿ ನಿಗೂಢ ಮರಣಕ್ಕೀಡಾದ.

(ಕೆ.ಟಿ.ಆರ್.)

ನಂಜುಂಡಕವಿ: ಸು. 1525. ರಾಮನಾಥಚರಿತ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯದ ಕರ್ತೃ. ಈತನ ತಂದೆ ಎರಡನೆಯ ಮಾಧವ. ಜಯನೃಪಕಾವ್ಯದ ಕರ್ತೃ ಮೂರನೆಯ ಮಂಗರಸ (ಸು.1508) ಇವನ ದೊಡ್ಡಪ್ಪ, ಚಂಗಾಳ್ವ

ದೊರೆ ನಂಜರಾಜನಿಗಾಗಿ (1502– 33) ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಮಡಿದ ಎರಡನೆಯ ವಿಜಯ ಇವನ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪ. ವಿಜಯನೃಪಾಲ ಕವಿಯ ತಾತನೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಕವಿ ಮೊದಲಿಗೆ ಜೈನನಾಗಿದ್ದು ಅನಂತರ ಶೈವಧರ್ಮೀಯನಾದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ರಾಮನಾಥಚರಿತ ಸಾಂಗತ್ಯದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 12 ಆಶ್ವಾಸಗಳೂ 47 ಸಂಧಿಗಳೂ 5807 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕುಮಾರರಾಮನ ಸಾಂಗತ್ಯ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದೆ. ಈ ಕಥೆಯನ್ನು ಕವಿ ತಾನು ರಸದಿಂ ಪುಟ್ಟಿಸಿ ಭಾವದಿಂ ಬಲಿಯಿಸಿ ಪೊಸಬಗೆವೆತ್ತ ಲಂಕೃತಿಯ ಎಸಕದಿಂ ಬಳೆಯಿಸಿ ಕೃತಿಯೆನಿಸಿದ್ದೇನೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.

ಕಥಾವಸ್ತು ಹೀಗಿದೆ: ಶಿವಾಣಿಯ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ ಕಾರಣವಾಗಿ ಗಂಧರ್ವನಾಗಿದ್ದ ಅರ್ಜುನ ಹೊಸಮಲೆದುರ್ಗದ ದೊರೆಯಾದ ಕಂಪಿಲನ ಪಟ್ಟದರಸಿ ಹರಿಹರದೇವಿಯವರಿಗೆ ಮಗನಾಗಿ ಕುಮಾರರಾಮ ಹುಟ್ಟಿದ. ಊರ್ವಶಿಯು ಕಂಪಿಲನ ಕಿರಿಯ ಮಡದಿ ರತ್ನಾಜಿಯಾಗಿ ಜನಿಸಿದಳು. ಬೆಳೆದು ದೊಡ್ಡವನಾದ ಕುಮಾರರಾಮ ಪರಾಕ್ರಮ ಮೆರೆದು ಹುಳಿಹೇರುಗೌಡ ವೊದಲಾದವರ ಸೊಕ್ಕಡಗಿಸಿದ. ಡಿಲ್ಲಿಯ ಸುರತಾಳನಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಓಡಿಬಂದ ಬಾದುರಖಾನನಿಗೆ ಆಶ್ರಯ ನೀಡಿ ನೇಮಿಖಾನನ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿದ. ಶೂಲದ ಹಬ್ಬದಲ್ಲಿ ರತ್ನಾಜಿಗೆ ರಾಮನನ್ನು ಕಂಡು ಮೋಹವಂಕುರಿಸಿತು. ಕುಮಾರರಾಮ ಮತ್ತು ಆತನ ಗೆಳೆಯರು ಮುತ್ತಿನ ಚಂಡಾಟವಾಡಬೇಕೆಂದು ಬಯಸಿದ ದಿನ ಕಂಪಿಲರಾಯ ಬೇಟೆಗೆ ಹೋಗಿದ್ದ. ಆಟದಲ್ಲಿ ರತ್ನಾಜಿಯ ಅಂತಃಪುರಕ್ಕೆ ಸಿಡಿದು ಬಿದ್ದ ಮುತ್ತಿನ ಚೆಂಡನ್ನು ತರಹೋದ ರಾಮನು ಕಾಮಾತುರಳಾಗಿ ಮೇಲೆಬಿದ್ದ ರತ್ನಾಜಿಯನ್ನು ಜರಿದು ನಿವಾರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿಂದ ಹೇಗೋ ಪಾರಾಗಿ ಬಂದ. ರತ್ನಾಜಿ ಸೇಡಿನಿಂದ ರಾಮನ ಮೇಲೆ ಸಲ್ಲದ ಅಪವಾದ ಹೊರಸಿದಳು. ರತ್ನಾಜಿಯ ಸುಳ್ಳನ್ನು ನಂಬಿದ ಕಂಪಿಲ ರಾಮನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಿಸಲು ಆಜ್ಞೆಮಾಡಿದ. ರಾಜನ ದುಡುಕನ್ನು ತಿಳಿದ ಮಂತ್ರಿ ಬೈಚಪ್ಪ ಉಪಾಯದಿಂದ ರಾಮನಿಗೆ ನೆಲಮಾಳಿಗೆಯಲ್ಲಿ ರಕ್ಷೆ ನೀಡಿದ. ರಾಮನ ಮರಣ ವಾರ್ತೆ ತಿಳಿದ ಡಿಲ್ಲಿಯ ಸುರತಾಳ ಹೊಸಮಲೆದುರ್ಗವನ್ನು ಮುತ್ತಲು ಸೈನ್ಯ ಕಳುಹಿಸಿದ. ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ದಾಳಿಯಿಟ್ಟ ನೇಮಿಯನ್ನು ರಾಮನೇ ಹಿಂದೋಡಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಪೂರ್ವಜನ್ಮದ ಸೇಡಿಗಾಗಿ ಸುರತಾಳನಲ್ಲಿ ಮಾತಂಗಿಯಾಗಿದ್ದ ಗಾಂಧಾರಿಯ ಎದುರು ಹೋರಾಡುತ್ತ ರಾಮ ಯುದ್ಧರಂಗದಲ್ಲಿ ಮಡಿದ. ರಾಮನ ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು ಕಂಡು ಮೋಹಿಸಿ ಆತನನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಲು ಬಯಸಿದ್ದ ಸುರತಾಳನ ಮಗಳು ರಾಮನ ಮರಣವನ್ನು ತಿಳಿದು ಪ್ರಾಣಬಿಟ್ಟಳು. ರಾಮನ ಮರಣವಾರ್ತೆಯನ್ನು ನಿಜವಾಗಿ ತಿಳಿದ ಕಂಪಿಲರಾಯ ತನ್ನ ಮಗನ ಅಳಿವಿಗಾಗಿ, ತನ್ನ ದುಡುಕಿಗಾಗಿ ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪಪಟ್ಟ. ಹೊಸಮಲೆದುರ್ಗ ಕೊನೆಗೂ ಸುರತಾಳರ ಕೈವಶವಾಯಿತು.

ರಾಮನಾಥಚರಿತ ಕನ್ನಡದ ಮೊದಲ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಕಾವ್ಯ. ವೀರಕಾವ್ಯ ಎಂಬ ಅಭಿಧಾನಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿದೆ. ರಾಮನಾಥನ ಶುಚಿತ್ವ ವೀರತ್ವಗಳ ಪ್ರಕಾಶನವೇ ಕಾವ್ಯದ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶ. ಪುರಾಣದ ಅಲೌಕಿಕತೆಯೊಡನೆ ಮಹಾಭಾರತದ ಪ್ರಮುಖ ಘಟನೆಗಳ ವ್ಯಾಜಾಂತರ ಸಂಯೋಜನೆ, ಸಮಕಾಲೀನ ಜೀವನದ ಸೊಗಸಾದ ಚಿತ್ರಣ, ವಿಷಮ ದಾಂಪತ್ಯದ ದುಷ್ಪರಿಣಾಮ, ಉನ್ಮತ್ತ ಶೃಂಗಾರದ ಲೋಕಕಂಟಕತ್ವ, ಶುಚಿತ್ವ, ವೀರತೆ ಇಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿತವಾಗಿವೆ. ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ದೇಸೀಯ ನಯಗಾರಿಕೆ, ಅರ್ಥಸ್ಫುಟತ್ವ, ಸುಕುಮಾರತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಶೂಲದ ಹಬ್ಬದ ಪ್ರಸಂಗ, ಮುತ್ತಿನ ಚೆಂಡಾಟದ ಪ್ರಸಂಗ, ರತ್ನಾಜಿಯ ಸೌಂದರ್ಯ, ಆಕೆಯ ವಿರಹ ಪರಿತಾಪ, ಯುದ್ಧವಿವರಗಳು ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ರತ್ನಾಜಿ ಕುಮಾರರಾಮನನ್ನು ಮೋಹಿಸಿ ಆತನಿಂದ ತಿರಸ್ಕೃತಳಾದ ಸಂದರ್ಭ ಈ ಕಾವ್ಯದ ರಸಘಟ್ಟ. ಕವಿಯು ಇಲ್ಲಿ ಹೆಣ್ಣಿನ ಕಾಮಾತುರದ ಹುಚ್ಚು ಹಂಬಲವನ್ನೂ ಇನ್ನೊಂದೆಡೆ ಗಂಡಿನ ವಜ್ರಕಠೋರ ಮನೋದೃಢತೆಯನ್ನೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಶೃಂಗಾರದ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲೂ ಕವಿಯ ಕಲಾವಂತಿಕೆ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಗೊಂಡಿದೆ. ಯುದ್ಧ ವರ್ಣನೆಗಳು ವೀರರಸೋಪೇತವಾಗಿವೆ. ಪಾತ್ರ ಚಿತ್ರಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕವಿಯು ಸಿದ್ಧಹಸ್ತನೆನಿಸಿದ್ದು ಕುಮಾರರಾಮ, ರತ್ನಾಜಿ, ಕಂಪಿಲರಾಯ, ಕಾಟಣ್ಣ, ಬೈಚಪ್ಪ, ಸಂಗಿ ಮೊದಲಾದ ಪಾತ್ರಗಳು ಜೀವಂತವಾಗಿ ಮೂಡಿಬಂದಿವೆ. ಸಾಂಗತ್ಯಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ರತ್ನಾಕರವರ್ಣಿಯ ಭರತೇಶವೈಭವವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ರಾಮನಾಥಚರಿತ ಕಾವ್ಯದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಹೆಗಲೆಣೆಯಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವ ಸತ್ವವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. **(ಕೆ.ಎಸ್ಐ.ಐ.)**

ನಂಜುಂಡಪ್ಪ, ಡಿ.ಎಂ.: 1930–2005. ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರತಜ್ಞ, ಆಡಳಿಗಾರ ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಣತಜ್ಞರು. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದೊಗ್ಗನಾಳು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 1930 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 5 ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಪ್ರತಿಭಾವಂತ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಣ ಪದಕದೊಡನೆ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಮೈಸೂರು ಮತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ ಬೋಧಕರಾಗಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಮತ್ತು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಮೆಚ್ಚುಗೆ ಮತ್ತು ಗೌರವ ಗಳಿಸಿದರು. ಮುಂದೆ ಅಮೆರಿಕದ ಸ್ಟಾನ್‌ಫೋರ್ಡ್ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆ ಮತ್ತು ಹಾರ್ವರ್ಡ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ಸಮರ್ಥ ಸಂಶೋಧಕರಾಗಿ ಹೊರಹೊಮ್ಮಿದರು. ಪ್ರತಿಭಾವಂತ ಸಂಶೋಧಕರೂ ಅಧ್ಯಾಪಕರೂ ಆದ ಇವರನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ಯೋಜನಾ ಇಲಾಖೆಯ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ ಮತ್ತು ಆಯುಕ್ತರಾಗಿ ನೇಮಿಸಿದಾಗ ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕದ ಆರ್ಥಿಕ ಯೋಜನೆಗೆ ಹೊಸ ತಿರುವು ನೀಡಿದರು. ಇವರ ಮುಂದಾಲೋಚನೆಯ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ವಿಕೇಂದ್ರೀಕೃತ ಯೋಜನೆ ಕಾರ್ಯಗತವಾಗಿ ಪ್ರತಿ ಜಿಲ್ಲೆಗೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯೋಜನೆ ಜಾರಿಗೆ ಬಂತು.

ಶಿಕ್ಷಣ ತಜ್ಞರಾಗಿ ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಮತ್ತು ಧಾರವಾಡದ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳ ಕುಲಪತಿಗಳಾಗಿ ಅವುಗಳ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಭದ್ರಬುನಾದಿ ಹಾಕಿ ಅವುಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣರಾದರು. ಗಂಭೀರ ಆರ್ಥಿಕ ಚಿಂತಕರೂ ಆಗಿದ್ದ ಇವರು ಅನೇಕ ವೃತ್ತಿಪರ ಸಂಘಟನೆಗಳಲ್ಲೂ ತಮ್ಮ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಖಿಲಭಾರತ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ ಸಂಘ, ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಕಾರ್ಮಿಕ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ ಸಂಘ, ಭಾರತೀಯ ಸಮಾಜ ವಿಜ್ಞಾನ ಸಂಶೋಧನ ಮಂಡಳಿ, ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಅಸಮತೋಲನ ಸಮಿತಿ, ಮತ್ತು ರೈಲ್ವೆ ಪ್ರಯಾಣಿಕರ ಮತ್ತು ಸರಕು ಸಾಗಣೆದಾರರುಗಳ ಪರಿಣತ ಸಮಿತಿ ಇವೆಲ್ಲವುಗಳ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ (ರಾಜ್ಯ ಯೋಜನಾ ಮಂಡಳಿ) ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ, ಕೇಂದ್ರೀಯ ಕಾರ್ಮಿಕ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆಯ

ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ, ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಉದ್ದಿಮೆಗಳ ಷೇರು ಮರುಕ್ರಯ ಆಯೋಗದ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ತಮ್ಮ ಅಮೂಲ್ಯ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ನಂಜುಂಡಪ್ಪನವರ ಆರ್ಥಿಕ ಚಿಂತನೆಯ ವಿಶಾಲ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೊಳಗೆ ಆರ್ಥಿಕ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರದ ಪಾತ್ರ, ನಿರುದ್ಯೋಗ ನಿವಾರಣೆಗೆ ಅಗತ್ಯವಿರುವ ಕ್ರಮಗಳು, ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಹಣಕಾಸು, ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ, ಬ್ಯಾಂಕಿನ ಅಗತ್ಯ, ವಿವಿಧ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರ ನೀಡಬೇಕಾಗಿರುವ ಸಹಾಯಧನ, ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ವಿಕೇಂದ್ರೀಕರಣ, ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮೀಣ ಪ್ರದೇಶಗಳ ನಡುವಿನ ಆರ್ಥಿಕ ಅಂತರಗಳನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಲು ಇರುವ ಕ್ರಮಗಳು, ಕೈಗಾರಿಕಾ ಕಾರ್ಮಿಕರಿಗೆ ಬಂಡವಾಳದಲ್ಲಿ ಪಾಲು, ನೀರಾವರಿ ತೆರಿಗೆ, ರಸ್ತೆಹಣಕಾಸು, ರೈಲ್ವೆದರಗಳ ನೀತಿ, ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಕೃಷಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಅಗತ್ಯಕ್ರಮಗಳು ಸೇರ್ಪಡೆಗೊಂಡಿದ್ದವು.

ಮಾನವತಾವಾದಿಯಾಗಿದ್ದ ಇವರ ಆರ್ಥಿಕ ಚಿಂತನೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಡವರ ಬಗ್ಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಳಜಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಬಡವರ, ದೀನದಲಿತರ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಇವರು ಸದಾ ಚಿಂತಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಗಾಂಧೀಜಿ, ವಿನೋಬಾಭಾವೆ, ದಾದಾಬಾಯಿ ನವರೋಜಿ, ಮಹಾದೇವ ರಾನಡೆ, ಆರ್.ಸಿ.ದತ್ತ, ನೆಹರು, ಗಾಡ್ಗಿಲ್ ಮೊದಲಾದ ಹಿರಿಯ ಚೇತನಗಳ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗಿದ್ದ ನಂಜುಂಡಪ್ಪನವರು ತಮ್ಮ ಚಿಂತನೆಯಲ್ಲಿ, ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅವುಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಯೋಜನಾ ಇಲಾಖೆಯ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ ಸಲ್ಲಿಸಿರುವ ಇವರ ಸೇವೆ ಬಹು ಅಮೂಲ್ಯವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವರು ಸಾಂಸ್ಥಿಕ ಹಣಕಾಸು ಇಲಾಖೆಯ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿ, ರಾಜ್ಯ ಯೋಜನಾ ಮಂಡಳಿಯ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷ ಮತ್ತು ರೆಡ್‌ಕ್ರಾಸ್ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು ಮೌಲಿಕವಾದ 33 ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ಆರ್ಥಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಸುಮಾರು 265 ವಿವಿಧ ಲೇಖನಗಳನ್ನೂ ಬರೆದು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು 2005 ಸೆಪ್ಟಂಬರ್ 26ರಂದು ನಿಧನರಾದರು.

(ಸಿ.ಕೆ.ಆರ್.)

ನಂಜುಂಡಯ್ಯ, ಎಚ್.ವಿ.: 1860– 1920. ಕರ್ನಾಟಕದ ಏಕೀಕರಣಕ್ಕಾಗಿ, ಕನ್ನಡ ನಾಡುನುಡಿಗಳ ಏಳಿಗೆಗಾಗಿ ದುಡಿದ ಹಿರಿಯ ವಿದ್ವಾಂಸರು. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಪ್ರಥಮ ಅಧ್ಯಕ್ಷರೂ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಪ್ರಥಮ ಉಪಕುಲಪತಿಗಳೂ ಆಗಿದ್ದವರು. ಹೆಬ್ಬಳಲು ವೇಳ್ಪನೂರು ನಂಜುಂಡಯ್ಯ ಎಂಬುದು ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. ಇವರ ಪೂರ್ವಜರು ಹಿಂದೆ ಆಂಧ್ರದಿಂದ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದವರು. ನಂಜುಂಡಯ್ಯನವರು 1860 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 13ರಂದು ಬಡ ಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಮೊದಲಿಗೆ ಮೈಸೂರಿನ ವೆಸ್ಲಿಯನ್ ಮಿಷನ್ ಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ, ಅನಂತರ ಮದರಾಸಿನ ಕ್ರಿಶ್ಚನ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು (1880). ಕೆಲಕಾಲ ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲದಲ್ಲಿ ಸಬ್‌ರಿಜಿಸ್ಟ್ರಾರ್ ಆಗಿದ್ದು, ಅನಂತರ ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ಅಕೌಂಟೆಂಟ್ ಜನರಲ್ ಕಚೇರಿಯಲ್ಲಿ ಗುಮಾಸ್ತರಾದರು. ನೌಕರಿಯಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡೇ ಖಾಸಗಿಯಾಗಿ ಬಿ.ಎಲ್. ಪದವಿಯನ್ನೂ (1883) ಎಂ.ಎ. ಪದವಿಯನ್ನೂ (1885) ಪಡೆದರು. ಅನಂತರ ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರದಲ್ಲಿ ಉದ್ಯೋಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿ (1885) ನಂಜನಗೂಡಿನಲ್ಲಿ ಮುನ್ಸಿಫರಾದರು. ರೆವಿನ್ಯೂ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಅಸಿಸ್ಟಂಟ್ ಕಮಿಶನರಾಗಿ (1886) ಹಾಸನ, ಮೈಸೂರು, ಶಿವಮೊಗ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದಮೇಲೆ ನ್ಯಾಯಾಂಗ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿರುಗಿ ಬಂದು ಸಬ್ ಜಡ್ಜಿಯಾದರು (1892). ಅನಂತರ ನ್ಯಾಯಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮುಂದುವರಿಸಿ ಎಂ.ಎಲ್. ಡಿಗ್ರಿ ಪಡೆದರು (1893). 1895ರಲ್ಲಿ ಮದರಾಸು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ 'ಫೆಲೋ' ಆಗಿಯೂ ಇದೇ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರದ ಅಂಡರ್ ಸೆಕ್ರೆಟರಿಯಾಗಿಯೂ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. 1897ರಲ್ಲಿ ಶಿವಮೊಗ್ಗದಲ್ಲಿ ಡೆಪ್ಯುಟಿ ಕಮಿಷನರಾಗಿದ್ದರು. ದಿವಾನ್ ಪಿ.ಎನ್. ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿಯವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರದ ಮುಖ್ಯ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿದ್ದು (1901), ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರದ ನ್ಯಾಯಶಾಖೆಯ ಚೀಫ್ ಕೋರ್ಟಿನ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರಾದರು (1904). ಅನಂತರ ಮುಖ್ಯ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರಾಗಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿ 1916ರಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಜನ್ಮತಾಳಲು ಕಾರಣಕರ್ತರಲ್ಲೊಬ್ಬರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಅದರ ಮೊದಲನೆಯ ಉಪಕುಲಪತಿಯಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು (1916–20). ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಸ್ಥಾಪನೆ ಸಂವರ್ಧನೆಗೆ ಹೋರಾಡಿದ ಮಹನೀಯರಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖರಾಗಿದ್ದು ಅದರ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು (1915–19).

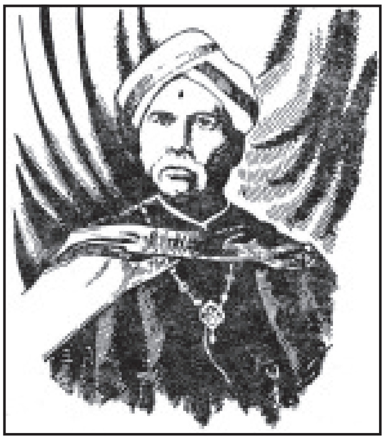

ಇವರದು ಕಾರುಣ್ಯ, ಸೌಮ್ಯತ್ವ ಹಾಗೂ ಹಾಸ್ಯ ವಿಲಾಸದ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ. ಮುಖ್ಯಪದರುಗಳು. ಎಂ. ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರು ಇವರ ಆಪ್ತಸ್ನೇಹಿತರಾಗಿದ್ದರು. ನ್ಯಾಯಶಾಸ್ತ್ರ, ರಾಜ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ, ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ, ಸಮಾಜಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನೂ ಕಾವ್ಯ ನಾಟಕಾದಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನೂ ಆಳವಾಗಿ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದ್ದ ಇವರಿಗೆ ಕನ್ನಡ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್, ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲದೆ ಫ್ರೆಂಚ್ ಭಾಷೆಯಲ್ಲೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪರಿಶ್ರಮವಿತ್ತು. ಇವರು ತಮ್ಮ ಪುತ್ರನನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಫ್ರೆಂಚ್ ಮಹಾಕವಿ ವಿಕ್ಟರ್ ಹ್ಯೂಗೋನ ಕೆಲವು ಕವನಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ತರ್ಜುಮೆ ಮಾಡಿ, ಆ ಸಂಕಲನಕ್ಕೆ 'ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಬನಿ' ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟರು. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಗ್ರಂಥರಚನೆಯನ್ನು ಕೈಗೊಂಡು, ಮಾದರಿಯ ಪತ್ರವ್ಯವಹಾರ ಕುರಿತು ಲೇಖ್ಯಬೋಧಿನಿ, ನ್ಯಾಯಶಾಸ್ತ್ರ ಪರಿಪಾಲನೆ ಕುರಿತು ವ್ಯವಹಾರ ದೀಪಿಕೆ, ಆರ್ಥಿಕ ವಿಚಾರ ಪರಿಚಯವನ್ನೊಳಗೊಂಡಂತೆ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ ಎಂಬ ಮೂರು ಅಮೂಲ್ಯ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಆ ವಿಷಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ನಡೆದ ಗ್ರಂಥ ರಚನೆಯ ಪ್ರಯತ್ನಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯ ವಿವಿಧ ಜಾತಿಕುಲಗಳ ವಿವರ ಪರಿಚಯವುಳ್ಳ ಮೈಸೂರ್ ಟ್ರೈಬ್ಸ್ ಅಂಡ್ ಕ್ಯಾಸ್ಟ್ಸ್ ಎಂಬ ಸಂಪುಟಗಳಿಗೆ ಇವರು ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರು.

ನಂಜುಂಡಯ್ಯನವರು ಪ್ರತಿಭಾ ಪಕ್ಷಪಾತಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಇವರ ಕಾರ್ಯನಿಷ್ಠೆ, ಸ್ನೇಹಪರ ಮನಸ್ಸು, ರಸಿಕತೆ ಹಾಗೂ ಮಾತಿನ ನಿರಾಡಂಬರತೆಗಳು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಮೆಚ್ಚುಗೆಯಾಗಿದ್ದುವು. ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರು (1915, 1916) ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು (1917)ಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಮೂರು ಅಧಿವೇಶನಗಳ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ಕನ್ನಡದ ಅಂದಿನ ಇತಿಮಿತಿ, ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಆಗಬೇಕಾದ ಕೆಲಸದ ಆಧಿಕ್ಯ, ಗ್ರಾಂಥಿಕ ಭಾಷೆಯ ಏಕರೂಪತೆ ಮೊದಲಾದ ಗಮನೀಯ ವಿಚಾರಗಳು ಇವರ ಮೊದಲನೆಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷ ಭಾಷಣದಲ್ಲೇ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಇವರಿಗೆ ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜರು 1913ರಲ್ಲಿ ರಾಜಮಂತ್ರಪ್ರವೀಣ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದರು. 1914ರಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರ್ಕಾರ ಸಿ.ಐ.ಇ. ಎಂಬ ಪದವಿಯನ್ನಿತ್ತು ಗೌರವಿಸಿತು.

ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು ಇವರನ್ನು ಕುರಿತು ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆಯೊಂದನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ. ಇವರು 1920 ಮೇ 2 ರಂದು ನಿಧನಹೊಂದಿದರು.

(ಜಿ.ಜಿ.)

ನಂಜುಂಡರಾವ್, ಎಂ.ಎಸ್.: 1932–2003. ಹೆಸರಾಂತ ಕಲಾವಿದ, ಲೇಖಕ, ಸಂಘಟಕ, ಕರ್ನಾಟಕ ಚಿತ್ರಕಲಾ ಪರಿಷತ್ತಿನ (**ನೋಡಿ**) ರೂವಾರಿ. ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಮಧುಗಿರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸುದ್ದೇಕುಂಟೆಯಲ್ಲಿ 1932 ಜುಲೈ 5 ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಎಂ.ಎಸ್. ದಾಸಪ್ಪ, ತಾಯಿ ಗೌರಮ್ಮ. ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲಾ ಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿದ್ದ ಇವರ ತಂದೆ ರಂಗಕರ್ಮಿಗಳೂ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕಲಾ ಪೋಷಕರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ನಂಜುಂಡರಾವ್ ತಮ್ಮ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಸಿದ್ಧಾಪುರದಲ್ಲೂ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಕೊಡಗೇನ ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲೂ ಪ್ರೌಢಶಾಲಾ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರು ಮತ್ತು ಮಧುಗಿರಿಯಲ್ಲೂ ಮುಗಿಸಿದರು. ಎಸ್.ಎಸ್.ಎಲ್.ಸಿ. ಪಾಸಾದದ್ದು 1948ರಲ್ಲಿ. ತಂದೆಯಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತರಾಗಿ ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಖಾದಿ ತೊಟ್ಟು ದೇಶಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಬೆಳೆಯಿಸಿಕೊಂಡರು. ತಂದೆಯೊಂದಿಗೆ ಹಳ್ಳಿಗಳಿಗೆ ತೆರಳುತ್ತಿದ್ದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇವರು ಗ್ರಾಮೀಣ ಜನರ ಕಲೆ, ಜನಜೀವನ, ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಅರಿತರು.

ಭಾರತಕ್ಕೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಬಂದಾಗ ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜರು ಭಾರತ ಒಕ್ಕೂಟಕ್ಕೆ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳಲು ಒಪ್ಪದಿದ್ದಾಗ ಮೈಸೂರು ಚಲೋ ಚಳವಳಿ ಆರಂಭವಾಯಿತು. ಆಗ ಇವರು ಮಧುಗಿರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹಳ್ಳಿಹಳ್ಳಿಗೂ ಹೋಗಿ ಜನರನ್ನು ಸಂಘಟಿಸಿದರು. ಮಧುಗಿರಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕಚೇರಿ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪೊಲೀಸರಿಗೂ ಚಳವಳಿಗಾರರಿಗೂ ಘರ್ಷಣೆ ಉಂಟಾಗಿ ಇವರ ಮೇಲೆ ವಾರಂಟ್ ಹೊರಡಿಸಿದಾಗ ಇವರು ಆಂಧ್ರದ ಗಡಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಸೇವಾಮಂದಿರ ಸೇರಿಕೊಂಡರು.

ಇವರಿಗೆ ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೂ ಚಿತ್ರಕಲೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಆಸಕ್ತಿಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿದ ಇವರ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದ ಎಸ್. ರಾಮಯ್ಯನವರ ಸಲಹೆ ಮತ್ತು ತಂದೆಯ ಅನುಮತಿಯಿಂದ ಕಲಾ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕಾಗಿ ಮೈಸೂರಿನ ಶ್ರೀ ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ತಾಂತ್ರಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಶಾಲೆ ಸೇರಿ ತರಬೇತಿ ಪಡೆದರು (1948–52). ತಮ್ಮಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರತಿಭೆಯಿಂದ ಜನಸಂಪರ್ಕ ಬೆಳೆಯಿಸಿಕೊಂಡ ಇವರು ಚಿತ್ರರಚನೆಯನ್ನು ಜೀವನಾಧಾರ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ಪ್ರಕೃತಿ ಚಿತ್ರ, ರೇಖಾಚಿತ್ರ, ವ್ಯಕ್ತಿ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಇವರು ರಚಿಸಿದ ವ್ಯಕ್ತಿಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮಹಾತ್ಮಗಾಂಧಿ, ಎನ್.ಎಸ್.ಹರ್ಡೇಕರ್, ವಲ್ಲಭಭಾಯಿ ಪಟೇಲ್ ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಮಡಿಕೇರಿಯ ನಿಸರ್ಗ ದೃಶ್ಯಗಳು, ತಲಕಾವೇರಿ, ತಲಕಾಡು, ಶೃಂಗೇರಿ, ನಂದಿಬೆಟ್ಟ, ಐಹೊಳೆ, ಬೇಲೂರು, ಹಳೇಬಿಡು ಮೊದಲಾದ ರಮ್ಯ ಐತಿಹಾಸಿಕ ತಾಣಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ಕುಂಚದಿಂದ ಸೆರೆ ಹಿಡಿದರು. ಇವರು ರಚಿಸಿದ ಚಿತ್ರಗಳು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ವೆಂಕಟಪ್ಪ ಕಲಾಗ್ಯಾಲರಿ, ವಿಧಾನಸೌಧ, ದೆಹಲಿ ಹಾಗೂ ಹಲವು ದೇಶಗಳ ಕಲಾ ಗ್ಯಾಲರಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಪಡೆದಿವೆ.

ಇವರು 1954 ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಂದು ಶಿವಾನಂದಶರ್ಮರು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕಾಲ ಉಳಿದುಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಅನಂತರ ಖಾದಿ ಮಂಡಳಿಯಲ್ಲಿ ಕಲಾವಿದರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಆಗಿನ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿ ಕೆ. ಹನುಮಂತಯ್ಯನವರು ವಿಧಾನಸೌಧ ಅಲಂಕರಣ ಸಮಿತಿಯಲ್ಲಿ ನಂಜುಂಡರಾಯರನ್ನು ಒಬ್ಬ ಸದಸ್ಯರನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿದರು. ಆಗ ಇವರು ತಮ್ಮ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ, ಪ್ರತಿಭೆ, ಪರಿಶ್ರಮಗಳನ್ನು ತೋರಿ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಗಳ ಪ್ರಶಂಸೆಗೆ ಪಾತ್ರರಾದರು. ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಗಳ ಪ್ರಚಾರ, ಮಳಿಗೆಗಳ ಅಲಂಕರಣ, ಸುಭಾಷನಗರದಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ವಸ್ತುಪ್ರದರ್ಶನದ ದ್ವಾರಗಳ ರಚನೆ, ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸದಾಶಿವನಗರದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಅಖಿಲಭಾರತ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಅಧಿವೇಶನದ (1960) ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ ಮತ್ತು ವೇದಿಕೆಯ ಅಲಂಕರಣ ಮಾಡಿ ಜನ ಮೆಚ್ಚುಗೆ ಪಡೆದರು. ಕೆಂಗಲ್ ಹನುಮಂತಯ್ಯನವರ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ಎಂ. ಆರ್ಯಮೂರ್ತಿ, ಎಸ್.ಎಸ್. ಕುಕ್ಕೆ ಮೊದಲಾದವರೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಮೈಸೂರು ಪ್ರದೇಶ ಚಿತ್ರಕಲಾ ಪರಿಷತ್ತು ಎಂಬ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಹುಟ್ಟು ಹಾಕಿ (1960), ಅದರ ಸ್ಥಾಪಕ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿದ್ದರು. ಈ ವೇಳೆಗೆ ಬಾಲಾಂಬ ಎಂಬ ಕಲಾಪ್ರೇಮಿಯೊಂದಿಗೆ ಇವರ ವಿವಾಹವಾಗಿತ್ತು (1956). 1964 ರಿಂದ ಚಿತ್ರಕಲಾ ವಿದ್ಯಾಲಯದ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಅನೇಕ ತರುಣರನ್ನು ಚಿತ್ರಕಲೆಯತ್ತ ಸೆಳೆದುಕೊಂಡರು. ಅದೇ ಕಾಲೇಜಿನ ಪ್ರಿನ್ಸಿಪಾಲರಾಗಿಯೂ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು (1966–72).

ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ತರುಣ ಕಲಾವಿದರನ್ನು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಿದರಲ್ಲದೆ ಕಲಾ ಶಿಕ್ಷಣದ ಜೊತೆಗೆ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರಲ್ಲಿ ಕಲಾಭಿರುಚಿಯನ್ನು ಬೆಳೆಸುವುದು, ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಚಿತ್ರಕಲೆಯನ್ನು ಪುನರುಜ್ಜೀವಿಸುವುದು, ಕಲಾವಿದರನ್ನು ಸಂಘಟಿಸುವುದು, ಭಾರತೀಯ ಚಿತ್ರಕಲೆಯನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಚಿತ್ರಕಲೆ ಮತ್ತು ಕಲಾವಿದರನ್ನು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ, ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಪರಿಚಯಿಸುವುದು, ಕಲಾ ಸಂಸ್ಥೆಗಾಗಿ ಕಲಾಭವನ ನಿರ್ಮಾಣ, ಕಲಾ ಗ್ಯಾಲರಿಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆ, ಚಿತ್ರಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಆಧುನಿಕ ತಂತ್ರಜ್ಞಾನವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಇವರ ಧ್ಯೇಯವಾಗಿತ್ತು. ವಿಧಾನಸೌಧದ ಬಾಂಕ್ವೆಟ್ ಹಾಲ್‌ನಲ್ಲಿ ಇವರು ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಕಲಾ ಪ್ರದರ್ಶನವನ್ನು ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ಏರ್ಪಡಿಸಿದ್ದರು (1963). ಅನಂತರ ಪ್ರತಿವರ್ಷಕ್ಕೊಂದರಂತೆ ಒಂಬತ್ತು ಇಂಥ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳು ನಡೆದುವು. ಇದರಿಂದ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಮಟ್ಟದ ಕಲಾವಿದರು ಒಂದೆಡೆ ಸೇರಿ ವಿಚಾರ ವಿನಿಮಯ ಮಾಡಲು, ಕಲಾ ಪ್ರದರ್ಶನ ನಡೆಸಲು ಅವಕಾಶವಾಯಿತು. ಚಿತ್ರಕಲಾ ಪರಿಷತ್ ಟ್ರಸ್ಟ್ ರೂಪುಗೊಂಡಿದ್ದು 1974ರಲ್ಲಿ.

ಕಲಾವಿಮರ್ಶಕ ಜಿ. ವೆಂಕಟಾಚಲಂ ಅವರ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ಮೈಸೂರು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಕೈಕೊಂಡರು. ಪರಿಣಿತರನ್ನು ಕರೆಯಿಸಿ ಅವರಿಂದ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಕಲೆ ಕಲಿಸುವ ಏರ್ಪಾಡು ಮಾಡಿದರು. ಮುಂಬಯಿ, ದೆಹಲಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಕಲಾಕೃತಿಗಳ ಪ್ರದರ್ಶನ ಏರ್ಪಡಿಸಿದರು. ಭಾರತದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ತೊಗಲುಬೊಂಬೆ ಪ್ರದರ್ಶನ ಏರ್ಪಡಿಸಿದ್ದಲ್ಲದೆ, ಕಲಾವಿದರನ್ನು ಜನಪದ ಉತ್ಸವಗಳಿಗೆ ಕರೆದೊಯ್ದು ಪರಿಚಯಿಸಿದರು.

ಚಿತ್ರಕಲೆಯ ಜೊತೆಗೆ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲೂ ಇವರು ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ತೊಗಲುಬೊಂಬೆ ಹಾಗೂ ಮೈಸೂರು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಚಿತ್ರಕಲೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಅನೇಕ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವು ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಬರೆದ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿಕೋಲಸ್ ರೋರಿಚ್, ಪಿ. ಸುಬ್ಬರಾವ್, ಕರ್ನಾಟಕ ತೊಗಲುಗೊಂಬೆ ಎಂಬ ಬೃಹತ್ ಗ್ರಂಥ– ಇವು ಪ್ರಮುಖವಾಗಿವೆ. ಕಲೆಯ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕಾಗಿ ಇವರು ಜರ್ಮನಿ, ಅಮೆರಿಕ, ರಷ್ಯ ದೇಶಗಳ ಅನೇಕ ಪ್ರಮುಖ ನಗರಗಳನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿದರು. ಮಾಸ್ಕೋದಲ್ಲಿ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ರೋರಿಕ್ ಪುರಸ್ಕಾರ ಪಡೆದರು (1999). ಕರ್ನಾಟಕ ಲಲಿತ ಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿ ಮತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಕಲೆ ಮತ್ತು ಕರಕುಶಲ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಲಹಾ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ,

ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಲಲಿತ ಕಲಾ ಅಧ್ಯಯನ ಮಂಡಳಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಲಲಿತ ಕಲಾ ಅಧ್ಯಯನ ಮಂಡಳಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಕೇಂದ್ರ ಲಲಿತಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿದ್ದರು (1975). ಇವರಿಗೆ ಹಲವು ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಲಭಿಸಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಲಲಿತಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1980), ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1984) ಇವು ಉಲ್ಲೇಖನೀಯ. ಕರ್ನಾಟಕ ಚಿತ್ರಕಲಾ ಪರಿಷತ್ತಿಗೆ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಮಾನ್ಯತೆ, ಜನಪ್ರಿಯತೆ, ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಕೀರ್ತಿ ತಂದುಕೊಟ್ಟ ಇವರು 2003 ಮೇ 2 ರಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. (ಎಸ್.ಎಂ.ಕೆ.)

ನಂಜುಂಡ ಶಿವಯೋಗಿ: ಒಬ್ಬ ಶಿವಯೋಗಿ. ತುಮಕೂರು ಸಮೀಪದ ಮೈದಾಳ ಈತ ಹುಟ್ಟಿದ ಸ್ಥಳ. ಈತನ ಬಾಲ್ಯಜೀವನದ ವಿವರಗಳು ತಿಳಿದಿಲ್ಲ. ಮಡದಿ, ಮಕ್ಕಳಿಂದ ತುಂಬಿದ ಈತನ ಗೃಹಸ್ಥ ಜೀವನ ಆ ಊರಿನ ಕೂಲಿ ಮಠವೊಂದನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿತ್ತು. ಹಳ್ಳಿಯ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ತಕ್ಕಷ್ಟು ಓದುಬರೆಹ ಕಲಿಸಿದ ತರುವಾಯ ಅವರಿಗೆ ಶರಣಲೀಲಾಮೃತ, ಸೋಮೇಶ್ವರ ಶತಕ, ಸರ್ವಜ್ಞನ ವಚನಗಳು. ಚನ್ನಬಸವಪುರಣ, ಜೈಮಿನಿ ಭಾರತ ಮತ್ತು ರಾಜಶೇಖರವಿಳಾಸದಂಥ ಕನ್ನಡ ಪ್ರೌಢ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಗಮಕ ಗತಿಯಿಂದ ಓದಿ ಅರ್ಥೈಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿಕೊಡುವುದು ಈತನ ಕೂಲಿಮಠದ ಹೆಗ್ಗುರಿಯಾಗಿತ್ತು.

ಶಿವಪೂಜಾನಿಷ್ಠನಾದ ಈತ ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ವೈರಾಗ್ಯದ ಕಡೆಗೆ ಗಮನ ಹರಿಸಿದ್ದ. ಮಧ್ಯವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಒದಗಿದ ಪತ್ನಿವಿಯೋಗ ಈತನ ವಿರಕ್ತಿಗೆ ಪುಟ ಕೊಟ್ಟಿತು. ತರುವಾಯ ಈತ ಸತ್ಸಂಗವನ್ನು ಬಯಸಿ ಸಿದ್ಧಗಂಗಾ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಆಗಮಿಸಿದ. ಅಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಅಟವೀಂದ್ರ ಶಿವಯೋಗಿಗಳ ಸನ್ನಿಧಿ ಸೇರಿ ಅವರ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರನಾದ. ಅಟವೀಂದ್ರ ಶಿವಯೋಗಿ ಲಿಂಗೈಕ್ಯರಾದ ಅನಂತರ ಈತ ಮತ್ತೆ ತುಮಕೂರಿಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಿ ಶಿವಾಲಯವೊಂದರಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ. ಈತನ ಸಮಾಧಿ ತುಮಕೂರು ಹತ್ತಿರದ ಉಸ್ಕೂರಿನಲ್ಲಿದೆ.

ಈತನ ಪಾಂಡಿತ್ಯ, ಮಧುರಕಂಠಶ್ರೀ, ಚಿತ್ರಕಲಾಪ್ರಿಯತೆಗಳು ಈತ ರಚಿಸಿರುವ ಕೃತಿಗಳಿಂದ ವೇದ್ಯವಾಗುತ್ತವೆ. ಈತನ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಕಂಡೇಯ ವಿಳಾಸ, ಶ್ರೀಮದಟವೀಶ್ವರ ಗುರುಭಕ್ತಿಸಾರ, ಜಟವೀಶ್ವರ ಗೀತಾಮಂಜರಿ, ಸುರಾಭಾಂಡೇಶ್ವರಾಖ್ಯಾನ, ಹಾಲಾಹಲಭಕ್ಷಣೆಯ ಕಥೆಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಇವರ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವಸಿದ್ಧಿ ಗಣಪತಿ, ಚಂದ್ರಶೇಖರ ಮೂರ್ತಿ, ಗಿರಿಜಾಕಲ್ಯಾಣ ಮಹೋತ್ಸವ, ಉಮಾಮಹೇಶ್ವರಮೂರ್ತಿ, ನಂದಿವಾಹನಮೂರ್ತಿ, ಅಂಧಕಾಸುರ ಸಂಹಾರ ಮತ್ತು ಜೀವನ್ಮುಕ್ತಿ ವಿವೇಕಗಳು ಮುಖ್ಯವಾದವು.

*

ನಂಜುಂಡಸ್ವಾಮಿ, ಎಸ್.: 1906–69. ಕರ್ನಾಟಕದ ಹೆಸರಾಂತ ವರ್ಣಚಿತ್ರಕಾರರು ಹಾಗೂ ಶಿಲ್ಪಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಗಣ್ಯರು. ಇವರು ಶಿಲ್ಪಸಿದ್ಧಾಂತಿ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಸ್ವಾಮಿಗಳ ಅಣ್ಣಂದಿರಾದ ಶಿಲ್ಪಸಿದ್ಧಾಂತಿ ವಿರತ್ತ ಸ್ವಾಮಿಗಳ ಮಕ್ಕಳು. ಇವರ ಮೂಲಸ್ಥಳ ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲ. ತಾಯಿಯ ತೌರೂರಾದ ಯಳಂದೂರು ತಾಲ್ಲೂಕು ಯರಗಂಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ 1906 ಮಾರ್ಚ್ 3ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಾಯಿಯ ತೌರೂರಾದ ಯಳಂದೂರು ತಾಲ್ಲೂಕು ಯರಗಂಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ವಂಶಪಾರಂಪರ್ಯವಾಗಿ ಬಂದ ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಇವರಲ್ಲೂ ನೆಲಸಿ, ಚಿತ್ರಕಲೆಗೆ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಅಡಿಪಾಯವನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಟ್ಟಿತ್ತು. ಇವರು ಚಿಕ್ಕಂದಿನಿಂದ ಬಡತನದಲ್ಲಿ ಬದುಕಿ ಅಪಾರ ಕಷ್ಟಗಳನ್ನೆದುರಿಸಿ, ಮೈಸೂರಿನ ಶ್ರೀ ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ವೃತ್ತಿಶಿಕ್ಷಣ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಕಲೆಯ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಜೀವನ ನಡೆಸಿದರು. ಕುಶಲಕಲೆಯ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲೂ ಅದ್ವಿತೀಯ ಪ್ರೌಢಿಮೆ ಗಳಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ. ಇವರು ರೇಖಾಚಿತ್ರ, ತೈಲಚಿತ್ರ, ಜಲವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ತೋರುತ್ತಿದ್ದ ಚಾಕಚಕ್ಯತೆ ಅಸಾಧಾರಣವಾದದ್ದು. ಪ್ರಕೃತಿಯ ಯಾವುದೇ ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಟ್ಟುವಂತೆ ಸಹಜ ಸುಂದರವಾಗಿ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೂಡಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಇವರು ಪಡೆದಿದ್ದರು. ಮೈಸೂರಿನ ವಾಣಿವಿಲಾಸ ಮೊಹಲ್ಲಾದಲ್ಲಿರುವ ಮಹಾಜನ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನ ಭಿತ್ತಿಯೊಂದರ ಮೇಲೆ ಇವರಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಶಾರದಾದೇವಿಯ ಚಿತ್ರವಿದೆ. ಇವರ ಕಬೀರ್ ತೈಲಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಮುಂಜಾವಿನ ನಸುಗತ್ತಲ ಪ್ರಶಾಂತ ವಾತಾವರಣದ ಕಲ್ಪನೆ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದದ್ದು. ಮೈಸೂರಿನ ವೃತ್ತಿಶಿಕ್ಷಣ ಶಾಲೆಯ ಪ್ರದರ್ಶನಾಲಯದಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ರಾಜನ ಒಡ್ಡೋಲಗದ ಚಿತ್ರ ಕೂಡ ಇವರ ಕಲಾವಂತಿಕೆಗೆ ಉತ್ತಮ ನಿದರ್ಶನವಾಗಿದೆ. ಈಗ ಅದು ಅಲ್ಲಿಲ್ಲ, ಮೈಸೂರಿನ ಕಲಾಭಿಮಾನಿಗಳೊಬ್ಬರ ಬಳಿ ಇದೆ.

ಮೈಸೂರಿನ ವಸ್ತು ಪ್ರದರ್ಶನ ಶಾಲೆಯ ಕಟ್ಟಡವೊಂದರ ಮೇಲೆ ಇವರಿಂದ ರೂಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಜಯಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ ಭಾವಚಿತ್ರವಿತ್ತು. ಈಗ ಅದು ಅಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಭಾವಚಿತ್ರ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಇವರದ್ದು ಪಳಗಿದ ಕೈ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಇದೊಂದು ಉತ್ತಮ ಮಾದರಿ.

ನಂಜುಂಡಸ್ವಾಮಿಯವರು ಆಡಂಬರವಿಲ್ಲದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಜೀವನ ನಡೆಸಿದವರು. ನಿವೃತ್ತರಾದ ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳ ಮೇಲೆ ಒಂಟಿಕೊಪ್ಪಲಿನಲ್ಲಿದ್ದ ತಮ್ಮ ಮನೆಯನ್ನು ಮಾರಿ ತಮ್ಮ ತಾಯಿಯ ಊರಾದ ಯರಗಂಬಳ್ಳಿಗೆ ಹೋದರು. ಅನಂತರ ಅಲ್ಲೂ ಬಹಳ ಕಾಲ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಮಾರಿ ಬಂದ ಹಣ ದಕ್ಕಲಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಪತ್ನಿಪುತ್ರರೊಂದಿಗೆ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದು ಒಂಟಿಕೊಪ್ಪಲಿನಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕ ಮನೆಯೊಂದನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಇದ್ದರು.

ರಾಮಾಯಣ, ಮಹಾಭಾರತ, ಭಾಗವತ, ಶಿವಪುರಾಣಗಳ ಪುಣ್ಯಕಥೆಗಳನ್ನು ಓದುವುದು, ಕೇಳುವುದು ಎಂದರೆ ಸ್ವಾಮಿಗಳಿಗೆ ಬಹಳ ಇಷ್ಟ. ಅಲ್ಲಿಯ ರಸ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮೂಡಿಸಿಕೊಂಡು ಅದನ್ನು ಕಲೆಯಲ್ಲೇ ರೂಪಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರ ಗೆಳೆಯರಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತಿಗಳು ಕಲಾವಿದರೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದ್ದರು. ಇವರ ಮಮತೆಯ ಒಬ್ಬ ಗೆಳೆಯರೆಂದರೆ ಕೈಲಾಸಂ.

ಅರಮನೆಯ ಕಲಾವಿದರಾಗಿದ್ದ ಕೇಶವಯ್ಯನವರ ನೆರವು ಸಿಕ್ಕಿದ್ದರಿಂದ ಸ್ವಾಮಿಯವರ ಕಲಾಸಾಧನೆ ಪಕ್ವವಾಯಿತು. ಮೈಸೂರಿನ ಶ್ರೀ ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ವೃತ್ತಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಕಲಾ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಲಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದ ಅನಂತರ ಮುಂಬಯಿಯ ಜೇಜೆ. ಕಲಾಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅನುಭವ ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದ್ದರಾಗಿ ಇವರ ಕಲೆಗೆ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಭದ್ರವಾದ ತಳಹದಿ ಸಿಕ್ಕಿದಂತಾಗಿತ್ತು. ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಸಿಕ್ಕಿತಾಗಿ ಇವರ ಕಲಾ ಪ್ರೌಢಿಮೆ ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ಬರಲು ಅವಕಾಶವಾಯಿತು. ಆಗ ಇವರು ಚಿತ್ರಿಸಿದ ಕೆಲವು ತೈಲವರ್ಣ ಚಿತ್ರಗಳು

ಮಹಾರಾಜರ ಮೆಚ್ಚುಗೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿ ಅರಮನೆಯ ಕಲ್ಯಾಣಮಂಟಪವನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿದುವು. ಅವು ಈಗಲೂ ಅಲ್ಲಿವೆ. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ರಚಿಸಲಾದ ಈ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಜನರ ಭಾವಭಂಗಿ, ಚಲನವಲನ ಬಹಳ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಮೂಡಿಬಂದಿದೆ.

ಚಿತ್ರಕಲೆಯ ಜೊತೆಗೆ ಇವರು ದಂತ ಮತ್ತು ಗಂಧದಲ್ಲಿ ಸುಂದರ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಿದ್ದುದೂ ಉಂಟು. ಬೇಲೂರಿನ ಶಿಲಾ ಬಾಲಕಿಯರಿಂದ ಸ್ಫೂರ್ತಿಗೊಂಡು ಇವರು ರಚಿಸಿದ ಒಂದು ಆಕೃತಿ ಮತ್ತು ಗಣಪತಿ ತುಂಬ ಮೋಹಕವಾಗಿವೆ.

ಇವರಿಗೆ ವನಸ್ಪತಿ ಔಷಧಿಯ ತಯಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ಇತ್ತು. ತಾವೇ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ತಯಾರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಒಮ್ಮೆ ಯಾವುದೋ ವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದಾಗಿ ಇವರು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಸೇವಿಸಿದ ಔಷಧಿ ಇವರ ಮೈಚರ್ಮವನ್ನು ಕಿತ್ತು ತಿಂದಿತು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಇವರು ಮತ್ತೆ ಅಂಥ ಔಷಧಿಗಳ ಗೋಜಿಗೆ ಹೋಗಲಿಲ್ಲ.

ರಸವಾದದಲ್ಲಿಯೂ ಇವರಿಗೆ ಆಸಕ್ತಿಯಿತ್ತು. ಚಿನ್ನ ತಯಾರಿಸಬೇಕೆಂಬುದು ಇವರ ಇನ್ನೊಂದು ಹುಚ್ಚು. ಅನೇಕ ವೇಳೆ ಈ ಗುಂಗು ಇವರನ್ನು ವಿಕ್ಷಿಪ್ತಗೊಳಿಸಿದ್ದೂ ಉಂಟು. ತಮ್ಮ ಮನೆಯ ಕೋಣೆಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಗಿಡ ಮೂಲಿಕೆಗಳಿಂದ ರಸ ತೆಗೆದು ಪುಟ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಇದರಿಂದ ಯಾವ ಲಾಭವೂ ಆಗಲಿಲ್ಲ.

ಇವರಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಲಲಿತಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ. ತಮ್ಮ ಕೊನೆಯ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಚಾಮುಂಡೇಶ್ವರಿ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಕಡೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಅದು ಪೂರ್ಣಗೊಳ್ಳುವಷ್ಟರಲ್ಲಿಯೇ ಇವರು 1969 ಡಿಸೆಂಬರ್ 27ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. *

ನಂದಗಡ: ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಖಾನಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಖಾನಾಪುರದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 10 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಇದನ್ನು ಕಸಬಾ ನಂದಗಡ ಎಂದೂ ಕರೆಯುವರು. ಹಿಂದೆ ಇದೊಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವ್ಯಾಪಾರಿ ಪಟ್ಟಣವಾಗಿತ್ತು. ಮಲ್ಲಸರ್ಜ ದೇಸಾಯಿ ಪೇಶವೆ ಬಾಜಿರಾವ್‌ನಿಂದ ದೊರೆತ ಪ್ರತಾಪರಾವ್ ಎಂಬ ಬಿರುದಿನ ಸಂತೋಷದ ಸ್ಮಾರಕವಾಗಿ ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕೋಟೆ ಕಟ್ಟಿಸಿ ಅದನ್ನು ಪ್ರತಾಪಗಡ ಎಂದು ಕರೆದ. ಈಗ ಅದರ ಅವಶೇಷವಿದೆ. ಕಿತ್ತೂರಿನ ದೊರೆ ಖಾನಾಪುರದ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳನ್ನು ನಂದಗಡದಲ್ಲಿ ನೆಲಸಲು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸುತ್ತಿದ್ದ. ವೀರ ಸಂಗೊಳ್ಳಿ ರಾಯಣ್ಣನನ್ನು ಬ್ರಿಟಿಷರು 1829ರಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲೇ ಗಲ್ಲಿಗೇರಿಸಿದರು. ಸಂಗೊಳ್ಳಿರಾಯಣ್ಣ ತೋರಿಸಿದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲೆ ಆತನನ್ನು ಸಮಾಧಿ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಆ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಈಗ ಬೃಹತ್ ಆಕಾರದ ಅಲದಮರ ಬೆಳೆದಿದೆ. ಜನರು ಸಂತಾನ ಪಡೆಯಲು, ಸುಖಶಾಂತಿಯನ್ನು ಬೇಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಆ ಗಿಡಕ್ಕೆ ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ. ನಂದಗಡದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಷಂಷೇರ್‌ಗಡ್ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಕೋಟೆ ಇದೆ.

ನಂದಗಡದಲ್ಲಿ ಶಾಲೆ ಮತ್ತು ಅಂಚೆ ದೂರವಾಣಿ ಮುಂತಾದ ಸೌಲಭ್ಯವಿದ್ದು ಉತ್ತಮ ಮಾರ್ಗವಿದ್ದು ಇತರ ಗ್ರಾಮದೊಡನೆ ಮತ್ತು ಬೆಳಗಾಂವಿಗೆ ನೇರ ವಾಹನ ಸಂಪರ್ಕ ಹೊಂದಿದೆ. **(ಎಸ್.ಎ.ಎನ್)**

ನಂದಗುಡಿ: ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಹೊಸಕೋಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಕಸಬೆಗೆ 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 3,185. ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಊರನ್ನು ನಂದಗುಲಿ ಅಥವಾ ನಂಜುಗುಲಿ ಎಂದೂ ತಮಿಳು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ನೊಂದಗುಲಿ ಎಂದೂ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಸಮೀಪದ ಧರ್ಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಷದ ಬಾವಿ ಇದೆಯೆಂದೂ ನಂಜುಗುಲಿ ಹೆಸರು ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದೆಂದೂ ಊಹೆ ಇದೆ. ನಂದಗುಡಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಪಾಟಲೀಪುರದ ನಿವೇಶನವೆಂದೂ ಇಲ್ಲಿಯೇ ಉತ್ತುಂಗಭುಜರಾಯನಿಂದ ಬಂಧಿತರಾದ ನವನಂದರನ್ನು ಚಾಣಕ್ಯ ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿದನೆಂದೂ ಐತಿಹ್ಯವಿದೆಯಾದರೂ ಇದಕ್ಕೆ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಆಧಾರವಿಲ್ಲ. ಈ ಗ್ರಾಮದ ಪೂರ್ವ ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ರಾಗುಲರಾಸಿ (ರಾಗುಲ ಗುಡ್ಡ) ಮತ್ತು ಅಡ್ಡಬೆಟ್ಟ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಎರಡು ಸಣ್ಣ ಬೆಟ್ಟಗಳಿವೆ. ದಂತಕಥೆಯ ಪ್ರಕಾರ ರೈತನೊಬ್ಬ ತನ್ನ ಜಮೀನಿನಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದ ರಾಗಿಯನ್ನು ಒಂದುಕಡೆ ಮತ್ತು ಹುಲ್ಲನ್ನು ಮತ್ತೊಂದು ಕಡೆ ರಾಶಿ ಮಾಡಿದ್ದನಂತೆ. ಇದನ್ನು ನೋಡಿದ ಅವನ ಹೆಂಡತಿ ಈ ರಾಗಿ ರಾಶಿಯನ್ನು ತಾನು ಬೀಸಬೇಕಾಗಿ ಬರುತ್ತದಲ್ಲಾ ಎಂದು ವ್ಯಥೆಪಟ್ಟಳಂತೆ. ತಕ್ಷಣ ಈ ರಾಶಿಗಳು ಗುಡ್ಡಗಳಾಗಿ ಮಾರ್ಪಾಡಾದುವಂತೆ. ಅಡ್ಡಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದ ಅರಮನೆಯೊಂದಿದ್ದಿತಂತೆ. ರಾಗುಲಗುಡ್ಡ ಒಂದು ರೀತಿಯ ಜಂಬುಕಲ್ಲಿನ ಗುಡ್ಡ. ಇಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕೊರೆದ ಒಂದು ದೇವಾಲಯವಿತ್ತು. ಈಗ ಹಾಳಾಗಿದೆ. **(ಎಚ್.ವಿ.ಎಸ್.)**

ನಂದಳಿಕೆ: ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಕಾರ್ಕಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಕಾರ್ಕಳದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ 16ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 3,270. ಇಲ್ಲಿ ಮಹಾಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಹಿಂದೆ ಈ ಗ್ರಾಮ ನಂದಳಿಕೆ ಹೆಗ್ಗಡೆಗಳು ಎನಿಸಿಕೊಂಡ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಪಾಳೆಯಗಾರಿಕೆಯ ಪೀಠವಾಗಿತ್ತು. ಈಗಿರುವ ಆ ಕಾಲದ ಹಿಂದಿನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಮರದ ಸುಂದರ ಕೆತ್ತನೆಯ ಕೆಲಸವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ನಂದಳಿಕೆ ಗ್ರಾಮ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗೆ ಬಂದುದು. ಕನ್ನಡದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಕವಿ ನಂದಳಿಕೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣಯ್ಯನಿಂದ, ಮುದ್ದಣ **(ನೋಡಿ)** ಎಂಬ ಅಂಕಿತನಾಮದಿಂದ ಈತ ರಚಿಸಿದ ಶ್ರೀರಾಮಾಶ್ವಮೇಧ ಮತ್ತು ಇತರ ಕನ್ನಡ ಕೃತಿಗಳು ಇಂದಿಗೂ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿವೆ. ನಂದಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಂಗೀತಗಾರರಾಗಿದ್ದ ಬಿಡಾರಂ ಕೃಷ್ಣಪ್ಪನವರ ಪೂರ್ವಿಕರು ವಾಸವಾಗಿದ್ದರೆಂದು ಹೇಳುವರು. **(ಕೆ.ಟಿ.ಆರ್.)**

ನಂದಿ: ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆ ಚಿಕ್ಕಬಳ್ಳಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕಬಳ್ಳಾಪುರದ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ 6ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಗ್ರಾಮ. ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ಇಲ್ಲಿನ ಪ್ರಾಚೀನ ದೇವಾಲಯದಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿನ ಭೋಗನಂದೀಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಾಚೀನ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಚಿಕ್ಕಬಳ್ಳಾಪುರದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ತಾಮ್ರಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ ಬಾಣವಂಶದ ದೊರೆಯಾದ ಬಾಣ ವಿದ್ಯಾಧರನ ಪತ್ನಿಯೂ ದಡ್ಡನರಾಧಿಪನ ತಾಯಿಯೂ ಆದ ರತ್ನಾವಳಿ ಎಂಬಾಕೆ ಈ ಆಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದಳೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ನಂದಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿಯೇ ಬಾವಿಯೊಂದರಲ್ಲಿ ದೊರೆತ 806ನೆಯ ವರ್ಷದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಮುಮ್ಮಡಿ ಗೋವಿಂದನ ತಾಮ್ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ರತ್ನಾವಳಿ ಇಂದಪ್ಪರಸನ ಮಗಳೆಂದೂ ಆಕೆಗೆ ಮಾಣಿಕಬ್ಬೆ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಹೆಸರಿತ್ತೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳ ಅನಂತರ ಮುಮ್ಮಡಿ ಗೋವಿಂದನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ 17ನೆಯ ವರ್ಷದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಈ ಶಿವಾಲಯಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಬಾಣ ವಿದ್ಯಾಧರ 8ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಊಹಿಸಲಾಗಿದ್ದು ಬಹುಶಃ ಆ ಸಮಯದಲ್ಲಿಯೇ ಈ ದೇವಾಲಯವೂ ಕಟ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರಬೇಕು. ಇದೇ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ 9ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅಂತ್ಯಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ

ನೊಳಂಬಾಧಿರಾಜನ ಶಾಸನದಿಂದ ಈ ದೇವಾಲಯದ ಗೋಪುರವನ್ನು ಆ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಲಾಯಿತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

370X250 ಅಡಿಗಳ ವಿಸ್ತಾರದ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಾದ ಅಲಂಕಾರಿಕವಾದ ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಎರಡು ನಂದಿಮಂಟಪಗಳಿವೆ. ಈ ಆಲಯದ ಉತ್ತರದ ಗುಡಿ ಭೋಗನಂದೀಶ್ವರನಿಗೂ ದಕ್ಷಿಣದ ಗುಡಿ ಅರುಣಾಚಲೇಶ್ವರನಿಗೂ ಮೀಸಲಾಗಿವೆ. ಒಂದೊಂದೂ ಗುಡಿಗೂ ಸೇರಿದಂತೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಸುಕನಾಸಿ, ನವರಂಗಗಳೂ ಇವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದರಲ್ಲೂ ಒಂದಕ್ಕೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಇನ್ನೊಂದರಂತೆ ಜಾಲಂಧ್ರಗಳಿವೆ.

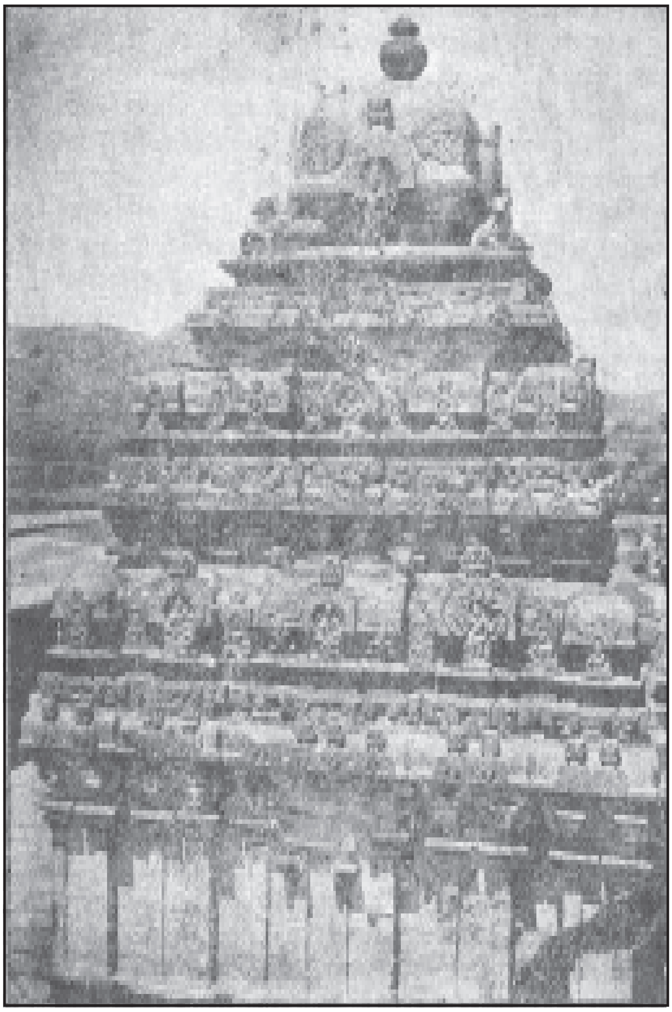

ಭೋಗನಂದೀಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ

ಭೋಗನಂದೀಶ್ವರನ ಗುಡಿಯ ಮುಂದಿನ ನಂದಿಮಂಟಪದಲ್ಲಿ 11ನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಚೋಳರ ಶಾಸನಗಳಿದ್ದು, ತನ್ಮೂಲಕ ದೇವಾಲಯದ ಆ ಭಾಗಗಳೆಲ್ಲ ಚೋಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟವುಗಳೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕಿರುವ ಅರುಣಾಚಲೇಶ್ವರ ಗುಡಿಯ ನವರಂಗದಲ್ಲಿನ ಜಾಲಂಧ್ರದಲ್ಲಿ ತಾಂಡವೇಶ್ವರ ವಿಗ್ರಹವಿದ್ದು ಅಲ್ಲಿನ ಶಾಸನ ಅದರ ಕರ್ತೃ ಕೇಶವನೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಭೋಗನಂದೀಶ್ವರನ ಗುಡಿಯ ನವರಂಗದ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಇದು ಬಹುಶಃ ಚೋಳ ಅರಸನೊಬ್ಬನ ಪ್ರತಿಕೃತಿಯಾಗಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ನವರಂಗದ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉತ್ತಮವಾದ ಕೆತ್ತನೆಯ ಕೆಲಸವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ನವರಂಗದ ಭುವನೇಶ್ವರಿ 7" ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿದ್ದು ಅದರಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಿವ ಮತ್ತು ಪಾರ್ವತಿ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಲೂ ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಶಿವನಿಗೆ ಸಿಂಹವನ್ನೂ ಪಾರ್ವತಿಗೆ ನಂದಿಯನ್ನೂ ವಾಹನವಾಗಿ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಎರಡು ಗುಡಿಗಳ ನಡುವೆ ಸಣ್ಣದೊಂದು ಗುಡಿ ಇದೆ. ಎರಡು ಗುಡಿಗಳ ನವರಂಗದ ಹಿಂಭಾಗಕ್ಕೆ ಸಮಾನಾಂತರವಾಗಿರುವ ಈ ಗುಡಿಯ ಸುತ್ತಲೂ ಎರಡು ಅಡಿಗಳಷ್ಟು ಸ್ಥಳವಿದ್ದು ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ಉಮಾಮಹೇಶ್ವರನ ಗುಡಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಭೋಗನಂದೀಶ್ವರ–ಅರುಣಾಚಲೇಶ್ವರ ಈ ಜೋಡುಗುಡಿಗಳ ಮುಂದಿನ ರಂಗಮಂಟಪ ಕಪ್ಪುಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿನ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಸ್ಥಳ ಬಿಡದೆ ಕೆತ್ತನೆ ಕೆಲಸ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಮೃಗಗಳು, ಬಳ್ಳಿಗಳು, ಮೂರ್ತಿಗಳು ಹಾಗೂ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಈ ಕೆತ್ತನೆಯ ಮುಖ್ಯವಸ್ತುಗಳು. ಒಂದೊಂದು ಕಂಬದಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡು ಮೂರು ಕಡೆ ಸುಮಾರು 2.1/2 ಅಡಿಗಳಷ್ಟು ಎತ್ತರದ ಸ್ತ್ರೀ ವಿಗ್ರಹಗಳು, ಇವುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಅರೆಗಂಬಗಳು, ಸುತ್ತಲೂ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಮತ್ತು ಬಳ್ಳಿಗಳು ಇವನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಪಕ್ಷಿಗಳನ್ನಂತೂ ಇಲ್ಲಿನ ಬೋದಿಗೆ ಭುವನೇಶ್ವರಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣಬಹುದು. ನಾಲ್ಕು ಅಡಿ ಆಳದ ಭುವನೇಶ್ವರಿಯ ತೊಲೆಗಳ ಒಳಮುಖದಲ್ಲಿ ಗೌರೀಶಂಕರ, ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ, ಸರಸ್ವತಿ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮ, ಸ್ವಾಹಾದೇವಿ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿ ಇವರುಗಳ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಕಡೆ ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರು, ಮತ್ತೊಂದು ಕಡೆ ಮೇಲಿನಿಂದ ತೂಗುಬಿದ್ದಿರುವ ಕಮಲವನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡಿರುವ ನಾಲ್ಕು ಗಿಣಿಗಳ ಕೆತ್ತನೆ ಇವೆ.

ನಂದಿಮಂಟಪಗಳ ನಡುವೆ ಕಲ್ಯಾಣಮಂಟಪ ಇದೆ. ಇದರಲ್ಲಿನ 12 ಕಂಬಗಳು ಕರಿಕಲ್ಲಿನವು. ಎಂಟು ಕಂಬಗಳ ಮುಂದಿನ ಮುಖದಲ್ಲಿ 3 ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ನಿಲುಭಂಗಿಯ ಸ್ತ್ರೀ ವಿಗ್ರಹಗಳು, ಬುಡದ ಫಲಕಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಂಹಗಳು ಇವೆ. ಇತರತ್ರ ಮತ್ಸ್ಯವರಾಹಾವತಾರಗಳು, ತಾಂಡವಗಣಪತಿ, ಆಂಜನೇಯ, ಕಾಲಭೈರವ, ಉಮಾಮಹೇಶ್ವರ ಮುಂತಾದ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಇವೆ.

ದೇವಾಲಯಗಳ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ದೇವಿಯ ಗುಡಿಗಳು ಇವೆ. ಪ್ರಸನ್ನ ಪಾರ್ವತಿ ಭೋಗನಂದೀಶ್ವರನ ದೇವಿಯಾದರೆ, ಇನ್ನೊಂದು ಗುಡಿಯ ಅಪೀತಕುಚಾಂಬ ಅರುಣಾಚಲೇಶ್ವರನ ದೇವಿ. ಎರಡನೆಯ ಪ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿ ವಸಂತ ಮಂಟಪ ಮತ್ತು ತುಲಾಭಾರ ಮಂಟಪಗಳಿವೆ. ಮೂರನೆಯ ಪ್ರಾಕಾರದ ಮಧ್ಯೆ ಶೃಂಗಿತೀರ್ಥವೆಂಬ ದೊಡ್ಡ ಕೊಳ ಇದೆ. ಇದು ದಕ್ಷಿಣ ಪಿನಾಕಿನಿ ನದಿಯ ಉಗಮಸ್ಥಳ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮಹಾದ್ವಾರ 8 ಅಡಿ ಅಗಲ 16 ಅಡಿ ಎತ್ತರ ಇದೆ. ಬಾಗಿಲುತೋಳುಗಳ ಮೇಲೆ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ವಿಗ್ರಹಗಳು, ಲತೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ ಸ್ತ್ರೀವಿಗ್ರಹಗಳು ಇವೆ. ನಂದಿಯ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಒಂದೊಂದೂ ಇನ್ನೊಂದರೊಡನೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿದೆ ಎಂಬುದೊಂದು ಇದರ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ.

11ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಚೋಳರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿದ್ದ ಈ ನಂದಿ ಗ್ರಾಮ ನಿಗರಿಲಿಶೋಟಿ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಕಳವರನಾಡಿನ ಒಂದು ಭಾಗವಾಗಿತ್ತು. ಕಳವರ ಎಂಬ ಅದೇ ಹೆಸರಿನ ಗ್ರಾಮ ಈಗ ನಂದಿ ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕಬಳ್ಳಾಪುರಗಳ ನಡುವೆ ಇದೆ. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ನಂದಿಯನ್ನು ಪೆರಿಯನಂದಿ ಎಂತಲೂ ಅಲ್ಲಿನ ದೇವರನ್ನು ಇದು ದಕ್ಷಿಣ ಕೈಲಾಸವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿತ್ತು. 12ನೆಯ ಶತಮಾನದ (ತಿರು)

ಮಹಾನಂದೀಶ್ವಮುಡ್ಯೈಯಾರ್ ಎಂದೂ ಕರೆದಿದೆ. ಆಗ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರದೇಶ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಮನಾಥನ ವಶವಾಯಿತು. ಅನಂತರ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ಬಂದಿತ್ತು. 15–17ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಸಾಮಂತರಾದ ಆವತಿಯ ಪ್ರಭುಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಆಳಿದರು. 17ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರದೇಶ ಆದಿಲ್‌ಶಾಹೀಗಳ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಾಗ ನಂದಿ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಶಹಾಜಿ ಜಹಗೀರಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ. ಮುಂದಿನ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಹೈದರ್ ಇದನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದ. ಟಿಪ್ಪು ಇದನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಹೊಸ ಪೇಟೆಯನ್ನು (ಈಗಿನ ಸುಲ್ತಾನಪೇಟೆ) ಕಟ್ಟಿಸಿದ.

1799– 1808ರಲ್ಲಿ ನಂದಿ ಮತ್ತು ಸುಲ್ತಾನ ಪೇಟೆಗಳ ನಡುವೆ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ದಂಡಿನ ಒಂದು ಠಾಣ್ಯ ಇತ್ತು. ನಂದಿಯಲ್ಲಿ ಶಿವರಾತ್ರಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಬೆಂಗಳೂರು, ಚಿಕ್ಕಬಳ್ಳಾಪುರ, ದೇವನಹಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಕೋಲಾರಗಳಿಂದ ನಂದಿಗೆ ನೇರ ರಸ್ತೆ ಸಂಪರ್ಕ ಇದೆ. ಗ್ರಾಮದಿಂದ ಸು. 2ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ, ಬೆಂಗಳೂರು ಬಂಗಾರಪೇಟೆ ನ್ಯಾರೋಗೇಜ್ ರೈಲು ಹಾದಿಯಲ್ಲಿ ನಂದಿ ನಿಲ್ದಾಣವಿದೆ. **(ಬಿ.ಆರ್.ಜಿ.)**

ನಂದಿಕೇಶ್ವರ: ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿಲ್ಲೆ ಬಾದಾಮಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಬಾದಾಮಿಯ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಸು.18ಕಿಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 4,892. ಪ್ರಾಥಮಿಕ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳೂ ಕೊಳವೆ ಬಾವಿಗಳು, ಅಂಚೆಕಚೇರಿ, ಗ್ರಾಮಸೇವಾ ಸಹಕಾರಿ ಸಂಘ ಮುಂತಾದವು ಇದ್ದು ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿಯ ಸೌಕರ್ಯ ಪಡೆದಿದೆ. ಪ್ರತಿ ಗುರುವಾರ ಸಂತೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಯುಗಾದಿ ಪಾಡ್ಯದ ದಿನ ನಂದೀಬಸವೇಶ್ವರ ಜಾತ್ರೆ ಜರುಗುತ್ತದೆ.

ಶಿವ ಪಾರ್ವತಿಯರು ಮಹಾಕೂಟದಲ್ಲಿ ತಪಸ್ಸು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಶಿವನ ವಾಹನ ನಂದಿ ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಈ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ನಂದಿಕೇಶ್ವರವೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂತೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಬಾದಾಮಿ ಗುಹೆಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಒಂದು ಶಿಲಾಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮನ ತಮ್ಮನಾದ ಮಂಗಲೀಶ ವೈಷ್ಣವ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಷ್ಣುಗೃಹವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿ ಆ ದೇವರ ಬಲಿಪೂಜಾ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಲಂಜೀಶ್ವರ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ದತ್ತಿಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟನೆಂಬ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಈ ಲಂಜೀಶ್ವರವೇ ಇಂದಿನ ನಂದಿಕೇಶ್ವರ ಇರಬಹುದು. ನಂದಿಕೇಶ್ವರಕ್ಕೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣದ ಕಾಶಿ ಎಂದು ಕರೆಯುವ ಮಹಾಕೂಟ ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರವಿದೆ. **(ಎಸ್.ಎಸ್.ಎನ್.)**

ನಂದಿಕೋಲು: ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ, ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪೂಜಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಸವಗಳಲ್ಲಿ ಹೊತ್ತು ಕುಣಿವ ಶೃಂಗಾರಗೊಂಡ ದೊಡ್ಡ ಕೋಲಿನಂಥ ಒಂದು ಸಾಧನ. ಇದನ್ನು ನಂದಿಧ್ವಜ, ನಂದಿಕಂಬ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ನಂದಿಕೋಲು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹದಿನೈದರಿಂದ ಮೂವತ್ತೈದು ಅಡಿ ಉದ್ದವಿರುತ್ತದೆ. ಬೊಂಬಿನ ಕೆಳಭಾಗದಿಂದ ಮೇಲೆ ನಾಲ್ಕು ಅಡಿ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿ ಮಂಟಪದಂಥ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬದ ಒಂದು ಪೀಠ ಇರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ ಭಂಗಿಯ ನಂದಿಯ ವಿಗ್ರಹ ಇದ್ದು ಪೀಠದ ಮೇಲ್ಚಾವಣಿಯ ಮೇಲೆ ಪುಟ್ಟ ಸಿಹಿಕುಂಬಳಕಾಯಿ ಆಕಾರದ ಹರಡೆ ಇರುವುದು. ಇದನ್ನು ಗಗ್ರ, ಗಗ್ಗರ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಒಳಗೆ ಟೊಳ್ಳಾಗಿದ್ದು, ಹೊತ್ತು ಕುಣಿಯುವಾಗ ಶಬ್ದ ಬರಲೆಂದು ಕೆಲವು ಕಡೆ ಸಣ್ಣ ಜಲ್ಲಿಕಲ್ಲುಗಳನ್ನೋ ಹುಣಿಸೆ ಅಥವಾ ಪಾರಿವಾಣದ ಬೀಜಗಳನ್ನೊ ಹಾಕಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಹರಡೆಯ ಮೇಲುತುದಿ ಕೆಳತುದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಅಂಟಿಕೊಂಡಂತೆ ಇರುವ ಬಳೆಯ ಆಕಾರದ ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಪ್ಯಾರಿಯ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇವು ಕುಣಿದಾಗ ಝಳಪಿಸುವ, ತಿರುಗುವ ಅನುಕೂಲ ಹೊಂದಿದ್ದು ಹರಡೆಯೊಂದಿಗೆ ಬೇರ್ಪಡಿಸಲಾಗದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುತ್ತವೆ. ನಂದಿಕೋಲಿನಲ್ಲಿ ಅದರ ಎತ್ತರಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಹತ್ತರಿಂದ ಇಪ್ಪತ್ತು ಹರಡೆಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಇವು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹೋದಂತೆಲ್ಲ ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಚಿಕ್ಕವಾಗುತ್ತ ಹೋಗುತ್ತವೆ. ಈ ಹರಡೆಗಳ ನಡುವೆ ಇರುವ ಛತ್ರಿಯಾಕಾರದ ತಗಡುಗಳನ್ನು ಜಾಲ್ರ, ಜಾಲರಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇವುಗಳ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಸುತ್ತಲೂ ಚಿತ್ತಾರ ಮಾಡಿದ ಲೋಲಾಕಿನಂಥ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ತಗಡುಗಳಿದ್ದು ಇವು ಕೂಡ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹೋದಂತೆಲ್ಲ ಚಿಕ್ಕವಾಗುತ್ತ ಹೋಗಿರುತ್ತವೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಇವನ್ನು ಅಲಂಕಾರಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಶಬ್ದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಹಾಕಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಬೊಂಬಿನ ಮೇಲುತುದಿಯಿಂದ ಕೆಳಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು ಅಡಿಗಳ ವರೆಗೆ ಬಿಳಿ ಮತ್ತು ಕೆಂಪು ಬಟ್ಟೆಗಳಿಂದ ಸುತ್ತಿ ಮುಚ್ಚಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಂಪು ಅಥವಾ ಕಾವಿ ಬಣ್ಣದ ಒಂದು ಧ್ವಜವಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಕೆಲವು ಕಡೆ ತ್ರಿಕೋನಾಕೃತಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಕಡೆ ತುದಿ ಮಾತ್ರ ಎರಡು ತ್ರಿಕೋನವಾಗಿರುವುದುಂಟು. ಧ್ವಜದ ನಡುವೆ ಈಶ್ವರಲಿಂಗದ ಚಿತ್ರವೂ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗದ ಕಡೆಗೆ ಮುಖಮಾಡಿರುವ ಎರಡು ನಂದಿಗಳ ಚಿತ್ರವೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಈ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಬಿಳಿ ಬಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಲಿಯಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಎರಡರಿಂದ ಎಂಟು ಅಡಿಗಳಷ್ಟು ಉದ್ದವಾಗಿರುವ ಈ ಧ್ವಜವನ್ನು ಕೆಲವು ಕಡೆ ಬೊಂಬಿಗೆ ಸುತ್ತುವುದೂ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಕಡೆ ಹಾರಾಡಲು ಬಿಡುವುದೂ ಉಂಟು. ಬೊಂಬಿನ ಮೇಲುತುದಿಯಲ್ಲಿ ಚತ್ತು ಅಥವಾ ಛತ್ರಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಕಳಸ ಎಂದು ಕರೆಯುವರು. ಇದರ ಸುತ್ತ ಕೂಡ ಚಿತ್ತಾರ ಮಾಡಿದ ಲೋಲಾಕಿನಂಥ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ತಗಡುಗಳ ಅಲಂಕಾರವಿರುತ್ತದೆ. ಬೊಂಬು ಮತ್ತು ಬಟ್ಟೆ ಇವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ನಂದಿ ಕೋಲಿನ ಉಳಿದ ಭಾಗಗಳೆಲ್ಲ ಹಿತ್ತಾಳೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಕೆಲವು ಕಡೆ ನಂದಿಯ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಪಂಚಲೋಹದಿಂದ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಶಿವನಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪೂಜೆ ಸಂದಾಗ ಅವನ ವಾಹನವಾದ ನಂದಿಯನ್ನು ಮೆರೆಸುವುದು ಸಂಪ್ರದಾಯ. ಆಗ ನಂದಿಕೋಲನ್ನು ಹೊತ್ತು ಕುಣಿಯುವುದುಂಟು.

ಹೀಗೆ ಹೊತ್ತು ಕುಣಿಯುವಾಗ ಭಾರವನ್ನು ತಡೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಹೆಗಲಿಗೆ ನೇತುಹಾಕಿಕೊಳ್ಳಬಹುದಾದಂಥ ಒಂದು ಚೀಲವಿದ್ದು ಇದನ್ನು ಪಟ್ಟೆಕಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ನಂದಿಕಲ್ಲಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ನಂದಿಕೋಲು ಒಬ್ಬ ಆಳು ಹೊರುವುದಕ್ಕಿಂತ ಭಾರವಾಗಿದ್ದರೆ ಹರಡೆಗಳ ಸಾಲು ಮುಗಿಯುವ ಜಾಗದಿಂದ ಮೂರು ಅಥವಾ ಹೆಚ್ಚು ಹಗ್ಗಗಳನ್ನು ಇಳಿಯಬಿಟ್ಟು, ಸುತ್ತಲೂ ಒಂದೊಂದು ಹಗ್ಗವನ್ನು ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರು ಹಿಡಿಯುತ್ತಾರೆ. ನಂದಿಕೋಲು ಹೊತ್ತವನು ತಾಳಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಕುಣಿಯುವಾಗ ಹಗ್ಗದವರು ಅವನಿಗೆ ಅನುಕೂಲಕರ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಚಲಿಸುತ್ತಾರೆ. ನಂಜನಗೂಡು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ನಂದಿಕೋಲು ಹೊತ್ತವನ ಹೆಗಲ ಮೇಲೆ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ನಂದಿಕೋಲು ಹಿಡಿದು ನಿಲ್ಲುವ ಪರಿಪಾಠವಿದೆ. ಹಾಗಾದಾಗ, ನೆಲದ ಮೇಲೆ ನಿಂತವನು ಎರಡು ಭಾರಗಳನ್ನೂ ಸಹಿಸಿಕೊಂಡು ಕುಣಿಯಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಶ್ರಮದ ಕೆಲಸ. ಆದರೆ ಕುಣಿಯುವ ವ್ಯಕ್ತಿ ಆವೇಶದಲ್ಲಿ ಸರಾಗವಾಗಿ ಕುಣಿಯುತ್ತಾನೆ. ಜೋಡಿ ನಂದಿಕೋಲುಗಳನ್ನು ಬಳಸುವುದು ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯೂ ಕಂಡು ಬರುವ ಪದ್ಧತಿ.

ನಂದಿಕೋಲಿನ ಕುಣಿತದ ಜೊತೆ ಕರಡೆ, ಡೊಳ್ಳು, ಸೊನಾಮಿ, ಶ್ರುತಿ, ತಾಳ, ಚಮ್ಮಾಳ ಮುಂತಾದ ವಾದ್ಯ ವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಬಳಸುವರು.

ಈ ವಾದ್ಯಗಳೊಂದಿಗೆ ತಮಟೆ ಬಳಸಬಾರದೆಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಇದೆ. ಆದರೆ ಇಂಥ ವಾದ್ಯಗಳ ಪರಿಚಯ ಇಲ್ಲದ ಕಡೆ ತಮಟೆಗಳನ್ನೇ ಬಳಸುತ್ತಾರೆ. ನಂದಿಕೋಲನ್ನು ಹೊತ್ತು ಕುಣಿಯುವ ವ್ಯಕ್ತಿ ಕುಣಿಯುವಾಗ ಅಥವಾ ಮೆರೆಸುವಾಗ ಅದು ಬೀಳದಂತೆ ಎಚ್ಚರ ವಹಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಪಕ್ಷ ಕಳಸವೋ ನಂದಿ ವಿಗ್ರಹವೋ ಅಥವಾ ಯಾವೊಂದು ಭಾಗವೋ ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬಿದ್ದರೆ ಊರಿಗೆ ಕೆಟ್ಟದ್ದಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬ ನಂಬಿಕೆಯಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಬೀಳಿಸಿದವನಿಗೆ ದಂಡ ಹಾಕುವ ಪದ್ಧತಿಯೂ ಕೆಲವೆಡೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ನಂದಿಕೋಲನ್ನು ವರ್ಷದ ಇಂತಿಂಥ ವಿಶೇಷ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಮೆರೆಸಬೇಕೆಂಬ ಸಂಪ್ರದಾಯವುಂಟು. ಕೆಲವು ಸಲ ಹರಕೆ ಹೊತ್ತವರೂ ಆಗಾಗ ಮೆರೆಸುತ್ತಾರೆ.

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನಂದಿಕೋಲಿಗಾಗಿ ಬಳಸುವ ನೇರವಾದ ಬೊಂಬನ್ನು ಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ತರಿಸುವರು. ಬೊಂಬನ್ನು ಪೂಜೆ ಮಾಡಿ ಕಡಿದು ಅದನ್ನು ನೆಲಕ್ಕೆ ಸೋಂಕಿಸದೆ ತಂದು ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ಮತ್ತೆ ಅದಕ್ಕೆ ಪೂಜೆ ಮಾಡಿ ಮಳೆ ಬಿಸಿಲುಗಳಿಗೆ ಬೀಳದಂತೆ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿಡುತ್ತಾರೆ. ಹೆಚ್ಚು ಎತ್ತರವಿರುವ ನಂದಿಕೋಲುಗಳು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನಾಯಕನಹಟ್ಟಿಯ ತಿಪ್ಪೇಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ, ಮೈಸೂರು ಅರಮನೆ, ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೊಟ್ಟೂರಿನ ಕೊಟ್ಟೂರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಮೊದಲಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. **(ಕೆ.ಆರ್.)**

ನಂದಿತಾವರೆ: ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆ ಹರಿಹರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಹರಿಹರ ಮಲೆಬೆನ್ನೂರು ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿ 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,294.

ಇಲ್ಲಿರುವ ಅಮೃತಲಿಂಗಮಾಣಿಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಚಿಕ್ಕದಾದರೂ ಸುಂದರವಾದ ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯ ಕೃತಿ. ಹೊಯ್ಸಳ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ಮಾಣಿಕಣ್ಣ ಎಂಬುವನು ಸು. 1220ರಲ್ಲಿ ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಬಳಪದ ಕಲ್ಲಿನ ಈ ಕಟ್ಟಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಕನಾಸಿ, ನವರಂಗ ಮತ್ತು ಉತ್ತರದ ಕಡೆ ಇನ್ನೊಂದು ಚಿಕ್ಕ ಗುಡಿ ಇದೆ. ನವರಂಗದ ಮುಂಭಾಗ ಮತ್ತು ಇದರ ಮುಂದಿದ್ದ ಅರ್ಧಮಂಟಪ ಈಚೆಗೆ ನವೀಕೃತವಾಗಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿದ್ದು ಅದರ ಹೊರಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಅರೆಗಂಬಗಳ ಅಲಂಕಾರವಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಐದು ಶಿಲ್ಪಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ. ಭಿತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ಇಂದ್ರ, ಭೈರವ, ರತಿ, ಮನ್ಮಥ, ನೃತ್ಯಗಣಪತಿ, ದಕ್ಷಿಣಾಮೂರ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ನವರಂಗ ಮತ್ತು ಗರ್ಭಗೃಹದ ದ್ವಾರಬಂಧಗಳನ್ನು ನಾಜೂಕಾಗಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ದ್ವಾರದ ಸುಕನಾಸಿಯ ಮೇಲೆ ತಾಂಡವೇಶ್ವರ ವಿಗ್ರಹ, ಅದರ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣು ವಿಗ್ರಹಗಳು, ಬಾಗಿಲಿನ ಎಡಗಡೆ ಮಹಿಷಾಸುರಮರ್ದಿನಿಯ ವಿಗ್ರಹ ಇವೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಬಲಗಡೆ ಸರಸ್ವತಿ ಮತ್ತು ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯರು, ಎಡಗಡೆ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ, ಉಮಾಮಹೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ನಾಗದಂಪತಿ ವಿಗ್ರಹಗಳೂ ಎಡಗಡೆಯ ಅಂಕಣವೊಂದರಲ್ಲಿ $4^{1}/_{2}$ ಎತ್ತರದ ಸುಂದರವಾದ ವಿಷ್ಣು ವಿಗ್ರಹಗಳೂ ಇವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮಧ್ಯಚಾವಣಿಯ ಮೇಲೆ ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರ ವಿಗ್ರಹಗಳೂ ದೇವಾಲಯದ ಎದುರಿಗೆ ನಂದಿಯೂ ಇವೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿ ಮತ್ತು ಸುಕನಾಸಿಯ ಹೊರಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಶಿವ, ಗಣಪತಿ, ವೀರಭದ್ರ, ಹನುಮಂತ, ದಕ್ಷಿಣಾಮೂರ್ತಿ ಮತ್ತು ಮೋಹಿನಿ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಹಾಗೂ ಆನೆ ಮತ್ತು ಶಾರ್ದೂಲಗಳ ಸಾಲುಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ತಿರುಗಣಿಯಿಂದ ಮಾಡಿದ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳಿವೆ. ನವರಂಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಉತ್ತರಕ್ಕಿರುವ ಚಿಕ್ಕ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕೇಶವ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ಗುಡಿಯಿದ್ದು ಇದರಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಕಾಲದ ನಂದಿ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ.

ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಎಲೆಚಟ್ಟು ಎಂಬ 1.1 ಮೀ ಉದ್ದ 0.6 ಮೀ ಅಗಲದ ಚಿತ್ತಾರದ ಮರದ ಚೌಕಟ್ಟು ಇದೆ. ಸಣ್ಣ ಕಿಂಡಿಗಳು, ಮೇಲುಗಡೆ ಐದು ಹಿಡಿಗಳು ಇರುವ ಈ ಚೌಕಟ್ಟು ತಳಗಿನ ಸಣ್ಣ ಚಕ್ರದ ಮೇಲೆ ಚಲಿಸುತ್ತದೆ. ಹರಕೆ ಹೊತ್ತ ವೀಳ್ಯದೆಲೆಯ ತೋಟಗಾರರು ಈ ಕಿಂಡಿಗಳಲ್ಲಿ ವೀಳ್ಯದೆಲೆಗಳನ್ನಿಟ್ಟು, ಹಿಡಿಗಳಿಗೆ ಸಹ ಎಲೆಗಳನ್ನು ಸುತ್ತಿ ಹಿಡಿಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಚೌಕಟ್ಟನ್ನು ಚಲಿಸಿ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಪೂಜೆಗೆ ಅಗತ್ಯವಾದ ಎಲೆಗಳು 2,000. ಪೂಜೆಯಾದ ಮೇಲೆ ಗ್ರಾಮಸ್ಥರಿಗೆ ಆ ವೀಳ್ಯಗಳನ್ನು ಹಂಚುತ್ತಾರೆ. ಎಲೆಯ ತೋಟಗಳಿಗೆ ಕ್ರಿಮಿಕೀಟಗಳು ತಾಕದಿರಲಿ ಎಂಬುದು ಎಲೆಚಟ್ಟು ಪೂಜೆಯ ಉದ್ದೇಶ. **(ವಿ.ಜಿ.ಕೆ.)**

ನಂದಿದುರ್ಗ: ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಗಿರಿಧಾಮ ಮತ್ತು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಥಳ. ಬೆಂಗಳೂರಿನಿಂದ 60ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕಬಳ್ಳಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕಸಬೆಯಿಂದ ನೈಋುತ್ಯಕ್ಕೆ 8ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಇದೆ.

ನಂದಿದುರ್ಗ ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ದಕ್ಷಿಣವಾಗಿ ಹಬ್ಬಿರುವ ಗಿರಿ ಪಂಕ್ತಿಯ ದಕ್ಷಿಣಾಗ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಬೆಟ್ಟ. ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟದಿಂದ 1,478 ಮೀ ಎತ್ತರವಿರುವ ಬೆಟ್ಟ ಆ ಶ್ರೇಣಿಯ ಅತಿ ದೊಡ್ಡ ಬೆಟ್ಟವೂ ಹೌದು. ಪಾಲಾರ್, ಚಿತ್ರಾವತಿ, ಅರ್ಕಾವತಿ, ಪಾಪಾಘ್ನಿ, ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಪಿನಾಕಿನಿ ನದಿಗಳು ಈ ಬೆಟ್ಟದಿಂದ ಉಗಮಿಸುತ್ತವೆ. ಪಕ್ಕದ ಬೆಟ್ಟಗಳೊಡನೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಇರುವ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇತರೆಡೆ ಬಹು ಕಡಿದಾದ ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಿರುವ ಈ ಬೆಟ್ಟ ನೆಲದಿಂದ ಮೇಲೆದ್ದ ಬೃಹತ್ ಬಂಡೆಯಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಬೆಟ್ಟದ ನೆತ್ತಿಯಿಂದ ನೇರವಾಗಿ ಆಳಕ್ಕೆ ಇಳಿಯುವ ನೈಋುತ್ಯ ಪಾರ್ಶ್ವವನ್ನು ಟಿಪ್ಪು ಡ್ರಾಪ್ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ (ಟಿಪ್ಪು ಸೆರೆಹಿಡಿದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿಂದ ಕೆಳಕ್ಕೆ ತಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದನಂತೆ). ಉತ್ತರದ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿರುವ ಇದೇ ರೀತಿಯ, ಆದರೆ ಇದಕ್ಕಿಂತ ಚಿಕ್ಕದಾದ, ಒಂದು ಕಮರಿಗೆ ಹೈದರ್ ಡ್ರಾಪ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿದೆ. ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಹತ್ತಲು ಹಿಂದೆ ಯಾತ್ರಾರ್ಥಿಗಳು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಒಂದು ಮೆಟ್ಟಲು ಹಾದಿ ಇದೆ. ಇದು ಕೆಳಗಿನ ನಂದಿ ಗ್ರಾಮದಿಂದ ಹೊರಟು ಉತ್ತರ ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಹಾದು ಪಶ್ಚಿಮದೆಡೆಯಿಂದ ಮೇಲೆಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಈಗ ಉತ್ತರ ದೆಡೆಯಿಂದಲೇ ನೇರವಾಗಿ ಬರುವ ಒಂದು ಮೆಟ್ಟಲು ಹಾದಿ ಸಹ ಇದೆ. ಉತ್ತರದ ಕಡೆಯಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮದತ್ತ ಹತ್ತಿ ಮೇಲೆ ಬರುವ 6 ಕಿಮೀ ಉದ್ದದ ಒಂದು ಸವಾರಿ ಹಾದಿ ಸಹ ಇದೆ. ದುರ್ಗದ ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಸವನ ಕಣಿವೆ ಎಂಬ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಂದು ಸವಾರಿ ಹಾದಿ ಬಂದು ಕೂಡುತ್ತದೆ (ಇದರ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಬಸವನ ವಿಗ್ರಹ ಇದೆ). ಇವಲ್ಲದೆ ಮೇಲೆ ಹತ್ತಲು ಬಹು ಸಮೀಪವಾಗಿರುವ ದಕ್ಷಿಣದೆಡೆಯಿಂದ ಬರುವ ಇನ್ನೂ ಒಂದು ಮೆಟ್ಟಲು ಹಾದಿ ಇದೆ. ಈಗ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹೋಗಲು ಉತ್ತಮವಾದ ಮೋಟಾರ್ ಹಾದಿಯನ್ನೂ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಹೋದಾಗ ಮೊದಲು ಕಾಣಸಿಗುವುದು ದೊಡ್ಡ ಬಯಲಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಅಮೃತ ಸರೋವರವೆಂಬ ಕೊಳ. ಚೌಕಾಕಾರದ ಈ ಕೊಳದ ಮೆಟ್ಟಲುಗಳು ತಳಭಾಗಕ್ಕೆ ಇಳಿದಂತೆಲ್ಲ ಕಿರಿದಾಗುತ್ತ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಊಟೆಯೊಂದು ಇರುವ ಕಾರಣ ಇಲ್ಲಿ ಸದಾ ನೀರು ಇರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಎರಡು ಕೊಳಗಳು ಪಾತಾಳಗಂಗೆ,

ಅಂತರಗಂಗೆ ಇವೆ. ಅಮೃತ ಸರೋವರದ ಬಳಿ ಇರುವ ಚಬೂತರ ಎಂಬ ಒಂದು ಕಟ್ಟೆಯನ್ನು ಟಿಪ್ಪು ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಮಾಡಲು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದನಂತೆ. ಅನತಿದೂರದಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪು ಇಲ್ಲಿ ಬಂದಾಗ ತಂಗುತ್ತಿದ್ದನೆನ್ನಲಾದ ಟಿಪ್ಪು ಲಾಡ್ಜ್ ಇದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದ ಕೋಟೆಕೊತ್ತಲಗಳ ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ.

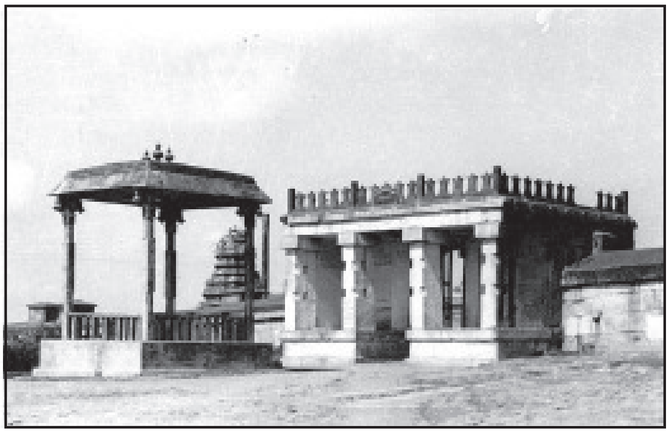
ಯೋಗನಂದೀಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ

ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಯೋಗನಂದೀಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಶಿವನು ಯೋಗ ದೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಉತ್ಸವಗಳು ನಡೆಯುವುದಿಲ್ಲ; ಉತ್ಸವಮೂರ್ತಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಗರ್ಭಗುಡಿ, ಸುಕನಾಸಿ, ನವರಂಗ ಮತ್ತು ಕಲ್ಯಾಣ ಮಂಟಪಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಚೋಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರಾದರೂ ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಆಧಾರಗಳಿಲ್ಲ. ಸುಕನಾಸಿಯ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಹಿತ್ತಾಳೆ ಚೌಕಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಿದೆ. ಎರಡು ಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ 5 ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಲೋಹದ ದ್ವಾರಪಾಲಕ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಇವೆ. ಇವು ವಿಜಯನಗರದ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಕಾಣಿಕೆ. ನವರಂಗದ ಉತ್ತರದ ಬಾಗಿಲಿನ ಮುಂದೆ ಕಲ್ಯಾಣ ಮಂಟಪ, ಸುಕನಾಸಿಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಂದು ಮಂಟಪ ಇವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಲಿಂಗೋದ್ಭವ ಮೂರ್ತಿ, ಗಜಸಂಹಾರ ಮೂರ್ತಿ, ದುರ್ಗ, ಮಹಿಷಾಸುರ ಮರ್ದಿನಿ, ನಾಟ್ಯಗಣಪತಿ ಮುಂತಾದ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಸಮಪ್ರಮಾಣದ ಆಕರ್ಷಕ ಮೂರ್ತಿಗಳಿವು. ಇಲ್ಲಿನ ದೇವಿಯ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಣುವುದು ಮುಕ್ತಾಂಬೆಯ ವಿಗ್ರಹ. ಈ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ತಪಸ್ಸು ಮಾಡಿ ಮುಕ್ತಿ ಪಡೆದಳಾದ ಕಾರಣ ಈ ಹೆಸರು ಎಂಬುದು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಕಥೆ.

ನಂದಿದುರ್ಗ ಗಂಗರ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಗಂಗರನ್ನು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ನಂದಗಿರಿನಾಥರೆಂದೇ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಆ ಕಾಲದ ಅವರ ಶಾಸನಗಳಾವವೂ ಇಲ್ಲಿ ಲಭಿಸದಿರುವುದು ಆಶ್ಚರ್ಯಕರ. ನಂದಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ತಾಮ್ರ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ ನಂದಿಗಿರಿಯಲ್ಲಿಯ ಮಠದ ಸ್ಥಾನಾಧಿಪತಿಯಾದ ಕಾಳಾಮುಖರ ಗುರು ಈಶ್ವರದಾಸ ದಾನವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದನೆಂದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕಾಳಾಮುಖರಿಗೆ ಇದು ಪವಿತ್ರವಾದ ಸ್ಥಳವಾಗಿತ್ತೆನ್ನಬಹುದು. ಜೈನಮತಾವಲಂಬಿಗಳಾದ ಗಂಗರ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಇದು ಆನಂದಗಿರಿ ಎನಿಸಿಕೊಂಡಿತ್ತೆಂದೂ ವೃಷಭ ತೀರ್ಥಂಕರರ ಹೆಸರಿನಿಂದ ವೃಷಭ ಪರ್ವತವೆಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಪಡೆದಿತ್ತೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿಗಳಿವೆ. ಸ್ಥಳಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಈ ದುರ್ಗವನ್ನು ಶೃಂಗಿಪರ್ವತ, ಕೂಷ್ಮಾಂಡ ಪರ್ವತವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಕೂಷ್ಮಾಂಡ ಋಷಿ ಇಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದು ಶಿವನನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬುದೊಂದು ನಂಬಿಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿದೆ. ಯೋಗನಂದೀಶ್ವರಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಹಲವಾರು ವಿಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದನ್ನು ಕೂಷ್ಮಾಂಡ ಋಷಿಯದೆಂದು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ.

17ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನವೊಂದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿನ ಅತ್ಯುನ್ನತವೂ ಅಭೇದ್ಯವೂ ಆದ ನಂದಿ ಎಂಬ ಗಿರಿಯನ್ನು ಬಳ್ಳಾಪುರದ ರಾಜರು ದುರ್ಗವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಚಿಕ್ಕಬಳ್ಳಾಪುರದ ಪಾಳೆಯಗಾರನಾಗಿದ್ದ ಚಿಕ್ಕಬೈರೇಗೌಡನ ಮಗ ಮರಿಗೌಡ ಇಲ್ಲಿಯ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಶಿವಾಜಿಯ ಮಗ ಸಾಂಬಾಜಿಯ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ರಘುನಾಥ ಪಾಂಡೆಯ ಅಣತಿಯಂತೆ ಬಾಲಾಜಿ ಕೃಷ್ಣ ಈ ದುರ್ಗದ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆ ವಹಿಸಿಕೊಂಡ. ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನ್ ಇಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆಕೊತ್ತಳಗಳನ್ನು ಮತ್ತಷ್ಟು ಬಲಪಡಿಸಿದ. ಈಗ ಇಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಕೋಟೆಯ ಅವಶೇಷಗಳು ಬಹು ಮಟ್ಟಿಗೆ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನರ ಕಾಲದವು. 1791ರಲ್ಲಿ ಈ ದುರ್ಗವನ್ನು ಬ್ರಿಟಿಷರು ಆಕ್ರಮಿಸಿದರು. ಇದರ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ಎಂಬಂತೆ, ಕೋಟೆಯನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಲು ಅವರು ಸಾಧಿಸಿದ ಒಂದು ಬಿರುಕಿನ ಬಳಿ 10th Oct. 1791, BREACH ಎಂದು ಬರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಒಳಗಡೆ ಕುದುರೆಯ ಲಾಯಗಳು, ಮದ್ದುಗುಂಡುಗಳ ಉಗ್ರಾಣ ಇವೆ.

ತಂಪು ಹವೆ, ಸುತ್ತಲ ಅರಣ್ಯಭರಿತ ಸುಂದರ ಪ್ರಕೃತಿ, ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಸ್ಮಾರಕಗಳಿಂದ ಶೋಭಿಸುವ ನಂದಿದುರ್ಗಗಳ ಬೇಸಗೆಯ ತಂಗುದಾಣವಾಗಿ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿದೆ. ವರ್ಷಪೂರ್ತ ಇಲ್ಲಿನ ಹವೆ ಹಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿನ ಉಷ್ಣಾಂಶ ಸು. 550 ಮೀಟರು ಕೆಳಗಿರುವ ಸುತ್ತಲ ಬಯಲುಪ್ರದೇಶಕ್ಕಿಂತ ಯಾವಾಗಲೂ ಸು. 10ಸೆ.ನಷ್ಟು ಕಡಿಮೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಅತಿ ಗರಿಷ್ಠ ಮತ್ತು ಕನಿಷ್ಠ ಉಷ್ಣಾಂಶ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬೇಸಗೆಯಲ್ಲಿ 29 ಸೆ. – 23 ಸೆ. ಮತ್ತು ಚಳಿಗಾಲದಲ್ಲಿ 21 ಸೆ. – 11 ಸೆ. ಈ ಬೆಟ್ಟದ ಬುಡದಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ದಂಡು ನೆಲಸಿದ್ದಾಗಿನಿಂದ (1799–1808) ಬೇಸಗೆ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಬಂದು ತಂಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಅಮೃತಸರೋವರದ ಬಳಿ ಇರುವ ಹಣ್ಣಿನ ತೋಟ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಲ್ ಕ್ಯುಪ್ರೇಜ್ ಎಂಬುವನು ಬೆಳೆಸಿದ್ದು. 19ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರು ತಮ್ಮ ವಾಸಕ್ಕಾಗಿ ಕಟ್ಟಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಮನೆಗಳು ಇಲ್ಲಿವೆ. ಕರ್ನಲ್ ಹಿಲ್‌ನ 'ಗ್ಲೆನ್‌ಟಿಲ್ಟ್' ಮಾರ್ಕ್ ಕಬ್ಬನ್ನನ 'ಕಬ್ಬನ್ ಹೌಸ್', ಕ್ಯಾಪ್ಟನ್ ಕನಿಂಗ್‌ಹ್ಯಾಮ್‌ನ ಓಕ್ ಲ್ಯಾಂಡ್ಸ್ ಮುಖ್ಯವಾದವು. (ಕನಿಂಗ್ ಹ್ಯಾಮ್ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಮಹಾತ್ಮ ಗಾಂಧಿಯವರು ತಂಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಈಗ ಅದನ್ನು ಗಾಂಧೀನಿಲಯ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿದೆ). ಇವಲ್ಲದೆ ಪ್ರವಾಸಿಗರಿಗಾಗಿ ಉತ್ತಮವಾಗಿ ಸಜ್ಜುಗೊಳಿಸಿದ ಅನೇಕ ಬಂಗಲೆಗಳು ಇಲ್ಲಿವೆ. ಇವು ರಾಜ್ಯದ ಇಲಾಖೆಯ ಅಧೀನದಲ್ಲಿವೆ. ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರವಾಸೋದ್ಯಮ ಇಲಾಖೆ ಸಹ ಇಲ್ಲಿ ಕುಟೀರಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಒಂದು ಉಪಾಹಾರಗೃಹವನ್ನೂ ನಡೆಸುತ್ತಿದೆ. **(ಬಿ.ಆರ್.ಜಿ.)**

ನಂದಿನಾಥ: ಸು. 1745. ವೀರಶೈವ ಕವಿ. ವಲ್ಲೀಕಂಠಾಭರಣ ಎಂಬ ಕೃತಿಯ ಕರ್ತೃ. ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಈತನ ತಂದೆ ವೀರಭದ್ರೇಶನೆಂದೂ ತಾಯಿ ಕಾಳಿಕಾಂಬೆ ಎಂದೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈತನ ವಿದ್ಯಾಗುರು ಪುಟ್ಟವರ್ಯ. ವಲ್ಲೀಕಂಠಾಭರಣ ಯಕ್ಷಗಾನ ಕೃತಿಯಂತಿದ್ದು 9 ಸ್ಥಲಗಳನ್ನೂ 1610 ಕಂದವೃತ್ತ ಪದ್ಯಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಇದನ್ನು ಕ್ರೋಧನ ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿ ಬರೆದು ಮುಗಿಸಿದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಷಣ್ಮುಖನ ದಿಗ್ವಿಜಯ, ವಲ್ಲೀಪರಿಣಯ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ಕಥೆ ಸೂತಮಹಾಪುರಾಣಿಕ ಶೌನಕಾದಿಗಳಿಗೆ ಹೇಳಿದಂತಿದೆ. ಪೂರ್ವಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮಾರಾಧ್ಯ, ನಿಜಗುಣ, ಷಡಕ್ಷರದೇವ ಇವರನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿದ್ದಾನೆ. *

ನಂದಿನಿ¹: ಅಭಿನಯ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಗೆ ಊರ್ವಶಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪಡೆದ ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರನಟಿ. ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ನಿವೃತ್ತ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕ ನಂಬಿಯಾರರ ಮಗಳು. ಇವರ ಹುಟ್ಟು ಹೆಸರು ಹೇಮಾ, ತಾರಾನಾಮ ನಂದಿನಿ. ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೂ ಸಂಗೀತ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ನೃತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ತೀವ್ರ ಆಸಕ್ತಿ. ಕೇರಳದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ್ದರೂ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುತ್ತಿದ್ದು ಮೈಸೂರಿನ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ನಡೆಸಿದರು. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ದೆಸೆಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗಲೇ ಮದುವೆಯಾದರು. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಚಿತ್ರ ಹಂಚಿಕೆದಾರರೂ ಕರ್ನಾಟಕ ಫಿಲ್ಮ್ ಚೇಂಬರಿನ ಅಧ್ಯಕ್ಷರೂ ಫಿಲ್ಮ್ ಫೆಡರೇಷನ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರೂ ಆಗಿದ್ದ, ಭಕ್ತವತ್ಸಲಂ ಇವರ ಪತಿ. ಗಿರೀಶ್ ಕಾರ್ನಾಡ್ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವ ಕಾಡು (1974) ನಂದಿನಿ ಅಭಿನಯಿಸಿರುವ ಒಂದೇ ಚಿತ್ರ. ಆ ಮುನ್ನ ಇವರಿಗೆ ಅಭಿನಯದ ಅನುಭವವಿರಲಿಲ್ಲ. ರಂಗವೇದಿಕೆಯನ್ನು ಹತ್ತಿದವರೂ ಅಲ್ಲ. ಕಾಡು ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿನ ಗೌಡಿತಿಯ ಹೆಚ್ಚು ಮಾತಿಲ್ಲದ ಪಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಮುಖಭಾವಗಳಿಂದಲೇ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ನೀಡಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಅಭಿನಯದಿಂದಾಗಿ ರಾಜ್ಯಮಟ್ಟದ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಗಳಿಸಿದರು. ರಾಷ್ಟ್ರಮಟ್ಟದಲ್ಲಿಯೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮ ಅಭಿನಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯಾದ ಊರ್ವಶಿಯನ್ನೂ ಪಡೆದ ಏಕೈಕ ಕನ್ನಡ ಕಲಾವಿದೆ. *

ನಂದಿನಿ²: ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗೋಕರ್ಣದಿಂದ ಈ ಹೆಸರಿನ ಒಂದು ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಯೂ ಶಿರಸಿಯಿಂದ ಇದೇ ಹೆಸರಿನ ಒಂದು ವಾರಪತ್ರಿಕೆಯೂ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದುವು. ನಂದಿನಿ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರು ನಾರಾಯಣ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಶಾಸ್ತ್ರಿ ಭಡತಿ. ಅವರೇ ಇದರ ಪ್ರಕಾಶಕರು ಹಾಗೂ ಮುದ್ರಕರು. ಈ ಪತ್ರಿಕೆಗಾಗಿಯೇ ಅವರು ನಂದಿನಿ ಮುದ್ರಣಾಲಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಪತ್ರಿಕೆಯ ಪ್ರಥಮ ಸಂಚಿಕೆ ಶಾಲಿವಾಹನ ಶಕ 1847ನೆಯ ಕಾರ್ತೀಕ ಮಾಸ ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 1925ರ ಅಕ್ಟೋಬರ್‌ನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಡಿಮೈ 1/8 ಆಕಾರದ 30–40 ಪುಟಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ವಾರ್ಷಿಕ ಚಂದಾ ಅಂಚೆ ಸಹಿತ ರೂ. 2. ಪತ್ರಿಕೆಯ ಪ್ರಸಾರ ಸುಮಾರು ಒಂದೂವರೆ ಸಾವಿರ. ಈ ಪತ್ರಿಕೆ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಸಾಮಾಜಿಕ ವಿಚಾರಗಳಿಗೆ ಮೀಸಲಾಗಿತ್ತು. ಪತ್ರಿಕೆ ಹತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ನಡೆದು ಸಂಪಾದಕರು ತೀವ್ರ ಕಾಯಿಲೆಗೆ ಒಳಗಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕಟಣೆ ನಿಂತುಹೋಯಿತು. ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆ ನಿಂತ ಮೇಲೆ ಅದರ ಮುದ್ರಣಾಲಯ ಶಿರಸಿಗೆ ಸ್ಥಳಾಂತರಗೊಂಡಿತು. ನಂದಿನಿ ವಾರಪತ್ರಿಕೆ ಶಿರಸಿಯಿಂದ ಅದೇ ಮುದ್ರಣಾಲಯದಲ್ಲಿ ಅಚ್ಚಾಗಿ 1937 ಫೆಬ್ರವರಿ 9ರಿಂದ ಪ್ರಕಟವಾಗತೊಡಗಿತು. ಕ್ರೌನ್ 1/4 ಆಕಾರದ 8 ಪುಟಗಳೊಡನೆ ಪ್ರತಿ ಮಂಗಳವಾರ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಗೆ ಡಿ.ಎಸ್. ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರರು ಸಂಪಾದಕರೂ ಮಹಾಬಲೇಶ್ವರ ಕೃಷ್ಣಪ್ಪ ಹೆಗಡೆಯವರು ಪ್ರಕಾಶಕರೂ, ಸೀತಾ ರಾಮ ವಿಘೇಶ್ವರ ಭಡತಿಯವರು ಮುದ್ರಕರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಪತ್ರಿಕೆಯ ವಾರ್ಷಿಕ ಚಂದಾ ರೂ.3. ಬಿಡಿ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಬೆಲೆ ಒಂದು ಆಣೆ (ಸು. ಆರು ಪೈಸೆ). ಒಂದುವರೆ ಸಾವಿರಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಚಂದಾದಾರರಿದ್ದ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕೀಯ ಉಚ್ಚಮಟ್ಟದ್ದಾಗಿರುತ್ತಿತ್ತು. ಅರವಿಂದ, ರಮಣಮಹರ್ಷಿ, ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಪರಮಹಂಸ ಮೊದಲಾದವರ ತತ್ತ್ವಗಳ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಗೆ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಅವಕಾಶವಿತ್ತು.

ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ರಾಜಕೀಯ, ಸಾಮಾಜಿಕ ವರದಿಗಳೂ ಕೃಷಿ ವಿಚಾರಗಳೂ ದೇಶ ವಿದೇಶಗಳ ವರ್ತಮಾನಗಳೂ ಸ್ಥಾನಿಕ ಸುದ್ದಿಗಳೂ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದವು. ಅಡಕೆ ತೋಟಗಾರರ ಸಮಸ್ಯೆಗಳೂ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅರಣ್ಯ ಸಂಕಷ್ಟಗಳೂ ಚರ್ಚಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದವು. ಅರಣ್ಯ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಆಗ ಸಾರಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕಗಳು ಬಹಳ ದುಸ್ತರವಾಗಿದ್ದವು. ಅಂಚೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಸಮರ್ಪಕವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ನಂದಿನಿ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಸಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಲುಪಿಸಲು, ವಿತರಣೆ ಮಾಡಲು ಪತ್ರಿಕೆ ತನ್ನದೇ ಆದ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿತ್ತು.

ನಂದಿನಿ ವಾರಪತ್ರಿಕೆ ಜನಜಾಗೃತಿಯನ್ನೂ ವಿಚಾರಕ್ರಾಂತಿಯನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡಿ ಜನಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮೂಡಿಸಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಹಾಗೂ ಗೌರವ ಪಡೆಯಿತಾದರೂ ಆರ್ಥಿಕ ಸಂಕಷ್ಟದಿಂದ ಚೇತರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾರದೆ 1940ರಲ್ಲಿ ನಿಂತುಹೋಯಿತು. *

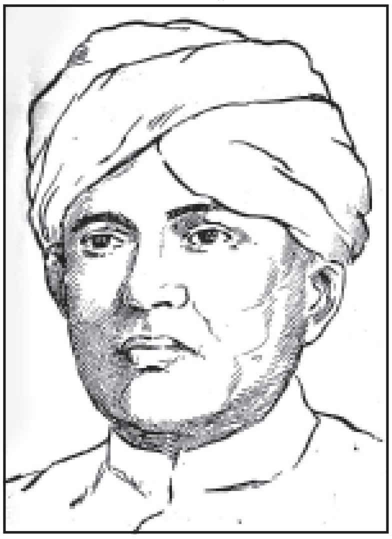

ನಂದೀಮಠ, ಎಸ್.ಸಿ.: 1900–75. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿದ್ವಾಂಸರು, ಶಿಕ್ಷಣತಜ್ಞರು. ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ಶಿವಲಿಂಗಯ್ಯ ಚೆನ್ನಬಸವಯ್ಯ ನಂದೀಮಠ. ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಗೋಕಾಕ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನಂದಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ. ಗೋಕಾಕ ಬೆಳಗಾಂವಿಗಳಲ್ಲಿ ಆರಂಭದ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಮುಗಿಸಿ, ಧಾರವಾಡದ ಕರ್ನಾಟಕ ಕಾಲೇಜಿನಿಂದ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿಯನ್ನೂ (1924) ಮುಂಬಯಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಿಂದ (1926) ಎಂ.ಎ. ಪದವಿಯನ್ನೂ ಪಡೆದರು. ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ರಾಜಾರಾಮ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಕೆಲಸಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ, ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕಾಗಿ ಲಂಡನ್‌ಗೆ ತೆರಳಿದ ಇವರು, ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ಬಾರ್ನೆಟ್‌ರ ಮಾರ್ಗ ದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮ ಹಾಗೂ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಗಳ ಕೈಪಿಡಿ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರೌಢ ಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ರಚಿಸಿ 1930ರಲ್ಲಿ ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಸ್ವದೇಶಕ್ಕೆ ಮರಳಿ, ಮುಂಬಯಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಅನಂತರ ಬೆಳಗಾಂವಿಯ ಕರ್ನಾಟಕ ಲಿಂಗಾಯತ ಎಜುಕೇಷನ್ ಸೊಸೈಟಿಯವರು ಆರಂಭಿಸಬೇಕೆಂದಿದ್ದ ಲಿಂಗರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನ ಸ್ಥಾಪನೆಗಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದ ಇವರು ಅನಂತರ ಅದೇ ಕಾಲೇಜಿನ ಮೊದಲ ಪ್ರಿನ್ಸಿಪಾಲರಾಗಿ (1933–44) ಕೆಲಸ ಮಾಡಿ, ಅದನ್ನೊಂದು ದೊಡ್ಡ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿದರು. ಬಾಗಲಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಬಸವೇಶ್ವರ ಕಾಲೇಜನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಬೆಳೆಸಿದರು. ಮುಂಬಯಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಸೆನೆಟ್ ಹಾಗೂ ಸಿಂಡಿಕೇಟ್ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡು ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯವೊಂದನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಶ್ರಮಿಸಿದರು. ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಆರಂಭವಾಗುವಾಗ ಅದರ ರೂಪುರೇಷೆಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಕಾಯಿದೆ ಕಾನೂನುಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸುವಲ್ಲಿ ಮಹತ್ತ್ವದ ಕೆಲಸಮಾಡಿದ ನಾಲ್ಕಾರು ಶಿಕ್ಷಣತಜ್ಞರಲ್ಲಿ ಇವರೂ ಒಬ್ಬರಾಗಿದ್ದರು. ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಸಿಂಡಿಕೇಟ್, ಸೆನೆಟ್, ಅಕೆಡೆಮಿಕ್ ಕೌನ್ಸಿಲುಗಳ ಸದಸ್ಯರಾಗಿಯೂ ಸ್ಮರಣೀಯ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕುಲಸಚಿವರಾಗಿಯೂ ಕುಲಪತಿಗಳಾಗಿಯೂ ಇವರು ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು.

ಕನ್ನಡ, ಸಂಸ್ಕೃತ, ಪಾಲಿ, ಪ್ರಾಕೃತ ಮತ್ತು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಪರಿಶ್ರಮಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದ ಇವರು ಹಲವು ಅಮೂಲ್ಯ ಲೇಖನಗಳನ್ನೂ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅರ್ಜುನವಾಡದ ಶಾಸನ, ಗುಮ್ಮಳಾಪುರದ ಶಾಸನ ಮತ್ತು ಚೌಡದಾನಪುರ ಶಾಸನಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಇವರು ವಿಶ್ಲೇಷಣಾತ್ಮಕ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನಿಂದ ಪ್ರಕಟವಾಗಿರುವ ಕರ್ನಾಟಕ ಧರ್ಮಗಳು ಇವರ ಒಂದು ಗಣ್ಯಕೃತಿ. ಹರಿಹರನ ಗಿರಿಜಾಕಲ್ಯಾಣ, ಕುವಲಯಾನಂದ ಇವು ಇವರ ಸಂಪಾದಿತ ಗ್ರಂಥಗಳು. ಇವರ ಪ್ರೌಢ ಪ್ರಬಂಧ ಹ್ಯಾಂಡ್ ಬುಕ್ ಆಫ್ ವೀರಶೈವಿಸಂ ಇಂಗ್ಲಿಷಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿದೆ.

ಬೇಲೂರಿನಲ್ಲಿ 1952ರಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ್ದ 35ನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನಕ್ಕೆ ನಂದೀಮಠರನ್ನು ಅಧ್ಯಕ್ಷರನ್ನಾಗಿ ಆರಿಸಿ ಗೌರವಿಸಲಾಯಿತು. 1975ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಇವರಿಗೆ ಗೌರವ ಡಿ.ಲಿಟ್. ಪದವಿ ನೀಡಿ ಸನ್ಮಾನಿಸಿದೆ. **(ಎಸ್.ಎಸ್.ಬಿ.)**

ನಗರ (ಬಿದನೂರು): ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಹೊಸನಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹೊಸನಗರದಿಂದ 5ಕಿಮೀ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕಿರುವ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,696. ಇದರ ಹಿಂದಿನ ಹೆಸರು ಬಿದನೂರು, ಬಿದಿರೂರು. ಹಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಊರನ್ನು ವೇಣುಪುರ ಎಂದೂ ಕರೆದಿದೆ. ಕೆಳದಿ ಇಕ್ಕೇರಿಗಳಲ್ಲಿ ಆಳಿದ ಅರಸರು 1640ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಇದನ್ನು ತಮ್ಮ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬಿದನೂರ ಅರಸರಾದರು. ಇದು ಘಟ್ಟದ ಕೆಳಗೆ ಇಳಿಯುವ ಹೊಸಂಗಡಿ ಘಾಟಿಯ ದಾರಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರವೂ ಆದುದರಿಂದ ಬಹುಬೇಗನೆ ಬೆಳೆದು ದೊಡ್ಡ ನಗರವಾಯಿತು. ಕೋಟೆಕೊತ್ತಲಗಳು ಅರಮನೆಗಳು ರಚಿತವಾದುವು. ಇಲ್ಲಿಯ ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಳತೆ ಹನ್ನೆರಡು ಕಿಮೀಗಳಷ್ಟು ಇದ್ದು ಡಿಲ್ಲಿ ಬಾಗಿಲು, ಕೊಡಿಯಾಲದ ಬಾಗಿಲು, ಕವಿಲೆದುರ್ಗದ ಬಾಗಿಲು ಮುಂತಾದ ಹತ್ತು ಬಾಗಿಲುಗಳಿದ್ದುವು. ಊರಿನಲ್ಲಿ ಎತ್ತರವಾದ ಒಂದು ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ಅರಮನೆಯಿದ್ದು ಅದನ್ನು ಸುತ್ತುವರಿದು ಒಂದು ಒಳಕೋಟೆಯೂ ಇತ್ತು. ಶಿವಪ್ಪನಾಯಕ ಈ ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ತುಂಬ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿದ. 1763ರಲ್ಲಿ ಹೈದರ್ ದಾಳಿ ಮಾಡಿದಾಗ ಇದು ಅತ್ಯಂತ ಸಂಪದ್ಭರಿತವಾದ ನಗರವಾಗಿತ್ತು. ಸೋಲು ಖಚಿತವಾದಾಗ ಅರಮನೆಗೆ ಬೆಂಕಿಹಚ್ಚಿ ರಾಣಿ ವೀರಮ್ಮಾಜಿ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಓಡಿಹೋದರೂ ಹೈದರನಿಗೆ ಅನೇಕ ಕೋಟಿ ರೂಪಾಯಿಗಳ ಬೆಲೆ ಬಾಳುವ ಕೊಳ್ಳೆ ದೊರೆಯಿತು.

ಹೈದರ್ ತನ್ನ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಒಳಕೋಟೆಯ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅರಮನೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಈ ಊರನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಹೈದರ್‌ನಗರ ಎಂಬ ಹೆಸರಿಟ್ಟ. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಹೇರಳವಾಗಿ ಮದ್ದುಗುಂಡು ತಯಾರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ಟಂಕಸಾಲೆ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿ ಹೈದರಿ ಪಗೋಡಗಳು ಮುದ್ರಿತವಾಗುತ್ತಿದ್ದವು. ಮುಂದೆ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಈ ಊರನ್ನು ಮುತ್ತಿದಾಗ ಅರಮನೆಯೂ ಸೇರಿ ಈ ಊರಿನ ಬಹುಭಾಗ ಸುಟ್ಟುಹೋಯಿತು. 1789 ರಿಂದೀಚೆಗೆ ಇದಕ್ಕೆ ನಗರ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂತು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಕಡೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳು ಸೇರಿದ್ದ ಫೌಜುದಾರಿಗೆ ನಗರ ಕೇಂದ್ರ ಸ್ಥಳವಾಗಿತ್ತು (1831ರ ಅನಂತರ ಇದಕ್ಕೆ ನಗರ ಡಿವಿಜನ್ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂತು. 1831– 81ರ ಮಧ್ಯೆ ಡಿವಿಜನ್ನುಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಹಾಕಲಾಯಿತು). 1830ರಲ್ಲಿ ಬಿದನೂರಿನಲ್ಲಿ ಮುಮ್ಮುಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ವಿರುದ್ಧ ದಂಗೆ ನಡೆಯಿತು. ದಂಗೆಯನ್ನೇನೋ ಅಡಗಿಸಲಾದರೂ ಇದರ ಪರಿಣಾಮದಿಂದ ಬಿದನೂರು ಮತ್ತೆ ಹೀನ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಬಂದಿತು. ಊರಿನಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ವ್ಯಾಪಾರ ಕುಂದಿತು. ಸ್ಟೋಕ್ಸ್ ಎಂಬುವನು 1838ರಲ್ಲಿ ಬಿದನೂರಿನ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ: ನಗರ ಮತ್ತು ಅದರ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಜನಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲೂ ಐಶ್ವರ್ಯದಲ್ಲೂ ಅವನತಿಯ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಬರುತ್ತಿವೆ. ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ಈಗ ನಗರದ ವ್ಯಾಪಾರ ಸಂಪೂರ್ಣ ಕುಸಿದಿದೆ. ಆರ್ಥಿಕಾಭಿವೃದ್ಧಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನಗರ ಅಷ್ಟು ಅನುಕೂಲ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿಲ್ಲ.

ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟಗಳ ಹೆದ್ದಾರಿಯನ್ನು ಉತ್ತಮಪಡಿಸಿದಾಗ ನಗರದ ಸ್ಥಿತಿ ಉತ್ತಮಗೊಳ್ಳುವಂತೆ ಕಂಡಿತು. ಆದರೆ 1893ರಲ್ಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೇಂದ್ರವನ್ನು ಕಲ್ಲೂರುಕಟ್ಟೆಗೆ (ಹೊಸನಗರ) ವರ್ಗಾಯಿಸಿದಾಗ ಬಿದನೂರು ಹೀನಸ್ಥಿತಿಗೆ ಬಂದಿತು.

ಬಿದನೂರರಸರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಕಟ್ಟಡಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಗಂಗೆ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಕೊಳ ಆ ಅರಸರ ಕಲಾ ನಿಪುಣತೆಗೆ ಒಂದು ಕುರುಹು. ಸುತ್ತ ಆವರಿಸಿರುವ ಬೆಟ್ಟಗಳಿಂದ ಹರಿದು ಬರುವ ಝರಿಯ ನೀರನ್ನು ತಡೆದು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ಏಳು ಕೊಳಗಳು ಒಂದೊಂದೂ ಒಂದೊಂದು ಆಕೃತಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಆಕರ್ಷಣೀಯವಾಗಿವೆ. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಕಮಲದಾಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ನಕ್ಷತ್ರದಾಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕೊರೆದಿರುವ ಎರಡು ಪುಟ್ಟ ಕೊಳಗಳು ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿವೆ.

ಊರಿನಲ್ಲಿರುವ ನೀಲಕಂಠೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಮಲೆನಾಡಿನ ವಾಸ್ತು ರೀತಿಗೆ ಮಾದರಿಯಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿ, ದೊಡ್ಡ ಸುಕನಾಸಿ ಮತ್ತು ವಿಶಾಲವಾದ ನವರಂಗಗಳಿರುವ ಇದರ ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಮೇಲಿನ ಗೋಪುರ ಮಾತ್ರ ಇಸ್ಲಾಮೀ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಗೋಳಾಕಾರದಲ್ಲಿದೆ. ಗುಡ್ಡೆ ವೆಂಕಟರಮಣಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ ಇಕ್ಕೇರಿ ಶಿಲ್ಪ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಗುಡಿ. ಎತ್ತರವಾದ ಜಗತಿಯ ಮೇಲೆ ಗರ್ಭಗುಡಿ ಮುಖಮಂಟಪಗಳು ಮಾತ್ರವಿರುವ ಈ ಗುಡಿಯ ಹೊರ ಗೋಡೆಗಳು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿವೆ. ಇದರ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡ ಮಾತ್ರ ಹೊಯ್ಸಳ ರೀತಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಬೇರೆ ಹಳೆಯ ದೇವಾಲಯವೊಂದರಿಂದ ತಂದು ಸೇರಿಸಿದ್ದಾಗಿದೆ. ಇದರ ಮುಂದೆ ತೂಗುಹಾಕಿರುವ ಬೃಹದಾಕಾರದ ಗಂಟೆಗಳು ಈ ಊರಿನ ಚರ್ಚೊಂದಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದುದಾಗಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದನ್ನು 1713ರಲ್ಲಿ ಆ್ಯಂಸ್ಟರ್‌ಡ್ಯಾಮ್‌ನಲ್ಲಿ ತಯಾರಿಸಿದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಈ ಗಂಟೆಯನ್ನು ಶಿವಮೊಗ್ಗದ ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿ ಇಡಲಾಗಿದೆ. **(ನೋಡಿ: ಕೆಳದಿರಾಜವಂಶ–ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ)** **(ಎಂ.ಎಚ್.;ಕೆ.ಎಸ್.ಎಸ್.)**

ನಗುವನಂದ: ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಒಂದು ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆ. ಹಾಸ್ಯರಸ ಪ್ರಧಾನ ನಿಯತಕಾಲಿಕೆಯೊಂದನ್ನು ತರಬೇಕೆಂದು ಸುಬೋಧ ರಾಮರಾಯರು ಈ ಹೆಸರಿನ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಜಿ.ಎಸ್. ಕೃಷ್ಣರಾಯರ ಸಂಪಾದಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸುಬೋಧ ಮುದ್ರಣಾಲಯದಿಂದ ಹೊರಡಿಸಿದರು. ಇದರ ಪ್ರಥಮ ಸಂಚಿಕೆ ಜನವರಿ 1933ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಜಿ.ಎಸ್. ಕೃಷ್ಣರಾಯರು ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳ ತರುವಾಯ ಪ್ರತ್ಯೇಕಗೊಂಡು ಇದನ್ನು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ 1949ರವರೆಗೆ ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ರಂಗನಾಥರಾಯರ ಸಂಪಾದಕತ್ವದಲ್ಲಿ 1949 ರಿಂದ 1950ರ ವರೆಗೆ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿತು. ಆರ್ಥಿಕ ಮುಗ್ಗಟ್ಟಿನಿಂದ ರಂಗಾನಾಥರಾಯರು ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಸುಬೋಧ ರಾಮರಾಯರಿಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಿಸಿದರು. ಮತ್ತೆ 1950–63ರ ವರೆಗೆ ಪ್ರಹ್ಲಾದರಾಯರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಸುಬೋಧ ಪ್ರಕಟಣಾಲಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು.

1963ರಲ್ಲಿ ರಾಮರಾಯರು ಮತ್ತೆ ಜಿ.ಎಸ್. ಕೃಷ್ಣರಾಯರ ಜೀವನೋಪಾಯಕ್ಕೆಂದು ವಹಿಸಿಕೊಟ್ಟರು. ಕೃಷ್ಣರಾಯರು ಕೆಲವು ತಿಂಗಳುಗಳ ಕಾಲ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ನಡೆಸಿ ತೀರಿಕೊಂಡರು. ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ರಂಗನಾಥರಾಯರಿಗೆ ಪುನಃ ವರ್ಗಾಯಿಸಲಾಯಿತು. ಅವರಿಂದ ಇದು ಒಂದೂವರೆ ವರ್ಷ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಕೊನೆಗೆ ರಂಗನಾಥರಾಯರು ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ರಂಜನಾ ಪಬ್ಲಿಕೇಷನ್ಸ್ ಸಂಸ್ಥೆಗೆ ಮಾರಿದರು. ಇದು ದೀಪಾವಳಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವಾರ್ಷಿಕವಾಗಿ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದು 4 ವರ್ಷಗಳ ತರುವಾಯ ನಿಂತುಹೋಯಿತು.

ನಗುವನಂದಕ್ಕೆ 20 ವರ್ಷಗಳಿಗೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಅಂಕಣ ಲೇಖಕರಾಗಿದ್ದವರು ವಿ.ಜಿ. ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ. ಚಿತ್ರಕಾರರಾಗಿದ್ದವರು ರಾಘವೇಂದ್ರ. ಗೊರೂರು ರಾಮಸ್ವಾಮಿ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್, ನಾ. ಕಸ್ತೂರಿ, ಜಿ. ಪುರುಷೋತ್ತಮರಾವ್, ಎಂ.ವಿ. ಪ್ರಭು, ಸುಪುತ್ರ ಸುಬೋಧ ಪ್ರಹ್ಲಾದರಾವ್, ಡಿ.ಕೆ. ಭಾರದ್ವಾಜ್, ವೈ.ಕೆ. ತಿಮ್ಮರಸಯ್ಯ, ನಾಡಿಗೇರ ಕೃಷ್ಣರಾವ್, ಹೊಯ್ಸಳ, ಬಿ.ಎಚ್. ಶ್ರೀಧರ, ಬಿಸ್ರಾ (ಬಿ.ಎಸ್. ರಾಮಚಾರ್), ಸೇವಿ ನಮಿರಾಜ ಮಲ್ಲ, ನವಗಿರಿ ನಂದ ಮೊದಲಾದವರು ಪತ್ರಿಕೆಯ ಲೇಖಕರ ಬರಹದಲ್ಲಿದ್ದರು. ಇಂಡಿಯನ್ ಎಕ್ಸ್‌ಪ್ರೆಸ್ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಗೋಪಿ ಹಾಗೂ ಆನಂದವಿಗಡನ್ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಿಂಹ ಇವರು ವ್ಯಂಗ್ಯ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ.

ನಗುವನಂದ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಯಾಗಿದ್ದಾಗ ಡಿಮ್ಮೈ 1/4 ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತಿತ್ತು. 1951ರಲ್ಲಿ ಇದು ವಾರಪತ್ರಿಕೆಯಾಗಿದ್ದಾಗ ಡಿಮ್ಮೈ 1/8 ಆಕಾರದಲ್ಲಿತ್ತು. ನಗೆಮಲ್ಲಿಗೆ, ಸಮಾಧಿಯ ಅಗ್ನಿಕುಂಡ, ಉಪ ಕಥಾವಳಿ ವಿಭಾಗಗಳು ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿದ್ದುವು. ಜಿ.ಎಸ್. ಕೃಷ್ಣರಾಯರು ಮಂಗಳೂರು ಬಾಸಲ್ ಮಿಷನ್ ಪ್ರೆಸ್‌ನಿಂದ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಹೊರಡಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ (1938) ಇದರ ಪ್ರಸಾರ ಸಂಖ್ಯೆ 3,000. 1963ರಲ್ಲಿ ಇದು 6,800ಕ್ಕೆ ಏರಿತ್ತು. ಸಂತೋಷಂ ಜನಯೇತ್ ಪ್ರಾಜ್ಞಃ ತದೇವೇಶ್ವರ ಪೂಜನಂ ಎಂಬುದು ಪತ್ರಿಕೆಯ ಧ್ಯೇಯವಾಕ್ಯವಾಗಿತ್ತು. *

ನಗೆಯಮಾರಿತಂದೆ: ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಶಿವಶರಣ ಹಾಗೂ ವಚನಕಾರ. ಶಿವಭಕ್ತರನ್ನು ತನ್ನ ಮಾತಿನ ಬಗೆಯಿಂದ ನಗಿಸುವುದು ಈತನ ಕಾಯಕವಾಗಿತ್ತು. ಆತುರವೈರಿ ಮಾರೇಶ್ವರ ಎಂಬ ಅಂಕಿತದಿಂದ ವಚನಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇವನ 100 ವಚನಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಈ ವಚನಗಳು ಸಂಗ್ರಹವೂ ಹಿತಕರವೂ ಸವಿಯೂ ಆಗಿವೆ. ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಚಿಂತನೆ, ಜ್ಞಾನಪ್ರಭೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಶೈಲಿ ಸರಳವಾಗಿದ್ದು ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಸಿರುವ ಭಾವ, ಭಾಷೆ, ಉಪಮೆಗಳು ಸೊಗಸಾಗಿವೆ, ಸಾರವತ್ತಾಗಿವೆ. ನಡೆವ ಕಾಲು ಆನುವ ಕೈ ಬೇಡುವ ಬಾಯಿ ಸರ್ವವ ಕೂಡುವ ಮನವುಡುಗಿ ಘನಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ತಲ್ಲೀನವಾದವನಂಗ ಮರುಳ ಕಂಡ ಕನಸಿನಂತೆ ಮೂಗನ ಕಾವ್ಯದಂತೆ ಜಲ ಲಿಪಿಯಂತೆ ಉರಿಯ ಧೂಮದಂತೆ ಇದಾರಿಗೂ ಅಸಾಧ್ಯ ಆತುರವೈರಿ ಮಾರೇಶ್ವರ ಎಂಬ ಈ ವಚನ ಭಕ್ತನ ಮೈಮನ ಭಗವಂತನಲ್ಲಿ ಲೀನವಾದಾಗ ಆ ಅನುಭವ ಎಂಥದ್ದು ಎಂಬುದನ್ನು ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿ ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ ಎಂಬುದನ್ನೂ ಆ ಅನುಭವದ ಅತ್ಯುಚ್ಚ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನೂ ಸುಂದರವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸುತ್ತದೆ. **(ಓ.ಎನ್.ಎಲ್.)**

ನಜೀರ್ ಸಾಬ್, ಅಬ್ದುಲ್: 1934–88. ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ಗ್ರಾಮಸ್ವರಾಜ್ಯದ ಕಲ್ಪನೆ ಕೊಂಚಮಟ್ಟಿಗೆ ಸಾಕಾರಗೊಳ್ಳಲು ಕಾರಣರಾದ, ಕರ್ನಾಟಕದ ಗ್ರಾಮೀಣ ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಯತ್ತತೆ ತಂದುಕೊಟ್ಟ ಕ್ರಾಂತಿಕಾರಿ. ಮಾಜಿಸಚಿವರು. ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ಅಬ್ದುಲ್ ನಜೀರ್ ಸಾಬ್. ನೀರುಸಾಬ್ ಎಂದೂ ಜನಪ್ರಿಯರಾಗಿದ್ದರು.

ಇವರು ತಮಿಳುನಾಡು ರಾಜ್ಯದ ಸತ್ಯಮಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕು ತಾಳವಾಡಿ ಹೋಬಳಿ ಬೈಯಣಪುರ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 1934 ಡಿಸೆಂಬರ್ 24ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ವೀರ್ ಸಾಹೇಬ್, ತಾಯಿ ಅಯೇಷಾಬೀ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಗಡಿಗೆ 3ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ವಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಶಾಲೆಯಲ್ಲೇ ಇವರ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ನಡೆಯಿತು. ಇವರ ತಂದೆ ತಾಯಿಗಳು ತಮ್ಮ ಮಕ್ಕಳ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕಾಗಿ ಗುಂಡ್ಲುಪೇಟೆಗೆ ಬಂದು ನೆಲಸಿದರು (1946). ಮುಂದೆ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಇಂಟರ್ ಮೀಡಿಯೆಟ್ ವರೆಗೆ ಇವರ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ನಡೆದು ಅಲ್ಲಿಗೇ ನಿಂತಿತು. ಮನೆಗೆ ಮರಳಿದ ನಜೀರರು ತಮ್ಮ 21ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿಗೇ ಆಶ್ರಫ್ ಜಹಾಬೇಗಮ್ ಎಂಬುವವರನ್ನು ವಿವಾಹವಾದರು. ಇವರಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳು ಮತ್ತು ಒಬ್ಬ ಮಗ. ಇವರ ತಂದೆ ಕೃಷಿ ಕಸಬಿನಿಂದ ದೊಡ್ಡ ಕುಟುಂಬವನ್ನು ಪೋಷಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ನಿಸ್ವಾರ್ಥತೆ, ಸಹನೆ ಹಾಗೂ ಸೇವಾಪರತೆಯನ್ನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡ ನಜೀರ್ ಸಾಬ್ ಅವರು ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸೇವೆಗೆ ತಮ್ಮನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿಕೊಂಡರು.

ಗುಂಡ್ಲುಪೇಟೆಯ ಜನರ ಬಾಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಪ್ರೀತಿಯ ನಜೀರ್ ಆದರು. ಆಗ ಈ ಭಾಗದ ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿ ರಾಜಕಾರಣಿಯಾಗಿದ್ದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಬ್ಬಳ್ಳಿ ಮನೆತನದ ಕೆ.ಎಸ್. ನಾಗರತ್ನಮ್ಮನವರ **(ನೋಡಿ)** ನಿಷ್ಠಾವಂತ ಅನುಯಾಯಿಯಾಗಿ ಬೆಳೆದರು. ಗುಂಡ್ಲುಪೇಟೆ ಜನರ ಮನಗೆದ್ದು ಪುರಸಭಾ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ, ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಇವರ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸೇವೆಗೆ ಇವರ ತಂದೆಯೂ ತಮ್ಮ ಅನ್ವರಪಾಷ ಅವರೂ ಎಲ್ಲ ರೀತಿಯಿಂದ ಬೆಂಬಲಿಸಿದರು. ನಜೀರ್ ಒಳ್ಳೆಯ ಮಾತುಗಾರರು; ಶ್ರೀಸಾಮಾನ್ಯರಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿ ಬೆರೆವ ಸಹೃದಯಿ, ಜಾತಿಧರ್ಮ ತಾರತಮ್ಯವಿಲ್ಲದ ವಿಶಾಲ ದೃಷ್ಟಿಯ ವ್ಯಕ್ತಿ, ಜನಮನಕ್ಕೆ ಸ್ಪಂದಿಸುವ, ಪೌರ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿರಲಿ ವೈಯಕ್ತಿಕ ಕಷ್ಟಸುಖಗಳಿರಲಿ ತಮ್ಮ ಸೈಕಲ್ ಏರಿ ಹೋಗಿ ವಿಚಾರಿಸಿ ಪರಿಹರಿಸುವ ಪರೋಪಕಾರಿ ಎಂದೇ ಹೆಸರಾಗಿದ್ದರು.

ನಾಗರತ್ನಮ್ಮನವರ ಮತ್ತು ಆಗ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದ ಕೆ.ಎಚ್. ಪಾಟೀಲರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದಿಂದ ಇವರು 1976ರಲ್ಲಿ ವಿಧಾನಪರಿಷತ್ತಿಗೆ ಆಯ್ಕೆಯಾದರು. ತಮ್ಮ ಜನಪ್ರೀತಿಯ ಗುಣದಿಂದಾಗಿ ಶಾಸಕ ವೃಂದದಲ್ಲಿ ಬೇಗ ಜನಪ್ರಿಯರಾದರು. ಜನರ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನು ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯಾಗಿ ಸದನದಲ್ಲಿ ಮಂಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. 1982ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ವಿಧಾನಪರಿಷತ್ ಟಿಕೆಟ್ ತಪ್ಪಿಹೋಯಿತು. 1983ರ ವಿಧಾನಸಭಾ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸೋತು ಜನತಾರಂಗ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು. ಆಗ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದ ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಹೆಗಡೆಯವರು ಇವರನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಮತ್ತೆ ವಿಧಾನಪರಿಷತ್ ಸದಸ್ಯರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಇವರು ಗ್ರಾಮೀಣಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಪಂಚಾಯತ್ ರಾಜ್ಯ ಖಾತೆಯ ಸಚಿವರಾದರು (1983).

ಇವರು ತಮ್ಮ ಜೀವನದುದ್ದಕ್ಕೂ ನೆಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಬಂದಿದ್ದ ತತ್ತ್ವಾದರ್ಶಗಳನ್ನು ಅನುಷ್ಠಾನಗೊಳಿಸುವ, ಅಧಿಕಾರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಇವರ ನಿಸ್ವಾರ್ಥ ಹಾಗೂ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಗಳ ಸಂಪೂರ್ಣ ಬೆಂಬಲವೂ ದೊರೆತು ಇವರಲ್ಲಿ ನೈತಿಕ ಬಲ

ದೃಢವಾಯಿತು. ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಸರ್ಕಾರದ ಮತ್ತು ಶಾಸಕರ ಬಿಗಿಮುಷ್ಟಿಯಿಂದ ಬಿಡಿಸಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಯತ್ತತೆ ಕೊಟ್ಟು ಅಧಿಕಾರ ವಿಕೇಂದ್ರೀಕರಣ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬುದು ಇವರ ಹೆಬ್ಬಯಕೆಯಾಗಿತ್ತು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ತಾವು ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ ಪ್ರಾರಂಭದಿಂದಲೇ ಒಂದು ಹೊಸ ಕಾಯಿದೆ ಜಾರಿಗೆ ತರುವ ಪ್ರಯತ್ನಕ್ಕೆ ಕೈಹಾಕಿದರು. ಅನೇಕ ವಿಧಿವಿಧಾನಗಳನ್ನು ಮುಗಿಸಿ "ಜಿಲ್ಲಾ ಪರಿಷತ್ತು, ತಾಲ್ಲೂಕು ಸಮಿತಿ, ಮಂಡಲ ಪಂಚಾಯಿತಿ ಮತ್ತು ನ್ಯಾಯ ಪಂಚಾಯಿತಿಗಳ" ಅಧಿನಿಯಮ ಮಂಡಿತವಾಗಿ 1986ರಲ್ಲಿ ಅಂಗೀಕಾರಗೊಂಡು 1987ರಲ್ಲಿ ಜಾರಿಗೆ ಬಂದಿತು. ಈ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಪರಿಷತ್ತು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಧಿಕಾರ ಪಡೆದು ಸ್ಥಳೀಯ ಸರ್ಕಾರದ ಸ್ಥಾನಮಾನ ಪಡೆಯಿತು. ತಾಲ್ಲೂಕು ಸಮಿತಿಯು ಜಿಲ್ಲೆ ಮತ್ತು ಮಂಡಲ ಪಂಚಾಯಿತಿಗಳ ನಡುವೆ ಸೇತುವೆಯಾಯಿತು. ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳ ಗುಂಪಿಗೊಂದರಂತೆ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಮಂಡಲ ಪಂಚಾಯಿತಿ ತನ್ನ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣ ಅಧಿಕಾರ ಪಡೆಯಿತು. ಅದರ ಅಧ್ಯಕ್ಷನನ್ನು 'ಪ್ರಧಾನ' ನೆಂಬ ಘನವಾದ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲಾಯಿತು. ಈ ಮೂರು ಹಂತಗಳ ಸ್ಥಳೀಯ ಗ್ರಾಮೀಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಜಾರಿಗೆ ತಂದದ್ದು ನಜೀರ್‌ಸಾಬರ ವೈಯಕ್ತಿಕ ಸಾಧನೆಯಾಗಿತ್ತು. ಇದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಶಾಸಕರ, ಸಚಿವರ ವಿರೋಧವಿದ್ದಿತು. ಅವರೆಲ್ಲ ಮತದಾರರ ಮುಂದೆ ತಮ್ಮ ಪ್ರಭಾವ ಗೌಣವಾಗುತ್ತದೆಂದು ವಿರೋಧಿಗಳು ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿದರು. ಆದರೆ ಎಲ್ಲ ಪ್ರತಿರೋಧಗಳ ನಡುವೆಯೂ ನಜೀರರು ಈ ಮಸೂದೆಯನ್ನು ಜಾರಿಗೆ ತಂದು ಇದರ ಮೂಲ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮುಂದೆ ಯಾರೂ ಬದಲಾಯಿಸದಂತೆ ಶಾಸನ ರೂಪಿಸಿದರು. ಹೀಗೆ ಜನರ ಕೈಗೆ ಅಧಿಕಾರ ಕೊಟ್ಟ ಇವರು ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳ ಆಯ್ಕೆಯಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ವರ್ಗಗಳಿಗೆ ಮೀಸಲಾತಿಯನ್ನು ಜಾರಿಗೊಳಿಸಿ ಸರ್ವ ವರ್ಗಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾತಿನಿಧ್ಯವಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು. ಆದರೆ ಇವರ ಘನಉದ್ದೇಶದ ನ್ಯಾಯಪಂಚಾಯಿತಿ ಅಧಿನಿಯಮವನ್ನು ಯಾವುದೇ ಸರ್ಕಾರ ಇನ್ನೂ ಜಾರಿಗೆ ತರಲಾಗಿಲ್ಲ. ನಜೀರ್‌ಸಾಬ್‌ರ ಅಧಿಕಾರ ವಿಕೇಂದ್ರೀಕರಣದ ಈ ಕ್ರಮ ಸರ್.ಎಂ. ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ್ದ ಸಂಪದಭ್ಯುದಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಆಶಯವನ್ನು ಈಡೇರಿಸಿದಂತಾಗಿತ್ತು. ಯಾವುದೇ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಜನಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳೂ ಅಧಿಕಾರಿಗಳೂ ಕೂಡಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವುದು ಇಂಥ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿತ್ತು.

ಇವರಿಗೆ ನೀರುಸಾಬ್ ಎಂಬ ಅಡ್ಡಹೆಸರೂ ಬಂದಿತ್ತು. ಇವರು ತಮ್ಮ ಅಧಿಕಾರಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಗ್ರಾಮೀಣ ಜನತೆ ಶುದ್ಧ ಕುಡಿವ ನೀರನ್ನು ಒದಗಿಸಲು ಕೈಗೊಂಡ ನಾನಾ ಕ್ರಮಗಳೇ ಈ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣ. ಕೊಳವೆ ಬಾವಿಗಳನ್ನು ತೋಡುವುದು ಮತ್ತು ಕೊಳಾಯಿ ಮೂಲಕ ನೀರು ಸರಬರಾಜು ಮಾಡುವುದು ಇವರು ಹಾಕಿಕೊಟ್ಟ ಸಮಾಜಮುಖಿ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವಾಗಿತ್ತು. ಗ್ರಾಮೀಣ ಬಡಜನರಿಗೆ ವಸತಿ ಕಲ್ಪಿಸಲೂ ಇವರು ಪೂರ್ಣ ಗಮನಕೊಟ್ಟು ಸಾವಿರಾರು ಕುಟುಂಬಗಳಿಗೆ ಸೂರು ಕಾಣಿಸಿದರು. 'ನೀರು-ಸೂರು' ಆ ಕಾಲದ ಬೀಜ ಮಂತ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಸಾಮಾಜಿಕ ಜೀವನದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಅದ್ವಿತೀಯ ಸಾಧನೆ ಮಾಡಿದ ಇವರು 1988 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 24ರಂದು ನಿಧನರಾದರು.

(ಡಿ.ಎಸ್.ಜೆ)

ನದೀವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮತ್ತು ಜಲಸಂಪತ್ತು: ನೈಋತ್ಯ ಮತ್ತು ಈಶಾನ್ಯ ಮಾರುತಗಳಿಂದ ಒದಗುವ ಮಳೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಜಲಸಂಪತ್ತಿನ ಮೂಲಾಧಾರ. ಆ ನೀರು ದೊಡ್ಡ ನದಿಗಳಾದ ಕೃಷ್ಣಾ, ತುಂಗಭದ್ರಾ ಮತ್ತು ಕಾವೇರಿ ಕಣಿವೆಗಳ ವಿಶಾಲ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವುದರಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕದ ಜಲಸಂಪತ್ತು ಶ್ರೀಮಂತವಾಗಿದೆ. ಈ ನದಿಗಳು ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಉತ್ತರ, ಮಧ್ಯ ಹಾಗೂ ದಕ್ಷಿಣದ ಪ್ರಮುಖ ಜಲಾನಯನದ ಪ್ರದೇಶಗಳಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸುತ್ತವೆಯಾದರೂ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಒಟ್ಟು ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ನೀರೋಟದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಐದು ಭಾಗಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು. ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟ ಶ್ರೇಣಿಯಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಅರಬ್ಬೀ ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಹರಿಯುವ ನದಿಗಳ ಜಲಾನಯನ, ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟ ಶ್ರೇಣಿಯ ಪೂರ್ವದ ಬಯಲುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಕೃಷ್ಣಾನದಿ ಮತ್ತು ಅದರ ಉಪನದಿಗಳ ಜಲಾನಯನ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಕಾವೇರಿ ಹಾಗೂ ಅದರ ಉಪನದಿಗಳ ಜಲಾನಯನ, ಉತ್ತರದ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಗೋದಾವರಿಯ ಉಪನದಿ ಮಾಂಜರಾ ಜಲಾನಯನ ಮತ್ತು ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ ನಂದಿದುರ್ಗದಿಂದ ಉಗಮಿಸುವ ಸ್ವತಂತ್ರ ನದಿಗಳಾದ ಪಾಲಾರ್ ಮತ್ತು ಪೆನ್ನಾರ್‌ಗಳ ಜಲಾನಯನ ಪ್ರದೇಶಗಳು.

1.ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಹರಿಯುವ ನದಿಗಳ ಜಲಾನಯನ: ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ, ಅಲ್ಲಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿಗೇ ಹರಿದು ಅರಬ್ಬಿ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರುವ ಉಪನದಿ, ಹೊಳೆ, ಹಳ್ಳಗಳು ಹಲವಾರು. ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಇವೆಲ್ಲ ತುಂಬಿ ಹರಿಯುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಉದ್ದವಾದುದು 161 ಕಿಮೀ ಇರುವ ಕಾಳಿ ನದಿ. ಎರಡನೆಯದು 132 ಕಿಮೀ ಉದ್ದದ ಶರಾವತಿ. ಉಳಿದ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯವಾದವೆಂದರೆ: ಅಘನಾಶಿನಿ (121 ಕಿಮೀ), ನೇತ್ರಾವತಿ (96 ಕಿಮೀ), ತಟ್ಟೆಹಳ್ಳ (90 ಕಿಮೀ), ಸೀತಾ ನದಿ (80 ಕಿಮೀ), ಕುಮಾರಾಧಾರಾ (74 ಕಿಮೀ), ಗಂಗೊಳ್ಳಿ ನದಿ (72 ಕಿಮೀ) ಮತ್ತು ಚಕ್ರನದಿ (72 ಕಿಮೀ). ಇನ್ನೂ ಹೆಸರಿಸಬಹುದಾದ ಹಲವು: ಗೌರಿಹೊಳೆ, ಗುರುಪುರ, ಸ್ವರ್ಣ, ವಾರಾಹಿ, ಕುಬ್ಜ, ಹರಿದ್ರಾವತಿ, ಸೋಮ, ಗೋವಿಂದ, ಬೆಣ್ಣೆಹೊಳೆ, ಅತ್ತಿವೇರಿ, ಬೇಡ್ತಿ, ಬರಪೊಳೆ, ಮಹಾದಾಯಿ, ಡೊಂಕನಾಲಾ, ಪಂಡ್ರಿನದಿ, ಇಂಥವು ಒಟ್ಟು 57 ನದಿಗಳೆಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಹರಿದು ಸಮುದ್ರ ಸೇರುವ ಶರಾವತಿ ನದಿ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಯೋಜನೆಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಲಿಂಗನಮಕ್ಕಿ ಜಲಾಶಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕಾಳಿನದಿಯು ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಪಶ್ಚಿಮದತ್ತ ಹರಿದು ಸಮುದ್ರ ಸೇರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸುಪ ಬಳಿ ಬೃಹತ್ ಜಲಾಶಯ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದನೆಗಾಗಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬಳಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಈ ಎಲ್ಲ ನದಿಗಳ ಜಲಾನಯನ ಪ್ರದೇಶ ನಾಲೆಗಳಿಂದ ನೀರಾವರಿ ಮಾಡಲು ತಕ್ಕದಾಗಿಲ್ಲ. ಈ ಪ್ರದೇಶದ ವ್ಯವಸಾಯ ಯೋಗ್ಯ ಭೂಮಿ 12.34 ಲಕ್ಷ ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳು. ಇದರಲ್ಲಿ 1.76 ಲಕ್ಷ ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಮಾತ್ರ ನೀರಾವರಿಗೊಳಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ನದಿಗಳ ಉಪಯುಕ್ತತೆ ಇರುವುದು ಅವುಗಳಿಂದ ಉತ್ಪಾದಿಸಬಹುದಾದ ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿಯ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವನ್ನಾದರೂ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿಸಿ ನೀರಾವರಿಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸಾಧ್ಯತೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಪರಿಶೀಲನೆಗಳಾಗುತ್ತಿವೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ನದಿಗಳ ಒಟ್ಟು ಜಲಸಂಪತ್ತಿನ ಅಂದಾಜು ಸರಾಸರಿ 38 ಶತಕೋಟಿ ಘನಮೀಟರ್. ಇಡೀ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ, ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆ, ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸೇ. 93.8, ಕೊಡಗು ಸೇ. 36.6, ಶಿವಮೊಗ್ಗದ ಸೇ. 25.6, ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಹಾಸನ, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಸೇ. 10ಕ್ಕಿಂತ ಕಡಿಮೆ ಪ್ರದೇಶ ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯದ ಸೇ. 13.68 ಪ್ರದೇಶ ಎಂದರೆ 26.214 ಚ.ಕಿಮೀ ಈ ಜಲಾನಯನ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿರುತ್ತದೆ.

2.ಕೃಷ್ಣಾ ಜಲಾನಯನ: ಇದರ ವಿಸ್ತಾರ 1,13,271 ಚ.ಕಿಮೀಗಳಾಗಿದ್ದು ರಾಜ್ಯದ ವಿಸ್ತೀರ್ಣದ ಸೇ. 59 ಭಾಗ ಇದರಲ್ಲಿದೆ. ಬಳ್ಳಾರಿ, ಬಿಜಾಪುರ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಹಾಗೂ ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳು ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿಯೂ ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಧಾರವಾಡ, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು, ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಸುಮಾರು ಸೇ. 75ರಿಂದ 90 ರವರೆಗೂ ತುಮಕೂರು, ಹಾಸನ, ಬೀದರ್ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಸೇ. 6 ರಿಂದ 38 ರವರೆಗೂ ಈ ಜಲಾನಯನದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಮುಖ್ಯವಾದ ನದಿ ಮತ್ತು ಉಪನದಿಗಳ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ 6 ಉಪಜಲಾನಯನಗಳನ್ನು ಈ ಕಣಿವೆಯಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅವೆಂದರೆ: ಕೃಷ್ಣಾ, ಭೀಮಾ, ಮಲಪ್ರಭಾ, ಘಟಪ್ರಭಾ, ತುಂಗಭದ್ರಾ ಮತ್ತು ವೇದಾವತಿ. ಕೃಷ್ಣಾ ಉಪಜಲಾನಯನದಲ್ಲಿ ವೇದಗಂಗಾ, ದೂದಗಂಗಾ, ಅಗರಣಿ, ಡೋಣಿ ಮುಂತಾದ 23 ಉಪಕಣಿವೆಗಳೂ ಭೀಮಾ ಜಲಾನಯನದಲ್ಲಿ ಅಮರಜ ಮುಂತಾದ 22 ಉಪಕಣಿವೆಗಳೂ ಘಟಪ್ರಭಾದಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಕಂಡೇಯ, ಹಿರಣ್ಯಕೇಶಿ, ತಾಮ್ರಪರ್ಣಿ ಮುಂತಾದ 8 ಉಪಕಣಿವೆಗಳೂ ಮಲಪ್ರಭಾದಲ್ಲಿ ಬೆಣ್ಣೆಹಳ್ಳವೂ ಸೇರಿ 22 ಮುಖ್ಯ ಹಳ್ಳಗಳೂ ಅತಿ ದೊಡ್ಡ ಉಪಜಲಾನಯನವಾದ ತುಂಗಭದ್ರಾದಲ್ಲಿ ತುಂಗಾ, ಭದ್ರಾ, ಮಾಲತಿಹೊಳೆ, ಹೈಹೊಳೆ, ಸೋಮವಾಹಿನಿ, ಹರಿದ್ರ, ಜಂಬದಹಳ್ಳ, ಕನಕನಾಲಾ, ಸಿಂಧೂರ ನದಿ, ದಂಡಾವತಿ, ವರದಾ, ಧರ್ಮಾ, ಕುಮುದ್ವತಿ, ಮಾವಿನಹೊಳೆ, ಹಾವೇರಿಹಳ್ಳ ಮುಂತಾದ 56 ಉಪಕಣಿವೆಗಳೂ ವೇದಾವತಿ ಉಪಜಲಾನಯನದಲ್ಲಿ ಹಗರಿ, ಚಿಕ್ಕಹಗರಿ, ಚಿನ್ನಹಗರಿ, ಕೆರೆತೊರೆ, ಸುವರ್ಣಮುಖಿ ಮುಂತಾದ 14 ಉಪಕಣಿವೆಗಳೂ ಇವೆ. ಘಟಪ್ರಭಾ, ಭೀಮಾನದಿಗಳು ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣೆಯನ್ನು ಸೇರಿದರೆ, ತುಂಗಭದ್ರಾ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಆಂಧ್ರ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಹರಿದು ಮತ್ತೆ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ವೇದಾವತಿಯೂ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ತುಂಗಭದ್ರೆಯನ್ನು ಕೂಡುತ್ತದೆ.

ಈ ಜಲಾನಯನದ ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ನೈಋತ್ಯ ಮಾರುತಗಳಿಂದಲೇ ವರ್ಷದ ಸೇ. 73ರಷ್ಟು ಎಂದರೆ 1200 ಮಿಮೀಗೂ ಹೆಚ್ಚು ಮಳೆಯಾಗುತ್ತಿದ್ದು ಘಟ್ಟಗಳ ಪೂರ್ವಕ್ಕಿರುವ ವಿಶಾಲ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ 400ರಿಂದ 500 ಮಿಮೀ ಕಡಿಮೆ ಮಳೆಯಾಗುತ್ತ, ಅದರಲ್ಲೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಅನಿಶ್ಚತೆಗಳಿದ್ದು ಆಗಾಗ್ಗೆ ಅಭಾವ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನೆದುರಿಸಬೇಕಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಜಲಾನಯನದಲ್ಲಿನ ವ್ಯವಸಾಯ ಯೋಗ್ಯ ಭೂಮಿ 92.7 ಲಕ್ಷ ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳು. ಇದರಲ್ಲಿ 73.1 ಲಕ್ಷ ಹೆಕ್ಟೇರು (71– 72) ಸಾಗುವಳಿಯಾಗುತ್ತಿದ್ದು, 7.4 ಲಕ್ಷ ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳು ಮಾತ್ರ ನೀರಾವರಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ.

ಕೃಷ್ಣಾನದಿ 1.93 ಶತಕೋಟಿ ಘನ ಮೀಟರ್ ನೀರನ್ನೂ ಘಟಪ್ರಭಾ, ಮಲಪ್ರಭಾ, ತುಂಗಭದ್ರಾ (ವೇದಾವತಿಯೂ ಸೇರಿ) ಮತ್ತು ಭೀಮಾ ನದಿಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ 1.72, 2.78, 18.58 ಮತ್ತು 2.41 ಶತಕೋಟಿ ಘನಮೀಟರ್ ನೀರನ್ನೂ ತಂದು ಒಟ್ಟು ಸರಾಸರಿ 27.49 ಶತಕೋಟಿ ಘನ ಮೀಟರ್ ನೀರನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತವೆಂಬುದು ಅಂದಾಜು. ಇವಲ್ಲದೆ ಹಲವಾರು ಸಣ್ಣ ನೀರಾವರಿ ಕಾಮಗಾರಿಗಳಿಂದಾಗಿ ಸು. 2.80 ಶತಕೋಟಿ ಘನ ಮೀಟರ್ ನೀರು ಬಳಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದೆಯೆಂದೂ ತಿಳಿಯಲಾಗಿದೆ. ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರ ಕೃಷ್ಣಾ ಜಲಾನಯನ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಒಟ್ಟು 1,156 ಟಿ.ಎಂ.ಸಿ. ನೀರನ್ನು ನೀರಾವರಿಗೆ ಬಳಸುವ ಸಮಗ್ರ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ರೂಪಿಸಿದೆ. ಕೃಷ್ಣಾ ಮತ್ತು ಅದರ ಉಪನದಿಗಳಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಕೃಷ್ಣಾ ಮೇಲ್ದಂಡೆ ಜಲಾಶಯ, ಆಲಮಟ್ಟಿ ಜಲಾಶಯ, ಭದ್ರಾ ಜಲಾಶಯ, ತುಂಗಭದ್ರಾ ಜಲಾಶಯ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಮುಖ ನೀರಾವರಿ ಯೋಜನೆ ಜಲಾಶಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ.

3.ಕಾವೇರಿ ಜಲಾನಯನ: ಇದರ ವಿಸ್ತಾರ 34,273 ಚ.ಕಿಮೀ.ಗಳಿದ್ದು ರಾಜ್ಯದ ಒಟ್ಟು ಸೇ. 17.87 ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮೈಸೂರು ಮತ್ತು ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಗಳು ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ, ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸೇ. 73.5, ಕೊಡಗು ಮತ್ತು ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಸರಾಸರಿ ಸೇ. 65, ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸೇ. 35.4 ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸೇ. 8.4 ಭಾಗ ಈ ಜಲಾನಯನದಲ್ಲಿವೆ.

ಕಾವೇರಿ ಕಣಿವೆಯ ಮುಖ್ಯ ಉಪಜಲಾನಯನಗಳು ಐದು. ಅವು ಕಾವೇರಿ, ಹೇಮಾವತಿ, ಕಪಿಲಾ, ಶಿಂಷಾ ಮತ್ತು ಅರ್ಕಾವತಿ. ಕಾವೇರಿ, ಹಾರಂಗಿ, ರಾಮತೀರ್ಥ, ಲಕ್ಷ್ಮಣತೀರ್ಥ, ಮಜ್ಜಿಗೆಹೊಳೆ, ಮೊಸರುಹಳ್ಳ, ಲೋಕಪಾವನಿ, ಸುವರ್ಣಾವತಿ, ಎಣ್ಣೆಹೊಳೆ, ಹಂದಿಹಳ್ಳ, ಉಡುತೊರೆ ಹಳ್ಳ, ಪಾಲಾರ್ ಮುಂತಾದ 52 ಉಪಕಣಿವೆಗಳೂ ಸೇರಿ ಕಾವೇರಿ ಉಪಜಲಾನಯನ; ಹೇಮಾವತಿ ಉಪಜಲಾನಯನದಲ್ಲಿ ಹೇಮಾವತಿ, ಬಕ್ಕಿಹಳ್ಳ, ಕಡದಾಳುಹಳ್ಳ, ಜಯಪಾರ್ವತಿ, ಐಗೂರುಹಳ್ಳ, ಉಚ್ಚಂಗಿ ಹೊಳೆ, ಯಗಚಿ, ಸಗರಿಹಳ್ಳ ಮುಂತಾದ 11 ಉಪಕಣಿವೆಗಳು; ಕಪಿಲಾ ಉಪಜಲಾನಯನದಲ್ಲಿ ಕಪಿಲಾ, ನಾಗರಹೊಳೆ, ಸಾರತ್ ಹೊಳೆ, ತಾರಕ, ನುಗು ಮುಂತಾದ 17 ಉಪಕಣಿವೆಗಳು; ಶಿಂಷಾ ಉಪಜಲಾನಯನದಲ್ಲಿ ಶಿಂಷಾ, ಕಣ್ವ, ವೀರವೈಷ್ಣವಿ, ನಾಗಿನಿ, ಭಾರ್ಗವತಿ, ಹುಲುಹಳ್ಳ, ಹೆಬ್ಬಳ್ಳ, ಕಾನಿಹಳ್ಳ, ಚಿಕ್ಕತೊರೆ ಮುಂತಾದ 13 ಉಪಕಣಿವೆಗಳೂ ಅರ್ಕಾವತಿ ಉಪಜಲಾನಯನದಲ್ಲಿ ಅರ್ಕಾವತಿ, ವೃಷಭಾವತಿ, ಕುಮುದ್ವತಿ, ಸುವರ್ಣಮುಖಿ, ಕುನಂದವತಿ, ಮಡಿವಾಳಹೊಳೆ, ಮಾರಿಹಳ್ಳ ಮುಂತಾದ 9 ಉಪಕಣಿವೆಗಳು– ಹೀಗೆ ಇವನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು.

ಕಾವೇರಿ ಜಲಾನಯದ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ ವರ್ಷಕ್ಕೆ 1,400 ಮಿಮೀ. ಇದರ ಒಟ್ಟು ವಿಸ್ತೀರ್ಣದ ಸೇ. 15.8 ರಷ್ಟು ಕೊಡಗು, ಹಾಸನ, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿನ ಕಾಡುಪ್ರದೇಶವೇ ಆಗಿದೆ. ವ್ಯವಸಾಯ ಯೋಗ್ಯವಾದ 24.5 ಲಕ್ಷ ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುತೇಕ ಸಾಗುವಳಿಯಾಗಿದ್ದು, 2000ದ ಮಾರ್ಚ್‌ವರೆಗೂ 3 ಲಕ್ಷ ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳಲ್ಲಿ ನೀರಾವರಿಯಾಗುತ್ತಿದೆ. 2,500 ಮಿಮೀ ಮಳೆಯಾಗುವ ಘಟ್ಟಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ದಟ್ಟವಾದ ಕಾಡುಗಳ ನಡುವೆ ಕಾಫಿ, ಏಲಕ್ಕಿ, ಮೆಣಸು, ಅಡಕೆ, ಕಿತ್ತಳೆ ಬೆಳೆಯುವ ಎಸ್ಟೇಟುಗಳಿದ್ದು, ತಗ್ಗು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಮಳೆಯ ಆಶ್ರಯದಿಂದಲೇ ಒಂದು ಬತ್ತದ ಬೆಳೆಯನ್ನು ತೆಗೆಯುತ್ತಾರೆ. ಉಳಿದ ಹಾಸನ, ತುಮಕೂರು, ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಭಾಗಗಳೂ ಹಾಗೂ ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆ 600 ರಿಂದ 750 ಮಿಮೀ ಮಳೆ ಬೀಳುವ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದ್ದು ಆಗಾಗ್ಗೆ ಅಭಾವಕ್ಕೊಳಪಡುತ್ತವೆ.

ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರ ನೇಮಿಸಿದ್ದ ಕಾವೇರಿ ಅಂಕಿ ಅಂಶಗಳ ಸಂಗ್ರಹಣ ಸಮಿತಿ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ನದಿಯ ಜಲಸಂಪತ್ತು ಸು. 11 ಶತಕೋಟಿ ಘನ ಮೀಟರ್ ಎಂದು ಗೊತ್ತು ಮಾಡಿದೆ. ಆದರೆ ರಾಜ್ಯದ ಎಂಜಿನಿಯರುಗಳ ಅಂದಾಜು ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನದಿದೆ. ಹೇಮಾವತಿ (ಅಕ್ಕಿಹೆಬ್ಬಾಳಿನ ಬಳಿ) 2.92, ಲಕ್ಷ್ಮಣತೀರ್ಥ (ಮುಂಡುವಾಡಿಯಬಳಿ) 0.54 ಕಾವೇರಿ (ಕೃಷ್ಣಾರಾಜಸಾಗರದ ಬಳಿ) 6.71, ಕಪಿಲಾ (ಹುಲ್ಲಹಳ್ಳಿಯ ಬಳಿ) 3.48, ಸುವರ್ಣಾವತಿ 0.31, ಶಿಂಷಾ 1.19, ಅರ್ಕಾವತಿ 0.48, ಉಡುತೊರೆ ಹಳ್ಳ 0.119, ಪಾಲಾರ್ 0.25 ಮತ್ತು ಕಾವೇರಿ ಕಪಿಲಾಗಳ ಉಳಿದ ಭಾಗಗಳಿಂದ 0.99 ಹೀಗೆ ಒಟ್ಟು 17 ಶತಕೋಟಿ ಘನ ಮೀಟರ್ ಈ ನದಿಯಿಂದ ಒದಗುವುದೆಂದು ಅಂದಾಜು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. 2000ದ ಮಾರ್ಚ್‌ವರೆಗೆ 392.87 ಟಿ.ಎಂ.ಸಿ. ನೀರನ್ನು ನೀರಾವರಿಗಾಗಿ ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. ಹೇಮಾವತಿ ಜಲಾಶಯ, ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಸಾಗರ ಹಾರಂಗಿ ಜಲಾಶಯ, ಕಬಿನಿ ಜಲಾಶಯ ಇವು ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಪ್ರಮುಖ ನೀರಾವರಿ ಯೋಜನೆಗಳಾಗಿವೆ.

4.ಗೋದಾವರಿ ಜಲಾನಯನ : ಉತ್ತರದ ಬೀದರ್ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸೇ. 82 ಭೂ ವಿಸ್ತಾರ ಎಂದರೆ 4,405 ಚಕಿಮೀ (ರಾಜ್ಯದ ಸೇ. 2.3) ಗೋದಾವರಿಯ ಉಪನದಿಯಾದ ಮಾಂಜರಾ ನದಿಯ ಜಲಾನಯನ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದೆ. ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಾಂಜರಾ ಮತ್ತು ಕಾರಂಜಿ ನದಿಗಳಲ್ಲದೆ ಮಧುರನಾಲಾ, ದೇವನಾಲಾ, ಚುಳಕಿ ನಾಲಾ, ಹೆಬ್ಬಾಳ್ ನದಿ, ಚಿಟಗುಪ್ತ ನಾಲಾ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಒಟ್ಟು 14 ಉಪಕಣಿವೆಗಳು ಇದರಲ್ಲಿ ಸೇರಿವೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 750 ರಿಂದ 1,000 ಮಿಮೀ ವರೆಗೆ ಇದ್ದು, ಕೆಲವು ಕೆರೆಗಳು ಮತ್ತು ಬಾವಿಗಳಿಂದ ಮಾತ್ರ ನೀರಾವರಿ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವ್ಯವಸಾಯ ಯೋಗ್ಯವಾದ 4 ಲಕ್ಷ ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳಲ್ಲಿ 2.72 ಲಕ್ಷ ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳು ಮಾತ್ರ ಸಾಗುವಳಿಯಾಗಿ ಕೇವಲ 0.20 ಲಕ್ಷ ಹೆಕ್ಟೇರ್ ನೀರಾವರಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದುಳಿದ ಪ್ರದೇಶವಾದ ಇದರ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗಬೇಕಾದರೆ ಮಾಂಜರಾ ನದಿಯ ನೀರಿನ ಬಳಕೆಯಿಂದ ಮಾತ್ರ. ಇದರಲ್ಲಿ 1.45 ಶತಕೋಟಿ ಮೀಟರ್ ನೀರು ಒದಗುವುದು ಎಂದು ಅಂದಾಜು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅಂತಾರಾಜ್ಯ ನದಿಯಾದ ಗೋದಾವರಿಯ ನೀರಿನ ಹಂಚಿಕೆ ವಿವಾದದಲ್ಲಿದ್ದು, ಆಂಧ್ರ ಮತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕಗಳ ನಡುವೆ ಆಗಿರುವ ಒಂದು ತಾತ್ಕಾಲಿಕ ಒಪ್ಪಂದದಂತೆ 0.348 ಶತಕೋಟಿ ಘನ ಮೀಟರ್ ಬಳಸಿ 0.42 ಲಕ್ಷ ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಜಮೀನಿಗೆ ನೀರೊದಗಿಸಬಲ್ಲ ಕಾರಂಜಿ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಜಲಾನಯನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ 2000ದ ಮಾರ್ಚ್‌ವರೆಗೆ 22.37 ಟಿ.ಎಂ.ಸಿ. ನೀರನ್ನು ನೀರಾವರಿಗಾಗಿ ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. ಮಂಜ್ರಾ ಮತ್ತು ಕಾರಂಜ ಯೋಜನೆಗಳು ಪ್ರಮುಖವಾದವು.

5. ಪಾಲಾರ್ ಮತ್ತು ಪೆನ್ನಾರ್‌ಗಳ ಜಲಾನಯನ: ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತೀರ್ಣದ ಸೇ. 7.09 ರಷ್ಟು ಎಂದರೆ 13,610 ಚ.ಕಿಮೀ ಪ್ರದೇಶ ಈ ಮೂರು ನದಿಗಳ ಜಲಾನಯನದಲ್ಲಿದೆ. ಇಡೀ ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆ, ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸೇ. 32.7 ಭಾಗ, ತುಮಕೂರಿನ ಸೇ. 27.5 ಭಾಗ ಇದರಲ್ಲಿ ಸೇರಿದೆ. ವ್ಯವಸಾಯ ಯೋಗ್ಯವಾದ 10 ಲಕ್ಷ ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳಲ್ಲಿ 5 ಲಕ್ಷ ಸಾಗುವಳಿಯಾಗುತ್ತಿದ್ದು ಕೆರೆ ಮತ್ತು ಬಾವಿಗಳ ಆಶ್ರಯದಿಂದಲೇ 1.50 ಲಕ್ಷ ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಭೂಮಿ ನೀರಾವರಿಗೊಳಪಟ್ಟಿದೆ. ಕಡಿಮೆ ಮಳೆ ಬೀಳುವ ಈ ಜಲಾನಯನದಲ್ಲಿ ಒದಗುವ ನೀರಿನ ಅಂದಾಜು 0.98 ಶತಕೋಟಿ ಘನ ಮೀಟರ್. ಯಾವ ಮಧ್ಯಮ ಅಥವಾ ಭಾರಿ ನೀರಾವರಿ ಯೋಜನೆಗೂ ಇಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಅಂತರ್ಜಲ ಸಂಪತ್ತು: ಜಲಾನಯನ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಮಳೆಯಿಂದ ಬರುವ ನೀರೇ ಈ ಜಲಸಂಪತ್ತಿಗೆ ಆಧಾರ. ಆ ಮಳೆಯ ನೀರೆಲ್ಲ ಬಾಹ್ಯ ಜಲಸಂಪತ್ತಿಗೇ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ವಿನಿಯೋಗವಾಗದೆ, ಅದರ ಕೊಂಚ ಭಾಗವಾದರೂ ಭೂಮಿಯ ಅಂತರ್ಜಲ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುತ್ತದೆ. ಶಿಲಾ ವರ್ಗ, ಭೂ ಮೇಲ್ಮೈ ರಚನೆ, ವಾಯುಗುಣವನ್ನಲಂಬಿಸಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಭೂ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಮಣ್ಣಿನ ಮೇಲು ಹೊದಿಕೆಯ ದಪ್ಪ ಸ್ಥಳದಿಂದ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗುವುದಿದ್ದು ಕೆಲವು ಕಡೆ 30 ಮೀಟರ್‌ಗಳಷ್ಟು ಇರುವುದೂ ಉಂಟು. ಇದು ಅಗಲವಾದ ಕಣಿವೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು, ಇಳಿಜಾರುಗಳಲ್ಲಿ ತೆಳುವು, ಎತ್ತರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ತೀರ ಕಡಿಮೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ಮೇಲು ಹೊದಿಕೆ ಮರಳು, ಗ್ರಾವೆಲ್ ಅಥವಾ ಗರಸು, ಎರೆ ಹಾಗೂ ಹ್ಯೂಮಸ್‌ಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಮಣ್ಣಿಗೂ ಕೆಳಗಿರುವ ಗಟ್ಟಿಯಾದ ಶಿಲೆಗೂ ಮಧ್ಯವರ್ತಿ ವಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಕೆಳಮಣ್ಣು ಅಂತರ್ಜಲ ಸಂಪತ್ತಿನ ಆಧಾರವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಭೂ ಭಾಗವು ಗಟ್ಟಿಯಾದ ಶಿಲೆಗಳಿಂದಾದುದರಿಂದ ಅಗಾಧ ಪ್ರಮಾಣದ ಅಂತರ್ಜಲ ಸಂಗ್ರಹಣೆಗೆ ಇದು ವಿಶೇಷ ಯೋಗ್ಯವಾಗೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಆದರೂ ಬಹುಕಾಲದಿಂದ ಸತತವಾದ ಭೂ ವ್ಯಾಪಾರ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದಾಗಿ ಶಿಲಾಪದರದ ಮೇಲೆ ಹೊದಿಕೆಯಾಗಿರುವ ಛಿದ್ರಿತ ಬಂಡೆಗಳು ಮತ್ತು ಅಳಕವಾದ ಮಣ್ಣು ಸಾಕಷ್ಟು ಸರಂಧ್ರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸುಮಾರು ಪ್ರಮಾಣದ ಅಂತರ್ಜಲವನ್ನು ಇವು ಹಿಡಿದಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬಲ್ಲವು. ಪುರಾತನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಈ ಕಡಿಮೆ ಆಳದಲ್ಲಿ ಕೊರೆಯುವ ಅಂತರ್ಜಲವನ್ನು ಅಷ್ಟೇ ಆಳಕ್ಕೆ ತೋಡಿದ ಬಾವಿಗಳಿಂದ ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿದೆ. 1974ರ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿನ ಗಣತಿಯ ಪ್ರಕಾರ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಸುಮಾರು 3.5 ಲಕ್ಷ ನೀರಾವರಿ ಬಾವಿಗಳಿದ್ದುವು.

ಶಿಲೆಯ ಶಿಥಿಲತೆಯಿಂದಾಗಿರುವ ಹೊದಿಕೆ ಸರಾಸರಿ 15 ಮೀ ಆಳವಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಲಾಗಿದೆ. ಈ ವಲಯದ ಕೆಳಪದರವೂ ಮಳೆಯ ನೀರು ಕೆಳಕ್ಕೆ ಇಳಿಯುವುದರಿಂದ ಆಯಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಜಲಭರಿತವಾಗುವುದು. ಹಾಗೇಯೇ ನೀರನ್ನು ಪಕ್ಕಕ್ಕೆ ಹರಿಯುಗೊಟ್ಟು ಖಾಲಿಯಾಗುವುದು. ಇದನ್ನು ವಿಚ್ಛಿನ್ನ ಸಂಪೂರ್ಣವಲಯ ಎನ್ನಬಹುದು. ಈ ಪದರದ ದಪ್ಪ ಸ್ಥಳದಿಂದ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಬಹುದಾದರೂ ಸರಾಸರಿ 3 ಮೀ ಇರುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಇದರ ಸರಂಧ್ರತೆ ಸೇ. 15 ಕ್ಕೆ ಕಡಿಮೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಇದರ ಸಂಪೂರ್ಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಸುಮಾರು 0.5 ಮೀ ದಪ್ಪ ಪದರದ ನೀರನ್ನು ಹಿಡಿದಿಡುವುದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಮಾಣದ ನೀರು ಪಂಪು, ಏತ ಮುಂತಾದುವುಗಳಿಂದ ಮೇಲೆತ್ತುವುದರಿಂದಾಗಲೀ ಅಥವಾ ಪಕ್ಕದ ಹರಿವಿನಿಂದ ಕೆಳಮಟ್ಟದ ಕಣಿವೆಗಳಿಗೆ ಬಸಿಯುವುದರಿಂದಾಗಲೀ ಖಾಲಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ವರ್ಷವರ್ಷವೂ ಭರ್ತಿಯಾಗುತ್ತಿದ್ದು ಉಪಯೋಗಿಸಲು ಬರುತ್ತದೆ.

ಈ ವಿಚ್ಛಿನ್ನ ಸಂಪೂರಣ ವಲಯದ ಕೆಳಗಡೆಗೆ, ಗಟ್ಟಿಬಂಡೆಗಳ ಸಂದು ಮತ್ತು ಸೀಳುಗಳಲ್ಲಿ ನೀರು ಸಂಗ್ರಹಿತವಾಗಿರುವ, ಸು. 90 ಮೀ ವರೆಗೂ ಆಳವಿರಬಹುದಾದ ಸ್ಥಾಯೀ ಸಂಪೂರಣ ವಲಯವಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೂ ಕೆಳಗಡೆಗೆ, ಗಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದಾದಂತೆ ಬಂಡೆಗಳು ಶುಷ್ಕವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಈ ವಲಯದಲ್ಲಿ ಮೇಲಿನಿಂದ 45 ಮೀ ಆಳದವರೆಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂದುಗಳು ಹಾಗೂ ಸೀಳುಗಳು ಇರಬಹುದಾದ್ದರಿಂದ ಇದು ಹೆಚ್ಚಿನ ನೀರು ಶೇಖರಣೆ ಮತ್ತು ಹರಿವಿಗೆ ತಕ್ಕುದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದರ ಸರಂಧ್ರತೆ ಮತ್ತು ಆಳಗಳನ್ನು ಪರಿಗಣಿಸಿ, ಸುಮಾರು 1.5 ಮೀ ದಪ್ಪ ಪದರದ ನೀರು ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿರುತ್ತದೆಂದು ಅಂದಾಜು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಈ ಆಳದಲ್ಲಿನ ನೀರು ಪಡೆಯಬೇಕಾದರೆ ಕೊಳವೆಬಾವಿಗಳಿಂದ ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಜಲ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಸರಂಧ್ರಿತ ಮೇಲಿನ ಮಣ್ಣು, ಭೂಸವೆತದ ಕೆಳಹೊದಿಕೆ, ಸಂದು ಮತ್ತು ಸೀಳುಗಳುಳ್ಳ ತಳದ ಶಿಲೆ ಇವುಗಳಲ್ಲಿನ ಭೂ ಒಳಗಿನ ಜಲಮಟ್ಟದ ರೂಪದಲ್ಲಿ. ವರ್ಷವರ್ಷಕ್ಕೂ ಇದಕ್ಕೆ ಪುನಃ ಪೂರಣ ಎಷ್ಟು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಅಂದಾಜು ಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮಳೆಯ ನೀರು ಕೆಳಕ್ಕೆ ಇಳಿಯುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಇನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ಭಾಗ ಹೊಳೆಗಳು, ಕೆರೆಗಳು, ಜಲಾಶಯಗಳು ಮತ್ತು ನೀರಾವರಿಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ ನೀರು ಇವುಗಳ ಇಂಗುವಿಕೆಯಿಂದ ಇದು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಬೇಸಗೆ ಮತ್ತು ಮಳೆಗಾಲಗಳಲ್ಲಿನ ಜಲಮಟ್ಟದ ವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ ಮತ್ತು ಭೂಸವೆತದಿಂದ ಮೇಲು ಹೊದಿಕೆ ಮತ್ತು ಸಂದುಗಳುಳ್ಳ ತಳದ ಬಂಡೆಗಳು ಒಳ್ಳೆಯ ಪುನಃ ಪೂರಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಹೊಂದಿವೆಯೇ ಎಂಬುದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ರಾಜ್ಯದಾದ್ಯಂತ ಇರುವ ಅನೇಕ ಬಾವಿಗಳನ್ನು ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದಾಗ ಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಈ ವ್ಯತ್ಯಾಸ 4 ರಿಂದ 9 ಮೀವರೆಗೂ ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ 1.5ರಿಂದ 4 ಮೀ ವರೆಗೂ

ಇರುವುದೆಂದು ಗೊತ್ತಾಗಿದೆ. ತುಂಬ ತಗ್ಗಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಇದು 1ರಿಂದ 1.5 ಮೀ ಮಾತ್ರ ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ಬಾವಿಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿದಿನ 45 ರಿಂದ 70 ಘನ ಮೀಟರ್ ನೀರು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಸರಾಸರಿಯಾಗಿ ಒಂದೊಂದು ಬಾವಿಯೂ 1ರಿಂದ 1.5 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಜಮೀನಿಗೆ ನೀರಾವರಿಯೊದಗಿಸುತ್ತದೆ. ನೀರು ಧರಿಸುವ ವಿವಿಧ ರೀತಿಯ ರಚನೆಗಳಲ್ಲಿ ನೀರು ಒದಗಿಸುವ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಅಂದಾಜುಮಾಡಲು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೀತಿಯ ಭೂಗರ್ಭ ರಚನಾ ಲಕ್ಷಣಗಳುಳ್ಳ 1,500ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪಂಪ್ ಪರೀಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ನಡೆಸಲಾಗಿದೆ. ಸರಾಸರಿಯಾಗಿ ಬಾವಿಗಳಲ್ಲಿನ ಪುನಃ ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುವಿಕೆಯ ವೇಗ ಪ್ರತಿ ನಿಮಿಷಕ್ಕೆ 25ರಿಂದ 75 ಲೀಟರ್‌ವರೆಗೆ ಇರುತ್ತದೆ.

ಮಳೆ ಸ್ವಲ್ಪವೇ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಪಕಾಲ ಮಾತ್ರ, ಎಲ್ಲೋ ಒಂದೊಂದು ಸಾರಿ ಆಗುತ್ತಿದ್ದರೆ ಮೇಲು ನೆಲವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅದು ಒದ್ದೆಯಾಗಿಸಿ ಬಾಷ್ಪೀಕರಣ ಮತ್ತು (ಸಸ್ಯಗಳ) ಬಾಷ್ಪೋತ್ಸರ್ಜನಗಳಿಂದಾಗಿ ವಾಯುಮಂಡಲಕ್ಕೇ ಮತ್ತೆ ಅದು ಹಿಂತಿರುಗುತ್ತದೆ. ಮಲೆನಾಡಿನ ಇಳಿಜಾರು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಮಳೆಯನೀರಿನ ಹೆಚ್ಚು ಭಾಗ ಹರಿದುಹೋಗುವುದರಿಂದ ಇಂಗುವಿಕೆಯ ಪ್ರಮಾಣ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಕರಿಮಣ್ಣಿನ ಹೊದಿಕೆಯಿರುವ ಉತ್ತರದ ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ, ಮಳೆಯ ನೀರಿನಿಂದ ಒದ್ದೆಯಾದ ಎರೆಮಣ್ಣು ಹಿಗ್ಗಿ ನೀರು ಕೆಳಕ್ಕೆ ಇಂಗುವುದನ್ನು ಸಾಕಷ್ಟು ತಡೆದುಬಿಡುತ್ತದೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಅಂಶಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಖಚಿತವಾದ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಅಂಕಿ ಅಂಶಗಳು ಲಭ್ಯವಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಅಂತರ್ಜಲ ಸಂಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಆಗುವ ಪುನಃ ಪೂರಣ ಪ್ರಮಾಣ ಕಂಡುಹಿಡಿಯುವುದು ಕಷ್ಟವಾದರೂ ಈ ದಿಶೆಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಪ್ರಯತ್ನವೂ ನಡೆದಿದೆ.

ಮಳೆಯಿಂದ ದೊರೆಯುವ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಬಹು ಅಂಶ ಬಾಷ್ಪೀಕರಣ ಉತ್ಸರ್ಜನಗಳಿಂದಾಗಿ ನಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ನೇರವಾಗಿ ಇದನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿಯಲಾಗದಿದ್ದರೂ ಹವಾಮಾನ ಸ್ಥಿತಿಯ ಎಂದರೆ, ಬಿಸಿಲಿನ ಅವಧಿ, ತೀಕ್ಷ್ಣತೆ, ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿನ ತೇವ, ಬೀಸುವ ವೇಗ ಮುಂತಾದ ವಿವರಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಗರಿಷ್ಠ ಸಾಧ್ಯ ಬಾಷ್ಪೀಕರಣ ಉತ್ಸರ್ಜನದ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ರಾಜ್ಯದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಿಗೂ ಲೆಕ್ಕಾಚಾರ ಮಾಡಿ ಒದಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸಾಕಷ್ಟು ನೀರು ಸದಾ ದೊರೆಯುವಂತಿದ್ದರೆ, ಸಸ್ಯಾವೃತವಾದ ಒಂದು ಭೂಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಬಾಷ್ಪೀಕರಣದಿಂದಾಗಿ ನಷ್ಟವಾಗುವ ನೀರಿನ ಗರಿಷ್ಠ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಬೆಲೆಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಮಳೆಯಿಂದ ದೊರೆಯುವ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ನಷ್ಟವನ್ನು ಮೊದಲು ಕಳೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಎಷ್ಟೋ ತಿಂಗಳುಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಅಲ್ಪ ಪ್ರಮಾಣದ ಮಳೆಯೆಲ್ಲ ಈ ನಷ್ಟವನ್ನು ತುಂಬುವುದಕ್ಕೆ ತೀರಿಹೋಗುತ್ತದೆ. ಸತತವಾಗಿ ಹಾಗೂ ಭಾರಿಯ ಮಳೆ ಬೀಳುವ ತಿಂಗಳುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ನಿಜವಾದ ಹೆಚ್ಚುವರಿಯಿದ್ದು, ಅಂತರ್ಜಲ ಸಂಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪುನಃಪೂರಣ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 700 ಮಿಮೀಗೂ ಕಡಿಮೆ ಇರುವ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಜಲ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಪುನಃ ಪೂರೈಸಲು ಇರುವ ಹೆಚ್ಚುವರಿ ನೀರು ಬಹಳ ಕಡಿಮೆಯೆಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಹೆಚ್ಚು ಅಭಾವವನ್ನೆದುರಿಸುವ ಜಿಲ್ಲೆಗಳು ಇವೇ ಆಗಿದ್ದು, ನೀರಾವರಿಗೆ ಅಂತರ್ಜಲದ ಅವಲಂಬನೆ ಹೆಚ್ಚು ಹೆಚ್ಚಿದ್ದು ನೀರು ದೊರೆಯಬೇಕಾದ್ದೂ ಈ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲೇ, ಹವಾಮಾನ ಆಧಾರಿತ ಗಣತಿಯಲ್ಲಿ ಹೀಗೆನ್ನಿಸಿದರೂ ಬೇರೆ ಕೆಲವು ಅಂಶಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಕ್ಕೆ ಒದಗುತ್ತವೆ. ಮೇಲಿನ ಈ ಕಡಿಮೆ ಮಳೆ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸಮತಟ್ಟಾದ ಮೈದಾನಗಳಾಗಿದ್ದು ನೆಲದ ನೀರಿನ ಹರಿಯುವಿಕೆ ಕನಿಷ್ಠ ಪ್ರಮಾಣದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮಣ್ಣಿನ ಪದರವೂ ತೆಳುವಾಗಿದ್ದು ಬಂಡೆಗಳೂ ಭೂ ವ್ಯಾಪಾರ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಆರ್ದ್ರಿತವಾಗಿ, ಸಂದುಗಳು ಎರೆಯಿಂದ ಮುಚ್ಚಲ್ಪಡದೆ ತೆರವಾಗಿಯೇ ಇದ್ದು ಮೇಲ್ಮಟ್ಟದಲ್ಲೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಆದ ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ಮಳೆಯೆಲ್ಲ ಆದಷ್ಟು ಕೂಡಲೇ ಭೂ ಅಂತರ್ಗತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಸ್ಯಾವರಣವೂ ಕಡಿಮೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಬಾಷ್ಪೀಕರಣ ನಷ್ಟವೂ ಅಷ್ಟಾಗಿಲ್ಲದೆ, ಅಂತರ್ಜಲ ಸಂಗ್ರಹಣಕ್ಕೆ ದೊರೆಯುವ ಕೊಡುಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲೇ ಇರುವುದೆಂದು ನಿರೀಕ್ಷಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಿವೀಕ್ಷಣವಾಗಿ ಆರಿಸಿರುವ ಬಾವಿಗಳಲ್ಲಿ, ಮಳೆಯ ಅನಂತರ ಆಗುವ ಜಲಮಟ್ಟದ ವಾಸ್ತವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಪರಿಗಣಿಸಿಯೂ ವಾರ್ಷಿಕ ಪುನಃಪೂರೈಕೆಯನ್ನು ಅಂದಾಜು ಮಾಡಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಶಿಲೆಯ ವರ್ಗೀಕರಣ, ರಚನೆ ಮತ್ತು ಭೂ ವ್ಯಾಪಾರ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಒಳಗಾಗಿರುವ ಪರಿಮಾಣಗಳಿಂದ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳುಂಟಾಗಬಹುದು.

ಈ ಮುಂದಿನ ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲಾವಾರು ವಾಡಿಕೆ ಮಳೆ (1901–70) ಮತ್ತು ವಾಸ್ತವಿಕ ಮಳೆಯ (2000) ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಕ್ರಮ ಸಂಖ್ಯೆ	ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೆಸರು	ವಾಡಿಕೆ 1901–70	ವಾಸ್ತವಿಕ 2000
I	**ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಭಾಗ**	67	68
1	ಬೆಂಗಳೂರು	867	1,060
2	ಬೆಂಗಳೂರು (ಗ್ರಾ)	817	1,143
3	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ	573	753
4	ದಾವಣಗೆರೆ	649	738
5	ಕೋಲಾರ	744	852
6	ಶಿವಮೊಗ್ಗ	1,664	1,957
7	ತುಮಕೂರು	688	923
II	**ಬೆಳಗಾಂವಿ ವಿಭಾಗ**		
8	ಬೆಳಗಾಂವಿ	808	762
9	ಬಿಜಾಪುರ	578	607
10	ಬಾಗಲಕೋಟೆ	562	593
11	ಧಾರವಾಡ	772	726
12	ಗದಗ	612	698
13	ಹಾವೇರಿ	753	848
14	ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ	2,835	3,085
III	**ಗುಲ್ಬರ್ಗ ವಿಭಾಗ**		
15	ಬಳ್ಳಾರಿ	636	622
16	ಬೀದರ್	847	959
17	ಗುಲ್ಬರ್ಗ	777	805
18	ರಾಯಚೂರು	631	640
19	ಕೊಪ್ಪಳ	572	701
VI	**ಮೈಸೂರುವಿಭಾಗ**		
20	ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು	1,925	1,831
21	ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ	3,975	3,303

22	ಉಡುಪಿ	4,119	3,805
23	ಹಾಸನ	1,031	1,100
24	ಕೊಡಗು	2,718	2,641
25	ಮಂಡ್ಯ	700	967
26	ಮೈಸೂರು	782	960
27	ಚಾಮರಾಜನಗರ	751	1,016
	ರಾಜ್ಯ	**1,139**	**1,216**

ಇಡೀ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಪರಿಗಣಿಸಿದಾಗ ಮಳೆಯ ನೀರಿನಿಂದ ಅಂತರ್ಜಲ ಸಂಗ್ರಹಕ್ಕೆ ದೊರೆಯುವ ಕೊಡುಗೆ ಸುಮಾರು ಸೇ. 3 ರಿಂದ 10 ರವರೆಗೆ ಇದೆ. ಅಂದರೆ ವಾರ್ಷಿಕವಾಗಿ ಒಟ್ಟು 11,173 ದಶಲಕ್ಷ ಘನ ಮೀ.

(ಕೆ.ವಿ.ಎಸ್‌ಯು)

ನಯಸೇನ: ಸು. 1112. ಜೈನಕವಿ. ಧರ್ಮಾಮೃತ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯದ ಕರ್ತೃ. ಈಗಿನ ಗದಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಳಗುಂದ ಇವನ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ಈತ ಅಲ್ಲಿ ಜೈನ ಸಂನ್ಯಾಸಿಯಾಗಿದ್ದು ರಾಜಪೂಜಿತನೂ ಜನಾನುರಾಗಿಯೂ ಆಗಿದ್ದಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ನರೇಂದ್ರಸೇನಮುನಿಪ ಇವನ ಗುರು. ಕವಿಗೆ ಸುಕವಿನಿಕರ ಪಿಕಮಾಕಂದ, ಸುಕವಿಜನಮನಃ ಪದ್ಮಿನೀರಾಜಹಂಸ, ನೂತನಕವಿತಾ ವಿಲಾಸ ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳಿದ್ದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈತ ತನ್ನನ್ನು ನಯಸೇನ, ನಯಸೇನದೇವ, ನಯಸೇನ ಮುನೀಂದ್ರ ಮೊದಲಾಗಿ ಕರೆದುಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಪೂರ್ವಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಸಗ, ಪೊನ್ನ, ಪಂಪ, ಗಜಾಂಕುಶ, ಗುಣವರ್ಮ, ರನ್ನ ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾನೆ. ತನ್ನನ್ನು ಮಾನಿತಶೀಲನಿಧಾನನನೂನಗುಣಂ ಸಕಳಭವ್ಯಜನಬುಧಜನಚಿತ್ತಾನಂದಕರಂ ಎಂದು ಹೊಗಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಈತ ಕನ್ನಡ ಕವಿಗಳ ಭಾಷಾ ಬಳಕೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಆಡಿರುವ ಮಾತುಗಳು ಗಮನಾರ್ಹವಾದವು. ಅದುವರೆವಿಗೂ ರಾಜಾಶ್ರಯದಲ್ಲಿಯೇ ಬೆಳೆದು ಯಾರೋ ನಾಲ್ಕು ಜನರಿಗಾಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭೂಯಿಷ್ಠವಾದ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯರಚನೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಕವಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಈತ ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿದ. ಹೊಸಗನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯ ಬರೆಯುತ್ತೇವೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡು ಹೊರಟು ಕನ್ನಡದೊಂದಿಗೆ ಸರಿಬೆಸುಗೆ ಹೊಂದದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಬಳಸುವವರೂ ಕವಿಗಳೇ ಎಂದು ಅಂಥವರನ್ನು ಕೆಚ್ಚೆದೆಯಿಂದ ಖಂಡಿಸಿದ. ಸಕ್ಕದಮಂ ಪೇೞ್ವೊಡೆ ನೆಱು ಸಕ್ಕದಮಂ ಪೇೞ್ಗೆ ಶುದ್ಧ ಕನ್ನಡದೊಳ್ ತಂದಿಕ್ಕುವುದೆ ಸಕ್ಕದಂಗಳ ತಕ್ಕುದೆ ಬೆರಸಲ್ಕೆ ಘೃತಮುಮಂ ತೈಲಮುಮಂ ಎಂದು ಕನ್ನಡ ಸಂಸ್ಕೃತಗಳ ಸರಿದೂಗದ ಬೆರಕೆಯನ್ನು ವಿರೋಧಿಸಿದ. ಆಡುಭಾಷೆಯೇ ಜೀವಂತ ಭಾಷೆ, ಆ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಜನರಿಗೆ ಮುಟ್ಟುವಂತೆ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಬೇಕೆಂದು ಕವಿಗಳಿಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ನೀಡಿದ; ಆ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ.

ಧರ್ಮಾಮೃತ 14 ಆಶ್ವಾಸಗಳ ಚಂಪೂ ಗ್ರಂಥ. ಧರ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದೇ ಈ ಗ್ರಂಥದ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿದ್ದು ಕವಿ ಇದನ್ನು ಸುಂದರವಾದ ಕಥೆಗಳ ಮೂಲಕ ಸಾಧಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಜಿನದರ್ಶನ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ, ನಿಶ್ಶಂಕೆ, ನಿಷ್ಕಾಂಕ್ಷೆ, ನಿರ್ವಿಚಿಕಿತ್ಸೆ, ಅಮೂಢ ದೃಷ್ಟಿತ್ವ, ಉಪಗೂಹನ, ಸ್ಥಿತಿಕರಣ, ವಾತ್ಸಲ್ಯ, ಧರ್ಮಪ್ರಭಾವನೆ, ಅಹಿಂಸೆ, ಅಸ್ತೇಯ, ಸತ್ಯ, ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯ ಮತ್ತು ಅಪರಿಗ್ರಹ ಈ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಹದಿನಾಲ್ಕು ಆಶ್ವಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಾಗಿದೆ. ಶ್ರೇಣಿಕ ಮಹಾರಾಜನಿಗೆ ಈ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಗೌತಮ ಗಣಧರರು ಬೋಧಿಸಿದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕಥೆಗಳ ನಿರೂಪಣೆ ಇದೆ. ಕವಿ ತನ್ನ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಕಾವ್ಯರತ್ನವೆಂದು ಕರೆದುಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.

ನಯಸೇನನ ಲೋಕಾನುಭವ ವ್ಯಾಪಕವಾದುದು. ಕಥೆ ಹೇಳುವಾಗ ರಾಮಾಯಣ, ಮಹಾಭಾರತ ಮತ್ತು ಭಾಗವತಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಅನೇಕ ಕಥೆಗಳನ್ನೂ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವ ಚಂದ್ರಹಾಸನ ಕಥೆಯಂಥ ಕಥೆಗಳನ್ನೂ ವಿಪುಲವಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಇದೊಂದು ಕಥೆಗಳ ಉಗ್ರಾಣ. ಮಾಲೆಮಾಲೆಯಾಗಿ ಹೋಲಿಕೆಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದು ಇವನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಇದರಿಂದ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಥೆಯ ಓಟಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಭಂಗ ಬಂದಂತಾಗಿದೆ. ಗಾದೆಮಾತುಗಳನ್ನು ಕವಿ ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಕಥನ ವಿಧಾನ, ತಂತ್ರ, ಭಾಷೆ, ಗಾದೆಮಾತುಗಳ ಬಳಕೆ ಇವುಗಳ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಈ ಕೃತಿ ಜಾನಪದ ಸತ್ತ್ವದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಈ ಕೃತಿಯಿಂದ ಆ ಕಾಲದ ಸಾಮಾಜಿಕ ಜೀವನದ ಅನೇಕ ಆಚಾರವಿಚಾರಗಳ ಕ್ವಚಿದ್ದರ್ಶನ ನಮಗೆ ಖಂಡಿತ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಧರ್ಮಾಮೃತ ಸಾಹಿತ್ಯದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗಲ್ಲದೆ ಸಮಾಜವಿಜ್ಞಾನದ ಅಭ್ಯಾಸಿಗಳಿಗೂ ಗಮನಾರ್ಹವಾದ ಕೃತಿಯಾಗಿದೆ.

(ಎನ್‌.ಬಿ.ಎಲ್‌.;ಜಿ.ಎಸ್‌.ಎಸ್‌ಐ.)

ನರಗುಂದ: ಗದಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯೂ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿಲ್ಲೆಯೂ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯೂ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ರೋಣ ತಾಲ್ಲೂಕೂ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 436 ಚ.ಕಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 35 ಗ್ರಾಮಗಳು ಮತ್ತು ಒಂದು ಪಟ್ಟಣ ಇವೆ. ಕೊಣ್ಣೂರು ಮತ್ತು ನರಗುಂದ ಹೋಬಳಿಗಳು. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 92,679.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನರಗುಂದಬೆಟ್ಟ ಪ್ರದೇಶ ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕನರಗುಂದಬೆಟ್ಟ ಪ್ರದೇಶ ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಭಾಗವೆಲ್ಲ ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣಿನ, ಬೆಣಚುಗಲ್ಲು, ಸಣ್ಣ ನರುಜುಗಲ್ಲು ಮತ್ತು ಮರಳುಕಲ್ಲಿರುವ ಭೂಮಿ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಈಶಾನ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಗಡಿಯಾಗಿ ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸಣ್ಣ ಹಳ್ಳಗಳು ಮಾತ್ರ ಇವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸರಾಸರಿ ವಾರ್ಷಿಕ ಮಳೆ ಸು. 560 ಮಿಮೀ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಜೋಳ, ಹತ್ತಿ, ಗೋಧಿ, ಎಣ್ಣೆಬೀಜಗಳು ಮತ್ತು ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಯ ದಕ್ಷಿಣ ದಂಡೆಯ ಮೇಲಿನ ಮೆಕ್ಕಲು ಮಣ್ಣಿನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ತರಕಾರಿ ಬೆಳೆಗಳನ್ನೂ ಇತರ ತೋಟದ ಬೆಳೆಗಳನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ನರಗುಂದ ತಾಲ್ಲೂಕು ಸೇಂಗಾ ಮತ್ತು ಹತ್ತಿಯ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧಸ್ಥಳ.

ನರಗುಂದ ಪಟ್ಟಣ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಧಾರವಾಡ ನಗರಕ್ಕೆ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ನವಲಗುಂದದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 32,561. ಇದೊಂದು ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ. ಪುರಸಭಾಡಳಿತವಿದೆ. ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿ ಎಕ್ಕುವ ಮತ್ತು ಎಣ್ಣೆ ತಯಾರಿಕೆಯ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿವೆ. ಶಂಕರಲಿಂಗ, ಮಹಾಬಲೇಶ್ವರ, ಹನುಮಂತ ದೇವರ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಮುಖ್ಯ ಆಕರ್ಷಣೆ ನರಗುಂದದ ಬೆಟ್ಟ ಮತ್ತು ಕೋಟೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕದ ಬಲವಾದ ಕೋಟೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಈಗ ಕೋಟೆಯ ಅವಶೇಷಗಳು ಮಾತ್ರ ಇವೆ. ನರಗುಂದದಲ್ಲಿ 1720ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ ವೆಂಕಟೇಶ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್–ಅಕ್ಟೋಬರ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ರಥೋತ್ಸವ ಜರುಗುತ್ತದೆ.

ನರಗುಂದದಲ್ಲಿ ಚಾಳುಕ್ಯ ಮನೆತನದ ಮೂರನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ, ಎರಡನೆಯ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ತೈಲಪ ಇವರಿಗೆ

ಸೇರಿದ ಮೂರು ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನರಗುಂದ ಒಂದು ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿದ್ದು 220 ಮಹಾಜನರು ಇದರ ಆಡಳಿತ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದು.

ಶಿವಾಜಿ ಇಲ್ಲಿಯ ಕೋಟೆಯನ್ನು 1674ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ. 1778ರಲ್ಲಿ ನರಗುಂದ ಹೈದರನಿಗೆ ಕಪ್ಪ ಕೊಡುತ್ತಿತ್ತು. ಟಿಪ್ಪು ನರಗುಂದ ಕೋಟೆಯನ್ನು 1785ರಲ್ಲಿ ವಶಮಾಡಿಕೊಂಡ. 1818ರಲ್ಲಿ ಮರಾಠ ಪೇಶವೆಗಳು ದಾದಾಜಿರಾವ್ ಅಪ್ಪ ಎಂಬಾತನಿಗೆ ನರಗುಂದವನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಟ್ಟರು. ಈ ವಂಶದ ನರಗುಂದದ ಭಾಸ್ಕರರಾವ್ ಅಪ್ಪಾಸಾಹೇಬ್ ಅಥವಾ ಬಾಬಾಸಾಹೇಬ (ನೋಡಿ) ಹೆಚ್ಚು ಜನಪ್ರಿಯನಾಗಿದ್ದ. 1857ರಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಈತನಿಗೆ ದತ್ತುಪುತ್ರ ಸ್ವೀಕಾರಕ್ಕೆ ಅಂಗೀಕಾರವನ್ನೀಯದೆ, ನರಗುಂದ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ನಿಶ್ಶಸ್ತ್ರೀಕರಣಗೊಳಿಸಿ ಅವಮಾನಿಸಿದರು. ಬಾಬಾಸಾಹೇಬ ಈ ಕ್ರಮವನ್ನು ಎದುರಿಸಿ ಯುದ್ಧ ಸಾರಿದ. ಆದರೆ ಇವನನ್ನು ಹತ್ತಿಕ್ಕಿದ ಇಂಗ್ಲಿಷರು 1858ರ ಜೂನ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯನ್ನೂ ಹಾಳುಗೆಡವಿದರು. **(ಜಿ.ಎಸ್.ಎಚ್.)**

ನರಸನಾಯಕ: ವಿಜಯನಗರದ ಸಾಳುವ ನರಸಿಂಹನ (1491–1505) ದಂಡನಾಯಕ ಮತ್ತು ಮಂತ್ರಿ. ಕೆಲವು ಕಾಲ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ವಸ್ತುತಃ ಪ್ರಭು (1492–1503). ತುಳುವವಂಶದ ಈಶ್ವರನಾಯಕನ ಮಗ. ಈ ತಂದೆ ಮಕ್ಕಳಿಬ್ಬರು ಎರಡನೆಯ ದೇವರಾಯನ (1424–46) ತರುವಾಯ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ದುರ್ಬಲ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಬಂದಾಗ ಸಾಳುವ ಒಂದನೆಯ ನರಸಿಂಹನೊಂದಿಗೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಅದರ ಪುನಶ್ಚೇತನಕ್ಕಾಗಿ ಸಾಹಸಪಟ್ಟರು. ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಬಹಮನೀ ಸುಲ್ತಾನರನ್ನು ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿದ್ದಲ್ಲದೆ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಬಂಡಾಯವೆದ್ದಂಥ ಸಾಮಂತರನ್ನೂ ಅಡಗಿಸಿದರು. ಇದರಿಂದ ಇವರ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ಮತ್ತು ಪರಾಕ್ರಮಗಳು ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ರಾಜಕೀಯ ರಂಗದಲ್ಲಿ ದೃಢವಾಗಿ ಮೇಲೇರಿದವು.

ಸಂಗಮವಂಶದ ದುರ್ಬಲ ರಾಜ ಪ್ರೌಢದೇವರಾಯನನ್ನು ಸಿಂಹಾಸನದಿಂದ ಕೆಳಗಿಳಿಸಲು ಸಾಳುವವಂಶದ ಒಂದನೆಯ ನರಸಿಂಹನು ನರಸನಾಯಕನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದ (1485). ನ್ಯೂನಿಜ್ ವಿವರಿಸುವಂತೆ ನರಸನಾಯಕನ ಮುತ್ತಿಗೆಯನ್ನು ತಡೆಯಲು ರಾಜಧಾನಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪಿಳ್ಳೆಯೂ ಮುಂದಾಗಲಿಲ್ಲ. ಇದರ ಫಲವಾಗಿ ಸಂಗಮ ವಂಶದ ಆಳ್ವಿಕೆ ಕೊನೆಗೊಂಡು ಸಾಳುವ ವಂಶ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು.

ಒಂದನೆಯ ನರಸಿಂಹ 1491ರಲ್ಲಿ ತೀರಿಕೊಂಡಾಗ ಅವನ ಮಕ್ಕಳು ಇನ್ನೂ ಎಳೆಯವರಾಗಿದ್ದರು. ಆಗ ಅವನು ಸಾಯುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಭಾರದ ಹೊಣೆಯನ್ನು ಸ್ವಾಮಿನಿಷ್ಠೆಯುಳ್ಳವನೂ ದಕ್ಷನೂ ಆಗಿದ್ದ ದಂಡನಾಯಕ ಮತ್ತು ಮಂತ್ರಿ ತುಳುವ ನರಸನಾಯಕನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದ. ರಾಜಕುಮಾರರು ಪ್ರಾಪ್ತವಯಸ್ಸಿಗೆ ಬರುವವರೆಗೂ ರಾಜ್ಯಭಾರವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವುದು ಇವನ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯಾಗಿತ್ತು.

ನರಸನಾಯಕನು ನರಸಿಂಹನ ಹಿರಿಯ ಮಗ ತಿಮ್ಮಭೂಪನಿಗೆ ಪಟ್ಟಕಟ್ಟಿದ. ಆದರೆ ಆಡಳಿತದ ಸಂಪೂರ್ಣ ಅಧಿಕಾರವೆಲ್ಲ ಇವನ ಕೈಯಲ್ಲಿತ್ತು. ಇದನ್ನು ಸಹಿಸದೆ ತಿಮ್ಮರಸನೆಂಬ ಮಂತ್ರಿಯಿಂದ ರಾಜ ಕೊಲೆಗೀಡಾದ. ಆಗ ನರಸನಾಯಕ ಪುನಃ 1491ರಲ್ಲಿ ನರಸಿಂಹನ ಎರಡನೆಯ ಮಗ ಇಮ್ಮಡಿ ನರಸಿಂಹನನ್ನು ಸಿಂಹಾಸನದ ಮೇಲೆ ಕೂರಿಸಿದನಾದರೂ ನರಸನಾಯಕನೇ ರಾಜಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿಕೊಂಡು ಆಡಳಿತ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದ. ಇದರಿಂದ ಕ್ರಮೇಣ ಇವನ ಮತ್ತು ರಾಜನ ನಡುವೆ ಒಡಕು ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. 1492ರಲ್ಲಿ ನರಸನಾಯಕ ಪೆನುಗೊಂಡೆಯಿಂದ ಸೈನ್ಯದೊಡನೆ ಸಾಗಿ ವಿಜಯನಗರವನ್ನು ಮುತ್ತಿ, ಇಮ್ಮಡಿ ನರಸಿಂಹನನ್ನು ಪೆನುಗೊಂಡೆಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಬಂಧದಲ್ಲಿಟ್ಟ.

ನರಸನಾಯಕ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನೇರದಿದ್ದರೂ ಇನ್ನೆಲ್ಲ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ತಾನೇ ಸರ್ವಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ 1492ರಿಂದ 1503ರ ವರೆಗೆ ವಿಜಯನಗರವನ್ನು ಆಳಿದ. ಇವನು ದೀರ್ಘಕಾಲ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿರದಿದ್ದರೂ ಇವನ ಸೇವೆ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ತುಂಬಾ ಉಪಯುಕ್ತವಾಯಿತು. ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ವಿರುದ್ಧ ಬಂಡೆದ್ದ ಅನೇಕ ಸಾಮಂತರನ್ನು ಅಡಗಿಸಿದ. 1496ರಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣದ ಕಡೆ ದಂಡೆತ್ತಿಹೋಗಿ ತಂಜಾವೂರು ಮತ್ತು ತಿರುಚ್ಚಿರಾಪಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳ ದಬ್ಬಾಳಿಕೆಯನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸಿದ. ಕನ್ಯಾಕುಮಾರಿಯ ವರೆಗಿನ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಭಾಗವನ್ನು ತಹಬಂದಿಗೆ ತಂದಿದ್ದಲ್ಲದೆ ಸ್ಥಳೀಯ ಚೋಳ ಮತ್ತು ಚೇರ ರಾಜರುಗಳನ್ನು ಹಾಗೂ ಮಧುರೆಯ ಮಾನಭೂಷ ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಪರಮಾಧಿಕಾರವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಗೆದ್ದು ಉಮ್ಮತ್ತೂರು ಪಾಳೆಯಗಾರರನ್ನು ಸದೆಬಡಿದ.

ಉತ್ತರದ ಕಡೆ ಬಹಮನೀ ಸುಲ್ತಾನರನ್ನು ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ಎದುರಿಸಿದುದಲ್ಲದೆ ರಾಯಚೂರು ಮತ್ತು ಮುದ್ಗಲ್ಲುಗಳನ್ನು 1493ರಲ್ಲಿ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ದಕ್ಕುವಂತೆ ಮಾಡಿದ. 1499ರಲ್ಲಿ ಒರಿಸ್ಸದ ಗಜಪತಿ ಪ್ರತಾಪರುದ್ರ ಎಸಗಿದ ಆಕ್ರಮಣವನ್ನು ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿದ. ಈ ಹಲವು ಕಾರ್ಯಗಳಿಂದ ವಿಜಯನಗರದ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ದೃಢತೆಯನ್ನು ಕಾಪಾಡುವಲ್ಲಿ ಗಣನೀಯ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ. ನರಸನಾಯಕ 1503ರಲ್ಲಿ ತೀರಿಕೊಂಡ.

ಆಗ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ ಇವನ ಮಗ ವೀರನರಸಿಂಹ ನಿರ್ಬಂಧದಲ್ಲಿದ್ದ ಸಾಳುವ ವಂಶದ ರಾಜನನ್ನು 1505ರಲ್ಲಿ ಕೊಲ್ಲಿಸಿ ತಾನೇ ರಾಜನಾಗಿ ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿ ತುಳುವವಂಶದ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ. **(ಡಿ.ಎಸ್.ಜೆ.)**

ನರಸಪ್ಪ ಪೇಟಕರ: ಬಾದಾಮಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ (1841) ಬ್ರಿಟಿಷ್ ವಿರೋಧಿ ಬಂಡಾಯದ ಮುಂದಾಳು. ಶಿವಾಜಿಯ ವಂಶಜರಾದ ಸಾತಾರಾದ ಛತ್ರಪತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಕುಟುಂಬದ ದತ್ತಾತ್ರೇಯ ಪೇಟಕರ ಎಂಬವನ ಮಗ. ಈತನನ್ನು ನರಸಿಂಗರಾವ್, ನಿಂಬಾಜಿ ಪೇಟಕರ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ನರಸಪ್ಪ ನಡೆಸಿದ ಬಂಡಾಯದ ವಿಚಾರ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರ್ಕಾರದ ಕಾಗದ ಪತ್ರಗಳಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಿಡುಬಿನಿಂದ ಒಂದು ಕಣ್ಣನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿದ್ದ ಈತ 1839ರಲ್ಲಿ ಸಾತಾರಾದ ಛತ್ರಪತಿ ಪ್ರತಾಪಸಿಂಹನನ್ನು ಪದಚ್ಯುತಗೊಳಿಸಿದ ಬಗ್ಗೆ ತೀವ್ರ ಅಸಮಾಧಾನ ತಳೆದು, ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ಹೋರಾಟ ನಡೆಸುವ ಸಂಕಲ್ಪ ಮಾಡಿ ಪುಣೆ, ನಾಸಿಕ, ಅಹಮದ್‌ನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸಿದ. ಸುರಪುರದಲ್ಲಿ ಜಮಾದಾರನಾಗಿದ್ದ ಸಲೀಮ್ ಅಥವಾ ಕೊಹೆರನ್ ಎಂಬಾತನ ನೆರವಿನಿಂದ ದೇವದುರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು 1000 ಅರಬ್ಬರ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಕೂಡಿಸಿದ. ಸುರಪುರ ರಾಜವಂಶದ ಪೆದನಾಯಕನೂ ಈತನಿಗೆ ನೆರವಾದ. ಹೈದರಾಬಾದಿನ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ರೆಸಿಡೆಂಟ್ ಈ ಬಂಡಾಯವನ್ನು ಹತ್ತಿಕ್ಕುವಂತೆ ಸೂಚನೆ ನೀಡಿದಾಗ, ಹೈದರಾಬಾದಿನ ಸೇನೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಅನೇಕ ಅರಬ್ಬರು, ಬಂಡಾಯಗಾರರನ್ನು ಹತ್ತಿಕ್ಕುವ ಬದಲು, ಅವರ ಜೊತೆ ಸೇರಿಕೊಂಡರು. ಆಗ ನರಸಪ್ಪನ ಅನುಯಾಯಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ 500 ರಿಂದ 5000ದ ವರೆಗೆ ಇರಬಹುದು ಎಂದು ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಅಂದಾಜು. 1841 ಮೇ 27ರಂದು ಈ ಸೇನೆ ಬಾದಾಮಿಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅಲ್ಲಿಯ ಕೋಟೆ ಕಚೇರಿಗಳನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿತಲ್ಲದೆ, ಸಮೀಪದ ಬನಶಂಕರಿ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ನಗನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಕೊಳ್ಳೆಹೊಡೆಯಿತು. ಆದರೆ 1841 ಮೇ 2ರಂದು ಧಾರವಾಡ, ಬೆಳಗಾಂವಿಗಳಿಂದ ಬಂದ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸೇನೆ ಬಂಡಾಯವನ್ನು ಹತ್ತಿಕ್ಕಿ ಬಾದಾಮಿ ಕೋಟೆಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ನರಸಪ್ಪ ಮತ್ತು ಇತರ ನಾಯಕರು ಸೆರೆಸಿಕ್ಕಿದರು. ಅನೇಕರು ಸಾವಿಗೀಡಾದರು.

ನರಸಪ್ಪನಿಗೆ ವಿಚಾರಣೆಯಲ್ಲಿ ಗಲ್ಲು ಶಿಕ್ಷೆವಿಧಿಸಿದರೂ ಮುಂದೆ ಆತ ಒಕ್ಕಣ್ಣ ಎಂಬ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಜೀವಾವಧಿ ಶಿಕ್ಷೆ ವಿಧಿಸಲಾಯಿತು. 1862ರಲ್ಲಿ ಈತ ಅಹಮದಾಬಾದ್ ಸೆರೆಮನೆಯಲ್ಲಿ ಅಸುನೀಗಿದ. ಬಾದಾಮಿಯ ದಂಗೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ವಿದೇಶೀಯರ ವಿರುದ್ಧ ತಾವೆಲ್ಲ ಒಂದುಗೂಡಬೇಕೆಂಬ ಭಾವನೆಯಿಂದ ಉತ್ತೇಜಿತರಾಗಿ, ಆಗ ಕಂಪನಿಯ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿದ್ದವರೂ ತಮ್ಮ ಹುದ್ದೆಗಳನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಯೋಧರನ್ನು ಸೇರಿಕೊಂಡರು. ಬಾದಾಮಿಯ ಕೆಚ್ಚಿನ ಹೋರಾಟ ಬ್ರಿಟಿಷರ ನೀತಿಯಿಂದ ಭಾರತೀಯರಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿದ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆಗೆ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆ. ಭದ್ರತೆಗಿಂತ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವು ಹೆಚ್ಚು ಅಮೂಲ್ಯವಾದುದೆಂದು ಭಾರತೀಯರಿಗೆ ತೋರುತ್ತಿತ್ತು ಎಂದು ಆಗ ಮುಂಬಯಿಯ ಗವರ್ನರನೂ ಖ್ಯಾತ ಇತಿಹಾಸಕಾರನೂ ಆದ ಎಲ್‌ಫಿನ್‌ಸ್ಟನ್ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. **(ಎಸ್.ಕೆ.)**

ನರಸಮಂಗಲ: ಚಾಮರಾಜನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಚಾಮರಾಜನಗರದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ಸು. 24 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 541. ಇಲ್ಲಿನ ಪ್ರಾಚೀನ ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇದು ಗಂಗರ ಶೈಲಿಯ ದೇವಾಲಯ. ಸು. 8ನೆಯ ಶತಮಾನದ್ದು. ಈ ದೇವಾಲಯ ಶೈಲಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ತಲಕಾಡು ಗಂಗರ ಕಾಲದ್ದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ವಿಶಾಲವಾದ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಕಿರಿದಾದ ಸುಕನಾಸಿ, ಒಂಬತ್ತು ಅಂಕಣಗಳ ನವರಂಗಗಳು ಇವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲಿರುವ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಮತ್ತು ಗಾರೆಯಿಂದ ಮಾಡಿದ ವಿಮಾನ ಮಹಾಬಲಿಪುರದ ವಿಮಾನವನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹೋಲುತ್ತದೆ. ಅಡಿಪಾಯದ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳು ಗುಂಡಗಿದ್ದು ಮೇಲಿನದರಲ್ಲಿ ಮಕರಶಿರದ ಮೀನು, ನೀರುಕುದುರೆ, ಸಿಂಹ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಚಿತ್ರಗಳಿವೆ. ಅಡಿಪಾಯದ ಮೇಲಿನ ಭಿತ್ತಿಯ ಭಾಗದ ಗೂಡುಗಳಲ್ಲಿ ಅಲಂಕೃತ ಯಕ್ಷ ಮತ್ತು ಅಪ್ಸರೆಯರ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಬಹುಸುಂದರ ಕೃತಿಗಳು. ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಅಂಧಕಾಸುರಮರ್ದನ ತಾಂಡವೇಶ್ವರ, ದಕ್ಷಿಣಾಮೂರ್ತಿ, ವಿಷ್ಣು, ಉಗ್ರನರಸಿಂಹ, ಬ್ರಹ್ಮ– ಈ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಎದೆ, ಕೃಶವಾದ ಕಟಿಭಾಗ, ನೀಳವಾದ ಕೈಕಾಲುಗಳು ಮುಂತಾದ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಬಹು ಶ್ರೇಷ್ಠ ಶಿಲ್ಪಗಳಾಗಿವೆ. ರಾಮಾಯಣದ ಕಥೆಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಹಲವಾರು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನು ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿರುವ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ಬಹು ಸುಂದರವಾಗಿದೆ. ಅಂಧಕಾಸುರನ ಮೇಲೆ ನರ್ತಿಸುತ್ತಿರುವ ಅಷ್ಟಭುಜ ಶಿವನ ಸುತ್ತಲೂ ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರನ್ನು ಕೆತ್ತಿರುವ ಈ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ಬಹಳ ಗಮನಾರ್ಹವಾದುದು. ನವರಂಗದ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿರುವ ಪರಶುರಾಮ ಮತ್ತು ಗಣೇಶ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಸುಂದರವಾದುವು.

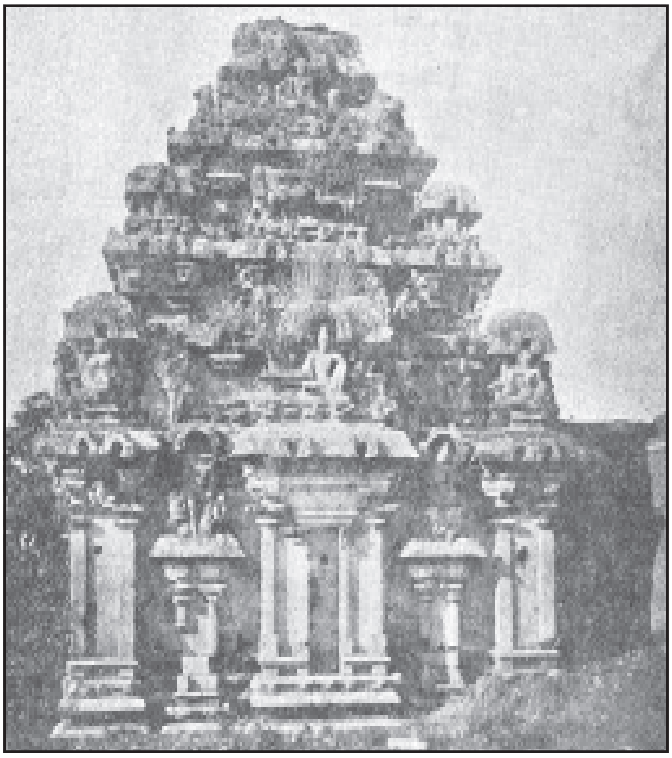

ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ

ಈ ದೇವಾಲಯದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ಇರುವ ಸಣ್ಣ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯರ ಸುಂದರ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ವೀರಭದ್ರ, ಗಣೇಶ, ದಕ್ಷಬ್ರಹ್ಮ, ಭೈರವ, ಕುಮಾರ, ಮಹಿಷಾಸುರಮರ್ದಿನಿ, ಜನಾರ್ದನ, ವಾರಾಹಿ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳೂ ಗಂಗರ ಕಾಲದವೆಂದು ಶಿಲ್ಪಶೈಲಿಯಿಂದ ಹೇಳಬಹುದು. ದೇವಾಲಯದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಇರುವ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ವೀರಬಲ್ಲಾಳ ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ದತ್ತಿಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ತಮಿಳು ಶಾಸನಗಳೂ ದೊರಕಿವೆ.

ನರಸಮಂಗಲ–ಅರಕಲವಾಡಿ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾ ಸಮಾಧಿಗಳು ಇವೆ. **(ಎ.ವಿ.ಎನ್.)**

ನರಸಿಂಗರಾವ್, ಮಾನ್ವಿ: 1911– 69. ಹೈದರಾಬಾದಿನ ಉಸ್ಮಾನಿಯ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಇಲಾಖೆಯ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾಗಿದ್ದ ಕನ್ನಡ ಭಾಷಾಸೇವಕರು. ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಾನ್ವಿಯವರು. 1911 ಏಪ್ರಿಲ್ 2ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಪೇಷಕಾರ್ ರಾಘವೇಂದ್ರರಾವ್ ಮಾನ್ವಿ, ತಾಯಿ ಚಂದ್ರಮ್ಮ. ಆರಂಭದ ವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನು ರಾಯಚೂರಿನಲ್ಲಿ ಮುಗಿಸಿದ ಇವರು ಕನ್ನಡವನ್ನು ಐಚ್ಛಿಕ ವಿಷಯವನ್ನಾಗಿ ಓದಿ ಉಸ್ಮಾನಿಯ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಿಂದ ಬಿ.ಎ. (1932) ಪದವಿಯನ್ನು ಪ್ರಥಮ ಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ ಪಡೆದರು. ಅನಂತರ ನಿಜಾಮ ಸರ್ಕಾರದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ವೇತನವನ್ನು ಪಡೆದು, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದಿಂದ ಎಂ.ಎ. (1936) ಪದವಿಯನ್ನು ಉಪಕುಲಪತಿಗಳ ಸುವರ್ಣ ಪದಕದೊಂದಿಗೆ ಪಡೆದರು. ಇವರು ಉಸ್ಮಾನಿಯ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕನ್ನಡ ಇಲಾಖೆಯ ಸಂಶೋಧನ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿ, ನಡುಗನ್ನಡ ಎಂಬ ಪ್ರೌಢ ಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ಬರೆದರು. ಅನಂತರ ಹೈದರಾಬಾದಿನಲ್ಲಿ ನಿಜಾಮ ಸರ್ಕಾರದ ಸುದ್ದಿ ಖಾತೆಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಭಾಷಾಂತರಕಾರರಾಗಿಯೂ ಹೈದರಾಬಾದ್ ಸಮಾಚಾರ್ ಎಂಬ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿಯೂ ಹೈದರಾಬಾದಿನ ವಿಧಾನಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಚರ್ಚಾ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿಯೂ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದ ಇವರು ಸುದ್ದಿ ಖಾತೆಯ ಉಪನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ, ಅನಂತರ ಆ ಇಲಾಖೆಯ

ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು (1966). ಅನಂತರ ಇವರಿಗೆ ಉಸ್ಮಾನಿಯ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಿಂದ ಕನ್ನಡ ಶಾಖೆಗೆ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾಗಿ ಬರಬೇಕೆಂದು ಆಹ್ವಾನ ಬಂದುದರಿಂದ ಆ ಹುದ್ದೆಯನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡರು. ಕನ್ನಡ ಇಲಾಖೆಯನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಇವರು ತೊಡಗಿದ್ದಾಲೇ 1969 ಸೆಪ್ಟಂಬರ್ 9ರಂದು ಹೃದಯಾಘಾತದಿಂದ ನಿಧನರಾದರು.

ಇವರು ಪ್ರತಿಭಾವಂತ ಪಂಡಿತರೂ ಒಳ್ಳೆಯ ವಾಗ್ಮಿಗಳೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಇವರು ಬರೆದಿರುವ ‘ಕನ್ನಡ ಯಾತ್ರೆ’ ಒಂದು ಉತ್ತಮ ಪ್ರವಾಸ ಗ್ರಂಥ. ಸರಸ್ವತೀ ತತ್ತ್ವ ಎಂಬುದು ಕಾವ್ಯಮೀಮಾಂಸೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕೃತಿ. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಚಯ ಎಂಬುದು ಹಿಂದಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವ ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವ ಗ್ರಂಥ. ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವ ಲೇಖನಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಅಪಾರವಾಗಿದೆ. **(ಪಿ.ವಿ.)**

ನರಸಿಂಹ I (ವಿಜಯನಗರ): ಸಾಳುವ ವಂಶದ ರಾಜ (1485–91). ಸಾಳುವ ರಾಜಮನೆತನದ ಸಂಸ್ಥಾಪಕ. ಗುಂಡ ಎಂಬುವನ ಮಗ. ನರಸಿಂಹನ ಪೂರ್ವಿಕರು ಸಂಗಮ ಸಂತತಿಯ ಅರಸರ ಕೈಕೆಳಗೆ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸುತ್ತ ಬಂದಿದ್ದರು. ನರಸಿಂಹ ಮೊದಲು ಇಮ್ಮಡಿ ವಿರೂಪಾಕ್ಷನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಗಿರಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರನಾಗಿ ಕೆಲಸ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದ. ಆದರೆ ಆಗ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರ ದುರ್ಬಲವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಣ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಮೇಲೆ ತನ್ನ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ. ಅಲ್ಲದೆ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಅನೇಕ ಘಟನೆಗಳಿಂದ ನರಸಿಂಹನ ಶೌರ್ಯ ಪ್ರಕಟನೆಗೆ ಅವಕಾಶವಾಗಿ, ತತ್ಕಾಲದ ರಾಜಕೀಯದಲ್ಲಿ ಈತ ಪ್ರಭಾವಿಯಾಗಿ ಬೆಳೆದ. 1463ರಲ್ಲಿ ಒರಿಸ್ಸದ ಗಜಪತಿ ವಿಜಯನಗರದ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿದುದರಿಂದ ನರಸಿಂಹ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳಿಗೆ ಅಪಾರ ನಷ್ಟ ಉಂಟಾಯಿತು. ನರಸಿಂಹ ಒರಿಸ್ಸದ ರಾಜನ ಮೇಲೆ ಸೇಡನ್ನು ತೀರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಹವಣಿಸುತ್ತಿದ್ದ. ಈ ಅವಕಾಶ 1470ರಲ್ಲಿ ಒದಗಿ ಬಂದಿತು. ಕಪಿಲೇಂದ್ರನ ಮರಣಾನಂತರ ಆಂತರಿಕ ಕಲಹಗಳುಂಟಾದುದರಿಂದ ನರಸಿಂಹ ಒರಿಸ್ಸದ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿ ಉದಯಗಿರಿ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡ. ಆದರೆ ಇದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ತಮಿಳು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ದಂಗೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದುದರಿಂದ ನರಸಿಂಹ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಧಾವಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಆದರೆ ಈ ದಂಗೆಯನ್ನಡಗಿಸಿ ಹಿಂದಿರುಗುವಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಬಹಮನೀ ಸುಲ್ತಾನ ಮುಮ್ಮಡಿ ಮಹಮ್ಮದ್ ಷಾ ತೆಲಂಗಾಣ ಮತ್ತು ಆಂಧ್ರದ ತೀರಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡಿದ್ದ. ಆದರೂ ನರಸಿಂಹ ಧೈರ್ಯಗುಂದದೆ ಯುಕ್ತಿಯಿಂದ ಮಸುಲಿ ಪಟ್ಟಣ ಬಂದರು ಮತ್ತು ಕೊಂಡವೀಡು ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು 1480ರಲ್ಲಿ ಗೆದ್ದುಕೊಂಡ. 1481ರಲ್ಲಿ ಮುಮ್ಮಡಿ ಮಹಮ್ಮದ್ ಷಾನ ದಂಡನಾಯಕರು ಕಂಚಿಯ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿ ಅಪಾರ ಐಶ್ವರ್ಯದಿಂದ ಹಿಂದಿರುಗುತ್ತಿದ್ದಾಗ ನರಸಿಂಹನ ದಂಡನಾಯಕರು ಅವರ ಮೇಲೆರಗಿ ಅವರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಅಪಾರ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು. ಈ ಎಲ್ಲ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಗಳಿಂದಾಗಿ 1482ರ ವೇಳೆಗೆ ನರಸಿಂಹ ವಿಜಯನಗರದ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಬಲ ವ್ಯಕ್ತಿಯಾದ. ಇವನು ಒರಿಸ್ಸ ಮತ್ತು ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯಗಳ ದಾಳಿಗಳನ್ನು ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿ ವಿಜಯನಗರ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದನಲ್ಲದೆ ವಿಜಯನಗರ ರಾಜ್ಯದ ಪೂರ್ವಭಾಗದ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳಿಗೆಲ್ಲ, ಅಂದರೆ ರಾಜಮಹೇಂದ್ರಿಯಿಂದ ರಾಮೇಶ್ವರದವರೆಗೂ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗೆ ಬಂದ.

ಈ ಮಧ್ಯೆ ಸಾಮ್ರಾಟ ಇಮ್ಮಡಿ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಕೊಲೆಯಾಗಿ ಅವನ ಮಗ ಪ್ರೌಢದೇವರಾಯ ರಾಜನಾದ. ಆದರೆ ಅವನ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಅರಾಜಕತೆ ಮುಂದುವರೆಯಿತು. ಅವನು ರಾಜ್ಯದ ಹಿತಚಿಂತನೆಗೆ ಎಳ್ಳಷ್ಟೂ ಗಮನ ಕೊಡಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಜಯನಗರ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಬೇಕಾದರೆ ಹಳೆಯ ರಾಜವಂಶವನ್ನು ಬದಿಗೊತ್ತಬೇಕೆಂದು ನರಸಿಂಹ ನಿರ್ಧರಿಸಿದ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಕೆಲವು ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳು, ದಂಡನಾಯಕರುಗಳು ಎತ್ತಿಹಿಡಿದರು. ಅವರಲ್ಲಿ ಸಾಳುವ ನರಸಿಂಹನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡು ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದ ಈಶ್ವರನಾಯಕ ಮತ್ತು ಅವನ ಮಗ ನರಸನಾಯಕ ಪ್ರಮುಖರು. ಸಾಳುವ ನರಸಿಂಹನ ಆಜ್ಞೆಯಂತೆ ನರಸನಾಯಕ ವಿಜಯನಗರ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಪ್ರೌಢದೇವರಾಯ ಪಲಾಯನ ಮಾಡಿದ. ನರಸನಾಯಕ ಸಾಳುವ ನರಸಿಂಹನೇ ವಿಜಯನಗರದ ರಾಜನೆಂದು ಘೋಷಿಸಿದ. ಹೀಗೆ 1485ರಲ್ಲಿ ಸಂಗಮ ಮನೆತನದ ಆಳ್ವಿಕೆ ಅಂತ್ಯಗೊಂಡು ಸಾಳುವ ಮನೆತನದ ಅಧಿಕಾರ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು. ನರಸಿಂಹ ಅಧಿಕಾರದಾಸೆಯಿಂದ ಮಾತ್ರ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನು ಅಪಹರಿಸಲಿಲ್ಲ; ಸಂಗಮ ಸಂತತಿಯ ಕೊನೆಯ ಅರಸುಗಳು ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ಮರೆತುದರಿಂದ ಮಾತ್ರ ಈ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾಯಿತು ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ವಿಜಯನಗರ ರಾಜ್ಯವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಾಶವಾಗುವುದನ್ನು ತಡೆದಂತಾಯಿತು.

ನರಸಿಂಹ ಅನಂತರ ಕೇವಲ ಆರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಮಾತ್ರ ರಾಜ್ಯಭಾರ ಮಾಡಿದ. ಇವನು ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ ತರುಣದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಾಂತಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಗಮನ ಕೊಡಬೇಕಾಯಿತು. ಆದರೆ ಈ ದಿಶೆಯಲ್ಲಿ ಇವನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಲಿಲ್ಲ. ಕೆಲವು ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳು ಇವನ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ವಿರೋಧಿಸಿದರು. ಅವರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯರಾದವರು ಉಮ್ಮತ್ತೂರಿನ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಮತ್ತು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಅರಸರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಸತತವಾಗಿ ಹೋರಾಡಬೇಕಾಯಿತು. ಆಂತರಿಕ ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸುತ್ತಿರುವಾಗಲೇ ನರಸಿಂಹ ವಿದೇಶೀ ದಾಳಿಗಳನ್ನೂ ಎದುರಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಗಜಪತಿ ಪುರುಷೋತ್ತಮ ಸು.1489ರಲ್ಲಿ ಉದಯಗಿರಿಗೆ ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿದ. ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ನರಸಿಂಹ ಸೋತು ಬಂಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಅನಂತರ ಬಿಡುಗಡೆಹೊಂದಿದ ಎಂದು ಕೆಲವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಿಷಯ ಸ್ಪಷ್ಟವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈ ಯುದ್ಧದಿಂದಾಗಿ ಉದಯಗಿರಿ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಮುತ್ತಣ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಪುರುಷೋತ್ತಮನಿಗೆ ಬಿಟ್ಟುಕೊಡಬೇಕಾಯಿತು. 1491ರಲ್ಲಿ ನರಸಿಂಹ ಮೃತನಾದ. ಆಗ ಇನ್ನೂ ಚಿಕ್ಕವರಾಗಿದ್ದ ತನ್ನ ಇಬ್ಬರು ಪುತ್ರರ ಪೋಷಕನಾಗಿ ಮಂತ್ರಿ ತುಳುವ ನರಸನಾಯಕನನ್ನು ನೇಮಿಸಿದ್ದ. ಆದರೆ ಈ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಸಾಳುವ ಸಂತತಿಯ ನಿರ್ಮೂಲನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಯಿತು. ನೋಡಿ: ನರಸನಾಯಕ. **(ಎಸ್.)**

ನರಸಿಂಹ II (ವಿಜಯನಗರ): ಸಾಳುವ ವಂಶದ ರಾಜ (1491–1505). ಸಾಳುವವಂಶದ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಸ್ಥಾಪಕನಾದ ಒಂದನೆಯ ನರಸಿಂಹನ ಕಿರಿಯ ಮಗ. ಒಂದನೆಯ ನರಸಿಂಹ ಮೃತನಾದಾಗ ಅವನ ಮಕ್ಕಳು ಅಪ್ರಾಪ್ತ ವಯಸ್ಕರಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದ ತುಳುವ ವಂಶದ ನರಸನಾಯಕ ರಾಜಕುಮಾರರ ಪೋಷಕನಾಗಿಯೂ ರಾಜಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿಯೂ ನೇಮಕಗೊಂಡ. ಹಿರಿಯ ಮಗನಾದ ತಿಮ್ಮಭೂಪನಿಗೆ ನರಸನಾಯಕ ಪಟ್ಟಕಟ್ಟಿದ. ಆದರೆ ನರಸನಾಯಕನ ವಿರೋಧಿಯಾಗಿದ್ದ ತಿಮ್ಮರಸ ಎಂಬುವನು ತಿಮ್ಮಭೂಪನನ್ನು ಕೊಲೆ ಮಾಡಿಸಿದ. ಅನಂತರ ಕಿರಿಯನಾದ ಈ ಎರಡನೆಯ ನರಸಿಂಹನಿಗೆ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕವಾಯಿತು. ಆದರೆ ರಾಜಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾದ ನರಸನಾಯಕ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ತನ್ನಲ್ಲೇ ಕೇಂದ್ರೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಅನೇಕ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ ಸಾರ್ವಭೌಮನಂತೆ ಆಳತೊಡಗಿದ. ಇದರಿಂದ ರಾಜನಾದ ಇಮ್ಮಡಿ ನರಸಿಂಹನಿಗೂ

ರಾಜಪ್ರತಿನಿಧಿ ನರಸನಾಯಕನಿಗೂ ಮನಸ್ತಾಪವೇರ್ಪಟ್ಟಿತು. ತಿಮ್ಮಭೂಪನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಿಸಿದ ತಿಮ್ಮರಸನನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸಬೇಕೆಂದು ನರಸನಾಯಕ ರಾಜನಿಗೆ ಸೂಚಿಸಿದ. ಆದರೆ ರಾಜ ಆ ಸೂಚನೆಯನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿದ. ಅಲ್ಲದೆ ತಿಮ್ಮರಸನಿಗೇ ಆಶ್ರಯವನ್ನಿತ್ತ. ಇದರಿಂದ ಬೇಸತ್ತ ನರಸನಾಯಕ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಪೆನುಕೊಂಡಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ನೆಲಸಿದ. ಆದರೂ ಇಮ್ಮಡಿ ನರಸಿಂಹ ಮತ್ತು ನರಸನಾಯಕರ ನಡುವೆ ಸೌಹಾರ್ದತೆ ಏರ್ಪಡಲೇ ಇಲ್ಲ. ವೈರತ್ವ ಬೆಳೆಯತೊಡಗಿತು. ಕೋಪಗೊಂಡ ನರಸನಾಯಕ ಪೆನುಕೊಂಡದಿಂದ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಸೈನ್ಯದೊಡನೆ ವಿಜಯನಗರವನ್ನು ಮುತ್ತಿ ತಿಮ್ಮರಸನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಿಸಿದ. ಇಮ್ಮಡಿ ನರಸಿಂಹನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಪೆನುಕೊಂಡಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸಿ ಸೆರೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟ. ನರಸನಾಯಕ ತಾನೇ ರಾಜನಂತೆ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ. ನರಸನಾಯಕನ ಮರಣಾನಂತರ (1503) ಅಧಿಕಾರ ವಹಿಸಿದ ಇವನ ಮಗ ವೀರನರಸಿಂಹ ಅಭಿಷಿಕ್ತ ದೊರೆ ಇಮ್ಮಡಿ ನರಸಿಂಹನನ್ನು 1505ರಲ್ಲಿ ಕೊಲೆ ಮಾಡಿಸಿ ತಾನೇ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡ. ಇಮ್ಮಡಿ ನರಸಿಂಹನೊಂದಿಗೆ ಸಾಳುವ ಮನೆತನದ ಆಳ್ವಿಕೆಯೂ ಅಂತ್ಯಗೊಂಡಿತು. **(ಎಸ್.;ಕೆ.ಎಸ್.ಎಸ್.)**

ನರಸಿಂಹ I (ಹೊಯ್ಸಳ): ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಮಗ ಮತ್ತು ಅವನ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿ (1142– 73). ಇವನಿಗೆ ವಿಜಯನರಸಿಂಹ ಮತ್ತು ಪ್ರತಾಪನರಸಿಂಹ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳೂ ಇದ್ದವು. ತಾಯಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿ. ಹುಟ್ಟಿದ್ದು 1133ರಲ್ಲಿ. ಜನಿಸಿದ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲದಲ್ಲೇ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಇವನಿಗೆ ಯುವರಾಜ ಪಟ್ಟವನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ. 1142ರಲ್ಲಿ ತಂದೆ ಮರಣ ಹೊಂದಿದಾಗ ಯುವರಾಜ ನರಸಿಂಹ ಇನ್ನೂ ಎಂಟು ವರ್ಷದ ಬಾಲಕನಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಸಚಿವರು ನರಸಿಂಹನ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ, ಇವನು ಪ್ರಾಪ್ತವಯಸ್ಕನಾಗುವವರೆಗೂ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಿದರು. ನರಸಿಂಹ ಅಶಕ್ತ ದೊರೆ. ಈತ ಪಟ್ಟವೇರಿದೊಡನೆಯೇ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೋಲನ್ನನುಭವಿಸಿದ್ದ ಚಾಳುಕ್ಯ ಮಾಂಡಲಿಕರಾದ ಹಾನಗಲ್ಲಿನ ಕದಂಬರು ಪೊಂಬುಚದ ಸಾಂತರರು ಮತ್ತು ಉಚ್ಚಂಗಿಯ ಪಾಂಡ್ಯರು ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯದ ಗಡಿಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದರು. ನರಸಿಂಹನ ಸೇನಾಧಿಕಾರಿಗಳು ನಿಷ್ಠೆಯಿಂದ ಹೋರಾಡಿದರೂ ಬಂಕಾಪುರವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡು ಹರಿಹರದಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕಿದ್ದ ಗಳಿಕೆಯೆಲ್ಲಾ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕೈಬಿಟ್ಟಿತಲ್ಲದೆ, ನರಸಿಂಹ ಚಾಳುಕ್ಯ ಸಾರ್ವಭೌಮತ್ವವನ್ನು ಪುನಃ ಒಪ್ಪಬೇಕಾಯಿತು. ಅಲ್ಲದೆ ಚೋಳರೂ ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸ್ವಲ್ಪ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಕೆಲಕಾಲ ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡರು. ಅತ್ತ ಚಂಗಾಳ್ವರೂ ಸ್ವತಂತ್ರರಾಗಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದರು. ಆದರೆ ಇದು ಸಾಗಲಿಲ್ಲ. ಗಡಿಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ ಚಂಗಾಳ್ವರನ್ನು ನರಸಿಂಹನ ದಂಡನಾಯಕರು ಸೋಲಿಸಿದರು. ನರಸಿಂಹ ಪ್ರಾಪ್ತವಯಸ್ಕನಾದ ಮೇಲೂ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಗಮನ ನೀಡಲಿಲ್ಲ. ದುರ್ಬಲನೂ ಸ್ತ್ರೀಲೋಲುಪನೂ ಆಗಿದ್ದ. 1156ರಲ್ಲಿ ಬಿಜ್ಜಳನು ಚಾಳುಕ್ಯರನ್ನು ತುಳಿದು ಕಲ್ಯಾಣದ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುವ ಅವಕಾಶಗಳಿದ್ದರೂ ನರಸಿಂಹ ಪ್ರಯತ್ನಪಡಲಿಲ್ಲ. ತನ್ನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕೊನೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ನರಸಿಂಹ ತನ್ನ ಪಟ್ಟದ ರಾಣಿಯಾದ ಏಚಲ ಮಹಾದೇವಿಯನ್ನೂ ಯುವರಾಜನಾದ ಕುಮಾರ ವೀರಬಲ್ಲಾಳನನ್ನೂ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸಹಭಾಗಿಯಾಗಿ ನೇಮಿಸಿಕೊಂಡ. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲುಂಟಾದ ದುಃಸ್ಥಿತಿಯಿಂದ ಮನನೊಂದ ಯುವರಾಜ ವೀರಬಲ್ಲಾಳ 1173ರ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ತಂದೆಯ ಮೇಲೆ ದಂಗೆಯೆದ್ದು ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನು ಹಿಡಿದ. ಈ ಘಟನೆ ನಡೆದ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲದಲ್ಲೇ ನರಸಿಂಹ ಮರಣಹೊಂದಿದ.

ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಭದ್ರವಾದ ಆಡಳಿತ ಮತ್ತು ನರಸಿಂಹನ ಮಂತ್ರಿಗಳೂ ದಂಡನಾಯಕರೂ ಆದ ಹುಳ್ಳ, ಜೋಕಿಮಯ್ಯ, ಬಿಟ್ಟಿಮಯ್ಯ, ಮಾಚಿಮಯ್ಯ ಮೊದಲಾದವರ ನಿಃಸ್ಪೃಹಸೇವೆಯಿಂದ ರಾಜ ಬಲಹೀನನಾಗಿದ್ದರೂ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯ ಛಿದ್ರವಾಗದೆ ಉಳಿದುಬಂದಿತು. ನರಸಿಂಹ ಉದಾರಮತೀಯ ನೀತಿಯನ್ನನುಸರಿಸಿದ. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥದ ಚಟುವಟಿಕೆ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರ ಅನುಯಾಯಿಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬರಾದ ತಿರುವ ರಂಗದಾಸ ಎಂಬುವರು ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥವನ್ನು ಪ್ರಚಾರ ಮಾಡುತ್ತಾ ತೊಣ್ಣೂರಿನಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ತೊಣ್ಣೂರು, ಮೇಲುಕೋಟೆಗಳು ಆ ಪಂಥದ ಮುಖ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿದ್ದವು. ನರಸಿಂಹ ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥದ ಆಚಾರ್ಯರಿಗೂ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೂ ವಿಶೇಷ ದಾನದತ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ. ಜೈನ ಮತಾವಲಂಬಿಗಳಿಗೂ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದ. 1159ರಲ್ಲಿ ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳಕ್ಕೆ ಭೇಟಿನೀಡಿ ದಾನಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ. ಜೈನಧರ್ಮಾವಲಂಬಿಗಳನ್ನು ಸಚಿವ ಮತ್ತು ದಂಡನಾಯಕ ಹುದ್ದೆಗಳಿಗೆ ಅವನು ನೇಮಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ.

ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳು ನಿರ್ಮಾಣವಾದವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಹೊನ್ನಾವರದ ಕೇಶವ, ಧರ್ಮಪುರದ ಕೇಶವ, ಹುಲ್ಲೇಕೆರೆಯ ಕೇಶವ, ನಾಗಮಂಗಲದ ಕೇಶವ, ಕಿಕ್ಕೇರಿಯ ಬ್ರಹ್ಮೇಶ್ವರ, ಕೋರಮಂಗಲದ ಬೂಚೇಶ್ವರ, ತೆಂಗಿನಘಟ್ಟದ ಹೊಯ್ಸಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳು ಮುಖ್ಯವಾದವು.

ಒಂದನೆಯ ನರಸಿಂಹನಿಗೆ ಪಟ್ಟದ ರಾಣಿಯಾದ ಏಚಲ ಮಹಾದೇವಿಯಲ್ಲದೆ ಚಂಗಲದೇವಿ, ಗುಜ್ಜಲದೇವಿ, ಮೈಳಲದೇವಿ ಎಂಬ ಇತರ ರಾಣಿಯರೂ ಇದ್ದರು. ಇವನ ಅಂತಃಪುರದಲ್ಲಿ ಮುನ್ನೂರಕ್ಕೂ ಮಿಗಿಲಾದ ಆಂಧ್ರ, ಚೋಳ, ಗೌಳ, ಬಂಗಾಲ, ಮಾಳವ, ಸಿಂಹಳ ಮತ್ತು ಇತರ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಸುಂದರ ಸ್ತ್ರೀಯರಿದ್ದರೆಂದು ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. **(ಜಿ.ಆರ್.ಆರ್.)**

ನರಸಿಂಹ II (ಹೊಯ್ಸಳ): ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಅರಸ (1220– 35). ಇಮ್ಮಡಿ ವೀರಬಲ್ಲಾಳ ಮತ್ತು ಅವನ ಪಟ್ಟದ ರಾಣಿ ಪದ್ಮಲದೇವಿಯ ಮಗ. ಜನನ 1184. ಯುವರಾಜ ನರಸಿಂಹನಿಗೆ ಬಲ್ಲಾಳ ಒಳ್ಳೆಯ ಶಿಕ್ಷಣದ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿದ. ತನ್ನ ತಂದೆಯಿಂದ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿ ಹಾಗೂ ದಳಪತಿಯಾಗಿ ನೇಮಿತನಾಗಿದ್ದನಾಗಿ ಆಡಳಿತ ನಿರ್ವಹಣೆ ಯುದ್ಧತಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನುರಿತ. ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲೇ ಪಾಂಡ್ಯರಾಜನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಚೋಳ ಕುಲೋತ್ತುಂಗನಿಗೆ ಪುನಃ ಸಿಂಹಾಸನ ದೊರಕಿಸಿ ಕೊಡುವುದರಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾದ. ವೀರಬಲ್ಲಾಳನ ಮರಣಾನಂತರ 1220ರಲ್ಲಿ ಅಭಿಷಿಕ್ತನಾದ. ಎರಡನೆಯ ನರಸಿಂಹನಿಗೆ ವೀರನರಸಿಂಹ, ಪ್ರತಾಪ ನರಸಿಂಹ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಸ್ತಭುವನಾಶ್ರಯ, ಶ್ರೀ ಪೃಥ್ವೀವಲ್ಲಭ, ಚೋಳರಾಜ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನಾಚಾರ್ಯ, ಪಾಂಡ್ಯರಾಜಗಜ ಕೇಸರಿ, ನಿಶ್ಶಂಕಪ್ರತಾಪಚಕ್ರವರ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ಬಿರುದುಗಳಿದ್ದವು.

ದೇವಗಿರಿಯ ಸೇವುಣರ ಪರಾಜಯ ಮತ್ತು ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರ ರಾಜಕೀಯ ಪ್ರಭಾವದ ಸ್ಥಾಪನೆ ಇವುಗಳು ನರಸಿಂಹನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಮುಖ್ಯ ರಾಜಕೀಯ ಘಟನೆಗಳು. ಎರಡನೆಯ ನರಸಿಂಹ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲದಲ್ಲೇ ಮಗಧ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ಮೂಲ ಮಾಡಿದ. ಅದೇ ತರುಣದಲ್ಲಿ ತಮಿಳುನಾಡಿನ ರಾಜಕೀಯದಲ್ಲಿ ಗೊಂದಲವುಂಟಾಗಿ ಮೂರನೆಯ ರಾಜರಾಜಚೋಳ ಹೊಯ್ಸಳ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಸಹಾಯವನ್ನು ಬೇಡಿದ. ಚೋಳರಾಜ ನರಸಿಂಹನ ಸಹೋದರಿಯಾದ ಸೋಮಲದೇವಿಯನ್ನು ವರಿಸಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಹಾಗೂ ಹೊಯ್ಸಳರ

ಪ್ರಾಬಲ್ಯವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಲೋಸುಗವಾಗಿಯೂ ನರಸಿಂಹ ತಮಿಳುನಾಡಿನತ್ತ ಹೆಚ್ಚು ಗಮನ ಹರಿಸಿದ. ಕೂಡಲೇ ತಮಿಳುನಾಡಿಗೆ ಸೈನ್ಯ ಸಮೇತನಾಗಿ ಧಾವಿಸಿ ರಾಜರಾಜನಿಗೆ ಉಪದ್ರವ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದ ಪಾಂಡ್ಯರನ್ನೂ ಮತ್ತು ಇತರ ಸಾಮಂತರನ್ನೂ ಸೋಲಿಸಿ ಚೋಳರಾಜನನ್ನು ಸಂತೈಸಿದ (1222–23). ಇತ್ತ ಸೇವುಣರು 1223ರಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಉತ್ತರದ ಗಡಿಗಳ ಮೇಲೆ ಆಕ್ರಮಣ ನಡೆಸಿದರು. ನರಸಿಂಹ ಕೂಡಲೇ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯದ ಉತ್ತರ ಗಡಿಯನ್ನು ತಲುಪಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸದೆಬಡಿದ. ಸೇವುಣ ಸಿಂಘಣನ ದಂಡನಾಯಕರಾದ ವಿಕ್ರಮಪಾಲ ಮತ್ತು ಪಾವುಸ ಎಂಬುವರು ರಣರಂಗದಲ್ಲಿ ಮಡಿದರು. ಸೇವುಣ ಸೈನ್ಯ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸೋತು ಚೆಲ್ಲಾಪಿಲ್ಲಿಯಾಗಿ ಹಿಂದಿರುಗಿತು. ಪುನಃ 1228 ಮತ್ತು 1230ರಲ್ಲೂ ಸೇವುಣರಿಗೂ ಹೊಯ್ಸಳರಿಗೂ ಕದನಗಳಾದವು. ಸೋತ ಸೇವುಣರು ಪ್ರತಾಪ ನರಸಿಂಹನ ಜೀವಿತ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಹೊಯ್ಸಳರ ಗಡಿಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸುವ ಸಾಹಸ ಮಾಡಲಿಲ್ಲ. ತುಂಗಭದ್ರಾನದಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಸೇವುಣ ರಾಜ್ಯಗಳ ಗಡಿಯಾಯಿತು.

ಚೋಳ ಮೂರನೆಯ ರಾಜರಾಜನಿಗೆ ನರಸಿಂಹ ಬೆಂಬಲ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಆತನೇ ದುರ್ಬಲನಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಆಗಾಗ್ಗೆ ಸಾಮಂತರಾದ ಪಾಂಡ್ಯರಿಂದ ಕಿರುಕುಳ ಸಂಭವಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ನರಸಿಂಹ ಅನೇಕ ವೇಳೆ ರಾಜರಾಜನ ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಸೈನ್ಯ ಸಮೇತನಾಗಿ ತಮಿಳುನಾಡಿಗೆ ತೆರಳಬೇಕಾಯಿತು. ಸು. 1230ರಲ್ಲಿ ಚೋಳರಾಜ ತನ್ನ ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಸೆರೆಯಾಗಿದ್ದನಾಗಿ ಚೋಳ ವೈರಿಗಳ ಮೇಲೆ ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಮಾಣದ ಯುದ್ಧವನ್ನೇ ಮಾಡಬೇಕಾಯಿತು. ನರಸಿಂಹನು ಪಾಂಡ್ಯರು ಮತ್ತು ಅವರ ಮಿತ್ರರಾದ ಕಾಡವ ಮತ್ತು ತೆಲುಗು ಚೋಡರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ರಾಜರಾಜನಿಗೆ ಪುನಃ ಸಿಂಹಾಸವನ್ನು ದೊರಕಿಸಿ ಕೊಟ್ಟ. ಅನಂತರ ಕಂಚಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ತಂಗಿದ್ದು ರಾಮೇಶ್ವರದವರೆಗೂ ವಿಜಯಯಾತ್ರೆ ಕೈಗೊಂಡು ಅಲ್ಲಿ ವಿಜಯಸ್ತಂಭವೊಂದನ್ನು ನೆಟ್ಟ. ರಾಜರಾಜನ ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಸೈನ್ಯದ ತುಕಡಿಯೊಂದನ್ನು ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಳಿಸಿದ. ಇದರ ವೆಚ್ಚವನ್ನು ಭರಿಸಲು ರಾಜರಾಜ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯದ ಶ್ರೀರಂಗಂ ಕಣ್ಣಾನೂರು ಭಾಗಗಳನ್ನು ನರಸಿಂಹನಿಗೊಪ್ಪಿಸಿದ್ದ. ನರಸಿಂಹನ ಪುತ್ರನಾದ ವೀರಸೋಮೇಶ್ವರ ಮಾತೃವಿಹೀನನಾಗಿದ್ದು ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೂ ತನ್ನ ಸೋದರತ್ತೆಯ ಪೋಷಣೆಯಲ್ಲಿ ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲೇ ಬೆಳೆದ. ನರಸಿಂಹ ಅವನಿಗೆ ಯುವರಾಜಪಟ್ಟ ಕಟ್ಟಿದ್ದಮೇಲೆ ಅವನು ಶ್ರೀರಂಗದ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ವಿಕ್ರಮಪುರ ಎಂಬ ಹೊಸ ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಹೊಯ್ಸಳ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ತಮಿಳು ಪ್ರದೇಶಗಳ ಮೇಲೆ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ. ಈ ಹಲವು ಘಟನೆಗಳಿಂದಾಗಿ ಇಮ್ಮಡಿ ನರಸಿಂಹನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರ ಪ್ರಭಾವ ಬಹುವಾಗಿ ವಿಸ್ತರಿಸಿತು. ನರಸಿಂಹ 1235ರಲ್ಲಿ ಮೃತನಾದ.

ನರಸಿಂಹನಿಗೆ ಕಾಳಲದೇವಿ, ಲೋಕಾಂಬಿಕಾ, ಗೌರಲದೇವಿ ಎಂಬ ಪತ್ನಿಯರಿದ್ದರು. ಮುಂದೆ ರಾಜನಾದ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಕಾಳಲ ದೇವಿಯ ಮಗ. ನರಸಿಂಹನಿಗೆ ಗೌರಲದೇವಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಎರೆಯಂಗನೆಂಬ ಮಗನೂ ಇದ್ದ.

ಪೋಳಾಲ್ವ, ಅಮಿತಯ್ಯ, ಅಪ್ಪಣ್ಣ, ಸಮುದ್ರಗೋಪಯ್ಯ, ಅಡ್ಡಾಯದ ಹರಿಹರ, ನೀರ್ಗುಂದದ ಚಲ್ಲೆಯನಾಯಕ, ಹುಳಿಯೇರ ಕಪ್ಪಯನಾಯಕ, ಅವನ ತಮ್ಮ ನರಸಿಂಹ ಮೊದಲಾದವರು ನರಸಿಂಹನ ಮಂತ್ರಿ–ದಂಡನಾಯಕರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯರು.

ಎರಡನೆಯ ನರಸಿಂಹನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಾರ್ನಹಳ್ಳಿಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಕೇಶವ, ಬೆಳ್ಳೂರಿನ ಮೂಲ ಸಿಂಗೇಶ್ವರ, ಬಸರಾಳಿನ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ಹೆಗ್ಗೆರೆಯ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಗಳಗೇಶ್ವರ, ಹರಿಹರದ ಹರಿಹರೇಶ್ವರ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ದೇವಾಲಯಗಳು ನಿರ್ಮಾಣವಾದವು.

(ಜಿ.ಆರ್.ಆರ್.)

ನರಸಿಂಹ III (ಹೊಯ್ಸಳ): ಹೊಯ್ಸಳ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಕನ್ನಡ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ದೋರಸಮುದ್ರದಿಂದ ಆಳಿದ ಅರಸ (1253–92). ವೀರ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಅವನ ರಾಣಿ ಬಿಜ್ಜಳ ದೇವಿಯ ಮಗ. ಜನನ 1240. ಸೇವುಣರು ಮತ್ತು ಮಲತಮ್ಮನಾದ ರಾಮನಾಥನೊಡನೆ ನಡೆದ ಯುದ್ಧಗಳು ನರಸಿಂಹನ ಕಾಲದ ಮುಖ್ಯ ರಾಜಕೀಯ ಘಟನೆಗಳು.

ನರಸಿಂಹನ ಮಲಸಹೋದರನಾದ ರಾಮನಾಥ ಮಧುರೆಯ ಪಾಂಡ್ಯರ ಪ್ರಾಬಲ್ಯದಿಂದ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯದ ಬಹುಭಾಗವನ್ನು ಹಾಗೂ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನೂ ಕಳೆದುಕೊಂಡು ನರಸಿಂಹನ ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ನಿರಂತರವಾದ ಆಕ್ರಮಣದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ. ರಾಮನಾಥ ಸುಮಾರು ಆರು ಬಾರಿ ನರಸಿಂಹನ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಲು ಯತ್ನಿಸಿ ವಿಫಲನಾದ. ಒಂದು ಬಾರಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಮತ್ತು ಕುಣಿಗಲು ವರೆಗೆ ರಾಮನಾಥನ ದಾಳಿ ಮುಂದುವರಿಯಿತು. ಆದರೆ ಮೂರನೆಯ ನರಸಿಂಹ ಮತ್ತು ಅವನ ದಕ್ಷ ದಳಪತಿಗಳು ರಾಮನಾಥನ ದಾಳಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಬಾರಿಯೂ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿದರು. ಮೂರನೆಯ ನರಸಿಂಹನೂ ರಾಮನಾಥನೂ ದಾಯಾದ ಕಲಹದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿದ ದೇವಗಿರಿಯ ಸೇವುಣರು ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಲು ಸಂಚು ನಡೆಸಿದರು. 1271ರಲ್ಲಿ ಸೇವುಣ ಮಹಾದೇವನ ದಳಪತಿಯಾದ ರತ್ನಪಾಲ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ನರಸಿಂಹನ ದಂಡನಾಯಕನಾದ ಪೆರುಮಾಳೆ ದಂಡನಾಯಕ ಶತ್ರುಸೈನ್ಯದ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದು ರತ್ನಪಾಲನನ್ನು ಕೊಂದು ಕೈಬಿಟ್ಟಿದ್ದ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಅನಂತರ ಮೂರನೆಯ ನರಸಿಂಹನು ರಾಮನಾಥನ ಆಕ್ರಮಣವನ್ನು ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸುವ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಗ್ನನಾಗಿದ್ದಾಗ ಸೇವುಣ ಮಹಾದೇವನ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯಾದ ರಾಮಚಂದ್ರ 1276ರಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಮುತ್ತಲು ಹವಣಿಸಿ ಬೆಳವಾಡಿಯವರೆಗೂ ದಾಳಿ ಮಾಡಿದ. ಈ ಕದನದಲ್ಲಿ ನಿಡುಗಲ್ಲಿನ ಇರುಂಗೋಳಚೋಳ ರಾಮಚಂದ್ರನಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದ. ಹೊಯ್ಸಳ ಸೈನ್ಯ ಶತ್ರು ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಚಿತ್ರದುರ್ಗದವರೆಗೂ ಬೆನ್ನಟ್ಟಿ ಓಡಿಸಿತು. 1285ರಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ನರಸಿಂಹ ತನ್ನ ಶತ್ರುವಿಗೆ ಸಹಾಯ ನೀಡಿದ ನಿಡುಗಲ್ಲು ಚೋಳನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ. ನರಸಿಂಹನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯವು ಅನೇಕ ದಾಳಿಗಳಿಗೊಳಗಾದರೂ ಇವನು ಪರಾಕ್ರಮದಿಂದ ಹೋರಾಡಿ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸಿದ.

ನರಸಿಂಹ ಶೈವ ವೈಷ್ಣವ ಮತ್ತು ಜೈನಪಂಥಗಳಿಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದ. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳು ನಿರ್ಮಾಣವಾದವು. ಸೋಮದಂಡನಾಯಕನಿಂದ 1268ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಸೋಮನಾಥಪುರದ ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯ ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲೊಂದಾಗಿದೆ. ತುರುವೇಕೆರೆಯ ಕೇಶವ, ಸೆಟ್ಟಿಕೆರೆಯ ಯೋಗಮಾಧವ, ಹೊಳೆನರಸೀಪುರದ ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ ಮೊದಲಾದವು ಮೂರನೆಯ ನರಸಿಂಹನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ಇತರ ಮುಖ್ಯ ದೇವಾಲಯಗಳು. ನರಸಿಂಹನ ಮರಣಾನಂತರ (1292ರಲ್ಲಿ) ಇವನ ಮಗನಾದ ಮೂರನೆಯ ವೀರಬಲ್ಲಾಳ ರಾಜನಾದ.

ಪೆರುಮಾಳೆ, ಸೋಮೆಯ, ಕುಮಾರ ಚಿಕ್ಕಕೇತಯ ನರಸಿಂಹನ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ ಮುಖ್ಯ ದಂಡನಾಯಕರು.

(ಜಿ.ಆರ್.ಆರ್.)

ನರಸಿಂಹಮೂರ್ತಿ,ಕೆ.: 1919–99. ಕನ್ನಡದ ಅಗ್ರಮಾನ್ಯ ವಿಮರ್ಶಕರು. ನವ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಪ್ರವರ್ತಕರೆಂದು ಹೆಸರಾಗಿದ್ದವರು. ಇವರು ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಂಚನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ 1919 ಮೇ 12 ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ, ತಾಯಿ ಸಾವಿತ್ರಮ್ಮ. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ದೆಸೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರತಿಭಾವಂತರೆಂದು ಗುರುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ ನರಸಿಂಹಮೂರ್ತಿಯವರು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಕೋಟೆ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿದ್ದರು. ಎಸ್.ಎಸ್.ಎಲ್.ಸಿ. ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 2ನೆಯ ರ್‍ಯಾಂಕ್ ಪಡೆದ ಕೀರ್ತಿ ಇವರದ್ದು. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ದಿಸೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇವರು ಆರ್. ಕಲ್ಯಾಣಮ್ಮನವರ 'ಸರಸ್ವತಿ' ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಬರೆಯತೊಡಗಿದ್ದರು.

ಮೈಸೂರಿನ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಆನರ್ಸ್ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿ ಸೇರಿ, 1940ರಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ದರ್ಜೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತೀರ್ಣರಾದರು. ಆಗ ಪ್ರಿನ್ಸಿಪಾಲರಾಗಿದ್ದವರು ಜೆ.ಸಿ. ರಾಲೋ. ನರಸಿಂಹಮೂರ್ತಿಯವರು ಅವರ ಮೆಚ್ಚುಗೆಗೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿದ್ದರು. ನಿರೀಕ್ಷೆಯಂತೆಯೇ ಪರೀಕ್ಷೆ ಮುಗಿದೊಡನೆಯೇ ಇವರು ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. ಅರ್ಹರಾದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಲ್ಲವೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ ಹಿಂದಿನ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಎಂ.ಎ. ತರಗತಿಗಳನ್ನು ತೆರೆದಿರಲಿಲ್ಲ. ಆ ವರ್ಷ ನರಸಿಂಹಮೂರ್ತಿಯವರಿಗಾಗಿಯೇ ಎಂಬಂತೆ ಎಂ.ಎ. ತರಗತಿಗಳು ಆರಂಭಗೊಂಡವು. ಎಂ.ಎ. ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇವರು ಮೊದಲ ದರ್ಜೆಯಲ್ಲಿ ತೇರ್ಗಡೆ ಹೊಂದಿದರು.

ಅನಂತರ ಇವರು ಐ.ಎ.ಎಸ್. ಪರೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಪಾಸುಮಾಡಿ (1956) ದಕ್ಷಿಣಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕುಂದಾಪುರದಲ್ಲಿ ಅಸಿಸ್ಟೆಂಟ್ ಕಮಿಷನರ್ ಆಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. ಮುಂದೆ ಬಳ್ಳಾರಿ ಮತ್ತು ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗದಲ್ಲಿ ವಿಭಾಗಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. 1977ರಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತಿ ಹೊಂದಿದರು. ನಿವೃತ್ತಿಯ ಅನಂತರ ಕೆಲವು ಕಾಲ ಅಂದಿನ ಗೌರ್ನರ್ ಆಗಿದ್ದ ಗೋವಿಂದ ನಾರಾಯಣ ಅವರಿಗೆ ವಿಶೇಷಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದರು. ಮೈಸೂರಿನ ಆಡಳಿತ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿಯೂ (ಎ.ಟಿ.ಐ) ಇವರು ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಆ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಪುಸ್ತಕ ಭಂಡಾರವನ್ನು ಬಹುವಾಗಿ ಬೆಳೆಸಿದರು.

ನಿವೃತ್ತಿಯ ಅನಂತರ ಇವರು 'ಕನ್ನಡಪ್ರಭ' ಪತ್ರಿಕೆಗೆ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಲೇಖಕರನ್ನೂ ಅವರ ಕೃತಿಗಳನ್ನೂ ಕುರಿತು ಒಂದು ಲೇಖನ ಮಾಲೆಯನ್ನೇ ಬರೆದರು. ಹೀಗೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಇವರು ಬರೆದ ಬಿಡಿ ಲೇಖನಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ತುಂಬ ದೊಡ್ಡದು. ಸಾಹಿತ್ಯದ ಬಗೆಗೆ ಇವರಿಗಿದ್ದ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಸಂವೇದನಾ ಶಕ್ತಿ ಅದ್ವಿತೀಯವಾದದ್ದು, ಅನನ್ಯವಾದದ್ದು. ಇವರ ಹಾಗೆ ಬಹುಶ್ರುತರಾದ ವಿಮರ್ಶಕರ ಸಂಖ್ಯೆ ಬಹಳ ಕಡಿಮೆ.

ಆನರ್ಸ್ ತರಗತಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದಾಗಲೆ ಇವರು ಬರೆದ ಅಶೋಕನ ವಿಜಯ ಎಂಬ ನೀಳ್ಗತೆಗಾಗಿ ಬಿ.ಎಂ.ಶ್ರೀ. ರಜತೋತ್ಸವ ಸುವರ್ಣ ಪದಕವನ್ನು ಗಳಿಸಿದ್ದರು. ಕಳಿಂಗ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ತಾನೇ ಕಾರಣನಾದ ಅಶೋಕ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಅನಂತರ ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪ ಪಟ್ಟು ಬದುಕಿನಲ್ಲಿ ಸಾರ್ಥಕ್ಯ ಪಡೆದ ಕಥೆಯನ್ನು ಈ ಕವನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇದೇ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ಇವರು ಪ್ರಬಂಧ ಸ್ಪರ್ಧೆಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಬಹುಮಾನ ಪಡೆದರು. ಅಶೋಕನ ವಿಜಯ ಎಂಬ ಕವನ, ಕನ್ನಡ ಸಣ್ಣಕತೆಗಳು ಎಂಬ ಪ್ರಬಂಧ ಇವು ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡು ಓದುಗರ ಗಮನ ಸೆಳೆದಿದ್ದವು. ಆಗ ಉದಯೋನ್ಮುಖ ಲೇಖಕರೊಬ್ಬರ ಬರೆಹವನ್ನು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಪಂಚ ಸಂತೋಷದಿಂದ ಸ್ವಾಗತಿಸಿತು.

21 ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಐದನೆಯ ದಶಕ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ನವ್ಯಕಾವ್ಯ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ ಕಾಲ. ಗೋಕಾಕರು ಈ ಹೊಸ ಕಾವ್ಯದ ಪ್ರವರ್ತಕರಾದರೂ ಅದಕ್ಕೆ ಬಲ ತಂದ ಅಡಿಗರ 'ಚಂಡೆ ಮದ್ದಳೆ' ಪ್ರಕಟವಾದದ್ದು 1954ರಲ್ಲಿ. ಅದಕ್ಕೆ ಸುದೀರ್ಘವಾದ ಹಿನ್ನುಡಿ ಬರೆದು ಹೊಸ ಕಾವ್ಯದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಕುರಿತು ಚಿಂತಿಸಿದವರು ನರಸಿಂಹಮೂರ್ತಿ. ಇವರ ನವ್ಯಕಾವ್ಯ ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಅಡಿಗರಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಬಲ ತಂದುಕೊಟ್ಟಿತು. ನವ್ಯಕಾವ್ಯವನ್ನು ನೋಡುವವರ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಬದಲಾಯಿಸಿತು. ಈ ಹಿನ್ನುಡಿ ಸುಮಾರು 15 ಪುಟಗಳಷ್ಟು ದೀರ್ಘವಾಗಿದ್ದು ಆಧುನಿಕ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಹಿನ್ನುಡಿ ಮುನ್ನುಡಿಗಳ ಒಂದು ಪರಂಪರೆಯನ್ನೇ ಆರಂಭಿಸಿತು. ಬಿ.ಸಿ. ರಾಮಚಂದ್ರಶರ್ಮರ ಏಳು ಸುತ್ತಿನ ಕೋಟೆ, ನರಹಳ್ಳಿ ಬಾಲಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯರ ಸಿಂಗರ್ ಕತೆಗಳು, ಬಿ.ಎ.ಸನದಿ ಅವರ ಲಿಂಕನ್ ಕವಿತೆಗಳು ಮುಂತಾದ ನಾನಾ ಬಗೆಯ ಪುಸ್ತಕಗಳಿಗೆ ಬರೆದ ಮುನ್ನುಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಇವರು ಮುಂದುವರಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದರು. ಈ ಮುನ್ನುಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಪುಸ್ತಕದ, ಪ್ರಕಾರದ ಸಮಗ್ರ ಪರಿಚಯವಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿಬರಹವೂ ಇವರ ವ್ಯಾಪಕ ವಿದ್ವತ್ತನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

1968ರಷ್ಟು ಹಿಂದೆಯೇ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿಗಾಗಿ ಇವರು ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಸಣ್ಣಕತೆಗಳು ಎಂಬ ಒಂದು ಸಂಗ್ರಹವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದರು. ಈ ಸಂಗ್ರಹವನ್ನು ಮೂರು ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಬೇಕೆಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿ, ಪರಿಷತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಸಂಪುಟವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ. ಅ.ನ.ಕೃಷ್ಣರಾಯರು ಸಂಪಾದಿಸಿದ 'ಕಾಮನಬಿಲ್ಲು' ಸಂಕಲನದ ಅನಂತರ ಬಂದ ಅಧಿಕೃತ ಕಥಾ ಸಂಕಲನ ಇದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇದರ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆಯಲ್ಲಿ ನರಸಿಂಹಮೂರ್ತಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. "ಈಚಿನ ಹತ್ತು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಆದಷ್ಟು ಮಟ್ಟಿಗೆ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಓದಿ ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನನಗೆ ಉತ್ತಮ ಸಾಹಿತ್ಯವೆಂದೂ ಸಂಕಲನ ಯೋಗ್ಯವೆಂದೂ ಕಂಡುಬಂದ ನಲವತ್ತನ್ನು ಈ ಸಂಪುಟಕ್ಕೆ ಆರಿಸಿದ್ದೇನೆ. ಈ ನಲವತ್ತು ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಥಾಂಶಕ್ಕಿಂತ, ರಚನಾ ವಿಧಾನಕ್ಕಿಂತ, ಭಾಷಾ ಶೈಲಿಗಿಂತ ಇವುಗಳೆಲ್ಲ ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಸಾಧಕಗಳು ಮಾತ್ರವೋ ಆ ಧ್ವನಿಗೇ ರಸಕ್ಕೇ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ. ಇವುಗಳ ಕರ್ತೃಗಳು ಕಟ್ಟುಕಥೆಗಾರರಲ್ಲ, ಜೀವನ ದ್ರಷ್ಟಾರರು. ಜೀವನದ ಮೂಲ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು, ಸಮಾಜದ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ವ್ಯವಹಾರಗಳ ಕುರಿತು ಈ ಕತೆಗಳಲ್ಲಿ ಗಂಭೀರವಾದ ನಿಲುವನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಇಂದಿನ ಬದುಕಿನ ವಿಮರ್ಶೆ, ವಿವರಣೆ ಒಮ್ಮೆಗೇ ಇಲ್ಲಿ ಸಿಗುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಎಲ್ಲ ಬಗೆಯ ವಿಷಯ, ಭಾವ, ಚಿಂತನೆಗಳನ್ನೂ ಚಿತ್ರಿಸಬಲ್ಲ ಶಕ್ತಿ ಕನ್ನಡ ಗದ್ಯಕ್ಕೆ ಎಷ್ಟಿದೆ, ಎಂಥ ಉತ್ತಮ ಕನ್ನಡಗದ್ಯ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗುತ್ತಿದೆ ಎಂದೂ ಈ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು".

ಇವರು ಅನೇಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ವಿಮರ್ಶೆಯ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಒಂದೂ ಸಂಪುಟ ಪ್ರಕಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಪ್ರಿಯದರ್ಶಿ ಮತ್ತು ಇತರ ಕವನಗಳು (1995) ಇವರ ಒಂದು ಕೃತಿ. ಇದರಲ್ಲಿ ರೋಮಾಂಟಿಕ್ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೇ ಹತ್ತಿರವಾದವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದಾದ 35 ಕವಿತೆಗಳು ಸೇರಿವೆ. 'ಮಾಡರ್ನ್ ಕನ್ನಡ ಲಿಟರೇಚರ್' (1992) ಇವರ ಇನ್ನೊಂದು ಪುಸ್ತಕ; ಇದು ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಗೆ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ಬರೆಹದ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ರೂಪ. ಇವರು ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ನಿಂದ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಕನ್ನಡದಿಂದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ಗೆ ಅನೇಕ ಅನುವಾದಗಳನ್ನೂ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಕನ್ನಡ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಎರಡೂ ಭಾಷೆಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬಲ್ಲವರಾಗಿದ್ದ ಇವರ ಅನುವಾದಗಳಲ್ಲಿ

ಈ ನೆಲದ ಮಣ್ಣಿನ ವಾಸನೆ ನಿಚ್ಚಳವಾಗಿದೆ. ಇವರು 1999 ಜೂನ್ 12 ರಂದು ತಮ್ಮ ಮನೆಯ ಬಳಿಯೇ ಅಪಘಾತಕ್ಕೀಡಾಗಿ ನಿಧನ ಹೊಂದಿದರು.

(ಎಚ್.ಎಂ.ಎಸ್‌ಎ.)

ನರಸಿಂಹಯ್ಯ, ಆರ್.ಎಲ್.: 1902– 1969. ಭೌತವಿಜ್ಞಾನ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕ ಮತ್ತು ಸಂಶೋಧಕರು. ಜನಪ್ರಿಯ ವಿಜ್ಞಾನ ವಾಙ್ಮಯ ಪ್ರಸಾರಕರು. ಕನ್ನಡ ವಿಜ್ಞಾನ ವಾಙ್ಮಯ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಮಹತ್ತರ ಕೊಡುಗೆಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ ಲೇಖಕರು. ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ರೊದ್ದಂ ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹಯ್ಯ. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢವಿಜ್ಞಾನ ವಿಷಯಗಳ ವಿವರಣೆಗೆ ಅಗತ್ಯವಾದ ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಪದಗಳನ್ನು ಆಯುವಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಟಂಕಿಸುವಲ್ಲಿ, ಯುಕ್ತವಾದ ಶೈಲಿಯನ್ನು ರೂಪಿಸುವಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ನಿರೂಪಿಸುವಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದರು. ಸ್ವತಂತ್ರ ರಚನೆ ಹಾಗೂ ಭಾಷಾಂತರ ಕೃತಿ ಎರಡರಲ್ಲೂ ಉದ್ದಾಮ ವಿಜ್ಞಾನ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ವಿಜ್ಞಾನವಾಙ್ಮಯ ಹೇಗಿರಬೇಕು ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಶಿಷ್ಟ ನಿದರ್ಶನಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿದರು. ಜನಪ್ರಿಯ ವಿಜ್ಞಾನ ವಿಷಯಗಳ ಮೇಲೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಭಾಷಣ ಮಾಡಿ ಜನತೆಯಲ್ಲಿ ವಿಜ್ಞಾನ ಪ್ರಸಾರಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ನೆರವಾದರು. ಕನ್ನಡವನ್ನು ವಿಜ್ಞಾನ ಮಾಧ್ಯಮವಾಗಿ ಪಳಗಿಸುವಲ್ಲಿ ಇವರು ನೀಡಿದ ದಿಗ್ದರ್ಶನ ನಿಜಕ್ಕೂ ಅದ್ವಿತೀಯವಾದುದು.

ಇವರು ಬರೆದು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಜನಪ್ರಿಯ ವಿಜ್ಞಾನ ಗ್ರಂಥಗಳ ಪೈಕಿ ಜಗತ್ತುಗಳ ಹುಟ್ಟು, ಸಾವು (1952). ಶಕ್ತಿ (1950), ನಕ್ಷತ್ರ ದರ್ಶನ (1954) ಇವನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬೇಕು. ಇವರು ಅನುವಾದ ಮಾಡಿರುವ ಗ್ರಂಥಗಳ ಪೈಕಿ ರಿಖ್ಟ್ ಮೆಯರ್ ಮತ್ತು ಕೆನಾರ್ಡ್‌ರಂತ ಇಂಟ್ರಡಕ್ಷನ್ ಟು ಮೋಡರ್ನ್ ಫಿಸಿಕ್ಸ್ (ಆಧುನಿಕ ಭೌತವಿಜ್ಞಾನ ಪರಿಚಯ). ರಿಚೀ ಕಾಲ್ಡರ್ ರಚಿತ ಸೈನ್ಸ್ ಮೇಕ್ಸ್ ಸೆನ್ಸ್ (ವಿಜ್ಞಾನ ಬುದ್ಧಿಗಮ್ಯ) ಸೇರಿವೆ. ಇವರ ಒಟ್ಟು ಪ್ರಕಟಿತ ಗ್ರಂಥಗಳು ಹತ್ತು. ಪ್ರಕಟಿತ ಲೇಖನಗಳು ಮೂವತ್ತೈದು. ಇವರು ಸ್ವಂತವಾಗಿ ಹಾಗೂ ಇತರರೊಡನೆ ಸೇರಿ ಬರೆದ ಸಂಶೋಧನ ಪ್ರಬಂಧಗಳು ಹನ್ನೊಂದು. ಇವು ಭೌತವಿಜ್ಞಾನದ ವಿವಿಧ ಪ್ರಕಾರಗಳ ಮೇಲೆ ಇಂಗ್ಲಿಷಿನಲ್ಲಿ ಬರೆದಂಥವು.

ಸಂಶೋಧನ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಅಪಾರಾಸಕ್ತಿ ಇತ್ತು. ರೇಡಿಯೊ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, ನಿಸ್ತಂತುಶಾಸ್ತ್ರ, ಜೀವಭೌತವಿಜ್ಞಾನದ ಕೆಲವು ಶಾಖೆಗಳು ಈ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಉತ್ತಮ ಸಂಶೋಧಕರ ಒಂದು ಸಂಕುಲವನ್ನೇ ಕಟ್ಟಿ ಬೆಳೆಸಿದ್ದಾರೆ. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಇವರು ಪ್ರೀತಿಯ ಆರ್.ಎಲ್.ಎನ್. ಎಂದೇ ಪರಿಚಿತರು.

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಿರಿಯೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಇವರು ಪ್ರೌಢಶಾಲಾ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ತುಮಕೂರಿನಲ್ಲಿ ಪಡೆದು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಿಂದ ಬಿ.ಎಸ್‌ಸಿ. ಪದವಿ ಗಳಿಸಿದರು (1923). ಮೂರು ವರ್ಷಕಾಲ ಶಾಲಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಅಂದಿನ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ದುಡಿದರು. ಭೌತವಿಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಉನ್ನತಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಅಲಹಾಬಾದಿಗೆ ತೆರಳಿ ವಿಖ್ಯಾತ ವಿಜ್ಞಾನಿ ಮೇಘನಾದ ಸಹಾ ಅವರ ಶಿಷ್ಯತ್ವದಲ್ಲಿ ಎಂ.ಎಸ್‌ಸಿ. ಪದವೀಧರರಾದರು (1927). ಮುಂದಿನ ಸುಮಾರು ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಪ್ರೌಢಶಾಲಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ದುಡಿದು 1929ರಲ್ಲಿ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನ ಭೌತವಿಜ್ಞಾನ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡು 1958ರಲ್ಲಿ ಆ ಹುದ್ದೆಯಿಂದ ನಿವೃತ್ತರಾಗುವ ತನಕವೂ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದು ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜ್ ಭೌತವಿಜ್ಞಾನ ವಿಭಾಗವೆಂದರೆ ಆರ್.ಎಲ್.ಎನ್ ಎನ್ನುವಷ್ಟರ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಕೀರ್ತಿಭಾಜನರಾದರು. ಅದರೆ ಇವರ ವಿದ್ವತ್ತು, ಸೇವೆ, ಬೋಧನ ಹಾಗೂ ಸಂಶೋಧನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಮುಂತಾದ ಗುಣಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾದ ಬಡ್ತಿ ಉತ್ಕರ್ಷಗಳು ವೃತ್ತಿಜೀವನದಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ದೊರೆಯಲಿಲ್ಲ.

ಇವರು ನಿವೃತ್ತಿಯ ಅನಂತರ ಅನೇಕ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಆಗತಾನೇ ರೂಪುಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವಕೋಶದ ವಿಜ್ಞಾನ ಸಂಪಾದಕ, ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ಔದ್ಯಮಿಕ ಮತ್ತು ತಾಂತ್ರಿಕ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಸಲಹೆಗಾರ, ಬೆಂಗಳೂರಿನ ನ್ಯಾಶನಲ್ ಹಾಗೂ ಆಚಾರ್ಯ ಪಾಠಶಾಲಾ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಭೌತವಿಜ್ಞಾನ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್–ಕನ್ನಡ ನಿಘಂಟಿನ ಪರಿಷ್ಕರಣ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ದುಡಿದರು.

ಎಂ.ಎಸ್‌ಸಿ. ಅಧ್ಯಯನದ ವೇಳೆ ಇವರು ನಿಸ್ತಂತುಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದಿದ್ದರು. ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಇವರು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಪಾಂಡಿತ್ಯಪೂರ್ಣವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿ ಕುತೂಹಲ ಮೊಳೆಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ವೃತ್ತಿಶಿಕ್ಷಣಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಹದಿನೈದು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ (1945– 60) ಇವರು ರೇಡಿಯೊ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಪಾಠಮಾಡಿದರು. 1954ರಲ್ಲಿ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಮಾನಸಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಸಂಸ್ಥೆ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು. ಆಗ ಇವರು ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಜೀವ ಭೌತವಿಜ್ಞಾನ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬೋಧಕರಾಗಿಯೂ ಎಲೆಕ್ಟ್ರೊಎನ್ಸೆಫಲೊಗ್ರಾಫ್ ಯಂತ್ರದ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಕರಾಗಿಯೂ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು.

ಇವರದು ಅನನುಕರಣೀಯ ಜೀವನ. ತೀಕ್ಷ್ಣಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿ, ಆಳವಾದ ಪಾಂಡಿತ್ಯ, ಸಿದ್ಧಲೇಖನ, ಕಲೆ, ಉತ್ತಮ ಕಲಾಭಿಜ್ಞತೆ, ವೈಯಕ್ತಿಕ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಚಾರಿತ್ರ್ಯ, ಪ್ರಾಮಾಣಿಕತೆ, ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಸ್ನೇಹಪರತೆ ಇವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಣುವುದು ದುರ್ಲಭ. ನರಸಿಂಹಯ್ಯನವರು ಅಂಥ ವ್ಯಕ್ತಿ ಆಗಿದ್ದರು.

*

ನರಸಿಂಹಯ್ಯ, ಎಚ್.: 1920–2005. ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಶಿಕ್ಷಣ ತಜ್ಞ, ವಿಚಾರವಾದಿ, ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟಗಾರ ಮತ್ತು ಅಪ್ಪಟ ಗಾಂಧೀವಾದಿ. ಡಾ.ಎಚ್.ಎನ್. ಎಂದೇ ಚಿರಪರಿಚಿತರು. ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆ ಗೌರೀಬಿದನೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೊಸೂರು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 1920 ಜೂನ್ 6 ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಹನುಮಂತಪ್ಪ, ತಾಯಿ ವೆಂಕಟಮ್ಮ.

ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಮತ್ತು ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಹೊಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಮುಗಿಸಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲಾ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಹೈಸ್ಕೂಲ್ ಸೇರಿದರು (1935). 1942ರ ಕ್ವಿಟ್ ಇಂಡಿಯಾ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಬೆಂಗಳೂರು, ಮೈಸೂರು ಮತ್ತು ಪುಣೆಯ ಯರವಾಡ ಜೈಲಿನಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಸುಮಾರು 9 ತಿಂಗಳ ಕಾರಾಗೃಹವಾಸ ಅನುಭವಿಸಿದರು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮುಂದುವರಿಸಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅನಂತರ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮುಂದುವರಿಸಿ ಭೌತಶಾಸ್ತ್ರದ ಬಿ.ಎಸ್ಸಿ ಆನರ್ಸ್ ಮತ್ತು ಎಂ.ಎಸ್ಸಿ. ಪದವಿಗಳನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಿಂದ ಪಡೆದರು. 1946ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಬಸವನಗುಡಿ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಭೌತಶಾಸ್ತ್ರ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಸೇರಿ, ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಅದೇ ಕಾಲೇಜಿನ ಪ್ರಿನ್ಸಿಪಾಲರಾಗಿದ್ದರು. ಅಮೆರಿಕದ ಓಹಿಯೊ ಸ್ವೇಟ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ನ್ಯೂಕ್ಲಿಯರ್ ಫಿಸಿಕ್ಸ್‌ನಲ್ಲಿ ಡಾಕ್ಟೊರೇಟ್ ಪದವಿ ಗಳಿಸಿದ (1957–60) ಇವರು ಸದರನ್ ಇಲಿನಾಯ್ಸ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವರ್ಷಕಾಲ (1967–68) ಸಂದರ್ಶಕ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದರು. ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ

ಉಪಕುಲಪತಿಗಳಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಪುರೋಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಶ್ರಮಿಸಿದರು (1972–77). 1975 ರಿಂದ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಎಜುಕೇಷನ್ ಸೊಸೈಟಿ ಆಫ್ ಕರ್ನಾಟಕದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ತಮ್ಮ ಜೀವನದ ಬಹುಭಾಗವನ್ನು ಶಿಕ್ಷಣ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಮೀಸಲಿಟ್ಟ ಇವರು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆಗೆ ಕಾರಣರಾದರು. ಗೌರೀಬಿದನೂರು ಮತ್ತು ಬಾಗೇಪಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಕಾಲೇಜುಗಳು, ಹೊಸೂರು, ಯಲ್ದೂರು, ಮುಡಿಯನೂರು, ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯಪುರಗಳಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಹೈಸ್ಕೂಲುಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆಯಿಂದಾಗಿ ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶಗಳ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಗುಣಾತ್ಮಕ ಶಿಕ್ಷಣ ದೊರಕುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು.

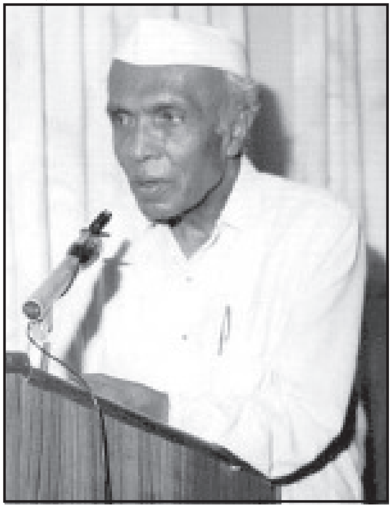

ಇವರಿಗೆ ವಿಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಅಚಲವಾದ ನಂಬಿಕೆ. ಶೂನ್ಯದಿಂದ ಏನನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ: ಮೌಢ್ಯದ ವಿರುದ್ಧ ಸತತ ಹೋರಾಟ ಅಗತ್ಯ. ಜನರ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ಬಂಡವಾಳವನ್ನಾಗಿಸಿಕೊಂಡು ಶೋಷಣೆ ಮಾಡುವವರ ವಿರುದ್ಧ ಹೋರಾಟ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ ಅಂಥವರ ಪೊಳ್ಳುತನವನ್ನು ಬಯಲಿಗೆಳೆಯಬೇಕು ಹಾಗೂ ಅವರ ಹಿಡಿತದಿಂದ ಮುಗ್ಧ ಜನತೆಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಬೇಕೆಂದು ಇವರ ನಿಲವು. ಬೆಂಗಳೂರು ಸೈನ್ಸ್ ಫೋರಂ ಎಂಬುದು ವಿಜ್ಞಾನದ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸಲೆಂದು ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡ ಇವರ ಮತ್ತೊಂದು ಸಂಸ್ಥೆ. ಎಚ್.ಎನ್. ಇದರ ಸಂಸ್ಥಾಪಕ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು (1962). ಬುದ್ಧ, ಐನ್‌ಸ್ಟೈನ್, ಸ್ವಾಮಿ ವಿವೇಕಾನಂದ, ಮಹಾತ್ಮಾಗಾಂಧೀ, ನೆಹರು ಇವರ ತತ್ತ್ವಗಳಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಕೆಲಕಾಲ ಕನ್ನಡ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಪ್ರಾಧಿಕಾರದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು (1995). ಸಂಗೀತ, ನಾಟಕ, ನೃತ್ಯ ಮುಂತಾದ ಲಲಿತಕಲೆಗಳನ್ನು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸುವ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಲಲಿತಕಲಾಪರಿಷತ್ತನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರಲ್ಲದೆ (1962) ಅದರ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿಯೂ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು.

ತೆರೆದಮನ ಮತ್ತು ಹೋರಾಟದ ಹಾದಿಯಲ್ಲಿ ಇವು ಇವರ ಪ್ರಮುಖ ಬರೆಹಗಳು. ಇವಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ವಿಚಾರಪೂರಿತ ಹಾಗೂ ಹಾಸ್ಯಭರಿತ ಬಿಡಿಲೇಖನಗಳು ಕನ್ನಡ ಹಾಗೂ ಇಂಗ್ಲಿಷಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿವೆ. ‘ತೆರೆದಮನ’ ವಿಚಾರ, ನೆನಪುಗಳ ಹಾಗೂ ಲಲಿತ ಪ್ರಬಂಧಗಳ ಸಂಕಲನವಾಗಿದ್ದು ಕನ್ನಡ ವಿಚಾರ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಗಮನಾರ್ಹ ಕೊಡುಗೆಯಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ವಿಚಾರವಾದಿಗಳ ಬೈಬಲ್ ಎಂದೂ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ‘ಹೋರಾಟದ ಹಾದಿಯಲ್ಲಿ’ ಇವರ ಆತ್ಮಕಥೆ.

ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಧಾನ ಪರಿಷತ್ತಿನ ನಾಮಕರಣ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು (1980–86). ಇವರಿಗೆ ಹಲವು ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಗೌರವಗಳು ಸಂದಿವೆ. ಪದ್ಮಭೂಷಣ (1984), ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1968), ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ತಾಮ್ರಪತ್ರ (1973), ಗುಲ್ಬರ್ಗ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಗೌರವ ಡಾಕ್ಟೊರೇಟ್ (1988), ದೇವರಾಜ್ ಅರಸು ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1994), ಅಮೆರಿಕದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಪ್ರಕೃತ್ಯತೀತ ಘಟನೆಗಳ ಸಮಿತಿಯ ಫೆಲೋ (ಕಮಿಟಿ ಫಾರ್ ದಿ ಸೈಂಟಿಫಿಕ್ ಇನ್ವೆಸ್ಟಿಗೇಶನ್ ಕ್ಲೈಮ್ಸ್ ಆಫ್ ದಿ ಪಾರಾನಾರ್ಮಲ್) ಇವು ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಇವರು 2005 ಜನವರಿ 31ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. **(ಎಸ್.ಎನ್.ಜಿ.)**

ನರಸಿಂಹಯ್ಯ, ಎನ್.: 1925– . ಕನ್ನಡದ ಪತ್ತೇದಾರಿ ಕಾದಂಬರಿಗಳ ಜನಪ್ರಿಯ ಲೇಖಕ. 1925 ಸೆಪ್ಟಂಬರ್ 18 ರಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಜಿ.ನಂಜಪ್ಪ, ತಾಯಿ ಎಲ್ಲಮ್ಮ. ಇವರ ಮನೆತನ ಮೂಲತಃ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ. ಇವರ ತಂದೆ ಲೇಖನಸಾಮಗ್ರಿ ಅಂಗಡಿ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರು. ನರಸಿಂಹಯ್ಯನವರು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಇಯತ್ತೆಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ತಂದೆ ತೀರಿಕೊಂಡರು. ಇವರು ಚಿಕ್ಕಪ್ಪನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದರು. ಇವರು ಸುಲ್ತಾನ ಪೇಟೆಯ ಮಿಡ್ಲ್‌ಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ ಓದುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪನೂ ತೀರಿಕೊಂಡರು. ಬೇರೆ ದಾರಿಯಿಲ್ಲದೆ ತಾಯಿಯ ತೌರುಮನೆಯಾದ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರಿಗೆ ಹೋಗಬೇಕಾಯಿತು. ಬಡತನದಿಂದಾಗಿ ಇವರು ದರ್ಜಿಯ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಸೇರಿಕೊಂಡರು. ಅದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಇಂಡಸ್ಟ್ರೀಯಲ್ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಓದಿದರು. ತಾಯಿಯ ಜೊತೆಗೆ ಇವರೂ ಕೂಲಿ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಮುಂದೆ ಇವರು ಹಲವಾರು ಖಾಸಗಿ ಸಾರಿಗೆ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೋಟರ್ ಒರಸುವುದು ಮುಂತಾದ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿ, ಪ್ರಥಮ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯ ತರಬೇತಿ ಪಡೆದು ಬಸ್ ನಿರ್ವಾಹಕರಾದರು.

ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಹಾವೇರಿಯ ನಾಗರತ್ನಮ್ಮ ಅವರೊಂದಿಗೆ ಇವರ ಮದುವೆಯಾದ ಅನಂತರ (1947). 1948ರ ಡಿಸೆಂಬರ್‌ನಲ್ಲಿ ಸಂಸಾರ ಸಮೇತ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದರು. ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಓದುವ ಹವ್ಯಾಸ ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಇವರು ಟಿ. ನಾರಾಯಣ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್ ಎಂಬ ಹಿತೈಷಿಗಳನ್ನು ಕಂಡು ಪುಸ್ತಕ ಬರೆಯುವ ಆಸೆ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದರು. ನರಸಿಂಹಯ್ಯನವರ ತಂದೆಯೂ ಗ್ರಂಥ ರಚಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಅವರ ಕೆಲವು ಗ್ರಂಥಗಳು ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ನರಸಿಂಹಯ್ಯನವರ ಅಜ್ಜ ಆಶುಕವಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ನರಸಿಂಹಯ್ಯನವರು ಮೊದಲಿಗೆ ಯಾವ ಪ್ರತಿಫಲವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಒಂಬತ್ತು ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಬರೆದುಕೊಟ್ಟರು. ಇವು ನರಸಿಂಹಯ್ಯನವರಿಗೆ ಜನಪ್ರಿಯತೆ ದೊರಕಿಸಿಕೊಟ್ಟವು.

1952 ರಲ್ಲಿ ಬರೆಯಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ ನರಸಿಂಹಯ್ಯನವರು 1981 ರವರೆಗೆ 520 ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಅದರಲ್ಲಿ ಪತ್ತೇದಾರಿ ಕಾದಂಬರಿಗಳು 450. ಇವಲ್ಲದೆ ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಾದಂಬರಿಗಳು, ಹರಟೆಗಳು, ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕಾದಂಬರಿಗಳೂ ಇವೆ. ಇವರು ಬರೆದ ಭಯಂಕರ ಭೈರಾಗಿ ಎಂಬ ಕೃತಿ ಎಂಟು ಮುದ್ರಣಗಳನ್ನು ಕಂಡಿದೆ. ಅದರ 35,000 ಪ್ರತಿಗಳು ಮಾರಾಟವಾಗಿವೆ. ಇವರ ಪತ್ತೇದಾರರು ಮೂವರು: ಪುರುಷೋತ್ತಮ, ಮಧುಸೂದನ ಮತ್ತು ಅರಿಂಜಯ. ನರಸಿಂಹಯ್ಯನವರ ಎಲ್ಲ ಪತ್ತೇದಾರಿ ಕಾದಂಬರಿಗಳಲ್ಲಿ ಇವರೇ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಅಪರಾಧ ಪತ್ತೆ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ತೊಡಗುತ್ತಾರೆ.

ಚೋರ ಚಕ್ರವರ್ತಿ, ಪಂಚರಂಗಿ ಪದ್ಮಿನಿ, ಪತ್ತೇದಾರನ ಪರಾಜಯ, ಮಾಯಾವಿ ಮಧುಸೂದನ, ಮಾಯವಾದ ಮಹಾರಾಣಿ, ಕಾಳರಾತ್ರಿಯ ಖದೀಮ, ಮೋಜಿನ ಮೋಹನಾಂಗಿ, ಭಯಂಕರ ಭೂತ, ಮಳೆಯಾಳಿ ಮಾಂತ್ರಿಕ, ಮುಂಬಯಿ ದಗಾಕೋರ, ಪಂಜರದ ಪಿಶಾಚಿ, ಮಾಟಗಾತಿಯ ಮಗಳು, ಭಯಂಕರ ಭವಾನಿ, ಮಾಂತ್ರಿಕನ ಕೈಗೊಂಬೆ, ಪಂಜುಳ್ಳಿ ಪಿಶಾಚಿ, ಭಯಂಕರ ಪಿಶಾಚಿ ಮೊದಲಾದ ಇವರ ಅನೇಕ ಪತ್ತೇದಾರಿ ಕಾದಂಬರಿಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿವೆ.

ಇವಲ್ಲದೆ ಗಿಳಿ ಕಚ್ಚಿದ ಹಣ್ಣು, ಅತ್ತೆ ಮನೆಯ ಅಳಿಯ, ಪುರೋಹಿತನ ಮಗಳು, ತುಪ್ಪದ ಬಿಂದಿಗೆ, ಗರತಿಯಾದ ಸೂಳೆ, ಬಂಜೆಯ ಮಗಳು, ಹುಳು ಕೊರೆದ ಹೂ, ವೇದ ಓದಿದ ಕೋಣ, ರಾಜ ಮೆಚ್ಚಿದ ರಂಬೆ ಮುಂತಾದ ಐವತ್ತು ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನೂ ವೀರದಳವಾಯಿ

ಎಂಬ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕಾದಂಬರಿಯನ್ನೂ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಡಿ.ವಿ.ಜಿ. ಯವರ ಮಂಕುತಿಮ್ಮನ ಕಗ್ಗದ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಬರೆದಿರುವ ಚತುಷ್ಪದಿಗಳ ಸಂಗ್ರಹ 'ಬೊಮ್ಮನ ಬುರುಡೆ'. ನರಸಿಂಹಯ್ಯನವರು ಸಾಮಾನ್ಯ ಜ್ಞಾನಾರ್ಜನೆಗೆ ಬೇಕಾದ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನೂ ಹಾಸ್ಯ ಚಟಾಕಿಗಳ ಸಂಗ್ರಹವನ್ನೂ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಆತ್ಮಕಥೆಯ ಹೆಸರು 'ನೋವು ನಲಿವು'.

ಇವರ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅರಿಂಜಯ ಎಂಬ ಕಾದಂಬರಿಗೆ ವೀರೇಂದ್ರ ಹೆಗಡೆ ಚಿನ್ನದ ಪದಕ ದೊರೆತಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1997), ಕರ್ನಾಟಕ ಪತ್ರಿಕಾ ಅಕಾಡೆಮಿ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯ ಮಿತ್ರವೃಂದದ ಸಾಹಿತ್ಯರತ್ನ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಇವರಿಗೆ ಸಂದಿವೆ. ದಾವಣಗೆರೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಪತ್ತೇದಾರಿ ಕಾದಂಬರಿಕಾರ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಲಾಯಿತು (1992). ಅನೇಕ ಸಂಘ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಇವರ ಕನ್ನಡ ಸೇವೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಗೌರವಿಸಿವೆ. **(ಎಸ್.ಎಂ.ಕೆ.)**

ನರಸಿಂಹಯ್ಯ, ಸಿ.ಡಿ.: 1921–2005. ಭಾರತೀಯ ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಲೇಖಕರು. ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಸಾಹಿತ್ಯ ಬೋಧನೆ ಹಾಗೂ ಖಚಿತ ವಿಮರ್ಶಾ ನಿಲುವುಗಳಿಂದ ಭಾರತೀಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ವಲಯದಲ್ಲಿ ಸಿಡಿಎನ್ ಎಂದೇ ಖ್ಯಾತರಾದ ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸಮೀಪದ ರಾಮನಗರದಲ್ಲಿ (ಹಿಂದಿನ ಕ್ಲೋಸ್‌ಪೇಟೆ) 1921 ಮೇ ತಿಂಗಳಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಮೈಸೂರು ಹಾಗೂ ಕೇಂಬ್ರಿಡ್ಜ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮುಗಿಸಿ ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಿನ್ಸ್‌ಟನ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ರಾಕ್‌ಫೆಲ್ಲರ್ ಶಿಷ್ಯವೇತನ ಪಡೆದುಕೊಂಡರು. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದಲ್ಲಿ ಸ್ನಾತಕ ಹಾಗೂ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರೂ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರೂ ಆಗಿ 1950–79 ರವರೆಗೆ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. 1957–62 ರವರೆಗೂ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಂಶುಪಾಲ ರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ನಿವೃತ್ತಿಯಾದ ಬಳಿಕ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಸಾಹಿತ್ಯ ಹಾಗೂ ಸಂಸ್ಕೃತಿ, ಕಲೆಯ ಅಧ್ಯಯನ ಕೇಂದ್ರ ಸಂಸ್ಥೆಯಾದ ತಾವೇ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕದ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿದ್ದರು.

ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಸಿಡಿಎನ್ ಅವರ ಕೊಡುಗೆ ಅಪಾರ. ಜೊತೆಗೇ ಇವರ ಪ್ರಭಾವಯುತ ಸಾಹಿತ್ಯ ಗರಡಿಯಲ್ಲಿ ಪಳಗಿದ ಅನೇಕ ಸಾಹಿತಿಗಳು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ 'ನವ್ಯ' ಕ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ತಂದವರೆಂದರೆ ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯಾಗಲಾರದು. ಎ.ಕೆ. ರಾಮಾನುಜನ್, ಯು.ಆರ್. ಅನಂತಮೂರ್ತಿ, ಪಿ. ಲಂಕೇಶ್ ಮೊದಲಾದವರು ಸಿಡಿಎನ್ ಅವರ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ಒಳಗಾದವರೇ. ಸಿಡಿಎನ್ ಅವರು ತಮ್ಮ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ವಿಕಾಸ ಹೊಂದಲು ಪುಟವಿಟ್ಟದ್ದು ಕೇಂಬ್ರಿಡ್ಜ್‌ನಲ್ಲಿ ಹೆಸರಾಂತ ವಿಮರ್ಶಕ ಎಫ್.ಆರ್. ಲಿವಿಸ್‌ನ ಕೈಕೆಳಗಿನ ಶಿಷ್ಯವೃತ್ತಿ, "ಸಾಹಿತ್ಯವೆಂದರೆ ಜೀವನದ ಬಿಂಬಮಾತ್ರವಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ಅದು ಜೀವನವೇ. ಸಾಹಿತ್ಯದ ಏಕೈಕ ಮಾನದಂಡವೆಂದರೆ ಜೀವನವೇ– ಹಾಗಾಗಿ ಕಠೋರವೆನಿಸಿದರೂ ವಸ್ತುನಿಷ್ಠ ಹಾಗೂ ಸತ್ಯನಿಷ್ಠ ಮಾನದಂಡಗಳನ್ನು ವೃತ್ತಿ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಅಳವಡಿಸುತ್ತ ಸಾಗಬೇಕು. ಮಾನವ, ಶಾಶ್ವತ ಮೌಲ್ಯಗಳು ಸಾರ್ವಕಾಲಿಕವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಅವನ್ನು ಅರ್ಥೈಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಅಳವಡಿಸುವುದು ನಮ್ಮ ಜವಾಬ್ದಾರಿ" ಇವು ಲಿವಿಸ್‌ನ ನಿಲುವು. ಅವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಜೀರ್ಣಿಸಿಕೊಂಡು ಸಿಡಿಎನ್ ಅದೇ ರೀತಿ ಜೀವನ ನಡೆಸಿದವರು. ಸಂದೇಹ, ಪೂರ್ವಗ್ರಹ ಪೀಡಿತ ಓದುಗನನ್ನು ಕೂಡ ಕೃತಿಯನ್ನು ಕೂಲಂಕಷವಾಗಿ ನೋಡುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಕರ್ತವ್ಯ ವಿಮರ್ಶಕನದ್ದು. ಇದು ಸಿಡಿಎನ್ ಅವರ ನಿಲುವು.

ಅಮೆರಿಕದ ಹಾಗೂ ಕಾಮನ್‌ವೆಲ್ತ್ ಸಾಹಿತ್ಯದಂತಹ, ಹೆಚ್ಚು ಮರೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಉಳಿದುಬಿಟ್ಟಂತಹ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳತ್ತ ಸಿಡಿಎನ್ ಗಮನ ಹರಿಸಿ ಭಾರತದ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಗಮನ ಸೆಳೆಯುವಲ್ಲಿ ಸಫಲರಾದರೂ ಅವರ ಬಹುಪಾಲು ಕಾರ್ಯಕ್ಷೇತ್ರ ಭಾರತದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಮೇಲೆಯೇ. ಈ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಇವರ ಮೇರು ಕೃತಿ 'ದಿ ಸ್ವಾನ್ ಅಂಡ್ ದಿ ಈಗಲ್' (1969). ಗರುಡದಂತಹ ದೂರದೃಷ್ಟಿ ಹಾಗೂ ಹಂಸದಂತಹ ಕ್ಷೀರನ್ಯಾಯದಂತಿರಬೇಕು. ವಿಮರ್ಶೆಯೆಂಬುದು ಸಿಡಿಎನ್ ಅವರ ಕೃತಿಯ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯಲ್ಲೇ ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲೂ ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ಕೃತಿಯಲ್ಲೂ ಸಿಡಿಎನ್ ಅವರಿಗೆ ಪಂಡಿತ್ ನೆಹರೂರವರ ಬರವಣಿಗೆಯ ಮೇಲಿನ ಅಭಿಮಾನ ಅಪಾರ. ಇದೇ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಭಾರತೀಯ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಕಾದಂಬರಿಲೋಕದ ದಿಗ್ಗಜರಾದ ರಾಜಾರಾವ್, ಮುಲ್ಕ್‌ರಾಜ್ ಆನಂದ್ ಹಾಗೂ ಆರ್.ಕೆ. ನಾರಾಯಣ್‌ರವರ ವೈಯಕ್ತಿಕ ಸಾಧನೆಗಳತ್ತ ಲೇಖನಿ ಹರಿಸಿ, ಅವರ ಮೌಲ್ಯಮಾಪನ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾದರು.

ರಾಜಾರಾವ್ ಅವರ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಮೇಲೆ ಬೆಳಕು ಚೆಲ್ಲುವಲ್ಲಿ ಸಿಡಿಎನ್ ಅವರ ಕೃಷಿ ಅಪರೂಪವಾದದ್ದು. ರಾಜಾರಾವ್‌ರ ಮೊದಲ ಕಾದಂಬರಿ ಕಾಂತಪುರದಿಂದ ಹಿಡಿದು ದಿ ಸರ್‌ಪೆಂಟ್ ಅಂಡ್ ದಿ ರೋಪ್, ದಿ ಕ್ಯಾಟ್ ಅಂಡ್ ಷೇಕ್ಸ್‌ಪಿಯರ್ ಅಂತಹ ಅತ್ಯಂತ ಕ್ಲಿಷ್ಟವಾದ ತಾತ್ತ್ವಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯುಳ್ಳ ಕಾದಂಬರಿಯನ್ನೂ ಸಿಡಿಎನ್ ಎಳೆಎಳೆಯಾಗಿ ಬಿಡಿಸಿ ಬೆಳಕು ಚೆಲ್ಲುತ್ತಾರೆ. ಸುಲಭದಲ್ಲಿ ಓದುಗನ ಕೈಗೆ ಸಿಗದ ಈ ಕಾದಂಬರಿಗಳ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ಓದುಗನಿಗೆ ತೋರುತ್ತಲೇ ಮೂಲ ಕೃತಿಯನ್ನು ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಓದಲು ಪ್ರಚೋದಿಸುತ್ತಾರೆ.

ರಾಷ್ಟ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಕಲ್ಪನೆ ಸಿಡಿಎನ್‌ರವರಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದದ್ದು. ಈ ಪರಿಕಲ್ಪನೆ ಹೇಗೆ ಭಾರತದ ವಿವಿಧ ಭಾಷಾ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೇರ್ಪಡಿಸಲಾಗದಂತೆ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿ ಹೋಗಿರುವುದನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸುತ್ತ ಈ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಮೂಲ ನೆಲೆ ಎಂದು ಇವರು ಗುರುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಭಾರತೀಯ ಸಂವೇದನೆಯೇ ಭಾರತೀಯ ಸಾಹಿತ್ಯದ ವಿಶಿಷ್ಟತೆ ಎಂದವರು ಗುರುತಿಸುತ್ತಾ ಅಖಂಡ ಭಾರತೀಯ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಜೀವಂತವಾಗಿ ಉಳಿಸಿರುವುದು ಇದೇ ಎಂದು ನುಡಿಯುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಎದೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ ಒಣ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವಷ್ಟೇ ಆಗಿ ಅನುಕರಣೆ ಅಷ್ಟೇ ಆಗಿದೆ ಎಂದು ವಿಷಾದಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಸಿಡಿಎನ್ ಅವರ ಜೀವನ, ಸಾಹಿತ್ಯ ದೃಷ್ಟಿಯ ಮೇಲೆ ಇವರ ಗುರುಗಳಾದ ಲಿವಿಸ್‌ರ ಛಾಪು ಗಾಢವಾಗಿ ಮೂಡಿದೆ. ಅಂದಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಸಿಡಿಎನ್ ಲೀವಿಸ್‌ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸಾರಾಸಗಟಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಅದನ್ನು ಭಾರತೀಯ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಮೇಲೆ ಹೇರಿದವರಲ್ಲ. ನಿರ್ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ನಿಲುವುಗಳನ್ನು ಅದು ಬೇರೂರಿರುವ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಹಾಗೂ ತಾತ್ತ್ವಿಕ ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೂಲಂಕಷವಾಗಿ ಪರಿಶೀಲಿಸುತ್ತ ಸಾಗಿ ಹೇಗೆ ಅದು ಓದುಗನ ಸೂಕ್ಷ್ಮತೆಗೆ, ಸಂವೇದನೆಗೆ ಕಾರಣೀಭೂತವಾಗುತ್ತದೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿ ಹೇಳುವ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ. ಅದು ಈ ಆದರ್ಶಗಳನ್ನು ಬರೆದರೆ ಸಾಲದು, ಜೀವನದಲ್ಲೂ ಅಳವಡಿಸಬೇಕು ಎಂಬುದನ್ನು ಸಿಡಿಎನ್ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಸಿಡಿಎನ್ ನೆಚ್ಚಿನ ಶಿಷ್ಯರೂ ಸಹೋದ್ಯೋಗಿಯೂ ಆಗಿದ್ದ ಬೆಳ್ಳಿಯಪ್ಪ ತಮ್ಮ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ

ಬರೆಯುತ್ತಾರೆ. "ಅವರ ವಿಮರ್ಶೆಯ ಬೇರುಗಳು ಇರುವುದು ಅವರ ಭಾರತೀಯತೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಅದನ್ನು ಪೋಷಿಸುವದು ಅದೇ". ಹಲವು ಬಾರಿ ಸಿಡಿಎನ್‌ರವರ ಬರೆವಣಿಗೆ, ಮಾತುಗಳು ಲಘುಗ್ರಂಥ ಲೇಖಕನೋ ಪಾದಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ ಎಂದೆನಿಸಬಹುದೇನೋ (ಪಾಂಪ್ಲೆಟೀರ್). ಈ ರೀತಿಯ ಚಿಂತಕನಲ್ಲಿ ಆದಿಪರಿಶೋಧಕನ (ಪಯನೀರ್) ಉತ್ಸಾಹ, ಚೈತನ್ಯಗಳು ಕಾಣಸಿಗುವುದಾದರೆ ಆ ಹಣೆಪಟ್ಟಿಯನ್ನು ಸಿಡಿಎನ್ ಎದೆಗುಂದದೆ ಧರಿಸಬಲ್ಲರು. ಇತರ ವಿಮರ್ಶಕರು ಹೆಜ್ಜೆ ಇಡಲೂ ಹಿಂದೆಗೆಯುತ್ತಿದ್ದಂತಹ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ದಿಟ್ಟ ಹೆಜ್ಜೆಯನ್ನಿಟ್ಟು ಅರಬಿಂದೋರಂತಹ ಚಿಂತಕರನ್ನೂ ಭಾರತೀಯ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನೂ ಮನೆಮಾತಾಗಿ ಮಾಡಿದ ಸಿಡಿಎನ್‌ರವರ ಸಾಧನೆ ಅವಿಸ್ಮರಣೀಯ.

ಸಿಡಿಎನ್ ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕವನ್ನು 1979 ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಅದರ ಉದ್ದೇಶಗಳಿವು: ನಮ್ಮ ಸಂಪ್ರದಾಯದೊಡನೆ ನೇರ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡೇ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿಮರ್ಶೆಯಲ್ಲಿನ ಒಳಿತಾದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಸಮಿಶ್ರಗೊಳಿಸುವುದು ಹಾಗೂ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಗೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆಯ ಚೇತನವನ್ನು ಪರಿಷ್ಕರಿಸುವದು.

ಸಿಡಿಎನ್ ಪ್ರಪಂಚದ ಎಂಟಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಉಪನ್ಯಾಸ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ದತ್ತಿ ಉಪನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಹದಿನಾಲ್ಕಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ರಾಕ್‌ಫೆಲ್ಲರ್ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿವೇತನವನ್ನೂ ಫುಲ್‌ಬ್ರೈಟ್ ನೆನಪಿನ ಉಪನ್ಯಾಸವನ್ನೂ ನೀಡಿದ ಹಿರಿಮೆ ಇವರದ್ದು. ಹತ್ತಕ್ಕೂ ಮಿಗಿಲಾಗಿ ಗ್ರಂಥ ರಚಿಸಿ, ಹನ್ನೆರಡಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. 1974 –77 ರವರೆಗೂ ಇವರು ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಕಾಮನ್‌ವೆಲ್ತ್ ಸಾಹಿತ್ಯ ಹಾಗೂ ಭಾಷಾ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾಗಿದ್ದರು. ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ಇವರಿಗೆ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಕೊಟ್ಟು ಗೌರವಿಸಿದೆ (1987); ಪ್ರಕಾಶಕರ ಸಂಸ್ಥೆ 1989ರಲ್ಲಿ ಗೌರವ ಸಲ್ಲಿಸಿದೆ. ಇವರು ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಅಧ್ಯಾಪಕರ ಸಂಘದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು (1989). ಇವರಿಗೆ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಪದ್ಮಭೂಷಣ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ (1990). ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಗೌರವ ಡಿ.ಲಿಟ್ ಪದವಿಯನ್ನೂ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ ಇವರು 2005ರಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು.

(ಕೆ.ಸಿಎಚ್‌ಎ.)

ನರಸಿಂಹರಾಜಪುರ: ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಅದರ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಕೊಪ್ಪ, ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಮತ್ತು ತರೀಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು, ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಇವೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗ ಕಿರಿದಾಗುತ್ತ ಹೋಗಿ ಕೊಪ್ಪ ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಚಾಚಿಕೊಂಡಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 805 ಚ.ಕಿಮೀ. ಬಾಳೆಹೊನ್ನೂರು ಮತ್ತು ನರಸಿಂಹರಾಜಪುರ ಹೋಬಳಿಗಳು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 59 ಗ್ರಾಮಗಳು ಇವೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 65,639.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶ. ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟ ಶ್ರೇಣಿಗೆ ಸೇರಿದ ಅರಣ್ಯಭರಿತ ಬೆಟ್ಟಗಳು, ಮಧ್ಯೆ ಮಧ್ಯೆ ಕಣಿವೆಗಳು, ಅನೇಕ ನದಿಝುರಿಗಳು, ಇಲ್ಲಿನ ಸಾಮಾನ್ಯ ದೃಶ್ಯ. ತುಂಗಾನದಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಭದ್ರಾನದಿ ಬಾಳೆಹೊನ್ನೂರಿನ ಹತ್ತಿರ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಮೊದಲು ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ನರಸಿಂಹರಾಜಪುರದವರೆಗೆ ಪ್ರವಹಿಸಿ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಭದ್ರಾ ಜಲಾಶಯದ ಹಿನ್ನೀರು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹರಡುತ್ತದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಮಳೆ ಹೆಚ್ಚು. ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಸು. 1703 ಮಿಮೀ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಿತ ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿದಂತೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶವಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಬಿದಿರು ಅಳಲೆ ಸೀಗೆ ಗೇರು ಮೆಣಸು ತಂಗಡಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಗಿಡಮರಗಳು, ಕಾಡುಕೋಣ ಚಿರತೆ ಪುನುಗುಬೆಕ್ಕು ಕಾಡುಹಂದಿ ಮುಳ್ಳುಹಂದಿ ಜಿಂಕೆ ಕಾಡುಕೋಳಿ ನವಿಲು ಜೀವಂಜೀವ ಕೋಗಿಲೆ ಮೊದಲಾದ ಪಕ್ಷಿಮೃಗಗಳು; ತೊರೆನದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕುಚ್ಚಿನ ಮರಳು, ಬಿಳಿಕೊರವ, ಹಾವುಮೀನು, ಅವಲಮೀನು, ಹೆಮ್ಮೀನು ಇತ್ಯಾದಿ ಮೀನುಗಳೂ ಹಾಗೂ ಮೊಸಳೆಗಳೂ ಕಾಣಬಹುದು.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಲೆನಾಡ ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣಿನ ಮತ್ತು ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗ ಎರೆಮಣ್ಣಿನ ಭೂಮಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಫಲವತ್ತಾದ ಪ್ರದೇಶ. ನದಿ ತೊರೆಗಳ ದಂಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೆದು ಜೇಡಿಮಣ್ಣಿನ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆಗಳು ಬತ್ತ, ರಾಗಿ, ಜೋಳ, ಏಲಕ್ಕಿ, ತೆಂಗು, ಅಡಕೆ ಮತ್ತು ಮೆಣಸು.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಶಾಲೆಗಳೂ ಅಂಚೆ ವಿದ್ಯುತ್ ದೂರವಾಣಿ ಸೌಲಭ್ಯಗಳೂ ವೈದ್ಯಕೀಯ ಕೇಂದ್ರಗಳೂ ಇವೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖಾಂತರ ಸುತ್ತಲ ಜಿಲ್ಲೆ ಮತ್ತು ಪಟ್ಟಣಗಳಿಗೆ ಮಾರ್ಗಗಳಿವೆ. ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು, ತರೀಕೆರೆ, ಭದ್ರಾವತಿ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ ಮೊದಲಾದ ಕಡೆಗೆ ಇಲ್ಲಿಂದ ಮಾರ್ಗಸಂಪರ್ಕವಿದೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಸೇರಿದ ಬಾಳೆಹೊನ್ನೂರು **(ನೋಡಿ)** ಭದ್ರಾನದಿಯ ಪಶ್ಚಿಮ ದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಬಾಳೆಹೊನ್ನೂರಿನಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಒಂದು ಮೈಲಿ ದೂರದಲ್ಲಿ ಬಾಳೆಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿರುವ ಲಿಂಗಾಯಿತ ಮಠವು ಪಂಚವೀರಶೈವಾಚಾರ್ಯರಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮರಾದ ರೇಣುಕಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಮಠಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ವೀರಭದ್ರಸ್ವಾಮಿಯ ಗುಡಿ ದ್ರಾವಿಡಶಿಲ್ಪ ಶೈಲಿಯದು. ಬಾಳೆಹೊನ್ನೂರಿಗೆ 8 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಭದ್ರಾನದಿಯ ಬಲದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಖಾಂಡ್ಯ **(ನೋಡಿ)** ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಕಂಡೇಯ ದೇವಾಲಯವಿದೆ.

ನರಸಿಂಹರಾಜಪುರ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರಿನ ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ 84 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 7,464. ಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಪೇಟೆ ಎಂಬ ಎರಡು ಭಾಗಗಳು ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಮಲೆನಾಡಿನ ಪಟ್ಟಣಗಳಂತೆ ಊರಿನ ಮುಖ್ಯ ರಸ್ತೆಯ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಒಂದು ಮೈಲಿ ದೂರ ಮನೆಗಳು ಹಾಗೂ ಅಂಗಡಿಗಳು ರಸ್ತೆಯ ಎರಡು ಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲೂ ಹರಡಿಕೊಂಡಿವೆ. ಊರು ಇತ್ತೀಚಿನ ವ್ಯಾಪಾರಾಭಿವೃದ್ಧಿಯಿಂದ ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಹೊಸ ರೂಪ ತಳೆಯುತ್ತಿದೆ. ಸುತ್ತಲ ಊರುಗಳಿಗೆ ಇದೊಂದು ವ್ಯಾಪಾರಕೇಂದ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ನಗರಸಭಾಡಳಿತವಿದೆ.

ಹಿಂದೆ ಇಲ್ಲಿನ ಶಿವಾಚಾರ ಮಠದಲ್ಲಿ ಎಡೆಹಾಕಿ ಯಾತ್ರಿಕರಿಗೆ ದಿನವಹಿ ಭೋಜನ ಮಾಡಿಸುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಈ ಊರಿಗೆ ಎಡೆಹಳ್ಳಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿತ್ತು. ಇದು 16ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ತರೀಕೆರೆಯ ಪಾಳೆಯಗಾರರಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದು ತರುವಾಯ ಇಕ್ಕೇರಿ ನಾಯಕರಿಗೆ ಸೇರಿತು. ಮೈಸೂರು ಅರಸರ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ 1882 ರವರೆಗೆ ಇದು ಲಕ್ಕವಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಆ ತರುವಾಯ 1897 ರವರೆಗೆ ಕೊಪ್ಪ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಸೇರಿದ ಎಡೆಹಳ್ಳಿ ಸಬ್ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕಸಬೆಯಾಗಿತ್ತು. ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜ ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಸಹೋದರ ಯುವರಾಜ ನರಸಿಂಹರಾಜ ಒಡೆಯರು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಭೇಟಿ ಕೊಟ್ಟ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ಇದಕ್ಕೆ ನರಸಿಂಹರಾಜಪುರ ಎಂದು ಹೆಸರಿಡಲಾಯಿತು. ಇಲ್ಲಿನ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಮಠವೂ ಪ್ರಾಚೀನ ಪರಂಪರೆ ಹೊಂದಿದೆ.

ಊರಿನ ರಸ್ತೆಯ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಸಿಂಗನಗದ್ದೆಯ ಬಳಿ ಮೂರು ಜೈನ ಬಸದಿಗಳು ಹಾಗೂ ಒಂದು ಜೈನಮಠ ಇವೆ. ಚಂದ್ರನಾಥ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿ 2 1/2' ಎತ್ತರದ ಆಸೀನ ಚಂದ್ರನಾಥನ ಶಿಲಾವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಇದೇ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿ, ಗಂಧರಪಾದ ಮತ್ತು ಶ್ರುತ– ಈ ಲೋಹ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಶಾಂತೇಶ್ವರ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿ ಎತ್ತರದ ಶಾಂತೇಶ್ವರ ನಿಂತ ಭಂಗಿಯ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಉದ್ದರೆಯ ಚಿಯರಿಯಬ್ಬೆಯ ಶಿಷ್ಯೆ ಚಂಡಿ ಎಂಬಾಕೆಯಿಂದ ಈ ವಿಗ್ರಹ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತವಾಯಿತೆಂಬ ಬರೆಹ ವಿಗ್ರಹದ ಪ್ರಭಾವಳಿಯ ಮೇಲಿದೆ. ವಿಗ್ರಹ ಸು. 1300ರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತವಾಗಿರಬಹುದು. ಮೂರನೆಯ ಬಸದಿ ಜ್ವಾಲಾಮಾಲಿನಿಯ ಬಸದಿ.

ಇಕ್ಕೇರಿಯ ಚೆನ್ನಮ್ಮಾಜಿ ಮತ್ತು ವೀರಮ್ಮಾಜಿ ಈ ಊರನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸಿದರು. ಊರಿನ ಪಶ್ಚಿಮಭಾಗಕ್ಕೆ ಬಹುಕಾಲ ಚೆನ್ನಮ್ಮಾಜಿಪೇಟೆ ಎಂಬ ಹೆಸರಿತ್ತು. ಅಲ್ಲಿಗೆ ಸಮೀಪದ ಕೆರೆಗೆ ವೀರಮ್ಮಾಜಿ ಕೆರೆ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಇದೆ. ಇಕ್ಕೇರಿ ನಾಯಕರ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಿ ಸುಗ್ಗಪ್ಪ ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ 7 ಬಾವಿಗಳನ್ನು ತೋಡಿಸಿದ. ಈಗಲೂ ಆ ಬಾವಿಗಳಿಗೆ ಅವನ ಹೆಸರಿದೆ. ತನ್ನ ಗುರು ಶಾಂತಸ್ವಾಮಿಗಾಗಿ ಅವನು ಕಟ್ಟಿಸಿದಮಠ ಈಗಿನ ಪ್ರವಾಸಿ ಮಂದಿರದ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿದೆ. **(ವಿ.ಜಿ.ಕೆ.)**

ನರಸಿಂಹರಾಜು, ಟಿ.ಆರ್.: 1926– 79. ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿ ಹಾಗೂ ಚಲನಚಿತ್ರರಂಗದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹಾಸ್ಯನಟ. ತಿಪಟೂರು ರಾಮರಾಜು ನರಸಿಂಹರಾಜು ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. 1926ರಲ್ಲಿ ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ತಿಪಟೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಾಯಿ ವೆಂಕಟಲಕ್ಷ್ಮಮ್ಮ, ತಂದೆ ರಾಮರಾಜು, ಚಿಕ್ಕಪ್ಪ ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿರಾಜು.

ನರಸಿಂಹರಾಜು ಅವರು ತಮ್ಮ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪನವರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದಿಂದ ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿಗಳಲ್ಲೊಂದಾಗಿದ್ದ ಸಿ.ಬಿ. ಮಲ್ಲಪ್ಪನವರ ಶ್ರೀ ಚಂದ್ರಮೌಳೀಶ್ವರ ನಾಟಕ ಮಂಡಲಿಯಲ್ಲಿ ಬಾಲಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ವಹಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ರಂಗಭೂಮಿಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ಕಂಪನಿಯ ಪ್ರಮುಖ ನಟರಲ್ಲೊಬ್ಬರಾಗಿದ್ದ ಎಚ್.ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರಿ ಅವರು ನರಸಿಂಹರಾಜು ಅವರನ್ನು ಬಾಲಪಾತ್ರಗಳಿಗೆ ತಯಾರು ಮಾಡುವಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಆಸ್ಥೆವಹಿಸಿದರು. ಕಂಪನಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಮುದ್ದಪ್ಪ ಎಂಬುವರು ಇವರಿಗೆ ಅಕ್ಷರಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿಸಿ ಬಹು ಶಿಸ್ತಿನಿಂದ ಬೆಳೆಸಿದರು. ನರಸಿಂಹರಾಜು ಅವರು 1942ರಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸಹೋದ್ಯೋಗಿಗಳೊಡನೆ ಸ್ವಂತ ಕಂಪನಿ ಕಟ್ಟಿದರು. ಗೋರಕುಂಬಾರ, ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಪೌರಾಣಿಕ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಅರಸೀಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಾದ್ಯಂತ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದರು. ಮೂರು ವರ್ಷಗಳ ಅನಂತರ ಹಲವಾರು ಕಂಪನಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಲಾಸೇವೆಗೈದು 1946ರಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜನಗರದ ಎಡತೊರೆ ಕಂಪನಿಗೆ ಸೇರಿದರು. ಈ ಕಂಪನಿ ಅಂದು ಅತ್ಯಂತ ಉಚ್ಛ್ರಾಯಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿತ್ತು. ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ, ರಾಮ, ರಾವಣ, ಬೇಡರ ಕಣ್ಣಪ್ಪ ಮತ್ತು ಭಾರತಲಕ್ಷ್ಮಿ ಮೊದಲಾದ ನಾಟಕಗಳು ಕಂಪನಿಯ ಮುಖ್ಯ ನಾಟಕಗಳೆನಿಸಿದ್ದವು. ಈ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದ ವಿಶ್ವಾನಂದ, ಕಾಶಿ, ಕಾಂಪೌಂಡರ್ ಮೊದಲಾದ ಪಾತ್ರಗಳು ಇವರಿಗೆ ಅಪಾರ ಜನಪ್ರಿಯತೆ ಗಳಿಸಿಕೊಟ್ಟವು. ಬೇಡರಕಣ್ಣಪ್ಪನ ಕಾಶಿ ಪಾತ್ರವಂತೂ ಇವರಿಗೆ ರಂಗಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಸುಭದ್ರಸ್ಥಾನ ಗಳಿಸಿಕೊಟ್ಟಿತು. ಕೆಲದಿನಗಳ ಅನಂತರ ಹಿರಣ್ಣಯ್ಯ ಮಿತ್ರಮಂಡಳಿಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ಈ ಮಂಡಳಿಯಲ್ಲಿ ಅಲ್ಪಕಾಲವಿದ್ದು ಭಾರತ ಲಲಿತ ಕಲಾಸಂಘಕ್ಕೆ ಬಂದರು. 1949ರ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಮಂಡಳಿಯನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟು 1950ರಲ್ಲಿ ಬೇಲೂರು ಗುಂಡಾಜೋಯಿಸರ ಕಂಪನಿಯನ್ನು ಸೇರಿದರು. ನಟ ಸಾಹಿತಿ ಹುಣಸೂರು ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ ಅವರಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಅಂದಿನ ಪ್ರಚಲಿತ ಸಮಸ್ಯೆಯ ಕಥಾವಸ್ತುವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಧರ್ಮರತ್ನಾಕರ ಈ ಕಂಪನಿಯ ಹೆಸರಾಂತ ನಾಟಕವಾಗಿದ್ದು ಇದರಲ್ಲಿ ನಾಣಿ ಪಾತ್ರ ಇವರ ಪಾಲಿನದಾಯಿತು.

ಈ ಪಾತ್ರದ ಕೀರ್ತಿ ನಾಟಕರತ್ನ ಗುಬ್ಬಿ ವೀರಣ್ಣನವರ ಕಿವಿಗೂ ಬಿತ್ತು. ಆಗ ವೀರಣ್ಣನವರು ಗೌತಮಬುದ್ಧ ನಾಟಕದ ಪ್ರದರ್ಶನದ ಸಿದ್ಧತೆಗೆ ತೊಡಗಿದ್ದರು. ಈ ನಾಟಕದ ಪ್ರದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ಶಿವರಾತ್ರಿ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಬೇಡರಕಣ್ಣಪ್ಪ ನಾಟಕದ ಒಂದೇ ಒಂದು ಪ್ರದರ್ಶನಕ್ಕೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಾಗಿತ್ತು. ಕಾಶಿ ಪಾತ್ರಕ್ಕೆ ಇವರಿಗೆ ಆಹ್ವಾನ ಹೋಯಿತು. ಕಾಶಿಪಾತ್ರ ಕಲಾರಸಿಕರ ಪೂರ್ಣ ಮೆಚ್ಚುಗೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಯಿತು. ಗುಬ್ಬಿ ಕಂಪನಿಯ ಖಾಯಂ ನಟರಾಗಿರಲು ಇವರಿಗೆ ವೀರಣ್ಣನವರಿಂದ ಆಹ್ವಾನ ಬಂತು. ಕೆಲವೇ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಗುಂಡಾಜೋಯಿಸರ ಕಂಪನಿ ಬಿಟ್ಟು ಗುಬ್ಬಿ ಕಂಪನಿ ಸೇರಿದರು. ಗುಬ್ಬಿ ಕಂಪನಿ ಆಗ ಪ್ರದರ್ಶಿಸುತ್ತಿದ್ದ (ಸಾಹುಕಾರ) ಆಚಾರಿ, ಕೃಷ್ಣರಾಯ, ಅಡ್ಡದಾರಿ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಸ್ಯಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿ ಪ್ರಶಂಸೆಗೆ ಪಾತ್ರರಾದರು.

1953ರಲ್ಲಿ ವೀರಣ್ಣನವರು ಗುಬ್ಬಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರೊಡಕ್ಷನ್ಸ್ ಲಾಂಛನದ ಅಡಿ ಬೇಡರಕಣ್ಣಪ್ಪ ನಾಟಕವನ್ನು ಚಲನಚಿತ್ರವನ್ನಾಗಿ ತಯಾರಿಸಲು ಮದರಾಸಿನ ಎ.ವಿ.ಎಂ. ಅವರೊಡಗೂಡಿದರು. ಚಿತ್ರದ ಸೂತ್ರಧಾರರಾದ ಎಚ್.ಎಲ್.ಎನ್. ಸಿಂಹ ಅವರು ಕಾಶಿ ಪಾತ್ರಕ್ಕೆ ನರಸಿಂಹರಾಜು ಅವರನ್ನೇ ಆಯ್ಕೆಮಾಡಿದರು. ಬೇಡರಕಣ್ಣಪ್ಪ ಇವರ ಅಭಿನಯದ ಮೊದಲ ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರ. ತೆರೆಕಂಡಾಗ ಅಪಾರ ಯಶಸ್ಸುಗಳಿಸಿತಲ್ಲದೆ ನರಸಿಂಹರಾಜು ಅವರಿಗೂ ಒಳ್ಳೆಯ ಹೆಸರು ತಂದಿತು.

ನರಸಿಂಹರಾಜು ಅವರು ನೂರಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಕ್ಕರದೇ ಸ್ವರ್ಗ ಇವರ ಅಭಿನಯದ ನೂರನೆಯ ಚಿತ್ರ. ತಮ್ಮ ದಿವಂಗತ ಪುತ್ರ ಶ್ರೀಕಾಂತನ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ಪ್ರೊಫೆಸರ್ ಹುಚ್ಚೂರಾಯ ಎಂಬ ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರವನ್ನು ತಯಾರಿಸಿ ಇವರು ನಿರ್ಮಾಪಕರ ಸಾಲಿಗೂ ಸೇರಿದರು. ಇವರು 1979 ಜುಲೈ 21ರಂದು ನಿಧನರಾದರು.

(ಎಸ್.ಎಚ್.ವಿ.)

ನರಸಿಂಹಸ್ವಾಮಿ,ಕೆ.ಎಸ್.: 1915– 2003. ಆಧುನಿಕ ಕನ್ನಡದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಕವಿಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬರು. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದ ನವೋದಯ ಕಾಲದಿಂದ ನವ್ಯಕಾವ್ಯ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಕಾಲದವರೆಗೂ ತಮ್ಮ ಕಾವ್ಯ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತ ಬಂದವರು. ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಆಗುತ್ತಿರುವ ಬದಲಾವಣೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ತಮ್ಮ ಕಾವ್ಯ ಶೈಲಿಯಲ್ಲೂ ಬಳಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಆದರೆ ತಮ್ಮ ಮೊದಲ ಕವನ ಸಂಗ್ರಹವಾದ ಮೈಸೂರು ಮಲ್ಲಿಗೆಯಿಂದ ಗಳಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಮತ್ತು ಜನಪ್ರಿಯತೆ ಇವರಿಗೆ ಅವರ ಇತರ ಕವನ ಸಂಗ್ರಹಗಳಿಂದ ಹೆಚ್ಚಾಗಲಿಲ್ಲ ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ಮೊದಲು ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಅಳಿಸಲಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಮಾತೂ ನಿಜ. ಅದು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ನಿಂತಿತು. ಪ್ರತಿಭೆಯಲ್ಲಾಗಲಿ, ಕಾವ್ಯ ರಚನಾ ಶಕ್ತಿಯಲ್ಲಾಗಲಿ, ವಸ್ತುವಿನ ಆಯ್ಕೆಯಲ್ಲಾಗಲಿ,

ನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಾಗಲಿ ಮೊದಲ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡ ಇವರ ಪ್ರತಿಭೆ, ಶಕ್ತಿ, ವಿವೇಚನೆ ಕಡಿಮೆ ಆಗಲಿಲ್ಲ. ಇವರ ಅನುಭವ ಬೆಳೆದಂತೆ ಅವೂ ಬೆಳೆದವು.

ಇವರು 1915 ಜನವರಿ 25ರಂದು ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆ ಕಿಕ್ಕೇರಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದರು. ತಂದೆ ಕಿಕ್ಕೇರಿ ಸುಬ್ಬರಾಯ, ತಾಯಿ ಹೊಸಹೊಳಲು ನಾಗಮ್ಮ. ತಂದೆ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅಂಗಡಿಯ ಗುಮಾಸ್ತನಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಅದೇ ಅವರ ಉದ್ಯೋಗವಾದರೂ ಅವರ ಒಲುಮೆ ಪಿಟೀಲು ವಾದನದಲ್ಲಿತ್ತು. ಈ ಕಲೆಯ ಅಂಶ ಸ್ವಾಮಿಯವರಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ರೂಪದಲ್ಲಿ ಹೊರಹೊಮ್ಮಿತ್ತು. ಸ್ವಾಮಿಯವರ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮೈಸೂರಿನ ಮಹಾರಾಜ ಹೈಸ್ಕೂಲು, ಇಂಟರ್‌ಮೀಡಿಯೆಟ್ ಕಾಲೇಜ್ ಮತ್ತು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಾಯಿತು. ಪಠ್ಯವಿಷಯ ಐ.ಎಸ್.ಸಿ. ಇಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, ಇಂಗ್ಲಿಷ್, ಗಣಿತ, ಭೌತವಿಜ್ಞಾನ. ಕಾಲೇಜು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಆರ್ಥಿಕ ತೊಂದರೆಗಳಿಂದಾಗಿ ಮೊಟಕಾಯಿತು. ಪದವಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಪೂರ್ಣವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಕನ್ನಡದ ಮೇಲೆ ಹೆಚ್ಚು ಒಲವು ಇದ್ದುದರಿಂದ ತಮ್ಮ ಓದಿನ ವಿಷಯ ಅಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಕನ್ನಡದ ತರಗತಿಗಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ಆ ಪಾಠಗಳನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಿದ್ದರು. 19ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿಗೆ ಓದು ನಿಂತುಹೋಯಿತು. 22ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಸೇರಿಕೊಂಡರು (1937). ಅದರ ಹಿಂದಿನ ವರ್ಷವೇ ವಿವಾಹವಾಗಿತ್ತು. ಕೈಹಿಡಿದ ಹೆಂಡತಿ ಶಿವಮೊಗ್ಗದ ವೆಂಕಮ್ಮ, ಆ ವಯಸ್ಸಿನ ಇವರ ಪ್ರೇಮಮಯ ಜೀವನ ಪ್ರೇಮಗೀತೆಗಳ ರಚನೆಗೆ ಸ್ಫೂರ್ತಿ ನೀಡಿತು. ಇವರ ಮೊದಲ ಕವನ ಕಬ್ಬಿಗನ ಕೂಗು (1931) ಕವಿಯ ಹೃದಯದ ಧ್ವನಿಯಾದರೂ ಮುಂದೆ ಅದು ಪ್ರಣಯದ ವಿವಿಧ ಅನುಭವಗಳ ಅಮೃತವಾಣಿಗಳಾಗಿ ಹೊಮ್ಮಿತು.

ಇವರ ಮೊದಲ ಕವನ ಸಂಕಲನ ಮೈಸೂರು ಮಲ್ಲಿಗೆ 1942ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಸಂಕೋಚ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಇವರು ತಮ್ಮ ಕವನಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವುದಕ್ಕೆ ನಾಚಿಕೆಪಡುತ್ತಿದ್ದ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವನ್ನು ಬೆಳಕಿಗೆ ತಂದವರು ಎ.ಆರ್. ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರಿ, ಟಿ.ಎಸ್.ವೆಂಕಣ್ಣಯ್ಯ ಮತ್ತು ತೀ.ನಂ.ಶ್ರೀ. ಅವರು. ಮೈಸೂರು ಮಲ್ಲಿಗೆಯ ಕವಿತಾ ಸೌರಭ ಕ್ಷಿಪ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ನಾಡಿನಾದ್ಯಂತ ಪಸರಿಸಿತು.

ನವೋದಯ ಕಾವ್ಯಮಾರ್ಗವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಮುಂದುವರಿದ ಇವರಿಗೆ ಬಿ.ಎಂ.ಶ್ರೀ. ಅವರ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಗೀತೆಗಳು ಪ್ರಭಾವ ಪುಷ್ಟಿ ಕೊಟ್ಟಿತು. ಹಳ್ಳಿಯಿಂದ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ, ಪಟ್ಟಣದಿಂದ ನಗರಕ್ಕೆ ವೃತ್ತಿಯ ದೆಸೆಯಿಂದ ಬಂದು ಸಂಸಾರ ನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕಾದಾಗ ಬದುಕಿನ ವಾತಾವರಣ ಬದಲಾಗುತ್ತ, ವಿಶಾಲವಾಗುತ್ತಾ ನಡೆದಂತೆ ಅದನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಇವರ ಕಾವ್ಯ ರಚನೆಯೂ ಸಂಕೀರ್ಣವೂ ಸಮೃದ್ಧವೂ ಆಗುತ್ತಾ ಬಂತು. ಐರಾವತ, ದೀಪದಮಲ್ಲಿ (1947), ಉಂಗುರ (1949), ಇರುವಂತಿಗೆ (1952), ಶಿಲಾಲತೆ (1958), ಮನೆಯಿಂದ ಮನೆಗೆ (1960), ತೆರೆದ ಬಾಗಿಲು (1977), ನವಪಲ್ಲವ (1983), ಮಲ್ಲಿಗೆಯ ಮಾಲೆ (ಸಮಗ್ರ ಕವಿತೆಗಳು 1986), ದುಂಡುಮಲ್ಲಿಗೆ (1993), ರಾಬರ್ಟ್ಸ್ ಕವಿಯ ಕೆಲವು ಪ್ರೇಮ ಗೀತೆಗಳು (1997), ಕೆಲವು ಚೀನೀ ಕವನಗಳು (1997), ನೆಲದನಿ (1999), ಸಂಜೆಹಾಡು (2000) ಇವು ಇವರ ಇತರ ಕವನ ಸಂಗ್ರಹಗಳು. ಈ ಕಾವ್ಯ ಕೃತಿಗಳನ್ನಲ್ಲದೆ ಮಾದರಿಯ ಕಲ್ಲು (1942), ಉಪವನ (1958), ದಮಯಂತಿ (1970) ಎಂಬ ಗದ್ಯ ಕೃತಿಗಳನ್ನೂ ಇವರು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ನಿಂದ ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ಹಲವು ಉಕ್ತಿಗಳನ್ನೂ ಯೂರಿಪಿಡೀಸನ ಮೀಡಿಯಾ (1966) ನಾಟಕವನ್ನೂ ಮಾರ್ಕ್‌ಟ್ವೇನನ ಹಕಲ್‌ಬರಿಫಿನ್ನನ ಸಾಹಸಗಳು (1969) ಎಂಬ ಕಾದಂಬರಿಯನ್ನೂ ಹರೀಂದ್ರನಾಥ ಚಟ್ಟೋಪಾಧ್ಯಾಯರ ಕೆಲವು ಮಕ್ಕಳ ಗೀತೆಗಳನ್ನೂ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಭಾರತಿ (1971), ಮಾಯಾಶಂಖ ಮತ್ತು ಇತರ ಕತೆಗಳು (1972), ರಾಣಿಯ ಗಿಳಿ ಮತ್ತು ರಾಜನ ಮಂಗ (1972) ಇವು ಇವರ ಇತರ ಅನುವಾದ ಕೃತಿಗಳು.

ಮೈಸೂರು ಮಲ್ಲಿಗೆ ಕೃತಿ ದೇವರಾಜ ಬಹದ್ದೂರ್ ಬಹುಮಾನವನ್ನೂ (1943) ಶಿಲಾಲತೆ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಪ್ರಸಾರ ಶಾಖೆಯ ಬಹುಮಾನವನ್ನೂ (1957), ತೆರೆದ ಬಾಗಿಲು ಕವನ ಸಂಗ್ರಹ ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ (1977) ಪಡೆದಿದೆ. ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಇವರಿಗೆ ಗೌರವ ಡಿ.ಲಿಟ್. (1992) ನೀಡಿದೆ. ದುಂಡುಮಲ್ಲಿಗೆ ಕವನ ಸಂಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಪಂಪ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭಿಸಿದೆ (1995). ಇದಲ್ಲದೆ ಇವರಿಗೆ ಮಾಸ್ತಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1996), ಕೇರಳದ ಕವಿ ಕುಮಾರನ್ ಆಶಾನ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1987) ಲಭಿಸಿವೆ.

ಇವರು ದೆಹಲಿ ಆಕಾಶವಾಣಿ ಕವಿ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ, ಸರ್ವಭಾಷಾ ಕವಿ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರು. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು ತನ್ನ ಸುವರ್ಣ ಮಹೋತ್ಸವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇವರನ್ನು ಸನ್ಮಾನಿಸಿದೆ. ಇವರು ಶಿವಮೊಗ್ಗದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಅಖಿಲ ಭಾರತ 49ನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಕವಿ ಗೋಷ್ಠಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು (1976). ಇವರ ಅಭಿಮಾನಿಗಳು ಚಂದನ ಎಂಬ ಅಭಿನಂದನ ಗ್ರಂಥವೊಂದನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದ್ದಾರೆ (1972).

ಇವರ ಆರಂಭದ ಸಂಕಲನಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಕವಿತೆಗಳು ಬಹುತೇಕ ಪ್ರಣಯದ ಮಧುರ ಸುಕುಮಾರ ಅನುಭವದ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತವೆ. ಒಲುವೆಯ ಗೀತೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೇಮದ ಗಂಗೆ ತುಂಬಿ ಹರಿದಿದೆ. ಜೊತೆಗೆ ವಾತ್ಸಲ್ಯಭಾವದ ಚಿತ್ರಗಳೂ ಒಡಮೂಡಿವೆ. ಅವು ಹಾಡುಗಬ್ಬಗಳಾಗಿ, ತರುಣ ವಯಸ್ಸಿನವರ ಅಮರ ಗೀತೆಗಳಾಗಿ, ರಸಕೃತಿಗಳಾಗಿ ಜನಪ್ರಿಯವೂ ಆಗಿವೆ. ಮೈಸೂರು ಮಲ್ಲಿಗೆ ಕಸ್ತೂರಿಯ ನೆಲದಲ್ಲಿ ಕಾಮನಬಿಲ್ಲನ್ನು ಬಿತ್ತಿ ಬೆಳೆಸಿದ ಹೂದೋಟ. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಅದು ತನ್ನ ಸುವಾಸನೆಯನ್ನು ಬೀರಿ ಮರುಳುಗೊಳಿಸಿತು. ಅದು ಅರೆಬಿರಿದ ಮೊಗ್ಗಲ್ಲ ಪ್ರಫುಲ ಪುಷ್ಪ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ವಿಮರ್ಶಕರು ಮೆಚ್ಚು ನುಡಿಗಳನ್ನಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಘಟ್ಟ ಶಿಲಾಲತೆ ಮತ್ತು ಮನೆಯಿಂದ ಮನೆಗೆ ಎಂಬ ಸಂಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನವೋದಯದಿಂದ ಕವಿ ನವ್ಯಕಾವ್ಯದ ಕಡೆಗೆ ಹೊರಟ ಸಂಕ್ರಮಣ ಘಟ್ಟದ ರಚನೆಗಳಿವೆ. ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ನವ್ಯಕಾವ್ಯಗಳು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಅಂಕುರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ನವ್ಯಕಾವ್ಯೋದಯದ ಅರುಣಕಾಂತಿ ಇವರ ಕಾವ್ಯಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತಟ್ಟಿ ಎಚ್ಚರಿಸಿತು. ಶಿಲ್ಪ, ಪ್ರತಿಮೆ, ಭಾಷೆ, ವಸ್ತು, ತಂತ್ರ ಜೀವನದರ್ಶನ ಇವರ ರಚನೆಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಿದುವು. ಮಧುರ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳು ಜೀವನದ ಜಂಜಡದಿಂದ ಸಾಮಾಜಿಕ ಪ್ರಭಾವಗಳಿಂದ ಪರಿವರ್ತನೆಯಾದವು. ಜೀವನ ಮೌಲ್ಯಗಳು

ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾದುವು. ಹೊಸ ಭಾವನೆಗಳು ಹೊಸ ಕಾವ್ಯಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಮೂಡಿಬಂದುವು. ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟತೆ, ವಿಡಂಬನೆಯ ಮೊನಚು, ಹಾಸ್ಯದ ಹೊಳಪು ಹೆಣೆದುಕೊಂಡುವು. ಬರಿಗೊಡಗಳಿಗೆ ಸಮಾಧಾನ ಎನ್ನುವ ಕವಿತೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ 'ಬಾಂದಳದ ವಿಮಾನ ಅದೆಷ್ಟು ನಿಧಾನ', 'ದಾರವಿಲ್ಲದ ಸೂಜಿ ನಾಟಿದ ನೀಲಿ ಬಟ್ಟೆಯಲಿ' ಎಂಬ ಚಿತ್ರ ನಯವಂಚನೆಯ ಭರವಸೆಗಳನ್ನು ಮನದಟ್ಟು ಮಾಡಿಸುತ್ತದೆ.

ತೆರೆದ ಬಾಗಿಲು ಸಂಕಲನ ಇವರ ಕಾವ್ಯ ರಚನೆಯ ಮೂರನೆಯ ಘಟ್ಟ. ರೂಪಕಗಳಾಗಲಿ, ಪ್ರತಿಮೆಗಳಾಗಲಿ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಕವಿತೆಗಳಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತಿದ್ದು ಈಗ ಇಡೀ ಕವನ ಒಂದು ಪ್ರತಿಮೆಯಾಗಿ ಒಂದು ರೂಪಕವಾಗಿ ಮಹಾಪ್ರತಿಮೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಇವರ ಕೆಲವು ಕವಿತೆಗಳು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಮತ್ತು ಹಿಂದೀ ಭಾಷೆಗಳಿಗೆ ಭಾಷಾಂತರವಾಗಿವೆ.

ನರಸಿಂಹಸ್ವಾಮಿಯವರು ಮೈಸೂರು, ನಂಜನಗೂಡು, ಬೆಂಗಳೂರುಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಇಲಾಖೆಗಳಲ್ಲಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ ತಮ್ಮ ಸರ್ಕಾರಿ ಉದ್ಯೋಗದಿಂದ 1970 ಜನವರಿ 26ರಂದು ನಿವೃತ್ತರಾದರು. 2003 ಡಿಸೆಂಬರ್ 28ರಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. *

ನರಸಿಂಹಸ್ವಾಮಿ,ಎಸ್.: ಭಾವಚಿತ್ರ ರಚನೆಯಿಂದಲೇ ಪ್ರಖ್ಯಾತರಾದ ಮೈಸೂರಿನ ಕಲಾವಿದರು. ಸ್ವರ್ಣಕಲಾ ನಿಪುಣರೆಂಬ ಬಿರುದು ಪಡೆದಿದ್ದ ಶಿಲ್ಪಕಲಾ ಪಿತಾಮಹ ಸಿಂಗಣ್ಣಾಚಾರ್ಯ ಇವರ ತಂದೆ. ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ನರಸಿಂಹಸ್ವಾಮಿಯವರು ಜನಿಸಿದರು. ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೂ ಕಲೆಯ ಒಂದು ಮಧುರ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದು ಬಂದ ಇವರಿಗೆ ಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಆಸಕ್ತಿ ಮೂಡಿತು. ತಂದೆ ಕಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ನೋಡಿ ಒಬ್ಬ ಕಲೆಗಾರರಾಗಬೇಕೆಂಬ ಮಹದಾಸೆ ಅಂಕುರಿಸಿತು. ರೇಖಾಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ತಾವೂ ಅಭ್ಯಸಿಸುತ್ತ ಬಂದರು. ಮೈಸೂರಿನ ಪೌರಸಭೆ ಏರ್ಪಡಿಸಿದ ವಸ್ತುಪ್ರದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಇವರು ತಮ್ಮ ಹದಿನೈದನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲೇ ರಜತ ಪಾರಿತೋಷಕ ಪಡೆದು ಒಪ್ಪೊತ್ತಿನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿ ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಕಲಾಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೇಶವಯ್ಯನವರಂಥ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಲಾವಿದರ ಕೈಕೆಳಗೆ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡತೊಡಗಿದರು.

ತಮ್ಮ ಮಗ ಒಬ್ಬ ಪದವೀಧರನಾಗಬೇಕೆಂಬುದಾಗಿ ಸಿಂಗಣ್ಣಾಚಾರ್ಯರ ಬಯಕೆ. ಆದರೆ ಸ್ವಾಮಿಯವರ ಅತೀವವಾದ ಕಲಾಭಿರುಚಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅಡ್ಡಿಯನ್ನು ತಂದೊಡ್ಡಿತು. ಮೈಸೂರಿನ ಮಿಷನ್ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ ಮೆಟ್ರಿಕ್ ಪರೀಕ್ಷೆಯವರೆಗೂ ಓದಿ, ವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನು ಕೈಬಿಟ್ಟರು. ಅನಂತರ ಮದರಾಸಿನ ಕಲಾಪರೀಕ್ಷೆಗಳಿಗೆ ಖಾಸಗಿಯಾಗಿ ಕೂಡುತ್ತ ಬಂದರು. ಈ ಮಧ್ಯೆ ತಂದೆಯವರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಅರಮನೆಗೆ ಹೋಗಿಬರುವ ಒಂದು ಸುಯೋಗವೂ ಆ ಮೂಲಕ ಆಗಿನ ಪ್ರಭುಗಳಾಗಿದ್ದ ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಬೀಳುವ ಸೌಭಾಗ್ಯವೂ ಇವರ ಪಾಲಿಗೆ ದೊರಕಿತು. ಮಹಾರಾಜರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದಿಂದಾಗಿ ಸ್ವಾಮಿಯವರು ಮುಂಬಯಿಯ ಜೆ.ಜೆ.ಸ್ಕೂಲ್ ಆಫ್ ಆರ್ಟ್ಸ್ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಕಲಾ ವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು (1930). ಅಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಹಿರಿಯ ಕಲಾವಿದರ ಸಹವಾಸ, ಸಂಪರ್ಕ ದೊರೆತು ಭಾವಚಿತ್ರ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಇವರ ಕೈ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪಳಗಿತು. ಇವರ ಇಜ್ಜಲಿನಿಂದ ಬಿಡಿಸಿದ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ವನಿತೆಯೊಬ್ಬಳ ಮೈ ಮಾಡೆಲ್ ಎಂಬ ಭಾವಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ಸಿಮ್ಲ ಕಲಾಪ್ರದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಸುವರ್ಣ ಪದಕ ಬಂತು. ಮೈಸೂರಿನ ದಸರಾ ಕಲಾಪ್ರದರ್ಶನದಲ್ಲೂ ಅದಕ್ಕೆ ಎಸ್.ಜಿ. ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಬಹುಮಾನವೂ ದೊರೆಯಿತು.

ಮುಂಬಯಿಯ ಚೋರ್‌ಬಜಾರಿಗೆ ನಿತ್ಯವೂ ಹೋಗಿಬರುತ್ತ ಸ್ವಾಮಿಗಳು ಅನೇಕ ಶೀಘ್ರ ರೇಖಾಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಬರೆದರು. ಮದರಾಸಿನ ಕಲಾಪ್ರದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಇವರ ಕೃತಿಗೆ ಬಹುಮಾನ ಬಂತು. ಕಲಾವಿದ ಸರ್‌ದೇಸಾಯಿಯವರು ಇವರನ್ನು ಮನೆಯಲ್ಲೇ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಪ್ರೀತಿವಿಶ್ವಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಿದರು. ಮುಂಬಯಿ ಭಾವಚಿತ್ರ ರಚನಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೀರ್ತಿಶಿಖರವನ್ನೇರಿದ್ದ ಅಗಸ್ಕರ್ ಎಂಬ ಕಲಾವಿದರಿಂದ ಸ್ವಾಮಿಯವರು ರೇಖಾವಿನ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅದೆಷ್ಟು ಮಹತ್ತ್ವವಿದೆಯೆಂಬುದನ್ನು ಅರಿತರು.

ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನು ಮುಗಿಸಿ ಮರಳಿದ ಅನಂತರ ಇವರು 1934ರಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕವಿ ರವೀಂದ್ರರ ಭಾವಚಿತ್ರವನ್ನು ಛಾಯಾಚಿತ್ರ ಒಂದರ ಆಧಾರದಿಂದ ರಚಿಸಿ, ರವೀಂದ್ರರಿಂದಲೇ ಪ್ರಶಂಸೆ ಪಡೆದರು. ಅಲ್ಲಿಂದೀಚೆಗೆ ಸಾಮ್ರಾಟ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಞಿಯವರನ್ನು, ರಾಜಕೀಯ ಧುರೀಣರನ್ನು, ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಿಗಳನ್ನು, ಕವಿಕುಲತಿಲಕರನ್ನು, ನಾಟಕಲೇಖರನ್ನು, ಮಹಾ ವಿಜ್ಞಾನಿಗಳನ್ನು, ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಟನಟಿಯರನ್ನು ಭಾವಚಿತ್ರಗಳ ವಸ್ತುವಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಚಿತ್ರರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ಪಡೆದರು. ಇವರು ರಚಿಸಿದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಭಾವಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಟ್ಲರ್, ಚೇಂಬರ್‌ಲಿನ್, ಮುಸಲೋನಿ, ಅಂತೋನಿ ಈಡನ್, ಚರ್ಚಿಲ್, ಲೆನಿನ್, ಷಾ, ಸರ್ ಆಲಿವರ್ ಲಾಡ್ಜ್, ಬರ್ಟ್ರೆಂಡ್ ರಸೆಲ್, ಹ್ಯಾವ್‌ಲಾಕ್ ಎಲ್ಲಿಸ್, ರೋಮಾ ರೋಲಾ ಮುಂತಾದವರ ಚಿತ್ರಗಳು ಮುಖ್ಯವಾದುವುಗಳು.

1941ರಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಮಿಯವರು ವಾರ್ಧಾಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ, ಬಾಪೂಜಿಯವರ ದರ್ಶನ ಪಡೆದು ಅವರ ಭಾವಚಿತ್ರವನ್ನು ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಡಿಸಿ ಅವರ ಮೆಚ್ಚುಗೆ ಪಡೆದರು. ಒಮ್ಮೆ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿದ ಮೌಂಟ್ ಬ್ಯಾಟನ್ ಇವರನ್ನು ದೆಹಲಿಗೆ ಕರೆಸಿಕೊಂಡು ತಮ್ಮ ಭಾವಚಿತ್ರವನ್ನು ಬಿಡಿಸಲು ಅವಕಾಶ ಇತ್ತರು. ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ಚಿತ್ರವನ್ನಂತೂ ಪ್ರಧಾನಿ ನೆಹರೂ ಕೊಂಡು ತಮ್ಮ ಅತಿಥಿಗೃಹದಲ್ಲಿ ಇರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಅದು ಈಗ ತೀನ್ ಮೂರ್ತಿ ಭವನದ ನೆಹರು ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿದೆ. ಕಸ್ತೂರಬಾ, ನೆಹರು, ರಾಜೇಂದ್ರ ಪ್ರಸಾದ್, ರಾಜಗೋಪಾಲಾಚಾರಿ, ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ, ರಾಧಾಕೃಷ್ಣನ್, ಮಿರ್ಜಾ ಇಸ್ಮಾಯಿಲ್ ಮೊದಲಾದ ಭಾವಚಿತ್ರಗಳನ್ನೂ ಇವರು ಬಿಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನೃತ್ಯಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಅಭಿರುಚಿಯಿದ್ದ ಸ್ವಾಮಿಯವರು ನಾಟ್ಯಸರಸ್ವತಿ ಜಟ್ಟಿ ತಾಯಮ್ಮನವರ ಶಿಷ್ಯರಾಗಿ ನೃತ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ತೊಡಗಿ (1940) ಆ ಕಲೆಯಲ್ಲೂ ಖ್ಯಾತಿಪಡೆದರು.

ಇವರು ತಮ್ಮ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿಸಿರುವುದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪ್ರಭಾವಿ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳನ್ನೇ; ವಿಶ್ವದ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಕೃತಿಗಳು ಶೋಭಿಸುತ್ತಿವೆ. ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಆಂಗ್ಲ ಸಾಹಿತ್ಯ ಬರ್ನಾಡ್ ಷಾ ಅವರ ಭಾವಚಿತ್ರ ಈಗ ಲಂಡನ್ನಿನ ಇಂಡಿಯನ್ ಎಂಬಸಿಯಲ್ಲಿ ರಂಜಿಸುತ್ತಿದೆ. ಗಾಂಧೀಜಿ ರಾಟೆ ನೂಲುತ್ತಿರುವಂತಿರುವ ಇವರ ಮತ್ತೊಂದು ಚಿತ್ರ ಪ್ಯಾರಿಸ್‌ನ ಯುನೆಸ್ಕೋ ಭವನದಲ್ಲಿದೆ. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿಜ್ಞಾನಿ ಐನ್‌ಸ್ಟೀನರ ಭಾವಚಿತ್ರ ಅಮೆರಿಕದಲ್ಲಿದೆ. ರೂಸ್‌ವೆಲ್ಟ್‌ರ ಚಿತ್ರ ಶ್ವೇತಭವನದಲ್ಲಿದೆ. ಭಾರತದ ಪ್ರಥಮ ದಂಡನಾಯಕ ಜನರಲ್ ಕಾರ್ಯಪ್ಪನವರ ತೈಲ ಭಾವಚಿತ್ರ ಮಡಿಕೇರಿಯ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿದೆ. ಮೈಸೂರು ನಗರದ ನಾನಾ ಸಂಘ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಭವನಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಅನೇಕ ತೈಲಚಿತ್ರಗಳು ನೋಡಸಿಗುತ್ತವೆ. ಕನ್ನಡ ಕುಲಪಿತಾಮಹ ಆಲೂರ ವೆಂಕಟರಾಯರ ಹಾಗೂ ಇಂದಿರಾಗಾಂಧಿಯವರ ರೇಖಾಚಿತ್ರಗಳನ್ನೂ ಇವರು ರಚಿಸಿದರು. ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಇವರಿಗೆ ಪದ್ಮಶ್ರೀ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಕೊಟ್ಟು ಗೌರವಿಸಿದೆ. *

ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್, ಎಂ.ಎ.: 1924– 2004. ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಂಗೀತದ ಹೆಸರಾಂತ ಗಾಯಕ. 1924 ಆಗಸ್ಟ್ 12ರಂದು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಎಂ.ಎ. ಕೃಷ್ಣಸ್ವಾಮಿ ಐಯ್ಯಂಗಾರ್, ತಾಯಿ ರಾಜಮ್ಮ. ಇವರದು

ಸಂಗೀತದ ಬಗ್ಗೆ ಆಸಕ್ತಿ ಇದ್ದ ಸಂಪ್ರದಾಯಸ್ಥ ಕುಟುಂಬ. ಇವರ ತಾಯಿಯವರು ಕೀರ್ತನೆಗಳು, ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಸುಶ್ರಾವ್ಯವಾಗಿ ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದರು.ಇವರ ತಂದೆ ಬಿಡಾರಂ ಕೃಷ್ಣಪ್ಪನವರ ರಾಮಮಂದಿರಕ್ಕೆ ಸತತವಾಗಿ ಸಂಗೀತ ಕಛೇರಿಗಳನ್ನು ಕೇಳಲು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಇದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಅನೇಕ ಸಂಗೀತಗಾರರ ಪರಿಚಯವಾಯಿತು. ಸಂಗೀತದೊಂದಿಗೆ ಕ್ರಿಕೆಟ್‌ನಲ್ಲೂ ಇವರಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಆಸಕ್ತಿ ಇತ್ತು. ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಎಸ್.ಎಸ್.ಎಲ್.ಸಿ. ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ದರ್ಜೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತೀರ್ಣರಾದರು. ಅನಂತರ ತಂದೆಯ ಆಶಯದಂತೆ ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಅಣ್ಣಾಮಲೈ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಸಂಗೀತ ಕಾಲೇಜು ಸೇರಿದರು. ಅಲ್ಲಿ ಇವರನ್ನು ಮೊದಲು ಕೆಲವು ಪರೀಕ್ಷೆಗಳಿಗೆ ಒಳಪಡಿಸಿದರು. ಬಹಳ ಸಣ್ಣಗಿದ್ದ ಇವರಿಗೆ ಕಪೋತವೃಕ್ಷ (ಪಿಜನ್ ಚೆಸ್ಟ್) ಇದೆಯೆಂದು ವೈದ್ಯರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಟ್ಟರು. ಆದರೂ ಛಲದಿಂದ ಇವರು ಸಂಗೀತ ಪ್ರವೇಶ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಮವರ್ಧಿ ರಾಗದಲ್ಲಿ ಹಾಡಿ ಎಲ್ಲರ ಮೆಚ್ಚುಗೆ ಪಡೆದು ಪ್ರವೇಶ ಪಡೆಯುವಲ್ಲಿ ಸಫಲರಾದರು.

ಗುರುಗಳಾದ ಸುಭೇಷಯ್ಯರ್‌ರವರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದಿಂದ ತಮಿಳು ಭಾಷೆಯನ್ನು ಓದಲು ಬರೆಯಲು ಕಲಿತು ತಮಿಳಿನಲ್ಲಿಯೇ ಸಂಗೀತ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರಶ್ನೆಪತ್ರಿಕೆಗೆ ಉತ್ತರಿಸಿ ಉತ್ತಮ ದರ್ಜೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತೀರ್ಣರಾದರು. ಇವರ ವ್ಯಾಸಂಗದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಂಗೀತಗಾರರಾದ ಟೈಗರ್ ವರದಾಚಾರ್ಯರು ಪ್ರಾತಃಕಾಲ 5 ಗಂಟೆಗೆ ಶಿಷ್ಯರನ್ನೆಲ್ಲ ಎಬ್ಬಿಸಿ ಅಕಾರ ಸಾಧನೆ ಮಾಡಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಅದರಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯಿಂದ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇದಲ್ಲದೇ ಪ್ರತಿ ರಾತ್ರಿ ಊಟವಾದ ಬಳಿಕ ಕೆ.ಎಸ್. ನಾರಾಯಣಸ್ವಾಮಿಯವರ ಮನೆಗೆ ತೆರಳಿ ವೀಣಾವಾದನವನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಇದರಿಂದ ಅನೇಕ ಗಮಕಿಗಳ ಪರಿಚಯವಾಗಿ ಅದನ್ನು ತಮ್ಮ ಹಾಡುಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅಳವಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಇವರಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು. ಅಣ್ಣಾಮಲೈ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಮೂರು ವರ್ಷಗಳು ವ್ಯಾಸಂಗಮಾಡಿ ಉನ್ನತ ದರ್ಜೆಯಲ್ಲಿ ತೇರ್ಗಡೆಯಾದರು. ತಂದೆಯವರ ಆಶಯದಂತೆ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಗಾನಕಲಾಮಂದಿರ ಎಂಬ ಸಂಗೀತ ಶಾಲೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ (1943) ಅನೇಕ ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ತರಬೇತಿ ನೀಡಿದರು. ಇಲ್ಲಿಗೆ ಚೆನ್ನೈನಿಂದ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಸಂಗೀತಗಾರರನ್ನು ಕರೆಯಿಸಿ ಕಛೇರಿಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿದರು. ಅನಂತರ ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಆಚಾರ್ಯ ಪಾಠಶಾಲೆ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ ಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು (1980). ಇವರು ಇರುವಯ್ಯಾರಿನಲ್ಲಿ ಗುರುಕುಲ ಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲೂ ಕೆಲವು ಸಮಯ ಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿದ್ದರು.

ಇವರು ಆಕಾಶವಾಣಿಯಲ್ಲಿ ನಿಲಯ ಕಲಾವಿದರಾಗಿಯೂ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು (1941). ಇದಲ್ಲದೇ ಮೈಸೂರಿನ ಮಹಾರಾಣಿ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಗೀತ ಕಲಿಸಿದರು. ಇಲ್ಲಿ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇಂಡಿಯನ್ ಫಿಲಾಸಫಿಕಲ್ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪ್ರತಿ ವರ್ಷ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ಕಾರ್ಯಾಗಾರದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಲಂಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಭಾಗವಹಿಸುವ ಅವಕಾಶ ಪಡೆದರು. ಶ್ರೀಲಂಕದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಛೇರಿಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಲ್ಲದೇ ರೇಡಿಯೋ ಸಿಲೋನ್‌ನಲ್ಲಿ ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಂಗೀತ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ನೀಡಿದರು. ಇದಾದನಂತರ ಇದೇ ಸಂಸ್ಥೆಯವರು ಶ್ರೀನಗರದಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿದ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಮೆಚ್ಚುಗೆ ಪಡೆದುದಲ್ಲದೇ ಸ್ವಾಮಿ ಶಿವಾನಂದ ಸರಸ್ವತಿಯವರಿಂದ ಸಂಗೀತ ಜ್ಯೋತಿ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನೂ ಪಡೆದರು. ತ್ಯಾಗರಾಜರ ಉತ್ಸವ ಪ್ರಬಂಧ ಕೀರ್ತನೆಗಳು, ಪಂಚರತ್ನ ಕೃತಿಗಳು, ನೌಕಾ ಚರಿತ್ರಮು, ಮುತ್ತುಸ್ವಾಮಿ ದೀಕ್ಷಿತರ ನವಾವರಣ ಕೀರ್ತನೆಗಳು ಇವರ ಸಂಗೀತ ರೂಪಕಗಳಾಗಿವೆ.

ಸಂಗೀತಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಇವರು ಅಪಾರ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ್ದರು. ಸಂಗೀತ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕೃತ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಯಾವುದೇ ಸಂಗೀತ ಸಂಬಂಧಿ ಸಮಸ್ಯೆಗಳಿಗೆ ಪರಿಹಾರ ನೀಡಬಲ್ಲವರಾಗಿದ್ದರು. ಸಂಗೀತಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಕನ್ನಡ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಗಳೆರಡರಲ್ಲೂ ಅನೇಕ ವಿದ್ವತ್‌ಪೂರ್ಣ ಲೇಖನಗಳನ್ನೂ ಬರೆದರು.

ಇವರ ಸಿದ್ಧಿ ಸಾಧನೆಗಳಿಗಾಗಿ ಹಲವಾರು ಗೌರವ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗೀತ ನೃತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಬಿರುದು ಕರ್ನಾಟಕ ಕಲಾತಿಲಕ, ರಾಜ್ಯ ಸಂಗೀತ ವಿದ್ವಾನ್, ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಟಿ. ಚೌಡಯ್ಯ ಸ್ಮಾರಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಕೇಂದ್ರ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (2004) ಪ್ರಮುಖವಾದವು. ಕರ್ನಾಟಕ ಗಾನಕಲಾ ಪರಿಷತ್ತಿನವರು ಗಾನಕಲಾ ಭೂಷಣ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು 2004ರ ಜುಲೈನಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. **(ಎಸ್‌ಯು.ಎಂ.)**

ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್, ಡಿ.ಎಲ್.: 1906–71. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಭಾಷೆ, ಗ್ರಂಥ ಸಂಪಾದನೆ– ಹೀಗೆ ಹಲವು ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮೌಲಿಕ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿದ್ವಾಂಸರು. ದೊಡ್ಡಬೆಲೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. ಇವರು 1906 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 27ರಂದು ಚಿಕ್ಕನಾಯಕನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಮಾತಾಮಹ ಅಣ್ಣಾಸ್ವಾಮಿ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್ಯರ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದರು. ಮನೆಯ ಸುಸಂಸ್ಕೃತ ವಿದ್ಯಾವಂತ ವಾತಾವರಣ ಇವರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದ ವಿಕಾಸಕ್ಕೆ ತುಂಬ ಪೋಷಣೆ ನೀಡಿತು. ಎಂಟ್ರೆನ್ಸ್ ಪರೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ತುಮಕೂರಿನಲ್ಲಿ ಮುಗಿಸಿ, ಮುಂದಿನ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕಾಗಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜು ಸೇರಿದರು (1924). ಭೌತಶಾಸ್ತ್ರ ರಸಾಯನಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಐಚ್ಛಿಕ ವಿಷಯವನ್ನಾಗಿ ಆಯ್ದುಕೊಂಡು ಆರ್ಟ್ಸ್ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿ, ಬಿ.ಎ. ಪರೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಮುಗಿಸಿದರು (1927). ಆ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಅಂಕಗಳನ್ನು ಪಡೆದದ್ದರಿಂದ ಚಿನ್ನದ ಪದಕ ಮತ್ತು ಬಹುಮಾನಗಳನ್ನು ಗಳಿಸಿದರು. ಅದೇ ವರ್ಷ ಮೈಸೂರಿನ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾಗಿದ್ದ ಕನ್ನಡ ಎಂ.ಎ. ತರಗತಿಗೆ ಸೇರಿ ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ವ್ಯಾಸಂಗದ ಬಳಿಕ ಪ್ರಥಮದರ್ಜೆ ಪ್ರಥಮ ಸ್ಥಾನಗಳೊಡನೆ ಎಂ.ಎ. ಪಧವೀಧರರಾದರು (1929). ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕುವೆಂಪು ಇವರ ಸಹಪಾಠಿಯಾಗಿದ್ದರು. ಅದೇ ವರ್ಷ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದಿಂದ ಅದೇ ತಾನೇ ಏರ್ಪಾಡಾಗಿದ್ದ ಸಂಶೋಧನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿವೇತನ ಪಡೆದುಕೊಂಡು ವೀರಶೈವ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಆರಂಭಕಾಲವನ್ನು ಕುರಿತು ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆಸಿದರು.

ಮೈಸೂರಿನ ಪ್ರಾಚ್ಯವಿದ್ಯಾಸಂಶೋಧನಾಲಯದಲ್ಲಿ ರೆಸಿಡೆಂಟ್ ಕನ್ನಡ ಪಂಡಿತರಾಗಿ 1930ರಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಇವರು ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಎರಡು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಸಕಲ ವೈದ್ಯಸಂಹಿತಸಾರಾರ್ಣವ ಮತ್ತು ಕುಮಾರವ್ಯಾಸ ಭಾರತದ ಭೀಷ್ಮಪರ್ವ ಸಂಪಾದನಾ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಸಮರ್ಪಕವಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಆ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿರುವಾಗಲೇ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿಯೂ ಒಪ್ಪೊತ್ತಿನ ಕನ್ನಡ ಪಂಡಿತರಾಗಿ ಪಾಠ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದರು. 1932ರಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಕಾಲದ ಪಂಡಿತರಾಗಿ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿಗೆ ಬಂದರು. ಅನಂತರ 1939ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ಇಂಟರ್‌ಮಿಡಿಯೆಟ್ ಕಾಲೇಜಿಗೆ ಅಂದರೆ ಈಗಿನ ಯುವರಾಜ ಕಾಲೇಜಿಗೆ ಬಂದು, ಬಳಿಕ 1945ರಲ್ಲಿ ಉಪಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬಡ್ತಿ ಪಡೆದು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿಗೆ ಹೋದರು. ಮೂರು ವರ್ಷಗಳ ಅನಂತರ ಮತ್ತೆ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಿ, 1954 ರವರೆಗೆ ಅಲ್ಲಿದ್ದು, ಆ ವರ್ಷ ಬೆಂಗಳೂರು

ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಕನ್ನಡ- ಕನ್ನಡ ನಿಘಂಟಿಗೆ ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ಅಧಿಕಾರವಹಿಸಿಕೊಂಡು ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ತೆರಳಿದರು. 1956ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕ ಪದವಿಗೆ ಬಡ್ತಿ ಪಡೆದು, ಅಲ್ಲಿಂದ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿಗೆ ಮರಳಿದರು. ಅಧ್ಯಾಪನ ವೃತ್ತಿಯಿಂದ ನಿವೃತ್ತರಾದ ಮೇಲೆ (1962 ಮಾರ್ಚ್ 31) ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂಶೋಧನ ಕಾರ್ಯಗಳು ಇನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಕಗೊಂಡವು. 1963ರಿಂದ ಸುಮಾರು ಆರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಧನಸಹಾಯ ಆಯೋಗದ ಸಂಶೋಧನ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿದ್ದರು. ಆಗಲೇ ತೀ.ನಂ. ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯನವರ ನಿಧನದಿಂದ ತೆರವಾದ ಕನ್ನಡ -ಕನ್ನಡ ನಿಘಂಟಿನ ಅಧ್ಯಕ್ಷಪದವಿಯನ್ನೂ ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕತ್ವವನ್ನೂ ವಹಿಸಿಕೊಂಡರು.

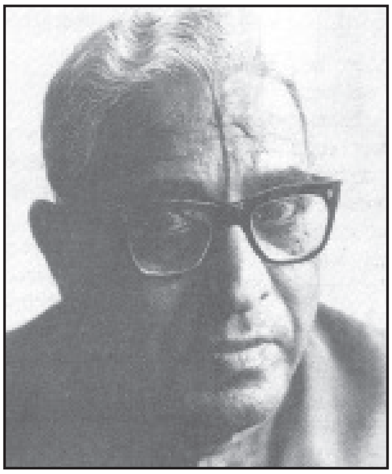

ಇವರು ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ, ವಿದ್ಯಾ ಇಲಾಖೆಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಸ್ಮಾನಿಯ ಮತ್ತಿತರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿದ್ಯಾಸಮಿತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತಮ್ಮ ಸೇವೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕನ್ನಡ- ಕನ್ನಡ ನಿಘಂಟು ಯೋಜನೆಗೆ ಎ.ಆರ್. ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳೂ ತೀ.ನಂ. ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯನವರೂ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದಾಗಲೂ ಅವರ ಅನಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಬಲವಾದ ಒತ್ತಾಸೆಯಾಗಿದ್ದು, ಶಕ್ತಿಯಾಗಿದ್ದು ಆ ಯೋಜನೆ ಸುವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿಯೂ ಸುಭದ್ರವಾಗಿಯೂ ಮುನ್ನಡೆಯಲು ಬಹುವಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದರು. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಸುವರ್ಣ ಮಹೋತ್ಸವದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ (1970) ಇವರ ಸಮಕ್ಷಮದಲ್ಲಿಯೇ ನಿಘಂಟಿನ ಮೊದಲನೆಯ ಸಂಪುಟ ಬಿಡುಗಡೆಯಾಯಿತು. ಇವರು 1959- 62ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ಣಾಟಕದ ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದು, ಆ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ಕೂಡ ಶ್ರಮವಹಿಸಿದರು.

ಇವರು ಸಮರ್ಥ ಹಾಗೂ ಶ್ರದ್ಧಾವಂತ ಅಧ್ಯಾಪಕರು; ಶ್ರೇಷ್ಠದರ್ಜೆಯ ಹಾಗೂ ಬಹುಮುಖ ವ್ಯಾಸಂಗದ ವಿದ್ವಾಂಸರು. ಸು. 40 ವರ್ಷಗಳಿಗೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳ ಏಳಿಗೆಗೆ ಇವರು ತಮ್ಮ ಶಕ್ತಿಸರ್ವಸ್ವವನ್ನೂ ವಿನಿಯೋಗಿಸಿದರು. ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳ ಏಳಿಗೆಯನ್ನು ತಮ್ಮ ಬದುಕಿನ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನಾಗಿ ಗ್ರಹಿಸಿ, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ತಕ್ಕ ಪ್ರೌಢಿಮೆಯನ್ನು ಮೊದಲು ತಾವು ಗಳಿಸಿಕೊಂಡು ಅನಂತರ ಚಿಂತನ ವಿಚಾರವಿಮರ್ಶೆ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳ ಫಲವನ್ನು ಹಲವು ವರ್ಷಗಳವರೆಗೆ ತಮ್ಮ ಹಲವಾರು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಅಧ್ಯಾಪನದ ಮೂಲಕವಾಗಿ ಕೈಗೂಡಿಸಿದರು. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಆಗಿಂದಾಗ್ಗೆ ಲೇಖನಗಳ ಮೂಲಕವೂ ಕೃತಿಗಳ ಮೂಲಕವೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟ ರೂಪವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಬೆಳೆಸಿದರು. ಭಾಷೆ, ವ್ಯಾಕರಣ, ನಿಘಂಟು, ಗ್ರಂಥಸಂಪಾದನೆ, ಛಂದಸ್ಸು, ಶಾಸನ, ಪ್ರಾಚೀನ ಸಾಹಿತ್ಯ - ಇವನ್ನು ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಕ್ಷೇತ್ರದ ವಿಷಯಗಳನ್ನಾಗಿ ಹಿಡಿದು ಆ ಒಂದೊಂದು ವಿಷಯದಲ್ಲೂ ವಿರಾಮಶೀಲವಾದ ಗಾಢವಾದ ಸಂಶೋಧನೆಗಳ ಮೂಲಕ ಕನ್ನಡ ವಿದ್ವತ್ತನ್ನು ಬಲಪಡಿಸಿದರು. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಮೂಲಾಧಾರಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿದರು. ಇವರ ಬೆಲೆಯುಳ್ಳ ಮೌಲಿಕ ರಚನೆಗಳು ನಿರಂತರ ಅಧ್ಯಯನ ಅಧ್ಯಾಪನಗಳ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯ ಅನುಸಂಧಾನ ಸಂಯೋಜನೆಗಳ ಫಲವಾಗಿ ಮೂಡಿಬಂದವು. ಜ್ಞಾನೋಪಾಸನೆಯೇ ಜೀವಿತಸಾರ್ಥಕ್ಯವೆಂದೂ ಸಾಹಿತ್ಯೋಜ್ಜೀವನವೇ ಜೀವನಧ್ಯೇಯವೆಂದೂ ನಂಬಿ ಇವರು ಕೃತಿರಚನೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವರ ರಚನೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಶುದ್ಧವಾದ ಅಭಿರುಚಿ, ಗಾಢವಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ, ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ವಿಚಾರಧಾರೆ, ಪ್ರಖರವಾದ ವಿಶ್ಲೇಷಕಪಟುತ್ವ, ವಸ್ತುನಿಷ್ಠೆಯ ಛಲಗಾರಿಕೆ, ಚಿರಕಾಲಿಕ ಸತ್ತ್ವ, ಅನಂತಕಾಂತಿ-ಈ ಗುಣಗಳೆಲ್ಲ ಮೇಲಾಗಿ ಪ್ರತಿಫಲಿಸಿ ತೋರುತ್ತಿದ್ದವು.

ಇವರು ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಸು. 70- 80 ಸಂಶೋಧನ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಬರೆದು ನಾಡಿನ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿದ್ವತ್ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದರು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಪಾಲು ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳ ಮುಖ್ಯವೂ ಜಟಿಲವೂ ಆದ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನೂ ವಿಷಯಗಳನ್ನೂ ಕುರಿತವಾಗಿವೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಆ ಸಾಹಿತ್ಯದ ವಿಮರ್ಶೆ ಮತ್ತು ಚರಿತ್ರೆ, ಗ್ರಂಥ ಸಂಪಾದನೆ, ಶಬ್ದಾರ್ಥ ವಿಚಾರ-ಇವು ಇವರಿಗೆ ಬಹು ಮೆಚ್ಚಿಗೆಯ ವಿಷಯಗಳು. ಸಕಲವೈದ್ಯಸಂಹಿತಾ ಸಾರಾರ್ಣವ, ಭೀಷ್ಮ ಪರ್ವ, ಪಂಪರಾಮಾಯಣ ಸಂಗ್ರಹ, ವಡ್ಡಾರಾಧನೆ, ಸಿದ್ಧರಾಮಚರಿತೆಯ ಸಂಗ್ರಹ, ಶಬ್ದಮಣಿದರ್ಪಣ, ಗೋವಿನ ಹಾಡು - ಇವು ಇವರ ಸಂಪಾದಿತವಾದ ಗ್ರಂಥಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ ಇತರರೊಡನೆ ಸೇರಿ ಸಿದ್ಧರಾಮಚಾರಿತ್ರ, ಸುಕುಮಾರಚರಿತ್ರೆ ಎಂಬ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವೆಲ್ಲ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಾದ ಗ್ರಂಥ ಸಂಪಾದನೆಯ ನಿಯಮಗಳಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಸಂಪಾದಿತವಾಗಿವೆಯಲ್ಲದೆ, ವಿದ್ವತ್‌ಪೂರ್ಣವಾದ ಉಪೋದ್ಘಾತ, ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು, ಶಬ್ದಕೋಶ ಮೊದಲಾದ ಸಹಾಯಕ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿವೆ. ‘ಶಬ್ದವಿಹಾರ’ ಪ್ರಾಚೀನ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಶಬ್ದಾರ್ಥವಿಚಾರವನ್ನು ಕುರಿತ ಗ್ರಂಥ. ಕನ್ನಡ ಗ್ರಂಥಸಂಪಾದನೆ ಗ್ರಂಥಸಂಪಾದನ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನೂ ಕನ್ನಡ ಗ್ರಂಥಸಂಪಾದನೆಯ ನಾನಾ ಮುಖಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿರುವ ಅತ್ಯುಪಯುಕ್ತವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರಗ್ರಂಥ. ಪಂಪಭಾರತದೀಪಿಕೆ ಆ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಸವಿವರವಾದ ಹಾಗೂ ಬೆಲೆಯುಳ್ಳ ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಸಹಾಯಕ ಗ್ರಂಥ. ಪೀಠಿಕೆಗಳು, ಲೇಖನಗಳು ಎಂಬ ಬೃಹದ್‌ಗ್ರಂಥ ಆಚಾರ್ಯರ ಸಂಶೋಧನ ಮತ್ತು ಇತರ ಲೇಖನಗಳ ಸಮುಚ್ಚಯ.

ಕನ್ನಡ ಭಾಷಾಸಾಹಿತ್ಯಗಳಿಗೆ, ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸಂಶೋಧನೆ ಸಂಪಾದನೆ ಶಾಖೆಗಳಿಗೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ವಿಶೇಷ ಸೇವೆಯಿಂದಾಗಿ ಇವರು 1960ರಲ್ಲಿ ಬಿದರೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ 41ನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಯಾದರು. ಆ ಸಂದರ್ಭದ ಸವಿನೆನಪಿಗಾಗಿ ಇವರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ವಿದ್ವತ್ತುಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ಜ್ಞಾನೋಪಾಸಕ ಎಂಬ ಅಭಿನಂದನ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಇವರಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಲಾಯಿತು. ಹೀಗೆಯೇ 1967ರಲ್ಲಿ ಉಪಾಯನ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಬೃಹತ್ ಅಭಿನಂದನ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಲಾಯಿತು. 1967ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರ ಇವರಿಗೆ ರಾಜ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನಿತ್ತು ಗೌರವಿಸಿತು. 1969ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಇವರ ಅಪಾರವಾದ ವಿದ್ವತ್ತನ್ನು ಮನ್ನಿಸಿ ಗೌರವ ಡಿ.ಲಿಟ್. ಪದವಿಯನ್ನು ನೀಡಿತು. ಇವರು 1971 ಮೇ 8ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. *

ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್,ಪು.ತಿ.: 1905 -98. ಕನ್ನಡದ ನವೋದಯ ಕಾಲದ ಪ್ರಮುಖ ಕವಿಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬರು. ಪ್ರಬಂಧಕಾರರು, ನಾಟಕಕಾರರು. ಪುರೋಹಿತ ತಿರುನಾರಾಯಣಯ್ಯಂಗಾರ್ಯ ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯ ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. ಪು.ತಿ.ನ. ಇವರ ಕಾವ್ಯನಾಮ. ಇವರು ಮೇಲುಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ

1905 ಮಾರ್ಚ್ 17ರಂದು ಚಲುವನಾರಾಯಣಸ್ವಾಮಿಯ ವೈರಮುಡಿ ಉತ್ಸವದ ದಿನ ಜನಿಸಿದರು. ಯದುಗಿರಿಯ ಪ್ರಕೃತಿರಮಣೀಯತೆ, ಚಲುವನಾರಾಯಣಸ್ವಾಮಿಯ ದೇಗುಲದ ಸುತ್ತಲೂ ಇರುವ ಉತ್ಸವಸಂಭ್ರಮಗಳು ಹಾಗೂ ಆಸ್ತಿಕ ವಾತಾವರಣ, ಅಲ್ಲದೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಜರುಗುತ್ತಿದ್ದ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕಾದಿಗಳ ವೈಭವ ಇವೆಲ್ಲ ಇವರ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಸಂಸ್ಕರಿಸಿದ ಶಕ್ತಿಗಳು. ತಮ್ಮ ಹದಿಮೂರನೆಯ ವರ್ಷದವರೆಗೂ ಮೇಲುಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಾಲೆ ವ್ಯಾಸಂಗದೊಂದಿಗೆ ವೇದ ಹಾಗೂ ಸಂಸ್ಕೃತಗಳನ್ನು ಕಲಿತರು. ಮುಂದೆ ಮೈಸೂರಿನ ಮಹಾರಾಜ ಕೊಲಿಜಿಯೇಟ್ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿ, ಸಂಸ್ಕೃತ ದರ್ಶನದೊಂದಿಗೆ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಹಾಗೂ ಫ್ರೆಂಚ್ ಭಾಷೆ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು (1926).

ಇನ್ಸ್‌ಪೆಕ್ಟರ್ ಆಫ್ ಆಫೀಸ್ ಸಿಸ್ಟಮ್ ಅಂಡ್ ಕೌ ಪ್ರೊಟೆಕ್ಷನ್ ಎಂಬ ಹುದ್ದೆಗೆ ಆಯ್ಕೆಯಾಗಿ (1926) ಚೀಫ್ ಕಮಾಂಡೆಂಟರ ಕಚೇರಿಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ವೃತ್ತಿ ಜೀವನವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದ ಇವರು ಅನಂತರ ಮೈಸೂರ್ ಸ್ಟೇಟ್ ಟ್ರೂಪ್ಸ್‌ನಲ್ಲಿ ಸೂಪರಿಂಟೆಂಡೆಂಟ್ ಆಫ್ ಮಿಲಿಟರಿ ಸ್ಟೋರ್ಸ್ ಆಗಿ 1952 ರವರೆಗೆ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. 1952 –61 ರವರೆಗೂ ಮೈಸೂರು ಶಾಸನಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರು. 1963– 66 ರವರೆಗೆ ಆಗ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವಕೋಶದ ಕಚೇರಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಷಾಂತರಕಾರರಾಗಿಯೂ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್–ಕನ್ನಡ ನಿಘಂಟು ಕಚೇರಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿಯೂ (1966–71) ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು.

ಭಾವಗೀತೆ, ಗೀತನಾಟಕ, ಸಂಗೀತರೂಪಕ, ಭಾವನಾಚಿತ್ರ, ರಸಚಿತ್ರ, ಪ್ರಬಂಧ, ವಿಚಾರಸಾಹಿತ್ಯ, ಸಣ್ಣಕಥೆ, ಗದ್ಯನಾಟಕ ಹೀಗೆ ಅನೇಕ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಗೀತನಾಟಕಗಳು ಇವರ ಪ್ರಾತಿನಿಧಿಕ ಪ್ರಕಾರ ಇವರ ಗೀತನಾಟಕಗಳನ್ನು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಮುಖವಾದುವು, ಸಂಗೀತ ಪ್ರಮುಖವಾದುವು ಎಂದು ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು. ಅಹಲ್ಯೆ, ಶಬರಿ, ವಿಕಟಕವಿ ವಿಜಯ, ಸತ್ಯಾಯನ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ– ಇವು ಮೊದಲನೆಯ ವರ್ಗಕ್ಕೆ; ಹಂಸದಮಯಂತಿ ಮತ್ತು ಇತರ ರೂಪಕಗಳು, ರಾಮಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ–ಇವು ಎರಡನೆಯ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರುತ್ತವೆ. ಗೋಕುಲ ನಿರ್ಗಮನ, ದೋಣಿಯ ಬಿನದ ಮತ್ತು ಕವಿ– ಈ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಸಂಗೀತದ ಸಮ್ಮೇಳನವನ್ನು ಗುರುತಿಸಿಬಹುದು.

ಅಹಲ್ಯೆ (1941), ಶಬರಿ (1946) ಮತ್ತು ಸತ್ಯಾಯನ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ– ಈ ನಾಟಕಗಳು ವಸ್ತುವಿನ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಪುರಾಣ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತ, ಬಹುಶಃ ಅವರು ತಮ್ಮ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಕೊಂಡ ತತ್ತ್ವದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿ. ಬಾಳಿನ ಹಂಬಲ ತೀರಿದ ಕೂಡಲೇ ಬಾಳು ಅರ್ಥಹೀನವಾಗುತ್ತದೆ, ಕೃತಕೃತ್ಯ ಚೇತನ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಪ್ರಯತ್ನಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬುದು ಶಬರಿ ನಾಟಕದ ಸಂದೇಶ. ಅಹಲ್ಯೆ ಕನ್ನಡ ಗೀತನಾಟಕ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲೇ ಅನುಪಮವಾದುದು. ದೋಣಿಯ ಬಿನದ ಮತ್ತು ಕವಿ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಹೊಸ ಬಗೆಯ ಕೊಡುಗೆಗಳು. ಪ್ರಕೃತಿ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ವ್ಯಕ್ತಿರೂಪ ನೀಡಿರುವುದು ಈ ಎರಡು ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿನ ವಿಶೇಷ. ವಸ್ತುವಿನ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ವಿಕಟಕವಿ ವಿಜಯ ಮಹತ್ತ್ವಪೂರ್ಣವಾದ ಕೃತಿ. ಭಾರತದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಗ್ರಾಮದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಕೃಪಾಪೋಷಿತರಾಗಿದ್ದ ದೇಶೀ ಸಂಸ್ಥಾನಾಧೀಶರು ತಮ್ಮ ಎಲ್ಲ ಅಧಿಕಾರಗಳನ್ನೂ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸಿಗೆ ವಹಿಸಬೇಕಾದ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಭಾರತದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ನಾಜೂಕಾದ ಸಂದರ್ಭ. ಇಂಥ ಸಮಕಾಲೀನ ರಾಜಕೀಯ ಘಟನೆಯನ್ನು ತುಂಬ ನಾಜೂಕಾಗಿ ಈ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪು.ತಿ.ನ. ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಹಣತೆ (1939), ಮಾಂದಳಿರು (1936), ಶಾರದಯಾಮಿನಿ (1944), ಗಣೇಶದರ್ಶನ, ರಸಸರಸ್ವತಿ (1954), ಮಲೆದೇಗುಲ, ಹೃದಯ ವಿಹಾರಿ (1960), ಇರುಳ ಮೆರಗು (1974), ಹಳೆಬೇರು ಹೊಸ ಚಿಗುರು (1981), ಹಣತೆಯ ಹಾಡು (1998), ಪು.ತಿ.ನ. ಸಮಗ್ರ ಕವನಗಳು (1988)–ಇವು ಕವನ ಸಂಕಲನಗಳು. ನವೋದಯ ಯುಗದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಾಣುವ ಪ್ರಕೃತಿ, ಪ್ರೇಮ, ಭಕ್ತಿ, ಆಧ್ಯಾತ್ಮಗಳೇ ಇವರ ಕವನಗಳ ವಸ್ತುಗಳು. ಜೊತೆಗೆ ಅಂದಿನ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಎಚ್ಚರ ಇವರ ಕವನಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆದಿದೆ. ಸಂಗೀತ ಪ್ರಿಯವಾದ ಇವರ ಮನಸ್ಸು ಹಾಡುಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಗೀತನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿನ ಶೈಲಿ ಭಾವಗೀತೆಗಳಲ್ಲೂ ಛಾಯೆದೋರಿ ಎಷ್ಟೋ ಕವನಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಭಾಷಣೆಗಳನ್ನು ತಂದಿದೆ. ಶರದೃತುವಿನ ನೀಲ ನಿರಾಳ ಆಕಾಶ, ಇರುಳು, ಪರ್ವದಿನಗಳಲ್ಲಿನ ವಿಶೇಷ ವಾತಾವರಣ ಹಾಗೂ ಮೌನ–ಇವು ಇವರು ವಿಶೇಷ ಒಲವು ತೋರಿರುವ ವಸ್ತುಗಳು. ಮೌನದ ಬಗೆಗಿನ ಇವರ ಅನುಭವ ಯದುಗಿರಿಯ ಮೌನವಿಕಾಸ ಎಂಬ ಕವನದಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿತವಾಗಿದೆ. ಮಲೆದೇಗುಲ ಇವರ ಭಾವಗೀತ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಪಡೆದ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುವ ಕೃತಿ. ಅತಿಥಿ ಎಂಬುದು ಇವರ ಪ್ರಾತಿನಿಧಿಕ ಕವನಗಳ ಸಂಕಲನ.

ಗದ್ಯಪ್ರಾಚುರ್ಯದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗೀತಕ್ಕೆ ಒಲಿದು ತಮ್ಮ ಪ್ರತಿಭೆಯನ್ನು ಮೆರೆಸಿರುವ ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯರು ಗದ್ಯದಲ್ಲಿ ಭಾವನಾಚಿತ್ರ, ಸಣ್ಣಕಥೆ, ಪ್ರಬಂಧ ಹಾಗೂ ಕಾವ್ಯ ಮೀಮಾಂಸೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಗದ್ಯನಾಟಕವನ್ನೂ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ರಾಮಾಚಾರಿಯ ನೆನಪು ಹೆಸರಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ನೆನಪುಗಳ ಸಂಕಲನ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿನ ಚಿತ್ರಣಗಳು ಅಥವಾ ವಿಚಾರಲಹರಿಯನ್ನು ಓದುಗರಿಗೆ ತಲುಪಿಸುವ ಮುನ್ನ ಒಂದು ಸನ್ನಿವೇಶದ ಪರಿವೇಷವನ್ನು ನೀಡುತ್ತಾರೆ; ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ತಂದು ಸಂಭಾಷಣೆಗೆ ತೊಡಗಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಂತೆಯೇ ಅದರ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಭಾವನಾಚಿತ್ರ ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ರಥಸಪ್ತಮಿಯಲ್ಲಿ (1949) ಈ ಪರಿವೇಷ ಹೋಗಿ ಶುದ್ಧಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಧ್ವಜರಕ್ಷಣೆ ಎಂಟು ಕಥೆಗಳ ಸಂಕಲನ (1949). ವಿಧೇಯನಾಗಿ ಬಾಳುತ್ತಿದ್ದ ಸರ್ಕಾರಿ ನೌಕರ ಒಮ್ಮೆಲೇ ಸನ್ನಿವೇಶ ವಶದಿಂದ ಕಿಡಿಯಂತೆ ಸಿಡಿದು ಹುತಾತ್ಮನಾಗುವುದು ಧ್ವಜರಕ್ಷಣೆಯ ಕಥೆ. ಕೊಳಂದೆಯಂಥ ವಿಚಿತ್ರ ಪಾತ್ರಗಳು, ರಾಗಿಣಿ ಎಂಬ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಸಂದಿರುವ ಸಾಮಾಜಿಕ ನ್ಯಾಯ, ಪ್ರಧಾನವೆಂಬ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ದಾನದ ಮನೋಭಾವದ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಎಲ್ಲವೂ ಮನಸೆಳೆಯುವಂಥವು. ರಾಮಾಚಾರಿಯ ನೆನಪು, ರಥಸಪ್ತಮಿಗಳಲ್ಲಿನ ಶೈಲಿ, ವಿಚಾರಶಕ್ತಿ ಹಾಗೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ

ಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ಬಂದಿರುವ ತಾರ್ಕಿಕ ಶಕ್ತಿ, ತಿಳಿಹಾಸ್ಯ, ಲಘುವಿಡಂಬನೆ ಎಲ್ಲವೂ ಇವರ ಎರಡು ಪ್ರಬಂಧ ಸಂಕಲನಗಳಾದ ಈಚಲುಮರದ ಕೆಳಗೆ (1949) ಹಾಗೂ ಧೇನುಕ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ (1967) ಎದ್ದು ಕಾಣುವ ಅಂಶಗಳು. ಈ ಎರಡೂ ಪ್ರಬಂಧ ಸಂಕಲನಗಳಲ್ಲಿ ದಿನನಿತ್ಯದ ವಸ್ತುಗಳೂ ಸಾಮಾನ್ಯ ಸಂಗತಿಗಳೂ ಇವರ ಕಣ್ಣುಗಳಲ್ಲಿ, ವಿಚಾರದ ಓಟದಲ್ಲಿ ಪಡೆಯುವ ವಿಶೇಷತೆಗಳನ್ನೇ ಅಲ್ಲದೆ ವಿವಿಧ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ತರ್ಕ ಸ್ಫುರಿತವಾದ ವಿಶೇಷ ಸತ್ಯಗಳನ್ನು ಇವರು ಹೊರಗೆಡಹಿದ್ದಾರೆ.

ಕಾವ್ಯಕುತೂಹಲದಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯಮೀಮಾಂಸೆಗೆ ಕೆಲವು ಸ್ವೋಪಜ್ಞ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ಇವರು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಶ್ರೀಹರಿಚರಿತೆ, ಹರಿಚರಿತ ಮನನ ಎಂಬ ಮಹಾಕಾವ್ಯವನ್ನೂ ಕಾರಿಕೆ ಎಂಬ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ರಸ ಸಮೀಕ್ಷೆ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯಮೀಮಾಂಸೆಯನ್ನೂ ಇವರು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ ಕನ್ನಡ ಭಗವದ್ಗೀತೆ (1957), ಗಯಟೆಯ ಫೌಸ್ಟ್ ಹಾಗೂ ತಿರುವಾಯ್ ಮೊಳಿಯ ನೂರು ಪದ್ಯಗಳ ಅನುವಾದವನ್ನು ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಯದುಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ಗೆಳೆಯರು (1981) ಎಂಬ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವರು.

ಇವರಿಗೆ ಹಲವು ಬಗೆಯ ಬಹುಮಾನಗಳು ಬಂದಿವೆ. ಇವರ ಹಂಸದಮಯಂತಿ ಮತ್ತು ಇತರ ರೂಪಕಗಳು ಎಂಬ ಕೃತಿಗೆ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ 1966ರಲ್ಲಿ ಇವರನ್ನು ಸನ್ಮಾನಿಸಿತು. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಇವರಿಗೆ ಗೌರವ ಡಿ.ಲಿಟ್. ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿತು. ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ಇವರ ಶ್ರೀಹರಿಚರಿತೆ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಪಂಪ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ (1991). ಇವರು ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ 53ನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆ ವಹಿಸಿದ್ದರು (1981). ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ 1998 ಅಕ್ಟೋಬರ್‌ನಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. ಕನ್ನಡ ಕವಿಗಳು ಇವರನ್ನು ಕುರಿತು ಬರೆದಿರುವ ಪದ್ಯಗಳ ಸಂಕಲನ ಯದುಗಿರಿಯ ವೀಣೆ ಇವರಿಗೆ ಸಮರ್ಪಿತವಾಗಿದೆ. 'ಯದುಗಿರಿ' ಇವರ ಅಭಿನಂದನ ಗ್ರಂಥ (1981). ಶೇಷಮ್ಮ ಇವರ ಪತ್ನಿ.

(ಎಂ.ಜಿ.)

ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್, ಆರ್.: 1860– 1936. ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಪುರಸ್ಕಾರವೇ ಇಲ್ಲದಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ದುಡಿದ ಮಹನೀಯರಲ್ಲೊಬ್ಬರು. ಕರ್ನಾಟಕ ಕವಿಚರಿತ್ರೆಕಾರರು. ಸಂಶೋಧನೆ, ಗ್ರಂಥಸಂಪಾದನೆ ಮುಂತಾದ ಹಲವು ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮೌಲಿಕ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದವರು. ಇವರದು ಪಂಡಿತ ಮನೆತನ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಮಂಡ್ಯದ ಕೊಪ್ಪಲಿನಲ್ಲಿ 1860 ಏಪ್ರಿಲ್ 9ರಂದು ಹುಟ್ಟಿದರು. ತಂದೆ ತಿರುನಾರಾಯಣ ಪೆರುಮಾಳ್, ತಾಯಿ ಶಿಂಗಮ್ಮಾಳ್. ತಂದೆಯಿಂದಲೇ ಇವರಿಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತದ ಅಭ್ಯಾಸವಾಯಿತು. ತಮಿಳು, ಸಂಸ್ಕೃತ, ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಯ ಪರಿಚಯವೂ ಆಯಿತು. ಅನಂತರ ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿ ಬಿ.ಎ. ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ (1882) ಮೊದಲನೆಯ ದರ್ಜೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತೀರ್ಣರಾಗಿ ಅನೇಕ ಪಾರಿತೋಷಿಕಗಳನ್ನು ಪಡೆದರು. ಪದವಿ ಪಡೆದ ತರುಣದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು, ಹಾಸನ, ಶಿವಮೊಗ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ ಇವರು ಅನಂತರ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾದರು. ಇಲ್ಲಿ ಇವರ ಬಹುಮುಖ ಪ್ರತಿಭೆಯ ವಿಕಾಸಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಅವಕಾಶ ದೊರೆಯಿತು. ಇವರು ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ತಮಿಳು ಭಾಷೆಗಳನ್ನು ಓದಿ 1893ರಲ್ಲಿ ಮದರಾಸು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕನ್ನಡ ಎಂ.ಎ. ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ತೇರ್ಗಡೆಯಾಗಿ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲನೆಯ ಕನ್ನಡ ಎಂ.ಎ. ಪದವೀಧರರಾದರು. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಶೋಧನೆಗಳ ಕಡೆಗೆ ಮನಸ್ಸು ಒಲಿದುದರಿಂದ ಇವರ ಕಾರ್ಯಕ್ಷೇತ್ರ ವಿಸ್ತಾರವಾಯಿತು. ವಿದ್ಯಾ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಐದು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಕನ್ನಡ ಭಾಷಾಂತರಕಾರರಾಗಿದ್ದು, 1899ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಶೋಧನಾ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಲೂಯಿರೈಸ್‌ರವರಿಗೆ ಸಹಾಯಕರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. ಲೂಯಿರೈಸರ ಅನಂತರ 1906ರಲ್ಲಿ ಇವರೇ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ನೇಮಕವಾಗಿ 1922 ರವರೆಗೆ ದುಡಿದು ಈ ಹುದ್ದೆಯಿಂದ ನಿವೃತ್ತರಾದರು.

ಇವರು ಸುಮಾರು 16 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಪುರಾತತ್ತ್ವ ಇಲಾಖೆಯ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ಮಾಡಿದ ಕೆಲಸ ದೊಡ್ಡ ಮಟ್ಟದ್ದು. ಆಗಿನ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ನಾನಾ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸಿ ಸು. 5,000 ಹೊಸ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದರು. ಹಿಂದು, ಜೈನ ಮತ್ತು ಮಹಮ್ಮದೀಯರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ 1,000 ಕಟ್ಟಡಗಳನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸಿದರು. 4,100 ನಾಣ್ಯಗಳ ಸಂಶೋಧನೆ, 1,250 ಛಾಯಾಚಿತ್ರಗಳು ಮತ್ತು 120 ನಕ್ಷೆಗಳ ರಚನೆಗಳೂ ಆದುವು. ಅಪರೂಪವಾದ ಸು.125 ಪ್ರಾಚೀನ ಕನ್ನಡ ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಅವಲೋಕಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನು 100 ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ಮಾಡಿಸಿ ಪ್ರಾಚ್ಯ ಕೋಶಾಗಾರದಲ್ಲಿರಿಸಿದರು. ಎಪಿಗ್ರಾಫಿಯ ಕರ್ನಾಟಿಕದ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಅಕಾರಾದಿ, ಇಲಾಖಾ ವರದಿಗಳ ಅಕಾರಾದಿಗಳನ್ನೂ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಮಾಜಿಕ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯವುಳ್ಳ ಶಾಸನ ಸಂಗ್ರಹಗಳನ್ನೂ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದರು. ರೈಸರು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದ ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಶಾಸನಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಎಪಿಗ್ರಾಫಿಯ ಕರ್ನಾಟಿಕದ ಎರಡನೆಯ ಸಂಪುಟವನ್ನು ಇವರು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪರಿಷ್ಕರಿಸಿದರು. ಮೊದಲು 144 ಇದ್ದ ಶಾಸನಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಪರಿಷ್ಕೃತ ಆವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ 500 ಆಯಿತು. ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಬಸದಿಗಳ ವಿವರಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಮುನ್ನುಡಿಯನ್ನು ಈ ಸಂಪುಟಕ್ಕೆ ಬರೆದರು. ಸೋಮನಾಥಪುರದ ಕೇಶವ, ಬೇಲೂರಿನ ಚೆನ್ನಕೇಶವ, ದೊಡ್ಡಗದ್ದವಳ್ಳಿಯ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮೀ ದೇವಾಲಯಗಳ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸುವ ಕೈಪಿಡಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿ, ತಲಕಾಡು ಮತ್ತು ಹಳೆಬೀಡುಗಳಲ್ಲಿ ಭೂಶೋಧನೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿ ರೋಮನ್ನರ ಮತ್ತು ಚೀನಿಯರ ಅನೇಕ ಬಗೆಯ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದರು. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರಾಚೀನ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸಂಶೋಧನಾತ್ಮಕ ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳನ್ನು ಬರೆದಿರುವುದೂ ಇವರ ಬಹುಮುಖ್ಯ ಸಾಧನೆ. ಚಾಳುಕ್ಯ ಶಿಲ್ಪದ ಭಾಗವೆಂದೇ ಅದುವರೆಗೂ ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ ಹೊಯ್ಸಳ ಕಟ್ಟಡಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಶೈಲಿಯ ವಿಶಿಷ್ಟತೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ, ಅದಕ್ಕೆ ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಹೆಸರು ಕೊಟ್ಟ ಕೀರ್ತಿ ಇವರದು. ವಾಸ್ತು, ಶಿಲ್ಪ, ಶಾಸನ ಮತ್ತು ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು

ಕುರಿತ ಅನೇಕ ಸಂಶೋಧನ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಮಿಥಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿಯ ತ್ರೈಮಾಸಿಕ ಮತ್ತು ಇಂಡಿಯನ್ ಆಂಟಿಕ್ವರಿ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು.

ಇವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವ ಕರ್ನಾಟಕ ಕವಿಚರಿತ್ರೆಯ ಮೂರು ಸಂಪುಟಗಳು ಇವರ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಪರಿಶ್ರಮಗಳಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿವೆ. ಸುಮಾರು ಎಂಟನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದ ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಬಾಳಿದ 1,100ಕ್ಕೂ ಮಿಕ್ಕ ಕನ್ನಡ ಕವಿಗಳು ಮತ್ತು ಅವರ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ವಿವರಗಳು ಈ ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಇವರು ಕಾವ್ಯಾವಲೋಕನ, ಭಾಷಾ ಭೂಷಣ ಮತ್ತು ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನೀತಿಮಂಜರಿ (1911), ನಗೆಗಡಲು (1898), ಶಾಸನ ಪದ್ಯಮಂಜರಿ (1923)–ಇವು ಇವರ ಇತರ ಕೃತಿಗಳು. ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಕನ್ನಡ ಲಿಟರೇಚರ್, ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಕನ್ನಡ ಲಾಂಗ್ವೇಜ್– ಇವು ಇವರು ಇಂಗ್ಲಿಷಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವ ಎರಡು ಗ್ರಂಥಗಳು.

ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಪ್ರಾಚ್ಯ ವಿದ್ಯಾ ಇಲಾಖೆ, ಏಷ್ಯಾಟಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿ, ಹೈದರಾಬಾದಿನ ಪ್ರಾಚ್ಯ ವಿದ್ಯಾ ಸಮಿತಿ, ಪ್ಯಾರಿಸ್ಸಿನ ಪ್ರಾಚ್ಯ ವಿದ್ಯಾಸಂಸ್ಥೆ, ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಮಿಥಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿ ಮುಂತಾದ ಹತ್ತಾರು ದೇಶವಿದೇಶಗಳ ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಇವರು ನಿಕಟಸಂಪರ್ಕ ಹೊಂದಿದ್ದರು.

ಇವರು ಸಲ್ಲಿಸಿದ ನಾಡುನುಡಿಗಳ ಸೇವೆಗೆ ಮನ್ನಣೆ ಎಂಬಂತೆ ಹಲವು ಬಗೆಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳೂ ಬಹುಮಾನಗಳೂ ಬಂದುವು. 1907ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ರಾಯಲ್ ಏಷ್ಯಾಟಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿಯ ಗೌರವ ಸದಸ್ಯತ್ವ ದೊರೆಯಿತು. 1913ರಲ್ಲಿ ಆಗಿನ ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜರು ಪ್ರಾಕ್ತನ ವಿಮರ್ಶವಿಚಕ್ಷಣ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಗೌರವಿಸಿದರು. 1916ರಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರ್ಕಾರದಿಂದ ರಾವ್‌ಬಹದ್ದೂರ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಬಂತು. ಕಲ್ಕತ್ತದ ಅಖಿಲಭಾರತ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಘ 1924ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಪ್ರಾಚ್ಯ ವಿದ್ಯಾವೈಭವ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನಿತ್ತು ಸನ್ಮಾನಿಸಿತು. 1934ರಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರ ಮಹಾಮಹೋಪಾಧ್ಯಾಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಗೌರವಿಸಿತು. ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ 1918ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ 4ನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನಕ್ಕೆ ಇವರು ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು ಇವರನ್ನು ಕುರಿತು ಒಂದು ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ. ಇವರು 1936 ಡಿಸೆಂಬರ್ 6 ರಂದು ನಿಧನಹೊಂದಿದರು. **(ಎನ್.ಎಆರ್.)**

ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯ,ಎಸ್.ಜಿ.: 1862– 1907. ಹೊಸಗನ್ನಡ ಅರುಣೋದಯ ಕಾಲದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿದ್ವಾಂಸರು. ಸಂಸ್ಕೃತ, ತಮಿಳು ಮತ್ತು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಗಳಿಸಿದ್ದ ಇವರು ಅನೇಕ ಪ್ರಾಚೀನ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ, ಪರಿಷ್ಕರಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಜನ್ಮಸ್ಥಳವಾದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ, ಅನಂತರ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿ, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿದ್ದರು. ಅನಂತರ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಷಾಂತರಕಾರರಾಗಿಯೂ ಮೈಸೂರು ಪ್ರಾಚ್ಯವಿದ್ಯಾ ಸಂಶೋಧನಾಲಯದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಪಂಡಿತರಾಗಿಯೂ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು.

1892ರಲ್ಲಿ ಎಂ.ಎ. ರಾಮನುಜಯ್ಯಂಗಾರ್ಯರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕ ಕಾವ್ಯಮಂಜರಿ ಎಂಬ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಹಳಗನ್ನಡ ಮತ್ತು ನಡುಗನ್ನಡ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಭಾಗಶಃ ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ನಶಿಸಿಹೋಗುತ್ತಿದ್ದ ಅನೇಕ ಪ್ರಾಚೀನ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಲು ಇವರು ಪಟ್ಟ ಶ್ರಮ ಸ್ಮರಣೀಯ. ಕಾವ್ಯಮಂಜರಿ ಕಾರಣಾಂತರಗಳಿಂದ ನಿಂತುಹೋದ ಮೇಲೆ ಇವರು ಮತ್ತೆ ರಾಮಾನುಜಾಯ್ಯಂಗಾರ್ಯರೊಡನೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಕಾವ್ಯ ಕಲಾನಿಧಿ ಎಂಬ ಹೊಸ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು 1899ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಈ ಕಾವ್ಯಮಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಆದಿಕಾಲದಿಂದ 20ನೆಯ ಶತಮಾನದವರೆಗಿನ ಅನೇಕ ಕನ್ನಡ ಕವಿಗಳ ಚಂಪೂ, ಗದ್ಯ, ಪದ್ಯ, ನಾಟಕ, ಕೀರ್ತನೆ, ಶತಕ, ನಿಘಂಟು, ಛಂದಸ್ಸು, ವ್ಯಾಕರಣ ಮತ್ತು ಅಲಂಕಾರ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಸುಮಾರು 75 ಉದ್ಗ್ರಂಥಗಳು ಪ್ರಕಟವಾದವು. ಈ ಪ್ರೌಢ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಪರಿಷ್ಕರಿಸುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ವಿಮರ್ಶಿಸುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ಇವರ ಪ್ರತಿಭೆ ಪಾಂಡಿತ್ಯಗಳು ಪ್ರದರ್ಶಿತವಾಗಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಕವಿಚರಿತೆಯ ಪ್ರಥಮ ಸಂಪುಟದ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಆರ್. ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಇವರು ಸಹಾಯಕರಾಗಿದ್ದರು.

ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯರು ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ಇಂಗ್ಲಿಷಿನಿಂದ ಅನೇಕ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನೂ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಸರಳವಾಗಿಯೂ ಸುಂದರವಾಗಿಯೂ ಭಾಷಾಂತರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕಾಳಿದಾಸನ ರಘುವಂಶದ ಕೆಲವು ಸರ್ಗಗಳ ಪದ್ಯಾನುವಾದವಾಗಿರುವ ಅಜನೃಪಚರಿತೆ ಮತ್ತು ದಿಲೀಪಚರಿತೆಗಳು ಇವರ ಉತ್ತಮ ಅನುವಾದಕಲೆಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿವೆ. ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಮತ್ತು ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗಾಗಿ ಮನರಂಜಕವೂ ಬೋಧಪ್ರದವೂ ಆದ ಅನೇಕ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಇವರು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದರು. ಆ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳಿಗಾಗಿ ಇಂಗ್ಲಿಷಿನ ಸರಳ ರಗಳೆಯ ಅನೇಕ ಪದ್ಯಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಭಾಷಾಂತರಿಸಿದರಲ್ಲದೆ ಸ್ವತಃ ಹೊಸ ಮಾದರಿಯ ಅನೇಕ ಕವನಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸಿದರು. ಅಂಥವುಗಳಲ್ಲಿ ನಕ್ಷತ್ರ (ಮಿರುಮಿರುಗುತಿ ಹಾಕಿರುತಾರಣಿಯೆ), ಬಿಡುವು (ಬಾರೋ ನಾವಾಡುವ ಬಾರೊ), ಗೋವಿನಬಾಳು (ಇಟ್ಟರೆ ಸಗಣಿಯಾದೆ), ಕಾವೇರಿಯ ಮಹಿಮೆ (ನೋಡು ಕಾವೇರಿಯು), ನೇಗಿಲು, ಮಕ್ಕಳು ಮಲಗುವ ಹೊತ್ತು, ಹೊಗೆಯ ಗಾಡಿ ಮುಂತಾದವು ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿವೆ. ಇವರ ಪಾಂಡಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಮೆಚ್ಚಿ ಆಗಿನ ಮದರಾಸು ಸರ್ಕಾರದ ಶಿಕ್ಷಣ ಇಲಾಖೆಯ ಇನ್‌ಸ್ಪೆಕ್ಟರಾಗಿದ್ದ ಮಾರ್ಸಡನ್ ಎಂಬುವರು ಇಂಗ್ಲಿಷಿನಲ್ಲಿ ತಾವು ರಚಿಸಿದ ಬುಕ್ಸ್ ಫಾರ್ ದಿ ಬ್ರೇನ್ಸ್ ಎಂಬ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಇವರಿಂದ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಭಾಷಾಂತರ ಮಾಡಿಸಿದರಂತೆ. ಇವರ ಇತರ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದೂ ದೇಶದ ಚರಿತ್ರೆ, ಅಲ್ಲಾವುದ್ದೀನನ ಅದ್ಭುತ ದೀಪ, ಈಸೋಪನ ಕಥೆಗಳು, ಗಲಿವರನ ದೇಶಸಂಚಾರ, ಭಾರತವೀರ ಚರಿತೆ ಮೊದಲಾದವು ಮುಖ್ಯವಾದುವು. ಪದ್ಯಸಾರದ ಎರಡು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಇವರು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಉತ್ತರ ರಾಮಚರಿತೆಯ ಮೂರು ಅಂಕಗಳನ್ನೂ ಭಾಷಾಂತರಿಸಿದ್ದರೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಇವರು ರಚಿಸಿದ್ದರೆನ್ನಲಾಗಿರುವ ಅನೇಕ ಕೃತಿಗಳು ಇನ್ನೂ ದೊರಕಿಲ್ಲ.

ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ 1907ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಅಖಿಲ ಕರ್ನಾಟಕ ಗ್ರಂಥಕರ್ತರ ಪ್ರಥಮ ಸಮ್ಮೇಳನಕ್ಕೆ ಇವರು ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ಇದು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ ಮೊದಲ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನವೆನ್ನಬಹುದು. ಇವರ ಸಮಗ್ರ ಕವಿತೆಗಳನ್ನು ಎಸ್.ಜಿ. ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯರ ಕವಿತೆಗಳು (ಸಂ: ಟಿ.ವಿ. ವೆಂಕಟಾಚಲಶಾಸ್ತ್ರೀ) ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಲಾಗಿದೆ.

(ಎನ್.ಎಆರ್.)

ನರಹರಿತೀರ್ಥ: ಸು. 1280. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹರಿದಾಸರು. ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ಶಿಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖರು. ಇವರ ಪೂರ್ವಾಶ್ರಮದ ಹೆಸರು ಶ್ಯಾಮಶಾಸ್ತ್ರೀ. ಮೊದಲಿಗೆ ಈ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಇವರು ಒರಿಸ್ಸದ ಗಜಪತಿ ರಾಜನಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ಬದರಿಯ ಯಾತ್ರೆ ಮುಗಿಸಿ ಒರಿಸ್ಸಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಇವರು ಅವರ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಉಪದೇಶಗಳಿಗೆ ಮನಸೋತು ಶಿಷ್ಯರಾಗಿ ಸಂನ್ಯಾಸ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ನರಹರಿತೀರ್ಥರಾದರು. ಅನಂತರ ತಮ್ಮ ಗುರುವಿನ ಅಪ್ಪಣೆಯಂತೆ ಒರಿಸ್ಸದ ರಾಜಧಾನಿಯಲ್ಲೇ ನಿಂತರು. ಕೆಲಕಾಲಾನಂತರ ಗಜಪತಿರಾಜ

ಗರ್ಭಿಣಿಯಾಗಿದ್ದ ಹೆಂಡತಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ನಿಧನನಾಗಲು ಇವರು ಅರಸುಕುಮಾರ ಹುಟ್ಟಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಯಸ್ಕನಾಗುವವರೆಗೆ ಅಲ್ಲಿಯೇ ರಾಜ್ಯವಾಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಅನಂತರ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಹಕ್ಕುದಾರನಿಗೆ ವಹಿಸಿಕೊಟ್ಟು ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಂತೆ ರಾಜನ ಬೊಕ್ಕಸದಲ್ಲಿದ್ದ ರಾಮ ಸೀತೆಯರ ಮೂಲ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ರಾಜನಿಂದ ಪಡೆದು, ಅವನ್ನು ಗುರುಗಳಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದರಂತೆ. ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ತರುವಾಯ ಮಠಾಧಿಪತಿಗಳಾಗಿ ಬಂದ ಪದ್ಮನಾಭತೀರ್ಥರು ವೃಂದಾವನಸ್ಥರಾದ ಮೇಲೆ ಇವರು ಸು. 1324–33ರ ವರೆಗೆ ಪೀಠಾಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ಶ್ರೀಕೂರ್ಮಂನಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಇವರು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಉದ್ದಾಮ ಪಂಡಿತರೆನಿಸಿದ್ದು, ಹದಿನೈದು ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲೇ ಅಲ್ಲದೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲೂ ಹರಿಕೀರ್ತನೆಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ, ಆ ಮೂಲಕ ಜನರಲ್ಲಿ ದ್ವೈತಮತವನ್ನು ಪ್ರಚಾರಮಾಡುತ್ತ ಅನೇಕ ಕ್ಷೇತ್ರಯಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಹರಿದಾಸ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ದ್ವಾದಶಸ್ತೋತ್ರ ಒಂದು ಪ್ರೇರಣಾಸ್ತೋತ್ರವಾದರೆ ನರಹರಿತೀರ್ಥರ ಕನ್ನಡ ಕೀರ್ತನೆಗಳು ಹರಿಕೀರ್ತನೆಗಳಿಗೆ ಮೂಲಪ್ರೇರಕ ಶಕ್ತಿಗಳಾದವು. ಇವರ ಕಾಲದಿಂದ ಮುಂದೆ ಒಂದು ಶತಮಾನಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಹರಿದಾಸರ ಕೀರ್ತನೆಗಳು ಕಂಡುಬರದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ನರಹರಿತೀರ್ಥರ ಎರಡು ಕೀರ್ತನೆಗಳು ಮಾತ್ರ ಈಗ ಉಪಲಬ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಹರಿದಾಸರಲ್ಲಿ ಇವರು ಆದ್ಯರೆಂಬುದನ್ನು ಒಪ್ಪದೆ ಹದಿನೈದನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಶ್ರೀಪಾದರಾಯರು ಹರಿದಾಸಪಂಥದ ಮೂಲಪುರುಷರೆಂದು ಕೆಲವರು ಭಾವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕೀರ್ತನೆಗಳ ರಚನೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಆ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಇನ್ನೂ ಹೊಸದಾದ್ದರಿಂದ, ಈ ಹೊಸ ಪ್ರಕಾರಕ್ಕೆ ಇನ್ನೂ ನಿಶ್ಚಿತವಾದ ನೆಲೆಬೆಲೆಗಳಾವುವೂ ಕಂಡುಬರದೆ ಇದ್ದುದರಿಂದ, ಮುಂದಿನವರು ವಾದಿನಿಗ್ರಹ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಬೇಕಾದುದರಿಂದ, ಮಠಾಧಿಪತಿಗಳ ಕಾರ್ಯ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಹರಿದಾಸ ಕೀರ್ತನೆಗಳ ಗಾನವಾಹಿನಿ ಅನೇಕ ದಿನ ಗುಪ್ತಗಾಮಿನಿಯಾಗಿಯೇ ಉಳಿಯಬೇಕಾಯಿತು. ಆದರೆ ಜನರ ಆಡುಮಾತಿನಲ್ಲಿಯೇ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿಯೇ ತಮ್ಮ ಹೃದಯಾನುಭವಗಳನ್ನು ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ನಿವೇದಿಸಿಕೊಂಡು ಕೃತಾರ್ಥರಾಗಬಹುದು ಎಂಬ ಸೂಕ್ತ ಪ್ರಜ್ಞೆ ಮೊದಲಿಗೆ ಉದಯಿಸಿದ್ದು ನರಹರಿತೀರ್ಥರಲ್ಲಿ.

ಸದ್ಯದಲ್ಲಿ ದೊರಕಿರುವ ಇವರ ಎರಡು (ಕೆಲವರು ಹೇಳುವಂತೆ ಮೂರು) ಕೀರ್ತನೆಗಳ ತಿರುಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ದಾಸಸಾಹಿತ್ಯದ ಮುಖ್ಯಲಕ್ಷಣಗಳು ವಿಧಿತವಾಗುತ್ತವೆ. ಭಗವಂತನ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಚಿಂತನಪರರಾದ ದಾಸರು ತಮ್ಮನ್ನು ತಾವೇ ಶೋಧಿಸಿಕೊಂಡು, ತಮ್ಮ ಮನಃಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಎಂತು ಮರುಳಾದೆ ನಾನು ಎಂತು ಮರುಳಾದೆ ಎಂಬ ಕೀರ್ತನೆಯಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಬಿನ್ನವಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಹರಿಯೇ ಇದು ಸರಿಯೆ ಎಂಬ ಕೀರ್ತನೆಯಲ್ಲಿ ಭಕ್ತನೊಬ್ಬನ ಮನಸ್ಸಿನಹೊಯ್ದಾಟ ಎದ್ದುಕಾಣುತ್ತದೆ. ಆತ್ಮಪರಿಪಾಕಕ್ಕಾಗಿ ಸಂತತವೂ ಪರಿತಪಿಸುವ ಈ ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿ ದೈವಭಕ್ತನ ವಾಣಿಗೆ ಪ್ರೇರಣೆ ನೀಡುತ್ತದೆ. ಇಷ್ಟದೇವತೆಯ ಅನುಗ್ರಹ ವಿಳಂಬವಾಗಲು ಅದರ ಮೊರೆ ಮಿಗಿಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಹಂಬಲ ವ್ಯಾಕುಲಗಳು ಹಾಡಾಗಿ ಮೂರ್ತಗೊಂಡಿವೆ. ಈ ಕೀರ್ತನೆಗಳು ಹರಿದಾಸ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಅರುಣೋದಯದ ಕಿರಣಗಳಂತಿವೆ. **(ಪಿ.ವಿ.ಸಿ.)**

ನರೇಗಲ್ಲ: ಗದಗ ಜಿಲ್ಲೆ ರೋಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣ. ಗದಗ–ಗಜೇಂದ್ರಗಡ ಹೆದ್ದಾರಿ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಪಟ್ಟಣ ರೋಣಕ್ಕೆ ಆಗ್ನೇಯ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ 18 ಕಿಮೀ ಮತ್ತು ಗದಗ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ 27 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 16,685.

ನರೇಗಲ್ಲ ಪಟ್ಟಣ ಪುರಸಭಾಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ. ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಮತ್ತು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳಿದ್ದು, ಕಲಾ ಮತ್ತು ವಿಜ್ಞಾನ ಕಾಲೇಜು ಸಹ ಇದೆ. ಪ್ರವಾಸಿ ಮಂದಿರ, ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು, ವಾಚನಾಲಯಗಳು, ಕೃಷಿಪತ್ತಿನ ಸಂಘಗಳು, ಮರ ಕೊಯ್ಯುವ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಎಣ್ಣೆ ಮತ್ತು ಹತ್ತಿ ಗಿರಣಿಗಳು ಇವೆ. ಪಶುವೈದ್ಯಾಲಯ, ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರ, ಅಂಚೆ ಮತ್ತು ದೂರವಾಣಿ, ವಿದ್ಯುತ್ ಮುಂತಾದ ಸೌಕರ್ಯಗಳಿವೆ.

ನರೇಗಲ್ಲದಲ್ಲಿ 10–14ನೆಯ ಅವಧಿಗೆ ಸೇರುವ ಹತ್ತು ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನರೇಗಲ್ಲ–12 ಎಂಬ ವಿಭಾಗದ ಮುಖ್ಯ ಪಟ್ಟಣವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಪ್ರದೇಶ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಯಲಬುರ್ಗಿಯ ಸಿಂಧರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ನರೇಗಲ್ಲದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯ ತ್ರಿಪುರಾಂತಕೇಶ್ವರ, ಸೋಮೇಶ್ವರ, ಕಲ್ಮೇಶ್ವರ, ಚಂದ್ರಮೌಳೀಶ್ವರ ಮತ್ತು ಹತ್ತಿರದ ಕೋಡಿಕೊಪ್ಪದಲ್ಲಿ ಮಲ್ಲೆಬ್ರಹ್ಮದೇವ ಎಂಬ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರವೂ ಮತ್ತು ದೊಡ್ಡದೂ ಆಗಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಎರಡು ಭಾಗಗಳಿವೆ. ಅಲ್ಲಿ ಬುಡದಿಂದ ತುದಿಯವರೆಗೆ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರವಾಗಿ ಕೆತ್ತಿ ಮಾಡಿದ ಅನೇಕ ಸುಂದರವಾದ ಕಲ್ಲಿನ ಕಂಬಗಳಿವೆ. ಹಿಂದೆ ಈಶ್ವರ ಲಿಂಗದ ಗದ್ದುಗೆ ಇದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಭಾಗದ ಎರಡೂ ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ಗೋಡೆಯಷ್ಟು ಉದ್ದವಾದ ಎರಡು ಕಟ್ಟೆಗಳಿವೆ. ಆ ಕಟ್ಟೆಗಳ ಮೇಲ್ಬದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಚೌಕು ಕುಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೂಡಿರುವ ಅನೇಕ ಪ್ರತಿಮೆಗಳ ಸಾಲುಗಳಿವೆ. ಪಶ್ಚಿಮ ಬದಿಯ ಕಟ್ಟೆಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿಯ ನಾರಾಯಣನ ಎರಡು ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ. ಅದರಂತೆ ಪೂರ್ವ ಬದಿಯ ಕಟ್ಟೆಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರ ಲಿಂಗವಿದೆ. ಉಳಿದ ನಾಲ್ಕು ದೇವಾಲಯಗಳ ಪೈಕಿ ಚಂದ್ರಮೌಳೀಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಹಾಳು ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯಗಳ ಹೊರತಾಗಿ ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಅಂದವಾಗಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ವೀರಭದ್ರ, ದುರ್ಗಾದೇವಿ, ದತ್ತಾತ್ರೇಯ, ಆಂಜನೇಯ ಮತ್ತು ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಬಿಜಾಪುರದ ಗೋಳಗುಮ್ಮಟವನ್ನು ನೆನಪಿಗೆ ತರುವ ಭವ್ಯವೂ ಸುಂದರವೂ ಆದ ಒಂದು ದರ್ಗಾ ಇದೆ. ಇದನ್ನು ಒಬ್ಬ ಸುಣ್ಣಗಾರ ಮುದುಕಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದಳೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ ವಿರಕ್ತ ಮಠ, ವೀರಪ್ಪಜ್ಜನ ಮಠ, ಅನ್ನದಾನೇಶ್ವರ ಮಠ, ಹಿರೇಮಠ ಎಂಬ ಹಲವಾರು ಮಠಗಳಿವೆ. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಮಾಘಮಾಸದಲ್ಲಿ ಶಿವರಾತ್ರಿ ದಿನ ಕೋಡಿಕೊಪ್ಪದ ವೀರಪ್ಪಜ್ಜನ ಜಾತ್ರೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ದಿನ ದನಗಳ ಪ್ರದರ್ಶನವೂ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. **(ಎಸ್.ಎಸ್.ಎನ್.)**

ನರ್ಮದಾ: 1943– . ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನೃತ್ಯ ಕಲಾವಿದೆ. 1943 ರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಕೆ.ರಾಮರಾವ್, ತಾಯಿ ಶಕುಂತಲಾಬಾಯಿ. ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೆ ನೃತ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಒಲವು ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡ ಇವರಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದವರು ಸ್ವತಃ ಸಂಗೀತ ವಿದುಷಿ, ವೀಣಾವಾದಕಿಯಾಗಿದ್ದ ತಾಯಿ ಶಕುಂತಲಾಬಾಯಿ. ಸನಾತನ ನೃತ್ಯಾಲಯದ ಕೌಶಿಕ್‌ರಲ್ಲಿ ಭರತನಾಟ್ಯ ಕಲಿಕೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ತಂಜಾವೂರಿನ ವಿದ್ವಾನ್ ಕಿಟ್ಟಪ್ಪಪಿಳ್ಳೆಯವರಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪರಿಣತಿ

ಗಳಿಸಿದರು. 10 ವರ್ಷದ ಬಾಲಕಿಯಾಗಿದ್ದಾಗಲೆ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಟೌನ್‌ಹಾಲ್‌ನಲ್ಲಿ ರಂಗಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಿದರು (1953). ದೇಶದಾದ್ಯಂತ ನೂರಾರು ನೃತ್ಯ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳನ್ನು ನೀಡಿರುವ ಇವರ ನೃತ್ಯವನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿ ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜ ಜಯಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರು ಚಿನ್ನದ ಪದಕ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದ್ದರು.

ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಮೌಂಟ್ ಕಾರ್ಮೆಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿ ಬಿ.ಎಸ್ಸಿ. ಪದವೀಧರರಾದರು. ಅನಂತರ ಎಂಜಿನಿಯರ್ ಆಗಿದ್ದ ರಾಮರಾವ್ ಎಂಬುವರನ್ನು ವಿವಾಹವಾದರು. ಇವರು ಹೈದರಾಬಾದಿನಲ್ಲಿರುವಾಗ ದುರಾದೃಷ್ಟವಶಾತ್ ಇವರ ಪತಿ ಅಪಘಾತದಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. ಚಿಕ್ಕ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲೇ ವೈಧವ್ಯಕ್ಕೆ ತುತ್ತಾದ ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಮರಳಿದರು. ಮನೆಯವರ ಹಾಗೂ ಗುರು ಕಿಟ್ಟಪ್ಪನವರ ಸಲಹೆಯಂತೆ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಶಂಕರಪುರಂನಲ್ಲಿ ಶಕುಂತಲಾ ನೃತ್ಯಾಲಯ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಅಂದಿನಿಂದ ಭರತನಾಟ್ಯ ಕಲೆಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ವಿಶೇಷ ಛಾಪನ್ನು ಒತ್ತಿರುವ ಇವರು ಅನೇಕ ಕಲಾವಿದರು ಕೀರ್ತಿಗಳಿಸಲು ಮಾರ್ಗದರ್ಶಿಯಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಮಂಜು ಭಾರ್ಗವಿ, ಸಾವಿತ್ರಿ ರಾಮಯ್ಯ, ಶ್ರೀಧರ್, ಪೂರ್ಣಿಮಾ ಗುರುರಾಜ್, ಇಂದಿರಾ ಕಾಡಂಬಿ ಮೊದಲಾದವರು ಇವರ ನೃತ್ಯ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಅರಳಿದ ಕಲಾ ಕುಸುಮಗಳು.

ನೃತ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಇವರ ಅಪಾರ ಸೇವೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ಸೇರಿದಂತೆ ಅನೇಕ ಸಂಘ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿವೆ. ರಾಜ್ಯ ಸಂಗೀತ ನೃತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಕರ್ನಾಟಕ ಕಲಾ ತಿಲಕ, ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಚೆನ್ನೈನ ಮ್ಯೂಸಿಕ್ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಬೆಸ್ಟ್ ಡ್ಯಾನ್ಸ್ ಟೀಚರ್, ಕ್ಯಾಲಿಫೋರ್ನಿಯ ಕನ್ನಡ ಕೂಟ ನೀಡಿದ ಬೆಸ್ಟ್ ಡ್ಯಾನ್ಸ್ ಟೀಚರ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಉದಯ ಕಲಾನಿಕೇತನದ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಆರ್ಯಭಟ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಇವು ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ನೃತ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಅತ್ಯುನ್ನತ ಶಾಂತಲಾ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ಇವರಿಗೆ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ (2002).

ಶಿಸ್ತು, ಸಂಯಮ, ನೇರ ನುಡಿಗಳನ್ನು ರೂಢಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ನರ್ಮದಾ ಸರಳಜೀವಿ. ಶಿಷ್ಯರ ಏಳಿಗೆಗೆ ಸಂತೋಷಿಸುವ, ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸುವ ವಿಶಾಲಹೃದಯಿ. ತಮ್ಮ ಶಿಷ್ಯರ ನೃತ್ಯ ಪ್ರದರ್ಶನಕ್ಕಾಗಿ ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್, ಅಮೆರಿಕ, ದುಬೈ, ಅಬುದಾಬಿ ದೇಶಗಳಿಗೆ ಹಲವಾರು ಬಾರಿ ಪ್ರವಾಸ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಅನೇಕ ಶಿಷ್ಯರು ಅಮೆರಿಕದಲ್ಲಿ ಭರತನಾಟ್ಯ ಶಾಲೆಯನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ನೃತ್ಯದ ಬಗ್ಗೆ ಅಪಾರ ಶ್ರದ್ಧೆ, ನಂಬಿಕೆ, ಗೌರವವನ್ನಿರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಇವರು ಸಮಕಾಲೀನ ನೃತ್ಯದ ಬಗ್ಗೆಯೂ ಆಸಕ್ತರು. ಕಾಲಿನ ಶಸ್ತ್ರಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಒಳಗಾದರೂ ತಮ್ಮ ನಾಟ್ಯಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ನಿರಂತರ ನೃತ್ಯ ತಾಲೀಮು ನೀಡುತ್ತಾ ಕಲಾ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. **(ಎಸ್‌ಯು.ಎಂ.)**

ನಲ್ಲೂರು: ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜಿಲ್ಲೆ ದೇವನಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಥಳ. ವಿಜಯಪುರ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮದಿಂದ 12 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 999. ಈಗ ಇದು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪಾಳುಬಿದ್ದಿದೆ. ಚೌಡರಾಯನೆಂಬ ಕೊನೆಯ ಪಾಳೆಯಗಾರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳು ಎರಡು ಬಾರಿ ಈ ಊರನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿ ವಿಫಲರಾಗಿದ್ದರು. ಅಂತಿಮವಾಗಿ ಇದು ಶತ್ರುಗಳ ವಶವಾಯಿತು. ಹೀಗೆ ಶತ್ರುಗಳ ವಶವಾಗಲು ಆ ಪಾಳೆಯಗಾರನ ಮಗಳ ಕುತಂತ್ರವೆ ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣವಾಗಿತ್ತಂತೆ. ಆಕೆ ಹೊಸಕೋಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗುಬ್ಬಿಯ ಅರಸನನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಿದ್ದು ಆತನೊಂದಿಗೆ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಬಂದು ನಲ್ಲೂರಿಗಿದ್ದ ಸುರಂಗಮಾರ್ಗವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಳಂತೆ. ಶತ್ರುಗಳು ಕೋಟೆಯನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದಾಗ ಚೌಡರಾಯ ತನ್ನ ಕುಟುಂಬದ ಸದಸ್ಯರನ್ನೂ ಬೊಕ್ಕಸವನ್ನೂ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಬಿಟ್ಟು ಅರಮನೆಗೆ ಬೆಂಕಿ ಹಾಕಿ ಅದನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡಲು ಮುಂದಾದನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆತ ಅವಿತಿಟ್ಟದ್ದ ಎನ್ನಲಾದ ಗುಪ್ತ ನಿಧಿಯ ಶೋಧನೆಗೆ ಇಂದಿಗೂ ಪ್ರಯತ್ನಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿವೆ.

ಊರಿನ ಹೊರವಲಯದಲ್ಲಿನ ಹುಣಿಸೇಮರದ ತೋಪಿನ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇತ್ತೀಚಿನ ವಿಜಯನಗರ ಶೈಲಿಯ, ಈಗ ಹಾಳಾಗಿರುವ ಸುಂದರವಾದ ಚನ್ನರಾಯಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇದರ ಹೊರಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಗೂಡುಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಳಿಂಗಮರ್ಧನ, ಗೋಪಿಕಾ ವಸ್ತ್ರಾಪಹರಣ, ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಮುಂತಾದ ಸುಂದರ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಇದರ ಒಳಮಾಳಿಗೆ ಬಿದ್ದುಹೋಗಿದ್ದು ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತಿ ಇಲ್ಲ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಸಮೀಪವಿರುವ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯ ದೇವರನ್ನು ತಿರುಮಲನಾಥ (ವೆಂಕಟೇಶ) ಎಂದು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಇದರಲ್ಲಿ 1386 ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಮಹಾ ಸಾಮಂತಾಧಿಪತಿ ಸೊಣ್ಣಯನಾಯಕನ ಮಗ ಚಿಕ್ಕ ಅಂಕಯನಾಯಕನು ತಿರುಮಲನಾಥ ದೇವರ ಮುಂದೆ ದೀಪಮಾಲೆಯ ಕಂಬವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿದನೆಂದೂ ಸೊನ್ನಪಿಳ್ಳೆಯಮಗ ಒಡೆಯಪ್ಪನೆಂಬ ಆಚಾರಿ ಇದನ್ನು ಮಾಡಿದನೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. 1401ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಪೆರಮಾಳ ಸೆಟ್ಟಿಯ ಮಗ ಮಾರಪ್ಪನು ತಿರುಮಲನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದಿರುವ ಗರುಡಗಂಬವನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದನೆಂದೂ ಆಚಾರಿ ಅಂಕನಾಯಕನ ಮಗ ಪತಿಓಜ ಇದನ್ನು ಮಾಡಿದನೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಇದರ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಗಂಗಮ್ಮ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಗಣಪತಿ ಹಾಗೂ ಹಾಳಾದ ಭೈರವಮೂರ್ತಿಗಳು ಇದರ ಹೊರಗಡೆ ಇವೆ. ಚನ್ನರಾಯಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಬಹಳಷ್ಟು ಪ್ರಾಚೀನ ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ. ಮುಖ್ಯ ರಸ್ತೆಯ ಪಕ್ಕದ ಮಾವಿನ ತೋಪಿನಲ್ಲಿ ಪಾಳುಬಿದ್ದ ಸುಂದರವಾದ ಬಸವಣ್ಣ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇದರ ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ಮುಖಮಂಟಪಗಳ ಗೋಡೆಗಳು ಚೆನ್ನಾಗಿದ್ದು ಇವು ಸುಂದರವಾದ ಚಚ್ಚೌಕವಾದ ಸ್ತಂಭಗಳಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. **(ಕೆ.ಎಂ.ಎಸ್.)**

ನವಭಾರತ: ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಮಂಗಳೂರಿನಿಂದ ಪ್ರಕಟವಾದ ಮೊತ್ತ ಮೊದಲ ದಿನಪತ್ರಿಕೆ. ವಿ.ಎಸ್. ಕುಡ್ವರವರು 1941 ಜೂನ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಮೊದಲ ಒಂದು ವರ್ಷ ಕುಡ್ಪಿ ವಾಸುದೇವ ಶೆಣೈ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದು ಅನಂತರ ವಿ.ಎಸ್. ಕುಡ್ವ ಅವರೇ 1969 ರವರೆಗೆ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರ ನಿಧನಾನಂತರ 1969ರಿಂದ ಇವರ ಪುತ್ರ ಸಂಜೀವ ಎಸ್. ಕುಡ್ವ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪುಟಗಳ ದೈನಿಕವಾಗಿದ್ದು 1959ರಲ್ಲಿ ರೋಟರಿ ಮುದ್ರಣ ಯಂತ್ರವನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಆರು ಪುಟಗಳ ಪತ್ರಿಕೆಯಾಯಿತು. 1952ರಿಂದಲೇ ಪಿ.ಟಿ.ಐ. ಸಂಸ್ಥೆಯಿಂದಲೂ ದೇಶದ ತನ್ನ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳ ಮೂಲಕವೂ ಸುದ್ದಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ದಿನನಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾರ್ತೆಗಳು, ಸಂಪಾದಕೀಯ, ವ್ಯಂಗ್ಯಬರೆಹ, ವಿಚಾರವೇದಿಕೆ ಮತ್ತು ದೈನಿಕ ಧಾರಾವಾಹಿ

ಕಾದಂಬರಿ ಇದ್ದು 6 ಪುಟಗಳಿರುತ್ತಿದ್ದವು. ಭಾನುವಾರದ ಸಂಚಿಕೆ 8 ಪುಟಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ವಾರದ ಕಥೆ, ವನಿತಾವಾಣಿ, ಚಿತ್ರರಂಗ, ಕವನ, ವಾರ ಭವಿಷ್ಯ, ಪುಟಾಣಿ ಪ್ರಪಂಚ ಮತ್ತು ರವಿವಾರದ ಧಾರವಾಹಿ ಕಾದಂಬರಿ ಮೊದಲಾದ ಶೀರ್ಷಿಕೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುತ್ತಿತ್ತು. **(ಪಿ.ಕೆ.ಎನ್.)**

ನವರತ್ನ ರಾಮರಾವ್: 1879– 1960. ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸಾರ್ವಭೌಮತ್ವದ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಭಾರತೀಯನ ಸ್ವಾಭಿಮಾನವನ್ನುಳಿಸಿಕೊಂಡು, ನಿರ್ಭಯವಾಗಿ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ನಡೆಸಿದ ಮೈಸೂರಿನ ದಕ್ಷ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬರು. ಇವರು ಜನಿಸಿದ್ದು ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ದೇವನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ. ನವರತ್ನ ಇವರ ವಂಶಕ್ಕೆ ಬಂದ ಬಿರುದು. ರಾಮರಾಯರು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿಯನ್ನು, ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎಲ್. ಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆದ ಅನಂತರ, ಎಂಸಿಎಸ್ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ದರ್ಜೆಯಲ್ಲಿ ತೇರ್ಗಡೆಯಾಗಿ ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರೊಬೇಶನರಿ ಅಮಲ್ದಾರರಾಗಿ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಸೇರಿ, ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ರೇಷ್ಮೆ ಇಲಾಖೆಯ ಜನನಕ್ಕೆ ಕಾರಣರಾಗಿ ಆ ಇಲಾಖೆಯ ಪ್ರಥಮ ಮುಖ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳಾದರು. ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಗಳಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲವಿದ್ದು ಅನಂತರ ರಾಜ್ಯದ ಕೈಗಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ವಾಣಿಜ್ಯ ಇಲಾಖೆಯ ಮುಖ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿ 1934ರಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು. ಆಗಿನ ದಿವಾನರಾಗಿದ್ದ ಮಿರ್ಜಾ ಇಸ್ಮಾಯಿಲ್ ಅವರೊಡನೆ ಇವರು ಲಂಡನ್‌ನಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ (1931) ರೌಂಡ್ ಟೇಬಲ್ ಕಾನ್‌ಫರೆನ್ಸ್‌ನಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರು. ಇವರ ಕರ್ತವ್ಯನಿಷ್ಠೆ, ದಕ್ಷತೆಗಳನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿ ಜಯಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ಅವರು ರಾಜಸೇವಾ ಪ್ರಸಕ್ತ ಎನ್ನುವ ಬಿರುದನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಗೌರವಿಸಿದರು (1943).

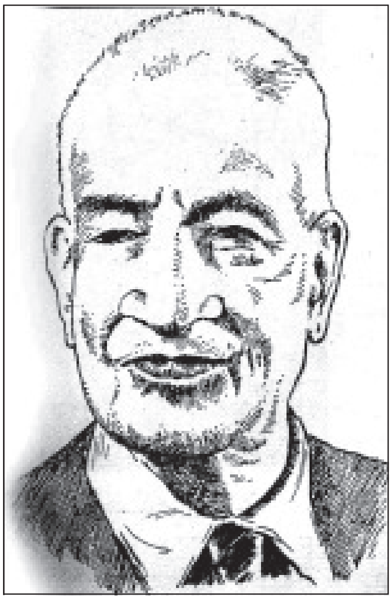

ಇವರು ಸಾಹಿತ್ಯ, ಸಂಗೀತ ಪ್ರಿಯರೂ ಸೌಂದರ್ಯೋಪಾಸಕರೂ ಅಪೂರ್ವ ಹಾಸ್ಯಾಭಿರುಚಿಯನ್ನುಳ್ಳವರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಇವರು ಸ್ವತಃ ಪಿಟೀಲನ್ನು ಸೊಗಸಾಗಿ ನುಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ಕಥೆ, ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ನಿವೃತ್ತಿಯ ಅನಂತರ ಇವರು ಬರೆದ ‘ಕೆಲವು ನೆನಪುಗಳು’ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಭಂಡಾರಕ್ಕೊಂದು ಅಮೂಲ್ಯ ಕೊಡುಗೆಯಾಗಿದೆ. ಮಾಸ್ತಿಯವರ ಚನ್ನಬಸವನಾಯಕ ಕಾದಂಬರಿ ಇವರಿಂದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ಗೆ ಅನುವಾದವಾಗಿದೆ. **(ಎನ್.ಆರ್.)**

ನವಲಗುಂದ: ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಗದಗ, ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಧಾರವಾಡ, ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಕುಂದಗೋಳ, ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ನರಗುಂದ, ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ ರೋಣ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸವದತ್ತಿ ತಾಲ್ಲೂಕೂ ಇವೆ. ಧಾರವಾಡದ ಪೂರ್ವಕ್ಕಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಅಣ್ಣಿಗೇರಿ ಮತ್ತು ಮೊರಬ ಹೋಬಳಿಗಳೂ 58 ಗ್ರಾಮಗಳೂ ಇವೆ. ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1082 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,76,648.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಈಶಾನ್ಯದೆಡೆಗೆ ಇಳಿಜಾರಾಗಿರುವ ಸುಮಾರು ಮಟ್ಟಸಪ್ರದೇಶ. ದೊಡ್ಡ ನದಿಗಳು ಇಲ್ಲ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ಮುಖ್ಯ ಹಳ್ಳಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಣ್ಣೆಹಳ್ಳ ಒಂದು. ಇದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣಭಾಗದಿಂದ ಬಲ್ಲರವಾಡದ ಹತ್ತಿರ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಯಮನೂರಿನ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಈಶಾನ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಮೂಗನೂರಿನ ಬಲಿ ನರಗುಂದ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ನವಲಗುಂದ ಮತ್ತು ನರಗುಂದ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿದು ಮುಂದೆ ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ತುಪರಿಹಳ್ಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮೊರಬದ ಹತ್ತಿರ ಪಶ್ಚಿಮದೆಡೆಯಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಸುಮಾರು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಅಳಗವಾಡಿಯ ಬಳಿ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ ಆಗ್ನೇಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ನವಲಗುಂದದ ವಾಯವ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೆಣ್ಣೆಹಳ್ಳವನ್ನು ಕೂಡುವುದು. ಹಂದಿಗನಹಳ್ಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತೂರಿನ ಹತ್ತಿರ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ತಡಹಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಹತ್ತಿರ ಬೆಣ್ಣೆಹಳ್ಳವನ್ನು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಹಂದಿಗನ ಹಳ್ಳಕ್ಕೆ ಪಿಂಜರಹಳ್ಳವು ತುಪ್ಪದ ಕುರಹಟ್ಟಿ ಬಳಿ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಈ ಹಳ್ಳಗಳಿಗೆ ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಸುತ್ತಲಿನಿಂದ ಅನೇಕ ತೊರೆಗಳು ಬಂದು ಸೇರುತ್ತವೆ. ಇವನ್ನು ಹಳ್ಳಗಳೆಂದು ಕರೆದರೂ ನದಿಗಳಷ್ಟೇ ಇವು ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿವೆಯೆನ್ನಬಹುದು. ಇವಲ್ಲದೆ ಹಲವು ಬಾವಿಗಳೂ ಕೆರೆಗಳೂ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿವೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸರಾಸರಿ ವಾರ್ಷಿಕ ಮಳೆ ಸು. 660 ಮಿಮೀ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕಪ್ಪು ಎರೆಭೂಮಿ ಪ್ರದೇಶ ಹೆಚ್ಚು. ಜೊತೆಗೆ ಹಳ್ಳಗಳು ಮತ್ತು ಅವುಗಳಿಗೆ ಸೇರುವ ಕೆಲವು ತೊರೆಗಳ ಸುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶ ವ್ಯವಸಾಯ ಯೋಗ್ಯವಾದದ್ದು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶವಿಲ್ಲವೆನ್ನಬಹುದು. ಬತ್ತ, ಗೋದಿ, ಜೋಳ, ಸೇಂಗಾ, ಎಣ್ಣೆಬೀಜಗಳು, ಹತ್ತಿ ಕೆಲವೊಂದು ದ್ವಿದಳಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಕಳುಗಳು ಒಳ್ಳೆಯ ಜಾತಿಯವೆಂಬ ಹೆಸರು ಪಡೆದಿದೆ. ವ್ಯವಸಾಯದ ಜೊತೆಗೆ ಪಶುಪಾಲನೆಯೂ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಇದೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಮಾಣದ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿಲ್ಲ. ಗೃಹ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮೋದ್ಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಕೈಮಗ್ಗದ ಬಟ್ಟೆ ತಯಾರಿಕೆ, ಚರ್ಮ ಹದಮಾಡುವುದು ಮತ್ತು ಚರ್ಮವಸ್ತುಗಳ ತಯಾರಿಕೆ, ಗುಡಾರಗಳು, ಮರದ ತೊಟ್ಟಿಲುಗಳು ಮತ್ತು ಆಟದ ಸಾಮಾನುಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯುಂಟು.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗದಗ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ರೈಲ್ವೆ ಹಾದಿ ಇದ್ದು ಅಣ್ಣಿಗೇರಿ, ಹೆಬಸೂರು ರೈಲ್ವೆ ನಿಲ್ದಾಣಗಳಿವೆ. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ಬಿಜಾಪುರ ರಸ್ತೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮೂಲಕ ಹಾದುಹೋಗುತ್ತದೆ. ನವಲಗುಂದ ರೋಣ, ನವಲಗುಂದ ಸವದತ್ತಿ ರಸ್ತೆಗಳೂ ಮುಖ್ಯ ಮಾರ್ಗಗಳು.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಬಹಮನೀ ಸುಲ್ತಾನರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಸೇರಿತ್ತು. ಕೆಲವು ಕಾಲ ಅಲಾವುದ್ದೀನನ (1436– 58) ಸೋದರಳಿಯ ಜಲಾಲ್‌ಖಾನ್ ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಆಡಳಿತವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ. 1690ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಔರಂಗಜೇಬನ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಈ ಭಾಗವೆಲ್ಲ ಸೇರಿದ್ದು ಕಂದಾಯದ ಹೊಣೆ ನವಲಗುಂದದ ದೇವಾಲಯ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸೇರಿತ್ತು. 1747ರಲ್ಲಿ ಮರಾಠ ಪೇಶ್ವೆಗಳು ಅನಂತರ 1778ರಲ್ಲಿ ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಒಡೆತನಕ್ಕೆ ಬಂತು. 1795 ಮತ್ತು 1800ರಲ್ಲಿ ಧೋಂಡೋಪಂತ ಗೋಖಲೆ ನವಲಗುಂದ ಮತ್ತು ಗದಗನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. 1817ರಲ್ಲಿ ಜನರಲ್ ಮನ್ರೋ, ರಾಮರಾವ್ ಎಂಬುವನನ್ನು ಈ ಭಾಗದ ಆಡಳಿತ ಮತ್ತು ಸೈನ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ನೇಮಿಸಿದ್ದ. ಗೋಖಲೆಯನ್ನು ರಾಮರಾವ್ ಸೋಲಿಸಿ ಈ ಭಾಗವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡನೆಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಣ್ಣಿಗೇರಿ (**ನೋಡಿ**) ಒಂದು ರೈಲ್ವೆನಿಲ್ದಾಣ. ಇಲ್ಲಿ ಅಮೃತೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ನವಲಗುಂದದ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಯಮನೂರು ಹೆಬಸೂರು ರೈಲ್ವೆ ನಿಲ್ದಾಣದಿಂದ 15 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಹಿಂದುಗಳು ಮತ್ತು ಮುಸಲ್ಮಾನರು ಭಾಗವಹಿಸುವ ಇಲ್ಲಿನ ರಾಜಾಬಾಗ್ ಸವಾರ್ ಉರುಸ್ ಪ್ರಸಿದ್ಧ.

ನವಲಗುಂದ ಪಟ್ಟಣ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಧಾರವಾಡದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ 47 ಕಿಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಬೆಣ್ಣಿಹಳ್ಳದ ಬಲದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 47,912. ಈ ಊರು ಸುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ. ಇಲ್ಲಿಂದ ನರಗುಂದ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ಧಾರವಾಡ, ರೋಣ, ಗದಗ ಮುಂತಾದ ಪಟ್ಟಣಗಳಿಗೆ ಮಾರ್ಗಗಳಿವೆ. ಮಂಗಳವಾರ ಸಂತೆ ಸೇರುವುದು. ಕಾಳುಕಡ್ಡಿ, ಎಣ್ಣೆ, ಹತ್ತಿಗಳ ವ್ಯಾಪಾರ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ದನಗಳ ಮಾರಾಟವೂ ಆಗುವುದು. ಉತ್ತಮ ಗುಣಮಟ್ಟದ ಗುಡಾರಗಳು ಇಲ್ಲಿ ತಯಾರಾಗಿ ನೆರೆಯ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಿಗೆ ರವಾನೆಯಾಗುತ್ತವೆ. ತೊಟ್ಟಿಲುಗಳ ಹಾಗೂ ಆಟಿಕೆ ಸಾಮಾನುಗಳ ತಯಾರಿಕೆಗೂ ಈ ಊರು ಪ್ರಸಿದ್ಧ.

ಇಲ್ಲಿ ಪುರಸಭಾಡಳಿತವಿದೆ. ಊರಿಗೆ ನೀಲವ್ವನ ಕೆರೆ ಎಂಬ ಜಲಾಶಯದಿಂದ ನೀರನ್ನು ಒದಗಿಸುವರು. ಈ ಊರನ್ನಾಳಿದ ದೇಸಾಯರ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ತ್ಯಾಗವೀರ ಲಿಂಗಪ್ಪ ಜಾಯುಪ್ಪ ಸರದೇಸಾಯಿಯವರು ತಮ್ಮ ಅಪಾರ ಆಸ್ತಿಯನ್ನು ನಾಡಿನ ಮಕ್ಕಳ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕಾಗಿ ದಾನಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಸಮಾಧಿ ಊರಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಊರಿನ ಗವಿಮಠದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಎಡೆಯೂರು ಸಿದ್ದಲಿಂಗೇಶ್ವರರ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. **(ಡಿ.ಕೆ.,ಎಸ್.ಜಿ.ಕೆ.)**

ನವಿಲ್ಗುಂದದ ಮಾದಿರಾಜ: ಸು. 1300. ಪಂಡಿತ ಹಾಗೂ ಲಿಪಿಕಾರ. ಇವನ ತಂದೆ ಚಾಮ, ಹೆಂಡತಿ ಮಹಾದೇವಿ. ಮಕ್ಕಳು ಬಂಕರಸ ಮತ್ತು ಮಾಚಿ. ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನವಲಗುಂದ ಈತನ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ಇವನಿಗೆ ಬುಧಮಾಧವ ಎಂಬ ಬಿರುದಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ.

ಈತ ಕಾವ್ಯ ಪ್ರೇಮಿಯೂ ಸ್ವತಃ ಕಾವ್ಯರಚನೆ ಮಾಡಬಲ್ಲ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನೂ ಆಗಿದ್ದ. ಎರಡನೆಯ ಗುಣವರ್ಮನ (ಸು. 1215) ಪುಷ್ಪದಂತ ಪುರಾಣದ ಒಂದು ಪ್ರತಿಯ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಆ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಈತ ಪ್ರತಿಮಾಡಿದಂತೆ ಹೇಳುವ ಎರಡು ವೃತ್ತಗಳಿದ್ದು ಅವುಗಳ ಶೈಲಿ ಸುಂದರವೂ ಬಂಧುಬಂಧುರವೂ ಆಗಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಈತ ಉತ್ತಮ ಮಟ್ಟದ ಕವಿಯಾಗಿದ್ದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸುಂದರಪ್ರತಿ ಬರೆದರೆ, ಅದು ಚದುರರ ವಿಶೇಷ ವರ್ಣನೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿರಬೇಕು. ಬರೆಯುವವನು ಬಿಂದುವಿನ ಶೋಭೆ, ತಲೆಕಟ್ಟಿನ ಹೊಕ್ಕುಳ ಚೆಲುವು, ಮಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲುವ ಬೆಡಗು, ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ನಯ, ವಿಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿಕೆ, ಅಕ್ಷರಕ್ಷರದ ಜೋಡಣೆ– ಈ ಮೊದಲಾದ ಲಿಪಿಕಲಾತ್ಮಕ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಗಮನದಲ್ಲಿಡಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳುವ ಈತನ ಮಾತುಗಳು ಲಿಪಿಕಾರರಿಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕವೂ ಈತನ ಲಿಪಿಕಾರತನದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಕ್ಕೆ ನಿದರ್ಶನವೂ ಆಗಿವೆ. **(ಡಿ.ಎಸ್.ಎಚ್.)**

ನಾಗಚಂದ್ರ: ಜೈನಕವಿ. ಮಲ್ಲಿನಾಥ ಪುರಾಣ, ರಾಮಚಂದ್ರಚರಿತ ಪುರಾಣ (ಪಂಪರಾಮಾಯಣ) ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳ ಕರ್ತೃ. ಜಿನಾಕ್ಷರಮಾಲೆ, ಯೋಗಾಮೃತ, ಕಾಮನಕಾಳಗ ಇವೂ ಇವನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿವೆ. ಅಭಿನವ ಪಂಪ ಎಂಬುದು ಇವನ ಬಿರುದುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದುದು. ತನ್ನ ಗುರುಪರಂಪರೆಯ ವಿನಾ ಮತ್ತಾವುದೇ ವೈಯಕ್ತಿಕ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತನ್ನ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ, ಇವನ ಕಾಲದೇಶಗಳನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸುವುದು ಕಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಇವನ ಕಾಲ 1040, 1100, 1140 ಎಂದು ಮೂರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿವೆ. ಇವನು 12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕವಿಯೆಂದೂ ವಚನಕಾರರ ಸಮಕಾಲೀನ ಅಥವಾ ಅವರಾದಮೇಲೆ ಬಂದವನು ಎಂದೂ ತೋರುತ್ತದೆ. ವಿಜಯಪುರದಲ್ಲಿ ತಾನು ಮಲ್ಲಿಜಿನನ ಭವನವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದುದಾಗಿ ಕವಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ; ಈ ವಿಜಯಪುರ ಬಹುಶಃ ಈಗಿನ ಬಿಜಾಪುರ, ಆದ್ದರಿಂದ ಇವನು ಆ ಪ್ರಾಂತದವನು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇವನು ರಾಜಾಶ್ರಯದಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಜಿನಭಕ್ತಿಪ್ರಧಾನವಾದ ಧಾರ್ಮಿಕ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವೊಂದು ಇವನ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಶಾಂತರಸದಲ್ಲಿ ಇವನಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾದ ಆಸಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಅಭಿರುಚಿ.

ಮಲ್ಲಿನಾಥಪುರಾಣ 19ನೆಯ ತೀರ್ಥಂಕರನಾದ ಮಲ್ಲಿನಾಥನ ಕಥೆಯನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವ 14 ಆಶ್ವಾಸಗಳ ಕೃತಿ. ಇದರಲ್ಲಿ ಜೀವಕ್ಕೆ ಶರಣ್ಯವೊಂದೇ ನಿರ್ಮಳ ಧರ್ಮಂ ಎಂಬ ಸಂದೇಶವನ್ನು ಮೊಳಗಿಸುವುದು ಕವಿಯ ವಿವಕ್ಷೆ. ಈ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಆಕರ ಗುಣಭದ್ರಾಚಾರ್ಯರ ಉತ್ತರಪುರಾಣ, ಮಲ್ಲಿನಾಥನ ಕಥೆ ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಕಿರಿದು; ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಅದು ಕೇವಲ 66 ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ನಾಗಚಂದ್ರ ಅದನ್ನು ಬಹಳ ಹಿಗ್ಗಲಿಸಿದ್ದಾನೆ; ವರ್ಣನೆಗಳಿಂದ ತುಂಬಿದ್ದಾನೆ. ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಮಲ್ಲಿನಾಥನ ಕಥೆಯೊಡನೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವ ಬಲದೇವ ವಾಸುದೇವ ಪ್ರತಿವಾಸುದೇವರ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ಇವನು ಬಿಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಮಲ್ಲಿನಾಥ ಪುರಾಣ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ವರ್ಣನಾತ್ಮಕವಾದ ಕೃತಿಯಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಇದು ಕವಿಯ ಪ್ರಥಮ ರಚನೆಯಾದುದರಿಂದ, ಪುರಾಣತ್ವಪ್ರಧಾನವಾದ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಬರೆವಣಿಗೆಯಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿವೆ. ಆದರೆ ಕವಿಯ ಪ್ರತಿಭೆಯನ್ನು ಬಿಂಬಿಸುವ ಸುಂದರವಾದ ಭಾವಗೀತಾತ್ಮಕ ಭಾಗಗಳಿಗೆ ಮಲ್ಲಿನಾಥಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಕೊರತೆಯಿಲ್ಲ. ಈ ಕೃತಿಯ ಪೂರ್ವಾರ್ಧಕ್ಕಿಂತ ಉತ್ತರಾರ್ಧ ಹೆಚ್ಚು ಪರಿಣತವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಬರುವ ಜಿನಸ್ತುತಿ ನಾಗಚಂದ್ರನ ಆತುಸಾರವೆನಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯ ಪುತ್ರದೋಹದ ವರ್ಣನೆ, ಶರತ್ಕಾಲ ವರ್ಣನೆ, ಪ್ರಭಾತವರ್ಣನೆ ಕಾಮದಹನಪ್ರಸಂಗ ಇವು ಮಲ್ಲಿನಾಥಪುರಾಣದ ಕೆಲವು ಹೃದಯಂಗಮವಾದ ಸ್ಥಾನಗಳು. ಇದೊಂದು ಸತ್ಕಾವ್ಯವೆಂದು ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು.

ನಾಗಚಂದ್ರನ ಕೀರ್ತಿ ನಿಂತಿರುವುದು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ರಾಮಚಂದ್ರಚರಿತ ಪುರಾಣದ ಮೇಲೆ. ಇದು 16 ಆಶ್ವಾಸಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಉದಾತ್ತ ರಾಘವನ ಆಖ್ಯಾನ. ಇದು ಜೈನಪರಂಪರೆಯ ರಾಮಾಯಣ. ಇದರಲ್ಲಿ ಬರುವ ಪಾತ್ರಗಳೆಲ್ಲ ಜೈನರು; ಇಡೀ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಜೈನ ವಾತಾವರಣ ಹರಡಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ರಾಮ ಲಕ್ಷ್ಮಣ ರಾವಣರು ಜೈನ ಶಲಾಕಾಪುರುಷರು, ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಅಪೂರ್ವವಾದ ರಾಮಕಥೆ. ಆದರೆ ಇದು ನಾಗಚಂದ್ರನ ಸ್ವಂತ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲ. ವಿಮಲಸೂರಿ ಎಂಬ ಕವಿ ಪ್ರಾಕೃತದಲ್ಲಿ ಬರೆದ ಪಉಮಚರಿಯ (ಪದ್ಮಚರಿತ) ಇವನ ರಾಮಾಯಣಕ್ಕೆ ಮೂಲ; ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ರವಿಷೇಣ ಬರೆದ ಮಹಾ ರಾಮಾಯಣಕ್ಕೂ (ಪದ್ಮಪುರಾಣ) ಇವನು ಋಣಿ.

ವಾಲ್ಮೀಕಿ ರಾಮಾಯಣಕ್ಕೂ ಈ ಜೈನ ರಾಮಾಯಣಕ್ಕೂ ಹಲವಾರು ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣನಿಗೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ. ಕಡೆಗೆ ರಾವಣನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವವನೂ ಅವನೇ. ದಶರಥನಿಗೆ ನಾಲ್ವರು ರಾಣಿಯರು, ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣರು ಏಕಪತ್ನೀವ್ರತಸ್ಥರಲ್ಲ. ಆಂಜನೇಯ ಕೂಡ ವಿವಾಹಿತ, ಮಾರೀಚ ಮಂಥರೆಯರ ಮತ್ತು ಸೇತುಬಂಧನದ ಪ್ರಕರಣಗಳು ಇಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಇಂಥ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಮಾರ್ಪಾಟುಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಮುಖ್ಯವಾದ ಮಾರ್ಪಾಟಿರುವುದು ರಾವಣನ ಪಾತ್ರ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ, ಜೈನ ರಾಮಾಯಣದ ರಾವಣ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಪಂಚದ ಒಂದು ಅವಿಸ್ಮರಣೀಯವಾದ ಪಾತ್ರ. ಅವನು

ವೈದಿಕ ರಾಮಾಯಣದ ರಾವಣನಂತೆ ದುಷ್ಟನಲ್ಲ. ಕಾಮಲೋಲುಪನಲ್ಲ, ಅವನು ಸದ್ಗುಣ ಸಂಪನ್ನನಾದ ಮಹಾಪುರುಷ. ಆದರೆ ವಿಧಿಯ ಕೈವಾಡದಿಂದ ಆಕಸ್ಮಿಕವಾದ ಅಲ್ಪ ದೌರ್ಬಲ್ಯಕ್ಕೆ ವಶನಾಗಿ ಪತನಗೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ಸೀತೆಯನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿದರೂ ಕಡೆಗೆ ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪದಿಂದ ಪರಿವರ್ತಿತನಾಗಿ ಪುನೀತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಸೀತೆಯನ್ನೂ ರಾಮನಿಗೊಪ್ಪಿಸಬೇಕೆಂದು ಬಗೆದು, ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣರನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿದು ತರಲು ಹೋಗಿ ಹತನಾಗುವ ಈ ರಾವಣನ ದುರದೃಷ್ಟ ಅನುಕಂಪ ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ನಾಗಚಂದ್ರನ ರಾವಣನನ್ನು ದುರಂತ ರಾವಣನೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಅವನದು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ದುರಂತವೇ ಎಂಬುದು ಚರ್ಚಾಸ್ಪದ.

ಮಲ್ಲಿನಾಥಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಮೂಲವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುವ ಅಗತ್ಯ ನಾಗಚಂದ್ರನಿಗೆ ಉಂಟಾದರೆ, ಪಂಪರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಮೂಲವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸುವ ಸಮಸ್ಯೆ ಎದುರಾಗಿದೆ. ಅದನ್ನು ಕವಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ದಾಟಿದ್ದಾನೆ. ಇವನ ಸಂಗ್ರಹದ ಜಾಣ್ಮೆ ಪ್ರಶಂಸನೀಯವಾದುದು. ಆದರೂ ಪಂಪರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಪುರಾಣದ ಅಂಶಗಳು ಅನಿವಾರ್ಯವಾಗಿ ಉಳಿದಿವೆ. ಉಪರಂಭೆಯ ಪ್ರಸಂಗ, ಸೀತಾಪಹರಣದ ಮತ್ತು ರಾಮನ ವಿಲಾಪದ ಸನ್ನಿವೇಶ, ರಾವಣನ ಪರಿವರ್ತನೆಯ ಪ್ರಕರಣ ಇವು ರಾಮಚಂದ್ರಚರಿತ ಪುರಾಣದ ರಮ್ಯ ರಸೋತ್ಕಟ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು. ಇದು ಮಹಾಕಾವ್ಯವಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಒಂದು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕಾವ್ಯವೆಂಬುದರಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲ.

ನಾಗಚಂದ್ರನ ಶೈಲಿ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಪೂರ್ಣವಾದುದು. ಸರಳತೆ, ಮಾಧುರ್ಯ, ಗೇಯತೆ ಅದರ ಪ್ರಮುಖ ಲಕ್ಷಣಗಳು. ಕವಿಯ ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವ ನಯ, ಸೌಕುಮಾರ್ಯ, ಲಾಲಿತ್ಯಗಳು ಇವನ ಶೈಲಿಯಲ್ಲೂ ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ. ಅವು ಇವನ ಶೈಲಿಯ ಪರಿಮಿತಿಯೂ ಹೌದು. ಶೃಂಗಾರ ಶಾಂತ ಕರುಣ ರಸಗಳ ಚಿತ್ರಣಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲಿಸುವಂತೆ ನಾಗಚಂದ್ರನ ಶೈಲಿ ವೀರ, ರೌದ್ರ, ಭಯಾನಕ ರಸಗಳ ಆವಿಷ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಪಂಪ, ರನ್ನರ ಶೈಲಿಯ ಆವೇಶ ಮೊರೆತಗಳು ಇವನ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಅರ್ಥಾಂತರ ನ್ಯಾಸಾಲಂಕಾರ ನಾಗಚಂದ್ರನಿಗೆ ಬಹುಪ್ರಿಯವಾದುದು; ಅದನ್ನು ಇವನು ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಎರಚುತ್ತಾ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಇವನ ಅರ್ಥಾಂತರನ್ಯಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಅತ್ಯಂತ ಸಾರ್ಥಕವಾಗಿವೆ.

ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಪ್ರದರ್ಶನದ ಸಾಫಲ್ಯ ನಾಗಚಂದ್ರನಿಗಿಲ್ಲ. ಕಾವ್ಯ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಗ್ರಾಹ್ಯವಾಗಬೇಕು. ಅದರಿಂದ ಬದುಕಿಗೆ ಒಳಿತಾಗಬೇಕು ಎಂಬ ನಿಲುವು. ಜನತಾ ಅಂತರ್ದೃಷ್ಟಿ ಇವನದು. ಇವನ ಪ್ರಕಾರ, ಕಾವ್ಯ ಕೇವಲ ಮನರಂಜನೆಯ ಮಾಧ್ಯಮವಾಗಬಾರದು. ಆತ್ಮೋನ್ನತಿಕಾರಕವಾಗಬೇಕು. ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ರೀತಿಗಿಂತ ವಸ್ತು ಮುಖ್ಯವೆಂದು ಇವನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ; ಕಲೆಗಾಗಿ ಕಲೆ ಎಂಬ ಪಂಥಕ್ಕೆ ಇದು ವಿರುದ್ಧ, ಕವಿ ರಾಗದ್ವೇಷರಹಿತನಾಗಿರಬೇಕು ಹಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅವನ ಕೃತಿ ವಿಷೋದ್ಯಾನವನ್ನು ಬಿತ್ತಿ ಬೆಳೆದಂತಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬ ನಾಗಚಂದ್ರನ ಹೇಳಿಕೆ ಗಮನಾರ್ಹವಾದುದು. ಇವನು ತನ್ನ ಈ ಸಮಷ್ಟಿಕಲ್ಯಾಣನಿಷ್ಟವಾದ ನಿಲುವಿನಿಂದಾಗಿ ಕನ್ನಡ ಚಂಪೂ ಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅನನ್ಯವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

ತನ್ನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಜನಪ್ರಿಯತೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಅಧೋಮುಖವಾಗಿದ್ದ ಜೈನ ಧರ್ಮವನ್ನು ಮತ್ತೆ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿಸಬೇಕು. ಮೇಲೆತ್ತಬೇಕು ಎಂಬ ಘನೋದ್ದೇಶದಿಂದ ತನ್ನ ಎರಡೂ ಕೃತಿಗಳಿಗೂ ಧಾರ್ಮಿಕ ವಸ್ತುವನ್ನು ಆರಿಸಿಕೊಂಡು ಕಾವ್ಯ ರಚಿಸಿದ ನಾಗಚಂದ್ರ ಮಹಾಕವಿಯಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ದ್ವಿತೀಯ ಶ್ರೇಣಿಯ ಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಗಣ್ಯನಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವ ಯೋಗ್ಯತೆಯುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದಾನೆ. **(ಸಿ.ಪಿ.ಕೆ.)**

ನಾಗತಿಹಳ್ಳಿ ಚಂದ್ರಶೇಖರ: 1958– . ಹೆಸರಾಂತ ಚಲನಚಿತ್ರ ನಿರ್ದೇಶಕ, ಲೇಖಕ ಹಾಗೂ ಪರಿಸರವಾದಿ. ಮಂಡ್ಯಜಿಲ್ಲೆ ನಾಗಮಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನಾಗತಿಹಳ್ಳಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 1958 ಆಗಸ್ಟ್ 15ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ತಿಮ್ಮಶೆಟ್ಟಿಗೌಡ, ತಾಯಿ ಪಾರ್ವತಮ್ಮ. ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೇ ಸಾಹಿತ್ಯಾಸಕ್ತಿ ಹೊಂದಿದ್ದ ಇವರು ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಪದವಿಯನ್ನು ಹತ್ತು ಚಿನ್ನದ ಪದಕಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುವುದರೊಂದಿಗೆ ಪೂರೈಸಿದರು (1985). ಗ್ರಾಮೀಣ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಬಂದ ಇವರು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಮೈಲಿಗಲ್ಲುಗಳಿಗೆ ಬಣ್ಣ ಬಳಿಯುವುದು, ರಾಜ್ಯ ಹಾಲು ಒಕ್ಕೂಟದಲ್ಲಿ ದಿನಗೂಲಿಯ ನೌಕರಿ ಮಾಡುವುದು ಮೊದಲಾದ ಕೆಲಸಗಳ ಮೂಲಕ ತಮ್ಮ ಅಗತ್ಯಗಳನ್ನು ಪೂರೈಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು.

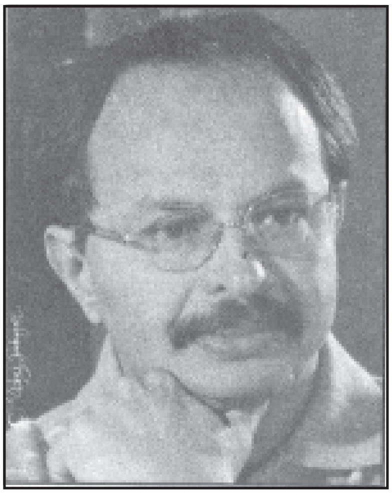

ಇವರು ಹದ್ದುಗಳು, ನನ್ನ ಪ್ರೀತಿಯ ಹುಡುಗನಿಗೆ, ಮಲೆನಾಡಿನ ಹುಡುಗಿ ಬಯಲುಸೀಮೆಯ ಹುಡುಗ, ಸನ್ನಿಧಿ, ಅಕಾಲ ಮೊದಲಾದ ಆರು ಕಥಾಸಂಕಲನಗಳನ್ನೂ ಎರಡು ಪ್ರವಾಸ ಕಥನಗಳನ್ನೂ ಮೂರು ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಕಾಡಿನಬೆಂಕಿ ಚಲನಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ಚಿತ್ರಕಥೆ, ಸಂಭಾಷಣೆ ಮತ್ತು ಗೀತರಚನೆ ಮಾಡುವುದರ ಮೂಲಕ ಚಿತ್ರರಂಗ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು (1987). ಸಂಕ್ರಾಂತಿ ಚಲನಚಿತ್ರದ ಮೂಲಕ ಕಥೆಗಾರರಾದರು (1988). ಉಂಡೂ ಹೋದ ಕೊಂಡೂಹೋದ ಎಂಬ ಚಿತ್ರ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ (1992) ಯಶಸ್ವಿ ಚಿತ್ರ ನಿರ್ದೇಶಕರೆನಿಸಿದರು. ಕೋಟ್ರೇಶಿ ಕನಸು, ಬಾನಲ್ಲೆ ಮಧುಚಂದ್ರಕೆ, ಅಮೆರಿಕಾ ಅಮೆರಿಕಾ, ಹೂಮಳೆ, ನನ್ನ ಪ್ರೀತಿಯ ಹುಡುಗಿ, ಪ್ಯಾರಿಸ್ ಪ್ರಣಯ ಮುಂತಾದ ಚಲನಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರತಿಬಿಂಬ, ವಠಾರ ಎಂಬ ಧಾರಾವಾಹಿಗಳ ಮೂಲಕ ಕಿರುತೆರೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇವರು ಅಪಾರ ಯಶಸ್ಸು ಗಳಿಸಿದರು.

ಅಮೆರಿಕ ಮತ್ತು ಯುರೋಪ್ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಕ ಪ್ರವಾಸ ಮಾಡಿರುವ ಇವರು ಅಲ್ಲಿನ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಂದರ್ಶಕ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿಯೂ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಅಮೆರಿಕದ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಇವರದು. ಇವರು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವ ಸಂಕ್ರಾಂತಿ ಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಕಥಾಲೇಖನ ರಾಜ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1988–89), ಉಂಡೂಹೋದ ಕೊಂಡೂಹೋದ ಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಕಥಾಲೇಖಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1992), ಕೊಟ್ರೇಶಿ ಕನಸು ಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಸಾಮಾಜಿಕ ಪರಿಣಾಮ ಬೀರುವ ಚಿತ್ರವೆಂದು ರಾಜ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1993–94), ನಿರ್ದೇಶಕರ ಸಂಘದ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಸನ್ಮಾನ ಹಾಗೂ ಇದೇ ಚಿತ್ರಕ್ಕೆ 1994ರ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಚಿತ್ರವೆಂದು ರಾಷ್ಟ್ರ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭಿಸಿದೆ. ಅಮೆರಿಕಾ ಅಮೆರಿಕಾ ಚಿತ್ರ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಚಿತ್ರವೆಂದು ರಾಜ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಹಾಗೂ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಕಥಾ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದೆ (1996–97). ವಿಭಿನ್ನ ಕಥಾಹಂದರದ ಹೂಮಳೆ ದ್ವಿತೀಯ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಚಿತ್ರ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಗಳಿಸಿದರೆ (1998–99), ನನ್ನ ಪ್ರೀತಿಯ ಹುಡುಗಿ 2001ರ ಅತ್ಯಂತ ಯಶಸ್ವೀ ಚಿತ್ರವೆಂದು ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪಡೆದಿದೆ. **(ಎಸ್‌ಯು.ಎಂ.)**

ನಾಗದೇವ: ಸು.11 ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿದ್ದ ಜೈನಕವಿ. ಈತನನ್ನು ಎರಡನೆಯ ನಾಗವರ್ಮ ತನ್ನ ವರ್ಧಮಾನಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಸುಲೋಚನಾಚರಿತಮನಿಂ ಪೊದವಿರೆ ಪೇೞ್ದಿಂ ಕವಿತಾ ವಿದಗ್ಧಮತಿಯೆನಿಪ ನಾಗದೇವಕವೀಂದ್ರಂ ಎಂದು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಈತ ಸುಲೋಚನಾಚರಿತ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ನಾಗವರ್ಮ ಸ್ತುತಿಸಿರುವ ಎಲ್ಲ ಕವಿಗಳ ಕೃತಿಗಳೂ ಚಂಪೂ ಕೃತಿಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದೂ ಚಂಪೂ ಕೃತಿಯಾಗಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಎರಡನೆಯ ನಾಗವರ್ಮ 1042 ರಲ್ಲಿದ್ದವನಾದುದರಿಂದ ಈತ ಇದಕ್ಕೂ ಹಿಂದೆ ಇದ್ದಿರಬೇಕು.

ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಇನ್ನಿಬ್ಬರು ನಾಗವರ್ಮನ ಹೆಸರಿನ ಉಲ್ಲೇಖ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕವಿಚರಿತೆಕಾರರು ಶಕ 1129ರಲ್ಲಿ ಕಡೂರು 129ನೆಯ ಶಾಸನವನ್ನು ಬರೆದ ಒಬ್ಬ ನಾಗದೇವನನ್ನು ಹೆಸರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಈತನ ಕಾಲ ಸು. 1217 ಆಗುತ್ತದೆ. ಈತನನ್ನು ಕವಿತಿಳಕ ಎಂದು ವಿಶ್ಲೇಷಿಸಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈತ ಗೌತಮ ಗೋತ್ರದವ. ಈತನ ತಂದೆ ನಾಗದೇವ, ತಾಯಿ ಚಾಮವ್ವೆ ಎಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಗದಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕುರ್ತುಕೋಟಿಯಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡನ್ನು ಬರೆದ, 1082ರಲ್ಲಿದ್ದ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ನಾಗದೇವ ಕಾಣಬರುತ್ತಾನೆ. ತ್ರಿಭುವನಮಲ್ಲ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (1076– 1126) ಈ ಶಾಸನ ರಚಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಬರುವ

ಅಂಬುಧಿವೇಷ್ಟಿತವಸು
ಧಾಂಬಿಕೆಗೆ ಲಲಾಮಮೆನಿಪ ವಿಪ್ರಗ್ರಾಮಂ
ಪೊಂಬಳಲ ನಾಗದೇವ ಬು
ಧಂ ಬುಧತತಿ ಮೆಚ್ಚೆ ಕಾವ್ಯಮಂ ವಿರಚಿಸಿದಂ

ಎಂಬ ಪದ್ಯದಿಂದ ಈತ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ವಿಪ್ರಗ್ರಾಮ ಪೊಂಬಳಲ ನಾಗದೇವನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

*

ನಾಗಮಂಗಲ: ಮಂಡ್ಯಜಿಲ್ಲೆಯ ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯಸ್ಥಳ. ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆ. ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಹಾಸನಜಿಲ್ಲೆ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣರಾಜಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕು, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಮಂಡ್ಯ ಮತ್ತು ಪಾಂಡವಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು ಸುತ್ತುವರಿದಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲೇ ಅತಿದೊಡ್ಡದಾದ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1,040 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,90,770. ಇದು ಪಾಂಡವಪುರ ಉಪಭಾಗದಲ್ಲಿದೆ. 1882 ರವರೆಗೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಹಾಸನಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲೂ ಅನಂತರ 1939 ರಲ್ಲಿ ಮಂಡ್ಯಜಿಲ್ಲೆ ಆಗುವವರೆಗೆ ಮೈಸೂರುಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲೂ ಇತ್ತು. ಕಸಬೆ, ಬಿಂಡಿಗನವಿಲೆ, ಬೆಳ್ಳೂರು, ದೇವಲಾಪುರ ಮತ್ತು ಹೊಣಕೆರೆ ಹೋಬಳಿಗಳು ಒಟ್ಟು ಗ್ರಾಮಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ 365.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಹುಭಾಗ ಹೆಚ್ಚುಕಡಿಮೆ ಮಟ್ಟಸ ಪ್ರದೇಶ. ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣ ಎತ್ತರದ ಗುಡ್ಡಬೆಟ್ಟಗಳಿವೆ. ಆದಿಚುಂಚನಗಿರಿ ಬೆಟ್ಟ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದ ಶಿಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿನ ಚಿನ್ನದ ನಿಕ್ಷೇಪವಿದೆ. ಆದರೆ ಇದು ಬಹು ಅಲ್ಪವಾಗಿದ್ದು ಇದರ ಉತ್ಪಾದನೆ ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಲಾಭಕರವಲ್ಲವೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. ನಾಗಮಂಗಲದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕಿರುವ ಒಂದು ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಮೃದುವಾದ ಬಳಪದ ಕಲ್ಲು ದೊರಕುತ್ತದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕು ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಇಳಿಜಾರಾಗಿದೆ. ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯಿಂದ ಹರಿದುಬರುವ ಶಿಂಷಾನದಿ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಈಶಾನ್ಯ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿದು ಮುಂದೆ ಮದ್ದೂರಿನತ್ತ ಸಾಗುತ್ತದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನೈಋತ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಲೋಕಪಾವನಿ ನದಿ ಹುಟ್ಟಿ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಹೆಚ್ಚು ಮಟ್ಟಿಗೆ ಬಂಜರಾಗಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕುರುಚಲು ಕಾಡುಗಳಿವೆ.

*

ಭೂಮಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮರಳುಮಿಶ್ರಿತ, ಸ್ವಲ್ಪ ಕೆಂಪುಮಣ್ಣಿನ ಹರಹುಗಳು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿವೆ. ಮಳೆ ಕಡಿಮೆ, ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ 598 ಮಿಮೀ. ರಾಗಿ, ಜೋಳ, ಹುರುಳಿ, ತೊಗರಿ, ಮೊದಲಾದ ಧಾನ್ಯಗಳು ಇಲ್ಲಿನ ಬೆಳೆಗಳು. ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಅನೇಕ ಕೆರೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದ್ದು ಇಂದೂ ಕೆಲವು ಉಪಯೋಗದಲ್ಲಿವೆ. ನೀರಾವರಿ ಬಾವಿಗಳಿಂದ ಬತ್ತ ಕಬ್ಬುಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಪಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ತೆಂಗು, ಬಾಳೆ, ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ, ತರಕಾರಿ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಬೆಳೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ತಿರುಗನಹಳ್ಳಿಯ ಸಣ್ಣ ಎಂಬ ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಬತ್ತ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಶೇಷ ಬೆಳೆ. ಭೂಮಿ ಕೆಲವೆಡೆ ಫಲವತ್ತಾಗಿದ್ದರೂ ನೀರಿನ ಅಭಾವದಿಂದ ಇಲ್ಲಿನ ವ್ಯವಸಾಯ ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಲಾಭಕರವಾಗಿಲ್ಲ.

ಸೌಮ್ಯಕೇಶವ ದೇವಾಲಯ, ನಾಗಮಂಗಲ

ಕುರಿಗಳನ್ನು ಅಧಿಕ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಸಾಕುವುದು ಇಲ್ಲಿನ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಕಸಬು. ಇದೇ ಕಾರಣದಿಂದ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹರಗಿನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಒಂದು ಕುರಿ ಸಾಕಣೆ ಕೇಂದ್ರವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿತ್ತು. 1863 ರವರೆಗೂ ಅದು ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿತ್ತು. ನಾಗಮಂಗಲ ಭಾಗ ಉತ್ತಮ ಹಳ್ಳಿಕಾರು ಜಾತಿಯ ರಾಸುಗಳಿಗೂ ಹೆಸರಾಗಿದೆ. ಕರಡಿಹಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಇದರ ಸಾಕಣೆ ಹೆಚ್ಚು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿಗೆ ರೇಷ್ಮೆ ವ್ಯವಸಾಯ ಇದೆ.

ಗಂಗರ ಕಾಲದ ವಾಸ್ತುಕೃತಿಗಳಿರುವ ಕಂಬದಹಳ್ಳಿ **(ನೋಡಿ)**, ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳಿರುವ ಬೆಳ್ಳೂರು, ಪ್ರಾಚೀನ ಅವಶೇಷಗಳಿರುವ ದೇವಲಾಪುರ, ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರಗಳಾದ ಬಿಂಡಿಗನವಿಲೆ **(ನೋಡಿ)**, ಆದಿಚುಂಚನಗಿರಿ **(ನೋಡಿ)** ಸುಂದರ ಹಾಗೂ ಪವಿತ್ರ ತಾಣ ಆಲತಿಗಿರಿ **(ನೋಡಿ)** ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪ್ರಮುಖ ಸ್ಥಳಗಳು. ನಾಗಮಂಗಲದಿಂದ ಸು. 5ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಬೆಟ್ಟದ ಬುಡದಲ್ಲಿರುವ ಪಾಲಗ್ರಹಾರದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಮತ್ತು ನಾಚಾರಮ್ಮ (ಲಕ್ಷ್ಮಿ) ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಫೆಬ್ರವರಿ ತಿಂಗಳಿನಲ್ಲಿ ತೇರು ಹಾಗೂ ದನಗಳ ಜಾತ್ರೆ ಜರುಗುತ್ತವೆ. ನಾಗಮಂಗಲದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ 6ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಪಡುವಲ ಪಟ್ಟಣ ಒಂದು ಕಾಲಕ್ಕೆ ಧಾರ್ಮಿಕ ಹಾಗೂ ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರು ತಪಸ್ಸು ಮಾಡಿದರೆಂದು ಒಂದು ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಮಾಚಲಗಟ್ಟ, ಹೊಣಕೆರೆ ಹೋಬಳಿಯಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಹಿಂದೆ ಇದು ಬಿಜ್ಜಳೇಶ್ವರ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ದೊಡ್ಡ ಊರಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ 13ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ನಂದಿಯ ವಿಗ್ರಹ ಸುಂದರವಾಗಿದೆ. ಚೋಳಸಂದ್ರದಲ್ಲಿ 1145ರಲ್ಲಿ

ಕಟ್ಟಿದ ಜೈನಬಸದಿ ಇದೆ. ಇದು ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯ ಉತ್ತಮ ಕೃತಿಯಾದರೂ ಇಂದು ಶಿಥಿಲವಾಗಿವೆ. ಹಟ್ಣದಲ್ಲಿರುವ ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯ ಹಿಂದೆ ಜೈನಬಸ್ತಿಯಾಗಿತ್ತು. ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ಗುಡಿಯನ್ನು 1179ರಲ್ಲಿ ಸೋಮಿಶೆಟ್ಟಿ ಎಂಬ ವರ್ತಕ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಒಂದು ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಚಿನಕುರಳಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಆಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯವೂ ಅದರ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಹಲವು ಮಾಸ್ತಿ ಗುಡಿಗಳೂ ಇವೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಮಾಸ್ತಿಕಲ್ಲು ವ್ಯಾಸನ ತೋಳುಕಲ್ಲು ರೀತಿಯವು. ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಮರಾಠರ ನಡುವೆ 1771ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಹೈದರ್ ಪರಾಜಿತನಾದದ್ದು ಇಲ್ಲಿಯೇ, ನಲ್ಕುಂದಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಗೋಪಾಲ ಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇದು ಭಾಗವಂತಿಕೆಮೇಳಕ್ಕೆ ಹೆಸರಾದ ಸ್ಥಳ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಹದ್ದಿನಕಲ್ಲು ಹನುಮಂತರಾಯನ ಬೆಟ್ಟ ಪವಾಡಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಈ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಸು. 10" ಎತ್ತರದ ಒಂದು ಕಂಬವಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಜಿತುವಿನ ಚಿತ್ರ ಕೆತ್ತಿದೆ. ಗಾಳಿ ಹಿಡಿದವರಿಗೆ ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಉಪಶಮನವಾಗುತ್ತದೆಂಬ ನಂಬಿಕೆಯಿಂದ ಅನೇಕ ಜನರು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಬೆಟ್ಟದ ಬುಡದಲ್ಲಿರುವ ಚೋರಸಂದ್ರ ಜನಪದ ಕಲೆಗೆ ಹೆಸರಾದ ಊರು.

ನಾಗಮಂಗಲ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಮೈಸೂರಿನಿಂದ ಸು. 65 ಕಿಮೀ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಪಾಂಡವಪುರ-ಬೆಳ್ಳೂರು-ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 16,052. ಇಲ್ಲಿಂದ ಚನ್ನರಾಯಪಟ್ಟಣ, ಕೃಷ್ಣರಾಜಪೇಟೆ, ಮಂಡ್ಯ, ಮದ್ದೂರುಗಳಿಗೆ ರಸ್ತೆಗಳಿವೆ. ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಬೆಳ್ಳೂರಿನ ರಸ್ತೆ ಬೆಂಗಳೂರು-ಹಾಸನ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ತುಮಕೂರು, ಸಿರಾಗಳಿಗೂ ಸಂಪರ್ಕ ರಸ್ತೆಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪುರಸಭೆ ಇದೆ. ಒಂದು ಸರ್ಕಾರಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಪಶು ವೈದ್ಯಶಾಲೆ, ಎರಡು ಸರ್ಕಾರಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳು ಹಾಗೂ ಒಂದು ಜೂನಿಯರ್ ಕಾಲೇಜು, ಒಂದು ಕಸಬು ತರಬೇತಿ ಶಾಲೆ ಇವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಸುತ್ತಮುತ್ತ ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯ ವ್ಯವಸಾಯ ಬೆಳೆಗಳಿಗೆ ಇದು ಮಾರಾಟ ಕೇಂದ್ರ. ಪ್ರತಿ ಶುಕ್ರವಾರ ಸಂತೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಕಂಬಳಿ ನೇಯುವುದು, ಚಾಪೆ ಹಣೆಯುವುದು, ಎಣ್ಣೆ ತೆಗೆಯುವುದು ಮೊದಲಾದ ಉಪಕಸಬುಗಳಿವೆ. ಒಂದು ವೃತ್ತಿ ಶಿಕ್ಷಣ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರವಿದೆ. ಕೈಗಾರಿಕಾ ಘಟಕವೊಂದು ನಿರ್ಮಾಣವಾಗುತ್ತಿದೆ. ನಾಗಮಂಗಲದಲ್ಲಿ ಹಳೆಯ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಹಿತ್ತಾಳೆ, ಕಂಚಿನ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಮಾಡುವ ಅನೇಕ ಕುಟುಂಬಗಳಿವೆ. ಇವರು ತಯಾರಿಸುವ ಪೂಜೋಪಕರಣಗಳು ವಿಗ್ರಹಗಳು ಮತ್ತು ಇತರ ಕಲಾವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ದೇಶಾದ್ಯಂತ ಬೇಡಿಕೆ ಇದೆ.

ನಾಗಮಂಗಲ ಹಿಂದೆ ಒಂದು ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಊರಿನ ಸುತ್ತ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಕೋಟೆ ಇತ್ತು. ನಾಗಮಂಗಲ ಪ್ರದೇಶ ಹಿಂದೆ ದಂಡಕಾರಣ್ಯದ ಭಾಗವಾಗಿತ್ತು. ಲೋಹಿತ ವಂಶದವರು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮೊದಲು ವಲಸೆ ಬಂದರು. ಆ ವಂಶದ ಒಬ್ಬ ಪಾಳೆಯಗಾರ ಕನಸಿನಲ್ಲಿ ಕಂಡ ದೇವರಿರುವ ಹುತ್ತವನ್ನು ಅರಸುತ್ತ, ನಾಗಮಂಗಲವಿರುವ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಬಂದು, ಅಲ್ಲಿ ಸರ್ಪವೊಂದು ಸುತ್ತುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನೂ ನರಸಿಂಹದೇವರು ಆವಿರ್ಭಾವವಾಗಿದ್ದುದನ್ನೂ ಕಂಡು ಅಲ್ಲಿಯ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಿಸಿದ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ನಾಗಮಂಡಲ ಎಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು ಎಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಈಗ ಇದೇ ನಾಗಮಂಗಲವಾಗಿದೆ. ಇದು ಮಹಾಭಾರತ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ ಮಣಿಪುರ, ಈ ನಗರಕ್ಕೆ ಚತುರ್ವೇದ ಭಟ್ಟಾರಕರತ್ನ ಅಗ್ರಹಾರವೆಂಬ ಹೆಸರಿದ್ದು ಹಿಂದೆ ದೊಡ್ಡ ವಿದ್ಯಾ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು ಎಂಬ ಕಥೆಗಳೂ ಇವೆ. ಗಂಗರ ಕಾಲದ ಶಾಸನವೊಂದು ಇಲ್ಲಿ ದೊರಕಿದೆ. 1135ರಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ರಾಣಿ ಬಮ್ಮಲದೇವಿ ಇಲ್ಲಿನ ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿದಳು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಊರು ಪ್ರವರ್ಧಮಾನ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. 17ನೆಯ ಶತಮಾನದವರೆಗೂ ಲೋಹಿತ ವಂಶದ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಇಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದರೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಒಳಕೋಟೆಯನ್ನು ಆ ವಂಶದ ಜೈವಿಡಣಾಯಕ 1270ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದೂ ಹೊರಕೋಟೆಯನ್ನು ಚನ್ನಪಟ್ಟಣದ ಜಗದೇವರಾಯ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದೂ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗಲೂ ಕೋಟೆಯ ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ. ಜಗದೇವರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದು ಅವನ ಮುಖ್ಯ ಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲೊಂದಾಗಿತ್ತು. 1630ರಲ್ಲಿ ಇದು ಮೈಸೂರಿನ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ ಅಧೀನವಾಯಿತು. ಮೈಸೂರು ಮರಾಠ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಬಾರಿ ಹಾನಿ ತಟ್ಟಿತು. 1792ರಲ್ಲಿ ಪರಶುರಾಮ ಭಾವು ಇದನ್ನು ಕೊಳ್ಳೆಹೊಡೆದಿದ್ದ.

ಸೌಮ್ಯಕೇಶವ ಗುಡಿ ಇಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡದು. ಹೊಯ್ಸಳರ, ಬಹುಶಃ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಕಾಲದ್ದು. $4^1/_2$ ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಜಗತಿಯ ಮೇಲಿರುವ ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲ. ಮಧ್ಯ ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಸೌಮ್ಯಕೇಶವ, ಪಕ್ಕದವುಗಳಲ್ಲಿ ನರಸಿಂಹ ಮತ್ತು ವೇಣುಗೋಪಾಲ ದೇವರುಗಳಿವೆ. ಹೊರಭಿತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ಕೇವಲ ಅರೆಗಂಬಗಳ ಅಲಂಕರಣವಿದೆ. ಮುಂದುಗಡೆ ಪಾತಾಳಾಂಕಣ, ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರಾಕಾರ ಮತ್ತು ಮಹಾದ್ವಾರದ ಮೇಲೆ ಏಳು ಅಂತಸ್ತಿನ ದ್ರಾವಿಡ ಗೋಪುರ ಇವೆ. ಪಾತಾಳಾಂಕಣದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ದೇವರುಗಳು ಮತ್ತು ಆಳ್ವಾರರುಗಳ ಗುಡಿಗಳಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ 55 ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಗರುಡಗಂಬ ಉತ್ತಮ ಕಲಾಕೃತಿ. ಗೋಪುರ ಮತ್ತು ಕಂಬವನ್ನು ಕೆತ್ತಿಸಿದವನು ಜಗದೇವರಾಯ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯ ಸಹ ಹೊಯ್ಸಳ ಕಾಲದ್ದು. ಕಂಬಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಕಲಾವಂತಿಕೆ ಇಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಸ್ಥಳೀಯ ಐತಿಹ್ಯಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಇದೇ ಈ ಊರಿನ ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನ ದೇವಾಲಯ. ನರಸಿಂಹ ವಿಗ್ರಹ ಸಿಕ್ಕಿದ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದಿದ್ದ ಹಂಗರು ಮರದ ನಲವತ್ತು ಅಡಿ ಉದ್ದದ ಒಂದು ಕೊಂಬೆ ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿದೆ. ಸು. 1135ರ ಭುವನೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವೂ ಹೊಯ್ಸಳ ಕಾಲದ್ದಾದರೂ ಹೆಚ್ಚು ಮಟ್ಟಿಗೆ ದ್ರಾವಿಡ ಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲೇ ಇರುವ ಕಟ್ಟಡ. ವೀರಭದ್ರ ಮತ್ತು ಭದ್ರಕಾಳಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಇಲ್ಲಿವೆ. ಈ ಊರಿನ ಗ್ರಾಮದೇವತೆಯಾದ ಬಡಗೋಡಮ್ಮನ ದೇವಾಲಯ ಹಿರೀಕೆರೆಯ ಉತ್ತರ ಕೋಡಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಅಕ್ಕಸಾಲಿಗರ ಕಾಳಮ್ಮನ ಗುಡಿ ನಾಗಮಂಗಲದ ಒಳ ಕೋಟೆಯ ದಿಡ್ಡಿ ಬಾಗಿಲಿನಲ್ಲಿದೆ. ಊರಿನ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲೂ ಕೆರೆಗಳಿವೆ. ಅವು ಸೂಳೆಕೆರೆ, ಹಿರೀಕೆರೆ, ಸಿಂಗೇ ಅರಸಿನ ಕೆರೆ ಮತ್ತು ಅಮ್ಮನಕೆರೆ, ಕೋಟೆಯ ಅವಶೇಷಗಳಲ್ಲದೆ ಹಳೆಯ ವೈಭವದ ಕುರುಹಾಗಿ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ. ಸೌಮ್ಯಕೇಶವ ಮತ್ತು ನರಸಿಂಹ ಗುಡಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಜಾಗವನ್ನು ಜಗದೇವರಾಯನ ಅರಮನೆ ಇದ್ದ ತಾಣ ಎಂದು ಗುರುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಹಲವು ಕಂಬಗಳಿರುವ ದೊಡ್ಡ ಮಂಟಪವಿದ್ದು ಇದು ಹಿಂದಿನ ಸಭಾಮಂಟಪವಿದ್ದರೂ ಇರಬಹುದು. ಊರಿನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ 60 ಅಡಿ ವ್ಯಾಸ ಮತ್ತು 3 ಅಡಿ ಆಳವಿರುವ ಒಂದು ಕೊಳ ಇದೆ. ಅದರ ಮಧ್ಯೆ ಒಂದು ಮಂಟಪವೂ ಇದೆ. ಜಗದೇವರಾಯ ಜಲಕ್ರೀಡೆಗಾಗಿ ಈ ಕೊಳವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದೆಂದು ಸ್ಥಳಪ್ರತೀತಿ.

(ಎಚ್.ಎಂ.ಎನ್;*)

ನಾಗಮಂಗಲದ ಪ್ರಭುಗಳು: 15ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ನಾಗಮಂಗಲವನ್ನು ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಆ ಸುತ್ತಿನ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಒಂದು ಸಾಮಂತ ಮನೆತನದವರು. ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವ ಮಾಹಿತಿಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಇವರು ಲೋಹಿತವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರು. ಈ ವಂಶದ ಅರಸರಲ್ಲಿ ಶಿಂಗಣ್ಣವೊಡೆಯ ಹಾಗೂ ಆತನ ಪುತ್ರ ತಿಮ್ಮಣ್ಣದಂಡನಾಯಕ ಪ್ರಸಿದ್ಧರು. ತಿಮ್ಮಣ್ಣ ವಿಜಯನಗರದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನ (1446– 65) ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಹಾ ಪ್ರಧಾನ ಎಂಬ ಹುದ್ದೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದ. ಇವನಿಗೆ ದೇವರಾಜನೆಂಬ ಒಬ್ಬ ತಮ್ಮನಿದ್ದ. ಇವರು ಪರಮಭಾಗವತರೂ ವೈಷ್ಣವರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಇವರು ಶಿಂಗಣ್ಣವೊಡೆಯನ ಸತಿ ಸೀತಾಂಬಿಕಾ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪಾಂಡವಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹರವು ಗ್ರಾಮದ ಹತ್ತಿರ ಹೊಸವೂರ ಎಂಬುದನ್ನು ಸೀತಾಪುರವೆಂದು ಮಾರ್ಪಡಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ರಾಮಚಂದ್ರದೇವರ ದೇವಸ್ಥಾನ ಕಟ್ಟಿಸಿ ಅನೇಕ ದಾನದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರು. ತಿಮ್ಮಣ್ಣದಂಡನಾಥ ಹಾಗೂ ಆತನ ಸತಿ ರಂಗಾಂಬಿಕಾ ಇವರು ಮೇಲುಕೋಟೆಯ ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು. ತಿಮ್ಮಣ್ಣನಿಗೆ ಯಾದವಗಿರಿ (ಮೇಲುಕೋಟೆ) ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಎಂಬ ಬಿರುದೂ ಇದ್ದಿತು. ಮೇಲುಕೋಟೆಯಲ್ಲಿನ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಮತ್ತು ರಾಮಾನುಜಸಭೆಯ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನಡೆಯಲೆಂದು ರಂಗಾಂಬಿಕೆಯ ಬಲ್ಲೇನಹಳ್ಳಿ ಹಾಗೂ ಯಲವದಪಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ದತ್ತಿ ಹಾಕಿಕೊಟ್ಟಳು. ದೇವರಾಜ ಕಾವೇರಿ ನದಿಗೆ ಹೊಸದಾಗಿ ಕಟ್ಟೆಯೊಂದನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ಸೀತಾಪುರ ಹರವು ಗ್ರಾಮಗಳ ಮುಖಾಂತರ ಕಾಲುವೆಯೊಂದನ್ನು ಒಯ್ಯುವ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡಿದ (ತನ್ನಿಮಿತ್ತ ಪಾಂಡವಪುರ ಹಾಗೂ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಕೆಲ ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯ ದೊರೆಯಿತು). ನಾಮಂಗಲದ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಸು. 1270ರಲ್ಲಿ ಈ ವಂಶದ ಜೈವಿಡಣಾಯಕ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂಬ ಹೇಳಿಕೆ ಇದೆ. 16ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅಂತ್ಯದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಲೋಹಿತ ವಂಶದ ಪ್ರಭುಗಳು ತಮ್ಮ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡರು. ಆಗ ಚನ್ನಪಟ್ಟಣದಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಸಾಳುವ ವಂಶದ ಜಗದೇವರಾಯನ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ನಾಗಮಂಗಲವೂ ಒಳಪಟ್ಟಿತ್ತು. **(ಎಸ್.ಜಿಎ.)**

ನಾಗರತ್ನಮ್ಮ, ಆರ್.: 1926 – . ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿ ಕಲಾವಿದೆ. ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆದಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಪಾತ್ರಗಳನ್ನೂ ಪುರುಷರೇ ನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಸ್ತ್ರೀಯರು ರಂಗವೇದಿಕೆಯನ್ನೇರುವುದಿರಲಿ, ನಾಟಕಗಳನ್ನು ನೋಡುವುದೂ ಅಪರಾಧ ಎಂಬ ಭಾವನೆ ಇತ್ತು. ಆದರೆ ಈ ತಪ್ಪು ತಿಳಿವಳಿಕೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿದ ಕಲಾವಿದೆಯರಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿಗರು ಎಲ್ಲಮ್ಮ, ರಾಜಮ್ಮ, ಎಂ.ವಿ. ರಾಜಮ್ಮ, ಪಂಡರಿಬಾಯಿ ಮೊದಲಾದವರು. ನಾಗರತ್ನಮ್ಮನವರೂ ಈ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವರು. ಇವರು 1926 ಜೂನ್ 21ರಂದು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಕೃಷ್ಣಭಟ್ಟ, ತಾಯಿ ರುಕ್ಮಿಣಮ್ಮ. ಎಳೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲೇ ಇವರಿಗೆ ರಂಗದ ನಂಟು ಉಂಟಾಯಿತು. ಮೈಸೂರಿನ ಅಗ್ರಹಾರದ ತೊಗರಿಬೀದಿಯಲ್ಲಿ ಬೀಡುಬಿಟ್ಟಿದ್ದ ಗುಬ್ಬಿ ಕಂಪನಿ, ಚಾಮುಂಡೇಶ್ವರಿ ಕಂಪನಿಗಳ ರಂಗತಾಲೀಮು ಇವರಲ್ಲಿ ಕುತೂಹಲವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿತು. ಚಾಮುಂಡೇಶ್ವರಿ ಕಂಪನಿಯ ತುಕಾರಾಂ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕಹುಡುಗಿಯ ಪಾತ್ರದ ಮೂಲಕ ಇವರ ರಂಗಪ್ರವೇಶವಾಯಿತು. 12ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಎಚ್.ಎಲ್.ಎನ್.ಸಿಂಹ ಅವರ ಸಂಸಾರನೌಕ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸರಳೆಯ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ಪಡೆದರು. ಪ್ರಾರಂಭದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತ ಮುಂದೆ ನಾಯಕಿ ಪಾತ್ರವಹಿಸುವ ಹಂತಕ್ಕೇರಿದರು. ಇದೇ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎನ್.ಚಿನ್ನಪ್ಪನವರ ಕಲಾಸೇವಾ ಮಂಡಲಿಯ ಕಬೀರದಾಸ್ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬೀಬಿಯ ಪಾತ್ರಕ್ಕೆ ಆಯ್ಕೆಯಾದರು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಸಾಹುಕಾರ, ಸದಾರಮೆ, ಪೇಮಲೀಲಾ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಎಚ್.ಎಲ್.ಎನ್.ಸಿಂಹಾಸ್ ಸೆಲೆಕ್ಟ್ ಆರ್ಟಿಸ್ಟ್‌ನಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅನುಭವಗಳಿಸಿದರು. ಸಿ.ಬಿ.ಮಲ್ಲಪ್ಪನವರ ಕಂಪನಿ, ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ನಾಟಕ ಮಂಡಲಿ, ಶೇಷಕಮಲ ಕಲಾಮಂಡಲಿ, ಮಾಸ್ಟರ್ ಹಿರಣ್ಣಯ್ಯ ಮಿತ್ರ ಮಂಡಲಿ, ಚಲನಚಿತ್ರ ಕಲಾವಿದರ ಸಂಘ ಹಾಗೂ ಕೆಲವು ಹವ್ಯಾಸಿ ತಂಡಗಳಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿ ಖ್ಯಾತರಾದರು. ಕೆಲವು ಕಂಪನಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಬಳವಿಲ್ಲದೆ ದುಡಿಯುವ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯೂ ಎದುರಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಊಟ ದೊರೆಯುವುದೂ ಕಷ್ಟವಾಗುತ್ತಿತ್ತು; ಆದರೆ ಇವರ ಪಾತ್ರ ಮಾತ್ರ ರಾಣಿಯದು. ಇಂಥ ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕಲಾಭಿಮಾನಿಗಳ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವೇ ರಸದೂಟ ಎನಿಸುತ್ತಿತ್ತು.

ಹಿರಣ್ಣಯ್ಯ ಮಿತ್ರ ಮಂಡಲಿಯ ದೇವದಾಸಿ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸುನಂದೆ, ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಮಣಿಮಂಜರಿ, ಎಚ್ಚಮನಾಯಕ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಮೋಹಿನಿ ಹಾಗೂ ಲಲಿತಾ ಈ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ವಹಿಸಿ ಅಭಿನಯದ ಅನುಭವಗಳನ್ನು ತುಂಬಿಕೊಂಡರು. ಇದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಸಹ ನಟರಾಗಿದ್ದ ಎ.ಆರ್. ಪಾರ್ಥಸಾರಥಿಯವರನ್ನು ವಿವಾಹವಾದರು (1945). ಮುಂದೆ ಪಾರ್ಥಸಾರಥಿಯವರು ಚಲನಚಿತ್ರ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಲು ಮದರಾಸಿಗೆ ತೆರಳಿದರು. ಆದರೆ ನಾಗರತ್ನಮ್ಮನವರು ಕಂಪನಿಯಲ್ಲೇ ಉಳಿದರು.

ಇವರ ಜೀವನದಲ್ಲಿ 1958ರಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಅಧ್ಯಾಯ ಆರಂಭವಾಯಿತು. ಸ್ತ್ರೀಯರು ಸ್ತ್ರೀಪಾತ್ರಗಳಿಗಷ್ಟೇ ಸೀಮಿತವಾಗದೆ ಪುರುಷ ಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮೆರೆಯುವ ಸುಯೋಗ ಒದಗಿಬಂತು. ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಗಾರುಡಿ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಪುರುಷ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನೂ ಸ್ತ್ರೀಯರೇ ವಹಿಸಿದರು. ಈ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ನಾಗರತ್ನಮ್ಮನವರದು ಭೀಮನ ಪಾತ್ರ. ಮಂಡ್ಯದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಮಾದರಿ ಪ್ರಯೋಗವಿದು. ಯಾವ ನಟರಿಗೂ ಕಮ್ಮಿಯಿಲ್ಲದಂತೆ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾಗಿ ನಟಿಸಿ, ಪ್ರೇಕ್ಷಕರನ್ನು ರಂಜಿಸಿದ ಇವರು ಭೀಮನ ಪಾತ್ರದ ನಾಗರತ್ನಮ್ಮ ಎಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದರು. ಈ ಪಾತ್ರ ಎಷ್ಟರಮಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿತೆಂದರೆ ಗಜಾನನ ನಾಟಕ ಮಂಡಲಿಯ ಮಾಲೀಕರಾದ ಶ್ರೀ ಪಾದರಾಯರು ಸ್ತ್ರೀ ನಾಟಕ ಮಂಡಲಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ (1958) ಅದರ ನಾಯಕತ್ವವನ್ನು ನಾಗರತ್ನಮ್ಮನವರಿಗೆ ವಹಿಸಿದರು. ಈ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ನಾಗರತ್ನಮ್ಮನವರು ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಇದು ನಾಗರತ್ನಮ್ಮನವರ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಬದುಕಿನ ಎರಡನೆಯ ಹಂತ ಎನ್ನಬಹುದು. ನಾಗರತ್ನಮ್ಮನವರಿಗೆ ಎಚ್.ಪಿ. ಸರೋಜ, ಬಿ.ಪಿ.ರಾಜಮ್ಮ, ಬಿ.ಎಸ್. ಮಂಜುಳಮ್ಮ, ಬಿ.ಎಸ್. ಪುಟ್ಟಮ್ಮ ಮೊದಲಾದ ಕಲಾವಿದೆಯರ ನಿಕಟಸಂಪರ್ಕ ಇದ್ದುದರಿಂದ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಆಡಲು ಕಷ್ಟವೆನಿಸಲಿಲ್ಲ. ಜೊತೆಗೆ ತಂಗಿ ಆರ್. ಮಂಜುಳಾ ಹಾಸ್ಯ ಪಾತ್ರದಲ್ಲಿದ್ದರು. ತಮ್ಮ ಆರ್. ಪರಮಶಿವನ್ ಸಂಗೀತ ನಿರ್ದೇಶಕರಾದರು. ನಾರಗತ್ನಮ್ಮನವರ ಬಳಗದ ಎಲ್ಲ ಕಲಾವಿದರೂ ವೃತ್ತಿಪರರು, ಹಾಗಾಗಿ ನಿರಂತರವಾಗಿ ಕ್ಯಾಂಪ್ ನಡೆಯಬೇಕಿತ್ತು. ಕೆಲವು ಸಲ ಉಪವಾಸ ಅನಿವಾರ್ಯವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಸ್ತ್ರೀಯರೆಂಬ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಕಿರುಕುಳವೂ ಆಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇದರಿಂದ ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಸಂಪಾದನೆ ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಆದರೂ ಬಂದ ಹಣವನ್ನೆಲ್ಲ ಮಂಡಳಿಯ ಕಲಾವಿದರಿಗೇ ಹಂಚುತ್ತಿದ್ದರು. ತಮ್ಮ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಕಲಾವಿದರ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಬಿಡುವಿನ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮುಂದುವರಿಸಲು

ಅನುಕೂಲ ಕಲ್ಪಿಸಿ ನೆರವನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರು. 'ಕಲಾ ಸೇವೆಯೇ ಪರಮೋಚ್ಚ ಗುರಿ' ಎಂದು ನಾಗರತ್ನಮ್ಮನವರು ಹಾಗೂ ಇವರ ಬಳಗದವರು ಭಾವಿಸಿದ್ದರು. ಸ್ತ್ರೀಯರೇ ಅಭಿನಯಿಸುತ್ತ, ಸ್ತ್ರೀಯರೇ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ಸಂಸ್ಥೆ ಇದೊಂದೇ. ಗಂಡಸರಿಗೂ ಕಷ್ಟವೆನಿಸುತ್ತಿದ್ದ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಯನ್ನು ಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನೇ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ನಡೆಸುತ್ತಿರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಾಟಕರತ್ನ ಗುಬ್ಬಿವೀರಣ್ಣನವರು ಇವರನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದ್ದರು.

ಸ್ತ್ರೀ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ ರಜತೋತ್ಸವ ಸುವರ್ಣ ಮಹೋತ್ಸವಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸಿತು. ಆದರೆ ಇವರ ಸಂಸ್ಥೆ ಪ್ರಕೃತಿಯ ವಿಕೋಪಕ್ಕೆ ಗುರಿಯಾದದ್ದೂ ಉಂಟು. ಒಮ್ಮೆ ಭಾರಿ ಮಳೆಯಿಂದಾಗಿ ರಂಗಮಂದಿರದ ಚಪ್ಪರವೇ ಉರುಳಿಬಿದ್ದು, ಬಹಳ ನಷ್ಟವಾಯಿತು. ಆದರೂ ಇವರು ಕೈಬಿಡದ ಛಲದಿಂದ ಕಂಪನಿಯನ್ನು ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬಂದರು. ಮೈಸೂರು ಹಾಗೂ ಕರ್ನಾಟಕದ ಎಲ್ಲೆಡೆ ಸುಮಾರು 210ಕ್ಕೂ ಮಿಕ್ಕು ಊರುಗಳಲ್ಲಿ 28 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಕಂಪೆನಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ನೆಲೆಯೂರಿ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳನ್ನು ನೀಡಿತು. ಕೃಷ್ಣಲೀಲಾ, ಸಂಪೂರ್ಣ ರಾಮಾಯಣ, ಬೇಡರಕಣ್ಣಪ್ಪ, ಸುಭದ್ರಾ ಪರಿಣಯ, ಸದಾರಮೆ, ದೇವದಾಸಿ, ಸಂಸಾರನೌಕೆ, ಮಕಮಲ್‌ಟೋಪಿ ಇಂಥ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಆಡಿ ಪ್ರೇಕ್ಷಕರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಸೂರೆಗೊಂಡಿತು. ತಮ್ಮ ಪತಿ ಪಾರ್ಥಸಾರಥಿಯವರ ಅಕಾಲ ಮರಣದಿಂದಾಗಿ (1967) ಇವರ ಹೆಗಲಿಗೆ ಎಲ್ಲ ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆ ಬಿದ್ದರೂ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಇವರ ಆಸಕ್ತಿ ಕುಂದಲಿಲ್ಲ. ನಾಟಕಗಳ ಪ್ರದರ್ಶನವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದರು. ಆದರೆ ಕೊನೆಗೂ ಇವರು ಕಂಪನಿಯನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಲೇ ಬೇಕಾಯಿತಾದರೂ ರಂಗಭೂಮಿ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಬಿಡಲಿಲ್ಲ.

ಸ್ತ್ರೀ ನಾಟಕ ಮಂಡಲಿಯ ಪ್ರಮುಖ ನಾಟಕಗಳಾದ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಗಾರುಡಿಯಲ್ಲಿ ಭೀಮ, ಬೇಡರ ಕಣ್ಣಪ್ಪದಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣಪ್ಪ, ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ದಶರಥ ಹಾಗೂ ರಾವಣ, ಸಂಸಾರ ನೌಕೆಯಲ್ಲಿ ಸುಂದರೇಶ, ದೇವದಾಸಿಯಲ್ಲಿ ಸಖಾರಾಮ, ಸದಾರಮೆಯಲ್ಲಿ ಕಳ್ಳ ಹಾಗೂ ಮಕಮಲ್ ಟೋಪಿಯಲ್ಲಿ ಭೂಪಾಲ್ ಈ ಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನಾಗರತ್ನಮ್ಮನವರ ಅಭಿನಯ ಚಿರಸ್ಮರಣೀಯವಾಗಿದೆ. ಇವರ ಕಲಾಸೇವೆಗೆ ಕೇಂದ್ರ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ರಾಜ್ಯ ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಗುಬ್ಬಿವೀರಣ್ಣ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ದೊರಕಿವೆ. **(ಎಚ್.ಕೆ.ಆರ್.ಎ)**

ನಾಗರತ್ನಮ್ಮ, ಕೆ.ಎಸ್.: 1923– 93. ಹೆಸರಾಂತ ಸಂಸದೀಯ ಪಟು. ಶಾಸಕಿಯಾಗಿ, ವಿಧಾನಸಭೆಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಮತ್ತು ಸಚಿವೆಯಾಗಿ ಮೂರು ದಶಕಗಳಿಗೂ ಹೆಚ್ಚುಕಾಲ ವಿವಿಧ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಹುದ್ದೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದ ಕರ್ನಾಟಕದ ಮೊದಲ ತಲೆಮಾರಿನ ಮಹಿಳಾ ರಾಜಕಾರಿಣಿ. ಕಬ್ಬಳ್ಳಿ ಸುಬ್ಬಣ್ಣ ನಾಗರತ್ನಮ್ಮ ಇವರ ಪೂರ್ತಿ ಹೆಸರು.

ಇವರು 1923 ನವೆಂಬರ್ 23 ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಸಿ.ಆರ್. ಗೌಡರು, ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಎಂಜಿನಿಯರ್ ಆಗಿದ್ದರು. ತಾಯಿ ಚನ್ನಮ್ಮ. ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ನಡೆಯಿತು. ವಿದ್ಯಾವಂತ ಕುಟುಂಬದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದರೂ ಸಂಪ್ರದಾಯಸ್ಥ ಸಮಾಜದ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ವರ್ಷದಲ್ಲೇ ಕಬ್ಬಳ್ಳಿ ಸಾಹುಕಾರ್ ಚನ್ನಬಸಪ್ಪನವರ ಮಗ ಕೆ.ಸಿ. ಸುಬ್ಬಣ್ಣನವರೊಡನೆ ಇವರ ವಿವಾಹವಾಯಿತು (1934). ಸುಬ್ಬಣ್ಣನವರು ಅಂದಿನ ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲಾ ಬೋರ್ಡ್ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದವರು. ಪತಿಯ ಅಕಾಲಿಕ ನಿಧನದ ಅನಂತರ (1947) ಬಹುದೊಡ್ಡ ಮನೆತನದ ಸಮಸ್ತ ಜವಾಬ್ದಾರಿಗಳು ಇವರ ಹೆಗಲಿಗೆ ಬಿದ್ದುವು. ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆಗಳಿಂದ ವಿಚಲಿತರಾಗದೆ ಸಮಸ್ತ ಜವಾಬ್ದಾರಿಗಳನ್ನು ಸಮರ್ಪಕವಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಕಬ್ಬಳ್ಳಿ ಮನೆತನ ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿದ್ದ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಲಯಗಳನ್ನು ಮುನ್ನಡೆಸಿದರು. ಕುಟುಂಬ ಹೊಂದಿದ್ದ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಜಮೀನು ಮತ್ತು ಅಪಾರ ಆಸ್ತಿಯನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸಿದರು.

1957ರ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಗುಂಡ್ಲುಪೇಟೆ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಸ್ವತಂತ್ರ ಅಭ್ಯರ್ಥಿಯಾಗಿ ವಿಧಾನಸಭೆಗೆ ಆಯ್ಕೆಯಾಗುವುದರ ಮೂಲಕ ಸಕ್ರಿಯ ರಾಜಕೀಯಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಿದರು. ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಅಲೆಯ ವಿರುದ್ಧ ಸ್ವತಂತ್ರ ಅಭ್ಯರ್ಥಿಯಾಗಿ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿ ಹನ್ನೆರಡು ಸಾವಿರ ಮತಗಳ ಅಂತರದಿಂದ ತಮ್ಮ ಮೊದಲ ಪ್ರಯತ್ನದಲ್ಲೇ ಗೆಲವು ಸಾಧಿಸಿದ್ದು ಇವರ ಅಪೂರ್ವಸಾಧನೆ.

1960ರ ದಶಕದಲ್ಲಿ ಎಸ್. ನಿಜಲಿಂಗಪ್ಪನವರು ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಗಳಾಗಿದ್ದಾಗ ಇವರು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷ ಸೇರಿದರು. 1972ರ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷ ಅತ್ಯಧಿಕ ಬಹುಮತದಿಂದ ಅಧಿಕಾರದ ಗದ್ದುಗೆ ಏರಿತು. ಡಿ. ದೇವರಾಜ ಅರಸು ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಗಳಾದರು. ನಾಗರತ್ನಮ್ಮನವರು ವಿಧಾನ ಸಭಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಗೊಂಡರು. ಐದು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ (1972–78) ಸಭಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಮಹಿಳೆಯೊಬ್ಬರು ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದು ವಿಧಾನಸಭೆ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಗಮನಾರ್ಹ ಸಂಗತಿ.

ದೇವರಾಜ ಅರಸು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್‌ನಿಂದ ದೂರವಾದರೂ ನಾಗರತ್ನಮ್ಮ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷದಲ್ಲೇ ಉಳಿದರು. ಜನತಾ ಸರ್ಕಾರದ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ವಿರೋಧಪಕ್ಷದ ನಾಯಕರಾಗಿ (1987–89) ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ತುರ್ತುಪರಿಸ್ಥಿತಿಯ ಅನಂತರ ನಡೆದ ವಿಧಾನಸಭಾ ಚುನಾವಣೆಯೊಂದನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ 1957 ರಿಂದ ಅವಿರತವಾಗಿ ಮೂರು ದಶಕಗಳ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ವಿಧಾನಸಭೆಗೆ ಚುನಾಯಿತರಾಗಿದ್ದರು. ಗುಂಡ್ಲುಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಹುತೇಕ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಪಾತ್ರ ಬಹು ಪ್ರಮುಖವಾದುದು. ಕಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರ ಪ್ರಾರಂಭ (1975), ತೆರಕಣಾಂಬಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯ ಪ್ರಾರಂಭ, ಗುಂಡ್ಲುಪೇಟೆಯಲ್ಲಿ ಪಶುವೈದ್ಯಶಾಲೆ, ಇತರರೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿ ಮೈಸೂರಿ ನಲ್ಲಿ ವಾಣಿವಿಲಾಸ ಮೊಹಲ್ಲಾದ ಮಾತೃಮಂಡಳಿ ವಿದ್ಯಾಸಂಸ್ಥೆಯ ಸ್ಥಾಪನೆ, ನಲ್ಲೂರು ಅಮಾನಿಕೆರೆ ಮತ್ತು ಕಲ್ಲುಕಟ್ಟೆಹಳ್ಳ ನೀರಾವರಿ ಯೋಜನೆಗಳು–ಇವು ನಾಗರತ್ನಮ್ಮ ಅವರ ಶ್ರಮದಿಂದ ಸಾಕಾರಗೊಂಡ ಕೆಲವು ಯೋಜನೆಗಳು. ಮೈಸೂರಿನ ಮರಿಮಲ್ಲಪ್ಪ ಕಾಲೇಜಿನಿಂದ ಆಡಳಿತ ಮಂಡಳಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ, ಕಬ್ಬಳ್ಳಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಲಯದ ಪೋಷಕರಾಗಿಯೂ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. 1970ರ ದಶಕದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಚಿತ್ರಕಲಾ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಅಧ್ಯಕ್ಷೆಯಾಗಿದ್ದರು. ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಲಲಿತಕಲಾ ವಿದ್ಯಾಲಯ ಸ್ಥಾಪನೆಗೂ ಇವರು ಕಾರಣರಾದರು. ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಮಹಿಳಾ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಮೈಸೂರು ವಿಭಾಗದ ಅಧ್ಯಕ್ಷೆ ಮತ್ತು ಭಾರತದ ಸ್ಕೌಟ್ ಮತ್ತು ಗೈಡ್ ವಿಭಾಗದ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷೆಯೂ ಆಗಿದ್ದರು.

ಸೋವಿಯತ್ ರಷ್ಯ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವ ಜರ್ಮನಿ ಸರ್ಕಾರಗಳ ಆಮಂತ್ರಣದ ಮೇರೆಗೆ ಆ ದೇಶಗಳಿಗೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ನೇರಮಾಹಿತಿ ಹೊಂದಿದರಲ್ಲದೆ, ಸ್ವೀಡನ್, ಸ್ವಿಟ್ಸರ್‌ಲೆಂಡ್, ನಾರ್ವೆ, ಡೆನ್ಮಾರ್ಕ್, ಹಾಲೆಂಡ್, ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್, ಬೆಲ್ಜಿಯಂ, ಫ್ರಾನ್ಸ್, ಇಟಲಿ ಮತ್ತು ಈಜಿಪ್ಟ್ ದೇಶಗಳಲ್ಲೂ ವ್ಯಾಪಕ ಪ್ರವಾಸ ಮಾಡಿದರು. ಸಂಸದೀಯ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಮಾರಿಷಸ್‌ನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಕಾಮನ್‌ವೆಲ್ತ್ ಸಂಸದೀಯ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರು. ಮೆಕ್ಸಿಕೋದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಹಿಳಾ ಸಂಸದೀಯ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಭಾರತದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡಿದ್ದರು.

ರಾಜಕೀಯ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯುನ್ನತ ಸಾಧನೆ ಮಾಡಿದ ಇವರು ಭಾರತದಲ್ಲಿ ವಿಧಾನ ಸಭೆಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷೆಯಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದ ಮೊದಲಿಗರು. ಅಂತೆಯೇ ವಿರೋಧ ಪಕ್ಷದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಮಹಿಳೆಯೊಬ್ಬರು ನಿರ್ವಹಿಸಿರುವುದೂ ಅಪರೂಪದ ಸಂಗತಿ. ಎಸ್. ಬಂಗಾರಪ್ಪನವರ ಮಂತ್ರಿಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಆರೋಗ್ಯ ಮತ್ತು ಕುಟುಂಬ ಕಲ್ಯಾಣ ಖಾತೆಯ ಸಚಿವರಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ನಾಗರತ್ನಮ್ಮನವರು ಸದನದ ಹೊರಗೆ ಮತ್ತು ಒಳಗೆ ಮಾಡಿದ ಅನೇಕ ಭಾಷಣಗಳು ಅಧ್ಯಯನ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿವೆ. ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆ, ಆರೋಗ್ಯ, ಶಿಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ಆರೋಗ್ಯ, ಗ್ರಾಮೀಣ ಸಮಸ್ಯೆಗಳು, ವ್ಯವಸಾಯ, ಕೈಗಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ಸಾಮಾನ್ಯ ಆಡಳಿತ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮಂಡಿಸಿದ ಇವರ ವಿಚಾರಗಳು ಮನನೀಯ. ಇವರು 1993ರಲ್ಲಿ ನಿಧನಹೊಂದಿದರು. **(ಎಸ್.ಎನ್.ಜಿ.)**

ನಾಗರತ್ನಮ್ಮ, ಬೆಂಗಳೂರು: 1873– 1952. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಂಗೀತ ವಿದುಷಿ. ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ನಂಜನಗೂಡಿನವರು. ತಾಯಿ ಪುಟ್ಟಲಕ್ಷ್ಮಮ್ಮ. ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕಾಗಿ ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದ ಇವರು, ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಗಣ್ಯ ವಿದ್ವಾಂಸರೂ ಮೈಸೂರು ಅರಮನೆ ಶಾಕುಂತಲ ನಾಟಕ ಸಭೆಯ ಶಿಕ್ಷಕರೂ ಆಗಿದ್ದ ಗಿರಿಭಟ್ಟರ ತಮ್ಮಯ್ಯನವರಲ್ಲೂ ಬಿಡಾರಂ ಕೃಷ್ಣಪ್ಪ ಮತ್ತು ವೀಣೆಶೇಷಣ್ಣನವರಲ್ಲೂ ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ನೃತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದರು. ಅನಂತರ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಹೋಗಿ ತಮ್ಮ ಸಹೋದರ ವೆಂಕಟಸ್ವಾಮಪ್ಪನವರಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಬೆಂಗಳೂರು ಕಿಟ್ಟಣ್ಣನವರಲ್ಲಿ ನೃತ್ಯ ಸಂಗೀತಗಳಲ್ಲಿನ ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಮದರಾಸಿಗೆ ಹೋಗಿ ತಿರುವೆಂಕಟಾಚಾರ್ಯರು ಮತ್ತು ರಾಮನಾಡ್ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಅಯ್ಯಂಗಾರರಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗಮಾಡಿ ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ನೃತ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢಿಮೆಯನ್ನು ಗಳಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಹಲವಾರು ಕಡೆ ಕಛೇರಿಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿ ಹೆಸರು ಪಡೆದರು.

ನಾಗರತ್ನಮ್ಮನವರಿಗೆ ಸಂಗೀತ, ನಾಟ್ಯ, ಅಭಿನಯ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಪರಿಶ್ರಮವಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವರ ಸಂಗೀತ ಭಾವಪೂರ್ಣವಾಗಿತ್ತು. ಇವರ ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಸ್ವರಕಲ್ಪನೆಗಿಂತ ರಾಗಾಲಾಪನೆ ಮುಖ್ಯ ಲಕ್ಷಣವಾಗಿತ್ತು. ಯದುಕುಲ ಕಾಂಭೋಜಿ ರಾಗವೆಂದರೆ ಇವರಿಗೆ ಬಹಳ ಪ್ರೀತಿ. ದೇವರ ನಾಮಗಳು, ಶ್ಲೋಕಗಳು ಮತ್ತು ರಾಗಮಾಲಿಕೆಗಳನ್ನು ಹಾಡುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ಹೆಸರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು ತ್ಯಾಗರಾಜರ ಆರಾಧಕರು. ಅವರ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಹಾಡುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ಹೆಸರಾಗಿದ್ದರು. ತಮ್ಮ ಜೀವನದ ಕೊನೆಯ ದಿನಗಳನ್ನು ತಿರುವಯ್ಯಾರಿನಲ್ಲಿ ಕಳೆಯಬೇಕೆಂದು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದ ಇವರು ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ತಾವು ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಮನೆಯನ್ನು ಮಾರಿ, ತಿರುವಯ್ಯಾರಿಗೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿನ ತ್ಯಾಗರಾಜರ ಸಮಾಧಿ ಬಳಿ ಸೀತಾರಾಮ ದೇವಾಲಯವೊಂದನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದರು. ಅಲ್ಲಿ ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಂಗೀತದ ಒಂದು ಪಾಠಶಾಲೆ ಮತ್ತು ಒಂದು ಮೈಸೂರು ಛತ್ರವನ್ನೂ ಕಟ್ಟಿಸಬೇಕೆಂದು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದ ಇವರು ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸಿ ಹಣ ಸಂಗ್ರಹ ಮಾಡಿದರು. ಈ ಕಟ್ಟಡಗಳ ಕೆಲಸವು ಮುಗಿಯುವ ಮುನ್ನವೇ ತಿರುವಯ್ಯಾರಿನಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. ಇವರಿಗೆ ಆಗಿನ ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜರಿಂದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಮತ್ತು ಆಶ್ರಯಗಳು ಲಭಿಸಿದ್ದವು. ತ್ಯಾಗ ಸೇವಾಸಕ್ತೆ, ವಿದ್ಯಾಸುಂದರಿ, ಗಾನಕಲಾವಿಶಾರದಾ ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳು ಇವರಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದವು.

(ವಿ.ಎಸ್.ಎಸ್.)

ನಾಗರಸ: ಸು. 1650. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಕವಿ. ಕರ್ನಾಟಕ ಭಗವದ್ಗೀತೆ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ. ಇವನ ತಂದೆ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರ, ಗುರು ಶಂಕರಗುರು, ಇಷ್ಟ ದೈವ ಪಂಡರಾಪುರದ ವಿಟ್ಠಲ. ಕವಿ ಬಹುಶಃ ಈ ಪಂಡಾರಾಪುರದ ಸಮೀಪದ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದವನಾಗಿರಬಹುದು.

ಭಗವದ್ಗೀತೆ ಭಾಮಿನೀ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 19 ಅಧ್ಯಾಯಗಳೂ 737 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. ಒಂದೊಂದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಒಂದೊಂದು ಭಾಮಿನೀ ಷಟ್ಪದಿಯಾಗಿ ಕನ್ನಡಿಸಿದ್ದಾನೆ. ವಾಸುದೇವ ಕಥಾಮೃತ ಎಂದು ಕವಿಯೇ ಕರೆದಿರುವ ಈ ಕೃತಿ ಕನ್ನಡದ ತಾತ್ವಿಕ ಗ್ರಂಥಗಳ ಸರಳವೂ ಸುಂದರವೂ ಆದ ಅನುವಾದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯಂತಿದೆ. ಮೂಲದ ಆಶಯವನ್ನೆಲ್ಲ ಕನ್ನಡ ಜನತೆಯ ಹೃದಯಕ್ಕೆ ಮುಟ್ಟಿಸಿ ಅವರನ್ನು ಉದ್ಧಾರದ ಕಡೆಗೆ ಕೊಂಡೊಯ್ಯುವ ಸಾಹಸದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕೃತಿಯ ಭಾಷೆ, ಪದ್ಯ ರಚನಾ ರೀತಿ, ಅಲಂಕಾರಗಳ ಪ್ರಯೋಗ ಈ ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯೂ ಕವಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಸರಳವಾಗಿ ರಚಿಸಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿದೆ. ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಭಕ್ತಿ ಈ ಕೃತಿಯ ಮೂಲ ಸ್ರೋತವಾಗಿದೆ. ಕುಮಾರವ್ಯಾಸನ ಅನಂತರ ಹರಿಭಕ್ತಿ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದ ಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಇವನಿಗೆ ಪ್ರಮುಖ ಸ್ಥಾನ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. **(ಎನ್.ಬಿ.ಎಲ್.)**

ನಾಗರಹೊಳೆ: ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆ ವಿರಾಜಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ವಿರಾಜಪೇಟೆಯ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 61 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಅಭಯಾರಣ್ಯ. ವಿರಾಜಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಹರಿದು ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಪಿಲಾ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರುವ ನಾಗರಹೊಳೆಯ ಆಸುಪಾಸಿನ ಪ್ರದೇಶವೇ ನಾಗರಹೊಳೆ ಅಭಯಾರಣ್ಯಪ್ರದೇಶ. ದಕ್ಷಿಣ ಕೊಡಗಿನ ಮೇರೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಗ್ಗಡದೇವನ ಕೋಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಪ್ರದೇಶ 288 ಚ.ಕಿಮೀ ವಿಸ್ತೀರ್ಣವಿದ್ದು ಸಮುದ್ರ ಮಟ್ಟದಿಂದ 2,500 ಎತ್ತರದಲ್ಲಿದೆ. ಇದು ಕಲ್ಲಹಳ್ಳ, ನಾಗರಹೊಳೆ ಮತ್ತು ತಿತಿಮತಿ ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಸದಾ ಹಸುರುಹಚ್ಚಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಇಲ್ಲಿ ಆಹಾರ ದೊರಕುತ್ತದೆ. ಸುಲಭವಾಗಿ ನೀರು

ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಆನೆಗಳ ಹಿಂಡು

ಸಿಗುವ ಸ್ಥಳಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕವಿದ್ದು, ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಅತಿ ಪ್ರಿಯವಾದ ಉಪ್ಪುನೆಕ್ಕುವ (ಚೌಳುಮಣ್ಣು) ಸ್ಥಳಗಳು ಸುಮಾರು ಮೂವತ್ತು ಇವೆ. ಹಿಂಡುಹಿಂಡಾಗಿ ನಿರಾತಂಕವಾಗಿ ತಿರುಗುವ ಜಿಂಕೆಗಳು, ಕಡವೆ, ಸಾರಂಗ ಮತ್ತು ಕಾಡುಕೋಣಗಳು, ನಿಂತಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲದೆ ಅಲೆದಾಡುವ ನರಿ, ಕೆನ್ನಾಯಿ, ಕಾಡುಹಂದಿಗಳು, ಯಾವುದೇ ಆತಂಕವಿಲ್ಲದೆ ಮಂದಗತಿಯಲ್ಲಿ ತಿರುಗುವ ಆನೆಯ ಹಿಂಡು, ಹುಲಿ, ಕರಡಿ, ಜಿಂಕೆಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು.

ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಹತ್ತಿರದಿಂದ ನೋಡಲು ಕಾಡಿನೊಳಗೆ ಎತ್ತರವಾದ ವೀಕ್ಷಣಾಲಯಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಅಭಯಾರಣ್ಯವನ್ನು ಸುತ್ತಲು ವಾಹನ ಸೌಕರ್ಯ ಇದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಆನೆಗಳ ಮೇಲೂ ಪ್ರವಾಸಿಗರನ್ನು ಆಭಯಾರಣ್ಯದೊಳಕ್ಕೆ ಒಯ್ದು, ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಹಿಂಡುಗಳನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸಲು ಅನುಕೂಲ ಒದಗಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಒಂದಲ್ಲ ಒಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಅತಿ ಹತ್ತಿರದಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸಲು ಈ ಸೌಕರ್ಯ ಸಹಾಯಕವಿದ್ದು ಪ್ರವಾಸಿಗರನ್ನು ಈ ಕೇಂದ್ರ ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರವಾಸಿಗರಿಗೆ ಅನೇಕ ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿ, ನೀರು, ಸುಸಜ್ಜಿತ ಪ್ರವಾಸಿಮಂದಿರ ಹಾಗೂ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಗ್ರಂಥಾಲಯ ಇವೆ. ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸಲು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರವಾಸಿಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಲು ನಿಯೋಜಿತರಾದ ಅರಣ್ಯ ಇಲಾಖೆಯ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿದ್ದಾರೆ.

ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬೇಟೆಯಾಡುವಂತಿಲ್ಲ. ನಾಗರಹೊಳೆ ಇಂದು ಭಾರತದಲ್ಲೇ ಅತ್ಯಂತ ರಮಣೀಯ ಹಾಗೂ ಆಕರ್ಷಕ ಪ್ರಾಣಿಸಂರಕ್ಷಣಾ ಕೇಂದ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು ಪಡೆದಿದೆ. **(ಬಿ.ಡಿ.ಎಸ್.)**

ನಾಗರಾಜ: 14ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದ ಜೈನಕವಿ. ಪುಣ್ಯಾಸ್ರವ ಎಂಬ ಚಂಪೂಕಾವ್ಯದ ಕರ್ತೃ. ಸೇಚೆಂಬಪುರದ ಜಿನಶಾಸನ ದೀಪಕನಾದ ವಿವೇಕ ವಿಟ್ಠಲದೇವ ಇವನ ತಂದೆ, ತಾಯಿ ಭಾಗೀರಥಿ, ಸಹೋದರ ತಿಪ್ಪರಸ, ಗುರು ಅನಂತವೀರ್ಯ. ಕವಿಮುಖಮುಕುರ, ಸರಸ್ವತೀಮುಖತಿಲಕ, ಭಾರತೀಭಾಳನೇತ್ರ ಎಂಬುವು ಇವನ ಬಿರುದುಗಳು. ಪೂರ್ವಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಗಜಾಂಕುಶ, ಪಂಪ, ಪೊನ್ನ, ಜನ್ನ, ಬಂಧುವರ್ಮ, ಗುಣವರ್ಮ, ನಾಗಚಂದ್ರ ಇವರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಪುಣ್ಯಾಸ್ರವವನ್ನು 12 ಅಧಿಕಾರಗಳಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಕೃತಿಯನ್ನು ತನ್ನ ಗುರುವಿನ ಅಪ್ಪಣೆಯಂತೆ ಸಗರದ ನಗರದವರಿಗಾಗಿ 1331ರಲ್ಲಿ ಬರೆದಂತೆ ಕವಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಇದು ಸಂಸ್ಕೃತದಿಂದ ಕನ್ನಡಿಸಲಾದ ಗ್ರಂಥ. ಇದರಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 52 ಕಥೆಗಳಿವೆ. ಈ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಜೈನ ಗೃಹಸ್ಥಧರ್ಮವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ, ಒಂದೊಂದು ಗುಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದ ಪುರಾಣಪುರುಷರ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಕಥೆಗಳು ಜೈನ ಧರ್ಮದ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನು ಸಂಸ್ಥಾಪಿಸುತ್ತವೆ. ಈತನದು ಸರಳವಾದ ಲಲಿತವಾದ ದೇಶೀಶೈಲಿ; ಕಥಾನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿ ಕೌಶಲವಿದೆ; ವರ್ಣನೆಗಳಲ್ಲಿ ನೈಜತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ನಾಗೇಂದ್ರನ ನಿಜಕವಿತೆಯ ಕನ್ನಡದ ನುಡಿಯ ಬೆಡಗಿನ ಗಡಣಂ ಸಕ್ಕರೆಯ ಸಿರಿಯಂತೆ ಎಂದು ಕವಿ ತನ್ನ ಕವಿತಾ ಚಾತುರ್ಯವನ್ನು ವಿಶ್ಲೇಷಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಆರ್ಯಸೇನ ಎಂಬುವನು ತಿದ್ದಿ ಅಂದಗೊಳಿಸಿದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪಂಪಮಹಾಕವಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ‘ಪಸರಿಪಕನ್ನಡಕ್ಕೊಡೆಯನೊರ್ವನೆ ಸತ್ಕವಿಪಂಪನಾವಗಂ’ ಎಂದು ನಾಗರಾಜ ಹೇಳಿದ ಮಾತು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವಕಾಲಿಕ ಸತ್ಯವಾಗಿ ಇಂದಿಗೂ ಉಳಿದುಬಂದಿದೆ. **(ಪಿ.ವಿ.ಸಿ.)**

ನಾಗರಾಜ,ಡಿ.ಆರ್.: 1954– 98. ಹೆಸರಾಂತ ವಿಮರ್ಶಕ ಹಾಗೂ ಚಿಂತಕರು. ಕನ್ನಡದ ವಿಮರ್ಶೆಗೆ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಆಯಾಮವನ್ನು ಒದಗಿಸಿದವರು.

ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆದ ಅನಂತರ ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಉಪನ್ಯಾಸಕರಾಗಿ, ಅಮೆರಿಕದ ಶಿಕಾಗೊ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಸಂದರ್ಶಕ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಹಾಗೂ ಅಕ್ಷರ ಪ್ರಕಾಶನದ ಅಕ್ಷರ ಚಿಂತನ ಮಾಲೆಯ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ದುಡಿದವರು.

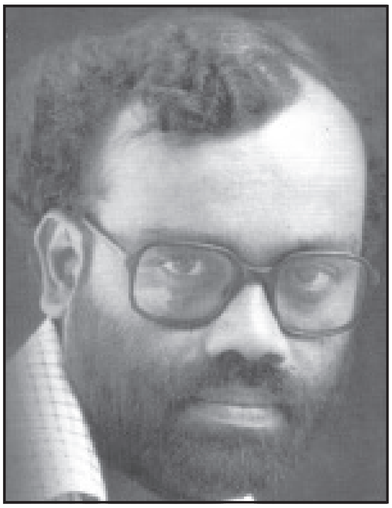

ಅಮೃತ ಮತ್ತು ಗರುಡ ಇವರ ಮೊದಲ ವಿಮರ್ಶಾಕೃತಿ (1983). ಇದರಲ್ಲಿ ಕುವೆಂಪು, ಶಿವರಾಮ ಕಾರಂತ, ಮಾಸ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ಲೇಖಕರ ಕುರಿತಾದ ಮತ್ತು ರಂಗಭೂಮಿ, ಕಾವ್ಯ, ಪ್ರಾಯೋಗಿಕ ವಿಮರ್ಶೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ 16 ಪ್ರೌಢ ಲೇಖನಗಳಿವೆ. ಆಧುನಿಕ ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯದ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಮುಖ ವಸ್ತುಗಳಾದ ಭೂಮಿ, ಕಾಲ, ಕಾಮ ಮತ್ತು ಸಮಾಜಗಳನ್ನು ಮುಂದಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಕನ್ನಡದ ಮುಖ್ಯ ಕವಿಗಳ ಕಾವ್ಯದ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವ ಕೃತಿ ‘ಶಕ್ತಿ ಶಾರದೆಯ ಮೇಳ’ (1987). ಇದು ಇವರ ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಮಹಾಪ್ರಬಂಧದ ಪರಿಷ್ಕೃತ ರೂಪ. ಜ್ಞಾನದ ಪೂರ್ವನಿಶ್ಚಿತ ಕಲ್ಪನೆಗಳನ್ನು ಮೀರಿನಿಲ್ಲುವ ರಾಜಕೀಯ, ಸಾಹಿತ್ಯಕ, ಸಾಮಾಜಿಕ ವಾಚಿಕೆಗಳನ್ನು ಹೆಣೆದುಕೊಂಡು ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಥನವಾಗಿರುವ ಕೃತಿ ‘ಸಾಹಿತ್ಯ ಕಥನ’ (1996). ಅಲ್ಲಮನನ್ನು ನಮ್ಮ ಕಾಲದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಸಾಹಿತ್ಯದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ನೋಡುವ ಆಚಾರ್ಯ ಕೃತಿ ‘ಅಲ್ಲಮ ಮತ್ತು ಶೈವ ಪ್ರತಿಭೆ’ (1999). ವಿಮರ್ಶೆಯ ಹೊಸ ನೆಲೆಗಳನ್ನು ತೆರೆದಿಟ್ಟ ಕೃತಿ ‘ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಕಥನ’ (2001).

ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಿ ಸಂಪುಟ 1– ಗ್ರೀಕ್ ಸಾಹಿತ್ಯ (1981), ವಸಂತ ಸ್ಮೃತಿ (ಪರ್ಷಿಯನ್ ಸೂಫಿ ಕವಿ ರೂಮಿಯ ಕಾವ್ಯಾನುವಾದ, 1992), ಉರ್ದು ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಕಲನ 1990, ದಿ ಫೇಮಿಂಗ್ ಫ್ಲೀಟ್ (ದಲಿತ ಚಳವಳಿ ಕುರಿತ ಪುಸ್ತಕ 1993) ಇವು ಇತರ ಪ್ರಕಟಿತ ಕೃತಿಗಳು. ನಾಡಿನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವು ವಿಚಾರ ಸಂಕಿರಣಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ತಮ್ಮ ಪ್ರೌಢ ಚಿಂತನೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಿರ್ಲಕ್ಷಿತ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ವಾಚಿಕೆಗಳ ಪುನರ್ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದ ಕಾಳಜಿ ಹೊಂದಿದ್ದ ಇವರು ಸಮಸ್ತ ಜ್ಞಾನವೂ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕಥನವೇ ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಾ ಜ್ಞಾನಗಳನ್ನು ಸಾಹಿತ್ಯ ಮೀಮಾಂಸೆಯ ಮೂಲಕ ಪ್ರವೇಶಿಸಲು ಸಾಧ್ಯ ಎಂಬ ನಿಲುವುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದರು. ವಿಮರ್ಶೆಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಸ್ತುನಿಷ್ಠ ದೃಷ್ಟಿ ಕೋನ ಮತ್ತು ತಟಸ್ಥ ಮನೋಭಾವ ಹೊಂದಿದ್ದ ಇವರು ವ್ಯಕ್ತಿ ವಿಶಿಷ್ಟ ಲೋಕಜ್ಞಾನ, ಮಾರ್ಕ್ಸ್‌ವಾದೀ ಚಿಂತನೆ, ಫ್ರಾಯ್ಡ್ ಚಿಂತನೆ ಮತ್ತು ಭಾರತೀಯ ಚಿಂತನೆಗಳಿಂದ ಪಡೆದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ತಮ್ಮ ಬರೆವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಧಾರೆ ಎರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಕನ್ನಡದ ಮೂಲಕವೇ ಸಮಸ್ತ ವಿಶ್ವವನ್ನು ಕಂಡುಕೊಳ್ಳುವ ಮಹತ್ವಾಕಾಂಕ್ಷೆಯ ಅಕ್ಷರ ಚಿಂತನ ಮಾಲೆಯ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ಸತ್ಯದ ನವದರ್ಶನ, ಆಶೀಶ್ ನಂದಿ ವಿಚಾರಗಳು, ವಾಕ್ಯಪದೀಯ, ದಾರಾಶಿಖೊ, ದಾವ್‌ದಜಂಗ್, ಅಭಿನವಗುಪ್ತ, ಭಾರತೀಯ ಸ್ತ್ರೀವಾದ, ಆನಂದಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ, ಪ್ರತಿಭೆಯ ಒಂದು ಪ್ರವಾಹ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಅಮೂಲ್ಯ ಪುಸ್ತಿಕೆಗಳನ್ನು ಹೊರತಂದಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಗೌರವ, ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ದೊರಕಿದ್ದು ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಶಿವರಾಮ ಕಾರಂತ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಇವು ಮುಖ್ಯವಾದವು.

(ಡಿ.ಕೆಯು)

ನಾಗಲಾಪುರ: ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ತುರುವೇಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಮಾಯಸಂದ್ರದಿಂದ ಸು. 8 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ಹಳ್ಳಿ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,084. ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ಅಗ್ರಹಾರ. ಇತರ ಹೊಯ್ಸಳ ಅಗ್ರಹಾರಗಳಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಊರ ನಡುವೆ ಒಂದು ವಿಷ್ಣುದೇವಾಲಯ, ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಒಂದು ಶಿವದೇವಾಲಯ, ಅದರ ಮುಂದೆ ಒಂದು ಕೆರೆ ಇವೆ. ಅಗ್ರಹಾರದ ನಿರ್ಮಾಣದ ಕಾಲ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದವರ ಹೆಸರು ತಿಳಿದಿಲ್ಲ. ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣದ ರೀತಿ ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಿನ ಕೆಲವು ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಕಂಡರಿಸಿರುವ ಶಿಲ್ಪಿಯ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಅಗ್ರಹಾರ ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣದ ಕಾಲವನ್ನು ಹದಿಮೂರನೆಯ ಶತಮಾನವೆಂದು ಗುರುತಿಸಬಹುದು.

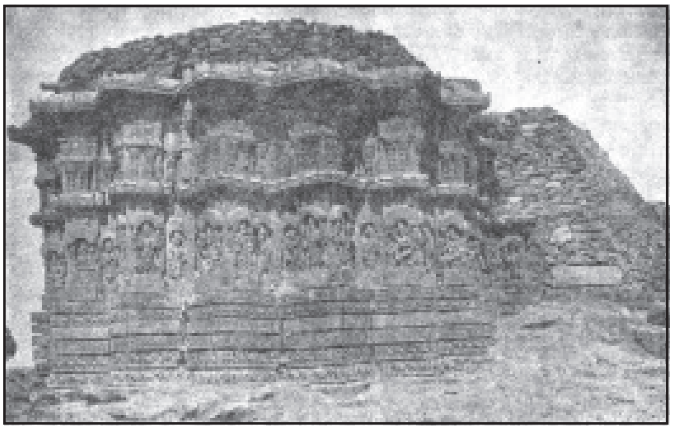

ಚನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯ

ಇಲ್ಲಿನ ಚನ್ನಕೇಶವ ಮತ್ತು ಕೇದಾರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ವಿಕಾಸಗೊಂಡ ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಅಲಂಕರಣ ಪೂರ್ಣವಾದ ಕಿರುದೇವಾಲಯಗಳು, ಈಗ ಇವು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಶಿಥಿಲವಾಗಿವೆ. ಒಂದೇ ವಿನ್ಯಾಸವನ್ನುಳ್ಳ ಈ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಕನಾಸಿ ನವರಂಗಗಳಿದ್ದು ಬಹುಶಃ ಮೊದಲು ಇದ್ದಿರಬಹುದಾದ ಮುಖಭದ್ರ ಈಗ ಇಲ್ಲವಾಗಿದೆ. ಪೂರ್ವ ಮುಖವಾಗಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಶಿವ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ ಮಾತ್ರ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕಿದೆ.

ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ತಳವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯಗಳು ಜಗತಿಯ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದ್ದು ಹೊರಗೋಡೆಗಳ ಬುಡದಲ್ಲಿ ಆನೆ, ಕುದುರೆ, ಬಳ್ಳಿ ಸುರುಳಿ, ಮಕರ, ಹಂಸಗಳ ಸಾಲುಗಳನ್ನು ಕಡೆದಿರುವ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ. ಪೌರಾಣಿಕ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಕಂಡರಿಸಿರಬೇಕಾಗಿದ್ದ ನಡುವಣ ಪಟ್ಟಿಕೆಯ ಮೇಲೆ ಯಾವ ಕಂಡರಣೆಯೂ ಇಲ್ಲ. ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ನುಗ್ಗೇಹಳ್ಳಿ, ಅರಳಗುಪ್ಪೆ, ಹೊಸಹೊಳಲು, ಬಸರಾಳು ಮೊದಲಾದ ಕಡೆ ಇರುವ ದೇವಾಲಯಗಳ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲಿನ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ನೆನಪಿಗೆ ತರುವ ಲತಾ ವಿತಾನಗಳ ಕೆಳಗೆ ಸುಂದರವಾಗಿ ಬಿಡಿಸಿರುವ ಮೂರ್ತಿಗಳ ಸಾಲುಗಳನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿನ ಚನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಗೋಡೆಗಳ ಕೆಲವು ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಕಂಡರಿಸಿಲ್ಲ. ಕೆಲವಂತೂ ಇನ್ನೂ ಕಂಡರಣೆಯ ಆರಂಭ ಹಂತದಲ್ಲಿಯೇ ಇವೆ. ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದ ಗೋಡೆಗಳ ಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪರವಾಸುದೇವ, ನರಸಿಂಹ, ವರಾಹ, ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ, ಹಯಗ್ರೀವ, ಯೋಗನಾರಾಯಣ ಮೊದಲಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಹಲವು ರೂಪಗಳೂ ಬ್ರಹ್ಮ, ದಕ್ಷಿಣಾಮೂರ್ತಿ, ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಶಚಿ, ಲಕ್ಷ್ಮಿ, ದುರ್ಗಾ, ಸರಸ್ವತಿ, ಮೋಹಿನಿ, ಮಹಿಷಾಸುರಮರ್ದಿನಿ ಮೊದಲಾದವೂ ಇವೆ. ಕೇದಾರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಗೋಡೆಯ ಮೇಲೆ ಗಜಾಸುರಮರ್ದನ, ತಾಂಡವೇಶ್ವರ, ದಕ್ಷಿಣಾಮೂರ್ತಿ, ಉಮಾಮಹೇಶ್ವರ, ವೃಷಭಾರೂಢ ಮೊದಲಾದ ಶಿವನ ರೂಪಗಳೂ ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು, ಭೈರವ, ಅರ್ಜುನ, ಮನ್ಮಥ, ದುರ್ಗಾ, ಸರಸ್ವತಿ, ಮೋಹಿನಿ ಮೊದಲಾದ ಇತರ ಮೂರ್ತಿಗಳೂ ಇವೆ. ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕೆಲವು ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಕಡೆದವನು ಸಿಗೋಜನ ಮಗ ಬೈಚೋಜ, ಬಹುಶಃ 1246ರಲ್ಲಿ ನುಗ್ಗೇಹಳ್ಳಿಯ ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯದ ಹಲವು ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಕಂಡರಿಸಿದ ನಂದಿಯ ಬೈಚೋಜನೇ ಈತನಾಗಿರಬೇಕು.

ಮೂರ್ತಿಗಳ ಸಾಲಿನ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಲೋವೆಯ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ತೋರಣದಂತೆ ಒಂದು ಸಾಲು ಕಮಲದ ಮೊಗ್ಗುಗಳನ್ನು ಇಳಿಬಿಟ್ಟಿದೆ. ಲೋವೆಯಿಂದ ಮೇಲೆ ಗೋಡೆಯ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಜೋಡಿ ಅಥವಾ ಒಂಟಿ ಅರೆಗಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ವಿವಿಧಾಕೃತಿಗಳ ಅರೆಗೋಪುರಗಳಿವೆ. ಗೋಪುರಗಳ ಬಹುಭಾಗ ಈಗ ಬಿದ್ದು ಹೋಗಿದೆ.

ಎರಡು ದೇವಾಲಯಗಳ ಒಳಗಣ ಅಲಂಕರಣಗಳೂ ಒಂದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಕೇದಾರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಅಲಂಕರಣ ಹೆಚ್ಚು ಆಕರ್ಷಕವಾದುದು. ತಿರುಗಣೆಯಲ್ಲಿ ಕಡೆದ ನವರಂಗದ ಕಂಬಗಳು, ಮಣಿಹಾರಗಳು, ಕೀರ್ತಿಮುಖಗಳು, ಬೋದಿಗೆಯ ಸುತ್ತಲಿನ ಮಣಿತೋರಣಗಳಿಂದ ತುಂಬಿ ಲಾವಣ್ಯಮಯವಾಗಿವೆ. ಆಳವಾದ ಭುವನೇಶ್ವರಿಗಳಿರುವ ನವರಂಗಗಳ ಒಳಚಾವಣಿಯ ಅಂಕಣಗಳು ಬಗೆ ಬಗೆಯ ಕುಸುರಿಕೆಲಸಗಳಿಂದ ತುಂಬಿವೆ. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಕೇದಾರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದ ನಡುವಣ ದೊಡ್ಡ ಅಂಕಣದ ಆಳವಾದ ಭುವನೇಶ್ವರಿಯು ನಡುವಣ ನೀಳವಾದ ಬಾಳೆಯ ಮೋತೆ, ಸುತ್ತಣ ಬಗೆಬಗೆಯ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಅತ್ಯಂತ ಮನೋಜ್ಞವಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯಗಳು ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯ ಕೊನೆಯ ಹಂತದ ಅಲಂಕಾರಮಯವಾದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ದರ್ಜೆಗೆ ಸೇರಿದುವೆನ್ನಬಹುದು.

(ಎಂ.ಎಚ್.)

ನಾಗವರ್ಮ I: ಸು. 990. ಛಂದೋಂಬುಧಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ಕಾದಂಬರಿ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳ ಕರ್ತೃ. ಈ ಎರಡು ಕೃತಿಗಳನ್ನೂ ಒಬ್ಬನೇ ನಾಗವರ್ಮ ರಚಿಸಿದನೇ ಅಥವಾ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ನಾಗವರ್ಮರು ರಚಿಸಿದರೇ ಎಂಬುದು ಸಾಕಷ್ಟು ಚರ್ಚೆಗೀಡಾಗಿದೆ. ಇವೆರಡೂ ಏಕಕರ್ತೃಕವೆಂದು ಸದ್ಯಕ್ಕೆ ಭಾವಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಕವಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಛಂದೋಂಬುಧಿಯಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವ ಸಂಗತಿಗಳಿಗೂ ಕರ್ನಾಟಕ ಕಾದಂಬರಿಯಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವ ಸಂಗತಿಗಳಿಗೂ ಸಂಪೂರ್ಣ ಹೊಂದಾಣಿಕೆಯಿಲ್ಲ. ಚಂದ್ರನೆಂಬ ರಾಜ ಕವಿಗೆ ಆಶ್ರಯದಾತನಾಗಿದ್ದನೆಂಬುದೂ ಭೋಜರಾಜನು ಕವಿಗೆ ಕೆಲವು ಜಾತ್ಯಶ್ವಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟನೆಂಬುದೂ ಕಾದಂಬರಿಯಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವ ಅಂಶಗಳು. ಕವಿ ಸೈಯ್ಯಾಡಿಯವನೆಂಬುದು, ಇವನ ಪೂರ್ವಿಕರು ವೆಂಗಿಯ ವೈದಿಕ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೆಂಬುದು, ಇವನು ಯುದ್ಧವೀರನಾಗಿದ್ದನೆಂಬುದು ಛಂದೋಬುಧಿಯಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುವ ಅಂಶಗಳು.

(ಸಿ.ಪಿ.ಕೆ.)

ಛಂದೋಂಬುಧಿ ದೊರೆತಿರುವ ಕನ್ನಡ ಛಂದೋಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನವೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವೂ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕವೂ ಆದ ಗ್ರಂಥ. ಇದರಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 6 ಅಧಿಕಾರಗಳಿವೆ. ಸಂಜ್ಞಾ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಕುರಿತ ಪ್ರಥಮಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಗಣಗಳು, ಗುರುಲಘುಗಳು, ಯತಿ, ಉಕ್ತೆ ಮೊದಲಾದ

26 ಛಂದಸ್ಸುಗಳು, ಅಚ್ಚ ಕನ್ನಡ ಪದ್ಯಜಾತಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಇವನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿದೆ. ಸಮವೃತ್ತ ವಿವರಣವೆಂಬ ದ್ವಿತೀಯಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತೆಯಿಂದ ಉತ್ಕೃತಿಯವರೆಗಿನ 26 ಛಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದರಲ್ಲಿಯೂ ಹುಟ್ಟುವ ಅನೇಕ ವರ್ಣವೃತ್ತ ಭೇದಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಲಕ್ಷಣ ಲಕ್ಷ್ಯ ಸಮೀಕರಣ ವಿಧಾನದಿಂದ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಮಾಲಾವೃತ್ತಾರ್ಧಸಮವಿಷಮಾದಿವೃತ್ತ ಪ್ರಕರಣವೆಂಬ ತೃತೀಯಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಮಾಲಾ ಅರ್ಧಸಮ ವೃತ್ತ , ವಿಷಮವೃತ್ತ , ಶ್ಲೋಕ, ವೈತಾಳೀಯಾದಿಗಳು, ಜಾತಿಗಾಥೆ, ರಗಳೆ, ದಂಡಕ ಇವನ್ನು ಭೇದಪ್ರಭೇದಗಳ ಸಹಿತವಾಗಿ ಲಕ್ಷಣ ಲಕ್ಷ್ಯವಿಧಾನದಿಂದ ಕಂದಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಕಂದಾದಿಮಾತ್ರಾವೃತ್ತ (ಜಾತಿ) ಪ್ರಕರಣವೆಂಬ ಚತುರ್ಥಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಕಂದ, ಆರ್ಯೆ, ಗೀತಿಕೆ, ಸಂಕೀರ್ಣಕ ಮತ್ತು ದುವಯಿ ಇವುಗಳ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಕಂದಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಷಯಜಾತಿ ವೃತ್ತ ಪ್ರಕರಣವೆಂಬ ಪಂಚಮಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಬಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು, ರುದ್ರಗಣಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಐದು ಅಕ್ಕರಗಳನ್ನೂ ತ್ರಿಪದೀ ಭೇದಗಳನ್ನೂ ಏಳೆ, ಚೌಪದಿ, ಛಂದೋವತಂಸ, ಅಕ್ಕರಿಕೆ, ಮದನವತಿ, ಗೀತಿಕೆ, ಉತ್ಸಾಹ, ಷಟ್ಪದಿ ಎಂಬಿವನ್ನೂ ಲಕ್ಷಣ ಲಕ್ಷ್ಯಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ದೇಶೀಯ ಕನ್ನಡ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಚರಿತ್ರೆಗೆ ಈ ಪ್ರಕರಣ ತುಂಬು ಉಪಯುಕ್ತವಾದುದಾಗಿದೆ. ಷಟ್ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿವರಣ ಪ್ರಕರಣವೆಂಬ ಷಷ್ಠಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾರ ಮುಂತಾದ 6 ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು (ಎಂದರೆ ಛಂದಸ್ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಗಣಿತಾಂಶಗಳನ್ನು) ನಿರೂಪಿಸಿದೆ. ಈತ ಸಂಸ್ಕೃತ ಛಂದೋ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವಲ್ಲಿ ಪಿಂಗಲ, ಜಯದೇವ ಮುಂತಾದವರ ಛಂದೋಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಆಧಾರವಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಕನ್ನಡ ಛಂದಸ್ಸಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಮಾಡಿರಬಹುದೇ ಎನ್ನುವುದನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಸರಿಯಾದ ಆಧಾರಗಳಿಲ್ಲ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ನಾಗವರ್ಮನು ಸಂಸ್ಕೃತ, ಪ್ರಾಕೃತ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸಿಗಳು ತಿಳಿಯಬೇಕಾಗಿರುವ ಅತ್ಯಗತ್ಯವಾದ ಎಲ್ಲ ಅಂಶಗಳನ್ನೂ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ್ದಾನೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಈಗಂತೂ ಕನ್ನಡ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಚರಿತ್ರೆಗೆ ಛಂದೋಂಬುಧಿಯೇ ಅಡಿಗಲ್ಲು ಮತ್ತು ಆಧಾರ ಭೂತವಾದ ಏಕೈಕ ಗ್ರಂಥ. ಸಂಸ್ಕೃತ, ಲಾಕ್ಷಣಿಕ ಜಯಕೀರ್ತಿ (ಸು. 11ನೆಯ ಶತಮಾನ), ತೆಲುಗು ಲಾಕ್ಷಣಿಕ ಭೀಮಕವಿ (ಸು. 13– 14ನೆಯ ಶತಮಾನ), ಕನ್ನಡ ಲಾಕ್ಷಣಿಕ ಈಶ್ವರ ಕವಿ (ಸು. 15ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಮೊದಲಾದವರು ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಅನುಸರಿಸಿರುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷ್ಯಗಳು ದೊರೆಯುವುದು ಈ ಗ್ರಂಥದ ವ್ಯಾಪಕತೆ ಹಾಗೂ ಜನಪ್ರಿಯತೆಗಳಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ. **(ಟ.ವಿ.ವಿ.)**

ಕರ್ನಾಟಕ ಕಾದಂಬರಿ ಚಂಪೂಕಾವ್ಯ. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಬಾಣ ಮತ್ತು ಅವನ ಮಗ ಭೂಷಣನಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಕಾದಂಬರಿ ಎಂಬ ಗದ್ಯಕಾವ್ಯದ ಅನುವಾದ. ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾದಂಬರಿಯದು ಲಯಾನ್ವಿತವಾದ ಗದ್ಯವಾದುದರಿಂದ ನಾಗವರ್ಮನಿಗೆ ಅದನ್ನು ಪದ್ಯರೂಪಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿಸುವುದು ಸುಲಭವೂ ಉಚಿತವೂ ಆಯಿತು. ಶೃಂಗಾರಾದ್ಭುತ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಕಾದಂಬರಿಯ ಕಥೆಯ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಶುದ್ಧಪದ್ಯವೇ ತಕ್ಕ ಮಾಧ್ಯಮವೆಂಬುದನ್ನು ಕವಿ ಮನಗಂಡದ್ದು ಸ್ತುತ್ಯ. ಇವನು ಚಂಪೂರೂಪವನ್ನು ಆರಿಸಿಕೊಂಡುದಕ್ಕೆ, 10ನೆಯ ಶತಮಾನ ಚಂಪೂಯುಗವಾಗಿದ್ದುದೂ ಒಂದು ಕಾರಣವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ನಾಗವರ್ಮನ ಪದ್ಯ ಮಾಧ್ಯಮ ಮೂಲಕಾವ್ಯದ ಕೆಲವು ದೋಷಗಳನ್ನೂ ಅತಿರೇಕಗಳನ್ನೂ ನಿವಾರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಸಹಾಯಕವಾಗಿದೆ. ಬಾಣನ ವಾಗ್ವೈಪರೀತ್ಯ, ವರ್ಣನಾಬಾಹುಳ್ಯ, ಸಮಾಜ ಜಟಿಲತೆಗಳಿಗೆ ಅದರಿಂದ ಕಡಿವಾಣ ಹಾಕಿದಂತಾಗಿದೆ. ಮೂಲದ ಸೌಂದರ್ಯ ಸ್ವಾರಸ್ಯ ಜೀವಾಳಗಳಿಗೆ ಭಂಗ ಬರದಂತೆ ನಾಗವರ್ಮ ಭಾಷಾಂತರ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಮೂಲಭೂತವಾಗಿ ಇವನದು ಭಾಷಾಂತರವಾದರೂ ಮೂಲವನ್ನು ಮೀರದ ಸ್ವೋಪಜ್ಞತೆಯನ್ನು ಇವನು ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಮೂಲಭಾಗಗಳ ವಿಸ್ತರಣ, ಸ್ವತಂತ್ರ ವರ್ಣನಾತುಕ ಪದ್ಯಗಳ ಸೇರ್ಪಡೆ, ಕೆಲವು ಗೌಣವಾದ ಮಾರ್ಪಾಟುಗಳು ಕನ್ನಡ ಕಾದಂಬರಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ.

ಕರ್ನಾಟಕ ಕಾದಂಬರಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಒಂದು ಸಂಗ್ರಹಾನುವಾದ. ಮೂಲ ಕೃತಿಯ ಹೂರಣಕ್ಕೆ ಲೋಪವೊದಗದಂತೆ ಅದನ್ನು ಕವಿ ಕುಗ್ಗಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇವನು ಸೇರಿಸಿರುವುದಕ್ಕಿಂತ ಬಿಟ್ಟಿರುವುದು ಹೆಚ್ಚು. ಮೂಲದ ಅನೌಚಿತ್ಯಗಳನ್ನು ಇವನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿದ್ದಾನೆ; ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಮೂಲದ ಒಳ್ಳೆಯ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಕಳೆದಿರುವುದೂ ಉಂಟು. ಅಂತೂ ಇವನ ಸಂಗ್ರಹಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ವೈವಿಧ್ಯವಿದೆ. ಯಥಾವತ್ತಾದ ಅನುವಾದ, ಸಂಗ್ರಹಾನುವಾದ, ವಿಸ್ತಾರಾನುವಾದ, ಭಾವಾನುವಾದ ಮುಂತಾದ ಭಾಷಾಂತರ ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಒಳಗೊಂಡಿರುವ ಕರ್ನಾಟಕ ಕಾದಂಬರಿ ಭಾಷಾಂತರ ಕಲೆಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಅಧ್ಯಯನಯೋಗ್ಯವಾದ ಕೃತಿಯಾಗಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಸೋಲಿನ ಅಂಶಗಳೂ ಇವೆ; ಆದರೆ ಅದು ಗೆಲುವನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸಾಧಿಸಿ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಅನುವಾದವೆನಿಸಿದೆ.

ಕಾದಂಬರಿ ತುಂಬ ತೊಡಕಾದ ಒಂದು ಪ್ರಣಯಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಅದು ಮಾನುಷ ಅತಿಮಾನುಷಗಳ ಸಮ್ಮಿಲನವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಒಂದು ಇಂದ್ರಜಾಲ ಸದೃಶವಾದ ಸ್ವಪ್ನಸಮಾನವಾದ ಜಗತ್ತು. ಅದರಲ್ಲಿ ಪುನರ್ಜನ್ಮ, ಶಾಪ ಮುಂತಾದ ಅಸಂಭಾವ್ಯವೆನಿಸುವ ಸಂಗತಿಗಳ ಸರಮಾಲೆಯನ್ನೇ ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಶೃಂಗಾರ ಅದರ ಪ್ರಮುಖ ರಸವಾದರೂ ಅದು ಉದಾತ್ತವಾದ ಶೃಂಗಾರ; ತಪಸ್ಸಿನಿಂದ ಪವಿತ್ರವೂ ಪಕ್ವವೂ ಆಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುವಂಥದು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಕಾದಂಬರಿ ವಿಶಿಷ್ಟದರ್ಶನಸಂಪನ್ನವಾಗಿ ಇತರ ಶೃಂಗಾರ ಕಾವ್ಯಗಳಿಂದ ವಿಭಿನ್ನವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಮಹಾಶ್ವೇತೆ, ಕಾದಂಬರಿ, ಪುಂಡರೀಕ, ಚಂದ್ರಪೀಡ ಈ ಕಾವ್ಯದ ಪ್ರಧಾನ ಪಾತ್ರಗಳು. ಕಾದಂಬರಿಯ ಹೆಸರನ್ನು ಕವಿ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಮಹಾಶ್ವೇತೆಯೇ ಕಾವ್ಯದ ನಾಯಿಕೆ. ಅವಳು ಪ್ರೇಮವನ್ನು ತಪಸ್ಸಿನ ಸ್ತರಕ್ಕೇರಿಸಿದ ಮಹಾಮಹಿಳೆ.

ಕರ್ನಾಟಕ ಕಾದಂಬರಿ ಉಪಲಬ್ಧ ಕನ್ನಡಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಭಾಷಾಂತರವಾಗಿದೆ. ಅಂತೆಯೇ ಪ್ರಪ್ರಥಮ ಶೃಂಗಾರಕಾವ್ಯವಾಗಿದೆ. ಮುಂದೆ ಸಂಸ್ಕೃತದಿಂದ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದಿಸುವ ಕವಿಗಳಿಗೆ, ಪ್ರಣಯ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ರಚಿಸುವವರಿಗೆ ನಾಗವರ್ಮ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕನಾದುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ. ಇವನ ಪ್ರಭಾವ ಮುಂದಿನ ಅನೇಕ ಕನ್ನಡ ಕವಿಗಳ ಮೇಲಾಗಿದೆ. ಬಿ.ಎಂ.ಶ್ರೀ. ಅವರು ಹೇಳುವಂತೆ ಪಂಪಾದಿಗಳು ಭಾರತ ರಾಮಾಯಣಗಳನ್ನು, ತೀರ್ಥಂಕರ ಪುರಾಣಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೆ, ನಾಗವರ್ಮ ಬಾಣನನ್ನು ಕನ್ನಡಿಗರಿಗೆ ಪರಿಚಯಮಾಡಿಸಿ ಪ್ರೇಮ ಶೃಂಗಾರದ ರಸದೂಟವನ್ನು ಒದಗಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕಾದಂಬರಿ ಮಹಾಕಾವ್ಯವಲ್ಲ; ಆದರೆ ಮಹಾಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಸಮೀಪವಾಗುವ ಒಂದು ಶ್ರೇಷ್ಠ ರೊಮಾನ್ಸ್. **(ಸಿ.ಪಿ.ಕೆ;ಟ.ವಿ.ವಿ)**

ನಾಗವರ್ಮ II: ಸು. 1042. ವರ್ಧಮಾನ ಪುರಾಣ, ಕಾವ್ಯಾವಲೋಕನ, ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಷಾಭೂಷಣ, ಛಂದೋವಿಚಿತಿ, ಅಭಿಧಾನ ವಸ್ತುಕೋಶ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳ ಕರ್ತೃ. ಛಂದೋವಿಚಿತಿಯ ಹೊರತು ಉಳಿದ ಎಲ್ಲ ಗ್ರಂಥಗಳೂ ದೊರೆತು ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಈ ರಚನೆಗಳಿಂದ ಈತ ಕವಿಯೂ ಆಲಂಕಾರಿಕನೂ ವ್ಯಾಕರಣ ಮತ್ತು ಛಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಪಂಡಿತನೂ ನಿಘಂಟುಕಾರನೂ ಆಗಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಇತ್ತೀಚಿನವರೆಗೂ ನಾಗವರ್ಮನ ಕಾಲವನ್ನು ಸು. 1145 ಎಂದು ಕೆಲವರೂ ಇದಕ್ಕಿಂತ ಸ್ವಲ್ಪ ಹಿಂಚುಮುಂಚಿನ ಕಾಲವೆಂದು ಹಲವರೂ ಭಾವಿಸಿದ್ದರು. ಎ. ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬಯ್ಯನವರು ಈತ 1015–42 ರವರೆಗೆ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲನೆಂಬ (ಜಯಸಿಂಹ) ಚಾಳುಕ್ಯ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕಟಕೋಪಾಧ್ಯಾಯನಾಗಿದ್ದಿರಬೇಕು ಎಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸಿದ್ದರು. ಬಹುಕಾಲದಿಂದ ಅಲಭ್ಯವಾಗಿದ್ದ ಈತನ ವರ್ಧಮಾನಪುರಾಣ ಈಗ ದೊರೆತಿದ್ದು ಇದರಲ್ಲಿ ಬರುವ ಕಾಲಸೂಚಿತ ಪದ್ಯದ ಆಧಾರದಿಂದ ಇವನ ಕಾಲ 1042 ಎಂದು ಖಚಿತವಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ನಾಗವರ್ಮನ ತಂದೆ ವಿಪ್ರಕುಲಪ್ರದೀಪನಾದ ದಾಮೋದರ, ತಾಯಿ ವಿನಯಾಳಂಕೃತೆಯಾದ ವೀರಕಬ್ಬೆ, ವೀರಭಟ್ಟಾರಕರು ಇವನ ಗುರು. ಕವಿಗೆ ಸದ್ಗುಣ ಮಂಡನ, ಜಿನಮತವನಹಂಸ, ವಿಪ್ರವಂಶಾವತಂಸ, ಸಚ್ಚರಿತ್ರಾಭಿರಾಮ, ವಿನಯನಯನಿಧಾನ, ಸ್ವನುಗತಶುಭಶರ್ಮ, ಕವಿತಾಗುಣೋದಯ, ವಾಕ್ಯವಿನೋದ, ಸಹಜವತ್ಸಳ ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳಿದ್ದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕವಿ ಕರ್ಣಪೂರನಾದ ತನ್ನನ್ನು ವಸುಮತೀವಳಯವು ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಸಕಳ ಕಳಾವಿದಂ ಮದವಿದೂರನುದಾರನಮತ್ಸರಂ ಗುಣಾಧಿಕನಭಿಮಾನತುಂಗನವದಾತಯಶಂ ವಿಭುಧೈಕವತ್ಸಳಂ ಸುಕವಿ ಸರಸ್ವತೀವದನಮಂಗಳದರ್ಪಣನೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ತಾನು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಅಸಗ, ಗಜಗ, ಗುಣನಂದಿ, ಪೊನ್ನರಿಗೆ ಹಾಗೂ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಮಯೂರ, ಬಾಣ, ಕಾಳಿದಾಸಾದ್ಯರಿಗೆ ಸಮಾನನೆಂದು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಪೂರ್ವಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀವಿಜಯ, ನಾಗವರ್ಮ, ಪೊನ್ನ, ಪಂಪ, ರನ್ನ ಮತ್ತು ನಾಗದೇವರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಪೂರ್ವಕವಿಸ್ತುತಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ನಾಗವರ್ಮನೆಂಬ ಕವಿ ವತ್ಸರಾಜಚರಿತೆಯನ್ನೂ ನಾಗದೇವನು ಸುಲೋಚನಾಚರಿತೆಯನ್ನೂ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆಂಬುದು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ವಿನೂತನ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ.

ವರ್ಧಮಾನ ಪುರಾಣ ಚಂಪೂಕಾವ್ಯ. ಇದರಲ್ಲಿ 16 ಆಶ್ವಾಸಗಳೂ 1134 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ವರ್ಧಮಾನ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಇದೇ ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಮಹಾವೀರಚರಿತೆ, ಸನ್ಮತಿಚರಿತೆ, ವೀರವರ್ಧಮಾನಚರಿತೆ ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರುಗಳೂ ಇವೆ. ಈ ಕೃತಿರಚನೆಗೆ ಜಿನಸೇನರ ಉತ್ತರಪುರಾಣ ಮತ್ತು ಅಸಗನ ವರ್ಧಮಾನಪುರಾಣ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕೃತಿಗಳು ಆಧಾರವಾಗಿರಬಹುದು. ಅಲ್ಲದೆ ನಾಗವರ್ಮ ಕೆಲವು ಪ್ರಾಕೃತ ಕೃತಿಗಳಿಂದಲೂ ಉಪಕೃತನಾಗಿರಬಹುದು. ವಸ್ತುವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ, ವರ್ಣನಾವೈಖರಿಯಲ್ಲಿ ಪಂಪ, ರನ್ನ ಮೊದಲಾದ ಪೂರ್ವ ಕನ್ನಡ ಕವಿಗಳಿಂದ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಭಾವಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸ್ವಪ್ರತಿಭೆಯಿಂದ ಹಲವು ರಸದಾಣಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿ, ಸಹೃದಯರ ಮೆಚ್ಚುಗೆ ಪಡೆದಿದ್ದಾನೆ. ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಪಜಾತಿ ಅನುಷ್ಟುಭ್, ಕ್ರೌಂಚಪದ, ಮಣಿಭೂಷಣ, ಮೂಲಭಾರಿಣಿ ಮೊದಲಾದ ಅತಿ ವಿರಳವಾದ ಛಂದೋಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ಬಳಸಿದ್ದಾನೆ.

ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಮೊದಲನೆಯದಾದ ಕಾವ್ಯಾವಲೋಕನ ನಾಗವರ್ಮನ ಬಹುಮುಖ ಪ್ರತಿಭೆಯ ರನ್ನಗನ್ನಡಿಯಾಗಿದೆ. ಸೂತ್ರಗಳು ಕಂದಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಸ್ಮೃತಿ, ಕಾವ್ಯಮಲವ್ಯಾವೃತ್ತಿ, ಗುಣವಿವೇಕ, ರೀತಿಕ್ರಮರಸನಿರೂಪಣ, ಕವಿಸಮಯ ಎಂಬ ಐದು ಅಧಿಕರಣಗಳಿದ್ದು, ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕರಣಗಳೆಂಬ ಒಳ ವಿಭಾಗಗಳೂ ಇವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ವಿವಿಧ ಕಾವ್ಯಗಳಿಂದ, ಶಾಸ್ತ್ರಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ಒದಗಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಷಾಭೂಷಣ ಕನ್ನಡ ವ್ಯಾಕರಣಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಸಂಜ್ಞಾ, ಸಂಧಿ, ವಿಭಕ್ತಿ, ಕಾರಕ, ಶಬ್ದರೀತಿ, ಸಮಾಸ, ತದ್ಧಿತ, ಆಖ್ಯಾತ, ಅವ್ಯಯ, ನಿಪಾತ ಎಂಬ 10 ಪರಿಚ್ಛೇದಗಳಿವೆ. ಸೂತ್ರಗಳು ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಒಟ್ಟು ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 269. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ ವಿಶದತೆಗೆ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಬರೆದು ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಗ್ರಂಥರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಶರ್ಮಶರ್ಮನ ಕಾತಂತ್ರ ವ್ಯಾಕರಣದ ಪ್ರಭಾವವಿದೆಯೆಂದು ಕೆಲವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ.

ಛಂದೋವಿಚಿತಿ ಇದುವರೆಗೆ ದೊರೆತಿಲ್ಲ. ಕಾವ್ಯಾವಲೋಕನದ 965ನೆಯ ಪದ್ಯದ ಉಲ್ಲೇಖದಿಂದ ಇದು ನಾಗವರ್ಮನ ಗ್ರಂಥವೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟ. ಮೊದಲನೆಯ ನಾಗವರ್ಮ ಬರೆದಿರುವ ಛಂದೋಂಬುಧಿಯೇ ಈ ಗ್ರಂಥವೆಂದೂ ರತ್ನಮಂಜೂಷ ಎಂಬ ಪ್ರಾಚೀನ ಛಂದೋಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಅದೇ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಬರೆದಿರುವ ಭಾಷ್ಯವೇ ಛಂದೋವಿಚಿತಿ ಎಂದೂ ಕೆಲವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಅಭಿಧಾನ ವಸ್ತುಕೋಶ ಕಂದವೃತ್ತಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿರುವ ನಿಘಂಟು. ಇದರಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪದಗಳಿಗೆ ಕನ್ನಡ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅವಿಭಿನ್ನಾರ್ಥ (ಏಕಾರ್ಥ), ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥ, ನಾನಾರ್ಥ ಎಂಬ 3 ಕಾಂಡಗಳಿರುವ ಈ ನಿಘಂಟು ಕೆಲವು ಉಪವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಒಂದನೆಯ ಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗ, ಕಾಲ, ಸಂಸರಣ, ಸಲಿನ, ಭೂ, ಕಾಲಾಯಸಾದಿ ಧಾತು, ವನ, ವೃಕ್ಷಾದಿ, ಮೃಗಪಕ್ಷಿ, ಪುರಗೃಹೋಪಕರಣಾದಿ, ಮನುಷ್ಯ, ದೇಹಾವಯವಾದಿ. ಭೂಷಣಾದಿ, ಸಮರಾದಿ, ಸಂಪ್ರಕೀರ್ಣ, ಪಶು, ಧಾನ್ಯ ಎಂಬ 16 ವರ್ಗಗಳಿವೆ. 2ನೆಯದರಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣ, ವಿಶೇಷ್ಯ ಎಂಬ ಎರಡು ವರ್ಗಗಳಿವೆ. 3ನೆಯದರಲ್ಲಿ ನಾನಾರ್ಥ ಒಂದೇ ವರ್ಗವಿದೆ. ತನ್ನ ಈ ಕೋಶವನ್ನು ವರರುಚಿ, ಹಲಾಯುಧ, ಭಾಗುರಿ, ಶಾಶ್ವತ, ಅಮರಸಿಂಹ ಮೊದಲಾದ ಕೋಶಕರ್ತರು ತಂತಮ್ಮ ಕೋಶಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ರಚಿಸಿರುವುದಾಗಿ ಕವಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಇದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ಹಳಗನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಾಗುವ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಲೂ ಸಹಾಯ ಮಾಡುವ ಕೋಶವಾದರೂ ಕ್ವಚಿತ್ತಾಗಿ ದೇಶ್ಯಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಲೂ ಸಹಾಯಕವಾಗಿದೆ. (ಬಿ.ಎಸ್.ಎಸ್.)

ನಾಗವರ್ಮಾಚಾರ್ಯ: ಸು. 1071. ಚಂದ್ರಚೂಡಾಮಣಿ ಶತಕ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ. ಈತ ಚಾಳುಕ್ಯರಾಜ ಭುವನೈಕಮಲ್ಲನ ಮಹಾಪ್ರಧಾನಿಯಾಗಿದ್ದ. ತಾನು ಉದಯಾದಿತ್ಯನಲ್ಲಿ ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಿಯಾಗಿದ್ದಂತೆಯೂ ತನಗೆ ಭಾಸ್ಕರನೆಂಬ (ಉದಯಾದಿತ್ಯನ ರಾಯಭಾರಿ) ಅಣ್ಣನಿದ್ದಂತೆಯೂ ಗ್ರಂಥದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಇವನು ಅದ್ವೈತಿಯೂ ದೊಡ್ಡ ಪಂಡಿತನೂ ಆಗಿದ್ದನೆಂದೂ ಬಲಿಪುರ ಮತ್ತು ಮುತ್ತೂರುಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯ, ಸಿದ್ಧತೀರ್ಥಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದನೆಂದೂ ಈತನಿಗೆ ಗುಣಗಳ್ಳನೆಂಬ ಬಿರುದಿದ್ದಿತೆಂದೂ ಒಂದು ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಚಂದ್ರಚೂಡಾಮಣಿ ಶತಕ ಮತ್ತೇಭವಿಕ್ರೀಡಿತದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನಸಾರವೆಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದ್ದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 104 ವೃತ್ತಗಳಿದ್ದು ಪ್ರತಿಯೊಂದೂ ಚಂದ್ರಚೂಡಾಮಣಿ ಎಂಬ ಅಂಕಿತದಿಂದ ಮುಗಿಯುತ್ತದೆ. ಭಕ್ತನ ಶರಣ್ಯತೆ, ಶಿವೈಕ್ಯನಿಷ್ಠೆ ಹಾಗೂ ವೈರಾಗ್ಯ ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಈ ಶತಕದ ವಸ್ತು. ಶೈಲಿ ಸರಳವಾಗಿದೆ. ಈ ಶತಕದ ಪದ್ಯಗಳು ಮುಂದೆ ಸಂಕಲಿತವಾದ ಶತಕ ಸಂಕಲನಗಳಲ್ಲಿ ಉದಾಹೃತಗೊಂಡಿವೆ. ಬರೆಹದ ಗುರು ನಂಜೇದೇವರ ಶಿವಕಾರುಣ್ಯಾಹ್ವಾನ ಶತಕ ಮತ್ತು ಶಿವಕೀರ್ತನೆಶತಕಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಶತಕದ ಒಂದೊಂದೂ ಪದ್ಯಗಳಿವೆ. ಅಜ್ಞಾತ ಸಂಕಲನಕಾರನ ನಿಜಾಚರಣೆಶತಕ ಎಂಬ ಸಂಕಲನದಲ್ಲಿ ಈ ಶತಕದ ವೃತ್ತವೊಂದು ಉದ್ಧೃತವಾಗಿದೆ.

ಚಂದ್ರಚೂಡಾಮಣಿ ಶತಕ 11ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿರದೆ ಹರಿಹರನ ಅನಂತರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿರಬಹುದೆಂದೂ ಕೆಲ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. **(ಎಸ್.ಎಸ್.ವಿ.)**

ನಾಗಾಭರಣ, ಟಿ.ಎಸ್.: ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿ ಹಾಗೂ ಚಲನಚಿತ್ರ ನಿರ್ದೇಶಕ, ನಟ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆಯೇ ಒಂದು ನಿಷ್ಠೆ ಎಂಬ ಸಂದೇಶವನ್ನು ತಮ್ಮ ವಿಶಿಷ್ಟ ಜಾಡಿನ ಚಲನಚಿತ್ರಗಳ ಮೂಲಕ ಜನತೆಗೆ ಪ್ರಸ್ತುತಪಡಿಸಿದವರು. ಗ್ರಾಮೀಣ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಸೊಗಡನ್ನು ಮೈದುಂಬಿಕೊಂಡು ಅದನ್ನು ತಮ್ಮ ಚಿತ್ರಗಳ ಮೂಲಕ ಸಮಯೋಚಿತವಾಗಿ ಇವರು ಪರಿಚಯಿಸಿದ್ದಾರೆ. ತಮ್ಮ ಶಾಲಾ ಕಾಲೇಜು ದಿನಗಳಲ್ಲೇ ರಂಗ ನಾಟಕಗಳತ್ತ ಆಕರ್ಷಿತರಾಗಿ ನಟರಾಗಿ, ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ಹಲವಾರು ಪದಕ – ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳನ್ನು ಬಾಚಿಕೊಂಡರು. ಇವರು ವಿಜ್ಞಾನ ಹಾಗೂ ಕಾನೂನಿನಲ್ಲಿ ಪದವೀಧರರು. ಹೊಸ ಅಲೆಯ ಚಿತ್ರಗಳ ಮೂಲಕ ಗಮನ ಸೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಬಿ.ವಿ. ಕಾರಂತ ಮತ್ತು ಗಿರೀಶ್ ಕಾರ್ನಾಡರೊಂದಿಗೆ ರಂಗಭೂಮಿ ಹಾಗೂ ಚಲನಚಿತ್ರ ಮಾಧ್ಯಮಗಳ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಸಕ್ರಿಯವಾಗಿ ತಮ್ಮನ್ನು ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡರು. ಶೇಷಾದ್ರಿ ಗವಾಯಿಯವರಲ್ಲಿ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನಿ ಸಂಗೀತವನ್ನು ಕೂಡ ಇವರು ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರು. ತಮ್ಮ ನಾಟಕ ಚಲನಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಜನಪದ ಸಂಗೀತವನ್ನು ಔಚಿತ್ಯಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಚಿತ್ರರಂಗದಲ್ಲಿ ಬೇರೂರಿ ನಿಲ್ಲಬೇಕೆನ್ನುವ ಹವಣಿಕೆಯಿಂದ ಪಿ. ಭಕ್ತವತ್ಸಲಂರೊಡನೆ ಸಂಕಲನ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಕೊಂಡು ಸಂಕಲನದಲ್ಲೂ ಪರಿಣತಿ ಪಡೆದರು. ದೃಶ್ಯಮಾಧ್ಯಮದ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ, ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ಹಿಡಿತ ಸಾಧಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಪಡೆದು ಕೊಂಡಿರುವ ಇವರು ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ 26 ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ 12 ಚಿತ್ರಗಳಿಗೆ ರಾಷ್ಟ್ರ ಮತ್ತು ರಾಜ್ಯಮಟ್ಟದ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.

ಕನ್ನಡದ ಹೆಸರಾಂತ ನಾಟಕಕಾರ ಶ್ರೀರಂಗರ ಗರಡಿಯಲ್ಲಿ ಪಳಗಿದ ಇವರು ಹಲವು ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿ ರಂಗಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ವೀ ನಿರ್ದೇಶಕರೆನಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ಆದರ್ಶ್ ಫಿಲ್ಮ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್‌ನಲ್ಲಿ ಇವರು ಮೂರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಉಪನ್ಯಾಸಕರಾಗಿ ಆರು ವರ್ಷ ಪ್ರಾಂಶುಪಾಲರಾಗಿ ಅನೇಕ ಸೃಜನಶೀಲ ಪ್ರತಿಭೆಗಳನ್ನು ಬೆಳಕಿಗೆ ತಂದಿದ್ದಾರೆ. ಬೆನಕ ಎಂಬ ಮಕ್ಕಳ ನಾಟಕ ಕೇಂದ್ರದ ಸ್ಥಾಪಕ ಅಧ್ಯಕ್ಷರೂ ಇಂಟರ್ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಸೆಂಟರ್ ಆಫ್ ಫಿಲ್ಡ್ ಫಾರ್ ಚಿಲ್ಡ್ರನ್ ಅಂಡ್ ಯಂಗ್ ಪೀಪಲ್‌ನ ಸದಸ್ಯರೂ ಆಗಿದ್ದಾರೆ. ಸಂಗ್ಯಾಬಾಳ್ಯಾ, ಕತ್ತಲೆ ಬೆಳಕು, ಶಕಾರನ ಸಾರೋಟು, ಜೋಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ, ಸತ್ತವರ ನೆರಳು, ಈಡಿಪಸ್, ಕೃಷ್ಣಪಾರಿಜಾತ, ಟಿಂಗರ ಬುಡ್ಡಣ್ಣ, ಮುಂದೇನ ಸಖಿ ಮುಂದೇನ, ಹಯವದನ, ನೀಗಿಕೊಂಡ ಸಂಸ, ಬಕ, ಬ್ಲಡ್‌ವೆಡಿಂಗ್ ಮೊದಲಾದವು ಇವರು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವ ನಾಟಕಗಳು. ಗ್ರಹಣ, ಅನ್ವೇಷಣೆ, ಬ್ಯಾಂಕರ್ ಮಾರ್ಗಯ್ಯ, ಆಸ್ಫೋಟ, ಸಂತ ಶಿಶುನಾಳ ಷರೀಫ, ಮೈಸೂರ ಮಲ್ಲಿಗೆ, ಚಿನ್ನಾರಿ ಮುತ್ತ, ಆಕಸ್ಮಿಕ, ನಾವಿದ್ದೇವೆ ಎಚ್ಚರಿಕೆ, ಜನುಮದ ಜೋಡಿ, ನಾಗಮಂಡಲ, ನೀಲಾ ಮೊದಲಾದವು ಇವರು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ ಚಿತ್ರಗಳು.

ಗ್ರಹಣ (1978–79) ನಾಗಾಭರಣ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ ಚೊಚ್ಚಲ ಚಿತ್ರ. ಇದಕ್ಕೆ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಭಾವೈಕ್ಯತಾ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಚಿತ್ರಕಥೆಗಾಗಿ ರಾಷ್ಟ್ರಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಚಿತ್ರಕ್ಕಾಗಿ ರಾಜ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಬಂದಿದೆ. ಹಿಂದೀ ಚಿತ್ರರಂಗದ ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕಲಾವಿದೆ ಸ್ಮಿತಾ ಪಾಟೀಲ್ ಅಭಿನಯಿಸಿದ ಏಕೈಕ ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರ ಅನ್ವೇಷಣೆ (1982). ಇದು ತೃತೀಯ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಚಿತ್ರವೆಂದು ರಾಜ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದೆ. ಖ್ಯಾತ ಆಂಗ್ಲ ಸಾಹಿತಿ ಆರ್.ಕೆ. ನಾರಾಯಣ್ ಅವರ ದಿ ಫೈನಾನ್ಷಿಯಲ್ ಎಕ್ಸ್‌ಪರ್ಟ್ ಕಾದಂಬರಿ ಆಧರಿಸಿದ ಬ್ಯಾಂಕರ್ ಮಾರ್ಗಯ್ಯ (1983–84) ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಭಾಷಾ ಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ನೀಡಲಾಗುವ ರಾಷ್ಟ್ರಪ್ರಶಸ್ತಿಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿದೆ. ಆಸ್ಫೋಟಕ್ಕೆ (1987–88) ರಾಜ್ಯಪ್ರಶಸ್ತಿ ಹಾಗೂ ಫಿಲ್ಮ್ ಫೇರ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಸಂತ ಶಿಶುನಾಳ ಷರೀಫ ಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ನರ್ಗಿಸ್‌ದತ್ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಭಾವೈಕ್ಯತಾ ರಾಷ್ಟ್ರಪ್ರಶಸ್ತಿ, ರಾಜ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿವೆ (1989–90). ಮೈಸೂರು ಮಲ್ಲಿಗೆ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಚಿತ್ರದ ರಾಷ್ಟ್ರಪ್ರಶಸ್ತಿ, ದ್ವಿತೀಯ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಚಿತ್ರವೆಂಬ ರಾಜ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪಡೆದು ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಚಲನ ಚಿತ್ರೋತ್ಸವಕ್ಕೆ ಆಯ್ಕೆಯಾಗಿತ್ತು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ದಾಂಪತ್ಯ ಜೀವನದ ನೋವು ನಲಿವು ಚಿತ್ರಿಸಿದ ವಿನೂತನ ಪ್ರಯೋಗ ಈ ಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಚಿತ್ರ ಎಂದು ರಾಷ್ಟ್ರಪ್ರಶಸ್ತಿ ಹಾಗೂ ರಾಜ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಬಂದಿವೆ (1991–92). ಚಿನ್ನಾರಿಮುತ್ತ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ನೀಡಲಾಗುವ ರಾಷ್ಟ್ರಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಮಕ್ಕಳ ಚಿತ್ರ ರಾಜ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ ಗಳಿಸಿದೆ (1993–94). ಕೋಲ್ಕತ್ತದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಭಾರತೀಯ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಚಲನ ಚಿತ್ರೋತ್ಸವದಲ್ಲಿ ಪನೋರಮಾ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಈ ಚಿತ್ರ ಪ್ರದರ್ಶನ ಕಂಡಿತು. ಆಕಸ್ಮಿಕ ದ್ವಿತೀಯ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಚಿತ್ರವೆಂಬ ರಾಜ್ಯಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ (1993–94), ನಾವಿದ್ದೇವೆ ಎಚ್ಚರಿಕೆ ಎಂಬ ಮಕ್ಕಳ ಚಿತ್ರ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಮಕ್ಕಳ ಚಿತ್ರವೆಂಬ ರಾಜ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ ಗಳಿಸಿದೆ (1995–96). ಜನುಮದಜೋಡಿ ಫಿಲ್ಮ್‌ಫೇರ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ (1996–97), ನಾಗಮಂಡಲ ದ್ವಿತೀಯ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಚಿತ್ರವೆಂಬ ರಾಜ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ ಗಳಿಸಿದೆ (1996– 97). ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ವಿಷಯವನ್ನು ಸರಳವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸಿರುವ ಈ ಚಿತ್ರ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಚಲನ ಚಿತ್ರೋತ್ಸವದಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡಿತ್ತು. ನೀಲಾ ತೃತೀಯ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಚಿತ್ರದ ರಾಜ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದೆ. ಇವರ ನಿರ್ದೇಶನದಲ್ಲಿ ಮೂಡಿಬಂದ ಬಂಗಾರದ ಜಿಂಕೆ, ಪ್ರಾಯ ಪ್ರಾಯ ಪ್ರಾಯ, ಸೇಡಿನ ಸಂಚು, ಮಕ್ಕಳಿರಲವ್ವ ಮನೆತುಂಬ, ನೆನಪಿನದೋಣಿ, ಸುರಸುಂದರಾಂಗ, ಪ್ರೇಮಾಗ್ನಿ, ರಾವಣರಾಜ್ಯ, ವಿಮೋಚನೆ, ಜನುಮದಾತ ಈ ಚಿತ್ರಗಳು ಅಪಾರ ಜನಮನ್ನಣೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿವೆ. ಚಂದ್ರಶೇಖರಕಂಬಾರರ ಕಾದಂಬರಿ ಆಧರಿಸಿದ ಸಿಂಗಾರೆವ್ವ ಚಿತ್ರವನ್ನೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದಾರೆ (2003). ಕಿರುತೆರೆಯಲ್ಲೂ ಅತ್ಯಂತ ಜನಪ್ರಿಯ ನಿರ್ದೇಶಕರೆಂಬ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆಗೂ ಪಾತ್ರರಾಗಿರುವ ಇವರಿಗೆ ಪುಟ್ಟಣ್ಣ ಕಣಗಾಲ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ದೊರೆತಿದೆ (1998–99). **(ಬಿ.ಆರ್‌ಎ.)**

ನಾಗಾಯಿ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಚಿತ್ತಾಪುರದಿಂದ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ ವಾಡಿಗೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ 2 ಕಿಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ಥಳ. ಇಲ್ಲಿನ ಹಿಂದು, ಜೈನ ಹಾಗೂ ಮುಸಲ್ಮಾನ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಾಸ್ತು ಅವಶೇಷಗಳಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಹೆಸರು ನಾಗವಾಪಿಯಿಂದ ಬಂದಿರಬಹುದು. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ನಾಗವಾವಿ ಎಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಶ್ರೀರಾಮ ವನವಾಸದಲ್ಲಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ತಂಗಿದ್ದನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ನಿಜಾಮರ ಆಡಳಿತದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದು ಪಾಯಿಗಾ ಇಲಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದ್ದು ನವಾಬ್ ಆಸ್ಕರಿಯಾರ್ ಜಂಗ ಬಹದ್ದೂರ್ ಹಾಗೂ ನವಾಬ್ ಬಷೀರದ್ದೌಲಾ ಬಹದ್ದೂರ್ ಅವರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿತ್ತು. 1947ರ ಅನಂತರ ಚಿತ್ತಾಪುರದ ಜೊತೆಗೆ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿಲೀನವಾಯಿತು.

ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಪುರಾತನ ಅವಶೇಷಗಳು ಸುಮಾರು ಒಂಬತ್ತು ಚದರ ಕಿಮೀಗಳವರೆಗೆ ಹಬ್ಬಿವೆ. ದೇವಾಲಯುಗಳು, ಮಸೀದಿಗಳು, ಮನೆಗಳು, ಕೆರೆಗಳು, ಬಾವಿಗಳು ಮುಂತಾಗಿ ಈ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದವು ಜೋಡಿಮಂಟಪ ಗುಡಿ, ಜೈನಬಸದಿ, ಮಸೀದಿ, ದೊಡ್ಡ ಕಮಾನಿನ ಅಗಸಿ, ಮಡಿವಾಳಪ್ಪನ ಗುಡಿ, ಮಹಾದೇವ ದೇವಸ್ಥಾನ, ಶಾಸನ ದೇವಸ್ಥಾನ, ಅರವತ್ತು ಕಂಬದ ಗುಡಿ, ಕಾಲಿ ಮಸ್‌ಜಿದ್ ದರ್ಗಾ, ಕಡಲಿ ಬಸವಣ್ಣನ ಗುಡಿ, ಹಣಮಂತ ದೇವರ ಗುಡಿ, ಮಾಲಗಂಬ, ಮಲ್ಲಯ್ಯನ ಗುಡಿ, ಎಲ್ಲಮ್ಮನ ಗುಡಿ, ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ಗುಣಪತಿಯ ವಿಗ್ರಹಗಳೂ ನಾಗರಕಲ್ಲುಗಳೂ ಇವೆ. ನಾಗಾಯಿಯ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಶೇಷವೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ನೀರಿನ ಝುರಿಗಳೂ ಬಾವಿಗಳೂ ಇವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದುದೆಂದರೆ ನಂದಿಬಾವಿ, ಕಾಲಿಮಸ್‌ಜಿದ್ ಬಾವಿ, ಸಿಡ್ಲಬಾವಿ ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಮ್ಮನ ಬಾವಿ– ಇವು ಎಲ್ಲ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ತುಂಬಿ ಹರಿಯುತ್ತವೆ.

ನಾಗಾಯಿಯ ಅವಶೇಷಗಳ ಪೈಕಿ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳು ಮತ್ತು ಬಸದಿಗಳು ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವು. ಮಸೀದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಕೆಲವು ಹಳೆಯ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳೇ ಆಗಿದ್ದರೆ ಕೆಲವು ಆ ಹಳೆಯ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳ ಅವಶೇಷಗಳಿಂದ ಪುನಃ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿದುವಾಗಿವೆ. ಈ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಅರವತ್ತು ಕಂಬದ ಗುಡಿ ಬಹು ಸುಂದರವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿನ ಚಿತ್ರದ ಕೆಲಸ ಹಾಗೂ ಸುಂದರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಮನಸೂರೆಗೊಳ್ಳುವಂತಿವೆ. ಮಸೀದಿಗಳಲ್ಲಿನ ಕಂಬಗಳೂ ಹೊಳಪು ಮಾಡಿದ, ಚಿತ್ರದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕಂಬಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ಸಹಸ್ರ ದೀಪದ ಮಾಲಗಂಬ ತನ್ನಷ್ಟಕ್ಕೆ ವಿಶಿಷ್ಟವೂ ಸುಂದರವೂ ಆಗಿದೆ. ಹಣಮಂತ ದೇವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣದ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಿದೆ; ಇವು ಸುಂದರವಾಗಿವೆ.

ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ನಾಗವಾವಿಯ ಭೂಭಾಗವನ್ನು ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಸಾಮಂತರೂ ಮಾಂಡಲಿಕರೂ ಆದ ಹೈಹಯ ವಂಶದ ರಾಜರು ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಇದು ಅವರ ಪ್ರಾಂತ ಅರಲು 300ರಲ್ಲಿ ಇದ್ದಿತು. ಇಲ್ಲಿನ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ ನಾಗವಾವಿಯನ್ನು ಕುನ್ತಳ ಮಹೀತಳಕ್ಕೆ ಮುಖಮಿದೆಂಬನ್ತಿರ್ದ್ದ ಅಱಲು ಮುನ್ನೂರರ್ಕ್ಕೆ ತಿಲಕಮಪ್ಪನ್ತಿರ್ದ್ದ ಮಹಾಗ್ರಹಾರ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ನಾಗಾಯಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನವಿದ್ದು ಇದು ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದಿತು. ಮಧುಸೂದನ ದೇವಾಲಯ ಹಾಗೂ ತ್ರೈಪುರುಷದೇವರ ಶಾಲೆ ಈ ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನದ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದುವು. ಈ ಮಧುಸೂದನ ದೇವಾಲಯ, ತ್ರೈಪುರುಷ ಶಾಲೆ, ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನ ಮತ್ತು ರಾಮತೀರ್ಥ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಚಾಳುಕ್ಯ ದೊರೆ ಆಹವಮಲ್ಲ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಂತ್ರಿ ಕಾಳಿದಾಸ ದಂಡನಾಯಕ ಮಾಡಿಸಿದ. ಈ ಮಹಾಮಾಣಿಕ ಮಧುಸೂದನ ದೇವಾಲಯದ ಕಳಸ ಸುವರ್ಣದ್ದಾಗಿದ್ದು ಅದು ಆಕಾಶವನ್ನು ತಟ್ಟುತ್ತಿದೆಯೊ ಏನೋ ಎನ್ನುವಷ್ಟು ಎತ್ತರವಾಗಿತ್ತು. ಅದರ ಒಳಗೆ ಅನೇಕ ಸುಂದರ ಸಾಲಭಂಜಿಕೆಗಳು ರಾರಾಜಿಸುತ್ತಿದ್ದವು. ಅಲ್ಲಿ ಒಂದು ನಾಟ್ಯಶಾಲೆಯೂ ಇತ್ತು. ದೇವಸ್ಥಾನದ ಎದುರಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗರುಡಗಂಬವಿದ್ದಿತು. ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಏಕದಂಡಿ, ತ್ರಿದಂಡಿ, ಸ್ನಾತಕ, ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ, ಹಂಸ, ಪರಮಹಂಸ ಮುಂತಾದವರಿಗೆ ಅನುಷ್ಠಾನ ಭವನಗಳಿದ್ದವು. ಚತುರ್ವೇದಗಳ ಮತ್ತು ಅದರ ಶಾಖೆಗಳ, ಭಟ್ಟ, ನ್ಯಾಸ, ಪ್ರಭಾಕರ ಮೊದಲಾದ ದರ್ಶನಗಳು, ಸಾಹಿತ್ಯ, ಶುಕ್ರನೀತಿ, ಮನುಸ್ಮೃತಿ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಅಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯವಿದ್ದಿತು. ಈ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಊಟ ಬಟ್ಟೆಗೆ, ಘಟಿಕಾ ಪ್ರಹಾರಿಗೆ, ಪುರಾಣದ ಭಟ್ಟರಿಗೆ, ನೈವೇದ್ಯಮನಡುವ ಬಾಣಸಗೆ, ಕಾಪಿನ ಘಟೆಯರರಿಗೆ, ಮದ್ದಳಿಕಾರರಿಗೆ ಹಾಡುವವರಿಗೆ ಪಾತ್ರದವರಿಗೆ, ಕಂಬದ ಸೂಳೆಯರಿರ್ಗೆ, ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಸುಣ್ಣ ಹಾಕುವ ಸುಣ್ಣವೆಸದವನಿಗೆ, ಕಲ್ಕುಟಿಗ, ಕಳಾಸೂತ್ರಧಾರಿ ವೋಜರುಗಳಿಗೆ ಜೀವನೋಪಾಯಕ್ಕೆ ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನಕೊಟ್ಟುದಾಗಿ ಕೆಲವರಿಗೆ ಇರಲು ನಿವೇಶನಗಳನ್ನು ದತ್ತಿವಿಟ್ಟುದಾಗಿ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಎಲ್ಲರಿಂದ ಆ ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನ ತುಂಬಿ ನಾಲ್ನೂರ್ವರ್ ವಿಪ್ರರಿಂದ ಕೂಡಿ ಅಗ್ರಹಾರ ನಾಗವಾವಿ ಅಭಿನವ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕದಂತಿದ್ದಿತಂತೆ. **(ಎಸ್.ಜೆಎ.)**

ನಾಗಾರಾಧನೆ: ಮಾನವ ಜನಾಂಗದಲ್ಲಿ ಆದಿಕಾಲದಿಂದಲೇ ನಾಗಪೂಜೆ ನಡೆದುಬರುತ್ತಿದೆ. ಋಗ್ವೇದದ ಪ್ರಧಾನ ದೈವತ ಸರ್ಪ ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಸಿಂಧೂ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಅವಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ ನಾಗಮಿಥುನವಿದೆ. ಅಶ್ವತ್ಥವೃಕ್ಷದ ಕೆಳಗೆ ಎಡಬಲಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಡೆಯೆತ್ತಿರುವ ನಾಗಗಳ ಬಳಿ ಪೂಜೆ ಮಾಡುವ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಚಿತ್ರವಿದೆ. ಅಶ್ವತ್ಥೋ ದೇವಸದನಃ ಎಂಬುದು ಅಥರ್ವವೇದದ ಮಾತು. ನಾಗನ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ನೆಟ್ಟಿರುವುದು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅಶ್ವತ್ಥ ವೃಕ್ಷದ ಕೆಳಗೆ. ಭಾರತೀಯರಿಗೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ ಈಜಿಪ್ಟ್, ಗ್ರೀಸ್, ಅಸಿಸಿರಿಯ ಮುಂತಾದ ಪುರಾತನ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳ ಜನತೆಗೂ ನಾಗನೇ ಆದಿದೈವತ. ಈಜಿಪ್ಟಿನ ಆದಿದೇವ ಮಿಡಿನಾಗ. ಭರತ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಶೈವ, ಶಾಕ್ತ, ವೈಷ್ಣವ, ಬೌದ್ಧ, ಜೈನ ಮುಂತಾದ ಎಲ್ಲ ಮತಸಂಪ್ರದಾಯದವರಲ್ಲಿಯೂ ನಾಗಪ್ರತಿಮೆಯ ಪೂಜೆ ಪ್ರಚಲಿತವಿದೆ.

ನಾಗಾರಾಧನೆಯಿಂದ ಗೋವು ಧನ, ಧಾನ್ಯ, ಆಯುಷ್ಯ, ಸಂತಾನ ಸಮೃದ್ಧಿ ಯಾಗುವುದೆಂದು ನಂಬಿಕೆಯಿದೆ. ಹುಟ್ಟಿದ ಮಗು ಬಾಳಲೆಂದು ಮಗುವಿಗೆ ನಾಗರತ್ನ, ನಾಗಮಣಿ, ನಾಗರಾಜ, ಶೇಷ, ಭುಜಂಗ ಇತ್ಯಾದಿ ಹೆಸರನ್ನಿಡುವುದಿದೆ. ಸಂತಾನಾಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ನಾಗಪೂಜೆ, ನಾಗಬಲಿಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ವಡ್ಡಾರಾಧನೆ ಎಂಬ ಕನ್ನಡ ಗದ್ಯ ಗ್ರಂಥದ ಸುಕುಮಾರ ಸ್ವಾಮಿಯ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಚಂಪಾನಗರದ ರಾಜಪುರೋಹಿತ ಸೋಮಶರ್ಮ ಮತ್ತು ಅವನ ಮಡದಿ ತ್ರಿವೇದಿ ಎಂಬ ದಂಪತಿಗಳು ಆ ನಗರದ ಉದ್ಯಾನದ ನಾಗರನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ, ಹರಕೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ, ಮಗಳನ್ನು ಪಡೆದುದಾಗಿಯೂ ಆ ಮಗಳಿಗೆ ನಾಗಶ್ರೀ ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟುದಾಗಿಯೂ ಆ ಉದ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಕಂಬಳನಾಗ, ಶಂಬರನಾಗ, ಪಾಂಡುಕನಾಗ ಎಂಬ ನಾಗಪ್ರತಿಮೆಗಳಿದ್ದುದಾಗಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ.

ನಾಗರಾಧನೆ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯದೇವರ ಆರಾಧನೆಯಾಗಿರುವುದಕ್ಕೆ ಪುರಾಣ ಕಥೆಯೊಂದಿದೆ. ಹಿಂದೆ ಗರುಡನ ಭೀತಿಯಿಂದ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದ್ದ ವಾಸುಕಿ ಶಿವನನ್ನು ಕುರಿತು ತಪಸ್ಸುಮಾಡಿದ. ಶಿವ ಮೆಚ್ಚಿ ಬಂದು ಮುಂದೆ ನನ್ನ ಮಗ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಕೊಂದು ನಿನ್ನ ಬಳಿಗೆ ಬರುತ್ತಾನೆ. ನಿನ್ನನ್ನು ತನ್ನ ಅಂಶದಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಪೂಜಾರ್ಹನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ನಿನ್ನನ್ನು ಭಜಿಸುವವರಿಗೆ ನಾನು ಇಷ್ಟಪ್ರದನಾಗುವೆ ಎಂದು ವರವಿತ್ತುದಾಗಿ ಸ್ಕಂದಪುರಾಣದ ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಯಕ್ಷಗಾನ ಬಯಲಾಟದ ಸಭಾಲಕ್ಷಣದ ಪ್ರಕಾರ ಮಂಡಲ ನಾಯಕನಾದ ಸುಬ್ಬರಾಯನಿಗೆ ಸರ್ಪನಿಗೆ ರಂಗಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಪೂಜೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ.

ಈಗಿನ ಕರ್ನಾಟಕದ ಗೋಕರ್ಣದಿಂದ ಕೇರಳದ ಕನ್ಯಾಕುಮಾರಿವರೆಗಿನ ಪರಶುರಾಮ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಾಗಖಂಡ ಎಂದು ಹೆಸರಿತ್ತು (ಶಿಕಾರಿಪುರ ಶಾಸನಾಧಾರ). ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ನಾಗವನಗಳಿವೆ. ನಾಗವನದಲ್ಲಿ ನಾಗಪ್ರತಿಮೆಗಳ ಕಲ್ಲುಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಸ್ಥಳಿಕರು ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಅಥವಾ ಹರಕೆ ಹೇಳಿದ್ದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ. ನಾಗವನಕ್ಕೆ ತಂಬುಲ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಅರ್ಚನೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪೂಜೆಯ ದಿನ

ಕುಲಕುಟುಂಬದವರು ಸೇರಿ ನಾಗವನವನ್ನು ಶುದ್ಧಮಾಡಿ, ಓಕುಳಿ ನೀರನ್ನು ಕುರುದಿಯನ್ನು ಚೆಲ್ಲಿ, ಅರಳು, ಎಳನೀರು, ತೆಂಗಿನಕಾಯಿ, ಬೆಲ್ಲ, ಹೂಹಣ್ಣು, ತಾಂಬೂಲಗಳನ್ನು ನಿವೇದಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆ ನಮಸ್ಕಾರಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಿ ಮನುಷ್ಯರಿಗೂ ದನಕರುಗಳಿಗೂ ಬೆಳೆಗೂ ಕ್ಷೇಮವಾಗುವಂತೆ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇತರರು ಅರ್ಚಿಸುವ ನಾಗವನದಲ್ಲಿ ಕೋಳಿಯನ್ನು ಬಲಿಕೊಡುವುದೂ ಇದೆ.

ನಾಗರಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಪ್ರತೀಷ್ಠಾಪಿಸಿರುವುದು

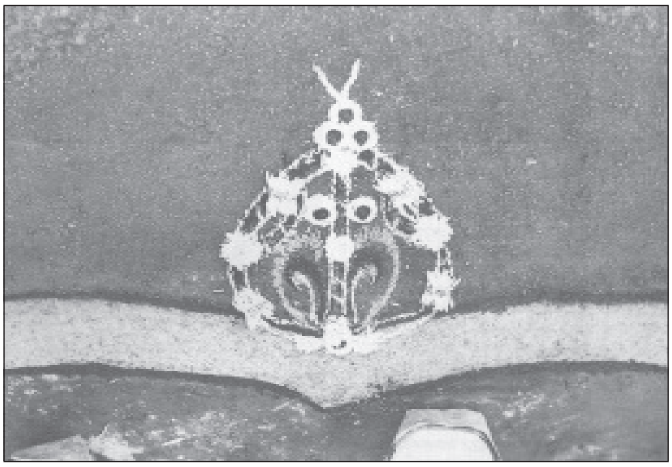

ನಾಗಾರಾಧನೆ

ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕುಂದಾಪುರ, ಉಡುಪಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ವೈದ್ಯರು ಎಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಕುಲದವರು ನಾಗಮಂಡಲ ಎಂಬ ನೃತ್ಯಾತ್ಮಕ ಪೂಜಾ ಸಮಾರಂಭವನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಢಕ್ಕೆಯನ್ನು ಬಾರಿಸುತ್ತ ಅದರ ತಾಳದ ಗತಿಗೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಕುಣಿದುಕೊಂಡು ನಾಗಮಂಡಲದ ನಾಗನಿಗೂ (ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ) ಇತರ ದೈವ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಪೂಜೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅರ್ಚಕನಾದ ವೈದ್ಯ ಅರ್ಧನಾರಿ, ಅರ್ಧಪುರುಷ ವೇಷದಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆ. ನಾಗರಾಧನೆಯ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿ ನಾಗರ ಪಂಚಮಿ ಹಬ್ಬವನ್ನು ಶ್ರಾವಣ ಮಾಸದ ಶುದ್ಧ ಪಂಚಮಿಯಂದು ಆಚರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ನಾಗರಪಂಚಮಿ ಕುರಿತು ಜನಪದ ಕಥೆಗಳೂ ಗೀತಗಳೂ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿವೆ. ಇವು ಈ ನಾಗಾರಾಧನೆಯ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಮತ್ತು ಮಹತ್ತ್ವದ ಬಗೆಗೆ ಬೆಳಕನ್ನು ಚೆಲ್ಲುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಹಿಂದಿನ ದಿನ ನಾಗರಚೌತಿ ಎಂದು ಆಚರಿಸುವ ಕ್ರಮವೂ ಇದೆ.ಇದಲ್ಲದೆ ಶುದ್ಧ ಷಷ್ಟಿದಿನವೂ ನಾಗಾರಾಧನೆ ಮಾಡುವುದುಂಟು. ಈ ಶ್ರಾವಣ ಮಾಸದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ಹಸುರು ಬೆಳೆದು ನಿಂತಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲೇ ಹಾವುಗಳ ಕಾಟವೂ ಹೆಚ್ಚು. ಆಪತ್ಕಾರಿ ವಿಪತ್ತುಗಳ ಸಾಕ್ಷಾದ್ರೂಪಗಳೇ ಹಾವುಗಳು. ಆದುದರಿಂದ ದೇವರೇ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯನೇ, ಸರ್ಪಭೀತಿಯಿಂದ ಪಾರುಮಾಡು, ನಾಗನೇ, ತೊಂದರೆ ಕೊಡಬೇಡ, ನಿನ್ನನ್ನು ಇಗೋ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುತ್ತೇವೆ ಎಂಬ ಭಾವನೆಯಿಂದ ನಾಗಾರಾಧನೆ ರೂಢಿಗೆ ಬಂದಿರಬೇಕು. ನಾಗನನ್ನು ಕ್ಷೇತ್ರಪಾಲಕನೆಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ನಾಗಗಳಿದ್ದ ಹೊಲದಲ್ಲಿ ಇತರ ಕೀಟಗಳಿಂದ, ಕಳ್ಳರಿಂದ ತೊಂದರೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೂ ನಾಗಪೂಜೆಗೆ ಔಚಿತ್ಯವಿದೆ.

ನಾಗರಪಂಚಮಿ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳ ಹಬ್ಬ. ಅವರಿಗೆ ಇದು ಮಾಂಗಲ್ಯ ಪುತ್ರ ಸಂಪತ್ಪ್ರದವೆಂದು ಭಾವಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಹಬ್ಬದಂದು ಬೆಳಗ್ಗೆ ಎದ್ದು ಸ್ನಾನಮಾಡಿ ಮಡಿಯುಟ್ಟು ಕಲ್ಲನಾಗನಿಗೆ ಅಥವಾ ಮಣ್ಣಿನ ನಾಗನಿಗೆ ಅಥವಾ ಹುತ್ತಕ್ಕೆ ಪೂಜೆ ನೈವೇದ್ಯ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅರಳಹಿಟ್ಟು, ತಂಬಿಟ್ಟು, ಉಂಡೆ, ಉಸಳಿಗಳನ್ನು ನೈವೇದ್ಯಮಾಡಿ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರಾಗಿ ಹಾಲೆರೆದು ವಂದಿಸುತ್ತಾರೆ. ರಂಗೋಲಿಯಲ್ಲಿ ನಾಗನನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ಹುತ್ತದ ಮಣ್ಣು, ಗೋದಿಹಿಟ್ಟು– ಇವನ್ನು ಕಲಸಿ ಹಾವಿನ ಆಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ತಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟು ಅದನ್ನು ರಂಗೋಲಿಯ ನಾಗನ ಮೇಲಿಟ್ಟು ಹಾಲು, ತುಪ್ಪ, ಅರಳು ಮುಂತಾದುವನ್ನು ನೈವೇದ್ಯ ಮಾಡಿ ಪೂಜಿಸುವುದೂ ಪದ್ಧತಿ. ನಾಗಪೂಜೆಯ ಅನಂತರ ಉಪಾಹಾರ ಅಥವಾ ಊಟ ಮಾಡಿ ಉಯ್ಯಾಲೆಯಾಡಲು ಹೊರಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ಹಬ್ಬಕ್ಕೆ ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳು ತವರುಮನೆಗೆ ಬಂದಿರುವುದು ವಾಡಿಕೆ. *

ನಾಗಾರ್ಜುನ: ಸು. 6ನೆಯ ಶತಮಾನ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ವಿಖ್ಯಾತನಾದ ಆಯುರ್ವೇದಾಚಾರ್ಯ. ಸಿದ್ಧರ ಪರಂಪರೆಗೆ ಸೇರಿದವ. ಜೈನಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಖ್ಯಾತನಾದ ವೇದಾಂತಿ. ವೈದ್ಯಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞನಾದ ಪೂಜ್ಯಪಾದನ ಸೋದರಳಿಯ, ಪಾದಲಿಪ್ತಸೂರಿಯ ಮಗ. ಪೂಜ್ಯಪಾಜನಿಂದ ವಿದ್ಯೆ ಕಲಿತ. ಜನ್ಮತಃ ಜೈನನಾದರೂ ಬೌದ್ಧಮತದ ತತ್ತ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿರುಚಿ ಹೊಂದಿ ಬೌದ್ಧ ಮತಾವಲಂಬಿಯಾದ. ಭಾರತದ ನಾನಾ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ನೇಪಾಲ, ಟಿಬೆಟ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸಿ ಬೌದ್ಧಮತ ಪ್ರಾಚಾರ ಮಾಡಿದ. ಟಿಬೆಟಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಠದ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿ ಬಹುಕಾಲ ಇದ್ದು ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ. ಅನಂತರ ಶ್ರೀಶೈಲದಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿ ರಸಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದುದರಿಂದ ಈತನನ್ನು ಸಿದ್ಧನಾಗಾರ್ಜುನನೆಂದು ಕರೆಯುವುದು ವಾಡಿಕೆಯಾಗಿದೆ. ಭಾರತೀಯ ರಸಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಕುರಿತ ರಸಕಚ್ಚಪುಟ, ಕಕ್ಷಪುಟತಂತ್ರ ಅಥವಾ ಸಿದ್ಧಚಾಮುಂಡ ಮುಂತಾದ ಗ್ರಂಥಗಳು ಈತನಿಂದ ರಚಿತವಾಗಿವೆ. *

ನಾಗೇಂದ್ರರಾವ್, ಆರ್.: 1896– 1977. ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿ ಹಾಗೂ ಚಲನಚಿತ್ರ ರಂಗದ ಉತ್ಕರ್ಷಕ್ಕಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಟ, ನಿರ್ದೇಶಕ, ನಿರ್ಮಾಪಕ. ರಟ್ಟೀಹಳ್ಳಿ ನಾಗೇಂದ್ರರಾವ್ ಎಂಬುದು ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. 1896 ಜೂನ್ 23ರಂದು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ರಟ್ಟೀಹಳ್ಳಿ ಕೃಷ್ಣರಾವ್, ತಾಯಿ ರುಕ್ಮಿಣಿದೇವಿ. ನಾಗೇಂದ್ರರಾಯರು ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಓದುತ್ತಿದ್ದಾಗಲೇ ತಂದೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡರು. ಅನಂತರ ಅತಿ ಪ್ರಯಾಸದಿಂದ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮುಗಿಸಿದರು. ಆಗ ಶಾಲೆಯ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದು ಉತ್ತಮ ನಟನೆಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿಸಿದ್ದರು. ತಂದೆಯ ಮರಣಾನಂತರ ಶಿರಹಟ್ಟಿ ವೆಂಕೋಬರಾಯರ ನಾಟಕಮಂಡಲಿಯಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಒಮ್ಮೆ ಚಂದ್ರಹಾಸ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ವಿಷಯೆಯ ಪಾತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ ವರದಾಚಾರ್ಯರ

ರತ್ನಾವಳಿ ಥಿಯೇಟ್ರಿಕಲ್ ಕಂಪನಿಯ ಪ್ರಮುಖ ನಟರಲ್ಲೊಬ್ಬರಾಗಿದ್ದ ಡಿ.ಜಯರಾಯರ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಬಿದ್ದು ಮೆಚ್ಚುಗೆ ಗಳಿಸಿ ಅವರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದಿಂದ ವರದಾಚಾರ್ಯರ ಕಂಪನಿಯನ್ನು, ಆ ಮೂಲಕ ರಂಗಭೂಮಿಯನ್ನು ಖಾಯಂ ಆಗಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು.

ವರದಾಚಾರ್ಯರ ಕಂಪನಿ ಸೇರಿದ ಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀ ಪಾತ್ರಗಳ ನಿರ್ವಹಣೆ ಇವರ ಪಾಲಿನದಾಯಿತು. ರಾಯರಿಗಿದ್ದ ರೂಪ, ಕಂಠ ಮಾಧುರ್ಯದಿಂದಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀ ಪಾತ್ರಗಳು ಇವರಿಗೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಒಪ್ಪುತ್ತಿದ್ದವು. ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಪ್ರಹ್ಲಾದ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಭೂದೇವಿ, ಸುಗ್ರೀವಸಖ್ಯ, ಲಂಕಾದಹನ, ಸಂಪೂರ್ಣ ರಾಮಾಯಣ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಸೀತೆ, ಶಾಕುಂತಲದಲ್ಲಿ ಶಾಕುಂತಲ, ರಾಮವರ್ಮ ಲೀಲಾವತಿಯಲ್ಲಿ ಲೀಲಾವತಿ, ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಮತಿ ಮೊದಲಾದ ಪಾತ್ರಗಳು, ಲಭ್ಯವಾದವು. ಸ್ತ್ರೀ ಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿನ ಇವರ ಅಭಿನಯ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಅಭಿಮಾನಗಳ ಮೆಚ್ಚುಗೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಯಿತು.

ವರದಾಚಾರ್ಯರ ನಿಧನಾನಂತರ ಕಂಪನಿ ನಿಂತಿತು. ಆಗ ರಾಯರು ಚಾಮುಂಡೇಶ್ವರಿ ಕರ್ನಾಟಕ ನಾಟಕ ಸಭಾಕ್ಕೆ ಸೇರಿ ಪ್ರಮುಖ ನಟರಾಗಿ, ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕರಾಗಿ ಕಂಪನಿಯ ಏಳ್ಗೆಗಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದರು. ಇಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕಂಪನಿಗಾಗಿ ತುಕಾರಾಮ್, ದಾನಶೂರ ಕರ್ಣ, ವೀರ ಅಭಿಮನ್ಯು ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಬರೆದು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದರು. ಕಂಪನಿಯ ಪ್ರಮುಖ ನಾಟಕವಾದ ತುಕಾರಾಮ್‌ನಲ್ಲಿ ಇವರು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಜೀಜಾಬಾಯಿ ಪಾತ್ರ ರಂಗಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಹೆಸರುಗಳಿಸಿತು. ನಿರಂತರವಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನೇ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತ ಬಂದ ರಾಯರು ಪುರುಷ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನೂ ವಹಿಸತೊಡಗಿದರು. ರಾಜಸೂಯಯಾಗದಲ್ಲಿ ಅರ್ಜುನ, ವೀರ ಅಭಿಮನ್ಯುವಿನಲ್ಲಿ ಅಭಿಮನ್ಯು ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿ ಪುರುಷ ಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತಮ್ಮ ಕಲಾವಂತಿಕೆಯನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದರು.

ಈ ವೇಳೆಗಾಗಲೇ ಮೂಕ ಚಿತ್ರಗಳ ಕಾಲ ಮಾಯವಾಗಿ ಟಾಕಿ ಚಿತ್ರಗಳ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವವಾಗಿತ್ತು. ಚಲನಚಿತ್ರರಂಗದ ಆಕರ್ಷಣೆಗೆ ಸಿಕ್ಕ ರಾಯರು ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮುಂಬಯಿಗೆ ಹೋದರು. ಅಲ್ಲಿ ತಮಿಳು ನಟ ನಿರ್ದೇಶಕ ರಾಜಾ ಸ್ಯಾಂಡೋ ಅವರ ಪರಿಚಯವಾಗಿ ಅವರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದಿಂದ ಇಂಪೀರಿಯಲ್ ಫಿಲಮ್ಸ್ ಅವರ ತಮಿಳು ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನಟಿಸುವ ಅವಕಾಶ ಲಭಿಸಿತು. ಪಾರಿಜಾತಪುಷ್ಪಹರಣಂ ಇವರ ಅಭಿನಯದ ಮೊದಲ ತಮಿಳು ಚಿತ್ರ. ಈ ಚಿತ್ರದ ಮೂಲಕ ರಾಯರು ಚಲನಚಿತ್ರರಂಗಕ್ಕೆ ಪದಾರ್ಪಣ ಮಾಡಿದರು. ಅನಂತರ ಕೋವಲಂ, ಭಕ್ತ ರಾಮದಾಸ್ ಮುಂತಾದ ತಮಿಳು ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸಿದರು. ಈ ನಡುವೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ರಂಗಭೂಮಿ ನಟ ಸುಬ್ಬಯ್ಯ ನಾಯ್ಡು ಅವರ ಸ್ನೇಹ ಪರಿಚಯವಾಗಿ ಇಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಾಂತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದರು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಗಣನೀಯ ಪ್ರಗತಿಯುಂಟಾಯಿತು. ಬೆಳಕಿನ ಸಂಯೋಜನೆ, ರಂಗಸಜ್ಜಿಕೆಗಳನ್ನು ಅದ್ಭುತ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ರಂಗಕ್ಕೆ ಅಳವಡಿಸಿದರು. ರಾಯರ ದಕ್ಷ ನಿರ್ದೇಶನದಲ್ಲಿ ಭೂಕೈಲಾಸ ನಾಟಕ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಂಡ, ಯಶಸ್ಸು ಗಳಿಸಿತು. ಇದೇ ನಾಟಕದ ತಮಿಳು ಅವತರಣಿಕೆ ತಮಿಳುನಾಡು, ಹೈದರಾಬಾದ್ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ಜಯಭೇರಿ ಹೊಡೆಯಿತು.

1934ರಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ಪ್ರಥಮ ಕನ್ನಡ ವಾಕ್ಚಿತ್ರ ಸತೀ ಸುಲೋಚನ ರಾಯರು ಅಭಿನಯಿಸಿದ ಮೊದಲ ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರ. ಇದರಲ್ಲಿ ಇವರು ರಾವಣನಾಗಿ ಅಭಿನಯಿಸಿದರು. 1939ರಲ್ಲಿ ವೇಲ್ ಪಿಕ್ಚರ್ಸ್ ಪಾಲುಗಾರಿಕೆಯೊಂದಿಗೆ ಭೂಕೈಲಾಸ ಚಿತ್ರವನ್ನು ತೆಲುಗಿನಲ್ಲಿ ತಯಾರಿಸಿದರು. ಈ ಚಿತ್ರ ಪ್ರಚಂಡ ಯಶಸ್ಸು ಗಳಿಸಿತು. ಅನಂತರ ಪ್ರಗತಿ ಪಿಕ್ಚರ್ಸ್ ಪಾಲುಗಾರಿಕೆಯೊಂದಿಗೆ ವಸಂತ ಸೇನೆ (1941), ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ, ಮಹಾತ್ಮ ಕಬೀರ್ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಇವೂ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಚಿತ್ರಗಳೆಂದು ಪ್ರಶಂಸೆ ಪಡೆದವು. ವಸಂತಸೇನೆ ಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ಚಿತ್ರ ಕಥೆ, ಸಂಭಾಷಣೆ ಹಾಗೂ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಬರೆದವರು ರಾಯರೇ. ಈ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಇವರು ಶಕಾರನ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದ್ದರು. ಈ ಪಾತ್ರ ರಾಯರ ಹೆಸರನ್ನು ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರರಂಗದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಚಿರಸ್ಥಾಯಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿತು.

ಸುಬ್ಬಯ್ಯನಾಯ್ಡು ಅವರೊಂದಿಗಿದ್ದ ದೀರ್ಘ ಸ್ನೇಹಬಾಂಧವ್ಯ ಕಡಿದುಬಿದ್ದ ಅನಂತರ ರಾಯರು 1947ರಲ್ಲಿ ಜೆಮಿನಿ ಚಿತ್ರಸಂಸ್ಥೆಗೆ ಸೇರಿದರು. ಅಲ್ಲಿ ಜೆಮಿನಿ ಚಿತ್ರ ಸಂಸ್ಥೆಗಾಗಿ ಮೂವರು ತನಯರು ಎಂಬ ಚಿತ್ರವನ್ನು ತಾವೇ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ತಮಿಳು, ತೆಲುಗು ಹಾಗೂ ಹಿಂದಿಯಲ್ಲಿ ತಯಾರಾದ ಸ್ಟ್ರೇಂಜ್ ಬ್ರದರ್ಸ್ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಖಳನಾಯಕನಾಗಿ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದರು. ಆ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ರಾಯರ ಪಾತ್ರ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಮಟ್ಟದ್ದಾಗಿತ್ತು. ಇವರ ಕೀರ್ತಿ ಭಾರತದಾದ್ಯಂತ ಪ್ರಸರಿಸಿತು. 1952ರಲ್ಲಿ ರಾಯರು ಆರೆನ್ನಾರ್ ಪಿಕ್ಚರ್ಸ್ ಎಂಬ ಸ್ವಂತ ಚಿತ್ರ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಜಾತಕಫಲ ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಪ್ರಥಮ ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರ. ಚಿತ್ರದ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರದ ಜತೆಗೆ ರಾಯರು ನಿರ್ದೇಶನದ ಭಾರವನ್ನೂ ತಾವೇ ಹೊತ್ತರು. ಈ ಚಿತ್ರ ತಮಿಳಿನಲ್ಲಿಯೂ ತಯಾರಾಯಿತು. ಹಿನ್ನೆಲೆ ಗಾಯಕ ಪಿ.ಬಿ. ಶ್ರೀನಿವಾಸ್ ಚಿತ್ರರಂಗಕ್ಕೆ ಪದಾರ್ಪಣಗೈದದ್ದು ಈ ಚಿತ್ರದ ಮೂಲಕವೇ. ಅನಂತರ ತಯಾರಾದ ಪ್ರೇಮದ ಪುತ್ರಿ (1957) ರಾಷ್ಟ್ರಪತಿ ರಜತ ಪದಕ ಪಡೆದ ಮೊದಲ ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರವಾಯಿತು. ವಿಜಯನಗರದ ವೀರಪುತ್ರ, ಆನಂದಬಾಷ್ಪ, ಪತಿಯೇ ದೈವ ಇವು ರಾಯರು ತಯಾರಿಸಿದ ಇತರ ಚಿತ್ರಗಳು.

ರಾಯರಿಗೆ ಅನೇಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಲಭಿಸಿವೆ. ಗಾಳಿಗೋಪುರ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿನ ಅಭಿನಯಕ್ಕಾಗಿ 1963ರಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಪೋಷಕನಟ ಎಂಬ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿತು. 1969ರಲ್ಲಿ ತೆರೆಕಂಡ ಹಣ್ಣೆಲೆ ಚಿಗುರಿದಾಗ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಆ ವರ್ಷದ ಶ್ರೇಷ್ಠನಟರೆಂಬ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭಿಸಿತು. ಅದೇ ವರ್ಷ ತೆರೆ ಕಂಡ ನಮ್ಮ ಮಕ್ಕಳು ಚಿತ್ರದ ಉತ್ತಮ ನಿರ್ದೇಶನಕ್ಕಾಗಿ ಇವರಿಗೆ ರಜತ ಪದಕ ದೊರೆಯಿತು. 1961ರಲ್ಲಿ ಇವರು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತ ಕಲಾವಿದರ ಸಂಘದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಯಾಗಿದ್ದರು. ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತ ಫಿಲಂ ಚೇಂಬರ್ ಕಾರ್ಯಕಾರಿ ಸಮಿತಿ ಸದಸ್ಯರೂ ಆಗಿದ್ದರು.

ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗೀತದಲ್ಲೂ ರಾಯರು ಸಾಕಷ್ಟು ಪರಿಣತರಾಗಿದ್ದರು. ಕೆ.ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯರಲ್ಲೂ ಚಿಕ್ಕರಾಮರಾಯರಲ್ಲೂ ಕರಿಗಿರಿರಾಯರಲ್ಲೂ ಕೆಲವು ದಿನಗಳ ಕಾಲ ಸಂಗೀತವನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದ್ದರು. ಚಲನಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸುವುದನ್ನು ಕಡಿಮೆ ಮಾಡಿದ ಅನಂತರ ರಾಯರು

ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಆದರ್ಶ ಫಿಲಂ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಅದರ ಪ್ರಿನ್ಸಿಪಾಲರಾದರು. ಅದರ ಅಭ್ಯುದಯಕ್ಕಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದರು. ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯಿಂದ ಅನೇಕ ಪ್ರತಿಭಾವಂತ ನಟರು ಚಿತ್ರರಂಗ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ರಾಯರದು ತುಂಬು ಬಾಳು. ತಮ್ಮ ಮೂವರು ಮಕ್ಕಳನ್ನೂ ಕಲಾ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ತಂದಿದ್ದರು. ಆರ್.ಎನ್. ಕೃಷ್ಣಪ್ರಸಾದ್ ಛಾಯಾಗ್ರಾಹಕರು, ಆರ್.ಎನ್. ಜಯಗೋಪಾಲ್ ಚಿತ್ರಸಾಹಿತಿ, ಆರ್.ಎನ್. ಸುದರ್ಶನ್ ನಟರು.

ಸುಮಾರು ಮೂರು ದಶಕಗಳ ಕಾಲ ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರರಂಗದ ಹಾಗೂ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಏಳಿಗೆಗಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿ ಕನ್ನಡಿಗರಿಂದ ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರರಂಗದ ಭೀಷ್ಮಾಚಾರ್ಯ ಎಂಬ ಅಭಿದಾನಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾದ ರಾಯರು 1977ರ ಫೆಬ್ರವರಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. ಇದು ನನ್ನ ಕಥೆ ಎಂಬ ಇವರ ಆತ್ಮಕಥನ ಪ್ರಕಟವಾಗಿದೆ (1974). (ಎಸ್.ಎಚ್.ವಿ)

ನಾಗೇಂದ್ರ ಸ್ಥಪತಿ: 1913 – . ಕರ್ನಾಟಕದ ಹೆಸರಾಂತ ಶಿಲ್ಪಿ. ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ. ತಂದೆ ಹೆಸರಾಂತ ಶಿಲ್ಪಿ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಸ್ವಾಮಿ. ಇವರ ನಾಮಕರಣಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ತೊಟ್ಟಿಲಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ಪವೊಂದು ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡದ್ದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ನಾಗೇಂದ್ರ ಸ್ಥಪತಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಇಡಲಾಯಿತಂತೆ. ತಂದೆಯಿಂದ ಈ ಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತರಾಗಿ ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಕಲಾಶಾಲೆಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿ ಸೇರಿದರು. ಕೆ. ಕೇಶವಯ್ಯ ಇವರ ಕಲಾಗುರು. ಶಿಲ್ಪ, ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯ, ಚಿತ್ರ ಮುಂತಾದುವುಗಳ ಕಡೆ ಇವರ ಒಲವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪಾಠಶಾಲೆಯ ಓದು ಅಷ್ಟಾಗಿ ಮುಂದುವರಿಯಲಿಲ್ಲ. ಸಂಗೀತದಲ್ಲೂ ಅಭಿರುಚಿ ಇತ್ತಾಗಿ ಮೃದಂಗ ವಾದನದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಪರಿಶ್ರಮ ಸಾಧಿಸಿದರು. ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾನ್ ಚಿಕ್ಕರಾಮರಾಯರ ಹಾಗೂ ಸಂಗೀತಶಾಸ್ತ್ರರತ್ನವೆಂದು ಖ್ಯಾತರಾಗಿದ್ದ ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯರ ಕಚೇರಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೃದಂಗ ಬಾರಿಸಿ ಖ್ಯಾತಿ ಪಡೆದರು. ಹೀಗೆ ಕಲೆಯ ನಾನಾ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಪಳಗಿ ಕೊನೆಗೆ ಪರಂಪರೆಯಿಂದ ಬಂದ ಶಿಲ್ಪವೃತ್ತಿಯೊಂದನ್ನೇ ಕೈಗೂಡಿಸಿಕೊಂಡು ಒಳ್ಳೆಯ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು.

ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಕಲಾಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಕಲಾ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದು ಅನೇಕ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಆ ಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲಿ ಇವರು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಅನೇಕ ದೇವದೇವತಾ ಚಿತ್ರಪಟಗಳನ್ನು ನಾನಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಮೈಸೂರಿನ ಅರಮನೆಯ ಸಭಾಮಂಟಪದ ಒಳ ಚಾವಣಿ ವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ತಂದೆಯ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿಯೇ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತ ಇವರು ಉತ್ತಮ ವರ್ಣ ಮೋಡಿಯನ್ನು ಮೆರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಉತ್ತಮ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇವರು ಕಡೆದ ನೈಜ ಶಿಲಾಮೂರ್ತಿಗಳೇ ನಿದರ್ಶನ. ಬಸವಕಲ್ಯಾಣದ ಗುಹೆಗೆ ರಚಿಸಿಕೊಟ್ಟ ಅಕ್ಕಮಹಾದೇವಿ, 5 ಅಡಿ ಎತ್ತರವಿರುವ ಮೈಸೂರು ಅರಮನೆಯ ಭುವನೇಶ್ವರಿ, ಮೈಸೂರಿನ ಕಾಮಕಾಮೇಶ್ವರಿ ದೇವಾಲದ ಶಿಲಾಮೂರ್ತಿಗಳು, ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯಪುರದ ದೇವಾಲಯದ ವಲ್ಲಿದೇವಸೇನ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯಸ್ವಾಮಿ, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರಿನ ಸತಿ ಸೋದರ ಸಮೇತನಾದ ಶ್ರೀರಾಮ ವಿಗ್ರಹ, ಗುಲ್ಬರ್ಗಕ್ಕೆ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟ 4 ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಮಹಾಕಾಳಿಕಾ, ದಾವಣಗೆರೆಯ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ– ಇವುಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಬಹುದು.

ಮೈಸೂರಿನ ಕಾಮಕಾಮೇಶ್ವರಿ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ಬೃಹತ್ ನಂದಿ ವಿಗ್ರಹವೊಂದನ್ನು ಕಡೆಯಬೇಕೆಂಬ ತಂದೆಯ ಆಸೆಯನ್ನು ಇವರು ಈಡೇರಿಸಿದ್ದರು (1954). *

ನಾಗೇಗೌಡ, ಎಚ್.ಎಲ್.: 1915 –2005. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಲೇಖಕ, ಜಾನಪದ ವಿದ್ವಾಂಸ, ಸಂಗ್ರಹಕಾರ, ಅನುವಾದಕ, ಜಾನಪದ ಲೋಕ ಎಂಬ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ಹಾಗೂ ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರದ ನಿರ್ಮಾತೃ. ಮಂಡ್ಯಜಿಲ್ಲೆಯ ನಾಗಮಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೆರಗನಹಳ್ಳಿ ಇವರ ಹುಟ್ಟೂರು. ತಂದೆ ಲಿಂಗೇಗೌಡ, ತಾಯಿ ಹುಚ್ಚಮ್ಮದೇವಿ. ಹೆರಗನಹಳ್ಳಿ, ಅಳೀಸಂದ್ರ, ನಾಗತಿಹಳ್ಳಿ, ಚನ್ನರಾಯಪಟ್ಟಣ, ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ, ಬೆಂಗಳೂರು, ಮೈಸೂರು, ಪುಣೆ ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದರು. ಇವರು ಕಲಿತದ್ದು ವಿಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ನ್ಯಾಯಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು.

ಇವರು ಬಿ.ಎಸ್‌ಸಿ. ಮತ್ತು ಎಲ್.ಎಲ್.ಬಿ. ಪದವಿಗಳನ್ನು ಪಡೆದ ಅನಂತರ 1939 ರಲ್ಲಿ ನರಸಿಂಹರಾಜಪುರ ಕೋರ್ಟ್ ಹೆಡ್‌ಮುನ್ಷಿಯಾಗಿ ಸರ್ಕಾರಿ ಸೇವೆಗೆ ಸೇರಿದರು. ಅನಂತರ ಮೈಸೂರು ಸಿವಿಲ್ ಸರ್ವಿಸ್ (ಎಂ.ಸಿ.ಎಸ್.) ಸ್ಪರ್ಧಾ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ತೇರ್ಗಡೆಯಾಗಿ ರೆವಿನ್ಯೂ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. ಅಮಲ್ದಾರ್ (ತಹಸೀಲ್‌ದಾರ್) ಆಗಿ, ಅಸಿಸ್ಟೆಂಟ್ ಕಮಿಷನರ್ ಆಗಿ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಆಡಳಿತಾತ್ಮಕ ಹುದ್ದೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿ 1961 ರಲ್ಲಿ ಐ.ಎ.ಎಸ್. ಶ್ರೇಣಿಗೆ ಸೇರ್ಪಡೆಯಾದರು. ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು, ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದರು (1961–69). ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ರಾಜ್ಯದ ಲೇಬರ್ ಕಮಿಷನರ್ ಆಗಿ, ಸರ್ವೆ ಇಲಾಖೆಯ ಮುಖ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ, ಮುಂಬಯಿ ಇಲಾಖೆಯ ಕಮಿಷನರ್ ಆಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಆರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಕರ್ನಾಟಕ ಲೋಕಸೇವಾ ಆಯೋಗದ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು (1973–79). ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ವಿಧಾನ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಸದಸ್ಯರಾಗಿಯೂ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಒಮ್ಮೆ ಲೋಕಸಭಾ ಸದಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಮಂಡ್ಯಜಿಲ್ಲೆಯಿಂದ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿದ್ದರು.

ಉದ್ಯೋಗ ಆಡಳಿತ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಾದರೂ ಇವರ ಆಸಕ್ತಿ ಮೂಡಿದ್ದು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಜಾನಪದದಲ್ಲಿ. ಕಥೆ, ಕವನ, ಕಾದಂಬರಿ, ಪ್ರವಾಸಸಾಹಿತ್ಯ, ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆ, ಜನಪದ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಆತ್ಮಚರಿತ್ರೆ, ಸಂಕೀರ್ಣ– ಹೀಗೆ ವಿವಿಧ ಬಗೆಯ ಸು. 50 ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಇವರು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕಂಡು ಕೇಳಿದ ಕಥೆಗಳು, ಖೈದಿಗಳ ಕಥೆಗಳು ಇವು ಕಥಾಸಂಕಲನಗಳು. ಕಂಡು ಕೇಳಿದ ಆಗಿಹೋದ ಘಟನೆಗಳನ್ನು ಆಧರಿಸಿ ರಚಿಸಿದ ಎಂಟು ಕಥೆಗಳ ಗುಚ್ಛವೇ ಮೊದಲನೆಯ ಸಂಕಲನ. ಇಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮ್ಯ ಭಾಷೆಯನ್ನು ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯಾಗಿ ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಅನ್ಯಾಯಗಳ ಚಿತ್ರಣ ಹಾಗೂ ಸುಧಾರಣಾ ಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಈ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಖೈದಿಗಳನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿ, ಅವರ ಬದುಕನ್ನು ಅವರ ಮಾತುಗಳಲ್ಲೇ ಧ್ವನಿಮುದ್ರಿಸಿಕೊಂಡು, ಅವಕ್ಕೆ ಕಥಾರೂಪ ನೀಡಿರುವ ಈ ಪ್ರಯತ್ನ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿನೂತನ ಪ್ರಥಮ ಪ್ರಯೋಗ. ಸಂದರ್ಭದ ಸೆಳೆತ, ಸನ್ನಿವೇಶದ ಒತ್ತಡ, ವಿಚಿತ್ರ ಪ್ರವೃತ್ತಿ, ಚಿತ್ತವಿಕಾರ, ಕ್ಷೋಭೆ, ವಕ್ರತೆ, ವಿಕೃತಿ ಮುಂತಾದುವುಗಳಿಂದ ಖೈದಿಗಳಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟ ಕ್ಷುದ್ರವೂ ಭೀಭತ್ಸವೂ ಆದ ಚಿತ್ರಣಗಳನ್ನು ಈ ಸಂಕಲನದಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು.

‘ನಾನಾಗುವೆ ಗೀಜಗನ ಹಕ್ಕಿ’ ಇವರ ಕವನ ಸಂಕಲನಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದು. ನೇಗಿಲಯೋಗಿ ಎಂಬುದು ಇವರ ಕಾವ್ಯನಾಮ. ಸ್ವತಂತ್ರ ಹಾಗೂ ಅನುವಾದಿತ ಕವನಗಳು ಇದರಲ್ಲಿವೆ. ಗ್ರಾಂಥಿಕಭಾಷೆಯೊಡನೆ ಜನಪದ ಭಾಷೆಯನ್ನು ಬಳಸಿ ಹಳ್ಳಿಗರ ಹಾಗೂ ಬೇಸಾಯಗಾರರ ಬವಣೆ ಬೇಸರ ಕಷ್ಟಕಾರ್ಪಣ್ಯ ಚೆಲುವು ಗೆಲುವು ಸಂತೋಷ ಸಂಭ್ರಮಗಳನ್ನು ಈ ಕವಿತೆಗಳಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ. ‘ಕಥೆ ವ್ಯಥೆ’ ಎಂಟು

ನೀಳ್ಗವನಗಳ ಎರಡನೆಯ ಕವನ ಸಂಕಲನ. ಒಂದೆರಡು ಕಥನ ಕವನಗಳೂ ಕೆಲವು ಭಾವಗೀತಾತ್ಮಕವಾದವೂ ಇವೆ. ಎಲ್ಲವೂ ಕವಿಯ ಆಂತರಿಕ ಮನೋಭಾವನೆಯ ಪ್ರತೀಕಗಳೆನಿಸುವಂತಿವೆ. ಈ ಸಂಕಲನದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವತಂತ್ರ ರಚನೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಅನುವಾದಗಳೂ ಇವೆ. ಅನುವಾದಗಳಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯ ಸ್ವಂತಿಕೆಯಿದೆ.

ಇವರು ದೊಡ್ಡಮನೆ, ಸೊನ್ನೆಯಿಂದ ಸೊನ್ನೆಗೆ, ಭೂಮಿಗೆ ಬಂದ ಗಂಧರ್ವ ಎಂಬ ಮೂರು ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. 'ಕೆನಿಲ್‌ವರ್ತ್' ಸರ್‌ವಾಲ್ಟರ್ ಸ್ಕಾಟ್ ಬರೆದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕಾದಂಬರಿಯ ಸಂಗ್ರಹಾನುವಾದ.

ದೊಡ್ಡಮನೆ ಬಯಲು ಸೀಮೆಯ ಹಳ್ಳಿಗಳ ಬದುಕನ್ನು ಕುರಿತ ಮಹಾ ಕಾದಂಬರಿ. ಅವಿಭಕ್ತ ಕುಟುಂಬವೊಂದು ಒಡೆದು ಛಿದ್ರವಾಗುವುದು ಇಲ್ಲಿನ ವಸ್ತು. ಮೂರು ತಲೆಮಾರುಗಳ ಬದುಕನ್ನು ಇದು ಚಿತ್ರಿಸುತ್ತದೆ. ಭಾಷೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಈ ಕಾದಂಬರಿ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದೆ. ಬಯಲು ಸೀಮೆಯ ಒಕ್ಕಲು ಮಕ್ಕಳ ಭಾಷೆ ಇಲ್ಲಿ ಸಹಜ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಾಗಿದೆ. ಹಾಸ್ಯೋಕ್ತಿಗಳು, ನುಡಿಗಟ್ಟುಗಳು, ಗಾದೆಗಳು ಮುಂತಾದುವೆಲ್ಲ ಹಾಸುಹೊಕ್ಕಾಗಿ ಬಳಕೆಯಾಗಿವೆ. ಸೊನ್ನೆಯಿಂದ ಸೊನ್ನೆಗೆ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಸತ್ತ್ವವುಳ್ಳ ಕಾದಂಬರಿ. ನೂರು ವರ್ಷಗಳಷ್ಟು ಹಿಂದಿನ ಕಥಾವಸ್ತುವನ್ನು ಉಳ್ಳ ಈ ಕಾದಂಬರಿಯಲ್ಲಿ ಅಂದಿನ ಪರಿಸರವನ್ನು ಸಹಜ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಸಂಗೀತ ಲೋಕದ ಮಹಾನ್ ಸಾಧಕ ಭೈರವಿ ಕೆಂಪೇಗೌಡರ ಜೀವನವನ್ನು ಕುರಿತ ಕಾದಂಬರಿ ಭೂಮಿಗೆ ಬಂದ ಗಂಧರ್ವ. ಇಲ್ಲಿನ ಕಥಾನಾಯಕನಾದ ಕೆಂಪೇಗೌಡ ಬೇಗಡೆ, ಸಾರಂಗ, ಖರಹರಪ್ರಿಯ, ಶಂಕರಾಭರಣ, ಕಲ್ಯಾಣಿ, ಕೇದಾರಗೌಳ, ಆನಂದಭೈರವಿ ಮುಂತಾದ ರಾಗಗಳಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಣಾತರಾಗಿದ್ದರೂ ಅವರ ಅಚ್ಚುಮೆಚ್ಚಿನ ರಾಗ ಭೈರವಿಯಾಗಿತ್ತು. ಈ ರಾಗದ ಹಾಡುಗಾರಿಕೆಯ ಸಿದ್ಧಿಯಿಂದಾಗಿ ಅವರಿಗೆ ಭೈರವಿ ಕೆಂಪೇಗೌಡರೆಂಬ ಕೀರ್ತಿ ಲಭಿಸಿತ್ತು. ಈ ಕಾದಂಬರಿಯಲ್ಲಿ ಗೌಡರ ಕೌಟುಂಬಿಕ ಚಿತ್ರಣವೂ ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯಾಗಿ ಮೂಡಿ ಬಂದಿದೆ. 19 ಮತ್ತು 20 ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಹಲವಾರು ಸಂಗೀತಸಾಧಕರ ವ್ಯಕ್ತಿ ಚಿತ್ರಣಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಸಾಂದರ್ಭಿಕವಾಗಿ ಪ್ರವೇಶ ಪಡೆದಿದೆ. ವಸ್ತುವಿಗೆ ತಕ್ಕ ಭಾಷೆ ಪ್ರಯೋಗವಾಗಿದೆ. ಆಸ್ಪತ್ರೆಯ ರೋಗಿಗಳು ಕ್ಷಣಕಾಲ ನೋವನ್ನೆಲ್ಲ ಮರೆಯಲಿ ಎಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಭೈರವಿಯನ್ನು ಹಾಡುತ್ತ ಹಾಡುತ್ತಲೇ ಕೆಂಪೇಗೌಡರು ಕೊನೆಯುಸಿರೆಳೆದರೆಂಬ ಸಂಗತಿ ಮನಮಿಡಿಯುವಂಥದ್ದು.

ಎಚ್.ಎಲ್. ನಾಗೇಗೌಡರ ಸಾಧನೆಗಳಲ್ಲಿ 'ಪ್ರವಾಸಿ ಕಂಡ ಇಂಡಿಯಾ' ಸಂಪುಟಗಳ ಸಿದ್ಧತೆ ಹಾಗೂ ಪ್ರಕಟಣೆ ಮತ್ತು ಜಾನಪದ ಕ್ಷೇತ್ರದ ವ್ಯವಸಾಯ ಇವು ಅತ್ಯಂತ ಮಹತ್ವದವು. ಗ್ರೀಸ್, ರೋಮ್, ಚೀನ, ಅರಬ್, ಫ್ರಾನ್ಸ್, ಪೋರ್ಚುಗೀಸ್, ಇಟಲಿ, ಪರ್ಷಿಯ, ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್, ಯುರೋಪ್, ಡಚ್ ಮುಂತಾದ ದೇಶಗಳಿಂದ ವಿವಿಧ ಉದ್ದೇಶಗಳೊಡನೆ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಬಂದುಹೋದ ಇನ್ನೂರಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ವಿದೇಶೀ ಪ್ರವಾಸಿಗರು ಎರಡೂವರೆ ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಬರೆದಿಟ್ಟ ದಾಖಲೆಗಳ ಅಮೂಲ್ಯ ಸಂಗ್ರಹವೇ ಪ್ರವಾಸಿ ಕಂಡ ಇಂಡಿಯಾ ಸಂಪುಟಗಳು. ಒಟ್ಟು ಹತ್ತು ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿರುವ ಬೃಹತ್ ಪ್ರವಾಸ ಕಥನವಿದು. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೊಂದು ಅಪೂರ್ವ ಅದ್ವಿತೀಯ ಕೊಡುಗೆಯಾಗಿದೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಕುವೆಂಪು ಅವರು ಈ ಸಂಪುಟಗಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇತಿಹಾಸ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ, ಜಾನಪದ, ಸಮಾಜಗಳು, ಜನಾಂಗಗಳು, ಪುರಾತತ್ತ್ವ ಅಂಶಗಳು, ಆಚರಣೆಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ಬಹುಮುಖ ವಿವರಗಳನ್ನು ಈ ಸಂಪುಟಗಳು ಒಳಗೊಂಡಿವೆ. ಭಾರತದ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ರೂಪಿಸುವಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಪುಟಗಳಿಂದ ದೊರೆಯುವ ನೆರವು ಅಪಾರ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ದಾಖಲೆಯ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಅದರ ಮಹತ್ವ, ಅದರ ಸತ್ಯಾಸತ್ಯತೆ ಮುಂತಾದುವುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಪ್ರಾಸ್ತಾವಿಕ ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳಿವೆ. ಭಾಷೆ ಸರಳವೂ ಸುಲಲಿತವೂ ಆಗಿದ್ದು ನಿರೂಪಣೆ ಸರಾಗವಾಗಿದೆ. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಅಪರೂಪದ ಅನುವಾದ ಇದೊಂದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕ ಜಾನಪದ ಮತ್ತು ಯಕ್ಷಗಾನ ಅಕಾಡೆಮಿ ಸ್ಥಾಪನೆಗಾಗಿಯೂ ಹೋರಾಡಿದ (1980) ಗೌಡರು ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ಅದರ ಪ್ರಥಮ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿಯೂ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. ಒಟ್ಟು ಆರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದ ಗೌಡರು ಅಕಾಡೆಮಿ ಹಮ್ಮಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಿದ್ದ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಭದ್ರ ಬುನಾದಿ ಹಾಕಿದರು.

ಜಾನಪದ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ನಾಗೇಗೌಡರದು ಅದ್ವಿತೀಯ ಸಾಧನೆ. ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಪಾರವಾಗಿ ದುಡಿದಿರುವ ಇವರು ಅನೇಕ ಸಂಗ್ರಹಗಳನ್ನೂ ಬರೆಹಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸೋಬಾನೆ ಚಿಕ್ಕಮ್ಮನ ಪದಗಳು ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಸಂಕಲನ. ಇದರಲ್ಲಿರುವ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಸೋಬಾನೆ ಪದಗಳು, ಒಸಗೆಯ ಪದಗಳು, ರಾಗಿ ಬೀಸುವ ಪದಗಳು, ತಿಂಗಳು ಮಾವನ ಪದಗಳು, ದೇವರ ಪದಗಳು, ನಂಜುಂಡ ಲಿಂಗ, ಮೇಲುಕೋಟೆ ಚೆಲುವಯ್ಯ, ಈರೋಬಿ, ಗಂಗೆಗೌರಿ, ನಾಗರಗನ್ನೆ, ಜವರಾಯ, ರವಿಕಣ್ಣ ಮತ್ತು ಮಾದೇವಿ ಎಂದು ವಿಭಾಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹಾಡುಗಳಿಗೆ ಸ್ವರಪ್ರಸ್ತಾರ ಹಾಕಲಾಗಿದೆ.

ಕನ್ನಡ ಜನಪದ ಕಥೆಗಳ ವೈವಿಧ್ಯ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗಳನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸುವ ಸಂಕಲನ 'ಕರ್ನಾಟಕ ಜನಪದ ಕಥೆಗಳು', ಕರ್ನಾಟಕದ ಎಲ್ಲ ಜಿಲ್ಲೆಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುವ ನೂರು ಕಥೆಗಳ ಗುಚ್ಛವಿದು. ಪ್ರಪಂಚದ ಜನಪದ ಕಥಾ ಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಕಾಣಿಕೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಮಹತ್ವದ ಕೃತಿ.

'ಪದವವೆ ನಮ್ಮ ಎದೆಯಲ್ಲಿ' ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಗುಣದಲ್ಲಿ ಬೃಹತ್ತಾದ ಕೃತಿ. ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಅಧ್ಯಯನದ ಹಾದಿಯಲ್ಲಿ ವಿಪುಲ ಸಾಮಗ್ರಿ ಒದಗಿಸಿದೆ. ವೃತ್ತಿಗಾಯಕರ ಹಾಡುಗಳನ್ನೂ ಇದು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಸೋಬಾನೆ ಪದಗಳು, ಒಸಗೆ ಪದಗಳು, ಲಾಲಿ ಪದಗಳು, ಬಾಂಧವ್ಯದ ಹಾಡುಗಳು, ದೇವಿ ಮತ್ತು ದೇವರು, ಹಾಡ್ಗತೆಗಳು, ಹೊಲೆಯರು ಹೊಗಳುವ ಪದಗಳು, ಕೋಲಾಟದ ಪದಗಳು, ಹಚ್ಚೆ ಹೊಯ್ಯುವ ಪದಗಳು, ಮಕ್ಕಳ ಪದಗಳು, ಪದವವೆ ನಮ್ಮ ಎದೆಯಲ್ಲಿ ಎಂಬ ಹನ್ನೊಂದು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಕಲನ ರೂಪುಗೊಂಡಿದೆ. ಪದವವೆ ನಮ್ಮ ಎದೆಯಲ್ಲಿ ಎಂಬ ಕೊನೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬುಡುಬುಡಿಕೆಯವರು, ಹಕ್ಕಿಪಿಕ್ಕರು, ಗೊಲ್ಲರು, ಹೆಳವರು, ಚೌಡಿಕೆಯವರು, ಮಲೆಕುಡಿಯರು, ಲಂಬಾಣಿಗಳು ಮುಂತಾದ ಸಮುದಾಯಗಳವರು ಹಾಡಿದ ಹಾಡುಗಳಿವೆ. ಆಯಾ ಹಾಡುಗಳ

ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಜನಾಂಗದ ಪರಿಚಯವಿದೆ. ಜನಾಂಗಗಳ ಹಾಗೂ ಅವರ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಸಾಮಗ್ರಿ ಇದೆ.

ಮೈಲಾರಲಿಂಗನ ಕಾವ್ಯ, ಹಾಡಾನ ಬನ್ನಿ ದನಿಯೆತ್ತಿ, ಹಾವು ತುಳಿದೇನೆ, ಗ್ರಾಮ ದೇವತೆ ಮಾರಮ್ಮ, ಆರಂಬದೆತ್ತು, ಏನೂರು, ಆನೆ ಬಂತೊಂದಾನೆ, ಗಾದೆಗಳು, ದುಂಡುಮಲ್ಲಿಗಿ ಹೂವು ಬುಟ್ಟೀಲಿ ಬಂದಾವ, ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪಡೆದ ಮಹನೀಯರು–ಇವು ಜಾನಪದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂದಿಸಿದ ಸಂಗ್ರಹಗಳು. ಸರೋಜಿನಿದೇವಿ ಎಂಬ ಜೀವನ ಚರಿತ್ರ, ವೆರಿಯರ್ ಎಲ್ವಿನರ ಗಿರಿಜನ ಪ್ರಪಂಚ ಎಂಬ ಅನುವಾದ ಗ್ರಂಥವಲ್ಲದೆ, ನನ್ನೂರು, ಬೆಟ್ಟದಿಂದ ಬಟ್ಟಲಿಗೆ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ಇವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. 'ನಾಗಸಿರಿ' ಇವರ ಆತ್ಮಕತೆ– ಜೀವನಯಾತ್ರೆ, ವಿದೇಶಯಾತ್ರೆ, ಚುನಾವಣಾ ಯಾತ್ರೆ, ಜಾನಪದ ಯಾತ್ರೆ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿದೆ. ಎಚ್.ಎ. ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಎಂಬ ವಿದ್ವಾಂಸರೊಂದಿಗೆ ಇವರು ಎಸೆನ್ಷಿಯಲ್ಸ್ ಆಫ್ ಕರ್ನಾಟಕ ಫೋಕ್‌ಲೋರ್ ಎಂಬ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಎರಡೂ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಎ ಕ್ಯಾಟಲಾಗ್: ಜಾನಪದ ಲೋಕ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಜಾನಪದ– ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವೂ ಪ್ರಕಟವಾಗಿದೆ.

ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಕಲಶಪ್ರಾಯವಾದ ಇವರ ಸಾಧನೆ ಎಂದರೆ ರಾಮನಗರದ ಬಳಿ ಮೈಸೂರು–ಬೆಂಗಳೂರು ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಗಿರುವ ಜಾನಪದ ಲೋಕ (ನೋಡಿ). ಜಾನಪದ ಜಗತ್ತು ಎಂಬ ತ್ರೈಮಾಸಿಕ 1979 ರಿಂದ ಇವರ ಸಂಪಾದಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದೆ. 'ಕನ್ನಡ ಜಾನಪದ ಕೋಶ'ಕ್ಕೂ ಇವರೇ ಸಂಪಾದಕರು. ಪ್ರತಿ ಶನಿವಾರ ಮತ್ತು ಭಾನುವಾರಗಳಂದು ಇಲ್ಲಿ ಜನಪದ ಕಲಾಪ್ರದರ್ಶನಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ.

ಇವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಬಹುಮಾನ, ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಗೌರವಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1974), ಕನ್ನಡ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1988), ಕರ್ನಾಟಕ ಜಾನಪದ ಮತ್ತು ಯಕ್ಷಗಾನ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1990), ಕರ್ನಾಟಕ ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿ ಫೆಲೋಷಿಪ್ (1992) ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರದ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಪಂಪ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (2003), ರಾಜ್ಯ ವಿಧಾನ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ನಾಮಕರಣ (1995), ಹಂಪಿ ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ನಾಡೋಜ ಗೌರವ, ಮುಧೋಳದಲ್ಲಿ ನಡೆದ 64ನೆಯ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷ ಪದವಿ ಮೊದಲಾದವು ಇವರಿಗೆ ಸಂದಿರುವ ಗೌರವಗಳು. ಇವರ ಗೌರವಾರ್ಥ ನಾಗವಲ್ಲಿ ಎಂಬ ಸಂಭಾವನ ಗ್ರಂಥವೂ (1979), ಇವರ ಜೀವನ ಸಾಧನೆಗಳ ಒಟ್ಟು ನೋಟವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ನಾಗಸಂಪದ ಎಂಬ ಕೃತಿಯೂ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ (2001). ಇವರು 2005 ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ 25ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. **(ಕೆ.ಆರ್.)**

ನಾಗೇಶಭಟ್ಟ: 1741–82. ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿದ್ವಾಂಸ. ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿನ ಹಳದೀಪುರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಇವರನ್ನು ಮಹಾಬಲಭಟ್ಟ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ತಂದೆ ವೇಂಕಟೇಶ ಭಟ್ಟ. ತಂದೆಯ ಬಳಿಯಲ್ಲೇ ಓದಿ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ, ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯ, ಯಾಜ್ಞಿಕ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಣಾತರಾದ. ಇವರದು ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಶ್ರೌತ, ಸ್ಮಾರ್ತಕರ್ಮಗಳ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡವರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಅಗ್ರಸ್ಥಾನ. ಇಂದಿಗೂ ಆ ಮರ್ಯಾದೆ ಇವರ ವಂಶಜರಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತಿದೆ.

ಸ್ಮೃತ್ಯರ್ಥಮುಕ್ತಾವಲೀ, ತಾಂತ್ರಿಕಮುಕ್ತಾವಲೀ ಮತ್ತು ಆಗಮಗ್ರಂಥ– ಇವು ಮೂರು ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಇವರ ಗ್ರಂಥಗಳು. ಆರ್ಯಾತಂತ್ರ, ಆರ್ಯಾಕೌತುಕ ಮತ್ತು ಮಹಾಬಲಸಿದ್ಧಾಂತ ಇವು ಮೂರು ಜ್ಯೋತಿಷಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿನ ಗಣಿತ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟವು. ಇವರ ಸಂಸ್ಕತ ಶೈಲಿ ಸರಳವೂ ಸುಬೋಧವೂ ಆಗಿದೆ. *

ನಾಗೇಶರಾವ್, ಜಿ.: 1886– 1960. ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಟ ಹಾಗೂ ಗಾಯಕರು. ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆ ಅರಸೀಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಬಾಣಾವರಕ್ಕೆ ಸು. 11 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಗರುಡನಗಿರಿ ಇವರ ಪೂರ್ವಜರು ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಸ್ಥಳ. ಇವರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ 1986 ಡಿಸೆಂಬರ್ 2ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯನವರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಖ್ಯಾತ ವಕೀಲರಾಗಿದ್ದರು. ನಾಗೇಶರಾಯರಿಗೆ ಮೂವರು ಸೋದರಿಯರೂ ಒಬ್ಬ ಸೋದರನೂ ಇದ್ದರು. ತೆರಕಣಾಂಬಿಯ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ಜೋಯಿಸರ ಮಗಳು ಗೌರಮ್ಮ ಇವರ ಧರ್ಮಪತ್ನಿ. ರಾಯರಿಗೆ ಮಕ್ಕಳಿರಲಿಲ್ಲ.

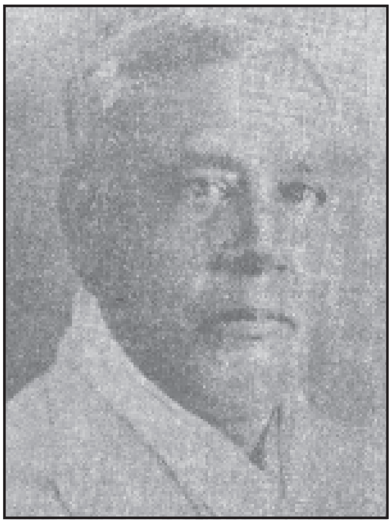

ನಾಗೇಶರಾಯರು ತಮ್ಮ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಹಾಗೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿದರು. ಮುಂದಿನ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕಾಗಿ ಮಂಡ್ಯಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಇವರಿಗೆ 12 ವರ್ಷ ವಯಸ್ಸು. ಈ ವಯಸ್ಸಿಗೇ ಇವರಿಗೆ ಸಂಗೀತದ ಗೀಳು ಹಿಡಿಯಿತು. ಮಂಡ್ಯದಲ್ಲಿ ಓದುತ್ತಿದ್ದಾಗ ನಾಟಕ ಶಿರೋಮಣಿ ಎ.ವಿ. ವರದಾಚಾರ್ಯರ ರತ್ನಾವಳಿ ಥಿಯೆಟ್ರಿಕಲ್ ಕಂಪನಿ ಅಲ್ಲಿ ಮೊಕ್ಕಾಂ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ನಾಟಕವಾಡತೊಡಗಿದಾಗ ಸಂಗೀತದ ಗೀಳಿನ ಇವರಿಗೆ ನಾಟಕದ ಗೀಳೂ ಹತ್ತಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಿಡಿಸಲು ಮಗನ ಗೀಳನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ತಿಳಿದಿದ್ದ ಇವರ ತಂದೆಯವರು ಹೆಚ್ಚಿನ ಓದಿಗಾಗಿ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಕಳುಹಿಸಿದರು. ಅಲ್ಲಿರುವಾಗ ಓದಿನ ಕಡೆ ಗಮನ ಹರಿಸದೆ ಅಂದು ಉಚ್ಛ್ರಾಯ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಬೆಂಗಳೂರು ಯೂನಿಯನ್ ಎಂಬ ಕಲಾವಿಲಾಸಿ ಸಂಸ್ಥೆಯೊಡನೆ ನಿಕಟ ಸಂಪರ್ಕವಿರಿಸಿಕೊಂಡರು. ಅಲ್ಲಿಗೆ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವೂ ನಿಂತುಹೋಯಿತು. ಈ ಮಧ್ಯೆ ಇವರ ಹಿರಿಯ ಭಾವಂದಿರೊಬ್ಬರು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ದೈವಾಧೀನರಾದುದರಿಂದ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಧಾವಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಮರಿಮಲ್ಲಪ್ಪ ಶಾಲೆಗೆ ಸೇರಿದರಾದರೂ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಹೆಚ್ಚು ಮುಂದುವರಿಯಲಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅರಮನೆ ಕಂಪನಿ ಹಾಗೂ ವರದಾಚಾರ್ಯರ ಕಂಪನಿ ನಾಟಕಗಳು ಇವರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸಿದವು.

ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಕುತೂಹಲ. ಆಸಕ್ತಿ ಹೊಂದಿದ್ದ ನಾಗೇಶರಾಯರು ಸ್ವಯಂದತ್ತವಾದ ಪ್ರತಿಭೆಯಿಂದಲೂ ವರದಾಚಾರ್ಯರ ಆಶೀರ್ವಾದಬಲದಿಂದಲೂ ಕನ್ನಡ ನಾಟಕರಂಗದ ನಿಸ್ಸೀಮ ಕಲಾವಿದರೆನಿಸಿದರು. ಮುಂದೆ ವರದಾಚಾರ್ಯರ ಕಂಪನಿ, ಶ್ರೀ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಲಕ್ಷ್ಮೀ ನಾಟಕ ಸಭಾ, ಶ್ರೀ ಚಾಮುಂಡೇಶ್ವರಿ ನಾಟಕ ಸಭಾ ಮತ್ತು ಗುಬ್ಬಿ ಕಂಪನಿ ಮೊದಲಾದ ವೃತ್ತಿನಾಟಕ ಕಂಪನಿಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಕಲಾಸೇವೆ ಅವ್ಯಾಹತವಾಗಿ ಸಾಗಿ ನಾಯಕ ನಟರಾಗಿ ಪ್ರಖ್ಯಾತರಾದರು. ಶಾಕುಂತಲಾ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ದುಷ್ಯಂತನಾಗಿ, ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನಾಗಿ ಇವರ ಅಭಿನಯ ಮತ್ತು ಹಾಡುಗಾರಿಕೆ ಅದ್ವಿತೀಯವಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದಿತು. ಇವರೊಂದಿಗೆ ಹಲವಾರು ವರ್ಷಕಾಲ ಶ್ರೀ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಲಕ್ಷ್ಮೀ ನಾಟಕ ಸಭಾ, ಚಾಮುಂಡೇಶ್ವರಿ ನಾಟಕ ಸಭಾಗಳಲ್ಲಿ

ನಾಯಕಿಯಾಗಿ ನಟಿಸಿದ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಅಭಿನೇತ್ರಿ ಹಾಗೂ ಸಂಗೀತ ವಿದುಷಿ ಮಳವಳ್ಳಿ ಸುಂದರಮ್ಮನವರು ಇವರ ಅಭಿನಯಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಾಗೇಶರಾಯರು ಅಭಿನಯಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಅರ್ಜುನ, ಕೀಚಕ, ಉತ್ತಾನಪಾದ, ಮನ್ಮಥ, ಕಾಳಿದಾಸ, ವತ್ಸರಾಜ ಈ ಮೊದಲಾದ ಪಾತ್ರಗಳು ಜೀವಂತವಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದುವು. ಇವರು ಜೀವಾನಂದರತ್ನಾವಳೀ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ, ಆರ್ಯ ರತ್ನಾವಳೀ ನಾಟಕ ಸಭಾ ಎಂಬ ಎರಡು ಸ್ವಂತ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿದರಾದರೂ ಆರ್ಥಿಕ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವಿಲ್ಲದೆ ಅವು ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಮುಂದುವರಿಯಲಿಲ್ಲ. ಇವರ ಅಭಿನಯ ಹಾಗೂ ಸಂಗೀತ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಚಂಬೈ ವೈದ್ಯನಾಥ ಭಾಗವತ, ಸ್ಥಾನಂ ನರಸಿಂಹರಾವ್, ಉಸ್ತಾದ್ ಕರೀಂಖಾನ್ ಮೊದಲಾದ ಗಣ್ಯ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಓಡಿಯನ್ ಕಂಪನಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಾಂತ ಧ್ವನಿಮುದ್ರಿಕೆ ಸಂಸ್ಥೆ ಇವರು ಹಾಡಿದ ಭೀಷಣತಪೋಮಹಾಗ್ನಿ (ಮನ್ಮಥವಿಜಯ), ಅಡಿಗಡಿ ಗಂಗುಳಿ (ಶಾಕುಂತಲಾ), ಚೇತೋಜನ ಬಾಣ (ಕಬೀರ್), ಏಕೆ ಕೋಪಿಪೆ (ವಿರಾಟಪರ್ವ), ಪೋಗುವೆ ಎಲ್ಲಿಗೆ (ವಿರಾಟಪರ್ವ) ಮೊದಲಾದ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಧ್ವನಿಮುದ್ರಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ (1924). ಈ ಧ್ವನಿಮುದ್ರಿಕೆಗಳು ಅಂದು ಕನ್ನಡನಾಡಿನಲ್ಲೂ ನಾಡಿನ ಹೊರಗೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದುವು. ಇವರು 1960 ಜನವರಿ 21ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. **(ಎಸ್.ಎಚ್.ವಿ.)**

ನಾಗೇಶಶಾಸ್ತ್ರಿ, ವೈ.: 1893– 1974. ಕನ್ನಡ ಭಾಷಾಸೇವಕರು. ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಏಳುಬೆಂಚೆ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ನಯನಸ್ವಾಮಿ, ತಾಯಿ ನೀಲಮ್ಮ. ಬಡತನದಿಂದಾಗಿ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಲಾಗಲಿಲ್ಲವಾದರೂ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಕನ್ನಡ, ಸಂಸ್ಕೃತ, ತೆಲುಗು, ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಮತ್ತು ಹಿಂದಿ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಶ್ರಮವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡರು. ಕೊಪ್ಪಳ ಗವಿಮಠದ ಕೊಂಗೋಡು ವೀರಭದ್ರಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ವರ್ಷಕಾಲ ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿದರು. ಬಳ್ಳಾರಿಯ ವಾರ್ಡ್ಲಾ ಹೈಸ್ಕೂಲು, ವೀರಶೈವ ಕಾಲೇಜು, ಬೆಳಗಾಂವಿಯ ಲಿಂಗರಾಜ ಕಾಲೇಜು ಮತ್ತು ಮದನಪಲ್ಲಿಯ ಥಿಯೋಸಾಫಿಕಲ್ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಪಂಡಿತರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಕರ್ನಾಟಕ ಬಂಧು ಎಂಬ ವಾರಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು 1925ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಬಳ್ಳಾರಿಯಿಂದ ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ನಡೆಸಿದರು.

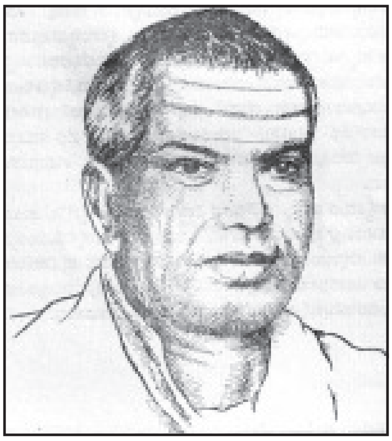

ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯಸೇವೆ ಗಣ್ಯವಾದುದು. ಮರಿಯೋಗೀಶ್ವರ ಪುರಾಣ (1932), ಗವಿಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ಪುರಾಣ (1950) ಮೊದಲಾದ ಪುರಾಣ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಹಳಗನ್ನಡ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಚೀನ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ವಹಿಸಿದ್ದ ಇವರು, ಕಾಳಿದಾಸನ ರಘುವಂಶ ಮತ್ತು ಕುಮಾರ ಸಂಭವಗಳನ್ನು ಷಟ್ಪದಿ, ಚಂಪೂಶೈಲಿಯಲ್ಲೂ ಭಗವದ್ಗೀತೆ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರಾಲೋಕ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಚಂಪೂಶೈಲಿಯಲ್ಲೂ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ತಂದಿದ್ದಾರೆ. ಮಲುಹಣ ಚರಿತ್ರೆ, ಪಂಪಾಂಬಿಕಾಪರಿಣಯ, ವಜ್ರಾಂಗುಳೀಯ, ಮೈರಾವಣಚರಿತ್ರೆ, ವಿಜಯನಗರಾಭ್ಯುದಯ– ಇವು ಇವರು ರಚಿಸಿರುವ ನಾಟಕಗಳು. ನೀತಿ ಚಿಂತಾಮಣಿ, ಜಯಚಾಮರಾಜ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ– ಇವು ಇವರ ಕಾವ್ಯಗಳು. ಅಭಿನವ ಸೀತೆ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾವಿನೋದಿನಿ ಎಂಬ ಎರಡು ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನು ಇವರು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ವೀರಶೈವಧರ್ಮ ಬೋಧಿನಿ, ಅಷ್ಟಾವರಣವಿವೇಕ, ಇಷ್ಟಲಿಂಗೋಪಾಸನ ಕ್ರಮ, ಸರ್ವಧರ್ಮ ಸಮನ್ವಯಸಿದ್ಧಾಂತ, ಶಕ್ತಿ ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತ, ಬಸವಣ್ಣನವರ ವೀರಶೈವ ಸಮಾಜ–ಇವು ಇವರು ರಚಿಸಿರುವ ತಾತ್ತ್ವಿಕ ಗ್ರಂಥಗಳು. ಮಗ್ಗೆಯ ಮಾಯಿದೇವನ ಶಿವಾನುಭವ ಸೂತ್ರಸಾರ, ವಿಶೇಷಾರ್ಥ ಪ್ರಕಾಶಿಕೆ, ಶತಕತ್ರಯಗಳು, ಸರ್ಪಭೂಷಣ ಶಿವಯೋಗಿಗಳ ಶ್ರೀಕೈವಲ್ಯ ಕಲ್ಪವಲ್ಲರಿ ಮತ್ತು ರಾಘವಾಂಕನ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರಕಾವ್ಯ–ಇವನ್ನು ಇವರು ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಪ್ರತಿಭೆಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಕಲ್ಕತ್ತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ 1925ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಸರ್ವದರ್ಶನತೀರ್ಥ ಎಂಬ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ. ಮದರಾಸು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ 1927ರಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿದ್ವಾನ್ ಎಂಬ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿತು. ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜರು 1932ರಲ್ಲಿ ಇವರನ್ನು ಆಸ್ಥಾನವಿದ್ವಾಂಸರೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿ ಸನ್ಮಾನಿಸಿದರು. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ 1933ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ 19ನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನಕ್ಕೆ ಇವರನ್ನು ಅಧ್ಯಕ್ಷರನ್ನಾಗಿ ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡಿ ಗೌರವಿಸಲಾಯಿತು. **(ಸಿ.ವಿ.ಸಿ.)**

ನಾಚಿರಾಜ: ಸು. 1300. ಜೈನಕವಿ. ನಾಚಿರಾಜೀಯ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ. ಅಮರಸಿಂಹನ ಅಮರಕೋಶಕ್ಕೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಬರೆದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಿದು. ಈಗ ದೊರೆತಿರುವ ಕನ್ನಡ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಂಥವೇ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದು. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ಅಮರಕೋಶಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಭಾರತೀಯ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಬರೆದ ಪ್ರಥಮ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಿದು. ಈತನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಸರಳವಾಗಿದೆ. ಸಂಸ್ಕೃತಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಕನ್ನಡ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಬಳಸುವಲ್ಲಿ ಈತ ಸಾಕಷ್ಟು ಶ್ರಮಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಗಿಡ ಮರಗಳ ಹೆಸರಿನ ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಕೆಲವು ಅನುಕ್ತ ಶಬ್ದಗಳು ಈತನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲುಂಟು. ಪ್ರಾಯಶಃ ಮೂಲಶಬ್ದಗಳೊಂದಿಗೆ ಕೆಲವನ್ನು ಹೊಸದಾಗಿ ಈತ ಸೇರಿಸಿರಬೇಕು. ಧನಂಜಯ, ರಭಸ ಇವರುಗಳ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ನಾಚಿರಾಜ ಉಪಯೋಗಿಸಿದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಮೂಡಬಿದರೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಂಥದ ಕೃತಿಗಳಿವೆ. *

ನಾಣಿ: 1929–2003. ಮೇಕಪ್ ನಾಣಿ ಎಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಪ್ರಸಾಧನ ಕಲಾವಿದ, ಚಲನಚಿತ್ರ ನಟ. ಇವರ ಪೂರ್ತಿ ಹೆಸರು ಬಿ.ಎಸ್. ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ. 1929 ನವೆಂಬರ್ 3 ರಂದು ತುಮಕೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ನಂಜುಂಡಯ್ಯ, ತಾಯಿ ಶಾರದಮ್ಮ. ಮಲೆನಾಡು ಮೂಲದ ನಂಜುಂಡಯ್ಯನವರು ತುಮಕೂರಿನಲ್ಲಿ ವೈದ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. ಮಲೆನಾಡು ಹಾಗೂ ಬಯಲುಸೀಮೆಯ ಪ್ರಕೃತಿಯ ದೃಶ್ಯಗಳು ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲೇ ನಾಣಿಯವರ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿದವು. ತಂದೆಯವರೊಂದಿಗೆ ಕಂಪನಿ ನಾಟಕಗಳ ಪ್ರದರ್ಶನಕ್ಕೆ ತೆರಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಈ ನಾಟಕಗಳು ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿ ಇವರ ಮೇಲೆ ಆಗಾಧ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿದವು.

ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿದ್ದ ತಮ್ಮ ತಾತನ ಮನೆಗೆ ಬಂದರು. ಆಗ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಹೈಸ್ಕೂಲ್ ಮತ್ತು ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ನಾಟಕದ ಗೀಳನ್ನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡರು. ಕಾಲೇಜು ಶಿಕ್ಷಣ ಮುಗಿದ ಬಳಿಕ ಸ್ನೇಹಿತರೊಂದಿಗೆ ನಾಟ್ಯಸಂಘ ಆರಂಭಿಸಿ ಅಭಿನಯ, ರಂಗಸಜ್ಜಿಕೆ, ಪ್ರಸಾಧನ ಮೊದಲಾದ ರಂಗಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮನ್ನು ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡರು. ಪ್ರಸಾಧನ ಕಲೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಇವರಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಆಸಕ್ತಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ವರದಾಚಾರ್ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಯಲ್ಲಿ ಮೇಕಪ್‌ಮನ್ ಆಗಿದ್ದ ಡಿ.ಎನ್. ಮೂರ್ತಿರಾವ್ ಅವರಿಂದ ತರಬೇತು ಪಡೆದರು. ಅನಂತರ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೇ ನಾಟಕ ನಡೆದರೂ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಬಣ್ಣ ಹಚ್ಚುತ್ತಿದ್ದರು.

ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ನಾಟಕಗಳ ರಂಗಸಜ್ಜಿಕೆ, ಪ್ರಸಾಧನ, ಬೆಳಕಿನ ವಿನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಕಲಿತ ಇವರು ಹಿಂದಿ ಚಲನಚಿತ್ರನಟ ಶಶಿಕಪೂರರ ಮಾವ ಜೆಫ್ರಿ ಕೆಂಡಾಲ್‌ರ ಷೇಕ್ಸ್‌ಪೀರಿಯಾನಾ ಇಂಟರ್ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಕಂಪನಿಯ ರಂಗಸಜ್ಜಿಕೆಗೆ ಸಹಾಯಕರಾದರು. ಜೀವನ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ಕಿರ್ಲೋಸ್ಕರ್ ಎಲೆಕ್ಟ್ರಿಕ್ ಕಂಪನಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಸೇರಿದರು. ಇಂಗ್ಲೆಡ್‌ನಿಂದ ಬಂದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಕಮಿಡಿಯನ್ಸ್ ಕಂಪನಿಯ ನಟ, ನಿರ್ದೇಶಕ ಮೇರಿಯಸ್ ಗೊಂಗ್ ಅವರ ಶಿಫಾರಸ್ಸಿನಿಂದ ಲಂಡನ್ನಿಗೆ ತೆರಳಿದರು. ಅಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರಸಾಧನ ಕಲೆಯಲ್ಲಿ ತರಬೇತಿ ಪಡೆದರು. ಟಿ.ಪಿ. ಕೈಲಾಸಂ ಅವರ ಗಂಡಸ್ಕತ್ರಿ ನಾಟಕವನ್ನು ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ನಲ್ಲಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದರು. ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿನ ಡ್ರಾಮಾ ಬೋರ್ಡಿನವರು ನಡೆಸಿದ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಪಾಸಾಗಿ ಪದವೀಧರರಾದರು. ಭಾರತಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿರುಗಿದ ಬಳಿಕ ಟಿ.ಟಿ.ಕೆ. ಕಂಪನಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಸೇರಿದರು. ಈ ಕಂಪನಿ ತಯಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಪ್ರೆಸ್ಟೀಜ್ ಪ್ರೆಷರ್ ಕುಕ್ಕರ್‌ನ ರೂಪದರ್ಶಿಯಾದರು. ಕಲಾಜ್ಯೋತಿ, ಛಾಯಾ ಚಿತ್ರಕಲಾವಿದರು ಅಭಿನಯಿಸುತ್ತಿದ್ದ ನಾಟಕಗಳ ನೇಪಥ್ಯದಲ್ಲಿ ದುಡಿದರು. ಸುಚಿತ್ರ ಫಿಲಂ ಸೊಸೈಟಿ, ಸಿನಿಮಾ ಅಕಾಡೆಮಿ ಮತ್ತು ಪೀರ್ ರಂಗಮಂದಿರ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಸಂಘ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಗೆಳೆಯರೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿ ಉಲ್ಲಾಳ್ ಷೀಲ್ಡ್ ನಾಟಕ ಸ್ಪರ್ಧೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು (1959). ಇದರಿಂದ ಹಲವು ಹತ್ತು ಯುವ ಪ್ರತಿಭೆಗಳು ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದುವು.

ಇವರ ಪ್ರತಿಭೆಗೆ ಅನೇಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಗೌರವಗಳು ಸಂದಿವೆ. ಇವರು ಅನೇಕ ಚಲನಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನಟರಾಗಿ ಕಲಾನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ದುಡಿದಿದ್ದಾರೆ. ಅಬಚೂರಿನ ಪೋಸ್ಟಾಫೀಸು, ಪ್ರೊಫೆಸರ್ ಹುಚ್ಚೂರಾಯ ಚಿತ್ರಗಳ ಅಭಿನಯಕ್ಕೆ ಇವರಿಗೆ ರಾಷ್ಟ್ರ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ದೊರಕಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಮತ್ತು ಸಂದೇಶ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಇವು ಇವರಿಗೆ ಸಂದ ಗೌರವಗಳು. ಇವರದು ರಂಗಭೂಮಿಗೆ ಮೀಸಲಾದ ಕುಟುಂಬ. ಪತ್ನಿ ಭಾರ್ಗವಿ ನಾರಾಯಣ್ ಹೆಸರಾಂತ ನಟಿ. ಮಕ್ಕಳಾದ ಪ್ರಕಾಶ್ ಬೆಳವಾಡಿ **(ನೋಡಿ)**, ಸುಧಾ ಬೆಳವಾಡಿ ಇವರು ರಂಗಭೂಮಿ ಚಲನಚಿತ್ರ, ಕಿರುತೆರೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಸರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಸುಜಾತ ಬೆಳವಾಡಿ ಮತ್ತು ಪ್ರದೀಪ್ ಬೆಳವಾಡಿ ಇವರ ಇನ್ನಿಬ್ಬರು ಮಕ್ಕಳು. ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿಗೆ ಅನುಪಮ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ನಾಣಿಯವರು 2003 ಡಿಸೆಂಬರ್ 4 ರಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು.

*

ನಾಣ್ಯಗಳು: ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗ ಹೇಗೆ ಬಳಕೆಗೆ ಬಂದವು ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಕಷ್ಟ. ಬಹು ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ನಾಣ್ಯಗಳ ಪದ್ಧತಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ಕವಡೆ, ಹಸು ಮುಂತಾದವು ವಿನಿಮಯ ಮಾಧ್ಯಮವಾಗುತ್ತಿದ್ದವು. ಇವುಗಳಿಗಿದ್ದ ನ್ಯೂನತೆಯನ್ನು ಮತ್ತು ತೊಂದರೆಯನ್ನು ತಪ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಚಿನ್ನದ ಚೂರುಗಳನ್ನು ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಕತ್ತರಿಸಿ ಬಳಸುವ ಪದ್ಧತಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಇದೇ ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ನಾಣ್ಯಪದ್ಧತಿಗೆ ನಾಂದಿಯಾಯಿತು. ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಗೆ ಬಂದ ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾದವನ್ನು ಒತ್ತುಮುದ್ರೆಯ (ಪಂಚ್‌ಮಾರ್ಕ್) ನಾಣ್ಯಗಳೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇವುಗಳ ಬಳಕೆ ಉತ್ತರ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಇದ್ದು ಅಲ್ಲಿಂದ ದಕ್ಷಿಣದ ಕಡೆಗೆ ಬಂದಿತು. ಮೌರ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಚಲಾವಣೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಈ ನಾಣ್ಯಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಮೌರ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಸ್ಥಾಪನೆಯೊಂದಿಗೆ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದಿತೆಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಬನವಾಸಿ ಮತ್ತು ವಡಗಾಂವ ಮಾಧವಪುರಗಳಲ್ಲಿ ಒತ್ತುಮುದ್ರೆಯ ನಾಣ್ಯಗಳು ಸುಮಾರು ಕ್ರಿಸ್ತಶಕದ ಆಸುಪಾಸಿನ ಶತಮಾನಗಳಿಗೆ ಸೇರುವ ಪದರಗಳಲ್ಲಿ ದೊರಕಿವೆ. ಇದರಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರಾಚೀನತಮ ನಾಣ್ಯಗಳು ಇವೆಂದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂದಿನಿಂದ ನಾಣ್ಯಗಳ ಬಳಕೆ ಮುಂದುವರಿದುಕೊಂಡು ಬಂದಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ದೊರಕಿರುವ ನಾಣ್ಯಗಳು ಚಿನ್ನ, ಬೆಳ್ಳಿ, ಚಿನ್ನ ಬೆಳ್ಳಿ ಮಿಶ್ರ ಲೋಹ, ತಾಮ್ರ, ಸೀಸದಿಂದ ತಯಾರಾದವು. ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಚಾಳುಕ್ಯ, ವಿಜಯನಗರ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನನ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದವು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬೆಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ತಾಮ್ರದ ಒತ್ತುಮುದ್ರೆಯ ನಾಣ್ಯಗಳು ಮಾತ್ರ ದೊರಕಿವೆ. ಸಾತವಾಹನರು, ಚುಟುಗಳು ಮತ್ತು ಮಹಾರಠಿಗಳ ನಾಣ್ಯಗಳು ಸೀಸದಿಂದ ಮಾಡಿದವು. ಇಲ್ಲವೇ ಪೊಟಿನ್ ಎಂಬ ಮಿಶ್ರಲೋಹದಿಂದ ತಯಾರಾದವು. ಬನವಾಸಿಯ ಕದಂಬರ ನಾಣ್ಯಗಳು ಚಿನ್ನದವು. ಬಾದಾಮಿಯ ಚಳುಕ್ಯರ ನಾಣ್ಯಗಳು ಚಿನ್ನ ಮತ್ತು ಬೆಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ದೊರಕಿವೆ. ಹೊಯ್ಸಳರ ನಾಣ್ಯಗಳು ಚಿನ್ನ ಮತ್ತು ತಾಮ್ರಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಸೇವುಣರ ನಾಣ್ಯಗಳು ಚಿನ್ನದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ದೊರಕಿವೆ. ವಿಜಯನಗರದ ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನ ಮತ್ತು ತಾಮ್ರದವು ವಿಶೇಷವಾಗಿದ್ದು ಬೆಳ್ಳಿಯವು ವಿರಳ, ಬಹುಮನೀ ನಾಣ್ಯಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬೆಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ತಾಮ್ರಗಳಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯಗಳೂ ದೊರಕಿವೆ. ಆದಿಲ್‌ಶಾಹೀ ಸುಲ್ತಾನರ ನಾಣ್ಯಗಳು ತಾಮ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿದ್ದರೂ ಬೆಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯಗಳೂ ಸಿಕ್ಕಿವೆ. ಆದರೆ ಬರೀದ್ ಶಾಹೀ ಸುಲ್ತಾನರು ತಾಮ್ರನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಚಿನ್ನ ಮತ್ತು ಬೆಳ್ಳಿಯ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಟಂಕಿಸಿದಂತೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಹೈದರ್, ಟಿಪ್ಪು ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನ, ಬೆಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ತಾಮ್ರದ ನಾಣ್ಯಗಳು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದವು.

ಕರ್ನಾಟಕದ ನಾಣ್ಯಗಳ ರೂಪಗಳಲ್ಲೂ ವೈವಿಧ್ಯವಿದೆ. ಭಾರತದ ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿದ್ದ ಒತ್ತು ಮುದ್ರೆ ನಾಣ್ಯಗಳು ವೃತ್ತಾಕಾರ, ಚೌಕಾಕಾರ, ಆಯತಾಕಾರ, ಪಂಚಕೋನ ಮತ್ತು ಇತರ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ದೊರಕಿವೆ. ಅಂದರೆ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರೂಪಕ್ಕಿಂತ ತೂಕಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಮಹತ್ವವಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಒತ್ತುಮುದ್ರೆಯ ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವದರಲ್ಲಿ ಚಿಹ್ನೆಗಳು ಒಂದೇ ಮುಖದಲ್ಲೂ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವದರಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮುಖಗಳಲ್ಲೂ ಇರುವುದುಂಟು. ಸಾತವಾಹನರ ನಾಣ್ಯಗಳು ವೃತ್ತಾಕಾರದ ನಾಣ್ಯಗಳಾಗಿದ್ದು ಎರಡು ಮುಖಗಳಲ್ಲೂ ಚಿಹ್ನೆ ಮತ್ತು (ಅಥವಾ) ಬರೆಹಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಬನವಾಸಿ ಕದಂಬರ ನಾಣ್ಯಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಖಚಿತತೆ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಪದ್ಮಟಂಕವೆಂಬ ನಾಣ್ಯವನ್ನು ಬಳಕೆಗೆ ತಂದವರು ಅವರೆಂದು ಎಲ್ಲರೂ ಒಪ್ಪುತ್ತಾರೆ. ಈ ನಾಣ್ಯಗಳು ಸಣ್ಣ ಬಟ್ಟಲಿನ ಆಕಾರದಲ್ಲಿದೆ. ತೆಳ್ಳಗಿನ ಚಿನ್ನದ ತಗಡಿನ ಚೂರನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅದರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮದ ಚಿಹ್ನೆಯನ್ನು ಆಳವಾಗಿ ಒತ್ತುವುದರಿಂದ ತಗಡು ಬಗ್ಗಿ ಆ ಆಕಾರವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. ಆ ಪದ್ಮದ ಸುತ್ತಲೂ ಇತರ ಒತ್ತುಮುದ್ರೆಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಅನಂತರ ಬಂದ ಬಾದಾಮಿಯ ಚಳುಕ್ಯರು ಈ ತಂತ್ರವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಲಿಲ್ಲ. ಅವರು ಸಾತವಾಹನರಂತೆ ವೃತ್ತಾಕಾರದ ಎರಡು ಮುಖಗಳುಳ್ಳ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಅಚ್ಚುಹಾಕಿಸಿದರು. ಇದೇ ತಂತ್ರವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಎಲ್ಲ ರಾಜಮನೆತನಗಳೂ ಅನುಸರಿಸಿದವು. ಆದರೆ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರು ಮತ್ತು ದೇವಗಿರಿಯ ಸೇವುಣರು ಪದ್ಮಟಂಕದ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನೇ ಬಳಕೆಗೆ ತಂದರು. ವೃತ್ತಾಕಾರದ ನಾಣ್ಯಗಳೇ ವಿಶೇಷವಾದರೂ ಚೌಕನೆಯ ಮತ್ತು ತಂತಿಯ ರೀತಿಯ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಆದಿಲ್‌ಶಾಹೀ ರಾಜರು ಉಪಯೋಗಿಸಿದರು. ಎರಡನೆಯ ಇಬ್ರಾಹೀಂ ಆದಿಲ್ ಷಾನ ನಾಣ್ಯಗಳು ಚೌಕಾಕಾರದಲ್ಲಿವೆ. ಎರಡನೆಯ ಆದಿಲ್‌ಷಾನ ಬೆಳ್ಳಿಯ ಲಾರಿನ್‌ಗಳು ಮಡಚಿದ ತಂತಿಯ ಆಕಾರದಲ್ಲಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ.

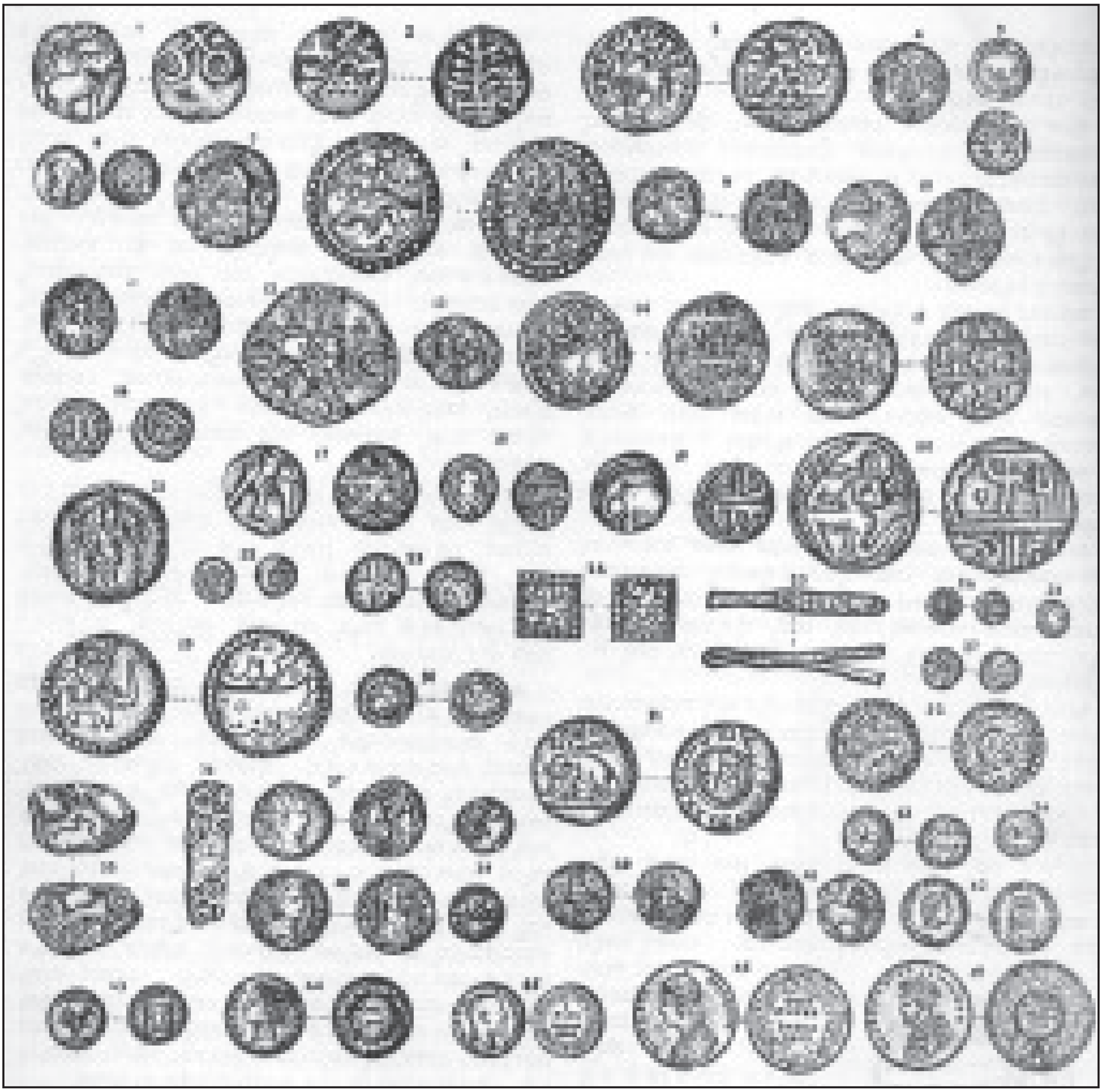

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ದೊರಕಿದ ಕೆಲವು ನಾಣ್ಯಗಳು

1 ಸಾತವಾಹನ. ಶ್ರೀಯಜ್ಞ ಸಾತಕರ್ಣಿ, ಪೊಟಿನ್, 2 ಚುಟುಮುಡಾನಂದ, ಸೀನ, 3 ಮಹಾರಥಿ, ಕಲಲಯ, ಸೀನ, 4 ಕದಂಬ, ಚಿನ್ನ (ಪದ್ಮಟಂಕ), 5 ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯ, ಚಿನ್ನ, 6 ಗಂಗ, ಚಿನ್ನ, 7 ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯ, ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ, ಚಿನ್ನ, 8 ಚಾಳುಕ್ಯ ಸಾಮಂತ ದಂಡಿನ ಗೋವ, ಚಿನ್ನ, 9–10 ಹೊಯ್ಸಳ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ, ಚಿನ್ನ, 11 ಹೊಯ್ಸಳ ನರಸಿಂಹ, ಚಿನ್ನ, 12 ಸೇವುಣ ಭಿಲ್ಲಮ, ಚಿನ್ನ, 13 ಸೇವುಣ ರಾಮಚಂದ್ರ, ಚಿನ್ನ, 14 ಗೋವ ಕದಂಬ, ಜಯಕೇಶಿ, ಚಿನ್ನ, 15 ಆಳುವ, ಹಾಡ್ಯಧವಂಜಯ, ಚಿನ್ನ, 16 ಆಳುವ, ಚಿನ್ನ, 17 ವಿಜಯನಗರ, ಹರಿಹರ, ಬೆಳ್ಳಿ, 18 ವಿಜಯನಗರ, ಹರಿಹರ, ಚಿನ್ನ, 19 ವಿಜಯನಗರ, ದೇವರಾಯ ಬೆಳ್ಳಿ, 20 ವಿಜಯನಗರ, ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ, ತಾಮ್ರ, 21 ವಿಜಯನಗರ, ಶ್ರೀರಂಗ ರಾಯ, ಚಿನ್ನ, 22 ವಿಜಯನಗರ, ಅಚ್ಯುತರಾಯ, ಚಿನ್ನ, 23 ಬಹಮನೀ, ಅಲಾಉದ್ದೀನ್ ಬಹಮನ್ ಷಾ, ತಾಮ್ರ, 24 ಆದಿಲ್‌ಶಾಹೀ, ಇಬ್ರಾಹೀಂ ಆದಿಲ್ ಷಾ, ತಾಮ್ರ, 25 ಆದಿಲ್‌ಶಾಹೀ, ಅಲಿ ಆದಿಲ್ ಷಾ, ಬೆಳ್ಳಿ (ಲಾರಿನ್), 26 ಕೆಳದಿ, ಸದಾಶಿವ ನಾಯಕ, ಚಿನ್ನ, 27 ಹೈದರ್ ಅಲಿ, ಚಿನ್ನ, 28–29 ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ್, ತಾಮ್ರ, 30 ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ್, ಚಿನ್ನ, 31–33 ಮೈಸೂರು, ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ್ , ತಾಮ್ರ, 34 ಮೈಸೂರು, ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ್ , ತಾಮ್ರ, 35–36 ಮುದ್ರಾಂಕಿತ ನಾಣ್ಯ, ಬೆಳ್ಳಿ, 37 ರೋಮ್, ಅಗಸ್ಟಸ್, ಬೆಳ್ಳಿ, 38 ರೊಮ್, ಟೈಬೀರಿಯಸ್, ಬೆಳ್ಳಿ, 39 ಕ್ಷತ್ರವ, ರುದ್ರಸೇನ, ಬೆಳ್ಳಿ, 40 ಕುಲೋತ್ತುಂಗ ಚೋಳ, ತಾಮ್ರ, 41 ವಿಕ್ರಮಚೋಳ, ತಾಮ್ರ, 42 ಫ್ರೆಂಚ್ ಈಸ್ಟ್ ಇಂಡಿಯಾ ಕಂಪನಿ, ತಾಮ್ರ, 43 ಪೋರ್ಚುಗೀಸ್, ತಾಮ್ರ, 44–47 ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಇಂಡಿಯಾ ನಾಣ್ಯಗಳು; 44–45 ತಾಮ್ರ, 46–47 ಬೆಳ್ಳಿ.

ತೂಕ ಮತ್ತು ಆಳತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ನಾಟಕದ ನಾಣ್ಯಗಳು ವೈವಿಧ್ಯತೆಯನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುತ್ತವೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ 52 ಗ್ರೇನ್ ತೂಕದ ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯಗಳು ವಿಶೇಷವಾದವು. ಆದರೆ ಇದಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ತೂಕದ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಕೆಲವು ರಾಜರು ಅಚ್ಚು ಹಾಕಿಸಿದರು. ಬಾದಾಮಿಯ ಚಳುಕ್ಯ ದೊರೆವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ 117 ಗ್ರೇನ್ ತೂಕದ ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಟಂಕಿಸಿದ. ಇದೇ ತೂಕದ ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯವನ್ನು ವಿಜಯನಗರದ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ಅಚ್ಚುಹಾಕಿಸಿದ. ಬಹಮನೀ ಸುಲ್ತಾನರನೇಕರು 195 ಗ್ರೇನ್ ತೂಕದ ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಅಚ್ಚುಹಾಕಿಸಿದರು. ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನನ ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯಗಳು 210 ರಿಂದ 215 ಗ್ರೇನ್ ತೂಗುತ್ತವೆ. ಇವೇ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ದೊರಕಿರುವ ಅತ್ಯಂತ ತೂಕದ ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯಗಳು. ಇತರ ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯಗಳು 26, 12, 6, 3, 1.5 ಗ್ರೇನ್ ತೂಕದಲ್ಲಿವೆ. 1.5 ಗ್ರೇನ್ ತೂಕದ ನಾಣ್ಯವೇ ಅತ್ಯಂತ ಸಣ್ಣ ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯ. ಇದನ್ನು ಪಣವೆಂದು ಕರೆಯಬಹುದು. ಹೈದರ್, ಟಿಪ್ಪು ಮತ್ತು ಮೈಸೂರಿನ ಒಡೆಯರು ಈ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಅಚ್ಚು ಹಾಕಿಸಿದರು. ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನನ ಬೆಳ್ಳಿಯ ನಾಣ್ಯ ಹೈದರಿ ಎನ್ನುವುದರ ವ್ಯಾಸ 1.4". ಇದೇ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ದೊರಕಿರುವ ಅತ್ಯಂತ ಅಗಲವಾದ ನಾಣ್ಯ. ಇವನ ಚಿನ್ನದ ಪಣ ಕೇವಲ 0.28" ವ್ಯಾಸದ್ದು. ಇದೇ ಅತ್ಯಂತ ಚಿಕ್ಕದಿರಬಹುದು.

ನಾಣ್ಯಗಳ ಮೇಲಿನ ಬರೆವಣಿಗೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಬೆಳೆವಣಿಗೆ ಕಾಣಬರುತ್ತದೆ. ಒತ್ತುಮುದ್ರೆಯ ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಚಿಹ್ನೆಗಳು ಇವೆಯೇ ಹೊರತು ಯಾವ ಬರೆವಣಿಗೆಯೂ ಇಲ್ಲ. ಸಾತವಾಹನ, ಚುಟು, ಮಹಾರಠಿಗಳ ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಡೆ ರಾಜನ ಹೆಸರು ಮತ್ತೊಂದು ಕಡೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳು, ಬೆಟ್ಟ, ನದಿ ಮುಂತಾದ ಚಿಹ್ನೆಗಳು ಕಾಣಬರುತ್ತವೆ. ಈ ನಾಣ್ಯಗಳೇ ಕರ್ನಾಟಕದ ಮೊತ್ತ ಮೊದಲನೆಯ ಬರೆವಣಿಗೆಯನ್ನುಳ್ಳ ನಾಣ್ಯಗಳು. ಈ ಬರೆವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಸರಳತೆಯನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ರಾಜನ ಹೆಸರು ಮಾತ್ರವಿರುತ್ತದೆ. ಅವನ ಬಿರುದುಗಳು, ಅವನ ತಂದೆಯ ಹೆಸರು ಮುಂತಾದವು ವಿರಳ. ಇವು ಹೀಗೇ ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತವೆ. ಹೊಯ್ಸಳ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ರಾಜನ ಹೆಸರಿನ ಬದಲು ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ತನ್ನ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ನಾಣ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ ಹಾಕಿಸಿದ. ತಲಕಾಡುಗೊಂಡ, ನೊಳಂಬವಾಡಿಗೊಂಡ, ಮಲಪರೊಳುಗಂಡ ಎಂಬ ಅವನ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಅವನ ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಗೋವೆಯ ಕದಂಬರ ನಾಣ್ಯಗಳು ಬರೆಹದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಗಮನಾರ್ಹವಾದವು. ಅವರು ತಮ್ಮ ಹೆಸರಿನ ಜೊತೆಗೆ ತಮ್ಮ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯ ಭಾಗವನ್ನೂ ನಾಣ್ಯದ ಮೇಲೆ ಹಾಕಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಶ್ರೀಸಪ್ತಕೋಟೀಶಲಬ್ಧವರ ಎನ್ನುವುದು ಎಲ್ಲ ನಾಣ್ಯಗಳ ಮೇಲೂ ಕಾಣಬರುತ್ತವೆ. ಅದೇ ರೀತಿ ಮಲವರಮಾರಿ ಎನ್ನುವ ಬಿರುದನ್ನೂ ನಾಣ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ವಿಜಯನಗರದ ರಾಜರು, ವೀರ, ಪ್ರತಾಪ ಎನ್ನುವ ಪದಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಇನ್ನಾವ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ ತಮ್ಮ ನಾಣ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ ಹಾಕಿಸಲಿಲ್ಲ. ಬಹಮನೀ ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬರೆಹ ವಿಶೇಷವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ರಾಜನ ಹೆಸರು, ತಂದೆಯ ಹೆಸರು, ಕೊರಾನಿನ ವಾಕ್ಯಗಳು, ತೇದಿ ಮತ್ತು ಟಂಕಸಾಲೆಯ ಹೆಸರು ಇವರ ನಾಣ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ ಕಾಣಬರುತ್ತವೆ. ಕೆಲವು ಸಾರಿ ಸಣ್ಣ ಪದ್ಯಗಳಿರುವುದೂ ಉಂಟು. ಆದಿಲ್‌ಶಾಹೀ, ಬರೀದ್ ಶಾಹೀ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ನಾಣ್ಯಗಳು ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಆದಿಲ್‌ಶಾಹೀ ರಾಜ ಮಹಮ್ಮದ್‌ನ ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯವನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಇದರ ಮೇಲೆ ಪಾರಸೀ ಪದ್ಯ ಒಂದಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಎರಡರ್ಥ ಬರುವಂತೆ ಕವಿ ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಪ್ರಪಂಚ ಸೌಂದರ್ಯ ಮತ್ತು ಘನತೆಯನ್ನು ಇಬ್ಬರು ಮಹಮ್ಮದರಿಂದ ಪಡೆಯಿತು. ಒಬ್ಬ ಪ್ರವಾದಿ ಮಹಮ್ಮದ್; ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಸುಲ್ತಾನನಾದ ಮಹಮ್ಮದ್ ಇದು ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥ. ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದು ಇವನ ಹೆಂಡತಿ ತಾಜ್ ಜಹಾನ್‌ಳನ್ನು ಕುರಿತದ್ದು. ಈ ಪ್ರಪಂಚ ಜಹಾನ್ ಸೌಂದರ್ಯ ಮತ್ತು ಘನತೆಯನ್ನು ಪ್ರವಾದಿ ಮಹಮ್ಮದ್‌ನಿಂದ ಪಡೆಯಿತು. ರಾಣಿ (ಜಹಾನ್) ಇದನ್ನು ಸುಲ್ತಾನನಾದ ಮಹಮ್ಮದ್‌ನಿಂದ ಪಡೆದಳು. ಈ ರೀತಿ ಚಮತ್ಕಾರವಾದ ಪದ್ಯಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಕರ್ನಾಟಕದ ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ, ಪ್ರಾಕೃತ, ಕನ್ನಡ, ತೆಲುಗು ಮತ್ತು ಪಾರಸೀ ಭಾಷೆಗಳ ಬರೆಹವನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಸಾತವಾಹನ ನಾಣ್ಯಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರಾಕೃತ ಭಾಷೆಯ ಬರೆಹವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ರಞ್ಞೋಸಿವಸಿರಿಸ ಪುಳುಮಾವಿಸ; ವಿಜಯನಗರದ ನಾಣ್ಯಗಳು ಇಮ್ಮಡಿ ದೇವರಾಯರು, ಸದಾಶಿವರಾಯರು, ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ರಾಯರು ಎಂಬ ಕನ್ನಡ ಬರೆಹವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಅದೇ ರೀತಿ ಚಿಕರಾಯುಲು, ತಿರುಮಲರಾಯುಲು ಎಂಬ ತೆಲುಗು ಬರೆಹವನ್ನೂ ಹೊಂದಿವೆ. ಬಹಮನೀ, ಆದಿಲ್‌ಶಾಹೀ, ಬರೀದ್ ಶಾಹೀ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನರ ನಾಣ್ಯಗಳು ಪಾರಸೀ ಭಾಷೆಯ ಬರೆಹವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಮೈಸೂರು ಅರಸರ ಕೆಲವು ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪಾರಸೀ ಬರೆಹವಿದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಲಿಪಿಯಲ್ಲಿಯೂ ವೈವಿಧ್ಯತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಸಾತವಾಹನ, ಚುಟು ಮತ್ತು ಮಹಾರಠಿ ನಾಣ್ಯಗಳು ಬ್ರಾಹ್ಮೀ ಲಿಪಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಬಾದಾಮಿಯ ಚಳುಕ್ಯರು, ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರು ಮತ್ತು ಹೊಯ್ಸಳರ ಬರೆಹಗಳು ಕನ್ನಡ ಲಿಪಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಸೇವುಣರ ನಾಣ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ ನಾಗರೀ ಲಿಪಿಯ ಬರೆಹವಿದೆ. ಆಳುಪರ ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ನಾಗರೀ ಲಿಪಿಯ ಬರೆಹಗಳಿವೆ. ಗೋವೆಯ ಕದಂಬರ ನಾಣ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ನಾಗರೀ ಲಿಪಿಯ ಬರೆಹವಿದೆ. ಆದರೆ ಶಿವಚಿತ್ತನ ನಾಣ್ಯವೊಂದರಲ್ಲಿ ಶಿವಚಿತ್ತ ಎನ್ನುವ ಬರೆಹ ಐದು ಸಾರಿ ಬರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಒಂದು, ಮೂರು ಮತ್ತು ಐದನೆಯ ಸಾಲುಗಳು ನಾಗರೀಯಲ್ಲೂ ಎರಡು ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸಾಲುಗಳು ಕನ್ನಡ ಲಿಪಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ. ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸುಗಳ ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ರಾಜರು ಕನ್ನಡ ಲಿಪಿಯ ಬರೆಹವನ್ನು, ಹದಿಮೂರು ಜನ ರಾಜರು ನಾಗರೀ ಲಿಪಿಯ ಬರೆಹವನ್ನು, ಕೇವಲ (ಕೊನೆಗಾಲದ) ಇಬ್ಬರು ರಾಜರು ತೆಲುಗು ಲಿಪಿಯ ಬರೆಹವನ್ನು ನಾಣ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ ಹಾಕಿಸಿದರು. ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಮೊದಲು ಅಚ್ಚುಹಾಕಿಸಿದ ಒಂದನೆಯ ಹರಿಹರ ಮತ್ತು ಒಂದನೆಯ ಬುಕ್ಕ ಇವರ ನಾಣ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ನಾಗರೀ ಬರೆಹವಿದೆ. ಮುಸ್ಲಿಂ ರಾಜರ ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪಾರಸೀ ಲಿಪಿಯ ಬರೆಹವಿರುತ್ತದೆ. ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ನಾಣ್ಯಗಳು ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಗಮನಾರ್ಹ. ಇವರ ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನಾಗರೀ ಕನ್ನಡ ಪಾರಸೀ ಮತ್ತು ರೋಮನ್ ಲಿಪಿಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಒಂದೇ ನಾಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮತ್ತು ಮೂರು ವಿಭಿನ್ನ ಲಿಪಿಗಳಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ. ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಇಪ್ಪತ್ತು ಕಾಸಿನ ನಾಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಮೂರು ಸಾಲುಗಳಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣ, ಮಯಿಲಿಕಾಸುಯಿಪತು ಎಂಬ ಕನ್ನಡ ಲಿಪಿಯೂ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ XX CASH ಎಂಬ ರೋಮನ್ ಬರೆಹವೂ ಇದೆ. ಇದೇ ರಾಜರ ಮತ್ತೊಂದು ನಾಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಲಿಪಿಗಳಿವೆ. ಮೈಲಿಕಾಸು 25 (ಕನ್ನಡ), XXV CASH (ರೋಮನ್), ಜರ್ಬ್ ಇ ಮಹಿಷೂರ್ (ಪಾರಸೀ) ಬರೆಹಗಳನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.

ಪ್ರಾಚೀನ ನಾಣ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ ಕಾಲದ ಉಲ್ಲೇಖವಿರುವುದು ಬಹು ವಿರಳ. ಮೊಟ್ಟಮೊದಲನೆಯ ಬಾರಿಗೆ ಕಾಲದ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನು ಕಾಣುವುದು ಗೋವೆಯ ಕದಂಬರ ನಾಣ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ. ಇವರ ಕೆಲವು

ನಾಣ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ ಪ್ಲವ, ವಿಜಯ, ಹೇವಿಳಂಬಿ, ದುರ್ಮತಿ, ಜಯ ಮುಂತಾದ ಸಂವತ್ಸರಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಇವು ಆ ನಾಣ್ಯಗಳು ಅಚ್ಚಾದ ವರ್ಷಗಳೆಂದು ಭಾವಿಸಲಾಗಿದೆ. ಒಂದನೆಯ, ಎರಡನೆಯ ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಜಯಕೇಶಿಯ ನಾಣ್ಯಗಳು ಒಂದೇ ರೀತಿ ಇರುವುದರಿಂದ, ಅವನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸಲು ಈ ಸಂವತ್ಸರದ ಹೆಸರುಗಳು ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿವೆ. ವಿಜಯನಗರದ ಯಾವ ನಾಣ್ಯದ ಮೇಲೆಯೂ ಕಾಲದ ಉಲ್ಲೇಖವಿಲ್ಲ. ಮುಸ್ಲಿಂ ರಾಜರ ನಾಣ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ ಹಿಜಿರ ವರ್ಷ ನಮೂದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಸಾರಿ ರಾಜನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ವರ್ಷವೂ ಉಲ್ಲೇಖಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನನ ಮೊದಲ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷದ ನಾಣ್ಯಗಳು ಹಿಜಿರ ಕಾಲಮಾನವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ. ಐದನೆಯ ವರ್ಷದಿಂದ ಅವನು ಮೌಲೂದಿ ಕಾಲಮಾನವನ್ನು ಬಳಕೆಗೆ ತಂದ. ಅವನ ಐದನೆಯ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ವರ್ಷದಿಂದ 1215 ಮೌಲೂದಿ ಕಾಲಮಾನ ಬಳಕೆಗೆ ಬಂದು ಅವನ ಕೊನೆ ವರ್ಷ 1227 ಎಂದು ನಮೂದಿತವಾಗಿದೆ. ಮೌಲೂದಿ ಕಾಲಮಾನದಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪು ಹಿಂದು ಪಂಚಾಂಗವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿ ಪ್ರಭವಾದಿ ಸಂವತ್ಸರಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡ. ಅವುಗಳಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ತಾನೇ ಹೊಸ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟ. ಇದರಲ್ಲಿ ಅಬ್ಜದ್ ಮತ್ತು ಅಬ್ತತ್ ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಧಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದ. ಅದೇ ರೀತಿ ತಿಂಗಳಿಗೂ ಹೊಸ ಹೆಸರನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅವುಗಳನ್ನು ನಾಣ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ ಹಾಕಿಸಿದ. ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕೆಲವು ನಾಣ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ ಅವರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ವರ್ಷವಿದೆ; ಮತ್ತೆ ಕೆಲವದರ ಮೇಲೆ ಕ್ರಿಸ್ತಶಕೆಯ ವರ್ಷಗಳಿವೆ.

ಟಂಕಸಾಲೆಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಪ್ರಾಚೀನ ನಾಣ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ ಕಾಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಲೊಕ್ಕಿಗುಂಡಿ, ಸೂಡಿ ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಟಂಕಸಾಲೆಗಳಿದ್ದವೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿ ಬಾರಕೂರು ಮತ್ತು ಮಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಅಚ್ಚಾದ ಗದ್ಯಾಣಗಳನ್ನು ಬಾರಕೂರು ಗದ್ಯಾಣ, ಮಂಗಳೂರು ಗದ್ಯಾಣವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ದೊರಕಿರುವ ಗದ್ಯಾಣಗಳ ಮೇಲೆ ಈ ಹೆಸರುಗಳಿಲ್ಲ. ನಾಣ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ ಟಂಕಸಾಲೆಯ ಹೆಸರನ್ನು ತೋರಿಸುವುದು ಮಹಮ್ಮದೀಯರ ಕಾಲದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಬಹುಮನೀ ನಾಣ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಅಹಸನಾಬಾದ್ (ಗುಲ್ಬರ್ಗ), ಮಹಮ್ಮದಾಬಾದ್ (ಬಿದರೆ) ಮತ್ತು ಫತಾ ಬಾದ್ (ದೌಲತಾಬಾದ್) ಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಮನೀ ನಾಣ್ಯಗಳು ಅಚ್ಚಾಗುತ್ತಿದ್ದವೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಕೆಳದಿ ನಾಯಕರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಗರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಟಂಕಸಾಲೆಯಿದ್ದಿತೆಂದು ಅಲ್ಲಿ ದೊರಕಿರುವ ಒಂದು ಯಂತ್ರದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅದರ ಮೇಲೆ ಟಂಕಸಾಲೆಕಲ್ಲು ಎನ್ನುವ ಬರೆಹವಿದೆ. ಇದು ಆರು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳುಳ್ಳ ಒಂದು ಲೋಹದ ಯಂತ್ರ. ಇದರಲ್ಲಿ ಆರು ವಿವಿಧ ಆಳತೆಯ ತೂತುಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಲೋಹವನ್ನು ಹಾಕಿ ಇಂತಹದೇ ಯಂತ್ರದಿಂದ ಬಲವಾಗಿ ಅದುಮಿ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ತಯಾರುಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಬಂದರೆ ನಮಗೆ ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಟಂಕಸಾಲೆಯ ಹೆಸರುಗಳು ಕಾಣಬರುತ್ತವೆ. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹದಿಮೂರು ಟಂಕಸಾಲೆಗಳಿದ್ದವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವಕ್ಕೆ ಟಿಪ್ಪು ಹೊಸ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದ. ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರಲ್ಲಿ ಟಂಕಸಾಲೆಯನ್ನು ಮೊದಲು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದವರು ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರು. ಇವರ ಟಂಕಸಾಲೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿದ್ದಿತು. ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಟಂಕಸಾಲೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಇದು 1833 ರವರೆಗೂ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಿತು. ಆ ವರ್ಷ ಟಂಕಸಾಲೆಯನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಬದಲಾಯಿಸಲಾಯಿತು. 1843ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಟಂಕಸಾಲೆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿತು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ನಾಣ್ಯಗಳು ಅಚ್ಚಾಗಲಿಲ್ಲ.

ಶಾಸನಗಳಿಂದ, ದೇಶೀಯ ಮತ್ತು ವಿದೇಶೀಯರ ಬರವಣಿಗೆಗಳಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಅನೇಕ ನಾಣ್ಯಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತವೆ. ಗದ್ಯಾಣವೆಂಬ ನಾಣ್ಯ ಬಾದಾಮಿಯ ಚಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಿಂದ ಕಾಣಬರುತ್ತದೆ. ವರಹ ಮತ್ತು ಹಣಗಳು ಗಂಗರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದ್ರವಮ್ಮ, ಸುವರ್ಣ, ಗದ್ಯಾಣ, ಕಳಿಂಜು, ಕಾಸು, ಮಂಜಾಡಿ, ಅಕ್ಕಂ–ಇವು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣಬರುತ್ತವೆ. ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಾಹಿತಿ ದೊರಕಿದ್ದು ಪಣ, ಹೊನ್ನು, ಹಾಗ, ಕಾಗಿನಿ, ವೀಸ, ಗುಳಿಕೆ ಮತ್ತು ಬೇಳೆ ಎಂಬ ಹೊಸ ನಾಣ್ಯಗಳು ಸಿಗುತ್ತವೆ. ಈ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳಿಂದ 1 ಗದ್ಯಾಣ = 10 ಪಣ, 1 ಪಣ =4 ಹಾಗ =4 ಕಾಗಿನಿ, 1 ಹಾಗ =4 ಅಥವಾ 5 ವೀಸ ಎಂದೂ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಮಾರು ಇದೇ ರೀತಿಯ ನಾಣ್ಯಪದ್ಧತಿ ಹೊಯ್ಸಳ, ಸೇವುಣ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದಿತೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗದ್ಯಾಣ, ವರಹ, ಪೊನ್, ಪಗೋಡ, ಪ್ರತಾಪ, ಕಾಟಿ, ಪಣ, ಹಾಗ, ವೀಸ, ತಾರ, ಜಿಟಿಲ್, ಕಾಸು ಎಂಬ ನಾಣ್ಯಗಳೂ ಅವುಗಳ ಪ್ರಭೇದಗಳೂ ಕಾಣಬರುತ್ತವೆ. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ ನಾಣ್ಯಗಳ ವಿವರ ಹೀಗಿವೆ: 1 ವರಹ =2 ಪ್ರತಾಪ, 1 ಪ್ರತಾಪ =2 ಕಾಟಿ, 1 ವರಹ =10 ಪಣ =8 ಚಿನ್ನಂ, 1 ಪಣ =4 ಹಾಗ, 1 ಹಾಗ =2 ಬೇಳೆ, ಕೆಳದಿ ನಾಯಕರ ಶಾಸನಗಳ ಪ್ರಕಾರ 1 ವರಹ =2 ಹೊನ್ನು, 1 ಹೊನ್ನು =2 ಧರಣ, 1 ಧರಣ =5 ಹಣ, 1 ಹಣ =2 ಅಡ್ಡ, 1 ಅಡ್ಡ =2 ಹಾಗ, 1 ಹಾಗ =2 ಬೇಳೆ, 1 ಹಾಗ =4 ವೀಸ, 1 ವೀಸ =2 ಅರೆವೀಸ =16 ಕಾಸು. ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ ಅನೇಕ ಹೊಸ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ರೂಢಿಗೆ ತಂದು ಅವುಗಳಿಗೆ ಹೊಸ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದ.

ನಾಣ್ಯಗಳ ಮೇಲಿರುವ ಚಿಹ್ನೆಗಳು ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಅಥವಾ ದೇವತೆಯ ಚಿತ್ರಗಳು ಗಮನಾರ್ಹವಾದವು. ಸಾತವಾಹನರ ನಾಣ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ ಆನೆ, ಕುದುರೆ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಇಲ್ಲವೆ ಬೆಟ್ಟ, ಬೇಲಿಯೊಳಗಿನ ವೃಕ್ಷ, ಬಿಲ್ಲು ಬಾಣ ಮುಂತಾದವುಗಳಿವೆ. ಕದಂಬರ ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪದ್ಮದ ಚಿಹ್ನೆ ಶಂಖಚಕ್ರಗಳಿವೆ. ಆನೆ ಗಂಗರ ಲಾಂಛನವಾದುದರಿಂದ, ಅದನ್ನು ಅವರ ನಾಣ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ನಾಣ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ ಗೋಪುರ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಹೊಯ್ಸಳರ ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅವರ ಲಾಂಛನವಾದ ಸಿಂಹವಿದೆ. ಆಳುಪರ ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅವರ ಲಾಂಛನ ಮೀನನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು ಹಿಂದು ದೇವತೆಗಳ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಸಿದರು. ಉಮಾಮಹೇಶ್ವರ, ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ, ಬಾಲಕೃಷ್ಣ, ವೆಂಕಟೇಶ್ವರ, ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ, ಶ್ರೀರಾಮ, ಗರುಡ, ಹನುಮಂತ, ವರಾಹ, ದುರ್ಗ ಮುಂತಾದ ದೇವತೆಗಳ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ನಾಣ್ಯಗಳ ಒಂದು ಮುಖದಲ್ಲಿ ಹಾಕಿಸಿದರು. ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನನ ನಾಣ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ ಆನೆಯ ಚಿತ್ರವಿದೆ. ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರು ಆನೆ ಅಥವಾ ಸಿಂಹದ ಚಿತ್ರ ಅದರ ಮೇಲೆ ಚಾಮುಂಡಿ ಎಂಬ ಬರೆಹವನ್ನು ಹಾಕಿಸಿದರು.

ಹೊರನಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಅಚ್ಚಾದ ಕೆಲವು ನಾಣ್ಯಗಳು ಸಹ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ದೊರಕಿವೆ. 1891ರಲ್ಲಿ ಲೂಯಿ ರೈಸರು ಮೊಟ್ಟಮೊದಲಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ರೋಮನ್ ನಾಣ್ಯವನ್ನು ಪತ್ತೆಮಾಡಿದರು. ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಯಶವಂತಪುರದಲ್ಲಿ ರೈಲ್ವೆ ಹಳಿಯನ್ನು ಹಾಕುವ

ಸಲುವಾಗಿ ಅಗೆಯುತ್ತಿರುವಾಗ ಮಡಕೆಯೊಂದರಲ್ಲಿ 163 ರೋಮನ್ ಬೆಳ್ಳಿ ನಾಣ್ಯಗಳು ಕಂಡುಬಂದವು. ಈ ನಾಣ್ಯಗಳು ಕ್ರಿ.ಪೂ. 21ರಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ. 51 ರವರೆಗಿನ ನಾಣ್ಯಗಳು. ಇವುಗಳು ರೋಮನ್ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಆಗಸ್ಟಸ್, ಟೈಬೀರಿಯಸ್, ಕ್ಯಾಲಿಗುಲ ಮತ್ತು ಕ್ಲಾಡಿಯಿಸ್ ಅವರಿಗೆ ಸೇರಿದ ನಾಣ್ಯಗಳು. ಒಂದೇ ಒಂದು ನಾಣ್ಯ ಮಾತ್ರ ನೀರೋವಿನ ಹೆಂಡತಿ ಆಂಟೋನಿಯೊ ಅಗಸ್ಟಳಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದು. 1947ರಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿದ ಉತ್ಖನನದಲ್ಲಿ ಒಂದು ರೋಮನ್ ದೀನಾರ ನಾಣ್ಯ ದೊರೆಯಿತು. ಇದು ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಟೈಬೀರಿಯಸ್‌ನ ಕಾಲದ್ದು. ಇದರ ವ್ಯಾಸ 0.7" ಮತ್ತು ತೂಕ 2.89 ಗ್ರಾಂಗಳು. ಇದರ ಮುಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಟೈಬೀರಿಯಸ್‌ನ ಚಿತ್ರ ಮತ್ತು T1 CASAR DIVI AVGF AVGVSTVS ಎಂಬ ಬರೆಹವಿದೆ. ಹಿಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಕುರ್ಚಿಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿರುವ ಸ್ತ್ರೀ ಚಿತ್ರವಿದೆ. ಆಕೆಯ ಕಾಲುಗಳು ಚಿಕ್ಕ ಸ್ಟೂಲಿನ ಮೇಲಿದೆ. ಕೆಳಭಾಗ ದಲ್ಲಿ PONTIF MAXIM ಎಂಬ ಬರೆಹವಿದೆ. ಇದಕ್ಕೂ ಮುಂಚೆ ಮೈಸೂರು ಪುರಾತತ್ತ್ವ ಇಲಾಖೆಯವರು ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿದ ಅಗೆತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಲವು ರೋಮನ್ ನಾಣ್ಯಗಳು ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅಗಸ್ಟಸ್ ಸೀಸರನ ಕಾಲದ್ದು. 1965ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಎಚ್.ಎ.ಎಲ್. ನಿಲ್ದಾಣದಲ್ಲಿ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ 226 ರೋಮನ್ ಬೆಳ್ಳಿಯ ನಾಣ್ಯಗಳು ಸಿಕ್ಕಿದವು. ಇಲ್ಲಿ ದೊರಕಿರುವ ಬೆಳ್ಳಿನಾಣ್ಯಗಳು ಅಗಸ್ಟಸ್ ಮತ್ತು ಟೈಬೀರಿಯಸ್ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದವುಗಳು.

ಚೋಳ ಅರಸರಾದ ರಾಜರಾಜ ಮೊದಲಾದವರ ನಾಣ್ಯಗಳು, ಮುಗಲರ ಅಕ್ಬರ್, ಔರಂಗಜೇಬ್, ಸಿಕಂದರ್, ಬಹಾದುರ್ ಷಾ ಮೊದಲಾದವರ ನಾಣ್ಯಗಳು, ತಿರುವಾಂಕೂರಿನ ಚಕ್ರಂಗಳು ಸಹ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿವೆ. ಈಸ್ಟ್ ಇಂಡಿಯಾ ಕಂಪನಿಯವರು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತವನ್ನು ನಡೆಸುವಾಗ್ಗೆ ಅವರೇ ಛಾಪಿಸುತ್ತಿದ್ದ ರೂಪಾಯಿ ಆಣೆ ಕಾಸು ಮೊದಲಾದ ಬೆಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ತಾಮ್ರದ ನಾಣ್ಯಗಳು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದವು. 1857ರ ಅನಂತರ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಅರಸರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಅಚ್ಚಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಭಾರತೀಯ ನಾಣ್ಯಗಳೂ ಅನಂತರ ಸ್ವತಂತ್ರ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ನಾಣ್ಯಗಳೂ ಚಲಾವಣೆಗೆ ಬಂದುವು.

ಈ ರೀತಿ ವೈವಿಧ್ಯಪೂರ್ಣವಾದ ಕರ್ನಾಟಕದ ನಾಣ್ಯಗಳ ಅಧ್ಯಯನ ಕಾರ್ಯ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿ ನಡೆದಿಲ್ಲ. ಮೈಸೂರು, ಬೆಂಗಳೂರು, ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಮದರಾಸು, ಮುಂಬಯಿ ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ನಾಣ್ಯಗಳ ಸಂಗ್ರಹಗಳು ಇವೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ನಾಣ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾದ ಗ್ರಂಥಗಳು ಮತ್ತು ಲೇಖನಗಳು ವಿರಳ. ಹಾಕ್ಸ್ ಅವರು 1856 ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಎ ಬ್ರೀಫ್ ಸ್ಕೆಚ್ ಆಫ್ ಗೋಲ್ಡ್, ಸಿಲ್ವರ್ ಅಂಡ್ ಕಾಪರ್ ಕಾಇನೇಜ್ ಆಫ್ ಮೈಸೂರ್ ಎನ್ನುವುದು ಪ್ರಾಚೀನ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಅನಂತರ ಎಲಿಯಟ್‌ರವರು ತಮ್ಮ ಕಾಇನ್ಸ್ ಆಫ್ ಸದರ್ನ್ ಇಂಡಿಯ ಎನ್ನುವ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಆಳಿದ ಕೆಲವು ರಾಜಮನೆತನಗಳ ನಾಣ್ಯಗಳ ಬಗೆಗೆ ವಿಚಾರ ಮಾಡಿದರು. 1883ರಲ್ಲಿ ಜಿ. ಬಿಡೀ ಎನ್ನುವವರು ಚಾಳುಕ್ಯ, ವಿಜಯನಗರದ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರರಸರ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಬರೆದರು. ಇದಾದ ಐದು ವರ್ಷಗಳ ಅನಂತರ ಥರ್ಸ್ಟನ್ ಅವರು ಮದರಾಸು ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಮೈಸೂರು ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಬರೆದರು. 1889ರಲ್ಲಿ ಟಿಫ್ನೆಲ್‌ರವರು ಬೆಂಗಳೂರು ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲದಲ್ಲಿರುವ ಮೈಸೂರು ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ವಿಮರ್ಶಿಸಿ ಸೂಚಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. 1891ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿದ ರೋಮನ್ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ರೈಸ್‌ರವರು ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಲೇಖನವನ್ನು ಬರೆದರು. ಬ್ರಿಟಿಷ್ ನಾಣ್ಯಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರು ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನರ ನಾಣ್ಯಗಳ ಬಗೆಗೆ ವಿಶೇಷ ಆಸಕ್ತಿ ವಹಿಸಿದರು. 1909ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾದ ಜಾಕ್‌ಸನ್‌ರ ಕಾಇನ್ ಕಲೆಕ್ಟಿಂಗ್ ಇನ್ ಮೈಸೂರ್, ಕಾಇನ್ ಕಲೆಕ್ಟಿಂಗ್ ಇನ್ ಡೆಕ್ಕನ್, ಟೇಲರ್‌ರವರ ಕಾಇನ್ಸ್ ಆಫ್ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ್ (1914), ಹೆಂಡರ್‌ಸನ್ ಅವರ ಕಾಇನ್ಸ್ ಆಫ್ ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಅಂಡ್ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ್ (1921) ಇವು ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಆರ್. ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ ಅವರು ತಮಗೆ ದೊರಕಿರುವ ಚುಟು, ಸಾತವಾಹನ, ವಿಜಯನಗರ, ಹೈದರ್, ಟಿಪ್ಪು ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಪುರಾತತ್ತ್ವ ವಾರ್ಷಿಕ ವರದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಎಂ.ಎಚ್. ಕೃಷ್ಣ ಅವರು ಡೆಕ್ಕನ್ ನ್ಯೂಮಿಸ್ಮ್ಯಾಟಿಕ್ಸ್ ಎನ್ನುವ ತಮ್ಮ ಡಾಕ್ಟೊರೇಟ್ ನಿಬಂಧದ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಮೈಸೂರು ಪುರಾತತ್ವ ಇಲಾಖೆಯ ವಾರ್ಷಿಕ ವರದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಚ್ಚುಮಾಡಿದರು. ಇವು ಕರ್ನಾಟಕ ನಾಣ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಮಹತ್ತರ ಕೊಡುಗೆ. ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ ಸರ್ಕಾರದ ಪುರಾತತ್ವ ಇಲಾಖೆ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ನಾಣ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿವೆ. ರ್‍ಯಾಪ್ಸನ್ ಆಲನ್, ಸ್ಮಿತ್ ಮೊದಲಾದವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ನಾಣ್ಯಸೂಚಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿವೆ. ಎ.ವಿ. ನರಸಿಂಹಮೂರ್ತಿಯವರು ಕಾಇನ್ಸ್ ಆಫ್ ಕರ್ನಾಟಕ ಎಂಬ ಕೃತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಎಚ್. ಖಂಡೋಬರಾವ್ ಅವರ ನಾಣ್ಯ ಕರ್ನಾಟಕ ಎಂಬ ಕೃತಿ ನಾಣ್ಯಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಕುರಿತ ಇತ್ತೀಚಿನ ಗ್ರಂಥ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜವಂಶವಾರು ಮಾಹಿತಿಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. **(ಎ.ವಿ.ಎನ್.)**

ನಾಮಕರಣ: ಮಗುವಿಗೆ ಹೆಸರಿಡುವ ಸಮಾರಂಭ. ಅನೇಕ ನಂಬಿಕೆ ಹಾಗೂ ಧಾರ್ಮಿಕ ವಿಧಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಈ ಪದ್ಧತಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಒಂದು ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ, ಮತದಿಂದ ಮತಕ್ಕೆ ಆಚರಣೆಯ ವಿಧಾನಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳಷ್ಟು ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವರಲ್ಲಿ ಮಗು ಹುಟ್ಟಿದ 10, 11 ಅಥವಾ 12ನೆಯ ದಿನದಲ್ಲಿ ನಾಮಕರಣ ಸಮಾರಂಭವಿರುತ್ತದೆ. ಕ್ಷತ್ರಿಯರು 16ನೆಯ ದಿನ, ವೈಶ್ಯರು 19ನೆಯ ದಿನ, ಶೂದ್ರರು 9, 11, 20, 22 ಅಥವಾ 32ನೆಯ ದಿನ ನಾಮಕರಣ ಮಾಡಿದರೆ ಕೆಲವು ಕಡೆ ಮುಸಲ್ಮಾನರು ಮಗು ಹುಟ್ಟಿದ ದಿನವೇ ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಗಂಡು ಮಗುವಿಗೆ ಸರಿಸಂಖ್ಯೆ ಅಕ್ಷರವುಳ್ಳ ಹೆಸರಿಟ್ಟರೆ ಒಳ್ಳೆಯದು ಎಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಇದೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಲ್ಲಿ ನಾಮಕರಣದ ದಿನ ವಿನಾಯಕ ಪೂಜೆ, ಪುಣ್ಯಾಹ, ನಾಂದಿ ಕಾರ್ಯಗಳು ಮುಗಿದ ಅನಂತರ ತಂದೆ ತಾಯಿಗಳು ಮಗುವಿನೊಡನೆ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕುಳಿತು ಸಂಕಲ್ಪ ಪಠಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಗುವಿನ ನಾಮಕರಣಕ್ಕಿಂತ ಮುಂಚೆ ಒಂದು ರಹಸ್ಯ ಹೆಸರನ್ನಿಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ. ತಂದೆ ತಾಯಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಈ ಹೆಸರು ತಿಳಿದಿರುತ್ತದೆ. ನಾಮಕರಣದ ದಿನ ಇಡುವ ಹೆಸರಿಗೆ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಹೆಸರು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಒಂದು ತಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಅಕ್ಕಿ ತುಂಬಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಕುಲದೇವತೆಯ ಹೆಸರು, ಮಗು ಹುಟ್ಟಿದ ತಿಂಗಳು, ನಕ್ಷತ್ರ ಮತ್ತು ಇಡಬೇಕೆಂದಿರುವ ಹೆಸರು ಬರೆದು ಹೆಸರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹದಿನಾರು ಔಪಚಾರಿಕ ಪೂಜೆಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ ಅನಂತರ ಮಗುವಿನ ತಂದೆ ಮಗುವಿನ ಹೆಸರನ್ನು ಬಲಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅನಂತರ ಸಮಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ ಹಿರಿಯರು ಮಗುವಿಗೆ ಆಶೀರ್ವದಿಸುತ್ತಾರೆ. ಭೋಜನ ಹಾಗೂ ಫಲ ತಾಂಬೂಲ ವಿತರಣೆಯೊಂದಿಗೆ ಸಮಾರಂಭ ಮುಕ್ತಾಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶೈವರಲ್ಲಿ 11 ಅಥವಾ 12ನೆಯ ದಿನ ನಾಮಕರಣವಿರುತ್ತದೆ. ಜಂಗಮನ ಪಾದೋದಕದಿಂದ ಸೂತಕ ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಮೊದಲು ಕಳಸಪೂಜೆ, ಪಂಚಾಮೃತದಿಂದ ಲಿಂಗಪೂಜೆ ಇವು ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಪಂಚಾಕ್ಷರೀ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಮಗುವಿನ ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುವ ಕಾರ್ಯ

ಕರ್ಣಬೋಧೆ ಮುಗಿದ ಅನಂತರ ಮನೆಯುವರ ಒಪ್ಪಿಗೆ ಮೇರೆಗೆ ಪೂಜಾರಿ ನಾಮಕರಣ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಶಿವಪಾರ್ವತಿಯರ ಹೆಸರುಗಳು, ವೀರಶೈವ ಸಂತರ ಹೆಸರುಗಳು ಇವರಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿವೆ.

ಕೆಲವು ಕಡೆ ಒಕ್ಕಲಿಗರಲ್ಲಿ ನಾಮಕರಣ ಮಾಡುವವನು ದಾಸಪ್ಪ. ಮಗುವಿಗೆ ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡಿದ ಹೆಸರನ್ನು ಇಡುವಾಗ ಜೋರಾಗಿ ಮೂರು ಬಾರಿ ಕೂಗಿ ಶಂಖ ಊದುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಮೈಸೂರಿನ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಕೆಲವು ಒಕ್ಕಲಿಗರಲ್ಲಿ (ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣ, ಕೃಷ್ಣರಾಜನಗರ) ನಾಮಕರಣ ಪದ್ಧತಿ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮಗು ಹುಟ್ಟಿದ 12ನೆಯ ದಿನ ಮುತ್ತೈದೆಯರು ಸೇರಿ ಮಗು ಬಾಣಂತಿಯರಿಗೆ ಸ್ನಾನಮಾಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸೂಲಗಿತ್ತಿ ಒಂದು ಜಿರಳೆಯನ್ನು ತಂದು ಮನೆಯ ಯಾವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಹೆರಿಗೆಯಾಯಿತೋ ಅಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಕುಳಿ ತೋಡಿ, ಎಡೆಹಾಕಿ, ಆ ಜಿರಳೆಯನ್ನು ಕುಳಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟು ಪ್ರಾಣಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಣ ಎಂಬ ಉದ್ಗಾರದೊಂದಿಗೆ ಮಣ್ಣು ಮುಚ್ಚಿ ಆ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಮಗುವನ್ನು ತಂದು ಮೂರು ಸುತ್ತು ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆ ಹಾಕಿಸಿ, ಮೂರು ಸಲ ಅಡ್ಡಬೀಳಿಸಿ ತೊಟ್ಟಿಲಿಗೆ ಹಾಕುತ್ತಾಳೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಗುಣಿಶಾಸ್ತ್ರ (ಗುಣಿ ಬಾಯಿ ಮುಚ್ಚುವುದು) ಎನ್ನುವರು. ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ನೆಂಟರಿಷ್ಟರಿಗೆಲ್ಲ ಊಟವಿರುತ್ತದೆ. ಊಟದ ಪಂಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮನೆಯ ಅಥವಾ ಸಂಬಂಧಿಗಳ ಹಿರಿಯ ಹೆಂಗಸೊಬ್ಬಳು ಮಗುವಿಗೆ ಇಡಬೇಕೆಂದಿರುವ ಹೆಸರನ್ನು ಜೋರಾಗಿ ಕೂಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾಳೆ (ಉದಾ: ತಿಮ್ಮೇಗೌಡ ಕಣ್ರಪ್ಪೋ ಹೆಸರು). ಊಟ ಮುಗಿದ ಅನಂತರ ನೆಂಟರಿಷ್ಟರು ಮಗುವಿನ ತೊಟ್ಟಿಲ ಹತ್ತಿರ ಹೋಗಿ ಹೆಸರು ಕರೆದು ತೇಯ್ದಿಟ್ಟಿರುವ ಬಜೆ ಹಾಗೂ ಬೆಣ್ಣೆಯನ್ನು ಮಗುವಿನ ಬಾಯಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಹಾಕಿ ಉಡುಗೊರೆಯನ್ನು ನೀಡುವರು.

ಮಗು ಹುಟ್ಟಿದ 12 ಅಥವಾ 14ನೆಯ ದಿನ ಜೈನರು ಮೈಲಿಗೆ ಕಳೆಯುವ ವಿಧಿಗಳನ್ನು ಮುಗಿಸಿ ಪುಣ್ಯಾಹ, ಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಮಗುವಿನ ತಂದೆ ಸ್ನಾನ ಮುಗಿಸಿ ಹೊಸ ಉಡುಪು ತೊಟ್ಟು ತಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿರುವ ಅಕ್ಕಿಯ ಮೇಲೆ ಅರಿಸಿನದ ಕೊನೆಯಿಂದ ಮಗುವಿಗೆ ಇಡಬೇಕಾಗಿರುವ ಹೆಸರು ಬರೆಯುತ್ತಾನೆ. ಹಾಲು ಬೆಣ್ಣೆಗಳಿಂದ ಒಂದು ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಮಗುವಿನ ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಮುಳುಗಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ದರ್ಭೆಯಿಂದ ತೀರ್ಥ ಪ್ರೋಕ್ಷಣೆಯಾದ ಅನಂತರ ಮಗುವಿಗೆ ಆಭರಣ ತೊಡಿಸಿ ಅರ್ಹಂತನ 108 ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಮಗುವಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯದು ಮಾಡುವಂತೆ ಕೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಪುರೋಹಿತ ಮಗುವಿನ ಹೆಸರನ್ನು ಜೋರಾಗಿ ಕೂಗಿ ಹೇಳಿದ ಅನಂತರ ತಂದೆ ಮಗುವಿನ ಬಲಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಹೆಸರನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆ ದಿನ ಅಗ್ನಿಗೆ ಅರ್ಘ್ಯ ಕೊಡುವುದು, ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ದಾನಕೊಡುವುದು ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಿರುತ್ತವೆ.

ಕೊಡವರಲ್ಲಿ ನಾಮಕರಣದ ದಿನ ಮಗುವಿನ ತಾಯಿಯನ್ನು ವಧುವಿನ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಶೃಂಗರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಗುವಿಗೆ ಬಿಳಿ ಉಡುಪು ತೊಡಿಸಿ ಆ ಮಗುವಿನ ಅಜ್ಜಿ ಎತ್ತಿಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಾಳೆ. ಮಜ್ಜಿಗೆಯನ್ನು ಸೋಸಿ ಅದರ ಗಸಿಯಲ್ಲಿ ಅನ್ನ ಕಲಸಿ ಮಗುವಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಕೊಟ್ಟು ಉಳಿದುದನ್ನು ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಕಲ್ಲೊಂದಕ್ಕೆ ಬಿಳಿ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಸುತ್ತಿ ಮಗುವಿಗೆ ಇಡಬೇಕೆಂದಿರುವ ಹೆಸರಿಟ್ಟು, ತಾಯಿ ಮತ್ತು ಅಜ್ಜಿ ಕಲ್ಲನ್ನು ಒಮ್ಮೆ ಮಗುವನ್ನು ಒಮ್ಮೆ ತೊಟ್ಟಿಲಿಗೆ, ಅನಂತರ ನೆಲಕ್ಕೆ ಸರತಿಯಂತೆ ಇಡುತ್ತಾರೆ. ಕಲ್ಲಿನಷ್ಟೇ ಆಯುಷ್ಯ ಮಗುವಿಗೂ ಬರಲಿ ಎಂಬುದೇ ಕಲ್ಲನ್ನು ಬಳಸುವುದರ ಸಂಕೇತ. ಪಾಲು ಕುಳುಂಬಾಕು ಬಾ ಹೇಳುತ್ತ ನಾಮಕರಣವಾಗುತ್ತದೆ (ತಾಯಿಯ ಹಿರಿಯ ಅಣ್ಣನಿಂದ). ಅನಂತರ ನೀರಿಗೆ ಹೋಗುವ ಶಾಸ್ತ್ರ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಶುಭ ಸಂಕೇತವಾಗಿ ಕುಶಾಲುತೋಪು ಹಾರಿಸುವುದು, ವಾದ್ಯಗಾನ ಮುಂತಾದವುಗಳಿರುತ್ತವೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದ ಗುಡ್ಡಗಾಡಿನ ಜನರಲ್ಲಿ ನಾಮಕರಣ ಸಮಾರಂಭ ತುಂಬ ಸರಳವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಗೊಲ್ಲರಲ್ಲಿ ಕಣಿಗಾರನನ್ನೋ ಅಥವಾ ಹಟ್ಟಿಯ ಮುಖ್ಯಸ್ಥನನ್ನೋ ಕಂಡು ಅವನಿಂದ ಹೆಸರು ತಿಳಿದು ನಾಮಕರಣ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅಗಸರಲ್ಲಿ ಸೂಲಗಿತ್ತಿಯೇ ಮಗುವಿಗೆ ನಾಮಕರಣ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ. ದೊಂಬರಲ್ಲಿ ಕಣಿಗಾರನನ್ನು ಕರೆಸಿ ನಾಮಕರಣ ಮಾಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕ್ರೈಸ್ತರು ಮಗುವಿಗೆ ಜ್ಞಾನಸ್ನಾನ (ಬ್ಯಾಪ್ಟಿಸಮ್) ಮಾಡಿಸುವಾಗಲೇ ಪಾದ್ರಿ ನಾಮಕರಣವನ್ನೂ ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮಗುವಿಗೆ ಮನೆದೇವರ ಅಥವಾ ಕುಲದೇವತೆಯ ಹೆಸರಲ್ಲದೆ, ಪೂರ್ವಿಕರ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಇಡುವುದು ವಾಡಿಕೆ. ಈಚಿನ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕ್ರಮಗಳು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಬದಲಾಗುತ್ತಿವೆ. ಹಿಂದಿನ ಶುದ್ಧ ಕನ್ನಡ ಪದಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಹೆಸರುಗಳ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಸಂಸ್ಕೃತ ಪದಗಳು ಅಲಂಕರಿಸಿವೆ. ದೀರ್ಘ ಹೆಸರುಗಳಿಗೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಇಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅಥವಾ ಮೂರಕ್ಷರಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಜನಪ್ರಿಯವಾಗುತ್ತಿದೆ. ಅರ್ಥಕ್ಕಿಂತಲೂ ಉಚ್ಚಾರಕ್ಕೆ ಒತ್ತು ಸಿಗುತ್ತಿದೆ. **(ಎಸ್.ಎನ್.ಜಿ.)**

ನಾಯಕನಹಟ್ಟಿ: ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಚಳ್ಳಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರ. ಚಳ್ಳಕೆರೆಗೆ ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿ 22 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಚಳ್ಳಕೆರೆ– ಜಗಳೂರು ಮಾರ್ಗಮಧ್ಯದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 12,891. ಇದು 47 ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ನಗರಸಭಾಡಳಿತವಿದೆ. ಊರಿನ ಸುತ್ತ ಹಸುರು ಚೆಲ್ಲಿ ನಿಂತಿರುವ ತೆಂಗು ಮತ್ತು ಇತರ ಗಿಡಮರಗಳು ಇದ್ದು ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಆನಂದವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸು. 250 ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಜೀವಿಸಿದ್ದು ಅನೇಕ ಪವಾಡಗಳನ್ನು ಮೆರೆದು ಲೋಕೋಪಯುಕ್ತ ಕಾರ್ಯವೆಸಗಿದ ತಿಪ್ಪೇರುದ್ರಯ್ಯ ಎಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಶಿವಶರಣನ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಗೋಪುರ ಸು. 24 ಮೀ ಎತ್ತರವಿದೆ. ಈ ಗೋಪುರವನ್ನು ಬಸೆಟ್ಟಪ್ಪನೆಂಬ ಭಕ್ತನೊಬ್ಬ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇಟ್ಟಿಗೆ ಗಾರೆಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿರುವ ಈ ಗೋಪುರ ಹಲವು ಪೌರಾಣಿಕ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದ್ದು, ಪ್ರೇಕ್ಷಕರ ಕುತೂಹಲವನ್ನು ಕೆರಳಿಸುತ್ತದೆ. ಗೋಪುರದ ಮಹಾದ್ವಾರವನ್ನು ದಾಟಿ ಮುಂದೆ ನಡೆದರೆ ಪ್ರಶಾಂತ ವಾತಾವರಣದಲ್ಲಿ ಮಹಂತೇಶ್ವರಲಿಂಗದ ದರ್ಶನವಾಗುತ್ತವೆ.

ಈ ಊರಿನ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯ ಸ್ಥಳವೆಂದರೆ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ಒಂದೂವರೆ ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಚಿಕ್ಕಕೆರೆಯೆಂಬ ರಮಣೀಯವಾದ ತಟಾಕ ಮತ್ತು ಈ ಕೆರೆಯ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ತಿಪ್ಪೇರುದ್ರಯ್ಯನ ಸಮಾಧಿ. ಇದನ್ನು ಹೊರಮಠವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ದುಂಡುಗೋಪುರದ ಮಹಾದ್ವಾರವನ್ನು ಹಾಯ್ದು ಒಳಗೆ ಅಡಿಯಿಟ್ಟರೆ ಸಮಾಧಿಯ ಸುತ್ತ ವಿಶಾಲವಾದ ಅಂಗಳವಿದ್ದು ಎತ್ತರವಾದ ಪ್ರಾಕಾರವಿದೆ ಮತ್ತು ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಭಕ್ತಾದಿಗಳು ಕಟ್ಟಿಸಿರುವ ಕೆಲವು ಮಂಟಪಗಳು, ಪೌಳಿಗಳು ಜಾತ್ರೆಯ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಭಕ್ತರು ತಂಗಲು ಅನುಕೂಲವಾಗಿವೆ.

ಕಲ್ಯಾಣದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಪಂಚಗಣಾಧೀಶ್ವರರಲ್ಲೊಬ್ಬರಾದ ತಿಪ್ಪೇರುದ್ರಸ್ವಾಮಿ ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಹಲವು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸಿ ಕೊನೆಗೆ ನಾಯಕನಹಟ್ಟಿಗೆ ಬಂದು ನೆಲಸಿದನೆಂದೂ ಹನುಮಯ್ಯನ ಹಟ್ಟಿಯ ಬಳಿ ಇರುವ ಏಕಾಂತಮಠದಲ್ಲಿ ಹಲವು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ತಪೋನಿರತನಾಗಿದ್ದು ಅದ್ಭುತ ಪವಾಡಗಳಿಂದ ಮೆರೆದು, ಜನರನ್ನು ಸನ್ಮಾರ್ಗದತ್ತ

ಕರೆದೊಯ್ಯುವ ಪುಣ್ಯ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದನೆಂದೂ ಈ ಸಂತ ಹಿರೇಕೆರೆ, ಚಿಕ್ಕಕೆರೆ ಮೊದಲಾದ ಐದು ಕೆರೆಗಳನ್ನೂ ಹಲವು ಹಳ್ಳಿಗಳನ್ನೂ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ.

ಈ ಊರಿನ ಇತಿಹಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಂತೆ (1620, 1625) ಎರಡು ಶಾಸನಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮಲ್ಲಪ್ಪನಾಯಕನೆಂಬುವನ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಆತ ಹಟ್ಟಿ ಎಂಬ ಹಳ್ಳಿಗೆ ಬಂದು ನೆಲಸಿದಂತೆಯೂ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು ಈತನನ್ನೇ ಆ ಪ್ರಾಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಒಡೆಯನನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಹಟ್ಟಿ ಎಂದಿದ್ದ ಆ ಗ್ರಾಮ ನಾಯಕನಹಟ್ಟಿ ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಪಡೆಯಿತೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಅನಂತರ ಬಂದ ಈ ನಾಯಕನ ವಂಶಸ್ಥನಾದ ಬೂದಿಮಲ್ಲನಾಯಕ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರುವರೆಗೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿದ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಹಿರೇ ಮದಕರಿನಾಯಕ ತನ್ನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ತನ್ನ ಸಂಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿಕೊಂಡ.

ಈ ನಾಡಿನ ಭಾಗದ ಜನರ ಆರಾಧ್ಯದೈವವಾಗಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವ ತಿಪ್ಪೇರುದ್ರಯ್ಯನ ಜಾತ್ರೆ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಫಾಲ್ಗುಣ ಮಾಸದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ವೈಭವದಿಂದ ಜರುಗುತ್ತದೆ. **(ಎಚ್.ಎಂ.ಪಿ.)**

ನಾಯಕಸ್ವಾಮಿ: ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಒಬ್ಬ ಸಂತಕವಿ. ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ಶಂಕರ ಮಂಗೇಶ ನಾಯಕ ಕರಂಡೇದೇಸಾಯಿ. ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಕುಮಟ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿಯ ಅಂತರವಳ್ಳಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ. ಒಮ್ಮೆ ತಮ್ಮ ಕುಲದೇವತೆಯಾದ ಗೋವೆಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿನ ಶ್ರೀಕ್ಷೇತ್ರ ಮಂಗೇಶಕ್ಕೆ ಹೋದಾಗ ಆಕಸ್ಮಾತ್ ಕುಟುಂಬದವರೆಲ್ಲ ಕಾಡಿನ ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ದಾರಿ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡರಾಗಿ ಈತ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಹೋಗದೆ ಮಂಗೇಶದಲ್ಲಿಯೇ ಉಳಿದ. ಅಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸಂನ್ಯಾಸಿಯೊಬ್ಬನಿಂದ ವೈರಾಗ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದ. ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಕಳೆದುಹೋದ ತಂದೆ ತಾಯಿಗಳ ಭೇಟಿಯಾಗಲಾಗಿ ಅವರೊಂದಿಗೆ ಮಂಗೇಶದಲ್ಲಿಯೇ ನೆಲೆಹೊಂದಿದ. ಮಂಗೇಶವೇ ಕಾಶಿ ಎಂದು ಅರಿತ ಈತ ಅಲ್ಲಿಯೇ ನಿಂತು ಧಾರ್ಮಿಕ ಜೀವನ ನಡೆಸಿದ. ಅಲ್ಲಿ ಈತನ ಸಮಾಧಿ ಇದೆ. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ವೈಶಾಖ ಬಹುಳ ದ್ವಾದಶಿಯಂದು ಈ ಸಂತನ ಪುಣ್ಯತಿಥಿಯನ್ನು ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಅಂದು ಅಲ್ಲಿ ಒಂದು ಜಾತ್ರೆಯೂ ಸೇರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಾಸಾದಿಕ ಕವಿಯಾಗಿದ್ದ ಈತ ಶಿವಗೀತೆಯ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಟೀಕೆಯನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಅನೇಕ ಶಿವಸ್ತುತಿಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಶ್ರೀಮಂಗೇಶನ ಶಿಬಿಕೋತ್ಸವ (ಪಲ್ಲಕ್ಕಿ ಸೇವೆ) ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಈತನಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಝುಲವೆಗಳನ್ನು ಗೀತೆಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. *

ನಾಯಕ, ಹಾ.ಮಾ.: 1931–2000. ಕನ್ನಡ ಅಂಕಣ ಪ್ರಕಾರಕ್ಕೆ ಘನತೆ, ಗೌರವ, ಕೀರ್ತಿ, ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಮೌಲ್ಯ ತಂದುಕೊಟ್ಟ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಾಹಿತಿ. 'ಕನ್ನಡ ನನ್ನ ಮೊದಲ ಪ್ರೀತಿ, ಎರಡನೆಯ ಪ್ರೀತಿಯೂ ಅದೇ' ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತ ಕನ್ನಡವನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ಬದುಕು ಸವೆಸಿದ ಹೋರಾಟಗಾರ. ಹಾರೋಗದ್ದೆ ಮಾನಪ್ಪ ನಾಯಕ ಎಂಬುದು ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಉದ್ದಗಲಕ್ಕೆ ಹಾಮಾನಾ ಎಂದೇ ಚಿರಪರಿಚಿತರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹಾರೋಗದ್ದೆಯಲ್ಲಿ 1931 ನವೆಂಬರ್ 12 ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ನಾಯಕ, ತಾಯಿ ರುಕ್ಮಿಣಿಯಮ್ಮ. ಎಂಟು ಮಕ್ಕಳ ದೊಡ್ಡ ಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿ ಇವರೇ ಹಿರಿಯ ಮಗ. ಬಡತನದಲ್ಲಿ ಬಾಲ್ಯವನ್ನು ಕಳೆದ ಇವರು ಓದಿ ವಿದ್ಯಾವಂತರಾಗಲು ಪಟ್ಟ ಪಾಡು ಅಷ್ಟಿಷ್ಟಲ್ಲ. ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯವರೆಗಿನ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಶಿವಮೊಗ್ಗೆಯಲ್ಲೂ ಕಾಲೇಜು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲೂ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಕಲ್ಕತ್ತೆಯಲ್ಲೂ ನಡೆಸಿದರು. ಇವರು ಬಿ.ಎ. ಆನರ್ಸ್ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ (1955), ಭಾಷಾವಿಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು (1958). ಅನಂತರ ಅಮೆರಿಕದ ಇಂಡಿಯಾನಾ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದಿಂದ ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪಡೆದರು (1964).

ಆನರ್ಸ್ ಪದವಿ ಪಡೆದ ಮೇಲೆ ಇವರು ತುಮಕೂರಿನ ಪ್ರಥಮ ದರ್ಜೆ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾದರು (1955). ಅನಂತರ ಮೈಸೂರಿನ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಭಾಷಾವಿಜ್ಞಾನದ ರೀಡರ್ ಆದರು (1959). 1961ರಲ್ಲಿ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಕನ್ನಡ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಬಂದ ಇವರು ಕಾಲಕ್ರಮೇಣ ಪ್ರವಾಚಕರಾಗಿ, 1968ರಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾದರು. ದೇ. ಜವರೇಗೌಡರ ಅನಂತರ 1969 ರಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆಯ ನಿರ್ದೇಶಕರಾದರು. 1984 ರಲ್ಲಿ ಗುಲಬರ್ಗಾ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕುಲಪತಿಗಳಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡ ಇವರು ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಅನಂತರ ತಾತ್ವಿಕ ಕಾರಣಗಳಿಗಾಗಿ ರಾಜೀನಾಮೆ ನೀಡಿ ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆಗೆ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಮರಳಿದರು. ಫೆಬ್ರವರಿ 1991ರಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು. ಅನಂತರ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿಯೇ ನೆಲೆಸಿದ್ದ ಇವರು 2000 ನವೆಂಬರ್ 10 ರಂದು ನಿಧನಹೊಂದಿದರು.

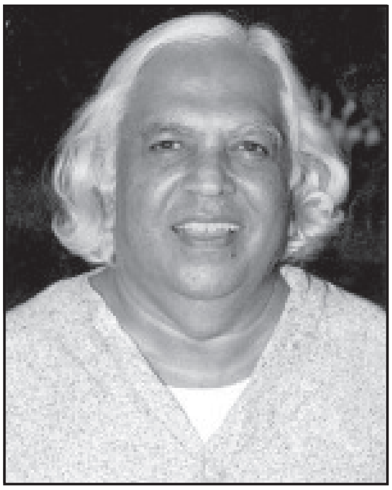

ಹಾ.ಮಾ. ನಾಯಕರು ಹದಿನೈದು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ (1969–84) ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆಯ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿದ್ದರು. ದೇ. ಜವರೇಗೌಡರು ಆರಂಭಿಸಿದ ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವಕೋಶ, ಎಪಿಗ್ರಾಫಿಯ ಕರ್ನಾಟಿಕ, ಹರಿದಾಸ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಸಂಪಾದನೆ, ಜಾನಪದ ಗ್ರಂಥಗಳ ಪ್ರಕಟಣೆಯ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ಮುನ್ನಡೆಸಿದರು. ಜೊತೆಗೆ ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆ, ಕನ್ನಡ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಚರಿತ್ರೆ, ಕನ್ನಡ ರೈಟರ್ಸ್ ಅಂಡ್ ದೇರ್ ವರ್ಕ್ಸ್, ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರದ ಇತಿಹಾಸ ಹಾಗೂ ಮಹಾಭಾರತ ಸಂಪುಟಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಎಂ.ಆರ್. ಶ್ರೀ. ಅವರ ಲೇಖನಗಳು, ಎಸ್. ಶ್ರೀಕಂಠಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಲೇಖನಗಳು, ಬಿ.ಎಂ.ಶ್ರೀ ಅವರ ರಚನೆಗಳ ಸಮಗ್ರ ಸಂಪುಟ ಹೊರತಂದರು. ತಮ್ಮ ನಿರ್ದೇಶಕತ್ವದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ 350 ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಕನ್ನಡದ ಅತಿ ಮಹತ್ವದ ಯೋಜನೆಗಳಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ ಪಾಲ್ಗೊಳ್ಳುವಂತಾಗಿಸಿದರು. ರಚನಾತ್ಮಕ ಹಾಗೂ ಮಹತ್ತ್ವಪೂರ್ಣ ಕೆಲಸಗಳಿಂದ ಕನ್ನಡ ಕಟ್ಟುವ ಕೆಲಸವನ್ನು ನಿರಂತರವಾಗಿಸಿದರು.

ನಾಯಕರು 80ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹದಿನೆಂಟರ ಹರೆಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ 'ಬಾಳ್ನೋಟಗಳು' ಇವರ ಮೊದಲ ಕೃತಿ. ಇದು ಸಾಹಿತಿಗಳ ಮೆಚ್ಚುಗೆಗೂ ಊರವರ ವಿವಾದಕ್ಕೂ ಪಾತ್ರವಾಗಿದ್ದುಂಟು. ಪ್ರಬಂಧ, ಜೀವನಚರಿತ್ರೆ, ವಿಮರ್ಶೆ, ಅನುವಾದ, ಸೂಚಿಸಾಹಿತ್ಯ, ಅಂಕಣ ಪ್ರಕಾರ ಇವು ನಾಯಕರು ಕೃಷಿ ಮಾಡಿದ ಮುಖ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳು. 'ನಮ್ಮ ಮನೆಯ ದೀಪ' ವಿವಿಧ ಭಾಷೆಗಳಿಗೆ ಅನುವಾದಗೊಂಡು ಮನೆಮಾತಾಗಿರುವ ಲಲಿತ ಪ್ರಬಂಧ ಕೃತಿ. 'ಜಾನಪದ ಸ್ವರೂಪ' ಜಾನಪದದ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು

ಉದ್ಘಾಟಿಸಿದ ಕಿರುಕೃತಿ. ಹಲವಾರು ಮುದ್ರಣ ಕಂಡಿರುವ ಹೊತ್ತಗೆ. 'ರವೀಂದ್ರನಾಥಠಾಕೂರ್' ಒಪ್ಪವಾದ ಒಂದು ಜೀವನಚರಿತ್ರೆ. 'ಪ್ರಣಯ ಪದಾವಳಿ', ಮೈಥಿಲಿಯ ವಿದ್ಯಾಪತಿಯ ಹಾಡುಗಳ ಅನುವಾದವಾದರೆ 'ಸುನೇರಿ', ಅಮೃತಾ ಪ್ರೀತಮ್ ಅವರ ಪಂಜಾಬಿ ಕವನಗಳ ಕನ್ನಡ ರೂಪ. ಜಾನಪದ ಗ್ರಂಥಗಳು, ಗೋಕಾಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು, ಮಾಸ್ತಿಯವರ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಇವರು ಸೂಚಿಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಎಲ್ಲವೂ ಹಾ.ಮಾ. ನಾಯಕರ ಆಸಕ್ತಿಯ ವೈವಿಧ್ಯ, ಬಹುಶ್ರುತತೆಗೆ ಸಾಕ್ಷಿ.

ಸಂಕೀರ್ಣ, ಸಮೀಕ್ಷೆ, ಸಂದರ್ಭ, ಸಂಗ್ರಹ, ಸಂಚಯ, ಸೃಜನ ಮುಂತಾದವು ನಾಯಕರ ಲೇಖನ ಸಂಗ್ರಹಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಆಧುನಿಕ ಕನ್ನಡ ಕೃತಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಆಧುನಿಕ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಬರೆದ ಬರೆಹಗಳಿವೆ. ಇವರಿಗೆ ಸಮಕಾಲೀನ ಭಾರತೀಯ ಸಾಹಿತ್ಯದ ವ್ಯಾಪಕವಾದ ಪರಿಚಯವಿತ್ತು. ಸ್ತವನ, ಸ್ಮರಣ, ಸೊಡರು ಮುಂತಾದ ಸಂಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಥ ದೃಷ್ಟಿಯ ಹಾಗೂ ಭಾರತೀಯ ಲೇಖಕರನ್ನು ಕುರಿತ ಪರಿಚಯಾತ್ಮಕ ಬರೆಹಗಳಿವೆ. ಗೊರೂರು, ಪರಮೇಶ್ವರಭಟ್ಟ, ಕಾವ್ಯಾನಂದ ಮೊದಲಾದ ಹಿರಿಯರ ಹಾಗೂ ಹಲವಾರು ಕಿರಿಯರ ಪುಸ್ತಕಗಳಿಗೆ ಬರೆದ ಮುನ್ನುಡಿಗಳ ಸಂಕಲನಗಳು ಸಿಂಗಾರ, ಸಂಭ್ರಮ, ಸನಾದಿ, ಸನ್ನುಡಿ, ಸೋಗಿಲು. ಇವು ನಮ್ಮ ಸಾಹಿತಿಗಳನ್ನು ಉತ್ತೇಜಿಸುವ, ಅವರ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಏರು ಬೆಳಕಿನಲ್ಲಿಟ್ಟು ಮುಂದುಮಾಡುವಲ್ಲಿ ಅವರ ನಿರಂತರ ಪ್ರಯತ್ನ.

ನಾಯಕರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಾಧನೆಯ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಕೃಷಿ ಇವರ ಅಂಕಣ ಸಾಹಿತ್ಯ. ಶಿವಮೊಗ್ಗೆಯ 'ನಂದಿನಿ' ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಗೆ ತಮ್ಮ ಹತ್ತೊಂಬತ್ತರ ಹರಯದಲ್ಲೇ ಇವರು ಪೂರ್ಣಿಮೆಗೆ ಪತ್ರಗಳು ಎಂಬ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅಂಕಣ ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಅನಂತರ 'ಕನ್ನಡಪ್ರಭ' ದಿನಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಲ್ಲಾಪ ಅಂಕಣ ಇವರಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ, ಗೌರವ ತಂದುಕೊಟ್ಟಿತು. ಪ್ರಜಾಮತದಲ್ಲಿ ಹಾ.ಮಾ. ನಾಯಕ ಬರೆಯುತ್ತಾರೆ ಎಂಬ ಅಂಕಣ ಬರೆದರು. ಪ್ರಜಾವಾಣಿಯ 'ಸಂಪ್ರತಿ', ಗ್ರಂಥಲೋಕದ 'ತಿಂಗಳ ಪುಸ್ತಕ' ಇವರಿಗೆ ವಿಪುಲ ಖ್ಯಾತಿ ತಂದುಕೊಟ್ಟಿತು. ತರಂಗ, ಇಂಚರ, ಸಂಕೇತ, ಕರ್ಮವೀರ, ಸುಧಾ ನಿಯತಕಾಲಿಕೆಗಳಲ್ಲೂ ಇವರು ಬರೆದರು. ಸಾಹಿತಿಯೊಬ್ಬರು ಇಷ್ಟೊಂದು ಪತ್ರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಹಲವು ವರ್ಷ ಅಂಕಣ ಬರೆದ ನಿದರ್ಶನ ಮತ್ತೊಂದು ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲ. ನಾಯಕರ ಅಂಕಣಗಳು ಬಹುಶ್ರುತತೆಯ, ವ್ಯಾಪಕ ವ್ಯಾಸಂಗದ ತೀಕ್ಷ್ಣ ಚಿಂತನೆಯ, ತೀವ್ರ ಭಾಷಾಭಿಮಾನದ ಬಲದಿಂದ ಸತ್ತ್ವಯುತವಾಗಿದ್ದವು. ಮೋಹಕವಾದ ಶೈಲಿ, ಆಕರ್ಷಕವಾದ ನಿರೂಪಣೆ, ವಿಚಾರ ಸಮೃದ್ಧಿಗಳಿಂದ ಅವು ತುಂಬಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಿದ್ದವು. ಜಗತ್ತಿನ ಭಾರತದ ಕರ್ನಾಟಕದ ಲೇಖಕರು ಕಲಾವಿದರು ಕೃತಿಗಳು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ವಾರದ ಆಗುಹೋಗುಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯ ಓದುಗನಿಗೆ ಇದರ ಮೂಲಕ ಪರಿಚಯವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಲಲಿತ ಪ್ರಬಂಧದ ಚೌಕಟ್ಟು, ವ್ಯಕ್ತಿ ಚಿತ್ರದ ರೇಖೆಗಳು, ಆತ್ಮಕಥೆಯ ಭಿತ್ತಿ ಅಲ್ಲಿ ಮೇಳವಿಸಿದ್ದುವು. ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ವಾರಚರಿ, ಸಮೂಹ ಮಾಧ್ಯಮ ಶಿಕ್ಷಣ ಲೇಖನ ಎಂದೂ ಈ ಬರೆಹಗಳನ್ನು ವಿಮರ್ಶಕರು ಹೊಗಳಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಲ್ಲಾಪ, ಸಲ್ಲಾಪ, ಸಮೂಹ, ಸಂಪರ್ಕ, ಸಾಂಪ್ರತ, ಸಂವಹನ, ಸಂಪ್ರತಿ ಇವು ಇವರ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯ ಅಂಕಣ ಬರೆಹ ಸಂಪುಟಗಳು. ಇವರ 'ಸಂಪ್ರತಿ'ಗೆ ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ದೊರೆತಿದೆ (1989). ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಅಂಕಣ ಬರೆಹಗಳನ್ನೂ ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯು ಪ್ರಶಸ್ತಿಗೆ ಪರಿಗಣಿಸಿದ್ದು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಸಂದ ಗೌರವವಾಗಿದೆ.

ಆಕಾಶವಾಣಿಯಲ್ಲಿ ಚಿಂತನ ಚೆನ್ನುಡಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಸಾರ ಮಾಡಿ ಆ ಚಿಂತನ ಪ್ರಬಂಧಗಳನ್ನು ಜನಪ್ರಿಯಗೊಳಿಸಿ ಒಂದು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಪಾಲು ನಾಯಕರಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಸೌಜನ್ಯ, ಆತ್ಮವಿಶ್ವಾಸ, ಕರ್ತವ್ಯ, ಮಹತ್ತ್ವಾಕಾಂಕ್ಷೆ, ಪ್ರೀತಿ, ಅಧಿಕಾರ, ಸ್ನೇಹ, ಓದುಗಾರಿಕೆ, ಸ್ಥಿತಪ್ರಜ್ಞತೆ, ಭ್ರಷ್ಟಾಚಾರ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಕುರಿತ ಇವರ ಬಾನುಲಿ ಭಾಷಣಗಳು ಅಡಕವೂ ಅನನ್ಯವೂ ಆಗಿವೆ. ಹಲವೆಡೆ ತಾವು ಓದಿದ, ಕೇಳಿದ, ಕಂಡು ಅನುಭವಿಸಿದ ಸಂಗತಿಗಳ ಚಿಂತನೆಗಳ ಎಳೆಗಳನ್ನೂ ಇವರು ಇಲ್ಲಿ ನೇಯ್ದಿದ್ದಾರೆ. ಸೂಲಂಗಿ, ಸಂಗತಿ, ಸಂಪಣ, ಸುರಗಿ ಇವು ಮನನೀಯ ಸಂಕಲನಗಳು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡವೇ ಪ್ರಥಮ, ಪ್ರಧಾನ, ರಾಜ, ರಾಣಿ, ರಾಜಕುಮಾರ ಎಲ್ಲ; ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಕನ್ನಡಿಗನೂ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಅಂಗುಲದಲ್ಲಿಯೂ ಕನ್ನಡಿಗನಾಗಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಿದ ನಾಯಕರು ಕನ್ನಡದ ಸ್ಥಾನಮಾನ ಕುರಿತಂತೆ ರಾಜ್ಯ ಮತ್ತು ರಾಷ್ಟ್ರಮಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಹೋರಾಡಿದವರು. ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಮೋಹ, ಹಿಂದಿಯ ಹೇರಿಕೆ, ಸಂಸ್ಕೃತಕ್ಕಿದ್ದ ಸವಲತ್ತುಗಳಿಂದ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಆಗುತ್ತಿದ್ದ ಅನ್ಯಾಯವನ್ನು ಇವರು ಯೋಚಿಸಿ, ತರ್ಕಿಸಿ ವಾದಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಶಿವಮೊಗ್ಗೆಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಇವರು ಮಂಡಿಸಿದ ಒಂದು ನಿರ್ಣಯ ಗೋಕಾಕ್ ಚಳವಳಿಗೆ ನಾಂದಿಯಾಯಿತು. ಕನ್ನಡದ ಕಾರ್ಯ ಪ್ರಸಾರಗಳಿಗೆ, ಏಳಿಗೆ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗಳಿಗೆ ಬಿ.ಎಂ. ಶ್ರೀ., ಅ.ನ.ಕೃ., ಅವರ ಅನಂತರ ಕರ್ನಾಟಕದಾದ್ಯಂತ ಸುತ್ತಾಡಿದವರು ಹಾ.ಮಾ. ನಾಯಕರು. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಾಯಕರು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಏಕವ್ಯಕ್ತಿ ಕಾವಲು ಸಮಿತಿಯಂತೆಯೂ ಇದ್ದರು.

ನಾಯಕರು ಹಲವು ಬಗೆಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳಿಗೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿದ್ದರು. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಮಾಸ್ತಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ವರ್ಧಮಾನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಜಾನಪದ ಮತ್ತು ಯಕ್ಷಗಾನ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಇವು ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು. ಇವರ 'ಸಲ್ಲಾಪ'ಕ್ಕೆ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಸುವರ್ಣ ಮಹೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, 'ಸಂಪ್ರತಿ'ಗೆ ಐ.ಬಿ.ಎಚ್. ಎಜುಕೇಷನ್ ಟ್ರಸ್ಟ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭಿಸಿದ್ದವು. ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ನ್ಯಾಷನಲ್ ಬುಕ್ ಟ್ರಸ್ಟ್, ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ, ಭಾರತೀಯ ಜ್ಞಾನಪೀಠ, ಬಿ.ಡಿ. ಗೋಯೆಂಕಾ ಬಹುಮಾನ ಮುಂತಾದ ಸಮಿತಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದರು. ದೇಶ ವಿದೇಶಗಳ ಸಂಕಿರಣಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದ ಇವರು ಬೀದರ್‌ನಲ್ಲಿ ನಡೆದ 57 ನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರ ಶಿಷ್ಯರು, ಮಿತ್ರರು, ಅಭಿಮಾನಿಗಳು ಇವರಿಗೆ 60 ವರ್ಷಗಳು ತುಂಬಿದಾಗ ಮಾನ ಎಂಬ ಅಭಿನಂದನ ಗ್ರಂಥ ಸಮರ್ಪಿಸಿದರು (1992).

(ಎನ್.ಎಸ್.ಟಿ.)

ನಾಯ್ಡು, ಆರ್.ಎಸ್.: ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಚಿತ್ರಕಾರ, ಶಿಲ್ಪಿ. ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ. ತಂದೆ ರಂಗಸ್ವಾಮಿ, ತಾಯಿ ರಂಗನಾಯಕಮ್ಮ, ಸಹೋದರ ಭೂವಿಜ್ಞಾನ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದ ಜಗಪತಿ ನಾಯ್ಡು. ಇವರ ಬಾಲ್ಯದ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಕೆಲಕಾಲ ತಿರುಚ್ಚಿರಾಪಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅನಂತರ ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿಯೂ ನಡೆಯಿತು. ಆಟಪಾಟಗಳೊಂದಿಗೆ ಚರ್ಚಾಕೂಟಗಳಲ್ಲೂ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಪುಣೆಯ ಫರ್ಗ್ಯೂಸನ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಯುವಕ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಂಸ್ಥೆಯೊಂದನ್ನು ಕಟ್ಟಿದರು. ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಚಟುವಟಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಓಡಾಡತೊಡಗಿ ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ಆರು ತಿಂಗಳ ಸಾದಾ ಸಜೆಯನ್ನು ಜೈಲಿನಲ್ಲಿ ಅನುಭವಿಸಿದರು (1933). ಮತ್ತೆ ಇವರು ಎರಡನೆಯ ಬಾರಿ ಕಠಿಣ ಶಿಕ್ಷೆಗೊಳಗಾದರು (1934). ಇವರಿದ್ದ ಯರವಾಡಾ ಜೈಲಿನಲ್ಲಿ ಗಾಂಧೀಜಿ, ಮಹದೇವ

ದೇಸಾಯಿ, ಜಮನಾಲಾಲ್ ಬಜಾಜ್ ಮುಂತಾದ ಗಣ್ಯ ರಾಷ್ಟ್ರಭಕ್ತರೂ ಇದ್ದರು. ಆ ಜೈಲಿನಲ್ಲಿ ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದ ಪ್ರಾಂತೀಯ ಪಕ್ಷಪಾತವನ್ನು ಇವರು ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿದರು. ಇದನ್ನು ಸಹಿಸಲಾರದ ಸರ್ಕಾರ ಇವರ ಜೈಲುಶಿಕ್ಷೆಯ ಅವಧಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿತು. ಅದೇ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಜರ್ಮನ್ ದಿನಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರೊಬ್ಬರ ಸ್ನೇಹದಿಂದ ಮಾರ್ಕ್ಸ್‌ವಾದವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರು. ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ದಿನಾಚರಣೆಯಂದು ಜೈಲಿನಲ್ಲಿದ್ದ ತಮ್ಮ ಮಿತ್ರರ ಸಹಾಯದಿಂದ ಜೇಡಿಮಣ್ಣನ್ನು ತರಿಸಿ ರಾತ್ರಿಯೆಲ್ಲ ನಿದ್ದೆಗೆಟ್ಟು ನಾಲ್ಕಡಿ ಗಾತ್ರದ ಕ್ರಾಂತಿವೀರ ಲೆನಿನ್ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಸೃಜಿಸಿದರು. ಸೆರೆಮನೆಯಿಂದ ಹೊರಬಂದ ಮೇಲೆ ಇವರ ಮನಃಸ್ವಾಸ್ಥ್ಯ ಕೆಟ್ಟಿತು. ಕಿರಿಕಿರಿ ವಾತಾವರಣದಲ್ಲಿ ಬಾಳತೊಡಗಿದರು. ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಜುಗುಪ್ಸೆಗೊಂಡು, ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿ ತಾವು ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಮಹಡಿಯಿಂದ ಕೆಳಕ್ಕೆ ದುಮುಕಿ ಸಾಯಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿ ವಿಫಲರಾದರು. ಚಿಂತೆ ಮರೆಯಲು ಪುಸ್ತಕಗಳ ಮೊರೆ ಹೊಕ್ಕರು. ಯುವಕರನ್ನು ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರ್ಕಾರದ ವಿರುದ್ಧ ಹುರಿದುಂಬಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ಒಂದು ಯುವ ಜನ ಸಂಸ್ಥೆ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡರು. ಅದರ ವತಿಯಿಂದ ಒಂದು ಕ್ರಾಂತಿಕಾರಿ ಪತ್ರಿಕೆಯೂ ಹೊರಬಂತು. ಪೊಲೀಸ್ ಚಿತ್ರಗುಪ್ತರ ವಕ್ರದೃಷ್ಟಿ ಇವರ ಮೇಲೆ ಬಿತ್ತು. ಆಗ ಇವರು ಭೂಗತರಾಗಬೇಕಾಯಿತು. ಉಪಟಳ ಹೆಚ್ಚಾದಾಗ ಗುಪ್ತಚಾರರು ಇವರನ್ನು ಬಂಧಿಸಿದರು. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ತಿಂಗಳ ಶಿಕ್ಷೆ ಅನುಭವಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಅನಂತರ ರಾಜಕೀಯ ಬುದ್ಧಿಜೀವಿಗಳಾದ ಮೆಹರಾಲಿ, ಮೀನೂ ಮಸಾನಿ, ಅಶೋಕ ಮೆಹ್ತ ಮುಂತಾದವರ ಜೊತೆ ಸೇರಿ ಸಮಾಜವಾದಿ ಪಕ್ಷ ಕಟ್ಟಿದ್ದರು. ಅದರ ವತಿಯಿಂದ ಭಾರತದ ಆರ್ಥಿಕತೆ ಬಗ್ಗೆ ಪಿಕ್ಟೋರಿಯಲಂ ಎಕನಾಮಿಕ್ಸ್ ಎಂಬ ಸಚಿತ್ರ ವಾರಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿವಾರವೂ ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ನ್ಯಾಷನಲ್ ಫ್ರೆಂಚ್ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಆಗಾಗ ಇವರ ಕ್ರಾಂತಿಕಾರಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಚಿತ್ರಗಳು ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದವು.

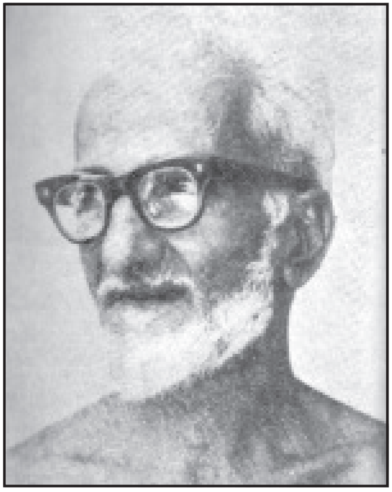

ಲಂಡನ್ನಿಗೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಇದ್ದಷ್ಟು ಕಾಲವನ್ನು ಕಾರ್ಮಿಕರೊಂದಿಗೆ ಕಳೆದರು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮಾಸ್ಕೋಗೆ ಹೋಗಬೇಕೆಂಬ ಆಸೆ ಎರಡನೆಯ ಮಹಾಯುದ್ಧದಿಂದಾಗಿ ನೆರವೇರಲಿಲ್ಲ. ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡಾದರೂ ಮಾಸ್ಕೋ ಮುಟ್ಟಬೇಕೆಂದಿದ್ದರೂ ಗುಪ್ತಚಾರರಿಂದಾಗಿ ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅದೇ ವೇಳೆಗೆ ಭಾರತದಿಂದ ಕರೆ ಬಂತು. ಹಿಂತಿರುಗಲು ಹಡಗಿನಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶ ದೊರೆಯಲಿಲ್ಲ. ಒಬ್ಬ ಭಾರತೀಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯ ನೆರವಿನಿಂದಾಗಿ ತಾಯಿನಾಡು ತಲುಪಿದರು.

ಮುಂಬಯಿಗೆ ಮರಳಿ ಕೆಲವು ವರ್ಷ ಅಲ್ಲಿ ಕಳೆದರು. ಒಮ್ಮೆ ಗುಜರಾತಿನ ಸ್ವಾರ್ಥಲಂಪಟರ ವ್ಯಂಗ್ಯಚಿತ್ರವನ್ನು ಶೀಸೆಯ ಆಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಆ ಚಿತ್ರದ ಬಗ್ಗೆ ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯೂ ಗುಲ್ಲೆದ್ದಿತು. ಎಲ್ಲರ ಗಮನವನ್ನೂ ಅದು ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಸೆಳೆಯಿತು. ಕೊನೆಗೆ ಬೆಂಕಿಪೊಟ್ಟಣದ ಮೇಲೆಯೂ ಅದು ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ಮುಂಬಯಿಂದ ಕಲ್ಕತ್ತದವರೆಗೂ ಅದರ ಕೀರ್ತಿ ಹರಡಿತು. ಮುಂಬಯಿ ಬೇಸರ ಬಂದಾಗ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಂದು ಸೇರಿದರು. ಅಲ್ಲಿಂದ 1957ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದು ನೆಲೆಸಿದ್ದರು.

ಇವರ ಕುಂಚ ವಿಡಂಬನಾತ್ಮಕ ರೇಖಾಚಿತ್ರದಿಂದ ವರ್ಣ ಚಿತ್ರಗಳವರೆಗೆ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದೆ. ಇವರು ಮೊದಲಿಂದಲೂ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಕಲೆಯನ್ನು ಒಪ್ಪಿದವರಾದರೂ ಅಂದಚಂದಗಳ ಅಂಧಾನುಕರಣೆಗೆ ಮಾರು ಹೋದವರಲ್ಲ. ಇವರ ಕಲೆ ಬರೀ ತಾಂತ್ರಿಕವಾಗಿ ಉಳಿಯಲಿಲ್ಲ. ಯಾರೊಬ್ಬರ ಯಾವೊಂದರ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೂ ಇವರು ಬಲಿ ಬೀಳಲಿಲ್ಲ. ಜೀವನದ ಸಿಹಿಕಹಿಗಳ ತೂಗಾಟದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದು ಬಂದ ಈ ಹಿರಿಯ ಜೀವಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ಮಾನವನ ಬಗ್ಗೆ ಆಳವಾದ ಅನುಕಂಪ, ಸಹಾನುಭೂತಿ ಮೈಗೂಡಿ ಬಂದಿದ್ದವು. ಇವರು ರಚಿಸಿದ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಜೀವಂತಿಕೆ, ಸಾದೃಶ್ಯ ತುಂಬಿ ತುಳುಕುತ್ತವೆ. ರೇಖೆಗಳಲ್ಲಿ ಅದ್ಭುತ ನಿರೂಪಣೆ, ಗತಿವಿನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಮಿತವ್ಯಯದ ನೂತನ ಶೈಲಿಯಿಂದಾಗಿ ಸಾಮರಸ್ಯವನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಇವರು ಎಳೆಯುವ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಗೆರೆಯೂ ಇವರ ಹೃದಯದ ಅಂತರಾಳದಿಂದ ನೇರ ಚಿಮ್ಮಿದಂತಿರುತ್ತದೆ. ಇವರ ರೇಖಾಚಿತ್ರಗಳ ವಸ್ತುವಿಶೇಷ. ಇವರ ಕಲ್ಪನಾಶಕ್ತಿ ಅಸಾಧಾರಣವಾದುದಾಗಿತ್ತು. ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಇವರ ಗೌರವಾರ್ಥ ಬಡಾವಣೆಯೊಂದಕ್ಕೆ ಇವರ ಹೆಸರನ್ನು ಇಡಲಾಗಿದೆ.

*

ನಾರಾಯಣ್, ಆರ್.ಕೆ.: 1906– 2001. ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಅಗ್ರಗಣ್ಯ ಭಾರತೀಯ ಲೇಖಕರು. ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದರು. ಇವರ ಪೂರ್ವಿಕರ ಸ್ಥಳ ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಸೇಲಂ ಜಿಲ್ಲೆಯ ರಾಶಿಪುರಂ. ತಂದೆ ಕೃಷ್ಣಸ್ವಾಮಿ ಅಯ್ಯರ್, ತಾಯಿ ಜ್ಞಾನಾಂಬಾಳ್. ಆರು ಗಂಡು. ಎರಡು ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣ್ ಎರಡನೆಯವರು. ಇವರ ಸಹೋದರ ಆರ್.ಕೆ. ಲಕ್ಷ್ಮಣ್ ಪ್ರಪಂಚಖ್ಯಾತ ವ್ಯಂಗ್ಯ ಚಿತ್ರಗಾರ. ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದ ತಂದೆ ಕೃಷ್ಣಸ್ವಾಮಿ ಅಯ್ಯರ್ ಅವರಿಗೆ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಉದ್ಯೋಗ ದೊರಕಿದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಗೆ ವಲಸೆ ಬಂದರು. ಆದರೆ ನಾರಾಯಣ್ ಅವರು ಅಜ್ಜಿಯ ಪೋಷಣೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲಕಾಲ ಮದರಾಸಿನಲ್ಲೇ ಉಳಿದರು. ಇವರ ತಂದೆಯವರು ಮೊದಲು ಚನ್ನಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಅನಂತರ ಹಾಸನದಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯ ಮುಖ್ಯೋಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿದ್ದರು. ಮೈಸೂರಿಗೆ ವರ್ಗವಾದಾಗ ಮಗನನ್ನು ತಮ್ಮ ಬಳಿಗೇ ಕರೆಸಿಕೊಂಡರು. ನಾರಾಯಣ್ ಅವರು ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾದರು. ಓದಿನಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟಾಗಿ ಆಸಕ್ತಿ ತೋರದ ಇವರು ಬಿ.ಎ. ಮುಗಿಸಿದಾಗ 24 ವರ್ಷ. ಆದರೆ ಓದುತ್ತಿರುವಾಗಲೇ ಇವರಿಗೆ ಬರೆಯುವ ಆಸಕ್ತಿ. ಬಿ.ಎ. ಮುಗಿದಮೇಲೆ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಸೆಕ್ರೆಟೇರಿಯೇಟ್‌ನಲ್ಲೂ ಐದು ದಿನ ಮಾತ್ರ ಚನ್ನಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಪಕ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲೂ ಇದ್ದು ಒಗ್ಗದೆ, ಬರೆಹವನ್ನೇ ವೃತ್ತಿಯಾಗಿ ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ಪತ್ರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಲೇಖನ ಮತ್ತು ಸುದ್ದಿ ಸಂಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಬರೆಯತೊಡಗಿದರಲ್ಲದೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲ ದಿ ಇಂಡಿಯನ್ ಥಾಟ್ ಎಂಬ ನಿಯತಕಾಲಿಕವನ್ನೂ ನಡೆಸಿದರು.

ಇವರ ಪ್ರಥಮ ಕಾದಂಬರಿ ಸ್ವಾಮಿ ಅಂಡ್ ಫ್ರೆಂಡ್ಸ್ 1935ರಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಅನಂತರ ದಿ ಗೈಡ್, ಮಿ. ಸಂಪತ್, ಫೈನಾನ್ಸಿಯಲ್ ಎಕ್ಸ್‌ಪರ್ಟ್ ಮುಂತಾದ 10 ಕಾದಂಬರಿಗಳೂ 7 ಕಥಾಸಂಕಲನಗಳೂ ಪ್ರಕಟವಾದವು. ಅಲ್ಲದೆ ಪ್ರವಾಸ ಕಥನ, ಹರಟೆ, ಜೀವನಸ್ಮೃತಿ, ಪೌರಾಣಿಕ ಕಥಾಸಂಗ್ರಹ ಮತ್ತು ರಾಮಾಯಣದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ರೂಪಾಂತರವನ್ನೂ ಇವರು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ನಾರಾಯಣ್ ಅವರ ಕೃತಿಗಳ ಅನುಭವ, ಪ್ರೇರಣೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಭಾರತೀಯ ಪರಂಪರೆಗೆ ಸೇರಿದ್ದು. ಇವರ ಒಟ್ಟು ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಪರಂಪರೆಯ ಮೌಲ್ಯಗಳಿಗೆ ಮನ್ನಣೆಯಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಇವರು ತಾವು ಆರಿಸಿರುವ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಕಟ್ಟುಪಾಡಿನಲ್ಲಿ ಜೀವನ ಸಂಗ್ರಾಮವನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿರುವಂತೆ ಚಿತ್ರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಒಳ್ಳೆಯ ಬರೆಹಗಾರ

ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಕುಟುಂಬ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಬೇರುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿರಬೇಕು ಎನ್ನುವ ಇವರು ಆರಿಸುವುದೂ ಮಧ್ಯಮ ವರ್ಗದ ಜನಜೀವನ ಮತ್ತು ಅವರ ಕೌಟುಂಬಿಕ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನೇ. ಇವರ ಮತ್ತೊಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೆಂದರೆ ವ್ಯಕ್ತಿ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ನೋಡುವ ದೃಷ್ಟಿ, ಜೀವನದ ಸಂದರ್ಭಗಳನ್ನು ವಿನೋದದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿದರೂ ಆಳಗಳನ್ನಿವರು ಕೆದಕುತ್ತಾರೆ. ವೈಚಿತ್ರ್ಯಪೂರ್ಣ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಬಲು ಆಸಕ್ತಿ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಇತರರಿಗೆ ಗೋಚರಿಸದೆ ಹೋಗುವ ಸಾಧಾರಣ ವ್ಯಕ್ತಿ ಸಂಗತಿಗಳು ಇವರ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಬೀಳುತ್ತವೆ. ಸಾಮಾನ್ಯತೆಯಿಂದ ಅಸಾಮಾನ್ಯತೆಗೇರಲು ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ಯತ್ನಿಸುವುದನ್ನು ಲವಲವಿಕೆಯಿಂದ ಇವರು ವಿಶ್ಲೇಷಿಸುತ್ತಾರೆ.

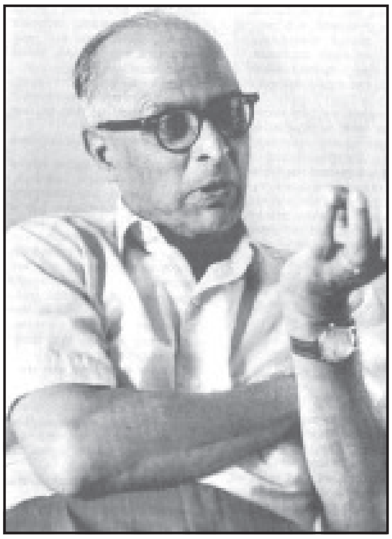

ಇವರ ಕಾದಂಬರಿಗಳ ಕಾರ್ಯಕ್ಷೇತ್ರವೆಲ್ಲ ಮಾಲ್ಗುಡಿ ಎಂಬ ಕಾಲ್ಪನಿಕ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಪರಿಮಿತ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ವಿಚಿತ್ರ ನಡೆಯನ್ನೂ ಸಾಮಾನ್ಯತೆಯಿಂದ ಅಸಾಮಾನ್ಯತೆಗೆ ಏರಿ ಅಲ್ಲಿಂದ ಮೊದಲಿನ ಸ್ಥಿತಿಗೇ ಬರುವ ಜೀವನ ವೈವಿಧ್ಯವನ್ನೂ ಗುರುತಿಸಲು ಮಾಲ್ಗುಡಿ ಸಮಾಜ ಇವರಿಗೆ ತುಂಬ ಸಹಕಾರಿಯೆನಿಸಿದೆ. ಅಲ್ಲಿನ ಭೌಗೋಳಿಕ ವಿನ್ಯಾಸ–ತೋಪು, ಬೆಟ್ಟ, ಗುಹೆ, ರಸ್ತೆ, ಓಣಿ, ವಿಸ್ತರಣೆ, ಶಾಲೆ, ಬ್ಯಾಂಕು, ಸ್ಟುಡಿಯೋ, ರೈಲು ನಿಲ್ದಾಣ, ಸರಯೂನದಿ ಮಾಲ್ಗುಡಿಯ ವೈವಿಧ್ಯಪೂರ್ಣ ಜನನಿಬಿಡ ಪ್ರಪಂಚದಷ್ಟೇ ಬಲುಬೇಗ ಓದುಗರಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇವರ ಮೊದಲ ಕಾದಂಬರಿ ಸ್ವಾಮಿ ಅಂಡ್ ಫ್ರೆಂಡ್ಸ್ ಬಾಲಕರ ಪ್ರಪಂಚದ ವಿವಿಧ ನಡೆನುಡಿಗಳನ್ನೂ ಬಿರುಸು ಬಿನ್ನಾಣಗಳನ್ನೂ ಮನೋಜ್ಞವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸುತ್ತದೆ. ಯೌವನೋದಯದ ರೊಮ್ಯಾಂಟಿಕ್ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಮತ್ತು ಪರಿಚಿತ ಕುಟುಂಬ ಜೀವನದ ಸೌಖ್ಯದ ವಿರೋಧ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ದಿ ಬ್ಯಾಚಲರ್ ಆಫ್ ಆರ್ಟ್ಸ್ (1937) ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಸಂಸಾರದ ವಿರಸದಲ್ಲಿ ನೊಂದ ಹೆಣ್ಣು ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿ ಮನೆಯಿಂದ ಹೊರಗೆ ಹೋದರೂ ಕೌಟುಂಬಿಕ ಸೆಳೆತಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕಿ ಗಂಡನ ಬಳಿಗೆ ಹಿಂದಿರುಗುವುದು ದಿ ಡಾರ್ಕ್ ರೂಮ್‌ನ (1938) ವಸ್ತು. ದಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಟೀಚರ್‌ನಲ್ಲಿ (1945) ನಾರಾಯಣರ ಸ್ವಂತ ಅನುಭವದ ಚಿತ್ರಣ ಅದಕ್ಕೆ ಒಂದು ತೀವ್ರತೆಯನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಿನ ಇವರ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಲ್ಗುಡಿಯ ಪ್ರಪಂಚ ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ, ವಿಚಿತ್ರ ಪ್ರಕೃತಿಯ, ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಪರಿಚಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಚುರುಕು ನಡೆಯ, ಸಾಹಸ ಪ್ರಿಯರೆನಿಸುವ, ಆದರೂ ವಿಚಿತ್ರ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಆಗಹೋಗದ ವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿ, ಕೊನೆಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯಸ್ಥಿತಿಗೆ ಇಳಿಯುವ ಪಾತ್ರಸಮೂಹವನ್ನು ಈ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಮಿ. ಸಂಪತ್‌ನಲ್ಲಿ (1949) ಮುದ್ರಣಕಾರ ಸಂಪತ್ ಚಲನಚಿತ್ರ ತಯಾರಿಸುವ ಹುಚ್ಚಿಗೆ ಬಿದ್ದು ಕೈಸುಟ್ಟುಕೊಂಡು ಒಂಟಿಯಾಗಿ ರೈಲು ನಿಲ್ದಾಣದತ್ತ ಸಾಗುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ದಿ ಫೈನಾನ್ಷಿಯಲ್ ಎಕ್ಸ್‌ಪರ್ಟ್‌ನ (1952) ಮಾರ್ಗಯ್ಯ, ಹಣಸಂಚಯದ ವಿಪರೀತಮತಿಯಾಗಿ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಲೇವಾದೇವಿಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿ ದಿವಾಳಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ. ಮಾತು ಕೇಳದ ಮಗನ ಮೇಲಿನ ಪ್ರೇಮ ಅವನ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಸಂಕಟ ತಂದರೂ ಅವನ ಮಾನವೀಯತೆಯನ್ನೂ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ವೇಯ್ಟಿಂಗ್ ಫಾರ್ ದಿ ಮಹಾತ್ಮಾ (1955) ಗಾಂಧೀ ಚಳವಳಿಯ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರ ಪ್ರೇಮ ಬೆಳೆದ ರೀತಿಯನ್ನು ಸೊಗಸಾಗಿ ಅನಾವರಣಗೊಳಿಸಿದೆ. ದಿ ಗೈಡ್ (1958) ಅನೇಕ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ನಾರಾಯಣರ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಕೃತಿ. ವಸ್ತು, ತಂತ್ರನಾವೀನ್ಯತೆ, ಜೀವನಸಂದಿಗ್ಧತೆ ಎಲ್ಲವೂ ಈ ಕಾದಂಬರಿಯ ಸಂಕೀರ್ಣತೆಗೆ ಸಹಕಾರಿ. ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ನಡೆಯ ಸಂಕೀರ್ಣತೆಯಿದೆ. ತೀರ ಸಾಮಾನ್ಯ ಸ್ಥಿತಿಯಿಂದ ಅಸಾಧಾರಣ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಏರುವ ನಡೆ ಒಂದು ಕಡೆ, ಅಸಾಧಾರಣ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವಲ್ಲಿ ಬರುವ ಮಿಶ್ರಫಲ ಮತ್ತೊಂದು ಕಡೆ. ಮಾಲ್ಗುಡಿಯ ಪ್ರವಾಸಿಗರ ಗೈಡ್ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಿ ಆದ ರಾಜು, ನರ್ತಕಿ ರೋಸಿಯ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಗೈಡ್ ಆಗುವ ಸ್ಥಿತಿಗೇರುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಬಲ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಗೆ ಈಡಾಗಿ, ಮಾಡಿದ ಅಪರಾಧಕ್ಕಾಗಿ ಸೆರೆಮನೆಯ ವಾಸ ಅನುಭವಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ಮುಗಿದಮೇಲೆ ಹೊರಗೆ ಬಂದಾಗ ಅಪರಿಚಿತ ಜನ ಅವನನ್ನು ಮಹಾತ್ಮ ಪಟ್ಟಕ್ಕೇರಿಸಿ ಜೀವನದ ಇನ್ನೊಂದು ನಡೆಯ ಗೈಡ್ ಆಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಜೀವನದ ವಿರೋಧಾಭಾಸದಲ್ಲಿ ರಾಜುವಿನ ಅನುಭವ ದಿಙ್ಮೂಢಗೊಳಿಸುವಂಥದು.

ಪುರಾಣ ಕಥೆಗಳ ಮೌಲ್ಯಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸುವ ನಾರಾಯಣ್ ಅವರ ಕೊನೆಯ ನಾಲ್ಕು ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅವನ್ನು ಸಾಂಕೇತಿಕವಾಗಿಯೂ ನೇರವಾಗಿಯೂ ಬಳಸಿದ್ದಾರೆ. ದಿ ಮ್ಯಾನ್ ಈಟರ್ ಆಫ್ ಮಾಲ್ಗುಡಿ ಎಂಬುದು ಮೋಹಿನಿ ಭಸ್ಮಾಸುರರ ಕಥೆಯ ಆಧುನಿಕ ರೂಪ. ರಾಕ್ಷಸೀ ಸ್ವಭಾವದ ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿ, ತನ್ನ ಪಶುಬಲದಿಂದ ಎಲ್ಲರಲ್ಲೂ ಭೀತಿ ಹುಟ್ಟಿಸಿ, ದುರ್ಮಾರ್ಗಪ್ರವರ್ತಕನಾದಾಗ ಅವನ ಬಲವೇ ಅವನಿಗೆ ಮುಳುವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೊನೆಯ ಕಾದಂಬರಿ ದಿ ವೆಂಡರ್ ಆಫ್ ಸ್ವೀಟ್ಸ್‌ನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪಂಚಿಕತೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕದತ್ತ ವ್ಯಕ್ತಿ ಸರಿಯುವ ಚಿತ್ರಣವಿದೆ. ಈ ಎರಡು ಕಾದಂಬರಿಗಳ ನಡುವೆ ಬಂದ ಗಾಡ್ಸ್, ಡೆಮನ್ಸ್ ಅಂಡ್ ಅದರ್ಸ್ (1965) ಎಂಬ ಸಣ್ಣಕಥಾಸಂಕಲನದಲ್ಲಿ ಪುರಾಣ ಕಾವ್ಯಗಳಿಂದ ಆಯ್ದ 14 ಕಥೆಗಳಿವೆ. ಇವರ ರಾಮಾಯಣ (1972) ಕಂಬ ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ರಚಿತವಾದುದು.

ಇವರ ಪ್ರಕಟಿತ ಸಣ್ಣಕಥೆಗಳು ಸು. 80. ವಿಷಯವೈವಿಧ್ಯ, ತಿಳಿಹಾಸ್ಯ ಮತ್ತು ಆಕರ್ಷಕ ನಿರೂಪಣೆಗಳಿಂದಾಗಿ ಇವರ ಹರಟೆಗಳೂ ಪ್ರವಾಸ ಕಾಲದ ದಿನಚರಿ ಮೈ ಡೇಟ್‌ಲೆಸ್ ಡೈರಿ (1960) ಮತ್ತು ಜೀವನಸ್ಮೃತಿಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಮೈ ಡೇಸ್ (1975) ಇವೂ ಓದುಗರಿಗೆ ಬಹಳ ಕಾಲ ನೆನಪಿನಲ್ಲಿ ಉಳಿಯುವ ಇತರ ಗದ್ಯಕೃತಿಗಳು.

ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾದ ನಾರಾಯಣರ ಕೃತಿ ಪ್ರಕಟಣೆ ಮತ್ತು ಪ್ರಶಂಸೆ ದೇಶವಿದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳನ್ನು ದೊರಕಿಸಿದೆ. 1960ರಲ್ಲಿ ಇವರ ಕಾದಂಬರಿ ದಿ ಗೈಡ್‌ಗೆ ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಬಂತು. 1964ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಪದ್ಮಭೂಷಣ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ದೊರೆಯಿತು. ಲೀಡ್ಸ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಿಂದ 1967ರಲ್ಲಿ ಡಿ.ಲಿಟ್. ಪದವಿ, 1975ರಲ್ಲಿ ಮೈ ಡೇಸ್ ಎನ್ನುವ ಜೀವನಸ್ಮೃತಿಗಾಗಿ ಅಮೆರಿಕ ಭಾಷಾಸಂಸ್ಥೆಯೊಂದರಿಂದ 2000 ಡಾಲರುಗಳ ನಗದು ಬಹುಮಾನಗಳು ಬಂದಿವೆ. ಇವರ ಅನೇಕ ಕೃತಿಗಳು ಪ್ರಮುಖ ಐರೋಪ್ಯ ಮತ್ತು ಭಾರತೀಯ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಅನುವಾದವಾಗಿವೆ. ಡಿ ಗೈಡ್ ಇಂಗ್ಲಿಷಿನಲ್ಲೂ ಹಿಂದಿಯಲ್ಲೂ ಚಲನಚಿತ್ರವಾಗಿರುವುದೇ ಅಲ್ಲದೆ ಅದರ ನಾಟಕದ

ರೂಪವೂ ಬ್ರಾಡ್‌ವೇ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಪ್ರದರ್ಶಿತವಾಗಿವೆ. ಚಲನಚಿತ್ರವಾಗಿ ಬಂದಿರುವ ಇವರ ಇನ್ನೊಂದು ಕೃತಿ ಮಿ. ಸಂಪತ್. ದೂರದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಾರವಾದ ಇವರ ಸ್ವಾಮಿ ಮತ್ತು ಮಾಲ್ಗುಡಿ ಡೇಸ್ ಧಾರಾವಾಹಿ ಜನಪ್ರಿಯವಾಯಿತು. ಇವರ ಹೆಸರು ಮನೆಮಾತಾಯಿತು. 1989ರಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣರು ರಾಜ್ಯಸಭೆಗೆ ನಾಮಕರಣಗೊಂಡರು. ಪದ್ಮ ಭೂಷಣ, ಪದ್ಮವಿಭೂಷಣ, ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಫೆಲೋಷಿಪ್‌ಗಳಿಂದ ಇವರು ಸನ್ಮಾನಿತರಾದರು. ಇವರ ಪತ್ನಿ ರಾಜಮ್ಮ 1949ರಲ್ಲಿ ನಿಧನ ಹೊಂದಿದರು. ಹೇಮಾ ಒಬ್ಬಳೇ ಮಗಳು. ನಾರಾಯಣ್ ಅವರು 2001ರಲ್ಲಿ ನಿಧನ ಹೊಂದಿದರು. (ಜಿ.ಎ.ಆರ್.)

ನಾರಾಯಣ: ಸು. 1600 ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಕವಿ. ಉತ್ತರರಾಮಚರಿತೆಯ ಕರ್ತೃ. ತಂದೆ ತಾತಧೀಮಣಿ, ಗುರು ತಿಮ್ಮಣಾರ್ಯ. ಇವನೂ ಸೇರಿದಂತೆ ಉತ್ತರ ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಕುರಿತು ತಿರುಮಲೆ ವೈದ್ಯ, ಯೋಗೀಂದ್ರ, ನರಸ ಮೊದಲಾದ ಕನ್ನಡ ಕವಿಗಳು ಗ್ರಂಥರಚನೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಗಾತ್ರ ಹಾಗೂ ವಿಷಯ ನಿರೂಪಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಈತನ ಕೃತಿಗೆ ಮಹತ್ತ್ವದ ಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಈ ಕಾವ್ಯ ಭಾಮಿನೀ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿದ್ದು 46 ಸಂಧಿ 2,138 ಪದ್ಯಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಆಧಾರಗ್ರಂಥ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಸೇರ್ಪಡೆಯಾಗಿರುವ ಉತ್ತರ ಕಾಂಡ. *

ನಾರಾಯಣ, ಎಚ್.ಕೆ.: 1934– . ಸುಗಮ ಸಂಗೀತ ಹಾಗೂ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಸಂಗೀತ ಕಲಾವಿದ. ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆ ಹೊಳೆನರಸೀಪುರದಲ್ಲಿ 1934 ಮಾರ್ಚ್ 14 ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಕೇಶವಯ್ಯ, ತಾಯಿ ಸಣ್ಣಮ್ಮ. ಇವರದು ಸಂಗೀತಗಾರರ ಮನೆತನ. ತಂದೆ ಕೇಶವಯ್ಯ ಶಾರದಾ ಸಂಗೀತ ಪಾಠಶಾಲೆಯನ್ನು ತೆರೆದಿದ್ದರು. ಅದರ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಪಿಟೀಲು ಹಾಗೂ ಹಾಡುಗಾರಿಕೆಯನ್ನು ಕಲಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ಸಂಗೀತದ ಪರಿಸರ ನಾರಾಯಣರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿತು. ಮಗನಿಗೆ ಆರನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ತಂದೆ ಪಿಟೀಲು ಕಲಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ದುರಸ್ತಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದ, ಮುರಿದು ಹೋದ ಪಿಟೀಲು ವಾಪಸ್ಸು ಬರದಿದ್ದಾಗ ಇವರು ವಾದ್ಯಗಾರಿಕೆ ಬಿಟ್ಟು ಹಾಡುಗಾರಿಕೆಯನ್ನು ಕಲಿಯುವಂತಾಯಿತು. ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಸೀನಿಯರ್ ಪರೀಕ್ಷೆ ಮುಗಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದು ಆರ್.ಕೆ. ಶ್ರೀಕಂಠನ್ ಅವರಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತಾಭ್ಯಾಸ ಮುಂದುವರಿಸಿದರು. ವಿದ್ವತ್ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನದ ಪದಕ ಗಳಿಸಿದರು. ಎಸ್.ಎಸ್.ಎಲ್.ಸಿ. ಯವರೆಗೆ ಓದಿದರು. ಮೈಸೂರು ಆಕಾಶವಾಣಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಕ್ರಿಪ್ಟ್ ರೈಟರ್ ಆಗಿ ಸೇರಿದರು (1954). ಸಂಗೀತ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಿಗೆ ಸ್ವರ ಪ್ರಸ್ತಾರ ಬರೆದುಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಹಿಂದುಸ್ಥಾನಿ ಸಂಗೀತದಲ್ಲೂ ಆಸಕ್ತಿಯನ್ನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡರು. ಆಕಾಶವಾಣಿ ನಿಲಯ ಮೈಸೂರಿನಿಂದ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ವರ್ಗಾವಣೆಯಾಯಿತು (1955). ಬೆಂಗಳೂರು ಆಕಾಶವಾಣಿಯಲ್ಲಿ ಜೂನಿಯರ್ ಮ್ಯೂಸಿಕ್ ಕಂಪೋಸರ್ ಹುದ್ದೆಗೆ ಆಯ್ಕೆಯಾದರು (1974). ಅನಂತರ 1982 ರಲ್ಲಿ ಮ್ಯೂಸಿಕ್ ಪ್ರೊಡ್ಯೂಸರ್ ಆಗಿ ಆಯ್ಕೆಯಾದರು. ಅನಂತರ ಮೊದಲ ದರ್ಜೆಯ ಆಕಾಶವಾಣಿಯ ಸಂಗೀತ ಸಂಯೋಜಕರಾಗಿ 36 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು.

ಆಕಾಶವಾಣಿ ಇವರ ಬದುಕಿನಲ್ಲಿ ಮಹತ್ತರ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದೆ. ಕಲಾವಿದರಾಗಿ ಜನಮನವನ್ನು ಮುಟ್ಟಲು ಈ ಸಂದರ್ಭ ಬಹಳ ಸಹಕಾರಿಯಾಯಿತು. ನಾರಾಯಣ ಅವರು ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಹಾಗೂ ಸುಗಮ ಸಂಗೀತ ಎರಡರಲ್ಲೂ ಪರಿಣತಿ ಸಾಧಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಹಲವು ಕವನಗಳಿಗೆ ರಾಗಸಂಯೋಜಿಸಿ ಹಾಡಿದ್ದಾರೆ; ಅನೇಕ ಕಲಾವಿದರಿಂದ ಹಾಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹಲವು ಸಂಗೀತ ರೂಪಕಗಳಿಗೆ ಸಂಗೀತ ಸಂಯೋಜನೆ ಮಾಡಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ರಜನೀಕಾಂತರಾವ್ ಅವರೊಂದಿಗೆ ಸಂಗೀತ ನೀಡಿದ ಮೇಘಸಂದೇಶ ರೂಪಕಕ್ಕೆ ಆಕಾಶವಾಣಿಯ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ದೊರೆತಿದೆ.

ಸುಗಮ ಸಂಗೀತ, ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಸಂಗೀತದ ಜೊತೆಗೆ ಭರತನಾಟ್ಯಕ್ಕೆ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಗಾಯನವನ್ನು ಒದಗಿಸಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾದುದು ಇವರ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ರಮಣಾಂಜಲಿ ತಂಡದ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಕಳೆದ 25 ವರ್ಷಗಳಿಂದ ರಾಜಕುಮಾರ್ ಭಾರತಿ ಯವರೊಂದಿಗೆ ಹಲವು ಭಾಷೆಗಳ 150 ಧ್ವನಿಸುರುಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಭಾರತದ ಮೂಲೆ ಮೂಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಡುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಅಮೆರಿಕ, ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್, ಸಿಂಗಪುರ್, ಹಾಂಕಾಂಗ್, ಶ್ರೀಲಂಕ, ಮಂಗೋಲಿಯ, ರಷ್ಯ, ಮನಿಲಾ ಮೊದಲಾದ ದೇಶಗಳಲ್ಲೂ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಹಾಡಿದ ಧ್ವನಿಸುರಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಸಂಗೀತ, ವಚನಗಳು, ದಾಸರ ಪದಗಳು, ಭಕ್ತಿಗೀತೆಗಳು ಎಲ್ಲವೂ ಸೇರಿವೆ.

ಇವರು ಸಂಗೀತ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಸೇವೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಇವರನ್ನು ಸರ್ಕಾರ ಹಾಗೂ ಅನೇಕ ಸಂಘ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಗೌರವಿಸಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗೀತ ನೃತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಕರ್ನಾಟಕ ಕಲಾತಿಲಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1984–85), ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1988), ಆರ್ಯಭಟ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1997), ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ಸುಗಮ ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಗಣನೀಯ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದವರಿಗೆ ನೀಡುವ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಸಂತ ಶಿಶುನಾಳ ಷರೀಫ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಇವರಿಗೆ ಲಭಿಸಿವೆ (2000).

ಅಪಾರ ಶಿಷ್ಯ ವರ್ಗವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಇವರು ನಿವೃತ್ತಿಯ ಬಳಿಕ ತರಳಬಾಳು ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಭಾರತೀಯ ವಿದ್ಯಾಭವನಗಳಲ್ಲಿ ಸುಗಮ ಸಂಗೀತ ಹಾಗೂ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಸಂಗೀತವನ್ನು ಕಲಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. (ಎಚ್.ಆರ್.ಎಲ್.)

ನಾರಾಯಣ ಕವಿ: ಸು. 1450. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಕವಿ. ಭಾಗವತ ಸಂಹಿತಾರ್ಥ ಎಂಬ ಗದ್ಯ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ. ಗ್ರಂಥಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿತವಾಗಿರುವ ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯಯೋಗಿ 1368ರಲ್ಲಿ ಗತಿಸಿದ ಶೃಂಗೇರಿ ಮಠದ ಸ್ವಾಮಿಯಾಗಿದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇವನ ಕಾಲ ಸು. 1450 ಆಗಬಹುದು ಎಂದು ಆರ್. ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈಗ ಉಪಲಬ್ಧವಿರುವ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳು ಚತುರ್ಥಸ್ಕಾಂಧ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯಕ್ಕೇ ಮುಗಿದಿರುವುದರಿಂದ ಇನ್ನುಳಿದ ಸ್ಕಂದಗಳನ್ನು ಬರೆದನೋ ಇಲ್ಲವೋ ಎಂಬ ವಿಷಯ ಸಂದಿಗ್ಧವಾಗಿದೆ. ಈ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶ್ರೀಮದ್ಭಾಗವತವೇ ಆಧಾರ. ಗದ್ಯದಲ್ಲಿ ಭಾಗವತದ ಭಾವಾನುವಾದಕ್ಕೆ ತೊಡಗಿದವರಲ್ಲಿ ಈತನೇ ಮೊದಲಿಗ.

ಭಾಗವತ ಸಂಹಿತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಗುಣಚಾರಿತ್ರ ಮಹಿಮೆಗಳನ್ನು ವಿವರವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ತಮಸ್ಸು, ರಜಸ್ಸು, ಸಾತ್ವಿಕ

ಗುಣತ್ರಯಗಳನ್ನೂ ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸಿ ಹೇಳುವುದಲ್ಲದೆ ಅವುಗಳಿಂದೊದಗುವ ಫಲಾಫಲಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಸನಕಾದಿ ಯೋಗಿಗಳು, ವರಾಹ, ನಾರದ, ನಾರಾಯಣ, ಕಪಿಲಮುನೀಂದ್ರ ಅತ್ರಿಮುನಿಯ ಮಗ ದತ್ತಾತ್ರೇಯ, ಯಜ್ಞ, ವೃಷಭ, ಪೃಥುರಾಯ, ಮತ್ಸ್ಯ, ಕೂರ್ಮ, ಧನ್ವಂತರಿ, ಜಗನ್ಮೋಹಿನಿ, ನರಸಿಂಹ, ವಾಮನ, ಪರಶುರಾಮ, ವ್ಯಾಸ, ರಾಮ, ಬಲರಾಮ ಕೃಷ್ಣ ಈ ಹತ್ತೊಂಬತ್ತು ಅವತಾರಗಳ ಸ್ಥೂಲ ಪರಿಚಯವಿದೆ. ಆದರೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪಾಂಡವರ ಕಥೆಯನ್ನು ರಚಿಸಬೇಕೆಂಬ ಆಶಯ ಕವಿಗಿರುವುದರಿಂದ ಕವಿ ಅದನ್ನೇ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣನ ಮಹಿಮೆ, ಲೀಲೆಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ ನೀಡಿದ್ದಾನೆ. ತನ್ನ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಜನಸಾಮಾನ್ಯರು ಓದಲೆಂದೇ ತಿಳಿಯಾದ ನಡುಗನ್ನಡ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಚಿಕ್ಕಚಿಕ್ಕ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. *

ನಾರಾಯಣ, ಜಿ.: 1923– . ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರೇಮಿ, ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಮಾಜಿ ಅಧ್ಯಕ್ಷ, ಆಡಳಿತ ತಜ್ಞ, ಪ್ರತಿಕೋದ್ಯಮಿ. ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆ ಮದ್ದೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದೇಶಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ 1923 ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ 2ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಗಿರಿಗೌಡ, ತಾಯಿ ಸಣ್ಣಮ್ಮ. ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಹಾಗೂ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಪೂರೈಸಿ ವಾರ್ಧಾ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ತರಬೇತಿ ಪಡೆದು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಮರ ಹಾಗೂ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ನಡೆದ ಹೋರಾಟಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಯಂ ಸೇವಕರಾಗಿ ದುಡಿದರು. ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಸರ್ಕಾರದ ಹೋರಾಟದ ಮುಖಪತ್ರಿಕೆಯಾಗಿದ್ದ 'ವಾರ್ತಾ'ದ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕರಾಗಿ ಪತ್ರಿಕಾ ವ್ಯವಸಾಯ ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಅಕ್ಷರ ಪ್ರಚಾರ ಸಮಿತಿಗಾಗಿ ಗೋವಿನ ಹಾಡಿನ ಧಾಟಿಯಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿಕೊಟ್ಟ 100 ಪದ್ಯಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಅಕ್ಷರವ ನೀವ್ ಕಲಿಯಿರಿ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧವನಹಳ್ಳಿ ಕೃಷ್ಣಶರ್ಮರು ಮುನ್ನುಡಿ ಬರೆದಿದ್ದು ಅದು ಬೆಳಕು ಎಂಬ ಪತ್ರಿಕೆಯ ವಿಶೇಷ ಸಂಚಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ ಮಲೇರಿಯಾ ಹಾವಳಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಮಲೇರಿಯಾ ಹಾವಳಿ ಎಂಬ ಲಾವಣಿ, ಸಕ್ಕರೆ ಕಂಪನಿಯ ಆಡಳಿತದ ಅವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿಂದ ರೈತರಿಗೆ ಉಂಟಾದ ತೊಂದರೆ ಕುರಿತು ಕಬ್ಬಿನ ಲಾವಣಿ ಹಾಗೂ ಕಬ್ಬಿನ ಕಥಾಂತರ ಎಂಬ ಕೃತಿ ಬರೆದು ಅಚ್ಚು ಹಾಕಿಸಿದ್ದಲ್ಲದೆ, ಜಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ಖುದ್ದಾಗಿ ಹಾಡುವ ಮೂಲಕ ಜನಜಾಗೃತಿ ಮೂಡಿಸಿದರು. 1950ರಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರ ಮುದ್ರಣಾಲಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ 1951 ಜನವರಿ 26ರಂದು ವಿನೋದ ಎಂಬ ಹಾಸ್ಯ ಮಾಸಿಕವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಆಗಸ್ಟ್ 15ರಂದು ವಿನೋದದ ವಿಶೇಷ ಸಂಚಿಕೆ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದೆ. 1975ರಲ್ಲಿ ರಜತ ಮಹೋತ್ಸವ ಆಚರಿಸಿದ ಈ ಪತ್ರಿಕೆ 2002 ಆಗಸ್ಟ್ 15ರಂದು ಸುವರ್ಣ ಮಹೋತ್ಸವ ಆಚರಿಸಿತು. ಇಷ್ಟು ದೀರ್ಘ ಕಾಲದಿಂದ ಸತತವಾಗಿ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿರುವ ಏಕೈಕ ಹಾಸ್ಯ ಮಾಸಿಕ ಎಂಬ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆ ವಿನೋದಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ.

ಇವರು ಚಾಮರಾಜಪೇಟೆ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಮಿತಿ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ, ಕೇಂದ್ರ ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಮಿತಿಯ ಕಾರ್ಯಸಮಿತಿ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ, ಮೈಸೂರು ಹಿಂದಿ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ ಒಂದು ವರ್ಷ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. 1957ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ಪಾಲಿಕೆಗೆ ಚುನಾಯಿತರಾಗಿ 7 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. 1964ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರದ ಮೇಯರ್ ಆಗಿ ಆಯ್ಕೆಯಾದರು. ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರಕ್ಕೆ ಕಾವೇರಿ ನೀರಿನ ಸರಬರಾಜಿಗಾಗಿ ಕಾವೇರಿ ಯೋಜನೆಯ ಶಂಕುಸ್ಥಾಪನೆ, ನಗರಪಾಲಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತ ಭಾಷೆಯಾಗಿ ಕನ್ನಡದ ಅನುಷ್ಠಾನ, ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರದ ಸಂಸ್ಥಾಪಕ ಕೆಂಪೇಗೌಡರ ಪ್ರತಿಮೆಯ ಸ್ಥಾಪನೆ ಇವು ಇವರ ಅವಧಿಯ ಮುಖ್ಯ ಸಾಧನೆಗಳು.

ಇವರು 1969ರಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಯಾಗಿ ಒಟ್ಟು 9 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಆ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದರು. ಕನ್ನಡದ ಸರ್ವತೋಮುಖ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ದುಡಿದು ಪರಿಷತ್ತಿನ ನೂತನ ಶಕಪುರುಷ ಎಂದು ಹೆಸರಾದರು. ಪರಿಷತ್ತಿನ ಕಾರ್ಯ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳ ವಿಸ್ತರಣೆಗಾಗಿ ತ್ರೈವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆ, ಕನ್ನಡ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವದಲ್ಲಿ ಮನೆಯಿಂದ ಮನೆಗೆ ಪುಸ್ತಕ ಮಾರಾಟದ ಯೋಜನೆ, ಜನಪದ ಕಲೆಗಳ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಮತ್ತು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಬೃಹತ್ ಯೋಜನೆ, ಗಮಕ ಕಲೆಯನ್ನು ಉಳಿಸಲು ಗಮಕಕಲಾ ತರಗತಿಗಳ ಆರಂಭ, ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ನೆರವಾಗಲು ಕನ್ನಡ ಬೆರಳಚ್ಚು ಮತ್ತು ಶೀಘ್ರಲಿಪಿ ತರಗತಿಗಳು, ಜಿಲ್ಲಾ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನಗಳು, ಪುಸ್ತಕಗಳ ಪ್ರಕಟಣ ಮಾಲಿಕೆಗಳು, ಗಡಿನಾಡು ಕನ್ನಡಿಗರ ಸಮ್ಮೇಳನ, ಹೊರನಾಡ ಕನ್ನಡಿಗರೊಂದಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕದ ದಿಸೆಯಲ್ಲಿ ದೆಹಲಿಯಲ್ಲಿ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ ಸಂಘಟನೆ ಮೊದಲಾದವನ್ನು ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ಕಾರ್ಯರೂಪಗೊಳಿಸಿದರು. ಇವರ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ರೂಪುಗೊಂಡ ಕನ್ನಡ–ಕನ್ನಡ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ನಿಘಂಟು ಹಾಗೂ ಕನ್ನಡ ರತ್ನಕೋಶದ ಪ್ರಕಟಣೆಗಳು ಕನ್ನಡ ಪುಸ್ತಕ ಮಾರಾಟದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ದಾಖಲೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದವು.

ಯಾವುದೇ ಕೆಲಸಕಾರ್ಯವಾಗಲಿ ಯೋಜನಾಬದ್ಧವಾಗಿ ಕಾರ್ಯರೂಪಕ್ಕೆ ತರುವವರೆಗೆ ನಿಷ್ಠೆಯಿಂದ ದುಡಿಯುವ ವ್ಯಕ್ತಿ ಎಂದು ಹೆಸರಾದ ಜಿ. ನಾರಾಯಣ ಅವರಿಗೆ ಪತ್ರಿಕಾ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷ ಪದವಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ಗಮಕಕಲಾ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಅಧ್ಯಕ್ಷ ಪದವಿ ಹಾಗೂ ಕನ್ನಡ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಪ್ರಾಧಿಕಾರದ ಮೊದಲ ಅಧ್ಯಕ್ಷ ಪದವಿ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಾನಗೌರವಗಳು ಲಭಿಸಿದ್ದವು. ಹಲವಾರು ಸನ್ಮಾನ ಹಾಗೂ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಗೌರವಗಳಿಗೆ ಪಾತ್ರರಾದ ಇವರಿಗೆ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರ ಕನ್ನಡ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ. (ಕೆ.ಆರ್.ಎಸ್ಆರ್.)

ನಾರಾಯಣದಾಸ: 1823– 70. ಕೀರ್ತನಕಾರ, ವಾಗ್ಗೇಯಕಾರ ಹಾಗೂ ಕವಿ. ತಿಮ್ಮಪ್ಪದಾಸರ ಜೇಷ್ಠಪುತ್ರ. 1823 ಫೆಬ್ರವರಿ 11ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಿಮ್ಮಪ್ಪದಾಸರ ಪೂಜಾವಿಧಾನ ಕೀರ್ತನೆಗಳು ಲಿಖಿತವಾಗಿರುವ ಕಾಗದದ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಯಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣದಾಸ ಎಂದು ಸ್ವನಾಮ ಮುದ್ರಿಕೆಯಿರುವ 39 ಕೀರ್ತನೆಗಳು ಲಿಖಿತವಾಗಿವೆ. ಈ ಕೀರ್ತನೆಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರಾಯಿಕವಾಗಿ ಕುಲದೈವ ವೆಂಕಟರಮಣ, ರಾಮಚಂದ್ರಮೂರ್ತಿ, ಶಿವ, ಚಾಮುಂಡೇಶ್ವರಿ ಮುಂತಾಗಿ ದೇವತಾ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪದಲ್ಲಿವೆ. ಒಂದು ಕೀರ್ತನೆ ಶೃಂಗೇರಿ ಜಗದ್ಗುರು ಸಚ್ಚಿದಾನಂದ ಶಿವಾಭಿನವ ನರಸಿಂಹ ಭಾರತೀ ಸ್ವಾಮಿಗಳನ್ನು (1866– 1913) ಕುರಿತಿದೆ. ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕವನ್ನು ಹಾರೈಸುವ, ಅವರು ಪಟ್ಟಾಭಿಷಿಕ್ತರಾದದ್ದಕ್ಕೆ (1868) ಸಂತೋಷವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಕೀರ್ತನೆಗಳು ಎರಡಿವೆ. ಇವರ ಕೀರ್ತನೆಗಳಲ್ಲಿ ತಂದೆ ತಿಮ್ಮಪ್ಪದಾಸರ ಕೀರ್ತನೆಗಳಲ್ಲಿರುವಂತೆ ತತ್ತ್ವ

ವಿಚಾರವಾಗಲಿ, ಭಕ್ತಿಭಾವದ ಹೃದಯಂಗಮ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗಲಿ ಕಂಡು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಕೆಲವು ಕೀರ್ತನೆಗಳು ಬಿಕ್ಕಟ್ಟಾಗಿ ರಚಿತವಾಗಿದ್ದು, ಸಮಕಾಲೀನ ವಾಗ್ಗೇಯಕಾರರ ಕೃತಿಗಳ ಬಂಧಗೌರವದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತವೆ. (ಎಂ.ವಿ.ಎಸ್.)

ನಾರಾಯಣಮೂರ್ತಿ, ಎನ್.ಆರ್.: 1946 – . ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಇನ್‌ಫೋಸಿಸ್ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷ. ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಿಡ್ಲಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ 1946 ಆಗಸ್ಟ್ 20ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಎನ್. ರಾಮರಾವ್ ಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿದ್ದರು. ತಾಯಿ ಪದ್ಮಾವತಮ್ಮ. ಇವರ ಮೊದಲ ಓದು ಮೈಸೂರಿನ ಶಾರದಾವಿಲಾಸ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ. ಎಸ್.ಎಸ್.ಎಲ್.ಸಿ. ಮತ್ತು ಪಿ.ಯು.ಸಿ. ಪರೀಕ್ಷೆಗಳಲ್ಲಿ ರ್‍ಯಾಂಕ್ ವಿಜೇತರು. ಕಾನ್‌ಪುರದ ಇಂಡಿಯನ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಟೆಕ್ನಾಲಜಿಯಲ್ಲಿ ಓದುವ ಅವಕಾಶ ಒದಗಿ ಬಂದರೂ ಮನೆಯ ಆರ್ಥಿಕ ಸ್ಥಿತಿಯಿಂದಾಗಿ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಮೈಸೂರಿನ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ (ಎನ್‌ಐಇ) ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಓದಿ ವಿದ್ಯುತ್ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್‌ನಲ್ಲಿ ರ್‍ಯಾಂಕ್‌ನೊಂದಿಗೆ ಬಿ.ಇ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು (1967). ಮುಂದೆ ಓದಲು ಶಿಷ್ಯವೇತನ ಸಿಕ್ಕಿದ್ದರಿಂದ ಕಾನ್‌ಪುರದ ಇಂಡಿಯನ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಟೆಕ್ನಾಲಜಿಯಲ್ಲಿ (ಐಐಟಿ) ಓದಿ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಪದವಿ (ಎಂ.ಟೆಕ್) ಪಡೆದರು (1969).

ಇದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಕಂಪ್ಯೂಟರ್ ಮಾಹಿತಿ ತಂತ್ರಜ್ಞಾನ ಕುರಿತ ಅಲೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿತ್ತು. ಇವರು ಕಂಪ್ಯೂಟರ್ ಕ್ಷೇತ್ರದತ್ತ ಆಸಕ್ತರಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದರು. ಅಹಮದಾಬಾದಿನ ಇಂಡಿಯನ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಮ್ಯಾನೇಜ್‌ಮೆಂಟ್‌ನಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಸೇರಿಕೊಂಡರು. ಮುಂದೆ ಸೆಸ್ಮಾ ಪ್ಯಾರಿಸ್, ಸಿಸ್ಟಮ್ ರಿಸರ್ಚ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ (ಪುಣೆ), ಕಂಪ್ಯೂಟರ್ ಸಿಸ್ಟಮ್ಸ್ (ಮುಂಬಯಿ) ಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತ ಕಂಪ್ಯೂಟರ್‌ನ ಸಾಧ್ಯತೆಗಳನ್ನು ಕಂಡುಕೊಂಡರು. ಇವರು ಮಾದರಿ ತಯಾರಿಸಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿದ ಭಾರತದ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲ ಬೇಸಿಕ್ ಇಂಟರ್‌ಪ್ರಿಟರ್ ಮತ್ತು ದೇಶದ ಪ್ರಥಮ ಷೇರಿಂಗ್ ಆಪರೇಟಿಂಗ್ ಸಿಸ್ಟಮ್ ಯಶಸ್ವಿಯಾದವು. ಪ್ಯಾರಿಸ್‌ನ ಡಿಗಾಲೆ ಏರ್‌ಪೋರ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಸರಕು ಸಾಗಾಟಕ್ಕಾಗಿ ರಿಯಲ್ ಆಪರೇಟಿಂಗ್ ಸಿಸ್ಟಮ್ ತಯಾರಿಸಿ 400 ಟರ್ಮಿನಲ್ ಮಾದರಿ ರಚನೆಗಾಗಿ ದುಡಿದ ತಂಡದಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣ ಮೂರ್ತಿಯವರೂ ಇದ್ದರು.

ಇವರ ಪತ್ನಿ ಸುಧಾ ಮೂರ್ತಿ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಓದಿ, ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಸೈನ್ಸ್ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಪ್ಯೂಟರ್ ವಿಜ್ಞಾನ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದು ಎಂ.ಟೆಕ್, ಮುಗಿಸಿ ಪುಣೆಯ ಟೆಲ್ಕೋ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ನಾರಾಯಣಮೂರ್ತಿಯವರ ಪರಿಚಯ ಬೆಳೆದು ಇಬ್ಬರೂ ಮದುವೆಯಾದರು.

1970ರ ದಶಕದಲ್ಲಿ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಕಂಪ್ಯೂಟರ್ ಕ್ರಾಂತಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾದಾಗ ಎಲ್ಲ ರಾಜ್ಯ ಸರಕಾರಗಳು, ಖಾಸಗಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಕಂಪ್ಯೂಟರ್ ಪ್ರಯೋಜನ ಪಡೆಯಲು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಾರಾಣಯ ಮೂರ್ತಿಯವರು ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಗಣನೀಯ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಬೇಕೆಂಬ ಹೆಬ್ಬಯಕೆಯಿಂದ ಸಾಫ್ಟ್‌ವೇರ್ ಉದ್ಯಮಕ್ಕೆ ಕೈಹಾಕಿದರು (1981). ಪುಣೆಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಆರುಜನ ಸಹೋದ್ಯೋಗಿ ಮಿತ್ರರೊಡಗೂಡಿ ಮನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇನ್‌ಫರ್ಮೇಶನ್ ಸಿಸ್ಟಮ್ಸ್ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಥೆ ಆರಂಭಿಸಿದರು (1981). ಮುಂದೆ ಇದೇ ಸಂಸ್ಥೆ ಇನ್‌ಫೋಸಿಸ್ ಟೆಕ್ನಾಲಜಿ ಲಿಮಿಟೆಡ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆಯಿತು. ಮೊದಲ ಎರಡು ಮೂರು ವರ್ಷ ಪುಣೆಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದ ಈ ಸಂಸ್ಥೆ 1984ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಸ್ಥಳಾಂತರಗೊಂಡು ಅಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಕಾರ್ಯಾಲಯವನ್ನಾರಂಭಿಸಿತು. ಈ ಸಂಸ್ಥೆ ಸಾಫ್ಟ್‌ವೇರ್ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ, ಮರುಜೋಡಣೆ ಮತ್ತು ನಿರ್ವಹಣೆಯ ಕಾರ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಸಾಫ್ಟ್‌ವೇರ್ ತಂತ್ರಜ್ಞಾನ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಮಗ್ರ ಸೇವೆ ನೀಡುತ್ತಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕ, ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ, ಒರಿಸ್ಸ, ತಮಿಳುನಾಡು ರಾಜ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದು ಮತ್ತು ವಿದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹದಿಮೂರು ಶಾಖೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಪ್ರಪಂಚದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಂಪನಿಗಳಾದ ರಿಬೋಕ್, ಸಿಟಿಗ್ರೂಪ್, ಗ್ಯಾಪ್, ಬೋಯಿಂಗ್, ನೆಸ್ಲೆ, ನಾರ್ಡ್‌ಸ್ಟಾರ್ಮ ಜನರಲ್ ಎಲೆಕ್ಟ್ರಿಕ್, ವೀಸಾ, ಆಪಲ್, ನಾರ್ಟೆಲ ಮೊದಲಾದ 130 ಕಂಪನಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕವಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಸಾಫ್ಟ್‌ವೇರ್ ಸೇವೆ ಒದಗಿಸುತ್ತಿದೆ.

ನಾರಾಯಣಮೂರ್ತಿಯವರು ಭಾರತ ಸರಕಾರದ ರಿಸರ್ವ್ ಬ್ಯಾಂಕ್‌ನ ಕೇಂದ್ರ ಮಂಡಳಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ, ಇಂಡೋ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಪಾರ್ಟ್‌ನರ್ ಶಿಪ್ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಸಹ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಪ್ರಧಾನಮಂತ್ರಿಯವರ ವ್ಯಾಪಾರ ಮತ್ತು ಕೈಗಾರಿಕಾ ಮಂಡಳಿಯಲ್ಲಿ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಏಷ್ಯದ ಅನೇಕ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಹಿತಿ ತಂತ್ರಜ್ಞಾನ ಸಲಹೆಗಾರರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ನವೆಂಬರ್ 2002ರಲ್ಲಿ ಸೆಕ್ಯುರಿಟೀಸ್ ಅಂಡ್ ಎಕ್ಸ್‌ಚೇಂಜ್ ಬೋರ್ಡ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯಾ ಸಂಸ್ಥೆ (ಭಾರತದ ಸೆಕ್ಯೂರಿಟಿ ಮತ್ತು ವಿನಿಮಯ ಮಂಡಳಿ) ಇವರನ್ನು ಕಾರ್ಪೊರೇಟ್ ಗವರ್ನೆನ್ಸ್ ಕಮಿಟಿಯ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿತು. ಇವರು ಇಂಡಿಯನ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಟೆಕ್ನಾಲಜಿ, ಬೆಂಗಳೂರು ಮತ್ತು ಇಂಡಿಯನ್ ಇಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಮ್ಯಾನೇಜ್‌ಮೆಂಟ್, ಅಹಮ್ಮದಾಬಾದ್ ಈ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಆಡಳಿತ ಮಂಡಳಿಯ (ಗವರ್ನಿಂಗ್ ಬಾಡಿ) ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹಾಗೂ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಮಟ್ಟದ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಇನ್‌ಫೋಸಿಸ್ ಯಶಸ್ಸಿಗೆ ನಾರಾಯಣಮೂರ್ತಿಯವರ ದೂರದೃಷ್ಟಿ, ನಿರಂತರ ದುಡಿಮೆ, ಶಿಸ್ತು, ಪ್ರಾಮಾಣಿಕತೆ ಕಾರಣವಾಗಿವೆ. ಇವರು ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರೂ ಸಲಹೆಗಾರರೂ ಆಗಿದ್ದಾರೆ. ಈಗ ತಮ್ಮ ಸಹೋದ್ಯೋಗಿ, ಸಂಸ್ಥಾಪಕರೊಬ್ಬರಿಗೆ ಈ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪುರಸ್ಕಾರಗಳು ಲಭಿಸಿವೆ. ಫಾರ್ಚೂನ್ ಪತ್ರಿಕೆ 2003ರ ಏಷ್ಯದ ಇಬ್ಬರು ಉದ್ಯಮಿಗಳಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣಮೂರ್ತಿಯವರೂ ಒಬ್ಬರು ಎಂದು ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡಿದೆ. 2002ರಲ್ಲಿ ಅರ್ನ್ಸ್ಟ್ ಅಂಡ್ ಯಂಗ್ 'ಭಾರತದ ವರ್ಷದ ಸಾಹಸಿ ಉದ್ಯಮಿ' ಎಂದು ಘೋಷಿಸಿದೆ. 2001ರಲ್ಲಿ ಟೈಮ್ಸ್, ಸಿ.ಎನ್.ಎನ್. ಮಾಧ್ಯಮಗಳು ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಉದ್ಯಮ ಸೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳ ಸಾಧ್ಯತೆಗಳಿಗೆ ಹೊಸರೂಪ ಕೊಟ್ಟ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿ ಜಾಗತಿಕ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಾಹಕರಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣಮೂರ್ತಿಯವರೂ ಒಬ್ಬರು ಎಂದು ಇವರನ್ನು ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡಿದೆ. ಸ್ವಿಟ್ಸರ್‌ಲೆಂಡಿನ ಮಾಕ್ಸ್ ಸ್ಕ್ಮಿದೇನಿ ಲಿಬರ್ಟಿ 2001 ಪ್ರಶಸ್ತಿ ದೊರಕಿದೆ. 1996–97ರಲ್ಲಿ ಜೆಆರ್‌ಡಿ ಟಾಟಾ ಅವರ ಕಾರ್ಪೊರೇಟ್ ಲೀಡರ್‌ಶಿಪ್ ಅವಾರ್ಡ್ ಇವರಿಗೆ ಬಂದಿದೆ. 1998ರಲ್ಲಿ

ಕಾನ್‌ಪುರದ ಇಂಡಿಯನ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಟೆಕ್ನಾಲಜಿ ಇವರಿಗೆ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿದೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ಇನ್ನು ಅನೇಕ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹಾಗೂ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸಂಘ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಗೌರವಗಳು ಇವರಿಗೆ ಸಂದಿವೆ. ಇವರಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ (1998) ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಪದ್ಮಶ್ರೀ (2000) ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿವೆ. (ಎಸ್.ಎಂ.ಕೆ.)

ನಾರಾಯಣಶಾಸ್ತ್ರಿ, ಎನ್.ಎಸ್.: 1902–55. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಮನೋವಿಜ್ಞಾನ ಪರಿಣತರು, ನಾಟಕಕಾರರು, ಶ್ರೇಷ್ಠ ನಟರು. ಇವರು ನರಸಿಂಹರಾಜಪುರದಲ್ಲಿ 1902 ಜೂನ್ 12ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ವೈದಿಕ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿದ್ದ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯಶಾಸ್ತ್ರೀ ಇವರ ತಂದೆ. ಇವರ ಮನೆತನ ಪುರ ಮನೆತನ ಎಂದು ಸುತ್ತಮುತ್ತ ಹೆಸರುಗೊಂಡಿತು.

ನಾರಾಯಣಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಪದವಿಪೂರ್ವದ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಹುಟ್ಟೂರಿನಲ್ಲೂ ತುಮಕೂರಿನಲ್ಲೂ ನಡೆಯಿತು. ಅನಂತರ ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗಮಾಡಿ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿಯನ್ನೂ (1925) ಎಂ.ಎ. ಪದವಿಯನ್ನೂ (1927) ಪಡೆದರು. ಪ್ರಾಯೋಗಿಕ ಮನೋವಿಜ್ಞಾನ ಇವರ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿ ವ್ಯಾಸಂಗದ ಪ್ರಧಾನ ವಿಷಯ. ಆ ವಿಷಯದ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದ ಎಂ.ವಿ. ಗೋಪಾಲಸ್ವಾಮಿಯವರ ಪ್ರಿಯ ಶಿಷ್ಯರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿದ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿಯೇ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡು ಹಲವು ವರ್ಷಕಾಲ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಅಧ್ಯಾಪನದೊಂದಿಗೆ ಸಂಶೋಧನೆಯನ್ನೂ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು 1940ರಲ್ಲಿ ಸೌಂದರ್ಯಾನುಭೂತಿಯ ಮನೋವೈಜ್ಞಾನಿಕ ವಿವರಣೆ ಎಂಬ ಪ್ರೌಢ ಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿಸಿ ಡಿ.ಲಿಟ್ ಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆದರು. ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳ ತರುವಾಯ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನ ಉದ್ಯೋಗವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಟಾಟಾ ವಿಜ್ಞಾನ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಮನೋವಿಜ್ಞಾನ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾದರು. 1945–1951 ರವರೆಗೆ ಭಾರತೀಯ ವಿಜ್ಞಾನ ಮಹಾಸಭೆಯ ಮನೋವಿಜ್ಞಾನ ಶಾಖೆಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. 1953ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿನಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಪ್ರವಾಸ ಮಾಡಿ ಹಿಂತಿರುಗಿದರು. ಅದೇ ವರ್ಷ ಬ್ರಿಟನ್ನಿನ ಮನೋವಿಜ್ಞಾನ ಸಂಘದ ಗೌರವ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಯಾದರು. ಈ ಗೌರವವನ್ನು ಪಡೆದ ಭಾರತೀಯರಲ್ಲಿ ಇವರೇ ಮೊದಲಿಗರು.

ನಾಟಕದ ಬಗ್ಗೆ ವಿಶೇಷ ಒಲವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಇದ್ದಷ್ಟು ಕಾಲವೂ ಕಾಲೇಜು ಸಂಘ ಮತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಘಗಳ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವರ್ಷವೂ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ನಾಟಕ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಕೆ.ವಿ. ಪುಟ್ಟಪ್ಪನವರ ಯಮನಸೋಲು (ಯಮನ ಪಾತ್ರ) ಮತ್ತು ಬಿರುಗಾಳಿ (ಭೈರವ ನಾಯಕ), ಬಿ.ಎಂ. ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯನವರ ರನ್ನನ ಗದಾಯುದ್ಧ ನಾಟಕ (ಭೀಮ) ಮತ್ತು ಅಶ್ವತ್ಥಾಮನ್ (ಅಶ್ವತ್ಥಾಮನ್), ಎ.ಎನ್. ಮೂರ್ತಿರಾಯರ ಆಷಾಢಭೂತಿ (ಶಂಕರಪ್ಪ), ವೆಂಬಾರ್ ವೆಂಕಟಾಚಾರ್ಯರ ಸಾವಿನ ಸಮಸ್ಯೆ (ತೆನಾಲಿ ರಾಮಕೃಷ್ಣ) ಮುಂತಾದ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಸ್ಯಮಯ ಪಾತ್ರವಾಗಲಿ, ಗಂಭೀರ ಪಾತ್ರವಾಗಲಿ, ತಮ್ಮದೇ ಆದ ವಿಶಿಷ್ಟ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರಪೋಷಣೆ ಮಾಡಿ, ಪ್ರೇಕ್ಷಕ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಅಪೂರ್ವವಾದ ರಸದೌತಣವನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಮೈಸೂರಿನ ಸಾಹಿತ್ಯ ನಾಟಕ ಕಲಾ ಸಂಸ್ಥೆಯವರು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲೂ ಇವರು ಅಭಿನಯಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ವಸಂತಸೇನಾ (ಮೃಚ್ಛಕಟಿಕದ ರೂಪಾಂತರ) ಎಂಬ ಮೂಕ ಚಲನಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಪಾಲಕ ಮಹಾರಾಜನ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದ್ದರು. ಕಲಾ ವಿಲಾಸಿ ರಂಗಭೂಮಿಯ ವಿನೂತನ ವಾಸ್ತವ ಶೈಲಿಯ ಅಭಿನಯ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಕೊಡುಗೆ ಬೆಲೆಯುಳ್ಳದ್ದು.

ಇವರಿಗೆ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಅನುಭವವಿದ್ದುದರಿಂದ, ಭಾಸನ ಪಂಚರಾತ್ರ ನಾಟಕವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ರೂಪಾಂತರ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಮೂಲಕ ಲಕ್ಷಣಬದ್ಧ ಪ್ರಾಚೀನ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಆಧುನಿಕ ರಂಗಪ್ರಯೋಗದ ಅಗತ್ಯಗಳಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಅಳವಡಿಸುವ ಕ್ರಮಕ್ಕೆ ಒಂದು ಒಳ್ಳೆಯ ಮಾದರಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆಧುನಿಕ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಭಾಷಣ ಮಾಡುವುದು ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯ ಎಂಬ ಭಾವನೆಯ ಜೊತೆಗೆ, ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ವಲಯದಲ್ಲಿಯೇ ಕನ್ನಡದ ಬಗೆಗೆ ತಿರಸ್ಕಾರ ಪ್ರಬಲವಾಗಿದ್ದ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ನಮ್ಮ ದೇಶಕ್ಕೆ ಹೊಸತಾದ ಮನೋವೈಜ್ಞಾನಿಕ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಮನೆಮಾತಿನ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿ ಭಾಷಣ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಪ್ರಚಾರೋಪನ್ಯಾಸಮಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಕನಸುಗಳು ಎಂಬ ವಿಷಯವಾಗಿ ಮಾಡಿದ ಭಾಷಣ ಅದೇ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಅಚ್ಚಾಗಿದೆ (1933). ಮಹಾಪುರುಷ ಎಂಬ ಇವರ ಕಾದಂಬರಿ ವಿಕ್ಟರ್ ಹ್ಯೂಗೋನ ಲೆ ಮಿಸರೆಬಲ್ ಎಂಬ ಫ್ರೆಂಚ್ ಭಾಷೆಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಾದಂಬರಿಯ ರೂಪಾಂತರ. ಮನೋರೋಗಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರಾಯೋಗಿಕ ಮನಶ್ಶಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರವೇಶಿಕೆ ಇವು ಇವರ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಕೃತಿಗಳು. ಮನೋವಿಜ್ಞಾನ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಇವರ ಪ್ರೌಢಿಮೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಸಂಯುಕ್ತ ರಾಷ್ಟ್ರ ಸಂಘದ ಯುನೆಸ್ಕೊ ಶಾಖೆ ಕೈರೊ ನಗರದ ಸಮಾವೇಶದಲ್ಲಿ ಇವರನ್ನು ಒಬ್ಬ ಪ್ರಧಾನಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ನೇಮಿಸಿಕೊಂಡಿತ್ತು.

ಇವರು ದೆಹಲಿಯ ಮನೋವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಕೇಂದ್ರ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಲು ಹೋಗಿದ್ದಾಗ 1955 ಸೆಪ್ಟಂಬರ್ 5ರಂದು ತಮ್ಮ 54ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. (ಎಂ.ವಿ.ಎಸ್.)

ನಾರಾಯಣಶೆಟ್ಟಿ, ಎಸ್.: 1930– . ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಸುಜನಾ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯನಾಮದಿಂದ ಹೆಸರಾದ ಕವಿ, ವಿಮರ್ಶಕ. ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆ ಕೃಷ್ಣರಾಜಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೊಸಹೊಳಲಿನಲ್ಲಿ 1930 ಏಪ್ರಿಲ್ 13ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಸುಬ್ಬಶೆಟ್ಟಿ. ಹೊಸಹೊಳಲು, ಹೊಳೆನರಸೀಪುರಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಲಾ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿದರು. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ವಿಜಯ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ವಿಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಇಂಟರ್‌ಮೀಡಿಯೆಟ್ ಓದಿದರು. ಅನಂತರ ಮೈಸೂರಿನ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿಗೆ ಸೇರಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಎಂ.ಎ. ಪಡೆಯಬೇಕೆಂದು ಬಯಸಿದರಾದರೂ ಇವರು ವಿಜ್ಞಾನದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರವೇಶ ಸಿಗುವುದಕ್ಕೆ ನಿಯಮ ಅಡ್ಡಿಬಂತು. ಪ್ರವೇಶ ದೊರಕದಿದ್ದರೆ ಆತ್ಮಹತ್ಯೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದೆಂದು ಮನಸ್ಸು ಮಾಡಿದ್ದರು. ಕೊನೆಗೂ ಇವರು ಕನ್ನಡ ಬಿ.ಎ. (ಆನರ್ಸ್)ಗೆ ಪ್ರವೇಶ ಪಡೆದರು. ಅನಂತರ ಕನ್ನಡ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದು ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. ಮುಂದೆ ಪ್ರವಾಚಕರೂ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರೂ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಕುಲಸಚಿವರೂ ಆಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು (1985–87) ಮತ್ತು ಯವರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನ ಪ್ರಾಚಾರ್ಯರಾಗಿ (1988) ನಿವೃತ್ತಿಹೊಂದಿದರು. ಇವರು ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ಣಾಟಕ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರು (1959–65).

ಸುಜನಾ ಅವರ ಮೊದಲನೆಯ ಕವನ ಸಂಕಲನ ಮಂಗಳಾರತಿ (1956). ನಾಣ್ಯಯಾತ್ರೆ 1965ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. 1982 ರ ವರೆಗಿನ ಇವರ ಕವನಗಳು ಒಂದೇ ಸೂರಡಿಯಲ್ಲಿ ಎಂಬ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯಡಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಸೊನ್ನೆ ಎರಡರ ನಡುವೆ (1982), ಉಡಿದಾರ (1982)– ಇವು ಇವರ ಇತರ ಕವನ ಸಂಕಲನಗಳು. ಹೃದಯ ಸಂವಾದ (1965), ಪರಂಪರೆ (1982), ಕುವೆಂಪು ಮತ್ತು ಪರಂಪರೆ (1984)– ಇವು ವಿಮರ್ಶಾ ಸಂಕಲನಗಳು. ಕಣಗಳು (1983) ಎಂಬುದು ಕಿರುಕವಿತೆಗಳ ಸಂಕಲನ.

ಸುಜನಾ ಅವರ ಮಹಾಕಾವ್ಯ ‘ಯುಗಸಂಧ್ಯಾ’ (1999). ಹತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಇದನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ತಮ್ಮ ಕಾವ್ಯರಚನೆಯ ಪ್ರಾರಂಭದ ದಿನಗಳಿಂದಲೂ ಗುಪ್ತವಾಗಿ, ಬಿಡದೆ ನಡೆದುಬಂದಿರಬಹುದಾದ ಸರಳ ರಗಳೆಯ ಛಂದಸ್ಸನ್ನು ಕೊಂಚ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ವಹಿಸಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡಿರುವುದಾಗಿ ಇವರು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಇದು ಮಹಾಭಾರತದ ಪಾಂಡವ ವಿಜಯದ ಅನಂತರದ ಕಥೆ. ‘ವ್ಯಾಸರು ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಆ ಭಾಗವನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬೆಳೆಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಭಾರತವನ್ನು ಬರೆದ ಪಂಪನಾಗಲಿ, ಕುಮಾರವ್ಯಾಸನಾಗಲಿ ಆ ಜಾಡಿನಲ್ಲಿ ಮುನ್ನಡೆಯಲಿಲ್ಲ. ಪಾಂಡವರು ಗೆದ್ದ ಮೇಲೆ, ಧರ್ಮಾಧರ್ಮ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಜಯ ದೊರಕಿದ ಮೇಲೆ ಮುಂದೆ ಏನು ಸ್ವಾರಸ್ಯವಿದ್ದೀತು ಎಂದೋ ಏನೋ’ ಎಂಬುದು ಸುಜನಾ ಅವರ ಅನಿಸಿಕೆ. ಇವರು ವ್ಯಾಸಹೃದಯವನ್ನು ಅರಿತು ಮುನ್ನಡೆದರು. ಮಹಾಭಾರತ ಯುದ್ಧವಾದ ಮೇಲೆ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣ ಬೇಡನೊಬ್ಬನ ಬಾಣಕ್ಕೆ ದೇಹತ್ಯಾಗ ಮಾಡಿದ. ಇದರ ಅರ್ಥವೇನು? ಎಲ್ಲವೂ ಸಪ್ಪೆಯಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಬೇಕೆ? ಮಹಾಭಾರತ ಯುದ್ಧಾನಂತರವೂ ಉಳಿದಿದ್ದ ಲೋಕಕಂಟಕರೆಲ್ಲರ ನಿರ್ನಾಮ ದೈವಸಂಕಲ್ಪವಾಗಿತ್ತು. ಬೇಡನ ಬಾಣಕ್ಕೆ ಕೃಷ್ಣ ದೇಹತ್ಯಾಗ ಮಾಡಿದ್ದು ಅರ್ಥವತ್ತಾದದ್ದು. ಮುಳ್ಳನ್ನು ಮುಳ್ಳಿನಿಂದ ತೆಗೆದು ಎರಡನ್ನೂ ಎಸೆದುಬಿಡುವಂತೆ, ಲೋಕಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ಮೂಲ ಮಾಡಿದ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ ತನ್ನ ದೇಹವನ್ನು ಕಳಚಿ ಒಗೆದ ದರ್ಶನ ಸುಜನಾ ಅವರಿಗೆ ಆಯಿತು. ಇವರ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ಅದ್ಭುತ. ಮುಂದಿನ ಕಥೆಯನ್ನು ಇವರು ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ.

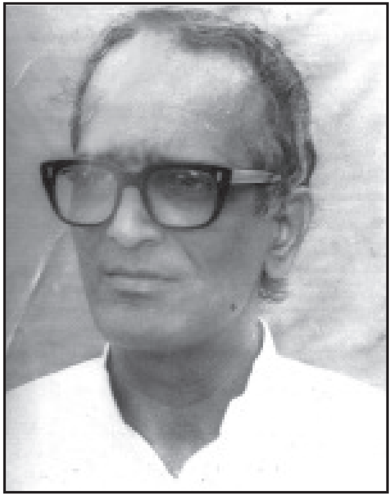

ಕುಮಾರವ್ಯಾಸ ಭಾರತವನ್ನು ಜನಪ್ರಿಯ ಆವೃತ್ತಿಗಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮನ್ನು ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಇವರು ಆಗಿನಿಂದಲೇ ಈ ಕಥಾಭಾಗದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಮಾನಸಿಕವಾಗಿ ತೊಡಗಿದ್ದರು. ‘ಯುಗಸಂಧ್ಯಾ’ ಮಹಾಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸತೊಡಗಿದಾಗ ಇವರ ದೇಹಸ್ಥಿತಿ ಕೆಟ್ಟಿತು. ಲೇಖನಿ ಹಿಡಿದು ಬರೆಯಲಾಗದವರಾದರು. ಮಕ್ಕಳ ಸಹಕಾರದಿಂದ ಇದು ಪೂರೈಸಿತು. ಭಾರತೋತ್ತರ ಕಥಾ ವಿಷಯ ಪ್ರಸಂಗದೊಳಗೇನುಂಟು? ರಸಪೂರ್ಣ ಕಥೆಯೆ, ಕ್ರಿಯೆಯೆ, ದರ್ಶನವೆ? ಮನುಜಮನದರ್ಥಗಳೆ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ನಾನೂರಿಪ್ಪತ್ತೈದು ಪುಟಗಳ ಈ ಮಹಾಕಾವ್ಯ ಉತ್ತರವಾಗಿದೆ. ಈ ಕೃತಿಗೆ ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ದೊರಕಿದೆ (2002).

ಇವರಿಗೆ ದೊರಕಿರುವ ಇತರ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಇವು: ವರ್ಧಮಾನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1982), ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1989), ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1994), ದೇವರಾಜ ಬಹದ್ದೂರ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1997). **(ಎಚ್.ಎಸ್.ಕೆ.)**

ನಾಲ್ಕುನಾಡು: ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆ ಮಡಿಕೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ನಾಪೊಕ್ಲು ನಾಡಿನಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಪ್ರಾಚೀನ ಸ್ಥಳ. ನಾಪೊಕ್ಲುವಿನಿಂದ 10ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಕಕ್ಕಬೆಯ ಮೂಲಕ ತಲುಪಬಹುದು. ಕೊಡಗಿನ ಪಶ್ಚಿಮಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉನ್ನತವಾಗಿ ಎದ್ದ ಬೆಟ್ಟಸಾಲು, ದಟ್ಟವಾಗಿ ಬೆಳೆದ ಕಾಡುಗಳಿಂದ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದು ಕೊಡಗಿನ ಅರಸರಿಗೆ ಇದು ಭದ್ರ ನೆಲೆಯಾಗಿತ್ತು. ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ರಕ್ಷಣೆಯ ಜೊತೆಗೆ ಈ ಗಿರಿದುರ್ಗಕ್ಕೆ ಕೊಡಗಿನ ಅರಸರು ಆಳವಾದ ಕಡಂಗುಗಳನ್ನು ತೋಡಿಸಿ ಮತ್ತಷ್ಟು ಭದ್ರಪಡಿಸಿದ್ದುದರಿಂದ ಶತ್ರುಗಳ ದಾಳಿಗೆ ಅಭೇದ್ಯವೆನಿಸಿತ್ತು. ಇದಕ್ಕೆ ಸೇರಿದಂತೆಯೇ ಕೊಡಗಿನಲ್ಲಿಯೇ ಅತ್ಯುನ್ನತವಾದ ತಡಿಯಂಡಮೋಳ್ ಎಂಬ ಶಿಖರವುಳ್ಳ ಬೆಟ್ಟವಿರುವುದು. ಹಾಲೇರಿ ಮಡಿಕೇರಿಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಕೊಡಗಿನ ಅರಸರಿಗೆ ಇದು ಮೂರನೆಯ ರಾಜಧಾನಿ. ಈಗ ಯವಕಪಾಡಿ ಎಂದು ಕರೆಯುವ ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ 1792ರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅರಮನೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಈ ಅರಮನೆಗಾಗಿಯೇ ಈ ಸ್ಥಳ ಈಗಲೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಮಡಿಕೇರಿ ಅರಮನೆಯಷ್ಟು ದೊಡ್ಡದಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಇದು ಇನ್ನಷ್ಟು ಭದ್ರವಾದ ಮತ್ತು ಸ್ಥೂಲವಾದ ಕಟ್ಟಡ. ಎರಡು ಅಂತಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿರುವ ಈ ಅರಮನೆಗೆ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಗಾರೆಗಳ ದಪ್ಪ ಗೋಡೆಗಳಿದ್ದು ಉಳಿದಂತೆ ಹೆಚ್ಚು ಮರದ ಸಾಮಾನುಗಳನ್ನೇ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಅಂತಸ್ತಿನಲ್ಲಿ ದಪ್ಪಮರದ ಕಂಬಗಳಿದ್ದು, ಅವು ಬುಡದಪ್ಪನಾಗಿದ್ದು ಮೇಲೆ ಹೋಗುತ್ತ ಸಣ್ಣಗಾಗುವಂತೆ ಇವೆ. ಮೇಲಿನ ಅಂತಸ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ ಕಂಡರಣೆಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಮೇಲಿನ ದೊಡ್ಡ ಹಜಾರ ಅರಸನ ಒಡ್ಡೋಲಗ ಶಾಲೆಯಾಗಿತ್ತು. ಅದರ ಕಂಬಗಳೂ ಬುಡದಪ್ಪನಾದ ಮೇಲೇರುತ್ತ ಸಣ್ಣಗಾಗುವಂತಿದ್ದು ಅಂದವಾಗಿ ಕಂಡರಿಸಲಾಗಿವೆ. ಮರದ ತೊಲೆಗಳು ಮತ್ತು ಹಲಗೆಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ಚಾವಣಿಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತನೆಯ ಕೆಲಸವಿದೆ. ಮತ್ತು ಚಾವಣಿಯಲ್ಲಿ ಹೂ, ಬಳ್ಳಿ, ಸುರುಳಿ ಮುಂತಾದ ಅಲಂಕರಣಗಳನ್ನು ಬಣ್ಣದಿಂದ ಚಿತ್ರಿಸಿದೆ. ಮಡಿಕೇರಿಯ ಅರಮನೆಯ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಉಳಿದುಬಂದಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಗೋಡೆಯ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತಿಚಿತ್ರಗಳು, ದೇವರ ಮೂರ್ತಿಗಳ ಚಿತ್ರಗಳು ತುಂಬಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈಗ ಅವು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಈಚೆಗೆ ಬಳಿದಿರುವ ಸುಣ್ಣದಿಂದ ಮುಚ್ಚಿಹೋಗಿದ್ದು ಚಿತ್ರಗಳ ಕುರುಹು ಮಾತ್ರ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಕಡೆ ಜಗತಿಯಂತೆ ಉನ್ನತ ಸ್ಥಾನವೊಂದಿದ್ದು ಅಲ್ಲಿ ರಾಜನ ಸಿಂಹಾಸನವಿರುತ್ತಿತ್ತು. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಡದ ಉಳಿದ ಭಾಗಗಳು ಸರಳವಾಗಿದ್ದರೂ ಈ ಓಲಗಶಾಲೆಯನ್ನು ಸುಂದರವಾಗಿ ಅಲಂಕರಿಸಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿನ ಮತ್ತೊಂದು ಅತ್ಯಾಕರ್ಷಕವಾದ ಕಟ್ಟಡವೆಂದರೆ ಅರಮನೆಯ ಮುಂದೆ ಬಲಭಾಗದ ಮೂಲೆಯಲ್ಲಿ ನಿಂತಿರುವ ಪುಟ್ಟದಾದ ಒಂದು ಮಂಟಪ. ಇದನ್ನು ಧಾರೆಯಮಂಟಪ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ದೊಡ್ಡವೀರರಾಜೇಂದ್ರ 1796ರಲ್ಲಿ ಮಹದೇವಮ್ಮನನ್ನು ಮದುವೆಯಾದಾಗ ಆ ಮದುವೆಯ ಸಮಾರಂಭಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಪುಟ್ಟ ಮಂಟಪವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಯಿತು. ಚೌಕ ವಿನ್ಯಾಸದ ಒಂದಂಕಣದ ಈ ಮಂಟಪದ ನಾಲ್ಕು ಕಡೆಯೂ ಮುಸ್ಲಿಂ ರೀತಿಯ ವೃತ್ತ ಭಾಗಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಕಮಾನುಗಳಿದ್ದು ನಾಲ್ಕು ಮೂಲೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅರೆಗಂಬಗಳು, ಮೂರ್ತಿಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾದ ಗೂಡುಗಳು, ಗೂಡುಗಳ ಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ಬಗೆಬಗೆಯ ಅಲಂಕರಣಗಳಿಂದ ತುಂಬಿದ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳು ಇವೆ. ಇವೆಲ್ಲ ತುಂಬ ನವುರಾಗಿ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿವೆ. ಇಟ್ಟಿಗೆ ಗಾರೆಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದ್ದು ಗಚ್ಚಿನಲ್ಲಿ ಅಲಂಕರಣಗಳನ್ನೂ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನೂ ಬಿಡಿಸಿರುವ ಈ ಮಂಟಪ ಬಹುಶಃ ಕೊಡಗಿನಲ್ಲಿಯೇ ಅತಿ ಸುಂದರವಾದ ಮಂಟಪವೆನ್ನಬಹುದು.

ಅರಮನೆಯ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಾಲಕ್ಕೆ ನಾಡಿನ ಕಚೇರಿಯಿತ್ತು. ಮೇಲಿನ ಅಂತಸ್ತನ್ನು ಉನ್ನತ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಬಂದಾಗ ಉಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು

ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಈಗ ಇಲ್ಲಿ ಜೇನುಸಾಕಣೆ ಕೇಂದ್ರವೊಂದಿದೆ. ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಪನ್ನಂಗಲತಮ್ಮೆಯ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ನಡೆದು ಕೊಳ್ಳುವವರು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹರಿಜನರು. ಏಪ್ರಿಲ್ ತಿಂಗಳಿನಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಜಾತ್ರೆಗೆ ಅಧಿಕಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಜನರು ಸೇರುತ್ತಾರೆ. **(ಎಂ.ಎಚ್.)**

ನಿಂಬಾಳ: ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆ ಇಂಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಇಂಡಿಯ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ 22ಕಿಮೀ, ಬಿಜಾಪುರದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 36 ಕಿಮೀ ಮತ್ತು ಬಿಜಾಪುರ-ಸೊಲ್ಲಾಪುರ ರಸ್ತೆಯ ಹೊರ್ತಿ ಗ್ರಾಮದ ಬಲಕ್ಕೆ 8 ಕಿಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಇದು ಗದಗ-ಸೊಲ್ಲಾಪುರ ರೈಲು ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರ-ಇಂಡಿರೋಡ್ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ನಿಲ್ದಾಣ. ಈ ಗ್ರಾಮದಿಂದ ಸುತ್ತಿನ ತಡವಲಗ, ಹೊರ್ತಿ ಮತ್ತು ಇಂಡಿಗೆ ಮಾರ್ಗ ಸಂಪರ್ಕವುಂಟು.

ಇದು ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಿ ಮತ್ತು ಯೋಗಿ ಆರ್.ಡಿ.ರಾನಡೆ ಅವರ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಅವರು ಸಮಾಧಿಸ್ಥರಾದದ್ದೂ ಇಲ್ಲಿಯೇ. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಇಲ್ಲಿ ಇವರ ಶಿಷ್ಯರು ಸೇರಿ ಸಪ್ತಾಹವನ್ನಾಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ನಿಂಬಾಳದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹೊಯ್ಸಳ ಶಿಲ್ಪಿ ಜಕ್ಕಣಾಚಾರ್ಯ ಇದ್ದನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ.

(ಎಸ್.ಎಸ್.ಎನ್.)

ನಿಕ್ಕಂ, ಎನ್.ಎ.: 1903- 74. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು. ನಿಕ್ಕಂ ನಾರಾಯಣರಾವ್ ಅಪ್ಪುರಾವ್ ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. 1903 ಮೇ 5ರಂದು ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆ ಮದ್ದೂರು ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೆಸ್ತೂರು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಮೈಸೂರಿನ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಓದಿ ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎ. ಪದವೀಧರರಾದರು. ವಿವಾಹವಾದದ್ದು 1929ರಲ್ಲಿ. ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಬಾಬಾ ಸ್ಮಾರಕ ಸುವರ್ಣ ಪದಕ ಪಡೆದರು (1930). ಅದೇ ವರ್ಷ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ದಾಮೋದರಂ ದಾಸ್ ವಿದೇಶಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ವೇತನ ಪಡೆದು ಉಚ್ಚಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆಯಲು (ಕೇಂಬ್ರಿಜ್ಜಿನ ಸೇಂಟ್ ಜಾನ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ) ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿಗೆ ತೆರಳಿ ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರೌಢ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತೀರ್ಣರಾದರು.

ಇವರ ಶಿಕ್ಷಣವೃತ್ತಿ ಚಾಮರಾಜನಗರದಲ್ಲಿ ಶಾಲಾ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಬೋಧಿಸುವುದರೊಂದಿಗೆ ಆರಂಭವಾಯಿತು. ತರುವಾಯ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಕೋಟೆ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿದ್ದರು. ಅನಂತರ ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ರಾಜಾರಾಂ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾದರು. ಆರು ವರ್ಷಗಳ ಅನಂತರ ಬೆಂಗಳೂರು ಮಹಾರಾಣಿ ಕಾಲೇಜಿನ ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಭಾಗದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥ ಹಾಗೂ ಸಹಾಯಕ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು (1944- 55). ಆ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಫುಲ್‌ಬ್ರೈಟ್ ಮತ್ತು ಫೋರ್ಡ್ ಫೌಂಡೇಷನ್ ವ್ಯಾಸಂಗವೇತನ ಪಡೆದು 1952- 53ರಲ್ಲಿ ಅಮೆರಿಕದ ಯೇಲ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಸೆಲಿಮನ್ ಕಾಲೇಜಿನ ಪಂಡಿತಸಭೆಯ ಸಹಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. 1955ರಲ್ಲಿ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರ ಹಾಗೂ ಸಮಾಜಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಭಾಗದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರೂ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರೂ ಆದರು. ಭಾರತೀಯ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ ಹಾಗೂ ದರ್ಶನಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಇವರ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ದಾರ್ಶನಿಕರ ಗಮನವನ್ನು ಸೆಳೆಯಿತು. ಇವರು 12 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ (1949- 61) ಭಾರತೀಯ ದಾರ್ಶನಿಕ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿದ್ದರು. ಯುನೆಸ್ಕೊ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಯೋಜನೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಎರಡು ಚಕ್ರಗೋಷ್ಠಿಗಳನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿದರು. ಈ ಪರಿಷತ್ತಿನ ದೆಹಲಿ ಅಧಿವೇಶನಕ್ಕೆ ಇವರು ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ನೇಮಕವಾದರು (1965).

ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ದಾರ್ಶನಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಚುನಾಯಿತ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಅಥೆನ್ಸ್, ವಾರ್ಸಾ, ಪ್ಯಾರಿಸ್, ಜೆರೂಸಲೆಂ, ಸಾಂತಾ ಬಾರ್ಬರ, ಮೈಸೂರು, ಆ್ಯಮ್‌ಸ್ಟರ್‌ಡ್ಯಾಂ, ಹೈಡೆಲ್‌ಬರ್ಗ್, ಆಕ್ಸ್‌ಫರ್ಡ್ ಮತ್ತು ಕೇಂಬ್ರಿಜ್ ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಸಮ್ಮೇಳನಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದರು. 1958ರಲ್ಲಿ ವೆನಿಸ್‌ನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಎಂಟನೆಯ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ದಾರ್ಶನಿಕ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಸಮ್ಮೇಳನದ ವಿಚಾರಗೋಷ್ಠಿಯಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆ ವಹಿಸಿದರು. ಯುನೆಸ್ಕೊ ಸಂಸ್ಥೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೊಳಿಸಿದ ದಾರ್ಶನಿಕ ಸಂಘಗಳ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಒಕ್ಕೂಟದ ಆಡಳಿತ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಎರಡು ಬಾರಿ ಚುನಾಯಿತರಾದರು. ಯುನೆಸ್ಕೊ ಸದಸ್ಯ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳಲ್ಲಿ ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರ, ಶಿಕ್ಷಣದ ಪರಿಶೀಲನೆ ಮತ್ತು ಮಾನವ ಹಕ್ಕುಗಳ ಸಂಬಂಧವಾದ ಪತ್ರಗಳ ಆಧಾರ ಗ್ರಂಥ ತಯಾರಿಕೆ - ಇವುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಯುನೆಸ್ಕೊ ಸಂಸ್ಥೆ ಏರ್ಪಡಿಸಿದ ಉಪ ಆಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. ಅಮೆರಿಕದ ದಾರ್ಶನಿಕ ಸಂಘ, ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿನ ಅರಿಸ್ಟಾಟಲ್ ಪಂಥದಸಂಘ, ನ್ಯೂಯಾರ್ಕಿನ ನೀತಿಶಾಸ್ತ್ರ ಸಂಸ್ಥೆ, ಭಾರತದ ಪಿ.ಇ.ಎನ್. ಸಂಘ, ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ವರ್ಲ್ಡ್ ಕಲ್ಚರ್, ಅಮೆರಿಕ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆ- ಇವುಗಳ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು 1960ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಕುಲಪತಿಯಾಗಿ ನೇಮಕವಾದರು.

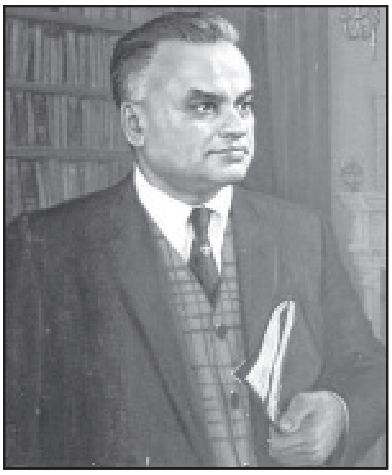

ನಿಕ್ಕಂ ಉತ್ತಮ ಚಿಂತಕರಾಗಿದ್ದರು. ಭಾರತ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಕೆಲವು ಕಲ್ಪನೆಗಳು, ಶುದ್ಧ ಪ್ರಜ್ಞೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಕಾಂಟನ ವಿಮರ್ಶೆಗೆ ಒಂದು ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ, ಬುದ್ಧಿ ಅರಿವು ಮತ್ತು ಸಹಜ ಪ್ರಜ್ಞೆ, ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಬೋಧಕರು, ರಮಣ ಮಹರ್ಷಿ ಆಧ್ಯಾತ್ಮ ಯೋಗದ ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ, ಹತ್ತು ಪ್ರಧಾನ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು, ಗಾಂಧಿಯವರ ಧರ್ಮ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ- ಇವು ಇವರ ಕೆಲವು ಗ್ರಂಥಗಳು. ಇವರು ಪತಂಜಲಿಯ ಯೋಗಸೂತ್ರಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮೂರು ಅಧ್ಯಾಯಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಹಲವಾರು ದಾರ್ಶನಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಹಾಗೂ ದಾರ್ಶನಿಕ ಸಮ್ಮೇಳನಗಳ ಪ್ರಕಟಣೆಗಳಿಗೆ ಇವರು ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರು. ಶಾಂತಿಸಾಧನೆಗೆ ಮಾನವಕುಲದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿದ ಗ್ರಂಥಗಳು ಎಂಬ ಮಾಲಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ದಾರ್ಶನಿಕ ಸಂಸ್ಥೆ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಅಶೋಕನ ಧರ್ಮ ಶಾಸನಗಳು (ಶಿಕಾಗೊ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, 1959) ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಇವರು ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರು. *

ನಿಜಗಲ್ಲು: ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ತುಮಕೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಬೆಟ್ಟ. ತುಮಕೂರಿಗೆ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು-ತುಮಕೂರು ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಬೆಟ್ಟವನ್ನು ಶೂರಗಿರಿ ಎಂದೂ ರಸಸಿದ್ಧರಬೆಟ್ಟ ಮತ್ತು ಉದ್ದಂಡಯ್ಯನಬೆಟ್ಟವೆಂತಲೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಎತ್ತರ 1,085ಮೀ. ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವಭಾಗಗಳಿಂದ ಮಾತ್ರ ಬೆಟ್ಟವನ್ನು ಹತ್ತಬಹುದು.

ನಿಜಗಲ್ಲು ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ವೀರಭದ್ರಸ್ವಾಮಿಗುಡಿ (ನಿಜಗಲ್ಲು ಮಠ) ಇದೆ. ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ 12' ಎತ್ತರದ ವೀರಭದ್ರನ ವಿಗ್ರಹದ ಎಡಕ್ಕೆ ದಕ್ಷನ ವಿಗ್ರಹ, ಬಲಕ್ಕೆ ಭದ್ರಕಾಳಿ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ವೀರಭದ್ರನ ಬಲಕ್ಕೆ ಇರುವ 1.5' ಎತ್ತರದ ಆಸೀನ ವಿಗ್ರಹ ಕೇಕೆ ಹೊಡೆದು ನಗುತ್ತಿದ್ದ ಕೇಕೆಸ್ವಾಮಿಯದು. ಆತ ಸಶರೀರವಾಗಿ ಕೈಲಾಸಕ್ಕೆ ಹೋದನೆಂಬ

ಪ್ರತೀತಿ ಇದೆ. ಈ ಗುಡಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಹಾಲಿನ ಹಂಪಣ್ಣನ ವಿಗ್ರಹ ಗುಡಿಯ ಹೊರಗಿನ ದೀಪಸ್ತಂಭದ ಬಳಿ ಇದೆ. ಅವನನ್ನು ಕೋಡಿಯಪ್ಪನೆಂದು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಹಿಂದಿನ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಕೋಟೆಯ ಅವಶೇಷಗಳು, ಫಿರಂಗಿ, ಮದ್ದುಗುಂಡುಗಳನ್ನಿಟ್ಟಿದ್ದ ಸ್ಥಳ ಹಾಗೂ ರಾಗಿ ಕಣಜಗಳಿವೆ. ಕಂಚಿನ ದೊಣೆ, ಆನೆ ದೊಣೆ, ಸಿದ್ಧರ ದೊಣೆ, ಅಕ್ಕ ತಂಗಿಯರ ದೊಣೆ ಮೊದಲಾದ ನೀರಿನ ದೊಣೆಗಳಿವೆ. ಸಿದ್ಧರ ದೊಣೆಯ ಪೂಜೆಗೆ ಒಬ್ಬ ಫಕೀರ ಇದ್ದು ಹಿಂದುಗಳು ಸಹ ಅವನ ಪೂಜೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಾರೆ. ರಸಸಿದ್ಧರ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿನ ರಸಸಿದ್ಧ ಋಷಿಯ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಹಿಂದುಗಳು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹಿಂದೆ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಹಲವು ಮಂದಿ ಸಿದ್ಧರು ಸಾಮಾನ್ಯ ಲೋಹಗಳನ್ನು ಚಿನ್ನವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಡಿಸುವ ರಸವನ್ನು ತಯಾರಿಸಿದ ಕಾರಣ ಬೆಟ್ಟಕ್ಕೆ ರಸಸಿದ್ಧರ ಬೆಟ್ಟ ಎಂಬ ಹೆಸರಾಯಿತೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಅಕ್ಕತಂಗಿಯರ ದೊಣೆಯ ಬಳಿ ಇರುವ ನರಸಿಂಹಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ ಶಿಥಿಲಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಹಿಂದು, ಮುಸಲ್ಮಾನರು ಈ ಬೆಟ್ಟವನ್ನು ಪವಿತ್ರವೆಂದು ಭಾವಿಸಿರುವುದು ಅದರ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಬೆಟ್ಟದ ಇಳುಕಲಿನಲ್ಲಿರುವ ಗವಿಯಲ್ಲಿ ಶಿವನ ಗುಡಿ ಇದೆ. ಅದರ ಹೊರಬಂಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಗಣಪತಿ, ವೀರಭದ್ರ ಮತ್ತು ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಿದ್ದಾರೆ. **(ವಿ.ಜಿ.ಕೆ.)**

ನಿಜಗುಣದೇವ: ಸು. 1150. ವಚನಕಾರ. ಬಸವಣ್ಣನಿಗಿಂತ ಸ್ವಲ್ಪ ಹಿಂದೆ ಇದ್ದವನು ಎಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚಿಮ್ಮಲಿಗೆ ಎಂಬ ಊರಿನವ. ಚಿಮ್ಮಲಿಗೆಯಲ್ಲೇ ಐಕ್ಯನಾದನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಚಿಮ್ಮಲಿಗೆಯಲ್ಲಿ ನಿಜಗುಣೇಶ್ವರ ಲಿಂಗ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ದೇವಸ್ಥಾನ ಇಂದಿಗೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕೆಂಭಾವಿಯ ಚಂದಿಮರಸ ಇವನ ಶಿಷ್ಯನಾಗಿದ್ದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಇವನಿಗೆ ನಿಜಗುಣಯೋಗಿ ಎಂಬ ಪರ್ಯಾಯ ನಾಮವೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈತನ ಹೆಸರು ಗಣಸಹಸ್ರನಾಮದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಸದ್ಯದಲ್ಲಿ ಈತನ ಎಂಟು ವಚನಗಳು ಮಾತ್ರ ಸಿಕ್ಕಿವೆ. ನಿಜಗುಣಯೋಗಿಯ ಯೋಗ ಎಂಬುದು ಈತನ ವಚನಗಳ ಅಂಕಿತ. ಈತ ಬೇರಾವ ವಚನಕಾರರ ಹೆಸರನ್ನೂ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿಲ್ಲ. ಅಕ್ಕಮಹಾದೇವಿ ತನ್ನ ಒಂದು ವಚನದಲ್ಲಿ ಬಸವಣ್ಣನ ಭಕ್ತಿ, ಚನ್ನಬಸವಣ್ಣನ ಜ್ಞಾನ, ಮಡಿವಾಳಯ್ಯನ ನಿಷ್ಠೆ, ಪ್ರಭುದೇವರ ಜಂಗಮಸ್ಥಲ, ಅಜಗಣ್ಣನ ಐಕ್ಯಸ್ಥಲ, ನಿಜಗುಣನ ಆರೋಢಸ್ಥಲ, ಸಿದ್ಧರಾಮಯ್ಯನ ಸಮಾಧಿ ಸ್ಥಲ ಇಂತಿವರ ಕರುಣಪ್ರಸಾದವೆನಗಾಯಿತ್ತು ಚೆನ್ನಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನಯ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಈತನನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಇದರಿಂದ ಈತ ಶಿವಯೋಗದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬಲ್ಲವನಾಗಿದ್ದನೆಂದು ವಿದಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಈತನ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅರಿವು, ಯೋಗ, ಅಂತರ್ಜ್ಞಾನ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳು ಹೃದಯಂಗಮವಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಪಾತಂಜಲ ಯೋಗದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಯೋಗವೆಂದರೆ ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿ ನಿರೋಧವೆಂದು ಈತ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಹಠಯೋಗಿಗಳಂತೆ ಇವನು ದೇಹವನ್ನು ಕ್ಲೇಶಗೊಳಿಸುವ ಸಾಧನಗಳನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿಲ್ಲ. ಅಂಗಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿಯ ಭಿನ್ನತ್ವವಳಿಯುವುದೇ ಯೋಗ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.

ಇವನ ಒಂದು ವಚನ ಹೀಗಿದೆ: ಸರ್ವಮಯವಾತ್ಮನೆಂದಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಿಸಿ ಶಿಕ್ಷಿಸಿಹೆನೆಂಬದೆನೋ. ಅಣೋರಣೀಯನ್ ಮಹತೋ ಮಹೀಯಾನ್ ಎಂದಲ್ಲಿ ಬೇರೊಂದರಿದು ಕುರಿತು ಕಾಬುದೇನೋ. ಇದಿರಿಗೆ ತಾನಿಲ್ಲ ತನಗರಿವಿಲ್ಲವೆಂದಲ್ಲಿ ಗಜಬಜೆಯಲ್ಲಿ ಕುಜನವೇತಕ್ಕೆ ಬೇರಿಗೆ ನೀರನೆರೆದಲ್ಲಿ ಶಾಖೆಗೆ ಸಂದುಂಟೆ ಅಂಗಪ್ರಾಣ ಲಿಂಗವೊಂದೆಂದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿತಕ್ಕೆ ಹಿಂದು ಮುಂದಿಲ್ಲ ನಿಜಗುಣಯೋಗಿಯ ಯೋಗಕ್ಕೆ ಮುನ್ನವೇ ಇಲ್ಲ. *

ನಿಜಗುಣಶಿವಯೋಗಿ: ಸು. 1500. ವೀರಶೈವ ಕವಿ. ಷಟ್‌ಶಾಸ್ತ್ರಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಅನುಭವಸಾರ, ಕೈವಲ್ಯಪದ್ಧತಿ, ಪರಮಾರ್ಥಗೀತೆ, ಪರಮಾನುಭವಬೋಧೆ, ಪರಮಾರ್ಥ ಪ್ರಕಾಶಿಕೆ, ವಿವೇಕ ಚಿಂತಾಮಣಿ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳ ಕರ್ತೃ. ಇವನಿಗೆ ನಿಜಗುಣಾರಾಧ್ಯ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದೆ. ಈತ ಮೊದಲಿಗೆ ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಶಂಭುಲಿಂಗಬೆಟ್ಟದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ನಾಡಿಗೆ ಅರಸನಾಗಿದ್ದು ಅನಂತರ ವಿರಕ್ತನಾಗಿ ಶಂಭುಲಿಂಗನ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ (ಚಿಲಕವಾಡಿ) ಹಲವು ವರ್ಷ ತಪಸ್ಸು ಮಾಡಿ ಶಿವಯೋಗಿಯಾಗಿ ಹೆಸರು ಪಡೆದನೆಂಬ ಪ್ರತೀತಿ ಇದೆ. ಶಂಭುಲಿಂಗಸ್ವಾಮಿಗಳೆಂಬ ಸನ್ಯಾಸಿ ಈತನ ಗುರು. ಅರವತ್ತು ಮೂವರ ತ್ರಿಪದಿ ಇವನ ಇನ್ನೊಂದು ಗ್ರಂಥ. ಇವನ ಎಲ್ಲ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಭುಲಿಂಗನ ಅಂಕಿತ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ.

ಅನುಭವಸಾರ ಗುರುಶಿಷ್ಯ ಸಂವಾದ ರೂಪವಾಗಿದ್ದು ತ್ರಿಪದಿಯಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 8 ಸಂಧಿ, 46 ಸೂತ್ರ, 535 ಪದ್ಯ ಇವೆ. ಸಕಲ ವೇದಾಂತಸಾರವನ್ನು ಸಾಧಕರಿಗೆ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಹೇಳುತ್ತೇನೆಂದು ಕವಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.

ಕೈವಲ್ಯ ಪದ್ಧತಿ ಅನುಭಾವಗೀತೆಗಳ ಸಂಕಲನ. ಇದರಲ್ಲಿ 5 ಸ್ಥಲಗಳೂ 174 ವಚನಗಳ ಜೋಡೂ 648 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. ಕವಿ ಇದನ್ನು ಅಬಾಲಯವ್ವನ ವೃದ್ಧರಿಗಾಯಾಸವಿನಿತಿಲ್ಲದಂತೆ ಸಮ್ಯಗ್ಜ್ಞಾನಿಗಳೊಡಂಬಡುವಂತೆ ಸಕಲ ವೇದಾಂತಾಗಮ ಸ್ಮೃತಿಪುರಾಣೇತಿಹಾಸಸೂತ್ರಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಸಮ್ಮತದಿಂ ಪುರಾತನ ಗೀತಾನುಗುಣ್ಯವೆನಿಸಿ ಮೃದುಮಧುರ ಲಕ್ಷಣಯುಕ್ತವಾಗಿ ರಚಿಸಿರುವಂತೆ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಭಾವನೆಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾದ ಬಗೆಬಗೆಯ ರಾಗಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಮೂಡಿಬಂದಿವೆ. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಇದು ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗೀತ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರಿಗೆ ಮಹತ್ವಪೂರ್ಣವಾದ ಗ್ರಂಥವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ನಾದಮಾಧುರ್ಯ, ಮಾತಿನ ಸೊಗಸು ಕೃತಿಯ ಮಹತ್ವದ ಅಂಶಗಳಾಗಿವೆ.

ಪರಮಾರ್ಥಗೀತೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಲಲಿತ ರಗಳೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕಂದಗಳೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಗ್ರಂಥ ಗುರುಶಿಷ್ಯ ಸಂವಾದ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 11 ಗತಿ, 32 ಕಂದ, 121 ನಿರೂಪಣೆ, 1496 ಚರಣ ಇವೆ. ಶ್ರುತಿಪುರಾಣೇತಿಹಾಸಸ್ಮೃತಿಯರ್ಥವನ್ನು ಕನ್ನಡಿಸಿದಂತೆ ಕವಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾದ ತತ್ತ್ವ ಗಹನವಾಗಿದ್ದು ಸಾಮಾನ್ಯರಿಗೂ ಸುಲಭವಾಗಿ ಎಟಕುವಂತಿದೆ.

ಪರಮಾನುಭವಬೋಧೆ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ, ಮೈತ್ರೇಯಿ ಸಂವಾದರೂಪವಾಗಿದ್ದು ಸಾಂಗತ್ಯದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 6 ಸಂಧಿಗಳೂ 122 ಸೂತ್ರಗಳೂ 985 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. ಅದ್ವೈತ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವೆನು ಬೋಧಗತಿಯಿಂದ ಎಂದು ಕವಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.

ಪರಮಾರ್ಥ ಪ್ರಕಾಶಿಕೆ ಚನ್ನಸದಾಶಿವಯೋಗಿಕೃತ ಶಿವಯೋಗಪ್ರದೀಪಿಕೆಗೆ ಕನ್ನಡ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. ಇದರಲ್ಲಿ ಐದು ಪರಿಚ್ಛೇದಗಳಿವೆ. ಸಂಸ್ಕೃತ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದ ಮೋಕ್ಷಾಪೇಕ್ಷಿಗಳಿಗೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಈ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಬರೆದುದಾಗಿ ಕವಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.

ವಿವೇಕ ಚಿಂತಾಮಣಿ ಗದ್ಯಗ್ರಂಥ. ಇದರಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಹತ್ತು ಪ್ರಕರಣಗಳಿದ್ದು 765 ವಿಷಯಗಳು ಸಂಗ್ರಹಿತವಾಗಿವೆ. ಕನ್ನಡದ ಮೊದಲ ವಿಶ್ವಕೋಶ ಎಂಬ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ, ಸಂಗೀತ ಶಾಸ್ತ್ರದ ವಿಷಯ ವಿವೇಚನೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಈ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಮಹತ್ತ್ವದ ಸ್ಥಾನ ದೊರಕಿದೆ. ಅರವತ್ತುಮೂವರ ತ್ರಿಪದಿಗೆ ಪುರಾತನರ ತ್ರಿವಿಧಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿದ್ದು ಇದರಲ್ಲಿ 77 ತ್ರಿಪದಿಗಳಿವೆ. ಕೃತಿ 63 ಜನ ಶಿವಭಕ್ತರ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾಗಿದೆ.

ನಿಜಗುಣಶಿವಯೋಗಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲೇ ಅಲ್ಲದೆ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲೂ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸಾರಭೂತವಾದ ಚಿಂತಾಮಣಿ, ದರ್ಶನಸಾರಂ,

ಆತ್ಮಕರ್ತ ಎಂಬ ಪ್ರೌಢಗ್ರಂಥಗಳು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿವೆ. ಈತನ ಸಾಧನೆ ಸಿದ್ಧಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಉಜ್ವಲವಾದ ಘಟ್ಟವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದೆ. **(ಎಚ್.ಎ.ಕೆ., ವಿ.ಎಸ್.ಎಸ್.)**

ನಿಜಗುಣಾರ್ಯ: ಸು.1650. ವೀರಶೈವ ಕವಿ. ಅದ್ವೈತರಾಮಾಯಣ ಎಂಬ ಕೃತಿಯ ಕರ್ತೃ. ಈತ ತನ್ನ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ನಿಜಗುಣಾರ್ಯವಚನದ ಮೃತ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ನಿಜಗುಣ ಶಿವಯೋಗಿಯೇ ಈ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಈ ಕೃತಿಯನ್ನು ರಚಿಸಿರಬಹುದೆ ಎಂಬ ಸಂಶಯಕ್ಕೆ ಎಡೆಯಿದೆ. ಆದರೆ ನಿಜಗುಣ ಶಿವಯೋಗಿಯ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಶಂಭುಲಿಂಗನ ಅಂಕಿತ ಈತನ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಇಬ್ಬರೂ ಭಿನ್ನರೆನ್ನಬಹುದು.

ಈತನ ಅದ್ವೈತರಾಮಾಯಣ ವಚನಗಳಲ್ಲಿದೆ. ದೊರೆತಿರುವ ಅಸಮಗ್ರ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ 24 ಸಂಧಿಗಳು, 933 ವಚನಗಳಿರುವುದಾಗಿ ಕವಿಚರಿತೆಕಾರರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅದ್ವೈತದಲ್ಲಿ ರಾಮರಾವಣರ ನಿಜಪಥವನು ಪಾದವೈಭವವನ್ನು ಮಂಡೋದರಿಯ ರಾವಣನ ವಾದವನು ಉಸಿರುವೆನು ಎಂದು ಕವಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಕೃತಿಗೆ ಆಧಾರ ಯಾವುದೆಂದು ತಿಳಿಯದು. ಕೆಲವೆಡೆ ಎಂದನಾಮುನಿಪ ಕೇಳ್ಶೈ ಶಾಂತಾರಾಮ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಶಾಂತಾರಾಮ ಎಂಬಾತನಿಗೆ ಮುನೀಶ್ವರನೊಬ್ಬ ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಕಥಿಸಿರಬಹುದು. ಇವನ ಒಂದು ವಚನ ಹೀಗಿದೆ:

ದಶಶಿರೋತ್ತಮನು ದಶರಥೋತ್ತಮನು ಎರಡು ಕಲೆತಂದೆ ರಾಮಗುಣ. ಭಕ್ತಿ ಭಾವವು ಎರಡು ಕಲೆತಂದೆ ಲಕ್ಷ್ಮಣಗುಣ ಕಮಲ ಸೂರ್ಯನ ಕಲೆತುದೆ ಸೀತಾ ಗುಣ. ಮನಧನವ ಕಲೆತಂದೆ ಭರತಗುಣ. ಜೀವ ಭೂವಿಜಯ ಕಲೆತಂದು ಶತ್ರುಘ್ನ ಗುಣ. ಐದು ಗುಣ ಕಲೆತಂದೇ ದೇಹಗುಣವೆಂದಾ. ಇವನ ವಚನಗಳಲ್ಲೂ ಬೆಡಗಿನ ವಚನಗಳಂತೆ ಗೂಢಾರ್ಥ ತುಂಬಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ.

*

ನಿಜಲಿಂಗಪ್ಪ, ಎಸ್.: 1902– 2000. ವಿಶಾಲ ಮೈಸೂರಿನ (ಈಗ ಕರ್ನಾಟಕ) ಪ್ರಥಮ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿ. ಭಾರತದ ಹಿರಿಯ ರಾಜಕಾರಣಿ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಲುಗಾವಲು ಗ್ರಾಮದ ಅಬ್ಬಲೂರು ಅಡಿವೆಪ್ಪ ಮತ್ತು ನೀಲಮ್ಮ ದಂಪತಿಗಳ ಪುತ್ರರಾಗಿ 1902 ಡಿಸೆಂಬರ್ 10ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಚಿಕ್ಕಂದಿನಲ್ಲಿಯೇ ತಂದೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಇವರು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಿದ್ಧವನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ತಮ್ಮ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪ ರುದ್ರಪ್ಪನವರ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದರು. ಅಂದಿನಿಂದ ಇವರು ಸಿದ್ಧವನಹಳ್ಳಿ ನಿಜಲಿಂಗಪ್ಪನವರೆನಿಸಿಕೊಂಡರು. ಚಿಕ್ಕಪ್ಪನ ಸಹಾಯ ಸಹಕಾರಗಳಿಂದ ತಮ್ಮ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಸಿದ್ಧವನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ದಾವಣಗೆರೆಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಪದವಿ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಮುಗಿಸಿ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಅನಂತರ ಪುಣೆ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಿಂದ ಎಲ್‌ಎಲ್.ಬಿ. ಪದವಿ ಗಳಿಸಿದ (1926) ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರು ಹೈಕೋರ್ಟಿನಲ್ಲಿ ವಕೀಲ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಕೈಗೊಂಡು ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸೇವಾಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು.

ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗಲೇ 1924ರಲ್ಲಿ ಮಹಾತ್ಮಾ ಗಾಂಧಿಯವರ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾಂವಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಮಹಾಸಭೆಯ ಅಧಿವೇಶನಕ್ಕೆ ಸ್ವಯಂಸೇವಕರಾಗಿ ಹೋಗಿದ್ದರು. ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ದಂಡೀಯಾತ್ರೆಯಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತರಾಗಿ ಸಕ್ರಿಯ ರಾಜಕಾರಣಕ್ಕಿಳಿದು 1931 ರಿಂದಲೂ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ, ಮೈಸೂರು ಪ್ರದೇಶ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದರು. ಇದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯ ವಿರೋಧಿ ಪಕ್ಷಗಳನ್ನು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್‌ನಲ್ಲಿ ವಿಲೀನಗೊಳಿಸಿದ್ದಲ್ಲದೆ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷವನ್ನು ವಿಲೀನಗೊಳಿಸಿ, ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸಿನ ಧ್ಯೇಯವಾದ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಸರ್ಕಾರದ ಸ್ಥಾಪನೆಗಾಗಿ ಕಂಕಣಬದ್ಧರಾದರು. ಅರಣ್ಯಸತ್ಯಾಗ್ರಹ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಆಗಿನ ಸರ್ಕಾರ ಇವರನ್ನು ಬಂಧಿಸಿ ಒಂದೂವರೆ ವರ್ಷ ಸಶ್ರಮ ಕಾರಾಗೃಹ ವಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸಿತಲ್ಲದೆ, ಜೀವನಾಧಾರವಾಗಿದ್ದ ವಕೀಲ ವೃತ್ತಿಯ ಸನ್ನದನ್ನೂ ಹಿಂತೆಗೆದುಕೊಂಡಿತು. ಮತ್ತೆ 1942ರ ಚಲೇಜಾವ್ ಚಳವಳಿಯ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲೂ ಸರ್ಕಾರ ಇವರನ್ನು ಬಂಧಿಸಿತ್ತು.

ನಿಜಲಿಂಗಪ್ಪನವರು (1945– 46) ಮೈಸೂರು ಪ್ರದೇಶ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಮಿತಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿಯೂ (1948– 54) ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರದೇಶ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಮಿತಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿಯೂ ಘಟನಾ ಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿಯೂ (1946–47) ಲೋಕಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿಯೂ (1952– 56) ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ.

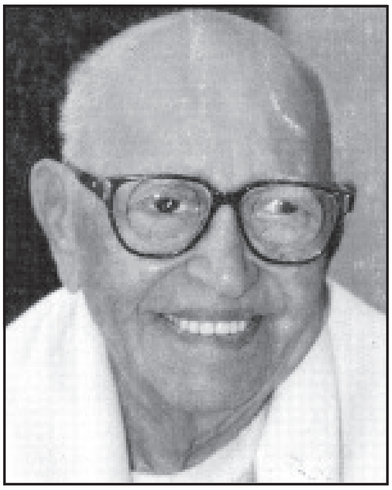

ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾನಂತರ ಕರ್ನಾಟಕ ಏಕೀಕರಣಕ್ಕಾಗಿ ಅವಿಶ್ರಾಂತವಾಗಿ ಹೋರಾಡಿದ ಇವರು 1956ರಲ್ಲಿ ಭಾಷಾವಾರು ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳ ರಚನೆಯಾದಾಗ ವಿಶಾಲ ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಪ್ರಥಮ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಯಾದರು. 1958ರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿ ಪದವಿಯಿಂದ ನಿವೃತ್ತರಾದ ಮೇಲೆ ಸಹಕಾರಿ ಕೃಷಿ ಪದ್ಧತಿಯ ಅಧ್ಯಯನ ತಂಡದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾಗಿ ಮತ್ತು ದಿ ಇಂಡಿಯನ್ ಆಯಿಲ್ ಕಂಪೆನಿಯ ಗೌರವಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. 1961ರಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಾರ್ಲಿಮೆಂಟರಿ ಬೋರ್ಡಿನ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಯಾದರು.

1962– 1968 ರವರೆಗೆ ಮತ್ತೆ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಯಾದರು. ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ನಿಜಲಿಂಗಪ್ಪನವರು ಭಾರತದ ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿ ರಾಜಕಾರಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರೆನಿಸಿದರು. ಅವರ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿ ಅಧಿಕಾರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಕಡಿದಾಳ್ ಮಂಜಪ್ಪನವರು ಕಂದಾಯ ಸಚಿವರಾಗಿ ಭೂಗೇಣಿದಾರರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಮಹತ್ವದ ಭೂಸುಧಾರಣಾ ಕಾಯಿದೆ ಜಾರಿಗೆ ಬಂದಿತು. ಅವರು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಿಂಡಿಕೇಟ್ ಸದಸ್ಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರೆನಿಸದೆ ರಾಷ್ಟ್ರರಾಜಕೀಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಯಾಗಿದ್ದರು. 1967ರಲ್ಲಿ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾದರು. ಇವರ ಅಧಿಕಾರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸಿನ ವಿಭಜನೆಯಾಯಿತು (1970). ಅನಂತರ ಇವರು ಸುಮಾರು ಒಂದು ವರ್ಷ ಕಾಲ ಸಂಸ್ಥಾ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು.

ನಿಜಲಿಂಗಪ್ಪನವರಿಗೆ 1968ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಎಲ್.ಎಲ್.ಡಿ. ಪದವಿಯನ್ನಿತ್ತು ಗೌರವಿಸಿತು. 1997ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ಕರ್ನಾಟಕ ರತ್ನ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗೂ ಭಾಜನರಾದರು. ನಿಜಲಿಂಗಪ್ಪನವರು ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದಾಗ ತಮ್ಮ ಅಧಿಕಾರಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಕೃಷಿ, ನೀರಾವರಿ, ವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದನೆಗಳ ಕಡೆ ವಿಶಿಷ್ಟ ಗಮನ ಹರಿಸಿದರು. ತಮ್ಮ ಬದುಕಿನುದ್ದಕ್ಕೂ ಆದರ್ಶ ಮೌಲ್ಯಗಳ ಪ್ರತಿಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರು. ಅವರು ತಮ್ಮ ಜೀವಿತದ ಕೊನೆಯವರೆಗೆ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಜೀವನದ ಆಗುಹೋಗುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಆಸಕ್ತಿ ಹೊಂದಿದ್ದ ಆಶಾಜೀವಿ. ನಿಜಲಿಂಗಪ್ಪ

ನವರು ಒಬ್ಬ ನಿರ್ಭೀತ, ನಿಷ್ಕಳಂಕ ಚಾರಿತ್ರ್ಯದ ವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗಿದ್ದರು. ಅವರನ್ನು ಕುರಿತ ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆಗಳೂ ರಚಿತವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ದೇ. ಜವರೇಗೌಡರು ಬರೆದಿರುವ ಕಾಯಕಯೋಗಿ ರಾಷ್ಟ್ರನಾಯಕ (1992) ಪ್ರಮುಖವಾದುದು. 2000 ಆಗಸ್ಟ್ 8ರಂದು ನಿಜಲಿಂಗಪ್ಪನವರು ನಿಧನರಾದರು. *

ನಿಜಲಿಂಗಾರಾಧ್ಯ: ಸು.1800. ವೀರಶೈವಕವಿ. ನಿಜಲಿಂಗಶತಕ ಎಂಬ ಕೃತಿಯ ಕರ್ತೃ. ಈತನನ್ನು ತುಂಗಭದ್ರಾತೀರದಲ್ಲಿರುವ ಖಾದ್ರಿಪುರದವನೆಂದು ಕವಿಚರಿತೆಕಾರರು ಹೇಳವುದು ಸರಿಯಲ್ಲವೆಂದೂ ತಮಗೆ ದೊರೆತ ಎಲ್ಲ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳಲ್ಲೂ ತುಂಗಭದ್ರಾ ತೀರದೊಳೆಸೆವ ಕುದ್ರುಪುರನನಿವಾಸ ನಿಜಲಿಂಗಭವಭಂಗ ಶರಣಜನವರದ ಜಯತು ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ, ಈತ ತುಂಗಭದ್ರಾತೀರಕ್ಕೆ ಸಮೀಪವಾಗಿರುವ ಹಾವನೂರು, ಗುತ್ತಲ ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದವನಿರಬೇಕೆಂದೂ ಸುಂಕಾಪುರ ಅವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ನಿಜಲಿಂಗಶತಕ ವಾರ್ಧಕ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 100 ಪದ್ಯಗಳಿವೆ. ಶತಕದ ಪ್ರತಿಪದ್ಯದ ಅಂತ್ಯವೂ ನಿಜಲಿಂಗ ಭವಭಂಗ ಶರಣ ಜನವರದ ಜಯತು ಎಂದು ಕೊನೆಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಹಲವು ಪ್ರತಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿಜಲಿಂಗಭವ ಭಂಗ ಶರಣಜನವರದ ಭಕ್ತಿಸಂಗ, ನಿಜಲಿಂಗಭವಭಂಗ ಶರಣುಜನವರದ ದೇವ ಎಂದಿದೆ.

ಕನ್ನಡದ ಎಲ್ಲ ಶತಕಕಾರರಂತೆ ಈತನೂ ಭಕ್ತಿಜ್ಞಾನವೈರಾಗ್ಯಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತ ನೀತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಶಿವಸ್ತುತಿ ಈ ಶತಕದ ಬಹುಭಾಗವನ್ನೇ ಆಕ್ರಮಿಸಿದೆ. ದೇವರ ದೇವನಾದ ನಿಜಲಿಂಗನ ಕೃಪೆಯಿದ್ದವನಿಗೆ ಏತರ ಕೊರತೆಯೂ ಆಗಲಾರದೆಂಬ ಭರವಸೆ ಬಹುತೇಕ ಎಲ್ಲ ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ಬಂದಿದೆ.

ಜಾಣಪದ್ಧತಿ, ಮೂರ್ಖಪದ್ಧತಿಗಳೆರಡನ್ನೂ ಕವಿ ಬಹು ಸರಸವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಎರಡೂ ಪದ್ಧತಿಗಳ ವಿಷಯ ನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠುರವಾದ ಸಮಾಜ ವಿಡಂಬನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಎಂಬತ್ತುನಾಲ್ಕು ಲಕ್ಷ ಯೋನಿಗಳಲ್ಲಿ ತೊಳತೊಳಲಿ ಬಂದ ಮಾನುಷ ಜನ್ಮವು ಸಕಲರಲ್ಲೂ ಅಧಿಕ. ಆದರೆ ಸಂಸಾರವೋ ಚಾಡಿಕೋರರು, ಚೋರರುಗಳು, ಸಿರಿವಂತರ ನೋಡಿ ಬಳಲುವ ದುರಾಚಾರಿಗಳು, ಪಾಪಿಗಳು, ದುರ್ಜನರು, ದಯಾಹೀನರು, ಕೂಡಿ ನಡೆದಲ್ಲಿ ಭೇದವನ್ನಿಕ್ಕುವವರು, ಪೆರರ್ಗೆ ಕೇಡೆಣಿಸುವರು, ಕುಟಿಲರು, ಕುಹಕಿಗಳು ಮುಂತಾದವರಿಂದ ತುಂಬಿ ಹೋಗಿದೆ. ಇಂಥವರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಜೀವಿಸಬೇಕೆಂದು ಕವಿ ತನ್ನ ಇಷ್ಟದೈವದ ಮೊರೆಹೋಗಿದ್ದಾನೆ. *

ನಿಟ್ಟೂರು^{1}: ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಗುಬ್ಬಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಹಳ್ಳಿ. ಗುಬ್ಬಿಗೆ 10 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 3,702. 1226ರ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ ಈ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಹೆರುಡೆನಾಡಿನ ಶಿರೋಮಣಿ, ಗಂಗವಾಡಿ ತೊಂಬತ್ತಾರು ಸಾವಿರಕ್ಕೆ ನಾಭಿಯ ಮನೆ ಹಾಗೂ ತೆಂಕಣದ ಅಯ್ಯಾವಳೆ (ಐಹೊಳೆ) ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿರುವ ಶಾಂತೀಶ್ವರಬಸದಿಯು ಗರ್ಭಗೃಹ ಸುಕನಾಸಿ ನವರಂಗ ಮತ್ತು ಮುಖಮಂಟಪಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು 12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ರಚನೆಯಾಗಿದೆ. ನವರಂಗದ ದ್ವಾರ ಸುಂದರವಾಗಿ ಕೆತ್ತಿದ್ದು, ಅದರ ಮೇಲಿರುವ ಶಾಸನ ಅದನ್ನು ಕೆತ್ತಿದವನ ಹೆಸರನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಬಸದಿಯ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಾವತಿ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಗುಡಿಗಳಿವೆ. ಬಸದಿಯ ಹೊರಗೋಡೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅಥವಾ ಎರಡು ಅರೆಗಂಬಗಳು ಮತ್ತು ಸೊಗಸಾಗಿ ಕೆತ್ತಲಾದ ಕಿರುಗೋಪುರಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಮಧ್ಯೆ ಮಧ್ಯೆ ಕುಳಿತ ಹಾಗೂ ನಿಂತ ಜಿನಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಭಿನ್ನವಾಗಿವೆ. ಕೆಲವು ಅಪೂರ್ಣಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿವೆ. ನವರಂಗದ ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದ ಹೊರಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸೊಗಸಾಗಿ ಕೆತ್ತಿದ ಎರಡು ಗೂಡುಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಗ್ರಹಗಳಿಲ್ಲ. ನವರಂಗದ ಕಂಬಗಳು ಎಂಟು, ಹದಿನಾರು ಮತ್ತು ಮೂವತ್ತೆರಡು ಕೋಣಗಳುಳ್ಳವಾಗಿ ನಕ್ಷತ್ರಕಮಲಗಳಂತೆ ವಿವಿಧ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿವೆ. ಭುವನೇಶ್ವರಿಗಳು 2.5' ಆಳವಿದ್ದು, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸುಂದರ ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕ ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಾಂತಿನಾಥ ಜಿನಬಿಂಬವಿದೆ. ಬಸದಿಯ ಸುತ್ತಲೂ ಅನೇಕ ನಿಸಿಧಿಗಳಿವೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮದೇವತೆ ಮಾರಿಯಮ್ಮನ ಒಂದು ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಪ್ರತಿ ವರ್ಷ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. **(ಎಚ್.ಎಂ.ಎನ್.ಆರ್.)**

ನಿಟ್ಟೂರು^{2}: ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಸಿರಗುಪ್ಪ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿ ದಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ಶಿಲಾಯುಗ ನೆಲೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,385. ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಶಿಲಾಯುಗ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಶಿಲಾಯುಗ ಕಾಲಗಳ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳ ಅವಶೇಷಗಳು ಮತ್ತು ಆ ಕಾಲದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಪಳೆಯುಳಿಕೆಗಳು ನದಿದಂಡೆಯ ಪದರಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿವೆ. ನದಿದಂಡೆಯ 15 ಅಡಿಗಳೆತ್ತರದ ಪದರಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉಂಡೆಕಲ್ಲುಗಳ ಗಟ್ಟಿಪದರ ಅದರ ಮೇಲೆ ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದ ಕೆಂಚು ಮೆಕ್ಕಲು ಮಣ್ಣಿನ ಪದರ, ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮೇಲೆ ಈಚಿನ ಕಪ್ಪು ಎರೆಮಣ್ಣಿನ ಪದರಗಳಿವೆ. ಕೆಳಗಿನ ಉಂಡೆಕಲ್ಲುಗಳ ಪದರದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲಿನ ಆಯುಧಗಳು ಮತ್ತು ಈಗ ನಷ್ಟವಾಗಿರುವ ತಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ದನದ ಪಳೆಯುಳಿಕೆಗಳು ಕಂಡು ಬಂದಿವೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಪಳೆಯುಳಿಕೆಗಳ ಆಧಾರದಿಂದ ಇಲ್ಲಿನ ಶಿಲಾಯುಧಗಳನ್ನು ಮಧ್ಯ ಪ್ಲೈಸ್ಟೋಸೀನ್ ಯುಗದವೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಬಹುದು.

ಬಸಾಲ್ಟ್ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಶಿಲೆಯ ಉಂಡೆಕಲ್ಲುಗಳಲ್ಲಿ ಒಮ್ಮುಖವಾಗಿ ಮತ್ತು ದ್ವಿಮುಖವಾಗಿ ಚಕ್ಕೆಗಳನ್ನು ತೆಗೆದು ತಯಾರಿಸಿದ ಮಚ್ಚುಗಳು (ಚಾಪರ್) ಹೆಚ್ಚು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ದೊರಕಿವೆ. ಮೊನೆಯಾದ, ಅಗಲವಾದ, ಉಬ್ಬಿಕೊಂಡಿರುವ ಅಥವಾ ಕಮಾನಿನಂತೆ ಒಳಸರಿದ ಅಲಗುಳ್ಳ ಒಮ್ಮುಖ ಮಚ್ಚುಗಳು ಮತ್ತು ಆಯುಧದ ಸುತ್ತಲೂ ಅಲಗುಳ್ಳ ಅಥವಾ ಉಬ್ಬಿಕೊಂಡಿರುವ ಅಲಗುಳ್ಳ ದ್ವಿಮುಖ ಮಚ್ಚುಗಳು ಅಲ್ಲಿಯ ಪೂರ್ವಶಿಲಾಯುಗದ ಆಯುಧ ರೀತಿಗಳು.

ಮಧ್ಯಶಿಲಾಯುಗದ ಆಯುಧಗಳಲ್ಲಿ ಚಕ್ಕೆಕಲ್ಲುಗಳ ಮೇಲೆ ಮಾಡಿದ ಹೆರೆಯುವ ಆಯುಧಗಳು, ಮೊನೆಗಳು ಲೆವಲ್ವಾ ವಿಧಾನದ ತಿರುಳ್ಗಲ್ಲುಗಳ ಮತ್ತು ಚಕ್ಕೆ ಕಲ್ಲುಗಳು ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಸುಧಾರಿತ ತಯಾರಿಕಾ ತಂತ್ರವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಮಧ್ಯಶಿಲಾಯುಗದ ಈ ಅವಶೇಷಗಳು ಇತರ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಹೋಲುತ್ತವೆ.

ನಿಟ್ಟೂರು ಬಳಿಯ ನೆಲೆಯ ಮಹತ್ತ್ವ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದು. ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಆ ಕಾಲದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಅವಶೇಷಗಳು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಕೈಗೊಡಲಿ, ಸೀಳುಗ (ಕ್ಲೀವರ್) ಮತ್ತು ಚೆಕ್ಕೆ ಕಲ್ಲಿನಾಯುಧ ಪದ್ಧತಿಗೆ ಸೇರಿದವು. ಆಂಧ್ರ ಪ್ರದೇಶದ ಕರ್ನೂಲು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವಾಯುವ್ಯ ಭಾರತದ ಪೂರ್ವಶಿಲಾಯುಗ ಪದ್ಧತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಉಂಡೆಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ತಯಾರಿಸಿದ ಮಚ್ಚುಗ (ಚಾಪರ್) ನೂರಕ್ಕೆ 40ರ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿದೆ. ಈವರೆಗೂ ಭಾರತೀಯ ಪುರಾತತ್ತ್ವಜ್ಞರು ವಾಯುವ್ಯ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ತುಂಡುಕೊಡಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಮತ್ತು ಭಾರತದ

ಉಳಿದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೈಗೊಡಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಆದರೆ ನಿಟ್ಟೂರಿನ ಉಂಡೆಕಲ್ಲಿನ ಆಯುಧಗಳು ಕೈಗೊಡಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಸೋಂಕಿಲ್ಲದೆ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿರುವುದು ಮತ್ತು ಕರ್ನೂಲಿನ ಸಾಕ್ಷ್ಯ ಈ ನಂಬಿಕೆಗೆ ಧಕ್ಕೆ ತರುವುದಲ್ಲದೆ ಶಿಲಾಯುಗ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಮೂಲ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಹೊಸ ತಿರುವನ್ನು ಕೊಡುವಂತಾಗಿದೆ. **(ಬಿ.ಕೆ.ಜಿ.)**

ನಿಟ್ಟೂರು ನಂಜಯ್ಯ: ಸು. 1725. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರ. ಕೇಶಿರಾಜನ ಶಬ್ದಮಣಿದರ್ಪಣ ಎಂಬ ವ್ಯಾಕರಣ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಟೀಕೆಯನ್ನೂ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ವೇದಾಂತಸಾರ ವೀರಶೈವ ಚಿಂತಾಮಣಿ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನೂ ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ನಿಟ್ಟೂರು ಈತನ ಸ್ಥಳ. ವೇದಾಂತಸಾರ ವೀರಶೈವ ಚಿಂತಾಮಣಿ ಗ್ರಂಥದ ಉತ್ತರ ಖಂಡದ ಮೂರು ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳು ಬಳ್ಳಾರಿಯ ಸುತ್ತಮುತ್ತ ದೊರೆತಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈತ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರದೇಶದವನಾಗಿರಬೇಕೆಂದೂ ಇವನ ಹುಟ್ಟೂರಾದ ನಿಟ್ಟೂರು ಬಳ್ಳಾರಿಯ ಸಮೀಪವಿದ್ದಿರಬೇಕೆಂದೂ ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗುಬ್ಬಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನಿಟ್ಟೂರು ಇವನ ಹುಟ್ಟೂರಾಗಿರಬೇಕೆಂದೂ ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಶಬ್ದಮಣಿದರ್ಪಣದ ಟೀಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಸೂತ್ರಕ್ಕೂ ಪದಚ್ಛೇದ, ಅನ್ವಯ, ಟೀಕು–ಎಂದು ಮೂರು ಭಾಗಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅರ್ಥ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸಂದಿಗ್ಧವಾದೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಭಟ್ಟಾಕಳಂಕನ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನದ (ಸು. 1604) ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಉದ್ಧರಿಸಿ ವಿಚಾರ ಎಂಬ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತೃತ ವಿವರಣೆ ನೀಡಿದ್ದಾನೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಒಂದು ಸೂತ್ರವನ್ನು ಉದ್ಧರಿಸಲಾಗಿದೆ:

> ಅವತರಿಸಿರ್ಕುಮುವರ್ಣದ
> ಋವರ್ಣದೋತೌತ್ವದಗ್ರದೊಳ್ ಸ್ವರಮಿರೆ ವ
> ತ್ವ ವಿಧಾನಂ ಬಹುಳತೆಯ
> ತ್ವವತ್ವದೊಳ್ ಸಂಸ್ಕೃತಕ್ಕೆ ತಾ ನಿಲ್ಲೆಂದುಂ

ಪದಚ್ಛೇದ–ಅವತರಿಸಿ ಇರ್ಕುಂ, ಉವರ್ಣದ ಋವರ್ಣದ ಓತೌತ್ವದ ಅಗ್ರದೊಳ್ ಸ್ವರಂ ಇರೆ, ವತ್ವ ವಿಧಾನಂ; ಬಹುಳತೆ ಯತ್ವವತ್ವದೊಳ್ ಸಂಸ್ಕೃತಕ್ಕೆ ತಾಂ ಇಲ್ಲ ಎಂದುಂ.

ಅನ್ವಯ–ಉವರ್ಣದ ಋವರ್ಣದ ಓತೌತ್ವದ ಅಗ್ರದೊಳ್ ಸ್ವರಂ ಇರೆ, ವತ್ವ ವಿಧಾನಂ ಅವತರಿಸಿ ಇರ್ಕುಂ; ಸಂಸ್ಕೃತಕ್ಕೆ ಯುತ್ವವತ್ವದೊಳ್ ಬಹುಳತೆ ತಾಂ ಎಂದುಂ ಇಲ್ಲ.

ಟೀಕು–ಉವರ್ಣದ= ಉ ಊ ಎಂಬ ಸವರ್ಣದ ಋವರ್ಣದ = ಋ ೠ ಎಂಬ ಸವರ್ಣದ; ಓತೌತ್ವದ=ಓಕಾರ ಔಕಾರದ; ಅಗ್ರದೊಳ್=ಮುಂದೆ; ಸ್ವರಂ=ಸ್ವರಾಕ್ಷರಂ; ಇರೆ=ಇರೆ; ವತ್ವವಿಧಾನಂ=ವಕಾರದವಿಧಾನಂ; ಅವತರಿಸಿರ್ಕುಂ=ಹುಟ್ಟಿರ್ಪುದು; ಸಂಸ್ಕೃತಕ್ಕೆ=ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ; ಯತ್ವವತ್ವದೊಳ್=ಯತ್ವಸಂಧಿ ವತ್ವಸಂಧಿಯಲ್ಲಿ; ಬಹುಳತೆ=ಬಹುಳತ್ತ್ವತಾನ್=ತಾನ್;ಎಂದುಂ=ಆವಾಗಳುಂ; ಇಲ್ಲ=ಉಂಟಾಗದು

ವಿಚಾರಂ– ಕನ್ನಡದ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಯತ್ವವತ್ವ ಸಂಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಳ ಮುಂಟೆಬುದರ್ಥ. ಅತ್ವದಿನಿವರ್ಣದಿಂ ಮತ್ತೋತ್ವದಿನ್ನೈತ್ವ ದಿನವರ್ಣದಿಂ ಮುಂದಕ್ಕುಂ ಯತ್ವಂ, ಉವರ್ಣದ ಋವರ್ಣದೋತೌತ್ವದಗ್ರದೊಳ್ ಸ್ವರಮಿರೆ ವತ್ವವಿಧಾನವೆಂಬ ಈ ಯತ್ವ ಸಂಧಿವತ್ವ ಸಂಧಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಚಾರಮುಂಟು; ಅತ್ವಮದೆಂತೆಂದೊಡೆ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನದಲ್ಲಿ (ಸೂತ್ರಂ 1ನೆಯ ಪಾದದ 38ನೆಯ ಸೂತ್ರಂ) ಅತ ಓಷ್ಠ್ಯೇ ಸ್ವರೇ ಪರೇ ಅಕಾರ ಸ್ಯವಗ್ಭವತಿ ಎಂಬುದಾಗಿ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಓಷ್ಠ್ಯಸ್ವರಂ ಪರಮಾಗೆ ವತ್ವಸಂಧಿಯಾಗುವುದು. ಆ+ಉದಕಂ=ಆವುದಕಂ; ಆ+ಊರ್=ಆವೂರ್; ಆ+ಊಟಂ=ಆವೂಟಂ ಎಂಬಂತೆ ಓಷ್ಠ್ಯ ಗ್ರಹಣದಿಂ ಕಂಠೋಷ್ಠ್ಯಮಂ ಸಂಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟುದು.

ಈ ಟೀಕು ಶಬ್ದಮಣಿದರ್ಪಣಾಭ್ಯಾಸಿಗಳಿಗೆ ಒಂದು ಕೈಗನ್ನಡಿಯಂತಿದೆ.

ವೇದಾಂತಸಾರ ವೀರಶೈವ ಚಿಂತಾಮಣಿ ಪೂರ್ವಖಂಡ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಖಂಡ ಎಂಬ ಎರಡು ಭಾಗಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಪೂರ್ವಖಂಡ ಅಲಭ್ಯವಾಗಿದ್ದು ಇದರಲ್ಲಿ ವೀರಶೈವ, ಶುದ್ಧಶೈವ, ಮಿಶ್ರಶೈವ ಮುಂತಾದ ಶೈವರು ಆಚರಿಸಬೇಕಾದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಧರ್ಮ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಉತ್ತರಖಂಡದಲ್ಲಿ 21 ಪ್ರಕರಣಗಳಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವೀರಶೈವರ ವಿಶೇಷ ಧರ್ಮಗಳು ನಿರೂಪಿತವಾಗಿವೆ. ಲಿಂಗಾಂಗ ಸಂಯೋಗ ಮತ್ತು ಶಿವಜೀವೈಕ್ಯರೂಪಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದು ಈ ಗ್ರಂಥದ ಗುರಿ ಎಂದು ಹೇಳಿ, ಇವುಗಳ ಅರಿವಿನಿಂದಲೇ ಮುಕ್ತಿ ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಈತನಿಗೆ ಕಾಮಿಕಾಗಮ, ವೀರಾಗಮ ಮುಂತಾದ ಆಗಮಗಳೂ ಶಂಕರಸಂಹಿತೆ, ಸೂತಸಂಹಿತೆ ಮುಂತಾದ ಸಂಹಿತೆಗಳೂ ಶೈವಪುರಾಣ, ಆದಿತ್ಯಪುರಾಣ, ಮಾನವಪುರಾಣ ಮೊದಲಾದ ಪುರಾಣಗಳೂ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಶಿಖಾಮಣಿ, ವಿಶೇಷಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶಿಕೆ, ಆರಣ್ಯಕಗಳು, ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು–ಇವುಗಳ ಪೂರ್ಣಪರಿಚಯವಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿರುವ ವೀರಶೈವಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಆಚಾರಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಸಂದರ್ಭೋಚಿತವಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಅವುಗಳಿಗೆ ವಿವರಣೆ ನೀಡಿದ್ದಾನೆ.

ಭಸ್ಮಧಾರಣೆ, ಲಿಂಗಧಾರಣೆ, ರುದ್ರಾಕ್ಷಿಧಾರಣೆ, ಲಿಂಗಪೂಜೆ – ಇವುಗಳ ವಿಧಾನಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಶಿವಸಂಸ್ಕಾರವಿಲ್ಲದವನನ್ನು ಶ್ವಪಚನೆಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಶಿವಸಂಸ್ಕಾರವನ್ನು ಪಡೆದಮೇಲೆ ಅವನಲ್ಲಿ ಜಾತಿಭೇದವನ್ನೆಣಿಸಬಾರದು; ಹಾಗೆ ಭೇದವನ್ನೆಣಿಸಿದರೆ ಅವರಿಗೆ ರೌರವನರಕ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಶೈವರನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೆಂದು ಗಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೆಂದು ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಶೈವನು ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ ಅವನೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೆನಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ವಾದಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಅವತಾನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕಲಿಯುಗದಲ್ಲಿ ನಂದೀಶ್ವರನೇ ಮುಂತಾದ ಗಣಧರರು ಬಸವಣ್ಣ, ಪ್ರಭುದೇವ, ರೇವಣಸಿದ್ಧರಾಗಿ ಜನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವರ ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆಯೂ ಸೋಮನಾಥಭಾಷ್ಯ, ಬಸವಪುರಾಣ, ಆರಾಧ್ಯಚಾರಿತ್ರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳುವುದರ ಮೂಲಕ ಬಸವಾದಿಗಳನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ವೀರಶೈವಧರ್ಮಾಭ್ಯಾಸಿಗಳಿಗೆ ಇದೊಂದು ಆಕರಗ್ರಂಥವಾಗಿದೆ. ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಮಣೂರು ಮಠಾಧ್ಯಕ್ಷ ವೇದಮೂರ್ತಿ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಶಾಸ್ತ್ರಿಯವರು ಸಂಪಾದಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ (1908). ರಂಗಾಚಾರ್ಯಶಾಸ್ತ್ರೀ ಮುದೋಳಕರ್ ಎಂಬುವವರು ಇದನ್ನು ಮರಾಠಿ ಭಾಷೆಗೆ ಭಾಷಾಂತರಿಸಿದ್ದಾರೆ. *

ನಿಟ್ಟೂರು ಶ್ರೀನಿವಾಸರಾವ್: 1903– 2004. ಕರ್ನಾಟಕ (ಮೈಸೂರು) ರಾಜ್ಯದ ನಿವೃತ್ತ ಮುಖ್ಯ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರು. ತಾಯಿ ಸೀತಮ್ಮ. ತಂದೆ ಶಾಮಣ್ಣನವರು ಎ.ವಿ. ಶಾಲೆಯ ಮುಖ್ಯೋಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿದ್ದರು. ಸೋದರಮಾವ ಸರ್ ಎಂ.ಎನ್. ಕೃಷ್ಣರಾವ್. ಶ್ರೀನಿವಾಸರಾವ್ 1903 ಆಗಸ್ಟ್ 24ರಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರು ಮೂರು ವರ್ಷದವರಾಗಿದ್ದಾಗ ತಾಯಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡರು.

ಇವರು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದದ್ದು ಹೊಸದುರ್ಗದಲ್ಲಿ, ಅನಂತರ ಚಳ್ಳಕೆರೆ, ಶಿವಮೊಗ್ಗದಲ್ಲಿ ಇವರ ಓದು ಸಾಗಿತು. ಜೊತೆಗೆ ಇವರು ಹಿಂದಿ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲೂ ಪ್ರಾವೀಣ್ಯ ಪಡೆದರು. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದಿಂದ ಬಿ.ಎಸ್‌ಸಿ. ಪದವಿ ಗಳಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಮದರಾಸು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಿಂದ ಕಾನೂನು ಪದವಿ ಗಳಿಸಿ ವಕೀಲರಾಗಿದ್ದರು (1927). 1953ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಅಡ್ವೊಕೇಟ್ ಜನರಲ್‌ರಾಗಿ ನಿಯುಕ್ತರಾದರು. 1955ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಉಚ್ಚ ನ್ಯಾಯಾಲಯದ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರಾಗಿ ನೇಮಕವಾದರು. 1956ರಲ್ಲಿ ಭಾಷಾವಾರು ಪ್ರಾಂತ್ಯ ರಚನೆಯಾದ ಬಳಿಕ ಮೈಸೂರು ಹೈಕೋರ್ಟಿನ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರಾಗಿ ಮುಂದುವರಿದರು. 1961ರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರಾಗಿ 1963ರಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು. 1964ರಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರ ಸರಕಾರದ ಜಾಗೃತ ಆಯೋಗದ ಪ್ರಥಮ ಆಯುಕ್ತರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿನ ಭ್ರಷ್ಟಾಚಾರವನ್ನು ತೊಡೆದು ಹಾಕಲು ಸಂತಾನಂ ಆಯೋಗದ ಶಿಫಾರಸನ್ನು ಕಾರ್ಯಗತಗೊಳಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದರು. ಇವರು 1968 ರವರೆಗೆ ಈ ಹುದ್ದೆಯಲ್ಲಿದ್ದರು. ಇವರಿಗೆ ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ, ಸಾಮಾಜಿಕ, ರಾಜಕೀಯ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಅತೀವ ಆಸಕ್ತಿಯಿತ್ತು. ಇವರು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಸಕ್ರಿಯರಾಗಿ ದುಡಿದರು. ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಸರಕಾರದ ರಚನೆಯ ಹೋರಾಟದಲ್ಲೂ ಇವರು ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರು.

ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತ ಹಿಂದಿ ಪ್ರಚಾರ ಸಭೆಯ ಶಾಖೆ ತೆರೆದು ಹಿಂದಿ ಪ್ರಚಾರಕರಿಗೆಲ್ಲ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ಮಾಡುತ್ತ ಹದಿನೈದು ವರ್ಷ ಅದರ ಗೌರವ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ ದುಡಿದರು. ಮಹಾತ್ಮಾಗಾಂಧೀಜಿಯವರು ಮೂರು ತಿಂಗಳು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲೂ ಒಂದೂವರೆ ತಿಂಗಳು ನಂದಿಬೆಟ್ಟದಲ್ಲೂ ಇದ್ದಾಗ, ಇವರು ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ಒಡನಾಟ ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡು, ಅವರು ಹಮ್ಮಿಕೊಂಡ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದರು. ಖಾದಿ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದರಲ್ಲದೆ ಸ್ವತಃ ಖಾದಿಧಾರಿಯಾದರು.

ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಚಳವಳಿಯ ಸಂದೇಶವನ್ನು ಜನತೆಗೆ ತಲುಪಿಸಬೇಕು, ಗಾಂಧೀ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಚಾರ ಮಾಡಬೇಕು. ಕನ್ನಡ ಲೇಖಕರನ್ನು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಬೇಕು ಎಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಇವರು ಸತ್ಯಶೋಧನ ಪ್ರಕಟಣಾಮಂದಿರವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ (1928) 1967 ರವರೆಗೆ ಅದನ್ನು ತಮ್ಮ ಮಗ ಚಂದ್ರಶೇಖರರ ಸಹಾಯದಿಂದ ನಡೆಸಿದರು. ಇವರಿಬ್ಬರ ಪರಿಶ್ರಮದಿಂದ ಸತ್ಯಶೋಧನ ಪ್ರಕಟಣಾಮಂದಿರ ಒಂದು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಸಂಸ್ಥೆಯಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ಈ ಪ್ರಕಟಣಾಲಯದಿಂದ ಅನೇಕ ಸಾಹಿತಿಗಳ ಉತ್ತಮ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಬೆಳವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಸಕ್ರಿಯರಾಗಿ ಐವತ್ತಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ವರ್ಷ ದುಡಿದರು.

ಇವರು ಸರ್.ಎಂ.ಎನ್. ಕೃಷ್ಣರಾವ್ ಅವರ ಮಗಳು ಪದ್ಮಮ್ಮ ಅವರನ್ನು 1921ರಲ್ಲಿ ಮದುವೆಯಾದರು. ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಭಾವನೆ ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡ ಈ ದಂಪತಿಗಳು ಮಹಾತ್ಮಾ ಗಾಂಧಿಯವರ ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆ ಮತ್ತು ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ಅನಾಸಕ್ತಿಯೋಗವನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ತರ್ಜುಮೆ ಮಾಡಿ ಅದರ ಪ್ರತಿಗಳು ಸುಲಭ ಬೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಮನೆಮನೆಗೂ ತಲುಪುವಂತೆ ಯತ್ನಿಸಿದರು. ಇವರು ಇಂಗ್ಲಿಷಿನ ಕೆಲವು ಕಥೆಗಳನ್ನೂ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ತಂದಿದ್ದಾರೆ. ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗಾಗಿ ಒಂದು ಗ್ರಂಥ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಬರೋಡದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ್ದ ಹೊರನಾಡು ಕನ್ನಡ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ನ್ಯಾಷನಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಸೇವಾದಳದ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಲ್ಲೂ ತೊಡಗಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಡಿ.ವಿ. ಗುಂಡಪ್ಪನವರು ಗೋಖಲೆ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ವಿಚಾರ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದಂದಿನಿಂದಲೂ ನಿಟ್ಟೂರರು ಆ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಬೆಳೆಸಲು ಹಲವು ಕ್ರಮ ಕೈಗೊಂಡರು. ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ (1945– 64) ಮತ್ತು (1975– 2003) ಸಂಸ್ಥೆಯ ಪೋಷಕರಾಗಿ ದುಡಿದರು. ನಿರಾಡಂಬರ ವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗಿದ್ದ ನಿಟ್ಟೂರರು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸಭೆ ಸಮಾರಂಭಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯಿಂದ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಗಾಂಧಿ ಸ್ಮಾರಕನಿಧಿ, ಗಾಂಧಿ ಶಾಂತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನ, ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರಕೃತಿ ಚಿಕಿತ್ಸಾ ಪರಿಷತ್, ಇಂಡಿಯನ್ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಸೆಂಟರ್ ಆಫ್ ದಿ ವರ್ಲ್ಡ್ ಯೂನಿಯನ್ ಇಂಟರ್ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. 1954ರ ಡಿಸೆಂಬರ್‌ನಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾಂವಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಬಾರ್ ಕೌನ್ಸಿಲ್‌ನ ಅಧಿವೇಶನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಯಾಗಿದ್ದರು. ಚಿತ್ತೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಲಾ ಕಾನ್‌ಫರೆನ್ಸ್ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ 1965ರಲ್ಲಿ ನಿಯುಕ್ತರಾದರು. ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಅರವಿಂದಾಶ್ರಮದೊಂದಿಗೆ ನಿಕಟ ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದಿದ್ದ ಇವರು ಸುಮಾರು 10 ವರ್ಷ ಅದರ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕದ ಆರಂಭದ ದಿನಗಳಿಂದಲೂ ಲೋಕಶಿಕ್ಷಣ ಟ್ರಸ್ಟಿನ ಸಂಪರ್ಕವಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಅನೇಕ ಬಾರಿ ಇವರು ಟ್ರಸ್ಟಿನ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು.

ಇವರಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣಭಾರತ ಹಿಂದಿ ಪ್ರಚಾರ ಸಭೆಯ ಗೌರವ ಡಾಕ್ಟರೇಟ್ ಬಂದಿದೆ (1996). ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಕಾನೂನು ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಗಮನಾರ್ಹ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದವರಿಗೆ ಕೊಡುವ ಅತ್ಯುನ್ನತ ಗೌರವ ಡಾಕ್ಟೋರೇಟ್ ಪದವಿ (ಎಲ್‌ಎಲ್.ಡಿ) ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಪುರಸ್ಕರಿಸಿದೆ (1997).

ಇವರು ಅಮೆರಿಕ, ಯುರೋಪ್, ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್ ಮೊದಲಾದ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವಾಸ ಮಾಡಿದ್ದರು. 2001ರಲ್ಲಿ ಮಾಂಚೆಸ್ಟರ್‌ನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಕನ್ನಡ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಇವರು ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರು. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸೇವಾ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮನ್ನು ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಇವರು 2004 ಆಗಸ್ಟ್ 12ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. **(ಎಸ್.ಎಂ.ಕೆ.)**

ನಿಡುಗಲ್ಲು: ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಾವಗಡ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕಸಬಾದಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಸು. 29 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಹಳ್ಳಿ. ಇದೇ ಹೆಸರಿನ ಹೋಬಳಿಯ ಕೇಂದ್ರ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 357. ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟದಿಂದ 1221 ಮೀ ಎತ್ತರಕ್ಕೆ ಮೊನಚಾಗಿ ಚಾಚಿಕೊಂಡು ಸುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಎದ್ದುಕಾಣುವಂತಿರುವ ಈ ಗ್ರಾಮದ ಸಮೀಪದ ಬೆಟ್ಟವೊಂದರಿಂದ ಈ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ನಿಡುಗಲ್ಲು ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ.

ಬೆಟ್ಟದ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಗ್ರಾಮವಿದೆ. ಹಿಂದೆ ವೈಭವದಿಂದ ಮೆರೆದ ಈ ಸ್ಥಳ 9–10ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಹೆಂಜೇರಿನಿಂದ (ಈಗಿನ ಹೇಮಾವತಿ) ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ನೊಳಂಬ ರಾಜರ ವಶದಲ್ಲಿತ್ತು. ಅನಂತರ ಸ್ಥಳೀಯ ಚೋಳವಂಶವೊಂದರ ಒಡೆತನದಲ್ಲಿತ್ತು.

ವಿಜಯನಗರ ಅರಸುಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ಪನಾಯಕನ ವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಇಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು **(ನೋಡಿ: ಹರತಿಯ ಪಾಳೆಯಗಾರರು)**. ಗ್ರಾಮದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಬೆಟ್ಟ (ನಿಡುಗಲ್ಲುದುರ್ಗ) ಎರಡು ಮೂರು ಘಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹಬ್ಬಿದೆ. ಏರು ಕಡಿದು, ಅದರ ಮೇಲೆರಿದರೆ ಅನೇಕ ಗಿರಿ ಪಂಕ್ತಿಗಳು ಮತ್ತು ಸರೋವರಗಳ ಹರಿವಿನ ಭವ್ಯದೃಶ್ಯವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಬೆಟ್ಟ ಅನೇಕ ಕೋಟೆಗಳಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿದೆ. ಈ ಕೋಟೆಗಳಿಗೆ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರಕೋಟೆ, ಭೈರವನ ಕೋಟೆ, ಅರೆಕೋಟೆ, ನಾಗೇಶ್ವರಕೋಟೆ ಮುಂತಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅಂತೆಯೇ ಅಲ್ಲಿನ ಅನೇಕ ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲುಗಳಿಗೆ ಮತನೂರುಬಾಗಿಲು, ಸಿಂಗಾರದ ಬಾಗಿಲು, ಸಿಮಲಯ್ಯನ ದಿಡ್ಡಿ ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ. ಅನೇಕ ದೊಣೆಗಳೂ ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದ ಉಗ್ರಾಣಗಳು, ಮದ್ದಿನ ಮನೆಗಳು, ಫಿರಂಗಿಯ ತುಂಡುಗಳು ಮತ್ತು ಅರಮನೆಯ ಅವಶೇಷಗಳೂ ಕೋಟೆಗಳೊಳಗಿವೆ. ಬೆಟ್ಟದ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಹರತಿಯ ಪೊಟ್ಟೇಣ್ಣನಾಯಕ ಕಟ್ಟಿದ (1653) ಬಸವನಗುಡಿ, ಸ್ವಲ್ಪ ಕೆಳಗೆ ತಿಮ್ಮಣ್ಣನಾಯಕ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿದ (1670) ಹಳೆಯ ಕಾಳಹಸ್ತೇಶ್ವರ ಗುಡಿ ಇವೆ. ಸಮೀಪದಲ್ಲೇ 1150ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ ಅನೇಕ ಸುಂದರ ಶಿಲ್ಪಗಳಿರುವ ಈಗ ಶಿಥಿಲವಾಗಿರುವ ನಾಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಅನತಿ ದೂರದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಪಟ್ಟಣದ ನೀರು ಸರಬರಾಜಿಗಾಗಿ ಇದ್ದ ಭೂಗತ ನಾಲೆ ಇದೆ. ಹರತಿಯ ಚಿಕ್ಕತಿಪ್ಪನಾಯಕ ತನ್ನ ಹೆಂಡತಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ಕಟ್ಟಿದ (1487) ಲಕ್ಷ್ಮಣೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಮತನೂರು ಬಾಗಿಲ ಬಳಿ ಇದೆ.

ಬೆಟ್ಟದ ಮೊದಲ ಏರಿನಲ್ಲಿ ತಳದ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಸೇರಿದಂತೆ ರಂಗಧಾಮನ ಮಂಟಪವೆಂಬ ಶಿಖರವಿರುವ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಗ್ರಾಮದ ಸುತ್ತಮುತ್ತ ಅನತಿದೂರದಲ್ಲಿ ವೀರಭದ್ರ, ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ, ಆದಿನಾರಾಯಣ, ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ, ನಗರೇಶ್ವರ, ಮಲೆಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಮತ್ತು ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ ಕೆಲವು ವಿಗ್ರಹಗಳಿರುವ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ ಜೋಗುವಟ್ಟಿಗೆಯ ಬಸದಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿರುವ 1232ರಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ದೇವಾಲಯ. ನಗರೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ 1248 ಮತ್ತು 1292ರಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ದ್ರಾವಿಡ ರೀತಿಯ ಕಟ್ಟಡಗಳು.

ಇವಲ್ಲದೆ ದುರ್ಗದ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಹೊಟ್ಟೇಶ್ವರ (ರಚನೆ 1681), ರಾಮ, ಕಾಶಿವಿಶ್ವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳು ಮತ್ತು ಮಿರ್ಜಾ ಹುಸೇನ್ ವಲಿಯ ಸಮಾಧಿ ಸಹ ಇವೆ. **(ಎಚ್.ವಿ.ಎಸ್.)**

ನಿಡುಗಲ್ಲು ಚೋಳರು: 12– 13ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ತುಮಕೂರು, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಬಳ್ಳಾರಿ ಮತ್ತು ಅನಂತಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರ ಮನೆತನದ ಅರಸರು. ಇವರ ರಾಜಧಾನಿ ಮೊದಲು ಹೆಂಜೇರು (ಅನಂತಪುರ ಜಿಲ್ಲೆ, ಹಿಂದೂಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಈಗಿನ ಹೇಮಾವತಿ), ಅನಂತರ ನಿಡಗಲ್ಲು (ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆ, ಪಾವಗಡ ತಾಲ್ಲೂಕು). ಇವರು ಸೂರ್ಯವಂಶದವರು. ಕರಿಕಾಲನ ವಂಶೋದ್ಭವರು. ಇವರಿಗೆ ಒಱೆಯೂರುಪುರವರಾಧೀಶ್ವರ, ರೊದ್ದರಗೋವ, ಅಱುವತ್ತರು ಮಂಡಳಿಕರ ಗಂಡ, ಗಂಡಭೇರುಂಡ, ಚೋಳಮಹಾರಾಜ ಇತ್ಯಾದಿ ಬಿರುದುಗಳಿದ್ದುವು.

ಇವರಿಗೂ ಮೂಲಚೋಳ ವಂಶದವರಿಗೂ ಇದ್ದ ಸಂಬಂಧ ತಿಳಿಯದು. ಇವರು ಚೋಳರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದರೂ ಇವರ ಶಾಸನಗಳೆಲ್ಲಾ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಚೋಳಧನಂಜಯ, ಚೋಳಿಕ, ಮುತ್ತರಸ ಮುಂತಾದ ಚೋಳನಾಮವುಳ್ಳ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು 8ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬುದೂ ಗಮನಾರ್ಹ ವಿಷಯ.

ಸದ್ಯದ ನಿಡುಗಲ್ಲು ಚೋಳರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಭೋಗೇಂದ್ರ, ಮಂಗಿ, ಬೀಚಿದೇವ (ಬಬ್ಬೆದೇವ), ಗೋವಿಂದ ಎಂಬ ಪೂರ್ವಿಕರ ಪುತ್ರಾನುಕ್ರಮ ದೊರಕುತ್ತದೆ. ಗೋವಿಂದನ ಮಗ ವೀರಪಾಂಡ್ಯ ಇರುಂಗೊಳದೇವ ಪ್ರಥಮ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರ. ಇವನ ಆಳ್ವಿಕೆ 1106ರ ಹೊತ್ತಿಗೇ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿತ್ತು. 1128ರ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಇವನು ರೊದ್ದ 300, ಸಿರೆ 300, ಹೆಱುವೆ 300, ಸಿಂದವಾಡಿ 1000 ಪ್ರಾಂತ್ಯವನ್ನು ಚಾಳುಕ್ಯತ್ರೈಳೋಕ್ಯಮಲ್ಲನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಇವನ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿಬಂದಿದ್ದನೆಂದು ಹೊಯ್ಸಳ ಶಾಸನಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಇರುಂಗೊಳನಿಗೆ ಆಳ್ವದೇವಿ ಎಂಬ ಪತ್ನಿಯೂ ಮಲ್ಲಿದೇವ ಎಂಬ ಮಗನೂ ಇದ್ದರು. ಮಲ್ಲಿದೇವ ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ 1108ರಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಸಾಮಂತನಾಗಿ ಕೆಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ. 1147ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಇಮ್ಮಡಿ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ತಂದೆಯ ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ಒಡೆತನವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದ. ಇವನ ರಾಜಧಾನಿ ಹೆಂಜೇರು. ಹೊಯ್ಸಳ ಒಂದನೆಯ ನರಸಿಂಹ ಇವನ ಮೇಲೆ ಅಸಫಲ ದಾಳಿ ಮಾಡಿದ್ದ. ಇವನ ಮಂತ್ರಿ ತಂತ್ರಪಾಲ 1167ರಲ್ಲಿ ಹೆಂಜೇರಿನ ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ದಾನವಿತ್ತನೆಂದು ಒಂದು ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇವನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿದಿರುವ ಕಡೆಯ ವರ್ಷ 1179. ಇವನಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಮಾದೇವಿ ಮತ್ತು ಸೀತಾದೇವಿ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ಪತ್ನಿಯರೂ ಬಮ್ಮ ಎಂಬ ಮಗನೂ ಇದ್ದರು. ಬಮ್ಮನ ಹೆಂಡತಿ ಬೀಚಲದೇವಿ. ಇವನ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಮಗನಿರಬಹುದಾದ ಗೋವಿಂದ ಎಂಬುವನ ಉಲ್ಲೇಖ 1207ರ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ದೊರಕುತ್ತದೆ. 1208ರ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಇಮ್ಮಡಿ ಬಲ್ಲಾಳ ನಿಡುಗಲ್ಲನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದ್ದ. ಪುನಃ 1232ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಬಮ್ಮನ ಮಗ ಇರುಂಗೊಳ, 11 ಪ್ರಾಯಶಃ ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿ ನಿಡುಗಲ್ಲು ರಾಜಧಾನಿಯಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ. 1267ರಲ್ಲಿ ಇರುಂಗೋಳನು ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದ ಆನೆಬಿದ್ದಸರಿಯ (ದೇವರಾಯನದುರ್ಗ) ಮೇಲೆ ಆಕ್ರಮಣ ಮಾಡಿದ್ದನಲ್ಲದೆ, 1276ರಲ್ಲಿ ಸೇವುಣರ ಜೊತೆ ಸೇರಿ, ದೋರಸಮುದ್ರದ ದಾಳಿಯಲ್ಲೂ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದ. 1278ರ ಒಂದು ಶಾಸನದಿಂದ ಹೆದ್ದೊರೆ ಇವನ ರಾಜ್ಯದ ಗಡಿಯಾಗಿದ್ದಿತೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇಮ್ಮಡಿ ಗೋವಿಂದ, ಮುಮ್ಮಡಿ ಇರುಂಗೊಳ, ಭೋಗ, ಬೊಮ್ಮ ಇತ್ಯಾದಿ ರಾಜರು ನಿಡಗಲ್ಲು ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಆಳಿದರೆಂದು ಕೆಲವರ ಹೇಳಿಕೆ. ಆದರೆ ಇದು ಅಸ್ಪಷ್ಟ ವಿಷಯ.

ನಿಡುಗಲ್ಲು ಚೋಳರ ಕಿರುಕುಳವನ್ನು ಸಹಿಸದ ಹೊಯ್ಸಳ ಇಮ್ಮಡಿ ನರಸಿಂಹ 1285ರಲ್ಲಿ ನಿಡಗಲ್ಲನ್ನು ನೆಲಸಮ ಮಾಡಿದ. ಇದರೊಂದಿಗೆ ಈ ಚೋಳವಂಶದ ಆಳ್ವಿಕೆ ಕೊನೆಗೊಂಡಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ.

ಅನಂತರ 14– 15ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಯಶಃ ಈ ಕುಲದ ಕೆಲವು ತುಂಡಧಿಕಾರಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಮಾತ್ರ ಕೇಳಿಬರುತ್ತವೆ. **(ಎಚ್.ವಿ.ಎಸ್.)**

ನಿಪ್ಪಾಣಿ: ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣ. ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ಬೆಳಗಾಂವಿ– ಕೊಲ್ಲಾಪುರ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ– ಬೆಳಗಾಂವಿಯ ಗಡಿಯಂಚಿನಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾಂವಿಯ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 72 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಚಿಕ್ಕೋಡಿಯ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ 24ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 58,081.

ನಿಪ್ಪಾಣಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗೆ ಬರಲು ದೇಸಾಯಿ ಸಿದ್ದೋಜಿರಾವ್ ಅಪ್ಪಾಸಾಹೇಬ ನಿಂಬಾಳಕರ ಎಂಬಾತ ಕಾರಣನೆಂದು ಹೇಳುವರು. 1812ರಲ್ಲಿ ಎಲ್‌ಫಿನ್‌ಸ್ಟನ್‌ನ ಮಧ್ಯಸ್ಥಿಕೆಯಿಂದ ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ಅರಸ ಮನಗೋಳಿ ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ಪರಗಣೆಗಳನ್ನು ನಿಪ್ಪಾಣಿಕರನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ನಿಪ್ಪಾಣಿಕರ ಪೇಶ್ವೆಗಳ ಪಕ್ಷ ವಹಿಸಿದ್ದಕ್ಕಾಗಿ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಮನಗೋಳಿ ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ಪರಗಣೆಗಳನ್ನು ವಾಪಸ್ಸು ಪಡೆದು ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ಅರಸನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟರು. 1839ರಲ್ಲಿ ಅಪ್ಪಾಸಾಹೇಬ ಮೃತನಾದುದರಿಂದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಸರ್ಕಾರ ಅವನ ಮೊದಲಿನ 15000ದ ದೇಸಗತಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಸೀಮೆಯನ್ನೆಲ್ಲಾ ತನ್ನ ವಶಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿತು.

ಇಂದು ನಿಪ್ಪಾಣಿ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ವ್ಯಾಪಾರ ವಾಣಿಜ್ಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದೆ. ಅಕ್ಕಿ, ಅಡಕೆ, ಏಲಕ್ಕಿ, ಸಕ್ಕರೆ, ಕಾಳು, ವಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಪಾತ್ರೆಗಳ ವ್ಯಾಪಾರ ದಿನೇ ದಿನೇ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದೆ. ನಿಪ್ಪಾಣಿ ತಂಬಾಕಿನ ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಇಡೀ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ರೈಲುಮಾರ್ಗವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಉತ್ತಮವಾದ ರಸ್ತೆಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗೂ ಮಾರ್ಗಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ನಿಪ್ಪಾಣಿ ಪೌರಾಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ. 1956 ರವರೆಗೂ ಇಡೀ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲೇ ಕುಡಿಯಲು ಕೊಳಾಯಿ ನೀರನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ನಗರ ನಿಪ್ಪಾಣಿ ಒಂದೇ. ರಕ್ಷಿತ ಕುಡಿಯುವ ನೀರಿನ ವ್ಯವಸ್ಥೆ, ಪ್ರವಾಸಿಮಂದಿರ, ಧರ್ಮಶಾಲೆ, ಗ್ರಂಥಭಂಡಾರ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ ಮತ್ತು ಕಾಲೇಜುಗಳು ಇವೆ. (ಎನ್.ಸಿ.ವಿ.;ವಿ.ಕೆ.)

ನಿರಂಜನ: 1924– 92. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಾಹಿತಿ, ಪತ್ರಕರ್ತ, ಅಂಕಣಕಾರ, ಪ್ರಗತಿಶೀಲ ಮನೋಭಾವದ ವಿಚಾರವಂತರು. ಕುಳಕುಂದ ಶಿವರಾಯ ಎಂಬುದು ಇವರ ನಿಜನಾಮ. ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿ ಗಾಂಧೀವಾದಕ್ಕೆ ಮನಸೋತು, ಅನಂತರ ಸಮಾಜವಾದದತ್ತ ಒಲವು ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡರು. ಹರೆಯದಲ್ಲಿ ಸಮತಾವಾದದ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತರಾಗಿ ಮಾರ್ಕ್ಸ್‌ವಾದಿಯಾಗಿ ಕಮ್ಯೂನಿಸ್ಟ್ ಪಕ್ಷದ ಸಕ್ರಿಯ ಸದಸ್ಯರಾದರು (1943). ಹಲವಾರು ವರ್ಷಗಳ ಅನಂತರ ನಾನಾ ಕಾರಣಗಳಿಂದಾಗಿ ಪಕ್ಷದಿಂದ ಹೊರಬಂದು (1953) ತಮ್ಮ ದಾರಿ ತಾವೇ ಕಂಡುಕೊಂಡರು.

ಇವರು 1924 ಜೂನ್ 15ರಂದು ಈಗಿನ ಮಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಪುತ್ತೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕುಳಕುಂದ ಎಂಬ ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಾಯಿ ಚಿನ್ನಮ್ಮ. ತಾಯಿಯ ಹೋರಾಟದ ಮನೋಭಾವವೇ ಮಗನಿಗೂ ಮೈ ಮನಗೂಡಿ ಬಂದಿತು. ತಾಯಿ ಅಕ್ಕರೆಯಿಂದ ಇವರನ್ನು ಶಿವರಾಯ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಕಾಪುವಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲಾ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು (1930– 33), ಸುಳ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಾಲಾ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು (1934– 38) ಪೂರೈಸಿದರು. ಆ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಮಡಕೇರಿಯಿಂದ ಸುಳ್ಯ ಮಾರ್ಗವಾಗಿ ಬಂದ ಗಾಂಧೀಜಿಯನ್ನು ಕಂಡರು. 1935ರಲ್ಲಿ ಶಿವರಾಮ ಕಾರಂತರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಸುಳ್ಯದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಮಕ್ಕಳ ಕೂಟದಲ್ಲಿ ಸ್ವಯಂ ಸೇವಕರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. 1937ರ ಮೊದಲ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪುತ್ತೂರಿಗೆ ಹೋಗಿ ಜವಾಹರಲಾಲ್ ನೆಹರುರವರ ಭಾಷಣವನ್ನು ಕೇಳಿದರು. ನೀಲೇಶ್ವರದ ರಾಜಾಸ್ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿ (1938– 41) ಎಸ್.ಎಸ್.ಎಲ್.ಸಿ. ಪರೀಕ್ಷೆಗೆ ಕುಳಿತು ತೇರ್ಗಡೆಯಾದರು. ಆದರೆ ಆಳುವ ಪರಕೀಯರ ಹಂಗು ಬೇಡವೆಂದು ಉತ್ತೀರ್ಣತಾ ಪತ್ರವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ, ಉದ್ಯೋಗವನ್ನರಸುತ್ತ ಮಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಂದರು. ರಾಷ್ಟ್ರಬಂಧು ಪತ್ರಿಕಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಲೇ (1942) ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯ ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸುದ್ದಿಗಾರರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು.

ಪತ್ರಿಕಾ ರಂಗದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅವಕಾಶಕ್ಕಾಗಿ ಮಂಗಳೂರನ್ನು ತೊರೆದು ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಂದರು. ಪ್ರಜಾಮತ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಹಸಂಪಾದಕರಾದರು (1945). ಅನಂತರ 1947 ಮೇ 1ರಂದು ಆರಂಭವಾದ ಜನಶಕ್ತಿ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರಾದರು. 1948ರಲ್ಲಿ ಕಮ್ಯೂನಿಸ್ಟ್ ಪಕ್ಷದ ವಿರುದ್ಧ ಸರ್ಕಾರ ಅಸ್ತ್ರಹಿಡಿದಾಗ ಭೂಗತ ಜೀವನ ನಡೆಸಿದರು. ಜನಶಕ್ತಿ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಮೇಲೆ ಸರ್ಕಾರ ನಿಷೇಧಾಜ್ಞೆ ಹೇರುವವರೆಗೂ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ-ಧಾರವಾಡಗಳಲ್ಲಿ ತಲೆಮರೆಸಿಕೊಂಡು ಪತ್ರಿಕೆಗೆ ಸುದ್ದಿಯನ್ನು ಮುಟ್ಟಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಆ ದಿನಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಕುಳಕುಂದ ಶಿವರಾಯರು ನಿರಂಜನರಾದದ್ದು. ಜನಶಕ್ತಿ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ವರ್ಷದ ಹಿಂದೆ ಬರೆದ ಲೇಖನಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಇದೇ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಇವರನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಬಂಧಿಸಲಾಯಿತು (1951). ತರುವಾಯ ಕಾರವಾರಕ್ಕೆ ಕರೆದೊಯ್ದು ದೀರ್ಘ ವಿಚಾರಣೆಯ ಅನಂತರ ದಂಡ ವಿಧಿಸಿ ಖುಲಾಸೆ ಮಾಡಲಾಯ್ತು.

ಕನ್ನಡ ಅಂಕಣ ಬರೆಹಗಾರರಲ್ಲಿ ಇವರದು ದೊಡ್ಡ ಹೆಸರು. ಇವರು ಬರೆದ ಅಂಕಣ ಶೀರ್ಷಿಕೆಗಳು ಹೀಗಿವೆ: ಸರೂ, ಕೇಳಿದೆಯಾ (ಪ್ರಜಾಮತ, 1945), ಸರೋಜ ಸಂಚಯ (ಉಷಾ, 1946), ಸಂಗಾತಿಯ ಸಂಚಯ (ಜನಶಕ್ತಿ, 1947), ಓದುಗರೊಡನೆ ಐದು ನಿಮಿಷ (ಚಿತ್ರಗುಪ್ತ), ಬಿಸಿಲು ಬೆಳದಿಂಗಳು (ನವಶಕ್ತಿ, 1952), ಮಧುಸಂಚಯ (ಸಾಧನಾ, 1956), ಬೇವು ಬೆಲ್ಲ (ಪ್ರಜಾವಾಣಿ, 1962), ದಿನಚರಿಯಿಂದ (ಕರ್ಮವೀರ). ಇವರು 1964 ರಿಂದ 67ರ ವರೆಗೆ ಇನ್ಫಾ (ಇಂಡಿಯನ್ ನ್ಯೂಸ್ ಅಂಡ್ ಫೀಚರ್ ಅಲೆಯನ್ಸ್) ಸಂಸ್ಥೆಗೆ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಬಾತ್ಮೀದಾರರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡು ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದರು. ಕರ್ನಾಟಕ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯೋಗಿ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಸಂಘಟನಾ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ (1943), ಕರ್ನಾಟಕ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯೋಗಿ ಸಂಘದ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ (1944) ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ದುಡಿದರು.

ಇವರು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ದೆಸೆಯಲ್ಲಿ ಕಿಶೋರ, ಕತೆಗಾರ, ಕು.ಶಿ.ರಾ. ಶೀರಾ, ಕುಳಕುಂದ ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರಿನ ಹತ್ತಾರು ಕಥೆಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದು, ಅವು ನಾಡಿನ ವಿವಿಧ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿದ್ದವು. ಇವರು ಮೊದಲು ಕವಿತೆಗಳನ್ನು ಬರೆದರು. 'ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೊಡಗೂಸು' ಕವಿತೆಯನ್ನು ಕು.ಶಿ.ರಾ. ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲದೆ ರಷ್ಯನ್ ಕವಿ ಕಾನ್‌ಸ್ಟಾಂಟಿನ್ ಸಿಮೊನೊವ ಯುದ್ಧರಂಗದಿಂದ ಯೋಧನೊಬ್ಬ ನಲ್ಲೆಗೆ ಬರೆದಂತೆ ಬರೆದಿರುವ ಕವಿತೆಯೊಂದನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಕಾದಿರೆನಗಾಗಿ ಎಂದು ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆ ದಿನಗಳಲ್ಲಿಯೆ ಇವರು ಬರೆದ ಎಣ್ಣೆ; ಚಿಮಣಿ ಎಣ್ಣೆ ಎಂಬ ಕಥೆ ರಾಷ್ಟ್ರಬಂಧುವಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಈ ಕಥೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದ ಕಡೆಂಗೋಡ್ಲು ಶಂಕರಭಟ್ಟರು ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರ್ಕಾರದ ವಿಚಾರಣೆಗೊಳಗಾಗಿದ್ದರು. ಈ ಕಥೆಯ ಮಹತ್ತ್ವ ಎಷ್ಟೆಂದರೆ, ಭಾರತದಲ್ಲಿ ತುರ್ತು ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಿದ್ದಾಗ (1975– 76) ಅರುಣ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರು ಮರುಮುದ್ರಿಸಲು ಸರ್ಕಾರದ ಅನುಮತಿ ಕೋರಿದರೂ ಒಪ್ಪಿಗೆ ದೊರಕಲಿಲ್ಲ.

ಇವರು ರಕ್ತಸರೋವರ, ಅನ್ನಪೂರ್ಣ, ಕೊನೆಯ ಗಿರಾಕಿ, ವಾರದ ಹುಡುಗ, ಕಾತ್ಯಾಯಿನಿ, ಒಂಟಿ ನಕ್ಷತ್ರ ನಕ್ಕಿತು ಮೊದಲಾದ ಕಥಾಸಂಕಲನಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಐ.ಬಿ.ಎಚ್. ಪ್ರಕಾಶನ ಧ್ವನಿ 1, ಧ್ವನಿ 2 ಎಂಬ ಎರಡು ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ. ಕಥೆಗಳ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಕಥೆಯ ಹುಟ್ಟು, ಸಂದರ್ಭ, ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯನ್ನು ಕೂಡ ಲೇಖಕರು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಸುತ್ತಮುತ್ತ ನಡೆದ ಘಟನೆಗಳನ್ನು ಅಂದರೆ, ತಂದೆಯಿಲ್ಲದ ಕೊರತೆಯಿಂದಾಗಿ ಬಾಲಕನೊಬ್ಬ ಅನುಭವಿಸುವ ವೇದನೆ, ಬಡವಿಧವೆ ತಾಯಿಯ ದೈನಂದಿನ ಬದುಕಿನ ಯಾತನೆ, ತೊಳಲಾಟಗಳನ್ನು ವಸ್ತುವಾಗಿಸಿಕೊಂಡು ಹಲವಾರು ಕಥೆಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಒಂದು ಹಿಡಿಹುಲ್ಲು, ಬಹಿಷ್ಕೃತೆ, ಮೂರುದುಡ್ಡು ಮೊದಲಾದ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಬದುಕಿನ ಚಿತ್ರಣವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ರಕ್ತ ಸರೋವರ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಕ್ಷಿಪ್ರಬದಲಾವಣೆ ತರಬಯಸುವ ಕ್ರಾಂತಿ ಮತ್ತು ದುರಂತಗಳ ಚಿತ್ರಣವಿದೆ. ಕೊನೆಯ ಗಿರಾಕಿ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಣ್ಣಿನ ಅಸಹಾಯಕತೆಯನ್ನು ದುರ್ಬಲ ಮನಸ್ಸಿನ ಪುರುಷರು ದುರುಪಯೋಗಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಚಿತ್ರಣವಿದೆ. ಈ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಕಾಣಿಯಂತಹ ಹೆಣ್ಣುಗಳು ನಿರಂತರ ಶೋಷಣೆಗೊಳಗಾಗುತ್ತ ಸಾಮಾಜಿಕ ಸಮಸ್ಯೆಯ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಒಂಟಿ ನಕ್ಷತ್ರ ನಕ್ಕಿತು ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ತಲೆಮಾರುಗಳ ನಡುವಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಭೇದಗಳನ್ನು ಅಣೆಕಟ್ಟಿನ ವಿವಾದದಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕಣ್ಣಾರೆ ಕಂಡವರು ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಬಲಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ತಮ್ಮ ಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ನಿರ್ಲಜ್ಜ ರಾಜಕಾರಣಿಗಳ ಚಿತ್ರಣವಿದ್ದು, ಸಮಕಾಲೀನ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಮುಖಕ್ಕೆ ಕನ್ನಡಿ ಹಿಡಿದಂತಿದೆ. ಇವರ ಕಥೆಗಳು ಹಿಂದಿ, ತೆಲುಗು, ಮಲಯಾಳಂ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್, ರಷ್ಯನ್ ಮತ್ತಿತರ ಭಾಷೆಗಳಿಗೆ ಅನುವಾದಿತವಾಗಿವೆ.

ನಿರಂಜನರು ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಕಾದಂಬರಿ ವಿಮೋಚನೆ. ಕೊನೆಯ ಕಾದಂಬರಿ ಮೃತ್ಯುಂಜಯ. ಬನಶಂಕರಿ, ರಂಗಮ್ಮನ ವಠಾರ, ದೂರದ ನಕ್ಷತ್ರ, ನವೋದಯ, ಚಿರಸ್ಮರಣೆ, ಕಲ್ಯಾಣಸ್ವಾಮಿ, ಸ್ವಾಮಿ ಅಪರಂಪಾರ – ಕೆಲವು ಪ್ರಮುಖ ಕಾದಂಬರಿಗಳು. ಇವರ ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನು ಐತಿಹಾಸಿಕ ವಸ್ತುವುಳ್ಳವು, ಹೋರಾಟ ಪ್ರಧಾನವಾದವು ಮತ್ತು ಸಾಮಾಜಿಕ ವಸ್ತುವುಳ್ಳವು ಎಂದು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಮೂರು ಗುಂಪಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು. ಚಿರಸ್ಮರಣೆ, ಮೃತ್ಯುಂಜಯ, ಕಲ್ಯಾಣಸ್ವಾಮಿ, ಸ್ವಾಮಿ ಅಪರಂಪಾರ ಕಾದಂಬರಿಗಳಲ್ಲಿ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಘಟನೆಗಳ ಕಥಾವಸ್ತು ಇದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹೋರಾಟದ ಚಿತ್ರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಚಿರಸ್ಮರಣೆ ಕಾದಂಬರಿಯ ಮೊದಲರ್ಧದಲ್ಲಿ ಕಯ್ಯೂರು ಎಂಬ ಹಳ್ಳಿಯ ಶಿಕ್ಷಕರೊಬ್ಬರು ತನ್ನ ಶಿಷ್ಯರಾದ ಅಪ್ಪು ಮತ್ತು ಚಿರಕುಂಡರ ಮುಖಾಂತರ ಇಡೀ ಹಳ್ಳಿಯನ್ನು ಎಚ್ಚೆತ್ತುಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡಿ, ರೈತ ಚಳುವಳಿ ನಡೆಸುವುದು ಕಂಡುಬಂದರೆ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಜಮೀನ್ದಾರರ ಒಳಸಂಚು, ಬ್ರಿಟಿಷರ ದಬ್ಬಾಳಿಕೆ, ರೈತರ ಮುಂದಾಳುಗಳಾದ ಅಪ್ಪು, ಚಿರಕುಂಡ, ಕುಞಂಬು, ಅಬೂಬಕರ್ ಅವರು ಗಲ್ಲು ಶಿಕ್ಷೆಗೊಳಗಾಗುವ ಚಿತ್ರಣವಿದೆ. ಮೃತ್ಯುಂಜಯ ಕಾದಂಬರಿಯಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕುವರೆ ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಈಜಿಪ್ಟ್ ದೇಶದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಗುಲಾಮರ ಮತ್ತು ಅವರನ್ನು ತಮ್ಮ ಬಲವಾದ ಹಿಡಿತದಲ್ಲಿರಿಸಿಕೊಂಡು ದೌರ್ಜನ್ಯ, ದಬ್ಬಾಳಿಕೆಯಿಂದ ಆಳುವವರ ನಡುವೆ ನಡೆದ ಬಿಡುಗಡೆಯ ಹೋರಾಟದ ಚಿತ್ರಣವಿದೆ. ಕಲ್ಯಾಣಸ್ವಾಮಿ ಕಾದಂಬರಿಯಲ್ಲಿ ಕೊಡಗಿನ ಅರಸು ಚಿಕವೀರ ರಾಜೇಂದ್ರ ಅಧಿಕಾರ ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಅನಂತರ ಆತನ ದಳಪತಿಯಾಗಿದ್ದ ಪುಟ್ಟಬಸವನೇ ಕಲ್ಯಾಣ ಸ್ವಾಮಿಯಾಗಿ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಎದುರಾಗಿ ಜನತೆಯನ್ನು ಒಗ್ಗೂಡಿಸಿ ನಡೆಸಿದ ಹೋರಾಟದ ಕಥೆಯಿದೆ. ಸ್ವಾಮಿ ಅಪರಂಪಾರ ಕಾದಂಬರಿಯಲ್ಲಿ ಚಿಕವೀರ ರಾಜೇಂದ್ರನ ದೊಡ್ಡಪ್ಪನ ಮಗ ವೀರಪ್ಪಸ್ವಾಮಿ ಅಪರಂಪಾರನಾಗಿ ವೇಷ ಬದಲಿಸಿಕೊಂಡು ಕೊಡಗು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ನಡೆಸಿದ ಪ್ರಯತ್ನ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಹೋರಾಟ ಪ್ರಧಾನವಾದ ವಿಮೋಚನೆ ಕಾದಂಬರಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಪೂರ್ವ ಹಾಗೂ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯೋತ್ತರ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರ ಜೀವನ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಶೋಷಣೆ ಎಡಬಿಡದೆ ಮುಂದುವರೆದಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಾದಂಬರಿಯಾದ ಏಕಾಂಗಿನಿಯ ಕಥಾನಾಯಕಿ ಸುನಂದ ತನ್ನ ಗಂಡ ಪುಟ್ಟಣ್ಣನಿಂದ ದೈಹಿಕ ಮತ್ತು ಮಾನಸಿಕ ಹಿಂಸೆಗೊಳಗಾಗುತ್ತಾಳೆ. ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಗಂಡನಿಂದ ವಿವಾಹ ವಿಚ್ಛೇದನ ಪಡೆದು ಚಲದಿಂದ ಏಕಾಂಗಿಯಾಗಿ ಬದುಕುವ ನಿರ್ಧಾರ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ. ರಂಗಮ್ಮನ ವಠಾರ ಕಾದಂಬರಿ ನಗರ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿರುವ ಮಧ್ಯಮ ವರ್ಗದವರ ಒಳಬದುಕಿನ ಹೊರಗನ್ನು ಬಯಲು ಮಾಡುತ್ತದೆ. ವಿಮೋಚನೆ (ರಷ್ಯನ್, ಪೋಲಿಷ್, ಇಂಗ್ಲಿಷ್, ಮಲಯಾಳಂ, ತೆಲುಗು), ಅಭಯ (ತೆಲುಗು), ಚಿರಸ್ಮರಣೆ (ಮಲಯಾಳಂ, ತೆಲುಗು, ತಮಿಳು, ಮರಾಠಿ, ಬಂಗಾಲಿ, ತುಳು, ಇಂಗ್ಲಿಷ್), ಸ್ವಾಮಿ ಅಪರಂಪಾರ (ಮಲಯಾಳಂ), ಮೃತ್ಯುಂಜಯ (ಮಲಯಾಳಂ, ತೆಲುಗು, ಹಿಂದಿ, ಅರಬ್ಬಿ) ಕಾದಂಬರಿಗಳು ಇತರ ಭಾಷೆಗೆ ಭಾಷಾಂತರಗೊಂಡಿವೆ.

ಇವರು ಗಾರ್ಕಿಯ ಮದರ್ ಕಾದಂಬರಿಯನ್ನು ತಾಯಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಮತಾವಾದ, ಜನತೆಯ ನಡುವೆ, ಚೀಣಾ ದೇಶದ ನೀತಿ ಕಥೆಗಳು, ಮಾನವನ ಪಾಡು, ಸಂಗಮ್ ರಾಜಕೀಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮೊದಲಾದವು ಇವರ ಅನುವಾದಿತ ಕೃತಿಗಳು. ಇವರು ನಾಟಕಗಳನ್ನೂ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಸಂಗಮ ಸ್ನಾನ, ಆಹ್ವಾನ, ನಾವೂ ಮನುಷ್ಯರು ಮೊದಲಾದವು ಇವರ ನಾಟಕಗಳು. 1969ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಹಕಾರಿ ಪ್ರಕಾಶನ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಥೆಯವರು ಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿ ಕಿರಿಯರ ವಿಶ್ವಕೋಶ 'ಜ್ಞಾನ ಗಂಗೋತ್ರಿ'ಯನ್ನು ತರಲು ಯೋಜಿಸಿದಾಗ ಅದರ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡ ನಿರಂಜನರು ಏಳು ಸಂಪುಟಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಕೊಟ್ಟರು. 1979–82ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ನವಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರಕಾಶನ ಸಂಸ್ಥೆಗಾಗಿ ಪ್ರಪಂಚದ ಹಲವಾರು ದೇಶ, ಭಾಷೆಯ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ತಂದುಕೊಡುವ ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತು ವಿಶ್ವಕಥಾಕೋಶ ಮಾಲಿಕೆಯಲ್ಲಿ 25 ಸಂಪುಟಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ಕೊಟ್ಟರು. ಭಾರತದ ಇನ್ನಾವುದೇ ಭಾಷೆಯಲ್ಲೂ ಇಂಥ ಯೋಜನೆ ನಡೆದಿಲ್ಲ. ಈ ಎರಡೂ ಯೋಜನೆಯ ಕೆಲಸಗಳು ನಿರಂಜನರ ವಿದ್ವತ್ತಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿವೆ.

ಇವರು ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಸೇವೆಗಾಗಿ ಅನೇಕ ಗೌರವ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಇವರಿಗೆ ಲಭ್ಯವಾಗಿವೆ. ರಾಜ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1962), ಸೋವಿಯತ್ ಲ್ಯಾಂಡ್ ನೆಹರೂ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1974), ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಗೌರವ ಸದಸ್ಯತ್ವ (1985) ಇವುಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. ಇವರು ರಾಯಚೂರಿನಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ 38ನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಲೇಖಕರ ಗೋಷ್ಠಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. 1976ರಲ್ಲಿ ದಾವಣಗೆರೆಯಲ್ಲಿ ಸಮಾವೇಶಗೊಂಡ ಪ್ರಗತಿಪಂಥ ಸಂಸ್ಥಾಪನಾ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. 1986ರಲ್ಲಿ ಪುತ್ತೂರಿನಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ನಿರಂಜನ ಅಭಿನಂದನ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಸಮರ್ಪಣೆ ಮಾಡಲಾಯಿತು.

ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಲೇಖಕಿ ಅನುಪಮಾ ನಿರಂಜನ **(ನೋಡಿ)** ಇವರ ಪತ್ನಿ. ಇವರದು ಅಂತರ್ಜಾತೀಯ ವಿವಾಹ (1956). ಇವರಿಗೆ ತೇಜಸ್ವಿನಿ,

ಸೀಮಂತಿನಿ – ಇಬ್ಬರು ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳು. ತೇಜಸ್ವಿನಿ ಕೂಡ ಉತ್ತಮ ಲೇಖಕಿ. ನಿರಂಜನ ಅವರು ಪಾರ್ಶ್ವವಾಯು ಪೀಡಿತರಾಗಿ 1992 ಮಾರ್ಚ್ 13ರಂದು ಹೈದರಾಬಾದಿನಲ್ಲಿ ನಿಧನ ಹೊಂದಿದರು. (ಎಂ.ಎಲ್.ಎಸ್.)

ನಿರಂಜನಮೂರ್ತಿ: ಲಿಂಗವಂತರಲ್ಲಿ ಸರ್ವಸಂಗ ಪರಿತ್ಯಾಗ ಮಾಡಿದ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯ ಮತ್ತು ವೈರಾಗ್ಯ ಜೀವನವುಳ್ಳ ವಿರಕ್ತರನ್ನು ಈ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ವೀರಶೈವ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲೂ ಶರಣರ ವಚನಗಳಲ್ಲೂ ಬರುವ ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಪ್ರಮುಖವಾದ್ದು. ನಿರಂಜನಮೂರ್ತಿಗಳ ಮೂಲಪುರುಷ ಬಳ್ಳಿಗಾವಿಯ ಅಲ್ಲಮಪ್ರಭು. ಆತನ ಗುರು ಅನಿಮಿಷದೇವರು, ಆತನ ಪರಮಗುರು ನಂದಿಕೇಶ್ವರ, ಅನಂತರ ಬರುವವರು ಹರದನಹಳ್ಳಿಯ ಅನಾದಿಗಣೇಶ್ವರರು, ನಿರಂಜನಮೂರ್ತಿಗಳ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ಸಾವಿರ ಭಕ್ತರು, ಏಳು ಸಾವಿರ ಚರಮೂರ್ತಿಗಳು, ನೂರೊಂದುಮಂದಿ ವಿರತಿಗಳು, ಏಳುನೂರ ಎಪ್ಪತ್ತು ಮಂದಿ ಅಮರಗಣಂಗಳು ಆಗಿಹೋಗಿದ್ದಾರೆ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಕಲ್ಯಾಣದ ಶೂನ್ಯಸಿಂಹಾಸನದ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಮುರುಘಾಮಠ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯ ಮೂರು ಸಾವಿರ ಮಠ, ಗದುಗಿನ ತೋಂಟದಾರ್ಯ ಮಠ, ಉರುವಕೊಂಡದ ಕರಿಬಸವಸ್ವಾಮಿ ಮಠ – ಈ ನಾಲ್ಕು ಗುರುಮಠಗಳನ್ನು ನಿರಂಜನಮೂರ್ತಿಗಳ ಮೂಲ ಸ್ಥಾನವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಹೆಣ್ಣು, ಹೊನ್ನು, ಮಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದವನು, ಜನನಮರಣಗಳಿಗೆ ಅತೀತನಾದವನು ಅನಾದಿ ನಿರಂಜನಮೂರ್ತಿ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. *

ನಿರಂಜನ ವಂಶರತ್ನಾಕರ: ವೀರಶೈವ ಮತೀಯ ಗ್ರಂಥ. ಇದರಲ್ಲಿ ಶೂನ್ಯ ಸಿಂಹಾಸನ ಗುರುಗಳಾದ ಅಲ್ಲಮಪ್ರಭು, ಚನ್ನಬಸವೇಶ್ವರ, ಅನಾದಿ ಗಣನಾಥ, ಆದಿಗಣನಾಥ, ನಿರ್ಮಾಯ ಗಣೇಶ್ವರ, ನಿರಂಜನಸ್ವಾಮಿ, ಜ್ಞಾನಾನಂದ ಸ್ವಾಮಿ, ಆತುಗಣವರ, ಆಧ್ಯಾತು ಗಣನಾಥ, ರುದ್ರಮುನಿ ಸ್ವಾಮಿ, ಬಸವಪ್ರಭು, ಆದಿಲಿಂಗಸ್ವಾಮಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಗುರುಪರಂಪರೆ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ಗ್ರಂಥ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ. ಗ್ರಂಥಕರ್ತೃ ಅದ್ಭುತ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಲು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಈ ಗ್ರಂಥದ ಪ್ರಕಾರ ಮಠಾಧಿಪತಿಗಳು ವೀರಶೈವ ಮತಪ್ರಸಾರದ ಸಲುವಾಗಿ ಎಷ್ಟು ಮಹತ್ತ್ವದ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದರೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯಬಹುದು. ವೀರಶೈವರಲ್ಲಿ ಶೂನ್ಯ ಸಿಂಹಾಸನದ ಮಠಾಧಿಪತಿಗಳ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ನಿರಂಜನವಂಶವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

1932ರಲ್ಲಿ ಫ.ಗು. ಹಳಕಟ್ಟಿಯವರು ತಮಗೆ ದೊರೆತ ಅಪೂರ್ಣ ಹಸ್ತಲಿಖಿತ ಪ್ರತಿಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ತಮ್ಮ ಶಿವಾನುಭವ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಗ್ರಂಥಕರ್ತೃವಿನ ಹೆಸರು ಉಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲ. ದೊರೆತಿರುವ ಗ್ರಂಥ ಅಪೂರ್ಣವಿದೆ. *

ನಿರಂಜನಾರ್ಯ: ಸು. 1750. ನಂಜುಂಡಶತಕ, ನಿಷ್ಕಾಮ ವಚನ ಮತ್ತು ಗಗನಾರ್ಯರ ತತ್ತ್ವಗಳು ಈತನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಲಭ್ಯವಿರುವ ಕೃತಿಗಳು. ನಿರಂಜನಾರ್ಯ ಎಂಬುದು ಕವಿಯ ನಿಜನಾಮವೋ ಅಲ್ಲವೋ ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಿಲ್ಲ. ನಂಜುಂಡ ಶತಕದ ಮುಕ್ತಾಯದಲ್ಲಿ ತಾನು ಗಗನಾನಂದ ಗುರುವರ್ಯನ ಶಿಷ್ಯನೆಂದು ಕವಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.

ನಂಜುಂಡ ಶತಕ ಕಂದ ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಪ್ರತಿ ಪದ್ಯವೂ ಗುರುನಂಜುಂಡಾ ಎಂದು ಮುಗಿಯುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ನೀತಿಶಾಸ್ತ್ರ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಉಂಟು. ಅನುಭಾವ, ನೀತಿ ಈ ಪದ್ಯಗಳ ವಸ್ತು.

ನಿಷ್ಕಾಮ ವಚನ ಹಾಡುಗಳ ಸಂಕಲನ. ಇದರಲ್ಲಿ 129 ಹಾಡುಗಳಿರುವುದಾಗಿ ಕವಿಚರಿತೆಕಾರರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಗಗನಾರ್ಯರ ತತ್ತ್ವಗಳು ಎಂಬುದು ಇನ್ನೊಂದು ಹಾಡಿನ ಸಂಕಲನ. ಈ ಹಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ವೇದಾಂತವನ್ನು ಬೋಧಿಸಿದೆ. ಕೆಲವು ಹಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಗುರು ಗಗನಾರ್ಯರನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಗಗನಾರ್ಯ ಎಂಬುದು ಹಾಡುಗಳ ಅಂಕಿತ. ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಕಷ್ಟವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿ ಸಾಕಾಗಿ, ಸೋತು ಬಹು ಕಷ್ಟಪಟ್ಟೆನಾಭವದಿ ಸಾಕಿನ್ನಹಹ ನಾನ್ಯೈಕ್ಯವಾಗುವೆ ನಿಮ್ಮ ಪದದಿ ಎಂದು ಕವಿ ಹಾಡಿದ್ದಾನೆ. *

ನಿರಾಲಂಬದೇವ: 1639– 1711. ವಚನಕಾರ ಶಿವಯೋಗಿ. ಈತನನ್ನು ನಿರಾಲಂಬಶರಣ ಷಣ್ಮುಖ ಶಿವಯೋಗಿ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅಖಂಡೇಶ್ವರ ಇವನ ವಚನಗಳ ಅಂಕಿತ. ಈತನನ್ನು ಕೊನೆಯ ಶ್ರೇಷ್ಠ ವಚನಕಾರನೆಂದು ಕರೆಯುವ ವಾಡಿಕೆಯಿದೆ. ಈತನ ತಂದೆ ತಾಯಿಗಳು ಮಲ್ಲಶೆಟ್ಟಪ್ಪ ಮತ್ತು ದೊಡ್ಡಮಾಂಬೆಯರು. ಗುರು ಅಖಂಡೇಶ್ವರ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ಜೇವರಗಿ ಎಂಬ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಈತ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದ ಮಠವಿದೆ. ಈತನ ಹಾಗೂ ಈತನ ಗುರು ಅಖಂಡೇಶ್ವರರ ಗದ್ದುಗೆಗಳೆರಡೂ ಅಲ್ಲಿವೆ. ಆ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಇಂದಿಗೂ ಈತನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ರಥೋತ್ಸವ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಜೇವರಗಿಗೆ ಸು. 10ಕಿಮೀ. ದೂರದ ಕೊಳಕೂರ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮದ ನಿಸರ್ಗ ಸುಂದರ ತಾಣದಲ್ಲಿ ಈ ಶಿವಯೋಗಿ ತನ್ನ ಸಾರವತ್ತಾದ ಜೀವನದ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗವನ್ನು ಕಳೆದಿದ್ದನೆನ್ನಲು ಆಧಾರವಿದೆ. ಮುಂದೆ ಈತ ಅಖಂಡೇಶ್ವರರ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ, ಜೇವರಗಿ ವಿರಕ್ತ ಮಠಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ. ಅಖಂಡೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಷಣ್ಮುಖ ಶಿವಯೋಗಿಗಳಿಂದ ಇಂದಿನವರೆಗೆ ಈ ಮಠದ ಪರಂಪರೆ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಬಂದಿದೆ. ಈಗಿರುವ ಸ್ವಾಮಿಗಳು ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯವರು.

ಈತನನ್ನು ಆ ಕಾಲದ ಸಾಮಾಜಿಕ ಅಂತರದ ವಿರುದ್ಧ ಹೋರಾಡಿದ ಕ್ರಾಂತಿಕಾರಿ ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಅಸ್ಪೃಶ್ಯರ ಉದ್ಧಾರಕ್ಕಾಗಿ ಈತ ಶ್ರಮಿಸಿದ ಸಂಕೇತವಾಗಿ ಇಂದಿಗೂ ಜೇವರಗಿಯ ಹರಿಜನ ಕೇರಿಯಲ್ಲಿ ಶಿವಯೋಗಿಯ ಮಠವೊಂದಿದೆ. ಹರಿಜನರೊಡನೆ ಸಹಪಂಕ್ತಿಭೋಜನ ಮತ್ತು ಸಮಾನತೆಗಳನ್ನು ಕೇವಲ ಬೋಧಿಸದೆ ನಡೆದು ತೋರಿದ ಶಿವಯೋಗಿ ಈತ. ಅನೇಕರಿಗೆ ಶಿವದೀಕ್ಷೆಯನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟನೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಇದನ್ನು ಅಂದಿನ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ವೀರಶೈವರು ಒಪ್ಪಿದಂತೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ.

ಈತ ಒಟ್ಟು 717 ವಚನಗಳನ್ನೂ 41 ಜೋಗುಳ ಪದಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ವಚನ ಹಾಗೂ ಪದಗಳು ಅನುಭಾವಪೂರ್ಣವಾಗಿ, ಭಾವೋದ್ದೀಪಕವಾಗಿ ಅಂತರಾತುತೇಜೋಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅಸ್ಪೃಶ್ಯರನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳದವರನ್ನು ಒಡಂಬಡಿಸುವಂತಿರುವ ಈತನ ಒಂದು ವಚನ ಹೀಗಿದೆ:

ನಾನಾವರ್ಣದ ಕಾಷ್ಟವ ಸುಟ್ಟಲ್ಲಿ ಏಕವರ್ಣದ ಬೂದಿಯಪ್ಪುದಲ್ಲದೆ
ಆ ಕಾಷ್ಟದ ಕುಲ ಉಂಟೇ ಅಯ್ಯಾ
ತೊಟ್ಟ ಬಿಟ್ಟ ಹಣ್ಣು ಮರಳಿ ತೊಟ್ಟ ಹತ್ತ ಬಲ್ಲುದೇ ಅಯ್ಯಾ
ಕಷ್ಟ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದಾತನಾದಡಾಗಲಿ ನೆಟ್ಟನೆ ಶ್ರೀ ಗುರು ಕಾರುಣ್ಯವ ಪಡೆದು, ಇಷ್ಟಲಿಂಗ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿ
ಆಚಾರ ಕ್ರಿಯಾ ಸಂಪನ್ನನಾದ ಶರಣನ
ಜಾತಿ ಪೂರ್ವವ ಎತ್ತಿ ದೂಷಿಸುವ ಪಾತಕರ ಬಾಯಲ್ಲಿ
ಬಾಲ ಹುಳುಗಳು ಸುರಿಯದೆ ಮಾಣ್ಬವೆ ಹೇಳಾ ಅಖಂಡೇಶ್ವರಾ

*

ನಿಸಾರ್‌ಅಹಮದ್,ಕೆ.ಎಸ್.: 1936 – . ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕವಿ ಹಾಗೂ ವಿಮರ್ಶಕ. ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ದೇವನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ 1936 ಫೆಬ್ರವರಿ 5ರಂದು ಹುಟ್ಟಿದರು. ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಓದಿ ಭೂವಿಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಪದವಿ ಪಡೆದರು (1959). ಅನಂತರ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ವಿವಿಧ ಸರ್ಕಾರಿ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಮಾಡಿ, ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು (1994). ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ದೆಸೆಯಲ್ಲಿ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಘದ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ ಕನ್ನಡ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮನ್ನು ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಇವರು ಈತನಕ ಒಟ್ಟು 25 ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ಜನಮನ್ನಣೆಗೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಮನಸು ಗಾಂಧಿಬಜಾರು (1960), ನೆನೆದವರ ಮನದಲ್ಲಿ (1964), ಸುಮುಹೂರ್ತ (1967), ಸಂಜೆ ಐದರ ಮಳೆ (1970), ನಾನೆಂಬ ಪರಕೀಯ (1972), ನಿತ್ಯೋತ್ಸವ (1976), ಸ್ವಯಂ ಸೇವೆಯ ಗಿಳಿಗಳು (1977), ಅನಾಮಿಕ ಆಂಗ್ಲರು (1982), ಬಹಿರಂತರ (1990), ನವೋಲ್ಲಾಸ (1994), ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಸರಹದ್ದುಗಳಿಲ್ಲ (1998), ಅರವತ್ತೈದರ ಐಸಿರಿ (2001)–ಇವು ಇವರ ಕವನ ಸಂಕಲನಗಳು. ತಮ್ಮ ಆಯ್ದ ಕವಿತೆಗಳನ್ನು ನಿಸಾರ್ ಅಹಮದ್ ಆಯ್ದುಕವಿತೆಗಳು (1974), ಸಮಗ್ರ ಕವಿತೆಗಳು (1991), ನಿಸಾರರ ಪ್ರಾತಿನಿಧಿಕ ಕವನಗಳು (2001), ಸಮಗ್ರ ಭಾವಗೀತೆಗಳು (2001) ಎಂಬ ಸಂಕಲನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರು ಕನ್ನಡದ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಹಾಗೂ ಸಮರ್ಥ ಕವಿಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬರು. ಇವರ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಸರ್ಗಪ್ರೀತಿ, ರಾಷ್ಟ್ರಾಭಿಮಾನ, ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುವ ಮನೋಭಾವ ಮೊದಲಾದ ನವೋದಯದ ಆಶಯಗಳನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಜೊತೆಗೆ ವಿಡಂಬನೆ, ತಿಳಿಹಾಸ್ಯ, ವ್ಯಂಗ್ಯ, ಅಂತರ್ಮುಖತೆ–ಇವರ ಹಲವಾರು ಕವಿತೆಗಳಿಗೆ ಆಕಾರ ನೀಡಿವೆ. ಪರಕೀಯಪ್ರಜ್ಞೆ ನಿಸಾರರ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಮೂಲಸ್ಥಾಯಿಯಾಗಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಜೊತೆಗೆ ಸುತ್ತಣ ಬದುಕಿನ ರೀತಿನೀತಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಚಿಂತಿಸುವ, ವಿಶಾಲ ಮನೋಭಾವ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವ ಗುಣವನ್ನು ಇವರ ಕಾವ್ಯ ನಾಯಕನಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಸಂಘರ್ಷಕ್ಕಿಂತ ಸಂಧಾನ ಸಮನ್ವಯಗಳಲ್ಲಿ ನಂಬಿಕೆಯುಳ್ಳ ಕವಿ ಇವರು. ಬಹುಸಂಖ್ಯಾತರ ನಡುವೆ ಬದುಕುತ್ತಿರುವ ವಿದ್ಯಾವಂತ ಮುಸ್ಲಿಂ ಯುವಕನ ಆತಂಕಭರಿತ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಇವರ ಕವಿತೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ನಿಮ್ಮೊಡನಿದ್ದೂ ನಿಮ್ಮಂತಾಗದೆ, ಉಭಯಕಷ್ಟ ಈ ಕವಿತೆಗಳ ನೆಲೆ ಈ ರೀತಿಯದು. ಅಮ್ಮ ಆಚಾರ ನಾನು, ರಂಗೋಲಿ ಮತ್ತು ಮಗ, ಕುರಿಗಳು ಸಾರ್ ಕುರಿಗಳು ಮುಂತಾದ ಹಲವಾರು ಶ್ರೇಷ್ಠ ಕವಿತೆಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ ನಿಸಾರರು ಸೌಂದರ್ಯ ಮತ್ತು ಕಲೆಯ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಹಿಗ್ಗಿಸುವ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ನೀಡುವಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಯಶಸ್ವಿ ಕವಿ ಎನಿಸಿದರು. ಇವರ ಕವಿತೆಗಳಲ್ಲಿ ಮುಸ್ಲಿಂ ಸಂವೇದನೆ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ಶೋಧನಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಬಾರದೇ ಇದ್ದರೂ ಭಾಷಾ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ತಮ್ಮ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಉರ್ದು ಪದಗಳನ್ನು ಸಹಜವೆಂಬಂತೆ ಬಳಸಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿದ್ದಾರೆ. ನಿಸಾರರ ಕವಿತೆಗಳು ಇಂಗ್ಲಿಷ್, ಹಿಂದಿ, ಉರ್ದು, ಮಲೆಯಾಳಂ, ತೆಲುಗು, ಮರಾಠಿ ಹಾಗೂ ಚೀನಿ ಭಾಷೆಗಳಿಗೆ ತರ್ಜುಮೆಯಾಗಿವೆ.

ಕಾವ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ವೋಪಜ್ಞತೆಯನ್ನೂ ಸ್ವತಂತ್ರತೆಯನ್ನೂ ಉಳಿಸಿಕೊಂಡೇ ಬಂದ ಇವರು ವೈಚಾರಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲೂ ಚಿಂತನ ಮಂಥನ ನಡೆಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದು ಬರಿ ಬೆಡಗಲ್ಲೋ ಅಣ್ಣ (1960) ಸಂಕಲನದ ಮೂಲಕ ವಿಮರ್ಶಕರು ಎನಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮನದೊಂದಿಗೆ ಮಾತುಕತೆ (1991), ಹಿರಿಯರು ಹರಸಿದ ಹೆದ್ದಾರಿ (1992), ಅಚ್ಚುಮೆಚ್ಚು (1996), ವಿಚಾರ ವಿಹಾರ (1998), ಸಮಗ್ರ ಗದ್ಯ ಬರಹಗಳು (2002) ಮುಂತಾದ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ವೈಚಾರಿಕ ಚಿಂತನೆ ಪ್ರಕಟವಾಗಿದೆ.

ಅನುವಾದದ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ನಿಸಾರರು ಗಮನ ಸೆಳೆದಿದ್ದಾರೆ. ಷೇಕ್‌ಸ್ಪಿಯರ್ ಮಹಾಕವಿಯ ಎ ಮಿಡ್ ಸಮ್ಮರ್ ನೈಟ್ಸ್ ಡ್ರೀಂ, ಒಥೆಲೊ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಸಮಕಾಲೀನ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಅನುವಾದಿಸಿ ಮೊಟ್ಟ ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ರಂಗಸ್ಥಳದ ಮೇಲೆ ಅವುಗಳನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ಯಶಸ್ವಿಗೊಳಿಸಲು ಕಾರಣರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ನಾಟಕಾನುವಾದದ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಕ್ರಾಂತಿಕಾರಕ ಪರಿವರ್ತನೆಗೆ ನಾಂದಿ ಹಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಈ ನಾಟಕ ತರ್ಜುಮೆಗಳಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾಗಿ ಅನೇಕರು ಷೇಕ್ಸ್‌ಪಿಯರ್ ಹಾಗೂ ಆಧುನಿಕ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ನಾಟಕಕಾರರ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ನಿಸಾರರ ಅನುವಾದಗಳಿಗೆ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮಹತ್ವವಿದೆ.

1978ರಲ್ಲಿ ಭಾರತೀಯ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲೇ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲನೆಯ ಭಾವಗೀತೆಗಳ ಕ್ಯಾಸೆಟ್ ‘ನಿತ್ಯೋತ್ಸವ’ವನ್ನು ಹೊರತಂದು ಆ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಹೊಸಹಾದಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ನಿಸಾರರಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಕವಿತೆಗಳಿಗೆ ಸಂಗೀತ ನೀಡಿ, ಭಾವ ತುಂಬಿ ಹಾಡಿದವರು ಮೈಸೂರು ಅನಂತಸ್ವಾಮಿಯವರು. ದೇಶ ವಿದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಿತ್ಯೋತ್ಸವ ಜನಪ್ರಿಯ ಕನ್ನಡ ಕ್ಯಾಸೆಟ್ ಎಂಬ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಯಿತು. ಸುಶ್ರಾವ್ಯ, ನವೋಲ್ಲಾಸ ಮತ್ತು ಅಪೂರ್ವ, ಅಭಿಷೇಕ ಎಂಬ ಕ್ಯಾಸೆಟ್‌ಗಳು ಈಚೆಗೆ ಬಿಡುಗಡೆಯಾಗಿವೆ. 1994ರಲ್ಲಿ ಇವರ ಸುಮಧುರ ಎಂಬ ಕ್ಯಾಸೆಟ್ ವಿದೇಶದ ದುಬೈ ಮತ್ತು ಅಬುಧಾಬಿ ಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಡುಗಡೆಯಾದ ಕನ್ನಡ ಸುಗಮ ಸಂಗೀತದ ಪ್ರಥಮ ಕ್ಯಾಸೆಟ್ ಎಂಬ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ನಿತ್ಯೋತ್ಸವ, ಸುಮಧುರ, ನವೋಲ್ಲಾಸ ಕ್ಯಾಸೆಟ್‌ಗಳು ಸಿ.ಡಿ. ರೂಪದಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಹೊರಬಂದಿವೆ.

ಹಕ್ಕಿಗಳು (1978), ಶಿಲೆಗಳು ಖನಿಜಗಳು (1978), ಬರ್ಡ್ಸ್ (1978), ರಾಕ್ಸ್ ಅಂಡ್ ಮಿನರಲ್ಸ್ (1978), ಪುಟ್ಟ ಸಂತರು ಮತ್ತು ಕಲೆಗಳು (1978) – ಇವು ಇವರ ಇತರ ಕೃತಿಗಳು. ದಶವಾರ್ಷಿಕ ಕವಿತೆಗಳು (1974– 83), ದಶವಾರ್ಷಿಕ ವಿಮರ್ಶೆ (1974– 83), ದಶವಾರ್ಷಿಕ ಸಣ್ಣಕತೆಗಳು (1974– 83), ಟೆನ್ ಇಯರ್ಸ್ ಆಫ್ ಕನ್ನಡ ಪೊಯೆಟ್ರಿ, ಮಾಸ್ತಿಯವರ ಚಿಕವೀರರಾಜೇಂದ್ರ: ಒಂದು ವಿವೇಚನೆ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಿಗೆ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿಯೂ ಇವರು ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಪುರಸ್ಕಾರ, ಗೌರವಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ದೆಹಲಿಯಲ್ಲಿ ಗಣರಾಜ್ಯೋತ್ಸವದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಏರ್ಪಾಡಾಗುವ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಕವಿಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಇವರು ಎರಡು ಬಾರಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರು (1967, 1985). 1978ರಲ್ಲಿ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಕ್ಕಳ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಇವರ ಹಕ್ಕಿಗಳು ಎಂಬ ಪುಸ್ತಕಕ್ಕೆ ಎನ್.ಸಿ.ಇ.ಆರ್.ಟಿ. ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ

ಬಹುಮಾನ ದೊರಕಿತು. 1981ರಲ್ಲಿ ಇವರ ಹೆಜ್ಜೆಗುರುತು ಎಂಬ ಕೃತಿಗೆ ಸೋವಿಯತ್ ಲ್ಯಾಂಡ್ ನೆಹರು ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪುರಸ್ಕಾರ ದೊರಕಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವದ ಬೆಳ್ಳಿಹಬ್ಬದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರ ಇವರಿಗೆ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ (1981). ಕೊಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರದ ದುಬೈ ಮತ್ತು ಅಬುಧಾಬಿ ಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲಿ ಇವರನ್ನು ಅಲ್ಲಿನ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಘಗಳು ಸನ್ಮಾನಿಸಿವೆ (1994). ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, (1981, 1982, 1991), ಕೆಂಪೇಗೌಡ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1990), ವಿಶ್ವಮಾನವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1995), ಸದ್ಭಾವನಾ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1998), ಅನಕೃ ನಿರ್ಮಾಣ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (2001), ವೈ.ಬಿ. ತಾತಾಚಾರಿ ಹೆಸರಿನ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪುರಸ್ಕಾರ (2002) ಮೊದಲಾದ ಹಲವಾರು ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಇವರಿಗೆ ಲಭಿಸಿವೆ. ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿಯೂ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದಾರೆ (1984–87). ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಕಾರ್ಯಕ್ಷೇತ್ರ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿತು. **(ಜಿ.ಆರ್.ಟಿ.)**

ನೀತಿಮಾರ್ಗ: ತಲಕಾಡು ಗಂಗರಸರ ಒಂದು ಬಿರುದು. ಇದನ್ನೂ ಸತ್ಯವಾಕ್ಯ ಎಂಬುದನ್ನೂ ಇಮ್ಮಡಿ ಶಿವಮಾರನ ಅನಂತರದ ಗಂಗ ಅರಸರು ಏಕಾಂತರ ವರಸೆಯಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ ಒಬ್ಬ ರಾಜ ಸತ್ಯವಾಕ್ಯನಾದರೆ ಮುಂದಿನವನು ನೀತಿಮಾರ್ಗ, ಅವನ ಮುಂದಿನವನು ಪುನಃ ಸತ್ಯವಾಕ್ಯ ಈ ರೀತಿ. ಇದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸರಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ಪೂರ್ಣ ಖಚಿತವಾಗಿಲ್ಲ. ಗಂಗರಾಜರುಗಳಲ್ಲಿ ಎಱೆಗಂಗ I (843–70), ಎಱೆಗಂಗ II (886–920), ರಾಚಮಲ್ಲ III (933–36), ಮರುಳ (961–63) ಮತ್ತು ಗೋವಿಂದರಸ ಇವರು ನೀತಿಮಾರ್ಗ ಬಿರುದನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದರು. ಇವರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರ ಬಗ್ಗೆ ಅವರ ಹೆಸರಿನ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯಡಿಯಲ್ಲಿ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. *

ನೀನಾಸಂ ರಂಗಶಿಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರ: ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಹೆಸರು ತಂದ ರಂಗತಂಡ. ನೀಲಕಂಠೇಶ್ವರ ನಾಟ್ಯಸೇವಾ ಸಂಘ ಇದರ ಪೂರ್ತಿ ಹೆಸರು. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಸಾಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೆಗ್ಗೋಡು ಇದರ ಕೇಂದ್ರಸ್ಥಾನ. ಇದು ಸ್ಥಳೀಯ ಯುವಕರ ಹವ್ಯಾಸಿ ನಾಟಕ ತಂಡವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪನೆಗೊಂಡಿತ್ತು (1949). ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ 40 ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ನಾಟಕಗಳನ್ನಾಡಿದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದವು: ಶಹಜಹಾನ್ (1953), ರಂಗಭಾರತ (1973), ಸಂಗ್ಯಾ ಬಾಳ್ಯಾ (1974), ಬಕ (1975), ಘಾಶಿರಾಂಕೊತ್ವಾಲ್ (1976), ಒಂದು ಲೋಕ ಕಥೆ (1977), ಸಾಹೇಬರು ಬರುತ್ತಾರೆ (1983), ಹ್ಯಾಮ್ಲೆಟ್ (1984), ಬೆಪ್ಪುತಕಡಿ ಭೋಳೇ ಶಂಕರ (1987), ಜೋಕುಮಾರ ಸ್ವಾಮಿ (1989) ಈ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಕೆ.ವಿ. ಸುಬ್ಬಣ್ಣ, ಬಿ.ವಿ.ಕಾರಂತ, ಪ್ರಸನ್ನ, ಕೆ.ವಿ.ಅಕ್ಷರ, ಚಿದಂಬರರಾವ್ ಜಂಬೆ, ಚಂದ್ರಶೇಖರ ಕಂಬಾರ ಮೊದಲಾದವರು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದಾರೆ.

1970 ರ ದಶಕದಲ್ಲಿ ನೀನಾಸಂ ತನ್ನ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿತು. ನೀನಾಸಂ ಚಿತ್ರಸಮಾಜದ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದದ್ದು 1973 ರಲ್ಲಿ. ಇದು ಚಿತ್ರೋತ್ಸವ, ಚಿತ್ರವಿಮರ್ಶಾ ಕಾರ್ಯಾಗಾರ ಮತ್ತು ಚಲನಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕನ್ನಡ ಪುಸ್ತಕ ಪ್ರಕಟಣೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿತು. ಪ್ರಥಮ ಚಲನಚಿತ್ರೋತ್ಸವ ಸಂಘಟಿಸಿ ಗ್ರಾಮೀಣ ಜನರಿಗೆ ಜಾಗತಿಕ ಮಟ್ಟದ ನಿರ್ದೇಶಕರ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿತು (1977). ಇದಲ್ಲದೆ ರಾಜ್ಯದ ಶಾಲಾ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಹಾಗೂ ಸಾರ್ವಜನಿಕರಿಗಾಗಿ ಜನಸ್ಪಂದನ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ಏರ್ಪಡಿಸಿತ್ತು (1983–85). ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಹೆಗ್ಗೋಡಿನಲ್ಲಿ 16 ಚಿತ್ರೋತ್ಸವಗಳು, 10 ಚಿತ್ರ ಸಂವೇದನಾ ಶಿಬಿರಗಳನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಇದೇ ವೇಳೆ ಹೆಗ್ಗೋಡಿನಿಂದ ಹೊರಗಡೆ 55 ಚಿತ್ರಸಹೃದಯತಾ ಶಿಬಿರಗಳನ್ನೂ 93 ಚಿತ್ರೋತ್ಸವಗಳನ್ನೂ ಸಂಸ್ಥೆ ಸಂಘಟಿಸಿತು. ಪ್ರತಿವರ್ಷ 10 ದಿನಗಳ ಕಾಲ ಚಲನಚಿತ್ರ ಶಿಬಿರಗಳನ್ನು 1979 ರಿಂದ 88 ರವರೆಗೆ ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬರಲಾಯಿತು. ಅದೀಗ ನೀನಾಸಂ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಶಿಬಿರವಾಗಿ ಮುಂದುವರಿದಿದೆ.

ದೆಹಲಿಯ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ನಾಟಕ ಶಾಲೆಯ (ಎನ್‌ಎಸ್‌ಡಿ) ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ನೀನಾಸಂ ರಂಗ ಶಿಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರ ಸ್ಥಾಪನೆಗೊಂಡಿತು (1980). ಕನ್ನಡದ ಉತ್ಸಾಹೀ ಯುವಕರಿಗೆ ರಂಗಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಾದ ತರಬೇತಿ ಕೊಡುವ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಆರಂಭವಾದ ಈ ಕೇಂದ್ರ ರಂಗಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ದೇಶೀಯ ಅಗತ್ಯಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ರೂಪಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದು ಮಹತ್ತ್ವದ ಸಾಧನೆ. ರಂಗಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಅಗತ್ಯವಾದ ಮಾಹಿತಿ ಹಾಗೂ ಪಠ್ಯಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ತಯಾರಿಸಿರುವುದು ಹಾಗೂ ರಂಗಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸಮೃದ್ಧ ಗ್ರಂಥಭಂಡಾರ ಹೊಂದಿರುವುದು ಈ ಕೇಂದ್ರದ ವಿಶೇಷ. ರಂಗಶಿಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರ 89 ನಾಟಕಗಳನ್ನೂ 155 ಅಭ್ಯಾಸಿ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನೂ ರಂಗದ ಮೇಲೆ ತಂದಿದೆ (2001).

ನೀನಾಸಂ ರಂಗಶಿಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರ ರಂಗಕಲೆಯ ಒಂದು ವರ್ಷದ ಡಿಪ್ಲೊಮಾ ನಡೆಸುತ್ತಿದೆ. ಇದು ರಂಗಭೂಮಿಯ ತಾತ್ತ್ವಿಕ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಯೋಗಿಕ ತರಬೇತಿಯನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ರಂಗಸಿದ್ಧಾಂತ, ನಾಟಕ ಇತಿಹಾಸ, ರಂಗಭೂಮಿ ಇತಿಹಾಸ, ರಂಗಾಭಿನಯ, ರಂಗಸಿದ್ಧತೆ ಮತ್ತು ರಂಗಪ್ರಯೋಗಗಳು ಪಠ್ಯಕ್ರಮದ ಅವಿಭಾಜ್ಯ ಅಂಗಗಳು. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ತರಬೇತಿಗಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಎಲ್ಲ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಿಂದ 20 ಜನರನ್ನು ಆಯ್ಕೆಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ.

ತಿರುಗಾಟ ನೀನಾಸಂನ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ. ಇಲ್ಲಿನ ರಂಗತಂಡ ನಾಟಕವನ್ನು ರಾಜ್ಯದ ಮೂಲೆಮೂಲೆಗಳಿಗೆ ತಲುಪಿಸುತ್ತದೆ. ಇಂಥ ಒಂದು ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ಆರಂಭಗೊಂಡಿದ್ದು 1985 ರಲ್ಲಿ. ನೀನಾಸಂ ರಂಗಶಿಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ತರಬೇತಿ ಪಡೆದ ಅಭ್ಯರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ತಮ್ಮ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುವ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಇದು ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಕ್ಷೀಣಿಸಿದ್ದ ವೃತ್ತಿ ರಂಗಭೂಮಿಗೆ ಕಾಯಕಲ್ಪ ನೀಡುವ ಉದ್ದೇಶವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ತಿರುಗಾಟದ ಉದ್ದೇಶಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಮೂರು ನಾಟಕಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಒಂದು ಮಕ್ಕಳ ನಾಟಕವನ್ನು ಆಯ್ದುಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಮೂರು ತಿಂಗಳ ರಂಗ ತಾಲೀಮಿನ ಅನಂತರ ನಾಲ್ಕು ತಿಂಗಳು, ರಾಜ್ಯದ ಬಹುಪಾಲು ಹಳ್ಳಿ ಪಟ್ಟಣಗಳಿಗೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿ ನಾಟಕ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಲಾಗುವುದು.

ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಮಾನವ ಸಂಪನ್ಮೂಲ ಸಚಿವಾಲಯದ ನೆರವಿನೊಂದಿಗೆ ನೀನಾಸಂ ಶಾಲಾರಂಗ ಎಂಬ ಶಿಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ರಂಗಭೂಮಿ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ನಡೆಸಿತು (1991–93). ರಂಗಶಿಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ಕಲಿತ ಕಲಾವಿದರ ಗುಂಪೊಂದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷ ತರಬೇತಿ ನೀಡಿ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ರಂಗಭೂಮಿ ಅಥವಾ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕಾರ್ಯಾಗಾರಗಳನ್ನು ನಡೆಸಲಾಯಿತು. ಕಾರ್ಯಾಗಾರದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ರಂಗ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿರುತ್ತಿದ್ದವು. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಇದುವರೆಗೆ ಇಂಥ ಅನೇಕ ಕಾರ್ಯಾಗಾರಗಳು ನಡೆದಿವೆ.

ಕೆ.ವಿ. ಸುಬ್ಬಣ್ಣನವರು **(ನೋಡಿ)** ನೀನಾಸಂ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳ ರೂವಾರಿ. ಇವರು ತಮಗೆ ಸಂದ ಮ್ಯಾಗ್‌ಸೆಸೆ ಪುರಸ್ಕಾರದೊಂದಿಗೆ ಬಂದ ಹಣವನ್ನು ಮೂಲಧನವನ್ನಾಗಿ ಇರಿಸಿ ನೀನಾಸಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನವನ್ನು

ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದಾರೆ (1992). ಠೇವಣಿಯಿಂದ ಬರುವ ಆದಾಯದಿಂದ ನೀನಾಸಂ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಹೆಗ್ಗೋಡಿನ ಹೊರಕ್ಕೂ ವಿಸ್ತರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಒಂದರಿಂದ ಮೂರು ದಿನಗಳ ಅವಧಿಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಧ್ಯಯನ ಶಿಬಿರಗಳನ್ನು ರಾಜ್ಯದ ವಿವಿಧೆಡೆ ಏರ್ಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈವರೆಗೆ ಅಂಥ 40ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಶಿಬಿರಗಳು ನಡೆದಿವೆ.

ಆಧುನಿಕ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಎಲ್ಲ ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಶಿವರಾಮ ಕಾರಂತ ರಂಗಮಂದಿರ ನೀನಾಸಂ ನಿರ್ಮಾಣಗಳಲ್ಲೊಂದು. ನೀನಾಸಂ ಮಾತುಕತೆ ಎಂಬುದು ಸಂಸ್ಥೆ ತನ್ನ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ದಾಖಲಿಸಲು ಹೊರತರುತ್ತಿರುವ ಖಾಸಗಿ ಪ್ರಸಾರದ ತ್ರೈಮಾಸಿಕ ಪತ್ರಿಕೆ; ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರು ಯಶವಂತ ಜಾಧವ್. **(ಎನ್‌ಐ.ವಿ.)**

ನೀರಾವರಿ: ಕೃಷಿಗೆ ಅತ್ಯಾವಶ್ಯಕವಾದ ನೀರನ್ನು ಕೃತಕ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸರಬರಾಜು ಮಾಡುವ ವಿಧಾನವೇ ನೀರಾವರಿ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ವರ್ಷದ ಕೆಲವೇ ತಿಂಗಳುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಹೆಚ್ಚು ಮಳೆ ಬೀಳುತ್ತದೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ನೀರು ಸಾಕಷ್ಟಿದ್ದರೂ ಅದು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಹರಿದು ಹೋಗುವುದು. ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಬೀಳುವ ಮಳೆಯ ಪರಿಮಾಣ ಆವಶ್ಯಕತೆಗಿಂತ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿರುವುದು. ಕೆಲವೆಡೆ ಅನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿರುವುದು ಮುಂತಾದ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಉತ್ತಮ ನೀರಾವರಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ರೂಢಿಸುವುದು ಆವಶ್ಯಕವಾಗಿದೆ. ಈ ಅಂಶವನ್ನು ನಾಡಿನ ಜನ ಹಿಂದಿನಿಂದಲೇ ಮನಗಂಡಿದ್ದು ನೀರಾವರಿ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಂಡಿದ್ದರು. ಇಂದು ಆಧುನಿಕ ವಿಜ್ಞಾನದ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯೊಡನೆ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚು ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿ ನೀರಾವರಿಯನ್ನು ರೂಢಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಪ್ರಾಚೀನ : ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ನೀರಾವರಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟ ಕಲ್ಪನೆ ಇತ್ತು. ಕೃಷಿ ಭೂಮಿಗಳನ್ನು ದೇವಮಾತೃಕ ಮತ್ತು ನದೀಮಾತೃಕಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಬಗೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿಂಗಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಕೇವಲ ಮಳೆ ನೀರನ್ನವಲಂಬಿಸಿದ್ದ ಭೂಮಿಗಳೇ ದೇವಮಾತೃಕಗಳು. ನದಿಯ ನೀರನ್ನು ನೀರಾವರಿ ವಿಧಾನದಲ್ಲಿ ಕಾಲುವೆಗಳ ಮೂಲಕ ಹಾಯಿಸಿದ್ದನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ ಭೂಮಿಗಳು ನದೀಮಾತೃಕಗಳು.

ನೀರಾವರಿ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ನದಿ, ಕೆರೆ ಮತ್ತು ಬಾವಿಗಳನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿತ್ತು. ನೀರಾವರಿ ಸಾಧನಗಳೆನಿಸಿದ್ದ ಕಾಲುವೆ, ಕೆರೆಕಟ್ಟೆ ಹಾಗೂ ಬಾವಿಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸುವುದು ಅತಿ ಪುಣ್ಯದ ಕೆಲಸ. ಇದರಿಂದ ಜನತೆಗೆ ಶ್ರೇಯಸ್ಕರವಾಗುವುದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ, ದೇವತೆಗಳೂ ಸುಪ್ರೀತರಾಗುತ್ತಾರೆಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಜನಮನದಲ್ಲಿ ಆಳವಾಗಿ ಬೇರೂರಿದ್ದಿತು. ಅಂತೆಯೇ ರಾಜರು, ರಾಜ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳು, ಶ್ರೀಮಂತರು ಅಷ್ಟೇಕೆ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಹಾಗೂ ಸಂನ್ಯಾಸಿಗಳೂ ಈ ಪುಣ್ಯಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಭಾಗಿಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಹಾಗೆಯೇ, ಗ್ರಾಮಸಭೆ, ವರ್ತಕಶ್ರೇಣಿ, ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಂಥ ಸಂಸ್ಥೆಗಳೂ ಈ ದಿಶೆಯಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಬಿದ್ದಿಲ್ಲ. ಅಂದಿನ ಸಮಾಜ ನೀರಾವರಿ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದ ಮಹತ್ವ ಹಾಗೂ ಆದ್ಯತೆ ಗಮನಾರ್ಹವಾದುದು. "ಹರಿಯುತ್ತಿರುವ ನೀರಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಕಟ್ಟುವ ಕಟ್ಟೇಯೇ ಸೇತು (ಸೇತು ಜಲಪ್ರವಾಹ ಬಂಧ), ಇಂಥ ಸೇತುಕಾರ್ಯವನ್ನು ಯಾರೇ ಆಗಲಿ, ತಮ್ಮ ಭೂಮಿಗಳಿಗೆ ಇದರಿಂದ ನಷ್ಟವೇ ಆದರೂ ಅಡ್ಡ ಬಂದು ನಿಲ್ಲಿಸಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ ಇದರಿಂದ ಆಗುವ ನಷ್ಟ ಅಲ್ಪ. ಆದರೆ ಪ್ರಯೋಜನ ಮಾತ್ರ ಅತ್ಯಧಿಕ. ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಜನರಿಗೆ ಉಪಕಾರಿ. ಬಾವಿ, ಕೊಳ ಮುಂತಾದವುಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಎಂದಿಗೂ ನಿಲ್ಲಿಸಬಾರದು; ಇವುಗಳಿಗೆ ಬೇಕಾಗುವ ಸ್ಥಳಾವಕಾಶವಾದರೊ ಅಲ್ಪ ಮಾತ್ರ, ಆದರೆ ತಮ್ಮಲ್ಲಿನ ವಿಪುಲವಾದ ನೀರಿನಿಂದ ಅತ್ಯುಪಯುಕ್ತ"- ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಕಾರನಾದ ವಿಜ್ಞಾನೇಶ್ವರನ ಹೇಳಿಕೆ. ಈ ಮಾತುಗಳಲ್ಲಿ ನೀರಾವರಿ ಕಾರ್ಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಅಂದಿನ ಸಮಾಜದ ಸ್ಪಷ್ಟ ಧೋರಣೆಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಸೇತುಬಂಧಗಳ ಪ್ರಸ್ತಾಪ ಹಲವಾರು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿವೆ. ವರದಾನದಿಗೆ ಒಂದು ಮಹಾ ಸೇತುವಿತ್ತಂತೆ. ಕಾವೇರಿಗೆ ತೂಬುಗಳು ಹಾಗೂ ಕಾಲುವೆಗಳಿದ್ದ ಸಂಗತಿಯೂ ಶಾಸನೋಕ್ತವೇ. ತುಂಗಭದ್ರೆಯ ನೀರು ಕಾಲುವೆಯ ಮೂಲಕ ಹರಿದು ಹೊಲಗದ್ದೆ ತಲುಪಿದ್ದನ್ನು ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ 13ನೆಯ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಬರೆಸಿರುವ ಮುನಿರಾಬಾದ್ ಶಾಸನ ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ. ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ ಆದಿತ್ಯಭಟ್ಟನೆಂಬಾತ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯ ದಂಡೆಗಳನ್ನು ಸಮೀಕ್ಷಿಸಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಕಾಲುವೆಯನ್ನು ತೋಡಿಸಿದ. ಇದರಿಂದ ಹೊರಟ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ನಾಲೆಗಳು ಹಲವಾರು. ಅಲ್ಲದೆ ಮೇಲ್ದಂಡೆಯ (ಉದ್ದಿಯ ಕಾಲು) ಮತ್ತು ಕೆಳದಂಡೆಯ (ಪಳ್ಳವಾಯ್ಕಾಲು) ಕಾಲುವೆಗಳನ್ನೂ ಮಾಡಿಸಿ ಇವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಅಲ್ಲಿನ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿದ. ಈ ನೀರಾವರಿಯಿಂದ ಬಾಳೆಯೇ ಮುಂತಾದ ಬೆಳೆಗಳು ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು ಎಂದು ಒಂದು ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಮತ್ತೊಂದು ನಿದರ್ಶನವನ್ನು ಹಳೇಬೀಡಿನ ಸು. 1300ರ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು. ಯಗಚಿ ನದಿಯ ನೀರನ್ನು ರಾಜಧಾನಿಯಾದ ದ್ವಾರಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ (ಇಂದಿನ ಹಳೇಬೀಡಿಗೆ) ತರಲು ಮಾಡಿದ ಪ್ರಯತ್ನದ ಪ್ರಸ್ತಾಪ ಇಲ್ಲಿದೆ. ಇದರ ಬಗ್ಗೆ ಕ್ಯಾಪ್ಟನ್ ಮೆಕೆಂಜಿಯವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಬಹುದು. 'ರಾಜಧಾನಿಗೆ ಅಗತ್ಯವಿರುವ ನೀರು, ಮತ್ತು ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಕೃಷಿಭೂಮಿಗಳಿಗೆ ಬೇಕಾದ ನೀರನ್ನು ಸರಬರಾಜು ಮಾಡುವ ಸಲುವಾಗಿ, ಬೇಲೂರಿನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಹರಿಯುತ್ತಿದ್ದ ಯಗಚಿಯ ನೀರನ್ನು ಕಾಲುವೆ ಮೂಲಕ ಹಳೆಬೀಡಿಗೆ ತರಲಾಯಿತು. ಹಾಸನ-ಬೇಲೂರು ಮಾರ್ಗದ 25ನೆಯ ಕಿಮೀ ಕಲ್ಲಿನ ಹತ್ತಿರ ಕಾಣುವ, ಆಳವಾಗಿ ತೋಡಿರುವ ಕಾಲುವೆಯ ಕೆಲಸ ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿ ನಿಂತಿದೆ. ಅಂದು ತೋಡಿರುವ ಕಾಲುವೆಯ ಗಾತ್ರ ಆಳಗಳನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸಿದರೆ, ಇದೇನು ಸಾಧಾರಣ ಕಾರ್ಯವಲ್ಲವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಇಡೀ ಯೋಜನೆ ಅಂದಿನ ಶಿಲ್ಪಿಗಳ ಕೌಶಲ್ಯಕ್ಕೆ ಕೀರ್ತಿ ತರುವಂತಿದೆ' ಎಂದಿದ್ದಾನೆ. ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯ 1388ರ ಶಾಸನವೊಂದು ತಿಳಿಸುವಂತೆ ಎರಡನೆಯ ಬುಕ್ಕರಾಯನ ಅಪ್ಪಣೆಯ ಮೇರೆಗೆ, ಸಿಂಗಾಯಭಟ್ಟ ಎಂಬ ಜಲಸೂತ್ರನು ಹೆನ್ನೆ ನದಿಯ ನೀರನ್ನು ಒಂದು ಕಾಲುವೆಯ ಮೂಲಕ ಸಿರುವೆರ ಕೆರೆಗೆ ಹರಿಸಿದ. ಇದರಿಂದ ಆಗ ನೀರಾವರಿ ತಜ್ಞರಿದ್ದ ಬಗ್ಗೆ ಸುಳಿವು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ.

ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳಿಂದ ಹರಿದು ಬರುವ ಸಣ್ಣಸಣ್ಣ ನದಿಗಳ ನೀರನ್ನೂ ಕಾಲುವೆಗಳ ಮೂಲಕ ಹಾಯಿಸಿ, ಬೆಳೆಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಇಂಥ ನೀರಾವರಿಯಿಂದ ಕಬ್ಬು, ಬತ್ತ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಶಾಸನವೊಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ದಕ್ಷಿಣಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ, ಕಣಿವೆಯ ಕೆಳಭಾಗಗಳಲ್ಲಿನ ಬತ್ತದ ಗದ್ದೆಗಳಿಗೆ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ನದಿಗಳಿಂದ ನೀರು ಹಾಯಿಸಿ ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಎರಡು ಬೆಳೆಗಳನ್ನೂ ತೆಗೆಯುತ್ತಿದ್ದರಂತೆ ಇಂಥ ಗದ್ದೆಗಳನ್ನು ಪುಲ್ಲೆಯ ಬಯಲು ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಪುಲ್ಲೆಯ ಬಯಲಿನ ಪ್ರಸ್ತಾಪ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲೂ ಇದೆ. **(ಎಸ್.ಜಿ.)**

ಕೆರೆಗಳು ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕದ ನೀರಾವರಿ ಸಾಧನಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿ ಪ್ರಮುಖವೆನಿಸಿದ್ದುವು. ಈ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನೊದಗಿಸುವ ಬಹುಪಾಲು ಶಾಸನಗಳು ಕೆರೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಪ್ರಸ್ತಾಪ ಮಾಡವಂತಹುವೇ ಆಗಿವೆ. ಆದರೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಎಂದಿನಿಂದ ಕೆರೆಗಳ

ನಿರ್ಮಾಣ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತೆಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಹಲವು ಪ್ರಾಗಿತಿಹಾಸಕಾರರ ಮೇರೆಗೆ ಕ್ರಿ.ಪೂ. ಒಂದು ಸಾವಿರದ ಸುಮಾರಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ವಲಸೆ ಬಂದ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಸಮಾಧಿಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುತ್ತಿದ್ದ ಹಾಗೂ ಕಬ್ಬಿಣದ ಉಪಯೋಗವನ್ನು ತಿಳಿದಿದ್ದ ಜನರಿಂದ ಕೆರೆಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಕಾರ್ಯ ಆರಂಭವಾಗಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಜನರ ನೆಲೆಗಳು ಮತ್ತು ಸ್ಮಶಾನ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಪ್ರಾಚೀನ ಕೆರೆಗಳ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಕೆಲವು ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಸಮಾಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಬತ್ತ ಅಥವಾ ಬತ್ತದ ಹೊಟ್ಟು ದೊರಕಿರುವುದು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೀರಾವರಿ ವ್ಯವಸಾಯ ಇದ್ದುದಕ್ಕೆ ಸೂಚಕವಾಗಿದೆ.

ಕೆರೆಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾನವನ ಆರ್ಥಿಕ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮೈಲಿಗಲ್ಲು. ಕೆರೆಗಳ ನಿರ್ಮಾಣದಿಂದ ಮಾನವ ನದಿದಂಡೆಯನ್ನೇ ತನ್ನ ವಾಸಕ್ಕಾಗಿ ಅವಲಂಬಿಸಬೇಕಾದ ಆವಶ್ಯಕತೆ ಇಲ್ಲದಂತಾಗಿ ತನ್ನ ಜೀವನದ ಪ್ರಗತಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂಥ ಸ್ಥಳಗಳಿಗೆ ವಲಸೆ ಹೋಗಬಲ್ಲವನಾದ. ಕೆರೆಕಟ್ಟುವುದು ಸಾಮೂಹಿಕ ಕೆಲಸವಾದ್ದರಿಂದ ಮತ್ತು ಜನಬಲವನ್ನು ಸಂಘಟಿಸಲು ಮುಂದಾಳು ಅಥವಾ ಮುಖಂಡನ ಆವಶ್ಯಕತೆ ಇರುವುದರಿಂದಾಗಿ ಮಾನವನ ಸಂಘಜೀವನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಗತಿಯ ಸಾಧನೆ ಕಂಡುಬರುವುದು ಸಹಜ. ಬಹುಶಃ ಕೆರೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ರೂಢಿ ಬೆಳೆದಂತೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಎಲ್ಲೆಡೆಗಳಲ್ಲೂ ಹೊಸ ಹಳ್ಳಿಗಳು ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡುವು. ಅನಾವೃಷ್ಟಿಯ ಭಯವಿಲ್ಲದೆ ಎರಡು ಮೂರು ಬೆಳೆಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುವುದರಿಂದಾದ ಆರ್ಥಿಕ ಸುಧಾರಣೆ ಮತ್ತು ಸಂತೃಪ್ತಿಯಿಂದಾಗಿ ಮತ್ತು ಕಾಲದ ಉಳಿತಾಯದಿಂದಾಗಿ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಹಾಗೂ ಹೊಸ ಅನ್ವೇಷಣೆಗಳ ಕಡೆ ಮನಗೊಡುವಂತಾಗಿ ಮಾನವನ ಪ್ರಗತಿಯಲ್ಲಿ ತೀವ್ರಗತಿ ಕಂಡುಬರುವ ಸಾಧ್ಯತೆಯುಂಟಾಯಿತು. ಈ ಉಪಯೋಗಗಳೇ ನೀರಾವರಿಯನ್ನು ಮತ್ತಷ್ಟು ರೂಢಿಸಲು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದಾಯಕವಾದುವು. ಬಹುಶಃ ಪ್ರತಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಅಥವಾ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚು ಕೆರೆಗಳಿರುತ್ತಿದ್ದವೆನ್ನಬಹುದು. ಕೆರೆಗಳಿಗೆ ಅವುಗಳ ಮಹತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದು ಪೂಜ್ಯ ಸ್ಥಾನ ಕೊಡಲಾಯಿತು ಹಾಗೂ ಕೆರೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದವರಿಗೂ ಪೂಜ್ಯಸ್ಥಾನ ಲಭಿಸಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ರಾಜರು, ರಾಜಮನೆತನದವರು ಹಾಗೂ ಶ್ರೀಮಂತರು ಕೆರೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಜನಪ್ರಿಯರಾದುದಲ್ಲದೆ ತಮ್ಮ ಹೆಸರನ್ನು ಅಮರಗೊಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಸ್ತ್ರೀಯರು ಹಾಗೂ ಸಂನ್ಯಾಸಿಗಳೂ ಕೆರೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ನಿದರ್ಶನಗಳು ಹಲವಾರು. ವೇಶ್ಯೆಯರೂ ತಮ್ಮ ಸಂಪಾದನೆಯಿಂದ ಸಮಾಜ ಹಿತದದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕೆರೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ನಿದರ್ಶನಗಳು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತವೆ. ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ, ಗ್ರಾಮಸಭೆ, ವರ್ತಕಶ್ರೇಣಿ ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳಂಥ ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳೂ ಈ ಸಾಧನೆಯಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಬಿದ್ದಿರಲಿಲ್ಲ.

ಕದಂಬ ಮಯೂರಶರ್ಮ (ಸು. 340) ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಕೆರೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಅಲ್ಲಿನ ಶಾಸನ ಕೆರೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಾಸನೋಲ್ಲೇಖ. ಹಾಗೆಯೇ ಕಾಕುಸ್ಥವರ್ಮ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ತಟಾಕದ ಪ್ರಸ್ತಾಪ ತಾಳಗುಂದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿದೆ. ಹೊಯ್ಸಳ 2ನೆಯ ವೀರಬಲ್ಲಾಳನ ಮಂತ್ರಿಯೆನಿಸಿದ್ದ ವೀರದಂಡನಾಯಕ ತಾನೇ ಹೊಸದಾಗಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ವೀರಬಲ್ಲಾಳಪುರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಯೋಜನೆಯ ಮೇರೆಗೆ ನಾಲ್ಕು ದೊಡ್ಡ ಕೆರೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸಿ ಅವನ್ನು ರುದ್ರಸಮುದ್ರ, ಗಂಗಾಸಮುದ್ರ, ಅಚ್ಯುತಸಮುದ್ರ ಮತ್ತು ಭೀಮಸಮುದ್ರ ಎಂದು ಕರೆದ.

ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ತಾನೇ ಹೊಸದಾಗಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ನಾಗಲಾಪುರ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ನೀರನ್ನೊದಗಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮತ್ತು ಕೃಷಿಭೂಮಿಗಳಿಗೆ ನೀರನ್ನು ಸರಬರಾಜು ಮಾಡುವ ಸಲುವಾಗಿ, ರಾಜಧಾನಿಯ ಬಳಿ ಒಂದು ಬೃಹತ್ ಕೆರೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಪಯೆಸ್‌ನ ವರ್ಣನೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಈ ವಿಶಾಲವಾದ ಕೆರೆ ಎರಡು ಬೆಟ್ಟಗಳ ನಡುವಣ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದು, ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯಿಂದಲೂ ಹರಿದು ಬರುವ ನೀರು ಅಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹವಾಗುವಂತಿತ್ತು. ಅಲ್ಲದೆ, ಒಂದು ಸರೋವರದ ನೀರನ್ನು ಹಲವು ಮೈಲಿಗಳ ದೂರದಿಂದ ಕೊಳವೆಗಳ ಮೂಲಕ ತಂದು ಈ ಕೆರೆಗೆ ಬಿಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ಕೆರೆಯಲ್ಲಿ ಅಂದವಾಗಿ ಕೆತ್ತಿರುವ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಮೂರು ದೊಡ್ಡ ಕಂಬಗಳಿದ್ದು, ಇವುಗಳ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೊಳವೆಗಳು ಹಾದುಹೋಗಿದ್ದುವು. ಅಗತ್ಯವಿದ್ದಾಗ, ಈ ಕೊಳವೆಗಳ ಮೂಲಕ ಗದ್ದೆ ತೋಟಗಳಿಗೆ ನೀರನ್ನು ಹಾಯಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ಕೆರೆಯ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದ ಕೆಲಸಗಾರರ ಸಂಖ್ಯೆ ಏನಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ 15–20 ಸಾವಿರಕ್ಕೇನೂ ಕಡಿಮೆಯಿರಲಾರದೆಂಬುದು ಪಯೆಸ್‌ನ ಅಂದಾಜು. ಇರುವೆಗಳ ಸಾಲಿನಂತೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಈ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಕಾರ್ಮಿಕ ಜನಸ್ತೋಮ ಓಡಾಡುತ್ತಿದ್ದ ನೆಲವೇ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ ಪಯೆಸ್. ಅಲ್ಲದೆ, ಈ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾರ್ಯದ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆಯನ್ನು ಚಕ್ರವರ್ತಿ ತನ್ನ ಹಲವಾರು ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ವಹಿಸಿದ್ದ. ಕೆರೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಇಂಥ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ವಿವರಗಳು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ದೊರಕುತ್ತವೆ.

ಕೆರೆಯನ್ನು ಯಾರೇ ಕಟ್ಟಿಸಿರಲಿ ಅದನ್ನು ಕಾಪಾಡಿಕೊಂಡು ಬರುವ ಹೊಣೆ ಆ ಊರಿನ ಜನರದ್ದಾಗಿತ್ತು. ಆ ಊರಿನ ವಿವಾಹ, ಉಪನಯನ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಎತ್ತಿದ ತೆರಿಗೆಗಳು ಹಾಗೂ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತ, ದಂಡ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಮೂಲಕ ಬರುವ ಹಣವನ್ನು ಆ ಊರಿನ ಕೆರೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ದುರಸ್ತಿ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಬಿಟ್ಟು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರು. ರಾಜರು, ರಾಜವಂಶದವರು ಹಾಗೂ ಶ್ರೀಮಂತರು ಕೆರೆಯನ್ನು ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿಡಲು, ಭೂಮಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಅಂಥ ಭೂಮಿಗೆ ಬಿತ್ತುವಾಟ ಎನ್ನುತ್ತಿದ್ದರು. ಒಂದು ಊರಿನ ಕೆರೆಯ ನೀರನ್ನು ಇನ್ನೊಂದು ಊರಿನ ಗದ್ದೆಗಳಿಗೆ ಹರಿಸಬೇಕಾದರೆ ನಾಡಿನ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಭುಗಾವುಂಡಗಳ ಒಪ್ಪಿಗೆ ಪಡೆಯಬೇಕಾಗಿದ್ದಿತು. ಕೆರೆಗಳಿಗೆ ಪುರಾತನತ್ವ ಮತ್ತು ಪಾವಿತ್ರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡಲು ಪುರಾಣಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪುರುಷನೊಡನೆ ಸಂಬಂಧ ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಹಾವೇರಿಯ ಹೆಗ್ಗೆರೆಯನ್ನು ನಳಚಕ್ರವರ್ತಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದೆಂದು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖವಿರುವುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಬಹುದು. ಕೆರೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಜನಗಳಿಗಿದ್ದ ಪೂಜ್ಯಭಾವನೆ ಮತ್ತು ಕೆರೆಗಾಗಿ ಸರ್ವಸ್ವವನ್ನೂ ತ್ಯಾಗಮಾಡುವ ಮನೋಭಾವ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿತ್ತು ಎಂಬುದನ್ನು ಕೆರೆ ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಎಷ್ಟೆ ಆಳ ಅಗೆದರೂ ನೀರು ಬಾರದಿದ್ದಾಗ ಊರ ಪ್ರಮುಖನ ಪ್ರೀತಿಯ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಬಲಿಕೊಡಬೇಕಾಗಿ ಬರುವುದನ್ನು ವಸ್ತುವಾಗುಳ್ಳ ಹಲವು ಕಥೆಗಳು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. **(ಎಸ್.ಜಿ., ಬಿ.ಎನ್.)**

ನೀರಾವರಿ ಸಾಧನೆಗಳೆನಿಸಿದ ಕೆರೆ–ಕಾಲುವೆ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಖಾಸಗಿ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ನಿರ್ಮಿಸಿದಲ್ಲಿ, ಅಂತಹವರಿಗೆ ಭೂಮಿ ಕೊಡುಗೆ, ತೆರಿಗೆ ರಿಯಾಯಿತಿ (ಅಥವಾ ಮನ್ನಣೆ) ಮುಂತಾದ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಅಂದಿನ ಸರ್ಕಾರ ಪುರಸ್ಕರಿಸಿ, ಉತ್ತೇಜನ ಕೊಡುತ್ತಿತ್ತು. ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರಜೆಗಳೂ ಅಂಥ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಭೂಮಿಗಳಿಗೆ ನಷ್ಟವಾದಲ್ಲಿ ಆ ಭೂಮಿಗಳನ್ನು ತ್ಯಾಗಮಾಡಿ, ಬದಲು ಬೇರೆ ಭೂಮಿಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಹಿಂಜರಿಯುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ.

ಪ್ರಾಚೀನ ಶಾಸನಗಳು ಆಗಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ ನೀರಾವರಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ವಿವರಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ. 1087ರ ಶಾಸನವೊಂದು

ತಿಳಿಸುವಂತೆ ಬೆಳ್ಕೆಯರ ಎಱಿಗನೆಂಬುವನು ಸಿರಿಗುಪ್ಪೆಯಲ್ಲಿ ಮರುಕಟ್ಟಿನ ಪಿಡಿಯ ಬಾವಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಇಂಥ ನಿದರ್ಶನಗಳು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ. ಕೆರೆಗಳ ತೂಬಿನಿಂದ ಹೊರಟ ನೀರು ಕಾಲುವೆಗಳ (ಬಾಯ್ಕಲ್, ಕಾಲ್) ಮೂಲಕ ಹರಿದು, ಕೃಷಿ ಭೂಮಿಗಳನ್ನು ತಲುಪುತ್ತಿತ್ತು. ಬಾವಿಗಳಿಂದ ಏತಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ನೀರೆತ್ತುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯೂ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿತ್ತು. ಇಂಥದೇ ಮತ್ತೊಂದು ನೀರೆತ್ತುವ ಯಂತ್ರವೆಂದರೆ ಘಟೀಯಂತ್ರ ಅಥವಾ ಅರಘಟ್ಟ ಘಟೀಯಂತ್ರ. ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯ 1147ರ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ ಬರುವ ವರ್ಣನೆಯಂತೆ 'ಈ ಯಂತ್ರಕ್ಕೆ ಎತ್ತುಗಳನ್ನು ಹೂಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಯಂತ್ರದ ಚಕ್ರ ಮೇಲುಗಡೆ (ಎತ್ತುಗಳು ಚಲಿಸಿದಂತೆ) ತಿರುಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿರುವ ಕುಂಭಗಳ ಒಂದು ಸಾಲು ನೀರನ್ನು ಹೊತ್ತು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದರೆ, ನೀರನ್ನು ಸುರಿದು ಬರಿದಾದ ಕುಂಭಗಳ ಒಂದು ಸಾಲು ಕೆಳಕ್ಕೆ ಇಳಿಯುತ್ತಿರುತ್ತದೆ'. ಈ ವರ್ಣನೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ 'ಪರ್ಷಿಯನ್ ವೀಲ್' ಸಹ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿತ್ತೆಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. **(ಎಸ್.ಜಿ.)**

ಕೆರೆಕಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಗಳೆಂದೂ ಸಮಾಜದ ಆರ್ಥಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಉನ್ನತಿಗೆ ಸಾಧನವೆಂದೂ ಪರಿಗಣಿಸಿ ಶ್ರೀಮಂತರೂ ರಾಜರೂ ರಾಜ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳೂ ಕಟ್ಟಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಇತ್ತೀಚಿನವರೆಗೂ ನಡೆದುಬಂದಿತ್ತು. ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಗೆ ಕಟ್ಟಿದ್ದ ಸುಮಾರು 8 ಅಣೆಕಟ್ಟೆಗಳೂ (ಈಗ 11,000 ಹೆಕ್ಟೇರಿಗೆ ನೀರುಣಿಸುತ್ತಿವೆ) ಮೈಸೂರು ಅರಸರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿ ನದಿಗೆ ಕಟ್ಟಿದ 6 ಅಣೆಕಟ್ಟುಗಳೂ ಇವೆ. ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ ಸಹ ಕಾವೇರಿಗೆ ಇಂದಿನ ಕೃಷ್ಣರಾಜಸಾಗರ ಇರುವ ಬಳಿ ಒಂದು ಕಟ್ಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಲು ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ್ದಕ್ಕೆ ಶಾಸನ ದಾಖಲೆ ಇದೆ. ಇದೇ ರೀತಿ ಆದಿಲ್‌ಶಾಹೀ ಅರಸರೂ ಅನೇಕ ಕೆರೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗೆ ಕಾಲಾನುಕಾಲದಿಂದ ಬೆಳೆದುಬಂದ ನೀರಾವರಿ ಕಾರ್ಯಗಳಿಂದ ಇಂದು ನಾಡಿನ ನೀರಾವರಿ ಸೌಕರ್ಯ ಸಾಕಷ್ಟುಮಟ್ಟಿಗೆ ಹರಡಿದೆ. ಇವೆಲ್ಲಾ ಇಂದಿನ ಬೃಹತ್ ಕಟ್ಟೆಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದರೆ ಬಹುತೇಕ ಚಿಕ್ಕ ನೀರಾವರಿ ಕಾರ್ಯಗಳು. ಆದರೂ ಈ ಪ್ರಾಚೀನಕಾಲದ ಕೆರೆಕಟ್ಟೆಗಳು ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಇಂದಿನ ನೀರಾವರಿಯಾಗುವ ಕೃಷಿಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಕಾಲು ಭಾಗಕ್ಕಷ್ಟಾದರೂ ನೀರೊದಗಿಸುತ್ತಿವೆ. ಶಿಥಿಲವಾಗಿರುವ ಅಥವಾ ಪೂರ್ಣವಾಗಿಯೋ ಅಥವಾ ಭಾಗಶಃವಾಗಿಯೋ ಹೂತುಬಿದ್ದಿರುವ ಅನೇಕ ಕೆರೆಗಳ ದುರಸ್ತಿಯಿಂದ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚು ಉಪಯೋಗ ಪಡೆಯಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಸು.19ನೆಯ ಶತಮಾನದಾರಭ್ಯ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಆಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ರೂಢಿಗೆ ಬಂದ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ನೀರಾವರಿ ಕಾರ್ಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಹೊಸ ರೂಢಿಗಳು ಬೆಳೆಯುತ್ತಿವೆ. ನಾಡಿನ ಜಲಸಂಪತ್ತು ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸಂಪತ್ತೆಂಬ ಭಾವನೆ ಮತ್ತು ಬದಲಾದ ಆರ್ಥಿಕ ಸ್ಥಿತಿಗಳಿಂದಾಗಿ ಎಲ್ಲೋ ಕೆಲವು ಬಾವಿಕುಂಟೆಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ನೀರಾವರಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಕೆರೆಕಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಕಾರ್ಯ ಸರ್ಕಾರದ ಹೊಣೆಯಾಗಿದೆ. ಇತ್ತೀಚಿನ ತಾಂತ್ರಿಕ ಮುನ್ನಡೆ ಹೊಸ ಹೊಸ ವಿಧಾನಗಳನ್ನು ರೂಢಿಸುತ್ತಿದೆ. ನಾಡಿನ ಜಲಸಂಪತ್ತು ಮತ್ತು ಅವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಎಣಿಸಿ ಯೋಜಿತವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನೀರಾವರಿಯನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೊಳಿಸುವ ಕಾರ್ಯ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ. ಬೃಹತ್ ನೀರಾವರಿ ಯೋಜನೆಗಳು ಕಾರ್ಯಗತವಾಗುತ್ತಿವೆ.

ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ನೀರಾವರಿಯ ಪ್ರಗತಿ ಮಂದಗತಿಯಲ್ಲೇ ಇತ್ತೆನ್ನಬಹುದು. ಹಿರಿಯೂರಿನ ಬಳಿಯ ವಾಣೀವಿಲಾಸಸಾಗರ 1907ರಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಗೊಂಡ ವೇದಾವತಿ ನದಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ 408 ಮೀ ಉದ್ದ 43 ಮೀ ಎತ್ತರದ ಕಟ್ಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ 2,621 ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳಿಗೆ ನೀರಾವರಿ ಒದಗಿಸಿದ್ದು (ವೆಚ್ಚ 45 ಲಕ್ಷ ರೂ.), ಮೈಸೂರಿನ ಬಳಿಯ ಕೃಷ್ಣರಾಜಸಾಗರ (1932ರಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಗೊಂಡ ಕಾವೇರಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ 2,621 ಮೀ ಉದ್ದ 41 ಮೀ ಎತ್ತರದ ಕನ್ನಂಬಾಡಿ ಕಟ್ಟೆಯಿಂದ ಮಂಡ್ಯ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳ 59,580 ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳಿಗೆ ನೀರಾವರಿ ಒದಗಿಸಿದ್ದು (ವೆಚ್ಚ 5.5 ಕೋಟಿ ರೂ.) ಈ ದಿಶೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾದ ಮೈಲಿಗಲ್ಲುಗಳು. ಇನ್ನೂ ಇಂತಹವೆಂದರೆ ಭದ್ರಾ ಅಣೆಕಟ್ಟು (1927ರಲ್ಲಿ ಭದ್ರಾ ನದಿಗೆ 250 ಮೀ ಉದ್ದ 3.7 ಮೀ ಎತ್ತರ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ 4,250 ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳು), ಕುಮುದ್ವತಿ ನದಿಯ ಅಂಜನಾಪುರ ಜಲಾಶಯ (1936ರಲ್ಲಿ 1,585 ಮೀ ಉದ್ದ, 20.7 ಮೀ ಎತ್ತರದ ಮಣ್ಣಿನ ಏರಿ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ 6,263 ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳು), ಮಾರ್ಕೋನಹಳ್ಳಿ ಜಲಾಶಯ (1939ರಲ್ಲಿ, ಶಿಂಷಾ ನದಿಗೆ 1,609 ಮೀ ಉದ್ದ 22.2 ಮೀ ಎತ್ತರ, ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ 6,073 ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳು), ಕಣ್ವ ಜಲಾಶಯ (1946 ರಲ್ಲಿ ಕಣ್ವ ನದಿಗೆ 1,431 ಮೀ ಉದ್ದ 18 ಮೀ ಎತ್ತರ, ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ 2,025 ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳು, ಬೈರಮಂಗಲ ಜಲಾಶಯ) 1945ರಲ್ಲಿ 1,619 ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳು ಹಾಗೆಯೇ ಗೋಕಾಕ (5,749 ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳು) ಮತ್ತು ಧರ್ಮಾ (3,956 ಹೆಕ್ಟೇರು) ನಾಲಾಜಾಲಗಳು.

ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಗಳ ಆರಂಭದಿಂದ ನೀರಾವರಿ ಕಾಮಗಾರಿಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಉತ್ಸಾಹದಿಂದ ಕಾರ್ಯಗತಗೊಳಿಸಲಾಯಿತು. ಹಲವಾರು ಸಣ್ಣ, ಮಧ್ಯಮ ಹಾಗೂ ಭಾರಿ ಪ್ರಮಾಣದ ಕಾರ್ಯಗಳು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಟ್ಟವು.

ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಗಳ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯಗತವಾದ ಮುಖ್ಯ ನೀರಾವರಿ ಕಾಮಗಾರಿಗಳನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಪಟ್ಟಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಭದ್ರಾ ಜಲಾಶಯ: 1947ರಲ್ಲೇ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಪೂರ್ಣಗೊಂಡಿರುವ ಈ ಜಲಾಶಯ ಲಕ್ಕವಳ್ಳಿಯ ಬಳಿ ಭದ್ರಾ ನದಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ 440 ಮೀ ಉದ್ದ ಹಾಗೂ 59 ಮೀ ಎತ್ತರದ ಕಲ್ಲುಗಾರೆ ಕೆಲಸ ಮತ್ತು 1,115 ಮೀ ಉದ್ದದ ಮಣ್ಣಿನ ಏರಿಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದೆ. ಅದರ ಎಡ, ಬಲ ಎರಡೂ ಕಾಲುವೆಗಳಿಂದ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು, ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಮತ್ತು ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿನ ಸುಮಾರು 1 ಲಕ್ಷ ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳನ್ನು ನೀರಾವರಿಗೆ ತಂದಿರುವುದರೊಡನೆ 25,000 ಕಿವಾ ವಿದ್ಯುತ್ತನ್ನೂ ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ತಗುಲಿರುವ ವೆಚ್ಚ ಸುಮಾರು ರೂ. 40 ಕೋಟಿ.

ತುಂಗಾ ಅಣೆಕಟ್ಟು: ಶಿವಮೊಗ್ಗಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು 11 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ತುಂಗಾನದಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಕಟ್ಟಿರುವ 542.5 ಮೀ ಉದ್ದ 18 ಮೀ ಎತ್ತರವಿರುವ ಅಣೆಕಟ್ಟು ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ 8,700 ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳು ನೀರಾವರಿಯಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇದರ ಒಟ್ಟು ವೆಚ್ಚ ರೂ. 3.56 ಕೋಟಿ.

ನುಗು ಜಲಾಶಯ: ಕಾವೇರಿಯ ಉಪನದಿ ಕಪಿಲಾಗೆ ಬಂದು ಸೇರುವ ನುಗು ಹೊಳೆಗೆ ಹೆಗ್ಗಡದೇವನಕೋಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕು ಬೀರವಾಳದ ಬಳಿ 616 ಮೀ ಉದ್ದ 41 ಮೀ ಎತ್ತರದ ಕಲ್ಲುಗಾರೆಯ ಕಟ್ಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ 8,000 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಭೂಮಿಯನ್ನು ನೀರಾವರಿಗೆ ತರಲಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಆಗಿರುವ ವೆಚ್ಚ ರೂ. 3.11 ಕೋಟಿ.

ತುಂಗಾಭದ್ರಾ ಜಲಾಶಯ: ಇದು ಹಿಂದಿನ ಹೈದರಾಬಾದ್ ಮತ್ತು ಮದರಾಸು ರಾಜ್ಯಗಳು ಒಟ್ಟಾಗಿ ಕೈಗೊಂಡ ಒಂದು ಬೃಹತ್ ಯೋಜನೆ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೊಸಪೇಟೆಯ ಬಳಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ 2440 ಮೀ ಉದ್ದ 49.4 ಮೀ ಎತ್ತರ ಉಳ್ಳ ಅಡ್ಡಗಟ್ಟೆ. ಇದರ ಕೆಲಸ

ವನ್ನು 1945ರಲ್ಲೇ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲಾಗಿದ್ದು 1962ರಲ್ಲಿ ಮುಗಿಯಿತು. ಇದರ ಎಡದಂಡೆ ನಾಲೆ ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿನ 2,32,000 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ನೀರಾವರಿ ಬಲ ಒದಗಿಸಿದರೆ, ದಂಡೆಯ ಕೆಳಮಟ್ಟದ ನಾಲೆ ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 37,000 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳನ್ನೂ ಮೇಲುಮಟ್ಟದ ನಾಲೆ ಸುಮಾರು 80,000 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳನ್ನೂ ನೀರಾವರಿಗೆ ತರುತ್ತದೆ. ಬಲದಂಡೆಯ ಈ ಎರಡೂ ನಾಲೆಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದ ಗಡಿಯನ್ನು ದಾಟಿ ಆಂಧ್ರ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲೂ ಸೇವಾನಿರತವಾಗಿರುತ್ತವೆ ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿನ ವಿಶೇಷ. ನೀರಾವರಿಯೊಡನೆ ವಿದ್ಯುದುತ್ಪಾದನೆಯೂ ಸೇರಿರುವ ಈ ಯೋಜನೆಯ ಒಟ್ಟು ವೆಚ್ಚ ರೂ. 158 ಕೋಟಿ.

ರಾಜುಲಬಂಡ ಅಣೆಕಟ್ಟು: ತುಂಗಭದ್ರಾ ಜಲಾಶಯಕ್ಕೆ 128 ಕಿಮೀ ಕೆಳಗೆ ಅದೇ ನದಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ರಾಜುಲಬಂಡ ಎಂಬಲ್ಲಿ 820 ಮೀ ಉದ್ದ ಹಾಗೂ 9.5 ಮೀ ಎತ್ತರವಿರುವ ಒಂದು ಅಣೆಕಟ್ಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಎಡದಂಡೆಯಲ್ಲಿ 117 ಕಿಮೀ ಉದ್ದದ ನಾಲೆಯನ್ನು ತೆಗೆಯಲಾಗಿದೆ. ಇದರ ಮೊದಲಿನ 48 ಕಿಮೀ ಕರ್ನಾಟಕದ ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ಮುಂದಿನದು ಆಂಧ್ರದಲ್ಲಿದೆ. 2.51 ಕೋಟಿ ರೂ. ವೆಚ್ಚದ ಈ ಯೋಜನೆಯಿಂದ ನಮ್ಮಲ್ಲಿ 2,970 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಪ್ರದೇಶ ನೀರಾವರಿಗೆ ಬಂದಿದೆ. ಇದು ಸಹ ಹಿಂದಿನ ಹೈದರಾಬಾದ್ ಸರ್ಕಾರದಿಂದ 1947ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದುದು (ರೂ. 4.33 ಕೋಟಿ ಒಟ್ಟು ವೆಚ್ಚ).

ಚಿಕ್ಕಹಗರಿ ಕಟ್ಟೆ: ತುಂಗಭದ್ರಾಕ್ಕೆ ಒಂದು ಉಪನದಿಯಾದ ಚಿಕ್ಕಹಗರಿ ಹೊಳೆಗೆ ಮಾನ್ವಿ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ 1,783 ಮೀ ಉದ್ದವೂ 15.2 ಮೀ ಎತ್ತರವೂ ಉಳ್ಳ ಮಣ್ಣಿನ ಏರಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು 2,950 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು 2.96 ಕೋಟಿ ರೂ. ವೆಚ್ಚದಲ್ಲಿ ನೀರಾವರಿಗೆ ತರಲಾಗಿದೆ.

ಕನಕನಾಲೆ ಕಟ್ಟೆ: ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕುಷ್ಟಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕಳ್ಳರ ಹಟ್ಟಿಯ ಬಳಿ ಕನಕನಾಲೆ ಹೊಳೆಗೆ 781 ಮೀ ಉದ್ದ 17.7 ಮೀ ಎತ್ತರದ ಮಣ್ಣು ಏರಿಯನ್ನು ಹಾಕಿ ಸಿಂಧನೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ 2,040 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ನೀರಾವರಿಗೆ ತರಲು 97 ಲಕ್ಷ ರೂ. ಖರ್ಚು ಮಾಡಿದೆ.

ಜಂಬದಹಳ್ಳ ಕಟ್ಟೆ: ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ತರೀಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕು ದುಗ್ಗಲಾಪುರದ ಬಳಿ ಜಂಬದ ಹಳ್ಳಕ್ಕೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಕಟ್ಟಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಮಣ್ಣಿನ ಏರಿ ಅತ್ಯಂತ ಆಳದ ತಳಪಾಯದಿಂದ 31.7 ಮೀ ಎತ್ತರವಿರುವುದು ಉಲ್ಲೇಖನೀಯ. 838 ಮೀ ಉದ್ದವಿದ್ದು 1.18 ಕೋಟಿ ರೂ ಖರ್ಚಿನಲ್ಲಿ ಮಾಡಿರುವ ಈ ಯೋಜನೆಯಿಂದ 1,520 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಭೂಮಿಗೆ ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯ ಒದಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಈ ಕೆಳಗಿನವು ಕೆಲವು ಮಧ್ಯಮ ಪ್ರಮಾಣದ ಪ್ರಮುಖ ಕಾಮಗಾರಿಗಳು.

ಚಿಕ್ಕಹೊಳೆ ಕಟ್ಟೆ: ಚಾಮರಾಜನಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸುವರ್ಣಾವತಿಯ ಉಪನದಿಯಾದ ಚಿಕ್ಕಹೊಳೆಗೆ 674.5 ಮೀ ಉದ್ದ 25 ಮೀ ಎತ್ತರದ ಕಟ್ಟೆಯಿಂದ ಸುಮಾರು 90 ಲಕ್ಷ ರೂ. ವೆಚ್ಚದಲ್ಲಿ 1,300 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗೆ ನೀರಾವರಿ ಒದಗಿಸಿದೆ.

ಹೆಬ್ಬಳ್ಳ ಕಟ್ಟೆ: ಹೆಗ್ಗಡದೇವನಕೋಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ತಾರಕಾನದಿಯ ಉಪ ನದಿಯಾದ ಹೆಬ್ಬಳ್ಳಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. 863 ಮೀ ಉದ್ದ 19.5 ಮೀ ಎತ್ತರದ ಏರಿ ಇದೆ. 58 ಲಕ್ಷ ರೂ. ವೆಚ್ಚ, 1,200 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗೆ ನೀರಾವರಿ ಒದಗುತ್ತದೆ.

ಮಂಗಳಾ ಜಲಾಶಯ: ಕುಣಿಗಲು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲೂ ಶಿಂಷಾಕ್ಕೆ ಉಪನದಿಯಾದ ನಾಗಿನಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ 701 ಮೀ ಉದ್ದ 13.7 ಮೀ ಎತ್ತರದ ಏರಿಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದೆ. ವೆಚ್ಚ 39 ಲಕ್ಷರೂ. 800 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗೆ ನೀರಿನ ಸೌಲಭ್ಯ.

ಸಾಲೂರುಹಳ್ಳ ಕಟ್ಟೆ: ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕುಮುದ್ವತಿಗೆ ಸೇರುವ ಸಾಲೂರು ಹಳ್ಳಕ್ಕೆ ಅಂಬಿಗೋಳ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಇದೆ. 683 ಮೀ ಉದ್ದ 20.7 ಮೀ ಎತ್ತರ 1.1 ಕೋಟಿ ರೂ. ವೆಚ್ಚ 2,920 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಜಮೀನಿಗೆ ನೀರಾವರಿ.

ಹತ್ತಿಕೋಣೆ ಕಟ್ಟೆ: ಯಾದಗಿರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಭೀಮಾದ ಉಪನದಿಯಾದ ಹತ್ತಿಕೋಣೆ ಹೊಳೆಗೆ 923 ಮೀ ಉದ್ದ 22 ಮೀ ಎತ್ತರದ ಏರಿ. 58 ಲಕ್ಷ ರೂ. ವೆಚ್ಚ. 1920 ಹೆಕ್ಟೇರಿಗೆ ನೀರಾವರಿ.

ಅರೆಶಂಕರ ಕಟ್ಟೆ: ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅರೆಶಂಕರ ಹೊಳೆಗೆ ಒಟ್ಟು 1,189 ಮೀ ಉದ್ದ 4.3 ಮೀ ಎತ್ತರವುಳ್ಳ ಕಟ್ಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿ 22 ಲಕ್ಷ ರೂ. ವೆಚ್ಚದಲ್ಲಿ 1,230 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗೆ ನೀರಾವರಿ ಒದಗಿಸಿದೆ.

ಚಿತವಾಡಿ: ಯೋಜನೆ: ಹುನಗುಂದ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕಡ್ಲಪ್ಪನ ಹೊಳೆಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ 1,533 ಮೀ ಉದ್ದ 11.9 ಮೀ ಎತ್ತರದ ಏರಿಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಚಿತವಾಡಿಗಿ ನೀರಾವರಿ ಯೋಜನೆಯಿಂದ 36 ಲಕ್ಷ ರೂ. ವೆಚ್ಚದಲ್ಲಿ 900 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗೆ ನೀರು ಒದಗುತ್ತದೆ.

ರಾಮನಹಳ್ಳಿ ಕೆರೆ: ಸಿಂದಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ನವಲಿ ಹೊಳೆಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ 1637 ಮೀ ಉದ್ದ 11.9 ಮೀ ಎತ್ತರದ ಏರಿಯಿಂದ ರಾಮನಹಳ್ಳಿ ಕೆರೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ 41 ಲಕ್ಷ ರೂ. ಗಳ ವೆಚ್ಚದಲ್ಲಿ 1920 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗೆ ನೀರಾವರಿ ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ.

ಕಳಸಕೊಪ್ಪ ಕೆರೆ: ಬಾಗಲಕೋಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 279 ಮೀ ಉದ್ದ 15.9 ಮೀ ಎತ್ತರದ ಏರಿ 21.5 ಲಕ್ಷ ರೂ. ಖರ್ಚು. 1130 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗೆ ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯ.

ಕೊಳಚಿ (ಮಲಪ್ರಭಾ) ಕಟ್ಟೆ: ರಾಮದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೊಳಚಿ ಬಳಿ ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಗೆ 211.8 ಮೀ ಉದ್ದ 5.8 ಮೀ ಎತ್ತರದ ಅಣೆ, ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಧಾರವಾಡ, ಜಿಲ್ಲೆಗಳ 1260 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗೆ ನೀರಾವರಿ, 47 ಲಕ್ಷ ರೂ.ಖರ್ಚು.

ಹರಿನಾಲಾ ಕಟ್ಟೆ: ಬೈಲಹೊಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಮಲಪ್ರಭಾದ ಉಪನದಿಯಾದ ಹರಿನಾಲಾಕ್ಕೆ 2,271 ಮೀ ಉದ್ದ 2.8 ಮೀ ಎತ್ತರದ ಕಟ್ಟೆ; 83 ಲಕ್ಷ ರೂ. ವೆಚ್ಚ, 4,300 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗೆ ನೀರಾವರಿ.

ಧರ್ಮಾ ಜಲಾಶಯ: ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಂಡಗೋಡು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 4,300' ಉದ್ದ 66' ಎತ್ತರದ ಮಣ್ಣಿನ ಏರಿ, ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ 1600 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಹೊಸ ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟಿಗೆ ನೀರು ಒದಗಿಸುವುವಲ್ಲದೆ, ಹಳೆಯ ಧರ್ಮಾ ನಾಲೆಗಳ 4,750 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗೆ ನೀರಾವರಿಯನ್ನು ಸುಭದ್ರವಾಗಿಸುತ್ತದೆ. 1.41 ಕೋಟಿ ರೂ. ವೆಚ್ಚ.

ಕ್ಯಾದಗಿ ಕಟ್ಟೆ: ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನಾಗಠಾಣ ಹಳ್ಳಿಯ ಬಳಿ ಕ್ಯಾದಗಿ, ಹೊಳೆಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ 3700' ಉದ್ದ 35' ಎತ್ತರದ ಏರಿ. 17.8 ಲಕ್ಷ ರೂ. ವೆಚ್ಚ. 600 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ನೀರಾವರಿ. ಹೇಮಾವತಿಗೆ ಉಪನದಿಯಾದ ಯಗಚಿ ನದಿಗೆ ಬೇಲೂರು ಬಳಿ ಅಣೆಕಟ್ಟೆ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದೆ.

ಗುಂಡಾಲು ಯೋಜನೆ: ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಗುಂಡಾಲು ಹೊಳೆಗೆ 3.985' ಉದ್ದ 101' ಎತ್ತರದ ಮಣ್ಣಿನ ಏರಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿ 3 ಕೋಟಿ ರೂ ವೆಚ್ಚದಲ್ಲಿ 6,040 ಹೆಕ್ಟೇರಿಗೆ ನೀರಾವರಿ ಒದಗಿಸುವುದು.

ನಾರಿಹಳ್ಳ ಯೋಜನೆ: ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನಾರಿಹಳ್ಳಕ್ಕೆ 908' ಉದ್ದದ ಏರಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿ 2 ಕೋಟಿ ರೂ ವೆಚ್ಚದಲ್ಲಿ 1400 ಹೆಕ್ಟೇರಿಗೆ ನೀರೊದಗಿಸುವುದು.

ಚಂದ್ರಂಪಳ್ಳಿ ಯೋಜನೆ: ಚಂಚೋಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಚಂದ್ರಂಪಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಭೀಮಾಉಪನದಿಯಾದ ಸರನಾಲಾಕ್ಕೆ 2250′ ಉದ್ದ 90′ ಎತ್ತರದ ಮಣ್ಣಿನ ಏರು ಅಂದಾಜು 1.2 ಕೋಟಿ ರೂ ವೆಚ್ಚದಲ್ಲಿ 4,200 ಹೆಕ್ಟೇರಿಗೆ ನೀರಾವರಿ.

ತರುವಾಯ ಕೈಗೊಂಡ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಯೋಜನೆಗಳಿದ್ದು ಅವನ್ನು ಮುಂದೆ ಪರಿಶಿಷ್ಟದಲ್ಲಿ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಕೆಲವು ಭಾರಿ ಪ್ರಮಾಣದ ನೀರಾವರಿ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾನಂತರ ಕೈಗೊಂಡು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿ ಜಲಾನಯನ ಪ್ರದೇಶದ ಕಪಿಲಾ, ಹಾರಂಗಿ, ಹೇಮಾವತಿ ಜಲಾಶಯಗಳು ಸೇರಿವೆ. ಕೃಷ್ಣಾ ಜಲಾನಯನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಘಟಪ್ರಭಾ, ಮಲಪ್ರಭಾ ಯೋಜನೆಗಳು ಸೇರಿವೆ. ಕೃಷ್ಣಾ ಮೇಲ್ದಂಡೆ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಒಂದರ ಕೆಳಗೆ ಒಂದರಂತೆ ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಆಲಮಟ್ಟಿ ಮತ್ತು ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನಾರಾಯಣಪುರ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಎರಡು ಜಲಾಶಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯದು 519 ಮೀ ಎತ್ತರವಿದ್ದು ಪೂರ್ಣಪ್ರಮಾಣದ ಜಲಾಶಯ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿದೆ. ಬಿದರೆ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಮಾಂಜರಾ ನದಿಯ ಉಪನದಿಯಾದ ಕಾರಂಜಿ ಹೊಳೆಗೆ ಜಲಾಶಯ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಚುಲ್ಕಿ ನಾಲಾ ಯೋಜನೆ ಹಮ್ಮಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

ಪಶ್ಚಿಮದತ್ತ ಹರಿಯುವ ವರಾಹಿ ಮತ್ತು ಮಹದಾಯಿ ನದಿಗಳಿಗೆ ಜಲಾಶಯ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಶರಾವತಿ ನದಿಗೆ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ಲಿಂಗನಮಕ್ಕಿ ಜಲಾಶಯವು ವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದನೆಗೆ ವರದಾನವಾಗಿದ್ದು ನೀರಾವರಿಗೂ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿದೆ.

ಜಲಸಂಪತ್ತು: ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಭಾರತದ ಇತರ ಅನೇಕ ರಾಜ್ಯಗಳಂತೆ ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ನದಿ, ಹೊಳೆ, ಹಳ್ಳ, ತೊರೆಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ನೀರನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ನೀರಾವರಿಗೆ ಅನುಕೂಲ ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿದೆ. ಬೇಸಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ನೀರಿನ ಪ್ರಮಾಣ ಅತ್ಯಲ್ಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜಲಾಶಯ, ಅಣೆಕಟ್ಟು ಒಡ್ಡು ಮತ್ತು ಬ್ಯಾರೇಜ್‌ಗಳು ಹಾಗೂ ಕೆರೆಗಳು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸುವ ನೀರೇ ಇಲ್ಲಿನ ನೀರಾವರಿಗೆ ಆಧಾರ. ಆದ್ದರಿಂದ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರವು ನೀರಾವರಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಆದ್ಯತೆ ನೀಡಿದ್ದು ನಾನಾ ಬಗೆಯ ನೀರಾವರಿ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ಹಮ್ಮಿಕೊಂಡಿದೆ.

ಒಂದು ಅಂದಾಜಿನ ಪ್ರಕಾರ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ನೀರಾವರಿಗೆ ಅಂತಿಮವಾಗಿ ಒಳಪಡಿಸಬಹುದಾದ ಪ್ರದೇಶ 55 ಲಕ್ಷ ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳು. ಇದು ನಿವ್ವಳ ಬಿತ್ತನೆ ಪ್ರದೇಶದ ಸೇ. 51.4 ಭಾಗವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಭಾರಿ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಮ ನೀರಾವರಿ ಯೋಜನೆಗಳಿಂದ 35 ಲಕ್ಷ ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳು, ಭೂಮೇಲ್ಮೈಯ ನೀರನ್ನು ಬಳಸುವುದರಿಂದ 10 ಲಕ್ಷ ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳು ಮತ್ತು ಭೂಮಿಯ ಒಳಗಿನ ನೀರನ್ನು ಬಳಸುವುದರಿಂದ 10 ಲಕ್ಷ ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ನೀರಾವರಿಗೆ ಒಳಪಡಿಸುವ ಉದ್ದೇಶವಿದೆ. ಸರ್ಕಾರದ ಅಂಕಿ ಅಂಶಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಕೃಷ್ಣಾಜಲಾನಯನ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ 1,156 ಟಿ.ಎಂ.ಸಿ. ನೀರನ್ನು, ಕಾವೇರಿ ಜಲಾನಯನ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ 408.62 ಟಿ.ಎಂ.ಸಿ. ನೀರನ್ನು ಮತ್ತು ಗೋದಾವರಿ ಜಲಾನಯನ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ 22.37 ಟಿ.ಎಂ.ಸಿ. ನೀರನ್ನು ನೀರಾವರಿಗೆ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಮಾಸ್ಟರ್ ಯೋಜನೆ ಸಿದ್ಧವಾಗಿತ್ತು. ಪಾಲಾರ್, ಪೆನ್ನಾರ್ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮದತ್ತ ಹರಿಯುವ ನದಿಗಳಿಂದ 103.31 ಟಿ.ಎಂ.ಸಿ. ನೀರನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಯೋಜನೆಗಳು ರೂಪುಗೊಳ್ಳುತ್ತಿವೆ. ಹಾಲಿ 2000ದ ಮಾರ್ಚ್‌ವರೆಗೆ 1179.47 ಟಿ.ಎಂ.ಸಿ. ನೀರನ್ನು ಮಾತ್ರ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದೆ. ಕಿರಿಯ, ಮಧ್ಯಮ ಮತ್ತು ಭಾರಿ ನೀರಾವರಿ ಯೋಜನೆಗಳಿಂದ 29.36 ಲಕ್ಷ ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳನ್ನು ನೀರಾವರಿಗೆ ಒಳಪಡಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದೆ (2000– 2001).

ಈ ಮೇಲೆ ಹೆಸರಿಸಿದ ಯೋಜನೆಗಳಲ್ಲದೆ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರವು ಇನ್ನೂ ಹತ್ತಾರು ನೀರಾವರಿ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ಕಾರ್ಯಗತಗೊಳಿಸುತ್ತಿದೆ. ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರವು ಕರ್ನಾಟಕ ನೀರಾವರಿ ನಿಗಮವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದು ಅದು ಹತ್ತು ಹಲವು ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ಹಮ್ಮಿಕೊಂಡಿದೆ. ತುಂಗಾ ಮೇಲ್ದಂಡೆ ಯೋಜನೆ, ಹಿಪ್ಪರಗಿ ಯೋಜನೆ (ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿಲ್ಲೆ), ಹರಿನಾಲ ಯೋಜನೆ, ಗಂಡೋರಿನಾಲ ಯೋಜನೆ (ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ) ಘಟಪ್ರಭಾ ಯೋಜನೆಗಳು ಪ್ರಗತಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಕೃಷ್ಣಾ ಮೇಲ್ದಂಡೆ ಯೋಜನೆ ಪೂರ್ಣಗೊಂಡಿದ್ದು ಆಲಮಟ್ಟಿ ಜಲಾಶಯದಲ್ಲಿ 519 ಮೀ ಗೆ ನೀರು ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿದೆ. 2002– 03ರಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯವು ನೀರಾವರಿಗಾಗಿ 2790 ಕೋಟಿ ರೂ.ಗಳನ್ನು ನಿಗದಿಗೊಳಿಸಿದೆ. ಇದು ರಾಜ್ಯ ಬಜೆಟ್‌ನ ಯೋಜನಾ ವೆಚ್ಚದ ಸೇ. 32 ರಷ್ಟು. ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ವಿಶ್ವಬ್ಯಾಂಕಿನಿಂದ 690 ಕೋಟಿ ರೂ.ಗಳ ನೆರವು ಪಡೆಯಲಾಗಿದೆ. 2000 ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ನೀರು ಬಳಕೆದಾರರ ಸಂಘಗಳು ಸ್ಥಾಪನೆಗೊಂಡಿವೆ. ಜಲಸಂಪನ್ಮೂಲ ಇಲಾಖೆಯು ಕಳೆದ ಮೂರು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ (1999– 2002) ನೀರಾವರಿಗಾಗಿ 6040 ಕೋಟಿ ರೂ.ಗಳನ್ನು ಖರ್ಚು ಮಾಡಿ ಒಟ್ಟು 6.64 ಲಕ್ಷ ಎಕರೆಗಳಿಗೆ ಹೊಸದಾಗಿ ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯ ಕಲ್ಪಿಸಿದೆ. ಸಮಗ್ರ ನೀರಾವರಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಪುನರ್‌ರೂಪಿಸುವ ಕಾರ್ಯ ನಡೆದಿದೆ. ಈ ಯೋಜನೆಯಂತೆ ಹಳೆಯ ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನೀರಾವರಿ ಕಾಲುವೆಗಳ ವಿಸ್ತರಣೆ, ದುರಸ್ತಿ ಮತ್ತು ಆಧುನೀಕರಣ ಕಾರ್ಯಗಳು ಸೇರಿವೆ. ಕೆರೆಗಳ ಹೂಳೆತ್ತುವುದು, ಕೃಷಿ ಹೊಂಡಗಳನ್ನು ತೋಡುವುದು, ಹೊಸ ಕೆರೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವುದು, ಎತ್ತು ನೀರಾವರಿ ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ಸಣ್ಣ ನೀರಾವರಿಯ ಪ್ರಮುಖ ಕಾಮಗಾರಿಗಳಾಗಿವೆ.

ಅಂತರ ಜಲಬಳಕೆ: ದಿನೇ ದಿನೇ ನೀರಿನ ಅಗತ್ಯ ಹೆಚ್ಚುತ್ತಿದ್ದು ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಅಂತರಜಲ ಮೂಲಗಳಿಂದ ನೀರನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸುವ ಅಗತ್ಯ ಬಿದ್ದಿದೆ. ಬಾವಿಗಳು ಕೊಳವೆ ಬಾವಿಗಳು ಈ ಅಂತರ ಜಲವನ್ನು ಹೊರತೆಗೆಯುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಸಾಧನಗಳಾಗಿವೆ. ನೀರಾವರಿಗಾಗಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ತೆಗೆದ ಬಾವಿಗಳು 10 ಮೀ ಅಗಲವಿದ್ದು (ಚೌಕ ಅಥವಾ ವೃತ್ತಾಕಾರ) 10 ಮೀ ಆಳಕ್ಕೆ ಹೋಗಿರುತ್ತವೆ. ಕೇವಲ ಅಗೆತದಿಂದ ಅಥವಾ ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಮಾತ್ರ ಬಂಡೆಯನ್ನು ತೆಗೆಯಲು ಸಿಡಿಮದ್ದನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಇವನ್ನು ತೆಗೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಹೆಚ್ಚಿನ ಬಾವಿಗಳಿಗೆ ಅಸ್ತರಿ ಕಟ್ಟಡವೇನೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ತೆಗೆದ ಮಣ್ಣನ್ನು ಅಲ್ಲೇ ಸುತ್ತಲೂ ಹಾಕಿ ವ್ಯವಸಾಯದ ಭೂಮಿ ಅನುಪಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇವನ್ನು ತೋಡಲು ಸುಮಾರು ದಿನ ಹಿಡಿಯುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ವಿಶೇಷ ಸಲಕರಣೆಗಳ ಅಗತ್ಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾಕಷ್ಟು ನೀರಿನ ಸಂಗ್ರಹವಿದ್ದು, ಎತ್ತಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರದ ಕಾರಣ ಸರಳವಾಗಿದ್ದ ಪಂಪುಗಳಿಂದ ನೀರನ್ನು ಎತ್ತಬಹುದು. ಆಳವಾದ ವಲಯದಲ್ಲಿನ ಸ್ಥಾಯಿ ಜಲಸಂಪತ್ತಿನ ಆಶ್ರಯವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಅಭಾವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ರಕ್ಷಣೆ ದೊರಕುವುದಿಲ್ಲ.

ನೀರಿನ ಸಂಗ್ರಹಣೆಗಾಗಿ ತೆಗೆದ ಬಾವಿಗಳನ್ನು ತೋಡಿ ಅದರೊಳಗೆ ಕೊಳವೆ ಬಾವಿಗಳನ್ನು ತೋಡುವ, ಹಾಗೂ ಹಾಲಿ ಇರುವ ತೆಗೆದ ಬಾವಿಗಳ ನೀರಿನ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಲು ಅವುಗಳೊಳಗೇ ಕೊಳವೆ ಬಾವಿಗಳನ್ನು ಕೊರೆಯುವ ಕ್ರಮವೂ ಈಗೀಗ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಿದೆ. ಕಾಲಕ್ರಮೇಣ ಅಗಲವಾದ ತೆರೆದ ಬಾವಿಗಳಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಸಮೂಹದ ಕೊಳವೆ ಬಾವಿಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಬಳಕೆಗೆ ಬರುವುವೆಂದು ನಿರೀಕ್ಷಿಸಬಹುದು.

ಕೊಳವೆ ಬಾವಿಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಜಾಗ ಬೇಕಿಲ್ಲ. ಕೆಲವೇ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಅವನ್ನು ಮಾಡಿ ಮುಗಿಸಿಬಿಡಬಹುದು. ಆಳದಲ್ಲಿರುವ ಜಲಸಂಗ್ರಹವನ್ನು ತೆಗೆಯುವುದರಿಂದ ನೀರಿನ ಮಟ್ಟ ಋತುಮಾನದ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳಿಗೆ ಒಳಗಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮಳೆ ಅಭಾವದ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲೂ ತೊಂದರೆಯಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ 150 ಮಿಮೀ (6 ಅಂಗುಲ) ವ್ಯಾಸವಿದ್ದು 30 ರಿಂದ 50 ಮೀ ಆಳಕ್ಕೆ ಕೊರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತವೆ. ಅಂತರ್ಜಲದ ಮಟ್ಟ ಕುಸಿದಿರುವೆಡೆ ಈ ಆಳ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸರಾಸರಿ ಪ್ರತಿ ನಿಮಿಷಕ್ಕೆ 60 ರಿಂದ 80 ಲೀಟರ್ ನೀರನ್ನು ಇವು ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ. ವಿದ್ಯುತ್ ಪಂಪ್‌ಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಇಂಧನ ಪಂಪ್‌ಗಳನ್ನು ಬಳಸಿ ನೀರನ್ನು ಎತ್ತಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂತರ್ಜಲದ ಕೊರತೆಯಿಂದಾಗಿ ಈ ಕೊಳವೆ ಬಾವಿಗಳು ಇಂಗಿ ಹೋಗುವ ಪ್ರಕರಣಗಳು ಹೆಚ್ಚುತ್ತಿವೆ.

ಈಗ ಹನಿ ನೀರಾವರಿ ವಿಧಾನವೂ ನೀರಿನ ಮಿತವ್ಯಯಕ್ಕಾಗಿ ಜಾರಿಗೆ ಬಂದಿದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಮಳೆಯ ನೀರನ್ನು ಹೇಗೆ ಭೂಮಿಯ ಒಳಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಅಗತ್ಯ ಬಿದ್ದಾಗ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ಬಗ್ಗೆ ಒಂದು ವಿಜ್ಞಾನವೇ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದೆ. ಇದು 'ಜಲ ಸಾಕ್ಷರತೆ' ಎಂಬ ಹೊಸ ಘೋಷಣೆಗೂ ಕಾರಣವಾಗಿದೆ.

ಸಮಸ್ಯೆಗಳ ಮುನ್ನೋಟ: ವ್ಯವಸಾಯದ ಕೆಲಸಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಪ್ರಥಮ ಅಗತ್ಯ ನೀರು. ಕ್ಲುಪ್ತವಾದ ಮಾರುತಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಮಳೆಯನ್ನೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅವಲಂಬಿಸಿರುವ ನಮ್ಮ ರಾಜ್ಯ ವರುಣ ದೇವನ ಕೃಪೆಯ ಅಸ್ಥಿರ ವರ್ತನೆಗೆ ಪಕ್ಕಾಗಿ ಅನಿಶ್ಚಿತತೆಯ ತೊಳಲಾಟದಲ್ಲೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ರಾಜ್ಯದ ಒಂದಲ್ಲ ಒಂದು ಭಾಗ ಆಗಾಗ್ಗೆ ಕ್ಷಾಮ ಇಲ್ಲವೆ ಅಭಾವ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಗೆ ತುತ್ತಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರ ನೇಮಿಸಿದ್ದ 1972ರ ನೀರಾವರಿ ಆಯೋಗವು ರಾಜ್ಯದ ಸೇ. 75 ಭಾಗವು ವಾರ್ಷಿಕ ಮಳೆ ಬೀಳುವ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಸೇ. 30 ಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ಅಧಿಕಾಂಶ ಅಭಾವ ಮತ್ತು ಕ್ಷಾಮಗಳಿಗೆ ಆಸ್ಪದ ಹೊಂದಿರುವ ರಾಜ್ಯವೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತೀರ್ಮಾನಿಸಿದೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿಯೇ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲಿನ ಹಾಗೂ ಒಳಗಿರುವ ನೀರಿನ ಅತ್ಯಧಿಕ ಪ್ರಯೋಜನ ಪಡೆದು, ಆದಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ನಿಶ್ಚಿತ ನೀರಾವರಿಯ ಸೌಕರ್ಯ ಒದಗಿಸಲು ಗರಿಷ್ಟ ಪ್ರಮಾಣದ ಪ್ರಯತ್ನ ಅಗತ್ಯವಾಗಿರುವುದು.

ಕರ್ನಾಟಕದ ಜಲಸಂಪತ್ತು ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿಯೇ ಇದೆ **(ನೋಡಿ: ನದೀ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮತ್ತು ಜಲಸಂಪತ್ತು)**. ಎಲ್ಲ ನದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಾರ್ಷಿಕವಾಗಿ ದೊರಕುವ ಒಟ್ಟು ಅಂದಾಜು ಸು. 4000 ಶತಕೋಟಿ ಘನ ಅಡಿಗಳು. ಆದರೆ ಇದಿಷ್ಟೂ ಉಪಯುಕ್ತ ಬಳಕೆಗೆ ಸಿಗುವುದಿಲ್ಲ. ನೀರು ಆವಿಯಾಗಿ ಹೋಗುವುದು, ನೆಲದಲ್ಲಿ ಇಂಗುವುದು, ಪ್ರವಾಹದಲ್ಲಿ ಕೊಚ್ಚಿಹೋಗುವುದು, ಇವಲ್ಲದೆ ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ರಾಜ್ಯದ ಗಡಿಗೆ ಅತಿ ಸನಿಹದಲ್ಲಿ ಬೀಳುವ ಮಳೆಯಿಂದ ಒದಗುವ ನೀರನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಇನ್ನೂ ಕೆಳಗಿನ ನಮ್ಮ ಭೂಮಿಯಲ್ಲೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗದಿರುವುದು ಇವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಕಳೆದರೆ, ನಾವು ಪ್ರಯೋಜನ ಪಡೆಯಬಹುದು ಎನ್ನುವ ಜಲ ಸಂಪತ್ತು ಸು. 2000 ಶತಕೋಟಿ ಘನ ಅಡಿಗಳು ಎಂದು ಅಂದಾಜು. ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಹರಿಯುವ ನದಿಗಳಿಗೆ ಸೂಕ್ತವಾದ ಕಡೆ ಒಡ್ಡು ಕಟ್ಟಿ ಪೂರ್ವದ ಬಯಲಿಗೆ ಕೊಂಚವಾದರೂ ತಿರುಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದಾದ್ದು ಹಾಗೂ ಎತ್ತು ನೀರಾವರಿ ಇವನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ಅಂದಾಜು ಮಾಡಿದರೆ 2000 ಶತಕೋಟಿ ಘನ ಅಡಿಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಬಹುದು. ನಮ್ಮ ಜಲಸಂಪತ್ತಿನ ಪ್ರಧಾನ ಆಗರಗಳಾದ ಕೃಷ್ಣಾ ಮತ್ತು ಕಾವೇರಿಗಳೆರಡೂ ಅಂತರರಾಜ್ಯ ನದಿಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಭಾಗವೆಷ್ಟು ಎಂಬುದು ಇತರರ ಮರ್ಜಿಗೂ ಒಳಪಟ್ಟಿದ್ದು ಒಡಂಬಡಿಕೆ ಹಾಗೂ ಆಯೋಗಗಳ ತೀರ್ಪಿಗೆ ಬದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಸಂಪತ್ತಿನ ಅಂದಾಜು ಅಷ್ಟಿದ್ದರೂ ಪ್ರಾರಂಭದಿಂದ ಯೋಜನಾ ಪೂರ್ವ 1951 ರವರೆಗೆ ನಾವು ರೂಢಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದುದು ಕೇವಲ 48 ಶತಕೋಟಿ ಘನ ಅಡಿಗಳು. ನಾಲ್ಕು ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಗಳ ತರುವಾಯವೂ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಆಗಿದುದ್ದು 600 ಟಿ.ಎಂ.ಸಿ. 2000 ದ ಮಾರ್ಚ್‌ವರೆಗೆ 1,179.47 ಟಿ.ಎಂ.ಸಿ. ನೀರನ್ನು ನೀರಾವರಿಗೆ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ಹಮ್ಮಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

ಈ ಅಂಶಗಳನ್ನು ನೀರಾವರಿ ಮಾಡಬಹುದಾದ ವಿಸ್ತಾರದ ಪರಿಗಣನೆಯಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಬಹುದಾಗಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಭೌಗೋಳಿಕಾ ವಿಸ್ತಾರ ಸುಮಾರು 1.9 ಕೋಟಿ ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳು. ಇದರಲ್ಲಿ ಬಂಡೆ, ಕಾಡು, ಮೇಡು, ಊರುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ವ್ಯವಸಾಯ ಯೋಗ್ಯವಾದ್ದು ಸು. 1.4 ಕೋಟಿ. ಸರಾಸರಿ ಉಳುಮೆಯಾಗುತ್ತಿರುವ ಭೂಮಿ ಸು. 1 ಕೋಟಿ ಹೆಕ್ಟೇರ್. 1997–98ನೆಯ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ನೀರಾವರಿಯಾದ ಒಟ್ಟು ಜಮೀನಿನ ಪ್ರಮಾಣ 23.63 ಲಕ್ಷ ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳು. ಅದರಲ್ಲಿ ನಾಲೆಗಳ ಪಾಲು ಸೇ. 38.24; ಬಾವಿಗಳು (19.05), ಕೆರೆಗಳು (10.14), ಕೊಳವೆ ಬಾವಿಗಳು (17.39), ಇತರ ಮೂಲಗಳು (10.51), ಏತನೀರಾವರಿ (4.7). ಸುಮಾರು ಆರು ಲಕ್ಷ ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ವಾರ್ಷಿಕವಾಗಿ ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ನೀರಾವರಿ ಬೆಳೆ ತೆಗೆಯಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ನೀರಾವರಿಗೆ ಒಳಗಾದ ಪ್ರದೇಶ 28 ಲಕ್ಷ ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಾಗಿದೆ. ದೇಶದ ಒಟ್ಟು ಬಿತ್ತನೆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನೀರಾವರಿ ಪ್ರದೇಶ ಸೇ. 32 ರಷ್ಟಿದ್ದರೆ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಅದು 23.5 ರಷ್ಟಿದೆ. ತಮಿಳುನಾಡು ಮತ್ತು ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅದು ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ 48 ಮತ್ತು 38 ಆಗಿದೆ (1989–90). ಇದು ಕರ್ನಾಟಕ ಇನ್ನೂ ಸಾಧಿಸಬೇಕಾದ ಪ್ರಗತಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಬೆಳಕು ಬೀರುತ್ತದೆ.

ರಾಜ್ಯದ ಮುಖ್ಯ ನದಿಗಳಾದ ಕಾವೇರಿ, ತುಂಗಭದ್ರಾ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣಾ ಅಂತರರಾಜ್ಯ ನದಿಗಳಾಗಿರುವುದು, ಕರ್ನಾಟಕ ಒಂದಾಗುವ ಮುನ್ನ ಅದರ ಸುಮಾರು ಅರ್ಧದಷ್ಟು ಪ್ರದೇಶವಾದ ಮೈಸೂರು ಒಂದು ಆಶ್ರಿತ ಸಂಸ್ಥಾನವಾಗಿದ್ದು, ನೆರೆಯ ರಾಜ್ಯಗಳಾದ ಆಗಿನ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳ ಯಾವುದೇ ಕೋರಿಕೆಯು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಬೇಡಿಕೆಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿನ ಆದ್ಯತೆ ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದುದು ಈ ಹಿಂದುಳಿಯುವಿಕೆಗೆ ಒಂದು ಕಾರಣವೆನ್ನಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ 1892ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು–ಮದರಾಸುಗಳ ನಡುವೆ ಆದ ಒಪ್ಪಂದದಂತೆ ಇದರ ಮುಖ್ಯ ಉಪನದಿಗಳಾದ ತುಂಗಾ, ಭದ್ರಾ ಮತ್ತು ಹಗರಿಗಳಿಂದ ಮದರಾಸಿನ ಅಪ್ಪಣೆಯಿಲ್ಲದೆ (ಕಾವೇರಿಗೂ ಇದು ಅನ್ವಯಿಸಿತ್ತು) ಯಾವ ನೀರಾವರಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯವನ್ನೂ ಮೈಸೂರು ಕೈಗೊಳ್ಳುವಂತಿರಲಿಲ್ಲ. ಮೈಸೂರಿನಂತೆಯೇ ಇದೇ ನದಿಯ ಮೇಲಿನ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿದ್ದ ಮುಂಬಯಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯಕ್ಕೇ ಆಗಲಿ ಅಥವಾ ಇನ್ನೊಂದು ಆಶ್ರಿತ ಸಂಸ್ಥಾನವಾದ ಹೈದರಾಬಾದಿಗೇ ಆಗಲಿ ಇಂಥ ನಿಷೇಧವಿರಲಿಲ್ಲ. ಲಕ್ಕವಳ್ಳಿ ಜಲಾಶಯದ ಬಗ್ಗೆ 1936ರಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ 1944ರಲ್ಲಿ ಬೇರೆಯ ಒಪ್ಪಂದಗಳಾಗುವ ತನಕ ಇದೇ ಚಾಲ್ತಿಯಲ್ಲಿತ್ತೆಂಬುದನ್ನು ಮನಗಾಣಬೇಕು. ಅದೇ ರೀತಿ ಕಾವೇರಿ ನದಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಕನ್ನಂಬಾಡಿ ಕಟ್ಟೆ ಕಟ್ಟುವ ಬಗ್ಗೆ ಒಪ್ಪಂದಕ್ಕೆ ಬರಲು ಎದುರಿಸಿದ ತೊಡಕುಗಳು ಸಹ ರಾಜ್ಯದ ಅಸಹಾಯಕ ಅಥವಾ ದುರ್ಬಲ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ನದಿಯ ಮೇಲಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗದೆ ಬಿಟ್ಟ

ನೀರೆಲ್ಲ ಅದರ ಮುಖಜಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ನೀರಾವರಿಗೆ ಅನುಕೂಲ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟದ್ದು ಕಾಲಕ್ರಮೇಣ ಇವುಗಳ ಹಕ್ಕು ಸ್ಥಾಪನೆಗೆ ಎಡೆಮಾಡಿ ಕೊಟ್ಟಿತೆನ್ನಬಹುದು. ಕರ್ನಾಟಕದ ಏಕೀಕರಣವಾಗುವ ಮುನ್ನ ಇದರ ಭಾಗಗಳು ಹಲವು ರಾಜ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹಂಚಿಹೋಗಿದ್ದು ಯಾವುದೇ ದೊಡ್ಡ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಲು ಒಂದು ಸಮಗ್ರ ದೃಷ್ಟಿಯ ಕೊರತೆ ಇದ್ದುದೂ ಇಂಥ ಮುನ್ನಡೆಗೆ ಆತಂಕವಾಗಿದ್ದಿತು. ಕಾವೇರಿ ನೀರಿನ ಹಂಚಿಕೆ ವಿವಾದ ಮುಂದುವರಿದೇ ಇದೆ. ಕೃಷ್ಣಾನದಿಗೆ ನೀರಿನ ಹಂಚಿಕೆಗೆ ಬಚಾವತ್ ಆಯೋಗ ಕೆಲವೊಂದು ಮಾರ್ಗದರ್ಶನಗಳನ್ನೂ ನಿಗದಿಪಡಿಸಿದೆ. ರಾಜ್ಯದ ಒಟ್ಟು ಜಲಸಂಪತ್ತಿನ ಮೂರನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಹರಿಯುವ ನದಿಗಳ ಕೊಡುಗೆಯಾಗಿದ್ದು ಅದನ್ನು ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿ ಬಳಸುವುದು ಒಂದು ಸಮಸ್ಯೆಯಾಗಿದೆ. ಇಷ್ಟೊಂದು ನೀರನ್ನು ನಾವು ವೃಥಾ ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಬಿಟ್ಟುಬಿಡುತ್ತಿದ್ದೇವೆಂಬ ಆಪಾದನೆಗೆ ಇದು ಗುರಿಮಾಡಿದೆ. ನೀರಾವರಿಗಿಂತ ವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದನೆಗೆ ಇವು ಹೆಚ್ಚು ಅನುವಾಗಿದ್ದು ಶರಾವತಿ ನದಿಯಿಂದ ಅಂಥ ಪ್ರಯೋಜನ ಈಗಾಗಲೇ ಪಡೆಯಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇತರ ಕೆಲವು ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ತುಂಬಿ ಹರಿಯುವ ಈ ನದಿಗಳ ಪ್ರವಾಹವನ್ನು ತಡೆಹಿಡಿದು ಕೂಡಿಡಲು ಭಾರಿ ಜಲಾಶಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಸೂಕ್ತ ನಿವೇಶನಗಳಿರಬೇಕು. ತಡೆಹಿಡಿದ ನೀರನ್ನು ಕಾಲುವೆಗಳ ಮೂಲಕ ಹರಿಸಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲು ಮುಂದೆ ವಿಶಾಲವಾದ ಬಯಲಿರಬೇಕು. ಕರಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ಅಂಥ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಇರುವುದಕ್ಕೂ ಒಂದು ಬೆಳೆಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಮಳೆಯ ನೀರೇ ಆಧಾರ ಆಗುವುದರಿಂದ ಅದರ ಅಗತ್ಯವೂ ಇಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ ಈ ನೀರಿನ ಪರಮ ಪ್ರಯೋಜನ ಪಡೆಯಬೇಕಾದರೆ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಆದಷ್ಟನ್ನು ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿಸುವುದೊಂದೇ ಮಾರ್ಗ. ಇದಕ್ಕೆ ಭೂ ರಚನೆಯ ಇತಿಮಿತಿಗಳಿವೆ. ಪಂಪುಗಳಿಂದ ನೀರನ್ನೆತ್ತಿ ಘಟ್ಟದ ಆಚೆಗೆ ಬಿಡುವುದನ್ನೂ ಸಹ ಮುಂದೆ ಯೋಚಿಸಬೇಕಾಗಬಹುದು. ಅಗತ್ಯತೆಯ ಒತ್ತಡದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕಾಗುವ ವೆಚ್ಚ ಗೌಣವಾಗುತ್ತದೆ. (ಕೆ.ವಿ.ಎಸ್‌ಯು.)

ನೀಲಕಂಠ ಬಸವರಾಜ: ಸು. 14ನೆಯ ಶತಮಾನ. ಬಸವರಾಜೀಯ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಕೃತ ಆಯುರ್ವೇದ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಕರ್ತೃ. ತಂದೆ ನಮಃಶ್ಶಿವಾಯ. ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಕೊಟ್ಟೂರು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ. ನಿಡುಮಾಮಿಡಿ ಬಗೆಯ ಸತ್ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ರಾಮದೇಶಿಕ ಈತನ ಶಿಷ್ಯ. ತನ್ನ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಕಷ್ಟವಾದ ಭಾಗಗಳಿಗೆ ತೆಲುಗಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಇದರ ಮೊದಲ ಮೂರು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ವೈದ್ಯಕೀಯ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಅನುಸರಿಸಬೇಕಾದ ಮಾರ್ಗ ವಿಧಾನಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಉಳಿದ ಇಪ್ಪತ್ತು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ನಾನಾ ಕಾಯಿಲೆಗಳ ಪರೀಕ್ಷೆ ಹಾಗೂ ನಿವಾರಣಾ ಕ್ರಮಗಳನ್ನೂ ಕೊನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ರಸೌಷಧಿಗಳ ತಯಾರಿಕಾವಿಧಾನವನ್ನೂ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಈಗಲೂ ಈ ಗ್ರಂಥ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ ಹಾಗೂ ಅದರ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿದೆ. *

ನೀಲಕಂಠ ಶಿವಾಚಾರ್ಯ^{1}: ವೀರಶೈವ ಆಚಾರ್ಯರು. ಇವರು ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರ ಸಮಕಾಲೀನರಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಇವರನ್ನು ಆನಂದ ಗಿರಿಯ ಶಂಕರವಿಜಯದಲ್ಲಿ ಶಿರೋಲಿಗಂಧಾರಿ ಜಂಗಮಾಚಾರ್ಯರೆಂದೂ ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯಕೃತ ಶಂಕರದಿಗ್ವಿಜಯದಲ್ಲಿ ಗೋಕರ್ಣದಲ್ಲಿ ಶಂಕರರೊಡನೆ ಶಾಸ್ತ್ರ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ ನಡೆಯಿಸಿದ ಹರದತ್ತಾಚಾರ್ಯರ ಗುರುವೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಇವರು ಶಿವಸೂತ್ರ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳ ಮೇಲೆ ಭಾಷ್ಯಾದಿಗಳನ್ನೂ ಅನೇಕ ನಿಬಂಧಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸಿದ್ದರೆಂದು ಇವರ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ ಭಾಷ್ಯದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಕ್ರಿಯಾಸಾರವೆಂಬ ಕಾರಿಕೆಯನ್ನು ಬರೆದಿರುವ ನೀಲಕಂಠ ಶಿವಾಚಾರ್ಯರ (ಸು. 1400) ಹೇಳಿಕೆಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. (ಎಂ.ಜಿ.ಎನ್.)

ನೀಲಕಂಠ ಶಿವಾಚಾರ್ಯ^{2}: ಸು. 1400. ವೀರಶೈವ ಆಚಾರ್ಯ. ಕ್ರಿಯಾಸಾರ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ. ಇವರು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಸಕಲಾಗಮಾರ್ಥ ವಿವರಣ ಎಂಬ ಮತ್ತೊಂದು ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಂತೆ ಕ್ರಿಯಾಸಾರದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಕೆಲವು ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇದು ಉಪಲಬ್ಧವಾಗಿಲ್ಲ. ಇವರ ತಂದೆ ಮಲ್ಲಯ್ಯ, ತಾಯಿ ಚನ್ನಮ್ಮ.

ಕ್ರಿಯಾಸಾರ ಮೊದಲನೆಯ ನೀಲಕಂಠ ಶಿವಾಚಾರ್ಯರ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ ಭಾಷ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಿಕಾ ರೂಪವಾಗಿದೆ; ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿದೆ. ಇದರ ಮೊದಲ ನಾಲ್ಕು ಉಪದೇಶಗಳು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಭಾಷ್ಯದ ನಾಲ್ಕು ಅಧ್ಯಾಯಗಳ ಸಾರ. ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಶಾರದಾತಿಲಕ ಮತ್ತು ಪುರಶ್ಚರ್ಯಾರ್ಣವ (ನೇಪಾಳ ಪ್ರತಾಪಸಿಂಹ ಮಹಾರಾಜ ಬಹದ್ದೂರ್ ವಿರಚಿತ) ಗ್ರಂಥಗಳಿಗೆ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಭಾರತದ ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರ ಭಾಗಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದಿದ್ದಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಗುಬ್ಬಿಯ ಮಲ್ಲಣಾರ್ಯನ ವೀರಶೈವಾಮೃತ ಮಹಾಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾಸಾರದ ಅನೇಕ ಭಾಗಗಳು ಅನುವಾದವಾಗಿವೆ. (ಎಂ.ಜಿ.ಎನ್.,ಎಚ್.ಸಿ.ಎಸ್.)

ನೀಲಕಂಠಾಚಾರ್,ಎನ್.ಜಿ.: 1924. ಹೆಸರಾಂತ ಲೋಹಶಿಲ್ಪಿ. ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆ ನಾಗಮಂಗಲದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು (1924). ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯನ್ನೇ ವಂಶಪಾರಂಪರ್ಯವಾಗಿ ರೂಢಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿದ್ದ ಉತ್ತಮ ಶಿಲ್ಪಿಗಳ ಕುಟುಂಬ ಇವರದು. ಎಳೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ಹಿತ್ತಾಳೆ, ಕಂಚು, ಪಂಚಲೋಹ ಕಲೆಗಳಿಗೆ ಮನಸೋತರು. ಮೈಸೂರಿನ ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ತಾಂತ್ರಿಕ ಕಲಾಶಾಲೆಯನ್ನು ಸೇರಿದ (1942) ಇವರು ಅಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿದ್ದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಶಿಲ್ಪಿ ಎನ್.ವಿ. ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣಾಚಾರ್ಯರಲ್ಲಿ ಐದು ವರ್ಷ ಕಾಲ ಶಿಷ್ಯವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿದರು. ಲೋಹಶಿಲ್ಪಕಲೆಯಲ್ಲಿ ನಕಾಸೆ ಕೆಲಸ ಅತ್ಯಂತ ನಾಜೂಕಿನ ಹಾಗೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ರೀತಿಯದು. ಈ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ಪರಿಣಿತಿ ಸಾಧಿಸಿದರು. ಇವರು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಶಿವಶಂಕರ ಲೀಲಾ ನೃತ್ಯ, ಕಂಚಿನ ಮದನಿಕೆ, ಪಂಚಲೋಹದ, ಚೆನ್ನಕೇಶವಮೂರ್ತಿ, ನಾಟ್ಯ ಸರಸ್ವತಿ, ವೇಣುಗೋಪಾಲ– ಇವು ಇವರ ಕಲಾನೈಪುಣ್ಯತೆಗೆ ಸಾಕ್ಷಿ.

ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯ ವೈಭವಪೂರ್ಣ ಪಂಚಲೋಹದ ವೇಣುಗೋಪಾಲ ಮೂರ್ತಿಯ ಕಲಾಕೌಶಲ್ಯವನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಹಸ್ತಶಿಲ್ಪ ಮಂಡಲಿ ಇವರಿಗೆ ರಾಷ್ಟ್ರಮಟ್ಟದ ಪುರಸ್ಕಾರವನ್ನು ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿತು (1978). ಬೆರಗುಮೂಡಿಸುವ ಕುಸುರಿ ಕೆಲಸದಿಂದ ಸಾಕಾರಗೊಂಡಿರುವ ಮೂರು ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ವೇಣುಗೋಪಾಲ ಮೂರ್ತಿ ಇವರ ಕಲಾಪ್ರೌಢಿಮೆಗೊಂದು ಭವ್ಯ ಸಾಕ್ಷಿ. ಇವರ ಲೋಹಕಲಾಮೂರ್ತಿಗಳು ದೇಶವಿದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಾಲ್ಗೊಂಡು ಹಸ್ತಶಿಲ್ಪ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ವಿಶಿಷ್ಟಸ್ಥಾನ ಗಳಿಸಿಕೊಟ್ಟಿವೆ.

ಇವರ ಸಾಧನೆಗಾಗಿ ಇವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಗೌರವ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಲಭಿಸಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದವು: ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಲಲಿತಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1995), ರಾಮಸನ್ ಕಲಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನದ ಶಿಲ್ಪಶ್ರೀ ಸನ್ಮಾನ, ಕರ್ನಾಟಕ ಕರಕುಶಲ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ನಿಗಮದ ಪುರಸ್ಕಾರ, ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ಜಕಣಾಚಾರಿಪ್ರಶಸ್ತಿ (1996), ಕರ್ನಾಟಕ ಶಿಲ್ಪಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಅದರ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿಯೂ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ (2002– 04). (ಎನ್.ಎಂ.)

ನೀಲಕಂಠಾಚಾರ್ಯ: ಸು.1485. ವೀರಶೈವ ಕವಿ. ಆರಾಧ್ಯಚಾರಿತ್ರ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ. ಇದು ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಪಂಡಿತಾರಾಧ್ಯನ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಶಿವಲೆಂಕಮಂಚಣ್ಣ ಪಂಡಿತ, ಉರಿಲಿಂಗಪೆದ್ದಿಗಳ ವಂಶಸ್ಥನಾದ ಈತ ತನ್ನ ವಂಶ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಸುದೀರ್ಘವಾಗಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ವಿತತಕರ್ಣಾಟಲಕ್ಷಣ ಕಮಲಭವನೆನಿಪ ಚತುರವರ ತಾನೆಂದು ತನ್ನನ್ನು ವಿಶ್ಲೇಷಿಸಿ ಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ವಾರ್ಧಕ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ 5 ಪ್ರಕರಣ, 65 ಸಂಧಿ, 3,069 ಪದ್ಯಗಳಿವೆ. ಪಾಲ್ಕುರಿಕೆ ಸೋಮನಾಥ ಆಂಧ್ರ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದುದನ್ನು ಈತ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಬಸವಾದಿ ಪ್ರಮಥರು ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕೈಗೊಂಡ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಲು ಪರಮೇಶ್ವರ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಪಂಡಿತಾರಾಧ್ಯನನ್ನು ಧರೆಗೆ ಕಳುಹಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಭೃಂಗಿಯ ನಿಷ್ಠೆ. ದೂರ್ವಾಸನ ಶಾಪಶಕ್ತಿ. ಗೌತಮನ ವೈಖರಿ, ರುದ್ರಪ್ರಮಥರ ಪ್ರಸಾದೈಕರತಿ, ಉಪಮನ್ಯುಮುನಿಯ ಗುರುತ್ವ, ವೀರಭದ್ರನ ಶೌರ್ಯ ಇವನ್ನು ಒಟ್ಟುಗೂಡಿಸಿಕೊಂಡ ಬಿಂಬವೊಂದು ದ್ರಾಕ್ಷಾರಮ ಪಟ್ಟಣದ ಭೀಮಪಂಡಿತನ ಸತಿ ಗೌರಾಂಬಿಕೆಯ ಉದರದಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತಗೊಂಡಿತು. ಹೀಗೆ ಜನಿಸಿದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಪಂಡಿತಾರಾಧ್ಯ ಸಕಲಾಗಮಪಂಡಿತನಾಗಿ ಧರ್ಮಬೋಧೆ ಮಾಡಿದ. ಇದೇ ಇಲ್ಲಿನ ಕಥಾವಸ್ತು.

ದೀಕ್ಷಾಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟಾವರಣಗಳ ಮಹಿಮೆಯನ್ನೂ ಪುರಾತನ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಗುರುಭಕ್ತಾಂಡಾರ, ಮಲ್ಹಣ ಮೊದಲಾದ ಶಿವಭಕ್ತರ ಕಥಾನಕಗಳನ್ನೂ ವಾದ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧ, ಜೈನ, ಚಾರ್ವಾಕ, ವೈದಿಕ ಮತಗಳನ್ನು ಖಂಡಿಸಿರುವುದನ್ನೂ ಮಹಿಮಾ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಚೋಳರಾಜ, ನಂಬಿಯಣ್ಣ, ದೋನಮಾರ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಶರಣರ ಮಹಿಮೆಯನ್ನೂ ಕಡೆಯದಾದ ಪರ್ವತ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಶೈಲಗಿರಿಯ ಮಹಿಮೆಯನ್ನೂ ಕಾಣಬಹುದು.

ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಕಾವ್ಯದುದ್ದಕ್ಕೂ ಶಿವ, ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು, ಸ್ಕಂದ ಪುರಾಣಗಳಿಂದ ಆಯ್ದ ಉದ್ಧೃತ ವಾಕ್ಯಗಳಿವೆ. ಕಾವ್ಯಬಂಧ ಲಲಿತವಾಗಿದೆ.*

ನೀಲಕಂಠಾರಾಧ್ಯ: ಸು. 1500. ವೀರಶೈವ ಕವಿ. ಪರವಾದಿಗಜಾಂಕುಶ ತಾರಾವಳಿ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ. ಈತನಿಗೆ ಪರಮತವೇಶ್ಯಾ ಭುಜಂಗ ಎಂಬ ಬಿರುದಿದ್ದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಪರವಾದಿಗಜಾಂಕುಶ ತಾರಾವಳಿ ಗದ್ಯ ಮತ್ತು ರಗಳೆಯಲ್ಲಿ (ಪದ್ಯ) ರಚಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ರಗಳೆಯ ಭಾಗಗಳೂ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ಗದ್ಯಭಾಗಗಳೂ ಆದ್ಯಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಕಂದ ಪದ್ಯವೂ ಸಮಾವೇಶಗೊಂಡಿವೆ. ತಾನು ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಸಕಲವೇದಶಾಸ್ತ್ರೋಪನಿಷದರ್ಥಮಂ ಗರ್ಭೀಕರಿಸಿ ಜೈನ ಚಾರ್ವಾಕ ಮಾಯಾವಾದಿ ವೈಷ್ಣವರೆಂಬ ಮದಗಜಕ್ಕೆ ಅಂಕುಶವಾಗಿ ರಚಿಸಿರುವಂತೆ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಇವನ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಮತಮಂಡನೆ, ಪರಮತಖಂಡನೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈತನ ರಗಳೆ ಲಲಿತ ರಗಳೆಯಂತೆ ರಚಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಆದಿಪ್ರಾಸವನ್ನು ದ್ವಿಪದ ಘಟಕಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳದೆ ಅಖಂಡ ಕಾವ್ಯಭಾಗಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಅಂತ್ಯಪ್ರಾಸವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಉಲ್ಲಂಘಿಸಿರುವುದೂ ಒಂದು ಗಮನಾರ್ಹ ಅಂಶ. ಯಾಂತ್ರಿಕ ಗಣವಿಭಜನೆಯಾಗಲಿ ಮಾತ್ರೆಗಳ ಲೆಕ್ಕಾಚಾರವಾಗಲಿ ಇವನಲ್ಲಿ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾಗಿ ಉಳಿದಂತಿಲ್ಲ. ರಗಳೆ ಛಂದಸ್ಸಿನ ನಿಯಮದಂತೆ ಎರಡನೆಯ ಪಾದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಯತಿ ನಿರ್ದೇಶನವಿಲ್ಲ. ಅದರ ಬದಲು ಪದ ಮತ್ತು ಭಾವಗಳೆರಡೂ ಹರಿವನ್ನು ಪಡೆದು ಮುಂದಿನ ಸಾಲುಗಳಿಗೂ ಹರಿದು ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸರಳ ರಗಳೆಯಂತೆ ಬಳಕೆಯಾಗಿರುವುದು ಈ ಕವಿಯ ಒಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವಾಗಿದೆ. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೀಲಕಂಠಾರಾಧ್ಯನು ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಹಾಗೂ ಪ್ರಯೋಗಶೀಲತೆಗಳೆರಡನ್ನೂ ಮೈಗೂಡಿಸಿಕೊಂಡ ಗಮನಾರ್ಹ ವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. **(ಎನ್.ಬಿ.ಎಲ್.)**

ನೀಲಗಾರರು: ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕದ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವ ಧಾರ್ಮಿಕ ವೃತ್ತಿಗಾಯಕರು, ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿಯನ್ನು ಶಿಷ್ಯರಾದ ಚಿಕ್ಕಲ್ಲೂರು ಸಿದ್ದಪ್ಪಾಜಿ, ಕಪ್ಪಡಿ ರಾಚಪ್ಪಾಜಿ ಮತ್ತು ಮಳವಳ್ಳಿ ಹಾಗೂ ಬೊಪ್ಪಗೌಡನಪುರದ ಅರಸುಮನೆತನದ ಸ್ವಾಮಿಗಳ ಮಹಿಮೆಯ ಪ್ರಸಾರಕ್ಕೆ ಮೀಸಲಾದ ವಿಶಿಷ್ಟ ಭಕ್ತರು. ಇವರನ್ನು ಲೀಲೆಗಾರರು ಎಂದೂ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ತಮ್ಮನ್ನು ಇವರು ಮಂಟೇದವರು, ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿಗಳು ಎಂದು ಕರೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ.

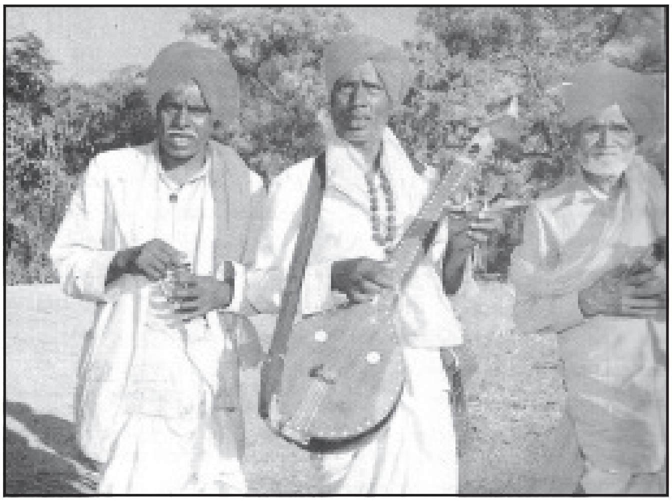
ಮಂಟೆಸ್ವಾಮಿ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಧಾರ್ಮಿಕ ವೃತ್ತಿಗಾಯಕರು

ಇವರ ವೇಷಭೂಷಣಗಳು ವಿಶಿಷ್ಟವಾದುವು. ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಂಪು ರುಮಾಲು, ಮೈಮೇಲೆ ಕರಿಯ ಮೇಲಂಗಿ, ಮಂಡಿಯಿಂದ ತುಸು ಕೆಳಗೆ ಚಾಚಿರುವ ಕಚ್ಚೆಯ ಪಂಚೆ, ಕೈಯಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟೇನೂ ಉದ್ದವಲ್ಲದ ನಾಗರ ಹೆಡೆಯ ಅಥವಾ ಸಿಂಹಮುಖದ ಕರಿಯ ತಂಬೂರಿ, ಜೊತೆಗೆ ಚಿಟಗಿ ಅಥವಾ ಹೆಬ್ಬೆರಳಿನಲ್ಲಿ ಎರಡು ಗಗ್ಗರಗಳು, ಹಣೆಯಲ್ಲಿ ಭಸ್ಮ ಜೊತೆಗೆ ಕುಂಕುಮದ ತಿಲಕ, ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ರುದ್ರಾಕ್ಷಿ ಧರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ಧರೆಗೆ ದೊಡ್ಡವರು, ಮಂಟೇದ ಒಡೆಯ, ಹಲಗೂರು ಪವಾಡ – ಇವು ಇವರು ಹಾಡುವ ಮುಖ್ಯ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಥೆಗಳು. ಈ ಕಥೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಅನೇಕ ಲೌಕಿಕ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಹಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಚೆಲುವ ಚೆನ್ನಿಗರಾಮ, ಮೈದಾಳು ರಾಮಣ್ಣ, ನಂಜಯ್ಯ ಚಾಮುಂಡಿ, ಸಾರಂಗಧರ, ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣದ ಲಾವಣಿ, ಅರ್ಜುನ ಜೋಗಿ ಹಾಡು, ಗಜಪತಿರಾಜ, ಬಂಜೆ ಹೊನ್ನಮ್ಮ, ಚೆಲುವರಾಯ, ಬಾಲನಾಗಮ್ಮ ಮುಖ್ಯವಾದುವು.

ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಹಾಡುವಾಗ ಸಿದ್ಧಯ್ಯ ಶಿವನೇ ಬನ್ನಿ, ಪರಂಜ್ಯೋತಿ ನೀವೆ ಬನ್ನಿ; ಮಂಟೇದ ಲಿಂಗಯ್ಯ ನೀವೆ ಬನ್ನಿ ಎಂದು ಸೊಲ್ಲುಸೊಲ್ಲಿಗೂ ಗುರು ಸಿದ್ಧಪ್ಪಾಜಿಯವರನ್ನು ನೆನೆಯುತ್ತ ತಂಬೂರಿಯನ್ನು ನುಡಿಸುತ್ತ ಕಥೆಯನ್ನು ಮುಖ್ಯ ಕಥೆಗಾರ ಹಾಡಿದರೆ ಹಿಮ್ಮೇಳದವರು ಚಿಟಗಿ, ಏಕತಾರಿಗಳನ್ನು ನುಡಿಸುತ್ತಾರೆ. **(ಟಿ.ಎಸ್.ಆರ್.)**

ನೀಲಮ್ಮ: (ನೀಲಾಂಬಿಕೆ) 12ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಬಾಳಿದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಶಿವಶರಣೆ ಹಾಗೂ ವಚನಕಾರ್ತಿ. ಬಸವಣ್ಣನವರ ಧರ್ಮಪತ್ನಿ. ಈಕೆ ಬಿಜ್ಜಳನಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದ ಬಲದೇವನ ತಮ್ಮ ಸಿದ್ಧರಸ

ಮಂತ್ರಿಯ ಮಗಳು ಎಂದು ಸಿಂಗಿರಾಜಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಬಸವಣ್ಣನವರ ಕಿರಿಯ ಧರ್ಮಪತ್ನಿಯಾಗಿ ಅವರ ಎಲ್ಲ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮಹತ್ತ್ವದ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿ ಅವರ ಲೌಕಿಕ, ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಬೆನ್ನೆಲುಬಾಗಿ ಅವರ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಹೊಸ ಚೈತನ್ಯ ತಂದ ಇವಳನ್ನು ಬಸವಣ್ಣನವರು ನೀಲಾಂಬಿಕೆ, ನೀಲಲೋಚನೆ ಎಂದೂ ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಈಕೆ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಪಡೆದ ಸಿದ್ಧಿ ಅತ್ಯದ್ಭುತವೂ ಅನ್ಯಾದೃಶವೂ ಆದುದು. ಈಕೆಗೆ ತನ್ನ ಸಿದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟು ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದ ವಿಶ್ವಾಸವಿತ್ತೆಂಬುದು ಇವಳ ಜೀವನದ ಕೊನೆಯ ಘಟನೆಯೊಂದರಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಲ್ಯಾಣದ ಅನ್ಯಾಯವನ್ನು ಕಂಡು ಬಸವಣ್ಣನವರು ಕೂಡಲ ಸಂಗಮದಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯವಾಗಲು ಆ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಕಡೆಗೆ ಹೊರಟಾಗ ತನ್ನ ಜೊತೆ ಹೊರಡುವಂತೆ ಹೆಂಡತಿಗೆ ಹೇಳಲು ಹಡಪದ ಅಪ್ಪಣ್ಣನನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದರು. ಆಗ ಆತನಿಗೆ ಹೇಳಿದ ‘ಪರಿಣಾಮ ಮೂರ್ತಿ ಬಸವನ ಮೂರ್ತಿ ಕರಸ್ಥಲದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಿದ ಬಳಿಕ ಸಂಗಯ್ಯನ ಹಂಗು ನಮಗೇಕೆ ಅಪ್ಪಣ್ಣಲ ಅಲ್ಲಿರ್ಪ ಸಂಗಯ್ಯ ಇಲ್ಲಿಲ್ಲವೆಲ ಅಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಎಂಬ ಉಭಯಭಾವವೇಕೆಲ ಅಂಗಯ್ಯಲ್ಲಿರುವ ಲಿಂಗ ತಂದೆ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾಗಿರಲು ಅಲ್ಲೆ ಇಲ್ಲೆ ಎಂಬ ಉಭಯಕ್ಕೆ ಎಡೆಯಿಲ್ಲ’ ಎಂಬ ಮಾತುಗಳು ಈಕೆಯ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ, ಅನುಭಾವದೃಷ್ಟಿಗೆ ನಿದರ್ಶನಗಳಾಗಿವೆ. ಈಕೆಗೆ ಬಾಲಸಂಗಯ್ಯನೆಂಬ ಮಗ ಹುಟ್ಟಿ ಆತ ಬಹುಬೇಗನೆ ಮರಣಹೊಂದಿದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಈಕೆ ಸಂಗಯ್ಯ ಎಂಬ ಅಂಕಿತದಲ್ಲಿ ವಚನಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾಳೆ. ಇದುವರೆಗೆ 125 ವಚನಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಇವಳ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಶಿವಾನುಭವ, ತಾತ್ತ್ವಿಕ ದೃಷ್ಟಿ, ಭಕ್ತಿಭಾವ ಎದ್ದುಕಾಣುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಇವಳ ಮನಸ್ಸಿನ ಅನೇಕ ಭಾವನೆಗಳ ಹೋರಾಟ, ಶಾಂತಿ, ಸಾಮರಸ್ಯ ಮುಂತಾದುವುಗಳನ್ನು ಇವು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಈಕೆಯ ವಚನಗಳು ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಉನ್ನತ ಮಟ್ಟವನ್ನು ಪಡೆದಿವೆ.

ಈಕೆ ಒಂದು ಕಾಲಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಬರೆದಿರುವಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇವಳ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾಗಿ ನೀಲಮ್ಮನ ಸ್ತೋತ್ರ, ನೀಲಾಂಬಿಕಾ ಪಂಚವಿಂಶತಿ, ನೀಲಮ್ಮನ ತ್ರಿವಿಧಿ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥಗಳು ರಚಿತವಾಗಿವೆ. **(ಟಿ.ಜಿ.ಎಸ್.)**

ನುಗು: ಕಪಿಲಾ ನದಿಯ ಒಂದು ಉಪನದಿ. ಭೃಗು ಎಂದೂ ಹೆಸರಿರುವ ಈ ನದಿ ಕೇರಳದ ವೈನಾಡಿನ ನೆಲ್ಲಂಬೂರು ಬೆಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ, ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಹೆಗ್ಗಡದೇವನಕೋಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮೂಲಕ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಹರಿದು ಹಂಪಾಪುರ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕಪಿಲಾ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ಸಾಧಾರಣ ಕಾಡು ಪ್ರದೇಶದ ಮೂಲಕ ಹರಿಯುವ ಈ ನದಿಯ ಪಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಲ್ಪ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನದ ಹುಡಿ ದೊರಕುತ್ತದೆ. ಲಕ್ಷ್ಮಣಾಪುರ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಈ ನದಿಗೆ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ಅಣೆಕಟ್ಟು ಇದೆ. ಬೀರವಾಳು ಗ್ರಾಮದ ಹತ್ತಿರ ಮಧ್ಯ ಪ್ರಮಾಣದ ಅಣೆಕಟ್ಟನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. 1959ರಲ್ಲಿ ಈ ಜಲಾಶಯದ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾರ್ಯ ಮುಗಿಯಿತು. ಈ ಜಲಾಶಯದ ಕಟ್ಟೆಯ ಎತ್ತರ 44 ಮೀ ಮತ್ತು ಉದ್ದ 637 ಮೀ. ಸು. 10,500 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಭೂಮಿ ಇದರಿಂದ ನೀರಾವರಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ನೀರಾವರಿ ಪ್ರದೇಶದ ಬಹು ಭಾಗ ನಂಜನಗೂಡು ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಸೇರಿದೆ. **(ಎ.ಕೆ.)**

ನುಗ್ಗೇಹಳ್ಳಿ: ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆ ಚನ್ನರಾಯಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ ಮತ್ತು ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ಚನ್ನರಾಯಪಟ್ಟಣದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 4,770.

ಸುಂದರವಾದ ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಊರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಈಗ ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯ ಎಂದು ಕರೆಯುವ ವಿಷ್ಣು ದೇವಾಲಯ (ರಚನೆ 1246) ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲ, ಮಧ್ಯದ ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸನ್ನಕೇಶವ ವಿಗ್ರಹ ಇದೆ. ಉಳಿದ ಗರ್ಭಗುಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಡೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ ಮತ್ತು ಇನ್ನೊಂದು ಕಡೆ ವೇಣುಗೋಪಾಲ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಇವೆ. ಮಧ್ಯದ ಗರ್ಭಗುಡಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ಸುಂದರ ಗೋಪುರವಿದೆ. ಸೋಮನಾಥಪುರ, ಹೊಸಹೊಳಲು, ಅರಳಗುಪ್ಪೆ ಮುಂತಾದ ಕಡೆ ಇರುವ ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯಗಳ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವ ಈ ದೇವಾಲಯ ಜಗತಿಯ ಮೇಲೆ ಬಳಪದ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದ್ದು ಹೊರಗೋಡೆಗಳ ಬುಡದಲ್ಲಿ ಆನೆ, ಕುದುರೆ ಪೌರಾಣಿಕ ಕಥೆ, ಮಕರ ಮತ್ತು ಹಂಸಗಳ ಸಾಲುಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ. ಪೌರಾಣಿಕ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವತದ ಕಥೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಶಿಲ್ಪಿಸಿರುವುದೊಂದು ಈ ದೇವಾಲಯದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲಿನ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಹೊಸಹೊಳಲು ಮತ್ತು ಸೋಮನಾಥಪುರದ ದೇವಾಲಯಗಳ ಮೇಲಿನ ಮೂರ್ತಿಗಳಂತೆಯೇ ಇದ್ದು ಬಳ್ಳಿವಿತಾನಗಳ ಕೆಳಗೆ ಹಲವು ಭಂಗಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿಂತಿರುವ ಬಗೆಬಗೆಯ ದೇವತಾ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಅವುಗಳ ಎತ್ತರಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ಥೂಲವೆನಿಸಿದರೂ ರಮಣೀಯವಾಗಿದ್ದು ಹೊಯ್ಸಳ ಶಿಲ್ಪದ ಮಾದರಿಯೆನಿಸಿದೆ. ಸುಂದರವಾದ ನವರಂಗದ ದ್ವಾರದ ಮೇಲೆ ವೀಣೆ ನುಡಿಸುತ್ತಿರುವ ಸರಸ್ವತಿಯ ಮೂರ್ತಿಯಿದೆ. ನವರಂಗದ ಒಳ ಚಾವಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಆಳವಾದ ಭುವನೇಶ್ವರಿಗಳಿದ್ದು ಒಂದೊಂದೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಬಗೆಯ ಆಕೃತಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಅನೇಕ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಕಡೆದಿರುವವನು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಶಿಲ್ಪಿ ಮಲ್ಲಿತಮ್ಮ. ಇವನು ದೇವಾಲಯದ ಉತ್ತರಭಾಗದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ನೈಪುಣ್ಯವನ್ನು ತೋರಿದ್ದರೆ ದಕ್ಷಿಣಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟೇ ಉತ್ತಮವಾಗಿ ಕಂಡರಿಸಿರುವವನು ಅರಿಬಿರಿದ ರೂವಾರಿ ಗಿರಿ ವಜ್ರದಂಡ, ಬಿರಿದ ಪ್ರಸಾದಿ ಮಸ್ತಕಶೂಲ ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳಿದ್ದ ನಂದಿಯ ಬೈಚೋಜ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಪಾತಾಳಾಂಕಣ, ಹಜಾರ, ಹೊರನವರಂಗ ಮತ್ತು ಉಳಿದೆರಡು ಗರ್ಭಗುಡಿಗಳ ಗೋಪುರಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾದುವು.

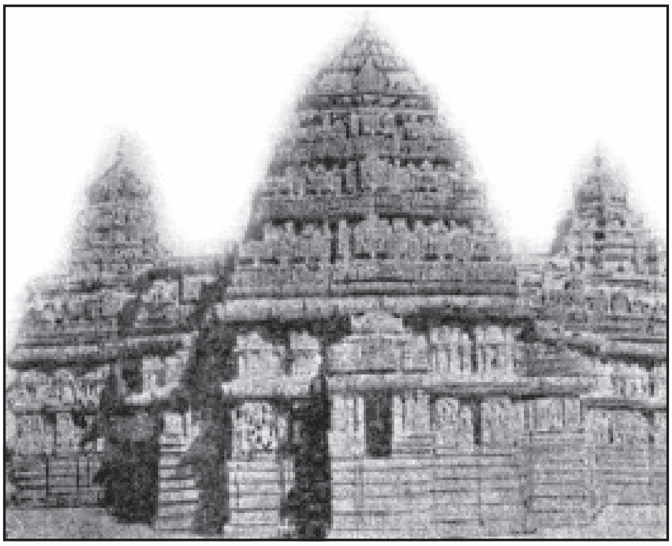
ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯ

ಇಲ್ಲಿರುವ ಸದಾಶಿವದೇವಾಲಯ 1249ರ ರಚನೆ. ಆದರೆ ಈಗ ಸುತ್ತಲೂ ಅನೇಕ ಈಚಿನ ಕಟ್ಟಡಗಳು ತುಂಬಿವೆ. ಮೂಲ ಹೊಯ್ಸಳ

ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಇದರ ಗೋಪುರ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ನವರಂಗದ ಭುವನೇಶ್ವರಿಗಳು ಸುಂದರವಾಗಿವೆ.

13ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ನುಗ್ಗೇಹಳ್ಳಿ ಒಂದು ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿತ್ತು. ಹೊಯ್ಸಳ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ 1246ರಲ್ಲಿ ಬೊಮ್ಮಣ್ಣ ದಂಡನಾಯಕ ಇದನ್ನು ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿ ಮಾಡಿದನೆಂದೂ ಊರಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಶಿವದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದೂ ಶಾಸನಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಈತನ ಅಕ್ಕ ಲಕ್ಕವ್ವೆ ಮತ್ತು ಬಲುಮನುಷ್ಯ ಕಮ್ಮಟದ ಬಸವಣ್ಣ ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಇಲ್ಲಿ ಛತ್ರಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ದತ್ತಿ ಬಿಟ್ಟರು. ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರ ಆಳಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದು ಒಂದು ನಾಡಿನ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿದ್ದು ಕಟ್ಟಿಗೆ ಗುಂಡಪ್ಪನಾಯಕ ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಇಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯಗಳ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ನಡೆಯಿತು. **(ಎಂ.ಎಚ್.)**

16ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ನುಗ್ಗೇಹಳ್ಳಿ ಒಂದು ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟಾಗಿತ್ತು. ಇದನ್ನು ಆಳಿದ ನುಗ್ಗೇಹಳ್ಳಿ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಪೂಡೂರ ವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರು. ಒಂದು ಬಿರುದಿನ ಪ್ರಕಾರ ಇವರು ಹದಿಮೂರು ರಾಜರನ್ನು ಮೀರಿಸಿದವರು. ಸು. 1573ರ ಒಂದು ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ಇವರ ವಂಶಾವಳಿ ವಿಜಯನಗರದ ಪ್ರೌಢದೇವರಾಯನ ಅಳಿಯ ತಿರುಮಲರಾಯನವರೆಗೂ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ತಿರುಮಲರಾಯನಿಗೆ ರಾಯ ಒಡೆಯ ಎಂಬ ಮಗನಿದ್ದ. ಈತ ತಿರುವೇಂಗಳನಾಥ ದೇವರ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿಸಿ ಕಟ್ಟಿಗೆಯ ಹಳ್ಳಿಯನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ. ಕಬ್ಬಿಗರ ಕೈಪಿಡಿ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ ಲಿಂಗಮಂತ್ರಿ ಎಂಬುವನು ಈತನ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದ. ರಾಯ ಒಡೆಯನ ಮಗ ಇಂದುಶೇಖರ, ಇವನ ಮಗ ಬಸವರಾಜಯ್ಯ ದೇವ ಮಹಾಅರಸು. 1531ರ ಒಂದು ಶಾಸನ ನುಗ್ಗೇಹಳ್ಳಿಯ ವಿರೂಪರಾಜ ಮಹಾ ಅರಸುವಿನ ಮಗನಾದ ಮಲರಾಜನು ಸೀಗೆಯ ಹನುಮಂತ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನಮಾಡಿದನೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಮಲರಾಜನಿಗೆ ಭುವನೈಕ ವೀರ ಮತ್ತು ಗಜಬೇಟೆರಾಜ ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳಿದ್ದವು. ವಿರೂಪರಾಜ ಅರಸುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಮನಾಥಪುರದ ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಒಂದು ದಾನವನ್ನು ಕೊಡಲಾಯಿತು. ನುಗ್ಗೇಹಳ್ಳಿಯ ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯದ ಉತ್ಸವಮೂರ್ತಿ ಮತ್ತು ಹಲವು ಇತರ ಲೋಹದ ಪ್ರತಿಮೆಗಳ ಹೆಸರುಪಟ್ಟಿಯ ಪ್ರಕಾರ ಈ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ನುಗ್ಗೇಹಳ್ಳಿಯ ಪಾಳೆಯಗಾರನಾಗಿದ್ದ ಗೋಪಾಲನೆಂಬಾತ ಮಾಡಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. **(ಎ.ವಿ.ವಿ.)**

ನುಲಿಯ ಚಂದಯ್ಯ: ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಶಿವಶರಣ ಹಾಗೂ ವಚನಕಾರ. ಕಲ್ಯಾಣದಲ್ಲಿ ಹುಲ್ಲಿನ ಹಗ್ಗ ಮಾಡಿ ಮಾರುವ ಕಾಯಕ ಕೈಕೊಂಡು ಜೀವಿಸುತ್ತಿದ್ದ. ಈತ ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಿವಣಗಿ ಗ್ರಾಮದವನೆಂಬ ಹೇಳಿಕೆ ಇದೆ. ಇವನು ನಿಃಸ್ಪೃಹಿಯೂ ತತ್ತ್ವಾಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠುರನೂ ಆಗಿದ್ದ. ಇಷ್ಟ ಲಿಂಗ ಹೆಚ್ಚೋ ಜಂಗಮ ಹೆಚ್ಚೋ ಎಂಬ ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮದ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಚರ್ಚೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈತನ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಪಡೆದಿದೆ. ಒಮ್ಮೆ ಸಜ್ಜೆಯಿಂದ ಈತನ ಇಷ್ಟಲಿಂಗ ಜಾರಿ ನೀರಿಗೆ ಬಿದ್ದಾಗ ಆ ಲಿಂಗ ತಾನಾಗಿಯೇ ಇವನನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡಿದನೆಂಬ ಕಥೆಯಿದೆ.

ಈತ ಚಂಡೇಶ್ವರಲಿಂಗ ಎಂಬ ಅಂಕಿತವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ವಚನಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಇದುವರೆಗೆ 49 ವಚನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಕೈದಹಿಡಿದಾಡುವರೆಲ್ಲರೂ ಇಱಿಯ ಬಲ್ಲರೆ? ಸಾಧನೆಯ ಮಾಡುವ ಬಾಲರೆಲ್ಲರು ಕಾದಬಲ್ಲರೆ? ಅರ್ಥಿಗೆ ಮಾಡುವ ಕೃತ್ಯವಂತರೆಲ್ಲರು ಸದ್ಭಕ್ತರಪ್ಪರೆ? ಅದು ಚಂಡೇಶ್ವರಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲದ ಮಾಟ ಎಂಬ ವಚನ ಇವನ ಶೈಲಿಗೆ, ಅನುಭಾವ ಶ್ರೀಮಂತಿಕೆಗೆ ನಿದರ್ಶನವಾಗಿದೆ. ಈತನ ವಿಷಯವನ್ನು ಕುರಿತು ನುಲಿಯ ಚಂದಯ್ಯನ ಶರದ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥ ರಚಿತವಾಗಿದೆ. **(ಎಸ್.ಎಸ್.ಎಂ.ಎ.)**

ನೂರೊಂದಯ್ಯ: ಸು. 1740. ವೀರಶೈವ ಕವಿ. ಸೌಂದರ ಕಾವ್ಯದ ಕರ್ತೃ. ಮೈಸೂರು ದೊರೆ ಇಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜನ (1734– 66) ಸಮಕಾಲೀನ. ಕಳಲೆ ನಂಜರಾಜನ ಆಶ್ರಿತನಾಗಿದ್ದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಈ ಕೃತಿ ಸಾಂಗತ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದು 13 ಸಂಧಿ 1395 ಪದ್ಯಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ನಂಜುಂಡಲಿಂಗನ ಕೃಪೆಯಿಂದ ಕೃತಿಯನ್ನು ರಚಿಸಿರುವುದಾಗಿ ಕವಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರತಿ ಸಂಧಿಯ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮರಂಗೇಶನ ಸ್ತುತಿ ಇದೆ.

ಸೌಂದರಕಾವ್ಯ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕಾವ್ಯಪರಂಪರೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕೃತಿ. ಇದರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಅರಸು ಇಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜನ ದಳಪತಿಗಳಾದ ಕಳಲೆ ದೇವರಾಜ, ನಂಜರಾಜರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಲು ತೊಡಗಿದ ಮೊಗಲರ ಬಾರಮಲ್ಲ ಮತ್ತು ಬಾದುರರೊಡನೆ ನಡೆಸಿದ ಹೋರಾಟ ಹಾಗೂ ಗಳಿಸಿದ ವಿಜಯದ ವಿವರಗಳಿವೆ. ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಅಂದಿನ ರಾಜರ ಬಗೆಗಿನ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು, ಯುದ್ಧ ವರ್ಣನೆಗಳು, ಮಹಾನವಮಿ ಉತ್ಸವ, ಚಂಡಿಕಾಪೂಜೆ, ಮಲ್ಲರ ಕಾಳಗ ವಿಜೇತರ ಸನ್ಮಾನಾದಿಗಳ ಪರಿಶೀಲನೆಯಿಂದ ಅಂದಿನ ಕಾಲದ ರಾಜಕೀಯ, ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಹಾಗೂ ಸಾಮಾಜಿಕ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಕಂಡುಕೊಳ್ಳಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಈ ಕೃತಿ ಅಂದಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿನ ರಾಜಕೀಯದ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಅಭ್ಯಸಿಸುವವರಿಗೆ ಮೂಲ ಸಾಮಗ್ರಿಯನ್ನೊದಗಿಸುವ ತವನಿಧಿಯಾಗಿದೆ. *

ನೃತ್ಯ: ಮಾನವನ ಕಲಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ಮಾಧ್ಯಮಗಳಲ್ಲಿ ನೃತ್ಯ ಬಹು ಪ್ರಾಚೀನದ್ದಾಗಿರಬೇಕೆಂಬುದು ಇತಿಹಾಸಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಆದರೆ ಈ ಕಲೆಯ ಪ್ರಾಚೀನತೆ ಹಾಗೂ ಹಿಂದೆ ಪ್ರಚಲಿತವಿದ್ದ ರೀತಿಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಲು ಸಾಕಷ್ಟು ಆಧಾರಗಳು ದೊರಕುವುದಿಲ್ಲ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ರಾಯಚೂರು, ಬಳ್ಳಾರಿ ಮತ್ತು ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಕೆಲವು ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ನೆಲೆಗಳ ಬಳಿಯ ಕೆಲವು ಬಂಡೆಗಳ ಮೇಲೆ, ಸಾಮೂಹಿಕ ನೃತ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿರುವ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಚಿತ್ರಗಳು ಇವೆ. ಆ ಕಾಲದ ಸ್ಥಳೀಯ ಜನಾಂಗಗಳಲ್ಲಿ ರೂಢಿತವಾಗಿದ್ದ ನೃತ್ಯ ಪದ್ಧತಿಗೆ ಇಂಥ ಚಿತ್ರಗಳೇ ಸಾಕ್ಷ್ಯ. ಆದರೆ ಈ ಚಿತ್ರಗಳ ಕಾಲವನ್ನು ತೀರ್ಮಾನಿಸುವುದು ಸುಲಭವಲ್ಲ. ಹೆಚ್ಚಿನವು ನವಶಿಲಾಯುಗ ಮತ್ತು ತಾಮ್ರಶಿಲಾಯುಗದ ಕಾಲದವಿರಬೇಕೆಂದು ಕೆಲವು ಸಾಂದರ್ಭಿಕ ಸಾಕ್ಷ್ಯಗಳಿಂದ ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ತೆಕ್ಕಲಕೋಟೆ (ನೋಡಿ) ಬಳಿ ಇರುವ ಇಂಥ ಒಂದು ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಹಲವು ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ಸಾಲಾಗಿ ಕೈಕೈ ಹಿಡಿದು ನರ್ತಿಸುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆ ಚಿತ್ರದ ಸನ್ನಿವೇಶ, ನಿರೂಪಣಾವಿಧಾನ – ಇವುಗಳನ್ನು ಅಭ್ಯಸಿಸಿದ ಪ್ರಾಗಿತಿಹಾಸಕಾರರೊಬ್ಬರು ಇದನ್ನು ನವಶಿಲಾಯುಗದ ಕಾಲದ್ದೆಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವುದಲ್ಲದೆ, ಇದೇ ರೀತಿಯ ನೃತ್ಯ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಈಗಲೂ ಆ ಪರಿಸರದ ಬೋಯ ಜನಾಂಗದಲ್ಲಿ ರೂಢಿತವಾಗಿರುವುದನ್ನು ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬೋಯಗಳು ಸಂಕ್ರಾಂತಿ ಹಬ್ಬದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೇಟೆಯಾಡುವ ಮೊದಲು ಬೇಟೆ ಫಲಯುತವಾಗಲು ಈ ರೀತಿಯ ನೃತ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ವಿಷಯ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಗಿತಿಹಾಸ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಒಂದು ನೃತ್ಯ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಬಗ್ಗೆ ಕಿರುಕಿಂಡಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸುವುದಲ್ಲದೆ, ಬಹುಶಃ ಅಂದಿನ ಬಹುತೇಕ ನೃತ್ಯಗಳು ಇತರ ಪ್ರಾಚೀನ ಜನಾಂಗಗಳಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಧಾರ್ಮಿಕ ಮಾಂತ್ರಿಕ ಸ್ವರೂಪದ್ದಾಗಿರಬಹುದಾದುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

ಇಂದು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿರುವ ನೃತ್ಯ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಜನಪದ, ಶಿಷ್ಟ ಎಂಬ ಎರಡು ಭಿನ್ನ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ತಂತ್ರ ಮತ್ತು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ರೀತಿಗಳು ಈ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳ ವಿಶಿಷ್ಟತೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಲ್ಲದೆ, ಜನಪದ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಬಹುತೇಕ ಪರಂಪರಾಗತವಾಗಿ ಉಳಿದು ಬಂದಿದ್ದು ಸರಳ ರೀತಿಯವಾಗಿದ್ದರೆ, ಶಿಷ್ಟ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಚೌಕಟ್ಟಿನೊಳಗೆ ಬೆಳೆದು ಬಂದಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಅಲ್ಲದೆ ಜನಪದ ನೃತ್ಯ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಸ್ಥಳೀಯವೇ ಆಗಿದ್ದರೆ, ಶಿಷ್ಟ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಕರ್ನಾಟಕದ ಹೊರಗೂ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿದೆ. ಮೇಲೆ ಉದಾಹರಿಸಿದ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ಚಿತ್ರಗಳು ಮತ್ತು ಬೋಯಗಳ ನೃತ್ಯಗಳ ಮಾಹಿತಿ ಜನಪದ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಮೂಲವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವಂತಿವೆ. ಈ ಜನಪದ ನೃತ್ಯಗಳು ಸಹ ಕಾಲಕಾಲಕ್ಕೆ ಪರಿಸರ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದ ಇಲ್ಲಿನವರೆಗೆ ನಡೆದುಬಂದ ಗತಿಯಲ್ಲಿ ಬದಲಾವಣೆಗಳನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಹೊಂದಿರಬಹುದಾದರೂ ತನ್ನ ಮೂಲ ಆಶಯಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚುಕಡಿಮೆ ಉಳಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಇತಿಹಾಸ ರಚನೆಗೆ ದೊರಕುವ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ಬಹು ಅಲ್ಪ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಇಂದು ಸುಮಾರು 40ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಜನಪದ ನೃತ್ಯರೂಪಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ **(ನೋಡಿ: ಜನಪದ ನೃತ್ಯಗಳು)**.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಶಿಷ್ಟವೆನ್ನಬಹುದಾದ ನೃತ್ಯ ಪರಂಪರೆ ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು; ಅದಕ್ಕೂ ಸ್ಥಳೀಯ ಜನಪದ ನೃತ್ಯಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಅಥವಾ ಇದ್ದ ಸಂಬಂಧವೇನು ಎಂಬ ಅಂಶಗಳು ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿವೆ. ಇಂದಿನ ಶಿಷ್ಟ ನೃತ್ಯ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಪ್ರಚಾರ ಮತ್ತು ಪರಿಸರವನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಇದು ನಾಗರಿಕ ವರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವಂಥದಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬಹುಶಃ ನಾಗರಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಗೆ ಬಂದ ಕಾಲದಿಂದ ಇಂಥ ಸಂಪ್ರದಾಯವೂ ಬೆಳೆದಿರಬಹುದು ಎನ್ನಬಹುದಾದರೂ ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ಪಷ್ಟ ಮಾಹಿತಿಗಳಿಲ್ಲ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸನ್ನತಿ ಮೊದಲಾದೆಡೆ ದೊರಕುವ ಸಾತವಾಹನರ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪ ಫಲಕಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವೆಡೆ ನರ್ತಕರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಐಹೊಳೆ, ಬಾದಾಮಿ, ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲು, ಮುಂದೆ ಎಲ್ಲೋರ, ಹಳೇಬೀಡು, ಬೇಲೂರು, ಹಂಪೆ ಮೊದಲಾದ ಹಲವಾರು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಕಲಾಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನರ್ತಿಸುತ್ತಿರುವ ದೇವಶಿಲ್ಪಗಳೂ ಮಾನವಶಿಲ್ಪಗಳೂ ಇವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿರುವ ನೃತ್ಯಭಂಗಿಗಳು, ಪೋಷಕ ವಾದ್ಯಗಳು ಇವುಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಗ್ರಾಂಥಿಕ ಆಧಾರಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿರುವ ಶಿಷ್ಟ ನೃತ್ಯಸಂಪ್ರದಾಯದೊಡನೆ ಹೋಲಿಸಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಶಿಷ್ಟ ನೃತ್ಯಸಂಪ್ರದಾಯದ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಬಹುದಾದರೂ ಅಂಥ ಅಧ್ಯಯನ ಇನ್ನೂ ನಡೆದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳ ನಿರೂಪಣೆಯ ಪರಿಸರ ಮತ್ತು ಅನೇಕ ಸಾಂದರ್ಭಿಕ ಅಂಶಗಳು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಶಿಷ್ಟ ನೃತ್ಯಸಂಪ್ರದಾಯದ ನಿರೂಪಣೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ ಎನ್ನಬಹುದು. ಬೇಲೂರಿನ ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಮದನಿಕೆ ವಿಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ನೃತ್ಯ ಭಂಗಿಗಳು, ರಸಭಾವ ನಿರೂಪಣೆ, ಚೆಲುವು ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ (ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲು, ಹಂಪೆ ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೋಲಾಟ ಮೊದಲಾದ ಜನಪದ ನೃತ್ಯಗಳೂ ಅಪರೂಪವಾಗಿ ಶಿಲ್ಪಿತವಾಗಿವೆ).

ಶಿಷ್ಟ ನೃತ್ಯಸಂಪ್ರದಾಯದ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ರಾಜಾಸ್ಥಾನಗಳು, ಶ್ರೀಮಂತವರ್ಗ ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳು ಆವಶ್ಯಕ ಪೋಷಣೆಯನ್ನು ಒದಗಿಸಿರುವುವು. ಕರ್ನಾಟಕದ ಅನೇಕ ಶಾಸನ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಗಳು ಈ ವಿಷಯದ ಬಗ್ಗೆಯೂ ಅಂದಿನ ನೃತ್ಯ ಸ್ವರೂಪದ ಬಗ್ಗೆಯೂ ಹಲವು ಮಾಹಿತಿಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. 9ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲಿನ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಭರತನಾಟ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣ ಪರಿಣತಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದ ಒಬ್ಬ ನಟನ ಪ್ರಶಂಸೆಯಿದೆ. ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ದೇವರಿಗೆ ಸಂಗೀತ ನೃತ್ಯಸೇವೆಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಮತ್ತು ಈ ಉದ್ದಿಶ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ದೇವದಾಸಿಯರನ್ನು (ಪಾತ್ರ) ನಿಯಮಿಸುತ್ತಿದ್ದ ವಿಷಯವನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕದ ನೂರಾರು ಶಾಸನಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲಿನ 778–79ರ ಒಂದು ಶಾಸನ ಈ ಪದ್ಧತಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ದೊರಕುವ ಪ್ರಾಚೀನ ಉಲ್ಲೇಖವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಜಿನ ಭವನದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ವಾರವಿಲಾಸಿನೀವಿರಂತ ನೃತ್ಯಗೀತವಾದ್ಯಗಳಿಗೆ ದಾನ ಕೊಟ್ಟ ಪ್ರಸ್ತಾಪ 802ರ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಪೋಷಣೆ ಬೆಳೆದು ಅವುಗಳ ಸಂಪತ್ತು ವರ್ಧಿಸಿದಂತೆಲ್ಲಾ ಅವು ಶಿಷ್ಟ ನೃತ್ಯಕಲೆಯನ್ನು ಪೋಷಿಸುವ ಸ್ಥಾನಗಳಾಗಿಯೂ ಬೆಳೆದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಈ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ 20ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಹತ್ತಿರದವರೆಗೂ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿತ್ತು.

ರಾಜರು, ಮಾಂಡಲಿಕರು ನೃತ್ಯ ಸಂಗೀತಾದಿ ಕಲಾಪೋಷಕರಾಗಿದ್ದುದು ಬಹುಶ್ರುತ ವಿಷಯ. ಅಲ್ಲದೆ ರಾಜಕುಲದ ಅನೇಕ ಸ್ತ್ರೀಯರೂ ನೃತ್ಯಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಪರಿಣತಿಯನ್ನು ಪಡೆದವರಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬ ವಿಷಯ ಸಹ ಶಾಸನೋಲ್ಲೇಖಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ರಾಣಿ ಶಾಂತಲದೇವಿ ನೃತ್ಯವಿದ್ಯಾವಿಶಾರದೆಯಾಗಿದ್ದಳೆಂಬುದನ್ನು ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳು ಬಹುವಾಗಿ ಹೊಗಳಿವೆ. ಸು. 1174ರಲ್ಲಿ ಕಳಚುರಿ ಸೋವಿದೇವನ ರಾಣಿಯಾದ ಸೋವಲದೇವಿ ತನ್ನ ದೇಶದ ಹಾಗೂ ಪರದೇಶದ ಲಲಿತಕಲಾ ನಿಪುಣರಾದ ರಸಿಕರ ಮುಂದೆ ತನ್ನ ನೃತ್ಯಪಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುತ್ತಿದ್ದಳಂತೆ. ಹಾಗೆಯೇ ತ್ರಿಭುವನಮಲ್ಲ ಮಲ್ಲಿದೇವ ಚೋಳ ಮಹಾರಾಜನ ರಾಣಿಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಾದೇವಿಯು ಸಾಹಿತ್ಯ, ಹಾಡುಗಾರಿಕೆ ಹಾಗೂ ವಾದ್ಯಸಂಗೀತ, ನೃತ್ಯಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೀಣಳಾಗಿದ್ದಳಂತೆ.

ರಾಜಾಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ನೃತ್ಯದ ಕಲಿಕೆ ಮತ್ತು ಪ್ರಸಾರಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಇದ್ದಿರಬೇಕು. ಸು. 1520ರಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ಸಂಗೀತ ಸರ್ವೋದಯ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ ಬಂಧಂ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣನು ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನಿಗೆ ಮತ್ತು ಅವನ ರಾಣಿವಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ನಾಟ್ಯಾಚಾರ್ಯನಾಗಿದ್ದನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಅರಮನೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ನೃತ್ಯ ಸಭಾಗೃಹವೊಂದನ್ನು ಪಯೆಸ್ ಎಂಬ ಪೋರ್ಚುಗೀಸನು ವರ್ಣಿಸಿ, ಅಲ್ಲಿನ ಗೋಡೆಗಳಲ್ಲೂ ಕಂಬಗಳಲ್ಲೂ ನೃತ್ಯಭಂಗಿಗಳನ್ನು ಬರೆದಿರುವುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಸಭಾಗೃಹವೂ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿತ್ತು. ರಾಣಿಯರು ನರ್ತನವನ್ನು ಕಲಿಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದರು. ನೃತ್ಯಕಲಾವಿದೆಯರು ತಮ್ಮ ಅಭ್ಯಾಸ ನಡೆಸಲು ಎಲ್ಲ ರೀತಿಯ ಅನುಕೂಲ ಅಲ್ಲಿ ಇತ್ತು. ಗೋಡೆ, ಕಂಬದ ಮೇಲೆ ಅನೇಕ ಭಂಗಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮೂರ್ತಿಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ನೃತ್ಯಕಲಾವಿದೆಯರು ತಮ್ಮ ನೃತ್ಯಕಲೆಯನ್ನು ತಿದ್ದಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಇವು ಸಹಾಯಕವಾಗಿದ್ದುವು. ಈ ಸಭಾಗೃಹದ ಒಂದು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಮೈಚಾಚಿ ಕೈಕಾಲುಗಳನ್ನು ಸಡಿಲಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ವಿಧಾನಗಳು ಬರೆದಿರುವ ಚಿತ್ರಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ, ಕಲಾವಿದೆಯರು ತಮ್ಮ ನೃತ್ಯಗಳನ್ನು ಲಾಲಿತ್ಯಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮಾಡುವ ಬಗೆ ತಿಳಿದಿದ್ದರು ಎಂದೂ ಪಯೆಸ್ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ದುರ್ದೈವವಶಾತ್ ಆ ಸಭಾಗೃಹ ಇಂದು ಮರೆಯಾಗಿದೆ.

ಅಲ್ಲಿ ಭರತನಾಟ್ಯ ಶಾಸ್ತ್ರದ 108 ಕರಣಗಳು ಚಿತ್ರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ ವಿಷಯವನ್ನು ಖಂಡಿತವಾಗಿ ಊಹಿಸಬಹುದು. (ಸಿ.ಡಿ.)

ಅನೇಕ ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ನೃತ್ಯಪ್ರಸಂಗಗಳ ವರ್ಣನೆಗಳು ಸಹ ಗಮನಾರ್ಹವಾದುವು. ಪಂಪ, ಹರಿಹರ, ರತ್ನಾಕರವರ್ಣಿ ಮುಂತಾದ ಕವಿಗಳು ನೃತ್ಯವನ್ನು ಸವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ರಸೋಪೇತವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವುದುಂಟು. ಪಂಪನ ಆದಿಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಬರುವ ನೀಲಾಂಜನೆಯ ನೃತ್ಯಪ್ರಸಂಗ ಒಳ್ಳೆಯ ಉದಾಹರಣೆ. ಮಧುರವಾದ ಗೀತವಾದ್ಯಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಗಣಿಕಾ ತಿಲಕ ಎಂಬ ಖ್ಯಾತಿಪಡೆದಿದ್ದ ನೀಲಾಂಜನೆಯ ಕರ್ವಿನಬಿಲ್ಲಿಂ ಮಸೆದ ಮದನನಲರ್ಗಣೆ ಬರ್ದುಂಕಿತ್ತೆನಿಸುವ ಹಾಗೆ ರಂಗಪ್ರವೇಶ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ. ರಂಗ ಪ್ರವೇಶದ ಜೊತೆ ಜೊತೆಗೆ ಆಕೆ ಜನಾಂತರಂಗವನ್ನೂ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಅನುಪಮ ಸುಂದರಿಯಾಗಿದ್ದ ನೀಲಾಂಜನೆ ಜವನಿಕೆಯ ಮರೆಯಲ್ಲಿ ಮುಗಿಲ ಮರೆಯ ವಿದ್ಯುಲ್ಲತೆಯಂತೆ ಗೋಚರಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಜವನಿಕೆಯನ್ನು ಸರಿಸಿ ರಸಿಕ ವೃಂದದ ಮುಂದೆ ಬಂದು ಪುಷ್ಪಾಂಜಲಿಯನ್ನು ಸೂಸಿ ನರ್ತಿಸತೊಡಗಿದ ನೀಲಾಂಜನೆಯ ನೃತ್ಯವೈಖರಿ ವಿನೂತನವಾದದ್ದು. ಅದನ್ನು ಪಂಪ ಹೀಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ: ತಾಳದ ಲಯಮಂ ನಿಱಿ ನೀಳಾಳಕಮಾರದ ಪೊದಳ್ದ ಮುತ್ತೆಂಬಿವು ಮುಂಮೇಳಿಸಿ ಕಯ್ಕೊಂಡುವು ಉಳಿತಾಳಕಿ ಕಯ್ಕೊಂಡಳೆಂಬುದೊಂದಚ್ಚರಿಯೇ. ನೀಲಾಂಜನೆಯು ಲಯಬದ್ಧವಾಗಿ ನರ್ತಿಸುವುದಿರಲಿ, ಆಕೆ ಉಟ್ಟ ಸೀರೆಯ ನೆರಿಗೆ, ತೊಟ್ಟ ಹೊಸ ಹಾರದ ಮುತ್ತುಗಳು ಹಾಗೂ ಆಕೆಯ ನೀಲವರ್ಣದ ಸುಂದರ ಮುಂಗುರುಳು ಅವಳಿಗಿಂತ ಮುನ್ನವೇ ನರ್ತಿಸಿದುವು ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಅಪೂರ್ವ ಸೊಗಸಿದೆ; ನರ್ತನದ ಪರಿಪೂರ್ಣತೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಅಂಶವೂ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ರಸಭಾವಾಭಿನಯಗಳ್ ಪೊಸವೆ ಪುಗಿಲ್ ಪೊಸವೆ ಚಲ್ಲಿಗಳ್ ಪೊಸವೆ ನಯಂ ಪೊಸವೆ ಕರಣಂಗಳುಂ ನಿಪ್ಪೊಸವೆನೆ ಪೊಸಯಿಸಿದಳಾಕೆ ನಾಟ್ಯಾಂಗಮಮ ಎಂದು ಆಕೆ ನರ್ತಿಸುತ್ತಿದ್ದಂತೆಯೇ ನರ್ತನದ ಎಲ್ಲ ಅಂಶಗಳೂ ಹೊಸ ಜೀವ ಪಡೆದುಕೊಂಡವೆಂಬುದು ಪಂಪನ ಮಾತು. ಭಾರತಿ ಸಾತ್ವತಿ ಕೈಶಿಕಿ ಆರಭಟಿ ಎಂಬ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ರಸವನ್ನು ಸಂಚಾರಿಸುವಲ್ಲಿ, ಭಾವವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುವಲ್ಲಿ ನೀಲಾಂಜನೆಯದೇ ಹೊಸ ಬೆಡಗು ಎನ್ನುವಂತಿತ್ತು. ಹೀಗೆ ನರ್ತಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ ನಡುವೆ ಕುಡುಪನ್ನು ಬಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ವಾದ್ಯಗಾರ ತಡವರಿಸಿದ. ಆಗ ನೀಲಾಂಜನೆಯು ತನ್ನ ಹುಬ್ಬಿನ ಸನ್ನೆಯಿಂದ ಆತನಿಗೆ ಕುಡುಪನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಬಾರಿಸುವ ನಿರ್ದೇಶನ ನೀಡಿದಳಂತೆ. ಆ ವರ್ಣನೆ ಹೀಗಿದೆ: ಕುಡುಪುಂ ಕಯ್ಯುಂ ಜತಿಯೊಳ್ ತಡತಡವರೆ ವಾದಕಂಗೆ ಪುರ್ವಿಂ ಜತಿಯಂ ತೊಡರದೆ ನಡೆಯಿಸಿ ಪುರ್ವಿದೆ ಕುಡುಪೆನೆ ನರ್ತಕಿಯೆ ಸಭೆಗೆ ವಾದಕಿಯಾದಳ್ ಎಂಬ ಈ ಮಾತುಗಳು ನೀಲಾಂಜನೆಯ ಕುಡಿಹುಬ್ಬಿನ ಲಾಸ್ಯವನ್ನೂ ಆಕೆಗೆ ವಾದ್ಯಗಳ ಲಯದ ಬಗ್ಗೆ ಇದ್ದ ನಿಖರ ಹಾಗೂ ಸ್ಪಷ್ಟ ಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಮನಗಾಣಿಸುತ್ತವೆ. ಆಕೆಯ ತುಂಬುಯೌವನದ ಮೈಮಾಟ, ನಗುಮುಖ, ಬಟ್ಟಲುಗಣ್ಗಳ ಕುಡಿಮಿಂಚಿನ ನೋಟ, ನರ್ತಿಸುವಾಗ ಆಕೆ ಹಾರವನ್ನು ಅಳವಡಿಸುವ, ವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಬಗೆ, ಒನಪು ಒಯ್ಯಾರ ನೋಡುಗರನ್ನು ಹುಚ್ಚೆಬ್ಬಿಸುವಷ್ಟರಮಟ್ಟಿಗೆ ಶೃಂಗಾರಪೂರಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಭರತಾಗಮದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ ಮೂವತ್ತೆರಡು ಅಂಗಹಾರವನ್ನೂ ನೂರೆಂಟು ಕರಣಗಳನ್ನೂ ಚಾಚೂ ತಪ್ಪದೆ ಅನುಸರಿಸಿ ನೀಲಾಂಜನೆ ನರ್ತಿಸಿದಳಂತೆ.

ರತ್ನಾಕರವರ್ಣಿಯ ಭರತೇಶವೈಭವದಲ್ಲಿ ಕೂಡ ನರ್ತನದ ಬಗ್ಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಾಹಿತಿ ದೊರಕುತ್ತದೆ. ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಪೂರ್ವನಾಟಕ ಸಂಧಿ, ಉತ್ತರನಾಟಕ ಸಂಧಿ ಎಂಬ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ನಾಟ್ಯಶಾಲೆಯ ಅಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ, ನಾಟ್ಯಾಭಿನಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಅನೇಕ ಸಂಗತಿಗಳು ಉಲ್ಲೇಖಗೊಂಡಿವೆ. ಭರತನ ನಾಟ್ಯಶಾಲೆಯನ್ನು ಪನ್ನೀರು, ಕುಂಕುಮ, ಸಾದು, ಕಸ್ತೂರಿಯಲ್ಲಿ ಸಾರಣೆಗೊಳಿಸಿ, ಪುಷ್ಪಮಾಲೆಗಳನ್ನೂ ಮುತ್ತಿನ ಕುಚ್ಚುಗಳನ್ನೂ ತೂಗುಬಿಟ್ಟು, ರನ್ನಗನ್ನಡಿಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿ, ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ, ಲೋವೆಗಳಲ್ಲಿ ಗಿಳಿಯನೋದಿಸುವಂತೆ, ವೀಣೆಯ ನುಡಿಸುವಂತೆ, ಒಲೆದು ಪಾತ್ರವನಾಡುವಂತೆ ಕೆತ್ತಿದ ಸುಂದರ ಲಲನಾಮಣಿಯರ ಪ್ರತಿಮೆಗಳನ್ನೂ ಸುರರ ಖೇಚರರ ಪೆಣ್ಗಂಡು ರೂಪವನ್ನು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಬರೆದು ಅಲಂಕರಿಸಲಾಗಿತ್ತೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ನೃತ್ಯದ ಪ್ರಾರಂಭಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಭರತೇಶನ ಮುಂದೆ ನಾಟ್ಯವಿದ್ಯಾಧರನೆಂಬ ನಟ್ಟುವನೊಬ್ಬ ಬಂದು ತಾನು ಎರಡು ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ತಿದ್ದಿರುವುದಾಗಿ ಅವರ ನರ್ತನವನ್ನು ಚಿತ್ತೈಸಬೇಕೆಂದು ಬಿನ್ನವಿಸಿಕೊಂಡು ರಂಗದ ಹಿಂದೆ ಹೋಗಿ ನರ್ತಕಿಯರಿಗೆ ನರ್ತನ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲು ಸೂಚನೆ ನೀಡುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ನೇತ್ರ ಮೋಹಿನಿ, ಚಿತ್ತ ಮೋಹಿನಿ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ನರ್ತಕಿಯರು ರಂಗಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಪುಷ್ಪಾಂಜಲಿಯನ್ನು ಸೂಸಿ ಮದ್ದಳೆ ತಾಳಮೇಳ ಶ್ರುತಿಯ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ನರ್ತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪಚ್ಚೆಯ ಚಲ್ಲಣ ಪಂಚವರ್ಣದ ಕಾಸೆ ಬೆಚ್ಚಮುತ್ತಿನ ಮೊಲೆಗಟ್ಟು ಅಚ್ಚಜವ್ವನೆಯರಿದ್ದರು ನೋಡುವರ ಮನ ಹುಚ್ಚೆದ್ದು ಧರೆಗೆ ಬೀಳ್ವಂತೆ ಎಂಬ ಮಾತುಗಳಲ್ಲಿ ನರ್ತಕಿಯರ ಉಡುಪು, ಅವರ ಅನುಪಮ ಸೌಂದರ್ಯ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ.

ನೇತ್ರಮೋಹಿನಿಯು ತಾಳಲಯಗಳನ್ನು ಅರಿತು ಹೀಗೆ ನರ್ತಿಸುತ್ತಾಳೆ: ನೂರೆಂಟು ಕರಣ ನೂರೆಂಟು ನಿಲವು ಹದಿಮೂರು ಶಿರೋಭೇದವರಿದು ಬೇರೆಬೇರೆರುವತ್ತನಾಲ್ಕು ಭೇದದ ಹಸ್ತದೋರಿ ನರ್ತಿಸಿದಳಾ ಗಣಿಕೆ ಚಾರಿ ಮೂವತ್ತೆರಡನುಚರಿಸಿರಲಂಗಹಾರ ಮೂವತ್ತೆರಡೆಸೆಯೆ ಸೇರಿ ಮೂವತ್ತಾರು ನೋಟ ರಂಜಿಸೆ ನಾಟ್ಯಸಾರಗಾಣಿಸಿ ನಟಿಸಿದಳು. ಅನಂತರ ಚಿತ್ತಮೋಹಿನಿ ಎಂಬುವಳು ರಂಗ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ನರ್ತಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಆ ವರ್ಣನೆ ಹೀಗಿದೆ: ಮರ್ದಲತಾಳಾನುಗತಿಯೊಳು ನಡೆದಳಾ ಪೆರ್ದೆರೆಯಂತೆ ಮುಂದೊತ್ತಿ ಸಾರ್ದಳು ಹಿಂದಕೆ ಕಡಲಭರತವೊಳಸಾರ್ದಿಳಿವಂತೆ ಜೋಕೆಯೊಳು ಸುಳಿದು ಸುತ್ತುವಳು ನಾಟ್ಯದೊಳು ಸಮ್ಮೋಹನ ಜಲಧಿಯ ಸುಳಿಯೊಯೆಂಬಂತೆ ಬಲಕೆಡಕೊಲೆದು ಹರಿವಳೆಳೆವಿಸಿಲಲ್ಲಿಯೆಳೆ ನಾಗ ಹರಿವಂತೆ ಮುರಿದು ನಟಿಸಿ ರಂಗದೊಳು ಮೇಲುಪ್ಪರಿಸುವಳಾಗಪುಟವೇರಿ ಪೊಯ್ಚೆಂಡಿನಂತೆ ಬೊಗರಿಯಂತೊಲೆದಾಡುವಳು ನಿಲುವಳು ಹೊನ್ನಬೊಗರಿಮೊಲೆಯ ಮೋಹನಾಂಗಿ ಮೋರೆಯೊಲೆದು ನೋಡಿ ನೃಪಸುತರಿಗೆ ಹುಬ್ಬು ಹಾರಿಸುವಳು ನಸುನಗುತ. *

ಈ ರೀತಿಯ ವರ್ಣನೆಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ ಶಿಷ್ಟ ನೃತ್ಯ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಅಂಶವೆಂದರೆ ಈ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ವರ್ಣನೆಗಳಲ್ಲಿ ಭರತನ ನಾಟ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದ ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಪದಗಳು ಬಹುವಾಗಿ ಬಳಕೆಗೊಂಡಿರುವುದು. ಅಂದಿನ ನೃತ್ಯಕಲೆ ನಾಟ್ಯಧರ್ಮ ಎಂದೆನಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಆಂಗಿಕಾಭಿನಯದೊಳಗೂಡಿ ಮೈ ಕೈ ಚಲನೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥಭಾವಗಳಿದ್ದು ಸಂಗೀತಮಯವಾಗಿತ್ತು. ಅಂದಿನ ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಿದ್ದ ನೃತ್ಯರೂಪಗಳು ಇಂದಿನ ಭರತನಾಟ್ಯ ಪ್ರದರ್ಶನದ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಕ್ಕೆ ತಳಹದಿಯನ್ನು ಹಾಕಿದಂತಿದೆ.

ವಿಜಯನಗರದ ಅವನತಿಯ ಅನಂತರ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ನೃತ್ಯಕಲೆ ತಮಿಳುನಾಡು ಮತ್ತಿತರ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತಾದರೂ ಕರ್ನಾಟಕದ ಕಾಣಿಕೆ ಸಹ ಅದಕ್ಕಿದೆ. 17ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಸಿಂಹ ಭೂಪಾಲ ಎಂಬ ಅರಸ ಲಾಸ್ಯರಂಜನ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಬರೆದು ನೃತ್ಯಕಲೆಯ ಶಾಸ್ತ್ರ, ವಿನಿಯೋಗ, ಆಚರಣೆ, ಕಟ್ಟುನಿಟ್ಟುಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಕೂಲಂಕಷವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿರುವನು. 1908ರಲ್ಲಿ ವೆಂಕಟಸುಂದರಸಾನಿ

ಎಂಬುವರು ರಸಿಕಜನಮನೋಲ್ಲಾಸಿನಿ ಸಾರಸಂಗ್ರಹ ಭರತಶಾಸ್ತ್ರಂ ಎಂಬ ಸ್ವಾರಸ್ಯವಾದ ವಿಷಯವನ್ನು ಬರೆದುದನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತೇವೆ. ಈ ರಚನೆಯ ಮೂರನೆಯ ಭಾಗವೆಲ್ಲ ಸಂಗೀತ ನೃತ್ಯಕಲೆಗೆ ಮೀಸಲಾಗಿದೆ.

ಮೈಸೂರಿನ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೃತ್ಯಕಲೆಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ದೊರಕಿತು. 19ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನೃತ್ಯ ಕಲೆಯಲ್ಲಿ ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಹೆಸರುವಾಸಿಯಾದ ಪಂದನಲ್ಲೂರು ಸಹೋದರರಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯವರಾದ ಚಿನ್ನಯ್ಯಪಿಳ್ಳೆಯವರನ್ನು ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ತಮ್ಮ ಆಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬರಮಾಡಿಸಿ, ಅವರಿಂದ ಅನೇಕ ಗುರುಗಳಿಗೂ ಶಿಷ್ಯಂದಿರಿಗೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ನೃತ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಒದಗಿಸಿದರು. 1860 ರಿಂದ 81 ರವರೆಗೆ ಕಲೆಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಕಡಿಮೆಯಾದರೂ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರು ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದಮೇಲೆ ಪುನಃ ಸಂಗೀತ ನೃತ್ಯಕಲೆಗೆ ರಾಜದರಬಾರುಗಳಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಸ್ಥಾನ ದೊರಕಿತು. ಕಳೆದ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಭರತನಾಟ್ಯ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಅಕಳಂಕವಾಗಿತ್ತು. ಮೈಸೂರು, ಬೆಂಗಳೂರು, ಮುಳಬಾಗಲು, ಕಡೂರು, ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರ ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಭರತನಾಟ್ಯವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಸರುವಾಸಿಯಾದ ದೇವದಾಸಿ ಪಂಗಡದವರು ದೇವಸ್ಥಾನದ ಆಶ್ರಯ ಪಡೆದು ಜೀವಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ದೇವದಾಸಿ ಪಂಗಡದವರಿಗೆ ಸ್ಥಳೀಯ ಶ್ರೀಮಂತರಿಂದಲೋ ಅಥವಾ ಜಮೀನುದಾರರಿಂದಲೋ ಅಥವಾ ಕಲೋಪಾಸಕರಿಂದಲೋ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಸಿಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅವರಿಗೆ ಭರತ ನಾಟ್ಯಕಲೆಯ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಕಲಾರಾಧನೆಗೆ ತಕ್ಕ ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವೇ ಅಲ್ಲದೆ ಸಂಗೀತ ಕಲೆಯ ಪಾಠವೂ ಆಗುತ್ತಿದ್ದ ಕಾರಣ, ಈ ಕಲಾವಿದರು ಪ್ರಜ್ಞಾಶಾಲಿ ಪಂಗಡಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರೆಂದೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ನಿತ್ಯಸುಮಂಗಲಿಯರಾದ ಈ ದೇವದಾಸಿಯರು ಬಾರದೆ ಯಾವ ಮದುವೆ ಸಮಾರಂಭವೂ ಜರಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಮಂಗಳಸೂತ್ರ ಕಟ್ಟುವ ಶಾಸ್ತ್ರ ಈ ನಿತ್ಯಸುಮಂಗಲಿಯರಿಂದ ಆಗುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಅವರ ಬರುವಿಕೆಗೆ ಸಂಭ್ರಮದ ಆಹ್ವಾನವಿತ್ತು. ಈ ದೇವದಾಸಿ ಪಂಗಡದ ಪ್ರಭಾವ ಸುಮಾರಾಗಿ ಎಲ್ಲರ ಮೇಲೆಯೂ ಇತ್ತು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಕ್ರಮೇಣ ಭರತನಾಟ್ಯಕಲೆ ದೈವಿಕ ಭಾವನೆ ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಷಡ್ವೈರಗಳಿಗೆ ತುತ್ತಾಯಿತು. ಆದರೂ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದ ಅಥವಾ ಅರಮನೆಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದ ಕೆಲವು ಕಲಾವಿದರು ಈ ಕಲೆಯನ್ನು ಕಾಪಾಡಿಕೊಂಡು ಬಂದಂತೆ ಕಲೋಪಾಸಕರು ಕಲೆಯಿಂದ ವೈಭವಯುಕ್ತ ಅನುಭವವನ್ನು ಪಡೆಯುವಂತಾಯಿತು. ಮದುವೆ ಸಮಾರಂಭಗಳಲ್ಲೂ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಉತ್ಸವಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಭರತನಾಟ್ಯಕಲೆ ಪ್ರದರ್ಶಿತವಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

19ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅಂತ್ಯದವರೆಗೆ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಮುಖ್ಯ ಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅನೇಕ ದೇವದಾಸಿಯರು ಈ ಕಲೆಯನ್ನು ಕಾಪಾಡಿಕೊಂಡು ಬಂದಿದ್ದರು. ದೇವಾಲಯಗಳೇ ಅಂದಿನ ಜನರ ಸಾಮಾಜಿಕ ಜೀವನದ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದವು ಎನ್ನಬಹುದು. ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರ, ಮುಳಬಾಗಲು, ಚಿಂತಾಮಣಿ ಹತ್ತಿರದ ಹೂವಡಿ ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಸು. 200 ಕಸಬುದಾರ ದೇವದಾಸಿಗಳೂ ಅವರಿಗೆ ಸೇರಿದ ನಟವನಾರ್‌ಗಳೂ ಸಂಗೀತ ಪಂಗಡದವರೂ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಮುಳಬಾಗಲಿನ ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 14 ದೇವದಾಸಿಯರು ಇದ್ದು ವಾರಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ದೇವಾಲಯದ ಪೂಜಾಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ನಟುವನಾರ್‌ಗಳಲ್ಲದೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಂಡಿತರಾದ ಕೆಲವು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಈ ಕಲೆಯ ಅಭಿನಯವನ್ನು ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತವಾಗಿ ಈ ದೇವದಾಸಿಯರಿಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡುವ ಪದ್ಧತಿಯಿತ್ತು. ಈ ಸಾಲಿಗೆ ಸೇರಿದ ಒಬ್ಬ ಮಹನೀಯರು ಮುಳಬಾಗಲಿನ ಪನಸೇಕರಿ ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬಭಟ್ಟರು. ಅವರು 19ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ನೃತ್ಯಗುರುಗಳೆಂದೆನಿಸಿ ವಿಶೇಷ ಗೌರವ ಪಡೆದಿದ್ದರು. ಅವರ ಶಿಷ್ಯಂದಿರು ಅವರ ತರಬೇತಿಯಿಂದ ಕಾಲು ಹೆಜ್ಜೆ ವಿನ್ಯಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಅಭ್ಯಾಸ ಪಡೆದು ತುಂಬಾ ಖ್ಯಾತಿ ಪಡೆದಿದ್ದರು. ಇವರಲ್ಲಿ ಬೈರತೂರ್ ವೆಂಕಟಲಕ್ಷ್ಮಿ ಅಭಿನಯ ಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದಿದ್ದರು. ಈ ಶತಮಾನದ ಆದಿಯಲ್ಲೂ ಭರತನಾಟ್ಯಕ್ಕೆ ಇದ್ದ ಕಳಂಕ ಮಾಸಿಹೋಗಲಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಕಾಲಚಕ್ರ ಉರುಳಿದಂತೆ ಕಲೆಯ ಪುನರುತ್ಥಾನವಾಯಿತು. ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ವಿಶೇಷವಾಗಿತ್ತು. ಕಲೆಗಳು ಮೆರೆದುವು. ಅವರು ಸ್ವತಃ ಲಲಿತಕಲಾಜ್ಞಾನಿಯಾದ ಕಾರಣ ಕಲೆಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಉತ್ತಮ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಕಲೋಪಾಸಕರು ಕಲೆಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಸಹಾಯವನ್ನು ಇತ್ತರು. ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರದ ತಿರುಮಕೂಡಲು ಸುಂದರಮ್ಮನವರು ಅಷ್ಟಪದಿಗಳನ್ನು ಹೃದಯಂಗಮವಾಗಿ ಅಭಿನಯಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಚಂದ್ರವದನಮ್ಮ, ಪುಟ್ಟದೇವಮ್ಮ, ನಾಗರತ್ನ ಮತ್ತು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ವರಾಲು –ಇವರು ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಹೆಸರಾಂತ ನರ್ತಕಿಯರು. ರಮಾಮಣಿ, ಕೊನಮಾರ ದೇವಿಯಮ್ಮ ಹಾಗೂ ದೇವಾಲಯವೊಂದನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದ್ದ ಮೂಗೂರು ತ್ರಿಪುರಸುಂದರಮ್ಮನವರೂ ಹೆಸರುವಾಸಿ ದೇವದಾಸಿಯರು, ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಅಂಬಲ್ ನರಸಿಂಹ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್‌ರವರು ಲಲಿತ ಕಲೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿರುವಾಗಲೇ ಕಲೆಯ ಒಳ್ಳೆಯ ಅಂತಸ್ತನ್ನು ಕಾಣಬಯಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಅರಮನೆಯ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಹಾಗೂ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ದೇವದಾಸಿಯರು ಮತ್ತು ಅವರ ನಟುವನಾರ್ ಪಂಗಡಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಕಲಾವಿದರಿಂದಾಗಿ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸು. 200 ವರ್ಷಗಳಿಂದ ಭರತನಾಟ್ಯ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ರೂಪವನ್ನು ತಾಳಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡೆಯಿತು. ಕವೀಶ್ವರ ಗಿರಿಯಪ್ಪ ಮತ್ತು ಕಾಶಿಗುರು ಎಂಬುವರು ಅಭಿನಯ ಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಧುರೀಣರಾಗಿದ್ದರು. ಅನಂತರ ಅಮೃತಪ್ಪ, ಅಪ್ಪಯ್ಯ, ದಾಸಪ್ಪ, ಕಿಟ್ಟಪ್ಪ ಮತ್ತು ಜಟ್ಟಿತಾಯಮ್ಮನವರು ನಾಟ್ಯರಂಗದಲ್ಲಿ ಮೆರೆದ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ನೃತ್ಯಕಲಾವಿದರು. ಈ ನೃತ್ಯಗುರುಗಳ ಶಿಷ್ಯಂದಿರು ಪರಂಪರೆಯಾಗಿ ಇಂದಿಗೂ ನಾಟ್ಯಕಲೆಯನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುತ್ತಲಿದ್ದಾರೆ. 1947ರಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದ ಮೈಸೂರಿನ ಜಟ್ಟಿತಾಯಮ್ಮ ಹಾಗೂ ಕೋಲಾರ ಕಿಟ್ಟಪ್ಪ ಮತ್ತು ಅವರ ಶಿಷ್ಯಂದಿರಾದ ಕೋಲಾರ ಪುಟ್ಟಪ್ಪ ಇವರು ಇಂದಿಗೂ ಜನಮನದಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ. ಕೋಲಾರ ಕಿಟ್ಟಪ್ಪನವರ ಶಿಷ್ಯಂದಿರಾದ ಗುಂಡಪ್ಪನವರು 12 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ತರಬೇತು ಪಡೆದು ಪ್ರಖ್ಯಾತ ನರ್ತಕರ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ನಟುವನಾರ್ ಆದ್ದರು. ಅವರ ಮುತ್ತಜ್ಜಿ ರಂಗನಾಯಕಮ್ಮನವರೂ ಅಜ್ಜಿ ರಂಗಮ್ಮನವರೂ ನಾಟ್ಯ ನಿಪುಣತೆಯನ್ನೂ ಪಡೆದಿದ್ದರು. ಅವರ ವಂಶ ಕರ್ನಾಟಕ ನೃತ್ಯಕಲೆಗೆ ನಿರತ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದೆ. ಅವರ ಶಿಷ್ಯಂದಿರು ಇಂದಿಗೂ ಕಲಾಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಲಿದ್ದಾರೆ. ಇವರೆಲ್ಲರ ಕಾರ್ಯಸಾಧನದಿಂದ ಭರತ ನಾಟ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಶೈಲಿ ಎಂಬುದೂ ಬೆಳೆದಿದೆ.

ನಾಟ್ಯ ರಂಗದ ಪ್ರಮುಖರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರ ವಿಷಯ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ತಿಳಿದಿದೆ. ದಾಸಪ್ಪನವರು ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿದ್ದರು. ಅವರಿಗೆ ನಾಟ್ಯಕಲೆಗೆ ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತ ತಿಳುವಳಿಕೆಯಿತ್ತು. ಅವರ ಮಗಳಾದ ಜಟ್ಟಿತಾಯಮ್ಮ **(ನೋಡಿ)** ಅತ್ಯಂತ ಹೆಸರುವಾಸಿಯಾದವರು. ಅವರಿಗೆ ನೃತ್ಯಕಲೆ ಒಂದು ಕಲೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ದೈವಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಸಾಧನೆಯಾಗಿತ್ತು. ಜಟ್ಟಿತಾಯಮ್ಮನವರ ಶಿಷ್ಯರಾದ ವೆಂಕಟಲಕ್ಷ್ಮಮ್ಮ **(ನೋಡಿ)** ಸುಮಾರು ಎರಡು ದಶಕಗಳ ಕಾಲ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದು ಇಂದಿಗೂ ಕಲಾಸೇವೆ ಮಾಡುತ್ತಲಿದ್ದಾರೆ. ರಾಜಾಶ್ರಯವನ್ನು

ಪಡೆದ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಕಲಾವಿದೆ ಚಂದ್ರವದನಮ್ಮನವರು ಭಾವಾಭಿನಯಕ್ಕೆ ಹೆಸರು ವಾಸಿಯಾಗಿದ್ದರಲ್ಲದೆ ಸಂಗೀತ ಕಲೆಯಲ್ಲೂ ನಿಪುಣೆಯಾಗಿದ್ದರು. ವಿಖ್ಯಾತನಾಟ್ಯ ಗುರುಗಳಾದ ಅಮೃತಪ್ಪ ಮತ್ತು ಅಪ್ಪಯ್ಯನವರಿಂದ ಪಾಠವನ್ನು ಕಲಿತ ಪುಟ್ಟದೇವಮ್ಮ ಮತ್ತು ಆಕೆಯ ಮಗಳು ಚಿಕ್ಕದೇವಮ್ಮ ಇವರೂ ಅರಮನೆಯ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಪಡೆದ ಕಲಾವಿದೆಯರು.

ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರದಲ್ಲಿ ವಿದ್ವಾನ್ ಕೋಲಾರ ಪುಟ್ಟಪ್ಪನವರು ಪ್ರಖ್ಯಾತ ನಾಟ್ಯಗುರುಗಳಾಗಿ ನಾಗರತ್ನ ಮತ್ತು ವರಾಲು ಇವರನ್ನು ತರಬೇತು ಮಾಡಿ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಅಭಿನಯಕಲಾವಿದೆಯರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಕೋಲಾರ ಪುಟ್ಟಪ್ಪನವರು ನಾಟ್ಯಕಲೆಯ ಪಾರಂಪರ್ಯ ಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದವರು. ಪಂದನಲ್ಲೂರಿನಿಂದ ಬಂದ ಕಂಚಿ ಸದಾಶಿವಯ್ಯ ಇವರ ಗುರುಗಳು. ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ 1945 ರವರೆಗೆ ಪಾಠ ಹೇಳಿಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಪ್ರಪಂಚಖ್ಯಾತ ರಾಮಗೋಪಾಲ್ ಮತ್ತು ಯು.ಎಸ್. ಕೃಷ್ಣರಾಯರು ಇವರ ಶಿಷ್ಯರು.

1910 ರಿಂದ 30 ರವರೆಗೆ ಭರತನಾಟ್ಯಕಲೆಯು ಕಳಂಕಪೂರಿತವಾಗಿ ಕಸಬುದಾರ ಕಲಾವಿದರೂ ತಮಗೆ ಸಲ್ಲತಕ್ಕ ಮರ್ಯಾದೆ ಕಳೆದು ಕೊಂಡರು. ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ನೃತ್ಯಸೇವೆಯನ್ನು ನಿರ್ಬಂಧಿಸಲಾಯಿತು. ದೇವದಾಸಿಯರ ಜೀವನವೂ ತುಂಬಾ ಕಷ್ಟಕರವಾಯಿತು. ಆದರೂ ಕಲಾಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಶಿಷ್ಯಂದಿರೂ ನಾಟ್ಯಗುರುಗಳೂ ಕಲೋಪಾಸಕರೂ ಕಲೆಯನ್ನು ಅರಸಿ ಕಾಪಾಡಿದರು.

ಮದರಾಸಿನ ಕಲಾಕ್ಷೇತ್ರದ ರುಕ್ಮಿಣಿದೇವಿ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣ ಅಯ್ಯರ್ ಅವರ ನಿರಂತರ ಪರಿಶ್ರಮದ ಫಲವಾಗಿ ನೃತ್ಯಕಲೆಯ ಪುನರುತ್ಥಾನವಾಯಿತು. ಕ್ರಮೇಣ ಸುಶಿಕ್ಷಿತರೂ ಕಲೆಗಾಗಿ ಮತ್ತು ಅದರ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವಂತಾಯಿತು. ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ರಾಮಗೋಪಾಲರವರು ನಾಟ್ಯಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಕಲೆಗಾಗಿ ತನುಮನ ಧನವನ್ನು ನೀಡಿದರು. ಅವರ ಶ್ರಮದಿಂದಾಗಿ ಶಿಕ್ಷಿತ ಜನತೆಯ ಕಲೆಯ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನು ಅರಿತು ಬೆರಗಾದರು. ಯು.ಎಸ್. ಕೃಷ್ಣರಾಯರೂ ಈ ಪಂಗಡಕ್ಕೆ ಸೇರಿ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಭರತನಾಟ್ಯ ಕಲೆಯ ಪ್ರಸಾರ ಮಾಡಿದರು. ಅವರೂ ಅವರ ಪತ್ನಿ ಚಂದ್ರಭಾಗಾದೇವಿಯವರೂ ಸುಶಿಕ್ಷಿತರೂ ಕುಲೀನ ಮನೆತನದವರೂ ಎಂದೆನಿಸಿ ನರ್ತಿಸಿ, ಉಪನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಸಂಸ್ಥಾನಾದ್ಯಂತ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿ ವಿವಿಧ ಜನತೆಗೆ ಕಲೆಯ ತಿರುಳನ್ನೂ ಅಂದವನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿ ಕಲೆಯ ಪ್ರಸಾರ ಮಾಡಿದರು. ಮೈಸೂರು ಭರತನಾಟ್ಯ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಒಂದು ವಿಶೇಷ ಗೌರವ, ಸ್ಥಾನಮಾನವನ್ನು ರಚಿಸಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಾಡಿದರು. ಇವರು ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತ ಭರತನಾಟ್ಯವಿದ್ಯೆಯ ತಳಹದಿಯ ಮೇಲೆ ಹೊಸ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನೂ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಪದಗಳನ್ನು ಭರತನಾಟ್ಯಕ್ಕೆ ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡವರಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಗಣ್ಯರು.

ಮೀನಾಕ್ಷಿ ಸುಂದರಂ ಪಿಳ್ಳೆಯವರ ಪುತ್ರರಾದ ವಿದ್ವಾನ್ ಮುತ್ತಯ್ಯಪಿಳ್ಳೆ ಮತ್ತು ಮೊಮ್ಮಕ್ಕಳಾದ ವಿದ್ವಾನ್ ಕಿಟ್ಟಪ್ಪನವರು ಪಂದನಲ್ಲೂರು ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಕನ್ನಡಿಗರಿಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡುವ ಸಲುವಾಗಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲೇ ಬಂದು ವಾಸವಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಅವರ ವಂಶವೆಲ್ಲ ಈಗ 1965ರಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕದ ಕಲಾವಿದರಿಗೆ ಭರತನಾಟ್ಯ ಹೇಳಿಕೊಡುತ್ತಿದೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಸು. 1972ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಮೀನಾಕ್ಷಿಸುಂದರಂ ಪಿಳ್ಳೆಯವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಲೀಲಾ ರಾಮನಾಥನ್‌ರವರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭರತನಾಟ್ಯ ಶಾಲೆ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಪಂದನಲ್ಲೂರು ನೃತ್ಯಪೀಠ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಹೆಸರುವಾಸಿಯಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ತರಬೇತಿ ಪಡೆದ ಕುಮಾರಿಯರಾದ ಆಶಾ, ರೇವತಿ ಪ್ರಪಂಚಖ್ಯಾತಿ ಪಡೆದಿದ್ದಾರೆ.

ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿಯೇ ಇನ್ನೂ ಇತರ ಹೆಸರುವಾಸಿ ನೃತ್ಯಪೀಠಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಮತ್ತು ಶ್ರೀಮತಿ ಯು.ಎಸ್.ಕೃಷ್ಣರಾಯರು ನಡೆಸುತ್ತಿರುವ ನೃತ್ಯಪೀಠ (ಸ್ಥಾಪನೆ 1942). ಮಹಾಮಾಯಾ ನೃತ್ಯಪೀಠ (1973) ಪ್ರತಿಭಾನ್ವಿತ ಕಲಾವಿದರನ್ನು ತಯಾರಿಸಿವೆ. ಇಂದ್ರಾಣಿ ರಹಮಾನ್, ಸೋನಾಲ್ ಮಾನಸಿಂಗ್, ಸುಧಾರಾಣಿ, ಜಿಲ್ ರೋಸೆನ್ ಬ್ಲೂಂ ಮೊದಲಾದವರು ಕೃಷ್ಣರಾವ್ ದಂಪತಿಗಳಿಂದ ತರಬೇತಿ ಪಡೆದವರು. ಭಾರತೀಯ ವಿದ್ಯಾಭವನದ ನೃತ್ಯ ಕೇಂದ್ರ (1969), ನಟುವನಾರ್ ಗುಂಡಪ್ಪನವರ ಶಿಷ್ಯ ಎಚ್.ಆರ್.ಕೇಶವಮೂರ್ತಿಯವರ ಕೇಶವ ನೃತ್ಯಶಾಲಾ(1949), ವಿ.ಎಸ್.ಕೌಶಿಕ್ ನಡೆಸುತ್ತಿರುವ ಸನಾತನ ಕಲಾಕ್ಷೇತ್ರ (1946), ಮಾಣಿಕ್ಯಂ ಅವರ ಭರತನಾಟ್ಯ ಕಲಾಶಾಲೆ, ಲಲಿತಾ ದೊರೆ ಅವರ ಗಣೇಶ ನೃತ್ಯಶಾಲೆ, ಟಿ.ಎಸ್. ಭಟ್ಟರ ಮೇನಕ ನೃತ್ಯ ಶಾಲೆ (1957), ಶೇಖರ್‌ರವರ ಸರಸ್ವತೀ ನಾಟ್ಯಶಾಲೆ, ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಪ್ರಮುಖ ನೃತ್ಯಪೀಠಗಳು, ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ನೃತ್ಯಗುರುಗಳಿದ್ದಾರೆ.

ಮಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಯು.ಎಸ್.ಕೃಷ್ಣರಾಯರ ನೃತ್ಯ ವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಭರತನಾಟ್ಯ ಹಾಗೂ ಕಥಕಳಿ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ನೃತ್ಯಕಲೆಯನ್ನು ಉಚಿತವಾಗಿ ಹೇಳಿಕೊಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ನೃತ್ಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿದ್ದರೂ ಗಮನಕ್ಕೆ ಬರುವ ನೃತ್ಯಪೀಠ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಕುಲಕರ್ಣಿ ಯವರು ಹಂಸಭಾವಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುವ ನೃತ್ಯಭಾರತಿ ಎಂಬ ನೃತ್ಯಶಾಲೆ. ಅವರು ಸು. 30–35 ವರ್ಷಗಳಿಂದ ನೃತ್ಯರಂಗದಲ್ಲಿ ಅವಿರತವಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿ ಪಳಗಿದ ಕಲಾವಿದರು. ಅಲ್ಲದೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ಊರು ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಸು. 100ಕ್ಕೂ ಮೇಲ್ಪಟ್ಟು ನೃತ್ಯಗುರುಗಳಿದ್ದು ಭರತನಾಟ್ಯ, ಕಥಕ್, ಕಥಕಳಿ ಮತ್ತು ಇತರ ನೃತ್ಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಕೊಡುತ್ತಲಿದ್ದಾರೆ. ಈಗ ಬೆಂಗಳೂರು ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಗಳ ಲಲಿತಕಲೆಗಳ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಪದವಿ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ನೃತ್ಯ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶ ಮಾಡಿಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಇಂದು ಕಥಕ್, ಕಥಕಳಿ, ಮಣಿಪುರಿ ಮೊದಲಾದ ನೃತ್ಯ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಶಿಷ್ಟ ನೃತ್ಯ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಭರತನಾಟ್ಯ ಅದರಲ್ಲೂ ಮೈಸೂರು ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಭರತನಾಟ್ಯ ಈ ನಾಡಿನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೆನ್ನಬಹುದು. **(ಸಿ.ಡಿ;*)**

ನೃಪಕಾಮ: ಹಾಸನ, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಆಳಿದ ಹೊಯ್ಸಳ ದೊರೆ (ಸು. 1000–45). ಮೊದಲಿಗೆ ಇವನೇ ಹೊಯ್ಸಳ ಮನೆತನದ ಮೊದಲ ರಾಜನಿರಬಹುದೆಂದು ತಿಳಿಯಲಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಪತ್ತೆಯಾದ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉಪ್ಪಳ್ಳಿ ಶಾಸನದಿಂದ ಹೊಯ್ಸಳವಂಶದ ಮೊದಲ ರಾಜರ ವಿವರಗಳು ದೊರೆತಿವೆ (ನೋಡಿ: ಹೊಯ್ಸಳರು). ಇವನನ್ನು ಕಾಮನೃಪ, ರಾಚಮಲ್ಲ ಪೆರ್ಮಾನಡಿ ಎಂದೂ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಸರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಎರಡನೆಯ ಹೆಸರಿನಿಂದಾಗಿ ನೃಪಕಾಮ ತಲಕಾಡಿನ ಗಂಗಸಂತತಿಯೊಡನೆ ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದಿದ್ದನೆಂದು ಹಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರೂ ಇವನು ಮೊದಲಲ್ಲಿ ಗಂಗರ ಸಾಮಂತನಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಹೊಯ್ಸಳ ವಂಶಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ನೃಪಕಾಮನ ಹೆಸರು ಕಂಡುಬರದೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಆದ್ಯ ಸಳನಾದ ಅನಂತರ ಅವನ ವಂಶದಲ್ಲಿ ವಿನಯಾದಿತ್ಯನೆಂಬುವನು ರಾಜನಾದನು ಎಂಬ ಹೇಳಿಕೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಒಂದೆರಡು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ನೃಪಕಾಮ ವಿನಯಾದಿತ್ಯನ ತಂದೆ ಎಂಬ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಇವನ ಶಾಸನಗಳಾದರೋ ಇವನನ್ನು ಹೊಯ್ಸಳ ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತವೆ. ಕೊಂಗಾಳ್ವ

ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ ನೃಪಕಾಮನನ್ನು ಮುಂಡಹೊಯ್ಸಳ ಎಂದು ಸಂಬೋಧಿಸಲಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನೃಪಕಾಮ ಜೈನಮತಾವಲಂಬಿಯಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಒಂದು ಊಹೆ.

1022 ರಿಂದ 27 ರವರೆಗೆ ನೃಪಕಾಮನ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಇವನು 1022ರಲ್ಲಿ ಕೊಂಗಾಳ್ವರ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿಹೋಗಿದ್ದನಲ್ಲದೆ, 1026ರಲ್ಲಿ ಮಣ್ಣೆ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅವರನ್ನು ಮತ್ತೆ ಎದುರಿಸಿದ. 1027ರಲ್ಲಿ ಬನವಾಸಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಯಶಃ ಕದಂಬರ ಮೇಲೆ ನಡೆದ ಯುದ್ಧವೊಂದರಲ್ಲಿ ಅವರ ಸಹಾಯಕನಾಗಿದ್ದ. ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಹೊಯ್ಸಳನ ಪ್ರಧಾನಾಮಾತ್ಯನಾದ ಗಂಗರಾಜನ ತಂದೆ ಏಚರಾಜ ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿ ನೃಪಕಾಮನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದನೆಂದು ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಶಾಸನವೊಂದರಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. **(ಜಿ.ಆರ್.ಆರ್.)**

ನೆಲಮಂಗಲ: ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು. ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಾಯುವ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಆಗ್ನೇಯ ವಾಯುವ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಡಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ತುಮಕೂರು, ಕೊರಟಗೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಬೆಂಗಳೂರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾಗಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕೂ ಸುತ್ತುವರೆದಿವೆ. ದಾಸನಪುರ, ನೆಲಮಂಗಲ, ಸೋಮಪುರ ಮತ್ತು ತ್ಯಾಮಗೊಂಡ್ಲು ಹೋಬಳಿಗಳಿದ್ದು 314 ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 653.1 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,74,880.

ಶಿವಗಂಗೆ (4559') ಮತ್ತು ನಿಜಗಲ್ಲು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಬೆಟ್ಟಗಳು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶ ಇಲ್ಲವೆಂದೇ ಹೇಳಬಹುದು. ದೊಡ್ಡಬೆಲೆ ಮತ್ತು ಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿಯ ಬಳಿ ಸರ್ಕಾರದಿಂದ ಪೋಷಕವಾದ ಸಾಮಾಜಿಕ ಅರಣ್ಯಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಣ್ಣು ನಸುಗೆಂಪುಮಿಶ್ರಿತವಾಗಿದ್ದು ಹಲವು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಫಲವತ್ತಾಗಿದೆ. ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 1140 ಮಿಮೀ. ಬೇಸಾಯ ಜನರ ಮುಖ್ಯ ಕಸಬು. ಅರ್ಕಾವತಿ ಮತ್ತು ಅದರ ಉಪನದಿಯಾದ ಕುಮುದ್ವತಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ನದಿಗಳು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ನೀರಾವರಿ ಅಣೆಕಟ್ಟುಗಳಾಗಲಿ, ಜಲಾಶಯಗಳಾಗಲಿ ಇಲ್ಲ. ಸಣ್ಣ ಪುಟ್ಟ ಕೆರೆಗಳಿದ್ದು ಅವುಗಳ ನೀರನ್ನು ಬತ್ತ ಮತ್ತು ಬಾಗಾಯ್ತು ಬೆಳೆಗಳಿಗೆ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಅಂತಹ ಕೆರೆಗಳಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕಣ್ಣನ ಅಣೆ, ತ್ಯಾಮಗೊಂಡ್ಲುವಿನ ಅಮಾನಿಕೆರೆ, ಕೆರೆಗತ್ತಿಗನೂರಿನ ಕೆರೆ, ಸೊಂಡೆಕೊಪ್ಪದ ಕೆರೆ, ಮಣ್ಣೆ ಕೆರೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ರಾಗಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯವಾದ ಬೆಳೆ. ಅವರೆ, ತೊಗರಿ, ಹುರುಳಿ ಮತ್ತು ಎಣ್ಣೆಬೀಜಗಳನ್ನೂ ಮುಸುಕಿನ ಜೋಳ ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಹಣ್ಣುಗಳನ್ನೂ ಬೆಳೆಯಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ಕೆರೆಗಳ ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಬತ್ತ ಮತ್ತು ಕಬ್ಬನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುವರು. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ನೀರಾವರಿ ಬಾವಿಗಳನ್ನು ತೋಡಿ ವಿದ್ಯುತ್ ಪಂಪುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ನೀರೆತ್ತಿ ಬೆಳೆ ಬೆಳೆಯಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನಿಡವಂದ ಒಂದು ರೈಲ್ವೆ ನಿಲ್ದಾಣ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪಾರಕೇಂದ್ರ. ಶಿವಗಂಗೆ **(ನೋಡಿ)** ಒಂದು ಪವಿತ್ರ ಕ್ಷೇತ್ರ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ತೋಟಗೆರೆ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಅರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯ ಇದ್ದು ಅದು ಈಗ ಹಾಳುಬಿದ್ದಿದೆ. ತ್ಯಾಮಗೊಂಡ್ಲು ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ದೊಡ್ಡ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ. ಎಲೆಕ್ಯಾತನಹಳ್ಳಿ ಜೈನಧರ್ಮೀಯರ ಮುಖ್ಯಸ್ಥಳ. ನಿಜಗಲ್ಲು ಮತ್ತು ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ಪಾಳೆಗಾರರು ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಮಹಿಮಾಪುರ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿಯಿರುವ ಗುಡ್ಡಕ್ಕೆ ಮಹಿಮೆರಂಗನ ಬೆಟ್ಟ ಎಂಬ ಹೆಸರಿದ್ದು ಅದರ ಮೇಲೆ ರಂಗನಾಥ ಸ್ವಾಮಿಯ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಷಕ್ಕೊಂದು ಭಾರಿ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಬರದಿ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ಇರುವ ರಾಮದೇವರ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ಶ್ರೀರಾಮ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಸುತ್ತಮುತ್ತಿನ ಜನ ಇಲ್ಲಿ ವಿವಾಹಗಳನ್ನು ಜರುಗಿಸುವರು, ಬಿನ್ನಮಂಗಲದ ಮುಕ್ತಿನಾಥ ದೇವಾಲಯ ಒಂದನೆಯ ರಾಜೇಂದ್ರ ಚೋಳನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ್ದು. ಹೆಗ್ಗುಂದ ಬೆಟ್ಟದ ಪಾದದಲ್ಲಿ ವೀರಭದ್ರ ಮತ್ತು ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಎಂಬ ಎರಡು ಗುಹಾಲಯಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಶ್ರೀರಾಮ ದೇವಾಲಯದ ಬಳಿ ಇರುವ ಸ್ತಂಭಕ್ಕೆ ಶ್ರೀರಾಮನ ಹಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿತ್ತೆಂದು ಪೌರಾಣಿಕ ಕಥೆ. ಮಣ್ಣೆ (ಮಾನ್ಯಪುರ) ಗಂಗರ ಶ್ರೀಪುರುಷನ (725–88) ಮತ್ತು ಅನಂತರ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಸ್ಥಳವಾಗಿತ್ತು.

ನೆಲಮಂಗಲ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಹೋಬಳಿಯ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಬೆಂಗಳೂರು–ತುಮಕೂರು ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ ಸು. 27 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 25,287

ಈ ಪಟ್ಟಣ ವ್ಯಾಪಾರಕೇಂದ್ರಗಳಾದ ಮಾಗಡಿ, ಬೆಂಗಳೂರು, ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ ಮತ್ತು ತುಮಕೂರುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದು ಉತ್ತಮ ರಸ್ತೆಸಂಪರ್ಕವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಈ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಅಂಚೆತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ, ವಿದ್ಯುತ್, ಶಾಲೆಗಳು ಮುಂತಾದ ಸೌಲಭ್ಯಗಳು ಇವೆ. ಇಂದಿನ ನೆಲಮಂಗಲದ ಬಳಿಯಲ್ಲೇ ಹಿಂದೆ ಭೂಮಂಗಲ ಎಂಬ ದೊಡ್ಡ ಊರಿದ್ದು ಅದು ಯುದ್ಧವೊಂದರಲ್ಲಿ ಹಾಳಾಯಿತೆಂದೂ ಅನಂತರ ಇಂದಿನ ಪಟ್ಟಣ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂತೆಂದೂ ಐತಿಹ್ಯ. **(ಜಿ.ಆರ್.ಆರ್.)**

ನೇತ್ರಾಣಿ ದ್ವೀಪಗಳು: ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಭಟ್ಕಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪ್ರವಾಸಿ ಸ್ಥಳ. ಇದಕ್ಕೆ ಪಿಜನ್ ಐಲೆಂಡ್ ಅಥವಾ ಪಾರಿವಾಳ ದ್ವೀಪವೆಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದೆ. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲೊಂದಾದ ಮುರ್ಡೇಶ್ವರದಿಂದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಭಟ್ಕಳದಿಂದ 18 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ನೇತ್ರಾಣಿ ನಡುಗಡ್ಡೆಯು ಕಣ್ಣಿನ ಗುಡ್ಡೆಯಾಕಾರವನ್ನು ಹೋಲುವುದರಿಂದ ಜನಪದರ ಬಾಯಲ್ಲಿ ನೇತ್ರಾಣಿಯಾಗಿದೆ. ರೋಮಿನ ಪ್ರವಾಸಿ ಬುಕಾನನ್ ಈ ದ್ವೀಪಕ್ಕೆ 1801 ರಲ್ಲಿ ಭೇಟಿ ಕೊಟ್ಟಾಗ ಅಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲಿನ ಕಂಬಕ್ಕೆ ಪೂಜೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ಕಂಡು ಅದನ್ನು ತನ್ನ ಪ್ರವಾಸ ಕಥನದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಕಲ್ಲಿನ ಕಂಬವನ್ನು ಭಕ್ತರು ಜಟ್ಟಿಗದೇವರೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ ಎಂದು 1975ರಲ್ಲಿ ಈ ದ್ವೀಪಕ್ಕೆ ಭೇಟಿ ಕೊಟ್ಟ ಹೂಮ್ ತನ್ನ ಪ್ರವಾಸ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಹಿಂದೆ ಎಲ್ಲ ಧರ್ಮದವರೂ ಇಲ್ಲಿ ಹರಕೆ ಒಪ್ಪಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇಂದಿಗೂ ಇಲ್ಲಿ ಜಟ್ಟಿಗನ ಗುಡಿ, ಮಸೀದಿ, ಚರ್ಚು ಇವೆ. ಹರಕೆ ಹೊತ್ತ ಭಕ್ತಾದಿಗಳು ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಕೋಳಿ ಮತ್ತು ಕುರಿಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ತಂದು ದೇವರಿಗೆ ಬಿಡುತ್ತಾರೆ. ಅಂಥ ಪ್ರಾಣಿ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಈ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟಿವೆ.

ನೇತ್ರಾಣಿ ಗುಡ್ಡ ಕಡಿದಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಯಾಂತ್ರಿಕ ದೋಣಿ ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ. 100 ಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಲಂಗರು ಹಾಕಿದ ದೋಣಿಯಿಂದ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಪಾತಿ ದೋಣಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಗಬೇಕು. ಗುಡ್ಡೆಯ ಮರಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿದ ಹಗ್ಗದ ನೆರವಿನಿಂದ ಗುಡ್ಡೆಯನ್ನು ಜನ ಹತ್ತುವುದುಂಟು. ಗೊಂಡರು, ಮೊಗವೀರರು, ಖಾರ್ವಿಗಳು, ನೇತ್ರಾಣಿ ಜಟ್ಟಿಗನ ಭಕ್ತವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಎತ್ತರದ ಅಂಕುಡೊಂಕಾದ ಬಂಡೆಗಳ ರಚನೆ ಪಾರಿವಾಳಗಳ ವಾಸಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲಕರವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪಾರಿವಾಳಸಂಖ್ಯೆ ಅಧಿಕವಿರುವುದರಿಂದ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರು ಈ ದ್ವೀಪವನ್ನು ಪಿಜನ್ ಐಲೆಂಡ್ ಎಂದು ಕರೆದರಂತೆ. ಹಿಂದೆ ಅಂಜದೀವ್‌ನಿಂದ

ಜನರು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ಗೂಡುಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಮುಂಬಯಿಗೆ ಕಳುಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಪಾರಿವಾಳಗಳಲ್ಲದೆ ಇನ್ನಿತರ ಪಕ್ಷಿ ಸಂಕುಲವೂ ಇದೆ. ಪಕ್ಷಿವೀಕ್ಷಣೆಗೆ ಇದೊಂದು ಉತ್ತಮ ತಾಣ. ಇಲ್ಲಿಗೆ ವಿಹಾರಕ್ಕೆ ಹೋಗಿಬರಲು ನವೆಂಬರ್– ಮಾರ್ಚ್ ಅವಧಿ ಸೂಕ್ತಕಾಲ. **(ಎಸ್.ಜಿ.ಬಿ.)**

ನೇತ್ರಾವತಿ: ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ನದಿ. ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟದ ಕುದುರೆಮುಖ ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ, ಬಂಗಾಡಿ ಕಣಿವೆಯ ಮುಖಾಂತರ ಹರಿದು ಉಜಿರೆ, ಧರ್ಮಸ್ಥಳ, ಬೆಳ್ತಂಗಡಿಗಳನ್ನು ದಾಟಿ ಬಂಟ್ವಾಳದ ಮುಖಾಂತರ ಮಂಗಳೂರೆಡೆಗೆ ಸಾಗಿ, ಕೋಡಿಯಾಲದ ಬಳಿ ಅರಬ್ಬೀಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ನದಿಯ ಹರಿವಿನ ಒಟ್ಟು ಉದ್ದ 96 ಕಿಮೀ. ಕುಮಾರಧಾರಾ ಮತ್ತು ಗುರುಪುರ ಹೊಳೆಗಳು ಇದರ ಮುಖ್ಯ ಉಪನದಿಗಳು. ಕುಮಾರಧಾರಾ ನೇತ್ರಾವತಿಯ ದಕ್ಷಿಣದಿಂದ ಬಂದು ಉಪ್ಪಿನಂಗಡಿ ಬಳಿ ಸೇರುತ್ತದೆ. ಗುರುಪುರ ಹೊಳೆ ಉತ್ತರದಿಂದ ಬಂದು ಮಂಗಳೂರಿನ ಬಳಿ ಸಂಗಮವಾಗುತ್ತದೆ. ಮುಂಗಾರು ಮಳೆಯ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ನೇತ್ರಾವತಿಯಲ್ಲಿ ಅಧಿಕ ಪ್ರವಾಹ ವಿರುತ್ತದೆ. ನದಿಯ ಮಧ್ಯೆ ಕಲ್ಲುಬಂಡೆಗಳೂ ಮಡುವುಗಳೂ ಇವೆ. ಬಂಟ್ವಾಳದಿಂದ ಮುಂದಕ್ಕೆ ದೋಣಿಗಳ ಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿವೆ. ಮಂಗಳೂರಿನ ಬಳಿ ನದಿಯ ಪಾತ್ರ ವಿಶಾಲವಾಗಿದ್ದು ಮಧ್ಯೆ ಸಣ್ಣ ದ್ವೀಪಗಳಿವೆ. ಫಲವತ್ತಾಗಿರುವ ಈ ಭಾಗಗಳು ಬತ್ತ, ಕಬ್ಬು ಬೆಳೆಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಉಲ್ಲಾಳದ ಬಳಿ ನೇತ್ರಾವತಿ ನದಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ರೈಲು ಸೇತುವೆ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಬಹು ಉದ್ದವಾದ ರೈಲು ಸೇತುವೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. **(ಕೆ.ಬಿ.ಸಿ.)**

ನೇಮಿಚಂದ್ರ^1: ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಜೈನ ಆಚಾರ್ಯ. ಗೊಮ್ಮಟಸಾರ, ತ್ರಿಲೋಕಸಾರ, ಲಬ್ಧಿಸಾರ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಕೃತದಲ್ಲಿ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಇವರಿಗೆ ಸಿದ್ಧಾಂತಚಕ್ರವರ್ತಿ ಎಂಬ ಬಿರುದಿದ್ದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಭಯನಂದಿ ಇವರ ಗುರು.

ಗೊಮ್ಮಟಸಾರ ಷಟ್ಖಂಡಾಗಮದ ಸಾರವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದ್ದು ಕರ್ಮಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಕುರಿತ ಮಹತ್ತ್ವಪೂರ್ಣ ಗ್ರಂಥವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ಚಾವುಂಡರಾಯನಿಗಾಗಿ ಬರೆದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಗ್ರಂಥದ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಕನಕನಂದಿಯ ಸಹಾಯ ಇವರಿಗೆ ದೊರೆತಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಚಾವುಂಡರಾಯನನ್ನು ಕುರಿತು ಹಲವು ಸಂಗತಿಗಳು ಇದರಿಂದ ಲಭ್ಯವಾಗುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಚಾವುಂಡರಾಯ ಗೊಮ್ಮಟೇಶ್ವರ ವಿಗ್ರಹ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದ ಸಂಗತಿ ಮುಖ್ಯವಾದುದು. ಈ ಕೃತಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಅಭಯಚಂದ್ರ ಮತ್ತು ನೇಮಿಚಂದ್ರ (ಕನ್ನಡ ಟೀಕೆಯ ಆಧಾರದಿಂದ ಬರೆದದ್ದು), ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಕೇಶವವರ್ಣಿ ಇವರು ವಿಸ್ತೃತ ಟೀಕೆಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. **(ಎ.ಎನ್.ಯು.)**

ನೇಮಿಚಂದ್ರ^2: ಸು. 12ನೆಯ ಶತಮಾನ. ಜೈನಕವಿ. ಲೀಲಾವತೀ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧಂ ಮತ್ತು ನೇಮಿನಾಥ ಪುರಾಣಂ ಎಂಬ ಚಂಪೂಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈತ ಲೀಲಾವತೀಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣರಾಜ (ಸೌಂದತ್ತಿಯ ರಟ್ಟವಂಶದ ರಾಜ ಸು.1190) ಮತ್ತು ಚಂದಲದೇವಿಯರನ್ನು ಕೊಂಡಾಡಿದ್ದಾನೆ. ನೇಮಿನಾಥ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ವೀರಬಲ್ಲಾಳನ (1173–1220) ಮಂತ್ರಿ ಸೆಜ್ಜೆವಳ ಪದ್ಮನಾಭನನ್ನು ಹೊಗಳಿ ಅವನ ಹಾಗೆಯೇ ಹೊಯ್ಸಳ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಲಕ್ಷ್ಮಣರಾಜನ ಆಶ್ರಿತನಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡು ತನ್ನ ಪ್ರೌಢಕಾವ್ಯವಾದ ಲೀಲಾವತೀಮಹಾಪ್ರಬಂಧವನ್ನೂ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ ಪದ್ಮನಾಭನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ನೇಮಿನಾಥಪುರಾಣವನ್ನೂ ರಚಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದು. ನೇಮಿಚಂದ್ರ ತನಗಿಂತ ಮುಂಚೆ ಕೃತಿರಚನೆ ಮಾಡಿದ ಯಾವ ಕನ್ನಡ ಕವಿಯನ್ನೂ ಸ್ಮರಿಸಿಲ್ಲ. ಮಧುರಕವಿ ನೇಮಿಚಂದ್ರನನ್ನು ಹೊಗಳುತ್ತ ನೇಮಿಜನ್ನಮರಿರ್ವರೆ ಕರ್ಣಾಟಕೃತಿಗೆ ಸೀಮಾಪುರುಷರ್ ಎಂದು ನುಡಿದಿದ್ದಾನೆ.

ನೇಮಿಚಂದ್ರ ಬಹಳ ಆತ್ಮಾಭಿಮಾನವುಳ್ಳ ಕವಿ. ಇವನು ಧರಿಸಿದ ಬಿರುದುಗಳಿಗೆ ಲೆಕ್ಕವಿಲ್ಲ. ಭಾರತೀಚಿತ್ತಚೋರ, ಸಾಹಿತ್ಯ ವಿದ್ಯಾಧರ, ಚತುರ್ಭಾಷಾ ಚಕ್ರವರ್ತಿ, ಕವಿರಾಜಕುಂಜರ, ಸುಕರಕವಿಶೇಖರ ಎಂಬೀ ಹೆಸರುಗಳೇ ಕವಿಗೆ ಪಾಂಡಿತ್ಯದ ಪ್ರತಿಭೆಯ ಹೆಮ್ಮೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿದ್ದಿತೆಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಇವನು ತನ್ನ ಕವಿತೆಯ ಮೇಲ್ಮೆಯನ್ನೂ ಪಾಂಡಿತ್ಯಪ್ರತಾಪವನ್ನೂ ಯಾವ ಬಗೆಯ ಸಂಕೋಚವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಹೊಗಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.

ಲೀಲಾವತೀಪ್ರಬಂಧ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಆಶ್ವಾಸಗಳುಳ್ಳ ಪ್ರೌಢಚಂಪೂಕಾವ್ಯ. ತಾನು ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಶೃಂಗಾರವನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿದಿಟ್ಟಿರುವಂತೆ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಇವನಿಗೆ ಶೃಂಗಾರಕಾರಾಗೃಹ ಎಂಬ ಬಿರುದು ಬಂತೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಈ ದೊಡ್ಡ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಒಂದೇ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಬರೆದು ಮುಗಿಸಿದನಂತೆ. ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಕಥೆ ಸ್ವಲ್ಪ; ವರ್ಣನೆಯೇ ಅಪಾರವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿದೆ. ಕಂದರ್ಪದೇವನೆಂಬ ಒಬ್ಬ ರಾಜಕುಮಾರ ಒಂದು ರಾತ್ರಿ ಕನಸಿನಲ್ಲಿ ಮಹಾಸುಂದರಿಯಾದ ತರುಣಿಯೊಬ್ಬಳನ್ನು ಕಂಡು ಅವಳನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿ ಮೋಹಿಸಿದ. ಮಾರನೆಯ ದಿನ ಬೆಳಗ್ಗೆ ತನ್ನ ಕನಸಿನ ಸುಂದರಿ ಎಲ್ಲಿರುವಳೋ ಎಂದು ಹುಡುಕಲು ನಿರ್ಧರಿಸಿ ತನ್ನ ಸ್ನೇಹಿತನಾದ ಮಂತ್ರಿಪುತ್ರ ಮಕರಂದವನ್ನೂ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಪ್ರಯಾಣ ಹೊರಟ. ಕುಸುಮಪುರದ ಅರಸು ಶೃಂಗಾರಶೇಖರನ ಮಗಳು ಲೀಲಾವತಿ ಕನಸಿನಲ್ಲಿ ಸುಂದರ ಪುರುಷನೊಬ್ಬನನ್ನು ಕಂಡು ಮೋಹಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಹುಡುಕಲು ಜನರನ್ನು ಅಟ್ಟಿದಳು. ಕೊನೆಗೆ ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಸಂಧಿಸಿ ಪರಸ್ಪರ ಒಲಿದು ಮದುವೆಯಾದರು. ಕಂದರ್ಪದೇವ ಲೀಲಾವತೀ ಸಮೇತನಾಗಿ ಬನವಾಸಿಗೆ ಬಂದು ಸುಖವಾಗಿ ರಾಜ್ಯವಾಳಿದ. ಈ ಚಿಕ್ಕ ಕಥೆಯ ಹಂದರದ ಮೇಲೆ ನೇಮಿಚಂದ್ರ ಅನೇಕ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಶೃಂಗಾರರಸಪ್ರತಿಪಾದನೆಗೆ ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಸ್ವಪ್ನಸಂದರ್ಶನದಿಂದಲೇ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮೊಳೆತ ಮೆಚ್ಚಿಗೆಯ ಮೋಹ ಬಲಿತು ಪ್ರೇಮಿಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಸಂದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಹಂಬಲಿಸಿ ಕಾತರರಾಗಿ ಅನ್ವೇಷಣೆ ನಡೆಸಿದ ವೃತ್ತಾಂತ, ನಾಯಕನಾಯಕಿಯರ ಪರಸ್ಪರ ಸಂದರ್ಶನ, ಸಮ್ಮೋಹಸಮಾಗಮಗಳ ಕಥೆ ಶೃಂಗಾರರಸಪ್ರತಿಪಾದನೆಗೆ ಹಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿವೆ. ಆದರೆ ನೇಮಿಚಂದ್ರ ಪ್ರೇಮಿಗಳ ಮನೋವೃತ್ತಿಯ ನಾನಾ ಅವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಬಣ್ಣಿಸುವ ಭರದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಲಜ್ಜೆ, ಸಂಕೋಚ ಮತ್ತು ಗಾಂಭೀರ್ಯಗಳನ್ನು ಮರೆತಿದ್ದಾನೆ. ಇವನ ಒಲವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಆಂಗಿಕ ಶೃಂಗಾರ ನಿರೂಪಣೆಯ ಕಡೆಗೇ ಇದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು. ಹಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಇವನ ಶೃಂಗಾರ ನಿರೂಪಣೆ ಸುಸಂಸ್ಕೃತರಾದ ವಾಚಕರಿಗೆ ಬೇಸರವನ್ನೇ ತರಿಸುವಂತಿದೆ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಇದೆ.

ಈ ಕಾವ್ಯ ಬಾಣಭಟ್ಟನ ಕಾದಂಬರಿಯನ್ನೂ ಮೀರಿಸಿದೆಯೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವುದುಂಟು. ಕಾದಂಬರೀಕಾವ್ಯವನ್ನು ಸುಟ್ಟು ಲೀಲಾವತಿಗೆ ತಿಲಕವಿಟ್ಟು ಆನೆಯ ಮೇಲೆ ಮೆರವಣಿಗೆ ಮಾಡಲಾಯಿತೆಂಬ ಕಥೆ ಅನಂತರದ ಕೆಲವು ಕನ್ನಡ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿತವಾಗಿದೆಯಾದರೂ ಇದು ದಂತಕಥೆಯೆನ್ನಬಹುದು. ಆದರೆ ಕಾದಂಬರಿಯ ಔನ್ನತ್ಯಗಾಂಭೀರ್ಯಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ನೇಮಿಚಂದ್ರ ಮಹಾಪಂಡಿತ, ಇವನಿಗೆ

ಸಂಸ್ಕೃತ, ಪ್ರಾಕೃತ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಳವಾದ ಪಾಂಡಿತ್ಯವಿದೆ. ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆ ಇವನಿಗೆ ವಶವಾಗಿದೆ. ಇವನ ಭಾಷಾ ಪ್ರಭುತ್ವ ಯಾರನ್ನಾದರೂ ಬೆರಗುಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇವನ ಶಬ್ದಭಂಡಾರ ವಿಪುಲವಾದದ್ದು. ನಿಘಂಟುಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆಯದ ಅನೇಕ ಅಪರೂಪ ಶಬ್ದಗಳು ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇರಳವಾಗಿ ಸಿಕ್ಕುತ್ತವೆ. ಕವಿಯ ವರ್ಣನಾವೈಭವದಲ್ಲಿ ಹಲವು ಸಲ ವಾಚಕರು ಕತೆಯ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನೇ ಮರೆತುಹೋಗುವ ಸಂದರ್ಭಗಳೂ ಉಂಟು. ಆದರೆ ಆ ವರ್ಣನೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹಜತೆ ಕಡಿಮೆ. ಕೃತಕವೂ ಚಮತ್ಕಾರಯುಕ್ತವೂ ಆದ ಉಪಮಾರೂಪಕಾದಿ ಅಲಂಕಾರಗಳು ಈತನ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇರಳವಾಗಿ ಸಿಕ್ಕುತ್ತವೆ.

ಲೀಲಾವತೀಪ್ರಬಂಧ ಬಹಳ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಸುಬಂಧು ಕವಿಯ ವಾಸವದತ್ತಾ ಕೃತಿಯ ಕಥೆಯನ್ನು ಹೋಲುತ್ತದೆ. ಅದರ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆಯೇ ನೇಮಿಚಂದ್ರ ಈ ಕೃತಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದೆರಡು ಮಾರ್ಪಾಟುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಪಾತ್ರಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನೂ ಕೆಲವು ಕಡೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಸುಬಂಧುವಿನ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದ ಜೈನಮತದ ಆವರಣವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕವಿ ಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ಈ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ನೈಜವಾದ ಪಾತ್ರಚಿತ್ರಣವಾಗಲಿ ಹೃದಯಾಹ್ಲಾದಕಾರಿಯಾದ ಸನ್ನಿವೇಶ ವರ್ಣನೆಯಾಗಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ನೇಮಿಚಂದ್ರ ಲೀಲಾವತಿಯಂಥ ಪ್ರಣಯ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ತನ್ನ ಕಾವ್ಯವಸ್ತುವಾಗಿ ಆರಿಸಿಕೊಳ್ಳದೆ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಇತಿಹಾಸ ಕಥೆಯನ್ನೋ ಒಂದು ಜಿನೇಂದ್ರಚರಿತ್ರೆಯನ್ನೋ ವಸ್ತುವಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿದ್ದರೆ ಇವನ ಪಾಂಡಿತ್ಯಪ್ರತಿಭೆಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಶೋಭೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದಿತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ನೇಮಿನಾಥಪುರಾಣ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ ತೀರ್ಥಂಕರನಾದ ನೇಮಿಜಿನೇಶ್ವರನ ಪುಣ್ಯಚರಿತ್ರೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಆಶ್ವಾಸಗಳಿವೆ. ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೌರವ ಪಾಂಡವರ ಕಥೆ, ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಚರಿತ್ರೆ ಮತ್ತು ನೇಮಿಜಿನೇಶ್ವರನ ಕಥೆ–ಈ ಮೂರನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ಹೇಳಲು ಹೊರಟು ಕೃಷ್ಣ ಕಂಸನನ್ನು ಕೊಂದ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ಹೇಳಿ ಮುಗಿಸುವ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಕಾವ್ಯ ನಿಂತುಹೋಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಇವನು ಹೇಳಬಯಸಿದ ಮೂರು ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೂ ಪೂರ್ಣವಾಗದೆ ಅರ್ಧದಲ್ಲಿಯೇ ನಿಂತುಹೋಗಿದೆ. ಆ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಈ ಕೃತಿಗೆ ಅರ್ಧನೇಮಿ ಪುರಾಣವೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಬಹುಶಃ ನೇಮಿಚಂದ್ರ ಈ ಕೃತಿಯನ್ನು ಪೂರ್ಣ ಮಾಡದೆಯೇ ಮರಣ ಹೊಂದಿರಬಹುದೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಸೂಕ್ತಿಸುಧಾರ್ಣವ, ಕಾವ್ಯಸಾರ ಎಂಬ ಸಂಕಲನ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ನೇಮಿನಾಥಪುರಾಣದ ಪದ್ಯಗಳು ಉದ್ಧೃತವಾಗಿವೆ.

ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಜೈನಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವ ಕಥಾನಾಯಕನ ಭವಾವಳಿಯ ಕಥನ ಅರ್ಧನೇಮಿ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಸಂಕ್ಷೇಪವೂ ರಮ್ಯವೂ ಆಗಿದೆ. ವಿಂಧ್ಯಕಗಿವಾಗುರೆಯರ ವೃತ್ತಾಂತ, ಇಭ್ಯಕೇತುವಿನ ಕಥೆ– ಇವು ನೇಮಿಚಂದ್ರನಿಗೆ ಆಧಾರವಾದ ಜಿನಸೇನ ಗುಣಭದ್ರರ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ನೇಮಿಚಂದ್ರ ಮೂಲಕಥೆಯನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಹೇಳುತ್ತಾ ಕೆಲವು ಹೊಸ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಕವಿ ಬೇರೆ ಯಾವ ಗ್ರಂಥದಿಂದ ಆರಿಸಿಕೊಂಡನೋ ತಿಳಿಯದು.

ನೇಮಿನಾಥಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಕಥೆಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಸ್ತ್ವೈಕ್ಯವಿಲ್ಲ; ಕಥಾರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಏಕಸೂತ್ರತೆ ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ ಹೇಳಿರುವ ಬಿಡಿ ಕಥೆಗಳು, ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಹಲವು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳು ಬಹಳ ಸುಂದರವಾಗಿವೆ. ಈ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಿರುವುದರಲ್ಲಿ ಕವಿ ತನ್ನ ಕಲಾವಂತಿಕೆಯನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತೋರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಇವನ ಕವಿತ್ವವೈಭವ ಲೀಲಾವತಿಗಿಂತ ಈ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶವಾಗಿದೆ. ವಾಮನಾವತಾರದ ಕಥೆಯನ್ನು ಕವಿ ಬಹಳ ರಸವತ್ತಾಗಿ, ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಟ್ಟಿದಂತೆ ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಚಾಣೂರ ಕೃಷ್ಣರ ಮಲ್ಲಯುದ್ಧವನ್ನು ಮನದುಂಬುವಂತೆ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸುವಾಗ ಪಂಪನಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತನಾಗಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ವಿಶ್ವರೂಪದರ್ಶನ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ಪಂಪ ಬಹಳ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಹೇಳಿ ಮುಗಿಸಿದ್ದರೆ ನೇಮಿಚಂದ್ರ ಅದನ್ನು ವಾಮನಾವತಾರ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಭೀಮ ಜರಾಸಂಧರ ಯುದ್ಧ, ಭೀಮ ಕೀಚಕರ ಮಲ್ಲಯುದ್ಧದ ವರ್ಣನೆ, ನೇಮಿಚಂದ್ರಕವಿಯ ಮನೋನೇತ್ರದೆದುರಿಗಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಚಾಣೂರ ಕೃಷ್ಣರ ಮಲ್ಲಯುದ್ಧವನ್ನು ಬಣ್ಣಿಸುವಾಗ, ಈ ಸನ್ನಿವೇಶ ನಿರೂಪಣೆಗೆ ತೊಡಗಿದಾಗ ನೇಮಿಚಂದ್ರ ತನ್ನ ಪಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನು ಮರೆತು ಕವಿತಾ ಪ್ರತಿಭೆಯನ್ನೇ ಮೆರೆಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಸನ್ನಿವೇಶ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಮೂಡಿಬಂದ ಉತ್ತಮ ವರ್ಣಚಿತ್ರದಂತೆ ಶೋಭಿಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕವಿಯ ಮಾತುಗಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ಸಹಜವರ್ಣನೆಗಳು ಯಾರೇ ಆದರೂ ಮೆಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳುವಂತಿವೆ. ಕನ್ನಡ ಕವಿಗಳು ನೇಮಿನಾಥ ಪುರಾಣವನ್ನು ಹಾರ್ದಿಕವಾಗಿ ಮೆಚ್ಚಿಕೊಂಡು ರಸವೋ ರಸಾಯನವೋ ಕೃತಿವಸಂತವೋ ಕಿವಿಗಳಮೃತವೋ ಎಂದು ಬಹುವಾಗಿ ಹೊಗಳಿದ್ದಾರೆ. ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಪ್ರತಿಭೆಶೈಲಿ ವರ್ಣನಾನೈಪುಣ್ಯ ಅಭಿರುಚಿ ಕಥನಕೌಶಲ– ಈ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಗಮನಿಸಿದರೆ ನೇಮಿಚಂದ್ರನನ್ನು ಪಂಪ, ಕುಮಾರವ್ಯಾಸರ ಅಗ್ರಪಂಕ್ತಿಗೆ ಸೇರಿಸಲಾಗದಿದ್ದರೂ ದ್ವಿತೀಯ ಸ್ತರದ ಕವಿಗಳ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಮಾನ್ಯ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ನೀಡಬಹುದಾಗಿದೆ. **(ಕೆ.ವಿ.ಇ.)**

ನೊಣವಿನಕೆರೆ: ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ತಿಪಟೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ತಿಪಟೂರಿನಿಂದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ಸು. 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಗ್ರಾಮ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 4,658. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ನೊಣಬನಕೆರೆ ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಗೊಂಡಿರುವ ಈ ಊರಿನ ಬಳಿ ವಿಶಾಲವಾದ ದೊಡ್ಡ ಕೆರೆಯೊಂದು ಇದೆ. ಕೆರೆ ಬಹುಶಃ ನೊಳಂಬ ರಾಜನೊಬ್ಬನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದ್ದು ಅದೇ ಊರಿನ ಹೆಸರಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿರಬಹುದು. ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಹಾಗೂ ಕಲೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಪ್ರಮುಖವೆನಿಸಿದ ಕೆಲವು ಶೈವ ಹಾಗೂ ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳು ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿವೆ. ಸುಮಾರು ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ನೊಳಂಬರ ಕಾಲದ ನೊಣಬೇಶ್ವರ, ಶಾಂತೇಶ್ವರ, ಗರಿಗೇಶ್ವರ, ಚೋಳೇಶ್ವರ ಹಾಗೂ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ಎಂಬ ಐದು ಶಿವದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಆದರೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ದೇವಾಲಯಗಳೆಂದರೆ ಹೊಯ್ಸಳ ಕಾಲದ ವೇಣುಗೋಪಾಲ ಅಥವಾ ಗೋಪಾಲಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ ಹಾಗೂ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರುವ ಬ್ಯಾಟರಾಯ ದೇವಾಲಯ.

ನೊಣಬೇಶ್ವರ ಹಾಗೂ ಗರಿಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳು ತುರುವೇಕೆರೆಗೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ದಿಬ್ಬದ ಮೇಲಿವೆ. ನೊಣಬೇಶ್ವರನ ಗುಡಿ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕಕಟ್ಟಡ. ಮೂಲತಃ ಕಗ್ಗಲ್ಲಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದ್ದು ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿದಾಗ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಗೋಡೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಚಿಕ್ಕ ಗರ್ಭಗೃಹ, ತೆರೆದ ಸುಕನಾಸಿ ಹಾಗೂ ನವರಂಗಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಲಿಂಗ ಮಧ್ಯಮ ಗಾತ್ರದ್ದಾಗಿದ್ದು ಮೇಲ್ಭಾಗ ಚಪ್ಪಟೆಯಾಗಿದೆ. ಸುಕನಾಸಿ ಹಾಗೂ ನವರಂಗದ ಕಂಬಗಳು ಚತುರಸ್ರ ಮತ್ತು ಅಷ್ಟಕೋನಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಗಂಟೆಯಾಕಾರದ ಕಂಠದ ಮೇಲೆ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ನವರಂಗದ ಭುವನೇಶ್ವರಿಯಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತು ಫಲಕಗಳಿದ್ದು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮವನ್ನು

ಬಿಡಿಸಿದೆ. ನವರಂಗದ್ವಾರದ ಎರಡೂ ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟಕೋನದ ಅರೆಗಂಬ, ಲಾಳಾಕೃತಿಯ ಕೀರ್ತಿಮುಖ ಹಾಗೂ ಲತಾಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ. ಕಪೋತದ ಮೇಲೂ ಇದೇ ಬಗೆಯ ಕೀರ್ತಿಮುಖಗಳಿವೆ. ನೊಣಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿರುವ ಗರಿಗೇಶ್ವರ ಅದೇ ಬಗೆಯ ದ್ವಾರ ಹಾಗೂ ಕಂಬಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಮೂಲತಃ ಇವೆರಡೂ ಅವಳಿ ದೇವಾಲಯಗಳಾಗಿದ್ದವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇವೆರಡೂ ದೇವಾಲಯಗಳ ನಡುವೆ ಚಿಕ್ಕ ವೇದಿಕೆಯೊಂದರ ಬಳಿ ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆ ವಿಗ್ರಹಗಳಿದ್ದುವು (ಈಗ ಇವನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸರ್ಕಾರಿ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿಡಲಾಗಿದೆ).

ಗರಿಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಹಿಂದೆ ಅನತಿದೂರದಲ್ಲೇ ಶಾಂತೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇದು ಮೇಲಿನ ಎರಡು ದೇವಾಲಯಗಳಂತಿದ್ದರೂ ತೆರೆದ ಸುಕನಾಸಿ ಹಾಗೂ ಹೆಚ್ಚು ಅಲಂಕೃತ ಕಂಬಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಲಂಕೃತವಾದ ಪ್ರಾಚೀನ ನಂದಿ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಕೆರೆಯ ಉತ್ತರ ತೂಬಿನ ಪೂರ್ವಕ್ಕಿರುವ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಚಿಕ್ಕ ಗರ್ಭಗೃಹ ತೆರೆದ ಸುಕನಾಸಿ ಹಾಗೂ ನವರಂಗಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಸು. 11ನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸೇರುವ ಈ ದೇವಾಲಯದ ಮೂಲಗೋಡೆಗಳು ಚೋಳಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳಿಂದ ರಚಿತವಾಗಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಇತರ ದೇವಾಲಯಗಳಂತೆಯೇ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿರುವ ಚೋಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಊರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವೇಣುಗೋಪಾಲ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ನಿಂತಿದೆ.

ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ವೇಣುಗೋಪಾಲ ಅಥವಾ ಗೋಪಾಲಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲ. ಒಳಗಿನ ನವರಂಗ, ಪಶ್ಚಿಮದ ಸುಕನಾಸಿ, ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು ಹಾಗೂ ಗೋಪುರವಿಲ್ಲದ ಮಹಾದ್ವಾರ – ಇವು ಹೊಯ್ಸಳ ಕಾಲದ ರಚನೆಗಳು. ಮುಖಮಂಟಪ, ಹದಿನಾರು ಕೋನದ ಅರೆಗೋಳವಿಯಾಕಾರದ ದಿಂಡಿನ ಆರು ಕಂಬಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಹೊರನವರಂಗಗಳು, ಅನಂತರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಅಂದರೆ ಬಹುಶಃ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರುತ್ತವೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ವೇಣುಗೋಪಾಲ, ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಯೋಗಾನರಸಿಂಹ ಹಾಗೂ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಜನಾರ್ದನ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಇವೆ. ಇವು ಹೊಯ್ಸಳ ಶಿಲ್ಪಗಳು. ಜನಾರ್ದನ ವಿಗ್ರಹ ಸ್ವಲ್ಪ ಭಿನ್ನವಾಗಿದೆ. ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರುವ ವಿಶ್ವಕ್ಸೇನ ಹಾಗೂ ವೈಷ್ಣವ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿವೆ. ಲೋಹದ ಜನಾರ್ದನ ಮೂರ್ತಿಗಳು ತುಂಬ ಸುಂದರವಾಗಿದ್ದು ಇವು ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ರಚನೆಗಳಾಗಿವೆ.

ಬ್ಯಾಟರಾಯ ದೇವಾಲಯ ಸು. 16ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಕೋನೇರಿ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್ ಎಂಬುವರಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾಯಿತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ದೇವಸ್ಥಾನದ ನವರಂಗದ ಕಂಬವೊಂದರ ಮೇಲೆ ಗಡ್ಡಬಿಟ್ಟು ಟೋಪಿಯನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಂಡು ಕೈಮುಗಿದುಕೊಂಡಿರುವ ಪುರುಷವಿಗ್ರಹವೇ ಕೋನೇರಿ ಅಯ್ಯಂಗಾರರ ಚಿತ್ರವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಗೋಪುರವಿಲ್ಲದ ಮಹಾದ್ವಾರ, ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಕನಾಸಿ ಮತ್ತು ನವರಂಗಮಂಟಪ ಇವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ವಿಜಯನಗರದ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ, ಅವನ ರಾಣಿಯರು ಹಾಗೂ ಇತರ ಪ್ರಮುಖರ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಿದೆ. ಅಲಮೇಲುದೇವಿ, ಗಣೇಶ, ಸುದರ್ಶನ ಮತ್ತು ವೈಷ್ಣವ ಆಳ್ವಾರುಗಳ ವಿಗ್ರಹಗಳೂ ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಪ್ರಭಾವಳಿಸಹಿತವಾದ ಕಪ್ಪುಶಿಲೆಯ ಸುಂದರ ವೆಂಕಟೇಶಮೂರ್ತಿ ಇದೆ. ಈ ವಿಗ್ರಹ ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ಒಳಗಾದ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಒಂದು ಒಳ್ಳೆಯ ನಿದರ್ಶನ.

ಉಡಸಲಮ್ಮ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮದೇವತೆಯ ದೇವಸ್ಥಾನ ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿದೆ. ಕೆರೆಯ ಏರಿಯ ಮೇಲೆ ಗೊಲ್ಲಮ್ಮನ ವಿಗ್ರಹವಿದ್ದು, ಅದು ಸು. 3' ಎತ್ತರ ಹಾಗೂ ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೆರೆಯ ಏರಿ ಭದ್ರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಲೋಸುಗ ಹಾಲು ಮೊಸರು ಮಾರುವುದಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯ ಆ ಮಾರ್ಗವಾಗಿ ಬರುತ್ತಿದ್ದ ಗೊಲ್ಲರ ಹೆಂಗಸೊಬ್ಬಳನ್ನು ಬಲಿಕೊಟ್ಟರಂತೆ. ಅವಳು ನೀರಗಂಟಿಯ ಕನಸಿನಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡು ತನ್ನ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಕೆರೆಯ ಏರಿಯ ಮೇಲೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ಕೇಳಿಕೊಂಡಳಂತೆ. ಅದರಂತೆ ನೀರಗಂಟಿ ನಡೆದುಕೊಂಡನೆಂದು ಇಲ್ಲಿಯ ಐತಿಹ್ಯವೊಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಊರಿನ ಕೆರೆಯ ಏರಿಯ ಕೆಳಗಿರುವ ಕೋಡಿಬಸವಣ್ಣನ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಹೊಂಡವನ್ನು (ನಾಯಿಗುಡಿಯ ಹಳ್ಳ) ಶಿಂಷಾನದಿಯ ಉಗಮಸ್ಥಾನ ಎಂದು ಗುರುತಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಪ್ರತಿ ವರ್ಷ ಮೇ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ಯಾಟರಾಯಸ್ವಾಮಿ ರಥೋತ್ಸವ ಜರುಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿ ಬುಧವಾರ ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಸಂತೆ ಸೇರುತ್ತದೆ.

ನೊಣವಿನಕೆರೆ ಹಿಂದೆ ಹೆಬ್ಬಾರು ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವರ ಪಂಚಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲೊಂದಾಗಿತ್ತು. ಉಳಿದ ನಾಲ್ಕು ಗ್ರಾಮಗಳೆಂದರೆ ಕಡಬ, ಮಾಯಸಂದ್ರ, ನುಗ್ಗೇಹಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಬಿಂಡಿಗನವಿಲೆ. (ಎಚ್.ಎಂ.ಎನ್.ಆರ್.;ಎಸ್.ಎನ್.ಜಿ.)

ನೊಳಂಬ ವಂಶ: 8–11ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿಗೆ ನೊಳಂಬಳಿಗೆ ಸಾಸಿರ (ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಮತ್ತು ಅದರ ಸುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶ) ಎಂಬ ಚಿಕ್ಕ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಅಧಿಪತಿಗಳಾಗಿ ಆಳಿಕೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ, 9–10ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಬಲರಾಗಿ ಈಗಿನ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ತುಮಕೂರು, ಕೋಲಾರ, ಬೆಂಗಳೂರು, ಬಳ್ಳಾರಿ, ಆಂಧ್ರ ಪ್ರದೇಶದ ಅನಂತಪುರ, ಚಿತ್ತೂರು, ಧರ್ಮಪುರಿ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಭಾಗಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದ್ದ ನೊಳಂಬವಾಡಿ 32000 ಎಂಬ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಪ್ರಾಂತ್ಯವನ್ನು ಆಳಿದ ಸಾಮಂತರ ರಾಜಮನೆತನ. ಈ ಮನೆತನದ ಅರಸರು ಕಾಲಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಲಕಾಡಿನ ಗಂಗರು, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ಮತ್ತು ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರು ಈ ರಾಜವಂಶಗಳ ಅಧೀನರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು ಕದಂಬ, ಗಂಗ, ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯ ವಂಶಗಳೊಡನೆ ವಿವಾಹಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಬಾಣರು, ವೈಡುಂಬರು, ಚೋಳರು ಮುಂತಾದವರೊಡನೆ ರಾಜಕೀಯ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನೂ ಹೊಂದಿದ್ದರು. ಇವರ ರಾಜಧಾನಿ ಪೆಂಜೇರು ಅಥವಾ ಹೆಂಜೇರು (ಆಂಧ್ರ ಪ್ರದೇಶದ ಅನಂತಪುರ ಜಿಲ್ಲೆ ಮಡಕಶಿರಾ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಹೇಮಾವತಿ). ಇವರ ಲಾಂಛನ ನಂದಿ.

ನೊಳಂಬ ಪದದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ಅನಿರ್ದಿಷ್ಟ. ಇವರು ಈಶ್ವರ ವಂಶಜರೆಂದು ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ರಾಜಕುಮಾರಿಯೊಬ್ಬಳು ನೊಳಂಬ ವಂಶ ಮತ್ತು ಪಲ್ಲವ ಕುಲದವಳೆಂದೂ ವರ್ಣಿತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಆದರೆ ನೊಳಂಬರಿಗೂ ಕಂಚಿಯ ಪಲ್ಲವರಿಗೂ ಇದ್ದ ಸಂಬಂಧವೇನೆಂಬುದು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದಿಲ್ಲ.

ನೊಳಂಬರ ಮೂಲಪುರುಷ ತ್ರಿಣಯನ ಪಲ್ಲವ. ಇವನನ್ನು ಈಶ್ವರ ವಂಶಜ, ಕಂಚೀಪತಿ ಎಂದು ಒಂದು ಶಾಸನ ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ. ಇವನ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು ಮಂಗಳ ನೊಂಬಾಧಿರಾಜ (ಸು. 730–75). ಈತ ಕಿರಾತ ನೃಪತಿಯನ್ನು ಜಯಿಸಿದನೆಂದೂ ಕರ್ನಾಟರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನೆಂದೂ ಹೇಮಾವತಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅನಂತರ ಇವನ ಮಗನಾದ ಸಿಂಹಪೋತ (ಸು. 775–805) ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚಳ್ಳಕೆರೆಯ ಒಂದು ಶಾಸನದಿಂದ ಸಿಂಹಪೋತನು (ಕಲಿ ನೊಳಂಬಾಧಿರಾಜ) ಪೆರ್ಮಾನಡಿಯ ಆಜ್ಞೆಯ ಮೇರೆಗೆ ದುಗ್ಗಮಾರನ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿಹೋದನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ

ದುಗ್ಗಮಾರ ಗಂಗರಾಜ ಶ್ರೀಪುರುಷನ ಮಗ ಹಾಗೂ ಶಿವಮಾರನ ಸಹೋದರ; ಪ್ರಾಯಶಃ ಶ್ರೀಪುರುಷನ ಮರಣಾನಂತರ ಸಿಂಹಾಸನಕ್ಕಾಗಿ ನಡೆದ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಸಿಂಹಪೋತನು ಶಿವಮಾರನ ಪಕ್ಷ ವಹಿಸಿ, ದುಗ್ಗ ಮಾರನ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಹೋಗಿರಬಹುದು. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಧ್ರುವನಿಂದ ಎರಡನೆಯ ಶಿವಕುಮಾರ ಪರಾಜಿತನಾದ ಮೇಲೆ ಗಂಗರ ಸಾಮಂತ ರಾಗಿದ್ದ ನೊಳಂಬರು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಆಶ್ರಿತರಾದರು. ಸಿಂಹಾಪೋತನ ಮಗ ಚಾರುಪೊನ್ನೇರ ಪರಮೇಶ್ವರ ಪಲ್ಲವಾಧಿರಾಜ (ಸು. 805– 30) ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ 3ನೆಯ ಗೋವಿಂದನ ಕೈಕೆಳಗೆ ನೊಳಂಬಳಿಗೆ ಸಾಸಿರ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳನ್ನಾಳುತ್ತಿದ್ದ.

ಕಾಳಿ ವಿಗ್ರಹ

ಪುನಃ ಸು. 820ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ನೊಳಂಬರು ತಮ್ಮ ನಿಷ್ಠೆಯನ್ನು ಪಶ್ಚಿಮದ ಗಂಗರಿಗೆ ಬದಲಾಯಿಸಿದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಗಂಗರಾಜನಾದ ಒಂದನೆಯ ರಾಚಮಲ್ಲ ತನ್ನ ಮಗಳು (ನೀತಿಮಾರ್ಗನ ತಂಗಿ) ಜಾಯಬ್ಬೆಯನ್ನು ಚಾರುಪೊನ್ನೇರನ ಮಗನಾದ ಪೊಳಲ್ಚೋರನಿಗೆ ವಿವಾಹ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದ. ಚಾರುಪೊನ್ನೇರನ ಅನಂತರ ಅವನ ಮಗ ಒಂದನೆಯ ಪೊಳಲ್ಚೋರ (ನೊಳಂಬಾಧಿರಾಜ, ಸು.830– 75) ಗಂಗರುಸಾಸಿರ ಪ್ರಾಂತ್ಯವನ್ನು (ಕೋಲಾರ, ಬೆಂಗಳೂರು ಮತ್ತು ಚಿತ್ತೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಭಾಗಗಳು) ಗಂಗ ನೀತಿಮಾರ್ಗನ ಕೈಕೆಳಗೆ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಕೋಲಾರದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಪ್ರಾಂತ್ಯ 810ರಲ್ಲಿ ಮಹಾಬಲಿ ಬಾಣರ ವಶದಲ್ಲಿದ್ದು ಒಂದನೆಯ ರಾಚಮಲ್ಲನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೊಳಂಬರ ವಶವಾಯಿತು. ಪೊಳಲ್ಚೋರ ಬಲಶಾಲಿ ದೊರೆ. ಈತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೊಳಂಬರ ರಾಜ್ಯ ನೊಳಂಬಳಿಗೆಸಾಸಿರ, ಗಂಗರುಸಾಸಿರ ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಇನ್ನೂ ಇತರ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತು. ಒಂದನೆಯ ನೀತಿಮಾರ್ಗನ ಹಿಂದೂಪುರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ (853) ಕಂಚಿಯವರೆಗೆ ರಾಜ್ಯವಾಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಹೇಳಿರುವ ನೊಳಂಬರಾಜನು ಪೊಳಲ್ಚೋರನೇ ಇರಬಹುದೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾಂದರ್ಭಿಕ ಸಾಕ್ಷ್ಯಗಳಿವೆ. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಂದಿಯ ಭೋಗನಂದೀಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಗೋಪುರದ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಕಾರ್ಯಗಳು ನಡೆದವು. ಈತ ಅನಂತಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಂಬದೂರಿನಲ್ಲಿ ಬೆಳ್ದುಗೊಂಡೆಯ ಕೆರೆಯನ್ನು ಸಹ ಕಟ್ಟಿಸಿದ.

ನೊಳಂಬಾಧಿರಾಜ ಪೊಳಲ್ಚೋರನಿಗೆ ಗಂಗವಂಶದ ಜಾಯಬ್ಬೆಯಿಂದ ಜನಿಸಿದ್ದ ಮಹೇಂದ್ರ (ನೊಳಂಬಾಧಿರಾಜ, ತ್ರಿಭುವನಧೀರ; ಸು. 875– 97) ಮೊದಲು 2ನೆಯ ರಾಚಮಲ್ಲನ ಕೈಕೆಳಗೆ ಗಂಗರು ಸಾಸಿರ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿ ರಾಜ್ಯಭಾರವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ. ಗಂಗವಂಶದ ಗಾಮಬ್ಬೆ ಈತನ ಪತ್ನಿ. ಈತ ವಿಸ್ತರಣಾವಾದಿ. ಗಂಗರುಸಾಸಿರ ಪ್ರಾಂತ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ನೊಳಂಬರ ಜೊತೆ ಬಾಣರ ಕಲಹ ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿಯಿತು. ಆದರೆ ಇವನು ಗಂಗ ರಾಚಮಲ್ಲ ಮತ್ತು ತೆಲುಗು ಚೋಳ ರಾಜನಾದ ಮಹೇಂದ್ರ ವಿಕ್ರಮರ ಸಹಾಯದಿಂದ ಬಾಣ ದೊರೆ ವಿದ್ಯಾಧರನನ್ನು ಸೋರೆಮಟ ಮತ್ತಿತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಕಾಳಗಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಲಿಸಿ, ಮಹಾಬಲಿಕುಲವಿಧ್ವಂಸಕ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಧರಿಸಿ ತನ್ನ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಪುಲಿನಾಡಿನ ಮೇಲೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿದ. ಈ ಸಾಧನೆಯಿಂದ ಮತ್ತನಾದ ಮಹೇಂದ್ರ ಮೇಲ್ದೊರೆಗಳಾದ ಗಂಗರ ಮೇಲೆಯೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಅವರ ರಾಜ್ಯದ ಅನೇಕ ಭಾಗಗಳನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿರಬೇಕೆಂದು ತಲಕಾಡಿಗೆ ಕೇವಲ 40 ಕಿಮೀ ದೂರದ ತಾಯಲೂರಿನಲ್ಲಿ (ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆ) ಇರುವ ಇವನ ಶಾಸನದಿಂದ (895) ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನ ಮಹೇಂದ್ರನನ್ನು ಗಂಗಮಂಡಲ 96,000 ದ ಅಧಿಪತಿ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಮಹೇಂದ್ರ ಎಷ್ಟು ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಉಚ್ಚ್ರಾಯಸ್ಥಿತಿಗೇರಿದನೋ ಅಷ್ಟೇ ಬೇಗ ಅವನಿಗೆ ಅಧಃಪತನವೂ ಕಾದಿತ್ತು. ಅನತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗಂಗರು ಹೂಡಿದ ಮರು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಹತನಾದ. ಕೂಡಲೂರಿನ ತಾಮ್ರಶಾಸನದಲ್ಲಿ ರಾಜಮಲ್ಲನ ತಮ್ಮನ ಮಗನಾದ ಎರೆಯಪ್ಪ ಅನೇಕ ಕಾಳಗಗಳಲ್ಲಿ ಮಹೇಂದ್ರನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಅವನ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡನೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹುಮಚ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಎರೆಯಪ್ಪನು ಮಹೇಂದ್ರನನ್ನು ಕೊಂದು ಮಹೇಂದ್ರಾಂತಕನೆಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಪಡೆದ ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಏನೇ ಆದರೂ ಮಹತ್ವಾಕಾಂಕ್ಷಿಯೂ ಶೂರನೂ ಆದ ಮಹೇಂದ್ರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೊಳಂಬರಾಜ್ಯ ಅದರ ವಿಸ್ತೀರ್ಣದ ಪರಮಾವಧಿಯನ್ನು ಮುಟ್ಟಿತ್ತು.

ಮಹೇಂದ್ರನ ತರುವಾಯ ಗಂಗರಾಜಕುಮಾರಿ ಗಾಮಬ್ಬೆಯಿಂದ ಜನಿಸಿದ ಅವನ ಮಗ ಅಯ್ಯಪ್ಪದೇವ (ಸು.897– 934) ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಮಹೇಂದ್ರನ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಮಗನೆಂದು ಹಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ

ಪಟ್ಟಿರುವ ಮಧುಗಿರಿ ಶಾಸನದ (897) ನೊಳಂಬಾಧಿರಾಜ ನೊಳಿಪಯ್ಯ ಈ ಅಯ್ಯಪದೇವನಿಗೆ ಇದ್ದ ಇನ್ನೊಂದು ಹೆಸರು. ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಅಯ್ಯಪನು 2ನೆಯ ರಾಚಮಲ್ಲನೊಂದಿಗೆ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಹೋದ. ಅರಸೀಕೆರೆಯ ಒಂದು ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ಇವನು ಆಸಂದಿನಾಡ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಲು ತನ್ನ ಸಮಸ್ತ ಬಲದೊಂದಿಗೆ ಬಂದು ಕಲಿಕಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ (ಅರಸೀಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕಣಿಕಟ್ಟೆ) ತಂಗಿದ್ದ; ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಮಡಿದ ಒಬ್ಬನಿಗೆ ರಾಚಮಲ್ಲ ಹಾಗೂ ಏರೆಯಪ್ಪ ಕಲ್ನಾಡನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು. ಈ ಯುದ್ಧದ ಫಲಿತಾಂಶ ತಿಳಿಯದು. ಆದರೆ ಅನಂತರ ಅಯ್ಯಪದೇವ ಪ್ರಾಯಶಃ ಗಂಗ ಸಾಮಂತನಾಗಿ ನೊಳಂಬವಾಡಿ 32,000 ಎಂಬ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಪ್ರಾಂತ್ಯವನ್ನು ಆಳಿದ. ಈತ ಪೂರ್ವ ಚಾಳುಕ್ಯ ಕುಲದ ಒಂದನೆಯ ಅಮ್ಮಣರಾಯನನ್ನು (ಸು. 918–25) ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸೋಲಿಸಿದನೆಂದು ಧರ್ಮಪುರಿಯ ಒಂದು ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. 931ರಲ್ಲಿ ಈತ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ 4ನೆಯ ಗೋವಿಂದನ ಕೈಕೆಳಗೆ ಮಾಸವಾಡಿ ಮತ್ತು ಕೋಗಳಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಿರಸ್ತಹಳ್ಳಿ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಕೊನೆಗೆ ಅಯ್ಯಪದೇವ ಪೂರ್ವ ಚಾಳುಕ್ಯ ವಂಶದ ಬೀರ ಮಹೇಂದ್ರನೊಂದಿಗೆ (ಎರಡನೆಯ ಭೀಮ) ಗಂಗ ಎರೆಯಪ್ಪನ ಪರವಾಗಿ ತುಂಬೆಪಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಕಾದಿ ಮಡಿದ. ಈತನಿಗೆ ಗಂಗ ವಂಶಜಳಾದ ಪೊಲ್ಲಬ್ಬರಸಿ ಮತ್ತು ನಾಗಿಯೆಬ್ಬೆ, ಹಳೆಯಬ್ಬೆ ಎಂಬ ಮೂವರು ಪತ್ನಿಯರೂ ಅಣ್ಣಿಗ, ದಿಲೀಪ, ಅಂಕಯ್ಯ ಮತ್ತು ನೊಳಿಪ ಎಂಬ ನಾಲ್ವರು ಗಂಡು ಮಕ್ಕಳೂ ಇದ್ದರು. ಇವನ ಆಳಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಕ್ಕಳಾದ ಅಣ್ಣಿಗ (920), ನೊಳಿಪ ಮತ್ತು ಅಣ್ಣಿಗನ ಮಗ ಇರುಳಚೋರ (928) ಆಡಳಿತದ ನಿರ್ವಹಣೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಗಿಗಳಾಗಿದ್ದರು.

ಅಯ್ಯಪದೇವನ ಅನಂತರ ಗಂಗವಂಶದ ಪೊಲ್ಲಬ್ಬರಸಿಯಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಅವನ ಮಗ ಅಣ್ಣಿಗ (ಬೀರ ನೊಳಂಬ ಅಣ್ಣಯ್ಯ ಸು. 932–40) ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಚಾಳುಕ್ಯ ವಂಶದ ಅತ್ತಿಯಬ್ಬರಸಿ ಈತನ ಪತ್ನಿ. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೊಳಂಬರ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮಗಂಗರ ಮೈತ್ರಿ ಒಡೆಯಿತು. ಗಂಗ 3ನೆಯ ರಾಚಮಲ್ಲನ ಮೇಲೆ ಈತ ಕೊತ್ತಮಂಗಲ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧ ಹೂಡಿ ಸೋತ. ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಮೂರನೆಯ ಕೃಷ್ಣ ತನ್ನ ಭಾವಮೈದುನ ಬೂತುಗನಿಗೆ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕೊಡಿಸಲು ಗಂಗವಾಡಿಯ ಮೇಲೆ ಆಕ್ರಮಣ ಮಾಡಿದಾಗ ಅಣ್ಣಿಗನನ್ನು ಸಹ ಸೋಲಿಸಿದ.

ಅಣ್ಣಿಗನ ತರುವಾಯ ಆತನ ತಮ್ಮ ಇರಿವನೊಳಂಬ ದಿಲೀಪ (ಸು. 940–68) ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಸಾಮಂತನಾಗಿ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಇವನಿಗೆ ನೊಳಿಪಯ್ಯ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಹೆಸರೂ ಪಲ್ಲವರಾಮ, ಪಲ್ಲವರೊಡೆಗಂಡ, ತ್ರಿಭುವನ ಧೀರ, ಏಕವಾಕ್ಯ ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳೂ ಇದ್ದುವು. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ 3ನೆಯ ಕೃಷ್ಣ 949ರಲ್ಲಿ ಚೋಳರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ಕೈಕೊಂಡ ಈ ದಂಡಯಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಇರಿವನೊಳಂಬನೂ ಪಾಲ್ಗೊಂಡಿದ್ದ. ಇಪಿಲಿ ಎಂಬ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಘೋರ ಕಾಳಗದಲ್ಲಿ ಗಜಾಂಕುಶ ಚೋಳನನ್ನು ಇರಿವನೊಳಂಬ ಎದುರಿಸಿದ ಎಂದು ಮಡಕಶಿರಾದ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ದಿಲೀಪನ ಕೈಕೆಳಗೆ ಮಹಾಬಲಿ ಕುಲದ ಸಾಂಬಯ್ಯ ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವೈದುಂಬ ಶಿಖಾಮಣಿ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ತಿರುವಯ್ಯ ಗಂಗರು ಸಾಸಿರ ಪ್ರಾಂತ್ಯವನ್ನೂ ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು. 3ನೆಯ ಕೃಷ್ಣನ 26ನೆಯ ವರ್ಷದ ವೇಲೂರಿನ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ನೊಳಂಬ ತ್ರಿಭುವನಧೀರ (ದಿಲೀಪ) ವೇಲೂರ್‌ಪಾಟೆ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ದತ್ತಿಯನ್ನಾಗಿ ಕೊಟ್ಟನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆದರೆ ಇರಿವ ನೊಳಂಬನ ರಾಜ್ಯದ ಎಲ್ಲೆಯು ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ವಿಸ್ತರಿಸಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಕಷ್ಟ. ದಿಲೀಪನಿಗೆ ಪಿರಿಯಬ್ಬರಸಿ ಎಂಬ ಪತ್ನಿಯೂ ನನ್ನಿನೊಳಂಬ, ಅಯ್ಯಪದೇವ ಎಂಬ ಮಕ್ಕಳೂ ಇದ್ದರು. 949ರಲ್ಲಿ ಅಯ್ಯಪದೇವ ಇರಿವನೊಳಂಬನ ಕೈಕೆಳಗೆ ರಾಜ್ಯವಾಳುತ್ತಿದ್ದ. ಈತನಿಗೆ ಕಂಚೀಪುರವರೇಶ್ವರ, ದಕ್ಷಿಣ ದಂಡಾಧಿಪತಿ ಮುಂತಾದ ಬಿರುದುಗಳಿದ್ದುವು.

ಮಿಥುನ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಇರಿವನೊಳಂಬ ದಿಲೀಪನ ಅನಂತರ ಆತನ ಜ್ಯೇಷ್ಠಪುತ್ರ ಛಲದಂಕಕಾರ ನನ್ನಿನೊಳಂಬ (ಸು. 968–70) ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಇವನಿಗೆ ನನ್ನಿಪೊಳಲ್ಚೋರ (II) ಎಂಬ ಮಗನಿದ್ದ. ಈತ 965ರಲ್ಲಿ ಇರಿವನೊಳಂಬನ ಕೈಕೆಳಗೆ ರಾಜ್ಯವಾಳುತ್ತಿದ್ದ ಎಂದು ಕಂಬದೂರಿನ ಒಂದು ಶಾಸನ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಶಾಸನದಿಂದ ಈತನಿಗೆ ರಾಜಮನೋಜ ಮುಂತಾದ ಬಿರುದುಗಳಿದ್ದವೆಂದೂ ಮತ್ತು ಈತನ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿ ಶ್ರೀವತ್ಸಗೋತ್ರದ ಚಾವುಂಡಯ್ಯನೆಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. 2ನೆಯ ಪೊಳಲ್ಚೋರನಿಗೆ ಕದಂಬ ವಂಶದ ದೀವಾಂಬಿಕೆ ಅಥವಾ ದೀವಬ್ಬರಸಿ ಎಂಬ ಪತ್ನಿ ಹಾಗೂ ಇವಳಿಂದ ಜನಿಸಿದ ಮಹೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಇರಿವನೊಳಂಬ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ಮಕ್ಕಳು ಇದ್ದರು. ಪೊಳಲ್ಚೋರ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ರಾಜ್ಯವಾಳಿರಲಾರ. ರಾಜಮನೋಜ ಪೊಳಲ್ಚೋರನ ಪತ್ನಿ ದೀವಬ್ಬರಸಿ ತನ್ನ ಪತಿಯ ಮರಣಾನಂತರ ಆತನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪೊಳಲ್ಚೋರಮಂಗಲ ಎಂಬ ಒಂದು ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದಳು.

ಅನಂತರ ಮಹೇಂದ್ರನ ಪರೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪೊಳಲ್ಚೋರಮಂಗಲದಲ್ಲಿ ದೀವಬ್ಬಾಸಮುದ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಷ್ಣುವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದಳೆಂದು ಆವನಿಯ ಶಾಸನವೊಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಪೊಳಲ್ಚೋರ ಅಕಾಲ ಮೃತ್ಯುವಿಗೆ ಈಡಾಗಿರಬಹುದು. ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ನೊಳಂಬ ಕುಲಾಂತಕನೆಂದು ವರ್ಣಿತನಾಗಿರುವ 2ನೆಯ ಮಾರಸಿಂಹನಿಗೂ ನೊಳಂಬರಿಗೂ 970ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಘೋರ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಪೊಳಲ್ಚೋರನೇ ಮೊದಲಾಗಿ ಅನೇಕ ವೀರರು ಮಡಿದಿರಬೇಕು. ಮಾರಸಿಂಹ ನೊಳಂಬರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಅವರನ್ನು ಅವರ ರಾಜ್ಯದಿಂದ ಹೊರ ಅಟ್ಟಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಕಲಗೋಡು (ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ) ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ (977) ನೊಳಂಬ ಪಲ್ಲವರ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಮಯ್ದುಮ್ಮರಸನೆಂಬ ರಾಜ ಆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಆಗ ರಾಜ್ಯವಾಳುತ್ತಿದ್ದ. ಈತ ಪೊಳಲ್ಚೋರನ ಮಗ (2ನೆಯ) ಮಹೇಂದ್ರ (ಸು. 977– 81) ಇರಬೇಕು. ಚಿತ್ತೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕರ್ಷನಪಲ್ಲಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಮಹೇಂದ್ರ ಚೋಳನಾಡಿನಿಂದ ಬರುವಾಗ ನೊಳಂಬವಾಡಿಯನ್ನು ಹೊಕ್ಕು ಗಂಗರು ಸಾಸಿರದ ಕೋಲಾರದಲ್ಲಿಳಿದು ಕೀರ್ತಿಗಾಮುಂಡನ ಮಗನಿಗೆ ಪಟ್ಟವನ್ನು ಕಟ್ಟಿದನೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಗಂಗರಿಂದ ಸೋಲನ್ನನುಭವಿಸಿದ ಮೇಲೆ ನೊಳಂಬರು ತಮ್ಮ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಪುನರ್ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯ ರಾಜ 2ನೆಯ ತೈಲಪನ ಸ್ನೇಹವನ್ನು ಬಯಸಿರಬೇಕು. ಮಹೇಂದ್ರನು ಚೋಳ ನಾಡಿನಿಂದ ಹಿಂತಿರುಗಿದ್ದು ಎರಡನೆಯ ತೈಲಪ ಚೋಳರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ಕೈಕೊಂಡ ದಂಡಯಾತ್ರೆಯ (ಸು. 980) ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿರಬೇಕೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. 981ರ ಬೆಳಗಲ್ಲು (ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ) ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಅಹವಮಲ್ಲ (ತೈಲಪ) ರಾಜ್ಯವಾಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ವೀರ ನೊಳಂಬ ಪೆಮ್ಮಾನಡಿಯ ಮಹಾದೇವಿ ರೇವಲದೇವಿ ಕೆಲವು ದಾನಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದಳೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಈ ಶಾಸನದ ವೀರನೊಳಂಬ ವೀರ ಮಹೇಂದ್ರನಾಗಿರಲೂ ಸಾಧ್ಯ.

ರಾಜರಾಜ ಚೋಳ 991ರಲ್ಲಿ ನೊಳಂಬವಾಡಿ ಮತ್ತು ಗಂಗವಾಡಿಯ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡ. ದಿಲೀಪನ ಮೊಮ್ಮಗನೂ ಅಯ್ಯಪದೇವನ ಮಗನೂ ಆದ ಗನ್ನರಸ ಎಂಬುವನು ರಾಜರಾಜನ ಸಾಮಂತನಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಹೊಸಕೋಟೆಯ (ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ) 997ರ ಒಂದು ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. 1010ರ ಆಲೂರು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಚಾಳುಕ್ಯ 5ನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕೈಕೆಳಗೆ ಇರಿವನೊಳಂಬಾಧಿರಾಜ ಘಟೆಯಂಕಕಾರ ಎಂಬುವನು ನೊಳಂಬವಾಡಿ 32,000, ಕೋಗಳಿ, ಬಲ್ಲುಕುಂದೆ 300, ಕುಕ್ಕನೂರು 30 ಮತ್ತು ಮಾಸೆವಾಡಿಯ ಐದು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೊಳಂಬರು ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ನೊಳಂಬವಾಡಿಯನ್ನು ಪುನಃ ಸಾಧಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಲ್ಲದೆ, ದೇಶದ ಇನ್ನೂ ಇತರ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೂ ಆಧಿಪತ್ಯವನ್ನೂ ಆಗುಮಾಡಿಕೊಂಡರೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಈ ಶಾಸನದ ಇರಿವನೊಳಂಬ ಘಟೆಯಂಕಕಾರ ಎರಡನೆಯ ಮಹೇಂದ್ರನ ತಮ್ಮನಾದ ಇರಿವನೊಳಂಬನೆಂದೇ ತೋರುತ್ತದೆ. ಇರಿವನೊಳಂಬ ಎರಡನೆಯ ತೈಲಪನ ಮೊಮ್ಮಗಳನ್ನು (ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ತಂಗಿ) ಮದುವೆಯಾಗಿದ್ದ. ಹೀಗೆ ನೊಳಂಬರು ಚಾಳುಕ್ಯರೊಂದಿಗೆ ರಾಜಕೀಯ ಮತ್ತು ವಿವಾಹಸಂಬಂಧಗಳಿಂದ ಅವರ ಪ್ರೀತ್ಯಾದರಗಳನ್ನು ಗಳಿಸಿ ಕಡೆಯುವರೆಗೂ ಮಾಂಡಲಿಕರಾಗಿ ಅವರ ಕೈಕೆಳಗೆ ಆಳತೊಡಗಿದರು. ಎರಡನೆಯ ಮಹೇಂದ್ರನ ತರುವಾಯ ಆಳಿದ ಎಲ್ಲ ನೊಳಂಬರಾಜರೂ ತಮ್ಮ ಹೆಸರಿನ ಜೊತೆಗೆ ತತ್ಕಾಲದ ಚಾಳುಕ್ಯಾಧಿಪತಿಗಳ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಸಹ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ವಾಡಿಕೆಯಾಯಿತು. ಇರಿವನೊಳಂಬ ಘಟೆಯಂಕಕಾರ 1024 ರವರೆಗೆ ಆಳಿದ. ಅನಂತರ ಈತನ ಮಗ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ ನೊಳಂಬ ಪಲ್ಲವ ಪೆಮ್ಮಾನಡಿ ಉದಯಾದಿತ್ಯದೇವ (ಸು. 1024– 37) ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಇದಕ್ಕೂ ಮುಂಚೆ ಇವನು ಗಂಗವಾಡಿ 96,000, ಕದಂಬಳಿಗೆ 1,000, ಕೋಗಳಿ 500, ಮಾಸವಾಡಿ 140ರ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗ, ಬಲ್ಲಕುಂದೆ 300 ಮತ್ತು ಕುಪಿಹಾರ 70ನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದ್ದ ಎಡತೊರೆ 2,000 ಮುಂತಾದ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳನ್ನು ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ 2ನೆಯ ಜಯಸಿಂಹನ ಕೈಕೆಳಗೆ 1018ರಲ್ಲೇ ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಜೊತೆ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ತುಂಗಭದ್ರಾನದಿಯ ತೀರದಲ್ಲಿದ್ದ ಕಂಪಿಲಿ ಇವನ ರಾಜಧಾನಿ. 1032ರ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಇವನು ನೊಳಂಬವಾಡಿ 32000 ಮತ್ತು ಕದಂಬಳಿಗೆ 1,000 ಮುಂತಾದ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳನ್ನಾಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ತಂದೆಯ ಮರಣಾನಂತರ ನೊಳಂಬವಾಡಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯಾದನೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ ನೊಳಂಬ ಉದಯಾದಿತ್ಯದೇವನಿಗೆ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ ಈರ್ಮಡಿ ನೊಳಂಬ ಮತ್ತು ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ನನ್ನಿನೊಳಂಬ ಎಂಬಿಬ್ಬರು ಮಕ್ಕಳಿದ್ದರು. ಇವನ ಅನಂತರ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ ಈರ್ಮಡಿ ನೊಳಂಬ ಪಲ್ಲವ ಪೆರ್ಮಾನಡಿ (ಸು. 1037– 44) ಕದಂಬಳಿಗೆ 1,000, ಕೋಗಳಿ 500, ಬಲ್ಲಕುಂದೆ 300, ಕರಿವೀಡಿ 30 ಮುಂತಾದ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳನ್ನು ಆಳಿದ. ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ನನ್ನಿನೊಳಂಬ ಪಲ್ಲವ ಪೆರ್ಮಾನಡಿ 1039ರಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಅಣ್ಣನ ಜೊತೆಗೆ ರಾಜ್ಯವಾಳುತ್ತಿದ್ದ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಂಚಿಕೆರೆ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಈತ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ ನನ್ನಿನೊಳಂಬನೆಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈತನ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ 1044ರ ಏಪ್ರಿಲ್ 5ರಂದು ನಡೆಯಿತು. ಭೋಗವತೀಪುರವರೇಶ್ವರನ ಸಿಂದರಸ ಉದಯಾದಿತ್ಯ ಈತನ ಕೈಕೆಳಗೆ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ. 1046ರಲ್ಲಿ ನೊಳಂಬವಾಡಿ 32,000 ಕದಂಬಳಿಗೆ 1,000 ಕೋಗಳಿ 500, ಬಲ್ಲಕುಂದೆ 300 ಮುಂತಾದುವು ಈತನ ಆಧಿಪತ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದುವು. 1054ರಲ್ಲಿ ಕೊಪ್ಪಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಚಾಳುಕ್ಯ ಚೋಳ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ನನ್ನಿನೊಳಂಬ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಪರವಾಗಿ ಹೋರಾಡಿ ಮಡಿದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಮೂಲ ನೊಳಂಬ ರಾಜವಂಶ ಇವನೊಂದಿಗೇ ಮುಕ್ತಾಯವಾಯಿತು. 1057ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ನೊಳಂಬವಾಡಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯ ಚಾಳುಕ್ಯ ರಾಜಕುಮಾರ 6ನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ನೇರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತ್ತು; ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ನೊಳಂಬ ವಂಶದ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಇವನ ತಮ್ಮ ತನಗೇ ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡ.

ವಾಸ್ತು–ಶಿಲ್ಪ: 8–11ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳ ನಡುವೆ ನೊಳಂಬ, ಪಲ್ಲವರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದಿಂದ ಇವರ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಶೈಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತೀಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಗಳಿಸಿದೆ. ನೊಳಂಬರು ಮೂಲತಃ ಪಲ್ಲವರಾಗಿದ್ದರೂ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಇವರ ರಾಜ್ಯ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ತಮಿಳು ರಾಜ್ಯಗಳ ನಡುವೆ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಇವರ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ–ತಮಿಳು ಶೈಲಿಗಳ, ಅಂದರೆ ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯ, ಗಂಗ, ಪಲ್ಲವ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳ ಸಮ್ಮಿಳನ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ನೊಳಂಬ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಇವುಗಳ ಗುಣಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಲ್ಲದೆ ಅವುಗಳನ್ನು ತಮ್ಮದೇ ಆದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಯೋಜಿಸಿ, ಉತ್ತಮಪಡಿಸಿ, ಸ್ವಶೈಲಿಯನ್ನು ರೂಪಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದು ಈ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ.

ಈಗ ಗುರುತಿಸಿರುವ ಇವರ ಎಲ್ಲಾ ದೇವಾಲಯಗಳು 9–10ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳವು. ಈ ದೇವಾಲಯಗಳ ತಳವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ

ಒಂದು ಚೌಕಟ್ಟಾದ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅದರ ಮುಂದೆ 2 ಅಥವಾ 4 ಕಂಬಗಳಿರುವ ಆಯಾಕಾರದ ಅರ್ಧಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಅದರ ಮುಂದೆ ಒಂದು ಹಜಾರ ಇರುತ್ತವೆ. ಹಜಾರದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮುಖಮಂಟಪವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರ ಬದಲು ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಒಂದು ನಂದಿಮಂಟಪವಿರುತ್ತದೆ. ಹೊರಮೈಯಲ್ಲಿ, ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನಾಲ್ಕು ಸಮಾನಾಂತರ ಅಡ್ಡಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಪಟ್ಟಿ ಬಹಳ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಭಿತ್ತಿಯ ಮೇಲಿನ ಕಪೋತದಂತಿದ್ದು, ಅದರ ಮೇಲೆ ಕೂಡು ಮತ್ತು ವಿವಿಧ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶಿಲ್ಪಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಬಿತ್ತಿ ಮಟ್ಟವಾಗಿದ್ದರೂ ನೀಳವಾದ ತೆಳು ಅರೆಕಂಬಗಳು, ಕೋಷ್ಠಗಳು ಮತ್ತು ಜಾಲಂಧ್ರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಸರಳವಾಗಿ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಭಿತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ಕೂಡುಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾದ ಕಪೋತವೂ ಅದರ ಮೇಲೆ ಶಾಲಾ, ಕೂಟ, ಪಂಜರಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಹಾರವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಶಿಖರ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಘಟ್ಟಘಟ್ಟವಾಗಿ ಮೇಲೇಳುವ ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ ಶೈಲಿಯದು (ಇದುವರೆಗೆ ಉಳಿದುಬಂದಿರುವ ನೊಳಂಬರ ಕಾಲದ ಶಿಖರಗಳೆಂದರೆ ನಂದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅರುಣಾಚಲೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಭೋಗನಂದೀಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವವು). ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗದ ಭಿತ್ತಿಗಳು, ಮಟ್ಟಸವಾಗಿ ಸರಳವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಕಂಬಗಳು ಮತ್ತು ಬಾಗಿಲುವಾಡಗಳು ಬಹಳಮಟ್ಟಿಗೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಅಲಂಕರಣವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ಹಜಾರದ ಚಾವಣಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳಿಂದ ಎತ್ತಿದ ತೊಲೆಗಳಿಂದ ಒಂಬತ್ತು ಅಂಕಣಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತದೆ. ಮಧ್ಯದ ಅಂಕಣದ ಛತ್ತು ಒಂಬತ್ತು ಅಂಕಣಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟು, ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರುಗಳಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಶಿವನ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ನೊಳಂಬರ ಬಹುಪಾಲು ದೇವಾಲಯ ಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಈ ರೀತಿಯ ಶಿಲ್ಪ ಸುಂದರವೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮವೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

ನೊಳಂಬರ ದೇವಾಲಯಗಳು ಹೇಮಾವತಿ (ಆಂಧ್ರ ಪ್ರದೇಶ), ನಂದಿ, ಆವನಿ (ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆ) ಮತ್ತು ಧರ್ಮಪುರಿ (ತಮಿಳುನಾಡು) ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬಂದಿವೆ. ನೊಳಂಬರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿದ್ದ ಹೇಮಾವತಿಯಲ್ಲೇ ಇವರ ಐದು ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ದೊಡ್ಡೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಇವುಗಳೆಲ್ಲದರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದುದು. ಇಲ್ಲಿಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೆಂದರೆ ಹದಿನಾರು ಕಂಬಗಳಿರುವ ಹಜಾರ ಮತ್ತು ಗಂಗೆ, ವಿಷ್ಣು, ಬ್ರಹ್ಮ, ಕಾರ್ತಿಕೇಯ, ಮಿಥುನ ಮುಂತಾದ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಜಾಲಂಧ್ರಗಳು, ಚಾಳುಕ್ಯರ, ಕಲಾಶೈಲಿಯ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಈ ಜಾಲಂಧ್ರಗಳು ನೊಳಂಬರ ಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಅದ್ವಿತೀಯವಾದುವು. ಹೇಮಾವತಿಯ ಅಕ್ಕತಂಗಿ ಗುಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಮುಂಚಿನ ಚೋಳರ ಕಲೆಯ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ವಿರೂಪಾಕ್ಷ, ಮಲ್ಲೇಶ ಮತ್ತು ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳು ಸುಂದರವಾದ ಬಾಗಿಲುವಾಡಗಳು ಮತ್ತು ಕಂಬಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ.

ಆವನಿಯಲ್ಲಿರುವ ನೊಳಂಬರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದುದೆಂದರೆ ಲಕ್ಷ್ಮಣೇಶ್ವರ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಆಕರ್ಷಕ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ನೊಳಂಬರ ದೇವಾಲಯ ಅಧಿಷ್ಠಾನಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದುದು. ಇಲ್ಲಿಯ ಜಾಲಂಧ್ರಗಳು ಮತ್ತು ಸಣ್ಣ ಭಿತ್ತಿಕೋಷ್ಠಗಳು, ಕಂಬಗಳು, ಹಜಾರ, ಚಾವಣಿಯ ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕ ಶಿಲ್ಪ ಮುಂತಾದವುಗಳು ದೇವಾಲಯದ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿವೆ. ಲಕ್ಷ್ಮಣೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಆವರಣದಲ್ಲಿರುವ ಭರತೇಶ್ವರ, ಆಂಜನೇಶ್ವರ, ಶತ್ರುಘ್ನೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳು ಬಹಳಮಟ್ಟಿಗೆ ದುರಸ್ತಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ಇವುಗಳ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಕಂಬ, ಬಾಗಿಲುವಾಡ ಮುಂತಾದವುಗಳು ನೊಳಂಬರ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿ ಉಳಿದಿವೆ.

ನಂದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ಭೋಗನಂದೀಶ್ವರ ಮತ್ತು ಅರುಣಾಚಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳು ನೊಳಂಬರ ಕಾಲದ ಉತ್ತಮ ಕೃತಿಗಳು. ಅರುಣಾಚಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ನಟರಾಜ ವಿಗ್ರಹ ಮತ್ತು ಬಳ್ಳಿಯ ಸುರುಳಿಗಳ ಅಲಂಕರಣವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಜಾಲಂಧ್ರಗಳ ಕಲಾವಂತಿಕೆ ಅಸಮ. ನೊಳಂಬಶೈಲಿಯ ಕಂಬಗಳು ಮತ್ತು ಹಜಾರ ಚಾವಣಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಭೋಗನಂದೀಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖ್ಯ ಆಕರ್ಷಣೆ. ಈ ಎರಡು ದೇವಾಲಯಗಳ ಹಾರ ಮತ್ತು ಶಿಖರ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಉತ್ತಮ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯಗಳ ಮುಂದಿರುವ ನಂದಿಮಂಟಪಗಳು ಪ್ರಾಯಶಃ ಇದೇ ಕಾಲದವು.

ಧರ್ಮಪುರಿಯಲ್ಲಿರುವ ಎರಡು ದೇವಾಲಯಗಳು ಕಾಮಾಕ್ಷಿಯಮ್ಮ ಮತ್ತು ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ 9–10ನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವು. ಕಾಮಾಕ್ಷಿಯಮ್ಮ ದೇವಾಲಯದ ಉನ್ನತವಾದ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ತಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಡೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ರಾಮಾಯಣ ಶಿಲ್ಪಕತೆ, ತಳಪಾದಿಯನ್ನು ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿದಿರುವ ದಿಗ್ಗಜಗಳು ಮುಂತಾದ ಅಲಂಕರಣದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಇಡೀ ನೊಳಂಬ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟ ರೀತಿಯದಾಗಿದೆ. ಪೌರಾಣಿಕ ಮತ್ತು ಧಾರ್ಮಿಕ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರುವ ಕಂಬಗಳು ಮತ್ತು ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರ ಶಿಲ್ಪವುಳ್ಳ ಚಾವಣಿ ಹಜಾರದ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ವರ್ಧಿಸಿವೆ. ನಾನಾ ರೀತಿಯ, ಸುಂದರವೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮವೂ ಆದ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳುಳ್ಳ ಕಂಬಗಳು ಮತ್ತು ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರ ಶಿಲ್ಪವುಳ್ಳ ಹಜಾರದ ಚಾವಣಿ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖ್ಯ ಆಕರ್ಷಣೆ. **(ಎಂ.ಎಸ್.ಕೆ.)**

ನೊಳಂಬರು ಮೂಲತಃ ಶೈವರಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವರ ಹೆಚ್ಚಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಶೈವಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟವು. ಆದರೆ ಇವರ ಸಮನ್ವಯ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಂತೆ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲಿನ ಅಲಂಕರಣದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳೂ ಇರುವುದುಂಟು. ಈ ಕಾಲದವುಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನವು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ಮಾಡಿದ್ದ ದೇವಮೂರ್ತಿಗಳು ಮತ್ತು ವಾಸ್ತುಭಾಗವಾಗಿ ಬರುವ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳು, ಶೈಲಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿದರೆ, ನೊಳಂಬ ವಾಸ್ತು ಕೃತಿಗಳಂತೆ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲೂ ಕರ್ನಾಟಕ ಮತ್ತು ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಶಿಲ್ಪಸಂಪ್ರದಾಯಗಳ ಸಂಗಮ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ನೊಳಂಬರ ಕಾಲ ಕರ್ನಾಟಕ ಶಿಲ್ಪ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ನೈಸರ್ಗಿಕ ನಿರೂಪಣಾ ಪದ್ಧತಿಯಿಂದ ನಡುಗಾಲದ ಅತ್ಯಲಂಕರಣಾತ್ಮಕ ನಿರೂಪಣಾ ಪದ್ಧತಿಗೆ ಪರಿವರ್ತನೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಿದ್ದ ಕಾಲವಾದ್ದರಿಂದ, ಈ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪರಿವರ್ತನೆಯ ಧಾಟಿ ಎದ್ದುಕಾಣುತ್ತದೆ. ದೇವಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸಲ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ರೀತಿಯಲ್ಲೂ ಕೆಲವು ಸಲ ಕೃತಕವಾಗಿ ಆದರೆ ಕಲಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಹಿಡಿದಿರುವಂತೆ ನಿರೂಪಿಸಿರುವುದು ಈ ಅಂಶಕ್ಕೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಉದಾಹರಣೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಈ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಅಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದರೂ ಅಲಂಕರಣದ ಪರಿಮಾಣ ಪ್ರಾಚೀನ ಪಲ್ಲವ ಚಳುಕ್ಯಾದಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿಯೂ ಮುಂದಿನ ಹೊಯ್ಸಳ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗಿಂತ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ಹಲವು ಕಾರಣಗಳಿಂದ ನೊಳಂಬ ಶಿಲ್ಪಗಳ ನಿರೂಪಣೆ ಮತ್ತು ಅಲಂಕರಣದಲ್ಲಿ ಒಂದು ರೀತಿಯ ನಾವೀನ್ಯತೆ, ರಮ್ಯತೆ ಲಾಲಿತ್ಯ, ಚೆಲುವುನಿಲುವು ಮತ್ತು ಮುಖಭಂಗಿ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತವೆ. *

ಈಗ ಮದರಾಸು ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ, ಪೆನುಗೊಂಡೆಯ ಶಿವ ಪಾರ್ವತಿಯರ ಕುಳಿತ ಭಂಗಿಯ ವಿಗ್ರಹ ಇವರ ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯ

ಮೇರುಕೃತಿ. ಇದು 9ನೆಯ ಶತಮಾನದ್ದು. ಈ ವಿಗ್ರಹದ ಮುಖಭಂಗಿ ಮತ್ತು ಸುಂದರ ಅಲಂಕರಣ ಬಹು ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿವೆ. ಇದೇ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ನೊಳಂಬ ಕಾಲದ ವೀಣಾಧರ ದಕ್ಷಿಣಾಮೂರ್ತಿ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯ ಭವ್ಯವಾದುವು. ದಕ್ಷಿಣಾ ಮೂರ್ತಿಯ ಜಟಾವಿನ್ಯಾಸ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಚೋಳ ಶೈಲಿಯದು. ಭವ್ಯವಾದ ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ನಿಂತಿರುವ ಸೂರ್ಯವಿಗ್ರಹ ದೃಢತೆಯನ್ನೂ ಅಚಲತೆಯನ್ನೂ ಸಾರುತ್ತದೆ. ಅಧಿಕವಾಗಿ ಅಲಂಕೃತವಾದ, ಕೈಯಲ್ಲಿ ಕಮಲಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ ಈ ವಿಗ್ರಹದ ಮುಖಮುದ್ರೆ ಗಂಭೀರವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯ ಅನೇಕ ಸೂರ್ಯ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ.

ನೊಳಂಬರ ಶೈಲಿಯ ಕಾಳಿಯ ವಿಗ್ರಹಗಳು ವಿಭಿನ್ನವಾದುವು. ದೃಢವಾದ ಮೈಕಟ್ಟು, ಸೌಮ್ಯವೆಂದೇ ಹೇಳಬಹುದಾದ ಮುಖಮುದ್ರೆ, ಜಟಾಮುಕುಟ, ಕಪಾಲಮಾಲೆ, ನಾಗಕುಚಬಂಧ, ತೋಳ್ಬಂದಿ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಈ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿವೆ. ಈ ಶೈಲಿಯ ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯರ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಈ ಕಾಲದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣಬಹುದು. ಒಂದೇ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಸಾಲಾಗಿ ಕೆತ್ತಿರುವ ಮತ್ತು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಇರುವ ಈ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಅನೇಕ. ಇವುಗಳ ಪೈಕಿ ಹೇಮಾವತಿಯ ದೊಡ್ಡೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಸಹಜಾಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ನಾಲ್ಕು ಮಾತೃಕೆಯರ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಮುಖ್ಯವಾದುವು. ಎತ್ತರವಾದ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿರುವ ಬ್ರಾಹ್ಮೀ, ಮಾಹೇಶ್ವರೀ, ಕೌಮಾರೀ ಮತ್ತು ವಾರಾಹೀ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಮೋಹಕವಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನೈಜ ದೈಹಿಕ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಮೂಡಿಸುವಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಿ ಸಫಲನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ನೊಳಂಬರ ವಂಶಾವಳಿ

- ತ್ರಿಣಯನ ಪಲ್ಲವ
- ಮಂಗಳ ನೊಳಂಬಾಧಿರಾಜ (ಸು. 730–75)
- ಸಿಂಹಪೋತ (ಸು. 775–805)
- ಚಾರುಪೊನ್ನೇರ (ಪರಮೇಶ್ವರ ಪಲ್ಲವಾಧಿರಾಜ, ಸು. 805–30)
- ಪೊಳಲ್ಚೋರ I (ನೊಳಂಬಾಧಿರಾಜ, 830–75) (ಪತ್ನಿ: ಗಂಗಕುಲದ ಜಾಯಬ್ಬೆ)
- ಮಹೇಂದ್ರ I (ನೊಳಂಬಾಧಿರಾಜ, ಸು. 875–97) (ಪತ್ನಿ: ಗಂಗಕುಲದ ಗಾಮಬ್ಬೆ)
- ಅಯ್ಯಪದೇವ (ನೊಳಂಬಾಧಿರಾಜ ನೊಳಿಪಯ್ಯ, ನನ್ನಿಗಾಶ್ರಯ, 897–ಸು. 934) (ಪತ್ನಿ: ಗಂಗಕುಲದ ಪೊಲ್ಲಬ್ಬರಸಿ)
  - ಅಣ್ಣಿಗ (ಬೀರನೊಳಂಬ, ಸು. 934–40) (ಪತ್ನಿ: ಚಾಳುಕ್ಯ ಕುಲದ ಅತ್ತಿಯಬ್ಬರಸಿ)
    - ಇರುಳಚೋರ
  - ದಿಲೀಪ (ಇಱಿವನೊಳಂಬ, ಸು. 940–68) (ಪತ್ನಿ: ಪಿರಿಯಬ್ಬರಸಿ)
    - ನನ್ನಿನೊಳಂಬ (ಚಲಂದಕಕಾರ, ಸು. 968–70)
      - ಪೊಳಲ್ಚೋರ II (ರಾಜಮನೋಜ) (ಪತ್ನಿ: ಕದಂಬ ವಂಶದ ದೀವಬ್ಬರಸಿ)
        - ಮಹೇಂದ್ರ II (ಸು. 977–81) (ಪತ್ನಿ: ರೇವಲದೇವಿ)
        - ಇಱಿವನೊಳಂಬ II (ಘಟೆಯಂಕಕಾರ, ಸು. 1010–24) (ಪತ್ನಿ: ಚಾಳುಕ್ಯ ಕುಲದ ಮಹಾದೇವಿ)
          - ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ ನೊಳಂಬ, ಪಲ್ಲವ ಉದಯಾದಿತ್ಯದೇವ (ಸು. 1024–37)
            - ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ ಈರ್ಮಡಿ ನೊಳಂಬ (ಸು. 1037–44)
            - ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ನನ್ನಿನೊಳಂಬ (ಸು. 1044–54)
    - ಅಯ್ಯಪದೇವ II (ಸು. 949–66)
      - ಗನ್ನರಸ (997)
  - ಮಯ್ದುನೊಳಿಪ (ಸು. 918)
  - ಅಂಕಯ್ಯ (ಸು. 897)

ನೊಳಂಬರ ಶಿಲ್ಪದ ಮತ್ತೊಂದು ಮೇರುಕೃತಿಯೆಂದರೆ ಹೇಮಾವತಿಯಲ್ಲಿರುವ, ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯರ ಶೈಲಿಯನ್ನನುಸರಿಸಿ ಮಾಡಿರುವ ಮಹಿಷಾಸುರ ಮರ್ದಿನಿ, ಚಿಕ್ಕದಾದರೂ ಚೊಕ್ಕವಾಗಿರುವ ದೇವಿಯ ಈ ಸುಂದರ ವಿಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಸರಿಸಾಟಿಯಾದುದು ಇಡೀ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲೇ ದುರ್ಲಭ. ತ್ರಿಶೂಲ, ಚಕ್ರಧಾರಿಯಾಗಿ ಮಹಿಷಾಸುರನನ್ನು ಅನಾಯಾಸವಾಗಿ ಸಂಹರಿಸುತ್ತಿರುವ ದೇವಿಯ ಈ ವಿಗ್ರಹ ತ್ರಿಪರಿಮಾಣದ ಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಒಂದು ಉತ್ತಮ ನಿದರ್ಶನ. ನೊಳಂಬರ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಮಹಿಷಾಸುರ ಮರ್ದಿನಿಗೆ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಅನೇಕ ರೀತಿಯ ಮತ್ತು ವಿವಿಧ ಭಂಗಿಯ ದೇವಿಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಬಾಗಿಲುವಾಡಗಳಲ್ಲಿ, ಜಾಲಂಧ್ರಗಳಲ್ಲಿ, ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಬಿಡಿಯಾಗಿ ಸಿಕ್ಕುತ್ತವೆ.

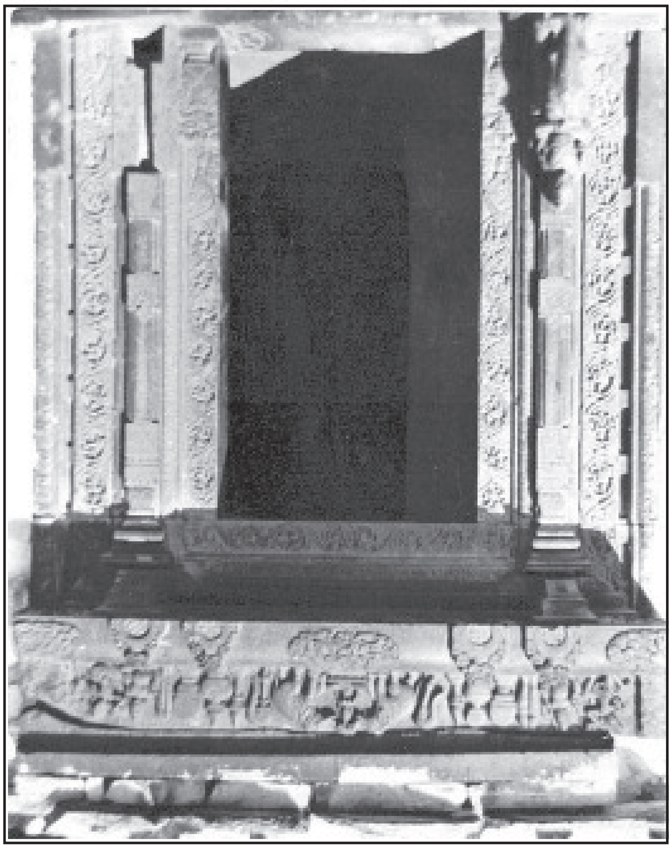

ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದ ದ್ವಾರ, ಹೇಮಾವತಿ

ನೊಳಂಬರ ಕಾಲದ ನಂದಿಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಬಹಳ ರಮಣೀಯವಾದವುಗಳು. ಬಹಳಮಟ್ಟಿಗೆ ವೆಂಗಿ ಚಾಳುಕ್ಯರ ನಂದಿಗಳನ್ನು ಇವು ಹೋಲುತ್ತವೆ. ತರಂಗಾಕೃತಿಯ ಗಂಗೆದೊಗಲು ಉನ್ನತವಾದ ಹಿಣಿಲು ಮತ್ತು ಬಲಿಷ್ಟ ದೇಹವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಮೋಹಕವಾದ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವ ಈ ನಂದಿ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಕತ್ತಿನಿಂದ ಇಳಿಬಿದ್ದು ಮುಂಭಾಗದ ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಹರಡಿಕೊಂಡಿರುವ ಘಂಟಾಹಾರ, ಗೆಜ್ಜೆಯಹಾರ ಮತ್ತು ಶಿರಪಟ್ಟಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ.

ಈ ಕಾಲದ ಜಾಲಂಧ್ರಗಳು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಅಂಗಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾದರೂ ಅವುಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಕೌಶಲ್ಯ ಮತ್ತು ಅವುಗಳೊಳಗೆ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿರುವ ಸುಂದರ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿಂದ ಅವನ್ನು ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಾಲಿಗೇ ಸೇರಿಸಬಹುದು. ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತು ಆವಶ್ಯಕತೆಗೆ ಪೂರಕವಾಗಷ್ಟೇ ಇದ್ದ ಜ್ಯಾಮಿತಿಕ ವಿನ್ಯಾಸಗಳೊಡನಿದ್ದ ಈ ಜಾಲಂಧ್ರಗಳು ನೊಳಂಬ ಶಿಲ್ಪಿಗಳ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದ ಮಾಧ್ಯಮವಾಗಿಯೂ ಬೆಳೆಯಿತು. ಈ ಜಾಲಂಧ್ರಗಳು ಒಂದೇ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು ದೇವಕೋಷ್ಠ ಅಥವಾ ದ್ವಾರದ ಎಲ್ಲಾ ಅಂಗಗಳನ್ನು, ಅಂದರೆ ಎರಡೂ ಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ನಿಧಿಗಳು, ಗೋಡೆಗಂಬಗಳು, ಹಾಸುಗಲ್ಲು, ಕಪೋತ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಮಧ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವನ್ನೋ ಅಥವಾ ಬಳ್ಳಿಯ ಸುರುಳಿಯನ್ನೋ ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ವಿಗ್ರಹಗಳ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣದಾದ ರಂಧ್ರಗಳಿದ್ದು ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗಕ್ಕೆ ಆವಶ್ಯಕವಾದ ಗಾಳಿ ಬೆಳಕು ಬರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಸಲ ಈ ಜಾಲಂಧ್ರಗಳಿಗೆ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಅಲಂಕರಣಗಳ ಬದಲು ಕೇವಲ ಒಂದು ಚಪ್ಪಟೆಯಾದ ಅಂಚು ಮಾತ್ರ ಇರುವ ನಿದರ್ಶನಗಳೂ ಉಂಟು. ನೊಳಂಬರ ಜಾಲಂಧ್ರಗಳಿಗೆ ಉತ್ತಮ ನಿದರ್ಶನವೆಂದರೆ ಹೇಮಾವತಿಯ ದೊಡ್ಡೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವವು. ಇವು ಗಂಗಾ, ಮಿಥುನ, ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು, ಕಾರ್ತಿಕೇಯ ಮುಂತಾದ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ಒಂದು ಸುಂದರವಾದ ಜಾಲಂಧ್ರದಲ್ಲಿ ಸರ್ಪಗತಿಯಲ್ಲಿ ಮೇಲೇರುವ ಲತೆ ಮತ್ತು ಇದರ ಅರ್ಧ ಸುರುಳಿಗಳ ನಡುವೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಕೊರೆದಿರುವ, ನರ್ತಿಸುತ್ತಿರುವ ಹೆಂಗಸರು, ಗಂಡಸರು ಮತ್ತಿತರ ವಾದ್ಯವೃಂದದವರ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಮತ್ತು ಮಾನವ ವಸ್ತುಗಳ ಸಮ್ಮಿಳನ ಊಹೆಗೂ ನಿಲುಕದಷ್ಟು ಸುಂದರವಾಗಿದೆ. ರಾಜೇಂದ್ರಚೋಳ ತನ್ನ ವಿಜಯದ ಸಂಕೇತವಾಗಿ ನೊಳಂಬವಾಡಿಯಿಂದ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ತಂಜಾವೂರಿನ ಬೃಹದೀಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುವ ಹಸಿರು ಕಲ್ಲಿನ ಜಾಲಂಧ್ರ- ಇನ್ನೊಂದು ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಕೃತಿ. ನೊಳಂಬರ ಎಲ್ಲಾ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ರೀತಿಯ ಜಾಲಂಧ್ರಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ನೊಳಂಬರ ಕಾಲದ ಕಂಬಗಳು ವಾಸ್ತು ಅಂಗಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಶಿಲ್ಪಕೃತಿಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಮತ್ತು ನಾಜೂಕಾಗಿ ಕಡೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನೊಳಂಬರ ಶೈಲಿಯದೆಂದೇ ಹೇಳಬಹುದಾದ ಸ್ಥಂಭಗಳು, ಸಣ್ಣದಾದ ಒಂದು ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಚಚ್ಚೌಕವಾದ ಒಂದೇ ಕಲ್ಲಿನ ಕಂಬ. ಶಿರ ಮತ್ತು ಬೋದಿಗೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ಕಂಬದ ಮಧ್ಯಭಾಗ ನಾಲ್ಕೂ ಮೂಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಚ್ಚು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟು ಮಧ್ಯಭಾಗದ ನಾಲ್ಕು ಮುಖಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಲಂಬಪಟ್ಟಿಯಿರುತ್ತದೆ. ಕಂಬದ ಕೆಳಭಾಗ ಅಲಂಕಾರರಹಿತ. ಮೇಲ್ಭಾಗ ನಾಲ್ಕೂ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ ಮತ್ತು ನವಿರಾದ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಮುಖದಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಧವೃತ್ತಾಕಾರದ ತಿರುಚಿದ ಎರಡೆರಡು ಮುತ್ತಿನ ಮಾಲೆಗಳಿದ್ದು ಇವುಗಳ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಧಾರ್ಮಿಕ, ಲೌಕಿಕ ಮತ್ತು ನೈಸರ್ಗಿಕ ವಿಷಯಗಳು ಶಿಲ್ಪಿತವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಇದರ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ ಎಳೆಯ ಬಳ್ಳಿಗಳೂ ಕೀರ್ತಿಮುಖದ ಸಾಲೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಂಬವು ದುಂಡಾಗಿದ್ದು ನಾಲ್ಕೂ ಮೂಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಸಣ್ಣದಾದ ಕುಳಿತಿರುವ ಸಿಂಹಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ಕಂಬದ ಬೋದಿಗೆಯು ದುಂಡಾಗಿ ಮೆತ್ತೆಯಾಕಾರವಾಗಿದ್ದು, ಕೆಲವು ಸಲ ಬಹಳ ನುಣುಪಾಗಿರುತ್ತದೆ. ರಾಜರಾಜ ಚೋಳನು ನೊಳಂಬವಾಡಿಯಿಂದ ಸಾಗಿಸಿ ತಂಜಾವೂರಿನ ಬಳಿ ಇರುವ ತಿರುವಾಯೂರಿನ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುವ ನೊಳಂಬರ ಐವತ್ತು ಕಂಬಗಳು ಅವರ ಶೈಲಿಯ ಕಂಬಗಳ ಕಲಾಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿ.

ನೊಳಂಬರ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಮತ್ತೊಂದು ನಿದರ್ಶನ ಅವರ ದೇವಾಲಯದ ಬಾಗಿಲುವಾಡಗಳು. ಹೆಚ್ಚಿನಮಟ್ಟಿಗೆ ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯರ

ದೇವಾಲಯದ ಬಾಗಿಲುಗಳ ಮಾದರಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಇವುಗಳು ಚಳುಕ್ಯರ ಮಾದರಿಯವುಗಳಿಗಿಂತ ಸುಂದರವಾಗಿವೆ. ನೊಳಂಬರ ಬಾಗಿಲುವಾಡಗಳ ವಿಶೇಷವೆಂದರೆ ಬಳ್ಳಿಸುರುಳಿಗಳು, ಮುತ್ತಿನ ಹಗ್ಗಗಳು, ನೀಳವಾಗಿರುವ ಅರೆಗಂಬಗಳು, ಯಾಳಿಗಳು, ಚಿತ್ರಪಟ್ಟಿಗಳು ಮತ್ತು ಇವುಗಳನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸುವ ಆಳವಾದ ಗಾಡಿಗಳು ಮುಂತಾದವುಗಳ ಅಲಂಕರಣ. ಬಾಗಿಲಿನ ಎರಡೂ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಗಜಾರೂಢರಾದ ಶ್ರೀನಿಧಿ ಪದ್ಮನಿಧಿಗಳು, ಗಂಗಾ–ಯಮುನಾ ಮತ್ತು ದ್ವಾರಪಾಲಕರು ಇದ್ದು ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಮತ್ತು ಮಂಗಳ ಚಿಹ್ನೆಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ಬಾಗಿಲಿನ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇಳಿಜಾರಾದ ಕೂಡುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕಪೋತ ಮತ್ತು ಅದರ ಮೇಲೆ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಮಂಟಪಗಳ ಸಾಲಿನಿಂದ ಮಾಡಿದ ಕೈಪಿಡಿಗೋಡೆಗಳಿದ್ದು ಇಡೀ ಬಾಗಿಲುವಾಡವು ಆಕರ್ಷಣೀಯ ಶಿಲ್ಪ ಸಂಯೋಜನೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ನುಣುಪಾದ ಮತ್ತು ಮೃದುವಾದ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಇವು ನೊಳಂಬರ ಸೂಕ್ಷ್ಮಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಒಂದು ಉತ್ತಮ ನಿದರ್ಶನವಾಗಿರುವುದೇ ಅಲ್ಲದೆ ದೇವಾಲಯದ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ವರ್ಧಿಸುವ ಮುಖ್ಯ ಸಾಧನವಾಗಿವೆ. (ಎಂ.ಎಸ್.ಕೆ;*)

ನೊಳಂಬವಾಡಿ: ಕರ್ನಾಟಕದ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದ ಒಂದು ಪ್ರಾಚೀನ ಪ್ರಾಂತ್ಯ. ಎಂಟನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದ ಸುಮಾರು ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಶತಮಾನದವರೆಗೆ ಈ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಳಿದ ನೊಳಂಬರಿಂದ ನೊಳಂಬವಾಡಿ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂತು. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಕೇಂದ್ರಸ್ಥಾನವಾಗಿ ಹೊಂದಿದ್ದ ನೊಳಂಬಳಿಗೆ ಸಾಸಿರವೆಂಬ ಪ್ರಾಂತ್ಯ ಕಾಲಕ್ರಮೇಣ ವಿಸ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆದಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ನೊಳಂಬವಾಡಿ 32,000 ಎಂಬ ವಿಸ್ತಾರ ಪ್ರಾಂತ್ಯವಾಯಿತು. ಇದು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ತುಮಕೂರು, ಕೋಲಾರ ಮತ್ತು ಆಂಧ್ರ ಪ್ರದೇಶದ ಅನಂತಪುರ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಇದಕ್ಕೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಂತಿರುವ ಚಿತ್ತೂರು, ಧರ್ಮಪುರಿ, ಬೆಂಗಳೂರು ಮತ್ತು ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದಿತು. ಈ ವಿಶಾಲ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ರಾಜಧಾನಿ ಅನಂತಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಡಕಶಿರಾ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೆಂಜೇರು ಅಥವಾ ಹೇಮಾವತಿ. ಕರ್ನಾಟಕ ಮತ್ತು ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಈ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕದನಗಳು ನಡೆದವು. ನೊಳಂಬರು, ತಲಕಾಡಿನ, ಗಂಗರು, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು, ಚೋಳರು, ಹೊಯ್ಸಳರು, ಸೇವುಣರು ಮುಂತಾದ ವಿವಿಧ ರಾಜಮನೆತನಗಳು ಈ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಮೇಲೆ ಇಲ್ಲವೇ ಇದರ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳ ಮೇಲೆ ಆಳಿಕೆ ನಡೆಸಿದವು. ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದನೆಯ ರಾಜರಾಜ ಚೋಳ ನೊಳಂಬವಾಡಿಯ ದಕ್ಷಿಣಭಾಗಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡ. ಅನಂತರ ಹೊಯ್ಸಳ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ನೊಳಂಬವಾಡಿಯನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡು ನೊಳಂಬವಾಡಿಗೊಂಡ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಧರಿಸಿದ.

ತಮಿಳುರಾಜ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ ದಂಡಯಾತ್ರೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಇದು ಮುಖ್ಯ ದಾರಿಯಾಗಿ ಉತ್ತಮ ಆಯಕಟ್ಟಿನ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಇದರ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯ ಹೆಚ್ಚಿತ್ತು. ಅನೇಕ ಅಭೇದ್ಯವಾದ ದುರ್ಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಈ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಹೆಚ್ಚಳಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಯಿತು. ನಂದಿ, ಮಿಡಿಗೇಶಿ, ಮಡಕಶಿರಾ, ಉಚ್ಚಂಗಿ ಮುಂತಾದ ದುರ್ಗಗಳು ಈ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಳಗಳು. ಹೊಯ್ಸಳರು ಮತ್ತು ಸೇವುಣರ ಪತನಾನಂತರ ಈ ಪ್ರಾಂತ್ಯ ತನ್ನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿತು. ಅನಂತರದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ನೊಳಂಬವಾಡಿಯ ಹೆಸರು ಕಾಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. (ಎ.ವಿ.ಎನ್.)

ನ್ಯಾಮತಿ: ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆ ಹೊನ್ನಾಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಹೊನ್ನಾಳಿ–ಆಯನೂರು ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿ ಹೊನ್ನಾಳಿ ಪಟ್ಟಣದ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸು. 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ತುಂಗಭದ್ರಾನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ದಿವಾನ್ ಪೂರ್ಣಯ್ಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದು ಪೇಟೆ ಸ್ಥಳವಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಯಿತು. 1869–82 ರವರೆಗೆ ಇದೇ ಹೊನ್ನಾಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯಸ್ಥಳವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಊರು ಮಲೆನಾಡು ಮತ್ತು ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಒಳ್ಳೆಯ ವ್ಯಾಪಾರಸ್ಥಳವಾಗಿದೆ. ನಗರ ಮತ್ತು ಕೊಪ್ಪದಿಂದ ಬರುವ ಅಡಕೆ ಮತ್ತು ಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಬರುವ ಧಾನ್ಯ, ಬೆಲ್ಲ – ಇವನ್ನು ಶೇಖರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿಂದ ಬಳ್ಳಾರಿ, ಧಾರವಾಡ ಮುಂತಾದ ಪಟ್ಟಣಗಳಿಗೆ ಕಳುಹಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅವುಗಳಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಬಟ್ಟೆ ಮತ್ತಿತರ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಒದಗಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಹತ್ತಿಯ ವ್ಯಾಪಾರ ಉಂಟು. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಹೊನ್ನಾಳಿ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರುವ ನ್ಯಾಮತಿಗೆ ಉತ್ತಮ ಮಾರ್ಗಗಳಿದ್ದು ವಾಹನಸೌಲಭ್ಯವಿದೆ. ನ್ಯಾಮತಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಜೂನಿಯರ್ ಕಾಲೇಜು ಮತ್ತು ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರ ಇವೆ. ನ್ಯಾಮತಿಯ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಹಳೆಯ ಶಿಲಾಯುಗದ ಆದಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ನೆಲೆಯೊಂದನ್ನು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. (ಕೆ.ಪಿ.)

ನ್ಯಾಮತಿ ಪ್ರಭಣ್ಣ: 20ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆದಿಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದ ಕನ್ನಡ ವಿದ್ವಾಂಸರು. ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನ್ಯಾಮತಿ ಇವರ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ಇವರ ಜನನ, ಬಾಲ್ಯ, ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿಷಯ ತಿಳಿದುಬಂದಿಲ್ಲ. ಇವರು ಪಂಡಿತ ಪರೀಕ್ಷೆ ಪಾಸುಮಾಡಿ ಮೊದಲಿಗೆ ನ್ಯಾಮತಿಯ ಪ್ರೌಢ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿದ್ದರು. ಕೆಲವು ಕಾಲ ದಾವಣಗೆರೆಯ ಸರ್ಕಾರಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಇವರು ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಘನವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರ ವಿದ್ವತ್ತನ್ನು ಗಮನಿಸಿದ ಅಂದಿನ ಸರ್ಕಾರ ಇವರನ್ನು ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರದ ಭಾಷಾಂತರ ಕಚೇರಿಗೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಿತು. ಅನಂತರ ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಂದು ನೆಲೆಸಿದರು. ಈ ನಡುವೆ ಇವರು ಕನ್ನಡ–ಕನ್ನಡ ನಿಘಂಟೊಂದನ್ನು ರಚಿಸುವ ಯೋಜನೆ ಹಾಕಿಕೊಂಡಿದ್ದು ಅದರ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಆಗಿನ ವಿದ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಸಿ.ಆರ್. ರೆಡ್ಡಿಯವರಿಗೆ ತಿಳಿಸಿದಾಗ ಅವರು ಪ್ರಭಣ್ಣನವರಿಗೆ ನಿಘಂಟಿನ ರಚನೆಗಾಗಿ ಸರ್ಕಾರದ ವತಿಯಿಂದ ಎಲ್ಲ ನೆರವನ್ನೂ ಕೊಡಿಸಿದರಂತೆ. ಆದರೆ ಈ ನಿಘಂಟು ಪೂರ್ಣಗೊಳ್ಳುವ ಮೊದಲೇ ಪ್ರಭಣ್ಣನವರು ಶಿವೈಕ್ಯರಾದಂತೆಯೂ ನಿಘಂಟಿನ ಉಳಿದ ಭಾಗವನ್ನು ಇವರ ಅಣ್ಣ ಶಾಂತವೀರಪ್ಪನವರು ಮುಗಿಸಿದಂತೆಯೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ನಿಘಂಟು ಅಚ್ಚಾಗಿಲ್ಲ. ಪ್ರಭಣ್ಣನವರು ರುಕ್ಮಿಣೀಕಲ್ಯಾಣ ಎಂಬ ನಾಟಕವನ್ನು ಬರೆದಿರುವ ಬಗೆಗೆ ಪ್ರತೀತಿ ಇದೆ.

ಪ್ರಭಣ್ಣನವರ ಕನ್ನಡ–ಕನ್ನಡ ನಿಘಂಟು ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಗೊಂದು ಅಪೂರ್ವ ಕೊಡುಗೆ. ಕಿಟ್ಟೆಲ್ ಅವರ ನಿಘಂಟನ್ನುಳಿದರೆ ಮಹತ್ತು ಬೃಹತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಎರಡನೆಯದು. ನಿಘಂಟಿನ ರಚನೆಯನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಪ್ರಭಣ್ಣನವರಿಗಿದ್ದ ಪ್ರತಿಭೆ, ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ದೃಷ್ಟಿ, ಕನ್ನಡ–ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಗಳ ಮೇಲಿನ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ನಿಘಂಟಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಆಡುಮಾತುಗಳನ್ನು ಆಯ್ದು ಅವುಗಳ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಹಲವಾರು ಹಳಗನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಗಳಿಂದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ, ಅವುಗಳನ್ನು ಅಕಾರಾದಿಯಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿ, ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥಚ್ಛಾಯೆಯನ್ನು

ವಿವರಿಸಿ ಅವುಗಳ ಸಮರ್ಥನೆಗಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಒಂದು ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥಚ್ಛಾಯೆಗಳನ್ನು ನಿಷ್ಕರ್ಷಿಸಿರುವಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಶಬ್ದವನ್ನು ಅನಂತರ ಆ ಶಬ್ದದ ವಾಚಕವನ್ನು ತರುವಾಯ ಅದರ ಅರ್ಥಚ್ಛಾಯೆಗಳನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟು ಅನಂತರ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾವ್ಯಗಳಿಂದ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಉದ್ಧರಿಸಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ನಿಘಂಟಿನ ಒಂದು ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ನೋಡಬಹುದು: ಅಚ್ಚಿಗ (ನಾ) 1 ದಡ್ಡತನ: ಕಾವ್ಯಜ್ಞರಿಂ, ಕಲ್ಲದಚ್ಚಿಗದಿಂ ಕಟ್ಟಿದ ಕನ್ನಡದ ಪಾಟ್ಟಿಬ್ಬ (ಅರ್ಧನೇಮಿಪುರಾಣ, 1–35). 2 ಭ್ರಾಂತಿ; ಮಾಯೆ; ಮೋಹ. ಏನೊಂದುಮಿಲ್ಲದಚ್ಚಿಗವೊಂದುಂಟು ತೊಡರ್ವೆವೆ (ಆದಿಪುರಾಣ, 6–26), 3. ಔತ್ಸುಕ್ಯ, ಕುತೂಹಲ; ಸಂತೋಷ. ಅಚ್ಚಿಗಂ ಪೊಗಬ್ದುದೆ (ರಾಜಶೇಖರ ವಿಳಾಸ (14–94), 4. ಸಂತಾಪ; ಮನೋವ್ಯಾಕುಲ. ಸುಯ್ದು ಬೆಂಕಿಯೊಳ್ ಬೆಂದವುದೆಂಬಿನಂ ಆಗಳಾಕೆಗಾದಚ್ಚಿಗಮಂ ತೆನಲ್(ಲೀಲಾವತಿ, 10–67) 5. ನೆವ, ವ್ಯಾಜ. ಪೂದಿಱೆವಚ್ಚಿಗದಿಂ ಸ್ಮರಕೇಳಿಗೆಳಸಿದರ್ (ಲೀಲಾವತಿ, 13–107). 6. ಕಷ್ಟದೆಸೆ; ದುರವಸ್ಥೆ. ಹೆಚ್ಚಿದಡವಿಂಗೊಳೊರ್ಬನೇ ಶಿವನಚ್ಚಿಗದೊಳಿರ್ದಪನಕಟಕಟ (ಬಸವಪುರಾಣ, 16–2), 7. ಆಯಾಸ, ನಿಚ್ಚವಯಣದಿಂದಚ್ಚಿಗಂ ಸಮನಿಸಿದಂತೆ (ಶಾಂತಿಪುರಾಣ, 12–12). 8. ಕೇಡು; ಸಂಕಟ. ಬಂದುದೆತ್ತಣಚ್ಚಿಗವೆಮಗೆಂದು ಬಾಯುಱಿವಭೀರುಗಳ (ಚಂದ್ರಪ್ರಭ ಪುರಾಣ, 9– 85) 9. ಕ್ರೋಧ; ಈರ್ಷೆ; ಮತ್ಸರ. ಎನಗಾಱಿಗಮಂ ಮಮಚ್ಚಿಪೊಡೊತ್ತಿಮುಱಿಜಾಣಾ (ಅರ್ಧನೇಮಿಪುರಾಣ, 8–57) 10. ಒತ್ತುವಣೆ; ಬಲಾತ್ಕಾರ. ತಾನೇ ತೊಲಗಿಸಿದಪುದೆಮ್ಮಚ್ಚಿಗಮದೇಕೆ (ಅರ್ಧನೇಮಿಪುರಾಣ, 8–821). 11. ದಿಗ್ಭ್ರಮೆ; ಸೋಜಿಗ; ವಿಸ್ಮಯ. ನಿಚ್ಚಗಾಳೆಗದೊಳಚ್ಚಿಗಂಗೊಳಿಸಿ (ಅಜಿತ ಪುರಾಣ,9–34) 12. ಭಯ; ಗಾಬರಿ, ಅಚ್ಚಿಗದೊಳ್ ಪುಯ್ಯಲಿಪಂತೆ (ಆದಿಪುರಾಣ, 12–76). 13. ಸೌಂದರ್ಯ; ಸೊಬಗು. ಒಪ್ಪಿಡಿನಡುವಿನಚ್ಚಿಗದ ಬಾಲೆಯುರ್ (ಜೈಮಿನಿಭಾರತ,20–2) 14. ರೂಪ; ಆಕಾರ, ಅಚ್ಚಿಯೊಳಚ್ಚಿಗ ಮೊಂದಿರಲಚ್ಚೊತ್ತಿದಂತೆ ಅದೆ (ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜವಿಜಯ, 6–182) 15. ಅರ್ಚಕ (ತದ್ಭವ). **(ಆರ್.ಎಸ್.ವಿ.)**

ನ್ಯಾಮತಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ: 19ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಒಬ್ಬ ಕವಿ. ರಾಮಕಥಾರಂಜನ ಎಂಬ ಕೃತಿಯ ಕರ್ತೃ. ಈತನ ಸ್ಥಳ ನ್ಯಾಮತಿ. ತಲ್ಪಗಿರಿ ರಂಗವಿಠಲನ ಪರಮ ಭಕ್ತ. ತಂದೆ ತಾಯಿಯರು ಸುಬ್ಬಣ್ಣ, ಲಕ್ಷ್ಮೀವಾಂಬೆ, ವೃತ್ತ, ಗೀತಿಕೆ, ಸೀಸಪದ್ಯ, ಕಂದ–ಹೀಗೆ ವಿವಿಧ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ರಾಮಕಥಾರಂಜನ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ 68 ಸರ್ಗಗಳಿವೆ. ಹನುಮಂತನ ಸೀತಾನ್ವೇಷಣ ಕಾರ್ಯ ಕೃತಿಯ ವಸ್ತು. ಹನುಮಂತನ ಶ್ರೀರಾಮ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ರಸವತ್ತಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕನ್ನಡ ಕವಿತೆಯಾದರೂ ತೆಲುಗಿನ ವಾಸನೆ ಛಾಯೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ ಎಂದು ಗ್ರಂಥದ ಬಗ್ಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಕವಿಚರಿತಕಾರರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. *

ನ್ಯಾಯಾಲಯಗಳು: ಸಂಸದೀಯ ಪ್ರಜಾಸತ್ತೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ರಾಜ್ಯಾಂಗದ 214ನೆಯ ಅನುಚ್ಛೇದದ ಪ್ರಕಾರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಇತರ ರಾಜ್ಯಗಳಂತೆಯೇ ನ್ಯಾಯವ್ಯವಸ್ಥೆ ಇದೆ. ಇಡೀ ರಾಜ್ಯವ್ಯಾಪ್ತಿಯುಳ್ಳ ಉಚ್ಚನ್ಯಾಯಾಲಯ ಕರ್ನಾಟಕದ ರಾಜಧಾನಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿದೆ. ಇದು ಭಾರತ ಒಕ್ಕೂಟದ ಏಕಾತ್ಮಕ ನ್ಯಾಯಾಂಗ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಭಾರತದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರ ಮತ್ತು ಉಚ್ಚತಮ ನ್ಯಾಯಾಲಯದ ಹತೋಟಿಗೆ ಸೇರಿದೆ. ರಾಜ್ಯಪಾಲರೊಡನೆ ಸಮಾಲೋಚಿಸಿ ರಾಷ್ಟ್ರಾಧ್ಯಕ್ಷರು ಈ ನ್ಯಾಯಾಲಯದ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಿ ಅದರಂತೆ ನೇಮಕ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಒಮ್ಮೆ ನೇಮಿಸಿದ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರು ತಮ್ಮ 62ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನವರೆಗೆ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸುವರು. ಇವರನ್ನು ಸಂಸತ್ತಿನ ಎರಡೂ ಸದನಗಳ ಒಪ್ಪಿಗೆ ಇಲ್ಲದೆ ಕೆಲಸದಿಂದ ತೆಗೆಯುವಂತಿಲ್ಲ. ಈ ನ್ಯಾಯಾಲಯ ತನ್ನ ನಿಮಯಗಳಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಬರುವ ಮತ್ತು ಕೆಳನ್ಯಾಯಾಲಯಗಳ ಮೂಲಕ ಬಂದ ಮೊಕದ್ದಮೆಗಳೆರಡನ್ನೂ ವಿಚಾರಮಾಡಿ ತೀರ್ಪುನೀಡುತ್ತದೆ. ರಾಜ್ಯದ ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ನ್ಯಾಯಾಲಯಗಳ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆ, ಕೋರ್ಟಿನ ಅಧಿಕಾರಗಳನ್ನೂ ಸೇವಕರನ್ನೂ ನೇಮಿಸುವುದು ಮತ್ತು ನಿಯಂತ್ರಿಸುವುದು ಮತ್ತು ಕೆಳನ್ಯಾಯಾಲಯಗಳಿಂದ ಮೊಕದ್ದಮೆಗಳನ್ನು ತನ್ನ ವಿಚಾರಣೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಈ ಹಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ. ಜಿಲ್ಲಾ, ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಾ ಕೆಳ ದರ್ಜೆ ನ್ಯಾಯಾಲಯಗಳಿಗೆ ರಾಜ್ಯಪಾಲರು ಮುಖ್ಯ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರೊಡನೆ ಸಮಾಲೋಚಿಸಿ ನೇಮಕ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಜಿಲ್ಲಾ, ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಸಿವಿಲ್ ಮತ್ತು ಕ್ರಿಮಿನಲ್ ನ್ಯಾಯಾಲಯಗಳಿವೆ. ಎಲ್ಲಾ ನ್ಯಾಯಾಲಯಗಳು ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ರೆವಿನ್ಯೂ ಆಡಳಿತ ಘಟಕಗಳಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಜಿಲ್ಲಾ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರನ್ನೂ ಮತ್ತು ಸಿವಿಲ್ ಜಡ್ಜರನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟು ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ಕೆಳದರ್ಜೆ ನ್ಯಾಯಾಲಯಗಳ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರನ್ನೂ ಲೋಕಸೇವಾ ಆಯೋಗ ಉಚ್ಚ ನ್ಯಾಯಾಲಯದ ಆದೇಶದ ಮೇರೆಗೆ ನೇಮಿಸುತ್ತದೆ. ಕೆಳನ್ಯಾಯಾಲಯಗಳ ಕಾರ್ಯವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಉಚ್ಚ ನ್ಯಾಯಾಲಯ ನಿರ್ಧರಿಸುವುದು. ಇತರ ಮೊಕದ್ದಮೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ ರಾಜ್ಯದ ಅನೇಕ ಕಾಯಿದೆಗಳು ಈ ನ್ಯಾಯಾಲಯ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ನ್ಯಾಯ ವಿತರಣೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿರುತ್ತವೆ. ನ್ಯಾಯಪರಿಪಾಲನೆಯ ಹೊಣೆಯನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿರುವ ಅಧೀನ ನ್ಯಾಯಾಲಯಗಳು ಈ ರೀತಿ ಇವೆ: 1. ಜಿಲ್ಲಾ ಮತ್ತು ಸೆಷನ್ಸ್ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರ ನ್ಯಾಯಾಲಯಗಳು (ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಒಂದು). 2. ಚೀಫ್ ಜುಡಿಷಿಯಲ್ ಮ್ಯಾಜಿಸ್ಟ್ರೇಟರ್ ನ್ಯಾಯಾಲಯಗಳು (ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಒಂದು). 3. ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರದಲ್ಲಿ ಮೆಟ್ರೊಪಾಲಿಟನ್ ಮತ್ತು ಚೀಫ್ ಮೆಟ್ರೊಪಾಲಿಟನ್ ನ್ಯಾಯಾಲಯಗಳು, 4. ಸಿವಿಲ್ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರ ನ್ಯಾಯಾಲಯಗಳು (ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಒಂದು). 5.ಲಘು ನ್ಯಾಯಾಲಯಗಳು, 6. ಮುನ್ಸೀಫರ ನ್ಯಾಯಾಲಯಗಳು. 7. ಮುನ್ಸೀಫರ ಮತ್ತು ಜುಡಿಷಿಯಲ್ ಮ್ಯಾಜಿಸ್ಟ್ರೇಟರ ನ್ಯಾಯಾಲಯಗಳು (ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ). 8. ಜುಡಿಷಿಯಲ್ ಮ್ಯಾಜಿಸ್ಟ್ರೇಟರ ನ್ಯಾಯಾಲಯಗಳು. ಇದಲ್ಲದೆ, ವ್ಯಾಜ್ಯ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸಿವಿಲ್ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರ ನ್ಯಾಯಾಲಯಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವ ಏರ್ಪಾಡೂ ಇದೆ. ಈ ರೀತಿ ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರದಲ್ಲಿ ಉದ್ಭವವಾಗುವ ಅಧಿಕ ಸಿವಿಲ್ ವ್ಯಾಜ್ಯಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಹೆಚ್ಚುವರಿ ಸಿವಿಲ್ ನ್ಯಾಯಾಲಯಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದೇ ರೀತಿ ಹೆಚ್ಚುವರಿ ಸೆಷನ್ಸ್ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರ ನ್ಯಾಯಾಲಯಗಳು ವಿವಿಧ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿವೆ.

ಬೆಂಗಳೂರು ಮೆಟ್ರೊಪಾಲಿಟನ್ ಮ್ಯಾಜಿಸ್ಟ್ರೇಟರುಗಳ ನ್ಯಾಯಾಲಯಗಳು ಕ್ರಿಮಿನಲ್ ಅಧಿಕಾರವ್ಯಾಪ್ತಿಯುಳ್ಳ ನ್ಯಾಯಾಲಯಗಳಾಗಿವೆ.

ಜಿಲ್ಲಾ ಮತ್ತು ಸೆಷನ್ಸ್ ನ್ಯಾಯಾಲಯವು ಮುಖ್ಯತಃ ಅಪೀಲು ನ್ಯಾಯಾಲಯವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಮರಣದಂಡನೆ ಮೊದಲಾದ ಘೋರ ಶಿಕ್ಷೆಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಬೇಕಾಗುವ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಮೂಲ ಅಧಿಕಾರ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯುಂಟು. ಇದಕ್ಕಿಂತ ಕೆಳಗಿನ ನ್ಯಾಯಾಲಯಗಳಿಗೆ ಅಪೀಲು ಅಧಿಕಾರವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಅಪರಾಧಸಂಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ದಾವೆಯ ಆರ್ಥಿಕ ಮೌಲ್ಯ ಇವುಗಳ ವೈವಿಧ್ಯಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಅಧಿಕಾರವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳಿವೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲ ನ್ಯಾಯಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ನಾಜರ್, ಶಿರಸ್ತೇದಾರ, ಬೇಲಿಫ್ ಮೊದಲಾದ ಸಹಾಯಕ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು

ಇರುವರು. ಅಭಿಯೋಗ ನಡೆಸಲು ಮತ್ತು ಆರೋಪ ಪತ್ರಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಲು ಆವಶ್ಯಕ ಸಹಾಯ ನೀಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಭಿಯೋಗ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯವನ್ನೂ ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಉಚ್ಚನ್ಯಾಯಾಲಯ ಪೀಠವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವ ಬಗ್ಗೆ ಪ್ರಗತಿ ಸಾಧಿಸಿದ್ದು ಶೀಘ್ರವೇ ಅದು ಈಡೇರುವ ಹಂತದಲ್ಲಿದೆ.

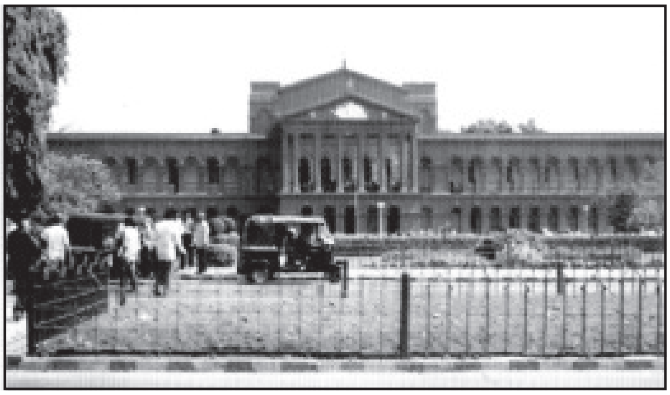

ಉಚ್ಚನ್ಯಾಯಾಲಯ, ಬೆಂಗಳೂರು

ಈ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ನ್ಯಾಯ ವಿತರಣ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಜೊತೆಗೆ ಇತರ ನ್ಯಾಯಾಧಿಕಾರ ಪಡೆದ ಅಂಗಗಳೂ ನ್ಯಾಯವಿತರಣೆಯಲ್ಲಿ ನಿರತವಾಗಿವೆ. ಭೂಸುಧಾರಣೆ ಸಂಬಂಧವಾದ ವಿವಾದಗಳು ಮತ್ತು ತಕರಾರುಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಲು ಭೂನ್ಯಾಯಾಧಿಕರಣವಿದೆ. ಕಾರ್ಮಿಕರ ಕುಂದುಕೊರತೆಗಳು ಅಥವಾ ವಿವಾದಗಳನ್ನು ಬಗೆಹರಿಸಲು ಕಾರ್ಮಿಕ ನ್ಯಾಯಾಲಯಗಳಿವೆ. ಶ್ರೀಸಾಮಾನ್ಯರಿಗೆ ನ್ಯಾಯಾವಾದಿಗಳು ಸುಲಭವಾಗಿ ಲಭ್ಯವಾಗಲು ಉಚಿತ ಕಾನೂನು ಸೇವೆಯನ್ನು ಸರ್ಕಾರ ಒದಗಿಸಿದೆ. 1986ರಲ್ಲಿ ಲೋಕಾಯುಕ್ತ ಎಂಬ ಜಾಗೃತ ಆಯೋಗವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಯಿತು. ಸರ್ಕಾರಿ ನೌಕರರ ಭ್ರಷ್ಟಾಚಾರಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಮುಂದಿನ ಕ್ರಮಕೈಗೊಳ್ಳಲು ಶಿಫಾರಸು ಮಾಡಿ ವರದಿ ನೀಡುವ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಇದು ಹೊಂದಿದೆ.

1974ರ ನವೆಂಬರ್ 1ರಿಂದ ಜುಡಿಷಿಯಲ್ ಮ್ಯಾಜಿಸ್ಟ್ರೇಟರ ನ್ಯಾಯಾಲಯ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡವೂ ನ್ಯಾಯಾಲಯದ ಅಧಿಕೃತ ಭಾಷೆಯೆಂಬುದಾಗಿ ಸರ್ಕಾರ ಘೋಷಿಸಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಮಿಕ ನ್ಯಾಯಾಲಯಗಳೂ ಮಾರಾಟಕರ ಮತ್ತು ರಾಜಸ್ವ ಅಪೀಲು ನ್ಯಾಯಾಧಿಕರಣಗಳೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಯಾಂಗದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತವೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದ ನ್ಯಾಯ ಪರಿಪಾಲನೆಯ ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದು. ರಾಜರು, ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರರು, ಪಾಳೆಯಗಾರರು, ಊರ ಗೌಡ ಮೊದಲಾದವರು ಅನೂಚಾನವಾದ ನ್ಯಾಯವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಧರ್ಮದ ಚೌಕಟ್ಟಿನೊಳಗೇ ಅನುಸರಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದರು ಎನ್ನಬಹುದು. ಪಂಚಾಯತಿ ಮಾಡುವವರು ಭಟ್ಟರು, ನ್ಯಾಯನಿರ್ಣಯ ಮಾಡುವವರು ಪಂಡಿತರು, ರಕ್ಷೆ ಶಿಕ್ಷೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವವರು ಪಕ್ಷನಾಥರು ಎಂಬ ಕದಂಬರ ಕಾಲದ ಗೌಳವನಾಡಿನ ಪ್ರಾಚೀನ ಗ್ರಾಮಪದ್ಧತಿಯ ಮಾತು ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿದೆ. ಕದಂಬರ ಕಾಲದ ಧರ್ಮಕರಣಿಕರು, ಗಂಗರಕಾಲದ ರಾಜಾಧ್ಯಕ್ಷರು ಮತ್ತು ಧರ್ಮಾಧ್ಯಕ್ಷರು ನ್ಯಾಯಶುದ್ಧಿಯನ್ನು ಕಾಪಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಮಹಾ ದಂಡನಾಯಕರೂ ನಾಡೊಡೆಯರೂ ದ್ರೋಹಘರಟ್ಟಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಪಂಚನಿರ್ಣಯ ಪದ್ಧತಿಯೂ ಪ್ರಾಚುರ್ಯ ಪಡೆದಿತ್ತು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಮತೋಲದಿವ್ಯ, ಅಗ್ನಿದಿವ್ಯ, ಜಲದಿವ್ಯ, ವಿಷದಿವ್ಯ ಮತ್ತು ತಂಡುಲದಿವ್ಯಗಳು ನ್ಯಾಯಾಸ್ಥಾನದ ಪ್ರಮಾಣಸಾಧನಗಳಾಗಿದ್ದುವು. ಬೆಳೆದುಬಂದ ರೂಢಿಸಂಪ್ರದಾಯಗಳನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತ ಪ್ರಾಚೀನ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೆ ಅಪೂರ್ವ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ರೂಪವಾಗಿ ವಿಜ್ಞಾನೇಶ್ವರನ 'ಮಿತಾಕ್ಷರ' ನ್ಯಾಯಾಸ್ಥಾನಗಳ ಕೈಪಿಡಿಯಂತಿತ್ತು.

ಚಾಳುಕ್ಯ ಮತ್ತು ಹೊಯ್ಸಳರಸರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಮತ್ತು ಅಪರಾಧಿಕ ಎಂಬ ವಿಭಜನೆಯಾಗಿ ನ್ಯಾಯತೀರ್ಮಾನದ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಉತ್ತಮಗೊಂಡಿತ್ತು. ಸಮಸ್ತ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಸಮಗ್ರ ದಂಡಾಚರಣೆಗೆ ಮಂಡಲಾಧಿಪತಿಗಳೂ ಹೆಗ್ಗಡೆಗಳೂ ನಿಯುಕ್ತರಾಗಿದ್ದರು. ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿವೇಕಿಗಳೂ ಸಭ್ಯರೂ ಇರುವ ವರಿಷ್ಠ ನ್ಯಾಯಾಲಯಗಳು ರೂಪತಾಳಿದವು. ರಾಜರುಗಳೂ ನ್ಯಾಯದಾನ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ನಿದರ್ಶನಗಳು ಶಾಸನೋಕ್ತವಾಗಿವೆ.

ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ರಾಜ್ಯಭಾರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಶಾಸ್ತ್ರಸಮ್ಮತವಾಗಿಯೇ ನ್ಯಾಯಪರಿಪಾಲನೆ ನಡೆಯಿತು. ದೂರುಗಳು ಬಂದಾಗ ಒಡೆಯರೇ ಸ್ವತಃ ಪ್ರವಾಸ ಮಾಡಿ ಆಯಾ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೇ ನ್ಯಾಯ ತೀರ್ಮಾನ ಮಾಡಿದ್ದುಂಟು. ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮಪಂಚಾಯತಿಗಳು ನ್ಯಾಯ ತೀರ್ಮಾನ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದು ಸ್ಥಳೀಯ ಸಮಸ್ಯೆಗಳಿಗೆ ಪರಿಹಾರ ಅಲ್ಲೇ ದೊರಕುತ್ತಿತ್ತು. ಸುಮಾರು ನಾನೂರು ವರ್ಷಗಳು ಇಸ್ಲಾಮೀಯ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುಗಲ ರೀತಿಯ ಅದಾಲತ್ತು ಪದ್ಧತಿಯೂ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿತ್ತು. ಮುಂದೆ ನ್ಯಾಯಪಾರಮ್ಯದ ತತ್ತ್ವಕ್ಕೆ ದಿನೇ ದಿನೇ ಮಹತ್ತ್ವ ಹೆಚ್ಚಿ ನ್ಯಾಯಾಂಗವು ಶಾಸಕಾಂಗ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಯಾಂಗದಿಂದ ಬೇರ್ಪಡುವ ಏರ್ಪಾಡುಗಳೂ ಜಾರಿಗೆ ಬಂದುವು.

ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನ ಕೆಲವು ಕಾಲ ಕಮಿಷನರುಗಳ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಾಗ ಇಲ್ಲಿಯೂ ನ್ಯಾಯವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಬದಲಾವಣೆಗಳಾದುವು. 85 ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೋರ್ಟುಗಳು, 8 ಮುಖ್ಯ ಸದರ್ ಮುನ್ಸೀಫ್ ಕೋರ್ಟುಗಳು, 4 ಸೂಪರಿಂಟೆಂಡೆಂಟ್ ಕೋರ್ಟುಗಳು ಮತ್ತು ಮೂವರು ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರಿಂದ ಕೂಡಿದ ಒಂದು ಹುಜೂರ್ ಅದಾಲತ್ತು ಸ್ಥಾಪಿತವಾದುವು. ಒಂದು ಕಮಿಷನರ ಕೋರ್ಟೂ ರಚಿತವಾಯಿತು.

1855– 56ರಲ್ಲಿ ಲಾರ್ಡ್ ಡಾಲ್‌ಹೌಸಿಯ ಭೇಟಿಯ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಮೈಸೂರು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಚೀಫ್ ಜುಡಿಷಿಯಲ್ ಕಮಿಷನರ್ ನಿಯುಕ್ತನಾದ. ಕ್ರಿಮಿನಲ್ ಮತ್ತು ಸಿವಿಲ್ ಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಚಾಯತಿಯ ಸಹಾಯ ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಕ್ರಮೇಣ ಪ್ರತಿ ಜಿಲ್ಲೆಗೊಬ್ಬರಂತೆ ನ್ಯಾಯಾಂಗ ಸಹಾಯಕರೂ ನಿಯುಕ್ತರಾದರು. 1884ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಚೀಫ್ ಕೋರ್ಟು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನೇ ಮಹಾರಾಜರ ಆಡಳಿತ ಕಾಲದಲ್ಲಿ 1930ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ಉಚ್ಚನ್ಯಾಯಾಲಯವೆಂದು ಹೆಸರಿಸಲಾಯಿತು. ಕೊಡಗಿನ ಮೇಲಿದ್ದ ಮದರಾಸು ನ್ಯಾಯಾಲಯದ ಅಧಿಕಾರವ್ಯಾಪ್ತಿ ಕೊನೆಗೊಂಡು, ಕೊಡಗು ಪ್ರದೇಶ 1953ರಿಂದ ಮೈಸೂರು ಉಚ್ಚನ್ಯಾಯಾಲಯದ ಅಧಿಕಾರವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತು. ಹೈದರಾಬಾದು, ಮುಂಬಯಿ, ಮದರಾಸು ಕನ್ನಡ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಮುನ್ಸೀಫ್, ಜುಡಿಷಿಯಲ್ ಮ್ಯಾಜಿಸ್ಟ್ರೇಟ್, ಸಿವಿಲ್ ಹಾಗೂ ಜಿಲ್ಲಾ ಮತ್ತು ಸೆಷನ್ಸ್ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರ ಅಧೀನ ನ್ಯಾಯಾಲಯಗಳಿದ್ದುವು. 1950ರಲ್ಲಿ ಸಂವಿಧಾನ ಜಾರಿಗೆ ಬಂದು ಇಡೀ ಭಾರತಕ್ಕೊಂದು ಸರ್ವೋಚ್ಚ ನ್ಯಾಯಾಲಯವೂ ಪ್ರತಿ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲೂ ಈಗ ಇರುವ ನ್ಯಾಯಾಂಗ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯೂ ರೂಢಿಗೆ ಬಂದುವು. **(ಕೆ.ಡಿ.)**

ಪ

ಪಂಕಜ್ ಅದ್ವಾನಿ: 1985– . ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಖ್ಯಾತಿಯ ಬಿಲಿಯರ್ಡ್ಸ್ ಹಾಗೂ ಸ್ನೂಕರ್ ಕ್ರೀಡಾಪಟು. ರಾಜೀವ್ ಗಾಂಧೀ ಖೇಲ್ ರತ್ನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಗಳಿಸಿದ ಕರ್ನಾಟಕದ ಮೊದಲಿಗರು.

ಇವರು 1985 ಜುಲೈ 24ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಮ್ಮ 13ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲೇ ಕರ್ನಾಟಕದ ಬಿಲಿಯರ್ಡ್ಸ್ ಚಾಂಪಿಯನ್ ಆದ ಇವರನ್ನು ತರಬೇತಿಗೊಳಿಸಿದವರು ‘ದ್ರೋಣಾಚಾರ್ಯ’ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪುರಸ್ಕೃತ (2005) ಅರವಿಂದ್ ಸವೂರ್. ಬಿಲಿಯರ್ಡ್ಸ್ ಕ್ಷೇತ್ರದತ್ತ ಎಳವೆಯಲ್ಲೇ ಆಕರ್ಷಿತರಾದ ಅದ್ವಾನಿಯವರು ಹಂತಹಂತವಾಗಿ ಸಾಧನೆಯ ಮೆಟ್ಟಿಲೇರಿದವರು. 1997ರಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎಸ್. ಸಂಪತ್ ಸ್ಮಾರಕ ಅಂಗವಿಕಲರ ಸ್ನೂಕರ್ ಚಾಂಪಿಯನ್‌ಶಿಪ್, ಟಿ.ಎ. ಸೆಲ್ವರಾಜ್ ಸ್ಮಾರಕ ಬಿಲಿಯರ್ಡ್ಸ್ ಚಾಂಪಿಯನ್ ಶಿಪ್ ಹಾಗೂ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಜ್ಯೂನಿಯರ್ ಸ್ನೂಕರ್ ಚಾಂಪಿಯನ್ ಶಿಪ್‌ಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದರು. ಚೀನದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ವಿಶ್ವ ಅಮೆಚೂರ್ ಸ್ನೂಕರ್ ಚಾಂಪಿಯನ್‌ಶಿಪ್‌ನಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಗೆದ್ದಾಗ ಇವರಿಗೆ ಕೇವಲ 17 ವರ್ಷ.

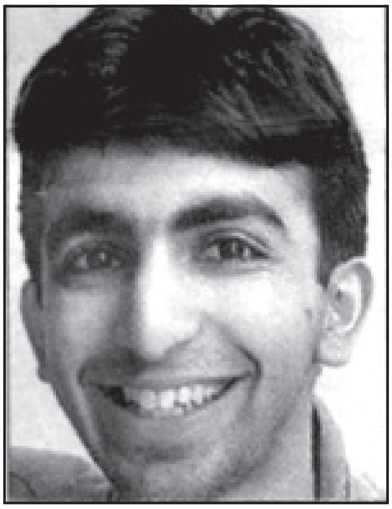

ಸರಳರೂ ಮಿತಭಾಷಿಗಳೂ ಆಗಿರುವ ಇವರ ಯಶಸ್ಸಿನ ಗುಟ್ಟು ಅಪೂರ್ವ ಏಕಾಗ್ರತೆ. ಯಾವುದೇ ಎದುರಾಳಿಯ ವಿರುದ್ಧ ಸಮಾಧಾನ ಚಿತ್ತದಿಂದ, ತಾಳ್ಮೆಯಿಂದ ಆಡುವುದು ಇವರ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಭಾರತೀಯ ಜ್ಯೂನಿಯರ್ ಬಿಲಿಯರ್ಡ್ಸ್ ಮತ್ತು ಸ್ನೂಕರ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ನಾಲ್ಕು ಬಾರಿ (2000, 2001, 2003 ಮತ್ತು 2005) ಗೆದ್ದು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸಾಧನೆ ಮಾಡಿರುವುದು ಇವರ ವಿಶೇಷ.

ಇವರು ವೃತ್ತಿಪರ ಆಟಗಾರರಾದುದು 2003ರಲ್ಲಿ. ಚೀನದಲ್ಲಿ ಆಗ ನಡೆದ ಐ.ಬಿ.ಎಸ್.ಎಫ್ ವಿಶ್ವ ಸ್ನೂಕರ್ ಚಾಂಪಿಯನ್‌ಶಿಪ್‌ನಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಗೆದ್ದು ಪ್ರಪಂಚದ ಅತಿ ಕಿರಿಯ ಸ್ನೂಕರ್ ಕ್ರೀಡಾಪಟು ಎಂಬ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆಗೆ ಪಾತ್ರರಾದರು. 2005ರಲ್ಲಿ ಏಷ್ಯನ್ ಬಿಲಿಯರ್ಡ್ಸ್ ಚಾಂಪಿಯನ್‌ಶಿಪ್ ಗಳಿಸಿದರು. ಡಬ್ಲುಎಸ್‌ಎ ಚಾಲೆಂಜ್ ಟೂರ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (2004), ವಿಶ್ವ ಬಿಲಿಯರ್ಡ್ಸ್ ಚಾಂಪಿಯನ್‌ಶಿಪ್, ಏಷ್ಯನ್ ಬಿಲಿಯರ್ಡ್ಸ್ ಚಾಂಪಿಯನ್ ಶಿಪ್, ಭಾರತ ಬಿಲಿಯರ್ಡ್ಸ್ ಚಾಂಪಿಯನ್‌ಶಿಪ್ ಹಾಗೂ ಡಬ್ಲುಎಸ್‌ಎ ಚಾಲೆಂಜ್ ಟೂರ್ ಚಾಂಪಿಯನ್‌ಶಿಪ್ (2005)– ಇವು ಇವರು ಗಳಿಸಿದ ಇತರ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು. ದೋಹದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಏಷ್ಯನ್ ಕ್ರೀಡಾಕೂಟದಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನದ ಪದಕ ಗಳಿಸಿದರು (2006).

ಇವರು 2004ರಲ್ಲಿ ಅರ್ಜುನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ದೊರೆತಿದೆ. ಇವರಿಗೆ 2006ರಲ್ಲಿ ಭಾರತದ ಅತ್ಯುನ್ನತ ಕ್ರೀಡಾಪ್ರಶಸ್ತಿಯಾದ ರಾಜೀವ್‌ಗಾಂಧೀ ಖೇಲ್ ರತ್ನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಲಾಯಿತು. ಅತಿ ಕಿರಿಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ (21ವರ್ಷ) ಈ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪಡೆದವರೆಂಬ ಕೀರ್ತಿಗೆ ಇವರು ಪಾತ್ರರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಈಗ ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಭಗವಾನ್ ಮಹಾವೀರ ಜೈನ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಬಿ.ಕಾಂ. ಪದವಿಗಾಗಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ನಿರತರಾಗಿದ್ದಾರೆ (2006). **(ಎಸ್.ಬಿಎಚ್‌ಎ)**

ಪಂಕಜನಹಳ್ಳಿ: ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಚಿಕ್ಕನಾಯಕನಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 311. ಕಸಬೆಗೆ 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ತಿಪಟೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕಿಬ್ಬನಹಳ್ಳಿಗೆ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿಯ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯ ದ್ರಾವಿಡಶೈಲಿಯ ದೊಡ್ಡ ದೇವಾಲಯ. ಇದರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಕನಾಸಿ, ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಪಥ, ನವರಂಗ, ಅರ್ಧಮಂಟಪ, ಪಾತಾಳಾಂಕಣ, ನಂದಿಮಂಟಪ, ಗೋಪುರಯುತವಾದ ಮಹಾದ್ವಾರ ಮತ್ತು ಪ್ರಕಾರಗಳಿವೆ. ದೇವಾಲಯ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ನೂರೊಂದು ಲಿಂಗಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುತ್ತವೆನ್ನುವ ಗುಂಡುಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಇಲ್ಲಿನ ಲಿಂಗ ರಚಿತವಾಗಿದೆ. 4 ಮೀ ಎತ್ತರವಿರುವ ಮಹಾದ್ವಾರ ಸುಂದರ ರಚನೆ. ಅದರಂತೆ ಕಂಬಗಳೂ ಬಾಗಿಲುವಾಡವೂ ಉತ್ತಮ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ಗಣಪತಿ, ಶಕ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಮುಂದುಗಡೆಯಿರುವ ದೀಪಸ್ತಂಭ ಶಿಲ್ಪಿಗಳ ನೈಪುಣ್ಯತೆಯನ್ನು ಸಾರುವ ಮತ್ತೊಂದು ಅಂಶ. ಇದು ಸು.13ಮೀ ಎತ್ತರವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪಾರ್ವತಿ ಗುಡಿ ಇದೆ. ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ವೀರಭದ್ರ ಗುಡಿ ಇದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಕೊಳ ಮತ್ತು ಅದರ ಮಧ್ಯೆ ಒಂದು ಮಂಟಪ ಇದೆ. ಈ ಊರಿನ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ ಇಲ್ಲಿನ ಇನ್ನೊಂದು ಗುಡಿ. **(ಎಸ್.ಎಂ.ವಿ.)**

ಪಂಚಸಿಂಹಾಸನಗಳು: ವೀರಶೈವರಿಗೆ ಬಹು ಪ್ರಮುಖ ಎನಿಸಿರುವ ಐದು ಪೀಠಗಳು. ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಭದ್ರಾನದಿಯ ತೀರದಲ್ಲಿರುವ ಬಾಳೇಹಳ್ಳಿವೀರ ಸಿಂಹಾಸನ ಮಠ, ಉಜ್ಜಯಿನಿಯ ಧರ್ಮಸಿಂಹಾಸನ ಮಠ,ಶ್ರೀಶೈಲದ ಸೂರ್ಯಸಿಂಹಾಸನ ಮಠ, ಕಾಶಿಯ ಜ್ಞಾನಸಿಂಹಾಸನ ಮಠ, ಕೇದಾರದ ವೈರಾಗ್ಯ ಸಿಂಹಾಸನ ಮಠ. ಇವಲ್ಲದೆ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಗದಗ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ಉರವಕೊಂಡ ಮತ್ತು ಕಲ್ಯಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಶೂನ್ಯ ಸಿಂಹಾಸನ ಮಠಗಳೂ ಶಿವಗಂಗೆ, ಸುತ್ತೂರು, ರಾಜಪುರ, ಕುಂಭಕೋಣ, ನಾಗಲಾಪುರ, ದೇವನೂರುಗಳಲ್ಲಿ ವೀರಸಿಂಹಾಸನ ಮಠಗಳೂ ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರಸಿದ್ಧವೆನಿಸಿವೆ. *

ಪಂಚಾಕ್ಷರಿ: ನಮಃ ಶಿವಾಯ ಎಂಬ ಮಂತ್ರ. ಇವನ್ನು ಶೈವರೂ ವೀರಶೈವರೂ ಬಹಳ ಪವಿತ್ರವೆಂದು ಭಾವಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಓಂಕಾರ ಸೇರಿಸಿದರೆ ಷಡಕ್ಷರಿ ಮಂತ್ರ ಅಥವಾ ಪ್ರಣವಪಂಚಾಕ್ಷರಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಅಷ್ಟಾವರಣದಲ್ಲಿ ಈ ಮಂತ್ರ ಒಂದು ಸ್ಥಳವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದೆ. ಕೊಂಡಗುಳಿ ಕೇಶಿರಾಜ (1160) ಈ ಮಂತ್ರದ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಷಡಕ್ಷರಿ ಮಂತ್ರದ ಮಹಿಮೆ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ವೇದದ ಶ್ರೀರುದ್ರ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಮಃ ಶಿವಾಯಚ, ಶಿವತರಾಯಚ ಎಂಬ ಪಂಕ್ತಿಯಿದೆ. ಬಸವಣ್ಣ ತನ್ನ ವಚನದಲ್ಲಿ ‘ಭವಬಂಧನ ದುರಿತಂಗಳಗೆಲ್ವೊಡೆ ಓಂನಮಶ್ಶಿವಾಯ ಶರಣೆಂದೆಡೆ ಸಾಲದೆ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ದಿನಂಪ್ರತಿ ಬೆಳಗು ಸಂಜೆಸ್ನಾನ ಮಡಿಯಿಂದ ಪರಿಶುದ್ಧರಾಗಿ 108ಕ್ಕೆ ಕಡಿಮೆಯಿಲ್ಲದೆ ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಜಪಿಸಿದರೆ ಅಥವಾ ಲಿಖಿಸಿದರೆ ಮುಕ್ತಿ ಸುಲಭವಾಗಿ ದೊರಕುತ್ತದೆ ಎಂಬ ನಂಬಿಕೆ ವೀರಶೈವರಲ್ಲಿದೆ.

ಸೂಕ್ಷ್ಮಾಗಮದಲ್ಲಿ ಓಂಕಾರ ಯುಕ್ತವಾದ ಪಂಚಾಕ್ಷರಿಯನ್ನು ಮಂತ್ರರಾಜ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಶಿವಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ಪಂಚಾಕ್ಷರೀ ಜಪಪದಃ ಸಮಭಕ್ತಃ ಸರ್ವೇಪ್ರಿಯಃ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಸಿದ್ಧಾಂತ ಶಿಖಾಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಪಂಚಾಕ್ಷರೀರ್ವದ್ವಿಮಾಮ್ ವಿದ್ಯಾಮ್ ಪ್ರಣವೇನ ಷಡಕ್ಷರೀಮ್ ಜಪೇ ಸಮಾಹಿತ್ಪೋ ಭೂತ್ವ ಶಿವಪೂಜಾ ಪರಾಯಣಃ ಎಂಬ ಮಾತಿಗೆ ಪಂಚಾಕ್ಷರಿ ಮಂತ್ರದ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿದರೆ ಸಾಕು ಉಳಿದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನ ಎಂದು ಅರ್ಥ. *

ಪಂಚಾಕ್ಷರಿ ಗವಾಯ್: 1892– 1944. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಂಗೀತಗಾರರು. ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಹಾನಗಲ್ಲು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕಾಡಶೆಟ್ಟಿಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ 1892 ಫೆಬ್ರವರಿ 2ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ಚರಂತಿಮಠದ ಗುರುಪಾದಯ್ಯ ಮತ್ತು ತಾಯಿ ನೀಲಮ್ಮ.

ಗದಿಗೆಯ್ಯ ಇವರ ಬಾಲ್ಯದ ಹೆಸರು. ಇವರ ಅಣ್ಣ ಗುರುಪಾದಯ್ಯ, ಇಬ್ಬರೂ ಹುಟ್ಟುಕುರುಡರಾಗಿದ್ದರು. ಇಬ್ಬರೂ ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೇ ಗಾಯನ ಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ತೋರಿ ತಾವು ಕೇಳಿದ ಪದಪದ್ಯಗಳನ್ನು ಇಂಪಾಗಿ ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಒಮ್ಮೆ ಇವರು ಹಾಡುವುದನ್ನು ಕೇಳಿದ ಹಾನಗಲ್ಲು ಮಠದ ಕುಮಾರ ಸ್ವಾಮಿಗಳು, ಶಿರಾಳ ಕೊಪ್ಪದ ಗದಿಗೆಪ್ಪ ಗವಾಯಿಗಳಿಂದ ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಂಗೀತವನ್ನು ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಾಗಿ ಪಾಠ ಹೇಳಿಸಿದರು. ಮುಂದೆ ಇಬ್ಬರನ್ನೂ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಕಳಿಸಿ ಕೆಲವು ಪಂಡಿತರಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿಸಿದರು. ಈ ಮಧ್ಯೆ ಅಣ್ಣ ಗುರುಪಾದಯ್ಯ ಅಕಾಲ ಮರಣಕ್ಕೆ ತುತ್ತಾದರು. ಗದಿಗೆಯ್ಯ ಮುಂಬಯಿಗೆ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನೀ ಸಂಗೀತ ಕಲಿಯಲು ಹೋಗಿ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗದೆ ಹಾನಗಲ್ಲಿಗೆ ಮರಳಿ ಬಂದು ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿಗಳ ಅನುಮತಿಯಂತೆ ಮೀರಜ್‌ನ ನೀಲಕಂಠ ಬುವಾ ಅವರಲ್ಲಿ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನೀ ಸಂಗೀತವನ್ನು (ಗ್ವಾಲಿಯರ್ ಶೈಲಿ) ಪರಿಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡಿದರು. ಮುಂದೆ ಆಜನ್ಮ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಗಳಾಗಿ, ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿಗಳು ಆಶೀರ್ವದಿಸಿ ಕೊಟ್ಟ ಪಂಚಾಕ್ಷರ ಗವಾಯ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಮುಖಾಂತರ ಸಂಗೀತ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು.

ಗವಾಯಿಗಳು ಸಾವಿರಾರು ಜನ ಬಡಬಗ್ಗರಿಗೆ, ಅಂಗಹೀನರಿಗೆ ಅನ್ನ, ವಸ್ತ್ರ, ವಸತಿಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಕರ್ಣಾಟಕ ಮತ್ತು ಹಿಂದುಸ್ಥಾನೀ ಸಂಗೀತವನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಟ್ಟರು. ಇವರು 1914ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಶ್ರೀ ಕುಮಾರೇಶ್ವರ ಕೃಪಾಪೋಷಿತ ಸಂಗೀತ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮಹಾವಿದ್ಯಾಲಯ ಇಂದಿಗೂ ಗದಗಿನಲ್ಲಿ ಪುಟ್ಟರಾಜ ಗವಾಯಿಗಳ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ. ಪಂಚಾಕ್ಷರಿ ಗವಾಯಿಗಳ ಮುಖ್ಯ ಶಿಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಪುಟ್ಟರಾಜ ಗವಾಯ್, ಗುರುಬಸವಯ್ಯ ಗವಾಯ್ ಬ್ಯಾಡಗಿ, ಮೃತ್ಯುಂಜಯ ಗವಾಯ್ ಪುರಾಣಿಕಮಠ, ಬಸವರಾಜ ರಾಜಗುರು, ಸಿದ್ಧರಾಮ ಜಂಬಲದಿನ್ನಿ, ಆರ್.ವಿ. ಶೇಷಾದ್ರಿ ಗವಾಯ್, ಅರ್ಜುನಸಾ ನಾಕೋಡ ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು.

ಪಂಚಾಕ್ಷರಿ ಗವಾಯಿಗಳು 1944 ಜೂನ್ 10ರಂದು ಗದಗಿನಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದ್ದುರು. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಇವರ ಪುಣ್ಯತಿಥಿ ಗದಗಿನಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಆಗ ಇವರ ಶಿಷ್ಯ ಪ್ರಶಿಷ್ಯರು ಮತ್ತು ಅಭಿಮಾನಿಗಳಿಂದ ಗಾಯನ, ಕೀರ್ತನ, ಭಾಷಣ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ. **(ಆರ್.ವಿ.ಎಸ್.)**

ಪಂಚಾಕ್ಷರಿಸ್ವಾಮಿ ಮತ್ತಿಗಟ್ಟಿ: 1927– . ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಖ್ಯಾತಿಯ ಸಂಗೀತ ಕಲಾವಿದ. 1927 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 12ರಂದು ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಶಿಶುನಾಳದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಾಯಿ ಸಾಕಮ್ಮ, ತಂದೆ ಚನ್ನಬಸವಯ್ಯ. ಇವರದು ಸಂಗೀತದ ವಾತಾ ವರಣವಿದ್ದ ಮನೆತನ. ಚೆನ್ನ ಬಸವಯ್ಯನವರ ಅಣ್ಣ ಬಸವಲಿಂಗಯ್ಯ ಪುರಾಣ ಹಾಗೂ ಕೀರ್ತನ ಕಲೆಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಣಾತರಾಗಿದ್ದರು. ದಾಸರ ಪದ ಮತ್ತು ಶಿಶುನಾಳ ಶರೀಫರ ಪದಗಳನ್ನು ಅವರು ಸದಾ ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಾಗಿ ಸಂಗೀತ ಅಭ್ಯಾಸ ನಡೆಸದಿದ್ದರೂ ಆ ಕಡೆಗೆ ತುಂಬ ಒಲವಿತ್ತು. ಊರು ಹಾಗೂ ಕುಟುಂಬದ ಸಂಗೀತ ಪರಿಸರ ಬಾಲಕ ಪಂಚಾಕ್ಷರಿಸ್ವಾಮಿಯ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿದುವು. ತಮ್ಮ ಏಳನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲೇ ಸಂಗೀತ ಕಲಿಯಲು ಗುರುಕುಲವನ್ನು ಸೇರಿದರು. ಗದಗಿನ ವೀರೇಶ್ವರ ಪುಣ್ಯಾಶ್ರಮದ ಉಭಯಗಾನ ವಿಶಾರದ ಪಂಚಾಕ್ಷರಿ ಬುವಾ ಇವರ ಗುರುಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಅವರಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ವರ್ಷ ಗ್ವಾಲಿಯರ್ ಶೈಲಿಯ ಸಂಗೀತಾಭ್ಯಾಸ ನಡೆಸಿದರು. ಅನಂತರ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಮನ್ಸೂರರ ಬಳಿ ಜಯಪುರ್ ಅತ್ರೌಲಿ ಘರಾನ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರು. ಇದರಿಂದ ಇವರು ಗ್ವಾಲಿಯರ್ ಹಾಗೂ ಜಯಪುರ್ ಅತ್ರೌಲಿ ಘರಾನದ ಸಮ್ಮಿಶ್ರಣದ ಮಧುರ ಗಾಯನದ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಣಾತರಾದರು. ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಮನ್ಸೂರ್ ಅವರೊಂದಿಗೆ ಇವರು ಭಾರತದ ಎಲ್ಲೆಡೆ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಆಕಾಶವಾಣಿ ಹಾಗೂ ದೂರದರ್ಶನಗಳ ಮೊದಲ ದರ್ಜೆಯ ಕಲಾವಿದರಾಗಿಯೂ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಜಯಪುರ್ ಅತ್ರೌಲಿ ಘರಾನದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಧ್ಯಯನ ಕೈಗೊಳ್ಳಲು ಮೂರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಕೊಲ್ಲಾಪುರದಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿ ಬುವಾ ಸರನಾಯ್ಕರವರಲ್ಲಿ ಶಿಷ್ಯವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಕೈಗೊಂಡರು.

ಇವರು ಧಾರವಾಡದ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತದ ಉಪನ್ಯಾಸಕರಾಗಿಯೂ ದುಡಿದಿದ್ದಾರೆ. ಆಕಾಶ ವಾಣಿಯ ಸಂಗೀತ ಸಮ್ಮೇಳನಗಳು, ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು, ಪ್ರತಿ ಮಂಗಳವಾರ ಪ್ರಸಾರವಾಗುವ ಆಕಾಶವಾಣಿ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಬಾರಿ ಹಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಯುರೋಪ್, ಅಮೆರಿಕ ದೇಶಗಳಿಗೆ ಹಲವು ಭಾರಿ ಭೇಟಿ ನೀಡಿ ಸಂಗೀತ ಕಛೇರಿಯ ಜೊತೆಗೆ ಸಂಗೀತ ಪಾಠವನ್ನೂ ಹೇಳಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರು ಜಯಪುರ್ ಅತ್ರೌಲಿ ಘರಾನ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಶಿಷ್ಯರನ್ನು ಬೆಳೆಸಿದ್ದಾರೆ. ಬನಾರಸ್ ಹಿಂದು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಸರಯೂ ಆರ್. ಸೊನ್ನಿ, ಮುಂಬಯಿಯ ಗೀತಾ ಜಾವಡೇಕರ್, ಅಮೆರಿಕದ ನಿರ್ಮಲ ಜಯನಂದಯ್ಯ, ಹೊನ್ನಾವರದ ಪಂ.ಷಡಕ್ಷರಿ ಬುವಾ ಯತ್ನಲ್ಲಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಎ.ಯು.ಪಾಟೀಲ್, ಮುಕ್ತಾ, ಮಜುಮದಾರ್, ಶಶಿಕಲಾ, ವಿ.ಜಾವಡಿ, ಮೃತ್ಯುಂಜಯ, ಅಗಡಿ ಹಾಗೂ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ನಾಗರಾಜ ರಾವ್ ಹವಾಲ್ದಾರ್ ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ಈ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಹೆಸರಿಸಬಹುದು.

ಇವರು ಸಂಗೀತ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದ ಸೇವೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಅನೇಕ ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಹಾಗೂ ಸರ್ಕಾರ ಇವರನ್ನು ಗೌರವಿಸಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗೀತ ನೃತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಕರ್ನಾಟಕ ಕಲಾತಿಲಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1988– 89), ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1994) ಇವರಿಗೆ ಲಭಿಸಿವೆ. ನಾದಬ್ರಹ್ಮ ಸಂಗೀತಕಲಾನಿಧಿ, ಲಯಬ್ರಹ್ಮ–ಇವು ಇವರಿಗೆ ಸಂದಿರುವ ಕೆಲವು ಬಿರುದುಗಳು. ಪುಟ್ಟರಾಜ ಸಮ್ಮಾನ (2002) ಹಾಗೂ ಕನಕ ಪುರಂದರ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳೂ ಇವರಿಗೆ ದೊರತಿವೆ.

ಇವರು ಬಸವಣ್ಣ ಹಾಗೂ ಅಕ್ಕಮಹಾದೇವಿಯ ವಚನಗಳನ್ನು ಹಾಡಿ ಅಕ್ಕಕೇಳವ್ವ ಎಂಬ ಧ್ವನಿಸುರುಳಿಯನ್ನು ತಂದಿದ್ದಾರೆ. ಚೆನ್ನೈನ ಶ್ರುತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನ ತನ್ನ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಕ್ಕಾಗಿ ಇವರಿಂದ ಇನ್ನೂರು ರಾಗಗಳನ್ನು ಹಾಡಿಸಿ ಕಾಯ್ದಿರಿಸಿದೆ. **(ಎಚ್.ಆರ್.ಎಲ್.)**

ಪಂಚಾಚಾರ್ಯರು: ವೀರಶೈವ ಮತಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ರೇವಣ್ಣಸಿದ್ಧ, ಮರುಳ ಸಿದ್ಧ, ಏಕೋರಾಮ, ವಿಶ್ವಾರಾಧ್ಯ ಮತ್ತು ಪಂಡಿತಾರಾಧ್ಯ ಎಂಬ ಐದು ಮಂದಿ ಶಿವಾಚಾರ್ಯರ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಬಹಳವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇವರು ವೀರಶೈವ ಮತಾಚಾರ್ಯರು ಎಂದು ಕೂಡ ಕೆಲವು ಗ್ರಂಥಕಾರರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಿಚಾರ ಶಿವಾಗಮಗಳಲ್ಲಿ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇವರು ಪರಶಿವನ ಸದ್ಯೋಜಾತ, ಅಘೋರ, ವಾಮದೇವ, ಈಶಾನ್ಯ, ತತ್ಪುರುಷ ಎಂಬ ಪಂಚಮುಖಗಳಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರೆಂದೂ ಅಂತರ ಕೊಲ್ಲಿಪಾಕಿ, ಶ್ರೀಶೈಲ, ಉಜ್ಜಯಿನಿ, ಕಾಶಿ ಮತ್ತು ಕೇದಾರ ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಅವತರಿಸಿದರೆಂದೂ ಇವರು ಅಯೋನಿಜರೆಂದೂ ವೀರ, ನಂದಿ, ಭೃಂಗಿ, ವೃಷಭ, ಸ್ಕಂದ ಎಂಬ ಪಂಚಗೋತ್ರಗಳ ಅಧಿಪತಿಗಳೆಂದೂ ವೀರಶೈವ ಮತಾಚಾರ್ಯರೆಂದೂ ಸ್ವಯಂಭು ಮೊದಲಾದ ಆಗಮಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ವೀರಶೈವ ಪುರಾಣಾದಿಗಳು ಈ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಎತ್ತಿ ಹೇಳಿವೆ. ಮೇಲಿನ ಈ ಐವರು ಆಚಾರ್ಯರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬಾಳೇಹಳ್ಳಿ (ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ), ಉಜ್ಜಯಿನಿ (ಬಳ್ಳಾರಿ), ಶ್ರೀಶೈಲ (ಕರ್ನೂಲು ಜಿಲ್ಲೆ), ಕಾಶೀಕ್ಷೇತ್ರ ಮತ್ತು ಕೇದಾರ (ಉತ್ತರ ಪ್ರದೇಶ)– ಈ ಐದು ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಆಚಾರ್ಯ ಪಂಚಕದ ಮಠಪೀಠಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ಜಗದ್ಗುರು ರಂಭಾಪುರಿ ಪೀಠ, ಬಾಳೇಹಳ್ಳಿ (ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ)

ಷಡಕ್ಷರಿ ತನ್ನ ವೃಷಭೇಂದ್ರ ವಿಜಯದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾಚಾರ್ಯರನ್ನು ಸ್ಮರಿಸುವಾಗ ಶ್ರೀಗಳಾಚತುರಾಚಾರ್ಯ ಪದಾಂಬುಜಂಗಳೆಮಗೀಗಾಮೋದ ಸಂದೋಹಮಂ ಎಂದೂ ರಾಜಶೇಖರ ವಿಳಾಸದಲ್ಲಿ ರೇಣುಕ ರಾಮ ಪಂಡಿತ ಮಹಾ ಮರುಳಾರ್ಯರ ಮಾಣದೆ ಬಣ್ಣಿಸುತ್ತೆಱಗಿಮೇಣ್ಪಡೆವಂ ಪರಮಾರ್ಥ ಸಿದ್ಧಿಯಂ ಎಂದೂ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಗೂಳೂರಿನಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿದ್ದ ಸಂಪಾದನೆಯ ಪರ್ವತೇಶ (1698) ಚತುರಾಚಾರ್ಯ ಪುರಾಣವನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ರೇವಣಸಿದ್ಧ, ಮರುಳಸಿದ್ಧ, ಏಕೋರಾಮ, ಪಂಡಿತಾರಾಧ್ಯ ಎಂಬ ಈ ನಾಲ್ವರು ಆಚಾರ್ಯರ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿ, ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಾಚಾರ್ಯರನ್ನು ಸೇರಿಸಿ, ಪಂಚಕಲಶದ ಆಚಾರ್ಯಚರಿತ ಎಂದಿದ್ದಾನೆ. ಈ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಮೊದಲಿಗೆ ನಾಲ್ಕೇಜನ ಆಚಾರ್ಯರಿದ್ದು ಆ ಪಟ್ಟಿಗೆ ಅನಂತರ ವಿಶ್ವಾರಾಧ್ಯ ಸೇರಿ ಆಚಾರ್ಯರ ಸಂಖ್ಯೆ ಐದು ಆಗಿರಬೇಕೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ.

ಕಾಶಿಯಲ್ಲಿರುವ ಜಂಗಮವಾಡಿ ಮಠ ವಿಶ್ವಾರಾಧ್ಯರ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಈ ಮಠಕ್ಕೆ ಕಾಶಿಯ ಹಾಗೂ ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜರು ಬರೆಸಿಕೊಟ್ಟ ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಜಹಾಂಗೀರ್, ಔರಂಗಜೇಬ್, ಷಹಜಹಾನ್ ಮೊದಲಾದವರು? ಕೊಟ್ಟ ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಕೆಳದಿ ರಾಜ ದೊಡ್ಡಸಂಕಣ ನಾಯಕ ಈ ಮಠಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರಯಾಗದ ತ್ರಿವೇಣಿ ಸಂಗಮದ ಹತ್ತಿರ ಈ ಮಠದ ಶಾಖೆ ಇದೆ. ವೀರಶೈವರಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಶಿವದೀಕ್ಷಾ ಕರ್ಮಗಳು ಈ ಐವರು ಆಚಾರ್ಯರ ಹೆಸರಿನ ಪಂಚಕಳಸದ ಸನ್ನಿಧಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತವೆ.

*

ಪಂಚಾಮೃತ: ಗದಗ್‌ನಿಂದ (ಇಂದಿನ ಗದಗ ಜಿಲ್ಲೆ) ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆ. 1961 ಏಪ್ರಿಲ್‌ನಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾಯಿತು. ಡೆಮಿ ಅಷ್ಟದಳ ಆಕಾರದ ಸು. 120 ಪುಟಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರು ಪಂಢರೀನಾಥಾಚಾರ್ಯ ಗಲಗಲಿ. ವಿವಿಧ ಅಭಿರುಚಿಗಳ ವಾಚಕರನ್ನು ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಮನರಂಜಕ ಹಾಗೂ ನೀತಿಬೋಧಕ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಗಮನ ಸಲ್ಲುತ್ತಿತ್ತು. ಹಾಸ್ಯ ಲೇಖನಗಳು, ವಿಚಾರಪೂರ್ಣ ಬರೆಹಗಳು, ಸಾಮಾಜಿಕ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಹಾಗೂ ಪತ್ತೇದಾರಿ ಕಥೆಗಳು ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತಿದ್ದುವು. ಪತ್ರಿಕೆಯ ಕೆಲವು ಪ್ರಧಾನ ವಿಭಾಗಗಳಿವು: ವೇದ ಬೋಧ, ಸಂಸ್ಕೃತ ಕವಿ ಕೃತಿ ಪರಿಚಯ, ಸುಭಾಷಿತಗಳು, ದೊಡ್ಡವರ ಸಣ್ಣಕಥೆಗಳು ಮತ್ತು ಪುಸ್ತಕ ವಿಭಾಗ. ಪುಸ್ತಕ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬರುತ್ತಿದ್ದುದು ಮರಾಠಿ, ತೆಲುಗು, ಹಿಂದಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿಯ ಕಾದಂಬರಿಗಳ ಭಾಷಾಂತರಗಳು.

ಪಂಚಾಮೃತ ಸುಂದರವಾಗಿ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಹೊದಿಕೆಯ ಮೇಲೆ ವರ್ಣರಂಜಿತ ಚಿತ್ರವಿರುತ್ತಿತ್ತು. 1967ರ ನವೆಂಬರ್ ದೀಪಾವಳಿ ಸಂಚಿಕೆಯೊಂದಿಗೆ ಪತ್ರಿಕೆ ಡೆಮಿ ಅಷ್ಟದಳ ಆಕಾರ ತಾಳಿತು. ಆ ವೇಳೆಗೆ ಪತ್ರಿಕೆ ಆರ್ಥಿಕ ಮುಗ್ಗಟ್ಟಿಗೊಳಗಾಗಿದ್ದಿತೆಂಬುದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದು. ಸಂಪಾದಕ ಗಲಗಲಿಯವರೆ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಎಲ್ಲ ಹೊಣೆಯನ್ನೂ ಹೊತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಪ್ರಕಟಣೆಯನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವುದು ಕೊನೆಕೊನೆಗೆ ಬಹಳ ಕಷ್ಟಕರವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿತು. 1972ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಪತ್ರಿಕೆ ನಿಂತುಹೋಯಿತು.

ಪಂಚಾಮೃತ ಜೀವಂತವಾಗಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಂಢರಿನಾಥಾಚಾರ್ಯ ಗಲಗಲಿಯವರು ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಅದರ ಮೂಲಕ ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಈ ಅಲ್ಪಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಪತ್ರಿಕೆ ಕನ್ನಡ ಓದುಗರ ಮನವನ್ನು ಸೆಳೆದು ಜನಾದರಣೀಯ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಹಂಚಿತು. ಪತ್ರಿಕೆ ಉಚ್ಛ್ರಾಯಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪ್ರತಿ ತಿಂಗಳೂ ಹಂಚಿಕೆಯಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಪ್ರತಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಸು. 11,000. ಪತ್ರಿಕೆ ಗದಗ್‌ನ ನ್ಯೂ ಗದಗ ಪ್ರಿಂಟರಿಯಲ್ಲಿ ಮುದ್ರಣವಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

*

ಪಂಚಾಚಾರ: ವೀರಶೈವರಲ್ಲಿ ಪಂಚಾಚಾರ್ಯರು ನೀತಿ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಸದಾಚಾರ, ಶಿವಚಾರ, ಲಿಂಗಾಚಾರ, ಭೃತ್ಯಾಚಾರ, ಗಣಾಚಾರ ಎಂಬ ಐದು ಆಚಾರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಲ್ಲುವರು ಅಲ್ಲಿಯೂ ಸಲ್ಲುವರು ಎಂಬ ಬಸವಣ್ಣನವರ ವಚನದಂತೆ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತಿಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ನಡೆಯಲು ಈ ಆಚಾರಗಳು ನೆರವಾಗುತ್ತವೆ.

ಸದಾಚಾರ: ಪರಸ್ತ್ರೀ, ಪರದ್ರವ್ಯ, ಪರವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಮುಟ್ಟದಿರುವುದು, ಪರನಿಂದೆಯನ್ನು ಮಾಡದಿರುವುದು, ಪರಹಿಂಸೆಯನ್ನು ಆಚರಿಸದಿರುವುದು, ಸದಾಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವುದು, ಗುರುಹಿರಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧಾನಿಷ್ಠನಾಗಿರುವುದು ದೈವಭಕ್ತಿ ಸಂಪನ್ನನಾಗಿರುವುದು ಇತ್ಯಾದಿ.

ಶಿವಾಚಾರ: ಶಿವಭಕ್ತಿ ಸಂಪನ್ನವಾಗಿ ಅನ್ಯದೈವಗಳನ್ನು ಸ್ಮರಿಸದಿರುವವನು ಏಕೋದೇವೋ ಪಾಸಕನಾಗಿ, ಶಿವೈಕ್ಯ ವ್ರತವುಳ್ಳವನಾಗಿರುವುದು, ಶಿವಾಗಮಗಳಲ್ಲಿ ಲುಪ್ತವಾಗಿರುವುದು, ಶಿವಕ್ಷೇತ್ರಗಳನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸುವುದು, ಶಿವಭಕ್ತರನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸುವುದು ಇತ್ಯಾದಿ.

ಲಿಂಗಾಚಾರ: ಇಷ್ಟ ಪ್ರಾಣ, ಭಾವಲಿಂಗಗಳ ಅನುಸಂಧಾನ ಮಾಡಿ ಸ್ಥೂಲ, ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಕಾರಣವೆಂಬ ತ್ಯಾಗಾಂಗ, ಯೋಗಾಂಗ, ಭೋಗಾಂಗಗಳನ್ನು ತ್ರಿವಿಧ ಲಿಂಗಪೂಜೆಯಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸುವುದು. ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತಿಲಯಗಳಿಗೆ ಲಿಂಗವೇ ಕಾರಣವೆಂದೂ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವೂ ಲಿಂಗಮಯವೆಂದೂ ತಿಳಿಯುವುದು.

ಭೃತ್ಯಾಚಾರ: ಎನಗಿಂತ ಕಿರಿಯರಿಲ್ಲ. ಶಿವಶರಣರಿಗಿಂತ ಹಿರಿಯರಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಬಸವಣ್ಣನವರ ವಚನದಂತೆ, ದಾಸೋಹಂ ಭಾವದಿಂದ ನಡೆಯುವುದು, ಶರಣರನ್ನು ಗುರುಜಂಗಮರನ್ನು ಕಂಡರೆ ಶರಣಾರ್ಥಿ ಎಂದು ಕೈಂಕರ್ಯಭಾವದಿಂದ ವರ್ತಿಸುವುದು.

ಗಣಾಚಾರ: ಶಿವಾಗಮೋಕ್ತ ರೀತಿಯಿಂದ ನಡೆನುಡಿಗಳನ್ನು ಶಿವಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ವರ್ತಿಸುವುದು. ಶಿವಕ್ಷೇತ್ರ, ಶಿವಶರಣರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದು ಇತ್ಯಾದಿ.

*

ಪಂಚಾಯಿತಿಕೆ: ವ್ಯಾಜ್ಯಗಳು ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡಾಗ, ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದ ಸ್ಥಳದವರಿಂದಲೇ ಚಾವಡಿಯಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು, ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳವರ ವಾದಗಳನ್ನೂ ಕೇಳಿ, ತೀರ್ಮಾನಕೊಡುವ ಜನಪದ ವಿಧಾನ. ಈ ತೀರ್ಮಾನದಂತೆ ವ್ಯಾಜ್ಯದ ಉಭಯತ್ರರೂ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು ವಾಡಿಕೆ. ಇಂದಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾವಂತರ ಸಂಖ್ಯೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ, ಕೋರ್ಟು ಕಚೇರಿ ವ್ಯವಹಾರ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ಥಳದ ಪಂಚಾಯಿತಿಕೆಗಳಿಗೆ ಹಿಂದಿನಷ್ಟು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಇಲ್ಲವೆಂಬುದು ನಿಶ್ಚಯ. ಆದರೂ ಕೋರ್ಟುಗಳಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ವಿಳಂಬ, ಒದಗಿಸಬೇಕಾದ ಪುರಾವೆಯ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಕಾಗದಪತ್ರಗಳು, ಕ್ಷಣ ಕ್ಷಣವೂ ಪಕ್ಷಗಳನ್ನು ಬದಲಾಯಿಸುತ್ತಿರುವ ಸಾಕ್ಷಿಗಳ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಒಲೈಸುವ ಕಷ್ಟ, ವಕೀಲರು ಪದೇಪದೇ ಕೇಳುವ ಶುಲ್ಕ ಈ ಎಲ್ಲ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಇಂದೂ ಹಳ್ಳಿಗರು ತಮ್ಮ ನಿತ್ಯವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಬಹುಪಾಲು ವ್ಯಾಜ್ಯಗಳನ್ನು ಸ್ಥಳದ ಪಂಚಾಯಿತಿಕೆಯಲ್ಲಿಯೇ ತೀರ್ಮಾನ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಎಲ್ಲ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಇದು ಕ್ಷೇಮವೆಂಬುದು ಅವರಿಗೂ ಮನದಟ್ಟಾಗಿದೆ.

ಹಿಂದೆ ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಚಾಯಿತಿಕೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಬಹಳವಾಗಿತ್ತು. ಆಗಿನ ಕಾಲದ ತಪ್ಪುಗಳು, ತಕ್ಸೀರುಗಳು, ವ್ಯಾಜ್ಯ ಕಾರಣಗಳು ತಕ್ಕಮಟ್ಟಿಗೆ ಸರಳವಾಗಿದ್ದವು. ಭೂಮಿ, ಹಣಕಾಸು, ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ಕಳವು, ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರ ಲೈಂಗಿಕ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಪ್ರೇರಿತ ಅಪರಾಧಗಳು, ಹೊಡೆದಾಟ – ಇವು ಅಂದಿನ ಸಾಮಾನ್ಯ ವ್ಯಾಜ್ಯಕಾರಣವಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದವು. ಅಂದಿನವರು ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಸ್ಥಳದ ಪಂಚಾಯಿತಿಕೆಗಳಲ್ಲಿಯೇ ತೀರ್ಮಾನಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇಬ್ಬರು ವ್ಯಾಜ್ಯಕಾರರಲ್ಲಿ ಯಾರಾದರೂ ಒಬ್ಬನು ಗ್ರಾಮದ ಮುಖಂಡನೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವನಲ್ಲಿ, ಮತ್ತೊಬ್ಬನ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಫಿರ್ಯಾದನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೆ ಗ್ರಾಮದ ಮುಖಂಡ, ಉಳಿದ ಗ್ರಾಮಸ್ಥರೊಂದಿಗೆ ಮಾತುಕತೆಯಾಡಿ ವಿಚಾರಣೆಗಾಗಿ ಒಂದು ದಿನವನ್ನು ಗೊತ್ತುಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ. ವಿಚಾರಣೆ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದುದು ಸಂಧ್ಯಾಕಾಲದ ಅನಂತರ ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ. ಕೆಲವರು ಪಂಚಾಯಿತಿದಾರರಾಗಿ ಜಗಲಿಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಪಂಚಾಯಿತಿದಾರರಲ್ಲಿ ಬಡವಬಲ್ಲಿದವೆಂಬ ಭೇದವಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅವರು ನಿಷ್ಪಕ್ಷಪಾತಿಗಳೂ ಒಳ್ಳೆಯ ನಡತೆಯುಳ್ಳವರೂ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕರೆಂಬ ನಂಬಿಕೆಯನ್ನು ಜನರಲ್ಲಿ ಉಂಟುಮಾಡಿದವರೂ ಆಗಿರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಪಂಚಾಯಿತಿಯಲ್ಲಿರುವಾಗ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಮಾತನಾಡುವುದಾಗಲಿ, ಪೊಳ್ಳು ಅಥವಾ ಹಗುರವಾದ ಮಾತನಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಲಿ, ಕೊನೆಗೆ ಬೀಡಿ ನಶ್ಯ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಲಿ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ತುಂಬ ಗಾಂಭೀರ್ಯವಿರುತ್ತಿತ್ತು. ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳವರೂ ಅಲ್ಲಿಗೆ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಸಾಕ್ಷಿಗಳನ್ನು ಕರೆತರುತ್ತಿದ್ದರು. ವಿಚಾರಣೆ ಗಂಭೀರವಾಗಿ ಆತುರ ಕಾತುರವಿಲ್ಲದೆ ಮುಚ್ಚುಮರೆಯಿಲ್ಲದ ಕೂಲಂಕಷವಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಎಲ್ಲರೂ ಗ್ರಾಮಸ್ಥರೇ ಆದುದರಿಂದಲೂ ಜಮೀನು ಮುಂತಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಅವರೆಲ್ಲರಿಗೂ ಅನುಭವವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಸತ್ಯವನ್ನು ನಿಖರವಾಗಿ ಕಂಡುಹಿಡಿಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಪಂಚಾಯ್ತಿದಾರರೇ ತಪ್ಪು ಯಾರದೆಂದು ಕಂಡುಹಿಡಿಯಲು ಒಂದು ಉಪಸಮಿತಿಯನ್ನು ನಿಯಮಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಅವರು ತಮ್ಮ ತೀರ್ಪನ್ನು ಹೇಳಿದ ಮೇಲೆ ಎಲ್ಲರೂ ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸೇರಿ ನಿರ್ಣಯಿಸಿ ತೀರ್ಮಾನ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಜಮೀನಿನ ವ್ಯಾಜ್ಯವಾಗಿದ್ದರೆ ಜಮೀನು ಯಾರಿಗೆ ಸೇರಬೇಕು, ಅದಕ್ಕೆ ಹಣ ಕೊಡಬೇಕಾದರೆ ಯಾರು ಎಷ್ಟು ಕೊಡಬೇಕು ಎಂಬುದನ್ನು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿ ನಿರ್ಧರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಹಣಕಾಸು ಲೇವಾದೇವಿ ವ್ಯಾಜ್ಯವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ತೀರ್ಮಾನವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಹೊಡೆದಾಟವಾಗಿದ್ದರೆ ತಪ್ಪು ಯಾರದೆಂದು ಕಂಡುಹಿಡಿದು ದಂಡವನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಆ ಹಣವನ್ನು ಊರೊಟ್ಟಿನ ನಿಧಿಗೆ ಸೇರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ದಂಡದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಭಾಗವನ್ನು ಗಾಯಗೊಂಡವರ ಉಪಚಾರಕ್ಕಾಗಿ ಕೊಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಲೈಂಗಿಕ ಅಪರಾಧಗಳ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ, ಹುಡುಗ ಹುಡುಗಿ ಮದುವೆಯಾಗದವರಾಗಿದ್ದರೆ ಇಬ್ಬರಿಗೂ (ಅವರು ಜಾತಿ ಮತ್ತು ಇತರ ದೃಷ್ಟಿಗಳಿಂದ ಒಪ್ಪಿದರೆ) ವಿವಾಹ ಮಾಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಜಾತಿಯವರಾಗಿದ್ದರೆ ದಂಡವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಇಂಥ ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಪಂಚಾಯಿತಿಕೆ ಸೀಮಿತವಾಗಿರದೆ ಖೂನಿ ಹೊರತು (ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಖೂನಿಗೆ ಸಹ) ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಆಸ್ತಿ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ವ್ಯಾಜ್ಯಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದು ನೂರಕ್ಕೆ ತೊಂಬತ್ತೈದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಭಾಗ, ಇಂಥ ಸಮಸ್ಯೆಗಳು ಪಂಚಾಯಿತಿಗಳಲ್ಲಿ ತೀರ್ಮಾನವಾಗುತ್ತಿದ್ದವು. ಇಂಥ ಪಂಚಾಯಿತಿಕೆಗಳಿಗೆ ನ್ಯಾಯ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ನ್ಯಾಯಕ್ಕೆ ಕುಂತವು, ನ್ಯಾಯ ಬಿದ್ದಯ್ತೆ,

ನ್ಯಾಯ ಹೂಡುಸ್ತಿನೀ, ನ್ಯಾಯ ಇಟ್ಕೊಂಡವ್ರೆ ಎಂಬ ಮಾತುಗಳು ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವೆಡೆ ಈಗಲೂ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿವೆ. ಪಂಚಾಯಿತಸ್ಥರ ತೀರ್ಮಾನವನ್ನು ಉಭಯ ಪಕ್ಷಗಳವರೂ ಒಪ್ಪುತ್ತಿದ್ದರು. ಒಪ್ಪದಿದ್ದವನನ್ನು ಊರಿಗೆ ಒಂಟಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿ ಅವನಿಗೆ ಬೆಂಕಿ ನೀರು ಕೊಡಕೂಡದು, ಅವನೊಂದಿಗೆ ಯಾರೂ ಸೇರಕೂಡದು, ಸೇರಿದರೆ ಅವನು ಕೊಡಬೇಕಾದ ದಂಡವನ್ನು ಸೇರಿದವರೂ ಕೊಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ನಿರ್ಬಂಧಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ರೈತ ಸಮಾಜಜೀವಿಯಾದುದರಿಂದ ಒಂಟಿಯಾಗಿರಲು ಹೆದರಿ ತನಗೆ ವಿಧಿಸಿದ ದಂಡವನ್ನು ಕೊಟ್ಟುಬಿಡುತ್ತಿದ್ದ. ಸಕಾಲಕ್ಕೆ ಕೊಡದ ತಪ್ಪಿಗಾಗಿ ವಿಧಿಸಿದ ಹೆಚ್ಚು ದಂಡವನ್ನೂ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದ. ಅವನ ಅವಿಧೇಯತೆಗೆ ಯಾರಾದರೂ ಕುಮ್ಮಕ್ಕು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದರೆ ಗ್ರಾಮಸ್ತರು ಅವನಿಗೂ ದಂಡ ವಿಧಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ನ್ಯಾಯ ತೀರ್ಮಾನಕ್ಕೆ ಹಳ್ಳಿಯ ಪಂಚಾಯಿತಿಕೆಗಳೇ ಅಲ್ಲದೆ ಅದಕ್ಕೂ ಮೇಲುಪಟ್ಟ ನ್ಯಾಯಾಸ್ಥಾನಗಳೂ ಇದ್ದವು. ಎರಡು ಪಕ್ಷದವರಲ್ಲಿ ಯಾರಿಗೆ ಹಳ್ಳಿಯ ಪಂಚಾಯಿತಿಕೆಯ ತೀರ್ಪು ಪೂರ್ಣ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ನೀಡಲಿಲ್ಲವೋ ಅವರು ನಾಡಗೌಡರೆಂಬುವರಲ್ಲಿ ಹೋಗಿ ತಮ್ಮ ಮೊಕದ್ದಮೆಯನ್ನು ದಾಖಲು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ನಾಡಗೌಡರೆಂದರೆ ಆ ಪ್ರಾಂತದ ಇಂತಿಷ್ಟು ಹಳ್ಳಿಗಳಿಗೆ ಯಜಮಾನರೆಂದು ಜನ ಔಪಚಾರಿಕವಾಗಿ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡವರು. ಈತ ಹಣಕಾಸು ಲೇವಾದೇವಿ, ಜಮೀನ್ದಾರಿ, ದನಕರು ವಹಿವಾಟು ಎಲ್ಲ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಅನುಕೂಲವಾಗಿದ್ದವನಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದ. ಇವನ ಮಾತನ್ನು ಇವನ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಸೇರಿದ ಜನರೆಲ್ಲ ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಈತ ಇಂಥ ವ್ಯಾಜ್ಯಗಳನ್ನು ತೀರ್ಮಾನ ಮಾಡಲು ಒಂದು ದಿನವನ್ನು ಗೊತ್ತುಮಾಡಿ, ಒಂದು ಸ್ಥಳವನ್ನು ನಿಗದಿ ಮಾಡಿ ಸ್ವಂತ ಖರ್ಚಿನಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿ ಬಂದು ಬೀಡು ಬಿಡುತ್ತಿದ್ದ. ಒಂದೊಂದು ವೇಳೆ ಜಾತ್ರೆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜಾತ್ರೆ ಮೈದಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಬೀಡು ಬಿಟ್ಟು ನಾಲ್ಕು ಐದು ದಿನ ವಿಚಾರಣೆ ಮಾಡಿ ನ್ಯಾಯವನ್ನು ಬಗೆಹರಿಸಿ ತೀರ್ಪು ಕೊಟ್ಟು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದ. ಫಿರ್ಯಾದಿಗಾಗಲಿ, ಅಪರಾಧಿಗಾಗಲಿ ಆ ತೀರ್ಮಾನವು ಸಮಾಧಾನವಾಗದಿದ್ದಲ್ಲಿ, ಆಗ ಅವರು ಮೇಲುನಾಡಗೌಡ ಎಂಬುವನಲ್ಲಿ ಹೋಗಿ ಪುನರ್‌ವಿಚಾರಣೆಗೆ ಬೇಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಮೇಲುನಾಡಗೌಡನೆಂಬುವನು ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಒಂದು ಗೊತ್ತಾದ ದಿನ, ನದಿಯ ತೀರ, ಹೊಳೆಯ ದಡ, ತೋಪು, ಬೆಟ್ಟದ ತಪ್ಪಲು ಮುಂತಾದ ವಿಶಾಲ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ದರ್ಬಾರು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ. ಇವನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಜನರಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರೆಲ್ಲರ ಊಟ ಎಲೆ ಅಡಿಕೆ ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪು ಮುಂತಾದ ಖರ್ಚನ್ನೂ ಫಿರ್ಯಾದಿಯೇ ಕೊಡಬೇಕಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಮೇಲುನಾಡಗೌಡ, ನಾಲ್ಕು ಐದು ದಿನ ಸಾಂಗವಾಗಿ ವ್ಯಾಜ್ಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿಚಾರಿಸಿ ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆಯ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳನ್ನು ಹಾಕಿ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ನಿಜಾಂಶವನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದು ಸಮರ್ಪಕವಾಗಿ ತೀರ್ಪನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದ. ಮೇಲುನಾಡಗೌಡನೂ ತುಂಬ ಧನಿಕನೇ ಆಗಿರುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಬಂದಿದ್ದವರಿಗೆಲ್ಲ ಪಾನಕ ಫಲಾಹಾರ ಪಂಚಾಮೃತ ಮುಂತಾದುವನ್ನು ತನ್ನ ಖರ್ಚಿನಿಂದಲೇ ಹಂಚಿಸುತ್ತಿದ್ದ. ಮೇಲುನಾಡಗೌಡನ ಸಭೆ ರಾಜ ದರ್ಬಾರಿನಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತಿತ್ತು. ಇಂಥ ನ್ಯಾಯ ತೀರ್ಮಾನದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಳ್ಳಿಯ ಕುಸ್ತಿಗಳು, ಕತ್ತಿಪಟ್ಟಾವರಸೆಗಳು, ಯಕ್ಷಗಾನ, ಕೋಲಾಟ, ಬಸವನ ಆಟ ಮುಂತಾದ ಜನಪದ ವಿನೋದಗಳೂ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದವು. ವಾದಿಯಾಗಲಿ ಪ್ರತಿಪಕ್ಷದವರಾಗಲಿ ಮೇಲುನಾಡಗೌಡನ ತೀರ್ಮಾನವನ್ನು ಒಪ್ಪದಿದ್ದಲ್ಲಿ, ಅವರಿಗೆ ಸರ್ಕಾರದ ಕೋರ್ಟಿಗೆ ಹೋಗುವುದೊಂದೇ ಉಳಿದ ದಾರಿಯಾಗಿತ್ತು.

ಈಚೆಗೆ ನಾಡಗೌಡ, ಮೇಲುನಾಡಗೌಡ ಇವರ ವಿಚಾರಣೆ ತುಂಬ ವಿರಳ. ಆದರೆ ಈಗಲೂ ಸ್ಥಳದಪಂಚಾಯಿತಿಕೆಗಳಿಂದಲೇ ವ್ಯಾಜ್ಯಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಮಂದಿ ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ. **(ಜಿ.ಆರ್.ಐ.)**

ಪಂಜೆ ಮಂಗೇಶರಾವ್: 1874– 1937. ಹೊಸಗನ್ನಡ ಅರುಣೋದಯ ಕಾಲದ ಹೆಸರಾಂತ ಸಾಹಿತಿ. ಕನ್ನಡ ಮಕ್ಕಳ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಪಿತಾಮಹರು. ಸಣ್ಣಕಥೆ, ಕಥನಕವನ, ಹರಟೆ – ಈ ಮುಂತಾದ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದವರು. ಬಂಟ್ವಾಳದಲ್ಲಿ 1874 ಫೆಬ್ರವರಿ 22ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ರಾಮಪ್ಪಯ್ಯ, ತಾಯಿ ಸೀತಾ. ಇವರ ಹೆಸರಿನ ಜೊತೆಗಿರುವ ಪಂಜೆ ಇವರ ಪೂರ್ವಿಕರಿದ್ದ ಸ್ಥಳ. ಮುಂದೆ ಇದು ಇವರ ಮನೆತನದ ಹೆಸರೇ ಆಯಿತು. ಇವರ ತಂದೆ ಊರಿನ ಶಾನುಭೋಗರಾಗಿದ್ದರು. ತಂದೆಯವರ ಸದಾಚಾರ, ದೈವಿಭಕ್ತಿ, ಸರಳತೆಗಳೂ ತಾಯಿಯ ಧಾರ್ಮಿಕತೆ, ಪರೋಪಕಾರ ಬುದ್ಧಿಗಳೂ ಇವರ ಎಳೆಯ ಮನಸ್ಸಿನ ಮೇಲೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಪರಿಣಾಮ ಬೀರಿದುವು. ಮನೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಭಜನೆ, ಕೀರ್ತನೆ, ಪ್ರವಚನ ಮುಂತಾದವುಗಳ ವಾತಾವರಣ ಇವರಿಗೆ ವಾಚನಾಭಿರುಚಿಯನ್ನೂ ಪದ್ಯ ಹಾಡುವುದನ್ನೂ ಮೈಗೂಡಿಸಿತು. ತಾಯಿ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದ ಕಥೆಗಳು ಇವರಿಗೆ ಮುಂದೆ ಕಥೆ ಹೇಳುವ ಕಲೆಗೆ ಬೀಜ ಹಾಕಿದುವು.

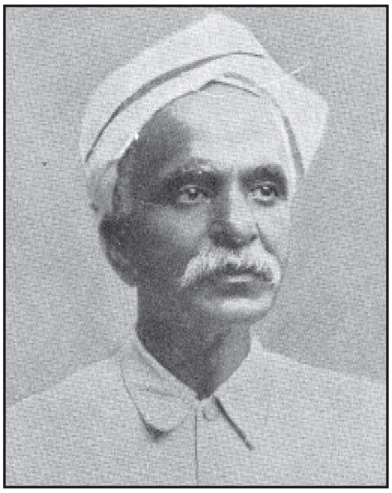

ಬಂಟ್ವಾಳದ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಪಂಜೆಯವರ ಆರಂಭದ ವ್ಯಾಸಂಗ ನಡೆಯಿತು. ಓದಿನ ಜತೆಗೆ ಬಗೆಬಗೆಯ ಆಟಗಳಲ್ಲೂ ಬರೆವಣಿಗೆಯಲ್ಲೂ ಆಸಕ್ತಿವಹಿಸಿದರು. ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿಯೇ ಇವರಲ್ಲಿ ನಾದಪ್ರಿಯತೆ ಪ್ರಾಸಪ್ರಿಯತೆ ಚಮತ್ಕಾರಪ್ರಿಯತೆ ವಿನೋದ ಪ್ರಿಯತೆ ಈ ಗುಣಗಳೂ ಬೆಳೆದುವು.

ಪ್ರೌಢವ್ಯಾಸಂಗಕ್ಕೆಂದು ಪಂಜೆಯವರು ಮಂಗಳೂರಿಗೆ ಹೋದರು. ಆ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ತಂದೆಯ ತೀವ್ರ ಅನಾರೋಗ್ಯದ ವಾರ್ತೆ ಬಂದು ಬಂಟ್ವಾಳವನ್ನು ಕಾಲುನಡಗೆಯಲ್ಲೇ ತಲಪಿದರು. ತಂದೆ ಕುಡಿಯಬೇಡ, ನೀತಿಯನ್ನು ಬಿಡಬೇಡ, ಎಷ್ಟೇ ಕಷ್ಟಬಂದರೂ ತಂಗಿತಮ್ಮಂದಿರನ್ನು ತೊರೆಯಬೇಡ ಎಂದು ಕೊನೆಯ ಉಪದೇಶವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಮಗನನ್ನು ಬೀಳ್ಕೊಂಡರು. ತಂದೆಯವರ ಈ ಉಪದೇಶ ಮುಂದೆ ಇವರಿಗೆ ದಾರಿದೀಪವಾಯಿತು. ತಮ್ಮ ಹದಿನಾರನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸಂಸಾರದ ಹೊರೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತು ಪಂಜೆಯವರು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ತರಗತಿಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಪಾಠ ಹೇಳಿ ಸಂಸಾರ ನಿರ್ವಹಿಸಿ, ತಾವೂ ಕಲಿತು ಬೆಳೆದರು. 1894ರಲ್ಲಿ ಬೆನಗಲ್ ರಾಮರಾಯರ ಸಹೋದರಿ ಗಿರಿಜಾಬಾಯಿಯನ್ನು ಇವರು ಮದುವೆಯಾದರು.

ಮಂಗಳೂರು ಸರ್ಕಾರಿ ಕಲಾಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ 1896ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಸಹಾಯಕ ಕನ್ನಡ ಪಂಡಿತರ ಕೆಲಸ ದೊರೆಯಿತು (ಈ ಹುದ್ದೆಗೆ ನಂದಳಿಕೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣಯ್ಯನವರು (ಮುದ್ದಣ್ಣ) ಅರ್ಜಿ ಹಾಕಿದ್ದರೂ ಆಂಗ್ಲಭಾಷೆ ಬಲ್ಲವರೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ ಪಂಜೆಯವರೇ ನೇಮಕಗೊಂಡರು). ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಪಾಠ ಮಾಡುವಾಗ ಪದ್ಯಗಳನ್ನು ಅರ್ಥವತ್ತಾಗಿಯೂ ಭಾವಪ್ರಚೋದಕವಾಗಿಯೂ ಸಾಭಿನಯವಾಗಿಯೂ ಹಾಡಿ ಕಲಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಗದ್ಯವನ್ನೂ ರಸವತ್ತಾಗಿ ಹೇಳಿಕೊಡುತ್ತಿದ್ದ ಇವರು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಬೇಗ ಜನಪ್ರಿಯರಾದರು. ಅನಂತರ ಮದರಾಸಿಗೆ ಹೋಗಿ ಎಲ್.ಟಿ.

ಪದವಿ ಪಡೆದ ಪಂಜೆಯವರು ಮಂಗಳೂರು ಶಿಕ್ಷಕರ ತರಬೇತು ಕಾಲೇಜು ಹಾಗೂ ಮಡಿಕೇರಿ ಸರ್ಕಾರಿ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿ, ಮುಖ್ಯೋಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿ, ಮಂಗಳೂರು ರೇಂಜಿನಲ್ಲಿ ಡೆಪ್ಯುಟಿ ಎಜ್ಯುಕೇಷನಲ್ ಇನ್ಸ್‌ಪೆಕ್ಟರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ, ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಸುಧಾರಣೆಗಳನ್ನು ತಂದರು.

ಪಂಜೆಯವರು ತಮ್ಮ ಉಪಾಧ್ಯಾಯ ವೃತ್ತಿಯ ಜೊತೆಗೆ ಬರೆವಣಿಗೆಯನ್ನೂ ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬಂದರು. 1900ರಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಬೋಳಾರ ವಿಠಲರಾಯರು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ ಸುವಾಸಿನಿ ಎಂಬ ಪತ್ರಿಕೆ ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಷೇತ್ರದ ದುಡಿಮೆಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ ನೆರವಿತ್ತಿತ್ತು. ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ಬೆನಗಲ್ ರಾಮರಾಯರಿದ್ದರೂ ಎಲ್ಲ ಕಾರ್ಯವನ್ನೂ ಇವರೇ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಆ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಬರೆದ ನನ್ನ ಚಿಕ್ಕತಂದೆ, ನನ್ನ ಚಿಕ್ಕತಂದೆಯ ಉಯಿಲು, ಕಮಲಪುರದ ಹೋಟ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಮುಂತಾದ ಸರಸವಿನೋದದ ಕಥೆಗಳೂ ಪೃಥುಲಾ, ದುರ್ಗಾವತಿ ಮುಂತಾದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕಥೆಗಳೂ ಪ್ರಕಟವಾದುವು. ಈ ಲೇಖನ ವ್ಯವಸಾಯದಲ್ಲಿ ಇವರು ವಸ್ತುನಿರೂಪಣೆಗೆ ಉಚಿತವಾದ ಶೈಲಿಯನ್ನು ರೂಪಿಸಿದರು. ಮಣ್ಣಿನವಾಸನೆಯ ನುಡಿಗಟ್ಟುಗಳನ್ನು ಬಳಸಿ, ಸರಳತೆಯ ತಳಹದಿಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಹೊಸ ಚೇತನವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದರು. ಮಂಗಳೂರಿನ ಬಾಸೆಲ್ ಮಿಶನ್ನಿನ ಸತ್ಯದೀಪಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪಂಜೆಯವರು ಆಗಾಗ ಲಘುಪ್ರಬಂಧಗಳನ್ನೂ ಹರಟೆಯ ಮಲ್ಲ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಚಲಿತ ವಿಷಯಗಳ ವಿಮರ್ಶೆ ವಿಡಂಬನೆಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು.

ಪಂಜೆಯವರು ಮಡಿಕೇರಿಯ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯ ಮುಖ್ಯೋಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿದ್ದಾಗ ಕೊಡಗಿನ ಚೆಲುವು ಮತ್ತು ಆ ನಾಡವರ ಜೀವನವನ್ನು ಕುರಿತು ಬರೆದ ಹುತ್ತರಿ ಹಾಡು ಕೊಡಗಿನ ರಾಷ್ಟ್ರಗೀತದಂತಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಇವರು ತುಳು ಜನಪದ ಸಾಹಿತ್ಯದಿಂದ ಆಯ್ದುಕೊಂಡು ಬರೆದ ಕೋಟಿ ಚನ್ನಯ್ಯ ಎಂಬುದೂ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಕೃತಿ. ಇವರು ಕಾಲಕಾಲಕ್ಕೆ ಬರೆದು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಕವನಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಬಾಸೆಲ್ ಮಿಶನ್ ಕನ್ನಡ ಮೊದಲನೆಯ ಪುಸ್ತಕ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಕಟಿಸಿತು (1912). ಅನಂತರ 1919ರಲ್ಲಿ ಇದೇ ಸಂಸ್ಥೆಯಿಂದ ಇವರ ಕನ್ನಡ ಎರಡನೆಯ ಪುಸ್ತಕವೂ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಪಂಜೆಯವರು ಅಜ್ಜಿ ಸಾಕಿದ ಮಗು, ಇಲಿಗಳ ಥಕ್ಕಥೈ, ಕೊಕ್ಕೋಕೋ ಕೋಳಿ, ಗುಡುಗುಡು ಗುಮ್ಮಟದೇವ, ಬೊಕ್ಕಬಾಯಿ ಕೊಕ್ಕರಾಜ, ಮಾತಾಡೋ ರಾಮಪ್ಪ, ಮೂರು ಕರಡಿಗಳು ಮುಂತಾದವನ್ನು ಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಪಂಜೆಯವರು ಮಕ್ಕಳ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಪ್ರಕಟಣೆ ಪ್ರಚಾರಗಳಿಗೆಂದೇ ಮಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ 1921ರಲ್ಲಿ ಬಾಲಸಾಹಿತ್ಯ ಮಂಡಲ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಒದಗಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಸ್ಥೆ ವಹಿಸಿದ ಪಾತ್ರ ಸ್ಮರಣೀಯ. ಮೂಡಬಿದಿರೆಯ ಹೊಸ ಬಸದಿಯ ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳು, ಬಿಳಗಿ ಅರಸರ ವಂಶಾವಳಿ ಮುಂತಾದ ಪಂಜೆಯವರ ಹಲವು ಸಂಶೋಧನ ಲೇಖನಗಳು ಪಂಚಕಜ್ಜಾಯ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ 1927ರಲ್ಲಿ ಪುಸ್ತಕ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ.

ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನೊಂದಿಗೆ ಪಂಜೆಯವರು ನಿಕಟ ಸಂಪರ್ಕ ಹೊಂದಿದ್ದರು. ಮದರಾಸು ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಗಳ ಕನ್ನಡ ವಿಭಾಗದ ಸದಸ್ಯರಾಗಿಯೂ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪಂಜೆಯವರ ನಾಡುನುಡಿಗಳ ಸೇವೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಕನ್ನಡದ ಜನತೆ ಇವರನ್ನು ರಾಯಚೂರಿನಲ್ಲಿ 1934ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ 20ನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರನ್ನಾಗಿ ಆರಿಸಿ ಗೌರವಿಸಿತು.

ಪಂಜೆ ಮಂಗೇಶರಾಯರು ತಮ್ಮ ಕೊನೆಯ ದಿನಗಳನ್ನು ಹೈದರಾಬಾದಿನಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಮಕ್ಕಳ ಮನೆಯಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ಕಳೆದರು. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಕ್ಕಾಗಿ ಕುಮಾರವ್ಯಾಸ ಭಾರತವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದರು. ಆದರೆ ನ್ಯುಮೋನಿಯ ಜ್ವರಕ್ಕೆ ತುತ್ತಾಗಿ 1937 ಸಪ್ಟೆಂಬರ್ 25ರಂದು ನಿಧನರಾದರು.

1974ರಲ್ಲಿ ಪಂಜೆಯವರ ಜನ್ಮಶತಾಬ್ಧಿ ವರ್ಷವನ್ನು ನಾಡಿನಾದ್ಯಂತ ಆಚರಿಸಲಾಯಿತು. ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಇವರ ಬರೆಹಗಳನ್ನು ಮೂರು ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಓರಿಯಂಟ್ ಲಾಂಗಮನ್ ಸಂಸ್ಥೆಯವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ.

(ಟಿ.ಜಿ.ಕೆ.ಬಿ.)

ಪಂಡರೀಬಾಯಿ,ಎಂ.: 1928– 2003. ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಚಲನಚಿತ್ರ ಕಲಾವಿದೆ; ಚಿತ್ರನಿರ್ಮಾಪಕಿ. ಜನಿಸಿದ್ದು ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಭಟ್ಕಳದಲ್ಲಿ. ತಂದೆ ರಂಗರಾಯರು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕೀರ್ತನಕಾರರಾಗಿದ್ದರು. ತಾಯಿ ಶಿಕ್ಷಕಿ. ಬಡತನ ಮತ್ತು ಊರಿಂದೂರಿಗೆ ಸಂಚಾರ ಇವುಗಳಿಂದಾಗಿ ಇವರ ಓದು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಕೊನೆಗೊಂಡಿತು. ಒಳ್ಳೆಯ ಕಂಠಶ್ರೀ ಪಡೆದಿದ್ದ ಇವರು ತಂದೆಯಿಂದ ಕೀರ್ತನಕಲೆಯನ್ನು ಕಲಿತರು. ನಾಡಿನ ನಾನಾ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕೀರ್ತನೆಗಳನ್ನು ಹಾಡಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಹೆಸರನ್ನು ಗಳಿಸಿದರು. ನಾಟಕ ಕಲೆಯ ಬಗ್ಗೆಯೂ ಅಭಿರುಚಿ ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡ ಇವರು ತಮ್ಮ ಸಹೋದರ ವಿಮಲಾನಂದದಾಸರು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ಆದರ್ಶ ನಾಟಕ ಸಂಘದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಅಭಿನಯಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಟಿ. ಚೌಡಯ್ಯನವರ ಮೂಲಕ ಚಿತ್ರರಂಗವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ವಾಣಿ ಎಂಬ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಬಾರಿಗೆ ಅಭಿನಯಿಸಿದರು. ಎಚ್.ಎಲ್.ಎನ್.ಸಿಂಹ ಅವರು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ ಬೇಡರ ಕಣ್ಣಪ್ಪ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸಿ, ಚಿತ್ರರಂಗದಲ್ಲಿ ಜನಪ್ರಿಯತೆಯನ್ನು ಗಳಿಸಿ ಗುಣಸಾಗರಿ, ಭಕ್ತಕುಂಬಾರ, ರಾಜಾವಿಕ್ರಮ ಚಿತ್ರಗಳ ನಾಯಕಿಯಾಗಿ ಅಭಿನಯಿಸಿದರು. ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ ಚಿತ್ರದ ಮೂಲಕ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ತಾರೆಯಾಗಿ, ಅನೇಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳನ್ನು ಪಡೆದರು. ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲದೆ ತಮಿಳು, ಹಿಂದಿ, ಮಲೆಯಾಳಂ. ತೆಲುಗು, ಮರಾಠಿ ಮತ್ತು ತುಳು ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲೂ ಇವರು ಅಭಿನಯಿಸಿದ್ದಾರೆ. ತಮಿಳಿನ ಪರಾಶಕ್ತಿ, ಹಿಂದಿಯ ಬಾಬಿ ಈ ಚಿತ್ರಗಳು ಇವರಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟವು. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಅಬ್ಬಾ ಆ ಹುಡುಗಿ, ತೇಜಸ್ವಿನಿ ಮುಂತಾದ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನೂ ಇವರು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು.

ಸಂತಸಖು, ರೇಣುಕಾಮಹಾತ್ಮೆ, ಭದ್ರವಿಜಯ, ಅನ್ನಪೂರ್ಣ, ಮುರಿಯದ ಮನೆ, ಮಹಾಸತಿ ಅನಸೂಯ, ಚಂದ್ರಹಾಸ, ಬೆಳ್ಳಿಮೋಡ, ಒಡಹುಟ್ಟಿದವಳು, ಮಧುರ ಮಿಲನ, ನಮ್ಮ ಮಕ್ಕಳು, ನಮ್ಮ ಮನೆ, ಗೆಜ್ಜೆಪೂಜೆ, ಜೇನುಗೂಡು ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವಿಭಿನ್ನ ಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನಟಿಸಿದರು. ತಮಗೆ ಜೋಡಿಯಾಗಿ ನಟಿಸಿದ ರಾಜಕುಮಾರ್, ಶಿವಾಜಿಗಣೇಶನ್ ಮೊದಲಾದ ನಾಯಕನಟರಿಗೆ ಹಲವು ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ತಾಯಿ ಪಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸಿದರು. ಇದಲ್ಲದೇ ದಕ್ಷಿಣದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ

ನಟರಾದ ಎಂ.ಜಿ. ರಾಮಚಂದ್ರನ್, ರಜನೀಕಾಂತ್, ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ್, ಅಂಬರೀಶ ಮೊದಲಾದವರ ತಾಯಿ ಯಾಗಿ ನಟಿಸಿದರು. ಸುಮಾರು ಆರು ದಶಕಗಳ ಕಾಲ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ವಿವಿಧ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ 1200ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನಟಿಸಿದರು.

ಪಂಡರೀಬಾಯಿಯವರಿಗಿದ್ದ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಆಸಕ್ತಿಯ ಫಲವಾಗಿ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ ಚೈತನ್ಯ ನಾಟಕ ಸಭಾ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಥೆ ಜನ್ಮತಾಳಿತು. ಈ ನಾಟಕ ಸಭಾದ ಭಕ್ತಮೀರಾ, ಶಾಂತಿನಿವಾಸಂ ನಾಟಕಗಳು ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿವೆ. ಇವರ ತಾರಾ ಬದುಕಿನ ಸಾಧನೆ ಗಮನಿಸಿ ಡಾ. ರಾಜಕುಮಾರ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಲಾಗಿದೆ (1994– 95).

ಪಂಡರೀಬಾಯಿಯವರು ತಮ್ಮ ಜೀವನದ ಐದನೆಯ ದಶಕದಲ್ಲಿ ಮಂಡ್ಯದ ಕಲಾರಾಧಕ ಪಿ.ಎಚ್. ರಾಮರಾವ್ ಎಂಬುವರನ್ನು ವಿವಾಹವಾದರು. ಪಂಢರಾಪುರದ ಶ್ರೀ ಪಾಂಡುರಂಗಸ್ವಾಮಿ ಇವರ ಆರಾಧ್ಯದೈವ. ಇದರ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿ ಚೆನ್ನೈನ ತಮ್ಮ ನಿವಾಸದ ಬಳಿ ಶ್ರೀಪಾಂಡುರಂಗ ದೇವಸ್ಥಾನವೊಂದನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪರಮ ಸಾತ್ವಿಕರಾದ ಇವರಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಕಲೆ, ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ತುಂಬ ಅಭಿಮಾನವಿತ್ತು. ಇವರು ಚೆನ್ನೈನಲ್ಲಿ 2003 ರಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. **(ಬಿ.ಎಸ್.ಎಸ್.ಆರ್.)**

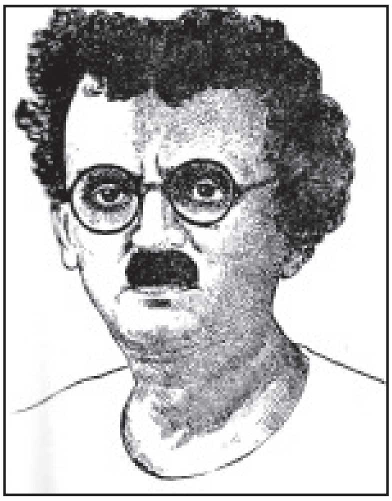

ಪಂಡಿತ ತಾರಾನಾಥ: 1891– 1942. ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಆಯುರ್ವೇದ ವೈದ್ಯರಾಗಿದ್ದ ಇವರು, ಯೋಗಶಾಸ್ತ್ರ, ಸಂಗೀತ, ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನ, ಶಿಕ್ಷಣ, ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ರಾಜಕಾರಣ ಮುಂತಾದ ರಂಗಗಳಲ್ಲೂ ದುಡಿದವರು. ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಮಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಇವರು ತಂದೆ ರಂಗರಾಯರಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ಸಂಗೀತವನ್ನು ಕಲಿತರು. ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಜ್ಞಾನಾರ್ಜನೆಯ ಹುಚ್ಚಿನಿಂದ ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಸಂನ್ಯಾಸಿಗಳ ಹಿಂದೆ ಕೆಲವು ಕಾಲ ಅಲೆದಾಡಿದರು. ಅನಂತರ ಹೈದರಾಬಾದಿನ ವೈದ್ಯಕೀಯ ಕಾಲೇಜಿಗೆ ಸೇರಿದರಾದರೂ ವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನು ಮಧ್ಯೆ ಬಿಟ್ಟು ಬಿದರೆಯ ಸರ್ಕಾರಿ ಶಾಲೆಯೊಂದರಲ್ಲಿ 1912ರಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಸೇರಿದರು. ಆಗ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಆಗಮಿಸಿದ್ದ ನೇಪಾಳದ ಯೋಗಿ ಉತ್ತಮದಾಸ ಪರಮಹಂಸರು ಮತ್ತು ಯೋಗೀಶ್ವರಾನಂದರಿಂದ ಯೋಗ ಮತ್ತು ಆಯುರ್ವೇದ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಪಡೆದರು. ನಿಜಾಮ ಸರ್ಕಾರದ ಆಡಳಿತದ ಅವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿಂದ ನೊಂದು, ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದ ಸ್ಫೂರ್ತಿಯಿಂದ ತಾರಾನಾಥರು ತಳಮಳಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಅದೇ ತಳಮಳವನ್ನು ಉಂಟು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆಂದು ಭಾವಿಸಿದ ಆಗಿನ ನಿಜಾಮ ಸರ್ಕಾರ ತಾರಾನಾಥರನ್ನು ಬಿದರೆಯಿಂದ ರಾಯಚೂರಿಗೂ ಅನಂತರ ನಿರ್ಮಲಿಗೂ ವರ್ಗ ಮಾಡಿತು. ಇದರಿಂದ ಸಿಡಿದೆದ್ದ ತಾರಾನಾಥರು ಸರ್ಕಾರಿ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ರಾಜೀನಾಮೆ ಕೊಟ್ಟು ರಾಯಚೂರಿನಲ್ಲಿ ಹಮ್‌ದರ್ದ್ ಹೈಸ್ಕೂಲ್ ಎಂಬ ಖಾಸಗಿ ಶಾಲೆಯನ್ನು 1920ರ ಯುಗಾದಿಯಂದು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಭಾರತದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ದುಮುಕಿ ಆದರ್ಶ ನಾಯಕರೆನಿಸಿ ಕೊಂಡ ಇವರನ್ನು ನಿಜಾಮ ಸರ್ಕಾರ ರಾಜ್ಯದಿಂದ ಗಡೀಪಾರು ಮಾಡಿತು. ತಾರಾನಾಥರು ಇದರಿಂದ ಧೃತಿಗೆಡದೆ, ತುಂಗಭದ್ರೆಯ ದಡದಲ್ಲಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ಸ್ಟೇಷನ್ ಬಳಿ ಪ್ರೇಮಾಯತನ ಎಂಬ ಆಶ್ರಮವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ, ಅದನ್ನು ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ಅಲ್ಲಿ ಆಯುರ್ವೇದ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ಯೋಗ, ಸಮಾಜಶಾಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಏರ್ಪಾಡು ಮಾಡಿದರು. ಪ್ರೇಮ ಎಂಬ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ನಿಯತಕಾಲಿಕ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಆಧ್ಯಾತ್ಮ ಜ್ಞಾನ, ಪಂಚಭೂತಜ್ಞಾನ, ತಂತ್ರವಿದ್ಯೆ ಮತ್ತು ರಸಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಪಡೆದಿದ್ದ ತಾರಾನಾಥರ ಬಳಿ ನೂರಾರು ದೇಶೀಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿರುತ್ತಿದ್ದರು.

ತಾರಾನಾಥರು ಧರ್ಮಸಂಭವ ಅಥವಾ ಧರ್ಮದ ಮೂಲತತ್ತ್ವಗಳು (1931) ಎಂಬ ಸಾಮಾಜಿಕ ಸುಧಾರಣೆಯ ಗ್ರಂಥ, ಪ್ರಸಿದ್ಧ ರಸೌಷಧಿಗಳು, ಸುಲಭ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಎಂಬ ವೈದ್ಯ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ತಾಯಂದಿರಿಗೆ ಮತ್ತು ಪತ್ರಗಳು ಎಂಬುವು ಇವರ ಇತರ ಗ್ರಂಥಗಳು.

ರಾಯಚೂರಿನಲ್ಲಿ 1937ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಆಯುರ್ವೇದ ಮತ್ತು ಯುನಾನಿ ಆನುವಂಶಿಕ ವೈದ್ಯರ ಸಮ್ಮೇಳನಕ್ಕೆ ಇವರು ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು 1942ರಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. **(ಜಿ.ಆರ್.ಪಿ.)**

ಪಂಡಿತಾರಾಧ್ಯ: ವೀರಶೈವ ಆಚಾರ್ಯರು. ಇವರು ಶಿವದೀಕ್ಷಾದಿ ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಎಸಗುವ ಪಂಚಕಲಾಶಾರಾಧನೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಾಸ್ಯರಾಗಿರುವ ಚತುರಕ್ಷರ, ಚತುರ್ವಕ್ತ್ರ, ಧೇನುಕರ್ಣ ಮತ್ತು ಪಂಡಿತಾರಾಧ್ಯ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಶ್ರೀಶೈಲದಲ್ಲಿ ಕೃತ, ತ್ರೇತಾ, ದ್ವಾಪರ ಮತ್ತು ಕಲಿಯುಗಗಳ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಅವತರಿಸಿ ವೀರಶೈವ ಮತಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಪ್ರಬೋಧಗೊಳಿಸಿದಂತೆ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ. ಪಾಲ್ಕುರಿಕೆ ಸೋಮನಾಥನ ಗಣಸಹಸ್ರನಾಮದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಹೆಸರುಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.

ಆಗಮೋಕ್ತರಾದ ಇವರ ದೇಶಕಾಲಾದಿ ವಿವರಗಳು ತಿಳಿದುಬಂದಿಲ್ಲ. ವೇದೋಪನಿಷತ್ತುಗಳಿಗೆ ಭಾಷ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಬರೆದಂತೆ ಲಿಂಗಧಾರಣ ಚಂದ್ರಿಕಾ (ನಂದಿಕೇಶ್ವರ ಕೃತ), ತೈತ್ತಿರೀಯೋಪನಿಷತ್ ಭಾಷ್ಯಂ (ವೃಷಭಪಂಡಿತಾರಾಧ್ಯ) ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ರಚನೆಗಳು ಉಪಲಬ್ಧವಿಲ್ಲ. **(ಎಂ.ಜಿ.ಎನ್.)**

ಪಂತುಲು,ಬಿ.ಆರ್.: 1911– 74. ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರಗಳ ಉತ್ಕರ್ಷಕ್ಕೆ ಶ್ರಮಿಸಿದ ನಿರ್ಮಾಪಕ, ನಿರ್ದೇಶಕ ಹಾಗೂ ನಟ. ಬುಡುಗೂರು ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಪಂತುಲು ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. ಬಂಗಾರಪೇಟೆ ಸಮೀಪದ ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆ ಕುಪ್ಪಂಗೆ 11 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಬುಡುಗೂರಿನಲ್ಲಿ 1911 ಜುಲೈ 26 ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ವೆಂಕಟಾಚಲಯ್ಯನವರು ಸ್ವಭಾವತಃ ಕಲಾ ಪ್ರೇಮಿ. ಸಂಗೀತ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ನೃತ್ಯ ಮತ್ತು ನಾಟಕ ಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಅಭಿರುಚಿ ಹೊಂದಿದ್ದರು. ಇವರಿಗೆ ಐದು ಮಂದಿ ಮಕ್ಕಳು. ಮೂರು ಗಂಡು, ಎರಡು ಹೆಣ್ಣು. ಪಂತುಲು ಕಿರಿಯ ಮಗ. ಇವರ ಮಾತೃಭಾಷೆ ತೆಲುಗು. ಇವರ ಗ್ರಾಮ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ತಮಿಳು ಭಾಷೆಗಳ ಕೂಡು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲೇ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೇ ಈ ಮೂರು ಭಾಷೆಗಳನ್ನು ಕಲಿತರು. ಇವರ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಹುಟ್ಟೂರಿನಲ್ಲಿಯೇ ನಡೆಯಿತು. ಮುಂದಣ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕಾಗಿ ಮದರಾಸಿಗೆ ತೆರಳಿದರು. ಮದರಾಸಿನ ತೆಲುಗು ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಇವರ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮುಂದುವರಿಯಿತು. ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ನಾಟಕ ಮತ್ತು ಅಭಿನಯ ಕಲೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಅಪಾರ ಅಭಿರುಚಿಯಿದ್ದ ಪಂತುಲು ಅವರಿಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಸಮಗ್ರದರ್ಶನವಾಯಿತು. ಶಾಲಾ ಸಮಾರಂಭಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಹ್ಲಾದ, ಚಂದ್ರಹಾಸ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿ

ಮೆಚ್ಚುಗೆ ಪಡೆದರು. ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲೇ ಇವರಿಗೆ ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ಬೀಡುಬಿಟ್ಟಿದ್ದ ಹಲವಾರು ತಮಿಳು, ತೆಲುಗು ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಗಳ ಸಹವಾಸವೂ ಲಭಿಸಿತು. ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ಇದ್ದುಕೊಂಡು ಇವರು ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮುಂದುವರಿಸಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಸ್ವಲ್ಪ ದಿನಗಳಲ್ಲಿಯೇ ತಮ್ಮ ತಾತನವರ ಮನೆಗೆ ಹಿಂತಿರುಗಬೇಕಾಯಿತು. ಅನಂತರ ಕೆಲವೇ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಶಾಲಾ ಉಪಾಧ್ಯಾಯನ ವೃತ್ತಿ ದೊರೆಯಿತು.

ಹುಟ್ಟುಕಲಾವಿದರಾಗಿದ್ದ ಪಂತುಲು ಅವರು ಶಾಲೆಯ ಹುಡುಗರಿಗೆ ಕಲಿಸಿದ್ದು ಪಾಠ ಪ್ರವಚನಗಳನ್ನಲ್ಲ; ನಾಟಕಗಳನ್ನು. ಒಂದು ದಿನ ಶಾಲಾ ಇನ್ಸ್‌ಪೆಕ್ಟರ್ ಹಠಾತ್ತಾಗಿ ಶಾಲೆಗೆ ಭೇಟಿಕೊಟ್ಟಾಗ ಈ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರ ಗುಟ್ಟು ರಟ್ಟಾಯಿತು. ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಉದ್ಯೋಗವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಯಿತು. ಅನಂತರ ಕಲಾಸೇವೆಯ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಂದರು. ಅಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಸಂಬಂಧಿಕ ಹಿರಿಯರೊಬ್ಬರಾದ ಪಾಪಯ್ಯ ಎಂಬುವರ ಸಹಾಯದಿಂದ ಹೆಸರಾಂತ ಚಂದ್ರಕಲಾ ನಾಟಕ ಮಂಡಲಿಗೆ ಪದಾರ್ಪಣ ಮಾಡಿದರು. ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕಲಾವಿದರುಗಳ ಸಂಗಮಸ್ಥಾನವಾಗಿದ್ದ ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಮಾಲೀಕರು ಮಹಮದ್ ಪೀರ್. ಈ ಕಂಪನಿಯಲ್ಲಿ ಪಂತುಲು ಅವರು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಪಾತ್ರಗಳು ಸ್ಮರಣೀಯ. ಸಂಸಾರನೌಕೆ ನಾಟಕದ ಸುಂದರನ ಪಾತ್ರ ಇವರಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ತಂದು ಕೊಟ್ಟಿತು. ಹಲವಾರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಈ ಮಂಡಲಿಯಲ್ಲಿ ಕಲಾಸೇವೆ ಗೈದು ಕಾರಣಾಂತರಗಳಿಂದ ಪೀರ್ ಸಾಹೇಬರ ಕಂಪನಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಗುಬ್ಬಿ ಕಂಪನಿ ಸೇರಿದರು. ಅಂದು ಗುಬ್ಬಿ ಕಂಪನಿಯವರು ಪ್ರಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಆಶಾಪಾಶ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣಗಾರುಡಿ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ವಸಂತಶೇಖರ ಮತ್ತು ಧರ್ಮರಾಯನ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸತೊಡಗಿದರು. ಗುಬ್ಬಿ ಕಂಪನಿಯಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ತಿಂಗಳ ಪರ್ಯಂತ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ಮೊಕ್ಕಾಂನಲ್ಲಿ ಕಂಪನಿಯಿಂದ ಹೊರ ಬಂದರು. ಅನಂತರ ಸ್ವತಃ ಕಂಪನಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಂದು ಪೈಲ್ವಾನ್ ಅಣ್ಣಯ್ಯಪ್ಪ ಎಂಬುವರ ಅಭಯಹಸ್ತವನ್ನು ಕೋರಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ತುಳಸಿತೋಟ ಥಿಯೇಟರಿನಲ್ಲಿ ಕಲಾಸೇವಾ ಮಂಡಲಿ ಲಾಂಛನದಲ್ಲಿ ಸ್ವಂತ ಕಂಪನಿ ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಎಚ್.ಎಲ್.ಎನ್.ಸಿಂಹ, ಎಂ.ಎಸ್.ಮಾಧವರಾವ್, ಎಂ.(ಡಿಕ್ಕಿ) ಮಾಧವರಾವ್, ಹೊಳಲು ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಶಾಸ್ತ್ರಿ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಕಲಾವಿದರ ಒಡನಾಟ ಇಲ್ಲಿ ಕೂಡಿಬಂತು. ಸಿಂಹ ಅವರ ಸಂಸಾರನೌಕೆ ಕಲಾಸೇವಾಮಂಡಲಿಯ ಮುಖ್ಯನಾಟಕವಾಯಿತು. ಸುಂದರನ ಪಾತ್ರ ಪಂತುಲು ಅವರದಾಯಿತು. ಈ ಪಾತ್ರದ ಜೊತೆಗೆ ಪುರೋಹಿತ (ಸದಾರಮೆ), ರಾವಣ (ರಾಮಾಯಣ), ನಾಯಕ (ಗುಲೇಬಕಾವಲಿ) ಮೊದಲಾದ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಅಭಿನಯಿಸಿ ಜನಪ್ರಿಯರಾದರು.

ಕನ್ನಡನಾಡಿನ ಪ್ರಮುಖ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲದೆ ಮದರಾಸಿನ ಮೊಕ್ಕಾಂ ಅನ್ನೂ ಕಂಪನಿ ಆರಂಭಿಸಿತು. ಮದರಾಸಿನ ಸೌಂದರ್ಯ ಮಹಲ್‌ನಲ್ಲಿ ಸಂಸಾರನೌಕೆ ಪ್ರದರ್ಶನಗೊಂಡಾಗ ಅದನ್ನು ನೋಡಿ, ಮೆಚ್ಚಿ ಮದರಾಸಿನ ದೇವಿ ಫಿಲಂಸ್ ಅವರು ಆ ನಾಟಕವನ್ನು ಕನ್ನಡ ಚಲನಚಿತ್ರವಾಗಿ ತಯಾರಿಸಲು ಮುಂದೆ ಬಂದರು. ಸಿಂಹ ಅವರ ನಿರ್ದೇಶನದಲ್ಲಿ ಸಂಸಾರನೌಕೆ ಚಿತ್ರ ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. 1936ರಲ್ಲಿ ತಯಾರಾದ ಈ ಚಿತ್ರ ಕನ್ನಡದಲ್ಲೇ ಅಲ್ಲದೆ ಇಡೀ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲೆ ಪ್ರಥಮ ಸಾಮಾಜಿಕ ಚಿತ್ರವೆನಿಸಿತು. ಈ ಚಿತ್ರದಲ್ಲೂ ಪಂತುಲು ಅವರು ಸುಂದರನ ಪಾತ್ರವನ್ನೇ ವಹಿಸಿದ್ದರು. ಚಿತ್ರ ಪ್ರಮುಖ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ತೆರೆಕಂಡು ಯಶಸ್ವಿಯಾಯಿತು. ಪಂತುಲು ಅವರ ಕೀರ್ತಿಯೂ ಹರಡಿತು. ಈ ಚಿತ್ರದ ಅನಂತರ ರಾಜಭಕ್ತಿ ಎಂಬ ತಮಿಳು ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ದುರ್ಜಯನ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದರು. ಇದು ಪಂತುಲು ಅವರು ಅಭಿನಯಿಸಿದ ಪ್ರಥಮ ತಮಿಳು ಚಿತ್ರ. ಈ ಚಿತ್ರದ ಅಭಿನಯದಿಂದಾಗಿ ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಇವರ ಕೀರ್ತಿ ಹೆಚ್ಚಿತು. ಆದರೆ ಕೆಲವೇ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಗೆ ಕ್ಷೀಣದೆಸೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಅನಂತರ ಪಂತುಲು ಅವರು ಮದರಾಸಿನಲ್ಲೇ ನೆಲಸಲು ಮನಸ್ಸು ಮಾಡಿದರು. ಸ್ವಲ್ಪ ದಿನಗಳಲ್ಲೇ ತ್ರಿಭಾಷಾತಾರೆ ಕನ್ನಡಿತಿ ಎಂ.ವಿ. ರಾಜಮ್ಮನವರು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ರಾಧಾರಮಣಿ ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ನಾಯಕನ ಪಾತ್ರಕ್ಕೆ ಆಯ್ಕೆಯಾದರು. ಈ ಚಿತ್ರ ಬಿಡುಗಡೆಯಾದ ಅನಂತರ ಟಿ.ಆರ್. ಮಹಾಲಿಂಗಂ ಅವರ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಯಲ್ಲಿ ಮ್ಯಾನೇಜರ್ ಹಾಗೂ ನಟರಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸತೊಡಗಿದರು. ಮುಂದೆ ಲವಂಗಿ, ವಿಜಯಲಕ್ಷ್ಮೀ, ವೀಟು ಮೊದಲಾದ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸಿದರು. ಎ.ವಿ.ಎಂ. ಅವರಿಂದ ತಯಾರಾದ ವೀಟು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಅಪಾರ ಜನಮನ್ನಣೆಗಳಿಸಿ ತಮಿಳುನಾಡಿನಾದ್ಯಂತ ಪಂತುಲು ಅವರ ಹೆಸರು ಚಿರಪರಿಚಿತವಾಯಿತು.

ಈ ಚಿತ್ರದ ಅನಂತರ ಟಿ.ಆರ್. ಮಹಾಲಿಂಗಂ ಅವರೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಸುಕುಮಾರ ಪ್ರೊಡಕ್ಷನ್ಸ್ ಚಿತ್ರ ತಯಾರಿಕಾ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಮೊದಲ ಚಿತ್ರ ಮಚ್ಛರೇಖಾ. ಅಲ್ಪಕಾಲದಲ್ಲೇ ಇವರಿಬ್ಬರ ಸಂಯುಕ್ತ ಉದ್ಯಮ ಬೇರೆಗೊಂಡಿತು. ಅನಂತರ ಪ.ನೀಲಕಂಠನ್ ಅವರ ಸಹಕಾರದೊಡನೆ ಪದ್ಮಿನಿ ಪಿಕ್ಚರ್ಸ್ (ಮಗಳು ಪದ್ಮಿನಿಯ ಹೆಸರನ್ನೆ ಚಿತ್ರಸಂಸ್ಥೆಗಿಟ್ಟರು) ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. 1954ರಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಥೆಯ ವತಿಯಿಂದ ಕಲ್ಯಾಣಂ ಪಣ್ಣಿಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ ಚಿತ್ರ ನಿರ್ಮಾಣವಾಯಿತು. ‘ಮೊದಲ ತೇದಿ’ ಸಂಸ್ಥೆಯ ದ್ವಿತೀಯ ಕಾಣಿಕೆ. ಮೂರನೆಯ ಚಿತ್ರ ಶಿವಶರಣೆ ನಂಬಿಯಕ್ಕನನ್ನು ಕುರಿತದ್ದು. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಚಿತ್ರ ರತ್ನಗಿರಿ ರಹಸ್ಯ. ಈ ಚಿತ್ರದ ತಯಾರಿಕೆಯ ಮೊದಲು ಪ.ನೀಲಕಂಠನ್ ಪದ್ಮಿನಿ ಪಿಕ್ಚರ್ಸ್ ಸಂಸ್ಥೆಯಿಂದ ನಿರ್ಗಮಿಸಿದರು. 1956ರಲ್ಲಿ ತಯಾರಾದ ಈ ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರ ಅದ್ಭುತ ಯಶಸ್ಸು ಗಳಿಸಿ ತಂಗಮಲ್ಲೈ ರಹಸ್ಯ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ತಮಿಳಿನಲ್ಲೂ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿತು. ಅನಂತರ ಸ್ಕೂಲ್ ಮಾಸ್ಟರ್ ಚಿತ್ರ ತಯಾರಾಯಿತು (1958). ಇದಕ್ಕೆ ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರಪ್ರಿಯರ ಉದಾರವಾದ ಉತ್ತೇಜನ ದೊರೆಯಿತು. ಸ್ಕೂಲ್ ಮಾಸ್ಟರ್ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿಪಡೆದ ಮೊದಲ ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರ. ಈ ಚಿತ್ರ ತೆಲುಗು ಮತ್ತು ಹಿಂದಿಯಲ್ಲೂ ತಯಾರಾಗಿ ಯಶಸ್ಸುಗಳಿಸಿತು. ಸ್ಕೂಲ್ ಮಾಸ್ಟರ್ ತೆಗೆದ ತರುಣದಲ್ಲಿಯೇ ಸುಹಾಗ್ ಹಿಂದಿ ಚಿತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಇದು ಕನ್ನಡ ರತ್ನಗಿರಿ ರಹಸ್ಯದ ಹಿಂದೀ ಅವತರಣಿಕೆ. ಅನಂತರ ಶಬಾಷ್ ಮೀನಾ ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಈ ಚಿತ್ರದ ಮೂಲಕ ಬಿ.ಸರೋಜಾದೇವಿ ತಮಿಳು ಚಿತ್ರರಂಗ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ದಿಲ್ ತೇರಾ ದಿವಾನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಚಿತ್ರವನ್ನು ತಯಾರಿಸಿ ಅಖಿಲಭಾರತ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡರು.

ಈ ಚಿತ್ರದ ಅನಂತರ ಮಹಾಸಾಹಸವೊಂದಕ್ಕೆ ಕೈಹಾಕಿದರು. ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಆರಾಧ್ಯ ದೇವತೆಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮಂಡಿಸಿರುವ

ವೀರಪಾಂಡ್ಯ ಕಟ್ಟಬೊಮ್ಮನ್‌ನ ಜೀವಿತೇತಿಹಾಸವನ್ನು ವರ್ಣಚಿತ್ರವಾಗಿ ತೆಗೆಯಲು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿ ಒಂದು ವರ್ಷಕಾಲ ಶ್ರಮಿಸಿ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಿದರು. ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಅನೇಕ ಪ್ರಮುಖ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಚಿತ್ರ ಏಕಕಾಲಕ್ಕೆ ತೆರೆಕಂಡು ಪ್ರದರ್ಶಿತವಾದೆಡೆಯಲ್ಲೆಲ್ಲ ಜಯಭೇರಿ ಬಾರಿಸಿ ಶತದಿನೋತ್ಸವವನ್ನೂ ಕಂಡಿತು. ಈ ಚಿತ್ರವನ್ನು 1959ರಲ್ಲಿ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ತಯಾರಾದ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಚಿತ್ರವೆಂದು ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರ ಪರಿಗಣಿಸಿ ಕೈರೋದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಆಫ್ರೇಷ್ಯಾ ಚಲನಚಿತ್ರ ಮಹೋತ್ಸವಕ್ಕೆ ಆಯ್ಕೆಮಾಡಿತು. ಈ ಚಿತ್ರದ ಅನಂತರ ಎಂ.ವಿ.ರಾಜಮ್ಮ ಮತ್ತು ಪದ್ಮಿನಿ ಪಿಕ್ಚರ್ಸ್ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಸಂಯುಕ್ತ ಉದ್ಯಮವಾಗಿ ಮಕ್ಕಳ ರಾಜ್ಯ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿತು. ಇಂದಿನ ಖ್ಯಾತ ನಿರ್ದೇಶಕ ಪುಟ್ಟಣ್ಣ ಕಣಗಾಲ್ ಈ ಚಿತ್ರದ ಮೂಲಕ ಚಿತ್ರರಂಗವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ತಯಾರಾದ ಕಿತ್ತೂರು ರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮನ ಜೀವಿತೇತಿಹಾಸವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಕಿತ್ತೂರ ಚೆನ್ನಮ್ಮ ಎಂಬ ಚಿತ್ರ ಕನ್ನಡನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಹೆಸರು ಮಾಡಿತಲ್ಲದೆ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ ಗಳಿಸಿತು.

ಪದ್ಮಿನಿ ಚಿತ್ರಸಂಸ್ಥೆಯ ವತಿಯಿಂದ ಮೇಲಿನ ಚಿತ್ರಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಗಾಳಿ ಗೋಪುರ, ಸಾಕುಮಗಳು, ಎಮ್ಮೆ ತಮ್ಮಣ್ಣ, ದುಡ್ಡೇ ದೊಡ್ಡಪ್ಪ, ಗಂಗೆ ಗೌರಿ, ಚಿನ್ನದ ಗೊಂಬೆ, ಆಯಿರತ್ತಿಲ್ ಒರುವನ್, ನಾಡೋಡಿ ಮನ್ನನ್, ರಹಸ್ಯ ಪೋಲೀಸ್ 115, ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ಮೊದಲಾದ ಕನ್ನಡ ತಮಿಳು ಚಿತ್ರಗಳೂ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡವು. ಎಂ.ಜಿ.ಆರ್. ನಟಿಸುತ್ತಿದ್ದ ತಮಿಳು ಚಿತ್ರ ಮಧುರೈ ಮೀಟ್ಟಿಯ ಸುಂದರಪಾಂಡಿಯನ್ ಮತ್ತು ಬಿ.ಜಿ.ಎಲ್. ಸ್ವಾಮಿ ಅವರ ಕಾಲೇಜುರಂಗ ಎಂಬ ಕಾದಂಬರಿಯಾಧಾರಿತ ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರ ಇವುಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪಂತುಲು ಅವರು 1974ರಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. **(ಎಸ್.ಎಚ್.ವಿ.)**

ಪಂಪ: ಸು.941. ಕನ್ನಡದ ಆದಿಕವಿ, ಮಹಾಕವಿ. ವಿಕ್ರಮಾರ್ಜುನ ವಿಜಯ (ಪಂಪಭಾರತ), ಆದಿಪುರಾಣ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯಗಳ ಕರ್ತೃ.

ಪಂಪ ತನ್ನ ಎರಡೂ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವವಿಷಯವನ್ನು ತಕ್ಕಮಟ್ಟಿಗೆ ವಿವರಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಇವನ ಹೇಳಿಕೆಗಳು ಹಲವು ಚಾರಿತ್ರಿಕಾಂಶಗಳಿಂದಲೂ ಶಾಸನಗಳಿಂದಲೂ ಸಮರ್ಥನೆಗೊಂಡಿವೆ. ಪಂಪ ತಾನು ಹುಟ್ಟಿದ ವರ್ಷವನ್ನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ:

ದುಂದುಭಿಗಭೀರ ನಿನದಂ
ದುಂದುಭಿಸಂವತ್ಸರೋದ್ಭವಂ ಪ್ರಕಟಯಶೋ
ದುಂದುಭಿ ಸಿಂಹಾಸನಸುರ
ದುಂದುಭಿಜಿನಚರಣಕಮಳಭೃಂಗಂ ಪಂಪಂ (ಆದಿಪು.ಆ. 1-321)

ಈ ಸಂವತ್ಸರ ಕ್ರಿ.ಶ.902 ಮಾರ್ಚ್ 13-ಕ್ರಿ.ಶ.903 ಮಾರ್ಚ್ 2ರ ಮಧ್ಯದ ಅವಧಿಗೆ ಸರಿಹೊಂದುತ್ತದೆ.

ಆದಿಪುರಾಣವನ್ನು ಮುಗಿಸಿದ ತೇದಿಯನ್ನೂ ಅವನೇ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ:

ಶಕವರ್ಷಮೆಂಟುನೂಱ
ಕ್ಕೆ ಕಡೆಯೊಳಱುವತ್ತುಮೂಱು ಸಂದಂದು ಜಗ
ತ್ಪ್ರಕಟ ಪ್ಲವಸಂವತ್ಸರ
ದ ಕಾರ್ತಿಕಂ ಮುದಮನೀಯೆ ನಂದೀಶ್ವರದೊಳ್

ಸಿತಪಕ್ಷದ ಪಂಚಮಿ(ಪೌರ್ಣಮಿ) ದಿನ
ಪತಿವಾರಂ ಶುಭದಮೂಲನಕ್ಷತ್ರದೊಳ
ನ್ವಿತಮಾಗೆ ನೆಗಱ್ದುದೀ ಮ
ತ್ಕೃತಿ ಜಗದೊಳ್ ಪುದಿದು ಸಾಗರಾಂತ ಕ್ಷಿತಿಯಂ (ಆದಿಪು.ಆ. 16-38,39)

ಇದರ ಅರ್ಥ ಶಾ.ಶ.863, ಕಾರ್ತಿಕ ನಂದೀಶ್ವರ ಪರ್ವದಲ್ಲಿ ಹುಣ್ಣಿಮೆ ತಿಥಿ ಆದಿತ್ಯವಾರದಂದು ಎಂದು. ಈ ವಿವರಗಳು ಕ್ರಿ.ಶ.941 ನವೆಂಬರ್ 11ಕ್ಕೆ ಸರಿಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಜೈನರಿಗೆ 'ನಂದೀಶ್ವರ ಪರ್ವ' ಬಹಳ ಮಹತ್ವದ್ದು. ಇದನ್ನು ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷದ ಅಷ್ಟಮಿಯಿಂದ ಪೌರ್ಣಮಿಯ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ವಿದ್ವಾಂಸರು ಈ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಸಂಗತಿಗೆ ಮಹತ್ವ ಕೊಡದೆ, ಗಣನೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳದೆ ನಿರ್ಣಯಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಅವನ್ನು ಈಗ ಮರುಪರಿಶೀಲನೆಗೆ ಒಳಪಡಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಪಂಪನ ಕೃತಿಗಳು, ವೃಷಭಾದ್ರಿಯ ಶಿಲಾಶಾಸನ (ಪಂಪನ ತಮ್ಮ ಜಿನವಲ್ಲಭನದು), ಕರೀಮ್‌ನಗರ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ಶಾಸನ ಮತ್ತು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣನ ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಶಾಸನಗಳು-ಇವೆಲ್ಲ ಪಂಪನ ಚರಿತ್ರೆ, ಕೃತಿಯ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಹಾಗೂ ನಾಯಕ ನಾಯಕಿಯರ ಮತ್ತು ಪ್ರತಿನಾಯಕನ ಬಗೆಗೆ ಅನೇಕ ಹೊಸ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ಹೊರಗೆಡವಿವೆ:

ಪಂಪಭಾರತ ಅಥವಾ ವಿಕ್ರಮಾರ್ಜುನವಿಜಯಂ ಕಾವ್ಯದ ಕೊನೆಯ ಭಾಗ-ಎಂದರೆ 14ನೆಯ ಆಶ್ವಾಸದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತವ್ಯಸ್ತವಾಗಿ 'ಕ್ರಮತಪ್ಪಿದ' ಮೂರು ಪದ್ಯಗಳು 'ಆದಿಪುರಾಣಂ' ಕಾವ್ಯದ 9ನೆಯ ಆಶ್ವಾಸದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದ್ದು 'ವಿಕ್ರಮಾರ್ಜುನ ವಿಜಯಂ' ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಕವಿ ಮೊದಲು ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಆ ಮೂರು ಪದ್ಯಗಳಿವು:

(ಅ) ವಿಕ್ರಮಾರ್ಜುನ ವಿಜಯಂ (ಆಶ್ವಾಸ- 14):

ಎಡೆಗೊಂಡಿರಿಮುತ್ಸಂಚಂ
ನುಡಿಯುದಿರಿಂ ನೃಪತಿ ನುಡಿಯೆ ನುಡಿಯಿಂ ನೀಮಿ
ರ್ಪೆಡೆಯೊಳಿರಿಂ ನೀವಱಿವಿರ್
ಮಿಡುಕಿರ್ದೊಡನೆ ಚಿತ್ರವೇತ್ರದಂಡಧರರ್ಕಳ್ ॥22॥

ಮಗಮಗಮಗಿಸುವ ಮೃಗಮದ
ದಗರುವ ಕಪ್ಪುರದ ಕಂಪುಮಂ ಸೂಡಿದ ಬಾ
ಸಿಗದ ಪೊಸಗಂಪನಿಂಬಾ
ಗೊಗೆದಿರೆ ಮಾಡಿದುದು ಚಮರರುಹ ಗಂಧವಹಂ ॥25॥

ಪಸರಿಸಿದ ತಾರಹಾರದ
ಪೊಸವೆಳ್ದಿಂಗಳುಮನಮರ್ದ ಪೆರ್ದುಡುಗೆಗಳೊಳ್
ಮಿಸುಗುವ ಪೊಸ ಮಾಣಿಕದೆಳ
ವಿಸಿಲುಮನೊಡಗಾಣಲಾದುದರಿಗನ ಸಭೆಯೊಳ್ ॥26॥

(ಆ) ಆದಿಪುರಾಣಂ (ಆಶ್ವಾಸ-9):

ಮಗಮಗಿಸುವ ನವಮೃಗಮದ
ದಗರುವ ಮಳಯಜದಕಂಪುಮಂ ಸೂಡಿದ ಬಾ
ಸಿಗದ ಪೊಸಗಂಪುಮಂ ನೆರೆ
ದುಗಿಬಗಿಮಾಡಿದವು ಚಮರರುಹಪವನಂಗಳ ॥4॥

ಪಸರಿಸಿದ ತಾರಹಾರದ
ಪೊಸವೆಳ್ದಿಂಗಳುಮನಮರ್ದ ಪೆರ್ದುಡಿಗೆಗಳೊಳ್
ಮಿಸುಗುವ ಪೊಸಮಾಣಿಕದೆಳ
ವಿಸಿಲುಮನೊಡಗಾಣಲಾದುದಾಸ್ಥಾಯಿಕೆಯೊಳ್ ॥5॥

ಎಡೆಗೋದಿರದಿರಿಮುಚ್ಚಂ
ನುಡಿಯುದಿರಿಂ ನೃಪತಿ ನುಡಿಯೆ ನುಡಿಯಿಂ ನೀಮಿ
ರ್ಪೆಡೆಯೊಳಿರಿಂ ನೀಮಱಿವಿರ್
ಮಿಡುಕಿರ್ದೊಡೆನೆ ಚಿತ್ರವೇತ್ರದಂಡಧರರ್ಕಳ್ ॥6॥

ವಿಕ್ರಮಾರ್ಜುನವಿಜಯದ ಪದ್ಯಗಳು ಕಚ್ಚಾಪ್ರತಿಯವು ಮತ್ತು ಆದಿಪುರಾಣದವು ಶುದ್ಧವಾಗಿಸಿ ಬರೆದ ಪದ್ಯಗಳು. ಸ್ವಯಂ ಕವಿಯೆ ತಿದ್ದಿ ಬರೆದುದಕ್ಕೆ-ಪಾಠಾಂತರಕ್ಕೆ ಇವು ಒಳ್ಳೆಯ ನಿದರ್ಶನ. ಆದಿಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಆದಿತೀರ್ಥಂಕರನ ಆಸ್ಥಾನದ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಪದ್ಯಗಳು ಬಂದಿವೆ. ಇದು ಗಮನಾರ್ಹವಾದ ವಿಷಯ. 'ವಿಕ್ರಮಾರ್ಜುನ ವಿಜಯಂ' ಕೃತಿ ಮೊದಲು ಮತ್ತು 'ಆದಿಪುರಾಣಂ' ಅನಂತರ ರಚಿತವಾದದ್ದು. ಮತ್ತೆ ಈ ಎರಡಕ್ಕೂ ಅಂತರ ಅಷ್ಟೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಕವಿಯೆ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಅವೆರಡೂ ಒಂದೇ ವರ್ಷ ಬರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಬೆಳಗುವೆನಿಲ್ಲಿ ಲೌಕಿಕಮನಲ್ಲಿ ಜಿನಾಗಮಮಂ ಸಮಸ್ತ ಭೂ
ತಳಕೆ ಸಮಸ್ತಭಾರತಮುಮಾದಿಪುರಾಣಮುಮೆಂದು ಮೆಯ್ಯಸುಂ
ಗೊಳುತಿರೆಪೂಣ್ದುಪೂಣ್ದತೆಱದೊಂದಱುದಿಂಗಳೊಳೊಂದು
ಮೂಱುತಿಂ
ಗಳೊಳೆಸಮಾಪ್ತಿಯಾದುದೆನೆ ಬಣ್ಣಿಸಿದಂ ಕವಿತಾಗುಣಾರ್ಣವಂ
(ವಿವಿ.ಆ.14-60)

'ವಿಕ್ರಮಾರ್ಜುನವಿಜಯ'ದಲ್ಲಿ ಲೌಕಿಕ ಧರ್ಮವನ್ನೂ ಆದಿಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮವನ್ನೂ (ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಕೇವಲ ಜೈನಧರ್ಮದ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನೂ) ಹೇಳುವುದಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಎರಡೂ ಕಾವ್ಯಗಳು ಕಿಂಚಿದ್ ಜೊತೆಜೊತೆಯಾಗಿ ಬರೆದುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಲೌಕಿಕ ಕಾವ್ಯ ವಿಕ್ರಮಾರ್ಜುನವಿಜಯದಲ್ಲಿ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸಿ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಬರೆಯಲು ಕೇಳಿಕೊಂಡ ಆಶ್ರಯದಾತ ಇಮ್ಮಡಿ ಅರಿಕೇಸರಿಯ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನೂ ತನ್ನ ಲೌಕಿಕ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನೂ ಆ ಕಾವ್ಯದ ಕೊನೆಯ ಆಶ್ವಾಸದಲ್ಲೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆದಿಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಜೀವನ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಪಂಥಾನ 'ಆಧ್ವಾನ' ಕಾವ್ಯವಾಗಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಎರಡೂ ಕಾವ್ಯಗಳ ಚೌಕಟ್ಟುಗಳು ಒಂದೇ ಆಗಿವೆ. ವಿಕ್ರಮಾರ್ಜುನ ವಿಜಯ ಕಾವ್ಯದ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಇದೀಗ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಅದೆಂದರೆ ತಕ್ಕೋಲಂ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಅರಿಕೇಸರಿ ಹಾಗೂ ಆತನ ಭಾವಮೈದುನ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣದೊರೆಯ ಜಯ. ಇವರ ಆ ಯುದ್ಧಜಯವೇ ಕಾವ್ಯದ ವಸ್ತು; ಮಹಾಭಾರತದ ಕಥೆ ಆ ಬಳ್ಳಿ ಹಬ್ಬುವುದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಹಂದರ - ಆಸರೆ. 'ವಿಕ್ರಮಾರ್ಜುನ' ಎಂಬ ಬಿರುದಿನ ಇಮ್ಮಡಿ ಅರಿಕೇಸರಿ ಈ ಕಾವ್ಯದ ನಾಯಕ, ಅವನಿಗೇ ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ. ಅವನಿಗೆ ಪಟ್ಟವನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟವನೇ ಈ ಕಾವ್ಯದ ಪ್ರತಿನಾಯಕ. ಸುಯೋಧನ, ಸುಯೋಧನ ಪಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಮೀಕರಿಸಿದ ಚೋಳ ದೊರೆ 'ರಾಜರಾಜ'. ಅರ್ಥಾತ್ 'ವಿಕ್ರಮಾರ್ಜುನವಿಜಯಂ' ಕಾವ್ಯದ ನಾಯಕ ಅರ್ಜುನ ಹಾಗೂ ಪ್ರತಿನಾಯಕ ಪಟ್ಟ ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟವನು ಸುಯೋಧನ. ವೈಶಂಪಾಯನ ಸರೋವರದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ತಸ್ಖಲನವಾದದ್ದು ಸುಯೋಧನನಿಗೆ-ದೊರೆ ರಾಜರಾಜನಿಗೆ (ವಿ.ವಿ.ಆ-13: ವ); ಇದು ಗಮನಾರ್ಹ.

ಪಂಪ ತನ್ನ ಆಶ್ರಯದಾತನಾದ ಅರಿಕೇಸರಿಯ ವಂಶಾವಳಿ ಬಗೆಗೆ ಇನಿತು ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇಮ್ಮಡಿ ಅರಿಕೇಸರಿವರೆಗಿನ ರಾಜ್ಯವಾಳಿದ ರಾಜರು, ಅವರ ರಾಜ್ಯ ಮತ್ತು ಹಿರಿಮೆಗರಿಮೆಗಳನ್ನು ವಿಶದವಾಗಿಯೆ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇದೊಂದು ಚಳುಕ್ಯ ವಂಶದ ಶಾಖೆ. ಇದರ ಮೂಲ ಪುರುಷ ಯುದ್ಧಮಲ್ಲ. ಈತ ಬೋದನ ರಾಜಧಾನಿಯಿಂದ ರಾಜ್ಯವಾಳುತ್ತಿದ್ದ; ಬೋದನದಲ್ಲಿ ಐನೂರು ಆನೆಗಳ ಸೇನೆಯನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದ. ಈ ರಾಜ್ಯದ ವ್ಯಾಪ್ತಿ 14 ಲಕ್ಷ (ಸಪಾದಲಕ್ಷಕ್ಷಿತಿ=1,25,000) ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಿತು. ಈ ಬೋದನ ಈಗಿನ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ ರಾಜ್ಯದ ನಿಜಾಮಬಾದ್ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಈಗ ಅದು ಅದೇ ಹೆಸರಿನ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ನಗರವಾಗಿದೆ. ಈ ಬೋದನ ಪ್ರದೇಶವೇ ಪಂಪ ಹೇಳಿರುವ, ಅರಿಕೇಸರಿಗೆ ಆನುವಂಶಿಕವಾಗಿ ಬಂದ ಕುರುಜಾಂಗಣ ನಾಡು; ವಿಕ್ರಮಾರ್ಜುನವಿಜಯ ಕಾವ್ಯದ ವಿಕ್ರಮಾರ್ಜುನನ ರಾಜ್ಯ. ಕುರುಜಾಂಗಣನಾಡು, ಏಕಚಕ್ರ ನಗರ (ಪಟ್ಟಣ ಸಹಿತ ಪ್ರದೇಶ: ವಿ.ವಿ.ಆ.3-22) ಹಾಗೂ ಇಂದ್ರಪ್ರಸ್ಥ ಎಲ್ಲವೂ ಇಮ್ಮಡಿ ಅರಿಕೇಸರಿಯ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಅವಕ್ಕೆ ಒಡೆಯರಾಗಿದ್ದವರು ಚಳುಕ್ಯ ದೊರೆಗಳು.

ಪಂಪ ತನ್ನ ಬಗೆಗೆ ಒಂದಷ್ಟು ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವು ಅವನ ಆತ್ಮಕಥನ ಎಂದರೆ ತಪ್ಪಲ್ಲ. ಅವನೇ ತಿಳಿಸಿದ ಅವನ ವಂಶಾವಳಿ ಚರಿತ್ರೆ ಇಂತಿದೆ:

ಮಾಧವಸೋಮಯಾಜಿ

(ಈತ ವೆಂಗಿಪಳು ಎಂಬ ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಘನವಿದ್ವಾಂಸ. ಯಜ್ಞಯಾಗಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ವೈದಿಕ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರತನಾಗಿದ್ದ ವೈದಿಕಬ್ರಾಹ್ಮಣ)

|

ಅಭಿಮಾನಚಂದ್ರ

(ಈತ ಪಡೆದ ಸಂಪತ್ತನ್ನೆಲ್ಲ ಬೇಡಿಬೇಡಿದವರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟ ಮಹಾದಾನಿ - ಭವ್ಯರತ್ನಾಕರ (ಜಿನವಲ್ಲಭನ ಗಂಗಾಧರ ಶಾಸನ)

|

ಕೊಮರಯ್ಯ

(ವೇದವೇದಾಂಗಪಾರಗ)

|

ಭೀಮ

(ಗುಣಮಣಿ ರತ್ನಾಕರ - ಜಿನಧರ್ಮ ಪ್ರಸಾರಕ)

|

ಪಂಪ (ವಾದೀಭ)

ಪಂಪಂ ಧಾತ್ರೀವಳಯ ನಿ
ಳಿಂಪಂ ಚತುರಂಗಬಳಭಯಂಕರಣಂ ನಿ
ಷ್ಕಂಪಂ ಲಲಿತಾಲಂಕರ
ಣಂ ಪಂಚಶರೈಕರೂಪನಪಗತಪಾಪಂ (ವಿ.ವಿ.ಆ-14-49)

ಇದು ಎಲ್ಲ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ಪಾಠ. ಪಂಪ ತನ್ನನ್ನು ಅಪಗತಪಾಪಂ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು. 40ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿಗಾಗಲೇ (901-41) ಅವನು ಪಾಪವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಕಳೆದುಕೊಂಡಿದ್ದನು! ಮಹಾಪುರಾಣವನ್ನು ಅನುವಾದ ಮಾಡುವಷ್ಟು, ಮಹಾಭಾರತವನ್ನು-ಸಾಗರವನ್ನು- ಹೊಕ್ಕು ಈಸಾಡುವಷ್ಟು (ವ್ಯಾಸಮುನೀಂದ್ರ ರುಂದ್ರವಚನಾಮೃತವಾರ್ಧಿಯನೀಸುವೆಂ) ಶಕ್ತಿಶಾಲಿಯಾಗಿದ್ದ. ಭಾಸ, ಕಾಳಿದಾಸ, ಹರ್ಷ, ಭಟ್ಟನಾರಾಯಣ ಹಾಗೂ ಭರತನಿಂದ ಆನಂದವರ್ಧನನವರೆಗೆ ಕಾವ್ಯಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಆಲೋಚನೆ ಮಾಡಿದ್ದ; ಪಂಚಾಂಗ, ವ್ಯಾಕರಣ, ಛಂದೋವಿಚಿತಿ, ಹಸ್ತ್ಯಶ್ವಶಾಸ್ತ್ರ, ವೈದ್ಯ, ಸಂಗೀತ, ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೀಣನಾಗಿದ್ದ; ಷಡ್ದರ್ಶನದಲ್ಲಿ, ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಣಾತನಾಗಿದ್ದ; ಮತ್ತೆ ಅರಿಕೇಸರಿ ರಾಜನ ಆಸ್ಥಾನ ಸಭಾಸದರೆಲ್ಲ ಮೆಚ್ಚಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸುವಷ್ಟು ಪ್ರಗಲ್ಭ ಪಂಡಿತನಾಗಿದ್ದ. ಈ ಪಂಪ ತನ್ನ ತಾಯಿಯ ಬಗೆಗಾಗಲಿ, ಸೋದರ ಸಂಬಂಧಿಗಳ ಬಗೆಗಾಗಲಿ ಒಂದಕ್ಷರವನ್ನೂ ಬರೆದಿಲ್ಲ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಡಿ.ಎಲ್.ಎನ್.ಹಾಗೂ ಎನ್.ವೆಂಕಟರಮಣಯ್ಯ ಮೊದಲಾದ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಪಂಪನನ್ನು ತನ್ನ ಅಣ್ಣನೆಂದು ಹೇಳಿದ ಜಿನವಲ್ಲಭ ಪ್ರಾಯ: ಅವನ ಮಲತಾಯಿಯ ಮಗನಾಗಿರಬೇಕೆಂದು - ಸಾಪತ್ನ್ಯ ಸಹೋದರ ಸಂಬಂಧಿ ಎಂದು

– ಊಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಜಿನವಲ್ಲಭನ ಶಾಸನದಿಂದ ಪಂಪನ ಪೂರ್ವಜರ ಆಸ್ತಿ ಗುಂಡಿಕಱ್ಱ(ಗುಂಡ್ಲಕಮ್ಮ) ನದೀತಟದಲ್ಲಿದ್ದ ನಿಡುಂಗೊಣ್ಡೆ ಹಾಗೂ ವಂಗಿಪಱ (ವೆಂಗಿಪಟು) ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದಿತೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಿದೆ. ಜಿನವಲ್ಲಭ ಕನ್ನಡ ಹಾಗೂ ತೆಲುಗು ಎರಡೂ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಸನವನ್ನು ಬರೆಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವನ ಶಾಸನ, ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದಷ್ಟೆ ತೆಲುಗು ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೂ ಮಹತ್ವದ್ದು. ಏಕೆಂದರೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ ಕಂದಪದ್ಯಗಳೇ ತೆಲುಗು ಸಾಹಿತ್ಯದ ಉಪಲಬ್ಧ ಮೊದಲು ಕಂದಪದ್ಯಗಳು. ಜಿನವಲ್ಲಭನ ತಾಯಿ ಅಬ್ಬಣಬ್ಬೆ ಅಣ್ಣಿಗೆರೆಯ ಜೋಯಿಸ ಸಿಂಘನ ಮೊಮ್ಮಗಳು. ಜಿನವಲ್ಲಭನ ಶಾಸನ ಕರೀಮ್‌ನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕರೀಮ್‌ನಗರದಿಂದ ಜಗತ್ಯಾಲಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಕುರ್ಕ್ಯಾಲ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿಯ ಬೊಮ್ಮಲಗುಟ್ಟ (ವೃಷಭಾದ್ರಿ) ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿದೆ; ಕನ್ನಡನಾಡಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ಪ್ರಾಂತದ ಅಣ್ಣಿಗೆರೆಯಿಂದ ಬಹುದೂರದಲ್ಲಿದೆ; ಏನಿಲ್ಲವೆಂದರೂ 600–700 ಮೈಲಿಗಳ ಆಚೆಗಿದೆ.

ಒಂದು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯದ ನಾಯಕ ಅರ್ಜುನ, ಸ್ವತ: ಕವಿಯು ತನ್ನ ಪೂರ್ವಜರು ಇದ್ದ ಸ್ಥಳಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳಿದ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪರಿಗಣನೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಕವಿಯ ಆಶ್ರಯದಾತ ಕವಿಗೆ ಸನ್ಮಾನ ಮಾಡಿದ್ದುದು ತಾನು ಪಟ್ಟಾಭಿಷಿಕ್ತನಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ರಾಜ್ಯದ ರಾಜಧಾನಿ ಬೋಧನದಲ್ಲಿ. ಇತರ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಸ್ಥಳಗಳೆಂದರೆ ಉದಯಗಿರಿ, ನಂದೆ, ಅಪರನಂದೆ, ಆಶ್ವಿನಿ ಹಾಗೂ ಮಹಾನಂದೆ ತೀರ್ಥಗಳು. ಈ ಸ್ಥಳಗಳು ಈಗಿನ ಕರ್ನೂಲು ಜಿಲ್ಲೆಯ ನಂದ್ಯಾಲ ತಾಲ್ಲೂಕು ಹಾಗೂ ಪ್ರಕಾಶಂ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗಡಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಜಿನವಲ್ಲಭನು ವಿವರಿಸಿದ ಗುಂಡಿಕ (ಗುಂಡ್ಲಕಮ್ಮ) ನದಿ ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲೇ ತನ್ನ ಉಗಮ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಗುಂಡ್ಲಕಮ್ಮ ನದಿ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಹರಿದು ಬಂಗಾಲ ಕೊಲ್ಲಿಗೆ ಸೇರುತ್ತದೆ. ನಿಡುಂಗೊಣ್ಡೆ/ನಿಡುಗುಂದಿ ಅಥವಾ ವಿನುಕೊಂಡ ಈ ನದಿಯ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಇಂದಿಗೂ ಇದೆ. ಮಹಾನಂದೆ (ಮಹಾನಂದಿ) ಈಗಲೂ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ಒಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ತೀರ್ಥಕ್ಷೇತ್ರ. ಕಾವ್ಯದ ನಾಯಕ ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಕ್ಕೆ ರಾಮೇಶ್ವರಕ್ಕೆ ಹೋದವನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಪಾಂಡವರ ರಾಜಧಾನಿ ಇಂದ್ರಪ್ರಸ್ಥಕ್ಕೆ ಪ್ರಯಾಣ ಬೆಳೆಸುತ್ತಾನೆ. ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಹೊರಟಾಗ ಮೊದಲು ಬರುವ ತೀರ್ಥಕ್ಷೇತ್ರ ಅಗಸ್ತ್ಯತೀರ್ಥ. ಅದರ ಮುಂದೆಯೆ ಮಲಯಪರ್ವತ, ಎಂದರೆ ಈಗಿನ ನೀಲಗಿರಿ ಪರ್ವತ ಶ್ರೇಣಿ. ಮಲಯಪರ್ವತವನ್ನು ಇಳಿದ ಕೂಡಲೆ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಮುಂದೆ ಕಾಣುವುದು ಕಡಲು. ಆ ಕಡಲ ಕಿನಾರೆಯಲ್ಲೆ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತ ನಾಗರಖಂಡ ಅಥವಾ ಜಿಮೂತವಾಹನನು ತನ್ನನ್ನು ಗರುಡನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಶೈಲವನ್ನು ನೋಡುತ್ತ ಗೋಕರ್ಣಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾನೆ, ಗೋಕರ್ಣನಾಥನನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾನೆ, ಕಾಳಿದಾಸನ ಶಾಕುಂತಲ ನಾಟಕದ ಶಿವನ ಸ್ವರೂಪ ಅಷ್ಟತನುವಿನ ಆಕಾರ, ಸಾಕಾರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುತ್ತದೆ (ಅಪ್, ಅಗ್ನಿ, ಯಜಮಾನ, ಸೂರ್ಯ, ಚಂದ್ರ, ಆಕಾಶ, ಅವನಿ ಹಾಗೂ ಪವನ).

ಯಾ ಸೃಷ್ಟಿಃ ಸ್ರಷ್ಟುರಾದ್ಯಾ ವಹತಿ ವಿದಿಹುತಂ ಯಾ ಹವಿರ್ಯಾ ಹೋತ್ರೀ ।
ಯೇ ದ್ವೇ ಕಾಲಂ ವಿಧತ್ತಃ ಶ್ರುತಿವಿಷಯಗುಣಾ ಯಾಸ್ಥಿತಾ ವ್ಯಾಪ್ಯ ವಿಶ್ವಂ ।
ಯಾಮಾಹುಃ ಸರ್ವಬೀಜಪ್ರಕೃತಿರಿತಿ ಯಯಾ ಪ್ರಾಣಿನಃ ಪ್ರಾಣವನ್ತಃ ।
ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾಭಿಃ ಪ್ರಪನಸ್ತನುಭಿರವತು ವಸ್ತಾಭಿರಷ್ಟಾಭಿರೀಶಃ ॥

ಮೇಲಿನ ಶ್ಲೋಕಗಳು ಕನ್ನಡದ ಕನ್ನಡಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ಪ್ರತಿಫಲಿಸಿ ನಿಂತಿವೆ:

ಗೋಕರ್ಣನಾಥನಂ ಗೌರೀನಾಥನನ್ ಅವನಿ ಪವನ ಗಗನ ದಹನ ತರಣಿಸಲಿಲ ತುಹಿನಕರ ಯಜಮಾನಮೂರ್ತಿಯಂ ತ್ರಿಳೋಕ್ಯೈಕ ಸಂಗೀತ ಕೀರ್ತಿಯಂ ಕಂಡು ಕೆಯ್ಗಳಂ ಮುಗಿದು –

ಪೃಥ್ವಿ॥ ಪ್ರಚಂಡಲಯತಾಂಡವ ಕ್ಷುಭಿತಯಾಶು ಯಸ್ಯಾನಯಾ
ಸದಿಗ್ವಳಯಯಾ ಭುವಾ ಸಗಿರಿ ಸಾಗರ ದ್ವೀಪಯಾ
ಕುಲಾಲ ಕರನಿರ್ಭರ ಭ್ರಮಿತ ಚಕ್ರಲೀಲಾಯಿತಂ
ಸಸರ್ವ ಜಗತಾಂ ಗುರುರ್ಗಿರಿಸುತಾಪತಿಃ ಪಾತುನಃ ॥

ಇಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರೂ ಕವಿಗಳು ಈಶ್ವರನನ್ನು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ. ಮುಂದೆ ಪಂಪ ಈ ಗೋಕರ್ಣನಾಥನಿರುವ ಬನವಾಸಿ ಪ್ರದೇಶವನ್ನೇ ಇನ್ನೂ ನಾಲ್ಕು ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ: ‘ಸೊಗಯಿಸಿ ಬಂದ ಮಾಮರನೇ’, ‘ಚಾಗದಭೋಗದಕ್ಕರದಗೇಯದ’ ‘ತೆಂಕಣ ಗಾಳಿಸೋಂಕಿದೊಡಂ’ ಹಾಗೂ ‘ಅಮರ್ದಂ ಮುಕ್ಕುಳಿಪಂತುಟಪ್ಪ’ ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಇವೇ ಆ ನಾಲ್ಕು ಪದ್ಯಗಳು. ಬನವಾಸಿ ದೇಶ ಪಂಪನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಬನವಾಸಿ ಪನ್ನಿರ್ಚ್ಛಾಸಿರ (ಬನವಾಸಿ–12000) ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿತ್ತು; ಅದರ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಷಿಕಾರಿಪುರ, ಸೊರಬ, ಸಾಗರ ಅನಂತರ ಮಂಗಳೂರು ಅಥವಾ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಭೂಭಾಗದಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಗೋವೆಯ ಪ್ರದೇಶದವರೆಗೆ ಹಬ್ಬಿತ್ತು. ಬನವಾಸಿ ಎಂದರೆ ನಗರವಲ್ಲ, ‘ಬನವಾಸಿ’ ಎಂಬುದು ನಗರವಾಚೀ ಶಬ್ದವೂ ಅಲ್ಲ. ಮುಂದೆ ಕಾವ್ಯದ ನಾಯಕ ದ್ವಾರಕೆಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಪಂಪ ದ್ವಾರಕೆಗೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿಂದ ನೇಮಿನಾಥ ತೀರ್ಥಂಕರನ ನಿರ್ವಾಣ ಸ್ಥಳ ಗಿರಿನಾರ ಪರ್ವತಕ್ಕೆ ಹೋಗಿರಬೇಕು ಅಥವಾ ಹೋಗುವಾಗ್ಗೆ ದ್ವಾರಕೆಯನ್ನು ಅವನು ನೋಡಿರಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಪಂಪನ ಸ್ವಾಮಿಕಾರ್ಯ ಸ್ವಕಾರ್ಯ ಎರಡೂ ಸುಸೂತ್ರವಾಗಿ ಜರುಗಿವೆ.

ಪಂಪ ತನ್ನ ಪೂರ್ವಜರ ಸ್ಥಳವನ್ನೂ ತಾನು ಪಡೆದ ಬಾಡಗಳನ್ನೂ ಅಗ್ರಹಾರ ‘ಧರ್ಮಪುರ’ ಊರಿನ ವರ್ಣನೆಯನ್ನೂ ವಿವರವಾಗಿ ನೀಡಿದ್ದಾನೆ:

1. ವೆಂಗಿಪಟು–ಇದು ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ಕೃಷ್ಣಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಾಪಟ್ಲ ಬಳಿ ಇದೆ. ಅದು ವೆಂಗಿಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಿತು.

2. ವಸಂತ–ಇದರ ಹೆಸರು ‘ವೆಸಂತ’ ಎಂದಿರಬಹುದು. ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ಎನ್.ರಮೇಶನ್ ಅವರ ಒಂದು ಲೇಖನ ಈ ಬಗ್ಗೆ ಹೊಸ ಬೆಳಕನ್ನು ಚೆಲ್ಲುತ್ತದೆ.

3. ಕೊಟ್ಟೂರು–ಹೋಲಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ‘ಜಿನತಿರುಮಲೈ’ (ಅರ್ಹಂತಗಿರಿ) ಬಳಿಯಿರುವ ‘ಕಥೈ ಕೊಟ್ಟೂರ’ ಇದರ ಸಣ್ಣಿಸಿದ ರೂಪ.

4. ನಿಡಗುಂದಿ ಮತ್ತು ನಿಡುಂಗೊಣ್ಡೆ ಎರಡೂ ಒಂದೇ ಊರನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಅದು ಇಂದಿನ ಗುಂಡ್ಲಕಮ್ಮ ನದೀ ತಟದಲ್ಲಿದ್ದಿತು.

5. ವಿಕ್ರಮಪುರ – ಹೋಲಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ‘ಸಿಂಹವಿಕ್ರಮಪುರ’ ಇದರ ಸಣ್ಣಿಸಿದ ರೂಪ. ಈ ಊರು ನೆಲ್ಲೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿದೆ (ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ).

6. ಅರಿಕೇಸರಿಯಿಂದ ಪಂಪನು ಪಡೆದ ಅಗ್ರಹಾರ ‘ಧರ್ಮಪುರ’. ಅವನೇ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಸಬ್ಬಿಸಾಸಿರ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದೆ (ಸಬ್ಬಿನಾಡು

ಕರೀಮ್‌ನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿದೆ). ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಆ ಪದ್ಯ ಹೀಗಿದೆ:

ಬೀರದಳವಿಯ ನನ್ನಿಯ ಚಾಗದ ಶಾಸನಂ ಚಂದ್ರಾರ್ಕತಾರಾಂಬರಂ
ಮೇರುನಿಲ್ವಿನಂ ನಿಲವೇಟ್ಟುಂ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ತಾನಿತ್ತಂ ಶಾಸನದಗ್ರಹಾರಂ
ಸಾರಮೆಂಬಿನಂ ಪೆಸರಿಟ್ಟು ತಾನೀಯೆ ಹರಿಗನ ಧರ್ಮಭಂಡಾರದಂತೆ
ಸಾರಮಾದುದು ಬಿಟ್ಟಗ್ರಹಾರಮಾ ಚಬ್ಬಿಸಾಸಿರದೊಳಂ ಧರ್ಮವುರಂ
(ಪಿರಿಯಕ್ಕರ–ವಿ.ವಿ.ಆ.14–56)

‘ಬಚ್ಚೆ ಸಾಸಿರಂ’ ಎಂದು ಕೆಲವು ಪ್ರತಿಗಳಲ್ಲಿದೆ. ಚಬ್ಬಿ/ಸಬ್ಬಿ – ಅರ್ಥವಾಗದಾಗ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡ ಪಾಠವಿದು. ಈಗ ಅದನ್ನು ನಾವು ಸರಿಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ಪಂಪ ತನ್ನ ಕನ್ನಡವು ಪುಲಿಗೆಱೆಯ ತಿರುಳಕನ್ನಡ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಕವಿರಾಜಮಾರ್ಗ ಕೃತಿ ತಿರುಳ್ಗನ್ನಡ ಎಂಬ ಮಾತನ್ನು ಈ ಮೊದಲು ಬಳಸಿದೆ. ಅದರ ಪ್ರಭಾವದಲ್ಲೇ ಪಂಪನೂ ತನ್ನ ಕನ್ನಡ ಅದೇ ತಿರುಳ್ಗನ್ನಡ ಎಂದು ಹೇಳಿರಬಹುದು. ಪಂಪನಿಗೂ ಪುಲಿಗೆರೆಗೂ ಇದ್ದ ಸಂಬಂಧದ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ದಾಖಲೆ ಇದುವರೆಗೆ ಉಪಲಬ್ಧವಾಗಿಲ್ಲ. ತಿರುಳ್ಗನ್ನಡ ಎಂದರೆ ಪ್ರಮಾಣಿತ ಶುದ್ಧಭಾಷೆ ಎಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಅರ್ಥೈಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದು ಸರಿಯಾದರೆ ಮತ್ತೆ ಪಂಪ ಈ ಭಾಗದವನೇ ಆಗಿದ್ದರೆ ದತ್ತಿಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು–ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನು–ಇಲ್ಲಿಯೇ ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ; ಸಬ್ಬಿನಾಡಿನಲ್ಲಿ–ಸಪಾದಲಕ್ಷ ಕ್ಷಿತಿಯಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲ. ಅವನು ದತ್ತಿ ಪಡೆದ ಊರುಗಳಲ್ಲಿ ಅವನು ಇದ್ದನೆಂದರೆ ಅದು ವಾಸ್ತವ ಸಂಗತಿ.

ಪಂಪನ ಬಾಲ್ಯವೂ ಅಭ್ಯಾಸವೂ ಜೈನಮುನಿಗಳ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಆಗಿರಬೇಕು. ಇದನ್ನು ಅವನೇ ಆದಿಪುರಾಣ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ:

ಮುನಿಜನದೋದಿಸಿದೋಜೆಯೊ
ಳನುವದಿಪುದಿದೊಂದೆ ಕೊಂಡಕುಂದಾನ್ವಯನಂ
ದನವನಶುಕಮೆಂದೆನಗಿನಿ
ಸನುಗ್ರಹಂಗೆಯ್ಗೆ ಕರುಣದಿಂ ಮುನಿನಿವಹಂ ॥ (ಆದಿಪು.ಆ–1:14)

ಮುನಿಗಳು ಓದಿಸಿದ ಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿ, ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ, ಆದಿಪುರಾಣವನ್ನು ಅಂದರೆ ಮಹಾಪುರಾಣದ ಭಾಗವನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ–ಒಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದಷ್ಟು ಅನುವಾದಿಸುವ ಕೆಲಸವನ್ನೂ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಆದಿಪುರಾಣ ಇತ್ತ ಪೂರ್ಣಸ್ವತಂತ್ರ ಕೃತಿಯೂ ಅಲ್ಲ, ಅತ್ತ ಸಂಪೂರ್ಣ ಅನುವಾದವೂ ಅಲ್ಲ. ಒಂದು ಸತ್ಯವೆಂದರೆ ಆ ಮುನಿವೃಂದದಿಂದ ಅವನು ಓದನ್ನು ಕಲಿತಿದ್ದಾನೆ ಮತ್ತು ಅವರಿಂದ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನೂ ಪಡೆದಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಆ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಅವನು ಆ ಕೊಂಡಕುಂದಾನ್ವಯ ನಂದನವನದಶುಕ. ಕೊಂಡಕುಂದಾನ್ವಯ ಎಂಬುದು ‘ಹನಸೋಗೆ ಅನ್ವಯ’ ಇದ್ದ ಹಾಗೆ. ‘ಕೊಂಡಕುಂದೆ’ (ಕೊಂಡಕುಂದೆತೀರ್ಥ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮ ಗುಂತಕಲ್ ರೈಲ್ವೆ ಜಂಕ್ಷನ್ ಊರ ಹತ್ತಿರದ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ). ಕೊಂಡಕುಂದಾನ್ವಯ ಎಂಬುದು ಶ್ರುತಕೇವಲಿ ಭದ್ರಬಾಹುಗಳ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಶಿಷ್ಯರಾದ ಪದ್ಮನಂದಿಯತಿಗಳಿಂದ ಆರಂಭವಾಗಿ ಮುಂದುವರೆದದ್ದು. ಈಗಿನ ಕನ್ನಡನಾಡು ಹಾಗೂ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶಗಳ ಭೂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಾಗಿತ್ತು. ಕೊಂಡಕುಂದರು (ಕುಂದಕುಂದಾಚಾರ್ಯರು) ಸುಮಾರು 84 ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಬರೆದರು ಎಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಅವರು ಎಲ್ಲ ಕೃತಿಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಾಕೃತದಲ್ಲಿಯೆ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಕೊಂಡಕುಂದರದು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಜೈನಗುರುಪರಂಪರೆ. ಆ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿಯೆ ದೀಕ್ಷೆ ಪಡೆದ ವ್ಯಕ್ತಿ ಪಂಪ. ತನ್ನನ್ನು ತಾನು ಆ ನಂದನವನದ ಶುಕ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಹೀಗೆ ಹೇಳುವಾಗ್ಗೆ ಅವನ ಮುಂದೆ ಜಿನಚತುರ್‌ವಿಂಶತಿಕಾ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಲೆಯ ‘ತ್ವಂಧರ್ಮೋದಯ ತಾಪಸಾಶ್ರಮ ಶುಕಃ’ ಎಂಬ ಸ್ತುತಿ ಇದೆ. ಪಂಪನು ವೈರಾಗ್ಯವನ್ನು ತಳೆದು ಮುನಿಯಾಗಿದ್ದನೆನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಆ ಸಪಾದಲಕ್ಷ ಕ್ಷಿತಿಯಲ್ಲಿ ಇಂದಿಗೂ ಮುನಿಪಂಪಂ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮವಿದೆ. ಸ್ಥಳನಾಮವಿಜ್ಞಾನ ‘ಪಂಪ’ ಮುನಿ ಆಗಿದ್ದಿರಬಹುದೆಂದು ಸಾರುತ್ತದೆ. ಈಗ ಈ ಹೊಸ ದೃಷ್ಟಿಕೋನದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪಂಪನ ಬಗೆಗೆ ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಯಬೇಕಾಗಿದೆ.

ಪಂಪಭಾರತ ಅರ್ಥಾತ್ ವಿಕ್ರಮಾರ್ಜುನವಿಜಯ ಚರಿತ್ರೆ ಹಾಗೂ ಮಹಾಭಾರತ ಕಥೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿ ಬರೆದ ದ್ವಿಸಂಧಾನಕಾವ್ಯ. ಪಂಪ ತಾನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಂತೆ– ಆಶ್ರಯದಾತನ ಆಶೆಯಂತೆ–ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಬರೆದು ಮುಗಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅದರ ಯಶಸ್ಸು ಸಹೃದಯನ ಹೃದಯ ಸಿರಿವಂತಿಕೆಯ ನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿದೆ. ಆದಿಪುರಾಣ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಾವ್ಯ; ಧರ್ಮವನ್ನು ಬೆಳಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬರೆದ ಕೃತಿ. 24 ತೀರ್ಥಂಕರರನ್ನು ಕುರಿತು ಬರೆದ ಕೃತಿ ‘ಮಹಾಪುರಾಣ’ ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಕೂಚಿಭಟ್ಟಾರಕರು, ಶ್ರೀನಂದಿಮುನೀಶ್ವರರು ಮತ್ತು ಕವಿ ಪರಮೇಶ್ವರರು ಬರೆದ ಪುರಾಣ ಕಥೆಯನ್ನೇ ಜಿನಸೇನಾಚಾರ್ಯರು ಮತ್ತು ಗುಣಭದ್ರಾಚಾರ್ಯರು ‘ಮಹಾಪುರಾಣ’ದಲ್ಲಿ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಆ ಪೂರ್ವಸೂರಿಗಳ ಕೃತಿಗಳು ಈಗ ಉಪಲಬ್ಧವಿಲ್ಲ. ಪಂಪ, ಚಾವುಂಡರಾಯ ಮೊದಲಾದವರು ಆ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. **(ಎಸ್.ಜಿಎ.)**

ಆದಿಪುರಾಣ ಚಂಪೂವಿನಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 16 ಆಶ್ವಾಸಗಳೂ 1,555 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. ಆದಿಪುರಾಣ ಧಾರ್ಮಿಕ ಗ್ರಂಥ; ಲೋಕಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕಾಗಿ ಧರ್ಮಾಮೃತವನ್ನು ವರ್ಷಿಸಿದ ಆದಿ ತೀರ್ಥೇಶ್ವರಚರಿತ. ಕರ್ಣಾಮೃತಸ್ಯಂದಿಯಕ್ಕಿದು ಭವ್ಯಾವಳಿಗೆ ಎಂದು ಪಂಡಿತರು ಪ್ರೇರೇಪಿಸಿದರೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ತನಗೆ ಪುಣ್ಯ ದೊರಕಲೆಂದೂ ಕರ್ಮನಿರ್ಜರೆಯಾಗಲೆಂದೂ ಬಯಸಿ, ಅನಂತಸುಖಾಭಿಲಾಷಿಯಾಗಿ ಷೋಡಶ ಭಾವನೆಯಿಂದ ಬರೆದ ಷೋಡಶ ಆಶ್ವಾಸಗಳುಳ್ಳ ಪವಿತ್ರ ಗ್ರಂಥ. ಈ ಕಾವ್ಯ ರಚನೆಯಿಂದ ಪಂಪ ಆತ್ಮಸಂತುಷ್ಟಿಯನ್ನೂ ಪಂಡಿತಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನೂ ಗಳಿಸಿ ಪುರಾಣಕವಿಯೆಂದೂ ಮಹಾಕವಿಯೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ.

ಪಂಪನ ಆದಿಪುರಾಣ ಜಿನಸೇನಾಚಾರ್ಯರ ಪೂರ್ವಪುರಾಣಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ವಿಧಗಳಲ್ಲಿ ಋಣಿಯಾಗಿದೆ. ವಿಶ್ರುತವೀರಸೇನಜಿನಸೇನಾಚಾರ್ಯ ಪರ್ಯಂತಮಾಗಿರೆ ಬಂದೀಕಥೆ ಗುಣ್ಪುವೆತ್ತುದವರುಂಜ್ಞಾನರ್ಥಿ ಸಂಪನ್ನರೆಂದಿರದಾಂ ಧೃಷ್ಟನೆನೀಕಥಾಬ್ಧಿಯುಮನೇನೀಸಲ್ಕನಂದಂ ದೆನೋ ಎಂದು ತನ್ನ ಋಣವನ್ನೊಪ್ಪಿಕೊಂಡು ವಿನಯವನ್ನು ಮೆರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಪಂಪ ಕಥಾವಸ್ತುವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಜಿನಸೇನಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಕಡ ಹೊತ್ತಿದ್ದರೂ ಅವನ ಅನ್ಯಾದೃಶ ಪ್ರತಿಭೆ ಮೂಲಕಥೆಯನ್ನು ಕುಗ್ಗಿಸುವಲ್ಲಿ ಕುಗ್ಗಿಸಿ, ಹಿಗ್ಗಿಸಬೇಕಾದಲ್ಲಿ ಹಿಗ್ಗಿಸಿ ಆದಿಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯಧರ್ಮ–ಧರ್ಮಗಳ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಸಾಧಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಜೈನಧರ್ಮದ ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯ ವಿವರಗಳನ್ನು ಬಿತ್ತರಿಸಿರುವ ಭಾಗಗಳು ಕಾವ್ಯದ ಉತ್ತಮಿಕೆಯನ್ನು ತಗ್ಗಿಸಿವೆ. ಈ ದೋಷಸಂಭವಕ್ಕೆ ವಸ್ತುವಿನ ಸ್ವರೂಪವೇ ಕಾರಣವೆಂದು ಕೆಲವು ವಿಮರ್ಶಕರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಕಾವ್ಯನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿ ಕೈಬಿಡಬಹುದಾಗಿದ್ದ ಈ ನೀರಸ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಹಾಗೆ ಮಾಡದಿರಲು ಕವಿಯ ಧರ್ಮಶ್ರದ್ಧೆಯೇ ಕಾರಣ ಎಂದೂ ಕೆಲವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಆದಿಪುರಾಣವನ್ನು ರಚಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪಂಪನ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಆವರಿಸಿದ್ದದ್ದು ಜೈನಧರ್ಮ, ಅದರ ಬಗೆಗಿನ ಪ್ರಶ್ನಾತೀತ ಶ್ರದ್ಧೆ. ಲೌಕಿಕತೆಯನ್ನು ಮೀರಿದ ಧಾರ್ಮಿಕತೆಯೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದರೂ ಧರ್ಮಾಂಧತೆಯಿಂದ ಪಾರಾದ ಮನೋದೃಷ್ಟಿ ಪಂಪನದು. ಹಾಗಾಗಿ ಇವನ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯದ ಪ್ರಯೋಜನವೆಂಬುದು ಲೌಕಿಕತೆ ಮೀರಿದುದಾಗಿದ್ದು ಕೇವಲ ಅಂಥ ಮನೋಭಾವವನ್ನು ಹೀಗೆ ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದ:

ಕವಿತೆಯೊಳಾಸೆಗೆಯ್ವ ಫಲಮಾವುದೊ ಪೂಜೆ ನೆಗಟ್ತೆ ಲಾಭಮೆಂ
ಬಿವೆ ವಲಮಿಂದ್ರಪೂಜೆ ಭುವನಸ್ತುತಮಪ್ಪ ನೆಗಟ್ತೆ ಮುಕ್ತಿ ಸಂ
ಭವಿಸುವ ಲಾಭಮೆಂಬಿವೆ ಜಿನೇಂದ್ರಗುಣಸ್ತುತಿಯಿಂದೆ ತಾಮೆ ಸಾ
ರವೆ ಪೆಱರೀವುದೇಂ ಪೆಱರ ಮಾಡುವುದೇಂ ಪೆಱರಿಂದಮಪ್ಪುದೇಂ

(ಆದಿಪು. ಆ. 1–36) ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಜೈನ ಧಾರ್ಮಿಕ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ತೀರ್ಥಂಕರನ ಭವಾವಳಿ ಇದ್ದಂತೆ ಇನ್ನೊಬ್ಬನದು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಭವಾವಳಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಕಲಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಆವಿಷ್ಕಾರ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಕವಿಪ್ರತಿಭೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿದ್ದರೂ ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಚರ್ವಿತಚರ್ವಣದಿಂದ ನೀರಸವಾಗಿ ಬಿಡಬಹುದು. ಆದರೆ ಈ ಕಲಾಕರ್ಮವನ್ನು ಪಂಪ ಅಮೋಘವಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆದಿತೀರ್ಥಂಕರನ ಭವಾವಳಿಯ ಅನುಕ್ರಮವನ್ನು ಪಂಪನ ಒಂದು ಅಕ್ಕರವೃತ್ತ ಹೀಗೆ ನಿರೂಪಿಸಿದೆ:

ಭೋಗಾಕಾಂಕ್ಷಿತಂ ಜಯವರ್ಮಂ ಬಟಿಕೀಮಹಾಬಲಂ ಲಲಿತಾಂಗಂ
    ವಜ್ರಜಂಘಂ
ಭೋಗಭೂಮಿಜಂ ಶ್ರೀಧರದೇವಂ ಸುವಿಧಿನರಾಧಿಪನಚ್ಯುತೇಂದ್ರಂ
ಸಾಗರಾಂತಂ ನೆಲನೆನಿತನಿತುಮಂ ಚಕ್ರದಿಂ ಬೆಸಕೆಯ್ಸಿಸಿದ ವಜ್ರನಾಭಿ
ಯಾಗಿ ಸರ್ವಾರ್ಥಸಿದ್ಧಿಯೊಳ್ ಪುಟ್ಟಿ ಬಂದಿಲ್ಲಿ ತಾನಾದಿದೇವನಾದಂ
(ಆದಿಪು.ಆ. 16–58)

ಭವದಿಂದ ಭವದೊಳ್ ತಗುಳ್ದು ಪರಮಸ್ನೇಹಂಗಳು ಜೀವಗಳನ್ನು ಮೋಹಸಂಕೋಲೆಯಿಂದ ಹೇಗೆ ಬಂಧಿಸುತ್ತವೆ, ಅದರಿಂದ ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡು ಸದ್ಗತಿ ಪಡೆಯಲು ಜೀವ ಹೇಗೆ ಹೆಣಗುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಜಿನಧರ್ಮತತ್ತ್ವವನ್ನು ವೃಷಭದೇವನ ಪೂರ್ವಜನ್ಮಾವಳಿಕಥನದಲ್ಲಿ ಪಂಪ ಮನೋಹರವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದ್ದಾನೆ. ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಲಲಿತಾಂಗ–ಸ್ವಯಂಪ್ರಭೆ, ವಜ್ರಜಂಘ–ಶ್ರೀಮತಿ ಇವರು ಪ್ರಣಯಿಗಳಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿ ಭೋಗಜೀವನದ ಪರಾಕಾಷ್ಠೆಯನ್ನು ಮುಟ್ಟಿಯೂ ಕೊನೆಗೊಮ್ಮೆ ಮರಣವನ್ನು ಅಪ್ಪಲೇಬೇಕಾಗಿ ಬಂದ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳ ಚಿತ್ರಣ ಹೃದಯಸ್ಪರ್ಶಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭಗಳು ಕಾವ್ಯದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಗಮನಾರ್ಹವಾದವುಗಳು. ಕೊನೆಯ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಆದಿನಾಥ ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ 14ನೆಯ ಮನುವಾದ ನಾಭಿರಾಜನಿಗೆ ವೃಷಭಸ್ವಾಮಿ (ಪುರುದೇವ) ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಪುತ್ರನಾಗಿ ಜನ್ಮವೆತ್ತಿ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಭೋಗಾಸಕ್ತನಾದರೂ ನಿರ್ಲಿಪ್ತವಾಗಿ ಬಾಳಿ, ಪರಿನಿಷ್ಕ್ರಮಣ ಕಾಲ ಬಂದಾಗ ನೀಲಾಂಜನೆಯೆಂಬವಳ ಅಮೋಘನೃತ್ಯವನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿರುವಾಗಲೇ ಗತಾಯುವಾಗಿದ್ದ, ಅವಳು ಹಠಾತ್ತನೆ ಕಣ್ಮರೆಯಾದ ಘಟನೆಯಿಂದ ತೀವ್ರವೈರಾಗ್ಯಪರನಾಗಿ ಮುಕ್ತಿ ಸಾಧಿಸಲು ತೆರಳುತ್ತಾನೆ. ಪುರುದೇವಭವದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾದ ಪಂಚಕಲ್ಯಾಣಗಳಲ್ಲಿ ತೀರ್ಥಂಕರರ ಜನ್ಮಾಭಿಷೇಕ ಕಲ್ಯಾಣವೂ ಕಡೆಯದಾದ ಪರಿನಿಷ್ಕ್ರಮಣ ಕಲ್ಯಾಣವೂ ಪಂಪನ ಪ್ರತಿಭಾವಿಲಾಸದಲ್ಲಿ ದಿವ್ಯಭವ್ಯವಾಗಿ ಮೂಡಿ ಮೆರೆದಿವೆ. ಪುರುದೇವನ ಜನ್ಮಕಥೆಗೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ಭರತ ಚಕ್ರವರ್ತಿ–ಬಾಹುಬಲಿಗಳ ಕಥೆಯೂ ಉಜ್ವಲವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿತವಾಗಿದೆ. ಆದಿದೇವನ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಭೋಗನಿರಾಸವೂ ಭರತನ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ವೈಭವಮದದ ನಿರರ್ಥಕತೆಯೂ ಕಾವ್ಯಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಅಧೀನವಾಗಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿವೆ. ಕಾವ್ಯಶಿಲ್ಪದದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಇಡಿಯಾಗಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದಾಗ, ಪಂಪನ ಧರ್ಮಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದಲೂ ಭಕ್ತಿಜ್ಞಾನವೈರಾಗ್ಯಭಾವನೆಗಳಿಂದಲೂ ಕವಿತಾದೇಶದ ಪ್ರಥಮ ಸ್ಫೂರ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವ ಕಾವ್ಯ ಕಡೆಗೆ ಆತನ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಒಂದು ಕೈಮೇಲೆಂದು ಹೇಳಿದರೂ ಹೇಳಬಹುದಾಗಿದೆ ಎಂದು ಬಿ. ಎಂ. ಶ್ರೀಯವರು ಆದಿಪುರಾಣವನ್ನು ಕುರಿತು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಭಾರತ ಆದಿಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಆದಿಪುರಾಣಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಗೌರವ ಸ್ಥಾನ ಸಲ್ಲುವುದು ನ್ಯಾಯವಾಗಿದೆ. ಲೌಕಿಕವನ್ನು ಭಾರತದಲ್ಲಿಯೂ ಆಗಮವನ್ನು ಆದಿಪುರಾಣದಲ್ಲಿಯೂ ಪಂಪನು ಬೆಳಗಿರುವುದೇ ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೆನ್ನಬೇಕು. ಅಲ್ಲದೆ ಪಂಪನ ಆದಿಪುರಾಣದ ದರ್ಶನಪೂರ್ವಕವಾದ ಕಲೆ ಆತನ ಕಲಾಪೂರ್ಣವಾದ ವಿಕ್ರಮಾರ್ಜುನವಿಜಯದ ದರ್ಶನಕ್ಕಿಂತಲೂ ಶಾಶ್ವತತರವಾದ ಪರಮಪುರುಷಾರ್ಥ ಪರವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅದು ಸುಪಕ್ವ ಚೇತನರಿಗೆ ಮೆಚ್ಚಾಗುವ ಸಂಭವವುಂಟು ಎಂಬ ಕುವೆಂಪು ಅವರ ವಿಮರ್ಶಾಪೂರ್ವಕವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಇದನ್ನೇ ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತದೆ.

ವಿಕ್ರಮಾರ್ಜುನವಿಜಯ 14 ಆಶ್ವಾಸ ಹಾಗೂ 1,609 ಪದ್ಯಗಳುಳ್ಳ ಚಂಪೂಕಾವ್ಯ. ಪಂಪಭಾರತ ಎಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಕಾವ್ಯದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಮುನೀಂದ್ರರುಂದ್ರ ವಚನಾಮೃತವಾರ್ಧಿಯನೀಸುವೆನ್ ಕವಿ ವ್ಯಾಸನೆನ್ ಎಂಬ ಗರ್ವಮೆನಗಿಲ್ಲ ಎಂಬ ವಿನಮ್ರತೆಯಿಂದ ವ್ಯಾಸರನ್ನು ನೆನೆದಿದ್ದಾನೆ. ‘ಕತೆ ಪಿರಿದಾಡೊಡಂ ಕತೆಯ ಮೆಯ್ಗಿಡಲೀಯದೆ ಮುಂ ಸಮಸ್ತ ಭಾರತಮನಪೂರ್ವಮಾಗೆ ಸಲೆ ಪೇೞ್ದ ಕವೀಶ್ವರರಿಲ್ಲ ವರ್ಣಕಂ ಕತೆಯೊಳೊಡಂಬಡಂ ಪಡೆಯೆ ಪೇೞ್ವೊಡೆ ಪಂಪನೆ ಪೇೞ್ಗುಂ’ ಎಂದು ಪಂಡಿತರೇ ಹೊಗಳಲು ಈ ಕೃತಿಯನ್ನು ರಚಿಸಲು ಮನಸ್ಸಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಅರಿಕೇಸರಿ, ಪಂಪನಿಗೆ ಪಿರಿದನಿತ್ತು ಗೌರವಿಸಿ ಇತಿಹಾಸ ಕತೆಯನ್ನು ಬರೆಯಲೊಪ್ಪಿಸಿದ. ಗುಣಾರ್ಣವನ ಬಲ್ಪು ತನ್ನ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿಯಲು ತಾನು ಅರಿಕೇಸರಿಯನ್ನು ಅರ್ಜುನನೊಂದಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿ ಕಾವ್ಯ ಬರೆದುದಾಗಿಯೂ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.

ವಿಕ್ರಮಾರ್ಜುನವಿಜಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಮಹಾಭಾರತ ಕಥೆಯನ್ನು ವಸ್ತುವಾಗುಳ್ಳದ್ದು. ಕವಿ ಇದನ್ನು ಸಮಸ್ತಭಾರತ ಎಂದು ಅನೇಕ ಕಡೆ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅರಿಕೇಸರಿಯ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ಅರ್ಜುನನ ಕಥೆಯೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ (ಎಂದರೆ, ಕೂಡಿಸಿರುವುದರಿಂದ) ಸಮಸ್ತಭಾರತ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಇದಕ್ಕೆ ಅನ್ವರ್ಥಕ ಎಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಆಶಯ ಕವಿಗೆ ಇದ್ದಿರಬಹುದು. ಆದರೆ ಇನ್ನೂ ಮುಂದೆ ಹೋಗಿ, ಅರಿಕೇಸರಿಯ ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳ ಕೆಲವು ಸಮಕಾಲೀನ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ಭಾರತಕಥೆಯ ಪ್ರಮುಖ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ವೃತ್ತಾಂತಗಳೊಂದಿಗೆ ಸಮಸ್ತ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬ ವಿಚಾರಧಾರೆಯೂ ಈಗ ಸಂಶೋಧನೆಯಿಂದ ಸಾಕಷ್ಟು ಸ್ಥಿರಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದು ಹೇಗಿದ್ದರೂ ಪಂಪನ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಭಾರತ ಕೇವಲ ವಿಕ್ರಮಾರ್ಜುನ ವಿಜಯವಲ್ಲ; ಅನೇಕ ಮಹಾಪುರುಷರ ಕಥೆ ಹಾಗೂ ಅವರ ನಡವಳಿಕೆಗಳ ಮೂಲಕ ಲೌಕಿಕವನ್ನು ಎಂದರೆ ಲೋಕಧರ್ಮವನ್ನು ಬೆಳಗುವ ಕೃತಿ. ಈ ಆಶಯವು ಚಲದೊಳ್ ದುರ್ಯೋಧನಂ, ನನ್ನಿಯೊಳಿನತನಯಂ, ಗಂಡಿನೊಳ್ ಭೀಮಸೇನಂ, ಬಲದೊಳ್ ಮದ್ರೇಶನತ್ಯುನ್ನತಿಯೊಳಮರಸಿಂಧೂದ್ಭವಂ, ಚಾಪವಿದ್ಯಾಬಲದೊಳ್ ಕುಂಭೋದ್ಭವಂ, ಸಾಹಸದ ಮಹಿಮೆಯೊಳ್ ಫಲ್ಗುಣಂ, ಧರ್ಮದೊಳ್ ನಿರ್ಮಲಚಿತ್ತಂ ಧರ್ಮಪುತ್ರಂ ಮಿಗಲಿವರ್ಗಳಿನೀ ಭಾರತಂ ಲೋಕಪೂಜ್ಯಂ ಎಂಬ ಪಂಪನ ಉಪಸಂಹಾರವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸುವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ. **(ಎಂ.ವಿ.ಎಸ್.)**

ಆದಿ ವಂಶಾವತಾರ, ರಂಗಪ್ರವೇಶ, ಜತುಗೃಹದಾಹ, ಹಿಡಿಂಬವಧೆ, ಬಕಾಸುರವಧೆ, ದ್ರೌಪದೀಸ್ವಯಂವರ, ಯುಧಿಷ್ಠಿರಪಟ್ಟಬಂಧನ,

ಇಂದ್ರಪ್ರಸ್ಥಪ್ರವೇಶ, ಅರ್ಜುನನದಿಗ್ವಿಜಯ, ಸುಭದ್ರಾಹರಣ, ಖಾಂಡವವನ ದಹನ, ಮಯದರ್ಶನ, ರಾಜಸೂಯಯಾಗ, ಜರಾಸಂಧಶಿಶುಪಾಲಾದಿಗಳ ವಧೆ, ದ್ಯೂತಪ್ರಸಂಗ, ಅರಣ್ಯಪರ್ವದ ವಿವರ, ವಿರಾಟಪರ್ವದ ವಿವರ, ಕೀಚಕವಧೆ, ದೂತಕಾರ್ಯ, ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರ ಪ್ರಯಾಣ, ಭೀಷ್ಮಕರ್ಣವಿವಾದ, ಭೀಷ್ಮಶರಶಯನ, ದ್ರೋಣಾಭಿಷೇಕ, ಅಭಿಮನ್ಯುವಧೆ, ದ್ರೋಣವಧೆ, ಅಶ್ವತ್ಥಾಮಕರ್ಣವಿವಾದ, ಕರ್ಣಾಭಿಷೇಕ, ಸಂಸಪ್ತಕರ ವಧೆ, ದುಶ್ಯಾಸನ ವಧೆ, ವೇಣೀಸಂಹನನ, ಕರ್ಣಾರ್ಜುನ ಯುದ್ಧ, ಕರ್ಣನ ಮರಣ, ಶಲ್ಯಾಭಿಷೇಕ, ಶಲ್ಯನ ಪತನ ಭೀಮದುರ್ಯೋಧನರ ಗದಾಯುದ್ಧ, ದುರ್ಯೋಧನನ ವಧೆ, ಪಂಚಪಾಂಡವರ ಶಿರಶ್ಛೇದನ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಒಂದೂ ಕುಂದದಂತೆ ಹೇಳುವುದು (ಕತೆ ಪಿರಿದಾಡೊಡಂ ಕತೆಯ ಮೆಯ್ಗಿಡಲೀಯದೆ) ಪಂಪನ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿದ್ದು ಈ ಎಲ್ಲ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕವಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಪಂಚಪತೀತ್ವದ ಮಾರ್ಪಾಟು, ಸುಭದ್ರೆಗೆ ಅರ್ಜುನನ ಅಗ್ರಮಹಿಷಿಪಟ್ಟ, ಅರ್ಜುನನ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ – ಹೀಗೆ ಎಡೆತಪ್ಪಿಬಂದ ಈ ಒಂದೆರಡು ದೋಷಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ವಿಕ್ರಮಾರ್ಜುನವಿಜಯ ಒಂದು ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಕಾವ್ಯ. ‘ಅದರ ಕಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅಪೂರ್ವತೆಯಿದೆ. ಉಜ್ವಲತೆಯಿದೆ’. ಮೂಲ ಮಹಾಭಾರತವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಗೊಳಿಸುವಲ್ಲಿ ಮಹಾಕವಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯವೆಂಬ ಕೌಶಲವನ್ನು ಪಂಪ ಮೆರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಹಲವಾರು ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತರಿಸಬಹುದಾದುದನ್ನು ಕೆಲಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೆರಡು ಮಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿ ಮುಗಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಶಂತನು–ಸತ್ಯವತಿಯರ ಪ್ರಣಯಕಥೆಯನ್ನು ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಿಸಬಹುದು:

ಮೃಗಯಾವ್ಯಾಜದಿನೊರ್ಮೆ ಶಂತನು ತೊೞಲ್ತುರ್ಪಂ ಪಳಂಚಲ್ಕೆ ತ
ನ್ಮೃಗ ಶಾಬಾಕ್ಷಿಯ ಕಂಪುತಟ್ಟೆ ಮಧುಪಂಬೋಲ್ ಸೋಲ್ತು ಕಂಡೊಲ್ದು ನ
ಲ್ಮೆಗೆ ದಿಬ್ಯಂಬಿಡಿವಂತೆವೋಲ್ ಪಿಡಿದು ನೀಂ ಬಾ ಪೋಪ ಮೆಂದಂಗೆ ಮೆ
ಲ್ಲಗೆ ತತ್ಕನ್ಯಕೆ ನಾಣ್ಚಿ ಬೇಡುವೊಡೆ ನೀವೆಮ್ಮಯ್ಯನಂ ಬೇಡಿರೇ
(ವಿ.ವಿ.ಆ.1–70)

– ಇಲ್ಲಿನ ಪ್ರಣಯಿಗಳ ಈ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಸಂಭಾಷಣೆ ಧ್ವನಿರಮ್ಯವಾಗಿದೆ **(ಎಸ್.ಜಿಐ.)**

ಯಾವುದೇ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಕಣ್ಣಿಗೆಕಟ್ಟುವಂತೆ ಹಿತಮಿತವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುವುದು ಪಂಪನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಶಿಶುಪಾಲವಧೆಯ ಸಂದರ್ಭ, ಭೀಷ್ಮರ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ ಸಂದರ್ಭ, ಕರ್ಣಕುಂತಿಯರ ಸಂವಾದಸಂದರ್ಭ –ಇವು ಮೇಲಿನ ಮಾತಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯನ್ನೊದಗಿಸುತ್ತವೆ. ಪಾತ್ರಚಿತ್ರಣದಲ್ಲಿಯೂ ಪಂಪನದು ಎತ್ತಿದ ಕೈ. ದುರ್ಯೋಧನ, ಕರ್ಣ, ಭೀಮ, ದ್ರೌಪದಿ, ಅರ್ಜುನ, ಭೀಷ್ಮ, ದ್ರೋಣ, ಯುಧಿಷ್ಠಿರ, ಕೃಷ್ಣ – ಈ ಮೊದಲಾದ ಪಾತ್ರಗಳು ಸಜೀವತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ಮಾನವಸ್ವಭಾವವನ್ನು ಪಂಪನಂತೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಿದ ಕವಿಗಳು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ವಿರಳ. ಕರ್ಣದುರ್ಯೋಧನರ ಸ್ನೇಹವನ್ನಂತೂ ಕವಿ ಅನನ್ಯ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕರ್ಣದುರ್ಯೋಧನರ ಪಾತ್ರಗಳು ಪಂಪನ ಮನಸೆಳೆದಿರುವಂತೆ, ಹೃದಯವನ್ನು ಕಲಕಿರುವಂತೆ ಇನ್ನಾವ ಪಾತ್ರಗಳೂ ಅಷ್ಟೊಂದು ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಕವಿ ರಣರಂಗದಲ್ಲಿ ಕರ್ಣ ಮರಣಹೊಂದಿದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಚರಮಗೀತೆಯನ್ನು ಬರೆಯುತ್ತ ‘ನೆನೆಯದಿರಣ್ಣ ಭಾರತದೊಳಿಂ ಪೆಱರಾರುಮನೊಂದೆ ಚಿತ್ತದಿಂ ನೆನೆವೊಡೆ ಕರ್ಣನಂ ನೆನೆಯ’ ಎಂದು ಕಂಬನಿದುಂಬಿ ನುಡಿದಿರುವುದು.

*

ಪಂಪನದು ಔಚಿತ್ಯಮೀರದ ಶೈಲಿ; ಅದರಲ್ಲಿ ದೇಸಿ ಹಾಗೂ ಮಾರ್ಗಪದ್ಧತಿ ಬಂಧಗಳ ಸುಂದರ ಸಮನ್ವಯವಿದೆ, ರಸಧ್ವನಿ ಪ್ರಣವತೆಯಿದೆ, ಪ್ರಸನ್ನ ಗಂಭೀರತೆಯಿದೆ. ಅಕ್ಷರಶಕ್ತಿ, ಶಬ್ದಶಕ್ತಿ, ಅರ್ಥಶಕ್ತಿ, ಛಂದೋಲಯ ಇವುಗಳನ್ನು ಧ್ವನಿಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಕಾವ್ಯಕೌಶಲ, ನಾಟಕೀಯಪ್ರಜ್ಞೆ, ಶಬ್ದಚಿತ್ರ ನಿರ್ಮಾಣಶಕ್ತಿ ಇವೇ ಮುಂತಾದ ಕಾವ್ಯಗುಣಗಳನ್ನು ಹೊಮ್ಮಿಸಬಲ್ಲ ಪಂಪನ ಪ್ರತಿಭೆ ಆತನನ್ನು ಕವಿಗಳ ಕವಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿ, ಸುಕವಿಜನಮನೋಮಾನಸೋತ್ತಂಸಹಂಸಂ ಎಂಬ ಅವನ ಬಿರುದನ್ನು ಸಾರ್ಥಕಪಡಿಸಿದೆ. ವಿಕ್ರಮಾರ್ಜುನವಿಜಯ ಲೌಕಿಕ ಕಾವ್ಯವಾದುದರಿಂದ, ವೀರಕಾವ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಕಾವ್ಯದುದ್ದಕ್ಕೂ ವೀರರಸ ನೊರೆಗಟ್ಟಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಯುದ್ಧವರ್ಣನೆಗಳು ಸಹಜತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಕವಿಯ ದಟ್ಟವಾದ ಲೋಕಾನುಭವಕ್ಕೆ ದ್ಯೋತಕವಾಗಿವೆ.

ಆದಿಪುರಾಣ ವಿಕ್ರಮಾರ್ಜುನವಿಜಯಗಳೆರಡೂ ಕನ್ನಡದ ಅಗ್ರಮಾನ್ಯ ಆದಿಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳು, ಚಂಪೂಕಾವ್ಯ ಪ್ರಕಾರದ ಶ್ರೇಷ್ಠತಮ ಮಾದರಿಗಳು. ಮುನ್ನಿನ ಕಬ್ಬಮನೆಲ್ಲಮಿಕ್ಕಿಮೆಟ್ಟಿದುವು ಸಮಸ್ತಭಾರತಮುಂ ಆದಿಪುರಾಣ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧಮುಂ ಎಂಬ ಪಂಪನ ಹೇಳಿಕೆಯಿಂದ ಈ ಎರಡು ಕೃತಿಗಳು ಪಂಪಪೂರ್ವಯುಗದ ಗಣ್ಯಕೃತಿಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಮೀರಿಸಿದ್ದುವು ಎಂದು ಅನೇಕ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಎರಡು ಕೃತಿಗಳೂ ಪಂಪನ ಪ್ರತಿಭೆಯನ್ನು ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾಗಿ ಬೆಳೆಗುವ ಕೃತಿಗಳೆಂಬುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ. ಆಧುನಿಕ ವಿಮರ್ಶೆಯ ಪುನರ್ಮೌಲ್ಯಮಾಪನದ ಅಗ್ನಿಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಎಂದೂ ತೇರ್ಗಡೆಯಾಗಬಲ್ಲ ಸತ್ತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಉದ್ಘಕೃತಿಗಳಿವು.

ಜಿನಸೇನಾಚಾರ್ಯ ಹಾಗೂ ವ್ಯಾಸಮುನೀಂದ್ರರಿಂದ ಕಥಾವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಪಡೆದ ಋಣವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಿರುವ ಪಂಪ ತನಗಿಂತ ಹಿಂದಿನ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮಹಾಕವಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತನಾಗಿದ್ದರೂ ಅವರನ್ನು ಸ್ಮರಿಸದಿರುವುದು ಅಚ್ಚರಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. ಭಾಸ, ಕಾಳಿದಾಸ, ಹರ್ಷ, ಬಾಣ, ಮಾಘ, ಭಾರವಿ – ಈ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮಹಾಕವಿಗಳ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಪಂಪನ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಕನ್ನಡದ ಅನೇಕ ಕವಿಗಳು ಪಂಪನ ನೇರ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗಿದ್ದಾರೆ. ರನ್ನನಂತೂ (ಸು.993) ಪಂಪನಿಗೆ ಬಹುವಿಧಗಳಲ್ಲಿ ಋಣಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಪಂಪನ ಭಾರತ್ ವಿಕ್ರಮಾರ್ಜುನವಿಜಯವಾದರೆ ರನ್ನನ ಗದಾಯುದ್ಧ ಸಾಹಸಭೀಮವಿಜಯ; ಆಶ್ರಯದಾತನನ್ನು ಕಥಾನಾಯಕನಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿ ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಪಂಪನ ಅನುಕರಣವಿದೆ. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ಈ ಗದಾಯುದ್ಧದ ಕಥೆಗೆ ವಿಕ್ರಮಾರ್ಜುನವಿಜಯದ ಹದಿಮೂರನೆಯ ಆಶ್ವಾಸದ ಕಥೆಯೇ ಮೂಲ; ವರ್ಣನಾದಿಗಳೂ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಪಭಾರತವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿರುವುವು; ಕೆಲವು ಪದ್ಯಗಳೂ ಪದ್ಯಭಾಗಗಳೂ ಪಂಪಭಾರತದ ಈ ಭಾಗದ ಪಡೆನೆಳಲಿನಂತಿವೆ. ರಾಮಚಂದ್ರಚರಿತಪುರಾಣದ ಕರ್ತೃವಾದ ನಾಗಚಂದ್ರ (ಸು.1100) ತಾನು ಮಹಾಕವಿ ಪಂಪನಿಗೆ ಸಮನಾದವನು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನು ಅಭಿನವ ಪಂಪನೆಂದು ಕರೆದುಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಅವನ ಕೃತಿ ಪಂಪರಾಮಾಯಣವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ದುರ್ಗಸಿಂಹ, ಎರಡನೆಯ ನಾಗವರ್ಮ, ನಯಸೇನ, ರುದ್ರಭಟ್ಟ, ಬ್ರಹ್ಮಶಿವ, ಎರಡನೆಯ ಗುಣವರ್ಮ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಕವಿಗಳು ಪಂಪನ ಗೀರ್ಗುಂಫದ ಪೆಂಪು, ಅಸದೃಶಮಪ್ಪಪೂರ್ವರಸಂ, ಸನ್ನುತಕವಿತಾಗುಣ, ಹಂಪದೇವೋಕ್ತ ಪ್ರಯೋಗ, ರಸಿಕಾಗ್ರಣಿ ಪಂಪನ ನುಣ್ಪುವೆತ್ತ ನುಡಿ, ಪಂಪನಿಂಪು, ಪಂಪನೋಜೆ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಪಂಪನ ಕವಿತೆಯ ಗುಣಗಳನ್ನು ಮುಕ್ತಕಂಠದಿಂದ ಹೊಗಳಿದ್ದಾರೆ. ಕುಮಾರವ್ಯಾಸಭಾರತದಲ್ಲಿಯೂ ಪಂಪ

ಭಾರತದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ತೆಲುಗಿನಲ್ಲಿ ಭಾರತವನ್ನು ಬರೆದ ನನ್ನಯಭಟ್ಟನ ಕೃತಿಯಲ್ಲೂ ಪಂಪಭಾರತದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪಂಪನ ಪ್ರಭಾವಮುದ್ರೆಯ ವ್ಯಾಪಕತ್ವಕ್ಕೆ ಇದು ಗಮನಾರ್ಹ ನಿದರ್ಶನವಾಗಿದೆ. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಪಂಪ ಕನ್ನಡ ಕವಿಕುಲಗುರು ಎಂಬ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗೆ ಅರ್ಹನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಪಸರಿಪ ಕನ್ನಡಕ್ಕೊಡೆಯನೋರ್ವನೆ ಸತ್ಕವಿ ಪಂಪನಾವಗಂ ಎಂಬ ಕವಿ ನಾಗರಾಜನ (ಸು.1331) ಉಕ್ತಿ ಎಂದಿಗೂ ಸಲ್ಲುವ ಮಾತಾಗಿದೆ. **(ಎಂ.ವಿ.ಎಸ್.)**

ಪಟ ಕುಣಿತ: ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕದ ಮಂಡ್ಯ, ಮೈಸೂರು, ತುಮಕೂರು ಹಾಗೂ ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಿರುವ ಜನಪದ ನೃತ್ಯ. ಸು. 10–20 ಅಡಿ ಉದ್ದದ ಕೋಲುಗಳಿಗೆ ರೇಷ್ಮೆಯಂಥ ಬಣ್ಣಬಣ್ಣದ ಬಟ್ಟೆಯ ಪಟ್ಟಿಗಳನ್ನು ಸುತ್ತಿ ಅಲಂಕಾರ ಮಾಡಿ, ಅದರ ತುದಿಗೆ ಹಿತ್ತಾಳೆ ಅಥವಾ ಬೆಳ್ಳಿಯ ಛತ್ರಿಯನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದನ್ನೇ ಪಟ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಒಕ್ಕಲಿಗರಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಚಲಿತವಿರುವ ಈ ಕುಣಿತ ನಡೆಯುವುದು ಹಬ್ಬಹರಿದಿನ ಹಾಗೂ ಜಾತ್ರೆ ಉತ್ಸವಗಳಲ್ಲಿ. ತಮಟೆ ಮತ್ತು ನಗಾರಿ ಕುಣಿತಕ್ಕೆ ಹಿನ್ನೆಲೆ ವಾದ್ಯಗಳು, ಈ ಕುಣಿತದಲ್ಲಿ ಕನಿಷ್ಠ ಹತ್ತರಿಂದ ಹನ್ನೆರಡು ಜನ ಕಲಾವಿದರು ಪಾಲ್ಗೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ.

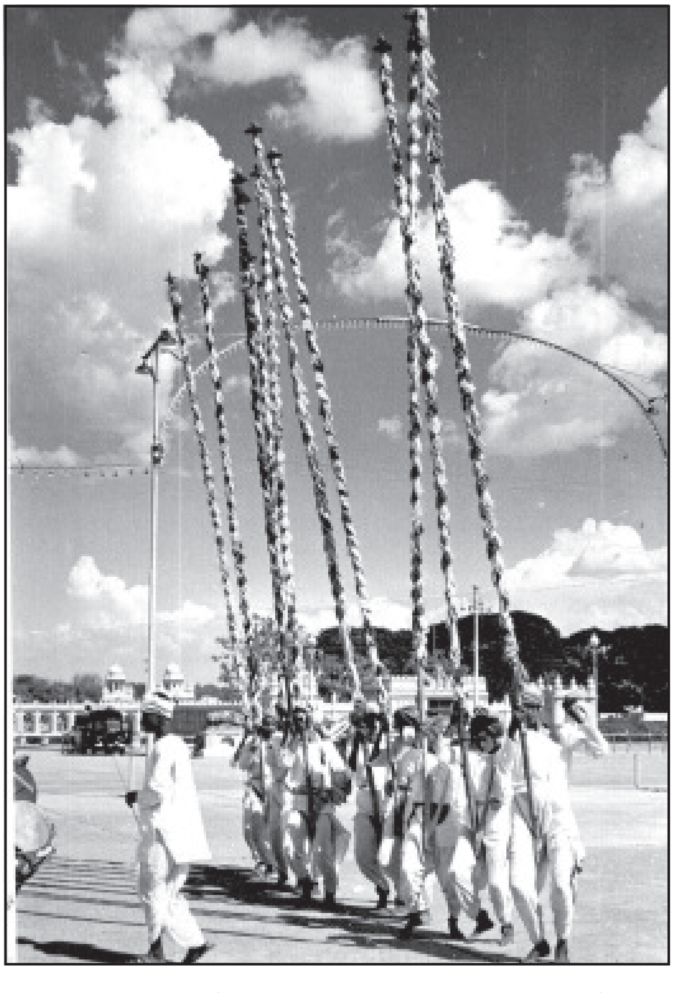

ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಕಲಾವಿದನ ವೇಷಭೂಷಣಗಳದೇ ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಶೇಷ. ಕಲಾವಿದರು ಕಾಸೆ ಪಂಚೆ, ನಿಲುವಂಗಿ ತೊಟ್ಟು, ತಲೆಗೆ ರುಮಾಲು ಸುತ್ತುತ್ತಾರೆ. ಇವೆಲ್ಲ ಉಡುಪು ಬಿಳಿಯ ಬಣ್ಣದ್ದು. ಸೊಂಟಕ್ಕೆ ಬಣ್ಣದ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನು ಬಿಗಿದರೆ, ಕೊರಳಿಗೆ ಮಣಿಸರವನ್ನು ಧರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಬಿಳಿಯ ಚೌಕ, ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ 'ನಿವಾರ'ದಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿಸಿದ ಪಟದ ಕೋಲನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುತ್ತಾರೆ. ಕಾಲಿಗೆ ಗೆಜ್ಜೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಕಲಾವಿದರು ಎಡದ ಕೈಯಲ್ಲಿ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಬೀಸುತ್ತಾ ತಮಟೆಯ ಗತ್ತಿಗೆ ಹೆಜ್ಜೆಹಾಕುತ್ತಾರೆ. ಈ ಕುಣಿತದಲ್ಲಿ ಹೆಜ್ಜೆ ಕುಣಿತ, ಎರಡ್ಹೆಜ್ಜೆ ಕುಣಿತ, ಮೂರ್ಹೆಜ್ಜೆ ಕುಣಿತ, ಸುತ್ತು ಹೆಜ್ಜೆ, ಸಾಲು ಹೆಜ್ಜೆ ಎಂಬ ವೈವಿಧ್ಯತೆಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಒಂಟಿಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಕುಣಿತ ನಡೆಯುತ್ತದೆ ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಕಲಾವಿದರು ಎರಡು ಸಾಲಾಗಿ ಪರಸ್ಪರ ಎದುರು ನಿಂತು ಕುಣಿಯುವುದುಂಟು ಹಾಗೆಯೇ ವೃತ್ತಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಚಲಿಸುತ್ತಾ ಪಟದಕೋಲುಗಳನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಬಾಗಿಸಿ ಕುಣಿಯುವ ರೀತಿ ಇಡೀ ಗೋಪುರವೇ ಚಲಿಸಿದಂತೆ ಭಾಸವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕುಣಿತದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಉತ್ಸಾಹ ಹೆಜ್ಜೆ ಹಾಕುದಾಗಿನ ಗೆಜ್ಜೆನಾದ, ವೀರಾವೇಶ ಮತ್ತು ಬಹು ಎತ್ತರಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿದ ಈ ಪಟವನ್ನು ಬಾಗಿಸಿ, ಬಳುಕಿಸಿ ಕೇಕೆ ಹಾಕುತ್ತಾ ಕುಣಿಯುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ಇದೊಂದು ವಿಜಯೋತ್ಸವ ಸಂದರ್ಭದ ಕಲೆಯಾಗಿರಬಹುದು ಎಂದು ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ಕಲೆ ವೈಷ್ಣವ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಕುಣಿತಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೆಂದೂ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. **(ಎಂ.ಆರ್‌ಇ.)**

ಪಟೇಲ್, ಜೆ.ಎಚ್.: 1930–2000. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಮಾಜಿ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿ (1996–99), ಸಮಾಜವಾದಿ ಇವರು ಇಂದಿನ ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆ ಚನ್ನಗಿರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕಾರಿಗನೂರಿನಲ್ಲಿ 1930 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 1ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಹಾಲಪ್ಪ ಪಟೇಲ್, ತಾಯಿ ಮಹಾದೇವಮ್ಮ. ಇವರ ತಂದೆ ಪ್ರಜಾಪ್ರತಿನಿಧಿ ಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದವರು. ಪಟೇಲರು ಶ್ರೀಮಂತ ಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವರು. ಇವರ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ದಾವಣಗೆರೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢಶಿಕ್ಷಣ ಮುಗಿಸಿದರು. ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗಮಾಡಿ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಬೆಳಗಾಂವಿಯ ಕಾನೂನು ಶಿಕ್ಷಣ ಕಾಲೇಜಿಗೆ ಸೇರಿ ಎಲ್‌ಎಲ್.ಬಿ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು.

1947ರಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಜೈಲುಶಿಕ್ಷೆ ಅನುಭವಿಸಿದರು. ರಾಮಮನೋಹರ ಲೋಹಿಯಾ ಅವರ ಸಮಾಜವಾದಿ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳಿಗೆ ಮಾರುಹೋಗಿ ಸಮಾಜವಾದಿ ಪಕ್ಷ ಸೇರಿದರು. ಆಗ ಶಾಂತವೇರಿ ಗೋಪಾಲಗೌಡ, ಜಾರ್ಜ್ ಫರ್ನಾಂಡೀಸ್, ಮಧುಲಿಮೆಯೆ ಮೊದಲಾದವರ ಒಡನಾಟ ಲಭಿಸಿತು. ಸಾಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕಾಗೋಡಿನ ಗೇಣಿದಾರರ ಪರವಾಗಿ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದರು. ಕುವೆಂಪು ಸಾಹಿತ್ಯದಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತರಾದರು. ಸಾಹಿತ್ಯ, ಸಂಗೀತ, ಹಾಸ್ಯ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿರುಚಿ ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡರು. ಇವರ ಭಾಷಣಗಳು ಹಾಸ್ಯ ವಿಡಂಬನೆ ಹಾಗೂ ಕಾವ್ಯ ಮಿಶ್ರಿತವಾಗಿದ್ದು ಜನರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತಿದ್ದವು. ಚುನಾವಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಸೈದ್ಧಾಂತಿಕ ಸ್ಪರ್ಧೆಗೆ ಒಲವು ತೋರಿದರು. ಇವರಿಗೆ ಅದರಲ್ಲಿ ಜಯದ ಅವಕಾಶ ದೊರೆತದ್ದು 1967ರಲ್ಲಿ ಲೋಕಸಭಾ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿದಾಗ. ಸಂಸತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಮಾತನಾಡಿ ದೇಶಾದ್ಯಂತ ಖ್ಯಾತಿ ಪಡೆದರು. 1975ರ ತುರ್ತು ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ವಿರೋಧಿಸಿ 21 ತಿಂಗಳು ಸೆರವಾಸದಲ್ಲಿದ್ದರು.

1978ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ವಿಧಾನಸಭಾ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಚನ್ನಗಿರಿ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿ ಗೆದ್ದು ಶಾಸಕರಾದರು. ಸಂಸದೀಯ ಪಟು ಮತ್ತು ವಾಗ್ಮಿಯಾಗಿದ್ದ ಇವರ ಭಾಷಣ ಹಾಗೂ ವ್ಯಂಗ್ಯದ ಮಾತುಗಳು

ಹಾಗೂ ಇವರು ನೀಡುತ್ತಿದ್ದ ಸಾದೃಶ್ಯಗಳು ಕೇಳುಗರಿಗೆ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದವು. ಡಿ. ದೇವರಾಜ ಅರಸರನ್ನು ಬಹಳಷ್ಟು ಶಾಸಕರು ತೊರೆದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇವರು ಅವರ ಬೆಂಬಲಕ್ಕೆ ನಿಂತರು. 1983ರಲ್ಲಿ ಚನ್ನಗಿರಿ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದಲೇ ಮತ್ತೆ ಶಾಸಕರಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಯಾದರು. ಆಗ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದ ಜನತಾರಂಗ ಸರ್ಕಾರದಲ್ಲಿ ಸಚಿವರಾದರು. 1985ರಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷ ಬಲವರ್ಧನೆ ಮಾಡಲು ಸಚಿವ ಸ್ಥಾನ ತ್ಯಜಿಸಿದರು. 1994ರಲ್ಲಿ ಜನತಾದಳ ವಿಧಾನಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಬಹುಮತ ಪಡೆದಾಗ ಎಚ್.ಡಿ. ದೇವೇಗೌಡರ ಸರ್ಕಾರದಲ್ಲಿ ಉಪಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಯಾದರು. ಎಚ್.ಡಿ. ದೇವೇಗೌಡರು ಭಾರತದ ಪ್ರಧಾನಮಂತ್ರಿಯಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಯಾದುದರಿಂದ ಅವರಿಂದ ತೆರವಾದ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ 1996 ಮೇ 31ರಂದು ಕರ್ನಾಟಕದ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಯಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಯಾದರು.

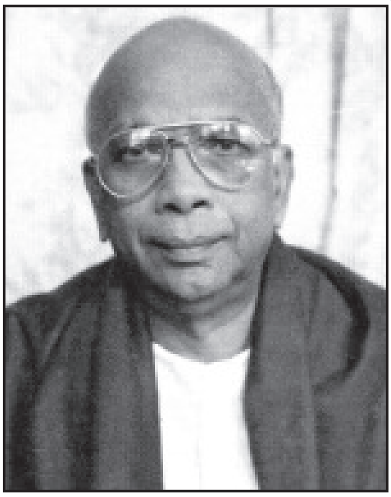

ಆಡಳಿತ ಅನುಭವಿ ಪಟೇಲರು ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಯಾಗಿ ಸುಗಮವಾಗಿ ಸರ್ಕಾರ ನಡೆಸಿದರು. ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗಲೂ ವಿರೋಧಪಕ್ಷದಲ್ಲಿದ್ದಾಗಲೂ ಇವರು ತಮ್ಮ ಭಾಷೆ, ಭಾವ ವಿಡಂಬನೆ ಮತ್ತು ತರ್ಕಬದ್ಧ ವಿಶ್ಲೇಷಣೆಯನ್ನು ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತಾ ಬಂದವರು. ಕಹಿಸತ್ಯ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲು ಇವರು ಹಿಂದೆ ಮುಂದೆ ನೋಡುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ತಮ್ಮ ಇತಿಮಿತಿಯ ಬಗ್ಗೆಯೂ ದೋಷ ದೌರ್ಬಲ್ಯಗಳ ಬಗ್ಗೆಯೂ ಮನಬಿಚ್ಚಿ ಮಾತನಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಇವರು ಎಷ್ಟೋ ಸಲ ಪೇಚಿಗೆ ಸಿಕ್ಕಿದ್ದುಂಟು. ಇವರೇ ಒಮ್ಮೆ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಯಾಗಿ ತಾವು ಮಾಡಿದ ಕೆಲಸವನ್ನು ಜನ ಗಮನಿಸದೆ ನನ್ನ ಹಾಸ್ಯವಿಡಂಬನೆಯನ್ನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಂತೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದುಂಟು. ಪಟೇಲರು ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಗಳಾಗಿ 1997ರಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಪುನರ್ ರಚನೆ ಮಾಡಿದ ಕೀರ್ತಿಗೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಬಹಳ ಕಾಲದಿಂದ ನೆನೆಗುದಿಗೆ ಬಿದ್ದಿದ್ದ ಈ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಜಾರಿಗೆ ತಂದು ಹೊಸದಾಗಿ ಏಳು ಜಿಲ್ಲೆಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. 1999ರಲ್ಲಿ ಜನತಾದಳ ಮತ್ತು ಬಿಜೆಪಿ ಪಕ್ಷಗಳು ಸಂಯುಕ್ತವಾಗಿ ಚುನಾವಣೆಯನ್ನು ಎದುರಿಸಲು ಮಾಡಿಕೊಂಡ ಮೈತ್ರಿ ವಿಫಲವಾಯಿತು. ಆಗ ಇವರು ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿ ಸ್ಥಾನದಿಂದ ಇಳಿದರು. ಅದೇ ಸಮಯಕ್ಕೆ ಇವರ ಆರೋಗ್ಯವೂ ಹದಗೆಟ್ಟಿತು. ಇವರು 2000 ಡಿಸೆಂಬರ್ 12ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. ಇವರ ಪತ್ನಿ ಸರ್ವಮಂಗಳ. ಇವರ ಪುತ್ರ ಮಹಿಮಾ ಪಟೇಲ್ ಶಾಸಕರು. (ಡಿ.ಎಸ್.ಜೆ.)

ಪಟ್ಟಣಗಳು: 2001ರ ಜನಗಣತಿಯ ಮೇರೆಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಒಟ್ಟು ಪಟ್ಟಣಗಳು 237. ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ಮತ್ತು ಅದರ ನಗರ ಸಮೂಹ ಜನಸಂಖ್ಯೆ 56,86,844. ಈ ಜನಸಾಗರದ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬರುವ ಇತರ ಯಾವುದೇ ಬೃಹತ್ ನಗರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿಲ್ಲ. 5ಲಕ್ಷ ಜನಸಂಖ್ಯೆಗೂ ಹೆಚ್ಚಿದ್ದು 10 ಲಕ್ಷಕ್ಕೆ ಕಡಿಮೆ ಇರುವ ನಗರಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ 3. ಅವೆಂದರೆ ಮೈಸೂರು, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ–ಧಾರವಾಡ ಮತ್ತು ಮಂಗಳೂರು. ಒಂದುಲಕ್ಷದ ಮೇಲೆ ಐದು ಲಕ್ಷಗಳಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿರುವ ನಗರಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ 20. ಒಟ್ಟು ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ಜನಸಂಖ್ಯೆಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಆರು ವರ್ಗಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆ ವರ್ಗಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪಟ್ಟಣಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ, ಪಟ್ಟಣವಾಸಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು (2001) ಈ ಕೆಳಗೆ ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

ವರ್ಗ(ಜನಸಂಖ್ಯೆ ಮಿತಿ)	**ಪಟ್ಟಣಗಳು**	**ಪಟ್ಟಣವಾಸಿಗಳಸಂಖ್ಯೆ**
1. 1,00,000ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು	24	1,20,43,036
2. 50,000ದಿಂದ 99,999	27	1,726,134
3. 20,000ದಿಂದ 49,999	101	3,096,525
4. 10,000ದಿಂದ 19,999	53	839,021
5. 5,000ದಿಂದ 9,999	27	192,477
6. 5,000ಕ್ಕೂ ಕಡಿಮೆ	5	22,665
ಒಟ್ಟು	**237**	**17,919,858**

ಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ವಿವಿಧ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಅವನ್ನು ಸಂಸ್ಥಾಕೇಂದ್ರಗಳು, ವಾಣಿಜ್ಯಕೇಂದ್ರಗಳು, ವಿಹಾರ ಮತ್ತು ಜಾತ್ರಾ ಕೇಂದ್ರಗಳು, ಮಹಾನಗರಗಳು ಎಂದು ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು. ಯಾತ್ರಾಸ್ಥಳಗಳು, ಬಂದರುಗಳು, ದುರ್ಗಗಳು, ಯೋಜನಾ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಹಾಗೂ ಸೈನ್ಯ ಶಿಬಿರಗಳೂ ಈ ವಿಂಗಡಣೆಯಲ್ಲೇ ಸೇರುತ್ತವೆ.

ಸಂಸ್ಥಾ ಕೇಂದ್ರಗಳು: ಹಿಂದೆ ದೇವಸ್ಥಾನ, ಚರ್ಚು ಮುಂತಾದ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಸುತ್ತಲೂ ಗ್ರಾಮಗಳು ಮತ್ತು ಪಟ್ಟಣಗಳು ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದುವು. ಇವುಗಳೊಂದಿಗೆ ಅರಮನೆಗಳ ಹಾಗೂ ಸರ್ಕಾರಿ ಕಚೇರಿಗಳ ಕೇಂದ್ರವಾದ ರಾಜಧಾನಿಯಂಥ ನಗರಗಳೂ ಬೆಳೆಯಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದವು. ಹಾಗೆಯೇ ರೈಲ್ವೆ ಕೇಂದ್ರ, ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಸಹ ಬೆಳೆದವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ನಗರದ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ನಾವು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಅರಮನೆಯ ಕೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಬೆಳೆದು, ಮುಂದಕ್ಕೆ ಈ ನಗರ ರೈಲ್ವೆ ಹಾಗೂ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಗಳ ಕೇಂದ್ರವಾಯಿತು. ನಗರದ ಪಶ್ಚಿಮ ಬಡಾವಣೆಗಳು ತೀವ್ರವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಲೂ ಮಾನಸಗಂಗೋತ್ರಿಯ ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರವೇ ಮೂಲಕಾರಣ. ಮತ್ತೊಂದು ಇಂಥ ಸಂಸ್ಥಾನಗರ ಧಾರವಾಡ. ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕೇಂದ್ರವಲ್ಲದೆ ಜಿಲ್ಲಾ ಕೇಂದ್ರವೂ ಆಗಿರುವ ಧಾರವಾಡದ ಬೆಳೆವಣಿಗೆ ಈ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನೇ ಅವಲಂಬಿಸಿದೆ. ಇದೇ ರೀತಿ ನಂಜನಗೂಡು, ಉಡುಪಿ, ಮಣಿಪಾಲ ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲೂ ಇಂಥ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಂದ ಆ ನಗರಗಳ ಬೆಳೆವಣಿಗೆ ಆಗುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಹಲವಾರು ಕಲಾ ಮತ್ತು ಧಾರ್ಮಿಕ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಈ ಶತಮಾನದ ಮೊದಲ ಭಾಗದಲ್ಲೇ ಪಟ್ಟಣಗಳಾಗಿ ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳ ಜನಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಇಂದಿಗೂ ಗಮನಾರ್ಹ ಹೆಚ್ಚಳವಾಗಿಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶೃಂಗೇರಿಯ ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1901ರಲ್ಲಿ 2,430 ಇದ್ದಿತು. 2001ರಲ್ಲಿ ಅದರ ಜನಸಂಖ್ಯೆ 4,253. ಹೀಗಾಗಲು ಕಾರಣ ಅದಕ್ಕೆ ಪಟ್ಟಣವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಲು ಇತರ ಅನುಕೂಲಕರ ಅಂಶಗಳಿಲ್ಲದಿರುವುದು. ಜೊತೆಗೆ ಯಾತ್ರಾಸ್ಥಳವಾಗಿರುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರ.

ವಾಣಿಜ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳು: ಪಟ್ಟಣಗಳ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರೇರಕವಾದದ್ದು ವಾಣಿಜ್ಯ. ಜನರು ವ್ಯವಸಾಯವನ್ನೇ ಅವಲಂಬಿಸಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹತ್ತಾರು ಹಳ್ಳಿಗಳ ಮಧ್ಯೆ ವಾರಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಸಂತೆ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಗ್ರಾಮಗಳೂ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ನೂರಾರು ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೂ ಪಟ್ಟಣಗಳಿಗೂ ಸಂಬಂಧ ಕಲ್ಪಿಸಿ ಸಾಮಾನುಗಳ ಪೂರೈಕೆಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂಥ ಮಂಡಿ

ಪಟ್ಟಣಗಳು ಬೆಳೆದವು. ಇವಲ್ಲದೆ ಕೆಲವು ಭಾರೀ ನಗರಗಳೂ ಪ್ರಾಂತಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದು ಒಂದು ಪ್ರಾಂತದಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಾಂತಕ್ಕೆ ಸಾಮಾನುಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುವ ವಾಣಿಜ್ಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಬಂದರುಗಳೂ ಭಾರೀ ಸಂತೇಪೇಟೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಪಟ್ಟಣಗಳೂ ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಸಂಪರ್ಕ ಮಾರ್ಗಗಳು ಸಂಧಿಸುವ ಮತ್ತು ವ್ಯವಸಾಯ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ವಾಣಿಜ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಬೆಳೆದವು. ಬೆಂಗಳೂರು, ದಾವಣಗೆರೆ, ಗದಗ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ರಾಯಚೂರು, ಗಂಗಾವತಿ, ತಿಪಟೂರು, ಅರಸೀಕೆರೆ, ಚಿಂತಾಮಣಿ ಮುಂತಾದವು ಇಂಥ ಕೇಂದ್ರಗಳಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲ ಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲಿ ವಾಣಿಜ್ಯವೆ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಂಥವನ್ನು ವಾಣಿಜ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳೆಂದು ಕರೆಯಬಹುದು.

ಕೈಗಾರಿಕಾ ಕೇಂದ್ರಗಳು: ಕೈಗಾರಿಕಾ ಕ್ರಾಂತಿಯಾದ ಮೇಲೆ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಉದ್ದಿಮೆಗಳು ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಗುತ್ತ ಬಂದವು. ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದಂತೆಲ್ಲ ಪಟ್ಟಣಗಳು ರಭಸದಿಂದ ಬೆಳೆಯಲು ಪೂರಕವಾಯಿತು. ಮೊದಮೊದಲು ವಾಣಿಜ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಲಾರಂಭಿಸಿ, ಕ್ರಮೇಣ ಅವು ಕೈಗಾರಿಕಾ ನಗರಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತನೆಗೊಳ್ಳುವುದು ಸಾಮಾನ್ಯ ಪ್ರವೃತ್ತಿ. ಮಂಗಳೂರು, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ದಾವಣಗೆರೆ, ಬಾಗಲಕೋಟೆ, ಹಾಸನ ಮುಂತಾದ ನಗರಗಳು ಕೈಗಾರಿಕಾ ಕೇಂದ್ರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಕೆಲವು ಕಡೆ ಕಚ್ಚಾಪದಾರ್ಥಗಳು ಸಿಗುವುದರಿಂದ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ನೆಲಸಿ ಹೊಸ ಪಟ್ಟಣ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡವು. ಸಿಮೆಂಟ್ ಮತ್ತು ಕಾಗದ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿಂದಾಗಿ ಭದ್ರಾವತಿ ಕೈಗಾರಿಕಾ ನಗರವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿದೆ. ಕೋಲಾರ ಚಿನ್ನದ ಗಣಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನದ ಗಣಿ ಕೆಲಸಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಒಂದು ಲಕ್ಷಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಜನಸಂಖ್ಯೆಯ ನಗರ ಬೆಳೆಯಿತು. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ದಾಂಡೇಲಿ ಕೂಡ ಕೈಗಾರಿಕಾ ನಗರವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದೆ.

ವಿಹಾರ ಮತ್ತು ಜಾತ್ರಾ ಕೇಂದ್ರಗಳು: ಇಂಥ ಕೇಂದ್ರಗಳೂ ಪಟ್ಟಣಗಳಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವುದುಂಟು. ಸವದತ್ತಿಯ ಎಲ್ಲಮ್ಮನ ಗುಡ್ಡ, ನಾಯಕನಹಟ್ಟಿ–ಇವು ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ, ಉಡುಪಿ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಮುಂತಾದವು ಮೂಲತಃ ಜಾತ್ರಾಕೇಂದ್ರಗಳೇ. ಮಹದೇಶ್ವರಬೆಟ್ಟ, ಚುಂಚನಕಟ್ಟೆ, ಗೋಕರ್ಣ, ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ, ಜೋಗ, ಕೆಮ್ಮಣ್ಣುಗುಂಡಿ ಗಿರಿಧಾಮ ಮೊದಲಾದ ಜಾತ್ರಾ ಮತ್ತು ವಿಹಾರಕೇಂದ್ರಗಳೂ ಪಟ್ಟಣಗಳಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವ ಸೂಚನೆಗಳನ್ನು ತೋರುತ್ತಿವೆ.

ಮಹಾನಗರ: ಹತ್ತು ಲಕ್ಷಕ್ಕಿಂತ ಅಧಿಕ ಜನಸಂಖ್ಯೆ ಇರುವ ನಗರವನ್ನು ಮಹಾನಗರ ಎಂದು ಕರೆಯುವುದು ವಾಡಿಕೆ. ಬೆಂಗಳೂರು ನಮ್ಮ ರಾಜ್ಯದ ಏಕಮೇವ ಮಹಾನಗರ. 1971ರಲ್ಲಿ 16.54 ಲಕ್ಷ ಜನವಸತಿಯಿದ್ದ ಬೆಂಗಳೂರು ಈಗ 56,86,844 ಜನಸಂಖ್ಯೆ ಹೊಂದಿದ್ದು ಈ ಮಹಾನಗರ ಭಾರತದ ಮಹಾನಗರಗಳಲ್ಲಿ 5ನೆಯ ಸ್ಥಾನ ಹೊಂದಿದೆ (2001). ಇದು ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಭಾರತದಲ್ಲಿ ತ್ವರಿತಗತಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿರುವ ನಗರಗಳಲ್ಲೊಂದು.

ನಗರಯೋಜನೆ: ಜನಸಂಖ್ಯೆ ಹೆಚ್ಚಿದಂತೆ ನಗರಗಳಲ್ಲಿ ಮನೆಗಳ ಅಭಾವ, ಕುಡಿಯುವ ನೀರಿನ ಕೊರತೆ, ಸಾರಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕದಲ್ಲಿ ಅವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮತ್ತು ಕೊಳಚೆ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಕಂಡುಬರುವುದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕ. ರಸ್ತೆಗಳ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆ, ಅವುಗಳ ಸುತ್ತಲೂ ಮನೆ ಕಟ್ಟುವುದು, ವಾಸದ ಮನೆಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಕೈಗಾರಿಕಾ–ವಾಣಿಜ್ಯ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆ ಮೊದಲಾವು ಹೆಚ್ಚಿ ನಗರಗಳ ನೈರ್ಮಲ್ಯ ಹಾಗೂ ವಾತಾವರಣ ಕೆಡುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ನಗರಗಳ ನೈರ್ಮಲ್ಯ ಮತ್ತು ವಾತಾವರಣವು ಕೆಡದಂತೆ ಸೂಕ್ತ ಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಂಡು ನಗರಗಳ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯನ್ನು ರೂಪಿಸಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವ ವಿಧಾನವನ್ನು ನಗರ ಯೋಜನೆ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ನಗರಗಳ ಸ್ಥೂಲ ರೂಪವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ರಸ್ತೆಗಳು, ಕಟ್ಟಡಗಳು, ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸೌಲಭ್ಯಗಳು ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುವದಕ್ಕಷ್ಟೇ ಇಂಥ ಯೋಜನೆ ಸೀಮಿತಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ನಾಗರಿಕರ ಆಸೆ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವ ಮತ್ತು ಅವರ ಆರ್ಥಿಕ ಪ್ರಗತಿಗೆ ಬೇಕಾಗುವ ಕೈಗಾರಿಕೆ, ವಾಣಿಜ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ಸಹಾಯಕವಾಗುವ ಚಟುಚಟಿಕೆಗಳಿಗೂ ನಗರ ಯೋಜನೆ ಗಮನ ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಜನರು ತುಂಬು ಜೀವನ ನಡೆಸಿ ಸುಖ ಸಂತೋಷದಿಂದ ವಾಸಿಸಲು ಒಳ್ಳೆಯ ವಾತಾವರಣವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದೇ ನಗರ ಯೋಜನೆಯ ಮುಖ್ಯ ಗುರಿ.

ನಗರ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳುವ ಮೊದಲು ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮೇಲ್ಮೈ ಲಕ್ಷಣ, ಪ್ರಚಲಿತ ಭೂ ಉಪಯೋಗ, ಕಟ್ಟಡಗಳು ಇರುವ ಸ್ಥಿತಿ, ಜನಗಣತಿ ಮತ್ತು ಜನಸಾಂದ್ರತೆ, ಸಾಮಾಜಿಕ–ಆರ್ಥಿಕ ಸ್ಥಿತಿ, ಸಂಚಾರಸೌಲಭ್ಯಗಳು, ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಆವಶ್ಯಕತೆಗಳು, ವಸತಿ ಸಮಸ್ಯೆ, ಕ್ರೀಡಾ ಮತ್ತು ವಿಹಾರ ಸೌಲಭ್ಯ, ವ್ಯಾಪಾರ ಮತ್ತು ವಾಣಿಜ್ಯ, ಕೈಗಾರಿಕೆ, ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಉಪಯುಕ್ತ ಕಟ್ಟಡಗಳು ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸಮೀಕ್ಷೆ ನಡೆಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಸಮೀಕ್ಷೆಗಳಿಂದ ವಿವರಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಕ್ರೋಡೀಕರಿಸಿ ಇಂದಿನ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನೂ ಮುಂದಿನ ಆವಶ್ಯಕತೆಗಳನ್ನೂ ಕಂಡುಹಿಡಿಯಬೇಕು. ಮುಂಬರುವ 20–30 ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ನಗರದ ಜನಸಂಖ್ಯೆ ಮತ್ತು ಭವಿಷ್ಯತ್ತಿನ ಈ ಜನಸಂಖ್ಯೆ ಬೇಕಾಗುವ ಜಮೀನಿನ ವಿಸ್ತರಣೆಯ ಲೆಕ್ಕಹಾಕಬೇಕು. ವಾಸಸ್ಥಳ, ಕೈಗಾರಿಕಾ ಪ್ರದೇಶ, ವಾಣಿಜ್ಯ ಪ್ರದೇಶ, ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಉಪಯೋಗ, ಉದ್ಯಾನ, ಕ್ರೀಡಾಂಗಣ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿವಿಧ ಉದ್ದೇಶಗಳಿಗೆ ಬೇಕಾಗಬಹುದಾದ ಭೂ ಉಪಯೋಗದ ವಲಯಗಳನ್ನು ಸೂಕ್ತಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಬೇಕು. ಯೋಗ್ಯವಾದ ಸಂಚಾರ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನೂ ರೂಪಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ನಗರ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗಾಗಿ ತಯಾರಿಸುವ ಬೃಹತ್ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ಕೈಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಿಗಾಗಿ ಶಿಫಾರಸುಗಳನ್ನು ನಮೂದಿಸಿರಬೇಕು. ಅಲ್ಲದೆ ಭೂ ಉಪಯೋಗದ ಆಯಾ ವಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸಲು ವಲಯ ನಿಯಂತ್ರಣ ಅಧಿನಿಯಮಗಳನ್ನು ರಚಿಸಬೇಕು.

ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಹಿಂದೆ ನಗರಯೋಜನೆಯನ್ನು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಿಗಳೂ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. 1959ರಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ನಗರಯೋಜನಾ ಇಲಾಖೆ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂತು. 3ನೆಯ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿ 10 ಘಟಕಗಳು, 4ನೆಯ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ 5 ಘಟಕಗಳು, 5ನೆಯ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ 4 ಘಟಕಗಳು–ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲೂ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದವು. ಪ್ರಸ್ತುತ ಇಲಾಖೆಯ ಕೇಂದ್ರ ಕಚೇರಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿದ್ದು ಪ್ರತಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಇಲಾಖೆಯ ಶಾಖೆಗಳಿವೆ. ಇವು ನಗರಯೋಜನಾ ಘಟಕಗಳಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಯೋಜನಾ ಘಟಕಗಳೂ ಆಗಿವೆ.

ನಾಗರಿಕ ಹಿತಸಾಧನೆ ನಗರ ಯೋಜನೆಗಳ ಅಂತಿಮ ಗುರಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಯೋಜನೆಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ತನ್ನ ಜಮೀನನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಹಕ್ಕಿನ ಮೇಲೆ ಕೆಲಮಟ್ಟಿಗೆ ನಿರ್ಬಂಧ ವಿಧಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದಕಾರಣ ಯೋಜನಾ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ಶಾಸನ ಮುಖೇನ ಸಾಕಷ್ಟು ಅಧಿಕಾರಗಳನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಡುವುದು ಅವಶ್ಯ. 1961ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ನಗರ ಹಾಗೂ ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಯೋಜನಾ ವ್ಯಾಪಕ

ಶಾಸನವೊಂದನ್ನು ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಿದ ಕರ್ನಾಟಕ ಈ ದಿಶೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಹೆಜ್ಜೆಯಿಟ್ಟ ರಾಜ್ಯ. ಕರ್ನಾಟಕ ನಗರ ಹಾಗೂ ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಯೋಜನಾ ಕಾನೂನು ಎಂಬ ಈ ಅಧಿನಿಯಮ 1965 ಜನವರಿ 15ರಿಂದ ಜಾರಿಗೆ ಬಂತು. ಈ ಕಾಯಿದೆಯ ರೀತ್ಯಾ ‘ರಾಜ್ಯ ನಗರಯೋಜನಾ ಮಂಡಲಿ’ ಯನ್ನೂ ಅನೇಕ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಯೋಜನಾ ಪ್ರಾಧಿಕಾರ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ರಾಜ್ಯ ನಗರ ಯೋಜನಾ ಮಂಡಲಿಯು ಯೋಜನೆ ಮತ್ತು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಮತ್ತು ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಕಾರ್ಯನೀತಿ ಮತ್ತು ಸೂತ್ರಗಳ ವಿಚಾರವಾಗಿ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೂ ಯೋಜನಾ ಪ್ರಾಧಿಕಾರ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗಳಿಗೂ ಸಲಹೆ ನೀಡುವ ರಾಜ್ಯಮಟ್ಟದ ಸಂಸ್ಥೆಯಾಗಿದೆ. ಯೋಜನಾ ಪ್ರಾಧಿಕಾರ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗಳು ಆಯಾ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಯಾವುದೇ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಮತ್ತು ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಅಂತಿಮ ರೂಪರೇಖೆ ತಯಾರಿಸಲು ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಸ್ವತಂತ್ರ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು.

ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ನಗರ, ಪಟ್ಟಣ ಪ್ರದೇಶ ಹಾಗೂ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶವನ್ನೊಳಗೊಂಡು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸಬೇಕಾಗಿರುವ ಸ್ಥಳೀಯ ಯೋಜನಾ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಶಾಸನಬದ್ಧವಾಗಿ ನಿರ್ಧರಿಸಿ ಯೋಜನಾ ಪ್ರಾಧಿಕಾರ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ನೇಮಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿರುವ ಕೆಳಕಂಡ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಇಂಥ ಪ್ರಾಧಿಕಾರ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ: (1) ಬೆಂಗಳೂರು ಮಹಾನಗರ (2) ಮೈಸೂರು (3) ಮಂಗಳೂರು (4) ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ-ಧಾರವಾಡ (5) ಬೆಳಗಾಂವಿ (6) ಗುಲ್ಬರ್ಗ (7) ದಾಂಡೇಲಿ ಪ್ರದೇಶ (8) ಶಿವಮೊಗ್ಗ-ಭದ್ರಾವತಿ ಪ್ರದೇಶ (9) ದಾವಣಗೆರೆ (10) ಕೋಲಾರ ಚಿನ್ನದ ಗಣಿ ಪ್ರದೇಶ (11) ವಿಜಯನಗರ ಉಕ್ಕು ಕಾರ್ಖಾನೆ ಪ್ರದೇಶ, ಹಾಸನ. ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ ಒಂದು ಲಕ್ಷಕ್ಕೂ ಅಧಿಕ ಜನಸಂಖ್ಯೆ ಇರುವ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ನಗರಕ್ಕೂ ನಗರಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಸಮಿತಿ ರಚಿಸುವ ಕಾರ್ಯ ನೀತಿಯನ್ನು ಸರ್ಕಾರ ಕೈಗೊಂಡಿದೆ. ಇದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ರಾಜ್ಯದ ಇನ್ನುಳಿದ ಜಿಲ್ಲಾ ಕೇಂದ್ರಗಳಿಗೂ ಹಾಗೂ 50 ಸಾವಿರಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಜನಸಂಖ್ಯೆಯಿರುವ ನಗರ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೂ ಯೋಜನಾಪ್ರಾಧಿಕಾರಗಳನ್ನು ಹಂತ ಹಂತವಾಗಿ ರಚಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ನಗರಯೋಜನೆ ಇಲಾಖೆಯು ಯೋಜನಾ ಪ್ರಾಧಿಕಾರ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುವ ಹಾಗೂ ಮುಂದಿನ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ನೆರವು ನೀಡುತ್ತದೆ.

ಯಾವುದೇ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಸಮಗ್ರ ಸವಿವರ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಮೂರು ಹಂತಗಳಲ್ಲಿ ತಯಾರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಯೋಜನಾ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟ ಭೂಮಿಯ ಉಪಯೋಗವನ್ನು ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ನಿಯಂತ್ರಿಸುವ ಮತ್ತು ಕ್ರಮಬದ್ಧಗೊಳಿಸುವ ಪ್ರಾರಂಭಿಕ ಅಥವಾ ಸ್ಥೂಲ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ತಯಾರಿಸುವುದೇ ಪ್ರಥಮ ಹಂತ. ಆ ಬಳಿಕ ಸವಿಸ್ತಾರ ಭೂ ಬಳಕೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಹಾಗೂ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಕೈಗೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಳ, ಸುಧಾರಣೆಗಳ ವಿವರಣೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ‘ವ್ಯಾಪಕ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆ’ ತಯಾರಿಸುವುದು ಎರಡನೆಯ ಹಂತ. ವ್ಯಾಪಕ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ಒಳಗೊಂಡಿರುವ ವಿವಿಧ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಸೂಚನೆಗಳನ್ನು ಕಾರ್ಯಗತಗೊಳಿಸುವ ಉದ್ದೇಶದ ಸಲುವಾಗಿ ನಗರದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಭಾಗಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುವದೇ ಕೊನೆಯ ಹಂತ.

ಈಗಾಗಲೇ ಬೆಂಗಳೂರು ಮಹಾನಗರ, ಮೈಸೂರು, ಮಂಗಳೂರು, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ-ಧಾರವಾಡ, ಬೆಳಗಾಂವಿ, ದಾಂಡೇಲಿ ಪ್ರದೇಶ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ-ಭದ್ರಾವತಿ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಸ್ಥೂಲ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಗಳೂ ಶಾಸನಾನುಬದ್ಧವಾಗಿ ಸರ್ಕಾರದ ಮನ್ನಣೆ ಪಡೆದಿದ್ದು ಅವುಗಳನ್ನು ಜಾರಿಯಲ್ಲಿ ತರಲಾಗಿದೆ. ದಾವಣಗೆರೆ ಮತ್ತು ಕೋಲಾರ ಚಿನ್ನದಗಣಿ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಸ್ಥೂಲಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಇವೆಲ್ಲ ಪ್ರದೇಶಗಳ ವ್ಯಾಪಕ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವುದರ ಪ್ರಗತಿ ವಿವಿಧ ಘಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿವೆ.

ಯೋಜನಾ ಪ್ರಾಧಿಕಾರ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ನಿಯಮಿಸದ ಇನ್ನುಳಿದ ನಗರಗಳ ಯೋಜನಾ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನೂ ಸಾಧಿಸಲು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ನಗರ ಪ್ರದೇಶಗಳ, ಪ್ರವಾಸಿ ಕೇಂದ್ರಗಳ, ಯಾತ್ರಾಕ್ಷೇತ್ರಗಳ, ಗಿರಿಧಾಮಗಳ, ಉಪನಗರಗಳ ಸಮೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಕೈಗೊಂಡು ಅವಶ್ಯವಿರುವ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನೂ ನಗರ ಬಡಾವಣೆ ಹಾಗೂ ವಿಸ್ತರಣಾ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನೂ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಈಗಾಗಲೇ ರಾಜ್ಯದ 30 ನಗರಗಳಿಗೆ ಇಂಥ ಕರಡು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ನಗರ ಯೋಜನಾ ಸಮಿತಿಗಳು ರಚನೆಯಾಗಿವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು, ನಗರಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಂಡಳಿಗಳು, ರಾಜ್ಯಗೃಹನಿರ್ಮಾಣಮಂಡಳಿ, ಗೃಹನಿರ್ಮಾಣ ಸಹಕಾರ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಮತ್ತು ಇತರ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸುವ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಪಟ್ಟಣ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ, ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮಹಾನಗರದಲ್ಲಿ ಸಂಚಾರ ಸಾರಿಗೆಯ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯು ಹೆಚ್ಚಿರುತ್ತದೆ. ಬೆಂಗಳೂರು ಮಹಾನಗರದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸಂಚಾರ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನು ಎದುರಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನು ಅರಿತುಕೊಂಡು ಅವುಗಳಿಗೆ ಸೂಕ್ತ ಪರಿಹಾರಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಕವಾದ ಸಂಚಾರ ಸಾರಿಗೆ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಕೈಕೊಂಡು ವಿವರವಾದ ವರದಿಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರ ಫಲವಾಗಿ ಮಹಾನಗರದ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಫ್ಲೈಓವರ್‌ಗಳು, ವರ್ತುಲ ರಸ್ತೆಗಳು ರಚನೆಯಾಗಿವೆ. ಮೈಸೂರು ನಗರದಲ್ಲೂ ವರ್ತುಲ ರಸ್ತೆ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿದೆ. ದಾಂಡೇಲಿ ಸಂಪನ್ಮೂಲ ಪ್ರದೇಶ ಮತ್ತು ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಕಣಿವೆ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೂ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಲಾಗಿದೆ. **(ಕೆ.ಎಸ್.ಆರ್.ಎ.)**

ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲು: ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿಲ್ಲೆ ಬಾದಾಮಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಬಾದಾಮಿಯಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ 22 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಯ ಎಡದಡದಲ್ಲಿರುವ ಗ್ರಾಮ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,482. ಹಿಂದೆ ಕಿಸುವೊಳಲ್, ಪಟ್ಟದ ಕಿಸುವೊಳಲ್ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಥಳ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಬಾದಾಮಿಯ ಚಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಪಡೆದಿದ್ದು ಪ್ರವಾಸಿಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದೆ. ಯುನೆಸ್ಕೊ ಸಂಸ್ಥೆ ಇದನ್ನು ಪ್ರಪಂಚದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಮಾರಕವೆಂದು ಘೋಷಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಾದಾಮಿ ಮತ್ತು ಐಹೊಳೆಗಳಿಂದ ಉತ್ತಮ ಮಾರ್ಗ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ.

ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲಿನ ಪ್ರದೇಶ ಪ್ರಾಗಿತಿಹಾಸದ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಜನವಸತಿಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿನ ಮಲಪ್ರಭಾನದಿಯ ದಂಡೆಯಲ್ಲಿ ಹಳೆಯ ಶಿಲಾಯುಗದ ಶಿಲಾಯುಧಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಈ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಒಂದು ಕಿಮೀ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಬಾಚನಗುಡ್ಡ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಸಮಾಧಿಗಳೂ ಅಲ್ಲಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರದಲ್ಲಿ ಆದಿಚಾರಿತ್ರಿಕ ಕಾಲದ ಒಂದು ನೆಲೆಯೂ ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದಿವೆ. ಚಳುಕ್ಯ ಪೂರ್ವ (ಬಹುಶಃ ಸಾತವಾಹನ) ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕೆಲವು ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಕಟ್ಟಡಗಳ ಅವಶೇಷಗಳೂ ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ದೊರಕಿವೆ. ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು

ಜೈನದೇವಾಲಯದ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ನಡೆಸಿದ ಉತ್ಖನನಗಳಿಂದ ಈ ಕಟ್ಟಡಗಳು ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದುವು. ಕ್ರಿ.ಶ.2ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಗ್ರೀಕ್ ಭೂಗೋಳಕಾರ ಟಾಲೆಮಿ ವ್ಯಾಪಾರ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೆಂದು ಹೆಸರಿಸಿರುವ ಪೆತರ್ಗಲ್ ಈ ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲು ಎಂದು ಕೆಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲು ವಿಶೇಷ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆದದ್ದು ಬಾದಾಮಿಯ ಚಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ; ಅದರಲ್ಲೂ 7–8ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ. ಚಳುಕ್ಯ ವಿನಯಾದಿತ್ಯನ ಒಂದು ಶಾಸನ ಇದನ್ನು ಕಿಸುವೊಳಲ್, ಪಟ್ಟದ ಕಿಸುವೊಳಲ್ ಎಂದು ಕರೆದಿದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಸುತ್ತ ನಸುಗೆಂಪು ಬಣ್ಣದ ಕಲ್ಲುಗುಡ್ಡಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ ಕಿಸುವೊಳಲ್ ಎಂದೂ ಚಳುಕ್ಯ ಸಮ್ರಾಟರು ಇಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಪಟ್ಟಬಂಧ ಮಹೋತ್ಸವವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರಿಂದ ಪಟ್ಟದ ಕಿಸುವೊಳಲ್ ಎಂದೂ ಹೆಸರಾಗಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ರಾಜರು ಪಟ್ಟಾಭಿಷಿಕ್ತರಾಗುತ್ತಿದ್ದ ವಿಷಯ 11–12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಂಗರಾಜಪುರಾಣ(ಸು. 1500) ಮತ್ತು ಹಮ್ಮೀರ ಕಾವ್ಯ (ಸು. 1540) ಈ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ನದಿಯ ದಂಡೆಯ ಒಂದು ಎತ್ತರವಾದ ಬಯಲಿನಲ್ಲಿ ಚಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದ್ದೆಂದು ಊಹಿಸಲಾಗಿರುವ ಮಣ್ಣಿನ ಪಾತ್ರೆಗಳೂ ಕಲ್ಲಿನ ಕಂಬಗಳೂ ದೊರಕಿದ್ದು, ಆ ಬಯಲೇ ಪಟ್ಟಬಂಧದ ಸಭಾಮಂಟಪವಾಗಿರಬಹುದೆಂದು ತರ್ಕಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿ ಉತ್ತರಗಾಮಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಸ್ಥಳ ತೀರ್ಥಕ್ಷೇತ್ರವೆಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿದ್ದು, ಸಮೀಪದ ರಾಜಧಾನಿ ಬಾದಾಮಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಅರಸರು ಇಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಬಂಧೋತ್ಸವವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರೆ ಆಶ್ಚರ್ಯವಿಲ್ಲ. 1162ರ ಶಾಸನವೊಂದು ಕಿಸುವೊಳಲನ್ನು ದಕ್ಷಿಣದ ಕಾಶಿಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಊರು ಕೆಲವು ಚಳುಕ್ಯ ಅರಸರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಕ್ತಪುರ (ಕಿಸುವೊಳಲ್‌ನ ಸಂಸ್ಕೃತ ರೂಪ) ಎಂಬ ಅಭಿಧಾನದಿಂದ ಒಂದು ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತೆಂದೂ ಕೆಲವು ಕಾಲ ನೆಲೆವೀಡಾಗಿತ್ತೆಂದೂ ಅನೇಕ ಚಳುಕ್ಯ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಕಾರಣದಿಂದಾಗಿ ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ತತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳು ನಿರ್ಮಿತವಾದುವು.

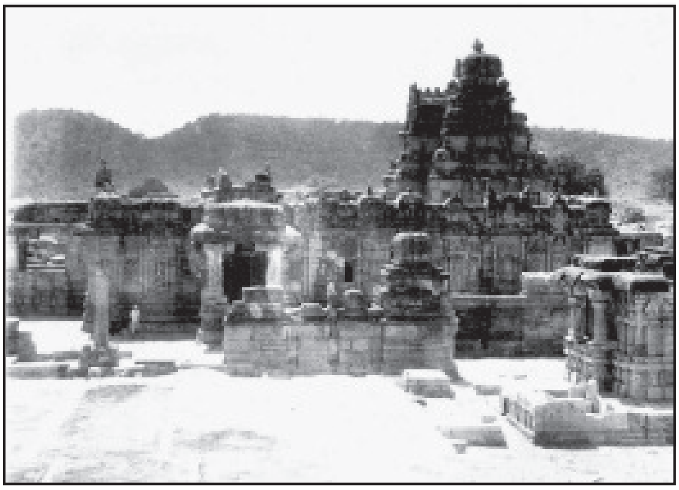
ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯ

ಅನಂತರ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಈ ಊರು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥಳವಾಗಿರಬೇಕೆಂಬುದು ಕವಿರಾಜಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ತಿರುಳ್ಗನ್ನಡ ಸೀಮೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಕಿಸುವೊಳಲ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಕಲಿವಲ್ಲಭನ ಕಾಲದ ಶಾಸನವೊಂದು ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ಉತ್ತರ ದಿಶೆಯ ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಇದ್ದು ಈ ಹೇಳಿಕೆಗೆ ಋಜುತೆಯನ್ನೊದಗಿಸುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಊರು ಕಿಸುಕಾಡು 70 ಎಂಬ ಚಿಕ್ಕ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥಳವಾಗಿತ್ತು. ಆ ಕಾಲದ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಅಂದಿನ ರಾಜ ಮಾಂಡಳಿಕರು ಇಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ದತ್ತಿಕೊಟ್ಟ ವಿವರಗಳು ದೊರಕುತ್ತವೆ. 2ನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ (ಭುವನೈಕಮಲ್ಲ) 1070ರ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ ಆತ ಕಿಸುವೊಳಲಿನ ಮೂಲಸ್ಥಾನ ದೇವರಿಗೆ 12 ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ದತ್ತಿ ಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯ ಬರೆದಿದೆ. ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕೋತ್ಸವವು ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. 1162ರ ಶಾಸನವೊಂದರಿಂದ ಈ ಭೂಭಾಗ ಎರಂಬರಗೆಯ ಸಿಂದರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಿದೆ. ಆ ಮರದ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರ 2ನೆಯ ಚಾವುಂಡರ ಪತ್ನಿ ದೇಮಲದೇವಿಯ ಪುತ್ರ ಆಚುಗಿ ಪಟ್ಟಣದ ಕಿಸುವೊಳಲನ್ನು ಕಲಿಮಾರವೃತ್ತಿಯಿಂದ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರನಿಗೆ ಸಮನೆನಿಸಿದ ವಿಜಯೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ 300 ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ದತ್ತಿ ಬಿಟ್ಟಳು. ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಅನಂತರ ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲು ತನ್ನ ಉತ್ತಮಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳಲಾರಂಭಿಸಿ ಕ್ರಮೇಣ ಈಗಿನ ಚಿಕ್ಕ ಗ್ರಾಮವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿತು.

ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲಿನ ಹಿರಿಮೆಗರಿಮೆಗಳಿಗೆ ಕಾರಣ ಇಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯಗಳು. ಈ ದೇವಾಲಯಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿವೆ. ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವ ಎರಡು ಪ್ರಮುಖ ವಾಸ್ತು ಪ್ರಕಾರಗಳಾದ ದ್ರಾವಿಡ ಮತ್ತು ನಾಗರ ರೀತಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದು ಇಲ್ಲಿಯ ವಿಶೇಷ. ಸೌಂದರ್ಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಈ ದೇವಾಲಯಗಳು ಉನ್ನತಮಟ್ಟದವು. ಹಿಂದೆ ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲು ತೀರ್ಥಕ್ಷೇತ್ರವೆಂದೂ ಹೆಸರುಗಳಿಸಿತ್ತಾಗಿ ಈ ದೇವಾಲಯಗಳು ಬಹುಜನರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿರುವ ಸುಮಾರು ಹತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳು ಬಹುಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತು ಶೈವ, ಒಂದು ಜೈನ ಜಿನಾಲಯ ಊರ ಹೊರಗೆ ಬಾದಾಮಿಯ ದಾರಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಉಳಿದ ಒಂಬತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳೂ ನದಿಯ ದಂಡೆಗುಂಟ ದಕ್ಷಿಣದಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಹಬ್ಬಿಕೊಂಡಿವೆ.

ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯ ಬಹು ಸುಂದರವೂ ದೊಡ್ಡದೂ ಆದ ಕೃತಿ. ಚಳುಕ್ಯ ಇಮ್ಮಡಿ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ (733– 45) ಮೂರು ಸಲ ಪಲ್ಲವರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಕಂಚಿಯನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರ ಜ್ಞಾಪಕಾರ್ಥವಾಗಿ ಅವನ ಒಬ್ಬ ರಾಣಿ ಲೋಕಮಹಾದೇವಿ ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನೂ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ರಾಣಿ ಈ ದೇವಾಲಯದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯವನ್ನೂ ಕಟ್ಟಿಸಿದರೆಂದು ಇಲ್ಲಿನ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈಗಿನ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ಪೂರ್ವದ ಹೆಸರು ಲೋಕೇಶ್ವರ ಅಥವಾ ಲೋಕಪಾಲೇಶ್ವರ, 67 ಮೀ ಉದ್ದ ಮತ್ತು 32 ಮೀ ಅಗಲವಾಗಿ ಸುಮಾರು ಆಯತಾಕಾರವಾದ ಪ್ರಾಕಾರದಿಂದ ಆವೃತವಾದ ಅಂಗಳದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯದ ಮೂಲ ಘಟಕವಿದೆ. ಪ್ರಾಕಾರದ ಗೋಡೆಗೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಒಳಗೆ ಚಿಕ್ಕ ಗುಡಿಗಳೂ ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರಗಳೂ ಇವೆ. ಪೂರ್ವದ ದ್ವಾರ ಮಂಟಪದಂತಿದ್ದ ನದಿಯೆಡೆಗೆ ತೆರೆದಂತಿದೆ. ಈ ದ್ವಾರದ ಮೇಲೆ ಕುಳ್ಳಾದ ಶಿಲಾಶಿಖರವಿದ್ದು, ಇದು ಮುಂದೆ ದಕ್ಷಿಣಭಾರತದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದ ಮಹಾದ್ವಾರಗೋಪುರಗಳ ಮೊಳಕೆಯೋ ಪಾದಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಈ ದ್ವಾರದ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ದಂಪತಿಗಳ ಸುಂದರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ.

ಇಲ್ಲಿಂದ ಒಳಗೆ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದಂತೆಯೇ ಒಂದು ನಂದಿಮಂಟಪವಿದೆ. 7.5ಮೀ ಉದ್ದಗಲವಾಗಿ ಸಮಚತುರ್ಭುಜಾಕಾರದ ತಳವಿನ್ಯಾಸವಿರುವ ಈ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ 2.5ಮೀ ಎತ್ತರದ ಜಗುಲಿಯ ಮೇಲೆ ನಾಲ್ಕು ದೊಡ್ಡ ದುಂಡಗಿನ ಕಂಬಗಳು ಚಾವಣಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತು ನಿಂತಿವೆ. ಜಗುಲಿಯ ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಸುತ್ತಲೂ ಆನೆಗಳ ಮತ್ತು ಕುಬ್ಜರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸುಂದರ ಮಿಥುನಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಕಿನ್ನರ ಜೊತೆಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಕಮಲವನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದ ಓರ್ವ ಸ್ತ್ರೀ, ಅಂಕುಶವನ್ನು ಹಿಡಿದ ಇಂದ್ರಾಣಿ, ಶುಕಭಾಷಿಣಿ ಇವರುಗಳ ಶಿಲ್ಪಗಳೂ ಬಹು ಸುಂದರವಾಗಿದ್ದು ಉಲ್ಲೇಖಾರ್ಹವಾಗಿವೆ.

ನಂದಿಮಂಟಪದಿಂದ 5ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯದ ಮೂಲ ಘಟಕವಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಪಥದಿಂದ ಆವೃತವಾದ ಗರ್ಭಗುಡಿ ಮತ್ತು ಅಂತರಾಳ, ದೊಡ್ಡ ಸಭಾಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಈ ಮಂಟಪದ ಪೂರ್ವ, ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ದಿಶೆಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖಮಂಟಪಗಳು ಎತ್ತಿಹಿಡಿದಂತಿರುವ ಆನೆ, ಸಿಂಹಗಳ ಶಿಲ್ಪಗಳಿರುವ ಎತ್ತರದ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಮಂಟಪವನ್ನು ಏರಲು ಮುಂದೆ ಪಾವಟಿಗೆ, ಮೇಲೆ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಮಂಟಪ ಭಾಗವೂ ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲಿ ಕಕ್ಷಾಸನ ಮುಂದೆ ಎತ್ತರವಾದ ಸಹಜ ಸುಂದರವಾದ ದಂಪತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಎರಡು ಕಂಬಗಳು ಮತ್ತು ಹಿಂದೆ ಗೋಡೆ ಇವುಗಳ ಮೇಲೆ ನಿಂತ ಮಟ್ಟಸ ಚಾವಣಿ – ಇವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಪೂರ್ವದ ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಅವು ವಿಜಯಾದಿತ್ಯ, ಲೋಕಮಹಾದೇವಿ ಮೊದಲಾದವರು ಬಿಟ್ಟ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಕಂಬಗಳು ಸುಂದರ ಕೆತ್ತನೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ದ್ವಾರಪಾಲಕರು, ಪದ್ಮನಿಧಿ, ಶಂಖನಿಧಿ ಮೊದಲಾದ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಆತನ ಇಬ್ಬರು ಸತಿಯರನ್ನು (ಉಷಾ ಮತ್ತು ಪ್ರತ್ಯುಷಾ) ಕೆತ್ತಿರುವ ಚಾವಣಿ ಇವು ಆಕರ್ಷಣೀಯವಾಗಿವೆ. ಮೋಡದಲ್ಲಿ ಚಲಿಸುತ್ತಿರುವ ಸೂರ್ಯನ ರಥದ ಚಿತ್ರ ವಿಶೇಷ ರಮಣೀಯವಾಗಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಹಾಗೂ ಉತ್ತರ ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಲವು ಸುಂದರವಾದ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಮುಖಮಂಟಪದ ನೃಸಿಂಹ ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪು ಇವರ ದ್ವಂದ್ವ ಯುದ್ಧ, ರಾವಣ ಕೈಲಾಸಪರ್ವತವನ್ನು ಎತ್ತಿರುವ ಶಿಲ್ಪ ಉಲ್ಲೇಖನಾರ್ಹವಾಗಿವೆ. ಅದರಂತೆ ಉತ್ತರ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿನ ಗಜೇಂದ್ರಮೋಕ್ಷ ಕಥಾನಕ ಚಿತ್ರಗಳು ಸೊಗಸಾಗಿವೆ. ಪ್ರತಿ ಮುಖಮಂಟಪದಿಂದ ಸಭಾಮಂಟಪಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶಿಸುವ ದ್ವಾರಗಳು ಕುಸುರಿಕೆಲಸದಿಂದ ಪಂಚಶಾಖಾ ದ್ವಾರಬಂಧಗಳು, ದ್ವಾರತೋಳುಗಳ ಕೆಳಗೆ ಗಂಗಾ– ಯಮುನೆಯರ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ಮೇಲಿನ ಜಂತಿಯಲ್ಲಿ ನಾಗಬಾಲಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದು ಹಾರುತ್ತಿರುವ ಗರುಡಶಿಲ್ಪ, ಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರು– ಇವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿವೆ.

ಸಭಾಮಂಟಪವು ಉತ್ತರ ದಕ್ಷಿಣ 15.2 ಮೀ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವ ಪಶ್ಚಿಮ 14.4 ಮೀ ಉದ್ದಗಲಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. 2.23 ಮೀ ಎತ್ತರದ ಚಚ್ಚೌಕದ ಹದಿನೆಂಟು ಕಂಬಗಳು ನಾಲ್ಕು ಸಾಲುಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಚಾವಣಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತು ನಿಂತಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣ, ಮಹಾಭಾರತ, ಭಾಗವತ ಕಥಾನಕಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಮಂಟಪದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿನ ಚಾವಣಿಯಲ್ಲಿ ಸುರುಳಿ ಸುತ್ತಿದ ನಾಗನನ್ನೂ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನೂ ಕೆತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಅನೇಕ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಿಗಳನ್ನೂ ಸಿಂಹಲತೆ ಅಥವಾ ಕೀರ್ತಿಮುಖಗಳನ್ನೂ ಬಿಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ, ಸ್ತಂಭಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಪೌರಾಣಿಕ ಕಥಾನಕಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸಾಮಾಜಿಕ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸೊಗಸಾದ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನೂ ನವುರಾಗಿ ಬಿಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅವುಗಳು ಅಂದಿನ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ. **(ಎಸ್.ಜಿಎ.)**

ಸಭಾಮಂಟಪದಿಂದ ಸುಕನಾಸಿಯ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶಿಸುವ ದ್ವಾರವೂ ಸಭಾಮಂಟಪದ ದ್ವಾರದಂತೆಯೇ ಸುಂದರವಾಗಿ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದು ಇಲ್ಲೂ ಗಂಗಾ ಯಮುನಾ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ ಚೌಕಾಕಾರದ್ದು. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಚೌಕನೆಯ ಪಾಣಿಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಹೊಳಪಿನ ಕರಿಕಲ್ಲಿನ ಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ಸುಕನಾಸಿಯನ್ನೂ ಸುತ್ತುವರಿದಂತೆ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಪಥವಿದೆ. ಇದರ ಮುಂತುದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೊರಗೋಡೆಗೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಚಿಕ್ಕ ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಿದ್ದು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಎಡಗಡೆಯದರಲ್ಲಿ ಮಹಿಷಮರ್ದಿನಿಯ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಇನ್ನೊಂದರಲ್ಲಿ ಗಣಪತಿ ಇದ್ದಿರಬಹುದು; ಅದು ಈಗ ಉಳಿದಿಲ್ಲ. ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಪಥ ಹಾಗೂ ಸಭಾಮಂಟಪದ ಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಳವಡಿಸಲಾಗಿರುವ ಅನೇಕ ವಿನ್ಯಾಸಗಳಲ್ಲಿರುವ ಜಾಲಂಧ್ರಗಳಿಂದ ನಸುಬೆಳಕು ಒಳಗೆ ಬೀಳುವಂತಿದ್ದು ಒಳಗಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಅವಲೋಕನಕ್ಕೆ ಇವು ಅನುಕೂಲ ಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಗೆ ಏರು ವಿನ್ನಾಯಸದಲ್ಲಿ ತಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿರುವ ಎತ್ತರ ಅಧಿಷ್ಟಾನವೂ ಮೇಲೆ ಅರೆಗಂಬಗಳೂ ಮತ್ತು ಕೋಷ್ಠಗಳಿರುವ ಭಿತ್ತಿಯೂ ಅದರ ಮೇಲೆ ದಿಂಡಿನ ಕಪೋತ ಮತ್ತು ಅದರ ಮೇಲೆ ಕಾಲಾಕೂಟಗಳಿರುವ ಹಾರ ಇವೆ. ಭಿತ್ತಿ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಟ್ಟ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಕೋಷಿವಿಗಳಲ್ಲಿ ಲಿಂಗೋದ್ಭವ ಶಿವ, ಅಷ್ಟಭುಜ ಶಿವ, ನಟರಾಜ, ನರಸಿಂಹ, ಸೀತಾಪಹರಣ, ಜನಾರ್ದನ, ಹರಿಹರ, ದಂಪತಿಗಳು ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪಗಳು ಎದ್ದುಕಾಣುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ರೂಪಿತವಾಗಿವೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸೌಂದರ್ಯ ಅನುಪಮವಾದುದು.

ಜಂಬುಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯ

ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಮೇಲೆ ದ್ರಾವಿಡ ಮಾದರಿಯ ತ್ರಿತಳ ಶಿಖರವಿದೆ. ಪ್ರತಿ ತಳದಲ್ಲೂ ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಹೊರಮೈಯಲ್ಲಿರುವ ವಾಸ್ತು ಅಂಶಗಳನ್ನು ಮೇಲೆ ಹೋದಂತೆ ಚಿಕ್ಕದಾಗಿರುವಂತೆ ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಮೆಟ್ಟಲುಮೆಟ್ಟಲಾಗಿ ಕಾಣುವಂತೆ ರೂಪಿಸಲಾಗಿದ್ದು, ಅದರ ಮೇಲೆ ಚೌಕಾಕಾರದ ದಪ್ಪ ಸ್ತೂಪಿ ಮತ್ತು ಮೇಲೆ ಕಳಶವನ್ನು ಅಳವಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಖರದ ಮುಂಭಾಗ ಸುಕನಾಸಿಯ ಮೇಲೂ ಮುಂದುವರಿಯುವಂತೆ ರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲಿನ ಈ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯ ವಿಶಿಷ್ಟ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ. ಬಾದಾಮಿಯ ಚಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಇದೇ ಅತಿ ದೊಡ್ಡದು ಹಾಗೂ ಸಕಲಾಂಗ ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದುದು. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಮೂಲ ಮಾದರಿ

ಕಂಚಿಯ ಕೈಲಾಸನಾಥ ದೇವಾಲಯದಿಂದ ಸ್ಫುರಿತವಾಗಿರಬಹುದೆಂದು ಹಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಮುಂದೆ ಎಲ್ಲೋರದಲ್ಲಿ ಕಡೆಯಲಾಗಿರುವ ಕೈಲಾಸ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ಇದೇ ವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ಆಳವಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ರೂಪಿಸಿದ ಸರ್ವಸಿದ್ಧಿ ಆಚಾರಿ, ಚೆಂಗಮ್ಮ, ಬಲದೇವ ಮುಂತಾದ ಶಿಲ್ಪಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಇಲ್ಲಿನ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ದೊರಕುತ್ತದೆ.

ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ರಚನೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲೇ ಇಮ್ಮಡಿ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ರಾಣಿ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯ ಮಹಾದೇವಿಯಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯೇಶ್ವರ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಗುಡಿಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲೇ ಈ ಗುಡಿಯ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕಿದೆ. ಇದು ವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರತಿರೂಪವೇ. ಆದರೆ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಸ್ವಲ್ಪ ಚಿಕ್ಕದು. ನಂದಿಮಂಟಪ ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ. ಸುತ್ತುಪ್ರಾಕಾರ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಹಾಳಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲಿನ ಶಿಖರದ ಸ್ತೂಪಭಾಗ ವಿರೂಪಾಕ್ಷದಂತೆ ಚೌಕೋನವಾಗಿರದೆ ವೃತ್ತಾಕಾರವಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮುಖಮಂಟಪದ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ಸುಂದರ ಸ್ತ್ರೀವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಒಳಗೆ ಚಳುಕ್ಯಕಾಲೀನ ಲಿಂಗವಿದ್ದರೂ ಸಭಾಮಂಟಪಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ದ್ವಾರದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗರುಡವಾಹನ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಸಭಾಮಂಟಪದ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ರಾಮಾಯಣ, ಮಹಾಭಾರತ, ಹರಿವಂಶ, ಪಂಚತಂತ್ರಗಳ ಕಥಾ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳು ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಸಾಮಾಜಿಕ ದೃಶ್ಯಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಭಕ್ತನಲ್ಲಿ ನಂದಿಸಮೇತ ಪಾರ್ವತೀಪರಮೇಶ್ವರ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ದೇವ ಮತ್ತು ಸ್ತ್ರೀಮೂರ್ತಿಗಳು ಸುಂದರವಾಗಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿವೆ.

ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯಿಲ್ಲಿರುವ ಇನ್ನೊಂದು ಕೃತಿ. ವಿರೂಪಾಕ್ಷನ ಗುಡಿಯಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರಕ್ಕಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯ ಮೇಲಿನ ಎರಡು ದೇವಾಲಯಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಹಳೆಯದು. ಇದನ್ನು ಚಳುಕ್ಯ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯ (696–733) ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದೂ ಇದಕ್ಕೆ ವಿಜಯೇಶ್ವರ ಎಂಬ ಹೆಸರಿತ್ತೆಂದೂ ಇಲ್ಲಿನ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ದೇವಾಲಯ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಶಿಥಿಲವಾಗಿದ್ದು ಈಗ ಗರ್ಭಗುಡಿ, ಅಂತರಾಳ ಮತ್ತು ಸಭಾಮಂಟಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳ ಮತ್ತು ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಸುತ್ತ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಪಥವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಕರಿಶಿಲೆಯ ಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿ ಸರಳವಾಗಿದ್ದು ಇದರ ತ್ರಿಶಾಖಾದ್ವಾರಬಂಧ ಶಿಲ್ಪರಹಿತವಾಗಿರುವುದು ವಿಶೇಷ. ದ್ವಾರ ತೋಳುಗಳ ಕೆಳಗೆ ಯಮುನಾ ಗಂಗಾ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಚೌಕಟ್ಟಿನ ಇಬ್ಬದಿಯಲ್ಲಿ ನಂದಿ ಮತ್ತು ವೀರಭದ್ರ ಈ ದ್ವಾರಪಾಲ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಹೊರಗೋಡೆಯ ಮೇಲೆ ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ನಟರಾಜ ಮತ್ತು ಗಜಾಸುರಮರ್ದನ ಈ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಗೋಡೆಯ ಮೇಲೆ ಪೂರ್ಣ ಕೆತ್ತದಿರುವ ಉಗ್ರನರಸಿಂಹನ ಚಿತ್ರ ರೇಖಾಮಾತ್ರವಾಗಿದೆ. ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಪಥದ ಸುತ್ತಲಿನ ಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ಗೋಡೆಗೆ ಮೂರರಂತೆ ಅನೇಕ ವಿನ್ಯಾಸಗಳ ಜಾಲಂಧ್ರಗಳಿವೆ. ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಪಥದ ಮುನ್ನಂಚಿನಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಚಿಕ್ಕ ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಮೂಲ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಉಳಿದಿಲ್ಲ. ಸಭಾಮಂಟಪ ವಿಶಾಲವಾಗಿದ್ದು ಇದರಲ್ಲಿ 20 ಕಂಬಗಳುಳ್ಳ ನಾಲ್ಕು ಸಾಲುಗಳು ಛತ್ತನ್ನು ಎತ್ತಿಹಿಡಿದಿದೆ. ಕಂಬಗಳು ಸರಳ ಚೌಕೋನ ಭೇದ ವಿನ್ಯಾಸದವು. ಸಭಾಮಂಟಪದ ಮೂರು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಮುಖಮಂಟಪಗಳು ಬಿದ್ದುಹೋಗಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಮೈನೋಟದಲ್ಲಿ ಬುಡದಲ್ಲಿ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳು, ಮೇಲೆ ಅನೇಕ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿರುವ ಭಿತ್ತಿ ಅದರ ಮೇಲೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಬಾಗಿರುವ ಕಪೋತ, ಕೂಟ ಶಾಲಾಗಳು ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಶಿಲ್ಪಗಳಿರುವ ಹಾಸ ಇವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲಿನ ದ್ರಾವಿಡ ಮಾದರಿಯ ಶಿಖರ ಎರಡು ತಳಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಮೇಲೆ ಚೌಕೋನ ಸ್ತೂಪಿ ಮತ್ತು ಕಲಶ ಇವೆ. ಶಿಖರ ಸುಕನಾಸಿಯು ಮೇಲೆ ಚಾಚಿಲ್ಲ. ದೇವಾಲಯದ ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಧನಾರೀಶ್ವರ ಭೃಂಗಿ, ವಿಷ್ಣು, ಭೂವರಾಹ, ಅಂಧಕಾಸುರ ಮೊದಲಾದ ಶಿಲ್ಪಗಳೂ ಶಿಖರದ ಮೇಲೆ ಲಕುಲೀಶ, ಗಜಾಸುರ ಮರ್ದನ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣು ಮೊದಲಾದವೂ ಇವೆ.

ಮೇಲಿನ ಚಳುಕ್ಯ ಕಾಲದ ದ್ರಾವಿಡ ಸಂಪ್ರದಾಯ ವಿನ್ಯಾಸದ ದೇವಾಲಯಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲಿನ ಗಳಗನಾಥ, ಕಾಶಿವಿಶ್ವನಾಥ, ಜಂಬುಲಿಂಗ, ಕಾಡಸಿದ್ದೇಶ್ವರ–ಈ ನಾಗರ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಇವೆ.

ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಗುಡಿಯಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಉತ್ತರಕ್ಕಿರುವ ಗಳಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು ವಿಶಾಲವಾದ ಸಭಾಮಂಟಪ 129ಮೀ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ, ಅಂತರಾಳ ಮತ್ತು ಗರ್ಭಗುಡಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಇದರ ಶಿಖರ ರೇಖಾನಾಗರ ಪ್ರಾಸಾದ ಪದ್ಧತಿಯಂತೆ ಅತಿ ಚಂದವಾಗಿ ಪ್ರಮಾಣಬದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಸಭಾಮಂಟಪದಿಂದ ಅಂತರಾಳ ಮತ್ತು ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆ ಹಾಕಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವ ಹಾಗೆ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಪಥವಿದ್ದು ಇದು ಹೊರಬದಿಯಲ್ಲಿ ಸುತ್ತಲೂ ಜಾಲರಿಯುಳ್ಳ ಗೋಡೆಯಿಂದ ಆವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈಗ ಸಭಾ ಮಂಟಪದ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿದೆ. ಇದರ ಕಂಬಗಳು, ಗೋಡೆಗಳು ಮತ್ತು ಮಾಡು ಏನೂ ಉಳಿದಿಲ್ಲ. ಇದರ ಮಾಡಿನ ಮೇಲೆ ಇದ್ದ ಶಿಖರದ ಸುಕನಾಸಿಯ ಚಾಚು, ವಾಯುವ್ಯ ಮೂಲೆಯ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಭಾಗದ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಪಥದ ಹೊರಬದಿಯ ಗೋಡೆಗಳು ಹಾಳಾಗಿವೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಾಗಿಲಿಲ್ಲದ ಸಣ್ಣದಾದ ಅರ್ಧ ಮಂಟಪವಿದ್ದು, ಅದರಲ್ಲಿ ಭಗ್ನವಾದ ಆದರೆ ಮನೋಹರವಾದ ಎಂಟು ಕೈಗಳುಳ್ಳ ಅಂಧಕಾಸುರಾಂತಕನ (ಶಿವ) ಮೂರ್ತಿಯಿದೆ.

ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲಿನ ಚೌಕಟ್ಟಿನ ಒಂದೊಂದು ಬದಿಯು ನಾಲ್ಕು ಶಾಖೆಗಳಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಿದ್ದು, ಅವು ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಕುಸುರಿನ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿವೆ. ಕೆಳಬದಿಯಲ್ಲಿ ಗಂಗೆ, ಯಮುನೆಯರು ಮತ್ತು ದಂಪತಿಗಳ ದ್ವಾರಪಾಲಕ ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ. ಚೌಕಟ್ಟಿನ ಮೇಲೆ ಅಡ್ಡಜಂತಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿನ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಶಿವ ನಟರಾಜನ ಮೂರ್ತಿಯಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ದೇವಾಲಯ ಮೂಲತಃ ಈಶ್ವರನ ದೇವಾಲಯವೇ ಆಗಿರಬೇಕು. ಅಂತರಾಳ ಸಣ್ಣದಾಗಿದ್ದು ತೀರ ಸರಳವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ ವಿಶಾಲವಾಗಿದೆ. ಈಗ ನೆಲದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ 11–12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕಪ್ಪುಶಿಲೆಯ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಹೊರಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ಬರಿದಾದ ದೇವಕೋಷ್ಠಗಳಿವೆ.

ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಮೂರು ಅಡ್ಡ ಮಡಿಕೆಗಳಿಂದ ವಿಭಾಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ದೇವಕೋಷ್ಠಗಳ ಕೆಳಭಾಗದ ಪ್ರದೇಶದ ಮೇಲಿನ ಅಡ್ಡಮಡಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣಗೂಡುಗಳಿದ್ದು ಅದರಲ್ಲಿ ಕುಬೇರ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಮುಂತಾದ ಸಣ್ಣಸಣ್ಣ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಅರ್ಧಮಂಟಪದ ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಅಡ್ಡಪಟ್ಟಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸೇವಕರಿಂದ ಕೂಡಿದ ರಾಜ, ಕುಸ್ತಿಯಾಟ, ಗಂಡಭೇರುಂಡ, ಪಂಚತಂತ್ರದಲ್ಲಿನ ಕೊಯ್ದು ಮರದಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿಸಿದ ಬೆಣೆಯನ್ನು ಕೋಳಿಯೊಂದು ಕೀಳುವ ಸನ್ನಿವೇಶ, ಮಕರತೋರಣವೇ ಮುಂತಾದ ಚಿತ್ರಗಳಿವೆ.

ಶಿಖರವು ಚೈತ್ಯ ಗೂಡುಗಳ ಅಡ್ಡ ಸಾಲುಗಳಿಂದ ಚಿತ್ರಿತವಾದ ಉದ್ದ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ನಾಲ್ಕು ಮೂಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ

ಒಟ್ಟು ನಾಲ್ಕು ರಾಯನೆಲ್ಲಿಕಾಯಿ ತರಹದ ಆಮಲಕಗಳಿವೆ. ಶಿಖರವು ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ಉಬ್ಬಿದ್ದು, ಮೇಲೆ ಸಣ್ಣದಾಗುತ್ತ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಆಮಲಕ ಮತ್ತು ಕಲಶದಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿವೆ. ನಾಗರ ಶೈಲಿಯ ಉತ್ತಮ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯ ಸು.8ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದುದು. **(ಎ.ಎಸ್.)**

ಗಳಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಹಿಂಬದಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವ ಜಂಬುಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯ ಚಿಕ್ಕದು. ನಾಗರರೇಖಾ ಪ್ರಾಸಾದ ಶೈಲಿಯ ಈ ಗುಡಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ ಮತ್ತು ಸಭಾಮಂಟಪದಿಂದ ಕೂಡಿತ್ತು. ಸಭಾಮಂಟಪದ ಅಡಿಪಾಯ ಮಾತ್ರ ಈಗ ಉಳಿದಿದೆ. ಶಿಖರದ ಮೇಲಿನ ಆಮಲಕ ಬಿದ್ದುಹೋಗಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ದ್ವಾರಬಂಧದ ಇಬ್ಬದಿಯಲ್ಲಿ ನಂದಿ, ವೀರಭದ್ರ, ದ್ವಾರಪಾಲಕ ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊರಗೋಡೆಯ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ದೇವಕೋಷ್ಠಗಳಿದ್ದು, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣಾತ್ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಲಕುಳೀಶ, ಅರ್ಧನಾರೀಶ್ವರ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಗೆ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಪಥವಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಮತ್ತು ಮೇಲಿನ ನಾಗರರೇಖಾ ಶಿಖರ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಗೋಡೆಯ ನೇರದಲ್ಲೇ ಮೇಲೇಳುವುದೂ ಈ ದೇವಾಲಯದ ವಾಸ್ತು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳು. ಇದೂ 8ನೆಯ ಶತಮಾನದ ರಚನೆ.

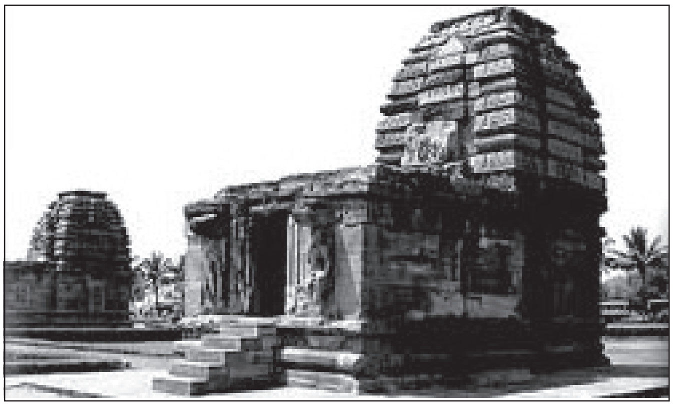
ಕಾಡಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ

ಜಂಬುಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲೇ ಉತ್ತರಕ್ಕಿರುವ ಕಾಡಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಜಂಬುಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದಂತೆಯೇ ಇದೆ. ಇದರ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಲಲಾಟದ ಮೇಲೆ ನಂದಿಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತ ಶಿವಪಾರ್ವತಿಯರ ಸುಂದರ ವಿಗ್ರಹವೂ ಅದರ ಎರಡೂ ಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಾರ ತೋಳುಗಳ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎಡಗಡೆ ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಬಲಗಡೆ ಬ್ರಹ್ಮ ಈ ವಿಗ್ರಹಗಳೂ ಇವೆ. ದಕ್ಷಿಣ, ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಹೊರಗೋಡೆಗಳ ದೇವಕೋಷ್ಠಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಲಕುಳೀಶ, ಹರಿಹರ ಮತ್ತು ಅರ್ಧನಾರೀಶ್ವರ ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ.

ನಾಗರಪ್ರಾಸಾದ ಶಿಖರವಿರುವ ಇನ್ನೊಂದು ಗುಡಿ ಕಾಶಿವಿಶ್ವೇಶ್ವರ. ಇದು ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದ ಉತ್ತರಬದಿಯಲ್ಲಿ, ಹಿಂದೆ ಅದರ ಪ್ರಾಕಾರವಿದ್ದ ಭಾಗದಲ್ಲಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಈಗ ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ಅಂತರಾಳ ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿವೆ. ಮುಂದಿದ್ದ ಸಭಾಮಂಟಪದ ಅಡಿಪಾಯ ಮಾತ್ರ ಈಗ ಉಳಿದಿದೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಮೇಲೆ ನಾಗರೇಖಾ ಶಿಖರವಿದೆ. ಆದರೆ ಶಿಖರದ ಆಮಲಕ ಮತ್ತು ಕಳಶ ಬಿದ್ದು ಹೋಗಿವೆ. ಇದರ ಸುಕನಾಸಿಯ ಮುಖಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಚೈತ್ಯ ಗೂಡಿನೊಳಗೆ ನಟರಾಜನ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲ ಚೌಕಟ್ಟಿನ ಎರಡು ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಕೋಷ್ಠಗಳಿವೆ. ಎಡಗಡೆಯದರಲ್ಲಿ ತ್ರಿಪುರಾಂತಕನ ಮೂರ್ತಿ ಇದೆ. ಚೌಕಟ್ಟಿನ ಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿ ಬುಡದಲ್ಲಿ ಗಂಗಾ ಯಮುನಾ ಮತ್ತು ಮೇಲೆ ನಾಗಬಾಲವನ್ನು ಹಿಡಿದ ಗರುಡನ ಲಲಾಟಬಿಂಬ ಇದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳಿವೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕಂಬದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಕೆಲವದರ ಮೇಲೆ ಪುರಾಣಕಥೆಗಳ ಮತ್ತು ಹರಿವಂಶದ ಕೃಷ್ಣಲೀಲಾ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳ ತೆಳು ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ. ಛತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸುತ್ತಲೂ ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಸೋಮಸ್ಕಂದ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯ 8ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಉತ್ತರಭಾಗದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ.

ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ನದಿಯ ದಂಡೆಯಲ್ಲಿ ಇರುವ ಪಾಪನಾಥ ದೇವಾಲಯ ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಉಳಿದು ಬಂದಿರುವ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ವಾಸ್ತು-ಶಿಲ್ಪ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಇದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಪೂರ್ಣವಾಗಿರುವ ಗುಡಿ; ಸುಮಾರು ದೊಡ್ಡ ದೇವಾಲಯವೂ ಹೌದು. ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಮುಖಮಂಟಪ, ವಿಶಾಲವಾದ ಅರ್ಧಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಪಥವುಳ್ಳ ಗರ್ಭಗೃಹ ಇವೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿ ಚೌಕವಾಗಿದ್ದು ಒಳಗೆ ದೊಡ್ಡ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ನಯವಾಗಿ ಕೆತ್ತಲಾದ ಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ದ್ವಾರಬಂಧದ ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರು ಮತ್ತು ಮೇಲೆ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಲಲಾಟಬಿಂಬ, ಚಾಮರ ಇಂದ್ರ ಅಗ್ನಿ ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರು ಮೊದಲಾದ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಹೊರಮೈಯಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ, ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ಉತ್ತರದ ದೇವಕೋಷ್ಠಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಶಿವ, ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪ ಫಲಕಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಸುತ್ತಲೂ ಮುಚ್ಚಿರುವ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಪಥವಿದೆ. ಅಂತರಾಳ ವಿಶಾಲವಾಗಿದ್ದು ಅದರ ಬಾಗಿಲ ಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೋಡುಗಳುಳ್ಳ ಮಾನವರೂಪದ ನಂದಿ ಮತ್ತು ವೀರಭದ್ರ ದ್ವಾರಪಾಲಕರೂ ಮೇಲೆ ಲಲಾಟದಲ್ಲಿ ಸರ್ಪಗಳ ಬಾಲಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದ ಗರುಡನ ಮತ್ತು ಅದರ ಮೇಲೆ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಮಹಾಮಂಟಪದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳ ನಾಲ್ಕು ಸಾಲುಗಳಿವೆ. ಇವು ಸ್ವಲ್ಪ ಸಣ್ಣವಾಗಿವೆಯಲ್ಲದೆ ಸೊಗಸಾದ ಸ್ತ್ರೀ ಹಾಗೂ ದಂಪತಿಗಳ ಕೆತ್ತನೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿಯ ಅರೆಗಂಬಗಳ ಮೇಲೂ ಇದೇ ರೀತಿಯ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಗೋಡೆಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಕಕ್ಷಾಸನಗಳಿರುವುದು ವಿಶೇಷ. ಇವುಗಳ ಮೇಲೆ ನಿಂತ ಚಿಕ್ಕ ಅರೆಗಂಬಗಳಲ್ಲೂ ತೆಳು ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜನೊಬ್ಬ ಪತ್ನೀಸಮೇತನಾಗಿ ಹಲವು ಸಾಮಂತರೊಡನೆ ಕುಳಿತಿರುವುದನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಶಿಲ್ಪ ಕುತೂಹಲಕಾರಿಯಾದುದು. ಇಲ್ಲಿ ಬಹುಶಃ ಇಮ್ಮಡಿ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ರಾಜಸಭೆಯನ್ನು ಶಿಲ್ಪಿಸಿದೆ ಎಂಬ ಊಹೆ ಇದೆ. ಈ ಸಭಾಮಂಟಪದ ಛತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ, ನಾಗಬಂಧ, ಅನಂತಶಾಯಿ-ಈ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಛತ್ತಿನ ದಂತಿಯ ಮೇಲೂ ವಿಷ್ಣು, ಗಂಧರ್ವ, ಶಿವಪಾರ್ವತಿ ಮೊದಲಾದ ತೆಳು ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಈ ಮಂಟಪದ ಹೊರಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಳಿಕಂಡಿಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರಿದ್ದಾರೆ. ದ್ವಾರಬಂಧದ ಮೇಲೆ ಮಕರತೋರಣದ ಕೆಳಗೆ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಅಲಂಕೃತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಮುಖಮಂಟಪ ಚಿಕ್ಕದಾಗಿದ್ದು ಎತ್ತರದ ಕಟ್ಟೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸಿಂಹ ಮತ್ತು ಆನೆ ಸವಾರರ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ.

ದೇವಾಲಯದ ಏರುವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಕೆಳಗೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಮೇಲೆ ದೇವಕೋಷ್ಠಗಳು ಮತ್ತು ಅರೆಗಂಬಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಭಿತ್ತಿ, ಕಪೋತ

ಶಾಲ ಮತ್ತು ಕೂಟಗಳಿರುವ ಹಾರ ಇವೆ. ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ದಳಿಕಂಡಿಗಳಲ್ಲದೆ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ರಾಮಯಣ, ಮಹಾಭಾರತ ಕಥಾನಕಗಳ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನೂ ಕೆತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ಉತ್ತರದ ದೇವಕೋಷ್ಠಗಳಲ್ಲಿ ಶಿವ, ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಅಲಂಕೃತ ಮಿಥುನಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಸ್ತಂಭಿಕೆಗಳೂ ಅಲಂಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿವೆ. ಕೊಳಲು ತಂತ್ರೀವಾದ್ಯ ಮುಂತಾದ ವಾದ್ಯಗಳನ್ನು ಬಾಜಿಸುವ ಚಿತ್ರಗಳೂ ಕೆಲವೆಡೆಯಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲೆ ನಾಗರ ಶೈಲಿಯ ಶಿಖರವಿದೆ. ಆದರೆ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಆಮಲಕ ಅಥವಾ ಗುಂಡು ಇತ್ಯಾದಿ ರೀತಿಯ ಮುಗಿತಾಯವಿಲ್ಲ.

ವಾಸ್ತುದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ದ್ರಾವಿಡ ಮತ್ತು ನಾಗರಶೈಲಿಗಳ ಮಿಶ್ರಣ ಎನ್ನಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ನಾಗರರೇಖಾ ಶಿಖರ ನಾಗರಶೈಲಿಯ ಅಂಶವಾದರೆ, ಶಾಲ ಮತ್ತು ಕೂಟಗಳ ಹಾರ ದ್ರಾವಿಡ ಪದ್ಧತಿಯದು. ಇದರ ನಿರ್ಮಾಣದ ಕಾಲದ ಬಗೆಗೆ ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ಏಕಾಭಿಪ್ರಾಯವಿಲ್ಲ. ಸು. 650,680,700,735,740 ಎಂದು ವಿವಿಧ ರೀತಿಯ ಹೇಳಿಕೆಗಳಿವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಸರ್ವಸಿದ್ಧಿ ಆಚಾರಿ, ಬಲದೇವ ಮತ್ತು ಚೆಙ್ಗಮ್ಮ ಎಂಬ ಶಿಲ್ಪಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲೂ ಕಂಡುಬರುವುದರಿಂದ ಇವು ಸುಮಾರು ಹತ್ತಿರ ಕಾಲದ ರಚನೆಗಳಾಗಿರಬಹುದು. ಕೇವಲ ಶೈಲಿ, ದೇವಾಲಯದ ಸ್ವರೂಪ–ಇವುಗಳನ್ನು ಪರಿಗಣಿಸಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಪಾಪನಾಥ ದೇವಾಲಯ ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಷ್ಟು ನಯನುಣುಪುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಮುಂದಿನದಿರಬಹುದು. ಈ ದೇವಾಲಯ ಬಹುಶಃ ಸುಮಾರು ಸಮೀಪಕಾಲದಲ್ಲೇ ಎರಡು ಘಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿರಬಹುದು ಎನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. ದೇವಾಲಯದ ವಾಸ್ತು ಭಾಗಗಳ ಅಳವಡಿಕೆ. ಅಲಂಕರಣ ವೈವಿಧ್ಯ–ಇವು ಈ ಅಂಶವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಬಹುಶಃ ಗರ್ಭಗುಡಿ ಮತ್ತು ಒಳ ಅಂತರಾಳ ಒಂದು ಘಟ್ಟದ್ದಾಗಿದ್ದು ಮುಂದಿನ ಸಭಾಮಂಟಪ, ಮುಖಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಮೇಲಿನ ನಾಗರಶಿಖರ ಅನಂತರದವು ಇರಬಹುದು.

ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯ ಗುಂಪಿನಿಂದ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರದಲ್ಲಿ ಬಾದಾಮಿ ರಸ್ತೆಯ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಜೈನ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಮುಖಮಂಟಪ, ಸಭಾಮಂಟಪ, ಅರ್ಧಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಪಥಯುತ ಗರ್ಭಗುಡಿ ಇವೆ. ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಪಥದ ಹೊರಗಿನ ಗೋಡೆಗಳು ಬಿದ್ದುಹೋಗಿವೆ. ಕಂಬಗಳು ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಹಲವು ಅಡ್ಡ ಮಡಿಕೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಚಳುಕ್ಯ ಕಂಬಗಳಿಗಿಂತ ವಿಭಿನ್ನವಾಗಿವೆ. ಅಂತರಾಳ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಮೇಲೆ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ಚಿಕ್ಕ ಶಿಖರವಿದೆ. ಮುಂದಿನ ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಕಕ್ಷಾಸನವಿದ್ದು ಅದರ ಹೊರಮೈಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಹಲವಾರು ಚಳುಕ್ಯ ವಿಭಿನ್ನ ವಾಸ್ತು ಅಂಶಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ದೇವಾಲಯ ಬಹುಶಃ 9ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿರಬಹುದು. **(ಎಸ್.ಜಿಎ)**

ಸುಮಾರು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಉಳಿದಿರುವ ಮೇಲಿನ ಒಂಬತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲದೆ ಇತರ ಕೆಲವು ಚಿಕ್ಕ ಅಥವಾ ಬಹು ಹಾಳಾದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಮತ್ತು ಚಳುಕ್ಯ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಕಾಲದ ಹಲವು ಶಿಲ್ಪಾವಶೇಷಗಳನ್ನೂ ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ಗುಡಿಯ ಎಡಬದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಚಂದ್ರಶೇಖರ ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದು. ಇದು ಅಡ್ಡಮಾಡಿನ ಮಂಟಪ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಕುಸುರಿನ ಕೆತ್ತನೆಯಾಗಲಿ, ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಾಗಲಿ ಇಲ್ಲದೆ ಬಹು ಸರಳವಾಗಿ ಇದ್ದು ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲಿನ ಕಟ್ಟಡಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನವಾದದ್ದೇನೋ ಎಂದು ಅನಿಸುತ್ತದೆ. ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಸುತ್ತಮುತ್ತ ಶಿವಲಿಂಗಗಳುಳ್ಳ ಸಣ್ಣ ಗುಡಿಗಳು ಕೆಲವಿವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯಗಳ ಗುಂಪಿನ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರದಲ್ಲಿ ನಿಂತಿರುವ ಒಂದು ಕಂಬ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲದ ಸುಂದರ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಉತ್ತಮ ಕೃತಿ.

ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಸು. 30 ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಇದುವರೆಗೆ ಕಂಡುಹಿಡಿಯಲಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವನ್ನು ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ, ಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ, ತೊಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪಗಳ ಪಾದಪೀಠದಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಅವು ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯಗಳ ರೂವಾರಿಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸುತ್ತವಲ್ಲದೆ, ಆ ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಕಾರಣ, ದಾನದತ್ತಿಗಳು ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನೂ ಜೊತೆಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ (ಗಂಗಾತಟದ ಮೃಗಥಣಿಕಾದಿಂದ ಬಂದ ಜ್ಞಾನಶಿವಾಚಾರ್ಯನ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲು ಸ್ತಂಭಶಾಸನ ಈಗ ಬಿಜಾಪುರ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿದೆ).

ಒಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪವಿತ್ರ ಸ್ಥಳವೆಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿದ್ದು, ಪಟ್ಟದ ಸ್ಥಾನವಾಗಿದ್ದ ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲು ಕಲಾರಸಿಕರಿಗೆ ಹಾಗೂ ವಾಸ್ತು–ಶಿಲ್ಪ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಇಂದಿಗೂ ಆಕರ್ಷಣೀಯ ಸ್ಥಾನವಾಗಿದೆ. ಒಂದೇ ಕಡೆ ನಾಗರ ಮತ್ತು ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ಉತ್ತಮ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿರುವ ಏಕೈಕ ಸ್ಥಳ ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲು. ಅಲ್ಲದೆ ಇದು ಚಳುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯ ಕೊನೆಯ ಘಟ್ಟದ ಮಹೋನ್ನತ ಕೃತಿಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದಿರುವ ಸ್ಥಳ. ಒಬ್ಬ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಪ್ರಕಾರ ಇಲ್ಲಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇಡೀ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾರತದಲ್ಲೇ ಅನುಪಮವಾದ ಸೌಂದರ್ಯವುಳ್ಳವು. *

ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮರೆಡ್ಡಿ, ಟಿ.: 1919–2006. ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಮುಖ ಚಲನ ಚಿತ್ರ ನಿರ್ಮಾಪಕರು, ನಿರ್ದೇಶಕರು; ತೆಲುಗಿನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕವಿ ಹಾಗೂ ಚಿಂತಕರು. ಇವರ ಪೂರ್ಣಹೆಸರು ತಿಕ್ಕವರಪು ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮರೆಡ್ಡಿ. ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ನೆಲ್ಲೂರಿನಲ್ಲಿ 1919 ಫೆಬ್ರವರಿ 19ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಾಯಿ ಸುಂದರಮ್ಮ. ತಂದೆ ರಾಮರೆಡ್ಡಿ ಅವರು ಸಾಹಿತ್ಯಾಸಕ್ತರು, ದಾನಿಗಳು; ಸೋದರಮಾವ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಾಹಿತಿ ಮತ್ತು ರಾಜಕಾರಣಿ ಬೆಜವಾಡ ಗೋಪಾಲರೆಡ್ಡಿ. 1922ರಲ್ಲಿ ಗಾಂಧೀಜಿ ಅವರು ಇವರ ಮನೆಗೆ ಭೇಟಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದರು. ಇವರ ಮನೆಗೆ ಶಾಂತಿನಿಕೇತನ ಎಂದು ನಾಮಕರಣ ಮಾಡಿದ್ದರು. ಅನಂತರ ಪಟ್ಟಾಭಿ ಅವರು ರವೀಂದ್ರರ ಶಾಂತಿನಿಕೇತನಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮುಂದುವರಿಸಿದರು (1937). ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಸಾಹಿತ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಲು ಕೋಲ್ಕತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಸೇರಿದರು. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿಯ ವಾತಾವರಣ, ಬಡತನ, ಅಶಾಂತಿ, ಸಾಮಾಜಿಕವಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಶೋಷಣೆ ನೋಡಿ ಮನನೊಂದು ಆತಂಕಗೊಂಡು ನೆಲ್ಲೂರಿಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಿದರು. ಗಣಿತಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಸಲು ಅಮೆರಿಕದ ಕೊಲಂಬಿಯ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಸೇರಿ ಪದವಿ ಪಡೆದರು.

ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿದ್ದಾಗಲೇ ಪಠಾಭಿ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯನಾಮದಿಂದ ಕವನಗಳನ್ನು ಬರೆಯಲಾರಂಭಿಸಿದರು. ‘ಫಿಡೇಲು ರಾಗಾಲ ಡಜ಼ನ್’ (ಪಿಟೀಲು ರಾಗಗಳ ಡಜ಼ನ್, 1939) ತೆಲುಗಿನ ನವ್ಯಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ನಾಂದಿ ಹಾಡಿತು. ಇದು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದಗೊಂಡಿದೆ (ಆರ್.ವಿ.ಎಸ್.ಸುಂದರಂ). ವಚನ ಪದ್ಯ ಎಂಬ ಆಧುನಿಕ ಕಾವ್ಯ ಪ್ರಕಾರಕ್ಕೆ ಇವರೇ ಆದ್ಯರಾದರು. ಅನಂತರ ಕಯಿತ ನಾ ದಯಿತ (ಕವಿತೆ ನನ್ನ ಹೆಂಡತಿ), ಪಠಾಭಿ ಪನ್‌ಚಾಂಗಂ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯಾತ್ಮಕ ‘ಪನ್’ಗಳ (ಶ್ಲೇಷೋಕ್ತಿ) ಸಂಕಲನ ಪ್ರಕಟವಾದುವು.

ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮುಗಿಸಿ ಪತ್ನಿ ಸ್ನೇಹಲತಾ ಅವರೊಡನೆ ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದರು. ಇಬ್ಬರಿಗೂ ನಾಟಕ ಮತ್ತು ಚಲನಚಿತ್ರ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಪಾರ ಆಸಕ್ತಿ. ಇವರು 'ಮದ್ರಾಸ್ ಪ್ಲೇಯರ್ಸ್' ಎಂಬ ಹವ್ಯಾಸಿ ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಥೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿದ್ದಾಗಲೇ ಕೆಲವು ತೆಲುಗು ಚಲನಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಂದು ನೆಲಸಿದರು (1967). ರೆಡ್ಡಿ ದಂಪತಿಗಳಿಗೆ ರಾಮಮನೋಹರ ಲೋಹಿಯಾ, ಮಧುಲಿಮಯೆ, ಶಾಂತವೇರಿ ಗೋಪಾಲಗೌಡ ಮೊದಲಾದವರ ಆತ್ಮೀಯ ಒಡನಾಟ ಲಭಿಸಿತ್ತು. ಗೋಪಾಲಗೌಡರು ಒಮ್ಮೆ ಲೋಹಿಯಾ ಅವರಿಗೆ ಯು.ಆರ್.ಅನಂತಮೂರ್ತಿ ಅವರ 'ಸಂಸ್ಕಾರ' ಕಾದಂಬರಿಯ ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ಕೇಳಿ ರೆಡ್ಡಿ ಅವರು ಅದನ್ನು ಚಲನಚಿತ್ರ ಮಾಡುವ ಆಸಕ್ತಿ ತೋರಿದರು. ಆ ಮೂಲಕ ಕನ್ನಡ ಚಲನಚಿತ್ರ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಪದಾರ್ಪಣ ಮಾಡಿದರು. ಲೇಖಕ ಮತ್ತು ನಟ ಗಿರೀಶ ಕಾರ್ನಾಡರ ನಿರ್ದೇಶನ, ಆಸ್ಟ್ರೇಲಿಯದ ಟಾಮ್ ಕೊವನ್‍ರ ಛಾಯಾಚಿತ್ರ, ಸ್ಟೀವನ್ ಕಾರ್ಟಾ ಅವರ ಸಹಕಾರ, ರಾಜೀವ್ ತಾರಾನಾಥರ ಸಂಗೀತ, ಸ್ನೇಹಲತಾ ಅವರ ನಟನೆ–ಇವೆಲ್ಲವೂ ಮೇಳವಿಸಿ 'ಸಂಸ್ಕಾರ' (1970) ಚಿತ್ರ ಯಶಸ್ವಿಯಾಯಿತು. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಯೋಗಿಕ ಚಲನಚಿತ್ರ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಈ ಚಿತ್ರ ನಾಂದಿ ಹಾಡಿತು. ಇವರ ಈ ಪ್ರಯತ್ನ ಕನ್ನಡ ಚಲನಚಿತ್ರರಂಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಂಚಲನವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿತು. ಭಾರತಾದ್ಯಂತ ಹೊಸ ಅಲೆಯ ಚಿತ್ರದ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿದ ಮೊತ್ತಮೊದಲ ಕನ್ನಡ ಚಲನಚಿತ್ರ ಎಂಬ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆಗೂ ಪಾತ್ರವಾಯಿತು. ಈ ಚಿತ್ರಕ್ಕೆ 1971ರಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಚಿನ್ನದ ಪದಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಬಂದಿತಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳನ್ನೂ ಗಳಿಸಿತು.

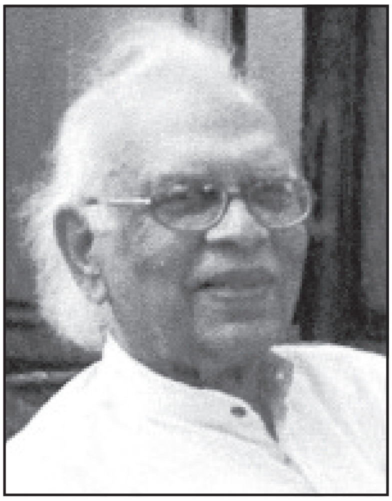

ಅನಂತರ ರೆಡ್ಡಿ ಅವರು ಪಿ.ಲಂಕೇಶರ 'ಕ್ರಾಂತಿ ಬಂತು ಕ್ರಾಂತಿ'ಯನ್ನು ಚಂಡಮಾರುತ (1977) ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಚಲನಚಿತ್ರ ಮಾಡಿದರು. ಶೃಂಗಾರ ಮಾಸ (1984) ಎಂಬ ವಿಶಿಷ್ಟ ಚಲನಚಿತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಇವರ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ 'ದೇವರಕಾಡು' (1993) ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಚಿತ್ರವೆಂದು ಪ್ರಶಂಸೆ ಪಡೆಯಿತು. ರೆಡ್ಡಿಯವರು ದೂರದರ್ಶನ ಮಾಧ್ಯಮದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಸಾರ ಮಾಡಿದರು. ಅರವಿಂದರ 'ಸಾವಿತ್ರಿ'ಯನ್ನು ನಾಟಕ ರೂಪಕ್ಕೆ ಪರಿವರ್ತಿಸಿದರು. ಇದು ಯಶಸ್ವಿ ಪ್ರದರ್ಶನವೆನಿಸಿತು.

ರೆಡ್ಡಿಯವರು ಬಹುಮುಖ ಪ್ರತಿಭಾವಂತರು. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ನವ್ಯಕವಿಗಳ ಧೋರಣೆಗಳನ್ನು ತೆಲುಗು ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ತಂದ ಅತಿನವ್ಯ ಕವಿ ಇವರು. ಇವರಿಗೆ ಗಣಿತ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲೂ ಬಹಳ ಆಸಕ್ತಿ ಇತ್ತು. ನಂಬರ್ ಥಿಯರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಮೂಲಭೂತ ಸಮಸ್ಯೆಯೊಂದನ್ನು ಬಿಡಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿ ಬಹುಪಾಲು ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿದ್ದರಂತೆ. ಕ್ರಿಯಾಶೀಲರಾಗಿ 87 ವರ್ಷಗಳ ತುಂಬು ಜೀವನ ನಡೆಸಿದ ಇವರು 2006 ಮೇ 6ರಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. **(ಎ.ಡಿ.)**

ಪತ್ತಿನ ಸೇವೆ: ಗೌರವಕ್ಕೆ ಅರ್ಹರಾದವರಿಗೆ ಪತ್ತು (ಪಂಜು) ಹಿಡಿದು ಸಲ್ಲಿಸುವ ಸೇವೆ (ನಮಸ್ಕಾರ). ಇದನ್ನು ಜ್ಯೋತಿ ಸೇವೆ, ದೀವಟಿಗೆ ಸಲಾಮು ಎಂದೂ ಕರೆಯುವುದುಂಟು. ಸುಮಾರು ಎರಡು ಮೊಳ ಉದ್ದದ ಬಿದಿರು ಕಡ್ಡಿಯ ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಒಂದು ಮೊಳದಷ್ಟು ಭಾಗಕ್ಕೆ ತೆಳುವಾದ ಬಟ್ಟೆ ಸುತ್ತಿ ಅದನ್ನು ಮುಂಗೈ ಗಾತ್ರಕ್ಕೆ ಮಾಡಿ, ಅನಂತರ ಅದರ ಮೇಲ್ಭಾಗ ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಭಾಗಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಸಗಣಿ ಬಗ್ಗಡ ಬಳಿದು ಒಣಗಿಸುವರು. ಸಗಣಿ ಬಳಿಯುವುದರಿಂದ ಬಟ್ಟೆ ಒಂದಕ್ಕೊಂದಕ್ಕೆ ಅಂಟಿಕೊಳ್ಳುವುದಲ್ಲದೆ ಎಣ್ಣೆ ಹಾಕಿ ಉರಿಸಿದಾಗ ನಿಧಾನವಾಗಿ ಉರಿಯುವುದಕ್ಕೂ ಅನುಕೂಲವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೇ ಪತ್ತು ಎನ್ನುವುದು. ಇದು ಸೇದುವ ಚುಟ್ಟದ ಆಕಾರವಿರುತ್ತದೆ. ಪತ್ತಿನ ಸೇವೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ದೇವರಿಗೂ ರಾಜಮಹಾರಾಜರುಗಳಿಗೂ ಗುರುಹಿರಿಯರಿಗೂ ಸಲ್ಲಿಸುವುದು ವಾಡಿಕೆ. ಮದುವೆಗಳಲ್ಲಿ ಪತ್ತು ಹಿಡಿದರೂ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸುವಂತೆ ಕಾಣಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಪತ್ತುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿಯುವವರು ಅಗಸರು ಮಾತ್ರ. ಇದು ಇವರ ಕುಲ ಕಸಬೂ ಹೌದು. ಇವರ ಜೊತೆ ಬೇರೆಯವರು ಬೆಳಕಿನ ಉಳಿದ ಸಾಧನಗಳಾದ ದೀವಟಿಗೆ, ಇಲಾಲು (ಹಿಲಾಲು), ಕಕ್ಕಡ, ದೊಂದಿ, ಸೂಡಿ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿಯುತ್ತಾರೆ. ಪತ್ತುಗಳನ್ನು ಉರಿಸಲು ಹಿಂದೆ ಹೊಂಗೆ, ಹಿಪ್ಪೆ, ಬೇವು, ಹರಳು ಮುಂತಾದ ಎಣ್ಣೆ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಸೀಮೆಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಾರೆ. ಉರಿ ಕ್ಷೀಣಿಸಿದಂತೆ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಎಣ್ಣೆ ಹಾಕಿ ಪತ್ತನ್ನು ದಳವಾಗಿ ಉರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸೇವೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮೂರು ವಿಧವಿದ್ದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಒಂದು: ದೇವರ ಎದುರಿಗೆ ನಿಂತು, ಒಂದೊಂದು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಪತ್ತು ಹಿಡಿದು, ಕೈ ಅಗಲಿಸಿ ಪತ್ತುಗಳನ್ನು ಹೊರಭಾಗದಿಂದ ಮುಂದಕ್ಕೆ ತಂದು ಕೂಡಿಸಿ ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ನಡು ಬಗ್ಗಿಸಿ ಕಣ್ಮುಚ್ಚಿ ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡುವುದು, ಅನಂತರ ಉಳಿದ ಮೂರು ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೂ ಅದೇ ರೀತಿ ಮಾಡುವುದು. ಎರಡು: ಪತ್ತುಗಳನ್ನು ದೇವರ ಮುಂದೆ ಅಡ್ಡಡ್ಡವಾಗಿ ಇಟ್ಟು, ಜ್ಯೋತಿಯನ್ನು ದಾಟಿ, ಮತ್ತೆ ದೇವರಿಗೆ ಎದುರಾಗಿ ನಿಂತು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡುವುದು.ದೀವಟಿಗೆ ಸಲಾಮು ಎಂಬ ಪದ ಬಹುಶಃ ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನರ ಕಾಲದಿಂದೀಚೆಗೆ ಚಾಲ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸ ಬಹುದಾಗಿದೆ. **(ಎಚ್.ಎಲ್.ಎನ್.)**

ಪತ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ: ಕಾವ್ಯ ನಾಟಕ ಪ್ರಬಂಧಗಳಂತೆ ಪತ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯವೂ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಹಲವು ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಅಷ್ಟೇ ಮುಖ್ಯವಾದುದೂ ಹೌದು. ಸಾಹಿತ್ಯ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಅದರ ಸ್ಥೂಲ ಹಾಗೂ ವ್ಯಾಪಕ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಳಸಿದಾಗ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಪತ್ರಗಳೂ ಪತ್ರಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೇರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ನಿಜ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಸೊಗಡನ್ನುಳ್ಳ ಪತ್ರಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಗಣನೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಾರಂಭದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಭಾಷೆಯನ್ನು ಮನುಷ್ಯ ಸಂವಹನ ಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡಾಗಲೇ ಪತ್ರಗಳ ಉಗಮವಾಯಿತು ಎಂದು ನಾವು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಗ್ರಹಿಸಬಹುದು. ಸಂವಹನ ಕ್ರಿಯೆ ವಿಸ್ತಾರವಾದಂತೆಲ್ಲ ಭಾಷಾಬಳಕೆ ಆ ಮೂಲಕ ಪತ್ರಗಳ ಬಳಕೆಯೂ ವಿಸ್ತಾರವಾಗುತ್ತ ಬಂದುವು. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲ ಜನರ ದಿನನಿತ್ಯದ ಬದುಕಿನಲ್ಲಿ ಪತ್ರದ ಸ್ಥಾನವಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಉಳಿದೆಲ್ಲ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಕಾರಗಳಿಗಿಂತ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯ ಹೆಚ್ಚಿತು.

ಕನ್ನಡದ ಮೊದಲ ಗದ್ಯಗ್ರಂಥವಾದ ವಡ್ಡಾರಾಧನೆಯಲ್ಲಿ ಓಲೆ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಪತ್ರ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. 15ನೆಯ

ಶತಮಾನದ ಹೊತ್ತಿಗೆಲ್ಲ ಕಾಗದ ಎಂಬುದು ಪತ್ರಕ್ಕೆ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಬಳಕೆಯಾಗಿರುವುದನ್ನು ಪುರಂದರದಾಸರ ‘ಕಾಗದ ಬಂದಿದೆ’ ಎಂಬ ಕೀರ್ತನೆಯಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದು.

ವೈಯಕ್ತಿಕ ಪತ್ರಗಳು: ದಿನನಿತ್ಯದ ಬದುಕಿನಲ್ಲಿ ನಾವು ನಾನಾ ಬಗೆಯ ಪತ್ರವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುತ್ತೇವೆ. ಮತ್ತೊಬ್ಬರ ಕ್ಷೇಮಸಮಾಚಾರ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ, ಮಾನವೀಯ ಸಂಬಂಧಗಳನ್ನು ಕುದುರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ವಿಷಯ ಸಂಗ್ರಹಣೆಗಾಗಿ ಪತ್ರಗಳನ್ನು ಒಬ್ಬರಿಗೊಬ್ಬರು ಬರೆಯುತ್ತೇವೆ. ಇಂಥ ಪತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ದಿನನಿತ್ಯದ ಆಗುಹೋಗಿನ ಸಂಗತಿಗಳಿರಬಹುದು ಅಥವಾ ವೈಯಕ್ತಿಕ ಸಂಗತಿಗಳಿರಬಹುದು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಈ ಮಾದರಿಯ ಪತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಆತ್ಮೀಯತೆ ಎದ್ದು ಕಾಣುವ ಲಕ್ಷಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವೈಯಕ್ತಿಕ ಪತ್ರಗಳ ಮೂಲಕ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವ್ಯಕ್ತಿಯೊಬ್ಬನ ಜೀವನದ ಸೋಲುಗೆಲವುಗಳನ್ನು, ಆ ಮೂಲಕ ಆಯಾ ಸಮಾಜಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ದೇಶಕ್ಕೆ ಆತನ ಕೊಡುಗೆಗಳ ಇತಿಮಿತಿಗಳನ್ನು ಅರಿತುಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಈ ವೈಯಕ್ತಿಕ ಅಥವಾ ಸ್ನೇಹಪತ್ರಗಳ ಅನೇಕ ಸಂಕಲನಗಳನ್ನು ನಾವು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಇತರ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

1947ರಲ್ಲಿ ಉರ್ದುಮೂಲದಿಂದ (ಲೇ: ಕಾಜಿಅಬ್ದುಲ್ ಗಫಾರ್) ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದವಾಗಿ ಬಂದ (ಅನು : ಲಿಂಗಸುಗೂರು ವಿಠ್ಠಲರಾಯರು) ಲೈಲಾ ಪತ್ರಗಳು ಪ್ರಣಯ ಸಂಬಂಧವಾದವು. ಈ ಪತ್ರಗಳು ಮುಸ್ಲಿಂ ಧಾರ್ಮಿಕ ನಿಯಮಗಳನ್ನೇ ಮೂಲಭೂತವಾಗಿ ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತವೆ. ನಾಡಿಗ ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿಯವರ ನಮ್ಮ ಕಾಗದಗಳು (1950) ಎಂಬ ಸಂಕಲನದಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಅಮೆರಿಕದ ಜನ, ಅವರ ಸಂಸ್ಕೃತಿ, ಲಂಡನ್ನಿನ ಜನಜೀವನ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಪರಿಚಯವಾಗುತ್ತದೆ. 1950 ರಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಬಂದ ವಿವೇಕಾನಂದರ ಪತ್ರಮಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಧಾರ್ಮಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅನೇಕ ಸಂಗತಿಗಳಿವೆ. ‘ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದುದು ಒಂದೇ ವಸ್ತು. ಅದೇ ಭಗವಂತ (ಪತ್ರ 10) ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿವೇಕಾನಂದರ ದೈವಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನೂ ಶ್ರೀಮಂತರು ಎನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವರನ್ನು ಎಂದಿಗೂ ನೆಚ್ಚಬೇಡಿ, ಬದುಕುವುದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅವರು ಸತ್ತಿದ್ದಾರೆ’ (ಪತ್ರ 14) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಮಂತರ ಸತ್ತಬದುಕನ್ನೂ ಜಾತಿ ಎಂಬುದು ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಆಂತರಿಕ ವಿಭಾಗವಾಗಿ ‘ಅದರ ದುರ್ಗಂಧದಿಂದ ಭಾರತದ ವಾತಾವರಣವೆಲ್ಲ ತುಂಬಿದೆ. ಜನ ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಸಾಮಾಜಿಕ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಅವರಿಗೆ ಮರಳಿ ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಈ ಪಿಡುಗು ತಾನೆ ಮಾಯುವಾಗುವುದು’ (ಪತ್ರ 15)–ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿವೇಕಾನಂದರ ಜೀವನದೃಷ್ಟಿಯನ್ನೂ ಗುರುತಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

ವಿ. ಶೆಟ್ಟಿಯವರ ಕೆನಡದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡಿಗ–ನಮಗೆ ಕೆನಡದ ಜನಜೀವನದ ಬಗ್ಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಮಾಹಿತಿಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುವ ಒಂದು ಉತ್ತಮ ಪತ್ರಸಂಕಲನ. ಎಚ್. ವಿ. ಚಂದ್ರಶೇಖರ್ ತಮ್ಮ ತಂಗಿಗೆ ಬರೆದಿರುವ ಪುಸ್ತಕ ‘ಪಯಣದ ಹಾದಿಯಿಂದ’ ಪ್ರವಾಸ ಮಾಡಿದಾಗ ತಂಗಿಗೆ ಬರೆದ ಪತ್ರಗಳು ವೀಕ್ಷಕ ವಿವರಣೆಯಂತೆ ಎಂಬ ಅವರ ಮಾತು ಅರ್ಥಪೂರ್ಣವಾದುದು. ಸಾಹಿತ್ಯ ಲಾಲನೆ (1967) ಮಾಸ್ತಿ ವೆಂಕಟೇಶ ಅಯ್ಯಂಗಾರರಿಂದ ಸಂಪಾದಿತವಾದ ಪತ್ರಸಂಕಲನ. ಸಂಕಲನದ ಬಹುಭಾಗ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಪತ್ರಗಳಿಂದ ತುಂಬಿದೆ. ಮಾಸ್ತಿಯವರು ಬರೆದ ಮತ್ತು ಅವರಿಗೆ ಬೇರೆಯವರು ಬರೆದ ಪತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕಡೆ ಅವರ ಕೃತಿಗಳ ವಿಮರ್ಶೆ ನಡೆದಿರುವುದೂ ಉಂಟು.

ಡಿ.ವಿ.ಜಿ. ಯವರು ಚೆನ್ನಬಸವನಾಯಕ ಎಂಬ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ಮಾಸ್ತಿಯವರ ಚೆನ್ನಬಸವನಾಯಕ ಕೃತಿಯ ಮೌಲ್ಯ ನಿಷ್ಕರ್ಷಣೆಯ ಪ್ರಯತ್ನ ನಡೆದಿರುವುದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಮೋಪಸಾನ ಓಲೆಗಳು (ಅನು: ಪಿ. ವೆಂಕೋಬಾಚಾರ್ಯ) ಫ್ರೆಂಚ್ ಸಾಹಿತಿ ಮೋಪಸಾನ ಜೀವನದ ಕಷ್ಟಸುಖಗಳಿಗೆ ಹಿಡಿದ ಕನ್ನಡಿಯಂತಿವೆ.

ದಕ್ಷಿಣೇಶ್ವರ ದರ್ಶನ (1962) ಪತ್ರಸಂಕಲವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಕೋ. ಚೆನ್ನಬಸಪ್ಪ ಅವರು ಪುಸ್ತಕದ ಮುನ್ನುಡಿಯಲ್ಲಿ ಪತ್ರ ಬರೆಯುವವನಿಗೆ ವಿಷಯದ ಪರಿಮಿತಿ ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಅವನ ಕಲ್ಪನಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಕ್ಕೆ ಸ್ವಚ್ಛಂದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ದೇಶದ ಜಾತಿಪದ್ಧತಿ ಹೋಗಲು ಅವರು ಅಲ್ಲಿ ಕೊಡುವ ಪರಿಹಾರ ಗಮನಾರ್ಹವಾದುದು. ನವರತ್ನರಾಮ್ ಅವರ ಪ್ಯಾರಿಸ್ಸಿನಿಂದ ಪ್ರೇಯಸಿಗೆ (1966) ಎಂಬುದು ಒಂದು ಉತ್ತಮ ಪತ್ರಸಂಕಲನ. ಪುಸ್ತಕದುದ್ದಕ್ಕೂ ಬರುವ ಪ್ಯಾರಿಸ್ ನಗರದ ವರ್ಣನೆ, ಅಲ್ಲಿಯ ವೇಶ್ಯಾಜೀವನ, ಹೊಟೇಲುಗಳ ವರ್ಣನೆ, ಭಾಷಾ ಗೊಂದಲ ಮುಂತಾದವನ್ನು ಸರಳವಾಗಿ, ಮನಮೋಹಕವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹರಿಹರಪ್ರಿಯರು ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಕುವೆಂಪು ಪತ್ರಗಳು (1974) ಕುವೆಂಪು ಅವರು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯವರಿಗೆ ಬರೆದ ಪತ್ರಗಳ ಸಂಕಲನ. ದೇಜಗೌ ಅವರ ಕುಲಪತಿಯ ಪತ್ರಗಳು (1975)_ ಅವರ ಕನ್ನಡದ ಅಭಿಮಾನವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಸಿಂಪಿ ಲಿಂಗಣ್ಣ ಸಂಪಾದಿತ ಅರವಿಂದರ ಪತ್ರಗಳು ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ನೆಹರೂ ಅವರ ಪತ್ರಗುಚ್ಛ (1975) ಅವರ ವಿಭಿನ್ನ ಮುಖಗಳನ್ನು ಪರಿಚಯ ಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತದೆ.

ವೈಯಕ್ತಿಕ ಪತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಬೇಕು ಯಾವುದನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಬಾರದು ಎಂಬ ಪರಿವೆ ಇರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಪತ್ರಗಳ ಉದ್ದೇಶ ಸಾಧನೆಯಾಗದೇ ಹೋಗುವ ಸಾಧ್ಯತೆಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ.

ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಪತ್ರಗಳು : ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಹರಟೆಯ ಶೈಲಿ ಬಹುಜನಪ್ರಿಯವಾದುದು. ಬಹುಶಃ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಆಕರ್ಷಕವಾದುದು ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಜನಪ್ರಿಯವಾದುದು ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಪತ್ರಗಳು. ಹರಟೆಯ ಶೈಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಸ್ನೇಹ ಪತ್ರದ ಲಕ್ಷಣ, ಅದು ಒಂದು ಘನವಿಚಾರದ ಅಂತರಂಗವನ್ನು ಒಂದು ಲಘು ಟೀಕೆಯಿಂದ ಹೊರಪಡಿಸುವ ಸೊಗಸು (ನಮ್ಮ ಕಾಗದಗಳು–ಮುನ್ನುಡಿ) ಎಂಬ ಡಿವಿಜಿ ಅವರ ಮಾತು ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಪತ್ರಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ.

ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಪತ್ರಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಗಣನೀಯವಾಗಿ ಸಿಗದಿದ್ದರೂ ಈ ಪ್ರಕಾರದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಉತ್ತಮ ಕೃತಿಗಳು ಹೊರಬಂದಿವೆ. ಸಿ. ಕೃಷ್ಣ ಅವರ ಮುಗುದೆಯರ ಪತ್ರಗಳು (1945) ಈ ದಿಸೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗಮನಾರ್ಹ ಪತ್ರಸಂಕಲನ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇದು ಪ್ರಣಯ ಪತ್ರಗಳ ಸಂಕಲನವಾಗಿ ಕಂಡರೂ ಪ್ರೇಮವೆಂದರೆ ಗಂಡಹೆಂಡಿರಿಬ್ಬರೇ ಸಂತೋಷವಾಗಿರುವುದಲ್ಲ. ತಮ್ಮ ಸುತ್ತಮುತ್ತ ಇರುವವರಿಗೂ ಸಂತೋಷದ ಬೆಳಕನ್ನು ನೀಡುವಂಥದಾಗಿರಬೇಕು ಎಂಬ ದೇಶೋ ವಿಶಾಲವಾದ ನೀತಿಯ ತಿಳಿವು ಇಲ್ಲಿದೆ ಎಂದು ಪುಸ್ತಕದ ಮುನ್ನುಡಿಕಾರರಾದ ಕೂಡಲಿ ಚಿದಂಬರಂ ಅವರು ಹೇಳಿರುವ ಮಾತು ಈ ಸಂಕಲನಕ್ಕೆ ಬಹುಪಾಲು ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ವಿ.ಕೃ. ಗೋಕಾಕರ ಜೀವನ ಪಾಠಗಳು (1961) ಎಂಬ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಬಹುಪಾಲು ದೀರ್ಘಪತ್ರಗಳಿವೆ. ಪತ್ರಗಳ ವಸ್ತು ದೇವರು, ಪ್ರೇಮ, ಪ್ರೀತಿ, ಭಕ್ತಿ, ಮಾರ್ದವತೆ ಮುಂತಾದವು. ಕೊಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಬರುವ ಕ್ರೋಧ ಎಂಥ ಅಣೆಕಟ್ಟನ್ನಾದರೂ ಕೋಡಿವರಿದು ಬರಬಲ್ಲದು (ಪತ್ರ 1), ಮಹತ್ವಾಕಾಂಕ್ಷೆ ಉರಿಯ ನಾಲಗೆಯಿದ್ದಂತೆ,

ಅದಕ್ಕೆ ಇಂಧನ ದೊರೆತಲ್ಲಿ ಅದು ಚಿದಾಕಾಶವನ್ನೇ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಅದನ್ನೆಲ್ಲ ಹೊಗೆಯಿಂದ ತುಂಬಿ ಬಿಡುವುದು (ಪತ್ರ 11) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಎಚ್ಚರಿಕೆಯೂ ಮನೆ ಒಂದು ಪ್ರಯೋಗಶಾಲೆ, ವಿರಾಮಧಾಮ (ಪತ್ರ 13) ಎಂಬಲ್ಲಿ ತಿಳಿವಳಿಕೆಯೂ ಓ ಗೆಳೆಯ ಚೊಕ್ಕಾಗಿ ಕಳೆದುಹೋಗು, ಇದ್ದಾಗ ಹೂವಿನಂತೆ ಗಮಗಮಿಸು, ಇಲ್ಲದಾಗ ಅದರ ಸವಿನೆನಪು ಉಳಿಯಲಿ (ಪತ್ರ 14) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹಿತವಚನವೂ ಇದೆ. ಬದುಕು ಬಂಗಾರ (1966) ಎಂಬುದು ಪಂಚಾಕ್ಷರಿ ಹಿರೇಮಠರು ಬರೆದಿರುವ ಪ್ರಣಯಪತ್ರಗಳ ಸಂಕಲನ. ಜೀವನ ವಿಮರ್ಶೆ ನೈತಿಕದೃಷ್ಟಿ ಸಂಕಲನದಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರುತ್ತವೆ. ಎಂ. ಗೋವಿಂದ ಪೈ ಅವರ ಕೆಲವು ಪತ್ರಗಳು (ಸಂ: ಜಿ. ಪಿ. ರಾಜರತ್ನಂ, 1971), ಸಂಶೋಧನ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ಪತ್ರಗಳ ಭಾಷೆ ಬಹುಪಾಲು ಇಂಗ್ಲಿಷ್. ತೀರ್ಥಂಕರ, ಗೊಮ್ಮಟ ಮುಂತಾದ ಪದಗಳ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಪತ್ರವ್ಯವಹಾರ ನಡೆಸಿರುವುದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಎ.ಎಸ್. ನಂಜುಂಡಸ್ವಾಮಿ ಅವರ ಗೌರವ ತಪಸ್ವಿ (1967) ಪತ್ರಸಂಕಲನದಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಕಲೆ ಮತ್ತು ಧರ್ಮ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಏರ್ಯ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ಆಳ್ವ ಅವರ ಪತ್ರಸಂಕಲನ ಸ್ನೇಹಸೇತುವಿನ (1971) ಪತ್ರಗಳು ಮೇಲು ನೋಟಕ್ಕೆ ವೈಯಕ್ತಿಕ ಪತ್ರಗಳಂತೆ ಕಂಡುಬಂದರೂ ಅನೇಕ ಪತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಕಲೆ, ಜೀವನ ಮೀಮಾಂಸೆಗಳೇ ತುಂಬಿವೆ.

ನೆಹರೂ ಅವರ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಕೃತಿ 'ಮಗಳಿಗೆ ತಂದೆಯ ಓಲೆಗಳು'. ಗಾಂಧಿಯವರ ಪತ್ರಗಳೂ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಬಂದಿರುವುದು ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ವಿಷಯ. ಈ ಪತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯ ಭಾರತೀಯರಿಬ್ಬರ ಜೀವನ ದೃಷ್ಟಿ, ವಿವೇಕ ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತವೆ.

ಎ.ಎನ್. ಮೂರ್ತಿರಾಯರ ಚಿತ್ರಗಳು–ಪತ್ರಗಳು (1978) ಸಂಕಲನದಲ್ಲಿ ಅವರು ತೀನಂಶ್ರೀ ಅವರಿಗೂ ತಮ್ಮ ಮಗನಿಗೂ ಸೊಸೆಗೂ ಬರೆದ ಪತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಉತ್ತಮ ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಮೌಲ್ಯದವಾಗಿವೆ.

ದೇಜಗೌ ಅವರು ವಿದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ತಮ್ಮ ಮಗಳಿಗೆ ಬರೆದ ಪತ್ರಗಳ ಸಂಕಲನ 'ತುಡಿತ'. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ತಂದೆ ಮತ್ತು ಮಗಳ ಭಾವನಾತ್ಮಕ ಸಂಬಂಧದ ತೀವ್ರತೆಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಪತ್ರಸಂಕಲನ ವ್ಯವಸಾಯ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಸಾಕಷ್ಟು ಆಗಬೇಕಾಗಿದೆ. ರಾಜಕಾರಣಿ ಅಥವಾ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಮಾತಂತಿರಲಿ, ಸಾಹಿತಿಗಳೂ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಪತ್ರಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿಲ್ಲ ಎಂಬ ದೇಜಗೌ ಅವರ ಮಾತು ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಸಾಹಿತ್ಯದ ಕೊರತೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. *

ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮ: ಕರ್ನಾಟಕದ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಕ್ಕೆ 160 ವರ್ಷಗಳ ದೀರ್ಘ ಇತಿಹಾಸವಿದೆ. ಈ ಇತಿಹಾಸ ವಾರ್ತಾಪತ್ರಿಕೆ ಮತ್ತು ನಿಯತಕಾಲಿಕೆಗಳ ಬರೆವಣಿಗೆ, ಸಂಪಾದನೆ ಮತ್ತು ಪ್ರಕಟಣೆ ಅಲ್ಲದೆ, ಸುದ್ದಿ ಸಂಗ್ರಹಣ, ಪ್ರಸಾರಣ, ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ನಿರ್ವಹಣ, ಜಾಹೀರಾತು ಮುಂತಾದ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಪ್ರಚಾರ, ಅನಂತರ ಕನ್ನಡ ನಾಡು ಮತ್ತು ನುಡಿಯ ಏಳ್ಗೆ–ಈ ಉದ್ದೇಶಗಳನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಪ್ರಾರಂಭವಾದುವು. ಬಹುತೇಕ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಕನ್ನಡ ನವೋದಯದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಊರ್ಜಿತಗೊಂಡು, ರಾಷ್ಟ್ರಬಿಡುಗಡೆಯ ಮತ್ತು ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಸರ್ಕಾರದ ಸ್ಥಾಪನೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜನರಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ಜಾಗೃತಗೊಳಿಸಲು ಚಲದಿಂದ ನಡೆದು ಹೋರಾಟದ ಬದುಕನ್ನು ನಡೆಸಿದುವು. ಎರಡನೆಯ ಮಹಾಯುದ್ಧಾನಂತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮ ಬೃಹತ್ತಾಗಿ ಬೆಳೆದಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಭಾರತದ ಇತರ ಭಾಷೆಗಳ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯ ಜನಜೀವನದ ವಿವಿಧ ಮುಖಗಳ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವಾಗಿವೆ.

ಈಗ ನಮಗಿರುವ ಆಧಾರಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಕನ್ನಡದ ಮೊದಲ ಪತ್ರಿಕೆ ಮಂಗಳೂರ ಸಮಾಚಾರ. ಇದು ಪ್ರಕಟವಾದುದು 1843 ಜುಲೈ 1ರಂದು. ಮಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಸೇವೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದ ಬಾಸೆಲ್ ಮಿಶನ್ನಿನ ಪಾದ್ರಿ ಹರ್ಮನ್ ಮೋಗ್ಲಿಂಗ್ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕ ಹಾಗೂ ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮದ ಆದ್ಯ ಪ್ರವರ್ತಕ. ಈತ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಬಂದುದು 1836ರಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಂದ ಬಳಿಕ ಮಂಗಳೂರು ಸಮಾಚಾರ 1844ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಬಳ್ಳಾರಿಗೆ ವರ್ಗಾವಣೆಗೊಂಡಿತು. ಅಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಸಮಾಚಾರ **(ನೋಡಿ)** ಎಂದು ಹೆಸರು ಬದಲಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಬಳಿಕ ವಾಪಸ್ಸು ಮಂಗಳೂರಿಗೇ ಬಂದು ಕೆಲಕಾಲ ಮುಂದುವರಿಯಿತು.

ಮಂಗಳೂರ ಸಮಾಚಾರ ಕಲ್ಲಚ್ಚಿನಲ್ಲಿ ಮುದ್ರಣಗೊಳ್ಳುತ್ತಿತ್ತು. ನಾಲ್ಕು ಪುಟಗಳ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಬೆಲೆ ಕೇವಲ ಒಂದು ದುಡ್ಡು. ಅದರಲ್ಲಿ ಅಂಚೆ ವೆಚ್ಚವೂ ಸೇರಿತ್ತು. ಪತ್ರಿಕೆಯ ಒಡೆತನ ಬಾಸೆಲ್ ಮಿಸಶನ್ನಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಅದರ ಉಲ್ಲೇಖವಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೇ ಕ್ರೈಸ್ತಧರ್ಮ ಪ್ರಸಾರಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಮೋಗ್ಲಿಂಗ್ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲ ಎಂಬುದು ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ವಿಚಾರ.

ಹೀಗೆ ಆರಂಭವಾದ ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮ ದೇಶದ ಇತರ ಭಾಷಾ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಆದಂತೆ ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮವೂ ಆರಂಭಿಕ ತೊಂದರೆಗಳನ್ನು ದಾಟಿ ಬಂದು ಈಗ ಪ್ರೌಢಾವಸ್ಥೆ ತಲಪಿದೆ. ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮದ ಮುಖ್ಯ ಕವಲಾದ ದಿನಪತ್ರಿಕೆಗಳೂ ನಿಯತಕಾಲಿಕೆಗಳೂ ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಹುಲುಸಾಗಿ ಬೆಳೆದಿವೆ. ಕನ್ನಡದ ಮೊದಲ ಪತ್ರಿಕೆ ಮಂಗಳೂರ ಸಮಾಚಾರ ಪಾಕ್ಷಿಕವಾಗಿದ್ದರೆ 1849ರಲ್ಲಿ ಆರಂಭಗೊಂಡಿದ್ದ ಸುಬುದ್ಧಿ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಮೊದಲ ವಾರ ಪತ್ರಿಕೆಯೆಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅದು ಬೆಳಗಾಂವಿಯಿಂದ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಕಲ್ಲಚ್ಚಿನಲ್ಲಿ ಮುದ್ರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಕಾನರೀಸ್ ವರ್ನಾಕ್ಯುಲರ್ ಸೊಸೈಟಿಯ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ವೆಂಕಟರಂಗೋ ಕಟ್ಟಿಯವರು 1861ರ ನವೆಂಬರ್ ತಿಂಗಳಿನಲ್ಲಿ ಹೊರಡಿಸಿದ ಕನ್ನಡ ಜ್ಞಾನಬೋಧಕ ಮೊದಲು ವಾರಪತ್ರಿಕೆಯೂ ಅನಂತರ ಮಾಸಿಕವೂ ಆಗಿತ್ತು. 1862ರಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎಚ್.ರೈಸ್ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಆರಂಭಿಸಿ 1868ರ ವರೆಗೆ ನಡೆಸಿದ ಅರುಣೋದಯ ಕನ್ನಡದ ಆದ್ಯ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು.

19ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡ ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ನೂರಕ್ಕಿಂತ ಕಡಿಮೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರ್ನಾಲ್ಕು ದಿನಪತ್ರಿಕೆಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಉಳಿದವುಗಳೆಲ್ಲ ನಿಯತಕಾಲಿಕೆಗಳು. ಧಾರ್ಮಿಕ ವಿಷಯಗಳು, ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಗಳು, ರಾಜಕಾರಣ, ಸೃಜನಶೀಲ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಂದಿನ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಆಸಕ್ತಿಯ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಾಗಿದ್ದುವು.

ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಆಸಕ್ತಿಯ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಪೈಕಿ ಹೆಸರಿಸಬೇಕಾದುದು ಕನ್ನಡ ಶಾಲಾ ಪತ್ರಿಕೆ. 1865ರಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾಂವಿಯಲ್ಲಿ ಮಠಪತ್ರಿಕೆ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಈ ಪತ್ರಿಕೆ ಹೊರಟಿತು. 1867ರ ಏಪ್ರಿಲ್‌ನಲ್ಲಿ ಅದು ಶಾಲಾ ಪತ್ರಿಕೆ ಎಂದು ಪುನರ್‌ನಾಮಕರಣಗೊಂಡಿತು. ಬೆಳಗಾಂವಿಯಿಂದ ಧಾರವಾಡದ ಟೀಚರ್ಸ್ ಟ್ರೇನಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜಿಗೆ ಅದರ ಒಡೆತನ ವರ್ಗಾವಣೆಗೊಂಡಿತು. 1871ರಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಕನ್ನಡ ಶಾಲಾಪತ್ರಿಕೆ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಯಿತು. ಜೀವನ ಶಿಕ್ಷಣ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಮುಂದುವರಿದ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಗೆ 136 ವರ್ಷಗಳ ಇತಿಹಾಸವಿದೆ. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಇದು ಹಿರಿಯದಾಗಿದೆ. ಶಿಕ್ಷಣಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ಡೆಪ್ಯುಟಿ ಚನ್ನಬಸಪ್ಪ **(ನೋಡಿ)** ಆರಂಭ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಬೆನ್ನೆಲುಬಾಗಿ ಬೆಳೆಸಿದರು.

ರಾಜ್ಯಪತ್ರವಾಗಿ ಪ್ರಕಟಗೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ಗೆಜೆಟ್ 19ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲೇ ಆರಂಭಗೊಂಡು ಇನ್ನೂ ಮುಂದುವರೆದಿರುವ ಮತ್ತೊಂದು ಪತ್ರಿಕೆ. ಈಗ ರಾಜ್ಯ ಪತ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ಅಧಿಕೃತ ಸೂಚನಾ ಪತ್ರಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವುದಕ್ಕಷ್ಟೇ ಸೀಮಿತವಾಗಿದೆ. ಈಗಿನ ರಾಜ್ಯಪತ್ರದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಮೈಸೂರು ಗೆಜೆಟ್, 1866 ಏಪ್ರಿಲ್ 7ರಂದು ಮೊದಲು ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿತು.

ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿದ್ದ ವೆಂಕಟರಂಗೋಕಟ್ಟಿಯವರ ಪತ್ರಿಕಾ ಸಾಧನೆಯೂ ವಿಶೇಷ ಉಲ್ಲೇಖನೀಯ. ಜನರಲ್ಲಿ, ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನ ಪ್ರಸಾರ ಮಾಡುವುದು, ಓದುವ ಹವ್ಯಾಸ ಹೆಚ್ಚಿಸುವುದು ಇವರ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿತ್ತು. ಶೋಧಕ ಎಂಬ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಇವರು 1875–78ರ ವರೆಗೆ ನಡೆಸಿದರು. ಮೊದಲು ಬೆಳಗಾಂವಿಯಿಂದ ಪತ್ರಿಕೆ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅನಂತರ ಧಾರವಾಡದಿಂದ ಲೋಕಶಿಕ್ಷಕ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನೂ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು (1888).

ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅಂತಿಮ ಚರಣದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಭಾಗದ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮದ ನಾಯಕತ್ವ ವಹಿಸಿದವರು ಎಂ. ವೆಂಕಟಕೃಷ್ಣಯ್ಯ (**ನೋಡಿ**). ಇವರ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸೇವೆಯ ಹಲವು ಮುಖಗಳಲ್ಲಿ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮವೂ ಒಂದಾಗಿತ್ತು. ತಾತಯ್ಯ ಎಂದೇ ಖ್ಯಾತರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಒಂದು ಸಂಸ್ಥೆಯ ರೀತಿ ಬೆಳೆದು ಹಲವು ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಸ್ಥಾಪಕರಾಗಿ, ಮೈಸೂರಿನ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಹೇಗೋ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಕ್ಕೂ ಆಧಾರಸ್ತಂಭವಾಗಿದ್ದರು.

ಹಿತಬೋಧಿನಿ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಯ ಮೂಲಕ ಇವರು ಪತ್ರಿಕಾರಂಗ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ಹಿತಬೋಧಿನಿ 1883ರಲ್ಲಿ ಆರಂಭಗೊಂಡು 1890ರ ವರೆಗೆ ನಡೆದು ಬಂತು. ಈ ಪತ್ರಿಕೆ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಪಾರ ಜನಮನ್ನಣೆ ಗಳಿಸಿತ್ತು ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. ವೃತ್ತಾಂತ ಚಿಂತಾಮಣಿ (1885) ಇವರ ಇನ್ನೊಂದು ಜನಪ್ರಿಯ ಪತ್ರಿಕೆ. ತೀಕ್ಷ್ಣ ಸಂಪಾದಕೀಯಗಳಿಂದ ಆಡಳಿತಗಾರರಿಗೆ ಈ ಪತ್ರಿಕೆ ಚುರುಕು ಮುಟ್ಟಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ಮೈಸೂರು ಹೆರಾಲ್ಡ್ ಎಂಬ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು 1886ರಲ್ಲೂ ವೆಲ್ತ್ ಆಫ್ ಮೈಸೂರು ಎಂಬುದನ್ನು 1912ರಲ್ಲೂ ಸಂಪಾದಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಖ್ಯಾತಿ ತಾತಯ್ಯನವರದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಇವರ ಪತ್ರಿಕಾ ಸಾಹಸದ ಸಾಲಿಗೆ ಸೇರಬೇಕಾದ ಇತರ ಪತ್ರಿಕೆಗಳೆಂದರೆ ಸಂಪದಭ್ಯುದಯ (ಕನ್ನಡ ದಿನಪತ್ರಿಕೆ 1912), ನೇಚರ್ ಕ್ಯೂರ್ (ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ದಿನಪತ್ರಿಕೆ) ಮತ್ತು ಸಾಧ್ವಿ (1899). ಸಾಧ್ವಿ (**ನೋಡಿ**) ಮೊದಲು ವಾರಪತ್ರಿಕೆಯಾಗಿ ಆರಂಭಗೊಂಡು ಅನಂತರ ದಿನಪತ್ರಿಕೆಯಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಬಂದು, ವೆಂಕಟಕೃಷ್ಣಯ್ಯನವರ ಶಿಷ್ಯ ಅಗರಂರಂಗಯ್ಯನವರ ಸಂಪಾದಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಈ ಪತ್ರಿಕೆ ಶತಮಾನದ ಸನಿಹ ಬದುಕಿತು. ಒಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ಜನಪ್ರಿಯ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲೊಂದಾಗಿತ್ತು. ಅಗರಂ ರಂಗಯ್ಯನವರ ಕಾಲಾನಂತರ ಕೆಲಕಾಲ ನಿಂತುಹೋಗಿದ್ದ ಸಾಧ್ವಿ ಈಗ ಹೊಸ ಮಾಲೀಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿದಿದೆ.

ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಪತ್ರಿಕಾ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ಗರಿ ಕೆದರಿದಂತೆಲ್ಲ ಮೂರು ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಪತ್ರಿಕೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡುವು. ಇವನ್ನು ಮಂಗಳೂರು, ಮೈಸೂರು ಹಾಗೂ ಧಾರಾವಾಡ ವಿಭಾಗಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಬಹುದು. ನಿಜಾಮರ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಹೈದರಾಬಾದು ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಿಕಾ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವಿರಲಿಲ್ಲ. ಕರ್ಕಿ ಸೂರಿ ವೆಂಕಟರಮಣಶಾಸ್ತ್ರಿ (**ನೋಡಿ**) ಆ ಕಾಲದಲ್ಲೇ ಮುಂಬಯಿಗೆ ತೆರಳಿ 1885ರಲ್ಲಿ ಹವ್ಯಕ ಕಾರವಾರ ಚಂದ್ರಿಕ ಎಂಬ ಸಾಪ್ತಾಹಿಕವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದ್ದು ಹಾಗೂ ಅದು ಆಗ ಮುಂಬಯಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದ ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲೂ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿದ್ದು ಉಲ್ಲೇಖನೀಯ. ಈ ಪತ್ರಿಕೆ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷ ಬಾಳಿತು. ಹಿತೋಪದೇಶ ಎಂಬ ಮಾಸಿಕವನ್ನೂ ಇವರು ಕೆಲಕಾಲ ನಡೆಸಿದರು. ಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿಯೂ ವಿಶೇಷ ಪತ್ರಿಕೆ ನಡೆಸಿದರು.

ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾದುದು ಬಹುಪಾಲು ನಿಯತಕಾಲಿಕೆಗಳೇ ಆದರೂ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯ ಘಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ದಿನಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮ ಕಾಲಿರಿಸುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಪ್ರಪ್ರಥಮ ಕನ್ನಡ ದಿನಪತ್ರಿಕೆಯೆಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿರುವ ಸೂರ್ಯೋದಯ ಪ್ರಕಾಶಿಕ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿದ್ದು 1888ರಲ್ಲಿ. ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸ್ಥಾಪಕರು ಮೈಸೂರಿನ ಬಿ.ನರಸಿಂಗರಾವ್.

19ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಿಕಾ ಲೋಕ ಬಿರುಸಿನಿಂದ ಮುನ್ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಸುದ್ದಿಯ ವಾಹಕಗಳಾದ ದಿನಪತ್ರಿಕೆಗಳು, ಮನರಂಜನೆ ಮೂಲವಾದ ನಿಯತಕಾಲಿಕೆಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಕವಲಾಗಿ ಬೆಳೆಯಲಾಂಭಿಸಿದುವು. ಹಾಗೆಯೇ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರನ್ನು ಗಮನದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಹೊರಡಿಸಲಾಗುವ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಜೊತೆ, ಘೋಷಿಸಿಕೊಂಡ ವಿಶೇಷ ಆಸಕ್ತಿಗಳನ್ನೇ ಪೋಷಿಸುವ ವಿಶೇಷಾಸಕ್ತಿ ನಿಯತಕಾಲಿಕೆಗಳೂ ಚಲಾವಣೆಯಲ್ಲಿವೆ. 1860ರ ದಶಕದಲ್ಲೇ ಮಂಗಳೂರಿನಿಂದ ಉಭಯ ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಎಂಬವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ನ್ಯಾಯಸಂಗ್ರಹ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷಾಸಕ್ತಿ ನಿಯತಕಾಲಿಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಕವಲೊಡೆದುದಕ್ಕೆ ಸೂಚನೆ. ಇಂದಿನ ಜನಪ್ರಿಯ ನಿಯತಕಾಲಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಕಥೆ, ಕವನ, ಪ್ರಬಂಧ, ಲೇಖನ, ವಿಜ್ಞಾನ, ರಾಜಕೀಯ ಮುಂತಾಗಿ ಎಲ್ಲ ವರ್ಗಗಳ ಆಸಕ್ತಿ ಗಮನದಲ್ಲಿರಿಸಿಕೊಂಡು ಓದುವ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ನೀಡುವ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ನೀಡುವ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಆಗಲೂ ಇದ್ದುವು. ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ, ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ, ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಮುಂತಾಗಿ ಸೀಮಿತ ಆಸಕ್ತಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪೋಷಿಸುವ ಪತ್ರಿಕೆಗಳೂ ಬಂದುವು. ಕನ್ನಡದ ಮೊದಲ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪತ್ರಿಕೆಯೆಂದು ಗುರುತಿಸಬಹುದಾದ ಧಾರವಾಡದ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿದ್ಯಾವರ್ಧಕ ಸಂಘದ ವಾಗ್ಭೂಷಣ (**ನೋಡಿ**) ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆ 1896ರಿಂದ ಪ್ರಕಟಣೆ ಆರಂಭಿಸಿತ್ತು.

ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ 1843–1900 ರ ವರೆಗಿನದು ಆರಂಭಿಕ ಘಟ್ಟ. ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಆಗಿನ್ನೂ ಪತ್ರಿಕೆ ಹೊಸ ಸರಕು; ಹೊಸ ಮಾಧ್ಯಮ 1901–1950 ರವರೆಗಿನದು ಎರಡನೆಯ ಹಂತ. ಇದು ಬೆಳವಣಿಗೆಯ ಕಾಲ. ಹೋರಾಟದ ಕಾಲವೂ ಹೌದು. ಇಡೀ ದೇಶಕ್ಕೆ ದೇಶದ ಎಲ್ಲ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಿಗೆ ಈ ಅವಧಿ ಹೋರಾಟದ ಕಾಲ. ತನ್ನ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಸಾಬೀತುಪಡಿಸಬೇಕಾದ ಕಾಲ. ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮ ಇದಕ್ಕೆ ಹೊರತಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ದೇಶದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಕ್ಕೆ ಒತ್ತು ನೀಡುವ, ಕನ್ನಡ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವ, ಹೋರಾಟದ ಜೊತೆ ತನ್ನ ಕಾಲ ಮೇಲೆ ತಾನು ನಿಲ್ಲಲು ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಹೋರಾಡಿದ ಕಾಲ 20ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮೊದಲರ್ಧದ್ದು.

ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ 20ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆರಂಭ ಕಾಲ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ತೇಜಕವಾದ ಕಾಲವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ದಿವಾನ್ ರಂಗಾಚಾರ್ಲು ಅವರ ತರುವಾಯ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ದಿವಾನರಾದ ಕೆ. ಶೇಷಾದ್ರಿ ಅಯ್ಯರ್ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ತೀವ್ರ ಅಸಹನೆ ಹೊಂದಿದವರಾಗಿದ್ದರು. ಅದೇ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ನಿಧನರಾಗಿ ಅಪ್ರಾಪ್ತ ವಯಸ್ಕರಾದ ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ

ಒಡೆಯರ್ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದರು. ಇದು ದಿವಾನರ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿತ್ತು. ಶೇಷಾದ್ರಿ ಅಯ್ಯರ್ ಬಳಿಕ ದಿವಾನರಾಗಿ ಬಂದ ವಿ.ಪಿ. ಮಾಧವರಾಯರು ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಮೇಲೆ ಕೆಂಗಣ್ಣು ಬೀರಿದರು. ಇವರ ಅನಂತರ ಬಂದ ದಿವಾನ್ ಪಿ.ಎನ್. ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿಯವರಂತೂ ಮೈಸೂರು ಸ್ಟ್ಯಾಂಡರ್ಡ್ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯನ್ನು ಪ್ರಜಾಪ್ರತಿನಿಧಿ ಸಭೆಯಿಂದ ಹೊರಗಟ್ಟಿ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಪಾಠ ಕಲಿಸುವುದಾಗಿ ಎಚ್ಚರಿಸಿದ್ದರು. ನಿರಂತರವಾಗಿ ದಿವಾನರುಗಳ ದುರಾಗ್ರಹಕ್ಕೆ ತುತ್ತಾಗಿ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಅನುಭವಿಸಿದ ಶಿಕ್ಷೆಯೆಂದರೆ 1908ರ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಪತ್ರಿಕಾ ಪ್ರತಿಬಂಧಕ ಶಾಸನ. ಈ ಶಾಸನಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಮೈಸೂರ ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪತ್ರಿಕೆ ಪ್ರಕಟಿಸುವವರು ಸರ್ಕಾರದ ಪೂರ್ವಾನುಮತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕಿತ್ತು. ಸರ್ಕಾರ ಯಾವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಬೇಕಾದರೂ ಯಾವುದೇ ಪತ್ರಿಕೆಗೆ ನೀಡಿದ್ದ ಅನುಮತಿಯನ್ನು ವಾಪಸ್ಸು ಪಡೆಯಬಹುದಿತ್ತು. ಅನುಮತಿ ಪಡೆಯದೇ ಅಥವಾ ಅನುಮತಿ ರದ್ದಾದ ಬಳಿಕವೂ ಪತ್ರಿಕೆ ಹೊರಡಿಸುವವರು ಶಿಕ್ಷೆಗೆ ಗುರಿಯಾಗಬೇಕಿತ್ತು. ರಾಜ್ಯದಿಂದ ಅಂಥವರನ್ನು ಗಡಿಪಾರು ಮಾಡಲಿಕ್ಕೂ ಕಾನೂನಿನಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶವಿತ್ತು. ಹೀಗೆ ಸರ್ಕಾರದ ದುರಾಗ್ರಹಕ್ಕೆ ತುತ್ತಾದವರಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ನಡೆಗನ್ನಡಿ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದ ಎಂ. ಗೋಪಾಲ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್ ಮತ್ತು ಎಂ. ಶ್ರೀನಿವಾಸಅಯ್ಯಂಗಾರ್ ಸಹೋದರರನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬೇಕು. 1895ರಲ್ಲೇ ಆರಂಭವಾಗಿದ್ದ ಇವರ ಪತ್ರಿಕೆ 1908ರ ಪತ್ರಿಕಾ ಶಾಸನಕ್ಕೆ ಪ್ರತೀಕಾರವಾಗಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಿಂದ ಅನಿವಾರ್ಯವಾಗಿ ಮದರಾಸಿಗೆ ವರ್ಗಾವಣೆಗೊಳ್ಳಬೇಕಾಯ್ತು. ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಆದ ಸಾಮಾಜಿಕ ಸಂಘಟನೆಗಳ ಫಲವಾಗಿ ಕೆಲವು ಸಮುದಾಯಗಳು ತಮ್ಮ ಮುಖವಾಣಿಯಾಗಿ ಪತ್ರಿಕೆಗಳನ್ನು ಹೊರತಂದವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಿಂದ ಒಕ್ಕಲಿಗರ ಸಂಘದವರು ಹೊರತಂದ ಒಕ್ಕಲಿಗರ ಪತ್ರಿಕೆ (1906) ನಗರದಲ್ಲಿ ಬೇಗ ಜನಪ್ರಿಯತೆ ಗಳಿಸಿತು.

ಕನ್ನಡದ ಹೆಸರಾಂತ ಲೇಖಕ ಡಿ.ವಿ. ಗುಂಡಪ್ಪ **(ನೋಡಿ)** ಭಾರತಿ ಎಂಬ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ದಿನಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು 1907ರಲ್ಲಿ ಆರಂಭಿಸಿದರು. 1908ರ ಕರಾಳ ಪತ್ರಿಕಾ ಶಾಸನಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿರೋಧವಾಗಿ ಭಾರತಿಯ ಪ್ರಕಟಣೆ ನಿಲ್ಲಿಸಿದರು. ವಿಶ್ವಕರ್ನಾಟಕ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದ ತಿರುಮಲೆ ತಾತಾಚಾರ್ಯ ಶರ್ಮರು ತಮ್ಮ ಸಂಪಾದಕೀಯ ಅಂಕಣವನ್ನು ಖಾಲಿ ಬಿಡುವ ಮೂಲಕ ಶಾಸನಕ್ಕೆ ತಮ್ಮ ಪ್ರತಿಭಟನೆ ಸೂಚಿಸಿದರು. ವೆಂಕಟಕೃಷ್ಣಯ್ಯನವರೂ ತಮ್ಮ ಪ್ರಕಟಣೆಗಳನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಈ ಶಾಸನಕ್ಕೆ ವಿರೋಧ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದರು. ಮುಂದೆ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಎಂ. ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ದಿವಾನರಾಗಿ ಬಂದ ಬಳಿಕ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಬದಲಾಯಿತು.ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಾಸನಕ್ಕೆ ತಿದ್ದುಪಡಿ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಪತ್ರಿಕಾ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದ ಬಗ್ಗೆ ಪೂರ್ಣ ಗೌರವವಿದ್ದ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರಿಂದಾಗಿ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕಮರಿಹೋಗಿದ್ದ ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಮತ್ತೆ ಚಿಗುರಲು ಅನುಕೂಲವಾಯಿತು.

ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾದ ಈ ವಾತಾವರಣದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಪತ್ರಕರ್ತರಾಗಿ ಬೆಳೆದ ಡಿ. ವಿ. ಗುಂಡಪ್ಪನವರು 1907ರಲ್ಲೇ ಬೆಂಗಳೂರಿನಿಂದ ಸಮಾಚಾರ ಸಂಗ್ರಹವೆಂಬ ದಿನಪತ್ರಿಕೆ ಹೊರಡಿಸಿದ್ದರು. ಇವರ ಇನ್ನಿತರ ಪತ್ರಿಕಾ ಸಾಹಸಗಳೆಂದರೆ ಸುಮತಿ (1909) ಎಂಬ ವಾರಪತ್ರಿಕೆ. ಕರ್ನಾಟಕ (1913–21) ಎಂಬ ಅರ್ಧವಾರ ಪತ್ರಿಕೆ, ಕರ್ನಾಟಕ ಜೀವನ ಎಂಬ (1916) ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆ ಹಾಗೂ ಕರ್ನಾಟಕ ಜನಜೀವನ ಮತ್ತು ಅರ್ಥಸಾಧಕ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು (1909–23).

20ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆರಂಭದಲ್ಲಾಗಲೇ ಕನ್ನಡದ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮವನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ಇಡೀ ಭಾರತೀಯ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಕ್ಕೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟದ ಗಾಳಿ ಬೀಸತೊಡಗಿತ್ತು. 1884ರಲ್ಲೇ ಸ್ಥಾಪನೆಗೊಂಡ ಇಂಡಿಯನ್ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಂಪೂರ್ಣ ಸ್ವರಾಜ್ಯ ತನ್ನ ಗುರಿಯೆಂದು ಘೋಷಿಸಿತ್ತು. ಬಾಲ ಗಂಗಾಧರ ಟಿಳಕ, ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಗೋಖಲೆ, ಮೋತಿಲಾಲ್ ಘೋಷ್ ಮೊದಲಾದ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸಿನ ನಾಯಕರು ಬ್ರಿಟಿಷರ ಜೊತೆ ಸಂಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಇಳಿದಿದ್ದರು. ವಿಶೇಷವೆಂದರೆ ಈ ನಾಯಕರೆಲ್ಲರಿಗೂ ಒಂದಿಲ್ಲೊಂದು ಪತ್ರಿಕೆಯ ಜೊತೆ ಸಂಪರ್ಕವಿತ್ತು. ಇದು ಕಾರಣವಾಗಿ ಭಾರತೀಯ ದೇಶಭಾಷಾ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮವೇ ನೇರವಾಗಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಇಳಿದಂತೆ ಭಾಸವಾಗತೊಡಗಿತ್ತು. ಆಂಗ್ಲರ ಒಡೆತನವಿದ್ದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಪತ್ರಿಕೆಗಳನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ದೇಶ ಭಾಷಾ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದ ಪರವಾಗಿದ್ದುವು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಚಳವಳಿಗೆ ಒತ್ತುಕೊಟ್ಟು ವರದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿದ್ದುವು. 1920ರ ಬಳಿಕ ಭಾರತದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಗ್ರಾಮದ ಚುಕ್ಕಾಣಿ ಹಿಡಿದ ಮಹಾತ್ಮಾ ಗಾಂಧಿ ಸ್ವತಃ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಪತ್ರಕರ್ತರಾಗಿದ್ದರು. ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸಿನ ಮೊದಲ ಸಾಲಿನ ನಾಯಕರಾದ ಜವಾಹರಲಾಲ್ ನೆಹರೂ ಪತ್ರಿಕೆ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಆ ಕಾಲದ ಹಿರಿಯ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ನಾಯಕರಿಗೆಲ್ಲ ಪತ್ರಿಕಾ ಸಂಪರ್ಕವಿತ್ತೆಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡಬಹುದು.

ದೇಶ ಭಾಷಾ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದ ಈ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಿಂದ ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮ ಭಿನ್ನವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಆಗಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಹೆಸರನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಅವುಗಳಿಗಿದ್ದ ಸ್ವರಾಜ್ಯದ ಕನಸು, ನವ ಆರಂಭದ ಹುಮ್ಮಸ್ಸು, ದೇಶ ಸಾಕಾರಗೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ಆಸೆ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮೈಸೂರಿನ ದೇಶಾಭಿಮಾನಿ (1898), ತಾಯಿನಾಡು (1926), ಶಿವಮೊಗ್ಗದ ಶುಭೋದಯ (1914), ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಭಾರತೀ (1902), ನವಜೀವನ (1929), ಉಡುಪಿಯ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹ (1921), ಉದಯ ಭಾರತ (1927), ಉಡುಪಿಯ ದೇಶಬಂಧು (1926), ಮಂಗಳೂರಿನ ದೇಶಭಕ್ತ (1980), ಬಿಜಾಪುರದ ನವೀನ ಭಾರತ (1922), ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯ ದೇಶಬಂಧು (1930), ಮಂಡ್ಯದ ಭಾರತ ವರ್ಷ (1909), ತುಮಕೂರಿನ ಭಾರತ ಸಂದೇಶ (1927)– ಹೀಗೆ 20ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮೊದಲ ಮೂರು ದಶಕಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರಾಜ್ಯದ ಹೊಸ ದೇಶದ ಕನಸು ನಿಚ್ಚಳವಾಗಿ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಾರತ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಹೋರಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲೇ ಕನ್ನಡಿಗರು ಇನ್ನೊಂದು ಹೋರಾಟದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಅದು ಹರಿದು ಹಂಚಿಹೋಗಿದ್ದ ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಭಾಗಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಒಂದು ಆಡಳಿತಾಂಗವಾಗಿ ಕಟ್ಟಿ ಹೊಸ ಕನ್ನಡ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಬೇಕೆಂಬ ಕನಸು. ಅನೇಕರಿಗೆ ಭಾರತದ ಉದಯದಷ್ಟೇ ಕರ್ನಾಟಕ ಏಕೀಕರಣ **(ನೋಡಿ)** ಮುಖ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಾಣತೆರಲೂ ಜನ ಸಿದ್ಧವಿದ್ದರು. ಈ ಭಾವನೆಯನ್ನು ಆ ಕಾಲದ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲೇ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಬಿಜಾಪುರದ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಷಾ ಸೇವಕ (1894), ಕರ್ನಾಟಕ ವೃತ್ತ (1892), ಕರ್ನಾಟಕ ವೈಭವ (1892, ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಕರ್ನಾಟಕ (1913–21), ಕರ್ನಾಟಕ ಜೀವನ (1916), ಬೆಳಗಾಂವಿಯ ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕ (1929), ನಂಜನಗೂಡಿನ ಕರ್ನಾಟಕ ನಂದಿನಿ (1916)– ಹೀಗೆ ಸರ್ವವೂ ಕರ್ನಾಟಕಮಯವಾಗಿದ್ದ ಕಾಲವದು. ಹಾಗೆಯೇ ಮಂಗಳೂರಿನ ಕನ್ನಡ ಕೋಗಿಲೆ (1916), ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಕನ್ನಡ ಜ್ಯೋತಿ (1937), ಕನ್ನಡ ವಾಣಿ (1933), ಮಂಗಳೂರಿನ ಕನ್ನಡ ಕೇಸರಿ (1885) ಮುಂತಾಗಿ ಕನ್ನಡ ಪ್ರಜ್ಞೆ ಜಾಗೃತಗೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಹೆಸರುಗಳ ಮೂಲಕವೇ ಗುರುತಿಸಬಹುದು.

ಸುದೀರ್ಘ ಹೋರಾಟದ ಫಲವಾಗಿ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಲಭಿಸಿತು. ಕನ್ನಡಿಗರ ಒತ್ತಾಸೆಯ ಫಲವಾಗಿ, ಭಾಷಾವಾರು ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳ ರಚನೆಯ ವೇಳೆ ಕನ್ನಡ ರಾಜ್ಯವೂ ಉದಯವಾಯಿತು. ವಿಶೇಷವೆಂದರೆ ಪ್ರಜೆಗಳ ಅಭೀಪ್ಸೆ ಸಾಕಾರಗೊಂಡು ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯ ರಚಿಸಿ ಪ್ರಜೆಗಳ ಆಶಯಕ್ಕೆ ಮಾನ್ಯತೆ ಬಂದುದರ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವೋ ಎನ್ನುವಂತೆ 1930 ರಿಂದ 60ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾದ ಅನೇಕ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯ ದಿನಪತ್ರಿಕೆ ಪ್ರಜಾವಾಣಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾದುದು 1948ರಲ್ಲಿ. ಪ್ರಜಾಬಂಧು (1932), ಪ್ರಜಾಮತ (1931)– ಈ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಈ ಮೊದಲು ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದವು.

20ನೆಯ ಶತಮಾನ ಆದಿಯಿಂದ ಸುಮಾರು ಐದು ದಶಕಗಳ ಕಾಲದವರೆಗೆ ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮದಲ್ಲಿ ಮಹತ್ತರ ಸಾಧನೆ ಮಾಡಿದ ಅನೇಕ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಜೀವ ತಳೆದುವು. ಹಾಗೆಯೇ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಬಹುಮುಖ್ಯ ಕೊಡುಗೆಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ ಅನೇಕ ಮಹನೀಯರೂ ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಪತ್ರಕರ್ತರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದು ಉಲ್ಲೇಖನೀಯ. ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ್ದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಈಗ ಇಲ್ಲ. ಪತ್ರಕರ್ತರೂ ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಿಕಾ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ದಾಖಲಾಗಲೇಬೇಕಾದ ಕೆಲವು ಹೆಸರುಗಳಿವೆ. ಪಿ. ಆರ್. ರಾಮಯ್ಯನವರ ತಾಯಿನಾಡು (1926), ಎನ್.ಎಸ್. ಸೀತಾರಾಮಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ದೇಶಬಂಧು (1931), ಎಂ. ಸೀತಾರಾಮ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ವೀರಕೇಸರಿ (1928), ತಿರುಮಲೆ ತಾತಾಚಾರ್ಯ ಶರ್ಮರ ವಿಶ್ವಕರ್ನಾಟಕ (1925), ಬಿ.ಎನ್. ಗುಪ್ತರ ಪ್ರಜಾಮತ (1931), ಆಲೂರು ವೆಂಕಟರಾಯರ ಜಯಕರ್ನಾಟಕ (1922), ಕಡೆಂಗೋಡ್ಲು ಶಂಕರ ಭಟ್ಟರ ರಾಷ್ಟ್ರಬಂಧು (1928), ಎಚ್.ಕೆ. ವೀರಣ್ಣಗೌಡರ ಚಿತ್ರಗುಪ್ತ (1928), ಪಿ.ಶೇಷಪ್ಪನವರ ಕಿಡಿ (1949)–ಇವು ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಬಹು ಪಾಲು ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮ ನಾಯಕತ್ವ ವಹಿಸಿದ್ದವು.

ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾಗಿ ಇಂದಿಗೂ ಪ್ರಕಟಣೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ಕನ್ನಡ ಪ್ರಮುಖ ದಿನಪತ್ರಿಕೆಗಳೆನಿಸಿರುವ ಎರಡು ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಉಲ್ಲೇಖ ಅಗತ್ಯ. ಅದರಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನದು ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕ **(ನೋಡಿ)** ವಾದರೆ ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರಜಾವಾಣಿ.

ಈಗ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನ ಕಚೇರಿಯನ್ನೂ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಆವೃತ್ತಿಯನ್ನೂ ಹೊಂದಿರುವ ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕ, ಕರ್ನಾಟಕ ಏಕೀಕರಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದ ಪತ್ರಿಕೆ. ಇದು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟದಲ್ಲೂ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಮುಂಚೂಣಿಯಲ್ಲಿತ್ತು. ಇಂದಿಗೂ ಕನ್ನಡದ ಐದು ದೊಡ್ಡ ದಿನಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಪೈಕಿ ಅತ್ಯಂತ ಹಿರಿಯ ಪತ್ರಿಕೆ.

ಕರ್ಮವೀರ 1921ರ ವೇಳೆಗೆ ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿದ್ದ ವಾರಪತ್ರಿಕೆ. ರಂಗನಾಥ ದಿವಾಕರರು ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದಾಗ ಕರ್ಮವೀರ **(ನೋಡಿ)** ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕದ ಸೋದರ ಪತ್ರಿಕೆಯಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ಲೋಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಟ್ರಸ್ಟ್ ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರಕಟಣೆ ಕಸ್ತೂರಿ **(ನೋಡಿ)** ಮಾಸಿಕ. ಕಳೆದ ಐದು ದಶಕಗಳಿಂದ ತನ್ನತನವನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಕಸ್ತೂರಿ ಕನ್ನಡಿಗರ ರೀಡರ್ಸ್ ಡೈಜೆಸ್ಟ್ ಎನಿಸಿದೆ. ಕರ್ಮವೀರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಗಿತ ಕಂಡಿದ್ದರೂ ಪುನರಾರಂಭಗೊಂಡಿತು.

ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಆಧುನಿಕ ವೃತ್ತಿಪರ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮ ಆರಂಭಗೊಂಡಿದ್ದು ಪ್ರಜಾವಾಣಿ **(ನೋಡಿ)** ಪತ್ರಿಕೆ ಎಂದು ಅನೇಕರು ಗುರುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಜಾವಾಣಿ 1948ರಲ್ಲಿ ಡೆಕ್ಕನ್ ಹೆರಾಲ್ಡ್ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಹೋದರಿ ಪ್ರಕಟಣೆಯಾಗಿ ಆರಂಭಗೊಂಡಿತು. ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಆ ಕಾಲದ ಹಿರಿಯ ಸಮಾಜ ಕಾರ್ಯಕರ್ತರಾಗಿದ್ದ ನೆಟ್ಟಕಲ್ಲಪ್ಪ ಪ್ರಜಾವಾಣಿಯ ಸ್ಥಾಪಕರು. ದಿ ಪ್ರಿಂಟರ್ಸ್ ಮೈಸೂರು ಪ್ರೈವೇಟ್ ಲಿಮಿಟೆಡ್ ಪ್ರಕಾಶನ ಸಂಸ್ಥೆಯಡಿ ಪ್ರಜಾವಾಣಿ ಪ್ರಕಟಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದು ಪ್ರಜಾವಾಣಿಯ ಸ್ಥಾಪಕ ಸಂಪಾದಕರು ಬಿ.ಪುಟ್ಟಸ್ವಾಮಯ್ಯ **(ನೋಡಿ)**, ಅನಂತರ ಟಿ.ಎಸ್. ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್ **(ನೋಡಿ)**, ಖಾದ್ರಿ ಶಾಮಣ್ಣ **(ನೋಡಿ)**, ಟಿ.ಎನ್. ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ **(ನೋಡಿ)**,ಎಂ.ಬಿ.ಸಿಂಗ್ **(ನೋಡಿ)** ಇವರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾವಾಣಿ ಕನ್ನಡದ ಮುಂಚೂಣಿಯ ಪತ್ರಿಕೆಯಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ಪ್ರಜಾವಾಣಿಯ ಜೊತೆ ಸುಧಾ ವಾರಪತ್ರಿಕೆ ಹಾಗೂ ಮಯೂರ ಮಾಸಿಕಗಳು ದಿ ಪ್ರಿಂಟರ್ಸ್ ಮೈಸೂರು ಪ್ರಕಾಶನದ ಕೊಡುಗೆಗಳಾಗಿವೆ.

ಕನ್ನಡದ ದೊಡ್ಡ ದಿನಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ದಶಕಗಳಿಗೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಚರಿತ್ರೆಯಿರುವ ಇನ್ನೊಂದು ಪತ್ರಿಕೆ ಕನ್ನಡ ಪ್ರಭ **(ನೋಡಿ)**. ದೇಶದ ಪ್ರಮುಖ ಪತ್ರಿಕಾ ಸಮೂಹಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೆನಿಸಿರುವ ಇಂಡಿಯನ್ ಎಕ್ಸ್‌ಪ್ರೆಸ್ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದ ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಿಕೆ. ಇದು ಆರಂಭಗೊಂಡಿದ್ದು 1957ರಲ್ಲಿ. ಆಗಿನ ಕಾಲದ ಹಿರಿಯ ಪತ್ರಕರ್ತರಾಗಿದ್ದ ಎನ್.ಎಸ್. ಸೀತಾರಾಮಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಕನ್ನಡ ಪ್ರಭದ ಸ್ಥಾಪಕ ಸಂಪಾದಕರು.

ಕರಾವಳಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಜನಪ್ರಿಯ ದೈನಿಕ ಉದಯವಾಣಿ **(ನೋಡಿ)**, ಕನ್ನಡದ ಇನ್ನೊಂದು ದೊಡ್ಡ ದಿನಪತ್ರಿಕೆ. 1941ರಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನವಭಾರತ ಎಂಬ ದೈನಿಕ ಆರಂಭವಾಯಿತು. ವಿ.ಎಸ್. ಕುಡ್ವರು ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರು. ಕರಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ನವಭಾರತ ಅತ್ಯಂತ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿದ್ದ ವೇಳೆ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಸ್ಪರ್ಧಿಯೆಂಬಂತೆ ಉದಯವಾಣಿ ಆರಂಭವಾಗಿದ್ದು 1970ರಲ್ಲಿ. ಉದಯವಾಣಿ ಮಣಿಪಾಲ ಸಮೂಹದ ಕೊಡುಗೆ.

ಮಣಿಪಾಲ ಸಮೂಹದಿಂದ ಉದಯವಾಣಿ ದೈನಿಕವಲ್ಲದೆ ತರಂಗ ವಾರಪತ್ರಿಕೆ, ತುಷಾರ ಮಾಸಿಕ, ರೂಪತಾರಾ ಪಾಕ್ಷಿಕಗಳೂ ಪ್ರಕಟಗೊಳ್ಳುತ್ತಿವೆ. ತರಂಗ ವಾರಪತ್ರಿಕೆಗೆ ಸ್ಥಾಪಕ ಸಂಪಾದಕರು ಸಂತೋಷಕುಮಾರ ಗುಲ್ವಾಡಿ. 1983ರಲ್ಲಿ ತರಂಗ ಅತ್ಯಂತ ವೇಗವಾಗಿ ತನ್ನ ಪ್ರಸಾರವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿಕೊಂಡಿತು.

ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರ ಕಾಲದಿಂದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಪತ್ರಿಕೆಗಳನ್ನು ಸಣ್ಣ, ಮಧ್ಯಮ ಮತ್ತು ದೊಡ್ಡ ಪತ್ರಿಕೆಗಳೆಂದು ವಿಂಗಡಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯ ವರ್ಗೀಕರಣಕ್ಕೆ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಪ್ರಸಾರ ಸಂಖ್ಯೆಯೇ ಆಧಾರ. ಈಗ ಚಾಲ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ನಿಯಮದ ಪ್ರಕಾರ 25 ಸಾವಿರ ಪ್ರತಿಗಳವರೆಗೆ ಪ್ರಸಾರವಿರುವ ಪತ್ರಿಕೆಗಳನ್ನು ಸಣ್ಣ ಪತ್ರಿಕೆಗಳೆಂದೂ 25,000 ದಿಂದ 50,000 ವರೆಗಿನ ಪ್ರಸಾರ ಹೊಂದಿರುವ ಪತ್ರಿಕೆಗಳನ್ನು ಮಧ್ಯಮ ಪ್ರಮಾಣದ ಪತ್ರಿಕೆಗಳೆಂದೂ 75 ಸಾವಿರಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಸಾರವಿರುವ ಪತ್ರಿಕೆಗಳನ್ನು ದೊಡ್ಡ ಪತ್ರಿಕೆಗಳೆಂದೂ ಗುರುತಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂಡಿಯಾ 2000 ವರದಿಯ ಪ್ರಕಾರ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ನಿಖರವಾಗಿ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಪ್ರಸಾರ ಎಷ್ಟೆಂದು ಪತ್ರಿಕಾ ರಿಜಿಸ್ಟ್ರಾರ್ ಅವರಿಗೆ ವರದಿ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು 72 ಮಾತ್ರ. ಈ 72 ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಪೈಕಿ 8 ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಮಾಣದವು, 21 ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಮಧ್ಯಮ ಪ್ರಮಾಣದವು, 43 ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಸಣ್ಣ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಎಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈಗ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿರುವ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಒಟ್ಟು ಸಂಖ್ಯೆ 1455. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ 72 ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಪ್ರಸಾರವನ್ನು ಮಾತ್ರ ನಿಖರವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ವರ್ಗೀಕರಣ ಮಾಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ಬಹುಸಂಖ್ಯಾತ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಸಣ್ಣ ಪತ್ರಿಕೆಗಳೇ ಆಗಿದ್ದು

ಇವುಗಳ ಪ್ರಸಾರದ ಬಗ್ಗೆ ನಿಖರವಾದ ಮಾಹಿತಿ ಪಡೆಯಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಪತ್ರಿಕಾ ರಿಜಿಸ್ಟ್ರಾರ್ ಅವರ ಬಳಿಯೂ ಇಂಥ ಮಾಹಿತಿ ಲಭ್ಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಸಾರದ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಆಯಾ ಪತ್ರಿಕಾ ಸಂಪಾದಕರ ಹೇಳಿಕೆಗಳನ್ನೇ ಅವಲಂಬಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ಕನ್ನಡದ 72 ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾವಾಣಿ, ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕ, ಉದಯವಾಣಿ, ಕನ್ನಡ ಪ್ರಭ, ಸುಧಾ, ತರಂಗ– ಈ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ದೊಡ್ಡ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು. ಇವುಗಳ ಪೈಕಿ ಒಂದು ಲಕ್ಷಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಸಾರವಿರುವ ದಿನಪತ್ರಿಕೆ ಒಂದೇ ಒಂದು. ಆದರೆ ನಿಯತಕಾಲಿಕೆಗಳು ಮೂರು. ಹಾಗೆಯೇ 75 ಸಾವಿರಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಸಾರವಿರುವ ದಿನಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಮೂರು ಹಾಗೂ ನಿಯತಕಾಲಿಕ ಒಂದು ಮಾತ್ರ. ಈಗ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಒಟ್ಟು ಪ್ರಸಾರ ಸು. 960 ಸಾವಿರ ಪ್ರತಿಗಳು.

ಕಳೆದ ಐವತ್ತು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮ ಸಾಕಷ್ಟು ಬೆಳೆದಿದೆ, ಬದಲಾಗಿದೆ. ಹೊಸನೀರು ಬಂದು ಹಳೆನೀರು ಕೊಚ್ಚಿ ಹೋಗಿದೆ. ಆ ವೇಳೆಗಾಗಲೇ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಬೇರೂರಿದ್ದ ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕವೂ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದ ಜೊತೆಯೇ ಬಂತೆನ್ನಬಹುದಾದ ಪ್ರಜಾವಾಣಿಯೂ ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶಾಲ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಾರ ಹೆಚ್ಚಿಸಿಕೊಂಡು ಬೆಳೆದು, ಇವುಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಬಂದ ಕನ್ನಡ ಪ್ರಭ ಮತ್ತು ಉದಯವಾಣಿ ಹಾಗೂ ಈಗ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿರುವ ವಿಜಯ ಕರ್ನಾಟಕ –ಇವು ಕನ್ನಡ ದಿನಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಏಕಪ್ರಾಬಲ್ಯವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿದುವು. ಉದ್ಯಮಿ ವಿಜಯ ಸಂಕೇಶ್ವರ ವಿಜಯಾನಂದ ಪ್ರಿಂಟರ್ಸ್ ಮತ್ತು ಪಬ್ಲಿಷರ್ಸ್ ಸಂಸ್ಥೆಯ ವಿಜಯಕರ್ನಾಟಕ ಎಂಟು ಆವೃತ್ತಿಗಳೊಡನೆ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇದರ ಪ್ರಸಾರ ಸಂಖ್ಯೆ ನಾಲ್ಕು ಲಕ್ಷ. ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಈವರೆಗೆ ಕಾಣದಿದ್ದ ಬೆಲೆಯುದ್ಧವನ್ನೂ ವಿಜಯ ಕರ್ನಾಟಕ ಹುಟ್ಟುಹಾಕಿದೆ. ಅತಿ ಕಡಿಮೆ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ವಿಜಯಕರ್ನಾಟಕ ಬೆಳೆದಿದೆ.

1942ರಲ್ಲಿ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾದ ವಿಶಾಲ ಕರ್ನಾಟಕ ಇಂದಿಗೂ ಪ್ರಭಾವೀ ಪತ್ರಿಕೆಯಾಗಿ ಮುಂದುವರಿದಿದೆ. ಕನ್ನಡದ ಹಿರಿಯ ಪತ್ರಕರ್ತರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರಾದ ಪಾಟೀಲ ಪುಟ್ಟಪ್ಪ **(ನೋಡಿ)** ಕಳೆದ ಐದು ದಶಕ ನಡೆಸಿರುವ ವಾರಪತ್ರಿಕೆ ಪ್ರಪಂಚ. ಈ ಪತ್ರಿಕೆ ನನ್ನ ಹೃದಯದಿಂದ ನಿಮ್ಮ ಹೃದಯಕ್ಕೆ ಎಂಬ ಸಂಪಾದಕೀಯಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ತುರ್ತು ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯ ಅನಂತರ ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮದಲ್ಲಿ ದಾಖಲಿಸಬೇಕಾದ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗಳೆಂದರೆ ಟ್ಯಾಬ್ಲಾಯ್ಡ್ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಉದಯ, ವಿಪುಲವಾದ ನಿಯತಕಾಲಿಕೆಗಳ ಪ್ರಕಟಣೆ. ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಕ್ಕೆ ವಸ್ತು, ವಿನ್ಯಾಸ, ನಿರೂಪಣೆಗಳ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ತಿರುವನ್ನು ನೀಡಿದ್ದು ಲಂಕೇಶ್ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಪ್ರಕಟಣೆ. ಕನ್ನಡದ ಸೃಜನಶೀಲ ಬರೆಹಗಾರರು ಹಾಗೂ ಅಂಕಣಕಾರರಾಗಿ ಹೆಸರು ಮಾಡಿದ್ದ ಪಿ.ಲಂಕೇಶ್ **(ನೋಡಿ)** 1983ರಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಹೊಚ್ಚ ಹೊಸತೆನ್ನಿಸಿದ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಇದನ್ನು ಕನ್ನಡದ ಜಾಣ–ಜಾಣೆಯರ ಪತ್ರಿಕೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಕರೆದರು. ಆವರೆಗೂ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಮಡಿವಂತಿಕೆಯಿಂದಾಗಿ ಬಳಸದಿದ್ದ ಆಡುಮಾತಿನ ನುಡಿಗಟ್ಟುಗಳನ್ನು ಬಳಕೆಗೆ ತಂದು ಪತ್ರಿಕಾ ಭಾಷೆಯನ್ನು ಲಂಕೇಶ್ ಬದಲಿಸಿದರು. ಬಂ (ಬಂಗಾರಪ್ಪ), ಗುಂ (ಗುಂಡೂರಾವ್) ಎಂಬ ವಿಶಿಷ್ಟ ಸಂಕೇತಾಕ್ಷರಗಳನ್ನೂ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಪತ್ರಿಕಾ ಭಾಷೆಯನ್ನು ಚುರುಕುಗೊಳಿಸಿದರು.

ಲಂಕೇಶ್ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ನೂರಾರು ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಬಂದುಹೋಗಿದೆ. ಕೆಲವು ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಜನರನ್ನು ಬ್ಲಾಕ್‌ಮೇಲ್ ಮಾಡುವ ಹಳದಿ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಕ್ಕೂ ಇಳಿದದ್ದುಂಟು. 1995ರಲ್ಲಿ ಆರಂಭಗೊಂಡಿರುವ ಹಾಯ್ ಬೆಂಗಳೂರು ಎಂಬ ಟ್ಯಾಬ್ಲಾಯ್ಡ್ ಪತ್ರಿಕೆ ಲಂಕೇಶ್ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನೂ ಮೀರಿ ಓದುಗರಿಗೆ ಲಗ್ಗೆ ಇಟ್ಟಿದೆ. ಇದರ ಸಂಪಾದಕ–ಪ್ರಕಾಶರು ರವಿ ಬೆಳೆಗೆರೆ. ಇವುಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿ ಇಂದು ಅಗ್ನಿ, ಕನ್ನಡ ಟೈಮ್ಸ್ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಟ್ಯಾಬ್ಲಾಯ್ಡ್‌ಗಳು ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿವೆ.

80ರ ದಶಕದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದ ಇನ್ನೊಂದು ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆವಣಿಗೆ ನಿಯತಕಾಲಿಕಗಳ ಸುಗ್ಗಿ. ಸಾಲುಸಾಲಾಗಿ ನಿಯತಕಾಲಿಕೆಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡವು. ಸುದ್ದಿಸಂಗಾತಿ, ಸಂಕೇಶ, ಮನ್ವಂತರ ಮುಂತಾದವು ವಾರಪತ್ರಿಕೆಗಳು. ವೈಜ್ಞಾನಿಕವಾಗಿ ಲೈಂಗಿಕ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಜನತೆಗೆ ಕೊಡಹೊರಟ ರತಿವಿಜ್ಞಾನದಂಥ ಅನೇಕ ಮಾಸಿಕಗಳೂ ಸಾಲುಸಾಲಾಗಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿವೆ. ಆದರೆ ಈ ಉತ್ಸಾಹ ಒಂದು ದಶಕವೂ ಉಳಿಯಲಿಲ್ಲ. ಆರಂಭಗೊಂಡ ಹಾಗೆ ಈ ನಿಯತಕಾಲಿಕೆಗಳು ಒಂದೊಂದಾಗಿ ನಿಂತುಹೋದವು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ ಇಂಥ ಈ ಉತ್ಸಾಹ ಮೊದಲೇ ಪ್ರಕಟಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ ಪ್ರಜಾಮತದಂಥ ಹಳೇ ಪತ್ರಿಕೆಗಳನ್ನೂ ಆಪೋಶನ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿತು.

ಜಿಲ್ಲಾ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮ ರಂಗಕ್ಕೆ ಅಪಾರವಾಗಿ ಕೊಡುಗೆ ನೀಡಿವೆ. ರಾಜ್ಯ ಮಟ್ಟದ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಆಯಾ ಪ್ರದೇಶದ ಪ್ರಸಾರವನ್ನು ಮೀರಿಸುವಷ್ಟು ಈ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಪ್ರಸಾರವಿದೆ. ಒಂದೊಂದು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲೂ ಕನಿಷ್ಠ ಒಂದೊಂದು ಪತ್ರಿಕೆಯಾದರೂ ಸ್ಥಳೀಯವಾಗಿ ಪ್ರಬಲವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿರುವುದು ಕನ್ನಡದ ವಿಶೇಷ. ಬೆಂಗಳೂರು, ಮೈಸೂರು, ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಮಂಗಳೂರು, ಬೆಳಗಾಂವಿ, ದಾವಣಗೆರೆ, ಹಾಸನ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಬಗೆಯ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಮಧ್ಯಮ ಪ್ರಮಾಣದ ಪ್ರಸಾರವನ್ನೂ ಹೊಂದಿದೆ. ಒಂದೊಂದು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಪ್ರವರ್ಧಮಾನಕ್ಕೆ ಬಂದಿವೆ.

ಪ್ರತಿಯೊಂದೂ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಬಲವಾಗಿ ಬೇರೂರಿರುವ ಸ್ಥಳೀಯ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಪ್ರಶಂಸಾರ್ಹ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿವೆ. ಅನೇಕ ಸುದ್ದಿಗಳು ಮೊದಲು ಸ್ಥಳೀಯ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡು ಅನಂತರ ರಾಜ್ಯದ ಹಾಗೂ ದೇಶದ ಗಮನ ಸೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ಸ್ಥಳೀಯ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಪ್ರಭಾವದಿಂದಾಗಿ ರಾಜಕಾರಣಿಗಳು ಹಾಗೂ ಅಧಿಕಾರಸ್ಥರು ಕೂಡ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಗಳನ್ನು ಗಂಭೀರವಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಣ್ಣ ಹಾಗೂ ಸ್ಥಳೀಯ ಮಟ್ಟದ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮದ ಅವಿಭಾಜ್ಯ ಅಂಗಗಳಾಗಿವೆ. ಸಣ್ಣ ಪತ್ರಿಕೆಗಳನ್ನು ಬಲಗೊಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪತ್ರಕರ್ತರಿಗೆ ತರಬೇತಿ, ಸಾಲ ಸೌಲಭ್ಯ ಮುಂತಾಗಿ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಕ ಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ರಂಗನಾಥ ದಿವಾಕರ, ಎಂ.ಬಿ.ಸಿಂಗ್ ಹಾಗೂ ಪಿ.ಆರ್.ರಾಮಯ್ಯ ಅವರ ನೇತೃತ್ವದ ಸಮಿತಿಗಳು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸಣ್ಣ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಕೈಗೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ಕ್ರಮಗಳ ಕುರಿತಾಗಿ ವರದಿ ನೀಡಿವೆ.

ಹೀಗೆ ಕಳೆದ ಒಂದೂವರೆ ಶತಮಾನದಿಂದ ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮದಲ್ಲಿ ಮಾನವನ ಆಸಕ್ತಿಯ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳನ್ನೂ ಆಧುನಿಕ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಳನ್ನೂ ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುವ ಹಾಗೆ ವೈವಿಧ್ಯಮಯ ಆಸಕ್ತಿಯ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪತ್ರಿಕೆಗಳದ್ದೇ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಕವಲು. ಆರಂಭದಿಂದಲೂ ಪತ್ರಿಕೆ ಎಂದ ಮೇಲೆ ಅದರಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನ ಇದ್ದೇ ಇದೆ. ಆಗಿನ್ನೂ ಕನ್ನಡದ ಆಧುನಿಕ ಕತೆ, ಕಾವ್ಯದ ಕಾಲ ಆರಂಭವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೂ 19ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲೇ ಪ್ರಬಂಧದ ಮಾದರಿಯ ಬರೆಹಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಕನ್ನಡದ ಆರಂಭ ಕಾಲದ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಸಾಹಿತ್ಯ

ಪತ್ರಿಕೆಗಳೆಂದು ತಮ್ಮನ್ನು ಕರೆದುಕೊಳ್ಳದಿದ್ದರೂ ಸಾಹಿತ್ಯಿಕ ಬರೆಹಗಳಿಗೆ ಒತ್ತು ನೀಡುತ್ತಿದ್ದುವು. ವಿಶೇಷವೆಂದರೆ 19ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅಂತ್ಯದ ವೇಳೆಗೆ ಹಳೆಯ ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡುವು. ಇವನ್ನು ಒಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಪೂರ್ವ ರೂಪಗಳು, ಸಾಹಿತ್ಯ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಭೂಮಿಕೆ ಸಿದ್ಧಮಾಡಿದ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಎಂದು ಕರೆಯಬಹುದು. ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಷಾ ಸೇವಕ (1891), ಕರ್ನಾಟಕ ಕಾವ್ಯಮಂಜರಿ (1892), ಕರ್ನಾಟಕ ಗ್ರಂಥಮಾಲಾ (1893), ಕಾವ್ಯ ಕಲ್ಪದ್ರುಮ (1897) ಮೊದಲಾದ ಪತ್ರಿಕೆಗಳನ್ನು ಈ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಷಾ ಸೇವಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾವ್ಯಗಳ ಕನ್ನಡ ಭಾಷಾಂತರ ಅಥವಾ ರೂಪಾಂತರಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಶಿಕ್ಷಕರಿಗೆ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುವ ವಿಷಯಗಳು ಪ್ರಕಟಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದುವು. ಕರ್ನಾಟಕ ಕಾವ್ಯಮಂಜರಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾವ್ಯಗಳ ಪ್ರಕಟಣೆಗೇ ಮೀಸಲಾದ ಪತ್ರಿಕೆಯಾಗಿತ್ತು. ಕರ್ನಾಟಕ ಗ್ರಂಥಮಾಲ ಇಂಗ್ಲಿಷ್, ಬಂಗಾಲಿ, ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಅನುವಾದಿಸಿ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ಕಾವ್ಯಕಲ್ಪಧ್ರುಮ, ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಳ್ಳುತ್ತಿತ್ತು. ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾವ್ಯ, ನಾಟಕಗಳ ಪ್ರಕಟಣೆ ಹಾಗೂ ಅನುವಾದ ಇದರ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಸಾಹಿತ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಅವಿನಾಭಾವ ಸಂಬಂಧವಿತ್ತು. ಇಂದಿನ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ನಿಯತಕಾಲಿಕತೆ ಹಾಗೂ ಮುಂದುವರಿಕೆ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ ಇವುಗಳನ್ನು ಪೂರ್ಣಪ್ರಮಾಣದ ಸಾಹಿತ್ಯ ನಿಯತಕಾಲಿಕೆಗಳೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗದು.

ಸುವಾಸಿನಿ (1900) ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮೇಲ್ಮಟ್ಟದ ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಪತ್ರಿಕೆ. ಈ ಪತ್ರಿಕೆಗೆ ನಾಡಿನ ನಾನಾ ಭಾಗಗಳಿಂದ ಲೇಖಕರು ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಕನ್ನಡದ ಸಣ್ಣಕಥೆ ಎಂಬ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಕಾರ ಉಗಮಿಸಿದ್ದು ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ. ಕನ್ನಡ ಸಣ್ಣಕಥೆಗಳ ಜನಕರಲ್ಲೊಬ್ಬರೆಂದು ಹೆಸರಾಗಿರುವ ಪಂಜೆ ಮಂಗೇಶರಾಯರ ಸಣ್ಣಕಥೆಗಳು, ಬಿ. ವೆಂಕಟಾಚಾರ್ಯರ ಕಾದಂಬರಿ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಳಕು ಕಂಡವು.

ಕನ್ನಡ ನವೋದಯ ಕಾವ್ಯದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಅಲ್ಪಕಾಲ ಪ್ರಕಟವಾದರೂ ಅವುಗಳನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಪ್ರಭಾತ (1918) ಮತ್ತು ಕವಿತಾ (1919) ತದ್ರೂಪಿ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು. ಇಡೀ ಪತ್ರಿಕೆ ಕವನಕ್ಕೇ ಮೀಸಲಾಗಿ, ಸಂಪಾದಕೀಯ, ಜಾಹೀರಾತು ಹಾಗೂ ಇತರ ಪ್ರಕಟಣೆಗಳೂ ಕವನದಲ್ಲೇ ಇದ್ದುವು. ಪ್ರಭಾತದಲ್ಲಿ ಆ ಕಾಲದ ಖ್ಯಾತ ಲೇಖಕರಾಗಿದ್ದ ಶಾಂತಕವಿಗಳು, ಕಾವ್ಯಾನಂದ ಪುಣೇಕರ, ವಲ್ಲಭ ಮಹಾಲಿಂಗ ಕಟ್ಟೆ, ಬಸವಾರ್ಯ, ಕಿತ್ತೂರ ಕನ್ನಡ ವಾಮನ, ಕರಿಬಸವಶಾಸ್ತ್ರಿ, ಎಂ.ಎನ್.ರೈನಾಪುರ, ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಕಟ್ಟೆ, ದ.ರಾ.ಬೇಂದ್ರೆ, ಬೆಟಗೇರಿ ಕೃಷ್ಣಶರ್ಮ ಮೊದಲಾದವರೆಲ್ಲರೂ ಕವಿತೆಗಳನ್ನು ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು.

ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಕಾಲದಿಂದ ಸಾಹಿತಿಗಳ ವೇದಿಕೆಯಾಗಿ, ಆಧುನಿಕ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಭಾಗವಾಗಿರುವ ಎರಡು ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ ಪತ್ರಿಕೆ **(ನೋಡಿ)** ಮತ್ತು ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ಣಾಟಕ **(ನೋಡಿ)**. ಈ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಈಗಲೂ ತಮ್ಮ ಪ್ರಕಟಣೆಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿವೆ.

ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ 20ನೆಯ ಶತಮಾನ ಮೂರನೆಯ ದಶಕದಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿದಂತೆ ಕೋಟ ಶಿವರಾಮ ಕಾರಂತರ ವಸಂತ (1921), ಪಂಡಿತ ತಾರಾನಾಥರ ಪ್ರೇಮ (1923), ಆಲೂರು ವೆಂಕಟರಾಯರ ಜಯಕರ್ನಾಟಕ (1923), ಮಂಜೇಶ್ವರ ಅನಂತರಾಯರ ಕರ್ನಾಟಕ ಕೇಸರೀ (1928), ಅ.ನ.ಕೃಷ್ಣರಾಯರ ಕಥಾಂಜಲಿ (1929) ಮುಂತಾದ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ದಾಖಲಾದವು. ತಿಳಿನಗೆಯ ಲೇಖನಗಳಿಗೆ ಮೀಸಲಾದ ಕೊರವಂಜಿ (1942), ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ನ ರೀಡರ್ಸ್ ಡೈಜೆಸ್ಟ್ ಮಾದರಿಯ ಪುಸ್ತಕ ಪ್ರಪಂಚ (1943), ನವಚೇತನ (1944), ಶಕ್ತಿ (1950), ಹಂಸ (ಕೈಬರಹದ ಪತ್ರಿಕೆ 1951), ಲೇಖಕ (1953) – ಇವುಗಳು 20ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಪ್ರಕಟಣೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಮುಖ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು **(ನೋಡಿ; ಕಥಾಂಜಲಿ, ಕೊರವಂಜಿ, ಪುಸ್ತಕ ಪ್ರಪಂಚ)**.

‘ಕವಿತಾ’ ಕವನ ಮತ್ತು ಕಾವ್ಯ ವಿಮರ್ಶೆಗಳ ಋತು ಪತ್ರಿಕೆಯೆಂದು ಘೋಷಿಸಿಕೊಂಡು ಒಂದು ದಶಕಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಬದುಕಿತ್ತು. ಇದರ ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕರು ಬಾ.ಕಿ.ನ. ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಬಳಿಕ ಕವಿತಾ ಪತ್ರಿಕೆ ಸಾಗರಕ್ಕೆ ವರ್ಗಾವಣೆಗೊಂಡು ಸಾಗರದಿಂದ ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಅಡಿಗರು ಹೊರತರುತ್ತಿದ್ದ ಸಾಕ್ಷಿಯೊಂದಿಗೆ ಲೀನವಾಗಿ ಸಾಕ್ಷಿ ಮತ್ತು ಕವಿತಾ ಆಯಿತು. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರ್ಷ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡು ದಶಕ ಪೂರೈಸಿ ಕವಿತಾ ನಿಂತು ಹೋಯಿತು. ಲಹರಿ–ನವ್ಯದ ಸೃಜನಶೀಲರೇ ಸಾರಥ್ಯ ವಹಿಸಿಕೊಂಡ ಇನ್ನೊಂದು ಪತ್ರಿಕೆ. ಮೈಸೂರಿನಿಂದ ಪೂರ್ಣಚಂದ್ರ ತೇಜಸ್ವಿ ಹಾಗೂ ಬಿ.ಎಸ್. ಶ್ರೀರಾಮ ಅವರ ಸಂಪಾದಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಇದರ ಮಾಸಿಕ ಆರು ಸಂಚಿಕೆಗಳು ಪ್ರಕಟಗೊಂಡವು.

‘ಸಂಕ್ರಮಣ’ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೆಳ್ಳಿ ಹಬ್ಬವನ್ನು ಕಂಡ ಕೆಲವೇ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ನವ್ಯದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ 1965ರಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಈ ಪತ್ರಿಕೆ ನವ್ಯೋತ್ತರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನೀಡಿದ ಕೊಡುಗೆ ಮಹತ್ತ್ವವಾದುದು.

ಸಂಕ್ರಮಣವನ್ನು ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುಹಾಕಿದವರಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಶೇಖರ ಪಾಟೀಲ, ಗಿರಡ್ಡಿ ಗೋವಿಂದರಾಜ ಹಾಗೂ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗ ಪಟ್ಟಣ ಶೆಟ್ಟಿಯವರು ಪ್ರಮುಖರು. ಕಾಲಾನುಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಗಿರಡ್ಡಿ ಗೋವಿಂದರಾಜ ಮತ್ತು ಸಿದ್ಧಲಿಂಗ ಪಟ್ಟಣಶೆಟ್ಟಿಯವರು ಹಿಂದೆ ಸರಿದು ಚಂದ್ರಶೇಖರ ಪಾಟೀಲರು ಅದರ ಸಾರಥ್ಯ ವಹಿಸಿದರು. ಪಾಟೀಲರ ಹೆಂಡತಿ ನೀಲಾ ಪಾಟೀಲರು ಸಂಪಾದಕಿಯಾಗಿರುವ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಚಂಪಾರವರ ಪತ್ರಿಕೆಯೆಂದೇ ಗುರುತಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಮೀಕ್ಷಕ (1965), ಆನಂದ (1966), ಪ್ರಜ್ಞೆ (1968), ಅಜಂತ (1969), ಸಂಕೀರ್ಣ (1970)– ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾದ ಇತರ ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು. ‘ಸಮನ್ವಯ’ ವಿಭಿನ್ನ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಕಾರಗಳಿಗೆ ಸಮಾನ ವೇದಿಕೆಯಾಗುವ ಆಶಯದಿಂದ 1968ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಿಂದ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡ ತ್ರೈಮಾಸಿಕ ಪತ್ರಿಕೆ. ಇದರ ಸಂಪಾದಕರು ಪ.ಸು.ಭಟ್ಟ. ‘ಪ್ರತೀಕ’ ರಾಯಚೂರಿನಿಂದ 1968ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶನಗೊಂಡರೆ ‘ಚಿಗುರೆಲೆ’ ಮಂಡ್ಯದಿಂದ 1969ರಲ್ಲಿ ಬೆಳಕು ಕಂಡಿತು. ಚಿಗುರೆಲೆಗೆ ಪಂಡಿತ ಮ. ಮಲ್ಲಪ್ಪ ಸಂಪಾದಕರು. ಪ್ರತೀಕ ನವ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಒತ್ತುಕೊಟ್ಟು ಆ ಭಾಗದ ಲೇಖಕರನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸಿತು. ‘ಮುಂಗಾರು’ ಎಪ್ಪತ್ತರ ದಶಕದಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಮಿಂಚಿ ಮಾಯವಾದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪತ್ರಿಕೆ. ಆಗಸ್ಟ್ 1972ರಲ್ಲಿ ಈ ತ್ರೈಮಾಸಿಕದ ಮೊದಲ ಸಂಚಿಕೆ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಪರಂಪರೆ (1972), ಕಾವ್ಯ (1973), ನೇತಿ (1973), ದಲಿತ (1974), ಮಣ್ಣಿನ ಬದುಕು (1974), ವರ್ತಮಾನ (1978) ಮುಂತಾದವು ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳಕು ಕಂಡ ಹಾಗೂ ರಮ್ಯ–ನವ್ಯ–ನವ್ಯೋತ್ತರದ ಚರ್ಚೆಗಳಿಗೆ ವೇದಿಕೆಯಾದ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು. ಇದೇ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ತ್ರೈಮಾಸಿಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪತ್ರಿಕೆ ಸಾಧನೆ ಹಾಗೂ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಅರ್ಧವಾರ್ಷಿಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪತ್ರಿಕೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾರತೀ ಪ್ರಕಟಣೆ ಆರಂಭಿಸಿದುವು. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ಣಾಟಕದ ಪ್ರಕಟಣೆಯೊಂದಿಗೆ ವಿಜ್ಞಾನ ಕರ್ನಾಟಕ ಮತ್ತು ಮಾನವಿಕ ಕರ್ಣಾಟಕಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಮೀಸಲಾದ

ತ್ರೈಮಾಸಿಕಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿತು. ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ವಿವಿಧ ವಿಷಯಗಳನ್ನಾಧರಿಸಿ ನಿಯತಕಾಲಿಕೆಗಳನ್ನು ಹೊರತರುತ್ತಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಕನ್ನಡ ಪ್ರಕಟಣೆಗಳ ಸೂಚಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿದೆ. ಮಹಿಳಾ ಅಧ್ಯಯನ ವೆಂಬ ವಿಶಿಷ್ಟ ನಿಯತಕಾಲಿಕವೂ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು.

ಮುಕ್ತ ಚರ್ಚೆಗಾಗಿ ಶೂದ್ರ ಎಂಬ ತಿಂಗಳ ಪತ್ರಿಕೆ 1975ರಲ್ಲಿ ಆರಂಭಗೊಂಡಿತು. ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯಿಂದಾಗಿ ಅದೇ ಹೆಸರು ಪಡೆದ ಶೂದ್ರ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಇದರ ಸಂಪಾದಕರು. ವೈಯಕ್ತಿಕ ಪ್ರಯತ್ನವಾಗಿಯೂ ಎರಡು ದಶಕಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಜೀವಂತವಿದ್ದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಒಂದಾಗಿತ್ತು. ಒಡನಾಡಿ (1975), ಕಾದಂಬರಿ (1977), ಬದುಕು (1977), ಪುಸ್ತಕ ಪುರವಣಿ (1977), ಗ್ರಂಥಲೋಕ ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ದಾಖಲಾದ ಕೆಲ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು.

80ರ ದಶಕದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಬಂಡಾಯ–ದಲಿತ ಚಳವಳಿ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಅನೇಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಹುಟ್ಟಿಗೂ ಕಾರಣವಾದವು. ಈ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ದಲಿತ–ಬಂಡಾಯ ಚಳವಳಿಯನ್ನೂ ಬೆಳೆಸಿದುವು. ಬಂಡಾಯ ಸಾಹಿತ್ಯ (1983), ಸೃಜನವೇದಿ (1984), ಅನ್ವೇಷಣೆ (1984), ಅಂತರ (1986), ಸಂವಾದ (1986), ಕವಿಮಾರ್ಗ (1987), ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಗಾತಿ (1989), ಒಡಲಾಳ (1990), ಚ. ಏಕಾಕ್ಷರ ಪತ್ರಿಕೆ (1992),ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಘರ್ಷ (1992), ಹೊಸದಿಕ್ಕು (1992), ಪ್ರಜ್ಞೆ (1993) – ಇವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯ ಎರಡು ದಶಕಗಳಲ್ಲಿ ದಲಿತ – ಬಂಡಾಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚಳವಳಿಗೆ ನೀರೆರೆದು ಪೋಷಿಸಿದ, ಅವುಗಳ ಸಾಧನೆ ಸೋಲುಗಳಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾದ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು.

ಇದೇ ವೇಳೆಗೆ ದಲಿತ ಬಂಡಾಯಕ್ಕೆ ಸೀಮಿತವೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳದ ಯಾವುದೇ ಚಳವಳಿಗೆ ವೇದಿಕೆಯಾಗದೇ ಶುದ್ಧ ಸಾಹಿತ್ಯಕ ವೇದಿಕೆಯಾದ ಅನೇಕ ಪತ್ರಿಕೆಗಳೂ ಇದ್ದುವು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಪೈಕಿ ವಿಶಿಷ್ಟ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆದ 'ರುಜುವಾತು' ಆರಂಭಗೊಂಡಿದ್ದು 1982ರಲ್ಲಿ. 'ಸೃಜನಶೀಲ ಹೊಸ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿಗಾಗಿ, ಹೊಸ ದಿಕ್ಕಿನ ಹುಡುಕಾಟಕ್ಕಾಗಿ ನಮ್ಮ ಸಾಮಾಜಿಕ, ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಸಂದರ್ಭದ ಶೋಧಕ್ಕಾಗಿ' ಎಂಬುದು ರುಜುವಾತಿನ ಘೋಷಣೆ. ಕನ್ನಡದ ಹಿರಿಯ ಸಾಹಿತಿ, ವಿಮರ್ಶಕ ಯು.ಆರ್. ಅನಂತಮೂರ್ತಿ **(ನೋಡಿ)** ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರು. ತ್ರೈಮಾಸಿಕವಾಗಿ ಆರಂಭವಾದ ಇದು ಕನಿಷ್ಠ 25 ಸಂಚಿಕೆಗಳವರೆಗೆ ನಿಯತವಾಗಿಯೇ ಬಂದಿತು. ಸದ್ಯಕ್ಕೆ ರುಜುವಾತು ಅನಿಯತಕಾಲಿಕವಾಗಿ ಪ್ರಕಟಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದೆ.

ಲೋಚನ (1982), ಚಂದನ (1984), ಸಂಚಯ (1987), ಅನಿಕೇತನ (1988), ಗಾಂಧಿಬಜಾರ್ (1988), ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಲೋಕ (1993), ಪುಸ್ತಕ ಮಾಹಿತಿ (1993)–ಇವಿಷ್ಟು ನವ್ಯ, ದಲಿತ, ಬಂಡಾಯ ಎಂಬ ಘೋಷಣೆಯ ಹಣೆಪಟ್ಟಿಯ ಹಂಗಿಲ್ಲದೇ ಶುದ್ಧ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಾಗಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಬೆಳಕು ಕಂಡಂಥವು. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ದೇಶಗತಿ ಎಂಬ ಪತ್ರಿಕೆ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಈಗ 20ನೆಯ ಶತಮಾನ ಮುಗಿದು ಜಗತ್ತು 21ನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಕಾಲಿರಿಸಿದೆ. ಕ್ಷಣಕ್ಷಣಕ್ಕೂ ಪ್ರಪಂಚದ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ರೀತಿಯ ಬದಲಾವಣೆಗಳಾಗುತ್ತಿವೆ. ಅದರ ಪರಿಣಾಮ ಕರ್ನಾಟಕದ ಮೇಲೆ, ಒಟ್ಟಾರೆ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂದರ್ಭದ ಮೇಲೂ ಆಗಿದೆ, ಆಗುತ್ತಿದೆ.

ಈಗ ಕನ್ನಡದ ದೊಡ್ಡ ಪತ್ರಿಕೆಗಳೇ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕಾಗಿ ಹೋರಾಡುತ್ತಿವೆ. ಬೆಲೆಯಿಳಿಸಿಕೊಂಡು ಪ್ರಸಾರ ಹೆಚ್ಚಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಕಸರತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಪರ್ಧೆಗಿಳಿದಿವೆ. ದಶಕದ ಹಿಂದೆ ಕೈಗಾರಿಕೆ ಹಾಗೂ ವಾಣಿಜ್ಯ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಂದಾಗುವ ಮುದ್ರಣ ಮಾಧ್ಯಮಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದ ಜಾಹೀರಾತುಗಳು ದೂರದರ್ಶನ ಚಾನಲುಗಳ ಪಾಲಾಗುತ್ತಿವೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಜಾಹೀರಾತು ಆದಾಯ ಶೇಕಡಾವಾರು ಇಳಿಕೆಗಂಡಿದೆ. ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ನಡುವಿನ ಪ್ರಸಾರದ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಾರವೂ ಇಳಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಮಾಹಿತಿ ತಂತ್ರಜ್ಞಾನ ಪ್ರವೇಶದಿಂದ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮ ರಂಗದಲ್ಲಿ ಕ್ರಾಂತಿಕಾರಕವಾದ ಬದಲಾವಣೆಗಳು ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳತೊಡಗಿವೆ. ಮಾಹಿತಿ ಜ್ಞಾನದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಈಗ ಪ್ರಪಂಚ ಜಾಗತಿಕ ಹಳ್ಳಿಯಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಗುತ್ತಿದೆ. **(ಎನ್‌ಐ.ವಿ.)**

ಪದ್ಮಣಾಂಕ: ಸು. 1420. ವೀರಶೈವ ಕವಿ. ಪದ್ಮರಾಜಪುರಾಣ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯದ ಕರ್ತೃ. ಈತ ಕೆರೆಯ ಪದ್ಮರಸನ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವ. ಇವನ ಅಜ್ಜ ವೀರಣಾಚಾರ್ಯ, ತಂದೆ ಪದ್ಮಣಾರ್ಯ. ಪದ್ಮಣಾಂಕ ಉತ್ತಮ ಕಥೆಗಾರ, ಶಾಸ್ತ್ರಾಗಮತಜ್ಞ, ಪಂಡಿತ, ಸರಸಸತ್ಕವಿ, ಕಾವ್ಯಶಾಸ್ತ್ರೌಚಿತ್ಯಜ್ಞಾನ ದೃಷ್ಟಿಯುತ, ಸೂಕ್ಷ್ಮನಿರೀಕ್ಷಣಾಶಕ್ತಿಸಂಪನ್ನ, ಸಂಗೀತಶಾಸ್ತ್ರ ಪರಿಣತಮತಿ, ಉಭಯಕವಿ ಎಂಬ ಹೊಗಳಿಕೆಗೆ ಪಾತ್ರನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಪದ್ಮರಾಜಪುರಾಣ ವಾರ್ಧಕ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 13 ಸಂಧಿ, 1,270 ಪದ್ಯ ಇವೆ. ಹೊಯ್ಸಳ ನರಸಿಂಹ ಬಲ್ಲಾಳನಲ್ಲಿ ದಂಡಾಧಿಪತಿಯೂ ಮಂತ್ರಿಯೂ ಆಗಿದ್ದ ಕೆರೆಯ ಪದ್ಮರಸನ ಚರಿತೆ ಕಾವ್ಯವಸ್ತು. ಮೊದಲ 10 ಸಂಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯಕಥೆ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದ್ದು ಕೊನೆಯ 3 ಸಂಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಚಾರ ಹೇಳಿದೆ. ಮುಖ್ಯ ಕಥೆಯೊಂದಿಗೆ ನೂರಾರು ಉಪಕಥೆಗಳು ಬಂದಿದ್ದರೂ ಮೂಲ ಕಥಾಪ್ರವಾಹಕ್ಕೆ ಯಾವುದೇ ಅಡ್ಡಿಯುಂಟಾಗಿಲ್ಲ. ಕವಿ ವರ್ಣನೆಗಳಿಗಿಂತ ಕಥನಕ್ರಿಯೆಗೆ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ನೀಡಿದ್ದಾನೆ. ಶೈಲಿ ಪ್ರೌಢವಾಗಿದೆ. ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯಾಂಶ, ಇತಿಹಾಸಾಂಶ ಹಾಗೂ ತಾತ್ತ್ವಿಕಾಂಶ–ಈ ಮೂರು ಮುಪ್ಪುರಿಗೊಂಡಿವೆ. ಕೆರೆಯ ಪದ್ಮರಸ, ಹರಿಹರ, ರಾಘವಾಂಕ–ಇವರ ಜೀವನಚರಿತ್ರೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳ ಮೇಲೆ ಈ ಕಾವ್ಯ ಬೆಳಕು ಚೆಲ್ಲುತ್ತದೆ. **(ಇ.ಎಸ್.)**

ಪದ್ಮನಾಭ: ಸು. 1680. ಜೈನಕವಿ. ಪದ್ಮಾವತೀಚರಿತ್ರೆ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ. ಕವಿಯು ತುಳುವ ದೇಶದ ಚೂಲಿಕಾ ಪಟ್ಟಣದ ಅರಸು ತಿರುಮಲ ಸಾಮಂತನಲ್ಲಿ ಕೋಶಾಧ್ಯಕ್ಷನಾಗಿದ್ದುದಾಗಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಜೊತೆಗೆ ಆಶ್ರಯದಾತನ ಪರಾಕ್ರಮ, ದಯಾಪರತೆ, ಧರ್ಮಾಸಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಹೊಗಳಿದ್ದಾನೆ. ತಿರುಮಲ ಸಾಮಂತನ ಸೋದರಿ ಚೆನ್ನಮಾಂಬಿಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಯಸ್ಕಳಾದೊಡನೆ ಶಂಕರರಸನನ್ನು ವರಿಸಿ ತಾನೇ ರಾಜ್ಯಭಾರದ ಹೊಣೆ ಹೊತ್ತ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಕವಿ ತಾನು ಕೃತಿ ರಚಿಸಿದುದಾಗಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.

ಪದ್ಮಾವತೀಚರಿತ್ರೆ ಸಾಂಗತ್ಯದಲ್ಲಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 12 ಸಂಧಿಗಳೂ 1,600 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. ಇದನ್ನು ಜಿನದತ್ತರಾಯ ಚರಿತೆ, ಅಮ್ಮನವರ ಚರಿತೆ ಎಂದೂ ಕವಿ ಸಂಬೋಧಿಸಿದ್ದಾನೆ. 23ನೆಯ ತೀರ್ಥಂಕರ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನ ಧರ್ಮಬೋಧೆಯ ಫಲವಾಗಿ ಶುದ್ಧ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮುಡುಪಿದ ಸರ್ಪಯುಗಳ ನಾಗಲೋಕದ ಧರಣೀಂದ್ರ ಪದ್ಮಾವತಿಯರೆಂಬ ಯಕ್ಷಯಕ್ಷಿಯರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಈ ಪದ್ಮಾವತಿಯ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಕುರಿತ ಕೃತಿಯೇ ಪದ್ಮಾವತೀಚರಿತ್ರೆ.

ಕವಿ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾದ ಅಷ್ಟಾದಶವರ್ಣನೆಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಕೆಡುವಾಗ ಬುದ್ಧಿ ಕಿವಿಗೆ ಕೇಳದು. ಪರಸೇವೆ ಪರಕಷ್ಟ, ಮೆಚ್ಚಿದವಗೆ ಮಸಣ ಸುಖ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕವಿಯ ಲೋಕಜ್ಞಾನದ ಪರಿಚಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಪದ್ಮಾವತೀ ಚರಿತ್ರೆ ಜೈನಕಾವ್ಯವಾದರೂ ಭವಾವಳಿಯ ತೊಡರಿಲ್ಲದೆ ಓದಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಗುಣವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದೆ. **(ಎಂ.ಆರ್.ಯು.)**

ಪರ: ಕಷ್ಟ ಉಂಟಾದಾಗ, ಸಂತೋಷದ ಘಟನೆಯೇನಾದರೂ ಜರುಗಿದಾಗ ಅಥವಾ ತಮ್ಮ ಬಯಕೆಯೊಂದು ಈಡೇರುವ ಸಲುವಾಗಿ ಇಷ್ಟದೈವಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡ ಹರಕೆ ತೀರಿಕೆಯ ಒಂದು ಜನಪದ ನಡೆವಳಿಕೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹರಕೆ ಹೊರುವವರು ಇಂಥ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಂದು ಹರಕೆ ತೀರಿಸುತ್ತೇವೆಂದು ತಮ್ಮ ಇಷ್ಟದೈವಕ್ಕೆ ನಿವೇದಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಒಂದು ವೇಳೆ ಅಂಥ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹರಕೆ ತೀರಿಸಲು ಆರ್ಥಿಕ ತೊಂದರೆಯಿಂದಲೋ ಇನ್ನಾವುದೆ ಕಾರಣದಿಂದಲೋ ಅಶಕ್ತರಾದಾಗ, ಅನುಕೂಲವಾದಾಗ ಬಂದು ಹರಕೆ ತೀರಿಸುವುದಾಗಿ ತಪ್ಪುಕಾಣಿಕೆ ಕಟ್ಟಿ ಇಡುತ್ತಾರೆ. ಅರಿಸಿನದ ಬಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಸನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಪೂಜಿಸಿ ದೇವರ ಮುಂದೆ ಇಡುವುದಕ್ಕೆ ತಪ್ಪುಕಾಣಿಕೆ ಎನ್ನುವರು. ಇದನ್ನು ಹರಕೆ ಸಲ್ಲಿಸಲು ದೇವರ ಸನ್ನಿಧಿಗೆ ಹೋದಾಗ ದೇವರ ಗೋಲಕಕ್ಕೆ ಹಾಕುತ್ತಾರೆ.

ಪರವನ್ನು ಮಾಂಸಾಹಾರಿಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮಂಗಳವಾರ ಅಥವಾ ಶುಕ್ರವಾರ, ಸಸ್ಯಾಹಾರಿಗಳು ಸೋಮವಾರ ಅಥವಾ ಶನಿವಾರ ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಾತ್ತ್ವಿಕ ಪೂಜೆ ಸಲ್ಲಿಸುವವರು ತಾವು ಹರಕೆ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡ ದೈವದ ಗುಡಿಗೆ ಹೋಗಿ ಗುಡಿಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಒಲೆ ಹೂಡಿ ಅಡುಗೆ ಮಾಡಿ, ತಮ್ಮ ಶಕ್ತ್ಯನುಸಾರವಾಗಿ ಜನರನ್ನು ಕರೆದು ಊಟ ಹಾಕುತ್ತಾರೆ. ಕುರಿಯನ್ನೋ ಕೋಳಿಯನ್ನೋ ಬಲಿಕೊಟ್ಟು, ಅದನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ಶುಚಿಮಾಡಿ, ಕತ್ತರಿಸಿ ಪರ ಮಾಡುವ ಪದ್ಧತಿ ಹರಸಿಕೊಳ್ಳುವವರನ್ನೂ ಹರಸಿಕೊಂಡಿರುವ ದೈವವನ್ನೂ ಅವಲಂಬಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಹರಕೆ ಸಲ್ಲಿಸಬೇಕಾಗಿರುವ ದೈವದ ಗುಡಿ ಹತ್ತಾರು ಮೈಲಿಗಿಂತ ದೂರ ಇದ್ದರೆ, ಅಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಪೂಜೆ ಮಾತ್ರ ಸಲ್ಲಿಸಿ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಬಂದು, ಊರ ಹೊರಗೆ ನೀರು ನಿಡಿ ಇರುವ ಜಾಗದಲ್ಲಿ ಆ ದೈವದ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಅಡುಗೆ ಮಾಡಿ ಪರದಲ್ಲಿ ಪಾಲುಗೊಳ್ಳಲು ಬಂದ ಊರ ಜನರಿಗೆ ಊಟ ಹಾಕುತ್ತಾರೆ.

ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಈ ಆಚರಣೆಯನ್ನು ಪರು ಎಂದು ಕರೆಯುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಪರುವನ್ನು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಮಂಗಳವಾರ ಅಥವಾ ಶುಕ್ರವಾರ ಮಾತ್ರ ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದನ್ನು ಊರ ಹೊರಗೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ದೈವಕ್ಕೆ ಪೂಜೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಆದರೆ ಆ ದಿನ ಎಣ್ಣೆಯಲ್ಲಿ ಕರಿದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವಂತಿಲ್ಲ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ತಿನಿಸನ್ನೂ ಕುದಿಸುವುದರ ಮೂಲಕವೇ ತಯಾರಿಸಬೇಕು. ಪರುವಿನಲ್ಲಿ ಕಣಕದ ಜೋಳದ ಕಡುಬು ತೀರ ಸಾಮಾನ್ಯಭಕ್ಷ್ಯ. ಜೋಳ ಸಿಗದಿದ್ದಾಗ ಸಜ್ಜೆ ಮತ್ತಿತರ ಧಾನ್ಯಗಳಿಂದ ಕಡುಬು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. **(ಕೆ.ಆರ್.)**

ಪರಮದೇವ: ಸು.1777. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಕವಿ. ತುರಂಗಭಾರತ, ತತ್ತ್ವಚೌಪದ, ನಾರಾಯಣಾಕ್ಷರಮಾಲಿಕಾ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳ ಕರ್ತೃ. ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹನ್ನರ ಮಾಗಣೆ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಸುಳಿಗೋಡು ಈತನ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ತಂದೆ ಶಂಕರನಾರಾಯಣ. ಇವನ ಮನೆತನದವರು (ತೋಟ) ವ್ಯವಸಾಯಗಾರರು. ಕವಿ ಬಡತನದಿಂದಾಗಿ ಸಾಲಮಾಡಿ ಆಸ್ತಿ ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಊರನ್ನೇ ಬಿಟ್ಟು ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಾಗರದ ಅಘೋರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಬಳಿ ಬಂದು ಚಿಪ್ಪಳಿಯಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದ. ಅಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಹುಡುಗರಿಗೆ ಪಾಠ ಹೇಳಿ ಜೀವನ ಸಾಗಿಸಿದ. ಅನಂತರ ಕೇದಿಗೆಸರ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ ನೂತನ ಗಣಪತಿ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಚಕನಾದ. ಇಲ್ಲಿಂದ ಈತನ ಕಾವ್ಯಸೃಷ್ಟಿ ಆರಂಭವಾದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ.

ತತ್ತ್ವಚೌಪದ ಈತನ ಪ್ರಥಮ ಕೃತಿ. ಇದರಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 54 ಪದ್ಯಗಳಿದ್ದು ಅದ್ವೈತಮತವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಾಗಿದೆ. ತುರಂಗಭಾರತ ವಾರ್ಧಕ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 96 ಸಂಧಿ, 4,720 ಪದ್ಯ ಇವೆ. ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಭಾರತದ ಕಥೆಯನ್ನು ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿವಂತೆ ಹೇಳುವುದು ತನ್ನ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶವೆಂದಿದ್ದಾನೆ. ಕಾವ್ಯವು ಕೋಣಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀರಮಣದೇವರ ಅಂಕಿತದಲ್ಲಿದೆ. ಇದನ್ನು ಕವಿ 1777ರಲ್ಲಿ ಬರೆದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಭಾವಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಸಾಮರಸ್ಯ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಭೀಮಜರಾಸಂಧರ ಯುದ್ಧ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬರುವ ನುಡಿನುಡಿಗೆ ಮೂದಲಿಸಿ ಬೈಬೈದು ಬೊಬ್ಬಿರಿಸಿ ತಡವಡಿಸಿ ತೊಡೆತೊಡೆಗಳಿಂದವುಕಿ ಬಿಗಿಬಿಗಿಯ ಹಿಡಿಹಿಡಿದು ಕೈದುಡುಕಿ ಕಾದಿದರು ಜಾಝಿದರು ಮೀಝಿದರು ಸಂಗದೊಳು–ಎಂಬಂಥ ಮಾತುಗಳು ಇವನ ಶೈಲಿಗೆ ನಿದರ್ಶನವಾಗಿದೆ. ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿಯ ವರ್ಣನೆಗಳು ಕೆಲವೆಡೆ ಚೆನ್ನಾಗಿವೆ. ನಾರಾಯಣಾಕ್ಷರಮಾಲಿಕಾ ಉಪಲಬ್ಧವಿಲ್ಲ. **(ಎಂ.ಆರ್.)**

ಪರಮಯ್ಯ ಹಾಸ್ಯಗಾರ, ಕರ್ಕಿ: 1885–1972. ಪ್ರತಿಭಾನ್ವಿತ ಯಕ್ಷಗಾನ ನಟ ಹಾಗೂ ಶಿಕ್ಷಕ. ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕರ್ಕಿಯಲ್ಲಿ. ವಾಹನ ಸೌಕರ್ಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯದ ಗಡಿದಾಟಿ, ಬಡೋದೆ, ಸಾಂಗ್ಲಿ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಯಕ್ಷಗಾನದ ಕಲಾವೈಭವವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿ, ಆ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರ ಗೌರವದ್ಯೋತಕ ಉಂಬಳಿ ಉಡುಗೊರೆಗಳನ್ನು ಪಡೆದುಬಂದ ಸಾಹಸದ ಚರಿತ್ರೆ ಕರ್ಕಿ ಯಕ್ಷಗಾನ ಮಂಡಳಿಯದು. ಆ ಮೇಳದಲ್ಲಿ ಪರಮಯ್ಯನವರ ಪೂರ್ವಜರು ಇದ್ದರು. ಕರ್ಕಿಯದಲ್ಲಿ ಆರೇಳು ತಲೆಮಾರುಗಳಿಂದ ಈ ಕಲೆಯನ್ನು ಆರಾಧಿಸುತ್ತ ಬಂದ ಕೆಲವು ಮನೆತನಗಳಲ್ಲಿ ಈಗ ಉಳಿದಿರುವುದು ಕೇವಲ ಎರಡು ಮನೆತನಗಳು: ಒಂದು–ಹಾಸ್ಯಗಾರ ಕುಟುಂಬ, ಇನ್ನೊಂದು ಮದ್ದಳೆಗಾರ ಕುಟುಂಬ.

ಪರಮಯ್ಯ ಹಾಸ್ಯಗಾರ ಕುಟುಂಬದವರು. ಇವರು ತಮ್ಮ ಹತ್ತನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ತಂದೆ ವರದ ಹಾಸ್ಯಗಾರ ಮತ್ತು ಅವರ ಜೊತೆ ಪಾತ್ರಧಾರಿ ಹುಲಿಮಕ್ಕಿ ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಹೆಗಡೆಯವರಿಂದ ನೃತ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ತೊಡಗಿದರು. ಬಾಲಗೋಪಾಲ ವೇಷದಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ, ಸ್ತ್ರೀವೇಷದಲ್ಲಿ ಪಳಗಿ, ಮೀನಾಕ್ಷಿ, ದಾಕ್ಷಾಯಿಣಿ, ದಮಯಂತಿ ಮೊದಲಾದ ಪಾತ್ರಗಳಿಂದ ಪ್ರೇಕ್ಷಕರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸಿದರು. ಕುಮಾರ ಪಾತ್ರಗಳಾದ ಅಭಿಮನ್ಯು, ಸುಧನ್ವ, ಬಭ್ರುವಾಹನರ ಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮೆರೆದರು. ಇವರ ಕಲಾಪ್ರೌಢಿಮೆ ದಿನೇದಿನೇ ಪ್ರವರ್ಧಮಾನವಾದಂತೆ ನಾಯಕ ಪ್ರತಿನಾಯಕ ಪಾತ್ರಗಳೇ ಇವರಿಗೆ ಮೀಸಲಾದವು. ಇವರ ಕೀಚಕ, ಭಸ್ಮಾಸುರ, ರಾಮ, ಕೃಷ್ಣ, ಅರ್ಜುನ, ಬಲದೇವ, ಕಿರಾತ, ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಮೊದಲಾದ ಪಾತ್ರಗಳು ಈಗಲೂ ಮನೆ ಮಾತಾಗಿವೆ. ಗುಬ್ಬಿ ಗಣಪತಿ ಹೆಗಡೆ, ಹನುಮಂತ ಭಂಡಾರಿ, ಮಂಜಪ್ಪ ಶೆಟ್ಟಿ ಮೊದಲಾದವರು ಇವರಿಗಿಂತ ಹಿರಿಯರು. ದೇವರು ಹೆಗಡೆ, ರಾಧಾಭಟ್ಟರು, ಶಿವರಾಮಭಂಡಾರಿ, ತಿಮ್ಮಯ್ಯ ಭಾಗವತ ಮೊದಲಾದವರು ಸಮಕಾಲೀನರು.

ಇವರು ಪ್ರತಿಭಾನ್ವಿತ ನಟರಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಯಕ್ಷಗಾನದ ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿ ಸಮರ್ಥ ಶಿಕ್ಷಕರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ತಮ್ಮ ನಲ್ವತ್ತೆರಡನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕ ಬಾಲಕರಿಗೆ ತರಬೇತಿ ಕೊಟ್ಟು ಮೇಳವನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದರು. ಆದರ ಯಕ್ಷಗಾನಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವಿರದ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆ ಕಿರಿಯರು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಉದ್ಯೋಗವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿದವರಾಗಿ ಮೇಳ ಊರ್ಜಿತವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಧೃತಿಗೆಡದೆ ತಮ್ಮ ಅರುವತ್ತನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ನಾಲ್ವರು ಮಕ್ಕಳು, ಇಬ್ಬರು ಮೊಮ್ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಊರಿನ ಕೆಲವು ಬಾಲಕರಿಗೆ ತರಬೇತಿ ಕೊಟ್ಟು ಕರ್ಕಿಯ ಮೇಳವನ್ನು ಪುನರುಜ್ಜೀವನಗೊಳಿಸಿದರು. ನೆರೆಯ ಊರುಗಳ ಕಲಾವಿದರನ್ನು ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡರು. ಅಂದಿನಿಂದ ಈ ಮೇಳ ಕಲೆಗಾಗಿಯೇ ಬಹುಕಾಲ ದುಡಿದಿದೆ.

ಇವರು 1955ರಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಮೇಳವನ್ನು ಮುಂಬಯಿಗೆ ಒಯ್ದು, ಮುಂಬಯಿ ರಾಜ್ಯದ ದ್ವಿತೀಯ ನಾಟ್ಯ ಮಹೋತ್ಸವದಲ್ಲಿ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿ ಬಹುಮಾನ ಪಡೆದರು. ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿ ಇವರಿಗೆ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನಿತ್ತು ಗೌರವಿಸಿದೆ (1969). ಇವರು 1972ರಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. *

ಪರಮಶಿವಯ್ಯ, ಜೀ.ಶಂ.: 1933–95. ಹೆಸರಾಂತ ಜಾನಪದ ವಿದ್ವಾಂಸರು. ಜಾನಪದ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಜೀಶಂಪ ಎಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದವರು. ಜೀಶಂಪ ಎಂದರೆ ಜಾನಪದ, ಜಾನಪದ ಎಂದರೆ ಜೀಶಂಪ – ಹೀಗೆ ಜಾನಪದಕ್ಕೆ ಪರ್ಯಾಯ ಎನಿಸಿದ್ದರು. ಇವರು ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆ ನಾಗಮಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕು ಅಂಬಲಜೀರಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ರೈತ ಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿ 1933ರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಶಂಕರಗೌಡ, ತಾಯಿ ರಂಗಮ್ಮ. ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೂ ತಾಯಿ ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಜನಪದ ಗೀತೆಗಳಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತರಾದ ಇವರು ಜನಪದ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಣಾ ಮನೋಭಾವದಿಂದ ಕೆಲಸ ನಿರ್ವಹಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಕುವೆಂಪು ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಜಾನಪದ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಐವತ್ತರ ದಶಕದಲ್ಲೇ ಸೃಜನಶೀಲ ಬರೆವಣಿಗೆಯಿಂದ ನಾಡಿನ ಗಮನ ಸೆಳೆದಿದ್ದರು. ಕಥೆಗಾರರಾಗಿ, ಕವಿಯಾಗಿ, ಪ್ರಬಂಧಕಾರರಾಗಿ ಹೆಸರು ಮಾಡಿದ್ದರೂ ಇವರನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮರುಳು ಮಾಡಿದ ಕ್ಷೇತ್ರ ಜಾನಪದ. ಇವರ ಸೃಜನಶೀಲ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ಕರ್ನಾಟಕ ಜಾನಪದ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಉದ್ದಗಲವನ್ನು, ಜಾನಪದದ ಆಳವನ್ನು ಅಳೆಯುವ ಇವರ ಪ್ರಯತ್ನಕ್ಕೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಯಿತು. ಇವರ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ದುಡಿಮೆ, ವಿದ್ವತ್ತುಗಳ ಕಾರಣದಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕ ಜಾನಪದ ಜಾಗತಿಕ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಗಮನ ಸೆಳೆಯುವಂತಾಯಿತು. ಜಾನಪದವನ್ನು ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ದೃಷ್ಟಿಕೋನದಿಂದ ಗಂಭೀರವಾಗಿ ಅಭ್ಯಾಸಿಸುವ, ವಿಶ್ಲೇಷಿಸುವ ಮನೋಧರ್ಮ ಇವರದಾಗಿತ್ತು. ಇವರ ಸಂಗ್ರಹಣೆ ಮತ್ತು ಸಂಶೋಧನೆಯ ಫಲವಾಗಿ ಕನ್ನಡ ಜಾನಪದದ ಎಷ್ಟೋ ಅಜ್ಞಾನ ನೆಲೆಗಳ ಮೇಲೆ ಹೊಸ ಬೆಳಕು ಬೀಳುವಂತಾಯಿತು.

ಜೀಶಂಪ ಅವರ ಜಾನಪದ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಪ್ರಮುಖ ಸಾಧನೆಗಳನ್ನು ಹೀಗೆ ಪಟ್ಟಿ ಮಾಡಬಹುದು: ಜನಪದಗೀತೆ, ಕಾವ್ಯಗಳ ವ್ಯಾಪಕ ಸಂಗ್ರಹ ಹಾಗೂ ಅವುಗಳ ಕ್ರಮಬದ್ಧ ಅಧ್ಯಯನ; ಕರ್ನಾಟಕ ಜನಪದ ವೃತ್ತಿಗಾಯಕರ ಪರಂಪರೆಗಳನ್ನು ಶೋಧಿಸಿ ಪ್ರಚುರಗೊಳಿಸಿದ್ದು; ಜನಪದ ಗದ್ಯ ಕಥನಗಳ ಅಧ್ಯಯನದ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿದು ಉತ್ತಮ ಸಂಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಹೊರತಂದದ್ದು; ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಮುಖ ಕಲೆಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಮೇಳಗಳ ಮೂಲಕ ಅವುಗಳನ್ನು ಜನಪ್ರಿಯಗೊಳಿಸಿದ್ದು; ಮರೆತು ಹೋಗಿದ್ದ ಮೂಡಲಪಾಯ ಯಕ್ಷಗಾನಕಲೆಯನ್ನು ಪುನಶ್ಚೇತನಗೊಳಿಸಿದ್ದು; ಸಂಶೋಧನ ಬರೆಹ ಹಾಗೂ ಗ್ರಂಥಗಳ ಮೂಲಕ ಕನ್ನಡ ಜಾನಪದ ವಿದ್ವತ್ತನ್ನು ಬೆಳೆಸಿದ್ದು; ಕರ್ನಾಟಕ ಜಾನಪದ ಪರಿಷತ್ತು, ಜನಪದ ಕಲಾಕೂಟ, ಜಾನಪದ ಬಳಗ, ಮೂಡಲಪಾಯ ಯಕ್ಷಗಾನ ಟ್ರಸ್ಟ್, ಭೈರವೇಶ್ವರ ಯಕ್ಷಗಾನ ಮಂಡಳಿ, ಪುತ್ಥಳಿ ಮೇಳ ಮೊದಲಾದ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಜಾನಪದ ಸಂವರ್ಧನ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದು; ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದಲ್ಲಿ ಜಾನಪದ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಬೆಳೆಸಿದ್ದು, ಜೊತೆಗೆ ಜಾನಪದ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ರೂಪಿಸಿ ಬೋಧನಾಂಗವನ್ನು ಸಾಕಷ್ಟು ವಿಸ್ತರಿಸಿದ್ದು; ವಿದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸಿ ಜಾನಪದ ಅಧ್ಯಯನ ಕೇಂದ್ರಗಳನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿ ತಮ್ಮ ಅನುಭವವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿಕೊಂಡದ್ದು ಹಾಗೂ ಕರ್ನಾಟಕ ಜಾನಪದದ ಬಗ್ಗೆ ವಿದೇಶೀಯರ ಆಸಕ್ತಿ ಸೆಳೆದದ್ದು. ಸ್ವತಃ ಸಂಶೋಧನೆ ಮಾಡಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಕೃತಿಗಳಷ್ಟೇ ಮಹತ್ತ್ವಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಇವರು ನೀಡಿದ ಮತ್ತೊಂದು ಕಾಣಿಕೆಯೆಂದರೆ ನೂರಾರು ಜನ ಶಿಷ್ಯರು ಜಾನಪದ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ದೀಕ್ಷೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ದುಡಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿರುವುದು.

ಇವರು ಕ್ಷೇತ್ರಕಾರ್ಯಾನುಭವ ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಯನಾನುಭವಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಜಾನಪದದ ಬಗ್ಗೆ ಅಧಿಕಾರವಾಣಿಯಿಂದ ಮಾತಾಡಬಲ್ಲ ಏಕಮೇವ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿದ್ದರು. ಜಾನಪದದಲ್ಲಿ ಐವತ್ತಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯ ಜಾನಪದ ಕೃತಿಗಳು: ನಮ್ಮ ಜನಪದ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಜನಪದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮೀಕ್ಷೆ (1967), ಜಾನಪದ: ಕೆಲವು ಮುಖಗಳು (1975), ಜಾನಪದ ಸಂಗಮ (1978), ಜಾನಪದ ಗಂಗೋತ್ರಿ (1988), ಜನಪದ ಕಲಾವಿಹಾರ. ಇವರ ಸಾಧನೆಯಲ್ಲಿ ಮರೆಯದೆ ಹೆಸರಿಸಬೇಕಾದುದು ವೃತ್ತಿಗಾಯಕರನ್ನು ಕುರಿತು ಇವರು ನಡೆಸಿದ ಸಂಶೋಧನೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ವೃತ್ತಿಗಾಯಕ ಸಂಶೋಧನೆಯ ಪೂರ್ಣಫಲ ನಮಗೆ ಸಮಗ್ರವಾಗಿ ಒಂದೆಡೆ ದೊರೆಯುವುದು ಇವರ 'ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕ ಜನಪದ ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾರಗಳು' (1979) ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ. ಕನ್ನಡ ವೃತ್ತಿಗಾಯಕ ಕಾವ್ಯಗಳು(1982) ಎಂಬುದು ಇವರ ಇನ್ನೊಂದು ಮೇರುಕೃತಿ. ಇದು ವೃತ್ತಿಗಾಯಕ ಪರಂಪರೆಯ ವಿಶಿಷ್ಟ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ವೃತ್ತಿಗಾಯಕ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಇವರು ನೀಡಿರುವ ಈ ಕೊಡುಗೆ ಕನ್ನಡ ಜಾನಪದ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಲು ಮಹತ್ತ್ವದ ಹೆಜ್ಜೆಯಾಗಿದೆ.

ಇವರು ಜನಪದ ರಂಗಭೂಮಿಗೆ ಒಂದು ಹೊಸ ಆಯಾಮ ಕಲ್ಪಿಸಿದರು. ಮೂಡಲಪಾಯ ಯಕ್ಷಗಾನಕಲಾಕಾಶಿ ಎನಿಸಿರುವ ಕೊನೇಹಳ್ಳಿಯ ಮೂಡಲಪಾಯ ಯಕ್ಷಗಾನ ಕೇಂದ್ರದ ಮೂಲಕ ಇವರು ಆ ಕಲೆಗೆ ಒಂದು ನೆಲೆಯನ್ನು ರೂಪಿಸಿದರು. ಘಟ್ಟದಕೋರೆ ಮಾದರಿಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಟ್ಟರು. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಜನಪದ ಕಲಾಕೂಟ ಸಂಘಟನೆ ಇವರ ಕಲ್ಪನೆಯ ಕೂಸು. ವಿದ್ಯಾವಂತ ಯುವಕರಿಗೆ ಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ಮೂಡಿಸಿ ಅವರಿಗೆ ಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ ತರಬೇತಿ ನೀಡಿ ವಿನೂತನ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಮಾಡಿದರು.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಜಾನಪದ ವಿದ್ವಾಂಸರನ್ನು ಸಂಘಟಿಸಿ ಜಾನಪದ ಸಂಶೋಧನೆ ಸಂವರ್ಧನೆಗಳಿಗೆ ಪೂರಕವಾಗುವಂತೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಜಾನಪದ ಪರಿಷತ್ತನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವಲ್ಲಿ (1968) ಇವರದೇ ಗಣ್ಯಪಾತ್ರ. ಅಖಿಲಭಾರತ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ 'ಫೋಕ್‌ಲೋರ್ ಫೆಲೋಸ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯಾ' ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ಜವಾಹರಲಾಲ್ ಹಂಡೂ ಅವರ ಜತೆಗೂಡಿ ಕಟ್ಟಿದರು. ಈ ಸಂಸ್ಥೆ ಅನೇಕ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸಮ್ಮೇಳನಗಳನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿತು. ಜನಪದ ಪ್ರದರ್ಶಕ ತಂಡಗಳನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹಲವು ಬಾರಿ ಇವರು ವಿದೇಶ ಪ್ರವಾಸ ಮಾಡಿದರು. ಕರ್ನಾಟಕದ ಕಲೆಯ ,ಸೊಗಸನ್ನು

ಟರ್ಕಿ, ಸೈಪ್ರಸ್, ಟ್ಯುನೀಸಿಯ, ಮಾಲ್ಟಾ ಮೊದಲಾದ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹರಡಿದ ಕೀರ್ತಿ ಇವರದು. ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್, ಚೆಕೋಸ್ಲೋವಾಕೀಯ, ಸ್ಕಾಟ್ಲೆಂಡ್, ಫ್ರಾನ್ಸ್, ಜರ್ಮನಿ, ಡೆನ್ಮಾರ್ಕ್, ಸ್ವೀಡನ್ ಮೊದಲಾದ ದೇಶಗಳನ್ನು ಸುತ್ತಿ ಅಲ್ಲಿಯ ಜಾನಪದ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳು ಹಾಗೂ ಸಂಶೋಧನಾಲಯಗಳನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿ ತಮ್ಮ ಜಾನಪದದ ಅನುಭವ ಶ್ರೀಮಂತಿಕೆಯನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿಕೊಂಡರು.

ಜಾನಪದ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿನ ಸಾಧನೆಗಾಗಿ ಇವರಿಗೆ ದೊರೆತ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು: ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ವಜ್ರ ಮಹೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1977), ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1987). ಇವರಿಗೆ ದೊರೆತ ಮುಖ್ಯ ಗೌರವಗಳು: ಕರ್ನಾಟಕ ಜಾನಪದ ಮತ್ತು ಯಕ್ಷಗಾನ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷಸ್ಥಾನ (1981), ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ 13ನೆಯ ಅಖಿಲ ಕರ್ನಾಟಕ ಜಾನಪದ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆ (1987). ಇವರು ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಕುವೆಂಪು ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆಯ ನಿರ್ದೇಶಕರೂ ಆಗಿದ್ದರು (1987). ಇವರು 1995 ಜೂನ್ 17ರಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನಿಧನಹೊಂದಿದ್ದರು. (ಎ.ಎಚ್.)

ಪರಮೇಶ್ವರಭಟ್ಟ, ಎಸ್.ವಿ.: 1904-2000. ನವೋದಯ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕವಿ, ಅನುವಾದಕ, ಭಾಷಣಕಾರ, ಶಿಕ್ಷಣತಜ್ಞ ಹಾಗೂ ವಿಮರ್ಶಕರು. ಶೃಂಗೇರಿ ಸದಾಶಿವರಾಯ ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯಪುರ ಪರಮೇಶ್ವರಭಟ್ಟ ಇವರ ಪೂರ್ಣಹೆಸರು. 1904 ಫೆಬ್ರವರಿ 8ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಸದಾಶಿವರಾಯ, ತಾಯಿ ಲಕ್ಷ್ಮಮ್ಮ. ತಂದೆ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಾಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿದ್ದರು. ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ತಾಯಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ತಂದೆಯ ಹಾರೈಕೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದರು. ಇವರಿಗೆ ಇಬ್ಬರು ಸಹೋದರಿಯರಿದ್ದರು.ಹಿರಿಯಕ್ಕ ಕೃಷ್ಣವೇಣಿ ಚಿಕ್ಕಂದಿನಲ್ಲೇ ತೀರಿಕೊಂಡರು. ರಾಯರಿಗೆ ಹರಿಕಥೆ, ಸಂಗೀತ, ನಾಟಕ, ಕೋಲಾಟ, ತಾಳಮದ್ದಲೆ, ಬಯಲಾಟ, ಆಟಿಕೆಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ- ಹೀಗೆ ಹತ್ತಾರು ಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ, ಅಭಿರುಚಿಗಳಿದ್ದುವು. ತಂದೆಯ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಆಸಕ್ತಿಗಳು, ಮಲೆನಾಡಿನ ಪ್ರಾಕೃತಿಕ ಸೌಂದರ್ಯಗಳು ಪರಮೇಶ್ವರ ಭಟ್ಟರ ಕವಿ ಮನೋಭಾವವನ್ನು ರೂಪಿಸಿದವು.

ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಾಲಾ ಶಿಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಸಮೀಪದ ತೂದೂರು ಕಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಮುಗಿಸಿ ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದರು. ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿಯ ಸುತ್ತಣ ಸಾಹಿತ್ಯಕ ವಾತಾವರಣ, ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದ ಕಮಕೋಡು ನರಸಿಂಹಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಕಾವ್ಯಪಾಠ ಹಾಗೂ ಒತ್ತಾಸೆಗಳು ಇವರಲ್ಲಿ ಉತ್ಸಾಹ, ಸ್ಫೂರ್ತಿ, ಆತ್ಮವಿಶ್ವಾಸಗಳನ್ನು ತುಂಬಿದವು. ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಕವಿತಾ ರಚನೆಗೆ ತೊಡಗಿದ್ದರು. ಅನಂತರ ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಂದು ಇಂಟರ್ ಮೀಡಿಯೆಟ್ ಕಾಲೇಜು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾದರು. ಅಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದ ದಿಗ್ಗಜಗಳೆನಿಸಿದ ವಿ. ಸೀತಾರಾಮಯ್ಯ, ಕೆ.ವೆಂಕಟರಾಮಪ್ಪನವರು ಗುರುಗಳಾಗಿ ದೊರೆತರು. ವಿ.ಸೀ. ಯವರ ವಿದ್ವತ್ತು, ವೆಂಕಟರಾಮಪ್ಪನವರ ಹಾಸ್ಯಪ್ರಜ್ಞೆ ಪರಮೇಶ್ವರಭಟ್ಟರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿದ್ದುಂಟು.

ಅನಂತರ ಮೈಸೂರಿನ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಆನರ್ಸ್ ತರಗತಿಗೆ ಸೇರಿದರು. ಆಗ ಇವರಿಗೆ ಎಚ್.ಎಂ. ಶಂಕರನಾರಾಯಣರಾವ್, ಜಿ. ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬಯ್ಯನವರಂಥ ಸ್ನೇಹಿತರು ದೊರೆತರು. ವಾರಾನ್ನ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದರು. ಆಗ ಕುವೆಂಪು, ನಾ. ಕಸ್ತೂರಿ, ಟಿ.ಎಸ್. ವೆಂಕಣ್ಣಯ್ಯ, ಎ.ಆರ್. ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರೀ, ತೀನಂಶ್ರೀ, ಡಿ.ಎಲ್.ಎನ್. ಅವರಂಥ ಘಟಾನುಘಟಿಗಳ ವಿದ್ವದ್ವಲಯದಲ್ಲಿ ಪಳಗಿದರು. ನಾಟಕವಾಡುವುದು, ಆಡಿಸುವುದು, ಕಾವ್ಯವಾಚನ ಮಾಡುವುದು, ಚರ್ಚಾಕೂಟಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಷಣಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವುದು ಭಟ್ಟರ ಪಠ್ಯೇತರ ಹವ್ಯಾಸಗಳಾಗಿದ್ದವು. 1937ರಲ್ಲಿ ಇವರ 'ಮಾಚಯ್ಯ' ಎಂಬ ಅನುವಾದಿತ ಕವನಕ್ಕೆ ಬಿ.ಎಂ.ಶ್ರೀ ಚಿನ್ನದ ಪದಕ ದೊರೆಯಿತು. 1938ರಲ್ಲಿ ಏಕೈಕ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿ ಕನ್ನಡ ಎಂ.ಎ. ತರಗತಿಗೆ ಹಾಜರಾದರು. ಪ್ರಥಮದರ್ಜೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತೀರ್ಣವಾಗಿ ಕೇಣಿ ಸಿದ್ದಪ್ಪನವರ ಬಂಗಾರದ ಪದಕ ಪಡೆದರು. ಆ ವೇಳೆಗೆ ಇವರಿಗೆ ಆಧಾರವಾಗಿದ್ದ ಇವರ ದೊಡ್ಡಪ್ಪ ತೀರಿಕೊಂಡರು. ಅಕ್ಕ ತುಂಗಮ್ಮನವರ ಪತಿಯ ಸಾವಿನ ವಾರ್ತೆಯೂ ಬಂದಿತ್ತು. ಹೆಚ್ಚುಕಡಿಮೆ ಅದೇ ವೇಳೆಗೆ ಇವರ ನೆಚ್ಚಿನ ಗುರುಗಳಾಗಿದ್ದ ವೆಂಕಣ್ಣಯ್ಯನವರು ಇಲ್ಲವಾದರು. ಈ ಎಲ್ಲ ದುಃಖ ದುಗುಡಗಳು ಇವರ ಮನಸ್ಸಿನ ಮೇಲೆ, ಇವರ ಕಾವ್ಯಜೀವನದ ಮೇಲೆ ಗಾಢ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿದವು. 1939ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಇಂಟರ್ ಮೀಡಿಯೆಟ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ, ತಿಂಗಳಿಗೆ ನಲವತ್ತುರೂಪಾಯಿ ಸಂಬಳದ ಮೇಲೆ ವೃತ್ತಿಜೀವನ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು.

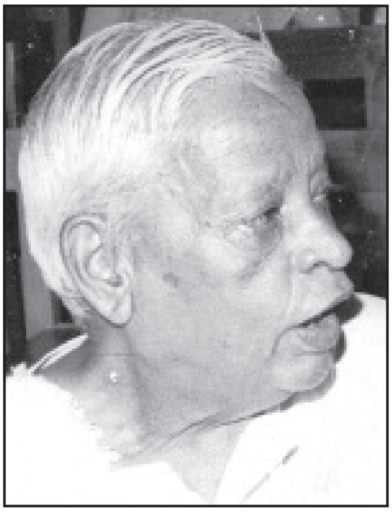

1940ರಲ್ಲಿ ರಾಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯವರನ್ನು ವಿವಾಹವಾದರು. ಇಂಟರ್ ಮೀಡಿಯಟ್ ಕಾಲೇಜಿನ ಕನ್ನಡ ವಿಭಾಗದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾಗಿ ಇವರಿಗೆ ತುಮಕೂರಿಗೆ ವರ್ಗವಾಯಿತು. ಎರಡನೆಯ ಮಹಾಯುದ್ಧ ಕಾಲವದು. ಒಮ್ಮೆ ತರಗತಿಯಲ್ಲಿ ಪಾಠಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗಲೇ ಮುಂದಣ ಮೇಜಿನ ಖಾನೆಯಲ್ಲಿದ್ದೊಂದು ಕೈಬಾಂಬು ಸಿಡಿಯಿತು. ಕೂದಲೆಳೆಯಷ್ಟರಿಂದ ಮೃತ್ಯುದವಡೆಯಿಂದ ಇವರು ಪಾರಾದರು. ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ರಾಗಿಣಿ ಎಂಬ ಇವರ ಮೊದಲ ಕವನ ಸಂಕಲನ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಕೆಲಕಾಲ ಇವರು ಶಿವಮೊಗ್ಗದ ಇಂಟರ್ ಮೀಡಿಯಟ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ವಿಭಾಗದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾಗಿದ್ದರು.

1950ರ ವೇಳೆಗೆ ಮಡದಿಯ ಅನಾರೋಗ್ಯ ನಿಮಿತ್ತ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದರು. ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾದರು. ಅನಂತರ 1960ರಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾದರು. ಇವರು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಅಚ್ಚುಮೆಚ್ಚಿನ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರಿದ್ದಲ್ಲಿ ಹಾಸ್ಯ, ಸರಸಸಂಭಾಷಣೆ, ಉಲ್ಲಾಸ ಸದಾ ಇರುತ್ತಿತ್ತು. ಅನಂತರ ರೀಡರ್ ಆಗಿ (1964), ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾದರು (1968). ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಮಂಗಳೂರಿನ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಕೇಂದ್ರದ ನಿರ್ದೇಶಕರೂ ಕನ್ನಡ ವಿಭಾಗದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರೂ ಆದರು. ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಆರುವರ್ಷಗಳ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಸಹೋದ್ಯೋಗಿಗಳು, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳೇ ಅಲ್ಲದೆ ಮಂಗಳೂರಿನ ನಾಗರಿಕರ ಪ್ರೀತಿ ವಿಶ್ವಾಸಗಳನ್ನೂ ಗಳಿಸಿದರು. ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಕೇಂದ್ರದ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ಅಪಾರವಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದರು. ನಿವೃತ್ತರಾದ (1974) ಬಳಿಕ ಯು.ಜಿ.ಸಿ. ಸಂಶೋಧನ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾದರು. ಆಗ ಇವರು ಕುವೆಂಪು ಅವರ ಜೀವನ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಸಿ ವಿಮರ್ಶಾ ಸಂಪುಟಗಳನ್ನು (ಐದು) ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಇವರ ಈ ಕಾರ್ಯ ಕುವೆಂಪು ಅವರ ಪ್ರಶಂಸೆಗೂ ಪಾತ್ರವಾಯಿತು.

ಕಾವ್ಯರಚನೆ ಹಾಗೂ ಅನುವಾದ– ಈ ಎರಡೂ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಭಟ್ಟರದು ಅದ್ವಿತೀಯ ಸಾಧನೆ. ಕಾಳಿದಾಸನ ಸಮಗ್ರ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಮಹಾಕಾವ್ಯ, ಖಂಡಕಾವ್ಯ, ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದಿಸಿ ಕಾಳಿದಾಸ ಮಹಾಸಂಪುಟ ಎಂಬ ಕೃತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು (1963). ಭಟ್ಟರ ವಿದ್ವತ್ತು, ಶ್ರಮ, ಸಾಧನೆಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಮುಪ್ಪುರಿಗೊಂಡಿವೆ. ಒಬ್ಬನೇ ಲೇಖಕನ ಸಮಗ್ರ ಕೃತಿಗಳ ಅನುವಾದಿತ ಕೃತಿಗಳ ಪ್ರಕಟಣೆ ಅತ್ಯಂತ ವಿರಳವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ದಾಖಲೆ, ಅಂಥ ಮಹತ್ತ್ವದ ಸಾಧನೆ ಭಟ್ಟರದು. ಬಹುಶಃ ಇಂಥ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಇತರ ಭಾರತೀಯ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ದೊರೆಯಲಾರವು. ಭಾಸ, ಹರ್ಷ, ಭವಭೂತಿಯರ ಸಮಗ್ರಕೃತಿಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿಯೂ ಇವರದಾಗಿದೆ. ಜಯದೇವ ಕವಿಯ ಗೀತಗೋವಿಂದ, ಹಾಲರಾಜನ ಗಾಥಾಸಪ್ತಶತಿ, ಭರ್ತೃಹರಿಯ ಭಕ್ತಿ–ವೈರಾಗ್ಯ–ಶೃಂಗಾರ–ಶತಕತ್ರಯ, ಅಮರ ಕವಿಯ ಶೃಂಗಾರ ಕವಿತಾಮಂಜರಿ –ಇವುಗಳನ್ನು ಇವರು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ನ ಕೆಲವು ಲೇಖನಗಳನ್ನೂ ಕೃತಿಗಳನ್ನೂ ಇವರು ಅನುವಾದಿಸಿರುವುದುಂಟು.

ಭಟ್ಟರು ಸುಮಾರು ಎಪ್ಪತ್ತೈದು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೃಷ್ಟಿಯತ್ತ ಕಣ್ಣುಹಾಯಿಸಿದರೆ ಅವುಗಳ ಗಾತ್ರ, ವಿಷಯ ವೈವಿಧ್ಯ ಬೆರಗು ಹುಟ್ಟಿಸುವಂಥದು. ಛಂದೋಬದ್ಧ ಕಾವ್ಯದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಮುಕ್ತ ಛಂದೋ ಕಾವ್ಯದ ವರೆಗೆ ಇವರ ಕಾವ್ಯಸೃಷ್ಟಿಯ ಹರಹು ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆ. ಮುಕ್ತಕ ಕಾವ್ಯ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಭಟ್ಟರದು ದೊಡ್ಡ ಹೆಸರು. ಸಾಂಗತ್ಯ, ತ್ರಿಪದಿ, ಏಳೆ, ಗಾದೆ, ಒಗಟು, – ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ರಾಗಿಣಿ, ಗಗನಚುಕ್ಕಿ, ಅಂಚೆಯ ಪೆಟ್ಟಿಗೆ, ಇಂದ್ರಗೋಪ, ಸಂಜೆಮಲ್ಲಿಗೆ–ಇವು ಇವರ ಕವನ ಸಂಕಲನಗಳು. ಇಂದ್ರಚಾಪ, ಚಂದ್ರವೀಧಿ, ಸುರಗಿ–ಸುರಹೊನ್ನೆ, ಚಿತ್ರಪಥ, ತುಂಬೆಹೂವು, ಮಳೆಬಿಲ್ಲು – ಇವರ ಮುಕ್ತಕ ಸಂಕಲನಗಳು. ಉಪ್ಪುಕಡಲು, ಪಾಮರ, ಉಂಬರ– ಇವು ವಚನಸಂಕಲನಗಳು. ಏಳುನೂರಾ ಐದು ವಚನಗಳಿರುವ ಉಪ್ಪುಕಡಲು ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಒಂದು ಅನನ್ಯ ಕೃತಿ. ‘ಕಣ್ಣುಮುಚ್ಚಾಲೆ’ ಸ್ವರಚಿತ ಒಗಟುಗಳ ಸಂಕಲನ. ಇವರು ಸರಸ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಕಾಶನ ಎಂಬ ಪ್ರಕಾಶನವನ್ನು ಹುಟ್ಟು ಹಾಕಿ ಅನೇಕ ಸ್ವಂತ ಕೃತಿಗಳನ್ನೂ ಇತರ ಲೇಖಕರ ಕೃತಿಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಇವರು ವಿವಿಧ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿರುವ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಆಯ್ದು ‘ಅರುವತ್ತರ ಅರಳು’ ಎಂಬ ಕೃತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಇವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಗೌರವಗಳು ದೊರೆತಿವೆ: ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಬಹುಮಾನ (1970), ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಚಿನ್ನದ ಹಬ್ಬದ ಸನ್ಮಾನ, ರಾಜ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಸನ್ಮಾನ (1971), ಚಾವುಂಡರಾಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಮುಳಿಯ ತಿಮ್ಮಪ್ಪಯ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಭಾಷಾಂತರ ಪ್ರಶಸ್ತಿ. ಇವರ ನೆಚ್ಚಿನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಇವರಿಗೆ ಪೂರ್ಣಕುಂಭ ಎಂಬ ಸಂಭಾವನಾ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸಿದ್ದಾರೆ (1972). ಮೈಸೂರು ಮತ್ತು ಕುವೆಂಪು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳು ಇವರಿಗೆ ಗೌರವ ಡಾಕ್ಟೊರೇಟ್ ಪದವಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ. ಇವರು 2000 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 27ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. **(ಟಿ.ಎನ್.ಎನ್.)**

ಪರಮೇಶ್ವರಾಚಾರ್ಯ, ಎಂ.: 1924–. ಹೆಸರಾಂತ ರಥಶಿಲ್ಪಿ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನೂಲೇನೂರು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 1924 ಜೂನ್ 24 ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಮಾನಾಚಾರ್ಯ, ತಾಯಿ ವೀರಮ್ಮ. ತಮ್ಮ ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲೇ ತಾಯಿತಂದೆಗಳನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಸೋದರಮಾವಂದಿರಾದ ಕೆಂಚವೀರಾಚಾರ್ಯ ಮತ್ತು ಕಾಳಾಚಾರ್ಯರ ಪೋಷಣೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದರು. ಕಾಳಾಚಾರ್ಯರು ಇವರಿಗೆ ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲೇ ರಥಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿಸಿದರು. ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ರಥ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡುವ ನಾಲ್ಕೈದು ಅಪರೂಪದ ರಥಶಿಲ್ಪಿಗಳ ಮನೆತನಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದು ಇವರ ಮನೆತನವೂ ಒಂದಾಗಿದೆ.

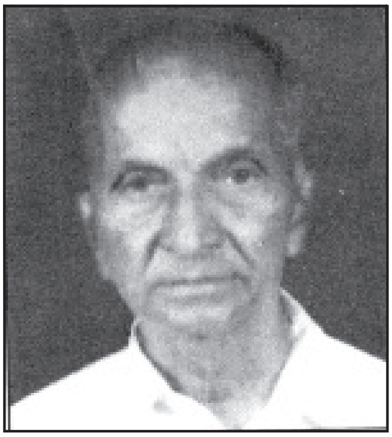

ತಾಮ್ರದ ಉಬ್ಬುಕೆತ್ತನೆ, ಚಿನ್ನಬೆಳ್ಳಿ, ನಕಾಸಿ ಕೆಲಸವನ್ನು ಗೊಪ್ಪೇನ ಹಳ್ಳಿ ಚಿಕ್ಕವೀರಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರು. ಅನಂತರ ಶಿಲಾಶಿಲ್ಪ, ಕಂಚಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳ ನಿರ್ಮಾಣವನ್ನು ರೂಢಿಸಿಕೊಂಡರು. ಪರಂಪರೆಯಿಂದ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಗುರು ಮುಖೇನ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿರುವ ಇವರು ಕಂಚು, ಪಂಚಲೋಹ, ಶಿಲೆ, ಚಿನ್ನ, ಬೆಳ್ಳಿ, ತಾಮ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಬಳಿ ಶಿಲ್ಪಕಲೆ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದ ಅನೇಕ ಶಿಷ್ಯರಿದ್ದಾರೆ.

ಲೋಹದಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಥ ಸ್ವಾಮಿಯ ಬೆಳ್ಳಿ ಪಲ್ಲಕ್ಕಿ (ದೇವರಹಳ್ಳಿ), ಬೆಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ವೀರಭದ್ರಸ್ವಾಮಿ (ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ), ಪಂಚಲೋಹದ ಬನಶಂಕರಿ (ತರೀಕೆರೆ), ಆಂಜನೇಯಸ್ವಾಮಿಗೆ ಪ್ರಭಾವಳಿ (ಮಳವಳ್ಳಿ), ಬಾಬಾ ಅಂಬೇಡ್ಕರ್ ವಿಗ್ರಹ (ದಾವಣಗೆರೆ), ಗಾಂಜಿ ವೀರಪ್ಪನವರ ಆಳೆತ್ತರದ ಕಂಚಿನ ಮೂರ್ತಿ ಮೊದಲಾದವು ಉಲ್ಲೇಖನೀಯ. ಚಳ್ಳಕೆರೆಯ ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ ಹಾಗೂ ವಿನಾಯಕ, ಶಿವಮೊಗ್ಗದ ಅಂಬಾಭವಾನಿ, ಬಳ್ಳಾರಿಯ ವೇಣುಗೋಪಾಲ, ಹೊಳಲೂರಿನ ವೀರಭದ್ರಸ್ವಾಮಿ, ಚಿರಡೋಣಿಯ ಮಹಾಕಾಳಿಕಾಂಬ, ಅರಸೀಕೆರೆಯ ಅಂಬಾಭವಾನಿ ಮೊದಲಾದ ದೇವತಾಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಇವರು ಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಸಿದ್ಧಾರೂಢ ಸ್ವಾಮಿಗಳು, ಹರ್ಡೇಕರ್ ಮಂಜಪ್ಪ, ಮಹಾತ್ಮಾ ಗಾಂಧಿ, ಮರಳು ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರಸ್ವಾಮಿ ಮೊದಲಾದ ವ್ಯಕ್ತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನೂ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ನಿರಗುಂದದ ಭೈರವೇಶ್ವರ ರಥ, ಯಗಚಿಯ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನಸ್ವಾಮಿ ರಥ, ಬಿಂಡಿಗನವಿಲೆ ಚೆನ್ನಕೇಶವ ಸ್ವಾಮಿ ರಥ, ಮೈಸೂರು ಒಂಟಿಕೊಪ್ಪಲಿನ ವೆಂಕಟರಮಣಸ್ವಾಮಿ ರಥ, ಹಂಪೆ ಶ್ರೀ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ರಥ, ನಾಯಕನಹಟ್ಟಿಯ ತಿಪ್ಪೇರುದ್ರಸ್ವಾಮಿ ರಥ, ಬಳ್ಳಾರಿಯ ಕಾಳಿಕಾ ಕಮಲೇಶ್ವರ ರಥ, ಗೊಪ್ಪೇನಹಳ್ಳಿ ಆಂಜನೇಯಸ್ವಾಮಿ ರಥ– ಇವು ಇವರು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ರಥಗಳು. ಇದಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಕುಸುರಿ ಕೆಲಸದ ಮರದ ಬಾಗಿಲುಗಳನ್ನೂ ರೂಪಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿ ಪದ್ಯ ರಚಿಸುವುದು ಇವರ ಇನ್ನೊಂದು ಹವ್ಯಾಸ. ಇವರು ಕಲಾ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಸೇವೆಗಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಶಿಲ್ಪಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಗೌರವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1995), ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಜಕಣಾಚಾರಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಲಾಗಿದೆ (2000). **(ಎನ್.ಎಂ.)**

ಪರಮೇಶ್ವರಾಚಾರ್, ಸಿ.: 1927–. ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಶಿಲ್ಪಿ. ಜಕಣಚಾರಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪುರಸ್ಕೃತರು. ಇವರು ನಗರದಲ್ಲಿ 1927 ನವೆಂಬರ್ 8ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ಪೂರ್ವಜರು ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿ

ಪ್ರಮುಖ ಶಿಲ್ಪಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಅನಂತರ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಹಾಗೂ ಮೈಸೂರುಗಳಲ್ಲಿ ಆಸ್ಥಾನ ಶಿಲ್ಪಿಗಳಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದವರು; ಇವರ ಅಜ್ಜ ಕಾಳಾಚಾರ್ಯ ಮತ್ತು ತಂದೆ ಚೌಡಾಚಾರ್ಯರು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಂಚಿನ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಮತ್ತು ಜ್ಯೋತಿಷಿಗಳು. ಇವರ ತಾಯಿಯ ಕಡೆಯವರೂ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು, ಇಂತಹ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಇವರು ದಾರು ಮತ್ತು ಲೋಹ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಗಣತಿ ಗಳಿಸಿದರು.

ಇವರು ಚಿಕ್ಕಂದಿನಿಂದಲೇ ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತರಾಗಿದ್ದರು. ಅನೇಕ ಶಿಲ್ಪ ರಚನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದರು. ಇವರು ಕೆಲಕಾಲ ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ತಾಂತ್ರಿಕ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರಲ್ಲದೆ. ಹೆಸರಾಂತ ಶಿಲ್ಪಿಗಳಾದ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಸ್ವಾಮಿ ಹಾಗೂ ನಾಗೇಂದ್ರ ಸ್ಥಪತಿಯವರಲ್ಲಿಯೂ ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತವಾಗಿ ಶಿಲ್ಪಕಲಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರು. ಅರಮನೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜರ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಂತೆ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ಮತ್ತು ಕಾಮ-ಕಾಮೇಶ್ವರಿ ದೇವಾಲಯದ ಶಿಲ್ಪ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇವರು ಪಾಲುಗೊಂಡರು. ಅನಂತರ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ವಿಧಾನಸೌಧದ ರಚನೆಯ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ (1955-56) ಅಲ್ಲಿಯ ಮರಗೆತ್ತನೆ ಹಾಗೂ ಗಾರೆಯ ವಿನ್ಯಾಸಗಳ ನಕ್ಷೆ ರಚಿಸಿ, ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆ ನಡೆಸಿಕೊಟ್ಟರು.

ಮೈಸೂರಿನ ಸಾಯಿಪ್ರಸನ್ನಮಂದಿರ, ಬೆಂಗಳೂರಿನ ರೇಣುಕಾಚಾರ್ಯ ಕಾಲೇಜು, ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಹಿರಿಯ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆ, ದೆಹಲಿಯ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಪ್ರದರ್ಶನಾಲಯ, ಬಾಂಬೆಯ ಅಗರ್‌ವಾಲಾ ಹೌಸ್, ಅಮೆರಿಕ ಸಂಯುಕ್ತ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಅಮರ್ ಏಷಿಯಾ ಫೈನ್ ಆರ್ಟ್ಸ್, ರೋಮ್, ಜರ್ಮನಿ, ದೆಹಲಿಯ ಆಕಾಶವಾಣಿ, ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಲಲಿತಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿ ಮತ್ತು ಚಿತ್ರಕಲಾ ಪರಿಷತ್ತು ಇಂತಹ ಹಲವಾರು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಕಲಾಕೃತಿಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ವಾರಾಣಸಿಯ ನೈಮಿಶಾರಣ್ಯದಲ್ಲಿಯ ಆನಂದಮಯಿ ಆಶ್ರಮಕ್ಕೆ 13 ಅಡಿಯ ಶ್ರೀಗಂಧದ ಮಂಟಪವನ್ನು ತಯಾರಿಸಿರುವುದು, ರಾಮಾಯಣ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣ ಲೀಲೆಯ 110 ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಶ್ರೀಗಂಧದ ಮಂಟಪಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ಹೆಮ್ಮೆ ಇವರದ್ದಾಗಿದೆ. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಚಿತ್ರಕಲಾ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಮತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕ ಕ್ರ್ಯಾಫ್ಟ್ಸ ಕೌನ್ಸಿಲ್ಲಿನ ಸದಸ್ಯರೂ ಇವರಲ್ಲಿ ತರಬೇತಿ ಪಡೆದಿದ್ದಾರೆ. ದೇಶ ವಿದೇಶಗಳಿಂದ ಬಂದ ಹಲವಾರು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಇವರು ತರಬೇತಿ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ.

ಭಾರತೀಯ ಪ್ರವಾಸೋದ್ಯಮ ಇಲಾಖೆಯ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಂತೆ 1980ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಸ್ವಿಟ್ಜರ್‌ಲೆಂಡ್‌ಗೆ ಭೇಟಿಕೊಟ್ಟು ಅಲ್ಲಿನ ಅನೇಕ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಜಿನೀವದಲ್ಲಿ ಮರದ ಕೆತ್ತನೆ ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪಕಲೆ ಕುರಿತು ಪ್ರಾತ್ಯಕ್ಷಿಕೆಗಳನ್ನು ನೀಡಿದರು. 1985ರಲ್ಲಿ ಅಮೆರಿಕದ ಶಿಕಾಗೊದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ‘ಭಾರತ ಉತ್ಸವ’ದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸಿದ್ದರು.

ಇವರಿಗೆ 1965ರಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರ ಪುರಸ್ಕಾರ, 1966ರಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಪ್ರಶಸ್ತಿ, 1990ರಲ್ಲಿ ಲಲಿತಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಲಭಿಸಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಶಿಲ್ಪಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ, ಅದರ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿಯೂ ಇವರು ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರಿಗೆ 1995ರಲ್ಲಿ ಜಕಣಾಚಾರಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಲಾಗಿದೆ.

(ಎನ್.ಎಮ್.)

ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಬುಡಕಟ್ಟುಗಳು, ಜಾತಿಗಳು: ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಾರಣಗಳಿಂದಾಗಿ ಅನೇಕ ಬುಡಕಟ್ಟುಗಳು ಮತ್ತು ಜಾತಿಗಳು ಆರ್ಥಿಕ ಸಾಮಾಜಿಕವಾಗಿ ಇತರ ಸಮಾಜ ವರ್ಗಗಳ ಜೊತೆ ಸಮಾನಸ್ಕಂದವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಲು ಅವಕಾಶ ಇಲ್ಲದ್ದನ್ನು ಅನುಲಕ್ಷಿಸಿ ಅಂಥ ವರ್ಗಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಅವಕ್ಕೆ ವಿಶಿಷ್ಟ ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಲು ಭಾರತ ಸಂವಿಧಾನದಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶ ಮಾಡಿಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಸಂವಿಧಾನದ 341,342ನೆಯ ಅನುಚ್ಛೇದಗಳ ಪ್ರಕಾರ ರಾಷ್ಟ್ರಪತಿ ಅಂಥ ವರ್ಗಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಅವುಗಳ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಂವಿಧಾನದ ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಭಾಗವಾಗಿ ಇದು ಸೇರುವುದರಿಂದ ಈ ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಗಗಳನ್ನು ಪರಿಶಿಷ್ಟ (ಅನುಸೂಚಿತ) ಬುಡಕಟ್ಟುಗಳು ಮತ್ತು ಪರಿಶಿಷ್ಟ (ಅನುಸೂಚಿತ) ಜಾತಿಗಳು ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಬುಡಕಟ್ಟುಗಳು: ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂಥ ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಬುಡಕಟ್ಟುಗಳು ಒಟ್ಟು 49. ಸಮುದಾಯಗಳನ್ನು ಪರಿಶಿಷ್ಟವರ್ಗವೆಂದು ಘೋಷಿಸಿದೆ. ಈ 49 ಬುಡಕಟ್ಟು ಸಮುದಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಜೇನುಕುರುಬ ಹಾಗೂ ಕೊರಗ ಬುಡಕಟ್ಟುಗಳನ್ನು ಮೂಲನಿವಾಸಿ ಬುಡಕಟ್ಟು ಸಮುದಾಯ ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 1991ರ ಜನಗಣತಿ ಪ್ರಕಾರ ಪರಿಶಿಷ್ಟವರ್ಗದವರ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 19,15,691 ಇದ್ದು ರಾಜ್ಯದ ಒಟ್ಟಾರೆ ಜನಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಶೇ. 4.26ರಷ್ಟು ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ಜನಸಂಖ್ಯೆಯು ರಾಜ್ಯದ ಎಲ್ಲಾ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಅವು ಪಾರಂಪರಿಕವಾಗಿ ಹರಡಿರುವ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಕೆಳಗಿನ ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ:

ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಬುಡಕಟ್ಟು	**ವಾಸಿಸುವ ಜಿಲ್ಲೆಗಳು**
1 ಅಡಿಯರು	ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ
2 ಬರ್ದ	ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಧಾರವಾಡ
3 ಬಾವಚ	ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಧಾರವಾಡ, ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ
4 ಭಿಲ್ಲರು	ಬೀದರ್, ರಾಯಚೂರು
5 ಭಿಲ್ಲರು (ದುಂಗರಿ)	ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಬಿಜಾಪುರ, ಧಾರವಾಡ, ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ
6 ಚೆಂಚು	ರಾಯಚೂರು, ಗುಲ್ಬರ್ಗ, ಬೀದರ್
7 ದುಬಲ	ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ
8 ಗಮಟ	ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಬಿಜಾಪುರ
9 ಗೊಂಡ	ಬೀದರ್, ಗುಲ್ಬರ್ಗ, ರಾಯಚೂರು
10 ರಾಜಗೊಂಡ	ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಬಿಜಾಪುರ, ಧಾರವಾಡ, ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ
11 ಗೌದಳರು	ಬೆಂಗಳೂರು, ಬಳ್ಳಾರಿ, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ತುಮಕೂರು, ಹಾಸನ, ಕೋಲಾರ, ಮಂಡ್ಯ, ಮೈಸೂರು,ಶಿವಮೊಗ್ಗ
12 ಹಕ್ಕಿಪಿಕ್ಕಿ	ಬೆಂಗಳೂರು, ಬಳ್ಳಾರಿ, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ತುಮಕೂರು, ಹಾಸನ, ಕೋಲಾರ, ಮಂಡ್ಯ, ಮೈಸೂರು,ಶಿವಮೊಗ್ಗ
13 ಹಸಲರು	ಬೆಂಗಳೂರು, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು, ಹಾಸನ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ
14 ಇರುಳಿಗರು	ಬೆಂಗಳೂರು, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು, ಹಾಸನ, ಕೋಲಾರ, ಮೈಸೂರು, ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ತುಮಕೂರು

15	ಜೇನುಕುರುಬರು	ಬೆಂಗಳೂರು, ಬಳ್ಳಾರಿ, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಹಾಸನ, ಕೋಲಾರ, ಮಂಡ್ಯ, ಮೈಸೂರು, ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ತುಮಕೂರು
16	ಕಾಡುಕುರುಬರು	ಬೆಂಗಳೂರು, ಬಳ್ಳಾರಿ, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಹಾಸನ, ಕೋಲಾರ, ಮಂಡ್ಯ, ಮೈಸೂರು, ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ತುಮಕೂರು
17	ಕಮ್ಮಾರ	ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ
18	ಕಣಿಯನ್	ಮೈಸೂರು
19	ಕಾಥೋಡಿ	ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಬಿಜಾಪುರ, ಧಾರವಾಡ, ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ
20	ಕಟ್ಟುನಾಯಕನ್	ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ
21	ಕೋಕ್ನಾ	ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಧಾರವಾಡ
22	ಕೋಲಿ ಧೊರ	ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಬಿಜಾಪುರ, ಧಾರವಾಡ, ಉತ್ತರಕನ್ನಡ
23	ಕೊಂಡಕಾಪು	ಮೈಸೂರು
24	ಕೊರಗರು	ಮೈಸೂರು, ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ
25	ಕೊರಮ	ಕೊಡಗು
26	ಕೋಟಾ	ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ
27	ಕೋಯಾ	ಬಳ್ಳಾರಿ, ರಾಯಚೂರು
28	ಕುಡಿಯರು	ಕೊಡಗು
29	ಮೇಲಕುಡಿ	ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ
30	ಕುರುಬ	ಕೊಡಗು
31	ಕುರುಮನ್	ಮೈಸೂರು, ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ
32	ಮಹಾಮಲಸರ್	ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ
33	ಮಲೈಕುಡಿ	ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು, ಹಾಸನ
34	ಮಲಸರ್	ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ
35	ಮಲೈಕಂಡಿ	ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ
36	ಮಲೇರು	ಬೆಂಗಳೂರು, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು, ಹಾಸನ, ಮಂಡ್ಯ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ
37	ಮರಾಠ	ಕೊಡಗು
38	ಮರಾಟಿ	ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ
39	ಮೇದ	ಕೊಡಗು
40	ನಾಯಕರು	ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಬಿಜಾಪುರ, ಧಾರವಾಡ, ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ
41	ಪಲ್ಲಿಯನ್	ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ
42	ಪಣಿಯನ್	ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ
43	ಪರ್ಧಿ	ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಬಿಜಾಪುರ, ಧಾರವಾಡ
44	ರಥವಾ	ಬೆಳಗಾಂವಿ
45	ಷೋಲಗ	ಮೈಸೂರು, ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ
46	ಸೋಲಿಗರು	ಬೆಂಗಳೂರು, ಬಳ್ಳಾರಿ, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು, ಹಾಸನ, ಮಂಡ್ಯ, ಮೈಸೂರು, ತುಮಕೂರು
47	ತೋಟಿ	ಬೀದರ್
48	ತೋಡ	ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ
49	ವರ್ಲಿ	ಬೆಳಗಾಂವಿ
50	ವಿಟಿಯೋಲ	ಬಿಜಾಪುರ
51	ಎರವ	ಕೊಡಗು
52	ನಮೂದಿಸದಿರುವವರು	ಎಲ್ಲಾ ಜಿಲ್ಲೆಗಳು

ಒಟ್ಟಾರೆ ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಬುಡಕಟ್ಟುಗಳ ಜನರ ಸಂಖ್ಯೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆಯ 4.26ರಷ್ಟಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಜನರು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮೈಸೂರು, ಕೊಡಗು, ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾರೆ. ಬೆಂಗಳೂರು, ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು, ತುಮಕೂರು, ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಮತ್ತು ಹಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕೂಡ ತಕ್ಕಮಟ್ಟಿಗೆ ಇದ್ದಾರೆ. ಸಂವಿಧಾನದ ಪ್ರಕಾರ ಇಂಥ ಬುಡಕಟ್ಟುಗಳು ಸಾಂದ್ರವಾಗಿರುವ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಅನುಸೂಚಿತ ಪ್ರದೇಶ ಎಂದು ಸಾರಿ ವಿಶೇಷ ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಬಹುದಾದರೂ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಅಂಥ ಸಾಂದ್ರ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಇಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಯಾವ ಪ್ರದೇಶವನ್ನೂ ಅನುಸೂಚಿತ ಎಂದು ಸಾರಿಲ್ಲ.

ಶೈಕ್ಷಣಿಕ, ಆರ್ಥಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಮಾಜಿಕವಾಗಿ ಹಿಂದುಳಿದ ಈ ಪರಿಶಿಷ್ಟ ವರ್ಗದ ಸಮುದಾಯಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ರಾಜ್ಯಸರ್ಕಾರ ಮತ್ತು ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರಗಳು ಶೈಕ್ಷಣಿಕ, ಆರ್ಥಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಿ ಅನುಷ್ಠಾನಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳ ಅನುಷ್ಠಾನ, ಉಸ್ತುವಾರಿ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರವು ಸಮಾಜ ಕಲ್ಯಾಣ ಇಲಾಖೆಯಡಿ ಪರಿಶಿಷ್ಟ ವರ್ಗಗಳ ಕಲ್ಯಾಣ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯವನ್ನೂ 1999ರಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳ ಯಶಸ್ವಿ ಅನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ಎಡೆಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿದೆ.

ಇತ್ತೀಚಿನ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವೊಂದು ಪಂಗಡಗಳ ಸೇರ್ಪಡೆಯಿಂದಾಗಿ ಅಂದರೆ ನಾಯ್ಕ, ಬೇಡ, ಬೇಡರ್ ಮತ್ತು ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಪಂಗಡಗಳು ಪರಿಶಿಷ್ಟವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರ್ಪಡೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪರಿಶಿಷ್ಟವರ್ಗಗಳ ಜನಸಂಖ್ಯೆಯು ಗಣನೀಯವಾಗಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದೆ. 1991ರ ಜನಗಣತಿಯ ಪ್ರಕಾರ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 19.15 ಲಕ್ಷ ಪ.ವರ್ಗಗಳ ಜನಸಂಖ್ಯೆ ಇದ್ದು ಇದು ರಾಜ್ಯದ ಜನಸಂಖ್ಯೆಯ ಶೇಕಡಾ 4.26ರಷ್ಟು ಇರುತ್ತದೆ. 1971ರ ಜನಗಣತಿಯ ಪ್ರಕಾರ ಮೂಲವಾಸಿ ಪಂಗಡಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿದ್ದ ಮೈಸೂರು, ಕೊಡಗು, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು, ದಕ್ಷಿಣಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ (ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಜಿಲ್ಲಾ ವಿಂಗಡಣೆಯಿಂದಾಗಿ ಚಾಮರಾಜನಗರ ಮತ್ತು ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆಗಳು ಹೊಸದಾಗಿ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದಿವೆ). 5 ಸುಸಂಘಟಿತ ಗಿರಿಜನ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮೂಲ ಜನಾ ಘಟಕಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಅವುಗಳ ಉಸ್ತುವಾರಿಗೆ ಐದು ಮೂಲ ಜನಾ ಸಮನ್ವಯಾಧಿಕಾರಿಗಳಿದ್ದು ಇವರುಗಳು ಜಿಲ್ಲಾಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಇತರ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಸಮಾಜಕಲ್ಯಾಣ ಅಧಿಕಾರಿಗಳೇ ಪರಿಶಿಷ್ಟವರ್ಗದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳ ಉಸ್ತುವಾರಿಯನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. 2002–2003ನೆಯ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ನೂತನವಾಗಿ ಚಾಮರಾಜನಗರ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಬೆಳಗಾಂವಿ ಮತ್ತು ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಪಂಗಡ ಕಲ್ಯಾಣಾಧಿಕಾರಿಗಳ ಕಛೇರಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ

ತಾಲ್ಲೂಕು ಸಮಾಜಕಲ್ಯಾಣಾಧಿಕಾರಿಗಳು ಇತರ ಸಿಬ್ಬಂದಿಯೊಂದಿಗೆ ಇಲಾಖೆಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನೂ ಜಾರಿಗೊಳಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ.

ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಬುಡಕಟ್ಟುಗಳು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಆದಿವಾಸಿ ಸಮುದಾಯಗಳು. ಆದರೆ ಸಂವಿಧಾನದ ಉದ್ದಿಶ್ಯದಿಂದ ತಯಾರಿಸಲಾದ ಪಟ್ಟಿ ಮತ್ತು ಮಾನವಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರು ತಮ್ಮ ಮಾನದಂಡಗಳ ಅವಲಂಬಿತವಾಗಿ ಬುಡಕಟ್ಟುಗಳೆಂದು ನಿರೂಪಿಸುವ ವರ್ಗಗಳ ಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ಏಕತೆಯಿಲ್ಲ. ಮಾನವಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರ ಪ್ರಕಾರ ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಪಟ್ಟಿಯ ಸುಮಾರು 27 ಸಮುದಾಯಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಬುಡಕಟ್ಟುಗಳು ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಬಹುದು. ಕರ್ನಾಟಕದ ಬುಡಕಟ್ಟುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಥರ್ಸ್ಟನ್, ಎಂಥೋವೆನ್, ನಂಜುಂಡಯ್ಯ, ಅನಂತಕೃಷ್ಣ ಅಯ್ಯರ್ ಮತ್ತು ಲೂಯಿಸ್–ಇವರು ಕೆಲವು ವಿವರಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಅವರ ಬರೆಹಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯ ಬುಡಕಟ್ಟುಗಳ ಸ್ಥೂಲ ಪರಿಚಯವನ್ನು ಪಡೆಯಬಹುದು. ಈ ವಿವರಗಳು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ 19ನೆಯ ಶತಮಾನ ಮತ್ತು 20ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆದಿಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತವೆ.

ಅಡಿಯರು : ಅಡಿಯರೆಂದರೆ ಆಳು ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥ ಬರುತ್ತದೆ. ಇವರು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡದ ದಟ್ಟಡವಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತಾರೆ. ತುಳು, ಮಲೆಯಾಳಂ ಮತ್ತು ತಮಿಳು ಮಿಶ್ರಿತ ಕನ್ನಡವನ್ನು ಮಾತನಾಡುತ್ತಾರೆ. ಬಣ್ಣಬಣ್ಣದ ಬಳೆ ಮತ್ತು ಬೆಂಡೋಲೆಗಳನ್ನು ಧರಿಸುವುದೆಂದರೆ ಗಂಡಸರು ಮತ್ತು ಹೆಂಗಸರಿಗೆ ಬಹಳ ಇಷ್ಟ. ಇವರು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಾಫಿ ತೋಟಗಳಲ್ಲಿ ಕೃಷಿಕೂಲಿಗಳಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಬೇಟೆಯಾಡುವುದು ಇವರ ಮುಖ್ಯ ಹವ್ಯಾಸ. ಅನೇಕ ಹಿಂದು ಹಬ್ಬಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುವವರಾದರೂ ಇವರಿಗೆ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಅನೇಕ ದೇವತೆಗಳಿವೆ.

ಭಿಲ್ಲರು: ಭಿಲ್ಲರು ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಬಹುಶಃ ಬಿಲ್ಲಿನಿಂದ ಬಂದಿದೆ. ಗಂಡಸರು ಕೌಪೀನವನ್ನೊಂದು ಬಿಟ್ಟು ಏನನ್ನೂ ಧರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಹೆಂಗಸರು ಆಕರ್ಷಕವಾದ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಅರಿವೆಯನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವರಿಗೆ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಭಾಷೆ ಇದೆ. ಕಾಡಿನಲ್ಲಿರುವವರು ಬೇಟೆಯಾಡಿ ಜೀವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವರು ಆಹಾರ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಅಲೆಮಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದು ಹಾವಾಡಿಸುವುದನ್ನಾಗಲೀ ಅಥವಾ ಗಿಡಮೂಲಿಕೆಗಳನ್ನು ಮಾರುವುದನ್ನಾಗಲಿ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಬಹಳಷ್ಟು ಭಿಲ್ಲರು ಹಿಂದುಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ಕೆಲವರು ಮುಸ್ಲಿಮರು ಅಥವಾ ಕ್ರಿಶ್ಚಿಯನ್ನರು ಇದ್ದಾರೆ.

ಇರುಳರು : ಇವರು ಕಪ್ಪುಬಣ್ಣದ ಅಗಲ ಮೂಗಿನ ಗುಂಗುರು ಕೂದಲಿನ ಜನ. ಇವರ ಹೆಸರೇ ಸೂಚಿಸುವಂತೆ ಬಹಳ ಕಪ್ಪು ಬಣ್ಣದವರು. ಬೇಟೆಯಾಡುವುದು ಮತ್ತು ಕಾಡಿನ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸುವುದು ಮುಖ್ಯ ಉದ್ಯೋಗ. ಇವರಾಡುವ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ತಮಿಳಿನ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಕುಮರಿ ಬೇಸಾಯ ಮಾಡುತ್ತಿರುವವರಾದರೂ ಈಗೀಗ ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ಬೇಸಾಯಕ್ಕೆ ನಿಂತಿದ್ದಾರೆ. ಬಿದಿರು, ಜೇನು ಮತ್ತು ಕಟ್ಟಿಗೆಯನ್ನು ಕಾಡಿನಿಂದ ತಂದು ಮಾರುವುದನ್ನು ಕೂಡ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವರು ಕುರಿ ಮತ್ತು ಕೋಳಿಗಳನ್ನು ಸಾಕುತ್ತಾರೆ.

ಹಸಲರು : ಇವರು ಕಪ್ಪುಬಣ್ಣದ ಗುಂಗುರುಗೂದಲಿನ ಮತ್ತು ದಪ್ಪ ತುಟಿಯ ಜನ. ಈ ಜನ ಅಲೆಮಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದು ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಶಂಕು ತಲೆಯಾಕಾರದ ಗುಡಿಸಲುಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬಹಳಷ್ಟು ಜನ ತಮ್ಮ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಸಿಗುವ ಜೇನು ಮತ್ತಿತರ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಕಾಫಿ ತೋಟಗಳಲ್ಲಿ ಕೂಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಹಕ್ಕಿಪಿಕ್ಕಿ: ಗಂಡಸರು ಮತ್ತು ಹೆಂಗಸರು ಈ ಜನಾಂಗದಲ್ಲಿ ತುರುಬು ಕಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳುವುದು ವಿಶೇಷ. ಹೆಂಗಸರು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸೀರೆಯನ್ನುಟ್ಟರೆ, ಗಂಡಸರು ಪಂಚೆ, ಷರಾಯಿ ಧರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೆಸರೇ ಸೂಚಿಸುವಂತೆ ಹಕ್ಕಿ ಬೇಟೆಯಾಡುವುದೇ ಇವರ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ಯೋಗ. ಅಲೆಮಾರಿ ಜೀವನ ಇವರಿಗೆ ಬಹಳ ಒಗ್ಗಿಹೋಗಿದೆ. ನವಿಲಿನಂತೆ ಕೂಗಿ ನವಿಲು ಹಿಡಿಯುವುದಾಗಲೀ ಹಕ್ಕಿಗಳನ್ನು ಹೊಡೆದು ಕೆಡವುವುದಾಗಲೀ ಇವರಿಗೆ ಬಹಳ ಸುಲಭವಾದ ಕೆಲಸ. ಗಂಡಸರು ಬೇಟೆಯಾಡಿದ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಮಾರುವುದರಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಣಾತರಾದರೆ, ಹೆಂಗಸರು ಕಣಿ ಹೇಳುವುದರಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಣಾತರು.

ಕುರುಬರು: ಕುರುಬರಲ್ಲಿ ಬೆಟ್ಟಕುರುಬರು ಮತ್ತು ಜೇನುಕುರುಬರು ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧಗಳುಂಟು. ಬೆಟ್ಟಕುರುಬರು ಬೆಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ಕುಳ್ಳ ಜನಾಂಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರು. ಬೇಟೆಯಾಡುವುದು ಇವರ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ಯೋಗ. ನೇಗಿಲಿಲ್ಲದೇ ವ್ಯವಸಾಯ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಬಿದಿರಿನ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ನಿಷ್ಣಾತರು. ಇವರ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಮಲೆಯಾಳಂ, ತುಳು ಮತ್ತು ತಮಿಳು ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಹೆಂಗಸರು ಬಣ್ಣಬಣ್ಣದ ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಉಡುವುದುಂಟು; ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಸಿಗುವ ಗಿಡಮೂಲಿಕೆಗಳನ್ನು ಮಾರುವುದುಂಟು. ಜೇನು ಕುರುಬರಿಗೆ ಜೇನು ಮಾರಿ ಜೀವಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಬಾಣ ಮತ್ತು ಬಲೆಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಬೇಟೆಯಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಇವರು ಬಹಳ ನಿಸ್ಸೀಮರು.

ಕೊರಗರು: ಇವರಲ್ಲಿ ಅಂಡೆಕೊರಗರು, ವಸ್ತ್ರಕೊರಗರು ಮತ್ತು ಸಪ್ಪು ಕೊರಗರು ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧಗಳುಂಟು. ಬುಟ್ಟಿ ಹೆಣೆಯುವುದು ಮತ್ತು ಭಿಕ್ಷೆ ಬೇಡುವುದು ಇವರ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ಯೋಗ. ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಇವರು ಊರ ಹೊರಗೆ ವಾಸಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕನ್ನಡ ಮಿಶ್ರಿತ ತುಳು ಮಾತನಾಡುತ್ತಾರೆ. ಬೇಸಾಯವನ್ನಾಗಲೀ ಅಥವಾ ಕಾಡಿನ ವಸ್ತುಗಳ ಸಂಗ್ರಹಣೆಯನ್ನಾಗಲೀ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಇವರು ಮೊಸಳೆ ಹಿಡಿಯುವುದರಲ್ಲಿ ಬಹಳ ನಿಷ್ಣಾತರು.

ಗೌದಳರು: ಇವರಲ್ಲಿ ಊರುಗೌದಳರು ಮತ್ತು ಕಾಡುಗೌದಳರು ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧ. ಕನ್ನಡವೇ ಇವರ ಭಾಷೆ. ಕಾಡುಗೌದಳರು ಆಕಳು ಎಮ್ಮೆಗಳನ್ನು ಪಾಲನೆ ಮಾಡಿ ಜೀವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಇವರು ಅಲೆಮಾರಿ ಪಶುಪಾಲಕರೆಂದು ಹೆಸರುವಾಸಿಯಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಹೆಂಗಸರು ಕಾಡಿನಿಂದ ಕಟ್ಟಿಗೆ ತಂದು ಮಾರುವುದು, ಆಕರ್ಷಕ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಚಾಪೆಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುವುದು– ಈ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಮಲೆಕುಡಿಯರು: ಮಲೆಕುಡಿಯರು ಎನ್ನುವ ಹೆಸರು ಮಲೆ (ಬೆಟ್ಟ)ಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವವರು ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಬಂದಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತಾರೆ. ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಬಂಡೆಯ ಸಂಧಿಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವುದುಂಟು. ಕೆಲವರು ಕಾಫಿ ತೋಟಗಳಲ್ಲಿ ಕೂಲಿ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಒಂದು ಬಗೆಯ ತುಳು ಭಾಷೆಯನ್ನು ಮಾತನಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಮರಾಠರು: ಗಂಡಸರು ಅಂಗಿ ಷರಾಯಿಯನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಂಡೋಲೆಗಳನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೆಂಗಸರು ವಿಶೇಷ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸೀರೆಯನ್ನುಡುತ್ತಾರೆ. ಮರಾಠಿ ಮಿಶ್ರಿತ ಕನ್ನಡ ಮಾತನ್ನಾಡುತ್ತಾರೆ. ಬಿದಿರಿನ ಗುಡಿಸಲುಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬೇಸಾಯವನ್ನು ಮಾಡುವವರಾದರೂ ಕೆಲವರು ಹಾಲು ಮೊಸರು ಮಾರಿ ಜೀವಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಪರ್ಧಿ : ಇವರು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅಲೆಮಾರಿಗಳು. ಬೇಟೆಯಾಡುವುದೇ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ಯೋಗ. ಪರ್ಧಿ ಎನ್ನುವ ಹೆಸರು ಪರಧ ಎನ್ನುವ ಮರಾಠಿ ಶಬ್ದದಿಂದ ಬಂದಿದ್ದು. ಪರಧ ಎಂದರೆ ಬೇಟೆಯಾಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ.

ಇವರು ಬೇಟೆಯಾಡುವ ವಿಧಾನಗಳ ಮೇಲೆ ಇವರಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವಿಧಗಳುಂಟು. ಕೆಲವರು ಕೋತಿಗಳನ್ನು ಸಾಕಿದರೆ, ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಚಿರತೆಗಳನ್ನು ಸಾಕುತ್ತಾರೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಪ್ರಾಣಿಪಕ್ಷಿಗಳನ್ನು ಬೇಟೆಯಾಡುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವರು ಕಲ್ಲು ಒರಳುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಮಾರುವುದುಂಟು.

ಮಲೇರು : ಗಂಡಸರು ಬಟ್ಟೆ ಧರಿಸುವುದು ಕಡಿಮೆ. ಹೆಂಗಸರು ಎಡಭುಜದ ಮೇಲೆ ಗಂಟುಕಟ್ಟಿ ಸೀರೆ ಉಡುತ್ತಾರೆ. ಇವರು ತುಳುಮಿಶ್ರಿತ ಕನ್ನಡ ಮಾತನಾಡುತ್ತಾರೆ. ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಗುತ್ತಿಗೆದಾರರಿಗೆ ಕೂಲಿಯಾಳಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವರು ಬೇಟೆಯಾಡುವರು. ಹೆಂಗಸರು ಬುಟ್ಟಿ ಮತ್ತು ಚಾಪೆಗಳನ್ನು ಹೆಣೆಯುವಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಣಾತರು.

ಮೇದರು: ಬಿದಿರಿನಿಂದ ಬುಟ್ಟಿ, ತೊಟ್ಟಿಲು ಮುಂತಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಣಾತರು. ಕೊಡಗಿನಲ್ಲಿ ಇವರ ಹೆಂಗಸರು ಕೊಡಗಿನ ಹೆಂಗಸರಂತೆ ಸೀರೆ ಉಡುತ್ತಾರೆ. ಕೊಡಗಿನ ಹಬ್ಬಗಳಲ್ಲಿ ಮದ್ದಳೆ ಬಾರಿಸುವ ಕೆಲಸ ಇವರದು. ಕೆಲವರು ವ್ಯವಸಾಯ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಸೋಲಿಗ : ಇವರ ಹೆಸರು ತಮಿಳು ಸೋಲ್ಯೆ ಅಂದರೆ ಪೊದರು ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದಿದೆ. ಮಾತೃಭಾಷೆ ತಮಿಳಾದರೂ ಕನ್ನಡ ಮಾತನಾಡುತ್ತಾರೆ. ಬಿದಿರಿನ ಗುಡಿಸಲುಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇವರು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕುಮರಿ ಪದ್ಧತಿಯ ವ್ಯವಸಾಯ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇವರು ಉತ್ತಮ ಶಿಕಾರಿಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದಿದ್ದಾರೆ. ಕುರಿ, ಹಂದಿ ಮತ್ತು ಕೋಳಿ ಸಾಕುತ್ತಾರೆ.

ಕಪಲರು : ಇವರು ಸಾಧಾರಣ ಎತ್ತರದವರಾಗಿದ್ದು ಕಂದು ಬಣ್ಣದವರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಹೆಂಗಸರು ಕೊಡಗಿನ ಹೆಂಗಸರಂತೆ ಸೀರೆ ಉಡುತ್ತಾರೆ. ತಮಿಳು ಮಿಶ್ರಿತ ಮಲೆಯಾಳಂ ಮಾತನಾಡುವರಾದರೂ ಕನ್ನಡ ಮಾತನಾಡಬಲ್ಲರು. ಹಿಂದಿನಿಂದ ಬೇಟೆಯಾಡಿ ಜೀವನ ಸಾಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ಈಗ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಾಫಿ ತೋಟಗಳಲ್ಲಿ ಕೂಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವರು.

ಎರವರು : ಇವರು ಕಂದು ಬಣ್ಣದ ಗುಂಗುರುಕೂದಲಿನ ಜನ. ಗಂಡಸರು ಪಂಚೆ ಷರಾಯಿ ಹಾಕಿದರೆ, ಹೆಂಗಸರು ಬಲಭುಜದ ಮೇಲೆ ಗಂಟು ಹಾಕಿ ಸೀರೆ ಉಡುತ್ತಾರೆ. ಇವರು ಆಡುವ ಭಾಷೆ ತಮಿಳು, ಮಲೆಯಾಳಂ, ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಕೊಡಗು ಮಿಶ್ರಿತವಾದುದು. ಅಲೆಮಾರಿ ಜೀವನವನ್ನು ತೊರೆದು ಈಗ ಕೂಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಾಫಿ ತೋಟಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಆದಿಕರ್ನಾಟಕ, ಆದಿದ್ರಾವಿಡ, ಭೋವಿ, ಭಾಂಬಿಗುಂಪು, ಹೊಲೆಯ, ಮಾದಿಗ, ಲಂಬಾಣಿ,ಹೊಲೇರು ಎಂಬ ಎಂಟು ಜಾತಿಗಳು ಮತ್ತು ಜಾತಿ ನಮೂದಿಸಲ್ಪಡದವರು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಜಾತಿಗಳ ಸೇ. 87 ರಷ್ಟಾಗುತ್ತಾರೆ. ಉಳಿದ 92 ಜಾತಿಗಳು ಒಟ್ಟು ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಜಾತಿಗಳ 13ರಷ್ಟು ಮಾತ್ರ ಆಗುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ 17 ಜಾತಿಗಳು ಮಾತ್ರ ಹತ್ತು ಸಾವಿರಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಅವೆಂದರೆ ಆದಿಆಂಧ್ರ (30,514), ಬೇಡಜಂಗಮ (13,676), ಭಂಗಿ (76,979), ಬ್ಯಾಗಾರು (16,873), ಚಲುವಾದಿ (42,194), ಚಂಭಾರ (10,500), ಧೋರಕಕ್ಕಯ್ಯ (10,513), ಕೊರಚ (22,243), ಕೊರಮ (32,120), ಮಹರ್ ತರಲ್ (33,527), ಮಹರ್, (18,402), ಮಂಗ್ (13,248), ಮೋಚಿ (23,685), ಮೊಗೇರು (16,994), ಮುಂಡಾಲ (12,729) ಮತ್ತು ಸಮಗಾರ (10,230)– ಇವೆಲ್ಲಾ ಜಾತಿಗಳು ಸೇರಿ ಒಟ್ಟು ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಜಾತಿಗಳ 10ರಷ್ಟಾಗುತ್ತಾರೆ.

1991ರ ಜನಗಣತಿ ಮೇರೆಗೆ ಜಿಲ್ಲಾವಾರು ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಜಾತಿಗಳು ಮತ್ತು ಪಂಗಡಗಳ ಜನಸಂಖ್ಯೆ ಈ ಮುಂದಿನಂತಿದೆ:

ಕ್ರಮ ಸಂಖ್ಯೆ	**ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೆಸರು**	**ಜನಸಂಖ್ಯೆ**	
		ಪರಿಶಿಷ್ಟಜಾತಿ	**ಪರಿಶಿಷ್ಟಪಂಗಡ**
1	ಬೆಂಗಳೂರು	711,775	53,631
2	ಬೆಂಗಳೂರು (ಗ್ರಾ)	326,599	49,305
3	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ	285,621	222,763
4	ದಾವಣಗೆರೆ	302,344	155,600
5	ಕೋಲಾರ	570,400	153,019
6	ಶಿವಮೊಗ್ಗ	236,526	32,948
7	ತುಮಕೂರು	408,524	167,632
I	**ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಭಾಗ**	**2,841,789**	**834,898**
8	ಬೆಳಗಾಂವಿ	406,955	83,076
9	ಬಿಜಾಪುರ	291,513	17,360
10	ಬಾಗಲಕೋಟೆ	218,349	22,175
11	ಧಾರವಾಡ	124,645	23,396
12	ಗದಗ	118,850	20,534
13	ಹಾವೇರಿ	167,004	61,169
14	ಉತ್ತರಕನ್ನಡ	91,990	10,168
II	**ಬೆಳಗಾಂವಿ ವಿಭಾಗ**	**1,419,306**	**237,878**
15	ಬಳ್ಳಾರಿ	311,252	147,869
16	ಬೀದರ್	260,033	104,215
17	ಗುಲ್ಬರ್ಗ	610,641	106,935
18	ರಾಯಚೂರು	249,148	120,444
19	ಕೊಪ್ಪಳ	148,775	59,828
III	**ಗುಲ್ಬರ್ಗ ವಿಭಾಗ**	**1,579,849**	**539,291**
20	ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು	195,852	26,534
21	ದಕ್ಷಿಣಕನ್ನಡ	114,272	64,493
22	ಉಡುಪಿ	61,276	41,666
23	ಹಾಸನ	273,379	16,581
24	ಕೊಡಗು	59,009	40,312
25	ಮಂಡ್ಯ	226,626	11,936
26	ಮೈಸೂರು	391,780	63,399
27	ಚಾಮರಾಜನಗರ	206,141	38,703
VI	**ಮೈಸೂರು ವಿಭಾಗ**	**1,528,335**	**303,624**
	ರಾಜ್ಯ	**7,369,279**	**1,915,691**

ಕಲ್ಯಾಣ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ : ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಎಲ್ಲ ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಬುಡಕಟ್ಟು ಮತ್ತು ಜಾತಿಗಳಿಗೂ ಕೆಲವು ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಇವೆಲ್ಲ ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತವೆ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಸಂವಿಧಾನದ 46, 275 ಮತ್ತು 339ನೆಯ ಅನುಚ್ಛೇದಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

46ನೆಯ ಅನುಚ್ಛೇದದ ಪ್ರಕಾರ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರಗಳು ಹಿಂದುಳಿದ ಜನರ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮತ್ತು ಆರ್ಥಿಕ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ವಿಶೇಷ ಜಾಗೃತಿಯಿಂದ ಸುಧಾರಿಸಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅದರಲ್ಲೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಜಾತಿ ಮತ್ತು ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಬುಡಕಟ್ಟುಗಳನ್ನು ಸಾಮಾಜಿಕ ಅನ್ಯಾಯ ಮತ್ತು ಎಲ್ಲ ರೀತಿಯ ಶೋಷಣೆಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. 275ನೆಯ ಅನುಚ್ಛೇದವು ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರವು ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯಧನ ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಸಹಾಯಧನವನ್ನು ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಜಾತಿಗಳು ಹಾಗೂ ಬುಡಕಟ್ಟುಗಳ ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ಒಳ್ಳೆಯ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. 339ನೆಯ ನಿಯಮದ ಪ್ರಕಾರ ರಾಷ್ಟ್ರಪತಿಯವರು ಅನುಸೂಚಿತ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಆಡಳಿತದ ಬಗ್ಗೆ ವರದಿ ಕೇಳಲು ಅಧಿಕಾರವನ್ನೀಯುತ್ತದೆ. ಅದೇ ರೀತಿ ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ಹತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಅನಂತರ ವಿಸ್ತರಿಸುವ ಬಗ್ಗೆ ಅಧಿಕಾರವೀಯುತ್ತದೆ.

ಅಲ್ಲದೆ ಸಂವಿಧಾನದ ಅನೇಕ ಅನುಚ್ಛೇದಗಳು ಪರಿಶಿಷ್ಟ ವರ್ಗಗಳ ಕಲ್ಯಾಣದ ಸಲುವಾಗಿ ಸರ್ಕಾರ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ಕ್ರಮಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸಂವಿಧಾನದಲ್ಲಿವೆ. ಅದರಂತೆ 17ನೆಯ ಅನುಚ್ಛೇದ ಅಸ್ಪೃಶ್ಯತಾಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಖಂಡಿಸುತ್ತದೆ. ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಅನುಚ್ಛೇದಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಸರ್ಕಾರಿ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಕಾಯ್ದಿಡುವಿಕೆ, ವಿಧಾನಸಭೆ ಮತ್ತು ಸಂಸತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಯೋಗ್ಯ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆ ಮುಂತಾದ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಹಿಂದುಳಿದ ವರ್ಗದವರ ಕ್ಷೇಮ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು 1940ರಷ್ಟು ಹಿಂದಿನಿಂದಲೇ ನಡೆದುಕೊಂಡು ಬಂದಿವೆಯಾದರೂ ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಿಗೆ ಬಹಳ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಸಿಕ್ಕಿದ್ದು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾನಂತರವೆ. ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು 1952–53ರಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾದರೂ 1956ರವರೆಗೂ ಅವಕ್ಕೆ ಒಂದು ಸರಿಯಾದ ರೂಪರೇಷೆ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಉದಯದ ಅನಂತರ ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಜಾತಿಗಳ ಸೇವಾಕಾರ್ಯವನ್ನು ಸಮಾಜ ಕಲ್ಯಾಣ ಇಲಾಖೆಗೆ ವಹಿಸಲಾಯಿತು.

ಸಮಾಜಕಲ್ಯಾಣ ಇಲಾಖೆಯವರು ರೂಪಿಸಿರುವ ಕಾರ್ಯಯೋಜನೆಗಳು ಭಾರತದ ಸಂವಿಧಾನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಧೋರಣೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿವೆ ಮತ್ತು ಈ ಸಮುದಾಯದ ಸರ್ವತೋಮುಖ ಕ್ಷೇಮಾಭ್ಯುದಯವನ್ನು ಅವು ಒಳಗೊಂಡಿವೆ. ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು ಈ ಮುಂದಿನಂತೆ ಹೇಳಿರುವ ಮೂರು ಪ್ರಮುಖ ಅಂಶಗಳ ಚೌಕಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ. 1 ಆರ್ಥಿಕ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ, 2 ರಕ್ಷಣೆ ಮತ್ತು 3 ಆರೋಗ್ಯ, ವಸತಿ ಮತ್ತಿತರ ಯೋಜನೆಗಳು

ಸಂವಿಧಾನದ ನಿರ್ದೇಶಕ ತತ್ತ್ವಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ಮೊದಲನೆಯ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಯಿಂದ ಐದನೆಯ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಯ ಕೊನೆಯವರೆಗೂ ಕೆಲವು ಕಲ್ಯಾಣ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಂಡಿತ್ತು. ಈಗ 10ನೆಯ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಇಂಥ ಆಶಯ ಮುಂದುವರಿದಿದೆ. ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಬುಡಕಟ್ಟುಗಳ ಕಲ್ಯಾಣದ ಸಲುವಾಗಿ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರ ಮತ್ತು ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರಗಳೆರಡೂ ಧನವಿನಿಯೋಗಮಾಡುತ್ತವೆ.

ಆದಿವಾಸಿಗಳು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವ್ಯವಸಾಯ ಮತ್ತು ಅರಣ್ಯಗಳನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿರುವುದರಿಂದ ತೃತೀಯ ಯೋಜನೆಯ ಕೊನೆಯ ಹೊತ್ತಿಗೆ 66 ವ್ಯವಸಾಯ ಕಾಲೋನಿಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಈ ಕಾಲೋನಿಗಳಲ್ಲಿ ಭೂಸ್ವಾಧೀನಕ್ಕೆ, ಸುಧಾರಿತ ಬೀಜಗಳ ಖರೀದಿಗೆ, ವ್ಯವಸಾಯ ಉಪಕರಣಗಳಿಗೆ, ಮನೆ ಕಟ್ಟುವುದಕ್ಕೆ, ರಸ್ತೆ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ಕುಡಿಯುವ ನೀರಿನ ಬಾವಿಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಉತ್ತಮ ತಳಿಯ ಆಕಳು, ಹಂದಿ, ಕೋಳಿ ಮತ್ತು ಕುರಿ ಸಾಕಣೆಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಮೂರನೆಯ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿವಿಧೋದ್ದೇಶ ಸಹಕಾರ ಪುನರ್ವಸತಿ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ಹಮ್ಮಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ಯೋಜನೆಯನ್ವಯ ಉತ್ತಮ ಹೋರಿಗಳು, ರಾಸಾಯನಿಕ ಗೊಬ್ಬರ, ಉಪಕರಣಗಳು ಮತ್ತು ಸುಧಾರಿತ ಬೀಜಗಳನ್ನು ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಅನುಸೂಚಿತ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಕೆಲವು ತಾತ್ಪೂರ್ತಿಕ ಆದಿವಾಸಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಘಟಕಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಘಟಕಗಳು ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೆಗ್ಗಡದೇವನಕೋಟೆ, ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಯ ನಾಗರ ಹೊಳೆ ಮತ್ತು ಸೋಮವಾರಪೇಟೆ, ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬೆಳ್ತಂಗಡಿ, ಉಡುಪಿ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಕಳದಲ್ಲಿವೆ. ಅರಣ್ಯದ ವಸ್ತುಗಳಿಗಾಗಿ ಉತ್ತಮ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ಕನಕಪುರ, ಬಿಳಿಗಿರಿರಂಗನಬೆಟ್ಟ, ಹೆಗ್ಗಡದೇವನಕೋಟೆ, ಗುಂಡ್ಲುಪೇಟೆ, ಹುಣಸೂರು, ಪುತ್ತೂರು, ನಾಗರಹೊಳೆ ಮತ್ತು ಕುಶಾಲನಗರಗಳಲ್ಲಿ ಅರಣ್ಯ ಕಾರ್ಮಿಕರ ಸಹಕಾರಿ ಸಂಘಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದಿವಾಸಿ ಮಹಿಳೆಯರ ಸಲುವಾಗಿ ನಾಲ್ಕು ಬಿದಿರಿನ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಕೇಂದ್ರಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಗುಡ್ಡಗಾಡು, ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿರುವ ಗಿರಿಜನ ಕಾಲೋನಿಗಳಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕರಸ್ತೆ ಕಲ್ಪಿಸುವುದು, ರಸ್ತೆ ಸುಧಾರಣೆ ಮತ್ತು ನೈರ್ಮಲ್ಯ ನಿರ್ವಹಣೆಗೆಂದು ಈ ವರ್ಷ (2002) 198.57 ಲಕ್ಷ ಮಂಜೂರು ಮಾಡಲಾಗಿತ್ತು(2002).

ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಪಂಗಡದವರಿಗೆಂದು ಡಾ. ಅಂಬೇಡ್ಕರ್, ಆಶ್ರಯ ಮುಂತಾದ ವಸತಿಯೋಜನೆಗಳಡಿ ಈ ವರ್ಷ (2002) 1960 ಲಕ್ಷ ರೂ ವೆಚ್ಚದಲ್ಲಿ 11,900 ಮನೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಡಲಾಗಿದೆ. 91 ಗುಡ್ಡಗಾಡು ಕಾಲೋನಿಗಳಲ್ಲಿ ಕುಡಿಯುವ ನೀರಿನ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೆಂದು 74ಲಕ್ಷ ರೂ ವೆಚ್ಚದಲ್ಲಿ 31 ಕಿರು ನೀರು ಸರಬರಾಜು ಯೋಜನೆಗಳು 60 ಕೊಳವೆ ಬಾವಿ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಿ ಕಾರ್ಯಗತಗೊಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಕಾಲೋನಿಗಳಿಗೆ ಆರೋಗ್ಯ ಸೌಲಭ್ಯ ನೀಡಲು 28ಲಕ್ಷ ರೂ. ವೆಚ್ಚದಲ್ಲಿ 7 ಸಂಚಾರಿ ವಾಹನಗಳ ಖರೀದಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಗೆ ನೀಡಲಾಗಿದೆ.

ಮೈಸೂರು, ಚಾಮರಾಜನಗರ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಹಾವೇರಿ, ರಾಯಚೂರು, ಕೊಪ್ಪಳ, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಮತ್ತು ಉತ್ತರಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಏತ ನೀರಾವರಿ ಹನಿನೀರಾವರಿ ಮೊದಲಾದ ನೀರಾವರಿ ಯೋಜನೆಗಳಿಗೆ 110 ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿ ಒದಗಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಆರೋಗ್ಯ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ಸಮಾಜ ಕಲ್ಯಾಣ ಇಲಾಖೆಯು 6 ಸಂಚಾರಿ ಆರೋಗ್ಯ ಘಟಕಗಳನ್ನು ಮೈಸೂರು, ಕೊಡಗು ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭ ಮಾಡಿದೆ.

ಪರಿಶಿಷ್ಟ ವರ್ಗದವರ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಚಿಕ್ಕ ಮಯಸ್ಸಿನಲ್ಲೇ ಶಾಲೆಗೆ ಹೋಗುವ ಅಭ್ಯಾಸ ರೂಢಿಸಲು ನರ್ಸರಿ ಮತ್ತು ಮಹಿಳಾ ಕಲ್ಯಾಣ ಕೇಂದ್ರಗಳ ಯೋಜನೆ ರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ 70 ನರ್ಸರಿ ಮತ್ತು ಮಹಿಳಾ ಕಲ್ಯಾಣ ಕೇಂದ್ರಗಳಿದ್ದು, 3285 ಮಕ್ಕಳು ಇದರ ಪ್ರಯೋಜನ ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಮೂರರಿಂದ ಐದು ವರ್ಷ ವಯಸ್ಸಿನ ಮಕ್ಕಳು ಇಂತಹ ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶ ಪಡೆಯಲು ಅರ್ಹರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರತಿ ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ 50 ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಪ್ರವೇಶಾವಕಾಶ ಇರುತ್ತದೆ.

ಪರಿಶಿಷ್ಟ ವರ್ಗದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಆಶ್ರಮಶಾಲೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಉಚಿತ ಊಟ, ಸಮವಸ್ತ್ರ, ಪುಸ್ತಕ, ಲೇಖನ ಸಾಮಗ್ರಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಸವಲತ್ತುಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಲಾಗುವುದು.

ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 120 ಆಶ್ರಮ ಶಾಲೆಗಳಿದ್ದೂ 6900 ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಇದರ ಪ್ರಯೋಜನ ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದಾರೆ.

5ರಿಂದ 10ನೆಯ ತರಗತಿಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡುವ ಪರಿಶಿಷ್ಟ ವರ್ಗಗಳ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ವಸತಿ ಹಾಗೂ ಊಟದ ಸೌಕರ್ಯ ಒದಗಿಸಲು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಲಯಗಳನ್ನು ಬಾಲಕ ಮತ್ತು ಬಾಲಕಿಯರಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ರಾಜ್ಯದ್ಯಾಂತ 72 ಮೆಟ್ರಿಕ್ ಪೂರ್ವ ಬಾಲಕರ ಮತ್ತು 32 ಮೆಟ್ರಿಕ್ ಪೂರ್ವ ಬಾಲಕಿಯರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಲಯಗಳಿದ್ದು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ವರ್ಷ 4950 ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಇದರ ಪ್ರಯೋಜನ ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದಾರೆ.

ಮೆಟ್ರಿಕ್ ಅನಂತರ ಕೋರ್ಸ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಪರಿಶಿಷ್ಟ ವರ್ಗದ ಬಾಲಕ, ಬಾಲಕಿಯರ 10ಮೆಟ್ರಿಕ್ ಅನಂತರದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಲಯಗಳನ್ನು ನಡೆಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಪ್ರತಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗೆ ತಿಂಗಳೊಂದಕ್ಕೆ 450 ರೂಪಾಯಿಗಳ ವೆಚ್ಚದಲ್ಲಿ ಊಟ ತಿಂಡಿ ಒದಗಿಸಲಾಗುವುದು.

ಅನುದಾನಿತ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಲಯಗಳನ್ನು ನಡೆಸುವ ಸ್ವಯಂ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ತೇಜನ ನೀಡಲು ಖಾಸಗಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಲಯಗಳಿಗೂ ಧನ ಸಹಾಯ ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ 21 ಅನುದಾನಿತ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಲಯಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ 1091 ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಪ್ರಯೋಜನ ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದಾರೆ.

ವಿದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಉನ್ನತ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಬಯಸುವ ಪಜಾ/ಪವ.ಗಳ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಹಣಕಾಸು ನೆರವು ನೀಡಿ ಅವರ ವ್ಯಾಸಂಗ ಸೂತ್ರವಾಗಿ ನಡೆಯುವಂತೆ ಸಹಾಯ ಒದಗಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ತಲಾ ಗರಿಷ್ಟ 10 ಲಕ್ಷ ರೂಗಳ ನೆರವು ನೀಡುವ ಈ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ 18 ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ.

ಸಮಗ್ರ ಗಿರಿಜನ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನಾ ಪ್ರದೇಶಗಳಾದ ಮೈಸೂರು, ಚಾಮರಾಜನಗರ, ಕೊಡಗು, ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ, ಉಡುಪಿ ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಹಾಗೂ ಮಂಡ್ಯ, ಉತ್ತರಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಹಕಾರಿ ತತ್ತ್ವದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ 21 ಗಿರಿಜನ ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಮಾಣದ ವಿವಿಧೋದ್ದೇಶ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳು (ಲ್ಯಾಂಪ್) ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿವೆ. ಈ ಸಂಘಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಪಂಗಡದ 62,336 ಜನರನ್ನು ಸದಸ್ಯರನ್ನಾಗಿ ನೋಂದಾಯಿಸಿಕೊಂಡು ಅವರಿಗೆ ವಿವಿಧ ಸವಲತ್ತುಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಸದಸ್ಯರು ಸಂಗ್ರಹಿಸುವ ಕಿರು ಅರಣ್ಯ ಉತ್ಪನ್ನಗಳನ್ನು ಸ್ಪರ್ಧಾತ್ಮಕ ಬೆಲೆಗೆ ಮಾರಾಟ ಮಾಡಿ ಲಾಭಾಂಶವನ್ನು ಸದಸ್ಯರಿಗೆ ವಿತರಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಅವಶ್ಯವಿರುವ ಅಲ್ಪಾವಧಿ ಸಾಲವನ್ನು ಕೂಡಾ ಈ ಸಂಘಗಳು ನೀಡುವುದರಿಂದ ಸ್ಥಳೀಯ ಲೇವಾದೇವಿಗಾರರಿಂದ ಶೋಷಣೆಗೊಳಗಾಗುವುದನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತಿದೆ. ಕೆಲವು ಸಂಘಗಳು ಕಿರು ಅರಣ್ಯ ಉತ್ಪನ್ನಗಳ ಸಂಸ್ಕರಣಾ ಘಟಕಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದು, ಸಂಸ್ಕರಿಸಿ ಮಾರಾಟ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಲಾಭ ಪಡೆಯಲು ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ಕೇಂದ್ರಸರ್ಕಾರದ "ಟ್ರೈಫೆಡ್" ಸಂಸ್ಥೆಮೂಲಕ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಹಾಯ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ.

ಗಿರಿಜನ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳು ಜೀವನಾವಶ್ಯಕ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ನ್ಯಾಯಬೆಲೆಗೆ ವಿತರಿಸುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಸದಸ್ಯರು ಹೆಣೆದ ಬುಟ್ಟಿ ಮತ್ತಿತರ ಬಿದಿರು ಮತ್ತು ಬೆತ್ತದ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಮಾರಾಟ ಮಾಡುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯೂ ಇರುತ್ತದೆ.

ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಪಂಗಡದವರ ಸರ್ವತೋಮುಖ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಗಿರಿಜನ ಉಪಯೋಜನೆಯನ್ನು ರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ವಿವಿಧ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಇಲಾಖೆಗಳು /ನಿಗಮಗಳು/ಮಂಡಳಿಗಳು ತಮ್ಮ ಯೋಜನಾ ಆಯವ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಸೇ. 3ರಷ್ಟನ್ನು ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಪಂಗಡದವರ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಮೀಸಲಾಗಿಟ್ಟು ಬಡತನ ರೇಖೆಗಿಂತ ಕೆಳಗಿರುವ ಕುಟುಂಬಗಳಿಗೆ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಹಲವಾರು ಆರ್ಥಿಕ ಸವಲತ್ತುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ವಸತಿ ಕುಡಿಯುವ ನೀರು, ರಸ್ತೆ ಸಂಪರ್ಕ ಆರೋಗ್ಯ, ನೈರ್ಮಲ್ಯೀಕರಣ ಮುಂತಾದ ಮೂಲಭೂತ ಸೌಕರ್ಯಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಲು ಆದ್ಯತೆ ನೀಡಿದೆ. ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಪಂಗಡದವರ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಗಿರಿಜನ ಉಪಯೋಜನೆಯಡಿ ಕೃಷಿ, ತೋಟಗಾರಿಕೆ, ಪಶುಸಂಗೋಪನೆ, ಅರಣ್ಯ, ರೇಷ್ಮೆ ಇಲಾಖೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಧನ ನೀಡುವುದರ ಮೂಲಕ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಕೊಳ್ಳಲು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕ ವಿದ್ಯುತ್ ಪ್ರಸರಣ ನಿಗಮದವರು ಪರಿಶಿಷ್ಟ ವರ್ಗದ ಕಾಲೋನಿಗಳ ವಿದ್ಯುದ್ದೀಕರಣ, ಕುಟೀರಜ್ಯೋತಿ ಯೋಜನೆಯಡಿ ಮನೆಗಳಿಗೆ ವಿದ್ಯುತ್ ಸೌಲಭ್ಯ ಮತ್ತು ನೀರಾವರಿ ಪಂಪ್‌ಸೆಟ್‌ಗಳಿಗೆ ವಿದ್ಯುತ್ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಮೂರರಿಂದ ಆರನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನ ಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿ 70 ಶಿಶುವಿಹಾರಗಳನ್ನು ತೆರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಾಹ್ನದ ಉಪಾಹಾರದ ಸೌಲಭ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆರರಿಂದ ಒಂಬತ್ತು ವಯಸ್ಸಿನ ಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿ ಆಶ್ರಮಶಾಲೆಗಳನ್ನು ರಾಜ್ಯದ ವಿವಿಧ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ತೆರೆಯಲಾಗಿದೆ. ನಾಲ್ಕನೆಯ ತರಗತಿಯವರೆಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಕೊಡಲಾಗುವುದು. ಆಶ್ರಮಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ಸೇರುವಂತೆ ಆದಿವಾಸಿ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಇದಲ್ಲದೆ ಪದವಿಪೂರ್ವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿವೇತನಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಸೌಲಭ್ಯವೂ ಇದೆ. ಈ ಸೌಲಭ್ಯವನ್ನು ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಮತ್ತು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳ ಅನೇಕ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಲಯಗಳನ್ನು ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಬುಡಕಟ್ಟುಗಳಿಗಾಗಿ ತೆರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಪದವಿ ಅನಂತರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿವೇತನಗಳನ್ನು ಕೂಡ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

ಐದನೆಯ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ಸಮಾಜಕಲ್ಯಾಣ ಖಾತೆಯು ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಬುಡಕಟ್ಟುಗಳ ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕಾಗಿ ಅನೇಕ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಂಡಿತ್ತು. ಈ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರಗಳು ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಬುಡಕಟ್ಟುಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಹಣ ವಿನಿಯೋಗಿಸುವುದೆಂದು ಅಂದಾಜು. ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರದ ಬುಡಕಟ್ಟುಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಯನ್ವಯ ಸಮಾಜಕಲ್ಯಾಣ ಖಾತೆ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ, ಆರೋಗ್ಯ, ಮನೆ ಮತ್ತು ಆರ್ಥಿಕ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಳಿಗಾಗಿ ಹಣ ಮೀಸಲಿರಿಸಿದೆ. ಈ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಉಪಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಿದ್ದು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪಶುಪಾಲನೆ, ವ್ಯವಸಾಯ, ನೀರಾವರಿ, ಸಹಕಾರ, ರೇಷ್ಮೆ ಸಾಕಣೆ, ಅರಣ್ಯ, ವಿದ್ಯುದೀಕರಣ, ಉದ್ಯೋಗ ಮತ್ತು ತರಬೇತಿ, ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ, ಆರೋಗ್ಯ, ಮನೆಕಟ್ಟುವುದು, ರಸ್ತೆನಿರ್ಮಾಣ-ಇವು ಮುಖ್ಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು.

ಇವಲ್ಲದೆ ವಿಶೇಷ ಪ್ರದೇಶ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಕಾರ್ಕಳ, ಉಡುಪಿ, ಬೆಳ್ತಂಗಡಿ, ಸೋಮವಾರಪೇಟೆ, ನಾಗರಹೊಳೆ, ಹೆಗ್ಗಡದೇವನಕೋಟೆ-ಈ ತಾತ್ಪೂರ್ತಿಕ ಘಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಬೆಳಗಾಂವಿ ಮತ್ತು ಗೋಕಾಕ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲ ಯೋಜನೆಗಳಿವೆ. ಈ ಯೋಜನೆಯನ್ವಯ ವ್ಯವಸಾಯ, ಪಶುಪಾಲನೆ, ಜೇನುಸಾಕಣೆ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಹಣ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು.

ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಜಾತಿಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಬಹುಜನರು ವ್ಯವಸಾಯವನ್ನವಲಂಬಿಸಿದ್ದು, ಇವರಲ್ಲಿ ಭೂಹೀನ ಕಾರ್ಮಿಕರೇ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅವರ ಕಲ್ಯಾಣ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆ

ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಜಾತಿ ಮತ್ತು ಇತರೇ ದುರ್ಬಲ ವರ್ಗಗಳಿಗಾಗಿ ಇದುವರೆಗೆ 13 ವಿವಿಧೋದ್ದೇಶ ಸಹಕಾರಿ ಪುನರ್ವಸತಿ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ಆರಂಭಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಯೋಜನೆಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಸಹಕಾರ ಸಂಘದ ಸದಸ್ಯರಿಗೆ ಭೂಮಿ ನೀಡಿಕೆ, ವಸತಿ ನಿರ್ಮಾಣ ಮತ್ತು ಕುಡಿಯುವ ನೀರಿನ ಬಾವಿ ಸೌಕರ್ಯಗಳೇ ಅಲ್ಲದೆ, ಭೂಸಾರ ಸಂರಕ್ಷಣೆ, ಭೂಮಿ ಸುಧಾರಣೆ ಮತ್ತು ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಲು ಅವಕಾಶ ಕಲ್ಪಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಈ ಜನರ ಆರ್ಥಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೃಷಿಯೇ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಕಸಬಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದುವರೆಗಿನ ಯೋಜನೆಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕೃಷಿ ಕಾಲೋನಿಗಳನ್ನು ಆರಂಭಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇತ್ತೀಚಿನ ಅಂದಾಜಿನ ಪ್ರಕಾರ ಭೂಹೀನ ಕೃಷಿಕಾರ್ಮಿಕರಿಗೆ ಐದನೆಯ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ಹಂಚಲು ಸಾಗುವಳಿಗೆ ಅರ್ಹವಾದ ಭೂಮಿ ದೊರೆಯುವ ನಿರೀಕ್ಷೆ ಇದೆ. ರಾಜ್ಯದ ನೂತನ ಭೂಸುಧಾರಣಾ ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ಈ ಭೂಮಿ ಹಂಚಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸೇಕಡ 50 ಭಾಗ ಹಿಂದುಳಿದ ವರ್ಗಗಳಿಗೆ ಸಲ್ಲಲಿದೆ.

ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಜಾತಿ ಮತ್ತು ಇನ್ನುಳಿದ ಹಿಂದುಳಿದ ವರ್ಗಗಳ ಮಹಿಳೆಯರಿಗೆ ಹೊಲಿಗೆ ತರಬೇತಿ ನೀಡಲೂ ಹೊಲಿಗೆ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ತರಬೇತಿಯ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಶಿಷ್ಯವೇತನವನ್ನು ಕೊಡುವುದಲ್ಲದೆ, ತರಬೇತಿಯ ಅನಂತರ ಯಶಸ್ವಿ ಅಭ್ಯರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಒಂದೊಂದು ಹೊಲಿಗೆ ಯಂತ್ರವನ್ನು ನೀಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ನಾರಿನ ಕೈಗಾರಿಕಾ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರಗಳು, ಬಣ್ಣಹಾಕುವ ಕೆಲಸದ ಎರಡು ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಇವೆ.

ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಜಾತಿಗಳ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ 365 ಮಹಿಳೆ ಮತ್ತು ಮಕ್ಕಳ ಕಲ್ಯಾಣ ಕೇಂದ್ರಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮೂರರಿಂದ ನಾಲ್ಕು ವಯಸ್ಸಿನ ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಜಾತಿಯ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲಾಪೂರ್ವ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಶಿಶುವಿಹಾರಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿವೆ. ಮಕ್ಕಳ ಕ್ಷೇಮಪಾಲನೆಯ ಜೊತೆಗೆ ಈ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಾಹ್ನದ ಉಪಾಹಾರವನ್ನು ಕೂಡ ಕೊಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಪೂರ್ವ ಶಾಲಾ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಯರಿಗಾಗಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಉಚಿತ ಊಟ ವಸತಿ ಕಲ್ಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಸಮುದಾಯದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಸೌಲಭ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಲಯಗಳನ್ನು ಆರಂಭಿಸುವ ಸ್ವಯಂಸೇವಾ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೂ ಸೂಕ್ತ ಧನಸಹಾಯ ನೀಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಜಾತಿಯ ಮಕ್ಕಳು ಇತರ ಸಮುದಾಯದ ಮಕ್ಕಳೊಂದಿಗೆ ಸಲುಗೆಯಿಂದ ಕಲೆಯುವಂತೆ ಮಾಡಲು 1965–66ರಿಂದಲೇ ಒಂದು ಹೊಸ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಅದರಂತೆ ಪರಿಶಿಷ್ಟ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಜಾತಿಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗಾಗಿ ಇರುವ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಸೇ. 25 ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಇತರ ಸಮುದಾಯದ ಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿ ತೆರವು ಮಾಡಿದೆ. ಅದೇ ರೀತಿ ಇತರ ಮತೀಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಲಯಗಳಲ್ಲೂ ಸೇ. 25 ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಜಾತಿ ಹಾಗೂ ಇತರ ಪಂಗಡದ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಮೀಸಲಿಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಪರಸ್ಪರ ಜಾತಿ ಕಟ್ಟುಕಟ್ಟಲೆಗಳನ್ನು ನಿವಾರಿಸಿ ಸಾಮಾಜಿಕ ಐಕ್ಯತೆಯನ್ನು ಉತ್ತೇಜಿಸುವುದು ಈ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿದೆ.

ಪ.ಜಾ/ಪ.ವ, ಹಿಂದುಳಿದವರು, ಅಲ್ಪಸಂಖ್ಯಾತರಿಗೆಂದು ವಸತಿಶಾಲೆ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದು ಈ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ವಸತಿಯೊಂದಿಗೆ ವ್ಯಾಸಂಗ ಪಡೆದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ 15,370. ಹುಡ್ಕೊ ಸಂಸ್ಥೆಯ ನೆರವಿನೊಂದಿಗೆ 110.90 ಕೋಟಿ ರೂ. ಗಳ ವೆಚ್ಚದಲ್ಲಿ 62 ವಸತಿ ಶಾಲಾ ಕಟ್ಟಡಗಳು ನಿರ್ಮಾಣ ಕೈಗೊಂಡಿದ್ದು 2002ರ ಡಿಸೆಂಬರದ ವೇಳೆಗೆ 20 ಕಟ್ಟಡಗಳು ಪೂರ್ಣವಾಗಲಿವೆ. 5000 ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ವಸತಿ, ಊಟ, ಒದಗಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವ 100 ಮೆಟ್ರಿಕೆ ಪೂರ್ವ ಹಾಗೂ ಮೆಟ್ರಿಕ್ ನಂತರದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಮಂಜೂರಾತಿ ನೀಡಲಾಗಿದೆ.

"ಪ.ಜಾ/ಪ.ವ ಇತರ ಹಿಂದುಳಿದ ವರ್ಗಗಳ ನೇಮಕಾತಿ ಮೀಸಲಾತಿ ಕಾಯ್ದೆ 1990ಕ್ಕೆ ತಿದ್ದುಪಡಿ ತಂದು ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಉದ್ದೇಶಕ್ಕೆ ಸಿಂಧುತ್ವ ಪ್ರಮಾಣ ಪತ್ರ ಕಡ್ಡಾಯವಲ್ಲ" ಎಂದು ಘೋಷಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಪ.ಜಾ/ಪ.ವ ದ ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳು ನಿಯಮಿತವಾಗಿ ಶಾಲೆಗೆ ಬಂದು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಕೈಗೊಳ್ಳಬೇಕು ಎನ್ನುವುದು ಸರ್ಕಾರದ ಉದ್ದೇಶ. ಇದಕ್ಕೆಂದು ಅವರಿಗೆ ಈವರೆಗೆ ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿದ್ದ ವಾರ್ಷಿಕ 100ರೂಗಳ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಧನದ ಜೊತೆಗೆ 500ರೂಗಳ ಹೆಚ್ಚುವರಿ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಧನ ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇದುವರೆಗೂ ಪ್ರೌಢಶಾಲಾ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಯರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಇದ್ದ ಈ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿ 6 ಮತ್ತು 7ನೆಯ ತರಗತಿಗಳ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಯರನ್ನು ಈ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ತರಲಾಗಿದೆ. ಇವರಿಗೆ ನೀಡುವ ವಾರ್ಷಿಕ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಧನದ ಮೊತ್ತ 250 ರೂ ಗಳು.

ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಜಾತಿಯ ಮಕ್ಕಳು ಉದ್ಯೋಗ ಪಡೆಯಲು ಸಮರ್ಥರಾಗುವಂತೆ ಉದ್ಯೋಗ ಹಾಗೂ ತರಬೇತಿ ಇಲಾಖೆಯವರು ಶಿಷ್ಯವೇತನಗಳನ್ನು ನೀಡಿ ಕೈಗಾರಿಕಾ ತರಬೇತಿ ಅಥವಾ ಕೇಂದ್ರಗಳನ್ನು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಸರ್ಕಾರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಇದುವರೆಗೆ ರಾಜ್ಯದ ನಾನಾ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವಸತಿಗಾಗಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಲಯಗಳನ್ನು ಆರಂಭಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆಂದೇ 'ನವಚೇತನ' ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ. ವಿವಿಧ ವೃತ್ತಿ ಕೌಶಲಗಳಲ್ಲಿ ಪ.ಜಾ/ಪ.ವ ದವರಿಗೆ ತರಬೇತಿ ನೀಡುವ ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದಲ್ಲಿ 3 ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ 3430 ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ವೃತ್ತಿಪರ ತರಬೇತಿ ಪಡೆದಿದ್ದಾರೆ. ಇಂಥ ಸೌಲಭ್ಯವನ್ನು ಸು. 10,000ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.

ಸ್ಪರ್ಧಾಯುಗವಾದ ಇಂದಿನ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಅಗತ್ಯವಾದ ಅರ್ಹತೆಗಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಕಂಪ್ಯೂಟರ್ ಜ್ಞಾನ ಅತ್ಯವಶ್ಯ. ಪ.ಜಾ/ಪ.ವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಕಂಪ್ಯೂಟರ್ ಜ್ಞಾನ ಪಡೆಯಲೆಂದು ಅವರಿಗೆಂದೇ ವಿಶೇಷ ಒಂದು ವರ್ಷದ ತರಬೇತಿ ತರಗತಿಗಳನ್ನು ನಡೆಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಪಾಲಿಟೆಕ್ನಿಕ್ ಮತ್ತು ಐಟಿಐಗಳಲ್ಲಿ ಪ.ಜಾ/ಪ.ವ ವಿದ್ಯಾವಂತ ಯುವಕರಿಗೆ ವಿಶೇಷ ತರಬೇತಿ ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಈ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಕೇಂದ್ರಸರ್ಕಾರದ ನೆರವಿನ ವಿಶೇಷ ನೆರವಿನ ವಿಶೇಷ ಘಟಕಯೋಜನೆಯಡಿ ಜಾರಿ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. 20,000 ಪ.ಜಾ/ಪ.ವರ್ಗದ ವಿದ್ಯಾವಂತರಿಗೆ ತರಬೇತಿ ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಕ್ಕೆಂದು ಕೋಟ್ಯಂತರ ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ಅನುದಾನವಾಗಿ ನಿಗದಿಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ.

ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆಯುವ ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಜಾತಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿವೇತನ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಕಾಲೇಜು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಲಯಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಜಾತಿಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ, ತಾವು ಪಡೆಯುವ ಕೇಂದ್ರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿವೇತನಕ್ಕಿಂತ ಊಟದ ವೆಚ್ಚ ಹೆಚ್ಚಾಗುವ ಸಂದರ್ಭಗಳಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅಂಥ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಕೇಂದ್ರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿವೇತನದ ಜೊತೆಗೆ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರ ತಿಂಗಳಿಗೆ 100 ರೂ. ಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿನ ವೇತನವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಇಂಥ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದುದರಲ್ಲಿ ಇಡೀ ರಾಷ್ಟ್ರದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕವೇ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲನೆಯದಾಗಿದೆ.

ಅಗತ್ಯ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳು ಮತ್ತಿತರ ಸಲಕರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಳ್ಳಲು ಅಸಮರ್ಥರಾಗಿರುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ತಾವು ಓದುವ ಸಂಸ್ಥೆಯಿಂದ

ತಮಗೆ ಬೇಕಾದ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡು ತಮ್ಮ ಅಭ್ಯಾಸವು ಮುಗಿದ ಮೇಲೆ ಹಿಂತಿರುಗಿಸಲು ಅವಕಾಶವಿದೆ.

ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಜಾತಿಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ತೋಟಗಾರಿಕೆ ತರಬೇತಿ ನೀಡುವ ಒಂದು ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಅಭ್ಯರ್ಥಿಗೂ ಶಿಷ್ಯವೇತನ ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಸಮಾಜಕಲ್ಯಾಣ ಇಲಾಖೆಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಲಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಶಿಕ್ಷಣಮಟ್ಟವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ವಿಶೇಷ ಬೋಧನೆಗೆ ಅವಕಾಶ ಕಲ್ಪಿಸಲು ಕ್ರಮಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಶಾಲಾ ವೇಳೆಯ ಹೊರತಾಗಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಪಾಠ ಹೇಳಿಕೊಡಲು ತರಬೇತಿ ಪಡೆದ ಒಪ್ಪೊತ್ತಿನ ಅವಧಿಯ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರನ್ನು ನೇಮಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಬೆಳ್ಳಿಬೆಳಕು ಯೋಜನೆಯಡಿ ಅತಿ ಹಿಂದುಳಿದ ವರ್ಗಗಳ ಫಲಾನುಭವಿಗಳಿಗೆ 890 ಮನೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು 231 ಲಕ್ಷ ರೂ. ವೆಚ್ಚಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಅಂಬೇಡ್ಕರ್, ಆಶ್ರಯ ಮುಂತಾದ ವಸತಿಯೋಜನೆಗಳಡಿ ಈ ವರ್ಷ (2001) 1960 ಲಕ್ಷರೂ. ವೆಚ್ಚದಲ್ಲಿ 11,900 ಮನೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

ಸಾಮಾಜಿಕ ನ್ಯಾಯದ ಹೆಜ್ಜೆಯಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರ ಕೈಗೊಂಡಿರುವ ಮತ್ತೊಂದು ಮಹತ್ತ್ವದ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವೆಂದರೆ ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಜಾತಿಯವರಿಗೆ ವಕೀಲಿ ನೆರವನ್ನು ಒದಗಿಸುವುದು. ಭೂಮಾಲೀಕರ ಜಮೀನು ಹಾಗೂ ನಿವೇಶನಗಳಿಂದ ಉಚ್ಚಾಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಕೋರ್ಟು ವಿವಾದಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗಿರುವಂಥ ಈ ವರ್ಗದ ಜನರು ತಮ್ಮ ಕುಂದುಕೊರತೆಗಳನ್ನು ನಿವಾರಿಸಿಕೊಂಡು, ನ್ಯಾಯ ದೊರಕಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು, ನ್ಯಾಯಾಲಯಕ್ಕೆ ಹೋಗಲು ಅಗತ್ಯವಾದ ಕಾನೂನು ನೆರವು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ.

ರಾಜ್ಯ ಯೋಜನೆಗಳಲ್ಲಿ ಜಾರಿಗೆ ತಂದಿರುವ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಜಾತಿಯವರ ಸಲುವಾಗಿ ಕೆಲವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರ ಮಂಜೂರು ಮಾಡಿದೆ. ಈ ಕೇಂದ್ರ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಎರಡನೆಯ ಯೋಜನೆಯ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಜಾತಿಯವರಿಗಾಗಿ ಕೃಷಿ ಕಾಲೋನಿಗಳನ್ನು ಆರಂಭಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಕಾಲೋನಿಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವ ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಜಾತಿಯವರಿಗೆ ವಸತಿ, ಕುಡಿಯುವ ನೀರಿನ ಬಾವಿ, ಸಮುದಾಯ ಕೇಂದ್ರ ಕಟ್ಟಡ, ಉಳುಮೆಯ ಎತ್ತುಗಳು, ಉಪಕರಣಗಳು, ಬೀಜ ಮತ್ತು ಗೊಬ್ಬರ, ಕೂಡುರಸ್ತೆಗಳು ಮೊದಲಾದ ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಈ ಜಾತಿಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ 6 ವರ್ಷದೊಳಗಿನ ಮಕ್ಕಳು ಮತ್ತು ಗರ್ಭಿಣಿಯರು ಹಾಗೂ ಬಾಣಂತಿಯರಿಗೆ ಪೌಷ್ಟಿಕ ಆಹಾರ ಒದಗಿಸುವ ಒಂದು ಯೋಜನೆ ಕೂಡ ಜಾರಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಜಾತಿಯವರಿಗೆ ಉದ್ಯೋಗಗಳನ್ನು ಮೀಸಲಾಗಿಡುವ ಬಗ್ಗೆ ಸಮಾಜಕಲ್ಯಾಣ ಇಲಾಖೆಯ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಲಾಗಿರುವ ಉದ್ಯೋಗ ವಿಭಾಗದಿಂದ ಆಗಿಂದಾಗ್ಗೆ ಪರಿಶೀಲನೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಅಗತ್ಯ ಮೀಸಲು ಹುದ್ದೆಗಳಿಗೆ ಈ ಪಂಗಡದ ಅಭ್ಯರ್ಥಿಗಳನ್ನು ನೇಮಿಸದಿರುವ ಸಂದರ್ಭಗಳನ್ನು ಸರ್ಕಾರದ ಗಮನಕ್ಕೆ ತರುವುದು ಈ ವಿಭಾಗದ ಕಾರ್ಯ.

ವಿವಿಧ ಸರ್ಕಾರಿ ಇಲಾಖೆಗಳಲ್ಲಿ 8700 ಬ್ಯಾಕ್‌ಲಾಗ್ ಹುದ್ದೆಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದ್ದು ಈ ಹುದ್ದೆಗಳನ್ನು ಶೀಘ್ರ ತುಂಬುವ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಚಾಲನೆ ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 3351 ಹುದ್ದೆಗಳನ್ನು ತುಂಬಲು 58 ಇಲಾಖೆಗಳು ಹಾಗೂ 1719 ಹುದ್ದೆಗಳ ನೇಮಕಾತಿಗೆ 34 ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಪ್ರಕಟಣೆ ಹೊರಡಿಸಿವೆ. ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ/ಮಂಡಳಿಗಳಲ್ಲಿ 2637 ಬ್ಯಾಕ್‌ಲಾಗ್ ಹುದ್ದೆ ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಬ್ಯಾಕ್‌ಲಾಗ್ ಹುದ್ದೆಗಳನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ಶೀಘ್ರ ತುಂಬುವ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಚಾಲನೆ ದೊರೆತಿದೆ.

ಸಂವಿಧಾನವು ಅಸ್ಪೃಶ್ಯತಾ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವುದನ್ನು ಗಮನದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಹಲವಾರು ವಿಧಾಯಕ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಬಾವಿಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಅವಕಾಶ ಕೊಡುವುದು, ಗೃಹನಿರ್ಮಾಣ ಮಂಡಳಿಯ ಮನೆಗಳನ್ನು ಮೀಸಲಿಡುವುದು, ಬೇರೆ ಮತೀಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ನಿಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಜಾತಿಯವರಿಗೆ ಪ್ರವೇಶ, ದೇವಸ್ಥಾನಗಳ ಆಡಳಿತ ಮಂಡಲಿಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಜಾತಿಯವರ ನೇಮಕ, ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಅಸ್ಪೃಶ್ಯತಾ ನಿವಾರಣೆ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಿವೆ. ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಣ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಮಲ ಹೊರುವ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿದ್ದು ಪ್ರಮುಖವಾದದ್ದು.

ಹಿಂದುಳಿದವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಸಂವಿಧಾನದತ್ತ ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ದುರುಪಯೋಗ ಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳದಿರಲು ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ಒಂದು ಹಿಂದುಳಿದ ವರ್ಗಗಳ ಆಯೋಗ ನಿಯಮಿಸಿತ್ತು. ಈಗ ಆ ಆಯೋಗದ ಬಹುಪಾಲು ಶಿಫಾರಸುಗಳನ್ನು ಜಾರಿಗೆ ತರಲಾಗಿದೆ.

ಹರಿಜನ ಗಿರಿಜನರ ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕಾಗಿ ಸಾರ್ಥಕ ಬುನಾದಿ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದುದೆಂದರೆ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಪೊರೇಷನ್ ಸ್ಥಾಪನೆ. ಸುಮಾರು ಒಂದು ಕೋಟಿ ರೂಪಾಯಿಗಳ ಮೂಲಧನದೊಂದಿಗೆ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದಿರುವ ಈ ಸಂಸ್ಥೆ, ಹರಿಜನ ಗಿರಿಜನರು ತಮ್ಮ ಪರಂಪರಾಗತ ಲಾಭದಾಯಕ ವೃತ್ತಿಗಳನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಲು ಅಗತ್ಯವಾದ ನೆರವು ನೀಡುವ ಹೊಣೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸಣ್ಣ ಪ್ರಮಾಣದ ಗೃಹಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆಗೂ ಈ ಸಂಸ್ಥೆ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯವಿತ್ತಿದೆ. ವೈದ್ಯ, ಯಂತ್ರಶಿಲ್ಪ, ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ವೃತ್ತಿಗಳನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸುವ ಹರಿಜನರಿಗೆ ಸಹಾಯ ನೀಡುವುದು ಸಂಸ್ಥೆಯ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಒಳಪಡುತ್ತದೆ. ಲಾರಿ, ಮುದ್ರಣಯಂತ್ರ, ಆಟೋರಿಕ್ಷಾ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಜೀವನೋಪಾಯ ಸಾಧನಸೌಕರ್ಯಗಳನ್ನು ಕಂತಿನ ರೂಪಿನಲ್ಲಿ ಒದಗಿಸುವುದೂ ಕಾರ್ಪೊರೇಷನ್ನಿನ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿವೆ. ಕೋಳಿ ಸಾಕಣೆ, ಹೈನುಗಾರಿಕೆ, ಕೃಷಿಸುಧಾರಣೆಗೂ ಕಾರ್ಪೊರೇಷನ್ ನೆರವು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಹರಿಜನ ಗಿರಿಜನರ ಆರ್ಥಿಕ ಜೀವನ ಸಾಧನೆಗಾಗಿ ಈ ಸಂಸ್ಥೆ ನೀಡಬಹುದಾದ ವಿವಿಧೋದ್ದೇಶ ನೆರವುಗಳಲ್ಲಿ ಇವು ಕೆಲವು ಮಾತ್ರ. ಇದಲ್ಲದೆ ಪರಿಶಿಷ್ಟವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಜೀತದಾಳುಗಳನ್ನು ಮುಕ್ತಗೊಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸರ್ಕಾರಿ ಸೇವೆ ಹಾಗೂ ತರಬೇತಿ ಯೋಜನೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪ್ರವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಈ ವರ್ಗದ ಅಭ್ಯರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಆದ್ಯಗಮನ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. (ಬಿ.ಇ.ಯು.)

ಪರಿಸರ ಚಳವಳಿ: ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ, ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಎಪ್ಪತ್ತರ ದಶಕದಲ್ಲಿಯೇ ಅರಣ್ಯನಾಶದ ವಿರುದ್ಧ ಹಾಗೂ ಅಣೆಕಟ್ಟುಗಳ ವಿರುದ್ಧ ಅಸಮಾಧಾನದ ಹೊಗೆ ಏಳತೊಡಗಿತ್ತು. 1979ರಲ್ಲಿ ಕೇರಳದ 'ಮೌನಕಣಿವೆ'ಯಲ್ಲಿ ಅಣೆಕಟ್ಟು ನಿರ್ಮಿಸಬಾರದೆಂದು ಸಸ್ಯವಿಜ್ಞಾನಿಗಳು ಒತ್ತಾಯ ತಂದಿದ್ದರು. ಅದೇ ವರ್ಷ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಪರಿಸರ ಆಂದೋಲನವಾಗಿ ಹಿಮಾಲಯದ ತಪ್ಪಲಿನಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾದ ಚಿಪ್ಕೊ ಚಳವಳಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಉತ್ತರಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಿರಸಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬೇಡ್ತಿ ಕಣಿವೆಯಲ್ಲಿ ಎಂಬತ್ತರ ದಶಕದಲ್ಲಿ ಅಪ್ಪಿಕೋ ಚಳವಳಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಗೊಂಡಿತು.

ಶಿರಸಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹುಲೀಕಲ್ಲು ಅರಣ್ಯವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಸಾಲ್ಕಣಿ ಹಾಗೂ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಊರುಗಳ ಜನ ಏಪ್ರಿಲ್–ಮೇ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿರದ ಅಮ್ಮನ ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿಯ ವನದೇವಿಗೆ ಪೂಜೆಸಲ್ಲಿಸಿ, ವನಭೋಜನ ಮಾಡಿ ಬರುವ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಅನೂಚಾನವಾಗಿ ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿದ್ದರು. ಆ ಕಾಡಿನಿಂದ ಜನರಿಗೆ ಉರುವಲು ಸಿಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅಲ್ಲಿರುವ ಹರಿಯುವ ಕಣಿಗಾರ ಹಾಗೂ ಬಸವನ ಹಳ್ಳಗಳು ವರ್ಷವಿಡೀ ಹೊಲಗಳಿಗೆ ನೀರನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ದೊಡ್ಡ ಅಣೆಕಟ್ಟುಗಳ ಲಾಭ–ನಷ್ಟಗಳ ಚರ್ಚೆಗೆಂದು ಶಿರಸಿಯಲ್ಲಿ ಎಂಬತ್ತರ ದಶಕದಲ್ಲಿ ಒಂದು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ವಿಚಾರಗೋಷ್ಠಿ ನಡೆದಾಗ ವಿಜ್ಞಾನಿಗಳು, ಅರ್ಥತಜ್ಞರು ಹಾಗೂ ಶಿವರಾಮಕಾರಂತರಂತಹ ಹಿರಿಯರು ಪರಿಸರ ನಾಶದ ವಿವಿಧ ಅಪಾಯಕಾರಿ ಆಯಾಮಗಳ ಬಗೆಗೆ ಚಿಂತನೆ ನಡೆಸಿದರು. ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟ ಪ್ರದೇಶದಂಥ ಸೂಕ್ಷ್ಮಜೀವ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಗಣಿಗಾರಿಕೆ, ಅಣೆಕಟ್ಟು, ನೆಡುತೋಪು, ಹೆದ್ದಾರಿ ನಿರ್ಮಾಣ, ನಗರ ನಿರ್ಮಾಣಗಳಂಥ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ಚುರುಕಾಗಿ ನಡೆದಿದ್ದ ಕಾಲ ಅದಾಗಿತ್ತು. ಶಿರಸಿಯ ಬಳಿಯೇ ನೀಲಗಿರಿ ನೆಡುತೋಪು ನಿರ್ಮಿಸಲೆಂದು ಗುತ್ತಿಗೆದಾರರು ಕಳಾಸೆ ಎಂಬ ನೈಸರ್ಗಿಕ ಅರಣ್ಯವನ್ನು 1983 ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ 8ರಂದು ಕಡಿಯಲಾರಂಭಿಸಿದಾಗ ಆ ಭಾಗಗಳ ಎಲ್ಲ ಗ್ರಾಮಸ್ಥರೂ ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ಹಸುರುಮರಗಳನ್ನು ತಬ್ಬಿಕೊಂಡು ಅಹಿಂಸಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಪ್ರತಿಭಟನೆ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದರು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗುಬ್ಬಿಗದ್ದೆ, ಬಾಳೆಗದ್ದೆ ಹಾಗೂ ಮಂಡೆಮನೆ ಗ್ರಾಮಗಳ ಯುವಕರು ಹಸುರುಮರಗಳ ಕಡಿತವನ್ನು ವಿರೋಧಿಸಿ ಬಿಳಿಗಲ್ ಅಡವಿಯಲ್ಲಿ ಅಪ್ಪಿಕೋ ಚಳವಳಿ ನಡೆಸಿದರು. ಮೂರು ತಿಂಗಳ ಕಾಲ ಸತತವಾಗಿ ಹಗಲು ರಾತ್ರಿ ಆ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಾವಲಿದ್ದರು. ಜನರೆಲ್ಲ ಜಾತಿಮತ ಭೇದಗಳನ್ನು ಬದಿಗಿರಿಸಿ ಈ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡರು. ಉತ್ತರಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೊನ್ನಾವರ ವಿಭಾಗದ ಗೇರುಸೊಪ್ಪೆವಲಯದ ರೇಂಜ್, ವಾಟೇಹಳ್ಳ ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವಾಜಗೋಡ, ಗೊದ್ಲಮನೆ, ದಾನವೊಂವ್, ತಲೀಕೇರಿ, ಕೆಳಗಿನಮನೆ ಮೊದಲಾದ ಊರುಗಳ ಗ್ರಾಮಸ್ಥರು ಮತ್ತು ಸಿದ್ದಾಪುರ ಕಾಲೇಜಿನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಯರು 1984 ಡಿಸೆಂಬರ್ 13ರಂದು ಇದೇ ಚಳವಳಿಯನ್ನು ನಡೆಸಿದರು. ಇದರಲ್ಲಿ ಚಿಪ್ಕೊ ಚಳವಳಿಯ ನೇತಾರ ಸುಂದರಲಾಲ್ ಬಹುಗುಣ ಅವರು ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರು. ಸಿದ್ದಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸುಗಾವಿಗ್ರಾಮದ ನೀಲಗಿರಿತೋಪಿನ ನೈಸರ್ಗಿಕ ಪರಿಸರ ನಾಶದ ವಿರುದ್ಧ ಹೊನ್ನಾವರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಹಿಮೆ ಗ್ರಾಮದ ಬೈಲಗದ್ದೆ, ಹುಕ್ಕೊಳ್ಳಿ, ಕೆಂಜಾಲದ ಹಳ್ಳಿಗರು 1985 ಫೆಬ್ರವರಿ 19ರಂದು ಚಳವಳಿ ನಡೆಸಿದರು. ಸಾಗರ ಅರಣ್ಯವಲಯದ ಹೊಸನಗರ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಮೂಕಾಂಬಿಕಾ ಅಭಯಾರಣ್ಯದ ಬಳಿ ಪ್ಲೆಯ್‌ವುಡ್‌ಗಾಗಿ ಹಸಿಮರಗಳನ್ನು ಕಡಿಯುವುದನ್ನು ವಿರೋಧಿಸಿ ಜನರು 1986ರಲ್ಲಿ ತೀವ್ರವಾಗಿ ಚಳವಳಿ ಹೂಡಿದರು. ಮುಂದೆ ಇದೇ ಚಳವಳಿ ಕಾಳ್ಗಿಚ್ಚಿನಂತೆ ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟಗಳ ವಿರುದ್ಧ ರಾಜ್ಯದ ಕೆಲವು ಬಯಲು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲೂ ರೈತಸಂಘಗಳು ಚಳವಳಿ ನಡೆಸಿದವು. 80ರ ದಶಕವನ್ನು 'ಪರಿಸರ ಚಳವಳಿಗಳ ದಶಕ' ಎಂದೇ ಹೇಳಬಹುದಾದ ಮಟ್ಟಿಗೆ ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರಿನಲ್ಲಿ 'ಕಿತ್ತುಕೊ–ಹಚ್ಚಿಕೊ' ಚಳವಳಿ, ಹರಿಹರದಲ್ಲಿ ತುಂಗಭದ್ರೆಯ ಜಲಮಾಲಿನ್ಯದ ವಿರುದ್ಧ ಆಂದೋಲನ, ಕೈಗಾದಲ್ಲಿ ಪರಮಾಣು ಸ್ಥಾವರದ ವಿರುದ್ಧ ಹೋರಾಟ, ಶರಾವತಿ ಟೇಲ್‌ರೇಸ್ ಅಣೆಕಟ್ಟಿನ ವಿರುದ್ಧ ಚಳವಳಿ, ಕುದುರೆ ಮುಖದಲ್ಲಿ ಗಣಿಗಾರಿಕೆ ವಿರೋಧಿಸಿ ಪ್ರತಿಭಟನೆ ನಡೆದವು. 1986ರಲ್ಲಿ 'ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟ ಉಳಿಸಿ' ಎಂಬ ಸುದೀರ್ಘವಾದ ಐದು ರಾಜ್ಯಗಳ 800ಕಿಮೀ ಉದ್ದದ ಪಾದಯಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಎಲ್ಲ ಪರಿಸರ ಸಂಘಟನೆಗಳೂ ಪಾಲ್ಗೊಂಡವು.

ಹಸುರು ಮರಗಳಿಂದ ಆರ್ಥಿಕ ಲಾಭವಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿದ ಅರಣ್ಯ ಇಲಾಖೆಯ ಆಗಿನ ನೀತಿಯನ್ನು ಬದಲಿಸಬೇಕು; ನಿಸರ್ಗನಾಶದಿಂದಾಗುವ ವ್ಯಾಪಕ ದುಷ್ಪರಿಣಾಮಗಳ ಅಲಕ್ಷ್ಯದಿಂದಾಗುವ ಅಪಾಯಗಳ ಬಗೆಗೆ ಅರಿವು ಮೂಡಿಸುವುದು ಹಾಗೂ ಜನರ ಜೀವನಾಧಾರವಾದ ಕೃಷಿಗೆ ಅಗತ್ಯವಾದ ಮಣ್ಣು, ನೀರು, ಮಳೆ, ಗೊಬ್ಬರ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಸಮರ್ಪಕ ಪೂರೈಕೆ ಅರಣ್ಯವನ್ನೇ ಅವಲಂಬಿಸಿರುವ ಬಗೆಗೂ ವ್ಯಾಪಕ ಅರಿವು ಮೂಡಿಸುವುದು ಒಟ್ಟಾರೆಯಾಗಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಮಲೆನಾಡ ಹಸುರು ಬಯಲುಸೀಮೆಯ ಉಸಿರು, ಅರಣ್ಯವನ್ನು ಉಳಿಸು ಬೆಳೆಸು ಬಳಸು ಎಂಬಂತಹ ಉದ್ದೇಶ ಹಾಗೂ ವಿಚಾರಧಾರೆಗಳನ್ನು ಅಪ್ಪಿಕೋ ಚಳವಳಿ ತಳೆದಿದೆ.

ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಪರಿಸರ ಕುರಿತ ಅನೇಕ ವಿವಾದ ಪ್ರಕರಣಗಳು ನ್ಯಾಯಾಲಯಗಳನ್ನೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದವು. ಅರಣ್ಯ ನೆಡುತೋಪು ನಿಗಮದ ವಿರುದ್ಧ ಶಿವರಾಮಕಾರಂತರು, ಹರಿಹರ ಪಾಲಿಫೈಬರ್ ಕಂಪನಿಯ ವಿರುದ್ಧ ಎಸ್.ಆರ್. ಹಿರೇಮಠ್, ಶರಾವತಿ ಟೇಲ್‌ರೇಸ್ ವಿರುದ್ಧ ಕುಸುಮಾ ಸೊರಬ, ಕೈಗಾ ಪರಮಾಣು ಸ್ಥಾವರದ ವಿರುದ್ಧ ವಿಷ್ಣುಕಾಮತ್ ಮತ್ತಿತರರು ನ್ಯಾಯಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ದಾವೆ ಹೂಡಿದರು. ಶಿವರಾಮಕಾರಂತರು ಹೂಡಿದ ದಾವೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಜಯ ಲಭಿಸಿತು. ಅರಣ್ಯ ನೆಡುತೋಪು ನಿಗಮವನ್ನು ಬರಖಾಸ್ತು ಮಾಡಲಾಯಿತು. 1988ರಲ್ಲಿ ಕೈಗಾ ಚಳವಳಿಯ ತೀವ್ರತೆಯಿಂದಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ಪರಮಾಣು ಶಕ್ತಿಯ ಕುರಿತು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸಮ್ಮೇಳನವೊಂದನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿತು.

1989ರ ಲೋಕಸಭಾ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಭಾರತದ ಆವರೆಗಿನ ಏಕೈಕ 'ಪರಿಸರ ಅಭ್ಯರ್ಥಿ'ಯಾಗಿ ಶಿವರಾಮಕಾರಂತರು ಲೋಕಸಭಾ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿ ಸೋತ ಅನಂತರ ಪರಿಸರ ಚಳವಳಿಯ ಕಾವು ಬಹುತೇಕ ಕಡಿಮೆಯಾಯಿತು. ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗಿನ ಚಳವಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಕ್ರಿಯವಾಗಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡಿದ್ದ ಅನೇಕ ಯುವಕರು ರಾಮಜನ್ಮಭೂಮಿಯ ಸಂರಕ್ಷಣೆಯತ್ತ ಹೆಚ್ಚಿನ ಗಮನ ಹರಿಸಿದ್ದೂ ಇತರರು ಪರಿಸರ ಸಮಸ್ಯೆಗಳಿಂದ ವಿಮುಖವಾಗಲು ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣವೆನ್ನಬಹುದು.

ಅನಂತರದ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲೊಂದು ಇಲ್ಲೊಂದು ಚಿಕ್ಕಪುಟ್ಟ ಹೋರಾಟಗಳು ನಡೆದವು. ಬಿಡದಿಯಲ್ಲಿ ಜಪಾನಿ ಟೌನಶಿಪ್ ವಿರುದ್ಧ, ಬೀದರಿನಲ್ಲಿ ಔಷಧಕಾರ್ಖಾನೆಗಳ ವಿರುದ್ಧ, ಸಾಗರದ ಬಳಿ ಇಕ್ಕೇರಿಯಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನದ ಗಣಿಗಾರಿಕೆ ವಿರುದ್ಧ ಹಾಗೂ ಮಂಗಳೂರಿನ ಬಳಿ ತೈಲ ಸಂಸ್ಕರಣಾ ಘಟಕ ಮತ್ತು ತಣ್ಣೀರು ಬಾವಿಯ ಹಡಗು ಒಡೆಯುವ ಉದ್ಯಮಗಳ ವಿರುದ್ಧ, ಹಾವೇರಿಯಲ್ಲಿ ಕುಲಾಂತರಿ ಹತ್ತಿಯ ಬೇಸಾಯದ ವಿರುದ್ಧ, ನಡೆದ ಕೈಗಾ ಮತ್ತು ಶರಾವತಿ ಕೊಳ್ಳಗಳಲ್ಲೂ ಪ್ರತಿಭಟನಾತ್ಮಕ ಚಳುವಳಿಗಳು, ಹೀಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಉಗ್ರ ಚಳವಳಿಗಳು ಮುಗಿದು ರಚನಾತ್ಮಕ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಪರಿಸರ ಹೋರಾಟಗಾರರೇ ಆರಂಭಿಸಿದರು, ಕೈಗಾ ಸುತ್ತಮುತ್ತ ಜನರ ಆರೋಗ್ಯ ಸಮೀಕ್ಷೆ, ಶರಾವತಿ ಟೇಲ್‌ರೇಸ್ ಜಲಾಶಯದ ಸುತ್ತ ಅಳಿದುಳಿದ ಅರಣ್ಯಗಳ ರಕ್ಷಣಾ ಕ್ರಮಗಳ ಕುರಿತು ಸಮೀಕ್ಷಾ ಕಾರ್ಯಗಳು ಆರಂಭವಾದವು. ಕೆರೆಗಳ ಹೂಳೆತ್ತುವಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ನಗರ ಜನ್ಯ ಘನತ್ಯಾಜ್ಯಗಳ ವಿಲೇವಾರಿಯಲ್ಲಿ ಜನರ ಕಾಳಜಿಗೆ ಸರಕಾರ ಹಿಂದೆಂದಿಗಿಂತ ಚುರುಕಾಗಿ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆ ತೋರತೊಡಗಿತು. ಆದರೆ ಹೊಸಹೊಸ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಗಳ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ ಹೆಚ್ಚುತ್ತ ಹೋದಷ್ಟೂ ಅವುಗಳ ವಿಕಾರ ಮುಖಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಚರ್ಚಿಸುವ, ಬೀದಿಗಿಳಿದು ಪ್ರತಿಭಟಿಸುವ ಸ್ಪಂದನಶೀಲತೆ ಮಾತ್ರ ಕ್ಷೀಣಿಸಿತು. 'ನೇರ ಹೋರಾಟ' ಎಂಬುದು ಮುಗಿದ ಅಧ್ಯಾಯವೆನಿಸಿತು.

ಕುದುರೆಮುಖ ಕಬ್ಬಿಣ ಅದಿರಿನ ಗಣಿಗಾರಿಕೆಯ ಗುತ್ತಿಗೆಯ ಅವಧಿಯನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಬಾರದೆಂದು ಯು.ಆರ್. ಅನಂತಮೂರ್ತಿ ನೇತೃತ್ವದ ಬಹಿರಂಗ ಸಭೆ ಹಾಗೂ ನ್ಯಾಯಾಲಯ ವ್ಯಾಜ್ಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ 21ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆರಂಭದ ವೇಳೆಗೆ ಪರಿಸರ ಹೋರಾಟಗಳು ತಣ್ಣಗಾಗಿವೆ. ಆದರೆ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ, ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳಲ್ಲಿ, ಚಿತ್ರಕಲೆ, ಸಿನಿಮಾ–ನಾಟಕಗಳಂಥ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ಮಾಧ್ಯಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಸರದ ಕಾಳಜಿ ಆಳವಾಗಿ ಬೇರೂರಿದೆ. ಭಾರತದ ಇತರ ಎಲ್ಲ ರಾಜ್ಯಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯ, ಹೆಚ್ಚಿನ ತೀವ್ರತೆಯ ಪರಿಸರ ಹೋರಾಟಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲೇ ನಡೆದಿದ್ದರಿಂದ ಪರಿಸರ ಸಂವೇದನೆ ಜನಮನದಲ್ಲಿ ಅಂತಃಸ್ರೋತವಾಗಿದೆ. **(ಎನ್‌ಎಚ್;ಆರ್.ಎ.)**

ಪರೀಕ್ಷೆಗಳು ಮತ್ತು ಪದವಿಗಳು: ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಯೋಗ್ಯತೆ, ಸಾಧನೆ, ಸ್ಥಾನ ಮುಂತಾದವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಡೆಸುವ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ವಿವಿಧ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿವೆ. ರಾಜರ ಆಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಧಾರ್ಮಿಕ ಮತ್ತು ಇತರ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ಪಂಡಿತರ ಚರ್ಚೆ, ಕಾವ್ಯರಚನೆ, ಸಮಸ್ಯಾ ಪರಿಹಾರ ಮುಂತಾದ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಸ್ಪರ್ಧೆ, ಬಿಲ್ಲುವಿದ್ಯೆ, ಮಲ್ಲವಿದ್ಯೆ ಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಪಂದ್ಯಾಟ, ಜನ ಸಾಮಾನ್ಯರಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿದ್ದ ಒಗಟು ಬಿಡಿಸುವುದು, ವಿದ್ಯಾಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಏರ್ಪಡಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಸಮಾವರ್ತನ–ಇವೇ ಮುಂತಾದವು ಒಂದು ರೀತಿಯ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳೇ ಆಗಿದ್ದುವು. ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಪದವಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡುವುದೂ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಎಂದಿನಿಂದಲೂ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿದೆ. ರಾಜರೂ ಮಠಾಧಿಪತಿಗಳೂ ಖ್ಯಾತ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಸೇವೆ, ಸಾಧನೆ, ಯೋಗ್ಯತೆ ಮುಂತಾದವಕ್ಕೆ ವಿವಿಧ ರೂಪದ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಅದಕ್ಕೆ ಯಾವುದಾದರೂ ವಿಧಾನದಿಂದ ಅರ್ಹತೆಯನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸುವುದೂ ವಾಡಿಕೆಯಲ್ಲಿತ್ತು. ಹೀಗೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳೂ ಪದವಿಗಳೂ ಹಿಂದಿನಿಂದ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳು ತಮ್ಮ ಆಧುನಿಕ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಕಳೆದ ಶತಮಾನದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಶಿಕ್ಷಣ ಪದ್ಧತಿಯೊಡನೆ ಆಗಮಿಸಿದುವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಸದ್ಯದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಬಗೆಯ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳು ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿವೆ–ಶಾಲಾಕಾಲೇಜುಗಳ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳು ಮತ್ತು ಸ್ಪರ್ಧಾಪರೀಕ್ಷೆಗಳು. ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧ–ತರಗತಿಯ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳು ಮತ್ತು ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳು.

ತರಗತಿಯ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳು: ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಸಾಧಿಸುವ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಪ್ರಗತಿಯನ್ನು ಅರಿತುಕೊಳ್ಳುವುದೂ ಅವನಿಗೆ ಅಗತ್ಯ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ನೀಡುವುದೂ ಇವುಗಳ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶ; ಜೊತೆಗೆ ತರಗತಿಯಿಂದ ಮುಂದಿನ ತರಗತಿಗೆ ತೇರ್ಗಡೆ ಮಾಡಿಸುವುದಕ್ಕೂ ಇದನ್ನು ಆಧಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಯ 1,2,3,4,5,6ನೆಯ ತರಗತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯವಾರ್ಷಿಕ ಮತ್ತು ವಾರ್ಷಿಕ ತರಗತಿಯ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ. 7ನೆಯ ತರಗತಿಯ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಜಿಲ್ಲಾಮಟ್ಟದ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಪರೀಕ್ಷೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಉತ್ತೀರ್ಣರಾದವರಿಗೆ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗೆ ಸೇರಲು ಅರ್ಹತೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಈಚೆಗೆ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯ 8,9ನೆಯ ತರಗತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯವಾರ್ಷಿಕ ಪರೀಕ್ಷೆಯನ್ನೂ ಆಯಾ ತರಗತಿಯ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲಾಮಟ್ಟದ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಪರೀಕ್ಷೆಯನ್ನೂ ನಡೆಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. 10ನೆಯ ತರಗತಿಯ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಸೆಕೆಂಡರಿ ಸ್ಕೂಲ್ ಲೀವಿಂಗ್ ಸರ್ಟಿಫಿಕೇಟ್ (ಎಸ್.ಎಸ್.ಎಲ್.ಸಿ) ಪರೀಕ್ಷೆಯ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲನೆಯ ಪೂರ್ಣ ಪ್ರಮಾಣದ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಪರೀಕ್ಷೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಉತ್ತೀರ್ಣರಾದವರು ಜೂನಿಯರ್ ಕಾಲೇಜಿಗೆ (ಪದವಿ–ಪೂರ್ವ) ಪ್ರವೇಶಾರ್ಹತೆ ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಸರ್ಕಾರದ ಅಧೀನ (ಸಬಾರ್ಡಿನೇಟ್) ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಸೇರಲೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಈಚೆಗೆ ಈ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ವಿಷಯದಲ್ಲೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಕೂಡುವ ಮತ್ತು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಫಲಿತಾಂಶ ಪ್ರಕಟಿಸುವ ಸೌಲಭ್ಯ ಬಳಕೆಗೆ ಬಂದಿದೆ. ಈ ಪರೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ನಡೆಸಲು ಸೆಕೆಂಡರಿ ಎಜುಕೇಷನ್ ಎಗ್ಸಾಮಿನೇಷನ್ ಬೋರ್ಡ್ ಎಂಬ ಪರೀಕ್ಷಾ ಮಂಡಲಿಯಿದೆ.

1971–72ರಿಂದ ಆರಂಭವಾದ 2 ವರ್ಷದ ಜೂನಿಯರ್ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವರ್ಷವೂ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಪರೀಕ್ಷೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ತರಗತಿಯ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳನ್ನು ಪಡೆದ ಆಂತರಿಕ ಮೌಲ್ಯಮಾಪನದ ಅಂಕಗಳನ್ನು ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಪಡೆದ ಅಂಕಗಳೊಡನೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯ ಫಲಿತಾಂಶವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಲಾಗುವುದು. ಜೂನಿಯರ್ ಕಾಲೇಜಿನ (ಪಿ.ಯು.ಸಿ) ಅಂತಿಮ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತೀರ್ಣರಾದವರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಕ್ಕೆ ಸೇರುವ ಅರ್ಹತೆ ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಎಸ್.ಎಸ್.ಎಲ್.ಸಿ., ಪಿ.ಯು.ಸಿ. ಇವೂ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಪದವಿಗಳೇ ಆದರೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ನೀಡುವ ಬಿ.ಎ., ಬಿ.ಎಸ್‌ಸಿ., ಎಂ.ಎ., ಎಂ.ಎಸ್‌ಸಿ. ಮುಂತಾದುವನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪದವಿ ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳೂ ಇತರ ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳೂ ನೀಡುವ ಡಿಪ್ಲೊಮಗಳಿಗೂ ಈ ಪದವನ್ನು ಬಳಸುವುದುಂಟು. ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಎಲ್ಲ ತರಗತಿಗಳಲ್ಲೂ ಪ್ರತಿವರ್ಷದ ಮಧ್ಯವಾರ್ಷಿಕ ತರಗತಿಯ ಪರೀಕ್ಷೆ ಕೇವಲ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯ ಶಿಕ್ಷಣಾಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಅಳೆದು ಅವನಿಗೆ ಸೂಕ್ತ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ನೀಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಈಚೆಗೆ ತರಗತಿಯ ಪ್ರತಿವರ್ಷದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲೂ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಪರೀಕ್ಷೆಯೊಂದು ಆಚರಣೆಗೆ ಬಂದಿದೆ. ತರಗತಿಯ ಮಧ್ಯವಾರ್ಷಿಕ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲೂ ಇತರ ಆಂತರಿಕ ಮೌಲ್ಯಮಾಪನದಲ್ಲೂ ಪಡೆದ ಅಂಕಗಳನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಗಣನೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಪಡೆದ ಅಂಕಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯನ್ನು ಮುಂದಿನ ತರಗತಿಗೆ ತೇರ್ಗಡೆ ಮಾಡಿಸಲಾಗುವುದು. ಎಲ್ಲ ವರ್ಷದ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಡೆದ ಅಂಕಿಗಳನ್ನು ಸಮಾವೇಶಗೊಳಿಸಿಕೊಂಡು ತರಗತಿಯ ಅಂತಿಮ ವರ್ಷದ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಪರೀಕ್ಷೆಯ ಫಲಿತಾಂಶವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಲಾಗುವುದು.

ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಪದವಿಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದ ಎಲ್ಲ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳಲ್ಲೂ ಮೂರು ಅಂತಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಘಟಕಗಳು ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೊಂಡಿವೆ. ಇದನ್ನನುಸರಿಸಿ ಮೂರು ಅಂತಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಪರೀಕ್ಷೆ ನಡೆಸಿ ಪದವಿ ನೀಡುವುದೂ ವಾಡಿಕೆಯಲ್ಲಿದೆ.

1. ಪ್ರಥಮ ಪದವಿ ಪರೀಕ್ಷೆ: ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಅಥವಾ ಕಾಲೇಜಿನ 3,4 ಅಥವಾ 5 ವರ್ಷದ ಶಿಕ್ಷಣದ ಅನಂತರ ನಡೆಯುವ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಪರೀಕ್ಷೆಯ ಫಲಿತಾಂಶದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ನೀಡುವ ಬ್ಯಾಚುಲರ್ ಪದವಿ ಪ್ರಥಮ ಹಂತದ್ದು. ಇದರಿಂದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗೆ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ತರಗತಿಗೆ ಅಥವಾ ಕೆಲವು ಕೆಲಸಗಳಿಗೆ ಸೇರಲು ಅರ್ಹತೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಲಾಶಾಸ್ತ್ರಗಳು, ಮಾನವಿಕ ವಿಷಯಗಳು, ಭಾಷೆ, ವಿಜ್ಞಾನ ವಿಷಯಗಳು, ಕೃಷಿ, ನೇಯ್ಗೆ, ದಂತವೈದ್ಯ, ಉಪಚಾರಿಕ, ಪಶುವೈದ್ಯ, ಔಷಧಿನಿರ್ಮಾಣ ಶಾಸ್ತ್ರ, ವೈದ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ, ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಮುಂತಾದ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ

ಈ ಪರೀಕ್ಷೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯವೂ ತನ್ನ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ನಡೆಸುವುದು, ಆದರೆ ಅಂಚೆ ಮೂಲಕ ಅಥವಾ ಖಾಸಗಿ ಶಿಕ್ಷಣದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ನಡೆಸುವ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳು ಈ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ಹೊರಗೂ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಶಿಕ್ಷಣಗಳಿಗೆ ಪ್ರವೇಶ ಪಡೆಯಲು ಪ್ರವೇಶ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳ ಅಂಕದ ಸೇಕಡ 50 ಹಾಗೂ ನಿಯತ ಪದವಿ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳ ಅಂಕದ ಸೇಕಡ 50 ಅಂಕಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಸಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯ ಅರ್ಹತಾ ಅಂಕಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

2. ದ್ವಿತೀಯ ಪದವಿ ಪರೀಕ್ಷೆ : ಬ್ಯಾಚುಲರ್ ಪದವಿಯ ಅನಂತರ ಎರಡು ಅಥವಾ ಮೂರು ವರ್ಷದ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಶಿಕ್ಷಣದ ಅನಂತರ ನಡೆಯುವ ಮಾಸ್ಟರ್ ಪದವಿ ಪರೀಕ್ಷೆ ದ್ವಿತೀಯ ಹಂತದ್ದು. ಮಾಸ್ಟರ್ ಪದವಿಯ ಪ್ರತಿ ವರ್ಷದ ಕೊನೆಯಲ್ಲೂ ಈಚೆಗೆ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಪರೀಕ್ಷೆ ಆಚರಣೆಗೆ ಬರುತ್ತಿದೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಸೆಮೆಸ್ಟರ್ ಪದ್ಧತಿಯೂ ಆಚರಣೆಗೆ ಬಂದಿದೆ. ಆಂತರಿಕ ಮೌಲ್ಯಮಾಪನದಲ್ಲಿ ಪಡೆದ ಅಂಕಗಳನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಅಂತಿಮ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಪಡೆದ ಅಂಕಗಳೊಡನೆ ಸಮಾವೇಶ ಮಾಡಿಕೊಂಡು, ಫಲಿತಾಂಶವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಲಾಗುವುದು. ಅಂತಿಮ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಬರೆವಣಿಗೆಯ ಪರೀಕ್ಷೆಯ ಜೊತೆಗೆ ವಾಚಾ ಪರೀಕ್ಷೆಯನ್ನೂ (ವೈವವೋಸಿ) ನಡೆಸಲಾಗುವುದು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರತಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯವೂ ವಿವಿಧ ವಿಷಯ ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಹಂತದ ಪರೀಕ್ಷೆ ನಡೆಸುತ್ತಿವೆ. ಕೆಲವು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳು ಅವುಗಳ ಅಂಗ ಕಾಲೇಜುಗಳಿಗೆ ಅಥವಾ ಸ್ವಾಯತ್ತ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ಮಾಸ್ಟರ್ಸ್ ಪದವಿ ಶಿಕ್ಷಣ ನೀಡುವ ಅವಕಾಶ ಕಲ್ಪಿಸಿವೆ.

ಬ್ಯಾಚುಲರ್ ಪದವೀಧರರು ಶಿಕ್ಷಣಶಾಸ್ತ್ರದ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ವರ್ಷದ ಅಧ್ಯಾಪಕ ವೃತ್ತಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದ ಮೇಲೆ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತೀರ್ಣರಾಗಿ ಬಿ.ಇಡಿ. ಪದವಿ ಪಡೆಯಬಹುದು. ಅವರು ಒಂದು ವರ್ಷದ ಎಂ.ಇಡಿ. ತರಗತಿಗೆ ಸೇರುವುದಕ್ಕೂ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗುವುದಕ್ಕೂ ಅರ್ಹತೆ ಪಡೆಯುವರು. ಈಚೆಗೆ ಪ್ರಥಮ ಪದವೀಧರರು ಎರಡು ವರ್ಷದ ಶಿಕ್ಷಣಶಾಸ್ತ್ರದ ಮಾಸ್ಟರ್ ಪದವಿ (ಶಿಕ್ಷಣಶಾಸ್ತ್ರದ ಎಂ.ಎ) ತರಗತಿಗೂ ಸೇರಬಹುದು ಅಥವಾ ಒಂದು ವರ್ಷದ ಗ್ರಂಥಾಲಯ ವಿಜ್ಞಾನದ ಬಿ.ಲಿಬ್. ಪದವಿ ಪರೀಕ್ಷೆಗೂ ಹೋಗಬಹುದು. ಅವರಿಗೆ ಅನಂತರ ಒಂದು ವರ್ಷದ ಮಾಸ್ಟರ್ ಪದವಿ ಪರೀಕ್ಷೆಗೆ (ಎಂ.ಲಿಬ್) ಅವಕಾಶವಾಗುವುದು. ಬ್ಯಾಚುಲರ್ ಪದವಿ ಪಡೆದವರಿಗೆ ಒಂದು ವರ್ಷದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್, ಕನ್ನಡ, ದೈಹಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಮುಂತಾದ ವಿಷಯಗಳ ಡಿಪ್ಲೊಮ ಪರೀಕ್ಷೆಗೂ ಕೂಡಬಹುದು.

1990ರ ದಶಕ ಪರೀಕ್ಷಾ ಶಿಕ್ಷಣ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುತರ ಬೆಳೆವಣಿಗೆ ಕಂಡಿತು. ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಶಿಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಸೆಮೆಸ್ಟರ್ ಪರೀಕ್ಷಾ ಪದ್ಧತಿ ಕಡ್ಡಾಯವಾಗಿ ಜಾರಿಗೆ ಬಂದಿತು. ತರುವಾಯ ಪದವಿ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳಲ್ಲೂ ಸೆಮೆಸ್ಟರ್ ಅಥವಾ ಚಾತುರ್ಮಾಸಿಕ ಪರೀಕ್ಷಾ ವಿಧಾನವನ್ನು ಅಳವಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮಾಹಿತಿ ತಂತ್ರಜ್ಞಾನ ಹಾಗೂ ಜೈವಿಕ ತಂತ್ರಜ್ಞಾನ ವಿಷಯಗಳು ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಪಡೆದ ಮೇಲೆ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಹಲವು ಶಿಕ್ಷಣಗಳು ಜಾರಿಗೆ ಬಂದಿವೆ. ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳಲ್ಲದೆ ಮಾನ್ಯತೆ ಪಡೆದ ಖಾಸಗಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳೂ ಈ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತರಬೇತಿ ನೀಡಿ ಪರೀಕ್ಷೆ ನಡೆಸಿ ಪ್ರಮಾಣಪತ್ರ ನೀಡುತ್ತಿವೆ. ಇದರಿಂದ ಉದ್ಯೋಗಾಕಾಂಕ್ಷಿಗಳಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿದೆ. ಸರ್ಟಿಫಿಕೇಟ್ ಶಿಕ್ಷಣ, ಡಿಪ್ಲೊಮಾ ಶಿಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಪರೀಕ್ಷೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸುವ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡಿವೆ. ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಡಿಪ್ಲೊಮೊ, ಎಂ.ಬಿ.ಎ. ಎಂ.ಸಿ.ಎ. ಮೊದಲಾದ ಅಧ್ಯಯನ ಶಿಸ್ತುಗಳು (ಶಿಕ್ಷಣಗಳು) ಖಾಸಗಿ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲೂ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿವೆ.

3. ತೃತೀಯ ಅಂತಸ್ತಿನ ಪದವಿ ಪರೀಕ್ಷೆ : ಮಾಸ್ಟರ್ ಪದವಿಯ ಅನಂತರ ನಡೆಯುವ ಡಾಕ್ಟೊರೇಟ್ ಪದವಿ ಪರೀಕ್ಷೆ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಪರಮೋಚ್ಚ ಪದವಿ ಪರೀಕ್ಷೆ. ಇದಕ್ಕೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ತರಗತಿಯ ಶಿಕ್ಷಣವಾಗಲಿ ಕಾಲಾವಧಿಯಾಗಲಿ ಗೊತ್ತುಮಾಡಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಎರಡು ವರ್ಷಗಳಿಗೆ ಕಡಿಮೆಯಿಲ್ಲದೆ ವ್ಯಾಸಂಗ ನಡೆಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ ವಿಷಯವೊಂದನ್ನು ಕುರಿತು ಅದು ನೇಮಕ ಮಾಡುವ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರೊಬ್ಬರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆಸಿ ಅದರ ವರದಿಯನ್ನು ಮಹಾಪ್ರಬಂಧದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲಿಸಬೇಕು. ಅಗತ್ಯವಾದರೆ ವಾಚಾ ಪರೀಕ್ಷೆಯೂ ನಡೆಯುವುದು. ಅಂಗೀಕೃತವಾದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗೆ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪದವಿ ನೀಡುವುದು. ಪಿಎಚ್.ಡಿ ಪದವಿಗೆ ಸಮಾನಾಂತರವೂ ಆದರೆ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಉನ್ನತವೂ ಆದುದೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿರುವ (ಕೆಲವು ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ) ವಿಷಯ ವಿಭಾಗದ ಡಾಕ್ಟೊರೇಟ್ ಪದವಿಯನ್ನೂ ನೀಡಲಾಗುವುದು. ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪದವಿ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಸಂಶೋಧನೆಯಾದರೆ ವಿಷಯ ವಿಭಾಗದ ಡಾಕ್ಟೊರೇಟ್ ಸ್ವತಂತ್ರ ಸಂಶೋಧನೆಗೆ ಅಥವಾ ಅದನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಪ್ರಕಟಣೆಗೆ ನೀಡುವ ಪದವಿ. ಸದ್ಯದಲ್ಲಿ ಡಿ.ಲಿಟ್, ಡಿ.ಎಸ್‌ಸಿ., ಡಿ.ಇ., ಡಿ.ಎಲ್., ಡಿ.ಇಡಿ. ಈ ಪದವಿಗಳು ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿವೆ. ಯಾವುದಾದರೂ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಗಣ್ಯಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಖ್ಯಾತ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಗೂ ಇವನ್ನು ಗೌರವ ಪದವಿಗಳಾಗಿ ನೀಡುವುದು ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿದೆ.

ಪರೀಕ್ಷಾ ವಿಧಾನ : ಬರೆವಣಿಗೆಯ ಪರೀಕ್ಷೆ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಬಂಧ ರೂಪದ ಉತ್ತರ ಬಯಸುವ ಪ್ರಶ್ನೆಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಮೂಲಕ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಈಚೆಗೆ ಎಲ್ಲ ಮಟ್ಟದ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳಲ್ಲೂ ಪುಟ್ಟ ಪುಟ್ಟ ಉತ್ತರ ಬಯಸುವ ವಸ್ತುನಿಷ್ಠ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳನ್ನೂ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳಲ್ಲೂ ಮೌಲ್ಯಮಾಪನದಲ್ಲಿ ಅವಾಸ್ತವಿಕತೆಯನ್ನು ಕಡಿಮೆ ಮಾಡಲು ಬೆಲೆ ಕಟ್ಟುವ ಬಗ್ಗೆ ನೀತಿನಿಯಮಗಳ ನಿರೂಪಣೆ, ಉತ್ತರ ಪ್ರಶ್ನೆಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಪುನಃಪರಿಶೀಲನೆ, ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಉತ್ತರ ಬಯಸುವ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳ ಸೇರಿಕೆ ಮುಂತಾದ ವಿಧಾನಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಂತರಿಕ ಮತ್ತು ಬಾಹ್ಯ ಪರೀಕ್ಷಕರು ಇಬ್ಬರು ಅಥವಾ ಮೂವರು ಪರೀಕ್ಷಕರು ಮೌಲ್ಯಮಾಪನ ಮಾಡಿ, ಅವರೆಲ್ಲರ ಸರಾಸರಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಫಲಿತಾಂಶವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಲಾಗುವುದು. ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಧನ ಸಹಾಯ ಆಯೋಗವು ಪರೀಕ್ಷೆ ಹೆಚ್ಚು ವಾಸ್ತವಿಕವೂ ನ್ಯಾಯಸಮ್ಮತವೂ ಆಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡಲು ನೀಡಿರುವ ಸಲಹೆಗಳನ್ನೂ ಆಚರಣೆಗೆ ತರಲಾಗುತ್ತದೆ. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳ ಕೋಠಿ (ಕ್ವೆಶ್ಚನ್ ಬ್ಯಾಂಕ್)ಯ ಪದ್ಧತಿ ಅನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಿದೆ.

ಸ್ಪರ್ಧಾ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳು : ಕೇಂದ್ರದ ಲೋಕಸೇವಾ ಆಯೋಗ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಉನ್ನತ ಹುದ್ದೆಗಳಿಗೆ ಅಭ್ಯರ್ಥಿಗಳನ್ನು ಆರಿಸಲು ಸೇವಾ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸುವುದು; ಇದರಲ್ಲಿ ಅಗತ್ಯವೆನಿಸುವಷ್ಟು ಮಂದಿಯನ್ನು ದಕ್ಷತೆಯ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಆರಿಸಲಾಗುವುದು. ಅಖಿಲಭಾರತ ಸಾಮಾನ್ಯ ಆಡಳಿತ, ಪೊಲೀಸು ಮುಂತಾದ ಸೇವಾಶಾಖೆಗಳ ಉನ್ನತ ಹುದ್ದೆಗಳಿಗೆ ಈ ಪರೀಕ್ಷೆ ನಡೆಯುವುದಲ್ಲದೆ ತಾಂತ್ರಿಕ, ವೃತ್ತಿ, ವ್ಯವಹಾರ ಮುಂತಾದ ಸೇವಾಶಾಖೆಗಳಿಗೂ ನಡೆಯುತ್ತವೆ.

ರಾಜ್ಯದ ಲೋಕಸೇವಾ ಆಯೋಗ ಉನ್ನತ ಹುದ್ದೆಗಳಿಗೂ ಅಧೀನ ಹುದ್ದೆಗಳಿಗೂ ಸೇರಬಯಸುವ ಅಭ್ಯರ್ಥಿಗಳಿಗಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸ್ಪರ್ಧಾ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸುವುದು.

ಬೆರಳಚ್ಚು, ಷಾರ್ಟ್‌ಹ್ಯಾಂಡ್, ಸಂಗೀತ, ನೃತ್ಯ, ಸಂಸ್ಕೃತ ಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲೂ ಶಾಲಾಮಟ್ಟದ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಎಲ್ಲ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಅವನ್ನು ನಡೆಸಲು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅಧಿಕೃತ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಮುಕ್ತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ (**ನೋಡಿ**) 25 ವರ್ಷ ತುಂಬಿದ ಯಾರು ಬೇಕಾದರೂ ಪ್ರಥಮ ಪದವಿ ಪರೀಕ್ಷೆಗೂ 35 ವರ್ಷ ತುಂಬಿದವರು ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಪದವಿಗೂ ಕೂರಬಹುದಾದ ಅವಕಾಶ ಕಲ್ಪಿಸಿದೆ. **(ಎಸ್.ಎಸ್.ವಿ)**

ಪರ್ವತದೇವ: ಸು. 1578. ವೀರಶೈವ ಕವಿ. ನನ್ನಯ್ಯಚಾರಿತ್ರ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ. ಉತ್ತರದೇಶದ ವಿದ್ಯಾನಗರ ಈತನ ಸ್ಥಳ. ಉತ್ತರ ದೇಶದ ವಿದ್ಯಾನಗರದ ಒಂಟೆತ್ತಿನಮಠದ ಸ್ವಾಮಿ ವಿರುಪಾಕ್ಷ ಈತನ ಗುರು.

ನನ್ನಯ್ಯಚಾರಿತ್ರ ಸಾಂಗತ್ಯದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 14 ಸಂಧಿಗಳೂ ಸು. 1,800 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. ಬಸವಣ್ಣನವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ ನನ್ನಯ್ಯವೆಂಬ ಶಿವಶರಣರ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಇದರಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮೂಲಕಥೆಯೊಂದಿಗೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಸು. 72 ಶಿವಭಕ್ತರ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ತಾನು ಹೊಸದಾಗಿ ಕಥೆಯನ್ನು ಹೆಣೆಯಲಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಹಿಂದೆ ಶಿವಕವಿಗಳು ಹೇಳಿದ್ದ ಕಥೆಯನ್ನೇ ತನಗೆ ತೋರಿದಂತೆ ಹೇಳಿರುವುದಾಗಿಯೂ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಈ ನನ್ನಯ್ಯನ ಕಥೆಯು ಪಾಲ್ಕುರಿಕೆ ಸೋಮನಾಥನ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಪುರಾಣ, ಉತ್ತರದೇಶದ ಬಸವಲಿಂಗನ ಬಸವೇಶ್ವರ ಪುರಾಣ, ಕಥಾಸಾಗರ, ಶಾಂತಲಿಂಗ ದೇಶಿಕನ ಭೈರವೇಶ್ವರಕಾವ್ಯದ ಕಥಾಮಣಿಸೂತ್ರರತ್ನಾಕರ, ಗುಬ್ಬಿಯ ಮಲ್ಲಣಾರ್ಯನ ವೀರಶೈವಾಮೃತಮಹಾಪುರಾಣ, ಲಕ್ಕಣ್ಣದಂಡೇಶನ ಶಿವತತ್ತ್ವಚಿಂತಾಮಣಿ, ಮಾದಣ್ಣನ ನನ್ನಯ್ಯಚಾರಿತ್ರ, ಮೇದಿನೀರಾಯನ ಸುಜ್ಞಾನಿದೇವಕಾವ್ಯ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕವಿಯು ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ವರ್ಣನೆಗಳಿಗಿಂತ ಕಥೆಗೇ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ ನೀಡಿದ್ದಾನೆ; ಕಾವ್ಯಬಂಧ ಸರಳವಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಜಲದೊಳಗಣ ಮೀನು ಬಾಯ ಸವಿಗೆ ಹೋಗಿ ಬಲೆಗಾರನ ಗಾಳದಲ್ಲಿ ಸಿಲುಕಿದಂದದಿ ಹೊನ್ನು ಹೆಣ್ಣು ಮಣ್ಣಿಗೆ ಸಿಲುಕಿ ಬಲು ಕೇಡ ಕೆಡುವರು ನರರು ಎಂಬ ಪದ್ಯ ಸರಳ ಮಾತುಗಳಲ್ಲಿ ವೈರಾಗ್ಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. **(ಎಂ.ಪಿ.ಎಂ)**

ಪರ್ವತವಾಣಿ: 1911–94. ಕನ್ನಡ ಆಧುನಿಕ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಜನಪ್ರಿಯ ನಾಟಕಕಾರ, ನಟ, ನಿರ್ದೇಶಕ. ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಧರ್ಮಪುರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪರ್ವತವಾಡಿಯಲ್ಲಿ 1911 ಸೆಪ್ಟಂಬರ್ 2ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಪಿ. ನರಸಿಂಗರಾವ್ ಇವರ ಹುಟ್ಟು ಹೆಸರು; ಪರ್ವತವಾಣಿ ಕಾವ್ಯನಾಮ. ಇವರು ಮದರಾಸು, ತುಮಕೂರು, ಬೆಂಗಳೂರುಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿ ಮೈಸೂರಿನ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜು ಸೇರಿ ಬಿ.ಎ(ಆನರ್ಸ್) ಪದವಿಗಳಿಸಿದರು. ಅರಣ್ಯ ಇಲಾಖೆಗೆ ಸೇರಿ (1935) ಮೂವತ್ತೆರಡು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು (1967).

ಹಳೆಯ ಮೈಸೂರು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೈಲಾಸಂ ಅವರ ತರುವಾಯ ಜನಪ್ರಿಯ ನಾಟಕಕಾರರಾದ ಪರ್ವತವಾಣಿಯವರು 1939ರಲ್ಲಿ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಬರೆಯಲು ತೊಡಗಿದರು. 'ಮಾಲತಿ' ಇವರ ಮೊದಲ ನಾಟಕ. ರಂಗದ ಮೇಲೆ ಪ್ರದರ್ಶಿತಗೊಂಡು ಯಶಸ್ವಿಯಾಯಿತಾದರೂ ಲೇಖಕರಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯಾಗದ್ದರಿಂದ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಯನ್ನು ಹರಿದು ಹಾಕಿದರು. ವೃತ್ತಿರಂಗಭೂಮಿ ಸ್ವತಂತ್ರ ನಾಟಕಗಳ ಕೊರತೆಯಿಂದ ಪೌರಾಣಿಕ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲೇ ಗಿರಕಿ ಹೊಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರೆನಿಸಿದ್ದ ವಿದೇಶಿ ನಾಟಕಕಾರರಾದ ಷೇಕ್ಸ್‌ಪಿಯರ್, ಮೋಲಿಯೆರ್, ಚೆಕೋವ್, ಗೋಲ್ಡ್‌ಸ್ಮಿತ್, ಶೆರಿಡಿನ್, ಸ್ಟೀವನ್ಸ್‌ಸನ್, ಇಬ್ಸನ್, ಗಾರ್ಕಿ, ಗೊಗೊಲ್ ಮೊದಲಾದವರ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಜಾಯಮಾನಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಕಸಿಮಾಡಿ, ಆ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಗುಂಡ, ಕಿಟ್ಟಿ, ರಾಮು, ಕಮಲ, ಸೀನಿ, ಭೀಮುಗಳನ್ನಾಗಿಸಿ ರಂಗಭೂಮಿಗೆ, ಕನ್ನಡ ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಗಣನೀಯ ಕೊಡುಗೆ ನೀಡಿದರು. ಇವರ ನಾಟಕಗಳ ರಚನೆ ಅಷ್ಟಕ್ಕೇ ಸೀಮಿತವಾಗದೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಬರೆದರು.

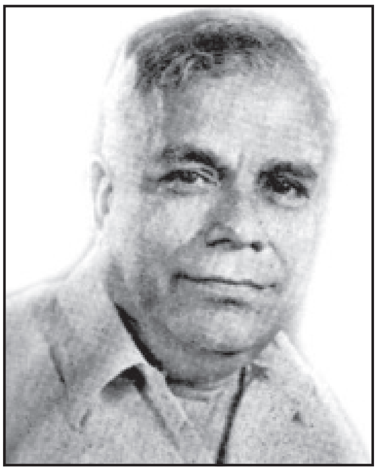

ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು ತನ್ನ 27ನೆಯ ಸಮ್ಮೇಳನವನ್ನು ಶಿವಮೊಗ್ಗದಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತಿಗಳನ್ನು ಭದ್ರಾವತಿಗೆ ಕರೆಸಿಕೊಂಡು ಪರ್ವತವಾಡಿ ಮತ್ತು ಮಿತ್ರರು 'ಬಹದ್ದೂರ್ ಗಂಡ' ನಾಟಕವನ್ನು ರಂಗದ ಮೇಲೆ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದರು, ಆ ಸಮಾರಂಭದ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆ ವಹಿಸಿದ್ದ ವಿ.ಕೃ. ಗೋಕಾಕರು ನರಸಿಂಗರಾಯರ ನಾಟಕ, ನಾಟಕ ಪ್ರದರ್ಶನವನ್ನು ಮನಸಾರೆ ಮೆಚ್ಚಿಕೊಂಡು 'ಪರ್ವತವಾಡಿ' ಎನ್ನುವುದಕ್ಕಿಂತ 'ಪರ್ವತವಾಣಿ' ಎಂಬುದು ಹೆಚ್ಚು ಸೂಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಸೂಚಿಸಿದರು. ಇದು ನರಸಿಂಗರಾಯರು 'ಪರ್ವತವಾಣಿ' ಯಾದುದರ ಹಿನ್ನೆಲೆ. ಇದೇ ನಾಟಕ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಾಹತವಾಗಿ 140 ಪ್ರದರ್ಶನಗಳನ್ನು ಕಂಡಿದ್ದು, ಅಂದಿನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಒಂದು ದಾಖಲೆಯೇ ಆಗಿದೆ.

ಇವರು ತಾವು ಕಂಡು, ಕೇಳಿದ ಘಟನೆಗಳನ್ನು ಆಧರಿಸಿ ಸ್ವತಂತ್ರ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ರಚಿಸುವುದಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರ ನೆಂಟರ ಮನೆಗೆ ಬಂದ ಹೆಣ್ಣನ್ನು ವರನ ಕಡೆಯವರು ನೋಡದೆ ಕೈಕೊಟ್ಟಾಗ, ಹೆಣ್ಣನ್ನು ಕರೆದು ತಂದಿದ್ದವರ ದುಃಖವನ್ನು ಕಂಡು 'ಮೀನಾಮದುವೆ' ರೂಪಗೊಂಡಿತು. ಒಬ್ಬ ನಟಿ ತಾನು ನಂಬಿದ್ದ ಪ್ರಿಯಕರನಿಂದ ವಂಚಿತಳಾಗಿ ವಿಷಸೇವಿಸಿ ಆತ್ಮಹತ್ಯೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡಾಗ 'ನಾಯಿಬಾಲ' ರಚಿತವಾಯಿತು. ಸರ್ಕಾರಿ ಸೇವೆಯುಲ್ಲಿರುವವರು ಇಬ್ಬರನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಬಾರದೆಂಬ ಪರಿಪತ್ರ ಹೊರಡಿಸಿದಾಗ 'ಪಿಂಡಕ್ಕಾಗಿ' ಎಂಬ ನಾಟಕ ರಚಿತವಾಯಿತು. ಚುನಾವಣೆಯ ಅವಾಂತರಗಳನ್ನು ಹಾಸ್ಯಮಯವಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರೂ ಅದನ್ನು ಗಂಭೀರವಾದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ನೋಡುವ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು 'ಚುನಾವಣೆ' ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು. 'ಬೇಡ ನೀ ಕೊಲಬೇಡ' ಪ್ರಾಣಿದಯೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಪ್ರಚಾರಮಾಡುವಂತಿರುವ ಈ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳದೇ ಆದ ನ್ಯಾಯಾಲಯ, ವಿಚಾರಣೆ, ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ತುಂಬ ಕೌಶಲದಿಂದ ಕಲ್ಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಚಿಕ್ಕಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿ ಹಿರಿಯರು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಬಹುದಾದ ನಾಟಕವಿದು. 'ಸಾವಿತ್ರಿ' ನಾಟಕ ಹಿಂದಿನ ಕಥೆಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆಕೆ ಗಂಡನನ್ನು ಬದುಕಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಯಮನಿಂದಲ್ಲ, ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಕಾರಣನಾಗುವ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಗಲ್ಲಿಗೇರಿಸುವ ಪದ್ಧತಿ ಸಾಧುವೇ, ಅಸಾಧುವೇ ಎಂಬುದನ್ನು 'ಹಗ್ಗದ ಕೊನೆ'ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ವಿಚಾರಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಗಂಡು–ಹೆಣ್ಣುಗಳ ಲೈಂಗಿಕ ರೋಗದಂಥ ಸಮಸ್ಯೆಯನ್ನು ಕುರಿತ 'ಕನಕಾಭಿಷೇಕ', ಪ್ರಾಣಿಬಲಿ, ಹಿಂಸೆ, ಅಸ್ಪೃಶ್ಯತೆ, ಪರಮತ ಅಸಹಿಷ್ಣುತೆ ಕವಿಯ ಕರ್ತವ್ಯ ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ಕುರಿತಂತಹ ವಿಮರ್ಶೆಗೆ 'ಕವಿಭಿಕ್ಷೆ' ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. 'ಸಪ್ತಪದಿ' ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪುರೋಹಿತರು ಹೇಳಿದಂತೆ ವಧು–ವರರು ಲಗ್ನದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಏಳು ಹೆಜ್ಜೆಗಳನ್ನಿಡುವಾಗ ಅವರ ಹಿಂದಿನ ಅನುಭವಗಳು ನೆನಪಿಗೆ ಬರುತ್ತವೆ. 'ಮುಕುತಿ–ಮೂಗುತಿ' ಸಮಾಜವನ್ನು ತಿದ್ದುವ ಸಲುವಾಗಿ ಪುರಂದರ ದಾಸರ ಪೂರ್ವಕಥೆಯನ್ನು ಆಧರಿಸಿ ಬರೆದ ನಾಟಕ. 'ಕೀಚಕ' ಮಹಾಭಾರತದ ಒಂದು ಪಾತ್ರವನ್ನು ಆಧರಿಸಿದ ಪೌರಾಣಿಕ ನಾಟಕ. ಒಂದು ನೀಚಪಾತ್ರವನ್ನು ಉತ್ತಮಗೊಳಿಸಲು ಹೊರಟು ಮತ್ತೊಂದು ಉತ್ತಮಪಾತ್ರವನ್ನು ನೀಚವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಸಿದ್ಧ ಸೂತ್ರದ ಅಪಾಯದಿಂದ ಈ ನಾಟಕ ಪಾರಾಗಿದೆ. ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಾಳಜಿಯನ್ನು ಗಿಳಿಯಪಂಜರ, ತಿನ್ನಬೇಕೇ ತಿಂದು ಕುಡಿಯಬೇಕೇ, ಮಂಗಮಾಯ, ವಿಷನಿಮಿಷ, ಬೇವು–ಬೆಲ್ಲ ಮೊದಲಾದ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಮಾತಿನ ಕಚಗುಳಿ ಇದ್ದು ನಮ್ಮನ್ನು ನಗಿಸುತ್ತಲೇ ನೋವಿನ ನೆಲೆಗಳತ್ತ ನಮ್ಮ ಗಮನ ಸೆಳೆಯುವುದು ಇವರ ಶೈಲಿ. ಹಾಗೆಂದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಇವರನ್ನು ಹಾಸ್ಯನಾಟಕಕಾರ ಎಂದು ಸೀಮಿತಗೊಳಿಸಲಾಗದು. 'ಇಷ್ಟಾರ್ಥ' ಎಂಬ ರುದ್ರನಾಟಕವನ್ನೂ ಇವರು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರ 'ಉಂಡಾಡಿ ಗುಂಡ' ಆಲಿವರ್ ಗೋಲ್ಡ್‌ಸ್ಮಿತ್‌ನ ಷಿ ಸ್ಟೂಪ್ಸ್ ಟು ಕಾನ್‌ಕರ್ ಎಂಬ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ನಾಟಕದ ರೂಪಾಂತರ. 'ನಾನು ನೀನೇ' ನಾಟಕ ಸ್ಟೀವನ್‌ಸನ್‌ನ ಮಾರ್ಕ್ಹೀಮ್ ಎಂಬ ಸಣ್ಣಕಥೆಯ ಆಧಾರದಿಂದ ರಚಿತವಾದದ್ದು. ಆಸ್ಕರ್ ವೈಲ್ಡ್‌ನ 'ದಿ ವುಮನ್ ಆಫ್ ನೋ ಇಂಪಾರ್ಟೆನ್ಸ್' ಯಃಹಕಶ್ಚಿತ್ ಹೆಂಗಸು ಆಗಿ ರೂಪ ತಳೆಯಿತು. ಷೇಕ್ಸ್‌ಪಿಯರ್‌ನ' ಟೇಮಿಂಗ್ ಆಫ್ ದಿ ಷ್ರೂ' ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ 'ಬಹದ್ದೂರ್ ಗಂಡ' ನಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿತು. 'ಔತಣ' ಎಂಬುದು ರಷ್ಯನ್ ನಾಟಕಕಾರ ಚೆಕಾಫ್‌ನ 'ದಿ ವೆಡಿಂಗ್' ನಾಟಕದ ಅಳವಡಿಕೆಯಾಗಿದೆ. ಭದ್ರಾವತಿಯಲ್ಲಿ ಅರಣ್ಯ ಇಲಾಖೆಯ ನೌಕರರಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬಿಣದ ಕಾರ್ಖಾನೆಯ ವಾರ್ಷಿಕೋತ್ಸವ ಸಮಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದ ಕೃಷ್ಣ ಪಾರಿಜಾತ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣನಾಗಿ ಅಭಿನಯಿಸಿದ ಅನಂತರ ಕೈಲಾಸಂ ಅವರ 'ಬಂಡ್ವಾಳವಿಲ್ಲದ ಬಡಾಯಿ' ಮೂರ್ತಿರಾಯರ 'ಆಷಾಢ ಭೂತಿ' ಮೊದಲಾದ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರವಹಿಸತೊಡಗಿದರು. ಕೆಲವು ಚಲನಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇವರು ಅಭಿನಯಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪರ್ವತವಾಣಿ ನಾಟಕಲೋಕ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಐದು ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಅನೇಕ ನಾಟಕಗಳು ಸಂಕಲನಗೊಂಡಿವೆ (1980). ಈ ಸಂಪುಟಗಳನ್ನು ತಾವೇ ದುಡ್ಡುಹಾಕಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದು ಒಂದು ವಿಶೇಷ. 1980ರಲ್ಲಿ ನಂ ಕಂಪ್ನಿ ಎಂಬ ಕೂಟವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ, ನಾಟಕ ಕಲೆ ಕುರಿತು ಉಪನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸುವುದು, ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಓದಿಸುವುದು, ಲೇಖಕರನ್ನು ಸನ್ಮಾನಿಸುವುದು ಮುಂತಾದ ಉಪಯುಕ್ತ ಕಲಾಪಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿದರು.

ಇವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಗೌರವ, ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ರಾಜ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ,ಕೇಂದ್ರ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1980). ಇವುಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. ಇವರು 1994 ಮಾರ್ಚ್ 17ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. **(ಎಂ.ಎಲ್.ಎಸ್.)**

ಪರ್ವತ ಶಿವಯೋಗಿ: ಸು. 1650. ವೀರಶೈವ ಕವಿ ಹಾಗೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರ. ಈತ ಚೆನ್ನಬಸವನ ಕರಣಹಸುಗೆ, ಚೆನ್ನಬಸವನ ಮಿಶ್ರಾರ್ಪಣ, ಕರಸ್ಥಲದ ನಾಗಲಿಂಗ ತ್ರಿಪದಿ, ಗುರುಸ್ತೋತ್ರ ತ್ರಿಪದಿ, ಮುರಿಗೆಯ ಶಾಂತ ವೀರೇಶನ ಪ್ರಭುಲಿಂಗಕಂದ, ಬಸವೇಶ್ವರದೇವರ ವಚನಸಾರಾರ್ಥ–ಈ ಗ್ರಂಥಗಳಿಗೆ ಟೀಕೆ ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಬಾಲೇಂದುಪುರದ ಹರೀಶ್ವರ ಶಾಂತವೀರೇಶ್ವರ ಈತನ ದೀಕ್ಷಾಗುರು; ಜ್ಞಾನೋಪದೇಶಮಾಡಿದ ಗುರು ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಸ್ವಾಮಿ. ಗ್ರಂಥಗಳ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಗದ್ಯದಿಂದ ಕವಿ ಷಟ್‌ಸ್ಥಲ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನ ಪಾರಂಗತನೂ ವರ್ಣಾಶ್ರಮಾತೀತ ವೀರಮಾಹೇಶ್ವರಾಚಾರ್ಯನೂ ಆಗಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈತ ಟೀಕೆಯನ್ನು ಬರೆಯುವಾಗ ಶಬ್ದಶಃ ಅರ್ಥವಲ್ಲದೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನೂ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವನ್ನೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಬರೆದು ಓದುಗರ ಸಂಶಯ ನಿವಾರಿಸಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರಲ್ಲಿ ಇವನಿಗೆ ಉನ್ನತ ಸ್ಥಾನ ದೊರಕಿದೆ. **(ಎಸ್.ಆರ್.ಎ.)**

ಪಲ್ಲವರ ಆಳ್ವಿಕೆ: ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಾ ಮತ್ತು ಪಾಲಾರ್ ನದಿಗಳ ನಡುವಿನ ವಿಸ್ತಾರ ಪ್ರಾಂತದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಸಮುದಾಯವಾದ ಪಲ್ಲವರು ಇತಿಹಾಸ ಆರಂಭ ಕಾಲದಿಂದಲೇ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತಾರೆ. ಪಲ್ಲವರು ಎಂದ ಕೂಡಲೇ ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಆಳಿದ ಒಂದು ರಾಜಮನೆತನ ಎಂಬ ಅಭಿಮತ ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮೂಡಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ಆ ಮನೆತನದ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಬರೆದವರು ಆನುಷಂಗಿಕ ಆಕರಗಳಿಂದ ಮಾಹಿತಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಮೂಲ ದಾಖಲೆಗಳನ್ನು ನೋಡದಿರುವುದೇ ಆಗಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಬರೆದ ಯಾವ ಇತಿಹಾಸಕಾರರೂ ಪಲ್ಲವ ರಾಜಮನೆತನ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ರಾಜಧಾನಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಯಾವುದಾದರೂ ಊರಿನಿಂದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಆಳಿದರೆಂದು ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಹಿರೇಹಡಗಲಿ ಶಾಸನದ ಪಠ್ಯ ಈ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಹೊಳಹುಗಳನ್ನು ಚೆಲ್ಲುವ ಮುಖ್ಯ ಆಕರವಾಗಿದೆ.

ಮೌರ್ಯರು, ನಂದರು, ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯವಾಳಿದ ಮೊದಲ ರಾಜಮನೆತನಗಳು. ನಂದಗಿರಿ– ನಂದಿದುರ್ಗ ಮತ್ತು ಕಟವಪ್ರ ಎಂದರೆ ಕವ್ಬಿಪ್ಪು ಅಥವಾ ಇಂದಿನ ಶ್ರವಣ ಬೆಳಗೊಳದ ಚಿಕ್ಕಬೆಟ್ಟ ದುರ್ಗವಾಗಿದ್ದವು. ಶಾತವಾಹನರು ಅಥವಾ ಇಕ್ಷ್ವಾಕುಗಳು ಆಗಲೇ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಬಂದು ಆಡಳಿತದ ಚುಕ್ಕಾಣಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದ ಮನೆತನ. ಅದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪಲ್ಲವರೂ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲೇ ವಲಸೆ ಬಂದವರು, ಅಧಿಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ನೆಲೆನಿಂತವರು. ಮೌರ್ಯರ ಅನಂತರ ದಕ್ಷಿಣಾಪಥಕ್ಕೆ ಒಡೆಯರಾದವರು ಸಾತವಾಹನರು. ಆದರೆ ವಾಸ್ತವದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಾ ಹಾಗೂ ತುಂಗಭದ್ರಾಗಳ ಈಚೆಗೆ, ಅದರಲ್ಲೂ ಪೆನ್ನಾರ್ ನದಿಯ ತಟದಿಂದ ಈಚೆಗೆ ಸಾತವಾಹನರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕುರುಹುಗಳು ದೊರೆತಿಲ್ಲ. ಇಕ್ಷ್ವಾಕುಗಳು ರಾಮಾಯಣದಷ್ಟು ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ವಲಸೆ ಬಂದಿದ್ದಾರೆ, ನೆಲಸಿನಿಂತಿದ್ದಾರೆ. ಪಲ್ಲವರು ಎಂದರೆ ತುಂಡಿಕೇರ, ತಾಳಜಂಘ, ವೀತಿಹೋತ್ರ, ಅವಸ್ತ್ಯ ಹಾಗೂ ಹೈಹಯ (ಹೇಹಯ) ನಮುದಾಯಗಳ ವಲಸೆ ಬಂದ ಗುಂಪುಗಳಲ್ಲೊಂದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿದ್ದು ಆ ಮುಂದೆ ತೋಳ್ಬಲದಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದವರು. ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯ ಎಡಬಲದಿಂದ ಪಾಲಾರ್ ನದಿಯು ಇತ್ತಿತ್ತ ಇಡೀ ದಕ್ಷಿಣಭಾರತದಲ್ಲಿ ಹಬ್ಬಿನಿಂತ ಸಮುದಾಯ, ಇಕ್ಷ್ವಾಕುಗಳು, ತೊಂಡೈಮಾನರು ಆಗಿನ ರಾಜಕೀಯ ಪದ್ಧತಿಯಂತೆ ಶುಲ್ಕಗಳನ್ನು, ಆದಾಯಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಮೇಲಧಿಕಾರದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೆ ಇನಿತು ಕೊಟ್ಟು ತಾವೂ ಬಾಳಿ ಬದುಕಿದವರು. ಕರ್ನಾಟಕ, ಇಂದಿನ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ

ಹಾಗೂ ತಮಿಳುನಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಾತ್ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ತುಂಬ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಲ್ಲವರ ವಂಶಲತೆಯ ಕುಡಿಗಳು ಅಂದಂದಿನ ಆವಶ್ಯಕತೆಗಳಿಗೆ ಅನುಸರಿಸಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ನಿಂತಿದ್ದವು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬನವಾಸಿ, ಆಂಧ್ರದಲ್ಲಿ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಅಮರಾವತಿ ಹಾಗೂ ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಕಂಚಿ ಇವರಿಗೆ ರಾಜಧಾನಿಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಸಾತವಾಹನರನ್ನು ಅಧಿಕಾರದ ಗದ್ದುಗೆಯಿಂದ ಉರುಳಿಸಿ ತಾವೇ ಮಹಾರಾಜರಾದಾಗ ಇವರು ಮೊದಲು ಇದ್ದುದು ಬನವಾಸಿಯಲ್ಲಿ. ಮಹಾರಾಜ ಬೊಪ್ಪಸ್ವಾಮಿ ಭಟ್ಟಾರಕ 'ವಿಜಯ ವೈಜಕೇಯ' (ಬನವಾಸಿ) ರಾಜಧಾನಿಯಿಂದ ರಾಜ್ಯವಾಳುತ್ತಿದ್ದ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲೇ 'ಚಿಲ್ಲರೇ ಕೊಡುಂಕ' ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ದತ್ತಿಯಾಗಿತ್ತ. ಕಂಚಿಯಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಆತನ ಪುತ್ರನಾದ ಶಿವಸ್ಕಂದವರ್ಮ ಆ ದತ್ತಿಯನ್ನೇ ಪುನರ್‌ನವೀಕರಿಸಿದ. ಹೀಗೆ ಪುನರ್‌ನವೀಕರಿಸಿದ ದಾಖಲೆಯೇ ಹಿರೇ ಹಡಗಲಿ ಶಾಸನ (ಇಪಿ, ಇಂಡಿಕ, ಸಂಪುಟ1). ಅದರಲ್ಲಿ ಬೊಪ್ಪಸ್ವಾಮಿ ಭಟ್ಟಾರಕನ ಪಾದಾನುಧ್ಯಾತ (ಪುತ್ರ) ಶಿವಸ್ಕಂದವರ್ಮನು ಆಜ್ಞಾಪಿಸಿ ಜಾರಿ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಪಲ್ಲವರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಹಲವು ದಾಖಲೆಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿವೆ. ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಸದ್ಯ ಮೊದಲ ದಾಖಲೆ ಎನ್ನಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಹಲ್ಮಿಡಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಆ ಶಾಸನವನ್ನು ಬರೆಸಿದ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದ ವಿಜರಸ (ವಿಜಯಅರಸ) ಕೇಕಯ ಹಾಗೂ ಪಲ್ಲವರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದುದಕ್ಕಾಗಿಯೆ ಎರಡು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು (ಹಲ್ಮಿಡಿ ಹಾಗೂ ಮೂಳಿವಳ್ಳಿ) ಉಂಬಳಿಯಾಗಿ ಪಡೆದ. ಈ ಉಂಬಳಿಯು ಈ ಪಲ್ಲವ ಶಾಖೆ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ಎಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ದಾವಣಗೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಣಜಿಶಾಸನದಂತೆ ಕದಂಬ ಕೃಷ್ಣವರ್ಮ ಹಾಗೂ ಪಲ್ಲವ ನಣಕ್ಕಾಸರಾಜ ಇವರಿಬ್ಬರು ಶಿವನಂದಿವರ್ಮ ದರ್ಭೆಯ ಹಾಸಿಗೆಯ ಮೇಲೆ ಮಲಗಿ ಮರಣವನಪ್ಪಿದ. ಶಿವನಂದಿವರ್ಮ ಕೇಕಯ ಕುಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ್ದ ಮತ್ತು ವೈರಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದ ನಣಕ್ಕಾಸ ಪಲ್ಲವರಾಜ. ಈತನ ಹೆಸರು ಬನವಾಸಿ ಕಂಚಿ ಶಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರದು. ಮತ್ತೆ ಆ ಮುಂದೆ ಹೇಮಾವತಿ (ಮಡಕಶಿರ ತಾಲ್ಲೂಕು, ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ) ನಗರದಿಂದ ರಾಜ್ಯವಾಳಿದ ಪಲ್ಲವನೊಳಂಬರ ವಂಶವೃಕ್ಷದಲ್ಲಾಗಲಿ ಅವರ

ಈ ರಾಜಮನೆತನದ ವಂಶಾವಳಿ :

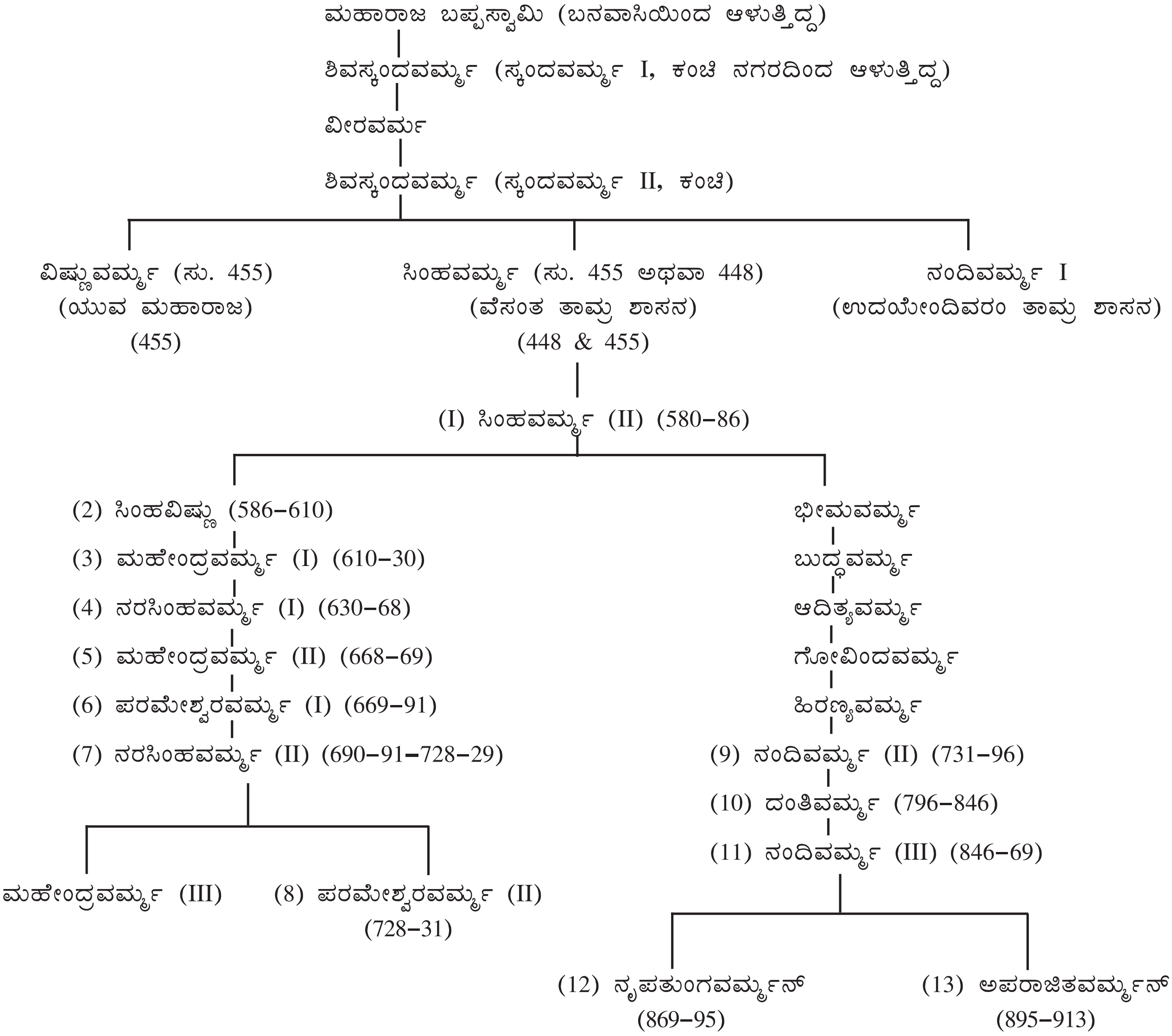
ಮಹಾರಾಜ ಬಪ್ಪಸ್ವಾಮಿ (ಬನವಾಸಿಯಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ)
ಶಿವಸ್ಕಂದವರ್ಮ್ಮ (ಸ್ಕಂದವರ್ಮ್ಮ I, ಕಂಚಿ ನಗರದಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ)
ವೀರವರ್ಮ
ಶಿವಸ್ಕಂದವರ್ಮ್ಮ (ಸ್ಕಂದವರ್ಮ್ಮ II, ಕಂಚಿ)
ವಿಷ್ಣುವರ್ಮ್ಮ (ಸು. 455) (ಯುವ ಮಹಾರಾಜ) (455)
ಸಿಂಹವರ್ಮ್ಮ (ಸು. 455 ಅಥವಾ 448) (ವೆಸಂತ ತಾಮ್ರ ಶಾಸನ) (448 & 455)
ನಂದಿವರ್ಮ್ಮ I (ಉದಯೇಂದಿವರಂ ತಾಮ್ರ ಶಾಸನ)
(I) ಸಿಂಹವರ್ಮ್ಮ (II) (580–86)
(2) ಸಿಂಹವಿಷ್ಣು (586–610)
(3) ಮಹೇಂದ್ರವರ್ಮ್ಮ (I) (610–30)
(4) ನರಸಿಂಹವರ್ಮ್ಮ (I) (630–68)
(5) ಮಹೇಂದ್ರವರ್ಮ್ಮ (II) (668–69)
(6) ಪರಮೇಶ್ವರವರ್ಮ್ಮ (I) (669–91)
(7) ನರಸಿಂಹವರ್ಮ್ಮ (II) (690–91–728–29)
ಮಹೇಂದ್ರವರ್ಮ್ಮ (III)
(8) ಪರಮೇಶ್ವರವರ್ಮ್ಮ (II) (728–31)
ಭೀಮವರ್ಮ್ಮ
ಬುದ್ಧವರ್ಮ್ಮ
ಆದಿತ್ಯವರ್ಮ್ಮ
ಗೋವಿಂದವರ್ಮ್ಮ
ಹಿರಣ್ಯವರ್ಮ್ಮ
(9) ನಂದಿವರ್ಮ್ಮ (II) (731–96)
(10) ದಂತಿವರ್ಮ್ಮ (796–846)
(11) ನಂದಿವರ್ಮ್ಮ (III) (846–69)
(12) ನೃಪತುಂಗವರ್ಮ್ಮನ್ (869–95)
(13) ಅಪರಾಜಿತವರ್ಮ್ಮನ್ (895–913)

ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ ಈತನ ಬಗ್ಗೆ ಕಿಂಚಿತ್ತೂ ಮಾಹಿತಿ ಉಪಲಬ್ಧವಿಲ್ಲ. 'ನೊಣ' ಎಂದರೆ ಭ್ರಮರ. ಈ ನೊಣ>ನೊಳ>ನಣ ಆಗಿರಲು ಸಾಧ್ಯವಿದೆ. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದಾಗ ನೊಣ–ಭ್ರಮರ–ಪಾದಪಂಕಜ ಭ್ರಮರ–ಭ್ರಮರಾಂಬಿಕಾ ಪಾದ ಪಂಕಜ ಭ್ರಮರ ಎಂಬುದೇ ನೊಳಂಬ ಆಗಿದೆಯೆನ್ನುವುದನ್ನು (ನೊಳ+ಅಂಬಾ>ನೊಳಂಬ) ಗಮನಿಸಿ ದರೆ 'ನಣಕ್ಕಾಸ' ಎಂಬ ಶಬ್ದ ನೊಣ+ರಕ್ಕಸ ಎಂಬ ಎರಡು ಶುದ್ಧರೂಪದ ಶಬ್ದಗಳ ವಿಕೃತರೂಪವೆನ್ನಬಹುದು. ಈ ನಣಕ್ಕಾಸ ನೊಳಂಬರ ಪೂರ್ವಜರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ. ನೊಳಂಬ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಸದ್ಯ ಮಂಗಲ ರಾಜನಿಂದ ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಾಯಿತು. ತತ್ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಅನಂತರದಲ್ಲೂ ಆ ಮನೆತನವೂ 'ಪಲ್ಲವ' ಎಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

ಆದಿಯಮ ವಂಶಸ್ಥರೂ ಅಂತೆಯೇ ಕಾಡುವೆಟ್ಟಿಗಳೂ ಪಲ್ಲವ ವಂಶಕ್ಕೇ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅವರ ಚರಿತ್ರೆಯೂ ಕರ್ನಾಟಕದ ಇತಿಹಾಸದ ಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಸರಿಯಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಬೇಕಾಗಿದೆ. ಆದಿಯಮ ಮನೆತನದವರು ಚೋಳರ ಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದರು. ಹೊಯ್ಸಳ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ತಲಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಅವರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ್ದ. **(ಎಸ್.ಜೆಎ;ಜಿ.ಆರ್.ಆರ್)**

ಕನ್ನಡದ ಚುಟುಕುಲದ ಅರಸರಿಗೂ ಪಲ್ಲವರಿಗೂ ರಕ್ತಸಂಬಂಧವಿದ್ದುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಮೊದಲ ಪಲ್ಲವರ ಹಲವು ಪ್ರಾಕೃತ ಶಾಸನಗಳು ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಹಾಗೂ ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿವೆ. 'ಕಾಡುವೆಟ್ಟಿ' ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಶಾಸನಗಳು ಮಂಡ್ಯಜಿಲ್ಲೆಯ ನಾಗಮಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲೂ ದೊರಕಿವೆ. ಕದಂಬ ಮಯೂರ ಶರ್ಮ ಪಲ್ಲವರೊಡನೆ ಯುದ್ಧ ಹೂಡಿ ಹೋರಾಡಿದುದಾಗಿಯೂ ಇವನ ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನೂ ಕುಲಪರಂಪರೆಯನ್ನೂ ಕಂಡ ಪಲ್ಲವರಾಜ ಇವನಿಗೆ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದ ಪ್ರೇಹರಾದಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮ ಸಮುದ್ರದವರೆಗೆ ಹಬ್ಬಿದ್ದ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಪಟ್ಟಕಟ್ಟಿ ರಾಜನೆಂದು ಘೋಷಿಸಿದುದಾಗಿಯೂ ಕದಂಬರ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ವಿದಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಆಳಿದ ಕದಂಬ ರಾಜರಿಗೂ ಪಲ್ಲವರಿಗೂ ಅನೇಕ ಯುದ್ಧಗಳು ನಡೆದವು. ಕದಂಬ ರಾಜ್ಯ ದಾಯಾದಿ ಕಲಹಗಳಿಂದ ಇಬ್ಭಾಗವಾದಾಗ ಒಂದು ಶಾಖೆಯನ್ನು ಪುರಸ್ಕರಿಸಿ ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಖೆಯನ್ನು ಸದೆಬಡಿಯುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಪಲ್ಲವರು ಕೈಗೊಂಡರು. 4ನೆಯ ಶತಮಾನ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ತಲಕಾಡಿನ ಗಂಗಮನೆತನಕ್ಕೂ ಪಲ್ಲವ ಮನೆತನಕ್ಕೂ ಪ್ರಾರಂಭದಿಂದ ಪಲ್ಲವರ ಕೊನೆಗಾಲದವರೆಗೂ ಒಂದಿಲ್ಲೊಂದು ವಿಧವಾದ ಸಂಬಂಧವಿತ್ತು. ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡು ಮನೆತನಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಮಧುರ ಬಾಂಧವ್ಯವಿತ್ತು. ಪಲ್ಲವ ಒಂದನೆಯ ಸಿಂಹವರ್ಮನು ಗಂಗ ಹರಿವರ್ಮನ ಮತ್ತು ಸ್ಕಂದವರ್ಮನು ತಡಂಗಲ–ಮಾಧವನ ಸಿಂಹಾಸನಾರೋಹಣ ಉತ್ಸವದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಗಂಗ ದುರ್ವಿನೀತನ ಪರಾಕ್ರಮದಿಂದ ವಿಫಲವಾಯಿತು.

ಚಳುಕ್ಯ ಪುಲಕೇಶಿಯು ಪಲ್ಲವ ಮಹೇಂದ್ರವರ್ಮನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ. ಆದರೆ ಪಲ್ಲವ ನರಸಿಂಹವರ್ಮನು ಚಳುಕ್ಯರಾಜ್ಯವನ್ನು ಮುತ್ತಿ ಪುಲಕೇಶಿಯ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಅವನ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದ (ಸು. 652). ಇಂಥ ದುರ್ಭರ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಗಂಗ ಭೂವಿಕ್ರಮ ತನ್ನ ಅಳಿಯನೂ ಪುಲಕೇಶಿಯ ಪುತ್ರರಲ್ಲೊಬ್ಬನೂ ಆದ ಒಂದನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಸಹಾಯಕ್ಕೆ ಧಾವಿಸಿ ಅನೇಕ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಪಲ್ಲವರ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಸದೆಬಡಿದು ಚಳುಕ್ಯ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಪುನಃ ಸ್ಥಾಪಿಸುವಲ್ಲಿ ನೆರವಾದ. ಚಳುಕ್ಯ 2ನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಪಲ್ಲವ ರಾಜಧಾನಿಯಾದ ಕಂಚಿಯನ್ನು ಮುತ್ತಿ ಪಲ್ಲವ ನಂದಿವರ್ಮನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಕಂಚಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಸವಲತ್ತುಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ. ಚಳುಕ್ಯ ಸಂತತಿಯ ತರುವಾಯ ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವಭೌಮತ್ವವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರಿಗೂ ಪಲ್ಲವರಿಗೂ ರಕ್ತಸಂಬಂಧ ಹಾಗೂ ಹಗೆತನಗಳು ಮುಂದುವರಿದವು. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ದಂತಿದುರ್ಗ ಪಲ್ಲವರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಆಳಿದ ಧ್ರುವ ಮತ್ತು ಗೋವಿಂದ ಮೊದಲಾದ ಸಾಮ್ರಾಟರು ತಮ್ಮ ದಿಗ್ವಿಜಯಗಳಲ್ಲಿ ಪಲ್ಲವರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದರು. ಅಮೋಘವರ್ಷ ನೃಪತುಂಗನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಮತ್ತು ಪಲ್ಲವ ಮನೆತನಗಳ ಮಧ್ಯ ಸಂಬಂಧವೇರ್ಪಟ್ಟಿತು. ಅಮೋಘವರ್ಷ ತನ್ನ ಪುತ್ರಿಯೊಬ್ಬಳನ್ನು ಪಲ್ಲವ ನಂದಿವರ್ಮನಿಗೆ ವಿವಾಹ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟುದುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಕನ್ನಡನಾಡಿನ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಬಳ್ಳಾರಿ, ತುಮಕೂರು ಮತ್ತು ಆಂಧ್ರದ ಅನಂತಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದ ನೊಳಂಬವಾಡಿ ಪ್ರದೇಶದ ಮೇಲೆ ಪಲ್ಲವ ನೊಳಂಬ ಎಂಬ ಮಾಂಡಲಿಕ ಮನೆತನ 8–11ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿತು. ಈ ಮನೆತನಕ್ಕೂ ಕಂಚಿಯ ಪಲ್ಲವ ಮನೆತನಕ್ಕೂ ಇದ್ದ ಸಂಬಂಧ ಸ್ಪಷ್ಟವಿಲ್ಲ. **(ಜಿ.ಆರ್.ಆರ್.)**

ಪಲ್ಲವಿ ರಾಮಲಿಂಗಯ್ಯ: ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಂಗೀತಗಾರರು. ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ದ್ವಿತೀಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕುಣಿಗಲು ತಾಲ್ಲೂಕು ಜೋಡಿಹೆಬ್ಬಳಲು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ನರಸಪ್ಪ ಮತ್ತು ಸಾವಿತ್ರಮ್ಮ ಇವರ ಮಾತಾಪಿತೃಗಳು.

ರಾಮಲಿಂಗಯ್ಯನವರು ಸಂಸ್ಕೃತ, ತೆಲುಗು ಭಾಷೆಗಳನ್ನೂ ಸಂಗೀತ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯಗಳನ್ನೂ ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡಿ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಗಳಿಸಿದರು. ಸಂಗೀತವನ್ನು ಅವರ ತಂದೆಯವರಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರು. ಇವರ 20ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸುಬ್ಬಮ್ಮನೆಂಬ ಕನ್ಯೆಯೊಡನೆ ವಿವಾಹವಾಗಿ ಸ್ವತಂತ್ರ ಜೀವನಾಕಾಂಕ್ಷೆಯಿಂದ ಬೀರೂರಿಗೆ ತೆರಳಿ ಅಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದರು. ಅಲ್ಲಿ ಸುಂಕದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದು ಸಂಗೀತ ವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೀಣರಾದರು. ರಾಮಲಿಂಗಯ್ಯನವರಲ್ಲಿ ಶಾರೀರಸಂಪತ್ತು, ವಿದ್ಯಾಪ್ರೌಢಿಮೆ ಹಾಗೂ ಪರಮಾರ್ಥಸಾಧನೆಗಳು ಸಂಗಮವಾಗಿದ್ದವೆಂದು ಅವರನ್ನು ಕಂಡುಕೇಳಿದವರು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದರಂತೆ. ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಂಗೀತದ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರೌಢಮನೋಧರ್ಮ ಗೇಯ ಪ್ರಕಾರವಾದ ಪಲ್ಲವಿ ಗಾಯನದಲ್ಲಿ ಇವರು ಅದ್ವಿತೀಯರಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಇವರಿಗೆ ಪಲ್ಲವಿ ರಾಮಲಿಂಗಯ್ಯ ಎಂಬ ಹೆಸರೇ ಚಿರಪರಿಚಿತವಾಗಿತ್ತು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಬಳಸುವ ಆದಿ, ತ್ರಿಪುಟ, ರೂಪಕ ಮುಂತಾದ ಸುಳಾದಿತಾಳಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ದೇಶೀ ತಾಳಗಳೆಂದು ಹೆಸರಾದ ನೂರಿಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ತಾಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮರ್ಮ, ಭಂಗ, ಉರುಪು, ಸಂಕರ ಮುಂತಾದ ಅಪೂರ್ವ ತಾಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅವಧಾನ ಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇವರು ಕಛೇರಿಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವಾಗಲೆ ಪ್ರೌಢವೂ ಜಟಿಲವೂ ಆದರೆ ಬಹು ಶ್ರಾವ್ಯವೂ ಚಮತ್ಕಾರ ಯುಕ್ತವೂ ಆದ ಪಲ್ಲವಿಗಳನ್ನು ಆಶುರಚನೆ ಮಾಡಿ ಹಾಡಿ ತೋರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಹೀಗೆ ದೇಶೀ ತಾಳ ಪಲ್ಲವಿ ಗಾಯನ ಪದ್ಧತಿಯು ಇವರಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ದೇವರನಾಮಗಳನ್ನು ಸಹ ರಚಿಸಿದ್ದರೆಂದೂ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ದಕ್ಷಿಣ ದೇಶದ ಹಲವು ರಾಜಮಹಾರಾಜರುಗಳಿಂದಲೂ ಇವರು ಸನ್ಮಾನಿತರಾಗಿದ್ದರು. ತ್ಯಾಗರಾಜರ ಪ್ರಮುಖ ಶಿಷ್ಯರಾಗಿದ್ದ ಮಾನಂಬಜುಚ್ಚಾವಡಿ ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬಯ್ಯನವರಲ್ಲಿ ಒಂದು ವರ್ಷಕಾಲ ಶಿಷ್ಯವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಕೈಗೊಂಡು ತ್ಯಾಗರಾಜ ಪರಂಪರೆಯ ಕೃತಿಗಳನ್ನೂ ಗಾನಶೈಲಿಯನ್ನೂ ರಾಮಲಿಂಗಯ್ಯನವರು ಮೈಗೂಡಿಸಿಕೊಂಡರು. ಇವರಿಗೆ ನಾಲ್ವರು ಪುತ್ರರೂ ಇಬ್ಬರು ಪುತ್ರಿಯರೂ

ಇದ್ದರು. 1900–01ರಲ್ಲಿ ಪ್ಲೇಗಿಗೆ ಬಲಿಯಾಗಿ ಇವರೂ ಇವರ ಪತ್ನಿಯೂ ಕೇವಲ ಹನ್ನೆರಡು ದಿನಗಳ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. **(ಆರ್.ಎಸ್.)**

ಪಶುಸಂಗೋಪನೆ: ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಆಹಾರ ಉತ್ಪಾದನೆ ಹಾಗೂ ಕೃಷಿ ಕೆಲಸಗಳಿಗಾಗಿ ಬಳಸಲಾಗುವ ಮುಖ್ಯ ಬಗೆಯ ಜಾನುವಾರುಗಳೆಂದರೆ ದನ, ಎಮ್ಮೆ, ಕುರಿ, ಮೇಕೆ, ಹಂದಿ ಮತ್ತು ಕೋಳಿ. ಕೃಷಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಯಾಂತ್ರಿಕತೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದ್ದರೂ ಜಾನುವಾರುಗಳ ಕಾರ್ಯಶಕ್ತಿಯೇ ಕೃಷಿಕಾರ್ಯಗಳ ಮುಖ್ಯ ಚಾಲಕಶಕ್ತಿಯಾಗಿದೆ. ಉತ್ತಮ ಮೇವು ಮತ್ತು ನಿರ್ವಹಣೆಗಳಿಂದ ಜಾನುವಾರುಗಳ ಕಾರ್ಯಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕನಿಷ್ಠ ಸೇ. 20ರಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚಿಸಬಹುದು. ಯೋಗ್ಯವಾದ ಕೃಷಿ ಭೂಮಿಯ ಬೇಡಿಕೆಯ ಹೆಚ್ಚಳದಿಂದಾಗಿ ಉತ್ತಮ ಕಾರ್ಯಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಜಾನುವಾರುಗಳ ಆವಶ್ಯಕತೆ ಹೆಚ್ಚಿದೆ. ಭೂ ಹಿಡುವಳಿಯನ್ನು ಮಿತಗೊಳಿಸುವುದರಿಂದ ಹಾಗೂ ತೈಲ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಕೊರತೆಯಿಂದಾಗಿ ಕೃಷಿಯಾಂತ್ರಿಕತೆಗೆ ತೊಡಕು ಉಂಟಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜಾನುವಾರುಗಳ ಆವಶ್ಯಕತೆ ಹೆಚ್ಚಿದೆ. ಇನ್ನು ಮುಂದೂ ಹಲವು ದಶಕಗಳ ಕಾಲ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸಾಯ ಮತ್ತು ಒಳನಾಡ ಓಡಾಟ ಎತ್ತುಗಳನ್ನೇ ಅವಲಂಬಿಸಿರುತ್ತದೆ.

ದನಗಳ ಮತ್ತೊಂದು ಮುಖ್ಯ ಉಪಯೋಗವೆಂದರೆ ಹಾಲಿನ ಪೂರೈಕೆ. ಹಾಲು, ಮಾಂಸ ಮತ್ತು ಮೊಟ್ಟೆಗಳ ಲಭ್ಯತೆ ಬಹಳ ಕಡಿಮೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪಾದಿಸುವುದು ಬಹುಮುಖ್ಯ. ಈಗಾಗಲೇ ಸಾಕಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವ ಜಾನುವಾರುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸದೆ ಉತ್ತಮ ತಳಿ ಎಬ್ಬಿಕೆ, ಮೇಯಿಸುವಿಕೆ ಮತ್ತು ನಿರ್ವಹಣಾ ವಿಧಾನಗಳಿಂದ ಈಗಿರುವ ಜಾನುವಾರುಗಳ ಉತ್ಪಾದನಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಸಾಧಿಸಬಹುದು. ಜಾನುವಾರು ಕೇಂದ್ರದ ಗೊಬ್ಬರ ಜಾನುವಾರು ಸಾಕಣೆಯ ಅತಿ ಬೆಲೆಬಾಳುವ ಉಪೋತ್ಪನ್ನ, ಇದು ಮಣ್ಣಿನ ರಚನೆಯನ್ನು ಉತ್ತಮಗೊಳಿಸಲು, ಮಣ್ಣಿನ ನೀರು ಶೇಖರಣೆಯ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಲು ಸಹಾಯ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದಲೇ ಇದನ್ನು ಮಣ್ಣಿನ ಜೀವಜೀವಾಳ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಕೋಳಿಗೊಬ್ಬರ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ಅತ್ಯಂತ ಬೆಲೆಬಾಳುವ ಗೊಬ್ಬರ.

ಪಶು ಸಂಪತ್ತು ಮತ್ತು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯಗಳು

1997ರ ಜಾನುವಾರು ಗಣತಿಯ ಪ್ರಕಾರ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ವಿವಿಧ ಜಾನುವಾರುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಇಂತಿದೆ–ಮಿಶ್ರತಳಿಯ ದನಕರುಗಳು 11,30,551, ಸ್ಥಳೀಯ 95,38,626, ವಿದೇಶಿತಳಿ 1,61,953, ಒಟ್ಟು 1,08,31,130 ದನಕರುಗಳಿದ್ದವು ಮತ್ತು 43,67,183 ಎಮ್ಮೆಗಳು, ಮಿಶ್ರ, ವಿದೇಶಿ ಮತ್ತು ಸ್ಥಳೀಯವಾದ ಒಟ್ಟು 80,03,078. ಕುರಿಗಳು, 48,74,759 ಮೇಕೆಗಳು, ವಿವಿಧ ಬಗೆಯ ಒಟ್ಟು 4,05,444. ಹಂದಿಗಳು 22,834, ಮೊಲಗಳು 2,13,98,756 ಕೋಳಿಗಳು ಇದ್ದು.

ದನ: ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಬಹಳ ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ಉತ್ತಮ ದನಗಳಿಗೆ ಹೆಸರಾಗಿದೆ. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಎರಡು ರೀತಿಯ ದನಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಮೊದಲನೆಯದು ಬಹಳ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿರುವ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರದ ನಾಡುದನ. ಇವು ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣವು ಹಾಗೂ ವಿವಿಧ ಬಣ್ಣದವು. ಎರಡನೆಯದು ಮುಖ್ಯವಾದ ಶುದ್ಧ ತಳಿಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳ ಪ್ರಮಾಣ ಬಹಳ ಕಡಿಮೆ. ಇವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಗಾತ್ರ ಹಾಗೂ ಬಣ್ಣದವು.

ಕರ್ನಾಟಕದ ಉತ್ತಮ ದನಗಳನ್ನು ಅವುಗಳ ಉಪಯೋಗದ ಮೇರೆಗೆ ಎರಡು ಗುಂಪುಗಳಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಬಹುದು:

1. ದೇವನಿ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣಕೊಳ್ಳ ತಳಿಗಳು – ಎರಡು ಉದ್ದೇಶದವು.

2. ಅಮೃತ ಮಹಲ್, ಹಳ್ಳಿಕಾರ್, ಖಿಲಾರಿ ಮತ್ತು ಅಲಂಬಾಡಿ ತಳಿಗಳು – ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದವು.

ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೇ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಹೈನು ತಳಿ ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಕೆಲವು ಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಸರ್ಕಾರಿ ಸಾಕಣೆ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸಿಂಧಿ ದನಗಳು ಇದ್ದುವು. ಇತ್ತೀಚಿನ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಮಿಶ್ರತಳಿ ಎಬ್ಬಿಕೆಯಿಂದ ಮೈಸೂರು ಹಾಗೂ ಬೆಂಗಳೂರು ಮತ್ತು ಅದರ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಮಿಶ್ರತಳಿ ದನಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಹೆಚ್ಚುತ್ತಿದೆ. ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರ ಕೈಗೊಂಡಿರುವ ತೀವ್ರತಳಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದಿಂದಾಗಿ ಇತರೆ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲೂ ಮಿಶ್ರತಳಿಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿರುವ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯ ತಳಿಗಳ ವಿವರ ಈ ರೀತಿ ಇದೆ:

1. **ಅಮೃತಮಹಲ್:** ಈ ತಳಿ ಕಾರ್ಯಶಕ್ತಿಗೆ ಭಾರತದಲ್ಲೇ ಹೆಸರಾದದ್ದು. ಇದು ಸಿಟ್ಟಿನ, ಚುರುಕು ಸ್ವಭಾವದ್ದು. ಕಷ್ಟಸಹಿಷ್ಣುತೆಗೆ ಹೆಸರಾದದ್ದು. ಈ ತಳಿಯ ಹಸುಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಲಿನ ಉತ್ಪಾದನೆ ಬಹಳ ಕಡಿಮೆ. ಸುಸಂಬದ್ಧವಾದ ಕಿರಿದಾದ ಮೈಕಟ್ಟು, ಬೂದು ಬಣ್ಣ, ಉದ್ದವಾದ ತುದಿ ಚೂಪಾದ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಕಾಣುವ ಹಣೆಯಿರುವ ತಲೆ, ಕಾಲುಗಳ ಉದ್ದ ಮಧ್ಯಮ ಮತ್ತು ಕಾಲಿನ ಭಾಗಗಳು ಸುಸಂಬದ್ಧ, ಸುಮಾರಾಗಿ ದಪ್ಪನಾದ ಮೂಳೆ, ಲಯಬದ್ಧ ನಡಿಗೆ ಈ ತಳಿಯ ಲಕ್ಷಣ. ಈ ತಳಿಗಳು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ತುಮಕೂರು, ಹಾಸನ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು, ಬಳ್ಳಾರಿ ಮತ್ತು ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಮತ್ತು ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲೂ ಈ ತಳಿಯ ಎತ್ತುಗಳು ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಉಂಟು. ಅಮೃತಮಹಲ್ ದನಗಳನ್ನು ಅಜ್ಜಂಪುರ ಕೇಂದ್ರಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಸಾವಿರಾರು ಎಕರೆಯ ಅಮೃತಮಹಲ್ ಕಾವಲಿನಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಕಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

2. **ಹಳ್ಳಿಕಾರ್ :** ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕೃಷಿ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಬಹಳ ಜನಪ್ರಿಯವಾದ ತಳಿ. ರಸ್ತೆ ಸಾರಿಗೆ ಕೆಲಸಕ್ಕೂ ಇದು ಉಪಯುಕ್ತವೆನಿಸಿದೆ. ದನಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಮೇಯಿಸಿ ಸಣ್ಣ ಗುಂಪುಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಕಲಾಗುತ್ತದೆ. ಬಣ್ಣ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬೂದು, ಭುಜ ಹಾಗೂ ಚಪ್ಪೆಯ ಮೇಲೆ ಬಣ್ಣ ಸ್ವಲ್ಪ ದಟ್ಟವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಕತ್ತು ತೆಳು ಹಾಗೂ ಉದ್ದವಾದುದು. ಕಾಲುಗಳು ಬಲವಾಗಿದ್ದು ಒಂದರಿಂದ ಒಂದು ದೂರವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ತಲೆ ಉದ್ದ ಹಾಗೂ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಚೂಪಾಗಿದೆ. ಹಣೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಉಬ್ಬಿದ್ದು ಅದರ ಮಧ್ಯ ಒಂದು ಕಾಲುವೆಯಂತ ತಗ್ಗು ಇರುತ್ತದೆ. ಕೊಂಬುಗಳು ಉದ್ದ ಹಾಗೂ ಚೂಪು; ಕತ್ತಿನ ಮೇಲೆ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಹಾಗೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಬಗ್ಗಿದಂತಿವೆ. ಕೆಚ್ಚಲು ಚಿಕ್ಕದು, ಹಾಲಿನ ಉತ್ಪಾದನೆ ಕಡಿಮೆ. ಈ ತಳಿಯನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ತುಮಕೂರು, ಹಾಸನ, ಮೈಸೂರು, ಮಂಡ್ಯ, ಕೋಲಾರ, ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳು ಮತ್ತು ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಳವಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಹಳ್ಳಿಕಾರ್ ತಳಿಯ ಒಂದು ಬಗೆಯಾದ ಗುಜ್ಜಮಾವು ಸುಮಾರಾಗಿ ಹಾಲು ಕೊಡುತ್ತದೆ.

3. **ಖಿಲಾರಿ :** ಇದು ವ್ಯವಸಾಯ ಮತ್ತು ವೇಗವಾದ ರಸ್ತೆ ಸಾರಿಗೆಗೆ ಸೂಕ್ತವಾದ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ತಳಿ. ಈ ಹಸುಗಳು ಬಹಳ ಕಡಮೆ ಹಾಲು ಉತ್ಪಾದಿಸುತ್ತವೆ. ಇದು ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ತಳಿ. ಹಳ್ಳಿಕಾರ್ ಮತ್ತು ಅಮೃತ ಮಹಲ್ ತಳಿಗಳನ್ನು ಹೋಲುತ್ತದೆ. ಬಿಳಿ ಹಾಗೂ ಬೂದು ಸಾಮಾನ್ಯ ಬಣ್ಣಗಳು. ಮುಖ ನೀಳ, ಹಣೆಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ

ತಗ್ಗು ಬೀಳುವಂತೆ ಕಣ್ಣುಗಳ ಮೇಲೆ ಉಬ್ಬಿರುತ್ತದೆ. ಕೊಂಬು ಬುಡದಲ್ಲಿ ದಪ್ಪವಾಗಿಯೂ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಚೂಪಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ.

4. ಆಲಂಬಾಡಿ: ಇವು ಚಾಮರಾಜನಗರ ಜಿಲ್ಲೆ, ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬೆಟ್ಟಗಾಡು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿದ ದನಗಳು. ಇವನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಮೇಯಿಸಿ ಸಾಕಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ತಳಿ ಹಳ್ಳಿಕಾರ್ ತಳಿಯನ್ನು ಹೋಲುತ್ತದೆ. ದಟ್ಟ ಬೂದು ಅಥವಾ ಕಪ್ಪು ಇದರ ಸಾಮಾನ್ಯ ಬಣ್ಣಗಳು. ತಲೆ ಸಣ್ಣ ಮತ್ತು ನೀಳ. ಹಣೆ ಉಬ್ಬಿಕೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ಉದ್ದವಾದ ಕೊಂಬುಗಳು, ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಹಾಗೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಚಾಚಿಕೊಂಡಿರುತ್ತವೆ. ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬಗ್ಗಿದ ಪಕ್ಕೆಲುಬುಗಳುಳ್ಳ ದೊಡ್ಡ ಮೈಕಟ್ಟು ಇರುತ್ತದೆ. ಎತ್ತುಗಳು ಚುರುಕು ಮತ್ತು ಗಡುಸು. ಈ ತಳಿಯ ಹಸುಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಲಿನ ಉತ್ಪಾದನೆ ಕಡಿಮೆ.

5. ದೇವನಿ: ಈ ತಳಿ ಬೀದರ್ ಜಿಲ್ಲೆ ಹಾಗೂ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಮತ್ತು ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಮಧ್ಯಮ ಗಾತ್ರದ, ಬಿಳಿ ಕಪ್ಪು ಇಲ್ಲವೇ ಬಿಳಿಕಂದು ಬಣ್ಣಗಳ ಅನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಮಚ್ಚೆಗಳ ದನ. ಈ ತಳಿಯ ಎತ್ತುಗಳು ಚೆನ್ನಾಗಿ ದುಡಿಮೆ ಮಾಡುತ್ತವೆ ಹಾಗೂ ಹಸುಗಳು ಸುಮಾರಾಗಿ ಹಾಲು ಕೊಡುತ್ತವೆ. ಈ ತಳಿ ನೋಡಲು ಸುಂದರ. ಚರ್ಮ ಗಾಜಿನಂತೆ ನುಣುಪು. ಹಣೆ ಅಷ್ಟಾಗಿ ಉಬ್ಬಿಲ್ಲ. ಕೊಂಬು ಮೋಟು ಮತ್ತು ಹೊರಕ್ಕೆ, ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಬಗ್ಗಿರುತ್ತವೆ.

6. ಕೃಷ್ಣಕೊಳ್ಳ: ಈ ತಳಿಯ ದನಗಳು ದೊಡ್ಡ ಗಾತ್ರದವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕಪ್ಪು ಜೇಡಿಮಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಮಾಡಲು ಮತ್ತು ಇತರ ಕಷ್ಟದ ಕೆಲಸಗಳಿಗೆ ಸೂಕ್ತವಾದುವು. ಇದು ರಾಮದುರ್ಗ, ಜಮಖಂಡಿ, ಮುಧೋಳ, ಅಥಣಿ ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇವು ಬೂದು–ಬಿಳಿ ಬಣ್ಣದವು. ಕತ್ತು ತುಂಡಾಗಿದ್ದು ಬಲವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಚಿಕ್ಕದಾದ ಮತ್ತು ಬಗ್ಗಿರುವ ಇದರ ಕೊಂಬುಗಳು ತಲೆಯ ಹೊರಕೋನದಿಂದ ಹೊರಟು ಸ್ವಲ್ಪ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹಾಗೂ ಒಳಕ್ಕೆ ಬಗ್ಗಿರುತ್ತವೆ. ಹಸುಗಳು ಸುಮಾರಾಗಿ ಹಾಲು ಕೊಡುತ್ತವೆ.

ಮಿಶ್ರತಳಿ ದನಗಳು : ಕರ್ನಾಟಕದ್ದೇ ಆದ ಯಾವುದೊಂದು ಹೈನತಳಿ ದನ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಹೊರದೇಶದ ತಳಿಗಳಾದ ಜರ್ಸಿ, ಹಾಲ್‍ಸ್ಟೀನ್ ಮತ್ತು ರೆಡ್‍ಡೇನ್ ತಳಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಹಾಯಿಸಿ ಉತ್ತಮಗೊಳಿಸಿದ ಕಾರ್ಯ ಉತ್ತೇಜಕ ಪ್ರತಿಫಲಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಮಿಶ್ರತಳಿ ಹಸು ದಿನಕ್ಕೆ ಸರಾಸರಿ 10 ಲೀಟರ್ ಹಾಲು ಕರೆಯುತ್ತದೆ. 25 ಲೀಟರ್ ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಹಾಲು ಕರೆದಿರುವ ದಾಖಲೆಗಳು ಉಂಟು. ಮಿಶ್ರತಳಿಯ ಹೋರಿಕರುಗಳೂ ಉತ್ತಮ ಎತ್ತುಗಳಾಗಬಲ್ಲವು. ಇಂಥ ಎತ್ತುಗಳ ಒಂದೇ ಕೊರತೆಯೆಂದರೆ ಅವುಗಳ ನಿಧಾನಪ್ರವೃತ್ತಿ ಮತ್ತು ಬಿಸಿಲು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಾಹ್ನದ ಹೊತ್ತು ಅವುಗಳಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಬೇಕಾಗಬಹುದು. ಆದರೆ ಇವು ಸ್ಥಳೀಯ ತಳಿ ಎತ್ತುಗಳಿಗಿಂತ ಕಡಮೆ ಬೆಲೆಗೆ ಸಿಗುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ ಈ ಕೆಳಕಂಡ ಭಾರತೀಯ ಗೋತಳಿಗಳಿವೆ – ಮಲೆನಾಡು ಗಿಡ್ಡ, ಜವಾರಿ, ಕಂಗಾಯಂ, ಅಂಬ್ಲಾಚೆರಿ, ಬರಗೂರು, ಓಂಗೋಲ್, ವೆಚೂರು, ಡಾಂಗಿ, ಗೌಳವ್, ಗಿರ್, ರಾಟಿ, ಥಾರ್‍ಪಾರ್ಕರ್, ಹರ್‍ರ್ಯಾನ್, ಸಾಹಿವಾಲ್, ಕಾಂಕ್ರೇಜ್, ಮಾಳ್ವಿ, ನಾಗೋರ್, ಪುಂಗನೂರ್, ಬಚಾರ್, ಕೆಂಕಾಥ ನಿಮಾರಿ, ಮೇವಾಟಿ, ಸಿರಿ, (ರೆಡ್) ಕೆಂಪುಸಿಂಧಿ, ಮೇವಾಡ್, ಮೇವಾಟಿ ಮತ್ತು ಲಾಲ್ ಕಂದ್ಹಾರಿ ಮುಂತಾದವು.

ದನ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಗಳು : ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿರುವ ದನಗಳನ್ನು ಉತ್ತಮಗೊಳಿಸಿ ಪ್ರಾಣಿಜನ್ಯ ನೈಟ್ರೋಜನ್ ಲಭ್ಯತೆಯ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಲು ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರ ಹಲವು ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಂಡಿದೆ.

1. ತೀವ್ರತಳಿ ಆಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆ: ಬೆಂಗಳೂರು ಮತ್ತು ಧಾರವಾಡಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ತೀವ್ರತಳಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಗಳಿವೆ. ಒಂದೊಂದು ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲೂ 100 ಕೃತಕ ವೀರ್ಯಾವಾಪನೆ ಕೇಂದ್ರಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಕೃತಕ ವೀರ್ಯಾವಾಪನೆ ಕಾರ್ಯವೇ ಅಲ್ಲದೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ರೋಗಗಳಿಗೆ ಚಿಕಿತ್ಸೆ, ದನಗಳಿಗೆ ಲಸಿಕೆ ಹಾಕುವುದು, ಜಾನುವಾರು ಪ್ರದರ್ಶನ ಮತ್ತು ಕರುಗಳ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತವೆ.

2. ಮಾದರಿ ಗ್ರಾಮಯೋಜನೆ: ರಾಜ್ಯದಾದ್ಯಂತ ತಳಿ ಎಬ್ಬಿಕೆ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಉತ್ತೇಜನ ಕೊಡಲು, ಹಲವು ಶಾಖೆಗಳಿರುವ 30 ಮಾದರಿ ಗ್ರಾಮ ಯೋಜನೆ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲಾಗಿದೆ.

3. ಕೇಂದ್ರ ವೀರ್ಯ ಶೇಖರಣಾ ಕೇಂದ್ರ: ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ವಿವಿಧ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ತಳಿ ಎಬ್ಬಿಕೆ ಕಾರ್ಯ ಸುಗಮವಾಗಿ ನಡೆಯಲು ಬೆಂಗಳೂರು, ಧಾರವಾಡ, ಮೈಸೂರು ಮತ್ತು ಮುನಿರಾಬಾದುಗಳಲ್ಲಿ ವೀರ್ಯ ಶೇಖರಣಾ ಕೇಂದ್ರಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಶೇಖರಿಸಿದ ವೀರ್ಯವನ್ನು ಸಂಸ್ಕರಿಸಿ ಸುತ್ತಲ ಎಲ್ಲ ಕೇಂದ್ರಗಳಿಗೂ ಸರಬರಾಜು ಮಾಡಲಾಗುವುದು. ಈ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಜರ್ಸಿ, ಹಾಲ್‍ಸ್ಟೀನ್ ಮತ್ತು ರೆಡ್‍ಡೇನ್ ಹೋರಿಗಳು ಹಾಗೂ ಮುರ್ರ ಕೋಣಗಳನ್ನು ಸಾಕಲಾಗಿದೆ.

4. ಜಾನುವಾರು ಕೇಂದ್ರಗಳು: ಅತಿ ಕಡಿಮೆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಹಾಲು ಉತ್ಪಾದನೆ ಹೆಚ್ಚಿಸಲು ರೈತರಿಗಿರುವ ಏಕಮಾತ್ರ ಮಾರ್ಗವೆಂದರೆ ಮಿಶ್ರತಳಿ ಎಬ್ಬಿಕೆ. ಅದರಿಂದ ದನಗಳ ತಳಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಹೊರದೇಶದ ಉತ್ತಮ ಹೈನ ತಳಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಮಿಶ್ರತಳಿ ಎಬ್ಬಿಕೆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಬೃಹತ್ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

(ಅ) ಬೀಜದ ಹೋರಿಗಳ ಉತ್ಪಾದನೆಗಾಗಿ ಹಾಲ್‍ಸ್ಟೀನ್ ಶುದ್ಧ ತಳಿಯ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಗುಂಪನ್ನು ಹೆಸರಘಟ್ಟದ ಜಾನುವಾರು ಹಾಗೂ ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ಇಡಲಾಗಿದೆ.

(ಆ) ಡೇನಿಷ್ ಸರ್ಕಾರದ ಸಹಕಾರದೊಂದಿಗೆ ಹೆಸರಘಟ್ಟ ಮತ್ತು ಮುನಿರಾಬಾದುಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಡೋ–ಡೇನಿಷ್ ಯೋಜನೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ರೆಡ್‍ಡೇನ್ ತಳಿಯೊಂದಿಗೆ ಮಿಶ್ರತಳಿ ಎಬ್ಬಿಕೆ ಕಾರ್ಯ ಈ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಸುತ್ತಮುತ್ತ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ.

(ಇ) ಇಂಡೋ–ಡೇನಿಷ್ ಯೋಜನೆಯ ಅಂಗವಾಗಿ ಡೆನ್ಮಾರ್ಕಿನ ಜರ್ಸಿಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಗೆ ಮತ್ತು ಧಾರವಾಡಗಳಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟು ಅದರ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಮಿಶ್ರತಳಿ ಎಬ್ಬಿಕೆ ಕಾರ್ಯ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ.

(ಈ) ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಾಮಗಾರಿ ತಳಿಗಳನ್ನು ಉಳಿಸಿ, ಬೆಳೆಸಿ, ತಳಿ ಎಬ್ಬಿಕೆಗೆ ಉತ್ತಮ ಬೀಜದ ಹೋರಿಗಳನ್ನು ಉತ್ಪಾದಿಸಲು ರಾಜ್ಯದ ಪಶುಸಂಗೋಪನಾ ಇಲಾಖೆ ತನ್ನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಹೆಸರಘಟ್ಟ, ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕುರಿಕುಪ್ಪೆ, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಜ್ಜಂಪುರ, ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಂಕಾಪುರ ಮತ್ತು ತೇಗೂರು ಹಾಗೂ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೊಯ್ಲುಗಳಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದೆ.

5. ಹೈನ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ: ಪ್ರಪಂಚ ಹಣಕಾಸು ಸಂಸ್ಥೆಯ ಸಹಯೋಗದೊಂದಿಗೆ ಹೈನ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಗಾಗಿ 1975–76ರಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕ ಹೈನ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಸಂಸ್ಥೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ತಳಿ ಎಬ್ಬಿಕೆ, ಪಶುವೈದ್ಯಕೀಯ ಸಹಾಯ, ಮೇವು ಹಾಗೂ ಹಸಿರು ಮೇವಿನ ಅನುಕೂಲಗಳ ಜತೆಗೆ ಹಾಲು ಶೇಖರಣೆ ಹಾಗೂ ಸಂಸ್ಕರಣೆ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಮಿಶ್ರತಳಿ ದನಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿ ಹಾಲಿನ ಉತ್ಪಾದನೆ ಹೆಚ್ಚಿಸುವ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಈ ಸಂಸ್ಥೆ ಕೈಗೊಂಡಿದೆ. ಬೆಂಗಳೂರು, ತುಮಕೂರು,

ಕೋಲಾರ, ಮಂಡ್ಯ, ಮೈಸೂರು, ಕೊಡಗು, ಹಾಸನ ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಳ್ಳುವ ಈ ಯೋಜನೆಯಡಿ ಕೆಳಕಂಡ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ: (1) ಸುಮಾರು 1,800 ಹಾಲಿನ ಸಹಕಾರಿ ಸಂಘಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದು, (2) ಹೊರದೇಶದ ಹೈನು ತಳಿಗಳನ್ನು ಬಳಸಿ ಕೃತಕ ವೀರ್ಯಾಪಾಪನೆ ಮಾಡಿ ಮಿಶ್ರತಳಿ ಎಬ್ಬಿಕೆ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡುವುದು, ಇದಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ಮೇವು ಬೆಳೆಯುವಿಕೆ, ಮೇವು ಶೇಖರಣೆ ಮುಂತಾದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವುದು, (3) ಹೈನೋದ್ಯಮಿಗಳಿಗೆ ಮಿಶ್ರತಳಿ ಹಸುಗಳನ್ನು ಕೊಳ್ಳಲು ಸಾಲ, (4) ಸಾಂಕ್ರಾಮಿಕ ರೋಗಗಳ ನಿದಾನ, ಪ್ರಯೋಗಾಲಯ, ದನಗಳ ರೋಗ ನಿರೋಧಶಕ್ತಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆಸುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹೆಬ್ಬಾಳದ ಪಶುವೈದ್ಯ ಕಾಲೇಜಿಗೆ ವಹಿಸಿಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಮುಖ ಊರುಗಳ ಸುತ್ತಮುತ್ತ ಹೈನುಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯ ನಡೆಸಲು ಹಾಗೂ ಜನರಿಗೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಮತ್ತು ಪಾಶ್ಚರೀಕರಣಗೊಂಡ ಹಾಲನ್ನು ಒದಗಿಸಲು ಪಶುಸಂಗೋಪನಾ ಇಲಾಖೆ ಧಾರವಾಡ, ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಮಂಗಳೂರು, ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಮೈಸೂರು, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಮತ್ತು ಕೂಡಿಗೆಗಳಲ್ಲಿ 7 ಡೈರಿಗಳನ್ನೂ ಹಾಸನ, ರಾಯಚೂರು, ಕುಮಟಗಿ, ಬಿಜಾಪುರ ಮತ್ತು ಬಳ್ಳಾರಿಗಳಲ್ಲಿ 5 ಗ್ರಾಮೀಣ ಡೈರಿ ಕೇಂದ್ರಗಳನ್ನೂ ಮಂಗಳೂರು ಮತ್ತು ಧಾರವಾಡಗಳಲ್ಲಿ 2 ಡೈರಿ ವಿಸ್ತರಣಾ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದೆ. ಇದು ಗ್ರಾಮೀಣ ಪ್ರದೇಶದ ಜನರಲ್ಲಿ ಹೈನೋದ್ಯಮದ ಬಗ್ಗೆ ಆಸಕ್ತಿ ಹುಟ್ಟಿಸಿ ಜನರಿಗೆ ಪೂರಕ ಉದ್ಯಮ ಒದಗಿಸಿ ಅವರ ಆರ್ಥಿಕ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಉತ್ತಮಗೊಳಿಸಲು ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿದೆ.

ಗ್ರಾಮೀಣ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಹಾಲನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ಸರಕಾರಿ ಡೈರಿಯ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮೀಣ ಹೈನು ಕೇಂದ್ರ ಘಟಕ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಪಶುಸಂಗೋಪನಾ ಇಲಾಖೆಯು ಶೈತ್ಯಕಾರಕಗಳನ್ನು (ಚಿಲಿಂಗ್ ಯೂನಿಟ್ಸ್) ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಉತ್ಪಾದಕ ಕಾಲದ ಹಾಗೂ ಹಣದ ನಷ್ಟವಿಲ್ಲದೆ ಹಾಲನ್ನು ನೇರವಾಗಿ ಶೈತ್ಯಕಾರಕಕ್ಕೆ ಕೊಡಬಹುದು. ಹಾಲಿನ ಉತ್ಪಾದನೆ ಹೆಚ್ಚಿಸಲು ಹೈನು ಸಹಕಾರಿ ಸಂಘಗಳ ಸದಸ್ಯರುಗಳಿಗೆ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿಂದ ಸಾಲ ಮಂಜೂರು ಮಾಡುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯೂ ಇದೆ.

ಎಮ್ಮೆ : ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಪಂಢಾರಪುರ ತಳಿ ಬಿಟ್ಟರೆ ಕರ್ನಾಟಕದ್ದೇ ಎನ್ನಲಾಗುವ ಶುದ್ಧ ಎಮ್ಮೆ ತಳಿ ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಪ್ರಮುಖವಾದದ್ದು ಮುರ್ರ. ಇದನ್ನು ಉತ್ತರ ಭಾರತದಿಂದ ತರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತು.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಸ್ಥಳೀಯ ಎಮ್ಮೆಗಳು ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣವು, ಸುಮಾರಾಗಿ ಹಾಲು ಕೊಡುತ್ತವೆ. ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಇದ್ದುದರಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಎಮ್ಮೆಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ.

ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡ ಅಥವಾ ಹೊಳೆಸಾಲ ಎಂಬ ಜಾತಿಯ ಎಮ್ಮೆಗಳಿವೆ. ಆದರೆ ಇವನ್ನು ಒಂದು ತಳಿ ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿಲ್ಲ. ಇವನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಧಾರವಾಡ ಮತ್ತು ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಇವು ಒಂದು ಸೂಲಿಗೆ ಸರಾಸರಿ 1100ರಿಂದ 1300 ಕೆಜಿ ಹಾಲನ್ನು ಕೊಡುತ್ತವೆ. ಆಯ್ದ ತಳಿ ಎಬ್ಬಿಸುವಿಕೆಯಿಂದ ಹಾಗೂ ಮುರ್ರ ಮತ್ತು ಸುರ್ತಿ ತಳಿಗಳಿಂದ ಮಿಶ್ರತಳಿ ಎಬ್ಬಿಕೆಯಿಂದ ಈ ಎಮ್ಮೆಗಳನ್ನು ಉತ್ತಮಗೊಳಿಸಬಹುದು.

ಎಮ್ಮೆಗಳ ತಳಿ ಎಬ್ಬಿಕೆ, ಮೇಯಿಸುವಿಕೆ, ರೋಗ ನಿಯಂತ್ರಣ ಮತ್ತು ನಿರ್ವಹಣೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ತೀವ್ರ ಸಂಶೋಧನೆಯ ಆವಶ್ಯಕತೆ ಕಂಡುಬಂದಿತು. ಇದಕ್ಕಾಗಿ 'ಹೈನುಗಾರಿಕೆಗಾಗಿ ಎಮ್ಮೆ' ಎಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಸಹಕಾರಿ ಸಂಶೋಧನಾ ಯೋಜನೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿದೆ. ಇಂಥ ಒಂದು ಕೇಂದ್ರ ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಸಂಶೋಧನೆ ರಾಜ್ಯದ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳಿಗೆ ತಳಿ ಎಬ್ಬಿಕೆಗಾಗಿ ಉತ್ತಮ ಕೋಣಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುವುದರ ಜತೆಗೆ ಎಮ್ಮೆಗಳ ಶರೀರಕ್ರಿಯಾಶಾಸ್ತ್ರದ ಮೇಲೆ ಕೂಡ ಸಾಕಷ್ಟು ಹೊಸ ಬೆಳಕು ಚೆಲ್ಲುತ್ತದೆ.

ಕುರಿ: ಬನ್ನೂರು, ಬಳ್ಳಾರಿ, ಹಾಸನ ಮತ್ತು ದಖನಿ-ಇವು ಕರ್ನಾಟಕದ ಕುರಿ ತಳಿಗಳು. ಉಪಯುಕ್ತತೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಬನ್ನೂರು (ಬಂಡೂರು) ಉತ್ತಮ ಮಾಂಸದ ತಳಿ. ಇದನ್ನು ಭಾರತದ ಅನೇಕ ರಾಜ್ಯಗಳಲ್ಲಿ, ಅಲ್ಲಿನ ಕುರಿಗಳ ಉತ್ತಮೀಕರಣಕ್ಕೆ ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಮತ್ತು ದಖನಿ ಮಿಶ್ರಬಣ್ಣದ ಕುರಿಗಳನ್ನು ಇನ್ನೂ ಸುಧಾರಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಹಾಸನ ತಳಿಯ ಬಣ್ಣ ಬಿಳಿ. ಮಧ್ಯಮಗಾತ್ರದ್ದಾದ ಇದು ಇದ್ದುದರಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಉಣ್ಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕುರಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಅನೇಕ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ:

(ಅ) ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಸರಕಾರ ದನಗೂರು, ಚಳ್ಳಕೆರೆ, ಶಿರಹಟ್ಟಿ, ಅನಗವಾಡಿ, ಗುತ್ತಲ ಮತ್ತು ಕುರಿಕುಪ್ಪೆಗಳಲ್ಲಿ 6 ಕುರಿ ಸಾಕಣೆ ಕೇಂದ್ರಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದೆ. ಈ ಕೇಂದ್ರಗಳ ಮುಖ್ಯ ಕಾರ್ಯವೆಂದರೆ ಮಿಶ್ರತಳಿ ಅಥವಾ ಶುದ್ಧ ತಳಿಯ ಬೀಜದ ಟಗರುಗಳನ್ನು ಉತ್ಪಾದಿಸಿ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳಿಗೆ ಸರಬರಾಜು ಮಾಡುವುದು.

(ಆ) ಡಾರ್ಸ್ಟ್‌ಹಾರ್ನ್ ಮತ್ತು ಸಟ್ಲಾಕ್ ತಳಿಗಳಿಂದ ಬನ್ನೂರು ಕುರಿ ತಳಿಯನ್ನು ಉತ್ತಮೀಕರಿಸಲು ಬಂಡೂರು ಕುರಿ ಕೇಂದ್ರವನ್ನು ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಸಹಕಾರಿ ಕುರಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಯ ಒಂದು ಅಂಗಕೇಂದ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲು ಯೋಜಿಸಲಾಗಿದೆ.

(ಇ) ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರಿನಲ್ಲಿ ಉಣ್ಣೆ ಉದ್ಯಮವೇ ಅಲ್ಲದೆ ಉಣ್ಣೆಯ ವಿಶ್ಲೇಷಣೆಗಾಗಿ ಒಂದು ಪ್ರಯೋಗಾಲಯವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹೊಸಪೇಟೆ, ಯಾದಗಿರಿ, ಚನ್ನರಾಯಪಟ್ಟಣ, ಬಿಜಾಪುರ, ನಾಗಮಂಗಲ, ಕೋಲಾರ, ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರು, ಹೊಸದುರ್ಗ ಮತ್ತು ಮಳವಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಕುರಿ ಮತ್ತು ಉಣ್ಣೆ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಖಾಸಗಿ ಸಾಕಣೆದಾರರ ಕುರಿಗಳ ಉಣ್ಣೆಯ ಗುಣ ಮತ್ತು ಮೊತ್ತಗಳನ್ನು ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ತಳಿ ಎಬ್ಬಿಕೆ ವಿಧಾನಗಳಿಂದ ಉತ್ತಮಗೊಳಿಸುವುದೇ ಈ ಯೋಜನೆಗಳ ಉದ್ದೇಶ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕುರಿ ಮತ್ತು ಉಣ್ಣೆ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆ ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲೂ 8 ವಿಸ್ತರಣಾ ಕೇಂದ್ರಗಳುಂಟು. ಇಲಾಖೆಯ ಕುರಿಸಾಕಣೆ ಕೇಂದ್ರಗಳಿಂದ ಕುರಿ ಮತ್ತು ಉಣ್ಣೆ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆ ಕೇಂದ್ರಗಳಿಗೆ ಬೀಜದ ಟಗರುಗಳನ್ನು ಸರಬರಾಜು ಮಾಡಲಾಗುವುದು.

ಮೇಕೆ: ಕರ್ನಾಟಕದ ಮೇಕೆಗಳು ಯಾವ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ತಳಿಗೂ ಸೇರಿದವುಗಳಲ್ಲ. ಪಂಜಾಬ್ ಮತ್ತು ಕೇರಳದಲ್ಲಿ ಸಿಗುವ ಬೀತಲ್, ಮಲಬಾರಿ ಮುಂತಾದ ತಳಿಗಳನ್ನೂ ಹೊರದೇಶದ ತಳಿಗಳಾದ ಆಲ್‌ಪೈನ್, ನುಬಿಯಾನ್ಸ್ ಅಥವಾ ಟೊಗ್ಗಾನ್‌ಬರ್ಗ್ ಮುಂತಾದವನ್ನೂ ಬಳಸಿ ಉತ್ತಮ ಮಾಂಸ ಪಡೆಯಬಹುದು.

ಹಂದಿ : ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕಾಡುಹಂದಿ, ಸ್ಥಳೀಯ ಹಂದಿ, ವಿದೇಶಿ ಹಂದಿ ಮತ್ತು ಉತ್ತಮೀಕರಿಸಿದ ಹಂದಿ ಎಂಬ 4 ರೀತಿಯ ಹಂದಿಗಳಿವೆ. ಹಂದಿಸಾಕಣೆ ಅತ್ಯಂತ ಬಡವರ ಕೈಯಲ್ಲಿದೆ ಮತ್ತು ಅದನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ನಿಕೃಷ್ಟ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಕೊಡಗು ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಂತಹ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ವಿದೇಶಿ ತಳಿಗಳ ಸಾಕಣೆ

ಹಾಗೂ ಮಿಶ್ರತಳಿ ಎಬ್ಬಿಕೆಯಿಂದ ಸ್ಥಳೀಯ ಹಂದಿಗಳ ಉತ್ತಮೀಕರಣದ ಮುಖಾಂತರ ಹಂದಿ ಸಾಕಣೆಯ ಸುಧಾರಿತ ಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹಂದಿ ಸಾಕುವ ದುರ್ಬಲ ವರ್ಗದವರಿಗೆ ತಳಿ ಎಬ್ಬಿಕೆ ಹಂದಿಗಳನ್ನು ಸರಬರಾಜು ಮಾಡಲು ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರ ಹೆಸರಘಟ್ಟ ಮತ್ತು ಕೂಡಿಗೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಂದಿ ತಳಿ ಎಬ್ಬಿಕೆ ಕೇಂದ್ರಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದೆ.

ಕೋಳಿ : ನೋಡಿ : ಕೋಳಿಸಾಕಣೆ.

ಪಶುವೈದ್ಯಕೀಯ ಯೋಜನೆಗಳು

ಪ್ರಾಣಿ ಆರೋಗ್ಯವನ್ನು ಕಾಪಾಡಲು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಿವೆ. ರಾಜ್ಯದಾದ್ಯಂತ ಜಾನುವಾರುಗಳ ಆರೋಗ್ಯ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳನ್ನು ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರ ನಡೆಸುತ್ತಿದೆ; ಇದಲ್ಲದೆ ಪಶುವೈದ್ಯ ಇನ್‌ಸ್ಪೆಕ್ಟರುಗಳು ನಿರ್ವಹಿಸಲು ಗ್ರಾಮೀಣ ದವಾಖಾನೆಗಳಿವೆ. ರೋಗಪೀಡಿತ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯಲ್ಲದೆ ಜಿಲ್ಲೆ ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕು ಪಶುವೈದ್ಯ ದವಾಖಾನೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೃತಕ ವೀರ್ಯಾವಾಪನೆ ಕೇಂದ್ರಗಳೂ ಉಂಟು. ಕೆಲವು ಕಡೆ ಕೋಳಿಸಾಕಣೆ ಕೇಂದ್ರಗಳೂ ಇವೆ.

ದನ, ಎಮ್ಮೆ, ಕುರಿ, ಮೇಕೆ ಮತ್ತು ಕೋಳಿಗಳ ರೋಗನಿದಾನ ಹಾಗೂ ಅವುಗಳ ನಿರೋಧಕ ಜೈವಿಕಗಳ ಉತ್ಪಾದನೆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಹೆಬ್ಬಾಳದಲ್ಲಿರುವ ಪಶುವೈದ್ಯ ಜೈವಿಕ ಸಂಸ್ಥೆ ನಡೆಸುತ್ತದೆ. ಪಶುವೈದ್ಯ ಜೈವಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಅಂಗವಾದ ಪರೋಪಜೀವಿಶಾಸ್ತ್ರವಿಭಾಗ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಪರೋಪಜೀವಿ ರೋಗಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆಸುತ್ತದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಮದ್ದೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದೊಡ್ಡರಸಿನಕೆರೆ, ಶಿಕಾರಿಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗ್ರಾಮ, ಮಳವಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕಿರುಗಾವಲು ಮತ್ತು ಅಗಸರಪುರ, ಮಂಡ್ಯ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೊತ್ತತ್ತಿ, ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೃಷ್ಣರಾಜನಗರ, ಹಿರಿಯೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಸಕಲ್ ಮತ್ತು ಇತರ ಕೆಲವು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಪರೋಪಜೀವಿಶಾಸ್ತ್ರ ಕೇಂದ್ರಗಳಿವೆ. ಈ ಕೇಂದ್ರಗಳು ರೋಗಪೀಡಿತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಮಾದರಿಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಹೆಬ್ಬಾಳಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸಿಕೊಡುವುದಲ್ಲದೆ ವಿವಿಧ ಔಷಧಗಳ ಕ್ರಿಯಾಶೀಲತೆಯನ್ನೂ ಪರೀಕ್ಷಿಸುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ದನ, ಕುರಿ ಮತ್ತು ಮೇಕೆಗಳಿಗೆ ಕಾಲಕಾಲಕ್ಕೆ ಪರೋಪಜೀವಿ ನಾಶಕ ಔಷಧಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದೂ ಈ ಕೇಂದ್ರಗಳ ಕೆಲಸ.

ಹೆಬ್ಬಾಳದಲ್ಲಿರುವ ಪಶುವೈದ್ಯ ಜೈವಿಕ ಸಂಸ್ಥೆ ಚಪ್ಪೆ, ನರಡಿ, ಮೆಟ್ರೆಕಟ್ಟು, ದೊಡ್ಡರೋಗ, ಕುರಿ ಸಿಡುಬು, ನಾಯಿಹುಚ್ಚು, ಒಳರಕ್ತನಂಜು, ಕೋಳಿ ಸಿಡುಬು, ರಾಣಿಕೇಟ್ ಮುಂತಾದ ರೋಗಗಳ ವಿರುದ್ಧ ಲಸಿಕೆ ತಯಾರಿಸುತ್ತದೆ. ರೋಗ ಪ್ರಸಾರವನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟಲು ಈ ಲಸಿಕೆಗಳನ್ನು ರಾಜ್ಯದಾದ್ಯಂತ ಸರಬರಾಜು ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ; ಹಾಗೂ ಲಸಿಕೆ ಹಾಕುವ ಕೆಲಸವನ್ನು ಪುಕ್ಕಟೆಯಾಗಿ ದೊರಕಿಸಿ ಕೊಡಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಗೆರಸಲು ರೋಗನಿರೋಧ ಲಸಿಕೆ ತಯಾರಿಕೆ ಕೇಂದ್ರ ಒಂದನ್ನು ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಮಂಜೂರು ಮಾಡಿದೆ. ಲಸಿಕೆ ಉತ್ಪಾದನೆ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಲಿದೆ. ಜಾನುವಾರುಗಳ ಗೆರಸಲು ರೋಗ ನಿಯಂತ್ರಣದಲ್ಲಿ ಇದು ಮಹತ್ತ್ವದ ಪಾತ್ರವಹಿಸಲಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಜಾನುವಾರುಗಳನ್ನು ದೊಡ್ಡರೋಗದ ವಿರುದ್ಧ ರಕ್ಷಿಸಲು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡರೋಗ ನಿರ್ಮೂಲನಾ ಯೋಜನೆಯೊಂದು ಕಾರ್ಯಶೀಲವಾಗಿದೆ.

ಬಳ್ಳಾರಿ, ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಮತ್ತು ಮಂಗಳೂರುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಪರೀಕ್ಷಾ ಪ್ರಯೋಗಾಲಯಗಳಿವೆ. ಈ ಪ್ರಯೋಗಾಲಯಗಳು ಜಾನುವಾರುಗಳ ರೋಗಪರೀಕ್ಷೆ ಮತ್ತು ನಿದಾನದಲ್ಲಿ ಪಶುವೈದ್ಯರಿಗೆ ನೆರವಾಗುತ್ತವೆ, ಅಲ್ಲದೆ ಆ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಬೇಕಾಗುವ ಜೈವಿಕಗಳನ್ನು ದಾಸ್ತಾನು ಮಾಡುತ್ತವೆ.

ಪಶುಸಂಗೋಪನೆ ಇಲಾಖೆಗಾಗಿಯೇ 1970ರಿಂದ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಔಷಧಾಗಾರ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಲಿದೆ. ಇದು ಎಲ್ಲ ಪಶುವೈದ್ಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೂ ಬೇಕಾಗುವ ಔಷಧಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಸಲಕರಣೆಗಳನ್ನು ದೊರಕಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ನೆರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪಶುವೈದ್ಯಶಾಲೆಗಳು 31-3-2000ರಲ್ಲಿ ಇದ್ದಂತೆ.

ಕ್ರಮ ಸಂಖ್ಯೆ	ಜಿಲ್ಲೆ	ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳು	ಚಿಕಿತ್ಸಾಲಯಗಳು	ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಪಶುವೈದ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳು
1	ಬೆಂಗಳೂರು (ನಗರ)	20	38	38
2	ಬೆಂಗಳೂರು (ಗ್ರಾ.)	16	37	89
3	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ	7	29	78
4	ದಾವಣಗೆರೆ	7	44	85
5	ಕೋಲಾರ	21	52	74
6	ಶಿವಮೊಗ್ಗ	13	31	94
7	ತುಮಕೂರು	15	54	127
I	**ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಭಾಗ**	**99**	**285**	**585**
8	ಬೆಳಗಾಂವಿ	14	56	126
9	ಬಿಜಾಪುರ	7	16	88
10	ಬಾಗಲಕೋಟೆ	8	18	81
11	ಧಾರವಾಡ	5	16	38
12	ಗದಗ	6	15	46
13	ಹಾವೇರಿ	10	29	69
14	ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ	11	25	67
II	**ಬೆಳಗಾಂವಿ ವಿಭಾಗ**	**61**	**175**	**515**
15	ಬಳ್ಳಾರಿ	8	24	54
16	ಬೀದರ್	5	30	54
17	ಗುಲ್ಬರ್ಗ	12	43	199
18	ರಾಯಚೂರು	5	13	44
19	ಕೊಪ್ಪಳ	9	11	59
III	**ಗುಲ್ಬರ್ಗ ವಿಭಾಗ**	**39**	**121**	**410**
20	ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು	15	41	68
21	ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ	9	20	54
22	ಉಡುಪಿ	8	22	55
23	ಹಾಸನ	12	47	108
24	ಕೊಡಗು	6	21	26

25	ಮಂಡ್ಯ	21	70	92
26	ಮೈಸೂರು	16	37	104
27	ಚಾಮರಾಜನಗರ	7	14	38
IV	**ಮೈಸೂರು ವಿಭಾಗ**	**94**	**272**	**545**
	ರಾಜ್ಯ	**293**	**853**	**2,055**

ಪಶುವೈದ್ಯಶಾಲೆಗಳು 31-3-2000ರಲ್ಲಿ ಇದ್ದಂತೆ.

ಕ್ರಮ ಸಂಖ್ಯೆ	ಜಿಲ್ಲೆ	ಸಂಚಾರಿ ಚಿಕಿತ್ಸಾಲಯಗಳು	ಕೃತಕ ಗರ್ಭಧಾರಣಾ ಕೇಂದ್ರಗಳು	ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಪಶುವೈದ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳು
1	ಬೆಂಗಳೂರು (ನಗರ)	3	24	123
2	ಬೆಂಗಳೂರು (ಗ್ರಾ.)	8	36	186
3	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ	6	13	133
4	ದಾವಣಗೆರೆ	6	21	163
5	ಕೋಲಾರ	11	33	191
6	ಶಿವಮೊಗ್ಗ	7	10	155
7	ತುಮಕೂರು	10	18	224
I	**ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಭಾಗ**	**51**	**155**	**1,175**
8	ಬೆಳಗಾಂವಿ	10	31	237
9	ಬಿಜಾಪುರ	4	6	121
10	ಬಾಗಲಕೋಟೆ	4	6	117
11	ಧಾರವಾಡ	6	39	104
12	ಗದಗ	4	7	78
13	ಹಾವೇರಿ	7	20	135
14	ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ	12	21	136
II	**ಬೆಳಗಾಂವಿ ವಿಭಾಗ**	**47**	**130**	**928**
15	ಬಳ್ಳಾರಿ	7	3	96
16	ಬೀದರ್	5	8	102
17	ಗುಲ್ಬರ್ಗ	10	20	284
18	ರಾಯಚೂರು	4	5	71
19	ಕೊಪ್ಪಳ	5	12	96
III	**ಗುಲ್ಬರ್ಗ ವಿಭಾಗ**	**31**	**48**	**649**
20	ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು	7	5	136
21	ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ	5	5	93
22	ಉಡುಪಿ	3	4	92
23	ಹಾಸನ	8	9	184
24	ಕೊಡಗು	3	18	74
25	ಮಂಡ್ಯ	7	4	194
26	ಮೈಸೂರು	7	9	173
27	ಚಾಮರಾಜನಗರ	4	12	75
IV	**ಮೈಸೂರು ವಿಭಾಗ**	**44**	**66**	**1,021**
	ರಾಜ್ಯ	**173**	**399**	**3,773**

ಇತರ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು

ಕಸಾಯಿಖಾನೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಂಸ ಪರೀಕ್ಷೆ: ಮಾಂಸ ಬೇಗ ಕೆಡುವ ಪದಾರ್ಥವಾದ್ದರಿಂದ ಸರಿಯಾದ ಸಂಸ್ಕರಣ ಮತ್ತು ಶೇಖರಣೆಯಿಂದ ಮಾತ್ರ ಅದನ್ನು ತಾಜಾವಾಗಿ ಇಡಬಹುದು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಮಾಂಸ ಶೇಖರಣೆಯನ್ನು ವಾಣಿಜ್ಯ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಗಿಲ್ಲ. ಉತ್ಪಾದಿತ ಮಾಂಸವೆಲ್ಲ ಆಗಲೇ ತಾಜಾ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಸರ್ಕಾರಿ ಮತ್ತು ಪುರಸಭಾ ಕಸಾಯಿಖಾನೆಗಳಲ್ಲಿ ಪದವೀಧರ ಪಶುವೈದ್ಯರು ಮಾಂಸವನ್ನು ಮಾರಾಟಕ್ಕೆ ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡುವ ಮೊದಲು ಪರೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸರ್ಕಾರಿ ಹಾಗೂ ಇತರೆ ಕಸಾಯಿಖಾನೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಧುನಿಕ ಹಾಗೂ ಆರೋಗ್ಯಕರ ಪರಿಸರವನ್ನೊದಗಿಸಲು ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರ ಬೆಂಗಳೂರು ಪ್ರಾಣಿಜನ್ಯ ಆಹಾರ ಕಾರ್ಪೊರೇಷನನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದೆ. ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಸ್ವಚ್ಛ ಹಾಗೂ ಆರೋಗ್ಯಕರ ಮಾಂಸವನ್ನು ಸರಬರಾಜು ಮಾಡುವುದು ಇದರ ಉದ್ದೇಶ. ಮುಂದೆ ಕಾಲಕ್ರಮೇಣ ಈ ಸೌಲಭ್ಯ ರಾಜ್ಯದ ಇತರೆ ಭಾಗಗಳಿಗೂ ಲಭ್ಯವಾಗಬಹುದು.

ಪಶುವೈದ್ಯ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ: ಪಶುವೈದ್ಯ ಪದವೀಧರರನ್ನು ತಯಾರು ಮಾಡಲು 1958ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಪಶುವೈದ್ಯ ಕಾಲೇಜು ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. 1965ರಲ್ಲಿ ಕೃಷಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಪ್ರಾರಂಭವಾದಾಗ ಈ ಕಾಲೇಜು ಅದರ ಒಂದು ಅಂಗಸಂಸ್ಥೆಯಾಯಿತು. ಅನೇಕ ಪಶುವೈದ್ಯ ಮತ್ತು ಪಶುಸಂಗೋಪನಾ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಪದವಿ ಮತ್ತು ಡಾಕ್ಟೊರೇಟ್ ಪದವಿಗಳ ಸೌಲಭ್ಯವಿರುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಸ್ವಂತ ಉದ್ಯೋಗದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತರಾದವರಿಗೆ ಕೋಳಿ, ಹಂದಿ ಮತ್ತು ಕುರಿ ಸಾಕಣೆ ಹಾಗೂ ಹೈನೋದ್ಯಮಗಳಲ್ಲಿ ಕಿರುಕಾಲಾವಧಿ ತರಬೇತಿ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ.

ಕುಕ್ಕುಟ ವಿಜ್ಞಾನ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೋಳಿಸಾಕಣೆಯ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ತರಬೇತಿ ಯೋಜನೆಯೊಂದಿಗೆ ಬಡ ಹಾಗೂ ಅರ್ಹ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯವಾಗುವಂತೆ ಕಲಿಕೆಯೊಂದಿಗೆ ಗಳಿಕೆ ಯೋಜನೆಯೂ ಉಂಟು. ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಾಧುನಿಕ ಹೈನು ಸಂಸ್ಕರಣ ಕೇಂದ್ರವೂ ಇದೆ. ವಿವಿಧ ರಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಸಂಶೋಧನೆಗಳಿಗೆ ಕಾಲೇಜು ಸುಸಜ್ಜಿತವಾಗಿದೆ; ಅಲ್ಲದೆ ಜಾನುವಾರುಗಳ ಸರ್ವಾಂಗೀಣ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಕೆಲವು ಹಳ್ಳಿಗಳನ್ನೂ ದತ್ತು ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿದೆ.

ಪಶು ಸಂಪತ್ತಿನ ಸಂವರ್ಧನೆ ಮತ್ತು ಸಂಶೋಧನಾ ಕಾರ್ಯಗಳು ನಿರಂತರವಾಗಿ ನಡೆಯಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರ 2003ರಲ್ಲಿ ಪಶುವೈದ್ಯಕೀಯ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿತು. ಇದರ ಕೇಂದ್ರ ಸ್ಥಾನ ಬೀದರ್‌ನಲ್ಲಿದೆ. ಸಮಗ್ರ ಪಶುವೈದ್ಯಕೀಯ ಕಾಲೇಜುಗಳು ಇದರ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಸೇರಿವೆ.

ದನಗಳ ಜಾತ್ರೆಗಳು: ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಸುಮಾರು 150ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ದನದ ಜಾತ್ರೆಗಳು ರಾಜ್ಯದ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆದು ಸಾವಿರಾರು ದನಗಳ ಮಾರಾಟ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಜಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಕುರಿ, ಮೇಕೆ, ಕುದುರೆಗಳಂತಹ ಇತರೆ ಜಾನುವಾರುಗಳು ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರುತ್ತವೆ. ಜಾನುವಾರುಗಳ ತಳಿ ಎಬ್ಬಿಕೆದಾರರಿಗೆ ಇಂತಹ ಜಾತ್ರೆಗಳು ಉತ್ತಮ ತಳಿ ಎಬ್ಬಿಕೆಗೆ ಉತ್ತೇಜನ ಕೊಡುತ್ತವೆ.

ಜಾನುವಾರು ಪ್ರದರ್ಶನಗಳು : ಪಶುಸಂಗೋಪನಾ ಇಲಾಖೆ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಟ್ಟ, ಜಿಲ್ಲಾಮಟ್ಟ ಹಾಗೂ ರಾಜ್ಯಮಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಜಾನುವಾರು ಪ್ರದರ್ಶನಗಳನ್ನೇರ್ಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಆಯ್ಕೆಯಾದ ಜಾನುವಾರುಗಳಿಗೆ ಬಹುಮಾನಗಳು ಮತ್ತು ಅರ್ಹತಾಪತ್ರಗಳನ್ನು ಕೊಡಲಾಗುವುದು. ರಾಜ್ಯಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಬಹುಮಾನ ಪಡೆದ ಜಾನುವಾರುಗಳು ವಲಯ ಪ್ರದರ್ಶನದ ಅನಂತರ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಜಾನುವಾರು ಪ್ರದರ್ಶನಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವುವು.

(ಟಿ.ಎನ್.ಎಸ್.ಐ.;ಕೆ.ಎಸ್.ವಿ.;ಎಂ.ಎಸ್.ವಿ.)

ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಗಳು: ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮ ಕರಾವಳಿಗೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ, ತಪತಿ ನದಿಯ ಬಳಿಯಿಂದ ಕನ್ಯಾಕುಮಾರಿಯವರೆಗೆ ಸು. 1,300 ಕಿಮೀ ದೂರ ಹಬ್ಬಿರುವ ಪರ್ವತಶ್ರೇಣಿ. ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ಎಂದೂ ಇದಕ್ಕೆ ಹೆಸರಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣದ ಪಾಲಘಾಟ್ ತೆರಪಿನ ವಿನಾ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿ ಸಾಗಿರುವ ಈ ಘಟ್ಟಗಳು ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ, ಗೋವ, ಕರ್ನಾಟಕ, ತಮಿಳು ನಾಡು ಹಾಗೂ ಕೇರಳ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಹರಡಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಹಬ್ಬಿರುವ ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟ ಸಾಲು ಸಸ್ಯ ಸಂಪತ್ತಿನ ವೈವಿಧ್ಯಕ್ಕೂ ಭೂಲಕ್ಷಣದ ಔನ್ನತ್ಯಕ್ಕೂ ಹೆಸರಾಗಿದೆ.

ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಗಳು ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ರಾಜ್ಯದ ಉತ್ತರ ತುದಿಯಲ್ಲಿ, ತಪತಿ ನದಿ ಕಣಿವೆಯ ಕುಂದೈಬಾರಿ ಬಳಿ (ಉ.ಅ. 21.6 ಮತ್ತು ಪೂ. ರೇ. 74.11) ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟಕ್ಕೆ ಸರಾಸರಿ 1,220 ಮೀ ಎತ್ತರದೊಳಗೆ ಸಾಗಿವೆ. ಸಮುದ್ರಕ್ಕೂ ಘಟ್ಟಗಳಿಗೂ ಅಂತರ 32ರಿಂದ 104 ಕಿಮೀ. ಪ್ರಾರಂಭದ ಸ್ಥಳದಿಂದ ತ್ರಿಯಂಬಕ್ ಕಣಿವೆಯವರೆಗೆ ಘಟ್ಟಗಳ ಹರವು 160 ಕಿಮೀ. ಆ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮದಿಂದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ದಟ್ಟವಾದ ಅರಣ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪೀಂತ್, ಮೊಖಾಡ ಮತ್ತು ಜನಹಾರ್ ಬೆಟ್ಟಗಳಿವೆ. ಪಶ್ಚಿಮದ ಕಡೆ ಆಳವಾದ ಕಮರಿಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಬೆಟ್ಟಗಳು ಕೊಂಕಣದ ಇಳುಕಲು ಭೂಮಿಗೂ ಮಾಲ್ಸೆಜ್ ಕಣಿವೆಯವರೆಗೆ 64 ಕಿಮೀ, ದೂರ ದಕ್ಷಿಣದಿಂದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೂ ಅಲ್ಲಿಂದ ಖಂಡಾಲ ಹಾಗೂ ವಾಗ್ಜೈವರೆಗೆ 96 ಕಿಮೀ. ದೂರ ನೈಋತ್ಯದ ಕಡೆಗೂ ಸಾಗಿ, ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಗಡಿಯನ್ನು ದಾಟುವವರೆಗೆ ಪುನಃ ಆಗ್ನೇಯದ ಕಡೆ ಹಬ್ಬಿವೆ.

ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಗಳ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಪೂರ್ವ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಹಲವು ಚಾಚುಗಳು ಹಾಗೂ ಉಪಶ್ರೇಣಿಗಳು ಹರಡಿವೆ. ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದ ಕಡೆ ಹಬ್ಬಿರುವ ಉಪ ಶ್ರೇಣಿಗಳು ಗೋದಾವರಿ, ಭೀಮಾ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿಗಳ ಕಣಿವೆಗಳನ್ನು ವಿಭಜಿಸಿವೆ.

ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಗಳ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಕಣಿವೆ ಮಾರ್ಗಗಳಿರುವುದು ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದಲ್ಲಿ. ಈ ಕಣಿವೆ ದಾರಿಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು ಕಟ್ಟಿದ ಹಾಗೂ ಮರಾಠರ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಅನೇಕ ಗಿರಿದುರ್ಗಗಳಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಸರಹದ್ದಿಗೆ ಬಂದಂತೆ ಹಾಗೆಯೇ ಈ ಗಿರಿ-ಕಣಿವೆ ಮಾರ್ಗಗಳು ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತವೆ. ದೇವಗಢಕ್ಕೂ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನಿಪ್ಪಾಣಿಗೂ ನಡುವಣ ಘೋಂಡಾ ಕಣಿವೆಮಾರ್ಗ. ವೆಂಗೂರ್ಲ ಹಾಗೂ ಬೆಳಗಾಂವಿ ನಡುವಣ ಅಂಬೋಲಿ ಮತ್ತು ರಾಮ್ ಕಣಿವೆಗಳು, ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದವು.

ಗೋವೆಯ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಇರುವ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಉಳಿದ ಮೂರು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಗಳು ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಮರ್ಮಗೋವದಿಂದ ಧಾರವಾಡಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಕ್ಯಾಸ್ಲ್‌ರಾಕ್ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಸಾಗಿದೆ. ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದಿಂದ ಗೋವೆಯವರೆಗೆ ಅನೇಕ ಕಣಿವೆ ಮಾರ್ಗಗಳಿದ್ದರೂ ಕರ್ನಾಟಕ ಹಾಗೂ ಕೇರಳ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಕಣಿವೆ ದಾರಿಗಳು ಕಡಿಮೆ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕಾರವಾರ ಹಾಗೂ ಧಾರವಾಡಗಳ ನಡುವಣ ಅರಬೈಲು ಕಣಿವೆ, ಕುಮಟಾ-ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ನಡುವಣ ದೇವಿಮನೆ ಕಣಿವೆ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೊಡಚಾದ್ರಿಯ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಕೊಲ್ಲೂರು ಘಾಟ್, ಹೈದರ್ (ಹೊಸಂಗಡಿ) ಘಾಟ್ ಹಾಗೂ ಆಗುಂಬೆ ಘಾಟ್, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮೂಡಿಗೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಭೂಂದ್ ಘಾಟ್ ಅಥವಾ ಚಾರ್ಮಾಡಿ ಘಾಟ್, ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಸನಕ್ಕೂ ಮಂಗಳೂರಿಗೂ ಸಂಪರ್ಕ ಕಲ್ಪಿಸುವ ಮಂಜರಾಬಾದ್ ಘಾಟ್ ಹಾಗೂ ಬಿಸಲೆ ಘಾಟ್-ಇವೆಲ್ಲವೂ ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಗಳ ಪೂರ್ವದ ಸ್ಥಳಗಳಿಗೂ ಪಶ್ಚಿಮದ ಕರಾವಳಿಯ ಸ್ಥಳಗಳಿಗೂ ಸಂಬಂಧ ಕಲ್ಪಿಸಿವೆ.

ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮದ ಗೋವರ್ಧನಗಿರಿಯಿಂದ ದೇವರಕೊಂಡದವರೆಗೆ ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಗಳ ಸಾಲು ಸಮುದ್ರದಂಚಿಗೆ 16 ಕಿಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ; ಅಲ್ಲಿಂದ ಆಗ್ನೇಯದ ಕಡೆಗೆ ಸಾಗಿ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ಕುದುರೆಮುಖದ ಕಡೆ ಹಬ್ಬಿದೆ. ಈ ಭಾಗ ಕೃಷ್ಣಾ ಹಾಗೂ ಕಾವೇರಿ ನದಿಗಳ ಉಪನದಿಗಳ ಹರಿವಿನ ಪ್ರದೇಶದ ಜಲವಿಭಾಜಕಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದೆ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಘಟ್ಟಗಳ ಸಾಲು ಕೊಡಗಿನ ಕಡೆ ಮುಂದುವರಿದು ಸಮುದ್ರದಂಚಿಗೆ 72 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲೂ ಪ್ರಧಾನ ಶ್ರೇಣಿಯಿಂದ ಉಪಶ್ರೇಣಿಗಳು ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಹರಡಿಕೊಂಡಿವೆ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕವಲೆದುರ್ಗದಲ್ಲಿ ಶರಾವತಿ ಉದ್ಭವಿಸಿ, ಹರಿದಾ ನದಿಯೊಂದಿಗೆ ಕೂಡಿ, ಜೋಗದಲ್ಲಿ ಧುಮುಕಿ, ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಗಳನ್ನು ಹಾದು ಹೊನ್ನಾವರದ ಬಳಿ ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಬೀಳುತ್ತದೆ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಗಳ ಕವಲುಗಳು ಕೊಡಚಾದ್ರಿ (1,343 ಮೀ), ಗೋವರ್ಧನಗಿರಿ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರಗುತ್ತಿ (852 ಮೀ). ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮದ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಗಳು ಬಹಳ ಎತ್ತರವಾಗಿವೆ. ಅಲ್ಲಿಯ ಪ್ರಧಾನ ಬೆಟ್ಟಗಳು ಮೆತ್ರಿ (ಮೇರುತಿ) ಗುಡ್ಡ (1,661 ಮೀ), ವರಾಹ ಪರ್ವತ (1,457 ಮೀ), ಮುಳ್ಳಯ್ಯನಗಿರಿ (1,938 ಮೀ), ಕಲ್ಹತ್ತಗಿರಿ (1,876 ಮೀ), ಮತ್ತು ಕುದುರೆಮುಖ (1,894 ಮೀ), ಶೃಂಗಗಿರಿಯ ತಪ್ಪಲಿನಲ್ಲಿ ಶೃಂಗೇರಿ ಕ್ಷೇತ್ರವಿದೆ. ಈ ಶ್ರೇಣಿ ತುಂಗಾ, ಭದ್ರಾ, ನೇತ್ರಾವತಿ, ಶರಾವತಿ ಮತ್ತು ಹೇಮಾವತಿ ನದಿಗಳ ಉಗಮದ ತಾಣವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಬಲ್ಲಾಳರಾಯನದುರ್ಗದ ಘಾಟಿ ಮಾರ್ಗ ಕಳಸದ ಸಮೀಪ ಬಂದರೆ ಶಿಶಿಲ ಘಾಟಿಮಾರ್ಗ ಶಿಶಿಲ ಪರ್ವತದ ಬುಡದಲ್ಲಿ ಸಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಕಲೇಶಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕು ತಪ್ಪಲಿನಲ್ಲಿ ಘಟ್ಟಗಳ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿದೆ. ಮಂಜರಾಬಾದ್ ಘಾಟ್ ರಸ್ತೆ ಹಾಸನ ಮತ್ತು ಕೊಡಗು, ಮಂಗಳೂರು ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕ ಕಲ್ಪಿಸಿದೆ. 1979ರಲ್ಲಿ ಹೊಸದಾಗಿ ತೆರೆದ ಹಾಸನ-ಮಂಗಳೂರು ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಇದೇ ಘಾಟ್ ಮೂಲಕ ಸಾಗಿದೆ. ಕೊಡಗಿನ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿರುವ ಪುಷ್ಪಗಿರಿ ಅಥವಾ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟಕ್ಕೆ 1,715 ಮೀ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿದೆ. ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಗಳು ದಕ್ಷಿಣದ ತಮಿಳುನಾಡು ಹಾಗೂ ಕೇರಳ ರಾಜ್ಯಗಳ ಕಡೆಗೆ ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತವೆ.

ಕೊಡಗನ್ನು ಬಿಟ್ಟ ಕೂಡಲೇ ಘಟ್ಟಗಳ ಸಾಲುಗಳು ಪೂರ್ವಭಾಗದಿಂದ ಹಬ್ಬಿದ ಪೂರ್ವ ಘಟ್ಟಗಳೊಂದಿಗೆ ಸೇರುತ್ತವೆ. ಅವು ಸಂಧಿಸುವ ಕಡೆ ಎತ್ತರಕ್ಕೆ ನಿಂತಿರುವ ಬೆಟ್ಟಗಳು ನೀಲಮಲೆ ಅಥವಾ ನೀಲಗಿರಿ. ಈ ಬೆಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಗಿರಿಧಾಮವಾದ ಉದಕಮಂಡಲ (2,133 ಮೀ), ಕೂನೂರು (2,133 ಮೀ), ವೆಲಿಂಗ್‌ಡನ್, ಕೋಟಗಿರಿ, ದೊಡ್ಡಬೆಟ್ಟ (2,660 ಮೀ), ಮಕುರ್ತಿ (2,438 ಮೀ) ಮುಖ್ಯವಾದವು.

ನೀಲಗಿರಿಯ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಕೇರಳಕ್ಕೂ ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಕೊಯಮತ್ತೂರಿಗೂ ನಡುವೆ ಪಾಲಘಾಟ್ ತೆರಪು ಇದೆ. ಇದು ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟಗಳನ್ನು ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸಿದಂತೆ ಇದೆ. ಈ ತೆರಪಿನ ಅಗಲ 27ಕಿಮೀ. ಕಣಿವೆ ದಾರಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ, ಇಡೀ ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಗಳ ಶ್ರೇಣಿ ವಿಭಜಿತವಾದಂತೆ ದಾರಿ ಬಿಟ್ಟಿರುವುದು ಇದೊಂದೇ ಕಡೆ. ಪಾಲಘಾಟ್ ತೆರಪು ಸಮುದ್ರ ಮಟ್ಟಕ್ಕೆ 305ಮೀ. ಎತ್ತರದಲ್ಲಿದೆ. ಇದರ ಮೂಲಕ ದಕ್ಷಿಣ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಸಾಗಿದೆ. ಈ ತೆರಪಿನಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಗಳ ಪೂರ್ವಕ್ಕೂ ಕರಾವಳಿಗೂ ಸಂಪರ್ಕ ಉಂಟಾಗಿದೆ.

ಪಾಲಘಾಟ್ ತೆರಪಿನ ಅನಂತರ ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಗಳು ಹಠಾತ್ತನೆ ಬಹಳ ಎತ್ತರವಾಗಿ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಮುಂದುವರಿದಿವೆ. ಅವಕ್ಕೆ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಆನೈಮಲೈ ಅಥವಾ ಆನೆಬೆಟ್ಟ ಎಂಬ ಹೆಸರುಂಟು. ಇಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಗಳ ಶಾಖೆಗಳು ಪೂರ್ವಕ್ಕೂ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿವೆ. ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಬೆಟ್ಟ ನೆಲ್ಲಿಯಂಪತ್ತಿ; ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದು ಪಳನಿಮಲೈ. ಪಳನಿ ಬೆಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಕೊಡೈಕೆನಾಲ್ ಗಿರಿಧಾಮವಿದೆ. ಮುಂದೆ ಕೇರಳದ ಕಡೆಗೆ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಹಬ್ಬಿರುವ ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಗಳು ಕನ್ಯಾಕುಮಾರಿಯ ಬಳಿ ಭಾರತದ ದಕ್ಷಿಣ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತಾಯಗೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.

ಪಾಲಘಾಟ್ ತೆರಪಿನ ಮಾರ್ಗವಲ್ಲದೆ ಕೇರಳದ ಕ್ವಿಲಾನ್‌ನಿಂದ ತಮಿಳುನಾಡಿನ ತಿನ್ನವೆಲ್ಲಿವರೆಗೆ ಹಾಕಿರುವ ರೈಲು ಮತ್ತು ರಸ್ತೆ ಮಾರ್ಗಗಳು ಭಾರತ ಪರ್ಯಾಯ ದ್ವೀಪದ ಪಶ್ಚಿಮ ಹಾಗೂ ಪೂರ್ವ ತೀರಗಳಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕ ಕಲ್ಪಿಸಿವೆ. ಕಣ್ಣನೂರು ಹಾಗೂ ತೆಲಿಚ್ಚೇರಿಯಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕದ ಬಯಲು ಸೀಮೆಗೆ ಪೆರುಂಬಾಡಿ ಮತ್ತು ಪೆರಿಯಕಣಿವೆ ಮಾರ್ಗಗಳಿವೆ. ಕೋಳಿಕೊಡಿನಿಂದ ನೀಲಗಿರಿಗೆ ವೈಯತ್ತಿರಿ–ಗೂಡಲೂರು ಘಾಟ್ ಮಾರ್ಗವಿದೆ.

ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಮನಮೋಹಕ ನೈಸರ್ಗಿಕ ದೃಶ್ಯಗಳಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಆಗುಂಬೆ ಘಾಟಿನ ಸೂರ್ಯಾಸ್ತದ ನೋಟ ಸುಂದರವಾದ್ದು. ಜೂನ್–ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ ನಡುವೆ ಮುಂಗಾರು ಮಳೆ. ಕೇರಳ, ನೀಲಗಿರಿ, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು, ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಪ್ರದೇಶಗಳ ದಟ್ಟಡವಿಗಳ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಮಳೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗುಂಬೆಯಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಹೆಚ್ಚು ಮಳೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟಗಳ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ನಿತ್ಯ ಹಸುರಿನ ಕಾಡುಗಳಿವೆ. ದಟ್ಟಡವಿಗಳಲ್ಲಿ ಬಿದಿರು, ತೇಗ, ಹೊನ್ನೆ, ಶ್ರೀಗಂಧ ಮೊದಲಾದ ಮರಗಳಿವೆ. ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯಿಂದ ಕೇರಳದವರೆಗೆ ಕಾಫಿ, ಚಹ, ಏಲಕ್ಕಿ, ಬಾಳೆ, ಮೆಣಸು, ಗೋಡಂಬಿ ಬೆಳೆಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ವನ್ಯಮೃಗಗಳು ಕಾಡುಕೋಣ, ಹುಲಿ, ಆನೆ, ಜಿಂಕೆ, ಡೊಂಕು ಕೊಂಬಿನ ನೀಲಗಿರಿ ಕಾಡುಕುರಿ.

ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಗಳ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ರಾಜ್ಯಗಳು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದ್ದುವು. ಸಾತಾರಾ ಮತ್ತು ಕೊಲ್ಹಾಪುರಗಳಲ್ಲಿ ಮರಾಠರು, ಕೊಂಕಣದಲ್ಲಿ ಸಿಲ್ಹಾರರು, ನಾಸಿಕ್ ಪುಣೆ ಬನವಾಸಿ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಚಾಟು ಸಾತಕರ್ಣಿ ಅಥವಾ ಚಾಟುನಾಗರು (3ನೆಯ ಶತಮಾನ) ನಾಸಿಕ್ ಜಿಲೆಯ ಮಯೂರಖಿಂಡಿ ಮತ್ತು ತರುವಾಯ ಕರ್ನಾಟಕದ ಮಾನ್ಯಖೇಟಗಳಲ್ಲಿ (ಈಗಿನ ಮಾಲಖೇಡ್) ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು, ಬನವಾಸಿಯಲ್ಲಿ ಕದಂಬರು, ಕೊಡಗಿನಲ್ಲಿ ಕೊಂಗಾಳ್ವ, ಚೆಂಗಾಳ್ವ ಹಾಗೂ ಕೊಡಗಿನ 17 ಹಾಗೂ 18ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳ ರಾಜರು, ಮೂಡಗೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸೊಸೆವೂರಿನಲ್ಲಿ (ಅಂಗಡಿ) ಮತ್ತು ಮುಂದೆ ದ್ವಾರಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ (ಹಳೇಬೀಡು) ಹೊಯ್ಸಳರು, ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಗಳವರೆಗೆ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಟರು, ಪೊಂಬುಜದಲ್ಲಿ (ನಗರ ತಾಲ್ಲೂಕು ಹುಂಚ ಅಥವಾ ಹುಮಚ) ಆಳುಪರು, ಕಾರ್ಕಳ ಉಲ್ಲಾಳ ಗೇರುಸೊಪ್ಪೆ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಜೈನ ಅರಸರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು, ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಿದನೂರಿನಲ್ಲಿ ಇಕ್ಕೇರಿಯ ನಾಯಕರು, ಸೇಲಂ ಕೊಯಮತ್ತೂರು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮ ಗಂಗರು, ವಂಜಿಯಲ್ಲಿ (ಈಗಿನ ತಿರುವನಂತಪುರ) ಕೇರಳದ ಚೇರರು ತಂತಮ್ಮ ಪ್ರಭುತ್ವಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು.

ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಗಳು ಸುಲಭವಾಗಿ ದಾಟಲಾಗದ ಗೋಡೆಗಳಂತಿರುವುದರಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮ ಕರಾವಳಿಯೊಂದಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾಗದ ಮಲೆ ಹಾಗೂ ಬಯಲುಸೀಮೆಗಳ ಕರಾವಳಿಯ ಸಂಪರ್ಕವಿಲ್ಲದೆ ಅಲ್ಲಿಯ ಜನರು ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದ ತಮ್ಮವೇ ಸಂಸ್ಕೃತಿ, ಭಾಷೆ ಹಾಗೂ ಆಚಾರಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡರು. ಹೀಗಾಗಿ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ, ಕೊಂಕಣ, ತುಳು, ಮಲೆಯಾಳ ಹಾಗೂ ಕೊಡಗಿನ ಜನರ ಭಾಷೆಗಳೂ ನಡೆನುಡಿಗಳೂ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಪೂರ್ಣವಾಗಿವೆ. ಅಳಿಯಸಂತಾನ ಪದ್ಧತಿ ತುಳುನಾಡಿನಿಂದ ದಕ್ಷಿಣದ ಕೇರಳದವರೆಗೆ ಹಬ್ಬಿತು. ನೀಲಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ತೋಡರು, ಕರುಂಬರು, ಆನೆಮಲೈ ಅರಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಡರು, ಕರ್ನಾಟಕದ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಲೆಕುಡಿಯರು, ಮೊದಲಾದ ಆದಿವಾಸಿಗಳು ವಾಸಿಸುತ್ತಾರೆ. **(ವಿ.ಜಿ.ಕೆ.)**

ಪಶ್ಚಿಮವಾಹಿನಿ: ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ಪಶ್ಚಿಮ ಕವಲಿನ ದಂಡೆಯ ಮೇಲಿನ ಒಂದು ಸ್ಥಳ. ಇದು ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಪಶ್ಚಿಮ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕಿದ್ದು ಮೈಸೂರಿಗೆ 10 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಪಶ್ಚಿಮ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿ ನದಿ ಎರಡಾಗಿ ಕವಲೊಡೆದು, ದಕ್ಷಿಣ ಕವಲಿನ ಒಂದು ಉಪ ಕವಲು ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ ಹರಿಯುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಪಶ್ಚಿಮವಾಹಿನಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಅದೇ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೇ ಈ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಗುರುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಕವಲುಗಳು ಮುಂದೆ ಸಂಗಮದಲ್ಲಿ ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುವುವು. ಪಶ್ಚಿಮವಾಹಿನಿ ಪವಿತ್ರ ತೀರ್ಥವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಅರಸರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದ ಸ್ನಾನಘಟ್ಟಗಳು ಇವೆ. ನದಿಯ ಎರಡೂ ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಧರ್ಮಛತ್ರಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದ್ದು ಅಲ್ಲಿ ಮದುವೆ ಮುಂತಾದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವರು. ಕಾವೇರಿ ನೀರಿನ ಪೂರೈಕೆಯಿಂದಾಗಿ ಪಶ್ಚಿಮವಾಹಿನಿಯ ಸುತ್ತಲೂ ಬತ್ತ ಮತ್ತು ಕಬ್ಬಿನ ಗದ್ದೆಗಳೂ ತೆಂಗಿನ ತೋಟಗಳೂ ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪಕ್ಷಿಧಾಮ ರಂಗನತಿಟ್ಟು(**ನೋಡಿ**) ಇದರ ಸಮೀಪದಲ್ಲೇ ಇದೆ. ಪಶ್ಚಿಮವಾಹಿನಿ ಬೆಂಗಳೂರು–ಮೈಸೂರು ರೈಲುಮಾರ್ಗದ ಒಂದು ನಿಲ್ದಾಣ. **(ವಿ.ಜಿ.ಕೆ.)**

ಪಾಂಚಾಳ ಗಂಗ: ಸು. 1650. ಚೆನ್ನರಾಮಸಾಂಗತ್ಯ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ. ಈತ ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ತಗಡೂರಿನವನಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹೆ. ಇವನಿಗೆ ಕನ್ನಡ ಕವಿಜಾಣ ಎಂಬ ಬಿರುದಿದ್ದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಚೆನ್ನರಾಮಸಾಂಗತ್ಯವನ್ನು ಕುಮಟಿರಾಮನ ಕಥೆ, ಚೆನ್ನರಾಮನ ಕಥೆ ಎಂದೂ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಕುಮಾರರಾಮನ ಕಥೆ ಇದರ ವಸ್ತು. ಇದರಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯತ್ವದೊಂದಿಗೆ ಇತಿಹಾಸವೂ ಮಿಶ್ರಿತವಾಗಿದೆ. ಕೃತಿ ಮುದ್ರಿತವಾಗಿಲ್ಲ. ಸುಮಾರು 30ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳು ದೊರಕುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಇದ್ದಂತೆ ಇನ್ನೊಂದು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಂಧಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ, ಪದಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ, ಕಥೆಯಲ್ಲಿನ ಘಟನೆಗಳಲ್ಲಿ ನಾನಾ ಅಂತರ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕೃತಿ ಬಹುಶಃ 12 ಸಂಧಿ ಹಾಗೂ ಸು. 3,000 ಪದ್ಯಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ರಚನೆಯಾಗಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಕುಮಾರರಾಮನನ್ನು ಕುರಿತ ಅನೇಕ ಕೈಫಿಯತ್ತುಗಳು ಪಾಂಚಾಳ ಗಂಗನ ಕೃತಿಯನ್ನು ಹೋಲುತ್ತವೆ.

ಗಂಗನ ಸಾಂಗತ್ಯ ಶೈಲಿ ಸರಳವಾಗಿದೆ. ವರ್ಣನೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತತೆ, ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಜನಪದ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ

ಬರುವ ಕಥೆಗೂ ಇಲ್ಲಿನ ಕಥೆಗೂ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಸಾಮ್ಯವಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಈತನ ಕೃತಿ ಹೆಚ್ಚು ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಊಹಿಸ ಬಹುದಾಗಿದೆ. (ಎಸ್.ಆರ್.ಡಿ.)

ಪಾಂಡವಪುರ: ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು; ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹಾಗೂ ಕೃಷ್ಣರಾಜಪೇಟೆ, ಪಾಂಡವಪುರ, ನಾಗಮಂಗಲ, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ–ಈ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಜಿಲ್ಲಾ ಉಪವಿಭಾಗದ ಕೇಂದ್ರ, ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ನಾಗಮಂಗಲ, ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಮಂಡ್ಯ, ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜಸಾಗರವೂ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಪಾಂಡವಪುರ, ಮೇಲುಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಚಿನಕುರುಳಿ ಮೂರು ಹೋಬಳಿಗಳೂ 175 ಗ್ರಾಮಗಳೂ ಇವೆ. ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 533 ಚಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,75,009.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಹಿಂದೆ ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ಭಾಗವಾಗಿದ್ದು ಇದಕ್ಕೆ ಫ್ರೆಂಚ್‌ರಾಕ್ಸ್ ಅಥವಾ ಹಿರೋಡೆ ಎಂಬ ಹೆಸರಿತ್ತು. 1882ರಲ್ಲಿ ಫ್ರೆಂಚ್‌ರಾಕ್ಸ್ ಸಬ್‌ಡಿವಿಜನ್ ರಚಿಸಲಾಯಿತು. ಅನಂತರ ಫ್ರೆಂಚ್‌ರಾಕ್ಸ್ ಎಂಬ ಉಪ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಾಡಿದ್ದು, ಅದು 1923ರಲ್ಲಿ ರದ್ದಾಯಿತು. ಪಾಂಡವಪುರ ಕಸಬ ಹೋಬಳಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಸೇರಿತು. ಕೃಷ್ಣರಾಜಸಾಗರದ ನಿರ್ಮಾಣದ ಅನಂತರ 1937 ಜುಲೈ 1ರಿಂದ ಹಿರೋಡೆ, ಮೇಲುಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಚಿನಕುರಳಿ ಹೋಬಳಿಗಳನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗ ಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ ಬೇರ್ಪಡಿಸಿ ಫ್ರೆಂಚ್‌ರಾಕ್ಸ್ (ಪಾಂಡವಪುರ) ಎಂಬ ಹೊಸ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ರಚಿಸಲಾಯಿತು. 1939ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ವಿಭಜಿಸಲ್ಪಟ್ಟಾಗ ಫ್ರೆಂಚ್‌ರಾಕ್ಸ್ ಸಬ್‌ಡಿವಿಜನ್ ಮಂಡ್ಯಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಸೇರಿತು.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಏರಿಳಿತಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮೇಲ್ಮೈಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಪೂರ್ವ ಹಾಗೂ ಉತ್ತರ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಂಡವಪುರ ಮತ್ತು ಮೇಲುಕೋಟೆ ಬಳಿ ಗ್ರಾನೈಟ್ ಶಿಲೆಗಳ ಬೆಟ್ಟಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಮೇಲುಕೋಟೆ (3589) ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಎತ್ತರದ ಬೆಟ್ಟ. ಲೋಕಪಾವನಿ ನದಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರದಿಂದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಹರಿದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣ ದಂಚಿನಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ಕಾವೇರಿಯನ್ನು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಪಾಂಡವಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೆಚ್ಚುಭಾಗ ಕಾವೇರಿ ಮತ್ತು ಲೋಕಪಾವನಿ ನದಿಗಳ ಬಯಲನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಣ್ಣು ಗ್ರಾನೈಟ್ ಮತ್ತು ನೀಸ್ ಶಿಲೆಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗಿದ್ದು ಕೆಂಪು ಜೇಡಿಮಣ್ಣು ಹಾಗೂ ಮರಳು ಮಿಶ್ರಿತ ಭೂಮಿ ಇದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸರಾಸರಿ ವಾರ್ಷಿಕ ಮಳೆ 600.71 ಮಿಮೀ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೃಷಿಪ್ರಧಾನವಾದ ಪ್ರದೇಶ. ಹೆಚ್ಚು ಭಾಗ ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯ ಪಡೆದಿದೆ. ಇದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಸೇರಿದ ಕಾವೇರಿ ನದಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಕಟ್ಟಲಾದ ಕೃಷ್ಣರಾಜಸಾಗರದಿಂದ ಬರುವ ಉತ್ತರ ದಡದ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ಕಾಲುವೆ, ಲೋಕಪಾವನಿ ನದಿ ಮತ್ತು ಅನೇಕ ಕೆರೆಗಳು ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ನೀರನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ತೊಣ್ಣೂರು ಕೆರೆ ದೊಡ್ಡದು. ಬತ್ತ, ರಾಗಿ, ಜೋಳ, ಕಬ್ಬು, ನೆಲಗಡಲೆ ಪ್ರಮುಖ ಬೆಳೆಗಳು. ಕೆಲವು ದ್ವಿದಳಧಾನ್ಯಗಳನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಂತೆ ಇದು ಕೂಡ ಸಾಂದ್ರ ಬೇಸಾಯ ಪದ್ಧತಿಯ (ಪ್ಯಾಕೇಜ್ ಪ್ರೋಗ್ರಾಮ್ ಸ್ಕೀಮ್) ಯೋಜನೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟದ್ದು, ಅನೇಕ ರೀತಿಯ ಪರಿಷ್ಕೃತ ಉತ್ತಮ ಬಿತ್ತನೆ ಬೀಜಗಳು, ರಾಸಾಯನಿಕ ಗೊಬ್ಬರಗಳ ಬಳಕೆ, ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಬೇಸಾಯ ಪದ್ಧತಿ, ಆಧುನಿಕ ವ್ಯವಸಾಯೋಪಕರಣಗಳ ಬಳಕೆ ಮುಂತಾದುವುಗಳ ಹಾಗೂ ರೈತರಿಗೆ ತಾಂತ್ರಿಕ ಮತ್ತು ಆರ್ಥಿಕ ಸಹಾಯ ಹಾಗೂ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ದೊರೆಯು ತ್ತಿದ್ದು ಕೃಷಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಗತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಿದೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಪಾಂಡವಪುರ ಸಹಕಾರ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಬತ್ತದ ಗಿರಣಿಗಳು, ಕೈಮಗ್ಗದ ಕೈಗಾರಿಕೆ, ಬೆಲ್ಲ ತಯಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ವ್ಯವಸಾಯೋಪಕರಣಗಳನ್ನು ತಯಾರು ಮಾಡುವ ಬಡಗಿ ಮತ್ತು ಕಮ್ಮಾರರ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಮುಂತಾದ ಕೃಷಿ ಆಧಾರಿತ ದೊಡ್ಡ ಹಾಗೂ ಸಣ್ಣಪ್ರಮಾಣದ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಇವೆ.

ಕುಂತಿಬೆಟ್ಟ, ಪಾಂಡವಪುರ

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಿಂದ ಪಾಂಡವಪುರದ ಮೂಲಕ ಮೇಲುಕೋಟೆವರೆಗೆ ಹಾದುಹೋಗುವ ಒಂದೇ ಒಂದು ಪ್ರಾಂತೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿಯಿದ್ದು ಇದು ಮಂಡ್ಯ, ಮೈಸೂರು, ಹಾಸನ ಮತ್ತು ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳೊಡನೆ ಸಂಪರ್ಕವೇರ್ಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರಗಳಾದ ಮೇಲುಕೋಟೆ, ಪಾಂಡವಪುರ, ಚಿನಕುರಳಿಗಳಿಗೆ ಜಿಲ್ಲಾ ರಸ್ತೆಗಳಿದ್ದು ಇತರ ಮುಖ್ಯ ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ಗ್ರಾಮೀಣ ರಸ್ತೆಗಳಿವೆ. ಮೈಸೂರು –ಬೆಂಗಳೂರು ರೈಲು ಮತ್ತು ರಸ್ತೆ ಮಾರ್ಗಗಳು ಪಾಂಡವಪುರದ ಮೂಲಕ ಹಾದುಹೋಗಿವೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳು, ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳು, ಜೂನಿಯರ್ ಮತ್ತು ಪದವಿ ಕಾಲೇಜು, ಮೂಲಶಿಕ್ಷಣಶಾಲೆಗಳು ಇವೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿ ನಲ್ಲಿ ಪಾಂಡವಪುರ ಮತ್ತು ಮೇಲುಕೋಟೆ **(ನೋಡಿ)** ಪಟ್ಟಣಗಳು. ಮೇಲುಕೋಟೆ ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರು ನೆಲಸಿದ್ದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರ.

ಪಾಂಡವಪುರ ಇದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮತ್ತು ಹೋಬಳಿಯ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉಪವಿಭಾಗದ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರವೂ ಆಗಿರುವ ಈ ಪಟ್ಟಣ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು 6 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಮೈಸೂರಿನಿಂದ 24 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಮತ್ತು ಮಂಡ್ಯದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ 23 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಪಾಂಡವಪುರ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ 9,211 ಮಂದಿ ಪುರುಷರೂ 9025 ಮಂದಿ ಮಹಿಳೆಯರೂ ಇದ್ದು ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 18,236.

ಪಾಂಡವಪುರ ಈಗ ಒಂದು ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದೆ. ಶಾಲೆ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ವೈದ್ಯಕೀಯ ಸೌಲಭ್ಯಗಳೂ ಇರುವ ಪಟ್ಟಣವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಯಿಂದಾಗಿ ಪಟ್ಟಣ ವಿಸ್ತರಿಸು ತ್ತಿದೆ. ಪಟ್ಟಣ ಪುರಸಭಾಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಸ್ಥಳಪುರಾಣದ

ಪ್ರಕಾರ ಪಾಂಡವರು ಅವರ ಅಜ್ಞಾತವಾಸದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಭೇಟಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದರಂತೆ. ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಅಕ್ಕತಂಗಿಬೆಟ್ಟ ಹಾಗೂ ಕುಂತಿಬೆಟ್ಟ ಎಂಬ ಬೆಟ್ಟಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಬೃಹತ್‌ಶಿಲಾಸಮಾಧಿ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಕಾಲದ ಅವಶೇಷಗಳು ಇವೆ. ಈ ಊರು ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಿಲಿಟರಿ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಫ್ರೆಂಚ್ ಸೈನ್ಯದ ತುಕಡಿ ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸಮಯ ಬೀಡುಬಿಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಫ್ರೆಂಚ್‌ರಾಕ್ಸ್ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂತೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಬ್ರಿಟಿಷರು ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿದಾಗ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸೈನ್ಯದ ತುಕಡಿಗಳು ಈಗಿನ ಪಾಂಡವಪುರ ರೈಲ್ವೆನಿಲ್ದಾಣದ ಹತ್ತಿರ ಬೀಡುಬಿಟ್ಟಿದ್ದವು. **(ಕೆ.ಆರ್.ಎನ್.)**

ಪಾಜಕ: ಉಡುಪಿಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 11ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರ. ದ್ವೈತಮತಸ್ಥಾಪಕ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ತಂದೆ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಉಡುಪಿಯ ಕಡಿಯಾಳಯ ಸಗ್ರಿಯಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದು, ಅನಂತರ ಪಾಜಕಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದರು. ಅಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ವಾಸುದೇವ ಮುಂದೆ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರೆಂದು ಖ್ಯಾತರಾದರು. ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಕುಂಜಾರುಗಿರಿ ಎಂಬ ಬೆಟ್ಟವಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ದುರ್ಗಾಬೆಟ್ಟವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಈ ಬೆಟ್ಟದ ನಾಲ್ಕೂದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ‘ತೀರ್ಥ’ಗಳಿವೆ. ಇವು ಸರದಿಯಂತೆ ಪರಶುರಾಮ ನಿರ್ಮಿತವೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ವಾದಿರಾಜರು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ಗುಡಿಯಿದೆ. ಸರದಿಯಂತೆ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಮಠದ ಸರ್ವಜ್ಞ ಪೀಠವನ್ನು ಏರುವ ಸ್ವಾಮಿಗಳು ಅದಕ್ಕೆ ಮುನ್ನ ಪರ್ಯಾಯಪೂರ್ವದ ಸಂಚಾರದ ಅಂಗವಾಗಿ ಈ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಗುಡಿಗೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಆಚಾರ್ಯರ ಹಿರಿಯರು ವಾಸಿಸಿದ ಮನೆಯಿದೆ. ಈಗ ಅದಕ್ಕೆ ಮೂಡುಮಠವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅದರ ಪಕ್ಕದಲ್ಲೇ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ತಾಯಿಗಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿ ಕೊಟ್ಟ ವಾಸುದೇವತೀರ್ಥ ಎಂಬ ಪುಷ್ಕರಣಿಯಿದೆ. ತಂದೆಯನ್ನು ಸಾಲಿಗನ ಉಪಟಳದಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಲು ಬಾಲಕ ವಾಸುದೇವ ಅವನಿಗೆ ಹುಣಸೆಬೀಜಗಳನ್ನಿತ್ತನೆಂದೂ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತನೆ ಹೊಂದಿದವೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ. ಆಚಾರ್ಯರು ಆ ಸಾಲಿಗನೇ ಹುಟ್ಟಿದ ಮನೆಯನ್ನು ಪುನರ್ನಿರ್ಮಿಸಿದನೆಂದೂ ನಂಬಲಾಗಿದೆ. ತಾನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ದ್ವೈತ ಮತ ಬಹುಕಾಲ ಉಳಿಯುವುದಾಗಿ ತಂದೆಗೆ ನಂಬುಗೆ ಬರುವ ಸಲುವಾಗಿ ಒಣಮರದ ಗೆಲ್ಲನ್ನು ಚಿಗುರುವಂತೆ ಮಾಡಿದ ಸ್ಥಳ, ಕದ್ದು ಹಾಲುಕುಡಿಯುತ್ತಿದ್ದ ಬೆಕ್ಕಿಗೆ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಾಗಿ ಹಾಸುಗಲ್ಲನ್ನು ಇರಿಸಿದ ಸ್ಥಳ ಎಂದು ಆಯಾ ಸ್ಥಳಗಳನ್ನು ಊರವರು ಯಾತ್ರಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಬೃಹತ್‌ಗ್ರಾತದ ಬಂಡೆಗಳನ್ನು ಒಡೆದು ರಸ್ತೆಗಳಿಗೆ ಬೇಕಾಗುವ ಜಲ್ಲಿಕಲ್ಲು ಸರಬರಾಜು ಮಾಡುವ ಪ್ರಯತ್ನಗಳು ನಡೆದಾಗ ಉಡುಪಿಯ ಅಷ್ಟಮಠದ ಯತಿಗಳು ಹಾಗೂ ಪರಿಸರಾಸಕ್ತರು ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿ ಈ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ತಡೆಯೊಡ್ಡಿದ್ದರು. **(ಎ.ವಿ.ಎಸ್ಎ.)**

ಪಾಟೀಲ್, ಕೆ.ಎಚ್.: 1925–92. ಮಾಜಿ ಸಚಿವರು. ಸಹಕಾರಿ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಧುರೀಣರು. ಹಿರಿಯ ರಾಜಕಾರಣಿ. ಇವರು 1925 ಮಾರ್ಚ್ 16ರಂದು ಗದಗದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ಸ್ವಂತ ಊರು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸಮೀಪದ ಹುಲಕೋಟಿ. ತಂದೆ ರಂಗನಗೌಡ, ತಾಯಿ ನಿಂಗಮ್ಮ. ಗೌಡಕಿ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಪಾಟೀಲರು ದೊಡ್ಡ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದವರು. ಇವರ ತಂದೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟಗಾರರು ಮತ್ತು ಊರಿನ ಯಜಮಾನರಾಗಿದ್ದವರು. ಪಾಟೀಲರು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯವರೆಗೂ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿ ನೇರವಾಗಿ ಜೀವನ ರಂಗಕ್ಕಿಳಿದವರು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಚಳವಳಿಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಚಳವಳಿಗೆ ದುಮುಕಿ ನಾಯಕತ್ವ ಗುಣ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದರು. ಇವರದು ಹುಟ್ಟುಹೋರಾಟಗಾರ ಮನೋಭಾವ.

ಇವರು ತಮ್ಮ ಹದಿನೆಂಟರ ತಾರುಣ್ಯದಲ್ಲೇ ಸ್ವಗ್ರಾಮ ಹಲಕೋಟಿ ಪಂಚಾಯಿತಿಯ ಸರಪಂಚರಾದರು. ಬಿಚ್ಚುಮಾತಿನ ಇವರ ನಡೆನುಡಿಗಳು ಜನರಲ್ಲಿ ಇವರ ಬಗ್ಗೆ ವಿಶ್ವಾಸ ಮೂಡುವಂತೆ ಮಾಡಿದವು. ಇವರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ಜನರನ್ನು ಸೂಜಿಗಲ್ಲಿನಂತೆ ಸೆಳೆಯಿತು; ಅವರು ತಮ್ಮ ದುಃಖದುಮ್ಮಾನಗಳನ್ನು ಇವರಲ್ಲಿ ತೋಡಿಕೊಳ್ಳತೊಡಗಿದರು. ತಾವು ಬೆಳೆದ ಬೆಳೆಗೆ ಸೂಕ್ತ ಬೆಲೆಯಿಲ್ಲದೆ ರೈತರು ಬಡತನದಲ್ಲಿ ಕಂಗಾಲಾಗಿರುವುದನ್ನು ಕಂಡರು; ಸಾಲಗಾರರ ಶೂಲಕ್ಕೆ ಬಿದ್ದು ನಾಶವಾಗುತ್ತಿದ್ದವರ ಸಂಕಟ ತಿಳಿದರು. ಇವರಿಗೆ ಆಗ ಜನರನ್ನು ಇಂಥ ಸಂಕಷ್ಟದಿಂದ ಪಾರುಮಾಡಲು ಸಹಕಾರಿ ಆಂದೋಲನವನ್ನು ಬಲಪಡಿಸುವುದೊಂದೇ ದಾರಿ ಎಂಬ ಅರಿವಾಯಿತು. ತಮ್ಮ ವೈಯಕ್ತಿಕ ಸುಖಸಂತೋಷಗಳನ್ನು ಬದಿಗೊತ್ತಿ ಸಹಕಾರಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಲು ಮುಂದಾದರು. ಇದರಿಂದ ಇವರು ಪಟ್ಟಭದ್ರರ ವಿರೋಧ ಎದುರಿಸಬೇಕಾಗಿ ಬಂದರೂ ತಮ್ಮ ಗುರಿಯನ್ನು ಬಿಡಲಿಲ್ಲ.

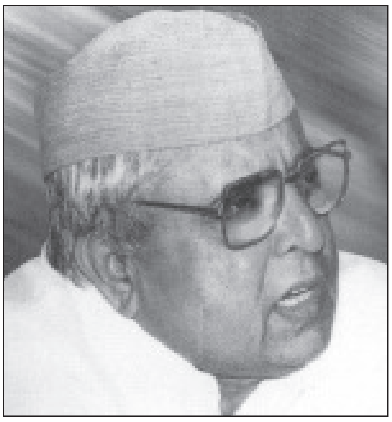

ಗ್ರಾಮ ಸ್ವರಾಜ್ಯದ ಕನಸು ನನಸಾಗಲು ತಮ್ಮ ಗ್ರಾಮ ಹುಲಕೋಟಿಯನ್ನೇ ಕಾರ್ಯಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿ ಆರಿಸಿಕೊಂಡರು. 1950ರ ದಶಕದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ಮೇಲೊಂದರಂತೆ ಅನೇಕ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುತ್ತ ಹೋದರು. ಗ್ರಾಮೀಣ ಉಗ್ರಾಣ, ಶಾಲೆಗಳು, ಗ್ರಾಮಕೇಂದ್ರ, ಶ್ರೀರಾಮಮಂದಿರ, ಗರಡಿಮನಿ, ಸ್ನಾನಗೃಹಗಳು, ಪಶು ಚಿಕಿತ್ಸಾಲಯ– ಹೀಗೆ ಗ್ರಾಮಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಅಲ್ಲಿನ ಜನರು ಸ್ವಾವಲಂಬಿಗಳಾಗಲು ನೆರವಾದವು. 1955ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಸಹಕಾರದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೇಂದ್ರವಾದ ಗದಗಕ್ಕೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿದರು. ಅಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿ ಮಾರಾಟ ಸಹಕಾರ ಸಂಘ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಅಲ್ಲಿನ ಪುರಸಭೆಗೆ ತಮ್ಮ ಬೆಂಬಲಿಗರು ಆರಿಸಿ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು. 1954ರಲ್ಲಿ ಎ.ಪಿ.ಸಿ.ಸಿ. ಸದಸ್ಯರಾಗುವ ಮೂಲಕ ರಾಜಕೀಯ ಮಾನ್ಯತೆಯೂ ಇವರಿಗೆ ಸಂದಿತು. ಹುಲಕೋಟಿಯಲ್ಲಿ ಸಹಕಾರ ಚಳವಳಿಯ ಬಗ್ಗೆ ದೊಡ್ಡ ಸಮಾವೇಶ ನಡೆಸಿದರು. ಪತ್ರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಬರೆಯುವುದು, ಸೇವಾದಳ ಸಂಘಟನೆ, ಬೆಟಗೇರಿಯಲ್ಲಿ ಹಿಂದ್ ಸೇವಾ ಸಂಘ ಸ್ಥಾಪನೆ ಹೀಗೆ ವಿವಿಧ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸಿ ಆ ಪ್ರಾಂತಕ್ಕೆ ಚಟುವಟಿಕೆ ತಂದುಕೊಟ್ಟರು.

ಪಾಟೀಲರ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಟನೆ ಜಿಲ್ಲಾ ಮಟ್ಟ ತಲುಪಲು ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಹಿಡಿಯಲಿಲ್ಲ. ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲಾ ಸಹಕಾರಿ ಮಾರಾಟ ಒಕ್ಕೂಟ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಇದರಿಂದ ರೈತರು ಮಧ್ಯವರ್ತಿಗಳಿಂದ ಶೋಷಣೆಗೊಳಗಾಗುವುದು ಆದಷ್ಟು ತಪ್ಪಿತು. 1962ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಗದಗ ಜಿಲ್ಲೆ ರಚನೆಯ ಬೇಡಿಕೆಯನ್ನು ಸರ್ಕಾರದ ಮುಂದಿಟ್ಟರು. ಇದು ಇವರ ದೂರದೃಷ್ಟಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ (ಅನಂತರ 1997ರಲ್ಲಿ ಈ ಬೇಡಿಕೆ ಈಡೇರಿತು). 1962ರಲ್ಲಿ ವಿಧಾನಸಭೆ ಪ್ರವೇಶಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಿದರೂ ಅದು ಫಲಿಸಲಿಲ್ಲ. ಸಹಕಾರಿ ಆಂದೋಲನವನ್ನು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಮಾದರಿಯಾಗುವಂತೆ ರೂಪಿಸಿದರು. ಇದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಜನಮನ

ಗೆಲ್ಲಲು ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು. ರಾಜ್ಯದ ಎ.ಪಿ.ಎಂ.ಸಿ. ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳ ದೊಡ್ಡ ಸಮಾವೇಶವನ್ನು ಗದಗದಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿದರು. ರಾಜ್ಯದ ಸಹಕಾರಿ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಪಾಟೀಲರ ಕೊಡುಗೆಯ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿಯಲು ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಮುಂದಾಳುಗಳಿಗೆ ಇದರಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು. ಗ್ರಾಮಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಸಹಕಾರಿ ಚಳವಳಿಯೊಂದಿಗೆ ಮೇಳವಿಸಿ ಮುನ್ನಡೆಸಿದ್ದು ಇವರ ಕೊಡುಗೆ.

ಇವರು ರಾಜಕೀಯವಾಗಿ ಪ್ರವರ್ಧಮಾನಕ್ಕೆ ಬರಲು ಅನೇಕ ಎಡರುತೊಡರುಗಳಿದ್ದವು. ಆಗಿನ ಪ್ರಭಾವಿ ನಾಯಕರಾಗಿದ್ದ ಎಸ್. ನಿಜಲಿಂಗಪ್ಪನವರ ರಾಜ್ಯ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷದ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯ ಅಭ್ಯರ್ಥಿತನವನ್ನು ವಿರೋಧಿಸಿ ದೊಡ್ಡ ಸಂಕಷ್ಟ ತಂದುಕೊಂಡರು. ಆದರೆ ನೇರ ನಡೆಯ ಪಾಟೀಲರು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷ ಉತ್ತುಂಗ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲೇ ಅದನ್ನು ತೊರೆದು 1965ರಲ್ಲಿ ಸಾಹುಕಾರ ಚನ್ನಯ್ಯನವರು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದ ಜನತಾ ಪಕ್ಷ ಸೇರಿ ಅದರ ಮಹಾಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾದರು. ಗದಗದಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿ ಮಾರಾಟ ಮಹಾ ಸಂಘ, ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಎಣ್ಣೆ ಕಾಳುಗಳ ಮಾರಾಟ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬರಲು ಕಾರಣರಾದರು. ಗದಗದಲ್ಲಿ ರೈತಭವನ (1963), ಹುಲಕೋಟಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ ಮತ್ತು ಪರಿಶಿಷ್ಟವರ್ಗದವರಿಗೆ ಸಮಾಜ ಕೇಂದ್ರ (1967), ಬಿಂಕದಕಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಸಮಾಜ ಮಂದಿರ, ಧರ್ಮಶಾಲೆ, ಉಗ್ರಾಣ, ಬೆಟಗೇರಿಯಲ್ಲಿ ಬಾಕಿಯರ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ, ಗದಗದಲ್ಲಿ ರೆಡ್ಡಿ ಸಹಕಾರಿ ಸಾಲ ಬ್ಯಾಂಕ್, ಹುಲಕೋಟಿಯಲ್ಲಿ ನೆಲಗಡಲೆ ಸಂಸ್ಕರಣ ಸಂಘ ಹೀಗೆ ಹತ್ತು ಹಲವು ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬರಲು ಪ್ರೇರಣೆ ನೀಡಿದರು.

1967ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಗದಗ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಜನತಾಪಕ್ಷದ ಪ್ರಣಾಳಿಕೆಯಿಂದ ವಿಧಾನಸಭೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ಮುಂದೆ ಇಂದಿರಾಗಾಂಧಿಯವರ ನೇತೃತ್ವದ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸೇರಿ 1972ರಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ವಿಧಾನಸಭಾ ಸದಸ್ಯರಾದರು. ಡಿ. ದೇವರಾಜ ಅರಸರ ಮಂತ್ರಿಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಸಚಿವರಾದರು. ಕೃಷಿ ಮತ್ತು ಅರಣ್ಯ ಖಾತೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಕೃಷಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಜಿಲ್ಲೆಗೊಂದು ಮಣ್ಣು ಪರೀಕ್ಷಾ ಕೇಂದ್ರ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಜೊತೆಗೆ ಪ್ರದೇಶ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಇಂದಿರಾಗಾಂಧಿಯವರ ಕುಟುಂಬದ ಆಪ್ತ ವಲಯದಲ್ಲಿ ಇದರು. ಸಣ್ಣ ಸಮುದಾಯದಿಂದ ಬಂದ ಇವರು ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಬಲ ಕೋಮಿನ ರಾಜಕೀಯದ ನಡುವೆ ಉಳಿದುಬರುವುದು ಅಷ್ಟು ಸುಲಭದ ಸಂಗತಿಯಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅದಮ್ಯ ಉತ್ಸಾಹಿಯೂ ಸಂಘಟನ ಚತುರರೂ ಆಗಿ ಇವರು ಅದರಲ್ಲೂ ಯಶಸ್ವಿಯಾದರು. ಡಿ. ದೇವರಾಜ ಅರಸರನ್ನು ವಿರೋಧಿಸಿ ಅವರ ಪದಚ್ಯುತಿಗೆ ಮುಂದಾದ ಭಿನ್ನಮತೀಯರ ನಾಯಕತ್ವ ವಹಿಸಿದರು (1978). ಆದರೆ ಡಿ. ದೇವರಾಜ ಅರಸರೇ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಗೆದ್ದು ಬಹುಮತ ಪಡೆದಾಗ ಪಾಟೀಲರು ರಾಜಕೀಯ ಏಕಾಂಗಿತನ ಅನುಭವಿಸಿದರು. ರಾಜಕೀಯ ಸ್ಥಿತ್ಯಂತರದಲ್ಲಿ ಅರಸು ಅವರು ಅಧಿಕಾರ ಕಳೆದುಕೊಂಡಾಗ ಆರ್. ಗುಂಡೂರಾಯರು ಸರ್ಕಾರ ರಚಿಸಿದರು. ಆಗ ಪಾಟೀಲರು ತಮ್ಮ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ರಚನಾತ್ಮಕ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದರು. ತಮ್ಮ ಊರಿಗೆ ಪಾಲಿಟೆಕ್ನಿಕ್ ಮತ್ತು ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜುಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆಯಲ್ಲಿ ಸಫಲರಾದರು (1980). ರಾಜಕೀಯ ಬಿಡುವಿನಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಮುಕ್ತ ಶಿಕ್ಷಣದ ಪ್ರಯೋಜನ ಪಡೆದು ಎಂ.ಎ. ಪದವೀಧರರಾದರು. ಇಂದಿರಾಗಾಂಧಿಯವರನ್ನು ಗದಗಕ್ಕೆ ಕರೆಸಿ ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಶೀಲತೆಯ ಪರಿಚಯ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟರು; ಮರಳಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾದರು. 1985ರಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷದಿಂದ ಶಾಸಕರಾಗಿ ಚುನಾಯಿತರಾಗಿ ಕಲಾಪಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯಾಗಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡರು. 1989ರ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಇವರಿಗೆ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿ ಹುದ್ದೆ ಸ್ವಲ್ಪದರಲ್ಲಿ ತಪ್ಪಿಹೋಯಿತು. ಆದರೆ ಕಂದಾಯ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಮಿಕ ಖಾತೆ ಸಚಿವರಾಗಿ ಹಲವಾರು ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ಗಳನ್ನು ಜಾರಿಗೆ ತಂದರು. ಬಂಗಾರಪ್ಪನವರ ಸಂಪುಟದಲ್ಲೂ ಸಹಕಾರ ಸಚಿವರಾಗಿದ್ದರು. "ಸಹಕಾರಿ ಆಂದೋಲನ ಅವರ ಉಸಿರಾಗಿತ್ತು; ಪ್ರಾಣವಾಗಿತ್ತು. ಒಬ್ಬ ದೂರದೃಷ್ಟಿಯ ನಿಸ್ವಾರ್ಥ ಸಹಕಾರ ತತ್ವನಿಷ್ಠ ಏನನ್ನು ಸಾಧಿಸಬಹುದು ಎಂಬುದನ್ನು ನಂಬಬೇಕಾದರೆ ಹುಲಕೋಟಿ ನೋಡಬೇಕು" ಎಂದು ಕೋ. ಚೆನ್ನಬಸಪ್ಪನವರು ಇವರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ಒಂದೆಡೆ ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದು ಪಾಟೀಲರ ಜೀವನ ಸಾಧನೆಗೆ ಜೀವಂತ ವ್ಯಾಖ್ಯೆ. ಇವರು 1992 ಫೆಬ್ರವರಿ 9ರಂದು ನಿಧನರಾದರು ಇವರ ಪುತ್ರ ಎಚ್.ಕೆ. ಪಾಟೀಲರು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಚಿವರಾಗಿ, ಹೆಸರುಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

*

ಪಾಟೀಲ, ಆರ್.ಬಿ.: 1925 –. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವೈದ್ಯರು, ಸಮಾಜ ಸೇವಕರು. ರೇವಣಸಿದ್ಧಪ್ಪಗೌಡ ಬಸಪ್ಪಗೌಡ ಪಾಟೀಲ ಇವರ ಪೂರ್ಣನಾಮ. ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಂಗಡಿಗೇರಿಯಲ್ಲಿ 1925ರ ನವೆಂಬರ್ 20ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಬಿಜಾಪುರ ಧಾರವಾಡಗಳಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ, ಮುಂದೆ ಮುಂಬಯಿಯ ಜಿ.ಎಸ್. ಮೆಡಿಕಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಿಂದ 1951ರಲ್ಲಿ ವೈದ್ಯಕೀಯ ಪದವೀಧರರಾದರು. ಅನಂತರ ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿಗೆ ತೆರಳಿ, 1956ರಲ್ಲಿ ರಾಯಲ್ ಕಾಲೇಜ್ ಆಫ್ ಸರ್ಜನ್ಸ್‌ದ ಫೆಲೋಶಿಪ್ ಪಡೆದರು. ಭಾರತಕ್ಕೆ ಮರಳಿ 1957ರಲ್ಲಿ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯ ಸಹಕಾರಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆಯ ಮುಖ್ಯ ವೈದ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿ ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಕಾರ್ಯಮಾಡಿ, 1969ರಿಂದ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಖಾಸಗಿ ನರ್ಸಿಂಗ್ ಹೋಂ ಮೂಲಕ ರೋಗಿಗಳಿಗೆ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ಸಹಕಾರಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆ ಪಾಟೀಲರ ಹಿರಿತನದಲ್ಲಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಯಿತು. ತಮ್ಮ ಕರ್ತೃತ್ವಶಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಶಸ್ತ್ರಕ್ರಿಯಾಪರಿಣತಿಯಿಂದ ಆ ಆಸ್ಪತ್ರೆಯನ್ನು ಜನಪ್ರಿಯಗೊಳಿಸಿ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ವ್ಯಾಧಿಗ್ರಸ್ತ ಜನರಿಗೆ ಯಾತ್ರಾಸ್ಥಳವನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿದರು. ಅಲ್ಲಿದ್ದ 12 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಸಹಸ್ರಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಶಸ್ತ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ ಪವಾಡ ಇವರದು. ತಮ್ಮ ಸೌಜನ್ಯ, ವಿನಯಶೀಲತೆ ಮತ್ತು ಮಾನವೀಯ ಅನುಕಂಪದಿಂದ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದರು. ಪಾಟೀಲರ ಹಸ್ತಸ್ಪರ್ಶ ನಾಡಿನ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ರೋಗಿಗಳಿಗೆ ವಿಶ್ವಾಸ ಕುದುರಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದೆ. ಶಸ್ತ್ರಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾದ ಕೈ, ಉದ್ವಿಗ್ನಗೊಳ್ಳದ ಮನಸ್ಸು, ಅನುಕಂಪ ತೋರುವ ಹೃದಯ ಮತ್ತು ಭರವಸೆ ನೀಡುವ ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಪಡೆದ ಪಾಟೀಲರು ನಿಯಮಿತತನಕ್ಕೆ, ಅವಿರತ ದುಡಿಮೆಗೆ ಮತ್ತು ಸರಳ ಸಜ್ಜನಿಕೆಗೆ ಹೆಸರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ವಿಶ್ವಾಸ ಮೂಡಿಸುವುದು ರೋಗಿಗೆ ವೈದ್ಯ ಕೊಡುವ ಮೊದಲ ಔಷಧ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಇವರ ಬಲವಾದ ನಂಬುಗೆ. ಕೇವಲ ಹತ್ತು ಹಾಸಿಗೆಗಳಿದ್ದ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ಸಹಕಾರಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆ ಒಂದೇ ದಶಕದಲ್ಲಿ 200 ಹಾಸಿಗೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ವೈದ್ಯಕೀಯ ಸೇವೆಯ ಎಲ್ಲ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿತು.

ಇವರು 1963ರಿಂದ 1975ರವರೆಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ವೈದ್ಯಕೀಯ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಶಸ್ತ್ರಚಿಕಿತ್ಸೆಯ ಗೌರವ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿ ಅನೇಕ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ವೈದ್ಯರಿಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ಮಾಡಿದರು. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯ ರೆಡ್‌ಕ್ರಾಸ್ ಸಂಸ್ಥೆ, ಆಯುರ್ವೇದ ಮಹಾವಿದ್ಯಾಲಯ, ಅಂಧತ್ವನಿವಾರಣಾ ಸಂಸ್ಥೆ ಮತ್ತು ರೋಟರಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿಯೂ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸೇವೆಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಅನೇಕರಲ್ಲಿ ಬಾಯಿ, ಗಂಟಲು, ಅನ್ನನಾಳದ ಕ್ಯಾನ್ಸರ್ ವಿಪುಲವಾಗಿ ಬರುವುದನ್ನು ತಮ್ಮ ಅಧ್ಯಯನದ ಮೂಲಕ ಕಂಡುಕೊಂಡ ಪಾಟೀಲರು ಆ ರೋಗಕ್ಕೆ ಯಾವ ವೈದ್ಯಕೀಯ ಸೌಲಭ್ಯಗಳೂ ಇಲ್ಲದ್ದನ್ನು ಮನಗಂಡು ಕ್ಯಾನ್ಸರ್ ಆಸ್ಪತ್ರೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟುವಲ್ಲಿ ಮುಂದಾದರು. ಇವರ ಮೇಲಿನ ಪ್ರೀತಿ, ವಾತ್ಸಲ್ಯದ ದ್ಯೋತಕವಾಗಿ ಅಲ್ಪಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವಜನಿಕರಿಂದ 41 ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು. ಇವರ ನಿಸ್ವಾರ್ಥಸೇವೆಯ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿ 1977ರಲ್ಲಿ 75 ಹಾಸಿಗೆಗಳೊಡನೆ ರೋಗಿಗಳಿಗೆ ಶಸ್ತ್ರಚಿಕಿತ್ಸೆ ಮತ್ತು ವಿಕಿರಣ ಕ್ರಿಯೆಯ ಆಧುನಿಕ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯನ್ನು ನೀಡುವ ಸೌಲಭ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಕರ್ನಾಟಕ ಕ್ಯಾನ್ಸರ್ ಚಿಕಿತ್ಸಾ ಮತ್ತು ಸಂಶೋಧನಾ ಸಂಸ್ಥೆ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ತಲೆಯೆತ್ತಿ ನಿಂತಿದೆ. ಪಾಟೀಲರು ಕ್ಯಾನ್ಸರ್ ಮೇಲೆ ಕಿರುಹೊತ್ತಗೆಯೊಂದನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರ ಸೇವೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿದ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ 1969ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಪದ್ಮಶ್ರೀ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನಿತ್ತು ಗೌರವಿಸಿತು. ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಗೌರವ ಡಾಕ್ಟೊರೇಟ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನಿತ್ತಿದೆ (1976). **(ಪಿ.ಎಸ್.ಎಸ್‌ಐ)**

ಪಾಟೀಲ ಪುಟ್ಟಪ್ಪ: 1922– . ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮ ಹಾಗೂ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಪಾಪು ಎಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಲೇಖಕ, ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಿ, ಅಂಕಣ ಬರೆಹಗಾರರು. ಇಂದಿನ ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕುರುಬಗೊಂಡ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 1922 ಜನವರಿ 14ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಪ್ಪ, ತಾಯಿ ಮಲ್ಲಮ್ಮ. ಇವರು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಹಲಗೇರಿಯಲ್ಲೂ ಮುಂದಿನ ಓದನ್ನು ಬ್ಯಾಡಗಿ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಹಾವೇರಿಗಳಲ್ಲೂ ಮುಗಿಸಿದರು. ಧಾರವಾಡದ ಕರ್ನಾಟಕ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಬೆಳಗಾಂವಿ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್‌ಎಲ್.ಬಿ. (1945), ಕ್ಯಾಲಿಫೋರ್ನಿಯದಲ್ಲಿ ಎಂ.ಎಸ್‌ಸಿ. ಮುಗಿಸಿದರು. ಇವರದು ಪೊಲೀಸ್ ಪಟೇಲರ ಮನೆತನ. ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಚಳವಳಿಯತ್ತ ಆಕರ್ಷಿತರಾದರು. ನಹಿ ರಖನಾ, ನಹಿ ರಖನಾ ಎಂದು ಮದ್ಯದ ಅಂಗಡಿಯ ಮುಂದೆ ಪಿಕೆಟಿಂಗ್ ಮಾಡಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾದರು (1930). ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಗೆ ನೆಹರೂ ಬಂದಾಗ (1930) ಅವರನ್ನು ಕಂಡು ತುಂಬ ಪ್ರಭಾವಿತರಾದರು. ಗಾಂಧೀಜಿಯವರು ಬ್ಯಾಡಗಿಗೆ ಬಂದಾಗ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಓದುತ್ತಿದ್ದ ಪುಟ್ಟಪ್ಪನವರು ಸ್ವಯಂ ಸೇವಕರಾಗಿ ಸ್ವಾಗತಿಸುವ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ನಿಂತಾಗ ಗಾಂಧೀಜಿಯವರಿಂದ ಬೆನ್ನುತಟ್ಟಿಸಿಕೊಂಡರು (1934). ಪ್ರಥಮ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಚುನಾವಣೆ ನಡೆದಾಗ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್‌ಪರ ಪ್ರಚಾರ ಕೈಕೊಂಡರು (1937).

ಧಾರವಾಡದ ಕರ್ನಾಟಕ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಓದುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಘದ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿದ್ದರು (1942). ಅದೇ ವರ್ಷ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೋರಾಟದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಸಂಘಟನೆ ಮಾಡಿದ ಆಪಾದನೆಯಲ್ಲಿ ಬಂಧನದಲ್ಲಿದ್ದು ಬಳಿಕ ಒಂದು ವರ್ಷ ಭೂಗತ ಕಾರ್ಯಕರ್ತರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಅನಂತರ ವಕಾಲತ್ತು ಮಾಡುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಮುಂಬಯಿಗೆ ತೆರಳಿದರು. ಆಗ ಇವರು ಪತ್ರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಇಂಗ್ಲಿಷಿನಲ್ಲಿ ಲೇಖನ ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಸರದಾರ ವಲ್ಲಭಬಾಯಿ ಪಟೇಲರನ್ನು ಭೇಟಿಯಾದಾಗ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಕೊಳ್ಳಲು ಅವರು ಸಲಹೆ ಮಾಡಿದರು. 'ಬಾಂಬೆ ಕ್ರಾನಿಕಲ್', ಫ್ರೀಪ್ರೆಸ್ ಜರ್ನಲ್‌ಗಳಿಗೆ ಲೇಖನ ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಫ್ರೀಪ್ರೆಸ್ ಜರ್ನಲ್‌ನಲ್ಲಿ ಸೇರುವ ಒತ್ತಾಯ ಬಂದರೂ ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ತಾನು ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಬೇಕೆಂದು ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಹಿಂತಿರುಗಿ ದಾವಣಗೆರೆಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡಿಗರ ಪ್ರಥಮ ಮಹಾಧಿವೇಶನ ಕೂಡಿಸಲು ಶ್ರಮಿಸಿದರು (1946). ವಿಶಾಲ ಕರ್ನಾಟಕ ವಾರಪತ್ರಿಕೆಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡರು. ಅನಂತರ ಇದನ್ನು ದಿನಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು (1947 ಆಗಸ್ಟ್ 9). ಕರ್ನಾಟಕ ಏಕೀಕರಣ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಕೊಂಡು (1949) ಬಿ.ಎನ್. ದಾತಾರರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಮಂಗಳವೀಡು ಶ್ರೀನಿವಾಸರಾವ್, ಕೃಷ್ಣಕುಮಾರ ಕಲ್ಲೂರ, ವೆಂಕಟೇಶ ಮಾಗಡಿ, ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್ ಅವರೊಡಗೂಡಿ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಸರದಾರ ಪಟೇಲರನ್ನು ಕಂಡು ಕರ್ನಾಟಕ ಏಕೀಕರಣದ ಬಗ್ಗೆ ಒತ್ತಾಯಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮದ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕಾಗಿ 1949ರ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಕ್ಯಾಲಿಫೋರ್ನಿಯ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಕ್ಕೆ ಹೋದರು.

ನವಯುಗ ದಿನಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಏಕೀಕರಣಕ್ಕೆ ಚಾಲನೆ ಒದಗಿಸಿದರು (1953). ಪ್ರಪಂಚ ವಾರಪತ್ರಿಕೆ ಆರಂಭಿಸಿ ತಮ್ಮ ವೈವಿಧ್ಯಮಯ ಬರೆವಣಿಗೆಯಿಂದ ಓದುಗರನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿದರು (1954 ಮಾರ್ಚ್ 10). ಸಂಗಮ ಎಂಬ ಕನ್ನಡ ಪ್ರಥಮ ಡೈಜಸ್ಟ್‌ನ್ನೂ ಆರಂಭಿಸಿದರು (1957). ವಿಶ್ವವಾಣಿ ಎಂಬ ದಿನಪತ್ರಿಕೆ ಆರಂಭಿಸಿ (1959 ಆಗಸ್ಟ್ 31) ಇಂದಿಗೂ ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಮನೋರಮಾ ಎಂಬ ಚಲನಚಿತ್ರ ಮಾಸಿಕವನ್ನೂ (1961) ಸ್ತ್ರೀ ಎಂಬ ಮಾಸಿಕವನ್ನೂ ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿದ್ದರು (1964).

ಇವರು ಶಿಕ್ಷಣ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲೂ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಸಿಂಡಿಕೇಟ್ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು (1961). ರಾಜ್ಯಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಯಾದ ಇವರು ಧಾರವಾಡ ಮತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಮಸ್ಯೆಗಳಿಗೆ ಧ್ವನಿಯಾದರು (1962–71). 1967ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿದ್ಯಾವರ್ಧಕ ಸಂಘದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾದರು. ಅಲ್ಲಿ ರಂಗಮಂದಿರ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಕಾರಣರಾಗಿ ಇಂದಿಗೂ ಅದರ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಮುಂದುವರೆದಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರು ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ವಿದೇಶ ಯಾತ್ರೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಪಶ್ಚಿಮ ಜರ್ಮನಿ, ಬ್ರಿಟನ್, ರಷ್ಯಗಳಿಗೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಆರಂಭದಿಂದಲೂ ಕನ್ನಡ ಪರ ಚಳವಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಕ್ರಿಯವಾಗಿ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತ ಬಂದಿದ್ದ ಇವರು ಗೋಕಾಕ ವರದಿ ಜಾರಿಗೊಳಿಸಲು ರಾಜ್ಯ ವ್ಯಾಪಿ ಆಂದೋಲನ ನಡೆದಾಗ ಅದರ ನೇತೃತ್ವ ವಹಿಸಿದ್ದರು. ಕರ್ನಾಟಕ ಸರಕಾರ ಕನ್ನಡ ಕಾವಲು ಮತ್ತು ಗಡಿಸಲಹಾ ಸಮಿತಿ ರಚಿಸಿ ಇವರನ್ನು ಅಧ್ಯಕ್ಷರನ್ನಾಗಿ ನೇಮಕ ಮಾಡಿತು (1985–89). ಕರ್ನಾಟಕಾದ್ಯಂತ ಸಂಚಾರ ಕೈಗೊಂಡು ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಅನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ಬರುವಂತೆ ಕಾರ್ಯ ಚಟುವಟಿಕೆಯನ್ನು ರೂಪಿಸಿದರು.

ನಾಡಿನ ಹೆಸರಾಂತ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಂಕಣ ಬರೆಹಗಾರರಾಗಿ ತಮ್ಮ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಲೇಖನಗಳು ಸಂಗ್ರಹ ರೂಪದ

ಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ನನ್ನದು ಈ ಕನ್ನಡ ನಾಡು (1975), ನಮ್ಮದು ಈ ಭರತಭೂಮಿ (1977), ಕರ್ನಾಟಕದ ಕಥೆ (1991), ಸೋವಿಯತ್ ದೇಶ ಕಂಡೆ, ಸಾವಿನ ಮೇಜವಾನಿ (1944), ಗವಾಕ್ಷಿ ತೆರೆಯಿತು (1974), ಶಿಲಾಬಾಲಿಕೆ ನುಡಿದಳು (1974), ಕಲಾಸಂಗಮ, ಬೆಳೆದ ಬದುಕು, ಭಾರತದ ಬೆಳಕು, ನೆಲದ ನಕ್ಷತ್ರಗಳು, ಸರ್.ಸಾಹೇಬರು, ಹೊಸಮನಿ ಸಿದ್ದಪ್ಪನವರು, ಪ್ರಪಂಚದ ಪಟುಗಳು, ನಮ್ಮ ದೇಶ, ನಮ್ಮ ಜನ (1973), ಈಗ ಹೊಸದನ್ನು ಕಟ್ಟೋಣ (1975), ಉಸಿರಾಗಲಿ ಸಮಗ್ರ ಕನ್ನಡ, ಪಾಪು ಪ್ರಪಂಚ (2000)– ಇವು ಇವರ ಕೆಲವು ಕೃತಿಗಳು. ಇವರು ಅಖಿಲ ಕರ್ನಾಟಕ ಕನ್ನಡ ಹೋರಾಟ ಸಂಘಗಳ ಒಕ್ಕೂಟದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದಾರೆ (1992).

ಇವರು ನಾಡಿಗೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಸೇವೆಗಾಗಿ ಹಲವಾರು ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಗೌರವಗಳು ಸಂದಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಡಿ.ಲಿಟ್ ಪದವಿ (1994), ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ನೀಡುವ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಟಿ.ಎಸ್.ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1994), ರಾಜ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1976), ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ಭಾರತ ಜ್ಯೋತಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1990), ಕರ್ನಾಟಕ ಪತ್ರಿಕಾ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1993), ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯ ಟಿಳಿಕ–ಮೊಹರೆ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1999), ಹಂಪಿ ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ನಾಡೋಜ ಗೌರವ (1996), ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಗೌರವ ಸದಸ್ಯತ್ವ (2001), ಶಾಂತವೇರಿ ಗೋಪಾಲಗೌಡ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (2002), ಆದಿಚುಂಚನಗಿರಿಶ್ರೀಗಳಿಂದ ಚುಂಚಶ್ರೀ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (2003) ಇವರಿಗೆ ಸಂದಿವೆ. ಇವರು ಬೆಳಗಾಂವಿಯಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ ಅಖಿಲ ಭಾರತ 70ನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು (2003). **(ಎಸ್.ಎಂ.ಕೆ.)**

ಪಾಠಕ್, ಕೆ.ಬಿ.: 1851–1932. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿದ್ವಾಂಸರು. ಕಾಶೀನಾಥ ಬಾಪೂಜಿ ಪಾಠಕ್ ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. ಮರಾಠಿ ಭಾಷೆಯ ಹಿರಿಯ ಕವಿ ರಾಮಜೋಶಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಸೊಲ್ಲಾಪುರದ ಜೋಶಿಗಳ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರು. ಈ ಮನೆತನದ ಕೆಲವರು ಕನ್ನಡನಾಡಿನ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಗೆ ವಲಸೆ ಬಂದು ಇಲ್ಲಿಯೇ ವಸತಿ ಮಾಡಿದ ಹಾಗೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಪಾಠಕರ ತಂದೆ ಬಾಪುಶಾಸ್ತ್ರಿ ಖ್ಯಾತ ಘನಪಾಠಿಗಳು. ತಮ್ಮ ಮಗ ತಮ್ಮಂತೆ ವೈದಿಕ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಕಲಿಯಲಿ ಎಂಬ ಹಂಬಲದಿಂದ ಅವರು ಬೆಳಗಾಂವಿ ಕೊಲ್ಲಾಪುರಗಳಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದರು. ಪಾಠಕರು 1877ರಲ್ಲಿ ಪದವೀಧರರಾದ ಮೇಲೆ ಬೆಳಗಾಂವಿಯ ಸರ್ದಾರ್ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಸಹಾಯಾಧ್ಯಾಪಕರಾದರು. ಅದೇ ಐದು ವರ್ಷಗಳ ಮುನ್ನ ಆರಂಭಗೊಂಡಿದ್ದ ಇಂಡಿಯನ್ ಆಂಟಿಕ್ವೆರಿ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಪ್ರತಿಗಳು ಅಲ್ಲಿ ಇವರ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬಿದ್ದು ಇವರ ವಿದ್ವತ್ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಸ್ಫೂರ್ತಿ ದೊರೆಯಿತು. ಖ್ಯಾತ ಶಾಸನತಜ್ಞರಾದ ಜೆ.ಎಫ್. ಫ್ಲೀಟ್ ಅವರು ಆಗ ಬೆಳಗಾಂವಿಯ ಕಲೆಕ್ಟರ್ ಆಗಿದ್ದುದರಿಂದ ತಾವು ಆ ಪತ್ರಿಕೆಗೆ ಇವರಂತೆ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಬರೆಯುವುದೂ ಹಳಗನ್ನಡ ಮಾತುಗಳ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ತಪ್ಪುಗಳನ್ನು ತಿದ್ದುವುದೂ ಸಾಧ್ಯವಾದೀತೆಂದು ಇವರು ತಿಳಿದರು. ದಕ್ಷಿಣ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಜೈನಮಿತ್ರರ ನೆರವಿನಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಅಪರಿಚಿತವೂ ಅಪ್ರಕಟಿತವೂ ಆದ ದಿಗಂಬರ ಜೈನ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳನ್ನು ನೋಡುವ ಅವಕಾಶ ಲಭಿಸಿತು.

ಪಾಠಕರು ಇಂಡಿಯನ್ ಆಂಟಿಕ್ವೆರಿ ಮತ್ತು ರಾಯಲ್ ಏಷ್ಯಾಟಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿಯ ಮುಂಬಯಿ ಶಾಖೆಯ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಸಂಶೋಧನ ಲೇಖನಗಳು ಫ್ಲೀಟ್ ಅವರ ಗಮನವನ್ನು ಸೆಳೆದವು. ಅವರು ಅಂದಿನ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಶಾಸನತಜ್ಞರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡಾಗ ಇವರನ್ನು ತಮ್ಮ ಸಹಾಯಕರನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಕರೆಕಳುಹಿಸಿದರು. ಆದರೆ ತಮ್ಮ ಸಂಶೋಧನೆಗೆ ವಿದ್ಯಾ ಇಲಾಖೆಯ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಹೆಚ್ಚು ಅನುಕೂಲವಿರುತ್ತದೆಂದು ಪಾಠಕರು ಆ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲ. ಬಳಿಕ 1884ರಲ್ಲಿ ಮಿರಜ್‌ನ ಸೀನಿಯರ್ ಚೀಫ್ ಅವರಿಗೆ ಟ್ಯೂಟರ್ ಆಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. ಈ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಕೊಲ್ಲಾಪುರದಲ್ಲೇ ಇರಬೇಕಾಗಿ ಬಂದು, ಅಲ್ಲಿಯ ಜೈನಮಠದ ಸರಸ್ವತೀ ಭಂಡಾರದ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಪಡೆದರು. ಇಲ್ಲಿಯೇ ಇವರಿಗೆ ಡೆಕ್ಕನ್ ಕಾಲೇಜಿನ ಪ್ರಾಚ್ಯಭಾಷಾ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕ ಆರ್.ಜಿ.ಭಂಡಾರಕರ ಅವರ ಪರಿಚಯವಾಗಿ, ಅವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಜೈನ ಗ್ರಂಥಗಳ ಹಾಗೂ ಅವುಗಳ ಪರಿಭಾಷೆಯ ಮಾತುಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಸುಯೋಗ ದೊರೆಯಿತು. ಇದರ ಫಲವಾಗಿ 1889ರಲ್ಲಿ ಡೆಕ್ಕನ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚ್ಯಭಾಷಾ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರ ಸಹಾಯಕ ಹುದ್ದೆ ತೆರವಾದಾಗ ಭಂಡಾರಕರರು ಪಾಠಕರಿಗೆ ಅದನ್ನು ನೀಡಿದರು. ಇವರು ತಮ್ಮ ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆಯ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಅದರಿಂದ ಅನುಕೂಲವಿದೆಯೆಂದ ಕೂಡಲೇ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡರು. ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಕೆಲವು ಒಳ್ಳೆಯ ಸಂಶೋಧನ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಬರೆದರು. 1893ರಲ್ಲಿ ಮ್ಯಾಕ್ಸ್‌ಮುಲ್ಲರ್ ಅವರ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯಲ್ಲಿ ಲಂಡನ್ನಿನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ವಿಶ್ವಪ್ರಾಚ್ಯ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಇವರು ಓದಿದ ದಿಗಂಬರ ಜೈನಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಕುಮಾರಿಲನ ಸ್ಥಾನ ಎಂಬ ಲೇಖನವೂ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರ ಕಾಲವನ್ನು ಕುರಿತ ಇನ್ನೊಂದು ಲೇಖನವೂ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಗಮನ ಸೆಳೆದವು.

ಮೈಸೂರು ಪ್ರಾಕ್ತನ ಇಲಾಖೆಯ ಅಂದಿನ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾಗಿದ್ದ ಲೂಯಿ ರೈಸ್ ಅವರು ಪಾಠಕರ ಸೇವೆಯನ್ನು ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಎರವಲು ಪಡೆದರು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ರೈಸ್ ಅವರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದಿಂದ ಕನ್ನಡದ ಆದ್ಯಕೃತಿ ಕವಿರಾಜಮಾರ್ಗವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ಬಿಬ್ಲಿಯೊಥೀಕ ಕರ್ನಾಟಿಕದ ಐದನೆಯ ಪ್ರಕಟನೆಯಾಗಿ 1898ರಲ್ಲಿ ಹೊರತಂದರು. ಅದೇ ವರ್ಷ ರೈಸ್ ಅವರು ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಪಂಪಕವಿಯ ವಿಕ್ರಮಾರ್ಜುನವಿಜಯಕ್ಕೆ ಅದರ ಕಥಾಸಂಗ್ರಹವನ್ನೂ ಬರೆದರು. ಬಳಿಕ ಮುಂಬಯಿ ಸರ್ಕಾರದ ಸೇವೆಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಿ ಕಾರವಾರ, ಠಾಣಾ, ಸೊಲ್ಲಾಪುರಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯೋಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿ, 1901ರಲ್ಲಿ ಪುಣೆಯ ಡೆಕ್ಕನ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ನೇಮಕವಾದರು. 1908ರವರೆಗೂ ಆ ಹುದ್ದೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ನಿವೃತ್ತರಾದರು. ಆ ವರ್ಷವೇ ಮುಂಬಯಿಯ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಇವರನ್ನು ಭಗವಾನ್ ದಾಸ್ ಇಂದ್ರಜೀ ದತ್ತಿ ಉಪನ್ಯಾಸವನ್ನು ನೀಡಲು ಆಹ್ವಾನಿಸಿತು. ಆಗ ಇವರು ಆರಿಸಿಕೊಂಡ ವಿಷಯ–ಇನ್ಸ್ಕ್ರಿಪ್‌ಷನ್ ಇನ್ ದಿ ಕೆನರೀಸ್ ಡಿಸ್ಟ್ರಿಕ್ಟ್ಸ್ ಆಫ್ ದಿ ಬಾಂಬೇ ಪ್ರೆಸಿಡೆನ್ಸಿ.

ಇವರು ನಿವೃತ್ತರಾದ ಮೇಲೆಯೂ ತಮ್ಮ ಅಧ್ಯಯನ–ಸಂಶೋಧನಗಳನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದರು. ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಭಂಡಾರಕರ್ ಪ್ರಾಚ್ಯ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತ ಬಂದರು. 1928ರಲ್ಲಿ ಆ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಮಹಾಸದಸ್ಸು ಇವರನ್ನು ತನ್ನ ಗೌರವ ಸದಸ್ಯರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿತು. ಅದೇ ಜರ್ಮನಿಯ ಟ್ಯೂಬಿಂಗೆನ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಇವರಿಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ಜೈನಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿದ ಮೌಲಿಕ ಮತ್ತು ಉನ್ನತ ಸೇವೆಗಾಗಿ ಗೌರವ ಡಾಕ್ಟೊರೇಟ್ ಪದವಿಯನ್ನು ನೀಡಿತು. ಇವರಿಗೆ 80 ವರ್ಷಗಳು ತುಂಬಿದಾಗ (1930 ಸೆಪ್ಟಂಬರ್ 29) ಆ ನೆನಪಿಗೆ ಒಂದು ಅಭಿನಂದನ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಲಾಯಿತು (ಈ ಗ್ರಂಥ ಭಂಡಾರಕರ್ ಪ್ರಾಚ್ಯ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಮೂಲಕ 1934ರಲ್ಲಿ ಅಚ್ಚಾಗಿದೆ). ಪಾಠಕರು ತಮ್ಮ 82ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ 1932 ಸೆಪ್ಟಂಬರ್ 2ರಂದು ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು.

ಇವರು ಸು. 20 ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದು ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. 50ಕ್ಕೂ ಮೇಲ್ಪಟ್ಟು ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಅವು ಇಂಡಿಯನ್ ಆಂಟಿಕ್ವೆರಿ, ರಾಯಲ್ ಏಷ್ಯಾಟಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿಯ ಮುಂಬಯಿ ಶಾಖೆಯ ಪತ್ರಿಕೆ, ಭಂಡಾರಕರ್ ಪ್ರಾಚ್ಯ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಪತ್ರಿಕೆ ಮತ್ತು ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಚ್ಚಾಗಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಶಿಲಾ ಮತ್ತು ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳು, ಜೈನ ಮತ್ತು ಬೌದ್ಧಧರ್ಮಗಳು–ಸಾಹಿತ್ಯ, ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳು, ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳು, ಕರ್ನಾಟಕದ ಹಾಗೂ ಭಾರತದ ಇತಿಹಾಸ–ಇವು ಆ ಲೇಖನಗಳು ಕುರಿತಿರುವ ಮುಖ್ಯ ವಿಷಯಗಳು. (ಟಿ.ವಿ.ವಿ)

ಪಾಠಕ್,ಜಿ ಎಸ್.: 1896– . ನ್ಯಾಯವಾದಿ, ಆಡಳಿತ ತಜ್ಞ; ಭಾರತದ ಮಾಜಿ ಉಪರಾಷ್ಟ್ರಪತಿ. 1896ರ ಫೆಬ್ರವರಿ 26ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಲಾಹೋರಿನ ಸರ್ಕಾರಿ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಅಲಹಾಬಾದ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚ ಶಿಕ್ಷಣ ಪೂರೈಸಿದ ಅನಂತರ 1919ರಲ್ಲಿ ಸಂಯುಕ್ತ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ (ಈಗಿನ ಉತ್ತರ ಪ್ರದೇಶ) ವಕೀಲ ವೃತ್ತಿಯನ್ನಾರಂಭಿಸಿದರು. 1928ರಲ್ಲಿ ಅಲಹಾಬಾದಿಗೆ ಬಂದು ಉಚ್ಚ ನ್ಯಾಯಾಲಯದ ವಕೀಲರಾದರು. ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ಸುಗಳಿಸಿದ್ದ ಇವರನ್ನು 1945ರಲ್ಲಿ ಅಲಹಾಬಾದ್ ಉಚ್ಚ ನ್ಯಾಯಾಲಯದ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಲಾಯಿತು. ಆದರೆ 1946ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಆ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ರಾಜೀನಾಮೆ ನೀಡಿದರು. ಪುನಃ ವಕೀಲ ವೃತ್ತಿಗೆ ಇಳಿದರು. 1946–1959ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಏಳು ಸಲ ವಿಶ್ವಸಂಸ್ಥೆಗೆ ಭಾರತೀಯ ನಿಯೋಗದಲ್ಲಿ ಕಾಶ್ಮೀರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಸಲಹೆಗಾರರಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. 1957ರಲ್ಲಿ ರಾಯಭಾರಿ ಹುದ್ದೆಗೆ ಸಮನಾದ ಗೌರವ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇವರು ಪ್ರಧಾನಮಂತ್ರಿ ನೆಹರು ಅವರ ವಿಶೇಷ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ, ಕಾಶ್ಮೀರ ಸಮಸ್ಯೆಯನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಭಾರತದ ನಿಲುವನ್ನು ಅನ್ಯದೇಶಗಳಿಗೆ ಮನದಟ್ಟುಮಾಡಿಕೊಡುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಅನೇಕ ದೇಶಗಳನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿದರು. ತಮ್ಮ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಗೆ ದಿಲ್ಲಿಯೇ ಕೇಂದ್ರವಾದಾಗಿನಿಂದ ಇವರು ವರಿಷ್ಠ ನ್ಯಾಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯ ವಕೀಲರಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸತೊಡಗಿದರು. 1960ರಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಸಭೆಗೆ ನಿಯುಕ್ತರಾದ ಅನಂತರ ಇವರು ಅನೇಕ ಸಂಸದೀಯ ಸಮಿತಿಗಳ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಇವರು ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದಲ್ಲಿ ಕಾನೂನು ಮಂತ್ರಿಯೂ ಆಗಿದ್ದರು (1966–67). ಅನಂತರ ಇವರು ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ (ಈಗಿನ ಕರ್ನಾಟಕ) ರಾಜ್ಯಪಾಲರಾಗಿದ್ದರು (1967ರ ಮೇ– 1969ರ ಆಗಸ್ಟ್). ಅನಂತರ ಇವರು ಭಾರತದ ಉಪರಾಷ್ಟ್ರಪತಿ (1969–74) ಹಾಗೂ ಪದನಿಮಿತ್ತ ಇವರು ರಾಜ್ಯ ಸಭೆಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಉಪರಾಷ್ಟ್ರಪತಿಯಾಗಿದ್ದಾಗ ದೆಹಲಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕುಲಾಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದರು. ದೇಶದ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ನ್ಯಾಯವಾದಿಯಾದ ಇವರಿಗೆ ಸಾಗರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ (1970), ಭಾಗಲಪುರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ (1970), ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಮತ್ತು (1971) ವಿಕ್ರಮ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಡಾಕ್ಟರ್ ಆಫ್ ಲಾಸ್ ಗೌರವ ಪದವಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿವೆ. ದರ್ಭಾಂಗದ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಇವರಿಗೆ ವಿದ್ಯಾವಾಚಸ್ಪತಿ ಎಂಬ ಗೌರವ ಪದವಿ ನೀಡಿತು (1971). ನಿವೃತ್ತಿಯ ಅನಂತರ ಇವರು ವರಿಷ್ಠ ನ್ಯಾಯಾಲಯದ ವಕೀಲರಾಗಿ ದೆಹಲಿಯಲ್ಲೇ ನೆಲಸಿದ್ದರು. *

ಪಾಠಕ, ಬಿಂದುಮಾಧವ: 1935–2004. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಂಗೀತ ಕಲಾವಿದ, ರುದ್ರಾವೀಣಾವಾದಕ. 1935 ಏಪ್ರಿಲ್ 9ರಂದು ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರದು ಕಲಾವಿದರ ಪರಂಪರೆಗೆ ಸೇರಿದ ಮನೆತನ. ಇವರ ತಂದೆ ಪಂಡಿತ ದತ್ತೋಪಂತ ಪಾಠಕ. ಅವರು ರುದ್ರವೀಣಾವಾದಕರು. ಇವರು ತಮ್ಮ ಹದಿನೇಳನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ತಂದೆಯಿಂದ ಪಡೆದರು. ಇಂಗ್ಲಿಷ್, ಹಿಂದಿ, ಸಂಗೀತ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಪದವೀಧರರಾದ ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಿಂದ ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದರು. ಶಿರಸಿಯ ಎಂ. ಎಂ. ಕಲಾವಿಜ್ಞಾನ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ ವಿಭಾಗದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾಗಿದ್ದರು (1963–80). ಅನಂತರ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಸಂಗೀತ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ, ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾಗಿ (1985–95) ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು.

ಅರ್ಧಶತಮಾನಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಸಂಗೀತ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಇವರು ಭಾರತೀಯ ಸಂಗೀತ ಚರಿತ್ರೆ ಹಾಗೂ ಪುಟ್ಟರಾಜ ಗವಾಯಿಯವರನ್ನು ಕುರಿತು ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕನ್ನಡ, ಹಿಂದಿ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ ಮತ್ತ ಕಲೆಯ ಬಗೆಗೆ ಹಲವು ವಿಚಾರಾತ್ಮಕ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಆಕಾಶವಾಣಿಯ ಹೆಸರಾಂತ ಸಂಗೀತ ಕಲಾವಿದರಾಗಿದ್ದರು. ಸಾರ್ಕ್ ಸಮ್ಮೇಳನ, ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ, ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಟ್ಟದ ಕಲಾಮೇಳಗಳಲ್ಲಿ ರುದ್ರವೀಣೆ, ಸಿತಾರ್ ನುಡಿಸಿ ಜನಮನ್ನಣೆ ಗಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಉಸ್ತಾದ್ ಬಂದೇಅಲಿಖಾನ್ ಘರಾಣೆಗೆ ಸೇರಿದ ಕಲಾವಿದರು. ರಾಮಚಂದ್ರಹೆಗಡೆ ಹಳದಕ್ಕೈ, ಶ್ರೀಕಾಂತಪಾಠಕ, ಜ್ಯೋತಿಹೆಗಡೆ, ಮುರಳೀಧರರಾವ್ ಮೊದಲಾದ ಬೀನ್ ವಾದಕರಿಗೆ ಇವರು ಗುರುವಾಗಿದ್ದರು.

ಇವರ ಕಲಾಸೇವೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ಕನಕಪುರಂದರ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿದೆ (1994). ರಾಜ್ಯ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಕಲಾತಿಲಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿದೆ. ಆರ್ಯಭಟ ಸಂಸ್ಥೆ ಸಂಗೀತ ವಿದ್ಯಾ ಪ್ರಪೂರ್ಣ ಗೌರವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿದೆ. ಯಮನ್, ದರಬಾರಿಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ನುಡಿಸುವ ಸಿತಾರ್‌ವಾದನ ಅತ್ಯಂತ ಮೋಹಕವಾದುದು. ಇವರು 2004 ಫೆಬ್ರವರಿ 4ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. (ಜಿ.ಎಂ.ಎಚ್.)

ಪಾಡ್ದನ: ತುಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವ, ಭೂತಾರಾಧನೆಯ ಅಂಗವಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿಬಂದ ಒಂದು ಜನಪದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಕಾರ. ಭೂತ ಪೂಜೆಯ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಭೂತದ ಚರಿತ್ರೆ ಮತ್ತು ಅತಿಮಾನುಷ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನು ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಧಾಟಿಯಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸುವ ಪದ್ಯಗಂಧಿ ವಚನ ಕಾವ್ಯ. ಇದನ್ನು ಪಾಡ್ದನೊ, ಪಾಡ್ಡೊನೊ, ಪಾಡದಾನ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿಂದಲೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಪಾಡ್ದನಗಳನ್ನು ಸಂಧಿ ಎಂದೂ ಕರೆದಿರುವುದುಂಟು. ಕೆಲವು ಭೂತಗಳ ಚರಿತ್ರೆ ಸುದೀರ್ಘವಾಗಿ ಹಲವು ಸಂಧಿಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಣೆಗೊಂಡಿರುವಂತೆ ಕಂಡುಬರುವುದರಿಂದ ಭೂತದ ಸಂಧಿ ಎಂದೂ ಕರೆದಿರಬಹುದೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಪಾಡ್ದನಗಳನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಇಬ್ಬರು ಜೊತೆಗೂಡಿ ಹಾಡುವರು. ಹಾಡಿನ ಜೊತೆಗೆ ತೆಂಬರೆ (ಸಣ್ಣ ಡೋಲು) ಎಂಬ ವಾದ್ಯವನ್ನು ಎರಡೂ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ, ಒಂದು ಬದಿಯನ್ನು ಕೋಲಿನಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ಬದಿಯನ್ನು ಕೈಯಿಂದ ಬಡಿಯುವವರು. ಹಾಡುವ ಧಾಟಿಯಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕೈದು ವಿಧಗಳಿವೆ. ಲಕ್ಕೆಸಿರಿ, ಪಂಜುರ್ಲಿ ಮೊದಲಾದ ಪಾಡ್ದನಗಳನ್ನು ಎತ್ತರದ ಸ್ವರದಲ್ಲಿ ಹಾಡಿದರೆ ಕಲ್ಕುಡ, ಬಬ್ಬರ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಪಾಡ್ದನಗಳನ್ನು ಮಧ್ಯಮ ಸ್ವರದಲ್ಲಿ ಹಾಡುತ್ತಾರೆ. ಹಾಡಿನ ಧಾಟಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ತೆಂಬರೆ ವಾದ್ಯದ ದನಿಯೂ ಏರಿಳಿಯುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಪಾಡ್ದನಗಳನ್ನು ಹಾಡುವಾಗ ಮೊದಲಿಗೆ ವಾದ್ಯ ಬಡಿಯದೆ, ಮಧ್ಯೆ ಮಧ್ಯೆ ಹಾಡು ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಬಡಿಯುವ ಸಂಪ್ರದಾಯವೂ ಇದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ತುಳುವರು ಇವುಗಳನ್ನು ಹಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅವರಲ್ಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹಾಡುವವರು ನಲ್ಕೆ, ಪರವೆ, ಪಂಬರ, ಪಾಣಾರ, ಕಣಿಯ

ಮೊದಲಾದ ವರ್ಗದವರು. ಪಾಡ್ದನಗಳನ್ನು ಭೂತೋತ್ಸವ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲೂ ಮನರಂಜನೆಗಾಗಿ ಹಾಡುವುದುಂಟು.

ಪಾಡ್ದನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವಂತೆ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವರ್ಗದವುಗಳಿವೆ. ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮ, ಪರಾಕ್ರಮ, ಅಂತಸ್ತು, ಯೋಗ್ಯತೆಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಇವುಗಳನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಪ್ರೇತಪೂಜೆ ಅಥವಾ ಪಿತೃಪೂಜೆ ಭೂತಾರಾಧನೆಯೊಂದಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಲಾಗದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಮ್ಮಿಶ್ರಗೊಂಡಿದೆ. ಬಬ್ಬರ್ಯ, ಕಲ್ಕುಡ, ಕಲ್ಲುರ್ಟಿ, ಕೋಟಿ–ಚೆನ್ನಯ್ಯ, ಕಾಂತಾಬಾರೆ–ಬುದಾಬಾರೆ, ಅಕ್ಕೆರಸು–ಪೂಂಜೆದಿ, ಅಬ್ಬಗೆ–ದಾರಗೆ, ಸೊನ್ನೆ–ಗಿಂಡೆ, ಮಯ್ಯಗ–ಮೈಸಗ, ಕೋಟಿಪೂಂಜ, ಕೋಡದಬ್ಬು–ತನ್ನಿಮಾನಿಗ, ಬಿಕ್ಕುಬಲ್ಲಾಳ, ನಾಡು, ಜೋಗಿಪುರುಷ, ಕೊರಗ ತನಿಯ, ಬಿಕ್ರಮೇಲಾಂಟ, ಮಾಯಂದಾಳ್, ಮದಿಮಾಳ್‌ಭೂತ, ಆಲಿಭೂತ–ಇವರೆಲ್ಲ ಮೃತಪಟ್ಟು ಭೂತತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಆರಾಧನೆ ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ಮಾನವ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು.

ಪಾಡ್ದನಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನವು ವೀರಗಾಥೆಗಳು. ಕೋಟಿ–ಚೆನ್ನಯ್ಯ ಪಾಡ್ದನಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸುದೀರ್ಘ ರಚನೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಎರಡು ತಲೆಮಾರಿನ ಕಥಾವಸ್ತು ಅಡಕವಾಗಿದೆ. ಕಥೆಯೊಂದಿಗೆ ತುಳುನಾಡಿನ ನಂಬಿಕೆ, ನಡವಳಿಕೆ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಚಿತ್ರವಾಗಿದೆ. ಕಲ್ಕುಡ ಒಬ್ಬ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಶಿಲ್ಪಿಯ ಜೀವನ ಚಿತ್ರವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಥೆ. ತೂಕತ್ತೇರಿ, ವಜ್ರದಕುಮಾರ ಮೊದಲಾದ ಕಥೆಗಳೂ ಸುಂದರವಾಗಿವೆ. ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಸ್ತ್ರೀಯರೇ ಪಾತ್ರವಹಿಸುವ ಪಾಡ್ದನಗಳೂ ಇವೆ. ಕೊಲ್ಲೂರು ಮೂಕಾಂಬಿಕೆ ಜೇವು ಎಂಬ ಪಾಡ್ದನ ದಾಂಪತ್ಯ ಜೀವನದ ಸಮಸ್ಯೆಯೊಂದಿಗೆ ಬದುಕಿನ ದುರಂತತೆಯನ್ನು ಜೀವಂತವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಕಥೆ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಜನಪದ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾಗಿರುವ ಕೆರೆಗೆಹಾರ ಕಥನಗೀತೆಯನ್ನು ಹೋಲುವಂತಿದೆ. ನಾಗಿಸಿರಿಕನ್ಯೆಗೆ, ಕರ್ನಗೆ, ಅಸುರೆಲೆ ಬಂಗಾರ್, ಸುಬ್ಬಿಯಮ್ಮ, ಬಾಲೆ ತಂಗಡಿ ಓನ್ನಮ್ಮ ಜೇವು ಮೊದಲಾದವು ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪಾಡ್ದನಗಳು.

ಪುರಾಣಯುಗದಿಂದ ಇಳಿದು ಬಂದ ಬೇರೆಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳ ಅವತಾರವೆನಿಸಿದ ಅನೇಕ ದೈವಗಳಿವೆ. ಅಂಥ ಚಾಮುಂಡಿ, ಲೆಕ್ಕೇಸಿರಿ (ರಕ್ತೇಶ್ವರಿ), ಜುಮಾದಿ (ಧೂಮಾವತಿ), ಭೈರವ, ವೀರಭದ್ರ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪಾಡ್ದನಗಳಿವೆ.

ಸ್ಥಳೀಯ ಭೂತಗಳಲ್ಲದೆ ತುಳುನಾಡಿಗೆ ಇತರ ಕಡೆಗಳಿಂದ ಬಂದ ಭೂತಗಳ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ಆಯಾ ಪಾಡ್ದನಗಳ ಮೂಲಕ ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಮೂಡದಾಯ, ತೋಡುಕುಕ್ಕಿನಾರ್, ಜಾರಂದಾಯ, ಕಿನ್ನಿಮಾಣಿ, ಪೂಮಾಣಿ, ಮಂಜೊಟ್ಟಿನಾರ್, ಪಂಜುಳಿನ ಮೊದಲಾದ ದೈವಗಳು ಘಟ್ಟದ ಮೇಲಿಂದಲೂ ಮಲೆಯಾಳ ಚಾಮುಂಡಿ ಮೊದಲಾದುವು ಕೇರಳದ ಕಡೆಯಿಂದಲೂ ಬಂದವುಗಳಾಗಿವೆ.

ಭೂತಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಕುರಿತು ಕೆಲವೊಂದು ವಿಚಿತ್ರ ವೃತ್ತಾಂತಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಪಂಜುರ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಬೆವರಿನ ಬಿಂದುವಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದನೆಂದು ಒಂದು ಪಾಡ್ದನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದರೆ, ಪಂಜಿನ ಗುಜ್ಜಾರೆ–ಪಂಜಿನ ಕಾಳಿ ಎಂಬ ವರಾಹದಂಪತಿಗಳಿಗೆ (ಇವರು ಅವಳಿಜವಳಿಯಾಗಿ ಜನಿಸಿ ದೇವರ ಅನುಜ್ಞೆಯಂತೆ ಮತ್ತೆ ದಂಪತಿಗಳಾದವರು) ಹುಟ್ಟಿ, ಶಿವನ ನಂದನವನವನ್ನು ಹಾಳುಮಾಡಲು ಹೋಗಿ ಶಾಪಗ್ರಸ್ಥನಾದ 'ಹಂದಿಪಿಳ್ಳೆ' ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ಪಾಡ್ದನ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಮುಂಡತ್ತಾಯ (ಮೂಡದಾಯ) ಶಿವನ ಹಣೆಯ ಬೆವರಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದವನಂತೆ. ಈತನನ್ನು ವೈದ್ಯನಾಥನೆಂದೂ ಕಾಳಭೈರವನೆಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ತಾನು ತಿರುಪತಿಯಲ್ಲಿ ತಿಮ್ಮಪ್ಪನಾಗಿಯೂ ಕಾಶಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಳಭೈರವನಾಗಿಯೂ ನೆಲಸಿರುವುದಾಗಿ ಮೂಡದಾಯನ ನುಡಿಗಟ್ಟು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಆಕಾಶಮಾರ್ಗವಾಗಿ ರಥವೇರಿ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದ ರಾಮದೇವರ ಬೆವರ ಬಿಂದು ಕೋಡದಬ್ಬುವಿನ ಜನನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಯಿತಂತೆ. ತೋಡುಕುಕ್ಕಿನಾರ್, ಮಂಜೊಟ್ಟಿನಾರ್ ಮೊದಲಾದವರು ತಮಗೆ ತಾವೇ ಮಲ್ಲಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಸಂಪಗೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆದಾಡಿದವರಂತೆ. ಕೊರಗ ತನಿಯ, ಪುರುಷಸಂಪರ್ಕವಿಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ಸತ್ಯದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಬಾಲೆಡಮುದ್ದು ಎಂಬಾಕೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದುದಾಗಿಯೂ ಆಕೆ ಮೊದಲು ಒಂದು ಪಾರಿವಾಳವಾಗಿದ್ದು ಬಳಿಕ ಹೆಣ್ಣಾದುದಾಗಿಯೂ ಕಥೆಯಿದೆ. ಸತ್ಯನಾಪುರದ 'ಸಿರಿ'ಯು ಲಂಕೆ ಲೋಕವಾಥ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಪ್ರಸಾದನಾದ 'ಸಿಂಗಾರ'ದ (ಕವುಂಗಿನ ಹೂ) ಗೊಂಚಲಿನಲ್ಲಿ ಉದ್ಭವಿಸಿದಳಂತೆ.

ಪಾಡ್ದನಗಳಲ್ಲಿ ಭೂತಗಳ ಮಹಿಮೆಯಷ್ಟೆ ತುಂಬಿರದೆ ಹೆಚ್ಚಿನವು ಅತ್ಯಂತ ರೋಚಕವಾದ ಕಥಾನಕಗಳಾಗಿದ್ದು, ತುಳುನಾಡಿನ ಪುರಾಣಗಳೆನಿಸಲು ಅರ್ಹವಾಗಿವೆ. ಎಲ್ಲ ನಾಡಿನ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ಲೋಕಸೃಷ್ಟಿಯ ಬಗೆಗೆ ಸುಂದರ ಕಲ್ಪನೆಗಳನ್ನು ಈ ಪಾಡ್ದನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಬಲೀಂದ್ರನ ಪಾಡ್ದನದಲ್ಲಿ ಬರುವ ವಿಶ್ವರೂಪದರ್ಶನದಂತ ವರ್ಣನೆ ಅಪೂರ್ವವಾದುದು. ಪಾಡ್ದನಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ರಸಗಳಿಗೂ ಅವಕಾಶವಿದ್ದರೂ ವೀರ, ಅದ್ಭುತ, ರೌದ್ರ ರಸಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ ಹೆಚ್ಚು. ಆಯಾ ರಸಕ್ಕೆ ಅನುಸರಿಸಿ ಹಾಡುವ ಧಾಟಿಯೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ತಾಳಲಯ ಬದ್ಧತೆ ಇವುಗಳ ಹುಟ್ಟುಗುಣ. ಭಾಷೆ ಕಾವ್ಯ ಭಾಷೆಯಾದರೂ ಪ್ರಾಸನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಛಂದಸ್ಸಿನ ನಿರ್ಬಂಧವಿಲ್ಲ. ಶೈಲಿ ನೇರ ಹಾಗೂ ಸರಳ. ವಾಕ್ಯರಚನೆ ತುಂಬ ಚಿಕ್ಕದಾಗಿದ್ದು, ಚುರುಕಾಗಿದ್ದು ಕಥೆಯ ನೇರ ಓಟಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಥಾನಿರೂಪಣೆ, ವಸ್ತುನಿಷ್ಠತೆ, ಪುನರುಕ್ತಿ, ಪಲ್ಲವಿ ಮೊದಲಾದ ಅಂಶಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಡ್ದನಗಳು ಜನಪದ ಲಾವಣಿಗಳನ್ನು ಹೋಲುತ್ತವೆ.

ಪಾಡ್ದನಗಳನ್ನು ಹಾಡುವಾಗ ಅರ್ಧವೇಷವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತೊಟ್ಟ ಭೂತವೇಷಧಾರಿ ಹಾಡಿನ ಧಾಟಿಗೂ ತೆಂಬರೆಯ ಪೆಟ್ಟಿಗೂ ಸರಿಯಾಗಿ ಹೆಜ್ಜೆಯಿಕ್ಕುತ್ತ ಕುಣಿದು ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಆವರಣವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪಾಡ್ದನದ ಒಂದು ಸೊಲ್ಲನ್ನು ಒಬ್ಬ ಎತ್ತಿಕೊಂಡು ಇನ್ನೊಬ್ಬ (ಅಥವಾ ಇನ್ನೊಬ್ಬಳು) ಅದನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸುವ ಕ್ರಮವೂ ಇದೆ. ಜಾತಿ ಕೇದಗೆ ನೀತಿ ಸಂಪಗೆ, ಕುಡ್ತ್ ಲಕ್ಯೆರ್ ಮಡಿತ್ ಕುತ್ಯೆರ್, ಕಾಯಿ ತಿಂದೆ ಕಪ್ಪುರಾಯೆ ಸುಣ್ಣ ತಿಂದೆ ಉಗುಡಾಯೆ, ಅಯ್ಯಯ್ಯೊ ದೋಸೋ ನೆಪ್ಪ ಉಳೊ ಉಳೊ ಪಾಪೋನೆಪ್ಪ, ಪಾಪ ತುಂಬಯಾದೋಸ ಪೊರ್ದಯಾ–ಈ ಮೊದಲಾದವು ಪಾಡ್ದನಗಳಲ್ಲಿ ಪದೇ ಪದೇ ಪ್ರಯೋಗವಾಗುವ ನುಡಿಗಟ್ಟುಗಳು.

ನೂರಾರು ಭೂತಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ನೂರಾರು ಪಾಡ್ದನಗಳಲ್ಲಿ ತುಳುನಾಡಿನ ಪ್ರಾಚೀನ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಹುದುಗಿ ಕುಳಿತಿದ್ದು ಅಲ್ಲಿನ ಪ್ರಾಚೀನ ಚರಿತ್ರೆ ಮಿನುಗುತ್ತದೆ. ಪಾಡ್ದನಗಳಲ್ಲಿ ಅವಲೋಕನದಿಂದ ತುಳುನಾಡಿನ ಪುರಾತನ ಜನಜೀವನ, ಅಂದಿನವರ ಆಹಾರವಿಹಾರಗಳು, ಆಟಪಾಟಗಳು, ಆಚಾರವಿಚಾರಗಳು, ಕಲೆ, ಧರ್ಮಗಳು, ರಾಜ್ಯದ ಆಡಳಿತಕ್ರಮ, ಕೃಷಿಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು, ವ್ಯಾಪಾರಸಾಪಾರ ಉಡುಪುತೊಡುಪು, ಕಾಳಗವಿಧಾನ ಮುಂತಾದ ವಿವರಗಳು ಮನದಟ್ಟಾಗುತ್ತವೆ.

ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಪಾಡ್ದನಗಳಲ್ಲಿ ಜನಪದ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ತನ್ನ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ಕಂಡುಕೊಂಡಿದೆ. ಅನಾಮಧೇಯ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗಿ ಕಿವಿಯಿಂದ

ಕಿವಿಗೆ ಹರಿದು ಬಂದ ಇಂಥ ಹಾಡಿನ ರಾಶಿಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಸುಂದರ ಕವಿಹೃದಯವನ್ನೂ ರಸಿಕತೆಯನ್ನೂ ತುಳುಭಾಷೆಯ ಬೀಸು ಬಿರುಸು ಮೆಲ್ಪುಸೊಂಪುಗಳನ್ನೂ ಗುರುತಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. **(ಎ.ಎಸ್‌ಒ.)**

ಪಾಪಘ್ನಿ: ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ನದಿ. ಪಾಪಘ್ನಿ ಹೆಸರೇ ಸೂಚಿಸುವಂತೆ ಪಾಪನಿವಾರಕ ನದಿಯೆಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿದೆ. ಚಿಕ್ಕಬಳ್ಳಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕಳವರದುರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಈಶಾನ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಶಿಡ್ಲಗಟ್ಟ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕಣಿವೆಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿದು ಬಾಗೇಪಲ್ಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಹಾದು ಚಿತ್ತೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವಹಿಸಿ ಮುಂದೆ ಉತ್ತರಪಿನಾಕಿನಿಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ಕೋಲಾರಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಂಚಿನಲ್ಲೆ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ಕಡೆ ನದಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ವ್ಯಾಸಸಮುದ್ರ ಕೆರೆ ಇದೆ (ಈ ಕೆರೆಯನ್ನು ವ್ಯಾಸರಾಯರು ಕಟ್ಟಿಸಿದರೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ). ಈ ಕೆರೆಯ ಹಿನ್ನೀರು ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚೇಳೂರಿನವರೆಗೂ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತದೆ. ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಬುರುಡುಗುಂಟೆಯ ಬಳಿ ಒಂದು ಕಟ್ಟೆಯನ್ನೂ ದೇವಗನಹಳ್ಳಿಯ ಬಳಿ ವೆಂಕಟೇಶ ಸಾಗರವೆಂಬ ಕಟ್ಟೆಯನ್ನೂ ಕಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಜಲಾಶಯಗಳಿಂದ ಹಾಗೂ ವ್ಯಾಸಸಮುದ್ರ ಕೆರೆಯಿಂದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಭೂಮಿಗೆ ನೀರಾವರಿ ಅನುಕೂಲವಿದೆ.

ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ನದಿ ಹರಿಯುವ ದೂರ 68 ಕಿಮೀ. ಇದರ ಜಲಾನಯನ ಪ್ರದೇಶ ಸು. 860 ಚ.ಕಿಮೀ. ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉತ್ತರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ನೀರಾವರಿಗೆ ಈ ನದಿ ಬಹು ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. **(ವಿ.ಜಿ.ಕೆ.)**

ಪಾರ್ತಿಸುಬ್ಬ: 1750–1830. ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಯಕ್ಷಗಾನ ಕವಿ. ಪುತ್ರಕಾಮೇಷ್ಟಿ, ಸೀತಾಸ್ವಯಂವರ, ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ, ಪಂಚವಟಿ, ವಾಲಿಸಂಹಾರ, ಉಂಗುರಸಂಧಿ ಸೇತುಬಂಧನ, ಅಂಗದಸಂಧಾನ, ಕುಂಭಕರ್ಣಾದಿ ಕಾಳಗ, ಕುಶಲವರ ಕಾಳಗ, ಕೃಷ್ಣಚರಿತೆ, ಐರಾವತ ಎಂಬ ಹನ್ನೊಂದು ಯಕ್ಷಗಾನ ಪ್ರಸಂಗಗಳನ್ನೂ ಯಕ್ಷಗಾನ ಪೂರ್ವರಂಗ ಪ್ರಯೋಗದ ಸಭಾಲಕ್ಷಣವೆಂಬ ಶಾಸ್ತ್ರಗ್ರಂಥವನ್ನೂ ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈತ ಕರಾವಳಿಯ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಯಕ್ಷಗಾನ ಬಯಲಾಟದ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ರೂಢಿಸಿದ ಮೂಲಪುರುಷನೆಂಬ ಪ್ರತೀತಿ ಇದೆ. ಕಾಸರಗೋಡು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕುಂಬಳೆ ಇವನ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ಇಲ್ಲಿ ಕಣಿಪುರ (ಕಣ್ವಪುರ) ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಪಾಟಾಳಿ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಸ್ಥಾನಿಕ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ. ಇವನ ತಾಯಿ ಪಾರ್ವತಿ. ಪಾರ್ವತಿಯ ಮಗನಾದುದರಿಂದ ಪಾರ್ತಿಸುಬ್ಬ ಎಂಬ ಹೆಸರು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಬಂತು. ಇವನ ಮನೆಮಾತು ತುಳು. ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಕೇರಳದಲ್ಲಿ ಪಡೆದ. ಕೆಲಕಾಲ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಕಥಕ್ಕಳಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಭಾಗವತನಾಗಿದ್ದ. ಈ ಕಥಕ್ಕಳಿ ರಾಮಾಯಣ ಪ್ರಬಂಧಗಳ ಆದರ್ಶದಿಂದಲೇ ಯಕ್ಷಗಾನ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ. ಅದರ ಎಷ್ಟೋ ಪದ್ಯಗಳು ಇವನ ರಾಮಾಯಣ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಷಾಂತರವಾಗಿ ಬಂದಿವೆ. ಈತ ತನ್ನ ಸಭಾಲಕ್ಷಣ ಶಾಸ್ತ್ರಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಕಥಕ್ಕಳಿ ರಾಮಾಯಣದ ಕರ್ತೃ ಬಾಲ ಕೇರಳವರ್ಮ ರಾಜನನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ರಾಮಾಯಣದ ಕಥೆಯನ್ನು ಯಕ್ಷಗಾನಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದವರಲ್ಲಿ ಈತನೇ ಮೊದಲಿಗ.

ಇವನ ಎಲ್ಲ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಣಿಪುರ ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಅಂಕಿತವಿರುವುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ತನ್ನ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಕುಂಬಳೆಯ ಮದವೂರ ವಿಘ್ನೇಶ್ವರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸಭಾಲಕ್ಷಣ ಗ್ರಂಥದ ಆರಂಭಕ್ಕೆ ಈತ ರಚಿಸಿದ ಮದವೂರ ವಿಘ್ನೇಶ್ವರನ ಸ್ತುತಿಪದ್ಯವನ್ನು ಯಕ್ಷಗಾನ ಪ್ರಯೋಗದ ಆರಂಭಕ್ಕೆ ಇಂದಿಗೂ ತಪ್ಪದೆ ಹಾಡುತ್ತಾರೆ. ಈತನ ರಾಮಾಯಣ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ 'ಬತ್ತೀಸಾಕೃತಿ ರಾಗತಾಳ ವಿಧದಿಂ ರಾಮಾಯಣಂ ಪೇಳ್ವುದ' ಎಂದಿರುವ ಪ್ರಕಾರ ಪದ್ಯರಚನೆಯಲ್ಲಿ ವಿಭಿನ್ನ ರಸಭಾವ, ಸಂದರ್ಭಗಳಿಗೆ ತಕ್ಕಂಥ ರಾಗತಾಳ ನಿಯಮವನ್ನು ವಿಧಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇದನ್ನೇ ಇವನ ಅನಂತರದ ಕವಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಅನುಸರಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಕಥಕ್ಕಳಿ ಪ್ರಯೋಗದ ವೇಷಭೂಷಣಗಳು, ರಂಗಸಜ್ಜಿಕೆ, ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ನಾಟ್ಯಾಭಿನಯ ಇವುಗಳಿಂದ ಈತ ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಿದ ದಶಾವತಾರ ಮೇಳವನ್ನು ಕುಂಬಳೆ ರಾಜರ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿದ. ತನ್ನ ಇಳಿವಯಸ್ಸಿನವರೆಗೂ ಮೇಳದ ಸಂಚಾರದಲ್ಲಿದ್ದು ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಕುಂದಾಪುರದವರೆಗೆ ಈ ಬಯಲಾಟ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ತಂದ. ಯಕ್ಷಗಾನ ತೆಂಕತಿಟ್ಟು ಎಂದು ಹೆಸರಾದ ಈ ಸಂಪ್ರದಾಯ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಈ ಚೌಕಟ್ಟಿನ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಇಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಪಾರ್ತಿಸುಬ್ಬ ತುಳುವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಕಣಿಪುರ ಕೃಷ್ಣನ ಅಂಕಿತದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕೀರ್ತನೆಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇವನ ಎಲ್ಲ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಸಂಕಲನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಲಾಗಿದೆ. **(ಕೆ.ಕೆ.ಬಿ.)**

ಪಾರ್ಶ್ವಪಂಡಿತ: ಸು. 1205. ಜೈನಕವಿ. ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥಪುರಾಣ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯದ ಕರ್ತೃ. ಈತ ಸೌಂದತ್ತಿಯ ರಟ್ಟವಂಶದ 4ನೆಯ ಕಾರ್ತವೀರ್ಯರಾಜನ ಆಸ್ಥಾನಕವಿಯಾಗಿದ್ದನೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಇವನ ತಂದೆ ಲೋಕಣನಾಯಕ, ತಾಯಿ ಕಾಮಿಯಕ್ಕ, ಅಣ್ಣ ನಾಗಣ, ಗುರು 'ಶ್ರೀ ಕುಮುದೇಂದು ನಿರ್ಮಳ ಯಶಃಪ್ರಸರಂ ವಾಸುಪೂಜ್ಯಂ'. ಕವಿಕುಳತಿಲಕ, ವಿಬುಧಜನಮನಃಪದ್ಮಿನೀ ಪದ್ಮಮಿತ್ರಂ, ಸುಕವಿಜನಮನೋಹರ್ಷಸಸ್ಯಪ್ರವರ್ಷಂ ಎಂಬುವು ಬಿರುದುಗಳು. ಪೂರ್ವಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಕವಿಪರಮೇಷ್ಠಿ, ಪೂಜ್ಯಪಾದ, ಒಂದನೆಯ ಗುಣವರ್ಮ, ಪಂಪ, ಪೊನ್ನ, ರನ್ನ, ಕವಿಕಾಮ, ನಾಗಚಂದ್ರ, ನೇಮಿಚಂದ್ರ, ಬೊಪ್ಪಣ ಪಂಡಿತ, ಅಗ್ಗಳ, ಆಚಣ್ಣ ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪಾರ್ಶ್ವಪಂಡಿತ ಒಂದು ಶಾಸನವನ್ನೂ ರಚಿಸಿರುವಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಶಾಸನ 1205ರಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ್ದಾಗಿದ್ದು ಇದರಲ್ಲಿ ಕೂಂಡಿಮಂಡಲದ ರಟ್ಟವಂಶದ ದೊರೆ ಕಾರ್ತವೀರ್ಯನು ಶುಭಚಂದ್ರ ಭಟ್ಟಾರಕರಿಗೆ ದತ್ತಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ. ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಕವಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿರುವ ಕವಿಕುಳತಿಳಕ ಎಂಬ ಬಿರುದು ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ.

ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥಪುರಾಣ ಹದಿನಾರು ಆಶ್ವಾಸಗಳುಳ್ಳ ಚಂಪೂಕಾವ್ಯ. ಇದನ್ನು 1222ರಲ್ಲಿ ಬರೆದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಜಿನಸೇನರ ಪೂರ್ವಪುರಾಣ ಈ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಆಕರ. ಇದರಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತಮೂರನೆಯ ತೀರ್ಥಂಕರ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನ ಚರಿತೆ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನ ಹಿಂದಿನ ಜನ್ಮಗಳಾದ ಮರುಭೂತಿ, ಗಜೇಂದ್ರ, ಸಹಸ್ರಾರಕಲ್ಪೇಂದ್ರ, ವಿದ್ಯಾಧರ, ಅಚ್ಯುತಕಲ್ಪೇಂದ್ರ, ವಜ್ರನಾಭಿ, ಅಹಮಿಂದ್ರದೇವ, ಆನಂದ, ಆನತಕಲ್ಪೇಂದ್ರ–ಈ ಒಂಬತ್ತು ಜನ್ಮಗಳ ಕಥೆಗಳೂ ಮನೋಹರವಾಗಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿವೆ. ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಕಮಠನ ಕಥೆ ಸುಂದರವಾಗಿದೆ. ಕಥನಸರಣಿಯಲ್ಲಿ ನಾಗಚಂದ್ರನ ಪ್ರಸಾದಗುಣವಿದೆ; ಪರಿಶುದ್ಧತೆಯಿದೆ. ಕವಿ ವರ್ಣನೆಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ನೀಡಿದ್ದರೂ ಕಥೆಯನ್ನು ಸ್ವಾರಸ್ಯ ಕೆಡದ ಹಾಗೆ ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ವರ್ಣನೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪ್ರಚುರತೆ, ಅಲಂಕಾರಗಳ ವಿದಗ್ಧತೆ, ಶೈಲಿಯ ಪ್ರೌಢತೆಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇವನಿಗಿಂತ ಹಿಂದಿನ ಜೈನಪರಂಪರೆಯ ವರ್ಚಸ್ಸು ಇವನ ಕಾವ್ಯದ ಮೇಲಾಗಿದ್ದು ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥಪುರಾಣ ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಥಮ ಕೃತಿ ಎಂಬ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿದೆ. **(ಕೆ.ಬಿ)**

ಪಾಲಾರ್: ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ಒಂದು ನದಿ. ಇದು ಜಿಲ್ಲೆಯ ನಂದಿದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಬಾವಿಯಲ್ಲಿ ಚಿಲುಮೆಯ ರೀತಿ ಗುಪ್ತಗಾಮಿನಿಯಾಗಿ ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಪಿನಾಕಿನಿಯನ್ನು ದಾಟುತ್ತದೆ ಎಂದು ಸ್ಥಳೀಯ ನಂಬಿಕೆ. ಆದರೆ ಈ ನದಿ ಅಂಬಾಜಿದುರ್ಗಕ್ಕೆ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿರುವ ಕೈವಾರದ ನೆರೆಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಉಗಮ ಹೊಂದಿ ಮೊದಲಿಗೆ ಕೈವಾರದ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಗೌತಮಗುಡ್ಡದಲ್ಲಿ ಗೋಚರವಾಗುತ್ತದೆ. ಜಂಗಮ ಕೋಟೆಯಿಂದ ಕೋಲಾರದಿಂದಾಚೆಗೆ 16 ಕಿಮೀ ದೂರ ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಯೆನಂಡಹಳ್ಳಿಯ ಹತ್ತಿರ ಇದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಉಪನದಿ ಬಂದು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಆಗ್ನೇಯ ದಿಕ್ಕಿಗೆ, ಬಂಗಾರಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವಾಗ ಬೇತಮಂಗಲ ಮತ್ತು ರಾಮಸಾಗರ ಎಂಬ ದೊಡ್ಡ ಕೆರೆಗಳಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟು ಅನಂತರ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಗುಂಡಲಪಲ್ಲಿ ಎಂಬ ಹಳ್ಳಿಯ ಹತ್ತಿರ ಉತ್ತರ ಆರ್ಕಾಟ್ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿಂದ ವೆಲ್ಲೂರು, ಆರ್ಕಾಟ್ ಮತ್ತು ಕಾಂಜೀವರಂಗಳ ಮೂಲಕ ಚಿಂಗಲ್‌ಪೇಟೆ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಹರಿದು ಚೆನ್ನೈಗೆ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಬಂಗಾಲಕೊಲ್ಲಿಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ.

ಪಾಲಾರ್ ಎಂದರೆ ಹಾಲಿನ ನದಿ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ಷೀರನದಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಈ ನದಿಯ ಹರಿವಿನ ಒಟ್ಟು ಉದ್ದ 108 ಕಿಮೀ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಈ ನದಿಯ ಜಲಾನಯನ ಪ್ರದೇಶದ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 2,712 ಚ.ಕಿಮೀ. ಪಾಲಾರ್ ನದಿಯ ಸೇ. 90ರಷ್ಟು ನೀರನ್ನು ಹಲವಾರು ಕೆರೆಗಳ ಮತ್ತು ಒಡ್ಡುಗಳ ಮೂಲಕ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

(ಆರ್.ಜಿ.ಎಸ್.)

ಪಾವಂಜೆ, ಎನ್.ಜಿ.: 1892–1965. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಚಿತ್ರಕಲಾವಿದರು. ಉಡುಪಿ ಬಳಿಯ ಪಾವಂಜೆ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 1892ರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ನರಹರಿ ರಾವ್ ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಪಾವಂಜೆ ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. ಮೊದಲು ಮುಂಬಯಿ ಜೆ.ಜೆ. ಕಲಾಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಲಾಭ್ಯಾಸ ನಡೆಸಿದರು. ಚಿತ್ರಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಉನ್ನತ ವ್ಯಾಸಂಗಕ್ಕಾಗಿ ಜರ್ಮನಿಗೆ ತೆರಳಿದರು. ಅಲ್ಲಿ ಕಲರ್ ಲಿತೋಗ್ರಫಿಯ ವಿಶೇಷ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದರು. ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಏಳು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ತೈಲ ಹಾಗೂ ಜಲವರ್ಣಗಳ ಚಿತ್ರರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪರಿಶ್ರಮವನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಂಡರು. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಕಲಾಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಜೀರ್ಣಿಸಿಕೊಂಡು ಕಲಾಪ್ರೌಢಿಮೆಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಂಡರು. ಅಲ್ಲಿ ಇವರು ನಕಲು ಮಾಡಿದಂಥ 'ಹೆಲ್‌ಮೆಟ್' ಎಂಬ ಸುಂದರ ತೈಲಕೃತಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಸ್ಕಾಟ್ ಬಂಗಲೆ ಚಿತ್ರಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿತ್ತು. ಅದು ಈಗ ಮೈಸೂರಿನ ಜಗನ್‌ಮೋಹನ ಚಿತ್ರಶಾಲೆಯಲ್ಲಿದೆ.

ಜರ್ಮನಿಯಿಂದ ಹಿಂತಿರುಗಿದ (1922) ಅನಂತರ ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದರು. ಅಮೆಚೂರ್ ನಾಟ್ಯರಂಗ ಇವರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸಿತು. ಅಪೂರ್ವ ಕಲಾ ಪ್ರೇಮಿಗಳೆನಿಸಿದ್ದ ಎಸ್.ಜಿ. ಶಾಸ್ತ್ರಿಯವರು ಇವರ ಕಲಾಪ್ರೌಢಿಮೆಯನ್ನು ಕನ್ನಡ ಜನಕ್ಕೆ ಪರಿಚಯ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟರು.

ಅನಂತರ ಇವರು ಮೈಸೂರಿನ ಚಾಮರಾಜೆಂದ್ರ ಕಲಾಶಾಲೆಯ ಮುಖ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ದಸರ ವಸ್ತುಪ್ರದರ್ಶನದ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿದ್ದುದೂ ಉಂಟು. ಇವರಿಂದಾಗಿ ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಕಲಾಶಾಲೆಯ ಗೌರವ ಘನತೆ ಹೊರಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳಿಗೂ ಪಸರಿಸಿತು. ಒಮ್ಮೆ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದ ವೈಸ್‌ರಾಯ್ ಲಾರ್ಡ್‌ಇರ್ವಿನ್ನರಿಗೆ ಪಾವಂಜೆಯವರ ಎರಡು ನಿಸರ್ಗ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಅಂದಿನ ಸರ್ಕಾರ ಕಾಣಿಕೆಯಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಿತು.

ಕಲಾವಿದರ ಬಗ್ಗೆ ಪಾವಂಜೆ ಅವರಿಗೆ ಇದ್ದ ಆತ್ಮೀಯತೆ ಮಮತೆ ಅಪರೂಪವಾದುದು. ನಂಜುಂಡಸ್ವಾಮಿಗಳಂಥ ಕಲಾವಿದರು ಇವರಿಂದ ಪಡೆದು ಸ್ಫೂರ್ತಿಯನ್ನು ನೆನೆಪು ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ನಿವೃತ್ತರಾಗಿ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಹೋಗಿ ನೆಲಸಿದ ಇವರು ಗಣೇಶಬೀಡಿ ಏಜಂಟರಾಗಿ ಜೀವನ ನಡೆಸಿದರು. ಮೈಸೂರು ಚಿತ್ರಕಲಾ ಪರಿಷತ್ತು ಇವರನ್ನು ಗೌರವಿಸಿದೆ.

*

ಪಾವಂಜೆ ಗುರುರಾವ್: 1869–1948. ಅಲಭ್ಯವಾಗಿದ್ದ ದಾಸ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಗಳನ್ನೂ ಯಕ್ಷಗಾನ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಗಳನ್ನೂ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ, ಪರಿಶೋಧಿಸಿ, ಪ್ರಕಟಿಸಿ ಜನರ ಕೈಗೆ ತಲುಪಿಸುವ ಮಹತ್ತ್ವದ ಸಾಧನೆ ಮಾಡಿದ ಪ್ರಕಾಶಕರು. 1869 ಮೇ 2ರಂದು ಉಡುಪಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಾವಂಜೆಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ಕೊಳುವೈಲು ರಾಮಕೃಷ್ಣಯ್ಯ, ತಾಯಿ ರಾಜಮ್ಮ. ರಾಮಕೃಷ್ಣಯ್ಯನವರು ಉಡುಪಿಯ ಪುತ್ತಿಗೆ ಮಠದ ಶಿಷ್ಯಪರಂಪರೆಗೆ ಸೇರಿದವರು. ಪಾವಂಜೆಯವರ ಆರಂಭಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಹುಟ್ಟೂರಿನ ಐಗಳ ಮಠದಲ್ಲಾಯಿತು. ಅಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತ–ಕನ್ನಡ ವರ್ಣಮಾಲೆಯ ಪರಿಚಯ, ಅಮರಕೋಶ ಮುಂತಾದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥಗಳ ಪಠಣವಾಯಿತು. ಬಂಧುಗಳಾದ ಕುಂಬಳೆಯ ವೈದ್ಯ ಪದ್ಮನಾಭ ಇರ್ನಿತ್ತಾಯರ ಒತ್ತಾಸೆಯಿಂದ ಕೇರಳದ ತಿರುವನಂತಪುರಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಎಂಟು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ನೆಲಸಿ ಮೆಟ್ರಿಕ್ ಪಾಸು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಊರಿಗೆ ಮರಳಿದರು. ಮುಂದೆ ಬಂಧುಗಳಾದ ಇರ್ನಿತ್ತಾಯರ ಮನೆಯಲ್ಲೇ ನೆಲಸಿ ಆಯುರ್ವೇದವನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಪರಿಣತರಾದರು. ಉಡುಪಿಯ ಶ್ರೀಮತ್ಸುಧೀಂದ್ರತೀರ್ಥ ಶ್ರೀಪಾದಂಗಳವರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದಿಂದ ಔಷಧಾಲಯವನ್ನು ತೆರೆದರು. ಈ ವೃತ್ತಿಯ ಜತೆಗೆ ಪೂಜಾಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನೂ ನಿತ್ಯಾನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ಬೇಕಾಗುವ ಪರಿಕರಗಳನ್ನೂ ಮಾರಾಟ ಮಾಡುವ ಉಪಕ್ರಮದಲ್ಲೂ ತೊಡಗಿದರು.

ಒಂದು ಹಂತದಲ್ಲಿ ವೈದ್ಯವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಕೈಬಿಟ್ಟು ದಾಸಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಗ್ರಹ–ಪರಿಶೋಧನೆ–ಪ್ರಕಟಣೆಗೆ ಪಾವಂಜೆಯವರು ತಮ್ಮ ಬದುಕನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿಕೊಂಡರು. ಉಡುಪಿಯ ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಎಲ್ಲ ಮೂಲೆಗಳಿಂದ, ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಿಂದ ಬರುತ್ತಿದ್ದ ಮಾಧ್ವ ಮಹಿಳೆಯರು ಗುಂಪು ಗುಂಪಾಗಿ ಅನಂತೇಶ್ವರ ಗುಡಿ, ಮಠಗಳ ಚಾವಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ದಾಸರ ಪದಗಳನ್ನು ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದರಂತೆ. ಬರೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಕುಳಿತು ಹಾಡಿ ಎಂದರೆ ಅವರ ಮಡಿವಂತ ಮನಸ್ಸು ಒಪ್ಪುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲವಂತೆ. ತಮ್ಮ ಬಾಯೊಳಗಿನ ದೇವರ ನಾಮಗಳು ಪುಸ್ತಕಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗುವುದು, ಎಲ್ಲರ ಕೈ ಸೇರುವುದು ಅಂದಿನ ಮಂದಿಗೆ ಇಷ್ಟವಿರಲಿಲ್ಲ. ಅಂತಹ ಆಚಾರಶೀಲ, ಮಡಿ–ಮೈಲಿಗೆಯಂತಹ ವಿಚಾರಗಳಿಂದ ಮುದುಡಿ ಹೋಗಿದ್ದ ದಾಸಸಾಹಿತ್ಯದ ಕೊಪ್ಪರಿಗೆಯಂತಿದ್ದ ಮಹಿಳೆಯರಿಗೆ

ಉಡುಪಿಯ ವಿವಿಧ ಮಠಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತವ್ಯಕ್ಕೆ ಏರ್ಪಾಡು ಮಾಡಿ, ಕೃಷ್ಣದರ್ಶನ, ಊಟೋಪಚಾರಕ್ಕೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿಸಿ ತಮ್ಮ ಬಂಧುಗಳಂತೆ ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಕಂಡು ಮನವೊಲಿಸಿ ಪಾವಂಜೆಯವರು ಅವರಿಂದ ದಾಸರ ದೇವರನಾಮ, ಸುಳಾದಿ, ಉಗಾಭೋಗಗಳನ್ನು ಹಾಡಿಸಿ ಬರೆದುಕೊಂಡರು. ಈ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ನೆರವಾದವರು ಇವರ ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳಾದ ಮಂದಾಕಿನಿಬಾಯಿ, ಜಾನಕಿಬಾಯಿ ಹಾಗೂ ಭಾರತಿ (ಚಲನಚಿತ್ರರಂಗದ ವಾದಿರಾಜ ಹಾಗೂ ಹರಿಣಿಯ ತಾಯಿ). ಈ ವಿಧಾನದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಮಾಣದ ದಾಸರ ರಚನೆಗಳು, ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಹಾಡುಗಳು ದಾಖಲುಗೊಂಡವು. ಜೊತೆಗೆ ಯಾತ್ರಾರ್ಥಿಗಳಾಗಿ ಬರುತ್ತಿದ್ದ ಬೇಲೂರಿನ ಭೀಮಾಚಾರ್ಯ, ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ ಯಲವಟ್ಟಿ ರಾಮರಾಯ, ಕೊಯಮತ್ತೂರು ಶ್ರೀನಿವಾಸರಾಯ, ಕೆ. ಗೋವಿಂದದಾಸ, ಪೋಲಾಂನ ಎಚ್.ರಂಗರಾವ್, ಕುರ್ಡಿ ಗುಂಡಾಚಾರ್ಯ ಜೋಶಿ, ಮಂಗಳೂರಿನ ತುಪಾಕಿ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ವೆಂಕಟರಮಣಾಚಾರ್ಯ, ಸುಬ್ಬಣ್ಣಾಚಾರ್ಯ, ರಾಮಾಚಾರ್ಯ ಮೊದಲಾದವರಿಂದ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ತಾವು ಬರೆದುಕೊಂಡ ದಾಸರ ರಚನೆಗಳೊಂದಿಗೆ ತಾಳೆನೋಡಿ ಗ್ರಂಥ ಸಂಪಾದನೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಹೀಗೆ ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಿದ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳನ್ನು ಬೇಲೂರು ಕೇಶವದಾಸ, ಕಲಮದಾನಿ ಭೀಮಾಚಾರ್ಯ, ಹಂಡೆ, ಶ್ರೀಪಾದದಾಸ, ಗಾನವಿದುಷಿ ಉಡುಪಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀಬಾಯಿ ಮೊದಲಾದವರಿಗೆ ತೋರಿಸಿ ಪರಿಷ್ಕರಿಸುತ್ತಿದ್ದರಂತೆ. ಜನಪದರಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳ ಆಡುಮಾತಿನ ಚಹರೆ– ಛಾಪುಗಳನ್ನು ತಿದ್ದಿ ತೀಡಿ ಬರೆಹದ ಭಾಷೆಗೆ ಬಳಸುವ, ಆ ಮೂಲಕ ಶುದ್ಧ ರೂಪಕ್ಕೆ ತರುವ ಪಂಡಿತ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಇವರದಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಒಂದೇ ಪದದ ವ್ಯತ್ಯಯ ರೂಪಗಳು ದೊರೆತಾಗ ಅವುಗಳ ವಿಕಲ್ಪರೂಪಗಳನ್ನೇ ಉಳಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಹೀಗಾಗಿ ಇವರು ನಡೆಸಿದ ಪಠ್ಯೀಕರಣ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಹಾಗೂ ಸಂಪಾದನದ ವಿಧಾನ ತುಂಬ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಾಗಿತ್ತು.

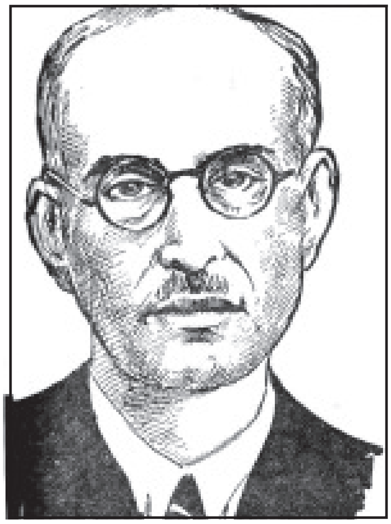

ಪಾವಂಜೆಯವರ ಸಾರಸ್ವತ ಕೈಂಕರ್ಯವನ್ನು ನಾಲ್ಕು ಘಟಕಗಳಾಗಿ ಹೀಗೆ ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು. ನಿತ್ಯಾನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯವಾಗಿದ್ದ ಸ್ತೋತ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಹಾಡು ಹಾಗೂ ವ್ರತಕತೆಗಳು, ಯಕ್ಷಗಾನ ಪ್ರಸಂಗ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಹರಿದಾಸ ಸಾಹಿತ್ಯ. ಪುಸ್ತಕದ ಮುದ್ರಣ–ಮಾರಾಟ ಇವರಿಗೆ ಒಂದು ಕಾಯಕವಾಗಿತ್ತೇ ಹೊರತು ವ್ಯಾವಹಾರಿಕವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಗ್ರಂಥಗಳ ಮುದ್ರಣ ವಿನ್ಯಾಸ, ರಟ್ಟು ಕಟ್ಟುವ ಬಗೆ, ಮುಖಪುಟ ವಿನ್ಯಾಸ, ಶಬ್ದಶುದ್ಧಿ, ಒಪ್ಪೋರಣಗಳಿಗೆ ಇವರು ವಿಶೇಷ ಗಮನ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಗ್ರಂಥದ ಬೆಲೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ಓದುಗನ ಕೈಗೆ ಎಟಕುವಂತಿರಬೇಕು ಎನ್ನುವುದು ಇವರ ನಿಲುವಾಗಿತ್ತು.

1908ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಶ್ರೀಮನ್ಮಧ್ವಸಿದ್ಧಾಂತ ಗ್ರಂಥಾಲಯದ ಮೂಲಕ ಇವರು ತಮ್ಮ ಜೀವಿತಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಸು.450 ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರೆನ್ನುವುದು ಸಣ್ಣ ವಿಷಯವಲ್ಲ. ಇವರು ಹೀಗೆ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಗ್ರಂಥಗಳ ಪುಟಗಳ ವ್ಯಾಪ್ತಿ 10 ಸಾವಿರವನ್ನೂ ಮೀರುತ್ತದೆ. ಇವರು ತಮ್ಮ ಪ್ರಕಾಶನದ ಪುಸ್ತಕಗಳ ಮುದ್ರಣಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಉಡುಪಿಯಲ್ಲಿ 1917ರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣ ಮುದ್ರಣಾಲಯವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ್ದರು.

ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ತೀರಾ ಅವಗಣನೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾದ ಯಕ್ಷಗಾನ ಪ್ರಸಂಗ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಭಾಗವತರ ಬಾಯ್ದೆರೆ ಮೂಲದಿಂದ ಅಕ್ಷರ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ತಂದವರಲ್ಲಿ ಪಾವಂಜೆಯವರು ಪ್ರಾತಃಸ್ಮರಣೀಯರು. ಮುದ್ದಣನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಯಕ್ಷಗಾನ ಕೃತಿ ರತ್ನಾವತಿಕಲ್ಯಾಣವನ್ನು ಮೊದಲಿಗೆ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಇವರದು. ಸದ್ಯ ದೊರಕಿರುವ ದಾಖಲೆಯಂತೆ ಇವರು 88 ಯಕ್ಷಗಾನ ಪ್ರಸಂಗ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಅಚ್ಚು ಹಾಕಿದ್ದಾರೆ. ಅರ್ಥಧಾರಿಗಳಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಲೆಂದು ಕೆಲವೊಂದು ಯಕ್ಷಗಾನ ಪ್ರಸಂಗಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಬರೆದು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದುಂಟು.

ಮಹಿಳೆಯರಿಗೆ ನಿತ್ಯ ಹಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಅನುಕೂಲವಾಗಬಲ್ಲ ವಿವಾಹದ ಹಾಡುಗಳು, ಉದಯರಾಗದ ಕೃತಿಗಳು, ಕಲ್ಯಾಣ ಗೀತೆಗಳು, ವ್ರತಕತೆಗಳು, ಬ್ರಹ್ಮ ಕೊರವಂಜಿ, ದತ್ತಾತ್ರೇಯ ಜನನ ಹಾಡು, ಮದಾಲಸೆ, ಜೋಗುಳ ತೂಗಿದ ಹಾಡುಗಳು ಮುಂತಾದವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವ ಮೂಲಕ ಮನೆಯೊಳಗೇ ಇರುತ್ತಿದ್ದ ಮಹಿಳೆಯರ ಸಾಮಾಜೀಕರಣಕ್ಕೆ ನೆರವಾದರು. ಇವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಉದಯರಾಗ ಸಂಪುಟ ತುಂಬ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿತ್ತು.

19ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಮೋಗ್ಲಿಂಗ್, ಗ್ಯಾರೆಟ್, ಗಾವರ್ ಮೊದಲಾದ ವಿದೇಶಿ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಹರಿದಾಸ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಜನರ ನಾಲಗೆಯಿಂದಲೆ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಮುಂದೆ ಈ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಪಾವಂಜೆಯವರಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಇವರು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯ ದಾಸ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಪುಟಗಳ ವಿವರಗಳನ್ನು ಹೀಗೆ ನೀಡಬಹುದು:

ಪುರಂದರದಾಸರ ಕೀರ್ತನೆಗಳು (1917–39) ಐದು ಸಂಪುಟಗಳು, ಕೃತಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ 983; ವಾದಿರಾಜ ಕೀರ್ತನೆಗಳು (1920), ಕೃತಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ 152; ಕನಕದಾಸರ ಕೀರ್ತನೆಗಳು (1918), ಕೃತಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ 152; ವಿಜಯದಾಸರ ದೇವರ ನಾಮಗಳು (1918–29, ಎರಡು ಭಾಗ) ಕೃತಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ 160; ವಿಜಯದಾಸರ ಸುಳಾದಿಗಳು (1929 ಎರಡು ಭಾಗ), ಕೃತಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ 316; ಗೋಪಾಲದಾಸರ ಕೃತಿಗಳು (1923), ಕೃತಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ 100; ಜಗನ್ನಾಥದಾಸರ ಕೃತಿಗಳು (1919), ಕೃತಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ 132; ದಾಸರ ಪದಗಳ ಸಂಗ್ರಹ (ಮೂರು ಭಾಗ, 1926 – 43), ಕೃತಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ 314. ಇವಲ್ಲದೆ ಪುರಂದರದಾಸರ ಸುಳಾದಿಗಳು, ಉಗಾಭೋಗಗಳು, ಮೋಹನದಾಸರ ಕೋಲುಹಾಡು, ವಾದಿರಾಜರ ಭ್ರಮರಗೀತ, ಗುಂಡಕ್ರಿಯೆ, ಸ್ವಪ್ನಪದ, ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣ ಬಾಲಲೀಲೆ, ಕನಕದಾಸರ ಹರಿಭಕ್ತಿಸಾರಗಳೂ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಇವರು 1948 ಜನವರಿ 23ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. **(ಎ.ವಿ.ಎನ್‌ಎ.)**

ಪಾವಂಜೆ ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣಯ್ಯ: 1866–1945. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಚಿತ್ರ ಕಲಾವಿದರು. ದಕ್ಷಿಣಕನ್ನಡಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಾವಂಜೆ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 1866ರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ಶ್ರೀನಿವಾಸರಾವ್ ಹೆಸರಾಂತ ವೈದ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಚಿತ್ರಕಲೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಆಸಕ್ತಿ ಉಂಟಾಯಿತು. ಎಫ್.ಎ. ತರಗತಿಯಲ್ಲಿ ಓದುವಾಗ ಕಾಲೇಜಿನ ಪ್ರಾಂಶುಪಾಲರಾದ ಹೆನ್ಸ್‌ಮೇನರ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಿದರು. ಇದರಿಂದ ಸಂತೋಷಗೊಂಡ ಅವರು ಹೆಸರಾಂತ ಕಲಾವಿದನಾಗು ಎಂದು ಹರಸಿದರು. ಮುಂಬಯಿ ಜೆ.ಜೆ.ಸ್ಕೂಲ್ ಆಫ್ ಆರ್ಟ್ಸ್ ಶಾಲೆಗೆ ಪ್ರವೇಶ ದೊರೆಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು (1885).

ಕಲಾಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಕಲಾಚಾತುರ್ಯದಿಂದ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಬೆರಗುಗೊಳಿಸಿ, ಪ್ರಥಮ ಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ ತೇರ್ಗಡೆಯಾದ ಇವರು ಅದೇ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಹೆಸರು ಗಳಿಸಿದರು (1886). ಖಾದಿಯ ಬಗ್ಗೆ ವಿಶೇಷವಾದ ಕಾಳಜಿ ಇದ್ದ ಇವರು ಸದಾ ಬಿಳಿ ವಸ್ತ್ರಧಾರಿಯಾಗಿ ಶಿಷ್ಯವೃಂದದಿಂದ 'ವೈಟ್‌ಮ್ಯಾನ್' ಎಂಬ ಹೆಸರು ಗಳಿಸಿದರು.

ಮುಂಬಯಿನಗರದಲ್ಲಿ ಪ್ಲೇಗ್ ಬಂದಾಗ ಬಲವಂತದಿಂದ ತಂದೆ ಇವರನ್ನು ಮಂಗಳೂರಿಗೆ ಕರೆಯಿಸಿಕೊಂಡರು. ಮಂಗಳೂರಿನ ಸೇಂಟ್ ಆನ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಕಲಾಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿ ತಿಂಗಳಿಗೆ ಎರಡು ರೂಪಾಯಿ ಸಂಬಳ ಪಡೆದು ದುಡಿದರು. ಅನಂತರ ಮಂಗಳೂರಿನ ಕೆನರಾ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ ಕಲಾಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು (1902). ಇವರು ಶಿಸ್ತಿನ ಜೀವನವನ್ನು ಮೈಗೂಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ದಕ್ಷತೆಯಿಂದ ಬೋಧನೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರು ಮಹಾತ್ಮಾಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ಅನುಯಾಯಿ. ಸ್ವತಃ ಚರಕದಿಂದ ತಾವು ತೆಗೆದ ನೂಲಿನ ಬಟ್ಟೆಯನ್ನೇ ಧರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಕೆನರಾ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನಿಂದ 1926ರಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು. ಕನ್ನಡ, ಮಲಯಾಳಂ, ಮರಾಠಿ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್, ಹಿಂದಿ, ಗುಜರಾತಿ, ಸಂಸ್ಕೃತ ಈ ಏಳು ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಪಾಂಡಿತ್ಯವಿತ್ತು.

ಭಾವಚಿತ್ರ ರಚಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಇವರು ಸಿದ್ಧಹಸ್ತರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು ಅನೇಕ ಗಣ್ಯರ ತೈಲಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದುದು ಕೆನರಾಬ್ಯಾಂಕಿನ ಅಮ್ಮೆಂಬಳ ಸುಬ್ಬರಾವ್ ಪೈ ಅವರದ್ದು. ಇವಲ್ಲದೇ ಅನೇಕ ರಾಜಮಹಾರಾಜರ ತೈಲಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿಕೊಟ್ಟರು. ಧರ್ಮಸ್ಥಳದ ಮಂಜುನಾಥ ದೇವಾಲಯ, ಉಡುಪಿ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣದೇವಾಲಯ, ಕುಕ್ಕೆ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ದೇವಾಲಯ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯ ಸಿದ್ಧಾರೂಢ ಮಠ, ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯ, ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯ, ಗುರುಕುಲ ಪ್ರವೇಶ, ಉಡುಪಿಯ ಕಡಗೋಲು ಕೃಷ್ಣ, ಸರ್.ಪಿ.ಆರ್. ರಾವ್ ಮುಂತಾದ ನೂರಾರು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಇವರು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ತೆಂಗಿನನಾರು, ಗರಿ, ಮರ, ಕಾಗದ ಹಾಗೂ ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಅನೇಕ ಕಲಾಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದರು. ಒಳ್ಳೆಯ ಸಂಗ್ರಹಕಾರರೂ ಆಗಿದ್ದರು.

ಇವರ ಕಲಾಸಾಧನೆಯನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿ ಹಲವಾರು ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಸನ್ಮಾನಿಸಿ ಬಿರುದು ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿವೆ. ಧರ್ಮಸ್ಥಳದ ಧರ್ಮಾಧಿಕಾರಿ ಚಂದಯ್ಯ ಹೆಗಡೆ, ಹುಬ್ಬಳಿಯ ಸಿದ್ಧಾರೂಢ ಮಠ (1930), ಕಲ್ಕತ್ತದ ಎನ್.ಬಿ.ಎಸ್. ಸಂಘದಿಂದ ಇವರು ಸನ್ಮಾನಿತರಾಗಿದ್ದರು. ಚಿತ್ರಕಲಾನಿಧಿ, ಚಿತ್ರಕಲಾಚಾರ್ಯ, ಚಿತ್ರಕಲಾಕೋವಿದ, ಕಲಾಶಿಕ್ಷಣ ಪ್ರವೀಣ ಮುಂತಾದ ಬಿರುದುಗಳಿಂದಲೂ ಇವರನ್ನು ಗೌರವಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಇವರ ಹಿರಿಯ ಮಗ ಎನ್.ಜಿ. ಪಾವಂಜೆ ಕೂಡ ತಂದೆಯಂತೆಯೆ ಹೆಸರಾಂತ ಕಲಾವಿದರಾಗಿದ್ದರು. ಅವರೂ ಜೆ.ಜೆ. ಕಲಾಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಜರ್ಮನಿಯಲ್ಲಿ ಕಲಾಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದು ಮೈಸೂರಿನ ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ತಾಂತ್ರಿಕ ಕಲಾಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಗೋಪಾಲ ಕೃಷ್ಣಯ್ಯನವರು 1945ರಲ್ಲಿ ನಿಧನ ಹೊಂದಿದರು. **(ಆರ್.ಜಿ.ಆರ್.)**

ಪಾವಗಡ: ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕು ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಪಟ್ಟಣ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮದ ಕಡೆ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಿದ್ದು ಉಳಿದೆಲ್ಲ ಕಡೆ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ ಸುತ್ತುವರಿದಿದೆ. ಮಧುಗಿರಿ ಉಪವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 144 ಗ್ರಾಮಗಳಿದ್ದು ಎರಡು ಪಟ್ಟಣಗಳಿವೆ. ನಿಡುಗಲ್ಲು, ಪಾವಗಡ, ಹೊಸಕೋಟೆ ಮತ್ತು ನಾಗಲಮಡಿಕೆ ಹೋಬಳಿಗಳು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1,356 ಚ.ಕಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,46,255.

ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರದಕ್ಷಿಣವಾಗಿ ಹರಡಿರುವ ಕಣಶಿಲೆಯ ಬೆಟ್ಟಗಳ ಸಾಲು ಪಾವಗಡದ ಮುಖಾಂತರ ಹಾದುಹೋಗಿದೆ. ಈ ಸಾಲಿಗೆ ಸೇರಿದ ಪಾವಗಡ ಬೆಟ್ಟ ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟದಿಂದ 918ಮೀ ಎತ್ತರವಾಗಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಇರುವ ಇನ್ನೆರಡು ಎತ್ತರದ ಬೆಟ್ಟಗಳೆಂದರೆ ಕಾಮನದುರ್ಗ (1,077 ಮೀ) ಮತ್ತು ನಿಡುಗಲ್ಲುಬೆಟ್ಟ (1,149 ಮೀ). ಕ್ಲೋಸ್‌ಪೇಟೆ ಗ್ರ್ಯಾನೈಟ್ ಶಿಲೆಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದ ಕುರುಂದ ರೀತಿಯ ಶಿಲಾಪದರಗಳು ಕೆಲವೆಡೆ ಇವೆ. ಭೂಮಿ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಕೆಂಪು ಮಣ್ಣಿನದು.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪಿನಾಕಿನಿ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಹರಿದು ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸರಾಸರಿ ವಾರ್ಷಿಕ ಮಳೆ 556 ಮಿಮೀ. ಇದೇ ಇಡೀ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಡಿಮೆ ಮಳೆ ಬೀಳುವ ತಾಲ್ಲೂಕು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ರಾಗಿ, ಬತ್ತ, ಜೋಳ, ಹಾರಕ, ನವಣೆ, ಹುರುಳಿ, ಅವರೆ, ತೊಗರಿ, ನೆಲಗಡಲೆ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಕಬ್ಬು ಮತ್ತು ತೆಂಗಿನ ಬೆಳೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಉಂಟು. ಪಶುಪಾಲನೆಯಿದ್ದು ಅವುಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು ರಕ್ಷಣೆಗೆ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಮಟ್ಟದ ಪಶುವೈದ್ಯಾಲಯಗಳಿವೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿ, ಉಣ್ಣೆ ಮತ್ತು ರೇಷ್ಮೆ ನೇಯ್ಗೆಯುಂಟು. ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳಿವೆ. ಕೆಲವು ವಾಣಿಜ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿದ್ದು ವ್ಯಾಪಾರ, ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಆರ್ಥಿಕ ನೆರವು ದೊರೆಯುವುದು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಶಾಲೆಗಳೂ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳೂ ಮತ್ತು ಔಷಧಾಲಯಗಳೂ ಇವೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉಲ್ಲೇಖಾರ್ಹ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ನಿಡುಗಲ್ಲು **(ನೋಡಿ)** ಮುಖ್ಯವಾದುದು. ಇದು ಹಿಂದೆ ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟಿನ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಅವಶೇಷಗಳು ಇವೆ. ಬಂಗಾರನಾಯಕನ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಹಳೆಯ ಕೋಟೆಯ ಮತ್ತು ಕಟ್ಟಡಗಳ ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಕದಂಬರಾಯ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ 13 ಅಡಿಯ ಕಲ್ಲಿನ ಒಂದು ಕಂಬ ಪೂಜಾವಿಗ್ರಹವಾಗಿರುವುದು ವಿಶೇಷ. ಗುಂಡಲಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಅಕಲೆ ಸಮುದ್ರವೆಂಬ ದೊಡ್ಡ ಕೆರೆ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಈಶ್ವರ ಮತ್ತು ಆಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧ.

*

ಪಾವಗಡ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯಪಟ್ಟಣ. ತುಮಕೂರಿನ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 96 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಪಟ್ಟಣದ ಜನಸಂಖ್ಯೆ 28,068.

ಪಾವಗಡ ಬೆಟ್ಟದ ಪಾದದ ದಕ್ಷಿಣದ ಕಡೆ ಪಟ್ಟಣವಿದೆ. ತುಮಕೂರು–ಮಧುಗಿರಿ–ಬಳ್ಳಾರಿ ಹೆದ್ದಾರಿ ಪಾವಗಡದ ಮೂಲಕ ಹಾದುಹೋಗುತ್ತದೆ. ಪಾವಗಡದಿಂದ ಹಿಂದೂಪುರ, ಶಿರಾ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗಗಳಿಗೆ ಉತ್ತಮ ರಸ್ತೆಗಳಿವೆ. ಈಚೆಗೆ ಇದು ವ್ಯಾಪಾರಸ್ಥಳವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಉಣ್ಣೆ, ಹತ್ತಿ ಮತ್ತು ರೇಷ್ಮೆ ಕೈಗಾರಿಕೆ ಇದೆ. ಊರು ಪುರಸಭಾ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ. **(ಕೆ.ಆರ್.ಆರ್.)**

ಪಾವಗಡ ಊರಿನ ಹೆಸರು ಇಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿದ ವಿಶಿಷ್ಟ ರೀತಿಯ ಒಂದು ನಾಗರಕಲ್ಲಿನಿಂದ (ಪಾಮು–ಗೊಂಡ) ಬಂದಿತೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಈ ಊರು ಹಿಂದೆ ಒಂದು ಪಾಳೆಯ ಪಟ್ಟಿನ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಪಾಳೆಯ ಪಟ್ಟಿನ ಮೊದಲಿಗ ಬಾಲಪ್ಪನಾಯಕ. ಈತ 1585ರ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ಗುತ್ತಿಯಿಂದ ಬಂದು ಚಿಕ್ಕಬಳ್ಳಾಪುರದ ಹಾವಳಿ ಭೈರೇಗೌಡನಲ್ಲಿ

ಸೇವೆಗೆ ಸೇರಿದ್ದ ಎರ್ರಗೊಲ್ಲಕುಲದ ಮೂವರು ಸೋದರರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ. ಹಾವಳಿ ಬೈರೇಗೌಡನಿಗೆ ಮಕ್ಕಳಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಆತ ಬಾಲಪ್ಪನಾಯಕನನ್ನೇ ದತ್ತು ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿದ್ದ. ಒಮ್ಮೆ ಗುತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ಆಕ್ರಮಣ ನಡೆದಾಗ ಅದನ್ನು ನಿವಾರಿಸಲು ಪೆನುಗೊಂಡೆಯ ಅರಸನ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಂತೆ ಹಾವಳಿ ಬೈರೇಗೌಡ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಕಳುಹಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಬಾಲಪ್ಪನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಸೈನ್ಯ ಗುತ್ತಿಯ ಆಕ್ರಮಣವನ್ನು ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ತೆರವು ಮಾಡಿತು. ಬಾಲಪ್ಪನಿಗೆ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳ ಉಂಬಳಿ ದೊರೆಯಿತು. ಅನಂತರ ಈ ಹಿಂದೆ ದರೋಡೆಕಾರರ ಕಾರ್ಯಸ್ಥಾನವಾಗಿದ್ದ ಪಾವಗಡವನ್ನು ಬಾಲಪ್ಪ ಆಕ್ರಮಿಸಿದ. ಕೆಲ ಕಾಲಾನಂತರ ಒಮ್ಮೆ ಪೆನುಗೊಂಡೆಯಲ್ಲಿ ಮದ್ದಿನ ಮನೆಗೆ ಸಿಡಿಲು ಬಡಿದು ಅನಾಹುತವಾಯಿತು. ಆಗ ಪೆನುಗೊಂಡೆಯ ರಾಜ ವೆಂಕಟಪತಿದೇವನೂ ಊರಲ್ಲಿರಲಿಲ್ಲ. ಬಾಲಪ್ಪ ಸ್ವತಃ ಅಲ್ಲಿಗೆ ನಡೆದು ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ತಹಬಂದಿಗೆ ತಂದ. ಇದರಿಂದ ತುಷ್ಟನಾದ ವೆಂಕಟಪತಿದೇವ ಬಾಲಪ್ಪನನ್ನು ಪಾಳೆಯಗಾರನ ಪದವಿಗೇರಿಸಿ ಕೆಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟ. ಹೀಗೆ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಪಾಳೆಯ ಪಟ್ಟು ಸುಮಾರು ನೂರು ವರ್ಷಗಳಿಗೂ ಹೆಚ್ಚುಕಾಲ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿತ್ತು. ಸು. 1776ರಲ್ಲಿ ಹೈದರ್ ಪಾವಗಡವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದ. ಆಗಿನ ಪಾಳೆಯಗಾರನಾಗಿದ್ದ ತಿಮ್ಮಪ್ಪನಾಯಕನನ್ನು ಮಧುಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ಸೆರೆಯಿಟ್ಟ. ಮೂರನೆಯ ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (1790–92) ಕಾರ್ನ್‌ವಾಲೀಸನ ಯೋಚನೆಯಂತೆ ಮರಾಠರು ಮಧುಗಿರಿಯನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದಾಗ ತಿಮ್ಮಪ್ಪನಾಯಕ ಬಿಡುಗಡೆ ಹೊಂದಿ ಮತ್ತೆ ಪಾವಗಡಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಆದರೆ ಅನಂತರ ಶಾಂತಿ ಒಪ್ಪಂದದಲ್ಲಿ ಈ ಭಾಗ ಟಿಪ್ಪುವಿಗೆ ಉಳಿಯಿತಾಗಿ, ತಿಮ್ಮಪ್ಪನಾಯಕನ ಆಳ್ವಿಕೆಯೂ ಕೊನೆಗೊಂಡಿತು.

ಪಾವಗಡದ ಊರಿನ ಸುತ್ತಮುತ್ತ ಮತ್ತು ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಕೋಟೆಕೊತ್ತಳಗಳ ಅವಶೇಷಗಳು ಉಳಿದಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಮೊದಲ ಕೋಟೆಯನ್ನು ವಿಜಯನಗರದ ಅಧಿಕಾರಿ ಗೋಪ ಎಂಬುವನು 1405–06ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದಂತೆ ಇಲ್ಲಿನ ಒಂದು ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಪಾವಗಡದ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಉತ್ತಮಪಡಿಸಿದರು. ಈಗ ಉಳಿದಿರುವ ಕೋಟೆಯ ಬಹುಭಾಗ ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನರ ಕಾಲದ್ದು. ಹೈದರ್ 1771ರಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪಾಳೆಯಗಾರನೊಡನೆ ಯುದ್ಧ ನಿರತನಾಗಿದ್ದಾಗ ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಭದ್ರಪಡಿಸಿದ. ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಬಂಡೆಗಳಿಂದ (ಕೆಲವು ನೂರು ಅಡಿಗಿಂತಲೂ ಎತ್ತರ) ಹಲವು ಘಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಏರುವ ಪಾವಗಡ ಬೆಟ್ಟದ ಸುತ್ತ ಮತ್ತು ಮೇಲೆ ಕೋಟೆಗೋಡೆಗಳು ಹಬ್ಬಿವೆ. ಮೇಲುಗಡೆಗೇರುವಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲುಗಳಿವೆ. ಬುಡದ ಹತ್ತಿರ ಕಮ್ಮರ ಮಂಟಪ ಎಂಬ ಮಂಟಪವಿದೆ. ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಬೆಟ್ಟದ ಆಂಜನೇಯ ಎಂಬ ಏಳು ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಮತ್ತಷ್ಟು ಮೇಲೆ ಕೊನೇರಿ ದೊಣೆ ಎಂಬ ಚಿಲುಮೆ ಮತ್ತು ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಕೊನೇರಿ ಮಂಟಪ ಎಂಬ ಮಂಟಪ, ತುಪ್ಪದ ಕಣುಕು ಇವೆ. ಇನ್ನಷ್ಟು ಮೇಲೆ ಒಂದು ಬಾವಿ ಇದೆ. ಈ ಬಾವಿಯಿಂದ ಸು. 80 ಅಡಿ ಮೇಲಕ್ಕೆ ನೀರೆತ್ತಲಾಗುತ್ತಿತ್ತಂತೆ. ಬೆಟ್ಟದ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಸುಲ್ತಾನ್ ಬತೇರಿ, ಅದರಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಸುಬ್ಬರಾಯನ ಬತೇರಿ ಇವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಅಕ್ಕಮ್ಮನ ದೊಣೆ, ಬಾಬಯ್ಯನ ಕೆರೆ, ಭೀಮನ ದೊಣೆ ಮೊದಲಾದ ಹಲವು ನೀರಿನ ಆಸರೆಗಳಿವೆ. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ರಾಗಿ ಕಣಜ, ಬತ್ತದ ಕಣಜ ಮತ್ತು ಮದ್ದಿನ ಮನೆಗಳ ಕಟ್ಟಡಗಳಿವೆ. ಪಾವಗಡದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯವಿದೆ.

*

ಪಾವಟೆ, ಡಿ.ಸಿ.: 1899–1979. ಶಿಕ್ಷಣತಜ್ಞ ಮತ್ತು ದಕ್ಷ ಆಡಳಿತಗಾರರು. ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ದಾನಪ್ಪ ಚಿಂತಪ್ಪ ಪಾವಟೆ. ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಮದಾಪುರದಲ್ಲಿ 1899 ಆಗಸ್ಟ್ 2ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಗೋಕಾಕ ಮತ್ತು ಕೊಲ್ಲಾಪುರಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರೈಸಿ, 1919ರಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡದ ಕರ್ನಾಟಕ ಕಾಲೇಜನ್ನು ಸೇರಿ 1923ರಲ್ಲಿ ಗಣಿತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ದರ್ಜೆಯಲ್ಲಿ ಆನರ್ಸ್ ಪದವೀಧರರಾದರು. ಕೇಂಬ್ರಿಜ್ಜ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಸಿಡ್ನಿ ಸಸೆಕ್ಸ್ ಕಾಲೇಜಿಗೆ 1924ರಲ್ಲಿ ಸೇರಿ ಗಣಿತಶಾಸ್ತ್ರದ ಟ್ರೈಫಾಸ್ ಭಾಗ 1 ಹಾಗೂ 2ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಶ್ರೇಣಿ ಗಳಿಸಿದರು. 1927ರಲ್ಲಿ ರ್‍ಯಾಂಗ್ಲರ್ ಆಗಿ, ಕಾಲೇಜಿನ ರಿಸರ್ಚ್ ಸ್ಕಾಲರ್‌ಷಿಪ್ ಪಡೆದರು. ಅನಂತರ ಬನಾರಸ್ ಹಿಂದು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಗಣಿತಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರೊಫೆಸರ್ ಮತ್ತು ವಿಭಾಗದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು (1928–30). 1930ರಿಂದ ಮುಂಬಯಿ ವಿದ್ಯಾ ಇಲಾಖೆ ಸೇರಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಖಾತೆಯ ಹಲವು ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿ 1947ರಲ್ಲಿ ಇಲಾಖೆಯ ನಿರ್ದೇಶಕರಾದರು.

ಸರ್ಕಾರಿ ಸೇವೆಯಿಂದ ನಿವೃತ್ತರಾದ ಅನಂತರ 1954ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕುಲಪತಿಯಾದರು. ಶ್ರೇಷ್ಠ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆ, ಶಿಕ್ಷಣ ಕ್ಷೇತ್ರದ ದೀರ್ಘ ಮತ್ತು ಬಹುಮುಖ ಅನುಭವ–ಇವುಗಳಿಂದಾಗಿ ನವೀನವಾಗಿ ಉದಯವಾದ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಆಡಳಿತ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡಂದಿನಿಂದ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಹೊಸ ಚೈತನ್ಯವನ್ನು ತುಂಬಿದರು. ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕುಲಪತಿಗಳಾಗಿ ಒಂದೇ ಸಮನೆ ಐದು ಅವಧಿಗೆ ಆಯ್ಕೆಯಾದರು. ಹದಿನಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳ ಇವರ ಆಡಳಿತದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ 350 ಎಕರೆ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಮಹಾಬಲೇಶ್ವರ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲಿನ ಕ್ಯಾಂಪಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಅನೇಕ ಕಟ್ಟಡಗಳು ತಲೆಎತ್ತಿದವು. ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ವಿಭಾಗಗಳಿಗೆ ಸಮರ್ಥರಾದ ವಿದ್ವನ್‌ಮಾನ್ಯರನ್ನು ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡಿ ನಿಯಮಿಸಿದರು. ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಗ್ರಂಥಭಂಡಾರವನ್ನು ಆಧುನಿಕವಾಗಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೊಳಿಸಿದರು. ಭಾರತದ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಗತಿಪರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೆಂಬ ಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಕ್ಕೆ ತಂದುಕೊಟ್ಟರು. ಇವರು ಅಂತರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಮಂಡಲಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡಿದರಲ್ಲದೆ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಕಾಮನ್‌ವೆಲ್ತ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಸಂಘದಲ್ಲಿ ಭಾರತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸಿ ಕಾರ್ಯಾಂಗ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ನಿಯೂಾಮಕಗಳ ಮೇಲೆ ಯುರೋಪ್, ಅಮೆರಿಕ, ಏಷ್ಯ, ಆಸ್ಟ್ರೇಲಿಯ, ನ್ಯೂಜಿಲೆಂಡ್ ಮೊದಲಾದ ದೇಶಗಳನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿದರು. ಜಿನೇವದಲ್ಲಿ ನಡೆದ 19ನೆಯ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಸಮ್ಮೇಳನಕ್ಕೆ ಭಾರತೀಯ ನಿಯೋಗದ ನಾಯಕರಾಗಿದ್ದರು. 1955–56ರ ಅಧಿಕೃತ ಭಾಷಾ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಕೇಂದ್ರ ಸಲಹಾ ಮಂಡಳಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಹಲವು ವರ್ಷ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. 1962ರ ಗುಹಾವಟಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ವಿಚಾರಣಾ ಸಮಿತಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ಪಾವಟೆಯವರ ಸರ್ವತೋಮುಖ ಸೇವೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ 1966ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಪದ್ಮಭೂಷಣ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನಿತ್ತು ಗೌರವಿಸಿತು. ಇವರು 1967ರಲ್ಲಿ ಪಂಜಾಬಿನ ರಾಜ್ಯಪಾಲರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. ತಮ್ಮ ದೀರ್ಘಾವಧಿಯ ಆಡಳಿತಾನುಭವದಿಂದ ಪಂಜಾಬಿನ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಸುಧಾರಿಸಿದರು.

ನಿವೃತ್ತರಾದ ಅನಂತರ ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದರು. ಇವರು ಕಟ್ಟಿ ಬೆಳೆಸಿದ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಆವರಣಕ್ಕೆ

ಪಾವಟೆನಗರ ಎಂದು ನಾಮಕರಣ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ (1980). ಇವರ ಕಂಚಿನ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನೂ ವಿದ್ಯಾಸೌಧದ ಎದುರು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವರ ಜನ್ಮದಿನವನ್ನು 'ಶಿಕ್ಷಣ ತಜ್ಞ'ರ ದಿನವಾಗಿ ಆಚರಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಇವರು ಎಲಿಮೆಂಟ್ಸ್ ಆಫ್ ಕ್ಯಾಲ್‌ಕ್ಯೂಲಸ್ ಎಂಬ ಗಣಿತಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪುಸ್ತಕವನ್ನೂ ಮೆಮೊರೀಸ್ ಆಫ್ ಎನ್ ಎಜ್ಯುಕೇಷನಲ್ ಅಡ್ಮಿನಿಸ್ಟ್ರೇಟರ್ ಮತ್ತು ಮೈ ಡೇಸ್ ಆ್ಯಸ್ ಗವರ್ನರ್ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಪುಸ್ತಕಗಳಿಂದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಪ್ರಾಪ್ತಿಯ ಅನಂತರ ದೇಶದ ರಾಜಕೀಯ ಮತ್ತು ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯ ಹಾಗೂ ಸಮಸ್ಯೆಗಳ ಬಗೆಗೆ ಮಹತ್ತ್ವದ ವಿಚಾರವಿಮರ್ಶೆ ದೊರೆಯುವುದು. **(ಎಸ್.ಡಬ್ಲ್ಯೂ)**

ಪಾಶುಪತ: ಸು. 7–13ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬಹು ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಯಾಗಿದ್ದ ಒಂದು ಶೈವಪಂಥ. ಲಾಕುಳ ಶೈವ. ಲಕುಲೀಶ (ನಕುಲೀಶ) ಪಾಶುಪತ, ಮಾಹೇಶ್ವರಧರ್ಮ ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರುಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಒಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಡೀ ಭಾರತವಲ್ಲದೆ ಆಗ್ನೇಯ ಏಷ್ಯ ದೇಶಗಳಲ್ಲೂ ಹರಡಿದ್ದ ಈ ಪಂಥದ ಪ್ರವರ್ತಕ 2ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಗುಜರಾತಿನ ಕಾರವಾನ್‌ನಲ್ಲಿ ಅವತರಿಸಿದ್ದ ಲಕುಲೀಶ. ಕ್ರಮೇಣ ಈತ ಶಿವಾವತಾರಿಯೆಂದು ಎಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟನಲ್ಲದೆ ಸಿದ್ಧಾಂತಕ್ಕೂ ಪಂಥಕ್ಕೂ ಇವನ ಹೆಸರೇ ಪ್ರಚಲಿತವಾಯಿತು. ಲಕುಲೀಶ ಗಣಸಹಸ್ರನಾಮೋಕ್ತನೂ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಮಂದಿ ಯೋಗಾಚಾರ್ಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪಾಶುಪತಪಂಥ ಕಾಲಿಟ್ಟದ್ದು ಬಹುಶಃ 6ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ. ಈ ಸಂಬಂಧದ ಪ್ರಥಮ ಶಾಸನೋಲ್ಲೇಖವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿರುವ ಮಂಗಲೀಶನ ಮಹಾಕೂಟ ಸ್ತಂಭಶಾಸನದಲ್ಲಿ (602) ಗಂಗಾತಟದಿಂದ ಬಂದ ಜ್ಞಾನ ಶಿವಾಚಾರ್ಯನೆಂಬ ಶೈವ ಆಚಾರ್ಯನ ವಿಷಯವಿದೆಯಾದರೂ ಪಾಶುಪತದ ಹೆಸರು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲಾಗಿಲ್ಲ. ಬಾದಾಮಿಯಲ್ಲಿ ನಕುಲೀಶನಿಗೆ ಕಟ್ಟಿದ ಒಂದು ಚಳುಕ್ಯ ಕಾಲೀನ ಗುಡಿಯಿದ್ದು ಅದರಲ್ಲಿ ಅವನ ಮೂರ್ತಿ ಇದೆ. ಪಾಶುಪತದ ಸ್ಪಷ್ಟ ಉಲ್ಲೇಖ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಿಗ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಸು. 700ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿದೆ. 10–12ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪಂಥ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಯಾಗಿತ್ತು. ಬಳ್ಳಿಗಾವೆ, ಕೊಲ್ಲಾಪುರ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲದೆ ಸುಮಾರು ಎಲ್ಲ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲೂ ಈ ಪಂಥದವರ ದೇವಾಲಯ–ಮಠಗಳಿದ್ದುವು. ಕೆಲವು ಮಠಗಳ ಅಧೀನದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಊರುಗಳಲ್ಲಿ ಹಂಚಿಹೋಗಿದ್ದ ಉಪಮಠಗಳೂ ಇದ್ದು, ಕರ್ನಾಟಕದ ಸುಮಾರು ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲೂ ಈ ಪಂಥ ವ್ಯಾಪಿಸಿತ್ತು. ಪಾಶುಪತ ಆಚಾರ್ಯರು ನಿಷ್ಠಾವಂತರೂ ಜ್ಞಾನಿಗಳೂ ವಿದ್ಯಾವಂತರೂ ಆಗಿರುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ, ರಾಜರಿಂದಲೂ ಸಮಾಜದಿಂದಲೂ ಗೌರವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪಂಥದಲ್ಲಿ ಹಲವು ಶಾಖೆಗಳಿದ್ದುವು, ಅವು ಪರ್ಷೆ, ಆಮ್ನಾಯ (ಅವಳಿ), ಸಂತತಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತಿದ್ದವು. ಶಕ್ತಿಪರ್ಷೆ, ಸಿಂಹಪರ್ಷೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದವು. ಶಕ್ತಿಪರ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಆಮ್ನಾಯಗಳು, ಪರ್ವತಾಮ್ನಾಯ (ಪರ್ವತಾವಳಿ) ಮತ್ತು ಭುಜಂಗಾವಳಿ. ಹಿರಿಯ ಮಠಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಬದ್ಧವಾದ ಮಠಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸುವಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಪರ್ವತದಗಸ್ತ್ಯೇಶ್ವರದ ಸಂತತಿ, ಮೂವರ ಕೋಣೆಯ ಸಂತತಿ, ಇಟ್ಟಗೆಯ ಸಂತತಿ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಸಂತತಿ ಪದ ಬಳಕೆಯಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಪಂಥದ ಹಲವಾರು ಆಚಾರ್ಯರು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಗಳಿಸಿದ್ದರು. ಇವರಿಗೆ ದೇವ, ಪಂಡಿತ, ರಾಶಿ, ಶಕ್ತಿ, ಜೀಯ, ಶಿವ, ಗೊರವ, ವ್ರತಿ, ಮುನಿ ಮುಂತಾದ ಪರ್ಯಾಯ ನಾಮಗಳಿದ್ದವು. ಇವರು ಸ್ನಾನ ಜಪಹೋಮ ನಿಯಮ ಧ್ಯಾನ ಅನುಷ್ಠಾನ ಶೀಲತತ್ಪರರೂ ವ್ಯಾಸ ಅಗಸ್ತ್ಯ ದುರ್ವಾಸ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ನಾರದಾದಿ ದಿವ್ಯ ಮುನಿ ಚಾರಿತ್ರರೂ ಕೌಪೀನ ಮೌಂಜೀಧರರೂ ರುದ್ರಾಕ್ಷಾಲಂಕೃತರೂ ಜಂಗಮ ಲಿಂಗಾವತಾರರೂ ಲಾಕುಳಾಗಮ ಸಮಯ ಸಮುದ್ಧಾರರೂ ಆಗಿದ್ದರೆಂದು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಈ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಕೇಂದ್ರಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಿಗಾವೆ ಕೇದಾರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಕೋಡಿಮಠ ಮುಖ್ಯವಾದುದು. ಈ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಕೇದಾರಶಕ್ತಿಮುನಿ ಎಂಬುವನು ಕೇದಾರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಹಾಗೂ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿರುವ ಕೋಡಿಮಠವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ. ಈತನ ಶಿಷ್ಯಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದ ಮಠಾಧಿಪತಿಗಳು, ವಿದ್ವಾಂಸರು, ನೈಷ್ಠಿಕ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಗಳು, ತಪೋನಿಷ್ಠರು ಹಾಗೂ ಕರ್ತೃತ್ವಶಾಲಿಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಅಲ್ಪಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾಯಿತು. ಒಂದು ಶಾಸನ ಈ ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರದ ಹೆಚ್ಚಳವನ್ನು ಕುರಿತು 'ದಕ್ಷಿಣ ಕೇದಾರಸ್ಥಾನಮುಂ, ಶಿವಲಿಂಗ ಪೂಜಾಪುಳಕಸಸ್ಯಸರಸ ಕೇದಾರಸ್ಥಾನಮುಂ, ನೈಷ್ಠಿಕ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಶಿವಮುನಿಜನಾನುಷ್ಠಾನ ನಿಷ್ಠಿತಸ್ಥಾನಮುಂ, ಸಾಂಗಋಗ್ ಯಜುಸ್ಸಾಮಾಥರ್ವಚತುರ್ವೇದಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಸ್ಥಾನಮುಂ ಕೌಮಾರ ಪಾಣಿನೀಯ ಶಾಕಟಾಯನ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನಾದಿ ವ್ಯಾಕರಣವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಸ್ಥಾನಮುಂ, ಲಾಕುಳ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಪಾತಂಜಳಾದಿ ಯೋಗಶಾಸ್ತ್ರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಸ್ಥಾನಮುಂ, ನ್ಯಾಯವೈಶೇಷಿಕ ಮೀಮಾಂಸಾ ಸಾಂಖ್ಯ ಬೌದ್ಧಾದಿ ಷಡುದರ್ಶನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಸ್ಥಾನಮುಂ, ಅಷ್ಟಾದಶಪುರಾಣ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ ಸಕಳ ಕಾವ್ಯನಾಟಕ ನಾಟಿಕಾದಿ ವಿವಿಧ ವಿದ್ಯಾಸ್ಥಾನಮುಂ, ದೀನಾನಾಥ ವ್ಯಂಗ್ಯ ಅಂಧ ಬಧಿರ ಕಥಕ ಗಾಯಕ ವಾದಕ ವಾಂಶಿಕ ನರ್ತಕ ವೈತಾಳಿಕ ನಗ್ನ ಭಗ್ನ ಶ್ರವಣ ಏಕದಂಡಿ ತ್ರಿದಂಡಿ ಹಂಸ ಪರಮಹಂಸಾದಿ ನಾನಾದೇಶ ಭಿಕ್ಷುಕಜನ ನಿವಾರ್ಯ ಅನ್ನದಾನಸ್ಥಾನಮುಂ, ನಾನಾ ಅನಾಥ ರೋಗಿಜನ ಭೈಷಜ್ಯ ಸ್ಥಾನಮುಂ, ಸಕಲಭೂತ ಅಭಯಪ್ರಧಾನ ಸ್ಥಾನಮುಮಾಗಿ ಕೋಡಿಯ ಮಠಮಿರ್ಪುದು' ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅನಂತರ ವೀರಶೈವಧರ್ಮ ಪ್ರಚಾರಗೊಂಡಂತೆ ಪಾಶುಪತ ಪಂಥ ತನ್ನ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ಪಂಥಗಳಲ್ಲೂ ಕೆಲವು ಸಾಮ್ಯಗಳೂ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಪಾಶುಪತ ಅನುಯಾಯಿಗಳು ವೀರಶೈವದಲ್ಲಿ ಲೀನವಾಗಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆಯೂ ಇದೆ. ಪಾಶುಪತ ಪಂಥಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದ ಅನೇಕ ಮಠಗಳು ಕ್ರಮೇಣ ವೀರಶೈವ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿ ಬೆಳೆದ ವಿಷಯ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳು ಮತ್ತು ಇತರ ದಾಖಲೆಗಳಿಂದ ವಿದಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೂ 13–14ನೆಯ ಶತಮಾನದವರೆಗೂ ಪಾಶುಪತಪಂಥ ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿಯಾದರೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಉಳಿದಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. 14ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮೊದಲ ವಿಜಯನಗರ ರಾಜರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾಶಕ್ತಿ ಎಂಬ ಗುರು ರಾಜಗುರುವಾಗಿ ಉಲ್ಲೇಖಿತವಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಲಾಕುಳಾಗಮ ಶಿವನ ಮುಖದಿಂದ ಹೊರಟ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ. ಈ ಪಂಥ ವೇದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಒಪ್ಪುತ್ತದೆ. ಶೈವಾಗಮೋಕ್ತಜ್ಞಾನ, ಕ್ರಿಯಾಚರ್ಯಾ ಮತ್ತು ಯೋಗಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದ ಧರ್ಮಾಚರಣ ಈ ಪಂಥದಲ್ಲಿದೆ.

ಈ ಪಂಥದ ರೀತ್ಯಾ ಶಿವ ಪರಮೋಚ್ಚದೇವತೆ. ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯ ವ್ರತದಿಂದ ನೈಷ್ಠಿಕರಾಗಿದ್ದು, ಭಸ್ಮಲೇಪನ ಲಿಂಗಧಾರಣೆಯಿಂದ ಶುದ್ಧರಾಗಿ ಶಿವತತ್ತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಬೇಕೆಂದು ಈ ಮಾರ್ಗ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಜೀವ

ಪಶು, ಶಿವ ಪತಿ, ಅಜ್ಞಾನದಿಂದಾದ ಬಂಧನವೇ ಪಾಶ ಎಂದು ಇವರು ಗ್ರಹಿಸಿದ್ದರು. ಸಾತ್ತ್ವಿಕ ಪೂಜೆ ಧ್ಯಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಪಶುವೆನಿಸಿದ ಜೀವ ಪತಿಯಾದ ಶಿವನನ್ನು ಆರಾಧಿಸಿ ಪಾಶಮುಕ್ತನಾಗುವುದೇ ಈ ಧರ್ಮದ ಮೂಲ ಉದ್ದೇಶ. ಗುಡಿಗೋಪುರಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾವರಲಿಂಗದ ಪೂಜೆ ಅಂದಿಗೆ ಮಾನ್ಯವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ದೇಗುಲಗಳು ಪೂಜೆಗೆ ಪವಿತ್ರ ಸ್ಥಾನಗಳೆನಿಸಿದ್ದವು. ಇವರ ಮೇಲೆ ವೈದಿಕಧರ್ಮದ ಪ್ರಭಾವ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವರು ತಮ್ಮ ಪೂಜೆ ಮತ್ತು ಉಪಾಸನೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ವೈದಿಕರ ಹೆದ್ದಾರಿಯನ್ನೇ ಮುಂದುವರಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಶಿವ ಪರಮೋಚ್ಚದೇವನಾದರೂ ವಿಷ್ಣು, ಸೂರ್ಯ, ಕೇಶವ, ಶಕ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ದೇವರೂ ಪೂಜ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. ಪಾಶುಪತ ಪಂಥಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಶಿವನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಗಣಪತಿ, ಮಹಿಷಾಸುರಮರ್ದಿನಿ, ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯರು–ಇವನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ಮಾಡಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಹಲವು ದೇವಾಲಯಗಳು ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲಗಳಾಗಿದ್ದು, ಪ್ರಧಾನ ದೇವತೆ ಲಿಂಗವಾಗಿದ್ದರೆ, ಉಳಿದೆರಡು ಗರ್ಭಗುಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಕೇಶವರ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಪರಮತತ್ತ್ವವು ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪಿಯಾಗಿದ್ದು, ಶಿವ–ಶಕ್ತ್ಯಾತ್ಮಕವಾಗಿದ್ದು, ಭೌತಿಕ ಪ್ರಕಟನಾರೂಪಗಳು ಯಾವ ರೀತಿಯದಾದರೂ ತಜ್ಜನ್ಯಗಳೇ ಎಂಬ ತತ್ತ್ವ ಇದರಲ್ಲಿದೆ.

ಕಾಳಾಮುಖ ಬಹುಶಃ ಪಾಶುಪತದ ಒಂದು ಶಾಖೆ. ಇದರ ಪ್ರಸ್ತಾಪ ಕರ್ನಾಟಕದ ಹಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಹಲವು ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಳಾಮುಖ ಮತ್ತು ಲಕುಲೀಶ ಪಾಶುಪತದ ಬಗ್ಗೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಗಮನಿಸಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಉತ್ತರ ಭಾರತದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಶುಪತದ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖವಿದ್ದರೂ ಕಾಳಾಮುಖದ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿಲ್ಲದಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಕಾಳಾಮುಖ ಬಹುಶಃ ಪಾಶುಪತದ ಒಂದು ಪ್ರಭೇದವಾಗಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಷ್ಟೇ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಇವರಲ್ಲೂ ಶಕ್ತಿಪರ್ಷೆ ಮೊದಲಾದ ಶಾಖೆಗಳ ಹೆಸರಿದ್ದು, ಇದು ಕಾಳಾಮುಖ ಮತ್ತು ಪಾಶುಪತದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲದಿದ್ದುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ ಪ್ರಭೇದದ ಅನುಯಾಯಿಗಳು ಮುಖದ ಮೇಲೆ ಕರಿಯ ಗೆರೆಗಳನ್ನು ಎಳೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ ರೂಢಿಯಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಕಾಳಾಮುಖರೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿರಬಹುದು. ಕಾಳಾಮುಖಕ್ಕೆ ಎಕ್ಕೋಟಿ ಸಮಯ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇತ್ತು. ಕಾಳಾಮುಖ ಸಮಯವೂ ರಾಜಾಶ್ರಯ ಮತ್ತು ರಾಜಮನ್ನಣೆಯನ್ನು ಪಡೆದ ಧರ್ಮವಾಗಿದ್ದಿತು. ಇವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಮಠಮಾನ್ಯಗಳಿದ್ದು ಕಾಳಾಮುಖರ ಗುರುಗಳು ಸಮಾಜದ ಹಿತಕ್ಕಾಗಿ ದುಡಿಯುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಶಾಸನಗಳ ಆಧಾರಗಳುಂಟು. ರಾಜರುಗಳು ಇವರಿಗೆ ಕಾಲಕರ್ಚಿ ದಾನವನ್ನು ಕೊಡುವಷ್ಟರ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಇವರು ರಾಜಗೌರವವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದರು.

ಕಾಳಾಮುಖರ ದಾರ್ಶನಿಕ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವ ಯಾವುದೇ ಒಂದು ಮೂಲಗ್ರಂಥವೂ ದೊರೆತಿಲ್ಲ. ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಇವರು ಪಾಶುಪತ ಶೈವ ಸಿದ್ಧಾಂತದ ಎಲ್ಲ ಅಂಶಗಳನ್ನೂ ಒಪ್ಪಿ ಆಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

(ಎಂ.ಜಿ.ಎಸ್.;ಎ.ಎಲ್.ಎಸ್.)

ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಂಗೀತ: ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗೀತ ಸುಸ್ವರದಿಂದ ಕೂಡಿದ 'ರಾಗ ಸಂಗೀತ' ವಾದರೆ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಂಗೀತ ಸ್ವರಮೇಳ ಪದ್ಧತಿಯ ಆಧಾರದಲ್ಲಿದ್ದು ಇದನ್ನು 'ಸ್ವರಸಾಮ್ಯ ಸಂಗೀತ' ಎನ್ನಬಹುದು. ಅಂದರೆ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಅಥವಾ ಐದು ಸ್ವರಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಇದನ್ನು ಕಾರ್ಡ್ ಎನ್ನಲಾಗುವುದು. ಇಂತಹ ಕಾರ್ಡ್‌ಗಳನ್ನು ಮೇಳೈಸುವುದೇ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಂಗೀತ ಪದ್ಧತಿಯ ಲಕ್ಷಣ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಂಗೀತದ ಪ್ರಚಾರ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಆಡಳಿತದೊಂದಿಗೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭುತ್ವ ಬಂದು, ಅವರು ತಮ್ಮ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಬೀರತೊಡಗಿದ ಮೇಲೆ ಎನ್ನಬಹುದು. ಅಂದರೆ ಅದು ಕರ್ನಾಟಕದ ನೆಲದಲ್ಲಿ ಕಾಲಿಟ್ಟಿದ್ದು ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ. ನಮ್ಮ ಜನ ಮಿಲಿಟರಿ ಬ್ಯಾಂಡ್ ಎಂದು ಹೆಸರಿಸಿದ್ದ ಪಾಶ್ಚಿಮಾತ್ಯ ವಾದ್ಯಮೇಳದಿಂದ ಅದರ ಅಂಕುರಾರ್ಪಣವಾಯಿತು. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಕ್ರಮೇಣ ಅವರ ಚರ್ಚು ಸಂಗೀತ ಇಲ್ಲಿನವರ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರತೊಡಗಿತು. ಅವರ ಭಾಷೆಯ ಚರ್ಚು ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಭಾಷೆಯ ಹಾಡುಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿ ಅವರ ಸಂಗೀತ ಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಡತೊಡಗಿದುದರಿಂದ ಭಾಷೆ ಆಕರ್ಷಣೆಗೆ ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದರ ಪ್ರಭಾವ ಕೇವಲ ಒಮ್ಮುಖವಾಗಿತ್ತು. ನುಡಿಸುತ್ತಿದ್ದವರು ಅವರು, ಕೇಳುತ್ತಿದ್ದವರು ನಾವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಪ್ರಭಾವ ಸೀಮಿತವಾಗಿತ್ತು.

ಆದರೆ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಂಗೀತದ ಪ್ರಭಾವ ಸಾಕಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚಾಯಿತು. ಅದನ್ನು ಕಲಿಯಬೇಕೆಂಬ ಅಪೇಕ್ಷೆ ಸಹ ಸಹಜವಾಗಿ ಉಂಟಾಯಿತು. ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಡಫ್ರಿಸ್ ಮತ್ತು ಒಟ್ಟೋ ಸ್ಮಿತ್ ಎಂಬ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಂಗೀತ ಪರಿಣತರು ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದರು. ಸ್ವತಃ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರೇ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿ ಪಿಟೀಲನ್ನು ನುಡಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಪರಿಣತಿಯನ್ನು ಪಡೆದರು. ಇದು ಉಳಿದ ಕೆಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿಯೂ ಕಲಿಯಲು ಪ್ರೇರಣೆ ಇತ್ತಿತು. ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರಿಗೆ ಸ್ವಯಂ ವೀಣೆ ಶೇಷಣ್ಣನವರೇ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗೀತದ ಶಿಕ್ಷಣವಿತ್ತಿದ್ದರು. ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗೀತ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಂಗೀತಗಳ ಪರಿಶ್ರಮ ಪಡೆದಿದ್ದ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರು ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡೂ ಪದ್ಧತಿಯ ವಾದ್ಯಮೇಳಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ರಾಜಗೀತೆ 'ಕಾಯೌ ಶ್ರೀಗೌರಿ ಕರುಣಾ ಲಹರೀ' ಪಾಶ್ಚಿಮಾತ್ಯ ಸಂಗೀತದ ಮೇಜರ್ ಸ್ಕೇಲ್‌ನಲ್ಲಿ ರಚನೆಯಾದುದು. ಈ ರಾಜಗೀತೆಯನ್ನು ಅರಮನೆಯ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಸಂಗೀತ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ ರಚಿಸಿದರೂ ಈ ಗೀತೆಯ ಜೊತೆಗೆ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಂಗೀತಕ್ಕೆ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಅಳವಡಿಸಿದರು. ಕರಿಬಸವಶಾಸ್ತ್ರೀ, ವೀಣೆ ಶೇಷಣ್ಣ, ವೀಣೆ ಶಾಮಣ್ಣ, ಭಕ್ಷಿ ಸುಬ್ಬಣ್ಣ, ಹಾಡುಗಾರರಾದ ಚಿಕ್ಕಸುಬ್ಬರಾಯರು ಮೊದಲಾದ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಈ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು.

ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಂಗೀತ ನಿಜವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಕವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬೇರೂರಿದ್ದುದು ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ. ಅವರು ಸಿಂಹಾಸನಕ್ಕೆ ಬರುವಷ್ಟರಲ್ಲಿಯೇ ಕರ್ನಾಟಕ ಹಾಗೂ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಂಗೀತಗಳಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಪ್ರಭುತ್ವ ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದರು. ಇವೆರಡರ ಜೊತೆಗೆ ಅವರು ಹಿಂದುಸ್ಥಾನೀ ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಸಹ ಅಪಾರವಾದ ತಿಳಿವಳಿಕೆ ಹೊಂದಿದ್ದರು. ಅವರು ಓಲಗ, ಕೊಳಲು, ವೀಣೆ, ಸಿತಾರ್, ಪಿಟೀಲು ಮತ್ತು ಪಿಯಾನೋ ವಾದ್ಯಗಳ ನುಡಿಸಾಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾವೀಣ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದರು. ಅವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಂಗೀತಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪಕತೆ ಹೆಚ್ಚಿತು. ತಮ್ಮ ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಸಹ ಪರಿಣತಿ ಪಡೆಯಲೆಂದು ಅವರಿಗೆ ದಕ್ಷ ಶಿಕ್ಷಕರನ್ನು ನೇಮಿಸಿದರು. ವೀಣೆ ವೆಂಕಟಗಿರಿಯಪ್ಪನವರೇ ಮೊದಲಾದ ವಿದ್ವಾಂಸರಿಗೆ ಶಿಕ್ಷಣ ದೊರೆಯಿತು. ಅವರುಗಳು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಂಗೀತ ಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವರಪ್ರಸ್ತಾರ ಹಾಕುವುದರಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದರು.

ಅರಮನೆಯ ವಾದ್ಯಮೇಳಗಳಿಗೆ ವೆಂಕಟಗಿರಿಯಪ್ಪನವರೇ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರಾದರು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಅನೇಕ ಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾರವನ್ನೂ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಂಗೀತಕ್ಕೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗೀತದ ಸ್ವರಪ್ರಸ್ತಾರ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನೂ ಅಳವಡಿಸುವ ಮಹತ್ತ್ವದ ಕಾರ್ಯ ಆಯಿತು. ಜೊತೆಗೆ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮೇಳಸಾಧನ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಸಹ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಒಮ್ಮೆ ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಂಗೀತಕ್ಕೆ ಹೊಂದುವಂತೆ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಗ ಸಂಯೋಜನೆ ಮಾಡುವಂತೆ ನಮ್ಮ ವಿದ್ವಾಂಸರಿಗೆ ಹೇಳಿದರು. ವೀಣೆ ಶೇಷಣ್ಣನವರು ಆ ಕೆಲಸವನ್ನು ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಕಮಾಚ್, ಕೇದಾರ, ಕಾಪಿ, ಬೇಹಾಗ್, ಕಾಂಭೋಜಿ, ಜಂಝೂಟಿ, ಶಂಕರಾಭರಣ ಮೊದಲಾದ ರಾಗಗಳು ತಮ್ಮ ಮೂಲ ಭಾವಗಳನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳದೆ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಂಗೀತಕ್ಕೆ ಹೊಂದುವಂತೆ ಅವರು ರಚನೆ ಮಾಡಿದರು. ಅವರ ರಚನೆಗಳಿಗೆ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಮೆಚ್ಚುಗೆಯೂ ದೊರಕಿತು.

ಅನಂತರ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ ಜಯಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರು ಸಹ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷ ಪರಿಣತಿಯನ್ನು ಪಡೆದರು. ಲಂಡನ್‌ನ ರಾಯಲ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ನಡೆಸುವ ಸಂಗೀತ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಡೆಯರು ತೇರ್ಗಡೆಯಾಗಿದ್ದರೆಂದಮೇಲೆ ಅವರ ಸಂಗೀತ ಪ್ರೌಢಿಮೆಯ ಮಟ್ಟ ಎಷ್ಟೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಒಡೆಯರವರ ಸಹೋದರಿ ವಿಜಯಮ್ಮಣ್ಣಿ ಅವರು ಪಿಯಾನೋ ನುಡಿ ಸಿದ್ಧಹಸ್ತರೆನಿಸಿದ್ದರು.

ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಂಗೀತದ ಔತಣ ಪ್ರತಿವಾರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದಿವಸ ಮೈಸೂರಿನ ಕರ್ಜನ್ ಪಾರ್ಕಿನಲ್ಲೂ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಕಬ್ಬನ್ ಪಾರ್ಕಿನಲ್ಲೂ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಬಹಳ ಜನ ಅದನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಫಿಲೋಮಿನಾ ತಂಬೂಚೆಟ್ಟಿ ಅವರು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿ ಪಿಟೀಲು ವಾದನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾವೀಣ್ಯ ಪಡೆದು ಖ್ಯಾತಿ ಪಡೆದರು. ಹಾಗೆಯೇ ನರಸಿಂಗರಾವ್ ಅವರು ಪಿಯಾನೋವನ್ನೂ ಸುಂದರರಾವ್ ಅವರು ಪಿಟೀಲನ್ನೂ ಚಿಕ್ಕರಾಮರಾಯರು ಜಲತರಂಗವನ್ನೂ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಂಗೀತ ಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿ ನುಡಿಸಿ ಹೆಸರು ಗಳಿಸಿದ್ದರು. ಇವರುಗಳಲ್ಲದೆ ವೀಣೆ ಶಿವರಾಮಯ್ಯ, ಆರ್.ಎಸ್.ಕೇಶವಮೂರ್ತಿ, ಸ್ವರಮೂರ್ತಿ ವಿ.ಎಸ್.ರಾವ್, ವೀಣೆ ದೊರೆಸ್ವಾಮಿ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್, ತಿಟ್ಟೆಕೃಷ್ಣಯ್ಯಂಗಾರ್, ಬೆಳಕವಾಡಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್, ಶಿವರುದ್ರಪ್ಪ, ವೀಣೆ ಲಕ್ಷ್ಮಿನಾರಾಯಣಪ್ಪ, ಶಿವಪ್ಪ, ವೆಂಕಟೇಶ ದೇವರು, ಹಂಡೆ ದಾಸಪ್ಪ, ಶೀನಪ್ಪ ಮೊದಲಾದವರೆಲ್ಲ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಾದ್ಯಮೇಳಗಳಲ್ಲಿ ಸಹ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು; ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಂಗೀತವನ್ನು ಬಲ್ಲವರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಹೀಗೆ ಆಂಗ್ಲರು ತಂದ ಈ ಸಂಗೀತ ಮೈಸೂರು ಅರಸುಮನೆತನದವರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ನೆಲೆನಿಂತಿತು.

ಈಚಿನ ನಮ್ಮ ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರಸಂಗೀತ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಂಗೀತದಿಂದ ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಎರವಲು ಪಡೆದಿದೆ. ಅದರಲ್ಲೂ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಂಗೀತ ವಾದ್ಯಗಳಾದ ಸ್ಯಾಕ್ಸೋಫೋನ್, ಟ್ರಂಪೆಟ್, ಅಕಾರ್ಡಿಯನ್, ಗಿಟಾರ್, ಮ್ಯಾಂಡಲಿನ್, ಬ್ಯೂಬೊಫೋನ್, ವೈಬ್ರೊಟೋನ್, ಷೆಲ್ಲೋ, ಡಬ್ಬಲ್ ಬೇಸ್, ಟಿಂಪೊನಿ, ಪಿಯಾನೋ, ಕ್ಲಿಯೋವಯೊಲಿನ್, ಕೆಟಲ್ ಡ್ರಮ್, ಮೊರಾತೋ ಮೊದಲಾದ ವಾದ್ಯಗಳೆಲ್ಲ ಚಿತ್ರಸಂಗೀತಕ್ಕೆ ಅತ್ಯಂತ ಅವಶ್ಯವಾಗಿವೆ. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಂಗೀತ ಕಲಿತ ವಾದ್ಯಗಾರರಿಗೆ ಟಾಪ್ ವಯೊಲಿನ್ ವಾದ್ಯಗಾರರಿಗೆ ಅವರ ಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲೇ ಸ್ವರಪ್ರಸ್ತಾರವನ್ನು ಕೊಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಆಂಗ್ಲೋ ಇಂಡಿಯನ್ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ, ಚರ್ಚುಗಳಲ್ಲಿ, ಕೆಲವು ಹೊಟೇಲ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಂಗೀತ ಪದ್ಧತಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಗಾಢವಾಗಿ ಉಳಿದುಕೊಂಡಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಅಲ್ಲಿನ ಹೊಸ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಮತ್ತು ರೂಪಾಂತರಗಳು ಸಹ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗುತ್ತಿವೆ. ಆದರೆ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಸಂಗೀತ ಈಗಿನ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಪಟ್ಟಣಗಳಿಗೆ ಸೀಮಿತವಾಗಿದೆ ಎನ್ನಬಹುದು. ಅಪರೂಪವಾಗಿ ಈ ಸಂಗೀತ ಪ್ರಕಾರದ ಉಪಯೋಗ ವೃತ್ತಿಯ ಮಟ್ಟದವರೆಗೆ ಏರಿದೆ. ಶ್ರೀಯುತ ಸ್ವಾಮಿ ಅವರ ಮಕ್ಕಳು ಉಷಾ ಉತ್ತಪ್ ಮತ್ತು ಮಾಯಾ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಂಗೀತದ ಬಾಯಿಹಾಡಿಕೆಯಲ್ಲಿ (ಪಾಪ್‌ಸಾಂಗ್) ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದಾರೆಂಬುದನ್ನೂ ಅವರು ಕನ್ನಡಿಗರೆಂಬುದನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ನೆನೆಯಬಹುದು. **(ಸಿ.ಕೆ.ಎನ್.)**

ಪಾಳೆಯಗಾರರು: ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ (ಹಾಗೂ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಇತರೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ) ಸಂಭವಿಸಿದ ಕೆಲವು ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಆಗುಹೋಗುಗಳಿಂದ ಚಿಕ್ಕ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಒಡೆತನವನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ನಾಯಕರಿಗೆ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಎಂಬ ಹೆಸರು ರೂಢಿಗತವಾಗಿದೆ. ಪಾಳೆಯ ಎಂಬ ಪದ ದಂಡು, ಸೈನ್ಯ, ಸೇನಾ ವಿಭಾಗ, ಶಿಬಿರ, ಠಾಣ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಅದರ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರೇ ಪಾಳೆಯಗಾರರು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸು.13ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅಂತ್ಯದವರೆಗೂ ಕೆಲವು ಮನೆತನದವರು ಕೆಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳ ಮೇಲೆ ವಂಶಪಾರಂಪರ್ಯವಾಗಿ ಸಾಮ್ರಾಟರ ಸಾಮಂತರಾಗಿ, ತಮ್ಮ ಪ್ರದೇಶದ ಆಂತರಿಕ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಬಹುತೇಕ ಸ್ವತಂತ್ರರಾಗಿ, ಆಡಳಿತ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಆದರೆ 14ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆದಿ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಇಸ್ಲಾಮೀ ಅರಸರ ದಾಳಿಗಳಿಂದ ಇಲ್ಲಿನ ರಾಜಕೀಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಬದಲಾವಣೆ ಆರಂಭವಾಯಿತು. ಹೊಯ್ಸಳ 3ನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳನ ಕಾಲದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಸ್ಥಳೀಯ ಸಾಮಂತ ಮನೆತನಗಳ ಪಾರಂಪರ್ಯ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳು ಮರೆಯಾಗುತ್ತ ಬಂದುವು. ಅದರ ಬದಲು ರಾಜನೇ ನೇರವಾಗಿ ಕೆಲವು ದಂಡನಾಯಕರಿಗೆ ಕೆಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಆಳುವ ಅಧಿಕಾರ ವಹಿಸಿಕೊಡುವ ರೂಢಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ಈ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ರಾಜನಿಂದ ದೊರಕಿದ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಆದಾಯಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿಕೊಂಡು ಉತ್ತಮವಾದ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಸಜ್ಜಾಗಿ ಇರಿಸಿಕೊಂಡು ರಾಜನಿಗೆ ಆವಶ್ಯಕತೆ ಬಂದಾಗ ಸೈನ್ಯ ಸಹಾಯವನ್ನು ಒದಗಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯೇ ಮುಂದಿನ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಮುಂದುವರಿದು ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಯಿತು. *

15-16ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರ ಅರಸರು ಅನೇಕ ಪಾಳೆಯಗಾರರಿಗೆ ಚಿಕ್ಕಪುಟ್ಟ ನಾಡುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು, ಅವರು ಕಾಲಕಾಲಕ್ಕೆ ನಿಗದಿಯಾದ ಪೊಗದಿ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತ ಬರಬೇಕೆಂದೂ ಅವಶ್ಯವಾದಾಗ ಸೈನ್ಯಸಹಾಯ ನೀಡಬೇಕೆಂದೂ ವಿಧಿಸಿದರು. ಈ ನಾಡುಗಳನ್ನು ಮಾಗಣೆಗಳೆಂದೂ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಸ್ಥಳೀಯ ಜನರೇ ಆಗಿದ್ದು ತಮ್ಮ ಪ್ರದೇಶದ ನಾಯಕರಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ನಾಯಕ, ಗೌಡ-ಈ ರೀತಿಯ ಅಧಿಕಾರ ನಾಮಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ತಾವು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿದ್ದ ನಾಡಿನ ಮೇಲೆ ಸಂಪೂರ್ಣ ಹತೋಟಿ ಹೊಂದಿರುತ್ತಿದ್ದು, ಅದರ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೂ ಶ್ರಮಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಅಪರೂಪವಾಗಿ ಸ್ವತಂತ್ರರಾಗುವ ಸಂಭವ ಒದಗಿದಾಗ ಇವರು ರಾಜ ಎಂದು ಕರೆದುಕೊಂಡುದೂ ಉಂಟು.

ತಾಳೀಕೋಟೆಯ ದುರಂತದ ತರುವಾಯ ಈ ಸಾಮಂತ ಪಾಳೆಯಗಾರರಿಗೆ ಸ್ವತಂತ್ರರಾಗಲು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶ ಸಿಕ್ಕಿದರೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟುಗಳು ಅನಂತರದ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರಿಗೆ ನಾಮಮಾತ್ರವಾಗಿಯಾದರೂ ಅಧೀನತ್ವವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದುವು. ಆದರೆ 17ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಅರವೀಡು ವಂಶದ ಪತನವಾದ ಮೇಲೆ, ಹೆಚ್ಚುಕಡಿಮೆ ಎಲ್ಲ ಪಾಳೆಯಗಾರರೂ ಸ್ವತಂತ್ರರಾದರು. **(ಎಂ.ಕೆ.ಬಿ)**

ಕರ್ನಾಟಕದ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಲೆ ಎತ್ತಿದ ಸುಮಾರು 60ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟುಗಳು ಇದ್ದುವು. ಆದರೆ ಕಾಲಕಾಲಕ್ಕೆ ಈ ಪಾಳೆಯ ಪಟ್ಟುಗಳ ಪರಸ್ಪರ ಕಚ್ಚಾಟ, ಅಧಿಕಾರ ವಿಸ್ತರಣಾಕಾಂಕ್ಷೆ ಮೊದಲಾದ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಈ ಸಂಖ್ಯೆ ಏರುವುದೂ ಕುಗ್ಗುವುದೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೂಲತಃ ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟುಗಳಾಗಿದ್ದ ಕೆಳದಿ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ರಾಜತ್ವದೆಡೆಗೆ ಜಿಗಿದುವು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ 18ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆದಿಭಾಗದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಅನೇಕ ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟುಗಳು ಶಿಥಿಲವಾದುವು. ಮುಂದೆ ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ್ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ವಿಸ್ತಾರವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿ ಸುಮಾರು ಎಲ್ಲ ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟುಗಳನ್ನೂ ಕೊನೆಗಾಣಿಸಿದರು. ಟಿಪ್ಪು ಮತ್ತು ಬ್ರಿಟಿಷರ ಯುದ್ಧದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಸ್ವಲ್ಪ ಅನಂತರ ಕೆಲವು ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಮತ್ತೆ ತಲೆ ಎತ್ತಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದರೂ ಅದು ಸಫಲವಾಗಲಿಲ್ಲ (ಈ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಪಾಳೆಯಗಾರ ವಂಶಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಲೇಖನಗಳಿವೆ. ಕೆಲವು ಚಿಕ್ಕಪುಟ್ಟ ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಆಯಾ ಸ್ಥಳಗಳ ಶೀರ್ಷಿಕೆಗಳಲ್ಲೇ ವಿವರಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಲಾಗಿದೆ).

*

ಪಾಳ್ಯ: ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆ ಆಲೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ; ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ಬೆಂಗಳೂರು–ಮಂಗಳೂರು ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಆಲೂರಿಗೆ ಸುಮಾರು 8 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,426. ಇಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀಜನಾರ್ಧನ, ರಾಮೇಶ್ವರ, ತ್ರಿಪುರಾಂತಕೇಶ್ವರ ಎಂಬ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ, ಲಕ್ಷ್ಮೀಜನಾರ್ಧನ ದೇವಾಲಯದ ಮೂಲ ಕಟ್ಟಡ 14ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮೊದಲ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ರಚನೆಗೊಂಡಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಾಕಾರ ಹಾಗೂ ಪ್ರಾಕಾರದೊಳಗಿರುವ ಚಿಕ್ಕ ಗುಡಿಗಳನ್ನು ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿರಬೇಕು. ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಮೂಲವಿಗ್ರಹದ ರಚನೆ ಹಾಗೂ ವಿನ್ಯಾಸ ಕುತೂಹಲಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದು 11ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಿಲ್ಪ ಶೈಲಿಯದೆಂಬಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲದಯ ಕಟ್ಟಡ 19ನೆಯ ಶತಮಾನದ ರಚನೆಯಾಗಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತಿದ್ದು ರಾಮೇಶ್ವರ ಲಿಂಗ ಬಹುಶಃ ಅದಕ್ಕೂ ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದ್ದಿರಬೇಕು. ತ್ರಿಪುರಾಂತಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಈಗಿನ ಕಾಲದ ನಾಡುಹೆಂಚಿನ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಗೃಹದಂತಿದ್ದು ಅದರಲ್ಲಿರುವ ಕಲಾಕೃತಿಗಳು 17ನೆಯ ಶತಮಾನದವಿರಬೇಕೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಗ್ರಾಮದ ಆಗ್ನೇಯ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಕೆಲವು ಅವಶೇಷಗಳು ಕಂಡುಬಂದಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಜೈನಬಸದಿಯೊಂದಿದ್ದು ಅದು ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲಕ್ಕಿಂತ ಹಿಂದಿನ ರಚನೆಯಾಗಿರುವಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಗ್ರಾಮದ ಸನಿಹದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕಿರುಹಳ್ಳಗಳು ಹರಿಯುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ಸ್ಥಳೀಯರು ಶಂಖತೀರ್ಥ, ಚಕ್ರತೀರ್ಥ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇವೆರಡೂ ಕೂಡಿ ಹರಿಯುವ ಸಣ್ಣ ತೊರೆಯನ್ನು ಪದ್ಮಾವತಿ ಹೊಳೆ ಎನ್ನುವರು. ಮಹಾರಾಜನದುರ್ಗದಿಂದ ಈ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಪಾಳೆಯಗಾರನೊಬ್ಬ ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಖಜಾನೆಯೊಂದನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿ ಕೋಟೆ ಗೋಡೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಫಾಲ್ಗುಣ ಮಾಸದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀಜನಾರ್ಧನಸ್ವಾಮಿಯ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

*

ಪಿಕ್ಲಿಹಾಳು: ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಲಿಂಗಸುಗೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುದ್ಗಲ್ಲಿನಿಂದ 5 ಕಿಮೀ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 819. ಇಲ್ಲಿನ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ನಿವೇಶನದಿಂದ ಈ ಗ್ರಾಮ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಈ ನಿವೇಶನ ಗ್ರಾಮದ ಉತ್ತರ ದಿಸೆಯಲ್ಲಿ 2ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕಣಶಿಲೆಯ ಗುಡ್ಡಗಳ ನಡುವೆ ಇದೆ. 1952ರಲ್ಲಿ ಕೇಂಬ್ರಿಜ್ಜ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಎಫ್.ಆರ್.ಆಲ್ಚಿನ್‌ರವರು ಇದನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದರು. ಅದೇ ವರ್ಷವೇ ಈ ಸಂಶೋಧಕರು ಇಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿದ ಉತ್ಖನನದ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಶಿಲಾ–ತಾಮ್ರಯುಗ ಹಂತದಲ್ಲಿಯ ನೂತನ ಶಿಲಾಯುಗದ ಕಾಲದಿಂದ ಆದಿಚಾರಿತ್ರಿಕ ಕಾಲದವರೆಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಜನವಸತಿ ಇತ್ತೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಪುರಾವೆಗಳು ದೊರೆತವು.

ಇಲ್ಲಿಯ ನೂತನ ಶಿಲಾಯುಗದ ಕಾಲಮಾನವನ್ನು ಆಲ್ಚಿನ್‌ರವರು ಆದಿನೂತನ ಶಿಲಾಯುಗ (ಲೋಯರ್ ನಿಯೋಲಿತಿಕ್) ಮತ್ತು ಅಂತ್ಯನೂತನ ಶಿಲಾಯುಗ (ಅಪ್ಪರ್ ನಿಯೋಲಿತಿಕ್) ಎಂದು ಎರಡು ಘಟ್ಟಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನೂತನ ಶಿಲಾಯುಗದ ಮೊದಲನೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಜನರು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಕಂದುಬಣ್ಣದ ಮೃತ್ಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವುಗಳನ್ನು ಅನೇಕ ವೇಳೆ ಉಜ್ಜಿ ನುಣುಪಾಗಿಸಿದ್ದ, ಕೆಲವು ಪಾತ್ರೆಗಳಿಗೆ ಕೆಮ್ಮಣ್ಣು ಹಚ್ಚಿ ಚಿತ್ರೀಕರಿಸುತ್ತಿದ್ದ, ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಸುಡುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆಯೇ ವರ್ಣಗಳಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಿದ್ದ ಉದಾಹರಣೆಗಳೂ ಕಂಡುಬಂದಿವೆ. ನಿತ್ಯೋಪಯುಕ್ತವಾದ ಪಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲದೆ ಕಾಲುಗಳುಳ್ಳ ಬಟ್ಟಲುಗಳೂ ಮಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಎತ್ತಿನ ಬೊಂಬೆಗಳೂ ಉಜ್ಜಿ ನಯಮಾಡಿದ ಕಪ್ಪು ಕಲ್ಲಿನ ಕೊಡಲಿಗಳೂ ಬೆಣಚುಕಲ್ಲಿನ ಚಕಮಕಿ ಆಯುಧಗಳೂ ಈ ಘಟ್ಟದ ಸ್ತರಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದವು.

ನೂತನ ಶಿಲಾಯುಗದ ಅಂತ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಂದುಬಣ್ಣದ ಮೃತ್ಪಾತ್ರೆಗಳು ಕಾಣೆಯಾಗುತ್ತವೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಬದಲು ಬೂದು ಬಣ್ಣ ಅನೇಕ ಛಾಯೆಯ ಮೃತ್ಪಾತ್ರೆಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಕೂಡ ಮೇಲಿಂದ ಮೇಲೆ ತಿಕ್ಕಿ ನುಣುಪಾಗಿಸಿರುವುದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಈ ಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಶಿಲಾಯುಧಗಳ ಬಳಕೆಯ ಜೊತೆಗೆ ತಾಮ್ರದ ಉಪಯೋಗವೂ ಖಚಿತವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ತಾಮ್ರದ ಬಳಕೆ ಬಹಳ ಕಡಿಮೆ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿತ್ತು. ಈ ಘಟ್ಟದ ಮುಂದುವರಿಕೆಯಾಗಿ ನೂತನ ಶಿಲಾಯುಗದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೂ ಕಬ್ಬಿಣಯುಗದ ಪ್ರಾರಂಭಕ್ಕೂ ನಡುವೆ ಉತ್ತರ ದಖನ್ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಂಶಗಳು ಬಂದು ಪಿಕ್ಲಿಹಾಳಿನ ಜನ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷ್ಯವಾಗಿ, ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಜೋರ್ವೆ ಮುಂತಾದ ಶಿಲಾತಾಮ್ರಯುಗೀನ ನಿವೇಶನಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತಂತೆ ವರ್ಣರಂಜಿತ ಮೃತ್ಪಾತ್ರೆಗಳು ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೂ ದೊರೆತಿವೆ.

ಪಿಕ್ಲಿಹಾಳಿನಲ್ಲಿ ತಾಮ್ರಶಿಲಾಯುಗದ ಘಟ್ಟದ ಅನಂತರದ ಸ್ತರಗಳಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬಿಣಯುಗದ ಅವಶೇಷಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜನಾಂಗವೊಂದು ಇಲ್ಲಿಗೆ ವಲಸೆ ಬಂದು, ಇಲ್ಲಿನ ಮೊದಲ ನಿವಾಸಿಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿ ಜೀವನ ನಡೆಸಿದ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷ್ಯಗಳಿವೆ. ಹೊಸ ಮತ್ತು ಹಳೆಯ ಜನಾಂಗಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಂಶಗಳು ಮಿಶ್ರವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವ ಹಲವು ಸ್ತರಗಳು ಇಲ್ಲಿವೆ. ಹೊಸ ಜನರ ಮೃತ್ಪಾತ್ರೆಗಳ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿ ಬದಲಾವಣೆ ತಂದರು. ಬೂದು ಬಣ್ಣದ ಮಡಕೆ ಬದಲು ಕಪ್ಪು ಮತ್ತು ಕೆಂಪು ವರ್ಣವುಳ್ಳ ಚಕ್ರದ ಮೇಲೆ ಮಾಡಿದ ಮಡಕೆ ಕುಡಿಕೆಗಳ ಉಪಯೋಗ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಕಬ್ಬಿಣದ ವಸ್ತುಗಳ ಉಪಯೋಗವೂ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ.

ಈ ಎರಡು ವರ್ಗಗಳ ಶವಸಂಸ್ಕಾರ ಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಉತ್ಖನನದಲ್ಲಿ ನೂತನ ಶಿಲಾಯುಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಮೂರು ಶವಕುಣಿಗಳು ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದುವು. ಇವೆಲ್ಲದರಲ್ಲೂ ಶವವನ್ನು ಅದಕ್ಕಾಗಿಯೇ

ತೋಡಿದ ದೀರ್ಘವೃತ್ತಾಕಾರದ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಗುಂಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೂಳಲಾಗಿದ್ದಿತು. ಈ ಗುಂಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೃತರ ಮರಣೋತ್ತರ ಜೀವನಕ್ಕಾಗಿ ಮಡಕೆಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟಿದ್ದರು. ಗಂಡಸಿನ ಸಮಾಧಿಯೊಂದರಲ್ಲಿ, ಪಾದದ ಬಳಿ ಕಲ್ಲಿನ ಕೊಡಲಿಯೊಂದೂ ಸೊಂಟದ ಬಳಿ ಸಣ್ಣ ಬಟ್ಟಲೂ ಮತ್ತು ಶಿರದ ಬಳಿ ಐದು ಚಕಮಕಿ ಆಯುಧಗಳೂ ಇಡಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದುವು. ಹೆಣ್ಣಿನ ಶವಕುಣಿಯೊಂದರಲ್ಲಿ ತಲೆಯ ಬಳಿ ಗುಂಡಿಯಾಕಾರದ ಗಡಿಗೆಯೂ ಮತ್ತು ಸೊಂಟದ ಬಳಿ ದೊಡ್ಡ ಬಟ್ಟಲೂ ಕಂಡುಬಂದವು. ವಿಶೇಷವೆಂದರೆ, ಈ ಶವಕುಣಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ನೂತನ ಶಿಲಾಯುಗದ ಜನರ ವಾಸಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೇ ಕಂಡುಬಂದವು.

ಕಬ್ಬಿಣಯುಗದ ಜನರ ಸಮಾಧಿಗಳು ವಾಸಸ್ಥಾನದ ನಿವೇಶನದಿಂದ ದೂರ ಇವೆ. ಇವು ವೃತ್ತಾಕಾರದ ಬೃಹತ್‌ಶಿಲಾಸಮಾಧಿಗಳು. ಇಲ್ಲಿಯ ಗೋರಿಗಳ ಉತ್ಖನನವಿನ್ನೂ ಆಗಿಲ್ಲವಾದರೂ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ ಮುಂತಾದ ಇತರ ನಿವೇಶನಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿದ ಉತ್ಖನನಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಈ ಗೋರಿಗಳು ಕಬ್ಬಿಣಯುಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದುವೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟ. ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ಈ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಪರಂಪರೆಗೆ ಸೇರಿದೆನ್ನಬಹುದಾದ ಕೆಲವು ಬೃಹದಾಕಾರದ ಬಂಡೆ ನಿಲುಸು ಕಲ್ಲುಗಳಿವೆ.ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೆರಡನ್ನು ಭಾಗಶಃ ಪರೀಕ್ಷಿಸಲಾಯಿತು. ಇವುಗಳೊಡನೆ ಶವಸಂಸ್ಕಾರದ ಚಿಹ್ನೆಗಳೇನೂ ದೊರೆಯಲಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಇವು ಮೃತಿ ಹೊಂದಿದವರ ಸ್ಮರಣಾರ್ಥ ನಿಲ್ಲಿಸಿದ ಬಂಡೆಗಳಿರಬಹುದುದೆಂದು ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಕಬ್ಬಿಣಯುಗದ ಅಂತ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಯುಗದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತೆನ್ನಬಹುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಆಧಾರವಾಗಿ ಕೆಂಪು ಮತ್ತು ಕಪ್ಪು ಬಣ್ಣದ ಮೃತ್ಪಾತ್ರೆಗಳೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ವೇತವರ್ಣ ರೇಖಾಚಿತ್ರಿತ ಪಾತ್ರೆಗಳೂ ದೊರಕುತ್ತವೆ. ಈ ಕಾಲದ ಅನಂತರ ಈ ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಜನವಸತಿ ಮುಂದುವರೆದಂತಿಲ್ಲ.

ಈ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಘಟ್ಟಗಳ ಕಾಲದ ಬಗ್ಗೆ ಪಿಕ್ಲಿಹಾಳಿನ ಉತ್ಖನನದಲ್ಲಿ ನೇರ ಸಾಕ್ಷ್ಯ ದೊರೆಯದಿದ್ದರೂ ಇತರ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ನಿವೇಶನಗಳ ಉತ್ಖನನದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಆಲ್ಚಿನ್‌ರವರು ಈ ಕೆಳಕಂಡ ಕಾಲಸೂಚಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸಿದ್ದಾರೆ:

ಆದಿ ನೂತನ ಶಿಲಾಯುಗ	ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ. 2000–1250
ಅಂತ್ಯ ನೂತನ ಶಿಲಾಯುಗ	ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ. 1250–650
ತಾಮ್ರ ಶಿಲಾಯುಗ	ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ. 650–550
ಕಬ್ಬಿಣ ಯುಗ	ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ.555–ಕ್ರಿ.ಶ.1ನೆಯ ಶತಮಾನ
ಐತಿಹಾಸಿಕ ಯುಗ	1ನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದ 300

ಪಿಕ್ಲಿಹಾಳ ಉತ್ಖನನದ ಅನಂತರ ತೆಕ್ಕಲಕೋಟೆ, ಹಳ್ಳೂರು, ವಟಗರ್, ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯ ಪೂರ್ವಭಾವಿ ಇತಿಹಾಸ ಕಾಲದ ಜನ ವಾಸ್ತವ್ಯ ನೆಲೆಗಳ ಹಾಗೂ ಕೊಮಾರನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿಯ ಆದಿ ಕಬ್ಬಿಣಯುಗದ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಗೋರಿಗಳ ಉತ್ಖನನ ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಯನಗಳಿಂದ ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳ ಪುನರ್ವಿಮರ್ಶಿತ ಕಾಲಮಾನಗಳೂ ಹೀಗಿವೆ:

1. ನೂತನ ಶಿಲಾಯುಗ ಪ್ರಚಲಿತ ಶಕೆ ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ.ಸು.3000–2700

2. ಸುಧಾರಿಸಿದ ನೂತನ ಶಿಲಾಯುಗ ಪ್ರಚಲಿತ ಶಕೆ ಪೂರ್ವ ಸು.2700–2300

3. ಶಿಲಾ–ತಾಮ್ರಯುಗ ಹಂತದಲ್ಲಿಯ ನೂತನ ಶಿಲಾಯುಗ (ಆದಿಭಾಗ)

   ಪ್ರಚಲಿತ ಶಕೆ ಕ್ರಿ.ಪೂ.ಸು.2300–1700

4. ಶಿಲಾತಾಮ್ರಯುಗ ಹಂತದಲ್ಲಿಯ ನೂತನ ಶಿಲಾಯುಗ (ಉತ್ತರ ಭಾಗ) ಪ್ರಚಲಿತ ಶಕೆ ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ.ಸು. 1700–1000(800)

5. ಆದಿ ಕಬ್ಬಿಣಯುಗದ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಸಂಸ್ಕೃತಿ ಪ್ರಚಲಿತ ಶಕೆ ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ.ಸು. 1300–200

6. ಆದಿ ಇತಿಹಾಸ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಪ್ರಚಲಿತ ಶಕೆ ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ.ಸು.300–ಪ್ರಚಲಿತ–ಶಕೆ200.

(ಎಂ.ಎಸ್.ಎನ್.ಆರ್.)

ಪಿತೃಪೂಜೆ: ಮೃತರಾದ ಪಿತೃಗಳ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಹಾಗೂ ಅವರ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ ಆಚರಿಸುವ ಒಂದು ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಂಪ್ರದಾಯ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಇದನ್ನು ತಿಥಿ, ಶ್ರಾದ್ಧ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಶ್ರಾದ್ಧದ ದಿನ ಇಬ್ಬರು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಗೃಹಸ್ಥರನ್ನು (ಪತ್ನಿಯುಳ್ಳವರು) ಕರೆದು ಮಂತ್ರತಂತ್ರ ಸಮೇತ ಅರ್ಘ್ಯ, ಪಾದ್ಯ, ಭೋಜನ, ವಸ್ತ್ರ, ದಕ್ಷಿಣೆ, ತಾಂಬೂಲಾದಿಗಳಿಂದ ಉಪಚರಿಸಿ ಪಿತೃವಿಗೆ ಪಿಂಡಪ್ರಧಾನ ಮಾಡಿ ತಿಲೋದಕ ತರ್ಪಣ ಬಿಡುತ್ತಾರೆ. ಗೋಗ್ರಾಸವಿತ್ತು ಕಾಗೆಗೆ ಅನ್ನವನ್ನರ್ಪಿಸಿದ ಅನಂತರ ತಿಥಿ ಮಾಡಿದ ಯಜಮಾನ ತನ್ನ ಕುಟುಂಬದವರೊಡನೆ ಹಾಗೂ ಆಹ್ವಾನಿತ ಬಂಧುಮಿತ್ರರೊಡನೆ ಊಟ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಶ್ರಾದ್ಧಕ್ಕೆ ಬಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಮತ್ತು ಪಿತೃವಿನ ಮಕ್ಕಳು ಆ ದಿನ ಒಪ್ಪೊತ್ತನ್ನು (ರಾತ್ರಿ ಊಟ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ) ಆಚರಿಸುವುದು ರೂಢಿ. ಮಹಾಲಯದ ವೇಳೆ ಮಾತೃ–ಪಿತೃ ಎಂಬ ಉಭಯಕುಲದ ಪೂರ್ವಪಿತೃಗಳಿಗೂ ಪಿಂಡಪ್ರಧಾನ ಮಾಡುವ ಅಷ್ಟಗೆ–ಎಂಬ ಶ್ರಾದ್ಧವಿಧಿಯೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಿದೆ.

ಜೈನರಲ್ಲಿ ಸೈದ್ಧಾಂತಿಕವಾಗಿ ಶ್ರಾದ್ಧವನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ವೈದಿಕ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದಾಗಿ ಇವರಲ್ಲಿಯೂ ಇದು ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಶ್ರಾದ್ಧದ ದಿನ ಪಿತೃಗಳ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಜೈನಬ್ರಾಹ್ಮಣಸತ್ಕಾರ, ಪಿತೃತರ್ಪಣ, ಜಿನಪೂಜೆ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಆಚರಿಸಿ ಸಕುಟುಂಬಸಮೇತ ಭೋಜನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ವೀರಶೈವ ಸಿದ್ಧಾಂತದ ಪ್ರಕಾರ ಶ್ರಾದ್ಧಕರ್ಮ ಅವಶ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ತಿಥಿಯನ್ನಾಚರಿಸುವ ವಾಡಿಕೆ ಇವರಲ್ಲಿದೆ. ತಿಥಿಯ ದಿನ ಕಳಸವನ್ನಿಟ್ಟು ಮೃತನ ರುಮಾಲಿದ್ದರೆ (ಬಟ್ಟೆ) ಅದನ್ನು ಕಳಸಕ್ಕಿಟ್ಟು, ಆಭರಣಗಳಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಿ ಅರ್ಚಿಸುವುದು, ಜಂಗಮರನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸಿ ಸತ್ಕರಿಸುವುದು ಪದ್ಧತಿ. ಮೃತನ ಸಮಾಧಿಯಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಆ ದಿನ ಅದನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಗೋಗ್ರಾಸವಿಡುವುದು, ಕಾಗೆಗೆ ಎಡೆಯನ್ನರ್ಪಿಸುವುದು, ಎಲ್ಲರೂ ಭೋಜನ ಮಾಡುವುದು – ಇವು ಇವರಲ್ಲಿ ವಾಡಿಕೆಯಿದೆ.

ಹಿಂದು ಜನಾಂಗದ ಅಂಗವಾಗಿರುವ ಗೊಲ್ಲ, ರೆಡ್ಡಿ, ನಾಯ್ಡು, ಉಪ್ಪಾರ ಮುಂತಾದ ಕೆಲವು ಜಾತಿಗಳವರು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಂದ ಪೌರೋಹಿತ್ಯ ಮಾಡಿಸಿ ಭಾದ್ರಪದದ ಪಾಡ್ಯದಂದು ಅಥವಾ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯಂದು ಪಿತೃಪೂಜೆ ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ದಿನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಕಳಸವಿಟ್ಟು, ಧೂಪದೀಪಗಳನ್ನಿರಿಸಿ, ಕಳಸದ ಬಳಿ ಹೊಸ ಬಟ್ಟೆಯನ್ನಿಟ್ಟು ತೆಂಗಿನಕಾಯಿ ಒಡೆದು ನೈವೇದ್ಯ ಮಾಡಿ ಪೂಜಿಸಿ ಪಿತೃಪೂಜೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ, ಜಂಗಮರಿಗೆ ಪಡಿ ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಬಿಳಿಮಗ್ಗದವರಲ್ಲಿ ಮಕ್ಕಳಿದ್ದು ಸತ್ತವರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಪಿತೃಪೂಜೆ ಸಲ್ಲಿಸುವ ವಾಡಿಕೆ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಕಾಡುಗೊಲ್ಲರು ಸತ್ತವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಲ್ಲನ್ನು ತಮ್ಮ ಗುಡಿಸಲು ಮುಂದೆ ನಿಲ್ಲಿಸಿ,

ಮಹಾಲಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಾಳೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಅನ್ನ ತುಪ್ಪ ಬೆಲ್ಲ ಹೊಸ ಬಟ್ಟೆ ಮುಂತಾದವನ್ನಿಟ್ಟು ಪಿತೃಪೂಜೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಾದಿಗರು ಪಿತೃಸಮಾಧಿಯ ಕಲ್ಲನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ, ಮನೆಗೆ ಬಂದು ಹೆಂಡದ ಕಳಸವಿಟ್ಟು, ಅದಕ್ಕೆ ಕುರಿಯನ್ನೊ ಅಥವಾ ಕೋಳಿಯನ್ನೊ ಬಲಿಯಿತ್ತು ಪೂಜಿಸುವರು. ಇದನ್ನು ಗಣೇಶಚತುರ್ಥಿಯಂದು ಅಥವಾ ಮಹಾಲಯ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯಂದು ಆಚರಿಸುವರು.

ಒಕ್ಕಲಿಗರಲ್ಲಿ ಪಿತೃಪೂಜೆಯನ್ನು ಮಹಾಲಯ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯಂದು ಆಚರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಹಿರಿಯರಿಗೆ ಬಟ್ಟೆ ಇಡುವುದು, ಅನ್ನ ಹಾಕುವುದು ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಆ ದಿನ ತಮ್ಮ ಪಿತೃಗಳು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಎಲ್ಲ ರೀತಿಯ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ (ತಿಂಡಿತಿನಿಸು ಬಟ್ಟೆ ಮೊದಲಾದವು) ಎಡೆಗೆ ಇಟ್ಟು ಸೀರೆ ಬಟ್ಟೆ ಇಟ್ಟು ಪೂಜಿಸುವರು. ಕೆಲವರಲ್ಲಿ ಅಂದು ಖಾರದ ಊಟದ ಏರ್ಪಾಡಿದ್ದರೆ ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಸಿಹಿ ಊಟವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ನೆಂಟರು ಮಕ್ಕಳೆಲ್ಲ ಒಂದೆಡೆ ಸೇರಿ ಮೃತರ ಆತ್ಮಕ್ಕೆ ಶಾಂತಿ ಕೋರಿ ಪೂಜಿಸಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಊಟ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ಭೂತಾರಾಧನೆ ಸಾರ್ವಜನಿಕವಾಗಿ ಆಚರಿಸಲಾಗುವ ಪಿತೃಪೂಜೆ. ಕೋಟಿ ಚೆನ್ನಯ್ಯ, ಕಲ್ಲುರ್ಟಿ, ಪಂಜುರ್ಳಿ–ಮುಂತಾದ ಭೂತಾರಾಧನೆಯ (ಭೂತದ ಕೋಲ) ವೇಳೆಗೆ ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿ, ಆಯಾ ಭೂತದ ವೇಶವನ್ನು ಅಣಿಗೊಳಿಸಿ ಆವೇಶಗೊಂಡು ಹರಕೆ ಕಾಣಿಕೆಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ, ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದರಿಂದ ಭೂತಕ್ಕೆ ತೃಪ್ತಿಯಾಯಿತೆಂದು ಭಾವನೆ. ಕೊಲೆಗೆ ಬಳಸುವುದು ಎಂಬುದು ಕೌಟುಂಬಿಕವಾಗಿ ಆಚರಿಸುವ ಪಿತೃಪೂಜೆ. ಸುಗ್ಗಿ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ (ಫಾಲ್ಗುಣ ಮಾಸ) ಅರಳು, ಬನ್ನಂಗಾಯಿ (ಎಳೆತೆಂಗಿನಕಾಯಿ), ಅಕ್ಕಿ, ಕೋಳಿ ಮಾಂಸದ ಅಡುಗೆ–ಮುಂತಾದುವನ್ನು ಬಾಳೆ ಎಲೆಗಳಿಗೆ ಬಡಿಸಿ, ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಮಾಡುವರು. ಆಗ ಒಬ್ಬನಿಗೆ ಭೂತ ಮೈಮೇಲೆ ಬಂದು, ತಾನು ತೃಪ್ತಿಪಟ್ಟುದಾಗಿ ಹೇಳಿ ಕೊನೆಯ ಆಶೀರ್ವಾದವನ್ನು ನೀಡುವನು.

ಮಹಮ್ಮದೀಯರಲ್ಲಿ, ಕ್ರೈಸ್ತರಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಪಿತೃಪೂಜೆ ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಮಹಮ್ಮದೀಯರು ವ್ಯಕ್ತಿ ಸತ್ತ ದಿನವೇ ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಂದು ಪಿತೃವಿನ ಪ್ರೀತಿಯ ತಿಂಡಿತಿನಸುಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಿ, ಕುರಾನನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಪಿತೃವಿನ ಆತ್ಮಶಾಂತಿಗಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ, ಎಲ್ಲರೂ ಒಟ್ಟಾಗಿ ಭೋಜನ ಮಾಡುವ ಮೂಲಕ ಈ ಸಮಾರಂಭ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಕ್ರೈಸ್ತರು ತಮ್ಮ ಪಿತೃಗಳ ಮರಣದ ವಾರ್ಷಿಕ ದಿನವನ್ನು ತಮ್ಮ ಧರ್ಮಗುರುವಿಗೆ ತಿಳಿಸಿ ಅವನ ಮೂಲಕ ಮೃತನ ಆತ್ಮಕ್ಕೆ ಶಾಂತಿ ಕೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅನಂತರ ಬಂಧುಬಳಗದವರು ಒಟ್ಟುಗೂಡಿ ಮೃತನ ಆತ್ಮಕ್ಕೆ ಶಾಂತಿ ಕೋರಿ ಭೋಜನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. **(ಟಿ.ಕೆ.ಬಿ)**

ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣ: ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಹಾಗೂ ಅದರ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಹಾಸನಜಿಲ್ಲೆಯ ಅರಕಲಗೂಡು, ಕೃಷ್ಣರಾಜನಗರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹುಣಸೂರು, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಿರಾಜಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕು, ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೋಮವಾರಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 814.5 ಚ.ಕಿಮೀ. ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣ, ಹಾರನಹಳ್ಳಿ, ಬೆಟ್ಟದಪುರ ಮತ್ತು ರಾವಂದೂರು ಹೋಬಳಿಗಳಿದ್ದು ಒಟ್ಟು 201 ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿ ಜನಸಂಖ್ಯೆ. 2,24,254.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೆಚ್ಚು ಭಾಗ ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಗಳ ಪಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಇರುವ ಮಾಕಲ್ಲಯ್ಯನ ಬೆಟ್ಟ, ಜೇನುಕಲ್ಲುಬೆಟ್ಟ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದೊಡ್ಡ ಬೆಟ್ಟಗಳು. ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ದಟ್ಟವಾದ ಕಾಡು ಇದೆ. ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ವಾಯವ್ಯ ಗಡಿಯಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿ ನದಿ ಹರಿದು ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸೋಮವಾರಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಿದೆ. ನದಿಯ ಬಲದಂಡೆಯ ಭಾಗಕ್ಕೆ ನೀರಿನ ಸರಬರಾಜಿದ್ದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪು, ಹತ್ತಿ, ಅಡಕೆ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ರಾಗಿ, ಬತ್ತ ಸಾಮಾನ್ಯ ಬೆಳೆಗಳು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 874.19 ಮಿಮೀ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣದ ಮುಖಾಂತರ ಮೈಸೂರು–ಮಡಿಕೇರಿ, ಹಾಸನ–ಕಣ್ಣಾನೂರು ಮತ್ತು ಅರಕಲಗೂಡು–ವಿರಾಜಪೇಟೆಗೆ ಹಾದಿಗಳು ಸಾಗುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹುಣಸೂರು–ಕಣ್ಣಾನೂರು ರಸ್ತೆಯೂ ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು–ಬೆಟ್ಟದಪುರ–ಕೊಪ್ಪ–ಸಿದ್ದಾಪುರ ರಸ್ತೆಗಳೂ ಇವೆ.

ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣದ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ 16ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣ–ಹಾಸನ ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿರುವ ಬೆಟ್ಟದಪುರ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪ್ರಮುಖ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಇಲ್ಲಿರುವ ಬೆಟ್ಟ ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟದಿಂದ 4,389 ಅಡಿ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿದೆ. ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಸಿಡಿಲು ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಎಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಊರಿನಲ್ಲಿ ವೀರಶೈವ ವಿರಕ್ತಮಠವಿದೆ. ಇದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬೈಲುಕುಪ್ಪೆಯಲ್ಲಿ ಟಿಬೆಟ್ಟಿನಿಂದ ನಿರಾಶ್ರಿತರಾಗಿ ಬಂದ ಜನರಿಗೆ ಸರ್ಕಾರ ವಸತಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದೆ. ವೃತ್ತಿ ಗಾಯಕರಾದ ನೀಲಗಾರರು, ದೇವರಗುಡ್ಡರು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕಾಣಬರುತ್ತಾರೆ.

ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಮೈಸೂರಿನಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ 67ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು–ಮಡಿಕೇರಿ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹುಣಸೂರಿನ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಸು. 20 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಪಟ್ಟಣದ ಜನಸಂಖ್ಯೆ 14,922. ಕೊಡಗು ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ನಗರಗಳ ನಡುವಿನ ಸರಕು ಸಾಗಣೆಯ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿರುವ ಈ ಊರಿಗೆ ಸಿಂಗಪಟ್ಟಣ ಎಂಬುದು ಪ್ರಾಚೀನ ಹೆಸರು. ಐತಿಹ್ಯದ ಪ್ರಕಾರ ಅಗಸ್ತ್ಯಮುನಿ ಈ ಊರನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಚಂಗಾಳ್ವರ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ಪಟ್ಟಣವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಪಿರಿಯರಾಜ (1586–1607) ಎಂಬ ಚಂಗಾಳ್ವ ಅರಸ ತನ್ನ ತಂದೆ ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದ ಮಣ್ಣಿನ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕೆಡವಿಸಿ ಕಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನೆಂದೂ ಅವನ ಜ್ಞಾಪಕಾರ್ಥವಾಗಿ ಈ ಊರಿಗೆ ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತೆಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ವೀರರಾಜನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಸು.1625) ಈ ಊರು ಮೈಸೂರು ಅರಸು ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜನ ಕೈವಶವಾಯಿತು. ವೀರರಾಜನಿಗೂ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜನಿಗೂ ನಡೆದ ಯುದ್ಧವನ್ನು ಕುರಿತ ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣ ಕಾಳಗ ಎಂಬ ಸುದೀರ್ಘ ಜನಪದ ವೀರಕಾವ್ಯವೊಂದು ಲಭ್ಯವಾಗಿದೆ.

ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೊಡಗು ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಸೈನ್ಯಗಳ ನಡುವೆ ನಡೆದ ಹೋರಾಟಕ್ಕೆ ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣವೇ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿದ್ದ ಸೆರೆಮನೆಯಲ್ಲಿ ಕೊಡಗಿನ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರನನ್ನು ಟಿಪ್ಪು ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷ ಬಂಧಿಸಿದ್ದನೆಂದು

ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಬ್ರಿಟಿಷರು ಕೊಡಗಿನ ಮೂಲಕ ದಂಡುತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬಂದಾಗ ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಏನೂ ಸಿಗದಂತೆ ಮಾಡಲು ಕೋಟೆಯನ್ನೇ ಅಲ್ಲದೆ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿನ ಕೆಲವು ಕಟ್ಟಡಗಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಲಾಯಿತು.

ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣದಮ್ಮ, ಕನ್ನಂಬಾಡಮ್ಮ, ಕೋಟೆಮಾರಿ, ಆಂಜನೇಯ, ವೈದ್ಯೇಶ್ವರ, ಚೆನ್ನಕೇಶವ, ಮಾದೇಶ್ವರ, ವೆಂಕಟೇಶ್ವರ ಎಂಬ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಿವೆ. ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಕನ್ನಂಬಾಡಮ್ಮ ಹಾಗೂ ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣದಮ್ಮ ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ನಿಡುಮಾಮಿಡಿ ಮತ್ತು ಜಪದಕಟ್ಟೆಮಠ ಎಂಬ ಎರಡು ವೀರಶೈವ ಮಠಗಳು ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿವೆ. ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ನಡೆಯುವ ಬಾಬಯ್ಯನ ಹಬ್ಬದಲ್ಲಿ (ಮುಸ್ಲಿಂ ಹಬ್ಬ) ಉಪ್ಪಾರಗೇರಿಯ ಹಿಂದುಗಳು ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣ ಕಾಳಗಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಹಾಡನ್ನು ಹಾಡುತ್ತ ಮಜ್ಜಣ ಗುಣಿತ ಎಂಬ ಜನಪದ ನೃತ್ಯ ಮಾಡುವುದು ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರುವ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಸಂಪ್ರದಾಯ.

ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸರ್ಕಾರಿ ಜೂನಿಯರ್ ಕಾಲೇಜು, ಪದವಿ ಕಾಲೇಜು, ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರ, ಪುರಸಭೆ ಇವೆ. ಪ್ರತಿ ಶನಿವಾರ ಸಂತೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. (ಆರ್.ಜಿ.ಎಸ್.;ಎಸ್.ಎನ್.ಜಿ.)

ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣದ ಕಾಳಗ: ಕನ್ನಡ ಜನಪದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ವೀರಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವೂ ಸುಸಂಬದ್ಧವೂ ಕುತೂಹಲಕಾರಿಯೂ ಕರುಣಾಜನಕವೂ ಆದ ಒಂದು ಅಪೂರ್ವ ಜನಪದ ವೀರಕಾವ್ಯ. ಮೈಸೂರು ದಳವಾಯಿಗೂ ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣದ ವೀರರಾಜ ದೊರೆಗೂ ನಡೆದ ಭೀಕರ ಕಾಳಗದಲ್ಲಿ ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣವು ಮೈಸೂರು ದೊರೆಗಳ ವಶವಾಗಿ ವೀರರಾಜ ತನ್ನ ಮೂವರು ಮಡದಿಯರನ್ನು ಕೊಂದು ತಾನು ಪ್ರಾಣ ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಈ ಲಾವಣಿಯ ಕಥಾವಸ್ತು. ಮಾರ್ಗಕಾವ್ಯವೊಂದರ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹಲವು ವಿಭಾಗಗಳಾಗಿ ಹರಿಯುವ ಈ ಕಾವ್ಯ ಒಳಗೊಂಡಿರುವ ವಿವರಗಳು ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದುವು. ಹತ್ತಾರು ಪಾತ್ರಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ನಿಲ್ಲುವುದು. ಒಂದೊಂದು ಪಾತ್ರದ ಹೆಸರೂ ತಪ್ಪದೆ ಮೌಖಿಕ ಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲಿ ಉಳಿದು ಬಂದಿರುವುದು ಈಗ ಗಮನಾರ್ಹ ಅಂಶವಾಗಿದೆ. ಸೈನ್ಯದ ವಿವರಗಳನ್ನು ನೀಡುವಾಗ, ತಂಗುದಾಣಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸುವಾಗ, ಯುದ್ಧಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವಾಗ, ಹೋರಾಟದ ರೋಮಾಂಚಕಾರಕ ದೃಶ್ಯಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸುವಾಗ ಪ್ರಕಟವಾಗಿರುವ ಕಾವ್ಯರಚನಾಸಾಮರ್ಥ್ಯ, ವರ್ಣನಾಕೌಶಲ ಮೆಚ್ಚುವಂತಿದೆ. ಗ್ರಂಥಸ್ಥ ಕಾವ್ಯದ ಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ, ಹರಹಿನಲ್ಲಿ ರೂಪುಗೊಂಡಿರುವ ಈ ಕಾವ್ಯದ ನಿರ್ವಹಣೆ ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದುದು. ಮಹಾ ಕಾವ್ಯದ ವಸ್ತುವೊಂದನ್ನು ಕವಿ ಖಂಡ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಡಕಗೊಳಿಸಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬ ಎಲ್ಲಾ ಅಂಶಗಳು ಮನದಟ್ಟಾಗುತ್ತವೆ.

ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣದ ಕಾಳಗ ಒಂದು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಲಾವಣಿಯಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆಯೇ ಹಲವು ವಿವರಗಳನ್ನು ನೀಡುವಂತೆಯೇ ಜೀವನಮೌಲ್ಯ, ಕಾವ್ಯಮೌಲ್ಯದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ವಿಚಾರಾರ್ಹವಾಗಿದೆ. ಜನಪದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ದಟ್ಟನೆಲೆಯನ್ನು ಲಾವಣಿಯ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಅದ್ಭುತ ಕಲ್ಪನೆ, ವರ್ಣನೆಗಳ ಮಾಯಾಜಾಲವೇ ಜನಪದ ಕವಿಯ ಬಾಯಲ್ಲಿ ಹೊರಹೊಮ್ಮಿರುವುದು ಆಶ್ಚರ್ಯವನ್ನುಂಟು ಮಾಡಿದರೂ ಸತ್ಯಸಂಗತಿಯಾಗಿದೆ. ವೀರರಿಗೆ ಇರಬೇಕಾದ ಶೌರ್ಯ, ಧೈರ್ಯ, ಸ್ಥೈರ್ಯಗಳ ಹಾಗೂ ವೀರ ರಮಣಿಯರಿಗೆ ಇರಬೇಕಾದ ಮನಃಸ್ಥೈರ್ಯವನ್ನು ಮನಮುಟ್ಟುವಂತೆ ಲಾವಣಿಯಲ್ಲಿ ಬಣ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿಯ ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಮೌಲ್ಯ ಕೂಡ ಕಡೆಗಣಿಸುವಂಥದ್ದಲ್ಲ. ಅದ್ಭುತ ವರ್ಣನೆಗಳಿಂದ, ಹೃದಯಸ್ಪರ್ಶಿ ಹಾಗೂ ಹೃದಯ ವಿದ್ರಾವಕ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಿಂದ ಒಂದೊಂದು ಘಟ್ಟವೂ ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯಾಗಿ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರುತ್ತದೆ. ಸಂದರ್ಭೋಚಿತವಾಗಿ ಬರುವ ಮಾತುಗಳು, ಅದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಭಾಷೆ ಇವುಗಳಿಂದಾಗಿ ಈ ಕಾವ್ಯ ತನ್ನದೇ ಆದ ಒಂದು ಸೊಗಸನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದೆ. (ಡಿ.ಕೆ.ಆರ್.)

ಪೀಟರ್, ವಿ.ಜೆ.: 1937–99. ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದ ಹಾಕಿಪಟು, ತರಬೇತುದಾರರು. ಇವರು 1937 ಜೂನ್ 19ರಂದು ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಮದರಾಸು ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಗ್ರೂಪ್ಸ್‌ನೊಂದಿಗೆ ಆಡುವುದರ ಮೂಲಕ ಇವರು ತಮ್ಮ ಕ್ರೀಡಾ ಜೀವನವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಸತತವಾಗಿ 8ವರ್ಷ ಎಂ.ಇ.ಜಿ.ಗೆ ಆಡಿದ ಅನಂತರ ಸರ್ವಿಸಸ್‌ಗೆ ಆಹ್ವಾನಿತರಾದರು. ಸು.11ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಸರ್ವಿಸಸ್ ಪರ ಆಡಿದರು (1958–69). 1960ರಲ್ಲಿ ಕಲ್ಕತ್ತದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಚಾಂಪಿಯನ್‌ಷಿಪ್ ಗೆದ್ದುಕೊಂಡ ಸರ್ವಿಸಸ್ ತಂಡದ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. 1966ರಲ್ಲಿ ರೈಲ್ವೇಸ್‌ನೊಂದಿಗೆ ಚಾಂಪಿಯನ್‌ಷಿಪ್ ಹಂಚಿಕೊಂಡರು. 1958ರಲ್ಲಿ ಟೋಕಿಯೊ ಏಷ್ಯನ್ ಕ್ರೀಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಡುವುದರೊಂದಿಗೆ ಇವರು ಭಾರತವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸಿದರು. ಇದರಲ್ಲಿ ಅಂತಿಮ ಪಂದ್ಯದಲ್ಲಿ ಭಾರತ ಪಾಕಿಸ್ತಾನಕ್ಕೆ ಶರಣಾಯಿತು. 1962ರ ಜಕಾರ್ತ ಏಷ್ಯನ್‌ಗೇಮ್ಸ್‌ನಲ್ಲಿ ಭಾರತದ ಪರ ಆಡಿ ಬೆಳ್ಳಿ ಪದಕ ಗೆದ್ದರು. 1966ರ ಬ್ಯಾಂಕಾಕ್ ಏಷ್ಯನ್ ಕ್ರೀಡೆಯಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನದ ಪದಕ ಗೆಲ್ಲುವುದರ ಮೂಲಕ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ತಂದಿತ್ತರು.

ಇವರು ಮೂರು ಬಾರಿ ಒಲಂಪಿಕ್ಸ್ ಪಂದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಭಾರತವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸಿದ್ದರು. 1960ರಲ್ಲಿ ರೋಮ್‌ನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಪಂದ್ಯದಲ್ಲಿ ಭಾರತ ಪಾಕಿಸ್ತಾನಕ್ಕೆ ಸೋತಿತು. ಇದೇ ವರ್ಷ ಶ್ರೀಲಂಕಾಗೆ ತೆರಳಿದ ಭಾರತ ತಂಡದಲ್ಲಿ ಇವರು ಇದ್ದರು. 4 ವರ್ಷಗಳ ಅನಂತರ ಟೋಕಿಯೊ ಒಲಂಪಿಕ್ಸ್‌ನಲ್ಲಿ ಪಾಕಿಸ್ತಾನದಿಂದ ಮತ್ತೆ ಆ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ಭಾರತ ಪಡೆದುಕೊಂಡಿತು. 1968ರ ಮೆಕ್ಸಿಕೊ ಒಲಂಪಿಕ್ಸ್‌ನಲ್ಲಿ ಕಂಚಿನ ಪದಕ ಪಡೆದುಕೊಂಡ ಭಾರತ ತಂಡದಲ್ಲಿ ಪೀಟರ್ ಅವರ ಪಾತ್ರವಿತ್ತು. 1963ರಲ್ಲಿ ಪೋಲೆಂಡ್, ಜರ್ಮನಿ, ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್, 1964ರಲ್ಲಿ ನ್ಯೂಜಿಲೆಂಡ್ ಹಾಗೂ ಸಿಂಗಪುರ್, 1965ರಲ್ಲಿ ಬೆಲ್ಜಿಯಂ, ಹಾಲೆಂಡ್, ಬರ್ಲಿನ್, ಈಜಿಪ್ಟ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಎಲ್ಲಾ ಪಂದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡಿದ್ದರು. 1975ರಲ್ಲಿ ಕೌಲಾಲಂಪುರದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕಪ್ ಗೆದ್ದುಕೊಂಡ ಭಾರತ ತಂಡದ ಕೋಚ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಇವರೂ ಒಬ್ಬರಾಗಿದ್ದರು.

ಇವರ ಕ್ರೀಡಾ ಸಾಧನೆಗಾಗಿ ಅನೇಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಗೌರವಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗಿವೆ. ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರದಿಂದ ಉತ್ತಮ ಆಟಗಾರ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು (1964), ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಅರ್ಜುನ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ (1966) ಪಡೆದಿರುವ ಇವರು ಉತ್ತಮ ಸರ್ವಿಸಸ್ ಕೀಡಾಪಟು ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ (1967) ಅಭಿಮನ್ಯು ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ (1982) ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. 1984ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ವಿಶಿಷ್ಟ ಸೇವಾ ಪದಕ ದೊರೆಕಿದೆ. ಇವರು 1999ರಲ್ಲಿ ನಿಧನಹೊಂದಿದರು.

(ಎಸ್.ಆರ್.ಯು.)

ಪುಗಡಿ ಕುಣಿತ: ಕೃಷಿ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಆಚರಣೆಗೆ ಬಂದ ವಿಶಿಷ್ಟ ಬಗೆಯ ಹೆಂಗಸರ ಜನಪದ ಕುಣಿತ. ಹಿಂದೆ ಎಲ್ಲೆಡೆಯೂ ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿದ್ದು ಈ ಕುಣಿತ ಇಂದು ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಆಗೇರರು, ಹಾಲಕ್ಕಿ ಒಕ್ಕಲಿಗರು ಮುಂತಾದ ಕೆಲ ಸಮುದಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಚಲಿತವಿದೆ. ಕುಣಿತದ ರೀತಿ ಹಾಗೂ ಸಂದರ್ಭಗಳು

ಬುಡಕಟ್ಟಿನಿಂದ ಬುಡಕಟ್ಟಿಗೆ ಭಿನ್ನವಾಗಿವೆ. ಆಗೇರರಲ್ಲಿ ಮಗು ಹುಟ್ಟಿ 'ಅಂವೆ' ಶುದ್ಧ ಮಾಡುವಾಗ ಈ ಕುಣಿತ ಕುಣಿಯುತ್ತಾರೆ. ಯುವತಿಯರು ಸಮಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ನಿಂತು, ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರು ಒಂದೊಂದು ಬರಿದಾದ ತಾಮ್ರದ ಕೊಡವನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದು.

ಆಚುಮಲಿಂಗ ಈಚುಮಲಿಂಗ

ಸೋಮೇ ತಿಮ್ಮಪ್ಪನ ಪುಗಡಿ ಮಲ್ಲಿಂಗ

ಎಂದು ಹಾಡುತ್ತ ಹಾಡಿನ ಗತ್ತಿಗೆ ಕಟಿಕುಣಿಸುತ್ತ ಮೈ ಬಳುಕಿಸುತ್ತ ಕುಣಿಯುವರು. ಕುಣಿಯುವಾಗ ಒಬ್ಬರ ಮೈಗೆ ಇನ್ನೊಬ್ಬರ ಮೈ ಸ್ಪರ್ಶವಾಗಬಾರದು. ಕುಣಿದು ಕುಣಿದು ಒಂದು ಪಂಗಡ ಆಯಾಸಗೊಂಡ ಮೇಲೆ ಇನ್ನೊಂದು ಪಂಗಡ ಕುಣಿಯುತ್ತದೆ. ಕುಣಿದಾದ ಮೇಲೆ ತಾಮ್ರದ ಕೊಡವನ್ನು ಒಂದೆಡೆ ಬೋರಲು ಹಾಕಿ ಕಾಯೊಡೆದು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ. ದಿನವಿಡಿ ಜರುಗುತ್ತಿದ್ದ ಈ ನೃತ್ಯ ಇಂದು ಆಗೇರರಲ್ಲಿ ಕ್ವಚಿತ್ತಾಗಿ ಕೆಲವೆಡೆ ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿದೆ. ಅಂವೆ ಶುದ್ಧ ಮಾಡುವ ದಿನದ ಹೊರತಾಗಿ ಬೇರೆ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕುಣಿತ ಕುಣಿಯುವುದಿಲ್ಲ.

ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಬೆಸ್ತ ಮಹಿಳೆಯರ ಪುಗಡಿ ಕುಣಿತ

ಹಿಂದೆಕ್ಕೆ ಕೋಮಾರ ಪಂತರು, ಭಂಡಾರಿಗಳು, ಕೊಂಕಣ ಮರಾಠರು ಮೊದಲಾದ ಬುಡಕಟ್ಟಿನವರು ಗಣೇಶ ಚೌತಿಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶ ವಿಗ್ರಹದ ಮುಂದುಗಡೆ ಪುಗಡಿ ಕುಣಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇಬ್ಬರು ಯುವತಿಯರು ಬರಿಗೊಡದ ಬಾಯನ್ನು ತಮ್ಮ ಬಾಯ ಹತ್ತಿರ ಹಿಡಿದು ಕೊಡದ ಒಳಗಡೆ ಅಬುಸ್ ಅಬುಸ್ ಎಂದು ಊದುತ್ತ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಡುವ ಹಾಡುಗಾರ್ತಿಯರ ಹಾಡಿನ ಲಯಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಕಟಿಕುಣಿಸುತ್ತ ಕುಣಿಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಇಂದು ಈ ನೃತ್ಯ ರೂಪ ಕಣ್ಮರೆಯಾಗಿದೆ.

ಹಾಲಕ್ಕಿ ಒಕ್ಕಲಿಗರಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಿರುವ ಪುಗಡಿ ಕುಣಿತ ಸ್ವಲ್ಪ ಬೇರೆಯದು. ಹೆಂಗೆಳೆಯರೆಲ್ಲರೂ ಒಂದೆಡೆ ಗೋಲಾಕಾರವಾಗಿ ಒಬ್ಬರ ಕೈಯ್ಯನ್ನೊಬ್ಬರು ಗೆಂಚಿ ನಿಲ್ಲುತ್ತಾರೆ. ನುರಿತ ಒಬ್ಬಳು ಹಾಡುತ್ತಾಳೆ.

ಪುಗಡೇ ಹಾಕೂವೇ ಪುಗಡೇ ಕೋಣೂವೇ
ಸೋಮೀ ತಿಮ್ಮಪ್ಪರಾಯಾಗ್ ಶರಣಂಬೂವೇ ಪುಗಡೇ ಪೂ

–ಹೀಗೆ ಆಕೆ ಹಾಡಿದಂತೆ ಉಳಿದವರು ಹಾಡುತ್ತ ವೃತ್ತಾಕಾರದಲ್ಲಿ ನಿಂತ ಹಾಗೆಯೇ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಹಾರಿ ಬಾಗಿ, ಮತ್ತೆ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಜಿಗಿದು ನಿಂತು, ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಅದೇ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಕುಣಿಯುತ್ತಾರೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ಪುಗಡಿಯನ್ನು ಇಂಥದೇ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ದಿನ ಕುಣಿಯಬೇಕೆಂಬ ನಿರ್ಬಂಧವಿಲ್ಲವಾದರೂ ದೀಪಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ಬಲೀಂದ್ರನ ಮುಂದೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕುಣಿಯುವರು.

ಪುಗಡಿ ಎನ್ನುವ ಪದ ಪುಗು ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದಂತಿದೆ. ಪುಗು–ಪುಗಲಿ>ಪಗಳಿ>ಪಗಡಿ ಎಂದರೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಲಿ ಎಂದರ್ಥ. ಕಂದನಿಲ್ಲದ ಮನೆ ಬರಿದಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಕೂಸು ಕಂದಯ್ಯ ಆಡಿ ಸುಖ ಸಂತೋಷ ತುಂಬಲಿ ಎಂಬ ಹಾರೈಕೆಯ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ, ಆಗೇರರಲ್ಲಿ ಅಂವೆ ಶುದ್ಧ ಮಾಡುವಾಗ ಪುಗಡಿ ಕುಣಿಯುವ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಬೆಳೆದು ಬಂದಿರಬೇಕು. ಗಣೇಶ ಚೌತಿಯಂದು ದವಸಧಾನ್ಯಗಳಿಲ್ಲದೆ ಮನೆ ಬರಿದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆ ಬರಿದಾಗಿರುವುದರ ಸಂಕೇತ ಖಾಲಿ ಕೊಡ. ಕೊಡದಲ್ಲಿ ಗಾಳಿಯೂದುವುದು ಬರಿದಾಗಿರುವುದರಲ್ಲಿ ಚೈತನ್ಯ ತುಂಬಿದುದರ ಸಂಕೇತ. ಮನೆ ದವಸ ಧಾನ್ಯಗಳಿಂದ ತುಂಬಿ ಸೂಸಲಿ–ಎಂಬ ಹಾರೈಕೆಯ ಧ್ವನಿ ಗಣೇಶ ಚೌತಿಯ ಸಂದರ್ಭದ ಪುಗಡಿಯಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದೆ. ದೀಪಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ಕೃಷಿಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಬಲೀಂದ್ರನ ಆಗಮನದಿಂದ ಧಾನ್ಯ ಸಮೃದ್ಧಿಯಾದ ಸಂತೃಪ್ತಿಯ ಮೆರೆತ ದೀಪಾವಳಿಯ ಸಂದರ್ಭದ ಪುಗಡಿಯಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿದೆ. *

ಪುಟ್ಟಣ್ಣ, ಎಂ.ಎಸ್.: 1854–1930. ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಪುನರುಜ್ಜೀವನಗೊಳಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ ಹಿರಿಯರು; ಕಾದಂಬರಿಕಾರರು. ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಥಮ ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆ ಎಂದು ಹೆಸರುಗೊಂಡಿರುವ ಕುಣಿಗಲು ರಾಮಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಚರಿತ್ರೆಯ (1908) ಕರ್ತೃ. ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಚನ್ನಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ. ತಂದೆ ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ ಶಾಸ್ತ್ರಿ. ಚಿಕ್ಕಂದಿನಲ್ಲಿಯೇ ತಂದೆ–ತಾಯಿಗಳನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಪುಟ್ಟಣ್ಣನವರು, ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದು ಸೋದರಮಾವನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದರು. ಆಗ್ಗೆ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಯಾಗಿದ್ದ ಮರಾಠಿ ಪಂತೋಜಿಗಳ ಮಠಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿದರು. ದೇಶದಲ್ಲಿ ತಲೆದೋರಿದ ಕ್ಷಾಮದ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಬಿ.ಎ.ವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೆ ಬಿಟ್ಟು, ಕೋಲಾರದ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿ (1878) ಸುಮಾರು ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಈ ಮಧ್ಯೆ ಇವರು ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿ, ಮದರಾಸು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಿಂದ 1885ರಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಅನಂತರ ಮೈಸೂರು ಚೀಫ್ ಕೋರ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಭಾಷಾಂತರಕಾರರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. ಆಮೇಲೆ ರೆವಿನ್ಯೂ ಇಲಾಖೆಯನ್ನು ಸೇರಿ, ಅಮಲ್ದಾರರಾಗಿ ಬಾಗೇಪಲ್ಲಿ, ಮುಳಬಾಗಲು, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಮತ್ತು ನೆಲಮಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು. ಅನಂತರ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ವಕೀಲರಾಗಿದ್ದರು.*

ಪುಟ್ಟಣ್ಣನವರು ಉಪಾಧ್ಯಾಯ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗಲೇ ಲೇಖನ ಚಟುವಟಿಕೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದ್ದರು. ಶಾಲಾ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದರಲ್ಲದೆ, ಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿ ನೀತಿ ಚಿಂತಾಮಣಿ ಎಂಬ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಮೂರು ಭಾಗಗಳಾಗಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದರು. ನಿವೃತ್ತರಾದ ಮೇಲೆ ಇವರು ಬರೆದ ಕುಣಿಗಲು ರಾಮಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಚರಿತ್ರೆ, ಮಾಡಿದ್ದುಣ್ಣೋ ಮಹಾರಾಯ (1915), ಮುಸುಕು ತೆಗೆಯೇ ಮಾಯಾಂಗನೆ (1928)– ಈ ಕೃತಿಗಳು ಇವರಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟವು. ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿದ್ದ ಕುಣಿಗಲು ರಾಮಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದ ಜೊತೆಗೆ, ಆ ಕಾಲದ ಜನಜೀವನದ ಚಿತ್ರಣ ಕುಣಿಗಲು ರಾಮಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಜೀವನಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಬಹು ಚೆನ್ನಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದ್ದು, ಕಾದಂಬರಿಯಂತೆ ಸ್ವಾರಸ್ಯವಾಗಿ ಓದಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಕನ್‌ಫ್ಯೂಷಿಯಸ್,

ಮಹಮೂದ್ ಗವಾನ್, ಹೈದರಬಾದ್ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದ ಸಾಲಾರ್ ಜಂಗ್ – ಇವು ಇವರು ಬರೆದಿರುವ ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆಗಳು.

ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರ ಕಾದಂಬರಿಗಳು ವಿರಳವಾಗಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಪುಟ್ಟಣ್ಣನವರು ಮಾಡಿದ್ದುಣ್ಣೋ ಮಹಾರಾಯ ಮತ್ತು ಮುಸುಕು ತೆಗೆಯೇ ಮಾಯಾಂಗನೆ ಎಂಬ ಎರಡು ಸ್ವತಂತ್ರ ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನು ಬರೆದರು. ಮೈಸೂರು, ಮೇಲುಕೋಟೆ, ನಂಜನಗೂಡು ಮತ್ತು ಚಾಮರಾಜನಗರ–ಈ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಆ ಕಾಲದ ಜನಜೀವನ, ಶೀಲಸ್ವಭಾವಗಳನ್ನು, ಜನಜೀವನದ ವಿವಿಧ ಮುಖಗಳನ್ನು ಈ ಕಾದಂಬರಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೊಗಸಾಗಿ ಅನಾವರಣಗೊಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪುಟ್ಟಣ್ಣನವರಿಗಿದ್ದ ಇತಿಹಾಸಪ್ರಜ್ಞೆಗೆ ಇವರು ರಚಿಸಿರುವ ಇಕ್ಕೇರಿ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಚರಿತ್ರೆ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಪಾಳೆಯಗಾರರು, ಹಿಂದೂ ಚರಿತ್ರ ದರ್ಪಣ, ಭಾಗ. 1,2–ಮುಂತಾದ ಕೃತಿಗಳು ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿವೆ.

ಷೇಕ್ಸ್‌ಪಿಯರ್‌ನ ಸಿಂಬೆ ಲೈನ ಮತ್ತು ಕಿಂಗ್ ಲಿಯರ್ ನಾಟಕಗಳನ್ನು, ಜಯಸಿಂಹರಾಜಚರಿತ್ರೆ ಮತ್ತು ಹೇಮಚಂದ್ರರಾಜ ವಿಲಾಸ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ತಂದಿದ್ದಾರೆ. ಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿ ಇವರು ರಚಿಸಿರುವ ನೀತಿಚಿಂತಾಮಣಿ ಮತ್ತು ಪೇಟೆ ಮಾತೇನಜ್ಜಿ ಪುಸ್ತಕಗಳು ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿವೆ. ಇವರ ಕೃತಿಗಳು ಜನ ಜೀವನದ ಸಜೀವ ಚಿತ್ರಣಕ್ಕೂ ಹೊಸಗನ್ನಡದ ದೇಸಿನಿಷ್ಠ ಶೈಲಿಗೂ ಮಾದರಿಯಾಗಿವೆ.

ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಸಂಸ್ಥಾಪಕರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರಾಗಿದ್ದ ಪುಟ್ಟಣ್ಣನವರು, ಪರಿಷತ್ತಿನ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿಯೂ (1918–19) ಕೆಲಸಮಾಡಿದರು. ಮದರಾಸು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕನ್ನಡ ಪರೀಕ್ಷಕರಾಗಿದ್ದ (1890–92) ಇವರು ಆಗಿನ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರೂ ಆಗಿದ್ದರು.

ಇವರು 1930 ಮೇ 11ರಂದು ನಿಧನರಾದರು.ಇವರು ಬಹುಕಾಲ ವಾಸವಾಗಿದ್ದ ಬೆಂಗಳೂರು ಬಸವನಗುಡಿ ಪ್ರದೇಶದ ರಸ್ತೆಯೊಂದಕ್ಕೆ ಇವರ ಹೆಸರಿಡಲಾಗಿದೆ. **(ಜಿ.ವಿ.ಎಸ್.)**

ಪುಟ್ಟಣ್ಣ ಕಣಗಾಲ್, ಎಸ್.ಆರ್.: 1933–84. ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರರಂಗದ ಪ್ರತಿಭಾವಂತ ನಿರ್ದೇಶಕರಲ್ಲೊಬ್ಬರು. ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕಣಗಾಲ್ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 1933ರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ಎಸ್.ಪಿ.ರಾಮಸ್ವಾಮಯ್ಯ. ಪುಟ್ಟಣ್ಣನವರು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಮನೆತನದಲ್ಲಿ ಜನ್ಮತಾಳಿದರೂ ಇವರಿಗೆ ಕ್ರಮವಾದ ಶಿಕ್ಷಣ ದೊರೆಯದೇ ಹೋಯಿತು. ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೂ ಇವರಿಗೆ ನಾಟಕ ಹಾಗೂ ಚಲನಚಿತ್ರದ ಗೀಳು ಅಪಾರವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಸಣ್ಣ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲೇ ಮನೆ ಬಿಟ್ಟರು. ಅನಂತರ ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ನಾನಾ ಉದ್ಯೋಗಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಂಡರು. ಚಿತ್ರರಂಗವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ್ದು ಮದರಾಸಿನ ಪದ್ಮಿನಿ ಪಿಕ್ಚರ್ಸ್ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಖ್ಯಾತ ನಿರ್ಮಾಪಕ, ನಿರ್ದೇಶಕ ನಟ ಬಿ.ಆರ್. ಪಂತುಲು ಅವರ ಬಳಿ ಸಹಾಯಕ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ. ಆಮೇಲೆ ಮಲೆಯಾಳಂ ಚಿತ್ರಗಳ ಮೂಲಕ ನಿರ್ದೇಶಕನ ಹಂತಕ್ಕೇರಿದರು. ಬೆಳ್ಳಿಮೋಡ ಇವರ ಸ್ವತಂತ್ರ ನಿರ್ದೇಶನದ ಪ್ರಥಮ ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರ (1967). ಈ ಚಿತ್ರದ ನಿರ್ದೇಶನದ ಜೊತೆಗೆ ಚಿತ್ರಕಥೆಯನ್ನೂ ಇವರೇ ರಚಿಸಿದರು. ಮಲ್ಲಮ್ಮನ ಪವಾಡ, ಕಪ್ಪು–ಬಿಳುಪು, ಕರುಳಿನಕರೆ, ಗೆಜ್ಜೆಪೂಜೆ, ಶರಪಂಜರ, ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ, ನಾಗರಹಾವು, ಎಡಕಲ್ಲು ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ, ಉಪಾಸನೆ, ಬಿಳೀ ಹೆಂಡ್ತಿ, ಕಥಾಸಂಗಮ, ಕಾಲೇಜು ರಂಗ, ರಂಗನಾಯಕಿ, ಮಾನಸ ಸರೋವರ, ಅಮೃತಘಳಿಗೆ, ಋಣಮುಕ್ತಳು, ಮಸಣದ ಹೂವು, ಧರಣಿ ಮಂಡಲ ಮಧ್ಯದೊಳಗೆ, ಫಲಿತಾಂಶ–ಇವು ಇವರ ನಿರ್ದೇಶನದ ಕೆಲವು ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರಗಳು.

ಪುಟ್ಟಣ್ಣನವರು ಕನ್ನಡ, ತೆಲುಗು, ತಮಿಳು, ಮಲೆಯಾಳಂ ಚಿತ್ರಗಳೂ ಸೇರಿದಂತೆ ನಲವತ್ತಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಯಾವ ಭಾಷೆಯ ಚಿತ್ರವನ್ನೇ ದಿಗ್ದರ್ಶಿಸಲಿ ಅದು ಉತ್ತಮವಾಗಿರಬೇಕು, ಜನ ಮೆಚ್ಚುವಂತಿರಬೇಕು ಎಂಬುದು ಇವರ ಗುರಿ. ಇವರ ನಿರ್ದೇಶನದಲ್ಲಿ ತೆರೆ ಕಂಡ ಬೆಳ್ಳಿಮೋಡ, ಗೆಜ್ಜೆಪೂಜೆ, ಶರಪಂಜರ, ನಾಗರಹಾವು, ಉಪಾಸನೆ, ಕಥಾಸಂಗಮ–ಈ ಚಿತ್ರಗಳು ರಾಜ್ಯಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪಡೆದಿವೆ. ಗೆಜ್ಜೆಪೂಜೆ (1970), ಶರಪಂಜರ (1971)– ಈ ಚಿತ್ರಗಳು ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಪ್ರಶಸ್ತಿ ಗಳಿಸಿವೆ. ಗೆಜ್ಜೆಪೂಜೆಯ ಉತ್ತಮ ಚಿತ್ರಕಥೆಗಾಗಿ ಪುಟ್ಟಣ್ಣನವರಿಗೆ ಅಖಿಲಭಾರತ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭಿಸಿದೆ (1970). ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಚಿತ್ರ ನಿರ್ದೇಶನಕ್ಕಾಗಿ ಇವರಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ಬಾರಿ ರಾಜ್ಯಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭ್ಯವಾಗಿದೆ. 1974ರಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತೀಯ ಚಿತ್ರನಿರ್ದೇಶಕರ ಸಂಘ ಇವರನ್ನು ಆ ವರ್ಷದ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ನಿರ್ದೇಶಕ ಎಂದು ಗೌರವಿಸಿತು. ಅದೇ ವರ್ಷ ರಷ್ಯದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಚಿತ್ರೋತ್ಸವಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಹೋಗಿಬಂದರು.

ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಇವರ ಚಿತ್ರಗಳ ಮೂಲಕ ಅನೇಕ ಉತ್ತಮ ನಟರು ಹಾಗೂ ನಟಿಯರು ಚಿತ್ರರಂಗವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಗಂಗಾಧರ್ (ಗೆಜ್ಜೆಪೂಜೆ), ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ, ಅಂಬರೀಷ್(ನಾಗರಹಾವು), ಚಂದ್ರಶೇಖರ್ (ಎಡಕಲ್ಲು ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ), ಡಾ. ಮಣ್ಣೂರ್ (ಉಪಾಸನೆ), ಗೋವಿಂದರಾವ್ (ಕಥಾಸಂಗಮ), ಅನಿಲ್‌ಕುಮಾರ್ (ಬಿಳೀ ಹೆಂಡ್ತಿ), ಜೈಜಗದೀಶ್ (ಫಲಿತಾಂಶ) ಅವರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯರು. ಗೆಜ್ಜೆಪೂಜೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಪಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡ ಆರತಿಯನ್ನು **(ನೋಡಿ)** ಚಿತ್ರರಂಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಾಯಕಿ ನಟಿಯಾಗಿ ಮುಂದೆ ಬರಲು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದವರು ಪುಟ್ಟಣ್ಣನವರೇ.ಇವರು 1984ರಲ್ಲಿ ನಿಧನ ಹೊಂದಿದರು. ಇವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ (1986–87) ಕನ್ನಡದ ಪ್ರತಿಭಾವಂತ ನಿರ್ದೇಶಕರೊಬ್ಬರಿಗೆ ಒಂದು ಲಕ್ಷರೂಪಾಯಿ ನಗದು ಬಹುಮಾನ ಮತ್ತು ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ಜಾರಿಗೆ ತಂದಿದೆ. ಜಿ.ವಿ.ಅಯ್ಯರ್, ಬಿ.ಎಸ್. ರಂಗ, ಕೆ.ಎಸ್.ಎಲ್. ಸ್ವಾಮಿ, ಎಂ.ಆರ್. ವಿಠ್ಠಲ್, ಗಿರೀಶ್ ಕಾಸರವಳ್ಳಿ, ಬಾಲಕೃಷ್ಣ ಮೊದಲಾದವರು ಈ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪಡೆದ ಕೆಲವು ಗಣ್ಯರು.

(ಎಸ್.ಎಚ್.ವಿ)

ಪುಟ್ಟಣ್ಣಚೆಟ್ಟಿ, ಕೆ.ಪಿ.: 1856–1938. ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಉನ್ನತ ಆಧಿಕಾರಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ದೇಶಸೇವೆ, ಭಾಷಾಸೇವೆ ಮತ್ತು ದಾನಶೀಲತೆಗಳಲ್ಲಿ ಆದರ್ಶಪ್ರಾಯರೆನಿಸಿದವರು. ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೃಷ್ಣರಾಜಪುರದಲ್ಲಿ 1856 ಏಪ್ರಿಲ್ 29ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. 1875ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರದ ಸೇವೆಗೆ ಸೇರಿ 1886ರಲ್ಲಿ ಅಸಿಸ್ಟೆಂಟ್ ಕಮಿಷನರಾಗಿ 1898ರಲ್ಲಿ ಡೈಪುಟಿ ಕಮಿಷನರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಇವರ ಸೇವೆಯನ್ನು

ಮೆಚ್ಚಿ 1911ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ಮಹಾರಾಜ ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ಇವರಿಗೆ ‘ರಾಜಸಭಾಭೂಷಣ’ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದರು. ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರವೂ ಇವರಿಗೆ ‘ದಿವಾನ್ ಬಹದ್ದೂರ್’ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಸನ್ಮಾನಿಸಿತು. 1911ರಲ್ಲೆ ಇವರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ದಿವಾನರಿಗೆ ಸಲಹೆ ಮಾಡಲು ಇರುತ್ತಿದ್ದ ಎಕ್ಸಿಕ್ಯುಟಿವ್ ಕೌನ್ಸಿಲಿನ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಖ್ಯಾತಿಗೆ ಬಂದರು. ಇದು ಪುಟ್ಟಣ್ಣ ಚೆಟ್ಟರ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸೇವಾರಂಗದ ಪ್ರಥಮ ಹೆಜ್ಜೆಯಾಯಿತು. 1912ರಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರಿ ಸೇವೆಯಿಂದ ನಿವೃತ್ತರಾಗಿ ಮೈಸೂರು ಬ್ಯಾಂಕಿನ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾದರು.

ಸರ್. ಎಂ. ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ಮತ್ತು ಇತರ ಮಹನೀಯರ ಅಪೇಕ್ಷೆಗೆ ಕಟ್ಟುಬಿದ್ದು ಇವರು ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಬೇಕಾಗಿ ಬಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಪೌರ ಸಭಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು (1913–20). ಇದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ (1915–22) ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಸಮಿತಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. 1914ರಲ್ಲಿ ಕೈಸ಼ರ್–ಎ–ಹಿಂದ್ ಪದಕವೂ 1917ರಲ್ಲಿ ಸಿ.ಐ.ಇ. ಸನ್ಮಾನವೂ 1925ರಲ್ಲಿ ಸರ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯೂ ಇವರಿಗೆ ಬಂದವು. 1924ರಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಯವಿಧಾಯಕ ಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಚುನಾಯಿತರಾದರು. 1927ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ರಜತೋತ್ಸವ ಸಮಿತಿಗೂ 1936ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಸ್ಮಾರಕೋತ್ಸವಕ್ಕೂ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ಉಪನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸುವ ಮತ್ತು ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಕ್ಕೆ ಇವರು ಇಪ್ಪತ್ತುಸಾವಿರ ರೂಪಾಯಿಯ ಶಾಶ್ವತ ನಿಧಿ ಕಲ್ಪಿಸಿದರು. ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳ ಏಳ್ಗೆಗಾಗಿ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಸ್ಥಾಪನೆ ಹಾಗೂ ಸಂವರ್ಧನೆಗಳಿಗಾಗಿ ಅಪಾರ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. 1921ನೆಯ ಮೇ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಏಳನೆಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನಕ್ಕೆ ಇವರನ್ನು ಅಧ್ಯಕ್ಷರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಪರಿಷತ್ತು ಇವರನ್ನು ಗೌರವಿಸಿತು. ಅಧ್ಯಕ್ಷ ಭಾಷಣದಲ್ಲಿ "ನಮ್ಮ ದೇಶೋನ್ನತಿಯೂ ನಮ್ಮ ಮೋಕ್ಷವೂ ದೇಶಭಾಷೆಗಳ ಮೂಲಕವಾಗಿಯೇ ಆಗಬೇಕು" ಎಂದೂ 1936ರಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು ನಡೆಸಿದ ವಿಶೇಷ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಉದ್ಘಾಟನೆ ಮಾಡುತ್ತಾ "ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಚಾರವಾಗಿ ಜ್ಞಾನ ಹರಡಲಿ. ಕನ್ನಡಿಗರು ಮುಂದಕ್ಕೆ ಬರಲಿ ಕನ್ನಡಬಾಳು ಬೆಳೆಯಲಿ" ಎಂದೂ ಹರಸಿದ್ದಾರೆ. 1938ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ವೀರಶೈವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಲಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. 1905 ಮತ್ತು 1927ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಅಖಿಲಭಾರತ ವೀರಶೈವ ಮಹಾಸಭೆಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರೂ ಆಗಿದ್ದ ಇವರು 1938 ಜುಲೈ 23ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. ಇವರ ನೆನಪಾಗಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ ಪುಟ್ಟಣ್ಣ ಚೆಟ್ಟಿ ಪುರಭವನ ಹಾಗೂ ರಸ್ತೆ ಇವೆ. **(ಕೆ.ಕೆ.)**

ಪುಟ್ಟಪ್ಪ, ಕೆ.ವಿ.: 1904–94. ಕುವೆಂಪು ಎಂಬ ಕಾವ್ಯನಾಮದಿಂದ ಪ್ರಖ್ಯಾತರಾಗಿ ಕನ್ನಡದ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಟ್ಟಕ್ಕೇರಿಸಿದ ಕವಿಗಳು. ದಾರ್ಶನಿಕರು, ಶಿಕ್ಷಣತಜ್ಞರು, ಆಡಳಿತಗಾರರು. 20ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮೇರುಕೃತಿ ಶ್ರೀ ರಾಮಾಯಣ ದರ್ಶನಂ ಮಹಾಕಾವ್ಯದ ಕರ್ತೃ. ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ಕುಪ್ಪಳಿ ವೆಂಕಟಪ್ಪ ಪುಟ್ಟಪ್ಪ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕುಪ್ಪಳಿ ಇವರ ಊರು. ತಾಯಿಯ ಊರಾದ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೊಪ್ಪ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹಿರಿಕೊಡಿಗೆಯಲ್ಲಿ 1904 ಡಿಸಂಬರ್ 29ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ವೆಂಕಟಪ್ಪಗೌಡ; ತಾಯಿ ಸೀತಮ್ಮ.

ಪುಟ್ಟಪ್ಪನವರು ಹುಟ್ಟಿದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಮಲೆನಾಡು ಮೌಢ್ಯ ಮತ್ತು ಕಂದಾಚಾರಗಳ ಗೊಂಡಾರಣ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ಶಾಲೆಯ ಶಿಕ್ಷಣ ದೊರೆಯುವುದು ಕನಸಿನ ಮಾತಾಗಿತ್ತು. ಶ್ರೀಮಂತ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಕೂಲಿಮಠದಲ್ಲಿ ಖಾಸಗಿಯಾಗಿ ಅಕ್ಷರಾಭ್ಯಾಸ ಸಾಧ್ಯವಿತ್ತು. ಪುಟ್ಟಪ್ಪನವರಿಗೂ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಐಗಳಿಂದ ಮನೆಯ ಮಹಡಿಯಲ್ಲಿ ಮರಳು ಮತ್ತು ಸ್ಲೇಟಿನ ಮೇಲೆ ಅಕ್ಷರಾಭ್ಯಾಸ ನಡೆಯಿತು. ಪುಟ್ಟಪ್ಪನವರು ತಮ್ಮ ಬಾಲ್ಯ ಜೀವನವನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯ ಬಾಲಕರಂತೆಯೇ ಕಳೆದರು. ಇವರ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಆಗಾಗ್ಗೆ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ರಾಮಾಯಣ, ಮಹಾಭಾರತಗಳ ವಾಚನ, ಊರಲ್ಲಿನ ಭಾಗವತರಾಟಗಳು ಇವರ ಎಳೆಯ ಮನಸ್ಸಿನ ಮೇಲೆ ಗಾಢ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಬೀರಿದವು. ಒಮ್ಮೆ ಬಿ.ಎಸ್.ಡಿ. ಮೋಸೆಸ್ ಎಂಬ ಕ್ರೈಸ್ತ ಪಾದ್ರಿಯೊಬ್ಬರ ಬೋಧನೆಯಿಂದಾಗಿ ಪುಟ್ಟಪ್ಪನವರು ಕ್ರೈಸ್ತಧರ್ಮದ ಬಗ್ಗೆ ಅಪಾರವಾದ ವ್ಯಾಮೋಹಕ್ಕೆ ಒಳಗಾದದ್ದೂ ಉಂಟು. ಇದರಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಇವರಿಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಕಾಲ ಹಿಡಿಯಿತು.

ಪುಟ್ಟಪ್ಪನವರು ಪ್ರಕೃತಿಯ ಮಡಿಲಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದವರು. ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ಸೀಮೆಯ ಗಿಳಿ ಕಾಜಾಣ ಕೋಗಿಲೆ ಕಾಮಳ್ಳಿ ಮೊದಲಾದ ಪಕ್ಷಿ ಸಂಕುಲ, ಕಡ, ಮುಸಿಯ, ಕೋಡಗ, ಜಿಂಕೆ, ಸಾರಗ, ಹುಲಿ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಾಣಿಸಮೂಹ, ಕೇದಗೆ ಬಕುಳ ಮಲ್ಲಿಗೆ ಸೀತಾಳಿ ಮುಂತಾದ ಪುಷ್ಪ ರಾಶಿ ಇವರನ್ನಾಕರ್ಷಿಸಿ ಇವರಿಗೆ ಆನಂದದ ಪೀಯೂಷವನ್ನೂಡಿದವು. ಹುಲಿಯ ಗರ್ಜನೆ, ಹಂದಿಯ ಆರ್ಭಟ, ಕಾಡುಕೋಳಿಯ ಚೀರುಲಿ ಇವರಿಗೆ ಸಾಹಸವನ್ನು ಕಲಿಸಿದವು. ಕೂಡು ಬೇಟೆ, ಸಾರಿಕೆ ಬೇಟೆ, ಮರಸು ಬೇಟೆ, ಬೆಳ್ದಿಂಗಳ ಬೇಟೆ ಮುಂತಾದವು ಇವರಿಗೆ ಕೌತುಕದ ಹೊಸಲೋಕವನ್ನು ತೆರೆದು ತೋರಿದವು. ಸೂಣೆಹಣ್ಣು, ಕಲ್ಲುಸಂಪಗೆ ಹಣ್ಣು, ಕಾಡು ಮಾವಿನ ಹಣ್ಣು, ಕಣಗಿಲು ಹಣ್ಣು, ಇಪ್ಪೆಹಣ್ಣು, ನೇರಳೆಹಣ್ಣು ಇವರಿಗೆ ವೈವಿಧ್ಯಮಯವಾದ ಸವಿರುಚಿಯ ತಿನಿಸುಗಳಾದವು. ತುಂಗಾನದಿ ಇವರ ವಿಹಾರದ ಕೇಂದ್ರವಾಯಿತು. ಹೀಗೆ ‘ಮಲೆಯ ನಾಡ ಬನಗಳಲಿ ಮುಗುದ ಬಾಲ ಅಲೆಯುತಿರಲು ಅರಿಯದಂತೆ ಹೆಜ್ಜೆಯಿಟ್ಟು ಬೆನ್ನ ಹಿಂದೆ’ ಕಬ್ಬದಂಗನೆ ನಡೆದು ಬಂದಳು. ಆದರೆ ಅದನ್ನು ಕಂಡುಕೊಳ್ಳಲು ಇವರಿಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಕಾಲ ಬೇಕಾಯಿತು.

ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಾಲಾ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಮುಗಿಸಿದ ಪುಟ್ಟಪ್ಪನವರು 1918ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದು, ವೆಸ್ಲಿಯನ್ ಮಿಷನ್ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾದರು. ಹೈಸ್ಕೂಲು ಜೀವನ ಇವರ ಜೀವನದ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ಘಟ್ಟ. ಮಲೆನಾಡನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದದ್ದು ಇವರ ಜ್ಞಾನಾರ್ಜನೆಯ ವಿಕಾಸಕ್ಕೆ ತುಂಬಾ ಸಹಾಯಕವಾಯಿತು. ಅಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಗ್ರಂಥ ಭಂಡಾರಗಳು ಇವರ ಜ್ಞಾನದಾಹವನ್ನು ಒಂದರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಂಗಿಸಿದರೆ ಮತ್ತೊಂದರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದವು. ಈ ಬಗೆಯ ಸಾತ್ತ್ವಿಕ ಅತೃಪ್ತಿ ಇವರ ಪ್ರತಿಭೆಯ ವಿಕಾಸಕ್ಕೂ ಸುಪ್ತಚೇತನದ ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೂ ದಾರಿಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿತು. ಈ ಸಮಯದಲ್ಲೆ ಇವರಿಗೆ ವ್ಯಾಪಕವಾದ ಸಾಹಿತ್ಯಾಸಕ್ತಿ ಬೆಳೆದದ್ದು, ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಪ್ರಮುಖ ಕವಿಗಳಾದ ವರ್ಡ್ಸ್‌ವರ್ತ್, ಷೆಲ್ಲಿ, ಟಾಲ್‌ಸ್ಟಾಯ್ ಮೊದಲಾದವರ

ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಇವರು ಓದಿದ್ದು ಮತ್ತು ಮಿಲ್ಟನ್ ಕವಿಯ ಪ್ಯಾರಡೈಸ್ ಲಾಸ್ಟ್ ಮಹಾಕಾವ್ಯದ ಗಾಢ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೊಳಗಾದದ್ದು, ಸ್ವಾಮಿ ವಿವೇಕಾನಂದ ಮತ್ತು ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಪರಮಹಂಸರ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ಹಿಂದುಧರ್ಮದ ಮೇಲೆ ಅಪಾರವಾಗಿ ಅನುರಕ್ತಗೊಂಡದ್ದೂ ಈ ಸಮಯದಲ್ಲೇ. ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರ ಕೃತಿಗಳಿಂದಲೂ ಇವರು ಪ್ರಭಾವಿತರಾದರು. ಮಹಾತ್ಮಾಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಚಳವಳಿಯ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ಒಳಗಾದ ಇವರು ವಿದೇಶೀಯ ಉಡುಗೆಯನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ಸ್ವದೇಶೀಯ ಉಡುಗೆಯನ್ನು ಧರಿಸಲು ನಿರ್ಧರಿಸಿದರು. ತಮ್ಮ ಜೀವನದುದ್ದಕ್ಕೂ ಖಾದಿ ಧರಿಸುವುದನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದರು.

ಪುಟ್ಟಪ್ಪನವರು 1921ರಲ್ಲಿ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಪದ್ಮಪತ್ರದ ಸಂಘ'ವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಅದರ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯವಿಮರ್ಶೆ, ವಿವೇಕಾನಂದರ ಕೃತಿಗಳ ಚರ್ಚೆ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಸಂಗ ಗೋಷ್ಠಿಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿದರು. ಅದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರಾನಂದರ ಪರಿಚಯವಾಗಿ, ಆ ಮೂಲಕ ಶ್ರೀರಾಮಕೃಷ್ಣಾಶ್ರಮದ ಸಂಪರ್ಕ ಬೆಳೆಯಿತು. ಈ ಸಂಪರ್ಕ ಸಂಬಂಧಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ ಬಾಳಿನುದ್ದಕ್ಕೂ ಉಳಿದು ಬಂತು. ಅದು ಇವರ ಜೀವನದ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯ ತಿರುವುಗಳಿಗೂ ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಪುಟ್ಟಪ್ಪನವರು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗಲೇ, ಶ್ರೇಷ್ಠ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಕವನಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕವನಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದರು. ಆ ಕವನಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವನ್ನು ಆಯ್ದು ಬಿಗಿನರ್ಸ ಮ್ಯೂಸ್ ಎಂಬ ಕವನ ಸಂಕಲನವನ್ನು (1922) ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಇದರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಅಂಶವೆಂದರೆ ಪುಟ್ಟಪ್ಪನವರಿಗಿದ್ದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ವ್ಯಾಮೋಹ. ಅದು ಕನ್ನಡವನ್ನು ಅಸಡ್ಡೆಯಾಗಿ ಕಾಣುವಷ್ಟರ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಗಾಢವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಹುಚ್ಚನ್ನು ಬಿಡಿಸಿದವರು ಐರಿಷ್ ಕವಿ ಜೇಮ್ಸ್ ಕಸಿನ್ಸ್ ಅವರು. ಕುವೆಂಪು ಅವರ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಕವನಗಳನ್ನು ನೋಡಿದ ಅವರು ಪುಟ್ಟಪ್ಪನವರನ್ನು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಬರೆಯುವಂತೆ ಪ್ರೇರೇಪಿಸಿದರು. ಅದೊಂದು ಪರಿವರ್ತನೆಯ ಮಹಾಘಟ್ಟ. ಮುಂದೆ ಇವರು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯರಚನೆಗೆ ತೊಡಗಿದರು. 1924ರಲ್ಲಿ ಗೋವಿನ ಹಾಡಿನ ಧಾಟಿಯಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ಅಮಲನ ಕಥೆ–ಇವರ ಮೊದಲ ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯ ಪುಸ್ತಕ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಅದೇ ವರ್ಷ ಇವರು ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾದರು. ಅಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಬಿ.ಎಂ. ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯ, ಟಿ.ಎಸ್. ವೆಂಕಣ್ಣಯ್ಯ ಮತ್ತು ಎ.ಆರ್. ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಪ್ರೀತಿ ವಾತ್ಸಲ್ಯ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಮತ್ತು ಮಾರ್ಗದರ್ಶನಗಳು ಲಭ್ಯವಾದುವು. ಇವರ ಕನ್ನಡಾಭಿಮಾನ ಮತ್ತಷ್ಟು ದೃಢವಾಯಿತು. ಬಿ.ಎ. ಮುಗಿಯುವ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಸಾಹಿತ್ಯ, ವಿಮರ್ಶೆ, ಕಾವ್ಯಮೀಮಾಂಸೆ, ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರ ಮುಂತಾದ ವಿಷಯಗಳು ಇವರಿಗೆ ಕರಗತವಾದವು. ಪ್ಲೇಟೋ ಅರಿಸ್ಟಾಟಲ್ ರಿಂದ ಹಿಡಿದು ಕಾಂಟ್, ಹೆಗಲ್ ಅವರವರೆಗೆ ಇವರ ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆದಿತ್ತು. ಬಿ.ಎ. ಎರಡನೆಯ ತರಗತಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗಲೆ ಇವರ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕೃತಿ ಕಿಂದರಿಜೋಗಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. 1926ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಕುವೆಂಪು ಕನ್ನಡನಾಡಿನಲ್ಲೆಲ್ಲ ಮನೆ ಮಾತಾಗಿದ್ದರು. 1928ರಲ್ಲಿ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಕವಿಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾದರು. 8–10–1929ರಲ್ಲಿ ಕಲ್ಕತ್ತೆಗೆ ಹೋಗಿ ಗುರುಮಹಾರಾಜರ ಭೇಟಿಮಾಡಿ, ದೀಕ್ಷೆಪಡೆದು ಸ್ವಾಮಿ ವಿವೇಕಾನಂದರ ಕೊಠಡಿಯ ದರ್ಶನ ಪಡೆದರು. ಈ ಪ್ರಭಾವ ಇವರ ಮೇಲೆ ದಟ್ಟವಾಗಿಯೇ ಆಯಿತು. ಇವರು ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಯಾಗಿಯೇ ಉಳಿಯುವ ಸಾಧ್ಯತೆಗಳು ಕಂಡುಬಂದವು. ಆದರೆ ಅನೇಕರ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದಾಗಿ ಹಾಗಾಗದೆ ಕುವೆಂಪು 1937ರ ಏಪ್ರಿಲ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ ದೇವಂಗಿಯ ರಾಮಣ್ಣಗೌಡರ ಪುತ್ರಿ ಹೇಮಾವತಮ್ಮನವರನ್ನು ಮದುವೆಯಾದರು. ಅವರ ದಾಂಪತ್ಯ ಜೀವನದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಪ್ರೇಮ ಕಾಶ್ಮೀರ, ಜೇನಾಗುವಾ, ಚಂದ್ರಮಂಚಕೆ ಬಾ ಚಕೋರಿಯಂಥ ಉನ್ನತಮಟ್ಟದ ಶೃಂಗಾರಗೀತೆಗಳ ಸಂಕಲನಗಳು ಪ್ರಕಟವಾದವು. ಪೂರ್ಣಚಂದ್ರ ತೇಜಸ್ವಿ, ಕೋಕಿಲೋದಯ ಚೈತ್ರ ಎಂಬ ಗಂಡು ಮಕ್ಕಳು ಇಂದುಕಲಾ ಮತ್ತು ತಾರಿಣಿ ಎಂಬ ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳೂ ಜನಿಸಿದರು.

ಪುಟ್ಟಪ್ಪನವರು ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ (1929), ಉಪಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ (1939) ಮತ್ತು ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ (1945) ಸಹಸ್ರಾರು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಜ್ಞಾನಬೋಧನೆ ಮಾಡಿದ್ದಲ್ಲದೆ 1955ರಲ್ಲಿ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನ ಪ್ರಿನ್ಸಿಪಾಲರಾಗಿಯೂ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಕುಲಪತಿಗಳಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡು ಸುಮಾರು ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ (1956–60) ಆ ಹುದ್ದೆಯಲ್ಲಿದ್ದರು. ಪುಟ್ಟಪ್ಪನವರು ಅಧಿಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದೂ ಆಸೆಪಟ್ಟವರಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅನಾಯಾಸವಾಗಿ ಒದಗಿದ ವಿವಿಧ ಹುದ್ದೆಗಳ ನೆರವಿನಿಂದ ಕನ್ನಡಭಾಷೆ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳ ಮೇಲ್ಮೆಗಾಗಿ ಇವರು ಮಾಡಿದ ದುಡಿಮೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಇತಿಹಾಸದ ಭಾಗವಾಗಿದೆ. ಪುಟ್ಟಪ್ಪನವರು ಇಂಟರ್‌ಮೀಡಿಯೆಟ್ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ಕನ್ನಡವನ್ನು ಶಿಕ್ಷಣ ಮಾಧ್ಯಮವನ್ನಾಗಿ ಜಾರಿಗೆ ತಂದರು. ಇವರು ಕುಲಪತಿಗಳಾದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಮಾನಸಗಂಗೋತ್ರಿ (1960) ಇಂದು ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿದೆ. ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಕಾರ್ಯ ಕಲಾಪವನ್ನು ಬೋಧನಾಂಗ,

ಸಂಶೋಧನಾಂಗ ಮತ್ತು ಪ್ರಸಾರಾಂಗ ಎಂದು ವಿಭಜಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಚೈತನ್ಯವನ್ನು ತುಂಬಿದರು. ಶಿಕ್ಷಣದ ಎಲ್ಲ ಹಂತಗಳಲ್ಲೂ ಕನ್ನಡದ ವ್ಯಾಪಕ ಬಳಕೆಗೆ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದರು. ಪ್ರಸಾರಾಂಗದ ಮೂಲಕ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಭದ್ರವಾದ ಅಡಿಪಾಯ ಹಾಕಿದರು. 1960ರಲ್ಲಿ ಉಪಕುಲಪತಿಯ ಸ್ಥಾನದಿಂದ ನಿವೃತ್ತರಾದ ಪುಟ್ಟಪ್ಪನವರು ಮುಂದೆ ತಮ್ಮ ಪೂರ್ಣ ಕಾಲವನ್ನು ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೃಷ್ಟಿಗಾಗಿ ಮೀಸಲಾಗಿರಿಸಿದರು. ಸಭೆ ಸಮಾರಂಭಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವುದನ್ನು ಬಹಳಮಟ್ಟಿಗೆ ಬಿಟ್ಟುಬಿಟ್ಟರು. ಆದರೆ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಕಾಳಜಿಯಿಂದ ಅವರ ಬಳಿಗೆ ಯಾರೇ ಹೋದರೂ ಗಂಟೆಗಟ್ಟಲೆ ಚರ್ಚಿಸಿ, ಸಲಹೆ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಕಾಡುಹರಟೆಗಾಗಲೀ ಲೋಕಾಭಿರಾಮದ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕಾಗಲೀ ಅವರಲ್ಲಿ ಎಡೆ ಇರಲಿಲ್ಲ.

ಕುವೆಂಪು ಕನ್ನಡ ನಾಡುನುಡಿಗಳ ಮೇಲ್ಮೆಗಾಗಿ, ಕರ್ನಾಟಕದ ಏಕೀಕರಣಕ್ಕಾಗಿ ಸತತವಾಗಿ ಹೋರಾಟ ಮಾಡಿದರು. ಈ ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಇವರ ಧೀಮಂತ ಲೇಖನಿಯೇ ಖಡ್ಗವಾಯಿತು. ಇವರ ಮಹೋನ್ನತ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಎದುರಿಸಲಾರದೆ ಕನ್ನಡ ವಿರೋಧಿ ಶಕ್ತಿ ಕುಗ್ಗಿತು. ಛಿದ್ರಛಿದ್ರವಾಗಿದ್ದ ಕನ್ನಡ ನಾಡು ಒಂದುಗೂಡಬೇಕು, ಅದಕ್ಕೆ ಕರ್ನಾಟಕವೆಂದು ಹೆಸರಾಗಬೇಕೆಂದು ಕುವೆಂಪು ನಿರಂತರವಾಗಿ ಸಾರಿಸಾರಿ ಹೇಳಿದರು. ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಭಾಷೆಯೇ ಶಿಕ್ಷಣ ಮಾಧ್ಯಮವಾಗಬೇಕು, ಆಡಳಿತ ಭಾಷೆಯಾಗಬೇಕು ಎಂಬುದಾಗಿ ಇವರು ತಮ್ಮ ಬರೆಹಗಳಲ್ಲಿ, ಭಾಷಣಗಳಲ್ಲಿ ಘೋಷಿಸಿದರು. ಬಹುಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿಭಾಷೆ ಎಂಬುದು ಕುವೆಂಪು ಸೂತ್ರ. ಇವರಿಗೆ ಅನ್ಯಭಾಷೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಅಗೌರವವಿಲ್ಲ. ಬಲಾತ್ಕಾರದ ಭಾಷೆಯಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಇವರು ಯಾವುದನ್ನೂ ಸಹಿಸರು. ಕರ್ನಾಟಕವನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸುವಂತೆಯೇ ಭಾರತವನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಂತೆಯೇ ವಿಶ್ವವನ್ನು ಕೂಡ. ಭಾರತ ಜನನಿಯ ತನುಜಾತೆಯಾಗಿ ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕ ಮಾತೆಯನ್ನು ಪರಿಭಾವಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಕುವೆಂಪು ಸೃಷ್ಟಿಸಿರುವ ಸಾಹಿತ್ಯ ಬೆರಗುಗೊಳಿಸುವಂಥದು. ಕಾವ್ಯ, ಕಥೆ, ಕಾದಂಬರಿ, ನಾಟಕ, ಜೀವನಚಿತ್ರ, ಮಕ್ಕಳ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಮಹಾಕಾವ್ಯ ಮುಂತಾದ ನಾನಾಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಸುಮಾರು ಅರವತ್ತಾರು ಕೃತಿಗಳನ್ನು (1977) ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರತಿಭೆ, ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪಕವಾದ ಜೀವನಾನುಭವದ ಬೆಳಕಿನಲ್ಲಿ ಇವರ ಕೃತಿಗಳು ಕಾಂತಿಗೊಂಡಿವೆ.

ಕುವೆಂಪು ಮೂಲತಃ ಕವಿ. ಇವರ ಯಾವುದೇ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಕಾರ ಇದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತದೆ. ಕಾವ್ಯದ ಗಂಧ ಅದಕ್ಕೆ ತಟ್ಟಿರುತ್ತದೆ. ಅಮಲನ ಕಥೆಯಿಂದ ಹಿಡಿದು ಶ್ರೀ ರಾಮಾಯಣದರ್ಶನಂ ಮಹಾಕಾವ್ಯದವರೆಗೆ ಇವರ ಕಾವ್ಯವಾಹಿನಿ ವಿವಿಧ ಗತಿಗಳಲ್ಲಿ, ವಿವಿಧ ಸ್ತರಗಳಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವಹಿಸಿವೆ. ಕಲೆ, ಜೀವನ, ತತ್ತ್ವ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮ, ಪ್ರಕೃತಿ, ಪ್ರೀತಿ, ದೇವರು, ನಾಡು, ನುಡಿ, ವಿಜ್ಞಾನ, ಪುರಾಣ, ಇತಿಹಾಸ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ, ಮೀಮಾಂಸೆ – ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲವೂ ಇವರ ಕಾವ್ಯಚಿಂತನೆಗೆ ವಸ್ತುವಾಗಿದೆ. ಕೊಳಲು, ನವಿಲು, ಪಾಂಚಜನ್ಯ, ಕಲಾಸುಂದರಿ, ಕೃತ್ತಿಕೆ, ಕಿಂಕಿಣಿ, ಇಕ್ಷುಗಂಗೋತ್ರಿ, ಪಕ್ಷಿಕಾಶಿ, ಪ್ರೇತಕ್ಯೂ, ಹೊನ್ನ ಹೊತ್ತಾರೆ ಮುಂತಾದ ಕವನಸಂಕಲನಗಳಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು.

ಜೀವನದ ನಾನಾ ವ್ಯಾಪಾರಗಳು ಕುವೆಂಪುರವರ ಅಂತಃಚಕ್ಷುವಿನಿಂದ ಆವಿಷ್ಕಾರಗೊಂಡು ಹೊಸ ಹೊಸ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಮುಕ್ಕಳಿಸಿವೆ. ಭಾವದ ಉನ್ಮತ್ತಾವಸ್ಥೆಯ ಶ್ರೇಷ್ಠತಮ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯಲ್ಲೂ ಗಾಢವಾದ ಜೀವನಶ್ರದ್ಧೆ ಮತ್ತು ಸಾಮಾಜಿಕ ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು ಕುವೆಂಪು ಕಾವ್ಯದ ವಿಶೇಷ. ವ್ಯಾಪಕವಾದ ಜೀವನ ವೈಚಿತ್ರ್ಯದ ಹರವಿನಿಂದ ಕವಿ ತೀವ್ರವಾಗಿ ಸಂವೇದನೆಗೊಂಡಿದ್ದರಿಂದ, ವೈವಿಧ್ಯಮಯವಾದ ಕಾವ್ಯದ ವಿಕಾಸಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಅನುಭವದ ಸಂಕೀರ್ಣತೆ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯ ಸಂಕೀರ್ಣತೆಗೆ ಮೀಟುಗೋಲಾಗಿ ಕುವೆಂಪುರವರ ಸಾಹಿತ್ಯ ನಾನಾ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬಣ್ಣಗೊಂಡಿದೆ. ವಿಮರ್ಶಕರೊಬ್ಬರ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಕುವೆಂಪು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಒಂದು ಸವಾಲು; ಅಲ್ಲಿನ ಸಮಸ್ತ ಕಾವ್ಯ ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ತಂದವರು. ಆಧುನಿಕ ಸಾಹಿತಿಗಳಲ್ಲಿ ಇವರಷ್ಟು ವೈವಿಧ್ಯತೆಯನ್ನು ವ್ಯಾಪಕತೆಯನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ತಂದುಕೊಟ್ಟವರು ಮತ್ತೊಬ್ಬರಿಲ್ಲ. ಕುವೆಂಪು ಅವರ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಬಾಹ್ಯ ರೂಪಾಂಶಕ್ಕೆ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಆಕಾರಗಳು ತಕ್ಕಮಟ್ಟಿಗೆ ಆಕರಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ಭಾರತೀಯ ಬದುಕಿನ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಮತ್ತು ಪರಂಪರೆ ಅದರ ಜೀವಶಕ್ತಿ ಎಂಬುದನ್ನು ಮರೆಯುವಂತಿಲ್ಲ. ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ರೊಮ್ಯಾಂಟಿಕ್ ಕವಿಗಳ ತೀವ್ರ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೊಳಗಾಗಿರುವ ಬಿಗಿನರ್ಸ್ ಮ್ಯೂಸ್ ಮತ್ತು ಏಲಿಯನ್ ಹಾರ್ಪ್ ಎಂಬ ಇವರ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಕವನ ಸಂಕಲನಗಳಲ್ಲೂ ನಮ್ಮ ನೆಲದ ಕಂಪು ಹೊರಹೊಮ್ಮಿರುವುದನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು.

ವೈಚಾರಿಕತೆ ಕುವೆಂಪು ಸಾಹಿತ್ಯದ ಜೀವಜೀವಾಳ. ಇವರು ಮೌಢ್ಯದ ವಿರುದ್ಧ ಸಿಡಿದು ಸಿಡಿಲಾದದ್ದು ಗಮನಾರ್ಹವಾದ ಅಂಶ. ಇವರ ಬಹುಪಾಲು ಕವನಗಳು ವಿಚಾರ ಪರಿಪ್ಲುತವಾಗಿವೆ. ಜನತೆ ಅಂಧಶ್ರದ್ಧೆಯ ಗೊಂಡಾರಣ್ಯದಿಂದ ಪಾರಾಗಿ ವಿಚಾರಬುದ್ಧಿಯನ್ನು, ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ಕಳಕಳಿ ಇವರ ಬಹಳಷ್ಟು ಕವನಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಗುಡಿ ಚರ್ಚು ಮಸೀದಿಗಳ ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಬನ್ನಿ
ಬಡತನವ ಬುಡಮುಟ್ಟ ಕೀಳಬನ್ನಿ
ಮೌಢ್ಯತೆಯ ಮಾರಿಯನು ಹೊರದೂಡಲೈತನ್ನಿ
ವಿಜ್ಞಾನದೀವಿಗೆಯ ಹಿಡಿಯಬನ್ನಿ
ಓ, ಬನ್ನಿ, ಸೋದರರೆ ಬೇಗ ಬನ್ನಿ;
ಸಿಲುಕದಿರಿ ಮತವೆಂಬ ಮೋಹದಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ
ಮತಿಯಿಂದ ದುಡಿಯಿರೈ ಲೋಕಹಿತಕೆ
ಆ ಮತದ ಈ ಮತದ ಹಳೆಮತದ ಸಹವಾಸ
ಸಾಕಿನ್ನು ಸೇರಿರೈ ಮನುಜ ಮತಕೆ;
ಓ, ಬನ್ನಿ, ಸೋದರರೆ ವಿಶ್ವಪಥಕೆ

ಜಾತಿ, ಮತ, ಪಂಥ, ಗುಂಪು, ವರ್ಗವ್ಯವಸ್ಥೆ, ವರ್ಣವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮುಂತಾದ ಸಂಕುಚಿತ ದೃಷ್ಟಿಯ ನಾನಾ ಅಡ್ಡಗೋಡೆಗಳನ್ನು ಕೆಡವಿ, ಅಜ್ಞಾನದ ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಭೇದಿಸಿಕೊಂಡು ಹೊರಬಂದು ಮಾನವ ಮತವನ್ನು ಹಿಡಿದು, ವಿಶ್ವಪಥದಲ್ಲಿ ನಡೆಯಬೇಕೆಂಬ ಹಿರಿಯ ಸಂದೇಶ ಇವರದು. ಕಲ್ಕಿ, ಇಂದಿನ ದೇವರು, ಕೋಗಿಲೆ ಮತ್ತು ಸೋವಿಯಟ್ ರಷ್ಯಾ, ಗೊಬ್ಬರ, ಕಿಶೋರ ನಾಸ್ತಿಕನ ಚಾರ್ವಾಕ ಗೀತೆ ಮುಂತಾದ ಇವರ ಕವನಗಳನ್ನು ಈ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ನೆನೆಯಬಹುದು.

ನವಿಲು, ಪಕ್ಷಿಕಾಶಿ ಮುಂತಾದ ಸಂಕಲನಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನು ಕುರಿತ ಕುವೆಂಪು ಕವನಗಳು ಕನ್ನಡದ ಕಾವ್ಯಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿದುವು. ಕುವೆಂಪು ಸಾಹಿತ್ಯಕ ತತ್ತ್ವಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಜೀವನದ ವಾಸ್ತವಿಕತೆಗೆ ಅಂಟಿಕೊಂಡವರು. ಅನುಭವದ ಆಯಾ ಕ್ಷಣವನ್ನು ಪ್ರಾಮಾಣಿಕವಾಗಿ ಕಡೆದಿಡುವುದು ಇವರ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶ. ಪ್ರಕೃತಿಯ ಗೀತೆಗಳು ಇವರ ಸ್ವಸಂತೋಷಕ್ಕಾಗಿ ಹಾಡಿಕೊಂಡಾಗ ಮೂಡಿ ಬಂದವು. ಹೀಗಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಕವಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತಿಯ ನಿಕಟ ಸಂಬಂಧ,ಪ್ರಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಇವರು

ಪಡೆಯುವ ತನ್ಮಯತೆ, ಅಲ್ಲಿ ಅವರು ಗುರುತಿಸುವ ಸೌಂದರ್ಯ, ಆ ಮೂಲಕ ಭಗವಂತನನ್ನು ಕಾಣುವ ಮನೋಭಾವ ಮುಖ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತಿಯ ರೂಕ್ಷತೆಯನ್ನಾಗಲಿ ಲಾಲಿತ್ಯವನ್ನಾಗಲಿ ಕಂಡಾಗಲೆಲ್ಲ ಕವಿಚೇತನ ಸಂಭ್ರಮಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ತತ್ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಈ ಸಡಗರ ಮತ್ತು ಲವಲವಿಕೆ ಇವರ ಕವನಗಳಲ್ಲೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಗೀತೆಗಳ ನಡೆ ಸಹಜ ಸುಂದರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮೊದಮೊದಲು ಶಿಶುಸಹಜವಾದ ಮುಗ್ಧತೆಯಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನು ಕಂಡ ಕವಿ ಮುಂದೆ ಕ್ರಮ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಪ್ರೇಮರಹಸ್ಯದಿಂದ ಅದನ್ನು ದರ್ಶಿಸುತ್ತಾರೆ. ಚಿನ್ನದ ಚೆಂಡಿನಂತೆ ಮೂಡುವ ಸೂರ್ಯ ಕವಿಯ ಪಾಲಿಗೆ ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯ ಸುಖನಿಧಿಯಾಗಿ, ಸರ್ವಾತ್ಮನ ಸನ್ನಿಧಿಯಾಗಿ ಕಂಡು ಬರುತ್ತಾನೆ. ಬೆಳ್ಳಕ್ಕಿಯ ಹಾರುವಿಕೆಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ದೇವರು ರುಜು ಮಾಡುವುದನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತಾರೆ. ಇಂಥ ಸಮಯಗಳಲ್ಲಿ ಅರಿವಿಕೆಗಿಂತ ಇರುವಿಕೆಯ ಸುಖವನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂಬುದು ಕವಿಯ ಸಂದೇಶ. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಇಡೀ ಭಾರತೀಯ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಕುವೆಂಪು ಅವರ ಹಾಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನು ಸಾಹಿತ್ಯ ಶರೀರದ ಒಂದು ಅವಿಭಾಜ್ಯ ಅಂಗವಾಗಿ ರೂಪಿಸಿದ ಕವಿಗಳು ಅತಿ ವಿರಳ.

ಕುವೆಂಪು ಪ್ರಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನನ್ನು ಕಾಣುವಂತೆಯೇ ಪ್ರಣಯವನ್ನೂ ಭಗವದಾರಾಧನೆಯಾಗಿ ಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾರೆ.

ನಾ ನಿನಗೆ ನೀ ನನಗೆ ಜೇನಾಗುವಾ
ರಸದೇವಗಂಗೆಯಲಿ ಮೀನಾಗುವಾ
ಹೂವಾಗುವಾ ಹಣ್ಣಾಗುವಾ
ರತಿರೂಪಿ ಭಗವತಿಗೆ ಮುಡಿಪಾಗುವಾ !

– ಎಂಬ ಕವಿತೆಯಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು.

ಕುವೆಂಪು ಅವರ ಕಥನಕವನಗಳಲ್ಲಿ ಶೈಲಿ ಮತ್ತು ಛಂಧಸ್ಸಿನ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನಾನಾ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ನಡೆದಿವೆ. ಈ ಬಗೆಯ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರ ಬದುಕಿನ ನೈಜ ಚಿತ್ರಣವಿದ್ದು, ವಸ್ತು ಭಾವ ತತ್ತ್ವ ಮತ್ತು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಸಾಂಗತ್ಯವಿದೆ.

ನಾಟಕ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲೂ ಕುವೆಂಪು ಅವರ ಸಾಧನೆ ದೊಡ್ಡ ಮಟ್ಟದ್ದು, ಇವರು ರಚಿಸಿರುವ ಹದಿನಾಲ್ಕು ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಪೌರಾಣಿಕ, ಐತಿಹಾಸಿಕ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ಮಕ್ಕಳ ನಾಟಕಗಳೆಂದು ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಜಲಗಾರ, ಬೆರಳ್ಗೆ ಕೊರಳ್, ಶ್ಮಶಾನ ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರ, ಶೂದ್ರ ತಪಸ್ವಿ ನಾಟಕಗಳು ತುಂಬ ಮಹತ್ತ್ವದ ಕೃತಿಗಳಾಗಿವೆ. ಸಂಪ್ರದಾಯ ಜಡವಾದ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಯೋಗಿ ಜಲಗಾರನ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ಆದರ್ಶ ಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ. ನಿಸರ್ಗದ ಬಯಲುವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಯಕವೇ ಕೈಲಾಸ ಎಂಬ ತತ್ತ್ವ ಪ್ರತಿಮಾರೂಪವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದೆ. ಅನೀತಿ, ಅಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಜಾತಿಮದಾಂಧತೆಯಿಂದ ಕೆಸರಾದ ಸಾಮಾಜಿಕ ಪರಿಸರವೊಂದನ್ನು ಪ್ರತಿಮಾರೂಪದ ಕಲಾಮಾಧ್ಯಮದಿಂದ ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ತಂದು ಜನಮನದ ಮೇಲೆ ತೀವ್ರವಾದ ಪರಿಣಾಮವನ್ನುಂಟು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. 'ನನಗೇಕೆ ಶಿವಗುಡಿಯ ಯಾತ್ರೆ, ಕರ್ಮವೆ ಆರಾಧನೆ, ಸೇವೆಯೇ ಪೂಜೆ. ಪೊರಕೆ ಎನ್ನ ಭಾಗದ ಆರತಿ, ಗುಡಿಸುವುದೇ ನನ್ನ ದೇವರ ಪೂಜೆ' ಎನ್ನುವ ಜಲಗಾರನ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಕರ್ಮ, ಸುಧಾರಣೆ ಮತ್ತು ಪ್ರಗತಿಗಾಮಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿದೆ. ಶೂದ್ರ ತಪಸ್ವಿ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಪುರಾಣದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು ಅಲ್ಲಿನ ಮೌಢ್ಯತೆಯನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬೆರಳ್ಗೆ ಕೊರಳ್ ಕನ್ನಡ ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯದ ದೊಡ್ಡ ಸಿದ್ಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ಪೂರ್ಣದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕೂಡಿ ದರ್ಶನ ದೀಪ್ತವಾಗಿರುವ ಈ ನಾಟಕ ಗುರುತತ್ತ್ವ, ಕರ್ಮತತ್ತ್ವ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞತತ್ತ್ವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಅರ್ಜುನನ ಮತ್ಸರಾಗ್ನಿಯ ಫಲವಾಗಿ ಏಕಲವ್ಯನ ಬೆರಳು ಗುರು ದ್ರೋಣರಿಗೆ ಆಹುತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರ ಫಲವಾಗಿ ದ್ರೋಣರ ಕೊರಳು ಬಲಿಯಾಗಿ, ಕರ್ಮದ ಪಾಂಗು ಮರಿಗೆ ಮರಿ, ಮರಿಗೆ ಮರಿಯಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುತ್ತದೆ. ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಮಹಾಭಾರತದ ಯುದ್ಧಾನಂತರ ಕಂಡು ಬರುವ ಭೀಕರ ಚಿತ್ರ, ಶ್ಮಶಾನ ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರಂ ನಾಟಕದ ವಸ್ತು (1931). ಯುದ್ಧದಿಂದಾಗುವ ಅನರ್ಥ ಪರಂಪರೆಗಳನ್ನು ತುಂಬಾ ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯಾಗಿ ಈ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ತಂದಿದ್ದಾರೆ. ವಸ್ತು ಪೌರಾಣಿಕವಾದರೂ ಉಳಿದ ನಾಟಕಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಹೊಸ ವಿಷಯಗಳು ಇದರಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ನಾಶವೆಲ್ಲ ನವಸೃಷ್ಟಿಗೆ ನಾಂದಿ ಎಂಬ ತತ್ತ್ವ ಈ ನಾಟಕದಲ್ಲಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಸಾರ್ವಭೌಮತ್ವ ಭಂಗಂ ಸ್ವತಂತ್ರ ಭಾರತರಂಗಂ, ಸರ್ವಪ್ರಜಾಧಿಪತ್ಯಂ, ಸರ್ವಸಮತ್ವಂ, ಜಗತ್ ಕಲ್ಯಾಣಂ ಎಂದು ಸಾರಿದುದರಲ್ಲಿ ಈ ಕವಿಗಿರುವ ಋಷಿದೃಷ್ಟಿ, ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಪ್ರಜ್ಞೆ ಮತ್ತು ಸರ್ವೋದಯ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು.

ಚಿಂತನ, ದರ್ಶನ, ವಾಸ್ತವತೆಯನ್ನು ಮತ್ತು ಋಜು ಮಾರ್ಗಗಳಿಂದಾಗಿ ಕುವೆಂಪು ಅವರ ನಾಟಕಗಳು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೆಳಕಾಗಿವೆ. ಅಂಧಶ್ರದ್ಧೆ, ಕಂದಾಚಾರ, ವರ್ಣವಿದ್ವೇಷ ಮೊದಲಾದ ಸಾಮಾಜಿಕ ರೋಗಗಳಿಗೆ ಇವರು ತಮ್ಮ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಮದ್ದುಮಾಡಿ ಆಧುನಿಕತೆಯನ್ನು ಮೆರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಪುರಾಣದ ಹಳೆಯ ತತ್ತ್ವಾಯುಧಗಳಿಗೆಲ್ಲ ವಿಜ್ಞಾನಯುಗದ ಹೊಸ ಸಾಣೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಕೃತಿ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವುದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಸೂತ್ರವೂ ಆಗಿ ಬರುವುದು ಇವರ ನಾಟಕಗಳ ಮತ್ತೊಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ರಸವತ್ತಾದ ಕಥಾಭಾಗಗಳು, ವಿನೂತನವಾದ ಕಲ್ಪನೆ, ಉತ್ತಮ ಸಂವಿಧಾನ, ಮನಮುಟ್ಟುವ ನಾಟ್ಯಶೈಲಿ, ಪಾತ್ರಗಳ ಜೀವಂತಿಕೆ, ಸಮಕಾಲೀನ ಪ್ರಜ್ಞೆ ಮುಂತಾದ ಅಂಶಗಳಿಂದ ಕುವೆಂಪು ನಾಟಕಗಳು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಉನ್ನತ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆದಿವೆ.

ವಿಮರ್ಶೆ ಮತ್ತು ಕಾವ್ಯ ಮೀಮಾಂಸೆಯ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಕುವೆಂಪುರವರ ಸ್ವಂತ ಕೊಡುಗೆ ದೊಡ್ಡದಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಪಾಶ್ಚಿಮಾತ್ಯ ಕಾವ್ಯ ಮೀಮಾಂಸೆಯ ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಮೊದಲಿಗೆ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ತಂದುದಲ್ಲದೆ ಪ್ರತಿಮಾ, ಪ್ರತಿಕೃತಿ, ದರ್ಶನವಿಮರ್ಶೆ ಮೊದಲಾದ ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ತೆರೆದರು. ರಸೋವೈಸಃ, ವಿಭೂತಿ ಪೂಜೆ, ತಪೋನಂದನ, ದ್ರೌಪದಿಯ ಶ್ರೀಮುಡಿ, ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಚಾರ ಮುಂತಾದ ಕೃತಿಗಳು ಈ ಸಂಬಂಧದಂಥವು. ಇವರ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಾವ್ಯಮೀಮಾಂಸೆ ಸುಂದರವಾಗಿ ವ್ಯಕ್ತಗೊಂಡಿದೆ.

ಚಿತ್ರಾಂಗದಾ ಕಾವ್ಯ ಶ್ರೀ ರಾಮಾಯಣದರ್ಶನಂ ಮಹಾಕಾವ್ಯದ ಮೊದಲ ಮೆಟ್ಟಿಲಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿತು. ಕುವೆಂಪುರವರು ಬಿಡಿಭಾವಗೀತೆಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಸಾಧ್ಯತೆಗಳನ್ನೂ ಸೂರೆಗೊಂಡು ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದ ಮೇಲೆ ಮಹಾಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಕೈಚಾಚುವುದು ಅನಿವಾರ್ಯವಾಯಿತು. ಈ ಮಹಾಮಾರ್ಗ ಕ್ರಮಣಕ್ಕೆ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ದೀವಿಗೆಯಾಗಿ ಬೆಳಕು ಬೀರಿದ್ದು, ಸೇತುವೆಯಾಗಿ ನಿಂತದ್ದು ಚಿತ್ರಾಂಗದಾ ಖಂಡಕಾವ್ಯ. ವ್ಯಾಸಭಾರತದ ಮಹಾರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ತೃಣಮಾತ್ರವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುವ ಚಿತ್ರಾಂಗದೆಯ ಕಥೆ, ಜೈಮಿನಿಭಾರತದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಆಖ್ಯಾನವಾಗಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ರವೀಂದ್ರನಾಥಠಾಕೂರರು ಚಿತ್ರಾಂಗದೆಯ ಪ್ರಣಯ ಕಥೆಯನ್ನು ಆಧರಿಸಿ ಚಿತ್ರಾ ಎಂಬ ನಾಟಕವನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕುವೆಂಪುರವರು ಇವುಗಳೆಲ್ಲವನ್ನು ಆಧರಿಸಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಮಾರ್ಪಾಡುಗಳೊಂದಿಗೆ ಚಿತ್ರಾಂಗದೆಯ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಪೂರ್ಣಸ್ವರೂಪದ ಕಲಾಕೃತಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪಾರ್ಥನ ಕಾಮಪ್ರೇಮಕ್ಕೆ ಬಲಿಯಾದ ಸಾಹಸಿ ಸ್ತ್ರೀಯೊರ್ವಳ ಬದುಕಿನ ಪ್ರೇಮ,

ತ್ಯಾಗ, ತಪಸ್ಸು ಮತ್ತು ಪಾತಿವ್ರತ್ಯದ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಭಾರತೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿ ಕಡೆದಿಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಪಾಶ್ಚಿಮಾತ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕಂಡುಬರುತ್ತಿದ್ದ ಮಹೋಪಮೆಗಳನ್ನು ಮೊತ್ತ ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲೂ ತಂದುದು ಇಲ್ಲಿನ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆ. ಶೃಂಗಾರ, ವೀರ ಮತ್ತು ಕರುಣರಸ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಆರು ಪರ್ವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಈ ಖಂಡಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಏಳು ಮಹೋಪಮೆಗಳಿವೆ. ಇವು ಈ ಕಾವ್ಯದ ಯಶಸ್ಸಿಗೆ ಸಾಧಕವಾಗಿದೆ. ಕನ್ನಡದ ಲಲಿತರಗಳೆಯನ್ನು ಸಡಿಲಗೊಳಿಸಿ, ಪಾಶ್ಚಿಮಾತ್ಯರ ಬ್ಲಾಂಕ್ ವರ್ಸನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿ ಪಂಚಮಾತ್ರಾಗಣದ ಸರಳರಗಳೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಕಾವ್ಯನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿದೆ. ಸರಳರಗಳೆಯ ಬೆಳೆದ ಪರಿಪಕ್ವ ರೂಪವೆ ಶ್ರೀರಾಮಾಯಣ ದರ್ಶನಂ ಮಹಾಕಾವ್ಯದ ಮಹಾ ಛಂದಸ್ಸು. ಆದರೆ ಸಾನೆಟ್ಟು ಮತ್ತು ಚಿತ್ರಾಂಗದಾ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಈ ಪ್ರಯೋಗ ಉದ್ದೇಶ ಪೂರ್ವಕವಾದುದಲ್ಲ ಎಂಬುದನ್ನು ಕವಿಯೇ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. **(ಎಂ.ಸಿ.ವಿ.)**

ಕುವೆಂಪುರವರು ಮಹಾಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿರುವ ಶ್ರೀರಾಮಾಯಣ ದರ್ಶನಂ ಒಂದು ಬೃಹತ್ ಮಹಾಕಾವ್ಯ. ಅದು ಈ ಯುಗದ ಮೇರುಕೃತಿ. ಅದು ಇಡೀ ಜನಾಂಗದ ಉಸಿರು. ಭಾರತೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಕಲಾರೂಪ. ವೇದೋಪನಿಷತ್ತುಗಳ ಸಾರ, ಕವಿಯ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಸಾಧನೆಯಿಂದ ಪ್ರಣೀತವಾದ ದರ್ಶನಗ್ರಂಥ.

ಕುವೆಂಪುರವರ ಶ್ರೀರಾಮಾಯಣದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಸಂಸ್ಕೃತದ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ರಾಮಾಯಣವೇ ತಳಹದಿ. ಆದರೆ ಅದರ ಮೇಲೆ ಕುವೆಂಪು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಮಹಾಸೌಧ ಅನನ್ಯವಾದುದು. ತಮ್ಮ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣ 'ಬೇರೆ ಕಥೆಯೆಂಬಂತೆ, ಬೇರೆ ಮೈಯಾಂತಂತೆ, ಮರುಹುಟ್ಟುವಡೆದಂತೆ' ಪ್ರಕಟವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಅವರೇ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಶ್ರೀರಾಮಾಯಣ ದರ್ಶನಕ್ಕೂ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ರಾಮಾಯಣಕ್ಕೂ ಅನೇಕ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳಿವೆ. ವಾಲ್ಮೀಕಿ ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಪಾಪನಾಶವಾದರೆ ಕುವೆಂಪು ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಅದು ಪುಣ್ಯವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತನೆಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಕಾಮಾಂಧನೂ ನೀಚನೂ ಜಗತ್ ಕಂಟಕನೂ ಗರ್ವಿಷ್ಠನೂ ಆಗಿದ್ದ ರಾವಣ ಕೊನೆಯವರೆಗೂ ದುಷ್ಟನಾಗಿಯೇ ಉಳಿದು ರಾಮನಿಂದ ಹತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ರಾವಣ ಮಹಾವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗಿ ಪರಿವರ್ತನೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ರಾವಣ ರಾಮನ ಮತ್ತೊಂದು ರೂಪವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ; ರಾಮಶಕ್ತಿಯೇ ರಾವಣಶಕ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ರಾವಣಶಕ್ತಿ ರಾಮಶಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಲೀನಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಸೀತೆ ಅವನಿಗೆ ಮಾತೃಸ್ವರೂಪಳಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತಾಳೆ. ಮರುಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಆ ಅಭೀಪ್ಸೆ ಕೃತಿಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ರಾಮನ ವನವಾಸಕ್ಕೆ ಕಾರಣಳಾಗಿ ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ದೂಷಣೆಗೀಡಾದ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ರಾಮಾಯಣದ ಮಂಥರೆ ಇಲ್ಲಿ ಲೋಕಕಲ್ಯಾಣದ ಕರಣಶಕ್ತಿಯಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತಾಳೆ. ಈ ಎರಡೂ ಪಾತ್ರಗಳು (ರಾವಣ ಮತ್ತು ಮಂಥರೆ) ಮನೋವಿಜ್ಞಾನದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹೊಳಪುಗೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಜಡದಲ್ಲೂ ಚೈತನ್ಯವನ್ನು ಕಾಣುವ ಕವಿಪ್ರತಿಭೆ ಪಾಪಿಗೂ ಉದ್ಧಾರವನ್ನು ಬಯಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿ ಪಾತ್ರವೂ ಮತ್ತೊಂದು ಪಾತ್ರದ ಉದ್ಧಾರಕ್ಕಾಗಿ ದುಡಿಯುತ್ತದೆ. 'ಪಾಪಿಗುದ್ಧಾರ ಮಿಹುದೌ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಮಹದ್‌ವ್ಯೂಹ ರಚನೆಯಲಿ' ಎಂಬುದೇ ಶ್ರೀರಾಮಾಯಣದರ್ಶನದ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಮೊಳಗುತ್ತಿರುವ ದಿವ್ಯ ಸಂದೇಶ. ಕಲೆಯ ಕೈ ಹಿಡಿದು ದರ್ಶನ ಸಾಗುವುದು ತತ್ತ್ವ ಅನುಭವಗೊಂಡು ಕಾವ್ಯವಾಗಿರುವುದು ರಾಮಾಯಣದರ್ಶನದುದ್ದಕ್ಕೂ ಕಂಡುಬರುವ ಇನ್ನೊಂದು ಮಹತ್ತ್ವದ ಸಂಗತಿ. ಅತೀಂದ್ರಿಯ ಯೋಗ ಮತ್ತ ಅನ್ನಮಯ ಪ್ರಾಣಮಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ವಿಷಯಗಳು ಕವಿಯ ಆತ್ಮಸಾಧನೆಯ ಉನ್ನತಿಯನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸುತ್ತವೆ. ಭವ್ಯವಾದ ಪ್ರಕೃತಿವರ್ಣನೆಗೆ ಕರ್ತೃವಿನ ಅನುಭವ ಜೀವ ತುಂಬಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಮಹೋಪಮೆಗಳು ಕಾವ್ಯಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿವೆ; ದಶಾನನ ಸ್ವಪ್ನಸಿದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಯಂ ಕವಿ ಅನುಭವವಿಸಿದ ಕನಸು ಮೂಲದ್ರವ್ಯವಾಗಿದೆ. ಆಧುನಿಕ ಸಂಕೀರ್ಣ ಯುಗಪ್ರಜ್ಞೆ ಕಾವ್ಯದುದ್ದಕ್ಕೂ ತೆರೆದುಕೊಂಡಿದೆ. ಇಂದ್ರಜಿತುವಿನ ಶಸ್ತ್ರಾಗಾರದಲ್ಲಿ ಆಧುನಿಕ ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಗಳ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ. ಯುದ್ಧವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಮಹಾಯುದ್ಧದ ಪ್ರಭಾವವಿದೆ. ಶ್ರೀರಾಮಕೃಷ್ಣ ಪರಮಹಂಸರ ಸರ್ವಧರ್ಮಸಮನ್ವಯ, ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ಸರ್ವೋದಯ, ಅರವಿಂದರ ಪೂರ್ಣದೃಷ್ಟಿ, ಮನೋವಿಜ್ಞಾನ, ರಾಜಕೀಯ ವಿಚಾರಧಾರೆ–ಹೀಗೆ ಒಂದೊಂದು ಮಹಾಕಾವ್ಯದ ನಿರ್ಮಿತಿಗೆ ಕಾಲವನ್ನೂ ನೆಲವನ್ನೂ ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಿ ಬೆಂಬಲಿಸಿವೆ. ಕವಿಗಿರುವ ಸಕಲ ಧರ್ಮ ಗ್ರಂಥಗಳ ಅಧ್ಯಯನ, ಭಾರತೀಯ ಮತ್ತು ಪಾಶ್ಚಿಮಾತ್ಯ ಕಾವ್ಯಗಳ ಪರಿಚಯ, ಮನೋವಿಜ್ಞಾನ, ಖಗೋಳಶಾಸ್ತ್ರ, ಸೌಂದರ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಭೌತವಿಜ್ಞಾನಗಳ ಪರಿಜ್ಞಾನ, ಅಸಾಧಾರಣ ಕಲ್ಪನೆ, ಪ್ರತಿಭೆ, ಮಾನವೀಯತೆ, ವಿದ್ವತ್ತು ಮತ್ತು ಶಬ್ದಸಂಪತ್ತಿ ಮುಂತಾದವು–ಶ್ರೀರಾಮಾಯಣದರ್ಶನಂ ಜಗತ್ತಿನ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳ ಸಾಲಿಗೆ ಸೇರಲು ಕಾರಣಗಳಾಗಿವೆ. **(ಎಂ.ಸಿ.ವಿ.;ಕೆ.ಒ.ಸಿ.)**

ಕಾನೂರು ಸುಬ್ಬಮ್ಮ ಹೆಗ್ಗಡತಿ (1938) ಮತ್ತು ಮಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಮದುಮಗಳು (1967) ಕುವೆಂಪುರವರ ಎರಡು ಮಹಾಕಾದಂಬರಿಗಳು. ಮಲೆನಾಡಿನ ಬಗೆ ಬಗೆಯ ಜೀವನ ವಿಧಾನಗಳು ಈ ಕಾದಂಬರಿಗಳಲ್ಲಿ ತೆರೆದುಕೊಂಡಿವೆ. ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ವೈವಿಧ್ಯತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಇಲ್ಲಿನ ಸಂಕೀರ್ಣ ಬದುಕಿನಲ್ಲಿ ಮಣ್ಣಿನ ವಾಸನೆ, ಹೆಣ್ಣಿನ ವಾಸನೆ, ಕಳ್ಳಿನ ವಾಸನೆ, ಬಾಡಿನ ವಾಸನೆ ಎಲ್ಲವೂ ಇದ್ದು ಕಾದಂಬರಿಗಳಿಗೆ ಒಂದು ಸಹಜ ಕಂಪು ಬಂದಿದೆ. ಹಳತು–ಹೊಸತರ ಸಂಘರ್ಷದ ಸಂಕ್ರಮಣಾವಸ್ಥೆಯ ಮಜಲಿನಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿರುವ ಮಲೆನಾಡಿನ ಜನಜೀವನದ ಏರಿಳಿತ ಬಹುಶಃ ಕನ್ನಡದ ಬೇರಾವ ಕಾದಂಬರಿಯಲ್ಲೂ ಕಾಣದ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿತವಾಗಿದೆ. ಕವಿಯ ಉಳಿದ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮಲೆನಾಡಿನ ಪ್ರಕೃತಿಯ ರಮಣೀಯ ರೂಪ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಕಟವಾಗಿದ್ದರೆ ಇವರ ಕಾದಂಬರಿಗಳಲ್ಲಿ ಅದರ ಎಲ್ಲ ಮುಖಗಳೂ ಅನಾವರಣಗೊಂಡಿವೆ. ಪ್ರಕೃತಿಯಲ್ಲಾಗುವ ಬದಲಾವಣೆಗಳು ಗುಣವಾಗಿ ಆಗುವ ಜೀವನ ಬದಲಾವಣೆಗಳನ್ನೂ ಇವರ ಕಾದಂಬರಿಗಳಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸ ಬಹುದು. ಕುವೆಂಪುರವರ ಈ ಎರಡೂ ಕಾದಂಬರಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಣಯ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದೆ. ಒಂದೆಡೆ ಸ್ವಾರ್ಥಮೂಲವಾದ ಕ್ರಿಯೆಗಳು, ಮತ್ತೊಂದೆಡೆ ತ್ಯಾಗಪೂರ್ಣ ದುಡಿಮೆ–ಹೀಗೆ ಮಾನವ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ನಾನಾ ಸ್ವಭಾವಗಳಿಂದ ಆಯಾ ಸಾಮಾಜಿಕ ಪರಿಸರದಲ್ಲುಂಟಾಗುವ ಸಾಂಗತ್ಯ ಮತ್ತು ಅಸಾಂಗತ್ಯದ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಲೇಖಕರು ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ನನ್ನ ದೇವರು ಮತ್ತು ಇತರ ಕಥೆಗಳು, ಸಂನ್ಯಾಸಿ ಮತ್ತು ಇತರ ಕಥೆಗಳು ಕುವೆಂಪು ಕನ್ನಡ ಕಥಾಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟ ಉತ್ತಮ ಕೊಡುಗೆಗಳಾಗಿವೆ.

ಕುವೆಂಪು ಅವರು ಪುರೋಹಿತಶಾಹಿಯ ವಿರುದ್ಧ, ಮೌಢ್ಯತೆಯ ವಿರುದ್ಧ, ಅಜ್ಞಾನದ ವಿರುದ್ಧ ಸಿಡಿದೆದ್ದರು. ವಿಚಾರ ಬುದ್ಧಿ ಮತ್ತು ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ತಮ್ಮ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಸ್ಥಾನ ಒದಗಿಸಿದರು. ಸರ್ವರ ಪ್ರಗತಿಯನ್ನು ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ದೇಶಭಾಷಾ ಮಾಧ್ಯಮದ ಅಗತ್ಯವನ್ನು ಒತ್ತಿ ಹೇಳಿದರು. ಷಷ್ಟಿನಮನ, ನಿರಂಕುಶ ಮತಿಗಳಾಗಿ, ವಿಚಾರ ಕ್ರಾಂತಿಗೆ ಆಹ್ವಾನ ಎಂಬ ಕೃತಿಗಳು ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅಧ್ಯಯನ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿವೆ. ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಮಹಾಪುರುಷರಾದ

ಶ್ರೀ ರಾಮಕೃಷ್ಣಪರಮಹಂಸ ಮತ್ತು ಸ್ವಾಮಿ ವಿವೇಕಾನಂದರನ್ನು ಕುರಿತ ಅದೇ ಹೆಸರಿನ ಜೀವನಚರಿತ್ರೆಗಳು ಕುವೆಂಪುರವರು ಕನ್ನಡದ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಗದ್ಯಕಾರರೆಂಬುದನ್ನೂ ಜೀವನಚರಿತ್ರಕಾರರೆಂಬುದನ್ನೂ ತೋರಿಸಿಕೊಟ್ಟಿವೆ.

ಹಿರೇ ಕೊಡಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಇವರ ಗೌರವಾರ್ಥ ಒಂದು ಮಂದಿರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪುಟ್ಟಪ್ಪನವರ ಸ್ವಂತ ಊರಾದ ಕುಪ್ಪಳಿಯಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಸರ್ಕಾರ ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರವೊಂದನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಇವರ ಮನೆಯನ್ನು ಸ್ಮಾರಕವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿ ಕವಿಶೈಲವನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸಲು ಕ್ರಮಕೈಗೊಂಡಿದೆ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಿ.ಆರ್. ಪ್ರಾಜೆಕ್ಟ್‌ನಲ್ಲಿ ಕುವೆಂಪು ಅವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ (1987). ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆಗೆ ಕುವೆಂಪು ಅವರ ಹೆಸರಿಡಲಾಗಿದೆ (1994). ರಾಜ್ಯದ ವಿವಿಧ ನಗರ ಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಬಡಾವಣೆಗಳಿಗೆ ಅವರ ಹೆಸರಿಡಲಾಗಿದೆ. ಕುವೆಂಪು ಅವರ ಜೀವನ ರೀತಿಯೂ ಅವರ ಸಾಹಿತ್ಯದಷ್ಟೇ ಘನವಾಗಿದ್ದು ಅವರೊಂದು ದಂತಕಥೆಯಾಗಿ ಜನಮಾನಸದಲ್ಲಿ ಉಳಿದಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು 1994 ನವಂಬರ್ 10ರಂದು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. ಇವರ ಪ್ರಾರ್ಥಿವ ಶರೀರದ ಅಂತ್ಯಸಂಸ್ಕಾರವನ್ನು ಕವಿಶೈಲದಲ್ಲಿ ಮಾಡಲಾಯಿತು. 2004ರಲ್ಲಿ ಕುವೆಂಪು ಜನ್ಮ ಶತಮಾನೋತ್ಸವನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಾದ್ಯಂತ ಆಚರಿಸಲಾಯಿತು.

ಕುವೆಂಪು ಶತಮಾನೋತ್ಸವದ ನೆನಪಿಗಾಗಿ 'ಕುವೆಂಪು ಭಾಷಾ ಭಾರತಿ' ಎಂಬ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದೆ (2005). **(ಎಂ.ಸಿ.ವಿ.)**

ಪುಟ್ಟಯ್ಯ, ಬಿ.: 1879–1944. ಕನ್ನಡ ಪ್ರವಾಸ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಗ್ರಂಥ ಎನ್ನಲಾಗಿರುವ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಸಂದೇಶದ (1921) ಕರ್ತೃ. ಸಮಾಜ ಸೇವಕರು. ಬೆಂಗಳೂರು ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿ 1903ರಲ್ಲಿ ಪದವೀಧರರಾದರು. ಚಿತ್ರದುರ್ಗದಲ್ಲಿ ಪೊಲೀಸು ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಒಕ್ಕಲಿಗರ ಸಂಘಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ, ಒಕ್ಕಲಿಗರ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ, ಅದರ ಮುದ್ರಣಾಲಯದ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಕರಾಗಿಯೂ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಅನಂತರ ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರು ಸರ್ಕಾರಿ ಮುದ್ರಣಾಲಯವನ್ನು 1908ರಲ್ಲಿ ಸೇರಿದರು. ಮುದ್ರಣ ಕಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆಯಲು ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರ ಇವರನ್ನು ಲಂಡನ್ನಿಗೆ ಕಳುಹಿಸಿಕೊಟ್ಟಿತು. ಮೂರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಲಂಡನ್ನಿನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಮುದ್ರಣಾಲಯವೊಂದರಲ್ಲಿ ಮುದ್ರಣ ಕಲೆಯ ಎಲ್ಲ ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದು ಉತ್ತಮ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಗಳಿಸಿ, 1915ರಲ್ಲಿ ಸ್ವದೇಶಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿರುಗಿದರು. ಸರಕಾರಿ ಮುದ್ರಣಾಲಯದಲ್ಲಿ ಅಸಿಸ್ಟೆಂಟ್ ಸೂಪರಿಂಟೆಂಡೆಂಟರಾಗಿಯೂ ಅನಂತರ ಸೂಪರಿಂಟೆಂಡೆಂಟರಾಗಿಯೂ ಕೆಲಸಮಾಡಿ 1934ರಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು. ವಿದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ತಮ್ಮ ಅನುಭವಗಳನ್ನು ಪತ್ರರೂಪವಾಗಿ ವಾರವಾರವೂ ಒಕ್ಕಲಿಗರ ಪತ್ರಿಕೆಗೆ ಕಳುಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಆ ಪತ್ರಗಳೇ ಅನಂತರ ಒಟ್ಟುಗೂಡಿ 'ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಸಂದೇಶ' ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪುಸ್ತಕರೂಪದಲ್ಲಿ 1921ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾದವು.

ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರದ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಾದ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು, ಮಿಥಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಪೌರ ಪುರೋಭಿವೃದ್ಧಿ ಸಂಘ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳಲ್ಲಿ ಪುಟ್ಟಯ್ಯನವರು ಮುಖ್ಯಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದ್ದರು. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಮುದ್ರಣಾಲಯದ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆಯನ್ನು ಇವರು ಕೆಲಕಾಲ ನೋಡಿಕೊಂಡರು. ಮಿಥಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ ಆಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆ, ಕೆಂಪೇಗೌಡ ಪ್ರಭುಗಳ ಚರಿತ್ರೆ, ಮೈಸೂರು ರತ್ನಸಿಂಹಾಸನದ ಕಥೆ–ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳ ಮೇಲೆ ಇವರು ಬರೆದ ಪ್ರಬಂಧಗಳು ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್–ಕನ್ನಡ ನಿಘಂಟುವಿನ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಕೆಲವು ಕಾಲ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಸೆನೆಟ್ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು.

1944ರ ಡಿಸೆಂಬರ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ರಬಕವಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ 28ನೆಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಲು ಹೋಗಿದ್ದ ಪುಟ್ಟಯ್ಯನವರು, ಹಠಾತ್ತನೆ ಅಲ್ಲಿಯೇ ತೀರಿಕೊಂಡರು. ಇವರನ್ನು ಕುರಿತು ಇವರ ಪುತ್ರ ಬಿ.ಪಿ. ರಾಧಾಕೃಷ್ಣ ಅವರು 'ನನ್ನ ತಂದೆ' ಎಂಬ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. **(ಬಿ.ಪಿ.ಆರ್.)**

ಪುಟ್ಟರಾಜ ಗವಾಯಿ: 1914–. ಹಿಂದುಸ್ಥಾನಿ ಮತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕ–ಈ ಉಭಯ ಸಂಗೀತ ವಿಶಾರದರು. ಹಿಂದುಸ್ತಾನಿ ಸಂಗೀತಕ್ಕೆ ಹೊಸ ಮೆರಗು ನೀಡಿ ಹೊಸ ಚೀಜುಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದವರು. ಕಣ್ಣಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಕಣ್ಣಿದ್ದವರಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಸಾಧನೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. 1914 ಮಾರ್ಚ್ 3ರಂದು ಇಂದಿನ ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಾವೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದೇವನಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ದೇವಯ್ಯ, ತಾಯಿ ಸಿದ್ದಮ್ಮ. ಆರು ತಿಂಗಳ ಮಗುವಿದ್ದಾಗ ಒಮ್ಮೆ ಪುಟ್ಟರಾಜರಿಗೆ ಕಣ್ಣುಬೇನೆ ಬಂತು. ದನಕರುಗಳ ರಕ್ತ ಹೀರುವ ಉಣ್ಣೆ (ತೊಣಸಿ) ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟರೆ ಕಣ್ಣುವಾಸಿಯಾಗುವುದೆಂದು ಯಾರೋ ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ತಾಯಿ ಎರಡೂ ಕಣ್ಣುಗಳಿಗೆ ಉಣ್ಣೆ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ಎರಡು ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನೂ ಕಳೆದುಕೊಂಡರು. ಇದೇ ದುಃಖದಿಂದ ತಂದೆ ಗತಿಸಿದರು.

ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಳ್ಳಿಯ ಹಾಡು, ಶಿವಶರಣರ ವಚನಗಳನ್ನು ಗುಣಗುಣಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಇವರ ಕಂಠಶ್ರೀಯನ್ನು ಮನಗಂಡು ಸೋದರಮಾವ ಚಂದ್ರಶೇಖರಯ್ಯನವರು ಸಂಗೀತ ಪಾಠ ಹೇಳಿಕೊಟ್ಟರು. ಮುಂದೆ ಸಂಗೀತ ದಿಗ್ಗಜ ಪಂಡಿತ ಪಂಚಾಕ್ಷರಿ ಗವಾಯಿಗಳ ಪ್ರೀತಿಯ ಶಿಷ್ಯರಾಗಿ ಅವರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿದರು. ಅದೇ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಸ್ವಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಹಾರ್ಮೋನಿಯಂ, ತಬಲಾ, ಸಿತಾರ್, ವಯೋಲಿನ್, ಸಾರಂಗಿ ನುಡಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾವೀಣ್ಯ ಗಳಿಸಿದರು. ತಮ್ಮ ಸತತ ಸಾಧನೆಯಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕ ಮತ್ತು ಹಿಂದುಸ್ತಾನಿ – ಸಂಗೀತ ಈ ಎರಡೂ ಪದ್ಧತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಪೂರ್ವ ಸಾಧನೆ ಮಾಡಿದರು. ಅಭಿಮಾನಿಗಳು ಇವರನ್ನು ತಮ್ಮೂರಿಗೆ ಕರೆಯಿಸಿಕೊಂಡು ಸನ್ಮಾನಿಸಿ ತುಲಾಭಾರ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇದುವರೆಗೆ ಇವರಿಗೆ 575 ಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ತುಲಾಭಾರಗಳೂ ನಡೆದಿವೆ.

ಇವರು ಗದಗಿನಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ವೀರೇಶ್ವರ ಪುಣ್ಯಾಶ್ರಮ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅಮೆರಿಕದ ರೋಟರಿ ಸಂಸ್ಥೆ ಆರ್ಥಿಕ ನೆರವು ನೀಡಿದೆ. ಈ ಆಶ್ರಮದಲ್ಲಿ 300ಕ್ಕೂ ಮಿಕ್ಕು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿದ್ದಾರೆ. ಕಣ್ಣಿಲ್ಲದವರು, ಕಣ್ಣಿದ್ದವರೂ ಗುರುಕುಲಾಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಣ

ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ದೀನರು, ಬಡವರು, ಅಂಧರಿಗೆ, ಅವಕಾಶ ಕಲ್ಪಿಸಿ ನಿತ್ಯ ಅನ್ನದಾಸೋಹ ನಡೆಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಆಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ಗುರುಗಳಾದ ಪಂಚಾಕ್ಷರಿ ಗವಾಯಿಗಳ ಪುಣ್ಯ ಸ್ಮರಣೆ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ಒಂದು ವಾರ ಕಾಲ ನಡೆಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಏರ್ಪಡುವ ಸಂಗೀತ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಲು ಕೇರಳ, ಕರ್ನಾಟಕ, ಆಂಧ್ರ ಪ್ರದೇಶ, ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ, ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶಗಳಿಂದ ಗಾಯಕರು ಬರುತ್ತಾರೆ. ಗವಾಯಿಯವರು ತಮಗೆ ತುಲಾಭಾರದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಹಣ ಮತ್ತು ಸಂಗೀತ ಕಛೇರಿಯಿಂದ ಬಂದ ಹಣವನ್ನು ಶ್ರೀ ವೀರೇಶ್ವರ ಪುಣ್ಯಾಶ್ರಮದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರು ಸಂಗೀತದಂತೆ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಧನೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ ಸಂಸ್ಕೃತ, ಕನ್ನಡ, ಹಿಂದಿ ಭಾಷೆಗಳ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭುತ್ವ ಸಾಧಿಸಿದ ಇವರನ್ನು ತ್ರಿಭಾಷಾ ಕವಿ ಎಂದೇ ಗುರುತಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾವ್ಯಂ, ಅಷ್ಟಾವರಣ ಕೀರ್ತನ ಮಾಲಿಕೆ, ಶ್ರೀ ಮತ್ಕುಮಾರ ಗೀತಾ, ಶಿವಶರಣ ಚೆನ್ನಯ್ಯನ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ, ಸಿದ್ಧಾಂತ ಶಿಖಾಮಣಿ, ಸಂಗೀತ ಶಾಸ್ತ್ರ, ಜ್ಞಾನ ಮುಂತಾದ ಕೃತಿಗಳು ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದಿವೆ. ಕಳೆದ 37 ವರ್ಷಗಳಿಂದ ಪಂಚಾಕ್ಷರವಾಣಿ ಎಂಬ ಪತ್ರಿಕೆ ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರ ಸಂಗೀತ, ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಸಂಘ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಮತ್ತು ಸರ್ಕಾರ ಇವರನ್ನು ಗೌರವಿಸಿವೆ. ಕೇಂದ್ರ ಸಂಗೀತ ನೃತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಕನಕಪುರಂದರ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಸಂಗೀತ ಸಾಮ್ರಾಟ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಗೌರವ ಡಾಕ್ಟೊರೇಟ್ ಪದವಿಯನ್ನೂ ಹಂಪಿ ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ನಾಡೋಜ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿವೆ. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು ಇವರಿಗೆ ಗಾನಯೋಗಿ ಎಂಬ ಬಿರುದು ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ. ಇವರ ಹಿಂದೀ ಭಾಷೆಯ ಕೃತಿಯಾದ ಬಸವ ಪುರಾಣವನ್ನು ಭಾರತದ ಪ್ರಥಮ ರಾಷ್ಟ್ರಪತಿ ರಾಜೇಂದ್ರ ಪ್ರಸಾದರು ಮೆಚ್ಚಿ ಗೌರವಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಂಘ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಇವರಿಗೆ ಶ್ರೀನಿಧಿ, ಸಂಗೀತ, ಚಕ್ರವರ್ತಿ, ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡಿವೆ. ಕೇಂಬ್ರಿಜ್‌ನಲ್ಲಿರುವ ಇಂಟರ್‌ನ್ಯಾಷನಲ್ ಬಯೋಗ್ರಫಿಕಲ್ ಸೆಂಟರ್‌ನ ಪಾರಿತೋಷಕವೂ ಇವರಿಗೆ ಲಭಿಸಿದೆ.

(ಎಸ್.ಎಂ.ಕೆ.)

ಪುಟ್ಟಸ್ವಾಮಯ್ಯ, ಬಿ.: 1897–1984. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಾಹಿತಿ, ನಾಟಕಕಾರ, ಕಾದಂಬರಿಕಾರ ಹಾಗೂ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಿ. 1897 ಮೇ 27ರಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ಬಸಪ್ಪ, ಪ್ರಸಿದ್ಧ ರೇಷ್ಮೆ ವ್ಯಾಪಾರಿ; ತಾಯಿ ಮಲ್ಲಮ್ಮ. ಪುಟ್ಟಸ್ವಾಮಯ್ಯನವರು ತಮ್ಮ ಹತ್ತನೆಯ ವಯಸ್ಸಿಗೆ ತಂದೆಯವರನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡರು. ಆಗ ಇವರು ಆರನೆಯ ಫಾರಂ (ಈಗಿನ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ತರಗತಿ) ಓದುತ್ತಿದ್ದರು. ತಂದೆಯವರು ನಿಧನರಾದ ಮೇಲೆ ಇವರಿಗೆ ಓದು ಮುಂದುವರಿಸುವುದು ಅಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು. ಓದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ದುಡಿಯಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಹಲವು ಕಾಲ ಖಾಸಗಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ ಇವರು ಸುಮಾರು ಇಪ್ಪತ್ತು ವರ್ಷದವರಾಗಿದ್ದಾಗ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮ ರಂಗಕ್ಕಿಳಿದರು. 1925ರ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣರೆಡ್ಡಿಯವರ ಸಂಪಾದಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ನ್ಯೂ ಮೈಸೂರ್ ಎಂಬ ವಾರಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಸೇರಿದರು. ಇದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಇವರು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಮೈಸೂರು ಸ್ಟಾರ್ ಎನ್ನುವ ವಾರಪತ್ರಿಕೆಗೆ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ವರದಿಗಾರರಾಗಿದ್ದರು. ಐದಾರು ವರ್ಷ ಕಳೆದ ಅನಂತರ ಒಕ್ಕಲಿಗರ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರಾದರು. ಆಮೇಲೆ ಕೆಲವು ಕಾಲ ಚಿತ್ರೋದ್ಯಮದಲ್ಲಿ ದುಡಿದರು. ಸುಭದ್ರಾ ಮತ್ತು ಜೀವನ ನಾಟಕಗಳ ಸಹನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಸುಭದ್ರಾ ಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ಸಾಹಿತ್ಯ ಇವರದೇ. ಅನಂತರ ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಜನವಾಣಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಪಾದಕೀಯ ಲೇಖಕನ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ನೇಮಕವಾದರು. ಜನವಾಣಿ ಒಮ್ಮೆ ನಿಂತು ಮತ್ತೆ ಪ್ರಕಟವಾಗಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದಾಗ ಇವರೇ ಅದರ ಸಂಪಾದಕರಾದರು. ಒಂದು ವರ್ಷ ಕಳೆದ ಅನಂತರ ಪುನಃ ಈ ಪತ್ರಿಕೆ ನಿಂತು ಹೋದಾಗ ಮಾತೃಭೂಮಿಯ ಸಂಪಾದಕತ್ವವನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡರು. ಪ್ರಿಂಟರ್ಸ್ (ಮೈಸೂರು) ಪ್ರೈವೇಟ್ ಲಿಮಿಟೆಡ್ ಸಂಸ್ಥೆ ಪ್ರಜಾವಾಣಿ ದಿನ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದಾಗ ಅದರ ಮೊದಲ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ಇವರು ಆಯ್ಕೆಯಾದರು (1948). ಒಂದು ವರ್ಷದ ಅನಂತರ ಪ್ರಜಾವಾಣಿ ಬಿಟ್ಟು ಜನ್ಮಭೂಮಿಯ ಸಂಪಾದಕರಾದರು. ಎರಡು ಮೂರು ವರ್ಷ ಕಾಲ ನಡೆದ ಜನ್ಮಭೂಮಿ ಪತ್ರಿಕೆ ಅನಂತರ ನಿಂತುಹೋಯಿತು. ಅಲ್ಲಿಗೆ ಇವರು ಈ ಉದ್ಯೋಗಕ್ಕೂ ಶರಣು ಹೊಡೆದರು. ಪುಟ್ಟಸ್ವಾಮಯ್ಯನವರು ಅನೇಕ ಪ್ರತಿಭಾವಂತರನ್ನು ಹುಡುಕಿ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಕ್ಕೆ ಕರೆತಂದು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಕ್ಕೆ ಇವರು ಸಲ್ಲಿಸಿರುವ ಸೇವೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಜನ್ಮಭೂಮಿ ಟ್ರಸ್ಟ್ ಇವರಿಗೆ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿತು (1971).

ಪುಟ್ಟಸ್ವಾಮಯ್ಯನವರಿಗೆ ಚಿಕ್ಕಂದಿನಿಂದಲೂ ಓದುವ ಗೀಳು ಬಹಳ. ತಮ್ಮ ಹದಿಮೂರು ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ವಯಸ್ಸಿಗಾಗಲೇ ಇವರು ಷೇಕ್ಸ್‌ಪಿಯರ್‌ನ ಎಲ್ಲ ನಾಟಕಗಳನ್ನೂ ಡಿಕನ್ಸ್, ಸ್ಕಾಟ್ ಮೊದಲಾದವರ ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನೂ ಓದಿದ್ದರಂತೆ. ಇವರಿಗೆ ಹಿಂದೀ, ತೆಲುಗು, ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಭುತ್ವವಿತ್ತು. ಜೊತೆಗೆ ಬಂಗಾಲಿ ಭಾಷೆಯಲ್ಲೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಪರಿಶ್ರಮವಿತ್ತು. ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟ ಅನಂತರ ಇವರ ಪ್ರತಿಭೆ ಸಾಹಿತ್ಯರಂಗದತ್ತ ಹೊರಳಿತು. ನಾಟಕ ರಚನೆಗೆ ತೊಡಗಿದರು.

ಗುಬ್ಬಿ ಕಂಪನಿಯ ಜೀವಶಕ್ತಿಯಾದ ನಾಟಕರತ್ನ ಗುಬ್ಬಿ ವೀರಣ್ಣನವರು ಇವರಿಂದ ಅನೇಕ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಬರೆಯಿಸಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸತೊಡಗಿದರು. ಪುಟ್ಟಸ್ವಾಮಯ್ಯನವರು ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಬರೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆಯೇ ವರದಾಚಾರ್ಯರಂಥ ಪ್ರತಿಭಾನ್ವಿತ ನಟರು ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಚೈತನ್ಯವನ್ನು ತುಂಬಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಆ ನಾಟಕಗಳೆಲ್ಲ ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕಗಳ ಅನುಕರಣೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿಬಂದುವು. ಮಾತಿಗಿಂತ ಪದ್ಯಗಳೇ ಹೆಚ್ಚು. ಸೇವಕರು ಕೂಡ ಕಂದಪದ್ಯಗಳ ಮೂಲಕವೇ ವ್ಯವಹರಿಸಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಇಂಥ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಗದ್ಯವನ್ನೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬಳಸಿ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಬರೆಯುವುದು ಅಗತ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಕೊರತೆಯನ್ನು ನೀಗಿಸಿದ ಮುಖ್ಯರಲ್ಲಿ ಪುಟ್ಟಸ್ವಾಮಯ್ಯನವರೂ ಒಬ್ಬರು. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನಾಟಕರಂಗದಲ್ಲೂ ಇವರ ಸಾಧನೆ ಅದ್ವಿತೀಯವಾದದ್ದು. ಮೊದಮೊದಲು ಜನ ಇವರ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಇವರ ನಾಟಕಗಳ ನಿಜವಾದ ಸತ್ತ್ವ ತಿಳಿದು ರಂಗಭೂಮಿ ಇವರ ನಾಟಕಗಳಿಗೇ ಆದ್ಯತೆ ನೀಡಿತು.

ಇವರು ಬರೆದ ನಾಟಕಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಹದಿನೆಂಟು. ಷಾಜಹಾನ್ ಇವರ ಮೊದಲ ನಾಟಕ. ಇದು ದ್ವಿಜೇಂದ್ರಲಾಲ್‌ರಾಯ್ ಅವರ ಬಂಗಾಲಿ ನಾಟಕದ ಅನುವಾದ. ಈ ನಾಟಕ ಕಲ್ಯಾಣಮ್ಮ ಅವರು ಸಂಪಾದಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಸರಸ್ವತಿ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ (1926–27) ಧಾರಾವಾಹಿಯಾಗಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಅನಂತರ ಲೈಟ್ ಆಫ್ ಏಷ್ಯ ಓದಿ ಅದರಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತರಾಗಿ ಗೌತಮ ಬುದ್ಧ ಬರೆದರು. ಈ ಎರಡೂ ನಾಟಕಗಳು ರಂಗಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಗೊಂಡು ಮಹಮದ್ ಪೀರ್ ಅವರ ಅಭಿನಯ ಕೌಶಲಕ್ಕೆ ಮೆರಗು ನೀಡಿ ಅವರ ಹೆಸರನ್ನು ಚಿರಸ್ಥಾಯಿಗೊಳಿಸಿದುವು; ಲೇಖಕರಿಗೆ ಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು ತಂದವು. ಯಾಜ್ಞಸೇನಿ, ಅಕ್ಕಮಹಾ ದೇವಿ, ಸತೀತುಲಸಿ, ಪ್ರಚಂಡ ಚಾಣಕ್ಯ, ಸಂಪೂರ್ಣ ರಾಮಾಯಣ, ಜಯದೇವ–ಇವು ಇವರ ಇತರ ಮುಖ್ಯ ಕೃತಿಗಳು. ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರ ಮತ್ತು ದಶಾವತಾರ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದ ಕೃತಿಗಳು. ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರ ನಾಟಕ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಎರಡು ಸಾವಿರಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಕಂಡು ಹೊಸ ದಾಖಲೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿತು. ದಶಾವತಾರ ಕೂಡ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ಅಷ್ಟೇ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಕಂಡಿದೆ. ಒಬ್ಬನೇ ನಾಟಕಕಾರನ ಹಲವು ನಾಟಕಗಳು ಇಂಥದೊಂದು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ಸು ಗಳಿಸಿರುವುದು ಅಪರೂಪ. ಕಿರಿಯರಿಗಾಗಿಯೂ ಇವರು ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಚಗಲೆಯ ಬಲಿದಾನ ಮತ್ತು ಶ್ರೀದುರ್ಗಾ– ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಬರೆದಂಥವು. ವರ ಚಿರಕುಮಾರಸಭಾ ರವೀಂದ್ರನಾಥ ಠಾಕೂರ್ ಅವರ ಬಂಗಾಲಿ ನಾಟಕದ ಅನುವಾದ.

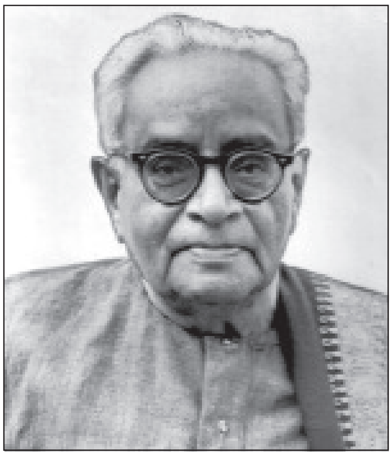

ಇವರು ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. 1953ರಲ್ಲಿ ಇವರ ಪ್ರಥಮ ಕಾದಂಬರಿ ರೂಪಲೇಖಾ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಇದು ಪ್ರೌಢದೇವರಾಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಐತಿಹಾಸಿಕ ವಸ್ತುವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಭಿಸಾರಿಕೆ, ಸುಧಾಮಯಿ, ಮಲ್ಲಮ್ಮನ ಪವಾಡ, ರತ್ನಹಾರ, ಚಾಲುಕ್ಯ ತೈಲಪ, ತೇಜಸ್ವಿನಿ, ಉದಯರವಿ, ರಾಜ್ಯಪಾಲ, ಕಲ್ಯಾಣೇಶ್ವರ, ನಾಗಬಂಧ, ಮುಗಿಯದ ಕನಸು, ಹೂವು–ಹಾವು ಮೊದಲಾದ ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನು ಬರೆದರು. ಮಲ್ಲಮ್ಮನ ಪವಾಡ ಚಲನಚಿತ್ರವಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆಯಿತು. ಇವರು ಕಾದಂಬರಿಕಾರರಾಗಿ ಯಶಸ್ಸು ಗಳಿಸಿರುವುದು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕಾದಂಬರಿಗಳಿಂದ. ಕ್ರಾಂತಿಕಲ್ಯಾಣ (1963) ಇವರ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಅತ್ಯಂತ ಗಮನಾರ್ಹವಾದುದು. ಇದು ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಬಸವಣ್ಣನವರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ವಸ್ತುವಾಗುಳ್ಳ ಕೃತಿ. ಈ ಕಾದಂಬರಿಗೆ (1965) ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭಿಸಿದೆ. ಅದೇ ವರ್ಷ ಇವರಿಗೆ ರಾಜ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯೂ ಲಭಿಸಿತು. ನಾಟ್ಯಮೋಹಿನಿ, ಧ್ರುವಸ್ವಾಮಿನಿ ಇವರ ಕಥಾಸಂಗ್ರಹಗಳು. ಇವರಿಗೆ ಕೇಂದ್ರ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ ಆಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿಗೌರವಿಸಿದೆ (1978). ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ರಂಗಭೂಮಿಗೆ ಅಪೂರ್ವ ಕೂಡುಗೆ ನೀಡಿದ ಇವರು 1984 ಜೂನ್ 25ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. ರಂಗಭೂಮಿಯ ಜೊತೆ ನಿಕಟ ಪರಿಚಯವಿದ್ದು ಅದರ ಏರಿಳಿತಳನ್ನು ಕಂಡ ಪುಟ್ಟಸ್ವಾಮಯ್ಯನವರು ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗಬೇಕಾದರೆ ಹಿಂದಿನದರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ್ದನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು, ಕನಿಷ್ಠವಾದದ್ದನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಬಿಡಬೇಕು, ಹೊಸ ಮೌಲ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಬೇಕು ಎಂಬುದು ಇವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿತ್ತು. (ಬಿ.ವಿ.ವಿ.)

ಪುಟ್ಟೇರಮ್ಮ: 1916– . ಹೆಸರಾಂತ ಸಮಾಜ ಸೇವಕಿ. ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆ ಪಾಂಡವಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹಿರೇಮರಳಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 1916ರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಕೆಂಚೇಗೌಡ, ತಾಯಿ ಮಂಚಮ್ಮ. ಹುಟ್ಟುವಾಗಲೇ ತಂದೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿ ದಾಯಾದಿಗಳ ಕಿರುಕುಳಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗಿ ತಾಯಿಯ ಆರೈಕೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದರು. ಅನಂತರ ಮೈಸೂರಿಗೆ ತೆರಳಿ ತಾಯಿ ಮಗಳು ಕೂಲಿನಾಲಿ ಮಾಡಿ ಬದುಕು ಸಾಗಿಸಿದರು. ಪುಟ್ಟೇರಮ್ಮನವರು ತಮ್ಮ ಹದಿನಾರನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಗಾರೆ ಕೆಲಸಗಾರ ಕೆಂಚೇಗೌಡ ಎಂಬುವರನ್ನು ವಿವಾಹವಾದರು. ಸಾಮರಸ್ಯವಿರದ ದಾಂಪತ್ಯ ಜೀವನ ಒಂದೇ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಗೊಂಡಿತು. ಈ ಘಟನೆಯಿಂದ ಧೃತಿಗೆಡದೆ ತಾಯಿಯೊಡನೆ ಮೈಸೂರಿನ ರೇಷ್ಮೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಯಲ್ಲಿ ದಿನಗೂಲಿ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಸೇರಿದರು. ತಾಯಿಯ ಮರಣದ ಬಳಿಕ ಪುಟ್ಟೇರಮ್ಮನವರ ಆಸಕ್ತಿ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಜೀವನದ ಕಡೆಗೆ, ಸಮಾಜ ಸೇವೆಯ ಕಡೆಗೆ ಒಲಿಯಿತು. ಭಜನೆ, ಪ್ರವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಕಾಲ ಕಳೆಯತೊಡಗಿದರು. ಅನಾಥರು ಮತ್ತು ದೀನರ ಬಗೆಗೆ ಇವರ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿ, ಅನುಕಂಪ ಅಂಕುರಿಸಿತು. ಸ್ವತಃ ಬಡತನದ ಬವಣೆಯ ಅನುಭವವಿದ್ದ ಇವರು ತಮ್ಮ ದುಡಿಮೆಯ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಬಡವರಿಗಾಗಿ ಮೀಸಲಿಟ್ಟರು. ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಅಂಗವಿಕಲ ಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿ ಅನಾಥಾಶ್ರಮವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು (1989). ಈ ಸಂಸ್ಥೆ ಹಲವು ಸ್ವಯಂ ಸೇವಾ ಸಂಘಗಳ ನೆರವಿನೊಡನೆ ಬೆಳೆಯಿತು. ತಮ್ಮ ನಿವೃತ್ತಿಯ ಬಳಿಕ ಬಂದ 80 ಸಾವಿರ ರೂಪಾಯಿ ಹಣವನ್ನು ಅನಾಥಾಶ್ರಮಕ್ಕಾಗಿ ಮೀಸಲಿಟ್ಟರು. ಹುಟ್ಟೂರಿನಲ್ಲಿ ರಾಮಮಂದಿರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಕಿವುಡ, ಮೂಗ ಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿ ಶಾಲೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಅನೇಕ ಅನಾಥ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಸಾಕಿ ಸಲಹಿದರು.

ಇವರ ಸಾಮಾಜಿಕ ಸೇವೆ ಹಾಗೂ ಸಾಧನೆಗಾಗಿ ಇವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಸನ್ಮಾನ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗಿದೆ. ರಾಜೀವಗಾಂಧಿ ಸಮಾಜ ಸೇವಾ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1997), ನವದೆಹಲಿಯ ಶ್ರೀ ರಾಮವಶೇಶ್ವರನ್ ದೇವಬಾಟಿಯ ಮೆಮೋರಿಯಲ್ ಚಾರಿಟಬಲ್ ಟ್ರಸ್ಟ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1997), ಕವಿತಾ ಸ್ಮಾರಕ ಸಮಾಜಸೇವಾ ಪ್ರಶಸ್ತಿ–ಇವು ಮುಖ್ಯವಾದವು. (ಜಿ.ಎಲ್.ಎಸ್.)

ಪುತ್ತೂರು: ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಇದೇ ಹೆಸರಿನ ಉಪವಿಭಾಗದ ಕೇಂದ್ರ ಪಟ್ಟಣ. ಮಂಗಳೂರಿನಿಂದ ಆಗ್ನೇಯದ ಕಡೆ ಇರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಸುಳ್ಯ, ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಬೆಳ್ತಂಗಡಿ, ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ವಾಯುವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬಂಟ್ವಾಳ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೇರಳ ರಾಜ್ಯವೂ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಉಪ್ಪಿನಂಗಡಿ, ಪುತ್ತೂರು ಮತ್ತು ಕಡಬ ಹೋಬಳಿಗಳು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು 66 ಗ್ರಾಮಗಳು ಇವೆ. ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1,004 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 40,587.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೆಚ್ಚುಭಾಗ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳ ಪ್ರದೇಶ. ಪೂರ್ವಭಾಗ ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟದ ಇಳುಕಲು. ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಎತ್ತರದ ಬೆಟ್ಟಗಳಿವೆ. ಅಮ್ಮೆಡಿಕಲ್ ಎಂಬ ಒಂಟಿ ಬೆಟ್ಟ ಬಹು ಎತ್ತರವಾದುದು (1,293 ಮೀ) ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಹೆಚ್ಚು ಮಟ್ಟಿಗೆ ಗುಡ್ಡಗಳು ಮಾತ್ರ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಆದರೂ ಏರಿಳಿತಗಳು ಹೆಚ್ಚು. ಭೂಮಿ ಬಹುತೇಕ ಜಂಬುಮಣ್ಣಿನದು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶಿರಾಡಿ

ಘಟ್ಟದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹಾರ್ನ್‌ಬ್ಲೆಂಡ್ ಶಿಲೆ ಹೊಮ್ಮಿದೆ. ಪುತ್ತೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸುಂಕದಕಟ್ಟೆ ಸುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ದರ್ಜೆಯ ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದಿರು (54ರಿಂದ 57% ಕಬ್ಬಿಣ) ಹರಡಿದೆ. ಉಪ್ಪಿನಂಗಡಿ–ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿರುವ ಸಂಪ್ಯಾಡಿ ಬಳಿ ಕುರಂದ ಕಲ್ಲು ಮತ್ತು ಕ್ಯಾನೈಟ್ ದೊರಕುತ್ತವೆ. ಕಾವು ಗ್ರಾಮದ ಹತ್ತಿರ ನದಿ ಮೆಕ್ಕಲಿನಲ್ಲಿ ಜರಗು ಚಿನ್ನ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ನೇತ್ರಾವತಿ ನದಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾಯುವ್ಯದಂಚಿನಲ್ಲಿ ಉಪ್ಪಿನಂಗಡಿ ಹತ್ತಿರದಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಇದರ ಉಪನದಿ ಕುಮಾರಧಾರಾ **(ನೋಡಿ)** ಮತ್ತು ಗೌರಿಹೊಳೆ ಇಲ್ಲಿಯ ಮುಖ್ಯ ನದಿಗಳು. ಕುಮಾರಧಾರಾ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಗ್ನೇಯದಂಚಿನಿಂದ ಬಂದು ಅನಂತರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹರಿದು ನೇತ್ರಾವತಿಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ಗೌರಿ ಹೊಳೆ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಿರಾಡಿ ಘಟ್ಟದೆಡೆಯಿಂದ ಬಂದು ಕಡಬದಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಕುಮಾರಧಾರಾ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಮಳೆ ಹೆಚ್ಚು. ಪುತ್ತೂರಿನಲ್ಲಿ ದಾಖಲಾಗಿರುವ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 4,439 ಮಿಮೀ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು 99,693 ಹೆಕ್ಟೇರು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗದಷ್ಟು ಪ್ರದೇಶ (27,386 ಹೆಕ್ಟೇರು) ಅರಣ್ಯಭರಿತವಾಗಿದೆ. ಪುತ್ತೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ತೇಗದ ಮರ ವಿಶೇಷ. ಕರಿಮರ, ಮತ್ತಿಮರ, ಕೀರಲ್ ಬೋಗಿ ಮುಂತಾದ ಇತರ ಉಪಯುಕ್ತ ಮರಗಳೂ ಇವೆ. ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗಾಧವಾಗಿ ದೊರೆಯುವ ಮಳೆನೀರು ಮತ್ತು ಝುರಿಗಳಿಂದ ಕಣಿವೆ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಗದ್ದೆಗಳ ಸಾಗುವಳಿ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಕಡೆ ಬಾವಿಗಳಿಂದ ನೀರೆತ್ತಿ ಸಾಗುವಳಿ ಮಾಡುವುದುಂಟು. ಬತ್ತ ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆ. ಜೊತೆಗೆ ರಾಗಿ ಮತ್ತು ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಬೆಳೆಯುವುದುಂಟು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಅಡಕೆ, ತೆಂಗು, ಗೋಡಂಬಿ, ಮೆಣಸು, ಬಾಳೆ, ಹಲಸು ಮೊದಲಾದ ತೋಟದ ಬೆಳೆಗಳೂ ಇವೆ. ಈಚೆಗೆ ಕೋಕೋ ಮತ್ತು ರಬ್ಬರ್ ಬೆಳೆಗಳನ್ನು ರೂಢಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕೈಗಾರಿಕಾ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ತಾಲ್ಲೂಕು ಅಷ್ಟೇನೂ ಮುಂದುವರಿದಿಲ್ಲ. ಬೀಡಿ ಕಟ್ಟುವ ಉದ್ಯಮ ಬೆಳೆದಿದೆ. ಪುತ್ತೂರಿನ ಮೂಲಕ ಹಾದುಹೋಗುವ ಮೈಸೂರು–ಮಂಗಳೂರು ಹೆದ್ದಾರಿ, ಪುತ್ತೂರು–ಕಾಸರಗೋಡು ರಸ್ತೆ, ಪುತ್ತೂರು–ವಿಟ್ಲ, ಪುತ್ತೂರು–ಸವಣೂರು–ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ, ಪುತ್ತೂರು–ಬೆಳ್ಳಾರೆ–ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ, ಉಪ್ಪಿನಂಗಡಿ–ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ರಸ್ತೆಗಳು ಮುಖ್ಯ ಹಾದಿಗಳು. ಹಾಸನ–ಮಂಗಳೂರು ರೈಲು ರಸ್ತೆ ಪುತ್ತೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಾದುಹೋಗಿದೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಕಡಬ ಗ್ರಾಮ ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ಗಣೇಶ ಮತ್ತು ನೀಲಕಂಠ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಕೆಮ್ಮಾರ್ ಸರೋವರ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಸುಂದರ ತಾಣ. ಪುತ್ತೂರಿನಿಂದ ಸು. 19 ಕಿಮೀ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಪ್ಪಿನಂಗಡಿ–ಬಿಸಲೆಘಾಟ್ ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿರುವ ಹಿರೆಬಂಡಾಡಿ ಗ್ರಾಮದ ಒಂದು ಭಾಗವಾಗಿರುವ ಈ ಸರೋವರ ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಮತ್ತು ಮನರಂಜನಾ ತಾಣವಾಗಿದೆ. ಪುತ್ತೂರಿನ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಸವಣೂರು ಒಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜೈನರ ವಾಸಸ್ಥಳವಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ಹಳೆಯ ಪುಡೊತ್ತು ಚಂದ್ರನಾಥ ಬಸದಿ ಇದೆ. ಉಪ್ಪಿನಂಗಡಿ **(ನೋಡಿ)** ಹಿಂದೆ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ನೇತ್ರಾವತಿ–ಕುಮಾರಧಾರಾ ಸಂಗಮದ ಹತ್ತಿರ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ವೆಂಕಟರಮಣ ಮತ್ತು ಸಹಸ್ರಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. *

ಪುತ್ತೂರು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಮಂಗಳೂರಿಗೆ ಆಗ್ನೇಯ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ 52 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 48.063. ಪುತ್ತೂರಿನಿಂದ ಮಂಗಳೂರು, ಹಾಸನ–ಮಡಿಕೇರಿ ಮತ್ತು ಕಾಸರಗೋಡು ಮುಂತಾದೆಡೆಗೆ ಉತ್ತಮ ಮಾರ್ಗಸಂಪರ್ಕವಿದ್ದು ವ್ಯಾಪಾರಕೇಂದ್ರವಾಗಿದೆ. ಹಾಸನ–ಮಂಗಳೂರು ರೈಲ್ವೆ ಮಾರ್ಗದ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ರೈಲ್ವೆ ನಿಲ್ದಾಣವಾಗಿ ಪುತ್ತೂರು ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಾರ–ವಾಣಿಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ತಾಮ್ರದ ಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ತಯಾರುಮಾಡುವ ಉದ್ಯಮವಿದೆ. ಬೀಡಿಕಟ್ಟುವ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿವೆ. ಪುತ್ತೂರು ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಪುರಸಭೆ ಇದೆ.

ಪುತ್ತೂರಿನಲ್ಲಿ ಪುರಾತನ ಮಹಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ದೊರೆ ಪ್ರತಾಪದೇವರಾಯನ ಕಾಲದ ಶಕವರ್ಷ 1353ರ ಶಾಸನ ಒಂದಿದೆ. ವೆಂಕಟರಮಣ, ಮಹಾಮಾಯಾ, ರಾಧಾಕೃಷ್ಣ ಮತ್ತು ಭವಾನಿಶಂಕರ ಇಲ್ಲಿರುವ ಇತರ ದೇವಾಲಯಗಳು. ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಚರ್ಚ್ ಇದೆ. **(*;ಡಿ.ಎನ್.ಕೆ.)**

ಪುನೀತ್ ರಾಜಕುಮಾರ್: 1975–. ಕನ್ನಡ ಚಲನಚಿತ್ರರಂಗದ ಯುವನಾಯಕ ನಟ. ಇವರ ತಂದೆ ವರನಟ ರಾಜಕುಮಾರ್, ತಾಯಿ ಪಾರ್ವತಮ್ಮ. 1975 ಮಾರ್ಚ್ 17ರಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಪುನೀತರ ಮೊದಲ ಹೆಸರು ಲೋಹಿತ್. ಆರನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ಚಲನಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸಲಾರಂಭಿಸಿದರು. ತಂದೆ ರಾಜಕುಮಾರ್‌ರೊಂದಿಗೆ ಬಾಲಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸುತ್ತ ಬಂದ ಇವರು ಹದಿನೈದಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಚಲನಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥ ಅಭಿನಯ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಭಾಗ್ಯವಂತರು(1978), ತಾಯಿಗೆ ತಕ್ಕ ಮಗ(1979), ವಸಂತಗೀತ(1981), ಚಲಿಸುವ ಮೋಡಗಳು, ಹೊಸ ಬೆಳಕು(1982), ಎರಡುನಕ್ಷತ್ರಗಳು, ಭಕ್ತಪ್ರಹ್ಲಾದ(1983), ಯಾರಿವನು(1984), ಭೂಮಿಗೆ ಬಂದ ಭಗವಂತ, ಬೆಟ್ಟದಹೂವು – ಈ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಬಾಲಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ನಾಯಕನಾಗಿ ನಟಿಸಿದ ಮೊದಲ ಚಿತ್ರ 'ಅಪ್ಪು'. ಅನಂತರ 'ಅಭಿ' ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸಿದರು.

ಬೆಟ್ಟದ ಹೂವು ಇವರಿಗೆ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಖ್ಯಾತಿ ತಂದು ಕೊಟ್ಟ ಚಿತ್ರ. ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಾಳಜಿಯ ಶ್ರೇಷ್ಠಚಿತ್ರವೆಂಬ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪುರಸ್ಕಾರ(1985) ಪಡೆದ ಹಿರಿಮೆ ಈ ಚಿತ್ರದ್ದು. ಈ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿನ ಅಭಿನಯಕ್ಕಾಗಿ ಇವರಿಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಬಾಲನಟ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭಿಸಿದೆ. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಪೂರ್ವದ ಕಥೆಯೊಂದನ್ನು ಆಧರಿಸಿ ತಯಾರಿಸಿದ ಈ ಚಿತ್ರ ಗುಡ್ಡಗಾಡು ಪರಿಸರದ, ಬುಡಕಟ್ಟು ಜನಾಂಗದ ಜೀವನ ವಿವರಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮಾರಿಷಸ್‌ನಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಚಲನಚಿತ್ರೋತ್ಸವದಲ್ಲಿ ಪ್ರದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಆಯ್ಕೆಯಾದ ಕನ್ನಡದ ಏಕೈಕ ಚಿತ್ರವಿದು (1985). ಒರಿಸ್ಸದ ಭುವನೇಶ್ವರ್ ಹಾಗೂ ಬೆಂಗಳೂರುಗಳಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಚನಲಚಿತ್ರೋತ್ಸವಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕನ್ನಡದ ಶ್ರೇಷ್ಠಚಿತ್ರವೆಂದು ಪ್ರದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಆಯ್ಕೆಯಾಗಿತ್ತು (1982–83). ಚಲಿಸುವ ಮೋಡಗಳು, ಎರಡುನಕ್ಷತ್ರಗಳು (1983–84)–ಈ ಚಲನಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿನ ಭಾವಪೂರ್ಣ

ಅಭಿನಯಕ್ಕಾಗಿ ಇವರಿಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಬಾಲನಟ ರಾಜ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭ್ಯವಾಗಿದೆ. ಅಪ್ಪು ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಯುವ ನಾಯಕ ನಟನಾಗಿ ಉತ್ತಮ ಅಭಿನಯ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಅಭಿನಯ, ನೃತ್ಯಗಳ ಜೊತೆಜೊತೆಗೆ ಹಾಡುಗಾರಿಕೆ ಯಲ್ಲಿಯೂ ಇವರಿಗೆ ಪರಿಶ್ರಮವಿದೆ. ಸಂಗೀತ ವಾದನಗಳಲ್ಲೂ ಪರಿಣತಿಯುಳ್ಳವ ರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಯೋಗಾಭ್ಯಾಸ ಇವರ ಮತ್ತೊಂದು ಆಸಕ್ತಿಯ ಕ್ಷೇತ್ರ. ಕೇವಲ ಹತ್ತನೆಯ ತರಗತಿಯವರೆಗೆ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿರುವ ಪುನೀತ್ ಅವರು ಹಿಂದೀ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್, ತೆಲುಗು, ತಮಿಳು, ಭಾಷೆಗಳನ್ನು ಬಲ್ಲವರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಭಾವಪೂರ್ಣ ಅಭಿನಯಕ್ಕಾಗಿ ಸೋವಿಯತ್ ಚಲನಚಿತ್ರ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಬೆಲ್ಜಿಯಮ್ ಹಾಗೂ ಸೌದಿ ಅರೇಬಿಯ ಸರ್ಕಾರಗಳ ಚಲನಚಿತ್ರ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳೂ ಇವರಿಗೆ ದೊರಕಿವೆ. ಈಗ ನಾಯಕ ನಟರಾಗಿ ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರರಂಗದಲ್ಲಿ ಹೆಸರುಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. (ಸಿ.ವೈ.)

ಪುನ್ನಾಟ: ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕದ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದ ಒಂದು ಭೌಗೋಳಿಕ ಘಟಕ. ಇದರ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ ಅಸ್ಪಷ್ಟ. 6ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಒಂದು ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ಇದು ಕಾವೇರಿ-ಕಪಿನಿ ನದಿಗಳು ಹರಿಯುವ ಪ್ರದೇಶ, ಅಂದರೆ ಈಗಿನ ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆ, ಕಿತ್ಥಿಪುರ ಅಥವಾ ಕೀರ್ತಿಪುರ (ಹೆಗ್ಗಡದೇವನಕೋಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕಿತ್ತೂರು) ಇಲ್ಲಿಯ ಮುಖ್ಯಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ರಾಜಧಾನಿ. ಆದರೆ ಪುನ್ನಾಟದ ಎಲ್ಲೆಗಳು ಕಾಲಕಾಲಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ಆಗಿರಬಹುದೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪುನ್ನಾಟ ಇಂದಿನ ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲದೆ ಸುತ್ತಣ ಕೊಯಮತ್ತೂರು, ಕೊಡಗು, ಹಾಸನ ಮತ್ತು ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಭಾಗಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದಿರಬಹುದು.

ಒಬ್ಬ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಪ್ರಕಾರ ಪುನ್ನಾಟವು ನದಿ ಝರಿಗಳು ಹರಿಯುವ ಪ್ರದೇಶ ಎಂದು ಸೂಚಿಸುವ ಪುನಲ್ ಮತ್ತು ನಾಡು ಎಂಬ ಕನ್ನಡ ಪದಗಳ ಸಂಯುಕ್ತ ರೂಪ. ಪುನ್ನಾಟವನ್ನು ಪುಂರಾಷ್ಟ್ರವೆಂದು ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಕರೆದಿದ್ದರೆ ಪೂನಾಡು, ಪುದಲ್ನಾಡು ಎಂಬ ರೂಪಗಳೂ ದೊರಕುತ್ತವೆ. ಪದಿನಾಡು ಎಂಬುದೂ ಪುನ್ನಾಡಿನ ರೂಪಾಂತರ ಇರಬಹುದೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ಒಮ್ಮತವಿಲ್ಲ.

ಪುನ್ನಾಟ ದೇಶಕ್ಕೆ ಬಹು ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ದೊರಕುತ್ತವೆ. ಈಜಿಪ್ಟಿನ 18ನೆಯ ರಾಜವಂಶದ ಅರಸರುಗಳ, ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ. 15-14ನೆಯ ಶತಮಾನದ ದಾಖಲೆಗಳಲ್ಲಿ ದೊರಕುವ 'ಪುಂಟ್' ಪುನ್ನಾಟವಿರಬಹುದೆಂದು ಕೆಲವು ಸಾಂದರ್ಭಿಕ ಸಾಕ್ಷ್ಯಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಕೆಲವು ಪುರಾತತ್ತ್ವಜ್ಞರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಒಂದು ಪ್ರತೀತಿಯಂತೆ ಮಗಧ ರಾಜ್ಯದಿಂದ ಜೈನ ಸಂಘವು ಭದ್ರಬಾಹುವಿನ ಮುಂದಾಳತ್ವದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ವಲಸೆ ಬಂದುದಾಗಿಯೂ ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ತನ್ನ ಅಂತ್ಯ ಸಮೀಪಿಸಿದುದನ್ನು ಅರಿತ ಭದ್ರಬಾಹು ಅಲ್ಲೇ ಉಳಿದುಕೊಂಡಂತೆಯೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಹರಿಷೇಣನ ಬೃಹತ್ಕಥಾಕೋಶದಲ್ಲಿ (931) ಭದ್ರಬಾಹುವಿನ ಮಾತಿನಂತೆ ಜೈನಸಂಘವು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿದ್ದ ಪುನ್ನಾಟ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಹೋಯಿತು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದರಂತೆ ಪುನ್ನಾಟ ರಾಜ್ಯ ಕ್ರಿ.ಪೂ. ಮೂರನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿಯೇ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದಿತೆನ್ನಬಹುದು.

ಕ್ರಿಸ್ತಶಕಾರಂಭದಲ್ಲಿ ರೋಮ್ ಚಕ್ರಾಧಿಪತ್ಯಕ್ಕೂ ಈ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೂ ವ್ಯಾಪಾರ ಸಂಬಂಧ ಬೆಳೆದು ಬಂದಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಪ್ಲಿನಿ ಭಾರತದ ಪಚ್ಚೆಯ ಹರಳುಗಳ ಮೇಲೆ ರೋಮನ್ ಕುಶಲಕಲೆಗಾರರು ಕೆತ್ತನೆ ಮಾಡಿರುವ ವಿಷಯ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸುಮಾರು 2ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಟಾಲೆಮಿ ಎಂಬ ಗ್ರೀಕ್ ಭೂಗೋಳಕಾರ ಪೌನ್ನಟ ಪಚ್ಚೆಕಲ್ಲುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಕೊಯುಮತ್ತೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಪಚ್ಚೆಯ ಕಲ್ಲು ಇತ್ತೀಚಿನವರೆಗೆ ದೊರೆಯುತ್ತಿದ್ದುದು ಮತ್ತು ಆ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ರೋಮನ್ ನಾಣ್ಯಗಳು ದೊರೆತಿರುವುದೂ ರೋಮನ್ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು ಇಲ್ಲಿಂದ ಪಚ್ಚೆಯ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಸಾಗಿಸುತ್ತಿದ್ದ ರೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಪುಷ್ಟಿ ಕೊಡುತ್ತವೆ.

4ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಕದಂಬ ಮೂಲಪುರುಷ ಮಯೂರಶರ್ಮ ಇತರ ಅನೇಕ ರಾಜಮನೆತನಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಪುನ್ನಾಟರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ ನೆಂದು ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪುನ್ನಾಟ ರಾಜರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ 5-7ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಆಳಿದ ವಂಶದವರ ಮೂರು ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳು ಇದುವರೆಗೆ ದೊರೆತಿವೆ. ಕೊಮರಲಿಂಗಂ ತಾಮ್ರಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಪುನ್ನಾಟ ರಾಜ ರವಿದತ್ತ ರಾಜಧಾನಿ ಕಿತ್ಥಿಪುರದಲ್ಲಿದ್ದು ದಾನ ಮಾಡಿದುದಾಗಿ ತಿಳಿಸುವುದರಿಂದ ಕಿತ್ಥಿಪುರ ಅಥವಾ ಕೀರ್ತಿಪುರ ಇವರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ತ್ತೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟ. ಕಪಿನಿ ನದಿಯ ದಡದಲ್ಲಿರುವ ಈಗಿನ ಕಿತ್ತೂರು ಹಿಂದಿನ ಕೀರ್ತಿಪುರವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಅಲ್ಲಿಯ ಒಂದು ಶಾಸನದಿಂದ ಸಿದ್ಧಪಡುತ್ತದೆ. ಈ ವಂಶದ ಮೂಲಪುರುಷ ತಾಮ್ರಕಾಶ್ಯಪ (ಇವನು ಮಿಕನೆಂಬುವನ ಮಗನೆಂದು ಒಂದು ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ). ಈ ತಾಮ್ರಕಾಶ್ಯಪನ ಮಗ ರಾಜಾದಿತ್ಯ. ಇವನ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ಕಾಣಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುವವನು ವಿಷ್ಣುದಾಸ. ಈ ವಿಷ್ಣುದಾಸನ ಮಗ ರಾಷ್ಟ್ರವರ್ಮನು (ಸು. 475) ಕದಂಬ ವಂಶದ ಪ್ರಭಾವತಿ ಎಂಬುವಳನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಿದ್ದ. ಈತನಿಗೆ ಮೂವರು ಮಕ್ಕಳು-ಮಾಂಬಳ್ಳಿ ಶಾಸನವನ್ನು ಹಾಕಿಸಿದ ಪೃಥ್ವೀಪತಿ (ಸು. 520), ಸ್ಕಂದವರ್ಮ (ಸು. 525) ಮತ್ತು ಕೊಮರಲಿಂಗಂ ಶಾಸನದ ಕರ್ತೃ ರವಿದತ್ತನ ಮುತ್ತಾತನಾದ ನಾಗದತ್ತ (ಸು. 530). ಗಂಗ ಅವಿನೀತ ಮತ್ತು ದುರ್ವಿನೀತರ ಶಾಸನಗಳು, ಅವಿನೀತ ಪುನ್ನಾಟ ರಾಜ ಸ್ಕಂದವರ್ಮನ ಮಗಳನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಸ್ಕಂದವರ್ಮನ ಮಗಳ ಹೆಸರು ಜೇಷ್ಠಾ ಎಂದು ಒಂದು ತಾಮ್ರಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಕೊಮರಲಿಂಗಂ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಈ ವಂಶಾವಳಿ ಹೀಗೆ ಮುಂದು ವರೆದಿದೆ; ನಾಗದತ್ತನ ಮಗ ಭುಜಂಗಾದಿ ರಾಜ (ಸು. 575), ಅವನ ಮಗ ಸ್ಕಂದವರ್ಮ (ಸು. 625), ಆ ಸ್ಕಂದವರ್ಮನ ಮಗ ಶಾಸನ ಕರ್ತೃವಾದ ಪುನ್ನಾಟ ರಾಜ ರವಿದತ್ತ (ಸು. 650).

ಈ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಇವರ ಕಾಲ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಗಂಗ ಅವಿನೀತನ ಸಮಕಾಲೀನನಾಗಿ ಸ್ಕಂದವರ್ಮನಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿಯುವು ದರಿಂದ ಅದರ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಪುನ್ನಾಟ ರಾಜರ ಕಾಲವನ್ನೂ ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಊಹಿಸಬಹುದು. ದುರ್ವಿನೀತನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಅವನನ್ನು ಪೌನ್ನಾಟಾಧಿಪತಿನಾ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಅವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಪುನ್ನಾಟ ರಾಜ್ಯ ಗಂಗರಾಜ್ಯದ ಭಾಗವಾಗಿ ಹೋಗಿರಬೇಕು.

ಗಂಗ ಶಿವಮಾರನ ಶಾಸನವೊಂದರಿಂದ ಪುನ್ನಾಟ ರಾಜ್ಯ ಮೊದಲು 6000 ವಿಷಯವಾಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಅದು ಪುನ್ನಾಟ 10000 ರಾಜ್ಯವಾಗಿದ್ದುದಾಗಿ ಹಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಪುನ್ನಾಡು 70 ಮತ್ತು ದೇವನಹಳ್ಳಿ ಶಾಸನಗಳೆರಡರಲ್ಲಿ ಬರುವ ಪುನ್ನಾಟರಸರು ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ಈ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಪುನ್ನಾಟ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧವೇನು ಎನ್ನುವುದು ತಿಳಿಯದು. (ಎಂ.ಎಚ್.;ಪಿ.ಬಿ.ಬಿ.)

ಪುನ್ನಾಟ ದೇಶ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಜೈನಧರ್ಮದ ಮುಖ್ಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಈ ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿದ್ದ ಒಂದು ಜೈನ

ಸಂಘವನ್ನು ರಾಜಧಾನಿ ಕಿತ್ತೂರಿನ ಹೆಸರಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತೂರ ಸಂಘ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಂದ ವಲಸೆ ಹೋಗಿ ಗುಜರಾತ್ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದ್ದ ಯತಿಗಳ ಸಂಘ ಪುನ್ನಾಟ ಸಂಘವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

ಜಿನಸೇನಾಚಾರ್ಯರು ತಮ್ಮ ಹರಿವಂಶದಲ್ಲಿ ಬೃಹತ್‌ಗಣ ಇಲ್ಲವೇ ಪುನ್ನಾಟ ಸಂಘದ ಹೆಸರನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಸಂಘದ ಬಗ್ಗೆ ವಿಪುಲ ಸಂಗತಿಗಳು ದೊರೆಯದಿದ್ದರೂ ಜಿನಸೇನ ಮತ್ತು ಹರಿಸೇನರು ಒದಗಿಸಿದ ಸಂಗತಿಗಳು ಇದೊಂದು ಜೈನ ಯತಿಗಳ ಪವಿತ್ರ ಸಂಘವಾಗಿತ್ತೆಂದೂ ಇದು ಗುಜರಾತಿನ ವರ್ಧಮಾನಪುರ ಮತ್ತು ಅದರ ನೆರೆಹೊರೆಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ 8ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆರಂಭದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರಬಹುದೆಂದೂ ಊಹಿಸಬಹುದು. ಲಾಡಬಾಗಡ (ಲಾಟ ವರ್ಗಟ ಅಥವಾ ಲಾಟಬಾಗಟ) ಎಂಬ ಸಂಘವೂ ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲಿ ಪುನ್ನಾಟ ಸಂಘಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡುಹೋದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. **(ಪಿ.ಬಿ.ಬಿ.)**

ಪುರಂದರದಾಸ: ಸು. 1484–1564. ಸಂಗೀತ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳೆರಡರಲ್ಲೂ ಅಪಾರ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ಪಡೆದು ತಮ್ಮ ಬದುಕು ಹಾಗೂ ಕೃತಿಗಳಿಂದ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಮತ್ತು ಜನಸಾಮಾನ್ಯರ ಮನ್ನಣೆಗಳಿಸಿದ ಹರಿದಾಸ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಂಪರೆಯ ದಾಸಶ್ರೇಷ್ಠರಲ್ಲೊಬ್ಬರು. ಸಂಗೀತ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಇವರ ಸಾಧನೆ, ಸಿದ್ಧಿಗಳ ಫಲವಾಗಿ ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಂಗೀತ ಪಿತಾಮಹ ಎಂಬ ಬಿರುದಿಗೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಪುರಂದರದಾಸರ ಬದುಕಿನ ಸುತ್ತ ಹಲವಾರು ದಂತಕಥೆಗಳು ಹರಡಿವೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಅವುಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುವ ಅಂಶಗಳಿವು: ಇವರು ಸು. 1484ರಲ್ಲಿ ಪುಣೆಯ ಸಮೀಪದ ಪುರಂದರಗಢ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ಪೂರ್ವಾಶ್ರಮದ ಹೆಸರು ಶ್ರೀನಿವಾಸನಾಯಕ. ಆಗರ್ಭ ಶ್ರೀಮಂತರಾಗಿದ್ದ ಇವರಿಗೆ ಅರ್ಥಲಾಲಸೆಯೂ ಜಿಪುಣತನವೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಇವರಲ್ಲಿ ವೈರಾಗ್ಯ ಮೂಡಿತು. ಅನಂತರ ತಮ್ಮ ಸಮಸ್ತ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನೂ ತ್ಯಾಗಮಾಡಿ ಹಂಪೆಗೆ ಬಂದು ವ್ಯಾಸರಾಯರಿಂದ ಹರಿದಾಸ ದೀಕ್ಷೆ ಪಡೆದರು. ಪುರಂದರದಾಸರ ಬದುಕಿನ ಈ ಪ್ರಮುಖ ತಿರುವಿಗೆ ಅವರ ಪತ್ನಿ ಸರಸ್ವತೀಬಾಯಿಯವರ ಪ್ರೇರಣೆ, ಸ್ಫೂರ್ತಿ ಇದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ತಮ್ಮ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಉನ್ನತ ಆದರ್ಶವನ್ನು ಒದಗಿಸಿದ ಆಕೆಯನ್ನು ನೆನೆದು ಅಂಥ 'ಹೆಂಡತಿಯು ಸಂತತಿ ಸಾವಿರವಾಗಲಿ' ಎಂದು ದಾಸರು ತಮ್ಮ ಒಂದು ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಕೃತಜ್ಞತೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪುರಂದರದಾಸರ ಕಾಲ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಸಂದಿಗ್ಧವೇ ಆಗಿದೆ. ಇವರ ಕೆಲವು ಕೀರ್ತನೆಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಇವರು 1525ರಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸರಾಯರಿಂದ ದೀಕ್ಷೆ ಪಡೆದಂತೆ. 1538ರಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ತೀರ್ಮಾನಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ದಾಸರು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು, ಉಡುಪಿ, ಕೊಚ್ಚಿ, ತಿರುಪತಿ, ತಮಿಳುನಾಡುಗಳಲ್ಲೂ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಕೇದಾರನಾಥದವರೆಗೂ ಪ್ರವಾಸ ಮಾಡಿ ಪುನಃ ಹಂಪೆಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಿ, ಸು. 1564ರಲ್ಲಿ ದೈವಾಧೀನರಾದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ರಾಜಗುರುಗಳಾಗಿದ್ದ ವ್ಯಾಸರಾಯರಲ್ಲಿ ದೀಕ್ಷೆ ಪಡೆದ ಅನಂತರ ಪುರಂದರದಾಸರು ಅವರ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ದಾಸಸಾಹಿತ್ಯ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ತೊಡಗಿದರು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಉದ್ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ಉದ್ದಾಮ ಪಂಡಿತರಾಗಿದ್ದ ವಿದ್ವಾಂಸರು ವ್ಯಾಸಕೂಟ ಎಂಬ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಬೆಳೆಸಿದ್ದರು. ಅಂಥ ಗಹನ ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಜನಸಾಮಾನ್ಯರಿಗೆ ಸರಳವಾದ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಡಿ ತಿಳಿಸುವ ಆವಶ್ಯಕತೆ ಅತ್ಯಗತ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಉದಾತ್ತ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ತೊಡಗಿದ ಪುರಂದರದಾಸರು ದಾಸಕೂಟ ಎಂಬ ಪಂಥವನ್ನೇ ಬೆಳೆಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಜನಪ್ರಿಯತೆಯನ್ನೂ ವಿದ್ವಜ್ಜನಮನ್ನಣೆಯನ್ನೂ ಗಳಿಸಿಕೊಟ್ಟರು.

(ಎಸ್.ಪಿ.ಎಸ್.)

ದಾಸರು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಪದಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಅಪಾರ. ಪುರಂದರವಿಠಲ ಎಂಬುದು ಅವುಗಳ ಅಂಕಿತ. ಈವರೆಗೂ ಒಂದು ಸಾವಿರಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಕೀರ್ತನೆಗಳೂ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವನ್ನು ಪುರಂದರದಾಸರ ಅಂಕಿತದಲ್ಲಿ ಬೇರೆಯವರು ರಚಿಸಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆಯೂ ಇದೆ. ಈ ಕೀರ್ತನೆಗಳು ಸತ್ತ್ವದಲ್ಲಿ ಮಹತ್ತ್ವಪೂರ್ಣವಾಗಿದ್ದು ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ತತ್ತ್ವಗಳ ಸಾರಸರ್ವಸ್ವವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿವೆ. ಹಾಡುವುದಕ್ಕೆಂದೇ ರಚಿಸಿದ ಬಹುಶಃ ಹಾಡಿಕೊಂಡೇ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಪೂರ್ವ ಗೇಯ ಗುಣವಿದೆ. ಈ ಕೀರ್ತನೆಗಳು ತುಂಬ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿವೆ. ಇವರು ರಚಿಸಿದ ಭಕ್ತಿಗೀತೆಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ತಾಯಿಯಿಂದ ಕೇಳಿ ಸ್ಫೂರ್ತಿ ಪಡೆದಂತೆ ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಂಗೀತದ ತ್ರಿಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರಾದ ತ್ಯಾಗರಾಜರು (1767–1847) ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅವರು ತಮ್ಮ 'ಪ್ರಹ್ಲಾದ ಭಕ್ತವಿಜಯ' ಎಂಬ ಗೀತ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಪುರಂದರದಾಸರನ್ನು ಗೌರವಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪುರಂದರದಾಸರ ಕೀರ್ತನೆಗಳನ್ನು ವಸ್ತುವಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಹರಿನಾಮ ಮಹಿಮೆ, ಹರಿಗುರುಗಳ ಸ್ತುತಿ–ಸ್ಮರಣೆ, ಅಂತರಂಗ ನಿವೇದನೆ, ಕೃಷ್ಣಲೀಲೆ, ಸಮಾಜವಿಮರ್ಶೆ, ಸಮಾಜ ಬೋಧನೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವೆಂದು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಬಹುದು. ಯಾದವ ನೀ ಬಾ ಯದುಕುಲನಂದನ; ನೀನೆ ದಯಾಳು ನಿರ್ಮಲಚಿತ್ತ; ಹೂವ ತರುವರ ಮನೆಗೆ ಹುಲ್ಲ ತರುವ; ನಾರಾಯಣ ನಿಮ್ಮ ನಾಮದ ಸ್ಮರಣೆಯ ಸಾರಾಮೃತವೆನ್ನ ನಾಲಿಗ್ಗೆ ಬರಲಿ–ಎಂಬೀ ಕೀರ್ತನೆಗಳಲ್ಲಿ ದಾಸರು ಹರಿನಾಮ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಕೊಂಡಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಭಾಗ್ಯದ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಬಾರಮ್ಮ ನಮ್ಮಮ್ಮ ನೀ ಸೌಭಾಗ್ಯದ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಬಾರಮ್ಮ ಎಂಬ ಕೀರ್ತನೆ ಸರಳತೆ ಸಹಜಪ್ರಾಸ ಮುಂತಾದ ಗುಣಗಳಿಂದ ಮೆಚ್ಚುವಂತಿದೆ.

ಇವರ ಅಂತರಂಗದ ಕೀರ್ತನೆಗಳು ಭಕ್ತನೊಬ್ಬನ ಮನದ ಆಸೆ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಗಳನ್ನೂ ನೋವು ನಿರಾಶೆಗಳನ್ನೂ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಸರಳತೆಯಿಂದ ಭಾವಸಂಕೀರ್ಣತೆಯಿಂದ ಸೊಗಸನ್ನೂ ತಳೆದಿವೆ. ಕೆಲವು ಕೀರ್ತನೆಗಳಲ್ಲಿ ಭಾವಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ಭಾವಗೀತೆಯ ಸತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದೆ. ಕಂಡು ಕಂಡು ನೀ ಎನ್ನ ಕೈಬಿಡುವರೆ ರಂಗ; ಬದುಕಿದೆನು ಬದುಕಿದೆನು ಭವ ಎನಗೆ ಹಿಂಗಿತು; ಬಂದಿದ್ದೆಲ್ಲಾ ಬರಲಿ ಗೋವಿಂದನ ದಯೆ ಇರಲಿ; ಅಪರಾಧಿ ನಾನಲ್ಲ ಅಪರಾಧವೆನಗಿಲ್ಲ; ಅನುಭವದಡಿಗೆಯ ಮಾಡಿ–ಈ ಮೊದಲಾದ ಕೀರ್ತನೆಗಳು ಈ ಮಾದರಿಯವು. ರಸದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಈ ಕೀರ್ತನೆಗಳು ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿವೆ.

ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಲೀಲಾ ವಿನೋದಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ವೈಖರಿಯಲ್ಲಿ ಪುರಂದರದಾಸರ ಸಿದ್ಧಿ ಅದ್ವಿತೀಯ. ಇಂಥ ಕೀರ್ತನೆಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವತ ಪುರಾಣದ ಹಲವಾರು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳೂ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳೂ ಚಿತ್ರಿತವಾಗಿವೆ. ಶೃಂಗಾರ, ಕರುಣ, ಹಾಸ್ಯರಸಗಳು ಈ ಕೀರ್ತನೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ಕಿ ಹರಿದಿರುವುದುಂಟು. ಬಗೆಬಗೆಯ ಆಟಗಳಲ್ಲಿ ಕಲಿತಯ್ಯ ಜಗವಮೋಹಿಪನೆ; ಆಡಿದನು ರಂಗ ಅದ್ಭುತದಿಂದಲಿ ಕಾಳಿಂಗನ ಫಣಿಯಲಿ; ಹೋಗದಿರಲೋ ರಂಗ ಬಾಗಿಲಿಂದಾಚೆಗೆ ಎಂಬ ಕೀರ್ತನೆಗಳು ಸುಂದರವಾಗಿವೆ.

ಸಮಾಜ ವಿಮರ್ಶೆಯನ್ನು ಕುರಿತ ಅಪಾರ ಕೀರ್ತನೆಗಳಲ್ಲಿ ಅನೀತಿ, ಅನಾಚಾರ, ಸುಳ್ಳು, ಕಪಟ, ಬೂಟಾಟಿಕೆ, ಡಾಂಭಿಕತೆಗಳನ್ನು ದಾಸರು ಕಟುವಾಗಿ ಟೀಕಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಡಾಂಭಿಕ ಭಕ್ತರ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳಿರುವ

ನಗೆಯು ಬರುತಿದೆ ಎನಗೆ ನಗೆಯು ಬರುತಿದೆ; ತನುವು ನೀರೊಳಗಿದ್ದು ಫಲವೇನು, ಬೇವು ಬೆಲ್ಲದೊಳಿರಲು ಫಲವೇನು; ಉದರವೈರಾಗ್ಯವಿದು ನಮ್ಮ ಪದುಮನಾಭನಲಿ ಲೇಶ ಬಕುತಿಯಿಲ್ಲ; ಹೊಲೆಯ ಹೊರಗಿಹನೆ ಊರೊಳಗಿಲ್ಲವೇ–ಈ ಮುಂತಾದ ಕೀರ್ತನೆಗಳು ವಿಚಾರವಿಮರ್ಶೆಯಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ಒಳಗೆ ಕಲ್ಮಷವನ್ನು ತುಂಬಿಕೊಂಡು ಹೊರಗೆ ಮಡಿಮಡಿಯೆಂದು ಹಾರುವ ಡಾಂಭಿಕರ ರೂಪಿಗೆ ಮರುಳಾಗಬಾರದು ಎಂಬುದನ್ನು ದಾಸರು ಗೂಟನಾಮ ಹೊಡೆದು, ಗುಂಡು ತಂಬಿಗೆ ಹಿಡಿದು, ಗೋಟಂಚು ಧೋತರ ಮಡಿಯನುಟ್ಟು, ದಾಟುಕಾಲಿಡುತ ಬರುವ ಗೊಡ್ಡುವೈದಿಕರ ಬೂಟತನವನು ನೋಡಿ ಭ್ರಮಿಸಬೇಡ ಎಂದು ವಿಡಂಬನಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಸಮಾಜಬೋಧೆಯನ್ನು ಕುರಿತ ಕೀರ್ತನೆಗಳಲ್ಲಿ ದೈವಭಕ್ತಿ, ಸತ್ಯಧರ್ಮ, ನೈಜನೀತಿ, ಜೀವನ ನಿಷ್ಠೆ, ಪ್ರಾಮಾಣಿಕತೆ ಜನರಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯಬೇಕು, ಅವುಗಳನ್ನು ಜನಸಾಮಾನ್ಯರು ರೂಢಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಎಂಬ ಕಳಕಳಿಯಿದೆ. ಈಸಬೇಕು ಇದ್ದು ಜೈಸಬೇಕು; ಮಾನವ ಜನ್ಮ ದೊಡ್ಡದು ಇದ ಹಾನಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಡಿರೊ ಹುಚ್ಚಪ್ಪಗಳಿರಾ; ಸ್ನಾನವ ಮಾಡಿರೋ ಜ್ಞಾನತೀರ್ಥದಲ್ಲಿ; ಧರ್ಮವೇ ಜಯವೆಂಬ ದಿವ್ಯಮಂತ್ರ; ಎಚ್ಚರದಲ್ಲಿ ನಡೆ ಮನವೆ; ಕಲ್ಲಾಗಿರಬೇಕು ಕಠಿಣಭವ ತೊರೆಯೊಳಗೆ ಬಿಲ್ಲಾಗಿ ಇರಬೇಕು ಬಲ್ಲವರೊಳಗೆ– ಮೊದಲಾದ ಕೀರ್ತನೆಗಳು ಈ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರುತ್ತವೆ.

ಪುರಂದರದಾಸರು ಕೀರ್ತನೆಗಳನ್ನಲ್ಲದೆ ಹಲವಾರು ಸುಳಾದಿಗಳನ್ನೂ ಉಗಾಭೋಗಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ದಾಸರ ದೈವಭಕ್ತಿ, ಸಮಾಜ ಬೋಧನೆ ನಿರರ್ಗಳವಾಗಿ ಹರಿದಿದೆ. ಗೋಪಿದೇವಿಯಂತೆ ಒರಳಿಗೆ ಕಟ್ಟದೆ ಬರಿದೆ ದೈನ್ಯಪಡುವೆ ಈ ಮೊದಲಾದ ಸುಳಾದಿಗಳೂ ಬೆಲ್ಲದ ಕಟ್ಟೆಯ ಕಟ್ಟಿ ಬೇವಿನ ಬೀಜ ಬಿತ್ತಿ ಜೇನುಮಳೆಗರೆದರೆ ವಿಷ ಹೋಗುವುದೇನಯ್ಯ; ಜಗವ ಸುತ್ತಿಹುದೆಲ್ಲ ನಿನ್ನ ಮಾಯವಯ್ಯಾ ನಿನ್ನ ಸುತ್ತಿಹುದೆಲ್ಲ ಯೆನ್ನ ಮಾನವಯ್ಯ–ಈ ಮೊದಲಾದ ಉಗಾಭೋಗಗಳೂ ರಚನೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಸರಳವಾಗಿದ್ದು ಹಿತಮಿತವಾಗಿದ್ದು ಭಾವಪೂರ್ಣವಾಗಿವೆ.

ಕೆಲವು ಕೀರ್ತನೆಗಳಲ್ಲಿ ದಾಸರು ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಕಾಲಾನಂತರದ ವಿಜಯನಗರದ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಹಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸತ್ಯವಂತರಿಗಿದು ಕಾಲವಲ್ಲ ದುಷ್ಟಜನರಿಗೆ ಸುಭಿಕ್ಷಕಾಲ; ಎನ್ನ ಕುಲದವರಿಲ್ಲ ಎನಗೊಬ್ಬರೂ ಹಿತವಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಮಾತುಗಳು ಮುಸಲ್ಮಾನರ ದಾಳಿಯ ಅನಂತರದ ಬದಲಾವಣೆಯನ್ನು ಕುರಿತಿರುವಂತಿವೆ. ಗುರುವ್ಯಾಸರಾಯರನ್ನೂ ದಾಸರು ತಮ್ಮ ಹಲವಾರು ಕೀರ್ತನೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಡಿ ಹೊಗಳಿ ತಮ್ಮ ಕೃತಜ್ಞತೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಗುರು ವ್ಯಾಸರಾಯರು ಕರುಣದಿಂದೆನಗೆ ವರಮಹಾಮಂತ್ರಗಳ ಉಪದೇಶಿಸಿದರು ಎಂದು ಅವರನ್ನು ಕೊಂಡಾಡಿದ್ದಾರೆ.

*

ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಜನಪ್ರಿಯಗೊಳಿಸಿದಂತೆ ಪುರಂದರದಾಸರು ಸಂಗೀತವನ್ನು ಜನಸಾಮಾನ್ಯರ ಹೃದಯಕ್ಕೆ ಮುಟ್ಟಿಸಿದರು. ಸುಲಭವಾದ ಸಂಗೀತ ಶಿಕ್ಷಣ ಕ್ರಮವನ್ನು ರೂಪಿಸಿದವರೂ ಇವರೇ. ಮಾಯಾಮಾಳವಗೌಳ ರಾಗವನ್ನು ಆಧಾರವಾಗಿಸಿಕೊಂಡು ಸರಳೆ, ಜಂಟಿವರಸೆ, ಅಲಂಕಾರ, ಪದ ಇತ್ಯಾದಿ ಬಾಲ ಪಾಠಗಳನ್ನು ದಾಸರು ನಿರೂಪಿಸಿದರು. ತುಂಬ ಜಟಿಲವಾದ ನೂರೆಂಟು ತಾಳಗಳಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಏಳು ತಾಳಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಉಳಿಸಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಸರಳಗೊಳಿಸಿದರು. ವಿದ್ವಾಂಸರಿಂದ ಮನ್ನಣೆ ಪಡೆದ ಈ ಪದ್ಧತಿಯೇ ಇಂದಿಗೂ ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಂಗೀತ ಶಿಕ್ಷಣ ಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಿದೆ. ಪುರಂದರದಾಸರ ಕೀರ್ತನೆಗಳಲ್ಲಿನ ತಾತ್ತ್ವಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯೂ ಗಮನಾರ್ಹವಾದದ್ದು. ಸುಲಭ ಪೂಜೆಯ ಕೇಳಿ ಬಲವಿಲ್ಲದವರು ಎಂಬ ಕೀರ್ತನೆ ಸಾಮಾನ್ಯಜೀವಿಗೂ ಸಾಧನಾ ಪಥ ತೆರೆದಿದೆ ಎಂಬ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಹೃದಯಂಗಮವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಮನುಷ್ಯ ಜೀವವನ್ನು ಕಾಡುವ ಮೋಹಮಾಯೆಗಳು, ಭಕ್ತನ ಸ್ಥೈರ್ಯ ಧೈರ್ಯಗಳು, ಭಕ್ತಿಯ ವಿವಿಧ ಭಂಗಿಗಳು ಇಂಥ ಕೀರ್ತನೆಯಲ್ಲಿ ಮೂಡಿ ಬಂದಿವೆ. ಕೃಷ್ಣ ಮೂರುತಿ ಕಣ್ಣ ಮುಂದೆ ನಿಂತಿದ್ದಂತಿದೆ ಎಂಬ ಭಾವಪೂರ್ಣ ಕೀರ್ತನೆಯಲ್ಲಿ ಅಪೂರ್ವ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಅನುಭವ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗಿದೆ. ಅಂತೆಯೇ ಈ ಕೀರ್ತನೆಗಳು ವ್ಯಾಸತೀರ್ಥರಿಂದ ಪುರಂದರೋಪನಿಷತ್ ಎಂಬ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಗಳಿಸಿವೆ. **(ಎಸ್.ಪಿ.)**

ಪುಲಕೇಶಿ I: ಬಾದಾಮಿಯ ಚಳುಕ್ಯ ವಂಶದ ದೊರೆ (ಸು. 540–66). ರಣರಾಗನ ಮಗ. ಇವನಿಗೆ ರಣವಿಕ್ರಮ ಎಂಬ ಬಿರುದಿತ್ತು. ಈ ವಂಶದವರಲ್ಲೆಲ್ಲ ಮಹಾರಾಯ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರವರಲ್ಲಿ ಈತನೇ ಮೊದಲಿಗನಾದ್ದರಿಂದ ಈತನನ್ನು ಚಳುಕ್ಯ ರಾಜ್ಯದ ಸ್ಥಾಪಕ ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಬಹುದು. ಚಳುಕ್ಯರಾಜರ ಶಾಸನಗಳ ಹೇಳಿಕೆಯಿಂದಲೂ ಈ ವಿಷಯ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಸತ್ಯಾಶ್ರಯ, ವಲ್ಲಭ ಈ ಚಳುಕ್ಯವಂಶದವರ ಸಾಮಾನ್ಯ ಬಿರುದುಗಳು ಒಂದನೆಯ ಪುಲಕೇಶಿಯಿಂದಲೇ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಬಾದಾಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ 543–44ರಲ್ಲಿ ಈ ಚಳುಕ್ಯ ವಲ್ಲಭೇಶ್ವರ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಆಯಕಟ್ಟಿನ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು, ಅಶ್ವಮೇಧ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡಿ ಕದಂಬರೇ ಮೊದಲಾದ ಸುತ್ತಲ ಅರಸರನ್ನು ಗೆದ್ದು ಈತ ರಾಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪಿಸಿರಬೇಕು. ಆದರೆ ಇವನ ರಾಜ್ಯದ ವಿಸ್ತಾರ ಎಷ್ಟು ಎಂಬುದು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಮೊದಲು ಈತ ಜುದುಕೊಂಟದಲ್ಲಿ (ಬಹುಶಃ ಅಜಂತ) ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಒಂದು ಊಹೆ.

ಪುಲಕೇಶಿ ವೈದಿಕಧರ್ಮಾನುಯಾಯಿ, ಈತ ಅಶ್ವಮೇಧವಲ್ಲದೆ, ಹಿರಣ್ಯ ಗರ್ಭ ಮೊದಲಾದ ಮಹಾಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ಚಳುಕ್ಯ ಶಾಸನಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸುತ್ತವೆ. ರಾಮಾಯಣ, ಮಹಾಭಾರತ ಹಾಗೂ ಮನುಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಇವನಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಪಾಂಡಿತ್ಯವಿದ್ದಿತೆಂದು ಪ್ರಶಂಸಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಬಪ್ಪೂರ ವಂಶದ ದುರ್ಲಭದೇವಿ ಈತನ ಪತ್ನಿ (ಇಂದುಕಾಂತಿ ಎಂಬ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಪತ್ನಿಯೂ ಇದ್ದಳೆಂಬ ಒಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಸಹ ಇದೆ). ಕೀರ್ತಿವರ್ಮ ಮತ್ತು ಮಂಗಲೀಶ ಈತನ ಮಕ್ಕಳು. ಪೂಗವರ್ಮ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಮಗನಿದ್ದನೆಂದೂ ಆತ ಪುಲಕೇಶಿಗಿಂತ ಮೊದಲು ಗತಿಸಿರಬೇಕೆಂದೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ಪೂಗವರ್ಮ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮನ ಇನ್ನೊಂದು ಹೆಸರು ಎಂಬ ಹೇಳಿಕೆಯೂ ಇದೆ. ಪುಲಕೇಶಿಯ ಮರಣಾನಂತರ (ಸು. 566) ಕೀತಿವರ್ಮ ಚಳುಕ್ಯಾಧೀಶ್ವರನಾದ. **(ಕೆ.ಪಿ.)**

ಪುಲಕೇಶಿ II: ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯ ವಂಶದ ಅತಿ ಪ್ರಬಲ ಮತ್ತು ಪ್ರಮುಖ ರಾಜ (ಸು. 610–42). 1ನೆಯ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮನ ಮಗ. ಸತ್ಯಾಶ್ರಯ, ಪರಮೇಶ್ವರ ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳೂ ಈತನಿಗಿದ್ದವು. ತಂದೆ ಮರಣ ಹೊಂದಿದಾಗ ಈತ ಇನ್ನೂ ಚಿಕ್ಕವನಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ರಾಜ್ಯಸೂತ್ರ ಈತನ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪ ಮಂಗಲೀಶನ ಕೈಸೇರಿತು. ಪರಾಕ್ರಮಿಯಾದ ಮಂಗಲೀಶ ಚಳುಕ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ವಿಸ್ತಾರಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾದರೂ ಅನಂತರ ತನ್ನ ಮಗನಿಗೇ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ವಹಿಸುವ ಸನ್ನಾಹ ನಡೆಸಿದ. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಇರುವಿಕೆ ಆತಂಕಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ, ಅಲ್ಲಿಂದ ಹೊರಬಿದ್ದು ಇತರ ನಿಷ್ಠಾವಂತ ಸ್ನೇಹಿತರ (ಪ್ರಾಯಶಃ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಬಾಣರ) ನೆರವು ಪಡೆದು, ಬಲಸಂವರ್ಧನೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಮಂಗಲೀಶನನ್ನು ಎದುರಿಸಿದ. ಆಗ ನಡೆದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಮಂಗಲೀಶ ಹತನಾದ. ಚಳುಕ್ಯ ರಾಜ್ಯ ಪುಲಕೇಶಿಯ ವಶವಾಯಿತು. ಮಂಗಲೀಶ

ಮತ್ತು ಪುಲಕೇಶಿ ಇವರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಅಂತರ್ಯುದ್ಧದ ಲಾಭ ಪಡೆಯಲು ಚಳುಕ್ಯರಿಂದ ತುಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ ಹಲವರು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿರ ಬೇಕು. ಮೊದಲಾಗಿ ಅಪ್ಪಾಯಿಕ ಮತ್ತು ಗೋವಿಂದ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ತಮ್ಮ ಬೃಹತ್ ಸೈನ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಯುದ್ಧಾರ್ಥವಾಗಿ ಬಂದಾಗ ಭೀಮರಥೀ ನದಿಯ ಉತ್ತರ ತಡಿಯಲ್ಲಿ ಪುಲಕೇಶಿ ಸೆಣಸಿದ. ಅವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಓಡಿಹೋದ, ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಶರಣಾದ.ಈ ವಿವರಗಳನ್ನೂ ಅನಂತರದ ಇವನ ಇತರ ದಿಗ್ವಿಜಯದ ವಿವರಗಳನ್ನೂ 634ರ ಐಹೊಳೆಯ ಮೇಗುಟಿ ದೇವಾಲಯದ ಶಾಸನ ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ. ಐಹೊಳೆ ಶಾಸನದ ಬರೆಹದ ಧಾಟಿಯಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿರುವ ದಿಗ್ವಿಜಯದ ವಿವರಗಳು ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಇದೆಯೆಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಭಾವಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಇವನ ದಿಗ್ವಿಜಯದ ಮೊದಲ ಘಟನೆ ಚಳುಕ್ಯ ರಾಜ್ಯದ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಬನವಾಸಿಯ ಕದಂಬರ ಮೇಲೆ ನಡೆದುದು. ಆಗ ಅಲ್ಲಿ ರಾಜನಾಗಿದ್ದವನು ಭೋಗಿವರ್ಮ (ಕೆಲವರ ಪ್ರಕಾರ ಅಜವರ್ಮ). ಈ ಹಿಂದೆಯೇ ಮಂಗಲೀಶ ಕದಂಬರನ್ನು ಒಮ್ಮೆ ಸೋಲಿಸಿದ್ದರೂ ಚಳುಕ್ಯ ಅಂತರ್ಯುದ್ಧ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇವರು ತಮ್ಮ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಪುನಃ ಸಾಧಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿರ ಬೇಕು. ಬಲಶಾಲೀ ಕದಂಬರು ಆಳಿದಮೇಲೆ ಪಕ್ಕದ ರಾಜ್ಯಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ತಲಕಾಡಿನ ಗಂಗರೂ ತುಳುನಾಡಿನ ಆಳುಪರೂ ಪುಲಕೇಶಿಯ ಸಾರ್ವಭೌಮತ್ವವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡರು. ಅನಂತರ ಪುಲಕೇಶಿ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ನಡೆದು ಕೊಂಕಣದಲ್ಲಿದ್ದ ಮೌರ್ಯರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಅವರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿದ್ದ ಪುರಿಯನ್ನೂ (ಮುಂಬಯಿ ಬಳಿ ಇರುವ ಎಲಿಫೆಂಟಾ ದ್ವೀಪ) ತನ್ನ ನೌಕಾಬಲದ ಸಹಾಯದಿಂದ ಆಕ್ರಮಿಸಿದ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿದ್ದ ಲಾಟರೂ ಮಾಳವರೂ ಗೂರ್ಜರರೂ ಈತನಿಗೆ ತಲೆಬಾಗಿದರು. ಗುಜರಾತ್ ಪುಲಕೇಶಿಯ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ಬಂತು. ಅಲ್ಲಿ ತನ್ನ ವಂಶೀಯನೊಬ್ಬನನ್ನು ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ನೇಮಿಸಿದ. ಆಗ ಉತ್ತರಪಥವನ್ನೆಲ್ಲ ಆಕ್ರಮಿಸಿ ವಿರಾಜಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಕನೂಜಿನ ಹರ್ಷವರ್ಧನ, ದಕ್ಷಿಣಾಪಥದ ಒಬ್ಬ ಅರಸು ಪ್ರವರ್ಧಮಾನಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ಸಹಿಸಲಾರದೆ ಇವನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಬಂದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ನರ್ಮದಾ ನದಿಯ ಬಳಿ ನಡೆದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಹರ್ಷ ಪರಾಜಿತನಾಗಿ ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿದ. ಯುವಾನ್ ಚಾಂಗ್ ಸಹ ಪುಲಕೇಶಿಯ ವಿರುದ್ಧ ಹರ್ಷ ಅಸಫಲನಾದುದನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಚಳುಕ್ಯರ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳು ಪುಲಕೇಶಿ ಹರ್ಷನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಪರಮೇಶ್ವರ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಪುಲಕೇಶಿಯ 613ರ ಹೈದರಾಬಾದ್ ತಾಮ್ರಪಟದಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಬಿರುದು ಕಂಡುಬರುವುದರಿಂದ ಹರ್ಷನ ಮೇಲಿನ ವಿಜಯ ಸು. 611–12ರಲ್ಲಿ ಆಗಿರಬೇಕೆಂದು ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹರ್ಷನೊಡನೆ ನಡೆದ ಯುದ್ಧ ಅತಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಘಟನೆ. ಅನಂತರ ಪುಲಕೇಶಿ ನರ್ಮದಾ ನದಿಯಿಂದ ಹಿಡಿದು ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕದವರೆಗಿನ ದಖನ್ ಪ್ರಸ್ಥಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಕೊಂಕಣ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಅಧಿಪತಿಯಾದ. ಐಹೊಳೆ ಶಾಸನ ಇವನನ್ನು 99000 ಗ್ರಾಮಗಳಿದ್ದ ಮೂರು ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರಗಳ ರಾಜ ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಮೂರು ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರಗಳು ಈಗಿನ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ, ಕೊಂಕಣ ಮತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕ ಎಂದು ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಅನಂತರ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯದ ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕಿದ್ದ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಮೇಲೆ ಗಮನವನ್ನು ಹರಿಸಿದ. ಕೋಸಲ (ಪಾಂಡುವಂಶಿಗಳು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ದಕ್ಷಿಣ ಕೋಸಲ) ಮತ್ತು ಕಲಿಂಗಗಳನ್ನು ಬೆದರಿಸಿದ. ಪಿಷ್ಟಪುರದ (ಪೂರ್ವ ಗೋದಾವರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಿಠಾಪುರಮ್) ಕೋಟೆಯನ್ನು ನುಚ್ಚುನೂರು ಮಾಡಿದ. ಅಲ್ಲಿಂದ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿದ್ದ ಕುನಾಲವನ್ನೂ (ಏಲೂರು ಬಳಿ ಕೊಲ್ಲೇರು ಸರೋವರದ ಪ್ರದೇಶ) ಆಕ್ರಮಿಸಿದ. ಆಗ ಆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುಕುಂಡಿನ್ ವಂಶದ ಮಾಧವವರ್ಮ ಅಥವಾ ಪೃಥ್ವೀಮಹಾರಾಜ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ. ಹೀಗೆ ಪುಲಕೇಶಿಯ ವಶವಾದ ಆ ವೆಂಗಿದೇಶಕ್ಕೆ ಅವನ ತಮ್ಮ ಕುಬ್ಜ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನನ್ನು ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ನೇಮಿಸಿದ (ಇವನ ವಂಶದವರು ಮುಂದೆ ವೆಂಗಿಯ ಚಾಳುಕ್ಯರು ಅಥವಾ ಪೂರ್ವಚಾಳುಕ್ಯರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದರು). ಅಲ್ಲಿಂದ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿದ್ದ ಪಲ್ಲವ ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ಧಾಳಿ ಮಾಡಿದ. ಆಗ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ 1ನೆಯ ಮಹೇಂದ್ರವರ್ಮ ಇವನ ಪ್ರತಾಪವನ್ನು ಎದುರಿಸಲಾರದೆ ಕಂಚಿಯ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಹುದುಗಿಕೊಂಡ. ಪುಲಕೇಶಿ ಅನಂತರ ಚೋಳ, ಪಾಂಡ್ಯ, ಕೇರಳ ರಾಜರನ್ನು ತನ್ನ ಸ್ನೇಹಿತರಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬಾದಾಮಿಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಿದ.

ಈ ದಿಗ್ವಿಜಯವನ್ನು ಎರಡು ಹಂತಗಳಲ್ಲಿ, ಅಂದರೆ ಕದಂಬ ರಾಜ್ಯದಿಂದ ಹರ್ಷನವರೆಗಿನ ಮೊದಲನೆಯದನ್ನು ಸು. 610–12ರಲ್ಲೂ ಅನಂತರ ಪೂರ್ವ ಕರಾವಳಿಯದನ್ನು 631ರ ಅನಂತರವೂ ಮಾಡಿರಬೇಕೆಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಊಹೆ ಇದೆ. ಈ ವಿಜಯಗಳಿಂದ ಪುಲಕೇಶಿ ಇಡೀ ದಕ್ಷಿಣಾಪಥದ ಪ್ರಭಾವೀ ರಾಜನಾದ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇವನು ಪರ್ಷಿಯಕ್ಕೆ ತನ್ನ ರಾಯಭಾರಿಯನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದನೆಂದೂ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವಾಗಿ ಅಲ್ಲಿನ ರಾಜ ಖುಸ್ರು ತನ್ನ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳನ್ನು ಇವನ ಆಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸಿದನೆಂದೂ ಟಬರಿ ಎಂಬ ಪಾರಸೀ ಲೇಖಕ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕೆಲವರು ಅಜಂತಾದ ಮೊದಲ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಈ ರಾಯಭಾರದ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ (ಆದರೆ ಇದು ಅನುಮಾನಾಸ್ಪದ).

ಸು. 642ರಲ್ಲಿ ಪುಲಕೇಶಿಯ ಜೀವನದ ಮಹಾದುರ್ಘಟನೆ ಒದಗಿತು. ಆಗ ಪಲ್ಲವ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನೇರಿದ್ದ ಮೊದಲನೆಯ ನರಸಿಂಹವರ್ಮ ಪ್ರಬಲನಾಗಿ, ಚಳುಕ್ಯರಿಗೆ ಅಧೀನರಾಗಿದ್ದ ಬಾಣರನ್ನೂ ಸಿಂಹಳದ ಮಾನವರ್ಮನನ್ನೂ ಜೊತೆಗೂಡಿಸಿಕೊಂಡು ಚಳುಕ್ಯರ ಮೇಲೆ ನುಗ್ಗಿದ. ಪರಿಯಲ, ಮಣಿಮಂಗಲ, ಸೂರಮಾರ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಜಯಗಳಿಸಿದ್ದಲ್ಲದೆ ಬಾದಾಮಿಯನ್ನೂ ಆಕ್ರಮಿಸಿದ. ಈ ಸಂಬಂಧದ ಗ್ರಂಥಲಿಪಿಯ ಶಾಸನವೊಂದು ಬಾದಾಮಿಯಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಉಳಿದಿದೆ. ಪುಲಕೇಶಿ ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಹತನಾದನಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ.

ಚಳುಕ್ಯ ಮತ್ತು ಪಲ್ಲವರ ಸಂಘರ್ಷಣೆ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಸಮಯದಲ್ಲೇ ಚೀನದ ಯಾತ್ರಿಕ ಯುವಾನ್ ಚಾಂಗ್ ಚಳುಕ್ಯ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಭೇಟಿಯಿತ್ತಿದ್ದ. ಅವನು ಪುಲಕೇಶಿ ಜನ್ಮತಃ ಕ್ಷತ್ರಿಯನೆಂದೂ ಆತನ ಔದಾರ್ಯ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹರಡಿತ್ತೆಂದು ಆತನಿಗೆ ಸಾಮಂತರು ಪೂರ್ಣ ವಿಧೇಯಕರಾಗಿದ್ದರೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ದಕ್ಷಿಣಾಪಥದಲ್ಲಿ ಚಳುಕ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಭಾವಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿ, ಗುಜರಾತ್ ಹಾಗೂ ವೆಂಗಿ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಚಳುಕ್ಯ ವಂಶೀಯರ ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ನೆಲೆಗೊಳಿಸಿದ್ದು ಪುಲಕೇಶಿಯ ಮಹತ್ಸಾಧನೆ.

ಪುಲಕೇಶಿಗೆ ಆದಿತ್ಯವರ್ಮ, ಚಂದ್ರಾದಿತ್ಯ, ರಣರಾಗ, ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಜಯಸಿಂಹ ಎಂಬ ಐವರು ಮಕ್ಕಳಿದ್ದರು. ಅಂಬೇರಾ ಇವನ ಮಗಳು. ಪುಲಕೇಶಿಯ ಮರಣಾನಂತರ 13 ವರ್ಷಗಳ ಸಂಕ್ರಮಣ ಕಾಲ ಕಳೆದಮೇಲೆ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಸ್ವಶ್ರಮದಿಂದ ಪುನಃ ಚಳುಕ್ಯ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಂಡ. (ಕೆ.ಪಿ.)

ಪುಲಿಗೆರೆ ಸೋಮ: ಸು. 16ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ವೀರಶೈವ ಕವಿ. ಸೋಮೇಶ್ವರ ಶತಕ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ. ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪುಲಿಗೆರೆ (ಈಗಿನ ಲಕ್ಷ್ಮೇಶ್ವರ) ಇವನ ಜನ್ಮಸ್ಥಳವಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ.

ಸೋಮೇಶ್ವರ ಶತಕ ಕನ್ನಡದ ಅತ್ಯಂತ ಜನಪ್ರಿಯ ಶತಕ ಗ್ರಂಥ. ಇದರಲ್ಲಿ ನೂರಮೂರು ವೃತ್ತಗಳಿದ್ದು ಕನ್ನಡಿಗರಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಹಲವು ಜಾಣ್ನುಡಿಗಳೂ ಗಾದೆಯ ಮಾತುಗಳೂ ಹಾಸುಹೊಕ್ಕಾಗಿ ಬಂದಿವೆ. ನೀತಿಬೋಧೆ ಈ ಶತಕದ ಮೂಲೋದ್ದೇಶ. ಸಂಸ್ಕೃತ ಸುಭಾಷಿತಗಳ ಛಾಯೆ ಈ ಶತಕದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದರೂ ಸ್ವತಂತ್ರ ಲೋಕಾನುಭವ, ಸ್ವೋಪಜ್ಞ ಕವಿತಾಶಕ್ತಿ, ಮಾರ್ಮಿಕತೆ ಮೊದಲಾದ ಉನ್ನತ ಗುಣಗಳೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಶತಕದ ಭಾಷೆ ಸರಳವಾಗಿದ್ದು ಜನಸಾಮಾನ್ಯರಿಗೂ ಎಟಕುವಂತಿದೆ. ಶತಕದ ಒಂದು ಪದ್ಯ :

ಹಿತವಂ ತೋರುವನಾತ್ಮಬಂಧು ಪೊರೆವಾತಂ ತಂದೆ ಸದ್ಧರ್ಮದಾ
ಸತಿಯೇ ಸರ್ವಕೆ ಸಾಧನಂ ಕಲಿಸಿದಾತಂ ವರ್ಣಮಾತ್ರಂ ಗುರು
ಶ್ರುತಿಮಾರ್ಗಂ ಬಿಡದಾತ ಸುವ್ರತಿ ಮಹಾಸದ್ವಿದ್ಯೆಯೇ ಪುಣ್ಯದಂ
ಸುತನೇ ಸದ್ಗತಿದಾತನೈ ಹರಹರಾ ಶ್ರೀಚೆನ್ನಸೋಮೇಶ್ವರಾ

(ಬಿ.ಎಸ್.)

ಪುಷ್ಪಗಿರಿ: ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟ ಶ್ರೇಣಿಗೆ ಸೇರಿದ ಒಂದು ಗಿರಿಶಿಖರ. ಉತ್ತರ ಕೊಡಗಿನ ಸೋಮವಾರಪೇಟೆಯ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ ಸು.36 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಕುಮಾರಹಳ್ಳಿಯ ಬಳಿ ಇದೆ. ಗಿರಿಯ ಪಶ್ಚಿಮದ ಕಡೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕ್ಷೇತ್ರವಾದ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ (ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ) ಇರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಬೆಟ್ಟ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದೆ. ಎತ್ತರ 1,713 ಮೀ. ಇದೇ ಈ ಸುತ್ತಿಗೆ ದೊಡ್ಡ ಶಿಖರ.

ಪುಷ್ಪಗಿರಿ ಎರಡು ಮುಡಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಮಡಿಕೇರಿ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ನಿಂತು ಈ ಗಿರಿಯೆಡೆಗೆ ಕಣ್ಣಾಡಿಸಿದರೆ ಗಿರಿಮುಡಿ ಎತ್ತಿನ ಡುಬ್ಬದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಪುಷ್ಪಗಿರಿಯ ಮುಡಿ ಹುಲ್ಲಿನಿಂದ ಆಚ್ಛಾದಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇಳಿಜಾರುಗಳು ತೀರ ಕಡಿದಾಗಿದ್ದು ದಟ್ಟವಾದ ಅರಣ್ಯಗಳಿಂದ ತಬ್ಬಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕಾಡಾನೆಗಳ ಹಿಂಡುಗಳನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಗಿರಿ ಅಡಿಯ ಕಣಿವೆಗಳಲ್ಲಿ ಬತ್ತದ ಗದ್ದೆಗಳು ಕಂಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ. ಗಿರಿಯ ನೆತ್ತಿಯಿಂದ ಕೊಡಗು, ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಮತ್ತು ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆ ಪ್ರದೇಶಗಳ ರಮಣೀಯ ದೃಶ್ಯವನ್ನು ನೋಡಬಹುದು.

ಈ ಗಿರಿಯ ಇಳಿಜಾರು ತೀರ ಕಡಿದಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬೆಟ್ಟವನ್ನು ಏರುವ ಕೆಲಸ ಶ್ರಮದಾಯಕ. ಗಿರಿ ಅಡಿಯಲ್ಲಿರುವ ಭಾಗತಿ ಎಂಬ ಸ್ಥಳದ ಮೂಲಕ ಗಿರಿಯನ್ನೇರಬೇಕು. ರಸ್ತೆಯುದ್ದಕ್ಕೂ ವಿಹಾರಧಾಮಗಳಿವೆ. ಗಿರಿಯ ನೆತ್ತಿಯ ಮೇಲಿರುವ ಕಲ್ಲುದಿಣ್ಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಪ್ರಾಚೀನಾವಶೇಷಗಳಿವೆ. ಕರೀ ಶಿಲೆಯೊಂದರ ಮೇಲೆ ಎರಡು ಪಾದಗಳ ಗುರುತುಗಳು ಇವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವೂ ಇದ್ದು ಪ್ರತಿ ತುಲಾಸಂಕ್ರಮಣದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಪೂಜೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. (ವಿ.ಎನ್.ಎನ್.)

ಪುಸ್ತಕ ಪ್ರಪಂಚ: ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಮಿತಿ ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಒಂದು ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆ. 1946ನೆಯ ಆಗಸ್ಟ್‌ನಲ್ಲಿ ಈ ಪತ್ರಿಕೆ ಜನ್ಮತಾಳಿತು. ಪತ್ರಿಕೆಯ ಧ್ಯೇಯಗಳಿವು: (1) ಕನ್ನಡೇತರ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾದ ಪುಸ್ತಕಗಳ ಮತ್ತು ಲೇಖನಗಳ ಸಾರಾಂಶಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿ ಅವುಗಳ ಪರಿಚಯವನ್ನು ಓದುಗರಿಗೆ ಮಾಡಿಕೊಡುವುದು. (2) ಆಯಾ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾದ ಎಲ್ಲ ಕನ್ನಡ ಪುಸ್ತಕಗಳ ಮತ್ತು ಮುಖ್ಯ ಕನ್ನಡ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸುವುದು. (3) ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿರುವ ಉತ್ತಮ ಪುಸ್ತಕಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿಮರ್ಶಾತ್ಮಕ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವುದು. (4) ಪುಸ್ತಕ ಭಂಡಾರ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ವಿಚಾರವಾಗಿ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವುದು. (5) ಒಬ್ಬ ಲೇಖಕರ ಎಲ್ಲ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ವಿಮರ್ಶಾತ್ಮಕ ಲೇಖನದ ಮೂಲಕ ಪರಿಚಯ ಮಾಡಿಕೊಡುವುದು. ಒಂದು ವಿಷಯದ ಮೇಲೆ ಬರೆದಿರುವ ಅನೇಕ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ವಿಮರ್ಶಾತ್ಮಕ ಲೇಖನದ ಮೂಲಕ ಪರಿಚಯ ಮಾಡಿಕೊಡುವುದು. (6) ಗ್ರಾಮ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕಥೆಗಳು, ಕವಿತೆಗಳು, ಪ್ರಬಂಧಗಳು ಮತ್ತು ವ್ಯಕ್ತಿಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವುದು. (7) ಕಲಾಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಅಚ್ಚು ಮಾಡುವುದು. (8) ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾದ ಅತಿ ಮುಖ್ಯ ಲೇಖನಗಳ ಸಾರಾಂಶವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವುದು. (9) ಗ್ರಾಮಸ್ಥರಿಗೆ ರುಚಿಸುವ ವಿಷಯಗಳ ಮೇಲೆ ಸುಲಭ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವುದು.

ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ನುರಿತವರೊಬ್ಬರನ್ನು ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅವರಿಗೆ ನೆರವು, ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ನೀಡಲು ಸಂಪಾದಕೀಯ ಮಂಡಲಿಯೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಹೆಸರಾಂತ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತಿಗಳೂ ಕವಿಗಳೂ ವಿಮರ್ಶಕರೂ ಅಧಿಕಾರಿಗಳೂ ಇರುತ್ತಾರೆ. ತಿಂಗಳಿಗೆ ಒಮ್ಮೆ ಸೇರಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಲಾದ ಲೇಖನ ಮತ್ತು ವಿಮರ್ಶೆಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಕ ಮಂಡಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಪ್ರಕಟಣೆ ನೀಡುತ್ತದೆ. ಸಾಹಿತಿಗಳನ್ನೂ ಸಂದರ್ಭಗಳನ್ನೂ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷ ಸಂಚಿಕೆಗಳೂ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಈಗ ಪ್ರತಿಕೆಯ ಪ್ರಕಟಣೆ ನಿಂತಿದೆ. ಪತ್ರಿಕೆಯ ಪ್ರಕಟನೆಯನ್ನು ಪುನರ್‌ಜೀವನಗೊಳಿಸುವ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಯತ್ನಗಳು ನಡೆದಿವೆ. (ಎಸ್.ಆರ್.ಜೆ.)

ಪೂಜಾಕುಣಿತ: ಮಂಡ್ಯ ಹಾಗೂ ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಜನಪದ ಧಾರ್ಮಿಕ ನೃತ್ಯ. ನರ್ತನಕ್ಕೆ ಮುಂಚಿನ ಸಿದ್ಧತೆಯಾಗಿ ತಳಿ ಕಟ್ಟುವುದು, ಪೂಜೆ ಕಟ್ಟುವುದು ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಧಾನಗಳಿವೆ.

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ತಳಿಯನ್ನು ಅಡಕೆ ಮರ ಇಲ್ಲವೇ ಬಿದಿರಿನಿಂದ ಕಟ್ಟುವುದು ವಾಡಿಕೆ. ಮೊದಲಿಗೆ ತಳಭಾಗ ಮತ್ತು ಮೇಲ್ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಬಿದಿರಿನ ಅಥವಾ ಅಡಕೆಯ ದುಂಡಾದ ಬೊಂಬುಗಳನ್ನಿಟ್ಟು ಇವುಗಳ ಎರಡೂ ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಅಡಕೆಯ ಅಥವಾ ಬಿದಿರು ಬೊಂಬನ್ನು ತಳ ಮತ್ತು ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ದುಂಡು ಬೊಂಬುಗಳ ನಡುವೆ ಹಾಯಿಸಿ ಕಟ್ಟುತ್ತಾರೆ. ಅನಂತರ ನೇರವಾಗಿ ಮತ್ತು ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಒಟ್ಟು ಏಳು ಅಥವಾ ಒಂಬತ್ತು (ಅಡಕೆ ಅಥವಾ ಬಿದಿರು) ಬೊಂಬುಗಳನ್ನಿಟ್ಟು ಬಿಗಿಯುತ್ತಾರೆ. ಮಧ್ಯದ ಬೊಂಬು ತಳದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಮೇಲ್ಗಡೆ ಉದ್ದವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಬೊಂಬಿನ ತಳಭಾಗಕ್ಕೆ ಗಿಂಡಿಯನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ್ದು ಇದು ಪೂಜೆ ಹೊರಲು ಅನುಕೂಲವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ತಳದಿಂದ ಮೂಲೆ ಮೇಲೆ ಕೊಂಚ ಓರೆಯಾಗಿ ದುಂಡಾದ ಒಂದು ಬೊಂಬು ಬಲದಿಂದ ಎಡಕ್ಕೆ, ಮತ್ತೊಂದು ಎಡದಿಂದ ಬಲಕ್ಕೆ ಬಾಗಿರುತ್ತದೆ. ತಳಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಮಣೆ ಕಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ.

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಏಳು ಅಥವಾ ಒಂಬತ್ತು ಕಳಸಗಳ ಪೂಜೆ ಕಟ್ಟುತ್ತಾರೆ. ತಳಿಗೆ (ಬೊಂಬಿನ ತುದಿಗಳಿಗೆ) ಮೊದಲು ಕಳಸಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಿ ಅನಂತರ ಮಣೆಯಮೇಲೆ ಬೆಳ್ಳಿಯ ಕುದುರೆ ನಿಲ್ಲಿಸಿ, ಅದರ ಮೇಲೆ ಉತ್ಸವಮೂರ್ತಿಯ ವಿಗ್ರಹವನ್ನಿಟ್ಟು ಶೃಂಗರಿಸಿ, ದೇವರ ವಿಗ್ರಹವೂ ಸೇರಿದಂತೆ ತಳಿ ಕಾಣದ ಹಾಗೆ ವಿವಿಧ ವರ್ಣಗಳ ವಸ್ತ್ರವನ್ನುಡಿಸಿ ಒಡವೆಗಳನ್ನು ಹಾಕಿ ಅಲಂಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ದೇವರ ಮೇಲ್ಗಡೆ ಪ್ರಭಾವಳಿಯನ್ನು (ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನರಸಿಂಹಾವತಾರದ್ದು) ಇಡುವರು. ವಸ್ತ್ರಾಭರಣಗಳ ಅಲಂಕಾರವಾದ ಮೇಲೆ ಸಣ್ಣ ನೂಲಿನ ದಾರದಿಂದ ಉತ್ಸವಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಭದ್ರವಾಗಿ ಕಟ್ಟಿ ಹೂವಿನಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸುವರು. ಹೀಗೆ ಸಿದ್ಧವಾದ ಕಳಸಗಳನ್ನು ಪೂಜೆ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಮೆರವಣಿಗೆಗೆ ಸಿದ್ಧವಾದ ಈ ಪೂಜೆಯನ್ನು ದೇವರಗುಡ್ಡ ಹೊರುತ್ತಾನೆ. ಹೊರುವಾಗ ತಲೆಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ದಪ್ಪವಾದ ಪೇಟ, ನಡುವಿಗೆ ವಸ್ತ್ರದ ನಡುಪಟ್ಟಿ

ಹಾಗೂ ಕಚ್ಚೆ, ಕಾಲಿಗೆ ಗೆಜ್ಜೆ ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪೂಜೆಯನ್ನು ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಹೊತ್ತು ಕುಣಿಯುವುದೇ ಹೆಚ್ಚು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ತಮಟೆ, ನಗಾರಿಗಳ ಬಡಿತಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ವಿಶೇಷ ಗತ್ತಿನೊಂದಿಗೆ ಪೂಜೆ ಹೊತ್ತವನು ಕುಣಿಯುತ್ತಾನೆ.

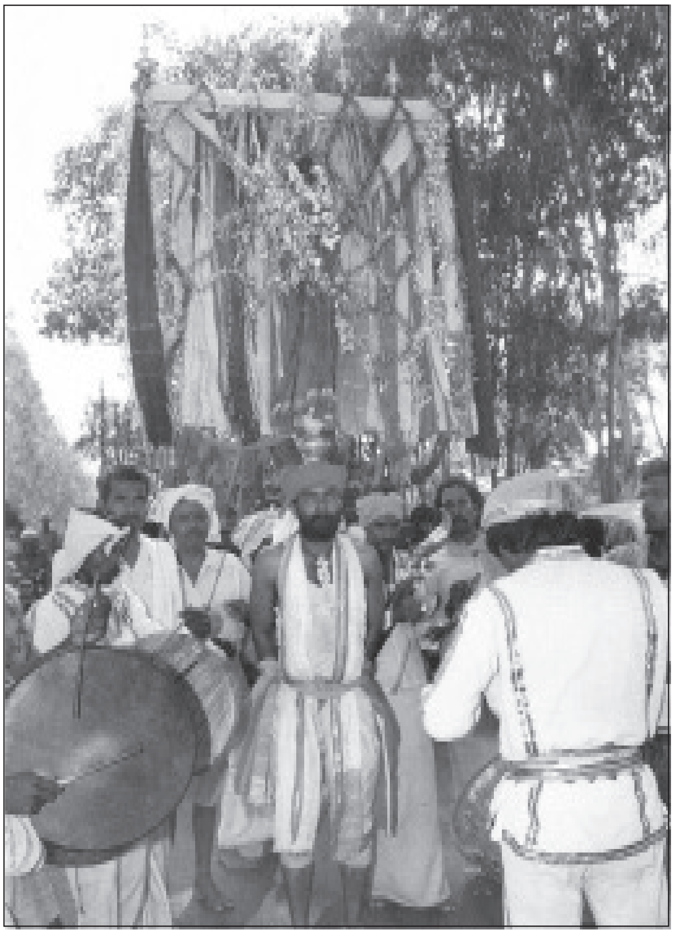

ಪೂಜೆ ಹೊತ್ತವರು ಕುಣಿಯುವಾಗ ಇಂತಿಷ್ಟೇ ಹೆಜ್ಜೆ ಕುಣಿಯುತ್ತ ಮುಂದೆ ಹೋಗಿ ಹಿಂದೆ ಬರಬೇಕು, ಗಸ್ತು ಹೊಡೆಯಬೇಕು, ಸುತ್ತು ಹೆಜ್ಜೆ ಇಡಬೇಕು ಎಂಬ ನಿಯಮ ಕುಣಿಯುವವನನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಕುಣಿತದಲ್ಲಿ ವೈವಿಧ್ಯವೂ ಇದೆ. ಹೆಗಲ ಮೇಲೆ ಹೊತ್ತು ಉತ್ಸಾಹದಿಂದ ಕುಣಿಯುವುದು, ಪೂಜೆ ಹಿಡಿದಿದ್ದ ಕೈಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕುಣಿಯುವುದು, ಕುಣಿಯುತ್ತಿದ್ದಂತೆಯೇ ತಲೆಯ ಮೇಲಿಂದ ಹೆಗಲ ಮೇಲಕ್ಕೆ ತರುವುದು, ಕುಳಿತು ಕುಣಿಯುತ್ತ ಮತ್ತೆ ತಲೆಯ ಮೇಲಕ್ಕೆ ತರುವುದು, ಅನಂತರ ಮಲಗುವಾಗ ಭುಜದ ಮೇಲೆ ತಂದು ಹಣೆಯ ಮೇಲೆ ಹಾಗೂ ಎದೆಯ ಮೇಲಿಟ್ಟು ಕುಣಿಸುವುದು ಅತ್ಯಂತ ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವೂ ಆಕರ್ಷಕವೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಪೂಜೆ ಹೊತ್ತು ಕುಣಿಯುವವನಿಗೆ ಅನುಭವ ಹಾಗೂ ಪರಿಶ್ರಮ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದ್ದರೆ ಕುಣಿತ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಅವನ ದೈವಭಕ್ತಿ, ಶ್ರದ್ಧೆ, ಅನುಭವ, ಪರಿಶ್ರಮಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಕುಣಿತ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗುತ್ತದೆ. **(ಜಿ.ವಿ.ಡಿ.)**

ಪೂಜಾರ, ಮ. ಪ್ರ.: 1884–1954. ಹೆಸರಾಂತ ಪಂಡಿತರು. ಮಹಾದೇವ ಪ್ರಭಾಕರ ಪೂಜಾರ ಎಂಬುದು ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. ಇವರು ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಂಕಾಪುರದವರು. ಧಾರವಾಡ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಾಠಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿ ಅಲಂಕಾರ, ನ್ಯಾಯ, ವೇದಾಂತ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾವೀಣ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದರು. ಅನಂತರ ಆಗಿನ ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರದ ಪಂಡಿತ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲೂ ತೇರ್ಗಡೆಯಾದರು (1909). ಧಾರವಾಡ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಕರ ತರಬೇತಿ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಪಂಡಿತರಾಗಿ ಸು. 27 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಕೆ.ಇ. ಬೋರ್ಡ್ ಆರ್ಟ್ಸ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲೂ ಕನ್ನಡ ಪಂಡಿತರಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು.

ಹಲವಾರು ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳೊಂದಿಗೆ ನಿಕಟ ಸಂಪರ್ಕ ಹೊಂದಿದ್ದ ಇವರು ಧಾರವಾಡ ವಿದ್ಯಾವರ್ಧಕ ಸಂಘದ ಕಾರ್ಯಕಾರಿ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿಯೂ ಈ ಸಂಘ ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿದ್ದ ವಾಗ್ಭೂಷಣ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕ ಮಂಡಲಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿಯೂ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಮುಂಬಯಿ ಸರ್ಕಾರದ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರೂ ಆಗಿದ್ದರು.

ಹಳಗನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಪಡೆದಿದ್ದ ಪೂಜಾರರು ಅನೇಕ ಕವಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿಮರ್ಶಾತ್ಮಕ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಭಟ್ಟಾಕಳಂಕನ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನಕ್ಕೆ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಅಶೋಕ, ಪೈಗಂಬರ್ ಕುರಿತು ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಜೈನಧರ್ಮ ಪರಿಭಾಷೆ, ಜೈನ ಪದ್ಮಪುರಾಣಸಾರ, ನುಡಿಗನ್ನಡಿ, ಛಂದೋಮಂಜರಿ, ಪಂಚತಂತ್ರಸಾರ–ಇವು ಇವರ ಇತರ ಕೃತಿಗಳು. **(ಎನ್.ಕೆ.ಕೆ.)**

ಪೂಜೆಗಳು: ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿರುವ ಪೂಜಾವಿಧಾನಗಳನ್ನು ಶಿಷ್ಟ ಮತ್ತು ಜನಪದ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು. ಶಿಷ್ಟ ಪೂಜಾ ವಿಧಾನದಲ್ಲಿ ಪೌರಾಣಿಕ ಮತ್ತು ಆಗಮೋಕ್ತ ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಬಹುತೇಕ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮಂತ್ರಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸುವುದು ರೂಢಿ, ಆವಾಹನ, ಆಸನ, ಪಾದ್ಯ, ಅರ್ಘ್ಯ, ಅಚಮನೀಯ, ಸ್ನಾನ, ವಸ್ತ್ರ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ಅನುಲೇಪನ, ಪುಷ್ಪ, ಧೂಪ, ದೀಪ, ನೈವೇದ್ಯ, ನಮಸ್ಕಾರ, ಪ್ರದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಮಂತ್ರಪುಷ್ಪ ಎಂಬ ಷೋಡಶ ಉಪಚಾರಗಳನ್ನು ದೇವರಿಗೆ ಸಮರ್ಪಿಸುವುದು ಪದ್ಧತಿ. ಇದು ಭಾರತದ ಎಲ್ಲಡೆಯಲ್ಲೂ ರೂಪಿತವಾಗಿರುವ ರೀತಿಯೇ. *****

ಜನಪದರು ತಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಸಿದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಅನಿಷ್ಟನಿವಾರಣೆಗಾಗಿ ದೇವರನ್ನು ಒಲಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಸರಿಸುವ ಪೂಜೆಗಳು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಯುತವಾದುವು. ಮೇಲುನೋಟಕ್ಕೆ ಪೂಜೆ ಮತ್ತು ಸೇವೆ ಎರಡೂ ಒಂದೇ ಆಗಿ ತೋರಿದರೂ ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದಕ್ಕೊಂದಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುತ್ತದೆ. ಪೂಜೆಗಳಲ್ಲಿ, ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿ ದೇವರಿಗೆ ಅರಿಸಿನ ಕುಂಕುಮ ಹಚ್ಚಿ, ದೀಪ ಹತ್ತಿಸಿ, ಧೂಪ ಹಾಕಿ, ನೈವೇದ್ಯ ಮಾಡಿಸುವುದು ಒಂದು ಕ್ರಮ. ಕೆಲವು ದೇವರಿಗೆ ತಮ್ಮಡಿ, ಸಿದ್ಧ, ಜೋಗಿ, ಕೆಲವೆಡೆ ಬೆಸ್ತರು (ಮಾರಮ್ಮನಿಗೆ) ಮುಂತಾದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಪೂಜೆ ಕೈಗೊಳ್ಳುವ ಜನರಿರುತ್ತಾರೆ. ಇವರ ಮೂಲಕ ದೇವರನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಬಂದಿರುವ ಕೇಡಿನ ಪರಿಹಾರಕ್ಕೆ ಜನ ಪೂಜೆ ಮಾಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಗೊಂದಿಯಮ್ಮ, ಉಡಸಲಮ್ಮ, ಹೊನ್ನಾಲದಮ್ಮ ಮುಂತಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹೊಲದ ಬದುವಿನಲ್ಲಿ ಹೊಳೆ ತೀರದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಪೂಜೆ ಮಾಡಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿಯೆ ವಿಸರ್ಜನೆ ಮಾಡಿಬಿಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ಬಗೆಬಗೆಯ ಪೂಜೆಗಳು ಬೇರೆಬೇರೆ ಉದ್ದೇಶಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರತಿ ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲೂ ನಡೆಯುತ್ತಲೇ ಇರುತ್ತವೆ.

ಪೂಜೆಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಭಾಗ ಬಾಲಗ್ರಹ ಚಿಕಿತ್ಸೆ, ಹುಚ್ಚು ಬಿಡಿಸುವುದು, ಕಾಯಿಲೆಗಳನ್ನು ಗುಣಪಡಿಸುವುದು ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟದ್ದು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಜೋಯಿಸರಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಗೊತ್ತಾದ ಇತರರಲ್ಲಿ ಚೀಟು ಅಥವಾ ತಗಡು ಬರೆಸುವ ಸಂಪ್ರದಾಯವಿದೆ. ತಗಡು ಬರೆಯುವವರು ಅವರವರ ಪದ್ಧತಿಯಂತೆ ದೇವರ

ಹೆಸರು, ಒಂದು ವಿಗ್ರಹ–ಇವುಗಳನ್ನು ಬರೆದು ಸುರುಳಿ ಸುತ್ತಿ ಅದನ್ನು ಪೂಜೆ ಮಾಡಿ ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಭಕ್ತ ಅದನ್ನು ತಂದು ಮಣೆಯ ಮೇಲೆ ಇಟ್ಟು ಧೂಪ ದೀಪ ಹೂವುಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸಿ ಕೈಗೋ ಕತ್ತಿಗೋ ರಕ್ಷೆಯಾಗಿ ಕಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಈ ಪೂಜೆಗಳು ಇಷ್ಟೇ ಎಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಭಕ್ತರ ತೊಂದರೆಗನುಸಾರವಾಗಿ ಅಸಂಖ್ಯಾತವಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ದೆವ್ವಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಾರಂಭದೆಸೆಯಲ್ಲಿ ಚೀಟು ಬರೆಸಿ ಅದನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ದೆವ್ವ ಹಿಡಿದವರಿಗೆ ಕಟ್ಟುತ್ತಾರೆ. ಇದರಿಂದ ದೆವ್ವ ಬಿಡುಗಡೆಯಾಗದಿದ್ದರೆ ದೆವ್ವ ಬಿಡಿಸುವವರನ್ನು ಕರೆಸುತ್ತಾರೆ. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಅನುಸರಿಸುವ ಪೂಜೆಗಳು ನಾನಾ ವಿಧವಾಗಿದ್ದು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಪೂಜೆಯನ್ನು ನಡೆಸುವವನ ಮಹಿಮೆ, ಶಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಕ್ರಮದ ಮೇಲೆ ಅವಲಂಬಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇವೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಪೂಜೆ ಎಂದೇ ಹೆಸರು. ಕೆಲವು ತೊಂದರೆಗಳು ಪೂಜಾರಿ ಅಥವಾ ಜೋಯಿಸರ ಪೂಜೆಯಿಂದ ಗುಣವಾದರೆ ಅವರಿಗೆ ಆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಬಂದು, ಅವರ ಕ್ರಮವನ್ನು ಇತರರೂ ಅನುಸರಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುತ್ತಾರೆ.

ದೆವ್ವ ಬಿಡಿಸುವ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ದಾಸಯ್ಯ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆತ ವಿಶಾಲವಾದ ಬಯಲಿಗೆ ದೆವ್ವ ಹಿಡಿದವರನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ, ನಿರ್ಜನವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಪೂಜೆ ನಡೆಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಪೂಜೆಯಲ್ಲಿ ಅವನು ತನಗೆ ನಂಬಿಕೆ ಇರುವ ಯಾವುದೋ ಚಿತ್ರವನ್ನು (ದೆವ್ವವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ) ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಬರೆದು ಅದರ ನಾಲ್ಕು ಕಡೆಯೂ ನಾಲ್ಕು ಬಣ್ಣದ (ಹಳದಿ ಕೆಂಪು ಇರಲೇಬೇಕು) ಅನ್ನದ ರಾಶಿ ಹಾಕಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ದೆವ್ವ ಹಿಡಿದಿರುವ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಹೊರತು ಮತ್ತಾರೂ ಅವನ ಜೊತೆ ಇರಕೂಡದು. ಅನಂತರ ದಾಸಯ್ಯ ಅನ್ನದ ರಾಶಿಗೂ ಬರೆದಿರುವ ಚಿತ್ರಕ್ಕೂ ಪೂಜೆ ಮಾಡಿ ನಾನಾ ವಿಧವಾಗಿ ಅನ್ನವನ್ನು ನೀವಾಳಿಸಿ ಹಾಂ! ಹೂಂ! ಎಂದೆಲ್ಲ ಬೊಬ್ಬೆಹಾಕಿ ಜಾಗಟೆ ಗಂಟೆ ಶಂಖಗಳ ಭಯಂಕರ ನಾದ ಮಾಡಿ, ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಬರಲಿನಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೊಡೆದು ಹೋಗು ಹೋಗು ತೊಲಗು ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ. ದೆವ್ವ ಹಿಡಿದ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಬೆನ್ನಿಗೂ ಬರಲಿನಿಂದ ಒಂದೆರಡು ಏಟು ಕೊಟ್ಟು ಹಿಂದೆ ನೋಡಬೇಡ, ಓಡು ಎಂದು ಓಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲಿಗೆ ದೆವ್ವ ಬಿಡಿಸುವ ಕ್ರಿಯೆ ಮುಗಿಯುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆ ದೆವ್ವ ಬಿಡಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟುವ ಪೂಜೆ, ಆಯಾ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಶಕ್ತಿ, ದೆವ್ವ ಹಿಡಿದಿರುವವನ ಮನಸ್ಸಿನ ಮೇಲೆ ಉಂಟುಮಾಡುವ ಭಯ ಆಶ್ಚರ್ಯ ಸಂಭ್ರಮಗಳ ಮೇಲೆ ಅವಲಂಬಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಯಾವುದೇ ಪೂಜಾ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿಯೂ ಅನೂಚಾನವಾಗಿ ಬಂದಿಲ್ಲದ ವಿಧಾನವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಲು ಅವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ. (ಜಿ.ಆರ್.ಐ.)

ಪೂಜ್ಯಪಾದ: ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಜೈನ ಆಚಾರ್ಯರು. ಇವರ ಜೀವಿತಕಾಲವನ್ನು ನಿಖರವಾಗಿ ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವಾಗಿದೆ. ಇವರಿಂದ ರಚಿತವಾಗಿರುವ ಸರ್ವಾರ್ಥಸಿದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಸೇನ ದಿವಾಕರ ವಿರಚಿತ ದ್ವಾತ್ರಿಂಶತ್ ದ್ವಾತ್ರಿಂಶಿಕೆಯ ಪದ್ಯಭಾಗವೊಂದರಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಸಿದ್ಧಸೇನ ದಿವಾಕರರು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅಂತ್ಯ ಮತ್ತು ಐದನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯವಾಳಿದ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ಸಮಕಾಲೀನರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಐದನೆಯ ಶತಮಾನ ಪೂಜ್ಯಪಾದರ ಜೀವಿತಕಾಲದ ಗರಿಷ್ಠಮಿತಿ. ಏಳನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಜೀವಿಸಿದ್ದ ಅಕಲಂಕ ದೇವರ ತತ್ತ್ವಾರ್ಥವಾರ್ತಿಕದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಾರ್ಥಸಿದ್ಧಿಯ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವರು ಐದನೆಯ ಮತ್ತು ಆರನೆಯ ಶತಮಾನಗಳ ನಡುವಿನ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಜೀವಿಸಿದ್ದರೆಂದು ಹೇಳಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಪೂರ್ವಾಚಾರ್ಯರ ಸ್ತವನಾವಸರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಯಿಕವಾಗಿ ಜೈನಮತೀಯ ಕನ್ನಡ ಕವಿಗಳು ಪೂಜ್ಯಪಾದರನ್ನು ಭಕ್ತಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸ್ಮರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಚಾವುಂಡರಾಯ ತನ್ನ ಮಹಾಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಇವರನ್ನು 'ಸುಕವಿಪ್ರಣುತರ್, ವ್ಯಾಕರಣಕರ್ತೃಗಳ್, ಗಗನಗಮನಸಾಮರ್ಥ್ಯರ್, ತಾರ್ಕಿಕತಿಳಕರ್ ಎಂದು ಪೂಜ್ಯಪಾದ ಭಟ್ಟಾರಕರಂ ಸಕಲ ಜನಂ ಪೊಗಳ್ವುದು' ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ದೇವನಂದಿ ಎಂಬ ಆಚಾರ್ಯನಿಗೆ ಬುದ್ಧಿಮಹತ್ತೆಯ ನಿಮಿತ್ತದಿಂದ ಜಿನೇಂದ್ರ ಬುದ್ಧಿ ಹಾಗೂ ವನದೇವತೆಗಳಿಂದ ಪಾದಪೂಜೆ ಹೊಂದಿದ ಕಾರಣದಿಂದ ಪೂಜ್ಯಪಾದ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳುಂಟಾದುವೆಂದೂ ಇವರು ಔಷಧ ಋದ್ಧಿಯುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದರೆಂದೂ ಇವರ ಪಾದವನ್ನು ತೊಳೆದ ನೀರಿನ ಸ್ಪರ್ಶದಿಂದ ಕಬ್ಬಿಣ ಚಿನ್ನವಾದುದಾಗಿಯೂ ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಸಿದ್ಧರ ಬಸದಿಯ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಗಗನಗಮನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯರ್ ಎಂದು ಚಾವುಂಡರಾಯ ಹೇಳಿರುವನಾದ್ದರಿಂದ 10ನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕಾಗಲೇ ಇವರನ್ನು ಕುರಿತು ಅತಿಮಾನುಷ ಶಕ್ತಿಸಂಪನ್ನರಾಗಿದ್ದರೆಂಬ ವರ್ಣನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿ ಕಥಾನಕಗಳಿದ್ದುವೆಂದು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಪರಂಪರಾನುಗತವಾಗಿ ಬಂದ ಇಂಥ ಕಥಾನಕವನ್ನವಲಂಬಿಸಿ ಪದ್ಮರಾಜ ಹೇಳಿದ ಕಥೆಯನ್ನು ಕೇಳಿ ದೇವಚಂದ್ರ (1770–1841) ಎಂಬುವನು ಸಾಂಗತ್ಯದಲ್ಲಿ ಪೂಜ್ಯಪಾದ ಚರಿತೆಯನ್ನು ರಚನೆ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ಈ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿರುವ ಅನೇಕ ಅಂಶಗಳು ಐತಿಹಾಸಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅಸಂಗತವಾಗಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಪೂಜ್ಯಪಾದರ ಜೀವನೇತಿಹಾಸವೆಂದು ಪರಿಗಣನೆ ಮಾಡಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಪೂಜ್ಯಪಾದರು ಸರ್ವಾರ್ಥಸಿದ್ಧಿ, ಸಮಾಧಿಶತಕ, ಇಷ್ಟೋಪದೇಶ, ಜೈನೇಂದ್ರ ವ್ಯಾಕರಣ, ಭಕ್ತಿಪಾಠಗಳು ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸರ್ವಾರ್ಥಸಿದ್ಧಿ, ಸಮಾಧಿಶತಕ, ಇಷ್ಟೋಪದೇಶ–ಇವು ಆಧ್ಯಾತ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕೃತಿಗಳಾಗಿದ್ದು ಈಗ ಉಪಲಬ್ಧವಿದೆ. ಸರ್ವಾರ್ಥಸಿದ್ಧಿ ಗೃಧ್ರಪಿಂಛಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತ ತತ್ತ್ವಾರ್ಥ ಸೂತ್ರದ ಟೀಕೆ. ದಿಗಂಬರ ಜೈನಪಂಥದಲ್ಲಿ ಬಹುಮಾನ್ಯತೆ ಪಡೆದಿರುವ ಈ ಗ್ರಂಥ ಹೃದಯಸ್ಪರ್ಶಿಯಾದ ಶೈಲಿಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಜೈನಸಿದ್ಧಾಂತದ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದಂತಿದೆ. ಸಮಾಧಿಶತಕ ಮತ್ತು ಇಷ್ಟೋಪದೇಶಗಳು ಇವರ ಸ್ವತಂತ್ರ ಕೃತಿಗಳಾಗಿದ್ದು ಆತ್ಮಹಿತಸಾಧನೆಯನ್ನು ಸರಳವಾಗಿ, ಸುಂದರವಾಗಿ ಬೋಧಿಸುತ್ತವೆ.

ಜೈನೇಂದ್ರ ವ್ಯಾಕರಣ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಬರೆದ ವ್ಯಾಕರಣ ಗ್ರಂಥ. ಈ ಗ್ರಂಥ ರಚನೆಯ ಮೂಲಕ ಪೂಜ್ಯಪಾದರು ಸಂಸ್ಕೃತದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಅಷ್ಟವೈಯಾಕರಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರೆಂದು ಖ್ಯಾತಿ ಪಡೆದಿದ್ದಾರೆ. ಪಾಣಿನಿಯ ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯೀ ವ್ಯಾಕರಣ 'ಅಕಾಲಿಕ' ಎಂಬ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ ಹೊಂದಿರುವಂತೆ ಜೈನೇಂದ್ರವ್ಯಾಕರಣ 'ಅನೇಕಶೇಷ' ಎಂಬ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವುಳ್ಳದಾಗಿದೆ. ಭಕ್ತಿಪಾಠಗಳು ಸಂಸ್ಕೃತ–ಪ್ರಾಕೃತ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಸ್ತೋತ್ರರೂಪದಲ್ಲಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ತಾತ್ತ್ವಿಕ ವಿಷಯ ಪ್ರರೂಪಣೆಯಿದೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ನಿತ್ಯನೈಮಿತ್ತಿಕಾದಿ ಆಚಾರವಿಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಣ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿದೆ. ಈ ಭಕ್ತಿಪಾಠಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಕೃತ ರಚನೆಗಳು ಕುಂದಕುಂದಾಚಾರ್ಯ ವಿರಚಿತವಾದುವುಗಳು, ಸಂಸ್ಕೃತ ರಚನೆಗಳು ಪೂಜ್ಯಪಾದರವು. ಇವರು ಸಾರ ಸಂಗ್ರಹ ಎಂಬ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಕೃತಿಯನ್ನೂ ಛಂದಸ್ಸು ಮತ್ತು ವೈದ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಒಂದೊಂದು ಗ್ರಂಥವನ್ನೂ ರಚಿಸಿದ್ದರೆಂದು ಪ್ರಾಚೀನ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. (ಎಂ.ಡಿ.ವಿ)

ಪೂಣಚ್ಚ, ಸಿ.ಎಂ.: 1910–90. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ರಾಜಕಾರಣಿ. ಇವರು ಚೆಪ್ಪುಡೀರ ಪೊನ್ನಪ್ಪ ದಿವಾನರ ಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿ 1910ರ ಸೆಪ್ಟಂಬರ್

16 ರಂದು ಕೊಡಗಿನ ಗೋಣಿಕೊಪ್ಪಲು ಬಳಿಯ ಅತ್ತೂರು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಪ್ರತ್ಯೇಕ ರಾಜ್ಯವಾಗಿದ್ದ ಕೊಡಗನ್ನು 1956ರಲ್ಲಿ ವಿಶಾಲ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಸೇರ್ಪಡೆ ಮಾಡಲು ಮುಖಂಡತ್ವ ವಹಿಸಿದ್ದು ಇವರ ಮುಖ್ಯ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲೊಂದು.

1929ರವರೆಗೆ ಮಂಗಳೂರಿನ ಸೇಂಟ್ ಅಲಾಸಿಯಸ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿ ಪದವಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಮೊದಲೇ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ದುಮುಕಿದರು. ಅಂದು ದೇಶದ ಉದ್ದಗಲಕ್ಕೂ ನಡೆದ ಸೈಮನ್ ಕಮೀಷನ್ ವಿರುದ್ಧದ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಲಾಲಾ ಲಜಪತರಾಯರು ಲಾಠಿ ಏಟಿನಿಂದ ಸತ್ತಿದ್ದರಿಂದ ಎದ್ದ ಬಿಸಿ ವಾತಾವರಣ ಇವರನ್ನು ರಾಜಕೀಯಕ್ಕೆ ದುಮುಕುವಂತೆ ಮಾಡಿತು. ಎನ್. ಎಸ್. ಹರ್ಡೀಕರರ ಸೇವಾದಳ ಸೇರಿ ನಿಷ್ಠಾವಂತ ಸ್ವಯಂಸೇವಕರಾಗಿ 1932ರ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿ ದಸ್ತಗಿರಿಯಾದರು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಮೂರುವರೆ ವರ್ಷ ಜೈಲುವಾಸವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿದರು. 1942ರಲ್ಲಿ ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಕ್ವಿಟ್ ಇಂಡಿಯಾ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ, ಅನಂತರ ಹಿಂದಿರುಗಿ ಬಂದು ಕೊಡಗಿನಲ್ಲೂ ಜನಜಾಗೃತಿಗೆ ಶ್ರಮಿಸಿದರು.

ಕೊಡಗು ಪ್ರಾಂತೀಯ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಕಾರ್ಯಸಮಿತಿ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ, ಅಖಿಲಭಾರತ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ದುಡಿದು 1941ರಲ್ಲಿ ಕೊಡಗು ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಕೌನ್ಸಿಲ್ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷದ ಮುಂದಾಳಾದರು. 1946ರಲ್ಲಿ ಘಟನಾ ಸಭೆಗೆ ಸದಸ್ಯರಾದರು. 1952ರ ಹೊಸ ರಾಜ್ಯ ಘಟನೆಯಂತೆ ಚುನಾವಣೆ ನಡೆದು ಕೊಡಗು ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಯಾದರು. 1956ರಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಪುನರ್ವಿಂಗಡಣೆಯಾಗಿ ಕೊಡಗು ಕರ್ನಾಟಕದೊಡನೆ ಸೇರ್ಪಡೆಯಾಗಲು ಅವಿರತ ದುಡಿದರು. ಅನಂತರ ವಿಶಾಲ ಮೈಸೂರು ಮಂತ್ರಿಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಮತ್ತು ವಾಣಿಜ್ಯಮಂತ್ರಿಗಳಾಗಿದ್ದು 1957ರಲ್ಲಿ ಗೃಹಮಂತ್ರಿಗಳಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. 1958ರಲ್ಲಿ ನಿಜಲಿಂಗಪ್ಪನವರ ಮಂತ್ರಿ ಮಂಡಲ ರಾಜೀನಾಮೆ ನೀಡಿದಾಗ ಪೂಣಚ್ಚನವರೂ ಹೊರಬಂದರು. 1959ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ರಾಜ್ಯ ವಾಣಿಜ್ಯ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ದುಡಿದರು. 1964ರಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯ ಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ, ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ಅರ್ಥಶಾಖೆಯ ರಾಜ್ಯಮಂತ್ರಿಯಾಗಿ (1966), ಇಂದಿರಾ ಗಾಂಧೀಯವರ ಮಂತ್ರಿಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಸಾರಿಗೆ ಮತ್ತು ವಿಮಾನ ಖಾತೆಯ ರಾಜ್ಯ ಸಚಿವರಾಗಿ ಸೇವೆ ಮಾಡಿದರು (1966–67), 1967ರ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಲೋಕಸಭಾ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ, ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ರೈಲ್ವೆ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿಯೂ ತಮ್ಮ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು (1967–69). ಅನಂತರ ಕೆಲವು ತಿಂಗಳುಗಳವರೆಗೆ ಉಕ್ಕು ಮತ್ತು ಭಾರಿ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ವಿಭಾಗದ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದರು. ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಒಡೆದು ಎರಡು ಭಾಗವಾದಾಗ ತಮ್ಮ ಮಂತ್ರಿಪದವಿಗೆ ರಾಜೀನಾಮೆ ಯಿತ್ತು ಸಂಸ್ಥಾ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸಿನ ಕ್ರಿಯಾಶೀಲ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. 1957ರಲ್ಲಿ ಬ್ಯಾಂಕಾಕ್‌ನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಏಷ್ಯ ಹೈವೇ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಭಾರತದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರು. ರಾಷ್ಟ್ರಪತಿ ಜಾಕೀರ್ ಹುಸೇನರೊಡನೆ ರಷ್ಯ ಹಾಗೂ ನೇಪಾಳಕ್ಕೆ ಭೇಟಿಯಿತ್ತಿದ್ದರು.

ಪೂಣಚ್ಚನವರು ಸರಳ ಸೌಮ್ಯ ಆದರ್ಶ ರಾಜಕಾರಣಿ ಮತ್ತು ಆಡಳಿತಗಾರರಾಗಿ ಹೆಸರು ಪಡೆದಿದ್ದರು; ಜೊತೆಗೆ ವ್ಯವಸಾಯತಜ್ಞರೆಂದೂ ಖ್ಯಾತರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು 1990 ಆಗಸ್ಟ್ 3 ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. **(ಬಿ.ಡಿ.ಎಸ್.)**

ಪೂರ್ಣಚಂದ್ರತೇಜಸ್ವಿ, ಕೆ.ಪಿ.: 1938–2007. ಸಾಹಿತ್ಯ, ಕೃಷಿ, ಪರಿಸರ ವಿಜ್ಞಾನ, ಮಾನವಶಾಸ್ತ್ರ ಮುಂತಾದ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ಹೊಂದಿದ್ದ ಮಹತ್ತ್ವದ ಲೇಖಕ; ಸಮಾಜವಾದಿ ಚಿಂತಕ. ಕುಪ್ಪಳಿ ಪುಟ್ಟಪ್ಪ ಪೂರ್ಣಚಂದ್ರ ತೇಜಸ್ವಿ ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. ಇವರು 1938 ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ 8 ರಂದು ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕುಪ್ಪಳಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಕೆ.ವಿ.ಪುಟ್ಟಪ್ಪ (ಕುವೆಂಪು), ತಾಯಿ ಹೇಮಾವತಿ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಮೈಸೂರುಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದ ತೇಜಸ್ವಿಯವರು ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದಿಂದ ಕನ್ನಡ ಬಿ.ಎ. (ಆನರ್ಸ್) ಹಾಗೂ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿಗಳನ್ನು ಪಡೆದರು. 1966 ನವೆಂಬರ್ 27ರಲ್ಲಿ ರಾಜೇಶ್ವರಿ ಎಂಬುವವರನ್ನು ಸರಳವಿವಾಹವಾದರು. ಈ ದಂಪತಿಗಳಿಗೆ ಸುಸ್ಮಿತಾ ಮತ್ತು ಈಶಾನ್ಯ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳು. ತೇಜಸ್ವಿಯವರು ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮೂಡಿಗೆರೆಯ ಬಳಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದರು ಕೃಷಿಯ ಜೊತೆಗೆ (ಕಾಫೀ ತೋಟ) ತಮ್ಮ ಚಿಂತನೆ ಹಾಗೂ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃಷಿಯನ್ನೂ ನಿರಂತರವಾಗಿ ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿದ್ದರು.

ಲಿಂಗಬಂದ ಎಂಬ ಸಣ್ಣ ಕಥೆಯ ಮೂಲಕ ಕನ್ನಡ ಸಾರಸ್ವತ ಲೋಕವನ್ನೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ ಇವರು ಇದುವರೆಗೆ ಕವಿತೆ, ನಾಟಕ, ಸಣ್ಣಕಥೆ, ಕಾದಂಬರಿ, ಪ್ರಬಂಧ, ವಿಮರ್ಶೆ, ಪ್ರವಾಸಕಥನ. ಸರಳವಿಜ್ಞಾನ, ಮಾನವಿಕ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಮೂವತ್ತಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಿಸರ್ಗ, ನಿಗೂಢತೆ, ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ನಿಲುವು, ಹಾಸ್ಯಪ್ರಜ್ಞೆ ಇವರ ಬರೆಹದಲ್ಲಿ ಮೇಲ್ನೋಟಕ್ಕೆ ಕಾಣುವ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳಾಗಿವೆ.

ನವೋದಯ, ಪ್ರಗತಿಶೀಲ, ನವ್ಯ, ನವ್ಯೋತ್ತರ ಹಾಗೂ ಬಂಡಾಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮಾರ್ಗ ಲಕ್ಷಣಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ರಚಿಸಿರುವ ಇವರು ನಿಖರವಾಗಿ ಯಾವ ಪಂಥಕ್ಕೂ ಸೇರದವರು; ಪಂಥಾತೀತರು.

ಇವರ ತಂದೆ ಮಹಾನ್‌ಕವಿ, ಸಾಹಿತಿಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ಅವರ ಕಲಾತ್ಮಕ ಗುಣವೊಂದನ್ನು ಹೊರತು ಪಡಿಸಿ ಇನ್ನಾವುದೇ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೂ ಒಳಗಾಗದೆ ಸ್ವಂತಿಕೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿಕೊಂಡ ತೇಜಸ್ವಿಯವರು ತಮ್ಮ ವಿಶಿಷ್ಟ ಚಿಂತನೆ ಹಾಗೂ ಹಾಸ್ಯಪ್ರಜ್ಞೆಯ ಬರೆಹಗಳಿಂದ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಛಾಪನ್ನು ಮೂಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಚುರುಕಾದ ಕಥನಶೈಲಿ, ವೈಚಾರಿಕತೆ, ವಿಜ್ಞಾನಿಯ ನಿಖರತೆಗಳು ಇವರ ಬರೆಹದ ಇನ್ನೊಂದು ಗುಣ. ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೃಷ್ಟಿ ವಿಪುಲವಾದುದು. ವ್ಯಕ್ತಿ ವಿಶಿಷ್ಟ ಸಿದ್ಧಾಂತ (1964), ಪರಿಸರದ ಕಥೆ (1991), ವಿಜ್ಞಾನ ಕೃತಿಗಳಾದ ಫ್ಲೈಯಿಂಗ್ ಸಾಸರ್ (ಭಾಗ–1, 1993) ಮತ್ತು ಭಾಗ–2 (1993), ಸಹಜ ಕೃಷಿ (1992), ಮಿಸ್ಸಿಂಗ್ ಲಿಂಕ್ (1992), ನಡೆಯುವ ಕಡ್ಡಿ, ಹಾರುವ ಎಲೆ (1993)– ಇವು ವಿಶೇಷ ಬಗೆಯ ರಚನೆಗಳು. ಈ ಬಗೆಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ರಚನೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಕಡಿಮೆ. ತಂದೆ ಕುವೆಂಪು ಅವರನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಅಣ್ಣನ ನೆನಪು ಎಂಬ ಕೃತಿಯನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮಹಾಕವಿಯೊಬ್ಬರನ್ನು ಅರಿಯಲು ಇದೊಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಕೃತಿಯಾಗಿದೆ. ಹಕ್ಕಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ಬರ್ಡ್ಸ್ ಆಫ್ ಸೌತ್ ಇಂಡಿಯಾ (1993), ಮಿಂಚುಳ್ಳಿ, ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಹಕ್ಕಿಗಳು ಭಾಗ–1 ಹಾಗೂ ಹೆಜ್ಜೆಮೂಡದ ಹಾದಿ, ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ

ಹಕ್ಕಿಗಳು ಭಾಗ-2 (1994), ಹಕ್ಕಿಪುಕ್ಕ, ವಿಸ್ಮಯ, ಭಾಗ-1, 2 ಮತ್ತು 3 (1993-94) ಹಾಗೂ ಅನುವಾದ ಕೃತಿಗಳಾದ ಲೋಹಿಯಾ, ಕಾಡಿನಕಥೆಗಳು (4 ಭಾಗಗಳು) ಹಾಗೂ ರುದ್ರಪ್ರಯಾಗದ ಭಯಂಕರ ನರಭಕ್ಷಕ (1995) ಇತ್ಯಾದಿಗಳು. ಇವು ವಿಷಯದ ದೃಷ್ಟಿ ಯಿಂದ ವೈವಿಧ್ಯವೂ ಶೈಲಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಗಂಭೀರವೂ ಐತಿಹಾಸಿಕವೂ ಆಗಿವೆ. ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಮನೋಭಾವ ಹೊಂದಿರುವ ಹಾಸ್ಯಲೇಪಿತ ಚಿತ್ರಗಳೂ ಆಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಅದುವರೆಗೆ ದಾಖಲಾಗದಿದ್ದ ವಸ್ತುವಿಷಯಗಳು ಭಿನ್ನದೃಷ್ಟಿಕೋನದ ಅನುಭವಗಳು ಇವರ ಲೇಖನಿಯಲ್ಲಿ ಜೀವಂತಿಕೆ ಪಡೆದುಕೊಂಡಿವೆ.

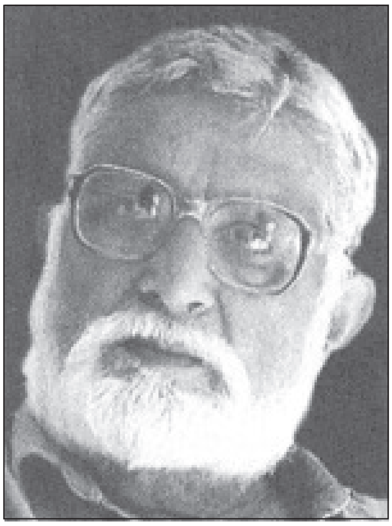

ಇವರಿಗೆ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟ ಕೃತಿಗಳು: ಚಿದಂಬರ ರಹಸ್ಯ (1985), ಕರ್ವಾಲೋ (1980) [ಕಾದಂಬರಿಗಳು]; ಸ್ವಗತಲಹರಿ (ಕವನಸಂಕಲನ-1962); ನಿಗೂಢ ಮನುಷ್ಯರು (ನೀಳ್ಗತೆಗಳು-1976) ಕಿರಗೂರಿನ ಗೈಯ್ಯಾಳಿಗಳು (ಸಣ್ಣಕಥೆ, 1991); ಜುಗಾರಿಕ್ರಾಸ್ (ಕಾದಂಬರಿ, 1994); ಪರಿಸರದ ಕಥೆಗಳು; ಅಲೆಮಾರಿಯ ಅಂಡಮಾನ್ ಮತ್ತು ಮಹಾನದಿ ನೈಲ್ (ಪ್ರವಾಸ ಕಥನ, 1990); ಹಕ್ಕಿಪುಕ್ಕ; ಮಿಲನಿಯಂ ದರ್ಶನ (16ಸಂಪುಟಗಳು); ಏರೋಪ್ಲೇನ್ ಚಿಟ್ಟೆ ಮತ್ತು ಇತರ ಕಥೆಗಳು, ಮಾಯಾಲೋಕ ಮೊದಲಾದವು. ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಚಿಂತನೆ, ಆದರ್ಶಶೈಲಿ ಹಾಗೂ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡ ತೇಜಸ್ವಿಯವರು ವಿಶಿಷ್ಟ ಬಗೆಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಚಲನವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿದರು. "ಈ ನವೀನ ಮನ್ವಂತರದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬರಾಗಿ ನಾನು ನನ್ನ ಜೀವನದ ಅರ್ಥವನ್ನು, ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಹೋರಾಡಿ ಗಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿದೆ. ಪುನರನುಭವಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಪುನರ್ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿದೆ ಅಥವಾ ಹೊಸತೊಂದನ್ನು ಸೃಜಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ" ಎಂಬ ಇವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ವ್ಯಕ್ತಿ ವಿಶಿಷ್ಟ ಸಿದ್ಧಾಂತಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ.

ನವೋದಯ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಆದರ್ಶ, ಬೆರಗು, ವೈಭವೀಕರಣಗಳಿಗೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ನಗರಕೇಂದ್ರಿತ ಅನಾಥಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡ ನವ್ಯ ಚಳವಳಿಯ ಕಾಲಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ರಚನೆಗೆ ತೊಡಗಿದ ಇವರು ಪ್ರಚಲಿತ ಚಳವಳಿಯ ಚಿಂತನೆಗೆ ತಮ್ಮನ್ನು ಎಂದೂ ಈಡು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳದೆ ಸ್ವಂತ ಅನುಭವ, ಆಸಕ್ತಿ, ದೃಷ್ಟಿಗಳ ಶೋಧನೆಗೆ ತೊಡಗಿದರು. ಈ ಶೋಧನೆಯೇ ಇವರನ್ನು ಇತರರಿಂದ ಭಿನ್ನವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿತು. "ಲೋಹಿಯಾರವರ ತತ್ತ್ವಚಿಂತನೆ, ಕುವೆಂಪುರವರ ಕಲಾಸೃಷ್ಟಿ, ಕಾರಂತರ ಜೀವನ ದೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಬದುಕಿನಲ್ಲಿನ ಪ್ರಯೋಗಶೀಲತೆ – ಈ ಮೂರೆ ನನ್ನ ಈಚಿನ ಸಾಹಿತ್ಯ ರಚನೆಯ ಮೇಲೆ ಗಾಢ ಪರಿಣಾಮಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡಿರುವಂಥವು. ನನ್ನ ಜೀವನ ವಿಧಾನವನ್ನು, ಗ್ರಹಿಸುವ ಕ್ರಮವನ್ನು, ಆಲೋಚನೆಯನ್ನು, ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ವಿಧಾನವನ್ನು, ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಇಡೀ ಸಮಗ್ರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಬದಲಿಸಿಹಾಕಿದ್ದು ಲೋಹಿಯಾರವರ ತತ್ತ್ವಚಿಂತನೆ" ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.

ತೇಜಸ್ವಿಯವರ ಮೊದಲ ಕವನ ಸಂಕಲನ ಸ್ವಗತ ಲಹರಿ ಹಾಗೂ ಲಿಂಗ ಬಂದ ಎಂಬ ಮೊದಲ ಕಥೆಯಿಂದ ಹಿಡಿದು ಇವರ ಎಲ್ಲ ಸೃಜನಶೀಲ ಹಾಗೂ ಚಿಂತನ ಬರೆಹಗಳಲ್ಲಿ ವಿಡಂಬನೆ, ಹಾಸ್ಯ ಗುಣಗಳು ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತವೆ. 'ಬರೆವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆಯ ನಿರ್ಲಿಪ್ತತೆಯನ್ನು ಸಾಧಿಸುವಲ್ಲಿ ಅವರಿಗೆ ಈ ಗುಣ ನೆರವಾಗಿದೆ ಹಾಗೂ ಹಾಸ್ಯ, ವಿಡಂಬನೆ ಒಂದು ಮನೋಧರ್ಮ; ಕೇವಲ ತಂತ್ರ ವಿಧಾನವಲ್ಲ, ರೂಢಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ದೃಷ್ಟಿಕೋನವೂ ಅಲ್ಲ' ಎಂದು ಈ ಬಗ್ಗೆ ವಿಮರ್ಶಕರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರ ನಿಗೂಢ ಮನುಷ್ಯರು, ಅಬಚೂರಿನ ಪೋಸ್ಟಾಫೀಸು ಸಂಗ್ರಹದ ಕಥೆಗಳು, ಕರ್ವಾಲೋ, ಚಿದಂಬರ ರಹಸ್ಯ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತವ ವಿವರ ನಿರೂಪಣೆಯ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಂಕೇತಿಕ ಧ್ವನಿಶಕ್ತಿಯೂ ರೂಪು ಪಡೆಯುತ್ತಿದೆ. ಹೀಗೆ ವಾಸ್ತವತೆಯೇ ಸಾಂಕೇತಿಕತೆಯಾಗುವ ವಿಧಾನ ಇವರಲ್ಲಿ ಅನನ್ಯವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ. ನಿಗೂಢ ಮನುಷ್ಯರು ಹಾಗೂ ಅನಂತರದ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪತ್ತೇದಾರಿ ಅಂಶ ಢಾಳಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಓದುಗರ ಕುತೂಹಲವನ್ನು ಕೆರಳಿಸಲು ಮಾಡಿಕೊಂಡ ಒಂದು ತಂತ್ರವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ವಸ್ತುವಿನ ಅನ್ವೇಷಣೆಯ ಭಾಗವಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಂಥದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ.

'ಹುಲಿಯೂರಿನ ಸರಹದ್ದು' ಸಂಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಆರು ಕಥೆಗಳಿವೆ. ಲಿಂಗ ಬಂದ, ಪಿಂಜ್ರೊಳ್ಳಿಪಿಶಾಚಿಯ ಸವಾಲು, ಗುಡುಗು ಹೇಳಿದ್ದೇನು?, ಊರ್ವಶಿ, ಹುಲಿಯೂರಿನ ಸರಹದ್ದು ಮತ್ತು ಗಾಂಧೀಜಿ ದೆಸೆಯಿಂದ- ಈ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ತೇಜಸ್ವಿಯವರ ಕಥನ ಕಲೆಯ ಆರಂಭಿಕ ಲಕ್ಷಣಗಳು, ಚಿಂತನೆಯ ಧಾಟಿಗಳು ಕಾಣಿಸುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಪರಂಪರೆಯ ನಂಬಿಕೆಗಳು, ಸಂಪ್ರದಾಯದ ವಿರುದ್ಧ ಪ್ರತಿಭಟನೆಗಳು-ಅದರ ದೌರ್ಬಲ್ಯಗಳು ಚಿತ್ರಿತವಾಗಿವೆ. ನಂಬಿಕೆ ಹಾಗೂ ವಾಸ್ತವಗಳ ನಡುವಿನ ಅಂತರವನ್ನು ಪ್ರತಿಮೆಗಳ ಮೂಲಕ ಇಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ.

'ಅಬಚೂರಿನ ಪೋಸ್ಟಾಫೀಸು' ಸಂಕಲನದಲ್ಲಿ ಅವನತಿ, ಕುಬಿ ಮತ್ತು ಇಯಾಲ ಹಾಗೂ ತಬರನ ಕಥೆ ತುಸು ದೀರ್ಘವಾದವು. ಗ್ರಾಮೀಣ ಪರಿಸರದ ಮೌಢ್ಯ, ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಅವನತಿ, ಸರ್ಕಾರದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಲೇವಡಿ ಮುಂತಾದವು ಇಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಲೇಖಕರ ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಳಕಳಿ, ಮಾನವೀಯತೆ ಹಾಗೂ ಇವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವಲ್ಲಿ ಇವರು ತೋರುವ ಸಂಯಮ ಇಲ್ಲಿನ ಕಥೆಗಳ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳಾಗಿವೆ.

'ಸ್ವರೂಪ' ಒಂದು ನೀಳ್ಗತೆ. 'ಯಮಳ ಪ್ರಶ್ನೆ' ಒಂದು ನವ್ಯನಾಟಕ. ಇವೆರಡರಲ್ಲಿರುವ ತತ್ತ್ವ, ಚಿಂತನೆ ಹಾಗೂ ಜೀವನ ಮೌಲ್ಯಗಳು ಸಮಾನವಾದವು. ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ದುರಂತಗಳಿಗೆ ವ್ಯಕ್ತಿ ಕಾರಣನೇ ಅಥವಾ ಇಡೀ ಸಮಾಜ ಕಾರಣವೆ ಎಂಬ ಜಿಜ್ಞಾಸೆ ಇಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿದೆ. ಯಮಳ ಪ್ರಶ್ನೆ ಇಂಥ ಜಿಜ್ಞಾಸೆಗೆ ಉತ್ತರ ಹುಡುಕುತ್ತದೆ. 'ಸ್ವರೂಪ' ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆತ್ಮನಿವೇದನೆ. ನಾಯಕ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಗೆಳೆಯ ಹೇಮಂತನನ್ನು ಶಿಕಾರಿಗೆ ಕರೆದೊಯ್ದು ತನ್ನ ಕಥೆ ಹೇಳುತ್ತಾ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ದುರಂತಕ್ಕೆ, ಪತನಕ್ಕೆ ಸಮಾಜ ಹಾಗೂ ಇಡೀ ಮಾನವಕುಲವೇ ಹೊಣೆ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಮಂಡಿಸುತ್ತಾನೆ.

'ವ್ಯಕ್ತಿ ವಿಶಿಷ್ಟ ಸಿದ್ಧಾಂತ'ದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಚಿಂತನ ಪ್ರಬಂಧಗಳಿವೆ. ಲೇಖಕರ ತತ್ತ್ವ, ಚಿಂತನೆ ಹಾಗೂ ಎಲ್ಲ ಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಮೂಲವಾದ ಸೈದ್ಧಾಂತಿಕ ದೃಷ್ಟಿಕೋನಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಹರಳುಗಟ್ಟಿವೆ. ಸಮಾಜ, ಸಂಪ್ರದಾಯ, ಪರಿಸರಗಳ ನಡುವಿನ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದ ಸಂಘರ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ವಂತಿಕೆ, ಸ್ವಂತ ಸಂವೇದನೆಯನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬುದು ಇಲ್ಲಿನ ಬರೆಹಗಳ ಧ್ವನಿಯಾಗಿದೆ.

ನಿಗೂಢ ಮನುಷ್ಯರು, ಕರ್ವಾಲೋ, ಚಿದಂಬರ ರಹಸ್ಯ ಎಂಬ ಕಾದಂಬರಿಗಳು ಸತ್ಯಾನ್ವೇಷಣೆಯ ಜಾಡು ತುಳಿಯುವ ಕೃತಿಗಳು. ನಿಸರ್ಗದ ನಿಗೂಢತೆ ಹಾಗೂ ಇದನ್ನು ಭೇದಿಸುವ ವ್ಯಕ್ತಿಪ್ರಜ್ಞೆಯ ಸವಾಲುಗಳು ನಿಗೂಢಮನುಷ್ಯರು ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಣಗೊಂಡಿದೆ. ‘ಕರ್ವಾಲೋ’ ಮಿಲಿಯಾಂತರ ವರ್ಷಗಳಿಂದ ಬದಲಾಗದ ‘ಹಾರುವ ಓತಿ’ಯನ್ನು ಕುರಿತ ಕಾದಂಬರಿ. ವಿಜ್ಞಾನಿ ಕರ್ವಾಲೋ ಇದರ ಅನ್ವೇಷಣೆಗೆ ತೊಡಗುತ್ತಾನೆ. ಈ ಕೃತಿಯ ಮಂದಣ್ಣ ಹಳ್ಳಿಯ ನಿರಕ್ಷರಸ್ಥ ಪ್ರಕೃತಿಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞ. ಕರ್ವಾಲೋ ಆಧುನಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ರೂಪಿಸಿದ ಒಬ್ಬ ತಜ್ಞ. ಇವರಿಬ್ಬರ ನಿಲುವಿನ ಸಾಮ್ಯ, ವೈರುಧ್ಯಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಅನನ್ಯವಾಗಿ ತೆರೆದುಕೊಂಡಿವೆ. ಕಾದಂಬರಿಯ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಾರುವ ಓತಿ ಅವರ ಕೈಗೆ ಸಿಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದು ಬೆಟ್ಟದ ನೆತ್ತಿಗೆ ಹಾರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಕೋಡುಗಲ್ಲಿನಾಚೆಗೆ ಪ್ರಪಾತದ ಕಡೆಗೆ ಚಿಮ್ಮಿ ಪಕ್ಕಗಳೇ ರೆಕ್ಕೆಗಳಾಗಿ ತೇಲಿತೇಲಿ ನೀಲಯು ಅಸ್ಪಷ್ಟ ಶೂನ್ಯದ ಕಡೆಗೆ ಕಣ್ಮರೆಯಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ತಿಳಿದಷ್ಟೆ ಅರಿವು, ಅನ್ವೇಷಣೆಯ ಅನುಭವದಲ್ಲಿಯೇ ನಿಜವಾದ ಸಾರ್ಥಕ್ಯವಿದೆ, ಮನುಷ್ಯನ ಅನ್ವೇಷಣಾ ಶಕ್ತಿಗೂ ಮಿತಿ ಇದೆ. ನಿಸರ್ಗದ ಭಾಗವನ್ನು ಭೇದಿಸುವಲ್ಲೂ ಮಿತಿ ಇದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಈ ಕಾದಂಬರಿ ಅರಿವಿಗೆ ತಂದುಕೊಡುತ್ತದೆ. ‘ಚಿದಂಬರ ರಹಸ್ಯ’ ವಿಜ್ಞಾನ, ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನ, ಮೌಢ್ಯ ರಾಜಕೀಯಗಳು ತಮ್ಮಲ್ಲೇ ಅನ್ವೇಷಣೆಗೆ ತೊಡಗುವ ಚಟುವಟಿಕೆಯನ್ನು ಪ್ರಸ್ತುತ ಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಕೆಸರೂರು ಮನುಷ್ಯ ವಾಸಿಸುವ ಯಾವುದೇ ನೆಲೆಯಾಗಬಹುದು. ರಫಿ ಮತ್ತು ಜಯಂತಿ ಒಟ್ಟೂ ಮಾನವ ಸಮುದಾ ಯದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳಾಗಬಹುದು.

ಬರೆಹ, ಕೃಷಿಯ ಜೊತೆಗೆ ಇವರ ಮತ್ತೊಂದು ಮುಖ್ಯ ಹವ್ಯಾಸ ಫೋಟೋಗ್ರಫಿ. ಹಕ್ಕಿಗಳ ಚಿತ್ರಗ್ರಹಣ ಇವರ ವಿಶೇಷತೆ. ಇವರು ಅನೇಕ ಏಕವ್ಯಕ್ತಿ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿದ್ದಾರಲ್ಲದೆ ಇವರ ಛಾಯಾಚಿತ್ರ ಸಂಪುಟದ ಶುಭಾಶಯ ಪತ್ರಗಳನ್ನು ಕೂಡ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರ ಕೆಲವು ಕೃತಿಗಳು ಚಲನಚಿತ್ರಗಳಾಗಿ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿವೆ. ಅಬಚೂರಿನ ಪೋಸ್ಟಾಫೀಸು (1971), ತಬರನಕಥೆ (1988), ಕುಬಿ ಮತ್ತು ಇಯಾಲ (1990) ಇವು ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪಡೆದ ಚಲನಚಿತ್ರಗಳಾಗಿವೆ. ತಬರನಕಥೆಗೆ ಸ್ವರ್ಣಕಮಲ ರಾಷ್ಟ್ರಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭ್ಯವಾಗಿದೆ (1986). ಈ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಗಿರೀಶ್ ಕಾಸರವಳ್ಳಿ ಅವರು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಬಚೂರಿನ ಪೋಸ್ಟಾಫೀಸು ಎಂಬ ಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಂತೀಯ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಚಿತ್ರ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1973), ಚಿದಂಬರ ರಹಸ್ಯ ಕಾದಂಬರಿಗೆ ವರ್ಷದ ಶ್ರೇಷ್ಠಕೃತಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1985) ಲಭಿಸಿದೆ. ಇವರಿಗೆ ರಾಜ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1987), ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1988), ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1988), ಭಾರತೀಯ ಭಾಷಾಪರಿಷತ್ತಿನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1989), ರಾಜ್ಯ ಪರಿಸರ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1993), ಪಂಪ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (2001) ದೊರೆಕಿವೆ. ಇವರು 2007 ಏಪ್ರಿಲ್ 5 ರಂದು ಮೂಡಿಗೆರೆಯಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. **(ಎಸ್.ಬಿಎಚ್ಎ.)**

ಪೂರ್ಣಯ್ಯ, ದಿವಾನ್: 1746–1812. ಹೈದರ್ ಅಲಿಯ ಸರಬರಾಜು ಸಚಿವ, ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಅರ್ಥಸಚಿವ, ಮೈಸೂರಿನ ದಿವಾನ (1799–1811). ಈತ ತಿರುಚಿನಾಪಳ್ಳಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕುಲಿತಲೈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ತಿರುಕಂಬೂರ್ ಎಂಬ ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ. ಇವನ ತಂದೆ ಕೃಷ್ಣಾಚಾರ್ಯ. ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಂಡಿತನಾಗಿದ್ದ. ಪೂರ್ಣಯ್ಯ ಹನ್ನೊಂದು ವಯಸ್ಸಿನವನಿದ್ದಾಗ ತಂದೆ ನಿಧನಹೊಂದಿದ್ದರಿಂದ ತಾಯಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಅಮ್ಮ ಕೆಲವು ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಮಾಡಿ, ತನ್ನ ಇಬ್ಬರು ಮಕ್ಕಳಾದ ಪೂರ್ಣಯ್ಯ ಮತ್ತು ವೆಂಕಟರಾಯರನ್ನು ಬೆಳೆಸಿದಳು. 1760ರಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಸಾರ ಸತ್ಯಮಂಗಲಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿತು. ಪೂರ್ಣಯ್ಯ ಅಲ್ಲಿ ರಂಗಶೆಟ್ಟಿ ಎಂಬ ವ್ಯಾಪಾರಸ್ಥರ ಹತ್ತಿರ ಗುಮಾಸ್ತನಾಗಿ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಸೇರಿಕೊಂಡ. ಆಗ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಸಗಟು ವ್ಯಾಪಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ಅನ್ನದಾನಶೆಟ್ಟಿ ಎಂಬುವನು ಹೈದರನ ಅರಮನೆಗೆ ಆಹಾರ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಸರಬರಾಜು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ. ರಂಗಶೆಟ್ಟಿ ವರ್ಷಕ್ಕೊಂದು ಬಾರಿ ಲೆಕ್ಕಾಚಾರದ ಸಂಬಂಧವಾಗಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಬರುತ್ತಿದ್ದ. ಪೂರ್ಣಯ್ಯನೂ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದ. ಅನ್ನದಾನಶೆಟ್ಟಿ ಪೂರ್ಣಯ್ಯನವರ ವ್ಯಾಪಾರ ಕುಶಲತೆ ಮತ್ತು ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆಗಳಿಂದ ಆಕರ್ಷಿತನಾಗಿ ಅವನನ್ನು ತನ್ನ ಹತ್ತಿರ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡ (1764).

ಅರಮನೆಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಲೆಕ್ಕಾಚಾರಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಬಂದರೆ ಆ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸಲು ಅನ್ನದಾನಶೆಟ್ಟಿ ಪೂರ್ಣಯ್ಯನನ್ನು ಕಳುಹಿಸುತ್ತಿದ್ದ. ಹೀಗೆ ಒಂದು ಸಲ ಲೆಕ್ಕಾಚಾರದಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಬಂದಾಗ, ಹೈದರನ ಸಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಯ್ಯ ತನ್ನ ನೆನಪಿನಿಂದಲೇ ಸರಿಯಾದ ಅಂಕಿ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಟ್ಟು ಲೆಕ್ಕವನ್ನು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿದ. ಹೈದರ್ ಇವನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿ ಇವನನ್ನು ಖಜಾನೆ ಗುಮಾಸ್ತನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿದ (1770). ಖಜಾನೆ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ಕೃಷ್ಣರಾಯ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ವಿಷಯಗಳ ಸಂಬಂಧವಾಗಿ ಪೂರ್ಣಯ್ಯನನ್ನು ಹೈದರನ ಬಳಿಗೆ ಕಳುಹಿಸುತ್ತಿದ್ದ. ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲಾನಂತರ ಹೈದರ್ ಪೂರ್ಣಯ್ಯನಿಗೆ ಬಡ್ತಿ ಕೊಟ್ಟು ಖಜಾನೆಯ ಮುಖ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿದ. ರಾಜ್ಯದ ಮಂತ್ರಿಗೆ ಸಲ್ಲತಕ್ಕ ಗೌರವವನ್ನೂ ಹಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟುದಲ್ಲದೆ ಹೆಗ್ಗಡದೇವನಕೋಟೆಯ ಮರಹಳ್ಳಿಯನ್ನು ಇವನಿಗೆ ಜಹಗೀರಾಗಿ ಬಿಟ್ಟ. 1780ರಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಯ್ಯ ಹೈದರನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸರಬರಾಜು ಇಲಾಖೆಯ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ಸೈನ್ಯದೊಡನೆ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಹೋದ. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಯ್ಯ ಗುಂಡೇಟಿನಿಂದ ಗಾಯಗೊಂಡರೂ ತನ್ನ ನೋವನ್ನೂ ಲಕ್ಷಿಸದೆ ತಕ್ಷಣ ಸೈನಿಕರ ಸಂಬಳದ ಹಣವನ್ನು ಒಂಟೆಗಳ ಮೇಲೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಸಾಗಿಸಿದ್ದು, ಹೈದರ್ ಪದಚ್ಯುತಿಗೊಳಿಸಿದ್ದ ಮೈಸೂರಿನ ಹಿಂದು ರಾಜವಂಶದವರು ಇವನ ನೆರವನ್ನು ಕೋರಿದರೂ ಹೈದರನಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕನಾಗಿ ತನ್ನ ನಿಷ್ಠೆಯನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದು ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಿಂದ ನಂಬಿಗಸ್ಥ, ಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ಎಂದು ಹೆಸರು ಗಳಿಸಿದ ಪೂರ್ಣಯ್ಯ ರಾಜ್ಯದ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಬಹು ಪ್ರಭಾವೀ ವ್ಯಕ್ತಿಯಾದ. ಹೈದರ್ 1782 ಡಿಸೆಂಬರ್ 7ರಂದು ಕಾಲವಾದಾಗ, ಆಗ ಸರಬರಾಜು ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದ ಪೂರ್ಣಯ್ಯನ ಸಲಹೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಇತರ ಸಚಿವರು ಮತ್ತು ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ್ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಬರುವವರೆಗೂ ಹೈದರನ ಸಾವನ್ನು ಗೋಪ್ಯವಾಗಿಟ್ಟಿದ್ದು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಅಧಿಕಾರವ್ಯಾಪ್ತಿ ಸುಗಮವಾಗಿ ನಡೆಯಲು ಕಾರಣನಾದ.

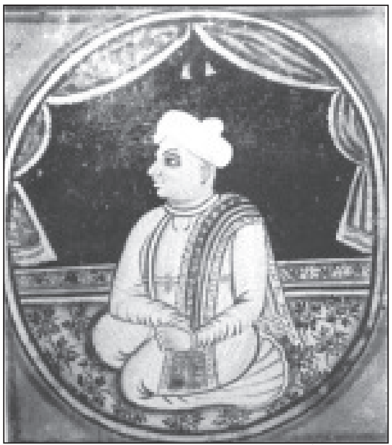
ಪೂರ್ಣಯ್ಯ: ಒಂದು ಕಲಾಕೃತಿ

ಅನಂತರ ಪೂರ್ಣಯ್ಯ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಹಣಕಾಸು ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿ ರಾಜ್ಯದ ಭಂಡಾರವನ್ನು ವರ್ಧಿಸಿದ. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಯ್ಯ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಜ್ಯೇಷ್ಠಪುತ್ರ ಫತ್ತೇ ಹೈದರ್‌ನ ಸೈನ್ಯದೊಡನೆ

ಇದ್ದುದರಿಂದ, ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಮರಣಾನಂತರ ವೆಲ್ಲೆಸ್ಲಿ ಫತ್ತೇ ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಪೂರ್ಣಯ್ಯ ಶರಣಾಗತರಾಗಿ ಹೊಸ ಸರ್ಕಾರವನ್ನು ರಚಿಸಲು ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದರೆ ಅವರಿಗೆ ರಕ್ಷಣೆ ನೀಡುವುದಾಗಿ ಕಾಗದ ಬರೆದ. ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಂಡ ಪೂರ್ಣಯ್ಯ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸೈನ್ಯದ ದಳಪತಿ ಹ್ಯಾರಿಸನ ಭೇಟಿಮಾಡಿ ರಾಜ್ಯವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ವಿಷಯವಾಗಿ ಸಮಾಲೋಚನೆ ನಡೆಸಿ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕುಟುಂಬಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷ ಸಂಭಾವನೆ ಕೊಡುವ ಏರ್ಪಾಡು ಮಾಡಿದ.

ಬ್ರಿಟಿಷರು ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರವರಿಗೆ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಟ್ಟಾಗ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಸಲಹೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಪೂರ್ಣಯ್ಯನನ್ನು ದಿವಾನನಾಗಿ ನೇಮಿಸಲಾಯಿತು. ಪೂರ್ಣಯ್ಯ 1799ರಿಂದ 1811ರವರೆಗೆ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ದಿವಾನನಾಗಿದ್ದು ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಿದ. ತನ್ನ ಅಧಿಕಾರಾವಧಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ನ್ಯಾಯಾಂಗ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಪುನರ್ರಚಿಸಿದ (1805). ಹಿಂದು ಪದ್ಧತಿಯ ತೆರಿಗೆಗಳನ್ನು ಆಚರಣೆಗೆ ತಂದ. ಹಿಂದಿನ ಇನಾಂ ಭೂಮಿಗಳನ್ನು ಪುನಃ ರೂಢಿಸಿದ. ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಮಠಗಳಿಗೆ ದ್ರವ್ಯಸಹಾಯವನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿದ. ದುಷ್ಟ ಪಾಳೆಯಗಾರರನ್ನು ಸೆರೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟು, ಒಡೆಯರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿದ ಇತರರಿಗೆ, ಮಿಲಿಟರಿ ಅಥವಾ ಸಿವಿಲ್ ಅಧಿಕಾರಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ವೇತನವನ್ನೂ ಏರ್ಪಾಡು ಮಾಡಿದ. 1809ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸೈನಿಕರು ದಂಗೆ ಎದ್ದಾಗ, ಅವರನ್ನು ಅಡಗಿಸಲು ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದ. ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು 1810ರಲ್ಲಿ ಹದಿನಾರು ವರ್ಷದವರಾಗಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಯಸ್ಕರಾಗಿ, ಆಡಳಿತವನ್ನು ತಾನೆ ವಹಿಸಿಕೊಂಡಾಗ ರಾಜರಿಗೂ ಪೂರ್ಣಯ್ಯನಿಗೂ ಮನಸ್ತಾಪ ಬೆಳೆಯಿತು. ಪೂರ್ಣಯ್ಯ ದಿವಾನ್ ಪದವಿಯನ್ನು ತನ್ನ ವಂಶಪಾರಂಪರ್ಯವಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕೆಂದಿರುವನೆಂದೂ ರಾಜರನ್ನು ನಾಮಮಾತ್ರ ನಾಯಕರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವನೆಂದೂ ಅವನ ವಿರೋಧಿಗಳನೇಕರು ರಾಜರಿಗೆ ತಿಳಿಸಿದ್ದೇ ಈ ಮನಸ್ತಾಪಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೆಂಬ ಹೇಳಿಕೆ ಇದೆ. ಪೂರ್ಣಯ್ಯನನ್ನು 1811ರಲ್ಲಿ ದಿವಾನ್ ಪದವಿಯಿಂದ ನಿವೃತ್ತಿಗೊಳಿಸಿ, ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಆರು ಸಾವಿರ ಕಂಠೀರಾಯ ಪಗೋಡ ವೇತನವನ್ನು ನಿಗದಿ ಮಾಡಲಾಯಿತು. 1807ರಲ್ಲಿ ಇವನಿಗೆ ಯಳಂದೂರು ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಜಹಗೀರಾಗಿ ಕೊಡಲಾಗಿತ್ತು. ಈತ ನಿವೃತ್ತನಾದ ಕೆಲದಿನಗಳಲ್ಲೇ 1812 ಮಾರ್ಚ್ 27ರಂದು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ನಿಧನನಾದ. (ಎ.ವಿ.ವಿ)

ಪೆಮ್ಮಿಸೆಟ್ಟಿ: ಸು. 1650. ವೀರಶೈವ ಕವಿ. ಗುರುಭಕ್ತಾಂಡಾರಿಚರಿತೆ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ. ಮರುಳಸಿದ್ಧೇಶ ಈತನ ಗುರು. ಕವಿಗೆ ಪ್ರಾಸ ಭೂಷಣ, ಪ್ರಾಸರತ್ನಾಕರ ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳಿದ್ದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಶಿವಕವಿಗೆ ಪ್ರಾಸವೇ ಭೂಷಣಗಳಾಗೆ ಕೈಕೊಂಡೆನಾನೀಪೆಸರನು ಎಂದು ಈತ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.

ಗುರುಭಕ್ತಾಂಡಾರಿಚರಿತೆ ವಾರ್ಧಕ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 3 ಸಂಧಿಗಳೂ 300 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. ಈ ಕೃತಿಗೆ ಮೂಲವನ್ನೂ ರಚನೆಗೆ ಕಾರಣವನ್ನೂ ಕುರಿತು ಅನುಪಮ ವಿಚಿತ್ರ ಕವಿ ಪಾಲ್ಕುಱಿಕೆ ಸೋಮೇಶ್ವರಆಂಧ್ರಭಾಷೆಯೊಳ್ ದ್ವಿಪದಿಯಿಂದ ಪೇಳ್ದ ಚಿದ್ಘನಮಹಿಮೆ ಗುರುಭಕ್ತಿಯಾಂಡಾರಿ ಚರಿತೆಯಂ ಆರಾಧ್ಯ ಚಾರಿತ್ರದೊಳಗೆ ಮನವೊಲಿದು ತೆಗೆದು ಕನ್ನಡಿಸೆಂದು ಬಸವಣ್ಣ ನೆನಹಿನೊಳು ಬಂದು ಭಸಿತವನಿಟ್ಟು ಮತಿಗೊಡಲು ವಿನಯದಿಂದ ಪ್ರಾಸಭೂಷಣ ಪೇಳ್ದನೀಕೃತಿಯ–ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಇದು ಒಂದು ಉದಾತ್ತ ಶೃಂಗಾರಪೂರಿತ ಭಕ್ತಿಕಾವ್ಯ. ಕಥಾನಾಯಕ ಗುರುಭಕ್ತಾಂಡಾರಿ, ಕಥಾನಾಯಕಿ ಪ್ರೌಢಾವತಿ. ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಶಿವಭಕ್ತರಾಗಿದ್ದು ಒಬ್ಬರನ್ನೊಬ್ಬರು ಕಂಡಾಗ ಮನಸೋತು ಕಾಮಕ್ಕೊಳಗಾಗಿ, ಇದೇ ರೀತಿ ಕಾಮಕ್ಕೊಳಗಾದ ಶ್ವೇತ, ಮಲುಹಣ, ಓಹಿಲ, ಕುಮಾರಪಾಲ, ಗೂರ್ಜರ ಮೊದಲಾದ ಪೂರ್ವಶರಣರ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಕೇಳಿ ಕೊನೆಗೆ ಕಾಮವಿಮುಕ್ತರಾಗಿ ಗಣಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆದರು ಎಂಬುದು ಕಥಾವಸ್ತು. ಕಾವ್ಯದ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಚೆಲ್ಲಿ ಸೂಸಿರುವ ನಾಟಕೀಯತೆಯಿಂದ ಪಾತ್ರಗಳು ಸಜೀವವಾಗಿವೆ. ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಪ್ರಾಸ, ವಿಶಿಷ್ಟ ಪದಪ್ರಯೋಗ, ಸುಮಧುರ ಕಾವ್ಯಬಂಧ, ಬಳಸಿರುವ ಮನಮೋಹಕ ಶೈಲಿ–ಇವುಗಳಿಂದ ಕಾವ್ಯ ರಸಾರ್ದ್ರವಾಗಿದೆ. (ಎಸ್.ಬಿ.)

ಪೆರಡೂರು: ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಉಡುಪಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಉಡುಪಿ–ಸೋಮೇಶ್ವರ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಉಡುಪಿಯ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಹಿಂದೆ ಕಾರ್ಕಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನೊಳಗಿದ್ದ ಈ ಊರು ಈಗ ಉಡುಪಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದೊಡ್ಡ ಗ್ರಾಮವಾಗಿದೆ.

ಪೆರಡೂರು ಹೆಚ್ಚಿನಂಶ ಗುಡ್ಡ ಮತ್ತು ಕಾಡುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿತ್ತು. ಈಗ ಕಾಡು ಕಡಿಮೆಯಾಗಿದೆ. ಗ್ರಾಮದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರದಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಣಾನದಿ, ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಮಡಿಸಾಲು (ಭದ್ರಗಿರಿ) ನದಿ ಹರಿಯುತ್ತವೆ. ಅಕ್ಕಿ ಗಿರಣಿಗಳು, ಮುದ್ರಣಾಲಯ ಮತ್ತು ಖಾದಿ ಗ್ರಾಮೋದ್ಯೋಗದ ವತಿಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಏಕಮಾತ್ರ ನೂಲುವ ಕೇಂದ್ರ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿವೆ. ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕ್, ಸಿಂಡಿಕೇಟ್ ಬ್ಯಾಂಕ್‌ನ ಶಾಖೆ ಇವೆ. 1903ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಮಿಶನ್ ಪ್ರೌಢ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆ, ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೋರಾಟ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿ ಈಗ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿರುವ ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರೌಢ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆ, ನಾಲ್ಕೈದು ಏಕೋಪಾಧ್ಯಾಯ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳು, 1961ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಮಣಿಪಾಲದ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ ಇವೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುತ್ ಪೂರೈಕೆ ಇರುವುದಲ್ಲದೆ ಅಂಚೆ, ದೂರವಾಣಿ, ಗ್ರಾಮಕೇಂದ್ರದ ಚಿಕಿತ್ಸಾಲಯ, ಕಲಾಸೇವಾ ಮಂಡಲಿ, ಯುವಕರ ಮಂಡಲಿ ಮುಂತಾದುವು ಇವೆ.

ಇಲ್ಲಿರುವ ಅನಂತಪದ್ಮನಾಭ ದೇವಾಲಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದ್ದು. ಇದು ಸುಮಾರು ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಹಿಂದಿನದಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹೆ. ಸ್ಥಳಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಓರ್ವ ಜೈನನು ಕೊಟ್ಟ ಶಿಲೆಯೊಂದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಕಡೆದುದಾಗಿ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ತೀರ್ಥಮಂಟಪ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ದೇವರನು ಅನಂತದೇವನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ದೇವಸ್ಥಾನದ ಎಂಟು ಮೂಲೆಗಳಲ್ಲೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇವರ ಗುಡಿಗಳೂ ಎಂಟು ಮಠಗಳೂ ಇವೆ. ಕೊಲ್ಲೂರು ಶ್ರೀ ಮೂಕಾಂಬಿಕಾ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟು ಮಹತ್ತ್ವದ ದೇವಾಲಯ ಬೇರೊಂದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ತಿಂಗಳೂ ಸಂಕ್ರಮಣದಂದು ನಡೆಯುವ ಉತ್ಸವಕ್ಕೆ ಸಾವಿರಾರು ಜನ ಸೇರುತ್ತಾರೆ. ಸಿಂಹಮಾಸದ ಸಂಕ್ರಮಣದ ಉತ್ಸವವಂತೂ ಲಕ್ಷಾಂತರ ಜನ ಸೇರುವ ಜಾತ್ರೆ. ಭಕ್ತರು ಸಾವಿರಾರು ಬಾಳೆಯ ಹಣ್ಣುಗಳನ್ನು ದೇವರಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ ಹರಕೆ ಇಲ್ಲಿಯ ವಿಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ವಾರ್ಷಿಕೋತ್ಸವ ಕುಂಭ–ಮೀನಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಏಳು ದಿನ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಮೀನ ಸಂಕ್ರಮಣಾನಂತರದ ಎರಡನೆಯ ದಿನ ನಡೆಯುವ ರಥೋತ್ಸವ ಅತ್ಯಂತ ವಿಜೃಂಭಣೆಯದು. ಈ ದೇವಸ್ಥಾನದ ವತಿಯಿಂದ ನಡೆಸಲಾಗುವ ದಶಾವತಾರ ಮೇಳ (ಯಕ್ಷಗಾನ ಬಯಲಾಟ ಮೇಳ) ಬಹಳ ಪ್ರಾಚೀನವಾದದ್ದು.

ಪೆರಡೂರು ಹಿಂದೆ ಬಾರಕೂರು ಸಂಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿತ್ತು. ಸುರಾಲಿನ ತೊಳಹರ ವಂಶದವರ ನೇರ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿತ್ತು. ಈಗ ಇಲ್ಲಿ ಜೈನರಾರೂ

ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಜೈನರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟುದರ ಕೆಲವು ಕುರುಹುಗಳು ಇವೆ. ಜೈನರ ಕುಂಜ, ಬಂಗರ ಬಯಲು ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳು ಈಗಲೂ ಇವೆ. ಆಗಿನ ಪ್ರಧಾನ ರಸ್ತೆ ಪೆರಡೂರಿನಿಂದ ಸುರಾಲಿಗೆ ಹೋಗುವ 10 ಕಿಮೀ ದೂರ ರಾಜಮಾರ್ಗ ಈಗಲೂ ಇದೆ. ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ಸೈನ್ಯಠಾಣ್ಯವಾಗಿದ್ದಿರಬೇಕೆಂಬುದರ ಗುರುತಾಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಪೂರ್ವಭಾಗದ ವಿಸ್ತಾರ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಈಗಲೂ ಜನ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. **(ಎಂ.ವಿ.)**

ಪೆರುಮಾಳೆ ದಂಡನಾಯಕ: ಹೊಯ್ಸಳ ಮುಮ್ಮಡಿ ವೀರ ನರಸಿಂಹನ (1253–92) ಪ್ರಮುಖ ಸಚಿವ ಮತ್ತು ದಂಡನಾಯಕ. ಇವನು ಆತ್ರೇಯ ಗೋತ್ರದ ವಿಷ್ಣುದೇವ ಮತ್ತು ಅವನ ಪತ್ನಿ ಮಂಚಲದೇವಿಯರ ಮಗ. ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಪ್ರಭು ಎಂಬುವನು ಪೆರುಮಾಳೆ ದಂಡನಾಯಕನ ಗುರು.

ಪೆರುಮಾಳೆ ದಂಡನಾಯಕ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪ್ರದೇಶದ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಹೊಯ್ಸಳರಿಗೂ ಸೇವುಣರಿಗೂ ದಖನ್ನಿನ ಮೇಲಿನ ಪ್ರಭುತ್ವಕ್ಕಾಗಿ ನಿರಂತರ ಹೋರಾಟಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದವು. 1271ರ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ಸೇವುಣ ಮಹಾದೇವ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಬಂದಾಗ ಈತ ಪರಾಕ್ರಮದಿಂದ ಹೋರಾಡಿ ಸೇವುಣ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಸೇವುಣರ ಕಡೆಯ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಯೋಧನಾಗಿದ್ದ ರತ್ನಪಾಲನನ್ನು ಕೊಂದ. ಸೇವುಣರಾಜ ಪ್ರಾಣರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ರಣರಂಗದಿಂದ ಓಡಿದ. ಇದರಿಂದ ಸುಪ್ರೀತನಾದ ನರಸಿಂಹ ತನ್ನ ದಂಡನಾಯಕನಿಗೆ ಜವನಿಕೆನಾರಾಯಣ ಮತ್ತು ರಾವುತರಾಯ ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳನ್ನೂ ನಾಗಮಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ವಿಶಾಲವಾದ ಭೂಮಿಯನ್ನೂ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದ. ಪೆರುಮಾಳೆ ಆ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಉದ್ಭವ ನರಸಿಂಹಪುರ ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನಿಟ್ಟು, ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಕೆರೆ ಕಾಲುವೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದ. ಪೆರುಮಾಳೆ ದಂಡನಾಯಕ ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಾಲಂಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಸರ್ವಜ್ಞ ಶ್ರೀರಂಗಪುರ ಎಂಬ ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನೂ ಜೊತೆಗೆ ಒಂದು ವಿದ್ಯಾಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನೂ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಅದರ ಏಳಿಗೆಗಾಗಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ದತ್ತಿಯಾಗಿ ನೀಡಿದ. ವಿದ್ಯಾಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಋಗ್ವೇದ ವ್ಯಾಸಂಗ ಹಾಗೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕನ್ನಡ, ತಮಿಳು ಮತ್ತು ಮರಾಠಿ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ನೀಡಲು ಅಧ್ಯಾಪಕರನ್ನು ನೇಮಿಸಿದ.

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಪೆರುಮಾಳಪುರ ಎಂಬ ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಕೊಂಡು ಅಲ್ಲಿನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ದಾನವಾಗಿ ನೀಡಿದ. ಅಲ್ಲಿನ ಪಾಳುಕೆರೆಯೊಂದನ್ನು ದುರಸ್ತಿಗೊಳಿಸಿ ತನ್ನ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪೆರುಮಾಳೆ ಸಮುದ್ರ ಎಂದು ಕರೆದ. ಪಾಂಡವರಿಂದ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತವೆಂದು ನಂಬಲಾಗಿರುವ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಪಂಚಲಿಂಗ ತೀರ್ಥಗಳಿಗೂ ದಾನಧರ್ಮಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ. ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥಾವಲಂಬಿಯಾದ ಪೆರುಮಾಳೆ ತನ್ನ ಗುರು ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಪ್ರಭುವಿನ ಸ್ಮರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಅನೇಕ ದಾನಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ತಾನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಅಗ್ರಹಾರದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಇಷ್ಟದೇವತೆಗಳ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದ. ಈತ ಶೈವ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಿಗೂ ದಾನದತ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾನೆ. **(ಜಿ.ಆರ್.ಆರ್.)**

ಪೇಜಾವರ ಸದಾಶಿವರಾವ್: 1913–39. ಕನ್ನಡ ನವೋದಯದ ಆರಂಭ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಗಿಹೋದ ಪ್ರತಿಭಾವಂತ ಕವಿ. ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪೇಜಾವರದಲ್ಲಿ ಶಾಮರಾವ್–ಸೀತಮ್ಮ ದಂಪತಿಗಳ ಹಿರಿಯ ಮಗನಾಗಿ 1913 ಮಾರ್ಚ್ 8ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಮಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿದ್ದಾಗ ಅಲ್ಲಿನ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದ ಮಿತ್ರಮಂಡಳಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದರು. ಕಾಶಿಯ ಹಿಂದು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಪದವಿ ಪಡೆದು ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆಂದು (ಡಾಕ್ಟರ್ ಆಫ್ ಆಟೊಮೊಬೈಲ್ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್) 1936ರಲ್ಲಿ ಇಟಲಿಯ ಮಿಲಾನ್‌ಗೆ ಹೋದ ಇವರು 1939 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 18ರಂದು ನಿಧನರಾದರು.

ಇವರು ಕಥೆ, ನಾಟಕ ಮತ್ತು ಕವನಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಸರಪಣಿ, ಬೀದಿಗಿಳಿದ ನಾರಿ, ಜೀವನ ಸಂಗೀತ ಎಂಬ ಇವರ ಮೂರು ನಾಟಕಗಳು ತ್ರಿವೇಣಿ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಅಂಧ ಶಿಲ್ಪ, ಶ್ರೀಗಂಧ–ಇವು ಇವರ ಎರಡು ಸಣ್ಣಕಥೆಗಳು. ವರುಣ (1952) ಎಂಬುದು ಇವರ ಕವನ ಸಂಕಲನ. ಇದರಲ್ಲಿ 48 ಕವನಗಳಿವೆ. ಪ್ರಕೃತಿ, ರಾಷ್ಟ್ರಭಕ್ತಿ, ಬದುಕು, ಸಾವು–ಇವು ಇವರ ಕವನಗಳ ವಸ್ತುಗಳು. ಇಟಲಿಯ ಕವಿ ಲೊರೊನೊವಿನ ತತ್ತ್ವಗಳಿಂದ ಇವರು ಪ್ರಭಾವಿತರಾಗಿರುವುದನ್ನೂ ಭಾರತೀಯ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳ ತಾಕಲಾಟವನ್ನೂ ಇವರ ಅನೇಕ ಕವನಗಳಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ನವ್ಯ ದೃಷ್ಟಿಯುಳ್ಳ ವರುಣ, ನಾಟ್ಯೋತ್ಸವ ಮೊದಲಾದ ಕವನಗಳನ್ನು ಇವರು ಈ ಶತಮಾನದ ಮೂರನೆಯ ದಶಕದಲ್ಲೇ ಬರೆದಿದ್ದರೆಂಬುದು ಕುತೂಹಲದ ವಿಷಯ. **(ಎಂ.ಪಿ.ಯು)**

ಪೈ,ಟಿ.ಎ.: 1922–81. ಬ್ಯಾಂಕಿಂಗ್, ಜೀವವಿಮೆ ಮತ್ತು ಕೈಗಾರಿಕಾ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ ಮಹನೀಯರು. ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದಲ್ಲಿ ಸಚಿವರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ತೋನ್ಸೆ ಅನಂತ ಪೈ. ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಲ್ಕಿಯಲ್ಲಿ 1922 ಜನವರಿ 17ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಸಿಂಡಿಕೇಟ್ ಬ್ಯಾಂಕ್ ಸ್ಥಾಪಕ ಉಪೇಂದ್ರ ಪೈಗಳು ಇವರ ತಂದೆ. ಉಡುಪಿಯಲ್ಲಿ ಆರಂಭದ ವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನು ಮುಗಿಸಿದ ಇವರು ಅನಂತರ ಮುಂಬಯಿಯ ಸಿಡೆನ್ಹಮ್ ಕಾಲೇಜ್ ಆಫ್ ಕಾಮರ್ಸ್ ಅಂಡ್ ಎಕನಾಮಿಕ್ಸ್‌ನಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದರು.

ಪೈಯವರು 1943ರಲ್ಲಿ ಸಿಂಡಿಕೇಟ್ ಬ್ಯಾಂಕಿನ ಡೆಪ್ಯುಟಿ ಮ್ಯಾನೇಜರ್ ಆಗಿ ಅಧಿಕಾರ ವಹಿಸಿದರು. ಮರುವರ್ಷ ಆ ಬ್ಯಾಂಕಿನ ಜನರಲ್ ಮ್ಯಾನೇಜರ್ ಆದ ಇವರು ಅನಂತರ ಮ್ಯಾನೇಜಿಂಗ್ ಡೈರೆಕ್ಟರ್ (1932–64) ಮತ್ತು ಚೇರ್‌ಮನ್ (1967–70) ಆಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಸಣ್ಣ ಉಳಿತಾಯ ಠೇವಣಾತಿ, ಕೃಷಿ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯ, ಸುಲಭ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಲ ನೀಡಿಕೆ–ಈ ಮುಂತಾದ ಹಲವಾರು ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಿ, ಬ್ಯಾಂಕಿನ ಮುನ್ನಡೆಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದರು.

ವಿ.ವಿ. ಬಾಳಿಗಾ ಅವರ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲೂ ಆಸಕ್ತಿವಹಿಸಿದ ಪೈಯವರು, ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸಿನ ಸಕ್ರಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ರಾಜಕೀಯ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲೂ ದುಡಿದಿದ್ದಾರೆ. ಮದರಾಸು ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ಶಾಸನಸಭೆಗಳ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ (1952–57), ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ

ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಕಾರಣರಾದರು. ಇವರ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪ ಟಿ.ಎಂ.ಎ. ಪೈಯವರು ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೈಗೊಂಡಿದ್ದ ಹತ್ತೆಂಟು ಬಗೆಯ ಸಾಮಾಜಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಗೆ ಇವರು ಬೆಂಬಲವಾಗಿದ್ದರು. ಮಲ್ಪೆಯ ಫಿಶರೀಸ್ ಹೈಸ್ಕೂಲು, ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲಾ ಸಹಕಾರಿ ಕೃಷಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಸಂಘ ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆಯಲ್ಲಿ ಮಹತ್ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದರು. 'ನಮ್ಮ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಈ ದುರ್ಗತಿಯೇ' ಎಂಬುದು ಇವರು ಜನಸಂಖ್ಯಾ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕುರಿತಂತೆ ಬರೆದ ಕಿರು ಹೊತ್ತಿಗೆ.

ಪೈಯವರು ಫುಡ್ ಕಾರ್ಪೊರೇಷನ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯಾದ ಮೊದಲ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು (1965). ಲೈಫ್ ಇನ್ಶೂರೆನ್ಸ್ ಕಾರ್ಪೊರೇಷನ್‌ನ ಚೇರ್ಮನ್ನರಾಗಿ (1970) ಅದರ ಸಂಪನ್ಮೂಲಗಳನ್ನು ಜನಕಲ್ಯಾಣ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಒದಗಿಸುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದರು. 1972ರಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯ ಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರಾದ ಪೈಯವರು ಕೇಂದ್ರ ಸಚಿವ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ ರೈಲ್ವೆ ಸಚಿವರಾಗಿ (1972–73), ಉದ್ದಿಮೆಗಳ ಸಚಿವರಾಗಿ (1973–74), ಕೈಗಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ನಾಗರಿಕ ಸರಬರಾಜು ಸಚಿವರಾಗಿ (1974–77) ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು.

ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ವಿದ್ಯುತ್ ಮಂಡಲಿ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಮಂಡಲಿ, ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕ ಸಲಹಾ ಮಂಡಲಿ, ಮತ್ಸ್ಯೋದ್ಯಮ ಸಲಹಾ ಮಂಡಲಿ ಮೊದಲಾದ ಸಮಿತಿಗಳಲ್ಲೂ ಹಾಗೂ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಕ್ರೆಡಿಟ್ ಕೌನ್ಸಿಲ್, ನ್ಯಾಷನಲ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಬ್ಯಾಂಕ್ ಮ್ಯಾನೇಜ್‌ಮೆಂಟ್ ಮೊದಲಾದ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಇವರು ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು.

ಇವರಿಗೆ 1973ರಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಭೂಷಣ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭಿಸಿತು. ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ (1973) ಮತ್ತು ಆಂಧ್ರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ (1975) ಇವರಿಗೆ ಗೌರವ ಡಿ.ಲಿಟ್ ಪದವಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿವೆ.

ಇವರು 1977ರ ಲೋಕಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಉಡುಪಿ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸಿದ್ದರು. ಪೈ ಅವರು ಅಧಿಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದೂ ಹಂಬಲಿಸಲಿಲ್ಲ. ಅದು ತಾನಾಗಿ ಒದಗಿ ಬಂದಾಗ ಜನಸೇವೆಗಾಗಿ ತಮಗೆ ದೊರೆತ ಅವಕಾಶ ಎಂದು ಭಾವಿಸಿದರು. ಇವರೊಬ್ಬ ನಿರ್ಮಲ ಚಾರಿತ್ರ್ಯದ ರಾಜಕಾರಣಿಯಾಗಿದ್ದರು. 1981 ಮೇ 29ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. **(ಎ.ಕೆ.ಬಿ.)**

ಪೈ,ಟಿ.ಎಂ.ಎ.: 1898–1979. ವೈದ್ಯಕೀಯ, ಬ್ಯಾಂಕಿಂಗ್, ಜೀವವಿಮೆ, ಉದ್ದಿಮೆ ಹಾಗೂ ಶಿಕ್ಷಣ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಗಣ್ಯವಾದ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ ಮಹನೀಯರು. ತೋನ್ಸೆ ಮಾಧವ ಅನಂತ ಪೈ ಎಂಬುದು ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು.

ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ತೋನ್ಸೆ ಗ್ರಾಮದ ಕಲ್ಯಾಣಪುರದಲ್ಲಿ ಅನಂತ ಪೈ-ಯಶೋದಾ ದಂಪತಿಗಳಿಗೆ ಮೂರನೆಯ ಮಗನಾಗಿ 1898 ಏಪ್ರಿಲ್ 30ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಹಾಗೂ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಕಲ್ಯಾಣಪುರ, ಉಡುಪಿಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ತಂದೆಯವರು ತೀರಿಕೊಂಡಾಗ (1907) ಇವರಿಗೆ ಒಂಬತ್ತು ವರ್ಷ. ಮುಂದೆ ಮಂಗಳೂರಿನ ಸೇಂಟ್ ಅಲಾಸಿಯಸ್ ಕಾಲೇಜನ್ನು ಸೇರಿದರು (1916). ದೂರದೇಶದಿಂದ ಬಂದು ಅಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಜೆಸ್ವಿಟ್ ಪಾದ್ರಿಗಳ ಕಾರ್ಯಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತರಾದರು. ಹುಟ್ಟೂರಿನ ಶಾಲೆ ಮುಚ್ಚುವ ಸ್ಥಿತಿ ಮುಟ್ಟಿದಾಗ ತಮ್ಮ ಓದನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಆ ಶಾಲೆಯ ಮುಖ್ಯೋಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು (1919–20). ಅನಂತರ ಮದರಾಸು ಮೆಡಿಕಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ವೈದ್ಯಕೀಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದು (1920–25) ಉಡುಪಿಯಲ್ಲಿ ಚಿಕಿತ್ಸಾಲಯ ತೆರೆದರು.

ಒಮ್ಮೆ ವೈದ್ಯಕೀಯ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯ ವೆಚ್ಚ ತೆರಲಾರದ, ಉಡಲು ಬೇರೆ ಸೀರೆಯಿಲ್ಲದ ಮಹಿಳಾ ರೋಗಿಯೊಬ್ಬಳ ಸ್ಥಿತಿ ಕಂಡು ದಾರಿದ್ರ್ಯದ ಭೀಕರ ಸಮಸ್ಯೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಚಿಂತೆ ಮೂಡಿತು. ಆಗ ಇವರು ಯೋಜಿಸಿದ ಪರಿಹಾರ, ದುಡಿದು ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದರಲ್ಲಿ ಉಳಿಸುವುದು. ಅಣ್ಣ ಉಪೇಂದ್ರ ಪೈ ಯವರೊಡನೆ ಕೂಡಿ ಕೆನರಾ ಇಂಡಸ್ಟ್ರಿಯಲ್ ಅಂಡ್ ಬ್ಯಾಂಕಿಂಗ್ ಸಿಂಡಿಕೇಟನ್ನು (ಈಗ ಸಿಂಡಿಕೇಟ್ ಬ್ಯಾಂಕ್) 1925 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 20ರಂದು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಆ ಬ್ಯಾಂಕಿನ ಮ್ಯಾನೇಜಿಂಗ್ ಡೈರೆಕ್ಟರ್ ಆಗಿ ಸು. 36 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ದುಡಿದ ಇವರು ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲ ಬ್ಯಾಂಕಿನ ಅಧ್ಯಕ್ಷರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ದೇಶದ ಆರ್ಥಿಕರಂಗದಲ್ಲಿ ಬಹುಮುಖ್ಯ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸುವ ಬ್ಯಾಂಕಿಂಗ್ ಸೌಕರ್ಯವನ್ನು ಗ್ರಾಮೀಣ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿದರು. ಸ್ಥಳೀಯ ಜನತೆಯ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಕೆನರಾ ಮ್ಯುಚುವಲ್ ಎಶ್ಯೂರೆನ್ಸ್ ಕಂಪನಿಯನ್ನು 1935ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು.

ಮಣಿಪಾಲ ಗುಡ್ಡೆಯಲ್ಲಿ ಭೂ ಹರಾಜಾದಾಗ (1933) ಅಲ್ಲಿನ ಭೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಮಣಿಪಾಲದಲ್ಲಿ 1933ರಲ್ಲಿ ಕೆನರಾ ಲ್ಯಾಂಡ್ ಇನ್ವೆಸ್ಟ್‌ಮೆಂಟ್ ಲಿಮಿಟೆಡ್ ಕಂಪನಿಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಹೆಂಚು ತಯಾರಿ, ಮರದ ಮಿಲ್ಲು, ಕೈಮಗ್ಗಗಳಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಚಟುವಟಿಕೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಮುಂದೆ ಪುಸ್ತಕಕ್ಕೆ ರಟ್ಟು ಹಾಕುವ ಕೆಲಸ, ದಾದಿಯರಿಗೆ ತರಬೇತಿ, ಬ್ಯಾಂಕ್ ಮತ್ತು ಜೀವವಿಮಾ ನೌಕರರಿಗೆ ತರಬೇತಿ, ಮುದ್ರಣ ತರಬೇತಿ ಮುಂತಾದ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಸಂಘಟಿಸಿದರು.

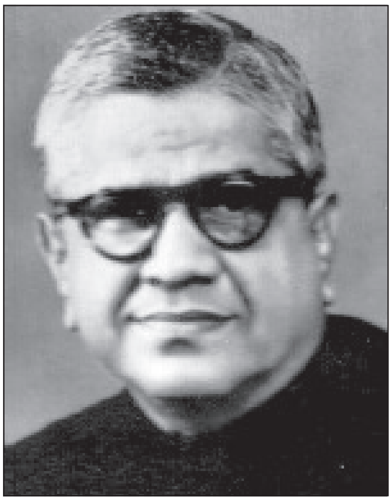

ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಶಿಕ್ಷಣ ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ 1942ರಲ್ಲಿ ಅಕಾಡೆಮಿ ಆಫ್ ಜನರಲ್ ಎಜುಕೇಷನ್ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಮಣಿಪಾಲದಲ್ಲಿ ವೈದ್ಯಕೀಯ ಮತ್ತು ಎಂಜನಿಯರಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜುಗಳು, ಉಡುಪಿ, ಕಾರ್ಕಳ, ಮೂಡಬಿದರೆ, ಕುಂದಾಪುರ, ಶೃಂಗೇರಿ ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಕೊಡುವ 33 ಶಾಲಾ-ಕಾಲೇಜುಗಳನ್ನು ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಆರಂಭಿಸಿದರು.

ಉದ್ಯಮಗಳ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆಂದು ಮಣಿಪಾಲದಲ್ಲಿ ಪೈಯವರು ಮಣಿಪಾಲ ಇಂಡಸ್ಟ್ರೀಸ್ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು 1963ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು.

ಸ್ವಯಂಸೇವೆಯಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಸವಿದ್ದ ಪೈಯವರು ಉಡುಪಿ ರೋಟರಿ ಕ್ಲಬ್ಬಿನ ಸ್ಥಾಪಕ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು (1957); ಅನಂತರ ಡಿಸ್ಟ್ರಿಕ್ಟ್ ಗವರ್ನರಾದರು

(1964–65). ಅಕಾಡೆಮಿಯಿಂದ ವಿವಿಧ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಗಳ ಪ್ರಕಟಣೆ, ಮಣಿಪಾಲದ ಗೀತಾ ಮಂದಿರ ಮತ್ತು ವೇಣುಗೋಪಾಲಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯಗಳು ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಹಾಗೂ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ವಿಚಾರಗಳಲ್ಲಿ ಪೈಯವರಿಗಿದ್ದ ಒಲವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

ಪೈಯವರಿಗೆ ದೇಶವಿದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸಂದಿರುವ ಗೌರವಗಳು ಹಲವು; ಅಮೆರಿಕದ ಮಿಯಾಮಿ ಬೀಚ್ ನಗರದ ಕೀಲಿಕೈ ಅರ್ಪಣೆ (1959), ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದಿಂದ ಎರಡು ಬಾರಿ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸೇವಾ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1959 ಮತ್ತು 1962), ಪ್ಯಾರಿಸಿನ ಯುನೆಸ್ಕೊ ಕಚೇರಿಯಲ್ಲಿ ಅಧಿಕೃತ ಸ್ವಾಗತ (1964), ಇಂಡಿಯನ್ ಮೆಡಿಕಲ್ ಅಸೋಸಿಯೇಷನ್ನಿನ ಮೈಸೂರು ಶಾಖೆಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷ ಪದವಿ, ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದಿಂದ ಪದ್ಮಶ್ರೀ ಗೌರವ (1965), ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಗೌರವ ಡಾಕ್ಟೊರೇಟ್ ಪದವಿ (1974)– ಗೋಕರ್ಣಪರ್ತಗಾಳಿಮಠದಿಂದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿರಾಜ ಪ್ರಶಸ್ತಿ–(1979) ಇವು ಕೆಲವು. ಇವರು 1979 ಮೇ 29ರಂದು ನಿಧನರಾದರು.

(ಎ.ಕೆ.ಬಿ)

ಪೊನ್ನ: ಸು. 950. ಜೈನಕವಿ. ಕನ್ನಡದ ಮಹಾಕವಿಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬ. ಶಾಂತಿಪುರಾಣ, ಭುವನೈಕರಾಮಾಭ್ಯುದಯ, ಜಿನಾಕ್ಷರಮಾಲೆ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯಗಳ ಕರ್ತೃ. ಈತ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಮೂರನೆಯ ಕೃಷ್ಣನ (939–67) ಆಸ್ಥಾನಕವಿಯಾಗಿದ್ದ. ಚಕ್ರವರ್ತಿಯಿಂದ ಉಭಯ ಕವಿಚಕ್ರವರ್ತಿ ಎಂಬ ಬಿರುದಿಗೂ ಪಾತ್ರನಾದ. ಈತ ವೈಯಕ್ತಿಕ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿಲ್ಲ. ಇವನು ಹುಟ್ಟಿ ಬೆಳೆದ ನಾಡು ವೆಂಗಿವಿಷಯ ಇರಬೇಕೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ.

ಕವಿಗೆ ತನ್ನ ಧರ್ಮ ಹಾಗೂ ಕವಿತಾಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ತುಂಬ ಅಭಿಮಾನ. ತಾನು ಉಭಯಕವಿತಾವಿಶಾರದನೆಂದೂ ಸಕ್ಕದಂ ಕನ್ನಡಮೆಂಬೆರಡುಂ ಕವಿತೆಯ ಬಲ್ಮೆಗೆ ಬೆರಲೆತ್ತಿದನಿಳೆಯೊಳ್ ಈ ಕುರುಳ್ಗಳ ಸವಣಂ ಎಂದೂ ಮೂರೂವರೆ ಭಾಷೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವನೆಂದೂ ಎರವರ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ದೇಸೆಯನ್ನೂ ಓಜೆಯನ್ನೂ ಕಡವಾಗಿ ಕದಿಯುವ ಕಬ್ಬಿಗಗಳ್ಳನಲ್ಲವೆಂದೂ ರಾಜಸಭೆಗೆ ಉಕ್ತಿಮಂಡನನೆಂದೂ ಪೆಱಂಗಿನಿಸೆಡೆಗುಡದ ಅಸಹಾಯಕವೀಶ್ವರಂ ಎಂದೂ ಆತ್ಮಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಕನ್ನಡ ಕವಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅಸಗನಿಗಿಂತ ನೂರು ಪಾಲು ಮಿಗಿಲೆಂದೂ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಕಾಳಿದಾಸನಿಗಿಂತ ನಾಲ್ಕುಪಾಲು ಶ್ರೇಷ್ಠನೆಂದೂ ಹೊಗಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಪೂರ್ವಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಸಗ ಮತ್ತು ಕಾಳಿದಾಸರನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸ್ಮರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪೊನ್ನನನ್ನು ರನ್ನ 'ಜಿನಸಮಯದೀಪಕ'ನೆಂದು ಕೊಂಡಾಡಿದ್ದಾನೆ. ನಾಗಚಂದ್ರ, ನಯಸೇನ, ಕರ್ಣಪಾರ್ಯ, ಅಗ್ಗಳ, ರುದ್ರಭಟ್ಟ, ಆಚಣ್ಣ, ಪಾರ್ಶ್ವಪಂಡಿತ, ಜನ್ನ, ಗುಣವರ್ಮ, ಕಮಲಭವ, ಆಂಡಯ್ಯ, ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ಚೌಂಡರಸ, ನಾಗರಾಜ ಮೊದಲಾದವರು ತಮ್ಮ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈತನನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪೊನ್ನ ಗತಪ್ರತ್ಯಾಗತ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನೂ ಒಂದು ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನೂ ಬರೆದಿರುವಂತೆ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಊಹಿಸುತ್ತಾರೆ. (ಎನ್.ಎಸ್.)

ಶಾಂತಿಪುರಾಣ ಹನ್ನೆರಡು ಆಶ್ವಾಸಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಚಂಪೂಕಾವ್ಯ. ಇದರಲ್ಲಿ ಹದಿನಾರನೆಯ ತೀರ್ಥಂಕರ ಶಾಂತಿನಾಥನ ಕಥೆ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಪುಂಗನೂರಿನ ನಾಗಮಯ್ಯನ ಮಕ್ಕಳಾದ ಮಲ್ಲಪಾರ್ಯ ಮತ್ತು ಪುನ್ನಮಾರ್ಯರು ತಮ್ಮ ಗುರು ಜಿನಚಂದ್ರದೇವರ ಜ್ಞಾಪಕಾರ್ಥವಾಗಿ ಶಾಂತಿಪುರಾಣವನ್ನು ಬರೆಸಿದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಮಲ್ಲಪಾರ್ಯನ ಮಗಳಾದ ದಾನಚಿಂತಾಮಣಿ ಅತ್ತಿಮಬ್ಬೆ ಈ ಕಾವ್ಯದ ಸಾವಿರ ಪ್ರತಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸಿ ಸುವರ್ಣ ಜಿನಪ್ರತಿಮೆಯೊಡನೆ ದಾನಮಾಡಿದಳಂತೆ. ಗುಣಭದ್ರರಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ಉತ್ತಮ ಪುರಾಣ ಈ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಆಕರವಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಜೈನಧರ್ಮದ ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನೂ ಮತಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನೂ ಕವಿ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸಿರುವನಾದುದರಿಂದ ಈ ಕಾವ್ಯ ಮುಂದಿನ ಅನೇಕ ಜೈನಧರ್ಮಪ್ರತಿಪಾದಕರ ಆಕರ ಗ್ರಂಥವಾಯಿತು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಪುರಾಣಚೂಡಾಮಣಿ ಎಂಬ ಕೀರ್ತಿಗೂ ಪಾತ್ರವಾಯಿತು. ಕಾವ್ಯದ ಒಂಬತ್ತು ಆಶ್ವಾಸಗಳನ್ನು ಶಾಂತಿನಾಥನ ಪೂರ್ವ ಭವಾವಳಿಗಳ ಕಥೆ ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಇನ್ನು ಉಳಿದ ಮೂರು ಆಶ್ವಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಂತಿನಾಥನ ಕಥೆ, ಅವನ ದಿಗ್ವಿಜಯ, ತಪಸ್ಸು, ತೀರ್ಥಂಕರನಿಗೆ ನಡೆವ ಪಂಚಕಲ್ಯಾಣ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ಕಥೆ ಶುಷ್ಕವಾಗಿ ಯಾವೊಂದು ಭಾವೋದ್ರೇಕವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಸಾಗುತ್ತದೆ. ಶೈಲಿ ಪಾಂಡಿತ್ಯಪೂರ್ಣವಾಗಿದೆ. ತಾನು ಅಸಹಾಯ ಕವಿಯೆಂದೂ ಕಾಳಿದಾಸನಿಗಿಂತ ನಾಲ್ಕು ಪಟ್ಟು ಅತಿಶಯನೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೊಂಡ ಪೊನ್ನ ಶಾಂತಿನಾಥನ ದಿಗ್ವಿಜಯವರ್ಣನೆ ಮಾಡುವಾಗ ರಘುವಂಶದಲ್ಲಿ ಬರುವ ರಘುಮಹಾರಾಜನ ದಿಗ್ವಿಜಯವನ್ನು ಅದೇ ಆನುಪೂರ್ವಿಯಲ್ಲೇ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಭಾಷಾಂತರ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಜ್ಯೋತಿಃಪ್ರಭೆಯ ಸ್ವಯಂವರವನ್ನು ವರ್ಣನೆ ಮಾಡುವಾಗಲೂ ಅಲ್ಲಿಯ ಇಂದುಮತೀಸ್ವಯಂವರ ವರ್ಣನೆಯನ್ನೇ ಅವಲಂಬಿಸಿದ್ದಾನೆ. ತಾನು ಕಬ್ಬಿಗಗಳ್ಳನಲ್ಲವೆಂದ ಕವಿ, ಕಾಳಿದಾಸನಿಂದ ಸುಮಾರು ಮುನ್ನೂರು ಪದ್ಯಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ತಂದಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ಭಾಷಾಂತರದಲ್ಲಿ ಮೂಲದ ಸೊಗಸು ಬಂದಿಲ್ಲ. ಸ್ವಂತವಾಗಿ ಬರೆದ ಭಾಗಗಳೂ ಅಷ್ಟೇನೂ ಸ್ವಾರಸ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ. ಅಶ್ವಗ್ರೀವನ ಕಥೆ, ಮಲ್ಲಿಗೆಯನ್ನು ಕುರಿತ ಪದ್ಯ, ನರಕವರ್ಣನೆ ಇಂಥ ಒಂದೆರಡು ಸಂದರ್ಭಗಳು ಚೆನ್ನಾಗಿವೆ.

ಕಾವ್ಯಗುಣದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಜೈನಧರ್ಮತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಶಾಂತಿಪುರಾಣ ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರಯೋಜನಕಾರಿಯಾಗಿದೆ. ಹಲವು ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಗಣಿತನಾಗಿದ್ದ ಪೊನ್ನ ನಾನಾ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಪದಗಳನ್ನು ಬಳಸಿರುವನಾದುದರಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರ ಓದುವವರಿಗೆ ಅಪೂರ್ವ ಹಳಗನ್ನಡ ಪದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಶಬ್ದಾರ್ಥವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಇದು ಸಹಾಯಕವಾದೀತು. ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ನೋಡಿದರೆ ಮುಂದಿನ ಕವಿಗಳಿಂದ ಈ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಗೌರವಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ದೊರಕಿರುವುದು ಅದರ ಕಾವ್ಯತ್ವದ ದೃಷ್ಟಿಗಿಂತ ಅದು ಜೈನಪುರಾಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. (ಎನ್.ಎಸ್.;ಎನ್.ಎಆರ್)

ಭುವನೈಕರಾಮಾಭ್ಯುದಯ ಕಾವ್ಯ ದೊರೆತಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಆಶ್ವಾಸಗಳಿವೆಯೆಂದೂ ಇವಕ್ಕೆ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಲೋಕವೇ ಬೆಲೆಯೆಂದೂ ಕವಿ ತನ್ನ ಶಾಂತಿಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಅಭಿಮಾನದಿಂದ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಇದಕ್ಕೆ ರಾಮಕಥೆ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ನಾಗವರ್ಮ ತನ್ನ ಕಾವ್ಯಾವಲೋಕನದಲ್ಲಿ ಉದ್ಧರಿಸಿರುವ

> ಉದಯಾಸ್ತೋನ್ನತಶೈಲಸೇತುಹಿಮವತ್ಕುತ್ಕೀಲಪರ್ಯಂತ ಸಂ
> ಪದೆಯಂ ವಾರ್ಧಿತರತ್ತರಂಗನಿನದತ್ಕಾಂಚೀಕಳಾಪಾಂಚಿತಾ
> ಸ್ಪದೆಯಂ ಸಾಧಿಸಿ ಕಬ್ಬಿಗಂಗೆ ನೆಲನಂ ನಿರ್ವ್ಯಾಜದಿಂದಂ ನಿಮಿ
> ರ್ಚಿದ ಗೆಲ್ಲಂ ಭುವನೈಕರಾಮಮಹಿಪಂಗಕ್ಕುಂ ಪೆಱರ್ಗಕ್ಕುಮೇ

– ಎಂಬ ಪದ್ಯ ಹಾಗೂ ಕೇಶಿರಾಜ ತನ್ನ ಶಬ್ದಮಣಿದರ್ಪಣದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸುವ ಜವನೇಱಿದ ಜಕ್ಕಂದೊವಿಲಂತೆ ಕಣ್ಗೆಸೆದುವೇಱಿದಿಭಂ ಭುವನೈಕರಾಮನಾ, ಪೆಡಂಮೆಟ್ಟದೆ ಸೂಱಿಱಿದುದೇಱಿದಿಭಂ ಭುವನೈಕರಾಮನಾ ಆನೆಯ ಮೇಲೆ ಯುಮಾಳಮೇಲೆಯುಂ ಪರಿದೊಂದೆಗಜಂ ಭುವನೈಕರಾಮನಾ ಎಂಬ ಮಾತುಗಳೂ ಆ ಕಾವ್ಯದ ಭಾಗಗಳೇ

ಇರಬೇಕೆಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಇದನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಪಂಪನ ವಿಕ್ರಮಾರ್ಜುನವಿಜಯ, ರನ್ನನ ಸಾಹಸಭೀಮವಿಜಯ–ಇವುಗಳಂತೆಯೇ ಇದೂ ಒಂದು ಲೌಕಿಕ ಪ್ರೌಢಕಾವ್ಯವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಪೊನ್ನನಿಗೆ ಮಹಾಕವಿ ಎಂಬ ಖ್ಯಾತಿಯನ್ನೂ ಕವಿಚಕ್ರವರ್ತಿ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನೂ ಗಳಿಸಿಕೊಟ್ಟದ್ದು ಈ ಕೃತಿಯೇ ಇರಬೇಕು. ಜಿನಾಗಮವನ್ನು ಬೆಳಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಶಾಂತಿಪುರಾಣವನ್ನು ಬರೆದು ಅನಂತರ ಪಂಪನಂತೆಯೇ ಇವನೂ ತನ್ನ ಆಶ್ರಯದಾತನನ್ನು ಕೀರ್ತಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಬಹುಶಃ ಭುವನೈಕರಾಮನೆಂದು ಬಿರುದಿದ್ದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಮೂರನೆಯ ಕೃಷ್ಣನ ವೈಯಕ್ತಿಕ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಸಮನ್ವಯಗೊಳಿಸಿ ರಾಮಕಥೆಯನ್ನು ಬರೆದಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಮೂರನೆಯ ಕೃಷ್ಣ ತಕ್ಕೋಲದಲ್ಲಿ ಚೋಳದೊರೆ ರಾಜಾದಿತ್ಯನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ ವಿಷಯ ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರಬಹುದೆಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಊಹಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಮೂರನೆಯ ಕೃಷ್ಣನಿಗೆ ಭುವನೈಕರಾಮ ಎಂಬ ಬಿರುದಿತ್ತೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಚರಿತ್ರೆಯ ಆಧಾರವಿಲ್ಲ. ಇವನ ಮಹಾಪ್ರಧಾನರಲ್ಲಿ ಶಂಕರಗಂಡ ಎಂಬಾತನಿಗೆ ಭುವನೈಕರಾಮ ಎಂಬ ಬಿರುದಿತ್ತೆಂದು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಪೊನ್ನ ಮೊದಲು ಶಂಕರಗಂಡನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದು ಅನಂತರ ಅವನ ಮೂಲಕ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಆಸ್ಥಾನಕವಿಯಾಗಿದ್ದಿರಬಹುದು. ಉಪಕಾರ ಸ್ಮರಣೆಗಾಗಿ ರಾಮಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಶಂಕರಗಂಡನನ್ನು ಹೊಗಳಿರಬಹುದು, ಇಲ್ಲವೆ ಆತನಿಗೆ ಕೃತಿಯನ್ನು ಅಂಕಿತಮಾಡಿರಬಹುದು ಎಂದು ಮತ್ತೊಂದು ಊಹೆಯಿದೆ. ಭುವನೈಕರಾಮಾಭ್ಯುದಯ ಸಿಕ್ಕಿದರೆ ಪೊನ್ನನ ನಿಜವಾದ ಕವಿತಾಶಕ್ತಿ ಎಂಥದು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ಜಿನಾಕ್ಷರಮಾಲೆ ಜಿನಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಮಾಡುವ 39 ಕಂದಪದ್ಯಗಳ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಸ್ತೋತ್ರಗ್ರಂಥ. ಕಕಾರದಿಂದ ಳಕಾರದವರೆಗೆ ಒಂದೊಂದು ಅಕ್ಷರದಿಂದ ಪದ್ಯ ಮೊದಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿನ ಒಂದು ಪದ್ಯವನ್ನು ಭಟ್ಟಾಕಳಂಕ ತನ್ನ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಉದ್ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಸ್ತೋತ್ರದಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧಿಚಮತ್ಕಾರವಿದೆಯೇ ಹೊರತು ಹೃದಯಾರ್ದ್ರವಾಗುವಂಥ ಭಾವಾವೇಶವಾಗಲಿ, ಕಾವ್ಯತ್ವವಾಗಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. **(ಎನ್.ಎಸ್.)**

ಪೊನ್ನಂಪೇಟೆ: ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆ ವಿರಾಜಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣ. ವಿರಾಜಪೇಟೆಯ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಹುದಿಕೇರಿ–ಗೋಣಿಕೊಪ್ಪ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ವಿರಾಜಪೇಟೆಗೆ 20 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಮಡಿಕೇರಿಗೆ 53 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಈ ಪೇಟೆಯನ್ನು ಕೊಡಗಿನ ಕೊನೆಯ ರಾಜ ಚಿಕ್ಕವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯನ ದಿವಾನರುಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾಗಿದ್ದು ಮತ್ತು ಬ್ರಿಟಿಷರ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಅದೇ ಹುದ್ದೆಯಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿದ ಚೆಪ್ಪುಡಿರ ಪೊನ್ನಪ್ಪನ ನೆನಪಿಗೆ ಆತನ ಮಗ ಮಾದಯ್ಯ ಸು.1845–50ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಈ ಪೇಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಬತ್ತ ಬೆಳೆಯುವ ಗ್ರಾಮಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ ಇದು ಬತ್ತ ವ್ಯಾಪಾರದ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲೆ ಕೆಲವು ಅಕ್ಕಿಗಿರಣಿಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಾಮಕೃಷ್ಣಾಶ್ರಮದ ಶಾರದಾಮಠವಿದೆ. ಇದರ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಆಸ್ಪತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಿರಾಜಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕ್ಷೇತ್ರಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಕಚೇರಿಯೂ ತಾಲ್ಲೂಕು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಂಡಳಿಯ ಕಚೇರಿಯೂ ಸರ್ಕಾರಿ ಮಾದರಿ ವ್ಯವಸಾಯ ಕ್ಷೇತ್ರವೂ ಇದೆ. ಒಂದು ಸರ್ಕಾರಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ ಮತ್ತು ಜೂನಿಯರ್ ಕಾಲೇಜು ಇವೆ. **(ಡಿ.ಎನ್.ಕೆ)**

ಪೊಪಟ್,ಅಪರ್ಣಾ: 1978–. ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕರ್ನಾಟಕದ ಬ್ಯಾಡ್ಮಿಂಟನ್ ಆಟಗಾರ್ತಿ. ಅರ್ಜುನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪುರಸ್ಕೃತರು. ರಾಷ್ಟ್ರಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುವ ಇವರು 1978 ಜನವರಿ 18ರಂದು ಗುಜರಾತ್‍ನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ಲಾಲ್‍ಜಿ ಪೊಪಟ್, ತಾಯಿ ಹೇಮಾ. ಮುಂಬೈನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದು ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಹಾಗೂ ಪದವಿಪೂರ್ವ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕಾಗಿ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಂದರು. ತರುವಾಯ ಮುಂಬೈಗೆ ಮರಳಿ ವಾಣಿಜ್ಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕಾಗಿ ಬೇರೆಡೆ ಹೋದರೂ ಇವರು ಕ್ರೀಡೆಗಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕವನ್ನೇ ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ.

1998ರಿಂದ ನಿರಂತರವಾಗಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸೀನಿಯರ್ ಚಾಂಪಿಯನ್ ಆಗಿ ದಾಖಲೆ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ಇವರು ಬ್ಯಾಡ್ಮಿಂಟನ್ ಆಡಲು ಆರಂಭಿಸಿದ್ದು 8ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ. 13ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿಗೆ ರಾಜ್ಯ, ರಾಷ್ಟ್ರ ಮಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳಗತೊಡಗಿದರು. ಇವರ ಆರಂಭಿಕ ತರಬೇತುದಾರ ಅನಿಲ್ ಪ್ರಧಾನ್. 1994ರಿಂದ ಪ್ರಕಾಶ್ ಪಡುಕೋಣೆಯವರ ಬ್ಯಾಡ್ಮಿಂಟನ್ ಅಕಾಡೆಮಿ ಸೇರಿ ಅವರ ಶಿಷ್ಯೆಯಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಸಿಡ್ನಿ (2000) ಹಾಗೂ ಆಥೆನ್ಸ್ (2004) ಒಲಂಪಿಕ್ಸ್‍ಗಳಲ್ಲಿ ಭಾರತವನ್ನು ಇವರು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸಿ ಗಮನಾರ್ಹ ಸಾಧನೆ ಮಾಡಿದ್ದರು. ಏಷ್ಯನ್ ಗೇಮ್ಸ್ ಹಾಗೂ ಕಾಮನ್ವೆಲ್ತ್ ಕ್ರೀಡಾಕೂಟಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಲ್ಲ ಒಂದು ಪದಕಕ್ಕೆ ಭಾಜನರಾಗುವ ಇವರಿಗೆ ಅಸಂಖ್ಯ ಚಿನ್ನ, ಬೆಳ್ಳಿ ಹಾಗೂ ಕಂಚಿನ ಪದಕಗಳು ಲಭಿಸಿವೆ. ಏಷ್ಯನ್ ಟೂರ್ನ್‍ಮೆಂಟ್‍ನಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕುಬಾರಿ (1998, 1999, 2001, 2003) ಚಿನ್ನದ ಪದಕ ಗಳಿಸಿದ್ದರು.

ಕ್ರೀಡಾ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಎನಿಸುವ ಪ್ರಪಂಚದ 16ನೆಯ ರ್ಯಾಂಕಿಂಗ್‍ನಲ್ಲಿದ್ದ ಇವರು ಪ್ರಸ್ತುತ 56ನೆಯ ರ್ಯಾಂಕಿಂಗ್‍ನಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ. ಇವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಸಂದಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ಏಕಲವ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1999), ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಅರ್ಜುನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (2006) ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಪ್ರಸ್ತುತ ಇವರು ಇಂಡಿಯನ್ ಆಯಿಲ್ ಕಾರ್ಪೊರೇಶನ್‍ನಲ್ಲಿ ಉದ್ಯೋಗಿಯಾಗಿದ್ದಾರೆ. **(ಎಸ್.ಬಿಎಚ್‍ಎ.)**

ಪೊಳಲಿ: ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಬಂಟ್ವಾಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಮಂಗಳೂರಿನಿಂದ ಸು. 21 ಕಿಮೀ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಫಲ್ಗುಣೀ (ಗುರುಪುರ) ನದೀತೀರದ ಹಚ್ಚನೆಯ ಹೊಲಗದ್ದೆಗಳ ನಡುವೆ ಸುಂದರ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಸು. 2 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಗುರುಪುರದಿಂದ ಮತ್ತು 12 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಬಂಟ್ವಾಳ–ಬಿ.ಸಿ.ರೋಡಿನಿಂದ ಇಲ್ಲಿಗೆ ವಾಹನ ಸೌಕರ್ಯವಿದೆ.

ಪೊಳಲಿ ಎಂಬುದು ಪುಲಿನ (ಪುಲಿನಪುರ) ಎಂಬುದರ ರೂಪಾಂತರವೆಂಬುದು ಸಾಮಾನ್ಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಈ ಕ್ಷೇತ್ರ ಮಣ್ಣು – ಮರಳುಗಳ ಬಯಲಿನಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿರಬಹುದು.

ಪೊಳಲಿಯ ಶ್ರೀರಾಜರಾಜೇಶ್ವರಿ ದೇವಾಲಯ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಾಚೀನ ಹಾಗೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ಇಲ್ಲಿಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿರುವ ರಾಜರಾಜೇಶ್ವರಿ, ಭದ್ರಕಾಳಿ, ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಮೂರ್ತಿಗಳೆಲ್ಲ ಸುದ್ದೆಯಿಂದ ರಚಿತವಾಗಿರುವುದು.

ಶ್ರೀದೇವಿಯ ಮೂರ್ತಿ ಸುಮಾರು ಹತ್ತು ಅಡಿಗಳಷ್ಟು ಎತ್ತರವಿದ್ದು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲೇ ಅಷ್ಟು ಎತ್ತರದ ಮೃಣ್ಮಯಮೂರ್ತಿ ಬೇರೆ ಇಲ್ಲ ಎನ್ನುವುದಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಮರದ ಚಾವಣಿ ಸುಂದರವಾದ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಮುಖ ಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಚಾವಣಿ, ಧ್ವಜಸ್ತಂಭ, ದೀಪಸ್ತಂಭಗಳನ್ನು ತಾಮ್ರದ ತಗಡಿನಿಂದ ಹೊದಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಅಬ್ದುಲ್ ರಜಾಕ್ ಎಂಬ ಪ್ರವಾಸಿ 1448ರಲ್ಲಿ ಭೇಟಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಂತೆ ಅವನ ಬರೆಹಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪೊಳಲಿ ದೇವಾಲಯ ಸು. 8ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿರ ಬಹುದೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಶಾಸನಾಧಾರಗಳಿವೆ.

ಸುಮಾರು ಏಪ್ರಿಲ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಸಾವಧಿ ಪರ್ಯಂತ ನಡೆಯುವ ಪೊಳಲಿಯ ವಾರ್ಷಿಕ ಉತ್ಸವ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉದ್ದಗಲಗಳಿಂದ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಭಕ್ತ ಜನರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ಉತ್ಸವವನ್ನು ‘ಪೊಳಲಿಯ ಚೆಂಡು’ ಎಂದೂ ಕರೆಯುವುದುಂಟು. ಉತ್ಸವಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ದೇಗುಲದ ಎದುರಿನ ಬಯಲಲ್ಲಿ ಹುಲ್ಲು–ಚಕ್ಕಳಗಳಿಂದ ಮಾಡಿದ ದೊಡ್ಡ ಚೆಂಡನ್ನು ಜವ್ವನಿಗರು ಕುಟ್ಟಿ ಆಡುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆಯೆಂದೂ ಈ ಚೆಂಡು ದುಷ್ಟ ರಾಕ್ಷಸನೊಬ್ಬನ ರುಂಡದ ಪ್ರತೀಕ ಮತ್ತು ಅನಂತರ ನಡೆಯುವ ರಥೋತ್ಸವ ಅವನ ಮೇಲೆ ದೇವಿ ಸಾಧಿಸಿದ ವಿಜಯದ ಪ್ರತೀಕ ಎಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಇದೆ. **(ಎಂ.ಆರ್‌ಎ.)**

ಪೊಳಲಿಶಾಸ್ತ್ರಿ: 1897–1972. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಯಕ್ಷಗಾನ ಕಲಾವಿದರು, ಲೇಖಕರು. ಇವರ ಪೂರ್ತಿ ಹೆಸರು ಪೊಳಲಿ ಶಂಕರನಾರಾಯಣ ಶಾಸ್ತ್ರಿ. ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಮಂಗಳೂರು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಿಜಾರು ಮಾಗಣೆಯ ಕೆಲಂಜಾರು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 1897 ಜುಲೈ 10ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಕೃಷ್ಣ ಕಾರಂತ, ತಾಯಿ ಪದ್ಮಾವತಿ. ಬಾಲ್ಯವನ್ನು ಪಣಂಬೂರಿನಲ್ಲಿ ಕಳೆದರು. ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕಾಗಿ ಸುರತ್ಕಲ್, ಪೊಳಲಿ, ಮೈಸೂರು ಮತ್ತು ಚಿದಂಬರಂಗಳಿಗೆ ತೆರಳಿದರು. ಆರ್ಥಿಕ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಹದಗೆಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ವಾರಾನ್ನ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಸಿದರು. ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಪೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಗಾಧ ಪಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡು ಚಿದಂಬರಂನಿಂದ ಪೊಳಲಿಗೆ ಮರಳಿಬಂದು ನೆಲೆಸಿದರು.

ಅನಂತರ ಮಂಗಲಪಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಲಕಾಲ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ದುಡಿದರು (1928). ತರುವಾಯ ಪೊಳಲಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾದರು. 1946ರಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಂದು ಸೇಂಟ್ ಅಲೋಶಿಯಸ್ ಹೈಸೂಲಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಪಂಡಿತರಾಗಿ ಸೇರಿದರು. ಒಂಬತ್ತು ವರ್ಷಗಳು ಈ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ನಿವೃತ್ತರಾದರು.

ಅಸಾಧಾರಣ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಹೊಂದಿದ್ದ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಪ್ರಧಾನ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಯಕ್ಷಗಾನ. ಯಕ್ಷಗಾನದ ತಾಳಮದ್ದಳೆ ಪ್ರಕಾರದಲ್ಲಿ ಇವರು ವಿಶೇಷ ಕೃಷಿ ಮಾಡಿದರು. 16ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ತಾಳಮದ್ದಳೆಯ ಅರ್ಥಗಾರಿಕೆಯನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡತೊಡಗಿದರು. ಗಿರಿಜಾಕಲ್ಯಾಣದ ದಕ್ಷ, ಕುಮಾರ ವಿಜಯದ ಬೃಹಸ್ಪತಿ, ಭೀಷ್ಮಾರ್ಜುನ ಕಾಳಗದ ಭೀಷ್ಮ–ಕೃಷ್ಣ, ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣ ಸಂಧಾನದ ಕೌರವ, ಕೃಷ್ಣ ರಾಜಸೂಯಯಾಗದ ಜರಾಸಂಧ–ಕೃಷ್ಣ, ಸುಧನ್ವ ಕಾಳಗದ ಹಂಸಧ್ವಜ–ಸುಧನ್ವ, ರಾಮಾಯಣದ ರಾಮ–ರಾವಣ–ಅಂಗದ–ಪ್ರಹಸ್ತ–ವಿಭೀಷಣ–ವಾಲಿ ಮುಂತಾದ ಪಾತ್ರಗಳಿಗೆ ಹೊಸ ಚೈತನ್ಯ ತುಂಬಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಅರ್ಥಧಾರಿಗಳಾಗಿ ಮೆರೆದರು. ಅರ್ಥ ಹೇಳುವಾಗ ವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಾಸನ ಹಾಕಿ ಕುಳಿತು ಮುಗುಳ್ನಗೆಯಿಂದ ಇವರು ಅರ್ಥ ಬಿಡಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಪರಿ ಪ್ರೇಕ್ಷಕರನ್ನು ಮಂತ್ರ ಮುಗ್ಧಗೊಳಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ಸ್ಪಷ್ಟತೆ, ಶುಭ್ರತೆ ಮತ್ತು ನಿಖರತೆ ಇವರ ಗುಣ. ಗಂಭೀರ ಹಾಸ್ಯ ಇವರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದ ಮತ್ತೊಂದು ಹವ್ಯಾಸವಾಗಿತ್ತು.

ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮನ್ನು ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಭಾಮಿನೀ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ದೇವೀಮಹಾತ್ಮ್ಯೆ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪುಳಿನಾಪುರ ಕ್ಷೇತ್ರಾನುವರ್ಣನಂ, ಪೊಳಲಿಯ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ಕುರಿತು ಬರೆದಿರುವ ಕನ್ನಡ ಗದ್ಯಕೃತಿ, ಅಪ್ರಕಟಿತ, ಸಂಸ್ಕೃತದ, ನರವು ಮಹಾಗಣಪತಿ ಮಹಾತ್ಮ್ಯೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಗದ್ಯಾನುವಾದ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ತೆಕ್ಕುಂಜ ಶಂಕರಭಟ್ಟರ, ಸಂಸ್ಕೃತ ಸ್ತೋತ್ರ ಮಂಜರಿಯನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಭಾಷಾಂತರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಯಕ್ಷಗಾನ ಮೇಳಗಳಿಗೆ ‘ಲಲಿತೋಪಾಖ್ಯಾನ’ ಗಳಂಥ ಪೌರಾಣಿಕ ಪ್ರಸಂಗಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಯಕ್ಷಗಾನದ ಪುನರುತ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇವರು ತಮ್ಮನ್ನು ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ತೆಕ್ಕುಂಜ ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಭಟ್, ಪೆರ್ಲ ಕೃಷ್ಣಭಟ್, ಮುಳಿಯ ಮಹಾಬಲ ಭಟ್, ಶೇಣಿ ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಭಟ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಅರ್ಥಧಾರಿಗಳಿಗೆ ಗುರುಗಳಾಗಿದ್ದರು. ತರುಣ ಪೀಳಿಗೆಗೆ ಇವರು ನೀಡಿದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನಗಳಿಂದ ಯಕ್ಷಗಾನಕ್ಕೆ ಹೊಸರೂಪ ಒದಗುವಂತಾಯಿತು. ಇವರು ಯಕ್ಷಗಾನಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಸೇವೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಹಲವು ಸಂಘ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಇವರನ್ನು ಗೌರವಿಸಿವೆ. ಯಕ್ಷಗಾನ ವಾಚಸ್ಪತಿ, ಯಕ್ಷಗಾನ ರಸಋಷಿ, ಎಕ್ಕಲಗಾಣದೋಜ ಮುಂತಾದ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಇವರಿಗೆ ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ಇವರು 1972 ಜುಲೈ 21ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. ಇವರ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ಯಕ್ಷಗಾನ ವಿದ್ವಾಂಸರು, ಅಭಿಮಾನಿಗಳು ಯಕ್ಷಗಾನ ಮಕರಂದ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಮರಣ ಗ್ರಂಥವೊಂದನ್ನು ಹೊರತಂದಿದ್ದಾರೆ (1980). **(ಎಸ್.ಬಿಎಚ್‌ಎ.)**

ಪೋಲಾಳ್ವ ದಂಡನಾಥ: ಸು. 1224. ಹರಿಚಾರಿತ್ರ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ. ಈತ ಹೊಯ್ಸಳ ದೊರೆ ಎರಡನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳ (1173–1220) ಮತ್ತು ಅವನ ಮಗ ಎರಡನೆಯ ನರಸಿಂಹ (1220–35) ಇವರ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಿಯೂ ದಂಡಾಧೀಶನೂ ಆಗಿದ್ದ. ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ನಾರಾಯಣಪುರ ಇವನ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ತಂದೆ ಅತ್ತಿರಾಜ, ತಾಯಿ ನವಿಲಾಡೆಯಕ್ಕ. ಸ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಮೇಲೇರಿ ಅಭ್ಯುದಯ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಪಡೆದ ಇವನು ದಕ್ಷಿಣದ ನಾಲ್ಕು ರಾಜರನ್ನು ಎದುರಿಸಿ ತಡೆದು, ಹೊಯ್ಸಳ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕಾಪಾಡಿ ತನ್ನ ಸ್ವಾಮಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಮೆರೆದ. ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತನೂ ಪರಾಕ್ರಮಶಾಲಿಯೂ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮಿಗಿಲಾಗಿ ಸಾಹಿತಿಯೂ ಕೊಡುಗೈದಾನಿಯೂ ವಿದ್ವಾಂಸರಿಗೆ ಆಶ್ರಯದಾತನೂ ಆಗಿದ್ದ ಈತ ಹರಿಹರದಲ್ಲಿ ಹರಿಹರೇಶ್ವರಸ್ವಾಮಿಗಾಗಿ 115 ಹೊನ್ನಕಳಸಗಳಿಂದ ಶೋಭಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಸುಂದರವಾದ ದೇವಾಲಯವನ್ನು 1224ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಇದೇ ಊರಿನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಬಾನುವಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ, ಆ ಗ್ರಾಮವನ್ನು 104 ಜನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಸರ್ವಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟ. ದೈವಭಕ್ತಿ, ಸ್ವಾಮಿನಿಷ್ಠ ಸೇವಕ, ದಾನಿ, ಸಾಹಿತಿ ಎನಿಸಿದ್ದ ಈತನ ಉಜ್ವಲ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದ ಚಿತ್ರಣ ದಾವಣಗೆರೆಯ 25ನೆಯ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ (1224) ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ.

ಹರಿಚಾರಿತ್ರ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಕೃತಿ ಉಪಲಬ್ಧವಿಲ್ಲ. ಈ ಕೃತಿ ದೊರಕಿದ್ದರೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಷಟ್ಪದಿ ಚರಿತ್ರೆಯ ಮೇಲೆ ಹೊಸ ಬೆಳಕು ಬೀರುತ್ತಿದ್ದಿತೆನ್ನುವುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ. **(ಎಚ್.ಎಂ.ಎಸ್.)**

ಪ್ರಕಟಣೋದ್ಯಮ: ಕನ್ನಡ ಪ್ರಕಟನೋದ್ಯಮಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ಎರಡು ಶತಮಾನಗಳ ಸುದೀರ್ಘ ಇತಿಹಾಸವಿದೆ. ಮದರಾಸಿನ ಪೋರ್ಟ್ ಸೇಂಟ್ ಜಾರ್ಜ್‌ನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮುದ್ರಣಾಲಯ ಸ್ಥಾಪನೆಗೊಂಡು ತೆಲುಗು ತಮಿಳು ಕನ್ನಡ ಪುಸ್ತಕಗಳ ಮುದ್ರಣ ಕಾರ್ಯ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. 19ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಕತ್ತದ ಬಳಿಯ ಶ್ರೀರಾಂಪುರ

ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿಲಿಯಮ್ ಕೇರಿ ಎಂಬ ಮಿಷನರಿ ಒಂದು ಮುದ್ರಣಾಲಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಭಾರತದ ಹಾಗೂ ಹೊರಗಿನ ನೂರಾರು ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸತೊಡಗಿದ. ಈತ 1817ರಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದ ಒಂದು ವ್ಯಾಕರಣ ಕೃತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ. ಇದೇ ಕನ್ನಡದ ಮೊದಲನೆಯ ಮುದ್ರಿತ ಪುಸ್ತಕ. ಎ ಗ್ರಾಮರ್ ಆಫ್ ದಿ ಕರ್ನಾಟ ಲ್ಯಾಂಗ್‌ವೇಜ್ ಎಂದು ಇದನ್ನು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.ಬಿಡಿ ಮೊಳೆಗಳಿಂದ ಅಚ್ಚಾದ ಮೊದಲ ಕನ್ನಡ ಪುಸ್ತಕ ಇದು. ಆಮೇಲೆ 1924ರಲ್ಲಿ ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ರೀವ್ ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಕನ್ನಡ ನಿಘಂಟು ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಅವನು ಲಂಡನ್ ಮಿಷನರಿ ಸೊಸೈಟಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದವನು. 1820ರಲ್ಲಿ ಜಾನ್ ಮೆಕೆರಲ್‌ನ ಎ ಗ್ರಾಮರ್ ಆಫ್ ದಿ ಕರ್ನಾಟಿಕ್ ಲ್ಯಾಂಗ್ವೇಜ್ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ವ್ಯಾಕರಣ ಹೊರಬಂತು. ಕನ್ನಡದ ಮುದ್ರಣಕಾರ್ಯ ಹೀಗೆ ಕಲ್ಕತ್ತ (ಕೋಲ್ಕತ), ಮದರಾಸುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತಾದರೂ ವಿವಿಧ ವಿನ್ಯಾಸಗಳಿಂದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅಕ್ಷರ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಪ್ರಚಾರವಾದ್ದು ಬಳ್ಳಾರಿ, ಮಂಗಳೂರು, ಬೆಂಗಳೂರು ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಮಿಷನರಿಗಳ ಮತ್ತು ಪ್ರಕಾಶನೋದ್ಯಮಿಗಳ ಸಾಹಸದ ಫಲವಾಗಿ. ಕನ್ನಡದ ಮೊಳೆಗಳಿಗೆ ಇಂದಿನ ಸುಂದರವಾದ ರೂಪವನ್ನು ಕೊಟ್ಟವನು ಮಂಗಳೂರಿನ ಒಬ್ಬ ಅಕ್ಕಸಾಲಿಗ ಅನಂತಚಾರಿ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. 1863ರ ವೇಳೆಗೆ ಮರದ ಮುದ್ರಣ ಯಂತ್ರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬಿಣದ ಯಂತ್ರಗಳು ಬಂದುವು. ಕೈಗಳಿಂದಲೇ ಮಾತೃಕೆಗಳನ್ನು ಕೊರೆಯುವ ಕಷ್ಟಕರವಾದ ಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಮದರಾಸಿನ ಅಕ್ಕಸಾಲಿಗಳು ಬಹಳ ಪ್ರಖ್ಯಾತರಾಗಿದ್ದರು. ಎಂದೇ ಅಲ್ಲಿ ಅಚ್ಚಾಗಿರುವ ಕನ್ನಡ ಪುಸ್ತಕಗಳಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಪಕ್ಷ ಮೂರು ಬಗೆಯ ಅಕ್ಷರ ನಮೂನೆಗಳು, ವಿವಿಧ ವಿನ್ಯಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಮುದ್ರಣವಾಗಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಮಿಷನರಿಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಇತರರೂ ಪ್ರಕಾಶನೋದ್ಯಮದ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಕಂಡುಕೊಂಡರು. ಖಾಸಗಿ ಮುದ್ರಣಾಲಯಗಳು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಪುಸ್ತಕಗಳು ಪ್ರಕಟವಾಗತೊಡಗಿದುವು. ಖಗೋಳಶಾಸ್ತ್ರ, ಭೂಗೋಳ, ಧರ್ಮ, ತತ್ತ್ವಪದಗಳು, ಲಾವಣಿಗಳು, ಪ್ರದೇಶಪರಿಚಯ, ಗಣಿತ ಮೊದಲಾದ ವಿವಿಧ ವಿಷಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಪುಟ್ಟ ಪುಟ್ಟ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಮುದ್ರಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಬಿಡಿ ಮೊಳೆಗಳು ಜಾಲ್ತಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದಾಗಲೇ ಕಲ್ಲಚ್ಚು ಮುದ್ರಣವೂ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿತ್ತು. ಮುದ್ರಣಕ್ಕೆ ಅಗತ್ಯವಾದ ಮಸಿ ಇಲ್ಲೇ ತಯಾರಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಮೊದಲು ಲಿಥೋ ಕಲ್ಲನ್ನು ಆಮದು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಕ್ರಮೇಣ ಕರ್ನೂಲಿನ ಕಲ್ಲುಗಳು ಈ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಬಹು ಉಪಯುಕ್ತವೆನಿಸಿದುವು. ಕಲ್ಲಿನ ಮುದ್ರಣ ವೆಚ್ಚ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿರುತ್ತಿತ್ತು. ಇದು ಜನಪ್ರಿಯವಾಯಿತು. ಕಾಗದದ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು ಸ್ಥಾಪಿತವಾದುವು. ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಣಯಸಾಗರ ಪ್ರೆಸ್ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. 1813ರಲ್ಲಿ ಗಣಪತ್ ಕೃಷ್ಣಾಜಿ ಸ್ವಂತದ ಒಂದು ಮುದ್ರಣಾಲಯ ಕಟ್ಟಿದ. 1931ರಲ್ಲಿ ಮರಾಠೀ ಪಂಚಾಂಗವನ್ನು ಮುದ್ರಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ.

ಪ್ರಕಾಶನೋದ್ಯಮಕ್ಕೆ ಸರ್ಕಾರದ ವಿರೋಧ ಎದುರಾದದ್ದು ಆಗಿನ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಸಹಜ. ದೇಶಭಾಷೆಗಳನ್ನು ಅರಿಯದ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗುವ ವಾಙ್ಮಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಸಂಶಯದೃಷ್ಟಿ ತಳೆದುದರಿಂದಾಗಿ ಪ್ರಾಂತ ಸರ್ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಟ್ರಾನ್ಸ್‌ಲೇಟರ್ ಹುದ್ದೆಗಳು ಸೃಷ್ಟಿಯಾದುವು. 1867ರ ರಿಜಿಸ್ಟ್ರೇಷನ್ ಅಧಿನಿಯಮ ಜಾರಿಗೆ ಬಂತು. ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗುವ ಎಲ್ಲ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಈ ಅಧಿನಿಯಮ ದನ್ವಯ ಕಾಪಿರೈಟ್ ಗ್ರಂಥಾಲಯಗಳಿಗೆ ಕಳಿಸಿಕೊಡಲೇಬೇಕೆಂದು ಕಾನೂನು ಹೇಳಿತು. ಹಾಗೆ ಬಂದ ಪುಸ್ತಕಗಳ ಪಟ್ಟಿ ಮಾಡಿ ಮೇಲಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಕಳುಹಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

ಬಳ್ಳಾರಿ ಜೇಮ್ಸ್‌ಹಾಂಡ್ಸ್ 1816ರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮುದ್ರಣಯಂತ್ರವನ್ನು ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ (ಕಮರ್ಷಿಯಲ್ ಪ್ರೆಸ್) ಹೊಸ ಒಡಂಬಡಿಕೆಯ ಪೂರ್ವಾರ್ಧವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ. ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆ ಹಾಗೂ ಲಿಪಿಯಲ್ಲಿರುವ ಮೊದಲ ಪುಸ್ತಕ (1802) ಇದೇ. ಕನ್ನಡದ ಪುಸ್ತಕಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲೇ ಪ್ರಕಟವಾಗತೊಡಗಿದ್ದು 1826ರಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಾರಿಗೆ ಅಚ್ಚುಕೂಟ ಬಂದನಂತರ. ಅದುವರೆಗಿನವೆಲ್ಲ ಮದರಾಸು ಕಲ್ಕತ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಅಚ್ಚಾದವು. ಬಳ್ಳಾರಿಯ ಮಿಷನ್ 1840ರ ತನಕ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿತು. ಬೆಂಗಳೂರು ಮೈಸೂರುಗಳಲ್ಲಿ 19ನೆಯ ಶತಕದ ಕೊನೆಯ ದಶಕದಲ್ಲಿ ಮುದ್ರಣಾಲಯಗಳು ಸ್ಥಾಪಿತವಾದವು. ವೆಸ್ಲಿಯನ್ ಮಿಷನ್ ಈ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಕೆಲಸಮಾಡಿತು. ಮಂಗಳೂರಿನ ಬಾಸೆಲ್‌ಮಿಷನ್ ಪ್ರೆಸ್ ದಾಸರಪದಗಳು, ಗಾದೆಗಳು ಮತ್ತು ಧಾರ್ಮಿಕ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿತು. ಸುಂದರವಾದ ಅಕ್ಷರ ನಮೂನೆಗಳು ಈ ಪ್ರೆಸ್ಸಿನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವಾಗಿದ್ದುವು.

ಮೊದಲ ಪುಸ್ತಕಗಳು ಕ್ರಮಿತ ಪುಸ್ತಕಗಳು, ಬೈಬಲ್‌ಗಳು, ಖಾಸಗಿ ಪ್ರಕಾಶನದ ಆರಂಭಿಕ ಕತೆ ಸ್ವಾರಸ್ಯವಾದದ್ದು. ಬಳ್ಳಾರಿಯ ಶಿವಲಿಂಗಂ ಶೆಟ್ಟ್ರು ಕೋನೇರಿಶೆಟ್ಟ್ರು ಕನ್ನಡ ಪುಸ್ತಕ ಪ್ರಕಾಶನ ಮತ್ತು ಮಾರಾಟದಲ್ಲಿ ತುಂಬ ಹೆಸರಾದವರು. ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ಅಚ್ಚುಮಾಡಿಸಿ ಬಳ್ಳಾರಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡಿಸಿ ಪ್ರಾಂತಾದ್ಯಂತ ಪ್ರಸಾರ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಇವರು ಪುಸ್ತಕೋದ್ಯಮಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಸೇವೆ ಮಹತ್ತ್ವದ್ದು. ನಗದವರನ್ನು ನಗಿಸುವ ಕಲೆ, ಹಿತೋಪದೇಶ, ಸ್ತೋತ್ರಗಳು, ಕತೆಗಳು ಮುಂತಾದವನ್ನು ಇವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಸಂಚಾರಸಾರಿಗೆ ಕಷ್ಟಕರವಾಗಿದ್ದ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇವರು ಗಾಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ತುಂಬಿಕೊಂಡು ಸಂತೆಗಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ಮಾರಿದರು. ಬೆಳಗಾಂವಿ ರಾಮತತ್ತ್ವ ಪ್ರಕಾಶ, ಪ್ರಕಾಶನಾಲಯದ ರಾಮಚಂದ್ರಸಾವಂತ ಅವರು ಮರಾಠಿ, ಸಂಸ್ಕೃತ, ಕನ್ನಡಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ಸಂಸ್ಥೆ ಈಗಲೂ ಇದೆ. ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಉಪಯೋಗಕ್ಕೆಂದೇ ಆಗ ಒಂದು ಅಂಚೆ ಕಚೇರಿಯನ್ನು ತೆರೆಯಲಾಯಿತು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದರ ವಹಿವಾಟು ಎಷ್ಟಿತ್ತೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳ ಬಹುದು. ಗದಿಗೆಯ್ಯ ಹುಚ್ಚಯ್ಯ ಹೊನ್ನಾಪುರಮಠ ಅವರು ಚಂದ್ರೋದಯ ಪ್ರೆಸ್ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಮೊದಲು ಕಲ್ಲಚ್ಚಿನಲ್ಲೂ ಆಮೇಲೆ ಬಿಡಿಮೊಳೆಗಳಲ್ಲೂ ಮುದ್ರಣ ಕಾರ್ಯ ನಡೆಸಿದರು. ಚಂದ್ರೋದಯ ಎಂಬ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲೂ ಮುದ್ರಣ ಕಾರ್ಯ ನಡೆಸಿದರು. ಇವರು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕಾನೂನು ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು.

ಧಾರವಾಡದ ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರಿಂಟಿಂಗ್ ಪ್ರೆಸ್‌ನಲ್ಲಿ ಮೊಳೆಗಳನ್ನು ಎರಕಹೊಯ್ಯುವ ಒಂದು ಫೌಂಡ್ರಿ ಇತ್ತು. ಈ ಮುದ್ರಣಾಲಯದಿಂದ ಅನೇಕ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳು ಹೊರಬಂದುವು. ಧಾರವಾಡದ ಕರ್ನಾಟಕ ಬುಕ್ ಡಿಪೊ, ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಟಿ.ಎನ್.ಕೃಷ್ಣಯ್ಯಶೆಟ್ಟಿಯವರ ಕಳಾನಿಧಿ ಬುಕ್ ಡಿಪೊ ಇವು ಮಹತ್ತರವಾದ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದುವು. ಕೃಷ್ಣಯ್ಯಶೆಟ್ಟರು ಚಾಮರಾಜೋಕ್ತಿವಿಲಾಸ, ರಾಮಾಯಣ, ವಾಣೀವಿಲಾಸಭಾರತ, ಅಮರ ಕೋಶ, ಲಕ್ಷೀಶನ ಜೈಮಿನಿಭಾರತ, ಕುಮಾರವ್ಯಾಸಭಾರತ ಇತರ ಪ್ರಾಚೀನ ಕೃತಿಗಳು, ಇತ್ಯಾದಿ ಹಲವಾರು ಉದ್ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಹಾಗೆಯೇ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯತತ್ಪರರಾಗಿದ್ದ ವೆಲನಾಡು ಬಿ. ಸುಬ್ಬಯ್ಯ, ವಾಜಪೇಯ ಕೃಷ್ಣಯ್ಯ ಮತ್ತು ಗೋವಿಂದಯ್ಯ ಇವರನ್ನು, ಹಾಗೆಯೇ ಮಂಗಳೂರಿನ ಬಾಲಸಾಹಿತ್ಯ ಮಂಡಲವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಬಹುದು: ಈ ಪ್ರಯತ್ನಗಳು ಕನ್ನಡ ಪ್ರಕಾಶನೋದ್ಯಮದ ಎರಡನೆಯ ಹಂತವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುತ್ತವೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಮಿಷನರಿಗಳು ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರೆ ಎರಡನೆಯ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಖಾಸಗಿ ಪ್ರಯತ್ನಗಳು ಮತ್ತು ಸರ್ಕಾರದ ವಿದ್ಯಾ ಇಲಾಖೆಯ ಪ್ರಕಟಣೆಗಳು ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಒಂದು ಕಡೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಉಪಯೋಗಕ್ಕಾಗಿ ಭಾಷಾಂತರಕಾರರ ನೆರವಿನಿಂದ

ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರ ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ಇನ್ನೊಂದು ಕಡೆ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರಿಗೆ ಬೇಕಾದ ನೂರಾರು ಬಗೆಯ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಖಾಸಗಿ ಪ್ರಕಾಶಕರು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಮೂರನೆಯ ಹಂತ ಈಚಿನ ಬೆಳೆವಣಿಗೆ. ವಿವಿಧ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆಗಳು (ಮನೋಹರ, ಮಿಂಚಿನಬಳ್ಳಿ, ಪ್ರತಿಭಾ ಇತ್ಯಾದಿ) ಪ್ರಕಾಶನೋದ್ಯಮವನ್ನು ಕೈಗೊಂಡುವು. ಕಾದಂಬರಿಗಳು, ನಾಟಕಗಳು, ಜೀವನಚರಿತ್ರೆ, ಬಾಲಸಾಹಿತ್ಯ, ಶಾಸ್ತ್ರವಿಷಯಗಳು ಹೇರಳವಾಗಿ ಪ್ರಕಟವಾದುವು. ಸತ್ಯಶೋಧನ ಪ್ರಕಟನಾಲಯ. ಸ್ಟ್ಯಾನ್‌ಡರ್ಡ್, ಬುಕ್ ಡಿಪೋ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಈಗ ಚಟುವಟಿಕೆಯಿಂದಿಲ್ಲವಾದರೂ ಅವುಗಳ ಪ್ರಕಟಣೆಗಳು ಅವರ ಸೇವೆಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿ ಉಳಿದಿವೆ.

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶನ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಬೆಂಗಳೂರು, ಮೈಸೂರುಗಳಿಗೆ ವರ್ಗಾವಣೆಗೊಂಡುವು. ಕಾವ್ಯಾಲಯ, ಉಷಾಸಾಹಿತ್ಯಮಾಲೆ, ಶಾರದಾಮಂದಿರ, ಡಿ. ವಿ. ಕೆ. ಮೂರ್ತಿ, ವಿದ್ಯಾನಿಧಿ, ಗೀತಾಬುಕ್ ಹೌಸ್, ತ.ವೆಂ. ಸ್ಮಾರಕ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆ, ಉದಯರವಿ, ಸಮಾಜ ಪುಸ್ತಕಾಲಯ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಕಾಶನ ಸಂಸ್ಥೇಗಳು ಕಾರ್ಯಶೀಲವಾದವು. ಹಲವು ಅಲಂಕಾರ ಶಾಸ್ತ್ರಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು, ಪ್ರಾಚೀನ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಶಾರದಾ ಮಂದಿರ ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ. ಜನಪ್ರಿಯ ಕಾದಂಬರಿ, ಕತೆ ಮತ್ತು ಸಾಮಾನ್ಯ ಆರೋಗ್ಯ ಕೃತಿಗಳು ಜೊತೆಗೆ ಹಲವು ಶಾಸ್ತ್ರಕೃತಿಗಳನ್ನು ಡಿ.ವಿ.ಕೆ. ಮೂರ್ತಿ ಸಂಸ್ಥೆ ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ.

ವಾಹಿನಿ ಪ್ರಕಾಶನ ಒಂದೂವರೆ ರೂಪಾಯಿಗೆ ಒಂದು ಕಾದಂಬರಿ ಕೊಡುವ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಪ್ರಕಾಶನೋದ್ಯಮದಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಚಾಲನೆ ಕೊಟ್ಟಿತು. ಸಾಮಾನ್ಯ ಕಾಗದದ ರಟ್ಟಿನ ಸುಮಾರು 250–300 ಪುಟಗಳ ಕೈಹೊತ್ತಗೆಗಳು ಪ್ರಕಟವಾದವು.

ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಮನೋಹರ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆ, ಸಾಹಿತ್ಯಭಂಢಾರ, ಸಪ್ನಬುಕ್ ಹೌಸ್, ಪತ್ರಿಕೆ ಪ್ರಕಾಶನ, ಪ್ರಿಸಂ ಬುಕ್ಸ್, ಅಭಿರುಚಿ, ನವಕರ್ನಾಟಕ, ಅಂಕಿತಪುಸ್ತಕ, ಅತ್ರಿ ಬುಕ್ ಸೆಂಟರ್, ಅಕ್ಷರ ಪ್ರಕಾಶನ, ಐಬಿಎಚ್, ಲೋಹಿಯಾ ಪ್ರಕಾಶನ, ಸಂವಹನ, ಚೇತನ ಪ್ರಕಾಶನ ಮೊದಲಾದ ನೂರಾರು ಪ್ರಕಾಶನ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಹುಟ್ಟಿಗೊಂಡು ವಿಪುಲವಾಗಿ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿವೆ.

ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಪ್ರಸಾರಾಂಗ ತನ್ನದೇ ಆದ ಪ್ರಕಾಶನ ಉದ್ಯಮವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದೆ. 1937ರಿಂದಲೂ ಪ್ರಕಾಶನ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರುವ ಇದು ಪ್ರಚಾರೋಪನ್ಯಾಸ ಪುಸ್ತಕಮಾಲೆ, ಗೃಹಸರಸ್ವತೀ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆ, ವಿಶೇಷೋಪನ್ಯಾಸಮಾಲೆ, ಕನ್ನಡ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆ ಮೊದಲಾದ ಹಲವು ಮಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಾವಿರಾರು ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ. ಕುವೆಂಪು ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ ವಿವಿಧ ವಿಷಯಗಳ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಕೃತಿಗಳು, ಜನಪದ ಕೃತಿಗಳು, ಹರಿದಾಸ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಸಾಹಿತ್ಯಚರಿತ್ರೆ, ಛಂದಸ್ಸಿನ ಚರಿತ್ರೆ ಮುಂತಾದ ಯೋಜನೆಗಳ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ನೂರಾರು ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿದೆ. ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವಕೋಶ, ವಿಷಯ ವಿಶ್ವಕೋಶ, ಎಪಿಗ್ರಾಫಿಯ ಕರ್ನಾಟಿಕ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್–ಕನ್ನಡ ನಿಘಂಟು ಮೊದಲಾದ ಯೋಜನೆಗಳು ಮಹತ್ತ್ವದ ಪ್ರಕಟಣೆಗಳಾಗಿವೆ. ಮುದ್ರಿತ ಕನ್ನಡ ಕೃತಿಗಳ ವಿವರಣಾತ್ಮಕ ಗ್ರಂಥಸೂಚಿ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಪ್ರಸಾರಾಂಗ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದೆ. ಕನ್ನಡ ಪ್ರಕಾಶನೋದ್ಯಮದ ಆಳ ಅಗಲಗಳನ್ನರಿಯಲು ಈ ಸೂಚಿ ಆಧಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಕರ್ನಾಟಕ, ಬೆಂಗಳೂರು ಮತ್ತು ಕೃಷಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಪ್ರಕಟನೋದ್ಯಮವನ್ನು ಕೈಗೊಂಡಿವೆ. ಹಂಪಿ ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಅನೇಕ ಉಪಯುಕ್ತ ಕೃಷಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು ವಿವಿಧ ಮಾಲಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ನೂರಾರು ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಹೊರತರುತ್ತಿದೆ. ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ, ನ್ಯಾಷನಲ್ ಬುಕ್ ಟ್ರಸ್ಟ್ ಮೊದಲಾದ ಸರಕಾರಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ದೇಶ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪುಸ್ತಕ ಪ್ರಕಟಣೆಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ಹಾಕಿಕೊಂಡು ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿವೆ.

ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಕನ್ನಡ ಗ್ರಂಥಸೂಚಿಯ ಒಂದು ಅಂದಾಜಿನಂತೆ ಸು. 80,000ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಪುಸ್ತಕಗಳು ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಈಗ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಸು. 1,300 ಪುಸ್ತಕಗಳು ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿವೆ. ಸಂಖ್ಯೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕಾದಂಬರಿಗಳು, ಕವಿತೆಗಳು, ಬಾಲಸಾಹಿತ್ಯ ಇವಕ್ಕೆ ಮೊದಲನೆಯ ಸ್ಥಾನ. ಅನುವಾದಗಳು ಹೇರಳವಾಗಿ ಬರುತ್ತಿವೆ. ಪುಸ್ತಕೋದ್ಯಮವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಎರಡು ನಿಯತಕಾಲಿಕೆಗಳು ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದವು. ಗ್ರಂಥಲೋಕ ಪ್ರತಿತಿಂಗಳೂ ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಕಟಣೆಗಳನ್ನು ಸೂಚೀಕರಿಸಿ, ವಿಮರ್ಶೆಮಾಡಿಸಿ, ಪರಿಚಯ ಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತಿದ್ದ ಪತ್ರಿಕೆಯಾಗಿತ್ತು. ಪುಸ್ತಕ ಪುರವಣಿ ಗ್ರಂಥಸೂಚೀ ವಿವರಕೊಡುವ ಸಾಹಿತ್ಯಿಕ ಪತ್ರಿಕೆಯಾಗಿತ್ತು. ಈಗ ಖಾಸಗಿ ಪ್ರಕಾಶನ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಹೆಚ್ಚುತ್ತಿವೆ. ಕಾಗದ ಮುಂತಾದ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳ ಬೆಲೆ ಹಾಗೂ ಇತರ ವೆಚ್ಚಗಳು ಏರುತ್ತಿದ್ದರೂ ಮೈಸೂರು, ಬೆಂಗಳೂರು, ಧಾರವಾಡ ಮೊದಲಾದ ಕೇಂದ್ರಗಳಿಂದ ಪುಸ್ತಕಗಳು ಹೇರಳವಾಗಿ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿವೆ. ಆದರೆ ವೈವಿಧ್ಯ, ಸಂಖ್ಯೆ ಹೆಚ್ಚಿದಂತೆ ಮುದ್ರಿತವಾಗುವ ಪ್ರತಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಹೆಚ್ಚಿಲ್ಲ. ಪ್ರಸಾರ ಹೆಚ್ಚಿಲ್ಲ. ವಾಚಕಬಳಗ ಹೆಚ್ಚುತ್ತಿಲ್ಲ. ಮಾರುಕಟ್ಟೆ ಸಂಕುಚಿಸುತ್ತಿದೆ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಈ ಉದ್ಯಮ ಕಷ್ಟಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶನವನ್ನು ಒಂದು ಕಲಾಕ್ರಿಯೆಯನ್ನಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸುವ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿರುವ ಅನೇಕರು ಈಗ ನಷ್ಟದಲ್ಲೂ ಆಸಕ್ತಿ ಉಳಿಸಿಕೊಂಡು ಮುನ್ನಡೆದಿದ್ದಾರೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಪ್ರಕಟಣೋದ್ಯಮ ಉಸಿರಾಡುತ್ತಿದೆ. *

ಪ್ರಕಾಶ್, ಪಡುಕೋಣೆ: ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಷಟ್ಲ್ ಬಾಡ್ಮಿಂಟನ್ ಆಟಗಾರ ಹಾಗೂ ಪದ್ಮಶ್ರೀ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪುರಸ್ಕೃತ. ಸ್ಥಳ ಬೆಂಗಳೂರು. ಹದಿನಾರು ವರ್ಷ ಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿಯೆ ಬ್ಯಾಡ್ಮಿಂಟನ್‌ನಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಜ್ಯೂನಿಯರ್ ಮತ್ತು ಸೀನಿಯರ್ ಚಾಂಪಿಯನ್‌ಷಿಪ್ ಪಡೆದು ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಕೀರ್ತಿ ತಂದವರು. ತಂದೆ ಪಡುಕೋಣೆ ರಮೇಶ್ ಉತ್ತಮ ಬ್ಯಾಂಡ್ಮಿಂಟನ್ ಆಟಗಾರರಾದರೆ, ತಾತ ನುರಿತ ಟೆನಿಸ್ ಆಟಗಾರರು. ಹಿರಿಯ ಸಹೋದರ ಪ್ರದೀಪ, ಕಿರಿಯರಾದ ಮಹೇಶ, ಹರೀಶ ಎಲ್ಲರೂ ಹೆಸರಾದ ಬ್ಯಾಡ್ಮಿಂಟನ್ ಆಟಗಾರರೇ. ಮಹೇಶ ಬೆಂಗಳೂರು ವಾರ್ಸಿಟಿ ಆಟಗಾರ. ಹರೀಶ ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಆಟಗಾರ. ಪ್ರಕಾಶ ಅವರು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಶೇಷಾದ್ರಿಪುರ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದು ಮಲ್ಲೇಶ್ವರದ ಎಂ.ಇ.ಎಸ್. ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಬಿ.ಕಾಮ್ ಪದವಿ ಪಡೆದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ಯೂನಿಯನ್ ಬ್ಯಾಂಕ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯಾದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದರು (1975–86).

1978ರ ಆಗಸ್ಟ್ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ದಿನಾಂಕ ಭಾರತ ಬ್ಯಾಡ್ಮಂಟನ್ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಸುವರ್ಣದಿನ. ಅಂದು ಕೆನಡದ ಎಡ್ಮಂಟನ್ನಿನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಕಾಮನ್‌ವೆಲ್ತ್ ಕ್ರೀಡಾಕೂಟದಲ್ಲಿ ಬ್ಯಾಂಡ್ಮಿಂಟನ್ ಪುರುಷರ ಸಿಂಗಲ್ಸ್ ಫೈನಲ್ಸ್‌ನಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿನ ಡೆರಿಕ್ ಟೌಲ್ಬಟ್ ಅವರನ್ನು 15–9, 15–8ರಲ್ಲಿ ಎರಡು ನೇರ ಆಟಗಳಿಂದ ಸೋಲಿಸಿ, ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಬ್ಯಾಡ್ಮಿಂಟನ್ನಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಪ್ರಥಮ ಬಾರಿಗೆ ಸ್ವರ್ಣಪದಕ ಗಿಟ್ಟಿಸಿ ಭಾರತಕ್ಕೆ, ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಕೀರ್ತಿ ತಂದು ಕೊಟ್ಟರು

ಹಲವಾರು ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಟ್ಟದ ಬ್ಯಾಂಡ್ಮಿಂಟನ್ ಪಂದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಶ್ರೇಣಿಯ ಆಟಗಾರರಾಗಿದ್ದರಲ್ಲದೆ, ವಿಶ್ವಕಪ್ ಬ್ಯಾಡ್ಮಿಂಟನ್ ಪಂದ್ಯಾವಳಿಯ ವಿಜೇತರು ಕೂಡ. ಬ್ಯಾಡ್ಮಿಂಟನ್ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಚಾಂಪಿಯನ್ ಷಿಪ್ಪನ್ನು 1971ರಿಂದ 1978ರವರೆಗೆ ಉಳಿಸಿಕೊಂಡು ಇವರು ದಾಖಲೆ ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. 1976ರಲ್ಲಿ ದೆಹಲಿಯಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತಾಯ ಗೊಂಡ ನೆಹರೂ ಸ್ಮಾರಕ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಬ್ಯಾಡ್ಮಿಂಟನ್ ಪಂದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಇಂಡೊನೇಷ್ಯದ ನಂ.1 ಆಟಗಾರರಾದ ಸುಮಿರಾತರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಫೈನಲ್ಸ್‌ವರೆಗೆ ತಲುಪಿದ್ದರು. ಆಗ ಇಂಡೋನೇಷ್ಯ ಮ್ಯಾನೇಜರ್ ಸುವಾರ್ಸಾನೋ ಅವರು ಪ್ರಕಾಶ ವಿಶ್ವದ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಬ್ಯಾಡ್ಮಿಂಟನ್ ಆಟಗಾರ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಅತ್ಯುಕ್ತಿಯಲ್ಲ.

ಇತರ ಆಟಗಾರರಂತೆ ಪ್ರಕಾಶ ಕೋರ್ಟಿನಲ್ಲಿ ವೇಗವಾಗಿ ಚಲಿಸದೆ, ನಿಧಾನವಾಗಿ ಚಲಿಸುತ್ತ ಸದಾ ಷಟ್ಲ್ ಮೇಲೆ ಗಮನವನ್ನು ಕೇಂದ್ರೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಷಟ್ಲನ್ನು ಕೋರ್ಟಿನಲ್ಲಿ ತ್ವರಿತವಾಗಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕಳುಹಿಸಿ ಎದುರಾಳಿಯನ್ನು ಗೊಂದಲಕ್ಕೀಡುಮಾಡುವುದು ಇವರ ಆಟದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಇವರ ಆಟದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಪಣ ಭಾವ. ಆಟದಿಂದ ಆಟಕ್ಕೆ ಕ್ರೀಡಾತಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉತ್ತಮಗೊಳಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಗುಣಗಳು ಕಾಣುತ್ತವೆ. ಇಂಡೊನೇಷ್ಯದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ತರಬೇತಿ, ಎಡ್ಮಂಟನ್ ಕಾಮನ್‌ವೆಲ್ತ್ ಕ್ರೀಡಾಕೂಟದಲ್ಲಿ ಸುವರ್ಣಪದಕ ಪಡೆಯಲು ಪ್ರಕಾಶರಿಗೆ ತುಂಬ ನೆರವಾಯಿತು. ವಿದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ತರಬೇತಿ ಪಡೆಯುವಾಗ ಇವರು ಷಾರ್ಟ್ ರ‍್ಯಾಲಿಸ್ ಹಾಗೂ ಲೀಪ್ ಮತ್ತು ಸ್ಮ್ಯಾಷ್ ತಂತ್ರಗಳನ್ನು ಕರಗತ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ನೆಟ್ ಪ್ಲೇ ಅಲ್ಲದೆ ಹಾಫ್ ಸ್ಮ್ಯಾಷ್ ಮತ್ತು ಡ್ರೌಪ್‌ಷೌಟ್‌ಗಳಿಗೆ ಪ್ರಕಾಶ ಪ್ರಸಿದ್ಧರು.

ಇವರು ಕ್ರಿಕೆಟ್, ಬ್ಯಾಸ್ಕೆಟ್ ಬಾಲ್ ಮತ್ತು ಟೇಬಲ್ ಟೆನಿಸ್ ಕೂಡ ಆಡುತ್ತಾರೆ. 1988ರಲ್ಲಿ ಆಟದಿಂದ ನಿವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಬ್ಯಾಡ್‌ಮಿಂಟನ್ ಅಕಾಡೆಮಿಯೊಂದನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಗೋಪಿಚಂದ್, ಅಪರ್ಣಾಪೊಪಟ್, ಸಿದ್ಧಾರ್ಥ ಜೈನ್ ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರಾಂತ ಆಟಗಾರರು ತರಬೇತಿ ಪಡೆದಿದ್ದಾರೆ.

*

ಪ್ರಕಾಶ್ ಬೆಳವಾಡಿ: 1961–. ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ರಂಗತಜ್ಞ ಹಾಗೂ ಕಿರುತೆರೆ ನಿರ್ದೇಶಕ. ಇವರು 1961 ಮಾರ್ಚ್ 3ರಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರದು ರಂಗಭೂಮಿಯ ನೇರ ಸಂಪರ್ಕ ಹೊಂದಿರುವ ಕೌಟುಂಬಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆ. ಇವರ ತಂದೆ ಮೇಕಪ್ ನಾಣಿ ಎಂದೇ ಹೆಸರಾಗಿದ್ದ ಬೆಳವಾಡಿ ನಂಜುಂಡಯ್ಯ ನಾರಾಯಣ್, ತಾಯಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ರಂಗಭೂಮಿ ಕಲಾವಿದೆ, ಹಿರಿಯ ಕಿರುತೆರೆಯ ನಟಿ ಭಾರ್ಗವಿ ನಾರಾಯಣ್. ತಂದೆ ಪ್ರೆಸ್ಟೀಜ್ ಕುಕ್ಕರ್ ಕಂಪನಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕರಾಗಿದ್ದವರು. ತಾಯಿ ಇ.ಎಸ್.ಐ ನಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿದ್ದವರು. ಇವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ರಂಗಭೂಮಿ, ಸಿನಿಮಾಗಳ ನಂಟು. ಇವರ ಕಲಾಸಕ್ತಿ ಪ್ರಕಾಶರ ಮೇಲಾಯಿತು. ಎಳವೆಯಲ್ಲೇ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಗೀತಗಳ, ಗೀಳು ಅಂಟಿಕೊಂಡಿತು, ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಮಹಿಳಾ ಸೇವಾಸಮಾಜ, ನ್ಯಾಶನಲ್ ವಿದ್ಯಾಸಂಸ್ಥೆ ಹಾಗೂ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ತಾಂತ್ರಿಕ ವಿದ್ಯಾನಿಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದರು. ಮೆಕ್ಯಾನಿಕಲ್ ಇಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್‌ನಲ್ಲಿ ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಅನಂತರ ಇವರು ಪೂರ್ಣಕಾಲಿಕ ರಂಗ ಕರ್ಮಿಯಾದರು.

ರಂಗಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳಕು, ನಿರ್ದೇಶನ ನಟನೆ ಹಾಗೂ ನಾಟಕರಚನೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರುವ ಬೆಳವಾಡಿಯವರು ದೂರದರ್ಶನ ಧಾರಾವಾಹಿ, ಸಿನಿಮಾಗಳನ್ನು ಚಿತ್ರಕಥೆ ಬರೆದು, ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದಾರೆ. ‘ಗರ್ವ’ ಇವರಿಗೆ ಖ್ಯಾತಿ ತಂದ ಧಾರಾವಾಹಿ. ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಸೆಂಟರ್ ಫಾರ್ ಫಿಲ್ಮ್ ಅಂಡ್ ಡ್ರಾಮ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಆದರ ಸ್ಥಾಪಕ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮದಲ್ಲೂ ಪರಿಶ್ರಮವುಳ್ಳ ಇವರು ‘ಬೆಂಗಳೂರ್ ಬೈಅಸ್’ ಎಂಬ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ನಿತ್ಯ ಮಾಧ್ಯಾಹ್ನಿಕ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸ್ಥಾಪಕ ನಿರ್ದೇಶಕರೂ ಸಂಪಾದಕೀಯ ಸಲಹೆಗಾರರೂ ಆಗಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರಿಗೆ ಹಲವು ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಸಂದಿವೆ. ‘ಸ್ಟಂಬಲ್’ ಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ಆತ್ಯುತ್ತಮ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಚಿತ್ರವೆಂದು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ದೊರೆತಿದೆ (2003). ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರತಿಭಾ ಭೂಷಣ (2003), ರೋಟರಿ ಸೆಂಟಿನಲ್ ಅವಾರ್ಡ್ ಫಾರ್ ಎಕ್ಸಲೆನ್ಸ್ (2004)– ಇವು ಇತರ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು.

(ಎಸ್.ಬಿಎಚ್‌ಎ.)

ಪ್ರಗತಿಶೀಲ ಸಾಹಿತ್ಯ: ಹೊಸಗನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ನಾಲ್ಕು ಸಾಹಿತ್ಯ ಪಂಥಗಳನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ: ನವೋದಯ, ಪ್ರಗತಿಶೀಲ, ನವ್ಯ, ದಲಿತ–ಬಂಡಾಯ. ಆದರೆ ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಪ್ರಗತಿಶೀಲ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಸ್ವತಂತ್ರ ಪ್ರಸ್ಥಾನವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸದೆ, ಕೇವಲ ಸಂಧಿಸ್ಥಿತಿ ಎಂದು ಭಾವಿಸುವವರೂ ಇದ್ದಾರೆ. ಸು. 1940–1950ರ ವರೆಗೆ ಪ್ರಗತಿಶೀಲ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಹರವು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ನವೋದಯ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಮುಂದಿನ ಮಜಲು; ನವೋದಯಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆ ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಭಟನೆಯಾಗಿ ತಲೆಯೆತ್ತಿದ್ದು. ಮುಂದೆ ಪ್ರಗತಿಶೀಲ ಸಾಹಿತ್ಯ ಎರಡು ಕವಲುಗಳಾಗಿ ಒಡೆದು, ಒಂದು ಮತ್ತೆ ನವೋದಯದಲ್ಲೂ ಇನ್ನೊಂದು ನವ್ಯದಲ್ಲೂ ವಿಲೀನವಾದುವು. ನವೋದಯ ಪಂಥ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದರೆ, ಪ್ರಗತಿಶೀಲ ಪಂಥ ಕತೆ, ಕಾದಂಬರಿಗಳಿಗೆ ಸೀಮಿತವಾಯಿತು ಎಂಬುದು ಗಮನಾರ್ಹ.

ಪ್ರಗತಿಶೀಲ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕನ್ನಡದಲ್ಲೆ ಉದ್ಭವಿಸಿದ್ದಲ್ಲ; ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡ ಚಳವಳಿಯೊಂದರ ಅಲೆಯಾಗಿ ಇದು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಬಂತು. ಆ ಚಳವಳಿ ಸು. 1928ರಲ್ಲೆ ಮೊದಲಾಯಿತೆಂದೂ ಅದಕ್ಕೊಂದು ಸುಸಂಘಟಿತ ರೂಪ ಬಂದದ್ದು 1943ರಲ್ಲೆ ಎಂದೂ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆ ವರ್ಷ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಪ್ರಗತಿಶೀಲ ಬರಹಗಾರರ ಸಮ್ಮೇಳನ ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ಪ್ರಗತಿಶೀಲ ಲೇಖಕರ ಸಂಘ ತನ್ನ ಪ್ರಣಾಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಮುಂದಿಟ್ಟ ಕೆಲವು ಧ್ಯೇಯಗಳನ್ನು ಲಕ್ಷಿಸಿದರೆ, ಈ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಪ್ರೇರಣೆ, ಸ್ವರೂಪಗಳು ವಿಶದವಾಗುತ್ತವೆ. (1) ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಶಾಹಿ ಸಂಕೋಲೆಗಳಿಂದ ಸ್ವತಂತ್ರರಾಗಲು ಐಕ್ಯತೆಯನ್ನು

ಸಾಧಿಸುವಂತೆ, ಜಪಾನಿ ಫ್ಯಾಸಿಸ್ಟರ ಆಕ್ರಮಣದಿಂದ ಭಾರತವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವಂತೆ ಜನತೆಯನ್ನು ಹುರಿದುಂಬಿಸಿ ಮುನ್ನಡೆಸಲು ಸಾಧಕವಾದ ನಾಟಕ ಕತೆ ಕವನ ಕಥನಕವನ ಲಾವಣಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಬರೆಯುವುದು. (2) ಪರರಾಷ್ಟ್ರಗಳ ಹಾಗೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇತ್ತೀಚೆಗಿನ ಚೀನ ಮತ್ತು ರಷ್ಯಗಳ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಅನುವಾದಿಸುವುದು ಮತ್ತು ಪ್ರಕಟಿಸುವುದು. (3) ಕೂಲಿಕಾರರ ಮತ್ತು ರೈತರ ನಡುವೆ ಲಾವಣಿ ಹಾಡುಗಾರಿಕೆ ಯಕ್ಷಗಾನ ಕವಿತಾಗೋಷ್ಠಿ ಮುಂತಾದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕೂಟಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿ, ಜನಪದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಕಲೆಗಳೊಡನೆ ಪ್ರಗತಿಶೀಲ ಬರಹಗಾರರ ಸಂಘವನ್ನು ಹೊಂದಿಸುವುದು.

ಪ್ರಗತಿಶೀಲ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಕಷ್ಟು ರಾಜಕೀಯ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಿದೆ. ಕಮ್ಯೂನಿಸಂ ಮಾರ್ಕ್ಸ್‌ವಾದ, ಲೆನಿಸ್ ವಿಚಾರಧಾರೆ ಮತ್ತು ರಷ್ಯನ್ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅದರ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿವೆ. ವರ್ಗಸಂಘರ್ಷದಿಂದ ಅದು ಪ್ರಚೋದಿತ. 1942ರ ಭಾರತ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಚಳವಳಿ. ಕ್ಷಾಮಪರಿಸ್ಥಿತಿಯ ದಾರುಣತೆ, ದ್ವಿತೀಯ ಮಹಾಯುದ್ಧ ಮುಂತಾದುವೂ ಪ್ರಗತಿಶೀಲ ಆಂದೋಲನದ ಪ್ರೇರಕಶಕ್ತಿಗಳು. ಸಮಗ್ರ ಭಾರತದ ಜೀವನವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸಬೇಕೆಂಬ ಹಂಬಲ ಮತ್ತು ಭಾರತೀಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಂತರ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಗಳಿಸಬೇಕೆಂಬ ನಿರೀಕ್ಷೆ ಕೂಡ ಅದರ ಹುಟ್ಟಿಗೆ ಕಾರಣಗಳು.

ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಹಿಂದಿ ಸಾಹಿತ್ಯದಿಂದ ಹಾಗೂ ಭಾರತೀಯ ಲೇಖಕರ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಸಾಹಿತ್ಯದಿಂದ ಕನ್ನಡ ಪ್ರಗತಿಶೀಲ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಸ್ಫೂರ್ತಿಯೊದಗಿತು. ಅ.ನ.ಕೃ, ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಈ ಚಳವಳಿಯ ಮುಂದಾಳಾದರು. ತ.ರಾ.ಸು, ಬಸವರಾಜ ಕಟ್ಟೀಮನಿ, ನಿರಂಜನ, ಚದುರಂಗ, ಅರ್ಚಕ ವೆಂಕಟೇಶ, ಕುಮಾರ ವೆಂಕಣ್ಣ, ಎಸ್. ಅನಂತನಾರಾಯಣ ಮುಂತಾದವರು ಈ ಪಂಥದ ಇತರ ಲೇಖಕರು. ಇವರ ಮೇಲೆ ಮಯಕೊವಸ್ಕಿ, ಮ್ಯಾಕ್ಸಿಂಗಾರ್ಕಿ ಮುಂತಾದ ರಷ್ಯನ್ ಸಾಹಿತಿಗಳ ಮತ್ತು ವಾಲ್ಟೇರ್, ಎಮಿಲಿ ಜೋಲಾ, ಸಿಂಕ್ಲೇರ್, ಮೊಪಾಸಾ, ಕುಪ್ರಿನ್, ಇಬ್ಸನ್, ಷಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಲೇಖಕರ ಪ್ರಭಾವವಿದೆ. ಪ್ರಗತಿಶೀಲ ಸಾಹಿತ್ಯ ತನ್ನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತುಂಬ ವಾದವಿವಾದಗಳಿಗೆ ಎಡೆಗೊಟ್ಟಿತು. ಅದರ ಮೇಲಿನ ಮೂರು ಪ್ರಮುಖವಾದ ಆರೋಪಗಳಿವು: (1) ಪ್ರಗತಿಶೀಲರು ನಾಸ್ತಿಕರು (2) ಕಮ್ಯೂನಿಸ್ಟರು (3) ಅಶ್ಲೀಲದ ಪುರಸ್ಕರ್ತರು. ಪ್ರಗತಿಶೀಲ ಪಂಥದ ಸಾಧನೆಗಳನ್ನೂ ಪರಿಮಿತಿಗಳನ್ನೂ ಇಂದು ವಸ್ತುನಿಷ್ಠವಾಗಿ ಗುರುತಿಸುವುದು ಸಾಧ್ಯ.

ಪ್ರಗತಿಶೀಲ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಕೆಲವು ಬೀಜಗಳು ನವೋದಯ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಇದ್ದುವು. ನವೋದಯ ಲೇಖಕರಿಗೂ ಪ್ರಗತಿಶೀಲರಿಗೂ ಕೆಲವಂಶಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮ್ಯವಿದೆ. ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಬದುಕಿನಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧೆ, ಬದುಕು ಅರ್ಥಪೂರ್ಣವೆಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಮತ್ತು ಅದನ್ನು ಉತ್ತಮಗೊಳಿಸಬೇಕೆಂಬ ಆಕಾಂಕ್ಷೆ. ಇಬ್ಬರೂ ಆದರ್ಶವಾದಿಗಳು. ಪ್ರಗತಿಶೀಲರು ದೇವರನ್ನು ನಂಬದಿದ್ದರೂ ಮಾನವೀಯತೆಯನ್ನು ನಂಬಿದವರು. ಭಾರತೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಪರಂಪರೆಗಳನ್ನು ಅವರು ಮೊತ್ತದಲ್ಲಿ ತಿರಸ್ಕರಿಸಲಿಲ್ಲ (ಅದನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅಲಕ್ಷಿಸಿದವರು ನವ್ಯರು).

ಪ್ರಗತಿಶೀಲ ಲೇಖಕರು ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಸ್ತುವೈವಿಧ್ಯ, ವಿಸ್ತಾರಗಳನ್ನು ತಂದರು. ಮಡಿಮಂತಿಕೆಯನ್ನು ದೂರಮಾಡಿ, ಜೀವನದ ಎಲ್ಲ ಮುಖಗಳನ್ನೂ ಧೈರ್ಯದಿಂದ ವಾಸ್ತವಿಕವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಲು ಯತ್ನಿಸಿದರು. ಸಮಾಜದ, ಅದರಲ್ಲೂ ಮತಮಾನ್ಯಗಳ, ಪುರೋಹಿತಶಾಹಿಗಳ ಡಾಂಭಿಕತೆಯನ್ನು ಬಯಲುಮಾಡುವುದು ಅವರ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿತ್ತು. ಸಮಾಜದ ಹಲಬಗೆಯ ದೋಷ, ಶೋಷಣೆಗಳಿಗೆ ಲೈಂಗಿಕ ಸಮಸ್ಯೆಗಳೆ ಮೂಲವೆಂದು ತಿಳಿದು ಅವರು ಅವುಗಳನ್ನು ಒಂದು ಮುಖ್ಯವಸ್ತುವನ್ನಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರು. ನವೋದಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ನಾಗರಿಕ ಮಧ್ಯಮವರ್ಗದ ಜೀವನದ ನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿತ್ತು. ಕೆಳವರ್ಗದ ಜನತೆಯ ಬಾಳನ್ನು ಅಷ್ಟಾಗಿ ಲೆಕ್ಕಿಸಿರಲಿಲ್ಲ. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಗ್ರಾಮದ ಚಿತ್ರಣವೂ ಅದರಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಮೂಡಿರಲಿಲ್ಲ. ಪ್ರಗತಿಶೀಲ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅದನ್ನೆಲ್ಲ ಒಳಗುಮಾಡಿಕೊಂಡಿತು. ಬಡವರು, ಕಾರ್ಮಿಕರು, ಕಷ್ಟಜೀವಿಗಳು ಕೂಲಿಕಾರರು ಮೊದಲಾದವರ ಬದುಕಿನ ನೋವು ನಲಿವುಗಳಿಗೆ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ನೀಡಿ ಪ್ರಗತಿಶೀಲರು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಹೊಸ ಆಯಾಮಗಳನ್ನಿತ್ತರು. ಭಾಷೆಯ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿ –ಶಬ್ದಕೋಶಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ–ಅವರು ನಿಸ್ಸಂಕೋಚ ಪ್ರವೃತಿಯನ್ನು ತೋರಿದರು ನವೊದಯ ಸಾಹಿತಿಗಳು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಿಕ್ಟೋರಿಯನ್ ಯುಗದ ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿನಿಂದ ತಮ್ಮ ಪ್ರೇರಣೆಯನ್ನು ಪಡೆದರು. ಪ್ರಗತಿಶೀಲ ಬರೆಹಗಾರರು ವಿಶಾಲತರ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಇಂಗ್ಲಿಷೇತರ ಯೂರೋಪಿಯನ್ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ತಮ್ಮ ಬುದ್ಧಿ ಭಾವಗಳನ್ನು ತೆರೆದುಕೊಂಡರು. ಒಟ್ಟಿನ ಮೇಲೆ, ಹೊಸ ಸಮಸ್ಯೆಗಳ ಪ್ರಜ್ಞೆ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಸಂವೇದನೆ. ಇಂಗ್ಲೆಂಡೇತರ ದೇಶಗಳ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಜೀವನಗಳ ಪರಿಚಯ ಪ್ರಗತಿಶೀಲ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತವೆ.

ಇವಿಷ್ಟು ಪ್ರಗತಿಶೀಲಸಾಹಿತ್ಯದ ಒಳ್ಳೆಯ ಮುಖ. ಅದಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಂದು ಮುಖವೂ ಇದೆ. ಈ ಚಳವಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಲೇಖಕರ ಜೀವನಚಿತ್ರಣದಲ್ಲಿ ಉದ್ವೇಗ,ರೊಚ್ಚು, ರಭಸಮತಿ ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತವೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಸಂಕೀರ್ಣತೆಗಿಂತ ಸರಳತೆಯೇ ಹೆಚ್ಚು. ಪ್ರಗತಿಶೀಲರು ಪಡಿಯಚ್ಚುಗಳಂಥ ಪ್ರಾತಿನಿಧಿಕ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಸೃಜಿಸಿದರು: ವಿಷಯದ ಆಳಕ್ಕಿಳಿಯದೆ ಮೇಲೆ ಮೇಲೆ ತೇಲಾಡುವುದರಲ್ಲೆ ತೃಪ್ತರಾದರು. ಅವರ ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಳಕಳಿಯೇನೊ ತೀವ್ರವಾದದ್ದೆ; ಆದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಕಲೆಯ ಮೆರುಗು ಕಡಿಮೆ. ಸಂಯಮ, ವಸ್ತುನಿಷ್ಠತೆ, ವೈಚಾರಿಕತೆಗಳಿಗಿಂತ ಭಾವಾತಿರೇಕಕ್ಕೆ ಅವರು ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ ಕೊಟ್ಟರು; ಪಾತ್ರಗಳ ಪರ ಅಥವಾ ವಿರೋಧ ಪಕ್ಷವನ್ನು ವಹಿಸಿದರು. ದುಂದುಗಾರಿಕೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅವರ ಭಾಷೆ ಅನುಭವದ ಅನಿವಾರ್ಯ ಶರೀರವೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲ; ಅದರ ಸಾಧ್ಯತೆಗಳೆಲ್ಲ ಅವರಿಂದ ಬಳಕೆಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಅನುಭವದ ಬದಲು ಹೇಳಿಕೆಗಳನ್ನೂ ಘೋಷಣೆಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಗತಿಶೀಲ ಲೇಖಕರು ಕೊಟ್ಟರು. ಯಥಾರ್ಥತೆಯ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಕಾಮದ ಹಸಿಹಸಿಯಾದ ನಿರೂಪಣೆಯೂ ಅವರ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆಯಿತು. ಅವರು ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನು ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದರೇ ಹೊರತು ಅನುಭವಗಳನ್ನಾಗಿ ಅಲ್ಲ, ಮನೋವಿಶ್ಲೇಷಣೆಯನ್ನಾಗಿ ಅಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ, ಪ್ರಗತಿಶೀಲ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಬಹುಭಾಗ ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ, ಸರಳವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿತು (ಹಾಗೆ ನೋಡಿದರೆ, ಪ್ರಗತಿಶೀಲರು ಹೇಳಿಕೊಂಡು ಸಾಧಿಸಿದ್ದನ್ನು ನವೋದಯ ಲೇಖಕರು, ಭಾಗಶಃ ಆದರೂ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳದೆ ಕಲಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಸಾಧಿಸಿದರು).

ಹೀಗಿದ್ದೂ ಪ್ರಗತಿಶೀಲ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಚಾರಿತ್ರಿಕವಾಗಿ ಒಂದು ಗಣ್ಯವಾದ ಸ್ಥಾನವಿದೆ. ವಸ್ತುವಲಯವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿದ್ದು ಪಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ವಾಚಕರ ವಲಯವನ್ನೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿದ್ದು. ಓದುವ ಅಭಿರುಚಿಯನ್ನು ಬೆಳೆಸಿದ್ದು

ಅದರ ದೊಡ್ಡ ಸಾಧನೆ. ಪ್ರಗತಿಶೀಲರು ಸಾಹಿತ್ಯದ ಮೂಲಭೂತ ತತ್ತ್ವಗಳಿಗೆ ಸವಾಲು ಹಾಕಿದರು. ಅವುಗಳನ್ನು ಬದಲಿಸುವಲ್ಲಿ ಅವರು ಯಶಸ್ವಿಯಾಗದಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳ ಪುನರ್ವಿಮರ್ಶೆ ಅನಿವಾರ್ಯವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು” ಎಂಬ ಹೇಳಿಕೆಯನ್ನೂ ನೆನೆಯಬಹುದು.

ಇಂದು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಪ್ರಗತಿಶೀಲ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ನೆನಪಿಗೆ ತರುವಂಥ ಕೃತಿಗಳ ರಚನೆಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ. ನವ್ಯಪಂಥಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಭಟನೆಯಾಗಿ ಅನೇಕ ಲೇಖಕರು ಉತ್ಕಟವಾದ ಸಾಮಾಜಿಕ ನಿಷ್ಠೆಯಿಂದ ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಇವರು ಕಲೆಯ ಮೇಲೂ ಒಂದು ಕಣ್ಣಿಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ, ಪ್ರಗತಿಶೀಲ ಲೇಖಕರಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಾಗಿ ನಿಲ್ಲುತ್ತಾರೆ. ಈ ಹೊಸಬೆಳೆವಣಿಗೆ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಹೊಸದನ್ನು ಗಟ್ಟಿಯಾದದ್ದನ್ನೂ ನೀಡುತ್ತಿದೆ. ದಲಿತ, ಬಂಡಾಯ ಪಂಥಗಳು ಹುಳಿಕೇರರು ಆಧುನಿಕ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂವೇದನೆಗೆ ಹೊಸ ಆಯಾಮ ನೀಡುತ್ತಿವೆ. ನಾವಿನ್ನೂ ಕಾದುನೋಡಬೇಕಾಗಿದೆ. *

ಪ್ರಜಾಮತ: ಕನ್ನಡದ ಜನಪ್ರಿಯ ಸಂಕೀರ್ಣ ವಾರಪತ್ರಿಕೆ. 1931ರ ಆಗಸ್ಟ್ 15ರಿಂದ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಆಂಧ್ರ ರಾಜ್ಯದ ಚಿತ್ತೂರಿನ ಬೈಸಾನಿ ನರಸಿಂಹೇಶ್ವರ ಗುಪ್ತ ಅವರು ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದವರು. ಮದರಾಸಿನ ಆನಿಬೆಸೆಂಟ್ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದು ನ್ಯೂ ಇಂಡಿಯಾ ದಿನಪತ್ರಿಕೆ ಹಾಗೂ ಕಾಮನ್‌ವೀಲ್ ವಾರಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಸಂಪಾದಕೀಯ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದು ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮದಲ್ಲಿ ನುರಿತ ಗುಪ್ತ ಅವರಿಗೆ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿಯೇ ಪತ್ರಿಕೆ ಹೊರಡಿಸುವ ಬಯಕೆ ಇತ್ತು. ಎಚ್.ಕೆ.ವೀರಣ್ಣಗೌಡ, ಕೆ.ಚಂಗಲರಾಯ ರೆಡ್ಡಿ ಮೊದಲಾದವರ ಜೊತೆಗೆ ಪ್ರಜಾಪಕ್ಷದ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟಕ್ಕೆ ಉತ್ತೇಜನ ನೀಡುವ ಸಲುವಾಗಿ ಪತ್ರಿಕೆ ಹೊರಡಿಸಲು ಅರ್ಜಿ ಹಾಕಿದರು. ಅಂದು ದಿವಾನರಾಗಿದ್ದ ಮಿರ್ಜಾ ಇಸ್ಮಾಯಿಲ್ ಅವರು ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಉದ್ದೇಶ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಚಳವಳಿ ಎಂದು ಅರಿತು ಅದರ ಪ್ರಕಟನೆಗೆ ಅನುಮತಿ ಕೊಡಲಿಲ್ಲ. ಧೃತಿಗೆಡದ ಗುಪ್ತರು ಮದರಾಸಿಗೆ ತೆರಳಿ 1931 ಆಗಸ್ಟ್ 15ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಮತ ವಾರಪತ್ರಿಕೆಯ ಮೊದಲ ಸಂಚಿಕೆ ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಕನ್ನಡ ಜನತೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಪ್ರಜ್ಞೆಯುಂಟುಮಾಡಲು ತಮಿಳುನಾಡಿನಿಂದ ಹೋರಾಟ ನಡೆಸಿದರು. 1933ರಲ್ಲಿ ಮಿರ್ಜಾರಿಂದಲೇ ಒಪ್ಪಿಗೆ ದೊರೆತು ಪ್ರಜಾಮತ ಬೆಂಗಳೂರಿನಿಂದ ಪ್ರಕಟವಾಗಲು ತೊಡಗಿತು. ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸಿನ ಸ್ಥಾಪನೆಗೆ ಗುಪ್ತರು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಪ್ರಯತ್ನಗಳಿಗೆ ಪ್ರಜಾಮತ ಬೆಂಬಲವಾಯಿತು. ರಾಜಕೀಯ ಸುದ್ದಿಗಳ ಪ್ರಕಟಣೆ ಇರುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಜನತೆಯ ಆಶೋತ್ತರಗಳಿಗೆ ತಕ್ಕ ಲೇಖನಗಳಿರುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಪ್ರಸಾರ 10ರಿಂದ 12 ಸಾವಿರ ಇತ್ತು. ಕೆಲದಿನಗಳ ಅನಂತರ ರಾಜಕೀಯ ಚಟುವಟಿಕೆಯನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟಲು, ಗುಪ್ತರು ಮೈಸೂರಿನವರಲ್ಲವೆಂಬ ಕುಂಟು ನೆಪದಿಂದ 24 ಗಂಟೆಯೊಳಗೆ ಮೈಸೂರ ಸಂಸ್ಥಾನವನ್ನು ಬಿಡುವಂತೆ ಸರ್ಕಾರ ಇವರಿಗೆ ಆದೇಶ ನೀಡಿತು. ಹಾಗಾಗಿ ಪ್ರಜಾಮತದ ಬೆಂಗಳೂರು ವಾಸ ತಾತ್ಕಾಲಿವಾಗಿ ನಿಲುಗಡೆಯಾಗಿ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಗೆ ವಲಸೆ ಹೋಗಬೇಕಾಯಿತು. ಸೇವಾದಳ ಸ್ಥಾಪಕರಾದ ಹರ್ಡೀಕರ್ ಅವರ ಸಹಾಯದಿಂದ ಪತ್ರಿಕೆ ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಳ್ಳತೊಡಗಿತು. ಆದರೆ ಸರ್ಕಾರ ಮುಟ್ಟುಗೋಲು ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆಂಬ ಭಯದಿಂದ ಆಗಿನ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಜಾಮಿತ್ರ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಹಾಕಿ ಕಳುಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಸರ್ಕಾರ ಇದಕ್ಕೂ ಬಹಿಷ್ಕಾರ ಹಾಕಿತು. ಪತ್ರಿಕೆ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಿಂದ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬರದಂತೆ ಪ್ರತಿಬಂಧಕಾಜ್ಞೆ ಹೊರಡಿಸಿತು. 1938ರಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರ ಗುಪ್ತರನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಆಹ್ವಾನಿಸಿತು. 1948ರವರೆಗೆ ಪತ್ರಿಕೆ ಗುಪ್ತರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಹೊರಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಮುಂಬಯಿಯ ಕೈಗಾರಿಕೋದ್ಯಮಿ ಬಿ.ಎಂ. ಶ್ರೀನಿವಾಸಯ್ಯ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು 1948ರಲ್ಲಿ ಕೊಂಡುಕೊಂಡು ತರುಣ ಉತ್ಸಾಹಶಾಲಿ ಎಂ.ಎಸ್. ಗುರುಪಾದಸ್ವಾಮಿಯವರನ್ನು ಸಂಪಾದಕರನ್ನಾಗಿ ನಿಯಮಿಸಿದರು. ಇವರು ಐದು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರು. 1953ನೆಯ ಸೆಪ್ಟಂಬರ್ 15ರಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎಂ.ಶ್ರೀನಿವಾಸಯ್ಯನವರು ನಿಧನರಾದ ಮೇಲೆ ಅವರ ಮಗ ಬಿ.ಎಸ್. ನಾರಾಯಣ ಅವರು ಪತ್ರಿಕೆಯ ಒಡೆತನ ವಹಿಸಿಕೊಂಡರು. 1953ರಿಂದ ಒಂದು ವರ್ಷಕಾಲ ಜನವಾಣಿ ಸಂಪಾದಕ ನರಸಿಂಹ ಸೋಮಯಾಜಿ ಅವರೇ ಇದರ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರು. ಅನಂತರ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಕಳಸ ಸತ್ಯನಾರಾಯಣರಿದ್ದ ಮೇಲೆ 1954ರಲ್ಲಿ ಟಿ. ಸಿದ್ದಪ್ಪನವರು ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಮತದಲ್ಲಿ ಬದಲಾವಣೆಗಳಾದವು. ಸುದ್ದಿಯ ಜೊತೆಗೆ ಫೋಟೋಗಳನ್ನು ಕೊಡತೊಡಗಿ, ಪತ್ರಿಕೆ ಸಚಿತ್ರವಾಯಿತು. ಧಾರಾವಾಹಿ ಕಾದಂಬರಿ ವಿಭಾಗ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ನಾಡಿಗೇರ ಕೃಷ್ಣರಾಯ, ಹ.ವೆಂ. ನಾಗರಾಜರಾವ್, ಕುಮಾರ ವೆಂಕಣ್ಣ-ಇವರು ಸಂಪಾದಕ ಮಂಡಳಿಗೆ ಸೇರಿದರು. ಕೇಳಿದ ಕಥೆ, ಸಮಾಜದರ್ಶನ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಿರಶೀರ್ಷಿಕೆಗಳು ಜನಪ್ರಿಯವಾದವು. ದೀಪಾವಳಿ ವಿಶೇಷಾಂಕಗಳು ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿ ಹೊರಬರತೊಡಗಿದವು. 1958ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಮತವನ್ನು ಟಿ. ಸಿದ್ದಪ್ಪನವರು ಬಿಟ್ಟಮೇಲೆ ಕೈಗಾರಿಕೋದ್ಯಮಿ ಕೆ. ಲಕ್ಷ್ಮಯ್ಯ ಸಂಪಾದಕತ್ವ ವಹಿಸಿಕೊಂಡರು. ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಿ.ತಾ. ಶರ್ಮ, ಶ್ರೀರಂಗ, ವಿ. ಸೀತಾರಾಮಯ್ಯ, ಡಿ.ವಿ. ಗುಂಡಪ್ಪ ಮುಂತಾದ ಹಿರಿಯ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಿಗಳು ಈ ಪತ್ರಿಕೆಗೆ ವಿಶೇಷ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದ ಕೆ. ಸಿದ್ದರಾಮಣ್ಣನವರೂ ಕೆಲವು ಕಾಲ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರ ನಿಧನಾನಂತರ ಉಪಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದ ಹ.ವೆಂ. ನಾಗರಾಜರಾವ್ ಸಂಪಾದಕತ್ವ ವಹಿಸಿಕೊಂಡರು. ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಮತ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಆಮೂಲಾಗ್ರ ಬದಲಾವಣೆ ಹೊಂದಿ ರೂಪಪರಿವರ್ತನೆಗೊಳಗಾಯಿತು. 1969ರಲ್ಲಿ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಗೆ ಫೋಟೋ ಆಫ್‌ಸೆಟ್ ಮುದ್ರಣಾಲಯ ಸೌಲಭ್ಯ ದೊರೆಯಿತು. ವರ್ಣರಂಜಿತ ಮುಖಪುಟ ಅಚ್ಚುಮಾಡುವ ಅನುಕೂಲ ದೊರೆಯಿತು. ಆಕಾರ ಚಿಕ್ಕದಾಗಿ, ಪುಟಗಳ ಪ್ರವೇಶಗಳಿಂದ ಪತ್ರಿಕೆ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗತೊಡಗಿತು. ಸ್ತ್ರೀಯರ ವಿವಿಧ ಭಂಗಿಗಳ ಮುಖಲಾಸ್ಯಗಳ ವರ್ಣಮುಖಪುಟ ಇದರ ಒಂದು ಆಕರ್ಷಣೆ. ಗುಪ್ತ ಸಮಾಲೋಚನೆ, ದಾಂಪತ್ಯ ಸಮಸ್ಯೆಗಳು ಅತ್ಯಂತ ವ್ಯಾಪಕ ಓದುಗರನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದ್ದ ಸ್ಥಿರಶೀರ್ಷಿಕೆಗಳು, ರೂಪವಾಣಿ ವಿಭಾಗ, ಕುಣಿಯೋಣ ಬಾರಾ, ಸುದ್ದಿಚಿತ್ರಗಳು, ಇತರ ಜನಪ್ರಿಯ ಶೀರ್ಷಿಕೆಗಳು. ಕನ್ನಡದ ಕಾದಂಬರಿಗಾರ ಮ.ನ. ಮೂರ್ತಿ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರು. 1973ರ ಅಕ್ಟೋಬರ್‌ನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಲಕ್ಷದ ಪ್ರಸಾರವನ್ನು ದಾಟಿತು. ಗುಪ್ತ ಅವರೇ ಆರಂಭಿಸಿದ ಜನವಾಣಿ ದಿನಪತ್ರಿಕೆ ಪ್ರಜಾಮತದ ಸೋದರ ಪತ್ರಿಕೆ. ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮದಲ್ಲಿ

ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದ ಪ್ರಜಾಮತವನ್ನು ತೆಲುಗು ಓದುಗರಿಗಾಗಿ ತೆಲುಗು ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಮುದ್ರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಆದರೆ ಕ್ರಮೇಣ ಈ ವಾರಪತ್ರಿಕೆಯ ಪ್ರಕಟಣೆ ತೊಡಕುಗಳನ್ನೆದುರಿಸಿತು. ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಇದರ ಪ್ರಕಟನೆ ಸ್ಥಗಿತಗೊಂಡು ಮತ್ತೆ ಪುನರಾರಂಭ ಕಂಡಿತು. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಮತ್ತೆ ಸ್ಥಗಿತಗೊಂಡಿದೆ. (ಎಸ್.ಎಸ್.ಎಂಯು.)

ಪ್ರಜಾವಾಣಿ: 1948ರ ಅಕ್ಟೋಬರ್ 15ರಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ದಿನಪತ್ರಿಕೆ. ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಪ್ರಥಮ ಸಂಪಾದಕರು ಬಿ. ಪುಟ್ಟಸ್ವಾಮಯ್ಯನವರು. 1950ರಿಂದ 1977ರವರೆಗೆ ಟಿ.ಎಸ್. ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರ ನಿಧನಾನಂತರ ವೈ.ಎನ್. ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿಯವರು ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರು. ದಿ ಪ್ರಿಂಟರ್ಸ್ (ಮೈಸೂರು) ಲಿಮಿಟೆಡ್, ಬೆಂಗಳೂರು ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಮಾಲೀಕ ಸಂಸ್ಥೆ. ಮುದ್ರಣಕ್ಕೆ ಅತ್ಯಾಧುನಿಕ ಯಂತ್ರಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿದುದಲ್ಲದೆ ಬೆಳಗಾಗುವ ವೇಳೆಗೆ ರಾಜ್ಯದ ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪತ್ರಿಕೆ ಓದುಗರ ಕೈಸೇರುವುದಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಬೆಂಗಳೂರಿನಿಂದ ಪತ್ರಿಕೆಗಳನ್ನು ವ್ಯಾನ್‌ಗಳ ಮೂಲಕ ಸಾಗಿಸುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಮಾಡಿದುದು ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯೇ. ಆರಂಭದ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಕೇವಲ 4,000 ಪ್ರತಿಗಳ ಪ್ರಸಾರವಿದ್ದುದು ಈಗ ಒಂದು ಲಕ್ಷಕ್ಕೂ ಮೀರಿದೆ.

ಪತ್ರಿಕೆ ರಾಜ್ಯದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಶ್ರಮಿಸುತ್ತ ಬಂದಿದೆ. ರಾಜ್ಯದ ಅನೇಕ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿ ಸರ್ಕಾರ ಮತ್ತು ಜನತೆಯನ್ನು ಎಚ್ಚರಿಸಿದೆ. ಪತ್ರಿಕಾ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಂತಿರುವ ಈ ಪತ್ರಿಕೆ ನಿಖರವಾದ ಸುದ್ದಿಗಳಿಗೆ, ನಿರ್ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯವಾದ ಸಂಪಾದಕೀಯಗಳಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದಿದೆ. ರಾಷ್ಟ್ರದ ಪ್ರಮುಖ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪತ್ರಿಕೆಯ ವರದಿಗಾರರಿರುವರಲ್ಲದೆ ಕೆಲವು ಹೊರ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳಲ್ಲೂ ಇದರ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳಿದ್ದಾರೆ. ರಾಜ್ಯದ ಎಲ್ಲೆಡೆಗಳಿಂದ ಸುದ್ದಿಯನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಲು ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ವರದಿಗಾರರಿದ್ದಾರೆ.

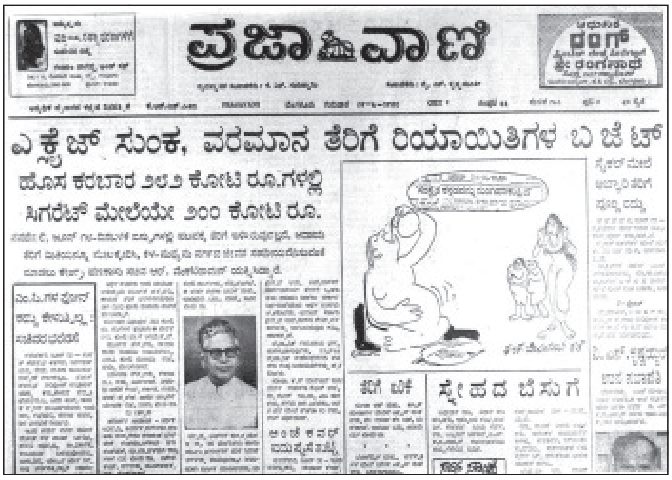

ಪ್ರಜಾವಾಣಿ

ಎಕ್ಸೈಜ್ ಸುಂಕ, ವರಮಾನ ತೆರಿಗೆ ರಿಯಾಯಿತಿಗಳ ಬಜೆಟ್

ಸ್ನೇಹದ ಬೆಸುಗೆ

ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ರಾಜಕೀಯ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಕಲೆಗಳ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲೂ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದೆ. ನಾಟಕ, ಚಲನಚಿತ್ರ, ಸಂಗೀತ ಮತ್ತಿತರ ಲಲಿತಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ ದುಡಿಯುತ್ತಿರುವ ಕಲಾವಿದರನ್ನು ಪರಿಚಯಮಾಡಿಕೊಟ್ಟು, ನಿಷ್ಪಕ್ಷಪಾತ ವಿಮರ್ಶೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿ, ಹೊಸದನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಇದರ ಸಾಪ್ತಾಹಿಕ ಪುರವಣಿ ಖ್ಯಾತಿ ಪಡೆದಿದೆ. ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಬರುವ ದೀಪಾವಳಿ ಸಂಚಿಕೆ ಓದುಗರಿಗೆ ವೈವಿಧ್ಯಮಯ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ವಾಚಕರ ವಾಣಿ ಬರಿಯ ವಾಚಕರ ದೂರುಗಳಲ್ಲದೆ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ಸಾಮಾಜಿಕ, ರಾಜಕೀಯ ಸಮಸ್ಯೆಗಳ ಚರ್ಚೆಗೆ ವಿಚಾರವೇದಿಕೆಯಾಗಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ. ಕ್ರೀಡಾ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಈ ಪತ್ರಿಕೆ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದು ಈಗ ಒಂದು ಪುಟವನ್ನೇ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಮೀಸಲಿಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಛೂಬಾಣ ಲೇಖನ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿತ್ತು. ಮುದ್ರಣ ಮತ್ತು ವಿನ್ಯಾಸಕ್ಕಾಗಿ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದಿಂದ ಏಳು ಬಾರಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪಡೆದಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ವಾರದ ವಿವಿಧ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಮಹಿಳೆ, ಕರ್ನಾಟಕದರ್ಶನ, ಆರೋಗ್ಯ, ಕೃಷಿ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ವಿಶೇಷ ಪುಟಗಳನ್ನು ಮೀಸಲಿರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕೆ.ಎನ್. ಶಾಂತಾಕುಮಾರ್ ಈಗಿನಸಂಪಾದಕರು. (ಬಿ.ವಿಎ.)

ಪ್ರತಿಮಾದೇವಿ: 1933–. ಹಿರಿಯ ತಲೆಮಾರಿನ ಚಲನಚಿತ್ರ ನಟಿ. ಇವರ ಹುಟ್ಟು ಹೆಸರು ಮೋಹಿನಿ. ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಕಲ್ಲಡ್ಕದಲ್ಲಿ 1933 ಏಪ್ರಿಲ್ 9ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಉಪೇಂದ್ರ ಶೆಣೈ. ತಾಯಿ ಸರಸ್ವತಿಬಾಯಿ. ಉಡುಪಿಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿದ ಇವರಿಗೆ ಚಿಕ್ಕವರಿದ್ದಾಗಿನಿಂದಲೇ ಕಲೆ ಮತ್ತು ಸಂಗೀತದ ಬಗ್ಗೆ ಆಸಕ್ತಿಯಿತ್ತು. ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷದವರಿದ್ದಾಗ ಹಿರಣ್ಣಯ್ಯ ಮಿತ್ರ ಮಂಡಳಿ ಮತ್ತು ಬಳ್ಳಾರಿ ಲಲಿತ ಅವರ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿ ಸೇರಿದ್ದರು. ಅನಂತರ ಸಿನಿಮಾರಂಗ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ಆಗ ಇವರಿಗೆ ಹದಿನಾಲ್ಕು ವರ್ಷ. ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣಲೀಲಾ ಇವರ ಅಭಿನಯದ ಮೊದಲ ಚಲನಚಿತ್ರ. ಇದು ಮಹಾತ್ಮ ಪಿಕ್ಚರ್ಸ್‌ರವರ ಮೊದಲ ಚಿತ್ರ.

ನಿರ್ಮಾಪಕ ಹಾಗೂ ನಿರ್ದೇಶಕ ಡಿ. ಶಂಕರ್‌ಸಿಂಗ್‌ರನ್ನು ಇವರು ವಿವಾಹವಾಗಿ (1947) ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದರು. ವಿವಾಹದ ಅನಂತರವೂ ಇವರು ಸುಮಾರು ನಲವತ್ತಾರು ಚಲನಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸಿದರು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವು ಚಿತ್ರಗಳು ಇವರ ಪತಿಯೆ ನಿರ್ಮಿಸಿದುವು. ದಳ್ಳಾಳಿ, ನಾಗಕನ್ಯೆ, ಶಿವಶರಣೆ ನಂಬಿಯಕ್ಕ, ಧರ್ಮಸ್ಥಳ ಮಹಾತ್ಮೆ, ವರದಕ್ಷಿಣೆ, ಮಂಗಳಸೂತ್ರ, ಭಕ್ತಜೀತಾ, ಪ್ರಭುಲಿಂಗಲೀಲೆ–ಇವು ಇವರು ಅಭಿನಯಿಸಿದ ಕೆಲವು ಚಿತ್ರಗಳು. ಇವರು ಅಭಿನಯಿಸಿದ 'ಜಗನ್ಮೋಹಿನಿ' ಚಿತ್ರ ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರರಂಗದಲ್ಲಿ ದಾಖಲೆ ನಿರ್ಮಿಸಿತು. ದಾವಣಗೆರೆ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ಬಿಜಾಪುರಗಳಲ್ಲಿ 25 ವಾರಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರದರ್ಶಿತವಾದ ಮೊದಲ ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರವೆಂಬ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆಗೆ ಇದು ಪಾತ್ರವಾಯಿತು.

1952ರ ಅನಂತರ ಇವರು ತಮ್ಮನ್ನು ಸಿನಿಮಾ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡು ಮಹಾತ್ಮ ಫಿಲಂ ಡಿಸ್ಟ್ರಿಬ್ಯೂಟರ್ಸ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ವಿತರಣ ಸಂಸ್ಥೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಅದರ ಪಾಲುದಾರರಾಗಿ ಹತ್ತು ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ವಿತರಿಸಿದರು. 1957ರಲ್ಲಿ ಮೋಹಿನಿ ಪಿಕ್ಚರ್ಸ್ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಮಹಾತ್ಮ ಸಂಸ್ಥೆಯೊಡನೆ ಅನೇಕ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಪತಿಗೆ ಬೆನ್ನಲುಬಾಗಿ ನಿಂತು ಪ್ರೊಡಕ್ಷನ್ ಎಕ್ಸಿಕ್ಯುಟಿವ್, ಉಡುಗೆ ತೊಡುಗೆಯ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. 1979ರಲ್ಲಿ ಪತಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡರು.

ಇವರ ಮಕ್ಕಳಾದ ರಾಜೇಂದ್ರಸಿಂಗ್, ಸಂಗ್ರಾಮಸಿಂಗ್, ಜೈರಾಜ್ ಸಿಂಗ್, ವಿಜಯಲಕ್ಷ್ಮಿ ಸಿಂಗ್ ಚಿತ್ರರಂಗದ ವಿವಿಧ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮನ್ನು ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಮೊದಲ ಮಗ ರಾಜೇಂದ್ರ ಸಿಂಗ್ (ಬಾಬು) ಮೂವತ್ತೈದಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಕನ್ನಡ, ಹಿಂದೀ ಹಾಗೂ ತೆಲುಗು ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ರಾಷ್ಟ್ರ ಮತ್ತು ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಹೆಸರಾಂತ ನಿರ್ದೇಶಕರೆನಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.

ಪ್ರತಿಮಾದೇವಿಯುವರು ಚಿತ್ರರಂಗಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲಿಸಿರುವ ಅಪೂರ್ವ ಸೇವೆಯನ್ನು ಗೌರವಿಸಿ ಇವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಸನ್ಮಾನಗಳು ಸಂದಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ಡಾ. ರಾಜ್ ಕುಮಾರ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (2002) ಇವರಿಗೆ ದೊರೆತಿದೆ. ಮೂಡುಬಿದರೆಯಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಇವರನ್ನು ಸನ್ಮಾನಿಸಲಾಯಿತು (2002). ಚಲನಚಿತ್ರರಂಗದಿಂದ ನಿವೃತ್ತಿ ಪಡೆದಿರುವ ಇವರು ಈಗ ಸಮಾಜ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮನ್ನು ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. **(ಎಸ್‌ಯು.ಎಂ.)**

ಪ್ರಪಂಚ: ವಾರಪತ್ರಿಕೆ. ಪಾಟೀಲ ಪುಟ್ಟಪ್ಪನವರು 1954ರಲ್ಲಿ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಅವರೇ ಇದರ ಸಂಪಾದಕರು, ಪ್ರಕಟಣಕಾರರು ಮತ್ತು ಮುದ್ರಕರು. ಪತ್ರಿಕಾ ಮಾಲೀಕರು ಇಂದುಮತಿ ಪಿ. ಪಾಟೀಲ. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯ ಪ್ರಪಂಚ ಪ್ರಿಂಟರಿಯಲ್ಲಿ ಮುದ್ರಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿರುವ ಸಂಪಾದಕೀಯ ಬರೆಹಗಳು ವಿಚಾರ ಪ್ರಚೋದಕಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಕಥೆ, ಪ್ರಪಂಚ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆ ಶೀರ್ಷಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ವ್ಯಕ್ತಿ ಚಿತ್ರಗಳು ವಿಚಾರಪೂರ್ಣವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಈ ಸಂಗತಿ ತಿಳಿಯಿರಿ ಮತ್ತು ಅನುಭವವಿರುವಲ್ಲಿ ಅಮೃತತ್ತ್ವವಿದೆ–ಈ ವಿಭಾಗಗಳು ಜ್ಞಾನಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಚಲಿತ ರಾಜಕೀಯ ಕುರಿತಂಥ ಲೇಖನಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಸತ್ಯವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿಯುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಪಂಚ ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಈ ಪತ್ರಿಕೆ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ, ಇತಿಹಾಸ, ಕಲೆ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿದೆ. ಸೀಮಿತ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾದರು ಈ ಪತ್ರಿಕೆ ನಿರಂತರವಾಗಿ ಹೊರಬರುತ್ತಿರುವುದು ಅದರ ವಿಶಿಷ್ಟತೆಯಾಗಿದೆ. **(ಎಸ್.ಆರ್.ಜಿ.)**

ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ನಾಟಕ: ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿರುವ, ಸಂಶೋಧನಾತ್ಮಕ ಮತ್ತು ಸೃಜನಾತ್ಮಕ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಮೀಸಲಾಗಿರುವ ತ್ರೈಮಾಸಿಕ ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಿಕೆ. ಬೆಂಗಳೂರು ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜು ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಂಘದ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಅದರ ಅಂಗವಾಗಿ ಈ ಪತ್ರಿಕೆ 1919ರಲ್ಲಿ ಜನ್ಮತಳೆಯಿತು. ಇದರ ಸಂಸ್ಥಾಪಕರು, ಆಗ್ಗೆ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದ ಎ.ಆರ್. ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು. ಇವರೇ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಮೊದಲ ಸಂಪಾದಕರು ಕೂಡ. ಇವರಿಗೆ ಅಂದಿನ ಶ್ರೀರಾಮಕೃಷ್ಣಾಶ್ರಮದ ಸ್ವಾಮಿಗಳಾದ ವಿವೇಕಾನಂದರು ಧಾರ್ಮಿಕ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡ ಜನರಿಗೆ ತಿಳಿಸಲು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಯ ಪ್ರಬುದ್ಧ ಭಾರತ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ಣಾಟಕವೆಂಬ ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಹೊರಡಿಸಬಹುದೆಂದು ಮೊದಲು ಸಲಹೆ ಮಾಡಿದ್ದರು. ಈಗ ಆ ಹೆಸರನ್ನು ಸಾಹಿತ್ಯ ಪತ್ರಿಕೆಗೆ ಬಳಸಲಾಯಿತು. ಇಂದಿಗೂ ಪತ್ರಿಕೆ ಆ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿಯೇ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ.

ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಪ್ರಥಮ ಸಂಚಿಕೆ ಪ್ರಕಟವಾದುದು ಸಿದ್ಧಾರ್ಥಿ ಸಂವತ್ಸರದ ಯುಗಾದಿ ಸಂಚಿಕೆಯಾಗಿ, 1919ರಲ್ಲಿ. ಈ ಸಂಚಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಪಾದಕರ ಲೇಖನ, ಎನ್. ನೀಲಕಂಠಪ್ಪ, ಎಸ್.ವಿ. ರಂಗಣ್ಣ ಮತ್ತು ಸಿ.ಕೆ. ವೆಂಕಟರಾಮಯ್ಯ ಇವರ ಮುಖ್ಯ ಲೇಖನಗಳು, ಪುಸ್ತಕ ವಿಮರ್ಶೆ ಮತ್ತು ವಸ್ತುಕೋಶ–ಇವು ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿವೆ. 1925ರಲ್ಲಿ ಮುದ್ದಣನ ಸಂಚಿಕೆ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು (7–1). 1928ರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹೆಚ್ಚು ಸಂಚಿಕೆ ಬಂದಿತು (10–3ಎ). 1932ರಲ್ಲಿ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಆಡಳಿತ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ವಶಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು (14–1). ಮೊದಲ 25 ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಅತಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಚಂದಾದಾರರಿದ್ದುದು (836) 1934ರಲ್ಲಿ. ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ಣಾಟಕದ ಬೆಳ್ಳಿಯ ಹಬ್ಬ 1945ರಲ್ಲಿ ಜರುಗಿತು. ಹಬ್ಬದ ನೆನಪಿಗೆ ಬೆಳ್ಳಿಯ ಸಂಚಿಕೆ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು (26–4). ಪತ್ರಿಕೆ 1947ರಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಮುಖಪುಟದ ವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ಬದಲಿಸಿತು. ಅದೇ ವರ್ಷ ಗಾಂಧೀಜಿ ಸ್ಮರಣ ಸಂಚಿಕೆಗಳಂತೆ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು (29–3). 1950ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಣೆಯ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಬದಲಾವಣೆಯನ್ನು ತರಲಾಯಿತು. ಮೊದಲು ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಮೂರು ಸಂಚಿಕೆಗಳಂತೆ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದುದು, ಮೂರನೆಯ ವರ್ಷದಿಂದ ನಾಲ್ಕು ಸಂಚಿಕೆಗಳಾಗಿ ವಿನಾಯಕನ ಹಬ್ಬ, ದೀಪಾವಳಿ, ಸಂಕ್ರಾಂತಿ ಮತ್ತು ಕಾಮನ ಹಬ್ಬಗಳಲ್ಲಿ ಹೊರಬರುತ್ತಿದ್ದು, ಮುಂದೆ ಚೈತ್ರ, ಆಷಾಢ, ಆಶ್ವಯುಜ ಮತ್ತು ಪುಷ್ಯ ಸಂಚಿಕೆಗಳಾಗಿ ಬರತೊಡಗಿತು (32–1). ಈಗಲೂ (1977) ಹೀಗೆಯೇ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ. 1957ರಲ್ಲಿ ವಿಜ್ಞಾನ ವಿಶೇಷಾಂಕದ ಪ್ರಕಟಣೆ ಆರಂಭಗೊಂಡಿತು (38–4). 1960ರಲ್ಲಿ ಕಮ್ಮಟದ ಕಿಡಿಗಳು ವಿಭಾಗ ಸೇರಿತು (42–1). 1961ರಲ್ಲಿ ರವೀಂದ್ರಾಂಕ (43–1), 1964ರಲ್ಲಿ ವಿವೇಕಾನಂದ ಸಂಚಿಕೆ (45–4), 1965ರಲ್ಲಿ ಮೆಂಡಲ್ ವಿಶೇಷಾಂಕ (46–4) ಪ್ರಕಟವಾದುವು. 1968ರಲ್ಲಿ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸ್ಥಾಪಕರಾದ ಎ.ಆರ್.ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ನೆನಪಿನ ಸಂಚಿಕೆಯನ್ನು ಅತ್ಯಧಿಕ ಪುಟಗಳ ಬಿಡಿಸಂಚಿಕೆಯಾಗಿ ಪ್ರಕಟಿಸಲಾಯಿತು (50–1). ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ನಾಟಕ ಹುಟ್ಟಿ 50 ವರ್ಷಗಳಾದುದರ ಸಲುವಾಗಿ 1969ರಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನದ ಹಬ್ಬ ನಡೆಯಿತು. ವಿಜ್ಞಾನಸಂಪುಟ ಬಿಡುಗಡೆಯಾಯಿತು.

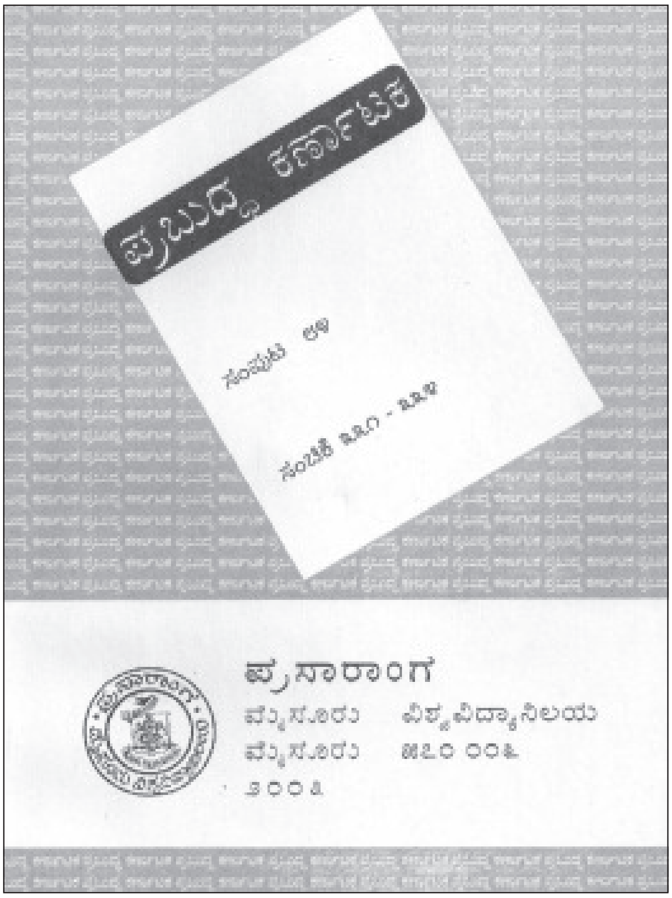

ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ಣಾಟಕ 1932ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಬಂದಮೇಲೆ, ಅದು ಮೊದಲು ಇಲ್ಲಿಯ ಗ್ರಂಥ ಪ್ರಕಾಶನ ಸಮಿತಿಯ, ಈಗ ಪ್ರಸಾರಾಂಗದ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ. ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎಂ. ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯನವರು ಮುಖ್ಯ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿಯೂ ಟಿ.ಎಸ್. ವೆಂಕಣ್ಣಯ್ಯ, ಎ.ಆರ್.ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಸಂಪಾದಕರಾಗಿಯೂ ತೀ.ನಂ. ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯ, ಕೆ.ವಿ. ಪುಟ್ಟಪ್ಪ, ವಿ. ಸೀತಾರಾಮಯ್ಯ–ಇವರು ಸಂಪಾದಕ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿಯೂ ಇದ್ದರು. ಈ ಬಗೆಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯೇ ಈಗಲೂ ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತಿದೆ.

ಬಿ.ಎಂ. ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯ (1932–42), ಎ.ಆರ್.ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರಿ (1943–46), ಕೆ.ವಿ. ಪುಟ್ಟಪ್ಪ (1946–59), ಡಿ.ಎಲ್. ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ (1959–62), ದೇ. ಜವರೇಗೌಡ (1962–69)–ಇವರು ಈ ಮೊದಲು ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರು. ತರುವಾಯ ಹಾ.ಮಾ.ನಾಯಕ ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕರಾದರು. ಕುವೆಂಪು ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆಯ ನಿರ್ದೇಶಕರು ಇದರ ಪದನಿಮಿತ್ತ ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಕೆ.ವಿ. ರಾಘವಾಚಾರ್, ಎನ್. ಅನಂತರಂಗಾಚಾರ್, ಟಿ.ಎಸ್. ಶಾಮರಾವ್, ಎಸ್.ವಿ. ಪರಮೇಶ್ವರ ಭಟ್ಟ, ದೇ. ಜವರೇಗೌಡ ಉ.ಕಾ. ಸುಬ್ಬರಾಯಾಚಾರ್, ಪ್ರಭುಶಂಕರ, ಎಸ್. ನಾರಾಯಣಶೆಟ್ಟಿ, ಜಿ. ವರದರಾಜರಾವ್, ಎಚ್. ಮಾನಪ್ಪನಾಯಕ, ಎಚ್. ತಿಪ್ಪೇರುದ್ರಸ್ವಾಮಿ, ಸಿ.ಪಿ. ಕೃಷ್ಣಕುಮಾರ್, ಟಿ.ವಿ. ವೆಂಕಟಾಚಲಶಾಸ್ತ್ರೀ, ಸುಧಾಕರ–ಇವರು ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅನಂತರ ಎಚ್.ಎಂ. ಚನ್ನಯ್ಯ, ಪ.ವಿ. ಚಂದ್ರಶೇಖರರಾವ್ ಮುಂದೆ ಪ್ರಧಾನ ಗುರುದತ್ತ, ಜಿ.ಎಚ್. ನಾಯಕ, ರಾಗೌ ಮೊದಲಾದ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಇದರ ಸಂಪಾದಕ ವರ್ಗದಲ್ಲಿದ್ದರು.

ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ಣಾಟಕ, ಅದಕ್ಕಾಗಿ ದುಡಿದ ಸಂಪಾದಕವರ್ಗದ, ಲೇಖಕರ ಮತ್ತು ಓದುಗರ ಪರಿಶ್ರಮ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಗಳಿಂದ ಕಾಲಕಾಲಕ್ಕೆ ಬೆಳೆದು ಬಲಗೊಳ್ಳುತ್ತ ನಡೆದಿದೆ. ಕವಿತೆ, ಕಥೆ, ನಾಟಕ, ಪ್ರಬಂಧ, ವಿಮರ್ಶೆ, ಸಂಪಾದನೆ, ಸಂಶೋಧನೆ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯಿಕ ಇತ್ಯಾದಿ ಲೇಖನಗಳು ಈವರೆಗೆ ವಿಪುಲವಾಗಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಚಿನ್ನದ ಹಬ್ಬದ (1969) ಹೊತ್ತಿಗೆ ಲೇಖಕರ ಸಂಖ್ಯೆ 560. ಆ ವೇಳೆಗೆ ಸಾಹಿತ್ಯ ಲೇಖನಗಳು 528, ಕವಿತೆಗಳು 884, ನಾಟಕಗಳು 49, ಸಣ್ಣ ಕಥೆ, ಪ್ರಬಂಧ ಇತ್ಯಾದಿ 244. ಇತಿಹಾಸ ಲೇಖನಗಳು 44, ವಿಜ್ಞಾನ ರಾಜನೀತಿ ಇತ್ಯಾದಿ 250, ಪುಸ್ತಕ ವಿಮರ್ಶೆ 856, ಚಿತ್ರಪಟಗಳು 291, ಕಮ್ಮಟದ ಕಿಡಿಗಳು 47 ಪ್ರಕಟವಾದುವು. ಲೇಖನಗಳು ಲೇಖನಮಾಲೆಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಟವಾದ ಗ್ರಂಥಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಸುಮಾರು 57. ಪ್ರಾಚೀನ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಕೆಲವು ಕನ್ನಡ ಕವಿಗಳ ಜೀವನಕಾಲವಿಚಾರ, ವಿಗಡವಿಕ್ರಮರಾಯ, ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರ ಸಮಕಾಲೀನರು, ಗದಾಯುದ್ಧ ನಾಟಕ, ಭಕ್ತಿಭಂಡಾರಿ ಬಸವಣ್ಣನವರು, ಮೈಸೂರು ದೇಶದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ, ಸುಬ್ಬಣ್ಣ, ಪಂಪಾಯಾತ್ರೆ, ಅಶ್ವತ್ಥಾಮನ್, ಅಂತಿಗೊನೆ, ಮಲೆನಾಡಿನ ಚಿತ್ರಗಳು, ನಂಬಿಯಣ್ಣನ ರಗಳೆ, ಮೈಸೂರು ಮಲ್ಲಿಗೆ, ಅಹಲ್ಯೆ, ಹಗಲುಗನಸುಗಳು, ಭಾಸಕವಿ, ಜಗತ್ತುಗಳ ಹುಟ್ಟುಸಾವು, ಆನಂದವರ್ಧನನ ಕಾವ್ಯಮೀಮಾಂಸೆ–ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಬಿ.ಎಂ.ಶ್ರೀ., ಮಾಸ್ತಿ, ಕೈಲಾಸಂ, ರಂತಹ ಸಾಹಿತ್ಯ ದಿಗ್ಗಜಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿಶೇಷ ಸಂಸ್ಮರಣ ಸಂಚಿಕೆಗಳು ಹೊರಬಂದಿವೆ.

ಮೊದಮೊದಲು ವಿಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಮಾನವಿಕ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಬರೆಹಗಳು ಸಾಹಿತ್ಯಲೇಖನಗಳ ಜೊತೆಗೇ ಅಚ್ಚಾಗುತ್ತಿದ್ದುವು. ಬಳಿಕ ವಿಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಮಾನವಿಕ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಕಲಿಯುವುದೂ ಬೋಧಿಸುವುದೂ ಹೆಚ್ಚಾದಂತೆ, ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಿಜ್ಞಾನ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸಂಚಿಕೆಗಳೇ ಹೆಚ್ಚು–ಸಂಚಿಕೆಗಳಾಗಿ ಬರತೊಡಗಿದುವು. ಈಚೆಗೆ ಆಯಾ ವಿಭಾಗಗಳಿಗೆ ಮೀಸಲಾದ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪತ್ರಿಕೆಗಳನ್ನೇ (ವಿಜ್ಞಾನ ಕರ್ಣಾಟಕ, ಮಾನವಿಕ ಕರ್ಣಾಟಕ) ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ನಡೆಸುತ್ತಿದೆ. ವಸ್ತುವಿನ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ, ಆಗಾಗ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಹೊರಮೈ ನೋಟದಲ್ಲಿಯೂ ಇತರ ಅಂಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ಮಾರ್ಪಾಡುಗಳು ತಲೆದೋರಿರುವುದುಂಟು. ಈಗ ಪತ್ರಿಕೆ ಲೇಖನಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಕಾವ್ಯವಿತಾನ, ಕಮ್ಮಟದ ಕಿಡಿಗಳು, ಕಾವ್ಯಾವಲೋಕನ, ಸಂಪಾದಕೀಯ, ಸಾದರ ಸ್ವೀಕಾರ–ಈ ಸ್ಥಿರಶೀರ್ಷಿಕೆಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ.

ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ಣಾಟಕ ಕನ್ನಡಭಾಷೆ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳಿಗೆ ಮೀಸಲಾಗಿರುವ, ಸುಸಂಸ್ಕೃತ ಅಭಿರುಚಿಯ ಓದುಗರಿಗೆ ಹಾಗೂ ವಿದ್ವಾಂಸರಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾಗಿರುವ ಒಂದು ಹೆಸರಾಂತ ಪ್ರೌಢಪತ್ರಿಕೆ. ಖ್ಯಾತಸಾಹಿತಿಗಳ ಬರೆಹಗಳು ಬಹಳ ಹಿಂದಿನಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಳ್ಳುತ್ತ ಬಂದಿವೆ. ಇಂಥ ಬರೆಹಗಳಿಂದ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆ, ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳ ಶ್ರೀಮಂತಿಕೆ ಮಿಗಿಲಾಗಿ ಬೆಳೆದಿದೆ. ಲೇಖಕರು ತಮ್ಮ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಒರೆಗೆ ಹಚ್ಚಿದ್ದಾರೆ; ಸೂಕ್ತ ಪ್ರತಿಫಲ ದೊರೆತು ಬೆಳೆದು ದೊಡ್ಡವರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಹೊಸಗನ್ನಡ ಕವಿತೆ, ವಿಮರ್ಶೆ, ಸಂಶೋಧನೆ, ಒಟ್ಟಾರೆ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಭಾಷೆಶೈಲಿಗಳ ಬೆಳವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ಣಾಟಕ ವಹಿಸಿದ ಪಾತ್ರ ಹಿರಿದಾದುದು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಒಳ್ಳೆಯ ಪರಂಪರೆಯನ್ನುಳ್ಳ ಈ ಪತ್ರಿಕೆ ಕನ್ನಡದ ಚಿರಕಾಲಿಕ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಗಣ್ಯವಾದುದು. ಆದರ್ಶಪ್ರಾಯವಾದುದು. ಇದುವರೆಗೂ ಇದರ 85 ಸಂಪುಟಗಳು ಮತ್ತು 335 ಸಂಚಿಕೆಗಳು ಹೊರ ಬಂದಿವೆ. (ಟಿ.ವಿ.ವಿ.)

ಪ್ರಭು,ಉದಯ್: ಓಟ ಸ್ಪರ್ಧೆಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕ್ರೀಡಾಪಟು. ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಂಕೋಲದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. 1974ರಲ್ಲಿ ಅಂಕೋಲದ ಗೋಖಲೆ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಓದುವಾಗಲೇ ಓಟದತ್ತ ಆಕರ್ಷಿತರಾದ ಇವರು ಬಿ.ಎಸ್‌ಸಿ. ಪದವಿ ಪಡೆದು ಎನ್.ಐ.ಎಸ್. ಅಥ್ಲೆಟಿಕ್ಸ್ ತರಬೇತಿಗೆ ಸೇರಿದರು. ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯ, ರಾಷ್ಟ್ರ ಹಾಗೂ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸ್ಪರ್ಧೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡು ಸಾಧನೆಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಕ್ರೀಡಾಕೂಟಗಳಲ್ಲಿ ಹದಿನೆಂಟು ಬಾರಿ ಭಾರತವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ 6ಚಿನ್ನದ ಪದಕ, 9ಬೆಳ್ಳಿಯ ಪದಕ ಹಾಗೂ 3ಕಂಚಿನ ಪದಕಗಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಫ್ಲೈಯಿಂಗ್ ಸಿಖ್ ಎಂದೇ ಹೆಸರಾದ ಮಿಲ್ಖಾಸಿಂಗ್‌ರ ದಾಖಲೆಯನ್ನು ಇವರು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮುಕ್ತ ಅಥ್ಲೆಟಿಕ್ಸ್‌ನ 400 ಮೀ ಓಟದಲ್ಲಿ ಮುರಿದರು (1997). ಇವರು 46.6 ಸೆಕೆಂಡ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮಿಸಿದ ಈ ದಾಖಲೆಯನ್ನು ಅನಂತರ 1999ರಲ್ಲಿ ಪರಂಜಿತ್ ಅಳಿಸಿದರು.

ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಇವರು ಮಾಡಿದ ಸಾಧನೆ ಗಮನಾರ್ಹ. ಏಷ್ಯನ್ ಟ್ರ್ಯಾಕ್ ಮತ್ತು ಫೀಲ್ಡ್‌ನ 4X400 ಮೀ ರಿಲೇಯಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಣ ಗಳಿಸಿದರು (1975). 400ಮೀ ಓಟದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡ ಇವರು ಜರ್ಮನಿಯ ಕ್ರೀಡಾಕೂಟದ 400 ಮೀ ಓಟದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಸ್ಥಾನ (1977ಹಾಗೂ1979) ಗಳಿಸಿದರು. ಏಷ್ಯನ್ ಕ್ರೀಡಾಕೂಟದಲ್ಲಿ 4X400 ರಿಲೇ ಹಾಗೂ 400 ಮೀ ಓಟದಲ್ಲಿ ಬೆಳ್ಳಿ ಗಳಿಸಿದರು (1978).

1989ರಿಂದ ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸ್ಪ್ರಿಂಟ್ ತಂಡದ ತರಬೇತುದಾರರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಕ್ಲಿಫರ್ಡ್ ಜೋಶು. ಶಿಲ್ಪ, ಪರಮೇಶ್ ಮೊದಲಾದ ಉತ್ತಮ ಕ್ರೀಡಾಪಟುಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಉದಯೋನ್ಮುಖ ಕ್ರೀಡಾಪಟುಗಳಿಗೆ ಸೂಕ್ತ ತರಬೇತಿ ನೀಡುವುದರಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಇವರು ಈಗ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸ್ಪೋರ್ಟ್ಸ್ ಕ್ಲಬ್ ಅಥ್ಲೆಟಿಕ್ಸ್ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭ್ಯವಾಗಿದೆ. ಕ್ರೀಡಾಕ್ಷೇತ್ರದ ಜೀವಮಾನ ಸಾಧನೆಗಾಗಿ ಇವರಿಗೆ ಭಾರತಸರ್ಕಾರ

‘ಧ್ಯಾನಚಂದ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ’ ನೀಡಿಗೌರವಿಸಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಈ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ಮೊದಲ ಬಾರಿ ತಂದುಕೊಟ್ಟ ಖ್ಯಾತಿ ಇವರದು (2006). **(ಎಸ್.ಬಿಎಚ್‌ಎ.)**

ಪ್ರಭು, ಎಂ.ಎಸ್.ಕೆ.: 1938–2000. ನಾಟಕಕಾರರು ಹಾಗೂ ಸಣ್ಣಕತೆಗಾರರು. ಹಾಸ್ಯ ಲೇಖಕರಾಗಿಯೂ ಹೆಸರಾದವರು. ವಸ್ತು–ತಂತ್ರಗಳ ಪ್ರಯೋಗಶೀಲತೆ ಹಾಗೂ ಅಪರೂಪದ ಸಂವೇದನಾಶೀಲತೆಯಿಂದ ಇವರ ರಚನೆಗಳು ಗಮನ ಸೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ಮಂದಗೆರೆ ಸೀತಾರಾಮಯ್ಯ ಕೇಶವ ಪ್ರಭು ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. 1938 ಜುಲೈ 15ರಂದು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಮಂದಗೆರೆ, ಹೊಳೆನರಸೀಪುರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದರು. ಅನಂತರ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗಮಾಡಿ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದಿಂದ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಎಂ. ಎ. ಪದವಿಯನ್ನು ಪ್ರಥಮ ದರ್ಜೆಯಲ್ಲಿ ಗಳಿಸಿದರು. ಮೊದಲಿಗೆ ಅಕೌಂಟೆಂಟ್ ಜನರಲ್ ಅವರ ಕಚೇರಿಯಲ್ಲಿ ಆಡಿಟರ್ ಹುದ್ದೆಯಲ್ಲಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು (1961–77). ಆಕಾಶವಾಣಿಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ನಿರ್ವಾಹಕರಾಗಿ (1977) ಧಾರವಾಡ, ಭದ್ರಾವತಿ, ಬೆಂಗಳೂರು ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ ನಿಲಯದ ಸಹಾಯಕ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು (1996).

ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೇ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಸಂಗೀತ, ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಆಸಕ್ತಿ ಹೊಂದಿದ್ದ ಇವರು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಆಳವಾಗಿ ಹಾಗೂ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದ್ದರು. ರಾ.ಶಿ. ಅವರ ‘ಕೊರವಂಜಿ’ಯಲ್ಲಿ ಹಾಸ್ಯಲೇಖನಗಳನ್ನು ಬರೆಯಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಮುಂದುವರೆಸಿದರು. ಪ್ರಬುದ್ಧವಾದ ಸುಸಂಸ್ಕೃತ ಹಾಸ್ಯಕ್ಕೆ ಇವರ ಲೇಖನಗಳು ಮಾದರಿಯಾಗಿವೆ. ಸಮಕಾಲೀನ ರಾಜಕೀಯ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯ – ವಿಡಂಬನೆಯ ದೃಷ್ಟಿಕೋನದಿಂದ ನೋಡಲಾಗಿದೆ. ‘ವಿರೋಧ ವಿಲಾಸ’ (1999) ಇವರ ಹಾಸ್ಯಲೇಖನಗಳ ಒಂದು ಸಂಕಲನ. ಸಣ್ಣಕತೆಯ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಇವರ ಸಾಧನೆ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದದ್ದು. ಬದುಕಿನ ಯಾಂತ್ರಿಕತೆ, ಜಡತ್ವ, ಅಪರಿಪೂರ್ಣತೆ, ಕ್ಲೇಶಗಳಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಪಡೆಯಲು ಹಾಗೂ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಮಿತಿಗಳನ್ನು ದಾಟಲು ಫ್ಯಾಂಟಸಿ ಒಂದು ಉತ್ತಮ ಸಾಧನ ಎಂದು ತಿಳಿದು ಈ ಪ್ರಕಾರದ ಹಲವು ರೂಪಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ಸಣ್ಣಕತೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದರು. ‘ಬೆತ್ತಲೆ–ಅರಸನ ರಾಜರಹಸ್ಯ’ (1981), ಮುಖಾಬಿಲೆ (1991) –ಇವು ಇವರ ಎರಡು ಕಥಾಸಂಕಲನಗಳು. ಫ್ಯಾಂಟಸಿ ಪ್ರಕಾರಕ್ಕೇ ಸೇರುವ ರಷ್ಯನ್, ಜರ್ಮನ್, ಇಟಾಲಿಯನ್, ಮೆಕ್ಸಿಕನ್ ಹಾಗೂ ಜಪಾನಿ ಮೂಲದ ಎಂಟು ಕತೆಗಳನ್ನು ಇವರು ‘ಕೆಲವು ವಿದೇಶಿ ಕತೆಗಳು’ ಎಂಬ ಸಂಕಲನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ (1977). ‘ಕಾಣೆಯಾದ ಟೋಪಿಯ ರಹಸ್ಯ ಮತ್ತಿತರ ಕಥೆಗಳು’ (2000) 42ಕತೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಒರಿಯದ ಲೇಖಕ ಮನೋಜ್ ದಾಸರ ಕತೆಗಳ ಅನುವಾದಿತ ಕೃತಿ. ಮಲ್ಲಿಗೆ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಧಾರಾವಾಹಿಯಾಗಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡ ‘ಪೋಕರಿ ಪಾಪಣ್ಣನ ಪರಾಕುಗಳು’ ಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿ ಕಾರ್ಲೊಕಲ್ಲೋಡಿ ಬರೆದ ‘ಪಿನಾಕಿಯೊ’ದ ಕನ್ನಡ ರೂಪಾಂತರ. ‘ಎಲ್ಲರ ಮೂಗಿನಕಥೆ’ ಮೂಗಿನ ಬಗೆಗಿರುವ 6 ಕಥೆಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಜಪಾನಿ ಮಲಯಾಳಂ, ರಷ್ಯನ್ ಮೂಲದ ಹಾಗೂ ಕನ್ನಡದ ಕಥೆಗಳ ಸಂಚಿಕೆಯೊಂದನ್ನು ಇವರು ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕನ್ನಡದ ಹತ್ತು ಪತ್ತೇದಾರಿಕಥೆಗಳ ಪ್ರಾತಿನಿಧಿಕ ಸಂಕಲನ ‘ಶೋಧ’ (2000) ಇವರ ಇನ್ನೊಂದು ಸಂಪಾದಿತ ಕೃತಿ. ಬಕ ಇವರು ರಚಿಸಿದ ಉತ್ತಮ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲೊಂದು (1977). ಮಹಾಭಾರತದ ಬಕಾಸುರನ ಕತೆ ಈ ನಾಟಕದ ಮೂಲ ಹಂದರವನ್ನೊದಗಿಸಿದೆ. ತೀವ್ರ ದಾರುಣ ಪರಿಸ್ಥಿಯಲ್ಲಿ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ತಾಂಡವವಾಡುವ ಶೋಷಕ–ಶೋಷಿತ ಸಂಬಂಧಗಳ ಚಿತ್ರಣ ಈ ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಕಾಲಿಕ ಪ್ರಸ್ತುತತೆಯನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟಿದೆ.ಭಾರತದಲ್ಲಿ ತುರ್ತುಪರಿಸ್ಥಿತಿಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ನಾಟಕವಿದು. ಈ ನಾಟಕದ ರಾಜಕೀಯ ಒಳದನಿಗಳನ್ನೇ ಎತ್ತಿತೋರಿಸುವ ರಂಗ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳು ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಜನಪ್ರಿಯತೆ ಗಳಿಸಿಕೊಟ್ಟವು. ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ, ಕಡೇ ಗಲ್ಲಿ ಕಡೇ ಮನೆ – ಇವೆರಡು ಇವರ ಅಸಂಗತ ಕಿರುನಾಟಕಗಳು.

ಜ್ಯೂಲಿಯಸ್ ಸೀಸರನ ಸಹವರ್ತಿ ಸಿಸಿರೊ ಎಂಬ ರಾಜಕೀಯ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ದುರಂತ, ಹಾಗೇ ಇಡೀ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಪತನ ಸಿಸಿರೊ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ (1994). ರೋಮನ್ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನಾಧರಿಸಿದ ಮೊದಲ ಕನ್ನಡದ ಸ್ವತಂತ್ರ ನಾಟಕವಿದು. ಸಮತೆಂತೋ ನಾಟಕ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ‘ಸಿಸಿರೊ’ ಮೂರನೆಯ ಬಹುಮಾನ ಗಳಿಸಿತು.ಒಳ್ಳೆಯ ಸಮಯ ಮತ್ತು ಇತರ ನಾಟಕಗಳು (2002) ಎಂಬ ಕೃತಿ ನಾಲ್ಕು ಕಿರುನಾಟಕಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಏಕಾಂಕ ನಾಟಕಗಳು; ಉಳಿದೆರಡು ರೇಡಿಯೊನಾಟಕಗಳು. ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಅಸಂಗತ ನಾಟಕಕಾರ ಯೂಜೀನ್ ಅಯನೆಸ್ಕೋನ ಲರ್‍ವಾಸೆಮುರ್ ನಾಟಕದ ರೂಪಾಂತರವಾದ ‘ಮಹಾಪ್ರಸ್ಥಾನ’ (1980), ತೌಫಿಕ್ ಅಲ್ ಹಕೀಮನ ನಾಟಕದ ರೂಪಾಂತರವಾದ ಗುಲಾಮನ–ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಯಾತ್ರೆ (2002) ಇವೆರಡೂ ಯಶಸ್ವಿ ರಂಗ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಕಂಡಿವೆ. ಒಳ್ಳೆಯ ಸಮಯ ಮತ್ತು ಇತರ ನಾಟಕಗಳು ಹಾಗೂ ಗುಲಾಮನ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಯಾತ್ರೆ ಇವು ಇವರ ನಿಧನಾನಂತರದ ಪ್ರಕಟಣೆಗಳಾಗಿವೆ.

ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಸಾಧನೆಗಾಗಿ ವರ್ಧಮಾನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (ಬಕ), ರಾಜ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು (ಬಕ,ಸಿಸಿರೊ) ದೊರೆತಿವೆ. **(ಎಂ.ಎಂ.)**

ಪ್ರಭುಗ: ಸು. 1520. ವೀರಶೈವ ಕವಿ. ಚೂಡನಾಸ್ಥಾನ, ವೈಭೋಗ ರಾಜಾಸ್ಥಾನ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳ ಕರ್ತೃ. ಗುಬ್ಬಿಯ ಮಲ್ಲಣಾಚಾರ್ಯನ ಸಮಕಾಲೀನ. ಗುಮ್ಮಳಾಪುರದ ಶಾಂತೇಶನ ದೌಹಿತ್ರ ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕಾರ್ಯನ ಮಗ. ಈತ ತನ್ನ ಕವಿತಾ ಪ್ರೌಢಿಮೆಯನ್ನು ಅತಿಯಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.

ಚೂಡನಾಸ್ಥಾನ ಚಂಪೂವಿನಲ್ಲಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 101 ಪದ್ಯಗಳಿವೆ. ಚೂಡೆಯ ಲಿಂಗ. ಶೌಂಡನಾಥ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಈಶ್ವರನ ಆಸ್ಥಾನದ ವರ್ಣನೆ ಕಾವ್ಯವಸ್ತು.

ವೈಭೋಗರಾಜಾಸ್ಥಾನ ಚಂಪೂವಿನಲ್ಲಿದ್ದು 101 ಪದ್ಯಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ವೈಭೋಗರಾಜ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಈಶ್ವರನ ಆಸ್ಥಾನದ ವರ್ಣನಾಕೃತಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಮಲ್ಲಣಾರ್ಯ ಮುಂತಾದವರು ನಾನಾಲಂಕಾರ ಚಿತ್ರ ಭಾವರಸಗಳಿಂದ ರಚಿಸು ಎಂದು ಹೇಳಲು ತಾನು ರಚಿಸಿದೆ ಎಂದು ಕವಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಎರಡು ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ಕವಿ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾಗಿ ಕಥೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಚೂಡನಾಸ್ಥಾನದ ಉತ್ಕೃಷ್ಟತೆಯನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸುತ್ತ ಕವಿ ಹದವಾದ ಸಂಸ್ಕೃತ–ಕನ್ನಡಗಳ ಮಿಶ್ರಣದಿಂದ ಬರೆದ ಈ ಕೃತಿ ಸರಸತಿಯರ ನೆಲೆಯಿದಾಯ್ತು ಎನ್ನುವುದು ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿದೆ. ಕೆಲವು ಪದ್ಯಗಳನ್ನು ಲಕ್ಷಿಸಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಇವನದು ಸರಳವಾದ, ಸ್ಫುಟವಾದ ಶೈಲಿ ಎನ್ನಬಹುದು. **(ಎನ್.ಎಸ್.ಟಿ.)**

ಪ್ರಸನ್ನ, ಇ.ಎ.ಎಸ್.: 1940–. ಭಾರತದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕ್ರಿಕೆಟ್ ಆಟಗಾರರಲ್ಲೊಬ್ಬರು. ಪ್ರಪಂಚದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಆಫ್ ಸ್ಪಿನ್ನರ್ ಎಂದು ಖ್ಯಾತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಎರ್‍ರಪಲ್ಲಿ ಅನಂತರಾವ್ ಶ್ರೀನಿವಾಸಪ್ರಸನ್ನ ಎಂಬುದು ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. 1940ರ ಮೇ 22ರಂದು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಆಯಿತು. ಅನಂತರ ಮೈಸೂರಿನ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಓದಿ ಎಲೆಕ್ಟ್ರಿಕಲ್ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್‌ನಲ್ಲಿ

ಬಿ.ಇ. ಪದವಿ ಗಳಿಸಿದರು. ಪ್ರಸನ್ನ ಅವರು ಓದುತ್ತಿರುವಾಗಲೇ ಉತ್ತಮ ಕ್ರಿಕೆಟ್ ಪಟು ಎನಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಇನ್ನೂ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ದೆಸೆಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಇವರ ತಂದೆ ತೀರಿಕೊಳ್ಳಲು, ಇವರ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯ ಕ್ರಿಕೆಟ್ ಸಂಸ್ಥೆ ನೆರವು ನೀಡಿತು. ಪ್ರಸನ್ನ ಅವರು ಕುದುರೆಮುಖ ಕಬ್ಬಿಣ ಅದುರು ಕಂಪನಿಯಲ್ಲಿ ಸೀನಿಯರ್ ಇನ್ಸ್‌ಪೆಕ್ಟರ್ ಆಗಿದ್ದರು.

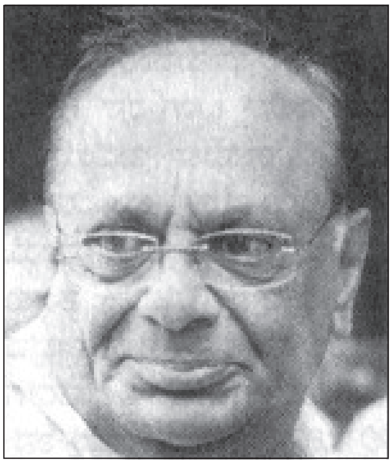

ಪ್ರಸನ್ನ ಅವರು ಪ್ರಥಮ ದರ್ಜೆ ಕ್ರಿಕೆಟ್ ಪಂದ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಆಡಿದ್ದು ಹೈದರಾಬಾದ್ ವಿರುದ್ಧ ನಡೆದ ರಣಜಿ ಪಂದ್ಯದಲ್ಲಿ (1961). ಆಗ ಮೈಸೂರಿನ ಪರವಾಗಿ ಆಡಿದ ಇವರು 15 ರನ್‌ಗಳಿಗೆ 3 ವಿಕೆಟ್ ಪಡೆದುದಲ್ಲದೆ 26 ರನ್ನುಗಳನ್ನು ಗಳಿಸಿ ಪ್ರಥಮ ದರ್ಜೆ ಪಂದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಭದ್ರಗೊಳಿಸಿಕೊಂಡರು. ಕೇರಳದ ವಿರುದ್ಧ ಇನ್ನೊಮ್ಮೆ ಒಂದೇ ಇನ್ನಿಂಗ್ಸ್‌ನಲ್ಲಿ 8 ವಿಕೆಟ್ ಪಡೆದು ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಕೀರ್ತಿ ತಂದರು. 1961-62ರಲ್ಲಿ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಬಂದ ಎಂ.ಸಿ.ಸಿ. ತಂಡದ ವಿರುದ್ಧ ದಕ್ಷಿಣ ವಲಯದ ಪರವಾಗಿ ಆಡಿ 56 ರನ್ನುಗಳಿಗೆ 6 ವಿಕೆಟ್ ಪಡೆದು ರಾಷ್ಟ್ರದ ಹಿರಿಯ ಕ್ರಿಕೆಟ್ ಪರಿಣತರ ಗಮನ ಸೆಳೆದರು. ಅದೇ ವರ್ಷ ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್ ವಿರುದ್ಧದ ಪ್ರಥಮ ಟೆಸ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಸನ್ನ ಅವರಿಗೆ ಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಟೆಸ್ಟ್ ಪಂದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಆಡುವ ಅವಕಾಶ ದೊರಕಿತು. ಉತ್ತಮ ಬ್ಯಾಟುಗಾರರೂ ಎನಿಸಿದ ಪ್ರಸನ್ನ ಅವರು 1965ರ ರಣಜಿ ಪಂದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮದರಾಸು ವಿರುದ್ಧ 43 ರನ್ ಗಳಿಸಿದರು. 1973ರಲ್ಲಿ ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್ ವಿರುದ್ಧ ನಡೆದ ಟೆಸ್ಟ್ ಪಂದ್ಯದಲ್ಲಿ ಇವರು 37 ರನ್ ಗಳಿಸಿದರು. ಪ್ರಸನ್ನ ಅವರು ಉತ್ತಮ ಫೀಲ್ಡರ್ ಎಂದು ಹೆಸರು ಪಡೆದವರು. ಹತ್ತಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಕ್ಯಾಚ್‌ಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು (ಜನವರಿ, 1976) 36 ಟೆಸ್ಟ್ ಪಂದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಆಡಿ 4,674 ರನ್ ನೀಡಿ 163 ವಿಕೆಟ್‌ಗಳನ್ನು ಪಡೆದರು. ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್, ಆಸ್ಟ್ರೇಲಿಯ, ವೆಸ್ಟ್ ಇಂಡೀಸ್ ಮೊದಲಾದ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕ್ರಿಕೆಟ್ ಪಟುಗಳು ಪ್ರಸನ್ನ ಅವರ ಅದ್ಭುತ ಬೌಲಿಂಗ್ ವಿಧಾನವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವಿನಯಶೀಲ ಹಾಗೂ ಸರಳ ವ್ಯಕ್ತಿಯಾದ ಇವರು ರಣಜಿ ಪಂದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಪಂಗಡದ ನಾಯಕರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರಿಗೆ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ 1968ರಲ್ಲಿ ಅರ್ಜುನ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ 1970ರಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಶ್ರೀ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ.

(ಎಸ್.ಎಚ್.ಕೆ.)

ಪ್ರಸನ್ನ ವೆಂಕಟದಾಸ: ಸು. 1680-1752. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹರಿದಾಸರು. ಹಿಂದಿನ ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಾಗಲಕೋಟೆ (ಈಗ ಜಿಲ್ಲೆ) ಇವರ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ತಂದೆ ನರಸಪ್ಪಯ್ಯ, ತಾಯಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀಬಾಯಿ, ವೆಂಕಟೇಶ ಎಂಬುದು ಇವರ ಜನ್ಮನಾಮ. ವೆಂಕಪ್ಪಯ್ಯ ಎಂದೂ ಇವರನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲೇ ತಂದೆತಾಯಿಯರು ತೀರಿಕೊಂಡದ್ದರಿಂದ ಅಣ್ಣ-ಅತ್ತಿಗೆಯರ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದರು. ದನಕರುಗಳನ್ನು ಮೇಯಿಸುವ ಕೆಲಸವನ್ನು ಕೈಗೊಂಡಿದ್ದ ಇವರು ಬೇಸತ್ತು ಮನೆ ಬಿಟ್ಟು ತಿರುಪತಿಗೆ ಬಂದು ಅಲ್ಲಿ ಹರಿದಾಸರ ಪ್ರೇರಣೆ ಹಾಗೂ ವೆಂಕಟೇಶನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಕೃತಿರಚನೆಗೆ ತೊಡಗಿದರು. ಮುದ್ಗಲ ಜನಾರ್ದನಾಚಾರ್ಯ ಎಂಬುವರಲ್ಲಿ ಭಾಗವತ, ಭಾರತ, ಸಂಸ್ಕೃತ, ದ್ವೈತಸಿದ್ಧಾಂತ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಸಿದರು. ಅನಂತರ ಪ್ರಸನ್ನ ವೆಂಕಟೇಶ ಎಂಬ ಅಂಕಿತದೊಂದಿಗೆ ಕೀರ್ತನೆಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ಪ್ರಸನ್ನವೆಂಕಟದಾಸರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದರು. ಇದುವರೆಗೆ ಇವರ 203 ಕೀರ್ತನೆಗಳೂ 3 ಸುಳಾದಿಗಳೂ 3 ಉಗಾಭೋಗಗಳೂ ದೊರಕಿವೆ. ಹರಿನಾಮ ಮಹಿಮೆ, ಮಾಧ್ವಮತ ತತ್ತ್ವಗಳು, ಭಕ್ತಿ, ಸದಾಚಾರಗಳು, ಕೃಷ್ಣನ ಬಾಲಲೀಲೆಗಳ ವರ್ಣನೆ-ಇವು ಇವರ ಕೃತಿಗಳ ವಸ್ತು.

ಬಿಡಿರಚನೆಗಳನ್ನೇ ಅಲ್ಲದೆ ಇವರು ಕೆಲವು ದೀರ್ಘಕೃತಿಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಮಸ್ತನಾಮಮಣಿಗಣಷಟ್ಚರಣ ಪದ್ಯಮಾಲಾ, ನಾರದರು ಕೊರವಂಜಿ ವೇಷ ತಾಳ್ದ ಚರಿತ್ರೆ, ನಾರಾಯಣಪಂಜರ, ಸತ್ಯಭಾಮಾವಿಲಾಸ ಅಥವಾ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಪಾರಿಜಾತ, ಭ್ರಮರಗೀತೆ, ಪ್ರಸನ್ನವೆಂಕಟೇಶಭಾಗವತ-ಇವು ಮುಖ್ಯ ಕೃತಿಗಳು. ಪ್ರಥಮಸ್ಕಂದ ಭಾಗವತ, ಟಿಪ್ಪಣಿ, ಭಾಗವತ ಚತುರ್ಥಸ್ಕಂದ, ಷಷ್ಟಸ್ಕಂದ, ಮಹಾಭಾರತಸಾರನಿರ್ಣಯಟೀಕಾ, ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಭಾಷ್ಯ, ಅಥರ್ವಣಟೀಕಾ, ತರ್ಕಭಾಷಾ ತರ್ಕಸಂಗ್ರಹ ದೀಪಿಕಾ-ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ಇವರು ಬರೆದಿರುವಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇವು ಉಪಲಬ್ಧವಿಲ್ಲ.

ಸಮಸ್ತನಾಮಮಣಿಗಣಷಟ್ಚರಣ ಪದ್ಯಮಾಲಾ ಭಾಮಿನೀ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 71 ನುಡಿಗಳಿವೆ. 53ನೆಯ ನುಡಿ ಉಪಲಬ್ಧವಿಲ್ಲ. ಮೊದಲ 13 ನುಡಿಗಳಲ್ಲಿ ದೇವರ ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಿದೆ. 14ನೆಯ ನುಡಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವರಗಳ, ಅನುಸ್ವಾರ ವಿಸರ್ಗಗಳ ವಿಷಯ ಹೇಳಿದೆ. 15 ಮತ್ತು 16ನೆಯ ನುಡಿಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಗೀಯ ಅವರ್ಗೀಯ ವ್ಯಂಜನಗಳನ್ನೂ 17ರಿಂದ 47ರವರೆಗೆ ಕಾಗುಣಿತ ವಿಷಯವನ್ನೂ ಹೇಳಿದೆ. 47ರಿಂದ 57ರವರೆಗೆ ಅಂಕಿಗಳ ಪರಿಚಯ, 58ರಿಂದ 62ರವರೆಗೆ ಶಬ್ದ, ರಾಶಿಗಳ, ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ವಿಷಯ, 67,68,69ನೆಯ ನುಡಿಗಳಲ್ಲಿ ದಶಾವತಾರ ವರ್ಣನೆ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಕೃತಿಯಿಂದ ದಾಸರಾಗಿದ್ದ ಸಂಸ್ಕೃತ-ಕನ್ನಡ ಜ್ಞಾನ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ನಾರದರು ಕೊರವಂಜಿ ವೇಷ ತಾಳ್ದ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ರಾಗತಾಳಸಹಿತವಾದ 34 ಪದ್ಯಗಳೂ ಸೇರಿ 99 ನುಡಿಗಳಿವೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪದವೂ ಬೇರೆಬೇರೆ ರಾಗತಾಳಗಳಲ್ಲಿ. ನಾರದರು ಕೊರವಂಜಿ ವೇಷ ಧರಿಸಿ ರುಕ್ಮಿಣಿಯ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ಕೃಷ್ಣನನ್ನು ವರಿಸುವಂತೆ ಆಕೆಯನ್ನು ಒಲಿಸುವುದೇ ಕೃತಿಯ ವಸ್ತು.

ನಾರಾಯಣಪಂಜರ ನಾರಾಯಣನ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ಗ್ರಂಥ. ಇದರಲ್ಲಿ 40 ಪದ್ಯಗಳಿವೆ. ಪ್ರತಿ ನುಡಿಯ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲೂ ನಾರಾಯಣ ಎಂಬ ಪದವಿದೆ.

ಸತ್ಯಭಾಮಾವಿಲಾಸ ಅಥವಾ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಪಾರಿಜಾತದಲ್ಲಿ 29 ನುಡಿಗಳಿವೆ. ಈ ಗ್ರಂಥ ಒಂದು ಶ್ಲೋಕ, ಅನಂತರ ಒಂದು ಪದ-ಈ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ರಚನೆಯಾಗಿದೆ. ಕೃಷ್ಣ ನಂದನವನದಿಂದ ಪಾರಿಜಾತ ವೃಕ್ಷವನ್ನು ತಂದು ಸತ್ಯಭಾಮೆಯ ಅಂಗಳದಲ್ಲಿ ನೆಡುವುದೇ ಇದರ ಕಾವ್ಯವಸ್ತು.

ಕೃಷ್ಣನ ಬಾಲಲೀಲೆಯ ವರ್ಣನೆ ಪ್ರಸನ್ನವೆಂಕಟೇಶ ಭಾಗವತದ ಉದ್ದೇಶ. ಇದು ಭಾಗವತದ ದಶಮಸ್ಕಂದದ ಮೊದಲ 43 ಅಧ್ಯಾಯಗಳನ್ನು ಆಯ್ದುಕೊಂಡು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದ ಗ್ರಂಥ. ನೇರವಾದ ಭಾಷಾಂತರವಲ್ಲ; ರೂಪಾಂತರವೆನ್ನಬಹುದು; ಮೂಲಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಸಮೀಪವಾಗಿದೆ.

ಭ್ರಮರಗೀತೆಯಲ್ಲಿ 9 ನುಡಿಗಳಿವೆ. ಭಾಗವತ ದಶಮಸ್ಕಂದ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದ 47ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ 10-21ನೆಯ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ

ಕಥೆ ಇಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ. ಗೋಪಿಯರು ಬೃಂದಾವನದಲ್ಲಿ ಭ್ರಮರವೊಂದರ ಗುಂಜಾರವ ಕೇಳಿ ತಮ್ಮ ಪ್ರಿಯಕರ ಕೃಷ್ಣನ ದೂತನೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಅದರ ಜೊತೆ ಸಂಭಾಷಿಸುವುದು ಇಲ್ಲಿನ ವಸ್ತು.

ದಾಸರ ಭಕ್ತಿಖ್ಯಾತಿಗಳು ಹರಡಿದಂತೆ ಇವರಿಗೆ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ ಸರದಾರರು, ಸಾಮಂತರು, ಸುಭೇದಾರರು ಮತ್ತು ನಾಯಕರು ಹೊಲಮನೆಗಳನ್ನೂ ವರ್ಷಾಶನಗಳನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟು ಸನ್ಮಾನಿಸಿದ್ದರು. ಕುರ್ಚಿಗೇರಿ, ಎಂಡಿಗೇರಿ, ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಮೊದಲಾದ ಕಡೆ ಇವರಿಗೆ ಸನ್ಮಾನ ದೊರೆಯಿತು. ದಾಸರು ತಮ್ಮ ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬಾದಾಮಿಯಲ್ಲಿ ನಿಧನಹೊಂದಿದರು. ಇವರ ಕಟ್ಟೆ ಬಾದಾಮಿಯಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಇದೆ. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಬಾದಾಮಿಯಲ್ಲಿ ಭಾದ್ರಪದ ಶುದ್ಧ ದ್ವಾದಶಿಯಂದು ಪ್ರಸನ್ನವೆಂಕಟದಾಸರ ಆರಾಧನೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. **(ಟಿ.ಎನ್.ಎನ್.)**

ಪ್ರಸಾದ್,ಡಿ.ವಿ.: 1962– . ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಚದುರಂಗ ಆಟಗಾರ. 1962 ಜೂನ್ 16ರಂದು ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ಡಿ.ವಿ. ವೆಂಕಟರಮಣ್ ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಆಟಗಾರರಾಗಿದ್ದರು. ತಂದೆಯಿಂದ ತರಪೇತು ಪಡೆದರು. ಇವರು 12ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ಸೀನಿಯರ್ ದಕ್ಷಿಣವಲಯ ಚಾಂಪಿಯನ್‌ಷಿಪ್‌ನಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ತಂಡದ ಶೇ. 50 ಅಂಕಗಳನ್ನು ಪಡೆದರು. ಪಟ್ಟಣದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಬಿ. ಚಾಂಪಿಯನ್‌ಷಿಪ್‌ನ 15 ಸುತ್ತುಗಳ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ 4 ಒಬ್ಬ ಉತ್ತಮ ಆಟಗಾರರುಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರಾಗಿ ಗುರುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟರು. ವಿಜೇತರಾಗಿ 6 ಪಂದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಮಾಡಿಕೊಂಡು 13ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸಿ 216 ಪಂದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ 105 ಪಂದ್ರಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಜಯ ಸಾಧಿಸಿದರು. 1978ರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಲಂಕ ಮುಕ್ತ ಟ್ರೋಫಿಯನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡರು.

ಅನಂತರ ಸಿಂಗಾಪುರದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್‌ನಲ್ಲಿ 1980–81ರಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯ ಸ್ಥಾನಗಳಿಸಿದರು. (1980–81). ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಚೆಸ್ ಮಾಸ್ಟರ್ ಆಗಿ ತಮ್ಮ ಸ್ಥಾನವನ್ನು 8ರಿಂದ 6ಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು (1984–85). 1985ರಲ್ಲಿ ಏಷ್ಯನ್ ದೆಹಲಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಮಾಸ್ಟರ್ಸ್ ಪಂದ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಸ್ಥಾನವನ್ನೂ ಬಾಂಗ್ಲಾದೇಶದ ಏಷ್ಯನ್ ಮಾಸ್ಟರ್ ಚಾಂಪಿಯನ್‌ಷಿಪ್‌ನಲ್ಲಿ ತೃತೀಯ ಸ್ಥಾನವನ್ನೂ ಗಳಿಸಿದರು. 1986ರಲ್ಲಿ ಲಂಡನ್‌ನ ಕಾಮನ್‌ವೆಲ್ತ್ ಚಾಂಪಿಯನ್‌ಷಿಪ್‌ನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡರು ಅನಂತರ ತಂಡದ ನಾಯಕರಾಗಿ ಏಷ್ಯನ್ ಚಾಂಪಿಯನ್‌ಷಿಪ್‌ನ್ನು ಸಿಂಗಪೂರ್‌ನಲ್ಲಿ ಗೆದ್ದುಕೊಂಡರು.(1987) (1986,ದುಬೈ; 1988, ಯುಗೋಸ್ಲಾವಿಯ; ಗ್ರೀಸ್;1990 1992, ಮನಿಲ್ಲಾ; 1996, ಆರ್ಮೇನಿಯ) 1987ರಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನದ 1990–91ರಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಚಾಂಪಿಯನ್‌ಷಿಪ್ ಪಡೆದುಕೊಂಡರು.1985 ರಿಂದ ಸತತವಾಗಿ ಚೆಸ್ ಒಲಂಪಿಕ್ಸ್‌ನಲ್ಲಿ ಭಾರತವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸಿದ್ದರು.

ಕರ್ನಾಟಕರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರ ಇವರನ್ನು ಸನ್ಮಾನಿಸಿದೆ. ಇವರಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ಬಾರಿ ಕ್ರೀಡಾ ಪುರಸ್ಕಾರವನ್ನೂ ಏಕಲವ್ಯ ಪುರಸ್ಕಾರವನ್ನೂ ನೀಡಲಾಗಿದೆ.. ಬೆಂಗಳೂರು ಮಹಾನಗರಪಾಲಿಕೆ ಇವರಿಗೆ ಕೆಂಪೇಗೌಡ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ (1979). 1987ರಲ್ಲಿ ಭಾರತಸರ್ಕಾರ ಅರ್ಜುನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿತು. ಇವರು ಈಗ ಇಂಡಿಯನ್ ಆಯಿಲ್ ಕಾರ್ಪೋರೇಷನ್‌ನಲ್ಲಿ ಸೇಲ್ಸ್ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದಾರೆ. **(ಎಸ್.ಆರ್.ಯು.)**

ಪ್ರಾಗಿತಿಹಾಸ: ಬಹುಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ ಜನ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ನಿಸರ್ಗಾವಲಂಬಿಗಳಾಗಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಬೇಟೆಯಾಡಿಕೊಂಡು ಅಲೆಮಾರಿಗಳಾಗಿ ಜೀವನ ಸಾಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಾಂತರ ವರ್ಷಗಳು ಕಳೆದಮೇಲೆ ಅವರು ವ್ಯವಸಾಯ ಮತ್ತು ಪಶುಪಾಲನೆಗಳ ಮೂಲಕ ಆಹಾರ ಉತ್ಪಾದನೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿಕೊಂಡು ಒಂದೆಡೆ ನಿಲ್ಲುವಂತಾದರು. ಕ್ರಮಕ್ರಮೇಣ ಇಂದು ನಾಗರಿಕತೆಯ ಭಾಗವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವ ಅನೇಕ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಂಶಗಳು ರೂಢಿಗೆ ಬರಲಾರಂಭವಾದುವು. ಈ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ವಿಕಸನದಲ್ಲಿ ಬರೆವಣಿಗೆಯ ಕಲೆಯ ಆವಿಷ್ಕಾರ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಘಟ್ಟ. ಯಾವುದೇ ದೇಶದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಆ ಘಟ್ಟದಾರಭ್ಯ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಆಗುಹೋಗುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಲಿಖಿತ ದಾಖಲೆಗಳು ದೊರೆಯಲಾರಂಭಿಸುತ್ತವೆ. ಯಾವ ಕಾಲದಿಂದ ಈ ರೀತಿಯ ದಾಖಲೆಗಳು ದೊರಕಲಾರಂಭವಾಗುತ್ತವೆಯೋ ಅಂದಿನಿಂದ ಈಚಿನ ಕಾಲವನ್ನು ಐತಿಹಾಸಿಕಯುಗವೆಂದೂ ವಿಂಗಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ರೂಢಿ. ಅಂದರೆ, ಪ್ರಾಚೀನ ಮಾನವನ ಆಗುಹೋಗುಗಳ ಪುನಾರಚನೆಗೆ ಲಿಖಿತ ಆಧಾರಗಳು ದೊರಕದೆ, ಆ ಜನ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದ ವಸ್ತುಗಳ ಅವಶೇಷಗಳ ಆಧಾರವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅವಲಂಬಿಸಿ ಯಾವ ಕಾಲದ ವಸ್ತುಸ್ಥಿತಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕಾಗುತ್ತದೋ ಅದನ್ನು ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ಯುಗವೆಂದು ಕರೆಯಬಹುದು. ಆ ಯುಗದ ಅಧ್ಯಯನವೇ ಪ್ರಾಗಿತಿಹಾಸ. ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಂತೆ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಯುಗ ಅಶೋಕನ ಶಾಸನಗಳು ದೊರಕಿರುವುದರಾರಭ್ಯ. ಅಂದರೆ, ಕಿ.ಪೂ.ಸು. 3ನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಆ ಹಿಂದಿನ ಮಾನವನ ಇತಿವೃತ್ತವೆಲ್ಲ ಪ್ರಾಗಿತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಸೇರುತ್ತದೆ.

*

ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ನಿಸರ್ಗ ಸಂಪತ್ತು, ಅಂದರೆ ನೀರಿನ ಸೌಕರ್ಯ, ವಿವಿಧ ಸಸ್ಯ ಹಾಗೂ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ವಿಪುಲತೆ ಮತ್ತು ಬೇಕಾದ ಸಾಧನಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ವಿವಿಧ ಜಾತಿಯ ಕಲ್ಲುಗಳು, ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಹಿಮಯುಗದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಿಂದಲೇ ಅಂದರೆ ಸುಮಾರು 500,000 ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದಿನಿಂದಲೇ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಮಾನವರು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಬಗ್ಗೆ ಸೂಚನೆಗಳು ದೊರಕುತ್ತವೆ. ಅಂದಿನಿಂದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಯುಗದ ಪ್ರಾರಂಭದವರೆಗಿನ ಮಾನವನ ಇತಿವೃತ್ತವನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಸ್ವರೂಪದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ, ಅದರಲ್ಲೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಿವಿಧ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಆಯುಧೋಪಕರಣಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಲು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬಳಸಲಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಪದಾರ್ಥದ ಹೆಸರಿನ ಮೇಲೆ, ಕ್ರಮವಾಗಿ ಶಿಲಾಯುಗ, ತಾಮ್ರಯುಗ ಮತ್ತು ಕಬ್ಬಿಣದ ಯುಗ ಎಂದೇ ವಿಂಗಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ರೂಢಿ ಇರುವುದಾದರೂ ಈಗ ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಪ್ರಾಗಿತಿಹಾಸಜ್ಞರು ವಿಂಗಡಿಸುವ ಘಟ್ಟಗಳನ್ನು ಈ ರೀತಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಬಹುದು.

1.	ಹಳೆ ಶಿಲಾಯುಗ (ಪೂರ್ವ ಶಿಲಾಯುಗ)	ಪ್ರಸಕ್ತಶಕಪೂರ್ವ ಸು. 10,00,000ದಿಂದ 10,000 ವರ್ಷಗಳವರೆಗೆ
2.	ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಶಿಲಾಯುಗ	ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ.ಸು. 10,000–3,000
3.	ನವಶಿಲಾ–ತಾಮ್ರಶಿಲಾ ಯುಗ	ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ.ಸು. 3,000–800
4.	ಕಬ್ಬಿಣದ ಯುಗ	ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ. 1,500–300

ಹಳೆಯ ಶಿಲಾಯುಗ

ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಭೂವಿಜ್ಞಾನಿ ರಾಬರ್ಟ್ ಬ್ರೂಸ್‌ಫುಟ್ 19ನೆಯ ಶತಮಾನದ 7ನೆಯ ದಶಕದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಹಲವಾರು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಮಾನವನ ಕಲ್ಲಿನ ಉಪಕರಣಗಳುಳ್ಳ ನೆಲೆಗಳನ್ನು ಮೊದಲು ಗುರುತಿಸಿದರು. ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ತುಮಕೂರು, ಕಡೂರು, ನಿಡಘಟ್ಟ ಮತ್ತು

ಲಿಂಗದಹಳ್ಳಿ (ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ), ತಾಳ್ಯ (ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ), ಹಳಕುಂಡಿ (ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ), ನ್ಯಾಮತಿ (ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ), ಖ್ಯಾಡ (ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆ) ಈ ಸ್ಥಳಗಳಿಂದ ಸುಮಾರು 1873–80ರಲ್ಲಿ ಹಳೆಯ ಶಿಲಾಯುಗದ ಶಿಲಾಯುಧಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದರು. 1924ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರದ ಭೂವಿಜ್ಞಾನ ಇಲಾಖೆಯ ಸಂಪತ್ತೈಯ್ಯಂಗಾರ್ ಅವರು ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಿಬ್ಬನಹಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಬಿಳಿಗೆರೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಪ್ರಾಚೀನ ನೆಲೆಗಳನ್ನು ಶೋಧಿಸಿದರು. ಇತ್ತೀಚಿನ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಆರ್.ವಿ. ಜೋಶಿಯವರು ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಯ ದಂಡೆಯಲ್ಲಿ, ಎಂ.ಎಸ್. ನಾಗರಾಜ ರಾವ್ ಅವರು ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೊಂಚೀಗೇರಿಯಲ್ಲಿ, ಜಡ್.ಡಿ. ಅನ್ಸಾರಿಯವರು ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನಿಟ್ಟೂರಿನಲ್ಲಿ ಅ. ಸುಂದರ ಅವರು ಸಾಲ್ವಡಗಿಯಲ್ಲಿ ಆರ್.ಎಸ್. ಪಪ್ಪು ಅವರು ಕೃಷ್ಣಾ–ಘಟಪ್ರಭಾ ದಂಡೆಯಲ್ಲಿ, ಕೆ. ಪದ್ದಯ್ಯನವರು ಭೀಮಾ–ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿಗಳ ಸಂಗಮ ಪ್ರದೇಶವಾದ ಸುರಪುರ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಎಸ್. ನಾಗರಾಜು ಅವರು ಅಮರಜಾ ನದಿ ಬಯಲಿನಲ್ಲಿ ಪರಿವೀಕ್ಷಣೆ ನಡೆಸಿ ಒಟ್ಟು ಸುಮಾರು 50ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ನೆಲೆಗಳನ್ನು ಬೆಳಕಿಗೆ ತಂದಿದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹುಣಸಗಿ ಮತ್ತು ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅನಗವಾಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಖನನಗಳನ್ನು ನಡೆಸಲಾಗಿದೆ.

ಈ ಅನ್ವೇಷಣೆಗಳಿಂದ ಮತ್ತು ಉತ್ಖನನಗಳಿಂದ ಹಳೆಯ ಶಿಲಾಯುಗದ ಮಾನವನ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಆದಿ, ಮಧ್ಯ ಹಾಗೂ ಅಂತ್ಯ ಹಳೆಯ ಶಿಲಾಯುಗ ಎಂದು ಮೂರು ಮುಖ್ಯ ಹಂತಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದ್ದು, ಆಯಾಯ ಹಂತಗಳ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಸ್ಥೂಲ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಕಾಲಮಾನವನ್ನೂ ಆದಷ್ಟು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಮಾನವನ ಪಳೆಯುಳಿಕೆಗಳು ದೊರೆತಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಶಿಲಾಯುಧಗಳಷ್ಟೆ ದೊರೆತಿವೆ.

ಆದಿ ಹಳೆಯ ಶಿಲಾಯುಗ: ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಈ ಘಟ್ಟದ 30ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ನೆಲೆಗಳು ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಿಬ್ಬನಹಳ್ಳಿ (ನೋಡಿ) ಮುಖ್ಯವಾದುದು. ಅಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಕಲ್ಲಿನ ಆಯುಧಗಳೆಲ್ಲ ಅಲ್ಲಿಯೇ ದೊರೆಯುವ ಬೆಣಚು ಉರುಟುಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಮಾಡಿದ್ದಾಗಿವೆ. ಕೆಲವೊಂದು ಆಯುಧಗಳು ಮಳೆನೀರಿನಿಂದ ಸಾಗಹಾಕಲ್ಪಟ್ಟ ಸುಮಾರು 0.60 ಮೀ–1.50ಮೀ ಆಳದಷ್ಟು ಮಣ್ಣಿನ ಪದರಿನ ಕೆಳಗೆ ಮರಳಿನ ಪದರಿನಲ್ಲಿ ದೊರೆತವು. ಅಲ್ಲಿಯ ಶಿಲಾಯುಧಗಳನ್ನು ಅವುಗಳ ಆಕಾರ ಮತ್ತು ಅವುಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಮಾಡಲು ಬಳಸಿದ ತಂತ್ರ ಮತ್ತು ಸುಧಾರಣೆಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಮೂರು ತರಗತಿಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು; ಅಂಜೂರ ಹಣ್ಣಿನಾಕೃತಿಯ ಒರಟು ಒರಟಾದ ಅಬ್ಬೆವಿಲಿಯನ್ ರೀತಿಯ ಕೈಕೊಡಲಿಗಳು, ಸುಧಾರಿಸಿದ ಅಷೂಲಿಯನ್ ರೀತಿಯ ಕೈಕೊಡಲಿಗಳು ಮತ್ತು ದೀರ್ಘವೃತ್ತಾಕಾರದ ಚಕ್ಕೆಗಳು. ಎರಡನೆಯ ತರಗತಿಯ ಆಯುಧಗಳು ಅಷೂಲಿಯನ್ ಮಧ್ಯ ಕೊನೆ ಹಂತಗಳವಕ್ಕೆ ಸಮೀಪವಾಗಿವೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ಮೊನಚಾದ ಚಕ್ಕೆಗಳು ಮತ್ತು ಸೀಳಲು ಉಪಯೋಗವಾಗುವಂಥ ಚಕ್ಕೆಗಳೂ ಈ ನೆಲೆಯ ಸಂಗ್ರಹದಲ್ಲಿವೆ. ಈ ಸಂಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಹಕ್ಕಿಯ ಕೊಕ್ಕಿನಾಕಾರದ ಒಂದು ವಿಧದ ಆಯುಧ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಬಳಸಿದ ತಂತ್ರ ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿನ ಕ್ಲ್ಯಾಕ್ಟನ್–ಆನ್–ಸೀ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯ ಶಿಲಾಯುಧಗಳಲ್ಲಿಗೆ (ಕ್ಲ್ಯಾಕ್ಟೋನಿಯನ್) ಹೋಲುತ್ತದೆ. ಇವಲ್ಲದೆ, ಉರುಟುಕಲ್ಲಿನ ಒಂದು ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಚಕ್ಕೆಗಳನ್ನು ತೆಗೆದು ಮಾಡಿದ ಮಚ್ಚುಗತ್ತಿಯಂಥ ಅಯುಧಗಳೂ ಎರಡು ಬದಿಗಳಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಚಕ್ಕೆಗಳನ್ನು ತೆಗೆದು ಮಾಡಿದ ವರ್ತುಳಾಕಾರದ ಆಯುಧಗಳೂ ಇವೆ. ಈ ನೆಲೆಯಿಂದ

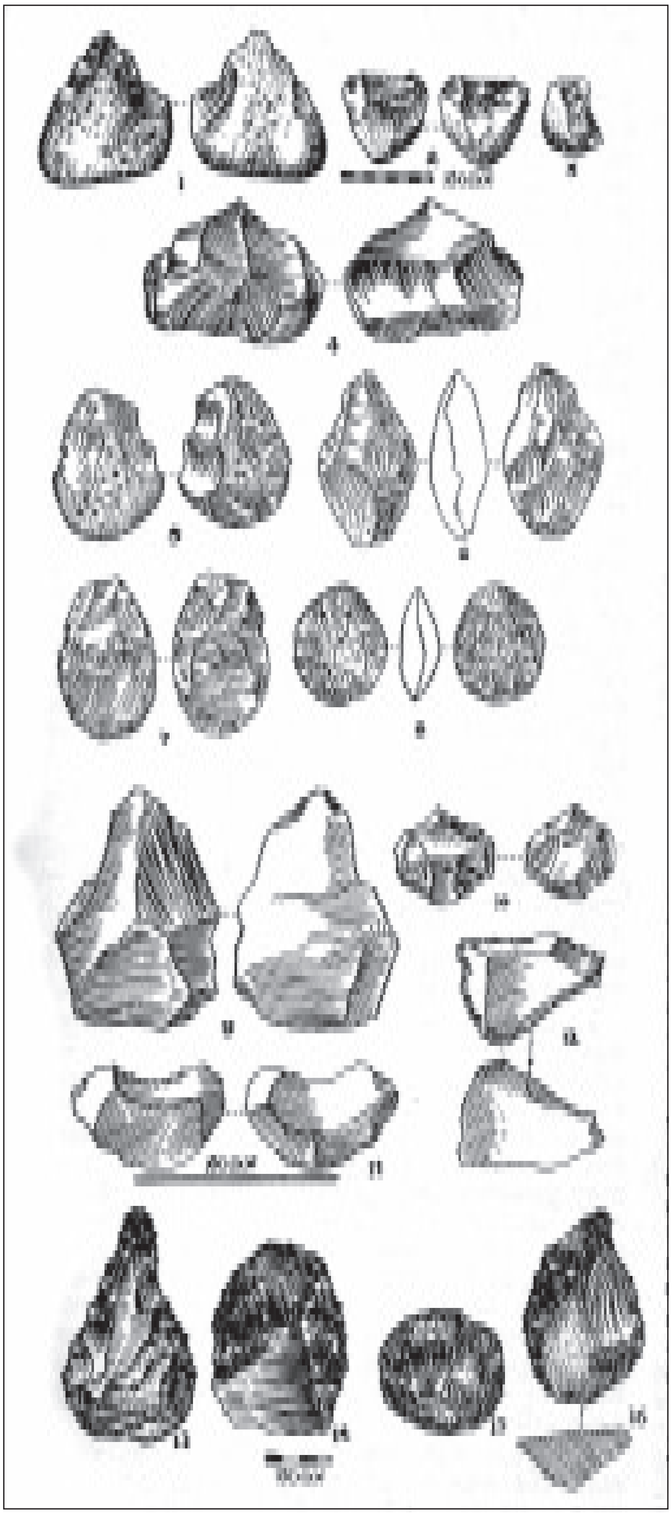

ಆದಿ ಹಳೆಯ ಶಿಲಾಯುಗದ ಆಯುಧಗಳು

ಉಂಡೆಕಲ್ಲಿನ ಆಯುಧ (1–3 ನಿಟ್ಟೂರು); ಅಬ್ಬೆವಿಲಿಯನ್ ಘಟ್ಟದ ಆಯುಧಗಳು–ಕೈಕೊಡಲಿ (5, 6, 9 ಕಿಬ್ಬನಹಳ್ಳಿ); ಕೊಕ್ಕು ತುದಿ ಆಯುಧ (4, 10 ಕಿಬ್ಬನಹಳ್ಳಿ), ವರೆಗ (11 ಕಿಬ್ಬನಹಳ್ಳಿ); ಅಷೂಲಿಯನ್ ಘಟ್ಟದ ಆಯುಧಗಳು–ಕೈಕೊಡಲಿ (7 ಕಿಬ್ಬನಹಳ್ಳಿ, 13 ಹುಣಸಗಿ); ಸೀಳುಗ (14 ಹುಣಸಗಿ); ವೃತ್ತಾಯುಧ (8 ಕಿಬ್ಬನಹಳ್ಳಿ, 15 ಹುಣಸಗಿ), ವರೆಗ (12 ಕಿಬ್ಬನಹಳ್ಳಿ)

ದೊರೆತ ಶಿಲಾಯುಧಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿದ ಉಂಡೆ ಕಲ್ಲಿನ ತಿರುಳಿನ ಭಾಗದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಪ್ರಕಾರಗಳ ಶಿಲಾಯುಧಗಳಲ್ಲದೆ ಅವುಗಳ ಚಕ್ಕೆಗಳಿಂದಮಾಡಿದ ಆಯುಧಗಳೂ ಇವೆ. ಇವೂ ಅಷೂಲಿಯನ್ ಪ್ರಕಾರದವೇ.

ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿ ದಂಡೆಯಲ್ಲಿ, ಸವದತ್ತಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕಾತರಾಳದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಬಾದಾಮಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಖ್ಯಾಡ–ಢಾಣಕಶಿರೂರುವರೆಗಿನ ಪ್ರದೇಶದ ಸುಮಾರು 21 ನೆಲೆಗಳಲ್ಲೂ ಕ್ರಮೇಣ ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲಿನಲ್ಲೂ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಐಹೊಳೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇಂಥ ನೆಲೆಗಳು ಶೋಧವಾಗಿವೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಕೃಷ್ಣಾ–ಘಟಪ್ರಭಾ ನದಿಗಳ ದಂಡೆ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಜಮಖಂಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಸಂಗಿಯಿಂದ ಹಿಡಿದು ಯಲಿಗೂರುವರೆಗೂ ಮತ್ತು ಕೋವಳ್ಳಿಯಿಂದ ಸಾಲಗುಂಡಿಯವರೆಗೂ ಒಟ್ಟು 15 ನೆಲೆಗಳು ಶೋಧವಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಘಟಪ್ರಭಾದ ಮೇಲಿರುವ ಅನಗವಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ಖನನವನ್ನೂ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಈ ನೆಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿ ಮುಖ್ಯವಾದುವು ಖ್ಯಾಡ–ಢಾಣಕಶಿರೂರು ಮತ್ತು ಅನಗವಾಡಿ. ಈ ನೆಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಲಾಯುಧಗಳು ಅಸಂಖ್ಯಾತವಾಗಿವೆ.

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಘಟಪ್ರಭಾ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣಾ–ಘಟಪ್ರಭಾ ಭಾಗದಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಕಲಾದಗಿ ಸರಣಿಯ ಗಷ್ಟು ಕಲ್ಲಿನ ಗುಡ್ಡಗಳು ಸಾಲುಸಾಲಾಗಿವೆ. ಪದರು ಪದರಾಗಿರುವ ಈ ಮರಳುಕಲ್ಲು ವಾಯುಗುಣ ವೈಪರೀತ್ಯದಿಂದ ರೂಪಾಂತರ ಹೊಂದಿ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಬಿರುಕು ಬಿಟ್ಟು ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ತುಂಡುಕಲ್ಲುಗಳಾಗಿವೆ. ನದಿಗಳಂಚಿನಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಪಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಪರಿಮಿತವಾಗಿರುವ ಈ ತುಂಡುಕಲ್ಲುಗಳು ಶಿಲಾಯುಗದ ಮಾನವನಿಗೆ ಬಹಳ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿದ್ದವು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಈ ನದಿ ಬಯಲುಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಥ ನೆಲೆಗಳ ಸಾಂದ್ರತೆ ಹೆಚ್ಚಿದೆ.

ಶಿಲಾಯುಧಗಳಿಗೆ ಬಳಸಿದ ಕಲ್ಲುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಎರಡು ತರಹದ್ದು; ಕಂದು ವರ್ಣದ ಮರಳುಕಲ್ಲು ಮತ್ತು ಬೆಣಚುಕಲ್ಲಿನ ರೂಪಕ್ಕೆ ಬಂದಿರುವ ಮರಳುಕಲ್ಲು. ಕೆಲವು ನೆಲೆಗಳಲ್ಲಿಯ ಆಯುಧಗಳು ನದಿಯ ಸೆಳೆತಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕಿ ಮೂಲಸ್ಥಾನದಿಂದ ನೀರಿನೊಡನೆ ಸಾಗಿಬಂದಿವೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಬಹಳಷ್ಟು ಆಯುಧಗಳು ಸವೆದುಹೋದ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಸಿಗುತ್ತವೆ. ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿ ಬಯಲಿನ ನೆಲೆಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಆಯುಧಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಚಕ್ಕೆಕಲ್ಲಿನವು. ಕಿಬ್ಬನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿರುವ ಹಾಗೆ ಉರುಟುಕಲ್ಲಿನ ಮೇಲ್ಮೈಯಿಂದ ಚಕ್ಕೆಗಳನ್ನು ಎಬ್ಬಿಸಿ ಮಾಡಿದ ಆಯುಧಗಳು ತೀರ ಕಡಿಮೆ. ಅಪರೂಪವಾಗಿ ಉರುಟುಕಲ್ಲಿನ ಆಯುಧಗಳು ಇವೆ.

ಆಯುಧಗಳಲ್ಲಿ ಕೈಗೊಡಲಿಗಳು ಹಾಗೂ ಸೀಳುವ, ಕತ್ತರಿಸುವ, ಹೆರೆಯುವ ಕೆಲಸಗಳಿಗೆ ಉಪಯೋಗವಾಗುವಂಥ ಚಕ್ಕೆಗಳು ಇವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಎರಡು ವಿಧದ ಆಯುಧಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಲು ಅಷೂಲಿಯನ್ ತಾಂತ್ರಿಕ ವಿಧಾನವನ್ನು ಬಳಸಲಾಗಿದೆ; ಅಂದರೆ ಮೊದಲು ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಚಕ್ಕೆಗಳನ್ನು ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಎಬ್ಬಿಸುವುದು, ಮತ್ತು ಉದ್ದನೆಯ ಸಣ್ಣ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಎತ್ತರದ ಉಬ್ಬುಗಳನ್ನು ಹಂತಹಂತವಾಗಿ ಹೊಡೆದು ತೆಗೆಯುವುದು, ಬಹಳ ಅಪರೂಪವಾಗಿ ಚಕ್ಕೆಕಲ್ಲಿನ ಆಯುಧಗಳ ಸಿದ್ಧತೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ ತಂತ್ರವು ಫ್ರಾನ್ಸಿನಲ್ಲಿಯ ಲೆವಾಲ್ವದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲಿನ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಬಳಸಲಾದ ತಂತ್ರಕ್ಕೂ ಹೋಲುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಆಯುಧಗಳು ಚೆನ್ನೈನ ಬಳಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅತ್ತಿರಾಮಪಾಕ್ಕಂ, ಗೋದಾವರಿ ನದಿ ಬಯಲಿನಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಆಫ್ರಿಕಾ ಖಂಡದ ವಾಲ್ ನದೀ ಬಯಲಿನ ಸ್ಟೆಲನ್‌ಬಾಷ್‌ನ 2–5ನೆಯ ಹಂತಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಉಗಾಂಡ ಮತ್ತು ಓಲ್ಡುವೈ ಕಣಿವೆಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಆಯುಧಗಳಿಗೆ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಹೋಲುತ್ತವೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿಯ ಶಿಲಾಯುಧಗಳು ಬಹುವಾಗಿ ತಾಂತ್ರಿಕತೆಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ವೈವಿಧ್ಯತೆಯಲ್ಲಿ ಅಷೂಲಿಯನ್ ಶಿಲಾಯುಧಗಳಿಗೆ ಬಹಳಷ್ಟು ಹೋಲುತ್ತವೆ. ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಇವು ಮಧ್ಯ ಮತ್ತು ಅಂತ್ಯ ಹಿಮಯುಗದ ಹಂತಗಳ ಕಾಲದ್ದಾಗಿವೆಯೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಕೃಷ್ಣಾ–ಘಟಪ್ರಭಾದ ಬಯಲಿನಲ್ಲಿ ಅನಗವಾಡಿ ಒಂದು ಮುಖ್ಯವಾದ ನೆಲೆ. 1964ರಲ್ಲಿ ಆರ್.ಎಸ್.ಪಪ್ಪುರವರು ಈ ನೆಲೆಯಿಂದ ಸುಮಾರು 365 ಶಿಲಾಯುಧಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಪರೀಕ್ಷಿಸಲಾಗಿ, ಈ ನೆಲೆಯು ಮಹತ್ತ್ವದ್ದೆಂದು ತೋರಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ 1965ರಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಅವರು ಉತ್ಖನನ ನಡೆಸಿದರು. $1^{1}/_{2}$ ಮೀ ಚದರದ ಎರಡು ಗುಂಡಿಗಳನ್ನು ತೋಡಲಾಯಿತು. $^{1}/_{2}$ ಮೀ ಆಳದಲ್ಲಿ ಉರುಟುಕಲ್ಲು ಮರಳುಮಿಶ್ರಿತ ಪದರಿನಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಶಿಲಾಯುಧಗಳಿದ್ದವು. ಈ ಪದರಿನ ಶುರುವಿನಿಂದ ಕೊನೆಯುವರೆಗಿನ ವಿವಿಧ ಹಂತಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಆಯುಧಗಳು ಆಕಾರ ಮತ್ತು ತಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ರೀತಿಯದ್ದಾಗಿದ್ದು ಇವುಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸುಧಾರಿತ ಬದಲಾವಣೆಯೇನೂ ಕಂಡುಬರಲಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲವೂ ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿ ಬಯಲಿನ ಆಯುಧಗಳ ಹಾಗೇ ಇವೆ. ನೆಲೆಯ ಮೇಲೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮಶಿಲಾಯುಗದ ಶಿಲಾಯುಧಗಳಿವೆ. ಕೋವಳ್ಳಿ ಮತ್ತೊಂದು ಮಹತ್ತ್ವದ ನೆಲೆ. ಇವೆರಡೂ ನೆಲೆಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಅಪೂರ್ಣ ಶಿಲಾಯುಧಗಳು ಮತ್ತು ಅವುಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸುವಾಗ ತೆರೆದ ಚಕ್ಕೆಗಳೂ ಕೂಡ ಇವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವುಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಿದ ಶಿಲಾಯುಗದ ಮಾನವನು ಆ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಜೀವಿಸುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಮತ್ತು ಆಯುಧಗಳು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಮಾಡಿದವುಗಳೆಂದೂ ಗೊತ್ತಾಗಿದೆ.

ಕೃಷ್ಣಾನದಿ ಕೆಳದಂಡೆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸುಣ್ಣಕಲ್ಲುಮಯವಾದ ಗಷ್ಟುಕಲ್ಲಿನ ಗುಡ್ಡಗಳಿವೆ. ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಸುರಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಯಡಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಒಂದೆರಡು ಶಿಲಾಯುಧಗಳನ್ನು ಬ್ರೂಸ್‌ಫುಟ್ ಅವರು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ್ದರು. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದ ಸುರಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹುಣಸಗಿ ಬಳಿಯ ನೆಲೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಬಹು ಮುಖ್ಯವಾದ ನೆಲೆ. ಈ ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ಖನನವೂ ನಡೆದಿದ್ದು, ಆದಿ ಹಳೆಯ ಶಿಲಾಯುಗದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಕನಿಷ್ಠ 10 ಲಕ್ಷ ವರ್ಷಗಳಷ್ಟು ಹಿಂದೆ ಇಲ್ಲಿದ್ದ ಮಾನವರು ಮಳೆಗಾಳಿಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ರಚಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಒಂದು ರಚನೆಯ ಅವಶೇಷಗಳು ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದುವು. ದೀರ್ಘವೃತ್ತಾಕಾರದ ಒಂದು ಆವರಣದ ಸುತ್ತ ಕಣಶಿಲೆಯ ಗುಂಡುಗಳು ಇಲ್ಲಿದ್ದುವು. ಅಲ್ಲದೆ ಈ ಆವರಣದಲ್ಲೇ ಆ ಕಾಲದ ಜನ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಸೂಚನೆಗಳು ದೊರಕಿದುವು. ಇಲ್ಲಿ ದೊರಕಿರುವ ಆಯುಧಗಳು ಸುಣ್ಣಕಲ್ಲಿನದಾಗಿರುವುದೂ ಒಂದು ವಿಶೇಷ. ಆಯುಧಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅಷೂಲಿಯನ್ ಪ್ರಕಾರದ ಕೈಕೊಡಲಿಗಳು. ಅಲ್ಲದೆ ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಸಸ್ಯಪರಾಗಗಳ ಪರೀಕ್ಷೆಯಿಂದ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿದ್ದ ಸಸ್ಯವರ್ಗ ಈಗಿನ ರೀತಿಯದಕ್ಕಿಂತ ಅತಿ ಭಿನ್ನವಾಗಿರ ಲಿಲ್ಲವೆಂಬುದೂ ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದಿತು. ಇದೇ ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಉದ್ದಿಶ್ಯಪೂರ್ವಕ ವಾಗಿ ಬೇರೆಡೆಯಿಂದ ತಂದು ವಾಸದ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಶೇಖರಿಸಿದ್ದ ಕೆಂಪು ಮಣ್ಣಿನ ಹರಳುಗಳು ಸಹ ಕಂಡುಬಂದಿದ್ದು, ಇದು ಆ ಕಾಲದ ಜನ ಬಹುಶಃ ಕಲಾಭಿರುಚಿಯನ್ನೂ ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರೆಂಬುದಕ್ಕೂ ಸೂಚನೆಯಾಗಿದೆ. ಆದಿ ಹಳೆಯ ಶಿಲಾಯುಗಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಪ್ರಪಂಚದ ಯಾವುದೇ ನೆಲೆಯಲ್ಲಿಯೂ ತತ್ಕಾಲೀನ ಜನಜೀವನದ ಬಗ್ಗೆ ಇಷ್ಟೊಂದು ವಿವರಗಳು ಒಟ್ಟಾಗಿ ದೊರಕಿಲ್ಲ. ಈ ರೀತಿ ಹುಣಸಗಿ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ

ನೆಲೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಪರಿವೀಕ್ಷಣೆಯಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ನೆಲೆಗಳು ಪತ್ತೆಯಾದವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಇಸಂಪುರ ಒಂದು. ಇಲ್ಲಿ ಉತ್ಖನನದಿಂದ ಶಿಲಾಯುಧಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುವ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಹಂತದ ಅವಶೇಷಗಳು ದೊರೆಕಿರುವುದು ಅಪರೂಪದ ಸಂಗತಿ ಜೊತೆಗೆ ಆನೆ, ಜಿಂಕೆ, ಕುದುರೆ ಈ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಪಳೆಯುಳಿಕೆಗಳು ಸಿಕ್ಕಿವೆ. ಇವುಗಳ ಕಾಲಮಾನವನ್ನು ಇ.ಎಂ.ಆರ್. ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ತಂತ್ರದಿಂದ ಗೊತ್ತು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಸುಮಾರು 10.5 ಲಕ್ಷ ವರ್ಷಗಳಷ್ಟು ಹಿಂದಿನದು ಎಂದು ನಿಷ್ಕರ್ಷಿಸಲಾಗಿದೆ. ಏಷ್ಯ ಖಂಡದಲ್ಲೇ ಇಷ್ಟು ಪ್ರಾಚೀನ ಆದಿ ಹಳೆ ಶಿಲಾಯುಗ ನೆಲೆ ಸದ್ಯಕ್ಕೆ ಇದೊಂದೆ.

ಶಿರಗುಪ್ಪ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿ ದಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ನಿಟ್ಟೂರಿನಲ್ಲಿ ಅನಿರೀಕ್ಷಿತವಾಗಿ ಹಾಗೂ ಅಪರೂಪವಾಗಿ ಮೊದಲನೆಯ ಬಾರಿಗೆ ಉರುಟುಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಮಾಡಿದ ಮಚ್ಚಿನಂಥ ಆಯುಧಗಳು (ಚಾಪರ್) ದೊರೆತವು. ಇವು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡು ಬಂದ ಕೈಕೊಡಲಿ–ಸೀಳುಗತ್ತಿ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಹೊಂದದೆ ಪಾಕಿಸ್ತಾನ ಪ್ರದೇಶದ ಸೋನ್ ನದೀ ಬಯಲಿನಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ದೊರೆತಿರುವ ಮಚ್ಚುಗತ್ತಿಯಂಥ ಶಿಲಾಯುಧಗಳ ವರ್ಗ ಸೇರುತ್ತವೆ. ಈ ತಾಂತ್ರಿಕ ಪದ್ಧತಿ ದಕ್ಷಿಣ ಚೀನ, ಬರ್ಮ, ಇಂಡೋನೇಷ್ಯ, ಜಾವ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಿತ್ತು. ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲೇ ಆದಿ ಹಳೆಯ ಶಿಲಾಯುಗದ ಈ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಒಂದು ನೆಲೆ ದೊರೆತದ್ದು ಇದೇ ಪ್ರಪ್ರಥಮ. ಅಲ್ಲದೆ ಇಲ್ಲಿ ಈ ಆಯುಧಗಳು ದೊರೆಯುವ ಸ್ತರದಲ್ಲೇ ಬಾಸ್ ನವಾಡಿಕಸ್ ಎಂಬ ನಷ್ಟ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ ದನಗೂಳಿಯ ಪಳೆಯುಳಿಕೆಗಳು ದೊರೆತುವು.

ಈ ಶೋಧನೆಗಳಿಂದ ಆದಿ ಹಳೆಯ ಶಿಲಾಯುಗದ ಮಾನವನು ಸದಾ ನೀರಿನ ಆಸರೆಯುಳ್ಳ ಹಾಗೂ ತನಗೆ ಬೇಕಾದ ಉಪಕರಣಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಸರಿಯಾದ ಕಲ್ಲುಗಳು ದೊರೆಯುವ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲೇ ತಿರುಗಾಡುತ್ತಿದ್ದು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದ; ಆ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಾಡುಗಳಿದ್ದುವು; ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಬೇಟೆಯಾಡುವುದು, ಗೆಡ್ಡೆಗೆಣಸು, ಬೋರೆ, ಉತ್ತುತ್ತೆ ಮುಂತಾದ ಹಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸುವುದು, ಇವು ಶಿಲಾಯುಗದ ಮಾನವನ ಆಹಾರ ಸಂಪಾದಿಸುವ ಕ್ರಮವಾಗಿತ್ತು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಹುಣಸಗಿಯ ಉತ್ಖನನದಿಂದ ಆ ಕಾಲದ ವಾಸ್ತವ್ಯದ ನೆಲೆಯ ಸ್ವರೂಪ, ಬಹುಶಃ ಆ ಕಾಲದ ಜನರಲ್ಲಿ ಕಲಾಪ್ರಜ್ಞೆ ಇದ್ದುದು–ಈ ವಿಷಯಗಳೂ ತಿಳಿಯುತ್ತವೆ. ಶಿಲಾಯುಧ ಅವಶೇಷಗಳೊಡನೆ ದೊರೆತ ಪಳೆಯುಳಿಕೆಗಳು ಹಾಗೂ ಬೇರೆ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿರುವ ಸಾಮ್ಯ, ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳ ಕಾಲ ಇತ್ಯಾದಿ ಆಧಾರಗಳಿಂದ ಈ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಪ್ರಸಕ್ತಪೂರ್ವ ಸು. 10 ಲಕ್ಷದಿಂದ 1ಲಕ್ಷ ವರ್ಷಗಳ ಮಧ್ಯದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದಿರಬೇಕೆಂದು ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಮಧ್ಯ ಹಳೆಯ ಶಿಲಾಯುಗ: ಈ ಹಂತದ ಶಿಲಾಯುಧಗಳು ಬಹಳ ಹಿಂದೆಯೇ ಶೋಧವಾಗಿದ್ದರೂ ಶಿಲಾಯುಗ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇವುಗಳು ಯಾವ ಹಂತದ್ದೆಂದು ಆಗ ತಿಳಿದಿರಲಿಲ್ಲ.

1954–55ರಲ್ಲಿ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಅಹಮದ್‌ನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನೇವಾಸದ ಬಳಿ ಪ್ರವರಾನದಿಯ ದಂಡೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದ ಪದರಗಳಲ್ಲಿ, ಕೆಳಗಿನ ಪದರದಲ್ಲಿ ಆದಿ ಹಳೆಯ ಶಿಲಾಯುಗದ ಆಯುಧಗಳೂ ಮೇಲ್ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಶಿಲಾಯುಧಗಳು ದೊರೆತು, ಮಧ್ಯದ ಸಣ್ಣ ಮರಳಿನ ಪದರದಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟ ರೀತಿಯ ಶಿಲಾಯುಧಗಳು ದೊರೆತುವು. ಅಲ್ಲದೆ, ಈ ನದಿ ದಂಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ಕಾಳೇಗಾಂವ್ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ನಶಿಸಿಹೋದ ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಎತ್ತಿನ ತಲೆಯ ಪಳೆಯುಳಿಕೆ ಮತ್ತು ಅದರಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಇಂಥ ಶಿಲಾಯುಧಗಳೂ ದೊರೆತವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಶಿಲಾಯುಧಗಳು ಶಿಲಾಯುಗದ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಹಂತದ್ದೆಂದು, ಅದು ಕೊಡಲಿ–ಬಾಚಿ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಹಂತದ ಅನಂತರದ್ದೆಂದು ಮತ್ತು ಅದು ಹಿಮಯುಗದ ಕೊನೆಯ ಭಾಗದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದೆಂದು ತಿಳಿಯಿತು. ಅನಂತರ ಕೆ.ಡಿ. ಬ್ಯಾನರ್ಜಿಯವರ ಅನ್ವೇಷಣೆಯಲ್ಲಿ, ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಮಲಪ್ರಭಾ ನದೀ ದಂಡೆಯಲ್ಲಿ, ತಮ್ಮಿನಹಾಳ ಬಳಿ ಅದೇ ತರಹದ ಸಣ್ಣಮರಳಿನ ಪದರಿನಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಶಿಲಾಯುಧಗಳು ದೊರೆತವು. ಈ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ನೆಲೆಗಳನ್ನು ಅ. ಸುಂದರ ಅವರು ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಾಲ್ವಡಗಿ ಮತ್ತು ಅದರ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಮಟಕನ ದೇವನಹಳ್ಳಿ, ಕೂಚಬಾಳ ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಶೋಧಿಸಿದರು. ಘಟಪ್ರಭಾ ಬಯಲಿನಲ್ಲಿ ಅನಗವಾಡಿ ಮತ್ತು ಕೋವಳ್ಳಿ ಅಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ನಾಲ್ಕು ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಕೃಷ್ಣಾ ನದೀ ಬಯಲಿನಲ್ಲಿ ಸಾಲ್ವಡಗಿಯಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಮತ್ತೆ ಏಳು ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಥ ನೆಲೆಗಳನ್ನು ಪದ್ದಯ್ಯ ಅವರು ಶೋಧಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿದ ನಿಟ್ಟೂರಿನ ನೆಲೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಆದಿ ಹಳೆ ಶಿಲಾಯುಗದ ಅವಶೇಷಗಳೊಡನೆ ಈ ಮಧ್ಯ ಹಳೆಯ ಶಿಲಾಯುಗದ ಕಲ್ಲಿನ ಉಪಕರಣಗಳೂ ದೊರೆತಿವೆ.

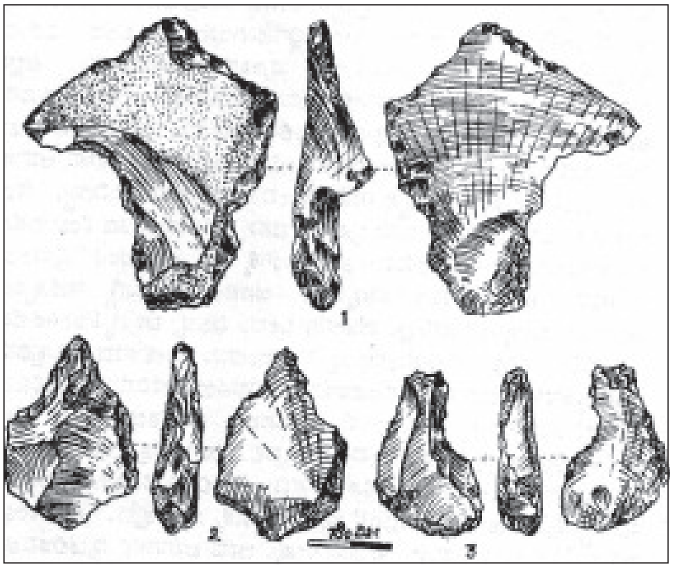

ಮಧ್ಯ ಹಳೆಯ ಶಿಲಾಯುಗದ ಉಪಕರಣಗಳು
ವರೆಗ (1 ತಮ್ಮಿನಹಾಳ, 3 ಬಾಗಲಕೋಟೆ), ಮೊನೆ (2 ಬಾಗಲಕೋಟೆ)

ಮಧ್ಯ ಹಳೆಯ ಶಿಲಾಯುಗದ ನೆಲೆಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕೃಷ್ಣಾ ಬಯಲಿನಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಭೀಮಾ–ತುಂಗಭದ್ರಾ ಕೆಳದಂಡೆಯ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಈ ಇಡೀ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಶಿಲಾಯುಗದ ಮಾನವನಿಗೆ ನೀರಿನ ಹಾಗೂ ಇತರ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ತನ್ನ ಉಪಕರಣಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಅನುಕೂಲಕರವಾದ ಉತ್ತಮ ಜಾತಿಯ ಕಲ್ಲುಗಳು ಹೇರಳವಾಗಿ ದೊರೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಹೆಚ್ಚು ಭಾಗವು ಕಲಾದಗಿ ಮತ್ತು ಭೀಮಾ ಸರಣಿಯ ನಸುಗೆಂಪು ಮರಳುಕಲ್ಲು, ಬೂದುಸಣ್ಣಕಲ್ಲು, ಮಿಶ್ರಕಲ್ಲು, ಬೆಣಚುಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಗಷ್ಟುಕಲ್ಲುಮಯವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿಯ ಜಾಸ್ಪರ್, ಚರ್ಟ್, ಕ್ಯಾಲ್ಸಿಡೊನಿ, ಅಗೇಟ್ ಮುಂತಾದ ಉತ್ತಮ ಜಾತಿಯ ಕಲ್ಲುಗಳಿವೆ. ತುಂಗಭದ್ರಾ ಮೇಲ್ದಂಡೆ ಮತ್ತು ಕಾವೇರಿ ಬಯಲುಗಳಲ್ಲಿ ಕಪ್ಪು ಜಾಸ್ಪರ್ ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಕಲ್ಲುಗಳು ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯ ಹಳೆಯ ಶಿಲಾಯುಗದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ನೆಲೆಗಳು ಅಪರೂಪ.

ಈ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಶಿಲಾಯುಧಗಳು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಎರಡು ತರಹದ್ದು; ಹೆರೆಯುವ ಚಕ್ಕೆಗಳು (ಸ್ಕ್ರೇಪರ್) ಮತ್ತು ಮೊನೆಗಳು (ಪಾಯಿಂಟ್). ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಕೊರೆಯುವ ಉಪಕರಣವೂ (ಬೋರರ್) ಇರುತ್ತದೆ. ಹೆರೆಯುವ ಚಕ್ಕೆಗಳು ಹಲವಾರು ತರಹದ್ದಾಗಿವೆ; ದುಂಡಗಿರುವವು, ತ್ರಿಕೋಣಾಕೃತಿಯವು ಹಾಗೂ ಒಳಬಾಗು ಇದ್ದು ಒಂದು ಬದಿ ಅಗಲವೂ ಚೂಪು ಆಗಿರುವ ಚಕ್ಕೆಗಳು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಇವುಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಲು ಒಂದು ಸುಧಾರಿಸಿದ ತಂತ್ರವನ್ನೇ ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ತಂತ್ರ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಫ್ರಾನ್ಸ್ ದೇಶದ ಲೆವಾಲ್ವ ಎಂಬ ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಶಿಲಾಯುಧಗಳ ಸಿದ್ಧತೆಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ ತಂತ್ರಕ್ಕೆ ಹೋಲುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ತಂತ್ರವನ್ನು ಲೆವಾಲ್ವ ತಂತ್ರವೆಂದೇ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಅನುರೂಪವಾದ ಕೋಳಿಮೊಟ್ಟೆಯಾಕೃತಿಯ ಗುಂಡುಕಲ್ಲನ್ನು ಆರಿಸಿ ಒಂದು ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಹದವಾದ ಸಣ್ಣಗೆ ಚಕ್ಕೆಗಳನ್ನು ತೆಗೆದು ಸಮತಲವಾಗಿ ಮಾಡಿ, ಕಲ್ಲಿನ ಒಂದು ಕಡೆ ಚಕ್ಕೆಗಳನ್ನು ಎಬ್ಬಿಸಿ ತುದಿಯ ಸಮತಲದಿಂದ ಉಳಿಯಂಥ ಒಂದು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಹದವಾಗಿ ಹೊಡೆದರೆ ಆಗಬೇಕಾದ ರೀತಿಯ ಹರಿತ ಬಾಯಿಯುಳ್ಳ ಚಕ್ಕೆಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಬಹುದು. ಇವಿಷ್ಟು ಈ ತಂತ್ರದ ವಿವಿಧ ಹಂತಗಳು. ಚಕ್ಕೆಗಳನ್ನು ತೆಗೆದಮೇಲೆ ಉಳಿದ ಭಾಗದ ತಿರುಳು ಆಮೆಯಾಕೃತಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿ ಎಬ್ಬಿಸಿದ ಚಕ್ಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಅಂಚಿನ ಒಂದು ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಒತ್ತಡದ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ನೇರವಾಗಿ ಅತಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಪುಡಿ ಚಕ್ಕೆಗಳನ್ನು ಎಬ್ಬಿಸಿ ಬಾಯಿಯನ್ನು ಹರಿತಗೊಳಿಸಲಾಗುವುದು. ಇಂಥ ಚಕ್ಕೆಗಳನ್ನೂ ಮೊನೆಗಳನ್ನೂ ಅನುಕೂಲವಾದ ಮರದ ಅಥವಾ ಎಲುಬಿನ ಹಿಡಿಕೆಗಳಿಗೆ ಬಲವಾಗಿ ಕಟ್ಟಿ ಬಳಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಮರ ಮತ್ತು ಎಲುಬಿನ ಭಾಗ ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲಿ ಮಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಸೇರಿಹೋಗಿ ಕೇವಲ ಚಕ್ಕೆಗಳು ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುವುದು ಸಹಜ.

ಈ ಯುಗದ ಆಯುಧಗಳಲ್ಲಿ ಮೊನೆಯುಳ್ಳ ಶಿಲಾಯುಧಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ದೊರೆಯುವುದರಿಂದ ಆಗ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಬೇಟೆಯಾಡಲು ಭಲ್ಲೆಗಳನ್ನೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು ಎಂದು ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮೊನೆಗಳು ಒಳ್ಳೆ ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯಾದ ಬಾಣದ ಮೊನೆಗಳಾಗಬಹುದಾದರೂ ಈ ಜನ ಬಿಲ್ಲುಬಾಣಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಆಧಾರಗಳು ದೊರೆತಿಲ್ಲ. ಇವರಿದ್ದ ನೆಲೆಗಳ ಪ್ರಸಾರತೆಯನ್ನು ಅನುಲಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಈ ಜನ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿವಿಧ ವಾತಾವರಣಗಳಲ್ಲಿ ಇರಲು ಶಕ್ತರಾಗಿದ್ದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಚರ್ಮದ ಉಡಿಗೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಬಹುಶಃ ಮೊನೆಗಳಿಂದ ಚರ್ಮದ ಉಡಿಗೆಗಳನ್ನು ಹೊಲಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ತೋರುವುದು. ಬೇರೆ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಆಧಾರಗಳಿಂದ ಇವರು ಬೆಂಕಿಯನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದಿದೆ. ಭೀಮಾನದಿ ದಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಹಗರಗುಂಡಿಗಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಕಾಲದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಎಲುಬುಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಅವು ಆನೆ, ದನ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳದ್ದಾಗಿವೆ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ವಿಪುಲವಾಗಿ ಇಂಥ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿದ್ದು ಅವು ಬೇಟೆಯಾಡಲ್ಪಟ್ಟು ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಆಹಾರವಾಗುತ್ತಿದ್ದವು ಎಂದು ತೋರುತ್ತದೆ.

ಈ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಜನರು ಹಿಮಯುಗದ ಕೊನೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು 60–70 ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಇದ್ದಿರಬೇಕೆಂದು ಆಧಾರಬದ್ಧವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲಾಗಿದೆ. ಆದಿ ಹಳೆಯ ಶಿಲಾಯುಗದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಹಂತದಿಂದ ಈ ಹಂತವು ಹೇಗೆ ಬೆಳೆಯಿತು ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಕಿಬ್ಬನಹಳ್ಳಿ, ಖ್ಯಾಡಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಮಧ್ಯಮ ಪ್ರಮಾಣದ ಚಕ್ಕೆಕಲ್ಲಿನ ಆಯುಧಗಳ ಪುನರ್ವಿಮರ್ಶೆಯನ್ನು ಈ ದಿಶೆಯಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ವಿಕಸನದ ಹಂತ ತಿಳಿಯಬಹುದೇನೊ?

ಅಂತ್ಯ ಹಳೆಯ ಶಿಲಾಯುಗ : ಹಳೆಯ ಶಿಲಾಯುಗದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳ ವಿಂಗಡಣೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಈ ಹಂತದ ಇರವಿನ ಬಗ್ಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟ ಮಾಹಿತಿಗಳು ದೊರೆತಿದ್ದು ಇತ್ತೀಚೆಗೆ. ಈ ಹಂತಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಹಿಂದೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮಧ್ಯ ಹಳೆಯ ಶಿಲಾಯುಗದ ಆಯುಧಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಸಿ ಇವನ್ನು ಒಟ್ಟಾಗಿ ಮಧ್ಯ ಶಿಲಾಯುಗದವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಆದರೆ ಶೇಷಾದ್ರಿಯವರು ಸಾಲ್ವಡಗಿಯ ಶಿಲಾಯುಧಗಳನ್ನು ವಿಶ್ಲೇಷಿಸಿ ವಿಮರ್ಶಿಸಿದಾಗ, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ಚಕ್ಕೆ ಕಲ್ಲಿನ ಆಯುಧಗಳು ಮತ್ತು ಎರಡೂ ಕಡೆ ಹರಿತವಾದ ಅಲಗುಳ್ಳ ನೀಳವಾದ ಚಕ್ಕೆಗಳು (ಬ್ಲೇಡ್)–ಈ ರೀತಿಯ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಶಿಲಾಯುಧ ವಿಧಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿದರು. ಎರಡನೆಯದರಲ್ಲಿ ಮೊನೆಗಳು ಇದ್ದವು. ಇವುಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಯುರೋಪಿನ ಅಂತ್ಯ ಹಳೆಯ ಶಿಲಾಯುಗದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಗ್ರವೆಟ್ಟಿಯದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಶಿಲಾಯುಧಗಳಿಗೆ ಬಹಳಷ್ಟು ಹೋಲುತ್ತವೆ. ಸಾಲ್ವಡಗಿಯ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ನೆಲೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ರೀತಿಯ ಶಿಲಾಯುಧಗಳಿದ್ದವು. ಹಾಗಾದರೆ ಈ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವಿಧದ ಶಿಲಾಯುಧಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯವೆ. ಅವುಗಳ ಕಾಲಾನುಕ್ರಮವೇನು ಇತ್ಯಾದಿ ಸಮಸ್ಯೆಗಳಿದ್ದುವು.

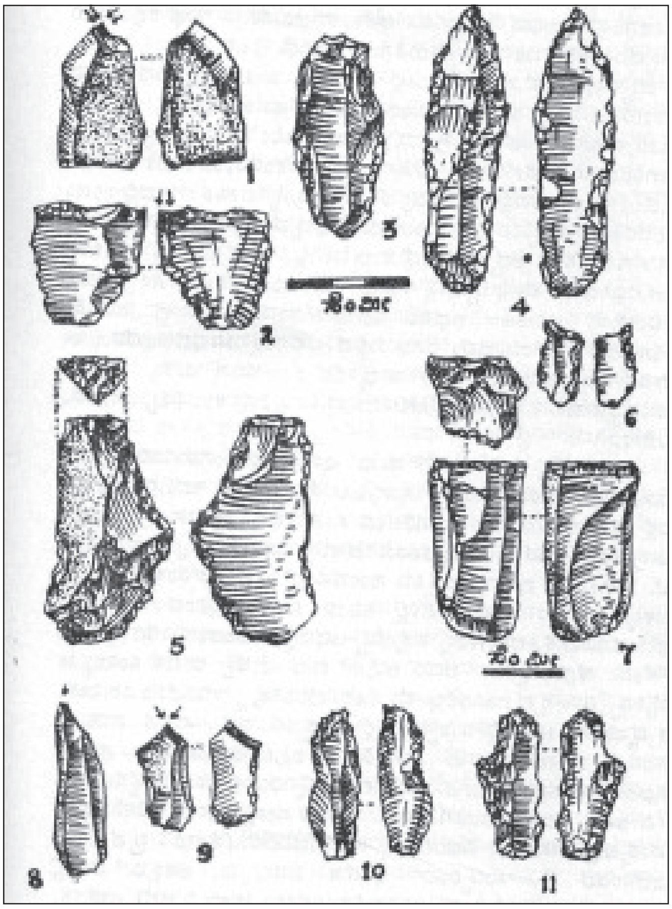

ಅಂತ್ಯ ಹಳೆಯ ಶಿಲಾಯುಗದ ಆಯುಧಗಳು

ಬ್ಯೂರಿನ್ (1–2, 8–9), ವರೆಗ (3), ಮೊನೆ (4), ಅಲಗುಳ್ಳ ನೀಳಚಕ್ಕೆ (5), ಕೊರೆಗ (6), ನೀಳಚಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಳಿದ ಮೂಲಶಿಲೆ (7), ಬಹೂಪಯೋಗಿ ಆಯುಧಗಳು (10–11).

ಈ ದಿಶೆಯಲ್ಲಿ ಪದ್ದಯ್ಯನವರು ಶೋಧನೆಗಳನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಲು 1969ರಲ್ಲಿ ಸಾಲ್ವಡಗಿ, ಮರಲಬಾವಿ, ಬೆನಹಟ್ಟಿ, ಗುಳ್ಬಾಳ ಮತ್ತು ಹುಣಸಗಿಯಲ್ಲಿ ಅನ್ವೇಷಣೆಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಂಡರು. ಮರಲಬಾವಿಯ ಹಳ್ಳದ ಪದರುಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಶಿಲಾಯುಧಗಳಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಪ್ರಥಮ ಶಿಲಾಯುಗದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳ ಅನುಕ್ರಮ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯಿತು.

ಅತ್ಯಂತ ಕೆಳಮಟ್ಟದ ನೈಸರ್ಗಿಕ ಶಿಲೆಯ ಮೇಲೆ ಇದ್ದ ಮರಳು ಮತ್ತು ದೊಡ್ಡ ಕಲ್ಗುಂಡುಗಳು ಮಿಶ್ರವಾಗಿದ್ದ ಪದರದಲ್ಲಿ ಆದಿ ಹಳೆಯ ಶಿಲಾಯುಗದ ಆಯುಧಗಳು, ಅದರ ಮೇಲಿದ್ದ ಮರಳು ಮತ್ತು ಸಣ್ಣ ಕಲ್ಗುಂಡುಗಳು ಮಿಶ್ರವಾಗಿದ್ದ ಪದರದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯ ಹಳೆಯ ಶಿಲಾಯುಗದ ಆಯುಧಗಳೂ ಇದ್ದವು. ಅದರ ಮೇಲೆ ಇದ್ದ ಹಳದಿ-ಕಂದುಬಣ್ಣದ ರೇವುಮಣ್ಣಿನ ಪದರದಲ್ಲಿ ಅವಶೇಷಗಳೇನೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ತದನಂತರದ ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಕಪ್ಪು-ಕಂದು ಬಣ್ಣದ ರೇವುಮಣ್ಣಿನ ಪದರದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸಡಿಲವಾದ ಮರಳಿನ ಶೇಖರಣೆಯಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ನೀಳಪಟ್ಟೆಯುಳ್ಳ ಕಲ್ಲಿನ ತಿರುಳು, ಉದ್ದದ ಚಕ್ಕೆಗಳು, ಮೊನೆಗಳು ಮೊದಲಾದುವು ಇದ್ದುವು. ಇವೇ ಅಂತ್ಯ ಹಳೆಯ ಶಿಲಾಯುಗದ ಆಯುಧಗಳು. ಈ ಪದರದ ಮೇಲೆ ಸಪೂರವಾದ ನೀಳಚಕ್ಕೆಗಳಿಂದ ಮಾಡಿದ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಶಿಲಾಯುಗ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಆಯುಧಗಳಿದ್ದುವು. ಈ ಪರೀಕ್ಷಣದಿಂದ ಅಂತ್ಯ ಹಳೆಯ ಶಿಲಾಯುಗದ ಘಟ್ಟ ಮಧ್ಯ ಹಳೆಯ ಶಿಲಾಯುಗದ ಅನಂತರದ್ದು ಮತ್ತು ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಶಿಲಾಯುಗದ ಪೂರ್ವದ್ದು ಎಂಬ ವಿಷಯ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಯಿತು.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರ-ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಸಾಲ್ವಡಗಿ-ಹುಣಸಗಿ ಪ್ರದೇಶವೊಂದನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಈ ಹಂತದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಅವಶೇಷಗಳು ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ (ಹೊನ್ನಾಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ) ಟಕ್ಕನಹಳ್ಳಿ ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ, ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೇಮಾವತಿ ನದಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ, ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪೂರ್ವ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ನೆಲೆಗಳು 1980ರ ದಶಕದಿಂದ ಶೋಧವಾಗಿವೆ.ಮರಲಬಾವಿಯ ಒಂದನೆಯ ಪದರದ ಮರಳಿನ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ತೆಳ್ಳನೆಯ ಕಿರು ಅಗಲದ ಸ್ವಲ್ಪ ಉದ್ದವಾದ ಚಕ್ಕೆಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ದೊರೆತಿದ್ದರೆ, ಸಾಲ್ವಡಗಿ-ಹುಣಸಗಿ ಪ್ರದೇಶದ ಕಲ್ಲಿನ ಉಪಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ನೀಳವಾದ ಚಕ್ಕೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಒಂದು ವಿಧದ ಕೊರೆಯುವ ಚಕ್ಕೆಗಳೂ ಇಂಥ ಚಕ್ಕೆಗಳನ್ನು ಎಬ್ಬಿಸಿದ ಪಟ್ಟೆಪಟ್ಟೆಯುಳ್ಳ ತಿರುಳುಗಳೂ ಇವೆ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಕೆಂಪೊತ್ತಿದ ಕಂದುಬಣ್ಣದ ಚರ್ಟ್ ಕಲ್ಲಿನವು.

ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದ ಬಿಂಬೆಟ್ಕಾದಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಅವಶೇಷಗಳು ದೊರೆತಿದ್ದು ಅಲ್ಲಿಯ ಮಹತ್ತ್ವದ ಗವಿ ಚಿತ್ರಗಳೂ ದೊರೆತಿವೆ. ಪಶ್ಚಿಮ ಯುರೋಪಿನ ಸ್ಪೈನ್ ಮತ್ತು ಫ್ರಾನ್ಸ್ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಜನರು ಗವಿಗಳಲ್ಲಿ ರೇವುಮಣ್ಣಿನ ಕೆಂಪು ಕಪ್ಪು ಹಸುರು ಬಣ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಮುಂತಾದ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿದುದು ಶೋಧವಾಗಿದ್ದು ಅವು ಈಗಾಗಲೇ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲೂ ಹಲವಾರು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಗವಿಚಿತ್ರಗಳು ಶೋಧವಾಗಿವೆ. ಆದರೆ ಇವುಗಳು ನೂತನ ಶಿಲಾಯುಗ, ಬೃಹತ್‌ಶಿಲಾಸಮಾಧಿಯುಗ ಮತ್ತು ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಯುಗಗಳದ್ದಾಗಿವೆ. ಆದರೆ ಬಾದಾಮಿ ಬಳಿ ಇರುವ ಒಂದೆರಡು ಗವಿಚಿತ್ರಗಳು ಶೈಲಿ ಮತ್ತು ವಿಷಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಈ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಶಿಲಾಯುಧಗಳು ಮತ್ತು ಕಾಲಮಾನ, ಇವುಗಳ ಹೊರತು ಬೇರೇನೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿದಿಲ್ಲ.

ಮಧ್ಯಂತರ ಶಿಲಾಯುಗ (ಸೂಕ್ಷ್ಮಶಿಲಾಯುಗ)

ಈ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ನೆಲೆಗಳು ಹಲವಾರು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಶೋಧವಾಗಿವೆ. ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಜಾಲಹಳ್ಳಿ, ಸೂಡಸಂದ್ರ, ರಾಗಿಗುಡ್ಡ ಮತ್ತು ದೇವನಹಳ್ಳಿ, ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಿಬ್ಬನಹಳ್ಳಿ, ಹಾಗೂ ಇನ್ನೂ ಹಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ, ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಂಗನಕಲ್ಲು ಹಾಗೂ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು 30 ನೆಲೆಗಳು ಕಡಲ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಂಕೋಲದಿಂದ ಮಂಗಳೂರಿನವರೆಗೆ ಮುಂತಾದ ಮುಖ್ಯ ನೆಲೆಗಳು ಸೇರಿದಂತೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಗಣನೀಯ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ನೆಲೆಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸಂಗನಕಲ್ಲನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಉಳಿದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಲುಮಟ್ಟದ ಮಣ್ಣಿನ ಪದರದ ಮೇಲೆಯೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಈ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಶಿಲಾಯುಧಗಳು ಬಹಳವಾಗಿ ಹರಡಿರುತ್ತವೆ.

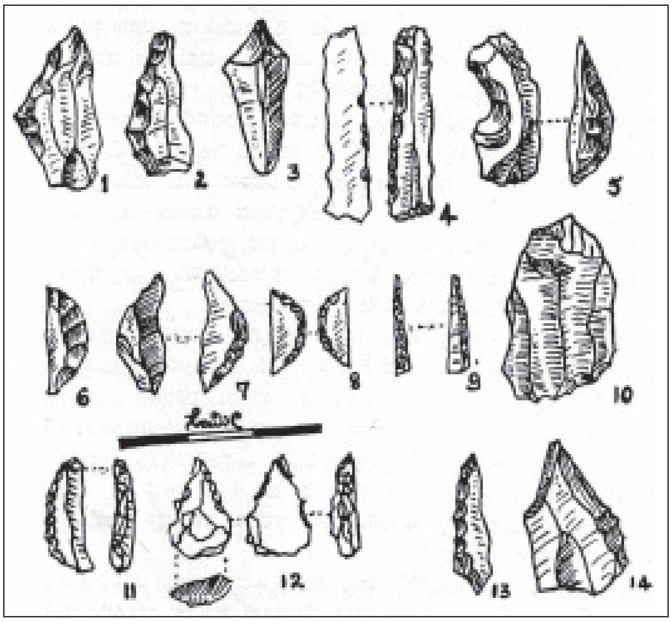

ಮಧ್ಯಂತರ ಶಿಲಾಯುಗದ ಆಯುಧಗಳು (ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಶಿಲಾಯುಧಗಳು)
ಮೊನೆ (1–3, 9, 13–14 ಜಾಲಹಳ್ಳಿ, 12 ಬಾಗಲಕೋಟೆ) ನೀಳಚಕ್ಕೆ ಚಾಕು (4 ಜಾಲಹಳ್ಳಿ, 11 ಬಾಗಲಕೋಟೆ), ವರೆಗ (5 ಜಾಲಹಳ್ಳಿ), ಅರ್ಧಚಂದ್ರ (6–8 ಜಾಲಹಳ್ಳಿ) ನೀಳಚಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಳಿದ ಮೂಲಶಿಲೆ (10 ಜಾಲಹಳ್ಳಿ).

ಶಿಲಾಯುಧಗಳೆಲ್ಲವೂ ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಸಣ್ಣದಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸುಮಾರು 5 ಮಿಮೀ ನಿಂದ 5 ಸೆಂಮೀ ಉದ್ದ ಮತ್ತು 3 ಮಿಮೀ ನಿಂದ 2ಸೆಂಮೀ ಅಗಲ ಇರುತ್ತವೆ. ಸಪೂರವಾದ ನೀಳವಾದ ಚಕ್ಕೆಗಳು, ಕೊರೆಯುವ ಉಪಕರಣ, ಮೊನೆಗಳು, ಅರ್ಧಚಂದ್ರಾಕೃತಿಯ, ತ್ರಿಕೋಣಾಕೃತಿಯ ಟ್ರೆಪಿಜಿಯಮ್ ಆಕೃತಿಯ ಉಪಕರಣಗಳು, ಬಾಣದ ಮೊನೆಗಳು ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಮುಖ್ಯವಾದ ವಿವಿಧ ಆಯುಧಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಸಪೂರ ನೀಳ ಚಕ್ಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಮೊನೆಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರಕಾರಗಳಿವೆ. ಸಪೂರ ಚಕ್ಕೆಯ ಎರಡು ಬಾಯಿಗಳು ಹರಿತವಿರುತ್ತವೆ. ಒಂದು ಬಾಯಿಯನ್ನು ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಒತ್ತಡದಿಂದ ಚಕ್ಕೆ ಎಬ್ಬಿಸುವ ವಿಧಾನದಿಂದ ಮೊಂಡು ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಮೊನೆಗಳ ತುದಿಯನ್ನು ಬಲಯುತವಾಗಿ ಚೂಪಾಗಿ ಮಾಡಲು ಒಂದು ಅಥವಾ ಎರಡುಬದಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಧಚಂದ್ರಾಕೃತಿಯ ಬಾಗಿದ ಬದಿಯನ್ನು ಮೊಂಡು ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಕಿಬ್ಬನಹಳ್ಳಿಯ ಆಯುಧಗಳೆಲ್ಲ ಬೆಣಚುಕಲ್ಲಿನವು. ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪಟ್ಟೆಪಟ್ಟೆಯ ತಿರುಳಿನ ಭಾಗವುಳ್ಳ ಚಕ್ಕೆಗಳಿವೆ. ಒಂದೇ ಬದಿ ಮೊಂಡು ಮಾಡಿದ ಮೊನೆಗಳಿಲ್ಲ. ಜಾಲಹಳ್ಳಿಯ ವಿವಿಧ ಉಪಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬದಿ ಮೊಂಡು ಮಾಡಿದ ಸಪೂರ ಚಕ್ಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸುಮಾರು 5 ಸೆಂಮೀನಷ್ಟು ಉದ್ದವಿದೆ. ಅರ್ಧಚಂದ್ರಾಕೃತಿಯ ಉಪಕರಣ, ಮೊನೆ, ಬಾಣದ ಮೊನೆ–ಇವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿವೆ.

ಸುರಪುರ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಆಯುಧಗಳೆಲ್ಲ ಚರ್ಟ್ ಕಲ್ಲಿನವು. ಸಪೂರವಾದ ಚಕ್ಕೆಗಳು ಬಹಳ ಉದ್ದವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಸುಮಾರು $2^1/_2$–3 ಸೆಂಮೀ ನಿಂದ 5 ಸೆಂಮೀನಷ್ಟು. ಅರ್ಧಚಂದ್ರಾಕೃತಿಯ ಉಪಕರಣ, ಒಂದು ಬದಿ ಮೊಂಡಾದ ಸಪೂರ ಚಕ್ಕೆಗಳು, ಎರಡು ಬದಿಯೂ ಹರಿತವುಳ್ಳ ಸಪೂರ ಚಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ಮೊನೆಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿವೆ. ಜೊತೆಗೆ ಹೆರೆಯುವ ಸಣ್ಣ ಚಕ್ಕೆಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ.

ಬಾಗಿರುವ ಜಿಂಕೆಕೊಂಬನ್ನು ಆರಿಸಿ ಅದರ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಆಳವಾಗಿ ಗೀರಿ, ಅದರಲ್ಲಿ ಅರ್ಧಚಂದ್ರಾಕೃತಿಯ ಏಳೆಂಟು ಆಯುಧಗಳನ್ನು, ಮೊಂಡಾದ ಬದಿ ಒಳಗೆ ಸೇರುವಂತೆ, ಸಾಲಾಗಿ ಸಿಕ್ಕಿಸಿ ಸಸ್ಯದ ಅಂಟನ್ನು ಹಾಕಿದರೆ ಅದು ಒಳ್ಳೆ ಕುಡುಗೋಲು ಆಗುವುದು. ಹಾಗೆಯೇ ಒಂದು ಉದ್ದನೆ ಕೋಲಿನ ಅರ್ಧಭಾಗದುದ್ದಕ್ಕೂ ಗೀರಿ ಮೂರು ನಾಲ್ಕು ಸಪೂರ ಚಕ್ಕೆಗಳನ್ನು ಸಾಲಾಗಿ ಸಿಕ್ಕಿಸಿ ಅಂಟಿಸಿದರೆ ಚಾಕು ಆಗುವುದು. ಈ ರೀತಿ ಹಲವಾರು ಉಪಕರಣಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

ಈ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಜನರಿಗೆ ಬೇಟೆಯಾಡುವುದೇ ಮುಖ್ಯ ಕಸಬಾಗಿತ್ತೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಈ ಕಾಲದ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಅಂತ್ಯ ಹಳೆಯ ಶಿಲಾಯುಗ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯಿಂದಲೇ ವಿಕಾಸ ಹೊಂದಿರಬೇಕೆಂಬುದು ಇವೆರಡು ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳ ಶಿಲಾಯುಧಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಮತ್ತು ತಾಂತ್ರಿಕ ವಿಧಾನಗಳಿಂದ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ಸಂಗನಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಆಯುಧಗಳು ಜಿಗುಟಿನ ಕಂದುಬಣ್ಣದ ಮಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ದೊರೆತದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾಯಶಃ ಆಗ ವಾಯುಗುಣ ಈಗಿನದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ತಂಪಾಗಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಸಂಗನಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಈ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಸುಮಾರು ಪ್ರ.ಶಪೂ. 10,000–3,000 ವರ್ಷಗಳ ಅಂತರದಲ್ಲಿದ್ದಿರಬೇಕೆಂದು ತರ್ಕಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕಾಲಮಾನ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನೇತ್ರಾವತಿ ನದಿ ಬಯಲಿನಲ್ಲಿರುವ ಮಾಣಿ ಮತ್ತು ಉಪ್ಪಿನಂಗಡಿಯ ಸೂಕ್ಷ್ಮಶಿಲಾ ಉಪಕರಣಗಳು ಕೇರಳದ ತೆನ್‌ಮಲೈಯ ಉಪಕರಣಗಳನ್ನುತುಂಬ ಹೋಲುತ್ತವೆ. ತೆನ್‌ಮಲೈಯಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ನೆಲೆಯ ಉತ್ಖನನದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಇದ್ದಿಲಿನ ಚೂರುಗಳನ್ನು ಇಂಗಾಲ– 14 ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ವಿಧಾನದಿಂದ ಪ್ರ.ಶ. ಪೂ 3000 ವರ್ಷಗಳಷ್ಟು ಹಿಂದಿನದೆಂದು ಗೊತ್ತಾಗಿದೆ. **(ಎ.ಎಸ್.)**

ನವಶಿಲಾ–ತಾಮ್ರಶಿಲಾಯುಗ

ಹಳೆಯ ಹಾಗೂ ಮಧ್ಯಂತರ ಶಿಲಾಯುಗಗಳಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲಿನ ಆಯುಧಗಳ ತಯಾರಿಕೆಗೆ ಚಕ್ಕೆಗಳನ್ನು ಎಬ್ಬಿಸಿ ರೂಪಿಸುವ ತಂತ್ರ ಮಾತ್ರ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆಯಾದರೆ, ಮುಂದೆ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಉಜ್ಜಿ ನಯಮಾಡಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ತಂತ್ರ ಬಳಕೆಗೆ ಬಂದಿತು. ಈ ಹೊಸ ತಾಂತ್ರಿಕ ಘಟ್ಟವನ್ನು ನವಶಿಲಾಯುಗ ಎಂದು ಮೊದಲು ಹೆಸರಿಸಲಾಯಿತು. ಆದರೆ ಇಂದು ಇದಕ್ಕೆ ಇನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಕವಾದ ಅರ್ಥ ಬಂದಿದೆ. ವಿಶ್ವದ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆದಿರುವ ಸಂಶೋಧನೆಗಳಿಂದ ಈ ಘಟ್ಟ ಕೇವಲ ತಾಂತ್ರಿಕ ಹೊಸತನವನ್ನಷ್ಟೇ ಒಳಗೊಳ್ಳದೆ, ಹಲವು ಆರ್ಥಿಕ ಸಾಮಾಜಿಕ ಬದಲಾವಣೆಗಳಿಗೂ ಕಾರಣವಾಗಿ ಮಾನವನ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ವಿಕಾಸದಲ್ಲಿ ಕ್ರಾಂತಿಯನ್ನೇ ಸಾಧಿಸಿದ ಘಟ್ಟ ಎಂಬುದು ತಿಳಿದುಬಂದಿದೆ. ಈ ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜನರು ಕೇವಲ ಅಲೆಮಾರಿ ಬೇಟೆಗಾರರಾಗಿ ನಿಸರ್ಗವನ್ನೇ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅವಲಂಬಿಸಿದ್ದರೆ, ಈ ಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಅವರು ಬೇಸಾಯ ಮತ್ತು ಪಶುಪಾಲನೆಯ ವಿಧಾನಗಳನ್ನು ರೂಢಿಸಿಕೊಂಡು ಸ್ವತಃ ಆಹಾರೋತ್ಪಾದನೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದರು. ಇವೆರಡು ಮುಖ್ಯ

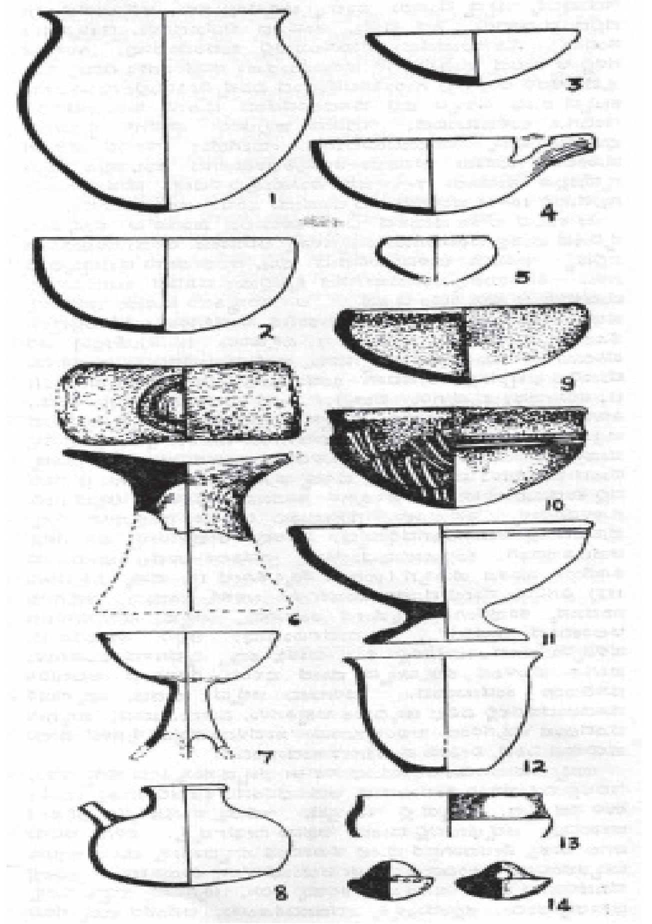

ನವಶಿಲಾ–ತಾಮ್ರ ಶಿಲಾಯುಗದ ಮಣ್ಣಿನ ಪಾತ್ರೆಗಳು–ವಸ್ತುಗಳು 1–5, 7–8, 11–12 ಉಜ್ಜಿ ನಯಗೊಳಿಸಿದ ಬೂದು ರಂಗಿನವು; 9,13 ಕೆಂಪು ಮತ್ತು ಕಪ್ಪು ರಂಗಿನವು; 10 ಬಿಳಿ ಬಣ್ಣದ ಗೆರೆ ಚಿತ್ರಣವಿರುವ ಕೆಂಪು ಮತ್ತು ಕಪ್ಪು ರಂಗಿನ ಮಡಕೆ ; 6 ತಲೆಯಾಸರೆ ; 14 ಕುಂಬಾರನ ಮಟ್ಟುಗ.

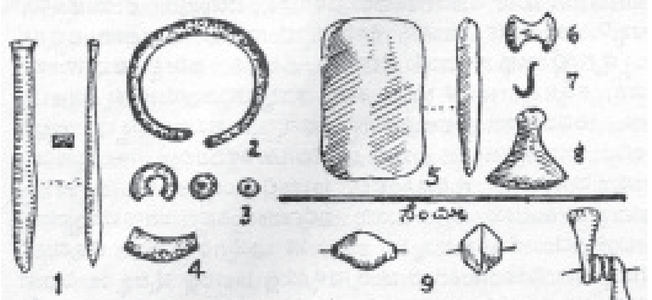

ನವಶಿಲಾ–ತಾಮ್ರ ಶಿಲಾಯುಗದ ಲೋಹದ ವಸ್ತುಗಳು, ತಾಮ್ರದ ವಸ್ತುಗಳು – ಭರ್ಜಿ (1 ಪಿಕ್ಲಿಹಾಳು), ಉಂಗುರ (2 ತೇರದಾಳ), ಮಣಿಗಳು (3 ತೇರದಾಳ) ಬಳೆಚೂರು (4 ತೇರದಾಳ), ಕೊಡಲಿ (5 ತೆಕ್ಕಲಕೋಟೆ), ಪರಶು (6, 8 ಹಳ್ಳೂರು), ಮೀನುಗಾಳ (7 ಹಳ್ಳೂರು), ಚಿನ್ನದ ವಸ್ತುಗಳು (ತೆಕ್ಕಲಕೋಟೆ) – ಮಣಿಗಳು (9), ಕರ್ಣಾಭರಣ (10).

ಉದ್ಯೋಗಗಳು ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಶಿಲಾಯುಗ ಹಂತದಲ್ಲಿಯೆ ಆರಂಭವಾದುದನ್ನು ಗಂಗಾನದಿಯ ಉಪನದಿಯಾದ ಬೇಲಾನ ನದಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೆ ಸಹಾರ್-ನಹರ-ರಾಯ, ಮಹದಹ ಮೊದಲಾದ ಸುಮಾರು 7-9000 ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಶಿಲಾಯುಗ ನೆಲೆಗಳ ಉತ್ಖನನದಿಂದ ತಿಳಿದು ಬಂದಿದೆ. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದೆಡೆ ನೆಲೆ ಹೂಡಲಾರಂಭಿಸಿದರು. ಗ್ರಾಮ ಜೀವನ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂತು. ಆರ್ಥಿಕ ರಂಗದಲ್ಲಿ ಆಸ್ತಿಯ ಕಲ್ಪನೆ ಬೆಳೆಯಿತು. ಅಲ್ಪಶ್ರಮದಿಂದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಆಹಾರೋತ್ಪಾದನೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿ ಸಮಾಜದ ಸಂಪತ್ತು ವರ್ಧಿಸಿತು. ಜನರ ವಿರಾಮದ ಕಾಲವೂ ಹೆಚ್ಚಿತು. ಇದಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಶ್ರಮಜೀವಿ, ಆಸ್ತಿವಂತ, ಬುದ್ಧಿಜೀವಿ ಮುಂತಾದ ಸಾಮಾಜಿಕ ವರ್ಗಗಳು ರೂಪುಗೊಂಡವು. ಹೆಚ್ಚಿನ ಆಸ್ತಿ ಮತ್ತು ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿರಾಮವನ್ನು ಮತ್ತಷ್ಟು ಆರ್ಥಿಕ ಮತ್ತು ಬೌದ್ಧಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಗೆ ವಿನಿಯೋಗಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿ ನಾಗರಿಕತೆ ತ್ವರಿತಗತಿಯಲ್ಲಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗಲು ಅವಕಾಶವಾಯಿತು. ಇಂಥ ಕ್ರಾಂತಿಕಾರಿ ಘಟ್ಟವನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲೂ ಗುರುತಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಪಶ್ಚಿಮ ಏಷ್ಯ ಮೊದಲಾದೆಡೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆದಿರುವ ಸಂಶೋಧನೆಗಳಿಂದ ಈ ನವಶಿಲಾಯುಗ ಘಟ್ಟ ಕೆಲವು ಶತಮಾನಗಳವರೆಗೆ ಮುಂದುವರಿದು, ಅನಂತರ ತಾಮ್ರದ ಬಳಕೆಯಂಥ ಮತ್ತೊಂದು ಪರಿಣಾಮಕಾರೀ ತಾಂತ್ರಿಕ ಸಾಧನೆಯಿಂದ ನಾಗರಿಕತೆಯ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಸಧಾಟಿಗೆ ಅವಕಾಶವಾಯಿತೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸಹ ತಾಮ್ರದ ಬಳಕೆ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬಂದರೂ ಈ ಘಟ್ಟವನ್ನೂ ನವಶಿಲಾಯುಗ ಘಟ್ಟವನ್ನೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಬೇರ್ಪಡಿಸಲು ಇದುವರೆಗಿನ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಈ ಘಟ್ಟವನ್ನು ಕೇವಲ ನವಶಿಲಾಯುಗ ಎಂದೋ ತಾಮ್ರಶಿಲಾಯುಗ ಎಂದೋ ಅಥವಾ ನವಶಿಲಾ-ತಾಮ್ರಶಿಲಾಯುಗ ಎಂದೋ ಒಟ್ಟಾರೆಯಾಗಿ ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಹೆಸರು ಯಾವುದೇ ಆದರೂ ಈ ನಾಡಿನ ಪ್ರಾಗಿತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಇದು ಮಧ್ಯಂತರ ಶಿಲಾಯುಗ ಮತ್ತು ಕಬ್ಬಿಣದ ಯುಗದ ನಡುವಣ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿದ್ದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಕಾಲಘಟ್ಟ ಎಂಬುದು ಖಚಿತವಾಗಿದೆ.

ಸು. 1842ರಲ್ಲಿ ಲಿಯೊನಾರ್ಡ್‌ಮುನ್ ಎಂಬುವರು ಲಿಂಗಸುಗೂರಿನಲ್ಲಿ ನಯಮಾಡಿದ ಒಂದು ಕೊಡಲಿಯನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದರು. ಬಹುಶಃ ಇದು ದಕ್ಷಿಣಭಾರತದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಮೊದಲಿನ ಪ್ರಾಗಿತಿಹಾಸ ಸಂಶೋಧನ ಕಾರ್ಯ. ರಾಬರ್ಟ್ ಬ್ರೂಸ್‌ಫುಟ್‌ರವರು 19ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರ, ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಾಂಡವಪುರ (ಫ್ರೆಂಚ್‌ರಾಕ್ಸ್) ಮತ್ತು ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವು ನೆಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಕರಿಯ ಟ್ರಾಪ್ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ತಯಾರಿಸಿದ ನಯಮಾಡಿದ ಕೊಡಲಿಗಳನ್ನು ಪತ್ತೆಹಚ್ಚಿ ಅವನ್ನು ನವಶಿಲಾಯುಗದ ಆಯುಧಗಳೆಂದು ಹೆಸರಿಸಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಅವುಗಳ ಕಾಲ ಮತ್ತು ಅಂದಿನ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಮೈಸೂರು ಪುರಾತತ್ತ್ವ ಇಲಾಖೆಯ ಎಂ.ಎಚ್. ಕೃಷ್ಣರವರು 1942ರಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ಖನನ ನಡೆಸಿ ಅಲ್ಲಿನ ನವಶಿಲಾ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಕಬ್ಬಿಣದ ಯುಗದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಿಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದೆಂದು ಗುರುತಿಸಿದರು. 1947ರಲ್ಲಿ, ಮಾರ್ಟಿಮರ್‌ವೀಲರ್ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಉತ್ಖನನಮಾಡಿ (ವೀಲರ್ ಇದನ್ನು ನಯಗೊಳಿಸಿದ ಕೊಡಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಎಂದು ಹೆಸರಿಸಿದ್ದರು) ಮತ್ತಷ್ಟು ಖಚಿತವಾದ ವಿವರಗಳನ್ನು ಹೊರಗೆಡವಿದರು ಅದೇ ಸುಮಯದಲ್ಲಿ ಬಿ. ಸುಬ್ಬರಾವ್ ಗಂಗನಕಲ್ಲಿನ ನೆಲೆಯನ್ನು ಉತ್ಖನನ ಮಾಡಿದರು. ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ ಮತ್ತು ಸಂಗನಕಲ್ಲಿನ ಉತ್ಖನನದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಘಟ್ಟಗಳ ಅನುಕ್ರಮ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚು-ಕಡಿಮೆ ಒಂದೇಯಾಗಿದ್ದವು **(ನೋಡಿ : ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ²)**. ತದನಂತರ ಜಡ್.ಡಿ.ಅನ್ಸಾರಿ ಮತ್ತು ಎಂ.ಎಸ್. ನಾಗರಾಜರಾವ್ ಅವರಿಂದ ಸಂಗನಕಲ್ಲು (ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ), ಬಿ.ಕೆ. ಥಾಪರ್‌ರಿಂದ ಮಸ್ಕಿ (ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆ), ಎಫ್.ಆರ್. ಅಲ್ಚಿನ್‌ರಿಂದ ಪಿಕ್ಲಿ ಹಾಳು (ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆ), ಜಡ್.ಡಿ. ಅನ್ಸಾರಿ ಮತ್ತು ಮಜುಂದಾರ್‌ರಿಂದ ಕುಪ್ಪಗಲ್ಲು (ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ),ಎಂ.ಎಸ್. ನಾಗರಾಜರಾವ್ ಅವರಿಂದ ತೆಕ್ಕಲಕೋಟೆ (ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ) ಮತ್ತು ಹಳ್ಳೂರು (ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆ), ಕೆ. ಪದ್ದಯ್ಯನವರಿಂದ ಕೊಡೆಕಲ್ಲು (ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ), ಎಂ. ಹನುಮಂತರಾವ್ ಮತ್ತು ಎಸ್. ನಾಗರಾಜು ಅವರಿಂದ ಹೆಮ್ಮಿಗೆ (ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆ), ಕೆ.ವಿ. ಸೌಂದರರಾಜನ್‌ರಿಂದ ಬೂದಿತಿಟ್ಟು (ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆ), ಅ. ಸುಂದರ ಅವರಿಂದ ತೇರದಾಳ ಮತ್ತು ಹಳಿಂಗಳಿ (ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆ), ಎಸ್.ಆರ್. ರಾವ್ ಅವರಿಂದ ಬನಹಳ್ಳಿ (ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆ)-ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಖನನಗಳು ನಡೆದಿದ್ದು ಕರ್ನಾಟಕದ ನವಶಿಲಾ-ತಾಮ್ರಶಿಲಾ ಯುಗದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ವಿವರಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಪಕ್ಕದ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ, ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ ಮತ್ತು ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಕೆಲವು ನೆಲೆಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆದಿರುವ ಉತ್ಖನನಗಳು ಸಹ ಪೂರಕ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ. ದಕ್ಷಿಣಭಾರತದ ಬಹುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಹರಡಿದ್ದರೂ ಇದರ ಬಗ್ಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಶೋಧನ ಕೆಲಸ ನಡೆದಿರುವುದು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲೆ.

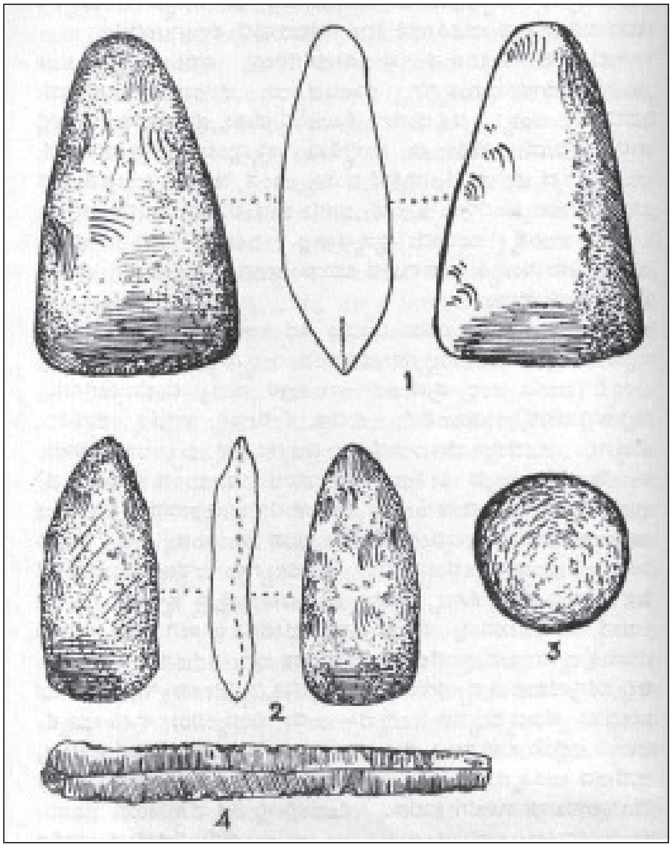

ನವಶಿಲಾ-ತಾಮ್ರ ಶಿಲಾಯುಗದ ಶಿಲಾಯುಧಗಳು

ಕೊಡಲಿ (1-2 ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ), ದುಂಡುಗಲ್ಲು ಬಡಿಗೆ (3 ಮಸ್ಕಿ), ಎರಡು ಬದಿ ಅಲಗುಳ್ಳ ನೀಳಚಕ್ಕೆ (4 ಮಸ್ಕಿ)

ಇದುವರೆಗೆ ನಡೆದಿರುವ ಸಂಶೋಧನೆಗಳಿಂದ ನವಶಿಲಾ-ತಾಮ್ರಶಿಲಾ ಯುಗದ ನೆಲೆಗಳನ್ನು ಬೀದರ್, ಗುಲ್ಬರ್ಗ, ರಾಯಚೂರು, ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಧಾರವಾಡ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಬಳ್ಳಾರಿ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಕೋಲಾರ ಮತ್ತು

ಮೈಸೂರು, ತುಮಕೂರು, ಹಾಸನ, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು, ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಉಡುಪಿ ಮೊದಲಾದ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲೂ ಅಂದರೆ ಇಡಿ ಕರ್ನಾಟಕಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದು ಈ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೊನ್ನಾವರ ಮತ್ತು ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಾಂಡವಪುರದ ಬಳಿ ಈ ಕಾಲದ ಒಂದೆರಡು ಶಿಲಾಯುಧಗಳು ಕಂಡುಬಂದಿವೆಯಾದರೂ ಅಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಹರಡಿತ್ತೆ ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ನವಶಿಲಾ–ತಾಮ್ರ ಶಿಲಾಯುಗದ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಬಯಲುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪಸರಿಸಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಈ ಕಾಲದ ನೆಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧದವು ಇವೆ. ಅವು ಬೂದಿದಿಬ್ಬ ನೆಲೆಗಳು ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮನೆಲೆಗಳು, ಬೂದಿದಿಬ್ಬಗಳು ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ, ರಾಯಚೂರು ಮತ್ತು ಬಳ್ಳಾರಿ ತುಮಕೂರು (ಹಾಗೂ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ಅನಂತಪುರ ಮತ್ತು ಮಹಬೂಬ್‌ನಗರ) ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕಂಡುಬಂದಿವೆ. ಕುಡಚಿ, ತೇರದಾಳ, ಕಲ್ಲೊಳ್ಳಿ, ಕುಡತಿನಿ, ಕುಪ್ಪಗಲ್ಲು, ಕೊಡೆಕಲ್ಲು ಮೊದಲಾದೆಡೆಯ ದಿಬ್ಬಗಳು ಒಳ್ಳೆಯ ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ಈ ದಿಬ್ಬಗಳು ಕಿಟ್ಟದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಗಟ್ಟಿಯಾದ ಬೂದಿಯಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತವೆ. ಫುಟ್, ಜಾಯಿನರ್, ಮಜುಂದಾರ್, ರಾಜಗುರು ಮೊದಲಾದವರು ನಡೆಸಿರುವ ವಿಶ್ಲೇಷಣೆಯಿಂದ ಈ ಬೂದಿಯ ದಿಬ್ಬಗಳು ದನದ ಸಗಣಿಯನ್ನು ಸುಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಆದುವೆಂದು ತಿಳಿದುಬಂದಿದೆ. ಈ ದಿಬ್ಬಗಳು ನವಶಿಲಾಯುಗಕಾಲದ ಜನ ದೊಡ್ಡ ದನದ ಕೊಟ್ಟಿಗೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಸ್ಥಳಗಳು, ಆ ಜನ ಆಗಾಗ್ಗೆ ಆ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ತೆರವು ಮಾಡಿ ಬೇರೆಡೆ ಹೋಗಿ ಮತ್ತೆ ಬಂದು ನೆಲಸುತ್ತಿದ್ದರು, ಬಹುಶಃ ನೆಲೆಬಿಡುವ ಅಥವಾ ಪುನಃ ನೆಲೆಹೂಡುವ ಮೊದಲು ಅಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹವಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಸಗಣಿಯನ್ನು ಸುಡುತ್ತಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಇದರಿಂದ ಅಂಥ ಬೂದಿಯ ದೊಡ್ಡ ದಿಬ್ಬಗಳೇ ಎದ್ದಿವೆ–ಎಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಊಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕುಪ್ಪಗಲ್ಲು, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೊಡೆಕಲ್ಲು (ಹಾಗೂ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ಉತ್ನೂರು) ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿರುವ ಉತ್ಖನನಗಳಿಂದ ದೊರೆತ ಮಾಹಿತಿಗಳು ಈ ಊಹೆಗೆ ಕಾರಣ. ಕೊಡೆಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ನೆಲೆ ಹೂಡಿಕೆಯು ಮೂರು ಸಲವೂ ಸಗಣಿಯ ಸುಡುವಿಕೆಯು ಎರಡು ಸಲವೂ ಜರುಗಿರಬೇಕೆಂದು ಅಲ್ಲಿನ ಸ್ತರಪರೀಕ್ಷೆಯಿಂದ ತಿಳಿದಿದೆ. ಈ ದಿಬ್ಬಗಳಲ್ಲೂ ಬೂದಿಯ ಜೊತೆಗೆ ನವಶಿಲಾ ಯುಗಕಾಲೀನ ಆಯುಧಗಳು, ಮಡಕೆಗಳು, ಪ್ರಾಣಿ ಎಲುಬುಗಳು ಮುಂತಾದ ಅವಶೇಷಗಳು ದೊರಕಿವೆ.

ಈ ಕಾಲದ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಗುಡ್ಡಗಳ ಮೇಲೆ ವಿವಿಧ ಎತ್ತರಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಸಮತಟ್ಟಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ (ಉದಾ. ಸಂಗನಕಲ್ಲು, ತೆಕ್ಕಲಕೋಟೆ) ಅಥವಾ ನದಿ ತೊರೆಗಳ ದಂಡೆಗಳಲ್ಲಿ (ಉದಾ. ಹಳ್ಳೂರು, ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರ) ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಶಃ ಪ್ರತಿ ಕುಟುಂಬಕ್ಕೂ ಒಂದೊಂದರಂತೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಗುಡಿಸಲುಗಳು ಇರುತ್ತಿದ್ದವು. ಇವೆಲ್ಲ ಒಂದೇ ಕೋಣೆಯ ಗುಡಿಸಲುಗಳು. ಹಳ್ಳೂರಿನ ಒಂದು ಗುಡಿಸಲು ವೃತ್ತಾಕಾರವಾಗಿದ್ದು 3 ಮೀ ವ್ಯಾಸವಿತ್ತು. ನೆಲವನ್ನು ಮಟ್ಟಸವಾಗಿ ದಮ್ಮಸು ಮಾಡಲಾಗಿತ್ತು. ಸುತ್ತಲ ಗೋಡೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬೊಂಬಿನ ಕಂಬಗಳನ್ನು ನೆಡಲಾಗಿದ್ದುದಕ್ಕೆ ಸೂಚನೆಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ತಡಿಕೆಗೋಡೆ ಇದ್ದಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ವೃತ್ತದ ನಡುಮಧ್ಯೆ ಸಹ ಒಂದು ಕಂಬದ ಗುಳಿ ಇತ್ತು. ಬಹುಶಃ ಇಲ್ಲಿದ್ದ ಕಂಬ ಸುತ್ತಲಗೋಡೆಯ ಮಟ್ಟಕ್ಕಿಂತ ಮೇಲೆದ್ದಿದ್ದು ಕಂಬದಿಂದ ಹೊರಟು ಆ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಹರಡಿದ್ದ ಇಳಿಜಾರು ಚಾವಣಿಗೆ ಆಸರೆಯಾಗಿರಬೇಕು. ಚಾವಣಿ ಬಹುಶಃ ಹುಲ್ಲಿನದು. ಸುಮಾರು ಇದೇ ರೀತಿಯ ಶಂಖಾಕೃತಿಯ ಇಳಿಜಾರು ಚಾವಣಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ವೃತ್ತಾಕಾರದ ಗುಡಿಸಲುಗಳ ಅವಶೇಷಗಳು ತೆಕ್ಕಲಕೋಟೆ, ಸಂಗನಕಲ್ಲು ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲೂ ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದು, ಇದು ಆ ಕಾಲದ ವಾಸದ ಮನೆಗಳ ಸಾಮಾನ್ಯ ಸ್ವರೂಪವಾಗಿತ್ತು ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ತೆಕ್ಕಲಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಸಂಗನಕಲ್ಲುಗಳಲ್ಲಿ ಗುಡಿಸಲ ಹೊರಗೆ ಗೋಡೆಯ ಬುಡಕ್ಕೆ ಒತ್ತಿದಂತೆ ಕಲ್ಲುಗುಂಡುಗಳನ್ನು ವೃತ್ತಾಕಾರವಾಗಿ ಜೋಡಿಸಿದ್ದುದು ಕಂಡುಬಂದಿದೆ. ಸಂಗನಕಲ್ಲಿನ ಒಂದು ಗುಡಿಸಲು ಸು. 5ಮೀ ವ್ಯಾಸವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿತ್ತು. ಇದನ್ನು ಹಳ್ಳತಗ್ಗಿದ್ದ ಬಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದ್ದರೂ ಕಲ್ಲಿನ ಚಕ್ಕೆಗಳನ್ನು ಹರವಿ, ಜೇಡಿ ಮತ್ತು ಕೆಂಪುಮಣ್ಣಿನ ಪದರಗಳಿಂದ ಗಚ್ಚನ್ನು ಮಾಡಿ, ಮೇಲೆ ಸುಣ್ಣದ ಲೇಪಕೊಟ್ಟು ನೆಲವನ್ನು ಸರಿಮಾಡಲಾಗಿತ್ತು. ಸುತ್ತಲಿದ್ದ ತಡಿಕೆಯ ಗೋಡೆಯ, ಮತ್ತು ಹುಲ್ಲಿನ ಚಾವಣಿಯ ಅವಶೇಷಗಳೂ ಇಲ್ಲಿ ದೊರಕಿವೆ. ಹೆಮ್ಮಿಗೆಯ ಉತ್ಖನನದಲ್ಲಿ, ಆಯ ಅಥವಾ ಚೌಕಾಕಾರದ ಮನೆಗಳೂ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಿರಬೇಕೆಂಬ ಸೂಚನೆಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಗುಡಿಸಲ ಒಳಗೆ ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿಗಿರುತ್ತಿದ್ದ ಒಲೆ, ನೀರಿನ ಪಾತ್ರೆ ಅಥವಾ ಗುಡಾಣವನ್ನು ಇಡುವುದಕ್ಕೆ ಇಟ್ಟಿದ್ದ ಮೂರು ನಾಲ್ಕು ಚಪ್ಪಟೆಕಲ್ಲುಗಳು, ಆಗ ಉಪಯೋಗದಲ್ಲಿದ್ದ ಮಡಕೆಗಳು, ಶಿಲೆ ಮತ್ತು ತಾಮ್ರದ ಆಯುಧಗಳು, ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಸಂಗನಕಲ್ಲು ಮೊದಲಾದೆಡೆಯ ಗುಡಿಸಲುಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದುವು. ಉತ್ಖನನಗಳಲ್ಲಿ ಆ ಕಾಲದ ಗುಡಿಸಲುಗಳ ಹರಕುಮುರುಕು ಅವಶೇಷಗಳು ಮಾತ್ರ ಸಿಗುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದಾದ ವಿಶಿಷ್ಟ ರೀತಿಯಲ್ಲೇ ಗುಡಿಸಲನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ರೂಢಿ ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಮೊದಲಾದೆಡೆಯ ಬೋವ ಜನಾಂಗದವರಲ್ಲಿ ಇಂದಿಗೂ ಉಳಿದುಬಂದಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಪ್ರಾಚೀನ ಮನೆಗಳ ಸ್ವರೂಪದ ಪೂರ್ಣಚಿತ್ರವನ್ನು ಪಡೆಯಬಹುದಾಗಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಇಂದಿನ ಪದ್ಧತಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿ, ಬಹುಶಃ ನವಶಿಲಾ–ತಾಮ್ರಶಿಲಾಯುಗದ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಪ್ರತಿಗೃಹದಲ್ಲೂ ಸುಮಾರು 7–8 ಜನ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದಿರಬೇಕು ಮತ್ತು ಒಂದು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 10–15 ಮನೆಗಳಾದರೂ ಇದ್ದಿರಬಹುದು ಎಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು.

ಆ ಕಾಲದ ಲೌಕಿಕ ಜೀವನದ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿಯಲು ಹಾಗೂ ಆ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯ ಘಟ್ಟಗಳನ್ನು ಅರಿಯಲು ಅಂದು ಉಪಯೋಗದಲ್ಲಿದ್ದು ಇಂದಿಗೂ ಉಳಿದುಬಂದಿರುವ ವಸ್ತು ಅವಶೇಷಗಳು ಮುಖ್ಯಾಧಾರಗಳು. ತಿಗರಿಯನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸದೆ ಕೈಯಲ್ಲಿಯೇ ಮಾಡಿದ ಬೂದುಬಣ್ಣದ ಮಡಕೆಗಳು ಆ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಆ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಮೊದಲ ಹಂತಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ನಯವಲ್ಲದ ಪೇಲವ ಬೂದುರಂಗಿನ ಮಡಕೆಗಳು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ (ಉದಾ : ಹಳ್ಳೂರು I, ಪಿಕ್ಲಿಹಾಳು I, ಕೊಡೆಕಲ್ಲು) ಅರೆಹಸಿಯಾಗಿ ಇರುವಾಗಲೇ ಮೇಲ್ಭಾಗವನ್ನು ಉಜ್ಜಿ ನಯಮಾಡಿದ ಮಡಕೆಗಳು ಮುಂದಿನ ಘಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ (ಉದಾ : ಪಿಕ್ಲಿಹಾಳುII, ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರ, ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ, ಮಸ್ಕಿ). ಹೀಗೆ ನಯಮಾಡುವಾಗ ಕಂದು, ತಿಳಿಗೆಂಪು ಅಥವಾ ತಿಳಿಹಳದಿಯ ಮಣ್ಣಿನ ರಾಡಿಯನ್ನು ಹಚ್ಚುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಆ ಬಣ್ಣಗಳುಳ್ಳ ಉಜ್ಜಿ ನಯಮಾಡಿದ ಮಡಕೆಗಳೂ ದೊರಕುತ್ತವೆ. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಮಡಕೆಯ ಅಂಚಿಗೆ ಕೆಮ್ಮಣ್ಣನ್ನು ಬಳಿದಿರುತ್ತಿದ್ದುದೂ ಉಂಟು. ದೊಡ್ಡ ದುಂಡುಮಡಕೆಗಳು ಮತ್ತು ಸ್ವಲ್ಪ ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಮಾಣದ ಬಟ್ಟಲುಗಳು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಮಣ್ಣಿನ ಪಾತ್ರೆಗಳ ಸಾಮಾನ್ಯ ವಿಧಗಳು. ಅಲ್ಲದೆ

ಗಿಂಡಿ ಗೊಳವೆಗಳುಳ್ಳ ತಪ್ಪಲೆಗಳು, ಗೋಮುಖ ರೀತಿಯ ಪಾತ್ರೆಗಳೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗದಲ್ಲಿದ್ದುವು. ಹಲವು ರಂಧ್ರಗಳುಳ್ಳ ಬಸಿಗೆಗಳೂ ಅಪರೂಪವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವುದುಂಟು. ನವಶಿಲಾ–ತಾಮ್ರ ಶಿಲಾಯುಗದ ಕೊನೆಯ ಹಂತದ ಹೊತ್ತಿಗೆ (ಉದಾ : ತೆಕ್ಕಲಕೋಟೆ II, ಮಸ್ಕಿ ಪಿಕ್ಲಿಹಾಳು III) ತಿಗರಿಯ ಮೇಲೆ ಮಾಡಿದ ಮಡಕೆಗಳೂ ಬಳಕೆಗೆ ಬಂದುವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ಕೆಂಪುರಂಗಿನ ಮೈಮೇಲೆ ಕಂದುಗಪ್ಪು ಬಣ್ಣದ ವಿನ್ಯಾಸಗಳಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಿದ ಮಡಕೆಗಳು ಗಮನಾರ್ಹ. ಅಲ್ಲದೆ ತೆಕ್ಕಲಕೋಟೆ, ಹಳ್ಳೂರು ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಂಪು ಮತ್ತು ಕಪ್ಪು ದ್ವಿವರ್ಣದ ಮಡಕೆಗಳು ಹಾಗೂ ಹೊಳಪಿನ ಕಪ್ಪುಬಣ್ಣದ ಮೇಲೆ ಬಿಳಿಯ ಗೆರೆಗಳಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಿ ಮಾಡಿದವೂ ಕಂಡುಬಂದಿವೆ. ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕುಡಚಿ, ಸಪ್ತಸಾಗರ ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಜ್ಯಾಮಿತಿಯ ಆಕೃತಿಗಳು, ಮೀನು, ಬಾಣ, ಸಸ್ಯಗಳು ಮೊದಲಾದ ಚಿತ್ರಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾದ ‘ಸಾವಳದಾ ಮೃತ್ಪಾತ್ರೆಗಳು’ ಎಂದು ಹೆಸರಿಸುವ ವಿಶಿಷ್ಟ ರೀತಿಯ ಮಡಕೆಗಳು ಕಂಡುಬಂದಿವೆ.

ಉಜ್ಜಿ ನಯಮಾಡಿದ ಶಿಲಾಯುಧಗಳು ಈ ಘಟ್ಟದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಹೆಗ್ಗುರುತು. ಇದರಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವ ಆಯುಧವೆಂದರೆ ಕೊಡಲಿ ಮತ್ತು ಬಾಚಿ; ಉಳಿ ಸಹ ಸ್ವಲ್ಪ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತವೆ. ಇವೆಲ್ಲಾ ಸಾಮಾನ್ಯತಃ ತ್ರಿಕೋನ ಆಕಾರದವು. ಅಡ್ಡಛೇದದಲ್ಲಿ ದುಂಡು ಅಥವಾ ದೀರ್ಘವೃತ್ತ. ಕೆಳಗಿನ ಅಲಗು ಅಗಲ ಮತ್ತು ನೇರವಾಗಿದ್ದರೆ ಮೇಲೆ ಹೋದಂತೆ ಸಣ್ಣದಾಗುತ್ತ ಚೂಪು ಅಥವಾ ಬಟ್ಟತಲೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಕರಿಯ ಟ್ರಾಪ್ ಹಾಗೂ ಡಾಲೆರೈಟ ಡೈಕ್‍ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಸೂಕ್ತವಾದ ಕಲ್ಲನ್ನು ಆರಿಸಿ, ಚಕ್ಕೆಗಳನ್ನು ಎಬ್ಬಿಸಿ ಸೂಕ್ತ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ತಂದು, ಕಲ್ಲುಮುಳ್ಳಿಕ್ಕಿ ಹದಮಾಡಿಕೊಂಡು, ಅನಂತರ ಉಜ್ಜಿ ನಯಮಾಡುವುದು–ಇವುಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅನುಸರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ವಿಧಾನ. ಇವಲ್ಲದೆ ದುಂಡು ಗೋಲಗಳು, ಅರೆಯುವ ಕಲ್ಲುಗಳು ಮತ್ತು ಗುಂಡುಗಳು ಸಹ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದವು. ಚರ್ಟ್ ಮೊದಲಾದ ನಯವಾದ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಮಾಡಿದ ತೆಳುವಾದ ನೀಳ ಚಕ್ಕೆಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದವು. ಬಹುಶಃ ಇಂಥ ನೀಳ ಚಕ್ಕೆಗಳನ್ನು ವಿವಿಧಾಕಾರಕ್ಕೆ ತಂದು ಬಾಣದ ಮೊನೆಗಳಾಗಿ ಅಥವಾ ಹಲವು ಚಕ್ಕೆಗಳನ್ನು ಮರದ ಹಿಡಿಗೆ ಉದ್ದುದ್ದವಾಗಿ ಕೂರಿಸಿ ಚಾಕುವಿನಂತೆ ಅಥವಾ ಬಾಗಿದ ಮರದ ಹಿಡಿಯುದ್ದಕ್ಕೂ ಅರೆವರ್ತುಲಾಕಾರವಾಗಿ ಕೂಡಿಸಿ ಕುಡುಗೋಲಿನಂತೆ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದಿರಬಹುದು. ಆದರೆ ಈ ರೀತಿಯ ನೀಳಚಕ್ಕೆಯ ಆಯುಧಗಳು ನವಶಿಲಾಯುಗದ ಪ್ರಾರಂಭಿಕ ಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟಾಗಿ ಉಪಯೋಗದಲ್ಲಿರಲಿಲ್ಲವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಹಳ್ಳೂರು ಮತ್ತು ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರದ ನೆಲೆಗಳ ಅತಿ ಕೆಳಗಿನ ಪದರಗಳಲ್ಲಿ ನವಶಿಲಾಯುಗದ ಮಿಕ್ಕ ವಿಶಿಷ್ಟ ಅಂಶಗಳಿದ್ದರೂ ಈ ರೀತಿಯ ನೀಳಚಕ್ಕೆಗಳು ಕಂಡುಬಂದಿಲ್ಲ.

ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಾಮ್ರದ ಬಳಕೆ ಇದ್ದರೂ ಅದು ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿದ್ದಂತೆ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ತಂತಿ, ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಣಿ, ತೆಕ್ಕಲಕೋಟೆ, ಸಂಗನಕಲ್ಲು, ಹಳ್ಳೂರುಗಳಲ್ಲಿ ತೆಳುವಾದ ಎರಡೂ ಕಡೆ ಅರೆವೃತ್ತದ ಅಲಗುಳ್ಳ ಪರಶು, ಚಪ್ಪಟೆ ಕೊಡಲಿ, ಉಳಿ ಮತ್ತು ಮೀನು ಹಿಡಿಯುವ ಗಾಳಗಳು, ಇತರ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ತುಣುಕುಗಳು ಮಾತ್ರ ದೊರಕಿವೆ. ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಲೂರಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ತಾಮ್ರದ ಕೊಡಲಿ, ಭರ್ಜಿ ಮೊದಲಾದ ವಸ್ತುಗಳು ಒಟ್ಟಾಗಿ ದೊರಕಿವೆ. ಇವೂ ಈ ಕಾಲಕ್ಕೇ ಸೇರಿದವಾಗಿರಬಹುದು. ಸಂಕನಕಲ್ಲು, ತೆಕ್ಕಲಕೋಟೆ ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಎಲುಬಿನಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಉಳಿ ಮತ್ತು ಮೊನೆಗಳು ಸಹ ದೊರಕಿವೆ.

ಇವಲ್ಲದೆ ನವಶಿಲಾ–ತಾಮ್ರಶಿಲಾಯುಗದ ಸ್ತರಗಳಲ್ಲಿ ಜೇಡಿ, ಎಲುಬು, ತಾಮ್ರ, ಕಾರ್ನೀಲಿಯನ್–ಇವುಗಳಿಂದ ಮಾಡಿದ ಮಣಿಗಳು, ತಾಮ್ರದ ಬಳೆ ಹಾಗೂ ಉಂಗುರ, ಚಿನ್ನದ ಕರ್ಣಾಭರಣ ಮೊದಲಾದ ಅಲಂಕರಣ ವಸ್ತುಗಳೂ ಕಂಡುಬಂದಿವೆ. ಜೇಡಿಮಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಗೂಳಿಯ ಬೊಂಬೆಗಳು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ದೊರಕಿವೆ.

ವ್ಯವಸಾಯ ಮತ್ತು ಪಶುಪಾಲನೆ ಆ ಕಾಲದ ಮುಖ್ಯ ಜೀವನಾಧಾರಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಅಂದಿನ ವ್ಯವಸಾಯದ ವಿಧಿವಿಧಾನಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಮಾಹಿತಿಗಳು ದೊರಕಿಲ್ಲವಾದರೂ ತತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸ್ಥಿರನೆಲೆಗಳು ಇದ್ದುದು ಹಾಗೂ ಕಾಡನ್ನು ಸವರಲು ಬಳಸಬಹುದಾದ ಕೊಡಲಿಗಳು ಮತ್ತು ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಹಿಟ್ಟುಮಾಡಲು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಬೀಸುಕಲ್ಲುಗಳು ಮತ್ತು ಗುಂಡುಗಳು ಸಾಕಷ್ಟು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ವಾಸದ ನೆಲೆಗಳಲ್ಲಿ ದೊರಕುವುದು, ಇವು ಆ ಕಾಲದ ಜನ ಆಹಾರ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದಿರಬೇಕೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಸ್ಪಷ್ಟ ಸೂಚನೆಗಳಾಗಿವೆ. ಹಳ್ಳೂರಿನ ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಕರಿಗಟ್ಟಿದ ರಾಗಿಕಾಳು ಮತ್ತು ತೆಕ್ಕಲಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಹುರುಳಿ ಕಾಳು ದೊರಕಿರುವುದು ಆ ಕಾಲದ ಬೆಳೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟ ಮಾಹಿತಿಗಳಾಗಿವೆ. ಆ ಕಾಲದ ಎಲ್ಲ ನೆಲೆಗಳಲ್ಲೂ ದನ, ಕುರಿ ಮತ್ತು ಮೇಕೆಯ ಮೂಳೆಗಳೂ ಉಳಿದು ಬಂದಿವೆ. ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರದಲ್ಲಿ ದೊರಕಿದ ಮೂಳೆ ತುಂಡುಗಳ ವಿಶ್ಲೇಷಣೆಯಿಂದ ಈ ಪ್ರಾಣಿಗಳೆಲ್ಲ ಸಾಕುಪ್ರಾಣಿಗಳು ಮತ್ತು ಇವನ್ನು ಮಾಂಸಕ್ಕಾಗಿ ಸಾಕುತ್ತಿದ್ದರು ಹಾಗೂ ದನಗಳನ್ನು ಸಾಗಾಣಿಕೆಗೂ ಸಹ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿರಬೇಕು ಎಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಂಥ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಇರುವಿಕೆಯಿಂದ ಹೈನು ಸಹ ಆ ಜನರ ಆಹಾರದ ಭಾಗವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ವ್ಯವಸಾಯ ಮತ್ತು ಪಶುಪಾಲನೆಯಲ್ಲದೆ ಅಂದಿನ ಜನ ಆಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಬೇಟೆಯನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿರಬೇಕು. ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೆಲವು ನೆಲೆಗಳಲ್ಲಿ ದೊರಕುವ ಜಿಂಕೆಯ ಮೂಳೆಗಳು ಮತ್ತು ಬೇಟೆಗಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬಹುದಾದ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಶಿಲಾಯುಧಗಳು ಈ ಊಹೆಗೆ ಆಧಾರ.

ನವಶಿಲಾ–ತಾಮ್ರಶಿಲಾಯುಗದಲ್ಲಿ ಮೃತರನ್ನು ವಾಸದ ನೆಲೆಯಲ್ಲೇ, ಬಹುಶಃ ಮನೆಗಳ ಒಳಗೇ, ಗುಳಿ ತೋಡಿ ಹೂಳುವ ಪದ್ಧತಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿತ್ತು. ಚಿಕ್ಕ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಮಡಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟು ಮೇಲೆ ಒಡೆದ ಮಡಕೆಯ ತಳವನ್ನು ಮುಚ್ಚಿ, ಚಿಕ್ಕ ಗುಂಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೂಳುತ್ತಿದ್ದರು (ಉದಾ: ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ, ತೆಕ್ಕಲಕೋಟೆ, ಹಳ್ಳೂರು, ಮಸ್ಕಿ). ವಯಸ್ಕರನ್ನು ಕಿರಿದಾದ ಗುಂಡಿ ತೋಡಿ ಅಂಗಾತನಾಗಿ ಮಲಗಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. (ಉದಾ: ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ, ತೆಕ್ಕಲಕೋಟೆ, ಪಿಕ್ಲಿಹಾಳು, ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರ). ಸಮಾಧಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಬಟ್ಟಲು(ದೀಪ?) ಮತ್ತು ನೀರಿನ ತಪ್ಪಲೆಯನ್ನು ಇಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದ ಒಂದು ಸಮಾಧಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡೂ ಕೈಗಳನ್ನು ಎದೆಯ ಮೇಲೆ ಇಟ್ಟಿರುವುದಲ್ಲದೆ, ತಪ್ಪಲೆ ಮತ್ತು ಬಟ್ಟಲಿನ ಜೊತೆಗೆ, ಕೆಳಗೆ ಗಂಟೆಯಾಕಾರದ ಮತ್ತು ಮೇಲೆ ಚಪ್ಪಟೆ ಭಾಗ ಇರುವ ಒಂದು ‘ತಲೆಯಾಸರೆ’ಯನ್ನು ಸಹ ಇಡಲಾಗಿತ್ತು. ತೆಕ್ಕಲಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವಿಶಿಷ್ಟ ರೀತಿಯ ಸಮಾಧಿಗಳು ಕಂಡುಬಂದುವು. ಮೊದಲು ಮೃತನ ದೇಹವನ್ನು ಬೇರೆಲ್ಲಿಯೋ ಇಟ್ಟಿದ್ದು ಅದರ ಮೃದುಭಾಗಗಳು ನಶಿಸಿದ ಅನಂತರ ಬುರುಡೆ, ಕೈಕಾಲು ಇತ್ಯಾದಿ ದೊಡ್ಡ ಮೂಳೆಗಳನ್ನು

ಮಾತ್ರ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ, ಅವನ್ನು ಮಾನವನ ಎಲುಬಿನ ಹಂದರದ ರೀತಿಯಲ್ಲೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಜೋಡಿಸಿಟ್ಟು ಸಮಾಧಿ ಮಾಡಲಾಗಿತ್ತು. ಇಂಥ ಒಂದು ಸಮಾಧಿಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಜನರ ಅಸ್ತಿಗಳಿದ್ದುದು ಕುತೂಹಲ ಕಾರಿಯಾದ ಅಂಶ. ತೆಕ್ಕಲಕೋಟೆಯ ನವಶಿಲಾ–ತಾಮ್ರಶಿಲಾಯುಗದ ಕೊನೆಯ ಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯರೀತಿ ಶವಹೂಳಿಕೆಯಲ್ಲದೆ, ನಾಲ್ಕು ದಪ್ಪ ಮಡಕೆಗಳನ್ನು ಒಂದರ ಮೇಲೊಂದರಂತೆ ಜೋಡಿಸಿ, ಮಧ್ಯದ ಮಡಕೆಗಳ ತಳವನ್ನು ಒಡೆದು, ಮೃತನ ಶರೀರವನ್ನು ತೂರಿಸಿ, ಅದನ್ನು ಮಲಗಿಸಿದಂತೆ ಸಮಾಧಿ ಮಾಡಿರುವ ಒಂದು ರೀತಿ ಸಹ ಕಂಡುಬಂದಿದೆ. ತೆಕ್ಕಲಕೋಟೆಯ ಈ ಎಲ್ಲ ಸಮಾಧಿಗಳಲ್ಲೂ ಸುಮಾರು 1 ರಿಂದ 11 ಮಡಕೆ ಕುಡಿಕೆಗಳನ್ನು ಇಡಲಾಗಿತ್ತು.

ಈ ಸಮಾಧಿಗಳಲ್ಲಿ ದೊರಕಿರುವ ಅನೇಕ ಎಲುಬಿನ ಹಂದರಗಳನ್ನು ವಿಶ್ಲೇಷಿಸಿರುವ ಮಾನವ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರು ಆ ಜನ ಪ್ರೋಟೊ ಆಸ್ಟ್ರಲಾಯಿಡ್ ಮತ್ತು ಮೆಡಿಟರೇನಿಯನ್ ಎಂಬ ಜನವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರೆಂದು ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದೇ ಜನವರ್ಗದವರು ಇಂದಿನ ಕರ್ನಾಟಕದ ಜನಸಮೂಹದಲ್ಲಿ ಅತಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾರೆ ಎಂಬುದು ಗಮನಾರ್ಹ **(ನೋಡಿ : ಜನ)**.

ಆ ಕಾಲದ ಜನರ ಧಾರ್ಮಿಕ ನಂಬಿಕೆಗಳು ಮತ್ತು ಆಚರಣೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ನೇರವಾದ ಮಾಹಿತಿಗಳು ದೊರಕಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಸಮಾಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಡಕೆಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೃತರ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಕೆಲವು ಆಹಾರ ಪಾನೀಯಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟಿರಬೇಕೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಹಾಗಿದ್ದರೆ ಇದು ಮರಣೋತ್ತರಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೃತನ ಆತ್ಮ ಉಳಿದು ಅದಕ್ಕೂ ಕೆಲವು ಆವಶ್ಯಕತೆಗಳು ಇರುತ್ತವೆ ಎಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಇದ್ದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ವಾಸದ ನೆಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೃತರನ್ನು ಹೂಳುವ ಪದ್ಧತಿಯ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಮೃತರು ಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿಯೇ ಉಳಿಯುತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ಬಹುಶಃ ಪುನಃ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಹುಟ್ಟುತ್ತಾರೆ ಎಂಬ ಆಶಯ ಇರಬಹುದು. ಹಲವು ನೆಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಗೂಳಿಯ ಬೊಂಬೆಗಳು ಯಾವುದೋ ಧಾರ್ಮಿಕ ನಂಬಿಕೆ ಮತ್ತು ಆಚರಣೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿರಬೇಕೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ತೆಕ್ಕಲಕೋಟೆ, ಸಂಗನಕಲ್ಲು, ಪಿಕ್ಲಿಹಾಳು, ಗೊಂಬಿಗುಡ್ಡ (ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆ) ಇತ್ಯಾದಿ ಎಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಂಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಕೆಮ್ಮಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ರೂಪಿಸಿದ ಅಥವಾ ಗೀರಿದ ಚಿತ್ರಗಳು ಇವೆ. ಇವೆಲ್ಲಾ ಬಹು ಸರಳವಾದ ರೇಖಾ ಚಿತ್ರಗಳು. ಜಿಂಕೆ ಮೊದಲಾದ ಬೇಟೆಯ ಪ್ರಾಣಿಗಳು, ದನ, ಅಪರೂಪವಾಗಿ ಮಾನವನ ಆಕೃತಿಗಳು ಈ ಚಿತ್ರದ ವಸ್ತುಗಳು. ಇಂಥ ಚಿತ್ರಗಳೂ ಕರ್ನಾಟಕದ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಲಾಕೃತಿಗಳು ಎಂಬುದು ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಅಂಶ. ಅಲ್ಲದೆ ಚಿತ್ರಿತ ಬಂಡೆಗಳು ಆ ಕಾಲದ ವಾಸದ ನೆಲೆಗಳಿಂದ ದೂರವಿದ್ದು, ಹಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಕರು ಅಂಥ ಸ್ಥಳಗಳನ್ನು ಬಹು ಕಷ್ಟದಿಂದ ತಲುಪಿ ಚಿತ್ರಿಸಿರುವುದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಇಷ್ಟು ಶ್ರಮದ ವ್ಯಯವನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಅವು ಕೇವಲ ಕಲಾದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮಾಡಿದುವಲ್ಲ; ಪ್ರಾಯಶಃ ಅಂಥ ತಾಣಗಳು ಪವಿತ್ರವೆಂಬ ಭಾವನೆ ಅಂದಿನ ಜನಗಳಲ್ಲಿದ್ದು, ಆ ಚಿತ್ರಗಳು ಯಾವುದೋ ಧಾರ್ಮಿಕ ಆಚರಣೆಯ ಭಾಗವಾಗಿರಬಹುದು ಎಂದು ಊಹಿಸಲು ಅವಕಾಶವಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದ ಅನೇಕ ನೆಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ ವಸ್ತುಗಳ ಇಂಗಾಲ–14ರ ಪರೀಕ್ಷೆಯಿಂದ ಈ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಕಾಲಿಕ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಬಹುದು. ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯ ಕಾಲನಿರ್ಧಾರಗಳು ಈ ರೀತಿ ಇವೆ (ಇಂಗಾಲ–14ರ ಅರ್ಧ ಕಾಲಾವಧಿ 5,570 ವರ್ಷಗಳು ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.)

	ಪ್ರಸಕ್ತಪೂರ್ವವರ್ಷಗಳು	ಕ್ರಿಸ್ತಪೂರ್ವ
ಕೊಡೆಕಲ್ಲು	4285 ± 105	2335
ತೇರದಾಳ	3755 ± 95	1805
	3615 ± 120	1665
ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರ	3645 ± 105	1695
	3395 ± 105	1445
ತೆಕ್ಕಲಕೋಟೆ	3625 ± 100	1675
	3460 ± 134	1510
	3395 ± 105	1445
ಹಳ್ಳೂರು	3560 ± 105	1610
	3280 ± 105	1330
	2970 ± 105	1020
	2895 ± 100	945
ಸಂಗನಕಲ್ಲು	3440 ± 100	1490
	3400 ± 100	1450

ಈ ಸೂಚನೆಗಳಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ನವಶಿಲಾ–ತಾಮ್ರಶಿಲಾ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ.ಸು. 2,500ರಿಂದ ಸು. 800ರವರೆಗೆ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿದ್ದಿರಬೇಕೆಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಬಹುದು.

ಸು. 1,500 ವರ್ಷಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಈ ದೀರ್ಘ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಸ್ವರೂಪ ಒಂದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದಿರುವುದು ಅಸಂಭವ. ಹಳ್ಳೂರು, ತೆಕ್ಕಲಕೋಟೆ, ಪಿಕ್ಲಿಹಾಳು ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಸ್ತರಗಳಲ್ಲಿ ದೊರಕುವ ವಸ್ತುಗಳ ವೈವಿಧ್ಯತೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಹಲವು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಘಟ್ಟಗಳ ಇರುವಿಕೆಯನ್ನು ಪ್ರಾಗಿತಿಹಾಸಜ್ಞರು ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ (ಪಿಕ್ಲಿಹಾಳು I, II, III ತೆಕ್ಕಲಕೋಟೆ, I, II, ಇತ್ಯಾದಿ). ಮಡಕೆಗಳಷ್ಟನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ ವಿವಿಧ ಕಾಲ ಘಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೀತಿಯವು ಬಳಕೆಗೆ ಬಂದಿದ್ದುವು ಎಂಬುದನ್ನು ಹಿಂದಿಯೇ ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಈ ಬದಲಾವಣೆಗೆ ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣ ಪ್ರಾರಂಭದ ನವಶಿಲಾ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಉತ್ತರ ದಖನ್ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದ ತಾಮ್ರಶಿಲಾ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ಒಳಗಾದುದು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಮೊದಲು ನೀಳಚಕ್ಕೆಗಳ ಆಯುಧಗಳು ಅನಂತರ ತಾಮ್ರದ ಬಳಕೆ, ತಿಗರಿಯ ಮೇಲೆ ಮಾಡಿದ ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣದ ಮೇಲೆ ತಿಳಿನೀಲಿ ಚಿತ್ರಗಳಿರುವ ಮಡಕೆಗಳು, ಕಪ್ಪು ಮತ್ತು ಕೆಂಪಿನ ಮಡಕೆಗಳು, ಸಾಲು ಮಡಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೃತದೇಹವನ್ನು ತೂರಿಸಿ ಹೂಳುವುದು–ಇವೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಚಲಿತವಾದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ ಪ್ರಭಾವ ಜನರ ಆರ್ಥಿಕ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಬದಲಾವಣೆಯನ್ನು ತಂದಂತೆ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೆ ಈ ಪ್ರಭಾವ ವಿವಿಧ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿಯೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಕಾವೇರಿ ಬಯಲಿನ ನೆಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕಾಲದ ಸ್ತರಗಳಲ್ಲಿ ತಿಗರಿಯ ಮೇಲೆ ಮಾಡಿದ ಮಡಕೆಗಳು ಸಿಗುವುದೇ ಅಪರೂಪ. ಒಳ್ಳೆಯ ನೀಳಚಕ್ಕೆಯ ಆಯುಧಗಳೂ ಅಷ್ಟಾಗಿ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹು ಚಿಕ್ಕ ಮತ್ತು ಒರಟಾದ ನೀಳಚಕ್ಕೆಗಳು ಮಾತ್ರ ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ದೊರಕುತ್ತವೆ.

ಉತ್ತರ ದಖನ್‌ನ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಪ್ರಭಾವ ಆ ಪ್ರದೇಶದೊಡನೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಜನ ಹೊಂದಿದ್ದ ಸಂಪರ್ಕಕ್ಕೂ ಸೂಚನೆಯಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ

ಸಮಕಾಲೀನ ಹರಪ್ಪ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ನೆಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿರುವ ಚಿನ್ನದ ವಸ್ತುಗಳ ವಿಶ್ಲೇಷಣೆಯಿಂದ ಆ ಲೋಹ ಕರ್ನಾಟಕದ ಗಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ತರ್ಕಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಹೊರನಾಡು ಸಂಪರ್ಕದ ವಿಧಾನದ ಬಗ್ಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟ ವಿವರಗಳು ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಹಲವು ನೆಲೆಗಳಲ್ಲಿ (ಅದರಲ್ಲೂ ಕಾವೇರಿ ಬಯಲಿನಲ್ಲಿ) ಬಹು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವ ಮಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ‘ತಲೆಯಾಸರೆ’ಗಳೂ ಈ ದಿಶೆಯಲ್ಲಿ ಕುತೂಹಲಕಾರಿ ವಸ್ತುಗಳು. ಇದೇ ರೀತಿಯ ‘ತಲೆಯಾಸರೆ’ಗಳು ಆಫ್ರಿಕಾ ಖಂಡದ ಹಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ, ವಿಶೇಷತಃ ಈಜಿಪ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಬಹು ಹಿಂದಿನಿಂದ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿದ್ದುದು ತಿಳಿದಿದೆ. ಬಹುಶಃ ಕ್ರಿ.ಪೂ. 15–14ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆಸುಪಾಸಿನಲ್ಲಿ ಈಜಿಪ್ಟ್ ದೇಶದ ದೊರೆಗಳು ನಡೆಸಿದ ಸಾಗರೋತ್ತರ ವಲಸೆಯ ಕಾರಣದಿಂದ ಅಥವಾ ಇನ್ನಾವುದೋ ರೀತಿಯಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಆ ಪ್ರದೇಶದೊಡನೆ ಸಂಪರ್ಕ ಒದಗಿಬಂದು ಈ ವಸ್ತುಗಳ ಬಳಕೆಯ ಕಲ್ಪನೆ ಹರಡಿರಬೇಕೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ನವಶಿಲಾ–ತಾಮ್ರಶಿಲಾ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಗ್ರಾಮಮಟ್ಟದ್ದಾದರೂ ಈ ರೀತಿಯ ಸಂಪರ್ಕಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದುವೆಂಬುದು ಗಮನಾರ್ಹ ಅಂಶ.

ಬಹುಶಃ ಇದೇ ರೀತಿಯ ಸಂಪರ್ಕದ ಹೆಚ್ಚಳವೇ ಕಬ್ಬಿಣವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಹೊಸ ಜನಾಂಗವೊಂದು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ನೆಲಸಲೂ ಕಾರಣವಾಗಿರಬೇಕು. ಆ ಜನರ ಆಗಮನದ ಹೊಸತರಲ್ಲಿ, ಹಳೆಯ ಮತ್ತು ಹೊಸ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳೆರಡೂ ಕೆಲಕಾಲ ಒಂದುಗೂಡಿ ಇದ್ದಿರಬಹುದಾದರೂ ಕ್ರಮೇಣ ಹಳೆಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳಲಾರಂಭಿಸಿತು. ಹೊಸ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಪ್ರವರ್ಧಮಾನವಾಯಿತು.

(ಎಂ.ಎಸ್.ಎನ್.ಆರ್.)

ಕಬ್ಬಿಣ ಯುಗ

ಕಬ್ಬಿಣದ ಉಪಯೋಗ ಬಳಕೆಗೆ ಬಂದ ಕಾಲದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಯುಗದ ಪ್ರಾರಂಭದವರೆಗಿನ ಕಾಲವನ್ನು ಕಬ್ಬಿಣದ ಯುಗ ಎಂದು ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿ. ಈ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಗೋರಿಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆಯಾಗಿ ಈ ಕಾಲಘಟ್ಟದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಬೃಹತ್‌ಶಿಲಾಸಂಸ್ಕೃತಿ ಎಂದೂ ಕರೆಯುವುದುಂಟು. ಬೃಹತ್‌ಶಿಲಾಗೋರಿಗಳನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಮೋರಿಯರ ಮನೆ, ಪಾಂಡವರ ಕಟ್ಟೆ ಅಥವಾ ಕಲ್ಲು, ಮುನಿವಾಸಗುಹೆ ಮುಂತಾದ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಗುರುತಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಪ್ರಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಸುಮಾರು 1851ರಿಂದ 1862ರ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇವುಗಳನ್ನು ಶೋಧಿಸಿ, ಪರೀಕ್ಷಿಸಿ ಇವುಗಳ ನಿರ್ಮಾಣದ ಉದ್ದೇಶ, ವಿನ್ಯಾಸ, ಇವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅವಶೇಷಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸಂಶೋಧನಾತ್ಮಕ ಸತ್ಯ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ಹೊರಗೆಡಹಿದವರು ಮೆಡೋಸ್ ಟೇಲರ್ ಎಂಬುವವರು. ಇವುಗಳು ಕಬ್ಬಿಣದ ಉಪಕರಣಗಳನ್ನೂ ಆಯುಧಗಳನ್ನೂ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಒಂದು ಜನವರ್ಗದವರ ಗೋರಿಗಳೆಂದು ಅವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಕ್ರಮೇಣ 1946ರವರೆಗೆ ಕೋಲ್ (1868–73), ಮೆಕೆನ್ಜಿ (1873), ಬರ್ಜೆಸ್ (1874), ಬ್ರೂಸ್‌ಫುಟ್ (1881–96), ಮುನ್ (1935), ಎಂ.ಎಚ್. ಕೃಷ್ಣ (1931–43)–ಇವರೇ ಮೊದಲಾದವರು ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಬಿಜಾಪುರ, ರಾಯಚೂರು, ಬಳ್ಳಾರಿ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಹಾಸನ, ಕೊಡಗು, ಬೆಂಗಳೂರು, ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಕಲ್ಗುಡ್ಡಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಹಲವಾರು ನೆಲೆಗಳನ್ನು ಶೋಧಿಸಿ, ಪರೀಕ್ಷಿಸಿ ಅವುಗಳ ಕಾಲಮಾನ, ಕರ್ತೃತ್ವ ಇವುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಆದರೆ ಅಂಥ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು ವಿಭಿನ್ನ ರೀತಿಯವಾಗಿದ್ದುವು. ಅಲ್ಲದೆ ಅಂದಿನ ಜನರ ನಿತ್ಯ ಜೀವನ ಕ್ರಮದ ಬಗ್ಗೆ ಏನೂ ತಿಳಿದಿರಲಿಲ್ಲ. ಆ ಜನರಿದ್ದ ವಾಸ್ತವ್ಯದ ನೆಲೆಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿರಲಿಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ನೆಲೆಯನ್ನು ಶೋಧಿಸಿ 1942ರಲ್ಲಿ ಕ್ರಮಬದ್ಧವಾಗಿ ಉತ್ಖನನ ಮಾಡಿದ ಎಂ.ಎಚ್. ಕೃಷ್ಣರವರು ಇಲ್ಲಿ ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಆರು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಘಟ್ಟಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿದರು. ಅವು ಮೈಕ್ರೊಲಿಥಿಕ್, ನೂತನ ಶಿಲಾಯುಗ, ಆದಿ ಕಬ್ಬಿಣಯುಗ, ಮೌರ್ಯ, ಸಾತವಾಹನ ಮತ್ತು ಆದಿ ಕದಂಬ, ಮತ್ತು ಆದಿ ಕಬ್ಬಿಣ ಯುಗದ ಜನರೇ ಅಲ್ಲಿಯ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಗೋರಿಗಳ ಕಾರಣ ಕರ್ತರು ಎಂಬ ಅಂಶವನ್ನು ಗುರುತಿಸಿದರು ಮತ್ತು ಈ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯು ನೂತನ ಶಿಲಾಯುಗದ ಕೊನೆಯ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡು ಮೌರ್ಯಹಂತದವರೆಗೂ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದುದನ್ನೂ ಗುರುತಿಸಿದ್ದರು. 1947ರಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರಸರ್ಕಾರದ ಪುರಾತತ್ತ್ವ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣ ಶಾಖೆಯ ಆಗಿನ ಮುಖ್ಯ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿದ್ದ ಸರ್ ಮಾರ್ಟಿಮಾರ್‌ವೀಲರ್ ಅವರು ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ ಮತ್ತು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ನಗರಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತಿರುವ ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ 1947ರಲ್ಲಿ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ವಿಧಾನಗಳಿಂದ ಉತ್ಖನನ ನಡೆಸಿದರು. ಮೊದಲನೆಯದರಲ್ಲಿ ಆ ಕಾಲದ ಜನ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದ ನೆಲೆಯ ಜೊತೆಗೆ ಎರಡು ತರಹದ ಒಟ್ಟು 10 ಗೋರಿಗಳನ್ನು ಉತ್ಖನನ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ವಾಸ್ತವ್ಯದ ನೆಲೆಯಲ್ಲಿನ ಉತ್ಖನನದಿಂದ ಉಜ್ಜಿ ನಯ ಮಾಡಿದ ಕಲ್ಲುಕೊಡಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತಿ (ತಾಮ್ರಶಿಲಾಯುಗ), ಕಬ್ಬಿಣ ಯುಗದ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಸಂಸ್ಕೃತಿ ಮತ್ತು ಕೊನೆಯ ‘ಆಂಧ್ರ’ ಸಂಸ್ಕೃತಿ–ಇವು ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಹರಡಿದ್ದುವೆಂದು

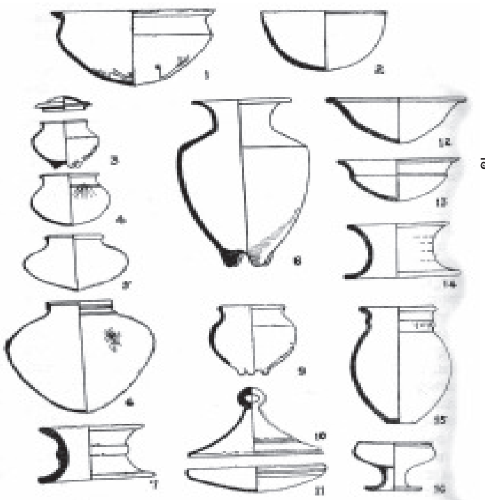

ಕಬ್ಬಿಣ ಯುಗದ ಮಣ್ಣಿನ ಪಾತ್ರೆಗಳು 1–6, 9–11, 16 ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ; 7–8, 12–15 ಜಡಿಗೇನಹಳ್ಳಿ

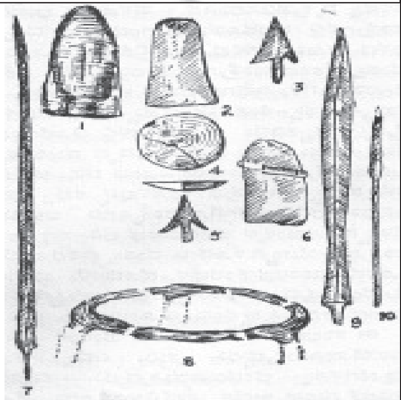

ಕಬ್ಬಿಣ ಯುಗದ ಕಬ್ಬಿಣ ವಸ್ತುಗಳು 1–38 ಜಡಿಗೇನಹಳ್ಳಿ ; 4–7, 9–10 ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ

ಗೊತ್ತಾಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಕಾಲಿಕ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಒಂದು ಸ್ಪಷ್ಟ ಚಿತ್ರ ಒದಗಿಬಂದಿತು. ಆಂಧ್ರ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಆರಂಭ ಕಬ್ಬಿಣದ ಯುಗದ ಬೃಹತ್‌ಶಿಲಾಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಕೊನೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿಯೇ ಕಂಡುಬಂದಿತು. ಅಂದರೆ 'ಆಂಧ್ರಸಂಸ್ಕೃತಿ'ಯು ಮೊದಲು ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಕೊನೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಅದರ ಜೊತೆಯೇ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದು, ಅನಂತರ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಸಂಸ್ಕೃತಿ ಮರೆಯಾಗಿ ಆಂಧ್ರ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಮಾತ್ರ ಉಳಿದುಬಂದಿತು. 'ಆಂಧ್ರ ಸಂಸ್ಕೃತಿ'ಯ ಕಾಲಮಾನವನ್ನು ಆ ಸಂಬಂಧದ ಸ್ತರಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ರೋಂ ದೇಶದಿಂದ ವ್ಯಾಪಾರದ ಮೂಲಕ ಪ್ರಸಾರವಾದ 'ರೌಲೆಟೆಡ್' ತಟ್ಟೆಯ ಚೂರುಗಳು ಮತ್ತು ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಇದೇ ತರಹದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಅವಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ ಸಾತವಾಹನ ರಾಜರುಗಳಾದ ವಾಸಿಷ್ಠೀಪುತ್ರ ಪುಳುಮಾವಿ; ಯಜ್ಞಶ್ರೀ ಸಾತಕರ್ಣಿ-ಇವರ ನಾಣ್ಯಗಳು ಈ ಆಧಾರಗಳಿಂದ ಒಂದನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಿಂದ 3ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದವರೆಗೆ ಇದ್ದಿರಬೇಕೆಂದು ತರ್ಕಿಸಲಾಯಿತು.

ಆಂಧ್ರ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಕಾಲ 1ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಿಂದ ಆರಂಭವಾಗುವುದರಿಂದ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಸಂಸ್ಕೃತಿ ತತ್ಪೂರ್ವ ಸು. 200 ವರ್ಷಗಳಷ್ಟಾದರೂ ಹಿಂದಿರಬೇಕೆಂಬ ಅಂದಾಜಿನಿಂದ ಮತ್ತು ಮೌರ್ಯರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿಯೂ ಒಳಪಟ್ಟಿದ್ದು ಅಲ್ಲಿ ಆ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿದ್ದುದರಿಂದ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಹೊಸ ಜನವರ್ಗದವರು ಆ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಇದ್ದಕ್ಕಿದ್ದ ಹಾಗೆ ಹೋಗಿ ನೆಲಸುವುದು ಅಸಂಭವ; ಅದರ ಪತನದ ಅನಂತರವೇ, ಅಂದರೆ ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ. 2ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ, ಈ ಜನರು ಅಲ್ಲಿ ನೆಲಸಲು ಸಾಧ್ಯ ಎಂಬ ಊಹೆಯಿಂದ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಸುಮಾರು ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ. 2ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ. 1ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದವರೆಗೆ ಊರ್ಜಿತವಿತ್ತೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಲಾಯಿತು. ಜೊತೆಗೆ, ಈ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಜನರ ನಿತ್ಯಜೀವನದ ಸ್ವರೂಪ, ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದ ವಸ್ತುಗಳ ವಿಶಿಷ್ಟ ಲಕ್ಷಣಗಳು, ಶವಸಂಸ್ಕಾರದ ಕ್ರಮ ಮತ್ತು ಎರಡು ಪ್ರಕಾರದ ಕಲ್ಗೋರಿಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲಾಯಿತು.

1954ರಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ಪುರಾತತ್ವ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣ ಶಾಖೆ ಮಸ್ಕಿಯಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಉತ್ಖನನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಜನರ ವಾಸ್ತವ್ಯ ನೆಲೆಯೂ ಅವರ ಐದು ಪ್ರಕಾರದ ಶವಕುಣಿಗಳೂ ಮತ್ತು ಕಲ್ಗೋರಿಗಳು ಶೋಧವಾದವು. ಮೈಸೂರು (1973ರಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕ) ರಾಜ್ಯದ ಪುರಾತತ್ವ ಶಾಖೆಯೂ 1957ರಲ್ಲಿ ಜಡಿಗೇನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ **(ನೋಡಿ)** ಮತ್ತು 1959-65ರಲ್ಲಿ ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರದಲ್ಲಿ **(ನೋಡಿ)** ಉತ್ಖನನಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರದ ಕಲ್ಗೋರಿಗಳು ಮತ್ತು ಈ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ವಾಸ್ತವ್ಯದ ನೆಲೆಯನ್ನೂ ಪರೀಕ್ಷಿಸಿ ಅವುಗಳ ವಿವರಣೆಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿತು. 1965 ಮತ್ತು 77ರಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಳ್ಳೂರಿನಲ್ಲಿ **(ನೋಡಿ)** ಒಂದು ವಾಸ್ತವ್ಯದ ನೆಲೆಯನ್ನೂ ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ತೇರದಾಳ-ಹಳಿಂಗಳಿ, ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೂನೂರು, ಕೊಡಗಿನ ಹೆಗ್ಗಡೆಹಳ್ಳಿ, ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೊಪ್ಪ-ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಪ್ರಕಾರಗಳ ಕಲ್ಗೋರಿಗಳನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಎಂ.ಎಸ್. ನಾಗರಾಜರಾವ್, ಅ. ಸುಂದರ, ಕೇಂದ್ರ ಪುರಾತತ್ವ ಶಾಖೆ, ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಪುರಾತತ್ತ್ವ ಶಾಖೆ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಪ್ರಾಚೀನ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವ ಶಾಖೆಯವರು ಉತ್ಖನನ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇದುವರೆಗಿನ ಅನ್ವೇಷಣೆಗಳಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ (ಬೀದರ್ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು) ಸುಮಾರು 500 ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಥ ನೆಲೆಗಳಿದ್ದುದು ಗೊತ್ತಾಗಿದೆ; ಮತ್ತು ಉತ್ಖನನಗಳಿಂದ ಈ ಜನರ ನಿತ್ಯಜೀವನದ ಶವಸಂಸ್ಕಾರ ಪದ್ಧತಿಗಳ ಮತ್ತು ಈ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಕಾಲಮಾನದ ಬಗ್ಗೆ ಬಹಳಷ್ಟು ಪುನರ್ವಿಮರ್ಶೆಯಾಗಿದೆ.

ಕಲ್ಗೋರಿಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬೆಳಗಾಂವಿ-ಬಿಜಾಪುರ-ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆ, ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪೂರ್ವಭಾಗ, ಕೋಲಾರ ಮತ್ತು ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳು, ಮೈಸೂರು-ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಕೆಲವು ಭಾಗ ಮತ್ತು ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವೆ. ಕೆಲವು ನೆಲೆಗಳು ಸುಮಾರು ಮೂರು ನಾಲ್ಕು ಹಳ್ಳಿಗಳುದ್ದಕ್ಕೂ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ 1,000ಕ್ಕೂ ಮಿಕ್ಕು ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಗೋರಿಗಳಿವೆ (ಉದಾ : ತೇರದಾಳ-ಹಳಿಂಗಳಿ-ಹನಗಂಡಿ). ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಗೋರಿಗಳು ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲೆಲ್ಲ ಇಷ್ಟು ಅಧಿಕ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಗೋರಿಗಳಿರುವುದಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಈ ಜನರಿಗೆ ಇವುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಬೇಕಾದ ಚಪ್ಪಡಿ ಹಾಗೂ ಗುಂಡು ಕಲ್ಲುಗಳು ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವಿಪುಲವಾಗಿ ದೊರೆಯುವುದು ಒಂದು ಕಾರಣ. ಕೃಷ್ಣಾ, ಘಟಪ್ರಭಾ, ಮಲಪ್ರಭಾ ಮತ್ತು ಭೀಮಾ ಕೆಳದಂಡೆಯ ಬಯಲಿನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಲಾದಗಿ ಮತ್ತು ಭೀಮಾ ಮಾಲೆಗಳ ಮರಳುಕಲ್ಲು ಮತ್ತು ಸುಣ್ಣಕಲ್ಲು ಗುಡ್ಡಗಳ ಸಾಲುಗಳಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪೆನಿನ್‌ಸುಲರ್ ನೈಸಿಕ್ ಕಲ್ಲುಗುಡ್ಡಗಳು ಹಾಗೂ ಶ್ರೇಣಿಗಳು ಇವೆ. ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗ್ರಾನೈಟ್ ಗುಡ್ಡಗಳ ಸಾಲು ಮತ್ತು ಮೊರಕಲ್ಲಿನ ಬಯಲು ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ಇಂಥ ಗುಡ್ಡಮಯ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದುರೂ ಹೇರಳವಾಗಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ (ಉದಾ : ಹೊಸಪೇಟೆ, ಬಾಬಾಬುಡನ್ ಗಿರಿ ಪ್ರದೇಶ). ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ತಕ್ಕ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಒಂದೆರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಚಿನ್ನದ ಕಣಗಳು ಸಿಗುತ್ತವೆ. ಬೃಹತ್‌ಶಿಲಾಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಜನರು ಬಹಳವಾಗಿ ಕಬ್ಬಿಣದ ಉಪಕರಣಗಳನ್ನೂ ಆಯುಧಗಳನ್ನೂ ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಚಿನ್ನದ ಮಣಿಗಳನ್ನು ಆಭರಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ರೀತಿಯ ನಿಸರ್ಗಸಂಪತ್ತು ಈ ಜನರಿಗೆ ಬಹಳ ಅನುಕೂಲವಾಗಿತ್ತು.

ಈ ಎಲ್ಲ ನೆಲೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಗೋರಿಗಳು ವಿವಿಧ ರೀತಿಯವು. ಉತ್ಖನನ ಮಾಡಿದ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಗೋರಿಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಅವಶೇಷಗಳೂ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ವೈವಿಧ್ಯತೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತವೆ. ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಕಾರಗಳು ಇವು; (1) ಹಾದಿ-ಕೋಣೆ ಗೋರಿಗಳು, (2) ಕಂಡಿ-ಕೋಣೆ ಗೋರಿಗಳು, (3) ಆಯತ ಕೋಣೆ ಗೋರಿಗಳು, (4) ನೆಲ ಮಾಳಿಗೆ ಕೋಣೆ ಗೋರಿಗಳು (5) ತುಂಡುಕಲ್ಲು ದಿಣ್ಣೆಗಳು, (6) ಕಲ್ಲು ವೃತ್ತಗಳು (7) ಕಾಲುಳ್ಳ ಯತ ಅಸ್ಥಿ ಮೃತ್ ಪಾತ್ರೆಯುಳ್ಳ ಕಲ್ಲುವೃತ್ತಗಳೂ (8) ನಿಲಸು ಗಲ್ಲುಗಳು (9) ಗುಡಾಣ ಅಸ್ಥಿ ಮೃತ್ ಪಾತ್ರೆ ಕುಣಿಗಳು (10) ಶವಕುಣಿಗಳು.

ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ನಾಲ್ಕರ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ ಕಲ್ಲುಕೋಣೆಗಳಿರುವುದು, ಮುಂದಿನ ಐದರಲ್ಲಿ ಶವಕುಣಿಯೊಳಗೆ ಕಲ್ಲಿನ ಕೋಣೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಕುಣಿಯ ಮೇಲೆ ಕೇವಲ ತುಂಡು ಕಲ್ಲುರಾಶಿ ಅಥವಾ ಇದನ್ನು ಸುತ್ತುವರಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಗುಂಡುಕಲ್ಲು ಕಟ್ಟೆ ಅಥವಾ ನಿಲ್ಲಿಸಿದ ಎತ್ತರ ಹಾಗೂ ಅಗಲವಾದ ಕಲ್ಲುಹಲಗೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಕೊನೆಯದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಭಾಗವೂ ಕಲ್ಲಿನದಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಇಂಥವುದರಲ್ಲಿರುವ ಮೃತ್ ಪಾತ್ರೆಗಳು, ಕಬ್ಬಿಣದ ಸಾಮಾನುಗಳು ಮತ್ತು ಅಸ್ಥಿ ಸಂಸ್ಕಾರದ ಕ್ರಮ ಉಳಿದ ಪ್ರಕಾರಗಳ ಕಲ್ಗೋರಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಹಾಗೆ ಇರುತ್ತದೆ.

ಕಲ್ಲು ಕೋಣೆಗಳು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆಯೇ ಆಗಲಿ, ಇಲ್ಲವೆ ಅಗೆದ ಗುಂಡಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಧ ಅಥವಾ ಪೂರ್ತಿ ಮುಚ್ಚಿದ ಹಾಗೆ

ಇರುತ್ತವೆ. ಇವು ಬೀಳದ ಹಾಗೆ ಸುತ್ತಲೂ ತುಂಡುಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಒತ್ತೊತ್ತಾಗಿ ರಾಶಿ ಹಾಕಿರುತ್ತಾರೆ. ತುಂಡುಕಲ್ಲು ಚದುರಿಹೋಗದ ಹಾಗೆ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಗುಂಡುಕಲ್ಲುಗಳು ಚೌಕೋನ ಅಥವಾ ವೃತ್ತಕಟ್ಟೆಯಿರುತ್ತದೆ.

ಅಪರೂಪವಾಗಿ ಒಂದೇ ಕಡೆ 2ರಿಂದ 10ರವರೆಗೆ ಇಂಥ ಕಲ್ಲು ಕೋಣೆ ಗೋರಿಗಳಿದ್ದು ಅವುಗಳೆಲ್ಲಾ ತುಂಡುಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟು ಆಯತಾಕಾರದ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ದಿಣ್ಣೆಯ ಹಾಗೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಗೋಡೆಗೇರಿಯಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಒಂದು ದಿಣ್ಣೆ ಸುಮಾರು 50ಮೀ ಉದ್ದ 25ಮೀ ಅಗಲವಿದೆ. ಕೋಣೆಯ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕಲ್ಲುಹಲಗೆಗಳನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಮಾಡಿದ ಹಾದಿಯಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಮುಂದಿನ ಕಲ್ಲುಹಲಗೆಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ತೂತಾಗಲಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳ ಮೇಲೆ ಹಾದಿ ಅಥವಾ ಕಂಡಿ–ಕೋಣೆ ಗೋರಿಯೆಂದೂ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕಂಡಿ–ಕೋಣೆ ಗೋರಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡಿಯ ಮುಂದೆ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಹಾದಿಯಿರಬಹುದು (ಉದಾ : ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿಯ ಕಲ್ಗೋರಿಗಳು). ಆದರೆ ಹಾದಿ–ಕೋಣೆ ಗೋರಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡಿಯಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾದಿ–ಕೋಣೆ ಗೋರಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂಬದಿಯ ಕಲ್ಲುಹಲಗೆ ಒಳಗೆ ಬಾಗಿ ಬೀಳದ ಹಾಗೆ ಎರಡು ಬದಿಯ ಹಲಗೆಗಳನ್ನು ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಒಳಗೆ ಬರುವ ಹಾಗೆ ನಿಲ್ಲಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿ ಕಲ್ಲು ಹಲಗೆಗಳನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸುವುದರಿಂದ ಕೋಣೆಯ ತಳವಿನ್ಯಾಸ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಟ್ರಿಪೀಜಿಯಮ್ ಹಾಗೆ ಇರುತ್ತವೆ. ಕಂಡಿ–ಕೋಣೆ ಗೋರಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಬದಿಯ ಕಲ್ಲು ಮತ್ತೊಂದನ್ನು ಆನಿಸಿರುತ್ತದೆ. ವಿನ್ಯಾಸವು ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಸ್ವಸ್ತಿಕದ ಹಾಗೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹಾದಿ–ಕೋಣೆ ಗೋರಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಾದಿಯು ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿಯೂ ಕಂಡಿ–ಕೋಣೆ ಗೋರಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡಿಯು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಸಣ್ಣ ಹಾದಿ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಕಂಡಿ–ಕೋಣೆ ಗೋರಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡಿಯ ಪೂರ್ವಕ್ಕಲ್ಲದೆ, ಹಾಗೆಯೇ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಕಾರದ ಹಾದಿ–ಕೋಣೆ ಗೋರಿಗಳ ಹಾದಿ ಇತರ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೂ ಎದುರಾಗಿರಬಹುದು.

ಹಾದಿ–ಕೋಣೆ ಗೋರಿಗಳು ಬೆಳಗಾಂವಿ ಮತ್ತು ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ, ಅದರಲ್ಲೂ ಘಟಪ್ರಭಾ, ಮಲಪ್ರಭಾ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣಾನದಿಗಳ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯ ಮರಳುಕಲ್ಲಿನ ಗುಡ್ಡಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಇವೆ. 31 ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು 2500 ಹಾದಿ–ಕೋಣೆ ಗೋರಿಗಳಿವೆ. ಕೊಣ್ಣೂರು, ತೇರದಾಳ–ಹಳಿಂಗಳಿ, ಕಲಾದಗಿ ಇವುಗಳಿಗೆ ಉತ್ತಮ ನಿದರ್ಶನಗಳು. ಆಯತ–ಕೋಣೆ ಗೋರಿಗಳು ಭೀಮಾ–ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿಗಳ ಕೆಳದಂಡೆಯ ಪ್ರದೇಶದ ಭೀಮಾ ಮಾಲೆಯ ಸುಣ್ಣಕಲ್ಲು ಗುಡ್ಡಗಳಲ್ಲಿ ಇವೆ (ಉದಾ: ಜೇವರಗಿ), ಪೆನಿನ್‌ಸುಲರ್ ನೈಸಿಕ್ ಕಲ್ಲುಗುಡ್ಡಗಳ ಸಾಲುಗಳಿರುವ ರಾಯಚೂರು–ಬಳ್ಳಾರಿ–ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಕೋಲಾರ–ಬೆಂಗಳೂರು–ಮೈಸೂರು–ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡಿ–ಕೋಣೆ ಗೋರಿಗಳು, ಆಯತ–ಕೋಣೆ ಗೋರಿಗಳು, ನಿಲಸುಗಲ್ಲುಗಳು, ವಿವಿಧ ಕಲ್ಲುವೃತ್ತಗಳು, ಶವಕುಣಿಗಳು ಇವೆ. ಇವಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಿರೇಬೆನಕಲ್ಲು ಮತ್ತು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ ನಿಲಸಕಲ್ಲು, ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಜಡಿಗೇನಹಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಸ್ಕಿಯಲ್ಲಿರುವ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಗೋರಿಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಬಹುದು. ಕೊರೆದ ಕೋಣೆ ಗೋರಿಗಳು ಮತ್ತು ಗುಡಾಣ ಅಸ್ಥಿ ಪಾತ್ರೆ–ಕುಣಿಗಳು ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಪುತ್ತೂರು, ಉಡುಪಿ ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಕಾಲುಳ್ಳ ಆಯತ ಅಸ್ಥಿಪಾತ್ರೆಗಳು ಜಡಿಗೇನಹಳ್ಳಿ ಕಲ್ಲುವೃತ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದುವು.

ಉತ್ಖನನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದ ಹಾಗೆ, ಈ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಗೋರಿಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಶವಸಂಸ್ಕಾರ ಪದ್ದತಿಗಳಿವೆ; (1) ಹೊರಗಿಟ್ಟ ಅಥವಾ ಹುಗಿದಿಟ್ಟ ಶವದ ಅಸ್ಥಿಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಕಟ್ಟಿದ ಕಲ್ಲು ಗೋರಿಗಳಲ್ಲಿ ಅವರ ಪದ್ಧತಿಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಇಡುವುದು, ಇಂಥ ಗೋರಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಲಾನುಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಇಡಲ್ಪಟ್ಟ ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿನ ಶವಗಳ ಅಸ್ಥಿಗಳಿರಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂಥವುಗಳನ್ನು ಕುಟುಂಬ ಗೋರಿಗಳೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು; (2) ಶವದಹನಾನಂತರ ಅಸ್ಥಿಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಗೋರಿಗಳಲ್ಲಿಡುವುದು; (3) ಒಂದೇ ಶವವನ್ನು ಕುಣಿಯಲ್ಲಿಡುವುದು. ಕೊನೆಯ ಎರಡು ಪದ್ಧತಿಗಳು ಬಹಳ ಅಪರೂಪವಾಗಿದ್ದು ಇದುವರೆಗೆ ಅಂಥವು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮಸ್ಕಿ ಮತ್ತು ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚಿಕ್ಕನಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಶೋಧಕವಾಗಿವೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಪ್ರಕಾರವೇ ಸರ್ವೇ ಸಾಮಾನ್ಯ. ಇದರಲ್ಲಿ ಅಸ್ಥಿ ಸಂಗ್ರಹಗಳ ಜೊತೆಗೆ ವಿವಿಧ ಪ್ರಕಾರಗಳ ಮೃತ್ ಪಾತ್ರೆಗಳು ಕಬ್ಬಿಣದ ಉಪಕರಣಗಳು, ಆಯುಧಗಳು ಅಪರೂಪವಾಗಿ ಆಭರಣಗಳು ಹಾಗೂ ಧಾನ್ಯಗಳು ಇರುತ್ತವೆ.

ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಗೋರಿಗಳಿರುವ ನೆಲೆಗಳು ನೂರಾರು ಕಂಡುಬಂದರೂ ವಾಸ್ತವ್ಯ ನೆಲೆಗಳು ತೀರ ಕಡಿಮೆ. ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ, ಮಸ್ಕಿ, ಸಂಗನಕಲ್ಲು ಮತ್ತು ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರದಲ್ಲಿ ಈ ಜನರ ವಾಸ್ತವ್ಯ ನೆಲೆಗಳಿದ್ದುದು ಉತ್ಖನನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದಿದೆ. ಹಳ್ಳೂರಿನಲ್ಲೂ ಕಬ್ಬಿಣಯುಗದ ಜನರ ವಾಸ್ತವ್ಯದ ನೆಲೆಯಿದ್ದು ಅದರಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಅವಶೇಷಗಳೂ ಇವೆ. ಹೀಗೆ ಇವರ ವಾಸ್ತವ್ಯದ ನೆಲೆಗಳು ಅಲ್ಲೊಂದು ಇಲ್ಲೊಂದು ಕಂಡುಬಂದದ್ದರಿಂದ ಇವರು ಅಲೆಮಾರಿ ಜನವರ್ಗದವರೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಇದೆ.

ಹಲವು ಪ್ರಕಾರಗಳ ಕಲ್ಗೋರಿಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುವುದರಲ್ಲಿ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ಸವಲತ್ತುಗಳ ಉತ್ತಮ ಉಪಯೋಗ, ನಿರ್ಮಾಣಕುಶಲತೆ, ಹಲವಾರು ಜನರ ಸಂಘಟನೆ–ಇವೆಲ್ಲಾ ಕಂಡರೂ ವಾಸಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ಗುಡಿಸಲುಗಳು ಮಾತ್ರ ಇತ್ತೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಕೃಷಿಗೆ ಉಪಯೋಗವಾಗುವ ನೇಗಿಲಗುಳ, ಕುಡುಗೋಲು, ಚಾಕು, ಉಳಿ ಹಾಗೂ ಗೃಹೋಪಯೋಗಿ ಉಪಕರಣಗಳಾದ ಮೂರುಕಾಲಿನ ಮಣೆ, ದೀಪ, ಗಂಗಾಳ ಮತ್ತು ಆಯುಧಗಳಾದ ಉದ್ದನೆ ಕತ್ತಿ, ಈಟಿ, ಬಾಣದ ಮೊನೆ, ಭರ್ಜಿ–ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಕಬ್ಬಿಣದ ಸಾಮಾನುಗಳನ್ನು ಈ ಜನರು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರ ಕಲ್ಗೋರಿಗಳಿದ್ದ ಬಹಳಷ್ಟು ನೆಲೆಗಳ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ತರಗತಿಯ ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದುರು ಹೇರಳವಾಗಿ ಸುಲಭವಾಗಿ ದೊರಕುತ್ತಿದ್ದರೂ ಅದನ್ನು ತೆಗೆದು ಕಬ್ಬಿಣ ತಯಾರಿಸುವ ತಾಂತ್ರಿಕ ಕುಶಲತೆ ಇವರಲ್ಲಿ ಇತ್ತೆ ಮತ್ತು ಈ ಕೈಗಾರಿಕೆಯನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರೆ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸ್ಪಷ್ಟ ಆಧಾರಗಳು ದೊರಕಿಲ್ಲ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ವಿಧದ ಮಣ್ಣಿನ ಪಾತ್ರೆಗಳು ಉಪಯೋಗದಲ್ಲಿದ್ದುವು. ಅವು ಹೊಳಪುಳ್ಳ ಅಚ್ಚಕಪ್ಪಿನವು. ಕಪ್ಪು ಮತ್ತು ಕೆಂಪು ದ್ವಿವರ್ಣದವು, ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣದವು ಮತ್ತು ಮಸುಕು ಕೆಂಪಿನ ಒರಟಾದ ಪಾತ್ರೆಗಳು. ಮೊದಲನೆಯ ಎರಡು ವರ್ಗಗಳ ಪಾತ್ರೆಗಳು, ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅತಿ ಸಣ್ಣದರಿಂದ ಹಿಡಿದು ಮಧ್ಯಮ ಗಾತ್ರದವರೆಗಿನವು. ವಿವಿಧ ಆಕಾರದ ಗಂಗಾಳಗಳು, ಮುಚ್ಚಳಗಳು, ಅರ್ಧಗೋಲಾಕೃತಿಯ ಬಟ್ಟಲುಗಳು, ಹೂಜಿಗಳು, ಕಾಲುಳ್ಳ ಬಟ್ಟಲುಗಳು, ಲಾಳಿಕೆಯಾಕಾರದ ಪಾತ್ರೆಗಳು ಮುಂತಾದವು ಈ ಬಣ್ಣಗಳದ್ದಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಉಳಿದ ಎರಡು ತರಹಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮಧ್ಯಮದಿಂದ ಹಿಡಿದು ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಮಾಣದ ಪಾತ್ರೆಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಕೊಡಗಳು, ಮೂರು ನಾಲ್ಕು ಕಾಲುಳ್ಳ ಪಾತ್ರೆಗಳು, ಕಾಲುಳ್ಳ ಆಯತ ಪೆಟ್ಟಿಗೆಗಳು, ಗುಡಾಣಗಳು, ಬಾನಿಗಳು, ಸಣ್ಣ

ಆಕಾರದ ಮುಚ್ಚಳಗಳು, ಲೋಟಗಳು ಇವೇ ಮೊದಲಾದುವು. ಈ ಕಾಲದ ಪಾತ್ರೆಗಳ ಮೇಲೆ ಅಥವಾ ಒಳಗೆ ಗೀಚಿದ ಸರಳ ರೇಖಾಕೃತಿಗಳೂ ಇರುವುದುಂಟು. ಇವು ಅಕ್ಷರಗಳೂ ಕುಂಬಾರನ ಗುರುತುಗಳು, ಧಾರ್ಮಿಕ ಚಿಹ್ನೆಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ವಿವಿಧ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹಳ್ಳೂರಿನ ಭಾಗದಲ್ಲಿಯ ಕಪ್ಪು ಮತ್ತು ಕೆಂಪಿನ ಪಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಪರೂಪವಾಗಿ ಗಂಜಿಯಂಥ ದಪ್ಪ ಹಾಗೂ ಮಸುಕಾದ ಬಣ್ಣದಲ್ಲಿ ಎಳೆದ ರೇಖಾಕೃತಿಗಳಿವೆ. ಹಾದಿಕೋಣೆ ಗೋರಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಪ್ಪು ಮತ್ತು ಕಪ್ಪು ಮತ್ತು ಕೆಂಪಿನ ಪಾತ್ರೆಗಳು ತೀರಾ ಕಡಿಮೆ. ಕೆಂಪುಬಣ್ಣದವೇ ಹೆಚ್ಚು. ಬಣ್ಣದ ರೇಖಾಕೃತಿಗಳು ಇವುಗಳ ಮೇಲೆ ಕಂಡುಬಂದಿಲ್ಲ. ಹಳ್ಳೂರಿನ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಪ್ಪು, ಕಪ್ಪು–ಮತ್ತು ಕೆಂಪಿನವೇ ಹೆಚ್ಚು. ಉಳಿದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ತರಹದ ಪಾತ್ರೆಗಳೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ಪ್ರಮಾಣಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಹಾದಿಕೋಣೆ ಗೋರಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧದ ಮಸಕು ಬಣ್ಣದ ಮುಚ್ಚಳಗಳು, ಹೊಳಪುಳ್ಳ ಕೆಂಪುಬಣ್ಣದ ಹಿಡಿಯಲಿಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂಥ ದಪ್ಪ ಅಂಚುಳ್ಳ ವಿವಿಧ ಆಕಾರಗಳ ಕೊಡಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಇರುತ್ತವೆ. ಹೊಳಪುಳ್ಳ ಕಪ್ಪು ಹಾಗೂ ಕಪ್ಪು–ಮತ್ತು–ಕೆಂಪಿನ ವಿವಿಧಾಕಾರಗಳ ಅರ್ಧಗೋಲಾಕೃತಿಯ ಬಟ್ಟಲುಗಳು ಹಳ್ಳೂರಿನ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿವೆ. ಮಕ್ಕಳ ಆಟಿಕೆಯಂಥ ಅತಿ ಸಣ್ಣ ಮಡಿಕೆ ಕುಡಿಕೆಗಳು, ಕಾಲುಳ್ಳ ಪಾತ್ರೆಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕೊಡಗು ಮತ್ತು ಇತರ ಮಲೆನಾಡಿನ ಪ್ರದೇಶದ ನೆಲೆಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಕೊಳವೆಯಾಕಾರದ ಕಂಠವುಳ್ಳ ಹೂಜಿಗಳು ಬೆಂಗಳೂರು ಪ್ರದೇಶದ ನೆಲೆಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಕಾಲುಳ್ಳ ಆಯತ ಪೆಟ್ಟಿಗೆಗಳನ್ನು ಕೇವಲ ಅಸ್ಥಿಸಂಸ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ತೋರುವುದು.

ಈ ಕಾಲದ ಜನ ಬತ್ತ, ರಾಗಿ, ಹುರುಳಿ–ಈ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಆಹಾರವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಕುರಿ, ಎಮ್ಮೆ, ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಸಾಕುತ್ತಿದ್ದರು. ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಬೇಟೆಯಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರಲ್ಲಿ ಬೇಟೆಗೆ ಹೋಗುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ಗುಂಪು ಕುಣಿತ ಪದ್ಧತಿಯಿತ್ತೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸುಟ್ಟ ಮಣ್ಣಿನ ಉಂಗುರಾಕಾರದ ಕಿವಿ ಆಭರಣ, ಅಡಕೆಯಾಕಾರದ ಮಣಿಸರ, ಉತ್ತಮ ಜಾತಿಯ ಅಗೇಟ್, ಕಾರ್ನಿಲಿಯನ್ (ಸ್ಫಟಿಕ) ಮಣಿಗಳ ಸರಗಳು ಅಲಂಕಾರದ ವಸ್ತುಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಕಾರ್ನಿಲಿಯನ್ ಮಣಿಗಳ ಮೇಲೆ ರೇಖೆಗಳನ್ನು ಕೊರೆದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಳಿದುಹೋಗದ ಹಾಗೆ ಬಿಳಿ ಬಣ್ಣವನ್ನು ಹಾಕಿ, ಅವುಗಳ ಚೆಲುವನ್ನು ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಕೆಲವೊಂದು ನೆಲೆಗಳ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯ ಗವಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಮ್ಮಣ್ಣಿನ ಚಿತ್ರಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೈ ಕೈ ಹಿಡಿದು ಗುಂಪು–ಕುಣಿತ, ಎಮ್ಮೆ, ಹಸು, ಗೂಳಿ, ನಾಯಿ, ಜಿಂಕೆ, ಹುಲಿ, ನವಿಲು, ಕುದುರೆಸವಾರರು, ವಿವಿಧ ಆಯುಧಪಾಣಿಗಳಾದ ಮನುಷ್ಯರು, ಮೈತುಂಬ ಚಿತ್ರ ಬರೆದುಕೊಂಡ ನಗ್ನ ಮನುಷ್ಯರು ಮುಂತಾದ ಹಲವಾರು ರೇಖಾಚಿತ್ರಗಳಿವೆ. ಕೇವಲ ಬಾಹ್ಯ ರೇಖೆಗಳಿಂದಲೇ ಛಾಯೆಯ ಹಾಗೆ ಬಿಡಿಸಿದ ಈ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಲಕ್ಷಣಗಳಿರಲು ಆಗದಿದ್ದರೂ ಇವು ಸರಳವಾಗಿ ಮಾರ್ಮಿಕವಾಗಿವೆ.

ಈ ಜನರ ವಿವಿಧ ರೀತಿಯ ಶವಸಂಸ್ಕಾರ ಪದ್ಧತಿಗಳಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದು ಈ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಹೂನೂರಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಗುಡಿಯೆನ್ನಬಹುದಾದ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಿದ ಮನೆ. ಐಹೊಳೆಯಲ್ಲಿರುವ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಮನುಷ್ಯನ ಆಕೃತಿಯುಳ್ಳ ಕಲ್ಲುಹಲಗೆ, ಮೋಟೆ ಬೆನ್ನೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ಬಹು ಎತ್ತರದ ಕಲ್ಲುಮಂಟಪ, ಕೊಡಗಿನ ಸೋಮವಾರ ಪೇಟೆಯಲ್ಲಿಯ ಕಲ್ಲುಕಟ್ಟಡ–ಇವರ ಧಾರ್ಮಿಕ ವಿಧಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟದ್ದಾಗಿವೆಯೆಂದು ತೋರುವುದು.

ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ ಮತ್ತು ಮಸ್ಕಿಯಲ್ಲಿಯ ಕಲ್ಗೋರಿಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಅಸ್ಥಿ ಅವಶೇಷಗಳ ಪರೀಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಈ ಜನವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಮೂರು ವಿಧದ ಜನಾಂಗಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ; (1) ಸ್ಥಳಿಕ ಆಸ್ಟ್ರಲಾಯಿಡ್ ಹಾಗೂ ಪ್ರೋಟೊ ಆಸ್ಟ್ರಲಾಯಿಡ್ (2) ಆಲ್–ಉಬೈದ್ ತರಹದ್ದು ಮತ್ತು (3) ಸೈಥೋಇರಾನಿಯನ್ ಜನಾಂಗದ ಮೆಸೊಬ್ಯಾಕಿ ಕ್ರೇನಿಯಲ್ ವಿಧದವರು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ವಿಧದ ಜನಾಂಗದವರದ್ದು ಕೇವಲ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಗೋರಿಗಳಿಂದ ಮಾತ್ರ ತಿಳಿದುಬಂದಿದೆ. ಉಳಿದೆರಡು ವಿವಿಧ ಜನರು ನೂತನ ಶಿಲಾಯುಗದಲ್ಲೂ ಇದ್ದುದು ತಿಳಿದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕಲ್ಗೋರಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಮೂರನೆಯ ವಿಧದ ಜನರೇ ಈ ಭಾಗಕ್ಕೆ ತಂದಿರಬೇಕು ಮತ್ತು ಇದರಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತರಾದ ಉಳಿದವರಲ್ಲೂ ಈ ಪದ್ಧತಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡಲಾಗಿದೆ. ಈ ಪದ್ಧತಿ ಹೊರಗಿನಿಂದ ಬಂದದ್ದಾದರೆ, ಎಲ್ಲಿಂದ ಯಾವ ಮಾರ್ಗವಾಗಿ ಬಂದಿತೆಂಬುದು ಖಚಿತವಾಗಿಲ್ಲ.

ಇಂಗಾಲ–14 ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಪರೀಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ನೂತನ ಶಿಲಾಯುಗದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿದ್ದುದರ ಆಧಾರಗಳಿಂದ ಮತ್ತು ಇತರ ಹೊಸ ಶೋಧನೆಗಳಿಂದ ಈ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಆರಂಭದ ಕಾಲ ಪುನರ್ವಿಮರ್ಶಿತವಾಗಿದ್ದು ಅದು ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ. ಸು.1300–1200 ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ.ಸು. 800 ಎಂದೂ ಅಂತ್ಯ ಸು. ಕ್ರಿ.ಶ. 1ನೆಯ ಶತಮಾನವೆಂದೂ ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ. **(ಎ.ಎಸ್.)**

ಪ್ರಾಚ್ಯವಿದ್ಯಾ ಸಂಶೋಧನಾಲಯ: ಈಗ್ಗೆ ಸು. 115 ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಆಗಿನ ಭಾರತ ಸರಕಾರದ ಕರೆಗನುಸಾರವಾಗಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತದ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಮತ್ತು ಕಲೆ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡದ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳ ಗ್ರಂಥರಾಶಿಯನ್ನು ಸಂಸ್ಥಾನದ ನಾನಾ ಭಾಗಗಳಿಂದ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ, ಸಂಪಾದಿಸಿ, ಮುದ್ರಿಸಬೇಕೆಂಬ ಮಹತ್ತರವಾದ ಧ್ಯೇಯದಿಂದ 1891 ರ ಅಕ್ಟೋಬರ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಓರಿಯಂಟಲ್ ಲೈಬ್ರರಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಥೆಯೊಂದನ್ನು ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಭಾರತಕ್ಕೆ ಭೇಟಿಯಿತ್ತ ಎಲಿಜಬೆತ್‌ರಾಣಿಯವರ ಜ್ಞಾಪಕಾರ್ಥವಾಗಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ಜ್ಯೂಬಿಲಿ ಹಾಲ್ ಎಂಬ ಸೌಧದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಆರಂಭಿಸಲಾಯಿತು. ಆಗಿನ ಮೈಸೂರು ಸರಕಾರದ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಎಂ.ಎನ್.ಕೆ. ರಾವ್, ಎಂ.ಹಿರಿಯಣ್ಣ ಮತ್ತು ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಮೊದಲ ಕ್ಯೂರೇಟರ್ ಆದ ಎ. ಮಹದೇವಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಪ್ರಾರಂಭ ಮತ್ತು ಅಭ್ಯುದಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣರಾದರು. ಇವರೆಲ್ಲರ ಪ್ರಯತ್ನಗಳಿಂದ ಈ ಸಂಸ್ಥೆ ಈಗ ಪ್ರಾಚ್ಯವಿದ್ಯಾ ಸಂಶೋಧನಾಲಯ (ಓರಿಯಂಟಲ್ ರಿಸರ್ಚ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್) ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಓರಿಯಂಟಲ್ ಲೈಬ್ರರಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾದಾಗ ಇದು ಮೈಸೂರು ಸರಕಾರದ ವಿದ್ಯಾ ಇಲಾಖೆಯ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೊಳಪಟ್ಟ ಸ್ವತಂತ್ರ ಸಂಸ್ಥೆಯಾಗಿತ್ತು. ಎ. ಮಹದೇವಶಾಸ್ತ್ರಿ ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಮುಖ್ಯ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಗ್ರಂಥ ಸಂಕಲನ ಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿದ್ದ ಎಸ್.ಜಿ.ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯರನ್ನು ನೇಮಿಸಲಾಯಿತು. ಆಗಿನ ಸರಕಾರದ ಉದಾರ ಧನಸಹಾಯದಿಂದ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳ ಸಂಗ್ರಹ ಕಾರ್ಯ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಮೈಸೂರು ಸರಕಾರದ ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದವರೂ ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಕಟ್ಟಡದಲ್ಲಿಯೇ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದು, ಅವರಿಂದ ಸಂಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳೂ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಗ್ರಂಥಾಲಯಕ್ಕೆ ಸೇರ್ಪಡೆಯಾದವು. ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಸಂಶೋಧನ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ನೆರವಾಗುವ ಕೆಲವು ಮುದ್ರಿತ ಗ್ರಂಥಗಳು

ವಿದ್ಯಾ ಇಲಾಖೆಯಿಂದ ಇಲ್ಲಿಗೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಮುದ್ರಿತ ಗ್ರಂಥಗಳ ವಿಭಾಗ ಸೇರಿದವು.

ಮುಂದೆ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳ ಸಂಗ್ರಹ ಮತ್ತು ಮುದ್ರಿತ ಗ್ರಂಥಗಳ ಸಂಕಲನ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ, ಹೆಚ್ಚು ಹೆಚ್ಚು ಗ್ರಂಥಗಳು ಸಂಸ್ಥೆಯ ಗ್ರಂಥಾಲಯಕ್ಕೆ ಬಂದು ಸೇರಿದವು. ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇದು ಮೊದಲನೆಯ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಗ್ರಂಥಾಲಯವಾಯಿತು. ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಗ್ರಂಥಸಂಶೋಧನೆ ಮತ್ತು ಸಂಪಾದನೆ ಮಾಡಲು ವಿಖ್ಯಾತ ವಿದ್ವನ್ಮಣಿಗಳಿಗೆ ಆಹ್ವಾನ ನೀಡಲಾಯಿತು. ಕಸ್ತೂರಿ ರಂಗಾಚಾರ್ಯ, ನರಹರಿಜೋಯಿಸರು, ಆರ್. ರಾಘವೇಂದ್ರಚಾರ್ಯ, ವಿ. ಶಾಮಾಚಾರ್ಯ, ಡಿ. ಎಲ್. ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯ, ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯ, ಮಹಾಮಹೋಪಾಧ್ಯಾಯ ಲಕ್ಷ್ಮೀಪುರಂ ಶ್ರೀನಿವಾಸಾಚಾರ್ಯ ಮೊದಲಾದವರು ಇವರಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖರು. ಇವರೆಲ್ಲರ ಶ್ರಮದಿಂದ ಗ್ರಂಥಸಂಪಾದನಾ ಕಾರ್ಯ ತ್ವರಿತವಾಗಿ ನಡೆದು, ಸಂಪಾದಿತ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಬಿಬ್ಲಿಯೋಥಿಕ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ಬಿಬ್ಲಿಯೋಥಿಕ ಕರ್ನಾಟಿಕ ಎಂಬ ಎರಡು ಶ್ರೇಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಲಾಯಿತು. 1893ರಲ್ಲಿ ಸುದರ್ಶನಾಚಾರ್ಯರ ವ್ಯಾಖ್ಯೆಯೊಡನೆ ಆಪಸ್ತಂಬ ಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರವೂ 1900ರಲ್ಲಿ ಪಂಪನ ಆದಿಪುರಾಣವೂ ಮೇಲೆ ಸೂಚಿಸಿರುವ ಎರಡು ಗ್ರಂಥಶ್ರೇಣಿಗಳ ಮೊದಲನೆಯ ಪುಷ್ಪಗಳಾಗಿ ಪ್ರಕಟವಾದವು. 1916ರ ವೇಳೆಗೆ ಐವತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥಗಳೂ ಏಳು ಕನ್ನಡ ಗ್ರಂಥಗಳೂ ಈ ಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾದವು. 1909ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ಭಾರತಕ್ಕೂ ಕೀರ್ತಿ ತಂದ ಕೌಟಿಲ್ಯನ 'ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ'ವನ್ನು ಇಲ್ಲಿನ ಗ್ರಂಥಾಲಯದಲ್ಲಿಯೇ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಆರ್. ಶಾಮಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಸಂಶೋಧಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಈ ಕಾರಣದಿಂಲೇ ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯಿರುವ ವೃತ್ತಕ್ಕೆ ಇಂದಿಗೂ ಕೌಟಿಲ್ಯ ವೃತ್ತ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಪ್ರಾಚ್ಯವಿದ್ಯಾ ಸಂಶೋಧನಾಲಯ, ಮೈಸೂರು

ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ 1916ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದಾಗ ಓರಿಯಂಟಲ್ ಲೈಬ್ರರಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಆಡಳಿತಕ್ಕೊಳಗಾಯಿತು. ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಉಪಕುಲಪತಿಗಳ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯಲ್ಲಿ, ಸಂಸ್ಥೆಯ ಪುರೋಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಸೂಕ್ತ ಸಲಹೆಗಳನ್ನು ಕೊಡಲು ಸಿ. ಆರ್. ರೆಡ್ಡಿ, ಎಂ. ಹಿರಿಯಣ್ಣ, ಬಿ. ಎಂ. ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯ, ನವೀನಂ ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯ ಈ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಸೇರಿದ ಒಂದು ಆಡಳಿತ ಸಭೆ ಏರ್ಪಾಡಾಯಿತು. 1916ರಲ್ಲಿ ಎ. ಮಹದೇವಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ನಿವೃತ್ತರಾದ ಅನಂತರ 1918ರಲ್ಲಿ ಆರ್. ಶಾಮಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಸಂಸ್ಥೆಯ ಕ್ಯೂರೇಟರ್ ಆಗಿ ಅಧಿಕಾರ ವಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವರೆಗೂ ಪಂಡಿತ ಆರ್. ರಾಘವೇಂದ್ರಾಚಾರ್ಯರು ಸಂಸ್ಥೆಯ ಮುಖ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂಶೋಧಿತ ಎರಡು ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥಗಳು ಪ್ರಕಟವಾದವು.

1918ರ ವೇಳೆಗೆ ಸಹಸ್ರಾರು ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳು ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿ ಅರವತ್ತು ಸಂಶೋಧಿತ ಗ್ರಂಥಗಳು ಪ್ರಕಟವಾದವು. ಈ ಸಂಸ್ಥೆ ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗ, ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ಮತ್ತು ಪ್ರಕಟಣಾವಿಭಾಗ, ಮುದ್ರಿತ ಗ್ರಂಥಗಳ ವಿಭಾಗ, ಸಂಶೋಧನ ವಿಭಾಗ ಎಂದು ನಾಲ್ಕುಭಾಗವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಆಯಾ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೂಕ್ತವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಲಾಯಿತು. ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿದ್ದ ಗ್ರಂಥಗಳ ವಿವರಣಾತ್ಮಕ ಸೂಚಿಗಳೂ ಮತ್ತು ಗ್ರಂಥಸೂಚಿಗಳೂ ಹಾಗೂ ಗ್ರಂಥ ಸಂಶೋಧನೆ ಮತ್ತು ಸಂಶೋಧನಾಕಾರ್ಯವೂ ತೃಪ್ತಿಕರವಾಗಿ ನಡೆಯಿತು. 1929ರಲ್ಲಿ ಆರ್. ಶಾಮಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ನಿವೃತ್ತರಾಗುವ ವೇಳೆಗೆ ಮೂರು ಭಾಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರದ ಪದಸೂಚಿಯೂ ಸೇರಿ ಹತ್ತೊಂಬತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥಗಳೂ ಒಂಬತ್ತು ಕನ್ನಡ ಗ್ರಂಥಗಳೂ ಪ್ರಕಟವಾದವು.

1929ರಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದ ಡಿ. ಶ್ರೀನಿವಾಸಾಚಾರ್ಯರು ಸಂಸ್ಥೆಯ ಪದನಿಮಿತ್ತ ಕ್ಯೂರೇಟರ್ ಆಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. ಇವರಿಗೆ ಸಹಾಯಕರಾಗಿ ಒಬ್ಬ ಸಹಾಯಕ ಕ್ಯೂರೇಟರ್ ಇದ್ದರು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂಶೋಧಿತ ಐದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥಗಳೂ ಮೂರು ಕನ್ನಡ ಗ್ರಂಥಗಳೂ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡವು. ಆಡಳಿತ ಮಂಡಳಿಯ ಹೆಸರನ್ನು ಓರಿಯಂಟಲ್ ಲೈಬ್ರರಿ ಕಮಿಟಿ ಎಂದು ಬದಲಾಯಿಸಲಾಯಿತು. ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಪರ್ಷಿಯನ್ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರನ್ನೂ ಮಂಡಳಿಯ ಸದಸ್ಯರುಗಳನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಲಾಯಿತು. ಡಿ. ಶ್ರೀನಿವಾಸಾಚಾರ್ಯರ ನಿವೃತ್ತಿಯ ಅನಂತರ ಎಂ.ಎಸ್. ಬಸವಲಿಂಗಯ್ಯನವರು ಕ್ಯೂರೇಟರ್ ಆದರು(1936–43). ಇವರು ಕ್ಯೂರೇಟರ್ ಆಗಿದ್ದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥಗಳೂ ಮೂರು ಕನ್ನಡ ಗ್ರಂಥಗಳೂ ಮತ್ತು ವೇದಗಳ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳ ವಿವರಣಾತ್ಮಕ ಗ್ರಂಥಸೂಚಿಯೂ ಪ್ರಕಟವಾದವು. ಅನಂತರ ಎಚ್.ಆರ್. ರಂಗಸ್ವಾಮಿ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್ ಅವರು ಕ್ಯೂರೇಟರ್ ಆದರು. ಸಂಸ್ಥೆಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸೂಕ್ತ ಸಲಹೆಗಳನ್ನು ಕೊಡಲು ಬಿ.ಎಂ. ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯನವರ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಂಡಲಿ ಏರ್ಪಾಡಾಯಿತು. ಈ ಮಂಡಲಿ ಸೂಚಿಸಿದ ಸಲಹೆಗಳನ್ನು ಸರಕಾರ ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು ಓರಿಯಂಟಲ್ ಲೈಬ್ರರಿ ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಓರಿಯಂಟಲ್ ರಿಸರ್ಚ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಎಂದು ಬದಲಾಯಿಸಲು ಅನುಮತಿ ನೀಡಿತು.

ಸರಕಾರದ ನಿರ್ದೇಶನದಂತೆ ಮಂಡಲಿ ಒಂದು ದೀರ್ಘವಾದ ವರದಿಯನ್ನು ಸರಕಾರಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿಸಿತು. ಈ ವರದಿಯನ್ನು ಪರಿಶೀಲನೆ ಮಾಡಿ ಸರಕಾರ, ಸಂಸ್ಥೆಯು ತಾತ್ಕಾಲಿಕವಾಗಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿಯಬೇಕೆಂದೂ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿನ ಗ್ರಂಥಗಳ ಸೂಚಿಯೂ ಆರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಗ್ರಂಥಗಳ ಸಂಶೋಧನೆ ಮತ್ತು ಮುದ್ರಣ ಕಾರ್ಯಗಳೂ ಹೆಚ್ಚು ಹೆಚ್ಚಾದ ದ್ರವ್ಯಾನುಕೂಲವಾಗಿ ಮತ್ತಷ್ಟು ಚೆನ್ನಾಗಿ ನಡೆಯಬೇಕೆಂದೂ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿರುವ ವೇದಾಂತ, ಸ್ಮೃತಿ, ಆಯುರ್ವೇದ ಮತ್ತು ಇತರ ಭಾಗಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕೆಲವು ಉತ್ತಮ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಗಳಿಗೆ ತರ್ಜುಮೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂದೂ ಸಂಸ್ಥೆಗೆ ಒಬ್ಬ ನಿರ್ದೇಶಕರನ್ನು ನೇಮಿಸುವ ವಿಚಾರವನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿ, ಬೇಕಾಗುವ ದ್ರವ್ಯಾನುಕೂಲದ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರವಾದ ವರದಿಯನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿಕೊಡುವಂತೆಯೂ 1946 ಜುಲೈ 19 ರಂದು ಆದೇಶಿಸಿತು. ಅದೇ ಸಮದಲ್ಲಿಯೇ ಕ್ಯೂರೇಟರ್ ಹುದ್ದೆಯನ್ನು ಸೂಪರಿಟೆಂಡೆಂಟ್ ಹುದ್ದೆಯಾಗಿ ಬದಲಾಯಿಸುವಂತೆ ಸರಕಾರ ಸೂಚಿಸಿತು.

ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ 1946ರ ಸೆಪ್ಟಂಬರ್ ತಿಂಗಳಿನಲ್ಲಿ ವಿ.ಎಲ್. ಡಿಸೌಜ ಅವರ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಂಡಲಿ ನೇಮಕವಾಯಿತು.

ಈ ಮಂಡಲಿ ತನ್ನ ವರದಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ, ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಪರ್ಷಿಯನ್ ಈ ಮೂರು ವಿಭಾಗಗಳಿಗೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ಅಧಿಕಾರಿಯನ್ನು ನೇಮಿಸಬೇಕೆಂದು ಸಲಹೆ ಮಾಡಿತು. ಅಲ್ಲದೆ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮತ್ತು ದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಇತರ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಮಟ್ಟಕ್ಕೆ ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನೂ ತರಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ, ಸಂಸ್ಥೆಯ ಮುಖ್ಯ ಅಧಿಕಾರಿಯ ಹುದ್ದೆಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ದೇಶಕರೊಬ್ಬರಿರುವಂತೆ ಸಲಹೆ ನೀಡಿತು.

ಭಾರತಕ್ಕೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಬಂದ ಅನಂತರ ಎಸ್. ರಾಧಾಕೃಷ್ಣನ್‌ರವರ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರ ಸರಕಾರದ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಆಯೋಗ (ಯೂನಿವರ್ಸಿಟಿ ಕಮಿಷನ್) ಈ ಸಂಸ್ಥೆಗೆ ಭೇಟಿ ಇತ್ತು, ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಸ್ಥೆ ಸಂಸ್ಕೃತಾಭ್ಯಾಸದ ಪ್ರಧಾನ ಸಂಸ್ಥೆಯಾಗಬೇಕೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿತು. ಸಿ.ಆರ್. ರೆಡ್ಡಿಯವರು ಸರಕಾರದ ವಿದ್ಯಾ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಹಲವು ಮಾರ್ಪಾಡುಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ತಮ್ಮ ವಿಶೇಷ ವರದಿಯಲ್ಲಿ, ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಾಖೆ ಮತ್ತು ಮಹಾರಾಜ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮಹಾಪಾಠಶಾಲೆ ಇವುಗಳ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿಯೂ ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ಬದಲಾವಣೆ ಮಾಡಿ ಇಂಡಾಲಜಿ ಎಂಬ ಇಲಾಖೆಯನ್ನು ಸಂಘಟಿಸಬಹುದೆಂದೂ ಸೂಚಿಸಿದರು. ಅದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿಯೇ ಸರಕಾರವೂ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದಲ್ಲಿ 'ಭಾರತೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಪೀಠ'ವನ್ನು (ಛೇರ್ ಫಾರ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಕಲ್ಚರ್) ಸ್ಥಾಪಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಲೋಚಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ಆದರೆ ಇವು ಕಾರ್ಯಗತವಾಗಲಿಲ್ಲ.

1954ರಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಮುಖ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯ ಹುದ್ದೆಯನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಕ ಎಂಬುದಾಗಿ ಬದಲಾಯಿಸಲಾಯಿತು. 1956ರಲ್ಲಿ ಎಚ್. ದೇವೀರಪ್ಪನವರು ಮೊದಲನೆಯ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ಸಂಸ್ಥೆಗೆ ನೇಮಕ ಗೊಂಡರು. ಎಚ್. ಆರ್. ರಂಗಸ್ವಾಮಿ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್ ಅವರು ಸಂಸ್ಥೆಯ ಮುಖ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ (1943–56) ಹನ್ನೊಂದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥಗಳೂ ಆರು ಕನ್ನಡ ಗ್ರಂಥಗಳೂ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿನ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳ ಮೂರು ಗ್ರಂಥಸೂಚಿಗಳೂ ಪ್ರಕಟವಾಗಿದ್ದವು. 1957ರಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿನ 'ಪಂಡಿತ' ಹುದ್ದೆಯನ್ನು ರಿಸರ್ಚ್ ಅಸಿಸ್ಟೆಂಟ್ (ಸಂಶೋಧನ ಸಹಾಯಕ) ಎಂಬುದಾಗಿ ಬದಲಾಯಿಸಲಾಯಿತು.

ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹವಾದ ಓಲೆ ಮತ್ತು ಕಾಗದದ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳನ್ನು ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿಡಲು 'ಮೈಕ್ರೋಫಿಲ್ಮ್' ಏರ್ಪಾಡನ್ನು 1954ರಲ್ಲಿ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಅಂದಿನಿಂದ ಇಂದಿನವರೆಗೆ ದೇಶದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅಮೂಲ್ಯವಾದ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಫಿಲಂ ಮಾಡಿ ತಂದು ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಈ ಮೈಕ್ರೋಫಿಲಂಗಳನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಓದಲು 'ಮೈಕ್ರೋ ಫಿಲ್ಮ್ ರೀಡರು'ಗಳನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿರುವ ಶಿಥಿಲವಾಗಿ ನಶಿಸಿ ಹೋಗುತ್ತಿರುವ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳನ್ನೂ ಫಿಲಂ ಮಾಡಿ ರಕ್ಷಿಸಲೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಸು. 2000 ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳ ಫಿಲಂಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ನಿಗದಿತ ಶುಲ್ಕ ನೀಡಿ ಈ ಮೈಕ್ರೊ ಫಿಲಂಗಳನ್ನು ಅವಲೋಕಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಉಪಕುಲಪತಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಕೆ.ಎಂ. ಪಣಿಕ್ಕರ್ ಅವರು ಸಂಸ್ಥೆಯ ಪುರೋಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಮಾಡಿದ ಅಮೂಲ್ಯವಾದ ಸಲಹೆಯಿಂದಾಗಿ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳ ಗ್ರಂಥರಾಶಿಯನ್ನು ಕಂಡು ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಒಂದು ಭಾಗವಾಗಿಯೂ ಕನ್ನಡ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳ ಸಂಶೋಧನೆಗಾಗಿ –ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಭಾಗವಾಗಿಯೂ 1966 ಫೆಬ್ರವರಿ 20ರಂದು ಈ ಸಂಸ್ಥೆ ಎರಡು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸಂಸ್ಥೆಯಾಯಿತು. ಎಚ್. ದೇವೀರಪ್ಪನವರು ಸಂಸ್ಥೆಯ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಹದಿನೇಳು ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥಗಳೂ ಹನ್ನೆರಡು ಕನ್ನಡ ಗ್ರಂಥಗಳೂ ನಾಲ್ಕು ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳ ವರ್ಣನಾತ್ಮಕ ಸೂಚಿಯೂ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳ ಅಕಾರಾದಿ ಸೂಚಿಯೂ ಗ್ರಂಥಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಮುದ್ರಿತ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಪುಸ್ತಕಗಳ ಸೂಚಿಯೂ ಪ್ರಕಟವಾದವು.

ಸಂಸ್ಕೃತ, ಅರಾಬಿಕ್ ಮತ್ತು ಪರ್ಷಿಯನ್ ವಿಭಾಗಗಳ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಭಾಗದ ನಿರ್ದೇಶದಲ್ಲಿಯೇ ನಡೆಯುತ್ತಿವೆ. 1966ರಿಂದ ಎಂಟು ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥಗಳು ಸಂಶೋಧನೆಯಾಗಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಎಂಟು ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಮುದ್ರಣಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಲಾಯಿತು. ಹನ್ನೊಂದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥಗಳ ಸಂಶೋಧನೆ ಕಾರ್ಯ ಮುನ್ನಡೆಯಿತು. ಸಂಸ್ಥೆಯ ಮುಖವಾಣಿಯಾಗಿ ಮೈಸೂರು ಓರಿಯಂಟಲಿಸ್ಟ್ ಎಂಬ ಶಿರೋನಾಮೆಯಲ್ಲಿ ವಾರ್ಷಿಕ ಸಂಶೋಧನ ಪತ್ರಿಕೆಯೂ 1968ರಿಂದ ಹೊರಬರುತ್ತಿದೆ. ಇದುವರೆಗೆ ಹದಿನೆಂಟು ಸಂಪುಟಗಳು ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. 1968ರಲ್ಲಿ ಅಖಿಲ ಭಾರತಮಟ್ಟದ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಸಮ್ಮೇಳನ ನಡೆದು ಸಮ್ಮೇಳನದ ಸಾರವಾಗಿ 'ಸಂಸ್ಕೃತ ಥ್ರೂ ದಿ ಏಜಸ್' ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯವತಿಯಿಂದ ಅಪೂರ್ವವಾದ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳ ಸಂಗ್ರಹ ಕಾರ್ಯ ನಿರಂತರವಾಗಿ ಸಾಗಿದೆ. ದೇಶದ ನಾನಾ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು, ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳನ್ನು ಖಾಸಗಿ ವಿದ್ವಾಂಸರುಗಳನ್ನು ಸಂಪರ್ಕಿಸಿ, ಅವರಲ್ಲಿರುವ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸಿ ಅಪರೂಪದ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಮೈಕ್ರೋಫಿಲಂ ಮಾಡಿ ತಂದಿಡಲಾಗಿದೆ. 1971ರಲ್ಲಿ ಈ ವಿಧವಾದ ಗ್ರಂಥಗಳು ಬಿಹಾರ್, ಹರಿಯಾಣ, ಪಶ್ಚಿಮಬಂಗಾಲ, ಪಂಜಾಬ್ ಮುಂತಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಂದ–ಮುನ್ನೂರಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ 1966 ರಿಂದ ಈವರೆಗೆ 70,000 ಕ್ಕೂ ಮೇಲ್ಪಟ್ಟು ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳೂ 50,000 ಕ್ಕೂ ಮೇಲ್ಪಟ್ಟು ಮುದ್ರಿತ ಗ್ರಂಥಗಳೂ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಗ್ರಂಥಾಲಯಕ್ಕೆ ಸೇರ್ಪಡೆಗೊಂಡಿವೆ. ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ನೆರವಿನಿಂದ 1975–76ರಲ್ಲಿ ಈ ಓಲೆಗಳ, ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳ ವಿವರಣಾತ್ಮಕ ಸೂಚಿ ತಯಾರಿಸುವ ಕಾರ್ಯನಡೆದಿದ್ದು ಇದುವರೆಗೂ ಹದಿನೆಂಟು ಸಂಪುಟಗಳು ಬಂದಿವೆ.

ಭಾರತೀಯ ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ದೇಶವಿದೇಶಗಳ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಇಲ್ಲಿರುವ ಗ್ರಂಥರಾಶಿಯ ಪ್ರಯೋಜನ ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಸಂಸ್ಕೃತ ವಾಙ್ಮಯದ ಸುಮಾರು ಅರವತ್ತು ವಿಭಾಗಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅಮೂಲ್ಯ ಗ್ರಂಥರಾಶಿ ಇಲ್ಲಿ ಶೇಖರಗೊಂಡಿವೆ. ಒಟ್ಟು 115 ವರ್ಷಗಳ ತನ್ನ ಅಸ್ತಿತ್ವದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಸ್ಥೆ ಘನವಿದ್ವಾಂಸರನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಹಲವರು ವಿದೇಶಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳಿಗೆ ಸಂದರ್ಶಕ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿರುವುದು ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಹಿರಿಮೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿದೆ. ಎ. ಮಹದೇವಶಾಸ್ತ್ರಿಯವರು ಕ್ಯೂರೇಟರ್ ಆಗಿದ್ದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ (1891–1916) ಸುಮಾರು 50 ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಾಸ್ತ್ರಗ್ರಂಥಗಳು 7 ಕನ್ನಡ ಕೃತಿಗಳೂ ಸಂಪಾದಿತವಾದವು. ನಂತರ ಆರ್. ರಾಘವೇಂದ್ರಾಚಾರ್ಯ(1916–18) ಅವರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ 2 ಕೃತಿಗಳು ಸಂಪಾದಿತವಾದವು. ಆರ್. ಶಾಮಾಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಕ್ಯೂರೇಟರ್ ಆಗಿದ್ದ ಅವಧಿ(1918–29) ಸಂಸ್ಥೆಯ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಉಜ್ವಲ ಅಧ್ಯಾಯ. ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಥಮಬಾರಿಗೆ ಕೌಟಿಲ್ಯನ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ

ಇವರು ಈ ಕೃತಿಯ ಆಂಗ್ಲಾನುವಾದವನ್ನೂ ಸಹ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದರು. ಒಟ್ಟು ಹದಿನೆಂಟು ಸಂಸ್ಕೃತ ಕೃತಿಗಳೂ 9 ಕನ್ನಡ ಕೃತಿಗಳೂ ಇವರ ಸೇವಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡವು. ಅನಂತರ ಡಿ. ಶ್ರೀನಿವಾಸಾಚಾರ್ಯ (1929–36), ಎಂ.ಎಸ್. ಬಸವಲಿಂಗಯ್ಯ (1936–43), ಎಚ್.ಆರ್. ರಂಗಸ್ವಾಮಿ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್ (1943–54), ಎಚ್. ದೇವೀರಪ್ಪ (1954–66), ಜಿ. ಮರುಳಸಿದ್ದಯ್ಯ (1966–80), ಎಚ್.ಪಿ. ಮಲ್ಲೇದೇವರು(1980–92), ಆರ್.ಎಸ್. ಶಿವಗಣೇಶಮೂರ್ತಿ, ಎಂ.ಆರ್. ವೀರಭದ್ರಸ್ವಾಮಿ (1992–94), ಬಿ.ಎ. ದೊಡ್ಡಮನಿ(1994–96) ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯ ನೇತೃತ್ವವಹಿಸಿದ್ದರು. ಎಚ್.ಪಿ. ದೇವಕಿ ಅವರು ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಪ್ರಪ್ರಥಮ ಮಹಿಳಾ ನಿರ್ದೇಶಕಿ. ಇವರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ್‌ರವರಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಶ್ರೀ ತತ್ತ್ವನಿಧಿಯ ಪ್ರಥಮಸಂಪುಟ 'ಶಕ್ತಿನಿಧಿ' ಸಚಿತ್ರ ಹಸ್ತಪ್ರತಿ ಪ್ರಕಟವಾದುದಲ್ಲದೆ ಇತರ 5 ಕೃತಿಗಳು ಸಂಪಾದಿತವಾಗಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡವು. ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿದ್ದ ಕೆ.ವಿ. ರಮೇಶ್‌ರವರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ (1998–2005) ಶ್ರೀ ತತ್ತ್ವನಿಧಿಯ 2 ಮತ್ತು 3ನೆಯ ಸಂಪುಟಗಳಾದ ವಿಷ್ಣುನಿಧಿ, ಶಿವನಿಧಿಗಳು ಪ್ರಕಟಗೊಂಡವು. ಈಗ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಹಲವಾರು ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಕಟಣೆಗಳಿವು: ಕೌಟಿಲ್ಯನ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ, ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯರ ಮಾಧವೀಯ ಧಾತುವೃತ್ತಿ, ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರ ಸೌಂದರ್ಯಲಹರಿ, ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ರಚಿಸಿದ ಶ್ರೀತತ್ತ್ವನಿಧಿಯ ಮೊದಲ ಮೂರು ಸಂಪುಟ.

ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ವಿಜ್ಞಾನ–ಇತಿಹಾಸ ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರ, ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ, ದೆಹಲಿ ಇದರ ವತಿಯಿಂದ 2002ರಲ್ಲಿ ಯು.ಜಿ.ಸಿ. ಯಿಂದ ಸುಮಾರು ಒಂದೂವರೆ ಕೋಟಿ ಧನಸಹಾಯ ದೊರೆತಿದ್ದು, ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳ ಅಧ್ಯಯನ ಹಾಗೂ ಅವುಗಳ ಸವಿಮರ್ಶ ಸಂಪಾದನೆಗಾಗಿ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಕಟ್ಟಡವನ್ನು ಪ್ರಾಚ್ಯವಿದ್ಯಾ ಸಂಶೋಧನಾಲಯ ಹೊಂದಿದೆ. ಈ ನೂತನ ಕಟ್ಟಡದಲ್ಲಿ ದೇಶದ ವಿವಿಧ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರಗಳಿಂದ ಹಾಗೂ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳಿಂದ ಆಗಮಿಸುವ ಸಂಶೋಧಕರಿಗೆ ಮತ್ತು ವಿದ್ವಾಂಸರಿಗೆ ವಸತಿ ಸೌಕರ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಲಾಗುವುದು. ವಿಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳನ್ನು ಭಾರತದ ವಿವಿಧ ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರಗಳಿಂದ ಎರವಲು ಪಡೆದು ಅವುಗಳ ಸವಿಮರ್ಶೆ ಹಾಗೂ ತೌಲನಿಕ ಅಧ್ಯಯನ ಈ ಯೋಜನೆಯ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿದೆ.

ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹಸ್ತಪ್ರತಿ ಯೋಜನೆ: ಭಾರತದ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ 2003ರಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಶೇಷ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿತು. ಈ ಯೋಜನೆಯಡಿಯಲ್ಲಿ ತರುಣ ಪದವೀಧರರಿಗೆ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಲಿಪಿಗಳ ಕಲಿಕೆಗೆ ತರಬೇತಿ ನೀಡಿ, ಭಾರತದ ಪ್ರಮುಖ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ, ಮಠಗಳಲ್ಲಿ, ಸಂಪ್ರದಾಯಸ್ಥರ ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಈ ಯೋಜನೆಯ ನೆರವಿನಿಂದ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳ ಸಂಪಾದನಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಯುವಪೀಳೀಗೆಗೆ ತರಬೇತಿ ನೀಡಿ ನಮ್ಮ ದೇಶದ ಅಮೂಲ್ಯ ಜ್ಞಾನಸಂಪತ್ತಿನ ಬಗ್ಗೆ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರಲ್ಲಿ ಅರಿವನ್ನು ಮೂಡಿಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ತರಬೇತಿ ಶಿಬಿರಗಳನ್ನೂ ನಡೆಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಯೋಜನೆಯಡಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚ್ಯವಿದ್ಯಾ ಸಂಶೋಧನಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳ ಮಾಹಿತಿಯ ಗಣಕೀಕರಣ ಕಾರ್ಯವೂ ನಡೆದಿದೆ.

ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳ ಮೈಕ್ರೋಫಿಲ್ಮ್ ತಯಾರಿಕೆ: ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ನವದೆಹಲಿಯ ಇಂದಿರಾಗಾಂಧಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಕಲಾಕೇಂದ್ರದ ಮೂಲಕ ತಾಡಪತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಹಾಗೂ ಕಾಗದದ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳನ್ನು ಮೈಕ್ರೋಫಿಲ್ಮ್ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳ ಜ್ಞಾನಸಂಪತ್ತನ್ನು ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಕಾಪಾಡುವುದು ಈ ಯೋಜನೆಯ ಪ್ರಧಾನ ಉದ್ದೇಶ. **(ಎಚ್.ಪಿ.ಡಿ.)**

ಪ್ರಾಣಿಸಂಪತ್ತು: ಕರಾವಳಿ, ಮಲೆನಾಡು, ಬಯಲುನಾಡು–ಹೀಗೆ ವೈವಿಧ್ಯಮಯ ಪ್ರಾಕೃತಿಕ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳುಳ್ಳ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸಹಜವಾಗಿ ಪ್ರಾಣಿ ಸಂಪತ್ತು ಸಹ ವೈವಿಧ್ಯಮಯವಾಗಿದೆ. ಅದರಲ್ಲೂ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ, ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಗಳು ಹಾಗೂ ಕೊಡಗು, ಹಾಸನ, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಮತ್ತು ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಎಲ್ಲ ತರಹದ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಕಾಣಬಹುದು. ಪ್ರಸಕ್ತ ಲೇಖನ ಈ ಜೀವಸಂಪತ್ತಿನ ಒಂದು ಪಕ್ಷಿನೋಟವನ್ನು ಒದಗಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನ. *

ಕಶೇರುಕಗಳು

ಈ ಸಮೂಹದ ಹಲವಾರು ವರ್ಗಗಳ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು.

ಸ್ತನಿ ವರ್ಗ

ಪ್ರೈಮೇಟ್ ಗಣ: ಮಾನವನನ್ನೂ (ಹೋಮೋಸೇಪಿಯನ್ಸ್) ಒಳಗೊಂಡಂತೆ ಈ ಗಣದ ಆರು ಬಗೆಯ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿವೆ. ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಚಿರಪರಿಚಿತವಾಗಿರುವ ಕೋತಿ ಅಥವಾ ಕಪಿ (ಬಾನೆಟ್ ಮಕಾಕ್, ಮಕಾಕ ರೇಡಿಯೇಟ) ಇವುಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಕುಳಿತುಕೊಂಡಾಗ ಇದರ ಎತ್ತರ ಸು. 60 ಸೆಂಮೀ. ಬಾಲದ ಉದ್ದವು ತಲೆ ಮತ್ತು ದೇಹದ ಉದ್ದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು. ಗಂಡಿನ ತೂಕ ಸು. 6ರಿಂದ 9 ಕೆಜಿ, ಹೆಣ್ಣಿನ ತೂಕ 3–4ಕೆಜಿ; ಇವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮನುಷ್ಯ ವಾಸಿಸುವ ನೆಲೆಗೆ ಹತ್ತಿರವಾಗಿ ಕಂಡುಬಂದರೂ ಕಾಡಿನಲ್ಲೂ ವಾಸಿಸುತ್ತವೆ. ಎರಡನೆಯದು ಸಿಂಗಲೀಕ (ಲಯನ್ ಟೈಲ್ಡ್ ಮಕಾಕ್, ಮಕಾಕ ಸೈಲೆನಸ್). ಇದರ ತಲೆ ಮತ್ತು ದೇಹದ ಉದ್ದ ಸು. 50–60 ಸೆಂಮೀ. ಬಾಲ 10–15 ಸೆಂಮೀ ಇದ್ದು, ಸಿಂಹದ ಬಾಲದಂತಿರುತ್ತದೆ. ಹೆಣ್ಣು ಗಂಡಿಗಿಂತ ಚಿಕ್ಕದು, ಇದು ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ದಟ್ಟ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರ ಗಲ್ಲ ಮತ್ತು ಕೆನ್ನೆಗಳ ಮೇಲೆ ಉದ್ದವಾದ ಕಂದುಬಣ್ಣದ ಕೂದಲುಂಟು. ದೇಹದ ಮೇಲಿನ ಕೂದಲು ಮಿರುಗುವ ಕಪ್ಪು ಬಣ್ಣದ್ದು. ನಾಚಿಕೆ ಪಡುವ ಈ ಜೀವಿಗಳ ವಾಸ ಗುಂಪು ಗುಂಪಾಗಿ, ಒಂದೊಂದು ಗುಂಪಿನಲ್ಲೂ ಸು. 12 ರಿಂದ 20 ಪ್ರಾಣಿಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಮರಗಳ ಮೇಲೆಯೇ ಇವುಗಳ ಚಲನವಲನ. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಇವು ಮರಗಳಿಂದ ಇಳಿದು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೂ ಓಡಾಡುತ್ತವೆ. ಇವನ್ನು ಪಳಗಿಸುವುದು ಕಷ್ಟ. ಮೂಸು, ಮುಸುವ ಅಥವಾ ಹನುಮಾನ್ ಕೋತಿ (ಕಾಮನ್ ಲಂಗೂರ್, ಪ್ರೆಸ್‌ಬೈಟಿಸ್ ಎಂಟೆಲಸ್) ಎಂಬ ಮತ್ತೊಂದು ಬಗೆಯ ವೃಕ್ಷವಾಸಿ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಹಳ್ಳಿಗಳ ಬಳಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ನೀಳಗಾಲಿನ ನೀಳಬಾಲದ ಕಪ್ಪು ಮುಖದ ಕೋತಿ. ಇದು ಭಾರತಾದ್ಯಂತ ಹರಡಿದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕೊಳ ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳ ಬಳಿ ಇರುವುದು ಹೆಚ್ಚು. ಕೆಲವೆಡೆ ಹಿಂದುಗಳು ಈ ಕೋತಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸುವುದೂ ಉಂಟು. ಇದರ ಆಹಾರ ಹೂ ಹಣ್ಣು ಮೊಗ್ಗು ಇತ್ಯಾದಿ. ಪ್ರೆಸ್‌ಬೈಟಿಸ್ ಜಾನಿ (ನೀಲಗಿರಿ ಲಂಗೂರ್) ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಬಗೆಯ ಕೋತಿ ಕೊಡಗು ಮತ್ತು ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಇದರ ತಲೆ ಹಳದಿ ಮತ್ತು ಕಂದು ಬಣ್ಣದ ಮಿಶ್ರಣ. ಮೈಮೇಲಿನ ಕೂದಲು ಕಪ್ಪುಮಿಶ್ರಿತ ಬೂದು. ಹಚ್ಚ ಹಸಿರು ತುಂಬಿದ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡ ಕಾಡುಗಳೇ ಇದರ ವಾಸಸ್ಥಾನ; ಕೆಲವು ವೇಳೆ

ತೋಟ ಮತ್ತು ಸಾಗುವಳಿ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ನುಗ್ಗಿ ಹಾವಳಿ ಮಾಡುವುದೂ ಉಂಟು. ಇದರ ಸುಂದರವಾದ ತುಪ್ಪಳಕ್ಕಾಗಿ ಜನರು ಇದನ್ನು ನಾಯಿಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಬೇಟೆಯಾಡುವುದುಂಟು. ಲೋರಿಸ್ ಟಾರ್ಡಿಗ್ರೇಡಸ್ ಎಂಬ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಕಾಡುಪಾಪ ಅಥವಾ ಅಡವಿ ಮನುಷ್ಯ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲೂ ಕಂಡುಬಂದಿದೆ. ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆ ಇದರ ತವರು ಪ್ರದೇಶ. ಇದು ಕೂಡ ವೃಕ್ಷವಾಸಿಯೇ. ಒಂದೊಂದು ಸು. 280–340 ಗ್ರಾಂ ತೂಗುತ್ತದೆ. ಗಂಡಿಗಿಂತ ಹೆಣ್ಣು ಸ್ವಲ್ಪ ಚಿಕ್ಕದು. ಬಾಹುಗಳು ನೀಳ ಮತ್ತು ತೆಳು. ಬಾಲ ಇಲ್ಲ, ಮೂತಿ ಚೂಪು; ಕಿವಿಗಳು ದೊಡ್ಡವು. ರಾತ್ರಿಯ ವೇಳೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಚಟುವಟಿಕೆಯಿಂ ದಿದ್ದು ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಎಲೆಗಳ ಮರೆಯಲ್ಲಿ ವಿಶ್ರಮಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಹಣ್ಣುಹಂಪಲೇ ಇದರ ಆಹಾರವಾದರೂ ಭೂಮಿಗಿಳಿದಾಗ ಕೀಟ, ಹಲ್ಲಿ, ಕಪ್ಪೆ ಮತ್ತು ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಪಕ್ಷಿಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದು ತಿನ್ನುತ್ತವೆ.

ಮಾಂಸಾಹಾರಿ ಗಣ (ಕಾರ್ನಿವೊರ): ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಹಲವು ಕುಟುಂಬಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಕ್ಕು, ಹುಲಿ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ಫೆಲಿಡೀ ಕುಟುಂಬ ಒಂದು. ದುಂಡುತಲೆ, ಒಳಕ್ಕೆ ಎಳೆದುಕೊಳ್ಳಬಹುದಾದ ಮೊನೆಯುಗುರು ಅಥವಾ ನಖಗಳು ಈ ಕುಟುಂಬದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ವಿಶೇಷ ಲಕ್ಷಣ. ಬಹು ಹಿಂದೆ ಸಿಂಹಗಳು ದಟ್ಟವಾದ ದಂಡಕಾರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದುವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದ್ದರೂ ಈಗ ಇವು ಕನ್ನಡನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಹುಲಿ (ಪ್ಯಾಂತೆರ ಟೈಗ್ರಿಸ್) ಕರ್ನಾಟಕದ ತೇವಮಿಶ್ರಿತ ಪರ್ಣಪಾತಿ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ವಾಸಿಸುವ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಆಹಾರಜೀವಿಗಳು, ಮರಗಳು, ನೆರಳು, ಬಾಯಾರಿಕೆಯನ್ನು ನೀಗುವ ಜಲಾಶಯ ಆವಶ್ಯಕ. ಹುಲಿಯ ಮೈಮೇಲಿನ ರೋಮದ ಬಣ್ಣ ಮೋಹಕ ಹಾಗೂ ಉಜ್ವಲ. ಇದೇ ಕುಟುಂಬಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಚಿರತೆಗಳು (ಪ್ಯಾಂತೆರ ಪಾರ್ಡಸ್) ಗುಡ್ಡಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ದೊರಕುತ್ತಿದ್ದುವಂತೆ. ಇವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮಾನವನ ನೆಲೆಯ ಸನಿಹದಲ್ಲಿಯೇ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದು ದನ ಕುರಿ ಮೇಕೆ ಮೊದಲಾದ ಸಾಕುಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಉಪದ್ರವವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಿದ್ದುವು. ಮಾನವನ ಬೇಟೆಯಿಂದ ಇವುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಕ್ಷೀಣವಾಗಿ ಈಗ ಇವು ವಿರಳವಾಗಿ ಹೋಗಿವೆ. ಚಿರತೆ ಬೆಕ್ಕು ಅಥವಾ ಕಾಡುಬೆಕ್ಕು (ಫೆಲಿಸ್ ಬೆಂಗಾಲೆನ್ಸಿಸ್) ಕರ್ನಾಟಕದ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದರ ಗಾತ್ರ ಸಾಕುಬೆಕ್ಕಿನಷ್ಟು. ಆದರೆ ಕಾಲುಗಳು ಮಾತ್ರ ನೀಳ. ದೇಹದ ರಚನೆಯಂತೂ ಪುಟ್ಟ ಚಿರತೆಯಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ದೇಹ ಹಳದಿಬಣ್ಣ. ಮಂಟ ಬೆಕ್ಕು ಅಥವಾ ಕಾಡುಬೆಕ್ಕು (ಫೆಲಿಸ್ ಕೇಯಸ್) ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧ. ಇದು ಕೂಡ ಸಾಕುಬೆಕ್ಕಿಗಿಂತ ದೊಡ್ಡದು. ಇದರ ಬಾಲ ಮಾತ್ರ ಚಿಕ್ಕದು. ಕಾಲುಗಳು ನೀಳ, ಕಣ್ಣುಗಳು ಮಂದಹಸಿರುಬಣ್ಣ, ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸಿದರೂ ಕಾಡುಗಳ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಹಳ್ಳಿಗಳಿಗೂ ರಾತ್ರಿವೇಳೆ ಬರುವುದುಂಟು. ಬೇಟೆಯ ಚಿರತೆ (ಆಸಿನೋನಿಕ್ಸ್ ಜೂಬೇಟಸ್) ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಉತ್ತರದ ಬಯಲಿನಲ್ಲಿ (ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯ ಬಯಲಿನಲ್ಲಿ) ಸಾಕಷ್ಟು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಾಲಕ್ಕೆ ಇತ್ತು. ಇದರ ಕಾಲುಗಳು ತೆಳು. ಇದು ನಖಗಳನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಒಳಕ್ಕೆ ಸೆಳೆದುಕೊಳ್ಳಲಾರದು. ವೇಗವಾಗಿ ಓಡುವ ಜಿಂಕೆಗಳನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿ ಬೇಟೆಯಾಡುವುದು ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಿಯ, ಮಾನವ ಇವುಗಳ ಉಪದ್ರವವನ್ನು ತಾಳಲಾರದೆ ಇವನ್ನು ಬೇಟೆಯಾಡಿ ಬಯಲಿನಲ್ಲಿ ಸಿಗದಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಈಗ ಇವು ಸಂಪೂರ್ಣ ಗತವಂಶಿಗಳಾಗಿವೆ.

ಹುಲಿ

ವೈವೆರಿಡೀ ಕುಟುಂಬಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಪುನುಗು ಬೆಕ್ಕಿನ (ವೈವರಿಕ್ಯುಲ ಇಂಡಿಕ) ವಾಸ ಕಾಡು ಮತ್ತು ಗುಡ್ಡಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಆಗಿದ್ದರೂ ಇದು ಎತ್ತರವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವ ಹುಲ್ಲು ಮೈದಾನದಲ್ಲಿ ಹೇರಳವಾಗಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಉದ್ದ ಸು. 90 ಸೆಂಮೀ. ತೂಕ ಸು. 3–4 ಕೆಜಿ. ದೇಹ ಬೂದುಬಣ್ಣ. ಬಾಲ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಪಟಪಟ್ಟೆ ಬಣ್ಣ. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಹಳ್ಳಿಗಳ ಮನೆಗಳಲ್ಲೂ ಚರಂಡಿಗಳಲ್ಲೂ ಕಾಣಲಾಗಿದೆ. ಇದು ಮರವನ್ನು ಹತ್ತಬಲ್ಲದು. ಇಲಿ, ಅಳಿಲು, ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಇದರ ಆಹಾರ. ವೃಷಣಕೋಶ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಸುಗಂಧ ಗ್ರಂಥಿಗಳಿಂದ ಪುನುಗನ್ನು ಉತ್ಪಾದಿಸಿ ಇದು ಮರಗಳಿಗೆ ಒರಸುತ್ತದೆ. ಕೇರ ಬೆಕ್ಕು (ಪಾರಡಕ್ಸ್ಯೂರಸ್ ಹರ್ಮಾಫ್ರೊಡೈಟಸ್) ಇದೇ ಕುಟುಂಬಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು. ಇದು ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಮರಗಳ ಮೇಲೆ ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಹಳ್ಳಿಗಳ ಹೊರವಲಯದ ಲ್ಲಿರುವ ಮಾವಿನ ಮರ ಮತ್ತು ಈಚಲು ಮರಗಳ ಮೇಲೂ ವಾಸಿಸುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಮಾನವ ವಾಸಿಸುವ ಮನೆ ಅಥವಾ ಹಳೇಮನೆ, ಪಾಳುಬಿದ್ದ ದೇವಸ್ಥಾನ, ಮೋರಿ, ಚರಂಡಿಗಳಲ್ಲೂ ಕಂಡುಬಂದಿದೆ.

ಎರಡು ಜಾತಿಯ ಕೀರಗಳು (ಮುಂಗುಸಿ) ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಇವೆ. ಇವು ಹರ್ಪೆಸ್ಟಿಡೀ ಕುಟುಂಬಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವ ಕೀರ (ಹರ್ಪಸ್ಟಿಸ್ ಎಡ್ವರ್ಸಿ) 90 ಸೆಂಮೀ ಉದ್ದವಿರುತ್ತದೆ. ದೇಹದಷ್ಟೇ ಉದ್ದದ ಬಾಲವೂ ಉಂಟು. ಇದರ ತೂಕ ಒಂದೂ ಕಾಲು ಕೆಜಿ. ಕಾಡು ಇದರ ತವರು ಪ್ರದೇಶವಾದರೂ ಕುರುಚಲು ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಸಾಗುವಳಿ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಬೆಕ್ಕುಗಳಂತೆ ಇಲಿಗಳನ್ನು ಬೇಟೆಯಾಡಿ ತಿನ್ನುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ನಾಗರಹಾವು ಮೊದಲಾದ ವಿಷದ ಹಾವುಗಳೊಡನೆ ಹೋರಾಡುವ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯೂ ಇದಕ್ಕಿದೆ. ಮತ್ತೊಂದು ಬಗೆಯ ಕೀರ ಕೆಂಪುಕೀರ (ಹರ್ಪಸ್ಟಿಸ್ ವಿಟಿಕಾಲಿಸ್). ಇಲಿ, ಹಾವು, ಚೇಳು, ಕೀಟಗಳೇ ಇದರ ಆಹಾರ. ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟದ ಕಾಡುಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಕತ್ತೆಕಿರುಬ ಅಥವಾ ನಾಯಿಹುಲಿ ಹೈನಿಡೀ ಕುಟುಂಬದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳ ಗುಹೆಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಎತ್ತರವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿರುವ ಹುಲ್ಲಿರುವ ಬಯಲು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದೊರಕುತ್ತದೆ. ಕಾಡುಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ವಿರಳ. ಇದು ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಪಡೆದು ರಾತ್ರಿಯ ವೇಳೆ ಬೇಟೆಗೆ ಹೊರಡುತ್ತದೆ.

ನಾಯಿ ಕುಟುಂಬ ಕೇನಿಡೀಗೆ ಸೇರಿದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ತೋಳ (ಕೇನಿಸ್ ಲೂಪಸ್), ನರಿ ಅಥವಾ ಕುನ್ಯಾನರಿ (ಕೇನಿಸ್ ಆರಿಯಸ್), ಸಣ್ಣನರಿ ಅಥವಾ ಕೆಂಪುನರಿ (ವುಲ್ಪೆಸ್ ಬೆಂಗಾಲೆನ್ಸಿಸ್) ಮತ್ತು ಸೀಳುನಾಯಿ ಅಥವಾ ಕಾಡುನಾಯಿ (ಕ್ಯೂಆನ್ ಅಲ್ಪೈನಸ್). ತೋಳ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ

ವಾಸಿಸಿ ಜಿಂಕೆಗಳನ್ನು ತಿಂದು ಜೀವಿಸುತ್ತದೆ. ನರಿ, ಕೆಂಪುನರಿಗಳು ಮಾಂಸಾಹಾರಿಗಳಾಗಿರುವುದೇ ಅಲ್ಲದೆ ಕಬ್ಬು, ಕಾಫಿ ಮತ್ತು ನೆಲಗಡಲೆ ಫಸಲುಗಳಿಗೆ ಉಪದ್ರವವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ಸೀಳುನಾಯಿಗಳು ಜಿಂಕೆ, ಮೊಲ ಮೊದಲಾದವನ್ನು ಹಿಡಿದು ತಿಂದು ಜೀವಿಸುತ್ತವೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದ ಕರಡಿಗಳು (ಮೆಲರ್ಸಸ್ ಆರ್ಸಿನಸ್) ಕಾರ್ನಿವೊರ ಗಣದ ಇನ್ನೊಂದು ಮುಖ್ಯ ಗುಂಪನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುವುವು. ಇವು ಮಂಡ್ಯ, ಕೋಲಾರ, ತುಮಕೂರು, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳ ಗುಹೆಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತವೆ. ಇವು ಕೀಟಗಳನ್ನೇ ಅಲ್ಲದೆ ಹಣ್ಣು ಮತ್ತು ಜೇನುಗೂಡಿನಿಂದ ಪಡೆದ ಜೇನುತುಪ್ಪವನ್ನೂ ತಿನ್ನುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ ಮೈಮೇಲೆ ನೀಳವಾದ ಕೂದಲುಂಟು.

ಮಸ್ಟೆಲಿಡೀ ಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿ ನೀರುನಾಯಿ (ಲುಟ್ರ ಲುಟ್ರ), ಮುರ್ರನಾಯಿ (ಮಾರ್ಟೀಸ್ ಗ್ವಟ್ಕಿನ್ಸಿ), ಮೆಲಿವೊರ ಕ್ಯಾಪೆನ್ಸಿಸ್ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳ ಮುಖ್ಯ ಆಹಾರ ಮೀನು. ನೀರುನಾಯಿ ಕೊಡುಗು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲೂ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯಲ್ಲೂ ಕಾಣಸಿಗುತ್ತದೆ. ದೇಹ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಕಪ್ಪು. ಇದನ್ನು ಹಿಡಿದು ಸುಲಭವಾಗಿ ಸಾಕಬಹುದು. ಇದೇ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಮತ್ತೊಂದು ಬಗೆಯ ಕೆಂಚು ನೀರುನಾಯಿಯ (ಲುಟ್ರ ಪರ್ಸ್ಪಿಸಿಲೇಟ) ದೇಹದ ಬಣ್ಣ ಕೆಂಪು. ಇದು ಕೊಡಗು, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇರಳ. ಮುರ್ರನಾಯಿಯ ಮುಖ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಪ್ಪು. ಕುತ್ತಿಗೆಯ ತಳಭಾಗ ಬಿಳುಪು ಮತ್ತು ಹಳದಿ. ದೇಹದ ಹಿಂಭಾಗ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಪ್ಪು. ಕೊಡಗಿನ ಬೆಟ್ಟ ಗುಡ್ಡಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸ. ಅಲ್ಲದೆ ಇದು ಮರದ ಮೇಲೂ ಹತ್ತಿ ಓಡಾಡಬಲ್ಲುದು. ನಖಗಳಿಲ್ಲದ ನೀರು ನಾಯಿ (ಅಯೋನಿಕ್ಸ್ ಸಿನರಿಯ) ಕೊಡಗಿನ ಬೆಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ಸಣ್ಣಸಣ್ಣ ನದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ತಾರಕರಡಿ (ಮೆಲಿವೊರ ಕ್ಯಾಪೆನ್ಸಿಸ್) ಒಣಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ದೊರಕುತ್ತದೆ. ಕರಡಿಯಂತೆ ಇದರ ಕಾಲು ಮೋಟು, ದಪ್ಪ; ಬಾಲ ಚಿಕ್ಕದು, ಪಾದಗಳು ಅಗಲ. ಪಕ್ಷಿಗಳು, ಜೇನು, ಹಣ್ಣು ಸರೀಸೃಪಗಳು ಇದರ ಆಹಾರ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೆಚ್ಚು ಮಳೆ ಬೀಳುವ ಕಾಡುಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. **(ಬಿ.ಡಿ.ಎಸ್.)**

ಕೀಟಭಕ್ಷಿ ಗಣ (ಇನ್ಸೆಕ್ಟಿವೊರ) : ಈ ಗಣದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳೂ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲುಂಟು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮರದ ಮುಳ್ಳಿಲಿ (ಅನತಾನ ಎಲಿಯಟಿ), ಕಂದು ಮೂಗಿಲಿ (ಪ್ಯಾರ ಎಕೈನಸ್ ಮೈಕ್ರೋಪಸ್) ಮತ್ತು ಸುಂಡಿಲಿಗಳು (ಸಂಕಸ್ ಮ್ಯುರಿನಸ್) ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದವು. ಮರದ ಮುಳ್ಳಿಲಿ ಒಣಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತದೆ. ದೇಹದ ಉದ್ದ 18–20 ಸೆಂಮೀ. ಬಾಲ 20–23 ಸೆಂಮೀ. ಗೂಟದಂಥ ಮೂಗು, ಮೋಟುಬಾಲ ಇದರ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಇದರ ವಾಸ ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶ. ಅಪರೂಪಕ್ಕೆ ಮನೆಗಳನ್ನೂ ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದುಂಟು. ಸುಂಡಿಲಿ ಬಯಲಿನಲ್ಲಿಯೇ ಅಲ್ಲದೆ ಮನೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಾಸಿಸುತ್ತದೆ. ದೇಹ 15 ಸೆಂಮೀ, ಬಾಲ 8 ಸೆಂಮೀ ಉದ್ದ ಇರುತ್ತದೆ. ಮೂತಿ ನೀಳ ಮತ್ತು ಚೂಪು. ಇದು ಕೀರಲು ಧ್ವನಿ ಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಬಾವಲಿ ಗಣ (ಕೈರಾಪ್ಟರ): ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ತೊಗಲ ಬಾವಲಿ (ಟಿರೋಪಸ್ ಎಡ್ವರ್ಸಿ). ಅಗಲಗಿವಿಯ ಬಾವಲಿ (ರೈನೊಲೋಪಸ್), ಹೆಣ್ಣು ಬಾವಲಿ ಮೊದಲಾದುವು ಇವೆ. ಬಾವಲಿಯ ಮುಂಗಾಲಿನ ಬೆರಳುಗಳು ಲಂಬವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಜಾಲಪಟಲದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದೇ ಅಲ್ಲದೆ ಈ ಪಟಲ ವಿಶಾಲವಾಗಿದೆ. ಇದು ದೇಹದ ಪಕ್ಕ ಮತ್ತು ಹಿಂಗಾಲುಗಳನ್ನು ಬಂಧಿಸಿ ಹಾರಲು ನೆರವಾಗುವುದು ಒಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮರಗಳ ಕೊಂಬೆ, ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಮನೆ ದೇವಾಲಯಗಳ ತೊಲೆಗಳು ಇಲ್ಲೆಲ್ಲ ಜೋಲಾಡುತ್ತಿರುತ್ತವೆ. ಇವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಒಂದೆಡೆಯಿದ್ದು ಸಂಜೆಯಾಗುತ್ತಲೇ ತಮ್ಮ ಬೀಡಿನಿಂದ ಹೊರಬಂದು ಚಟುವಟಿಕೆಯಿಂದ ಹಾರಿ ಆಹಾರವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಿಗಿರುವ ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಹಾಗೂ ತೀಕ್ಷ್ಣತಮವಾದದ್ದು. ಇವು ಹಣ್ಣುಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುವುದರಿಂದ ಬಾಳೆ, ಸೀಬೆ ಮೊದಲಾದ ತೋಟಗಳಿಗೆ ಇವುಗಳ ಉಪದ್ರವ ಹೆಚ್ಚು. ಬಾವಲಿಗಳಲ್ಲಿ ರಾಕ್ಷಸ ಬಾವಲಿ ದೊಡ್ಡ ಗಾತ್ರದ್ದು. ಇವುಗಳು ಅಪರೂಪವಾಗಿ ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟದ ದಟ್ಟ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ.

ದಂಶಕ ಗಣ (ರಾಡೆಂಶಿಯ) : ಇದರ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಮಾನವನ ದವಸ ಧಾನ್ಯ ಹಣ್ಣು ಹಂಪಲು ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ತಿಂದು ನಾಶಪಡಿಸತಕ್ಕವು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವ ಅಳಿಲಿಗೆ ಬೆನ್ನಿನ ಮೇಲೆ ಮೂರು ನೀಳವಾದ ಬಿಳಿಯ ಪಟ್ಟೆಗಳಿವೆ. ಈ ಅಳಿಲು (ಫ್ಯುನಾಂಬ್ಯುಲಸ್ ಪಾಮೇರಮ್) ಸಾಗುವಳಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೇ ಅಲ್ಲದೆ ಇತರ ಬಯಲಿನಲ್ಲೂ ಕಾಡಿನ ಸರಹದ್ದಿನಲ್ಲೂ ಮಾನವನ ವಸತಿಯ ಸನಿಹದಲ್ಲೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದರ ಸೋದರ ಅಳಿಲುಗಳು–ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಪಟ್ಟೆ ಅಳಿಲು (ಫ್ಯು.ರಫ್ಟೋನಿ) ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆ ಮತ್ತು ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬಂದರೆ ಕಾಡು ಅಳಿಲು (ಫ್ಯು. ನ್ಯೂಮೇರಿಯನ್) ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಉಂಟು. ಬೂದು ಅಳಿಲು (ಸೈಯೂರಸ್ ಇಂಡಿಕಸ್) ಎಂಬ ದೊಡ್ಡ ಅಳಿಲು ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಗಳ ದಟ್ಟಡವಿಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತದೆ. ಬಯಲಿನ ಇಲಿ ಅಥವಾ ಕೋಕ (ನಿಕೋಸಿಯ ಬೆಂಗಾಲೆನ್ಸಿಸ್) ಎಂಬ ಇಲಿ ಬಯಲಿನಲ್ಲಿ ಬಿಲ ತೋಡಿ ಅದರಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತದೆ. ಸಾಗುವಳಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಇದರ ಹಾವಳಿ ಹೆಚ್ಚು. ಹೆಗ್ಗಣ (ಸೆಸೋಸಿಯ ಬ್ಯಾಂಡಿಕೋಟ) ಬಿಲಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದು, ಕಣಜಗಳಿಗೆ ದಾಳಿ ಇಡುತ್ತದೆ. ಮನೆಯಿಲಿ (ಮಸ್ ಡೆಕುಮಾನಸ್) ಮನೆ ಬುರ್ಗಿಲಿ (ಮಸ್ ಮಸ್ಕುಲಸ್) ಮತ್ತು ಕರಿಯಿಲಿ (ಮಸ್ ರ್‍ಯಾಟ್ಟಸ್) ಮಾನವನ ವಸತಿ ಗೃಹಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ದವಸಧಾನ್ಯಗಳಿಗೆ ಇವುಗಳ ಹಾವಳಿ ಹೆಚ್ಚು. ಬೂದಿಬಣ್ಣದ ಕೌಲಿಲಿ (ಮಸ್ ಪ್ಲಾಟಿತ್ರಿಕ್ಸ್), ಕರಿಯಿಲಿ (ಮಸ್ ಮೆಟ್ಟಾಡ) ಸಹ ಉಂಟು. ಇವುಗಳಿಂದಲೂ ಸಾಗುವಳಿಗೆ ತೊಂದರೆ ಇದೆ. ಮರದ ಇಲಿಗೆ (ಮಸ್ ಒಲೆರೇಸಿಯಸ್) ಉದ್ದವಾದ ಬಾಲವಿದೆ. ಮುಳ್ಳುಹಂದಿ (ಹಿಸ್ಟ್ರಿಕ್ಸ್ ಲ್ಯೂಕೂರ) ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟದ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಇದು ಕಾಫಿ ಮತ್ತು ಕಬ್ಬಿನ ತೋಟಗಳಿಗೆ ನುಗ್ಗಿ ಹಾವಳಿ ಮಾಡುವುದುಂಟು. ಕರ್ನಾಟಕದ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಬಗೆಯ ಮೊಲಗಳು ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಒಂದು ಮೊಲ (ಲೀಪಸ್ ರುಫಿಕಾಡೇಟಸ್), ಇನ್ನೊಂದು ಕರಿ ಕಂಠದ ಮೊಲ (ಲೀ. ನೈಗ್ರಿಕಾಲಿಸ್), ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪೊದೆಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುತ್ತವೆ. ಹಸುರುಹುಲ್ಲು, ರಾಗಿ, ಜೋಳ, ಇತರ ಧಾನ್ಯ ಸಸ್ಯಗಳ ಚಿಗುರನ್ನು ತಿಂದು ಜೀವಿಸುತ್ತವೆ.

ಗೊರಸಿಗಳ ಗಣ (ಅಂಗ್ಯುಲೇಟ): ಈ ಗಣದ ಆನೆ ಪ್ರೊಬಾಸಿಡೀ ಉಪಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಇದು ಕರ್ನಾಟಕದ ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟದ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಾಗಿ ಜೀವಿಸುವ ಅತ್ಯಂತ ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಾಣಿ (ಎಲಿಫಾಸ್ ಮ್ಯಾಕ್ಸಿಮಾಸ್). ಇದರ ಬೀಡು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಿಂದ ಹಿಡಿದು ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯವರೆಗೂ ಇದೆ.

ಮೆಲಕು ಹಾಕುವ ಎರಡು ಗೊರಸುಗಳುಳ್ಳ ಹಸು, ಕುರಿ, ಮೇಕೆ, ಜಿಂಕೆ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಅಂಗ್ಯುಲೇಟ ಗಣ ಆರ್ಟಿಯೊಡ್ಯಾಕ್ಟಿಲ ಉಪಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿವೆ. ದನಕರುಗಳನ್ನು (ಬಾಸ್ ಇಂಡಿಕಸ್) ಪಳಗಿಸಿ ಬೇಸಾಯಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದೇ ಅಲ್ಲದೆ ಹಾಲುಮೊಸರುಗಳಿ

ಗಾಗಿಯೂ ಸಾಕುವುದು ಪುರಾತನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಇದೆ. ಕುರಿ (ಓವಿಸ್) ಮತ್ತು ಆಡುಗಳನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮಾಂಸಕ್ಕಾಗಿ ಸಾಕುತ್ತಾರೆ. ಕಾಡೆಮ್ಮೆ (ಬೈಬಾಸ್ ಗೌರುಸ್) ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟದ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಮಂದೆಗೂಡಿ ವಾಸಿಸುತ್ತವೆ. ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಾಗಿ ಜೀವಿಸುವ ಇದು ಸ್ವಭಾವತಃ ದರ್ಪ ಗಾಂಭೀರ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪ್ರಾಣಿ. ಸು. 180–220 ಸೆಂಮೀ ಎತ್ತರ, 210–300 ಸೆಂಮೀ ಉದ್ದ ಬೆಳೆಯುತ್ತದೆ. ಇದರೊಡನೆ ಒಡನಾಡಿದ ಸಾಕು ಎಮ್ಮೆಗಳು ಗಬ್ಬವಾಗಿರುವುದು ತಿಳಿದುಬಂದಿದೆ. ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲದ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಡು ಆಡು ಅಥವಾ ಬುರ್ರೆ ಆಡುಗಳು (ಹೆಮಿಟ್ರೇಗಸ್ ಹೈಲೋಕ್ರಸ್) 4,000' ಎತ್ತರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತವೆ.

ಚಿಗರೆ, ಹುಲ್ಲೆಕರ, ಜಿಂಕೆ, ಸಾರಂಗ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಸರ್ವಿಡೀ ಕುಟುಂಬಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವು. ಈ ಕುಟುಂಬದ ಜೀವಿಗಳ ಕೊಂಬುಗಳು ಟೊಳ್ಳಾಗಿರದೆ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಕೊಂಡ ಕುರಿಗಳು (ಟ್ರ್ಯಾಸೆರಸ್ ಕ್ವಾರ್ಡಿಕಾರ್ನಿಸ್) ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟದ ದಕ್ಷಿಣಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತವೆ. ಇವು ಆಡಿನ ಗಾತ್ರದ ಸುಂದರ ಪ್ರಾಣಿಗಳು. ಇವುಗಳ ಕುತ್ತಿಗೆ ನೀಳ ಮತ್ತು ಸಣ್ಣ. ಕಣ್ಣುಗಳು ದೊಡ್ಡವು ಮತ್ತು ಸುಂದರವಾದವು; ಮೈಗೂದಲು ನಯ ಮತ್ತು ಬಾಲ ಮೋಟು. ಹೆಣ್ಣುಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕೊಂಬುಗಳಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಕೆಲವಕ್ಕೆ ನೀಳವಾದ ಅರ್ಧಚಂದ್ರಾಕಾರವಾಗಿ ಬೆನ್ನಿನ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಬಿಗಿದ ಕೊಂಬುಗಳ ಮೇಲೆ ಬುಡದಿಂದ ತುದಿಯವರೆಗೂ ವೃತ್ತಾಕಾರದ ದಿಬ್ಬಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಇವಕ್ಕೆ 35 ಸೆಂಮೀ ಎತ್ತರ ಬೆಳೆಯುವ ಕೊಂಬುಗಳಿವೆ. ಹಲವಾರು ಸುತ್ತುವರಿದ ದಿಬ್ಬಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕೊಂಬುಗಳು ನೆಟ್ಟಗಿರದೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ವಲ್ಪ ವಂಕಿಯಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಕೊಂಬುಗಳು ಗಂಡು ಹೆಣ್ಣುಗಳೆರಡರಲ್ಲೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಸಾಂಬಾರ್ ಅಥವಾ ಕಡವೆಗಳು (ಸರ್ವಸ್ ಯೂನಿಕಲರ್) ಜಿಂಕೆಯ ಜಾತಿಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ದೊಡ್ಡವು. ಸುಮಾರು 65–70 ಸೆಂಮೀ ಎತ್ತರ, ಮೈಗೂದಲು ಒರಟು. ಇದಕ್ಕೆ ಕುತ್ತಿಗೆಯ ಬಳಿ ನೀಳವಾದ ಕೂದಲಿದೆ. ಇವು ಕಾಡಿನ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಸಾರಂಗ ಅಥವಾ ಚಿತ್ರಾಂಗ ಜಿಂಕೆಗಳು (ಆಕ್ಸಿಸ್ ಅಕ್ಸಿಸ್) ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟದ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಮಂದೆ ಮಂದೆಯಾಗಿ ವಾಸಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಬಗೆಯ ಜಿಂಕೆಗಳು ಇತರ ಜಿಂಕೆಗಳಿಗಿಂತ ಚಿಕ್ಕವು. ಬೊಗಳುವ ಜಿಂಕೆಗಳೂ (ಮಂಟೈಯಕಸ್ ಮಂಟ್ಜಾಕ್) ನಮ್ಮ ನಾಡಿನ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ದೊರಕುತ್ತವೆ. ಇವು ನಾಯಿ ಬೊಗಳಿದಂತೆಯೇ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತವೆ. ಒಂದು ಕವಲಿಂದ ಕೂಡಿದ ಇವುಗಳ ಕೊಂಬು ಮೋಟು, ಬಾಲವೂ ಮೋಟು.

ಕಾಡೆಮ್ಮೆ

ಕರ್ನಾಟಕದ ಕಾಡುಹಂದಿ (ಸಸ್ ಕ್ರಿಸ್ಟೇಟಸ್) ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂಟೊಂಟಿಯಾಗಿ ಜೀವಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರ ಮೇಲುದವಡೆಯ ಕೋರೆ ಹಲ್ಲುಗಳು ಕಮಾನಿನಂತೆ ಮೇಲ್ಮುಖವಾಗಿ ಬಾಗಿ ಬಾಯಿಂದ ಹೊರಚಾಚಿರುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಕೋರೆ ಹಲ್ಲುಗಳು ಚಿರಕಾಲ ಬೆಳೆಯತಕ್ಕವು. ಕೋರೆಹಲ್ಲುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಗೆಡ್ಡೆ ಗೆಣಸುಗಳನ್ನು ಅಗಿದು ತಿನ್ನುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ಬೆರಳುಗಳಿದ್ದರೂ ನಡೆಯುವಾಗ ಎರಡನ್ನು ಮಾತ್ರ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಊರುವುವು.

ಬರ್ಕ ಅಥವಾ ಕೂರಂದಿ (ಟ್ರ್ಯಾಗ್ಯುಲಸ್ ಮೆಮಿನ್ನ) ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟದ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಇದರ ಎತ್ತರ ಸು. 13 ಸೆಂಮೀ. ಜಿಂಕೆಯಂಥ ಈ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ದೇಹರಚನೆ ಜಿಂಕೆ ಮತ್ತು ಹಂದಿಗಳ ರಚನೆಯ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಯಾಗಿದೆ.

ಫಾಲಿಡೋಟ: ಈ ವರ್ಗದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಚಿಪ್ಪು ಹಂದಿ (ಮೇನಿಸ್ ಕ್ರಾಸಿಕಾಡೇಟ) ದೊರಕುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಮೈಮೇಲೆಲ್ಲ ಹೆಂಚಿನಂತೆ ಅಳವಡಿಸಿರುವ ಅಗಲವಾದ ಹುರುಪೆಗಳಿವೆ. ಕಾಲುಗಳು ಮೋಟು, ಐದು ಬೆರಳುಗಳಿವೆ. ಮೂತಿ ಉದ್ದ ಮತ್ತು ಚೂಪು. ಮುಂಗಾಲಿನ ಬೆರಳುಗಳಲ್ಲಿ ಬಲಯುತವಾದ ನಖಗಳಿವೆ. ಹಲ್ಲು ಇಲ್ಲ, ಇರುವೆ, ಗೆದ್ದಲು ಮೊದಲಾದ ಕೀಟಗಳೇ ಇದರ ಆಹಾರ, ನಿಶಾಚರಿಯಾದ ಈ ಪ್ರಾಣಿ ಬಿಲ ತೋಡಿ ಜೀವಿಸುತ್ತದೆ. ಅಪಾಯ ಸನ್ನಿಹಿತವಾದರೆ ದೇಹವನ್ನು ಚೆಂಡಿನಂತೆ ಮುದುರಿಕೊಂಡು ಆತ್ಮರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

ಪಕ್ಷಿವರ್ಗ

ಕರ್ನಾಟದ ಪಕ್ಷಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಹಾರುವ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವು. ಇಲ್ಲಿಯೇ ವಾಸಿಸುವ ಪಕ್ಷಿಗಳಿದ್ದರೂ ಇತರ ನೆರೆಹೊರೆಯ ರಾಜ್ಯಗಳಿಗೆ ವಲಸೆ ಹೋಗುವ ಪಕ್ಷಿಗಳೂ ಇವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಹೊರದೇಶದಿಂದ (ಆಫ್ಘಾನಿಸ್ಥಾನ, ಸೈಬೀರಿಯ ಇತ್ಯಾದಿ) ವಲಸೆ ಬರುವ ಪಕ್ಷಿಗಳೂ ಇವೆ.

ಭಾರತದ ರಾಷ್ಟ್ರಪಕ್ಷಿಯೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿರುವ ನವಿಲು (ಪ್ಯಾವೋಕ್ರಿಸ್ಟೇಟಸ್) ಗಾಲಿಫೀಸ್ ಕುಟುಂಬದ ಪ್ರತಿನಿಧಿ. ಇದು ಕರ್ನಾಟಕದ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನೀರಿರುವ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಹೆಣ್ಣಿಗಿಂತಲೂ ಗಂಡು ಹೆಚ್ಚು ಆಕರ್ಷಕ. ಗಂಡು ತನ್ನ ಬಾಲದ ನೀಳವಾದ ಪುಕ್ಕಗಳನ್ನು ನೆಟ್ಟಗೆ ಮಾಡಿ ನರ್ತನ ಮಾಡುವುದು ಒಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ನವಿಲಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಹಾರಲು ಆಗದಿದ್ದರೂ ಮರದಿಂದ ಮರಕ್ಕೆ ಹಾರಬಲ್ಲುದು.

ಸಾಕುಕೋಳಿಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವಜ ಎನ್ನಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಭಾರತದ ಕಾಡುಕೋಳಿ (ಗ್ಯಾಲಸ್ ಗ್ಯಾಲಸ್) ಕರ್ನಾಟಕದ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದೊರಕುತ್ತದೆ. ಇದರ ವಾಸ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕುರುಚಲು ಗಿಡಗಳು ಮತ್ತು ಬಿದಿರು ಮೆಳೆಗಳಲ್ಲಿ. ಇದೇ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದ ಕೆಂಗುಚ್ಚದ ಕೋಳಿ (ಗ್ಯಾಲೋಪೆರ್ಡಿಕ್ಸ್ ಸ್ಪ್ಯಾಡಿಸಿಯ) ಮತ್ತು ಕಂದು ಕಾಡುಕೋಳಿಗಳೂ (ಗ್ಯಾಲಸ್ ಸೊನೆರಾಟಿ) ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ ವಾಸ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಾಡಿನ ಪೊದರು. ಸಾಗುವಳಿ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಲಾವಕ್ಕಿಗಳು ಚಳಿಗಾಲದಲ್ಲಿ ಭೇಟಿ ಕೊಡುತ್ತವೆ. ಈ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಹಲವು ಬಗೆಯ ಲಾವಕ್ಕಿಗಳನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಕಪ್ಪೆದೆಯ ಲಾವಕ್ಕಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹುಲುಸಾದ ಹುಲ್ಲುಗಾವಲುಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಸಾಗುವಳಿ ಪ್ರದೇಶದ ಸನಿಹದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಪೊದರು ಲಾವಕ್ಕಿಗಳು ತೆರೆದ ಕಾಡುಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಮಂದೆಗೂಡಿ ಜೀವಿಸುತ್ತವೆ. ಬಿಳಿ ಎದೆಯ ನೀರಕ್ಕಿ (ಆಮೋರಾರ್ನಿಸ್ ಫೋನಿಕ್ಯೂರಸ್) ಕೆರೆಕಾಲುವೆಗಳ ದಂಡೆಗಳಲ್ಲಿ ದಟ್ಟವಾಗಿ ಬೆಳೆವ ಜೊಂಡುಗಳ ನಡುವೆ ವಾಸಿಸುತ್ತದೆ.

ಪಾರಿವಾಳ ಮತ್ತು ಕಪೋತಗಳು ತೆಳುವಾದ ಹಾಗೂ ಹೆಚ್ಚು ಬಲಯುತವಲ್ಲದ ಕೊಕ್ಕುಗಳನ್ನುಳ್ಳವು. ಕಾಳುಕಡ್ಡಿ ಹಣ್ಣುಗಳೇ ಇವುಗಳ ಆಹಾರ. ಇವು ಕೊಲಂಬಿಫಾರ್ಮೀಸ್ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವು. ಪಾರಿವಾಳ (ಕೊಲಂಬ ಲೀವಿಯ) ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮನೆಮಠ ಮತ್ತು ಮರಗಳ ಮೇಲೆ ವಾಸಿಸುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಕೆಲವರು ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಕುವುದೂ ಉಂಟು. ದಪ್ಪಕೊಕ್ಕು, ದೊಡ್ಡ ದೇಹದ ಹಸುರು ಪಾರಿವಾಳ (ಕ್ರೋಕೋಪಸ್ ಫಿನಿಕಾಪ್ಟಿರಿಕ್ಸ್) ಕಾಡುಗಳ ಮರಗಳ ಮೇಲೆಯೇ ವಾಸಿಸುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳ ಕಾಲುಗಳು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಓಡಾಡಲು ಪರಿಪೂರ್ಣತೆ ಪಡೆದಿಲ್ಲ. ಬಿಳಿಯ ಚುಕ್ಕೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಬೂದು ಬಣ್ಣದ ಕಪೋತಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬಯಲು ಪ್ರದೇಶದ ವಾಸಿಗಳು. ಇವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸಾಗುವಳಿ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಒಂಟೊಂಟಿಯಾಗಿ ಅಥವಾ ಗುಂಪು ಗುಂಪಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವುದೂ ಉಂಟು.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಊರುಕಾಗೆ (ಕಾರ್ವಸ್ ಸ್ಲೆಂಡೆನ್ಸ್) ಮತ್ತು ಕಾಡುಕಾಗೆ (ಕಾರ್ವಸ್ ಮ್ಯಾಕ್ರೋರಿಂಕಸ್) ಎಂಬ ಎರಡು ಬಗೆಯ ಕಾಗೆಗಳಿವೆ. ಕಾಡು ಕಾಗೆಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬಂದರೂ ಆಗಾಗ್ಗೆ ಕಾಡುಗಳ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಹಳ್ಳಿ ಊರುಗಳಲ್ಲೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಎರಡು ಬಗೆಯ ಕಾಗೆಗಳ ದೇಹಗಳೂ ಕಪ್ಪು. ಆದರೆ ಊರುಕಾಗೆಯ ಕುತ್ತಿಗೆ ಬೂದು ಬಣ್ಣದ್ದಾಗಿದ್ದರೆ, ಕಾಡುಕಾಗೆಯಲ್ಲಿ ಅದು ಕಪ್ಪಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಕವಿಗಳ ಗಮನವನ್ನು ಅನಾದಿ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಸೆಳೆದಿರುವ ಭಾರತದ ಕೋಗಿಲೆಗಳು (ಯುಡೈನಮಿಸ್ ಸ್ಕೊಲೋಪೇಸಿಯ) ಕರ್ನಾಟಕದ ಕಾಡು, ತೋಟಗಳಲ್ಲಿ ಇವೆ. ಗಂಡು ಅಚ್ಚಕಪ್ಪು, ಹೆಣ್ಣುಪಕ್ಷಿ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಕಂದು ಬಣ್ಣದ್ದು. ಇದರ ರೆಕ್ಕೆ, ಎದೆ, ಹೊಟ್ಟೆಯ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಳಿಯ ಚುಕ್ಕೆಗಳಿವೆ. ಇವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಾಗೆಗಳ ಗೂಡುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊಟ್ಟೆಗಳನ್ನಿಟ್ಟು ಕಾಗೆಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ತಮ್ಮ ಮೊಟ್ಟೆಗಳಿಗೆ ಕಾವು ಕೊಡಿಸುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಆ ಗೂಡಿನಲ್ಲಿ ಕಾಗೆಗಳ ಮೊಟ್ಟೆಗಳಿದ್ದರೆ ಅವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವುದೂ ಉಂಟು. ಸಾಕುತಾಯಿ ಕಾಗೆ ಆ ಮೊಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಮೊಟ್ಟೆಗಳೇ ಎಂದು ಭ್ರಮಿಸಿ ಕಾವು ಕೊಟ್ಟು ಮರಿಗಳು ಮೊಟ್ಟೆಯಿಂದ ಹೊರಬಂದ ಮೇಲೆ ಗುಟುಕು ಕೊಟ್ಟು ಸಾಕುತ್ತದೆ. ದೊಡ್ಡದಾಗಿ ಬೆಳೆದ ಮರಿಗಳು ಕೋಗಿಲೆಯ ಮರಿಗಳೆಂದು ತಿಳಿದ ಮೇಲೆ ಅದು ಅವನ್ನು ಓಡಿಸಿಬಿಡುತ್ತವೆ. ಈ ಕೋಗಿಲೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ನಾಲ್ಕೈದು ಬಗೆಯ ಕೋಗಿಲೆ ಜೀವಪ್ರಭೇದಗಳು ಇಲ್ಲಿಯ ಕಾಡಿನಲ್ಲೂ ಇವೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದ ಕಾಡು, ತೋಪು, ತೋಟಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವು ಬಗೆಯ ಗಿಳಿಗಳು ಇವೆ. ಇವೆಲ್ಲ ಸಿಟ್ಟಾಸಿಫಾರ್ಮೀಸ್ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಾಣಬರುವ ಹಸಿರು ಗಿಳಿ (ಸಿಟ್ಟಾಕ್ಯುಲ ಕ್ರಾಮೆರಿ) ನಾಡಿನಾದ್ಯಂತ ಉಂಟು. ಸಿ. ಯೂಪಾತ್ರ ಜಾತಿಯ ದೊಡ್ಡ ಗಿಳಿ ಕಾಡುಗಳಿಗೆ ಸೀಮಿತವಾಗಿದೆ. ಇದು ಗೂಡು ಕಟ್ಟಲಾರದು ಮರದ ಪೊಟರೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೆರಡು ಮೊಟ್ಟೆಗಳನ್ನಿಟ್ಟು ಮರಿ ಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಗೂಬೆಗಳು ನಿಶಾಚರ ಪಕ್ಷಿಗಳು. ಇವು ಸ್ಟ್ರಿಂಜಿಫಾರ್ಮೀಸ್ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವು. ರಾತ್ರಿವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಪುಟ್ಟ ಅಳಿಲು ಇಲಿ ಮುಂತಾದವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಜೀವಿಸುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ ತಲೆ ದೊಡ್ಡದು. ಕಣ್ಣುಗಳು ಸಹ ದೊಡ್ಡವಾಗಿದ್ದು ಮುಮ್ಮುಖವಾಗಿ ಅಳವಡಿಕೆಗೊಂಡಿರುತ್ತವೆ. ಕೊಕ್ಕು ಚಿಕ್ಕದು, ಕೊಕ್ಕೆಯಂತೆ ಬಾಗಿದೆ. ಪಾಳುಮನೆ, ಸಮಾಧಿ, ಮಂಟಪಗಳಲ್ಲೇ ಇವುಗಳ ವಾಸ. ಮರದ ಕೊಂಬೆಗಳ ಮೇಲೆ ಕೂರುವ ಸೌಕರ್ಯವಿದೆ. ಅಥೇನಿ ಬ್ರಾಮ (ಚುಕ್ಕೆ ಗೂಬೆ) ಮತ್ತು ಸ್ಟ್ರಿಕ್ಸ್ ಅಸೆಲೇಟಮ್ (ಮರದ ಮಚ್ಚೆಗೂಬೆ) ಅಲ್ಲದೆ ಇತರ ಗೂಬೆಯ ಪ್ರಭೇದಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿವೆ.

ಮಾಂಸಭಕ್ಷಿಗಳಾದ ಗರುಡ, ಡೇಗೆ, ಗಿಡುಗ, ಹದ್ದು, ರಣಹದ್ದುಗಳು ಫಾಲ್ಕನಿಫಾರ್ಮೀಸ್ ಅಥವಾ ಆಕ್ಸಿಪಿಟ್ರೆಸ್ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವು. ಇವುಗಳ ಕೊಕ್ಕು ಚಿಕ್ಕವು, ಹರಿತವಾದವು, ಬಲಯುತವಾದವು. ಕಾಲುಬೆರಳುಗಳಲ್ಲಿರುವ ನಖಗಳೂ ಬಲಯುತವಾದವು. ತಮ್ಮ ಆಹಾರ ಜೀವಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವುದರಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಹರಿದು ಚಿಂದಿ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ನೆರವಾಗತಕ್ಕವು. ಇವುಗಳ ಆಹಾರ ಇತರ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಅಥವಾ ಸಸ್ತನಿಗಳು. ರಣಹದ್ದುಗಳ ಕುತ್ತಿಗೆ ಮತ್ತು ತಲೆ ಬೋಳಾಗಿವೆ. ಇವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸತ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಮಾಂಸವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತವೆ. ಇವು ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಮರಗಳ ಮೇಲೆ ಬೆಟ್ಟಗಳ ಶಿಖರಗಳ ಮೇಲೆ ವಾಸಿಸುವುವು. ಗರುಡಪಕ್ಷಿ ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನಾದ್ಯಂತ ಉಂಟು.

ಆನ್ಸೆರಿಫಾರ್ಮೀಸ್ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಬಾತು ಕೋಳಿಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದ ಜಲಾಶಯಗಳಲ್ಲಿ ಇವೆ. ಇವುಗಳ ಕೊಕ್ಕು ಅಗಲವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವು ಮೀನುಗಳನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಹಿಡಿಯಬಲ್ಲವು. ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಬಾತುಕೋಳಿಯನ್ನು ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಕುವುದೂ ಉಂಟು. ಇದರ ಮೊಟ್ಟೆ ಮನುಷ್ಯನ ಆಹಾರವೂ ಹೌದು. ಕೆಲವು ಬಗೆಯ ಬಾತುಕೋಳಿಗಳು ಈಜುವುದೇ ಅಲ್ಲದೆ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿ ಮೀನುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿಯಬಲ್ಲವು ಮತ್ತು ಒಂದೆಡೆಯಿಂದ ಮತ್ತೊಂದೆಡೆಗೆ ಹಾರಲೂಬಲ್ಲವು. ನಕ್ಟ ಅಥವಾ ಹೆಣಿಗೆ ಬಾತು (ಸಾರ್ಕಿಡಿಯಾರ್ನಿಸ್ ಮೆಲನೋಟಸ್) ಮಲೆನಾಡಿನ ಜಲಾಶಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಇರುವ ಪಕ್ಷಿ. ಟೇಲ್ ಅಥವಾ ಅರಳೆ ಬಾತು (ನೆಟಾಪಸ್) ಕೂಡ ನಾಡಿನಾದ್ಯಂತ ದೊರಕುವ ಪಕ್ಷಿ. ಕೆಲವು ಜಾತಿಯ ಬಾತುಕೋಳಿಗಳು ಕನ್ನಡ ನಾಡಿಗೆ ಉತ್ತರದಿಂದ ಚಳಿಗಾಲದಲ್ಲಿ ವಲಸೆ ಬರುವುದು ಉಂಟು.

ಕಬ್ಬಾರೆ, ಕೊಕ್ಕರೆ, ಕ್ರೌಂಚಪಕ್ಷಿ, ನಾರಾಯಣಿಪಕ್ಷಿ ಮೊದಲಾದವು ಜಲಾಶಯದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಅದರ ಬಳಿ ವಾಸಿಸತಕ್ಕ ಪಕ್ಷಿಗಳು. ಇವು ಸಿಕೋನೈಯಿಫಾರ್ಮೀಸ್ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವು. ಇವುಗಳ ಹಾರುವ ಶಕ್ತಿ ಅಗಾಧ. ಕಾಲುಗಳು, ಕಾಲು ಬೆರಳುಗಳು, ಕೊಕ್ಕು ಮತ್ತು ಕುತ್ತಿಗೆ ಎಲ್ಲವೂ ಉದ್ದ. ಅನೇಕವು ವಲಸೆಗಾರ ಪಕ್ಷಿಗಳು. ಆರ್ಡೇಯ ಸಿನೇರಿಯ ಎಂಬ ಜಾತಿಯ ಕ್ರೌಂಚಪಕ್ಷಿ ನಮ್ಮ ನಾಡಿನ ಹಲವಾರು ಕಡೆ ಇದೆ. ಇದರ ಮುಖ್ಯ ಆಹಾರ ಮೀನು. ಕಬ್ಬಾರೆ ಹಕ್ಕಿಗಳು ಒಂಟೊಂಟಿಯಾಗಿ ಕೊಳ, ನದಿ, ಕೆರೆಗಳ ಬಳಿ ವಾಸಿಸುತ್ತವೆ. ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಅಲುಗಾಡದೆ ನಿಂತಿರುತ್ತವೆ. ಬುಬುಲ್ಕಸ್ ಐಬಿಸ್ (ಈಗ್ರೆಟ್) ಎಂಬ ಬೆಳ್ಳಕ್ಕಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದನಗಳ ಹಿಂಡಿನ ಮಧ್ಯೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಇದು ದನಕರುಗಳ ಮೈಮೇಲಿನ ಉಣ್ಣೆಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದು ತಿನ್ನುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಆರ್ಡೆಯೋಲ ಗ್ರೇಯಿ ಜಾತಿಯ ಕಬ್ಬಾರೆ ಬತ್ತದ ಗದ್ದೆಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವುವು. ಅನಸ್ಟೋಮಸ್ ಜಾತಿಯ ಕಬ್ಬಾರೆಯನ್ನು ಜೌಗು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ, ಅದರ ಅಗಲವಾದ ಕೊಕ್ಕಿನ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಪ್ಲಾಟೇಲಿಯ ಲ್ಯೂಕೋರೋಡಿಯ ಎಂಬ ಕೊಕ್ಕರೆಯೂ ಉಂಟು. ಕ್ಸೀನೋರಿಂಕಸ್ ಏಷಿಯಾಟಿಕಸ್ ಎಂಬ ಜಾತಿಯ ಕರಿಕುತ್ತಿಗೆಯ ಕೊಕ್ಕರೆಗಳು ಆಗಾಗ್ಗೆ ನದಿ, ಕೆರೆಗಳ ಬಳಿ ಕಾಣುವುದುಂಟು. ಪೋಡಿಸಿಫಾರ್ಮೀಸ್ ಗಣದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿವೆ. ಪೋಡಿಸಿಪೆಸ್ ರುಫಿಕಾಲಿಸ್ ಎಂಬ ಜಾತಿಯ ಜಲಚರ ಪಕ್ಷಿ ಈ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ದೊರಕುವ ಅತ್ಯಂತ ಚಿಕ್ಕ ಪಕ್ಷಿ. ನೀರ್ಗಾಲಿಕ್ಕುವ ಕೆಲವು ಪಕ್ಷಿಗಳು ಕರಾಡ್ರಯಿಫಾರ್ಮೀಸ್ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವು.

ಇವು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಎತ್ತುಗಾಲಿಕ್ಕಿ ನಡೆಯುವುದೇ ಅಲ್ಲದೆ ಹಾರಬಲ್ಲವು. ಹೈಡ್ರೋಫೇಸಿಯಾನಸ್ ಚಿರುರ್ಗಸ್ ಕೊಳ, ಕೆರೆ ಮೊದಲಾದ ಜೌಗು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಪಕ್ಷಿ. ಲೋಬೋ ಪ್ಲುವಿಯ ಮಲಬಾರಿಕ ಎಂಬ ಹಳದಿ ಬಣ್ಣದ ದೇವನಹಕ್ಕಿಗೆ ತೆರೆದ ಒಣ ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶವೇ ವಾಸ. ಟ್ರಿಂಗ ಜಾತಿಯ ಪಕ್ಷಿ ಯುರೋಪ್ ಹಾಗೂ ಉತ್ತರ ಏಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂತಾನೋತ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡಿ ನಮ್ಮ ದೇಶಕ್ಕೂ ವಲಸೆ ಬರುವ ಪಕ್ಷಿ. ಕ್ಯಾಪೆಲ ಜಾತಿಯ ಉಲ್ಲಂಗಿ ಪಕ್ಷಿ (ಸ್ನೈಪ್) ಕಾಶ್ಮೀರದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಸಂತಾನವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿ ನಮ್ಮ ನಾಡಿಗೆ ಚಳಿಗಾಲದಲ್ಲಿ ವಲಸೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪ್ರಭೇದಗಳು ಮುಖ್ಯವಾದುವು. ಒಂದು ಕ್ಯಾ.ಗಾಲಿನಾಗೊ ಮತ್ತು ಕ್ಯಾಸ್ಟೆನೂರ. ಸ್ಕೋಲೋಪಾಕ್ಸ್ ರಸ್ಟಿಕೋಲ ಎಂಬ ಜಾತಿಯ ಕಾಡುಕೋಳಿಯೂ ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟಗಳಿಗೆ ವಲಸೆ ಬರುವ ಪಕ್ಷಿ.

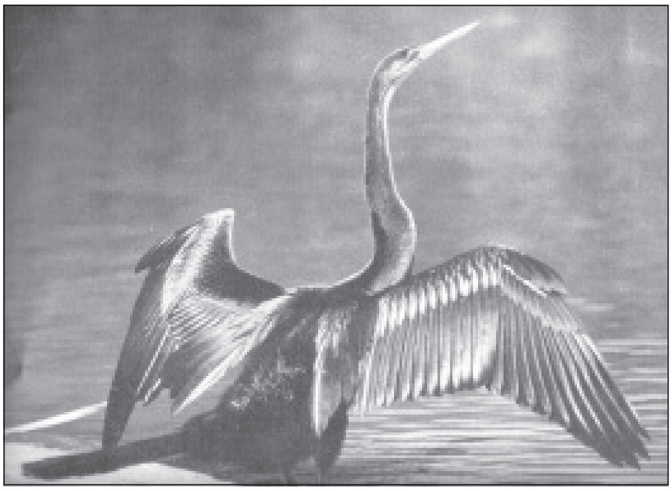

ಕಾರ್ಮೊರಾಂಟ್ ಪಕ್ಷಿ (ನೀರು ಕಾಗೆ)

ಕಾರಸೈಯಿಫಾಮೀಸ್ ಗಣದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳೂ ಇಲ್ಲಿವೆ. ಈ ಬಗೆಯ ಪಕ್ಷಿಗಳಿಗೆ ಮೂರು ಕಾಲುಬೆರಳುಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಕೂಡಿರುವುದು ಒಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಉರುಳಕ್ಕಿ (ಕೋರಾಸಿಯಸ್ ಬೆಂಗಾಲೆನ್ಸಿಸ್) ಉಜ್ವಲ ಬಣ್ಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಬೇಸಾಯ ಪ್ರದೇಶವೇ ಇದರ ವಾಸ. ಕೀಟ ಮೊದಲಾದವು ಇದರ ಆಹಾರ. ಜೇನುಮುಕ್ಕ (ಮೆರಾಪ್ಸ್ ಓರಿಯಂಟ್ಯಾಲಿಸ್) ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮಾನವನ ವಸತಿಗಳ ಸನಿಹದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರ ಆಹಾರ ಜೇನು ನೊಣಗಳು, ಕಣಜ ಮತ್ತು ಇತರ ಕೀಟಗಳು. ಡೈಕೋಸಿರಾಸ್ ಬೈಕಾರ್ನಿ ಜಾತಿಯ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಗಳ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದ ಪಾಲಕೀ ಹಕ್ಕಿಗಳಿಗೆ (ಸ್ಯಾಂಡ್‌ಗ್ರೌಸಸ್) ಹಾರುವ ಶಕ್ತಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದೆ. ಇವನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬಯಲುಸೀಮೆಯ ಕುರುಚಲು ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಕೆಲವು ವಲಸೆಗಾರ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯುಳ್ಳವು. ಇವುಗಳ ಆಹಾರ ದವಸ, ಧಾನ್ಯ. ಸಂಜೆ ಮತ್ತು ಬೆಳಗಿನ ಹೊತ್ತು ಮಂದೆಮಂದೆಯಾಗಿ ಸಾಗುವಳಿ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ನುಗ್ಗಿ ದಾಳಿ ಮಾಡುವುದೂ ಉಂಟು. ಟೆರೋಕ್ಲೆಸ್ ಇಂಡಿಕಸ್ ಮತ್ತು ಟಿ. ಎಕ್ಸಸ್ಟಸ್ ಎಂಬವು ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಗುಬ್ಬಚ್ಚಿ (ಪ್ಯಾಸರ್ ಡೊಮೆಸ್ಟಿಕಸ್) ಫ್ರಿಂಜಿಲ್ಲಿಡೀ ಕುಟುಂಬಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಪಕ್ಷಿ. ಇದರ ಕೊಕ್ಕು ದಪ್ಪ, ಶಂಕಾಕೃತಿ. ಕಾಳಿನ ಸಿಪ್ಪೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ಬಿಡಿಸಿ ತಿನ್ನುವ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ ಇದರದ್ದು. ಮಾನವನ ವಸತಿಯ ಆಸುಪಾಸುಗಳಲ್ಲಿ ಇದರ ಬೀಡು. ಕಳ್ಳಿಪಿಟಕ ಅಥವಾ ದಾಸರಿ ಹಕ್ಕಿಗಳಲ್ಲಿ (ವ್ಯಾಗ್‌ಟೈಲ್) ಕೆಲವು ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನಲ್ಲೂ ಕಾಣಬಹುದು. ಇವುಗಳ ಕೊಕ್ಕು ತೆಳು ಮತ್ತು ನೀಳ, ಬಾಲ ನೀಳ, ಮೋಟಸಿಲ್ಲ ಕೈನೀರಿಯ ಬಯಲು ಪ್ರದೇಶ ಮತ್ತು ವಸತಿಗೃಹದ ಬಳಿ ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಸಾಗುವಳಿ ಬೆಳೆಗಳು, ಕಾಳುಕಡ್ಡಿಗಳೇ ಇದರ ಆಹಾರ. ಅಂತಸ್ ರುಫುಲಸ್ ಎಂಬ ದಾಸರಿ ಹಕ್ಕಿಯೂ ಮೋಟಸಿಲ್ಲ ದಂತೆಯೇ ಜೀವನ ಸಾಗಿಸುತ್ತದೆ. ಶಿಖೆಯ ಟಿಟ್ಟಿಭಪಕ್ಷಿ (ಕ್ರೆಸ್ಟೆಡ್ ಲಾರ್ಕ್ಸ್) ದಾಸರಿ ಹಕ್ಕಿಯಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಬಾಲ ಸ್ವಲ್ಪ ಮೋಟು. ಇದು ಮುಗಿಲಿನಲ್ಲಿ ಹಾರುವಾಗ ಸಿಳ್ಳು ಹಾಕುವುದು ಒಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ; ಬೂದು ಕಿರೀಟದ ಟಿಟ್ಟಿಭ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಸಾಗುವಳಿ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಕದಿರು ಗಿಣಿಗಳ ಕೊಕ್ಕು ನೀಳ, ಚೂಪು, ಅಲ್ಲದೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಮಾನಿನಂತೆ ಬಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಒಂಟೊಂಟಿಯಾಗಿ ಅಥವಾ ಎರಡರ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ. ಕಾಡು ತೋಪುಗಳಲ್ಲಿ ಇವು ಸಾಮಾನ್ಯ. ಇವು ಕೀಟಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುವುದೇ ಅಲ್ಲದೆ ಹೂವಿನ ಮಕರಂದವನ್ನು ಹೀರಲು ಆಸೆ ಪಡುತ್ತವೆ. ಭಾರತದ ಪಿಟ್ಟ (ಪಿಟ್ಟಬ್ರಾಕಿಯೂರ) ಕುರುಚಲು ಗಿಡಗಳ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತವೆ. ಕೀಟ ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಮೊಟ್ಟೆಗಳೇ ಇವುಗಳ ಮುಖ್ಯ ಆಹಾರ.

ಪಿಸಿಡೀ ಕುಟುಂಬಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಮರಕುಟುಕ ಹಕ್ಕಿಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದಾದ್ಯಂತ ಇವೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕುರುಚಲು ಗಿಡಗಳ ಕಾಡುಗಳಿಗಿಂತ ದೊಡ್ಡ ಕಾಡುಗಳೇ ಇವಕ್ಕೆ ಪ್ರಿಯ. ಹೂಪೋ ಪಕ್ಷಿಗೆ (ಯೂಪ್ಯುಪ) ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಶಿಖೆಯಿದೆ. ಇದು ಮರವನ್ನು ಕುಟುಕಿ ಗೂಡು ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ; ಬದಲು ಮೊದಲೇ ಇರುವ ಗೂಡು ಪೊಟರೆಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತದೆ. ತಲೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಶಿಖೆ ಬೀಸಣಿಗೆಯಂತೆ ಮುಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳುವಂತಿದೆ. ತೋಟದ ಹೊಲಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆ ತೆನೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವ ಹಕ್ಕಿಗಳು ಮೈನಾಗಳು (ಪ್ಯಾಸ್ಟರ್ ರೈಸಿಯಸ್). ಕಂದು ತಲೆಯ ಮೈನ (ಸ್ಟರ್ನಿಯ ಮಲಬಾರಿಕ) ತೆರೆದ ಕಾಡು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಆಕ್ರಿಡೋತೆರಿಸ್ ಟ್ರಿಸ್ಟಿಸ್ ಜಾತಿಯ ಮೈನಾ ಹಕ್ಕಿಗಳು ನಮ್ಮ ನಾಡಿನಾದ್ಯಂತ ಕಾಣಸಿಗುವ ಪಕ್ಷಿಗಳು. ಇವನ್ನು ಪಳಗಿಸಿ ಮಾತು ಕಲಿಸಬಹುದು. ಗೀಜಗನ ಹಕ್ಕಿಗಳು ಸಾಗುವಳಿ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಈ ಬಗೆಯ ಹಕ್ಕಿಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕೈದು ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಈ ಹಕ್ಕಿಗಳು ಹಳ್ಳದ ದಂಡೆಯ ಮರಗಳಲ್ಲಿ, ನೀರಿನ ಕಡೆಗೆ ಬಾಗಿದಂತಿರುವ ಕೊಂಬೆಗಳಲ್ಲಿ, ಕುಂಗಿಯಾಕಾರದ ಗೂಡುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುತ್ತವೆ. ಈ ಗೂಡುಗಳ ಹೆಣಿಗೆ ಕಲಾತ್ಮಕವೂ ಸುಂದರವೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಇಂಥ ಗೂಡುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊಟ್ಟೆ ಇಟ್ಟು ಮರಿಮಾಡುತ್ತವೆ. ಗೀಜಗನ ಹಕ್ಕಿಯ ಗೂಡುಗಳು ಗುಂಪುಗುಂಪಾಗಿರುವುದುಂಟು. ನಮ್ಮ ನಾಡಿನ ಕುರುಚಲು ಗಿಡದ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ದರ್ಜಿ ಹಕ್ಕಿಗಳೂ ಉಂಟು. ಇವು ಎಲೆಗಳನ್ನು ಹೊಲೆದು ಗೂಡು ಕಟ್ಟುವ ಕುಶಲತೆಯನ್ನು ಕಲಿತಿವೆ. ಕನ್ನಡನಾಡಿನ ಪಕ್ಷಿಸಂಪತ್ತು ಇನ್ನೂ ವಿಪುಲವಾಗಿದೆ.

ಸರೀಸೃಪ ವರ್ಗ

ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಕಾಣದೊರೆಯುವ ದೊಡ್ಡ ಸರೀಸೃಪ ಮೊಸಳೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು (ಕ್ರಾಕೊಡೈಲಸ್ ಪಾಲುಸ್ಟ್ರೀಸ್). ಇದು ನದಿ ಕೆರೆಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರ ಕಾಲು ಬೆರಳುಗಳು ಜಾಲಪಾದಗಳಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರುವ ನದೀಮುಖಜ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಜೀವಿಸುವ ಮೊಸಳೆ ಕ್ರಾಪೋರೋಸಸ್. ಇವೇ ಕ್ರಾಕೋಡೀಲಿಯ ಗಣದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳು. ಲಾಸ್ಯರ್ಟೀಲಿಯ ಉಪಗಣದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳೂ ಸುಮಾರಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ಹಲ್ಲಿಯ (ಹೆಮಿಡ್ಯಾಕ್ಟೈಲಸ್ ಬ್ರೂಕಿ) ಕಾಲಿನ ಬೆರಳುಗಳಲ್ಲಿ ನಖಗಳಿವೆ. ಪಾದಗಳು ಗೋಡೆ ಗಾಜುಗಳ ಮೇಲೆ ಓಡಾಡಲು ಅನುಕೂಲವಾಗಿವೆ. ತೆರೆದ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ, ಬೇಲಿ, ಮೆಳೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವ

ಲ್ಯಾಸೆರ್ಟೀಲಿಯ ಎಂದರೆ ಹೆಂಟೆಗೊದ್ದ (ಕ್ಯಾಲೋಟಿಸ್ ವರ್ಸಿಕೋಲಾರ್). ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದಕ್ಷಿಣದ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ಯಾಲೋಟಿಸ್ ಎಲ್ಲಿಯೋಟಿ ಪ್ರಭೇದದ ಹೆಂಟೆಗೊದ್ದಗಳು ವಾಸಿಸುವುವು. ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸಾಲಿಯ ಹಾರ್ಸಿಫೀಲ್ಡೀ ಜಾತಿಯ ಹೆಂಟೆಗೊದ್ದ ಉಂಟು. ಕರ್ನಾಟಕದ ಬಯಲು ನಾಡಿನ ಗುಡ್ಡ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ಯಾಮೋವಿಲಸ್ ಡಾರ್ಸಾಲಿಸ್ ಎಂಬ ಬಗೆಯ ದೊಡ್ಡ ಹಲ್ಲಿ (ಬಂಡೆ ಹಲ್ಲಿ) ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಬಣ್ಣ ಬದಲಾಯಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಗೋಸುಂಬೆ (ಊಸರವಳ್ಳಿ, ಕ್ಯಾಮೆಲಿಯಾನ್ ಜೀಲ್ಯಾನಿಕಸ್) ಕಾಡುಗಳ ಮರಗಳ ಮೇಲೆ ವಾಸಿಸುತ್ತದೆ. ಹಾವುರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದವು ನಮ್ಮ ನಾಡಿನಲ್ಲಿವೆ. ಮಬೂಯ–ಇದು ಬಯಲು, ಬೇಲಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಲೈಗೊಸೋಮ, ಸೆಪೊಫಸ್ ಮತ್ತು ರಿಸ್ಟೆಲ್ಲ–ಇವು ಇತರ ಹಾವುರಾಣಿ ಸಂಬಂಧಿಗಳು. ಉಡ (ವೆರಾನಸ್ ಮಾನಿಟರ್) ಬಯಲು ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶ ಮತ್ತು ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತದೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಹಾರುವ ಓತಿ (ಡ್ರಾಕೋ ಡಸ್ಸಿಮೆಯುರಿ) ಕಂಡುಬಂದಿದೆ.

ಕಿಲೋನಿಯದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳೇ ಆಮೆಗಳು. ಇವು ನದಿ, ಕಾಲುವೆ, ಕೆರೆಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತವೆ. ಹಾಗೂ ಕೆಲವು ಬಗೆಗಳು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೂ ಜೀವಿಸುತ್ತವೆ. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವಕ್ಕೆ ಸಾಗರಗಳೇ ತವರು ಪ್ರದೇಶ. ಮಲೆನಾಡಿನ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳಲ್ಲಿ ಜೀವಿಸುವ ನೆಲದ ಆಮೆ ಟೆಸ್ಟುಡೋ ಎಲೆಗಾನ್ಸ್. ನದಿ ಮತ್ತು ಚೌಗು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸತಕ್ಕ ನೀರಾಮೆಗಳು ಟ್ರೈಯೊನಿಕ್ಸ್ ಲೆಯಿತಿ ಪ್ರಭೇದಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವು. ಇವುಗಳ ಚಿಪ್ಪನ್ನು ಮೃದು ಚರ್ಮ ಮುಚ್ಚಿರುತ್ತದೆ. ಕಾಲುಬೆರಳುಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ನದಿ ಕಾಲುವೆಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ನೀರಾಮೆಗಳು ಜಿಯೋಮೈಡ ಟ್ರೈಜುಗ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿವೆ. ಇವುಗಳ ಕಾಲುಬೆರಳುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಜಾಲ ಪಾದಗಳಿವೆ. ಚಿಪ್ಪನ್ನು ಕೊಂಬಿನ ಫಲಕಗಳನ್ನು ಮುಚ್ಚಿವೆ. ಇವು ತಮ್ಮ ತಲೆಯನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಚಿಪ್ಪಿನ ಒಳಭಾಗಕ್ಕೆ ಎಳೆದುಕೊಳ್ಳಬಲ್ಲವು. ನೂರಾರು ವರ್ಷಗಳು ಅತಿ ದೀರ್ಘಕಾಲ ಬದುಕುವ ಈ ಪ್ರಾಣಿ ಸಂಕುಲ ಈಗ ಅಪಾಯದಲ್ಲಿದೆ. ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಈ ಜೀವಿಗಳು ಬಹು ತೆಳು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ಸಾಗರ ಸಮುದ್ರಗಳಿಗೆ ಇವುಗಳ ನೆಲೆಗಳು ಸೀಮಿತಗೊಂಡಿವೆ.

ಕನ್ನಡನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಹಾವುಗಳಿಗೆ ಬರವಿಲ್ಲ–ವಿಷರಹಿತ ಮತ್ತು ವಿಷಪೂರಿತ ಹಾವುಗಳೆರಡೂ ಇವೆ. ವಿಷರಹಿತ ಹಾವುಗಳಲ್ಲಿ ಟೆಫ್ಲಾಪ್ ಬ್ರಾಮಿನಸ್ ಎಂಬುದು ಅತ್ಯಂತ ಚಿಕ್ಕ ಹಾವು. ಇದು ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. 17–18 ಸೆಂಮೀ ಉದ್ದ ಬೆಳೆಯುತ್ತದೆ. ಹೆಬ್ಬಾವು ಅಥವಾ ದಾಸರಹಾವು (ಪೈಥಾನ್ ಮಾಲ್ಯುರಸ್) ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಅತ್ಯಂತ ದೊಡ್ಡಗಾತ್ರದ ಹಾವು. ತೇವಮಯವಾದ ಬಂಡೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಗರಿಷ್ಠ 700 ಸೆಂಮೀ ಉದ್ದ ಬೆಳೆಯಬಹುದು. ನೇತ್ರಗೊಡ್ಡಿ ಹಾವು (ಎರಿಕ್ಸ್ ಕೋನಿಕಸ್) ಕರ್ನಾಟಕದಾದ್ಯಂತ ಕಂಡುಬರುವ ಇನ್ನೊಂದು ಬಗೆಯ ಹಾವು. ಬೂದಿಮಿಶ್ರಿತ ಪಾಟಲ ವರ್ಣದ ಮೈಮೇಲೆ ದೊಡ್ಡದೊಡ್ಡ ಕಂದುಬಣ್ಣದ ಮಚ್ಚೆಗಳಿಂದ ಇದನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಕಣ್ಣುಗಳು ಬಲು ಚಿಕ್ಕವು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮರಳು ತುಂಬಿದ ಭೂಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಹುದುಗಿರುತ್ತದೆ. ಬಾಲ ಮೋಟು. ಯೂರೊಪೆಲ್ಟಿಡೀ ಕುಟುಂಬಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಮೆಲನೋಫೀಡಿಯಂ ಜಾತಿಯ ಎರಡು ಪ್ರಭೇದಗಳು ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಿಗುತ್ತವೆ. ಪ್ಲೆಕ್ಟುರಸ್ ಕಾನಾರಿಕಸ್, ಯೂರೊಪೆಲ್ಟಿಡ್ ಓಸೆಲ್ಲೇಟಸ್, ಯೂ.ಅರ್ಕ್ವಿಸೆಪ್ಸ್, ಯೂ. ರೂಬ್ರೊಲೀನಿಯೇಟಸ್, ಯೂ.ಫಿಪ್ಸೋನಿ, ಯೂ. ಮೈಹೇಂದ್ರ, ಯೂ. ಮ್ಯಾಕುಲೇಟಸ್ ಜಾತಿಯ ಹಾವುಗಳು ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟದ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಇವೆ.

ಕೊಲಂಬ್ರಿಡೀ ಕುಟುಂಬದ ಕೇರೆ ಹಾವು (ಟೆಯಸ್ ಮೂಕೋಸಸ್) ಕರ್ನಾಟಕದಾದ್ಯಂತ ಉಂಟು. ಇದು ಮರವನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ಹತ್ತಬಲ್ಲುದು. ಆಗಾಗ್ಗೆ ಇಲಿಗಳನ್ನು ತಿನ್ನಲು ಕಣಜಗಳನ್ನು ಹೊಗುವುದುಂಟು. ಪಟ್ಟೆಹಾವು–ಓಲೆಗೊಡಾನ್ ವೆನೂಸ್ಟಸ್–ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಅಲ್ಲದೆ ಮಲೆನಾಡಿನ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಇದರ ಮೈಮೇಲಿನ ಪಟ್ಟೆಗಳು ಕಟ್ಟುಹಾವಿನಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇದೇ ಜಾತಿಯಲ್ಲಿನ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಭೇದಗಳೂ (ಟ್ರಾವಂಕೂರನ್ಸಿಸ್, ಅಫಿನಿಸ್, ಅರ್ನೆನ್ಸಿಸ್ ಮತ್ತು ಬ್ರೆವಿಕಾಡ) ನಮ್ಮ ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಇವೆ. ಪಶ್ಚಿಮತೀರಕ್ಕೆ ಹರಿಯುವ ನದಿಗಳ ಅಳಿವೆಗಳಲ್ಲಿ ನರೂಲಿ ಹಾವು(ಅಕ್ರೋಕೊರ್ಡುಪ್ ಗ್ರಾನುಲೇಟಸ್) ವಾಸಿಸುತ್ತದೆ. ಇದು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಈಜಲಾರದು. ಅಲ್ಲಿನ ಬೆಸ್ತರಿಗೆ ಮೀನು ಹಿಡಿಯುವ ಬಲೆಗಳಿಗೆ ಆಗಾಗ್ಗೆ ಇದು ಸಿಕ್ಕಿಹಾಕಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಮೊಟ್ಟೆಗಳನ್ನಿಡುವುದರ ಬದಲು ಒಮ್ಮೆಗೆ 6–8 ಮರಿಗಳನ್ನು ಈಯುತ್ತದೆ. ಕರೀಹಸುರು ಹಾವು (ಕ್ರೈಸೋಪೇಲಿಯ ಓರ್‌ನಾಟ) ಎಂಬುದು ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟದ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಇದೆ. ತಲೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಪ್ಪು ಬಣ್ಣದ್ದು. ಅದರ ಮೇಲೆ ಹಳದಿಯ ಅಥವಾ ಹಸಿರಿನ ಅಡ್ಡಾದಿಡ್ಡಿ ಮಚ್ಚೆಗೆರೆಗಳು ಉಂಟು. ಮರಗಳ ಕೊಂಬೆಗಳಿಗೆ ತನ್ನ ದೇಹವನ್ನು ಸುರುಳಿಸುತ್ತಿ ತೂಗಾಡುವುದು ಇದರ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಆಗಾಗ್ಗೆ ವಸತಿಗೃಹಗಳನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವ ತೋಟದ ಹಾವಿಗೆ ಲೈಕೊಡಾನ್ ಅಲಿಕಸ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನಿಶಾಚರ ಪ್ರಾಣಿ. ಮರಗಳನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಹತ್ತಬಲ್ಲುದು. ಆದರೆ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಚುರುಕಿನಿಂದ ಹರಿದಾಡಲಾರದು. ಚೌಕಳಿ ಹಾವು, ಒಳ್ಳೆ ಹಾವು ಅಥವಾ ನೀರುಹಾವು (ನಾತ್ರಿಕ್ಸ್ ಪಿಸ್ಕಟಾರ್) ನೀರ ವಸತಿಯ ಬಳಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಬತ್ತದ ಗದ್ದೆಗಳನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದುಂಟು. ಹಸುರು ಕಟ್ಟಿಗೆ ಹಾವು (ಮ್ಯಾಕ್ರೋಪಿಸ್ಥೊಡಾನ್ ಪ್ಲಂಬಿಕೊಲಾರ್) ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳಿರುವ ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಆಗಾಗ್ಗೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಕೆಣಕಿದರೆ ನಾಗರಹಾವಿನಂತೆ ಹೆಡೆ ಎತ್ತುತ್ತದೆ. ಎರಡು ಬಗೆಯ ಚೆಂಗಿ ಹಾವುಗಳು ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನಲ್ಲಿವೆ. ಒಂದು ಬೊಯ್ಗ ಟ್ರೈಗೊನೇಟ ಮತ್ತು ಬೊಯ್ಗಸಿಲೋಸೆನ್ಸನ್. ಮೊದಲನೆಯದು ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನಾದ್ಯಂತ ಕಂಡುಬಂದರೆ ಎರಡನೆಯದು ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟಗಳಿಗೆ ಸೀಮಿತವಾಗಿದೆ. ಹಸುರು ಎಲೆ ಹಾವು ಅಥವಾ ಹಸುರುಹಾವು (ಡ್ರೆಯೋಫಿಸ್ ನಾಸೂಟಸ್) ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯೂ ಉಂಟು. ಇದರ ವಾಸ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹಸುರು ಬೇಲಿ, ಎತ್ತರವಾಗಿ ಬೆಳೆದ ಹುಲ್ಲುಪೊದೆ. ದೇಹ ಬಲು ಉದ್ದ, ಸು. 194 ಸೆಂಮೀ. ಇತರ ಬಗೆಯ ವಿಷರಹಿತ ಹಾವುಗಳೂ (ಕೊಲುಬೆರ್, ಲಿಯೋಪೆಲ್ಟಿಸ್, ಕೋರೋನೆಲ್ಲ ಅಹೆಟುಲ್ಲ ಇತ್ಯಾದಿ) ಈ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿವೆ. ಅತ್ಯಂತ ವಿಷಪೂರಿತ ಹಾವುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳ ಅಪಾಯದ ಪ್ರಭಾವ ಬಹಳ ದೊಡ್ಡದು. ನಾಡಿನ ಕಡಲ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ಕಡಲಹಾವು ಅತ್ಯಂತ ವಿಷಪೂರಿತವಾದದ್ದು. ಇದರ ಬಾಲ ಹುಟ್ಟಿನಂತೆ ಚಪ್ಪಟೆಯಾಗಿದ್ದು ಚಲನೆಗೆ ಬಲು ನೆರವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೈಡ್ರೋಫಿಸ್ ಸಿರುಲೆಸೆನ್ಸ್ ಜಾತಿಯ ಕಡಲಹಾವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬೆಸ್ತರ ಬಲೆಗೆ ಬೀಳುತ್ತದೆ. ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಅದು ಅಸಹಾಯಕ. ಬೆಸ್ತರ ಬಲೆಗೆ ಬಿದ್ದ ಈ ಹಾವುಗಳನ್ನು ಕೈಗಳಿಂದಲೇ ಹಿಡಿದು ನೀರಿಗೋ ದಡಕ್ಕೋ ಬಿಸಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇದೇ ಅಲ್ಲದೆ ಲಾಟಿಕೌಡ, ಪ್ರೆಸ್ಕುಟಾಟ, ಎನ್ಹೈಡ್ರಿನ, ಹೈಡ್ರೋಫಿಸ್, ಲಾಪೆಮಿಸ್, ಮೈಕ್ರೋಸೆಫಾಲೊಫಿಸ್ ಮತ್ತು ಪೆಲಾಮಿಸ್ ಜಾತಿಯ ಕಡಲಹಾವುಗಳೂ ಉಂಟು. ಕಟ್ಟುಹಾವು ಅಥವಾ ಕಡಂಬಳ (ಕ್ರೈಟ್) ನಾಡಿನಾದ್ಯಂತ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದರ ದೇಹದ

ಬಣ್ಣ ಕಪ್ಪುಮಿಶ್ರಿತ ನೀಲಿ. ಬಿಳಿಯ ಕಟ್ಟುಗಳು ದೇಹದಾದ್ಯಂತ ಹರಡಿವೆ. ನಾಗರಹಾವು (ನಾಜ ನಾಜ) ಹೆಡೆಯೆತ್ತಿ ಆಡುವ ವಿಷಸರ್ಪ. ಇದು ಸಾಕಷ್ಟು ಇದೆ. ಕೃಷ್ಣಸರ್ಪ ಅಥವಾ ಕಾಳಿಂಗಸರ್ಪ (ನಾಜಹನ್ನ) ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟದ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಇದೆ. ನಾಗರಹಾವಿನ ಹೆಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕನ್ನಡಕದಂಥ ಮಚ್ಚೆಯುಂಟು. ಕೃಷ್ಣಸರ್ಪದ ತಲೆಯ ಹಿಂದಿನ ದೇಹಭಾಗದ ಸುತ್ತ 10–15 ಬಿಳಿಯ ಪಟ್ಟೆಗಳಿವೆ. ಇದು 540ಸೆಂಮೀ ವರೆಗೂ ಬೆಳೆಯುಬಲ್ಲುದು.

ಮಂಡಲದ ಹಾವಿಗೆ (ರಸ್ಸೆಲ್ಸ್ ವೈಪರ್–ವೈಪೆರೆ ರಸ್ಸೇಲಿ) ಕನ್ನಡಿಹಾವು, ಬಲಿವಡಕಹಾವು ಎಂಬ ಪರ್ಯಾಯ ಹೆಸರುಗಳೂ ಇವೆ. ಇದು ನಮ್ಮ ನಾಡಿನಾದ್ಯಂತ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ದೇಹದ ಬಣ್ಣ ಬೂದು. ಜೊತೆಗೆ ಮೂರು ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಮಚ್ಚೆಗಳಿವೆ. ಬೆನ್ನಿನ ಮೇಲಿರುವ ಮಚ್ಚೆಗಳು ಪಕ್ಕದ ಮಚ್ಚೆಗಳಿಗಿಂತ ಸ್ವಲ್ಪ ದೊಡ್ಡವು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬಂಡೆಗಳ ಹಾಗೂ ಪೊದೆಗಳ ಬಿಳಿಯ ಪರಿಸರದ ಬಣ್ಣದಂತೆಯೇ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಒಂದು ಸೂಲಿಗೆ 97 ಮರಿಗಳನ್ನು ಹೆರಬಲ್ಲುದು. ಕಲ್ಲುಹಾವು (ಎಕಿಸ್ ಕ್ಯಾರಿನೇಟಸ್) ಮಂಡಲದ ಹಾವಿನ ಹತ್ತಿರ ಸಂಬಂಧಿ; ನಾಡಿನಾದ್ಯಂತ ಹರಡಿದೆ. ತಲೆಯ ಮೇಲಿನ ಬಾಣದ ಗುರುತಿನಿಂದ ಸುಲಭವಾಗಿ ಇದನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ದೇಹದ ಬಣ್ಣ ಬೂದುಮಿಶ್ರಿತವಾಗಿದೆ. ತಳಭಾಗ ಬಿಳುಪು. ದೇಹದ ಮೇಲೆ ಅಲೆಅಲೆಗಳ ವಿನ್ಯಾಸದಂತಿರುವ ಎರಡು ರೇಖೆಗಳು ತಲೆಯಿಂದ ಕಾಲಿನವರೆಗೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿವೆ. ಇದು ಕೂಡ ಮರಿಗಳನ್ನು ಈಯುವ ಹಾವು. ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಮತ್ತು ಆಗಾಗ್ಗೆ ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಹಸಿರು ಮಂಡಲದ ಹಾವು (ಟ್ರೈಮೆರೆಸುರಸ್ ಗ್ರಾಮಿನಿಯಸ್) ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹುಲ್ಲು ಅಥವಾ ಬಿದಿರುಮೆಳೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಸರೆ ಪಡೆದು ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಕೂಡ ಮರಿಗಳನ್ನು ಈಯುತ್ತದೆ. ಟ್ರೈಮೆರೆಸುರಸ್ ಜಾತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಇದರ ಇತರ ಮೂರು (ಮ್ಯಾಕ್ರೋಲೆಪಿಸ್, ಮಲಬಾರಿಕಸ್, ಸಿಟ್ರಗೇಟಸ್) ಪ್ರಭೇದಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಸರಹದ್ದಿನಲ್ಲಿರುವ ಗೂನುಮೂಗಿನ ಮಂಡಲದ ಹಾವು (ಅನ್ಸಿಸ್ಟ್ರೊಡಾನ್ ಹಿಪ್ನಾಲ್) ಕೂಡ ವಿಷಪೂರಿತ ಹಾವು.

ದ್ವಿಚರಿವರ್ಗ (ಅಂಫೀಬಿಯ)

ಈ ವರ್ಗದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳಾಗಿ ಕಪ್ಪೆ, ನೆಲಗಪ್ಪೆ, ಇತ್ತಲೆ ಮಂಡಲ, ರಾನ, ಹೈಲ, ನನೊಬಟ್ರ್ಯಾಕಸ್, ಫಿಲೋಟಸ್, ರಾಮನೆಲ್ಲ, ಮೈಕ್ರೊಹೈಲ ಮೊದಲಾದ ಜಾತಿಯ ಕಪ್ಪೆಗಳೂ ಬ್ಯೂಫೋ, ಯೂಪರೊಡಾನ್ ಮೊದಲಾದ ನೆಲಗಪ್ಪೆಯ ಜಾತಿಗಳೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಕಾಲುಗಳಿಲ್ಲದ ಭೂ ಜಲಚರಿ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೊಟ್ಟಿಗೆಹಾರದಲ್ಲಿ ಸಿಗುವ ಇಕ್ತಿಲೆಮಂಡಲ (ಇಕ್ತಿಯಾಫಿಸ್ ಗ್ಲೂಟಿ ನೋಸಸ್). ಇದು ಜೌಗುಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬಿಲದಲ್ಲಿ ಹುದುಗಿ ಜೀವಿಸುತ್ತದೆ. ಸಂತಾನೋತ್ಪತ್ತಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೊಟ್ಟೆಗಳ ಗೊಂಚಲಿನ ಸುತ್ತ ತನ್ನ ದೇಹವನ್ನು ಸುರುಳಿಯಂತೆ ಸುತ್ತಿ ಸಂತಾನಪಾಲನೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಮತ್ಸ್ಯವರ್ಗ (ಪಿಸೀಸ್)

ಮೀನಿನ ಸಂಪತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕ. ನಾನಾ ತರದ ಮೀನುಗಳು ಕಡಲು, ನದಿ, ಕೆರೆ, ಕಟ್ಟೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ದೊರಕುತ್ತವೆ. ಸಿಹಿನೀರಿನಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬರಿಯ ಎಲುಬು ಮೀನುಗಳು ಕಂಡುಬಂದರೆ, ಕಡಲಿನ ಉಪ್ಪು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಎಲುಬು ಮತ್ತು ಮೆಲ್ಲೆಲುಬು ಮೀನುಗಳೆರಡೂ ಜೀವಿಸುತ್ತವೆ.

ಕಡಲಿನ ಮೆಲ್ಲೆಲುಬು ಮೀನುಗಳು ವಿವಿಧ ಬಗೆಯವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನೇರವಾಗಿ ಮರಿಗಳನ್ನೇ ಹೆರುವಂಥ ಸೊರಮೀನು ಅಥವಾ ಚಾಟೇಮೀನು (ಸ್ಕೋಲಿ ಯೋಡಾನ್). ಕೊಡತಿಮೀನು (ಲೈಗೋನ ಬ್ಲಾಕಿ) ಮತ್ತು ಹುಲಿಮೀನು (ಸ್ಟೀಗೋಸ್ಟೋಮ) ಮೊದಲಾದುವೂ ಮೊಟ್ಟೆಗಳನ್ನಿಡುವಂಥ ಚಿಟ್ಟೆಮೀನು (ರೇ ಫಿಷ್), ನೀರುಮಂದಿ ಮೀನು (ಸ್ಕೇಟ್), ಗರಗಸ ಮೀನು (ಪ್ರಿಸ್ಟಿಸ್) ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವನ್ನು ಆಹಾರವಾಗಿ ಬಳಸುವರು. ಕೆಲವು ಬಗೆಯ ಮೀನುಗಳ ಈಲಿಯಿಂದ ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ತೆಗೆಯುವುದುಂಟು. ಎಲುಬುಮೀನುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದುವು ಮ್ಯಾಕರಲ್, ಬೈಗೆ ಅಥವಾ ಬೂತಾಯಿ (ಸಾರ್ಡಿನ್) ಬಂಗುಡೆ (ಸ್ಕಾಂಬರ್ ಮೈಕ್ರೋಲೆವಿಡೋಟಸ್), ತೇಡೆ (ಈರಿಯಸ್ ಡಸ್ಸುಮಿಯರಿ), ದೊರಸ್ (ಕೈರೋಸೆಂಟ್ರಸ್ ದೊರಸ್), ಮಲೆಟ್ (ಪಾಂಫ್ರೆಟ್ ಸ್ಟ್ರನೇಟಿಯಸ್), ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹಾವುಮೀನು (ಓಫಿಕ್ತಿಸ್ ಬೋರೊ) ಮತ್ತು ಟ್ಯೂನ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಬಲುರುಚಿಯಾದ ಮೀನುಗಳೆಂದು ಹೆಸರಾದ ಮ್ಯಾಕರಲ್, ಬೈಗೆ, ಬಂಗುಡೆ ಮುಂತಾದವನ್ನು ಬೆಸ್ತರು ಮಾರಿಬಲೆಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ರಾಶಿಗಟ್ಟಲೆಯಾಗಿ ಹಿಡಿಯುತ್ತಾರೆ. ಕಡಲುಮೀನುಗಳೆಲ್ಲ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸಮುದ್ರದ ಉಪ್ಪುನೀರಿಗೆ ಸೀಮಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಕೆಲವು ಬಾರಿ ನದೀಮುಖಜ ಭೂಮಿ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲೂ ಕಂಡುಬರುವುದುಂಟು.

ನದಿಗಳಲ್ಲಿ ದೊರಕುವ ಮೀನುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದವು–ಕಾರ್ಪ್, ಕಟ್ಲಮೀನು (ಕಾಟ್ಲ), ರೋಹಮೀನು ಅಥವಾ ಮಂಡಕಾರ್ಲು (ಲೇಬಿಯೋ ರೋಹಿತ), ಕೆಮ್ಮೀನು (ಲೇಬಿಯೋ ಫಿಂಬ್ರಿಯೇಟಸ್), ಕುರಿಮೀನು (ಲೇ. ಕಾಲ್ಬಸ್), ಕಮ್ಮಚ್ಚಲು (ಲೇ. ಕಲ್ಬಾಸು), ಮಷೀರ್ ಮೀನು (ಬಾರ್ಬಸ್), ಕನ್ನಡಿಮೀನು (ಮಿರರ್ ಕಾರ್ಪ್), ಗೆಂಡೆಮೀನು (ಪಂಕ್ಟಿಯಸ್ ಕರ್ನಾಟಿಕಸ್) ಮತ್ತು ಕೂರಲ ಮೀನು (ಪಂ. ಡೂಬಿಯಸ್), ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳ ಝರಿಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಜಮೀನು (ಸಿರಿನ ರೇಬ) ಮತ್ತು ಸುರಾಯಿ ಅಥವಾ ಮೃಗಾಲಮೀನು (ಸಿ. ಮೃಗಾಲ) ಸಿಕ್ಕುತ್ತವೆ. ಮೀಸೆ ಮೀನು (ಕ್ಯಾಟ್ ಫಿಷ್), ಬಾಳೆಮೀನು (ವಲಾಗೊ ಅಟ್ಟು), ಕೆತ್ತಲು ಮೀನು (ಮಿಸ್ಟಸ್ ಜಾತಿ) ಮೊದಲಾದ ದೊಡ್ಡ ಗಾತ್ರದ ಮೀನುಗಳೂ ಚೇಳುಮೀನು (ಹೆಟರೋನ್ಯೂಸ್ಟಸ್ ಫಾಸಿಲಿಸ್), ಅಣಿಮೀನು (ಕ್ಲೇರಿಯಸ್ ಜಾತಿ) ಮುಂತಾದ ಸಣ್ಣ ಗಾತ್ರದ ಮೀನುಗಳೂ ಕೆರೆಕಟ್ಟೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯ. ಸಣ್ಣಗಾತ್ರದ ಮೀನುಗಳು ತಮ್ಮಲ್ಲಿನ ಆನುಷಂಗಿಕ ಶ್ವಾಸನಾಂಗಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಗಾಳಿಯನ್ನೇ ನೇರವಾಗಿ ಉಸಿರಾಡಬಲ್ಲವು. ಹರಿಯುವ ನದಿತೊರೆಗಳಲ್ಲೂ ಕೆರೆಕಟ್ಟೆಗಳಲ್ಲೂ ಜೀವಿಸುವ ಮೀನುಗಳೂ ಇವೆ; ಚೌಲು ಮೀನು (ಚಾನಾ ಮರೂಲಿಯಸ್), ಕೊರವಮೀನು (ಚಾ. ಸ್ಟ್ರಯೇಟಸ್), ಕುಚ್ಚುಮೀನು (ಚಾ. ಗೌಡ), ಹೂವುಮೀನು (ಚಾ. ಪಂಕ್ಟೇಟಸ್), ಹಾವುಮೀನು (ಚೇಲ), ಅಗಸಗಿತ್ತಿ ಮೀನು (ಬಾರಿಲಿಯಸ್)–ಇವು ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಸಿಹಿನೀರಿನ ಮೀನುಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಬಗೆಯವು ತಿನ್ನಲು ಯೋಗ್ಯವಾದುದಾದರೂ ಕಾರ್ಪ್, ಮೀಸೆಮೀನು, ಬಾಳೆಮೀನು, ಗೆಂಡೆಮೀನು, ಔಲುಮೀನು, ಹಾವುಮೀನು, ಮಷೀರ್‌ಮೀನುಗಳು ಬಲುರುಚಿಯಾದ ಮೀನುಗಳೆಂದು ಹೆಸರಾಗಿವೆ. ಇಂದು ನದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ತೊರೆಗಳಲ್ಲಿವಿಷಯುಕ್ತ ಮದ್ದನ್ನು ಅಥವಾ ಸಿಡಿಮದ್ದನ್ನು ಬಳಸಿ ಮೀನು ಹಿಡಿಯುವುದರಿಂದ ಬಹುತೇಕ ದೊಡ್ಡ ಜಾತಿಯ ಮೀನುಗಳ ಸಂತತಿ ನಶಿಸುತ್ತಿದೆ. ನೀರಾವರಿಗಾಗಿ ನದಿ, ತೊರೆಗಳ ನೀರಿಗೆ ಕಟ್ಟೆ ಮತ್ತು ಜಲಾಶಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವುದರಿಂದ ನದಿ ಪಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಬೇಸಿಗೆಯಲ್ಲಿ ನೀರಿನ ಬರದಿಂದ ದೊಡ್ಡ ತಳಿಯ ಮೀನುಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಿಲ್ಲದೆ ನಶಿಸಿವೆ. ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅರ್ಚುಪಟ್ಲೆ, ಮಳಲಿ ಮೀನಿನಂತಹ ಸಣ್ಣ ಗಾತ್ರದ ಮೀನುಗಳಷ್ಟೇ ಉಳಿದಿವೆ. ಜಲಾಶಯಗಳಲ್ಲಿ

ಮತ್ತು ಕೆರೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಟ್ಲ ಮತ್ತಿತರ ಸಾಕು ಮೀನುಗಳು ಹಿಂದಿನ ಸ್ಥಳೀಯ ಮೀನು ಸಂತತಿಗಳ ಸ್ಥಾನವನ್ನಾಕ್ರಮಿಸಿವೆ.

ಅಕಶೇರುಕಗಳು

ಬೆನ್ನೆಲುಬಿಲ್ಲದ ಅಥವಾ ಅಕಶೇರುಕ ಪ್ರಾಣಿವಂಶದ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ವಿಪುಲವಾಗಿವೆ. ಪ್ರೋಟೋಜೋವ ವಂಶದ ಅಮೀಬ, ಯೂಗ್ಲಿನ, ಪ್ಯಾರಮೀಸಿಯಂ, ವೊರ್ಟಿಸೆಲ, ಯುಪ್ಲಾಟಿಸ್, ಸ್ಟೈಲೋನಿಕೆಯ ಮೊದಲಾದ ಹಲವು ಜೀವಜಾತಿಗಳು ಕೆರೆ ಕೊಳ ಮೊದಲಾದ ಜಲಾಶಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ. ಮಲೇರಿಯ ಕಾಯಿಲೆಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಪ್ಲಾಸ್ಮೋಡಿಯಂ ಜಾತಿಯ ಪರತಂತ್ರ ಜೀವಿಗಳೂ ಉಂಟು. ಇವೇ ಅಲ್ಲದೆ, ಇತರ ಜೀವಿಗಳ ದೇಹಗಳ ಪರತಂತ್ರ ಜೀವಿಗಳಾಗಿರುವ ಎಂಟಮೀಬ ಉಪಲೈನ, ಬ್ಯಾಲಂಟೇಡಿಯಂ, ನಿಕ್ಟೊತೀರಸ್ ಮೊದಲಾದ ಪರತಂತ್ರ ಜೀವಿಗಳೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ರೇಷ್ಮೆ ಹುಳುಗಳಿಗೆ ಉಪದ್ರವ ಕಾರಿಯಾದ ಕೆಲವು ಬಗೆಯ ಏಕಕೋಶಿಕ ಜೀವಿಗಳೂ ಇವೆ.

ಕೆಲವು ಬಗೆಯ ಸ್ಪಂಜು ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಕಡಲಿನಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಇವು ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಗಿಡಗಳು ಬೆಳೆಯುವಂತೆ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ಸೀಲೆಂಟರೇಟ ಗುಂಪಿನ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೈಡ್ರ ಎಂಬುದು ಕೆರೆಕೊಳಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಉಳಿದೆಲ್ಲ ಬಗೆಯ ಜೀವಿಗಳು ಕಡಲಿನಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತವೆ. ಬಂಡೆಗೆ ಅಂಟಿಕೊಂಡು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ಕಡಲ ಹೂಗಳು (ಸೀ ಆನಿಮೋನಿ) ವರ್ಣರಂಜಿತವಾಗಿವೆ. ನದಿಮುಖಗಳಲ್ಲಿ ಕಡಲ ಕರೆಗಳಲ್ಲಿ ಜೆಲ್ಲಿಫಿಷ್ ಅಥವಾ ಅಂಬಲಿಮೀನುಗಳು ತೇಲುತ್ತಿರುವುದು ಸಾಮಾನ್ಯ ದೃಶ್ಯ. ಅಲ್ಲಿಯ ಆಸುಪಾಸು ಜನರು ಇದನ್ನು ಸೂರ್ಯನ ಸಿಂಬಳ ಎಂದು ಕರೆಯುವುದುಂಟು.

ಚಪ್ಪಟೆದೇಹದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಜಾತಿಯ ಸ್ವತಂತ್ರಜೀವಿಗಳು ಜೌಗುಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲುಗಳ ಕೆಳಗೆ ಹರಿದಾಡುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಪರತಂತ್ರ ಜೀವಿಗಳಾದ ಲಾಡಿಹುಳುಗಳೂ ಪಕ್ಷಿ, ಸಸ್ತನಿ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಕರುಳಿನಲ್ಲೂ ಜೀವಿಸುತ್ತವೆ. ಇವನ್ನು ಕೋಲಾರ, ತುಮಕೂರು, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಮೊದಲಾದ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಕುರಿಗಳ ಯಕೃತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪರತಂತ್ರ ಜೀವಿಗಳು ವಾಸಿಸುವುವು. ಆನೆಕಾಲುರೋಗಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ದುಂಡುಹುಳು ಕಡಲುತೀರ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿವೆ. 90.95 ಜನರ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಜಂತುಹುಳು, ಗುದದ ಹುಳುಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯ ನಾರುಹುಣ್ಣಿನ ರೋಗವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವ ಡ್ರಾಕಂಕ್ಯುಲಸ್ ಮೆಡಿನೆಸ್ಸಿಸ್ ಬಳ್ಳಾರಿ ಮತ್ತು ಚಿತ್ರದುರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಹರಡಿವೆ. ಇದೇ ಅಲ್ಲದೆ ಸಸ್ಯವರ್ಗ ಮತ್ತು ಇತರ ಜೀವಿಗಳಲ್ಲಿ ಪರತಂತ್ರವಾಗಿರುವ ದುಂಡುಹುಳುಗಳೂ ಅನೇಕವಿವೆ.

ವಲಯವಂತ ವಂಶದ ಹುಳುಗಳ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳು ಅನೇಕ ಜಾತಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿವೆ. ಕಡಲಿನಲ್ಲಿರುವ ನೀರಿಸ್ ಮೊದಲಾದ ಸ್ವತಂತ್ರ ಜೀವಿಗಳು ಕಡಲತೀರದ ಬಂಡೆಗಳ ಬಿರುಕುಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತವೆ. 10–15 ಬಗೆಯ ಎರೆಹುಳುಗಳಿವೆ. ಜೌಗು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ನೀರಿನ ಆಸರೆಯಲ್ಲಿ ತಾತ್ಕಾಲಿಕವಾಗಿ ಪರತಂತ್ರವಾಗಿ ಜೀವಿಸುವ ಜಿಗಣೆಗಳು ನಾಡಿನ ಹಲವೆಡೆ ದೊರೆತರೂ ಮಲೆನಾಡಿನ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಇವು ಅಧಿಕ. ಕಶೇರುಕಗಳ ರಕ್ತವೇ ಇವಕ್ಕೆ ಆಹಾರ. ಹಲವಾರು ಜಾತಿಯ ಜಿಗಣೆಗಳು, ಮೃದ್ವಂಗಿ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಜೀವನ ಸಾಗಿಸುವುದೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಮೃದ್ವಂಗಿಗಳ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳಂತೂ ಅಪರಿಮಿತ. ಕಪ್ಪೆಚಿಪ್ಪಿನ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ನದಿ ಮತ್ತು ದೊಡ್ಡ ಕೆರೆಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತವೆ. ಪೈಲ ಜಾತಿಯ ಹಾಗೂ ಇತರ ಬಗೆಯ ಬಸವನ ಹುಳುಗಳು ಬೆಂಗಳೂರು ಮೈಸೂರು ಮಂಡ್ಯ ತುಮಕೂರು ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ತೋಟಗಳಲ್ಲಿ, ಕೆರೆಕಾಲುವೆಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವೇ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳು. ಸಮುದ್ರದ ದಂಡೆಯಲ್ಲಿ ಮೃದ್ವಂಗಿಗಳ ವಿವಿಧ ಜಾತಿಗಳು ವಿಪುಲವಾಗಿವೆ. ಕೈಟಾನ್ ಎಂಬ ಮೃದ್ವಂಗಿ ಕಡಲ ಬಂಡೆಗೆ ಅಂಟಿಕೊಂಡು ಜೀವಿಸುತ್ತದೆ. ವಿವಿಧ ಜಾತಿಯ ಶಂಖಪ್ರಾಣಿಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದ ಕಡಲತೀರದಲ್ಲಿ ಬಹಳವಾಗಿವೆ. ಬೆಸ್ತರ ಬಲೆಗೆ ಲಾಲಿಗೊ ಸೆಪಿಯ ಮೊದಲಾದ ಶಿರಪಾದಿಗಳು ಬೀಳುತ್ತವೆ. ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಸೆಪಿಯಗಳನ್ನು ಕಡಲ ತೀರದ ಜನರು ಆಹಾರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದುಂಟು. ಕಂಟಕಚರ್ಮಿಗಳು ಕಡಲ ತೀರಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸೀಮಿತ, ಮುಳ್ಳುಗೊಂಡೆ (ಸೀ ಅರ್ಚಿನ್) ಮತ್ತು ಪೆಡಸುನಕ್ಷತ್ರಗಳೇ (ಬ್ರಿಟಲ್ ಸ್ಟಾರ್) ನಕ್ಷತ್ರಮೀನುಗಳಿಗಿಂತ ಅಧಿಕಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ ಜಾತಿಯ ಸಂಖ್ಯೆಯೂ ಹೆಚ್ಚು. ಕಡಲ ಸೌತೆ, ಕಡಲ ಲಿಲಿಗಳೂ ಕರ್ನಾಟಕದ ಕಡಲಿನಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಸಂಧಿಪದಿ ವಂಶದ ಪ್ರಾಣಿಸಂಪತ್ತು ಹೇರಳವಾಗಿದೆ ಮತ್ತು ವಿಭಿನ್ನವಾಗಿದೆ. ಬಗೆಬಗೆಯ ಸೀಗಡಿ, ಚಟ್ಲಿ, ಬೆಣಸ, ನಳ್ಳಿ, ಏಡಿ ಮೊದಲಾದವು ಈ ವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವು. ಇವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮನುಷ್ಯನ ಆಹಾರವಾಗಿರುವುದುಂಟು.

ಕೀಟವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯನ ದವಸಧಾನ್ಯಗಳಿಗೆ ಹಾಗೂ ಸಾಗುವಳಿ ಬೆಳೆಗಳಿಗೆ ಉಪದ್ರವವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಕೀಟಗಳಿವೆ. ಮಲೇರಿಯ, ಆನೆಕಾಲುರೋಗ ಮೊದಲಾದ ಕಾಯಿಲೆಗಳನ್ನು ಹರಡುವ ಸೊಳ್ಳೆಗಳಿವೆ. ಮಿಡತೆ, ಮೊರವ, ಚಿಟ್ಟೆ ಮತ್ತು ಪತಂಗ, ಕೊಡತಿಹುಳು, ಜೀರುಂಡೆ ಮೊದಲಾದ ಕೀಟಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವು ಬಗೆಯ ಜಾತಿಗಳಿವೆ. ಮಾನವನಿಗೆ ಉಪಕಾರಿಗಳಾದ ಜೇನುನೊಣ ಮತ್ತು ರೇಷ್ಮೆಹುಳು ಕೀಟವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವು. ಮೈಸೂರು, ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲ, ನಂಜನಗೂಡು, ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ, ರಾಮನಗರ ಮೊದಲಾದ ಮುಖ್ಯ ಊರುಗಳ ಮತ್ತು ಅದರ ಆಸುಪಾಸು ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ರೇಷ್ಮೆಹುಳುಗಳನ್ನು ಜನರು ಸಾಕಿ ಲಾಭ ಪಡೆದರೆ, ಕೊಡಗು ಶಿವಮೊಗ್ಗಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಮಲೆನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಜೇನುನೊಣಗಳನ್ನು ಸಾಕಿ ಹಣ ಗಳಿಸುವ ಉದ್ಯಮ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದೆ. ನಿಶಾಚರಿಗಳಾದ ಜರಿ ಅಥವಾ ಶತಪದಿ (ಸ್ಕೊಲೋಪೆಂಡ್ರ) ಮನೆಮಠಗಳಲ್ಲಿ, ಬಯಲಿನಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ತೇವಪೂರಿತ ಶೀತಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತದೆ. ಸಾವಿರಕಾಲು ಅಥವಾ ಚಿಗಟೆಗಳು (ಕಪ್ಪರಸುಂಟೆ) ಬಯಲು ಜೀವಿಗಳು, ನಿಧಾನವಾಗಿ ನಡೆಯತಕ್ಕವು; ಮತ್ತು ಮುಟ್ಟಿದರೆ ಸುರುಳಿ ಸುತ್ತಿಕೊಂಡು ಉಂಡೆಯಾಗುವ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯುಳ್ಳವು. ಉಣ್ಣೆ, ಚಿಗಟಗಳು ನಾಯಿ ಹಸು ಮೊದಲಾದ ಸ್ತನಿಗಳ ಮೇಲೆ ಪರತಂತ್ರ ಜೀವನ ಸಾಗಿಸುವ ಜೀವಿಗಳು. ಜೇಡರ ಹುಳುಗಳ ಜೀವಜಾತಿಗಳಂತೂ ಅಧಿಕಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲೇ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ನೀಳಗಾಲಿನ ಗೋರ್ಕ ಹಾರ್ವೆಸ್ಟ್ ಮ್ಯಾನ್ ಸಿಹಿನೀರಿನ ಮೇಲೆ ಮಂದೆಗೂಡಿ ವಾಸಿಸುತ್ತವೆ. ಇವನ್ನು ಬತ್ತ ಕಬ್ಬು ಮೊದಲಾದ ಸಾಗುವಳಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಚೇಳುಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮೂರು ಬಗೆಗಳಿವೆ. ಅಡಕೆ, ತೆಂಗು, ಬಾಳೆತೋಟಗಳಲ್ಲಿ ಚಿಟ್ಟೆಚೇಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದೊರಕುತ್ತವೆ. ಇವು ಚೇಳಿನಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಉದರ ಚಿಕ್ಕದು, ಕೊಂಡಿಯಿರುವುದಿಲ್ಲ ಹೀಗೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಾಣಿಸಂಪತ್ತು ವೈವಿಧ್ಯ ಹಾಗೂ ವೈಪುಲ್ಯವಾಗಿದೆ.

(ಬಿ.ಎನ್.ಬಿ;ಬಿ.ಡಿ.ಎಸ್.)

ಪ್ರಾಣೇಶರಾವ್, ಬಿ.ಆರ್.: 1927–2002. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟಗಾರ, ಗಾಂಧಿವಾದಿ ಹಾಗೂ ಅಂಗವಿಕಲರ ಅಭ್ಯುದಯಕ್ಕಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದವರು. ಇವರು 1927 ಆಗಸ್ಟ್ 11 ರಂದು ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬೆಳಗುಂದ

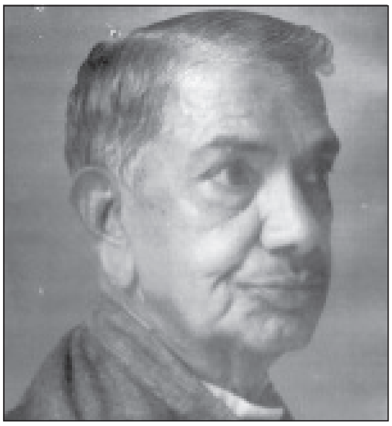

ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ರಂಗಪ್ಪ, ತಾಯಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀ. ತಂದೆ ಮೈಸೂರು ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಸೇರಿ, ಅನಂತರ ಓವರ್ಸೀರ್ ಆಗಿ ಅಕಾಲ ಮರಣ ಹೊಂದಿದರು. ಆಗ ಪ್ರಾಣೇಶರಾಯರು ಒಂದು ವರ್ಷದ ಮಗು. ತೀವ್ರವಾದ ಬಡತನದಲ್ಲಿ ಬಾಲ್ಯ ಕಳೆಯಿತು. ಜೀವನ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀಯವರು ತಮ್ಮ ನಾಲ್ಕು ಮಕ್ಕಳೊಂದಿಗೆ ನೆಲಮಂಗಲದ ಬಳಿಯಿದ್ದ ತಮ್ಮ ತೌರೂರು ಶ್ರೀಗಿರಿಗೆ (ಸಿರಿಗಿರಿಪುರ) ಹೋಗಿ ಸೇರಿದರು. ಅಲ್ಲೇ ಪ್ರಾಣೇಶರಾಯರು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಪೂರೈಸಿದರು. ಮುಂದೆ ತಾಯಿಯೊಡನೆ ಬೆಂಗಳೂರು ಮತ್ತು ಮೈಸೂರುಗಳಿಗೆ ಬಂದು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಪೂರೈಸಿದರು. ಅಡುಗೆ ಮಾಡುವುದು ಇವರ ತಾಯಿಯವರ ಕಾಯಕವಾಗಿತ್ತು. 1942ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ಒಂಟಿಕೊಪ್ಪಲು ಬಡಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆನಿಂತರು. ಅಲ್ಲೇ 1942ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ಮಹಾರಾಜ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗೆ ವ್ಯಾಸಂಗಕ್ಕಾಗಿ ಸೇರಿದರು. ಅಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟಗಾರರಾಗಿದ್ದ ಎಚ್. ಅನಂತರಾಮ ಎಂಬುವವರು ಇವರಿಗೆ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದರು. ಅವರ ಪ್ರಭಾವ ಇವರ ಮೇಲಾಯಿತು. ಮೈಸೂರಿನ ಸುಬ್ಬರಾಯನ ಕೆರೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಸಭೆ ಸಮಾರಂಭಗಳಿಗೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿವೃಂದದೊಂದಿಗೆ ಮೆರವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಹೋಗಿ ಸೇರುತ್ತಿದ್ದರು. ಆ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟ ಚಳವಳಿಯ ಮುಖಂಡ ದಂಪತಿಗಳಾದ ಎಚ್. ಸಿ. ದಾಸಪ್ಪ ಮತ್ತು ಯಶೋಧರಮ್ಮ ಅವರ ಸಾಮೀಪ್ಯ ಇವರಿಗೆ ದೊರೆಯಿತು. ಮಹಾಜನ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಜನರಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯತೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಅರಿವು ಮೂಡಿಸುವ ಉದೇಶದಿಂದ ತಲಕ್ ಸಂಘ ಎಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಈ ಸಂಘದ ಸಕ್ರಿಯ ಸದಸ್ಯರಾದ ಇವರು ವಿವಿಧ ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ದೇಶ ಸೇವಾಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತರಾದರು. ಮೈಸೂರು ನಗರದ ಪಡುವಾರ ಹಳ್ಳಿ ಬಡಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಇತರರೊಡನೆ ಸೇರಿ ಇವರು ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರವನ್ನು ತೆರೆದರು. ದೊಡ್ಡ ನಾಯಕರ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತಿಗಳ ಸಂಪರ್ಕ ಪಡೆದರು. ಶ್ರಮದಾನದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಅಪ್ಪಟ ಗಾಂಧಿ ಅನುಯಾಯಿಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತರಾದರು.

ಇಂಟರ್ ಮೀಡಿಯಟ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಓದುತ್ತಿರುವಾಗ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್‌ನ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾದರು. ಮುಂದೆ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಅನೇಕ ಸಭೆ ಸಮ್ಮೇಳನಗಳನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿದರು. 1947ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಸರ್ಕಾರ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ, ಸೆರೆಮನೆವಾಸ ಅನುಭವಿಸಿದರು. 1948ರಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಕಾರ್ಮಿಕ ಸಮ್ಮೇಳನವನ್ನು ಆಯೋಜಿಸಿ ಆಗಲೂ ಸೆರೆಮನೆವಾಸ ಅನುಭವಿಸಿದರು.

ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎ. ಆನರ್ಸ್ ಪದವಿ ಪಡೆದು 1952ರಲ್ಲಿ ಯಶೋಧರಮ್ಮ ದಾಸಪ್ಪನವರ ಅರಸೀಕೆರೆ ಬಳಿಯ ಕಸ್ತೂರಿ ಬಾ ಗ್ರಾಮದ ಕಸ್ತೂರಿಬಾ ಟ್ರಸ್ಟ್‌ನಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಸೇರಿದರು. ಅಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮೀಣ ಮಹಿಳೆಯರ ಉದ್ಯೋಗ, ಸಂಘಟನೆ, ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ತನ್ಮಯತೆಯಿಂದ ಕೆಲಸಮಾಡಿದ ಇವರು ಅಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡೇ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿ ಗಳಿಸಿದರು. ಕಸ್ತೂರಿಬಾ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ದುಡಿಮೆಯ ಅನಂತರ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದು ಗಾಂಧಿ ಸ್ಮಾರಕ ನಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಸೇರಿದರು. 1956ರಲ್ಲಿ ಸೇತು ಸಾವಿತ್ರಿಯವರನ್ನೂ ಮದುವೆಯಾದರು.

ಗಾಂಧಿಸ್ಮಾರಕ ನಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಕ್ಕಿದ್ದಾಗ ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ಯಾಮುನಾಚಾರ್ಯರ ಸಂಪಾದಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಮಹಾತ್ಮಗಾಂಧಿ ಕುರಿತು ಕೆಲವು ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ತರುವಲ್ಲಿ ಪರಿಶ್ರಮ ವಹಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಗಾಂಧಿ ವಿಚಾರ ಪರಿಷತ್ತಿನಲ್ಲೂ ದುಡಿದರು. ಈ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಸಂಪತ್‌ಗಿರಿರಾವ್, ಗೊರೂರು ರಾಮಸ್ವಾಮಿಅಯ್ಯಂಗಾರ್, ಸಿದ್ಧವನಹಳ್ಳಿ ಕೃಷ್ಣಶರ್ಮ, ಜಿ.ವಿ. ನಾರಾಯಣಮೂರ್ತಿ, ಖಾದ್ರಿಶಾಮಣ್ಣ, ಕೆ.ಎಸ್. ನಾರಾಯಣ ಸ್ವಾಮಿ, ನ.ಭದ್ರಯ್ಯ, ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮನ್ ಮೊದಲಾದವರ ಒಡನಾಟ ಲಭಿಸಿ, ಅನುಭವ ಸಂಪತ್ತು ಹೆಚ್ಚಿತು. ಇದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸರ್ವೋದಯ ನೇತಾರರಾಗಿದ್ದ ವಿನೋಬಾ ಭಾವೆ ಅವರು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ಭೂದಾನ-ಗ್ರಾಮದಾನ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಓಡಾಡಿದರು. ಇವರು ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪದವಿಗಾಗಿ ಈ ಚಳವಳಿ ಕುರಿತು ಅಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದರಾದರೂ ತಾಂತ್ರಿಕ ಕಾರಣದಿಂದ ಈ ಕೆಲಸ ಸಫಲವಾಗಲಿಲ್ಲ.

ಇವರು ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಶಾರದಾವಿಲಾಸ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಸೇರಿದರು (1961). ಗಾಂಧಿವಾದಿಯಾದ ಇವರು ಉತ್ತಮ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಸಂಘಟನಾ ಚತುರರಾಗಿ ಕೆಲಸ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ನಾಗರಿಕ ಹಕ್ಕುಗಳಿಗಾಗಿ ಜನತೆಯ ಒಕ್ಕೂಟ ಎಚ್.ಸಿ. ದಾಸಪ್ಪ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ವಿಚಾರ ಸಂಸ್ಥೆ, ಗಾಂಧಿ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ ಮುಂತಾದ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮನ್ನು ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು.

1980ರಲ್ಲಿ 'ಅಂಗವಿಕಲರ ಅಭ್ಯುದಯ ಸಂಘ'ವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ, ಅಂಗವಿಕಲರಿಗೆ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ದೂರವಾಣಿ ಕೇಂದ್ರಗಳು, ವಸತಿಸೌಲಭ್ಯ, ವೈದ್ಯಕೀಯ ಸೌಲಭ್ಯ, ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ-ಮೊದಲಾದ ಅನುಕೂಲಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಡುವಲ್ಲಿ ಪರಿಶ್ರಮ ವಹಿಸಿದರು. ಹಾಗೆಯೇ ಮೈಸೂರುನಗರದ ಕುಕ್ಕರಹಳ್ಳಿಯ ಶಾಲಾ- ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿಯೂ ಪ್ರಯತ್ನ ನಡೆಸಿದರು.

ಇವರು ಲೇಖಕರಾಗಿಯೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಭಾರತದ ಆಹಾರ ಸಮಸ್ಯೆ, ಕಾಶ್ಮೀರ ಸಮಸ್ಯೆ, ಲಾಲ್ ಬಹದ್ದೂರ್ ಶಾಸ್ತ್ರಿ, ರಾಜರಾಮ ಮೋಹನರಾಯ್, ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣಗೋಖಲೆ, ರಾಜೇಂದ್ರ ಪ್ರಸಾದ್ ಮುಂತಾದ 12 ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಸರಳ ಹಾಗೂ ಸುಭಗತೆಯ ಶೈಲಿಯಿಂದ ಇವರ ಕೃತಿಗಳು ಓದುಗರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತವೆ. ಇವರನ್ನು ಕುರಿತು 'ಗಾಂಧೀಚಿಂತನ' ಎಂಬ ಸದ್ಭಾವನಾಗ್ರಂಥ ಪ್ರಕಟವಾಗಿದೆ. ಒಬ್ಬ ಅಪ್ಪಟ ಗಾಂಧಿವಾದಿ ಮತ್ತು ದೇಶ ಪ್ರೇಮಿಯಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಸರಳ ಜೀವನ ಮತ್ತು ಉನ್ನತ ಚಿಂತನೆಯಲ್ಲಿ ನಂಬಿಕೆ ಇಟ್ಟಿದ್ದವರು. ಕೊನೆಯವರೆಗೂ ಖಾದಿ ತೊಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಸದಾ ಸಕ್ರಿಯರಾಗಿದ್ದ ಇವರು 2002 ಡಿಸೆಂಬರ್ 26ರಂದು ನಿಧನ ಹೊಂದಿದರು.

(ಎಚ್.ಡಿ.)

ಪ್ರಾಥಮಿಕಪೂರ್ವ ಶಿಕ್ಷಣ: ಭಾರತದ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಪೂರ್ವ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿದ್ಯಾತಜ್ಞರುಗಳಾದ ಕೊಮಿನಿಯಸ್, ಫ್ರೋಬೆಲ್, ಮಾಂಟಿಸೋರಿ ಮೊದಲಾದವರಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತವಾಗಿ ರೂಪುಗೊಂಡದ್ದು. ಈ ಶಿಕ್ಷಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ 20ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆದಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾಯಿತೆನ್ನಬಹುದು. ಈ ಶಿಕ್ಷಣ ನೀಡುವ ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಕ್ರೈಸ್ತ ಮಿಷನರಿಗಳ ಪಾತ್ರ ಪ್ರಮುಖದಾಗಿತ್ತು. 1939ರಲ್ಲಿ ಮೇಡಂ ಮಾಂಟಿಸೋರಿಯವರು ಭಾರತಕ್ಕೆ ಪ್ರವಾಸಾರ್ಥವಾಗಿ ಭೇಟಿ ಕೊಟ್ಟಾಗ

ನಿಂದ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಪೂರ್ವ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ದೊರಕಿತು. 1944ರ ಸಾರ್ಜೆಂಟ್ ವರದಿ ಈ ಶಿಕ್ಷಣ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಖ್ಯಾತಿ ಪಡೆಯಲು ಪೋಷಕವಾಯಿತು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾನಂತರ ರೂಪುಗೊಂಡ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಗಳು ಈ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಹಣ ಒದಗಿಸದಿದ್ದರೂ ಈ ಶಿಕ್ಷಣದ ಹೊಣೆಯನ್ನು ಖಾಸಗಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ವಹಿಸಿದುವು. 1961ರಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ಕೇಂದ್ರ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಲಹಾ ಮಂಡಳಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕಪೂರ್ವ ಶಿಕ್ಷಣದ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಒತ್ತಿ ಹೇಳಿತು. 3ನೆಯ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಹಣ ಒದಗಿಸಲಾಯಿತು. ಆದರೂ ಈ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಸಿಕ್ಕಲಿಲ್ಲ. ಅದು ಕೇವಲ ಖಾಸಗಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ನಡೆದುಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಹಿಂದಿನ ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜರು 1906ರಲ್ಲಿ ಎಚ್.ಜೆ. ಬಾಬಾ ಎಂಬ ನಿವೃತ್ತ ಶಿಕ್ಷಣಾಧಿಕಾರಿಯನ್ನು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ದೇಶಗಳಿಗೆ ಕಳುಹಿಸಿ ಮಕ್ಕಳ ನೂತನ ಶಿಕ್ಷಣ ಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲು ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿದರು. ಅಲ್ಲದೆ ಲಂಡನ್ ನಗರದಲ್ಲಿ ಬಾಲೋದ್ಯಾನಕ್ರಮದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಅನುಭವ ಹೊಂದಿದ್ದ ಮಿಸ್ ಲ್ಯಾಟರ್ ಎನ್ನುವವರನ್ನು ಕರೆಯಿಸಿ ಉಪನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಕೊಡಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಪೂರ್ವ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ನೀಡಿದರು. ಈ ಪ್ರಯತ್ನಗಳಿಂದ 1911–12ರಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದಲ್ಲಿ ಬಾಲೋದ್ಯಾನವೊಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಅಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಮಕ್ಕಳ ಸಂಖ್ಯೆ 10 ಮಾತ್ರ. ಅದೇ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರು ಶಿಕ್ಷಕರಿಗೆ ತರಬೇತಿಯನ್ನು ಕೊಡಲಾಯಿತು. ಹೀಗೆ ಪ್ರಾಥಮಿಕಪೂರ್ವ ಶಿಕ್ಷಣದ ತರಬೇತಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲಾಯಿತು. 1914–15ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಮತ್ತು ದಾವಣಗೆರೆಗಳಲ್ಲೂ ಇನ್‌ಫೆಂಟ್ ಶಾಲೆಗಳು ಹೊಸದಾಗಿ ಆರಂಭವಾದವು. 1921ರಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪುನರ್ರಚಿಸಿ ನಾಲ್ಕುವರ್ಷ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ರಮವನ್ನು ರೂಪಿಸಿ ತೀರ ಕೆಳಗಿನ ತರಗತಿಗಳನ್ನು ಬಾಲೋದ್ಯಾನ ಮಾದರಿಗೆ ಪರಿವರ್ತನೆಗೊಳಿಸಬೇಕೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಲಾಯಿತು. 1930ರಲ್ಲಿ ಎಂ.ವಿ. ಗೋಪಾಲಸ್ವಾಮಿಯವರು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಶಿಶುವಿಹಾರವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಈ ಶಾಲೆಯ ಸ್ಥಾಪನೆಯಿಂದ ಶಿಶುವಿಹಾರ ಚಳವಳಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತೆನ್ನಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿನ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಶಿಶುವಿನ ಶಾರೀರಿಕ ಹಾಗೂ ಮಾನಸಿಕ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯ ತಳಹದಿಯ ಮೇಲೆ ಯೋಜಿಸಲಾಯಿತು. ಹೊಸದಾಗಿ ಆರಂಭವಾಗುವ ಶಿಶುವಿಹಾರಗಳಿಗೆ ಇದು ಮಾದರಿಯಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿತು. ಮೈಸೂರಿನ ಈ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ತರಬೇತಿ ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾತ್ಯಕ್ಷಿಕೆಗೆ ಅವಕಾಶ ಮಾಡಿಕೊಡಲಾಯಿತು. 1936ರಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರದಿಂದ ನೇಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಶಿಶುವಿಹಾರ ಸಮಿತಿ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಮಕ್ಕಳ ದಾಖಲಾತಿ, ಅನುಸರಿಸಬೇಕಾದ ಕ್ರಮ, ವ್ಯಾಪ್ತಿ, ಮಕ್ಕಳ ಆರೋಗ್ಯ, ಒದಗಿಸಬೇಕಾದ ಆಹಾರ, ಕಟ್ಟಡ, ಸಾಧನಸಾಮಗ್ರಿಗಳು, ಶಿಕ್ಷಣ ಸಿಬ್ಬಂದಿ ಮತ್ತು ಅವರ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಅರ್ಹತೆ ಮುಂತಾದ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸಿ ವರದಿ ಸಲ್ಲಿಸಿತು. 1946–47ರಲ್ಲಿ ಶಿಶುವಿಹಾರಗಳನ್ನು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ತೆರೆಯಲು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಲು ಸಹಾಯಧನ ನಿಯಮವನ್ನು ತಿದ್ದುಪಡಿ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳ ತರಬೇತಿ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ನರ್ಸರಿ ಶಿಕ್ಷಕರ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರವನ್ನು 1947ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲಾಯಿತು. ತರಬೇತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಶಿಕ್ಷಣಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಸ್ಟೈಪೆಂಡ್ ಕೊಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾನಂತರ ಶಿಕ್ಷಣದ ಬಗ್ಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಅರಿವುಂಟಾದ ಕಾರಣ ಪ್ರಾಥಮಿಕಪೂರ್ವ ಶಿಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರಗಳೂ ಹೆಚ್ಚು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿವೆ. ಈ ಶಿಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರ, ಖಾಸಗಿ ಮತ್ತು ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿವೆ. ಸರ್ಕಾರ ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸೇ.70ರಷ್ಟು ಮತ್ತು ಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲಿ ಸೇ. 50ರಷ್ಟು ಧನಸಹಾಯವನ್ನು ಕೊಡತೊಡಗಿತು.

ವಿಶಾಲ ಕರ್ನಾಟಕದ ಹೈದರಾಬಾದ್ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕಪೂರ್ವ ಶಿಕ್ಷಣ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಇನ್‌ಫೆಂಟ್ ತರಗತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳಿಗೆ ಸೇರಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಹಳೆಯ ಮುಂಬಯಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಇನ್‌ಫೆಂಟ್ ಶಾಲೆಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದುವು. ಈ ಶಾಲೆಗಳಿಗೆ ಒಟ್ಟು ಖರ್ಚಿನ ಸೇ. 25ರಷ್ಟು ಮಾತ್ರ ಧನಸಹಾಯ ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಶುಲ್ಕವನ್ನು 2 ರೂ.ಗೆ ಮೀರದಂತೆ ವಿಧಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಹಿಂದಿನ ಮದರಾಸು–ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ನರ್ಸರಿ ಶಾಲೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳು ಇದ್ದುವು. ಇಂಥ ಶಾಲೆಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷ ರೀತಿಯ ಧನಸಹಾಯ ನೀಡುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿತ್ತು.

ಈಚೆಗೆ ಸಮಾಜಕಲ್ಯಾಣ ಇಲಾಖೆ, ಖಾಸಗಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು, ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಮತ್ತು ಮಹಿಳಾ ಮಂಡಳಿಗಳು ಈ ಶಿಕ್ಷಣದ ಹೊಣೆಯನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸತೊಡಗಿವೆ. ಪ್ರಾಥಮಿಕಪೂರ್ವ ಶಿಕ್ಷಣ ನರ್ಸರಿ, ಮಾಂಟಿಸೋರಿ ಮುಂತಾದ ಹೆಸರುಗಳ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ. ಈಗ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ 1100ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಶಾಲೆಗಳಿವೆ, ಅಲ್ಲಿ ಮಕ್ಕಳ ಮತ್ತು ಉಪಾಧ್ಯಾಯರ ಪ್ರಮಾಣ 40:1 ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ಶಾಲೆಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದು, ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಪ್ರಮುಖ ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿವೆ.

ಪ್ರಾಥಮಿಕಪೂರ್ವ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಬೋಧನೆ ಯಾವ ಔಪಚಾರಿಕ (ಫಾರ್ಮಲ್) ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನೂ ನೀಡುವುದಿಲ್ಲ. ಮಕ್ಕಳ ಮಾನಸಿಕ, ದೈಹಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಮಾಜಿಕ ಶಕ್ತಿಗಳ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯನ್ನು ವೃದ್ಧಿಸುವುದೇ ಇವುಗಳ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಮಕ್ಕಳು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳಿಗೆ ಸೇರಲು ಅಗತ್ಯ ಸಿದ್ಧತೆ ದೊರಕಿಸಿಕೊಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು, ಆಟ, ಊಟ, ವಿಶ್ರಾಂತಿ, ಕಥೆ, ಹಾಡು, ಸಂಭಾಷಣೆ, ಕೈಕೆಲಸ, ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಸ್ವರೂಪದ ಗಣಿತ, ಕ್ರಿಯಾತ್ಮಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು, ಓರಣ, ನಿಯಮಿತತನ, ಒಳ್ಳೆಯ ಮಾತುಗಾರಿಕೆ ಮುಂತಾದವನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಕಿಂಡರ್‌ಗಾರ್ಟನ್, ಮಾಂಟಿಸೋರಿ ಮಾದರಿಯ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕಡೆ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಮಾಧ್ಯಮ ಇರುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ತಾಯ್ನುಡಿಯೇ ಮಾಧ್ಯಮವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮಗುವಿನ ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯ ಮತ್ತು ಕ್ರಿಯೇಂದ್ರಿಯಗಳ ತರಬೇತಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯ ನೀಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಬಣ್ಣಬಣ್ಣದ ಕಡ್ಡಿಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸುವುದು, ವಿವಿಧ ಗಾತ್ರದ ಮರದ ತುಂಡುಗಳಿಂದ ಆಕೃತಿ ನಿರ್ಮಿಸುವುದು. ತುಂಡುಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸುವುದು, ಬಣ್ಣಬಣ್ಣದ ಗೋಲಿಗಳ ಮೂಲಕ ಸಂಖ್ಯೆ ಮತ್ತು ಎಣಿಕೆ ರೂಢಿಮಾಡಿಸುವುದು, ಮಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಗೋಲಿ ಮಾಡಿಸುವುದು, ಇತರ ರೀತಿಯ ಆಕೃತಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸುವುದು, ಬಣ್ಣದ ಕಾಗದದಿಂದ ವಿವಿಧ ಆಕೃತಿ ಕತ್ತರಿಸುವುದು, ಗೋಪುರ ಮಾಡಿಸುವುದು, ಮರಳಿನಲ್ಲಿ ಆಟವಾಡಿಸುವುದು, ಟೋಪಿಯಾಟ, ರೈಲಿನ ಆಟ ಆಡಿಸುವುದು, ಸರಳ ಪ್ರಾಸಬದ್ಧ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಹಾಡಿಸುವುದು, ಕಥೆ ಹೇಳಿಸುವುದು, ನೃತ್ಯ ಕಲಿಸುವುದು, ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಬರೆಯಿಸಿ ಬಣ್ಣ ಹಚ್ಚಿಸುವುದು, ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಶಾಲಾ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವುದು, ಮಣಿಗಳಿಂದ, ಬೀಜಗಳಿಂದ ವಿವಿಧ ಆಕಾರಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸುವುದು, ಕಾಗದದ ರಟ್ಟುಗಳಿಂದ ವಿವಿಧ ಆಕಾರಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸುವುದು, ಮರದ ತುಂಡುಗಳಿಂದ ತೇರುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸುವುದು,

ಮಣಿಗಳನ್ನು ಗಾತ್ರಾನುಸಾರವಾಗಿ ಪೋಣಿಸುವುದು, ದೇಹದ ಸಮತೋಲ ಕಾಪಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ರೈಲುಕಂಬಿಗಳನ್ನು ಶಾಲೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಹಾಕಿ, ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ನಡೆಸುವುದು ಮುಂತಾದ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ಏರ್ಪಡಿಸಲಾಗುವುದು.

ಸಾಧನ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳು : ಮಕ್ಕಳ ಆರೋಗ್ಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಶಕ್ತಿದಾಯಕ ಆಹಾರವನ್ನು ಕೊಡುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಪ್ರಾಥಮಿಕಪೂರ್ವ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಿದೆ. ಈ ಶಾಲೆಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ತೋಟಗಳು, ಜಾರುವ ಬಂಡೆ, ಆಟದ ಮೈದಾನ, ಉಯ್ಯಾಲೆ, ಕುಡಿಯುವ ನೀರಿನ ವ್ಯವಸ್ಥೆ, ಶೌಚಗೃಹಗಳು, ಮಕ್ಕಳು ನಿರಾಯಾಸವಾಗಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಲು ಪೀಠೋಪಕರಣಗಳು, ತಿಂಡಿ ತಿನ್ನುವ ತಟ್ಟೆಗಳು, ನೀರಿನ ಲೋಟಗಳು, ಕರವಸ್ತ್ರಗಳು, ಚಾಪೆಗಳು, ಬಣ್ಣಬಣ್ಣದ ಚಿತ್ರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಮಕ್ಕಳ ಪುಸ್ತಕಗಳು, ಆಟದ ಸಾಮಾನುಗಳು, ಪ್ರಥಮ ಚಿಕಿತ್ಸಾಸಾಧನೆಗಳು ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ.

ಸಿಬ್ಬಂದಿ ವರ್ಗ: ಈ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಕಿಯರು ಕೆಲಸ ಮಾಡುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯ 10ನೆಯ ವರ್ಗದವರೆಗೆ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮತ್ತು ನರ್ಸರಿ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರು ಮತ್ತು ಸಹಾಯಕಿಯರು ಇರುತ್ತಾರೆ.

ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ನರ್ಸರಿ ಶಿಕ್ಷಕಿಯರ ತರಬೇತಿ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಒಂದು ವರ್ಷದ ಅವಧಿಯದಾಗಿದ್ದು ಮಕ್ಕಳ ಆರೋಗ್ಯ ಮತ್ತು ಪೋಷಣೆ, ಬಾಲಮನೋವಿಜ್ಞಾನ, ಶಾಲಾಸಂವಿಧಾನ, ಬೋಧನಾಭ್ಯಾಸ ಮತ್ತು ಬೋಧನಾ ಕ್ರಮಗಳು ಈ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಪಠ್ಯಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದೆ. ಪೂರ್ವಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಅಭ್ಯರ್ಥಿಗಳು ಒಂದು ವರ್ಷ ಪೂರ್ತಿ ಪ್ರಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ.

1961ರಲ್ಲಿ ಈ ಶಾಲೆಗಳ ವಿವಿಧ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನು ಚರ್ಚಿಸಲು ಖ್ಯಾತ ಆಡಳಿತಗಾರರಾದ ಜೆ.ಬಿ. ಮಲ್ಲಾರಾಧ್ಯರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಮಿತಿಯನ್ನು ರಚಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಆ ಸಮಿತಿ ಮಂಡಿಸಿದ ಮುಖ್ಯ ಸಲಹೆಗಳು ಇವು: 1. ಪ್ರಾಥಮಿಕಪೂರ್ವ ಶಿಕ್ಷಣ ಒದಗಿಸಿದರೆ ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣದ ಗುಣಮಟ್ಟ ಸುಧಾರಿಸುತ್ತದೆ; 2. ಮಕ್ಕಳ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಅಗತ್ಯಗಳನ್ನು ಪೂರೈಸಿ ಯೋಗ್ಯ ಅನುಭವಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಟ್ಟು ಮಕ್ಕಳು ಮುಂದೆ ಸಮಸ್ಯೆಯಾಗುವುದನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಬಹುದು; 3. ಅಲ್ಲಿನ ಶಿಕ್ಷಕರ ಕನಿಷ್ಠ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಅರ್ಹತೆ ಎಸ್.ಎಸ್.ಎಲ್.ಸಿ. ಆಗಿರಬೇಕು; 4. ಶಿಕ್ಷಕರು ನೇಮಕಗೊಳ್ಳುವ ಮೊದಲೇ ತರಬೇತಿ ಹೊಂದಿರಬೇಕು; 5. ನರ್ಸರಿ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಮಾಡುವ ಸಹಾಯಕಿಯರಿಗೆ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಪೂರ್ವ ಶಿಕ್ಷಣ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ತಿಂಗಳ ತರಬೇತಿ ನೀಡಬೇಕು; 6. ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಇದರ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಬೇಕು; 7. ಪ್ರಾಥಮಿಕಪೂರ್ವ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಒಂದು ಆಡಳಿತ ಮಂಡಳಿಯನ್ನು ರಚಿಸಬೇಕು.

ಈ ಶಾಲೆಗಳಿಗೆ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ 3 ವರ್ಷ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ, 5 ವರ್ಷ ದಾಟಿ, ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳಿಗೆ ದಾಖಲಾಗುವ ತನಕ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ತರಬೇತಿ ನೀಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ಎರಡು ತರಗತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪಡೆದ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಕ್ಕಳು ಪೂರ್ಣ ಹೊಂದಾಣಿಕೆಯಿಂದ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆಯಲು ಸಹಾಯವಾಗುತ್ತದೆ. ನರ್ಸರಿ ಶಿಕ್ಷಣವಿಲ್ಲದ ಮಕ್ಕಳಿಗೂ ನರ್ಸರಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದ ಮಕ್ಕಳಿಗೂ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. **(ಕೆ.ಎನ್.ಬಿ.)**

ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ: ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಅದರ ಆಧುನಿಕ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಒಂದೂಮುಕ್ಕಾಲು ಶತಮಾನದ ಹಿಂದೆ ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿನಿಂದ ತಂದು ನಾಟಿ ಹಾಕಿದ್ದಾದರೂ ಅದಕ್ಕೆ ಎರಡೂವರೆ ಸಹಸ್ರ ವರ್ಷಗಳ ಪರಂಪರೆಯಿದೆ.

ಪ್ರಾಚೀನ: ವಿದ್ಯಾವಿಹೀನಃ ಪಶುಃ ಎಂಬ ಉಕ್ತಿ ಜನಜನಿತವಾಗಿದ್ದ ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ತಂದೆತಾಯಿಗಳಂತೆ ಸಮಾಜ, ರಾಜರು ಮತ್ತು ಧರ್ಮಪೀಠಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ದೊರಕುತ್ತಿತ್ತು. ಕ್ರಿ.ಪೂ. 3ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಸುಮಾರಿಗೆ ಬರೆವಣಿಗೆ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ಬಂದಿತ್ತು; ಪ್ರಾಥಮಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು.

ಕನ್ನಡ ಲಿಪಿಯಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಐದನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಒಂದು ಪ್ರಾಚೀನ ಶಾಸನ ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬೇಲೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹಲ್ಮಿಡಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ದೊರಕಿದೆ. ಸುಮಾರು ಏಳನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದ ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳ, ಬಾದಾಮಿ, ಐಹೊಳೆ, ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲು ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಲಿಪಿಯ ಶಾಸನಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಸಾರ್ವಜನಿಕರಿಗೆ ಕನ್ನಡ ಲಿಪಿಯ ಪರಿಚಯವಿತ್ತೆಂಬುದಕ್ಕೂ ಅನೇಕರು ಅಕ್ಷರಜ್ಞಾನವನ್ನು ಸಾರ್ವಜನಿಕವಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ಇವು ನಿದರ್ಶನಗಳು. ಆಗ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಅಭ್ಯಾಸದ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಭಾಷಾಲಿಪಿಯನ್ನು ಕಲಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಬೌದ್ಧರು ಮತ್ತು ಜೈನರು ತಮ್ಮ ಮಠಗಳಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರ ಕಲಿಸುತ್ತಿದ್ದುದಲ್ಲದೆ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಅಭ್ಯಾಸವನ್ನೂ ದೊರೆಕಿಸಿ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಅಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಕರಣ, ಗಣಿತ, ಭಾಷಾಶಾಸ್ತ್ರ ಮುಂತಾದವನ್ನು ಕಲಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅಕ್ಷರ ಸ್ವೀಕರಣ ಅಥವಾ ವಿದ್ಯಾರಂಭ ಸಂಸ್ಕಾರದ ಅನಂತರ ಅಕ್ಷರಾಭ್ಯಾಸ ಆರಂಭವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ತಂದೆ ಅಥವಾ ಕುಲಗುರುಗಳು ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಪಾಠ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಕದಂಬರು, ಗಂಗರು, ಚಾಳುಕ್ಯರು, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು, ಹೊಯ್ಸಳರು ಮತ್ತು ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡುತ್ತ ಬಂದರು. ದಾನಿಗಳ ಕೊಡುಗೆಯಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕದ ಎಲ್ಲ ಭಾಗಗಳಲ್ಲೂ ಅಗ್ರಹಾರಗಳು ಸ್ಥಾಪಿತವಾದುವು. ಇಲ್ಲಿಯ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಪಾಠಶಾಲೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ 5–6ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮಕ್ಕಳು ಶಾಲೆಗೆ ಸೇರುತ್ತಿದ್ದರು. ಮಠಗಳೂ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳೂ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಮನೆಗಳ ಜಗುಲಿಗಳೂ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದ ಶಾಲೆಗಳಾಗಿದ್ದುವು. ಗುರುಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದ ಅನೇಕರು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿಸುವುದೇ ತಮ್ಮ ಜೀವನೋಪಾಯವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ಅಂಥವರು ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರ ಮನೋರಂಜನೆಗಾಗಿ ಕಥಾಕಾಲಕ್ಷೇಪ, ಪುರಾಣಶ್ರವಣ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಅನೇಕ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಗ್ರಾಮಪ್ರಮುಖರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಷ್ಟು ಅನುಕೂಲ ಒದಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಲ್ಲವರಾಗಿದ್ದರು. ಅಕ್ಷರ ಜ್ಞಾನ ಪಡೆದ ಮೇಲೆ ಕ್ಷತ್ರಿಯರು ಮತ್ತು ವೈಶ್ಯರು ತಂತಮ್ಮ ಕಸಬುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ತಮ್ಮ ತಂದೆ ಅಥವಾ ಕುಲಬಾಂಧವರಲ್ಲಿ ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅವರೆಲ್ಲರಿಗೂ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ದರ್ಜೆಯ ಅಭ್ಯಾಸವೇ ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ಶಾಲಾ ಅಭ್ಯಾಸವಾಗಿತ್ತು. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ಲಿಪಿಶಾಲೆಗಳೆಂದೂ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರನ್ನು ದಾರಕಾಚಾರ್ಯರೆಂದೂ ಅಕ್ಕರಿಗರೆಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಪ್ರಾಥಮಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಕರ್ಣಾಟಕಶಿಕ್ಷೆ, ಬಾಲಶಿಕ್ಷೆ, ಕರ್ಣಾಟಕ

ಬಾಲಶಿಕ್ಷೆ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ಬಾಲಬೋಧೆ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

ಬೋಧನಕ್ರಮ : ಉಪಾಧ್ಯಾಯರು ಒಂದು ಅಕ್ಷರವನ್ನು ಹಲಗೆಯ ಮೇಲೆ ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಉಪಾಧ್ಯಾಯರು ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ಆಲಿಸಿ ಅದರಂತೆಯೇ ಉಚ್ಚಾರ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಅನಂತರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಅಕ್ಷರದ ಆಕಾರವನ್ನು ತಮ್ಮ ಹಲಗೆಗಳ ಮೇಲೆ ಬರೆದುಕೊಂಡಾಗಲಿ ತಮ್ಮ ಮುಂದಿದ್ದ ಮರಳಿನ ಮೇಲಾಗಲಿ ಅಕ್ಷರವನ್ನು ಉಚ್ಚಾರಮಾಡುತ್ತ ಬೆರಳುಗಳಿಂದ ತಿದ್ದುತ್ತ ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಮುಂದಿನ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರು ಓಲೆಗರಿಯ ಮೇಲೆ ಅಥವಾ ಬಾಳೆಯ ಎಲೆಯ ಮೇಲೆ ಇಜ್ಜಲಿನ ದ್ರವದ ಮಸಿಯಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬಿಣದ ಸಣ್ಣ ತುಂಡು (ಕಂಠ)ಗಳಿಂದ ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಹೀಗೆ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಬರಹಗಳನ್ನು ಅಳಿಸಿ ಪುನಃ ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು.

ಉಪಾಧ್ಯಾಯರು ಸಾಮೂಹಿಕವಾಗಿ ಮಗ್ಗಿ ಹೇಳಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಗಣಿತದ ಲೆಕ್ಕಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬಾಯಿಪಾಠದ ಮೂಲಕವೇ ಮಂದಟ್ಟು ಮಾಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದವರೆಗೆ ಈ ರೀತಿಯ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಅಭ್ಯಾಸವೇ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಪುಸ್ತಕ, ಕಾಗದ ಇವು ಇರಲಿಲ್ಲ. ಅನೇಕ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಿರೇಮಾಣಿಗಳು ಕಿರಿಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಕಲಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಆಧುನಿಕ : ಹಿಂದೆ ಸರ್ಕಾರಗಳು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ತಮ್ಮ ಪೂರ್ಣ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಎಂದು ತಿಳಿದಿರಲಿಲ್ಲ. ಭಾರತದಲ್ಲಿ 18ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಗೊಂದಲಮಯ ರಾಜಕೀಯ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಿಂದ ಯಾವ ವಿಚಾರದಲ್ಲೂ ಪ್ರಗತಿ ಸಾಧ್ಯವಿರಲಿಲ್ಲ. ಈಸ್ಟ್ ಇಂಡಿಯಾ ಕಂಪನಿಯವರ ಪ್ರಭುತ್ವ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿ ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆದಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಏಕಸ್ವಾಮ್ಯ ಅಧಿಕಾರ ಬಂದ ಮೇಲೂ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ದೊರಕಿಸಿಕೊಡುವುದು ತನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯವೆಂದು ಭಾವಿಸಿರಲಿಲ್ಲ.

1833ರಲ್ಲಿ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ತಮ್ಮ ಸ್ವಂತ ಖರ್ಚಿನಿಂದ ಮೈಸೂರು ನಗರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಶಾಲೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಇದು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಉಚಿತವಾಗಿ ವಿದ್ಯೆ ನೀಡುತ್ತಿತ್ತು. ಇದಲ್ಲದೆ ಸರ್ಕಾರ ಆಗಿನ ಕಾಲದ ಕ್ರೈಸ್ತ ಮಿಷನರಿಗಳಿಗೆ ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ಅನುಮತಿ ಇತ್ತು. ಉದಾರವಾಗಿ ಸಹಾಯಧನ ನೀಡಲು ಒಪ್ಪಿತು. ವೆಸ್ಲಿಯನ್ ಮಿಷನ್ ಸಂಸ್ಥೆ 1840–54ರವರೆಗೆ ಅನೇಕ ಜಿಲ್ಲಾ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿತು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ 1851ರಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾದ ಬೆಂಗಳೂರು ಶಾಲೆಯೂ ಒಂದು.

1854ರಲ್ಲಿ ಆಧುನಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದ ಪದ್ಧತಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಮೈಸೂರಿನ ಮುಖ್ಯ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರಾಗಿದ್ದ (ಜುಡಿಶಿಯಲ್ ಕಮಿಷನರ್) ಡೆವಿರೋ ಅವರು ಸರ್ಕಾರದ ಆದೇಶದಂತೆ ಮೈಸೂರು ಮತ್ತು ಕೊಡಗು ಭಾಗಗಳಿಗೆ ಆಧುನಿಕ ವಿದ್ಯಾಪದ್ಧತಿಯ ಸ್ಥಾಪನೆಗೆ ಒಂದು ಯೋಜನೆಯನ್ನು ತಯಾರಿಸಿದರು. ಇದೇ ಮುಂದಿನ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಗತಿಗೆ ಬುನಾದಿಯಾಯಿತು. ಇದರ ಫಲವಾಗಿ 1858ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು (ಇದೇ ಅನಂತರ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜ್ ಆಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಯಿತು.) ಮಿಷನರಿಗಳು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ತುಮಕೂರು ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಮೈಸೂರು ಹಾಸನ ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ಸರ್ಕಾರದವರೇ ವಹಿಸಿಕೊಂಡರು. ಶಾಲಾ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರ ತರಬೇತಿಗಾಗಿ 1861ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ನಾರ್ಮಲ್ ಶಾಲೆ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು. ಇದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾ ಇಲಾಖೆಯ ಜ್ಯುಡಿಷಿಯಲ್ ಕಮಿಷನರ ಕಛೇರಿಯಿಂದ ಬೇರ್ಪಟ್ಟು ಡೈರೆಕ್ಟರ್ ಆಫ್ ಪಬ್ಲಿಕ್ ಇನ್‌ಸ್ಟ್ರಕ್ಷನ್ ಎಂಬ ಹೊಸ ಅಧಿಕಾರಿಯ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತು. ಈ ಹುದ್ದೆಯನ್ನಲಂಕರಿಸಿದ್ದ ಬಿ.ಎಲ್. ರೈಸರ ಸಲಹೆಯಂತೆ 1868ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದ ಪ್ರಗತಿಗಾಗಿ ಅನೇಕ ಸುಧಾರಣೆಗಳಾದುವು. ಶಾಲಾಸ್ಥಾಪನೆಯನ್ನು ಬಯಸಿ ಶಾಲಾ ಕಟ್ಟಡ ಒದಗಿಸಿದ ಎಲ್ಲ ಹೋಬಳಿಗಳಿಗೂ ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ನೀಡಲು ಸರ್ಕಾರ ಒಪ್ಪಿತು. ಇದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ 1871–72ರಲ್ಲಿ ಬಹುತೇಕ ಹೋಬಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಲೆಗಳು ಪ್ರಾರಂಭವಾದುವು. ಪ್ರತಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲೂ ಒಂದು ಸುಪೀರಿಯರ್ ವರ್ನಾಕ್ಯುಲರ್ ಶಾಲೆ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು. 1881ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯ ಅರಸರ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ಬಂದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 2,067 ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ 57 ಸಾವಿರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿದ್ದರು. ಅನಂತರದ ಸರ್ಕಾರ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಗಮನ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ಶಾಲೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯೂ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯೂ ಬೆಳೆದವು. 1911–16ರಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಡ್ಡಾಯ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶ ಏರ್ಪಟ್ಟಿತು. 1921ರಲ್ಲಿ ಸಹಾಯ ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ಸರ್ಕಾರಿ ಶಾಲೆಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿ, ತರಬೇತಿ ಪಡೆದ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರನ್ನು ನೇಮಿಸಿ ಶಾಲಾ ಉಪಕರಣಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಲಾಯಿತು. 1927–28ರಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರ ಗ್ರಾಮಪಂಚಾಯಿತಿಗಳಿಗೆ ಧನಸಹಾಯ ಮಾಡಿ ಅವುಗಳೇ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಶಾಲಾವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆ ನಡೆಸುವಂತೆ ಅವಕಾಶ ಮಾಡಿಕೊಡಲಾಯಿತು. ಸರ್ಕಾರ ತನಿಖಾಧಿಕಾರವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಉಳಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ಆದರೆ ಅನುಭವದ ಅಭಾವ ಮತ್ತು ಹಲವು ಸ್ಥಳೀಯ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಈ ಯೋಜನೆ ಸಫಲವಾಗಲಿಲ್ಲ.

1930ರಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರ ಎಲಿಮೆಂಟರಿ ಎಜ್ಯುಕೇಷನ್ ಕಾಯಿದೆಯನ್ನು ಜಾರಿಗೆ ತಂದಿತು. ಆಗಿನ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಎಂಟು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲೂ ನಾಲ್ಕು ನಗರ ಆಡಳಿತ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲೂ ಎಜ್ಯುಕೇಷನ್ ಅಥಾರಿಟಿಗಳು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದ ಹೊಣೆಯನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡವು. ಇವುಗಳ ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸ್ಥಳೀಯ ಪ್ರಾಧಿಕಾರಗಳು ತಮ್ಮ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ತೆರಿಗೆ ವಿಧಿಸಲು ಅವಕಾಶ ಮಾಡಿಕೊಡಲಾಯಿತು. ಆದರೆ ಇದು ಅಷ್ಟು ಫಲಕಾರಿಯಾಗಲಿಲ್ಲ. ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದ ಪ್ರಗತಿ ಕುಂಠಿತವಾಯಿತು. 1928–38ರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಾಲೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಹಾಗೂ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಕಡಿಮೆಯಾಯಿತು. ಶಾಲೆಗೆ ಹೋಗುವ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳ ಸಂಖ್ಯೆಯೂ ಇಳಿಯಿತು. ಶಾಲೆಗಳ ಹಾಗೂ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಈ ದುಃಸ್ಥಿತಿಗೆ ಇತರ ಕಾರಣಗಳೊಡನೆ ಆಗಿನ ಆರ್ಥಿಕ ಮುಗ್ಗಟ್ಟೂ ಕಾರಣ. ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರ 1941ರಲ್ಲಿ ಎಲಿಮೆಂಟರಿ ಎಜ್ಯುಕೇಷನ್ ಆ್ಯಕ್ಟ್ (ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಕಾನೂನು) ಜಾರಿಗೆ ತಂದು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ತಾನೇ ವಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಯಿತು.

ಆ ಹಿಂದಿನ 60 ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಓದುವುದು ಬರೆಯುವುದು ಮತ್ತು ಗಣಿತವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದೇ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದ ಮುಖ್ಯ ಗುರಿಯಾಗಿತ್ತು. ಅನೇಕ ಶಾಲೆಗಳು ಕೇವಲ ಎರಡು ವರ್ಷದ ಅವಧಿಯವಾಗಿದ್ದುವು. ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷದ ಅವಧಿಯ ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ಅಪ್ಪರ್ ಪ್ರೈಮರಿ ಶಾಲೆಗಳೆನ್ನುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿದ ತರಗತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಭೂಗೋಳ ಮತ್ತು ಚರಿತ್ರೆಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಿಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರು. 1919ರಿಂದ ಆದಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳ ಪ್ರೈಮರಿ ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲು ಸರ್ಕಾರ ಒಪ್ಪಿತು. 1923ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಓದುವುದು, ಬರೆಯುವುದು, ಗಣಿತದ ಪಾಠಗಳೊಡನೆ ನೀತಿಪಾಠ, ಪ್ರಕೃತಿಪಾಠ, ಡ್ರಾಯಿಂಗ್, ಕೈಕೆಲಸ,

ಚರಿತ್ರೆ, ಭೂಗೋಳಶಾಸ್ತ್ರ, ದೈಹಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ, ಆಟಗಳು ಸಹ ಸೇರಿದ್ದುವು. ಆದರೂ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗೆ ದಾಖಲಾದ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನಸಂಖ್ಯೆಯ ಮಕ್ಕಳು ನಾನಾ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಅವಧಿಪೂರೈಸುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆಯೇ ಶಾಲೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಪುನಃ ಅನಕ್ಷರಸ್ಥರಾಗುವ ದುಃಸ್ಥಿತಿ ಒದಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇದನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಲು ಹಾಗೂ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಓದಿದ ಮಕ್ಕಳು ಪ್ರಪಂಚಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆಯಲು 6 ವರ್ಷಗಳ ಅಥವಾ 8 ವರ್ಷಗಳ ಶಾಲಾ ಶಿಕ್ಷಣವಿರಬೇಕೆಂಬುದು ತಜ್ಞರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿತ್ತು. 1946ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲಾ ಶಿಕ್ಷಣದ ಮೊದಲ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣವೆಂದೂ ಕೊನೆಯ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳನ್ನು ಮಾಧ್ಯಮಿಕ (ಮಿಡಲ್) ಶಿಕ್ಷಣವೆಂದೂ ವಿಭಾಗಿಸಲಾಯಿತು. 1921ಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ, ಆಂಗ್ಲೊ-ವರ್‌ನಾಕ್ಯುಲರ್ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ (ಹೈಯರ್ ಪ್ರೈಮರಿ, ಮಿಡಲ್ ಸ್ಕೂಲ್) ಕೊನೆಯ ಎರಡು ತರಗತಿಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಶಿಕ್ಷಣಮಾಧ್ಯಮವಾಗಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿತ್ತು. ಆ ವರ್ಷದ ಅನಂತರ ಕನ್ನಡವೆ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣಮಾಧ್ಯಮವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಲಾಯಿತು. ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆ ಒಂದು ಕಡ್ಡಾಯ ಭಾಷೆಯಾಗಿ ಮುಂದುವರಿಯಿತು.

1913ರಿಂದ ಕಡ್ಡಾಯ ಶಿಕ್ಷಣದ ಕಡೆಗೆ ಸರ್ಕಾರ ಗಮನ ಹರಿಸಿ ಪ್ರತಿ ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲೂ ಶಾಲಾಕಮಿಟಿಗಳನ್ನು ನೇಮಿಸಿತು. ಆಯಾ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಶಾಲೆಗೆ ಹೋಗುವ ವಯಸ್ಸಿನ ಮಕ್ಕಳೆಲ್ಲ ಶಾಲೆಗೆ ದಾಖಲಾಗಿ ಶಾಲೆಯ ಕೊನೆಯ ಹಂತದವರೆಗೂ ಮುಂದುವರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಅವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಮಕ್ಕಳು ಶಾಲೆಗೆ ಸೇರಿದ ಮೇಲೆ ಕಡ್ಡಾಯವಾಗಿ 12 ವರ್ಷದವರೆಗೆ ಶಾಲೆಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆಯಬೇಕೆಂಬ ಕಾನೂನು 1941ರಲ್ಲಿ ಬಂತು. ಪ್ರತಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳು ಈ ರೀತಿಯ ಕಡ್ಡಾಯ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟುವು. ಇದನ್ನು ಕ್ರಮೇಣ ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಹತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಇಡೀ ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಜಾರಿಗೆ ತರಬೇಕೆಂದು ಉದ್ದೇಶಿಸಲಾಯಿತು. ಆದರೆ ಶಾಲೆಗೆ ಸೇರದಿರುವ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಒತ್ತಾಯಪಡಿಸುವ ಕಲಮುಗಳು ಈ ಕಾನೂನಿನಲ್ಲಿರಲಿಲ್ಲವಾಗಿ ಇದು ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಲಿಲ್ಲ.

1950ರ ಭಾರತದ ಸಂವಿಧಾನದ ಆದೇಶವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 14ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನವರೆಗಿನ ಶಿಕ್ಷಣ ಕಡ್ಡಾಯವಾಯಿತು. ಆದರೆ ಅನೇಕ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಅದು ಅಷ್ಟಾಗಿ ಪ್ರಗತಿ ಸಾಧಿಸಲಿಲ್ಲ.

12 ವಯಸ್ಸಿನವರೆಗೆ ಮಕ್ಕಳ ಶಿಕ್ಷಣ 1961ರಿಂದ ಕಡ್ಡಾಯವಾಗಿ ಮತ್ತೆ ಆಚರಣೆಗೆ ಬಂತು. ಆ ವಯಸ್ಸಿನ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಇತರ ಉದ್ಯೋಗಗಳಿಗೆ ಸೇರಿಸುವುದೂ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದೂ ಅಪರಾಧವಾಯಿತು. ಆದರೂ ಮಾತಾಪಿತೃಗಳ ಉದಾಸೀನತೆಯಿಂದ, ಬಡತನದಿಂದ ಕಡ್ಡಾಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಪೂರ್ಣಫಲ ನೀಡಿದೆಯೆನ್ನಲಾಗದು.

ಮುಂಬಯಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಭಾಗದಲ್ಲಿ 1793ರಲ್ಲಿ ಈಸ್ಟ್ ಇಂಡಿಯಾ ಕಂಪನಿ ಸರ್ಕಾರದ ಸಹಾಯದಿಂದ ಕ್ರೈಸ್ತ ಮಿಷನರಿಗಳು ಕೆಲವು ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬಂದಿದೆ. 1813ರಲ್ಲಿ ಜಾರಿಗೆ ಬಂದ ಸನ್ನದಿನಂತೆ ಕಂಪನಿಯು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದ ವೆಚ್ಚಕ್ಕಾಗಿ 1 ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿಯನ್ನು (ಭಾರತದಲ್ಲಿದ್ದ ಇಡೀ ಕಂಪನಿಯ ಪ್ರಭುತ್ವ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ) ನಿಗದಿಮಾಡಿತು. ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾ ಇಲಾಖೆ 1855ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಯಿತು. 1882ರಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಶಾಲೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ 341, ಬೆಳಗಾಂವಿಯಲ್ಲಿ 177, ಬಿಜಾಪುರದಲ್ಲಿ 150. ಶಾಲಾರುಸುಮು ತಿಂಗಳಿಗೆ ಒಂದಾಣೆ ಇತ್ತು. ಸರ್ಕಾರ ಶಾಲಾಕಟ್ಟಡಗಳಿಗಾಗಿ ಖರ್ಚಿನ ಅರ್ಧಭಾಗ ಹಣವನ್ನೂ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರ ಪಗಾರವನ್ನೂ ಕೊಡುತ್ತಿತ್ತು.

ಮುಂಬಯಿ ಸರ್ಕಾರ 1918ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಕಾನೂನನ್ನು ಆಚರಣೆಗೆ ತಂದಿತು. ಇದರಿಂದ ಕೆಲವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕಡ್ಡಾಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಶಾಲೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಇಪ್ಪತ್ತು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿಗುಣವಾಯಿತು. 1922ರಲ್ಲಿ ಮುಂಬಯಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಭಾಗದಲ್ಲಿ 2,258 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳಿದ್ದವು. 1947ರಲ್ಲಿ ಶಾಲೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ 4,111 ಇತ್ತು. 1925ರಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರದ ಆಜ್ಞೆಯಂತೆ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಕಡ್ಡಾಯವಾಗಿಯೂ ಉಚಿತವಾಗಿ ದೊರೆಯುವಂತೆ ಏರ್ಪಾಡು ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಜಿಲ್ಲಾ ಶಾಲಾ ಬೋರ್ಡ್‌ಗಳೂ ಪುರಸಭೆಗಳೂ ಕಡ್ಡಾಯ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಆಚರಣೆಗೆ ತರುವುದರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದವು. ಬ್ಯಾಡಗಿ ಪುರಸಭೆ 1920ರಲ್ಲೂ ಧಾರವಾಡ ಪುರಸಭೆ 1942ರಲ್ಲೂ ಬಿಜಾಪುರ ನಗರಸಭೆ 1944ರಲ್ಲೂ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲಾ ಬೋರ್ಡ್ 1943ರಲ್ಲೂ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಬೋರ್ಡ್ 1946ರಲ್ಲೂ ಕಡ್ಡಾಯ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಜಾರಿಗೆ ತಂದವು. 1947ರಲ್ಲಿ ಮುಂಬಯಿ ಸರ್ಕಾರ ಜಾರಿಗೆ ತಂದ ಕಡ್ಡಾಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಕಾನೂನು ಆ ಭಾಗ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೇರ್ಪಡೆ ಆಗುವವರೆಗೆ (1956) ಜಾರಿಯಲ್ಲಿದ್ದುವು.

ಮದರಾಸು ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಭಾಗಗಳಾಗಿದ್ದ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲೂ 18ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಅಯ್ಯಗಳ ಶಾಲೆಗಳು ಸ್ಥಳೀಯ ಶಾನುಭೋಗರಿಂದಲೋ ಜಮೀನ್ದಾರರ ಕಾರಕೂನರಿಂದಲೋ ನಡೆಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದುವು. ಶಾಲಾ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಓದುವುದು, ಬರೆವಣಿಗೆ, ಗಣಿತ ಹಾಗೂ ರಾಮಾಯಣ ಭಾಗವತ ಜೈಮಿನಿ ಭಾರತ ಓದುವುದರಲ್ಲೂ ಯಕ್ಷಗಾನ ಪ್ರಸಂಗಗಳನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲೂ ತರಬೇತಿ ಕೊಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಕ್ಯಾತೊಲಿಕ್ ಪಾದ್ರಿಗಳು ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಓದುಬರೆಹ ಕಲಿಸಲು ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದರು. ಮಂಗಳೂರು ಉಡುಪಿ ಬಳ್ಳಾರಿಗಳಲ್ಲಿ 1838ರಲ್ಲಿ ಅಂಥ ಶಾಲೆಗಳು ಪ್ರಾರಂಭವಾದುವು. 1822ರಲ್ಲಿಯೇ ಮದರಾಸು ಸರ್ಕಾರ ಮನ್ರೋ ಅವರ ನಿರೂಪಣೆಯಂತೆ ಶಾಲಾಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಗಮನ ಕೊಟ್ಟಿತು. 1836ರಲ್ಲಿ ಬೋರ್ಡ್ ಎಜ್ಯುಕೇಷನ್ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು. 1855–56ರಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳು ಪ್ರಾರಂಭದುವು. 1855ರಲ್ಲಿ ಮದರಾಸು ಸರ್ಕಾರ ಸಹಾಯಧನ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ತರುವುದರ ಮೂಲಕ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣದ ಪ್ರಗತಿಗೆ ಅನುಕೂಲ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿತು. 1836ರಲ್ಲಿ ಮದರಾಸು ಎಲಿಮೆಂಟರಿ ಎಜ್ಯುಕೇಷನ್ ಕಾನೂನು ಮತ್ತು 1871ರಲ್ಲಿ ಲೋಕಲ್ ಫಂಡ್ ಕಾನೂನುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಶಾಲೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಲು ಸಹಾಯವಾಯಿತು. 1870–71ರಿಂದ 1880–81ರವರೆಗಿನ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಶಾಲೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಏಕಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಹೆಚ್ಚುತ್ತಬಂತು. 20ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ನಿಧಾನವಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಶಾಲೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ 1914–18ರ ಮಹಾಯುದ್ಧ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕುಂಠಿತವಾಯಿತು. ಆದರೆ ಯುದ್ಧಾನಂತರ ಹೊಸ ಅನುದಾನ ಪದ್ಧತಿಯ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಹಣಸಹಾಯದಿಂದ ಶಾಲೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ತೀವ್ರ ವೇಗದಿಂದ ಹೆಚ್ಚಲು ಅವಕಾಶವಾಯಿತು. 1918ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಹಂತದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಏಳನೆಯ ತರಗತಿ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳು ರದ್ದಾದುವು. ಅಭ್ಯಾಸಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿ ಪಾಠ, ಭೂಗೋಳ, ಪೌರನೀತಿಗಳು ಹೊಸದಾಗಿ ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವು. ಕ್ರಮೇಣ ಬಾಲಕಿಯರಿಗೂ ಆದಿದ್ರಾವಿಡರಿಗೂ ಮುಸ್ಲಿಮರಿಗೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಶಾಲೆಗಳು ಸ್ಥಾಪಿತವಾದುವು. 1920ರಲ್ಲಿ ಮದರಾಸು ಎಲಿಮೆಂಟರಿ ಎಜ್ಯುಕೇಷನ್ ಕಾಯಿದೆ ಜಾರಿಗೆ ಬಂತು. ಇದರಿಂದ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಜಿಲ್ಲಾ ಬೋರ್ಡ್‌ಗಳಿಂದ ತಾಲ್ಲೂಕು ಬೋರ್ಡ್ ಮತ್ತು ಪಂಚಾಯಿತಿ ಬೋರ್ಡ್‌ಗಳಿಗೆ ವರ್ಗವಾಯಿತು. 1927ರಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಾರಿಯಲ್ಲಿ 1,341 ಶಾಲೆಗಳೂ ದಕ್ಷಿಣ

ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 1,224 ಶಾಲೆಗಳೂ ಇದ್ದುವು. ಮೀನುಗಾರರ ಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಶಾಲೆಗಳಿದ್ದುವು. 1938ರಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲಾ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಸಮಿತಿಗಳು ವಜಾ ಆದುವು. ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಮಾಪಿಳ್ಳೆಗಳ ಮಕ್ಕಳಿಗೂ ಬಳ್ಳಾರಿಯಲ್ಲಿ ಲಂಬಾಣಿಗರ ಮಕ್ಕಳಿಗೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಶಾಲೆಗಳು ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟುವು. 1939ರಿಂದ 1956ರವರೆಗೆ ಎಲ್ಲ ರೀತಿಯ ಶಾಲೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯೂ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಸಂಖ್ಯೆಯೂ ಹೆಚ್ಚುತ್ತಾಹೋದವು.

ಹೈದರಾಬಾದ್ - ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದಲ್ಲಿ 1854ರಲ್ಲಿ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿದ್ಯಾಪ್ರಸಾರ ಆರಂಭವಾಯಿತು. ಅದೇ ವರ್ಷ ದರ್–ಉಲ್–ಉಲಂ ಎಂಬ ಪೌರಸ್ತ್ಯ ಪದ್ಧತಿಯ ಶಿಕ್ಷಣಶಾಲೆ ಹೈದರಾಬಾದ್ ನಗರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಇದೇ ಆ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಧುನಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಪದ್ಧತಿಯ ಬುನಾದಿಯಾಯಿತು. 1859ರಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರ ಒಂದು ಆಜ್ಞಾಪತ್ರ ಕಳುಹಿಸಿ ಪ್ರತಿಜಿಲ್ಲೆ ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲೂ ಶಾಲೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಬೇಕೆಂದು, ಅವುಗಳ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆಗೆ ಒಂದು ಸ್ಥಳೀಯ ಸಮಿತಿ ಇರಬೇಕೆಂದು ಅದರಲ್ಲಿ ಪಟೇಲರೂ ಪಟವಾರಿಗಳೂ ಸದಸ್ಯರಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ನಿರೂಪಿಸಲಾಯಿತು. 1869ರಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಇಲಾಖೆ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿ ಡೈರೆಕ್ಟರ್ ಆಫ್ ಪಬ್ಲಿಕ್ ಇನ್ಸ್ಟ್ರಕ್ಷನ್ ಹುದ್ದೆ ಏರ್ಪಾಡಾಯಿತು. ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷಾಬೋಧನೆ 1873ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. 1874ರಲ್ಲಿ ಡೆಪ್ಯುಟಿ ಇನ್ಸ್‌ಪೆಕ್ಟರ್‌ಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿ ಜಿಲ್ಲೆಗೂ ನೇಮಿಸಲಾಯಿತು. 1887ರಲ್ಲಿ ರಾಯಚೂರಿನಲ್ಲಿ ಸೇಂಟ್ ಮೇರಿ ಕಾನ್ವೆಂಟ್ ಶಾಲೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಪ್ರಾಥಮಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಉಚಿತವಾಗಿ ದೊರೆಯುತ್ತಿತ್ತು. 1890ರಲ್ಲಿ ಮಿಡಲ್ ಸ್ಕೂಲ್ ಪರೀಕ್ಷೆ ಆರಂಭವಾಯಿತು. ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಐದು ತರಗತಿಗಳಿದ್ದವು. 1903ರಲ್ಲಿ ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 31 ಪ್ರೈಮರಿ ಶಾಲೆಗಳೂ ಎರಡು ಮಿಡಲ್ ಸ್ಕೂಲುಗಳೂ 94 ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಂತೆ 2,679 ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳೂ ಇದ್ದರು. 1965ರಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ 765 ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳಿದ್ದುವು. 1968–69ರಲ್ಲಿ ಆ ಸಂಖ್ಯೆ 1,005ಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿತು. 1903ರಲ್ಲಿ ಬಿದರೆ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 30 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳೂ 2 ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳೂ ಇದ್ದವು. ಹೈದರಾಬಾದ್ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಗಳು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಹಿಂದುಳಿದಿದ್ದವು. 1901ರ ಜನಗಣತಿಯಂತೆ ರಾಯಚೂರಿನಲ್ಲಿ ಸೇ. 2.1 ಜನರೂ ಗುಲ್ಬರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸೇ. 3.8 ಜನರೂ ಅಕ್ಷರಸ್ಥರಾಗಿದ್ದರು. 1951ರಲ್ಲಿ ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಸೇ. 8.8 ಜನರೂ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಸೇ. 13.8 ಜನರೂ ಅಕ್ಷರಸ್ಥರಾಗಿದ್ದರು. ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರಸ್ಥರಾಗಿದ್ದವರು ಬಹಳ ಅಲ್ಪ. ಹೈದರಾಬಾದಿನ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ 1953ರಲ್ಲಿ ಕಡ್ಡಾಯ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಕೆಲವೇ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಸೀಮಿತವಾಗಿ ಆಚರಣೆಗೆ ಬಂತು. ಆದರೆ ಆ ಯೋಜನೆ ಅಷ್ಟು ಫಲಕಾರಿಯಾಗಲಿಲ್ಲ.

ಕೊಡಗು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿನ ರಾಜರ ಆಡಳಿತ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವ ರೀತಿಯ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಕಂಪನಿಯ ಆಡಳಿತ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ಮೇಲೆ 1834ರಲ್ಲಿ ಮಡಿಕೇರಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆ ಆರಂಭವಾಯಿತು. ಅನಂತರ ವಿರಾಜಪೇಟೆಯಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರವೂ ರೋಮನ್ ಕ್ಯಾತೊಲಿಕ್ ಮಿಷನ್ನಿನವರೂ ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದರು. 1870ರಲ್ಲಿ ಕೊಡಗು ಸೀಮೆಯಲ್ಲಿ 40 ಶಾಲೆಗಳಿದ್ದವು. 1872ರಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರ ಶಿಕ್ಷಣ ತೆರಿಗೆ ವಿಧಿಸಿತು. ಅಲ್ಲಿ 1893ರಲ್ಲಿ 74 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳಿದ್ದವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ನಾಲ್ಕು ಸಾವಿರ ಮಕ್ಕಳು ಕಲಿಯುತ್ತಿದ್ದರು. 1910ರಲ್ಲಿ ಶಾಲೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ 106ಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿತು. ಶಿಕ್ಷಣ ಶಾಖೆ ಇಲ್ಲಿನ ಚೀಫ್ ಕಮಿಷನರ್ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಮದರಾಸು ರಾಜ್ಯದ ವಿದ್ಯಾ ಇಲಾಖೆಯ ಮುಖ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳೂ ಅವರ ಸಹಾಯಕರೂ ಕೊಡಗು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಇಲಾಖೆಗೆ ಸಲಹೆಗಾರರಾಗಿದ್ದರು. 1939ರಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳ ಸ್ಥಾನ ನಿರ್ಮಿತವಾಯಿತು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ದೊರೆತು ರಾಜ್ಯಪುನರ್ವಿಂಗಡಣೆಯ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಅಲ್ಲಿ ಸೇ. 60ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಜನ ಅಕ್ಷರಸ್ಥರಾಗಿದ್ದರು. ಅನಂತರ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 350ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಶಾಲೆಗಳಾಗಿವೆ.

1956ರ ರಾಜ್ಯ ಪುನರ್ವಿಂಗಡಣೆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾ ರಾಜ್ಯದ ಭಿನ್ನ ರೀತಿಯ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಕಾನೂನು ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿತ್ತು. ಶಿಕ್ಷಣ ಪ್ರಗತಿಯೂ ಭಿನ್ನರೀತಿಯದಾಗಿದ್ದಿತು. 1961ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಕಡ್ಡಾಯ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಕಾನೂನನ್ನು ಇಡೀ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯಿಸುವಂತೆ ಆಚರಣೆಗೆ ತಂದಿತು. 1961–62ರಿಂದ 1965–66ರ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಶಾಲೆಗೆ ಹೋಗುವ ವಯಸ್ಸಿನ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಸೇ. 90 ಭಾಗವಾದರೂ ಶಾಲೆಗೆ ದಾಖಲಾಗಲೇಬೇಕೆಂಬ ಆದೇಶ ಬಂತು. 1961–62ರಲ್ಲಿ 6–7ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಕಡ್ಡಾಯ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ 6–11 ವಯಸ್ಸಿನ ಮಕ್ಕಳೆಲ್ಲರೂ 1965–66ರಲ್ಲಿ ಶಾಲೆಗೆ ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡಲು ಸನ್ನಾಹಗಳು ನಡೆದವು. ಇದಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಾಹ್ನದ ಊಟ–ಉಪಾಹಾರ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಏರ್ಪಾಡು ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಇದಕ್ಕೆ ಅಮೆರಿಕದ ಕೇರ್ ಸಂಸ್ಥೆಯ ನೆರವೂ ದೊರಕಿತು.

"ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ" ಸಂವಿಧಾನದಲ್ಲಿ ಒದಗಿಸಿರುವ ಅವಕಾಶಗಳು ಹಾಗೂ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಗಳ ರೀತ್ಯ ಭಾರತದಲ್ಲಿನ ಎಲ್ಲ ಹಂತಗಳಿಗೂ ಶಿಕ್ಷಣದ ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸಂವಿಧಾನದ 45ನೆಯ ಕಲಂ (ಆರ್ಟಿಕಲ್) ಪ್ರಕಾರ "ಸಂವಿಧಾನ ಅಸ್ಥಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದ ಹತ್ತು ವರ್ಷಗಳೊಳಗೆ 14 ವರ್ಷಗಳು ತುಂಬುವುದರೊಳಗಿನ ಎಲ್ಲ ಮಕ್ಕಳಿಗೂ ಉಚಿತ ಮತ್ತು ಕಡ್ಡಾಯವಾಗಿ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಒದಗಿಸುವ ಕೆಲಸವನ್ನು ರಾಜ್ಯವು ಮಾಡುವುದಿದೆ".

ಸಂವಿಧಾನದ 93ನೆಯ ತಿದ್ದುಪಡಿಯಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆಯುವುದು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಮಗುವಿನ ಮೂಲಭೂತ ಹಕ್ಕಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಲಕ್ಷಾಂತರ ಮಕ್ಕಳು ಈ ಹಕ್ಕಿನಿಂದ ಶಾಲೆಗಳ ಹೊರಗೇ ಇದ್ದಾರೆ.

ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣದ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷರತೆಯ ತೀವ್ರಗತಿ (ರೇಟ್) ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸೇ. 67.04 ಎಂದು ವರದಿಯಾಗಿದೆ (2001ರ ಸಂಶೋಧನೆ). ಭಾರತದಾದ್ಯಂತ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳು ಮತ್ತು ದಾಖಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚಳ ಕಂಡುಬಂದಿದೆ. ಇದು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ 1960–61 ರಲ್ಲಿ 27,000 ವಿದ್ದದ್ದು 1997–98ರಲ್ಲಿ 46,900 ಆಗಿದ್ದು 2002–03ರಲ್ಲಿ 50,424ಕ್ಕೆ ಏರಿದೆ. ಆದರೆ ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ಬಿಡುವವರ ಸೇ. ದರವು 51.89 (93–94) ಎಂದೂ ವರದಿಯಾಗಿದೆ.

2001ರ ಜನಗಣತಿಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿರುವಂತೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿನ ಸಾಕ್ಷರತೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಿವರಗಳು ಈ ಮುಂದಿನಂತಿವೆ:

ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ	**ಗಂಡಸರು**	**ಹೆಂಗಸರು**
5,27,33,958	2,68,56,343	2,58,77,615

ಸಾಕ್ಷರರು	**ಗಂಡಸರು**	**ಹೆಂಗಸರು**
3,07,74,988	1,78,17,682	1,29,57,306
ಸಾಕ್ಷರತೆಯ ಸೇಕಡ ದರ		
67.04	76.29	57.45

ರಾಷ್ಟ್ರದ ಸರಾಸರಿಗಿಂತ (65.4) ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಾಕ್ಷರತೆಯ ಸೇಕಡ ದರವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದು ತಿಳಿದುಬಂದಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿರುವ 50,000 ಶಾಲೆಗಳ ಪೈಕಿ 22,342 ಸರ್ಕಾರಿ ಕಿರಿಯ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳು ಮತ್ತು 26,374 ಸರ್ಕಾರಿ ಹಿರಿಯ ಪ್ರಾಥಮಿಕಶಾಲೆಗಳೂ ಇವೆ. ವಂಚಿತ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿರುವ ಸೇ 92 ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಈ ಶಿಕ್ಷಣ ಒದಗಿಸಲು ಸರ್ಕಾರಿ ಶಾಲೆಗಳು ಉದ್ಯುಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಇಷ್ಟಾದರೂ 7ನೆಯ ತರಗತಿಗೆ ಬರುವ ವೇಳೆಗೆ ಸೇಕಡ 43.71 ಮಕ್ಕಳು ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದಾರೆ (ಎಚ್.ಆರ್.ಡಿ., ಕರ್ನಾಟಕ 1999).

2002ರ ಮಕ್ಕಳ ಗಣತಿಯಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಇಲಾಖೆ ವರದಿ ಮಾಡಿರುವಂತೆ 6–14 ವಯಸ್ಸಿನ 6,66,000 ಮಕ್ಕಳು ಶಾಲೆಯಿಂದ ಹೊರಗೆ ಉಳಿದಿರುವರು.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಬ್ಲಾಕುಗಳಲ್ಲಿ (202), 2004–05ರ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ, ಅಂದರೆ 6464 ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ (ಸು.7ಲಕ್ಷ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ) ಕಲಿಕಾ ಭರವಸಾ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು (ಲರ್ನಿಂಗ್ ಗ್ಯಾರಂಟಿ ಪ್ರೋಗ್ರಾಮ್–ಎಲ್.ಜಿ.ಪಿ) ವಿಸ್ತರಿಸುವಂತೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರವು ಮಾಡಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಕಲಿಕಾ ಭರವಸಾ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕ ಶಾಲಾಗುಣಭರವಸಾ ಸಂಘಟನೆಯ ಸಮಗ್ರ ಭಾಗವನ್ನಾಗಿಸಬೇಕೆಂಬ ನಿರ್ಣಯವನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿದೆ.

ಭಾರತೀಯ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಒಕ್ಕೂಟವು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ವಲಯ ಭಾಗವಹಿಸುವಿಕೆಯ ಬಗ್ಗೆ 2004ರ ಆಗಸ್ಟ್‌ನಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಚಾರ ಸಂಕಿರಣವನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿತ್ತು. ಕರ್ನಾಟಕದ ಗ್ರಾಮೀಣ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಉತ್ಕರ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇನ್ಫೋಸಿಸ್ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನ ಅನೇಕ ಬಗೆಯಲ್ಲಿ ನೆರವಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳು ಕೇಂದ್ರೀಯ (ಸಿ.ಬಿ.ಎಸ್.ಇ) ಪಠ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತಗೊಂಡಿರುವ ಇಸ್ಕಾನ್ ಸಂಸ್ಥೆಯು ಕೆಲವೊಂದು ಆಯ್ದ ಸರ್ಕಾರಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕಶಾಲಾ ಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿ ಮಧ್ಯಾಹ್ನದ ಬಿಸಿ ಊಟ ನೀಡುವ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ಅನುಷ್ಠಾನಗೊಳಿಸಿದೆ.

ಆರರಿಂದ ಹದಿನಾಲ್ಕು ವರ್ಷದೊಳಗಿನ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ನೀಡುವುದನ್ನು 2002ರಲ್ಲಿಯೇ ಮೂಲಭೂತ ಹಕ್ಕು ಎಂದು ಕಾಯ್ದೆಯನ್ನು ಪರಿಗಣಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಒದಗಿಸಲೆಂದು "ಸರ್ವಶಿಕ್ಷಾ ಅಭಿಯಾನ"ವನ್ನು ದೇಶದಾದ್ಯಂತ ತೆರೆಯಲಾಗಿದೆ. 2010ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಈ ವಯೋಮಾನದ ಎಲ್ಲ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಎಂಟು ವರ್ಷಗಳ ಶಾಲಾ ಶಿಕ್ಷಣ ಯೋಜನೆಗೆ ಒಳಪಡಿಸಬೇಕೆಂಬುದು ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿದೆ.

ಶಾಲೆ ಬಿಟ್ಟ ಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಮ್ಮಿಕೊಂಡ ಕೆಲವು ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು:

ಸ್ನೇಹ, ಚೇತನ, ಪ್ರಥಂ, ಅಕ್ಷರ, (ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ) ಪ್ರಚಾಯತ್ನ, ಶಿಕ್ಷಣ (2002 ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ)

ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣದ ಸುಧಾರಣೆಗಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಜಾರಿಗೆ ತಂದ ಕೆಲವು ಕೇಂದ್ರ ಪ್ರಾಯೋಜಿತ ಯೋಜನೆಗಳು :

ಕಪ್ಪು ಹಲಗೆ ಯೋಜನೆ (ಆಪರೇಷನ್ ಬ್ಲಾಕ್ ಬೋರ್ಡ್), ಜಿಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ (ಡಿಸ್ಟ್ರಿಕ್ಟ್ ಪ್ರೈಮರಿ ಶಿಕ್ಷಣದ ಸುಧಾರಣೆ, ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ತಂತ್ರಜ್ಞಾನ, 2005ರ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಬಂಧಿ ಬಿಲ್ಲಿನ ಹಕ್ಕು (ರೈಟ್ ಟು ಎಜ್ಯುಕೇಷನ್ ಬಿಲ್–2005). **(ಎ.ಎಸ್.ಆರ್.)**

ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಜಾನಪದ ರಂಗಕಲೆಗಳ ಅಧ್ಯಯನ ಕೇಂದ್ರ (ಆರ್.ಆರ್.ಸಿ.): ಜಾನಪದ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ ಜಾನಪದ ಮಾಹಿತಿಗಳನ್ನು, ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಒಂದೆಡೆ ದಾಖಲಿಸಿ ಒದಗಿಸುವ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ಉಡುಪಿಯ ಎಂ.ಜಿ.ಎಂ.ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಒಂದು ಉಪಯುಕ್ತ ಮಾಹಿತಿ ಕೇಂದ್ರ (ರೀಜಿನಲ್ ರಿಸೋರ್ಸ್ ಸೆಂಟರ್). ಇದರ ರೂವಾರಿಗಳು ಕು.ಶಿ.ಹರಿದಾಸಭಟ್ಟರು. ಮಾಹಿತಿಗಳನ್ನು ದಾಖಲಿಸುವಲ್ಲಿ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ರೀತಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಈ ಕೇಂದ್ರದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು.

ಬರೆವಣಿಗೆ, ಆಡಿಯೋ ರೆಕಾರ್ಡಿಂಗ್, ಫೋಟೋಗಳು, ವೀಡಿಯೋ ರೆಕಾರ್ಡಿಂಗ್, ಸ್ಲೈಡ್‌ಗಳು, ಡಾಕ್ಯುಮೆಂಟರಿ ಚಿತ್ರಗಳು ದಾಖಲಾತಿಯ ವಿವಿಧ ಬಗೆಗಳು. ಈ ಬಗೆಯ ಎಲ್ಲಾ ದಾಖಲೆಗಳನ್ನೂ ವೈಜ್ಞಾನಿಕವಾಗಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ, ಅಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಗೊಂಡಿರುವ ಸಾಮಗ್ರಿಗೆ ಹಾಗೂ ನಿರೂಪಕರಿಗೆ ಅನ್ಯಾಯವಾಗದಂತೆ, ವ್ಯಾಪಾರಿ ದೃಷ್ಟಿಯ ಜನರಿಂದ ಶೋಷಣೆಯಾಗದಂತೆ ಕಾನೂನಿನ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಒದಗಿಸುವ, ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವವರಿಗೆ ಅನುಕೂಲ ಮಾಡಿಕೊಡುವ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನೇ ಜಾನಪದ ದಾಖಲಾತಿ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ಅಥವಾ ಆರ್ಕೈವ್ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಬಗೆಯ ಆರ್ಕೈವ್‌ಗಳು ಜಾನಪದ ಅಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಮುಖ್ಯವಾದ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸುತ್ತವೆ. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಲೈಬ್ರರಿಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವಂತೆಯೇ ಆರ್ಕೈವ್‌ಗಳನ್ನೂ ಜಾನಪದ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ. ಜನಸಾಮಾನ್ಯರು ಕೂಡ ಈ ಆರ್ಕೈವ್‌ಗಳಿಗೆ ಭೇಟಿನೀಡಿ ಕುತೂಹಲದಿಂದ ಜಾನಪದ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ತಮಗೆ ಅಗತ್ಯವಾದ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಪಡೆದು, ಜ್ಞಾನಸಂಪಾದನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇಂತಹ ಪರಂಪರೆ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದ ಅಮೆರಿಕದ ಫೋರ್ಡ್ ಫೌಂಡೇಶನ್ ಭಾರತದ ವಿವಿಧ ರಾಜ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಆರ್ಕೈವ್‌ಗಳನ್ನು ಆರಂಭಿಸುವ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ನೆರವು ನೀಡಿತು. ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಭೂಪಾಲ್‌ನ ರಂಗಮಂಡಲ, ಕೇರಳದ ತ್ರಿಶೂರ್‌ನಲ್ಲಿರುವ ಡ್ರಾಮಸ್ಕೂಲ್, ಮುಂಬಯಿಯ ಇಂಡಿಯನ್ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಥಿಯೇಟರ್ ಹಾಗೂ ಹೈದರಾಬಾದಿನ ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿ ಈ ನೆರವನ್ನು ಪಡೆದು ಕಾರ್ಯಾರಂಭ ಮಾಡಿದ್ದವು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಆರಂಭ ಮಾಡಲು ಫೋರ್ಡ್ ಫೌಂಡೇಶನ್ 88,000 ಡಾಲರ್‌ಗಳ ನೆರವನ್ನು ನೀಡಲು ಮುಂದೆ ಬಂತು (1984 ಫೆಬ್ರವರಿ 9). ಈ ಸವಾಲನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ ಮಣಿಪಾಲ್ ಅಕಾಡೆಮಿ ಆಫ್ ಜನರಲ್ ಎಜುಕೇಷನ್ ಈ ಸಂಸ್ಥೆಗೆ ಅಗತ್ಯವಾದ ಕಟ್ಟಡ ಮೊದಲಾದ ನೆರವು ನೀಡಿತು. ಈ ಎರಡು ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ನೆರವಿನಿಂದ ಎಂ.ಜಿ.ಎಂ.ಕಾಲೇಜಿನ ಒಂದು ಅಂಗವಾಗಿ ಕು.ಶಿ.ಹರಿದಾಸಭಟ್ಟರ ನಿರ್ದೇಶಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಸ್ಥೆ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು. ಈ ಸಂಸ್ಥೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಆಗಿನ 20 ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಜನಪದ ರಂಗಕಲೆಗಳನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾದ

ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಆಡಿಯೋ ವೀಡಿಯೋ ಟೇಪ್‌ಗಳು, ಫೋಟೋಗಳು ಮತ್ತು ಸ್ಲೈಡ್‌ಗಳ ಮೂಲಕ ದಾಖಲಿಸಲು, ವರ್ಗೀಕರಿಸಲು ಕಂಕಣಬದ್ಧವಾಯಿತು. ಪ್ರಸ್ತುತ ಎಚ್.ಕೃಷ್ಣಭಟ್ಟ ಅವರು ಇದರ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಎಸ್.ಎ.ಕೃಷ್ಣಯ್ಯ ಎಂಬುವರು ಸಂಸ್ಥೆಯು ಆರಂಭಗೊಂಡಾಗಿನಿಂದ ಸಂಶೋಧನಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ಕೆಲಸ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಫಿನ್ಲೆಂಡಿನಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ವಾರಗಳ ಕಾಲವಿದ್ದು, ಅಲ್ಲಿನ ಫಿನ್ನಿಷ್ ಲಿಟರೇಚರ್ ಸೊಸೈಟಿ ಮತ್ತು ನಾರ್ಡಿಕ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಫೋಕ್ ಲೋರ್‌ನಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡಿ, ಆರ್.ಆರ್.ಸಿ.ಯ ಇಂಡೆಕ್ಸ್ ಕಾರ್ಡ್‌ಗಳನ್ನು ಅವರು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ವೈವಿಧ್ಯಮಯವಾದ ಜನಪದ ಪ್ರದರ್ಶನಾತ್ಮಕ ಕಲೆಗಳಿವೆ. ಆದರೆ ಇವುಗಳಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಹೊರಗೆ ಪ್ರಚಾರ ಕಡಿಮೆ. ದೆಹಲಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದಿನಾಚರಣೆ, ಗಣರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಮುಂತಾದ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲೊಂದು ಇಲ್ಲೊಂದು ಅವಕಾಶ ದೊರೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಆದರೆ ಭಾರತದಿಂದ ಹೊರಗೆ ಈ ಕಲಾತಂಡಗಳು ಹೋದದ್ದೇ ಇಲ್ಲ. ಯಕ್ಷಗಾನ ಮಾತ್ರವೇ ಹೊರದೇಶಗಳಿಗೆ ಹೋಗಿ, ಅಲ್ಲಿಯ ಜನರ ಮೆಚ್ಚುಗೆ ಗಳಿಸಿತ್ತು. 1984–85ರ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಅಮೆರಿಕ ಮತ್ತು ಫ್ರಾನ್ಸ್‌ನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಭಾರತ ಉತ್ಸವಗಳಲ್ಲಿ ಭಾರತದ ಜನಪದ ಕಲೆಗಳಿಗೆ ಮಹತ್ವ ದೊರೆಯಿತು. ಆದರೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಜನಪದ ಕಲಾತಂಡಗಳಿಗೆ ಈ ಉತ್ಸವಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅವಕಾಶ ದೊರೆಯಲಿಲ್ಲ. ಆರ್.ಆರ್.ಸಿ.ಯ ಕಾರ್ಯಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದ ದೆಹಲಿಯ ಇಂಡಿಯನ್ ಕೌನ್ಸಿಲ್ ಫಾರ್ ಕಲ್ಚರಲ್ ರಿಲೇಷನ್ಸ್ (ಐ.ಸಿ.ಸಿ.ಆರ್.) ಸಂಸ್ಥೆ ವಿದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಭಾರತ ಸರಕಾರ ನಡೆಸುವ ಉತ್ಸವಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಲು ಬೇಕಾಗುವ ಕಲಾವಿದರನ್ನು, ಕಲಾತಂಡಗಳನ್ನು ಆಯ್ಕೆಮಾಡುವ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರನ್ನಾಗಿ ಕು.ಶಿ. ಅವರನ್ನು ನೇಮಿಸಿತು. ಇದಲ್ಲದೆ ದೆಹಲಿಯ ರಿಪಬ್ಲಿಕ್ ಡೇ ಫೋಕ್ ಫೆಸ್ಟಿವಲ್ ಕಮಿಟಿಯ ಸದಸ್ಯರನ್ನಾಗಿ ಕು.ಶಿ. ಅವರನ್ನು ನೇಮಕ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಇದರಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೆಲವರಾದರೂ ಕಲಾವಿದರು, ಕಲಾತಂಡಗಳು ದೆಹಲಿಗೆ ಹಾಗೂ ವಿದೇಶಗಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ತಮ್ಮ ಕಲೆಯನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಲು ಅನುಕೂಲವಾಯಿತು. ಇದು ಕರ್ನಾಟಕದ ಜನಪದ ಕಲೆಗಳಿಗೆ ದೊರೆತ ಗೌರವವಾಗಿದೆ. ಆರ್.ಆರ್.ಸಿ. ವೀಡಿಯೋದಲ್ಲಿ ದಾಖಲು ಮಾಡಿದ್ದ ಕರ್ನಾಟಕದ ಜನಪದ ಕಲೆಗಳನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದ ಐ.ಸಿ.ಸಿ.ಆರ್ ಸಮಿತಿ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ತಂಡಗಳನ್ನು ವಿದೇಶಗಳಿಗೆ ಕಳಿಸಲು ಆಗ ನಿರ್ಧಾರ ಮಾಡಿತ್ತು.

1988–89ರ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಫೋರ್ಡ್ ಫೌಂಡೇಶನ್ ನೆರವಿನಿಂದ ಹೈದರಾಬಾದ್‌ನ ತೆಲುಗು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಮೂಲಕ ನಡೆದ ನಾಲ್ಕು ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಜಾನಪದ ವಿಜ್ಞಾನ ಕಮ್ಮಟಗಳು ಆರ್.ಆರ್.ಸಿ.ಯ ಮಹತ್ವಾಕಾಂಕ್ಷೆಯ ಪ್ರಯತ್ನ. ಇದು ಸಾಧ್ಯವಾದದ್ದು ಪೀಟರ್ ಜೆ. ಕ್ಲಾಸ್ ಮತ್ತು ಕು.ಶಿ.ಹರಿದಾಸಭಟ್ಟರ ಸತತವಾದ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ.

20ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯ ದಶಕದಲ್ಲಿನ ಇದರ ಸಾಧನೆ: ಕರಾವಳಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ನಾಡ ಹುರುಂಬಿದೊಟ್ಟು, ಕೊಕ್ರಾಡಿ, ಬೆಲಾಲ್, ನೆಲ್ಲಿಪದವು, ಪುದುಬೆಟ್ಟು ಮತ್ತು ವರಾಚಾರು ಹೀಗೆ ಅನೇಕ ಗ್ರಾಮೀಣ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ನೆಲೆಯಲ್ಲಿಯ ಮೌಖಿಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಸಲು ಕನ್ನೆನೆಲವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಲೌರಿಹಾಂಕೊ ಅವರಿಗೆ ಸಲ್ಲುವುದು. ಇದರ ಫಲಶ್ರುತಿಯೇ ಮೂರು ಬೃಹತ್ ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಗೋಪಾಲನಾಯಕರ ಸಿರಿಸಂಧಿಯ ಮಹಾಕಾವ್ಯ ಅಧ್ಯಯನ. ಇದು ಒಂದು ಮಾದರಿ ರೂಪದ ಜಾನಪದ ಅಧ್ಯಯನವೆಂದು ಭಾವಿಸಲಾಗಿದೆ. ಜನಪದ ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳ ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಸಲು ಮುಂದಡಿ ಇಡುತ್ತಿದ್ದ ಕಾಲಘಟ್ಟದ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಮೌಖಿಕ ಚರಿತ್ರೆಯ ನಿರ್ಮಾಣ ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗಬಲ್ಲದೆಂದು ಅಧ್ಯಯನಕಾರರಿಗೆ ಅಭಿರುಚಿ ಬೆಳೆಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಕಾರಣಕರ್ತರಾದವರು ಪೀಟರ್ ಜೆ.ಕ್ಲಾಸ್ (ಕ್ಯಾಲಿಫೋರ್ನಿಯ ಹೇವರ್ಡ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು).

ಗೊಂಬೆಯಾಟ ಮತ್ತು ಕಮ್ಮಟ: ಈ ಕೇಂದ್ರ ಇದುವರೆಗೆ ದಾಖಲು ಮಾಡಿದ ರಂಗಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಗೊಂಬೆಯಾಟ ಅತಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಒಂದು ಪ್ರಕಾರ. ಗೊಂಬೆಯಾಟದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪ್ರಭೇದಗಳಿವೆ. ಒಂದು: ನೆರಳು ಗೊಂಬೆಯಾಟ ಅಥವಾ ತೊಗಲು ಗೊಂಬೆಯಾಟ. ಎರಡು: ಸೂತ್ರದ ಗೊಂಬೆಯಾಟ ಅಥವಾ ಮರದ ಗೊಂಬೆಯಾಟ. 1983ರಿಂದ ಈ ಗೊಂಬೆಯಾಟಗಳ ಬಗೆಗೆ ನಿರಂತರವಾಗಿ ದಾಖಲೀಕರಣ ನಡೆಯುತ್ತ ಬಂದಿದೆ. ಅನೇಕ ವಿಚಾರಸಂಕಿರಣಗಳು ನಡೆದಿವೆ ಮತ್ತು ನಡೆಯುತ್ತಲಿವೆ. ಈ ಸಂಬಂಧವಾದ ಬೌದ್ಧಿಕ ನೆರವನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕದ ಇತರ ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯಿಂದ ಅಪಾರವಾಗಿ ಪಡೆದಿವೆ.

ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ಅಕ್ಟೋಬರ್ 1984ರಲ್ಲಿ ಆರ್.ಆರ್.ಸಿ. ಸಂಸ್ಥೆಯ ಸಹಯೋಗದೊಂದಿಗೆ ಕೇಂದ್ರ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಜಂಟಿ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರದಗೊಂಬೆಯಾಟದ ಉತ್ಸವ ನಡೆಯಿತು. ಹೊರರಾಜ್ಯಗಳಾದ ಅಸ್ಸಾಂ, ರಾಜಸ್ತಾನ, ಪಶ್ಚಿಮ ಬಂಗಾಲ, ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ, ಕೇರಳ, ತಮಿಳುನಾಡು, ಕರ್ನಾಟಕ–ಹೀಗೆ ಏಳು ರಾಜ್ಯಗಳ ಗೊಂಬೆಯಾಟದ ಪ್ರಾತ್ಯಕ್ಷಿಕೆ, ಸಂವಾದ, ಚರ್ಚೆ, ಪ್ರದರ್ಶನಗಳು ನೆರವೇರಿದವು. ಇವುಗಳ ಸಮಗ್ರ ದಾಖಲಾತೀಕರಣವನ್ನು ಸಂಸ್ಥೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದೆ. ಜಾನಪದ ರಂಗಕಲೆಗಳ ಬಹುಮಾಧ್ಯಮದ ದಾಖಲೀಕರಣಗಳ ಸಂಪನ್ಮೂಲಗಳು ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಆರ್ಕೈವ್ಸ್‌ನಲ್ಲಿ ವೈಜ್ಞಾನಿಕವಾಗಿ ಒಪ್ಪ ಓರಣದಲ್ಲಿ ಸಂರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

*

ಪ್ರೇಮಾಕಾರಂತ: 1936–. ಕನ್ನಡ ಹವ್ಯಾಸಿ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಹೆಸರಾಂತ ರಂಗತಜ್ಞೆ, ನಟಿ, ನಿರ್ದೇಶಕಿ. 1936 ಆಗಸ್ಟ್ 8ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ದೆಹಲಿಯ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ನಾಟಕಶಾಲೆ ಎನ್.ಎಸ್.ಡಿ. ಯಲ್ಲಿ ಪದವೀಧರರಾದ ಇವರು 1978ರಿಂದ ಮಕ್ಕಳ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತ ಬಂದಿದ್ದಾರೆ. ಮಕ್ಕಳ ರಂಗಭೂಮಿ ಇವರ ಆಸಕ್ತಿಯ ಕ್ಷೇತ್ರ. ಅಲಿಬಾಬಾ ಮತ್ತು ನಲವತ್ತು ಕಳ್ಳರು, ನಕ್ಕಳಾ ರಾಜಕುಮಾರಿ, ಇಸ್ಪೀಟ್ ರಾಜ್ಯ, ಪಂಜರಶಾಲೆ, ಅಜ್ಜೀಕತೆ, ಕುಣಿಯೋ ಕತ್ತೆ, ಜಯಂಟ್ ಮಾಮಾ ಮೊದಲಾದ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಮಕ್ಕಳ ನಾಟಕಗಳ ಖ್ಯಾತ ನಿರ್ದೇಶಕಿ ಎಂಬ ಶ್ಲಾಘನೆಗೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಸುಮಾರು 12 ವರ್ಷಕಾಲ ಇವರು ಶಿಕ್ಷಕಿಯಾಗಿದ್ದರು. ಹಾಗಾಗಿ ಮಕ್ಕಳೊಡನೆ ಬೆರೆಯುವುದೆಂದರೆ ಇವರಿಗೆ ಎಲ್ಲಿಲ್ಲದ ಪ್ರೀತಿ. ನಾಟಕ ಕಲೆಯ ಮೂಲಕ ಶಾಲೆ ಹಾಗೂ ಶಾಲಾ ಕಲಿಕೆಯನ್ನು ಆಕರ್ಷಕಗೊಳಿಸಬಹುದು ಎಂಬುದು ಇವರ ನಿಲುವು. ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಅದ್ಭುತ ಸೃಷ್ಟಿಶೀಲ ಶಕ್ತಿಯಿದೆ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಹೊಂದಿರುವ ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರು ಘಟಕದ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಸಂಪನ್ಮೂಲ ಕೇಂದ್ರದ ವತಿಯಿಂದ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ರಂಗಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕಾಗಿ ದತ್ತು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅಲ್ಲಿನ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಹಾಗೂ ಶಿಕ್ಷಕರಿಗೆ ತರಬೇತಿ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಅನೇಕ ರಂಗಶಿಬಿರಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿದ್ದಾರೆ.

ಹಿರಿಯರಿಗಾಗಿಯೂ ಇವರು ಅನೇಕ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕತ್ತಲೆ ಬೆಳಕು, ಕೊಡೆಗಳು, ಸಾಯೋ ಆಟ, ತೆರೆಗಳು, ನಾಯಿಕಥೆ ಮೊದಲಾದ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲದೆ ಇಂಗ್ಲಿಷ್, ಹಿಂದೀ ನಾಟಕಗಳ

ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನೂ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ವೇಷಭೂಷಣ ವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿಯೂ ಇವರದು ಪಳಗಿದ ಕೈ. 7 ಚಲನಚಿತ್ರ ಹಾಗೂ ನಾಟಕಗಳಿಗೆ ಇವರು ವೇಷಭೂಷಣ ವಿನ್ಯಾಸಗೊಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ವೇಷಭೂಷಣ ವಿನ್ಯಾಸಕ್ಕಾಗಿ ಇವರಿಗೆ ಚಮನ್ ಲಾಲ್ ಸ್ಮಾರಕ ಪುರಸ್ಕಾರ ಲಭಿಸಿದೆ.

ಇವರು ಚಲನಚಿತ್ರ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಹೆಸರು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಕನ್ನಡದ ಮೊದಲ ಚಲನಚಿತ್ರ ನಿರ್ದೇಶಕಿ ಎಂಬ ಗೌರವಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಫಣಿಯಮ್ಮ ಇವರಿಗೆ ಖ್ಯಾತಿ ಹಾಗೂ ಗೌರವ ತಂದುಕೊಟ್ಟ ಚಲನಚಿತ್ರ, ಮಕ್ಕಳ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನೂ ಸಾಕ್ಷ್ಯಚಿತ್ರಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಸ್ತುತಪಡಿಸಿರುವ ಇವರನ್ನು ಅನೇಕ ಸಂಘ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಸನ್ಮಾನಿಸಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ. (1994). ಕುರುಡು ಕಾಂಚಾಣ, ಹಕ್ಕಿ ಹಾರುತಿದೆ ನೋಡಿದಿರಾ ಎಂಬ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ನಾಟಕಗಳು ರಂಗಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳನ್ನು ಕಂಡಿವೆ. ಖ್ಯಾತ ರಂಗ ನಿರ್ದೇಶಕ ಬಿ.ವಿ. ಕಾರಂತ **(ನೋಡಿ)** ಇವರ ಪತಿ. **(ಎಚ್.ಕೆ.ಆರ್‌ಎ.)**

ಪ್ರೌಢಶಿಕ್ಷಣ: ಪ್ರೌಢಶಿಕ್ಷಣ ಎಂಬ ಘಟ್ಟ ಇತ್ತೀಚಿನ ಕಲ್ಪನೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢಶಿಕ್ಷಣ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಘಟಕವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಅದು ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣದ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿತ್ತು . ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಉಪನಯನಾನಂತರ, ಎಂದರೆ 12–13ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಗುರುಕುಲದಲ್ಲಿ ಆರಂಭಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಶಿಕ್ಷಣ ಪ್ರೌಢಶಿಕ್ಷಣವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸುವುದು ವಾಡಿಕೆ. ಅದು ಮುಂದೆ ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣವಾಗಿ 20–22ನೆಯ ವರ್ಷದವರೆಗೂ ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತಿತ್ತು.

ಆಧುನಿಕ ಸ್ವರೂಪದ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕಳೆದ ಶತಮಾನದ ಎರಡನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾಯಿತೆನ್ನಬಹುದು. ಮೊದಲು ಸರ್ಕಾರ ಅಂಥ ಶಾಲೆಯನ್ನು ಮೈಸೂರು, ಬೆಂಗಳೂರು ಮುಂತಾದ ಮುಖ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಆರಂಭಿಸಿತು. ಅನಂತರ ಪ್ರತಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲೂ ಆರಂಭವಾಯಿತು. ಆ ವೇಳೆಗೆ ಕ್ರೈಸ್ತ ಪಾದ್ರಿಗಳೂ ಖಾಸಗಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳೂ ಕರ್ನಾಟಕದ ಬೇರೆಬೇರೆ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದುವು. ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ದಶಕದಲ್ಲಿ ಪೌರಸಭೆಗಳು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳನ್ನು ಆರಂಭಿಸಲು ಅನುಮತಿ ಪಡೆದುವು. ಅದರ ಫಲವಾಗಿ ಅನೇಕ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳು ಆರಂಭವಾದುವು. 1950ರ ಸುಮಾರಿಗೆ ಜಿಲ್ಲಾ ಬೋರ್ಡುಗಳೂ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳನ್ನು ಆರಂಭಿಸಲು ಅನುಮತಿ ಪಡೆದುವು. ಅದರ ಫಲವಾಗಿ ಅನೇಕ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳು ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದುವು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾನಂತರದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲಾ ಶಿಕ್ಷಣ ಅಗಾಧವಾಗಿ ವಿಸ್ತರಿಸಿದೆ.

ಈಗ ಏಳು ವರ್ಷಗಳು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣದ ಅನಂತರದ ಮೂರು ವರ್ಷದ ಅವಧಿಯ ಸಾಮಾನ್ಯ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಪ್ರೌಢಶಿಕ್ಷಣವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗುವುದು. 8ನೆಯ ತರಗತಿಯಿಂದ ಆರಂಭವಾಗುವ ಈ ಶಿಕ್ಷಣ ರಾಜ್ಯದಾದ್ಯಂತ ಏಕರೀತಿಯ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೊಂಡಿದೆ. ಪ್ರಾಥಮಿಕ 7ನೆಯ ತರಗತಿಯ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತೀರ್ಣರಾದವರು ಪ್ರೌಢ ಶಾಲೆಗೆ ಪ್ರವೇಶಾರ್ಹತೆ ಪಡೆಯುವವರು. ಮೂರು ವರ್ಷಗಳ ಶಿಕ್ಷಣದ ಅನಂತರ ಎಸ್.ಎಸ್.ಎಲ್.ಸಿ. ಪರೀಕ್ಷೆಗೆ ಕೂಡುವರು. ಅದರಲ್ಲಿ ಉತ್ತೀರ್ಣರಾದವರು ಜೂನಿಯರ್ ಕಾಲೇಜಿನ ಅಥವಾ ಕೆಲವು ಸಂಯೋಜಿತ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಏರ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಪ್ರಿ ಯೂನಿವರ್ಸಿಟಿ ತರಗತಿಗೆ ಪ್ರವೇಶಾರ್ಹತೆ ಪಡೆಯುವರು.

ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಸಂಖ್ಯೆಯವು ಖಾಸಗಿ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಸೇರಿವೆ. ಸರ್ಕಾರದ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳನ್ನು ನೇರವಾಗಿ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರವೇ ಆರಂಭಿಸಿ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರೆ ಮಿಕ್ಕವು ಸರ್ಕಾರದ ಸಹಾಯಧನ ಪಡೆಯುತ್ತವೆ. ಪ್ರಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದವರನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅಧ್ಯಾಪಕರನ್ನಾಗಿ ಆರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

1972ರ ವರೆಗೆ ಕೆಲವು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳು ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ತರಗತಿಯನ್ನೂ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದುವು. ಹತ್ತನೆಯ ತರಗತಿಯ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಎಸ್.ಎಸ್.ಎಲ್.ಸಿ. ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತೀರ್ಣರಾದವರು ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ತರಗತಿಗೆ ಸೇರುತ್ತಿದ್ದರು. ಒಂದು ವರ್ಷದ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ತರಗತಿ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಪಿ.ಯು.ಸಿ. ತರಗತಿಯೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಆಗ ಆ ವರ್ಷದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ಪದವಿಪೂರ್ವ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತೀರ್ಣರಾದವರು ಪದವಿ ತರಗತಿಗೆ ಪ್ರವೇಶಾರ್ಹತೆ ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಪದವಿಪೂರ್ವದ ಶಿಕ್ಷಣ ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷದ್ದಾಗಿರಬೇಕೆಂಬ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ನೀತಿಯ ಪ್ರಕಾರ 1972ರಿಂದ (ಒಂದು ವರ್ಷದ) ಪಿ.ಯು.ಸಿ. ಪದವಿಪೂರ್ವ ತರಗತಿಯನ್ನು ಎರಡು ವರ್ಷಕ್ಕೆ ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಅದನ್ನು ಜೂನಿಯರ್ ಕಾಲೇಜುಗಳೆಂಬ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೊಳಿಸಲಾಯಿತು. ಆ ಹಂತದ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಶಿಕ್ಷಣದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಿ ಅದರ ಆಡಳಿತಕ್ಕಾಗಿ ಪಿ.ಯು.ಸಿ. ಮಂಡಲಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಯಿತು. ಕೆಲವು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ವರ್ಷದ ಶಿಕ್ಷಣವೂ ನಡೆದುಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿದೆ.

1972ರವರೆಗೂ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತೃಭಾಷೆ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್, ಹಿಂದಿ, ಗಣಿತ, ವಿಜ್ಞಾನ, ಸಮಾಜಪಾಠ–ಇವು ಕಡ್ಡಾಯ ವ್ಯಾಸಂಗ ವಿಷಯಗಳಾಗಿದ್ದು ಎರಡನೆಯ ವರ್ಷದಿಂದ ಐಚ್ಛಿಕ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಆರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಅವಕಾಶವಿತ್ತು. ಆದರೆ ಈಚೆಗೆ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಐಚ್ಛಿಕ ವಿಷಯಗಳ ಬೋಧನೆ ಅನುಚಿತವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಅದನ್ನು ಪ್ರಿಯೂನಿವರ್ಸಿಟಿ ತರಗತಿಗಳಿಗೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಎಲ್ಲ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳೂ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರದ ಪಠ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತ, ರಾಜ್ಯದ ಸೆಕೆಂಡರಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಮಂಡಲಿ ನಡೆಸುವ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳಿಗೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವುವು. ಈ ಶಾಲೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಣಾ ಇಲಾಖೆಯವರು ನಡೆಸುತ್ತಿರುವ ಡಿಫೆನ್ಸ್ ಶಾಲೆಗಳು, ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ಪರವಾಗಿ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಸಂಶೋಧನೆ ಮತ್ತು ತರಬೇತಿಯ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಂಡಲಿ ನಡೆಸುತ್ತಿರುವ ಕೇಂದ್ರೀಯ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳು ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿವೆ. ಇವು ಕೇಂದ್ರೀಯ ಪಠ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳನ್ನು ಕೇಂದ್ರೀಯ ಪರೀಕ್ಷಾಮಂಡಳಿ ನಡೆಸುತ್ತಿರುವ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳಿಗೆ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುತ್ತವೆ.

ಮೇಲಿನ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಶಿಕ್ಷಣದ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳಲ್ಲದೆ ಆ ಮಟ್ಟದ ವೃತ್ತಿಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೊಳಿಸಿರುವ ಕೆಲವು ವಿಶಿಷ್ಟ ಶಿಕ್ಷಣ ಶಾಲೆಗಳೂ ಉಂಟು. ಅಂಗವಿಕಲರ ಪಾಠಶಾಲೆ, ಕೃಷಿ ಪಾಠಶಾಲೆ, ಕೈಗಾರಿಕಾ ಪಾಠಶಾಲೆ ತೋಟಗಾರಿಕಾ ಪಾಠಶಾಲೆ– ಈ ಮುಂತಾದವು ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿವೆ.

ಬೋಧನ ಕ್ರಮ: ಪ್ರಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದ ಅಧ್ಯಾಪಕರು ತಮ್ಮತಮ್ಮ ವಿಶೇಷ ಪರಿಶ್ರಮದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವರು. ಪ್ರಶಿಕ್ಷಣ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ

ವಿವಿಧ ಬೋಧನ ಕ್ರಮಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿದ್ದರೂ ತರಗತಿಯಲ್ಲಿ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಹರ್ಬಾರ್ಷಿಯನ್ ಪಂಚಸೋಪಾನದ ಪಾಠಕ್ರಮ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿದೆ. ಪಾಠದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಉದ್ದೇಶವನ್ನು ರೂಪಿಸಿ ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರಗಳ ಮೂಲಕ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ವಿಷಯದ ವಿವರವನ್ನು ಅರಿತುಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತ ಅಗತ್ಯವಾದಾಗ ಪ್ರದರ್ಶನ ನಿದರ್ಶನಗಳ ಮೂಲಕ ಕಲಿಕೆ ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿದೆ.

ಹದಿನಾಲ್ಕರಿಂದ ಹದಿನೆಂಟು ವಯಸ್ಸಿನ ಯುವಕರಿಗೆ ಲಭಿಸುವ ಪ್ರೌಢಶಿಕ್ಷಣವು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಹಾಗೂ ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣಗಳ ನಡುವಿನ ಒಂದು ಸೇತುವೆಯೋಪಾದಿಯಲ್ಲಿದೆ. 1968ರ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಶಿಕ್ಷಣನೀತಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ದೇಶದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಒಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಪ್ರೌಢಶಿಕ್ಷಣದ ವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಇದರಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲಾ ಹಂತವು 8–10 ತರಗತಿಗಳಲ್ಲಿ ಜಾರಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಬಹುತೇಕ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿನ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯ ಪಠ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು (ಕೆಬಿಎಸ್‌ಇ–ಸ್ಟೇಟ್ ಸಿಲಬಸ್) ಅನುಸರಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆಯಾದರೂ ಕೆಲವು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿನ ಕೆಲವು ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕೇಂದ್ರ ಪಠ್ಯಕ್ರಮದ (ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಸಿಲಬಸ್–ಸಿಬಿಎಸ್‌ಇ) ರೀತ್ಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಶಿಕ್ಷಣ ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ರೀತಿಯ ಪಠ್ಯಕ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೊಂದನ್ನು ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಕಲಿಯಲು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿದೆ.

ಪ್ರತಿಭಾವಂತ ಗ್ರಾಮೀಣ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗಾಗಿ ಏಳನೆಯ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರವು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದರಂತೆ ನವೋದಯ ವಿದ್ಯಾಲಯಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಹಮ್ಮಿಕೊಂಡಿತ್ತು. ಎರಡು ರಾಜ್ಯಗಳನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ – ಪಶ್ಚಿಮ ಬಂಗಾಳ ಮತ್ತು ತಮಿಳುನಾಡು–30 ರಾಜ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಾತ್ 404 ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಶಾಲೆಗಳು ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿವೆ. ಸಿಬಿಎಸ್‌ಇ ನಡೆಸುತ್ತಿರುವ ಸ್ಪರ್ಧಾತ್ಮಕ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳ ಮೂಲಕ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳನ್ನು ಈ ಶಾಲೆಗಳಿಗೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿರುವ 100 ಶಾಲೆಗಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿಸಬೇಕೆಂಬ ಆಶಯವಿದೆ.

ಕೆಲವೊಂದು ಕೇಂದ್ರಿಯ ಆಯೋಜಿತ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು ಪ್ರೌಢಶಿಕ್ಷಣದ ವಿಕಾಸಕ್ಕೆ ಬೆಂಬಲ ನೀಡಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ನೀಡಿದೆ: ಪ್ರೌಢ ಶಿಕ್ಷಣದ ವೃತ್ತೀಕರಣ, ಅಸಮರ್ಥ ಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿ ಸಂಯೋಜಿತ ಶಿಕ್ಷಣ (ಇಂಟಗ್ರೇಟೆಡ್ ಎಜ್ಯುಕೇಷನ್), ಗಣಕ ಸಾಕ್ಷರತೆ ಮತ್ತು ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ (ಕಂಪ್ಯೂಟರ್ ಲಿಟರಸಿ ಅಂಡ್ ಸ್ಟಡೀಸ್ ಇನ್ ಸ್ಕೂಲ್ –ಸಿಎಲ್‌ಎಎಸ್‌ಎಸ್), ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿಜ್ಞಾನ ಶಿಕ್ಷಣದ ಸುಧಾರಣೆ.

ಎಸ್.ಎಸ್.ಎಲ್.ಸಿ: ಪರೀಕ್ಷೆಗೆ ನೂತನ ವಿನ್ಯಾಸ: ವಿವಿಧ ರೀತಿಯ ಪ್ರಯತ್ನಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಯೂ ಎಸ್.ಎಸ್.ಎಲ್.ಸಿ. ಫಲಿತಾಂಶ 56.32% ಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿಲ್ಲದಿರುವುದು ತಿಳಿದುಬಂದಿದೆ. ಎಸ್.ಎಸ್.ಎಲ್.ಸಿ. ಪರೀಕ್ಷೆಗೆ ನೂತನ ವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು 2006ರಿಂದ ಪರಿಚಯಿಸಲಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪ್ರಶ್ನೆ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಭಾಗಗಳಿರುತ್ತವೆ– 60 ಅಂಕಗಳಿಗೆ ಬಹು ಆಯ್ಕೆಗಳು ಮತ್ತು ಉಳಿದ 40 ಅಂಕಗಳಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಉತ್ತರಗಳು. ಈ ವಿನ್ಯಾಸದಿಂದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಸೌಹಾರ್ದ ಸಂತೋಷಗಳನ್ನು ಕಂಡುಕೊಳ್ಳುವರು ಎಂಬ ಅಂಶವನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ಡಿಎಸ್‌ಇಆರ್‌ಟಿ (ಡೆಸರ್ಟ್) ನಡೆಸಿದ ಆದಿಮ ಸಮೀಕ್ಷೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ವಿಶ್ಲೇಷಣಾತ್ಮಕ ವಾಗಿ ಯೋಚಿಸಲೂ ಇದು ಬಲು ಸಹಕಾರಿ ಎಂಬುದು ವೇದ್ಯವಾಗಿದೆ.

(ಆರ್.ಎಸ್.ಆರ್.ಓ.)

ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್‌ಗಳು: ಮನುಷ್ಯ ತನ್ನ ಉಪಯೋಗಕ್ಕೆ ಬರುವ ಗಿಡಮರಗಳನ್ನು ಸ್ವತಃ ಗುಂಪುಗುಂಪಾಗಿ ನೆಟ್ಟು ಬೆಳೆಸಿದ, ದೀರ್ಘಾವಧಿ ಉಳಿಯುವ ಗಿಡಮರಗಳ ಸಮೂಹಕ್ಕೆ ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ನೆಡುತೋಪು, ತೋಟ ಪರ್ಯಾಯ ಪದಗಳು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಗೋಡಂಬಿ ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್, ರಬ್ಬರ್ ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಾರಾಂಶಯುತ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ತೇವವಿರುವ ಕಡೆ ಗಿಡಮರಗಳು ಪ್ರಾಕೃತಿಕವಾಗಿ ಬೆಳೆದುಬರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಅವುಗಳ ಆಕಾರ, ಬೆಳವಣಿಗೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಹತೋಟಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೆ ಬೆಳೆಯುವ ಸಮಸ್ತ ಜಾತಿಯ ಗಿಡಮರಗಳು ಮಾನವನ ಉಪಯೋಗಕ್ಕೆ ಒದಗುವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಗರಿಷ್ಠ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡಂತಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭೂಮಿಯಿಂದ ಹೆಚ್ಚು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಆದಾಯ ಅಥವಾ ಉತ್ಪನ್ನವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಉಪಯೋಗಕ್ಕೆ ಬರುವ ಗಿಡಮರಗಳನ್ನು ನೆಟ್ಟು ಬೆಳೆಸಬೇಕು. ಇದೇ ನೆಡುತೋಪು ಬೆಳೆಸುವುದರ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಮಾವಿನ ಮರಗಳು ಮಲೆನಾಡಿನಲ್ಲಿರುವ ನಿತ್ಯಹಸುರು ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಸಹಜವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿರುತ್ತವೆ. ಅವು ಇತರ ಮರಗಳೊಂದಿಗೆ ಯಾದೃಚ್ಛಿಕವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಒಂದು ಹೆಕ್ಟೇರಿಗೆ ಒಂದೋ ಎರಡೋ ಮರಗಳಂತೆ ಹರಡಿಕೊಂಡಿರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಿಂದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಉಪಯೋಗವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅವು ಉತ್ತಮ ಫಲವನ್ನೂ ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಸುಧಾರಿಸಿದ ಮಾವಿನ ಗಿಡಗಳನ್ನು ಗುಂಪುಗುಂಪಾಗಿ ಎಂದರೆ, ಸಾಧಾರಣ ಒಂದು ಹೆಕ್ಟೇರಿಗೆ 100–150 ಗಿಡಗಳು ಬರುವ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಸಿ, ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇದನ್ನು ಹತೋಟಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಸಲು ಮತ್ತು ಸುಲಭವಾಗಿ ಫಲಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುತ್ತದೆ. ಬೋಳುಗುಡ್ಡ, ಸವಕಲು ಪ್ರದೇಶ ಮೊದಲಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಗಿಡಮರಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸಿ, ನಮ್ಮ ಅನುಕೂಲಕ್ಕೆ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್ನಿನಿಂದಲೇ ಸಾಧ್ಯ. ವನ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್ನಿನ ಪಾತ್ರ ಬಲು ಮುಖ್ಯವಾದದ್ದು.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಜಾತಿಯ ಮರಗಳ ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್‌ಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸಲಾಗಿದೆ. ಮಲೆನಾಡಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಷಕ್ಕೆ 2,000 ಮಿಮೀ ಗಿಂತ ಅಧಿಕ ಮಳೆ ಬೀಳುವ, ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟದಿಂದ ಸಾಧಾರಣ 800 ರಿಂದ 1,200 ಮೀ ಉನ್ನತವಿರುವ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಫಿ ಪ್ಲಾಂಟೇಷನನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಕೊಡಗು, ಹಾಸನ, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಮೊದಲಾದ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಕಾಫಿ **(ನೋಡಿ)** ತೋಟಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಇವು ಕಾಫಿ ಬೋರ್ಡಿನ ಆದೇಶದಂತೆ ಖಾಸಗಿ ಜನರು ಮಾಡಿದ ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್‌ಗಳು. ಅಲ್ಲದೆ ನಿತ್ಯ ಹಸಿರು ಕಾಡಿನ ನೆರಳಿನಲ್ಲಿ ಖಾಸಗಿ ಜನರು ಏಲಕ್ಕಿ ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್ನನ್ನು ಬೆಳೆಸಿರುವರು. ದಕ್ಷಿಣ ಕರಾವಳಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಜಂಬು ಮಣ್ಣು (ಲ್ಯಾಟರೈಟ್) ಇರುವ ಎಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಗೋಡಂಬಿ (ಗೇರು) ಉತ್ತಮವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕ ತೋಟಗಾರಿಕೆ ಇಲಾಖೆಯವರು, ಅರಣ್ಯ ಇಲಾಖೆಯವರು ಹಾಗೂ ಇತರ ಖಾಸಗಿ ಜನರು ಗೋಡಂಬಿ ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್ನನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು. ಕೊಡಗು ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಎಮ್ಮೆದೊಡ್ಡಿ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತಳೆ ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್‌ಗಳಿವೆ. ಇವು ಸಹ ಖಾಸಗೀ ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್‌ಗಳೇ.

ಅರಣ್ಯ ಇಲಾಖೆಯುವರು ಕೋಕೋ ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್ನನ್ನು ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗುಂಡ್ಯ ಹಳ್ಳಿ ಸುತ್ತುಮುತ್ತುಲೂ ವೃದ್ಧಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅರಣ್ಯ ಇಲಾಖೆಯುವರು ಮರಮುಟ್ಟು, ಸೌದೆ ಮೊದಲಾದವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್ನನ್ನು ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಬಹು ಮುಖ್ಯವಾದದ್ದೆಂದರೆ ಸಾಗುವಾನಿ ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್, ಸಾಗುವಾನಿ ಮರಗಳು ಪರ್ಣಪಾತಿ (ಡೆಸಿಡ್ಯುವಸ್) ಅರಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಹಜವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಅವುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಸಾಧಾರಣ ಸೇ. 10ರಷ್ಟು ಮಾತ್ರ. ಅಲ್ಲಿ ಅವು ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ಸರಿಯಾದ ಅವಕಾಶ ದೊರೆಯದೆ ಅಂಕುಡೊಂಕಾಗಿ ಬೆಳೆದಿರುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ನೇರವಾಗಿ, ಗಂಟುಗಳಿಲ್ಲದ ಮರಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕಾದರೆ ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್ ರೂಪದಲ್ಲೇ ಸಾಗುವನಿಯನ್ನು ಬೆಳೆಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾಗುವಾನಿ ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್ನನ್ನು ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಯ ನಾಗರಹೊಳೆ ಮತ್ತು ತಿತಿಮತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುತ್ತೋಡಿ ಮತ್ತು ಲಕ್ಕವಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಕ್ಕರೆಬೈಲು, ಚನ್ನಗಿರಿ ಮತ್ತು ಸಾಗರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಿರಸಿ ಮತ್ತು ದಾಂಡೇಲಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬೆಳೆಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಸಾಗುವಾನಿ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಬೇಕಾದರೆ ಮರಳು, ಜೇಡಿಮಣ್ಣು ಇದ್ದು ಸಾಧಾರಣ ವರ್ಷಕ್ಕೆ 2,000ದಿಂದ 3,000 ಮಿಮೀ ಮಳೆ ಬೀಳುವ ಪ್ರದೇಶ ಒದಗಬೇಕು. ಸಾಗುವಾನಿ ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್ ಮಾಡಿದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬೀಟೆ ಜಾತಿಯ ಮರವನ್ನೂ ಮಿಶ್ರವಾಗಿ ಬೆಳೆಸಿದ್ದಾರೆ. ಬಡವರ ಮರಮುಟ್ಟು ಎಂದು ಹೆಸರಾದ ಬಿದಿರನ್ನು ಸಹ, ಸಹಜವಾಗಿ ಬೆಳೆದುಬಂದಿರುವ ಬಿದಿರು ಜನರ ಬೇಡಿಕೆಗಳನ್ನು ಪೂರೈಸಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ, ನಾನಾ ಕಡೆ ನೆಡುತೋಪುಗಳಾಗಿ ಬೆಳೆಸಿರುವುದುಂಟು. ಬಿದಿರಿನಿಂದ ಕಾಗದದ ತಯಾರಿಕೆ ದಾಂಡೇಲಿ ಮತ್ತು ಭದ್ರಾವತಿಯಲ್ಲಿಯ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಸೌದೆಯ ಬೇಡಿಕೆಗಳನ್ನು ಪೂರೈಸಲು ಮತ್ತು ರೇಯಾನ್ ಪಲ್ಪನ್ನು ತಯಾರಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ಬೇಕಾಗುವ ನೀಲಗಿರಿ ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್ನನ್ನು ಅರಣ್ಯ ಇಲಾಖೆಯವರು ವಾರ್ಷಿಕವಾಗಿ ಸಾಧಾರಣ 1,200ರಿಂದ 2,000 ಮಿಮೀ ಮಳೆ ಬರುವ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದರ ಬೆಳೆಸುವಿಕೆಗೆ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಅರಣ್ಯ ಕಾರ್ಪೊರೇಷನ್ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿದೆ. ಹರಿಹರದಲ್ಲಿ ನೀಲಗಿರಿ ಮರದ ಕಾಂಡಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡು ರೇಯಾನ್ ಪಲ್ಪ್ ಮಾಡುವ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳನ್ನು ಬಿರ್ಲಾ ಕಂಪನಿಯವರು ಸ್ಥಾಪನೆ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಕರಾವಳಿಯ ಮರಳು ಮಣ್ಣಿರುವ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಖಾಸಗಿ ಜನರು ಹಾಗೂ ಅರಣ್ಯ ಇಲಾಖೆಯವರು ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಸರ್ವೆ ಮರಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಒಳನಾಡಿನಲ್ಲಿ, ಅಂದರೆ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸುತ್ತಮುತ್ತ ಸಹ ಸರ್ವೆ ಮರಗಳ ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್ ಸಾಕಷ್ಟು ಉಂಟು. ಇವನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸೌದೆಯಾಗಿಯೂ ಗಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಆಧಾರಕಂಬಗಳಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸುವರು.

ಫಲಕ್ಕಾಗಿ ಹಾಗೂ ಮರಮುಟ್ಟು ಸೌದೆಗಳಿಗಾಗಿ ಬೆಳೆಸಿದ ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್ ಅಲ್ಲದೆ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಅರಣ್ಯ ಇಲಾಖೆಯವರು ರಬ್ಬರ್ ಉತ್ಪಾದಿಸಲು ರಬ್ಬರ್ ತೋಟಗಳನ್ನು 1962 ರಿಂದ ಬೆಳೆಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಅವುಗಳ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ ಈಗ ಸುಮಾರು 5,000 ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳಿಗೂ ಹೆಚ್ಚು. ಈ ಮರಗಳ ತೊಗಟೆಯನ್ನು ಸಾವಕಾಶವಾಗಿ ಗಾಯಗೊಳಿಸಿ ಹಾಲಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಬರುವ ರಬ್ಬರನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿರುವ ಕಾರ್ಖಾನೆಯಲ್ಲಿ ಶುದ್ಧಿಗೊಳಿಸಿ ಮಾರಾಟ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಮೆಕ್ಸಿಕೊ ದೇಶದಿಂದ ತರಿಸಲಾದ ಬರ್ಸೆರ ಜಾತಿಯ ಗಿಡಗಳನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲೂ ಅರಣ್ಯ ಇಲಾಖೆಯುವರು ಬೆಳೆಸಿ ಅದರ ಹಣ್ಣಿನ ಸಿಪ್ಪೆಯಿಂದ ಭಟ್ಟಿ ಇಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಾಬೂನು ಮೊದಲಾದ ತಯಾರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಎಣ್ಣೆಯ ಉಪಯೋಗ ಉಂಟು. ಶುಷ್ಕವನ ಅಥವಾ ಶುಷ್ಕ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಗಂಧ ಸಹಜವಾಗಿ ಬೆಳೆದುಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅದರ ಬೇಡಿಕೆ ಅಧಿಕವಾದ್ದರಿಂದ ಕಾಯ್ದಿರಿಸಿದ ಸರ್ಕಾರಿ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಗಂಧದ ಬೀಜಗಳನ್ನು ಪೊದರಿನೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಿತ್ತಿ ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್ನನ್ನು ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದರ ಚೇಗಿನಿಂದ ಸುವಾಸನಾಯುತವಾದ ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ಬಟ್ಟಿ ಇಳಿಸಿ ಅತ್ತರನ್ನು ತಯಾರಿಸಲು ಪರದೇಶಗಳಿಗೆ ರಫ್ತು ಮಾಡುವರು. ಸಾಬೂನು ತಯಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇದರ ಉಪಯೋಗ ಉಂಟು.

ರಬ್ಬರು, ಗೋಡಂಬಿ ಮೊದಲಾದ ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್‌ಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಉತ್ತಮ ಫಲ ಕೊಡುವ ಸುಧಾರಿತ ಸಸಿಗಳ ಮೊಗ್ಗನ್ನು ಸಾಧಾರಣ ಸಸಿಗಳಿಗೆ ಕಸಿಮಾಡಿ ಬೆಳೆಸುವ ರೂಢಿ ಇದೆ. ಮಡಿಯಲ್ಲಿ ಬೀಜ ಬಿತ್ತಿ ಬಂದ ಸಸಿಗಳ ಕಾಂಡದ ಚಕ್ಕೆ ತೆಗೆದೋ ಕಾಂಡವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿಯೋ ಸುಧಾರಿತ ತಳಿಗಳ ಮೊಗ್ಗನ್ನಾಗಲಿ ರೆಂಬೆಯನ್ನಾಗಲಿ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಕಸಿ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಉತ್ತಮ ಬೀಜಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಒಳ್ಳೆಯ ಬೀಜ ವೃಕ್ಷಗಳನ್ನು ಆರಿಸಿ ಕಾಪಾಡಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾರೆ.

ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್‌ನಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಜಾತಿಯ ಗಿಡಮರಗಳನ್ನು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ನೆಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಒಮ್ಮೆ ಕ್ರಿಮಿಕೀಟಗಳೋ ಬೂಷ್ಟುಗಳೋ ಕಾಯಿಲೆಯನ್ನು ತಂದರೆ ಅವು ಬಲುಬೇಗನೆ ಹಬ್ಬಿ ಸಾಂಕ್ರಾಮಿಕವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುತ್ತದೆ. ಸಹಜವಾಗಿ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಾದರೆ ಅನೇಕ ಜಾತಿಯ ಗಿಡಮರಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಕೆಲವು ಜಾತಿಯ ಗಿಡಮರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿರೋಧಕ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿದ್ದು ರೋಗದ ಹರಡುವಿಕೆ ಬಲುಮಟ್ಟಿಗೆ ಕುಂಠಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್ನಿನಲ್ಲಿ ರೋಗಗಳು ಮತ್ತು ಕ್ರಿಮಿಕೀಟಗಳ ಹಾವಳಿಯನ್ನು ಮೊದಲೇ ತಡೆಗಟ್ಟುವ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಹೆಪ್ಟಕ್ಲೋರ್, ಬಿ.ಎಚ್.ಸಿ., ಬೋರ್ಡೊಮಿಶ್ರಣ, ತಾಮ್ರಮಿಶ್ರಿತ ಔಷಧಿಗಳೂ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಬಳಕೆಯಿಂದ ಕೈಗೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ದನಕರುಗಳ ಹಾವಳಿಯನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟಲು ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್ನಿನ ಸುತ್ತಲೂ ಭದ್ರವಾದ ಮುಳ್ಳುಬೇಲಿಯನ್ನು ಹಾಕುವುದು ಅಥವಾ ಆಳವಾದ ಕಂದಕಗಳನ್ನು ತೋಡುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಉಂಟು. ಕಳೆಗಳು ಬೆಳೆದು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ತೇವವನ್ನೂ ಸಾರವನ್ನೂ ಹೀರಿ ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್ನನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಬೆಳೆಯಲು ಬಿಡುವುದಿಲ್ಲವಲ್ಲದೆ ಕಳೆಗಳು ಬೇಸಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಒಣಗಿ ಕಾಡ್ಗಿಚ್ಚು ಹಬ್ಬಲು ಸಹಾಯಕವಾಗುತ್ತವೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್ ಮಾಡಿದ ಅನಂತರ ಪ್ರತಿವರ್ಷವೂ ಕಳೆ ಕೀಳುವ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ಇರುತ್ತದೆ.

ಸಾಗುವಾನಿ ಮೊದಲಾದ ಜಾತಿಯ ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್‌ಗಳನ್ನು ಉತ್ತಮವಾದ ಕಾಂಡ ಪಡೆಯಲು ಬೆಳೆಸುತ್ತಾರೆ. ದೂರ ದೂರವಾಗಿ ಬೆಳೆಸಿದರೆ ಗಿಡಗಳು ಬಹು ಕವಲೊಡೆದು ಕಾಂಡದ ಬೆಳೆವಣಿಗೆ ಉತ್ತಮವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಅತಿಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ಥಳಾವಕಾಶ ಕೊಡಬೇಕು. ಆಗ ಅವು ನೇರವಾಗಿ, ಕವಲೊಡೆಯದೆ ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ಸಾಧಾರಣ ಬೆಳೆದು ಅವು ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ತಾಗುವಂತಾಗುವಾಗ ಒಳ್ಳೆಯ ಕಾಂಡಗಳಿರುವ ಗಿಡಗಳನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಂಡು ಅವುಗಳ ಸುತ್ತ ಇರುವ ಕೀಳು ಕಾಂಡದ ಗಿಡಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಸಾಗುವಾನಿ ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್‌ನಲ್ಲಿ 7,12,28,35 ವರ್ಷಗಳಿಗೊಮ್ಮೆ ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ಗಿಡಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದರೆ ಆರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಮರಗಳು ಉತ್ತಮವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಲು ಎಡೆಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಂತೆ ಆಗುವುದು. ಹಣ್ಣುಗಿಡಗಳು, ರಬ್ಬರ್ ಗಿಡ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ವಿಶಾಲವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಲು ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಅವಕಾಶ ಒದಗಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಗಿಡಗಳನ್ನು ಅವು ಸಹಜವಾಗಿ ಸಾಯುವವರೆಗೆ ಬಿಟ್ಟರೆ ಗಿಡಗಳಿಗೆ ಗರಿಷ್ಠ ಮೊತ್ತದ ಇಳುವರಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಗಿಡಗಳ ಸರಾಸರಿ ವಾರ್ಷಿಕ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಇಳಿಮೊಗವಾಗಲು ತೊಡಗುವಾಗಲೇ ಕಡಿದು ಪುನಃ ಹೊಸ ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್ನನ್ನು ಮಾಡುವುದು ರೂಢಿ. ಸಾಗುವಾನಿ ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್ನನ್ನು ಸಾಧಾರಣ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸಾರಾಂಶ ಮತ್ತು ತೇವಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ 70–80 ವರ್ಷಗಳವರೆಗೆ ಬೆಳೆಸಿ ಕಡಿತಲೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಗೋಡಂಬಿ ಗಿಡಗಳು 35 ವರ್ಷಗಳವರೆಗೆ ಅಧಿಕ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಫಲ ಕೊಡುತ್ತವೆ. ರಬ್ಬರ್ ಗಿಡಗಳು ಕೂಡ ಹಾಗೆಯೇ 35 ವರ್ಷಗಳಾದ ಮೇಲೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಫಸಲನ್ನು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಅವನ್ನು ಕಡಿದು ಹೊಸ ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್ನನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಅದೇ ರೀತಿ ಬರ್ಸೆರ ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್ನನ್ನು ಸಹ 30–35 ವರ್ಷಗಳವರಗೆ ಬೆಳೆಸಬಹುದು. ನೀಲಗಿರಿ ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್ನಾದರೆ 10 ವರ್ಷಗಳ ಮೇಲೆ ಬೆಳೆಯಲು ಬಿಟ್ಟರೆ ಲಾಭದಾಯಕವಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹತ್ತನೆಯ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಮರಗಳನ್ನು ನೆಲಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಕಡಿತಲೆ ಮಾಡಿದರೆ ಅದೇ ಮೋಟಿನಿಂದ ಪುನಃ ಚಿಗುರು ಬಂದು ಮರವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತದೆ. ಅವನ್ನು ಮತ್ತೆ 10 ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಕಡಿತಲೆ ಮಾಡಿದರೆ ಪುನಃ ಚಿಗುರು ಬರುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ಹತ್ತತ್ತು ವರ್ಷಗಳಿಗೊಮ್ಮೆ ಕಡಿತಲೆ ಮಾಡುತ್ತ ನಾಲ್ಕು ಬೆಳೆಗಳನ್ನು ಒಂದೇ ಮೋಟಿನಿಂದ ತೆಗೆಯಬಹುದು. ಕ್ರಮೇಣ ಚಿಗುರುಗಳು ಬಲಹೀನವಾಗಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಸಂಪೂರ್ಣ ಮೋಟುಗಳನ್ನು ತೆಗೆಸಿ ಪುನಃ ಸಸಿ ನೆಟ್ಟು ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್ ಮಾಡಬಹುದು.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿರುವ ಹಲವಾರು ಸರ್ಕಾರಿ ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್‌ಗಳು ಒಟ್ಟು ವಿಸ್ತೀರ್ಣದ ಬಗೆಗೆ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಕೆಳಗಿನ ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು (2001–02).

ಕ್ರಮಸಂಖ್ಯೆ	**ಬೆಳೆ**	**ಒಟ್ಟುವಿಸ್ತೀರ್ಣ(ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಲ್ಲಿ)**
1	ತೇಗ	1,46,367
2	ಗೋಡಂಬಿ	41,086
3	ನೀಲಗಿರಿ	1,41,993
4	ಮೆದುಮರ	12,440
5	ಉರುವಲು ಮತ್ತು ಇತರೆ	10,20,914
6	ಬಿದಿರು	20,569
7	ಲ್ಯಾವೆಂಡರ್	1,097
8	ಕೆಂಪೆಣ್ಣೆ ತಾಳೆ	9
9	ಕೋಕೊ	1,595
10	ರಬ್ಬರ್	6,597
11	ಸಾಂಬಾರು ಪದಾರ್ಥಗಳು	74
12	ಕಾಫಿ	200000
13	ಬೆತ್ತ	4,310
14	ಟೀ	7000
15	ಶ್ರೀಗಂಧ	8,529
16	ಫಲತೋಟಗಳು	11,413
17	ಶಾಲವನ	15,520
18	ರಸ್ತೆ ಬದಿ ನೆಡುತೋಪು(8ಮೀ)	41,740
19	ನಾಲಾಬದಿ ನೆಡುತೋಪು	10,476
20	ಇತರೆ	85,852
	ಒಟ್ಟು	**17,78,608**

(ಕೆ.ಐ.ಕೆ.)

ಫಕೀರಪ್ಪ ಗವಾಯ್ ಕುಂದಗೋಳ: ಸು. 1900–69. ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನಿ ಸಂಗೀತಗಾರರು. ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕುಂದಗೋಳದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮ ದರ್ಜೆಯ ವೀರಶೈವ ಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ಹಿರಿಯರು ತಾಳವಾದ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಂಡಪಂಡಿತರಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಫಕೀರಪ್ಪನವರು ಸಹ ತಬಲವಾದ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಪುಣರೆನಿಸಿದ್ದರು. ಇವರ ತಬಲವಾದನದ ವೈಖರಿಯನ್ನೊಮ್ಮೆ ಗಮನಿಸಿದ ಗಾನ ಸಾಮ್ರಾಟ ಅಬ್ದುಲ್ ಕರೀಂಖಾನ್ ಅವರು ಇವರನ್ನು ತಮ್ಮ ಶಿಷ್ಯರನ್ನಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಗಾಯನ ಕಲಿಸಿದರು.

ಉತ್ತರಾದಿ ಸಂಗೀತ ಶೈಲಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಕಿರಾಣಾ ಘರಾಣಾದ ಜನಕರಾದ ಅಬ್ದುಲ್ ಕರೀಂಖಾನ್ ಸಾಹೇಬರೊಡನೆ ತಬಲ ನುಡಿಸುವ ಜೊತೆಗೆ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಗಾಯಕರಾಗಿ ಇಡೀ ಭಾರತವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸಂಚರಿಸಿ ಗಾಯನ–ವಾದನಗಳೆರಡರಲ್ಲೂ ಮಹಾ ಆಚಾರ್ಯರೆನಿಸಿಕೊಂಡರು. ಮುಂದೆ ತಮ್ಮ ಸ್ವಂತ ಸ್ಥಳವಾದ ಕುಂದಗೋಳಕ್ಕೆ ಮರಳಿ ಸ್ವರಪ್ರಕಾಶ ಸಂಗೀತ ವಿದ್ಯಾಲಯ ಎಂಬ ಸಂಗೀತ ಶಿಕ್ಷಣಶಾಲೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಅನೇಕ ಶಿಷ್ಯರನ್ನು ತಯಾರುಮಾಡಿ ಸಂಗೀತಕಲೆಗೆ ಉತ್ತಮ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಇವರ ಗಾಯನವನ್ನು ಮುಂಬಯಿ ಮತ್ತು ಧಾರವಾಡ ಆಕಾಶವಾಣಿ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಬಿತ್ತರಿಸುತ್ತಿದ್ದವು. 1965ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿ ಇವರಿಗೆ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನಿತ್ತು ಗೌರವಿಸಿತು. ಸುಮಾರು ಐವತ್ತು ವರ್ಷಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಕನ್ನಡನಾಡಿನ ಸಂಗೀತ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದ ಇವರು ಕುಂದಗೋಳದಲ್ಲಿ 1969 ಮಾರ್ಚ್ 7ರಂದು ನಿಧನಹೊಂದಿದರು. ಇವರು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಸಂಗೀತ ಶಿಕ್ಷಣಸಂಸ್ಥೆ ಕುಂದಗೋಳದಲ್ಲಿ ಈಗಲೂ ಇದೆ. **(ಆರ್.ವಿ.ಎಸ್.)**

ಫಕೀರವ್ವ ಗುಡಿಸಾಗರ: 1925–2002. ಹೆಸರಾಂತ ಜನಪದ ಕಲಾವಿದೆ. ಜಾನಪದ ಶ್ರೀ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪಡೆದವರು (1998). ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆ ನವಲಗುಂದ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗುಡಿಸಾಗರ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 1925 ಮಾರ್ಚ್ 10 ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಮರಿಯಪ್ಪ, ತಾಯಿ ನೀಲವ್ವ ಮಾದರ. ಬಡತನದ ಕಾರಣದಿಂದ ಶಿಕ್ಷಣದ ಸೌಲಭ್ಯ ಪಡೆಯಲಾಗಲಿಲ್ಲ.ತಾರುಣ್ಯಕ್ಕೆ ಬಂದ ತಕ್ಷಣ ದೇವದಾಸಿ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕಾಗಿ ಬಂತು. ಇವರು ಹಾಡುಗಾರ್ತಿಯಾಗಿ ರೂಪುಗೊಂಡದ್ದು ಆಕಸ್ಮಿಕ. ಹತ್ತು ವರ್ಷದವಳಾಗಿದ್ದಾಗ ಒಮ್ಮೆ ತಾಯಿಯ ತವರೂರಾದ ಹೆಬ್ಬಳಿಗೆ ಹೋಗಿದ್ದರು. ಅಲ್ಲಿ ಮನ್ನಿಕಟ್ಟಿ ಗಂಗೂಬಾಯಿ ಎಂಬುವವರು ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಹಾಡುಗಳಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತರಾದರು, ಹಾಡಲೇಬೇಕೆಂಬ ಛಲ ತೊಟ್ಟರು. ಜೊತೆಗೆ ಸೋದರಮಾವ ಹನುಮಂತಪ್ಪನವರೂ ಸ್ವತಃ ಹಾಡುಗಾರರಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಫಕೀರವ್ವನವರಿಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ದೊರೆಕುವಂತಾಯಿತು. ಹದಿನಾರನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಗೋಕಾಕ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹುಲಗುಂದ ಗ್ರಾಮದ ಶಿವಲಿಂಗಸ್ವಾಮಿಗಳ ದರ್ಶನ ಮಾಡಿದರು. ಅವರಲ್ಲಿ ಗೀಗೀ ಪದಗಳನ್ನು ಕಲಿಯುವುದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಜನ ಶಿಷ್ಯರಿದ್ದರು. ಸ್ವಾಮಿಗಳು ಇವರನ್ನು ಶಿಷ್ಯಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ಅಲ್ಲಿ ಮೂರು ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಗೀಗೀ ಪದಗಳ ಹಾಡುಗಾರಿಕೆ ಕಲಿತರು. ಮುಂದೆ ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಜಾತ್ರೆ ಮತ್ತು ವಿವಿಧ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತ ಬಂದರು, ಕೂಲಿ ಕೆಲಸದೊಂದಿಗೆ ಹಾಡುವುದೂ ಹವ್ಯಾಸವಾಯಿತು.

ಒಂದು ಕೈಯನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿ ಮತ್ತೊಂದು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಡಪ್ಪಿನಿಂದ ದನಿ ಹೊಮ್ಮಿಸುತ್ತ ಹೆಜ್ಜೆಗಳನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಇಡುತ್ತ, ಎಡಬಲದ ಜನರಿಗೆ ಹಾಡಿನ ಮೂಲಕ ಉತ್ತರಿಸುವುದು ಫಕೀರವ್ವನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ ತಮ್ಮ ಸೋದರಮಾವನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಹೋರಾಟದ

ಗೀತೆಗಳನ್ನು ಹಾಡಿ ಕ್ರಾಂತಿಕಾರಿ ಕಲಾವಿದೆ ಎನಿಸಿದರು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಚಳವಳಿಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಗೀಗೀಪದಗಳನ್ನು ಹೋರಾಟದ ಮಾಧ್ಯಮವನ್ನಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡರು ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ಹಲವು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳ ಸಂದೇಶವನ್ನು ತಮ್ಮ ಗೀತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡು ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಇಪ್ಪತ್ತು ಅಂಶಗಳ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ, ಅಸ್ಪೃಶ್ಯತಾ ನಿವಾರಣೆ, ಮದ್ಯಪಾನ ಹಾಗೂ ಧೂಮಪಾನದ ತೊಂದರೆಗಳು–ಮೊದಲಾದ ಸಾಮಾಜಿಕ ಪಿಡುಗುಗಳ ವಿರುದ್ಧ ಗೀತೆಗಳನ್ನು ಹಾಡುವುದರ ಮೂಲಕ ಜನರ ಗಮನಸೆಳೆದರು. ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದಿಂದ ವಂಚಿತರಾಗಿದ್ದರೂ ಸಾಕ್ಷರತೆಯ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ತಮ್ಮ ಗೀಗೀ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಡಿದರು. ಎಷ್ಟು ವರ್ಷ ಹಾಡಿದರೂ ಇವರ ಆರ್ಥಿಕ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಮಾತ್ರ ಸುಧಾರಿಸಲಿಲ್ಲ. ತಮ್ಮ ಜೀವಿತದ ಕೊನೆಯವರೆಗೂ ಸಹೋದರಿ ಮರಿಯಮ್ಮ ಮತ್ತು ಆಕೆಯ ಮಕ್ಕಳ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿದ್ದರು. ಗೀಗೀ ಪದಗಳನ್ನು ಕಲಿಸಲು ಮತ್ತು ತರಬೇತಿ ನೀಡಲು ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ಫಕೀರವ್ವನವರಿಗೆ ಆರ್ಥಿಕ ನೆರವನ್ನು ನೀಡಿತ್ತು. ಸಿಮ್ಲಾ, ಹೈದರಾಬಾದ್, ದೆಹಲಿ, ಮುಂಬಯಿ–ಮುಂತಾದ ನಗರಗಳಲ್ಲಿ ಫಕೀರವ್ವನವರ ಕಂಚಿನಕಂಠದ ಮೂಲಕ ಗೀಗೀ ಪದಗಳು ಮೊಳಗಿವೆ.

ಇವರಿಗೆ ಹಲವು ಗೌರವ, ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಲಭಿಸಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಜಾನಪದ ಮತ್ತು ಯಕ್ಷಗಾನ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1984), ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1994), ಜಾನಪದ ಶ್ರೀ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1998) – ಇವು ಮುಖ್ಯವಾದವು. ನಾಡಿನಾದ್ಯಂತ ಗೀಗೀ ಪದ ಹಾಡಿಕೊಂಡು ಸುತ್ತಾಡಿ, ಅನಾರೋಗ್ಯದಿಂದ ಬಳಲಿ ಸರ್ಕಾರ ನೀಡಿದ್ದ ಬಂಗಾರದ ಪದಕವನ್ನು ಮಾರಿ ಔಷಧಿ ಪಡೆಯುವ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಈ ಕಲಾವಿದೆಗೆ ಕಡೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಒದಗಿಬಂತು. ಇವರು 2002ರಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. **(ಜಿ.ಆರ್.ಟಿ.)**

ಫರ್ನಾಂಡಿಸ್, ಜಾರ್ಜ್: 1930– . ಸಮಾಜವಾದಿ ಚಿಂತಕರು, ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಾರ್ಮಿಕ ನಾಯಕರು. ಕೇಂದ್ರ ಮಾಜಿ ರಕ್ಷಣಾ ಸಚಿವರಾಗಿದ್ದವರು. 1930 ಜೂನ್ 3ರಂದು ಮಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರದಾಯಸ್ಥ ಕ್ರೈಸ್ತ ಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದರು. ತಂದೆ ಜಾನ್ ಫರ್ನಾಂಡಿಸ್, ತಾಯಿ ಆಲಿಸ್. ತಮ್ಮ ಮಗ ಪಾದ್ರಿಯಾಗಬೇಕೆಂಬುದು ಇವರ ತಂದೆತಾಯಿಗಳ ಇಚ್ಛೆ. ಮೆಟ್ರಿಕ್ ಪರೀಕ್ಷೆ ಮುಗಿದಮೇಲೆ ಫರ್ನಾಂಡಿಸ್ ಅವರು ಬೆಂಗಳೂರು ಸೇಂಟ್ ಪೀಟರ್ ಸೆಮಿನರಿಯಲ್ಲಿ ಧಾರ್ಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಹಾಗೂ ತರಬೇತಿಗೆ ಹೋದರು. ಒಂದು ವರ್ಷ ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿದರು. ಆದರೆ ಚಿಕ್ಕಂದಿನಿಂದಲೂ ಪ್ರತಿಭಟನಾ ಮನೋಧರ್ಮ ಹೊಂದಿದ್ದ ಇವರು ಸಮಾಜವಾದಿ ತತ್ತ್ವಗಳಿಗೆ ಮನಸೋತರು. 1949ರಲ್ಲಿ ಸೋಷಿಯಲಿಸ್ಟ್ ಪಾರ್ಟಿಯ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲಾ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರಾದರು. ಅನಂತರ ಮುಂಬಯಿಗೆ ಹೋಗಿ, ಅಲ್ಲಿ ಮುದ್ರಣಾಲಯವೊಂದರಲ್ಲಿ ಕರಡು ತಿದ್ದುವ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಕಾರ್ಮಿಕನಾಗಿ ವೃತ್ತಿ ಆರಂಭಿಸಿದ ಫರ್ನಾಂಡಿಸ್ ಅವರು ಮುಂಬಯಿಯ ಟ್ರೇಡ್ ಯೂನಿಯನ್ ಅಗ್ರಗಣ್ಯ ನಾಯಕರಾದರು. ಸಂಘಟನಾಚಾತುರ್ಯ, ಮಾತುಗಾರಿಕೆಯ ಕುಶಲತೆ ಇವರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಮುಂಬಯಿಯ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹಡಗುಕಟ್ಟೆ ಕಾರ್ಮಿಕ ನಾಯಕ ಡಿ ಮೆಲ್ಲೊ ಇವರ ಗುರು. ಫರ್ನಾಂಡಿಸ್ 1951ರಿಂದಲೇ ಹಡಗುಕಟ್ಟೆ, ಸಾರಿಗೆ, ನಗರ ಸಭೆ, ಹೋಟೆಲ್ ಹಾಗೂ ಇತರ ಕಾರ್ಮಿಕರ ಸಂಘಟನೆಗೆ ತೊಡಗಿ ಡಿ ಮೆಲ್ಲೊರ ಅನಂತರ ಪ್ರಮುಖ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಮುಖಂಡರಾದರು. 1954ರಲ್ಲಿ ಮುಂಬಯಿಯ ಪೌರಸಭಾ ಮಜ್ದೂರ್ ಸಂಘವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಅದರ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಗೊಂಡರು. 1958ರಲ್ಲಿ ಮುಂಬಯಿ ಕಾರ್ಮಿಕ ಸಂಘದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾದರು. ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಖ್ಯಾತಿಗೆ ಏರಿದ ಫರ್ನಾಂಡಿಸ್ 1958ರಲ್ಲಿ ಅಖಿಲಭಾರತ ಹಿಂದ್ ಮಜ್ದೂರ್ ಸಭೆಯ ಖಜಾಂಚಿಯಾದರು. ಹಿಂದ್ ಮಜ್ದೂರ್ ಪಂಚಾಯಿತ್‌ನ ಮಹಾಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿಯೂ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಮುಂಬಯಿಯ ವಿದ್ಯುತ್ ಪೂರೈಕೆ ಮತ್ತು ಸಾರಿಗೆ ಕಾರ್ಮಿಕರ ಸಂಘ, ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಬಾನುಲಿ ಪ್ರಸಾರಕರ ಮತ್ತು ದೂರದರ್ಶನ ಪ್ರಸಾರಕರ ಸಂಘ ಇವುಗಳ ಅಧ್ಯಕ್ಷಸ್ಥಾನವೂ ಇವರಿಗೆ ದೊರಕಿತು. ಭಾರತದ ಕಾರ್ಮಿಕ ಸಂಘದ ಏಕೈಕ ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕ್ ಆದ ಮುಂಬಯಿ ಕಾರ್ಮಿಕ ಸಹಕಾರ ಬ್ಯಾಂಕನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಕಾರ್ಮಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳ ನಡುವೆ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿದ್ದ ತಮ್ಮ ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆಯನ್ನು ನಿರ್ಲಕ್ಷಿಸಲಿಲ್ಲ. ಇವರು 1955ರಲ್ಲಿ ಸಂಯುಕ್ತ ಸೋಷಿಯಲಿಸ್ಟ್ ಪಕ್ಷದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಕಾರ್ಯಕಾರಿ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರಾದರು. 1965ರಲ್ಲಿ ಖಜಾಂಚಿಯಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. 1969ರಲ್ಲಿ ಆ ಪಕ್ಷದ ಮಹಾ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ ಅಧಿಕಾರ ವಹಿಸಿಕೊಂಡರು. 1973ರಲ್ಲಿ ಸೋಷಿಯಲಿಸ್ಟ್ ಪಾರ್ಟಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾದರು. ಎಸ್.ಎಸ್.ಪಿ., ಪಿ.ಎಸ್.ಪಿ ಹಾಗೂ ಬಿ.ಎಸ್.ಪಿ.ಗಳು ಐಕ್ಯಗೊಂಡು ಏಕಪಕ್ಷವಾಗುವುದರಲ್ಲಿ ಇವರ ಪಾತ್ರ ಪ್ರಮುಖವಾದ್ದು. 1955ರಿಂದ ಸೋಷಿಯಲಿಸ್ಟ್ ಪಾರ್ಟಿಯ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರಾದ ಫರ್ನಾಂಡಿಸ್ ತಮ್ಮ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಸೋಷಿಯಲಿಸ್ಟ್ ಪಾರ್ಟಿಯನ್ನು ಆರನೆಯ ಲೋಕಸಭಾ ಚುನಾವಣೆಯಾದ ಮೇಲೆ ಜನತಾ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿಲೀನಗೊಳಿಸಿದರು. ಮುಂಬಯಿ ನಗರ ಕಾರ್ಮಿಕ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಚಿರಪರಿಚಿತ ವ್ಯಕ್ತಿಯಾದ ಫರ್ನಾಂಡಿಸರ ಕಾರ್ಯಕ್ಷೇತ್ರ ಪೌರಕಾರಣಕ್ಕೂ ರಾಜಕಾರಣಕ್ಕೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿಕೊಂಡಿತು. 1961–67ರ ವರೆಗೆ ಇವರು ಮುಂಬಯಿಯ ಮುನಿಸಿಪಲ್ ಕಾರ್ಪೊರೇಷನ್ನಿನ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. 1967ರ ಲೋಕಸಭಾ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸಿನ ಹಿರಿಯ ಮುಖಂಡರೂ ಮುಂಬಯಿ ದೊರೆಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ದರೂ ಆಗಿದ್ದ ಎಸ್.ಕೆ. ಪಾಟೀಲರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಲೋಕಸಭಾ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸಿನ ಹಿರಿಯ ಮುಖಂಡರೂ ಮುಂಬಯಿಯ ದೊರೆಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ದರೂ ಆಗಿದ್ದ ಎಸ್.ಕೆ. ಪಾಟೀಲರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಲೋಕಸಭಾ ಸದಸ್ಯರಾದರು. ಅಖಿಲಭಾರತ ರೈಲ್ವೆ ಕಾರ್ಮಿಕ ಫೆಡರೇಷನ್ನಿನ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದ ಇವರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ 1974ರಲ್ಲಿ ರೈಲ್ವೆ ಚಳವಳಿ ನಡೆಯಿತು. 1975ರ ಜೂನ್‌ನಲ್ಲಿ ಘೋಷಿಸಲಾದ ತುರ್ತುಪರಿಸ್ಥಿತಿಯ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ದೇಶದ್ರೋಹ ಆರೋಪಕ್ಕೆ ಗುರಿಯಾಗಿ ಭೂಗತರಾದರು. ಬರೋಡ ಡೈನಮೈಟ್ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಆಪಾದಿತರಾಗಿ ಸೆರೆಸಿಕ್ಕಿದ ಇವರ ಮೇಲೆ ಕ್ರಿಮಿನಲ್ ಮೊಕದ್ದಮೆ ಹೂಡಲಾಗಿತ್ತು. ಆರನೆಯ ಲೋಕಸಭಾ ಚುನಾವಣೆಗೆ (1977) ಬಿಹಾರದ ಮುಜಫರ್ಪುರ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಜನತಾ ಪಕ್ಷದ ಅಭ್ಯರ್ಥಿಯಾಗಿ ಜೈಲಿನಿಂದಲೇ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿದರು. ಬಂಧನಪ್ರತೀಕವಾದ ಆಳೆತ್ತರದ ಇವರ ಪಡಿರೂಪಿನ ಮೆರವಣಿಗೆಯ ವಿನೂತನ ಪ್ರಚಾರ, ವಿನ್ಯಾಸ ಭಾರತದ ಚುನಾವಣಾ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಥಮ.

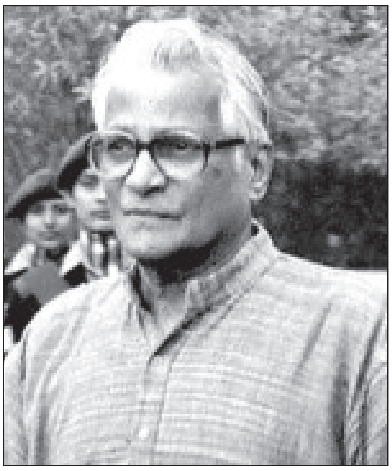

ಅಪಾರ ಜನಬೆಂಬಲದಿಂದ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಅಭ್ಯರ್ಥಿಯನ್ನು ಇವರು ಮೂರು ಲಕ್ಷಕ್ಕೂ ಅಧಿಕ ಮತದಿಂದ ಸೋಲಿಸಿ ಗೆದ್ದರು. ಇವರ ಮೇಲಿನ ಆಪಾದನೆಗಳು ಪೂರ್ವಗ್ರಹಪೀಡಿತವೆಂದು ಅವನ್ನು ತಳ್ಳಿಹಾಕಲಾಯಿತು. ಸಂಪರ್ಕ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿ ಕೇಂದ್ರ ಸಂಪುಟವನ್ನು ಸೇರಿದ ಫರ್ನಾಂಡಿಸ್ ಅವರು, ಎರಡು ತಿಂಗಳ ಅನಂತರ 1990ರ ವರೆಗೂ ಆ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿದರೂ. ಕೈಗಾರಿಕಾ ಸಚಿವರಾಗಿ 1999ರಲ್ಲಿ ಬಿಜೆಪಿ ಮತ್ತು ಇತರ ಹಲವು ಪಕ್ಷಗಳ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮೈತ್ರಿಕೂಟದ ಸರ್ಕಾರದಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಣಾ ಮಂತ್ರಿಯಾದರು.

ಫರ್ನಾಂಡಿಸ್ ಅವರು ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಿಗಳೂ ಹೌದು. ತಮ್ಮ ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ವಯಸ್ಸಿಗೇ ಪತ್ರಿಕಾ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಕಾಲಿಟ್ಟು 'ಕೊಂಕಣ ಯುವಕ' ಎಂಬ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಅದರ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರು. 1950ರಲ್ಲಿ ರೈತವಾಣಿ ಎಂಬ ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ಅದನ್ನು ನಡೆಸಿದರು. 1952–53ರಲ್ಲಿ ಡಾಕ್‌ಮನ್ ಎಂಬ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಯ ಕಾರ್ಮಿಕ ಪತ್ರಿಕೆ ಹಾಗೂ ನ್ಯೂ ಸೊಸೈಟಿ ಎಂಬ ಪತ್ರಿಕೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿದರು. ಆಮೇಲೆ ಕಳೆದ ಶತಮಾನದ ಎಪ್ಪತ್ತರ ದಶಕದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಕ್ಷ ಎಂಬ ಹಿಂದಿ ಸಾಪ್ತಾಹಿಕವನ್ನು ದೆಹಲಿಯಿಂದ ಹೊರಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಚಿವರಾಗಿದ್ದ ದಿವಂಗತ ಹುಮಾಯೂನ್ ಕಬೀರ್ ಅವರ ಮಗಳು ಲೈಲಾ ಇವರ ಪತ್ನಿ.

(ಎಸ್.ಎಸ್.ಎಂಯು.)

ಫಲ ಉತ್ಪಾದನೆ ಮತ್ತು ಫಲ ಉದ್ಯಮ: ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಫಲ ಉತ್ಪಾದನೆಗೆ ಸಹಾಯಕವಾಗುವ ಪ್ರಕೃತಿದತ್ತವಾದ ಉತ್ತಮ ವಾತಾವರಣ, ಫಲವತ್ತಾದ ಮಣ್ಣು, ಯೋಗ್ಯ ಭೂಮಿ, ಅನುಕೂಲವಾದ ಹವಾಗುಣ ಹಾಗೂ ಮಳೆ ಮತ್ತು ಇತರೆ ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ಹಲವಾರು ಜಾತಿಯ ಹಣ್ಣುಗಳನ್ನು ರಾಜ್ಯದ ವಿವಿಧ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಷದ ಎಲ್ಲ ಕಾಲಗಳಲ್ಲೂ ಬೆಳೆಯುವ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯ. ಬಾಳೆ, ಮಾವು, ಕಿತ್ತಳೆ, ಮೂಸಂಬಿ, ಚಕ್ಕೋತ, ನಿಂಬೆ, ದ್ರಾಕ್ಷಿ, ಸಪೋಟ, ಸೀಬೆ, ಅನಾನಸ್, ಪಪಾಯಿ–ಇವು ಕರ್ನಾಟಕದ ಮುಖ್ಯ ಹಣ್ಣಿನ ಬೆಳೆಗಳು. ದಾಳಿಂಬೆ, ಅಂಜೂರ, ಸೀತಾಫಲ, ಎಲಚಿ, ಹಲಸು ಮೊದಲಾದವನ್ನು ಸಹ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಫ್ಯಾಷನ್ ಫ್ರೂಟ್, ಬಟರ್ ಫ್ರೂಟ್ (ಅವೊಕಾಡೊ), ಸ್ಟ್ರಾಬೆರಿ, ಬೋರೆ, ಕಲ್ಲಂಗಡಿ, ಕರಬೂಜ, ಮರಸೇಬು, ಕಮರಕೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಕೂಡ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಬೆಳೆಯಲಾಗುವುದು. ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಣ್ಣು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಆದ್ಯತೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಗಣನೀಯ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಹಣ್ಣಿನ ತೋಟಗಳು ವಿಸ್ತಾರಗೊಂಡು ಫಲ ಉತ್ಪಾದನೆ ಅಧಿಕಗೊಂಡಿದೆ. ಹಣ್ಣಿನ ತೋಟಗಳ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ ಮತ್ತು ಹಣ್ಣುಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಬಗ್ಗೆ ನಿಖರವಾದ ಅಂಕಿ ಅಂಶಗಳು ದೊರೆಯುವುದು ಕಷ್ಟ. ಆದರೂ ವಿವಿಧ ಮೂಲಗಳಿಂದ ಶೇಖರಿಸಿದ 2001–2002ನೆಯ ಕೃಷಿ ಮತ್ತು ತೋಟಗಾರಿಕೆ ಇಲಾಖೆಯ ವಾರ್ಷಿಕ ವರದಿ ಪ್ರಕಾರ. 1999–2000ನೆಯ ಸಾಲಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ತೋಟಗಾರಿಕೆ ಬೆಳೆಗಳು ವಿಸ್ತೀರ್ಣ ಮತ್ತು ಉತ್ಪನ್ನದ ಬೆಳೆವಾರು ವಿವರಗಳು:

ಕ್ರ.ಸಂ.	**ಬೆಳೆಯಹೆಸರು**	**1999–2000**	
	ಹಣ್ಣಿನ ಬೆಳೆಗಳು	**ವಿಸ್ತೀಣ**	**ಉತ್ಪನ್ನ**
1	ಮಾವು	133806	1286224
2	ಬಾಳೆಹಣ್ಣು	31766	731474
	ಪಚ್ಚಬಾಳೆ ಇತರೆ;	26954	503679
	ಒಟ್ಟು–ಬಾಳೆ	58721	1235153
3	ಸೀಬೆ	11596	143822
4	ಸಪೋಟ	25682	253854
5	ನಿಂಬೆ	14094	193255
6	ಮೂಸಂಬಿ	1060	11277
7	ಕಿತ್ತಳೆ	3472	12327
	ಒಟ್ಟು–ಹುಳಿಜಾತಿ	18626	216777
8	ಅನಾನಸ್	4898	163703
9	ದಾಳಿಂಬೆ	10689	115616
I	ಹಲಸು	11333	260506
11	ಪರಂಗಿ	6627	302887
12	ಬೋರೆ	1238	25188
13	ಸೀತಾಫಲ	2727	21012
14	ಕಲ್ಲಂಗಡಿ	8424	253294
15	ಕರಬೂಜ	467	3658
16	ಮರಸೇಬು	0	0
17	ಚಕೋತ	23	67
18	ದ್ರಾಕ್ಷಿ	12070	307664
19	ಅಂಜೂರ	284	917
20	ಪನ್ನೇರಳೆ	285	1683
21	ಚಿಣ್ಣೆಹಣ್ಣು	153	496
22	ಲಿಚ್ಚಿ	54	280
23	ಸೇಬು	–	–
24	ಇತರೆ	5765	47459

1970ರ ದಶಕದಿಂದ ಈಚೆಗೆ ವಿವಿಧ ಹಣ್ಣು ಬೆಳೆಯುವ ಪ್ರದೇಶಗಳ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ ಬಹಳ ಹೆಚ್ಚಿದೆ. ದ್ರಾಕ್ಷಿತೋಟದ ವಿಸ್ತೀರ್ಣವೇ ಸು. 12,000 ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳಷ್ಟು ಆಗಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಫಲಸಸ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬಾಳೆ ಪ್ರಥಮ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆದಿದೆ.

ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಜಲಾಶಯಗಳು ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಹಣ್ಣು, ತರಕಾರಿ ಹಾಗೂ ವಿವಿಧ ತೋಟದ ಬೆಳೆಗಳಿಗೆ ಸು. 2.25 ಲಕ್ಷ ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳಿಗೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಯೋಗ್ಯ ಭೂಮಿ ದೊರೆತಿರುವ ಅಂದಾಜಿದೆ. ಹೊಸದಾಗಿ ಹಣ್ಣಿನ ತೋಟ ಮಾಡುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಈಗ ಇರುವ ಹಣ್ಣಿನ ತೋಟಗಳನ್ನು ಪುನರುಜ್ಜೀವನಗೊಳಿಸಿ ಸುಧಾರಿತ ಬೇಸಾಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಕೂಡ ಫಲ ಉತ್ಪಾದನೆಯನ್ನು ಅಧಿಕಗೊಳಿಸಬಹುದು. ಹಣ್ಣು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಬಗ್ಗೆ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರದ ಹಲವಾರು ಯೋಜನೆಗಳು ಕಾರ್ಯ ರೂಪದಲ್ಲಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ರಾಜ್ಯ ತೋಟದ ಇಲಾಖೆಯ ಮೂಲಕ ಪ್ರತಿವರ್ಷ 2,600 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಹೊಸದಾಗಿ ಹಣ್ಣಿನ ತೋಟಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದರೊಂದಿಗೆ 2,600 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಹಳೆಯ ಹಾಗೂ ನಿರ್ಲಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಹಣ್ಣಿನ ತೋಟಗಳನ್ನು ಪುನರುದ್ಧಾರ ಮಾಡುವ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷಾಂತರ ಹಣ್ಣಿನ ಗಿಡಗಳನ್ನು ಹಂಚುವ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವನ್ನೂ ಕೈಗೊಂಡಿದೆ. ತೋಟಗಾರಿಕೆ ಇಲಾಖೆ ರಾಜ್ಯದಾದ್ಯಂತ 415 ಫಾರಮ್ ಮತ್ತು ಸಸಿ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಜನರಿಗೆ ಗಿಡಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುವುದಲ್ಲದೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ತಾಕುಗಳ ಮೂಲಕ ಹಣ್ಣು ಬೇಸಾಯ ಕ್ರಮವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿ ರೈತರಿಗೆ ತಿಳುವಳಿಕೆ ಕೊಡುತ್ತಿದೆ. ರೈತರ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಹಣ್ಣು, ತರಕಾರಿ ಮತ್ತು ಇತರೆ ತೋಟದ ಬೆಳೆಗಳ ವ್ಯವಸಾಯದ ಬಗ್ಗೆ ರಾಜ್ಯದಾದ್ಯಂತ ಜಿಲ್ಲಾ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಕೊಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಹಣ್ಣಿನ ತೋಟ ಮಾಡಲು ಬಂಡವಾಳ ಅನಿವಾರ್ಯ. ಹಣ್ಣಿನ ಗಿಡ ಫಲಕೊಡಲು ದೀರ್ಘಕಾಲ ಕಾಯಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹಣಕಾಸಿನ ತೊಂದರೆಯಿದ್ದು ಹಣ್ಣು ಬೆಳೆಯಲು ಆಸಕ್ತಿಯಿರುವವರಿಗೆ ಕೃಷಿ ಪುನರ್ಧನ ಸಂಸ್ಥೆಯಿಂದ ಭೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಬ್ಯಾಂಕ್ ಹಾಗೂ ಅಪೆಕ್ಸ್ ಬ್ಯಾಂಕ್ ಮುಖಾಂತರ ದೀರ್ಘಾವಧಿ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಮಾವಧಿ ಸಾಲವನ್ನು ಕಡಿಮೆ ಬಡ್ಡಿದರದಲ್ಲಿ ನೀಡಿ ಫಲ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಲಭ ಕಂತುಗಳಲ್ಲಿ ತೀರಿಸುವ ಯೋಜನೆಗಳಿವೆ. ಕಿತ್ತಳೆ, ದ್ರಾಕ್ಷಿ, ಸಪೋಟ, ನಿಂಬೆ, ಸೀಬೆ ಮತ್ತು ಅನಾನಸ್ ಹಣ್ಣು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಗಳು ಕಾರ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿವೆ. ಮಾವು ಮೊದಲಾದ ಇತರೆ ಕೆಲವು ಹಣ್ಣುಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ಸಹ ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಗಳ ಅಭಿವೃದ್ದಿ ಯೋಜನೆ, ಬರಪೀಡಿತ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಅಭಿವೃದ್ದಿ ಯೋಜನೆ, ನದಿಗಳ ಹಾಗೂ ಜಲಾಶಯ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಯೋಜನೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಣ್ಣಿನ ಗಿಡಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ರಾಜ್ಯದ ವಿವಿಧ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೈಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಬಲ್ಗೇರಿಯದ ಸರ್ಕಾರದ ನೆರವಿನೊಡನೆ ಆರಂಭಿಸಿರುವ ಕೃಷಿ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಯ ಪ್ರಕಾರ ದಕ್ಷಿಣಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಎಲ್ಲ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು, ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸಾವಿರಾರು ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳಲ್ಲಿ ಅನಾನಸ್ ಬೆಳೆಯ ಯೋಜನೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದು. ವಿಶ್ವಬ್ಯಾಂಕಿನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಸುಮಾರು 21 ಸಾವಿರ ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳಲ್ಲಿ ಹದಿಮೂರು ಜಾತಿಯ ವಿವಿಧ ಹಣ್ಣುಗಳನ್ನು ರಾಜ್ಯದಾದ್ಯಂತ ಬೆಳೆದು ಸಂಸ್ಕರಿಸಿ ವಿದೇಶಗಳಿಗೆ ರಫ್ತು ಮಾಡುವ ಒಂದು ಬೃಹತ್ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಸಹ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದ ರೈತರು ಹಣ್ಣು ಬೆಳೆಯುವುದರಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಆಸಕ್ತಿ ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಅದರಲ್ಲೂ ದ್ರಾಕ್ಷಿ ಬೆಳೆಗಾರರು ಇಲಾಖೆಯ ತಾಂತ್ರಿಕ ಸಲಹೆ ಮೇರೆಗೆ ಸುಧಾರಿಸಿದ ಬೇಸಾಯಕ್ರಮ ಕೈಗೊಂಡು ಅತಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ದ್ರಾಕ್ಷಿ ಉತ್ಪನ್ನ ಪಡೆಯುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ದೇಶವಿದೇಶಗಳ ದ್ರಾಕ್ಷಿತಜ್ಞರು ಶ್ಲಾಘಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹಣ್ಣು ಬೆಳೆಯುವ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುವುದರೊಂದಿಗೆ ಆಧುನಿಕ ಕೃಷಿಪದ್ಧತಿಯನ್ನನುಸರಿಸಿ ಎಕರೆವಾರು ಅಧಿಕ ಉತ್ಪನ್ನ ಪಡೆದು ಹೆಚ್ಚು ಲಾಭಗೊಳಿಸುವುದು ಬೆಳೆಗಾರರ ಹಾಗೂ ದೇಶದ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಅಗತ್ಯ.

ಉತ್ತಮ ಹಾಗೂ ಅಧಿಕ ಫಲ ಉತ್ಪಾದನೆಗೆ ಸಂಶೋಧನೆ ಅಡಿಗಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ವಿವಿಧ ಬಗೆಯ ಹಣ್ಣು, ತರಕಾರಿ, ಹೂವು ಮೊದಲಾದ ತೋಟದ ಬೆಳೆಗಳ ಹೊಸ ತಳಿ ಕಂಡುಹಿಡಿಯುವುದು, ಗೊಬ್ಬರದ ಪರಿಮಾಣ, ರೋಗ ಹಾಗೂ ಕೀಟಗಳ ನಿಯಂತ್ರಣ ಉತ್ತಮ ವ್ಯವಸಾಯ ಪದ್ಧತಿ, ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕೊಯ್ಲು, ಶೇಖರಣೆ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕರಣ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿವಿಧ ಸಮಸ್ಯೆಗಳ ಸಂಶೋಧನಾ ಕಾರ್ಯ ಹೆಸರುಘಟ್ಟದಲ್ಲಿರುವ ಭಾರತೀಯ ತೋಟಗಾರಿಕೆ ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಹೆಬ್ಬಾಳದಲ್ಲಿರುವ ಕೃಷಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದಲ್ಲಿಯೂ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ. ಕಿತ್ತಳೆಗೆ ತಗಲುವ ಡೈಬ್ಯಾಕ್ ಮೊದಲಾದ ರೋಗ ಸಮಸ್ಯೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಕೊಡಗಿನ ಗೋಣಿಕೊಪ್ಪ, ಚೆಟ್ಟಳ್ಳಿ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ. ಹೆಸರುಘಟ್ಟದ ಸಂಶೋಧನಾಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ಮಾವು ಪ್ರತಿವರ್ಷವೂ ಸರಿಯಾಗಿ ಫಲ ನೀಡುವಂತೆ, ಕೀಟಗಳ ಹತೋಟಿ ಬಗ್ಗೆ, ಹೆಚ್ಚು ಸಕ್ಕರೆ ಅಂಶವನ್ನು ಪಡೆದು ಬೀಜರಹಿತ ಮತ್ತು ರೋಗನಿರೋಧಕ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನುಳ್ಳ ಮತ್ತು ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಕೆಡದಂತಿರುವ ವೈನ್ ಮತ್ತು ದ್ರಾಕ್ಷಾರಸವನ್ನು ತಯಾರಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ದ್ರಾಕ್ಷಿ ತಳಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ, ಮಿಶ್ರತಳಿಯ ಕರಬೂಜ ಮೊದಲಾದ ಹಣ್ಣುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ.

ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ಆಹಾರವಿಜ್ಞಾನ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಹಣ್ಣು ಶೇಖರಣೆ, ಸಂರಕ್ಷಣೆ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕರಣೆ ಬಗ್ಗೆ ಸಂಶೋಧನೆ, ಶಿಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ಸಲಹೆಯನ್ನು ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಹಣ್ಣಿನ ಬೆಳೆಗಾರರು ಎದುರಿಸುತ್ತಿರುವ ತೀವ್ರ ಸಮಸ್ಯೆ ಮಾರುಕಟ್ಟೆ. ಒಂದೊಂದು ಬಗೆಯ ಹಣ್ಣುಗಳು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಒಂದೇ ಸಾರಿಕುಯ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ಸರಿಯಾದ ಶೇಖರಣೆ ಸಾಗಾಣಿಕೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿಲ್ಲದೆ ಗಿರಾಕಿ ಸಿಕ್ಕದೆ ಸಂರಕ್ಷಣೆ ಸೌಲಭ್ಯವಿಲ್ಲದೆ, ಬಹು ಭಾಗ ಹಣ್ಣುಗಳು ಕೊಳೆತು ಹಾಳಾಗಿ ಹೋಗುವುದುಂಟು. ಹಣ್ಣಿನ ತೋಟಗಾರರು ತೋಟಗಳಲ್ಲಿ ಹಣ್ಣು ಬೆಳೆಯುತ್ತಿರುವಾಗಲೆ ದಳ್ಳಾಳಿ ವರ್ತಕರಿಗೆ ತೋಟದ ಫಸಲನ್ನೆಲ್ಲ ಒಪ್ಪಂದ ಅಥವಾ ಗುತ್ತಿಗೆಗೆ ವಹಿಸಿಕೊಡುವ ಪದ್ಧತಿ ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ನಡೆದುಬಂದಿದೆ, ಇದರಿಂದ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಯ ಬೆಲೆಯ ಮಾಹಿತಿಯಿಲ್ಲದ ರೈತ ದಳ್ಳಾಳಿಗಳ ಶೋಷಣೆಗೆ ಒಳಗಾಗುವ ಸಂಭವವುಂಟು. ಹಲವಾರು ಜನ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಗಳ ಅಧಿಕ ಲಾಭದಿಂದ ಗ್ರಾಹಕನಿಗೆ ತಲಪುವ ವೇಳೆಗೆ ಬೆಲೆ ತುಟ್ಟಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಆದಕಾರಣ ಬೆಳೆಗಾರ ಹಾಗೂ ಬಳಕೆದಾರ ಇಬ್ಬರೂ ನಷ್ಟಕ್ಕೊಳಗಾಗುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಸಮಸ್ಯೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಲು ಹಣ್ಣು ಕೊಯ್ಲು ಮಾಡಿದ ಕೂಡಲೇ ಶೇಖರಿಸಿ ವಿಂಗಡಿಸಿ ಹವಾನಿಯಂತ್ರಿತ ವಾಹನಗಳ ಮೂಲಕ ಜಾಗ್ರತೆ ಸಾಗಿಸಿ ಅವು ಕೆಡದಂತೆ ಶೀತಾಗಾರಗಳಲ್ಲಿಟ್ಟು ಸರಿಯಾಗಿ ಗಿರಾಕಿ ದೊರೆತಾಗ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗೆ ವಿತರಣೆ ಮಾಡುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಾಗಬೇಕು. ಮಧ್ಯವರ್ತಿಗಳ ಶೋಷಣೆ ತಪ್ಪಲು ಹಾಗೂ ಬೆಲೆ ನಿಯಂತ್ರಿಸಲು ಉತ್ತಮ ಹಣ್ಣು ದೊರೆಯಲು ಹಣ್ಣು ಮಾರಾಟ ಮಾಡುವ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳನ್ನು ಎಲ್ಲ ಕಡೆಗಳಲ್ಲೂ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಅವು ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಬೆಂಗಳೂರು ಲಾಲ್‌ಬಾಗಿನಲ್ಲಿರುವ ದ್ರಾಕ್ಷಿ ಬೆಳೆಗಾರರ ಸಂಘ ತೋಟದ ಬೆಳೆಗಾರರ ಸಹಕಾರ ಮಾರುಕಟ್ಟೆ ಸಂಸ್ಕರಣಾ ಸಂಘ (ಹಾಪ್ ಕಾಮ್ಸ್) ಬೆಂಗಳೂರು, ಕೋಲಾರ, ತುಮಕೂರು, ಮಂಡ್ಯ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿದೆ. ದ್ರಾಕ್ಷಿ ಬೆಳೆಗಾರರು ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಈ ಸಹಕಾರ ಸಂಘದ ಅನುಕೂಲ ಕಲ್ಪಿಸುವ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಜಿಲ್ಲಾ ಹಣ್ಣು ಮತ್ತು ತರಕಾರಿ ಬೆಳೆಗಾರರ ಮಾರಾಟ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕರಣ ಸಹಕಾರಿ ಸಂಘಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅವರಿಗೆ ಬೇಕಾಗುವ ಗೊಬ್ಬರ ಸಸ್ಯಸಂರಕ್ಷಣಾ ಔಷಧಿಗಳನ್ನು ಸೊಸೈಟಿ ಮೂಲಕ ಒದಗಿಸುವುದಲ್ಲದೆ ಅವರು ಬೆಳೆದ ದ್ರಾಕ್ಷಿ ಮೊದಲಾದ ಹಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಇದರ ಮುಖಾಂತರವೇ ನ್ಯಾಯ ಬೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಮಾರಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇದರ ಶಾಖೆಗಳು ಮೈಸೂರು, ಮಂಡ್ಯದಲ್ಲಿವೆ. ಕೆಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹಣ್ಣು, ತರಕಾರಿ ಮಾರಾಟ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿವೆ. ರೈತರಿಗೆ ಹಣ್ಣಿನ ಗಿಡಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಲು ಸಸಿ ತಯಾರಿಕಾದಾರರ ಸಂಘ ಲಾಲ್‌ಬಾಗಿನಲ್ಲೂ ಹಣ್ಣು ಬೆಳೆಯುವ ಬಗ್ಗೆ ಆಸಕ್ತಿ ಮೂಡಿಸಲು ಫಲಪುಷ್ಪಪ್ರದರ್ಶನಗಳನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಎಲ್ಲ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಉದ್ಯಾನ ಕಲಾ ಸಂಘಗಳ ಮೂಲಕ ನಡೆಸಲಾಗುವುದು. ಎಲ್ಲ ಜಿಲ್ಲಾಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹಣ್ಣು, ತರಕಾರಿ ಮಾರುವ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲಾಗುವುದು. ಅಂಗಾಂಶ ಕೃಷಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಆದ್ಯತೆ ನೀಡಲಾಗಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಹಣ್ಣುಗಳಿಗೆ ಈ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಇತರೆ ರಾಜ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ಹೊರದೇಶಗಳಲ್ಲೂ ಬೇಡಿಕೆಯಿದೆ. ಕೊಡಗಿನ ಕಿತ್ತಳೆಹಣ್ಣು ಮತ್ತು ರೊಬಸ್ಟ ಜಾತಿ ಬಾಳೆಹಣ್ಣನ್ನು ಹೊರದೇಶಗಳಿಗೆ ಕಳುಹಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಅನಾನಸ್ ಹಾಗೂ ಮಾವಿನಹಣ್ಣುಗಳನ್ನು ವಿವಿಧ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕರಿಸಿ ರಷ್ಯ ಮುಂತಾದ ದೇಶಗಳಿಗೆ ರಫ್ತು ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ವೆನಿಲಾ ಬೆಳೆ ಈಗ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಚಾರ ಪಡೆದಿದೆ.

ಈಚೆಗೆ ಕೃಷಿ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಕಾರ್ಪೊರೇಷನ್ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರ ಒಂದು ಫಲ ಸಂಸ್ಕರಣ ಕೇಂದ್ರವನ್ನು ಹೆಬ್ಬಾಳದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದೆ. ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳ ವತಿಯಿಂದ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಆರು ಫಲಸಂಸ್ಕರಣ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಉಂಟು. ಕೊಡಗಿನ ಕುಶಾಲನಗರ ಮತ್ತು ಗೋಣಿಕೊಪ್ಪ, ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಿರಸಿ ಮತ್ತು ಇತರೆಡೆಗಳಲ್ಲೂ ಕೆಲವು ಕೇಂದ್ರಗಳಿವೆ. ಹಲವಾರು ಖಾಸಗಿ ಕೇಂದ್ರಗಳು ವಿವಿಧ ಹಣ್ಣು, ತರಕಾರಿ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಸಂಸ್ಕರಿಸುತ್ತಿವೆ. ಸಂಸ್ಕರಣ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಜ್ಯಾಮ್, ಜೆಲ್ಲಿ, ಹಣ್ಣಿನ ರಸ, ಹೋಳು, ಚೂರು, ಮುರಬ್ಬ ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಲಾಲ್‌ಬಾಗಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ದಿನ ಒಂದು ಟನ್ ಹಣ್ಣು, ತರಕಾರಿ ಒಣಗಿಸುವ ಯಂತ್ರ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿದೆ. ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ಕರ್ನಾಟಕ ಕೋ-ಆಪರೇಟಿವ್ ಬ್ರೂವರೀಸ್‌ನಲ್ಲಿ ದ್ರಾಕ್ಷಿ ಹಣ್ಣಿನಿಂದ ವೈನ್, ಬ್ರಾಂದಿ ತಯಾರಾಗುತ್ತಿವೆ. ಅನಾನಸ್ ಎಲೆಯಿಂದ ನಾರನ್ನು ತೆಗೆಯುವ ಉದ್ಯಮ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮೂಡಬಿದರೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ. ಬಾಳೆದಿಂಡಿನಿಂದ ನಾರು ಮತ್ತು ಕಾಗದವನ್ನೂ ಒಣಗಿಸಿದ ಎಲೆಗಳಿಂದ ದೊನ್ನೆಯನ್ನೂ ತಯಾರಿಸಲಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಫಲೋತ್ಪಾದನೆಯಿಂದ ಹಣ್ಣಿನ ಸಂಸ್ಕರಣ ಜೊತೆಗೆ ಹಲವಾರು ಉಪಕಸುಬುಗಳು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಉದ್ಯೋಗವಕಾಶಗಳು ದೊರೆಯುವಂತಾಗಿದೆ.

ಇಂಡೊ-ಬಲ್ಗೇರಿಯನ್ ಆಗ್ರೋ ಇಂಡಸ್ಟ್ರಿಯಲ್ ಕಾಂಪ್ಲೆಕ್ಸ್ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವಬ್ಯಾಂಕ್ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯದ ಎಲ್ಲ ಭಾಗಗಳಲ್ಲೂ ಹಣ್ಣುಗಳ ಶೇಖರಣೆ ಹಾಗೂ ವಿಂಗಡಣೆ ಕೇಂದ್ರಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲು, ಹವಾ ನಿಯಂತ್ರಿತ ವಾಹನಗಳ ಮೂಲಕ ಸಾಗಿಸಲು, ಶೈತ್ಯಾಗಾರ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕರಣಾ ಕೇಂದ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. *

ಫಿರೋಜ್: ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯದ 8ನೆಯ ಸುಲ್ತಾನ (1397-1422). ಒಂದನೆಯ ಅಲಾಉದ್ದೀನನ ಮೊಮ್ಮಗ ಹಾಗೂ 2ನೆಯ ಮಹಮ್ಮದನ ಅಳಿಯ. 2ನೆಯ ಮಹಮ್ಮದನ ಮರಣಾನಂತರ ತಘಲ್ಚಿನ್ ಎಂಬ ತುರ್ಕಿ ಅಮೀರನೊಬ್ಬ ಪ್ರಭಾವಿಯಾಗಿ ಮೊದಲು ಮುಹಮ್ಮದನ ಹಿರಿಯ ಮಗ ತಹಂತನ್‌ನಿಗೆ ಪಟ್ಟಕಟ್ಟಿ, ಕೆಲದಿನಗಳಲ್ಲೇ ಅವನ ಕಣ್ಣು ಕಿತ್ತು ಅವನನ್ನು ಓಡಿಸಿ, ಇನ್ನೂ ಬಾಲಕನಾಗಿದ್ದ ಅವನ ತಮ್ಮ ಎರಡನೆಯ ದಾವೂದನಿಗೆ ಪಟ್ಟ ಕಟ್ಟಿ ತನ್ನನ್ನು ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರಧಾನಿಯಾಗಿ ನೇಮಕ ಮಾಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ. ತಘಲ್ಚಿನ್ ಒಮ್ಮೆ ಗುಲಾಮನಾಗಿದ್ದು ಬಿಡುಗಡೆಯಾಗಿದ್ದವನು. ಅವನ ದುಷ್ಟವರ್ತನೆಯಿಂದ ಸಿಡಿದೆದ್ದ ಫಿರೋಜ್ ಅಂಧನಾಗಿದ್ದ ತನ್ನ ಮೈದುನ ತಹಂತನನೊಡನೆ ಗುಲ್ಬರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ತಘಲ್ಚಿನ್‌ನನ್ನು ಕೊಂದು ದಾವೂದನ ಕಣ್ಣು ಕಿತ್ತು, ತಾನು ತಾಜುದ್ದೀನ್ ಫಿರೋಜ್ ಷಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಸಿಂಹಾಸನವೇರಿದ (1397 ನವೆಂಬರ್ 16).

ಫಿರೋಜ್ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದಕೂಡಲೇ ತನ್ನ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಹಕರಿಸಿದ್ದ ಸೋದರ ಆಹ್ಮದ್‌ನಿಗೆ ಖಾನ್-ಇ-ಖಾನಾನ್ ಪದವಿಯಿತ್ತು ಗೌರವಿಸಿದ. ತನ್ನ ಗುರು ಮೀರ್ ಫಸ್ಲುಲ್ಲಾ ಇಂಜೂವನ್ನು ಪ್ರಧಾನಿಯಾಗಿ ನೇಮಕ ಮಾಡಿದ. ಸಾಗರ್‌ನಲ್ಲಿ ಉದ್ಭವಿಸಿದ ದಂಗೆಯನ್ನು ಅಡಗಿಸಿದ. 1398ರಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಎರಡನೆಯ ಹರಿಹರ ಮತ್ತು ರಾಜಮಹೇಂದ್ರಿಯ ಕಾಟಯ್ಯವೇಮ ಇವರು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದರು. ಆಗ ಫಿರೋಜ್ ಶತ್ರುಸೈನ್ಯಗಳನ್ನು ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿದ. ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಖೇರ್ಲದ ನರಸಿಂಗ ದಂಗೆ ಎದ್ದಾಗ ಅವನ ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಹೋಗಿ ಅವನನ್ನು ಸದೆಬಡಿದ. 1406ರಲ್ಲಿ ಪುನಃ 1ನೆಯ ದೇವರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಸೈನ್ಯ ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿದಾಗ, ಫಿರೋಜ್ ಶತ್ರುಸೈನ್ಯವನ್ನು ವಿಜಯನಗರದ ರಾಜಧಾನಿಯವರೆಗೂ ಅಟ್ಟಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋದ. ಆಗ ನಡೆದ ಸಂಧಾನದ ಅನಂತರ ಫಿರೋಜ್ ದೇವರಾಯನ ಮಗಳನ್ನು ಮದುವೆಯಾದನೆಂದೂ ಬಂಕಾಪುರವನ್ನು ಫಿರೋಜ್‌ನಿಗೆ ಬಳುವಳಿಯಾಗಿ ನೀಡಲಾಯಿತೆಂದೂ ಫೆರಿಸ್ತ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಇದನ್ನು ಇತರ ಆಧಾರಗಳು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಕೆಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲಗಳೆದಿದ್ದಾರೆ. ಅಂತೂ ದೇವರಾಯ ಬಂಕಾಪುರವನ್ನು ಫಿರೋಜ್‌ನಿಗೆ ಬಿಟ್ಟುಕೊಡಬೇಕಾಯಿತು. 1417ರಲ್ಲಿ ಫಿರೋಜ್ ಒರಿಸ್ಸಾದವರೆಗೂ ದಂಡೆತ್ತಿ ಹೋಗಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ನರಸಿಂಹನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಕಪ್ಪ ವಸೂಲಿ ಮಾಡಿದ. ಇವನು ಆಗ ತೆಲಂಗಾಣದ ಮೇಲೆ ನಡೆಸಿದ ದಾಳಿ ಪೂರ್ಣ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಲಿಲ್ಲ. ಈ ಮಧ್ಯೆ ದೇವರಾಯ ಪಾನಗಲ್ಲನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡ. ಅದನ್ನು ಫಿರೋಜ್ ಬಿಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಹೋರಾಡಬೇಕಾಯಿತು. ಆಗ ನಡೆದ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಇವನ ರಾಜ್ಯದ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳು ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ ಸೇರಿದುವು.

ಈತ ಅರಮನೆಯ ಒಳಜಗಳಗಳಿಂದ ಮತ್ತು ವಯೋಮಾನದಿಂದ ತನ್ನ ಕೊನೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತವನ್ನು ದಕ್ಷತೆಯಿಂದ ನಿರ್ವಹಿಸಲಾರದವನಾಗಿದ್ದ. ಹೆಚ್ಚಿನ ಆಡಳಿತದ ಹೊಣೆಯನ್ನು ತನ್ನ ಮಗ ಹಸನ್‌ಖಾನನಿಗೆ ವಹಿಸಿದ. ಆದರೆ ಫಿರೋಜ್‌ನ ಸಹೋದರ ಅಹ್ಮದ್ 1422ರ ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ 2ರಂದು ಫಿರೋಜ್‌ನನ್ನು ಸೈನ್ಯದ ಸಹಾಯದಿಂದ ಪದಚ್ಯುತಗೊಳಿಸಿದ. ಫಿರೋಜ್ ಅದೇ ವರ್ಷ ಅಕ್ಟೋಬರ್ ಎರಡರಂದು ಮೃತನಾದ. ಅಹ್ಮದ್ ಮುಂದೆ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಬಿದರೆಗೆ ಬದಲಾಯಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಫಿರೋಜ್‌ನೇ ಗುಲ್ಬರ್ಗದಲ್ಲಿ ಆಳಿದ ಕೊನೆಯ ಬಹಮನೀ ಸುಲ್ತಾನ.

ಈತ ಭೀಮಾನದಿಯ ದಡದ ಮೇಲೆ ಫಿರೋಜಾಬಾದ್ ಎಂಬ ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಇವನು ಸ್ವತಃ ವಿದ್ವಾಂಸನಾಗಿದ್ದನಲ್ಲದೆ ಇರಾನಿನಿಂದ ಬಂದ ಅನೇಕ ವಿದ್ವಾಂಸರಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಿತ್ತಿದ್ದ. ಖಗೋಳ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿ ದೌಲತಾಬಾದಿನ ಬಳಿ ಒಂದು ವೀಕ್ಷಣಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮ ತೀರದ ಚೌಲ್ ಮತ್ತು ದಾಬೋಲ್ ಬಂದರುಗಳು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಂಡುವು. ಕೆಂಪು ಸಮುದ್ರ ಮತ್ತು ಪರ್ಷಿಯ ಕೊಲ್ಲಿಯ ದೇಶಗಳೊಂದಿಗೆ ಈ ಬಂದರುಗಳ ಮೂಲಕ ವ್ಯಾಪಾರ ಹೆಚ್ಚಿತು.

ಈತ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಉಪಕಾರಿಯೂ ಸಹನಶೀಲನೂ ಜನಪ್ರಿಯನೂ ಆಗಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇವನು ಬಹಮನೀ ರಾಜರಲ್ಲೇ ಶ್ರೇಷ್ಠನೆಂದೂ ಫೆರಿಸ್ತ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಇತರ ಮೂಲಗಳು ಇವನ ಭೋಗಜೀವನದ ಮೇಲೆ ಬೆಳಕು ಬೀರುತ್ತವೆ. ತನ್ನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇವನು ಇರಾನ್ ತುರ್ಕಿ ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಿಂದ ಬಂದ ಜನರಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಒಲವು ತೋರಿದರೂ ಸ್ಥಳೀಯ ಜನರಿಗೂ, ಹಿಂದುಗಳಿಗೂ ಸಹ ಉತ್ತಮ ಅಧಿಕಾರ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನಿತ್ತು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಾಂತಿಮೂಡಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಿದ. (ಡಿ.ಎಸ್.ಜಿ.)

ಫಿರೋಜಾಬಾದ್: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ–ಜೇವರಗಿ ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿ, ಗುಲ್ಬರ್ಗಕ್ಕೆ 34 ಕಿಮೀ ದೂರದ ಭೀಮಾನದಿಯ ದಂಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ಗ್ರಾಮ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 4,265. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹಳೆಯ ಕೋಟೆಯಿದೆ. ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯದ ಸುಲ್ತಾನ ಫಿರೋಜ್ (1397–1422) ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ವರ್ಗಾಯಿಸ ಬೇಕೆಂದು ಆಸ್ಥಾನಿಕರು ಮಾಡಿದ ಸಲಹೆಯಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ನಗರ ಹಾಗೂ ಕೋಟೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ. ಕೋಟೆಯೊಳಗೆ ಪಾಳುಬಿದ್ದ ದೊಡ್ಡ ಅರಮನೆ, ಒಂದು ಜಾಮಿ ಮಸೀದಿ, ತುರ್ಕೀ ಸ್ನಾನದ ಮನೆಗಳು, ಅಡುಗೆಯ ಕೋಣೆಗಳು ಮತ್ತು ಅಪೂರ್ಣವಾದ ಕಟ್ಟಡಗಳ ಅವಶೇಷಗಳು ಇವೆ. ಈ ಗ್ರಾಮದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಖಲೀಫತ್ತುರ್ ರೆಹಮಾನ್ ಎಂಬ ಸಂತನ ಸಮಾಧಿ ಇದೆ.

ಭೀಮಾ ನದಿಯ ದಂಡೆಯ ಬಳಸಿನಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿರುವ ಈ ಪ್ರಾಚೀನ ನಗರದ ದೃಶ್ಯ ಮೋಹಕವಾದದ್ದು. ಭಾರತೀಯ–ಇಸ್ಲಾಮೀ ಕಲೆಯ ಪ್ರಾರಂಭಿಕ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಶಿಥಿಲಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ತುರ್ಕೀ ಸ್ನಾನದ ಮನೆಗಳು, ಅರಮನೆಯ ಚಾವಣಿಯ ಅಂಚಿನ ಚಿತ್ತಾರದ ಕಲಾತ್ಮಕ ರಚನೆ, ಹೊರಗಣ ಆವರಣದ ಗೋಡೆ ಮತ್ತು ಇತರ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ವಿವರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅರಮನೆಯ ಮಸೀದಿ–ಇವೆಲ್ಲ ಕಲೆ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿಗೆ ಫಿರೋಜ್ ನೀಡಿದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಫಿರೋಜ್‌ನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ನವಶಿಲ್ಪ ಶೈಲಿಯೊಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಇದರ ವಿಕಾಸದಲ್ಲಿ ಹಿಂದು ಶಿಲ್ಪಿಗಳ ನೆರವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. ಅವರು ಇಲ್ಲಿನ ಬೃಹದಾಕಾರದ ಸಮಾಧಿಭವನಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಅರಮನೆಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ಶಿಲ್ಪಚಮತ್ಕಾರದಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸುವಲ್ಲಿಯೂ ವಿದೇಶಿ ಶಿಲ್ಪದ ಕಟ್ಟಡದ ಕಮಾನುಗಳನ್ನು ಹಾಗೂ ಗುಮ್ಮಟಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ತಮ್ಮ ಕೌಶಲವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. **(ಎಂ.ಎಚ್.ಎ.)**

ಫ್ಲೀಟ್, ಜೆ. ಎಫ್.: 1847–1917. ಭರತಖಂಡಕ್ಕೂ ಕನ್ನಡನಾಡಿಗೂ ವಿಶೇಷವಾದ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲೊಬ್ಬರು. ಜಾನ್ ಫೆಯ್ತ್‌ಫುಲ್ ಫ್ಲೀಟ್ ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿನ ಚಿಸ್ವಿಕ್‌ನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಜಾನ್ ಜಾರ್ಜ್ ಫ್ಲೀಟ್ ಮತ್ತು ಎಸ್ತರ್ ಫೆಯ್ತ್‌ಫುಲ್ ಇವರ ತಂದೆ ತಾಯಿಗಳು. ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಲಂಡನ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದಲ್ಲಿ. ಐಚ್ಛಿಕ ಭಾಷೆಯಾಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತವನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡಿದರು. 1865ರಲ್ಲಿ ಇಂಡಿಯನ್ ಸಿವಿಲ್ ಸರ್ವಿಸಿಗೆ ನೇಮಕಗೊಂಡು ಮುಂಬಯಿ ಸರ್ಕಾರದ ರೆವಿನ್ಯೂ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಅಸಿಸ್ಟೆಂಟ್ ಕಲೆಕ್ಟರ್ ಹುದ್ದೆಯನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಲು ಮೊಟ್ಟಮೊದಲು 1867ರಲ್ಲಿ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಬಂದರು. ಕೊಲ್ಲಾಪುರ, ಸೊಲ್ಲಾಪುರ, ಬೆಳಗಾಂವಿ ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಮಾಡಿದರು. ಅಸಿಸ್ಟೆಂಟ್ ಕಲೆಕ್ಟರ್, ವಿದ್ಯಾಧಿಕಾರಿ, ಅಸಿಸ್ಟೆಂಟ್ ಪೊಲಿಟಿಕಲ್ ಏಜೆಂಟ್, ಶಾಸನಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞ, ಜೂನಿಯರ್ ಕಲೆಕ್ಟರ್, ಸೀನಿಯರ್ ಕಲೆಕ್ಟರ್, ಕಸ್ಟಮ್ಸ್ ಕಮಿಷನರ್ ಮುಂತಾದ ಹುದ್ದೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿ 1897ರಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು.

ಫ್ಲೀಟರು ಸಮರ್ಥ ಆಡಳಿತಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದಂತೆಯೇ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಸಂಶೋಧಕರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ತಮ್ಮ ಅಧಿಕೃತ ಕರ್ತವ್ಯಗಳೊಡನೆ ವೈಯಕ್ತಿಕ ಅಧ್ಯಯನಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಭಾರತಕ್ಕೆ ಬಂದೊಡನೆಯೆ ಇವರು ಮುಂಬಯಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಶಾಸನಗಳ ಸಂಶೋಧನೆಗೆ ತೊಡಗಿದರು. ಮೊದಮೊದಲು ಇವರ ಲೇಖನಗಳು ರಾಯಲ್ ಏಷ್ಯಾಟಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿಯ ಮುಂಬಯಿ ಶಾಖೆಯ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾದುವು. 1872ರಲ್ಲಿ ಇಂಡಿಯನ್ ಆಂಟಿಕ್ವೆರಿ ಪತ್ರಿಕೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾದಾಗ ಫ್ಲೀಟ್ ಅದರಲ್ಲಿ ಬರೆಯತೊಡಗಿದರು; ಏಳು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ (1885–91) ಇವರು ಇದರ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರು.

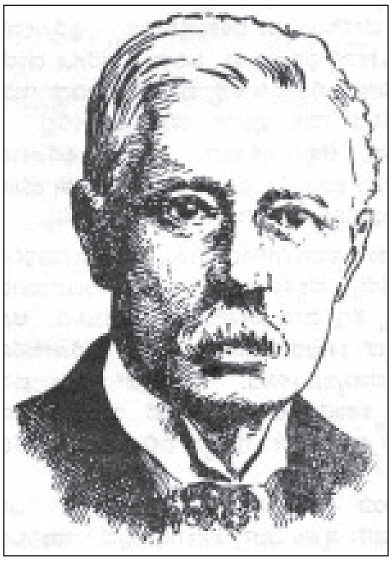

ಶಾಸನಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಫ್ಲೀಟ್ ಹೆಸರು ದೊಡ್ಡದು; ಭಾರತೀಯ ಶಾಸನಶಾಸ್ತ್ರ ಪಿತಾಮಹ ಎಂದು ಇವರನ್ನು ಕರೆಯಬಹುದು. ಶಾಸನ ಶಾಸ್ತ್ರವಲ್ಲದೆ ಭೂಗೋಳ, ಖಗೋಳ, ಇತಿಹಾಸ, ಭಾಷಾಶಾಸ್ತ್ರ, ಲಿಪಿಶಾಸ್ತ್ರ ಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಪರಿಣತರಾಗಿದ್ದರು. ಸಂಸ್ಕೃತ, ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಆಳವಾದ ಪರಿಶ್ರಮವಿತ್ತು.

ಫ್ಲೀಟ್‌ರ 'ಪಾಳಿ, ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ಹಳಗನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳು' ಎಂಬ ಕೃತಿ 1878ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಗುಪ್ತಯುಗದ ಪ್ರಾರಂಭವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸುವ ಮತ್ತು ಗುಪ್ತರ ಕಾಲದ ಅಧ್ಯಯನದ ಬಗ್ಗೆ ಬಹು ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಪ್ರಾಚೀನ ಗುಪ್ತರಾಜರು ಮತ್ತು ಅವರ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಗಳ ಶಾಸನಗಳು ಎಂಬ ಮಹತ್ತ್ವದ ಕೃತಿ 1888ರಲ್ಲಿ ಹೊರಬಂತು. ಮುಂಬಯಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ರಾಜವಂಶಗಳು ಎಂಬ ಮತ್ತೊಂದು ಅಮೂಲ್ಯಗ್ರಂಥ 1895ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಫ್ಲೀಟ್ ನಿವೃತ್ತರಾಗಿ ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿಗೆ ಮರಳಿದ ಮೇಲೂ ತಮ್ಮ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿ ಎಪಿಗ್ರಾಫಿಯ ಇಂಡಿಕ, ಇಂಪೀರಿಯಲ್ ಗೆಜೆಟಿಯರ್ ಮುಂತಾದ ಸಂಪುಟಗಳಿಗೆ ನಿಯತವಾಗಿ ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಇಂಪೀರಿಯಲ್ ಗೆಜೆಟಿಯರ್‌ನ 2ನೆಯ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿರುವ ಶಾಸನಶಾಸ್ತ್ರ ಎಂಬ ಇವರ ದೀರ್ಘ ಲೇಖನ ಇಂದಿಗೂ ಪ್ರಮಾಣಭೂತವಾಗಿದೆ.

ಫ್ಲೀಟ್‌ರ ಕಾರ್ಯ ಅಖಿಲಭಾರತ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯದಾದರೂ ಕರ್ನಾಟಕದೊಡನೆ ಅವರಿಗಿದ್ದ ಸಂಬಂಧ ಬಹು ನಿಕಟವೂ ಆತ್ಮೀಯವೂ ಆದುದಾಗಿತ್ತು. 1872ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಮುಂಬಯಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ದಕ್ಷಿಣ ವಿಭಾಗದ ವಿದ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾದ ಮೇಲೆ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳನ್ನು ಅಭ್ಯಸಿಸಿ ನೂರಾರು ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಟೀಕೆ ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳೊಡನೆ ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಈ ರಂಗದಲ್ಲಿ ಇವರು ರೈಸರಂತೆ ಕನ್ನಡಿಗರಿಗೆ ಮಹೋಪಕಾರ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಹಳೆಯ ಮೈಸೂರು ರೈಸರ ಕಾರ್ಯಕ್ಷೇತ್ರವಾದರೆ ಫ್ಲೀಟರದು ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕ.

ಹಲವು ಕನ್ನಡ ಲಾವಣಿಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಅನುವಾದ ಸಹಿತ ಪ್ರಕಟಿಸಿ ಕನ್ನಡ ಜನಪದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಆದ್ಯರಾದ ಕೀರ್ತಿಯೂ ಫ್ಲೀಟರಿಗೆ ಸಲ್ಲಬೇಕು. ಕವಿರಾಜಮಾರ್ಗದ ಕರ್ತೃತ್ವದ ಬಗ್ಗೆಯೂ ಇವರು ವಿಚಾರ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಇವರಿಗೆ ಬಹಳ ಅಭಿಮಾನವಿತ್ತು. **(ಸಿ.ಪಿ.ಕೆ.;ಕೆ.ಆರ್.)**

ಬ

ಬಂಕಾಪುರ: ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಶಿಗ್ಗಾಂವಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹಾವೇರಿಗೆ ವಾಯವ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಊರು. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ಸು. 32ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 20,324. 1951ರ ವರೆವಿಗೂ ಈ ಊರು ಇದೇ ಹೆಸರಿನ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು.

ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ನೃಪತುಂಗನ ಮಾಂಡಲಿಕನಾದ ಬಂಕೆಯರಸನ ಹೆಸರಿನ ಮೇಲೆ ಈ ಊರಿಗೆ ಬಂಕೆಯಪುರ ಅಥವಾ ಬಂಕಾಪುರವೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿತೆಂದು ಗುಣಭದ್ರಾಚಾರ್ಯರ ಉತ್ತರಪುರಾಣದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಕನ್ನಡನಾಡಿನಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮ ಕರಾವಳಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳಿಗೆ ಹೋಗುವ ಹೆದ್ದಾರಿಯ ಆಯಕಟ್ಟಿನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಬಂಕಾಪುರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ರಾಜಕೀಯಗಳಲ್ಲಿ ಬಹು ಪ್ರಮುಖಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದ್ದಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಸ್ಥಳದ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯವನ್ನರಿತು ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ರಾಜಮನೆತನಗಳು ಇದನ್ನು ತಮ್ಮ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಒಂದು ಪ್ರಾಂತ್ಯವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಇಲ್ಲಿ ದಕ್ಷನಾದ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯೊಬ್ಬನನ್ನು ನಿಯಮಿಸುತ್ತಿದ್ದುವು. ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಈ ಊರು ಹಾನಗಲ್ಲಿನ ಕದಂಬರ ಸಾಮಂತ ಅರಿಕೇಸರಿಯ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದ್ದಂತೆ ಅಲ್ಲಿಯ ಶಾಸನವೊಂದರಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. 1140ರಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಬಂಕಾಪುರವನ್ನು ಸ್ವಾಧೀನಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಅದನ್ನು ತನ್ನ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಉತ್ತರದ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡ. ಮಧ್ಯಯುಗದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರಿಗೂ ಬಹುಮನೀ ಸುಲ್ತಾನರಿಗೂ ಬಂಕಾಪುರದ ಮೇಲಿನ ಒಡೆತನಕ್ಕಾಗಿ ಯುದ್ಧಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಲೇ ಇದ್ದುವು. 16ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರದ ದಳಪತಿ ಮುಸ್ತಾಫ್‌ಖಾನ್ ಇದನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡ. 1637ರಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರದ ಸುಲ್ತಾನ ಸವಣೂರು ನವಾಬನನ್ನು ಬಂಕಾಪುರದ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧೀಶನನ್ನಾಗಿ ನಿಯಮಿಸಿದ. ಈ ನವಾಬನಿಂದ ಈ ಊರು ಮರಾಠರ ವಶವಾಗಿ 1802ರಲ್ಲಿ ಬಸ್ಸೀನ್ ಒಪ್ಪಂದದ ಪ್ರಕಾರ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತು.

ಬಂಕಾಪುರ ಹಿಂದೆ ನಾಡಿನ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕೇಂದ್ರವೂ ಆಗಿತ್ತು. ಪೂರ್ವಪುರಾಣ ಹಾಗೂ ಉತ್ತರಪುರಾಣಗಳನ್ನು ಬರೆದ ಜಿನಸೇನಾಚಾರ್ಯರೂ ಗುಣಭದ್ರಾಚಾರ್ಯರೂ ಈ ಊರಿನ ಸ್ಥಾಪಕ ಬಂಕೆಯರಸನ ಹಾಗೂ ಅವನ ಮಗನ ಗುರುಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಜೈನಮತಕ್ಕೆ ಈ ರಾಜರಿಂದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಮನ್ನಣೆ ದೊರೆತಿತ್ತು. ಇದೊಂದು ಜೈನವಿದ್ಯಾ ಪೀಠವಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ಹಲವು ಶಿವದೇವಾಲಯಗಳೂ ಇದ್ದುವು. ಅವು ಪಾಶುಪತ ಪಂಥದವರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿದ್ದುವು.

ಬಂಕಾಪುರದಲ್ಲಿ ಈಗ ಹಾಳುಬಿದ್ದಿರುವ ಒಂದು ಪ್ರಾಚೀನ ಕೋಟೆಯೂ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ರಂಗಸ್ವಾಮಿ ನಗರೇಶ್ವರ ಎಂಬ ಎರಡು ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಇವೆ. ಕೋಟೆ ಮೂಲತಃ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ್ದು. ಬಿಜಾಪುರದ ಸುಲ್ತಾನರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಬದಲಾವಣೆಗಳಾಗಿವೆ. 14ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಬಹಮನೀ ಅರಸ ಮುಜಾಹಿದ್ ಆ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕೊಡಲು ವಿಜಯನಗರದ ಅಂದಿನ ಅರಸ ಬುಕ್ಕನನ್ನು ಕೇಳಲು ಅವನು ನಿರಾಕರಿಸಿದ. 1406ರಲ್ಲಿ 8ನೆಯ ಬಹಮನೀ ಅರಸ ಫಿರೋಜ್ ಷಾ ತನ್ನ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿ ಆಕ್ರಮಣ ನಡೆಸಿ ಕೋಟೆಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಈ ಕೋಟೆ ಮುಂದೆ ಬಹುಕಾಲ ಬಹಮನೀ ಅರಸರ ವಶದಲ್ಲಿತ್ತು. ಅನಂತರ ಆಗಾಗ ವಿಜಯನಗರ ಮತ್ತು ಬಿಜಾಪುರ ಸುಲ್ತಾನರಲ್ಲಿ ಕೈ ಬದಲಾಯಿಸುತ್ತಿತ್ತು.

ರಂಗಸ್ವಾಮಿ ನಗರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಅರವತ್ತು ಕಂಬದ ಗುಡಿ ಎಂದೂ ಹೆಸರಿದೆ. ಇದು ಕೋಟೆಯ ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿದೆ. ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗ ಕೋಟೆಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ಹುದುಗಿಹೋಯಿತು. ಬಿಜಾಪುರದ ಸುಲ್ತಾನನ ಠಾಣ್ಯವಿದ್ದಾಗ ಈ ದೇವಾಲಯದ 60 ಕಂಬದ ಮಂಟಪವನ್ನು ಮಸೀದಿಯಾಗಿ ಮಾಡಲಾಗಿತ್ತು. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡಲಾದ ಹಲವು ಬದಲಾವಣೆಗಳನ್ನು ಈಗಲೂ ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ದೇವಾಲಯ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ನಿರ್ಮಾಣ. ವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಹಾನಗಲ್ಲಿನ ತಾರಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಹೋಲುತ್ತದೆ. ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಭಗ್ನ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ನಗರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕಿಂತ ಚಿಕ್ಕದಾಗಿದ್ದು, ಇತ್ತೀಚಿನದಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯ ಕಪ್ಪುಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಕಟ್ಟಿದ್ದು ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮೂರು ದ್ವಾರಗಳಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಸುಂದರವಾದ ಕೆತ್ತನೆಯ ಕೆಲಸವಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯವೂ ಬಹಳಮಟ್ಟಿಗೆ ರೂಪಾಂತರಗೊಂಡಿದೆ. ಬಂಕಾಪುರದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನವು ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದವು. (ಎ.ಎಸ್.ಎನ್.)

ಬಂಕಾಪುರ, ಪ.ಲೋ.: 1918–. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟಗಾರರಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಏಕೀಕರಣಕ್ಕಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದ ಲೇಖಕ, ಪತ್ರಕರ್ತ. ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ಪರ್ವತಪ್ಪ ಲೋಕಪ್ಪ ಬಂಕಾಪುರ. ನೇಕಾರ ಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿ 1918 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 13ರಂದು ಗದಗ–ಬೆಟಗೇರಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಾಯಿ ಕೇಮವ್ವ. ಇವರ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಗದಗಿನ ಪುರಸಭಾ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ರಾಜಾರಾಮ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಇಂಟರ್ ಮೀಡಿಯೇಟ್‌ವರೆಗೆ ಇವರು ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿದರು. ಮುಂದೆ ಓದುವ ಮನಸ್ಸಿದ್ದರೂ ಮನೆಯ ಪ್ರತಿಕೂಲ ಆರ್ಥಿಕ ಸ್ಥಿತಿಯಿಂದಾಗಿ ಅಷ್ಟಕ್ಕೇ ಅದು ನಿಂತಿತು. ಇವರು ತಮ್ಮ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ದುಮುಕಿ ಪಿಕೆಟಿಂಗ್‌ನಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದರು. ಗಾಂಧಿ–ನೆಹರೂ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ಒಳಗಾದ ಇವರು 1931ರಲ್ಲಿ ನೆಹರೂ ಅವರನ್ನು ಕಾಣಲು ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಗೆ ಹೋಗಿದ್ದರು.

ಇವರು 1936ರಿಂದ ಸಾಹಿತ್ಯರಚನೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದರು. ಇವರ ಕಥೆ–ಕವನಗಳು ಕರ್ನಾಟಕ ಬಂಧು, ಉಷಾ, ಕರ್ಮವೀರ, ಸ್ವತಂತ್ರ ಮೊದಲಾದ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾದವು (1936–47). 'ಕರ್ನಾಟಕ ಬಂಧು' ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇವರ 'ಬೇವು ಬೆಲ್ಲ' ಅಂಕಣ ಬರೆಹ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿತ್ತು (1941–46).

ಗದಗ ಬೆಟಗೇರಿಯಲ್ಲಿ ಬನಶಂಕರಿ ವಾಚನಾಲಯ ಆರಂಭಿಸಿ ಅದರ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿಯೂ (1937–40), 'ಗೆಳೆಯರ ಬಳಗ' ಕಟ್ಟಿ ಅದರ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿಯೂ (1940–48) ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಆ ಕಾಲದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಾಹಿತಿ ವಿದ್ವಾಂಸರನ್ನು ಗದಗಿಗೆ ಕರೆಯಿಸಿ ಉಪನ್ಯಾಸ ಏರ್ಪಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ತರುಣ ಬರೆಹಗಾರರನ್ನು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಲು ಕೈ ಬರೆಹ, ನಿಯತಕಾಲಿಕೆಗಳನ್ನೂ ಹೊರಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. 1947ರ ಏಪ್ರಿಲ್‌ನಲ್ಲಿ ಇವರು 'ಗರ್ಜನೆ' ಎಂಬ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಾಸಿಕದ ಸಂಪಾದಕ ಪ್ರಕಾಶಕರಾಗಿ

ಕೆಲಕಾಲ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಈ ಮಾಸಿಕ ಹಲವಾರು ತರುಣ ಲೇಖಕರನ್ನು ಬೆಳಕಿಗೆ ತಂದಿತು. ಅದೇ ವರ್ಷ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯ ‘ವಿಶಾಲಕರ್ನಾಟಕ’ ದಿನಪತ್ರಿಕೆಯ ಸುದ್ದಿ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಮೂರುವರ್ಷ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಕರ್ನಾಟಕ ಏಕೀಕರಣದಲ್ಲಿ ಈ ಪತ್ರಿಕೆ ಮಹತ್ತ್ವದ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿತು. ಮುಂದೆ ಇವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಇವು: ಗದಗಿನಿಂದ ಸಿಡಿಲು ಎಂಬ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆ (1950), ರಂಜನೆ ವಾರಪತ್ರಿಕೆ (1951), ಗದಗ–ಮುಂಬಯಿಯಿಂದ ಚಿತ್ರಾ ಸಿನಿಮಾ ಮಾಸಿಕ (1952), ವಿಶಾಲ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಹಾಯಕ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ಎರಡು ವರ್ಷ (1953–54), ‘ಪ್ರಪಂಚ’ ವಾರಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಹ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ಕೆಲವು ತಿಂಗಳು (1954), ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯ ನವಯುಗ ದಿನಪತ್ರಿಕೆ (1956–57) ಮತ್ತು ವಿಶಾಲ ಕರ್ನಾಟಕ ವಾರಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕ ವರ್ಗದಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಇಷ್ಟೆಲ್ಲಾ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಸಂಪಾದಕ ಪ್ರಕಾಶಕರಾಗಿ ನಿಷ್ಠರಾಗಿ ದುಡಿದರು.

ಕೆ.ಎಚ್. ಪಾಟೀಲರು ವಿಶಾಲ ಕರ್ನಾಟಕ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸ್ವಾಮ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡ ಮೇಲೆ ಇವರು ಅದರ ಸಹ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ಸೇರಿ (1964–72) ಪತ್ರಿಕೆಗೊಂದು ಹೊಸದಾರಿ ರೂಪಿಸಿದರು. 1917ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಮತ್ತೆ ನಟರಾಜ ಎಂಬ ಚಲನಚಿತ್ರ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆ ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಪ್ರಜಾಪ್ರಭುತ್ವ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಮಸಿಗುಂಡು ಎಂಬ ಅಂಕಣ ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಅದೇ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ‘ಅಪ್ಪ ಅರಿಯ’ ಎಂಬ ಅಂಕಣವನ್ನು ಬರೆದರು.

ಇವರು ಪತ್ರಿಕಾಧರ್ಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಎಂದೂ ಬರೆಯಲಿಲ್ಲ. ಸತ್ಯನಿಷ್ಠೆ, ಪ್ರಾಮಾಣಿಕತೆಗಳನ್ನು ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮದಲ್ಲಿ ಮೌಲ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದರು. ರಾಜಕಾರಣಿಗಳನ್ನು ಮಠಾಧೀಶರನ್ನು ಟೀಕಿಸುವಲ್ಲಿ ಎಂದೂ ಹಿಂಜರಿಯಲಿಲ್ಲ. ಇವರು ಚಲನಚಿತ್ರ, ನಾಟಕ, ರಂಗಭೂಮಿ, ರಾಜಕಾರಣ, ಧರ್ಮ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ವಿಮರ್ಶೆ, ವಿಚಾರಸಾಹಿತ್ಯ –ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲೂ ಲೇಖನ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಬರೆದ ಮಸಿಗುಂಡು, ಮಸಿಬಿಸಿ, ಬೇವುಬೆಲ್ಲ, ನನ್ನ ಎದೆಭಾರ ಎಂಬ ಅಂಕಣಗಳು ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿದ್ದವು.

ಇವರು ಬರೆದಿರುವ ಎರಡು ಕಾದಂಬರಿಗಳು ಸಣ್ಣಪ್ಪ ಸತ್ತಾಗ ಮತ್ತು ನಗ್ನನೃತ್ಯ. 1975ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರದೇಶ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್‌ನ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ನೇಮಿತವಾದ ನೇಕಾರರ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳ ಪರಿಶೀಲನಾ ಸಮಿತಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು, 1978ರಲ್ಲಿ ಅಖಿಲಕರ್ನಾಟಕ ನೇಕಾರರ ಸಂಘಟನೆಯ ಸಮಿತಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಸೆನೆಟ್ ಸದಸ್ಯರೂ (1980–83), ಶ್ರೀ ಶಕ್ತಿ ಫಿಲ್ಮ್ಸ್ ಸಹಕಾರ ಸಂಘದ (ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ) ಮತ್ತು ಪತ್ರಕರ್ತರು ಹಾಗೂ ಗೃಹನಿರ್ಮಾಣ ಸಹಕಾರಿ ಸಂಘಗಳ ಅಧ್ಯಕ್ಷರೂ (1978) ಆಗಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು.

ಇವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಗೌರವ, ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗಿವೆ. ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1973), ಕರ್ನಾಟಕ ಪತ್ರಿಕಾ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1993), ಟಿ.ಎಸ್. ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1996)– ಇವು ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಧಾರವಾಡದ ಅಭಿಮಾನಿಗಳು 1996 ಜುಲೈ 28ರಂದು ಹಮ್ಮಿಣಿ ನೀಡಿ ಇವರನ್ನು ಸನ್ಮಾನಿಸಿ ಗೌರವಿಸಿದರು. **(ಎಸ್.ಎಮ್.ಕೆ)**

ಬಂಕೇಶ: ಬಂಕೆಯ ಅಥವಾ ಬಂಕೆಯರಸ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿರುವ ಈತ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಒಂದನೆಯ ಅಮೋಘವರ್ಷನ (ಸು.14–78) ದಂಡ ನಾಯಕ. ಚೆಲ್ಲಕೇತನ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನು. ನಿಡುಗುಂದ ಶಾಸನದಿಂದ ಇವನು ಬನವಾಸಿ 12000, ಬೆಳ್ವಲ 300, ಕುಂದರ್ಗೆ 700, ಕುಂದೂರು 500 ಮತ್ತು ಪುಲಿಗೆರೆ 300– ಈ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಗಂಗರು ಮತ್ತು ಗುಜರಾತ್ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಶಾಖೆಯೊಂದಿಗೆ ಅಮೋಘವರ್ಷ ನಡೆಸಿದ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ದಳದ ದಂಡನಾಯಕನಾಗಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದ್ದ. ಗಂಗರಾಜ ರಾಚಮಲ್ಲನನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸಲು ಅಮೋಘವರ್ಷ ಉದ್ಯುಕ್ತನಾದಾಗ ಇತರ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಸಾಮಂತರು ಉದಾಸೀನರಾಗಿದ್ದರೂ ಬಂಕೇಶ ಧೈರ್ಯಗೆಡದೆ ಏಕಾಏಕಿಯಾಗಿ ಮುನ್ನುಗ್ಗುತ್ತಿದ್ದ. ತುಮಕೂರು ಹತ್ತಿರದ ದುರ್ಗಮವಾದ ಕೈದಾಳ ಕೋಟೆ ಇವನ ಕೈವಶವಾಯಿತು. ಅನಂತರ ಗಂಗರಾಜನನ್ನು ತಲವನಪುರದಿಂದ (ಈಗಿನ ತಲಕಾಡು) ಓಡಿಸಿ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯನ್ನು ದಾಟಿ ಗಂಗರಾಜ್ಯವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದ. ಆದರೆ ಗಂಗರಾಜ್ಯ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಕೈವಶವಾಗುವ ಮೊದಲೇ ಅಮೋಘವರ್ಷನ ಅನುಜ್ಞೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಬೇಕಾಯಿತು. ಪ್ರಾಯಶಃ ಆಗ ಅಮೋಘವರ್ಷನ ಮಗ ಇಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣ ಬಂಡೆದ್ದುದರಿಂದ ರಾಜ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿ ಕಲಕಿತ್ತು. ಹಿಂದಿರುಗಿ ಬಂದ ಬಂಕೇಶ ಮತ್ತೆ ಶಾಂತಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ. ರಾಜಧಾನಿಯಿಂದ ಓಡಿಹೋಗಿದ್ದ ಕೃಷ್ಣನನ್ನು ಹಿಡಿದು ತಂದು ಅಮೋಘವರ್ಷನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿ, ಅವನನ್ನು ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸಿದ್ದಕ್ಕಾಗಿ ಅವನು ಬಂಕೇಶನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಬಂಕಾಪುರ ಎಂಬ ನಗರವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಗಂಗಾರಾಜ ನೀತಿಮಾರ್ಗನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ರಾಜಾರಾಮಡು ಕದನದಲ್ಲಿ (ಸು.868) ಬಂಕೇಶ ಪಾಲ್ಗೊಂಡಿದ್ದನೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಅತಿಪರಾಕ್ರಮಿಯೂ ಸ್ವಾಮಿನಿಷ್ಠನೂ ಆದ ಈತ ಅಮೋಘವರ್ಷನ ಬಲಗೈಯಂತಿದ್ದನೆಂದು ಕಣ್ಣೂರು ತಾಮ್ರಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇವನ ಮಗ ಲೋಕಾದಿತ್ಯ. ಈತನೂ ಬಂಕಾಪುರ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಆಡಳಿತವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಿದ್ದ. **(ಎಚ್.ವಿ.ಎಸ್.)**

ಬಂಗರು: 14–19ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಮೇಲ್ ಬಂಗಡಿ, ಕೆಳಬಂಗಡಿ, ಬೆಳ್ತಂಗಡಿ, ಉಪ್ಪಿನಂಗಡಿ, ಪುತ್ತೂರು, ಬಂಟ್ವಾಳ, ಮಂಜೇಶ್ವರ, ಮಂಗಳೂರು ಇತ್ಯಾದಿ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಆಳಿಕೆ ನಡೆಸಿದ ಚಿಕ್ಕ ಅರಸು ಮನೆತನದವರು. ಇವರ ರಾಜಧಾನಿ ಮೊದಲಿಗೆ ಬೆಳ್ತಂಗಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಂಗವಾಡಿ ಅಥವಾ ಬಂಗಡಿ. ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನಂದಾವರಕ್ಕೆ ಬದಲಾಯಿತು. ಇವರು ಮೈಸೂರಿನ ಗಂಗವಾಡಿಯವರು. ಹೊಯ್ಸಳ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನು ಮತಾಂತರಗೊಂಡಾಗ ಇವರು ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಬಂದರು ಎಂದು ಐತಿಹ್ಯ.

ಬಂಗ ಅರಸರ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವ ಆ ವಂಶದ ಪ್ರಮುಖರ ಹೆಸರುಗಳು ಇವು: ವೀರನರಸಿಂಹ ಬಂಗ (ಸು.1325), ಪಾಂಡ್ಯಪ್ಪ ಬಂಗ (ಸು.1350), ಪಾಂಡ್ಯಪ್ಪರಸ (ಸು.1411), ಕುಮಾರರಾಯ ಬಂಗ 1 (ಸು.1440), ವೀರನರಸಿಂಹ ಲಕ್ಷ್ಮಪ್ಪರಸ ಬಂಗ 1 (ಸು.1484), ವೀರನರಸಿಂಹ ಲಕ್ಷ್ಮಪ್ಪರಸ ಬಂಗ 111 (ಸು.1680).

ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮೊದಲಿಗೆ ಆರಂಭಿಸಿರಬಹುದಾದ ಇವರ ಆಳಿಕೆ ವಿಜಯನಗರ ರಾಜ್ಯದ ಮಂಗಳೂರು ಪ್ರದೇಶದ ರಾಜ್ಯಪಾಲರ ಸ್ನೇಹವನ್ನು ಪಡೆದಿತ್ತು. ಆಡಳಿತ ವಿಚಾರಗಳಲ್ಲಿ ಇವರುಗಳ ಪರಾಮರ್ಶೆ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿತ್ತು. ಭೈರರಸರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಭೈರರಸ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಕಸಿದುಕೊಂಡ 1ನೆಯ ವೀರನರಸಿಂಹ ಲಕ್ಷ್ಮಪ್ಪರಸ ಬಂಗರ ಉಚ್ಛ್ರಾಯಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ. ಬ್ರಿಟಿಷರ ಆಳಿಕೆ ಬಲಗೊಂಡಾಗ ಬಂಗರು ರಾಜಕೀಯ ರಂಗದಿಂದ ಕಣ್ಮರೆಯಾದರು.

ಬಂಗರು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಜೈನಮತಾವಲಂಬಿಗಳು. ಆದರೂ ಹಿಂದು ಧರ್ಮವನ್ನು ಬಹಳವಾಗಿ ಆದರಿಸಿದರು. ಸೋಮನಾಥ ಇವರ ರಾಜ್ಯದ ಅಧಿದೇವತೆ. ರಾಜಮುದ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸೋಮನಾಥನ ಹೆಸರು

ಇರುತ್ತಿತ್ತು. ಶೃಂಗಾರಾರ್ಣವ ಚಂದ್ರಿಕಾ ಎಂಬ ಕೃತಿಯನ್ನು ಬರೆದ ಕವಿ ವಿಜಯವರ್ಣಿ ಒಂದನೆಯ ಕುಮಾರರಾಯಬಂಗನ (ಸು.1440) ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿದ್ದ. **(ಟಿ.ಎಸ್.ಆರ್.ಜಿ.)**

ಬಂಗಾಡಿ: ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬೆಳ್ತಂಗಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,270. ಬೆಳ್ತಂಗಡಿಯಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 12 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಇದು ಬೆಟ್ಟು ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು ಬಂಗವಾಡಿಪುರ, ಬಂಗ್ವಾಡಿ ಎಂದೂ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ಊರು ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಇದು ಪುತ್ತೂರು ತಾಲ್ಲೂಕು ಹಾಗೂ ಮಂಗಳೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳು ಸೇರಿದ 21 ಮಾಗಣೆಗಳ ಒಡೆಯರಾಗಿದ್ದ ಬಂಗ ಅರಸರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ವಿಜಯನಗರದ ಮಂಗಳೂರು ರಾಜ್ಯದ ಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದ ಬಂಗ ಅರಸರು ಕ್ರಮೇಣ ಬಿದನೂರು ನಾಯಕರ ಕೈಕೆಳಗೆ ಅವರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ ಹೈದರ್ ಅಲಿಯ ಕೈ ಕೆಳಗೆ ಆಳಿದರು. ಹೈದರ್ ಅಲಿಯ ಅಧಿಕಾರಿ ಆಗಿನ ಬಂಗರಸನನ್ನು ಕೊಂದು, ರಾಜ್ಯವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡರೂ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಟಿಪ್ಪುವನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದಾಗ ಸ್ಥಳೀಯರನ್ನು ಒಲಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಬಂಗರಸ ವಂಶದವನನ್ನು ಮತ್ತೆ ಪಟ್ಟಕ್ಕೇರಿಸಿದರು. ಆ ಮನೆತನದ ಲಕ್ಷ್ಮರಸ ಬಂಗನನ್ನು ಆತ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದಾಗ ಬ್ರಿಟಿಷರೇ ನೇಣುಹಾಕಿದರು. ಮುಂದಿನ ಇಬ್ಬರು ಅರಸರು ನಂದಾವರದಿಂದ ಆಳಿದರು. ಬಂಗರಸರಿಗೆ ಮಂಗಳೂರು, ನಂದಾವರ, ಪುತ್ತೂರು, ಬೆಳ್ತಂಗಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಅರಮನೆಗಳಿದ್ದವು. 1901ರಲ್ಲಿ ಈ ಅರಸರು ಬಂಗಾಡಿಗೇ ಹಿಂದಿರುಗಿದರು. ಬಂಗರಸರು ಮನೆದೇವರಾದ ಶಾಂತಿನಾಥಜಿನನಿಗೆ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಶಾಂತಿನಾಥ ಬಸದಿ ಹಾಗೂ ಅರಮನೆಗಳು 1901ರಲ್ಲಿ ನವೀಕೃತಗೊಂಡವು.

ಬಂಗಾಡಿಯಿಂದ ಬೈಲಂಗಡಿಯ ಮೂಲದ ಪಾಳೇಗಾರರು ಹಿಂದೆ ಆಳಿಕೆ ನಡೆಸಿದ್ದರು. ಇಲ್ಲಿಗೆ ಕುದುರೆಮುಖ ಪರ್ವತ ಕಾಣುತ್ತದೆ; ಜಮಾಲಾಬಾದ್ ಕೋಟೆಯೂ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಬಂಗಾಡಿಯ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬಲ್ಲಾಳರಾಯನ ದುರ್ಗವೆಂಬ ಶಿಥಿಲ ಕೋಟೆ ಇದೆ. ಬಂಗರಸರು ಧರ್ಮಸಮನ್ವಯಕ್ಕೂ ಶ್ರೀಮಂತಿಕೆಗೂ ಹೆಸರಾದವರು. ಇವರು ಬಂಗಾಡಿ ಗದ್ಯಾಣವೆಂಬ ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಚಲಾವಣೆಗೆ ತಂದಿದ್ದರು. ಸೋಮನಾಥೇಶ್ವರ ಇವರ ಮನೆ ದೇವರಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಸೋಮನಾಥನ ಗುಡಿ ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ; ಶಾಂತಿನಾಥನ ಬಸದಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿದ್ದು, ಪದ್ಮಾವತಿ ಜಟ್ಟಿಂಗರಾಯ, ಗುಟ್ರಮಲ್ಲ, ಧರಣೇಂದ್ರ ಯಕ್ಷ, ನಾಗ, ಬ್ರಹ್ಮಯಕ್ಷ, ಉಲ್ಲಾಳಿಯರ ಸನ್ನಿಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಇದರ ಆವರಣದ ಒಳಗೇ ಚವ್ವೀಸತೀರ್ಥಂಕರರ ಬಸದಿಯೂ ಇದೆ. ಇಟಲಿಯ ಪ್ರವಾಸಿ ದೆಲ್ಲವಲ್ಲೆ ಮತ್ತು ಮುಸ್ಲಿಂ ಪ್ರವಾಸಿ ಇಬ್ನ್‌ಬತೂತ ಈ ಮನೆತನದ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾರೆ. **(ಎಚ್.ಪಿ.ವಿ.)**

ಬಂಗಾರಪೇಟೆ: ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಆಗ್ನೇಯಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೇಂದ್ರಪಟ್ಟಣ. ಕೋಲಾರ ಉಪವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಕೋಲಾರ, ಮುಳಬಾಗಿಲು ತಾಲ್ಲೂಕೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಆಂಧ್ರ ಪ್ರದೇಶವೂ ಇದೆ. ರಾಬರ್ಟ್‌ಸನ್ ಪೇಟೆ, ಬಂಗಾರಪೇಟೆ, ಕ್ಯಾಸಂಬಳ್ಳಿ, ಬೇತಮಂಗಲ, ಕಾಮಸಂದ್ರ ಮತ್ತು ಬೂದಿಕೋಟೆ ಹೋಬಳಿಗಳು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪಟ್ಟಣಗಳೂ 389 ಗ್ರಾಮಗಳೂ ಇವೆ. ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 868 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 4,21,437.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣದ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರದೇಶ ಸಣ್ಣ ಗುಡ್ಡಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಪಾಲಾರ್ ನದಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಆಗ್ನೇಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಪ್ರವಹಿಸಿ ಕೋಲಾರ ಚಿನ್ನದ ಗಣಿ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ನೀರಿನ ಆಸರೆಯಾಗಿರುವ ಬೇತಮಂಗಲ ಕೆರೆಗೆ ನೀರುಣಿಸುವುದಲ್ಲದೆ ರಾಮಸಾಗರ ಕೆರೆಗೆ ನೀರಿನ ಆಸರೆಯಾಗಿ ಮುಂದುವರಿದು ಗುಂಡಲಪಳ್ಳಿ ಬಳಿ ಉತ್ತರ ಆರ್ಕಾಟ್ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಕೋಲಾರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಕ್ಕಲೇರಿ ಬೆಟ್ಟಗಳ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಒಂದು ತೊರೆಯಾಗಿಯೂ ಮಾಲೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಟೇಕಲ್ ಬೆಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಮತ್ತೊಂದು ತೊರೆಯಾಗಿಯೂ ಬಂಗಾರಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬೂದಿಕೋಟೆ ಬಳಿ ಸಂಗಮಿಸಿ ಮಾರ್ಕಂಡೇಯ ನದಿಯಾಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ವೃಷಭಾವತಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮತ್ತೊಂದು ಮುಖ್ಯನದಿ. ಕೋಲಾರದ ಬಳಿಯ ವಕ್ಕಲಗೇರಿ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಸೂಲಕುಂಟೆ ಹಾಗೂ ಬಂಗಾರಪೇಟೆ ರೈಲ್ವೆ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ದಾಟಿ ಮುಂದೆ ಕೊಪ್ಪ ದೊಡ್ಡ ಕೆರೆಗೆ ನೀರುಣಿಸಿ ಕಡನಟ್ಟ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ತಮಿಳುನಾಡನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಜೇಡಿ ಮತ್ತು ದಪ್ಪಮರಳು ಮತ್ತು ನುರುಜಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕೆಂಪು ಭೂಮಿ ಇದೆ. ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 689 ಮಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು 2,13,058 ಎಕರೆ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಕಾಲು ಭಾಗ ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶ; ಉಳಿದದ್ದು ಹುಲ್ಲುಗಾವಲು ಮತ್ತು ಬೇಸಾಯದ ನೆಲ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನದಿಗಳು ಕೆರೆಕಟ್ಟೆಗಳಿಗೆ ಆಧಾರವಾಗಿದ್ದು ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಬಹು ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಪಾಲಾರ್‌ನ ಬೇತಮಂಗಲ, ರಾಮಸಾಗರ, ವೃಷಭಾವತಿ ಕಾಮಸಂದ್ರ ದೊಡ್ಡ ಕೆರೆಗಳು. ಇವಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ಚಿಕ್ಕ ಕೆರೆಗಳೂ ಇವೆ. ಬಾವಿಯಿಂದ ನೀರೆತ್ತಿ ಬೇಸಾಯ ಮಾಡುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ರಾಗಿ, ಬತ್ತ, ನೆಲಗಡಲೆ ಮುಖ್ಯಬೆಳೆಗಳು. ಜೊತೆಗೆ ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ, ಈರುಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನೂ ಮಾವು, ದ್ರಾಕ್ಷಿ ಮುಂತಾದ ಹಣ್ಣುಗಳನ್ನೂ ತರಕಾರಿಗಳನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪಶುಪಾಲನೆಯೂ ಮುಖ್ಯ ಕಸಬಾಗಿದೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಲೇಟ್, ಪೆನ್ಸಿಲ್, ಸಿಮೆಂಟ್ ಪೈಪ್ ತಯಾರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸೋಪು, ಅಂಟು ಮತ್ತು ಇತರ ಬಗೆಯ ಉಪಯೋಗಕ್ಕಾಗಿ ಹುಣಿಸೆ ಬೀಜದ ಪುಡಿ ತಯಾರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಕೈಮಗ್ಗದ ಬಟ್ಟೆ ತಯಾರಿಕೆಯೇ ಮುಂತಾದ ಸಣ್ಣ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳೂ ಮತ್ತು ಗೃಹಕೈಗಾರಿಕೆಗಳೂ ಉಂಟು. ಬಂಗಾರಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಚೆನ್ನೈ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಹಾದು ಹೋಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಉತ್ತಮ ರಸ್ತೆಗಳಿಂದ ಸುತ್ತಲ ಪಟ್ಟಣಗಳಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ.

ಪಾಲಾರ್ ನದಿಯ ಬಲದಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಬೇತಮಂಗಲ **(ನೋಡಿ)** ಮತ್ತು ಬೂದಿಕೋಟೆ **(ನೋಡಿ)** ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಥಳಗಳು. ಬಂಗಾರಪೇಟೆಯ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಸು. 13ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಹುನಕುಂದ ಒಂದು ಪುರಾತನ ಸ್ಥಳ. ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಊರಿನ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಪುಟ್ಟಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಶಿವಾಲಯವಿದೆ. ನಗರಸಭೆ ಇರುವ ರಾಬರ್ಟ್‌ಸನ್ ಪೇಟೆ **(ನೋಡಿ)** ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದು. ಬಂಗಾರಪೇಟೆಯ ಉತ್ತರಕ್ಕಿರುವ ಯಲಬುರ್ಗಿಯಲ್ಲಿ ವೆಂಕಟರಮಣ ದೇವಾಲಯವಿದೆ.

ಬಂಗಾರಪೇಟೆ ಹೋಬಳಿ ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೇಂದ್ರಪಟ್ಟಣ. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ 78ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ, ಕೋಲಾರದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 18ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,95,787. 1948ರ ವರೆಗೆ ಇದನ್ನು ಬೌರಿಂಗ್‌ಪೇಟೆ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಇದು ಬೆಂಗಳೂರು–ಚೆನ್ನೈ ಹಾದಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ರೈಲ್ವೆನಿಲ್ದಾಣ. ಇಲ್ಲಿಂದ ಉರಿಗಂ ಚಿನ್ನದ ಗಣಿಗೂ ಕೋಲಾರಕ್ಕೂ ರೈಲ್ವೆ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ಸುತ್ತಲ ನಗರಗಳಿಗೆ

ರಸ್ತೆಗಳಿವೆ. ಅನೇಕ ಸಣ್ಣ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿವೆ. ಪ್ರತಿ ಭಾನುವಾರ ಇಲ್ಲಿ ಸಂತೆ ಜರುಗುವುದು. ಇದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ. ಪಟ್ಟಣ ಪುರಸಭಾಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ. **(ಎಂ.ಎಸ್.ಕೆ.)**

ಬಂಗಾರಪ್ಪ, ಎಸ್.: 1933–. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಮಾಜಿ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿ (1990–92); ಹಿರಿಯ ರಾಜಕಾರಣಿ; ಸಮಾಜವಾದಿ ಪಕ್ಷದ ರಾಜ್ಯಾಧ್ಯಕ್ಷ.

ಇವರು ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಸೊರಬ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕುಬಟೂರಿನಲ್ಲಿ 1933 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 26ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಹಂತದಲ್ಲೇ ತಮ್ಮ ಚುರುಕುತನ ಮತ್ತು ಮುಂದಾಳತ್ವ ತೋರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಇವರು ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡುವ ಬಗ್ಗೆ ನಿಚ್ಚಳ ಗುರಿ ಹೊಂದಿದ್ದರು. ಬಿ.ಎ., ಬಿ.ಎಲ್. ಪದವಿಗಳನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡ ಇವರು ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ವಕೀಲ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಕೈಗೊಂಡರು. ಹಿಂದುಳಿದ ವರ್ಗದಿಂದ ಹಾಗೂ ಹಿಂದುಳಿದ ಮಲೆನಾಡು ಭಾಗದಿಂದ ಬಂದ ಇವರು ಯುವಕರಾಗಿದ್ದಾಗಲೇ ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಳಕಳಿ ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡರು. ಸಮಾಜವನ್ನು ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅರಿಯುವ ಸಲುವಾಗಿ ಸಮಾಜ ವಿಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಡಿಪ್ಲೊಮಾ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದರು. ಧೈರ್ಯ, ಹುರುಪು ಮತ್ತು ವಾಗ್ಮಿತೆ ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡ ಇವರು ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಮಾಜವಾದಿ ಗೆಳೆಯರೊಂದಿಗೆ ಬೆರೆತರು. ಕಾಗೋಡು ಸತ್ಯಾಗ್ರಹದಿಂದಾಗಿ ಸಮಾಜವಾದಿ ಅಲೆಯೇ ಎದ್ದಿತು. ಶಾಂತವೇರಿ ಗೋಪಾಲಗೌಡ, ಗಣಪತಿಯಪ್ಪ, ಜೆ. ಎಸ್. ಪಟೇಲ್ ಮೊದಲಾದ ಹಿರಿಯ ಸಮಾಜವಾದಿಗಳು ಇವರಿಗೆ ಪ್ರೇರಕರಾದರು. ಲೋಹಿಯಾ ಮೊದಲಾದ ರಾಷ್ಟ್ರಮಟ್ಟದ ಸಮಾಜವಾದಿ ನಾಯಕರು ಇವರ ಆದರ್ಶವಾಗಿದ್ದರು.

ಸ್ವತಃ ವಕೀಲರಾಗಿ ಇವರು ಗೇಣಿದಾರರಿಗೆ ಕಾನೂನು ನೆರವು ನೀಡಿದರು. ಕಾನೂನು ಅರಿಯದವರಿಗೆ ಅದರ ಬೆಂಬಲ ಒದಗಿಸಿದರು. ಬಡವರೊಂದಿಗೆ ಉದಾರವಾಗಿ ನಡೆದುಕೊಂಡು ಅವರ ನೇತಾರರಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡರು. 1967ರ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಚುನಾವಣೆ ಇವರನ್ನು ರಾಜ್ಯದ ರಾಜಕೀಯಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಲು ಪ್ರೇರಣೆ ನೀಡಿತು. ಆಗ ಬಲಿಷ್ಠವಾಗಿದ್ದ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷದ ವಿರುದ್ಧ ಶಾಂತವೇರಿ ಗೋಪಾಲಗೌಡರ ನಾಯಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಸೊರಬ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿ ಜಯಶೀಲರಾದರು. ಆ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಸಮಾಜವಾದಿ ಗುಂಪು ವಿಧಾನಸಭೆ ಹಾಗೂ ಲೋಕಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಗಣನೀಯ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಿತು. 1972ರ ವಿಧಾನಸಭಾ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಇಂದಿರಾಗಾಂಧಿಯವರ ನೇತೃತ್ವದ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್‌ನ ಬಲವಾದ ಅಲೆಯ ವಿರುದ್ಧ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿ ಸೊರಬ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಗೆದ್ದು ಬಂದರು. ಶಾಸನಸಭೆಯಲ್ಲಿ ವಿರೋಧ ಪಕ್ಷ ದುರ್ಬಲವಾಗಿದ್ದಾಗ ಇವರಿಗೆ ತಮ್ಮ ಪ್ರತಿಭೆ ಪ್ರದರ್ಶಿಸುವ ಅವಕಾಶ ಹೆಚ್ಚು ದೊರೆಯಿತು.

ಹಿಂದುಳಿದ ವರ್ಗಗಳಿಗೆ ಶಕ್ತಿ ತಂದುಕೊಟ್ಟರೆಂಬ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆಗೆ ಬಾಧ್ಯರಾದ ಅಂದಿನ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿ ಡಿ. ದೇವರಾಜ ಅರಸರ ದೃಷ್ಟಿ ಯುವ ನಾಯಕರಾಗಿದ್ದ ಬಂಗಾರಪ್ಪನವರ ಕಡೆ ಹರಿಯಿತು. 1972ರಲ್ಲಿ ಇವರನ್ನು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್‌ಗೆ ಸೆಳೆಯುವಲ್ಲಿ ಅರಸು ಅವರು ಯಶಸ್ವಿಯಾದರು. ಲೋಕೋಪಯೋಗಿ ಇಲಾಖೆಯಂತಹ ಪ್ರಮುಖ ಖಾತೆಯ ನಿರ್ವಹಣೆಯನ್ನು ಇವರಿಗೆ ವಹಿಸಲಾಯಿತು. ದೇವರಾಜ ಅರಸು ಮತ್ತು ಇಂದಿರಾಗಾಂಧಿಯವರ ನಡುವೆ ರಾಜಕೀಯ ವಿರಸ ಮೂಡಿದಾಗ ಇವರು ಇಂದಿರಾಗಾಂಧಿಯವರ ಬೆಂಬಲಕ್ಕೆ ನಿಂತರು. ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರದೇಶ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್‌ನ ಅಧ್ಯಕ್ಷರೂ ಆದರು. ಮುಂದೆ ಅರಸು ಸರ್ಕಾರ ಪತನವಾಗಿ ಆರ್. ಗುಂಡೂರಾವ್ ಸರ್ಕಾರ ರಚಿಸಿದಾಗ ಅದರಲ್ಲಿ ಇವರು ಹಿರಿಯ ಸಚಿವರಾದರು. 1982ರ ರಾಜಕೀಯ ಸ್ಥಿತ್ಯಂತರದಲ್ಲಿ ಇವರು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ತೊರೆದು ಕ್ರಾಂತಿರಂಗದ ಸಂಘಟನೆ ಮಾಡಿದರು. ಜನತಾರಂಗದ ಹೆಸರಲ್ಲಿ ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಹೆಗಡೆಯವರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ ಸರ್ಕಾರದಲ್ಲಿ (1983) ಬಂಗಾರಪ್ಪನವರು ಸೇರಲಿಲ್ಲ. ಮುಂದೆ ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜಕೀಯ ಕ್ಷೇತ್ರದ ವಿಶಿಷ್ಟ ವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡರು. ತಾವಿರುವಲ್ಲಿ ಗೆಲುವಿದೆ ಎಂಬ ಭಾವನೆ ಅವರಲ್ಲಿ ದೃಢವಾಗಿ ಮೂಡಿತು. ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಇವರನ್ನು ಜನಸಮೂಹದ ನಾಯಕ, ಸೋಲಿಲ್ಲದ ಸರದಾರ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಬಣ್ಣಿಸಿದವು. ಸೊರಬ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಅವಿರತವಾಗಿ ಇವರು ವಿಧಾನಸಭೆಗೆ ಆಯ್ಕೆಯಾಗುತ್ತಾ ಬಂದರು.

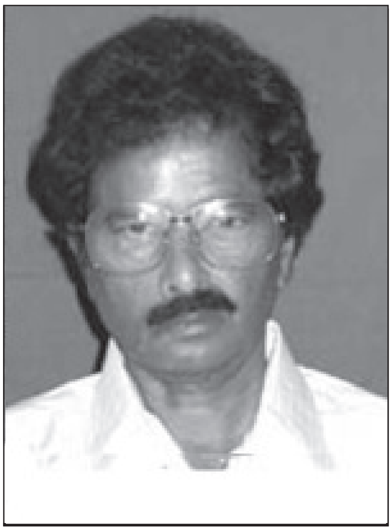

1989ರ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷ ಸೇರಿ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿದ ಇವರು ಅದು ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದ ಡಿ.ವೀರೇಂದ್ರ ಪಾಟೀಲರ ಸರ್ಕಾರದಲ್ಲಿ ಕೃಷಿ ಮತ್ತು ತೋಟಗಾರಿಕೆ ಸಚಿವರಾದರು. ಪಾಟೀಲರ ನೇತೃತ್ವ ಹೋಗಿ 1990 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 17ರಂದು ಎಸ್. ಬಂಗಾರಪ್ಪನವರೇ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಯಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಯಾದರು. ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಜನಪ್ರಿಯ ಯೋಜನೆಗಳು ಜಾರಿಗೆ ಬಂದವು. ಆಶ್ರಯ, ಆರಾಧನಾ, ವಿಶ್ವ ಮೊದಲಾದ ಆಕರ್ಷಕ ತಲೆಬರಹದಲ್ಲಿ ಈ ಯೋಜನೆಗಳು ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡವು. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇವೆಲ್ಲ ಗ್ರಾಮೀಣರ ವಸತಿ, ಗೃಹಕೈಗಾರಿಕೆ ಹಾಗೂ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಜೀವನದ ಸಂರಕ್ಷಣೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದವು. ಇವರು ‘ಕರ್ನಾಟಕ ರತ್ನ’ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಕುವೆಂಪು ಅವರ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ ಹಿರೇಕೊಡಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಮಾರಕ ನಿರ್ಮಾಣ ಮತ್ತು ಕುಪ್ಪಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರ ಸ್ಥಾಪನೆಗೆ ಇವರು ಆಸಕ್ತಿ ವಹಿಸಿದರು. ಇವರು 1992 ನವಂಬರ್ 19ರ ವರೆಗೆ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದರು. ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷ ಕಟ್ಟಿದರು. ಲೋಕಸಭೆಗೂ ಚುನಾಯಿತರಾದರು. ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಲೋಕಸಭಾ ಸದಸ್ಯರಾದರು. ಆ ಪಕ್ಷ ತೊರೆದು ಬಿ.ಜೆ.ಪಿ. ಸೇರಿ ಮತ್ತೆ ಲೋಕಸಭೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ಅದರಲ್ಲೂ ಹೊಂದಾಣಿಕೆಯಾಗದೆ ಲೋಕಸಭಾ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ರಾಜೀನಾಮೆ ಇತ್ತರು. ಒಮ್ಮೆ ಮಾತ್ರ ಇವರು ಲೋಕಸಭಾ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ಸಾಗದ್ದನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಸೋಲು ಕಂಡವರೇ ಅಲ್ಲ.

ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಮುಲಾಯಮ್ ಸಿಂಗ್ ಯಾದವ್ ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುವ ಸಮಾಜವಾದಿ ಪಕ್ಷ ಸೇರಿ ಅದರ ರಾಜ್ಯಾಧ್ಯಕ್ಷರಾದರು. ಈ ಪಕ್ಷದಿಂದ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿ ಲೋಕಸಭೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ತಮ್ಮ ರಾಜಕೀಯ ವರ್ಚಸ್ಸನ್ನು ಮೆರೆದರು. ಇವರ ಪತ್ನಿ ಶಕುಂತಲಮ್ಮ. ಇವರಿಗೆ ಇಬ್ಬರು ಗಂಡು, ಮೂವರು ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳು. ಪುತ್ರ ಕುಮಾರ ಬಂಗಾರಪ್ಪ ಶಾಸಕರೂ ಸಚಿವರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಅವರು ಕನ್ನಡ ಚಲನಚಿತ್ರರಂಗದಲ್ಲಿ ನಟರಾಗಿಯೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದಾರೆ. **(ಡಿ.ಎಸ್.ಜೆ.)**

ಬಂಟ್ವಾಳ: ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೇಂದ್ರ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಕೇರಳ ರಾಜ್ಯವೂ ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಪುತ್ತೂರು ಮತ್ತು ಬೆಳ್ತಂಗಡಿ, ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಕಳ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಇವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 84 ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ. ಪಾಣೆಮಂಗಳೂರು, ಬಂಟ್ವಾಳ ಮತ್ತು ವಿಟ್ಲ ಹೋಬಳಿಗಳು. ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 715 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 3,61,554.

ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟಶ್ರೇಣಿ ಮತ್ತು ಸಮುದ್ರದಂಚಿಗೆ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹರಡಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳೂ ವಿಶಾಲವಾದ ಮಟ್ಟಸ ಪ್ರದೇಶಗಳೂ ಇವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ನೇತ್ರಾವತಿ ನದಿ ಹರಿದು ಮಂಗಳೂರು ಮುಖಾಂತರ ಅರಬ್ಬೀಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ಬಂಟ್ವಾಳದಿಂದ ಮಂಗಳೂರಿಗೆ ದೋಣಿಗಳ ಸಂಚಾರವಿದ್ದು ಈ ಜಲಮಾರ್ಗದ ಮುಖಾಂತರ ಸರಕು ಸಾಗಣೆ ಉಂಟು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸರಾಸರಿ ವಾರ್ಷಿಕ ಮಳೆ 3,773 ಮಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ನೇತ್ರಾವತಿ ನದಿಗೆ ಹಂಚಿಕಟ್ಟೆ ಮತ್ತು ಬಂಟ್ವಾಳಗಳಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟೆ ಕಟ್ಟುವ ಯೋಜನೆಗಳುಂಟು.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 6,103 ಹೆಕ್ಟೇರು ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶವಿದೆ. 23,528 ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆ ಬೆಳೆಯಲಾಗುತ್ತಿದೆ. 1,915 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಹುಲ್ಲುಗಾವಲಿದೆ. ಬತ್ತ, ಅಡಕೆ, ತೆಂಗು, ಗೇರುಬೀಜ, ಮೆಣಸು, ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ, ಶುಂಠಿ ತರಕಾರಿಗಳೂ ಇಲ್ಲಿಯ ವ್ಯವಸಾಯೋತ್ಪನ್ನಗಳು. ಹಲಸು, ಮಾವು, ಪರಂಗಿ, ಬಾಳೆ ಇವನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಬೀಡಿ, ಮರದ ಪೀಠೋಪಕರಣಗಳ ಮೇಲು ಹೊದಿಕೆ, ಮಡಕೆಕುಡಿಕೆಗಳ ತಯಾರಿಕೆ, ಜೇನುಸಾಕಣೆ, ಪಶುಪಾಲನೆ ಉಂಟು.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಲಿಕೆ ಗ್ರಾಮ ಲೋಕಸೇವಾ ವೃಂದದ ರಚನಾತ್ಮಕ ಕಾರ್ಯ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಕರಂಜೆ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಪುರಾತನ ಶಿವಾಲಯವಿದೆ. ಬಂಟ್ವಾಳದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 6ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಪಾಣೆ ಮಂಗಳೂರು ಇದೆ. ನೇತ್ರಾವತಿಯ ದಡದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಊರಿಗೆ ಸೇತುವೆ ಕಟ್ಟಿ ಬಂಟ್ವಾಳದೊಡನೆ ಸಂಪರ್ಕ ಕಲ್ಪಿಸಿದೆ. ಇದೊಂದು ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ. ಇಲ್ಲಿನ ವೆಂಕಟರಮಣ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಲಕ್ಷದೀಪೋತ್ಸವ ಜರುಗುವುದು. ವಿಟ್ಲ **(ನೋಡಿ)** ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥಳ. ಇಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಹಿಂದಿನ ಹೆಗ್ಗಡೆಯ ಅರಮನೆಯ ಅವಶೇಷಗಳೂ ಇವೆ.

ಬಂಟ್ವಾಳ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯಸ್ಥಳ. ನೇತ್ರಾವತಿ ನದಿಯ ಉತ್ತರ ದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಮಂಗಳೂರಿನ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಸು. 25ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 54,820. ಈ ಊರಿನ ಮುಖಾಂತರ ಸುತ್ತಲ ಮಂಗಳೂರು, ಪುತ್ತೂರು, ಕೇರಳದಲ್ಲಿರುವ ಮಂಜೇಶ್ವರ, ಕಾಸರಗೋಡು ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ತಮ ಮಾರ್ಗಗಳಿವೆ. ಬಂಟ್ವಾಳವು ಹಾಸನ–ಮಂಗಳೂರು ರೈಲ್ವೆಮಾರ್ಗದ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ರೈಲ್ವೆನಿಲ್ದಾಣ. ನೇತ್ರಾವತಿ ನದಿಯ ಮೂಲಕ ದೋಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರು ಬಂದರಿಗೆ ಇಲ್ಲಿಂದ ಸರಕುಗಳನ್ನು ಸಾಗಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಒಂದು ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರವೂ ಹೌದು. ಸರ್ಕಾರಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆಯೂ ಶಾಲಾ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ಇಲ್ಲಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಗರ ಸಭೆಯ ಆಡಳಿತವಿದೆ.

ನೇತ್ರಾವತಿ ನದಿನೀರು ಪ್ರವಾಹದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಊರನ್ನು ಮುಟ್ಟುವುದುಂಟು. ಊರಿನ ಕೆಲವು ಭಾಗ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ದಾಳಿಗೆ ತುತ್ತಾಗಿ ಹಾಳಾಗಿತ್ತು. ಊರಿನಲ್ಲಿ ವೆಂಕಟರಮಣ, ಸೀತಾರಾಮ ಮತ್ತು ಮಹಾಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಊರಿನ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ನರಹರಿ ಪರ್ವತವೆಂದು ಕರೆಯುವ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಒಂದು ದೇವಾಲಯವಿದೆ. **(ಡಿ.ಎನ್.ಕೆ.)**

ಬಂಡಾಯ ಸಾಹಿತ್ಯ: ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ನವ್ಯದ ಅನಂತರ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚಳವಳಿ. ಯಾವುದೇ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಂಪರೆ ತನ್ನ ಸಾಧ್ಯತೆಗಳನ್ನು ಮುಗಿಸಿಕೊಂಡು ಸ್ಥಗಿತವಾಗುವ ಸಮಯಕ್ಕೆ ಮತ್ತೊಂದು ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಂಪರೆ ಹುಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಬೇಕಾಗಿರುವ ಆಶಯಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿಯೇ ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ಬಹಳ ಮುಖ್ಯವಾದ ಈ ಆಶಯದ ಜೊತೆಗೆ ಬೇರೆ ದೇಶದ ಬೇರೆ ಕಾಲದ ಬೇರೆ ಶಿಸ್ತಿನ ಹಲವು ಸಂಗತಿಗಳು ನೂತನ ಸಾಹಿತ್ಯದ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುತ್ತವೆ ಎಂಬ ಈ ಮಾತುಗಳು ಸಾಹಿತ್ಯದ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಲು ಬೇಕಾಗುವ ಸೃಜನಶೀಲತೆಯ ನೆಲೆಯನ್ನು ಅರ್ಥಮಾಡಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಭದ್ರವಾದ ನೆಲೆಗಟ್ಟನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ. ನವೋದಯಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆಯಾಗಿ ಪ್ರಗತಿಶೀಲ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಪ್ರಗತಿಶೀಲಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆಯಾಗಿ ನವ್ಯಸಾಹಿತ್ಯ, ನವ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆಯಾಗಿ ದಲಿತ ಬಂಡಾಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡವು. ಪ್ರಗತಿಶೀಲದ ಮುಂದುವರಿಕೆಯಾಗಿ ಕಂಡ ಈ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ‘ನವ್ಯೋತ್ತರ ಸಾಹಿತ್ಯ’ವೆಂದೂ ಕರೆಯುವುದುಂಟು. ಎಪ್ಪತ್ತರ ದಶಕದ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಕೇಳಿಬಂದ ಈ ಸಾಹಿತ್ಯ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಗತಿಪರ ಲೇಖಕರು, ಹಾಗೂ ದಲಿತ ಬರೆಹಗಾರರಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಯಿತು.

ದಲಿತ–ಬಂಡಾಯ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕಿರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ, ಕೆಳಸ್ತರದ ಬರೆಹಗಾರರಿಂದ ರಚಿತವಾದುದು ದಲಿತಸಾಹಿತ್ಯ. ಎಲ್ಲ ಜಾತಿ, ವರ್ಗಗಳಿಂದ ಬಂದ ಬರೆಹಗಾರರಿಂದ ಶೋಷಿತರ ಪರವಾಗಿ ರಚಿತವಾದದ್ದು ಬಂಡಾಯ ಸಾಹಿತ್ಯವೆನಿಸಿದೆ. ಬಂಡಾಯ ಚಳವಳಿ ಎಲ್ಲಾ ಎಡಪಂಥೀಯ ಧೋರಣೆಯುಳ್ಳವರು ಮತ್ತು ಪ್ರಜಾಪ್ರಭುತ್ವ ಶಕ್ತಿಗಳು ಸೇರಿ ಒಳಗೊಂಡದ್ದು. ಎರಡೂ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಂಪರೆಗಳು ಎಡಪಂಥೀಯ ಧೋರಣೆಯುಳ್ಳವು. ಅವು ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡ ನೆಲೆಗಳು ಬೇರೆಯಾಗಿದ್ದರೂ ಅವು ತಲುಪುವ ಗುರಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ. ಪ್ರತಿಭಟನೆ ಎಂಬುದು ಎರಡರಲ್ಲೂ ಕಾಣುವ ಸಾಮಾನ್ಯ ಅಂಶವಾಗಿದೆ. ಸಮಾನತೆಯ ಸಮಾಜವನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬುದು ಎರಡೂ ಪರಂಪರೆಗಳ ವಾದವಾಗಿದೆ. ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ದಲಿತ–ಬಂಡಾಯದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಚರ್ಚೆಯೇ ನಡೆಯಿತು. ಬಂಡಾಯದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ದಲಿತಬರೆಹಗಾರರನ್ನು ಗುರುತಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನ ನಡೆಯಿತು. ‘ಪ್ರಗತಿಗಾಮಿ ದಲಿತಸಾಹಿತಿಗಳೆಲ್ಲ ಬಂಡಾಯ ಸಾಹಿತಿಗಳು, ಬಂಡಾಯ ಸಾಹಿತಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ದಲಿತ ಸಾಹಿತಿಗಳಲ್ಲ’ ಎಂಬ ಬರಗೂರು ರಾಮಚಂದ್ರಪ್ಪ ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಅನಂತರ ಇದರಿಂದ ದಲಿತ ಬರೆಹಗಾರರು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಅಸ್ತಿತ್ವಹೊಂದಲು ದನಿ ಎತ್ತಿದರು. ಒಟ್ಟಾರೆ ದಲಿತಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡದ್ದು ಬಂಡಾಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಎಂಬ ತೀರ್ಮಾನಕ್ಕೆ ಬರಲಾಯಿತು. ಸಾಹಿತ್ಯಸೃಷ್ಟಿ ಇವರಿಗೆ ಕೇವಲ ಸಂತೋಷಕ್ಕಾಗಿ ಕಾಣದೆ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಬದಲಾವಣೆಗಾಗಿ ಎನಿಸಿತು.

ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಮೌಲ್ಯಗಳು ಸ್ಥಗಿತಗೊಂಡಾಗ, ಪ್ರತಿಗಾಮಿಯಾದಾಗ ಅಂಥವುಗಳ ವಿರುದ್ಧ ಹೋರಾಡುವುದು ಬಂಡಾಯ. ಇದೇ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿತಗೊಂಡಾಗ ಬಂಡಾಯ ಸಾಹಿತ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಸಂಘಟಿತವಾದದ್ದು ಬಂಡಾಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚಳವಳಿ. 1979ರ ಮಾರ್ಚ್ 9ರಿಂದ 11ರವರೆಗೆ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯಪರಿಷತ್ತು ಧರ್ಮಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಗೋಪಾಲ ಕೃಷ್ಣ ಅಡಿಗರ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯಲ್ಲಿ ಏರ್ಪಡಿಸಿದ್ದ ಅಖಿಲಭಾರತ ಮಟ್ಟದ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನವನ್ನು ವಿರೋಧಿಸುತ್ತ ಅದೇ ದಿನಗಳಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಬಂಡಾಯ ಸಾಹಿತಿಗಳು ಸಮಾವೇಶಗೊಂಡು ತಮ್ಮ ಸಂಘಟನೆಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟರೂಪ ನೀಡಿದರು. ಯಜಮಾನ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ವಿರೋಧಿಸುವುದು, ತುಳಿತಕ್ಕೊಳಗಾದವರ ಪರವಾಗಿ ಸಾಹಿತ್ಯ

ರಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ‘ಖಡ್ಗವಾಗಲಿ ಕಾವ್ಯ’ ಎಂದದ್ದು, ಪ್ರಜಾಪ್ರಭುತ್ವದ ರಕ್ಷಣೆ ಮತ್ತು ವಿಸ್ತರಣೆಯ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಹೊತ್ತದ್ದು– ಇತ್ಯಾದಿ ಅಂಶಗಳು ಸಮಾವೇಶಗೊಂಡ ದಿನ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕೇಳಿಬಂದವು. ಜೊತೆಗೆ ಬಂಡಾಯ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಮುಖ್ಯ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯ ಬಗೆಗೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಮೂಡಿದವು. ಬಂಡಾಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೌಂದರ್ಯದ ಆರಾಧನೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಬೌದ್ಧಿಕ ತುಡಿತವೂ ಅದರ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿಲ್ಲ. ಸಾಮಾಜಿಕ ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆ ಅದರ ಮುಖ್ಯಗುರಿ. ಜಾತಿ ವರ್ಗಗಳಂಥ ಅಸಮಾನತೆ, ಅನ್ಯಾಯಗಳ ವಿರುದ್ಧ ಶ್ರಮಜೀವಿಗಳನ್ನು ಕ್ರಾಂತಿಗೆ, ಹೋರಾಟಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸುವುದು ಬಂಡಾಯ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯಾಗಿದೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಈ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಂಪರೆಗೆ ಒಂದು ತಾತ್ತ್ವಿಕ ನೆಲೆಯೂ ಇದೆ. ಇದು ಯಾವುದೇ ಪರಂಪರೆಯ ವಿರೋಧಿಯಲ್ಲ, ಸಂಪ್ರದಾಯದೊಳಗಿನ ಜಡತ್ವವನ್ನು ವಿರೋಧಿಸುತ್ತದೆ, ಅಮಾನವೀಯತೆಯನ್ನು ಬಗ್ಗುಬಡಿಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿಗಾಮಿತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸುತ್ತಲೇ ಪರಂಪರೆಯೊಂದಿಗೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿದೆ.

ನಮ್ಮ ನಾಡಿನ ಪ್ರಾಚೀನ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಇತಿಹಾಸದುದ್ದಕ್ಕೂ ಸಾಮಾಜಿಕ ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು, ಪ್ರತಿಭಟನಾತ್ಮಕ ಧ್ವನಿಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ‘ಮಾನವ ಜಾತಿ ತಾನೊಂದೆ ವಲಂ’ ಎಂದ ಪಂಪಕವಿಯಿಂದ ಹಿಡಿದು ನವೋದಯ ನವ್ಯದವರೆಗೆ ಜನಪರವಾದ ಧ್ವನಿಗಳನ್ನು ಕೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಆಯಾ ಕಾಲದ ಸಾಹಿತ್ಯ ತನ್ನ ಮಿತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರತಿಭಟನ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಆಶಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿರುವುದನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ವಚನ ಚಳವಳಿ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಸಾಹಿತ್ಯ, ನಡೆಸಿದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಜಾಗತಿಕ ಮಟ್ಟದ ಸಾಹಿತ್ಯವಲಯದಲ್ಲಿ ಚರ್ಚೆಯ ವಸ್ತುವಾದವು. ಅಲ್ಲಿಯವರೆವಿಗೂ ಮೂಕರಾಗಿದ್ದವರಿಗೆ ಮಾತನಾಡುವ ಅವಕಾಶ ಒದಗಿಬಂತು. ಕೆಳವರ್ಗದ ವಚನಕಾರರು ಮೊದಲಬಾರಿಗೆ ನಿರ್ಭೀತಿಯಿಂದ ಬಾಯಿಬಿಟ್ಟರು. ಇವರೆಲ್ಲ ತಮ್ಮ ವಚನಗಳ ಮೂಲಕ ಆತ್ಮ ವಿಮರ್ಶೆಯನ್ನು, ಸಮಾಜ ವಿಮರ್ಶೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡದ್ದಲ್ಲದೆ ‘ಸಮಾಜೋ–ಧಾರ್ಮಿಕ ಆಂದೋಲನ’ವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾದ ಈ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಮಾದರಚನ್ನಯ್ಯ, ಡೋಹರ ಕಕ್ಕಯ್ಯ, ಮಾದರ ದೂಳಯ್ಯ–ಮೊದಲಾದ ದಲಿತವರ್ಗದ ಅನುಭವಿಗಳು ಮುಂಚೂಣಿಯಲ್ಲಿ ನಿಂತದ್ದು ಚಾರಿತ್ರಿಕ ದಾಖಲೆಯಾಗಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಜಾತಿನಿರ್ಮೂಲನೆ ಮಾಡಲು ಪಣತೊಟ್ಟು ಹೊರಟ ಮೊದಲ ಸಾಮಾಜಿಕ ಚಳವಳಿ ಇದಾಗಿದೆ. ಅನಂತರ ರಗಳೆ, ಷಟ್ಪದಿ, ಸಾಂಗತ್ಯ ಮತ್ತು ಕೀರ್ತನೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯಗಳು ರಚನೆಯಾದವು. ದೇಸಿ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಗೊಂಡ ಈ ಕಾವ್ಯಗಳು ಜನಭಾಷೆಗೆ ಪ್ರಾತಿನಿಧ್ಯ ನೀಡಿದವು. ವಚನಚಳವಳಿ ನೀಡಿದ ಫಲವನ್ನು ಇವು ನೀಡದಿದ್ದರೂ ಮಡಿವಂತಿಕೆಯ ವಿರೋಧವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿ ಸಾಮಾನ್ಯಜನರ ಬದುಕನ್ನು ಹಸನುಗೊಳಿಸಿದವು. ಸರ್ವಜ್ಞನಂತೂ ತ್ರಿಪದಿಗಳ ಮುಖಾಂತರ ಜಡಗೊಂಡ ಸಮಾಜವನ್ನು ವಿಡಂಬಿಸಿದ, ವೈಯಕ್ತಿಕ ನೆಲೆಯಲ್ಲೇ ಸಮಾಜದ ಅನಿಷ್ಟಗಳನ್ನು ವಿರೋಧಿಸಿ ಬಂಡಾಯಗಾರ ಎನಿಸಿದ. ನವೋದಯ, ನವ್ಯಚಳವಳಿಯೂ ತಮ್ಮ ಮಿತಿಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ಥಗಿತ ಮೌಲ್ಯಗಳನ್ನು ವಿರೋಧಿಸಿದವು. ಸಾಮಾಜಿಕ ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ಎತ್ತಿಹಿಡಿದವು, ಜನಪರವಾಗಿ ಮುಖಮಾಡಿತು. ಈ ಒಂದು ದೀರ್ಘ ಪರಂಪರೆಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಬಂಡಾಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಇಂದು ಹೊಸ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತು ಸೃಜನಶೀಲತೆಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಆಶಯವನ್ನು ಹೊಮ್ಮಿಸುತ್ತಿದೆ.

ಸಾಹಿತ್ಯಿಕ ಪ್ರೇರಣೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸಾಹಿತ್ಯೇತರ ಪ್ರೇರಣೆಗಳೂ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದವು. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಎಡಪಂಥೀಯ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳೆಲ್ಲ ಬಂಡಾಯ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿವೆ. ಇದರ ಮೂಲಕವಾಗಿ ಈ ಪಂಥದ ಲೇಖಕರ ಸೃಜನಶೀಲ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಗೆ ಬೆಂಬಲ ಒದಗಿತು. ಮಾರ್ಕ್ಸ್, ಲೋಹಿಯಾ, ಅಂಬೇಡ್ಕರ್, ಕಿಷನ್ ಪಟ್ನಾಯಕ್, ರಾಮಸ್ವಾಮಿನಾಯರ್, ಜಯಪ್ರಕಾಶನಾರಾಯಣ್– ಇವರೆಲ್ಲರ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳ ಪ್ರಭಾವ ಈ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಮೇಲಾಯಿತು. ಹಾಗಾಗಿ ಬಂಡಾಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಎಡನಿಲವುಗಳಿಗೆ, ದಲಿತ ಕಾಳಜಿಗಳಿಗೆ ಬದ್ಧವಾಯಿತು. ಜೊತೆಗೆ ಯಥಾಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ವಿರೋಧಿಸುತ್ತಲೇ ಸಮಾಜ ಬದಲಾವಣೆಯ ಧೋರಣೆಗೆ ಬದ್ಧವಾಗತೊಡಗಿತು. ಎಲ್ಲ ಜನಪರ ಹೋರಾಟಗಳೊಂದಿಗೆ ಕ್ರಿಯಾತ್ಮಕ ಸಂಬಂಧ ಬೆಳೆಸಲು ಮತ್ತು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಎಡಪಂಥೀಯ ವಿಚಾರಧಾರೆಯನ್ನು ನೆಲೆಗೊಳಿಸಲು ಬಂಡಾಯ ಸಾಹಿತಿಗಳು ಬದ್ಧರಾದರು. ಅಸಮಾನತೆ ಅನ್ಯಾಯಗಳ ವಿರುದ್ಧ ದಂಗೆ ಏಳುವುದು ಹಾಗೂ ಅಂಥ ಕ್ರಾಂತಿಯ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಾಗಿರುವ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕತೆಯೇ ಬಂಡಾಯ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಮೂಲನೆಲೆ ಎಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಲಾಯಿತು.

ಹೊಸ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಕಾಲಿಟ್ಟಿರುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬಂಡಾಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಹೊಸ ಸವಾಲುಗಳನ್ನು ಎದುರಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಹಿಂದಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಹೊಸಸಮಸ್ಯೆಗಳು ಮುಂದಿವೆ. ಜಾಗತೀಕರಣ– ಉದಾರೀಕರಣಗಳ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಹೇರುತ್ತಿರುವ ಮೌಲ್ಯಗಳು ಮೂಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಸಮುದಾಯದ ಸಂಕಟವನ್ನು ಸಾವಿರಪಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚಿಸುತ್ತಿವೆ. ಪ್ರಗತಿಪರರು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದ ಸಮಾಜ ಬದಲಾವಣೆಯ ಚಿಂತನಾಕ್ರಮ ಮತ್ತು ಕ್ರಿಯೆಗಳು ಬಿಕ್ಕಟ್ಟಿಗೆ ಒಳಗಾಗಿವೆ. ಜಾಗತೀಕರಣ ಮತ್ತು ಸ್ವದೇಶೀಕರಣದಲ್ಲಿರುವ ಜನ ವಿರೋಧಿ ನೆಲೆಗಳು ಸಾಮಾಜಿಕ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಹೊಸ ಸವಾಲುಗಳನ್ನು ಒಡ್ಡುತ್ತಿರುವ ಇಂದಿನ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಬಂಡಾಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಆತ್ಮಾವಲೋಕನದೊಂದಿಗೆ ಪುನಶ್ಚೇತನಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದೆ. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಅಪರಿಚಿತವಾಗಿದ್ದ ದಲಿತ ಸಂವೇದನೆ, ಮುಸ್ಲಿಂಸಂವೇದನೆ, ಸ್ತ್ರೀಸಂವೇದನೆ, ಗ್ರಾಮೀಣ ಸಂವೇದನೆ– ಇತ್ಯಾದಿ ಹಲವಾರು ಅನುಭವಗಳು ಸಂವೇದನೆಗಳು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೊಳ್ಳಲು ಬಂಡಾಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚಳವಳಿ ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಈ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಧೋರಣೆಗಳು ಒತ್ತಾಸೆಗಳು ಏನೇ ಇರಲಿ ಇದರ ಮುಖಾಂತರ ಹಲವು ಮಂದಿ ದಲಿತ ಬರೆಹಗಾರರು ಸಾಹಿತ್ಯಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಬುದ್ಧಾವಸ್ಥೆಗೆ ಬಂದದ್ದು ಮಹತ್ತ್ವದ ಸಂಗತಿ. ದೇವನೂರು ಮಹಾದೇವ, ಸಿದ್ದಲಿಂಗಯ್ಯ, ಮುಳ್ಳೂರು ನಾಗರಾಜ, ವಿ.ಮುನಿವೆಂಕಟಪ್ಪ, ಸಿ.ಪಿ.ಸಿದ್ಧಾಶ್ರಮ, ಎಲ್. ಹನುಮಂತಯ್ಯ, ಸತ್ಯಾನಂದ ಪತ್ರೋಟ, ಅರವಿಂದ ಮಾಲಗತ್ತಿ, ಚನ್ನಣ್ಣವಾಲೀಕಾರ, ಬರಗೂರು ರಾಮಚಂದ್ರಪ್ಪ, ಕೆ.ಬಿ.ಸಿದ್ದಯ್ಯ, ಟಿ.ಎಂ. ಭಾಸ್ಕರ್, ಮನಜ, ಅನಸೂಯ ಕಾಂಬಳೆ, ಜಂಬಣ್ಣ ಅಮರಚಿಂತ, ಸುಕನ್ಯಾ ಮಾರುತಿ, ಕೆ. ಗೋವಿಂದರಾಜು, ತೇಜಸ್ವಿನಿ ಕಟ್ಟಿಮನಿ, ಕಗ್ಗೆರೆ ಪ್ರಕಾಶ್, ಮೋಹನ ನಾಗಮ್ಮವರ, ಸಿ.ಎಂ. ಚನ್ನಬಸಪ್ಪ, ಮೂಡ್ನಾಕೂಡು ಚಿನ್ನಸ್ವಾಮಿ, ಗಂಗಾರಾಂ ಚಂಡಾಳ, ಸುಬ್ಬುಹೊಲೆಯಾರ್, ಬಿ.ಟಿ. ಲಲಿತಾ ನಾಯಕ್, ಎ.ಕೆ. ಹಂಪಣ್ಣ, ಎಸ್.ಆರ್. ಗುರುನಾಥ, ಇಂದೂಧರ ಹೊನ್ನಾಪುರ, ಜಾಹ್ನವಿ ಮೊದಲಾದ ಲೇಖಕರು ದಲಿತ ಲೋಕದ ಬದುಕನ್ನು, ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು, ದುಃಖ ದುಮ್ಮಾನಗಳನ್ನು ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಸಿದರು.

ಅದರಂತೆಯೇ ಬೊಳುವಾರು ಮಹಮದ್ ಕುಞ, ಸಾರಾ ಅಬೂಬಕರ್, ರಹಮತ್ ತರೀಕೆರೆ, ಫಕೀರ್ ಮಹಮದ್ ಕಟ್ಪಾಡಿ, ಬಾನು ಮುಷ್ತಾಕ್, ರಂಜಾನ್ ದರ್ಗಾ, ನಜೀರ ಚಂದಾವರ, ಅಬ್ದುಲ್ ರಶೀದ್, ಸೈಯದ್ ಜಮಿರುಲ್ಲಾ ಷರೀಫ್, ಕೆ.ಶರೀಫಾ ಮೊದಲಾದವರು ಬಂಡಾಯ ಚಳವಳಿಯ ಪ್ರಭಾವದಡಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದವರಾದ್ದರಿಂದ ಮುಸ್ಲಿಂ ಸಂವೇದನೆಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ಬರೆಹಗಳಲ್ಲಿ ಮೂಡಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು. ವಚನಕಾರ್ತಿಯರಿಂದಲೇ ಸ್ತ್ರೀಸಂವೇದನೆ ಆರಂಭವಾದರೂ ಅದು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಪರಿಕಲ್ಪನೆ

ಯೊಂದಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದದ್ದು ಬಂಡಾಯ ಚಳವಳಿಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ. ಈ ಆಶಯದ ಬರೆಹಗಾರ್ತಿಯರನೇಕರು ಬಂಡಾಯ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡರು, ವಿಜಯಾ ದಬ್ಬೆ, ಎಚ್.ಎಲ್.ಪುಷ್ಪ, ಆರ್.ಪೂರ್ಣಿಮಾ, ಸಾರಾಅಬೂಬಕರ್, ಬಿ.ಟಿ. ಲಲಿತಾ ನಾಯಕ, ವೈದೇಹಿ, ಮಾಲತಿ ಪಟ್ಟಣಶೆಟ್ಟಿ, ಶಶಿಕಲಾ ವೀರಯ್ಯಸ್ವಾಮಿ, ಸುಕನ್ಯಾಮಾರುತಿ, ಮುಕ್ತಾಯಕ್ಕ, ಸವಿತಾ ನಾಗಭೂಷಣ, ವಿಜಯಶ್ರೀ ಸಬರದ, ಕಮಲಾ ಹಂಪನಾ, ಶೈಲಜಾಉಡಚಣ, ಸ.ಉಷಾ, ಮಮತಾಸಾಗರ, ಪ್ರತಿಭಾ ನಂದಕುಮಾರ್, ಗೀತಾ ನಾಗಭೂಷಣ, ತೇಜಸ್ವಿನಿ ನಿರಂಜನ, ನೇಮಿಚಂದ್ರ, ಎಂ.ಆರ್. ಕಮಲ, ಸುಮಿತ್ರಾಬಾಯಿ ಮೊದಲಾದವರು. ಸ್ತ್ರೀವಾದಿ ನೆಲೆಯ ಬರೆಹಗಳು ಗಮನಾರ್ಹ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿವೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ರೀತಿಯ ಸಂವೇದನಾ ಶೀಲ ಬರೆವಣಿಗೆಯಿಂದ ಕೂಡಿ ಮೂಡಿದ ಬಂಡಾಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ವಿವಿಧ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆವಣಿಗೆ ಹೊಂದಿರುವುದು ಕುತೂಹಲಕಾರಿ ಸಂಗತಿ. ಕಾವ್ಯ, ಕತೆ,ಕಾದಂಬರಿ, ನಾಟಕ, ಆತ್ಮಚರಿತ್ರೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಬಂಡಾಯ ಬರಹಗಾರರು ತಮ್ಮ ಅನುಭವಗಳನ್ನು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಹೊಸ ಸಾಧ್ಯತೆಗಳನ್ನು ತೆರೆದು ತೋರಿದ್ದಾರೆ.

ನಿರ್ಲಕ್ಷಿತ ಶ್ರಮ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಸೂಕ್ಷ್ಮಗಳು ಬಂಡಾಯ ಕಾವ್ಯದ ಅಂತಸ್ಸತ್ವವಾದದ್ದಲ್ಲದೆ ಕನ್ನಡಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಹೊಸ ಆಯಾಮ ಒದಗಿದಂತಾಯಿತು. ಹೊಸಭಾಷೆ ಲಯಗಾರಿಕೆಗಳು ರೂಪುಗೊಂಡವು. ಅದರ ಮುಖೇನ ಹೊಸ ವಿನ್ಯಾಸದ ಹುಡುಕಾಟ ತೀವ್ರವಾಯಿತು. 'ಬಂಡಾಯ ಕಾವ್ಯವೆಂದರೆ ಪುನರವಲೋಕನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಮತ್ತು ಸಮಕಾಲೀನ ಸ್ಫೋಟ ಎರಡನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡು ಉರಿಯುವ ಕೆಂಡ'ವೆನಿಸಿತು. ಪುರಾಣ, ಚರಿತ್ರೆ ಮತ್ತು ಸಮಕಾಲೀನ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಗ್ರಹಿಕೆಯ ಹೊಸ ಒಳನೋಟಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸತೊಡಗಿತು. ತಾವು ಬರೆಯುವ ಕಾವ್ಯದ ಸ್ವರೂಪ, ಪುರಾಣೇತಿಹಾಸಗಳನ್ನು ಹೊಸನೆಲೆಯಿಂದ ಪರಿಭಾವಿಸುವ ರೀತಿ, ಹೋರಾಟ ಜೀವಿಗಳ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ, ಪ್ರಕೃತಿಚಿತ್ರ, ವಿವಿಧ ಜಾತಿ ಜನವರ್ಗಗಳ ಜೀವನವಿಧಾನ, ಪ್ರಾದೇಶಿಕತೆ, ದುರಂತ– ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ವೈವಿಧ್ಯತೆ ಬಂಡಾಯ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಂಗೊಳಿಸಿತು. ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಯ್ಯ, ಅಲ್ಲಮ ಪ್ರಭು ಬೆಟ್ಟದೂರ, ಜಿ.ಎಸ್. ಅವಧಾನಿ, ಕೇಶವಪ್ರಸಾದ್, ಜಂಬಣ್ಣ ಅಮರಚಿಂತ, ಬಂಜಗೆರೆ ಜಯಪ್ರಕಾಶ್, ಬರಗೂರು ರಾಮಚಂದ್ರಪ್ಪ, ಕೇಶವಶರ್ಮ, ಆರ್ಕೆಮಣಿಪಾಲ, ಹೊರೆಯಾಲ ದೊರೆಸ್ವಾಮಿ, ಆರ್.ಜಿ.ಹಳ್ಳಿ ನಾಗರಾಜ, ಕುಂ. ವೀರಭದ್ರಪ್ಪ, ಪುರುಷೋತ್ತಮ ಬಿಳಿಮಲೆ, ಕೆ.ಬಿ. ಸಿದ್ದಯ್ಯ, ಎಸ್.ಎಸ್. ಹಿರೇಮಠ, ಮುಳ್ಳೂರು ನಾಗರಾಜ, ಬಸವರಾಜ ಸಬರದ, ಅರವಿಂದ ಮಾಲಗತ್ತಿ, ಆರ್.ವಿ.ಭಂಡಾರಿ, ಸರಜೂ ಕಾಟ್ಕರ್, ಸತ್ಯಾನಂದ ಪತ್ರೋಟ, ನಜೀರ ಚಂದಾವರ, ಮನಜ, ಸುಬ್ಬು ಹೊಲೆಯಾರ್ ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿ ಕೋಲಾರ್, ವಿ.ಮುನಿವೆಂಕಟಪ್ಪ, ರಂಗಾರೆಡ್ಡಿ ಕೋಡಿರಾಂಪುರ, ಕಾಳೇಗೌಡ ನಾಗವಾರ, ಬಿ.ಚಿನ್ನಸ್ವಾಮಿ– ಮೊದಲಾದವರು ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ವಸ್ತು, ವೈವಿಧ್ಯವನ್ನು ರೂಢಿಸಿಕೊಂಡೇ ಉತ್ತಮ ಕಾವ್ಯ ನೀಡಿದವರು. ಅಲ್ಲೇ ಕುಂತವರೆ (ಸಿದ್ದಲಿಂಗಯ್ಯ), ಮಾದಿಗರ ಹುಡುಗಿ (ಬರಗೂರು), ಕೂಲಿಜನಗಳ ಕೋಲಿನಪದ (ಚನ್ನಣ್ಣ ವಾಲೀಕಾರ), ನಮ್ಮೆಲ್ಲರ ಹಣೇಬರ ಕುಂತು ಕೇಳಿರಿ (ತೇಜಸ್ವಿ ಕಟ್ಟೀಮನಿ), ಇದಿಮಾಯಿ, ತಾಯಿಹಾಡು (ಶಂಕರಕಟಗಿ), ಕೂಲೀಕಾರರ ಗೀಗೀಪದ (ಎಸ್.ಎಸ್.ಹಿರೇಮಠ) ಮುಂತಾದ ಖಂಡಕಾವ್ಯ ಕಥನಗೀತೆ ಗಳು ಮತ್ತು ಜನಪದ ಧಾಟಿಯನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡ ಹೊಸ ಹೊಸ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಬಂಡಾಯ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ನಡೆದಿವೆ.

ಕನ್ನಡ ಪ್ರತಿಭಟನೆ ಕಾವ್ಯ (ಸಿ.ವೀರಣ್ಣ), 1981 ಅಂಬೇಡ್ಕರ್ ಕವಿತೆಗಳು (ಹನುಮಂತಯ್ಯ), ಬಂಡಾಯದ ಬಿಸಿಯುಸಿರು (ಶ್ರೀರಂಗನಾಥ), (ಮೂರ್ತೀಶ್ವರಯ್ಯ), ಕಪ್ಪು ಜನರ ಕೆಂಪುಕಾವ್ಯ (ವಿಜಯ ಪಾಟೀಲ, ಮಂಗ್ಳೂರು ವಿಜಯ) ಹೊಸ ಹೆಜ್ಜೆ (ನರಹಳ್ಳಿ ಬಾಲಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ, ವೀಣಾ ಶಾಂತೇಶ್ವರ), ಅಗ್ನಿಸಾಕ್ಷಿ–1985 (ಜಿ.ಆರ್.ತಿಪ್ಪೇಸ್ವಾಮಿ), ಕಲ್ಯಾಣ ನಾಡಿನ ಕೆಂಪು ಕವಿತೆಗಳು (ಸಬರದ, ವಾಲೀಕಾರ), ಶತಮಾನಗಳ ಬಾಯಾರಿಕೆ (ಶ್ರೀನಿವಾಸರಾಜು, ರಘುನಂದನ, ರಂಜಾನ್ ದರ್ಗ), ಬಂಡಾಯ ಕಾವ್ಯ 1990 (ಸಂ: ಬರಗೂರು ರಾಮಚಂದ್ರಪ್ಪ) ಮೊದಲಾದ ಸಂಕಲನಗಳು ಪ್ರತಿಭಟನಾಕಾವ್ಯದ ವಿವಿಧ ಮಾದರಿಗಳಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿವೆ. ಹೊಲೆಮಾದಿಗರ ಹಾಡು (1975), ಕಪ್ಪು ಕಾಡಿನ ಹಾಡು (1983) ಸಾವಿರಾರು ನದಿಗಳು (1979) ಸಂಕಲನಗಳ ಮೂಲಕ ಸಿದ್ದಲಿಂಗಯ್ಯ ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಈ ಚುರುಕು ಮುಟ್ಟಿಸುವ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದರು. ಅನೇಕ ಯುವ ಕವಿಗಳು ಇವರ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದ್ದೂ ಉಂಟು.

ಬರಗೂರು ರಾಮಚಂದ್ರಪ್ಪ ಅವರು ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ನವ್ಯಕಾವ್ಯದ ಪ್ರಭಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯ ರಚಿಸಿದ್ದರೂ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಸ್ವಂತ ಆಲೋಚನಾ ಧಾಟಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಡದೆ ಮರಕುಟಿಗ (1973) ಸಂಕಲನ ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ನೆತ್ತರಲ್ಲಿ ನೆಂದ ಹೂವು (1983) ಸಂಕಲನ ಬರುವ ಹೊತ್ತಿಗಾಗಲೇ ನವ್ಯರಿಗೆ ತದ್ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಬಂಡಾಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಜನಮುಖಿಯಾಯಿತು, ಸಮಾಜನಿಷ್ಠವಾಯಿತು. ಇಡೀ ಸಮೂಹವೇ ಮಾತನಾಡತೊಡಗಿತು. ಒಂದು ರೀತಿಯ ಭೀತಿರಹಿತ ವಾತಾವರಣವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡಿತು. ಹೂವು ಮತ್ತು ನೋವು ಒಂದೇ ಆಗಿ ಒಡಮೂಡಿ ಒತ್ತಡದ ಫಲವಾಗಿ ಈ ಸಂಕಲನ ಹೊರಬಂತು. ಆ ನಂತರ ಬಂದ ಗುಲಾಮಗೀತೆ(1990), ಮಗುವಿನ ಹಾಡು (1993) ಕಾಂಟೆಸಾದಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯ (2001) ಸಂಕಲನಗಳಲ್ಲಿ ಕವನಗಳ ಬಂಧಕ್ಕಿಂತ ಸಂಕಲನದ ಕಡೆಗೆ ವಿಶೇಷ ಗಮನ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಥಾವಾಹಿನಿಗೆ ಸಿಕ್ಕ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ ಅನನ್ಯವಾದುದು. ನವೋದಯದಿಂದ ದಲಿತ–ಬಂಡಾಯದವರೆಗೆ ಆಯಾ ಪಂಥಗಳ ಆಶಯಗಳಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆಯೇ ಕಥಾ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗುತ್ತಾ ಬಂತು. ಬಂಡಾಯ ಚಳವಳಿಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲೂ ಹಲವಾರು ಕತೆ, ಕಾದಂಬರಿಗಳು ಪ್ರಕಟವಾದವು. ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಾಳಜಿಯನ್ನು ಮೂಡಿಸುತ್ತಲೇ ಜನಪರವಾದ ಆಶಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವುದು ಮುಖ್ಯವಾಯಿತು. ದೇವನೂರರ ದ್ಯಾವನೂರು (1973), ಚನ್ನಣ್ಣವಾಲೀಕಾರರ ಕಪ್ಪುಕತೆಗಳು (1978), ಕುತ್ತದಲ್ಲಿ ಕುದ್ದವರು (1979); ಬರಗೂರು ರಾಮಚಂದ್ರಪ್ಪ ಅವರ ಸುಂಟರಗಾಳಿ (1975), ಕಪ್ಪು ನೆಲದ ಕೆಂಪು ಕಾಲು (1981), ಮೊಗಳ್ಳಿ ಗಣೇಶರ ಬುಗುರಿ (1992) ಕಥನ, ಬೆಸಗರಹಳ್ಳಿ ರಾಮಣ್ಣನವರ ಕತೆಗಳು, ಕನ್ನಂಬಾಡಿ (1986), ಕುಂ.ವೀ.ಅವರ ಚೋಮ ಮತ್ತು ಇತರ ಕಥೆಗಳು, ಪೂರ್ಣಚಂದ್ರ ತೇಜಸ್ವಿಯವರ ಅಬಚೂರಿನ ಪೋಸ್ಟ್ ಆಫೀಸ್ (1997), ಕಾಳೇಗೌಡರ ಬೆಟ್ಟ ಸಾಲುಮಳೆ (1985)– ಇವೆಲ್ಲಾ ದಲಿತರ ದುಃಖದುರ್ಮ್ಮಾನಗಳನ್ನು ಗ್ರಾಮೀಣವಲಯದ ಸಂವೇದನೆಗಳನ್ನು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಸುವಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ಪಡೆದವು. ಶಾಂತರಸರ ಸಮಗ್ರ ಕಥೆಗಳು (1992), ರಾಜಶೇಖರ ನೀರಮಾನ್ವಿ, ಗಿರಿಜಮ್ಮ, ಕಾಳೇಗೌಡ ನಾಗವಾರ, ಗೀತಾ ನಾಗಭೂಷಣ, ಲಲಿತಾ ನಾಯಕ್ ಮೊದಲಾದವರು ಉತ್ತಮ ಕತೆಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಅನೇಕ ಮಹತ್ವದ ಬಂಡಾಯ ಕಾದಂಬರಿಗಳೂ ಹೊರಬಂದಿವೆ. ಈ ಪ್ರಕಾರದ ಮುಖಾಂತರ ತಮ್ಮ ತಾತ್ತ್ವಿಕ ನಿಲುವುಗಳನ್ನು, ಭಾವನೆಗಳನ್ನು ತಾವು ತಲುಪಬೇಕಾದ ಗುರಿಯ ಬಗೆಗಿನ ಚಿಂತನೆಗಳನ್ನು ಹಂಚಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಕೆಲವು ಕಾದಂಬರಿಗಳು ತಮ್ಮ ಆಂತರ್ಯದೊಳಗೇ ಕ್ರಾಂತಿ ಮಾಡಲು ತೊಡಗಿದ್ದರೆ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಬಹಿರಂಗದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಕೆಲಸವನ್ನು ನಿಭಾಯಿಸಿವೆ. ದೇವನೂರು ಮಹಾದೇವ

ಅವರ ಒಡಲಾಳ (1981), ಕುಸುಮಬಾಲೆ (1988), ಮನಜ ಅವರ ಮಾಗಿ (1987), ಅರವಿಂದ ಮಾಲಗತ್ತಿ ಅವರ ಕಾರ್ಯ (1988), ಬರಗೂರರ ಒಂದು ಊರಿನ ಕತೆ (1997), ಸೂರ್ಯ (1997), ಬೆಂಕಿ (1982), ಉಕ್ಕಿನ ಕೋಟೆ (1986), ಶಬರಿ (2005), ಕುಂ.ವಿ.ಅವರ ಕಪ್ಪು (1981), ಕೆಂಡದ ಮಳೆ, ಬೇಲಿ ಮತ್ತು ಹೊಲ (1993), ಲಲಿತಾ ನಾಯಕರ ನೆಲೆಬೆಲೆ, ಸಾರಾ ಅವರ ಚಂದ್ರಗಿರಿಯ ತೀರದಲ್ಲಿ, ಸಹನಾ, ಗೀತಾ ನಾಗಭೂಷಣರ ಚಿಕ್ಕಿಯ ಹರೆಯದ ದಿನಗಳು (1983), ದಂಗೆ, (1997), ಪ್ರಭಾವತಿ ಅವರ ಕುಂತಿ, ನಾಗವೇಣಿ ಅವರ ಗಾಂಧಿ ಬಂದ (1999), ವಾಲೀಕಾರರ ಕೋಟೆಬಾಗಿಲು, ಹುಲಿಗೆಮ್ಮ, ಒಂದು ಹೆಣ್ಣಿನ ಒಳಜಗತ್ತು, ಚದುರಂಗರ ಹೆಜ್ಜಾಲ (1996), ಹೊರೆಯಾಲ ದೊರೆಸ್ವಾಮಿ ಅವರ ಕೂಳೆ (1978), ಕಾ.ತ.ಚಿಕ್ಕಣ್ಣನವರ ಮುಂಜಾವು (1989), ದಂಡೆ (1999), ಬಿಳುಮನೆ ರಾಮದಾಸರ ಕರಾವಳಿ ಹುಡುಗಿ (2004) ಮುಂತಾದ ಕಾದಂಬರಿಗಳು ಪ್ರಮುಖವಾದವು.

ಬಂಡಾಯ ಚಳವಳಿಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬೀದಿ ನಾಟಕಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಜನಪ್ರಿಯವಾದವು. ಜನರ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ಹಲವು ಬೀದಿ ನಾಟಕಗಳು ಊರು, ಕೇರಿಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಪ್ರದರ್ಶನಗೊಂಡು ಜನಮನವನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸಿದವು. ಸಮುದಾಯ, ಚಿತ್ರಾ ಸಂಘಟನೆಗಳು, ಬೀದಿನಾಟಕಗಳ ಜನಪ್ರಿಯತೆಗೆ ಕಾರಣವಾದವು. ಚಂಪಾ ಅವರ ನಳಕವಿಯ ಮಸ್ತಕಾಭಿಷೇಕ (1979), ಬುರುಡೆ ಬಾಬಾನ ಪವಾಡ ಮುಂತಾದವು ವ್ಯಂಗ್ಯ ವಿಡಂಬನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದರಿಂದಾಗಿ ಜನರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸಿದವು. ಹಾಗೆಯೇ ಸಿದ್ದಲಿಂಗಯ್ಯ ಅವರ ಕತ್ತೆ ಮತ್ತು ಧರ್ಮ, ಅಲ್ಲೆ ಕುಂತವರೆ, ಕೊಲೆಯ ಹಿಂದಿನ ರಾತ್ರಿ, ಕವಿತೆಗಳು ಉತ್ತಮ ಬೀದಿನಾಟಕಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತನೆಗೊಂಡವು. ಎಸ್.ಎಸ್.ಹಿರೇಮಠರ ಹಷ್ಮಿ ಅಮರ, ಬಸವರಾಜ ಸಬರದರ ಮೂರು ಬೀದಿನಾಟಕಗಳು, ಆರ್.ಕೆ. ಹುಡಗಿಯವರ ಅಕ್ಷರ ಮತ್ತು ಬೆಲ್ಲು, ಬೆಲ್ಚಿ, ನರಗುಂದಬಂಡಾಯ, ಅಲ್ಲೆ ಇದ್ದವರು ಮೊದಲಾದ ನಾಟಕಗಳು ಜನರ ಗಮನ ಸೆಳೆದವು. ಕತ್ತಲೆ ರಾಜ್ಯ, ಪತ್ರೆ ಸಂಗಪ್ಪನ ಕೊಲೆ, ಬಂದರೋ ಬಂದರು, ಮುಖವಿಲ್ಲದವರು, ಮಾರಿಕೊಂಡವರು, ಪಂಚಮ ನೆಲಸಮ, ಕುದುರೆ ಮೋತಿ, ಬೇನೆ, ನಾಳೆ ಯಾರಿಗೂ ಇಲ್ಲ, ಏ ನನ್ನ ಜನರೇ–ಈ ಮೊದಲಾದ ಬೀದಿ ನಾಟಕಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ನಗರ ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಕಂಡವು. ಕೆಲವು ಬೀದಿನಾಟಕಗಳು ಮಾತ್ರ ಉತ್ತಮ ಪರಿಣಾಮವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದರೆ ಅನೇಕ ಬೀದಿನಾಟಕಗಳು ಕೇಸ್ ಹಿಸ್ಟರಿ ತರಹ ವರದಿಯ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯವಾದವು. ಬೀದಿನಾಟಕಗಳ ಬಗೆಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿಮರ್ಶೆಯೂ ಬರಲಿಲ್ಲ. ಬಂಡಾಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರ ನಾಟಕಗಳು ರಚನೆಯಾದ ಸಂಖ್ಯೆಗಿಂತ ಅಧಿಕ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಅನುವಾದ ನಾಟಕಗಳು, ರೂಪಾಂತರ ನಾಟಕಗಳೇ ಪ್ರಯೋಗಗೊಂಡವು. ಬ್ರೆಕ್ಟ್‌ನ ಗೆಲಿಲಿಯೊ, ತಾಯಿ, ಕಕೇಷಿಯನ್ ಚಾಕ್ ಸರ್ಕಲ್, ತ್ರಿಪೆನ್ನಿಅಪೇರದಂತಹ ಪ್ರಮುಖ ಅನುವಾದಿತ ನಾಟಕಗಳನ್ನಿಲ್ಲಿ ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಷೇಕ್ಸ್‌ಪಿಯರ್, ಆಲ್ಬರ್ಟ್ ಇಬ್ಸನ್, ಬರ್ನಾರ್ಡ್‌ಷಾ, ಬೆಕೆಟ್–ಈ ಮೊದಲಾದ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ನಾಟಕಕಾರರ ನಾಟಕಗಳು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ದೊರೆತವು. ಕೆ.ವಿ.ಸುಬ್ಬಣ್ಣ, ಎಸ್.ಮಾಲತಿ, ಹೇಮಾಪಟ್ಟಣಶೆಟ್ಟಿ, ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಪಟ್ಟಣಶೆಟ್ಟಿ, ಲೋಹಿತಾಶ್ವ, ಗೋಪಾಲ ವಾಜಪೇಯಿ ಈ ಮೊದಲಾದ ಲೇಖಕರು ಅನೇಕ ಮಹತ್ತ್ವದ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಭಾಷೆಗಳಿಂದ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದಿಸಿದರು. ಅನೇಕ ನಾಟಕಗಳು ಬಂಗಾಲಿ, ಮರಾಠಿ, ಹಿಂದಿಯಿಂದಲೂ ಅನುವಾದಗೊಂಡವು. ಎಂ.ಪಿ. ಪ್ರಕಾಶ್ ಅವರು ಅನುವಾದಿಸಿದ ‘ಸೂರ್ಯಶಿಕಾರಿ’ ಗಮನಸೆಳೆಯಿತು. ಕುರಿ, ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿ, ‘ತಾಮ್ರಪತ್ರ’ದಂತಹ ಇತರ ಭಾಷೆಯ ನಾಟಕಗಳು ರಾಜಕೀಯ ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮೂಡಿಸಿದವು.

ಇದುವರೆಗೆ ಗಮನಿಸಿದಂತೆ ಬಂಡಾಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸೃಜನಶೀಲ ಪ್ರಕಾರಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಬೆಳೆದುಬಂದವು. ಆದರೆ ಲಲಿತ ಪ್ರಬಂಧಗಳಿಗಿಂತ ವೈಚಾರಿಕ ಬರಹಗಳು ವಿಪುಲವಾಗಿಯೇ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡವು. ನವೋದಯ ನವ್ಯ ಪ್ರಗತಿಶೀಲ ಚಳವಳಿಯ ಸಂದರ್ಭದ ಪ್ರಬಂಧಗಳಿಗಿಂತ ಮಿಗಿಲಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವೈಚಾರಿಕ ಪ್ರಖರತೆ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾದದ್ದನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ರಾಜಕಾರಣ (1981), ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಮತ್ತು ಸೃಜನಶೀಲತೆ (1991) (ಬರಗೂರು ರಾಮಚಂದ್ರಪ್ಪ), ಪ್ರತಿಸಂಸ್ಕೃತಿ (1993) (ರಹಮತ್ ತರೀಕೆರೆ), ಅವತಾರಗಳು (ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಯ್ಯ), ಸೊಲ್ಲು (ಮೊಗಳ್ಳಿಗಣೇಶ), ಮಹಿಳೆ ಬಿಡುಗಡೆಯ ಹಾದಿಯಲ್ಲಿ (ಎನ್. ಗಾಯಿತ್ರಿ), ಭಾರತೀಯ ಸ್ತ್ರೀವಾದ (ಮನುಚಕ್ರವರ್ತಿ), ದಲಿತಚಳವಳಿ ಒಂದು ಅವಲೋಕನ (ಮುನಿವೆಂಕಟಪ್ಪ), ಕನ್ನಡ ದಲಿತ ಸಾಹಿತ್ಯದ ನೆಲೆ(2001) (ಜಿ.ಆರ್. ತಿಪ್ಪೇಸ್ವಾಮಿ), ವಿಚಾರಸಂಪದ (ಸಬರದ), ದಲಿತ ಲೋಕದ ಒಳಗೆ (1990, ಎಲ್.ಹನುಮಂತಯ್ಯ), ವೇದಾಂತ ರೆಜಿಮೆಂಟ್ ಮತ್ತು ಇತರ ವೈಚಾರಿಕ ಬರೆಹಗಳು, ಪವಾಡಪರೀಕ್ಷೆ (ಬಿ.ವಿ. ವೀರಭದ್ರಪ್ಪ), ಕೋಮುವಾದ ಮತ್ತು ಜನಸಂಸ್ಕೃತಿ (ಪುರುಷೋತ್ತಮ ಬಿಳಿಮಲೆ), ರಾಮ ಅಳುತ್ತಿದ್ದಾನೆ (1992, ಹಿ.ಶಿ.ರಾ), ರಾಷ್ಟ್ರೀಯತೆ ಮತ್ತು ಮುಸ್ಲಿಮರು (ಫಕೀರ್ ಮಹಮದ್ ಕಟ್ಪಾಡಿ), ತೆರೆದ ಮನ (1992) (ಎಚ್.ನರಸಿಂಹಯ್ಯ) ಮುಂತಾದ ಹಲವಾರು ಬಂಡಾಯ ಕೃತಿಗಳು ವಿಚಾರಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಕೊಡುಗೆಗಳಾದುವು. ಅಲ್ಲದೆ ಸಿದ್ದಲಿಂಗಯ್ಯ ಅವರ ಊರುಕೇರಿ (1996), ಮಾಲಗತ್ತಿಯವರ ಗೌರ್ನಮೆಂಟ್ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ (1994), ತುಂಬಾಡಿ ರಾಮಯ್ಯ ಅವರ ಮಣೆಗಾರ, ಗೋವಿಂದ ರಾಜು ಅವರ ಮನವಿಲ್ಲದವರ ಮಧ್ಯೆ ಈ ಆತ್ಮಕಥೆಗಳು ದಲಿತಲೋಕದ ವಿಶಿಷ್ಟಾನುಭವಗಳನ್ನು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಸುವಲ್ಲಿ ಸಾರ್ಥಕತೆಯನ್ನು ಪಡೆದವು. ಬಂಡಾಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ವಿಮರ್ಶೆಗೆ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ವಿಶಿಷ್ಟ ಮಾನದಂಡಗಳಿವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಬರಗೂರು ರಾಮಚಂದ್ರಪ್ಪ ಅವರು ಬಂಡಾಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮೀಮಾಂಸೆಯಲ್ಲಿ (1991) ಪ್ರಪ್ರಥಮ ಬಾರಿಗೆ ಚರ್ಚಿಸಿ ಬಂಡಾಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ವಿಮರ್ಶೆಗೆ ಅಡಿಪಾಯ ಹಾಕಿದರು.

ಬಸವರಾಜ ಸಬರದ ಹೇಳುವಂತೆ ‘ತುರ್ತು ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯ ಕರಾಳಛಾಯೆ’ ಕಳೆದು 23ವರ್ಷಗಳಾಗುತ್ತ ಬಂದವು. ಅದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮೊಳಕೆಯೊಡೆದ ಬಂಡಾಯದ ಬೀಜ, ನಂತರದ ಮೂರು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ 1979ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಬಂಡಾಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಸಸಿಯಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ಅಂದರೆ ಬಂಡಾಯ ಚಳವಳಿಗೆ ಈಗ ಬೆಳ್ಳಿಹಬ್ಬ ಆಚರಿಸುವ ದಿನಗಳು ಸಮೀಪಿಸಿವೆ. ಈ ಎರಡೂವರೆ ದಶಕಗಳ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಬಂಡಾಯ ಚಳವಳಿಯ ಒಳಗಡೆಯಿದ್ದ ಲೇಖಕರು ಬಂಡಾಯದ ವಕ್ತಾರರಂತೆ ಮಾತನಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಈಗ ಬಂಡಾಯ ಸಸಿಯಲ್ಲ, ಎರಡೂವರೆ ದಶಕಗಳಲ್ಲಿ ಮರವಾಗಿ ಬೆಳೆದುನಿಂತಿದೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಾವು ಸಂಘಟನೆ, ಸಾಹಿತ್ಯ ಕುರಿತಂತೆ ನಿಷ್ಠುರವಾಗಿ ಮಾತನಾಡದಿದ್ದರೆ, ಆತ್ಮವಿಮರ್ಶೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳದಿದ್ದರೆ, ಕಾಲದ ದವಡೆಯಲ್ಲಿ ಕಳೆದುಹೋಗುತ್ತೇವೆ. ಬಂಡಾಯ ಸಂಘಟನೆಯ ಹಾಗೂ ಅದರಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾದ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಸೋಲು ಗೆಲುವುಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸದಿದ್ದರೆ, ವಿಮರ್ಶೆಗೊಳಪಡಿಸದಿದ್ದರೆ ಆತ್ಮವಂಚನೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಈಗ ಆತ್ಮವಿಮರ್ಶೆಯ ಜತೆಗೆ ಸಾಹಿತ್ಯ –ಸಂಘಟನೆಗಳ ವಿಮರ್ಶೆಯನ್ನೂ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿದೆ.

(ಜಿ.ಆರ್.ಟಿ.)

ಬಂಡಿಹಬ್ಬ: ಒಂದು ಜನಪದ ಹಬ್ಬ. ಗ್ರಾಮದೇವತೆಯ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ನಡೆಸುವ ಈ ಹಬ್ಬವನ್ನು ಕೆಲವು ಕಡೆ ಹಸುರುಬಂಡಿ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಹಸುರೆಲೆಯ ತೋರಣ, ತೆಂಗಿನ ಗರಿ, ಅಡಕೆ,

ಹೊಂಬಾಳೆ ಇವುಗಳಿಂದ ಬಂಡಿಯನ್ನು (ಎತ್ತಿನಗಾಡಿ ಅಥವಾ ರಥ) ಅಲಂಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಹಬ್ಬದ ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಳದಿಂದ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಕೆಲವು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳಿವೆ.

ಹಳೆಯ ಮೈಸೂರು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಈ ಹಬ್ಬ ನಡೆಯುವುದು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಮಂಗಳವಾರ. ಗ್ರಾಮದೇವತೆಯ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ತಾತ್ಕಾಲಿಕವಾಗಿ ಮಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಬಹು ಸುಂದರವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಅಕ್ಕಿ, ತೆಂಗಿನಕಾಯಿ ರಾಸಿ ರಾಸಿ ಬಿದ್ದಿರಲಾಗಿ ಗ್ರಾಮದೇವತೆ ಒಕ್ಲೂನ ಹಾಸ್ಕೊಂಡು ಒಕ್ಲೂನ ಹೊದ್ದು ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಮುತ್ತಿಕ್ಕಿದ ಓಲೆ ತೊಟ್ಟು ಕಿಡಗಣ್ಣಿಯಾಗಿ ಮೆರೆಯುತ್ತಾಳೆ. ಭಕ್ತರು ಬಾಗಿಲಿಗೆ ಛತ್ರಿ ಏರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಏಳೂರು ಸಿಡಿಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಹೆಡಗೇಲಿ ಹಣ್ಣು, ಗಡಿಗೇಲಿ ತುಪ್ಪ, ಇಡಗಾಯಿ ಕುರಿಗಳ ಸಾಲು. ಮಡಲಕ್ಕಿ ಎಲ್ಲ ಬರುತ್ತವೆ. ಕೆಲವಾರು ಊರುಗಳಲ್ಲಿ ಕೊಂಡ ಸಹ ಹಾಯುತ್ತಾರೆ. ಮೆರವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಪಂಜುಗಳು ಉರಿಯುತ್ತವೆ. ಭಕ್ತರು ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ದೇವತೆಯ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಹಾಡುತ್ತಾರೆ. ದೇವತೆಯನ್ನು ಬಂಡಿಯ ಮೇಲೆ ಮೆರವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಕೊಂಡೊಯ್ಯುವಾಗ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ದಾಸ ಮತ್ತು ಪುರುಷ (ಧಾರ್ಮಿಕ ಪೂಜಾರಿ) ಇರುತ್ತಾರೆ. ದಾಸ ಹೆಗಲ ಮೇಲೆ ಕಿರುಗಂಟೆ ಕಟ್ಟಿದ ಒಂದು ಒನಕೆ, ಎಡಕಂಕುಳಲ್ಲಿ ಕಡಾಸು, ಬವನಾಸಿ, ಬಲ ಕಂಕುಳಲ್ಲಿ ತುತ್ತೂರಿ, ಬಾಂಕಿ, ಶಂಖ, ಎದೆಯ ಮೇಲೆ ಆನೆಯ ವಿಗ್ರಹ, ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಜಾಗಟೆ ಹಿಡಿದಿರುತ್ತಾನೆ. ಪುರುಷ ಭೈರವನ ಶಿಷ್ಯ, ಈತ ಕಬ್ಬಿಣದ ದೊಡ್ಡ ತ್ರಿಶೂಲ ಮತ್ತು ಬೆಳ್ಳಿಯ ಸಣ್ಣ ತ್ರಿಶೂಲಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ ನವಿಲುಗರಿ ಕಂತೆಯನ್ನು ಹೆಗಲಮೇಲೆ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಕಂಕುಳಲ್ಲಿ ವಿಭೂತಿ ಚೀಲ, ಕೈಯಲ್ಲಿ ಜಿಂಕೆಯ ಕೊಂಬಿನ ವಾದ್ಯ, ತೀರ್ಥದ ಬಟ್ಟಲು ಹಿಡಿದಿರುತ್ತಾನೆ. ಸುಮಂಗಲಿಯರು ಐರಣ (ಪಂಚಕಲಶ) ಹೊತ್ತು ನಡೆಯುವರು. ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿ ಬಣ್ಣ ಹಾಕಿದ ಮರದ ಕುದುರೆಯ ಕತ್ತನ್ನು ಕಂಕುಳಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಕುಣಿಯುತ್ತಾನೆ. ಗ್ರಾಮದೇವತೆಗೆ ಹರಕೆ ಹೊತ್ತವರೆಲ್ಲ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಶಕ್ತ್ಯಾನುಸಾರ ಹರಕೆ ತಂದೊಪ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ; ಕುರಿ ಕೋಳಿ ಆಡುಗಳ ಬಲಿಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕೋಲಾಟ, ದೊಣ್ಣೆವರಸೆ, ರಮಡೋಲು, ಬಾಣಬಿರುಸಿನ ಐಭೋಗ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಬಾಡೂಟದ ಔತಣ. ಔತಣದ ಅನಂತರ ಕೊಂಬು ಕಹಳೆ, ತುತ್ತೂರಿ, ಬಾಂಕಿ ಕುಣಿಮಿಣಿ, ತಾಳ ತಮಟೆ ಮೌರಿಗಳ ಕೋಲಾಹಲದೊಂದಿಗೆ ವೀರಕುಣಿತವಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಕುಣಿತದ ಮುಕ್ತಾಯದೊಡನೆ ಹಬ್ಬದ ಆಚರಣೆ ಕೊನೆಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕರಾವಳಿ ಸೀಮೆಯಲ್ಲಿ ಮೇ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಬಂಡಿಹಬ್ಬ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಪೂರ್ಣವಾದುದು. ಅದರಲ್ಲೂ ಅಂಕೋಲೆ ಸೀಮೆಯ ಬಂಡಿಹಬ್ಬ ಬಹು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಇಲ್ಲಿಯ ನಾಡದೇವತೆ ಶಾಂತಾದುರ್ಗ (ಭೂಮಿ ತಾಯಿ).ಈಕೆಯ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಈ ಹಬ್ಬದ ಆಚರಣೆ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಅಕ್ಷಯ ತೃತೀಯೆಯ ದಿನ ಸೇಸೆ ಹಾಕುವ ವಿಧಿಯಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ದಿನ ಅಂದರೆ ವೈಶಾಖ ಶುದ್ಧ ಪೂರ್ಣಿಮೆಯಂದು ಮುಗಿಯುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ದಿನಗಳ ಹಬ್ಬದ ಬದಲು ಒಂಬತ್ತು ದಿನಗಳ ಹಬ್ಬ ಆಚರಿಸುವುದೂ ಉಂಟು.

ಊರಗಾಂವಕಾರರು, ಪೂಜಾರಿಗಳು, ದೇವಸ್ಥಾನದ ಮೊಕ್ತೇಸರರು ಸಭೆ ಸೇರಿ ಹಬ್ಬ ನಡೆಸುವ ದಿನ ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ ಗ್ರಾಮದ ಜನರಿಗೆ ಸುದ್ದಿ ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಕ್ರಮಕ್ಕೆ 'ಒಂದು ಹೊತ್ತಿಗೆ ಹೇಳುವುದು' ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಆ ದಿನ ದೇವರಿಗೆ ಪೂಜೆ, ಉಪಾರ (ಉಪಾಹಾರ) ಆಗಬೇಕು. ದೇವಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟವರಿಗೆಲ್ಲ ಆ ದಿನ ಒಂದೇ ಊಟ. ಬಂಡಿ ಹಬ್ಬ ನಡೆಯುವ ಊರುಗಳಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ನಡೆಸುವ ಮುನ್ನ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಆ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಅವಲಹಬ್ಬ' ಎಂಬ ವಿಶೇಷ ಹಬ್ಬವೊಂದು ನಡೆಯಲೇಬೇಕೆಂಬ ಕಡ್ಡಾಯ ವಿಧಿ ಇದೆ. ಅವಲಹಬ್ಬ ಹಿಂದೆಯೇ ಮುಗಿದಿರದಿದ್ದರೆ ಒಂದು ಹೊತ್ತಿನ ಮಾರನೆಯ ದಿನ ಅಂದರೆ ಸೇಸೆ ಹಾಕುವ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅವಲಹಬ್ಬವನ್ನು ಆಚರಿಸಿ ಅದರ ಮಾರನೆಯ ದಿನ ಸೇಸೆ ಹಾಕುವ ವಿಧಿ ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸೇಸೆ ಹಾಕಿದ ದಿನದಿಂದ ಬಂಡಿಹಬ್ಬದ ಮೊದಲಿನವರೆಗೆ, ಅಂದರೆ 'ಜಾಗರ'ದ ದಿನದವರೆಗೆ ಪ್ರತಿನಿತ್ಯ ಸಾಯಂಕಾಲ ಗುನಗನ (ಪೂಜಾರಿ) ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಕಳಶದೇವರನ್ನು ಹೊರಿಸಿಕೊಂಡು ವಾದ್ಯ ಓಲಗಗಳೊಂದಿಗೆ ಒಯ್ಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಕಲಶ ಹೊರುವ ಗುನಗರು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕುಂಬಾರ, ಹಾಲಕ್ಕಿ ಒಕ್ಕಲು ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದವರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ವಾದ್ಯ ಓಲಗದವರು ಆಗೇರು ಮತ್ತು ಹಳ್ಳೇರ ಜಾತಿಯವರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಮೆರವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಕಟಗಿದಾರರು, ಮೊಕ್ತೇಸರರು, ಭಕ್ತಾದಿಗಳು ಇರುತ್ತಾರೆ. ಮೆರವಣಿಗೆ ಕಲಶ ದೇವಸ್ಥಾನದಿಂದ ಹೊರುಟು ಅಮ್ಮನವರ ದೇವಸ್ಥಾನ ಮತ್ತು ಇತರ ಮುಖ್ಯ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ಆಡುಕಟ್ಟೆಗೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಅಲ್ಲಿ ಕಲಶದೇವರನ್ನು ಕೂಡಿಸಿ ಪೂಜಾ ವಿಧಿಗಳನ್ನು ನಡೆಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಕಟ್ಟಿಗೆದಾರರು ವೃತ್ತಾಕಾರದಲ್ಲಿ ದೇವರ ಎದುರಿನಲ್ಲಿ ಚಲಿಸಿ ತಮ್ಮ ಕೈಯಲ್ಲಿರುವ ಬೆಳ್ಳಿ ಕಟ್ಟಿಗೆ ಅಥವಾ ಬೆಳ್ಳಿ ಕೋಲಿನಿಂದ ದೇವರಿಗೆ ವಂದನೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆಮೇಲೆ ಕಟ್ಟಿಗೆಯಿಂದ ಮಾಡಿದ ಊರದೇವತೆಗಳ ಬಣ್ಣದ ಮುಖವರ್ಣಿಕೆಗಳ ಆಕರ್ಷಕ ಮುಖವಾಡಗಳನ್ನು ಒಂದೊಂದಾಗಿ ಧರಿಸಿ ಗುನಗನೊಬ್ಬ ವಾದ್ಯದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಹೆಜ್ಜೆಯಿಟ್ಟು ಮುಂದೆ ಹಿಂದೆ ಚಲಿಸಿ ಮುಖವಾಡ ಆಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಇರುವ ಕಿರುಕಟ್ಟಿಗೆಯನ್ನು (ಚಿಕ್ಕಬೆಳ್ಳಿ ಕೋಲು) ಆ ತಾಳಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಮುಖವಾಡದ ಚಲನೆಗೆ ಹೊಂದಿಸಿ ತಿರುಗಿಸುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ಅನಂತರ ಹಗರಣ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮೊತ್ತಮೊದಲಿನ ಹಗರಣ ಬೇಸಾಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಇರುತ್ತದೆ. ನೇಗಿಲು ಕಟ್ಟಿ ಉಳುವುದು, ಬೀಜಬಿತ್ತುವುದು, ಹಕ್ಕಿಕಾಯುವುದು ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಅನುಕರಣೆ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಮನುಷ್ಯರೇ ಎತ್ತುಗಳಂತೆ, ಹಕ್ಕಿಗಳಂತೆ ನಟಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅನಂತರದ ಹಗರಣಗಳಲ್ಲಿ ಊರಿನ ವಿದ್ಯಮಾನಗಳನ್ನು ಅತಿರಂಜಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಹಾಸ್ಯಪೂರ್ಣವಾಗಿಯೂ ವಿಡಂಬನಾತ್ಮಕವಾಗಿಯೂ ಅನುಕರಿಸಿ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಂಥ ಹಗರಣಗಳನ್ನು ಯಾವ ಜಾತಿಯವರು ಅಥವಾ ಯಾವ ಊರಿನವರು ಬೇಕಾದರೂ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವುಂಟು. ಗೇಲಿಗೆ ಕಾರಣರಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ಅಲ್ಲೇ ಇದ್ದರೂ ಅವರು ಕೋಪಗೊಂಡು ಜಗಳ ತೆಗೆಯುವಂತಿಲ್ಲ. ಮುಯ್ಯಿ ತೀರಿಸುವ ಛಲ ಇದ್ದರೆ ತಮ್ಮನ್ನು ಗೇಲಿಮಾಡಿದವರ ಇಲ್ಲವೆ ಅಂಥವರ ಹತ್ತಿರದ ಸಂಬಂಧಿಕರ ಬದುಕಿನ ಸಂದರ್ಭಗಳನ್ನು ಆಯ್ದುಕೊಂಡು ಅತಿರಂಜಿಸಿ, ಅನುಕರಿಸಿ ಗೇಲಿಮಾಡಬಹುದು. ಈ ಹಗರಣದ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪರಿಚಿತ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂಥದೇ ಆಗಿರುವುದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಊರುಗಳ ಗಂಡಸರು ಹೆಂಗಸರು ಮಕ್ಕಳು ಎಲ್ಲರೂ ಬಹುಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರುತ್ತಾರೆ. ಪೂಜಾರಿ ಆಡಿಸುವ ಮುಖವಾಡಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ದಿನದಿಂದ ದಿನಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚುತ್ತ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಆಯಾ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಆಡಿಸಬೇಕಾದಷ್ಟು ಮುಖವಾಡಗಳನ್ನು ಆಡಿಸಿ ಮುಗಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಹಗರಣಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಒಂದು ಮುಖವಾಡ ಆಡಿಸುವುದಕ್ಕೂ ಇನ್ನೊಂದನ್ನು ಆಡಿಸುವುದಕ್ಕೂ ನಡುವೆ

ಹಗರಣಕ್ಕೆ ಅಗತ್ಯವಾದಷ್ಟು ಕಾಲಾವಕಾಶ ನೀಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇನ್ನು ಅಂದಿನ ಹಗರಣಗಳೆಲ್ಲ ಮುಗಿದುವು ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡ ಮೇಲೆಯೇ ಆ ದಿನದ ಕೊನೆಯ ಮುಖವಾಡ ಆಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಹಗರಣ ಪ್ರತಿದಿನ ರಾತ್ರಿ ಅಂದರೆ ಬಂಡಿಹಬ್ಬದ ಮೊದಲನೆಯ ದಿನದ ತನಕವೂ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಆ ದಿನ ಮಾತ್ರ ಇಡೀ ರಾತ್ರಿ ಜಾಗರಣೆ, ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ದಿನವನ್ನು 'ಜಾಗರ' ಎಂದೇ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಆ ರಾತ್ರಿ ವಿಶೇಷ ಹಗರಣ ಮತ್ತು ಮಾಸ್ತಿಕೊಂಡ ಹಾಯುವ ವಿಧಿ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಆ ರಾತ್ರಿ ಹುಲಿದೇವರು ದನಮುರಿಯುವುದನ್ನು ಅಭಿನಯಿಸುತ್ತಾರೆ. ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿ ದನವಾಗಿ ಅಭಿನಯಿಸುತ್ತಾ ಹುಲಿ ದನವನ್ನು ಕೊಂದು ರಕ್ತಕುಡಿದು ಹೋದ ಅಭಿನಯವಾದ ಮೇಲೆ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ವೇಷವನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಂಡು ಬಂದು ಆ ದನವನ್ನು ಕೊಯ್ದು ಅದರ ಮಾಂಸವನ್ನು ಒಯ್ದಂತೆ ಅಭಿನಯಿಸುತ್ತಾನೆ. ದೇವರುಗಳನ್ನು ಗೇಲಿಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ದೇವರ ನಕಲಿ ಕಲಶವನ್ನು ಹೊತ್ತುಕೊಂಡವನೊಬ್ಬ ಮೈಮೇಲೆ ಭಾರ (ಆವೇಶ) ಬಂದವರ ಹಾಗೆ ನಟಿಸುವುದು, ಭಕ್ತಾದಿಗಳು ತಮ್ಮ ತೊಂದರೆ ತಾಪತ್ರಯಗಳನ್ನು ಆ ದೇವರೆದುರು ನಿವೇದಿಸಿಕೊಂಡು ಪ್ರಸಾದ, ಪರಿಹಾರ ಕೇಳುವುದು ಇವನ್ನು ಅತಿರಂಜಿಸಿ ಗೇಲಿಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಭಕ್ತರ ತೊಂದರೆ, ತಾಪತ್ರಯ, ಕೋರಿಕೆಗಳು ತೀರ ಕ್ಷುಲ್ಲಕವಾದವೂ ಹಾಸ್ಯಾಸ್ಪದವಾದವೂ ಆಗಿರುವುದೇ ಸಾಮಾನ್ಯ. ಹಾಗೆಯೇ ಅವುಗಳಿಗೆ ಪರಿಹಾರ ಸೂಚಿಸುವ ದೇವರ ಅನುಗ್ರಹ, ಅಪ್ಪಣೆ ಕೂಡ ಅಸಂಬದ್ಧವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಕೊನೆಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವಾಗಿ ಮಾಸ್ತಿಕೊಂಡ ಹಾಯುವ ವಿಧಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಸತಿಯೋರ್ವಳು ಸಹಗಮನ ಮಾಡಿದ ರೀತಿಯನ್ನು ಅನುಕರಿಸಿ ತೋರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಗಂಡಸೊಬ್ಬ ಸ್ತ್ರೀ ವೇಷಧರಿಸಿ ಬೆಂಕಿಯ ಸುತ್ತ ಆವೇಶದಿಂದ ನರ್ತಿಸುತ್ತ ಬೆಂಕಿಯಲ್ಲಿ ದುಮುಕಿದಂತೆ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೊಂಡದ ರಾಶಿಯ ಮೇಲೆ ಹರಕೆ ಹೊತ್ತವರು ನಡೆಯುವುದೂ ಉಂಟು.

ಜಾಗರದ ಮಾರನೆಯ ದಿನ ಬಂಡಿಹಬ್ಬ. ಆ ದಿನ ಬಗೆಬಗೆಯ ಹೂಮಾಲೆಗಳಿಂದ ಸಿಂಗರಿಸಿ ಕಟ್ಟೆಗೆದಾರರು, ಸಾಮಿಮಕ್ಕಳು ಛತ್ರಚಾಮರ ವಾದ್ಯ ಮೊದಲಾದವುಗಳೊಂದಿಗೆ ಕಲಶ ದೇವರನ್ನು ಮೆರವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಉಲಿಚಪ್ಪರಕ್ಕೆ (ಉಯ್ಯಾಲೆ ಚಪ್ಪರ) ತರಲಾಗುತ್ತದೆ. ಉಲಿಚಪ್ಪರಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು ತೂಗುಮಣೆಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಿರಲಾಗುತ್ತದೆ. ತೂಗುಮಣೆಯ ಮೇಲೆ ಗುನಗ ಕಲಶದೇವರನ್ನು ತೊಡೆಯ ಮೇಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಕುಳಿತು ಒಂದು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಗಂಟೆ ಬಾರಿಸುತ್ತ ಮೇಲೇರುವ ದೃಶ್ಯ ಆಕರ್ಷಣೀಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇನ್ನುಳಿದ ತೂಗು ಮಣೆಗಳ ಮೇಲೆ ಕಟ್ಟೆಗೆದಾರರು ಗಂಟೆ ಬಾರಿಸುತ್ತ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಸಾಮಿ ಮಕ್ಕಳೂ ಉಲಿ ಚಪ್ಪರ ಏರುತ್ತಾರೆ. ಸಾಮಿ ಮಕ್ಕಳು ಅಂದರೆ ದೇವರ ಮಕ್ಕಳು; ಇವರು ಮದುವೆಯಾಗದ ಬಾಲಕರು. ಕಟ್ಟೆಗೆದಾರರ ಇಲ್ಲವೆ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳ ಮೊಕ್ತೇಸರರ ಮನೆಯ ಮಕ್ಕಳು ಮಾತ್ರ ಸಾಮಿ ಮಕ್ಕಳಾಗುತ್ತಾರೆ. ಕಟ್ಟೆಗೆದಾರರ ಇಲ್ಲವೆ ಮೊಕ್ತೇಸರರ ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ಆ ವಯಸ್ಸಿನ ಬಾಲಕರು ಇಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ ಬೇರೆ ಯಾರಾದರೂ ಬಾಲಕನಿಗೆ ಅವರು ತಮ್ಮ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಸಾಮಿಕಟ್ಟಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಸಾಮಿ ಮಕ್ಕಳೂ ಹುನಗನಂತೆ ನೇಮದಿಂದಿರಬೇಕು. ಅಂಕೋಲೆಯ ಸಮೀಪದ ಕೊಗ್ರೆ ಗ್ರಾಮದ ಬಂಡಿಹಬ್ಬದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಊರುಗಳ ಹಬ್ಬಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಅಂದರೆ ನಾಲ್ಕು ಕಲಶದೇವರುಗಳು ಒಂದೇ ಬಾರಿಗೆ ಉಲಿಚಪ್ಪರದ ನಾಲ್ಕೂ ತೂಗುಮಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಸುತ್ತುವ ದೃಶ್ಯ ರಮ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಉಲಿಚಪ್ಪರ ಏರುವುದರ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಅಸ್ಪಷ್ಟ. ಇದೊಂದು ಸ್ವರ್ಗಾರೋಹಣ ಅಥವಾ ದೇವಲೋಕ ಗಮನ ಸೂಚಿಸುವ ಸಾಂಕೇತಿಕ ಕ್ರಿಯೆಯಾಗಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ದೇವರುಗಳು ಉಲಿಚಪ್ಪರ ಏರಿ ಸುತ್ತುತ್ತಿರುವಾಗ ಹರಕೆ ಕೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಕೆಲವರು ಕಣ್ಣಿಗೆ ದಟ್ಟವಾಗಿ ಕಾಡಿಗೆ ಹಚ್ಚಿಕೊಂಡು, ಕೇದಗೆ ಹೂವಿನ ಕಿರೀಟತೊಟ್ಟು, ಕೈಯಲ್ಲಿ ಕತ್ತಿ ಹಿಡಿದು. 'ಅಯ್ಯಯ್ಯೋ' ಎಂದು ಅರುಚುತ್ತ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಆ ವರ್ಷವೇ ಮದುವೆಯಾದವರು ಮಾತ್ರ ಇಂಥ ಹರಕೆ ಹೊತ್ತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ಆಚರಣೆಯ ಹಿನ್ನೆಲೆ ತಿಳಿಯದು.

ಬಂಡಿಹಬ್ಬದ ಮಾರನೆಯ ದಿನವೂ ಹಬ್ಬ, ಜಾತ್ರೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಆ ದಿನವನ್ನು ಕೋಳ್‌ಕುರಿ (ಕೋಳಿಕುರಿ) ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಕೋಳಿ ಕುರಿಗಳನ್ನು ಆ ದಿನ ಊರಿನ ದೇವರುಗಳಿಗೆ ಬಲಿ ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಊರಿನ ಎಲ್ಲ ಮನೆಗಳೂ ಆ ದಿನ ಅತಿಥಿಗಳಿಂದ ತುಂಬಿರುತ್ತವೆ. ಕೋಳ್‌ಕುರಿಯ ದಿನ ಬೆಳಗ್ಗೆ, ದೇವರಿಗೆ ಹರಕೆ ಹೊತ್ತವರು ತೋಳಭಾರ (ತುಲಾಭಾರ) ಮಾಡಿಸಿ ಹರಕೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹಲಸಿನ ಹಣ್ಣು, ತೆಂಗಿನಕಾಯಿ ಮುಂತಾದವನ್ನು ತುಲಾಭಾರಕ್ಕೆ ಹಾಕಲಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ದಿನವೇ ದೇವರಿಗೆ ಕಾಣಿಕೆ ಕೊಡುವವರು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಕಲಶಹೊತ್ತ ಗುನಗನ ಸೊಂಟದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕತ್ತಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಆ ಕತ್ತಿಯನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಗುನಗ ಬಳಸುವ ಪದ್ಧತಿಯೇನೂ ಇದ್ದಂತಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಆ ಕತ್ತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪ್ರತೀತಿ ಸ್ವಾರಸ್ಯದ್ದಾಗಿದೆ. ಕಳಶ ದೇವರನ್ನು ಹೊತ್ತುಕೊಂಡಿದ್ದಾಗ ಗುನಗನೇನಾದರೂ ಎಡವಿಬಿದ್ದರೆ, ಗುನಗನಿಗೆ 'ಭಾರ' ಬಂದು ಆತನೇನಾದರೂ ಆ ಆವೇಶದ ಭರದಲ್ಲಿ ತಪ್ಪಿ ನೆಲಕ್ಕೆ ಬಿದ್ದರೆ ಅಥವಾ ಅವನು ಹೊತ್ತ ಕಲಶವೇನಾದರೂ ನೆಲಕ್ಕೆ ಬಿದ್ದು ಅಪಶಕುನವಾದರೆ ಆತ ಕೂಡಲೆ ತನ್ನ ಸೊಂಟದಲ್ಲಿರುವ ಕತ್ತಿ ತೆಗೆದು ಅದರಿಂದ ತನ್ನನ್ನು ಇರಿದುಕೊಂಡು ಸಾಯಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮ ಇದೆಯೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ.

*

ಬಂಡೀಪುರ: ಚಾಮರಾಜನಗರ ಜಿಲ್ಲೆ ಗುಂಡ್ಲುಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 182. ಗುಂಡ್ಲುಪೇಟೆಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 19ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಬೆಂಗಳೂರು-ನೀಲಗಿರಿ ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ನಗರದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 80ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದ್ದು ಚಾಮರಾಜನಗರಕ್ಕೆ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿದೆ. ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟಕ್ಕಿಂತ 1,022ರಿಂದ 1,454ಮೀ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿದೆ. ವರ್ಷದ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 890 ಮಿಮೀ. ಉಷ್ಣಾಂಶ 11^0 ಸೆಂ ನಿಂದ 38^0 ಸೆಂ. ಇರುತ್ತದೆ. ಏಪ್ರಿಲ್ ಮತ್ತು ಮೇ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಕ ಉಷ್ಣತೆ. ಬಂಡೀಪುರ ವನ್ಯಮೃಗ ಸಂರಕ್ಷಣಾ ಕೇಂದ್ರದಿಂದಾಗಿ ಇದು ಪ್ರವಾಸಿ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದೆ.

ಬಂಡೀಪುರ ವನ್ಯಮೃಗ ಸಂರಕ್ಷಣಾ ಕೇಂದ್ರ ಸು. 57ಚ.ಕಿಮೀ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿದೆ. ಇದು 1941ರಿಂದ ವೇಣುಗೋಪಾಲ ವನ್ಯಮೃಗ ಉದ್ಯಾನವನದ ಒಂದು ಭಾಗವಾಗಿ ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿತ್ತು. ಮಳೆ ಕಡಿಮೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಬಂಡೀಪುರದ ಕಾಡು ದಟ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಎಲೆ ಉದುರುವ ಮರದ ಕಾಡು ಇಲ್ಲಿಯ ಮುಖ್ಯ ಸಸ್ಯವರ್ಗ. ಇಲ್ಲಿ ತೇಗ, ಮತ್ತಿ, ದಿಂಡಲು, ಹೊನ್ನೆ, ಜಾಲ, ಯತಿಗ, ಬೀಟೆ, ತಡಸಲು, ನೇರಳೆ, ಬೂರುಗ ಮತ್ತು ತಾರೆ ಮರಗಳು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಗುಂಪಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಕಾಡಿನ ಬಹುಭಾಗವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿವೆ. ಮರದ ಗುಂಪುಗಳ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಖಂಡವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿರುವ ಆನೆಹುಲ್ಲನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ನೀರಿನ ಸಣ್ಣಬುಗ್ಗೆಗಳು ಹೇರಳವಾಗಿವೆ. ಮುಂಗಾರುಮಳೆಗೆ ಮುನ್ನವೇ ಅವು ಬತ್ತಿಹೋಗುತ್ತವೆ. ಸದಾ ನೀರು ತುಂಬಿ ಹರಿಯುವ ಕೆಕ್ಕನಹಳ್ಳವೇ ಕಾಡಿನ ಮೃಗಗಳ ನೀರಿಗೆ ಆಧಾರ. ಈ ನದಿ ತಮಿಳುನಾಡು ಮತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕದ ರಾಜ್ಯಗಳನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸುವ ಗಡಿರೇಖೆಯಂತಿದೆ. ಕಾಡಿನಲ್ಲಿರುವ ಕೆಸರುಗುಂಡಿ ಕಾಡಾನೆಗಳಿಗೆ ಬೇಸಗೆಯಲ್ಲಿ ಮರುಳುಗಾಡಿನ ಓಯಸಿಸ್ ಇದ್ದಹಾಗೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಕಾಡಾನೆಗಳು ಬಂಡೀಪುರದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ

ವಾಸಿಸುತ್ತವೆ. ಕೆಸರುಗುಂಡಿಯ ಮತ್ತು ಸಣ್ಣ ಝರಿಗಳ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ದಟ್ಟವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿರುವ ಬಿದಿರುಮೆಳೆ ಸಣ್ಣ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ವಾಸಸ್ಥಾನ. ವನ್ಯಮೃಗಗಳು ನೆಕ್ಕಲು ಬೇಕಾಗುವ ಉಪ್ಪು ಊರಿದ ನೆಲ ಈ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಬಂಡೀಪುರ ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಜಿಂಕೆಗಳು

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಯ ಮತ್ತು ಐದನೆಯ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಗಳಡಿಯಲ್ಲಿ ಹುಲಿರಕ್ಷಣೆ ಯೋಜನೆಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಭಾರತದ ಒಂಬತ್ತು ಹುಲಿ ರಕ್ಷಣಾ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಬಂಡೀಪುರ ಅಭಯಾರಣ್ಯವೂ ಸೇರಿದೆ. ಈ ಯೋಜನೆಗೆ ಕೇಂದ್ರಸರ್ಕಾರ ಸಹ ನೆರವು ನೀಡಿದೆ. ಬಂಡೀಪುರದ ವನ್ಯಮೃಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನಾವು ಕಾಣುವುದು ಆನೆ, ಕಾಡುಕೋಣ, ಚುಕ್ಕೆಜಿಂಕೆ, ಬೊಗಳುವ ಜಿಂಕೆ, ಕಾಡುಹಂದಿ, ಕಾಡುನಾಯಿ, ನರಿ, ಮುಂಗುಸಿ, ಕಪಿಮುಖದ ಮುಸುವಗಳನ್ನು. ಆಗಾಗ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಹುಲಿ, ಚಿರತೆ, ಕಾಡುಕುರಿ, ಕರಡಿ, ಕಾಡುಬೆಕ್ಕು ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಜೊತೆಗೆ ನವಿಲು, ಬಾತುಕೋಳಿ, ಹಸುರು ಪಾರಿವಾಳ, ಪೊದೆಯ ಮುಳ್ಳುಹಂದಿ, ಹೆಬ್ಬಾವು, ನಾಗರಹಾವು, ಮಂಡಲದ ಹಾವು, ಹಸುರುಹಾವು ಮತ್ತು ಬಂಗಾಲದ ಒಂದು ಜಾತಿಯ ತೀವ್ರ ವಿಷಸರ್ಪ ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನೂ ಕಾಣಬಹುದು.

ವನ್ಯಮೃಗಗಳನ್ನು ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ಮಾರ್ಚಿಯಿಂದ ಆಗಸ್ಟ್ ತಿಂಗಳು ಒಳ್ಳೆಯ ಕಾಲ. ಪ್ರವಾಸಿ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಹೊಂದಿರುವ ಬಂಡೀಪುರದಲ್ಲಿ ತಂಗಲು ಪ್ರವಾಸಿ ಮಂದಿರ ಇದೆ. ವನ್ಯಮೃಗಗಳನ್ನು ನೋಡಲು ಸಾರಿಗೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮತ್ತು ಅರಣ್ಯ ಇಲಾಖೆಯ ನೆರವು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. **(ಎಂ.ಎನ್.ಕೆ.;*)**

ಬಂದಣಿಕೆ: ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಶಿಕಾರಿಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕಸಬೆ ಯಿಂದ ಸು. 35 ಕಿಮೀ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಬೇಚಿರಾಕ್ ಹಳ್ಳಿ. ಬಂದಳಿಕೆ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದಕ್ಕಿದೆ. ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲಕ್ಕೆ ಇದು ನಾಗರಖಂಡ ಎಂಬ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಮೆರೆದಿತ್ತು. 11–12ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಸುಂದರ ಮತ್ತು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪಟ್ಟಣವಾಗಿತ್ತು. ಚಂದ್ರಗುಪ್ತ ಈ ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಶಾಸನವೊಂದು ತಿಳಿಸುವುದು. ಹಳೆಯ ಪಟ್ಟಣದ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಈಗಲೂ ಇಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ, ಚಾಳುಕ್ಯ, ಕಳಚುರಿ, ಹೊಯ್ಸಳ, ಯಾದವ ಮತ್ತು ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸುಗಳ ಕಾಲದ ಸು. 834–1369ರ ಅವಧಿಯ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳು ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿವೆ. ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಕಾಲದ ಅನಂತರ ಈ ಊರು ಹಾಳಾಗಿರಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸುಂದರ ಕೆತ್ತನೆ ಕೆಲಸಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಶಿಥಿಲವಾದ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಶಾಂತಿನಾಥ ಬಸದಿ, ಸೋಮೇಶ್ವರ, ತ್ರಿಮೂರ್ತಿ, ಬನಶಂಕರಿ ಮತ್ತು ಸಹಸ್ರಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯಗಳು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು.

ಇಲ್ಲಿನ ತ್ರಿಮೂರ್ತಿ ದೇವಾಲಯ (ಸು. 1160) ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರ ಗುಡಿ. ದೇವಾಲಯ ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲ. ಎಲ್ಲ ಗರ್ಭಗುಡಿಗಳೂ ಅಲಂಕೃತ ದ್ವಾರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ದೇವಾಲಯ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಸುಕನಾಸಿಯಲ್ಲಿ ಗೂಡುಗಳಿವೆ. ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಗೂಡುಗಳಲ್ಲಿ ಲಿಂಗಗಳು, ಉತ್ತರದ ಗೂಡಿನಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರತಿಮೆ ಇವೆ. ದ್ವಾರಬಂಧದ ಮೇಲೆ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಚಿತ್ರಗಳಿವೆ. ಮೇಲುಗಡೆಯ ಪ್ರಮುಖ ಗೂಡಿನಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಚಾಮರಧಾರಿಗಳು, ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು, ಮಹಿಷಾಸುರಮರ್ದಿನಿ, ಗಣೇಶ ಮತ್ತು ಮಕರಗಳಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಶಿವನ ಮೂರ್ತಿ ಇವೆ. ಸೋಮೇಶ್ವರ (ಆನೆಕಲ್ಲು ಸೋಮಯ್ಯ) ದೇವಾಲಯ ಸಹ ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲ. ಇದರ ಹೊರಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ರಾಮಾಯಣ–ಮಹಾಭಾರತಗಳ ದೃಶ್ಯಗಳನ್ನು ಸುಂದರವಾಗಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಗ್ರಾಮದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ನಾಗರಕೆರೆಯ ಬಳಿ ಇರುವ ಶಾಂತಿನಾಥ ಬಸದಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಕಟ್ಟಡ. ಸುತ್ತಲೂ ವರಾಂಡದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮುಖಮಂಟಪವಿದೆ. ಸುಕನಾಸಿ ದ್ವಾರ ಸುಂದರ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ವಿಗ್ರಹವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ದೇವಾಲಯದ ಬಳಿ ಭಗ್ನ ಜೈನವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. 1200 ಮತ್ತು 1203ರಲ್ಲಿ ಬೊಪ್ಪಸೆಟ್ಟಿ ಈ ಬಸದಿಯನ್ನು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿಸಿ ಮುಂದಿನ ಮಂಟಪವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ರಸಬಾವಿ ದೇವಾಲಯದ ಬಳಿ ಸುಂದರವಾದ ಹನುಮಂತನ ವಿಗ್ರಹ ಮತ್ತು ವೀರಗಲ್ಲು ಇವೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ಬನಶಂಕರಿ, ಸಹಸ್ರಲಿಂಗೇಶ್ವರ, ವೀರಭದ್ರ ಮತ್ತು ಇತರ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಇವೆ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಪಾಳುಬಿದ್ದಿವೆ. **(ಜಿ.ಎಂ.ಎಸ್.)**

ಬಂದೇ ನವಾಜ್, ಖ್ವಾಜಾ: 1317–1422. ಗುಲ್ಬರ್ಗದಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಮುಸಲ್ಮಾನ ಸಂತ, ಕವಿ. ಸೂಫಿಪಂಥಕ್ಕೆ ಅದರಲ್ಲೂ ಚಿಷ್ಟಿ ಪಂಗಡಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರು. ಹಜರತ್ ಗೇಸು ದರಾಜ್, ಖ್ವಾಜಾಗೇಸು ದರಾಜ್ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳೂ ಇವರಿಗಿವೆ. ಸೈಯದ್ ಮಹಮ್ಮದ್ ಗೇಸು ದರಾಜ್ ಎಂಬುದು ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. ಷಾಹ್‌ಬಾಜ್ ಎಂಬುದು ಇವರ ಕಾವ್ಯನಾಮ.

ಬಂದೇ ನವಾಜರು ದೆಹಲಿಯಲ್ಲಿ ಸೈಯದ್ ಯೂಸುಫ್ ಹುಸೆನಿ ಉರುಫ್ ಸೈಯದ್ ರಜಾ ಹಾಗೂ ಬೀಬೀರಾಣಿ ಇವರ ಎರಡನೆಯ ಮಗನಾಗಿ ಜನಿಸಿದರು. ಸೈಯದ್ ಚಂದಾ ಹುಸೇನಿ ಇವರ ಅಣ್ಣ. ಅಜ್ಜ ಹಾಗೂ ತಂದೆ ಮೊದಲಾದವರ ಮುಖದಿಂದ ಸೂಫಿ ಸಂತರ ಜೀವನಚರಿತ್ರೆ ಮತ್ತು ಕರಾಮತ್‌ಗಳ (ಪವಾಡಗಳ) ಶ್ರವಣ–ಮನನ, ಕೊರಾನ್ ಷರೀಫ್ ಮತ್ತು ಇತರ ಅನೇಕ ಧಾರ್ಮಿಕ ಗ್ರಂಥಗಳ ನಿದಿಧ್ಯಾಸನ, ರಮ್ಜಾನ್ ಮುಂತಾದ ವ್ರತಗಳ ಕಟ್ಟುನಿಟ್ಟಾದ ಪಾಲನ–ಇವುಗಳೊಡನೆ ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೇ ಧಾರ್ಮಿಕ ವಾತಾವರಣದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದರು. ಹಜರತ್ ನಿಜಾಮುದ್ದೀನ್ ಔಲಿಯಾ ಮತ್ತು ನಾಸಿರುದ್ದೀನ್ ಚಿರಾಫ್ ಮೊದಲಾದವರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ಮತ್ತು ಬರೆವಣಿಗೆ ಇವರ ಜೀವನದ ಮೇಲೆ ವಿಶೇಷ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಬೀರಿದ್ದುವು.

ದೆಹಲಿಯ ದೊರೆ ಮಹಮ್ಮದ್ ತುಗಲಕನ ಆಜ್ಞೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಇವರ ತಂದೆ ತಾಯಂದಿರು ದೌಲತಾಬಾದಿಗೆ ಬಂದು ನೆಲೆಸಿದರು. ಅಲ್ಲಿ ಕೆಲವರ್ಷ ಕಳೆಯುವುದರಲ್ಲೇ ತಂದೆ ನಿಧನ ಹೊಂದಿದರು. ಅಲ್ಲಿನ ವಾತಾವರಣ ಒಗ್ಗದಿರಲು ಬೀಬೀ ರಾಣಿ ತಮ್ಮಿಬ್ಬರೂ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಪುನಃ ದಿಲ್ಲಿಗೆ ಹೋದರು.ಬಂದೇ ನವಾಜರಿಗೆ ಮತ್ತೆ

ಪೂರ್ವದ ಧಾರ್ಮಿಕ ವಾತಾವರಣ ಒದಗಿತು. ನಾಸಿರುದ್ದೀನ್ ಚಿರಾಫ್ ಅಲ್ಲದೆ ಅಷರಫುದ್ದೀನ್, ಮೌಲಾನಾ ತಜುದ್ದಿನ್ ಮತ್ತು ಮೌಲಾನಾ ಕಾಜಿ ಮುಕ್ತದಿರ್– ಈ ವಿದ್ಯಾಗುರುಗಳ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನವೂ ದೊರೆಯಿತು. 19ನೆಯ ವರ್ಷದವರೆಗೆ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ಹಜರತ್ ಪೀರ್ ನಾಸಿರುದ್ದೀನ್ ಚಿರಾಫ್‌ರ ಆದೇಶದ ಮೇರೆಗೆ ಓದನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಆತ್ಮದ ಶುದ್ಧೀಕರಣ ಹಾಗೂ ಭಗವತ್ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಲ್ಲಿ ತಲ್ಲೀನರಾದರು. ಕೆಲವೇ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಶುದ್ಧಚರಿತರೆನಿಸಿಕೊಂಡು ಗುರುಗಳ ಅಪ್ಪಣೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಧರ್ಮೋಪದೇಶಕಾರ್ಯವನ್ನು ಕೈಗೊಂಡು ಶಿಷ್ಯಸಂಗ್ರಹ ಮಾಡಿದರು. ಅನೇಕ ಸ್ಥಳಗಳಿಗೆ ಪ್ರಯಾಣ ಬೆಳೆಸಿ ಧರ್ಮಪ್ರಸಾರ ಮಾಡಿದರು. ನೀಳವಾದ ಕೇಶಕ್ಕೂ, ಗುರುವಿನ ಪಾಲಕಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತಾಗ ಅದರಲ್ಲಿ ಸಿಲುಕಿ ರಕ್ತ ಸುರಿದರೂ ನೊಂದುಕೊಳ್ಳದೆ ಇದ್ದುದಕ್ಕೂ ಗುರು ನಾಸಿರುದ್ದೀನ್ ಚಿರಾಫ್, ಇವರಿಗೆ ಗೇಸು ದರಾಜ್, ಬಂದೇ ನವಾಜ್ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಗಳನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸಿದರು. ನಾಸಿರುದ್ದೀನರ ಮರಣಾನಂತರ 36ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸಜಾದರಾಗಿ ಸಂತಶಿರೋಮಣಿ ಎನಿಸಿಕೊಂಡರು. 40ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತಾಯಿಯ ಅಪೇಕ್ಷೆ ಹಾಗೂ ಒತ್ತಾಯಕ್ಕೆ ಬೀಬೀ ರಜಾ ಖಾತೂನ್ ಎಂಬುವರನ್ನು ಮದುವೆ ಆದರು. ಈ ದಂಪತಿಗಳಿಗೆ ಸೈಯದ್ ಮಹಮ್ಮದ್ ಅಕ್ಬರ್ ಹುಸೇನಿ ಮತ್ತು ಸೈಯದ್ ಅಸ್‌ಘರ್ ಹುಸೇನಿ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ಗಂಡು ಮಕ್ಕಳೂ ಬೀಬೀ ಫಾತಿಮಾ, ಬೀಬೀ ತಬೂಲ್ ಮತ್ತು ಬೀಬೀ ಅಮುದ್ದೀನ್ ಎಂಬ ಮೂವರು ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳೂ ಜನಿಸಿದರು.

ಬಂದೇ ನವಾಜರು ತಮ್ಮ 90ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ (1407) ಬಹಮನೀ ದೊರೆ ಫಿರೋಜ್‌ನ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಮನ್ನಿಸಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗಕ್ಕೆ ಬಂದರು. ಫಿರೋಜ್ ಹಾಗೂ ಅವನ ತಮ್ಮ ಅಹ್ಮದ್ ಇವರ ಪ್ರಿಯಶಿಷ್ಯರಾದರು. ಆದರೆ ಫಿರೋಜನ ಕೊನೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೂ ಬಂದೇ ನವಾಜರಿಗೂ ವಿರಸ ಉಂಟಾಯಿತು. ಫಿರೋಜ್‌ಗೆ ತನ್ನ ತರುವಾಯ ತನ್ನ ಮಗ ಹಸನ್ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬರಬೇಕೆಂದು ಬಯಕೆ. ಆದರೆ ಆಗ ರಾಜ್ಯಾಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಭಾಗಿಯಾಗಿದ್ದ ಫಿರೋಜ್‌ನ ತಮ್ಮ ಅಹ್ಮದ್‌ನೇ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಸೂಕ್ತ ಅಧಿಕಾರಿ ಎಂಬುದು ಬಂದೇ ನವಾಜರ ಅಭಿಮತ. ಈ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಕ್ರುದ್ಧನಾದ ಫಿರೋಜ್ ಬಂದೇ ನವಾಜರನ್ನು ಊರಿನಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಹಾಕಿ ಹಸನಾಬಾದದಲ್ಲಿ ಇರುವಂತೆ ಮಾಡಿದ. ತನ್ನ ಮಗ ಹಸನನಿಗೆ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ ಮಾಡಿದ. ಆದರೆ ಅಹ್ಮದ್ ರಾಜನ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಮಟ್ಟಹಾಕಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗಕ್ಕೆ ನುಗ್ಗಿ, ಮರಣಶಯ್ಯೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಫಿರೋಜನ ಕೈಯಿಂದಲೇ ರಾಜಚಿಹ್ನೆಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಸಿಂಹಾಸನವೇರಿದ. ಕೆಲವೇ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ (1422,16 ಹಕೀದ್ 825 ಹಿ) ಬಂದೇ ನವಾಜರು ನಿಧನರಾದರು. ಅನಂತರ ದೊರೆ ಅಹ್ಮದ್ ಬಂದೇ ನವಾಜರು ನೆಲೆಸಿದ್ದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಮಜಾರ ಹಾಗೂ ಗುಂಬಜನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಕಟ್ಟಡ ಅಹ್ಮದ್ ಷಾನ ಪುತ್ರ ಅಲಾಉದ್ದೀನನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣವಾಯಿತು. ಈ ದರ್ಗಾ ವಾಸ್ತುಕಲಾ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆದಿರುವುದೇ ಅಲ್ಲದೆ ಇಂದಿಗೂ ಗುಲ್ಬರ್ಗದಲ್ಲಿ ಪವಿತ್ರ ಸ್ಥಳವೆನಿಸಿ ಸಹಸ್ರಾರು ಮಂದಿ ಹಿಂದು ಹಾಗೂ ಮುಸಲ್ಮಾನ ಭಕ್ತರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತಿದೆ.

ಬಂದೇ ನವಾಜರು ಹಿಂದು– ಮುಸ್ಲಿಂ ಏಕತೆಗಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿ ಇಸ್ಲಾಮ್ ಧರ್ಮದ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಹೆಜ್ಜೆಯಿಟ್ಟರು. ಆ ಕಾಲದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ದಿಟ್ಟ ಹೆಜ್ಜೆ. ಇವರು ಹಾಗೂ ಇವರ ಶಿಷ್ಯ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಹಿಂದುಧರ್ಮದ ಪ್ರಭಾವವೂ ಮೂಡಿನಿಂತು ಚೈತನ್ಯ ಸಂಪ್ರದಾಯವೊಂದು ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡಿತು. ಬಂದೇ ನವಾಜರನ್ನು ಕೇಶವ ಚೈತನ್ಯ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇವರ ಗುರುಬಂಧು ಸಿದ್ಧಲಿಂಗ ಎಂಬ ಕವಿ ಬರೆದ ತತ್ವಜ್ಞಾನದ ಗ್ರಂಥವೊಂದು ದೊರೆಕಿದೆ. ಇದು ಈ ದಿಶೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಬೆಳಕನ್ನು ಬೀರುತ್ತದೆ. ಬಂದೇ ನವಾಜರನ್ನು ಕುರಿತು ಬರೆದ ತ–ಜಕೀರ್ ಖ್ವಾಜಾ ಗೇಸು ದರಾಜ್ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತರಿಸಲಾಗಿರುವ ಪವಾಡಗಳೊಂದರಲ್ಲಿ ಸಿದ್ದಪ್ಪನ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಈ ಸಿದ್ದಪ್ಪ ಮತ್ತು ಸಿದ್ಧಲಿಂಗ ಕವಿ ಇಬ್ಬರೂ ಒಬ್ಬರೇ ಆಗಿರಬಹುದು. ಸಿದ್ಧಲಿಂಗನ ಕವಿತೆ ಇಂತಿದೆ:

> ಗುರುಶೇಖ ನಸೀರುದ್ದೀನ ಚಿರಾಫ ದಿಲ್ಲಿ
> ಕರಾಮತ್‌ಕಾ ಪೀರ್‌ವ್ಹೊ ಪಾಕವಲ್ಲಿ (ಲಿ?)
> ಕೈಲಾಖ ಬಂದೇ ನವಾಜ ನಬೀನೆ
> ಕಹೆ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗ ರಹೋ ಕದಮ್‌ಕನೇ

ಬಂದೇ ನವಾಜರ ಶಿಷ್ಯಪರಂಪರೆ ಭಾರತದ ತುಂಬ ಹರಡಿಕೊಂಡಿತ್ತು. ಅದು ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಸಂತ ಕವಿ ಏಕನಾಥನ ವರೆಗೆ ಬೆಳೆದುಕೊಂಡು ಬಂತೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ–ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿಯೂ ಆಳಂದ, ಮಾಯಿನಾಳ, ಮಡಿಹಾಳ, ಬಿದರೆ, ಸಾವಳಗಿ ಮುಂತಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಜಾತೀಭೇದವಿಲ್ಲದೆ ಬೆಳೆದುಕೊಂಡು ಬಂದಿತು. ಸಾವಳಗಿಯ ಶಿವಲಿಂಗೇಶ್ವರ ಮಠದಲ್ಲಿ ಇಂದಿಗೂ ಬಂದೇ ನವಾಜ್ ಕಿ ದೋಸ್ತ ರಾಹೋದೀನ್ ಎಂದು ದೀನ್ ಜಗಾಸುತ್ತಾರೆ.

ಬಂದೇ ನವಾಜರು ಇನ್ನೊಂದು ಕಾರಣದಿಂದಲೂ ತುಂಬ ಮಹತ್ವದ ವ್ಯಕ್ತಿ. ಇವರು ಉರ್ದು ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಬೇರು ಎನಿಸುವ ದಖನಿ ಶೈಲಿಯ ಒಬ್ಬ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಬರೆಹಗಾರರು. ಈ ಶೈಲಿಯ ಉಪಲಬ್ಧ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸದ್ಯ ಇವರ ಕೃತಿಗಳೇ ಮೊದಲವು. ಇವರು ಅರಬ್ಬೀ, ಪಾರಸೀ ಹಾಗೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರ ಕೃತಿಗಳೆಲ್ಲಾ ಸೂಫಿ ಪಂಥಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿವೆ. ಇವರು ಸುಮಾರು 105 ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬಂದಿದೆ. ಕೆಲವೇ ಪುಸ್ತಕಗಳು ಅಚ್ಚಾಗಿವೆ. 1 ಮಿರಾಜಲ್ ಆಷಿಕಾನ್, 2 ಷಿಕರ್ ನಾಮಾ, 3 ತಷರೀ–ಕಲ್ಮ–ಎ–ತಯ್ಯಬ್, 4 ಖುಲಾಸಾ–ಉಥ್– ತೌಹೀದ್, 5 ದಾರುಲ್ ಅಸ್ರರ್, ಮಿರಾಜಲ್ ಆಷಿಕಾನ್ ಇವು ಇವರ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವರ ಮಗ ಅಕ್ಬರ್ ಹುಸೇನಿ ಹಾಗೂ ಮೊಮ್ಮಗ ಅಬ್ದುಲ್ ಹುಸೇನಿ ಇಬ್ಬರೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಉರ್ದು ಬರೆಹಗಾರರು. ಅಬ್ದುಲ್ ಹುಸೇನಿಯೂ ಅಬ್ದುಲ್ ಖಾದಿರ್ ಜಿಲಾನಿಯ ನಿಷಾತುಲ್ ಇಷ್ಕ್ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ದಖನಿ ಭಾಷೆಗೆ ತರ್ಜುಮೆ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ.

ಬಂದೇ ನವಾಜ್ ಅವರು ದೊಡ್ಡ ಅನುಭಾವಿಗಳು. ಭಕ್ತಿಪಂಥದಲ್ಲಿ ಕಾಂತಾಭಕ್ತಿ ಹಾಗೂ ಆತ್ಮನಿವೇದನೆ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಇವರು ಅನುಸರಿಸಿದರು. "ಭಗವಂತನನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸು, ಪ್ರಾರ್ಥಿಸು ಒಳಗಣ್ಣಿನಿಂದ ಆತನನ್ನು ನೋಡು; ಸಾವು ಬರುವ ಮುನ್ನವೇ ಅದಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರು; ಯಾರ ಮುಂದೆಯೂ ತಲೆಬಾಗಬೇಡ, ಸದಾ ದೇವರ ಉಪಕಾರ ಸ್ಮರಣೆಯಲ್ಲಿರು. ಶ್ರೀಮಂತರ ಸಹವಾಸದಿಂದ ದೂರವಾಗಿರು. ರಾಜರ ಹತ್ತಿರ ಸುಳಿಯಬೇಡ. ಯಾರಾದರೂ ನಿನ್ನ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಕಸಿದುಕೊಂಡರೆ ಅದನ್ನು ಅವರಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿಬಿಡು. ನಿನ್ನ ಗಳಿಕೆ ನ್ಯಾಯದ್ದಾಗಿರಲಿ. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದ ಭರದಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನನ್ನು ಮರೆತೀಯೆ, ಜೋಕೆ. ಮೌನವಾಗಿರು, ಅನಾವಶ್ಯಕವಾಗಿ ನಗೆಮಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಹೊತ್ತು ಕಳೆಯಬೇಡ. ಯಾರ ಪರೋಕ್ಷದಲ್ಲೂ ಕೆಟ್ಟ ನುಡಿ ನುಡಿಯಬೇಡ. ಶೀಲವನ್ನು ಶುಭ್ರವಾಗಿಡು. ತಂದೆತಾಯಿಗಳನ್ನೂ ಗುರುಹಿರಿಯರನ್ನೂ ಆದರಿಸು. ಆಪ್ತೇಷ್ಟರ ಸೇವೆ ಮಾಡು. ಧಾನಧರ್ಮಗಳ ಹೊರತಾಗಿ ನಿನ್ನ ಹಿಂದೆ ಏನೂ ಬರದು. ಕೊನೆಯ ಉಸಿರಿರುವವರೆಗೂ ದೇವರನ್ನು ಮರೆಯಬೇಡ"– ಹೀಗೆ ಸಾರ್ವಕಾಲಿಕ ಸರ್ವಾದರಣೀಯ ತತ್ವವನ್ನು ಇವರು ಸಾರಿದರು.

ಹಿಂದು–ಮುಸ್ಲಿಮ್ ಧರ್ಮಗಳ ಸೌಹಾರ್ದತೆಗೆ ಸಮನ್ವಯಕ್ಕೆ ಕಂಕಣಬದ್ಧರಾಗಿ ದುಡಿದ ಕಾರಣದಿಂದಾಗಿ ಬಂದೇ ನವಾಜರು ಹಿಂದು ಹಾಗೂ ಮುಸ್ಲಿಮರಲ್ಲಿ ಇಂದಿಗೂ ಮಾನ್ಯರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಬಂದೇ ನವಾಜರಿಂದ ಗುಲ್ಬರ್ಗವು ಒಂದು ಆಭರಣ ಎಂದು ಕನ್ನಡ ಜನಪದ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ. **(ಎಸ್.ಜಿಎ.)**

ಬಂಧುವರ್ಮ: 13ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿದ್ದ ಜೈನಕವಿ. ಹರಿವಂಶಾಭ್ಯುದಯ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯದ ಕರ್ತೃ. ಈತ ತನ್ನ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವವಿಷಯವಾಗಿ ಏನನ್ನೂ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿಲ್ಲ. ಕಮಲಭವ, ನಾಗರಾಜ, ಮಂಗರಸ–ಇವರು ಈತನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಜೀವಸಂಬೋಧನೆ ಈತನ ಇನ್ನೊಂದು ಕೃತಿ.

ಹರಿವಂಶಾಭ್ಯುದಯ 14 ಆಶ್ವಾಸಗಳುಳ್ಳ ಚಂಪೂ ಗ್ರಂಥ. 22ನೆಯ ತೀರ್ಥಂಕರ ನೇಮಿನಾಥನ ಚರಿತೆ ಕಾವ್ಯದ ವಸ್ತು. ಜೊತೆಗೆ ಜೈನಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಜನಪ್ರಿಯವಾದ ಹರಿವಂಶ ಮತ್ತು ಕುರುವಂಶಗಳ ಕಥೆಯೂ ಸೇರಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮಹಾಭಾರತದ ಕಥೆ ಗೌಣ. ಇಲ್ಲಿ ಬರುವ ಕೃಷ್ಣ, ಬಲರಾಮ ಮತ್ತು ನೇಮಿನಾಥ ಇವರು ಜೈನ ಶಲಾಕಾಪುರುಷರು. ಕಾವ್ಯಶೈಲಿ ಪ್ರೌಢವಾಗಿದೆ. ವಿಷಯ ಹಾಗೂ ಕಾವ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಹೊಸತನವೇನೂ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿಂದಣ ಕಾವ್ಯಗಳಂತೆಯೇ ರಚಿತವಾಗಿದ್ದು ಚರ್ವಿತಚರ್ವಣವಾಗಿದ್ದರೂ ತನ್ನ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವನ್ನು ತಕ್ಕಮಟ್ಟಿಗೆ ಕಾದುಕೊಂಡಿದೆ.

ಜೀವಸಂಬೋಧನೆ ಜೈನಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ದ್ವಾದಶಾನುಪ್ರೇಕ್ಷೆಗಳನ್ನು ವಸ್ತುವಾಗುಳ್ಳ ಸ್ವತಂತ್ರ ಶಾಸ್ತ್ರ ಗ್ರಂಥ; ಚಂಪೂವಿನಲ್ಲಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಅಧ್ರುವಾಭಿಧಾನ, ಅಶರಣಾಭಿಧಾನ, ಏಕತ್ವಾಭಿಧಾನ, ಅನ್ಯತ್ವಾಭಿಧಾನ, ಸಂವರಾಭಿಧಾನ, ನಿರ್ಜರಾಭಿಧಾನ, ಸಂಸಾರಾಭಿಧಾನ, ಬೋಧ್ಯಾಭಿಧಾನ, ಧರ್ಮಾಭಿಧಾನ ಮುಂತಾದ 12 ಅಧಿಕಾರಗಳಿವೆ. ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿಗೆ ಎದ್ದುಕಾಣುವ ಆಕರ್ಷಕ ಅಂಶವೆಂದರೆ ಜೀವವನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿ ಕಾವ್ಯನಿರೂಪಿಸುವ ತಂತ್ರ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಗ್ರಂಥದುದ್ದಕ್ಕೂ ಆತ್ಮೀಯತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕೃತಿಯ ಒಟ್ಟು ರಚನೆ ಜೈನಪುರಾಣಗಳಿಗೆ ಸಮೀಪವಾಗಿದೆ. ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಜೀವನು ತಕ್ಕ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಿಶ್ಚಯಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ತೊಳಲುವುದನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಹೇಗೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯುವಂತೆ ತಾನು ಕಾವ್ಯ ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಿರುವುದಾಗಿ ಕವಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಕಾವ್ಯ ನೀತಿಪ್ರದವೂ ವೈರಾಗ್ಯ ಬೋಧಕವೂ ಆಗಿದೆ. ತಾನು ಹೇಳುವ ತತ್ವನಿರೂಪಣೆ ನೀರಸವಾಗದಂತೆ ಸಂದರ್ಭೋಚಿತವಾಗಿ ಕಥೆಗಳನ್ನು ತಂದು ಧಾರ್ಮಿಕ ಅಂಶವನ್ನು ಮತ್ತು ಕಾವ್ಯಾಂಶವನ್ನು ಹಾಸುಹೊಕ್ಕಾಗಿ ನೇದಿದ್ದಾನೆ. ಕೃತಿ ಜೈನಮತೀಯ ಗ್ರಂಥವಾದರೂ ಪರಮತ ಸಹಿಷ್ಣುತೆ, ವಿಶಾಲದೃಷ್ಟಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ವೃತ್ತ ಕಂದ ಗದ್ಯ ರಗಳೆ–ಇವುಗಳ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಬಿಗಿಯಿದೆ. ಗಾದೆಗಳೂ ಪಡೆನುಡಿಗಳೂ ಹಿತಮಿತವಾಗಿ ಬೆರೆತು ಕಾವ್ಯಶೈಲಿ ಸುಲಲಿತವಾಗಿದ್ದು ಮನಸೆಳೆಯುವಂತಿದೆ. **(ಜಿ.ಬಿ.;ಕೆ.ಎಚ್.)**

ಬಚಗಾಂವ್: ಉತ್ತರಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಸಿರಸಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ ಮತ್ತು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಥಳ. ಸಿರಸಿಯಿಂದ 5ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,310. ಇಲ್ಲಿನ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದು. ಇದು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಂಡಿದೆ. ಭಿನ್ನವಾದ ಕೆಲವು ಶಿಲ್ಪಗಳು ದೇವಾಲಯದ ಸುತ್ತಮುತ್ತ ಬಿದ್ದಿವೆ. ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಗಶಃ ಹುಗಿದುಹೋಗಿರುವ ಶಿವ ದೇವಾಲಯದ ಬಳಿ ಎರಡು ವೀರಗಲ್ಲುಗಳಿವೆ. ಬಚಗಾಂವ್‌ನ ಉಪಗ್ರಾಮವಾದ ಹೊಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಾಚೀನ ಶಿವಾಲಯವಿದೆ. ಗುಡಿಯ ಒಳಗೆ ವಿಷ್ಣು, ಗಣಪತಿ ಮುಂತಾದ ಭಗ್ನ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಪರಂಪರೆಯ ಈ ಸ್ಮಾರಕಗಳು ಸಂರಕ್ಷಣೆಯಿಲ್ಲದೆ ನಿಂತಿವೆ. **(ಆರ್.ಪಿ.ಎಚ್.)**

ಬಡ: ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಪಡುಬಿದರೆಯ (ವಡಸಾಲು ಗ್ರಾಮ) ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 3 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಅರಬ್ಬೀ ಸಮುದ್ರದ ದಂಡೆಯಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿಯ ಇಕ್ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಬ್ಬಿರುವ ಗ್ರಾಮ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 7,300. ಈ ಊರನ್ನು ಎರ್ಮಾಳುಬಡವೆಂದೇ ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿ. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅಂಚೆ ಕಚೇರಿ, ಸರ್ಕಾರಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ, ಎರಡು ಹಿರಿಯ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆ ಇವೆ. ಉತ್ತರ ಗಡಿಯ ಸಮೀಪ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿಯ ಪೂರ್ವಬದಿಯಲ್ಲಿ ಮೊಗವೀರ ಸಮಾಜದವರ ಒಂದು ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮೀ ದೇವಾಲಯ ಕೆಲವು ದಶಕಗಳ ಹಿಂದೆ ಹೊಸತಾಗಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದೆ. ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ, ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಉಜ್ವಲ ಶ್ರೀ ಮಹಾಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ.

ಹಿಂದೆ ಈ ಊರು ಉಡುಪಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಗಿನ ಹನ್ನೊಂದು ಮಂದಿ ಬಲ್ಲಾಳರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದ ಎರ್ಮಾಳ (ಎರುಮಾಳ) ಮಾರಂ ಹೆಗ್ಗಡೆಯ ವಶದಲ್ಲಿ ಇತ್ತು. ಅವನ ಬೀಡು (ಅರಮನೆ) ತೆಂಕ ಎರ್ಮಾಳದಲ್ಲಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಚಂದ್ರನಾಥ ಬಸದಿ ಬಡ ಗ್ರಾಮದ ಗಡಿಯೊಳಗಿದೆ. ಆ ಬಸದಿ 12ನೆಯ ಶತಮಾನದ್ದೆಂದೂ ಅಲ್ಲಿರುವ ಮರಳುಶಿಲೆ ವಿಗ್ರಹ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ದೊರೆತುದೆಂದೂ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಸೀಮೆಯ ದೇವಸ್ಥಾನವಾದ ಶ್ರೀ ಲಕ್ಷ್ಮೀಜನಾರ್ದನ ದೇವಾಲಯ ಬಡ ಗ್ರಾಮದ ತೆಂಕು ಗಡಿಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ದೇವಸ್ಥಾನ 12ನೆಯ ಶತಮಾನದ್ದಾಗಿದ್ದು ಅಲ್ಲಿಯ ದೇವತಾವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಶ್ರೀ ಮನ್ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದ ಪದ್ಧತಿಯಂತೆ ಸೀಮೆಯ ಎಲ್ಲಾ ನ್ಯಾಯಗಳು ಇಲ್ಲಿ ತೀರ್ಮಾನವಾಗುತ್ತಿದ್ದವು. ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ರುವ 1402ನೆಯ ಇಸವಿಯ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ ಬಲ್ಲಾಳ ಮಾರಂ ಹೆಗ್ಗಡೆಯ ಸಮ್ಮತಿ ಪಡೆದು ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದತ್ತಿ ಬಿಟ್ಟ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಈಗಲೂ ಇಲ್ಲಿಯ ಶ್ರೀ ಲಕ್ಷ್ಮೀಜನಾರ್ದನ ದೇವಾಲಯದ ಉತ್ಸವ ಸಮಯ ದಲ್ಲಿ ಮಾರಂ ಹೆಗ್ಗಡೆಯನ್ನು ಪಲ್ಲಕ್ಕಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿ ಅರಮನೆಯಿಂದ ನಾಲ್ವರು ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಕರೆತರುವ ಗೌರವಸೂಚಕ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಇದೆ. **(ಎಂ.ವಿ.)**

ಬಡಿಗೇರ, ಡಿ.ಜಿ.: 1902–67. ಲಂಡನ್ನಿನ ರಾಯಲ್ ಅಕಾಡೆಮಿ ಆಫ್ ಆರ್ಟ್‌ನಲ್ಲಿ ಪದವಿ ಗಳಿಸಿದ ಪ್ರಥಮ ಭಾರತೀಯ ಕಲಾವಿದ. ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಕಲಘಟಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಿಶ್ರಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ 1902ರಲ್ಲಿ ಬಡಿಗತನದ ಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಸಾಮಾನ್ಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದಾಗಲೇ ಕಲಾ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ತೇರ್ಗಡೆ ಹೊಂದಿ ಮುಂಬಯಿನ ಜೆ.ಜೆ. ಕಲಾಶಾಲೆ ಸೇರಿದರು (1923). ಚಿತ್ರಕಲೆಯ ಡಿಪ್ಲೊಮಾದಲ್ಲಿ ರ‍್ಯಾಂಕ್ ಪಡೆದರು. ಅದೇ ಕಲಾಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಫೆಲೋ ಆಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು (1928). ಅನಂತರ ಲಂಡನ್ನಿನ ರಾಯಲ್ ಅಕಾಡೆಮಿ ಆಫ್ ಆರ್ಟ್‌ನಲ್ಲಿ ಪದವಿ ಗಳಿಸಿದರು (1931). ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮಗಳ ಕಲಾ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ಕಲಾಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡರು.

ದೃಶ್ಯಕಲೆಯ ಕಲಿಕೆಗಾಗಿ ಮುಂಬೈಯಲ್ಲಿ ನೂತನ ಕಲಾಮಂದಿರ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಬಳಿಕ ಉನ್ನತ ಕಲಾ ಶಿಕ್ಷಣ ತರಗತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಕಲಾ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳ ಜೊತೆ ಜೊತೆಗೆ ಸಂಘಟನೆಗಳಲ್ಲೂ ತಮ್ಮನ್ನು ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡರು. ಇವರು ಮುಂಬೈ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಡ್ರಾಯಿಂಗ್ ಮತ್ತು ಕ್ರಾಫ್ಟ್ ತನಿಖಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿಯೂ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಶಿಕ್ಷಣ ಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿ ಹಲವು ಸುಧಾರಣೆಗಳನ್ನು ಜಾರಿಗೊಳಿಸಿದರು.

ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಪರಂಪರೆ ಹಾಗೂ ವೈಭವಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ಕಲಾಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡರು. ರೂಪದರ್ಶಿಗಳನ್ನು ಬಳಸಿ ಚಿತ್ರಿಸಿರುವ ಇವರ ಅನೇಕ ನಗ್ನಚಿತ್ರಗಳು ನೈಜವಾಗಿವೆ. ತೈಲವರ್ಣದ ಭಾವಚಿತ್ರಗಳು, ತಿಲೋತ್ತಮೆ, ಟೆಂಪ್ಟೇಷನ್ ಆಫ್ ಬುದ್ಧ, ನಳದಮಯಂತಿ, ತಾಜ್ ಮಹಲ್, ಅಜಂತ, ಎಲ್ಲೋರ ಭಿತ್ತಿಚಿತ್ರಗಳ ಪ್ರತಿಕೃತಿಗಳು ಉತ್ತಮ ಕಲಾಕೃತಿಗಳಾಗಿವೆ. *

ಬಣಕಾರ, ಬಿ.ಜಿ.: 1947–. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಂಸದೀಯ ಪಟು. ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಧಾನಸಭೆಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ, ಸಚಿವರಾಗಿ, ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ, ವಕೀಲರಾಗಿ ಮನ್ನಣೆ ಗಳಿಸಿದವರು. ಇವರು 1947 ಜುಲೈ 22ರಂದು ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ದೆಸೆಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 1942ರ ಕ್ವಿಟ್ ಇಂಡಿಯಾ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರು. ಕಾನೂನು ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದ ಅನಂತರ ಇವರು ವಕೀಲ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದು ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ಧಾರವಾಡಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ವಕೀಲಿಯ ಜೊತೆಗೆ ಕೃಷಿ, ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಸಂಪಾದನೆಯ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಹಚ್ಚಿಕೊಂಡರು. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಿಂದ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದ ವ್ಯವಸಾಯೋತ್ಪನ್ನ ನಿಯಂತ್ರಿತ ಮಾರುಕಟ್ಟೆ ಸಮಿತಿ ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿದ್ದ ರೈತನ ಪೇಟೆ ಎಂಬ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ದುಡಿದರು. ಇದರೊಂದಿಗೆ ಭಾರತದ ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಂಡಳಿ, ಅಖಿಲ ಭಾರತ ರೈತರ ಪರಿಷತ್ತು, ಭಾರತ ಕೃಷಿಕ ಸಮಾಜಗಳ ಒಡನಾಟ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರು. ತರುಣ ಭಾರತ ಪತ್ರಿಕೆ ಮತ್ತು ಬೆಳಕು ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿಯೂ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಘದೊಡನೆ ನಿಕಟ ಸಂಪರ್ಕ ಹೊಂದಿದ್ದರು.

ರಾಜಕೀಯ ಇವರ ಇನ್ನೊಂದು ಮುಖ್ಯ ಕಾರ್ಯಕ್ಷೇತ್ರ. ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷದ ಸಕ್ರಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಐದನೆಯ ವಿಧಾನಸಭೆಗೆ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿ ಚುನಾಯಿತರಾದರು. ಡಿ.ದೇವರಾಜ ಅರಸರ ಮಂತ್ರಿಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಪಶುಸಂಗೋಪನಾ ಹಾಗೂ ಪಶುವೈದ್ಯಕೀಯ ಖಾತೆಯ ರಾಜ್ಯ ಸಚಿವರಾದರು. ಏಳನೆಯ ವಿಧಾನಸಭೆಗೆ ಪಕ್ಷೇತರ ಅಭ್ಯರ್ಥಿಯಾಗಿ ಮತ್ತು ಎಂಟನೆಯ ವಿಧಾನಸಭೆಗೆ ಜನತಾ ಪಕ್ಷದ ಅಭ್ಯರ್ಥಿಯಾಗಿ ಚುನಾವಣೆಗಳಿಗೆ ನಿಂತು ಆಯ್ಕೆಯಾದರು. ಜನತಾ ಪಕ್ಷದ ಆಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಧಾನಸಭೆಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಅವಿರೋಧವಾಗಿ ಚುನಾಯಿತರಾದರು (1985 ಮಾರ್ಚ್8). ವಿವಿಧ ಶಾಸಕಾಂಗ ಸಮಿತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದ ಅನುಭವ ಇವರದಾಗಿದ್ದು ದಕ್ಷ ಸಭಾಧ್ಯಕ್ಷರೆಂದು ಹೆಸರು ಗಳಿಸಿದ್ದರು. ಶಾಸನ ಸಭಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದು ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಶಾಸನ ಸಭಾಧ್ಯಕ್ಷರ ವೇದಿಕೆಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಯಾದರು. 1985ರಲ್ಲಿ ಕೆನಡದ ಸ್ಯಾಚಾವನ್ಸ್‌ನ ಸಸ್ಕಾಟೂನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಮೂವತ್ತೊಂದನೆಯ ಕಾಮನ್‌ವೆಲ್ತ್ ಸಂಸದೀಯ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರು. ಆಗ ಯುರೋಪ್, ಅಮೆರಿಕ ಮತ್ತು ಜಪಾನಿನ ವಿವಿಧ ನಗರಗಳಿಗೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿದ್ದರು. ಸಂಘ ಸಂಸ್ಥೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕ ಹಾಗೂ ಬರವಣಿಗೆ ಇವರ ಆಸಕ್ತಿಯ ಇತರ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಾಗಿವೆ. **(ಎಸ್.ಎನ್.ಜಿ.)**

ಬಣ್ಣದ ಮಾಲಿಂಗ: 1913–2004. ತೆಂಕುತಿಟ್ಟು ಯಕ್ಷಗಾನದ ಹೆಸರಾಂತ ಕಲಾವಿದ. ಯಕ್ಷಗಾನದ ರಾಕ್ಷಸ ವೇಷದ ಮುಖವರ್ಣಿಕೆ, ವೇಷಭೂಷಣ, ಕುಣಿತ ಮತ್ತು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯ ಅಬ್ಬರದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ತನವನ್ನು ಮೆರೆದು ಬಣ್ಣದ ವೇಷ (ರಾಕ್ಷಸವೇಷ) ಎಂದರೆ ಹೇಗಿರಬೇಕು ಎಂಬ ಮಾದರಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಕೊಟ್ಟವರು. ಕೇರಳದ ಕಾಸರಗೋಡು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಳ್ಳೇರಿಯಲ್ಲಿ 1913ರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಮಾಲಿಂಗ ಪಾಟಾಳಿ. ಮಹಾನ್ ಕಲಾವಿದ ಕೋಲುಳಿಸುಬ್ಬ ಇವರ ಮಾವ. ಮಾಲಿಂಗ ಅವರು ಮಂಜಪ್ಪ ಹಾಸ್ಯಗಾರರ ಬಳಿ ನೃತ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರು. ಯಕ್ಷಗಾನದಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ನೀಡಿದವರು ಅಜ್ಜ ಪಡ್ರೆಶಂಕರ ಭಾಗವತರು. ಮಾಲಿಂಗ ಅವರು ಕೊರಕ್ಕೋಡು ಮೇಳಸೇರಿ ವೃತ್ತಿಜೀವನ ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಕೋಡಂಗಿ ವೇಷದಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಬಾಲಗೋಪಾಲ, ಷಣ್ಮುಖ, ಸುಬ್ರಾಯ ಮೊದಲಾದ ಸಣ್ಣವೇಷಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿ ಹಂತ ಹಂತವಾಗಿ ಬೆಳೆದರು. ಎರಡನೆಯ ವೇಷಧಾರಿಯಾಗಿ ರೂಪುಗೊಂಡರು.

ಇವರ ಕಂಸ, ಮಹಿಷಾಸುರ, ರಾವಣ, ನರಕಾಸುರ, ಬಾಣಾಸುರ, ಮೈರಾವಣ, ಭೀಮ, ಸಮಸಪ್ತಕ, ವೀರಭದ್ರ, ಕುಂಭಕರ್ಣ, ಹಿಡಿಂಬ, ಶೂರ್ಪನಖಿ, ಪೂತನಿ, ವೀರವರ್ಮ, ಭಗದತ್ತ ಮೊದಲಾದ ಪಾತ್ರಗಳು ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ನಿರ್ವಹಣೆಯಿಂದಾಗಿ ಅಚ್ಚಳಿಯದ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿವೆ. ಕೊರಕ್ಕೋಡು, ಕೂಡ್ಲು, ಕದ್ರಿ, ಧರ್ಮಸ್ಥಳ, ಸುರತ್ಕಲ್ಲು ಮೊದಲಾದ ಮೇಳಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ರಂಗಸ್ಥಳವನ್ನು ಇಡಿಯಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸುವ ಚಲನೆಗಳ ಅಬ್ಬರದ ಕುಣಿತ, ಬಣ್ಣದ ವೇಷಕ್ಕೊಪ್ಪುವ ಆಳ್ತನ, ರಂಗಸ್ಥಳವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಬಳಸುವ ಚಲನಗಳು, ಬಣ್ಣದ ವೇಷಕ್ಕೊಪ್ಪುವ ದೊಡ್ಡ ಸ್ವರದಿಂದ ಪ್ರೇಕ್ಷಕರಲ್ಲಿ ನವಿರೇಳಿಸುವ ರಂಗಾನುಭವವನ್ನು ಇವರು ಮೂಡಿಸಿದ್ದರು. ಇವರ ಅಭಿನಯದ ಗುಣಾಂಶಗಳೆಂದರೆ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ತಿಳಿವಳಿಕೆ ಮತ್ತು ಬಣ್ಣದ ವೇಷಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾದ ಆಯದ ಕಲ್ಪನೆಯುಳ್ಳ ಕುಣಿತ ಮತ್ತು ನಡೆ, ಭಸ್ಮಧಾರಣೆಯಿಂದ ಹಿಡಿದು ಯುದ್ಧದ ಭಂಗಿಗಳವರೆಗೆ ದೈತ್ಯಾಕಾರವನ್ನು ಮೂರ್ತಗೊಳಿಸುವ ದೊಡ್ಡ ಆಕಾರದ ಬೀಸಿನ ಹಸ್ತಭಾವ, ಪಾತ್ರಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಗಾಂಭೀರ್ಯ, ಅಭಿನಯ ಮತ್ತು ಮೂಕಾಭಿನಯದಲ್ಲಿ ಆಕಾರದಪ್ರಜ್ಞೆ. ಈ ಅಂಶಗಳೆಲ್ಲ ಸೇರಿ ಇವರನ್ನು ಯಶಸ್ಸಿನತ್ತ ಕೊಂಡೊಯ್ದವು. ವೀರಭದ್ರನ ಪಾತ್ರಕ್ಕೆ ಹೊಸಬಗೆಯ ಬಣ್ಣ ವಿನ್ಯಾಸವೊಂದನ್ನು ಇವರು ಆವಿಷ್ಕರಿಸಿದರು. ತಮಾಸುರನ ಬಣ್ಣದಲ್ಲೂ ಇವರು ತಮ್ಮದೇ ವಿಶಿಷ್ಟ ಕೊಡುಗೆಯನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಮಹಿರಾವಣನಿಗೆ ಕುರುಡು ಬಣ್ಣ ಬಳಸುವುದು ಇವರ ವಿಶೇಷತೆ.

ಯಕ್ಷಗಾನ ರಂಗಕ್ಕೆ 50 ವರ್ಷಗಳ ಸುದೀರ್ಘ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿರುವ ಇವರು ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಚೌಕಟ್ಟಿನಲ್ಲೇ ವಿಶಿಷ್ಟತೆಯನ್ನೂ ಹೊಸತನವನ್ನೂ ಮೆರೆದವರು. ಇವರಿಗೆ ಬಣ್ಣ ಎಂಬ ಅಭಿನಂದನ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಮುಂಬಯಿಯ ಪದವೀಧರರ ಯಕ್ಷಗಾನ ಸನ್ಮಾನ, ನೆಡ್ಲೆ ನರಸಿಂಹಭಟ್ಟ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭಿಸಿವೆ. ದೇವಕಿ ಇವರ ಪತ್ನಿ. ಇವರಿಗೆ ಒಬ್ಬ ಪುತ್ರಿ ಮತ್ತು ಮೂವರು ಪುತ್ರರು. ಮಗ ಸುಬ್ರಾಯ ಕೂಡ ಬಣ್ಣದ ವೇಷಧಾರಿ. ಮಾಲಿಂಗ ಅವರು 2004 ಏಪ್ರಿಲ್ 25ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. **(ಪಿ.ಇ.ವಿ)**

ಬತ್ತ: ಕರ್ನಾಟಕದ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಮುಖ ನೀರಾವರಿ ಬೆಳೆ. ಇದನ್ನು ಸು.14.26 ಲಕ್ಷ ಹೆಕ್ಟೇರ್ ವಿಸ್ತೀರ್ಣದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ (2000). ವಾರ್ಷಿಕ ಉತ್ಪಾದನೆ 36.56 ಲಕ್ಷ ಮೆಟ್ರಿಕ್ ಟನ್‌ಗಳು. ಈ ಬೆಳೆಯನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಜಲಾಶಯಗಳ ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ

ಬೆಳೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಮಂಡ್ಯ, ದಕ್ಷಿಣಕನ್ನಡ, ಉಡುಪಿ, ಉತ್ತರಕನ್ನಡ, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು, ಮೈಸೂರು, ಬಳ್ಳಾರಿ ಹಾಗೂ ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಸಾಗುವಳಿ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯ ಚೆನ್ನಾಗಿರುವಲ್ಲಿ ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಎರಡು ಬೆಳೆ ತೆಗೆಯುವುದುಂಟು.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಮಳೆ, ನಾಲೆ, ಕೆರೆ ಹಾಗೂ ಬಾವಿಗಳು ಬತ್ತದ ಬೆಳೆಯ ನೀರಿನ ಆಶ್ರಯಗಳಾಗಿವೆ. ತೀರ ಪ್ರದೇಶ ಹಾಗೂ ಘಟ್ಟಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ನೇರ ಮಳೆಯ ನೀರಿನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲೇ ಇದರ ಮುಂಗಾರು ಬೆಳೆಯನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಭದ್ರಾ, ತುಂಗಭದ್ರಾ, ಕೃಷ್ಣರಾಜಸಾಗರ, ಹೇಮಾವತಿ, ಆಲಮಟ್ಟಿ, ನಾರಾಯಣಪುರ, ಘಟಪ್ರಭಾ, ಮಲಪ್ರಭಾ, ವಾಣೀವಿಲಾಸ ಸಾಗರ, ಲಿಂಗನಮಕ್ಕಿ, ಕಬಿನಿ ಮುಂತಾದ ಬೃಹತ್ ಜಲಾಶಯಗಳು ಈ ಬೆಳೆಗೆ ನೀರಿನ ಮೂಲಾಧಾರ ಒದಗಿಸಿವೆ. ಕೆರೆ ಹಾಗೂ ಏತನೀರಾವರಿಗಳು ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಬತ್ತದ ಬೆಳೆಯ ನೀರಾವರಿ ಮೂಲಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಮರಳುಭೂಮಿ, ಲಾಟರೈಟ್, ಎರೆಮಣ್ಣು ಮುಂತಾದ ವಿವಿಧ ಬಗೆಯ ಮಣ್ಣುಗಳಲ್ಲಿ ಬತ್ತ ಬೆಳೆಯಬಹುದು. ಎಲ್ಲ ಬಗೆಯ ಗುಡ್ಡಬೆಟ್ಟಗಳಲ್ಲೂ ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪವೇ ಎತ್ತರದ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲೂ ಈ ಬೆಳೆ ಬೆಳೆಯುತ್ತದೆ. ಇತರ ರಾಜ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಷ್ಟು ಹವಾಮಾನದ ವೈಪರೀತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬೇಸಾಯ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ.

ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಮುಂಗಾರು, ಹಿಂಗಾರು ಮತ್ತು ಕಾರು (ಖಾರಿಫ್, ರಬಿ, ಬೇಸಗೆ) ಅಂದರೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಜೂನ್, ಅಕ್ಟೋಬರ್ ಮತ್ತು ಫೆಬ್ರವರಿ ತಿಂಗಳುಗಳಲ್ಲಿ ಬಿತ್ತನೆ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇತರೇ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಜೂನ್ ಮತ್ತು ಜುಲೈನಲ್ಲಿ ಬಿತ್ತನೆ ಮಾಡಿ ಮಳೆಗಾಲದ (ಖಾರಿಫ್) ಬೆಳೆಯನ್ನು ಮತ್ತು ಜನವರಿ ಅಥವಾ ಫೆಬ್ರವರಿಯಲ್ಲಿ ಬಿತ್ತನೆ ಮಾಡಿ ಬೇಸಗೆ ಬೆಳೆಯನ್ನು ಪಡೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ದಕ್ಷಿಣದ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತರದ ಜಿಲ್ಲೆಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕೆರೆ,ಬಾವಿ ಮತ್ತು ಶ್ವಾನೆ ನೀರಿನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಬೇಸಗೆ ಬೆಳೆಯನ್ನು ಬೇಸಾಯ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲಾವಾರು ಬತ್ತ ಬೆಳೆಯುವ ಪ್ರದೇಶ ಮತ್ತು ಉತ್ಪಾದನೆ (2000):

ಕ್ರಮ ಸಂಖ್ಯೆ	ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೆಸರು	ಬೆಳೆಯುವ ಬತ್ತ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ (ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳಲ್ಲಿ)	ಅಕ್ಕಿ ಉತ್ಪಾದನೆ (ಮೆಟ್ರಿಕ್‌ಟನ್‌ಗಳಲ್ಲಿ)
01	ಬೆಂಗಳೂರು (ನಗರ)	7,245	21,102
02	ಬೆಂಗಳೂರು(ಗ್ರಾ)	20,967	61,073
03	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ	9,422	27,541
04	ದಾವಣಗೆರೆ	118,178	390,808
05	ಕೋಲಾರ	29,267	79,828
06	ಶಿವಮೊಗ್ಗ	158,633	383,617
07	ತುಮಕೂರು	7,48	136,903
08	ಬೆಲಗಾವಿ	62,731	114,147
09	ಬಿಜಾಪುರ	394	541
10	ಬಾಗಲಕೋಟೆ	197	16
11	ಧಾರವಾಡ	37,633	35,730
12	ಗದಗ	1,044	2,56
13	ಹಾವೇರಿ	54,375	83,33
14	ಉತ್ತರಕನ್ನಡ	89,868	157,039
15	ಬಳ್ಳಾರಿ	68,854	224,687
16	ಬೀದರ್	9,587	5,825
17	ಗುಲ್ಬರ್ಗ	22,202	41,335
18	ರಾಯಚೂರು	117,347	395,453
19	ಕೊಪ್ಪಳ	68,847	23,409
20	ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು	49,841	118,813
21	ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ	67,754	141,211
22	ಉಡುಪಿ	69,98	122,106
23	ಹಾಸನ	66,684	156,248
24	ಕೊಡಗು	40,666	85,142
25	ಮಂಡ್ಯ	79,892	245,663
26	ಮೈಸೂರು	109,666	333,026
27	ಚಾಮರಾಜನಗರ	18,465	59,350
	ರಾಜ್ಯದ ಒಟ್ಟು	**1,426,805**	**3,656,811**

ವಿವಿಧ ತಳಿಗಳು : ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ಸುಮಾರು 60ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ತಳಿಗಳು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕೊಯಮತ್ತೂರು ಸಣ್ಣ, ಬಂಗಾರಸಣ್ಣ, ಬಂಗಾರಕೋವಿ, ರತ್ನಚೂಡಿ, ಬಂಗಾರಕಡ್ಡಿ, ಚೈನಾ, ಹಾಲುಬ್ಬಲು, ಜಿ ಇ ಜಿ24, ಎಚ್ ಆರ್ 35, ದೊಡ್ಡಬೈರ, ಗಿಡ್ಡಬೈರ, ಆಲೂರುಸಣ್ಣ, ಜೇನುಗೂಡು ಮುಖ್ಯವಾದುವು. ಮಲೆನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಕಿರುಬೆಳಿಯ, ಮುಂಬೆಳಿಯ, ಜಿಕೆಜಿ ಗರುಡಗೆಂಬೂತಿ, ಚಿಪ್ಪಿಂಗ, ಪುಟ್ಟಬತ್ತ, ಹೊಲಮುಂಡಿಗ ಪ್ರಮುಖವಾದುವು. ಕರಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ಎಂ.ಜಿ.ಯು3, ಎಂಜಿಯು 20, ಎಂಜಿಎಲ್ (1–7), ಪಿ ಜಿ ಜಿ(9,10,20), ಕೆ 29, ಹೊನ್ನೆಕಟ್ಟು, ಆರ್ಯ–ಈ ತಳಿಗಳು ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿವೆ. ಉತ್ತರಗಡಿನಾಡು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಕೆರಿಸಾಲು, ದೊಡ್ಡಿಗ, ಎಂ 81, ಅಂತರಸಾಲು, ವಾನರ ತಳಿಗಳು, ಉಪ್ಪು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಬಿಳಿಕಗ್ಗ, ಕರಿಕಗ್ಗ, ಒಂದೂವರೆ ಬತ್ತ ಮತ್ತು ಉಸುಳು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಚಳಿಯಲ್ಲಿ ದಪ್ಪ ಬತ್ತ, ಹಾಲುಬ್ಬಲು ಮತ್ತು ಚೀನ ಬತ್ತ ಬೆಳೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸುಧಾರಿತ ತಳಿಗಳು 1950ರಿಂದ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ಬಂದಿವೆ. 1965ರಿಂದ ಈಚೆಗೆ ಅಧಿಕ ಇಳುವರಿ ನೀಡಬಲ್ಲ ಗಿಡ್ಡ ಜಾತಿಯ ತಳಿಗಳು ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ಬಂದಿವೆ. ಮೊದಲು ತಾಯಚುಂಗ್–65, ತಾಯ್ನಾನ–3, ಟಿ ಎನ್–1–ಬಂದವು. ಈಗ ಬಹಳ ಜನಪ್ರಿಯವಾದ ತಳಿಗಳೆಂದರೆ ಐಆರ್8, ಜಯ, ಮಧು, ಐಆರ್20, ಸೋನಾ ಬತ್ತಗಳು. ಇದೀಗ ಎಂಆರ್272, ವಿಕ್ರಮ್ ಮತ್ತು ಇಂಟಾನ್ ತಳಿಗಳು 'ರಾಜ್ಯತಳಿ ಮೌಲ್ಯ ನಿರ್ಣಯ ಸಮಿತಿ'ಯ ಪರವಾನೆ ಪಡೆದು ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಿವೆ. ನಾಡ ತಳಿಗಳು ಎಕರೆಗೆ 5ರಿಂದ 15 ಕ್ವಿಂಟಾಲ್ ಇಳುವರಿ ಕೊಟ್ಟರೆ ಅಧಿಕ ಇಳುವರಿ ತಳಿಗಳು ಎಕರೆಗೆ 20ರಿಂದ40 ಕ್ವಿಂಟಾಲ್ ಇಳುವರಿ ಕೊಡಬಲ್ಲವಾಗಿವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಈ ಆಧುನಿಕ ತಳಿಗಳು ಬೇಸಗೆ, ಮಳೆಗಾಲ ಎರಡರಲ್ಲೂ ಫಸಲಾಗುತ್ತವೆ. ಹೆಚ್ಚು ಆಹಾರಾಂಶ ಒದಗಿಸಿದಂತೆಲ್ಲ ಹೆಚ್ಚು ಇಳುವರಿ ಕೊಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಇವಕ್ಕೆ ಉಂಟು. ರೋಗರುಜಿನಗಳಿಗೆ ಅಷ್ಟಾಗಿ ತುತ್ತಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಸಮಸ್ಯೆಗಳು: ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬತ್ತ ಹೆಚ್ಚು ವೈವಿಧ್ಯಮಯ ಹವಾಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಸಮಸ್ಯೆಗಳೂ ಇತರ ರಾಜ್ಯಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿವೆ. ಚಳಿಯಿಂದ ಅಂದರೆ 18ಡಿಗ್ರಿ ಸೆಂಟಿಗ್ರೇಡಿಗಿಂತಲೂ ಕಡಿಮೆ ಉಷ್ಣತೆಯಲ್ಲಿ ತೆನೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಈಚೆ ಬಾರದೆ ಮತ್ತು ಕಾಳು ಜೊಳ್ಳಾಗಿಯೇ ಉಳಿದು ಉತ್ಪಾದನೆ ಕುಗ್ಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಮಣ್ಣಿನ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳು ಅಂದರೆ ಉಪ್ಪುಮಣ್ಣು, ಹುಳಿಮಣ್ಣು, ಉಸುಕುಭೂಮಿ,

ಹೆಚ್ಚು ಕಬ್ಬಿಣದ ಅಂಶ, ಕಡಿಮೆ ಸತುವಿನ ಅಂಶದಿಂದಲೂ ಉತ್ಪಾದನೆ ಕ್ಷೀಣಿಸುತ್ತದೆ. ಮೇಲ್ಕಂಡ ಸಮಸ್ಯೆಗಳಿಗೆ ಪರಿಹಾರವಾಗಿ ಆಯಾ ಸಮಸ್ಯೆಯನ್ನು ಸಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ತಳಿಯನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿಯುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಕೊರತೆಯಿರುವ ಅಂಶವನ್ನು ಮಣ್ಣಿಗೆ ಸೇರ್ಪಡೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಸಸ್ಯ ಸಂರಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ಉತ್ಪಾದನೆ ಕುಗ್ಗದಂತೆ ಮಾಡುವ ದಿಸೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಶೋಧನೆಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ರೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಂಕಿ ರೋಗ, ಚುಕ್ಕೆರೋಗ, ಊದುಬತ್ತಿರೋಗ, ಬ್ಲೈಟ್‍ರೋಗ ಮತ್ತು ಕೊಳೆರೋಗ, ಕಣಿಹುಳು, ಜಿಗಿಹುಳು ಮತ್ತು ಕತ್ತರಿಹುಳುಗಳು ಅಧಿಕ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ನಷ್ಟವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಿವೆ.

ಇತ್ತೀಚಿನ ಸಂಶೋಧನ ಪ್ರಗತಿ ಮತ್ತು ಫಲ : ಬತ್ತದಲ್ಲಿ 1968ರ ಅನಂತರ ದೊರೆತಿರುವ ಸಂಶೋಧನಾಫಲ ಗಮನಾರ್ಹ. ಸುಧಾರಿತ ಪದ್ಧತಿಗಳ ಅನುಸರಣೆ ಹೆಚ್ಚು ಉತ್ಪಾದನೆಗೆ ನೆರವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಸುಧಾರಿತ (ಅಧಿಕ ಇಳುವರಿ) ತಳಿಗಳ ಪಾತ್ರವೂ ಮಹತ್ತ್ವದ್ದಾಗಿದೆ. ಇಂಥ ವಿವಿಧ ತಳಿಗಳು ಈ ರೀತಿ ಇವೆ: ಐ.ಆರ್.–8, ಜಯ, ಮಧು, ಐ.ಆರ್.–20, ಸೋನಾ ಇತ್ಯಾದಿ.

ರಾಜ್ಯದ ಕೃಷಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಮತ್ತು ಭಾರತ ಕೃಷಿ ಅನುಸಂಧಾನ ಪರಿಷತ್ತು ಇವುಗಳ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಹಿಡಿಯಲಾದ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಹೊಸ ತಳಿಗಳು (ಎಂಆರ್ 272, ಎಂಆರ್ 292, ಎಂಆರ್ 301, ಐಇಟಿ 2254, ಐಇಟಿ 2295, ಐಇಟಿ 1444, ಐಇಟಿ 2886) ಉತ್ಪಾದನೆಯನ್ನು ಬಹಳ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿಸಲು ನೆರವಾಗಬಲ್ಲವೆಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಇದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ರಾಜ್ಯದ ಕೃಷಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಸಂಶೋಧನೆಯಿಂದ ಫಲಿಸಿದ ನಪುಂಸಕಬತ್ತ ಎಂಬುದು ಇಂಡಿಕಾ ಗುಂಪಿನ ಬತ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲೇ ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿದ್ದು ಇದರ ಬಹುಮುಖ ಪ್ರಯೋಜನಗಳು ಇತರ ರಾಜ್ಯಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಇತರ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳಿಗೂ ದೊರೆತಿವೆ. ಹಿಂದೆ ಬಹಳ ಶ್ರಮ ಮತ್ತು ಕಾಲವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿದ್ದ ಸಂರಕ್ಷಣಾಕ್ರಮ, ಈ ನಪುಂಸಕ ಬತ್ತದಿಂದ ಬಹಳ ಸುಲಭಸಾಧ್ಯವಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಬತ್ತದಲ್ಲಿಯೂ ಹೈಬ್ರಿಡ್ ಅಥವಾ ಶಕ್ತಿಮಾನ್ ತಳಿಗಳು ಸಂಭವನೀಯ ಎನಿಸಿವೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಅಲ್ಲೂ ಹನಿ ನೀರಾವರಿಯಿಂದ ಹುಡಿ ನೆಲದಲ್ಲಿ ಬತ್ತ ಬೆಳೆಯುವ ಹಾಗೂ ಅಧಿಕ ಇಳುವರಿ ಪಡೆಯುವ ಸಾಗುವಳಿ ಕ್ರಮ ರೂಢಿಗೆ ಬರುತ್ತಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಅಕ್ಕಿಯನ್ನು ಗಣನೀಯ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಹೊರ ರಾಜ್ಯಗಳು ಹಾಗೂ ಹೊರ ದೇಶಗಳಿಗೆ ರಫ್ತು ಮಾಡುವ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದೆ. (ಎಂ.ಎಂ.ಎ.)

ಬತ್ತಲೇಶ್ವರ: ಸು. 17ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆದಿಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದ ಕವಿ. ವಾಲ್ಮೀಕಿ ರಾಮಾಯಣ, ಕೌಶಿಕ ರಾಮಾಯಣ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ರಾಮಾಯಣದ ಕರ್ತೃ. ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಕವಿಯ ಬಗೆಗೆ ಯಾವುದೇ ವಿಚಾರ ಉಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲ. ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕುಮಟ, ಶಿರಸಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಸರಹದ್ದಿನಲ್ಲಿರುವ ಯಾಣದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಣ ಪ್ರದೇಶ ಈತನ ಜನ್ಮಸ್ಥಳವಿರಬಹುದೆಂಬ ಊಹೆಯಿದೆ. ಪ್ರಹ್ಲಾದ ಚರಿತ್ರೆಯ ಕರ್ತೃ ಚೆನ್ನಿಗ (ಸು.1700) ಪೂರ್ವಕವಿಗಳನ್ನು ಸ್ಮರಿಸುವಾಗ ಈತನನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕಾವ್ಯಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಕುಮಾರವ್ಯಾಸ, ಕುಮಾರ ವಾಲ್ಮೀಕಿ–ಇವರ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವುದರಿಂದ ಬತ್ತಲೇಶ್ವರ ಇವರಿಗಿಂತ ಈಚಿನವನೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ನೀತಿಸಾರ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಕಾಳಿದಾಸ, ಸುಕುಮಾರ, ಕುಮಾರವ್ಯಾಸ, ಬಾಣ, ಹರಿಹರ, ರೇಚುಗ, ದುರ್ಗಸಿಂಹ–ಇವರ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ 'ವರಕವಿ ಬತ್ತಲೇಶ್ವರ' ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಆದರೆ ಈತನೇ ರಾಮಾಯಣದ ಕರ್ತೃ ಎಂದು ಹೇಳಲು ಆಧಾರವಿಲ್ಲ. ವೀರಶೈವರ 101 ವಿರಕ್ತರ ಗೋಷ್ಠಿಯಲ್ಲಿ ಬತ್ತಲೇಶ್ವರನೆಂಬ ಒಬ್ಬ ವಿರಕ್ತನಿದ್ದನೆಂಬ ಅಂಶ ವಿರೂಪಾಕ್ಷಪಂಡಿತನ ಚೆನ್ನಬಸವಪುರಾಣದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈತನ ಕಾಲ ಸು. 1430. ವೀರಶೈವನಾದ ಆತನಿಗೂ ರಾಮಾಯಣದ ಕರ್ತೃ ಬತ್ತಲೇಶ್ವರನಿಗೂ ಯಾವುದೇ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲ.

ಕೌಶಿಕ ರಾಮಾಯಣ ಭಾಮಿನೀ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿದೆ. 44 ಸಂಧಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಈ ಕಾವ್ಯ ಶ್ರೀರಾಮನ ಜನನದಿಂದ ರಾವಣವಧೆಯವರೆಗಿನ ಕಥೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಮೂರು ಭಾಗ ಯುದ್ಧ ಕಾಂಡದ ಕಥೆಯ ವರ್ಣನೆಗೆ ಮೀಸಲಾಗಿದೆ. ಶೈಲಿ ದೇಸೀಯ ಸೊಬಗಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ವರ್ಣನೆಗಳು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಟ್ಟುವಂತಿವೆ. ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯ ಪರಿಚಯವೂ ಕವಿಗೆ ಧಾರಾಳವಾಗಿತ್ತು ಎಂಬುದು ಕಾವ್ಯದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಕಾವ್ಯ ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ, ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿತ್ತು. ರುಂಡಭೈರನ ಕಾಳಗ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಕೃತಿಯನ್ನೂ ಈತನೇ ರಚಿಸಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹೆಯಿದೆ. (ಎಸ್.ಎನ್.ಕೆ.)

ಬನವಾಸಿ: ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಶಿರಸಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕಸಬೆಯಿಂದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ಸು.22 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ವರದಾ ನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಗ್ರಾಮ. ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥಳ. ಕದಂಬರ ರಾಜಧಾನಿ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 6,138. ಹಿಂದೆ ಈ ಊರಿಗೆ ಜಯಂತಿ (ಜಯಂತೀಪುರ), ಸಂಜಯಂತಿ, ವೈಜಯಂತಿ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳೂ ಇದ್ದವು. ಕನಕಾವತಿ ಅಥವಾ ಕನಕಪುರ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಈ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಇದ್ದಿತೆನ್ನಲು ಶಾಸನಾಧಾರಗಳಿವೆ. ಬನವಾಸಿ ಸಂಸ್ಕೃತದ ವನವಾಸಿ ಎಂಬುದರ ಕನ್ನಡ ರೂಪ.

ಇಂದಿನ ಬನವಾಸಿ ಗ್ರಾಮ ನದಿಯ ದಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಒಂದು ಪ್ರಾಚೀನ ಕೋಟೆಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಮಧುಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಈಗಿನ ಗ್ರಾಮದ ಪ್ರಧಾನ ಆಕರ್ಷಣೆ. ದೇವಾಲಯ ಜಂಬುಕಲ್ಲಿನ ಪ್ರಾಕಾರದಿಂದ ಆವೃತವಾದ ವಿಶಾಲವಾದ ಪ್ರಾಂಗಣದ ಮಧ್ಯೆ ಇದೆ. ಇದರ ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ಸುಕನಾಸಿಯ ಭಾಗಗಳು ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲಿನ ಚಳುಕ್ಯ ದೇವಾಲಯಗಳ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಭಾಗ ಬಹುಶಃ 8ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ್ದೆಂದು ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಮೂಲ ಲಿಂಗ ಇನ್ನೂ ಹಳೆಯದಿರಬಹುದು. ಸುಕನಾಸಿಯ ಮುಂದೆ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಮಂಟಪವಿದೆ. ಇದರ ಕಂಬಗಳು ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯವು. ಈ ಕಂಬಗಳು ಮತ್ತು ಮಂಟಪದ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಸುತ್ತಲೂ ಇರುವ ಕಕ್ಷಾಸನಗಳ ಮೇಲೆ ಎದ್ದಿರುವ ಚಿಕ್ಕ ಕಂಬಗಳು ಛತ್ತನ್ನು ಎತ್ತಿಹಿಡಿದಿವೆ. ಮಂಟಪದ ಮಧ್ಯದ ಚಾವಣಿ ಮಟ್ಟವಾಗಿದ್ದರೆ ಸುತ್ತಲಿನ ಕಕ್ಷಾಸನದ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಚಾವಣಿ ಇಳಿಜಾರಾಗಿರುವುದು ಒಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಕಕ್ಷಾಸನಗಳು ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಹೊರಮೈಯಲ್ಲಿರುವ ಶಿಲ್ಪಕೆತ್ತನೆಯ ವಿನ್ಯಾಸ ಸಹ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಮಂಟಪ ಸು.11–12ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದದ್ದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ ಈ ಮಂಟಪವನ್ನು ವಿಜಯನಗರದ ಒಂದನೆಯ ಹರಿಹರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವನ ಮಂತ್ರಿ ಚೌಂಡ ಮಾಧವ ಕಟ್ಟಿಸಿದಂತೆ ಶಾಸನೋಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಇವನು ಮೊದಲಿನ ಮಂಟಪವನ್ನು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿರಬಹುದು. ಮಂಟಪದ ಒಳಗೆ ಒಂದು ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಬಳಪದ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಸು.6 ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಒಂದು ಮಂದಾಸನ ಇದೆ. ಇದು ಸೋದೆಯ ಅರಸರ ಕೊಡುಗೆ ಎಂದು ಊಹೆ. ಇದೊಂದು ಸುಂದರ ಕೃತಿ. ಮಹಾಶೇಷ ಮತ್ತು ಅಷ್ಟದಿಗ್ಗಜಗಳು ಭೂಲೋಕವನ್ನು ಹೊತ್ತು ನಿಂತಿರುತ್ತವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯಪಡಿಸುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ

ಕೆಳಗೆ ಪಾತಾಳಲೋಕ, ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಭೂಲೋಕ ಮತ್ತು ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ದೇವಲೋಕ–ಇವುಗಳ ಕೆತ್ತನೆಗಳು ಈ ಮಂದಾಸನದಲ್ಲಿವೆ. ಮಧುಕೇಶ್ವರಾಲಯದ ಪ್ರಾಂಗಣದಲ್ಲಿಯೇ ಎಡಬಲಗಳಲ್ಲಿ ಪಾರ್ವತಿ ಮತ್ತು ಸದಾಶಿವರ ಗುಡಿಗಳಿವೆ. ಇವು ಸು.15–16ನೆಯ ಶತಮಾನದವು. ಪ್ರಾಕಾರದ ಗೋಡೆಗೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಸುತ್ತಲೂ ಚಿಕ್ಕ ಗುಡಿಗಳಿದ್ದು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಲಿಂಗ, ದಿಕ್ಪಾಲಕರು, ನಾಗ ಮೊದಲಾದ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನಿಡಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಒಂದು ನಾಗಶಿಲ್ಪ ಕ್ರಿ.ಶ. 3ನೆಯ ಶತಮಾನದ್ದು. ಪ್ರಾಕಾರದೊಳಗೆ ದಕ್ಷಿಣದ ಗೋಡೆಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತಿರುವ ಮಂಟಪವೊಂದರಲ್ಲಿ ಬನವಾಸಿಯ ಹೆಮ್ಮೆಯೆನ್ನಬಹುದಾದ ಒಂದು ಕಲ್ಲುಮಂಚ ಇದೆ. ಇದು ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಚತುರ ಶಿಲ್ಪಕೃತಿ. ಇದರ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳು ಹಾಗೂ ಮೇಲ್ಚಾವಣಿಗಳು ಗಿಳಿಗಳು, ಸಿಂಹಗಳು ಮುಂತಾದ ಮುದ್ದಾದ ಕೆತ್ತನೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಈ ಕಲ್ಲಿನ ಮಂಚವನ್ನು 1629ರಲ್ಲಿ ಸೋದೆಯ ಅರಸ ರಘುನಾಥನಾಯಕ ವಸಂತ ಋತುವಿನಲ್ಲಿ ದೇವರ ಉಪಯೋಗಕ್ಕೆಂದು ಮಾಡಿಸಿಕೊಟ್ಟನೆಂದು ಅದರ ಮೇಲಿನ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ವರ್ಷಂಪ್ರತಿ ಮಧುಕೇಶ್ವರನ ರಥೋತ್ಸವ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಆಗ ಉಪಯೋಗಿಸುವ 20' ಉದ್ದಗಲದ 22' ಎತ್ತರದ ಭವ್ಯವಾದ ರಥ ಸೋದೆಯ ರಾಮಚಂದ್ರನಾಯಕ 1608ರಲ್ಲಿ ದಾನವಾಗಿ ನೀಡಿದ್ದು.

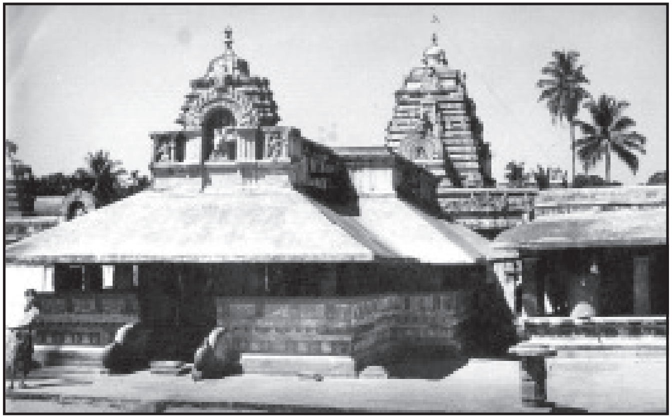

ಮಧುಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ

ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 10–12ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿರಬಹುದಾದ ಬಸದಿಯೊಂದು ಇದೆ. 8ನೆಯ ತೀರ್ಥಂಕರ ಚಂದ್ರಪ್ರಭನ ಒಂದಡಿ ಎತ್ತರದ ಮೂರ್ತಿ ಇಲ್ಲಿದೆ. ಮೂರ್ತಿ ಹಳೆಯದು. ಕಟ್ಟಡವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನವೀಕರಿಸಲಾಗಿದೆ. ವೀರಶೈವ ಪಂಗಡಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಪ್ರಭುದೇವ ಹಾಗೂ ಬಸವೇಶ್ವರರ ಎರಡು ಗುಡಿಗಳು ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿವೆ. ಪ್ರಭುದೇವರ ಗುಡಿ ಸುಮಾರು 14–15ನೆಯ ಶತಮಾನದ್ದು. ಹೊಳೆಮಠ, ಹಿರಿಮಠ, ಚಿಕ್ಕಮಠ, ಚೌಕೀಮಠ ಮತ್ತು ಹಾಲುಮಠಗಳೆಂಬ ಐದು ವೀರಶೈವ ಮಠಗಳೂ ಇಲ್ಲಿವೆ. ಹೊಳೆಮಠದಲ್ಲಿ ವಿರಕ್ತಸ್ವಾಮಿಗಳು ಶಿವಾನುಭವ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿದ್ದಾರೆ.

ಮಧುಕೇಶ್ವರಾಲಯದಿಂದ ಅರ್ಧ ಮೈಲು ದೂರದಲ್ಲಿ ಹಳೆಯ (ಆದಿ) ಬನವಾಸಿಯ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಶಿವ ಮತ್ತು ಪಾರ್ವತಿಯರೆನ್ನಲಾದ ಎರಡು ಗುಡಿಗಳಿವೆ. ಮಣ್ಣಿನ ದಿಬ್ಬಗಳು, ಗೋಡೆಗಳು, ಕಟ್ಟಡಗಳ ಅವಶೇಷಗಳು ಇದೆ. ಇವು ಬಹುಹಿಂದೆ ವಾಸಯೋಗ್ಯವಾಗಿತ್ತೆಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಬನವಾಸಿಯ ಕೋಟೆಯ ಪ್ರಸ್ತಾಪ ಚಳುಕ್ಯ ಇಮ್ಮಡಿ ಪುಲಿಕೇಶಿಯ ಐಹೊಳೆ ಶಾಸನದಲ್ಲಿಯೇ (634) ಬಂದಿದೆ. ಆದರೆ ಕೋಟೆ ಇನ್ನೂ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದು. ಕೆಲವೆಡೆ ಸು. 20'–30' ಎತ್ತರವಿರುವ ಈ ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆಯನ್ನು ಹಲವು ಹಂತಗಳಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಅತ್ಯಂತ ಕೆಳಮಟ್ಟದ ವರಸೆಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ. 1–2ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ದೊಡ್ಡ ಚಪ್ಪಟೆ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ದಪ್ಪ ಜಂಬಿಟ್ಟಿಗೆಯ ಗೋಡೆ ಬಹುಶಃ ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ್ದು.

ಬನವಾಸಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಇದರ ಬಗ್ಗೆ ಹಲವು ಪೌರಾಣಿಕ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ. ಮಧು ಮತ್ತು ಕೈಟಭರೆಂಬಿಬ್ಬರು ಸೋದರರು ವನವಾಸದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದು, ಹಿರಿಯನಾದ ಮಧು ಮತ್ತು ಮಧುಕೇಶ್ವರಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿದನೆಂದೂ ಈ ಈರ್ವರನ್ನು ವಿಷ್ಣು ವನವಾಸಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಕೊಂದನೆಂದೂ ಒಂದು ಕಥೆ ಇದೆ. ಪಂಚಪಾಂಡವರು ಇಲ್ಲಿಯೇ ತಮ್ಮ ವನವಾಸವನ್ನು ಕಳೆದರೆಂದೂ ಒಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಅವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದ ಸಹದೇವ ತನ್ನ ದಿಗ್ವಿಜಯ ಯಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಜಯಂತೀ ನಗರವನ್ನು ಗೆದ್ದನೆಂದು ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಐತಿಹಾಸಿಕವಾಗಿ ಬನವಾಸಿ ಮೌರ್ಯರ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಖ್ಯಾತಿವೆತ್ತಿದೆ. ಅಶೋಕ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಬೌದ್ಧಮತ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆಂದು ಕಳುಹಿಸಿದ ಬೌದ್ಧಭಿಕ್ಷುಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದ ರಕ್ಷಿತ ವನವಾಸಿಗೆ ಬಂದು ಬೌದ್ಧ ಧರ್ಮಪ್ರಚಾರ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಶ್ರೀಲಂಕೆಯ ದುಟ್ಟಗಾಮಣಿ (ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ. 1ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಎಂಬ ಅರಸ ಅನುರಾಧಪುರದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಮಹಾಸ್ತೂಪದ ಆಂರಭೋತ್ಸವಕ್ಕೆ ವನವಾಸಿಯಿಂದ ಮಹಾಥೇರ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತ 80,000 ಬೌದ್ಧಭಿಕ್ಷುಗಳೊಡಗೂಡಿ ಹೋದನೆಂದೂ ಸಿಂಹಳದ ಮಹಾವಂಶ ಗ್ರಂಥದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. 1ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಟಾಲೆಮಿ ‘ಬನೌಸಿ’ಯನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿ, ಇದನ್ನು ಗುಜರಾತಿನ ಬರಿಗಜಕ್ಕೆ (ಬ್ರೋಚ್) ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕಿರುವ ನಗರ ಎಂದಿರುವನಾದರೂ ಅದು ಬಹುಶಃ ಬನವಾಸಿಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ್ದಾಗಿರಬಹುದು. ನಾಗಾರ್ಜುನಕೊಂಡದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ ಸಿಂಹಳ ದೇಶದ ಭಿಕ್ಷುಗಳು ಬೌದ್ಧಮತ ಪ್ರಚಾರ ಮಾಡಿದ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ವನವಾಸಿಯೂ ಒಂದೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಥೇರವಾದಿಗಳು ವಿಭಜವಾದಿಗಳು ಆದ ಬೌದ್ಧಮತ ಪ್ರಚಾರಕರು ಬೌದ್ಧಧರ್ಮಾವಲಂಬಿಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿದ ಇತರ ದೇಶಗಳ ಜನರಲ್ಲಿ ವನವಾಸದ ಜನರೂ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಬನವಾಸಿ ಮೌರ್ಯರ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ವಿದೇಶಿ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳಿಗೆ ಆಕರ್ಷಣೆಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಹಲವಾರು ರೋಮನ್ ನಾಣ್ಯಗಳು ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿವೆ.

ಸಾತವಾಹನರ ಅರಸ ಗೌತಮೀಪುತ್ರ ಸಾತಕರ್ಣಿಯ ನೇರವಾದ ಆಡಳಿತ ಕಕ್ಷೆಗೆ ಬನವಾಸಿ ಒಳಪಟ್ಟಿತ್ತು. ಈತ ವಿಜಯ ವೈಜಯಂತಿಯಲ್ಲಿ (ಅಂದರೆ ಬನವಾಸಿ) ತನ್ನ ಸೈನ್ಯದೊಡನೆ ಬೀಡುಬಿಟ್ಟಿದ್ದನೆಂದು ನಾಸಿಕದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಉಕ್ತನಾದ ಅಮಾತ್ಯ ಶಿವಗುಪ್ತನೂ ಬನವಾಸಿಯಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿದ್ದಿರಬಹುದಾಗಿದೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮೀ ಲಿಪಿಯಲ್ಲಿನ ಪ್ರಾಕೃತ ಶಾಸನವೊಂದು ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಬನವಾಸಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ಎರಡನೆಯ ಶತಮಾನದ ಈ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಇದು ವಾಸಠೀಪುತ ಸಿವಸಿರಿ ಪುಳುಮಾವಿಯ ಮಹಾದೇವಿಯ ಸ್ಮಾರಕಶಿಲೆ ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಸಿವಸಿರಿ ಸಾತವಾಹನ ವಾಸಿಷ್ಠೀಪುತ್ತ ಪುಳುಮಾವಿಯ ಅನಂತರ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ ಶಿವಶ್ರಿ ಪುಳುಮಾವಿಯಾಗಿರಬಹುದು. ಸಾತವಾಹನರ ಸಾಮಂತರೂ ಆ ಮನೆತನದ ಶಾಖೆಯೊಂದಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದವರು ಆದ ಚುಟುಗಳ (ಚುಟ ಸಾತಕರ್ಣಿ) ನಾಣ್ಯಗಳು ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ದೊರಕಿರುವುದು ಈ ಪ್ರದೇಶ ಚುಟುಗಳ ಆಳಿಕೆಗೊಳಪಟ್ಟಿತ್ತೆಂದು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ವಿಣ್ಹುಕಡ ಚುಟುಕುಲಾನಂದ ಸಾತಕರ್ಣಿಯ ಮಗಳಾದ ಶಿವಸ್ಕಂದನಾಗಶ್ರೀ ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಆಳಿಕೆಯ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ನಾಗಪ್ರತಿಮೆಯೊಂದನ್ನು ಮಾಡಿಸಿ, ಒಂದು ಕೊಳವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ, ವಿಹಾರವೊಂದನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದುದಾಗಿ

ಬನವಾಸಿಯಲ್ಲೇ ಇರುವ ನಾಗಪ್ರತಿಮೆಯ ಶಾಸನ ಹೇಳಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. 278ರಲ್ಲಿ ಆಭೀರಕುಲದ ವಾಸಿಷ್ಠೀಪುತ್ರ ವಸುಷೇಣನು ಸೇಟಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟಭುಜಸ್ವಾಮಿಯ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆ ಮಾಡಿದಾಗ ಅದರಲ್ಲಿ ಬನವಾಸಿಯ ವಿಷ್ಣುರುದ್ರ ಶಿವಲಾನಂದ ಸಾತಕರ್ನಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದ. ಇವನು ಚುಟುಕುಲದವನೇ ಆಗಿರಬಹುದು. ಕ್ರಿ.ಪೂ. 1ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಈ ಊರಿನವನಾದ ಭೂತಪಾಲ ಎಂಬ ಒಬ್ಬ ಶೆಟ್ಟಿ ಪುಣೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಾರ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬೃಹತ್ ಚೈತ್ಯಾಲಯವನ್ನು ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕೊರೆಸಿದ. ಇತ್ತೀಚಿನ ಉತ್ಖನನದಿಂದ ಸುಮಾರು ಸಾತವಾಹನರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರುವ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಎರಡು ಚೈತ್ಯಾಲಯಗಳು, ಸುಟ್ಟ ಮಣ್ಣಿನ ಬೊಂಬೆಗಳು ಮತ್ತು ಮೃತ್ಪಾತ್ರೆಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿವೆ. 4–6ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಬನವಾಸಿ ಆದ್ಯ ಕದಂಬರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ಮಯೂರಶರ್ಮನಿಂದ ಹಿಡಿದು ಎರಡನೆಯ ಕೃಷ್ಣವರ್ಮನವರೆಗೆ (325–540) ಎರಡು ಶತಮಾನಗಳ ಕಾಲ ಕದಂಬರು ಬನವಾಸಿಯನ್ನು ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಆಳಿದರು. ಅವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಮಹಾದೇವ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತಿತರ ನಿರ್ಮಾಣಗಳು ಶಿಥಿಲವಾಗಿವೆ. ಚಳುಕ್ಯ ರಾಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದೊಡನೆ ಆ ವಂಶದ ಮೊದಲ ಅರಸರ ಪರಿಶ್ರಮದಿಂದ ಬನವಾಸಿ ಅವರ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿತು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವರ ಸಾಮಂತಾಧಿಪತಿಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ವಿನಯಾದಿತ್ಯನ ಮಗಳಾದ ಕುಂಕುಮ ಮಹಾದೇವಿಯನ್ನು ಲಗ್ನವಾಗಿದ್ದ ಆಳುಪ ವಂಶದ ಚಿತ್ರವಾಹನ ಬನವಾಸಿಯನ್ನು ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದ. 8ನೆಯ ಶತಮಾನದ ವೇಳೆಗೆ ಬನವಾಸಿ ಪನ್ನಿಚ್ಛಾಸಿರ ಎಂಬ ಪ್ರಾಂತ್ಯ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಾಂತ್ಯ ತುಂಗಭದ್ರೆಯಿಂದ ವರದೆಯವರೆಗೂ ಹಬ್ಬಿತ್ತು. ಇದರ ಮುಖ್ಯಸ್ಥಳ ಬನವಾಸಿಯೇ. 10ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ರಾಜ್ಯಸ್ಥಾಪನೆಯಾದಾಗ ಬನವಾಸಿಯಲ್ಲಿ ಹಾನಗಲ್ಲು ಶಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದ ಕದಂಬರು ಸಾಮಂತರಾಗಿ ಆಳತೊಡಗಿದರು. ಆಗಾಗ್ಗೆ ಅರಸ ತನ್ನ ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಿನ ಪ್ರಾಂತಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿ, ಬಹುಶಃ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆಗೆ ನೇಮಿಸುತ್ತಿದ್ದ. ಭುವನೈಕಮಲ್ಲ ಸೋಮೇಶ್ವರ, ಅವನ ನಂತರ ಆರ್ವಡಿ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಇವರು ಯುವರಾಜರಾಗಿದ್ದಾಗ ಬನವಾಸಿ ದೇಶವನ್ನಾಳುತ್ತಿದ್ದರು. ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ತನ್ನ ಅಣ್ಣನನ್ನು ಸೋಲಿಸುವ ಮುನ್ನ ಬನವಾಸಿಯಲ್ಲಿ ನಿಂತು ತನ್ನ ಬಲವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಸಿಕೊಂಡ. ಅರಸನಾದ ಬಳಿಕ ತನ್ನ ತಮ್ಮ ಯುವರಾಜ ಜಯಸಿಂಹನನ್ನು ಕೆಲಕಾಲ ಅಲ್ಲಿ ಸಾಮಂತನಾಗಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿದ. 12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಚಾಳುಕ್ಯ ರಾಜ್ಯ ಅಸ್ತಮಿಸಿದಾಗ ಉಂಟಾದ ರಾಜಕೀಯ ಕೋಲಾಹಲದಲ್ಲಿ ಈ ಕದಂಬರು ತಮ್ಮ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಕಾಪಾಡಲು ಬಹಳ ಹೆಣಗಿದರು. ಬನವಾಸಿ ಹೊಯ್ಸಳರ, ಸೇವುಣರ, ಕಲಚುರಿಗಳ ಮುತ್ತಿಗೆಗೆ ಈಡಾಯಿತು.

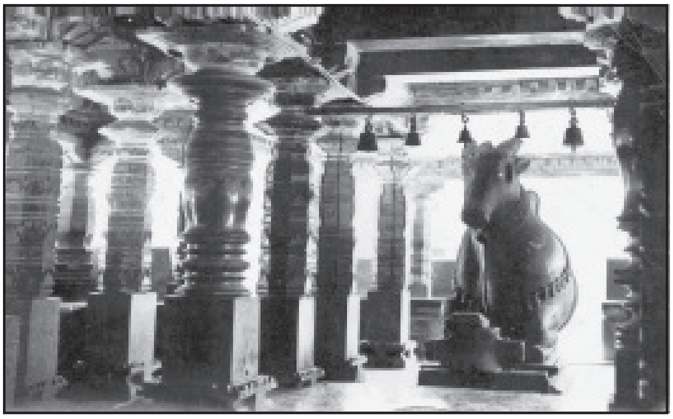

ಮಧುಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ನಂದಿ

ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬನವಾಸಿಮಂಡಲ ವಿಜಯನಗರದ ಒಂದು ಪ್ರಾಂತವಾಯಿತು. ಗೋವಾ ನಗರವನ್ನು ಗೆದ್ದ ಇಮ್ಮಡಿ ಬುಕ್ಕ ಮತ್ತು ಹರಿಹರರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿದ್ದ ಚೌಂಡಮಾಧವ ಈ ಪ್ರಾಂತದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ. ವಿಜಯನಗರದ ಪತನದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೀಳಗಿ ಮತ್ತು ಸ್ವಾದಿ ಅರಸುಮನೆತನಗಳು ಪ್ರವರ್ಧಮಾನವಾದುವು. ಈ ಸ್ವಾದಿ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಅರಸಪ್ಪನಾಯಕನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿ ಬನವಾಸಿ ಇತ್ತು. ಈತ ಬನವಾಸಿ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದಾನಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ. ಅನಂತರ ಬಂದ ರಘುನಾಥನಾಯಕ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಕಲ್ಲುಮಂಟಪ, ಕಲ್ಲುಮಂಚಗಳನ್ನು ದೇವರಿಗಾಗಿ ಮಾಡಿಸಿಕೊಟ್ಟ. 17ನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದ ಬನವಾಸಿ ತನ್ನ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿತು. **(ಬಿ.ಆರ್.ಜಿ.)**

ಬನಶಂಕರಿ: ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿಲ್ಲೆ ಬಾದಾಮಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಚೋಳಚಗುಡ್ಡ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಸೇರಿದಂತಿರುವ ಒಂದು ತೀರ್ಥಕ್ಷೇತ್ರ. ಬಾದಾಮಿಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಸು.5ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಅಧಿದೇವತೆಯಾದ ಬನಶಂಕರಿಗೆ ಬನದ ದೇವಿ ಅಥವಾ ಶಾಕಂಬರಿ ಎಂತಲೂ ಹೆಸರಿದೆ.

ಈ ವರೆಗೆ ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯ ಒಂದನೆಯ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲನ ಕಾಲದವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯದ ಎಡಬದಿಯ ದೀಪಸ್ತಂಭದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಿಸಲಾಗಿರುವ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಕಂಬದ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಶಕವರ್ಷ 946ರ ಒಂದು ಶಾಸನ ಈ ಕಂಬವನ್ನು ಸಾಹಸಭೀಮಮನೆವೆರ್ಗಡೆ ಕೀರ್ತಿಮಯ್ಯ ಶ್ರೀ ಬನದೇವಿಯ ಎದುರಿನಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿದ ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಮಂದಿರದ ಪ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವ ಕೇದಾರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕಂಬದ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನ 1019ರಂದು. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಮನೆತನದ ಅರಸು ಭೀಮದೇವನ ಸೇವಕರಾದ ಸೇನಬೋವ ನಾಗವರ್ಮಯ್ಯ ಮುಂತಾದ ವೀರರ ಸ್ಮಾರಕಾರ್ಥ ಈ ಕಂಬವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಲಾಗಿದೆ ಎಂದು ಈ ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡೂ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಬನಶಂಕರಿಯ ಗುಡಿ ಇತ್ತೆಂದೂ ಆಗ ದೇವಿಯ ಹೆಸರು ಬನದೇವಿ ಎಂದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿತ್ತೆಂದೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಬನಶಂಕರಿ ದೇವಿಯ ವಿಗ್ರಹದ ಅಡಿಗಲ್ಲಿನ ಮೇಲೆ ನಾಗರೀ ಲಿಪಿಯಲ್ಲಿ ಬರೆದ ಒಂದು ಶಾಸನವಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಶಕ 603ರ ಕಾಲೋಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಇದು ದೇವಿಯ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯ ಕಾಲವನ್ನು 681 ಎಂದು ಸೂಚಿಸಿದರೂ ಈ ಕಾಲದ ಬಗ್ಗೆ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿವೆ. ಈಗಿರುವ ದೇವಾಲಯದ ಕಟ್ಟಡ ಮೂಲತಃ ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲದ್ದು. ಈಚೆಗೆ ಬಹಳ ರೂಪಾಂತರ ಹೊಂದಿದೆ. ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗುಡಿ, ಮುಖಮಂಟಪ, ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಶೈಲಿಯ ಗೋಪುರ ಮುಂತಾದವುಗಳಿವೆ. ಈಗಿನ ಗುಡಿಯ ಎಡಮಗ್ಗುಲಲ್ಲಿ ಬಾದಾಮಿಯ ಚಳುಕ್ಯರ ದೇವಾಲಯದ ಕೆಲವು ಅವಶೇಷಗಳು ಇವೆ. ಅದೇ ಮೂಲದೇವಸ್ಥಾನವಾಗಿತ್ತೆಂದು ನಂಬಲಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರಾಚೀನ ದೇವಾಲಯ ಶಿವದೇವಾಲಯವಾಗಿದ್ದಿರಬಹುದೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಕೆಲವು ಸೂಚನೆಗಳು ದೊರೆಕಿವೆ.

ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಸಿಂಹವಾಹಿನಿ ಬನಶಂಕರಿ ಕರಿಯ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಿದ ಒಂದು ಸುಂದರಮೂರ್ತಿ. ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದ ಶೈಲಿಯಿಂದ ಇದು ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಶಿಲ್ಪ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರತೀರ್ಥ (ಹರಿದ್ರಾತೀರ್ಥ) ಎಂಬ ದೊಡ್ಡ ಹೊಂಡವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ತೀರ್ಥದಲ್ಲಿ ಜನರು ಸ್ನಾನಮಾಡಿ ದೇವತೆಗೆ ಪೂಜೆ ಸಲ್ಲಿಸುವುದು ಶ್ರೇಷ್ಠವೆಂಬ ನಂಬಿಕೆಯಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಗುಡಿಯ ಬಲಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿ ನದಿ, ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿ. ಉತ್ತರದ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ರಂಗತೀರ್ಥ, ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ ಪದ್ಮತೀರ್ಥ, ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಭಾನುತೀರ್ಥ ಮತ್ತು ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ತೈಲತೀರ್ಥಗಳಿವೆ.

ಇಲ್ಲಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು 6ಕಿಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವತ್ಥಾಮತೀರ್ಥ, ಕೋಟಿತೀರ್ಥ, ವಿಷ್ಣುಪುಷ್ಕರಿಣಿ ಮತ್ತು ನಾಗೇಶತೀರ್ಥಗಳಿವೆ. ಸರಸ್ವತಿ ನದಿ ಮತ್ತು ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರತೀರ್ಥಗಳಿಂದ ಅನೇಕ ಎಕರೆ ಭೂಮಿ ನೀರಾವರಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ನೀರಾವರಿಯಿಂದ ಬರುವ ಮುಖ್ಯ ಫಸಲೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿಯ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ವೀಳ್ಯದೆಲೆ.

ಅನೇಕ ಮನೆತನಗಳ ಕುಲದೇವತೆಯಾಗಿರುವ ಬನಶಂಕರಿಯ ನವರಾತ್ರೋತ್ಸವ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಪುಷ್ಯಶುದ್ಧ ಅಷ್ಟಮಿಯಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಪೌರ್ಣಿಮೆಯಂದು ರಥೋತ್ಸವದೊಂದಿಗೆ ಮುಕ್ತಾಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಉತ್ಸವಕ್ಕೆ ಬಹಳ ಜನ ಸೇರುತ್ತಾರೆ.

ಶಾಕಂಬರೀ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಂ ಎಂಬ ಸ್ಥಳಪುರಾಣದ ಪ್ರಕಾರ ಫಲಪ್ರದಾಯಕ ಷಟ್‌ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಬನಶಂಕರಿಯೂ (ತಿಲಕಕ್ಷೇತ್ರ) ಒಂದು. ಅಗಸ್ತ್ಯ ಮುನಿ ಲೋಪಾಮುದ್ರೆಯೊಂದಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ತೀರ್ಥಯಾತ್ರೆ ಕೈಕೊಂಡು ಕರವೀರ (ಕೊಲ್ಹಾಪುರ) ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿ ಪ್ರಸನ್ನಳಾಗಿ ಅಗಸ್ತ್ಯರಿಗೆ ತಿಲಕವನದಲ್ಲಿಯ ಬನಶಂಕರಿ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಆಚರಿಸಲು ಅಪ್ಪಣೆ ಕೊಡಿಸಿದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಗಸ್ತ್ಯ ಇಲ್ಲಿ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಅಚರಿಸಿದ ಎಂದು ಈ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಬನಶಂಕರಿಯನ್ನು ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿ, ಸರಸ್ವತಿ ಮಹಾಕಾಳಿಯ ಸ್ವರೂಪಳೆಂದೂ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಒಂದು ನೂರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಅನಾವೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಜಗತ್ತು ಪೀಡಿತವಾ ದಾಗ ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಈ ಬನಶಂಕರಿ ತನ್ನ ಶರೀರ ದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಶಾಕಗಳಿಂದ ಜಗವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿ ಶಾಕಂಬರಿ ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಹೊಂದಿದಳು. ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಪಾತಾಳದಿಂದ ಅಕ್ಷಯವಾದ ಜಲವನ್ನು ತುಂಬಿ ಅನೇಕ ತೀರ್ಥಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಇದನ್ನು ಸುಭಿಕ್ಷ ದೇಶವಾಗುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದಳು. ನಂದನೋದ್ಯಾನದಂತೆ ತೋರುತ್ತಿದ್ದ ಆ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ರಾಕ್ಷಸರು ನುಗ್ಗಿ ಧ್ವಂಸಗೊಳಿಸತೊಡಗಿದರು. ಆಗ ದೇವಿ ಈ ದಾನವರ ಉಪಟಳವನ್ನು ದಮನಗೊಳಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಅನೇಕ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ, ಸಿಂಹಾರೂಢಳಾಗಿ ಬಂದು ಸಕಲ ದೈತ್ಯರನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿ ಅಂತರ್ಧಾನಳಾದಳು. ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಸಿಂಹಾರೂಢಳಾದ ದೇವಿಯ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಶಾಕಂಬರಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಪೂಜಿಸಿದರೆಂದು ಈ ಪುರಾಣ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಬನಶಂಕರಿ ದೇವಾಲಯವು ಬಾದಾಮಿ, ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲು ಮತ್ತು ಐಹೊಳೆಗಳ ಸಲೆಯಲ್ಲೇ ಬರುವುದರಿಂದ ಯಾತ್ರಾರ್ಥಿಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರವಾಸಿಗರು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತಾರೆ. **(ಎ.ಎಂ.ಆರ್.)**

ಬನ್ನೂರು: ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ತಿರುಮಕೂಡಲುನರಸೀಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಸೇರಿದ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣ. ಮೈಸೂರಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ 23 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿಯ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 23,239. ಇದು 8ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಗಂಗ ಅರಸ ಶ್ರೀಪುರುಷನ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತೆಂದು ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ವಹ್ನಿಪುರ, ವರ್ಣಿಯೂರು ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬನ್ನಿಯೂರು ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗವೂ ತಮಿಳು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ವನ್ನಿಯೂರು ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗವೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಜಿನನಾಥಚತುರ್ವೇದಿಮಂಗಲ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇತ್ತು.

ಇಲ್ಲಿ ಕೋಸಲೇಶ್ವರ, ಹನುಮಂತೇಶ್ವರ, ಜನ್ಮಾಂಜನೇಯ ಮತ್ತು ಸರೋವರಾಂಜನೇಯ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಕೋಸಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಈಗ ಪಾಳುಬಿದ್ದಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ದಕ್ಷಿಣಗೋಡೆಯ ಮೇಲೆ ತಮಿಳು ಶಾಸನವಿದೆ. ಹನುಮಂತೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಇಲ್ಲಿನ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ದೇವಾಲಯ. ಇದರ ತಳಪಾದಿಯ ಕಲ್ಲಿನ ಮೇಲೆ ಚೋಳ ರಾಜರಾಜನ (985–1016) ಒಂದು ತಮಿಳು ಶಾಸನವಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಲಿಂಗವನ್ನು ಹನುಮಂತ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ಮಾಡಿದನೆಂಬುದು ಐತಿಹ್ಯ. ಜನ್ಮಾಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯದ ಆಂಜನೇಯನ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾಧ್ವಗುರುಗಳಾದ ವ್ಯಾಸರಾಯ ಸ್ವಾಮಿಗಳು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದರೆಂಬ ಹೇಳಿಕೆ ಇದೆ. ಈಗ ದೇವಾಲಯವಿರುವೆಡೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಅವರು ಜನಿಸಿದರೆಂದು ಹೇಳುವುದುಂಟು. ಸರೋವರದ ಬಳಿ ಆಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯವಿರುವುದರಿಂದ ಸರೋವರಾಂಜನೇಯ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ರಾಮದೇವರ ದೇವಾಲಯ ಇಲ್ಲಿರುವ ಉಳಿದೆಲ್ಲ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗಿಂತಲೂ ದೊಡ್ಡದು.

ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಹೇಮಾದ್ರಮ್ಮನ ಜಾತ್ರೆ ಬಹು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಈ ದೇವತೆಯ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಚಿನ್ನದಿಂದ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಇದು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳುಳ್ಳ 15' ಎತ್ತರದ ಸುಂದರ ವಿಗ್ರಹ. ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರಗಳಿವೆ. ಉಳಿದೆರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ವರದಹಸ್ತ ಮತ್ತೊಂದು ಅಭಯಹಸ್ತ. ಮೂಲವಿಗ್ರಹವನ್ನು ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರು ಪೂಜಿಸುತ್ತಿದ್ದು ಸನ್ಯಾಸಾಶ್ರಮ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ ಅನಂತರ ಅದನ್ನು ವಿಜಯನಗರ ರಾಜರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟರೆಂದು ಆ ವಿಗ್ರಹ ಕೆಲವು ಶತಮಾನಗಳ ಹಿಂದೆ ಕಳುವಾಗಲಾಗಿ ಅದರ ಬದಲು ಈಗಿನ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ತಯಾರಿಸಲಾಯಿತೆಂದು ಐತಿಹ್ಯವಿದೆ. ಈ ವಿಗ್ರಹ ತಾಲ್ಲೂಕು ಖಜಾನೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ಪ್ರತಿವರ್ಷವೂ ಜಾತ್ರೆಯ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಸುವವರ ವಶಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿಸಲಾಗುವುದು. ಜಾತ್ರೆ ಮಾಘಮಾಸದ ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷದ 13ನೆಯ ದಿನ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ 5ದಿನಗಳ ಕಾಲ ಜರುಗುತ್ತದೆ. ಈ ಜಾತ್ರೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಒಂದು ಘಟನೆ ಕುತೂಹಲಕರವೂ ಗಮನಾರ್ಹವೂ ಆಗಿದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದೇವತೆಯನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಪೂಜಿಸಿದ್ದರೂ ಚತುರ್ದಶಿಸಿಯ ದಿನಯಾ ಮಾತ್ರ ಹರಿಜನರು ಆಹ್ವಾನಿತರಾಗಿ ಬಂದು ಹುಣ್ಣಿಮೆಯಂದು ದೇವತೆಯನ್ನು ಮೆರವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಕೇರಿಗೆ ಕರೆದೊಯ್ದು ಅವರೇ ತಯಾರಿಸಿದ ಶುಚಿಯಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ನೈವೇದ್ಯವಾಗಿ ಸಮರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಹೀಗಿದೆ: ಬನ್ನೂರಿಗೆ 8ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಈ ದೇವತೆ ತನ್ನ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನವನ್ನು ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದಾಗ ಊರಿನ ಜನರು ಬನ್ನೂರಿಗೆ ಬರುವಂತೆ ಈಕೆಯನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸಿದರು. ಹೆಜ್ಜೆಹೆಜ್ಜೆಗೂ ತಲೆಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದಾದರೆ ಬರುವುದಾಗಿ ದೇವತೆ ಹೇಳಲು, ಈ ನಿಯಮವನ್ನು ಒಪ್ಪಲು ಜನಗಳು ಹಿಂಜರಿದರು. ಆದರೆ ಹರಿಜನರು ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಹಿಂಜರಿಯದೆ ನಿಯಮವನ್ನು ಪಾಲಿಸಲು ಮುಂದೆ ಬಂದು ಮೊದಲನೆಯ ತಲೆಯನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದ ಕೂಡಲೇ ದೇವತೆ ಅವರ ನಿಃಸ್ಪೃಹ ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಸಂತುಷ್ಟಳಾಗಿ ಕರುಣೆಯಿಂದ ಶಿರಗಳ ಬದಲು ತೆಂಗಿನಕಾಯಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಲು ಹೇಳಿದಳು. ಈ ರೀತಿ ಆ ದೇವತೆಯನ್ನು ಬನ್ನೂರಿಗೆ ಕರೆತರಲಾಯಿತು. ವರವನ್ನು ಕೇಳುವಂತೆ ದೇವಿ ಹರಿಜನರಿಗೆ ಹೇಳಿದಾಗ ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ತಾವು ತಯಾರಿಸಿದ ಆಹಾರವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವಂತೆ ಅವರು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿಕೊಂಡರು. ದೇವಿ ಕೃಪೆದೋರಿ ಅದಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿದಳು.

ಬನ್ನೂರು ಕುರಿಸಾಕಣೆಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಬನ್ನೂರು ತಳಿ (ಬಂಡೂರುತಳಿ) ಎಂಬ ವಿಶೇಷ ತಳಿಯ ಕುರಿಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಬೇಡಿಕೆಯುಂಟು. ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಭಾನುವಾರ ಸಂತೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಸುತ್ತಲೂ ಗದ್ದೆ ತೋಟಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಗ್ರಾಮವಿದು. ಈ ಊರಿನ ಬಳಿ ಕಾವೇರಿ ನದಿಗೆ ದೊಡ್ಡ ಸೇತುವೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. **(ಕೆ.)**

ಬನ್ನೇರುಘಟ್ಟ: ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರಜಿಲ್ಲೆಯ ಆನೇಕಲ್ಲು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರದಿಂದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 19ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 3,958. ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿರುವ ಚಂಪಕಧಾಮಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಊರಿನ ಪ್ರಧಾನ ರಸ್ತೆಯ ಎದುರಿನಲ್ಲಿ ಬೆಟ್ಟದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಎತ್ತರದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಎದ್ದು ನಿಂತಿರುವ ಚಂಪಕ ಧಾಮಸ್ವಾಮಿ ಬೃಹತ್ ದೇವಾಲಯ ಭವ್ಯವೂ ಆಕರ್ಷಕವೂ ಆಗಿದೆ. ಇದರ ಮಹಾದ್ವಾರ ದೊಡ್ಡ ಸುಂದರ ರಚನೆ. ಒಳಗಿನ ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀದೇವಿ ಭೂದೇವಿಯರ ಸಮೇತ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಹಿಂದೆ ದಾಮೋದರ ದೇವಾಲಯವೆಂದು ಹೆಸರಿದ್ದ ಈ ಗುಡಿಯನ್ನು 1257ರಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಸಾಮಂತನಾಗಿದ್ದ ಪೂರ್ವಾದಿರಾಯ ಎಂಬ ತಮಿಳು ಅರಸ ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದಾಗಿ ಇಲ್ಲಿನ ಒಂದು ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಎದುರಿರುವ ಧ್ವಜಸ್ತಂಭದ ತಳದಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಈ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ತಮಿಳಿನವು; 13ನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವು. ಇವುಗಳೊಂದರಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು 'ವನ್ನಿಯಾರ್ ಘಟ್ಟಂ' ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮದ ಹಿಂಬದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಬನ್ನೇರುಘಟ್ಟ ಬೆಟ್ಟ 997ಮೀ ಎತ್ತರವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಸಂಪಂಗಿರಾಮಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿತ್ಯ ಬಹಳಜನ ಸಂದರ್ಶಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಆನೆಗಳು ಪ್ರವಾಸಿಗರಿಗೆ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿವೆ. ಹೊಯ್ಸಳ ಮತ್ತು ವಿಜಯನಗರಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ಜನಜಂಗುಳಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸ್ಥಳವಾಗಿದ್ದಿತು. ಪ್ರತಿವರ್ಷವೂ ಮಾರ್ಚ್–ಏಪ್ರಿಲ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ 3 ದಿನಗಳ ಕಾಲ ಇಲ್ಲಿ ರಥೋತ್ಸವ ವೈಭವದಿಂದ ನಡೆಯುವುದು. ಆಗ ಸಾವಿರಾರು ಜನರು ಇದರಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವರು.

ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಉದ್ಯಾನವನದಲ್ಲಿ ಸಿಂಹ, ಬನ್ನೇರುಘಟ್ಟ

ಈಚೆಗೆ ಬನ್ನೇರುಘಟ್ಟ ಭಾರತದ ಒಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿಹಾರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದೆ. ಸರ್ಕಾರ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಉದ್ಯಾನ ಯೋಜನೆಯೊಂದನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಈ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಆರಿಸಿಕೊಂಡು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿದೆ. ಇದರ ಒಟ್ಟು ಪ್ರದೇಶ ಸುಮಾರು 12,94,950 ಚ.ಕಿಮೀ. ಇದು ನಾನಾ ಜಾತಿಯ ಮರಗಿಡಗಳಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿದೆ. ಕಾಡುಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ನಾನಾ ಭಾಗಗಳಿಂದ ತಂದು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸಂರಕ್ಷಿಸುವುದು ಈ ಯೋಜನೆಯ ಉದ್ದೇಶ. ಈ ಉದ್ಯಾನದ ಸುತ್ತಲೂ ದೊಡ್ಡ ಹಳ್ಳವನ್ನು ತೋಡಿ ಕಾಡು ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಆ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಗೆ ಹೋಗದಂತೆ ಮಾಡಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ನಾನಾ ರೀತಿಯ ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಬೇಕಾದ ನೀರಿನ ಸೌಲಭ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ಸಣ್ಣ ತೊರೆಗಳಿಗೆ ಅಡ್ಡಗಟ್ಟೆ ಹಾಕಿನೀರನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಯೋಜನೆಯ ಗಮನಾರ್ಹ ಅಂಶವೆಂದರೆ ಸಫಾರಿಪಾರ್ಕ್ ನಿರ್ಮಾಣ. ಇಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಸಿಂಹ, ಹುಲಿ, ಆಫ್ರಿಕನ್ ಗೊರಿಲ್ಲಾಗಳನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸಿ ಅವುಗಳ ವಂಶಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಲಾಗುವುದು. ಈ ವನದ ಮನಸೆಳೆಯುವ ಅಂಶವೆಂದರೆ ಮೊಸಳೆ ಕೇಂದ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಕೃತಕ ಸರೋವರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ನಾನಾ ಜಾತಿಯ ಮೊಸಳೆಗಳನ್ನು ಬಿಡಲಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳ ವಂಶಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸೂಕ್ತ ಪರಿಸರ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. **(ಆರ್.ಸಿ.)**

ಬಬ್ಬೂರು ರಂಗ: ಸು.1750. ಅಂಬಿಕಾ ವಿಜಯ ಮತ್ತು ಪರಶುರಾಮ ರಾಮಾಯಣಗಳ ಕರ್ತೃ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಿರಿಯೂರಿನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಬಬ್ಬೂರು ಇವನ ಸ್ಥಳ. ಕುಲದೇವತೆ ರಂಗನಾಥ. ತಂದೆ ಹಿರಿಯೂರಿನ ಕರಣಿಕ ರಂಗ, ತಾಯಿ ರುಕ್ಮಿಣಿ.

ಈತ ತನ್ನ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಕುಮಾರವ್ಯಾಸ, ಕುಮಾರ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀಶ ಇವರನ್ನು ನೆನೆಯುತ್ತ ತನ್ನನ್ನೂ ಅವರೊಂದಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನಾದರೂ ಈತನ ಕೃತಿಗಳು ಅವರವಷ್ಟು ಸತ್ತ್ವಯುತವೂ ಪುಷ್ಟವೂ ಆಗಿಲ್ಲ.

ಅಂಬಿಕಾವಿಜಯ ಭಾಮಿನೀ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಆದಿಶಕ್ತಿಯಾದ ದೇವಿ ರಕ್ತಬೀಜಾಸುರನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದ ಕಥೆಯನ್ನೂ ಮಾರ್ಕಂಡೇಯ ಚರಿತವನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಪರಶುರಾಮ ರಾಮಾಯಣ ವಾರ್ಧಕ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಪರಶುರಾಮನ ವೃತ್ತಾಂತವಿದೆ. *

ಬರಗಲ್ಲು: ಕ್ಷಾಮಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸುವ ಒಂದು ಜನಪದ ಸಂಪ್ರದಾಯ. ಬರದ ನಿವಾರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಕಲ್ಲೊಂದನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ, ಒಂದು ಊರಿನ ಎಲ್ಲೆಯಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ಊರಿನ ಎಲ್ಲೆಗೆ ವಿಸರ್ಜಿಸುವ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಬಯಲು ಸೀಮೆಯ ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಆ ಕಲ್ಲಿನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಬರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅನಿಷ್ಟಗಳೂ ಕಳೆದುಹೋದವು ಎಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಇದರ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡದ ಅಡಗೋಲಜ್ಜಿ, ಮಲೆನಾಡಿನ ಗಡಿಮಾರಿ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳನ್ನು ಹೋಲುವ ಬರಗಲ್ಲು ಅಥವಾ ಬರದ ಮಾರಿ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಕ್ಷಾಮಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕುದು. ಮಳೆಯಿಲ್ಲದೆ, ಬೆಳೆಯಿಲ್ಲದೆ ಜನ ಕಂಗಾಲಾದಾಗ ಬರದ ಕಲ್ಲನ್ನು ಬಿಡಲು ಯೋಚಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬರ ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಗ್ರಾಮದ ಎಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನವಾಗಿ ಬಿದ್ದಿರುವ ಯಾವುದೋ ವಿಗ್ರಹ ಕಾರಣವಾಗಿರಬಹುದು, ಬೇರೆಯ ಗ್ರಾಮದವರು ತಮ್ಮ ಎಲ್ಲೆಗೆ ತಂದು ವಿಸರ್ಜಿಸಿರುವ ಬರದ ಕಲ್ಲು ಕಾರಣವಿರಬಹುದು, ತೊನ್ನು ಮೊದಲಾದ ಕೆಟ್ಟರೋಗಗಳಿಂದ ಸತ್ತವರನ್ನು ಸುಡದೆ ಹೂತದ್ದು ಕಾರಣವಾಗಿರಬಹುದು, ಗರ್ಭಿಣಿಯರನ್ನು ಸುಡದೆ ಹೂತಿರಬಹುದಾದ್ದು, ಪ್ರಕೃತಿಯ ವಿಕೋಪಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿರಬಹುದು–ಮುಂತಾಗಿ ಜನ ಬರದ ಕಾರಣವನ್ನು ತಾವೇ ಶೋಧಿಸಿ ನಿರ್ಧಾರಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಇತರ ಕಾರಣಗಳು ಏನೇ ಇರಲಿ, ಬರಗಲ್ಲು ಬಿಟ್ಟರೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮಳೆ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಬರಗಲ್ಲು ಯಾವುದೇ ಪಾಳುಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಿರುವ ಭಿನ್ನವಾದ ವಿಗ್ರಹವಾಗಿರಬಹುದು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಗಣಪತಿ, ಆಂಜನೇಯ, ಬಸವಣ್ಣ ಮುಂತಾದ ಮೂರ್ತಿಗಳ 'ಬರಗಲ್ಲು'ಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಕೆಲವೆಡೆ ಭಿನ್ನವಾದ ವೀರಗಲ್ಲುಗಳನ್ನೂ ಇತರ ಶಿಲಾವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನೂ ಬಳಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂಥ ಭಿನ್ನಮೂರ್ತಿಯೊಂದನ್ನು ಹುಡುಕಿ, ಊರ ಹೊರಗೆ ಪ್ರತಿಮನೆಯವರು ವಿಶೇಷ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಪೂಜೆ ಬೇರೆಬೇರೆಯೇ ಆಗಬೇಕು. ಪೂಜೆಯಾದ ಅನಂತರ ನಡುರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಮನೆಗೊಬ್ಬರಂತೆ ಹೊರಟು ಗಾಡಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಬರಗಲ್ಲನ್ನು

ಬೇರೆ ಊರಿನ ಎಲ್ಲೆಗೆ ಸಾಗಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅನೇಕ ಕಡೆ ಕೂಗಿಕೊಂಡು ಗದ್ದಲ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಬರಗಲ್ಲನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬರುವ ವಾಡಿಕೆಯುಂಟು. ಇದು ಎರಡು ಹಳ್ಳಿಗಳ ನಡುವೆ ಘರ್ಷಣೆಗೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದರಿಂದ, ಕೆಲವೆಡೆ ರಹಸ್ಯವಾಗಿ ಅದನ್ನು ಸಾಗಿಸಿ ಬೇರೆ ಊರಿನ ಎಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟು ಬರುತ್ತಾರೆ.

ಬರಗಲ್ಲನ್ನು ಗುಪ್ತವಾಗಿ ಬೇರೆ ಊರಿನ ಗಡಿಯಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟು ಬಂದರೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಜನ ತಿರುಗಾಡುವ ದಾರಿಯ ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಅದು ಇರುತ್ತದೆ. ಆ ಊರಿನವರಿಗೂ ಅದು ಬೇಗ ತಿಳಿದು ಅದು ಮತ್ತೆ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಸಾಗಬೇಕು. ಎರಡನೆಯ ಹಳ್ಳಿಯವರು ಮತ್ತೆ ಅದನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ಇನ್ನೊಂದು ಊರಿನ ಎಲ್ಲೆಗೆ ಬಿಡುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಅದು ಊರಿಂದೂರಿಗೆ ಸಂಚಾರ ಮಾಡಿ ಕೊನೆಗೆ ಯಾವುದಾದರೂ ನದಿಯನ್ನೋ ದೊಡ್ಡ ಕೆರೆಯನ್ನೋ ಜಲಾಶಯವನ್ನೋ ಸೇರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬರದ ಮಾರಿ ಕಳೆದಂತಾಯಿತೆಂದು ಜನ ನಂಬುತ್ತಾರೆ. ಇದೇ ಬಗೆಯ ಗಡಿಮಾರಿ ಎಂಬ ಜನಪದ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

(ಜೆ.ಎಸ್.ಪಿ.)

ಬರಗೂರು ರಾಮಚಂದ್ರಪ್ಪ: 1947–. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಬಂಡಾಯ ಸಾಹಿತಿ, ಚಲನಚಿತ್ರ ನಿರ್ದೇಶಕರು. ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಶಿರಾ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬರಗೂರು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 1947 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 18ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಹುಟ್ಟೂರಿನಲ್ಲಿ ಪಡೆದರು. ತುಮಕೂರಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗಮಾಡಿ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿಯನ್ನೂ ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಿಂದ ಎಂ.ಎ (ಕನ್ನಡ) ಪದವಿಯನ್ನೂ ಪಡೆದರು. ಅದೇ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ, ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಸಾಹಿತ್ಯ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ, ಸಿನಿಮಾ–ಹೀಗೆ ಅಂತರ್ ಶಿಸ್ತೀಯ ಅಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಆಸಕ್ತಿ ಹೊಂದಿರುವ ಇವರು ಭಾರತೀಯ ಶ್ರೇಣೀಕೃತ ಸಾಮಾಜಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಒಳಸುಳಿಗಳನ್ನು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಸುವ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದರು; ಚಲನಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದರು.

ಕನಸಿನ ಕನ್ನಿಕೆ (1968) ಕವನ ಸಂಕಲನವನ್ನು ಹೊರತರುವುದರ ಮೂಲಕ ಕವಿ ಎನಿಸಿದ ಇವರು ಆರಂಭದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ನವ್ಯಕಾವ್ಯದ ಪ್ರಭಾವದಡಿಯಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯ ರಚಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ಸ್ವಂತ ಆಲೋಚನಾ ಧಾಟಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಡದೆ ಸೃಜನಶೀಲತೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದರು. ಮರಕುಟಿಗ (1973) ಸಂಕಲನದ ಪ್ರಧಾನ ನೆಲೆ ಇರುವುದು ಸಾಮಾಜಿಕ ವೈರುಧ್ಯಗಳನ್ನು ದಾಖಲಿಸುವುದರಲ್ಲಿ. ಸಾಮಾಜಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯ ಒಳನೋಟಗಳಿಗೇ ಸಿಂಹಪಾಲು ಮೀಸಲಾಗಿರುವ ಈ ಸಂಕಲನದಲ್ಲಿ ನವ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬಂದ ವೈಯಕ್ತಿಕ ನೆಲೆಯ ಅತಿರೇಕಗಳಿಲ್ಲ. ನೆತ್ತರಲ್ಲಿ ನಂದಹೂವು (1983) ಎಂಬ ಸಂಕಲನ ಬರುವ ಹೊತ್ತಿಗಾಗಲೆ ನವ್ಯದಲ್ಲಿ ತದ್ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ದಲಿತ ಬಂಡಾಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಜನಮುಖಿಯಾ ಯಿತು. ಆ ಸಂದರ್ಭದ ಬಂಡಾಯ ಚಳವಳಿಯ ಆಶಯಗಳನ್ನು ತುಂಬ ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ಬಿಂಬಿಸಿದ ಪ್ರಮುಖ ಬಂಡಾಯ ಕಾವ್ಯ ಸಂಕಲನ ಎಂಬ ಕೀರ್ತಿಗೆ ಇದು ಭಾಜನವಾಯಿತು.

ಗುಲಾಮಗೀತೆ ಮತ್ತು ಮಗುವಿನ ಹಾಡು (1993)– ಈ ಸಂಕಲನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯ ಬಂದಕ್ಕಿಂತ ಸಂವಹನದ ಕಡೆಗೆ ವಿಶೇಷ ಗಮನ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ವಸ್ತುಗಳ ರೀತಿ ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಮಾರಾಟ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಂಥ ಕಾಲವೊಂದು ಗುಲಾಮೀ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ರೂಪುಗೊಂಡ ಕವಿತೆಗಳು 'ಗುಲಾಮಗಿರಿ'ಯಲ್ಲಿವೆ. 'ಕಾಂಟೆಸ್ಸಾದಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯ' ಇವರ ಸಮಗ್ರ ಕವಿತೆಗಳ ಸಂಕಲನ (2001).

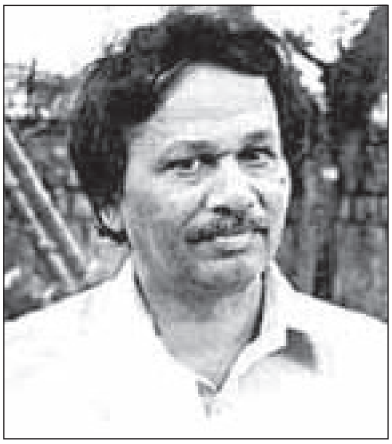

ಸಣ್ಣಕತೆಯ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಇವರು ಸಾಕಷ್ಟು ಕೃಷಿಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸುಂಟರಗಾಳಿ, ಕಪ್ಪುನೆಲದ ಕೆಂಪುಕಾಲು, ಒಂದು ಊರಿನ ಕಥೆ (ಆಯ್ದಕತೆಗಳು), ಬಯಲಾಟದ ಭೀಮಣ್ಣ ಮೊದಲಾದ ಸಣ್ಣ ಕಥಾ ಸಂಕಲನಗಳಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮೀಣ ಪರಿಸರದ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಸಂವೇದನೆಗಳನ್ನು, ಅನುಭವಗಳನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತ ಬಂದರು. ಮನುಷ್ಯನ ತಲ್ಲಣಗಳನ್ನು ಕತೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದಿಟ್ಟ ಬರಗೂರರು ಕಾದಂಬರಿ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲೂ ಗಣನೀಯ ಸಾಧನೆಗೆ ಹೆಸರಾದವರು. ಬದುಕನ್ನು ಭಿನ್ನ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಿಸುವಲ್ಲಿ ಉಳಿದ ಕಾದಂಬರಿಕಾರರಿಗಿಂತ ಮುಖ್ಯರಾದರು. ಸೂತ್ರ, ಉಕ್ಕಿನ ಕೋಟೆ (1986), ಬೆಂಕಿ, ಸೂರ್ಯ, ಸಂಗಪ್ಪನ ಸಾಹಸಗಳು (1982), ಸೀಳುನೆಲ (1980), ಭರತನಗರಿ (1983), ಗಾಜಿನ ಮನೆ (1997), ಸ್ವಪ್ನಮಂಟಪ – ಈ ಕಾದಂಬರಿಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ಯಾಯವನ್ನು ವಿರೋಧಿಸುವ ದಿಟ್ಟ ಪಾತ್ರಗಳು ಓದುಗರ ಮನದಲ್ಲಿ ಉಳಿಯುತ್ತವೆ. ಜನಪರ ಹೋರಾಟಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಳಜಿಯುಳ್ಳ ಇವರ ಕಾದಂಬರಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧ ಕ್ರಾಂತಿಕಾರಿ ಮನೋಭಾವ ದಿಂದ ಹೊರಡದೆ ಪಾತ್ರಗಳು ಆಯಾ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳ ಕಟು ವಾಸ್ತವ ದೌರ್ಜನ್ಯಗಳಿಗೆ ಒಳಗಾಗಿ ಅದರಿಂದ ಪಾಠ ಕಲಿತು ಅನುಭವದ ಅಡಿಪಾಯದ ಮೇಲೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ವಿರುದ್ಧ ತಿರುಗಿ ಬೀಳುವ ಕ್ರಮಬದ್ಧ ವಾದ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.

ಯಾವುದೇ ಹುಸಿ ರಾಜಿಗೆ ಒಗ್ಗದ ಲೇಖಕರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವೇ ಇವರ ಕಾದಂಬರಿಗಳ ಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲೂ ಹರಿದು ಬಂದಿರುವುದನ್ನು ಕೆಲವು ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಭರತನಗರಿ ತಂತ್ರದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಹೊಸತನವನ್ನು ನೀಡಿದ ಕಾದಂಬರಿ. ಇಲ್ಲಿ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಫ್ಯಾಂಟಸಿ ಮತ್ತು ಸಾಮಾಜಿಕ ವಾಸ್ತವಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿಡುತ್ತ ಹೊಸ ತಂತ್ರವನ್ನೇ ಶೋಧಿಸುವ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸೃಜನಶೀಲ ಸಾಹಿತ್ಯ ಇವರಿಗೆ ಮುಖ್ಯವಾದಂತೆ ವಿಚಾರ ವಿಮರ್ಶೆಯೂ ಮುಖ್ಯವಾಯಿತು. ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ರಾಜಕಾರಣ (1981), ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಮತ್ತು ಸೃಜನಶೀಲತೆ (1991), ಬಂಡಾಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮೀಮಾಂಸೆ (1996), ಇಣುಕು ನೋಟ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಉಪಸಂಸ್ಕೃತಿ (1994), ವರ್ತಮಾನ (1996), ರಾಜಕೀಯ ಚಿಂತನೆ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ; ಶ್ರಮ ಮತ್ತು ಸೃಜನಶೀಲತೆ (2001) ಪರಂಪರೆಯೊಂ ದಿಗೆ ಪಿಸುಮಾತು (2004) ಮೊದಲಾದ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ, ಸಮಾಜ, ರಾಜಕೀಯ ಮುಂತಾದ ಹಲವು ಸಂಗತಿಗಳ ಬಗೆಗಿನ ಚಿಂತನಶೀಲತೆ ದಟ್ಟವಾಗಿ ದಾಖಲಾಗಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಸಮಕಾಲಿನ ಚಿಂತಕರಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಆಲೋಚನೆಗಳು, ಪ್ರಜಾಪ್ರಭುತ್ವದ ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗಿರುವುದನ್ನು ಈ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದು.

ಬರಗೂರು ವಿಮರ್ಶಕರಾಗಿ ಸಾಮಾಜಿಕ – ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಹೊಸ ತಿರುವು ನೀಡಿದರು. ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ರಾಜಕೀಯ ಪ್ರಜ್ಞೆ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯ ಅಗತ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದರು. ಇದೆಲ್ಲದರ ಫಲವಾಗಿ ಇವರ ಕೆಲವು ಮಹತ್ವದ ಕೃತಿಗಳು ಪ್ರಕಟಗೊಂಡವು. ಕಪ್ಪು ಹಲಗೆ, ಕೋಟೆ (1989) ಎಂಬ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಬರೆದದ್ದಲ್ಲದೆ ಸಿನಿಮಾ

ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಒಂದು ಊರಿನ ಕಥೆ (1978), ಬೆಂಕಿ (1983), ಸೂರ್ಯ (1987), ಕೋಟೆ (1989), ಕರಡಿಪುರ (1997), ಹಗಲುವೇಷ (1999), ಕ್ಷಾಮ (2003), ಶಾಂತಿ (2004) ಎಂಬ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದರು. ಬ್ರಿಟಿಷ್ ವಿರೋಧಿ ಬಂಡಾಯ, ಪೊಯಟ್ರಿ ಇನ್‌ಸ್ಟೋನ್ಸ್–ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆ, ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಮಾಜಿಕ ಚಳುವಳಿಗಳು, ಪಂಚಾಯತ್ ರಾಜ್ ಮತ್ತು ಮಹಿಳೆ– ಇವು ಇವರ ನಿರ್ದೇಶನದ ಸಾಕ್ಷ್ಯ ಚಿತ್ರಗಳು. ಇವರ ಚಿತ್ರಗಳಿಗೆ ಬಂದ ಬಹುಮಾನಗಳು, ಸಂದ ಪುರಸ್ಕಾರಗಳು ಹಲವಾರು. ಶ್ರೇಷ್ಠ ನಿರ್ದೇಶಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (ಬೆಂಕಿ 1983; ಸೂರ್ಯ 1987; ಕ್ಷಾಮ 2003;) ಶ್ರೇಷ್ಠ ಗೀತರಚನಾಕಾರ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (ಕೋಟೆ 1989; ಹಗಲುವೇಷ 1999;). ಬೆಂಕಿ, ಸೂರ್ಯ ಚಿತ್ರಗಳಿಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಚಲನಚಿತ್ರ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ದೊರೆತಿವೆ. ಸೂರ್ಯ ಚಿತ್ರ ರಷ್ಯದ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಚಿತ್ರೋತ್ಸವದಲ್ಲಿ ಪ್ರದರ್ಶನಗೊಂಡಿತ್ತು (1988). 'ಕರಡಿಪುರ' ಬ್ರಿಟನ್ನಿನ ಲೀಡ್ಸ್ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಚಿತ್ರೋತ್ಸವಕ್ಕೆ (1998) ಆಯ್ಕೆಗೊಂಡಿತಲ್ಲದೆ ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಾಳಜಿಗಾಗಿ ರಾಜ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿತ್ತು (1997). ಅಂಬೇಡ್ಕರ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಶ್ರೇಷ್ಠ ಕಥಾಸಂಕಲನ ಪುಸ್ತಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (ಸುಂಟರಗಾಳಿ 1975), ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಗೌರವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1998), ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಭಾವೈಕ್ಯತಾ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (2002), ರಾಷ್ಟ್ರಕವಿ ಕುವೆಂಪು ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1998), ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (2003) ಮೊದಲಾದವು ಬರಗೂರರ ಬಹುಮುಖ ಪ್ರತಿಭೆಗೆ ಸಂದ ಗೌರವಗಳು.

ರಾಜ್ಯಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಬಂಡಾಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಘಟನೆಯ ಸ್ಥಾಪಕ ಸಂಚಾಲಕರಾಗಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ (1992), ಕನ್ನಡ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಪ್ರಾಧಿಕಾರದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ (2001), ತುಮಕೂರು ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಕೇಂದ್ರದ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ಇವರು ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ಚಲನಚಿತ್ರ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯ ಆಯ್ಕೆ ಸಮಿತಿ, ದೂರದರ್ಶನ, ಆಕಾಶವಾಣಿ ಆಯ್ಕೆ ಸಮಿತಿ, ಪಂಪ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಆಯ್ಕೆ ಸಮಿತಿ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಸಮಿತಿಗಳ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು.

ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ವಿಶಿಷ್ಟ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಿದ ದಾಖಲೆ ಇವರದು. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪುನರ್ ಮೌಲ್ಯೀಕರಣ, ಉಪಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳ ಅಧ್ಯಯನ, ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಅಧ್ಯಯನ, ಜ್ಞಾನಪೀಠ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ವಿಜೇತರು, ಮರೆಯಬಾರದ ಬರಹಗಾರರು, ಸಾಮಾಜಿಕ ಚಿಂತನಾ ಮಾಲೆ, ಹಳ್ಳಿಯ ಅಧ್ಯಯನ, ಕಮ್ಮಟದ ಕೃತಿಗಳು, ನೊಬೆಲ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ವಿಜೇತರ ವಾಚಿಕೆಗಳು– ಹೀಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಮೂಲಕ 250 ಕೃತಿಗಳ ಪ್ರಕಟಣ ಯೋಜನೆ ರೂಪಿಸಿ, ಬರೆಸಿ, ಸಂಪಾದಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದು ಇವರ ದೊಡ್ಡ ಸಾಧನೆ.

ಕನ್ನಡ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಪ್ರಾಧಿಕಾರದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದಾಗ ಕನ್ನಡ ಪರ ಕ್ರಿಯಾಶೀಲತೆಗೆ ಸೈದ್ಧಾಂತಿಕ ಹಾಗೂ ರಚನಾತ್ಮಕ ನೆಲೆ ಒದಗಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ಇವರು ಮಾಡಿದರು. ಸರ್ಕಾರದ ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಪರ ನೆಲೆ ನಿಲುವುಗಳು ಪ್ರಮುಖ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬೇಕಾದ ಕ್ರಿಯಾಶೀಲತೆಯನ್ನು ತೋರುವಲ್ಲೂ ಇವರ ಪ್ರಯತ್ನ ಅತ್ಯಂತ ಗಮನಾರ್ಹವಾದುದು. (ಜಿ.ಆರ್.ಟಿ.)

ಬರಪೊಳೆ: ಕೊಡಗಿನ ಒಂದು ನದಿ. ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ ಬೆಟ್ಟಗಳ ತಪ್ಪಲಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಕಂಗನ್ ಹೊಳೆ ಮತ್ತು ಕಕ್ಕಟ್ಟು ಹೊಳೆ ಎಂಬ ಎರಡು ತೊರೆಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಂಡು, ಬೆಟ್ಟಗಳ ಕಣಿವೆಯ ನಡುವೆ ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕೆಲವು ಕಿಮೀವರೆಗೆ ನೇರವಾಗಿ ಹರಿದು, ಮುಂದೆ ಸಾರತ್ ಹೊಳೆಯನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಾರತ್ ಹೊಳೆ ದೊಡ್ಡ ಬಂಡೆಯೊಂದರ ಮೇಲಿಂದ ದುಮುಕಿ 134 ಮೀ ಆಳದ ಸುಂದರ ಜಲಪಾತವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದೆ. ಅನಂತರ ಕೇರಳ ರಾಜ್ಯದತ್ತ ಸಾಗುವ ಬರಪೊಳೆ ನದಿ ಗಡಿಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಜಲಪಾತವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದೆ. ಜಲಪಾತದ ನೋಟ ರಮಣೀಯವಾದ್ದು. ಇಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಈ ನದಿ ಕೇರಳ–ಕೊಡಗು ಗಡಿಯಲ್ಲಿ ಸು. 3ಕಿಮೀ ಹರಿದು ಉತ್ತರದ ಹೆಗ್ಗುಲ ಕಣಿವೆಯಿಂದ ಬರುವ ಕಲ್ಲುಹೊಳೆಯನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಕೇರಳ ರಾಜ್ಯವನ್ನು (ಕಣ್ಣಾನೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೊಟ್ಟಿಯೆನ್ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮೂಲಕ) ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿಯಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟಿ ಬರುವ ಇನ್ನೊಂದು ನದಿಯನ್ನು ಇರಿತ್ತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಚಿರಲ್‌ಪುಯ್ಯ ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಹೊಂದಿ ಮುಂದೆ ಸಾಗುತ್ತದೆ. ಕಣ್ಣಾನೂರಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ವಳಪಟ್ಟಿನಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬೇರೊಂದು ನದಿಯ ಜತೆಗೂಡಿ ಚಿರಕಾಲ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅರಬ್ಬೀ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ಕಣ್ಣಾನೂರು ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ನದಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಸೇತುವೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ.

ಬರಪೊಳೆ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದನ ಯೋಜನೆ: ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆ ಮೊದಲಿಗೆ ಮದರಾಸು ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದ್ದಾಗ 1945ರಲ್ಲಿ ಮದರಾಸು ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿ ಇಲಾಖೆ ಕೊಡಗಿನ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದನೆಯ ಸ್ಥಳಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಸಮೀಕ್ಷೆ ನಡೆಸಿ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚುಶಕ್ತಿ ಉತ್ಪಾದನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದ ಬರಪೊಳೆ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ತಯಾರಿಸಿತು. ಆದರೆ ಯಾವುದೇ ಕೆಲಸ ನಡೆಯಲಿಲ್ಲ. ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ಬರಪೊಳೆ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದನಾಕೇಂದ್ರ ಸ್ಥಾಪನೆಯ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಕೈಗೊಂಡಿತು. ಈ ಯೋಜನೆಯಿಂದ 1,80,000 ಕಿವಾ ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿ ಉತ್ಪಾದಿಸುವ ನಿರೀಕ್ಷೆಯಿದೆ. ಬರಪೊಳೆಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ವಿರಾಜಪೇಟೆಯಿಂದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 17ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಪೊನ್ನಂಪೇಟೆ ನಾಡಿನ ಕುಟ್ಟಾಂಡಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಅಣೆಕಟ್ಟನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಅಣೆಕಟ್ಟಿನ ಜಲಾನಯನ ಪ್ರದೇಶದ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 98.05 ಚ.ಕಿಮೀ. ವಿರಾಜಪೇಟೆಯಿಂದ ಈ ಯೋಜನಾಕೇಂದ್ರಕ್ಕೆ ವಾಹನಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾದ ರಸ್ತೆ ಸೌಲಭ್ಯವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಪರ್ವತಾವಳಿಗಳ ಪ್ರಕೃತಿ ಸೌಂದರ್ಯ ಅತ್ಯಾಸದೃಶ್ಯವಾಗಿದೆ. (ಎಂ.ವಿ.)

ಬರೀದ್‌ಶಾಹೀ ಆಳ್ವಿಕೆ: 1529–1619. ಬಹಮನೀ ರಾಜವಂಶದ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಬರೀದ್‌ಶಾಹೀ ವಂಶದವರು ಆ ರಾಜರಿಂದ ಬಿದರೆ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಕಸಿದುಕೊಂಡು ನಡೆಸಿದ ಆಳ್ವಿಕೆ. ಸುಮಾರು ಒಂದು ಶತಮಾನದ ಕಾಲ ಇವರು ಆಳಿದರು. ಇವರ ರಾಜ್ಯದ ವಿಸ್ತಾರವೂ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಅವಧಿಯೂ ಬಹು ಕಿರಿದಾಗಿತ್ತು.

ಖಾಸಿಂ ಬರೀದ ಈ ವಂಶದ ಜನಕ. ದಖನೀ ಮತ್ತು ವಿದೇಶಿ ಪಕ್ಷಗಳ ದ್ವೇಷಾಸೂಯೆಗಳಿಂದ, ಮಹ್ಮೂದ್ ಗಾವಾನನ ಹತ್ಯೆಯಿಂದ ಹಾಗೂ ದುರ್ಬಲ ಸುಲ್ತಾನರಿಂದ ಬಹಮನೀ ಸುಲ್ತಾನಶಾಹಿ 15ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಅವನತಿಯ ಹೊಸ್ತಿಲಿಗೆ ಬಂದಿತ್ತು. ಆಗ ಉದ್ಭವಿಸಿದ್ಧ ಅರಾಜಕತೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಭವಿಷ್ಯವನ್ನು ರೂಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಹಲವಾರು ಸಾಹಸಿಗಳು ಮುಂದಾದರು. ಅಂಥವರಲ್ಲಿ ಖಾಸಿಂ ಬರೀದನೂ ಒಬ್ಬ. ಇವನು ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿ ಜಾರ್ಜಿಯಾದಿಂದ ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಬಂದು 3ನೆಯ ಮಹಮ್ಮದನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸುಲ್ತಾನನ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ್ದ. ಮುಂದೆ ಶಿಹಾಬುದ್ದೀನ್ ಮಹ್ಮೂದ್ 1492ರಲ್ಲಿ ಇವನನ್ನು ಪ್ರಧಾನ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿ ನೇಮಿಸಿಕೊಂಡ. ಸುಲ್ತಾನ ದುರ್ಬಲನಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಅಧಿಕಾರವೆಲ್ಲ ಬರೀದನ ಕೈಸೇರಿತು. ಇವನು ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯದ ಇತರ ಜಹಗೀರುದಾರರ ವಿರುದ್ಧ ಸೆಣಸಿ ಬಿದರೆಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಭದ್ರಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಇವನು 1504ರಲ್ಲಿ ತೀರಿಕೊಂಡ.

1504ರಲ್ಲಿ ಖಾಸಿಂ ಬರೀದನ ಮಗ ಅಮೀರ್ ಬರೀದ್ ಪ್ರಧಾನಮಂತ್ರಿಯಾಗಿ ಅಧಿಕಾರವಹಿಸಿಕೊಂಡ. ಇವನೂ ತಂದೆಯಂತೆಯೇ ಸರ್ವಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ವರ್ತಿಸತೊಡಗಿದ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರ, ಗೋಲ್ಕೊಂಡ ಮತ್ತು ಅಹಮದ್ ನಗರಗಳ ಜಹಗೀರುದಾರರು ಸ್ವತಂತ್ರರಾಗಿದ್ದರಲ್ಲದೆ ಬರೀದನ ವಿರುದ್ಧ ಹೋರಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ 1514ರಲ್ಲಿ ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯದಿಂದ ರಾಯಚೂರು ದೋಅಬ್ ಮತ್ತು ಇತರ ಕೆಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಕಿತ್ತುಕೊಂಡ. 1518ರಲ್ಲಿ ಸುಲ್ತಾನ ಮಹ್ಮೂದ್ ಷಾ ನಿಧನನಾದ. ತರುವಾಯ ನಾಲ್ಕಾರು ಸುಲ್ತಾನರು ಬಹಮನೀ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನೇರಿ ಇಳಿದರು. ಅಮೀರ್ ಬರೀದ್ ಪ್ರಬಲನಾಗಿದ್ದು ಇವರೆಲ್ಲರನ್ನೂ ತನ್ನ ಹಿಡಿತದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದ. ರಾಜ್ಯಾಧಿಕಾರವೆಲ್ಲ ಪ್ರಸ್ತುತಃ ಇವನ ಕೈಯಲ್ಲಿತ್ತು. 1538ರಲ್ಲಿ ಬಹುಮನೀ ಸುಲ್ತಾನ ಕಲೀಮುಲ್ಲಾ ಓಡಿಹೋಗಿ ಮೃತನಾದ ಮೇಲೆ ಬಹಮನೀ ಆಳಿಕೆ ಕೊನೆಗೊಂಡಿತು. 1529ರಲ್ಲಿ ಅಮೀರ್ ಬರೀದ್ ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ.

1529ರಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರದ ಇಸ್ಮಾಯಿಲ್ ಆದಿಲ್‌ಖಾನ್ ಬಿದರೆ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಮುತ್ತಿ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಅಮೀರ್ ಬರೀದನು ಗೋಲ್ಕಂಡ ಸುಲ್ತಾನನ ಸಹಾಯ ಪಡೆದರೂ ಕೊನೆಗೆ ಆದಿಲ್‌ಖಾನನ ಬಂದಿಯಾಗಬೇಕಾಯಿತು. ಆದಿಲ್‌ಖಾನ್ ತರುವಾಯ ಬರೀದನನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿ ಬಿಜಾಪುರದ ಜಹಗೀರುದಾರನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದ. ರಾಯಚೂರು ಮತ್ತು ಮುದ್ಗಲ್‌ಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಲು 1530ರಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರಕ್ಕೆ ಬರೀದ್ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಅವನಿಗೆ ಬಿದರೆಯನ್ನು ಹಿಂತಿರುಗಿಸಲಾಯಿತು. ಆದರೆ ಬಿದರೆ ರಾಜ್ಯದ ಕಲ್ಯಾಣಿ ಮತ್ತು ಖಂದಾರಗಳು ಬಿಜಾಪುರಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವು.

ಅಮೀರ್ ಬರೀದ್ ದಖನ್ನಿನ ನರಿಯೆಂದು ಹೆಸರಾಗಿದ್ದ. ಇವನು ಶಾಹೀ ಸುಲ್ತಾನರ ನಡುವಿನ ರಾಜಕೀಯ ವೈಷಮ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡು ತನ್ನ ಬೇಳೆ ಬೇಯಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುತ್ತಿದ್ದ. ಪುನಃ ಬರೀದ್ ಬಿಜಾಪುರದೊಂದಿಗೆ ಸಖ್ಯ ಬೆಳೆಸಿ ಗೋಲ್ಕೊಂಡದ ವಿರುದ್ಧ ಅದಕ್ಕೆ ನೆರವಾದ. ಆದರೆ ಬಿಜಾಪುರ ಬಿದರೆಗೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದ್ದುದಲ್ಲದೆ ಬಿಜಾಪುರದ ಸುಲ್ತಾನನಿಗೆ ಬಿದರೆಯ ಮೇಲೆ ಕಣ್ಣು ಇದ್ದೇ ಇತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಬರೀದ್ ಬಿಜಾಪುರದ. ವೈರಿಗಳ ಸ್ನೇಹ ಬೆಳೆಸುವುದರಲ್ಲೂ ಹಿಂದೆ ಬೀಳಲಿಲ್ಲ. ಇವನು ತರುವಾಯ ಅಹಮದ್‌ನಗರದ ಒಂದನೆಯ ಬುರ್ಹಾನ್ ಷಾನ ಪಕ್ಷ ಸೇರಿಕೊಂಡ. ಬಿಜಾಪುರ ಮತ್ತು ಬೀರಾರಿನ ಸೈನ್ಯಗಳು ಇವರ ಸಂಯುಕ್ತ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದವು. 1542ರಲ್ಲಿ ಅಮೀರ್ ಬರೀದ್ ನಿಧನನಾದ. ತರುವಾಯ ಇವನ ಮಗ ಆಲಿ ಬರೀದ್ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ.

ಅಲ್ಲಿ ಬರೀದ್ (1542–80) ಷಾ ಎಂಬ ಸಾರ್ವಭೌಮಸೂಚಕ ಬಿರುದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡ ಬರೀದ್ ಶಾಹೀ ಸುಲ್ತಾನರಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿಗ. 1543ರಲ್ಲಿ ಅಹಮದ್‌ನಗರ, ಬೀರಾರ್, ಗೋಲ್ಕೊಂಡ ಮತ್ತು ವಿಜಯನಗರ ಸೈನ್ಯಗಳ ವಿರುದ್ಧ ಇಬ್ರಾಹಿಂ ಆದಿಲ್ ಷಾ ಮತ್ತು ಅಲಿ ಬರೀದ್‌ರು ಹೋರಾಡಿದರು. ಅಲಿ ಬರೀದ್ ಅಹಮದ್‌ನಗರ ಪರೆಂಡದವರೆಗೂ ಹೋಗಿ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಿದ. ಕೊನೆಗೂ ಅಲಿ ಬರೀದನ ಮೈತ್ರಿಸೈನ್ಯ ಸೋತಿತು. ಗೋಲ್ಕೊಂಡದೊಡನೆಯೂ ಅಲಿ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿ ಬಂತು. ಆಗ ಬಿದರೆ ರಾಜ್ಯದ ಕೌಲಾಸ್ ಮತ್ತು ನಾರಾಯಣಖೇರ ಜಿಲ್ಲೆಗಳು ಗೋಲ್ಕೊಂಡಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವು. ಅಹಮದ್‌ನಗರ ಮತ್ತು ಬಿಜಾಪುರಗಳ ಗುಪ್ತ ಒಪ್ಪಂದಕ್ಕಾಗಿ ಅಹಮದ್‌ನಗರದವರು ಬಿದರೆಯನ್ನು ಮುತ್ತಿ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು. ಅಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರದ ಕುತಂತ್ರಕ್ಕೆ ಬಲಿಯಾಗಿ ಸುಲ್ತಾನನ ಬಂದಿಯಾಗಬೇಕಾಯಿತು. ಕೊನೆಗೆ ಗೋಲ್ಕೊಂಡದ ಜಮ್‌ಷೀದ್ ಕುತ್ಬ್‌ಖಾನನ ಮಧ್ಯ ಪ್ರವೇಶದಿಂದ 1548ರಲ್ಲಿ ಅಲಿ ಬರೀದನ ಬಿಡುಗಡೆಯಾಗಿ, ಅವನ ರಾಜ್ಯ ಅವನಿಗೆ ಪುನಃ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು. ತರುವಾಯ ಕಲ್ಯಾಣಿ ಅಹಮದ್‌ನಗರದ ಪಾಲಾಯಿತು. ಅಲಿ ಬರೀದ್ 1565ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ತಾಳೀಕೋಟೆ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ದಖನ್ನಿನ ಸುಲ್ತಾನರ ಒಕ್ಕೂಟದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ್ದ. ಇವನು 1580ರಲ್ಲಿ ನಿಧನನಾದ. ಇವನ ದೀರ್ಘ ಆಳಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬರೀದ್ ಶಾಹೀ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಏನೂ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಲಿಲ್ಲ. ವಿಜಯನಗರದ ಮೇಲಿನ ವಿಜಯದ ತರುವಾಯದ ರಾಜಕೀಯ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲೂ ಬಿದರೆ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಲಾಭವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಿದರೆ ರಾಜ್ಯ ಹಿಂದಿಗಿಂತಲೂ ದುರ್ಬಲವಾದುದಲ್ಲದೆ ತನ್ನ ಕೆಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಅವನತಿ ಹೊಂದಿತು. ಬಿದರೆಯಲ್ಲಿ ಅಲಿ ಬರೀದ್ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ರಂಗೀನ್‌ಮಹಲ್ ಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಒಂದು ಉತ್ತಮ ಕೊಡುಗೆಯಾಗಿದೆ.

1580ರಿಂದ ಅಲಿ ಬರೀದನ ಅನಂತರ ಅವನ ಮಗ ಇಬ್ರಾಹಿಂ ಬರಿದ್ (1580–87), ಅನಂತರ ಅವನ ತಮ್ಮ 2ನೆಯ ಖಾಸಿಂ ಬರೀದ್ (1587–91) ಆಳಿದರು. ಖಾಸಿಂ ಬರೀದನ ನಿಧನವಾದನಂತರ ಅವನ ಎಳೆಯ ಮಗನಿಗೆ ಪಟ್ಟವಾಯಿತಾದರೂ ಕೆಲವೇ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜಸಂಬಂಧಿಯೊಬ್ಬ ಅವನನ್ನು ಪದಚ್ಯುತಗೊಳಿಸಿ 2ನೆಯ ಅಮೀರ್ ಬರೀದ್ ಷಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಸುಮಾರು ಹತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಆಳಿದ. 1601ರಲ್ಲಿ ಮಿರ್ಜಾ ಅಲಿ ಬರೀದ್ ಎಂಬುವವನು 2ನೆಯ ಅಮೀರ್ ಬರೀದನನ್ನು ಪದಚ್ಛಯುತಿಗೊಳಿಸಿದ. ಇವನು 1609ರವರೆಗೂ ಆಳಿದ. ಆದರೆ ಈ ಸುಲ್ತಾನರೆಲ್ಲ ದುರ್ಬಲರಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಬಿದರೆ ರಾಜ್ಯದ ಶಕ್ತಿ ದಿನೇ ದಿನೇ ಕುಗ್ಗುತ್ತಹೋಯಿತು. ಅಹಮದ್‌ನಗರ, ಬಿಜಾಪುರ, ಗೋಲ್ಕೊಂಡ ರಾಜ್ಯಗಳ ಪ್ರಾಬಲ್ಯ ಹೆಚ್ಚಿ ಬಿದರೆ ರಾಜ್ಯದ ಅಸ್ತಿತ್ವ ಅಸ್ಥಿರವಾಯಿತು.

1609ರಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ 3ನೆಯ ಅಮೀರ್ ಬರೀದ್ ಷಾ ಬರೀದ್ ಶಾಹೀವಂಶದ ಕೊನೆಯ ಸುಲ್ತಾನ. ಇವನು 1616ರಲ್ಲಿ ದಖನ್ನಿನ ಸುಲ್ತಾನರೊಡಗೂಡಿ ಮುಗಲರ ವಿರುದ್ಧ ಹೋರಾಡಿದ. ಆದರೆ 1619ರಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರದ 2ನೆಯ ಇಬ್ರಾಹಿಂ ಆದಿಲ್ ಷಾ ಬಿದರೆಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ತನ್ನ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಕೊಂಡ. ಬರೀದ್ ಶಾಹೀ ಆಳಿಕೆ ಕೊನೆಗೊಂಡಿತು. ಬಿದರೆಯನ್ನು ಬಹಮನೀ ವಂಶದ ತರುವಾಯವೂ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಮುಂದುವರಿಸಿ ಅನೇಕ ಉತ್ತಮ ವಾಸ್ತುಕೃತಿಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವುದು ಬರೀದ್‌ಶಾಹೀ ವಂಶದ ಮುಖ್ಯ ಕೊಡುಗೆ. **(ಡಿ.ಎಸ್.ಜಿ.)**

ಬಲ್ಲಾಳ I: ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ (ಸು.1100–1108). ಎರೆಯಂಗ ಮತ್ತು ಏಚಲದೇವಿಯವರ ಮೂವರು ಪುತ್ರರಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯ. ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಮತ್ತು ಉದಯಾದಿತ್ಯ ಇವನ ತಮ್ಮಂದಿರು. ಬಲ್ಲಾಳ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಟ 6ನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಸಾಮಂತನಾಗಿದ್ದು ತ್ರಿಭುವನಮಲ್ಲ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದ. ಇವನ ಆಳಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೋರಸಮುದ್ರ ಹೊಯ್ಸಳರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ಆದರೂ ತನ್ನ ಪೂರ್ವಜರ ಮೂಲ ಸ್ಥಳವಾದ ಸೊಸವೂರನ್ನು ಒಂದು ಸಾರಿ ಸಂದರ್ಶಿಸಿ ಅಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ದಾನ ನೀಡಿದ. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜಗದೇವ ಎಂಬುವವನು ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಮುತ್ತಿದನೆಂದೂ ಅವನನ್ನು ಬಲ್ಲಾಳ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನರು ಸೋಲಿಸಿ ಓಡಿಸಿದರೆಂದೂ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಘಟನೆಯ ಕಾಲ ಸು. 1100. ಜಗದ್ದೇವ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಸಾಮಂತರ ಅರಸಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಒಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿತ್ತು. **(ಜಿ.ಆರ್.ಆರ್.)**

ಅದರೆ ಅನೇಕ ಹೊಯ್ಸಳ ಮತ್ತು ಇತರ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಜಗದ್ದೇವ ಪರಮಾರವಂಶದ ಮಾಳವರಾಜನೆಂದೂ ಅವನು 6ನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಪರಮಾಪ್ತನಾಗಿದ್ದು, ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ಕೊಲ್ಲಿಪಾಕೆಯಲ್ಲಿ ಚಾಳುಕ್ಯ

ಸಾಮಂತನಾಗಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದನೆಂದೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಅವನು ಈ ಹಿಂದೆ ಹೊಯ್ಸಳ ಎರೆಯಂಗ ಪರಮಾರನ ರಾಜಧಾನಿ ಧಾರಾನಗರವನ್ನು ಧೂಳೀಪಟ ಮಾಡಿದ್ದಕ್ಕೆ ಸೇಡನ್ನು ತೀರಿಸಲೋ ಅಥವಾ ವರ್ಧಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಹೊಯ್ಸಳ ಬಲವನ್ನು ಹಿಡಿತದಲ್ಲಿಡಲು ಸಾಮ್ರಾಟ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನಿಂದ ನಿಯೋಜಿತನಾಗಿಯೋ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜಧಾನಿಯ ಮೇಲೆ ಧಾಳಿಮಾಡಿರಬೇಕು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಜಗದ್ದೇವ ಅಸಫಲನಾದದ್ದಲ್ಲದೆ ಈ ಪ್ರಯತ್ನ ಹೊಯ್ಸಳ ಚಾಲುಕ್ಯ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಬಿರುಕನ್ನುಂಟುಮಾಡಿತ್ತು. ಬೃಹತ್ ಚಾಲುಕ್ಯ ಬಲವನ್ನು ಬಗ್ಗುಬಡಿದ ಬಲ್ಲಾಳ ತನ್ನ ತಮ್ಮ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನೊಡಗೂಡಿ ಮತ್ತಷ್ಟು ರಾಜ್ಯವಿಸ್ತರಣೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ. ಮೊದಲು ಕೊಡಗು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಚೆಂಗಾಳ್ವರನ್ನು ಸಾಮಂತರಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕಿದ್ದ ಆಳ್ವಖೇಸವನ್ನೂ ಆಕ್ರಮಿಸಿದ. ಅಲ್ಲದೆ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿದ್ದ ಚಾಳುಕ್ಯ ಸಾಮಂತರಾದ ಉಚ್ಛಂಗಿಯ ಪಾಂಡ್ಯರ ಮೇಲೂ ಜಯ ಸಾಧಿಸಿದ. ಈ ಉದ್ಧಟತನವನ್ನು ಸಹಿಸದ ಸಾಮ್ರಾಟ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ತನ್ನ ದಂಡನಾಯಕ ಎರಂಬರಗೆಯ ಸಿಂದ ಆಚುಗಿಯನ್ನು ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸಿದಾಗ ಬಲ್ಲಾಳ ಸೋತು ಚಾಳುಕ್ಯ ಸಾಮಂತತ್ವವನ್ನು ಒಪ್ಪಬೇಕಾಯಿತು.

ಇವನು ಶಿವನ ಆರಾಧಕನಾಗಿದ್ದನೆಂದು ಶಾಸನಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಜೈನಪಂಥಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಮರಿಯಾನೆ ಎಂಬ ತನ್ನ ದಂಡನಾಯಕನ ಮೂವರು ಪುತ್ರಿಯರು ಪದ್ಮಲ, ಚಾಮಲ ಮತ್ತು ಬೊಪ್ಪಲದೇವಿಯರನ್ನು ಈತ ಒಂದೇ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಮದುವೆಯಾಗಿದ್ದ. ಜೈನ ಧರ್ಮಕ್ಕೂ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವಿತ್ತಿದ್ದ. ತಿಪಟೂರು ತಾಲ್ಲೂಕು ಹಟ್ಣದ ಜೈನಬಸದಿ ಇವನ ಕಾಲದ ಕಟ್ಟಡ. ಬಲ್ಲಾಳ ಯಾವುದೋ ದೀರ್ಘರೋಗದಿಂದ ನರಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದೂ ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಚಾರುಕೀರ್ತಿಪಂಡಿತನೆಂಬ ಜೈನ ಆಚಾರ್ಯ ಇವನ ರೋಗ ಗುಣಪಡಿಸಿ, ಬಲ್ಲಾಳ ಜೀವರಕ್ಷಕ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಪಡೆದನೆಂದೂ ಕೆಲವು ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ.

ಬಲ್ಲಾಳ ಅಪುತ್ರಕನಾಗಿ ಮರಣಹೊಂದಿದ ಮೇಲೆ ಇವನ ತಮ್ಮ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಪಟ್ಟವೇರಿದ.

*

ಬಲ್ಲಾಳ II: ಹೊಯ್ಸಳ ಚಕ್ರವರ್ತಿ (1173–1220). ವೀರ ಬಲ್ಲಾಳ ಎಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಈತ ಒಂದನೆಯ ನರಸಿಂಹನ ಮಗ. ಇವನ ತಾಯಿ ಏಚಲದೇವಿ. ಜನನ 1154ರಲ್ಲಿ. ಹುಟ್ಟಿದ ಕೂಡಲೇ ಇವನಿಗೆ ಯುವರಾಜ್ಯ ಅಭಿಷೇಕವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಲಾಯಿತು. ಹನ್ನೊಂದು ವರ್ಷ ವಯುಸ್ಸನ್ನು ದಾಟುತ್ತಿದ್ದಂತೆಯೇ ರಾಜ್ಯಭಾರದಲ್ಲಿ ಇವನು ವಿಶೇಷ ಆಸಕ್ತಿ ವಹಿಸಿದ. ಕೆಲಕಾಲ ತಾಯಿಯ ಜೊತೆಯಲ್ಲೂ ಸ್ವಂತವಾಗಿಯೂ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಿದ. ಸುಖಲೋಲುಪನಾದ ಒಂದನೆಯ ನರಸಿಂಹನ ಆಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕುಂಠಿತವಾಗಿದ್ದುದನ್ನು ಮನಗಂಡ ವೀರಬಲ್ಲಾಳ ತನ್ನ ತಂದೆಯ ವಿರುದ್ಧ 1172ರಲ್ಲಿ ದಂಗೆಯೆದ್ದ. 1173ರಲ್ಲಿ ನರಸಿಂಹನ ಮರಣಾನಂತರ ಅಭಿಷಿಕ್ತನಾಗಿ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನೇರಿದ ಕೂಡಲೇ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ತಲೆದೋರಿದ್ದ ಅನಾಯಕತ್ವವನ್ನು ತೊಡೆದುಹಾಕಿ ನೆರೆಯ ರಾಜರ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧಹೂಡಿದ. ಮೊದಲು ಚೆಂಗಾಳ್ವರನ್ನು (1173) ಸೋಲಿಸಿ ಅವರನ್ನು ಸಾಮಂತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡ. 1174–75ರಲ್ಲಿ ಇವನ ರಾಜ್ಯದ ಒಳಗೇ ನಡೆದ ಹಲವು ದಂಗೆಗಳನ್ನು ಹತ್ತಿಕ್ಕಿದ. 1177ರಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚಂಗಿಯನ್ನು ಮುತ್ತಿ ಅಲ್ಲಿನ ರಾಜ ಕಾಮದೇವ ಪಾಂಡ್ಯನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ, ಅವನು ಶರಣಾಗಲು ಅವನಿಂದ ವಿಶೇಷ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಕಪ್ಪವಾಗಿ ಪಡೆದು ಅವನ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಅವನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು 'ಪಾಂಡ್ಯರಾಜ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಕ' ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಧರಿಸಿದ. ಅದೇ ವರ್ಷ ನಿಡುಗಲ್ಲು ಚೋಳರ ಮೇಲೂ ದಾಳಿಮಾಡಿದ. ಅಲ್ಲದೆ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಹೊಂಬುಚದ ರಾಜ, ಉದ್ದರೆಯ ಗಂಗವಂಶದ ರಾಜ, ಹಾನಗಲ್ಲಿನ ಕದಂಬ ಕಾಮದೇವ ಮೊದಲಾದ ಸಾಮಂತರನ್ನೂ ಸೋಲಿಸಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಬೆಳ್ವೊಲನಾಡಿಗೆ ನುಗ್ಗಿಸಿದ.

1180ರಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣದ ಕಳಚುರಿ ಸಂಕಮ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯನ್ನು ಎದುರಿಸಿದ. ಸಂಕಮನಿಗೂ ಬಲ್ಲಾಳನಿಗೂ ಸಮಾನತೆಯ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಒಪ್ಪಂದ ವೇರ್ಪಟ್ಟಿತು. ಆ ವೇಳೆಗೆ ಚಾಳುಕ್ಯ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಪುನಃ ಸ್ಥಾಪಿಸುವ ಯತ್ನದಲ್ಲಿದ್ದ ಸೋಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ಬಲ್ಲಾಳ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದ. 1184ರ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ಬಲ್ಲಾಳ ತುಳುರಾಜನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ, ತುಳುವಬಲಬಡಬಾನಲ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ವಹಿಸಿ ತುಳುರಾಜಕುಮಾರಿಯೊಬ್ಬಳನ್ನು ವರಿಸಿದ. 1187ರಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಉಚ್ಚಂಗಿದುರ್ಗವನ್ನು ಮುತ್ತಿ ಕಾಮದೇವ ಪಾಂಡ್ಯನನ್ನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸಂಹರಿಸಿ ನೊಳಂಬವಾಡಿ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡ. ಅನಂತರ ಕುಂತಳದ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಮುತ್ತಿದ. 4ನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಚಾಳುಕ್ಯ ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ಪುನಃ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದರೂ ಆ ರಾಜ್ಯದ ಅವನತಿಯ ಕುರುಹುಗಳನ್ನು ಕಂಡ ಬಲ್ಲಾಳ 1189ರಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣದವರೆಗೆ ದಂಡೆತ್ತಿಹೋಗಿ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಪ್ರಧಾನ ದಂಡನಾಯಕನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ. ಸೋಮೇಶ್ವರ ತಲೆಮರೆಸಿಕೊಂಡು ಓಡಿಹೋದುದರಿಂದ ಚಾಳುಕ್ಯ ಸಂತತಿ ಕೊನೆಗೊಂಡಿತು. ವೀರಬಲ್ಲಾಳ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿಯುವರೆಗೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿದ.

ಈ ವೇಳೆಗೆ ಪ್ರಾಬಲ್ಯಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದ ದೇವಗಿರಿಯ ಸೇವುಣ ರಾಜನಾದ ಭಿಲ್ಲಮ ರಾಜ್ಯವಿಸ್ತರಣಾಕಾಂಕ್ಷೆಯಿಂದ ಬಲ್ಲಾಳನ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧಹೂಡಿದ. ಸೇವುಣರಿಗೂ ಹೊಯ್ಸಳರಿಗೂ 1190ರಲ್ಲಿ ಸೊರಟೂರು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಘೋರ ಕದನ ನಡೆಯಿತು. ವೀರಬಲ್ಲಾಳ ಸೇವುಣ ಬಲವನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸೋಲಿಸಿ ಗದಗದ ಸಮೀಪದ ಲಕ್ಕುಂಡಿಯಲ್ಲಿ ಭದ್ರಠಾಣ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ. ಸೇವುಣ ಕಟಕಸೊರೆಕಾರ, ಹೊಯ್ಸಳರ ಚಕ್ರವರ್ತಿ, ಕುಂತಳ ಚಕ್ರವರ್ತಿ, ತೆಂಕಣ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ. ಸೊರಟೂರು ಕದನ ಹೊಯ್ಸಳರ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮೈಲಿಗಲ್ಲು. ಅನಂತರ ಈ ವಿಜಯದ ಜ್ಞಾಪಕಾರ್ಥವಾಗಿ ಬಲ್ಲಾಳ ತನ್ನದೇ ಒಂದು ಶಕಗಣನೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ (1129).

ಭಿಲ್ಲಮನ ಮೇಲಿನ ವಿಜಯದಿಂದ ಉತ್ತೇಜಿತನಾದ ಬಲ್ಲಾಳ ಮತ್ತಷ್ಟು ಮುನ್ನುಗ್ಗಿ ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕುಕ್ಕನೂರು, ಮಾನ್ವಿಗಳನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಯಲಬುರ್ಗದ ಸಿಂದರನ್ನು ಹತ್ತಿಕ್ಕಿ ರಾಯಚೂರು, ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಇತರ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದ. ಆದರೂ ಆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬಲ್ಲಾಳನ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರತಿಭಟನೆಯೂ ಇದ್ದಿರಬೇಕು. ಇವನು ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಯಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಸಾಗಿದಂತೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ಪ್ರದೇಶ ಸೇವುಣರ ಗಟ್ಟಿನೆಲೆಯಾಗಿತ್ತು. ಕರಡಿಕಲ್ಲಿನ (ಲಿಂಗಸುಗೂರು ತಾಲ್ಲೂಕು) ಕದಂಬ ಪ್ರಭುಗಳು, ಮೊರಟದ (ಮಾನ್ವಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಲ್ಲಟ) ಹೈಹಯರು, ಗುತ್ತವೊಳಲಿನ (ಹಾವೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಗುತ್ತಲ) ಗುತ್ತರು ಹೊಯ್ಸಳ ಸಾರ್ವಭೌಮತ್ವವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಿರಲಿಲ್ಲ. ಬನವಾಸಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಲ್ಲಾಳನ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಿದ್ದರೂ ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಕದಂಬರು ಬಲ್ಲಾಳನ ಸಾಮಂತರಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬೆಳಗುತ್ತಿಯ ಸಿಂದರೂ ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಹೊಯ್ಸಳರ ವೈರಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಬಲ್ಲಾಳ 1199ರ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ಅವರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಸು. 1204ರ ವರೆಗೂ ಅವರು ಹೊಯ್ಸಳರ ಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದರು. ಅನಂತರ ಆ ವಂಶದ 3ನೆಯ ಈಶ್ವರದೇವ ತಿರುಗಿಬಿದ್ದ. ಬಲ್ಲಾಳನ ರಾಣಿ ಉಮಾದೇವಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ದಾಳಿಮಾಡಿ, ಸಿಂದರಾಜ್ಯದ

ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದಳು. ಈಶ್ವರದೇವ ಸೇವುಣ ಸಿಂಘಣನ ಸಹಾಯವನ್ನು ಕೋರಿದ. ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕಾಯುತ್ತಿದ್ದ ಸಿಂಘಣ ದಕ್ಷಿಣ ದಿಗ್ವಿಜಯವನ್ನು ಕೈಕೊಂಡ. 1215ರಿಂದ 1218 ರವರೆಗೆ ಬಲ್ಲಾಳನಿಗೂ ಸಿಂಘಣನಿಗೂ ಯುದ್ಧಗಳು ಜರುಗಿದುವು. ಈಶ್ವರದೇವ ಹೊಯ್ಸಳರನ್ನು ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿ ಸೇವುಣ ಸಾಮಂತನಾದ. ಇತ್ತ ಬೆಳ್ವೊಲ ಪ್ರಾಂತ್ಯ ಸಹ ಸಿಂಘಣನ ವಶವಾಯಿತು (ಸು.1212). ಬಲ್ಲಾಳನ ಕೊನೆಯ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಇವನು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಆಕ್ರಮಿಸಿದ್ದ ಪ್ರದೇಶಗಳೆಲ್ಲಾ ಕೈಬಿಟ್ಟುವು. ತುಂಗಭದ್ರ ನದಿ ಅಂದಿನ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯದ ಉತ್ತರ ಮೇರೆಯಾಯಿತು. ಬಲ್ಲಾಳ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿದರೂ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಹಬ್ಬಿಸಿದ. ಈ ಹಿಂದೆಯೇ ಚೋಳ ಮಹಾದೇವಿಯನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಿ ಆ ವಂಶದೊಡನೆ ರಕ್ತಸಂಬಂಧವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿದ್ದ. ಪ್ರಾಯಶಃ ತನ್ನ ಮಗಳನ್ನು ಮೂರನೆಯ ಕುಲೋತ್ತುಂಗನಿಗೆ ಮದುವೆ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದ. ಈ ನಿಕಟತ್ವದಿಂದಾಗಿ, ತನ್ನ ಸಾಮಂತರಿಂದ ಸೋಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ ಚೋಳ ಮೂರನೆಯ ಕುಲೋತ್ತುಂಗ ತನ್ನ ದುಃಸ್ಥಿತಿಯಿಂದ ಪಾರಾಗಲು ಇಮ್ಮಡಿ ವೀರಬಲ್ಲಾಳನ ಸಹಾಯವನ್ನು ಯಾಚಿಸಿದ (1217). ಬಲ್ಲಾಳನ ಸೈನ್ಯ ಯುವರಾಜ ಇಮ್ಮಡಿ ಪ್ರತಾಪ ನರಸಿಂಹನ ನಾಯಕತ್ವದಲ್ಲಿ ತಮಿಳುನಾಡನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಚೋಳರಾಜನ ಶತ್ರುಗಳಾದ ಪಾಂಡ್ಯರನ್ನೂ ಅವರ ಅನುಯಾಯಿಗಳನ್ನೂ ಸೋಲಿಸಿ ಮೂರನೆಯ ಕುಲೋತ್ತುಂಗನನ್ನು ಅವನ ಸಿಂಹಾಸನದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿತು. ಈ ವಿಜಯದಿಂದ ವೀರಬಲ್ಲಾಳ ಪಾಂಡ್ಯರಾಜ ಗಜಕೇಸರಿ ಮತ್ತು ಚೋಳರಾಜ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನಾಚಾರ್ಯ ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ವಹಿಸಿದ. ತಮಿಳುನಾಡಿನ ರಾಜಕೀಯದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರ ಪ್ರವೇಶವಾಯಿತು.

ಇಮ್ಮಡಿ ವೀರಬಲ್ಲಾಳ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜರಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಅತ್ಯಂತ ಸಮರ್ಥ. ಇವನು ತಂದೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕುಂದಿದ್ದ ಹೊಯ್ಸಳ ಸಾಮ್ರಾಟ ಪದವಿಯನ್ನು ಪುನಃ ಶಕ್ತಿಯುತವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಶೂರ. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಮನೆತನ ಇಡೀ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲೇ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಬಲವಾದ ರಾಜಮನೆತನವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗೆ ಬಂತು. ಇವನು ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೂ ಕಲೆಗೂ ವಿಶೇಷ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದ. ಅನೇಕ ಅಗ್ರಹಾರಗಳನ್ನೂ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಗಳನ್ನೂ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ. ಜೈನ, ಶೈವ, ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥಗಳಿಗೆ ಏಕಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದ. ಕನ್ನಡನಾಡಿನ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕವಿಗಳಾದ ಜನ್ನ, ರಾಜಾದಿತ್ಯ, ರುದ್ರಭಟ್ಟ, ವಿದ್ಯಾಚಕ್ರವರ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ಕವಿಗಳು ಇವನ ಸಮಕಾಲೀನರಾಗಿದ್ದರು. ಜನ್ನ ವೀರಬಲ್ಲಾಳನ ಆಸ್ಥಾನಕವಿಯಾಗಿದ್ದ. ಬಲ್ಲಾಳನು ಜನ್ನನಿಗೆ ಕವಿಚಕ್ರವರ್ತಿ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ನೀಡಿದ್ದ. ಕಲಾಪ್ರೇಮಿಯಾದ ವೀರಬಲ್ಲಾಳ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಸುಂದರ ದೇವಮಂದಿರಗಳು ನಿರ್ಮಾಣವಾದುವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಮೃತಾಪುರದ ಅಮೃತೇಶ್ವರ, ಅರಸೀಕೆರೆಯ ಸಹಸ್ರಕೂಟ ಜಿನಾಲಯ, ಅಲ್ಲಿನ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಬೆಳವಾಡಿಯ ವೀರನಾರಾಯಣ, ಕರ್ಲಮಂಗಲದ ರಂಗನಾಥ, ಹಿರೇಮಗಳೂರಿನ ಕೋದಂಡರಾಮ ಮೊದಲಾದವು ಮುಖ್ಯವಾದವು. ತನ್ನ ರಾಣಿಯರಲ್ಲೊಬ್ಬಳಾದ ಅಭಿನವಕೇತಳದೇವಿಯ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಬಲ್ಲಾಳ ಹಳೇಬೀಡಿನ ಕೇದಾರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಜಗತ್ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಬೇಲೂರಿನ ಚೆನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದ ಕಟ್ಟಡವನ್ನು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಿದ.

ಇಮ್ಮಡಿ ವೀರಬಲ್ಲಾಳನಿಗೆ ಉಮಾದೇವಿ ಚೋಳಮಹಾದೇವಿ, ಕೇತಲದೇವಿ, ತುಳುವಲದೇವಿ, ಅಭಿನವಕೇತಲದೇವಿ, ಪದ್ಮಲದೇವಿ ಮೊದಲಾದ ಹತ್ತು ಜನ ರಾಣಿಯರಿದ್ದರು. ಇವರು ಸಹ ರಾಜ್ಯಾಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಭಾಗಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಆಸಂದಿ ನಾಡಿನ ಗಂಗವಂಶದ ಬಮ್ಮರಸ ಮತ್ತು ಅವನ ಮಗ ನರಸಿಂಹ, ಹುಳಿಯೇರ ವಂಶದ ಗೋವಿದೇವ ಮತ್ತು ಅವನ ಮಗ ಬಲ್ಲಾಳ, ಹೊಳಲ್ಕೆರೆಯ ಮಾಚದೇವ– ಇವರು ಬಲ್ಲಾಳನ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯ ಸಾಮಂತರು. ತಂತ್ರಪಾಲ ಹೆಮ್ಮಾಡಿ, ಭರತಮಯ್ಯ, ಬಾಹುಬಲಿ, ಬಿಟ್ಟಿಮಯ್ಯ. ಚಂದ್ರಮೌಳಿ, ಎರೆಯಣ್ಣ, ಅಮಿತಯ್ಯ ಮುಂತಾದವರು ಇವನ ಮಂತ್ರಿ–ದಂಡನಾಯಕರು. ಪಟ್ಟದರಸಿ ಪದ್ಮದೇವಿಯ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಯುವರಾಜ ಇಮ್ಮಡಿ ನರಸಿಂಹ 1183ರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ. ಬಲ್ಲಾಳ ಅವನಿಗೆ ಉಚಿತವಾದ ಶಿಕ್ಷಣ ನೀಡಿ ಅವನ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ ಮಹೋತ್ಸವವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ 1220ರಲ್ಲಿ ಮರಣಹೊಂದಿದ.

ಇವನ ಮರಣವಾರ್ತೆಯನ್ನು ತಿಳಿದ ಕುವರಲಕ್ಷ್ಮನೇ ಆದಿಯಾಗಿ ಅನೇಕ ನಿಷ್ಠ ಅಂಗರಕ್ಷಕರು ಸಾವನ್ನಪ್ಪಿದರು. ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳು ಇಮ್ಮಡಿ ವೀರಬಲ್ಲಾಳನನ್ನು ಪೌರಾಣಿಕ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಇವನ ಆಳ್ವಿಕೆ ಜನಾದರಣೀಯವಾಗಿಯೂ ಸುಭಿಕ್ಷವಾಗಿಯೂ ಇತ್ತೆಂದು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. **(ಜಿ.ಆರ್.ಆರ್.)**

ಬಲ್ಲಾಳ III: ಹೊಯ್ಸಳ ವಂಶದ ಕೊನೆಯ ಚಕ್ರವರ್ತಿ (1292–1342). 3ನೆಯ ನರಸಿಂಹನ ಮಗ. ವೀರಬಲ್ಲಾಳ ಎಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಇವನ ತಂದೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯ ಎರಡು ಭಾಗವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಭ್ರಾತೃಕಲಹ ಬೇರೂರಿತ್ತು. ಬಲ್ಲಾಳನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಇವನ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪನಾದ ರಾಮನಾಥ ಎರಡು ಬಾರಿ ಇವನ ರಾಜ್ಯದ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಮುತ್ತಿದ. ಬಲ್ಲಾಳ ಅವನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ. ರಾಮನಾಥನ ತರುವಾಯ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯಾದ ಅವನ ಮಗ ವಿಶ್ವನಾಥ ಅಶಕ್ತನಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಬಲ್ಲಾಳ ತನ್ನ ಬಲವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಸಿಕೊಂಡು ವಿಶ್ವನಾಥನ ಆಳ್ವಿಕೆಗೊಳಗಾಗಿದ್ದ ಪ್ರದೇಶದ ಮೇಲೂ 1301ರ ವೇಳೆಗೆ ತನ್ನ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ. ಅತ್ತ ಸೇವುಣರು ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯದ ಉತ್ತರದ ಗಡಿಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರಲ್ಲದೆ, ಅವರ ಉಪಟಳ ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತಲೇ ಇತ್ತು. ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ 1300–02ರಲ್ಲಿ ಹಾನಗಲ್ಲಿನ ಕದಂಬ ಕಾಮದೇವ ಹೊಯ್ಸಳರ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧ ಹೂಡಿದ್ದ. 1301ರಲ್ಲಿ ಬಲ್ಲಾಳನ ಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದ ಸಾಂತರರ ಮೇಲೆ ಸೇವುಣ ರಾಮಚಂದ್ರನ ದಂಡನಾಯಕ ಏಬರನಾಯಕ ದಾಳಿ ಮಾಡಿದ. ಸೊಡಲದೇವನ ಮೇಲೂ ಸೆಣಸಿದ. 1303ರ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಕಂಪಿಲಿಯ ಕಂಪಿಲದೇವ ಸೇವುಣರ ಜೊತೆ ಸೇರಿ ಹೊಯ್ಸಳರ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ದಂಡನಾಯಕನಾಗಿದ್ದ ಸೋಮಯನನ್ನು ಕೊಂದ. ಆದರೆ ಬಲ್ಲಾಳ 1306ರಲ್ಲಿ ಸೇವುಣರನ್ನು ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿದ.

1310ರಲ್ಲಿ ಅಲಾಉದ್ದೀನ್ ಖಿಲ್ಜಿಯ ದಳಪತಿಯಾದ ಮಲಿಕ್ ಕಾಫೂರ್ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಮೇಲೆ ದಂಡಯಾತ್ರೆ ಕೈಗೊಂಡು ದೇವಗಿರಿಯ ಸೇವುಣರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ದೋರಸಮುದ್ರದತ್ತ ದಂಡೆತ್ತಿ ಬಂದ. ಬಲ್ಲಾಳ ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ದಂಡಯಾತ್ರೆ ಕೈಗೊಂಡಿದ್ದಾಗ ಅಲಾಉದ್ದೀನನ ಸೈನ್ಯ ದೋರ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಮುತ್ತಿತು. ಆಗ ಕೊಡಲೇ ಹಿಂದಿರುಗಿದ. ಬಲ್ಲಾಳನ ಸೈನ್ಯ ಅವನನ್ನು ಎದುರಿಸಿದರೂ ಗೆಲುವು ಅನಿಶ್ಚಿತವೆಂದು ಕಂಡುಬಂದುದರಿಂದ ಬಲ್ಲಾಳ ಅವನೊಡನೆ ಸಂಧಾನ ಏರ್ಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ವಿಶೇಷ ಕಾಣಿಕೆಯನ್ನು ಅವನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದ್ದಲ್ಲದೆ ಅವನು ಮಾಬರ್ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಹೋಗಲೂ ಸಹಾಯ ನೀಡಿದ. ಮಲಿಕ್ ಕಾಫರ್ ಮಧುರೆಯವರೆಗೂ ಹೋಗಿ ವಿಶೇಷ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ದೋಚಿಕೊಂಡು ಹಿಂದಿರುಗುವಾಗ ಬಲ್ಲಾಳನ ಕುಮಾರನಾದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳನನ್ನು (ವಿರೂಪಾಕ್ಷ) ಪಣವಾಗಿ ದೆಹಲಿಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋದ. ಅಲಾಉದ್ದೀನ್ ಖಿಲ್ಜಿ ಕುಮಾರ ಬಲ್ಲಾಳನಿಗೆ ರಾಜೋಚಿತವಾದ ಸನ್ಮಾನವನ್ನು ನೀಡಿ ಹೊಯ್ಸಳರಿಂದ ಪಡೆದಿದ್ದ ಕಾಣಿಕೆಯ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಹಾಗೂ ಒಡವೆವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ನೀಡಿ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸಿಕೊಟ್ಟ (1313).

ಮಲಿಕ್ ಕಾಫರ್ ಹಿಂದಿರುಗಿದ ಅನಂತರ ಬಲ್ಲಾಳ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯದ ಆದಾಯ ಮೂಲಗಳನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಗಡಿಗಳ ಸಂರಕ್ಷಣೆಗೆ ಗಮನವಿತ್ತ. ಆ ವೇಳೆಗೆ ಪ್ರಬಲನಾಗಿದ್ದ ಕಂಪಿಲದೇವನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ (1320) ತುಂಗಭದ್ರಾ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಆಭದ್ರವಾಗಿದ್ದ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸಿದ. ಅನಂತರ ತನ್ನ ಗಮನವನ್ನು ತಮಿಳುನಾಡಿನತ್ತ ಹರಿಸಿದ. ಅಲ್ಲಿ ಮಧುರೆಯ ಸಿಂಹಾಸನಕ್ಕಾಗಿ ಸಹೋದರರಾದ ವೀರಪಾಂಡ್ಯ ಮತ್ತು ಸುಂದರಪಾಂಡ್ಯರು ಕಚ್ಚಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ವೀರ ಬಲ್ಲಾಳ ವೀರಪಾಂಡ್ಯನನ್ನು ಸೋಲಿಸಲು ಸುಂದರಪಾಂಡ್ಯನಿಗೆ ನೆರವಾಗಿ ಅವನಿಂದ ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಅನೇಕ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡು ಅರುಣ ಸಮುದ್ರವನ್ನು (ತಿರುವಣ್ಣಾಮಲೈ) ತನ್ನ ದಕ್ಷಿಣದ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡ.

ಆ ವೇಳೆಗೆ ದೇವಗಿರಿ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳೂ ದೆಹಲಿ ಸುಲ್ತಾನನ ಅಧೀನವಾಗಿದ್ದವು. ಮಹಮದ್ ಬಿನ್ ತುಗಲಕ್‍ನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ 1325ರಲ್ಲಿ ಅವನ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಬಹಾಉದ್ದೀನ್ ಗುರ್ಷಾಸ್ಪ್ ಎಂಬುವನು ದಖನ್ನಿನಲ್ಲಿ ದಂಗೆಯೆದ್ದು ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಲು ಹವಣಿಸಿದ. ತುಗಲಕ್ ಅವನನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸಲು ಮಲಿಕ್ ಜಾದಾ ಎಂಬ ದಳಪತಿಯ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದ. ಬಹಾಉದ್ದೀನ್ ಹೆದರಿ ಆತ್ಮರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಕಂಪಿಲದೇವನ ಮರೆಹೊಕ್ಕ. ಕಂಪಿಲದೇವ ವೀರಾವೇಶದಿಂದ ತುಗಲಕನ ಸೈನ್ಯದೊಡನೆ ಹೋರಾಡಿ ಮಡಿದ. ಸಾಯುವ ಮುನ್ನ ಬಹಾಉದ್ದೀನನ್ನು ಆಶ್ರಯಕ್ಕಾಗಿ ಬಲ್ಲಾಳನಲ್ಲಿಗೆ ಕಳುಹಿಸಿದ. ಮಹಮ್ಮದೀಯರ ಸೈನ್ಯ ದೋರಸಮುದ್ರದತ್ತ ಧಾವಿಸಿತು. ತನ್ನ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಮಹಮ್ಮದೀಯರ ಆಕ್ರಮಣಕ್ಕೆ ಈಡು ಮಾಡಲು ಬಲ್ಲಾಳ ಸಿದ್ಧನಿರಲಿಲ್ಲವಾಗಿ ಬಹಾಉದ್ದೀನನನ್ನು ಮಲಿಕ್ ಜಾದಾನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದ. ಇದರಿಂದ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಹಾನಿಯುಂಟುಮಾಡದೆ ತುಗಲಕ್‍ನ ಸೈನ್ಯ ಹಿಂದಿರುಗಿತು.

ಮುಮ್ಮಡಿ ಬಲ್ಲಾಳನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೆಹಲಿ ಸುಲ್ತಾನರ ದಂಡಯಾತ್ರೆಗಳಿಂದ ದಕ್ಷಿಣಭಾರತದ ರಾಜಕೀಯ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಶೋಚನೀಯವಾಗಿತ್ತು. ದೇವಗಿರಿ, ವಾರಂಗಲ್ ಮತ್ತು ಕಂಪಿಲಿಯ ರಾಜಮನೆತನಗಳು ನಿರ್ನಾಮವಾಗಿದ್ದುವು. ಮಧುರೆಯ ಪಾಂಡ್ಯ ಮನೆತನವೂ ನಾಶವಾಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಮಹಮ್ಮದೀಯರ ಆಡಳಿತ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿತ್ತು. ಆಗ ಇಡೀ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಏಕೈಕ ರಾಜಮನೆತನವೆಂದರೆ ಹೊಯ್ಸಳರದು ಮಾತ್ರ. ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತವನ್ನು ಉತ್ತರದ ಮಹಮ್ಮದೀಯರ ದಾಳಿಯಿಂದ ಸಂರಕ್ಷಿಸಲೂ ಇಲ್ಲಿಂದ ಮಹಮ್ಮದೀಯರ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ತೊಡೆದುಹಾಕಲೂ ಬಲ್ಲಾಳ ನಿರ್ಧರಿಸಿದ. ಸೂಕ್ತವಾದ ಕಡೆಗಳಲೆಲ್ಲ ಸೈನ್ಯದ ತುಕಡಿಗಳನ್ನು ನೆಲೆಗೊಳಿಸಿದ. ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ಸಾಮಂತರು ಒಗ್ಗಟ್ಟಾಗಿ ತನ್ನ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ನೆರವಾಗುವಂತೆ ಕರೆ ನೀಡಿದ. ಈ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತುಳುನಾಡನ್ನೂ ಈತ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದು ಇವನ ರಾಜ್ಯ ಪಶ್ಚಿಮ–ಪೂರ್ವ ಸಮುದ್ರಪರ್ಯಂತವೂ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯಿಂದ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಮಧುರೆಯ ಗಡಿಯವರೆಗೂ ಹಬ್ಬಿದ್ದಿತು.

ಆವಶ್ಯಕವಾದ ಸಿದ್ಧತೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು 94 ವರ್ಷ ವಯಸ್ಸಿನ ವೃದ್ಧ ವೀರಬಲ್ಲಾಳ ಮಧುರೆಯನ್ನು ಮಹಮ್ಮದೀಯ ಆಡಳಿತದಿಂದ ಪಾರುಮಾಡಲು 1342ರ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ಸೈನ್ಯದ ಅಖಂಡ ನಾಯಕತ್ವವನ್ನು ವಹಿಸಿ ಮುನ್ನಡೆದ. ಕಣ್ಣಾನೂರು ಕೊಪ್ಪ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ವೀರಬಲ್ಲಾಳ ಮಧುರೆಯ ಸುಲ್ತಾನನಾದ ಗಯಾಸುದ್ದೀನನ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸೋಲಿಸಿದ. ಶರಣಾಗತರಾದ ಮಹಮ್ಮದೀಯರು ಅಲ್ಲಿಂದ ನಿರ್ಗಮಿಸಲು ಎರಡು ವಾರಗಳ ಅವಧಿಯನ್ನು ಬಲ್ಲಾಳ ನೀಡಿದ. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದರ್ಶಿಯಾದ ಇಬ್ನ್ ಬತೂತನ ವರದಿಯ ಪ್ರಕಾರ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ನಿರಾಯುಧರಾದ ಬಲ್ಲಾಳನ ಸೈನಿಕರ ಮೇಲೆ ಮಹಮ್ಮದೀಯರು ಉಗ್ರದಾಳಿ ನಡೆಸಿದರು. ವೀರ ಬಲ್ಲಾಳ ಸೆರೆಸಿಕ್ಕಿದ. ಸುಲ್ತಾನ ಅವನನ್ನು ವಧಿಸಿ ಚರ್ಮಸುಲಿದು ಹೊಟ್ಟು ತುಂಬಿ ಬೊಂತೆ ಮಾಡಿ ಮಧುರೆಯ ಕೋಟೆಯ ಮೇಲಿಟ್ಟು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದ. ಈ ಘಟನೆ 1342ರಲ್ಲಿ ನಡೆದಿರಬಹುದು.

ಅಸ್ತವ್ಯಸ್ತವಾಗಿ ಸಂಕುಚಿತವಾಗಿದ್ದ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಭುವಾಗಿ ತನ್ನ ಬಾಹುಬಲದಿಂದ ಅದನ್ನು ಬಹುವಾಗಿ ವಿಸ್ತರಿಸಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಪ್ರಾಚೀನ ಹಿಂದು ರಾಜಮನೆತನಗಳ ಏಕೈಕಪ್ರಭುವಾಗಿ ಮೆರೆದ ಬಲ್ಲಾಳನ ಅವಸಾನದೊಂದಿಗೆ ಹೊಯ್ಸಳರ ಆಳ್ವಿಕೆಯೂ ಕೊನೆಗೊಂಡಿತು. ಇವನು ನಡೆಸಿದ ರಾಜ್ಯ ಸಂಘಟನಾ ಕಾರ್ಯ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬರಲು ಬುನಾದಿಯಾಯಿತು.

ಬಲ್ಲಾಳ ತುಳುನಾಡಿನ ಚಿಕ್ಕಾಯಿತಾಯಿ ಎಂಬುವಳನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಿದ್ದ. ಈಕೆ ಇವನ ಮರಣಾನಂತರವು ಆ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕಾಲ ಅಧಿಕಾರ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಬಲ್ಲಾಳನ ಮಗ. ಇವನು 3ನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳನ ಅನಂತರ 1343ರಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟವೇರಿದರೂ ಇವನ ಬಗ್ಗೆ ಹೆಚ್ಚೇನೂ ತಿಳಿದಿಲ್ಲ. ಆಗತಾನೇ ಉದಿಸಿದ್ದ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಹೊಸ ಅಲೆಯಲ್ಲಿ ಈತನೂ ತೇಲಿಹೋಗಿರಬೇಕು. ಮಾಧವ, ಮದಿಗಿದೇವ, ಕೇತಯ, ಸಿಂಗಯ, ಮಾಚಯ, ಬಲ್ಲಪ್ಪ ಮುಂತಾದವರು ಇವನ ದಂಡನಾಯಕರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯರು. ಬಲ್ಲಾಳನ ಕಾಲದ ರಾಜಕೀಯ ಪ್ರಕ್ಷುಬ್ಧತೆಯಲ್ಲಿ ಕಲಾ–ಸಾಹಿತ್ಯಿಕ ಕೆಲಸಗಳು ಹೆಚ್ಚೇನೂ ನಡೆದಂತೆ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖ ದೊರಕುವುದು ಬಹಳ ಅಪರೂಪ. **(ಜಿ.ಆರ್.ಆರ್.)**

ಬಲ್ಲಾಳರಾಯನ ದುರ್ಗ: ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಮೂಡಿಗೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಮೂಡಿಗೆರೆಯಿಂದ ಸು. 44ಕಿಮೀ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ, ಕೆಳಗೂರಿಗೆ ಎದುರಾಗಿ ಇರುವ ಗಿರಿದುರ್ಗ. ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟ ಶ್ರೇಣಿಯ ದೊಡ್ಡ ಗಿರಿಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟದಿಂದ 1,506 ಮೀ ಎತ್ತರವಿದೆ. ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಮೂರು ಸುತ್ತಿನ ಒಂದು ಕೋಟೆ ಇದೆ. ಕೊಟಿಗೆಹಾರ ಘಟ್ಟ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸುವ ಆಯಕಟ್ಟಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಕೋಟೆ ಬಹು ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಮೂಡಿಗೆರೆ–ಕಳಸ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸಾಗಿ ಈ ಕೋಟೆ ಸ್ಥಳವನ್ನು ತಲುಪಬಹುದು. ಈ ದುರ್ಗದ ಒಳಗಡೆ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಆದರೆ ಈಗ ಇರುವ ಕೋಟೆ ಸು.17–18ನೆಯ ಶತಮಾನದ ನಿರ್ಮಾಣ. ಕರಿಕಲ್ಲಿನ ಗೋಡೆಗಳು, ಬುರುಜು ಮುಂತಾದ ಅಂಗಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದುರ್ಗ ಚಚ್ಚೌಕವಾಗಿದೆ. ಕೋಟೆಗೆ ಎರಡು ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರಗಳಿವೆ. ಒಂದನ್ನು ದಿಡ್ಡಿಬಾಗಿಲು ಎಂದೂ ಮತ್ತೊಂದನ್ನು ಸಿಂಹಬಾಗಿಲು ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆ 3–6ಮೀ ದಪ್ಪವಾಗಿಯೂ 4.5ಮೀ ಎತ್ತರವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ದುರ್ಗದ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಿಂದ ಕುದುರೆಮುಖ ಪರ್ವತ ಹಾಗೂ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲಾ ಪ್ರದೇಶದ ಸುಂದರ ದೃಶ್ಯ ದೊರಕುತ್ತದೆ. ದುರ್ಗದ ಪೂರ್ವ ಭಾಗದ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಸ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಟ್ಟಡಗಳ ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ. ಒಂದು ಬಹಳ ದೊಡ್ಡದು. ಇದು ಅರಮನೆಯ ಕಟ್ಟಡವಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ದುರ್ಗದ ಉತ್ತರದ ಕಡೆಯ ಮಾರ್ಗ ಬಹುದ ಇಳಿಚಾರಾಗಿದೆ. ಹಿಂದೆ ಇದು ಹೆಚ್ಚು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಮಾರ್ಗವೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಈಗ ಹುಲಿಕಲ್ಲು ಎಸ್ಟೇಟ್ ಮಾರ್ಗದಿಂದ ಕೋಟೆಯನ್ನು ತಲುಪಬಹುದು. ಬಿದನೂರನ್ನು 1763ರಲ್ಲಿ ಹೈದರ್ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಾಗ ಬಿದನೂರಿನ ರಾಣಿ ಬಲ್ಲಾಳರಾಯನ ದುರ್ಗದಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯ ಪಡೆದಿದ್ದಳು. ಕೊನೆಗೆ ಈ ಕೋಟೆಯೂ ಹೈದರನ ವಶವಾ

ಯಿತು. ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕೆರೆಗಳು ಮತ್ತು ಹಳೆಯ ಶಿಥಿಲವಾದ ಕಟ್ಟಡಗಳ ಅವಶೇಷಗಳೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಈಗ ಇಲ್ಲಿ ಗಿಡಮರಗಳು ದಟ್ಟವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿವೆ. ಕೋಟೆ ಬಹಳ ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ. *

ಬಲ್ಲಾಳರು: ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಈ ಹೆಸರಿನ ಅನೇಕ ತುಂಡರಸರು, ಸ್ಥಾನ ಮುಖಂಡರು ಕಂಡುಬರುತ್ತಾರೆ. ಇವರು ಒಟ್ಟಾರೆ ಯಾವುದೇ ಒಂದು ವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರಲ್ಲ. ಬಲಿಷ್ಠ, ಬಲ್ಲವ, ಶ್ರೇಷ್ಠ ಮತ್ತು ಯೋಗ್ಯ ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥ ಬಲ್ಲಾಳ ಪದದ ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದ್ದು, ಸ್ಥಾನವಿಶೇಷತೆಯಿಂದಲೋ ದಕ್ಷತೆಯ ಪ್ರಭಾವದಿಂದಲೋ ಅಥವಾ ಅಧಿಕಾರವೇತ್ತ ಸಂತತಿಯ ಸೂಚಕವಾಗಿಯೋ ಈ ಪದ ಬೇರೆಬೇರೆಯವರಿಗೆ ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. ಬಲ್ಲಾಳರು ಜೈನ, ಬಂಟ ಅಥವಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವಂಶೀಯರು. ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಜೈನ ಅಥವಾ ಬಂಟರ ಬಲ್ಲಾಳರಿದ್ದರೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಬಲ್ಲಾಳರೂ ಕಂಡುಬರುವರು. ಉಡುಪಿಯ ಅಂಬಲಪಾಡಿಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮನೆತನದ ಬಲ್ಲಾಳರು ಇಂದಿಗೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದಿರುವರು. (ಆರ್.ಟಿ.ಎಸ್.)

ಬಸತಿಪುರ: ಚಾಮರಾಜನಗರ ಜಿಲ್ಲೆ ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲದಿಂದ 2ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಬಸದಿಗಳು ಇದ್ದಕಾರಣ ಈ ಊರಿಗೆ ಬಸತಿಪುರ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಜೈನಯತಿಯೊಬ್ಬ 480ರಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಸ್ಥಳೀಯ ಜನರು ಆತನ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಜೈನಧರ್ಮದತ್ತ ವಾಲಿದರು. ಅವನು ಅನೇಕ ಬಸದಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಈಗಲೂ ಆ ಬಸದಿಯ ಅವಶೇಷಗಳು ಉಳಿದುಕೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ಶೈವಧರ್ಮ ಉಚ್ಛ್ರಾಯ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಚಿನ್ನದ ರಥದ ಉತ್ಸವ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತಂತೆ. ಕಾಲಕ್ರಮೇಣ ಜೈನಧರ್ಮವು ಕಾಲೂರಿದ ನಿಮಿತ್ತ ಮತೀಯ ಘರ್ಷಣೆಯಲ್ಲಿ ಈ ರಥ ಅಲ್ಲಿಯ ಪುಷ್ಕರಣಿಯಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಡೆಯಾಯಿತೆಂಬ ಐತಿಹ್ಯವಿದೆ.

ಈ ಊರಿನ ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಕಲ್ಲುಬಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಸು.7–8ನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಒಂದು ಶಾಸನ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಇದು ಸಂಸ್ಕೃತಭಾಷೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಆ ಶಾಸನದ ವಿವರಗಳು ಹೀಗಿವೆ: ಆಚಾರ್ಯಪುಷ್ಪನಂದಿ ಬಲದೇವ ಮುನಿಯ ಮೋಕ್ಷದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹಾಜರಿದ್ದನೆಂದು ಆ ಗುರುವಿನ ಪರವಾಗಿ ಬಸದಿಯನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಲಾಗಲಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಆತ ಆ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಸಲ್ಲೇಖನ ವ್ರತವನ್ನು ಕೈಗೊಂಡು ತನ್ನ ದೇಹತ್ಯಾಗ ಮಾಡಿದನೆಂದೂ ಆ ಆಚಾರ್ಯನು ಪುರಿಮಂಡಲ ಪ್ರದೇಶವನೆಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಈ ಗ್ರಾಮ ಕುರುಬನಕಟ್ಟೆಯ ಚೆನ್ನಯ್ಯ, ಲಿಂಗಯ್ಯರ ಕಂಡಾಯಗಳ ತಂಗುದಾಣವಾಗಿದೆ. ಈ ಕಂಡಾಯಗಳನ್ನೂ ಮೆರೆಸುವುದು ಇಲ್ಲಿನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವಾಗಿದೆ. ಸಿದ್ಧಪ್ಪಾಜಿ ಗದ್ದಿಗೆ ಈಗ ಸಿದ್ದಪ್ಪಾಜಿ ದೇವಸ್ಥಾನವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತನೆಗೊಂಡಿದೆ (1992). ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಯುಗಾದಿಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ದಪ್ಪಾಜಿಕೊಂಡೋತ್ಸವ ವಿಜೃಂಭಣೆಯಿಂದ ಜರುಗುತ್ತದೆ. (ಜಿ.ಎಸ್.ಎಸ್‌ಎಚ್.)

ಬಸಪ್ಪ, ಎಂ.ಆರ್.: ಜನಪದ ಕಲೆಯಾದ ವೀರಗಾಸೆಯ ಹೆಸರಾಂತ ಕಲಾವಿದ. ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ತರೀಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕು ಅಜ್ಜಂಪುರ ಹೋಬಳಿ ಮಾಳೇನಹಳ್ಳಿಯ ಬಡಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ರಂಗಪ್ಪ, ತಾಯಿ ನೀಲಮ್ಮ. ಕಡುಕಷ್ಟದಿಂದ ಎಸ್.ಎಸ್.ಎಲ್.ಸಿ. ಯವರೆಗೆ ಓದಿದರು. ಅನಂತರ ಆರ್ಥಿಕ ತೊಂದರೆಯಿಂದ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮುಂದುವರೆಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗದೆ ಹುಟ್ಟೂರಿಗೆ ಮರಳಿದರು. ಬದುಕಿನ ತಾಪತ್ರಯಗಳಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿದರೂ ಪಕ್ಕದ ನುಲೇನೂರಿನಿಂದ ಕರಡಿ–ಚಮಾಳ ವಾದ್ಯಗಳ ರಿಂಗಣ ಕೇಳಿ ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಇದರಿಂದ ಮನಸ್ಸು ಅತ್ತ ಕಡೆ ಸಳೆದಾಗ ಅಲ್ಲಿಗೆ ತೆರಳಿದರು. ಅಲ್ಲಿ ವೀರಗಾಸೆ ಕಲೆಯ ತರಬೇತಿ ಶಾಲೆ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಕಲಿಯುವ ಆಸೆ ಇದ್ದರೂ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಕಾಸಿರಲಿಲ್ಲ. ಹಾಗಾಗಿ ನಿತ್ಯಮೌನ ಪ್ರೇಕ್ಷಕರಾದರು. ಕೊನೆಗೆ ಏಕಲವ್ಯನಂತೆ ತನಗೆ ತಾನೇ ಗುರುವಾದರು. ಹದಿನೈದರ ಹರಯದಲ್ಲಿ ಉಕ್ಕಿದ ಈ ಬಯಕೆ ಹಗಲೂರಾತ್ರಿ ಕಾಡಿ ಇವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಕಲಾವಿದನನ್ನು ರೂಪಿಸಿತು. ಅವರಿವರ ಸಹಕಾರದಿಂದ ವಾದ್ಯ ಸಂಪಾದಿಸಿ ಬಡಿಯಲು ಕಲಿತು, ಕಾಲಿಗೆ ಗೆಜ್ಜೆ ಕಟ್ಟಿ ಹೆಜ್ಜೆ ಹಾಕತೊಡಗಿದರು. ಅನಂತರ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಹತ್ತಾರು ಪ್ರದರ್ಶನ ನೀಡಿ ಸೈ ಎನಿಸಿಕೊಂಡರು. ತಮ್ಮದೇ ವೀರಗಾಸೆ ತಂಡ ಕಟ್ಟಿ ಭಾರತದ ಉದ್ದಗಲಕ್ಕೂ ಸಂಚರಿಸಿದರು. ಹಿಂದುಳಿದ ವರ್ಗದ ಗ್ರಾಮೀಣ ಪ್ರದೇಶದ ನೂರಾರು ಕಲಾವಿದರಿಗೆ ವೀರಗಾಸೆ ಕುಣಿತದಲ್ಲಿ ತರಬೇತಿ ನೀಡಿ 40ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ತಂಡಗಳ ಹುಟ್ಟಿಗೆ ಕಾರಣರಾದರು.

ವೀರಗಾಸೆ ಕಲೆಯ ದಿಗಂತವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿದ ಇವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ–ಗೌರವಗಳು ಲಭಿಸಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಜಾನಪದ ಮತ್ತು ಯಕ್ಷಗಾನ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1996), ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (2001), ಜಾನಪದಶ್ರೀ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (2002) ಇವು ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಹಲವಾರು ಸಂಘ–ಸಂಸ್ಥೆಗಳೂ ಇವರಿಗೆ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿವೆ. (ಎಂ.ಎಸ್‌ಎಚ್‌ಐ.)

ಬಸರಾಳು: ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆ ಮಂಡ್ಯ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಹೋಬಳಿ ಮತ್ತು ಅದರ ಕೇಂದ್ರ ಸ್ಥಳ. ಮಂಡ್ಯಕ್ಕೆ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ 24ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಗ್ರಾಮ ಹೊಯ್ಸಳ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಹೆಸರಾದ ಸ್ಥಳ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 3,589. ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದು ಬಸುರಿವಾಳ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಆಗ್ರಹಾರವಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿರುವ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯವನ್ನು 1234ರಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರ ದೊರೆ ಎರಡನೆಯ ನರಸಿಂಹನ ದಂಡನಾಯಕ ಹರಿಹರ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ. ಹರಿಹರ ಸೇವುಣರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಅದರ ಸ್ಮರಣಾರ್ಥವಾಗಿ, ಇದೇ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನಾದ ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ, ಅವನು ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. 1234ರಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ನರಸಿಂಹ, 1237ರಲ್ಲಿ ವೀರಸೋಮೇಶ್ವರ, 1239ರಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ನರಸಿಂಹ ಮತ್ತು 1625ರಲ್ಲಿ ಪಾಳೆಯಗಾರ ಕೆಂಪ ಭೈರರಸ ಮೊದಲಾದವರು ಈ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿದ್ದರೆಂಬುದು ಇಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯ ಸುಮಾರು ನಾಲ್ಕು ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ನಕ್ಷತ್ರ ಆಕಾರದ ಜಗತಿಯ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿದೆ. ಇದೊಂದು ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲ. ಪಶ್ಚಿಮದ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದೆ ಒಂದು ಸುಕನಾಸಿಯಿದೆ. ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಗರ್ಭಗುಡಿಗಳ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಚಾಚಿದಂತೆ ಒಂದು ನವರಂಗವಿದೆ. ಇದರ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಂದಿ ಗುಡಿಯಿದೆ. ಎತ್ತರದ ಲಿಂಗವಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣದ ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಿಗ್ರಹವಿದ್ದಿರಬಹುದು. ಈಗ ಸೂರ್ಯನ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಲಾಗಿದೆ. ಉತ್ತರದ ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಇದ್ದಿರಬಹುದಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಿಗ್ರಹ ಕಾಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನವರಂಗದ ದ್ವಾರದ ಮೇಲೆ ತಾಂಡವೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ಶೈವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದ ಕಂಬಗಳು ಬಹು ಸುಂದರವಾಗಿವೆ. ನವರಂಗದ ಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಜಾಲಂಧ್ರಗಳಿವೆ. ಗೋಡೆಗಲ್ಲಿರುವ ಗೂಡುಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿ, ಗಣೇಶ, ಮಹಿಷಾಸುರಮರ್ದಿನಿ ಮುಂತಾದ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಇದರ ಮುಂದಿರುವ ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯರ ಶಿಲ್ಪಸಮೂಹ ಗಮನಾರ್ಹವಾ

ದುದು. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಗೋಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕೆಳಗಿನಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಆರು ಸಾಲು ವಿಗ್ರಹಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಆನೆಗಳು, ಕುದುರೆಗಳು, ಸಿಂಹಗಳು, ಪೌರಾಣಿಕ ಕಥೆಗಳ ಪಟ್ಟಿಕೆಯೂ ಗಮನಾರ್ಹವಾದುದು. ದಕ್ಷಿಣದ ಬಾಗಿಲಿನಿಂದ ರಾಮಾಯಣದ ಕಥೆಗಳು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಅನಂತರ ಮಹಾಭಾರತದ ಕಥೆಗಳೂ ಅನಂತರ ಭಾಗವತವೂ ಅದಾದ ಮೇಲೆ ಇತರ ಪೌರಾಣಿಕ ಕಥೆಗಳೂ ಕೆತ್ತಲಾಗಿವೆ. ಪೌರಾಣಿಕ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಗಜಾಸುರಮರ್ದನ, ಕೃಷ್ಣಲೀಲೆ, ಭೀಮ–ದುರ್ಯೋಧನರ ಯುದ್ಧ, ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪು ಸಂಹಾರ, ರಾವಣ ಸಂಹಾರ ಮುಂತಾದವು ಬಹು ಸುಂದರವಾಗಿವೆ: ಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳ ಮೇಲೆ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ದುರ್ಗಾ, ಅಂಧಕಾಸುರ ಸಂಹಾರ, ಯೋಗಾನರಸಿಂಹ, ಭೈರವ, ಹಲಾಯುಧ, ಮನ್ಮಥ ಮತ್ತು ರತಿ, ಬಲಿ ಮತ್ತು ವಾಮನ, ವೇಣುಗೋಪಾಲ, ಕುಮಾರ ಮುಂತಾದ ನೂರಾರು ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಈ ದೇವಾಲಯ ಸಣ್ಣ ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆದಿದೆ. ಉಳಿದಿರುವ ರಮ್ಯ ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಇದೂ ಒಂದು. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಸಮೀಪದಲ್ಲೇ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ್ದೇ ಆದ, ಆದರೆ ಕಲಾ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅಷ್ಟು ಮುಖ್ಯವಲ್ಲದ, ವಿಷ್ಣುವಿನ ದೇವಾಲಯವು ತಟಾಕವೂ ಕೆಲವು ವೀರಗಲ್ಲುಗಳೂ ಇವೆ. **(ಎ.ವಿ.ಎನ್.)**

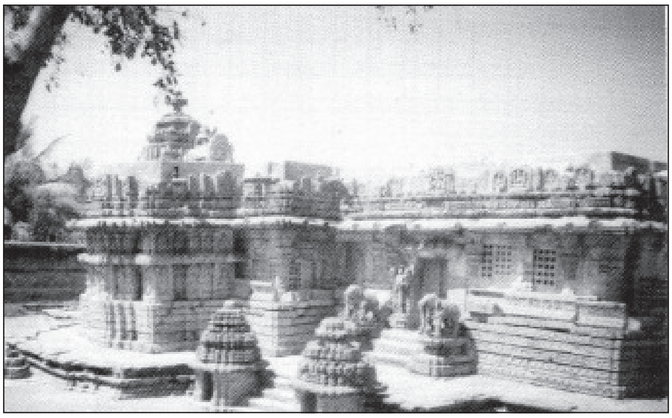

ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯ

ಬಸರೂರು: ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಕುಂದಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಕುಂದಾಪುರದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ 8ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 6,532. ಈ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಕೋಟೆ ಸುತ್ತುವರಿದಿದೆ. ಹೊರಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆಗಳು ಮತ್ತು ಒಳಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲಿದ್ದ ಕಂದಕಗಳನ್ನು ಈಗಲೂ ಕಾಣಬಹುದು. ಹಿಂದೆ ವಸು ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಎಂಬವನು ಬಸರೂರನ್ನು ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನೂ ಕೆರೆಗಳನ್ನೂ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಹಿಂದೆ ಇದಕ್ಕೆ ಬಸುರೆಪಟ್ಟಣ, ಬರ್ಕಲೂರು ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿದ್ದುವು. ಕ್ರಿಸ್ತಶಕಾರಂಭದ ರೋಮನ್ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಕಾಲದ ವರ್ತಕರ ದಾಖಲೆಗಳಲ್ಲೂ ಈ ಊರಿನ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. 17 ಮತ್ತು 18ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ವಸುಪುರ ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಬಸರೂರಿಗೆ ಮಲಬಾರ್, ಓರ್ಮುಜ್, ಏಡನ್ ಮತ್ತು ಜಹೆರ್–ಇವುಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪಾರಿ ಹಡಗುಗಳು ಬರುತ್ತಿದ್ದುವೆಂದು 1514ರಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದ ಬಾರ್ಬೋಸ ಎಂಬ ಪ್ರವಾಸಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. 1570–80ರ ಮಧ್ಯೆ ಈ ಊರನ್ನು ಗೇರುಸೊಪ್ಪೆಯ ರಾಣಿ ಬಿಜಾಪುರಕ್ಕೆ ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟರೂ ಬಿಜಾಪುರದ ಆಳ್ವಿಕೆ ಇಲ್ಲಿ ನಡೆಯಲಿಲ್ಲ. 16ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಬಸರೂರು ಪೋರ್ಚುಗೀಸರಿಗೆ ಸೇರಿತು. 18ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಡಚ್ಚರು ಇಲ್ಲಿ ಕೋಠಿಯೊಂದನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ್ದರು. ಬಸರೂರಿನಲ್ಲಿ 10 ಮತ್ತು 11ನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ನಕರೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ತುಳುವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಇವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಆದಿನಾಥೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ವೆಂಕಟರಮಣ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಹಳೆಯವು. ಇಲ್ಲಿನ ಕೋಟೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಮಹಾಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿತ್ತು. ಈ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದಂತಿರುವ ಮೂರು ದೊಡ್ಡ ಕೆರೆಗಳು ಈಗಲೂ ಉಪಯೋಗದಲ್ಲಿವೆ. ಬಸರೂರು ಹಿಂದೆ ನಾಥಪಂಥದ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು.

ಗೋವದಿಂದ ಬಂದ ಕ್ರೈಸ್ತರು 1570ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ ಒಂದು ಚರ್ಚು ಮತ್ತು ಆಸ್ಪತ್ರೆ ಇಲ್ಲಿ ಇವೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಗುಡಿಗಾರರ ಮರದ ಕೆತ್ತನೆಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. **(ಸಿ.ಕೆ.ವೈ.ಡಿ.)**

ಬಸವಕಲ್ಯಾಣ: ಬೀದರ್ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಪಟ್ಟಣ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹುಮನಾಬಾದ ಮತ್ತು ಭಾಲ್ಕಿ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗ, ಆಳಂದ ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಭಾಲ್ಕಿ– ಈ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ರಾಜ್ಯವೂ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. 1965ರ ನವೆಂಬರ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನ ಭಾಲ್ಕಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ 25 ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನೂ ಹುಮನಾಬಾದ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ 89 ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನೂ ಬಸವ ಕಲ್ಯಾಣ ಪಟ್ಟಣವನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ರಚಿಸಲಾಯಿತು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಜನಸಂಖ್ಯೆ 18,47,248.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ದಕ್ಷಿಣದ ಪ್ರಸ್ಥಭೂಮಿಯ ಭಾಗವಾಗಿದೆ. ಇದು ಘನೀಭೂತ ಲಾವಾರಸದಿಂದ ಆದ ಟ್ರಾಪ್‌ಕಲ್ಲು ಮತ್ತು ಅದರಿಂದ ರೂಪಾಂತರವಾದ ಜಂಬುಕಲ್ಲು ಇರುವ ಪ್ರದೇಶ. ತಾಲ್ಲೂಕು ಸಾಮಾನ್ಯತಃ ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟಕ್ಕಿಂತ ಸುಮಾರು 610 ಮೀಟರ್ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿದೆ. ಹವಾಗುಣ ಉತ್ತಮವೆನ್ನಬಹುದು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 891.76 ಮಿಮೀ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನೈಋತ್ಯ ಭಾಗದ ಗಡಿಯನ್ನು ಬೆಣ್ಣೆತೊರೆ ನದಿ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರಮುಟ್ಟಿ ಹೋಗುವುದು. ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ಗಂಡೋರಿ ನದಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಉತ್ತರದಿಂದ ನೇರವಾಗಿ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದರೆ, ಮುಲ್ಲಾಮಾರಿ ಪಶ್ಚಿಮದಿಂದ ಆಗ್ನೇಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಕಾರಂಜಾ ನದಿಯನ್ನು ಭಾಲ್ಕಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಖನಿಜಸಂಪತ್ತು ಇಲ್ಲವಾದರೂ ಇಲ್ಲಿಯ ಫಲವತ್ತಾದ ಕೆಂಪುಮಿಶ್ರಿತ ಮತ್ತು ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣಿನ ಭೂಮಿ ವ್ಯವಸಾಯ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಬಾವಿಗಳು ಮತ್ತು ಕೆರೆಗಳು ನೀರಾವರಿಯ ಮುಖ್ಯ ಸಾಧನಗಳು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವ್ಯವಸಾಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಪ್ರಥಮ ಹಂತವಾಗಿ ಮುಲ್ಲಾಮಾರಿ ನಾಲಾ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು 1,327 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಷ್ಟು ಅರಣ್ಯವಿದೆ. ಉಳಿದ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಜೋಳ, ಸಜ್ಜೆ, ಸೇಂಗ, ಬತ್ತ, ಕಬ್ಬು, ತೊಗರಿ, ಹತ್ತಿ ಮತ್ತು ತೈಲಬೀಜಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಬಸವ ಕಲ್ಯಾಣ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೈಮಗ್ಗದ ಬಟ್ಟೆಗಳು ಮತ್ತು ಸೀರೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಸುಮಾರು 1,800 ಕೈಮಗ್ಗಗಳೂ 18 ಸಣ್ಣ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳೂ 1 ಖಂಡಸಾರಿ, 1 ರಾಸಾಯನಿಕ ಮತ್ತು 3 ತಾಂತ್ರಿಕ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳೂ

ಇವೆ. ಜೊತೆಗೆ ಸೇಂಗಾ ಎಣ್ಣೆ ಮತ್ತು ಮುದ್ದಿನ ಸಾಮಾನುಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯೂ ಉಂಟು. ಹೈದರಾಬಾದ್– ಹುಮನಾಬಾದ–ಸೊಲ್ಲಾಪುರ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹಾದು ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಭಾಲ್ಕಿ–ನಿಲಂಗಾ ರಸ್ತೆ ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿದೆ. ಬಸವಕಲ್ಯಾಣದಿಂದ ಈ ರಸ್ತೆಗೆ ಸಂಪರ್ಕವುಂಟು. ಬಸವಜಯಂತಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಉತ್ಸವ.

ಬಸವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಬಸವ ಕಲ್ಯಾಣ

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಬಸವಕಲ್ಯಾಣವೇ ಬಹು ಮುಖ್ಯ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕೇಂದ್ರ. ಬಸವಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕೆ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಚಂದಕಾಪುರ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಶಿವ ದೇವಾಲಯವೂ ಅಮೃತಕುಂಡವೆಂಬ ಕೊಳವೂ ಇವೆ. ಬಸವ ಕಲ್ಯಾಣ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕಿರುವ ಕಿನ್ನಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ವರ್ಷ ಫೆಬ್ರವರಿಯಲ್ಲಿ ಶರಣ ಬಸವೇಶ್ವರನ ಜಾತ್ರೆ 3 ದಿನಗಳ ಕಾಲ ನಡೆಯುವುದು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿರುವ ಕೋಹಿನೂರ್ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಜಿಂದಷಾ ಮದರ್‌ಷಾ ದರ್ಗಾ ಇದೆ. ಬಸವ ಕಲ್ಯಾಣದ ಉತ್ತರಕ್ಕಿರುವ ಹುಲಸೂರು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ವೀರಭದ್ರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಏಪ್ರಿಲ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ 3 ದಿನಗಳ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುವುದು. ಬಸವ ಕಲ್ಯಾಣದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕಿರುವ ಗೋರ್ತಾ (ಬಿ) ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಏಪ್ರಿಲ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯ ಜಾತ್ರೆ ಆ ಸುತ್ತಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ.

ಬಸವಕಲ್ಯಾಣ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಪಟ್ಟಣ. ಬೀದರ್‌ನ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ 80ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಗುಲ್ಬರ್ಗಕ್ಕೆ 99ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಭಾಲ್ಕಿಗೆ 55ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ 683ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 58,742. ಹಿಂದೆ ಹುಮನಾಬಾದ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಈ ಪಟ್ಟಣ ಬಸವಕಲ್ಯಾಣ ತಾಲ್ಲೂಕು ರಚನೆಯಾದ ಮೇಲೆ ಅದರ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರವಾಯಿತು.

ಬಸವಕಲ್ಯಾಣ ಐತಿಹಾಸಿಕ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ರಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಖ್ಯಾತಿ ಪಡೆದಿರುವ ಪ್ರಾಚೀನ ಪಟ್ಟಣ. ಇದು ಹಿಂದೆ ಚಾಳುಕ್ಯರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ಚಾಳುಕ್ಯ ಜಯಸಿಂಹನ ಮಗ ಚಾಳುಕ್ಯ 1ನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ (1042–68) ಇದನ್ನು ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡ. ಈ ಊರಿನ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೇ ಇವರು ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದರು. ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲದ ವಿಜ್ಞಾನೇಶ್ವರಕೃತ ಮಿತಾಕ್ಷರಾದಲ್ಲಿ. ಬಿಲ್ಹಣನ ವಿಕ್ರಮಾಂಕದೇವ ಚರಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಚಾಳುಕ್ಯ ಕಾಲದ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪಟ್ಟಣದ ವರ್ಣನೆ ದೊರಕುತ್ತದೆ. ಬಸವೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಇತರ ವಚನಕಾರರು ಈ ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಹೊಗಳಿದ್ದಾರೆ. ಈ ರಾಜಧಾನಿ 12 ಗಾವುದ ಉದ್ದವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಈಗಿನ ನಾರಾಯಣಪುರ, ಶಿವಪುರ, ಪ್ರತಾಪಪುರ ತ್ರಿಪುರಾಂತಕಪುರ, ಉಮಾಪುರ ಎಲ್ಲವೂ ಕಲ್ಯಾಣದ ವಿಸ್ತರಣೆಗಳೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಚಾಳುಕ್ಯರ ಅನಂತರ ಕಳಚುರಿ ಬಿಜ್ಜಳನೂ ಇದನ್ನೇ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮುಂದುವರಿಸಿದ. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲೇ ಬಸವೇಶ್ವರರ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕ್ರಾಂತಿ ನಡೆದದ್ದು. ಆ ಕ್ರಾಂತಿಗೆ ಈ ಕಲ್ಯಾಣವೇ ಮುಖ್ಯ ನೆಲೆ. ಅನಂತರ ಇದು ದೇವಗಿರಿ ಯಾದವರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಸೇರಿದ್ದು ಮಹಮ್ಮದ್ ಬಿನ್ ತುಗಲಕನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುಸ್ಲಿಮರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತು. ಅನಂತರ ಗುಲ್ಬರ್ಗದ ಬಹುಮನೀ ಸುಲ್ತಾನರಿಗೂ ಬಿದರೆಯ ಬರೀದ್ ಶಾಹೀ ಸುಲ್ತಾನರಿಗೂ ಬಿಜಾಪುರದ ಆದಿಲಾಶಾಹೀ ಸುಲ್ತಾನರಿಗೂ ಸೇರಿ ಮುಂದೆ ಮುಗಲರ ವಶವಾಗಿತ್ತು. ಕೊನೆಗೆ ಹೈದರಾಬಾದ್ ನಿಜಾಮರಿಗೆ ಸೇರಿ ಒಬ್ಬ ನವಾಬನ ಜಹಗೀರಿಯಾಗಿತ್ತು. ಚಾಳುಕ್ಯ ಮತ್ತು ಕಳಚುರಿ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ, ಕಲ್ಯಾಣಪಟ್ಟಣ, ಕಲ್ಯಾಣಪುರಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿರುವ ಈ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಮುಸ್ಲಿಮರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತು. ಇತ್ತೀಚಿನವರೆಗೆ ಈ ಹೆಸರೇ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿತ್ತು. ಬಸವೇಶ್ವರರ 8ನೆಯ ಶತಮಾನೋತ್ಸವದ ನೆನೆಪಿಗಾಗಿ ಇದನ್ನು ಬಸವಕಲ್ಯಾಣ ಎಂದು ಹೆಸರಿಸಲಾಯಿತು.

ಬಸವಕಲ್ಯಾಣದಲ್ಲಿ ಕರಿಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟದ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಕೋಟೆ ಇದೆ. ಇದನ್ನು ಮೂಲತಃ ಚಾಳುಕ್ಯರು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು ತರುವಾಯ ಇದು ಕಾಲಕಾಲಕ್ಕೆ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಂಡಿದೆ.ಇದರೊಳಗೆ ಪುರಾತನ ದ್ವಾರಗಳೂ ತೋಪುಗಳೂ ತೋಪಿನ ಗುಂಡುಗಳೂ ಇವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ನಾಗಗಾಜೀ ತೋಪು ದೊಡ್ಡದು. ಕೋಟೆಯ ರಾಜಮಹಲಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗುಡಿ ಇದೆ. ಇದರ ಚೌಕಟ್ಟಿನ ಮೇಲೆ ಗಣಪತಿ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮಹಮ್ಮದ್ ಪೈಗಂಬರರ ಮೊಮ್ಮಗ ಹುಸೇನರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಟ್ಟಡವನ್ನೂ ಮೋತಿಮಹಲ್, ಹೈದರಿಮಹಲ್ ಎಂಬ ಮಹಲ್‌ಗಳನ್ನೂ ಕಟ್ಟಲಾಯಿತು. ಕೋಟೆಯ ಕಟ್ಟಡದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳ ಭಗ್ನಾವಶೇಷ ಭಾಗಗಳನ್ನೂ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನೂ ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಘನಲಿಂಗರುದ್ರಮುನಿ ದೇವಾಲಯ, ಬಸವಕಲ್ಯಾಣ

ಕೋಟೆಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಗೋಸ್ವಾಮಿಗಳ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸೂರ್ಯವಿಗ್ರಹವುಂಟು. ಇದು ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಸುಂದರ ಶಿಲ್ಪ. ಊರಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದು ಬಸವೇಶ್ವರರ ಗುಡಿ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ವರ್ಷ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುವುದು. ಇಲ್ಲಿರುವ ಪುರುಷಕಟ್ಟೆ ಎನ್ನುವ ಕಟ್ಟೆಯ ಮೇಲೆ ಬಸವೇಶ್ವರರು ಭಕ್ತರಿಗೆ ದೀಕ್ಷೆ ಕೊಟ್ಟು ಉಪದೇಶ

ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಬಿಜ್ಜಳರಾಯನ ಅರಮನೆ ದಿಬ್ಬ 100' ಉದ್ದ 70' ಅಗಲ10' ಎತ್ತರವಾಗಿ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅರಮನೆ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಲೂ ಕೋಟೆ ಕಂದಕಗಳು ಇದ್ದ ಕುರುಹುಗಳುಂಟು. ಈಗ ಇಲ್ಲಿ ಅತಿಥಿ ಮಂದಿರವನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಕಲ್ಯಾಣಿ ನವಾಬರುಗಳ ಪೀರಾನ ದರ್ಗಾ ಮತ್ತು ಗೋರಿಗಳೂ ಕಂಬಳಿಮಠ, ಗಚ್ಚಿನಮಠ, ಹುಲಕಾಂತಿ ಮಠ, ಸದಾನಂದಮಠ ಮುಂತಾದ ವೀರಶೈವ ಮಠಗಳೂ ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿವೆ. ಸುಮಾರು 5ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ತ್ರಿಪುರಾಂತಕದಲ್ಲಿ ಕೆರೆ ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯ ಇವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಶರಣರು ವಾಸಮಾಡಿದ ಗವಿಗಳನ್ನೂ ಅನುಭವ ಮಂಟಪವಿದ್ದ ಸ್ಥಳವನ್ನೂ ನಾಗರೀ ಲಿಪಿಯ ಒಂದು ಶಿಲಾಶಾಸನವನ್ನೂ ವೀರಗಲ್ಲು ಮತ್ತು ಕೆಲವು ದೇವಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನೂ ಕಾಣಬಹುದು. ತ್ರಿಪುರಾಂತಕ ಕೆರೆಯ ಪಶ್ಚಿಮ ದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಇರುವುದು ರುದ್ರಮುನಿಗಳ (ಘನಲಿಂಗ) ಗವಿ ಇರುವುದು. ಈ ಗವಿಗೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲೇ ವಿಜ್ಞಾನೇಶ್ವರ. ಪ್ರಭುದೇವ ಗದ್ದುಗೆ, ಮಡಿವಾಳ ಮಾಚಯ್ಯ-ಇವರ ಗುಡಿ, ಬಸವೇಶ್ವರರ ಅರಮನೆ ಇದ್ದ ಸ್ಥಳ, ಅಕ್ಕನಾಗಮ್ಮನವರ ಗವಿ, ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರರ ಗುಡಿ,ನುಲಿಯ ಚಂದಯ್ಯನವರ ಗವಿ ಮುಂತಾದವೂ ಇಲ್ಲಿವೆ. ಬಸವಕಲ್ಯಾಣ ಒಂದು ಯಾತ್ರಾ ಸ್ಥಳ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಬಸವ ಸಮಿತಿಯ ಆಸಕ್ತಿಯಿಂದಾಗಿ ಅನುಭವಮಂಟಪವೇ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಹೊಸ ಕಟ್ಟಡಗಳು ರಚಿತವಾಗಿವೆ. ಭಕ್ತಾದಿಗಳಿಗೆ ಆಕರ್ಷಣೆಯನ್ನೂ ಸೌಕರ್ಯಗಳನ್ನೂ ಒದಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಒಂದು ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯವಿದೆ.

ಈ ಊರಿನಿಂದ ಅನತಿ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಶಿವಪುರ, ನಾರಾಯಣಪುರ ಮತ್ತು ಜಲಸಂಗ್ವಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಉಳಿದುಬಂದಿವೆ. ಜಲಸಂಗ್ವಿಯ ದೇವಾಲಯ ಒಂದು ಉತ್ತಮ ವಾಸ್ತುಕೃತಿ. **(ಬಿ.)**

ಬಸವಣ್ಣ: ಸು.1131. 12ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಶಿವಶರಣ, ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಚನಕಾರ, ಸಮಾಜ ಸುಧಾರಕ. ಅಂದು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಧಾರ್ಮಿಕ-ಸಾಮಾಜಿಕ ಮಹಾಕ್ರಾಂತಿಯೊಂದರ ನೇತಾರ.

ಬಸವಣ್ಣನವರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಹಿರಿಯೂರು ಶಾಸನ, ಅರ್ಜುನವಾಡ ಶಾಸನ (1260) ಚೌಡದಾನಪುರ ಶಾಸನ, ಕಲ್ಲೇದೇವರಪುರ ಶಾಸನ, ಮರಡಿಪುರ ಶಾಸನ, ಹೊಯ್ಸಳ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಣ್ಣಾನೂರು ಶಾಸನ-ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಹಿತಿಗಳೂ ದೊರಕುತ್ತವೆ. ಅರ್ಜುನವಾಡ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಬಸವಣ್ಣನವರ ವಂಶಚಿತ್ರವೂ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ ಶಾಸನಗಳೆಲ್ಲ ಬಸವಣ್ಣನವರ ಕಾಲಕ್ಕಿಂತ ಸುಮಾರು ಒಂದು ಶತಮಾನದಷ್ಟು ಈಚಿನವು. ಬಸವಣ್ಣನವರನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಬಸವರಾಜದೇವರ ರಗಳೆ, ಅಮಲ ಬಸವಚಾರಿತ್ರ, ಬಸವಪುರಾಣ, ವೃಷಭೇಂದ್ರವಿಜಯ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಕಾವ್ಯಗಳೂ ರಚಿತವಾಗಿವೆ. ತೆಲುಗಿನಲ್ಲಿ ಸಹ ಒಂದು ಬಸವ ಪುರಾಣವಿದೆ. ಆದರೆ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಬಸವಣ್ಣನವರ ಸಮಗ್ರ ಚಿತ್ರ ಮೂಡಿಬಂದಿಲ್ಲ; ಪವಾಡಗಳಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಹುಗಿಸಿಬಿಟ್ಟಿವೆ. ಆದರೆ ಇವರ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದ ಜೀವಂತ ಚಿತ್ರ ಮೂಡಿನಿಂತಿದೆ. ಆ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಅಂಶಗಳನ್ನೂ ಜಾಲಾಡಿ, ಅದರಿಂದ ಇವರ ಜೀವನದ ಕಥಾಚಿತ್ರವನ್ನೂ ಸಾಧನೆಗಳನ್ನೂ ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಕಂಡುಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಾಗೇವಾಡಿ (ಈಗ ಬಸವನ ಬಾಗೇವಾಡಿ) ಬಸವಣ್ಣನವರ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ಹಿಂದೆ ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿತ್ತು. ಆ ಅಗ್ರಹಾರದ ಅಧಿಪತಿ ಮಾದಿರಾಜ, ಅವನ ಪತ್ನಿ ಮಾದಲಾಂಬೆ-ಇವರು ಬಸವಣ್ಣನವರ ತಂದೆತಾಯಿಗಳು. ಬಸವಣ್ಣನವರಿಗೆ ದೇವರಾಜ ಎಂಬ ಅಣ್ಣ, ನಾಗಮ್ಮ ಎಂಬ ಅಕ್ಕ ಇದ್ದರು. ಬಸವಣ್ಣನವರ ಜನನದ ಕಾಲದ ಬಗ್ಗೆ ಅನೇಕ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿವೆ. ಇವರ ಜೀವನವನ್ನು ಕುರಿತು ರಚಿತವಾಗಿರುವ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಒಮ್ಮತಾಭಿಪ್ರಾಯ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಶಿವತತ್ತ್ವಚಿಂತಾಮಣಿ ಮತ್ತು ಕಾಲಜ್ಞಾನದ ವಚನಗಳು ನೀಡುವ ಮಾಹಿತಿಗಳು ಒಂದೇ ಆಗಿದ್ದು 1131ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಜನಿಸಿರಬೇಕೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಬಂದಿದ್ದಾರೆ.

ಬಸವಣ್ಣನವರ ಬಾಲ್ಯಜೀವನ ಕುತೂಹಲಕಾರಿಯಾದುದು. ಎಂಟು ವರ್ಷದ ಬಾಲಕರಾಗಿದ್ದಾಗಲೇ ಇವರಲ್ಲಿ ಸಾಮಾಜಿಕ ಧಾರ್ಮಿಕ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ಒರೆಗೆ ಹಚ್ಚುವ ಪ್ರೌಢ ವಿಚಾರಸರಣಿ ಗೋಚರವಾಯಿತು. ಬಸವಣ್ಣನವರು ಆ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನಡೆಯಬೇಕಾಗಿದ್ದ ಉಪನಯನವನ್ನು ಒಪ್ಪದೆ, ಅದನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿ ನಡೆದರೆಂದು ಕೆಲವು ಪುರಾಣಕರ್ತೃಗಳು ಹೇಳಿದರೆ, ಮೊದಲು ಉಪನಯನವಾಯಿತೆಂದೂ ಮುಂದೆ ಕೆಲವು ಕಾಲದ ಅನಂತರ ಯಜ್ಞೋಪವೀತವನ್ನು ಕಿತ್ತು ಹಾಕಿದರೆಂದೂ ಹರಿಹರ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅದೇನೇ ಇರಲಿ ವೈದಿಕಧರ್ಮದ ಚತುರ್ವರ್ಣಗಳ ವಿಭಜನೆಯನ್ನೂ ಅದರಿಂದ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ ಮೇಲು ಕೀಳುಗಳನ್ನೂ ಇವರು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲ ಎಂಬುದು ಸತ್ಯ. ಈ ಘಟನೆ ನಡೆದ ಅನಂತರ ಬಸವಣ್ಣನವರು ಹುಟ್ಟಿದೂರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸಂಗಮ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಹೋದರು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇವರ ಅಕ್ಕ ನಾಗಮ್ಮನೂ ಬಸವಣ್ಣನವರನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿದಳು. ಈ ವೇಳೆಗೆ ಆಕೆಗೆ ಮದುವೆಯಾಗಿದ್ದು, ಅವಳ ಪತಿ ಶಿವಸ್ವಾಮಿ ಬಹುಶಃ ಸಂಗಮದವನೇ ಆಗಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂಗಮ ಕ್ಷೇತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿತ್ತು. ಅದರ ಸ್ಥಾನ ಪತಿಗಳಾದ ಜಾತವೇದಮುನಿ ಅಥವಾ ಈಶಾನ್ಯ ಗುರುಗಳು ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ಸ್ವಾಮಿಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದರು. ಅವರು ಬಸವಣ್ಣನವರ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಟ್ಟರು. ಬಸವಣ್ಣನವರು ಇಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಹತ್ತು ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿರಬೇಕು. ಕೃಷ್ಣಾ ಮಲಾಪಹಾರಿ ನದಿಗಳ ಸಂಗಮದ ಆ ಸುಂದರ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಇವರ ಹೃದಯದ ಭಾವನೆಗಳಿಗೆ ಅನುಭವದ ಶ್ರೀಮಂತಿಕೆ ದೊರೆಯಿತು. ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ಗುರುಗಳು ಇವರ ವೈಚಾರಿಕ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ನೀರು ಗೊಬ್ಬರ ಹಾಕಿ ಅದು ತಿರುಗಬೇಕಾದ ದಿಕ್ಕನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದರು. ಮಂಗಳವಾಡದಲ್ಲಿ ಕಳಚುರಿ ಬಿಜ್ಜಳನ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಭಂಡಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ಇವರ ಸೋದರಮಾವ ಬಲದೇವ ತನ್ನ ಒಬ್ಬಳೇ ಮಗಳು ಗಂಗಾಂಬಿಕೆಯನ್ನು ಬಸವಣ್ಣನವರಿಗೆ ಮದುವೆ ಮಾಡಿಕೊಡಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದುದು ಇವರ ಜೀವನದಲ್ಲೊಂದು ತಿರುಗು ಘಟ್ಟವಾಯಿತೆನ್ನಬಹುದು; ಬಹುಶಃ ಗುರುಗಳೇ ಇವರನ್ನು ಮದುವೆಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿ ಸಂಗಮದಿಂದ ಮಂಗಳವಾಡಕ್ಕೆ ಕಳಿಸಲು ಕಾರಣರಾಗಿರಬೇಕು. ಬಸವಣ್ಣನವರ ಜೊತೆ ಶಿವಸ್ವಾಮಿ ನಾಗಮ್ಮರೂ ಹೊರಟು ಬಂದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆ ವೇಳೆಗಾಗಲೇ ಅವರಿಗೆ ಚೆನ್ನಬಸವಣ್ಣನೆಂಬ ಮಗ ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಆತ ಹತ್ತುವರ್ಷದ ಬಾಲಕನಾಗಿದ್ದು ಆತನೂ ತನ್ನ ತಂದೆ ತಾಯಿಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಬಸವಣ್ಣನವರನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ.

ಬಸವಣ್ಣನವರು ಮಂಗಳವಾಡಕ್ಕೆ ಬಂದಮೇಲೆ, ಗಂಗಾಂಬಿಕೆಯ ಜೊತೆಗೆ ನೀಲಾಂಬಿಕೆಯನ್ನೂ ಮದುವೆಯಾದರು. ಅಲ್ಲದೆ ನೀಲಾಂಬಿಕೆ ಬಹುಶಃ ಸಿದ್ಧರಸನ ಮಗಳಾಗಿದ್ದು ಚಿಕ್ಕಂದಿನಲ್ಲಿಯೇ ತಂದೆತಾಯಿಗಳನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಬಿಜ್ಜಳನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದು ಆತನ ಸಾಕುತಂಗಿಯಾಗಿದ್ದಿರಬೇಕೆಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಗಂಗಾಂಬಿಕೆ

ನೀಲಾಂಬಿಕೆಯರು ಅಗಲಲಾರದ ಆತ್ಮೀಯ ಗೆಳತಿಯರಾಗಿ ಬೆಳೆದಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಬಸವಣ್ಣನವರು ಬಹುಶಃ ಆ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿಯೇ ನೀಲಾಂಬಿಕೆಯನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಬೇಕಾಗಿ ಬಂದಿರಬೇಕು: ಆದರೆ ಸ್ಪಷ್ಟ ಕಾರಣ ತಿಳಿಯದು.

ಬಿಜ್ಜಳನ ಭಂಡಾರದಲ್ಲಿ ಬಸವಣ್ಣನವರಿಗೆ ಒಂದು ಕೆಲಸವೂ ದೊರೆಯಿತು. ದುಡಿಯದೆ ತಿನ್ನುವ ಹಕ್ಕಿಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿ ನಂಬಿದ್ದ ಇವರು ರಾಜಾಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕೆಲಸವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಲು ಹಿಂದೆ ಮುಂದೆ ನೋಡಲಿಲ್ಲ. ಮುಂದೆ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಬಲದೇವ ದೈವಧೀನನಾಗಲು ಆತನ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬಸವಣ್ಣನವರನ್ನೇ ರಾಜ್ಯದ ಭಂಡಾರಿಯನ್ನಾಗಿ ಬಿಜ್ಜಳ ನೇಮಿಸಿದ. ಹೀಗೆ ರಾಜ್ಯದ ಭಂಡಾರಿಯಾದುದರ ಜೊತೆಗೆ ಇವರ ಅಂತರಂಗದ ಸಾಧನೆಯೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾ ಭಕ್ತಿಭಂಡಾರಿಯೂ ಆಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿದರು ಮತ್ತು ತಮ್ಮ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯ ಕ್ರಾಂತಿಕಾರಕ ಭಾವನೆಗಳನ್ನು ಸಮಾಜದ ಮೇಲೂ ಬೀರತೊಡಗಿದರು. ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಯೋಗ್ಯತೆಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿನಿಂದಲೇ ಅಳೆಯುವುದನ್ನು ತೊಡೆದುಹಾಕಿ ಗುಣದಿಂದ ಯೋಗ್ಯತೆಯನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಬೇಕೆಂದು ಸಾರಿದರು:

> ಕಾಸಿ ಕಮ್ಮಾರನಾದ, ಬೀಸಿ ಮಡಿವಾಳನಾದ
> ಹಾಸನಿಕ್ಕಿ ಸಾಲಿಗನಾದ; ವೇದವನೋದಿ
> ಹಾರುವನಾದ, ಕರ್ಣದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದವರುಂಟೆ
> ಜಗದೊಳಗೆ? ಇದು ಕಾರಣ ಕೂಡಲ ಸಂಗಮ ದೇವ
> ಲಿಂಗಸ್ಥಲವನರಿದವನೆ ಕುಲಜನು!

– ಎಂದು ಹೇಳುವ ಮೂಲಕ ಬಸವಣ್ಣನವರು ವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಜಾತಿ ಬಂದುದೇ ಹೊರತು ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯಿಂದಲ್ಲ ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿದರು.

ಈ ವೇಳೆಗೆ, ಬಹುಶಃ ಬಸವಣ್ಣನವರು ಮಂಗಳವಾಡಕ್ಕೆ ಬಂದ ಒಂದೆರಡು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿಯೇ, ಅಂದಿನ ರಾಜಕೀಯ ಬದಲಾವಣೆ ತಲೆದೋರಿತು. ಮೂರನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲಾನಂತರ ಚಾಳುಕ್ಯರು ದುರ್ಬಲರಾದರು. ಅವರ ಸಾಮಂತನಾಗಿದ್ದ ಬಿಜ್ಜಳ, ಚಾಳುಕ್ಯ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಮೂರನೆಯ ತೈಲಪನನ್ನು ತಳ್ಳಿ ತಾನೇ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನೇರಿದ. ಅನಂತರ ಆತ ಮಂಗಳವಾಡದಿಂದ ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕೆ ಬರಬೇಕಾಯಿತು. ತನ್ನ ವಿಶ್ವಾಸದಿಂದ ಬಂಧಿಸಿ ಬಸವಣ್ಣನವರನ್ನೂ ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕೆ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಇಡೀ ರಾಜ್ಯದ ಮಹಾಭಂಡಾರಿಯನ್ನಾಗಿ ಇವರನ್ನು ನೇಮಿಸಿದ. ಇದರಿಂದ ಬಸವಣ್ಣನವರ ಅಧಿಕಾರ ಕ್ಷೇತ್ರ ಹಾಗು ಧಾರ್ಮಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರ ವ್ಯಾಪಕವಾದುವು.

ಸುಮಾರು 12 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಕಲ್ಯಾಣ ಬಸವಣ್ಣನವರ ಕಾರ್ಯಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಅಲ್ಪಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಸಾಧಿಸಿದ ಪರಿಣಾಮ, ಜನಜೀವನದ ಮೇಲೆ ಬೀರಿದ ಪ್ರಭಾವ ಅದ್ವಿತೀಯವಾದುದು. ಬಹುಶಃ ಬುದ್ಧನ ತರುವಾಯ ಹಿಂದಾವ ಧಾರ್ಮಿಕ ಪುರುಷರೂ ಪ್ರವಾದಿಗಳೂ ಸಮಾಜವನ್ನು ಇಷ್ಟೊಂದು ಮೂಲಭೂತವಾಗಿ ಪ್ರಶ್ನಿಸಿ ಪರಿವರ್ತನೆಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡಿರಲಿಲ್ಲ. ಬಸವಣ್ಣನವರು ಇಡೀ ಯುಗವನ್ನು ಎಚ್ಚರಿಸಿದ ಯುಗಪ್ರವರ್ತಕ ಶಕ್ತಿಯಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿದರು. ಧರ್ಮ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕಶಕ್ತಿಯಾಗಿ ಸಮಷ್ಟಿ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಮುಟ್ಟಿತು. ಆ ಯುಗದ ಮಹಾವ್ಯಕ್ತಿಗಳೆಲ್ಲರನ್ನೂ ಬಸವಣ್ಣನವರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ಕಲ್ಯಾಣದತ್ತ ಆಕರ್ಷಿಸಿತು; ಚುಂಬಕ ಗಾಳಿಯಂತೆ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಸಾಧಕರನ್ನೂ ಶರಣರನ್ನೂ ಸೆಳೆಯಿತು. ಅವರೆಲ್ಲರನ್ನೂ ಅನುಭವ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಸಮಾವೇಶಗೊಳಿಸಿ ಅವರ ವಿಚಾರಮಂಥನದಿಂದ ಬಸವಣ್ಣನವರು ಧರ್ಮದ ನವನೀತವನ್ನೂ ತೆಗೆದರು. ಅಲ್ಲಮ ಪ್ರಭುವಿನಂಥ ಮಹಾಮೇರು ಸದೃಶ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳೂ ಬಸವಣ್ಣನವರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಮಾರುಹೋಗಿ ಕಲ್ಯಾಣದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕಾಲ ಅನುಭವ ಮಂಟಪವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದರು.

ಹೀಗಿರುವಲ್ಲಿ ಬಸವಣ್ಣನವರ ಕ್ರಾಂತಿಕಾರಕ ಭಾವನೆಗಳು ವೈದಿಕ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಕೆರಳಿಸಿದುವು. ಇವರನ್ನು ಪದಚ್ಯುತಗೊಳಿಸಲು ಆಗದವರು ಹವಣಿಸಿದರು. ಬಸವಣ್ಣನವರು ರಾಜ್ಯ ಭಂಡಾರದ ಹಣವನ್ನು ದುರ್ವಿನಿಯೋಗ ಮಾಡಿ ದಾಸೋಹ ನಡೆಸುತ್ತಿರುವರೆಂದು ಬಿಜ್ಜಳನ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ದೂರಿದರು. ಇನ್ನೂ ಇತರ ಅನೇಕ ಆರೋಪಗಳನ್ನೂ ಇವರ ಮೇಲೆ ಹೇರಿದರು; ಅವೆಲ್ಲಾ ವ್ಯರ್ಥವಾದುವು. ಆದರೆ ಬಸವಣ್ಣನವರು ಅಸ್ಪೃಶ್ಯರ ಹರಳಯ್ಯನ ಮಗನಿಗೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಮಧುವರಸನ (ಮಧುವಯ್ಯ) ಮಗಳಿಗೂ ವಿವಾಹವನ್ನು ಮಾಡಿದಾಗ ಅದನ್ನು ಅಂದಿನ ಸಮಾಜ ಅರಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾರದೆ ಹೋಯಿತು. ವರ್ಣಸಂಕರವಾಯಿತೆಂದು ಹುಯಿಲೆಬ್ಬಿಸಿದರು. ಇದರೊಡನೆ ರಾಜಕೀಯ ಪಿತೂರಿಯೂ ಸೇರಿ ಹರಳಯ್ಯ ಮಧುವರಸರಿಗೆ ಬಿಜ್ಜಳ ಮರಣದಂಡನೆ ವಿಧಿಸುವಂತಾಯಿತು. ಅದಾದ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲದಲ್ಲೇ ಬಿಜ್ಜಳನ ಕೊಲೆಯೂ ಆಯಿತು. ಆ ಅಪರಾಧವನ್ನು ಶರಣರ ತಲೆಯಮೇಲೆ ಹಾಕುವ ಕುಟಿಲ ರಾಜಕೀಯವೂ ನಡೆಯಿತು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಕಲ್ಯಾಣದಲ್ಲಿ ಬಸವಣ್ಣನವರ ಕಾರ್ಯಚಟುವಟಿಕೆಗೆ ಧಕ್ಕೆಯಾಯಿತು. ಬೇಸರಗೊಂಡು ಮೊದಲೇ ಕಲ್ಯಾಣವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕೂಡಲ ಸಂಗಮ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಹೋಗಿದ್ದ ಬಸವಣ್ಣನವರು ಅಲ್ಲೇ ಐಕ್ಯರಾದರು. ಈ ಘಟನೆ 1167–68ರಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸಿರಬೇಕೆಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರು ನಿರ್ಧರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇದು ಒಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬಸವಣ್ಣನವರ ಜೀವನ ಕಥೆಯ ರೂಪರೇಷೆ. ಲೌಕಿಕದ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿದ್ದೂ ಆಂತರಿಕವಾಗಿ ಮಹಾನುಭಾವಿಯಾದುದು ಇವರ ಅಂತರಂಗದ ಕಥೆ. ಇವರ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಅದರ ಉಜ್ಜ್ವಲವಾದ ಚಿತ್ರಣ ಮೂಡಿ ಬಂದಿದೆ. ತ್ರಿವಿಧ ದಾಸೋಹದಿಂದ ಷಟ್ಸ್ಥಲದ ನಿಚ್ಚಣಿಕೆಯನ್ನೇರಿ ಲಿಂಗಾಂಗ ಸಾಮರಸ್ಯದ ನಿಲವಿಗೇರಿದುದನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಅಂತೆಯೇ ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ಧಾರ್ಮಿಕವಾದ ಇವರ ವಿಚಾರಧಾರೆಗಳು ಕಾಲದೇಶಗಳ ಹಂಗನ್ನು ಹರಿದು ಎಲ್ಲ ದೇಶಕಾಲಗಳಿಗೂ ಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಬಲ್ಲ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕತೆಯನ್ನು ಜೀವಂತಿಕೆಯನ್ನೂ ಪಡೆದಿವೆ.

(ಎಚ್.ಟಿ.ಎಸ್.)

ಬಸವಣ್ಣನವರು ಕವಿಹೃದಯವುಳ್ಳ ವಚನಕಾರರು. ಇವರ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಭಾವಗೀತೆಯ ತೀವ್ರತೆ ಹಾಗೂ ಮಧುರತೆಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇದುವರೆಗೆ ಸಾವಿರಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಇವರ ವಚನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಕೂಡಲ ಸಂಗಮದೇವ ಎಂಬುದು ಇವರ ವಚನಗಳ ಅಂಕಿತ. ಈ ವಚನಗಳು ಬಸವಣ್ಣನವರ ಸಾಮಾಜಿಕ ಹಾಗೂ ಧಾರ್ಮಿಕ ಜೀವನದ ಬಹುಮುಖ ಅನುಭವಗಳ ಮೇಲೆ ಬೆಳಕು ಚೆಲ್ಲುತ್ತವೆಯಲ್ಲದೆ ಇವರ ಜೀವನದೃಷ್ಟಿಯನ್ನೂ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ. ಬಸವಣ್ಣನವರ ಮೂಲ ಉದ್ದೇಶ ಸಾಹಿತ್ಯರಚನೆಯಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಇವರ ವಚನಗಳು ಉತ್ತಮ ಕಾವ್ಯದ ಎಲ್ಲ ಅಂಶಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿವೆ. ತಾವು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಯೋಚಿಸಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ಸರಳಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ನೇರವಾಗಿ, ಸಮಯೋಚಿತ ದೃಷ್ಟಾಂತ ಹೋಲಿಕೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಮನಮುಟ್ಟುವಂತೆ ಹೇಳುವುದು ಇವರ ವಚನಗಳ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಇವರ ಯಾವ ವಚನದಲ್ಲೂ ಭಾಷೆಯ ಆಡಂಬರ ಅಬ್ಬರವಾಗಲೀ ಭಾವದ ಕ್ಲಿಷ್ಟ ಹಾಗೂ ಸಂದಿಗ್ಧ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗಲೀ ಕಂಡು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನುಡಿದರೆ ಮುತ್ತಿನ ಹಾರದಂತಿರಬೇಕು, ನುಡಿದರೆ ಸ್ಫಟಿಕದ ಸಲಾಕೆಯಂತಿರಬೇಕು ಎಂಬ ಬಸವಣ್ಣನವರ ಮಾತುಗಳೇ ಅವರ ವಚನಗಳಿಗೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅನ್ವಯವಾಗುತ್ತವೆ. ಬಸವಣ್ಣನವರ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಇನ್ನೊಂದು ಅಂಶವೆಂದರೆ ಸಮಸ್ಯೆಯ ಸುಳಿಗೆ ಸಿಕ್ಕ ಸಾಧಕನೊಬ್ಬನ ಮನಸ್ಸಿನ ತೊಳಲಾಟವನ್ನೂ ಒಳತೋಟಿಯನ್ನೂ ಅಂತರಂಗದ ತಳಮಳವನ್ನೂ

ಚಂಚಲ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಿರುವ ರೀತಿ. ಇವರ ಸ್ವವಿಮರ್ಶೆಯ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಅಂಶ ಘನೀಭೂತವಾಗಿದೆ. ಎನ್ನ ಚಿತ್ತವು ಅತ್ತಿಯ ಹಣ್ಣು ನೋಡಯ್ಯ; ತುಪ್ಪದ ಸವಿಗೆ ಅಲಗನೆಕ್ಕುವ ಸೊಣಗನಂತೆನ್ನ ಬಾಳುವೆ; ವಿಷಯವೆಂಬ ಹಸುರನೆನ್ನ ಮುಂದೆ ಪಸರಿಸದಿರಯ್ಯಾ: ಓತಿ ಬೇಲಿ ಏರಿದಂತೆ ಎನ್ನ ಮನವಯ್ಯಾ– ಈ ಮುಂತಾದ ವಚನಗಳು ಶುದ್ಧ ಭಾವಗೀತೆಯ ಸತ್ತ್ವವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿವೆ. *

ಇಹಲೋಕದ ಜೀವನವನ್ನು ಸಾಧನೆಯ ಮಾರ್ಗಕ್ಕೆ ಅಳವಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದೇ ಬಸವಣ್ಣನವರು ಬೋಧಿಸಿದ ಮುಖ್ಯ ತತ್ತ್ವ. ಅದಕ್ಕೆ ಜಾತಿ, ಮತ, ಉದ್ಯೋಗ, ವಯಸ್ಸು ಯಾವುದೂ ಅಡ್ಡಿಯಾಗಲಾರದು. ಅಂಥ ನೈತಿಕ ಜೀವನವನ್ನೂ ಸಾಮಾಜಿಕ ಸಮತೆಯನ್ನೂ ಸಾಧಿಸುವ ಸಾಹಸ ಇವರದು. ಕೊಲ್ಲುವವನೇ ಮಾದಿಗ, ಹೊಲಸು ತಿಂಬುವವನೇ ಹೊಲೆಯ, ಕುಲವೇನೋ ಅವಂದಿರ ಕುಲವೇನೋ, ಸಕಲ ಜೀವಾತ್ಮರಿಗೆ ಲೇಸನೇ ಬಯಸುವ ನಮ್ಮ ಕೂಡಲ ಸಂಗನ ಶರಣರೆಲ್ಲಾ ಕುಲಜರು– ಎಂದು ಹೇಳಿದುದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ ಅದನ್ನು ಆಚರಣೆಗೂ ತಂದರು. ಹರಳಯ್ಯ, ಮಧುವಯ್ಯ, ಡೋಹರ ಕಕ್ಕಯ್ಯ, ಶಿವನಾಗಮ್ಮಯ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಅಸ್ಪೃಶ್ಯರು ಬಸವ ತತ್ತ್ವದ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆದು ಶರಣರಾದರು, ಅನುಭಾವಿಗಳಾದರು, ವಚನಕಾರರಾದರು, ಬಸವಣ್ಣನವರ ಮಹದಾಶೆಯ ಸಾಕಾರಮೂರ್ತಿಗಳಾದರು.

ಬಸವಣ್ಣನವರ ಕಾಯಕದ ಕಲ್ಪನೆ ಸಮಗ್ರ ಜೀವನದರ್ಶನವನ್ನು ಒಳಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ವ್ಯಕ್ತಿ ಕೈಕೊಂಡ ಉದ್ಯೋಗ ಸಮಾಜದ ಆವಶ್ಯಕತೆಗಳನ್ನು ಪೂರೈಸುವಂತಿರಬೇಕು. ಅದರ ಫಲ ತನಗೆ ಮಾತ್ರವೇ ಅಲ್ಲದೆ ಸಮಾಜಕ್ಕೂ ದೊರೆಯಬೇಕು. ಆಗ ಸ್ವಾರ್ಥ ಅಳಿದು ವಿಶ್ವಶಕ್ತಿ ಅಂತರಂಗದೊಳಗೆ ಇಳಿದುಬರಲು ಸಹಾಯಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಕಾಯಕದಲ್ಲಿ ಮೇಲು ಕೀಳುಗಳಿಲ್ಲ. ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಉದ್ಯೋಗಗಳನ್ನೂ ಮಾಡಲೇಬೇಕು. ಅಲ್ಲದೆ ಈ ಕಾಯಕತತ್ತ್ವದ ಇನ್ನೊಂದು ಮುಖ್ಯವಾದ ಅಂಶವೆಂದರೆ ಅಂದಂದಿನ ಕಾಯಕ ಅಂದಂದು ಮಾಡಿ ಶುದ್ಧರಾಗಬೇಕು. ಅಂದರೆ ತನಗೆ ಅಗತ್ಯವಾದುದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಶೇಖರಿಸಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬಾರದು. ಇದು ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಮತೆಗೂ ತಳಹದಿಯಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರೆಂಬ ಭೇದವನ್ನೂ ಅಳಿಸಿಹಾಕಿತು. ಅಕ್ಕಮಹಾದೇವಿ, ಮಹಾದೇವಮ್ಮ, ಲಕ್ಕಮ್ಮ, ಲಿಂಗಮ್ಮ, ಗಂಗಾಂಬಿಕೆ, ನೀಲಾಂಬಿಕೆ ಈ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಶರಣೆಯರು ಇದಕ್ಕೆ ಉಜ್ಜ್ವಲ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಬಸವಣ್ಣನವರ ಧಾರ್ಮಿಕ ಆಚರಣೆಯ ಇನ್ನೊಂದು ಮುಖ್ಯವಾದ ಅಂಶವೆಂದರೆ ಅವರವರ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಅವರೇ ಮಾಡಬೇಕು; ಅವರ ಉದ್ಧಾರವನ್ನು ಅವರೇ ಕಂಡುಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಎಂಬುದು. ತನ್ನ ಪರವಾಗಿ ಇನ್ನಾರೋ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಧಾರ್ಮಿಕ ಶೋಷಣೆಗೆ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ತಾನುಂಬ ಊಟವನ್ನು, ತನ್ನಾಶ್ರಯದ ರತಿಸುಖವನು ಬೇರೆ ಮತ್ತೊಬ್ಬರ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಮಾಡಿಸಬಹುದೇ? ಎಂಬ ಸಾದೃಶ್ಯದಿಂದ ಬಸವಣ್ಣನವರು ಕಟುವಾಗಿ ಅದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರಾಣಿವಧೆಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಯಜ್ಞ ಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನೂ ಕರ್ಮವಾದವನ್ನೂ ಅಂಧಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನೂ ಖಂಡಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರ ಕೆಲವು ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾಜಿಕ ವಿಡಂಬನೆ ಮೊನಚಾಗಿ ಬಂದಿದೆ. ಶ್ರೀಮಂತಿಕೆಯ ಮದವೇರಿದ ಲೋಲುಪರನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳಿರುವ ಒಂದು ವಚನ ಹೀಗಿದೆ:

ಹಾವು ತಿಂದವರ ನುಡಿಸಬಹುದು
ಗರಹೊಡೆದವರ ನುಡಿಸಬಹುದು
ಸಿರಿಗರ ಹೊಡೆದವರ ನುಡಿಸಲು ಬಾರದು ನೋಡಯ್ಯಾ
ಬಡತನವೆಂಬ ಮಂತ್ರವಾದಿ ಹೊಗಲು
ಒಡನೆ ನುಡಿವರು ಕೂಡಲ ಸಂಗಮದೇವ

ನೂರೆಂಟು ದೇವರುಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸುವ ಅವಿವೇಕಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳಿರುವ ಒಂದು ವಚನ ಹೀಗಿದೆ:

ಮಡಕೆ ದೈವ ಮೊರ ದೈವ ಬೀದಿಯ ಕಲ್ಲು ದೈವ
ಹಣಿಗೆ ದೈವ ಬಿಲ್ಲನಾರಿ ದೈವ ಕಾಣಿರೋ
ಕೊಳಗ ದೈವ ಗಿಣ್ಣಿಲು ದೈವ ಕಾಣಿರೋ
ದೈವದೈವವೆಂದು ಕಾಲಿಡಲಿಂಬಿಲ್ಲಾ
ದೈವನೊಬ್ಬನೆ ಕೂಡಲ ಸಂಗಮದೇವ

ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಬಸವಣ್ಣನವರ ವೈಚಾರಿಕ ದೃಷ್ಟಿ ಬೌದ್ಧಿಕ ವಿಕಾಸಕ್ಕೆ, ಧಾರ್ಮಿಕ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಕ್ಕೆ, ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಪ್ರಗತಿಗೆ ತಳಹದಿಯಾಗಿದೆ. ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆ ಒಂದು ಅಪೂರ್ವವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಶ್ರೀಮಂತಿಕೆಯನ್ನು ಇವರ ವಚನಗಳಿಂದ ಪಡೆಯಿತು. ಇವರ ಮಾತು ಮಾಣಿಕ್ಯದ ದೀಪ್ತಿಯಾಯಿತು, ನುಡಿದುದೆಲ್ಲಾ ಧರ್ಮವಾಯಿತು. ಇವರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ಕಾಲದೇಶಗಳ ಪರಿಮಿತಿಯನ್ನು ಮೀರಿ ಮಾನವ ಜನಾಂಗ ಬೆಳೆದಂತೆ ತಾನೂ ಬೆಳೆಯುವ ಯುಗಪ್ರವರ್ತಕ ಶಕ್ತಿಯಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿದೆ. **(*;ಎಚ್.ಟಿ.ಎಸ್.)**

ಬಸವನಬಾಗೇವಾಡಿ: ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮುದ್ದೇಬಿಹಾಳ, ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರ ಮತ್ತು ಸಿಂದಗಿ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಬಾಗಲಕೋಟೆ, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು ಸುತ್ತುವರೆದಿವೆ. ಕೊಲ್ಹಾರ, ಬಸವನಬಾಗೇವಾಡಿ, ಹೂವಿನ ಹಿಪ್ಪರಗಿ ಹೋಬಳಿಗಳು. 120 ಗ್ರಾಮಗಳಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1,978 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 3,03,290. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಹುಭಾಗ ಕೃಷ್ಣಾನದಿ ಕೊಳ್ಳದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಒಣಹವೆ, ಮಳೆ ಬಲುಕಡಿಮೆ ಹಾಗೂ ಅನಿಶ್ಚಿತ. ಆದ್ದರಿಂದ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಆಗಾಗ ಬರಗಾಲಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 584 ಮಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು ಭೌಗೋಲಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರ 1,97,520.72 ಹೆ. ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಭೂಮಿ 1,78,047.37 ಹೆ. ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶ 1143.68 ಹೆ. ಜೋಳ ಮತ್ತು ಸಜ್ಜೆ ಇಲ್ಲಿನ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆಗಳು. ಗೋದಿ, ಮೆಕ್ಕೆಜೋಳ, ಕಡಲೆ, ತೊಗರಿ, ಎಳ್ಳು ಮುಂತಾದ ಎಣ್ಣೆ ಕಾಳುಗಳು ಇತರ ಬೆಳೆಗಳು. ಬೆಳ್ಳುಳ್ಳಿ ಬೆಳೆಯಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಮೂರು ಭಾಗದಷ್ಟು ಉತ್ಪನ್ನ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೊಡುಗೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಸಾಗುವಳಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ 71447.76 ಹೆ. ನೀರಾವರಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ. ಆಸಂಗಿ, ಅರೆಶಂಕರ, ಸುಲಖೇಡ ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಕೆರೆಗಳು ನೀರು ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಎಮ್ಮೆ, ಕುರಿ, ಆಡುಗಳು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ.

ಸೊಲ್ಲಾಪುರ–ಬಿಜಾಪುರ –ರಾಯಚುರು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿ ಹಾಗೂ ಸೊಲ್ಲಾಪುರ–ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ರೈಲ್ವೆಮಾರ್ಗ– ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮೂಲಕ ಹಾದುಹೋಗುತ್ತವೆ. ನಿಡಗುಂದಿ, ವಂದಾಲ, ಕೂಡಗಿ, ಮುಳವಾಡ ಎಂಬ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ರೈಲ್ವೆನಿಲ್ದಾಣಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 43ಕಿಮೀ ರೈಲ್ವೆಮಾರ್ಗವಿದೆ. ಆಲಮಟ್ಟಿ, ಚಿಮ್ಮಲಗಿ, ನಿಡಗುಂದಿ, ಹೆಬ್ಬಾಳ,

ಇಂಗಳೇಶ್ವರ–ಇವು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯಸ್ಥಳಗಳು. ಆಲಮಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ **(ನೋಡಿ)** ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿಗೆ ಬೃಹತ್ ಕಟ್ಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸಾಕ್ಷರತಾ ಪ್ರಮಾಣ ಸೇಕಡ 54.86. ಚಿಮ್ಮಲಗಿ ಒಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ತೀರ್ಥಕ್ಷೇತ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಾ ಮತ್ತು ಘಟಪ್ರಭಾ ನದಿಗಳು ಸಂಗಮಿಸುತ್ತವೆ. ಚಿನ್ಮಯಕ್ಷೇತ್ರ ಎಂಬುದು ಈ ಊರಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಇದ್ದ ಹೆಸರು.ನಿಡಗುಂದಿ ಪ್ರಮುಖ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ. ಬಸವನಬಾಗೇವಾಡಿಗೆ 16ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಹೆಬ್ಬಾಳದಲ್ಲಿ ಚಾಳುಕ್ಯ ಮಾದರಿಯ ಒಂದು ಸುಂದರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇಂಗಳೇಶ್ವರದಲ್ಲಿ **(ನೋಡಿ)** ಪ್ರಾಚೀನ ದೇವಾಲಯಗಳುಂಟು. **(ಬಿ)**

ಬಸವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಬಸವನ ಬಾಗೇವಾಡಿ

ಬಸವನಬಾಗೇವಾಡಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯಪಟ್ಟಣ ಹಾಗೂ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಬಿಜಾಪುರದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 43ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ, ತೆಲಗಿ ರೈಲ್ವೆ ನಿಲ್ದಾಣದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 28,582. ಇದು 12ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಸಮಾಜಸುಧಾರಕ ಹಾಗೂ ಶ್ರೇಷ್ಠ ವಚನಕಾರ ಬಸವಣ್ಣನವರ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ, ಪವಿತ್ರ ಯಾತ್ರಾಸ್ಥಳ. ಮೊದಲಿಗೆ ಈ ಊರಿಗೆ ನೀಲಗಿರಿಪಟ್ಟಣ ಎಂಬ ಹೆಸರಿತ್ತು. ಅನಂತರ ಇದು ಬಾಗೋಡಿಯಾಗಿ ಅನಂತರ ಬಾಗೇವಾಡಿಯಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. 1968ರಲ್ಲಿ ಬಸವಣ್ಣನವರ 8ನೆಯ ಶತಮಾನೋತ್ಸವ ಜರುಗಿದಂದಿನಿಂದ ಇದನ್ನು ಬಸವನಬಾಗೇವಾಡಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಬಸವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಗಣಪತಿ, ಸಂಗಮೇಶ್ವರ, ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಮತ್ತು ಬಸವಣ್ಣ– ಈ ವಿಗ್ರಹಗಳಿರುವ ನಾಲ್ಕು ಗುಡಿಗಳಿವೆ. ರಾಮೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ವಿಠೋಬ ಇಲ್ಲಿಯ ಇನ್ನೆರಡು ದೇವಾಲಯಗಳು. ರಾಮೇಶ್ವರದ ದೇವಾಲಯ ಹಳೆಯದು. ಇದು ಚಾಳುಕ್ಯ ಮಾದರಿಯದು. ವಿಠೋಬ ದೇವಾಲಯ ಇತ್ತೀಚಿನದು. ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ರಾಧಾ, ರುಕ್ಮಿಣಿ ಮತ್ತು ವಿಠೋಬನ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಊರಿನಲ್ಲಿ ಬಸವಣ್ಣನ ಬಾವಿ, ಸಾರಂಗಬಾವಿ ಎಂಬ ಎರಡು ಬಾವಿಗಳುಂಟು.ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ಸೋಮವಾರ ಸಂತೆ ಜರುಗುತ್ತದೆ. *

ಬಸವನಾಳ, ಶಿ.ಶಿ.: 1893–1951. ವಿದ್ವಾಂಸರು, ಸಮಾಜ ಸೇವಕರು. ಶಿವಲಿಂಗಪ್ಪ ಶಿವಯೋಗಪ್ಪ ಬಸವನಾಳ ಎಂಬುದು ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ. ಗದಗಿನಲ್ಲಿ ಆರಂಭದ ವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನು ಮುಗಿಸಿದ ಇವರು ಪುಣೆಯ ಡೆಕ್ಕನ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಓದಿ 1915ರಲ್ಲಿ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ವಿಕ್ಟೋರಿಯ ಜೂಬಿಲಿ ನಿಧಿಯ ಪಾರಿತೋಷಕವೂ ಕರ್ನಾಟಕದಿಂದ ಹೆಚ್ಚು ಅಂಕಗಳಿಸಿದ್ದವರಾದುದರಿಂದ ಧಾರವಾಡದ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿದ್ಯಾವರ್ಧಕ ಸಂಘದ ಸುವರ್ಣ ಪದಕವೂ ಇವರಿಗೆ ದೊರೆಯಿತು. ಪದವಿ ಪಡೆದ ಮೇಲೆ ಬಸವನಾಳರು ಸರ್ಕಾರಿ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಹೋಗದೆ ವೀರಶೈವ ವಿದ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಆಜೀವ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಅದರ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಂಕಣ ಕಟ್ಟಿ ನಿಂತರು. ಕರ್ನಾಟಕ ಲಿಂಗಾಯತ ಎಜುಕೇಷನಲ್ ಸೊಸೈಟಿಯನ್ನು (ಕೆಎಲ್ಇ)ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಅದರ ಅಂಗವಾಗಿ ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಆರ್.ಎಲ್.ಎಸ್. ಹೈಸ್ಕೂಲ್ (1922), ಸೊಲ್ಲಾಪುರದಲ್ಲಿ ಕಾಡಾದಿ ಹೈಸ್ಕೂಲ್ ಮತ್ತು ಬೆಳಗಾಂವಿಯಲ್ಲಿ ಜಿ.ಎ. ಹೈಸ್ಕೂಲ್ ಮತ್ತು ಲಿಂಗರಾಜ ಕಾಲೇಜುಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆಗಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದರು. ಆರ್.ಎಲ್.ಎಸ್. ಹೈಸ್ಕೂಲಿನ ಮುಖ್ಯ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ, ಲಿಂಗರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಬೋಧಕರಾಗಿ ಮತ್ತು ವೈಸ್–ಪ್ರಿನ್ಸಿಪಾಲರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ತಾವೇ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದ ವೀರಶೈವ ತರುಣ ಸಂಘದ ಪ್ರಬೋಧ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆ ಮತ್ತು ವಾರಪತ್ರಿಕೆ ಗಳ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿಯೂ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು.

ಕನ್ನಡ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಮರಾಠಿ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಪಡೆದಿದ್ದ ಬಸವನಾಳರು ಅನೇಕ ಪ್ರಾಚೀನ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಾಗವರ್ಮನ ಕಾವ್ಯಾವಲೋಕನಂ, ನಿಜಗುಣ ಶಿವಯೋಗಿಯ ಕೈವಲ್ಯಪದ್ಧತಿ, ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಪಂಡಿತನ ಚೆನ್ನಬಸವ ಪುರಾಣ, ಚಾಮರಸನ ಪ್ರಭುಲಿಂಗಲೀಲೆ, ಷಡಕ್ಷರಿಯ ಶಬರ ಶಂಕರ ವಿಲಾಸ, ಬಸವಣ್ಣನವರ ವಚನಗಳು–ಇವು ಇವರ ಸಂಪಾದಿತ ಗ್ರಂಥಗಳು. ಈ ಗ್ರಂಥಗಳಿಗೆ ಇವರು ಬರೆದಿರುವ ಉಪೋದ್ಘಾತಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಅಭ್ಯಾಸದ ಆಳ, ವಿಮರ್ಶಾ ವಿಚಕ್ಷಣತೆ, ಸತ್ಯಶೋಧಕದೃಷ್ಟಿ–ಇವುಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಮ್ಯೂಸಿಂಗ್ಸ್ ಆಫ್ ಬಸವ (ಕೆ.ಆರ್. ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ) ಇವರ ಒಂದು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಕೃತಿ.

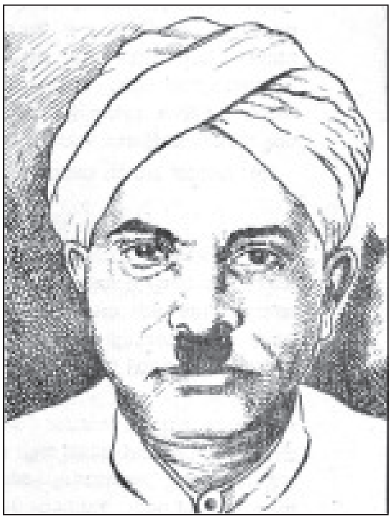

ಬಸವನಾಳರು ಮುಂಬಯಿ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಗಳ ಪರೀಕ್ಷಕರಾಗಿ ಹಲವು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. 1948ರಲ್ಲಿ ಮುಂಬಯಿ ಸರ್ಕಾರದಿಂದ ನಿಯಾಮಕವಾದ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಸಮಿತಿಯ ಸಭಾಸದರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಅನಂತರ ಆ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ

ಸೆನೆಟ್, ಸಿಂಡಿಕೇಟ್ ಮತ್ತು ಅಕಾಡೆಮಿಕ್ ಕೌನ್ಸಿಲ್‌ಗಳ ಸದಸ್ಯರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಅನೇಕ ವರ್ಷಗಳವರೆಗೆ ಧಾರವಾಡದ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿದ್ಯಾವರ್ಧಕ ಸಂಘದ ಕಾರ್ಯಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ಸಿದ್ಧಗಂಗಾದಲ್ಲಿ 1926ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ವೀರಶೈವ ತರುಣಸಂಘಗಳ ಸಮ್ಮೇಳನ ಹಾಗೂ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ 1938ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ವೀರಶೈವ ಮಹಾಸಭೆಯ 13ನೆಯ ಅಧಿವೇಶನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ರಬಕವಿಯಲ್ಲಿ 1944ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ 28ನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು 1951 ಡಿಸೆಂಬರ್ 22ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. (ಎಂ.ಎಸ್.ಎಸ್.)

ಬಸವಪ್ಪನಾಯಕ I: ಕೆಳದಿ ರಾಜವಂಶದ ಹಿರಿಯ ರಾಜ (1697–1714). ಸೋಮಶೇಖರ ನಾಯಕ ಮತ್ತು ಚೆನ್ನಮ್ಮಾಜಿಯವರ ದತ್ತು ಮಗ. ಚೆನ್ನಮ್ಮಾಜಿಯ ಅನಂತರ ಈತ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಬಸವಣ್ಣ ಶೂರ ದೊರೆ. ಚೆನ್ನಬಸವಪ್ಪನೆಂಬ ಸೇನಾನಿಯೊಡನೆ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಕಳಿಸಿ, ಪಶ್ಚಿಮ ತೀರದಲ್ಲಿರುವ ನವಿಲೆಗಡವನ್ನು ಗೆದ್ದು ಆ ಗಡಕ್ಕೆ ಬಸವರಾಜ ದುರ್ಗವೆಂದು ತನ್ನ ಹೆಸರಿಟ್ಟು ಅದನ್ನು ಬಲಪಡಿಸಿದ. ಶೇಖುಕುಂದನೆಂಬ ಮುಸಲ್ಮಾನ ನಾಯಕನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ. ಅರಕಲಗೂಡಿನ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ತಮ್ಮ ಪಾಳ್ಯವನ್ನು ಮೈಸೂರರಸರಿಗೆ ಸೋತಿದ್ದರು. ಬಸವಪ್ಪ ಮೈಸೂರವರಿಂದ ಅದನ್ನು ಗೆದ್ದು ಪಾಳೆಯಗಾರರಿಗೆ ವಾಪಸು ಕೊಟ್ಟ. ತಾಮ್ರಮುಖಿಗಳು (ಪೋರ್ಚುಗೀಸರು) ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯ (ಪೆರ್ಬೊಳೆ) ತೀರದಲ್ಲಿರುವ ಪೊನ್ನೂರನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಇದನ್ನು ಬಸವಪ್ಪ ಅವರಿಂದ ಗೆದ್ದ. ಮಲೆಯಾಳಿಗಳು ಮತ್ತು ಮಾಯಾವಿಗಳು (ಮೈಸೂರಿನವರು) ಕಲೆತು ಚಂದ್ರಗುತ್ತಿಗೆ ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿದಾಗ ಅವರನ್ನೂ ಬಸವಪ್ಪ ಸೋಲಿಸಿದ. ವಸುಧಾರೆ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಗೆದ್ದ. ಮುಗಲರಿಂದ ಆನವಟ್ಟ, ಮಹಾದೇವಪುರ, ಒಡೆಯೂರು, ಹೊನ್ನಾಳಿ ಮತ್ತು ಮಿಡಿಚೆಕೋಟೆಗಳನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಸವಣೂರಿನ ನವಾಬನನ್ನು ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿದ.

ಬಸವಪ್ಪ ಧರ್ಮಾತ್ಮ. ಇವನು ಮಠ ಸತ್ರಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಪೋಷಕ. ಈತನಿಗೆ ಸೂರಿನಿಕರದ್ರುಮ ಎಂಬ ಬಿರುದಿತ್ತು. ಶಿವತತ್ತ್ವ ರತ್ನಾಕರ, ಸುಭಾಷಿತ ಸುರದ್ರುಮ ಮತ್ತು ಸೂಕ್ತಿಸುಧಾಕರವೆನ್ನುವ ಗ್ರಂಥಗಳು ಇವನವು. ಮೊದಲೆರಡು ಗ್ರಂಥಗಳು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲೂ ಕೊನೆಯದು ಸಂಸ್ಕೃತ–ಕನ್ನಡಗಳಲ್ಲೂ ಇವೆ. ಇವರ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಶಿವತತ್ತ್ವ ರತ್ನಾಕರ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಪ್ರಪಂಚದ ಹಿತಕ್ಕಾಗಿ ಎಲ್ಲ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ವಿಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ಅದರ ಸಾರವನ್ನು ಇದರಲ್ಲಿಳಿಸಿದ್ದೇನೆ ಎಂದು ಅದರ ಮುನ್ನುಡಿಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ನಮೂದಿಸಿರುವ ಎಷ್ಟೋ ಗ್ರಂಥಗಳು ಈಗ ಅಲಭ್ಯ. (ಜಿ.ಎಸ್.ಡಿ.)

ಶಿವತತ್ತ್ವ ರತ್ನಾಕರ ಪ್ರಾಚೀನಕಾಲದ ಸಕಲಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಮತ್ತು ವಿವಿಧ ಕಲೆಗಳ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹ ಮತ್ತು ವಿವರಣೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡು ವಿಶ್ವಕೋಶದಂತಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತು ಅಧ್ಯಾಯಗಳು ಮತ್ತು ಅಂತರ್ಗತವಾದ ನೂರೆಂಟು ತರಂಗಗಳು ಇವೆ. ಅನೇಕ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲದೆ ನಾಟ್ಯಗೃಹ ನಿರ್ಮಾಣ, ನೃತ್ಯಭೇಧಗಳು, ಅಭಿಯಾನದ ವಿವಿಧ ಭಂಗಿಗಳು, ಸಂಗೀತಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ರಾಗಗಳ ಜಾತಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಭೇದಗಳು, ತಾಳಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ ಸಮಯಸಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ನೂರೊಂದು ತಾಳಗಳ ಸೂಚನೆ ಮತ್ತು ವಾದ್ಯ ವಿಶೇಷಗಳ ನಿರೂಪಣೆ ಮುಂತಾದವೂ ಇದರಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಉದ್ಯಾನ ನಿರ್ಮಾಣ, ಜಲ ಭೂಮಿ ಪರೀಕ್ಷಾವರ್ಣನ ಮುಂತಾದ ವಿಷಯಗಳೂ. ಚಿತ್ರಲಿಪಿ, ಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ಕಾಮಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳೂ ಇವೇ ದೇಶೀಯ ಲಲಿತಕಲಾಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಭಂಡಾರವಾಗಿದೆ. (ಡಿ.ಎಸ್.)

ಬಸವಪ್ಪನಾಯಕ II: ಕೆಳದಿ ರಾಜವಂಶದ ಅರಸು (ಸು.1739–54). ಎರಡನೆಯ ಸೋಮಶೇಖರನ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿ. ಅವನ ತಮ್ಮ ವೀರಭದ್ರನ ಮಗ. ಈತನ ವಿವೇಕ ಮತ್ತು ದೂರದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಾಗಿ ಇವನಿಗೆ ಬುದ್ಧಿ ಬಸವಪ್ಪನಾಯಕ ಎಂದೂ ಬಿಳಿಯ ವಿಭೂತಿ ಇವನಿಗೆ ಇಷ್ಟವಾಗಿ ತ್ತೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದಾಗಿ ಬೂದಿ ಬಸವಪ್ಪನಾಯಕ ಎಂದೂ ಹೆಸರುಗಳು ಇದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ.

ಇವನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಆರ್ಕಾಟಿನ ನವಾಬಗಿರಿಗೆ ಪೈಪೋಟಿ ನಡೆದಿತ್ತು (1748). ಇಂಗ್ಲಿಷರು ಮಹಮ್ಮದ್ ಅಲಿಯನ್ನೂ ಫ್ರೆಂಚರು ಚಂದಾಸಾಹೇಬನನ್ನೂ ತಮ್ಮ ಪಕ್ಷದವರನ್ನಾಗಿ ಆರಿಸಿದರು. ಚಂದಾಸಾಹೇಬ ಸಾತಾರಾದಿಂದ ಆರ್ಕಾಟಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದವರು ಮತ್ತು ಬಿದನೂರಿನವರೂ ಅವನ ಸ್ನೇಹವನ್ನು ಬಯಸಿದರು. ಈ ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಈ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಮಾಯಕೊಂಡದಲ್ಲಿ ಕದನವಾಯಿತು. ಇದರಲ್ಲಿ ಬಿದನೂರಿನವರು ಗೆದ್ದರು. ಬಸವಪ್ಪನಾಯಕ ಚಂದಾಸಾಹೇಬನನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿದ. ಆದರೆ ರಾಜಧಾನಿಗೆ ಕರೆದೊಯ್ದು ತರುವಾಗ ಅವನು ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಆರ್ಕಾಟಿಗೆ ಹೋದ.

ಅನಂತರ ಬಸವಪ್ಪನಾಯಕ ತರೀಕೆರೆ ಪಾಳೆಯಗಾರನ ದಾಳಿಯನ್ನು ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿದ. ಮರಾಠರು ಮೇಲಿಂದ ಮೇಲೆ ಇವನ ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಅವರನ್ನೂ ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ಎದುರಿಸಿದ. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಿದನೂರನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿದ ಒಬ್ಬ ವಿದೇಶಿ ಪ್ರವಾಸಿ ಇವನ ಆಡಳಿತವನ್ನೂ ಹೊಗಳಿದ್ದಾನೆ. ಬಿದನೂರಿನ ಅರಸು ಮಲಬಾರಿನವರಿಗಿಂತ ಶಕ್ತಿವಂತ. ಅವನ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಕೊರತೆ ಇಲ್ಲ. ಬಿದನೂರು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಕಣಜ. ಇಲ್ಲಿ ಗಂಧದ ಮರಗಳು ವಿಪುಲವಾಗಿವೆ. ಬಿದನೂರಿಗೆ ತೀರಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಸೊಗಸಾದ ರಸ್ತೆಯಿದೆ. ಈ ರಸ್ತೆಯ ಸಾಲುಮರಗಳನ್ನು ಪ್ರಜೆಗಳು ರಕ್ಷಿಸಬೇಕು. ಈ ರಸ್ತೆ ಎಷ್ಟು ಭದ್ರವೆಂದರೆ ಯಾರು ಬೇಕಾದರು ಹಣವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಮಲಗಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಈ ರಸ್ತೆಯ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಮಲಗಿದವರು ಯಾರಾದರು ಹಣ ಕಳೆದುಕೊಂಡರೆ, ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಜನರು ಶಿಕ್ಷೆಗೆ ಗುರಿಯಾಗುತ್ತಾರಲ್ಲದೆ. ಕಳೆದ ಹಣವನ್ನು ಭರ್ತಿ ಮಾಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅವನು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.

ತನ್ನ ವಂಶಜರಂತೆ ಬಸವಪ್ಪನಾಯಕನೂ ಧರ್ಮಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರತನಾಗಿದ್ದ ಬಿದನೂರಿನ ಹತ್ತಿರ ಸುರುಚಿರ ಮಠವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ಅದರ ಸುತ್ತಲಿರುವ ಊರಿಗೆ ಭದ್ರರಾಜಪುರವೆಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟ. ಡಂಬಲದ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ಗದ್ದುಗೆ ತೋಟದ ಸ್ವಾಮಿಗಳಿಗೆ ಭೂಸ್ವಾಸ್ಥೆಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದ.

ಉಡುಪಿಯ ಬಳಿ ಮಲ್ಪೆಯ ಹತ್ತಿರ ಒಂದು ಕೋಟೆಯನ್ನೂ ಆ ತೀರಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ತೋನ್ಸೆಕೋಟೆಯನ್ನೂ ಕುಂದಾಪುರದಲ್ಲಿ ಅರಮನೆಯನ್ನೂ ಮಂಗಳೂರಿನ ಹತ್ತಿರ ಶಿವರಾಜೇಂದ್ರಗಿರಿಯೆಂಬ ಕೋಟೆಯನ್ನೂ ಸಿದ್ಧಾಪುರದ ಪೇಟೆಯ ಬಳಿ ಮಂತ್ರರಾಜಪುರವನ್ನೂ ಇವನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ. ಇವಲ್ಲದೆ ಆನಂದಪುರ, ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಸವಗಳನ್ನೇರ್ಪಡಿಸಿದ. ಲಕ್ಷಾಂತರ ಜಂಗಮರಿಗೆ ಭಕ್ಷ್ಯಭೋಜ್ಯ, ವಸ್ತ್ರ, ವಿಭೂತಿ, ರುದ್ರಾಕ್ಷಿ, ಆಗಮ ಶಿವಶಾಸ್ತ್ರ ಲಿಖಿತಪುಸ್ತಕ, ಛತ್ರ, ಪಾದುಕೆ, ಹಸ್ತಾಧಾರದಂಡ ಮುಂತಾದ ಇಚ್ಛಾ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡಿಸಿದ. ವೃದ್ಧಾಪ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೊಲ್ಲೂರು, ಕೋಟೇಶ್ವರ, ವಸುಪುರ, ಶಂಕರನಾರಾಯಣ ಮತ್ತು ಮಂತ್ರರಾಜಪುರಗಳಿಗೆ ತೀರ್ಥಯಾತ್ರೆ ಮಾಡಿದ. ಈತನಿಗೆ ಚೆನ್ನಮ್ಮಾಜಿ ಮತ್ತು ವೀರಮ್ಮಾಜಿಯರೆಂಬ ಇಬ್ಬರು ಪತ್ನಿಯರು. ಈತನಿಗೆ ಮಕ್ಕಳಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಚನ್ನಬಸವಪ್ಪನೆನ್ನುವ ಹುಡುಗನನ್ನು ದತ್ತು ತೆಗೆದುಕೊಂಡ. ಬಸವಪ್ಪ ನಾಯಕ ಸು. 1754ರಲ್ಲಿ ಮೃತನಾದ. (ಜಿ.ಎಸ್.ಡಿ.)

ಬಸವಪ್ಪಶಾಸ್ತ್ರೀ: 1843–91. ಕಾಳಿದಾಸನ ಶಾಕುಂತಲ ನಾಟಕವನ್ನು ಅಪೂರ್ವವಾಗಿ ಭಾಷಾಂತರಿಸಿ ಅಭಿನವಕಾಳಿದಾಸ ಎಂಬ ಬಿರುದಿಗೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿದ್ದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕವಿ. ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರಲ್ಲಿ ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು ಜನಿಸಿದ್ದು 1843. ನಾರುಸಂದ್ರ (ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ) ಗ್ರಾಮದ ರುದ್ರಾಕ್ಷಿ ಮಠಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದ ಮುರುಡು ಬಸವಸ್ವಾಮಿ ಇವರ ಪಿತಾಮಹ. ತಂದೆ ಮಹದೇವ ಶಾಸ್ತ್ರೀ, ತಾಯಿ ಬಸವಾಂಬಿಕೆ. ಮಹದೇವ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಆಸ್ಥಾನದ ಪುರೋಹಿತರಾಗಿದ್ದರು. ಬಸವಪ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಿಯವರು ಚಿಕ್ಕಂದಿನಲ್ಲೇ ತಂದೆತಾಯಿಯರನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡರು. ಆಗ ಇವರಿಗೆ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಅನುಗ್ರಹ ದೊರೆಯಿತು. ಕವಿ ಅಳಿಯ ಲಿಂಗರಾಜರು ಬಸವಪ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳಿಗೆ ಆಸ್ಥಾನ ಪಂಡಿತ ಗರಳಪುರಿ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಲು ಅನುವು ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟರು. ಜೊತೆಗೆ ಬಿ. ಮಲ್ಲಪ್ಪನವರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವೂ ದೊರೆತು ಸಂಸ್ಕೃತ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಗೀತಾದಿ ಕಲೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವೇದಾಂತಾದಿ ದರ್ಶನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪರಿಣತ ರಾದರು. ತಮ್ಮ ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ವಯಸ್ಸಿಗೇ ಕೃಷ್ಣರಾಜಾಭ್ಯುದಯ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿದರು. ಇದರಿಂದ ಇವರು ಮಹಾರಾಜರ ಕೃಪೆಗೆ ಪಾತ್ರರಾದುದಲ್ಲದೆ ಬಿಲ್ವವೃಕ್ಷಪೂಜಾವಿಧಿಯನ್ನು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿಕೊಟ್ಟು ಆಸ್ಥಾನ ಪುರೋಹಿತರಾದರು. ಆಶುಕವಿತ್ವ ಕಾವ್ಯವಾಚನಗಳಿಂದ ಇವರ ಖ್ಯಾತಿ ಹರಡಿತು. ಆಸ್ಥಾನ ಕವಿಗೋಷ್ಠಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇವರ ಸ್ಥಾನ ಮೀಸಲಾಯಿತು.

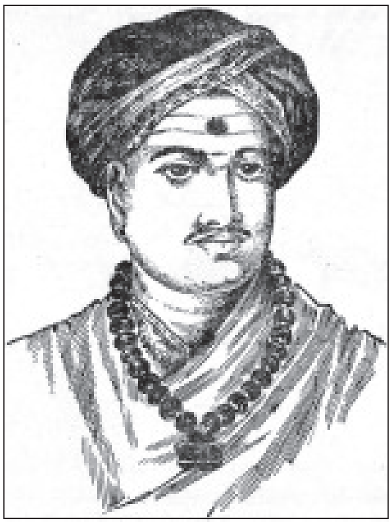

ಇವರು ಹಳಗನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕಗಳನ್ನೂ ಆಳವಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಪಡೆದಿದ್ದರು. ದಿವಾನ್ ರಂಗಾಚಾರ್ಲು ಮತ್ತು ಅಂಬಿಲ್ ನರಸಿಂಹಯ್ಯಂಗಾರ್ಯರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದಿಂದ ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಇವರು ಅನೇಕ ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಭಾಷಾಂತರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಶಾಕುಂತಲ, ವಿಕ್ರಮೋರ್ವಶೀಯ, ಉತ್ತರ ರಾಮಚರಿತ, ಮಾಲತಿಮಾಧವ, ರತ್ನಾವಳಿ ಮತ್ತು ಸಿ. ಸುಬ್ಬರಾಯರ ನೆರವಿನಿಂದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ನಿಂದ ಕನ್ನಡಿಸಿದ ಶೂರಸೇನ ಚರಿತ್ರ (ಷೇಕ್‌ಸ್ಪಿಯರನ ಒಥೆಲೊ)–ಇವು ಮುಖ್ಯವಾದವುಗಳು. ಭರ್ತೃಹರಿಯ ಶತಕತ್ರಯಗಳನ್ನು ಇವರು ಭಾಷಾಂತರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಚಂಡಕೌಶಿಕ ಎಂಬ ನಾಟಕವನ್ನು ಅನುವಾದಿಸಲು ಆರಂಭಿಸಿದರಾದರೂ ಅದು ಪೂರ್ಣಗೊಳ್ಳುವ ಮುನ್ನ ನಿಧನರಾದರು. ಈ ನಾಟಕವನ್ನು ಅನಂತರ ದೇವಶಿಖಾಮಣಿ ಅಳಸಿಂಗರಾಚಾರ್ಯರು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಿದರು.

ಬಸವಪ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಿಯವರು ಕನ್ನಡ ಹಾಗೂ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರ ಕೃತಿಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಾವಿತ್ರೀ ಚರಿತ್ರೆ (ಭಾಮಿನೀ ಷಟ್ಪದಿ), ದಮಯಂತೀ ಸ್ವಯಂವರ (ಚಂಪೂ), ನೀತಿಸಾರ ಸಂಗ್ರಹ (ಕಂದ)–ಇವು ಇವರ ಕನ್ನಡ ಗ್ರಂಥಗಳು. ಆರ್ಯಾ ಶತಕಮ್, ಶಿವಭಕ್ತಿ ಸುಧಾತರಂಗಿಣೀ, ಶಿವಾಷ್ಟಕಮ್, ಶಾರದಾದಂಡಕಮ್, ತ್ರಿಷಷ್ಠಿಪುರಾತನಸ್ತವ–ಇವು ಇವರ ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥಗಳು.

1883ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾದ ಶಾಕುಂತಲ ನಾಟಕದ ಭಾಷಾಂತರ ಬಸವಪ್ಪ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಹೆಸರನ್ನು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅಮರಗೊಳಿಸಿತು. ಮೂಲ ಕೃತಿಯ ಸೊಗಡು, ಸೌಂದರ್ಯ, ಲಾಲಿತ್ಯ, ಕಾವ್ಯಗುಣಗಳು ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಮಂಕಾಗದಂತೆ ಯಥಾವತ್ತಾಗಿ ಭಾಷಾಂತರದಲ್ಲಿ ಮೂಡಿಬಂದುವು. ಸಾಹಿತ್ಯಜ್ಞರು ಈ ಅನುವಾದವನ್ನು ಅಪಾರವಾಗಿ ಮೆಚ್ಚಿ ಕೊಂಡಾಡಿದರು. ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವನ್ಮಂಡಳಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಕೃತಿ ಮನ್ನಣೆ ಪಡೆದು ಇವರಿಗೆ ಅಭಿನವ ಕಾಳಿದಾಸ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟಿತು. ಇವರು ಬರೆದ ಅನೇಕ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಶ್ರೀ ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಕರ್ನಾಟಕ ನಾಟಕ ಸಭಾ ಎಂಬ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿತು.

ಇವರು ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರಿಗೆ ಕೆಲಕಾಲ ವಿದ್ಯಾಬೋಧಕರಾಗಿದ್ದರು. ಜಟ್ಟಿತಾಯಮ್ಮನವರಿಗೂ ಇವರು ಗುರುವಾಗಿದ್ದು ಅವರಿಗೆ ಕನ್ನಡ ಜಾವಳಿಗಳನ್ನು ಕಲಿಸಿದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇವರು ಒಮ್ಮೆ ವಾಯು ವಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಕುದುರೆ ಗಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಹೊರಟಿದ್ದಾಗ ಅದು ಅಪಘಾತಕ್ಕೆ ಈಡಾಗಿ 1891ರ ಫೆಬ್ರವರಿಯಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. **(ಎಂ.ಜಿ.ಎನ್.)**

ಬಸವರಾಜದುರ್ಗ: ಉತ್ತರಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಹೊನ್ನಾವರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಥಳ. ಹಳದಿಪುರ ಕಡಲತೀರದಿಂದ 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ದ್ವೀಪ. ಹೊನ್ನಾವರದಿಂದ ಲಾಂಚ್ ದೋಣಿಗಳ ಮೂಲಕ ಇಲ್ಲಿಗೆ ತಲುಪಬಹುದು. ಈ ದ್ವೀಪದ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 19 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳು. ಪಾವಿನಕುರ್ವೆಯಿಂದ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹತ್ತಿರ. ವಿಜಯನಗರ ಅರಸರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದು ಕೋಟೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದಿತು. ಮೊದಲು ಇದನ್ನು ನವಿಲೆದುರ್ಗ ಎನ್ನುತ್ತಿದ್ದರು. ಬುಕನಾನ್ ಎಂಬ ಪ್ರವಾಸಿಯ ಪ್ರಕಾರ ಈ ದುರ್ಗವನ್ನು ಕೆಳದಿಯ ಶಿವಪ್ಪನಾಯಕ ಬಲಪಡಿಸಿದ್ದ. 1690ರಲ್ಲಿ ಕಾಣ್ಹೋಜಿ ಆಂಗ್ರೆ ಎಂಬ ಮರಾಠ ಸೇನಾಪತಿ ಇದನ್ನು ಮುತ್ತಿದಾಗ ಕೆಳದಿ ಅರಸರು ಇದನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸಿಕೊಂಡು ಇದಕ್ಕೆ ಬಸವರಾಜದುರ್ಗವೆಂಬ ಹೆಸರಿಟ್ಟರು.

ಅನಂತರ ಇದು ಹೈದರನ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಬಂತು. 1799ರಲ್ಲಿ ಇದು ಬ್ರಿಟಿಷರ ಆಧಿಪತ್ಯಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತು. 1817ರ ವರೆಗೂ ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ರಕ್ಷಣಾ ಪಡೆಯನ್ನು ಇಡಲಾಗಿತ್ತು. ಬುಕನಾನ್ ಹೇಳುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ಮನೆಗಳಿಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕಾವಿಬಣ್ಣ ದೊರೆಯುತ್ತಿತ್ತು ಎಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲೊಂದು ಗಣಪತಿಯ ಮಂದಿರವಿದ್ದು, ಅದು ನಾಶವಾದಾಗ ಗಣಪತಿ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಹಳದಿಪುರಕ್ಕೆ ರವಾನಿಸಲಾಯಿತು. ಹಳದಿಪುರದ ಸಭಾಹಿತ ಮನೆತನದವರು ಇದನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇಲ್ಲಿಂದ ಸಮುದ್ರದ ರುದ್ರ ರಮಣೀಯ ದೃಶ್ಯ ಮೋಹಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಬಸವರಾಜದುರ್ಗ ಒಂದು ಉತ್ತಮ ಪ್ರವಾಸಿ ತಾಣವಾಗುವ ಎಲ್ಲ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನೂ ಪಡೆದಿದೆ. **(ಎಸ್.ಎಚ್.ಇ.)**

ಬಸವರಾಜಯ್ಯ, ಎಂ. ಎನ್.: 1913–2004. ಕನ್ನಡ ಚಲನಚಿತ್ರ ರಂಗಕ್ಕೆ ಅನುಪಮ ಕಾಣಿಕೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಮೈಸೂರಿನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪ್ರೀಮಿಯರ್ ಸ್ಟುಡಿಯೊದ ಮಾಲೀಕರು. ಕನ್ನಡ ಸಿನಿಮಾಗಳ ಚಿತ್ರೀಕರಣ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ದೂರದ ಮದರಾಸು ಅಥವಾ ಮುಂಬೈಗಳ ಕಡೆಗೆ ನಿರ್ಮಾಣ ತಂಡ ತೆರಳುತ್ತಿದ್ದ ಸಂಕಷ್ಟವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನದಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾದವರು.

ಇವರು ಮೈಸೂರಿನ ಹಳೇ ಅಗ್ರಹಾರದಲ್ಲಿ 1913 ಏಪ್ರಿಲ್‌ನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಎಂ.ಎನ್. ನಾಗಣ್ಣ; ವಿಮೆ ಕಂಪನಿಯಲ್ಲಿ ಮ್ಯಾನೇಜರ್ ಆಗಿದ್ದರು. ಮೈಸೂರಿನ ದಳವಾಯಿ ಶಾಲೆ, ಶಾರದಾವಿಲಾಸ ಶಾಲೆ

ಹಾಗೂ ಮದರಾಸಿನ ಕ್ರಿಶ್ಚಿಯನ್ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಬಸವರಾಜಯ್ಯನವರ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ನಡೆಯಿತು. ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಲಾಗದೆ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಿದರು. ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿದ್ದ ರಾಮಯ್ಯನವರ ನವಜ್ಯೋತಿ ಸ್ಟುಡಿಯೊ ಸರಿಯಾದ ಉಸ್ತುವಾರಿ ಹಾಗೂ ವಹಿವಾಟು ಇಲ್ಲದೆ ತೆವಳುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿದ ಇವರು ಆಧುನಿಕ ರೀತಿಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯುಳ್ಳ ಸಂಪೂರ್ಣ ಸ್ಟುಡಿಯೊ ನಿರ್ಮಿಸಲು ನಿರ್ಧರಿಸಿದರು. ಪ್ರೀಮಿಯರ್ ಸ್ಟುಡಿಯೊ ಕಟ್ಟಲು ಆರಂಭಿಸಿದರು (1942–43).

ಶಿಸ್ತಿನ ವ್ಯವಹಾರ ಇವರ ಯಶಸ್ಸಿನ ಮುಖ್ಯ ಗುಣ. ಒಂದೇ ವರ್ಷದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ (1942–43) ಎಂಬತ್ತಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಚಿತ್ರಗಳು ಇವರ ಸ್ಟುಡಿಯೊದಲ್ಲಿ ತಯಾರಾದವು. ವಿವಿಧ ಭಾಷೆಗಳ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಚಲನಚಿತ್ರಗಳು ಈ ಸ್ಟುಡಿಯೊದಲ್ಲಿ ತಯಾರಾದದ್ದು ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರರಂಗ ಇತಿಹಾಸದ ಒಂದು ಭಾಗವಾಗಿ ಉಳಿದಿದೆ. ಸಿನಿಮಾ ವ್ಯವಹಾರ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ, ಅತ್ಯಾಧುನಿಕ ವಿಧಾನಗಳು ಬಳಕೆಗೆ ಬಂದಿರುವ ಕಾರಣ ಸ್ಟುಡಿಯೊಗಳನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಬೇಕಾದ ಪ್ರಮೇಯ ಈಗ ಅಷ್ಟಾಗಿಲ್ಲ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಪ್ರೀಮಿಯರ್ ಸ್ಟುಡಿಯೊ ಈಗ ಒಂದು ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಂತೆ ಉಳಿದುಕೊಂಡಿದೆ. ಮೊದಲಿನ ಯಾವ ಭವ್ಯತೆಯೂ ಈಗಿಲ್ಲ. ಸ್ಟುಡಿಯೊ ಆವರಣದ ಹತ್ತು ಎಕರೆ ಪ್ರದೇಶ ವಿವಿಧ ವಾಣಿಜ್ಯ ಉದ್ದೇಶಗಳಿಗೆ ಈಗ ಬಳಕೆಯಾಗುತ್ತಿದೆ. ಸಂಜಯ್‍ಖಾನ್ ಕಿರುತೆರೆಗಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಸ್ವೋರ್ಡ್ ಆಫ್ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ್ ಚಿತ್ರದ ನಿರ್ಮಾಣ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ದುರಂತ ಸಂಭವಿಸಿ ಸಾವು–ನೋವುಗಳಾದವು. ಅನಂತರದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರೀಕರಣ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ಕ್ಷೀಣಗೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಬಂದು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸ್ಥಗಿತಗೊಂಡವು.

ಪ್ರೀಮಿಯರ್ ಸ್ಟುಡಿಯೊದ ಸ್ಥಾಪನೆಯೊಡನೆ ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರರಂಗಕ್ಕೆ ಇವರು ನೀಡಿದ ಕೊಡುಗೆಗಾಗಿ ಇವರಿಗೆ ರಾಜಕುಮಾರ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿದೆ (1992). ಇವರು 2004ರಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. **(ಎಸ್.ಬಿಎಚ್‍ಎ.)**

ಬಸವರಾಜ ರಾಜಗುರು: 1920–91. ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಂಗೀತಗಾರರು. ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಕುಂದಗೋಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಎಲಿವಾಳ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 1920 ಆಗಸ್ಟ್ 20ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಇವರದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಮನೆತನ. ಇವರ ಪೂರ್ವಜರು ಕೆಳದಿ ನಾಯಕರಿಗೆ ಕುಲಗುರುಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವರ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ರಾಜಗುರು ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂತು. ಇವರ ತಾತ ಸಿದ್ದಯ್ಯಸ್ವಾಮಿಗಳು ಮೂಡಲಪಾಯ, ದೊಡ್ಡಾಟ, ದಕ್ಷಿಣಾದಿ ಗಾಯನಗಳಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಣಾತರಾಗಿದ್ದ ರಲ್ಲದೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ನಿಜಗುಣ ಶಿವಯೋಗಿಗಳ, ಸರ್ಪಭೂಷಣ ಶಿವಯೋಗಿಗಳ, ಬಾಲಲೀಲಾ ಮಹಾಂತ ಶಿವಯೋಗಿಗಳ ಹಾಗೂ ಶರೀಫ ಶಿವಯೋಗಿಗಳ ಪದ್ಯಗಳನ್ನು ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರ ತಂದೆ ಮಹಾಂತಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ಪಿಟೀಲು ವಾದನದಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಪಾಂಡಿತ್ಯಗಳಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ತಂದೆಯವರ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಬಸವರಾಜರು ತಮ್ಮ ಎಳನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ ಮೂರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಸರಳೆ, ಜಂಟಿ, ಅಲಂಕಾರ, ಗೀತ, ವರ್ಣ ಹಾಗೂ ಕೆಲವು ಕೃತಿಕೀರ್ತನೆಗಳ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರು. ಕುಂದಗೋಳದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆ ಕಲಿಯುವಾಗ ಶಾಲೆ ತಪ್ಪಿಸಿ ಸವಾಯಿ ಗಂಧರ್ವರ ಗಾಯನವನ್ನು ಕೇಳಲು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದರಂತೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಇವರ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಕುಂಠಿತವಾಯಿತು. ಇದನ್ನರಿತ ಇವರ ದೊಡ್ಡಪ್ಪ ಇವರನ್ನು ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯ ಮೂರುಸಾವಿರ ಮಠಕ್ಕೆ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆಂದು ಸೇರಿಸಿದರು. ಆದರೆ ಕಲೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಆಸಕ್ತಿ ತಾಳಿದ್ದ ಬಸವರಾಜರು ಕೆಲವೇ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಮಠವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಆಗ್ಗೆ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಬಿಡಾರ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದ ವಾಮನರಾವ್ ಮಾಸ್ತರರ ವಿಶ್ವಗುಣಾದರ್ಶ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿ ಸೇರಿದರು. ಇವರ ಕಂಠಮಾಧುರ್ಯ, ತೀಕ್ಷ್ಣ ಗ್ರಹಣಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿಕೊಂಡ ವಾಮನರಾವ ಮಾಸ್ತರರು ಇವರನ್ನು ಬಾಲನಟನನ್ನಾಗಿ ತಮ್ಮ ಕಂಪನಿಗೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡರು. ಕೃಷ್ಣ, ಪ್ರಹ್ಲಾದ, ಅಭಿಮನ್ಯು, ನಾರದ ಮುಂತಾದ ಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ರಂಗದ ಮೇಲೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡರು. ಈ ವಿಷಯ ತಿಳಿದ ಇವರ ದೊಡ್ಡಪ್ಪನವರು ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಯನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ಮತ್ತೆ ಇವರನ್ನು ಮಠಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿದರು. ಅಲ್ಲಿಗೆ ಆಗಮಿಸಿದ್ದ ಪಂಚಾಕ್ಷರಿಗವಾಯಿಗಳಿಂದ ಬಸವರಾಜರು ಪ್ರಭಾವಿತರಾದರು. ಕರ್ಣಾಟಕ ಮತ್ತು ಹಿಂದುಸ್ಥಾನಿ ಉಭಯ ಗಾಯನಾಚಾರ್ಯರಾದ ಪಂಚಾಕ್ಷರಿಗವಾಯಿಗಳಿಂದ ಶಿವಯೋಗ ಮಂದಿರದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಸಂಗೀತಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದು ಕರ್ಣಾಟಕ ಹಾಗೂ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನಿ ಪದ್ಧತಿಗಳೆರಡರಲ್ಲೂ ಪರಿಶ್ರಮವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡರು. ಮುಂಬಯಿ ಆಕಾಶವಾಣಿಯಲ್ಲಿ ಮುಂಜಾನೆ ಬಿಲ್‍ವಾಲ್ ಹಾಗೂ ರಾತ್ರೆ ಗೌಡಬುಲ್ಹಾರ ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದರು (1938). ನಾಗಪುರದಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ ಸಮ್ಮೇಳನ ನಡೆಯುವ ವೇಳೆಗೆ ಸಂಗೀತ ಪ್ರೇಮಿಗಳಿಗೆ ಚಿರಪರಿಚಿತರಾದರು.

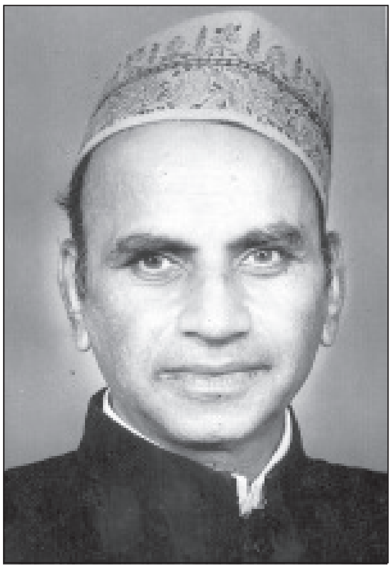

ಹಂಪೆಯಲ್ಲಿ 1936ರಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ ಚರಿತ್ರಾರ್ಹ ವಿಜಯನಗರ ಸ್ಮಾರಕೋತ್ಸವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇವರ ಪ್ರಥಮ ಕಛೇರಿ ನಡೆಯಿತು. ಅಂದಿನಿಂದ ಇವರ ಸಂಗೀತ ಸುಧೆ ಭಾರತದ ತುಂಬೆಲ್ಲಾ ಪ್ರವಹಿಸಿತು. ಇವರ ಸಂಗೀತ ವೈವಿಧ್ಯಮಯ ಹಾಗೂ ಬಹುಶ್ರುತತ್ವವುಳ್ಳದ್ದು. ಮೂಡಲಪಾಯದಿಂದ ಕನ್ನಡ ಲಾವಣಿ, ಬಿಹಾರಿ ಗೀತೆ, ಮಾರವಾಡಿ ಲೋಕಗೀತೆ, ಮರಾಠಿ ರಂಗಗೀತೆ, ಭಾವಗೀತೆ, ಸಂಸ್ಕೃತ ಶ್ಲೋಕ, ಗಮಕ, ಕಂದಪದ್ಯ, ಶರಣ ವಚನಗಳು, ಪದಗಳು ಮತ್ತು ಕನ್ನಡನಾಟ್ಯ ಪದ್ಯಗಳವರೆಗೆ, ಲಘುಶಾಸ್ತ್ರೀಯದಿಂದ ಧ್ರುಪದ್, ಧಮಾರ್, ಗಝಲ್, ಠುಮ್ರಿ ಮತ್ತು ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಸಂಗೀತದವರೆಗೆ ಇವರ ಗಾಯನ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿದೆ. ಶಾಸ್ತ್ರ ಪಾಂಡಿತ್ಯ, ಸುಮಧುರ ಶಾರೀರ, ಮೂರೂ ಸಪ್ತಕಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿಬದ್ಧವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸಬಲ್ಲ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ, ಅದ್ಭುತವಾದ ಆಶುಚಮತ್ಕಾರ ಶಕ್ತಿ– ಇವು ಇವರ ಸಂಗೀತಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಮೆರುಗು ನೀಡಿದವು.

ಬಸವರಾಜ ರಾಜಗುರು ಅವರು ಭಾರತದ ನಾನಾ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸಿದರು. ಇವರಿಗೆ ಕನ್ನಡದ ಜೊತೆಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತ, ಹಿಂದಿ, ಗುಜರಾತಿ, ಕೊಂಕಣಿ, ಮರಾಠಿ ಮತ್ತು ತೆಲುಗು ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲೂ ಇವರು ಪರಿಶ್ರಮ ಗಳಿಸಿದರು. ಕೇಂದ್ರ ಸಂಗೀತನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಗೌರವ ಡಾಕ್ಟೊರೇಟ್, ಭಾರತಸರ್ಕಾರದ ಪದ್ಮಶ್ರೀ, ಪದ್ಮಭೂಷಣ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಲಭಿಸಿವೆ. ಸಂಗೀತರತ್ನ, ಸಂಗೀತ ಸುಧಾಕರ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಇವರಿಗೆ ದೊರೆತಿದ್ದವು. ಭಾರತೀದೇವಿ ಇವರ ಬಾಳಸಂಗಾತಿಯೂ ಕಲಾಜೀವನದ ಸಂಗಾತಿಯೂ ಆಗಿದ್ದರು. **(ಎಸ್.ವಿ.ಕೆ.)**

ಬಸವರಾಜು, ಎಲ್.: 1919– . ಕನ್ನಡದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ವಿದ್ವಾಂಸರು, ಸೃಜನಶೀಲ ಲೇಖಕರು. ಇವರು 1919 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 7ರಂದು ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇಡಗೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಲಿಂಗಪ್ಪ, ತಾಯಿ ಈರಮ್ಮ. ಚಿಕ್ಕವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ತಂದೆತಾಯಿಯರನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಇವರು ತೀವ್ರ ಆರ್ಥಿಕ ಬಿಕ್ಕಟ್ಟಿನಿಂದ ಜೀವನ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ಊರಿನ ಭೀಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಅರ್ಚಕ ವೃತ್ತಿ ಹಿಡಿಯುವಂತಾಯಿತು. ಈ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡೇ ಇಡಗೂರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದ ಇವರು ಪ್ರೌಢಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಸಿದ್ಧಗಂಗೆಯಲ್ಲಿ ಪಡೆದರು. ಇಂಟರ್‌ಮೀಡಿಯಟ್ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಮುಗಿಸಿ ಕುವೆಂಪು, ತೀ.ನಂ.ಶ್ರೀ, ಡಿ.ಎಲ್.ಎನ್. ಮೊದಲಾದ ಗುರುಪರಂಪರೆಯ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎ. ಆನರ್ಸ್ (1946) ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಎಂ.ಎ. (1951) ಪದವಿಗಳನ್ನು ಗಳಿಸಿದರು. ಎಳವೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇವರಿಗೆ ಅಧಿಕ ಒಲವಿದ್ದದ್ದು ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ. ಆ ದಿನಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಆಧ್ಯಾತ್ಮ ಸಾಧನೆಗೆ ಹೊರಟ ಇವರು ಅಪಾರ ಕಷ್ಟಗಳನ್ನನುಭವಿಸಿದರು. ಇವರ ಮೇಲೆ ಗಾಢವಾಗಿ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿದ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವೆಂದರೆ ಗೌತಮ ಬುದ್ಧನದು. ಇವರು ಬರೆದ ಮೊದಲ ಕವನ (1941) ಬುದ್ಧನನ್ನು ಕುರಿತದ್ದೇ ಆಗಿದೆ. ಕನ್ನಡ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿ ಗಳಿಸಿದ ಅನಂತರ ಇವರು ದಾವಣಗೆರೆಯ ಡಿ.ಆರ್.ಎಂ. ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾದರು ಅನಂತರ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಯುವರಾಜ ಕಾಲೇಜು, ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ, ಪ್ರವಾಚಕರಾಗಿ, ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು.

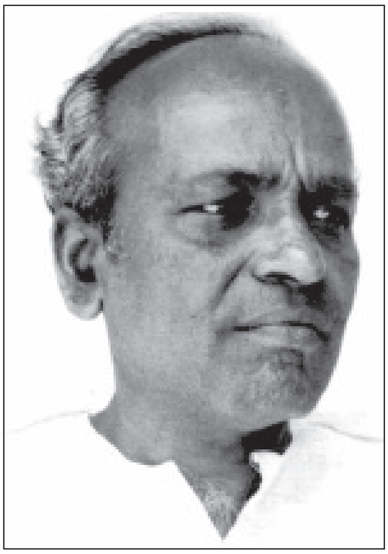

ಇವರು ನೇರನಡೆ–ನುಡಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧರು. ಇವರ ಪ್ರಮುಖ ಕಾಳಜಿಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳೆಂದರೆ ಗ್ರಂಥ ಸಂಪಾದನೆ, ಸಂಶೋಧನೆ ಹಾಗೂ ಅನುವಾದ. ಈ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಸು. 50ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಂಪರೆಯನ್ನೂ ಸಾಹಿತ್ಯಕೃತಿಗಳ ಮಹತ್ವವನ್ನೂ ಸರ್ವರಿಗೂ ಪರಿಚಯಿಸುವ ಆಶಯವನ್ನು ಹೊತ್ತ ಇವರ ಕೃತಿಗಳು ಪಂಪನ ಆದಿಪುರಾಣ (ಜಿನಸೇನಾಚಾರ್ಯರ ಪೂರ್ವಪುರಾಣದೊಡನೆ ಹೋಲಿಸಿ. 1976), ಪಂಪನ ಸರಳ ಪಂಪಭಾರತ (1999), ಪಂಪನ ಸಮಸ್ತ ಭಾರತ ಕಥಾಮೃತ (2000), ಪಂಪನ ಸರಳ ಆದಿಪುರಾಣ (2002), ಪಂಪನ ಆದಿಪುರಾಣ ಕಥಾಮೃತ (2003), ರನ್ನನ ಸರಳ ಗದಾಯುದ್ಧ (2005) ಮೊದಲಾದವು. ಎಲ್ಲರೂ ಸುಲಭವಾಗಿ ಓದಿ ಅರ್ಥೈಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಸಹಾಯಕವಾಗುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಪಾದಿಸಿರುವ ಇವರ ಈ ಕೃತಿಗಳು ನಿಜಕ್ಕೂ ಮೌಲಿಕವಾಗಿವೆ. ಮೂಲ ಕಾವ್ಯಗಳ ಉದ್ದುದ್ದ ಪಂಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಥಭಾವಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕ ಘಟಕಗಳಾಗಿ ವಿಭಜಿಸಿ, ಕಷ್ಟವೆನಿಸಿದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಧಿ, ಸಮಾಸಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ, ಸೂಕ್ತ ಲೇಖನ ಚಿಹ್ನೆಗಳನ್ನು ಬಳಕೆಮಾಡಿ, ಅಗತ್ಯವೆನಿಸಿದೆಡೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಆಶ್ವಾಸದಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಶೀರ್ಷಿಕೆಗಳನ್ನಳವಡಿಸಿ, ಛಂದೋಬಂಧಗಳನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸಿ, ಗ್ರಂಥಪಾಠಗಳನ್ನು ನೂತನ ವಿಧಾನದಲ್ಲಿ ಅಳವಡಿಸಿ– ಹೀಗೆ ಹಲವಾರು ವಿಧಾನಗಳನ್ನು ವಿನೂತನವಾಗಿ ಅನುಸರಿಸಿ ಓದುಗರಿಗೆ ನೀಡಿರುವುದು ಇಲ್ಲಿನ ವಿಶೇಷತೆಯಾಗಿದೆ; ಗ್ರಂಥಸಂಪಾದನೆಯನ್ನು ಸೃಜನಶೀಲತೆಯ ಮಟ್ಟಕ್ಕೆ ಒಯ್ದು ಇವರ ಅಪೂರ್ವವಿದ್ವತ್ತನ್ನೂ ಈ ಕೃತಿಗಳು ಪರಿಚಯಿಸುತ್ತವೆ. ಪಂಪನ ‘ಆದಿಪುರಾಣ’ದ ಸಂಪಾದನೆ ಇವರ ಪ್ರಕಾಂಡ ವಿದ್ವತ್ತಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ.

ಬಸವಣ್ಣನವರ ವಚನಗಳು (1952), ಅಲ್ಲಮನ ವಚನ ಚಂದ್ರಿಕೆ (1960), ಶಿವದಾಸ ಗೀತಾಂಜಲಿ (1963), ಬಸವ ವಚನಾಮೃತ (ಭಾಗ1–1964; ಭಾಗ2–1989), ಅಕ್ಕನ ವಚನಗಳು (1966), ಅಲ್ಲಮನ ವಚನಗಳು (1969), ಶಿವಗಣ ಪ್ರಸಾದಿ ಮಹಾದೇವಯ್ಯನ ಪ್ರಭುದೇವರ ಶೂನ್ಯಸಂಪಾದನೆ (1969), ಬೆಡಗಿನ ವಚನಗಳು (1998), ಪ್ರಭುದೇವರ ಷಟ್ಸ್ಥಲದ ವಚನಗಳು(2005)–ಇವೇ ಮೊದಲಾದವು ಇವರ ಅತ್ಯಮೂಲ್ಯ ಸಂಪಾದಿತ ಕೃತಿಗಳಾಗಿವೆ; ವೀರಶೈವ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಶೋಧನ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಗಣ್ಯವಾಗಿವೆ.

ಸರ್ವಜ್ಞನ ವಚನಗಳು (1972), ತಿರುಮಲಾರ್ಯನ ಚಿಕದೇವರಾಯ ಸಪ್ತಪದಿ (1971), ಕಲ್ಯಾಣದ ಮಾಯಿದೇವನ ಶಿವಾನುಭವ ಸೂತ್ರ (1998), ಹರಿಹರನುಕಂಡ ಜ್ಯೋತಿರ್ಲಿಂಗದ ಮೂರು ಮುಖಗಳು (ಹರಿಹರನ ಮೂರು ರಗಳೆಗಳ ಸಂಗ್ರಹ 1958), ತೊರವೆ ರಾಮಾಯಣ ಸಂಗ್ರಹ (1951), ಸರಳ ಸಿದ್ಧರಾಮ ಚರಿತೆ (2000), ರಾಘವಾಂಕನ ಸರಳ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ ಕಾವ್ಯ (2001)– ಹೀಗೆ ಇವರು ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿ ಸಂಪಾದಿಸಿರುವ ಕೃತಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಅನೇಕ. ಕನ್ನಡ ಛಂದಸ್ಸಂಪುಟ ಎಂಬ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯಲ್ಲಿ ನಾಗವರ್ಮ, ಈಶ್ವರಕವಿ, ಗುಣಚಂದ್ರ, ವೀರಭದ್ರರ ಛಂದೋಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಹಲವಾರು ಅನುಬಂಧಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಪರಿಷ್ಕರಿಸಿ ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ವಿಸ್ತೃತ ಪಾಠದೊಂದಿಗೆ ಪರಿಷ್ಕರಿಸಿ ಸಂಪಾದಿಸಿರುವ ಕೇಶಿರಾಜನ ‘ಶಬ್ದಮಣಿ ದರ್ಪಣಂ’ ವ್ಯಾಕರಣ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮೈಲಿಗಲ್ಲಾಗಿದೆ.

ಬಹುಭಾಷಾವಿಶಾರದರಾದ ಇವರು ಅಶ್ವಘೋಷನ ಬುದ್ಧಚರಿತೆ ಮತ್ತು ಸೌಂದರನಂದ ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ವಚನರೂಪದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ರೂಪಾಂತರಿಸಿ ಬುದ್ಧನ ಜೀವನ ಮತ್ತು ತತ್ತ್ವಗಳು ಕನ್ನಡಿಗರಿಗೆ ಲಭ್ಯವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿರುವುದು ಶ್ಲಾಘನೀಯ ಸಂಗತಿಯಾಗಿದೆ. ಭಾಸನ ಭಾರತ ರೂಪಕ (1958)–ಇದು ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕಕಾರ ಭಾಸನ ಏಕಾಂಕ ನಾಟಕಗಳ ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದ. ನಾಟಕಾಮೃತ ಬಿಂದುಗಳು (1958) ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕಗಳ ಅನುವಾದವಾಗಿದೆ. ಭಾಸನ ರಾಮಾಯಣ ಮೂಲದ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ರಾಮಾಯಣ ನಾಟಕ ತ್ರಿವೇಣಿ ಎಂಬ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ (1958). ನಿಜಗುಣ ಶಿವಯೋಗಿಯ ಆರು ವೇದಾಂತ ಕಾವ್ಯಗಳ ಸರಳ ಗದ್ಯಾನುವಾದ ಇವರ ನಿಜಗುಣ ಶಿವಯೋಗಿಯ ತತ್ತ್ವದರ್ಶನ ಕೃತಿ (1991).

ಸೃಜನಶೀಲ ಲೇಖಕರಾಗಿಯೂ ಕವಿಯಾಗಿಯೂ ಇವರು ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಠಾಣಾಂತರ (1994), ಜಾಲಾರಿ (1999), ಚಾಯಿಬಾಬಾ (2005)–ಇವು ಇವರ ಕವನ ಸಂಕಲನಗಳು. ಕಲಬುರ್ಗಿಯ ಶರಣ ಬಸವ ಎಂಬುದು ಇವರು ರಚಿಸಿದ ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆ.

ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯಸೇವೆಗಾಗಿ ದೊರೆತಿರುವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಪುರಸ್ಕಾರಗಳು ಅಪಾರ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದವು: ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1977), ಕನ್ನಡ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1994), ಚಿದಾನಂದ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1994), ಸಂ.ಶಿ. ಭೂಸನೂರುಮಠ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1994), ಪಂಪ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (2000), ಚಾವುಂಡರಾಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (2002), ಬಸವ ಪುರಸ್ಕಾರ

ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (2005), ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಅನುವಾದ ಪುರಸ್ಕಾರ (2000), ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಭಾಷಾಸಮ್ಮಾನ್ (2005). **(ಸಿ.ಪಿ.ಎಸ್.)**

ಬಸವಲಿಂಗ ಕವಿ: ಸು. 1679. ವೀರಶೈವ ಕವಿ. ಕೊಟ್ಟೂರು ಬಸವೇಶ್ವರಪುರಾಣ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ. ಇವನ ತಂದೆಯ ಹೆಸರು ಗುರು. ಕರಣಿಕಾಗ್ರಣಿ ಭೀಮರಸನ ವಂಶೋತ್ಪನ್ನನಾದ ಬಸವಣ್ಣದಂಡನಾಥ ಇವನ ತಾತ, ಕವಿ ಕಲ್ಲಮಾಂಕ ದೊಡ್ಡಪ್ಪ. ಶಿವಗಂಗೆಯ ಮೇಲಣಗವಿಯ ಸಿಂಹಾಸನಾಧಿಪತಿ ಮಲೆಯ ಶಾಂತೇಶ್ವರ ಇವನ ಗುರು. ಶಿವಗಂಗೆ ಕವಿಯ ಸ್ಥಳವಾಗಿರಬಹುದು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ಪೂರ್ವಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಕುರಿಕೆ ಸೋಮನಾಥ, ಭೀಮಕವಿ, ಹರೀಶ, ಪಂಡಿತೇಂದ್ರ, ತೋಂಟದ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಯತಿ, ಸಿದ್ಧನಂಜೇಶ, ಷಡಕ್ಷರದೇವ–ಇವರನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅಲ್ಲಮಪ್ರಭು, ಬಸವಣ್ಣ, ಚೆನ್ನಬಸವಣ್ಣ, ಮಡಿವಾಳ ಮಾಚಯ್ಯ, ನೀಲಾಂಬಿಕೆ, ಗಂಗಾಂಬಿಕೆ ಮೊದಲಾದ ಶಿವಶರಣಶರಣೆಯರನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಕೊಟ್ಟೂರು ಬಸವೇಶ್ವರಪುರಾಣ ವಾರ್ಧಕ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 19 ಸಂಧಿಗಳಿವೆ. ಈ ಕಾವ್ಯವನ್ನು 1679ರಲ್ಲಿ ಬರೆದಂತೆ ಕವಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಶಿವನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹರಡಲು ಶಿವನಾಜ್ಞೆಯಿಂದ ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ ಬಂದು ನೆಲೆಸಿದ ಕೊಟ್ಟೂರು ಬಸವೇಶ್ವರ ಎಂಬ ಶಿವಭಕ್ತನ ಕಥೆ ಇದರ ವಸ್ತು. ಹಿಂದೆ ಇದೇ ಕಥೆಯನ್ನೂ ಸಿದ್ಧನಂಜೇಶ, ಗರುಣೆಯ ಮಹೇಶ, ಬಸವರಾಜ ಇವರು ವರ್ಣಕವಾಗಿ ಬರೆದಿದ್ದರು. ಅವನ್ನು ನೋಡಿ ಕವಿ ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿದುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ವರ್ಣನೆಗಳಲ್ಲಿ ಕವಿ ಸಮಯವೇ ತುಂಬಿದ್ದರೂ ಆಕರ್ಷಣೆಯಿದೆ. ಸ್ವಕಲ್ಪನೆಗಳೂ ಬಹಳವಿವೆ. ಆದರೆ ಭಾವ ನಾದಗಳ ಮೇಳಕ್ಕೆ ಭಾಷೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿಸುವಲ್ಲಿ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟಾಗಿ ಲಾಲಿತ್ಯ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಇವನಲ್ಲದೆ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಸವಲಿಂಗರಾಜ, ಬಸವಲಿಂಗದೇವ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಇಬ್ಬರು ಕವಿಗಳೂ ಬಸವಲಿಂಗ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ನಾಲ್ಕು ಜನ ಕವಿಗಳೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತಾರೆ. ಸು. 1611ರಲ್ಲಿದ್ದ ಬಸವಲಿಂಗನು ಶಿವಾಧಿಕ್ಯಪುರಾಣವನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಸು. 1800 ರಲ್ಲಿದ್ದ ಬಸವಲಿಂಗನು ಸೌಮಿನೀಕಥೆಯೆಂಬ ಕೃತಿಯನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. 18ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಬಸವಲಿಂಗದೇವನು ಬಸವೇಶ್ವರದೇವರ ಪುರಾಣದ ಕಥಾಸಾಗರವನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಸು. 1830ರಲ್ಲಿದ್ದ ಬಸವಲಿಂಗನು ಶರಣಬಸವರಗಳೆ ಮತ್ತು ಶರಣಬಸವರಗಳೆಕಂದ ಎಂಬ ಎರಡು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. 19ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಬಸವಲಿಂಗನು ಅಭಿಮನ್ಯುವಿನ ದುಂದುಮೆಯನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಬಸವಲಿಂಗರಾಜನು ಮಲೆಯ ಮಾದಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. **(ಕೆ.ಜಿ.ಎನ್.)**

ಬಸವಲಿಂಗಪ್ಪ, ಬಿ.: 1924–92. ಕ್ರಾಂತಿಕಾರಿ ವಿಚಾರಗಳ ದಲಿತ ನಾಯಕ; ಮಾಜಿ ಸಚಿವರು. ಇವರು ಚಿತ್ರದುರ್ಗಜಿಲ್ಲೆ (ಈಗ ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆ) ಹರಿಹರ ನಗರದಲ್ಲಿ 1924 ಏಪ್ರಿಲ್ 21ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಜವಳಿ ಬಸಪ್ಪ, ತಾಯಿ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಮ್ಮ.

ಇವರು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿ ಮುಗಿಸಿದ ಬಳಿಕ ಬೆಳಗಾಂವಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್.ಎಲ್.ಬಿ. ಪದವಿ ಪಡೆದು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಉಚ್ಚ ನ್ಯಾಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ವಕೀಲ ವೃತ್ತಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. 1949ರಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷ ಸೇರುವುದರ ಮೂಲಕ ರಾಜಕೀಯ ಕ್ಷೇತ್ರ ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಿದರು. ಮೊದಲಿಗೆ ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ಕಾರ್ಪೊರೇಷನ್ ಸದಸ್ಯರಾದರು (1950). ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷದ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ಏಕೀಕರಣ ಸಮಿತಿಯ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ ದುಡಿದರು. 1957ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ದಕ್ಷಿಣದಿಂದ ಆಯ್ಕೆಯಾಗಿ ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ವಿಧಾನಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರಾದರು. ಭೂ ಸುಧಾರಣಾ ಸಮಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಇವರನ್ನು ಉಪ ಗೃಹಸಚಿವರನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಲಾಯಿತು (1958–62). ಇವರ ಅಧಿಕಾರಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಜಾತಿ, ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಪಂಗಡದವರ ಮೇಲಿನ ದೌರ್ಜನ್ಯ ಕ್ಷೀಣಿಸಿದ್ದು ಇವರ ಕಾರ್ಯದಕ್ಷತೆಗೆ ಸಾಕ್ಷಿ.

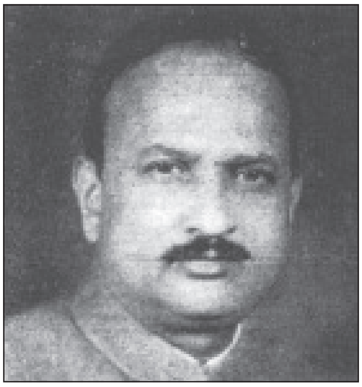

1972ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ವಿಧಾನಸಭೆಗೆ ಆಯ್ಕೆಯಾದ ಇವರು ವಸತಿ ಮತ್ತು ನಗರಾಡಳಿತ ಸಚಿವರಾದರು. ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಜನಪರ ಕ್ರಾಂತಿಕಾರಿ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ಅನುಷ್ಠಾನಗೊಳಿಸಿದರು. ಗ್ರಾಮೀಣ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಜನವಸತಿ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಜಾರಿಗೊಳಿಸಿದ್ದಲ್ಲದೆ ದಲಿತರಿಗೆ ಮತ್ತು ಇತರ ಬಡವರಿಗೆ ನಿವೇಶನಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಿ ಮನೆಕಟ್ಟಿಕೊಡುವುದು ಸರ್ಕಾರದ ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆ ಎಂಬ ಕಾರ್ಯನೀತಿಯನ್ನು ಭದ್ರಗೊಳಿಸಿದರು. ನಗರಗಳ ಮತ್ತು ಪುರಸಭೆಗಳ ವಸತಿರಹಿತರಿಗೆ ವಸತಿ ನಿರ್ಮಿಸಲು ನಗರಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಸಮಿತಿಗಳ ‘ಸಾಮಾಜಿಕ ಬದ್ಧತೆ ತೆರಿಗೆ ನಿಧಿ’ಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು.

ಬಸವಲಿಂಗಪ್ಪನವರು ದಲಿತವರ್ಗದ ಕಷ್ಟಕಾರ್ಪಣ್ಯಗಳನ್ನು ಬಲ್ಲವರಾಗಿದ್ದರು. ಜೊತೆಗೆ ಅವರ ನೋವನ್ನು ಸಮಾಜದ ಮುಂದೆಯೂ ಸರ್ಕಾರದ ಮುಂದೆಯೂ ತೆರೆದಿಟ್ಟು ದಿಟ್ಟತನದಿಂದ ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಮಂಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಇವರು ಇಡೀ ರಾಜ್ಯದ ಹಾಗೂ ರಾಷ್ಟ್ರದ ಗಮನ ಸೆಳೆದರು. ಅಂದು ಕೆಲವು ಪೌರಾಡಳಿತ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಮಲ ಹೊರುವ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿ ಸರ್ಕಾರ ಆದೇಶ ಹೊರಡಿಸುವಲ್ಲಿ ಇವರು ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದರು. ಇದು ಇವರಿಗೆ ಶೋಷಿತವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಜನಪ್ರಿಯತೆಯನ್ನೂ ರಾಜಕೀಯ ವಲಯದಲ್ಲಿ ಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟಿತು. ಮೂಢನಂಬಿಕೆಗಳ ಅಂಧಾನುಕರಣೆಯ ವಿರುದ್ಧ ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿ ಭಾಷಣಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಜನರಿಗೆ ವೈಚಾರಿಕ ಪ್ರಜ್ಞೆಯ ಹೊಸ ಸಂದೇಶವನ್ನೂ ತಲುಪಿಸಿದರು.

ಇವರು 1973ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕುರಿತು ಮಾತನಾಡುತ್ತಾ ಅದರಲ್ಲಿರುವ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಂಶ ‘ಬೂಸಾ’ ಎಂದು ಕರೆದು ಹೊಸ ವಿವಾದಕ್ಕೆ ನಾಂದಿ ಹಾಕಿದರು. ಇದರಿಂದ ಉಂಟಾದ ಪರ–ವಿರೋಧ ಚಳವಳಿಗಳು ಅಂತಿಮವಾಗಿ ಇವರ ರಾಜೀನಾಮೆಯಲ್ಲಿ ಪರ್ಯವಸಾನಗೊಂಡಿತು. ಕನ್ನಡ ಕೃತಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಪುನರಾಲೋಚಿಸುವ ಒಂದು ಪಂಥ ಬೆಳೆಯಲು ಹಾಗೂ ದಲಿತ ಪ್ರತಿಭಟನೆ ಒಂದು ಪ್ರಬಲ ಚಳವಳಿಯಾಗಿ ಬೆಳೆಯಲು ಈ ಸಂದರ್ಭ ಕಾರಣವಾಯಿತೆನ್ನಬಹುದು.

ಬಸವಲಿಂಗಪ್ಪನವರು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷದ ನಿಷ್ಠಾವಂತ ಅನುಯಾಯಿಯಾಗಿದ್ದರು. ಇವರನ್ನು 1974ರ ಏಪ್ರಿಲ್ 8ರಂದು ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಮಿತಿ ಹಿಂದುಳಿದ ವರ್ಗಗಳ ಅನುಸೂಚಿತ ಜಾತಿಗಳು ಮತ್ತು ಪಂಗಡಗಳ ಹಾಗೂ ಅಲ್ಪಸಂಖ್ಯಾತ ವಿಭಾಗದ ವಿಶೇಷ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ನೇಮಿಸಿತು. ಈ ಸಮುದಾಯಗಳ ಕುಂದುಕೊರತೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ವರದಿ ಸಲ್ಲಿಸುವ ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆಯನ್ನು ಇವರಿಗೆ ವಹಿಸಿತು.

ಈ ನೇಮಕಾತಿ ಇವರು ಅಖಿಲ ಭಾರತ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ದಲಿತವರ್ಗದ ಧುರೀಣರಾಗಿ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿತವಾಗಲು ಅವಕಾಶ ಕಲ್ಪಿಸಿತು.

ಇವರು 1977ರ ಜುಲೈನಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ರಾಜ್ಯದ ಕಂದಾಯ ಸಚಿವರಾಗಿ ನೇಮಿತರಾದರು. ಕಂದಾಯ ಸಚಿವರಾಗಿ ಬಡವರ, ದಲಿತರ ಪರವಾದ ಹಲವಾರು ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಅನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ತಂದರು. ಡಿ. ದೇವರಾಜ ಅರಸರು ರೂಪಿಸಿದ ಭೂ ಸುಧಾರಣಾ ಕಾಯಿದೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟುನಿಟ್ಟಾಗಿ ಜಾರಿಗೆ ತಂದು ಲಕ್ಷಾಂತರ ಗೇಣಿದಾರರಿಗೆ ಭೂ ಒಡೆತನ ದೊರಕಲು ನೆರವಾದರು. ವಸತಿ ಹೀನರಿಗಾಗಿ ಭೂ ಸ್ವಾಧೀನಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ನಿವೇಶನಗಳನ್ನು ನೀಡಲು ಆದ್ಯತೆ ನೀಡಿದರು. ಸರ್ಕಾರಿ ದರಖಾಸ್ತು ಜಮೀನಿನಲ್ಲಿ ಶೇಕಡ 60ರಷ್ಟನ್ನು ದಲಿತ ಮತ್ತು ದುರ್ಬಲ ವರ್ಗಗಳಿಗೆ ನೀಡಲು ಕಾಯಿದೆ ಜಾರಿಗೆ ತಂದರು. ಹಿಂದೆ ದಲಿತರಿಗೆ ನೀಡಿದ್ದ ಭೂಮಿ ನಿಯಮ ಮೀರಿ ಪರಭಾರೆಯಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಆಸ್ತಿ ವರ್ಗಾವಣೆ ರದ್ದುಮಾಡಲು ಆದೇಶ ಹೊರಡಿಸಿದರು. ತೋಟಿ, ತಳವಾರ, ಕುಳವಾಡಿ ಮೊದಲಾದ ಹಿಂದಿನ ಪಾರಂಪರಿಕ ಗ್ರಾಮ ನೌಕರರಿಗೆ ನೀಡಿದ್ದ ಇನಾಮತಿ ಜಮೀನಿನ ಪರಭಾರೆಯನ್ನು ರದ್ದುಪಡಿಸುವ ಕಾಯಿದೆಯನ್ನು ಜಾರಿಗೆ ತಂದರು (1979). ಅಂಥ ನೌಕರರಿಗೆ ಸರ್ಕಾರ ವೇತನ ನೀಡಲು ಅವಕಾಶ ಕಲ್ಪಿಸಿದರು. ಇವರ ಈ ಬಗೆಯ ಎಲ್ಲ ಕೆಲಸಗಳಿಗೆ ಅಂದು ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಡಿ. ದೇವರಾಜ ಅರಸರ ಬೆಂಬಲವಿದ್ದದ್ದು ಇವರಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸ್ಫೂರ್ತಿಯಾಗಿತ್ತು.

1985ರಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಬಾರಿಗೆ ಯಲಹಂಕ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ವಿಧಾನಸಭೆಗೆ ಆರಿಸಿ ಬಂದರು. ವಿರೋಧ ಪಕ್ಷದ ಪ್ರಮುಖರಾಗಿ ಉತ್ತಮ ಸಂಸದೀಯ ನಡವಳಿಕೆಗಳಿಗೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. 1989ರ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲೂ ಮತ್ತೆ ಅದೇ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಚುನಾಯಿತರಾದರು. ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸರ್ಕಾರ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದು ಡಿ. ವೀರೇಂದ್ರ ಪಾಟೀಲರ ಸಚಿವ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ ಪಶುಸಂಗೋಪನೆ ಮತ್ತು ಅರಣ್ಯ ಖಾತೆ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು.

ಬಸವಲಿಂಗಪ್ಪನವರು ನಡೆಸಿದ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕಿಂತ ಇವರು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಯರೂಪಕ್ಕೆ ತಂದ ವಿಚಾರಗಳು ದೂರಗಾಮಿ ಪ್ರಯೋಜನ, ಉಪಯುಕ್ತತೆ ಉಳ್ಳವಾಗಿದ್ದವು. ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರಿಗೂ ಅಗತ್ಯ ಎಂದು ಸಮರ್ಥಿಸಿದವರಲ್ಲಿ ಇವರು ಪ್ರಮುಖರು. ಪ್ರತಿವ್ಯಕ್ತಿಯೂ ಆತ್ಮಸ್ಥೈರ್ಯದಿಂದ, ಸ್ವತಂತ್ರ ಚಿಂತನೆಯಿಂದ ವಿಚಾರಶೀಲತೆಯಿಂದ ಬದುಕಬೇಕೆಂದು ಬಯಸಿದ ಇವರು 1992 ಡಿಸೆಂಬರ್ 27ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. (ಎಂ.ಆರ್‌ಇ.)

ಬಸವಲಿಂಗಯ್ಯ, ಎಂ. ಎಸ್.: 1902–43. ಕನ್ನಡ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಗಳ ಪಂಡಿತರು, ಮೈಸೂರಿನವರು. ತಂದೆ ಶಿವಾನುಭವಿ ಸಿದ್ದಣ್ಣನವರು. ಬಸವಲಿಂಗಯ್ಯನವರು 1902 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 23ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಮೈಸೂರಿನ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿಯನ್ನು ಉನ್ನತ ಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ ಪಡೆದು ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎಲ್. ಪದವೀಧರರಾದರು. ಕೆಲದಿನ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ ಇವರು ಅನಂತರ ಮೈಸೂರು ಪ್ರಾಚ್ಯ ವಿದ್ಯಾ ಸಂಶೋಧನಾಲಯದ ಪ್ರಧಾನ ಕ್ಯೂರೇಟರಾಗಿದ್ದರು (1936–43).

ಇವರು ವೀರಭದ್ರ ವಿಜಯ ಚಂಪೂ ಮತ್ತು ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ ಕಾವ್ಯ ಸಂಗ್ರಹ ಎಂಬ ಎರಡು ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಹೋಬಿಲಪಂಡಿತರ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥರತ್ನ ಎಂಬ ಮೀಮಾಂಸಾ ಗ್ರಂಥದ ಮೂರು ಪರಿಚ್ಛೇದಗಳನ್ನು ಇಂಗ್ಲಿಷಿಗೆ ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಗುರಿಕಾರ್ ಮರಿಮಲ್ಲಪ್ಪನವರ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಚರಿತ್ರೆ, ವಾಣೀವಿಲಾಸಸನ್ನಿಧಾನ ಚರಿತಮ್– ಇವು ಇವರ ಸ್ವತಂತ್ರ ಕೃತಿಗಳು. (ಜಿ.ಎಂ.)

ಬಸವಾಪಟ್ಟಣ[1]: ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆ ಅರಕಲಗೂಡು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ರಾಮನಾಥಪುರ ಹೋಬಳಿಯ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಅರಕಲಗೂಡಿನ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಸು. 22ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನ ಕೋಟೆಯ ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ. ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಮನಾಥ ಮತ್ತು ನರಸಿಂಹರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿತ್ತೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಶಾಂತೀಶ್ವರ, ಪ್ರಣತಾರ್ಥಿಹರೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷ್ಮೀಕಾಂತ ಎಂಬ ಹೊಯ್ಸಳಕಾಲದ ಮೂರು ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವೀರಗಲ್ಲುಗಳಿದ್ದು ಆಗಿನ ಇತಿಹಾಸದತ್ತ ಬೆಳಕು ಚೆಲ್ಲುತ್ತವೆ. (ಕೆ.ಟಿ.ಆರ್.)

ಬಸವಾಪಟ್ಟಣ[2]: ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆ ಚನ್ನಗಿರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಚನ್ನಗಿರಿಯ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ 31ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮ ಕಿರಿದಾದ ಕಣಿವೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ಸುತ್ತಲೂ ಬೆಟ್ಟಗಳಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿದೆ. ಇದು ಹಿಂದೆ ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟಿನ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು ಆ ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟಿನ ಮೊದಲಿಗ ಧೂಮರಾಜನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಹುಶಃ ಇಲ್ಲಿಯ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಯಿತು. ಆತ ಬಸವಾಪಟ್ಟಣದ ಕೋಟೆಗೆ ಹೊರಗೋಡೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಕಾಲ ಕ್ರಮೇಣ ಊರು ಬಿದನೂರು ನಾಯಕರ ಕೈಸೇರಿತು. ಮುಂದೆ ಮುಗಲರು ಬಸವಾಪಟ್ಟಣವನ್ನು ತಮ್ಮದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಿರಾ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದ ದಿಲಾವರ್ ಖಾನನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಬಸವಾಪಟ್ಟಣ ಸು. 20 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಪ್ರಗತಿಪಥದಲ್ಲಿತ್ತು.

ಹಸ್ತಾಂತರವಾಗುತ್ತಲೇ ಇದ್ದ ಬಸವಾಪಟ್ಟಣ ಒಮ್ಮೆ ಮರಾಠರ ಕೈಸೇರಿ 7ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಅವರ ಆಧಿಪತ್ಯಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತ್ತು. ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಬಸವಾಪಟ್ಟಣದ ಕೋಟೆ ಕೊತ್ತಲಗಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಿದ. 1791ರಲ್ಲಿ ಮರಾಠರು ಪರಶುರಾಮ ಭಾವುವಿನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ದಾಳಿ ನಡೆಸಿ ಬಸವಾಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಧ್ವಂಸ ಮಾಡಿದರು. 1799ರಲ್ಲಿ ದುರ್ಗದ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರವಾದರೂ ಬಸವಾಪಟ್ಟಣ ತನ್ನ ಹಿಂದಿನ ವೈಭವವನ್ನು ಮತ್ತೆ ಪಡೆಯಲಿಲ್ಲ. 19ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆದಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಈ ಊರನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿದ ಬುಕನಾನ್ ಎಂಬ ಪ್ರವಾಸಿ ತನ್ನ ಪ್ರವಾಸಕಥನದಲ್ಲಿ ಬಸವಾ ಪಟ್ಟಣದ ಕೋಟೆಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಸೀದಿ ಇತ್ತೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಬಾಬಾಬುಡನ್ ಎಂಬಾತ ಮೊದಲು ಇಲ್ಲಿದ್ದನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ.

ಬಸವಾಪಟ್ಟಣದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಬಡೇಸಾಹೇಬರ ಕೆರೆ ಎಂಬ ತಟಾಕವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗ ಪಾರಸೀ ಭಾಷೆಯಲ್ಲೂ ಮತ್ತೆ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ. ಆ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕೆರೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಬಗ್ಗೆ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ. (ಕೆ.ಟಿ.ಆರ್.)

ಬಸವಾಪಟ್ಟಣದ ಪಾಳೆಯಗಾರರು: ಸು. 1540–1636. ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆ ಚನ್ನಗಿರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಬಸವಾಪಟ್ಟಣದಿಂದ ಆ ಸುತ್ತಣ ಪ್ರಾಂತ್ಯವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಪಾಳೆಯಗಾರರು. ಈ ವಂಶದ ಮೂಲಪುರುಷ ವಿಜಯನಗರದಿಂದ ಬಂದ ಧೂಮರಾಜ ಎಂಬವನು. ಇವನು ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬೇಟೆಯಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಅಲ್ಲಿನ ಬೇಡನೊಬ್ಬನ ರೂಪವತಿಯಾದ ಮಗಳನ್ನು ಕಂಡು ಮೋಹಿತನಾಗಿ ಮದುವೆಯಾಗ ಬಯಸಿದನೆಂದೂ ಆದರೆ ಆ ಬೇಡ ಅನ್ಯಕುಲದವನಿಗೆ ಮಗಳನ್ನು ಕೊಡಲು ನಿರಾಕರಿಸಿದನೆಂದೂ ಆಗ ಧೂಮರಾಜ ತಾನು ಅಲ್ಲಿಯೇ ನೆಲಸುವುದಾಗಿ ಮತ್ತು ಆಕೆಯ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಅಧಿಕಾರ ಕೊಡುವುದಾಗಿ ಮಾತು ಕೊಟ್ಟು, ಆತನನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸಿ ಮದುವೆಯಾಗಿ ಧೂಮನಬೆಟ್ಟ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದನೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ. ಇವನಿಗೆ ಇಬ್ಬರು ಗಂಡುಮಕ್ಕಳು– ಕೊಂಗಣನಾಯಕ ಮತ್ತು ರಾಮಪ್ಪನಾಯಕ. ಕೊಂಗಣನಾಯಕ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಬಸವಾಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿ

ಅನಂತರಪುರದಿಂದ ಮಾಯಕೊಂಡ ಮತ್ತು ಹರಿಹರದಿಂದ ತರೀಕೆರೆವರೆಗಿನ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ.

ಇವನ ಅನಂತರ ಬಸವಾಪಟ್ಟಣದ ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯಾದ ವೀರ ಹನುಮಪ್ಪನಾಯಕ ವಿಜಯನಗರದ ಸೇನೆಯಲ್ಲಿ ದಳಪತಿಯಾಗಿದ್ದು ಮಹಮ್ಮದೀಯ ರಾಜ್ಯಗಳೊಡನೆ ನಡೆದ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದ್ದರಿಂದ ವಿಜಯನಗರದ ಸಾಮ್ರಾಟರು ಈ ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟಿನ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿಗೆ ಇತ್ತುದಲ್ಲದೆ ಸಂತೆಬೆನ್ನೂರನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟರು. ಹನುಮಪ್ಪನೂ ಸ್ವತಃ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿದ. ಅನಂತರ ಇಮ್ಮಡಿ ಹನುಮಪ್ಪ ನಾಯಕ, ಹುಚ್ಚು ಹನುಮಪ್ಪನಾಯಕ ಮತ್ತು ಕೆಂಗಣನಾಯಕ ಅಧಿಪತಿಗಳಾದರು. 1636 ರಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರದ ಸುಲ್ತಾನನ ಪರವಾಗಿ ಅವನ ದಂಡನಾಯಕ ರಣದುಲ್ಲಾಖಾನ ದಂಡೆತ್ತಿಬಂದು ಬಸವಾಪಟ್ಟಣವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಾಗ ಕೆಂಗಣನಾಯಕ ತರೀಕೆರೆಯಲ್ಲಿ ತಳವೂರಿದ. ಮುಂದೆ ಈತನ ವಂಶಸ್ಥರು ತರೀಕೆರೆ ಪಾಳೆಯಗಾರರು (ನೋಡಿ) ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದರು. **(ಕೆ.ಟಿ.ಆರ್.;ಎಂ.ಕೆ.ಬಿ.)**

ಬಹಮನೀ ವಂಶ: 1347–1538ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕ ಮತ್ತು ದಖನ್ನಿನ ಬಹುಭಾಗದ ಮೇಲೆ ಒಡೆತನ ಹೊಂದಿದ್ದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ರಾಜವಂಶ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಹೂಡಿದ ಪ್ರಪ್ರಥಮ ಇಸ್ಲಾಮೀ ರಾಜವಂಶ ಸಹ ಇದೇ. ಈ ವಂಶದ ಅರಸರ ಮೊದಲ ರಾಜಧಾನಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗ, ಅನಂತರ ಬಿದರೆ (ಈಗಿನ ಬೀದರ್).

ಬಹಮನೀ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ತನ್ನ ಸುಮಾರು ಎರಡು ಶತಮಾನಗಳ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ರಾಜಕೀಯ ರಂಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಬಲಶಕ್ತಿಯಾಗಿ ಮೆರೆಯಿತು. ಅಲ್ಲದೆ ಇಸ್ಲಾಮ್ ಧರ್ಮ ಇಲ್ಲಿ ನೆಲೆಯೂರಿ ಪ್ರಸಾರವಾಗಲೂ ಕಾರಣವಾಗಿ, ಹೊಸ ಆಡಳಿತ ಮತ್ತು ಸಾಮಾಜಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ರೂಢಿಗೆ ತಂದು ದಖನೀ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಇಸ್ಲಾಮೀ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಿತು.

ರಾಜಕೀಯ ಇತಿಹಾಸ: ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಬಹುಮನೀ ರಾಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪನೆ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ಘಟ್ಟ. ಅಮೀರರೆಂಬ ಮುಸ್ಲಿಂ ಸರದಾರರು ಈ ರಾಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪನೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದರು. ದೆಹಲಿಯ ಸುಲ್ತಾನ ಮಹಮ್ಮದ್–ಬಿನ್–ತುಗಲಕ್‍ನ ಪರವಾಗಿ ದಖನ್ನಿನಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಸ್ಥರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಸುಲ್ತಾನನ ವಿರುದ್ಧ ದಂಗೆಯೆದ್ದು, ಎದುರಿಸಲು ಬಂದ ಅವನ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ನುಚ್ಚುನೂರು ಮಾಡಿದರು. ಅನಂತರ ಈ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದ್ದ ತಮ್ಮವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾಗಿದ್ದ ಹಸನ್ ಗಂಗು ಎಂಬುವನನ್ನು ಅವಿರೋಧವಾಗಿ ಮುಖಂಡನನ್ನಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಮಾಡಿ, ಐತಿಹಾಸಿಕ ದಾಖಲೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು.

ಹಸನ್ ಗಂಗು 1347 ಆಗಸ್ಟ್ 3ರಂದು ಅಲಾಉದ್ದೀನ್ ಹಸನ್ ಬಹಮನ್ ಷಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ತುಗಲಕನ ದಖನ್ ಭಾಗಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಸುಲ್ತಾನನೆಂದು ಘೋಷಿಸಿಕೊಂಡು ದೌಲತಾಬಾದಿನಿಂದ ರಾಜ್ಯವಾಳತೊಡಗಿದ. ಹನ್ನೊಂದು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ (1347–58) ರಾಜ್ಯಭಾರ ಮಾಡಿದ ಈತ ಮಹತ್ವಾಕಾಂಕ್ಷಿಯಾಗಿದ್ದು ವಿಸ್ತರಣ ನೀತಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ದಖನ್ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲೆಲ್ಲ ತನ್ನ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ. ಕೋಟಗಿರಿ, ಮರಂ, ಮಹೇಂದ್ರಿ, ಅಕ್ಕಲಕೋಟೆ, ವಾರಂಗಕಲ್,ಗುಲ್ಬರ್ಗ, ಸಾಗರ, ಜಮಖಂಡಿ, ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ವಾರಂಗಲ್ಲಿನ ಕಾಪಯನಾಯಕನೊಡನೆ ಸ್ನೇಹ ಬೆಳೆಸಿದ. ಗುಲ್ಬರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಕಲ್ಯಾಣಿಯಲ್ಲಿ ದಂಗೆಯೆದ್ದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ನಿಷ್ಕಂಟಕವಾಗಿ ಮಾಡಿದ. ಕಲ್ಯಾಣಿಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡದ್ದು ಇವನ ಸಾಧನೆಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದುದು. ಈ ವಿಜಯ ಇವನಿಗೆ ಎಷ್ಟು ಸಂತೋಷದ ಸಂಗತಿಯಾಗಿತ್ತೆಂದರೆ, ಇದರ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿ ದೌಲತಾಬಾದಿಗೆ ಫತಹ್‍ಬಾದ್(ವಿಜಯದ ನಗರ) ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟ. ಈ ಸಾಧನೆಗಳ ಅನಂತರ ಆಗ್ಗೆ ಸುಮಾರು 60 ವರ್ಷದವನಾಗಿದ್ದ ಸುಲ್ತಾನ ಗುಲ್ಬರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ನೆಲೆಸಿದ. ಅದಕ್ಕೆ ಅಹಸಾನಾಬಾದ್ ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟ. ಮುಂದೆ ತನ್ನ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ ನಡೆಸಲಾರಂಭಿಸಿದ. ದಾಬೋಲ್ ಮತ್ತು ಗೋವೆಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದ್ದಲ್ಲದೆ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಮಾಂಡು ಮತ್ತು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ತೆಲಂಗಾಣದವರೆಗೆ ದಂಡೆತ್ತಿಹೋದ. 1358ರಲ್ಲಿ ಇವನು ಮರಣಹೊಂದುವ ವೇಳೆಗೆ ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಬೆರಾರ್‍ನಿಂದ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯವರೆಗೂ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಅರಬ್ಬೀ ಸಮುದ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಹೈದರಾಬಾದಿನ ಎಲ್ಲೆಯವರೆಗೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿತ್ತು. ಸ್ನೇಹಿತರಲ್ಲಿ ಇವನಿಗೆ ಅಪಾರ ವಿಶ್ವಾಸವಿತ್ತು. ತನ್ನ ಶತ್ರುಗಳಿಗೂ ಔದಾರ್ಯವನ್ನು ತೋರುವ ಹಿರಿಯ ಗುಣ ಇವನಲ್ಲಿತ್ತು. ತನ್ನ ರಾಜ್ಯದ ಮುಸ್ಲಿಮೇತರ ಪ್ರಜೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಇವನು ಉದಾರವಾಗಿ ನಡೆದುಕೊಂಡ. ಹಿಂದುಗಳ ಮೇಲೆ ತಲೆಗಂದಾಯವನ್ನು (ಜಿಜಿಯಾ) ಹಾಕದಿದ್ದ ಭಾರತದ ಮುಸ್ಲಿಂ ಸುಲ್ತಾನರಲ್ಲಿ ಬಹಮನ್ ಷಾ ಮೊದಲಿಗ. ರಾಜ್ಯದೊಳಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದ ವ್ಯವಸಾಯೋತ್ಪನ್ನಗಳ ಮೇಲೆ ತೆರಿಗೆಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ದೇಶದ ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಕೊಟ್ಟ.

ಅನಂತರ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನೇರಿದ ಇವನ ಹಿರಿಯ ಮಗ ಒಂದನೆಯ ಮಹಮ್ಮದ್ (1358–75) ಬಹಮನೀ ಮನೆತನದ ಹತೋಟಿಯನ್ನು ಬಿಗಿಗೊಳಿಸಲು ಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಂಡ. ತೆಲಂಗಾಣ ಮತ್ತು ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದೊಡನೆ ಯುದ್ಧ ನಡೆಸಿದ. ತೆಲಂಗಾಣದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಜಯಗಳಿಸಿ ಗೋಲ್ಕೊಂಡವನ್ನೂ ವಿಜಯನಗರದ ಮೇಲೆ ಜಯಗಳಿಸಿ ಮುದ್ಗಲ್ಲನ್ನೂ ಪಡೆದ. ದೇಶದಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರದ ವಿರುದ್ಧ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ದಂಗೆಗಳನ್ನು ಅಡಗಿಸಿದ. ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಸುಧಾರಣೆಗಳನ್ನು ಜಾರಿಗೆ ತಂದ. ಸರ್ಕಾರದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಹತೆಯ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಆರಿಸುವ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಅನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ತಂದ. ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಅತ್ರಫ್‍ಗಳೆಂಬ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿ, ಅವುಗಳನ್ನು ನಿಷ್ಠೆಯಿಂದಿರುವ ದಂಡನಾಯಕರ ವಶಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದ. ಇದರಿಂದ ಸುಲ್ತಾನನ ಸ್ಥಾನ ಸುಭದ್ರವಾಯಿತು. 1375ರಲ್ಲಿ ಇವನು ಮರಣ ಹೊಂದಿದ. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಶಿಸ್ತು, ಶಾಂತಿ ನೆಲಸಿತ್ತು. ದೇಶ ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿತ್ತು.

ಮಹಮ್ಮದನ ಮರಣಾನಂತರ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಅರಾಜಕತೆಯುಂಟಾಯಿತು. ದಂಗೆ, ಕುತಂತ್ರ, ಅಧಿಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಹೋರಾಟ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಯಿತು. ಮುಜಾಹಿದ್ (1375–78), 1ನೆಯ ದಾವೂದ್ (1378), ಘಿಯಾಸುದ್ದೀನ್ ತಹಂತನ್ ಮತ್ತು ಶಂಸುದ್ದೀನ್ ದಾವುದ್ (ಇಬ್ಬರೂ 1397ರಲ್ಲಿ) ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಜನ ಸುಲ್ತಾನರು ಅಲ್ಪಕಾಲ ಸಿಂಹಾಸನವೇರಿ ಹಾಗೆಯೇ ತಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟರು. ಈ ಮಧ್ಯೆ 2ನೆಯ ಮಹಮ್ಮದ್ ಮಾತ್ರ ಸ್ವಲ್ಪ ದೀರ್ಘ ಕಾಲ ಆಳಿದ. ಅನುಭವವುಳ್ಳ, ಸಮರ್ಥರಾದ ಇರಾನಿಯರನ್ನು ಜವಾಬ್ದಾರಿಯ ಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ನೇಮಿಸಿದ್ದು ಈ ಕಾಲದ ಒಂದು ವಿಶೇಷವೆನ್ನಬಹುದು. ಆದರೆ ಬಹಮನೀ ಸುಲ್ತಾನರಿಗೆ ಇದರಿಂದ ಮುಂದೆ ತೊಂದರೆಗಳು ಸಂಭವಿಸಿದುವು.

ಮುಂದಿನ ದೊರೆ ತಾಜುದ್ದೀನ್ ಫಿರೋಜ್ (1397–1422). ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯ ಉಚ್ಛ್ರಾಯಸ್ಥಿತಿಗೇರಿತು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇವನು ರಾಯಚೂರು ದೋಅಬ್ ಪ್ರಾಂತ್ಯವನ್ನು ವಿಜಯನಗರದಿಂದ ಮತ್ತೆ ಗೆದ್ದುಕೊಂಡ. ಅನೇಕ ದಂಗೆಗಳನ್ನು ಹತ್ತಿಕ್ಕಿದ. ಅಮೀರ್

ಬಹಮನೀ ಅರಸರ ವಂಶಾವಳಿ

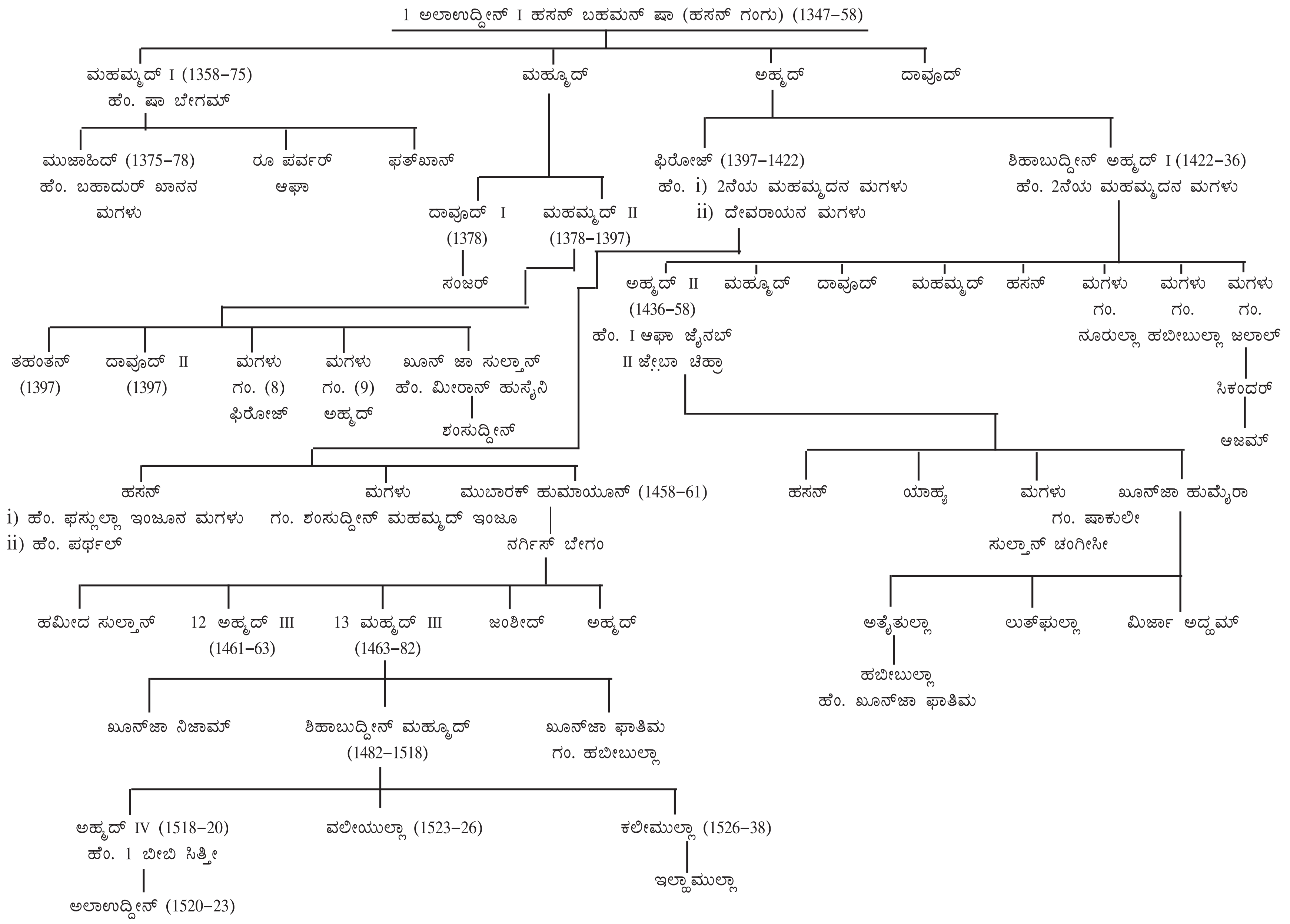
1 ಅಲಾಉದ್ದೀನ್ I ಹಸನ್ ಬಹಮನ್ ಷಾ (ಹಸನ್ ಗಂಗು) (1347–58)
ಮಹಮ್ಮದ್ I (1358–75) ಹೆಂ. ಷಾ ಬೇಗಮ್
ಮಹ್ಮೂದ್
ಅಹ್ಮದ್
ದಾವೂದ್
ಮುಜಾಹಿದ್ (1375–78) ಹೆಂ. ಬಹಾದುರ್ ಖಾನನ ಮಗಳು
ರೂ ಪರ್ವರ್ ಆಘಾ
ಫತ್‌ಖಾನ್
ದಾವೂದ್ I (1378)
ಸಂಜರ್
ಮಹಮ್ಮದ್ II (1378–1397)
ಫಿರೋಜ್ (1397–1422) ಹೆಂ. i) 2ನೆಯ ಮಹಮ್ಮದನ ಮಗಳು ii) ದೇವರಾಯನ ಮಗಳು
ಶಿಹಾಬುದ್ದೀನ್ ಅಹ್ಮದ್ I (1422–36) ಹೆಂ. 2ನೆಯ ಮಹಮ್ಮದನ ಮಗಳು
ತಹಂತನ್ (1397)
ದಾವೂದ್ II (1397)
ಮಗಳು ಗಂ. (8) ಫಿರೋಜ್
ಮಗಳು ಗಂ. (9) ಅಹ್ಮದ್
ಖೂನ್ ಜಾ ಸುಲ್ತಾನ್ ಹೆಂ. ಮೀರಾನ್ ಹುಸೈನಿ
ಶಂಸುದ್ದೀನ್
ಅಹ್ಮದ್ II (1436–58) ಹೆಂ. I ಆಘಾ ಜೈನಬ್ II ಜೇ಼ಬಾ ಚಿಹ್ರಾ
ಮಹ್ಮೂದ್
ದಾವೂದ್
ಮಹಮ್ಮದ್
ಹಸನ್
ಮಗಳು ಗಂ. ನೂರುಲ್ಲಾ
ಮಗಳು ಗಂ. ಹಬೀಬುಲ್ಲಾ
ಮಗಳು ಗಂ. ಜಲಾಲ್
ಸಿಕಂದರ್
ಆಜಮ್
ಹಸನ್ i) ಹೆಂ. ಫಸ್ಲುಲ್ಲಾ ಇಂಜೂನ ಮಗಳು ii) ಹೆಂ. ಪರ್ಥಲ್
ಮಗಳು ಗಂ. ಶಂಸುದ್ದೀನ್ ಮಹಮ್ಮದ್ ಇಂಜೂ
ಮುಬಾರಕ್ ಹುಮಾಯೂನ್ (1458–61)
ನರ್ಗಿಸ್ ಬೇಗಂ
ಹಸನ್
ಯಾಹ್ಯ
ಮಗಳು ಗಂ. ಷಾಕುಲೀ ಸುಲ್ತಾನ್ ಚಂಗೀಸೀ
ಖೂನ್‌ಜಾ ಹುಮೈರಾ
ಹಮೀದ ಸುಲ್ತಾನ್
12 ಅಹ್ಮದ್ III (1461–63)
13 ಮಹ್ಮದ್ III (1463–82)
ಜಂಶೀದ್
ಅಹ್ಮದ್
ಅತೈತುಲ್ಲಾ
ಹಬೀಬುಲ್ಲಾ ಹೆಂ. ಖೂನ್‌ಜಾ ಫಾತಿಮ
ಲುತ್‌ಫುಲ್ಲಾ
ಮಿರ್ಜಾ ಅದ್ಹಮ್
ಖೂನ್‌ಜಾ ನಿಜಾಮ್
ಶಿಹಾಬುದ್ದೀನ್ ಮಹ್ಮೂದ್ (1482–1518)
ಖೂನ್‌ಜಾ ಫಾತಿಮ ಗಂ. ಹಬೀಬುಲ್ಲಾ
ಅಹ್ಮದ್ IV (1518–20) ಹೆಂ. 1 ಬೀಬಿ ಸಿತ್ತೀ
ಅಲಾಉದ್ದೀನ್ (1520–23)
ವಲೀಯುಲ್ಲಾ (1523–26)
ಕಲೀಮುಲ್ಲಾ (1526–38)
ಇಲ್ಹಾಮುಲ್ಲಾ

ತೈಮುರನ ಆಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಒಂದು ಸೌಹಾರ್ದದ ರಾಯಭಾರವನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿ ಟಾರ್ಟರರ ತೊಂದರೆಯಿಂದ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕಾಪಾಡಿದ. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯದ ಭಂಡಾರ ವರ್ಧಿಸಿತು. ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರಗತಿಗೆ ಕೆಲವು ಸುಧಾರಣೆಗಳು ಜಾರಿಗೆ ಬಂದುವು. ದಖ್ಖನಿ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ರೂಪುಗೊಂಡಿತು. ಗುಲ್ಬರ್ಗದ ಸಂತ ಬಂದೇ ನವಾಜರನ್ನು ಹಿಂಸೆಗೆ ಗುರಿಮಾಡಿದ ಒಂದು ಕಹಿಪ್ರಸಂಗವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಉಳಿದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಇವನ ಆಡಳಿತ ಚೆನ್ನಾಗಿತ್ತೆಂದೇ ಹೇಳಬಹುದು.

1422 ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ 22ರಂದು ತಾಜುದ್ದೀನ್ ಫಿರೋಜನನ್ನು ಸಿಂಹಾಸನದಿಂದ ತಳ್ಳಿ ಅವನ ತಮ್ಮ ಶಿಹಾಬುದ್ದೀನ್ ಅಹ್ಮದ್ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಜೂನ್ 1424ರಲ್ಲಿ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ ಬಿದರೆಗೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಿದ. ಈ ಕಾರ್ಯದಿಂದ ಅದುವರೆಗೆ ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯದ ಕಾರ್ಯಸ್ಥಾನವಾಗಿದ್ದ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಹಿನ್ನೆಲೆಗೆ ಸರಿದದ್ದಲ್ಲದೆ, ಬಹಮನೀ ರಾಜತ್ವದ ಸ್ವರೂಪವೇ ಬದಲಾಯಿತು. ರಕ್ತಪಾತ ಮತ್ತು ಆಂತರಿಕ ಕಲಹಗಳಿಂದ ಕ್ಷುಬ್ಧವಾಗಿದ್ದ ರಾಜಪರಂಪರೆಯ ಇತಿಹಾಸ ಕೊನೆಗೊಂಡು ಮುಂದೆ ಪ್ರಭುತ್ವ ಸರಳವಾಗಿ ಹಿರಿಯ ಮಗನಿಗೆ ಬದಲಾಗುವಂತಾದುದು ಬಹು ಮುಖ್ಯ ಬದಲಾವಣೆ. ಶಿಹಾಬುದ್ದೀನ್ ಅಹ್ಮದ್ ಬಿದರೆಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆನಿಂತಮೇಲೆ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯದ ಭದ್ರತೆ ಮತ್ತು ವಿಸ್ತರಣೆಯತ್ತ ಗಮನ ಹರಿಸಿದ. 1425–26ರಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿಹೋಗಿ, ರಾಯಚೂರು ದೋಅಬ್ ಪ್ರದೇಶವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಆಕ್ರಮಿಸಿ, ವಿಜಯನಗರದ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಅವರ ರಾಜಧಾನಿಯವರೆಗೆ ಒತ್ತಿ ಅಪಾರವಾದ ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಕಪ್ಪವಾಗಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ. ಅದೇ ವರ್ಷ ದಂಗೆಯೆದ್ದಿದ್ದ ಮಾಹೂರ್ ಮತ್ತು ಮಾಳವದ ಸುಲ್ತಾನನೊಡನೆ ಸೇರಿದ್ದ ಖೇರ್ಲದ ನರಸಿಂಗ ಇವರನ್ನು ಸದೆಬಡೆಯಲು ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ನಡೆದ. ನರಸಿಂಗನ ಸಹಾಯಕ್ಕೆ ಬಂದ ಮಾಳವದ ಹೋಶಂಗನನ್ನು ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿದ. ಮುಂದೆ ಅವರೊಡನೆ ಉದಾರವಾಗಿ ಸ್ನೇಹ ಬೆಳೆಸಿದ. 1429–30ರಲ್ಲಿ ಗುಜರಾತಿನ ವಿರುದ್ಧ ದಂಡೆತ್ತಿಹೋದರೂ ಅದರಲ್ಲಿ ಸಫಲನಾಗದೆ ಕೊನೆಗೆ ಶಾಂತಿಯುತ ಒಪ್ಪಂದ ಮಾಡಿಕೊಂಡ. 1433ರಲ್ಲಿ ತೆಲಂಗಾಣದತ್ತ ನಡೆದು ವಾರಂಗಲ್ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಭಾಗಗಳನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಈ ಎಲ್ಲ ಸಾಧನೆಗಳ ಅನಂತರ ಅಹ್ಮದ್ 1436 ಏಪ್ರಿಲ್ 17ರಂದು ನಿಧನನಾದ. ಶಿಹಾಬುದ್ದೀನ್ ಅಹ್ಮದ್ ಬಹಮನೀ ಸುಲ್ತಾನರಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದವ. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಸಾಮಾಜಿಕ, ರಾಜಕೀಯ, ಧಾರ್ಮಿಕ, ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಬದಲಾವಣೆಗಳುಂಟಾದವು. ಇವನ ಆಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಇರಾನ್, ಇರಾಕ್, ಮತ್ತು ಅರೇಬಿಯಗಳಿಂದ ಪಂಡಿತರು ಬಂದಿದ್ದರು. ರಾಜಧಾನಿಯ ವರ್ಗಾವಣೆ, ಮಿಲಿಟರಿ ಮತ್ತು ಇತರ ಅಧಿಕಾರಗಳ ನೇಮಕ, ಹಿಂದುಗಳೊಡನೆ ಸೌಹಾರ್ದತೆ, ಸಂತರೊಡನೆ ನಿಕಟಸಂಬಂಧ ಮೊದಲಾದವು ಈ ಸುಲ್ತಾನನ ಸಾಧನೆಗಳು.

ಬಂದೇನವಾಜ್ ದರ್ಗಾ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ

1ನೆಯ ಅಹ್ಮದನ ಅನಂತರ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ ಅವನ ಹಿರಿಯ ಮಗ ಅಲಾಉದ್ದೀನ್ ಅಹ್ಮದ್ II (1436–58) ವಿಜಯನಗರದ ಎರಡನೆಯ ದೇವರಾಯನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ, ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಖಾನ್‍ದೇಶದ ರಾಜರುಗಳನ್ನು ಹತ್ತಿಕ್ಕಿದ. ಅನೇಕ ದಂಗೆಗಳನ್ನು ಅಡಗಿಸಿದ. ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಮಹ್ಮೂದ್ ಗಾವಾನ್ ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಗತಿಗೆ ಬಂದು ಆಡಳಿತವನ್ನು ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸಿದ. ರಾಜನೂ ತನ್ನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಮೊದಲ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉದಾರ ನೀತಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಬಲವಾಗಿದ್ದ ದೇಶೀ ಮತ್ತು ವಿದೇಶೀ ಅಮೀರರ ಗುಂಪುಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ವೈಷಮ್ಯವನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟಲು ಶ್ರಮಿಸಿದರೂ ಕೊನೆಗೆ ಅಶಕ್ತನಾಗಿ ಚಂಚಲ ಚಿತ್ತನಾಗಿ ಬಹಳಷ್ಟು ರಕ್ತಪಾತಕ್ಕೆ ಎಡೆಮಾಡಿದ. ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯದ ಛಿದ್ರೀಕರಣಶಕ್ತಿಗಳು ಮೊಳಕೆಯೊಡೆಯಲಾರಂಭಿಸಿದುವು.

2ನೆಯ ಅಹಮ್ಮದನ ಹಿರಿಯ ಪುತ್ರ ಹುಮಾಯೂನ್ (1458–61) ಮುಂದಿನ ರಾಜ. ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದೊಡನೆ ಮಹ್ಮೂದ್ ಗಾವಾನನನ್ನು ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಯಾಗಿ ನೇಮಿಸಿದ. ಆದರೆ ರಾಜ್ಯದ ದೇಶೀ ವಿದೇಶೀ ಅಮೀರರ ಗುಂಪುಗಳ ವೈಷಮ್ಯ ಮತ್ತಷ್ಟು ಬೆಳೆಯಿತು. ರಾಜಸಂಬಂಧಿಗಳ ದಂಗೆಗಳೂ ನಡೆದುವು. ಆದರೂ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಭದ್ರವಾಗಿ ಉಳಿಸಲು ಹುಮಾಯೂನ್ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ. ಕೇವಲ ಮೂರು ವರ್ಷಗಳ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಅನಂತರ ಮರಣಹೊಂದಿದ. ಅನಂತರ ಅವನ ಚಿಕ್ಕ ವಯಸ್ಸಿನ ಮಗ ನಿಜಾಮುದ್ದೀನ್ ಅಹ್ಮದನನ್ನು ಸಿಂಹಾಸನದಲ್ಲಿ ಕೂರಿಸಲಾಯಿತು. ಸುಲ್ತಾನ ಅಪ್ರಾಪ್ತವಯಸ್ಕನಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಆಡಳಿತ ನೋಡಿ ಕೊಳ್ಳಲು ಮೂವರು ಸದಸ್ಯರುಳ್ಳ ಒಂದು ಸಮಿತಿಯನ್ನು ರಚಿಸಲಾಯಿತು. ಆದರೆ ಕಿರಿಯ ಸುಲ್ತಾನ ಹೆಚ್ಚು ದಿನ ಬದುಕದೆ 1463ರಲ್ಲಿ ಮರಣಹೊಂದಿದ. ಅವನ ಮರಣಾನಂತರ ಅವನ ಸಹೋದರ 3ನೆಯ ಮಹಮ್ಮದ್ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ.

3ನೆಯ ಮಹಮ್ಮದನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (1463–82) ಮಹ್ಮೂದ್ ಗಾವಾನನ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗೆ ಬಂದಿತು. ಅವನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಮಟ್ಟಕ್ಕೇರಿ ಕೀರ್ತಿ ಗಳಿಸಿತು. ರಾಜಕೀಯ, ಆಡಳಿತ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ಪಾಂಡಿತ್ಯ, ಕಲೆ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಮನೀ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಪ್ರಗತಿ ಸಾಧಿಸಿತು. ಗಾವಾನ್ ಬಹಮನೀ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಎಲ್ಲೆಯನ್ನು ಬಂಗಾಳ ಕೊಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಅರಬ್ಬೀ ಸಮುದ್ರಗಳವರೆಗೆ ವಿಸ್ತರಿಸಿದ. ಆಡಳಿತಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸುಧಾರಣೆಗಳನ್ನು ಜಾರಿಗೆ ತಂದ. ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು 8 ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿದ. ಅಫಕೀ ಮತ್ತು ದಖನೀ ಸರದಾರರ ನಡುವೆ ಸಮತೋಲನವನ್ನು ಕಾಪಾಡಲು ಶ್ರಮಿಸಿದ. ಎರಡೂ ಪಕ್ಷಗಳಿಂದ ದಕ್ಷರಾದವರನ್ನು ಆರಿಸಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿದ. ರಾಜ್ಯದ ಗೌರವವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿದ. ಆದರೂ ಕೊನೆಗೆ ದಖನೀ ಸರದಾರರ ಕುತಂತ್ರಕ್ಕೆ ಬಲಿಯಾಗಿ, ರಾಜ ಇವನ ಶಿರಚ್ಛೇದ ಮಾಡಿಸಿದ. ಮಹ್ಮೂದ್ ಗಾವಾನನ ಕೊಲೆ ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯದ ನಾಶಕ್ಕೆ ನಾಂದಿಯಾಯಿತು.

3ನೆಯ ಮಹಮ್ಮದನ ಅನಂತರ ಶಿಹಾಬುದ್ದೀನ್ ಮಹ್ಮೂದ್ (1482–1518) ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಇವನು ಸುಖಲೋಲುಪನೂ ಅಶಕ್ತನೂ ಆಗಿದ್ದ. ತನ್ನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಪರ್ಯಂತ ಸ್ವಾರ್ಥಿಗಳಾಗಿ ಕುಟಿಲ ಕಾರುಬಾರುಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿದ್ದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಕೈಗೊಂಬೆಯಾಗಿದ್ದ. ಇದರಿಂದ ರಾಜ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳ ವೈಮನಸ್ಯ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ರೂಪುಗೊಂಡು

ಪ್ರಾಂತ್ಯಾದಿಕಾರಿಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ಸ್ವತಂತ್ರರಾಗಿ ವರ್ತಿಸತೊಡಗಿದರು. ಶಿಹಾಬುದ್ದೀನನ ಮರಣಾನಂತರ ಬಹಮನೀ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ವೈಭವ ಅಸ್ತವಾಯಿತು.

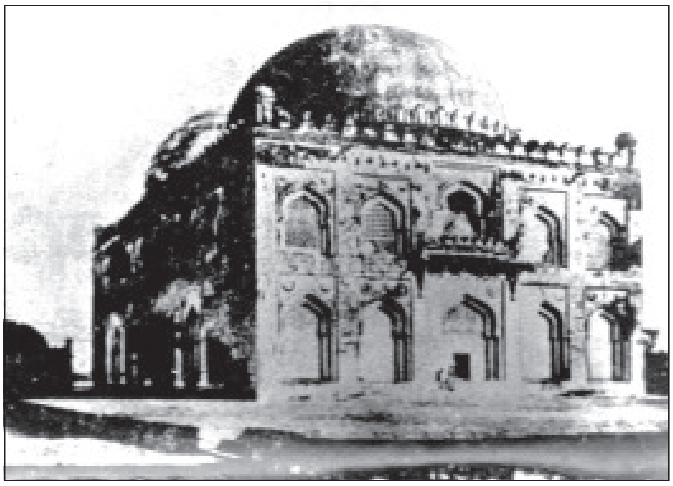

ಫಿರೋಜ್‌ನಗೋರಿ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ

ಬಹಮನೀ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಕೊನೆಯ ನಾಲ್ವರು ದೊರೆಗಳಾದ 4ನೆಯ ಅಹ್ಮದ್ (1518–20), ಅಲಾಉದ್ದೀನ್ (1520–23), ವಲ್ಲೀಯುಲ್ಲಾ (1523–26), ಕಲೀಮುಲ್ಲಾ (1526–38)–ಇವರು ಹೆಸರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸುಲ್ತಾನರಾಗಿದ್ದರು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೆರಾರ್, ಅಹಮದ್‌ನಗರ ಬಿಜಾಪುರ ಮತ್ತು ತೆಲಂಗಾಣದ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳು ಎಲ್ಲ ವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲೂ ಪ್ರಭುಗಳಂತೆಯೇ ವರ್ತಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ನೆಪಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಸುಲ್ತಾನರನ್ನು ಗೌರವಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ಸುಲ್ತಾನರಾದರೋ ಬಿದರೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನಿಯಾಗಿದ್ದ ಅಮೀರ್ ಬರೀದನ ಆಶ್ರಿತರಾಗಿ ಹೋಗಿದ್ದರು. ಅವರ ಪ್ರಭುತ್ವ ವಸ್ತುತಃ ಅರಮನೆಯ ಆವರಣಕ್ಕಷ್ಟೇ ಸೀಮಿತವಾಗಿತ್ತು. ಸು. 1538ರಲ್ಲಿ ಕಲೀಮುಲ್ಲಾ ಮೃತನಾಗುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಬಹಮನೀ ವಂಶದ ನಾಮಮಾತ್ರ ಪ್ರಭುತ್ವವೂ ಕೊನೆಗೊಂಡಿತು.

(ಬಿ.ಎಸ್.ಎ.)

ಆಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆ : ಒಂದನೆಯ ಅಲಾಉದ್ದೀನನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಾಂತಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ರಾಯಚೂರು, ಮುದ್ಗಲ್‌ಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಅಹಸಾನಾಬಾದ್ ಎಂದು ನಾಮಕರಣ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಗುಲ್ಬರ್ಗ; ಬೀಡ್, ಜುನ್ನರ್, ಚೌಲ್‌ಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ದೌಲತಾಬಾದ್; ಮಾಹೊರನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಬೆರಾರ್; ಇಂದೂರ್, ಕೌಲಾಸ್‌ಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಬಹಮನೀ ತೆಲಂಗಾಣ–ಇವು ಆ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಾಂತಗಳು. ಅವನ ಪ್ರಧಾನಿಯಾಗಿದ್ದ ಸೈಫುದ್ದೀನ್ ಘೋರಿ ಬರೆದಿರುವ ನಷಾ–ಇ–ಉಲ್–ಮುಲ್ಕ್ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಿಂದ ಆ ಕಾಲದ ಆಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಬಗ್ಗೆ ಮತ್ತಷ್ಟು ವಿಷಯಗಳು ದೊರಕುತ್ತವೆ. ಕಾರ್ಯಾಂಗಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ವಕೀಲ್ (ಪ್ರಧಾನಿ), ವಜೀರ್ (ಮಂತ್ರಿ), ದಬೀರ್ (ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿ) ಈ ಮುಖ್ಯ ಅಧಿಕಾರಿಗಳೂ ಸೈನ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಸರ್ಹದ್ದಾರ್ (ಸೇನೆಯ ನಾಯಕ), ಖಿಲಾದಾರ್ (ಕೋಟೆಯ ಪಾಲಕ) ಮತ್ತು ಭಕ್ಷಿ (ಹಣಕಾಸಿನ ಮುಖ್ಯಸ್ಥ) ಇವರುಗಳೂ ನ್ಯಾಯಾಂಗಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಹಾಗೆ ಖಾಜಿ (ನ್ಯಾಯಾಧೀಶ), ಮುಫ್ತೀ (ಕಾನೂನಿನ ವಿಶ್ಲೇಷಕ), ಕೊತ್ವಾಲ್ (ರಕ್ಷಣಾಧಿಕಾರಿ), ಮುಹ್ತಸೀಬ್ (ಸಾರ್ವಜನಿಕ ನೀತಿಪಾಲಕ) ಇತ್ಯಾದಿ ಅಧಿಕಾರಿಗಳೂ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿರಬೇಕೆಂದು ಘೋರಿ ತನ್ನ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅದರಂತೆಯೇ ಸುಲ್ತಾನನ ಸರ್ಕಾರ ಸಹ ಇತ್ತು ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗದಾದರೂ ಇದು ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಮಾದರಿಯಾಗಿದ್ದಿರಬೇಕು.

ಆಡಳಿತಾನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಅಲಾಉದ್ದೀನ್ ಮಾಡಿದ್ದ ಪ್ರಾಂತ್ಯ ವಿಂಗಡಣೆಗೆ ಹೆಚ್ಚು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಖಚಿತವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನೀಡಿದವನು ಅವನ ಮಗ ಒಂದನೆಯ ಮಹಮ್ಮದ್. ಇವನು ತನ್ನ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ದೌಲತಾಬಾದ್, ಬೆರಾರ್, ಬಿದರೆ ಮತ್ತು ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಅತ್ರಫ್ (ಪ್ರಾಂತ್ಯ)ಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿ, ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಅತ್ರಫ್‌ಗೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮುಸ್ನದ್–ಇ–ಅಲಿ, ಮಜ್ಲಿಸ್–ಇ–ಅಲಿ, ಅಜಮ್–ಇ–ಹುಮಾಯೂನ್ ಮತ್ತು ಮಲಿಕ್ ನಾಇಬ್ ಎಂಬ ಬಿರುದಿನ ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ನೇಮಿಸಿದ. ಅಮೀರುಲ್ ಉಮರಾ ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರಮುಖ ಸೇನಾನಿ. ಬಾರಬರ್ ದಾರಾನ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಆವಶ್ಯಕವೆನಿಸಿದಾಗ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಶೇಖರಿಸುವ ಹೊಣೆಹೊತ್ತಿದ್ದರು. ರಾಜನಿಗೆ ಅಂಗರಕ್ಷಕರಾಗಿ ಯಕ್ಕಾ ಜವಾನಾ ಅಥವಾ ಸಿಲಹ್‌ದಾರಾ ಎಂಬ 200 ದಕ್ಷ ಸೈನಿಕರ ತಂಡವೊಂದಿತ್ತು. ಇವರು ಅರಸನ ಆಯುಧಗಳ ರಕ್ಷಕರಾಗಿದ್ದರು. ಅಲ್ಲದೆ 1,000 ಸೈನ್ಯ ಬಲದ ರಕ್ಷಕದಳವೂ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು. ಈ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಹ್ಮೂದ್ ಗಾವಾನನ ಕಾಲದವರೆಗೂ ಇದ್ದಿತು. ಆ ವೇಳೆಗೆ ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯ ಬಹು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿದ್ದು, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಒರಿಸ್ಸದ ಭಾಗಗಳು, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಗೋವ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಾ ತುಂಗಭದ್ರಾ ಪ್ರದೇಶ ಮತ್ತು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಖಾನ್ ದೇಶದವರೆಗೂ ಹಬ್ಬಿತ್ತು. ಇಂತಹ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ರಾಜ್ಯದ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವ ಬದಲಾವಣೆಗಳನ್ನು ಗಾವಾನ್ ರೂಪಿಸಿದ. ಹಿಂದಿನ ನಾಲ್ಕು ಅತ್ರಫ್‌ಗಳನ್ನು ಎಂಟು ಸರ್‌ಲಷ್ಕರ್‌ಗಳೆಂದು ಪುನರ್ವಿಂಗಡಿಸಲಾಯಿತು. ಹಳೆಯ ಬೆರಾರ್ ಪ್ರಾಂತಕ್ಕೆ ಬದಲು ಗಾವಿಲ್ ಮತ್ತು ಮಹರ್ ಎಂಬ ಎರಡು ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳು ಈಗ ರೂಪುಗೊಂಡುವು. ದೌಲತಾಬಾದ್ ಜುನ್ನರ್ ಸೇರಿದಂತೆ ಒಂದು, ಬಿಜಾಪುರ ಗುಲ್ಬರ್ಗಗಳು ಸೇರಿದಂತೆ ಒಂದು, ಹಿಂದಿನ ತೆಲಂಗಾಣಕ್ಕೆ ಹೊಸದಾಗಿ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ರಾಜ ಮಹೇಂದ್ರಿ ಮತ್ತು ವಾರಂಗಲ್‌ಗಳು ಇನ್ನೆರಡು ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳು ಆದುವು. ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳ ಕಕ್ಷೆಗೆ ಸೇರದೆ ನೇರವಾಗಿ ಸುಲ್ತಾನನ ಆಡಳಿತಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟಂತೆ ಖಾಸಾ–ಇ–ಸುಲ್ತಾನಿ ಎಂಬುವೂ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದುವು. ಇದರಿಂದ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವನ್ನು ಕಡಿಮೆ ಮಾಡಿದಂತಾಯಿತು. ಪ್ರತಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿನ ಎಲ್ಲ ಕೋಟೆಗಳೂ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯ ಅಧೀನದಲ್ಲಿದ್ದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿ, ಪ್ರತಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯೂ ಕೇವಲ ಒಂದು ಕೋಟೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ತನ್ನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡಿ, ರಾಜ್ಯದ ಉಳಿದ ಕೋಟೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಸುಲ್ತಾನನ ವಶಕ್ಕೆ ಬಂದು ಆತನೇ ನೇರವಾಗಿ ದುರ್ಗಾಧಿಪತಿಗಳನ್ನು ನೇಮಿಸುವ ಹೊಸ ಪದ್ಧತಿ ಜಾರಿಗೆ ಬಂತು. ಮನ್ಸಬ್ದಾರ್ ಅಥವಾ ಜಾಗೀರ್‌ದಾರರು ತಮ್ಮ ಉತ್ಪನ್ನಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ನಿಗದಿಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಸೈನಿಕರನ್ನು ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸರಬರಾಜು ಮಾಡುವ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟುನಿಟ್ಟಾಗಿ ಜಾರಿಗೆ ತರಲಾಯಿತು. ಒಂದು ಲಕ್ಷ ಹೊನ್ನನ್ನು ಪಡೆದ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬನೂ 500 ಶಸ್ತ್ರಸಹಿತ ಸೈನಿಕರನ್ನು ಸಜ್ಜುಗೊಳಿಸಬೇಕೆಂದು ನಿರ್ಧಾರವಾಯಿತು. ಅದಕ್ಕೂ ಕಡಿಮೆಯ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸೈನಿಕರಿದ್ದಲ್ಲಿಅದಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಅಷ್ಟು ಹಣವನ್ನು ಮುರಿದುಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸೈನಿಕರಿದ್ದರೆ, ಅದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಹಣವನ್ನು ಸಂದಾಯಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ಲಕ್ಷ ಹೊನ್ನನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲದ ಅನಂತರ ಒಂದೂಕಾಲು ಲಕ್ಷ ಹೊನ್ನಿಗೆ ಏರಿಸಲಾಯಿತು. ರಾಜ್ಯದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಅಳೆದು, ಗ್ರಾಮಗಳ ಮೇರೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಿ, ಭೂಗಂದಾಯವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ನಿಗದಿಗೊಳಿಸುವ ಕೆಲಸವನ್ನೂ ಸಹ ಗಾವಾನ್ ಕೈಗೊಂಡ.

ನ್ಯಾಯಾಂಗ ಆಡಳಿತದ ಹೊಣೆ ಖಾಜಿ ಮತ್ತು ಸದರ್ ಜಹಾನರಿಗೆ ಸೇರಿತ್ತು. ಉಲೇಮಾಗಳು ಈ ಪದವಿಗೆ ಅರ್ಹರಾಗಿದ್ದರು. ಪ್ರತಿಯೊಂದು

ಪ್ರಾಂತ್ಯ, ಜಿಲ್ಲೆ, ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ಖಾಜಿ ಇದ್ದ. ಲೌಕಿಕ ವ್ಯವಹಾರಗಳ ತೀರ್ಪು ಮತ್ತು ಅಪರಾಧಗಳ ವಿಚಾರಣೆಯನ್ನು ಖಾಜಿ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದ. ಈತನ ತೀರ್ಪನ್ನೂ ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಒಪ್ಪಿಗೆಗಾಗಿ ಸದರ್ ಜಹಾನ ಕಳುಹಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ವಕೀಲ-ಉಸ್-ಸಲ್ತನತ್‌ನ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಸಫ್ತರಿ ಶಾಹೀ ಎಂಬ ಕಛೇರಿಯನ್ನು ಫಿರೋಜ್‌ಷಾ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ. ನ್ಯಾಯವಿತರಣೆಗೆ ಕೊರಾನಿನ ಉಲ್ಲೇಖಗಳೇ ಆಧಾರವಾಗಿದ್ದುವು. ಹಿಂದುಗಳು ಎಂದಿನಂತೆ ತಮ್ಮ ಗ್ರಾಮಗಳ ಪಂಚಾಯಿತಿ ಸಭೆಗಳಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಯವಿತರಣೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು.

ಆರ್ಥಿಕ-ಸಾಮಾಜಿಕ ಸ್ಥಿತಿ: ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆರ್ಥಿಕ ಸಾಮಾಜಿಕ ಸ್ಥಿತಿ ಈ ಹಿಂದಿನದಕ್ಕಿಂತ ಬಹಳಷ್ಟು ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾಯಿತು. ಗ್ರಾಮಗಳ ಸ್ವಯಂ ಆಡಳಿತ ಸಭೆಗಳೂ ಸಂಸ್ಥೆಗಳೂ ತಮ್ಮ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡುವು. ಅದರ ಬದಲು ಜಹಗೀರುಗಳು ಅಥವಾ ಕೇಂದ್ರೀಕೃತ ಅರಸೊತ್ತಿಗೆ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂತು. ಇವುಗಳಿಂದ ದೇಶದ ಆರ್ಥಿಕ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಬದಲಾಯಿತು. ಸಂಪತ್ತಿನ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹೆಚ್ಚಿನಮಟ್ಟಿಗೆ ಕುಂದುಂಟಾಗದಿದ್ದರೂ ಮೊದಲಿನ ಪದ್ಧತಿಗಳು ನಶಿಸಿ ಊಳಿಗಮಾನ್ಯ ಪದ್ಧತಿ ತಲೆ ಎತ್ತಿತ್ತು.

ಭಾರತಕ್ಕೆ ಬಂದ ಹಲವಾರು ಯಾತ್ರಿಕರು ಇಲ್ಲಿನ ಐಶ್ವರ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಭಾರತದ, ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಮಾಲವ ಗುಜರಾತ್ ದಖನ್ ಹಾಗೂ ಬಂಗಾಲಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಾರೀ ಕೇಂದ್ರಗಳನ್ನು ಕಂಡುದಾಗಿ ಇಬ್ನ್ ಬತೂತ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.

ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯ ದೂರದ ಪರ್ಷಿಯ, ಅರೇಬಿಯ, ಆಫ್ರಿಕ ಮತ್ತು ಯುರೋಪ್ ದೇಶಗಳೊಡನೆ ವಾಣಿಜ್ಯಸಂಬಂಧ ಬೆಳೆಸಿತ್ತು. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿನ ವರ್ತಕರು ಹಡಗುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಜವಳಿ, ಬಿದ್ರಿ ಕುಸುರಿಕೆಲಸದ ವಸ್ತುಗಳು, ಹಿತ್ತಾಳೆಯ ಆಲಂಕಾರಿಕ ಪಾತ್ರೆಗಳು, ವಾರಂಗಲ್ಲಿನ ಜಮಖಾನೆ, ಸಕ್ಕರೆ ಮುಂತಾದವು ರಫ್ತಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಸರಕುಗಳು. ಇವಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಆಮದಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಪ್ರಮುಖ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಚಿನ್ನ, ಸಂಬಾರ ಪದಾರ್ಥಗಳು, ಸುಗಂಧದ್ರವ್ಯಗಳು, ಚೀನದ ಪಿಂಗಾಣಿ, ಕುದುರೆಗಳು, ಮುತ್ತುಗಳು. ವಸ್ತುವಿನಿಮಯ ಪದ್ಧತಿಗೆ ಬದಲು ಹಣದ ಉಪಯೋಗ ಹೆಚ್ಚಾಯಿತು. ಈ ಕಾಲದ ನಾಣ್ಯಗಳು ಅಧಿಕ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಲಭಿಸಿವೆ. ಕಂದಾಯವನ್ನು ಸಹ ಹಣದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ವಸೂಲಿ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

ಫಲವತ್ತಾದ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಎರಡು ಬೆಳೆಗಳನ್ನು ತೆಗೆಯುತ್ತಿದ್ದುದಾಗಿ ಇಬ್ನ್ ಬತೂತ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಶರತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ ಸಾವೆ, ರಾಗಿ, ಬಟಾಣಿ, ಹುರಳಿಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಬೆಳೆಗಳನ್ನೂ ವಸಂತ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗೋದಿ, ಬಾರ್ಲಿ, ಅವರೆ ಮುಂತಾದ ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳೇ ಮುಂತಾದವನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ನೀರಾವರಿ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಬತ್ತದ ಮೂರು ಬೆಳೆಗಳು ಬರುತ್ತಿದ್ದುವು. ಮಾವು, ಹಲಸು, ಕಿತ್ತಲೆ, ದಾಳಿಂಬೆ ಮುಂತಾದ ಫಲಗಳು, ಶುಂಠಿ, ಮೆಣಸು ಇತರ ಉತ್ಪನ್ನಗಳು. ಗೋವ ಅಂದು ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ರೇವುಪಟ್ಟಣವಾಗಿತ್ತು. ಇಷ್ಟಾದರೂ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರಲ್ಲಿ ಬಡತನವಿತ್ತು. ಜಹಗೀರುದಾರರು, ಸರ್ಕಾರಿ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಮತ್ತು ಸುಲ್ತಾನರು ಬಹಳ ಶ್ರೀಮಂತರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರ ನಡುವಣ ಅಂತರ ಎದ್ದುಕಾಣುವಂತಿತ್ತು. ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಐಶ್ವರ್ಯವಿದ್ದರೂ ಅದು ಸಮಾನವಾಗಿ ಹಂಚಿಕೆಯಾಗದೆ ಬಡವಬಲ್ಲಿದರೆಂಬ ಎರಡು ವಿಶಿಷ್ಟ ವರ್ಗಗಳು ತಲೆ ಎತ್ತಿದ್ದುವು. ಈ ಆರ್ಥಿಕ ಅಸಮತೆಯ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರು ದಂಗೆ ಏಳುವುದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ಅರಸ ಬಲಶಾಲಿಯಾಗಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಾಂತಿ ನೆಲೆಸಿರುತ್ತಿತ್ತು. ಇಷ್ಟಾದರೂ ಪ್ರಜೆಗಳ ಜೀವನಮಟ್ಟ ಸುಧಾರಿಸಿತ್ತೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು.

ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರಜೆಗಳು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಹಿಂದುಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯದ ಸ್ಥಾಪನೆಯ ಮೊದಲು ತಲೆ ಎತ್ತಿದ ಅನಾಯಕ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಿಂದ ಪ್ರಜೆಗಳು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಧೃತಿಗೆಟ್ಟಿದ್ದರಾದರೂ ಬಹಮನೀ ಅರಸರು ಮಾತ್ರ ತಮ್ಮ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಒಲಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಯತ್ನಿಸಿದರು. ಇಂತಹ ನೀತಿ ಆವಶ್ಯಕವೂ ಆಗಿತ್ತು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಬಹಾಉದ್ದಿನ್ ಗುರ್ಷಾಸ್ಪ್ ದಂಗೆ ಎದ್ದಾಗ ಕಲ್ಯಾಣಿಯ ಮಧುಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಹಾನಿ ಉಂಟಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಬಹಮನೀ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯೊಬ್ಬ ಅಲ್ಲಿನ ಶಿವಲಿಂಗವನ್ನು ಹೊಸದಾಗಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿ, ಪೂಜಾದಿಗಳು ಪುನರಾರಂಭವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದ. ಒಂದನೆಯ ಅಲಾವುದ್ದೀನ್ ಜಿಜಿಯಾ ತೆರಿಗೆಯನ್ನು ವಸೂಲು ಮಾಡದಿದ್ದ ಪ್ರಥಮ ಸುಲ್ತಾನ.

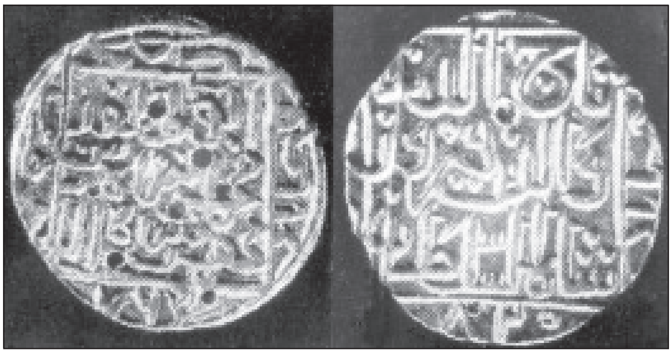

ಬಹಮನೀ ರಾಜವಂಶದ ನಾಣ್ಯಗಳು

ದಖನ್ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಈ ವೇಳೆಗೆ ಭಕ್ತಿಮಾರ್ಗದ ಹೊಸ ಪಂಥಗಳು ತಲೆ ಎತ್ತಿ ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಗಳಾಗಿದ್ದುವು. ಪಂಢರಪುರದ ವಿಠಲನ ಭಕ್ತರಾದ ವಾರಕರಿಗಳೂ ನಾಥಸಂಪ್ರದಾಯದವರೂ ದತ್ತಸಂಪ್ರದಾಯದವರೂ ಸಾಮಾಜಿಕ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸ್ಥಿತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಬದಲಾವಣೆಗಳನ್ನು ತರುವುದರಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತರಾಗಿದ್ದರು. ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದು ಬಂದಿದ್ದ ಜಾತೀಯತೆಯೇ ಮುಂತಾದವನ್ನು ತೊಡೆದು ಹಾಕಿ, ಎಲ್ಲರೂ ಒಂದೇ ಎಂಬ ಏಕತಾವಾದವನ್ನು ಜ್ಞಾನೇಶ್ವರನೇ ಮುಂತಾದ ಸಂತಕವಿಗಳು ಹರಡ ತೊಡಗಿದ್ದರು. ಗಾಣಗಾಪುರದ ಸಂತ ನರಸಿಂಹ ಸರಸ್ವತಿ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ ದತ್ತಸಂಪ್ರದಾಯದ ಪ್ರಚಾರಕರಲ್ಲೊಬ್ಬರು. ಹಿಂದುಗಳೊಡನೆ ಮುಸ್ಲಿಮರನ್ನೂ ತಮ್ಮೆಡೆಗೆ ಆಕರ್ಷಿಸಿದ್ದು ಇವರ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ದತ್ತಾತ್ರೇಯನನ್ನು ಮುಸ್ಲಿಮರು ಷಾಫಕೀರ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಆರಾಧಿಸತೊಡಗಿದರು. ದೆಹಲಿಯ ಸೂಫಿ ಸಂತ ಖ್ವಾಜಾ ನಿಜಾಮುದ್ದೀನ್ ಔಲಿಯಾರ ಆದೇಶದಂತೆ ಸು. 700 ಜನ ಸೂಫಿಗಳು ದಖನ್ ಹಾಗೂ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತಗಳಿಗೆ ವಲಸೆ ಬಂದು ಇಲ್ಲೇ ನೆಲಸಿ ಸೂಫಿಧರ್ಮವನ್ನು ಪ್ರಚಾರ ಮಾಡಿದರು.

ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದ್ದ ಮಹಮ್ಮದೀಯರಲ್ಲೇ ಎರಡು ಗುಂಪುಗಳಿದ್ದುವು. ಇದರಿಂದ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ರಾಜ್ಯದ ಶಾಂತಿ ಕದಡಿತ್ತು. ಒಂದು ಅಫಕೀ; ದಖನ್ನಿನ ಈ ರಾಜ್ಯ ದೆಹಲಿಯ ಅಧೀನದಿಂದ ಮುಕ್ತವಾದ ಬಳಿಕ ಹೊರದೇಶಗಳಿಂದ ಬಂದು ನೆಲಸಿದ, ಹೊಸ ರಕ್ತದಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಪರದೇಶಿ ಎನಿಸಿಕೊಂಡವರ ಗುಂಪು ಇದು. ಇವರಿಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ದಖನೀಗಳು; ಇವರು ಉತ್ತರ ಭಾರತದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬಂದು ನೆಲಸಿದ ಜನ. ಇವರೊಡನೆ ಅಬಿಸೀನಿಯದ ಜನರು (ಹಬಿಷಿ) ಸೇರಿದ್ದರು. ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಪರದೇಶಿಗಳು ಷಿಯಾ ಪಂಗಡಕ್ಕೂ

ದಖನೀಗಳು ಸುನ್ನಿ ಪಂಗಡಕ್ಕೂ ಸೇರಿದವರಾಗಿದ್ದರು. ಈ ಎರಡೂ ಗುಂಪುಗಳ ನಡುವೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿಗಾಗಿ ಪೈಪೋಟಿ ನಡೆದಿತ್ತು. ಆದರೂ ಎರಡನೆಯ ಮಹಮ್ಮದ್ ಮತ್ತು ಅನಂತರದವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇರಾನೀ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಪ್ರಭಾವ ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ಬಹಳವಾಗಿತ್ತು. ಸ್ವತಃ ಅರಬ್ಬೀ ಮತ್ತು ಪಾರಸೀ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಣಿತನಾಗಿದ್ದ ಮಹಮ್ಮದ್ ಕವಿಯೂ ಆಗಿದ್ದು ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಹಾಗೂ ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಲು ಯತ್ನಿಸಿದ. ಅನೇಕ ಪಂಡಿತರನ್ನು ಹೊರಗಿನಿಂದ ಬರಮಾಡಿಕೊಂಡ. ಈ ಎರಡು ಗುಂಪುಗಳ ನಡುವಣ ವೈಷಮ್ಯವನ್ನು ಕಡಿಮೆ ಮಾಡಲೆನ್ನುವಂತೆ ಫಿರೋಜ್ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಿಂದುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನು ನೀಡಿದ. ಖೇರ್ಲದ ನರಸಿಂಹ ಮುಂತಾದವರನ್ನು ರಾಜ್ಯದ ಅಮೀರರನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿದ. ಹಿಂದು ಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನು ಲಗ್ನ ಮಾಡಿಕೊಂಡ. ಮಹ್ಮೂದ್ ಗಾವಾನ್ ಆಡಳಿತದ ಹೊಣೆ ಹೊತ್ತಾಗ ಈ ಎರಡೂ ಗುಂಪುಗಳ ನಡುವೆ ತಾರತಮ್ಯ ಮಾಡದೆ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಉದ್ಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾನಾವಕಾಶ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟ. ಆದರೂ ಈ ವೈಷಮ್ಯ ಒಳಗಿಂದೊಳಗೇ ಹಬ್ಬಿತ್ತು. ಒಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯದ ಅಳಿವಿಗೆ ಇದೂ ಒಂದು ಕಾರಣವಾಯಿತು.

ಮಹಮ್ಮದೀಯ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಸುಲ್ತಾನನ ಅನಂತರದ ಸ್ಥಾನ ಉಮರಾ (ಶ್ರೀಮಂತವರ್ಗ) ಹಾಗೂ ಉಲಮಾ (ಪಂಡಿತವರ್ಗ) ಇವರದ್ದು. ಇವರು ದೊಡ್ಡ ಹುದ್ದೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಜಮೀನುದಾರರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಗುಲಾಮರೆಂಬ ಒಂದು ವರ್ಗವಿದ್ದರೂ ಅವರ ಸ್ಥಾನ ಗೌರವಯುತವಾಗಿಯೇ ಇತ್ತು. ಸುಲ್ತಾನನ ನಿಕಟವರ್ತಿಗಳಾದ ಇವರಿಗೆ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿ ತಮಗಿಂತ ಕೆಳಮಟ್ಟದವರೊಂದಿಗಾಗಲಿ ಹಿಂದುಗಳೊಡನಾಗಲಿ ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳದೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಗುಂಪಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತಿದ್ದರು. ಸ್ತ್ರೀಯರು ಘೋಷಾ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸ್ಥಾನವೇನೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಮನೆಯೊಳಗಿದ್ದುಕೊಂಡು ತಂದೆ, ಸೋದರ, ಗಂಡ–ಇವರಿಗೆ ವಿಧೇಯರಾಗಿರಬೇಕಾದುದು ಇವರ ಕರ್ತವ್ಯ ಎಂಬ ಭಾವನೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಈ ಘೋಷಾ ಪದ್ಧತಿ ಕೆಳವರ್ಗದ, ಗ್ರಾಮೀಣ ಜನರಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಕಾಣಬರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಬಹುಪತ್ನಿತ್ವ ಶ್ರೀಮಂತ ವರ್ಗದವರಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕಂಡುಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೇ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಜನಾನ್‌ಖಾನಾಗಳು ಇರುತ್ತಿದ್ದುವು.

ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಮಂತವರ್ಗ, ದಲಿತವರ್ಗಗಳಲ್ಲದೆ ಮಧ್ಯಮವರ್ಗವೆಂಬುದು ಸಹ ಈ ವೇಳೆಗೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿತ್ತು. ರೈತರು, ಕಸಬುದಾರರು, ಕೂಲಿಗಳು ದಲಿತವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರು. ಸಣ್ಣ ಹಿಡುವಳಿಗಳು, ಮಿತಿಮೀರಿದ ಸಾಲ, ಅಕಾಲಿಕ ಮಳೆ ಮುಂತಾದುವುಗಳಿಂದ ಇವರ ಜೀವನ ದುರ್ಭರವಾಗಿತ್ತು. ಸುಲ್ತಾನ್ ಕೃಪಾಪೋಷಿತ ವರ್ತಕರು–ಮಧ್ಯಮವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರು. ಉನ್ನತದರ್ಜೆಯ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು, ಸುಲ್ತಾನನ ಆಸ್ಥಾನಿಕರು, ಉಲೇಮಾಗಳು ಶ್ರೀಮಂತವರ್ಗದವರು. ಇವರಿಗೆ ಸಂಬಳಸಾರಿಗೆಗಳನ್ನು ಸುಲ್ತಾನ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದ. ಆಗ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಮಹಮ್ಮದೀಯರು ಮಾತ್ರ ಈ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರಾಗಿದ್ದರು.

ಭಾರತದ ಹಲವಾರು ಪದ್ಧತಿಗಳನ್ನು ಮುಸ್ಲಿಮರು ಮೈಗೂಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಹಿಂದು ಅರಸರಂತೆ ಇವರು ಅಲಂಕೃತವಾದ ಆನೆಗಳನ್ನೂ ರತ್ನಖಚಿತ ಆಯುಧಗಳನ್ನೂ ಬಣ್ಣಬಣ್ಣದ ಛತ್ರಿಗಳನ್ನೂ ಶ್ರೀಮಂತಿಕೆಯ, ಅರಸೊತ್ತಿಗೆಯ ಕುರುಹಾಗಿ ಪ್ರದರ್ಶಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ತಾಂಬೂಲಚರ್ವಣ ಇವರು ಹಿಂದುಗಳಿಂದ ಪಡೆದ ಒಂದು ಹವ್ಯಾಸ. ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ನೆರೆದಿದ್ದವರಿಗೆ ತಾಂಬೂಲ ನೀಡುವುದು ಗೌರವ ಸೂಚಕವೆಂದು ಭಾವಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಆಹಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಭಾರತದ ಪ್ರಭಾವ ಕಾಣಬಹುದು. ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿಯ ಬಳಕೆ, ಒಗ್ಗರಣೆ ಹಾಕಿದ ಆಹಾರ, ಖಾರವಾದ ಖಾದ್ಯಗಳು ಇವರು ಭಾರತದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ ಮೇಲೆ ಅನುಸರಿಸತೊಡಗಿದ ಪದ್ಧತಿಗಳು. ತಲೆಗೆ ಚೀರ ಅಥವಾ ಪಾಗ್ (ರುಮಾಲು) ಸುತ್ತುವುದೂ ಭಾರತೀಯರಿಂದ ಪಡೆದ ಪದ್ಧತಿಯೇ.

ಸರ್ಕಾರಿ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಹಿಂದುಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸ್ಥಾನವೇನೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಮಹಮ್ಮದೀಯ ರಾಜ್ಯದ ರಾಜಕೀಯದಲ್ಲಿ ಹಿಂದುಗಳಿಗೆ ಪ್ರವೇಶವೇ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಬೊಕ್ಕಸಕ್ಕೆ ತೆರಿಗೆ ತೆರುವ ಇವರನ್ನು ಜಿಮ್ಮಿಗಳೆಂದು ಭಾವಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಆದರೂ ಅಂದಿನ ರಾಜಕೀಯ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಕೆಲವು ಸುಲ್ತಾನರು ಹಿಂದುಗಳನ್ನು ಗೌರವಿಸಿದರು. ಫಿರೋಜನು ಮುಧೋಳ ಮತ್ತು ಇತರ 48 ಗ್ರಾಮಗಳ ಜಹಗೀರಿಯನ್ನು ಭೈರಾನ್ ಸಿಂಗನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟದ್ದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಬಹುದು.

ನಾಸಿಕ, ಪೈಠಣ, ಗಂಗಾಪುರ, ನೇವಾಸಗಳು ಹಿಂದು ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿದ್ದುವು. ಅಮರಕೋಶ, ರೂಪಾವಳೀ, ಪಂಚತಂತ್ರ, ಹಿತೋಪದೇಶ ಮುಂತಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲದೆ ದರ್ಶನಗಳೇ ಮುಂತಾದ ಎಲ್ಲ ವಿಷಯಗಳನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ಕಲಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಮಹಮ್ಮದೀಯರಿಗಾಗಿ ಮಸೀದಿಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಮದರಸಾಗಳಿದ್ದವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅರಬ್ಬಿ ಭಾಷೆ, ವ್ಯಾಕರಣ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ಕೊರಾನ್, ಹದಿತ್, ಸೂಫಿ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಕಲಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಈ ಕಾಲದ ಹಿಂದುಗಳ ಉಡಿಗೆತೊಡಿಗೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಬದಲಾವಣೆಗಳು ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದಿನಂತೆ ಧೋತಿ (ಪಂಚೆ) ಮತ್ತು ಉತ್ತರೀಯ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಉಡುಗೆಗಳು. ರುಮಾಲು ಅಥವಾ ಟೋಪಿಯನ್ನು ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸಮಾರಂಭಗಳಲ್ಲಿ ಧರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಸ್ತ್ರೀಯರು ಹತ್ತಿ ನೂಲಿನ ಸೀರೆ, ರವಿಕೆಗಳನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಿದ್ದರಾದರೂ ವಿಶೇಷ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ರೇಷ್ಮೆಯ ಬಟ್ಟೆಗಳಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಶ್ರೀಮಂತವರ್ಗದವರು ಮಾತ್ರ ಮಹಮ್ಮದೀಯರ ವೇಷಭೂಷಣಗಳನ್ನು ಅನುಕರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಬಿಗಿಯಾದ ಇಜಾರ ಹಾಗೂ ಅಂಗಿಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮಹಮ್ಮದೀಯರ ಉಡುಗೆಗಳು. ಅವರ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಸಹ ಇಜಾರಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ, ಉದ್ದವಾದ ನಿಲುವಂಗಿಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಂಡು ಮೇಲೆ ಉತ್ತಮದರ್ಜೆಯ ಹತ್ತಿಯ ಅಥವಾ ರೇಷ್ಮೆಯ ದುಪಟ್ಟಾಗಳನ್ನು ಹೊದೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಹಿಂದುಗಳಲ್ಲಿ ಬಾಲ್ಯವಿವಾಹ ಮತ್ತು ಸತೀಪದ್ಧತಿಗಳು ಜಾರಿಯಲ್ಲಿದ್ದುವು. ವಿವಿಧ ಬಗೆಯ ಅನ್ನ, ಬೇಳೆಗಳು, ಚಪಾತಿ, ಪೂರಿ, ಶಾವಿಗೆ ಪಾಯಸ, ಜೋಳದ ರೊಟ್ಟಿ, ಮೊಸರು ಮತ್ತು ಮಜ್ಜಿಗೆ ಇವರ ಪ್ರಮುಖ ಆಹಾರ. ನಾನಾ ಬಗೆಯ ತರಕಾರಿಗಳನ್ನು ಸಹ ತಿನ್ನುತ್ತಿದ್ದರು. ಹಬ್ಬ–ಹರಿದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಬೇಳೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಬೇಯಿಸಿದ ಅನ್ನ, ಪೂರನ್‌ಪೋಳಿ, ಲಡ್ಡು ಇತರ ಸಿಹಿಖಾದ್ಯಗಳು, ಪಲ್ಯಗಳು, ಹಪ್ಪಳ,ಬಜ್ಜಿ, ವಡೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೂ ಲಿಂಗವಂತರೂ ಶಾಖಾಹಾರಿಗಳು. ಇತರರು ಮಾಂಸಾಹಾರಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಮಾದಕ ಪೇಯಗಳನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಬಳಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಮಹಮ್ಮದೀಯರಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಪೇಯಗಳು ನಿಷಿದ್ಧವೆಂದಿದ್ದರೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲರೂ ಅವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಸಾಹಿತ್ಯ: ಬಹಮನೀ ಸುಲ್ತಾನರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಸ್ವತಃ ಉತ್ತಮ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿದ್ದು ವಿದ್ಯಾಪಕ್ಷಪಾತಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಸುಲ್ತಾನ್ ಫಿರೋಜನು ಕೊರಾನ್, ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರ, ಪ್ರಕೃತಿವಿಜ್ಞಾನ, ರೇಖಾಗಣಿತ ಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಣತಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದು ವಾರದಲ್ಲಿ ಮೂರು ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ನಿಗದಿಗೊಳಿಸಿದ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತಿದ್ದನೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಪರದೇಶದಿಂದ ಬಂದ ಮೌಲಾನಾ ಉತ್‌ಫುದ್ದೀನ್ ಸಬ್ಜ್‌ವಾರಿ, ಹಕೀಮ್ ಹಸನ್ ಗೀಲಾನಿ, ಸಯದ್ ಮಹ್ಮೂದ್ ಗರ್ಜೂನಿ

ಮುಂತಾದ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಫಿರೋಜ್‌ಷಾನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದರು. ಬಹಮನೀ ಅರಸರು ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಅರಬ್ಬೀಯರಿಗೂ ಅರಬ್ಬೀ ಭಾಷೆಗೂ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದರು. ಅನಂತರ ಇವರ ಆಸಕ್ತಿ ಪಾರಸೀ ಕಡೆ ಹೊರಳಿತು. 1423ರಲ್ಲಿ ಮಹಮ್ಮದ್ ಅದ್ ದಮಾಮೀನೀ ಎಂಬ ಈಜಿಪ್ಟ್ ದೇಶದ ವಿದ್ವಾಂಸ ಗುಲ್ಬರ್ಗಕ್ಕೆ ಬಂದು ಇಲ್ಲಿ ಮನ್ಹಲುಸ್-ಸಾಫಿ ಫೀ ಶರ್‌ಹಿಲ್ ವಾಫೀ ಎಂಬ ಅರಬ್ಬೀ ವ್ಯಾಕರಣ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆದು ಮುಗಿಸಿದ. ಫಿರೋಜ್‌ಷಾನ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ ಖ್ವಾಜಾ ಬಂದೇ ನವಾಜ್ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಗ್ರಂಥಕಾರ. ಶರ್ಹ್‌ರ್-ರಿಸಾಲತಿಲ್-ಖುಷಯ್ರಿಯ್ಯಾ ಮತ್ತು ಅರ್-ರಿಸಲಾತು ಫೀ ಮಸಾಇಲಿರುಯ್ಯತಿಲ್-ಬಾರಿತಲಾ ಇವು ಇವನ ಅರಬ್ಬೀ ಗ್ರಂಥಗಳು. ಅಲ್ಲದೆ ಇವರು ಸೂಫಿ ಸಿದ್ಧಾಂತಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ನೂರಾರು ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಇದರಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಭಾಷೆ ದಖನೀ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದು ಮುಂದೆ ಇದೇ ಉರ್ದು ಭಾಷೆಯ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಫಿರೋಜ್‌ಷಾನ ರಾಜಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಮುಲ್ತಾನಿನ ಸಯದ್ ಯೂಸುಫ್ ಎಂಬ ವಿದ್ವಾಂಸ ತಜ್ವೀಹುಲ್-ಕಲಾಮ್ ಫೀ ಶರ್ಹಿಲ್-ಮನಾರ್ ಮತ್ತು ಯೂಸುಫೀ ಶರ್ಹು ಲುಬ್ಬಲ್-ಅಲಬಾಬ್ ಫೀ ಇಲ್ಮಿಲ್-ಇರಾಬ್ ಎಂಬ ಅರಬ್ಬೀ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಮಹ್ಮೂದ್ ಗಾವಾನ್ **(ನೋಡಿ)** ಖ್ಯಾತ ರಾಜತಂತ್ರಜ್ಞನಾಗಿದ್ದನಲ್ಲದೆ ಸ್ವತಃ ವಿದ್ವಾಂಸನೂ ವಿದ್ಯಾಪ್ರೇಮಿಯೂ ಆಗಿದ್ದ. ಈತನ ಗ್ರಂಥಗಳು ರಾಜನೀತಿ, ಕಾವ್ಯಲಕ್ಷಣ ಮುಂತಾದ ನಾನಾ ವಿಷಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಇವೆ. ಗಾವಾನನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಹಮದಾನಿನ ಮುಲ್ಲಾ ಅಬ್ದುಲ್ ಕರೀಮ್ ಮಾಸಿರ್-ಇ-ಮಹ್ಮೂದ್ ಶಾಹೀ ಎಂಬ ಗುಜರಾತಿನ ಇತಿಹಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ. **(ಬಿ.ಆರ್.ಜಿ.)**

ವಾಸ್ತು ಕಲೆ : ಈ ಕಾಲದ ವಾಸ್ತು ಕಲೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ವಾಸ್ತುಕಲಾ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹೊಸ ಧಾಟಿಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿತು. ಇದು ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿದ್ದ ಸ್ಥಳೀಯ ವಾಸ್ತುಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಮೂಲೆಗೊತ್ತಿ, ದೆಹಲಿ ಸುಲ್ತಾನರ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮ ಏಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿದ್ದ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಗಳನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಗೆ ತಂದಿತು. ಬಹಮನೀ ಅರಸರು, ಆಸ್ಥಾನಿಕರು ಹಾಗೂ ಮೊದಲ ಕುಶಲಕರ್ಮಿಗಳು ಪರದೇಶೀಯರೂ ಇಸ್ಲಾಮೀಯರೂ ಆಗಿದ್ದು, ಅವರು ವಾಸ್ತುರಚನೆಗೆ ತಮ್ಮ ಮೂಲನೆಲೆಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಸಂಪ್ರದಾಯದೆಡೆಗೇ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಒಲವು ತೋರಿದ್ದು ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ. ರಾಜಾಶ್ರಯದಲ್ಲೇ ಬೆಳೆದ ಈ ಕಾಲದ ಮುಖ್ಯ ವಾಸ್ತುಕೃತಿಗಳೆಲ್ಲಾ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಅವರ ರಾಜಧಾನಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಮತ್ತು ಬಿಜಾಪುರ ಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿವೆ.

ಗುಲ್ಬರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಕಟ್ಟಡಗಳು ಬಹಮನೀ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಮೊದಲ ಘಟ್ಟದವು. ಇಲ್ಲಿರುವ ಕೋಟೆ ಬಹುಶಃ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಬಹಮನೀ ವಾಸ್ತುಕೃತಿ, ಅಲಾಉದ್ದೀನ್‌ನ (1347–58) ಕಾಲದ್ದು. ಕೋಟೆ ಅಂಥ ವಿಸ್ತಾರವಾದುದೇನೂ ಅಲ್ಲ. ಸುತ್ತಳತೆ ಸುಮಾರು 3 ಕಿಮೀಗಳಷ್ಟಾಗಬಹುದು. ಆದರೆ ಇದೊಂದು ಭದ್ರ ರಚನೆಯಾಗಿತ್ತು. ಹೊರಗೋಡೆ ದ್ವಿಭಿತ್ತಿ ರೀತಿಯದಾಗಿದ್ದು ಸುಮಾರು 50′ ದಪ್ಪ ಇದೆ. ಇದರ ಸುತ್ತಲೂ ಇರುವ ಕಂದಕ ಸುಮಾರು 30′ಗಳಷ್ಟು ಅಗಲ ಇದೆ. ತಳಶಿಲೆಯನ್ನೇ ಕೊಚ್ಚಿ ಮಾಡಿರುವ ಈ ಕಂದಕ ಒಂದು ಸಾಹಸದ ವಾಸ್ತುಕಾರ್ಯ. ಕೋಟೆಗೋಡೆಗೆ ಒತ್ತಿದಂತೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಅರೆವೃತ್ತವಿನ್ಯಾಸದ ಅಟ್ಟಾಲಕಗಳಿವೆ. ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಬೃಹತ್ ತೆನೆಗಳ ಪಂಕ್ತಿ ಇದೆ. ಕೆಲವು ತೆನೆಗಳಂತೂ 10′ಗಳಷ್ಟು ಎತ್ತರದ ಏಕಶಿಲೆಯವು. ಕೋಟೆಗೆ ಯಾವ ಸ್ಪಷ್ಟ ವಿನ್ಯಾಸವೂ ಇಲ್ಲ. ಗೋಡೆಗಳನ್ನು ತಳಶಿಲೆಯ ಏರುತಗ್ಗುಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಹಬ್ಬುವಂತೆ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಹಿಂದೆ ಕೋಟೆಗೆ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ದ್ವಾರವೂ ಒಂದು ಉಪದ್ವಾರವೂ ಇದ್ದುವು. ಇವನ್ನು ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಅನುವಾಗುವಂತೆ ಚತುರತೆಯಿಂದ ಭದ್ರವಾಗಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಕೋಟೆಯ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮ ಏಷ್ಯ ಮತ್ತು ಐರೋಪ್ಯ ಕ್ಷಾತ್ರವಾಸ್ತುವಿನ ಪ್ರಭಾವವಿದೆ ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ.

ಕೋಟೆಯ ಒಳಗಿದ್ದ ಅರಮನೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಆ ಕಾಲದ ಕಟ್ಟಡಗಳೆಲ್ಲ ಈಗ ನೆಲಸಮವಾಗಿವೆ. ಆದರೆ ಇನ್ನೂ ಉತ್ತಮ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಗಮನಾರ್ಹ ಕಟ್ಟಡವೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿನ ಜುಮ್ಮಾಮಸೀದಿ. ಒಂದನೆಯ ಮಹಮ್ಮದನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇರಾನಿನ ಕ್ವಾಜ್ವಿನ್ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಿಂದ ಬಂದ ರಫಿ ಎಂಬ ಶಿಲ್ಪಿಯಿಂದ ರಚಿತವಾಗಿ 1367ರಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಗೊಂಡ ಈ ಬೃಹತ್ ಕಟ್ಟಡ (216′X176′) ವಿಶಿಷ್ಟರೀತಿಯ ವಾಸ್ತುಕೃತಿ. ಇದರಲ್ಲಿ ಮಸೀದಿಗಳ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ವಿನ್ಯಾಸದಂತೆ ಇರಬೇಕಾದ ತೆರೆದ ಅಂಗಳವಾಗಲಿ ನೀರಿನ ತೊಟ್ಟಿಯಾಗಲಿ ಇಲ್ಲ. ಒಳಗಿನ ಭಾಗ ಒಂದು ವಿಶಾಲ ಹಜಾರ. ಇದು ಉದ್ದುದ್ದವಾಗಿಯೂ ಅಡ್ಡಡ್ಡವಾಗಿಯೂ ಹಬ್ಬಿರುವ ಅನೇಕ ಕಂಬಗಳು ಮತ್ತು ಕಮಾನುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳ ಮಧ್ಯದ ಪ್ರತಿ ಅಂಕಣದ ಮೇಲೂ ಒಂದೊಂದು ಗುಮ್ಮಟವಿದೆ. ಇಡೀ ಕಟ್ಟಡ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಆಚ್ಛಾದಿತವಾಗಿದೆ. ಹಜಾರವನ್ನು ಅಂಕಣಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸುವ ಕಂಬಗಳನ್ನು ಕಂಬಗಳೆನ್ನುವುದಕ್ಕಿಂತ ಕಮಾನುಗಳಿಗೆ ಆಸರೆಯಾದ ಗುಜ್ಜು ಚೌಕುಗಳೆಂದು ಕರೆಯಬಹುದು. ಸಾಲುಸಾಲಾಗಿ ಹಬ್ಬಿರುವ ಈ ಕಮಾನುಗಳೂ ಹೆಚ್ಚು ಎತ್ತರವಿಲ್ಲದೆ ಒಟ್ಟು ನೋಟಕ್ಕೆ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಅನುಭವವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ಮುಂದುಗಡೆ ಪ್ರಾರ್ಥನಾ ಕೊಠಡಿಯಿರುವ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದ ಕಮಾನುಗಳು ಮಾತ್ರ ಮುಂಭಾಗದ ಕಮಾನುಗಳಿಗಿಂತ ಸ್ವಲ್ಪ ಎತ್ತರವಾಗಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಮುಂಭಾಗದ ಗುಮ್ಮಟಗಳು ಬಹು ಕುಳ್ಳಾಗಿದ್ದರೆ, ಹಿಂದಿನ ಭಾಗದ ಗುಮ್ಮಟಗಳು ಇವಕ್ಕಿಂತ ಎತ್ತರವಾಗಿವೆ. ಅದರಲ್ಲೂ ಪ್ರಾರ್ಥನಾ ಕೊಠಡಿಯ ಮುಂದಣ ಅಂಕಣದ ಗುಮ್ಮಟ ಅತ್ಯಂತ ಎತ್ತರವಾಗಿದೆ. ಅದರ ಪಕ್ಕದ ಅಂಕಣಗಳು ಮಧ್ಯಸ್ಥವಾಗಿವೆ. ಕಟ್ಟಡದ ಹೊರಮೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಂದುಗಡೆಯ ಗೋಡೆ ಮಟ್ಟಸವಾಗಿವೆ. ಇತರ ಮೂರೂ ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಕಮಾನು ಸಾಲುಗಳಿದ್ದು ಅವುಗಳ ಹಿಂಬದಿಯಲ್ಲಿ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಹಬ್ಬುವ ಕೈಸಾಲೆಯಿದೆ. ಪೂರ್ವಪಾರ್ಶ್ವದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಎತ್ತರದ ಕಮಾನಿನ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವಿದೆ. ಅದರ ಚಾವಣಿಯ ಮೇಲೆ ಮೂಲೆಗಳಲ್ಲಿ ತೆಳುವಾದ ಕುಳ್ಳು ಮಿನರೇಟ್ಟುಗಳಿವೆ. ಹಜಾರದ ಛತ್ತಿನ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಅಸಂಖ್ಯಾತವೋ ಎನ್ನುವಂತಿರುವ ಚಿಕ್ಕಚಿಕ್ಕ ಗುಮ್ಮಟಗಳು, ಪಶ್ಚಿಮದ ಕಡೆಗೆ ಪ್ರಾರ್ಥನಾ ಕೊಠಡಿ ಇರುವ ಅಂಕಣ ಸಾಲಿನ ಮೇಲೆ ಇರುವ ವಿವಿಧ ಮಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಇವಕ್ಕಿಂತ ಎತ್ತರವಿರುವ, ದೊಡ್ಡ ಗುಮ್ಮಟಗಳು–ಇವು ಒಟ್ಟಾರೆ ಗಿರಿಶ್ರೇಣಿಯೊಂದರ ಪಕ್ಷಿನೋಟವೋ ಎನ್ನುವಂತೆ ತೋರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಕಮಾನುಗಳ ವಿನ್ಯಾಸ, ಗುಜ್ಜಾದ ಗುಮ್ಮಟಗಳ ಮಾದರಿ, ದುಂಡು ಗುಮ್ಮಟಗಳನ್ನು ಚೌಕ ಅಂಕಣಗಳ ಮೇಲೆ ಎತ್ತುವ ರೀತಿ– ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪಾರಸೀ ವಾಸ್ತುಸಂಪ್ರದಾಯದ ಪ್ರಭಾವ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಭಾರತೀಯ– ಇಸ್ಲಾಮೀ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯ ಕೆಲವು ಅಂಶಗಳೂ ಇವೆ ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಈ ಮಸೀದಿಯ ವಿಶಿಷ್ಟ ವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ಆಧರಿಸಿ, ಇದು ಸ್ಪೇನಿನ ಕಾರ್ಡೋವಾ ನಗರದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಮಸೀದಿಯನ್ನು ಹೋಲುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ರೂಢಿ. ಆದರೆ ಇಸ್ಲಾಮೀ ವಾಸ್ತುಕಲೆಯನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅಭ್ಯಸಿಸಿರುವ ಯಾಜ್ದಾನಿಯವರ ಪ್ರಕಾರ ಈ ಹೋಲಿಕೆ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಇರಾನಿನ ತಂಪಾದ ಬೆಟ್ಟಪ್ರದೇಶದಿಂದ (ಕ್ವಾಜ್ವಿನ್) ಬಂದ ಇದರ ಶಿಲ್ಪಿ, ಗುಲ್ಬರ್ಗದ ಬಿಸಿಲಿನ

ಹವಾಮಾನವನ್ನು ಗಮನಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳದೆ ಬಿಜಾಂಟೀನ್ ಶೈಲಿಯ ಸಮಕಾಲೀನ ತುರ್ಕಿ ಮಸೀದಿಗಳ ವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಅನುಸರಿಸಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಅವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಗುಲ್ಬರ್ಗ ನಗರದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಷಾ ಬಜಾರ್ ಮಸೀದಿ ಸಹ ಒಂದನೆಯ ಮಹಮ್ಮದ್‍ನ (1358–75) ಕಾಲದ್ದೇ. ಆದರೆ ಇದಕ್ಕೂ ಇದೇ ಕಾಲದ ಜುಮ್ಮಾಮಸೀದಿಗೂ ವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಬಹಳಷ್ಟು ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ. ಈ ಮಸೀದಿಯ ಮುಂಭಾಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಮಾನಿನ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವಿದ್ದು ಇಕ್ಕೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಹು ಎತ್ತರದ ಎರಡು ಮಿನಾರುಗಳಿವೆ. ಒಳಗೆ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ವಿಶಾಲವಾದ ತೆರೆದ ಅಂಗಳವಿದ್ದು ಅದರ ಹಿಂದೆ ಆಚ್ಛಾದಿತ ಪ್ರಾರ್ಥನಾ ಹಜಾರ (150$'$X60$'$) ಇದೆ. ಈ ಹಜಾರ ಕಲ್ಲುಗುಂಡುಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಿದ ಕಂಬಗಳಿಂದ 90 ಅಂಕಣಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡವಾಗಿದೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಅಂಕಣಗಳ ಮೇಲೂ ಚಿಕ್ಕ ಗುಮ್ಮಟದ ಚಾವಣಿಗಳಿವೆ. ಈ ಹಜಾರದ ಮುಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ 15 ಕಮಾನುಗಳಿದ್ದು ಇದೇ ನೇರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಸಾಲಿನಲ್ಲೂ ಕಮಾನುಗಳಿವೆ. ಈ ಮಸೀದಿಯ ಗೋಡೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುವಲ್ಲಿ ಅವು ಮೇಲೆ ಹೋದಂತೆ ಒಳಭಾಗಕ್ಕೆ ಬಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿರುವುದು ಇಲ್ಲಿನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಈ ಅಂಶ ಹಾಗೂ ಇಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಕಮಾನುಗಳು ಮತ್ತು ಬುರಾಜುಗಳ ರೀತಿ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ದೆಹಲಿಯ ತುಗಲಕ್ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯ ಪ್ರಭಾವ ಎದ್ದುಕಾಣುತ್ತದೆ.

ತುಗಲಕ್ ಶೈಲಿಯ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ಅನುಕರಣೆಯನ್ನು ಬಹಮನೀ ವಂಶದ ಮೊದಲ ಇಬ್ಬರು ಅರಸರ ಸಮಾಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಕೋಟೆಯ ದಕ್ಷಿಣದ್ವಾರದ ಬಳಿ ಇರುವ ಈ ಸಮಾಧಿಗಳು ಎತ್ತರವಾದ ಚೌಕದ ಜಗತಿಯ ಮೇಲೆ ಕಟ್ಟಿದ ಬಹು ಸರಳವಾದ ಕಟ್ಟಡಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಗುಮ್ಮಟದಿಂದ ಆಚ್ಛಾದಿತವಾದ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ಹಜಾರ ಮಾತ್ರ ಇರುತ್ತದೆ. ಮೇಲೆ ಹೋದಂತೆ ಒಳಬಾಗುಳ್ಳ ಗೋಡೆಗಳು, ಸುಮಾರು ಮಟ್ಟಸ ತಲೆಯ ಗುಮ್ಮಟ, ಚೌಕದ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ದುಂಡುಕಮಾನನ್ನು ಎತ್ತಲು ಒಳಗಣ ಮೂಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣ ಕಮಾನುಗಳನ್ನು ಪೇರಿಸುವುದು, ಕಟ್ಟಡದ ಮೇಲಿನ ಚಿಕ್ಕ ಗುಲ್‍ದಸ್ತಾಗಳು, ಒಳಗೋಡೆಗೆ ಹೊಳಪಿನ ನೀಲಿಯ ಎನಾಮಲ್ ಅಲಂಕರಣ ಮುಂತಾದ ಇಲ್ಲಿನ ಅಂಶಗಳೆಲ್ಲ ಮೊದಲ ತುಗಲಕ್ ಅರಸರ ಸಮಾಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವವೇ ಆಗಿವೆ. ಇದೇ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿರುವ 3ನೆಯ ಮಹಮ್ಮದನ (ಮರಣ 1397) ಸಮಾಧಿ ವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಮೇಲಿನವಂತೆಯೇ ಇದ್ದರೂ ಇದರ ಗುಮ್ಮಟದ ತಳ ಸ್ವಲ್ಪ ಬೇರೆಯ ರೀತಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಜುಮ್ಮಾ ಮಸೀದಿಯ ಗುಮ್ಮಟದ ಸ್ವರೂಪದ ಕೆಲವಂಶಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ.

ಗುಲ್ಬರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಹಫ್ತಾ ಗುಂಬಜ್ ಗುಂಪಿನ ಏಳು ಸಮಾಧಿಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಕಟ್ಟಡಗಳು ಬಹಮನೀ ಅರಸರ ಸಮಾಧಿಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದು ಮುಜಾಹಿದನದು (ಮರಣ 1378). ಇದರಲ್ಲೂ ತುಗಲಕ್ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯ ಎಲ್ಲ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಈ ಗುಂಪಿನ ಇನ್ನೂ ಮೂರು ಸಮಾಧಿಗಳು ಇದೇ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಆದರೆ ಇವುಗಳ ವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹೊಸತನ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಜೊತೆಗೂಡಿದಂತೆ ಎರಡು ಸಮಾಧಿಗೃಹಗಳಿದ್ದು, ಒಂದನ್ನು ರಾಜನಿಗೂ ಇನ್ನೊಂದನ್ನು ಅವನ ಪರಿವಾರದವರಿಗೂ ಒದಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ರೀತಿಯ ಜೋಡಿ ಸಮಾಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗದಲ್ಲಿ ಆಳಿದ ಕೊನೆಯ ಬಹಮನೀ ದೊರೆ ತಾಜುದೀನ್ ಫಿರೋಜನ ಸಮಾಧಿ ಭವ್ಯ ಕಟ್ಟಡ. ವಾಸ್ತುಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ತುಗಲಕ್ ಸಮಾಧಿಗಳ ವಿಕಸಿತ ಹಂತ ಎನ್ನಬಹುದು. ಈ ಬೃಹತ್ ಕಟ್ಟಡದ (158$'$X7$'$) ಗೋಡೆಗಳು ಮೇಲಿನ ಕೈಪಿಡಿಯೂ ಸೇರಿದಂತೆ 42$'$ ಎತ್ತರವಿದೆ. ಛತ್ತಿನ ಮೇಲೆ 30$'$ ಎತ್ತರದ ಅರ್ಧಗೋಳಾಕಾರದ ಎರಡು ಗುಮ್ಮಟಗಳಿವೆ. ಗೋಡೆಗಳನ್ನು ಒಳಚಾಚುವ ಕಮಾನು ಸಾಲುಗಳಿಂದ ಎರಡು ಅಂತಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವಂತೆ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಕೈಪಿಡಿಯ ಮೇಲೆ ಪತ್ರಾಕಾರದ ತೆನೆಗಳ ಸಾಲಿದೆ. ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿನ ಎರಡು ಸಮಾಧಿಗೃಹಗಳು ಚೌಕನಾಗಿದ್ದು ಅವನ್ನು ಎರಡು ಅಂತಸ್ತಿನ ಕಮಾನು ಸಾಲುಗಳಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಶಿಷ್ಟಾಂಶಗಳು ಹಾಗೂ ಗೋಡೆಗಳು ಬಹು ಸುಂದರವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸಿರುವ ಗಚ್ಚಿನ ಅಲಂಕರಣ– ಇವು ದೆಹಲಿಯಲ್ಲಿ ಸು. 30 ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆಯೇ ರಚಿತವಾಗಿದ್ದ ಫಿರೋಜ್ ತುಗಲಕನ ಸಮಾಧಿಯನ್ನು ಜ್ಞಾಪಕಕ್ಕೆ ತರುತ್ತವೆ.

ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ ಬಿದರೆಗೆ ರಾಜಧಾನಿ ವರ್ಗವಾದಾಗಿನಿಂದ (1424) ಬಹಮನೀ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಎರಡನೆಯ ಘಟ್ಟ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಘಟ್ಟದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಕೃತಿಗಳೆಲ್ಲ ಬಿದರೆಯಲ್ಲೇ ಇವೆ. ಈ ಘಟ್ಟಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಕೇವಲ ಮಸೀದಿ ಮತ್ತು ಸಮಾಧಿಗಳಲ್ಲದೆ ಅರಮನೆ, ಮದರಸಾ ಮೊದಲಾದ ಲೌಕಿಕ ವಾಸ್ತುಕೃತಿಗಳೂ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಉಳಿದುಬಂದಿರುವುದು ವಿಶೇಷ. ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಬಿದರೆ ಘಟ್ಟದ ಬಹಮನೀ ವಾಸ್ತುಕೃತಿಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ಹೊಸ ಪರಂಪರೆಗೇ ಸೇರಿದಂತಿವೆ. ಈ ಹಿಂದಿನ ಗುಲ್ಬರ್ಗದ ವಾಸ್ತುಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ತುಗಲಕ್ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯ ಛಾಯೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಂಡುಬಂದರೆ, ಈ ಘಟ್ಟದ ವಾಸ್ತುಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪಾರಸೀ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯ ಪ್ರಭಾವ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಎದ್ದುತೋರುತ್ತದೆ.

ಬಿದರೆಯ ಕೋಟೆ ಗುಲ್ಬರ್ಗದ ಕೋಟೆಗಿಂತ ದೊಡ್ಡದು. ಆದರೆ ಕಟ್ಟಾಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅಳವಡಿಸಿರುವ ಮೂಲಸೂತ್ರ ಮತ್ತು ತಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಕೋಟೆ ಸುಮಾರು ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲೇ ಇವೆ. ಅದರೊಳಗಿನ ಜನಾನಾ ಮಹಲ್, ತಖ್ತ್ ಮಹಲ್ ಮೊದಲಾದವು, ಕೊಳಗಳು, ಕಾರಂಜಿಗಳು, ಸ್ನಾನಗೃಹಗಳು (ಹಮಾಮ್) ಭಗ್ನಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದಿವೆ. ಬಿದರೆ ಪಟ್ಟಣ ಪರ್ಷಿಯ ದೇಶದ ಒಂದು ಉಪರಾಜಧಾನಿಯೇ ಎನ್ನುವಷ್ಟರ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಈ ವಾಸ್ತುಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಪಾರಸಿ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಪಾರಸೀ ವಾಸ್ತುಕಲೆಯ ವಿಶಿಷ್ಟಾಂಶವಾದ ವರ್ಣಲೇಪನವನ್ನು ಸಹ ಇಲ್ಲಿನ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಳವಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ವರ್ಣರಂಜಿತ ಭಿತ್ತಿಗಳು ಮತ್ತು ವರ್ಣಪೂರಿತ ಚದರ ಬಿಲ್ಲೆಗಳ ಉಪಯೋಗದಿಂದ ಬಿದರೆಯ ಈ ಕಟ್ಟಡಗಳ ವೈಭವ ಆಹ್ಲಾದಕರವೆನಿಸಿವೆ.

ಜುಮ್ಮಾ ಮಸೀದಿ ಮತ್ತು ಸೋಲಾಕಂಭಾ ಮಸೀದಿಗಳು ಈ ಕಾಲದ ಮಸೀದಿಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಾರ್ಹವಾದವು. ಇವು ಬಹು ಸರಳ ಕೃತಿಗಳು. ಈ ವಾಸ್ತುಕೃತಿಗಳ ನಿರೂಪಣೆ ರಾಜಾಸ್ಥಾನದ ವೈಭವೋಪೇತ ವಾಸ್ತುಕೃತಿಗಳಿಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಇಸ್ಲಾಮ್ ಧರ್ಮದ ಶಿಸ್ತು ಮತ್ತು ಸರಳತೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿವೆ. ಈ ಎರಡೂ ಮಸೀದಿಗಳಲ್ಲಿ ತೆರೆದ ಅಂಗಳ ಮತ್ತು ಕಂಬಯುತ ಹಜಾರಗಳಿವೆ. ಮೇಲೆ ದೊಡ್ಡ ಗುಮ್ಮಟ ಇದೆ. ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ 16 ಕಂಬಗಳಿರುವುದೂ ಮೇಲಿನ ದೊಡ್ಡ ಗುಮ್ಮಟದ ತಳದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟಭುಜಾಕಾರದ ಎತ್ತರದ ಆಸರೆಯನ್ನು ಒದಗಿಸಿರುವುದೂ ಸೋಲಾಕಂಭಾ ಮಸೀದಿಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ.

ಈಗ ಮಹ್ಮೂದ್ ಗಾವಾನನ ಮದರಸಾ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಕಟ್ಟಡ ಬಿದರೆಯ ವಾಸ್ತುಕೃತಿಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಅನುಪಮವಾದುದು. 1472ರಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ಈ ಬೃಹತ್ ಕಟ್ಟಡ (205$'$X180$'$) ಮಧ್ಯದ ವಿಶಾಲ ಪ್ರಾಂಗಣ, ಸುತ್ತಲೂ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಾಪಕರ ಸಣ್ಣದೊಡ್ಡ ಕೋಣೆಗಳು, ಮೇಲೆ ವಿದ್ಯೆಯ ಹಿರಿಮೆಯನ್ನು ಸಾರುವಂತಿರುವ ಎತ್ತರದ ಮಿನಾರುಗಳು ಇವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿತ್ತು. ಗೋಡೆಗಳು ಸೂಡುಚಿತ್ರಗಳಿಂದ

ಅಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದುವು. ಈಗ ಇದರ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳು ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿವೆ. ಮದರಸಾದ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪಾರಸಿ ರೀತಿಯದು. ಈ ಅನುಕರಣೆ ಎಷ್ಟು ಪ್ರಾಮಾಣಿಕವೆಂದರೆ ಮಹ್ಮೂದ್ ಗಾವಾನ್ ತನ್ನ ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಜನೆ ಮಾಡಿದ ಪರ್ಷಿಯಾದ ಯಾವುದೋ ವಿದ್ಯಾಲಯವನ್ನೇ ಕಿತ್ತು ತಂದು ಇಲ್ಲಿ ನೆಟ್ಟಿದ್ದಾನೆನೋ ಎನಿಸುವಂತಿದೆಯೆಂದು ಒಬ್ಬ ಇತಿಹಾಸಕಾರ ಉದ್ಗರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಬಿದರೆಯಲ್ಲಿ ಬಹಮನೀ ಕಾಲದ ಹನ್ನೆರಡು ಸಮಾಧಿಗಳಿವೆ. ಭಾರತೀಯ-ಇಸ್ಲಾಮೀ ವಾಸ್ತು ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಇವುಗಳದು ವಿಶಿಷ್ಟಸ್ಥಾನ. ಗುಲ್ಬರ್ಗದ ಕಟ್ಟಡಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಬಿದರೆಯ ಇತರ ಕಟ್ಟಡಗಳಲ್ಲಿ ತುಗಲಕ್ ಅಥವಾ ಪಾರಸೀ ಶೈಲಿಯ ಅನುಕರಣೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕಂಡುಬಂದರೆ, ಈ ಸಮಾಧಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಮೂಲಗಳಿಂದ ಬಂದ ವಾಸ್ತುಸಂಪ್ರದಾಯದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡ ದಖನೀ ಎಂದು ಕರೆಯಬಹುದಾದ ಸ್ಥಳೀಯ ಶೈಲಿಯೊಂದು ಬೆಳೆಯಲಾರಂಭಿಸುವುದನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ವಾಸ್ತುವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಈ ಸಮಾಧಿಗಳು ಬಹು ಸರಳ. ಚೌಕ ತಳವಿನ್ಯಾಸದ ಒಂದು ವಿಶಾಲ ಕೋಣೆ, ಅದರ ಸುತ್ತಲೂ ಕಂಬಸಾಲಿನ ಮುಂಭಾಗವಿರುವ ಪಡಸಾಲೆ, ಮೇಲೆ ಕೈಪಿಡಿಯಲ್ಲಿ ತೆನೆಗಳು ಮತ್ತು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೃಹತ್ ಗುಮ್ಮಟ- ಇದು ಇವುಗಳ ಸಾಮಾನ್ಯ ಸ್ವರೂಪ. ಆದರೆ ಗುಮ್ಮಟಗಳನ್ನು ಎತ್ತರದ ಅಷ್ಟಭುಜ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಎತ್ತಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಗುಮ್ಮಟದ ತಳದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಒಳಬಾಗು ಸಹ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಈ ಅಂಶಗಳು ಮುಂದಿನ ಭಾರತೀಯ-ಇಸ್ಲಾಮೀ ವಾಸ್ತುಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯಾಂಶಗಳಾದುವು.

(ಎಸ್.ಎನ್.)

ಶಾಸನಗಳು: ಬಹಮನೀ ಅರಸರ ಶಾಸನಗಳು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಮಸೀದಿಗಳಲ್ಲಿ ಗೋರಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಅಂಥ ಇತರ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಟ್ಟಡಗಳಲ್ಲಿ ದೊರಕಿವೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಈ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಅರಸನ ಹೆಸರು, ಕಟ್ಟಡವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿರುವವನ ಹೆಸರು, ಕಟ್ಟಿಸಿದ ತೇದಿ ಮುಂತಾದ ವಿವರಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಕೋಟೆ, ದ್ವಾರ, ಬಾವಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಅಥವಾ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಳಿಸಿದ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಸಿರುವುದು ಕಂಡುಬಂದಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಕತ್ತಿ, ಬಂದೂಕ ಮುಂತಾದ ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಗಳ ಮೇಲೂ ಮುದ್ರೆಗಳು, ಪಾತ್ರೆಗಳು ಮುಂತಾದ ಚರವಸ್ತುಗಳ ಮೇಲೂ ಈ ಕಾಲದ ಶಾಸನಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು, ಅವುಗಳ ಸಂರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಸ್ಥಾನಪಲ್ಲಟಗೊಳಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಎಂತಲೇ ಹಲವಾರು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಮಸೀದಿಗಳಲ್ಲಿರಬಹುದಾದ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಗೋರಿಗಳ ಮೇಲೂ ಗೋರಿ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಮಸೀದಿಗಳ ಮೇಲೂ ಕಾಣಬಹುದು.

ಈ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಅರಬ್ಬಿ ಭಾಷೆಯಲ್ಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪಾರಸಿ ಭಾಷೆಯಲ್ಲೂ ಇವೆ. ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಪಾರಸಿಯ ಜೊತೆಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತ, ಕನ್ನಡ, ತೆಲುಗು, ಮರಾಠಿ ಇತ್ಯಾದಿ ದೇಶೀಯ ಭಾಷೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ದ್ವಿಭಾಷಾ ಶಾಸನಗಳೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಅರಬ್ಬಿ ಶಾಸನಗಳೆಲ್ಲ ಗದ್ಯಶಾಸನಗಳು. ಪಾರಸಿ ಭಾಷೆ ಬಳಕೆಗೆ ಬಂದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಶಾಸನಗಳು ಗದ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಕ್ರಮೇಣ ಹೆಚ್ಚುಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪದ್ಯಗಳನ್ನು ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೂ ಭಾಷಾದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಈ ಶಾಸನಗಳೂ ಯಾವ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನೂ ಪಡೆದಿಲ್ಲ. ವ್ಯಾಕರಣ ಹಾಗೂ ಛಂದಸ್ಸಿನ ನಿಯಮಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿಲ್ಲದ ದೋಷಪೂರಿತ ಶಾಸನಗಳಿವು. ಆದರೆ ಲಿಪಿ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಇವು ಬಹು ಸುಂದರವಾಗಿವೆ. ಅಲಂಕಾರಾಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕಾಗದಗಳ ಮೇಲಿನ ಬರೆಹಗಳಷ್ಟೇ ಸುಂದರವಾದ ಬರೆಹಗಳಿವು. ಕುಫಿ, ನಸ್ಖ್, ಥುಲ್ತ್, ನಸ್ತಾಲಿಕ್, ತುಘ್ರಾ ಇವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಸಲಾದ ಲಿಪಿಗಳು. ನಸ್ಖ್ ಲಿಪಿಯಲ್ಲಿ ಅಲಂಕರಣವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಬಿಲ್ಲು ಮತ್ತು ಬಾಣದ ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಧ್ವಜಗಳನ್ನು ಎತ್ತಿಹಿಡಿದ ಸೈನ್ಯ ಶಿಸ್ತಿನಿಂದ ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತಿರುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ತುಘ್ರಾ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಪಕ್ಷಿಗಳ ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಜೋಡಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇವು ದೃಷ್ಟಿ ದೋಷ ಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಕೈಗೊಂಡ ಕ್ರಮ ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಸಿಂಹ ಅಥವಾ ಹುಲಿಯ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಹೋಲುವ ಅಕ್ಷರ ಜೋಡಣೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾದುದು. ದೈವಸಿಂಹವೆನಿಸಿದ ಅಲಿಯನ್ನು ಇದು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ದಖನ್ನಿನ ಕೋಟೆಗಳ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಇಂತಹವನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಥುಲ್ತ್ ಮತ್ತು ನಸ್ತಾಲಿಕ್‌ಗಳು ನಸ್ಖ್ ಉಪಶೈಲಿಗಳು. ಶಾಸನ ಪಾಠಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕೊರಾನಿನಿಂದ ಉದ್ಧೃತವಾದ ಹೇಳಿಕೆಗಳೇ.

ಈ ವೇಳೆಗೆ ಬರೆವಣಿಗೆಗೆ ಕಾಗದವನ್ನು ಬಹಳಮಟ್ಟಿಗೆ ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದ ಕಾರಣ ಶಾಸನಗಳ ಬಳಕೆ ಕಡಿಮೆಯಾಯಿತು. ಎಂತಲೇ ಈ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾದ ಯಾವ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮಹತ್ತ್ವವೂ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಅರಸರ ವಂಶಾವಳಿ ಆಳಿಕೆಯ ಕಾಲ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಲಭಿಸುವ ವಿವರಗಳು ಸಮಕಾಲೀನ ಇತಿಹಾಸಕಾರರ, ಯಾತ್ರಿಕರ ಬರೆವಣಿಗೆಗಳಲ್ಲಿನ ಹೇಳಿಕೆಗಳಿಗೆ ಪುಷ್ಟಿಯನ್ನೀಯುತ್ತವೆ, ಇಲ್ಲವೇ ಆ ಹೇಳಿಕೆಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಗಳೆಯುತ್ತವೆ.

ನಾಣ್ಯಗಳು: ಬಹಮನೀ ಸುಲ್ತಾನರ ಚಿನ್ನ, ಬೆಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ತಾಮ್ರದ ನಾಣ್ಯಗಳು ಲಭಿಸಿವೆ. ಇವು ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಟ್ಟಿಗೆ ದೆಹಲಿಯ ಸುಲ್ತಾನರ ನಾಣ್ಯಗಳ ಮಾದರಿಯನ್ನು ಅನುಕರಿಸಿ ಅಚ್ಚುಹಾಕಲಾದವು. ಇವರ ಟಂಕಾಗಳು ಮುಹಮ್ಮದ್-ಬಿನ್-ತುಗಲಕ್ ಅಚ್ಚುಹಾಕಿಸಿದ ದೀನಾರ್‌ಗಳಷ್ಟೇ ತೂಕದ ನಾಣ್ಯಗಳು. 170ರಿಂದ 197ಗ್ರೇನ್ ತೂಕದ ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯಗಳು, ಸುಮಾರು 170 ಗ್ರೇನ್ ತೂಕದ ಬೆಳ್ಳಿಯ ಮತ್ತು ತಾಮ್ರದ ನಾಣ್ಯಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯ. ತಾಮ್ರದ ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿ ಹೆಚ್ಚಿನದರ ತೂಕ 269 ಗ್ರೇನ್, ಅತಿ ಕಡಿಮೆಯದರ ತೂಕ 26 ಗ್ರೇನ್. ದುಂಡನೆಯ ಈ ನಾಣ್ಯಗಳ ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಲೇಖಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಆಯಾಕಾರದ ನಾಣ್ಯಗಳು ಅಪರೂಪ. ಅಹಸಾನಾಬಾದ್ (ಗುಲ್ಬರ್ಗ), ಮಹಮ್ಮದಾಬಾದ್ (ಬೀದರ್), ಫತಹ್‌ಬಾದ್ (ದೌಲತಾಬಾದ್)- ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಟಂಕಸಾಲೆಗಳಿದ್ದುವು.

ಮಹಮ್ಮದ್ I, II, III, ಮುಜಾಹಿದ್, ಫಿರೋಜ್, ಅಹಮದ್ II, III, ಹುಮಾಯೂನ್, ಮಹ್ಮೂದ್- ಇವರ ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಸುಲ್ತಾನನ ಬಿರುದು ಕೊರಾನಿನಿಂದ ಉದ್ಧೃತವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳು, ಸುಲ್ತಾನನ ಹೆಸರು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಈ ನಾಣ್ಯಗಳ ಆಲೇಖಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಸುಲ್ತಾನನ ತಂದೆಯ ಹೆಸರನ್ನೂ ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಕಾಣಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮೊದಲ ಸುಲ್ತಾನನಾದ ಅಲಾ ಉದ್ದೀನ್ ಬಹಮನ್ ಷಾನ ಬೆಳ್ಳಿಯ ನಾಣ್ಯದ ಹಿಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಸಾಲುಗಳಲ್ಲಿ ಅಸ್‌ಸುಲ್ತಾನೂಲ್ ಆಜಮ್ ಅಲಾದ್‌ದುನ್ಯಾವದ್ದಿನ್ ಅಬುಲ್ ಮುಝಫರ್ ಬಹಮನ್ ಷಾ ಅಸ್ ಸುಲ್ತಾನ್ ಎಂದು ಆಲೇಖವಿರುತ್ತದೆ. ಒಂದನೆಯ ಮಹಮ್ಮದನ 196ಗ್ರೇನ್‌ಗಳಷ್ಟು ತೂಗುವ ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯವೇ ಈವರೆಗೆ ಲಭಿಸಿದ ಇಂಥ ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಭಾರವಾದ್ದು. ಅಹಸಾನಾಬಾದಿನಲ್ಲಿ ಅಚ್ಚಾದ ಈ ನಾಣ್ಯ ಬಹುಶಃ ಈ ಸುಲ್ತಾನ ಚಲಾವಣೆಗೆ ತಂದ ನಾಣ್ಯವಲ್ಲ ಎಂದು ಕೆಲವರು ಊಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಾಣ್ಯದ ಹಿಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಮಹಮ್ಮದ್ ಹಸನ್ ಬಹಮನೀ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಮಾತ್ರ ಇದೆ. ಬಹಮನೀ ವಂಶದ ಫಿರೋಜ್ ಚಿನ್ನ, ಬೆಳ್ಳಿ ಮತ್ತು

ತಾಮ್ರದ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಟಂಕಿಸಿದ. ಆತನ ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯದ ಸುತ್ತಲೂ ಜುರಿಬಾಹಜದ್ ದಿನಾರ್ ದಾರುಲ್ ಮುಲ್ಕ್ ಅಹಸಾನಾಬಾದ್ ಎಂಬ ಆಲೇಖವಿದ್ದು 800 ಎಂದು ವರ್ಷವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಟಂಕಸಾಲೆಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಆಲೇಖ ಜುರಿಬಾಬೇ ಹಜರತ್ ಅಥವಾ ಹಿ ಘಾಜರತ್ ಅಹಸಾನಾಬಾದ್ (ಅಥವಾ ಮುಹಮ್ಮದಾಬಾದ್) ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹುಮಾಯೂನ್ ಚಲಾವಣೆಗೆ ತಂದ ಎರಡು ವಿಧದ ಚಿನ್ನದ ಟಂಕಾಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದರ ಮುಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಅಲ್ ಮುತವಕ್ಕಿಲ್ ಅಲೈಲ್ಲಾಹಿಲ್ ಖವಿಯಿಲ್ ಘನಿ ಅಬ್ದುಲ್ ಮುಫಜಿ ಎಂದೂ ಹಿಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಅಲಾದ್ದುನ್ಯವದ್ದಿನ್ ಹುಮಾಯೂನ್ ಷಾ ಬಿನ್ ಅಹ್ಮದ್ ಅಲ್ ವಲಿಯಿಲ್ ಬಹಮನೀ ಎಂದೂ ಆಲೇಖಗಳಿವೆ. ಫಿರೋಜನ ತಾಮ್ರದ ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಆಯಾಕಾರವಾಗಿವೆ. ಮುಜಾಹಿದ್ ಚಲಾವಣೆಗೆ ತಂದ ಬೆಳ್ಳಿಯ ನಾಣ್ಯ, ಅದರ ಮೇಲಿನ ಆಲೇಖದ ಬರೆವಣಿಗೆಯ ಕಲೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದಾಗಿದೆ. 779ನೆಯ ಹಿಜಿರಾ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಟಂಕಿಸಲಾದ ಈ ನಾಣ್ಯದ ತೂಕ 170 ಗ್ರೇನ್. ಮುಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಚೌಕವೊಂದರಲ್ಲಿ ಅಲ್‌ಮುವಾಯ್ಯಿದ್ ಬಿ ನಸ್ತಿಲ್ಲಾಯಮಿನೂಲ್ ಖಿಲಾಫತ್ ನಸಿರು ಅಮಿರಿಲ್ ಮೂಮಿನಿನ್ ಎಂಬ ಆಲೇಖ ಕಲಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಕೆತ್ತಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದು ಅಹಸಾನಾಬಾದ್ ಟಂಕಸಾಲೆಯಿಂದ ಹೊರಬಂದ ನಾಣ್ಯ. 1397ರಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಎರಡು ತಿಂಗಳ ಕಾಲ ಆಳಿದ ಘಿಯಾಸುದ್ದೀನ್ ಬೆಳ್ಳಿ ಹಾಗೂ ತಾಮ್ರದ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಟಂಕಿಸಿದ. ಇವನ ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈತನಿಗೆ ತಹಂತನ್ ಷಾ ಎಂಬ ಬಿರುದಿದೆ. ಇಂಥ ಹಲವಾರು ನಾಣ್ಯಗಳು ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ದೊರೆತಿವೆ. **(ಬಿ.ಆರ್.ಜಿ.)**

ಬಹಾಉದ್ದೀನ್ ಗುರ್ಷಾಸ್ಪ್: ಮಹಮ್ಮದ್–ಬಿನ್–ತುಗಲಕನ ಸಹೋದರಿಯ ಮಗನಾದ ಈತ 14ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಸೌಗರ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ (ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ) ತುಗಲಕನ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ. ಕ್ರಮೇಣ ಸಿಂಹಾಸನಕ್ಕೆ ತಾನು ಹಕ್ಕುದಾರನೆಂದು ಸಾಧಿಸಿ ದಂಗೆ ಎದ್ದ. ಇವನ ದಂಗೆಯನ್ನಡಗಿಸಲು ಮಲ್ಲಿಕ್ ಜಾದನ ನಾಯಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಮಹಮ್ಮದ್–ಬಿನ್–ತುಗಲಕ್ ಕಳುಹಿಸಿದ. ಸುಲ್ತಾನನ ಸೈನ್ಯಕ್ಕೂ ಬಹಾಉದ್ದೀನನ ಸೈನ್ಯಕ್ಕೂ ಗೋದಾವರಿ ತಟದಲ್ಲಿ ಭೀಕರ ಯುದ್ಧ ನಡೆದು ಬಹಾಉದ್ದೀನ್ ಸೋತು ಸೌಗರಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿರುಗಿದ. ಸುಲ್ತಾನನ ಸೈನ್ಯ ಅವನನ್ನು ಬೆನ್ನಟ್ಟಿ ಅಲ್ಲಿಗೂ ಬಂತು. ಬಹಾಉದ್ದೀನ್ ಕೂಡಲೇ ಸೌಗರವನ್ನು ತೊರೆದು ಆನೆಗೊಂದಿಯನ್ನು ತಲುಪಿ ಪ್ರತಾಪರುದ್ರನ ಮರೆಹೊಕ್ಕ. ಮಲ್ಲಿಕ್ ಜಾದ ಆನೆಗೊಂದಿಯನ್ನು ನಿರ್ನಾಮ ಮಾಡಿದ. ಆ ವೇಳೆಗೆ ಬಹಾಉದ್ದೀನ್ ಕಂಪಿಲಿಗೆ ಧಾವಿಸಿ ಕಂಪಿಲದೇವನ ಹತ್ತಿರ ರಕ್ಷಣೆ ಪಡೆದ. ಮಲ್ಲಿಕ್ ಜಾದ ಕಂಪಿಲಿಯನ್ನು ಮುತ್ತಲು ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಸೈನ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಹೊರಟ. ಅನೇಕ ಸಾರಿ ಕಂಪಿಲಿ ರಾಜ್ಯದ ಕುಮ್ಮಟದುರ್ಗಕ್ಕೆ ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿದ ಮೇಲೆಯೇ ಅವನ ಆಕ್ರಮಣ ಸಫಲವಾಯಿತು. ಕುಮ್ಮಟದುರ್ಗ ನೆಲಸಮವಾಯಿತು. ಕಂಪಿಲದೇವ ತನಗೆ ಸೋಲು ತಪ್ಪಿದುದಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿದ ಕೂಡಲೇ ಬಹಾಉದ್ದೀನನನ್ನು ದ್ವಾರಸಮುದ್ರದ ಮೂರನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳನ ಹತ್ತಿರ ಕಳುಹಿಸಿಕೊಟ್ಟ. ಅನಂತರ ತನ್ನ ಪ್ರಾಣವಿರುವವರೆಗೂ ಹೋರಾಡಿ ಮಡಿದ.

ಕಂಪಿಲಿಯನ್ನು ಜಯಿಸಿದ ತರುವಾಯ ಮಲ್ಲಿಕ್ ಜಾದನು ಬಹಾಉದ್ದೀನನನ್ನು ಹಿಡಿಯುವ ಸಲುವಾಗಿ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಲು ಸಿದ್ಧತೆ ಮಾಡತೊಡಗಿದ. ಆದರೆ ಬಲ್ಲಾಳ ಕಂಪಿಲ ಕಳುಹಿಸಿಕೊಟ್ಟ ಬಹಾಉದ್ದೀನನಿಗೆ ಆಶ್ರಯ ಕೊಟ್ಟು ತನ್ನ ರಾಜ್ಯಸಂಪತ್ತನ್ನು ಬಲಿಕೊಡಲು ಸಿದ್ಧನಿರಲಿಲ್ಲ. ಹಾಗಾಗಿ ಬಲ್ಲಾಳನು ಬಹಾಉದ್ದೀನನನ್ನು ಮಲ್ಲಿಕ್ ಜಾದನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿಬಿಟ್ಟ. ಮಲ್ಲಿಕ್ ಜಾದ ಅವನ ಕೈ ಕಾಲುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಸುಲ್ತಾನನ ಹತ್ತಿರ ಕಳುಹಿಸಿ ಕೊಟ್ಟ. ರೋಷದಿಂದ ಕುದಿಯುತ್ತಿದ್ದ ಮುಹಮ್ಮದ್–ಬಿನ್–ತುಗಲಕ್ ಬಹಾಉದ್ದೀನನ ಚರ್ಮ ಸುಲಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಕೊಂದುದಲ್ಲದೆ ಅವನ ಮಾಂಸವನ್ನು ಅವನ ಮಡದಿ ಮಕ್ಕಳು ತಿನ್ನುವಂತೆ ಬಲಾತ್ಕರಿಸಿದ ಎಂದು ಕೆಲವು ಗ್ರಂಥಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. **(ಬಿ.ಎಸ್.ಎ.)**

ಬಹುರೂಪಿ ಚೌಡಯ್ಯ: 12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಿವಶರಣ ಹಾಗೂ ವಚನಕಾರ. ಶ್ರೀಧರಗಣೇಶ್ವರನ ಅವತಾರವೆನಿಸಿದ್ದ ಈತ ಗಾಯನ, ನರ್ತನ, ಜಾತಿಗಾರ ಕಲೆಗಳನ್ನು ಕಾಯಕವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದ. ರೇಕಳಿಕೆ ಗ್ರಾಮದ ಜನವಶ್ಯ (ಜನಸೇವ್ಯ) ಧರ್ಮಪತಿ ಎಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ದಂಪತಿಗಳ ಮಗನಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಈತ ರೆಕನಾಥಾಚಾರ್ಯರಿಂದ (ರೇಕಣ್ಣ) ವೀರಶೈವ ದೀಕ್ಷೆ ಪಡೆದು ಬಹುರೂಪದ ಮೇಳದೊಡನೆ ಊರೂರು ತಿರುಗುತ್ತ ಜನರನ್ನು ರಂಜಿಸುತ್ತಿದ್ದ. ಬಂದ ಹಣವನ್ನು ಶಿವಭಕ್ತರ ದಾಸೋಹಕ್ಕೆ ಧಾರೆ ಎರೆಯುತ್ತಿದ್ದ. ತನ್ನೊಡನೆ ಸ್ಪರ್ಧೆಗೆ ಬಂದ ನೀಲಗಿರಿ ಪ್ರದೇಶದ ಕೊಟ್ಟಿಗಿರಿ (ಕೋಟಿಗಿರಿ) ರಾಮದೇವ ಭೂಪಾಲನ ಆಸ್ಥಾನ ಕಲಾವಿದ ಅಚ್ಯುತನನ್ನೂ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಕಲಾವಿದ ಯಕ್ಷನಾಥನನ್ನೂ ಭರತನಾಟ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೋಲಿಸಿದ. ಅನಂತರ ಅವರಿಬ್ಬರನ್ನೂ ತನ್ನ ಶಿಷ್ಯರನ್ನಾಗಿ ಮೇಳದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡ.

ಒಮ್ಮೆ ಈತನಿಗೆ ದೊಡ್ಡ ಗಣಪರ್ವ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಹತ್ತು ಸಾವಿರ ಹಣಕ್ಕಾಗಿ ತಾನು ಲಿಂಗಪೂಜೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದ ತನ್ನ ಪ್ರೀತಿಯ ರಾಮಕ್ರಿಯಾ ರಾಗವನ್ನು ರಾಮದೇವ ಭೂಪಾಲನಲ್ಲಿ ಒತ್ತೆಯಿಟ್ಟು ದಾಸೋಹವನ್ನು ಪೂರೈಸಿದ. ನಾಗಿನಾಥನೆಂಬ ಜಂಗಮನ ಅನುಜ್ಞೆಯಂತೆ ಶಿವಶರಣರ ಚರಿತ್ರೆಗಳನ್ನು ನಾಟ್ಯಕ್ಕೆ ಅಳವಡಿಸಿ ಆಡಿ ಅದರಿಂದ ಸಾಕಷ್ಟು ಹಣ ಕೂಡಿಸಿ ಸಾಲ ತೀರಿಸಿದ. ಒತ್ತೆಯಿಟ್ಟು ರಾಗವನ್ನು ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡು ಪರಶಿವನ ಜಂಗಮರೂಪಿ ನಾಗಿನಾಥಾಚಾರ್ಯನಿಗೆ ಅವನ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಂತೆ ಮನದಣಿಯೆ ಹಾಡಿ ತೋರಿಸಿದ. ಬಸವಾದಿ ಶರಣರ ವಿಷಯ ತಿಳಿದಿದ್ದ ಈತ ಮುಂದೆ ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಅವರ ದರ್ಶನ ಪಡೆದು, ಶಿವಶರಣರ ಚರಿತ್ರೆಗಳನ್ನು ಉತ್ತಮವಾಗಿ ಅಭಿನಯಿಸಿ ತನ್ನ ಕಲೆಯ ಕಾಯಕದಿಂದ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸಿದ. ಕೆಲಕಾಲದ ಬಳಿಕ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಜೀವನ್ಮುಕ್ತನಾದ.

ಈತ ತನ್ನ ದೀಕ್ಷಾಗುರು ಹಾಗೂ ಮೋಕ್ಷಗುರು ಇಬ್ಬರ ಹೆಸರನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ದೇಕಣ್ಣ ಪ್ರಿಯ ನಾಗಿನಾಥ ಎಂಬ ಅಂಕಿತದಲ್ಲಿ ವಚನಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಇದುವರೆಗೆ 51 ವಚನಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಶಿವಪಾರಿಜಾತ ಹಾಗೂ ರಾಮಕ್ರಿಯಾ ರಾಗ–ಇವು ಈತನ ಕೊಡುಗೆಗಳೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. **(ಸಿಎಚ್.ಕೆ.)**

ಬಳ್ಳಾರಿ: ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಒಂದು ಜಿಲ್ಲೆ, ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಇವುಗಳ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಪಟ್ಟಣ.

ಜಿಲ್ಲೆ: ರಾಜ್ಯದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದ ಕಡೆಗಿರುವ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ, ಆಗ್ನೇಯ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ದಾವಣಗೆರೆ, ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ಗದಗ, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಕೊಪ್ಪಳ, ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳು ಸುತ್ತುವರೆದಿವೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಪೂರ್ವಪಶ್ಚಿಮವಾಗಿ 161 ಕಿಮೀ ಉದ್ದವಾಗಿಯೂ ಉತ್ತರದಕ್ಷಿಣವಾಗಿ 83.7 ಕಿಮೀ ಅಗಲವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ನೈಋತ್ಯೀಶಾನ್ಯವಾಗಿ ಇದರ ಉದ್ದ 187 ಕಿಮೀ. ಜಿಲ್ಲೆ ಉತ್ತರ ಅಕ್ಷಾಂಶ $14^{0}30^{\prime}$–$15^{0}50^{\prime}$ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವ ರೇಖಾಂಶ $75^{\prime}40^{\prime}$–$77^{\prime}11^{\prime}$ ನಡುವೆ ಇದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಬಳ್ಳಾರಿ ಮತ್ತು ಹೊಸಪೇಟೆ ಎಂದು ಎರಡು ಉಪವಿಭಾಗಗಳಾಗಿ

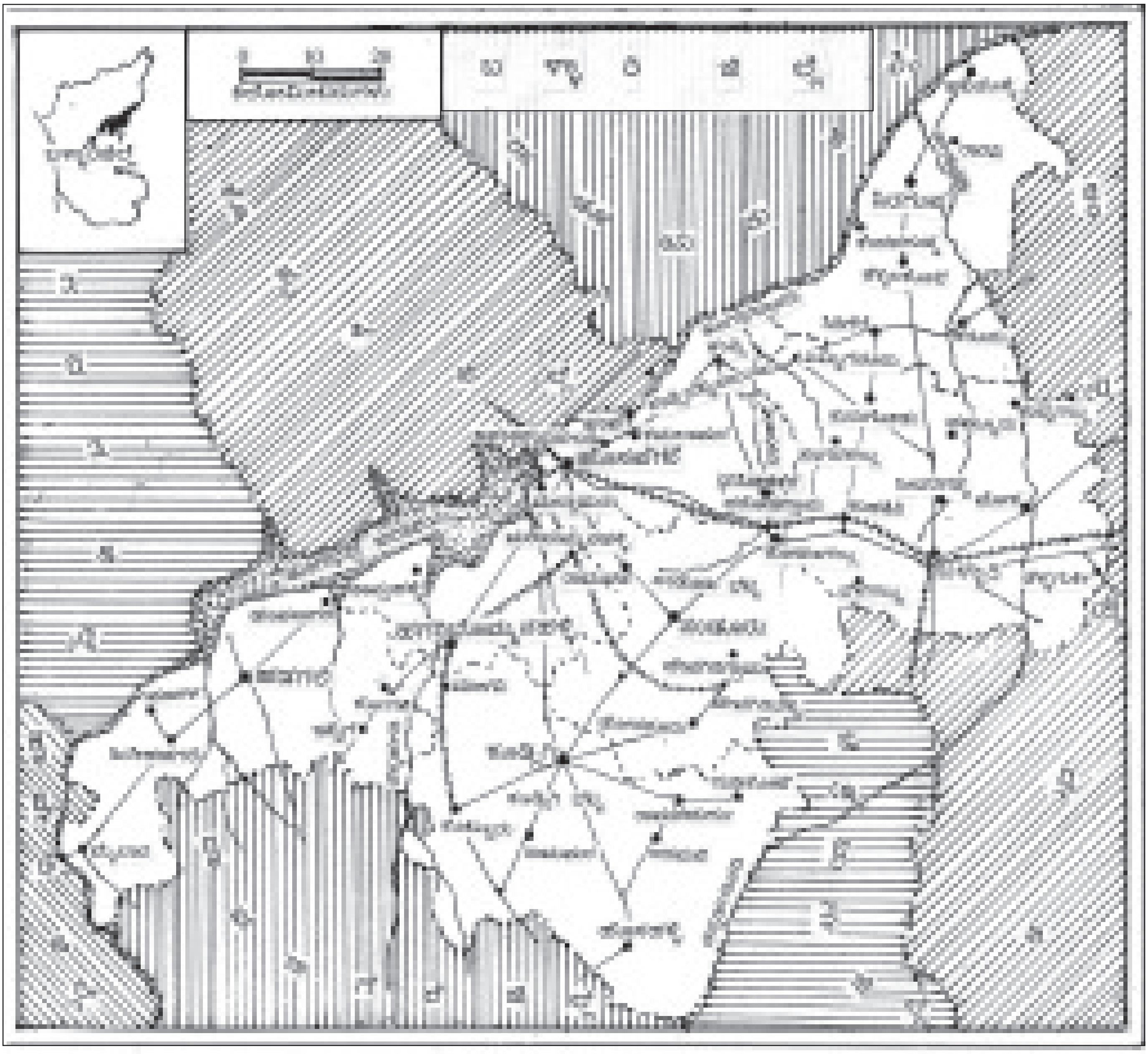

ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಬಳ್ಳಾರಿ, ಹಗರಿಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿ, ಹಡಗಲಿ, ಹೊಸಪೇಟೆ, ಕೂಡ್ಲಿಗಿ, ಸಿರಗುಪ್ಪ, ಸಂಡೂರು-ಇವು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು. 27 ಹೋಬಳಿಗಳು, 11 ಪಟ್ಟಣಗಳು ಮತ್ತು ಒಟ್ಟು 517 ಗ್ರಾಮಗಳು ಇವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 8,419 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 20,27,140.

ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮ, ವಾಯವ್ಯ, ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿಯುವ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಹಾವೇರಿ, ಗದಗ, ಕೊಪ್ಪಳ ಮತ್ತು ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಿಂದ ಬೇರ್ಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೆಚ್ಚು ಭಾಗ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯ ಕಡೆಗೆ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಇಳಿಜಾರಾಗಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಾಯವ್ಯದಿಂದ ಆಗ್ನೇಯದವರೆಗೂ ಹಬ್ಬಿರುವ ಸಂಡೂರು ಬೆಟ್ಟಗಳು ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಪೂರ್ವಪಶ್ಚಿಮವಾಗಿ ಎರಡು ಮುಖ್ಯ ಭೌಗೋಳಿಕ ವಿಭಾಗಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿವೆ. ಪೂರ್ವಭಾಗ ಬಳ್ಳಾರಿ ಮತ್ತು ಸಿರಗುಪ್ಪ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶ ಸಮತಟ್ಟಾಗಿದ್ದು ಬಹುತೇಕ ಮರಗಿಡಗಳಿಲ್ಲದ, ಹತ್ತಿ ಬೆಳೆಯುವ ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣಿನ ಬಯಲು. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲುಬೆಟ್ಟಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣಿನ ಬಯಲುಗಳೂ ಹೆಚ್ಚು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಿಶ್ರಿತ ಮತ್ತು ಕೆಂಪುಮಣ್ಣಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳೂ ಇವೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹಡಗಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದೆಡೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಾಡು ಮತ್ತು ಬೆಟ್ಟ ಗುಡ್ಡಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗ ಪೂರ್ವ ಭಾಗಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಎತ್ತರವಾಗಿದ್ದು ಮಳೆಯೂ ಅಧಿಕ. ಸಂಡೂರು ಬೆಟ್ಟಸಾಲು ಮಲ್ಲಾಪುರಂ ಬಳಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯ ದಂಡೆಯಿಂದ ಹಿಡಿದು ಆಗ್ನೇಯದ ಕಡೆಗೆ ಸು. 48 ಕಿಮೀ ದೂರ ಹಬ್ಬಿದೆ. ಈ ಬೆಟ್ಟಸಾಲಿನ ನಡುವೆ ಒಂದು ಕಡೆ ನಾರಿಹಳ್ಳದ ಎರಡು ಕಮರಿಗಳಿವೆ. ಈ ಶ್ರೇಣಿಯ ದಕ್ಷಿಣ

ಭಾಗಕ್ಕಿರುವ ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯವಿರುವ ಬೆಟ್ಟದ ಎತ್ತರ 1036 ಮೀ. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ರಾಮನಮಲೈ 992 ಮೀ. ತೀರ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿರುವ ಜಂಬುನಾಥ ಶಿಖರ 908 ಮೀ ಎತ್ತರವಿದೆ. ಸಂಡೂರು ಬೆಟ್ಟ ಸಾಲಿನ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ವಾಯವ್ಯದಿಂದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ಹಬ್ಬಿರುವ ಸುಗ್ಗಮಹದೇವಿಬೆಟ್ಟ ಅಥವಾ ತಾಮ್ರಪರ್ವತ ಶ್ರೇಣಿ ದರೋಜಿ ಕೆರೆಯವರೆಗೂ ಸು. 42 ಕಿಮೀ ಉದ್ದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆ. ಈ ಶ್ರೇಣಿಯ ಅತಿ ಎತ್ತರದ ಶಿಖರ ಸು. 1,002 ಮೀ ಇದೆ. ಸಂಡೂರು ಬೆಟ್ಟಸಾಲಿಗೆ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ ಸು. 48 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಮಲ್ಲಪ್ಪನಗುಡ್ಡದ ಶ್ರೇಣಿ ಹಡಗಲಿ ಮತ್ತು ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆ. ಇದು ತುಂಗಭದ್ರಾ ಬಳಿ ಹೊನ್ನೂರಿನ ಹತ್ತಿರ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಆಗ್ನೇಯದ ಕಡೆಗೆ ಹಬ್ಬಿದೆ. ಸು. 40 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಇದು ಚಿಕ್ಕಹಗರಿ ಕಣಿವೆಯ ಬಳಿ ಕಡಿದು ಹೋಗಿ ಮುಂದೆ 112 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿದಿದೆ. ಈ ಶ್ರೇಣಿಯ ಮಲ್ಲಪ್ಪನಗುಡ್ಡ ಶಿಖರದ ಎತ್ತರ 978 ಮೀ. ಮಲ್ಲಪ್ಪನಗುಡ್ಡ ಶ್ರೇಣಿಯ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು 13–16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ವಾಯವ್ಯದಿಂದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ಹಬ್ಬಿರುವ ಕಲ್ಲಹಳ್ಳಿ ಗುಡ್ಡದ ಶ್ರೇಣಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ದೊಡ್ಡದಾದ ಕಲ್ಲಹಳ್ಳಿ ಶಿಖರ 853ಮೀ ಎತ್ತರವಿದೆ. ಈ ಶ್ರೇಣಿ ಸುಮಾರು 14 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಕವಲೊಡೆದು ತೆಲಗಿ ಗುಡ್ಡ ಸಮೂಹವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮುಂದೆ ಈ ಶ್ರೇಣಿಯೇ ಹರಪನಹಳ್ಳಿಯ ದಕ್ಷಿಣದ ಗುಡ್ಡಗಳ ವರೆಗೂ ಮುಂದುವರಿದಿದೆ. ಆ ಗುಡ್ಡಗಳಲ್ಲಿ ನರಸಿಂಹದೇವರ ಗುಡ್ಡ 775 ಮೀ ಎತ್ತರವಿದೆ. ಈ ಶ್ರೇಣಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚಂಗಿ ದುರ್ಗದ (815 ಮೀ) ವರೆಗೂ ಮುಂದುವರಿದು ಅಲ್ಲಿ ಕೊನೆಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಕೂಡ್ಲಿಗಿ ಬೆಟ್ಟಸಾಲು ಕೂಡ್ಲಿಗಿಯ ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹಾದು ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಈ ಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ ಆನೇಕಲ್ಲುದುರ್ಗ (724 ಮೀ) ಮತ್ತು ಜರಮಲೆದುರ್ಗ (838 ಮೀ) ಇವೆ. ಸಂಡೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಚೋರನೂರಿನ ಬಳಿ ಗುಡಿಕೋಟೆದುರ್ಗದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಸಾಗಿ ಚಿನ್ನಹಗರಿ ಕಣಿವೆ ದಾಟಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸೆರಗಿನಲ್ಲಿ ಹಾದು ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕಿರುವ ಕೈಲಾಸಕೊಂಡ ಶಿಖರ 917 ಮೀ ಎತ್ತರವಿದೆ. ಕೂಡ್ಲಿಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಈ ಶ್ರೇಣಿ ಹಳ್ಳತಿಟ್ಟನಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು. ಈ ಭಾಗ ಇಡೀ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲೇ ಹೆಚ್ಚು ಅರಣ್ಯಭರಿತ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಆಲೂರು ಗುಡ್ಡಗಳಿವೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಶ್ರೇಣಿ ಕೆಂಚನಗುಡ್ಡದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಹಳೇಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಕಂಚಗಾರ ಬೆಳಗಲ್ಲು ಶ್ರೇಣಿಯ ಸುತ್ತಮುತ್ತ ಗುಡ್ಡ ಸಮೂಹಗಳಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತರ ಗುಡ್ಡಗಳಲ್ಲಿ ದರೋಜಿ, ಕಂಪ್ಲಿ ಮತ್ತು ಕುರುಗೋಡು ಬಳಿಯ ಗುಡ್ಡಗಳು ಮುಖ್ಯವಾದವು.

ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನದಿಗಳಲ್ಲಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ಮತ್ತು ಇದರ ಉಪನದಿಗಳಾದ ಹಗರಿ ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕಹಗರಿಗಳು ಮುಖ್ಯವಾದವು. ತುಂಗಭದ್ರಾ **(ನೋಡಿ)** ನದಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ಉತ್ತರದ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಗಡಿ ರೇಖೆಯಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ನದಿ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಹರಪನಹಳ್ಳಿಯ ಕಡತಿ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಹರಪನಹಳ್ಳಿ, ಹಡಗಲಿ, ಹೊಸಪೇಟೆ ಮತ್ತು ಸಿರಗುಪ್ಪ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಉತ್ತರದ ಎಲ್ಲೆಯಾಗಿ ಸು. 322 ಕಿಮೀ ದೂರ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ನದಿಯ ನೀರು ಸಿಹಿ. ಗಂಗಾಸ್ನಾನ ತುಂಗಾಪಾನ ಎಂಬುದು ನಾಣ್ಣುಡಿ. ಈ ನದಿಗೆ ಮಲ್ಲಾಪುರಂ ಬಳಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ಅಣೆಕಟ್ಟನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ನದಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಅನೇಕ ದ್ವೀಪಗಳಲ್ಲಿ ದೇಶನೂರು ದ್ವೀಪದ ಉದ್ದ ಸುಮಾರು 91/2 ಕಿಮೀ. ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯ ಉಪನದಿಯಾದ ಹಗರಿ ಹೊಳೆ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಳ್ಳಯ್ಯನಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಹರಿದು ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಸಾಗಿ ಮತ್ತೆ ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಬಳ್ಳಾರಿ, ಸಿರಗುಪ್ಪ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿದು ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ಇದರ ಸಂಗಮಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಈಗ ತುಂಗಭದ್ರಾ ಅಣೆಕಟ್ಟು ಇದೆ. ಹಗರಿನದಿಯ ಉಪಹೊಳೆಯಾದ ಚಿನ್ನಹಗರಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೂಡ್ಲಿಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹರಿದು ಹಗರಿನದಿಯನ್ನು ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ರಾಯದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸೇರುತ್ತದೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ನೀರಾವರಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿರುವ ಹಗ್ಗನೂರು ತೊರೆ, ಹಂಪಸಾಗರ ಹೊಳೆ, ಬೆಲ್ಲಹುಣಿಸಿ ಹೊಳೆ, ಗೌರಿಪುರ ಹೊಳೆ, ನಾರಿಹಳ್ಳ ಮೊದಲಾದವು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ಮತ್ತು ಅದರ ಉಪಹೊಳೆಗಳನ್ನು ಸೇರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಸು. 22 ದೊಡ್ಡ ಮತ್ತು 170 ಸಣ್ಣ ಕೆರೆಗಳು ಇವೆ.

ಜಿಂದಾಲ್ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ತೋರಣಗಲ್ಲು

ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಮಳೆ ಬೀಳದಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ದಟ್ಟ ಅರಣ್ಯಗಳಿಲ್ಲ. ಸಂಡೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬೆಟ್ಟಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಉಳಿದೆಡೆ ಗಿಡಮರಗಳು ವಿರಳವೆಂದೇ ಹೇಳಬಹುದು. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಟ್ಟು ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 97,017 ಹೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗ ಎಲೆ ಉದುರುವ ಕಾಡಿನಿಂದಲೂ ಉಳಿದ ಹೆಚ್ಚು ಭಾಗ ಕುರುಚಲು ಕಾಡಿನಿಂದಲೂ ಕೂಡಿದೆ. ಎಲೆ ಉದುರುವ ಕಾಡುಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸಂಡೂರು ಮತ್ತು ಕೂಡ್ಲಿಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಈ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಕಮ್ಮರ, ದಿಂಡಿಗ, ಹರಗಲು ಮತ್ತಿತರ ಸಣ್ಣ ಜಾತಿಯ ಮರಗಳುಂಟು. ಸಂಡೂರು ಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಶ್ರೀಗಂಧ ಮತ್ತು ಬೀಟೆ ಇವೆ. ಕೂಡ್ಲಿಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಈಚಲು ಗಣನೀಯ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದ ಕಡೆ ಹೋದಂತೆಲ್ಲಾ ಕುರುಚಲು ಕಾಡು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಹುಣಿಸೆ ಬೇವು ಮಾವು ತೂಪರ ಸೀತಾಫಲ ಮುಂತಾದವು ಬೆಳೆಯುತ್ತದೆ. ಜೇನು ಮತ್ತು ದಿಂಡಿಗದ ಅಂಟು ದೊರೆಯುವುದುಂಟು. ಇಲ್ಲಿಯ ಅರಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಡವೆ, ಜಿಂಕೆ, ಕಾಡುಹಂದಿ, ಚಿರತೆ ಮೊದಲಾದುವು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಹಿಂದೆ ಸಂಡೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹುಲಿಗಳು ಆಗಾಗ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದುವು. ಇಲ್ಲಿಯ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಡುಕುರಿಗಳೂ ಇವೆ. ಕೂಡ್ಲಿಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕರಡಿಗಳಿವೆ. ಜಿಂಕೆ, ಕಿರುಬ ಮತ್ತು ತೋಳಗಳು

ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿವೆ. ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯಲ್ಲಿ ಮೊಸಳೆಗಳುಂಟು. ನವಿಲು, ಪಾರಿವಾಳ, ಕೊಕ್ಕರೆ, ಗಿಳಿ, ಗಿಡುಗ, ಹದ್ದು ಮೊದಲಾದ ಪಕ್ಷಿಗಳೂ ನಾಗರಹಾವು, ಹೆಬ್ಬಾವು, ಕಟ್ಟುಹಾವು ಮೊದಲಾದವೂ ಇವೆ.

ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬಿಣ, ಮ್ಯಾಂಗನೀಸ್, ತಾಮ್ರ ಮತ್ತು ಸೀಸದ ಅದಿರುಗಳೂ ಜಿಪ್ಸಮ್, ಮ್ಯಾಗ್ನಸೈಟ್, ಕ್ಯಾಲ್ಸೈಟ್, ಗಾರ್ನೆಟ್, ಬೆಣಚುಕಲ್ಲು, ಕಲ್ನಾರು, ಕುರಂಗದಕಲ್ಲು, ಕಾವಿಮಣ್ಣು, ಸೋಪಿನಕಲ್ಲು, ಜೇಡಿಮಣ್ಣು ಮೊದಲಾದ ನಿಕ್ಷೇಪಗಳಿವೆ. ಸಂಡೂರು ಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಾರಿ ಮತ್ತು ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದಿರು ಹೆಚ್ಚಾಗಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 100 ರಿಂದ 125ಕೋಟಿ ಟನ್ ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದಿರು ಇದೆ ಎಂದು ಅಂದಾಜು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಸಂಡೂರು, ಹೊಸಪೇಟೆ ಮತ್ತು ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮ್ಯಾಂಗನೀಸ್ ಅದಿರು ಹೆಚ್ಚು. ಹೊಸಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವುದು ಸೀಸದ ಅದಿರು. ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಚಿಗಟೇರಿ ಮತ್ತು ಕೊನಗನ ಹೊಸೂರು ಹಾಗೂ ಕಲ್ಲಹಳ್ಳಿ ಬಳಿ ಚಿನ್ನದ ಅದಿರು ಕಂಡುಬಂದಿದೆ. ತಾಮ್ರದ ಅದಿರು ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ಪಟ್ಟಣದ ಬಳಿ ಮತ್ತು ಬಳ್ಳಾರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಇದೆ.

ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ವರ್ಷದ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಒಣ ಹವೆ. ಮಾರ್ಚಿಯಿಂದ ಮೇ ವರೆಗೆ ಬೇಸಗೆಯ ತಾಪ ಹೆಚ್ಚು. ಜೂನ್‌ನಿಂದ ನವೆಂಬರ್ ವರೆಗೆ ಮಳೆಗಾಲ. ಡಿಸೆಂಬರ್‌ನಿಂದ ಫೆಬ್ರವರಿಯವರೆಗು ಒಣಹವೆ ಇರುತ್ತದೆ. ತಂಪಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಉಷ್ಣಾಂಶ ಕಡಿಮೆಯಿರುವ ಡಿಸೆಂಬರ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಧ್ಯಮ ದೈನಿಕ ಗರಿಷ್ಠ ಉಷ್ಣಾಂಶ 29.7^0 ಸೆ ಇದ್ದರೆ ಮಾಧ್ಯಮ ದೈನಿಕ ಕನಿಷ್ಠ 39.2^0 ಸೆ ಉಷ್ಣಾಂಶ 16.7^0 ಸೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಅತ್ಯಂತ ತಾಪಭರಿತ ಏಪ್ರಿಲ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ದೈನಿಕ ಗರಿಷ್ಠ ಉಷ್ಣಾಂಶ ದೈನಿಕ ಕನಿಷ್ಠ ಉಷ್ಣಾಂಶ 25.2^0 ಸೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 518 ಮಿಮೀ. ಮಳೆ ಸಮಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಬೀಳದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ 1971ರಲ್ಲಿ ಸಿರಗುಪ್ಪ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 743.4 ಮಿಮೀ ಮತ್ತು ಮಲ್ಲಾಪುರಂನಲ್ಲಿ 396.4 ಮಿಮೀ ಮಳೆ ಬಿದ್ದಿತ್ತು. ಕಳೆದ 37 ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಮಳೆ 400 ಮಿಮೀಗಳಿಂದ 700 ಮಿಮೀಗಳ ವ್ಯತ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಿದೆ. ಅಕ್ಟೋಬರ್ ಮತ್ತು ನವೆಂಬರ್ ತಿಂಗಳುಗಳಲ್ಲಿ ಏಳುವ ಬಂಗಾಲ ಕೊಲ್ಲಿಯ ಚಂಡಮಾರುತಗಳಿಂದ ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಬಿರುಸಾದ ಮಳೆಗಾಳಿ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಸರಾಸರಿ ಬೀಳುವ ಮಳೆ 630 ಮಿಮೀ. ಆದರೆ ವಾಸ್ತವಿಕವಾಗಿ ಬಿದ್ದ ಮಳೆ 622 ಮಿಮೀ (2000).

ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಟ್ಟು ವಿಸ್ತೀರ್ಣದ ಅರ್ಧದಷ್ಟು ಭಾಗವನ್ನು ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ರೂಢಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಬಿತ್ತನೆಯಾದ ಪ್ರದೇಶ 5,83,616.ಹೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 68,854 ಹೆ. ನಲ್ಲಿ ಬತ್ತವನ್ನು, 6,547 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ರಾಗಿಯನ್ನು, 94,463 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ಜೋಳ, 27,215 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ಸಜ್ಜೆ, 32,090.ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ಮುಸುಕಿನ ಜೋಳ, 2,382 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ಗೋಧಿ,24,225 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ಏಕದಳಧಾನ್ಯಗಳು, 9,325 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ಕಡಲೆ, 7,563 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ತೊಗರಿ, 4,807 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ಇತರೆ ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು, 93,803 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ನೆಲಗಡಲೆ, 7,834 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬು, 66,12 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿ ಬೆಳೆಯಲಾಗಿತ್ತು (1998–99). 541ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ಹಿಪ್ಪುನೇರಳೆಯನ್ನೂ ಬೆಳೆಯಲಾಗಿತ್ತು. ಬಾಳೆಹಣ್ಣು, ಮಾವು, ನಿಂಬೆ ಮೊದಲಾದ ಹಣ್ಣು ಬೆಳೆಗಳೂ ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ, ಈರುಳ್ಳಿ, ಟೊಮ್ಯಾಟೋ, ಬದನೆಕಾಯಿ ಸೇರಿದಂತೆ ಕೆಲವು ತರಕಾರಿ ಬೆಳೆಗಳೂ ಉಂಟು. ತೋಟಗಾರಿಕೆ ಇಲಾಖೆ ತೆಂಗು ಮತ್ತು ಗೇರುಬೀಜ ಬೆಳೆಯುವ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುವ ಯೋಜನೆಯನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದೆ.

ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಅಧಿಕ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ನೀರಾವರಿ ಸೌಕರ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ರಾಜ್ಯದ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ತುಂಗಭದ್ರಾ ಜಲಾಶಯ ಯೋಜನೆ ಕಾರ್ಯಗತವಾದಾಗ (1953) ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಹಸುರುಕ್ರಾಂತಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. 1970–71ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ 1,81,30 ಎಕರೆ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ನೀರಾವರಿ ಒದಗಿತ್ತು. ಅದರಲ್ಲಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ಜಲಾಶಯ ಮತ್ತು ಭದ್ರಾ ಯೋಜನೆಗಳಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ 91,797 ಎಕರೆಗಳು ಮತ್ತು 10,000 ಎಕರೆಗಳು; ಹಾಗೆಯೇ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ನಾಲೆಗಳಿಂದ 17,619; ಹಗರಿಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿ ಯೋಜನೆಯಿಂದ 7,350; ಗೊಂಡಬಮ್ಮನಹಳ್ಳಿ ಯೋಜನೆಯಿಂದ 5,247; ಬಾವಿ ನೀರಾವರಿಯಿಂದ 23,150; ಹಳೆಯ ಕೆರೆಗಳಿಂದ 18,057; ಹೊಸ ಕೆರೆಗಳಿಂದ 5,113 ಮತ್ತು ಮತ್ತಿತರ ಸಾಧನಗಳಿಂದ 2,403 ಎಕರೆಗಳು. 1998–99ರ ಅಂಕಿಅಂಶದ ಪ್ರಕಾರ 98,474ಹೆ. ಕಾಲುವೆಗಳಿಂದ, 2,699ಹೆ. ಕೆರೆಗಳಿಂದ, 11,735 ಹೆ. ಬಾವಿಗಳಿಂದ, 26,853 ಹೆ. ಕೊಳವೆ ಬಾವಿಗಳಿಂದ, 10,211 ಹೆ. ಏತನೀರಾವರಿಯಿಂದ, 1,82 ಹೆ. ಇತರೇ ಜಲಮೂಲಗಳಿಂದ ಒಟ್ಟು 1,51,796 ಹೆ. ನೀರಾವರಿಗೊಳಪಟ್ಟಿತ್ತು.

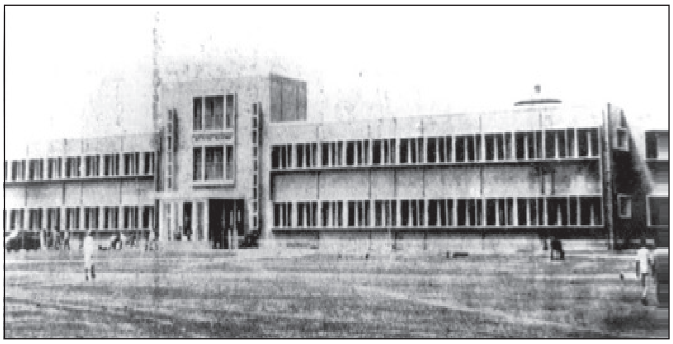

ಬಳ್ಳಾರಿ ಮೆಡಿಕಲ್‌ಕಾಲೇಜಿನ ಆಸ್ಪತ್ರೆಯ ಹೊರರೋಗಿಗಳ ವಿಭಾಗ

ಹಗರಿ ಮತ್ತು ಸಿರಗುಪ್ಪ ಬಳಿ 1906 ಮತ್ತು 1937ರಷ್ಟು ಹಿಂದೆಯೇ ಮದರಾಸು ಸರ್ಕಾರ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ ವ್ಯವಸಾಯ ಸಂಶೋಧನಾ ಕೇಂದ್ರಗಳಿವೆ. ಬಳ್ಳಾರಿಯಲ್ಲಿ 1954ರಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಮಣ್ಣು ಸಂರಕ್ಷಣ ಸಂಶೋಧನ ಉಪಕೇಂದ್ರವಿದೆ. ಹೊಸಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕಂಪ್ಲಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸಾಯ ತರಬೇತಿ ಶಾಲೆ ಇದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಈ ವಿವಿಧ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಜತೆಗೆ ವ್ಯವಸಾಯ ಇಲಾಖೆ ಮತ್ತು ತೋಟಗಾರಿಕೆ ಇಲಾಖೆಗಳು ಸೇರಿಕೊಂಡು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವ್ಯವಸಾಯರಂಗದಲ್ಲಿ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಸಾಗುವಳಿ ಹಾಗೂ ಉತ್ಪಾದನೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಗತಿ ಸಾಧಿಸಲು ಸಹಾಯಕವಾಗಿವೆ. 1970–71ರಿಂದ ಒಣಭೂಮಿ ವ್ಯವಸಾಯಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಯನ್ನೂ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಮೀನುಗಾರಿಕೆಗೂ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ತುಂಬಾ ಅವಕಾಶಗಳಿವೆ. ತುಂಗಭದ್ರಾ ಜಲಾಶಯದಲ್ಲೇ ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಸು. 600 ಮೆಟ್ರಿಕ್ ಟನ್ನುಗಳಷ್ಟು ಮೀನನ್ನು ಹಿಡಿಯಲಾಗುತ್ತಿದ್ದು ಒಟ್ಟು ಮೀನಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಉತ್ಪಾದನೆ 10,395 (2001) ಮೆಟ್ರಿಕ್ ಟನ್ನುಗಳಿತ್ತು.

ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 3 ಕೃತಕ ಗರ್ಭಧಾರಣಾ ಕೇಂದ್ರ ಸೇರಿದಂತೆ ಒಟ್ಟು 96 (2000) ಪಶುವೈದ್ಯಾಲಯ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಇವೆ. ಕುರಿಕಪ್ಪಿಯಲ್ಲಿ 1948–49ರಲ್ಲಿ ಆಗಿನ ಮದರಾಸು ಸರ್ಕಾರ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಕುರಿ ಮತ್ತು ದನದ ಸಂಯುಕ್ತ ಫಾರಂ ಇದೆ. ಕುರಿಕಪ್ಪಿ ಫಾರಂಗೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಕೋಳಿ ಸಾಕಣೆ ವಿಸ್ತರಣಾ ಕೇಂದ್ರವಿದೆ.

ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ವ್ಯವಸಾಯ ಪ್ರಧಾನವಾದದ್ದಾದರೂ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲೂ ಗಣನೀಯ ಸ್ಥಾನ ಗಳಿಸಿದೆ. ಬಳ್ಳಾರಿ, ಹೊಸಪೇಟೆ

ಮತ್ತು ಸಂಡೂರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು 21 ಗಣಿಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬಿಣ, ಮ್ಯಾಂಗನೀಸ್ ಅದಿರುಗಳು ಹಾಗೂ ರೆಡ್ ಆಕ್ಸೈಡ್‌ಗಳನ್ನು ತೆಗೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಡೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಅಧಿಕ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಮ್ಯಾಂಗನೀಸ್ ಅದಿರನ್ನು ತೆಗೆಯಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಕಾರವಾರ, ಮರ್ಮಗೋವ ಮತ್ತು ಮದರಾಸು ಬಂದರುಗಳ ಮೂಲಕ ಇಲ್ಲಿಯ ಅದಿರು ರಫ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಹೊಸಪೇಟೆ ಮತ್ತು ಕಂಪ್ಲಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿವೆ. ಈ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳ ಉಪೋತ್ಪನ್ನಗಳಿಂದ ಸ್ಪಿರಿಟ್ ಮತ್ತು ಮಾದಕಪಾನೀಯಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುವ ಒಂದು ಕಾರ್ಖಾನೆ ಹೊಸಪೇಟೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಕಂಪ್ಲಿ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಸಹಕಾರಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿಂದ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಡೀ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲೇ ಪ್ರಪ್ರಥಮ. ತುಂಗಭದ್ರಾ ಉಕ್ಕಿನ ಉತ್ಪನ್ನಗಳ ಕಾರ್ಯಾಗಾರ ಹೊಸಪೇಟೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದು ಕರ್ನಾಟಕ, ಆಂಧ್ರ ಮತ್ತು ಕೇಂದ್ರಸರ್ಕಾರಗಳ ಪಾಲುದಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ. 1969–70ರಲ್ಲಿ ಇದರ ವಾರ್ಷಿಕ ಉತ್ಪನ್ನ 3,892 ಮೆಟ್ರಿಕ್ ಟನ್ನುಗಳು. ಹೊಸಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ತೋರಣಗಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದಿಂದ ಯೋಜಿತವಾಗಿರುವ ವಿಜಯನಗರ ಉಕ್ಕಿನ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಭಾರಿ ಉದ್ಯಮ. ಇದರ ಅಂದಾಜು ಬಂಡವಾಳ ಸು. 300 ಕೋಟಿ ರೂ.ಗಳು. ಎಂ.ಜಿ.ಆಟೊ ಮೊಬೈಲ್ಸ್ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಕಂಪನಿ (1924) ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬೃಹತ್ ಉದ್ಯಮಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಇದು ತಿಂಗಳಿಗೆ ಅನೇಕ ಬಸ್‌ಗಳಿಗೆ ಹೊಸ ಮೈಕಟ್ಟು ಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಪಡೆದಿದೆ.

ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 243 ನೋಂದಾಯಿಸಿದ ಸಣ್ಣಪ್ರಮಾಣದ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳೂ ಒಂದು ಕೈಗಾರಿಕಾ ಎಸ್ಟೇಟ್ ಮತ್ತು 6 ಷೆಡ್ಡುಗಳೂ ಹತ್ತಿ ಕೈಗಾರಿಕೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ 71 ಘಟಕಗಳೂ 15 ಎಣ್ಣೆ ಗಿರಣಿಗಳೂ ಇದ್ದವು. 39 ಸಾಮಾನ್ಯ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಉದ್ಯಮಗಳು. ಆಹಾರ, ಪಾನೀಯ, ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪು ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿವೆ. ಮುದ್ರಣಾಲಯಗಳು, ಚರ್ಮ ಮತ್ತು ರಬ್ಬರ್ ಉತ್ಪನ್ನ ಹಾಗೂ ಬೀಡಿಕಟ್ಟುವ ಉದ್ಯಮಗಳಿವೆ. ಬಳ್ಳಾರಿಯಲ್ಲಿ 6 ಮತ್ತು ಹೊಸಪೇಟೆಯಲ್ಲಿ 2 ರಾಸಾಯನಿಕ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು, ಹತ್ತಿ, ರೇಷ್ಮೆ ಮತ್ತು ಉಣ್ಣೆ ನೇಯುವ ಸು. 600 ಮಗ್ಗಗಳು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿದ್ದವು. 9 ಗಾಣದ ಎಣ್ಣೆ ಉತ್ಪಾದನಾ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ ಮರಕೊಯ್ಯುವ, ಎತ್ತಿನಗಾಡಿ ಕೂಡಿಸುವ, ಪೀಠೋಪಕರಣಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಸು. 24ಕ್ಕೂ ಮಿಕ್ಕಿದ ಘಟಕಗಳಿವೆ. ಮಡಕೆ, ಚಾಪೆ, ಕುಕ್ಕೆ ಮೊದಲಾದವನ್ನು ಮಾಡುವ ಪುರಾತನ ಮತ್ತು ಅಲ್ಪಾದಾಯದ ಕೈಗೆಲಸದ ಯದ್ಯಮಗಳು ಹಲವಾರಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 6 ಕೈಗಾರಿಕಾ ಪ್ರದೇಶಗಳು 126 ಕೈಗಾರಿಕಾ ಷೆಡ್ಡುಗಳಿದ್ದು (2001), 45 ಬಟ್ಟೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು, 5 ರಸಾಯನಿಕ, 21 ಎಂಜನಿಯರಿಂಗ್, ಇತರೆ ವಿಧವಾದವು 161. ಇದ್ದು ಒಟ್ಟು 232 ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿದ್ದು 19,667 ಮಂದಿ ಉದ್ಯೋಗಿಗಳಿದ್ದರು. 3 ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿದ್ದು, 2,90000, ಮೆ.ಟನ್ ಕಬ್ಬನ್ನು ನುರಿಸಿ 29,000. ಮೆ.ಟನ್ ಸಕ್ಕರೆಯನ್ನುತ್ಪಾದಿಸಲಾಗಿತ್ತು (2000).

ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಿಂದ ಹತ್ತಿ, ನೆಲಗಡಲೆ, ಸಕ್ಕರೆ, ಜೋಳ, ಬತ್ತ, ಈರುಳ್ಳಿ, ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದಿರು, ಮ್ಯಾಂಗನೀಸ್ ಅದಿರು, ಜಮಖಾನಗಳು, ಉಣ್ಣೆಕಂಬಳಿ ಮೊದಲಾದವು ರಫ್ತಾಗುತ್ತವೆ. ಹತ್ತಿಬಟ್ಟೆಗಳು, ಸಿಮೆಂಟ್, ಗೋದಿ, ಮಸಾಲೆ ಸಾಮಾನುಗಳು, ಮರಮುಟ್ಟು, ಆಭರಣಗಳು, ಟೀ, ಕಾಫಿಬೀಜ, ಯಂತ್ರೋಪಕರಣಗಳು, ಔಷಧಿಗಳು, ಕಾಗದ ಮತ್ತಿತರ ವಸ್ತುಗಳು ಆಂದಾಗುತ್ತವೆ. ಆಂತರಿಕ ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಬಳ್ಳಾರಿ ಹೊಸಪೇಟೆ ಮತ್ತು ಕೊಟ್ಟೂರುಗಳೂ ಮುಖ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲೂ ಸಗಟು ವ್ಯಾಪಾರ ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಹತ್ತಿ, ಕಡಲೆಕಾಯಿ, ಕಡಲೆಕಾಯಿ ಎಣ್ಣೆ, ಜೋಳ, ದ್ವಿದಳಧಾನ್ಯ, ಕಂಬಳಿ ಮುಂತಾದವು ಸಗಟು ವ್ಯಾಪಾರದ ಪ್ರಮುಖ ವಸ್ತುಗಳು. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಸು. 40 ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ವಾರಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಸಂತೆಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಜಾನುವಾರು ವ್ಯಾಪಾರ ಪ್ರಮುಖವಾದದ್ದು. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅನೇಕ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯಂತ್ರಿತ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳಿವೆ.

ಜಿಲ್ಲೆಯ ಆರ್ಥಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗೆ ನೆರವಾಗುವ 93 ವಾಣಿಜ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು, 63 ಗ್ರಾಮೀಣ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು, 36 ಸಹಕಾರ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು, 204 ಸಾಲ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳೂ ಇದ್ದವು. (2001).

ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಮಧ್ಯಮ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದೆ. ಜಿಲ್ಲಾಕೇಂದ್ರ ಬಳ್ಳಾರಿಯಿಂದ ಬೆಂಗಳೂರು, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ–ಧಾರವಾಡ, ಪಣಜಿ, ಮಂಗಳೂರು, ಸೊಲ್ಲಾಪುರ, ಪುಣೆ, ಮುಂಬಯಿ, ಹೈದರಾಬಾದು, ವಿಜಯವಾಡ, ಮದರಾಸು, ಮಚಲಿಪಟ್ಟಣ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳಿಗೆ ಹೆದ್ದಾರಿ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯೊಳಗೆ ಬಳ್ಳಾರಿ–ಹೊಸಪೇಟೆ–ಹಂಪಸಾಗರ ರಸ್ತೆ, ಬಳ್ಳಾರಿ–ಕಂಪ್ಲಿ ರಸ್ತೆ, ಬಳ್ಳಾರಿ–ಸಿರಗುಪ್ಪ–ಆದವಾನಿ ರಸ್ತೆ, ಬಳ್ಳಾರಿ–ಆಲೂರು ರಸ್ತೆ, ಕೂಡ್ಲಿಗೆ–ಸಂಡೂರು–ಕರುಗೋಡು ರಸ್ತೆ, ಹೊಸಪೇಟೆ–ಸಂಡೂರು ರಸ್ತೆ, ಮಲ್ಲಾಪುರ–ಕೂಡ್ಲಿಗೆ–ಹೊಸಹಳ್ಳಿ–ಜಗಳೂರು ರಸ್ತೆ, ಹೊಸಪೇಟೆ–ಹಗರಿಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿ–ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ರಸ್ತೆ, ಕೂಡಿಗ್ಗಿ–ಗುಡಿಕೋಟೆ–ರಾಯದುರ್ಗ ರಸ್ತೆ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ–ಹಡಗಲಿ ರಸ್ತೆ, ಹೊಸಪೇಟೆ–ಸೋಮೇನಹಳ್ಳಿ ರಸ್ತೆ, ಕೂಡಿಗ್ಗಿ–ಗೌರಿಪುರ ರಸ್ತೆ, ರಾಯದುರ್ಗ–ಕಣೆಕಲ್ ರಸ್ತೆ, ಹೊಸಪೇಟೆ–ಕಂಪ್ಲಿ ರಸ್ತೆ, ತೋರಣಗಲ್–ರಾಮದುರ್ಗ ರಸ್ತೆ ಮೊದಲಾದ ಮುಖ್ಯ ರಸ್ತೆಗಳಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಎಲ್ಲ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಹೋಬಳಿ ಹಾಗೂ ಮುಖ್ಯ ಊರುಗಳಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ ರಸ್ತೆ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 181ಕಿಮೀ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿ, 300 ಕಿಮೀ. ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿ, 1,135 ಕಿಮೀ ಜಿಲ್ಲಾ ಮುಖ್ಯ ರಸ್ತೆ, 108ಕಿಮೀ ಇತರೇ ಜಿಲ್ಲಾ ರಸ್ತೆಗಳು, 1,750 ಕಿಮೀ ಗ್ರಾಮರಸ್ತೆಗಳು ಮತ್ತು 754 ಕಿಮೀ ಟಿ.ಡಿ.ಬಿ. ರಸ್ತೆ, 424 ನೀರಾವರಿ ಇಲಾಖಾ ರಸ್ತೆ, 15 ಕಿಮೀ ಅರಣ್ಯ ಇಲಾಖೆ ರಸ್ತೆ, 415ಕಿಮೀ ಪುರಸಭಾ ರಸ್ತೆಗಳಿದ್ದವು (1999). ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 5,082 ಕಿಮೀ ರಸ್ತೆಯಿದ್ದು ಇದರಲ್ಲಿ 3,878ಕಿಮೀ ಪಕ್ಕಾ ರಸ್ತೆಯಿದ್ದಿತು.

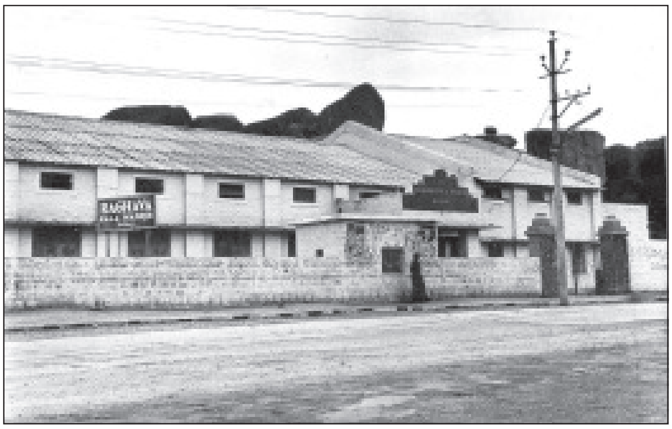
ರಾಘವ ಕಲಾಮಂದಿರ, ಬಳ್ಳಾರಿ

ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 209 ಕಿಮೀ ರೈಲುಮಾರ್ಗವಿದೆ. ಗುಂತಕಲ್ಲು–ಬಳ್ಳಾರಿ–ಹೊಸಪೇಟೆ–ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ಮಾರ್ಗ, ಬಳ್ಳಾರಿ–ರಾಯದುರ್ಗ ಮಾರ್ಗ, ಹೊಸಪೇಟೆ–ಕೊಟ್ಟೂರು ಮಾರ್ಗ ಹಾಗೂ ಗುಂದ ರೋಡ್

ಕೂಡುಸ್ಥಳದಿಂದ ಸಾಮೇಹಳ್ಳಿಗೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗ- ಇವು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ರೈಲುಮಾರ್ಗಗಳು. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ 1966ರಲ್ಲಿ ಗುಂತಕಲ್-ಹೊಸಪೇಟೆ ಬ್ರಾಡ್‌ಗೇಜ್ ಮಾರ್ಗ ನಿರ್ಮಾಣವಾಯಿತು. ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 21 ರೈಲು ನಿಲ್ದಾಣವಿದ್ದು, 240 ಕಿಮೀ ಬ್ರಾಡ್‌ಗೇಜ್, 26 ಕಿಮೀ ಮೀಟರ್ ಗೇಜ್ ರೈಲುಮಾರ್ಗವಿದ್ದು ಸಂಚಾರಕ್ಕೆ, ಸರಕು ಸಾಗಣೆಗೆ ಅನುಕೂಲವಿದೆ (2001).

ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 11 ಸರ್ಕಾರಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆ, 10 ಭಾರತೀಯ ವೈದ್ಯಪದ್ಧತಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳು, 54 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳು, 17 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಘಟಕಗಳು, 17 ಕುಟುಂಬ ಕಲ್ಯಾಣ ಕೇಂದ್ರಗಳೂ 264 ಉಪಕೇಂದ್ರಗಳೂ ಔಷಧಾಲಯಗಳೂ 3 ರಕ್ತ ನಿಧಿಕೇಂದ್ರಗಳೂ ಇವೆ (2001).

ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 2001ರ ಗಣತಿಯ ಪ್ರಕಾರ ಒಟ್ಟು 58.04 ಸಾಕ್ಷರತಾ ಪ್ರಮಾಣವಿದ್ದಿತು. 1537 ಪ್ರಾಥಮಿಕಶಾಲೆಗಳೂ 211 ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳೂ 46 ಪದವಿಪೂರ್ವ, 6 ಪಾಲಿಟೆಕ್ನಿಕ್, 3 ಎಂಜನಿಯರಿಂಗ್, 1 ವೈದ್ಯಕೀಯ, 2 ಭಾರತೀಯ ವೈದ್ಯಪದ್ಧತಿಯ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ಇವೆ. ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಹಂಪಿಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯನಿರತವಾಗಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಕೈಗಾರಿಕಾ ತರಬೇತಿ ಸಂಸ್ಥೆ, ಜೂನಿಯರ್ ತಾಂತ್ರಿಕ ಶಾಲೆ, ಉಪಾಧ್ಯಾಯರ ತರಬೇತಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು, ವಾಣಿಜ್ಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಸಹ ಇವೆ. ಒಂದು ಜಿಲ್ಲಾ ಕೇಂದ್ರ ಗ್ರಂಥಾಲಯ ಮತ್ತು 12 ಶಾಖಾಗ್ರಂಥಾಲಯಗಳು ಇವೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವೀರಶೈವ ಮಠಗಳು ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಮಾಜಿಕ ಬದಲಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಮಹತ್ತ್ವದ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿವೆ.

ಸುಮಾರು 46 ಜಾತ್ರೆ ಉತ್ಸವಗಳು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಹಂಪೆಯ ರಥೋತ್ಸವ, ಹಡಗಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮೈಲಾರದ ಕರ್ಣಿಕ, ಬಳ್ಳಾರಿಯ ಮಲ್ಲೇಶ್ವರ ರಥೋತ್ಸವ ಮೊದಲಾದವು ಬೃಹತ್ ಧಾರ್ಮಿಕ ಉತ್ಸವಗಳು.

ಈ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಭವ್ಯ ಪೌರಾಣಿಕ ಪರಂಪರೆ ಇದೆ. ವಾಲಿ, ಸುಗ್ರೀವ ಮತ್ತು ಆಂಜನೇಯರು ಇಲ್ಲಿನ ಋಷ್ಯಮೂಕ ಪರ್ವತದ ಬಳಿ ಕಿಷ್ಕಿಂಧೆಯಲ್ಲಿದ್ದರೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಗಳು ಪಂಪಾಳ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಪಂಪಾಕ್ಷೇತ್ರವೇ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ರಾಜಧಾನಿ ಹಂಪೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಸ್ಥಳಗಳು ಪೌರಾಣಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಪಡೆದಿವೆ.

ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆದಿರುವ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ಸಂಶೋಧನೆಗಳಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹಳೆಯ ಶಿಲಾಯುಗದಿಂದ ಕಬ್ಬಿಣದ ಯುಗದವರೆಗಿನ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳು ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿದ್ದುವೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. ನಿಟ್ಟೂರು, ಕುಪ್ಪಗಲ್ಲು, ಸಂಗನಕಲ್ಲು, ಹಂಪಸಾಗರ, ತೆಕ್ಕಲಕೋಟೆ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ನೆಲೆಗಳು.

ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತಿಹಾಸ ಮೌರ್ಯರ ಕಾಲದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ತೆಕ್ಕಲ ಕೋಟೆಯ ಬಳಿಯ ನಿಟ್ಟೂರಿನಲ್ಲಿ ಅಶೋಕನ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳು ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದಿವೆ. ಸಾತವಾಹನರು ಮೂಲತಃ ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಸೇರಿದವರೆಂದು ಕೆಲವು ಇತಿಹಾಸಕಾರರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಅವರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಸಾತವಾಹನಿಹಾರ ಎಂಬ ಹೆಸರಿತ್ತು. ಬನವಾಸಿಯ ಕದಂಬರು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಆಳಿದರು. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉಚ್ಚಂಗಿದುರ್ಗದವರೆಗಿನ ಪ್ರದೇಶ ಬನವಾಸಿ 12000 ಪ್ರಾಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಉಚ್ಚಂಗಿದುರ್ಗ ಕದಂಬರ ಒಂದು ಶಾಖೆಯ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ಮುಂದೆ ಬಾದಾಮಿಯ ಚಳುಕ್ಯರು, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು, ಅವರ ಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದ ನೊಳಂಬರು ಮತ್ತು ಗಂಗರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳು ಇದ್ದುವು. 11-12ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದ ಉಚ್ಚಂಗಿಯ ಪಾಂಡ್ಯರು ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕಾಲ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಂಪ್ಲಿ ಪ್ರಾಂತೀಯ ರಾಜಧಾನಿಯಾ ಗಿತ್ತು. ಮುಂದೆ ಈ ಕಾಲದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಮೆರೆದ ಕುಮ್ಮಟ ಅಥವಾ ಕಂಪಿಲಿ ಸಂಸ್ಥಾನದ ರಾಜಧಾನಿ ಇದ್ದದ್ದು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿಯೇ. ಮಹಮ್ಮದ್-ಬಿನ್-ತುಗಲಕನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಂತಿಮವಾಗಿ ಇದು ಪತನವಾಯಿತು. ಮುಂದೆ ಸುಮಾರು ಮುನ್ನೂರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಇಡೀ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡು ಆಳಿದ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ರಾಜಧಾನಿ ನೆಲೆಗೊಂಡಿದ್ದುದು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಂಪಿಯಲ್ಲಿ. 1565ರ ರಕ್ಕಸತಂಗಡಿ ಕದನದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು ಸೋತಮೇಲೆ ವಿಜಯನಗರ ಹಾಳುಹಂಪೆಯಾಯಿತು. ಅನಂತರ ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಆದಿಲ್ ಶಾಹೀ ಸುಲ್ತಾನರ ಮತ್ತು ಹಲವು ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತು. ತರುವಾಯ ಮರಾಠರು ಮತ್ತು ಮುಗಲರು ಇಲ್ಲಿ ಆಧಿಪತ್ಯ ನಡೆಸಿದರು. ಮೈಸೂರಿನ ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ್ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಮ್ಮ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ಒಳಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. 1792ರ ಒಪ್ಪಂದದ ಪ್ರಕಾರ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಟಿಪ್ಪು ನಿಜಾಮನಿಗೆ ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಪತನಾನಂತರ 1800ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ಸೇರಿ ಮದರಾಸು ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಭಾಗವಾ ಯಿತು. 1953ರಲ್ಲಿ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದಾಗ ಅಂದಿನ ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಆದವಾನಿ, ಆಲೂರು ಮತ್ತು ರಾಯದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ವಿನಾ ಮಿಕ್ಕ ಭಾಗ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿತು. ಆ ಭಾಗವೇ ಇಂದು ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ.

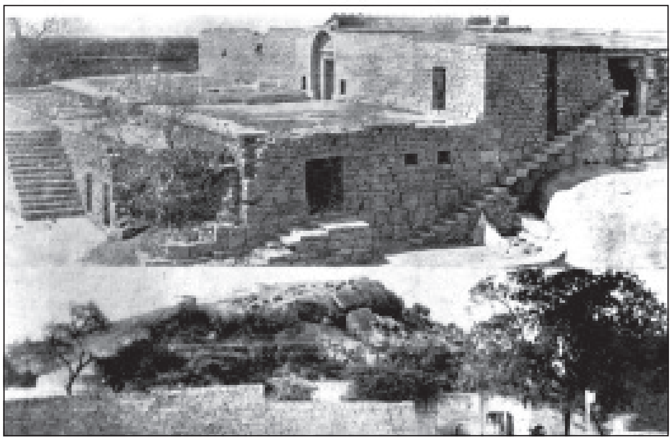

ಬಳ್ಳಾರಿಕೋಟೆಯ ದಕ್ಷಿಣ ದ್ವಾರ

ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕೇಂದ್ರಗಳಿವೆ. ಹಂಪೆ **(ನೋಡಿ)** ಪ್ರಪಂಚ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಉಚ್ಚಂಗಿದುರ್ಗ, ಕಂಪ್ಲಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನಕಾಲದ ಕೋಟೆಗಳಿದ್ದರೆ, ಬಳ್ಳಾರಿ, ಗುಡಿಕೋಟೆ, ಕೆಂಚನಗುಡ್ಡ, ಜರಮಲೆ ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ್ ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಸ್ಥಳೀಯ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಕಟ್ಟಿದ ಕೋಟೆಗಳು ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದಿವೆ. ಸಂಡೂರಿನ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿರುವ ಪಾರ್ವತಿ ದೇವಾಲಯ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲದ್ದೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಅಂಬಲಿ, ಕುರುವತ್ತಿ, ನೀಲಗುಂದ, ಬಾಗಳಿ, ಮಾಗಳ, ಹಿರೇಹಡಗಲಿ, ಹೂವಿನ ಹಡಗಲಿ, ಸೋಗಿ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಸುಂದರ ದೇವಾಲಯಗಳು ಇವೆ.

ವೀರಶೈವರ ಪಂಚಪೀಠಗಳಲ್ಲೊಂದಾದ ಉಜ್ಜಿನಿ ಕೂಡ್ಲಿಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಮರಳು ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಸುಂದರ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಹಂಪಿಯನ್ನು ಹೊರಗೆ ನೋಡು ಉಜ್ಜಿನಿಯನ್ನು ಒಳಗೆ ನೋಡು ಎಂಬುದು ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಮನೆಮಾತಾಗಿದೆ. ಕುರುಗೋಡು, ಕೊಟ್ಟೂರು ಮತ್ತಿತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಸವೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಿವೆ. ಕುರುಗೋಡಿನಲ್ಲಿ ನೀಲಮ್ಮನವರ ಮಠವಿದೆ. ಹಡಗಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮೈಲಾರದಲ್ಲಿರುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಮೈಲಾರ ದೇವಾಲಯ. ಕೊಟ್ಟೂರಿನ ಮೂರುಕಲ್ಲುಮಠ, ಬಳ್ಳಾರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಚೆಳ್ಳಗುರ್ಕಿಯಲ್ಲಿರುವ ಎರ್ರಿತಾತ ಶಿವಯೋಗಿಗಳ ಜೀವ ಸಮಾಧಿ, ಕೂಡ್ಲಿಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕಾನಮಡುವಿನಲ್ಲಿರುವ ಶರಣಾರ್ಯರೆಂಬ ವೀರಶೈವಸಂತರ ಸಮಾಧಿ, ಎಮ್ಮಿಗನೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ಜಡೆ ತಾತನ ಸಮಾಧಿ ಇವೂ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕೇಂದ್ರಗಳು.

ಕೂಡ್ಲಿಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಮರದೇವರ ಗುಡ್ಡದಲ್ಲಿ 1 ಎಕರೆಗೂ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆವರಿಸಿರುವ ಬೃಹತ್ ಆಲದಮರವಿದೆ. ತುಂಗಭದ್ರಾ ಅಣೆಕಟ್ಟು ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯ ಸ್ಥಳ. ಕೂಡ್ಲಿಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಗುಡಿಕೋಟೆಗೆ ಮೂರು ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಸರ್ವೋದಯ ಗ್ರಾಮ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕು : ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪೂರ್ವದಂಚಿನಲ್ಲಿ ಇರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಸಿರಗುಪ್ಪ, ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಹೊಸಪೇಟೆ ಮತ್ತು ಸಂಡೂರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು, ನೈಋತ್ಯ ದಕ್ಷಿಣ, ಆಗ್ನೇಯ, ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಈಶಾನ್ಯ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ ಇವುಗಳ ನಡುವೆ ಇದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಮೋಕ, ಬಳ್ಳಾರಿ, ರೂಪನಗುಡಿ, ಕೋಳೂರು, ಕುರುಗೋಡು ಈ ಹೋಬಳಿಗಳೂ ಒಟ್ಟು 104 ಗ್ರಾಮಗಳೂ ಇವೆ. ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1,681 ಚ.ಕಿಮೀ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಜನಸಂಖ್ಯೆ 6,25,429. ಇದರಲ್ಲಿ 3,08,429 ಮಂದಿ ಗ್ರಾಮಸ್ತರೂ 3,17,000 ಮಂದಿ ಪಟ್ಟಣಿಗರೂ ಇದ್ದಾರೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಹುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳೂ ಅವುಗಳ ನಡುವೆ ವಿಶಾಲ ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣಿನ ಬಯಲುಗಳೂ ಇವೆ. ಕೆಲವು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲಿನ ಬರಡಾದ ಪ್ರದೇಶವುಂಟು. ತಾಮ್ರಪರ್ವತಶ್ರೇಣಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹಬ್ಬಿದೆ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ 22 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವುದು ಕುರುಗೋಡು ಬೆಟ್ಟ ಸಮೂಹ. ಇಲ್ಲಿನ ಅತ್ಯಂತ ಎತ್ತರ ಪ್ರದೇಶ 599 ಮೀ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಕೋಟೆ ಇರುವ ಗುಡ್ಡದ ಉತ್ತರ ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟದಿಂದ 602 ಮೀ ಎತ್ತರ. ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿ ಬಳ್ಳಾರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾಯುವ್ಯ ಸರಹದ್ದಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರದಲ್ಲಿ ಹಾದುಹೋಗುತ್ತದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹಗರಿ ನದಿ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ರಾಜ್ಯದ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಈ ನದಿಯ ಹರಿವಿನ ಉದ್ದ 45 ಕಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಈಶಾನ್ಯಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಸಿರಗುಪ್ಪ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬೂದಗುಪ್ಪ ಗ್ರಾಮದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಹಗರಿಯನ್ನು ಸೇರುವ ಪೆದ್ದವಂಕ ನದಿ ಹಗರಿಯ ಮುಖ್ಯ ಉಪನದಿ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾಯುವ್ಯದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ರಾಮಪುರವಂಕ ಹರಿದು ಹೊಸಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಈಶಾನ್ಯದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರುವುದು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 525.4 ಮಿಮೀ. ಆದರೆ ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಬಿದ್ದಮಳೆ 361.4 ಮಿಮೀ (2000). ಸಸ್ಯವರ್ಗ ತೆಳು ಕುರುಚಲು ಕಾಡುಗಳು ಮಾತ್ರ ಇವೆ.

ತುಂಗಭದ್ರಾ ಜಲಾಶಯ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹಲವಾರು ಎಕರೆ ಜಮೀನಿಗೆ ನೀರೊದಗಿಸಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು 16,9027 ಹೆ. ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ 2877 ಹೆ. ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ಕಾಲುವೆ, ಕೆರೆ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಂದ ನೀರಾವರಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟ ಒಟ್ಟು ಪ್ರದೇಶ 62, 680 ಹೆ.ಗಳು.ಬಿತ್ತನೆಯಾದ ಒಟ್ಟುಪ್ರದೇಶ 1,28,653. ಹೆ.ಗಳು. ಇದರಲ್ಲಿ 23,528 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ಬತ್ತ, 45,001 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ. ಜೋಳ, 2835 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ಸಜ್ಜೆ, 351 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ಗೋಧಿ, 16,806 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ಮುಸುಕಿನ ಜೋಳ, 88,529 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ಏಕದಳಧಾನ್ಯಗಳು 5968 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ದ್ವಿದಳಧಾನ್ಯಗಳು, 933 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ನೆಲಗಡಲೆ 10 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬು, 8830 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿ, ಬೆಳೆಯಲಾಗಿತ್ತು (1999–2000).

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸಾಯ ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರವಿದೆ. ಬಳ್ಳಾರಿಯಲ್ಲಿ ಮಣ್ಣು ಪರೀಕ್ಷಣಾ ಉಪಕೇಂದ್ರವಿದೆ. ಮೋಕದಲ್ಲಿ ಬೀಜದ ತಳಿ ವೃದ್ಧಿಸುವ ತೋಟವಿದೆ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಮತ್ತು ಕುಡತಿನಿಗಳಲ್ಲಿ ಪಶುವೈದ್ಯ ಶಾಲೆಗಳಿವೆ. ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಭೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು, ಸಹಕಾರ ಸಂಘಶಾಖೆಗಳು, ವಾಣಿಜ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು ಇಲ್ಲಿಯ ವ್ಯವಸಾಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ನೆರವಾಗುತ್ತಿವೆ.

ಬಳ್ಳಾರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ತುಂಗಭದ್ರಾ ಅಣೆಕಟ್ಟು ಸ್ಥಾವರದಿಂದ ಮತ್ತು ಹಂಪೆ ವಿದ್ಯುತ್ ಸ್ಥಾವರದಿಂದ ವಿದ್ಯುತ್ ಪೂರೈಕೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಬೆಳಗಲ್ಲು, ಹರಗನದೋಣ ಮೊದಲಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದಿರನ್ನು ತೆಗೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ದೊಡ್ಡ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳುಂಟು. ಹತ್ತಿ ಎಕ್ಕುವ ಘಟಕಗಳನ್ನು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿವಿಧ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕುರುಗೋಡು, ಕುಪ್ಪಗಲ್ಲು, ಕುಡತಿನಿ, ಎಮ್ಮಿಗನೂರು ಮೊದಲಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣ ಪ್ರಮಾಣದ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳುಂಟು. ಬಳ್ಳಾರಿಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಬಿಸಲಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿರುವ ಕಬ್ಬಿಣೋತ್ಪನ್ನಗಳ ಕೈಗಾರಿಕೆ ಮುಖ್ಯವಾದುದು. ಮೋಕದಲ್ಲಿ ಕೈಮಗ್ಗಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಎಣ್ಣೆಗಾಣಗಳು, ಮಣ್ಣಿನ ಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುವುದು, ಮರಗೆಲಸ, ಕಬ್ಬಿಣದ ಕೆಲಸ ಮುಂತಾದ ಗೃಹ ಉದ್ಯಮಗಳುಂಟು.

ಬಳ್ಳಾರಿ–ಕುಡತಿನಿ–ದರೋಜಿ ರಸ್ತೆ, ಬಳ್ಳಾರಿ–ಕೋಳೂರು–ತೆಕ್ಕಲ ಕೋಟೆ ರಸ್ತೆ, ಬಳ್ಳಾರಿ–ಭೈರದೇವರ ಹಳ್ಳಿ–ಆಲೂರು ರಸ್ತೆ, ಬಳ್ಳಾರಿ–ಕುರುಗೋಡು–ಎಮ್ಮಿಗನೂರು ರಸ್ತೆ, ಕುಡತಿನಿ–ಕುರುಗೋಡು–ಗಣಿಕೆಹಾಳು ರಸ್ತೆ, ಬಳ್ಳಾರಿ–ಜೋಳದರಾಶಿ–ಆಲೂರು ರಸ್ತೆ, ಬಳ್ಳಾರಿ–ಕಲ್ಯಾಣದುರ್ಗ ರಸ್ತೆ ಇವು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ರಸ್ತೆಗಳು. ಇವಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ಗ್ರಾಮಾಂತರ ರಸ್ತೆಗಳಿವೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ರಸ್ತೆಮಾರ್ಗದ ಉದ್ದ 370.2 ಕಿಮೀ. ಗುಂತಕಲ್ಲು–ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮೂಲಕ ಹಾದುಹೋಗುತ್ತದೆ.

ಕುರುಗೋಡು ದೊಡ್ಡ ಬಸವೇಶ್ವರ , ಎಮ್ಮಿಗನೂರು ಜಡೆತಾತ ಮತ್ತು ಬಸವೇಶ್ವರ, ಮೋಕದ ಮಲ್ಲೇಶ್ವರಸ್ವಾಮಿ, ಬಳ್ಳಾರಿಯ ಮಲ್ಲೇಶ್ವರಸ್ವಾಮಿ, ಚೆಳ್ಳಗುರ್ಕಿಯ ಎರ್ರಿತಾತ, ದಮ್ಮೂರು ವೆಂಕಾವದೂತ, ಕುಡತಿನಿಯ ಅಂಜನೇಶ್ವರ– ಇವು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಮುಖ್ಯ ಜಾತ್ರೆಗಳು. ಬಳ್ಳಾರಿ, ಕುಡತಿನಿ, ಕುರುಗೋಡುಗಳಲ್ಲಿ ವಾರದ ಸಂತೆಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 363 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳು, 50 ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳು, 13 ಪದವಿಪೂರ್ವ, 2 ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, 2 ವೈದ್ಯಕೀಯ ಶಿಕ್ಷಣದ ಕಾಲೇಜುಗಳು 3 ಪಾಲಿಟೆಕ್ನಿಕ್‌ಗಳು ಇದ್ದವು.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಾರಿ ನಗರಕ್ಕೆ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ 12 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಭೈರದೇವರಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಾರಿ ನಗರದ ನೀರು ಸರಬರಾಜು ಕೇಂದ್ರವುಂಟು. ಬಳ್ಳಾರಿ–ಅನಂತಪುರ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಾರಿಯಿಂದ 26 ಕಿಮೀ. ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಚೆಳ್ಳಗುರ್ಕಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಸಂತ ಎರ್ರಿತಾತನ ಸಮಾಧಿಯುಂಟು. ಬಳ್ಳಾರಿ ನಗರಕ್ಕೆ 17 ಕಿಮೀ.

ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ದಮ್ಮೂರಿನಲ್ಲಿ ವೆಂಕಪ್ಪನವರ ಸಮಾಧಿ ಮತ್ತು ಗುಹಾದೇವಾಲಯುವಿದೆ. ಬಳ್ಳಾರಿಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಸಂಗನಕಲ್ಲು **(ನೋಡಿ),** ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 12 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕುಪ್ಪಗಲ್ಲು **(ನೋಡಿ)** ಮತ್ತು ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ 20 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕುಡತಿನಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ನೆಲೆಗಳು ಇವೆ. ಬೆಲೆ ಬಾಳುವ ಕಂಬಳಿ ತಯಾರಿಕೆಗೆ ಕುಡತಿನಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಕುರುಗೋಡು **(ನೋಡಿ)** ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಗ್ರಾಮ. ಬಳ್ಳಾರಿಯ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 18 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಮೋಕ ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ಹಗರಿ ನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಭೂ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೊಳಪಡಿಸಿರುವ ಕೃಷಿ ಕ್ಷೇತ್ರವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಮಲ್ಲೇಶ್ವರಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದ ರಥೋತ್ಸವ ಪ್ರತಿವರ್ಷವೂ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಬಳ್ಳಾರಿಯ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 8 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಸಿದ್ದರಗುಡ್ಡ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ಒಂದು ಮಣ್ಣು ಸಂರಕ್ಷಣೆ ಮತ್ತು ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರವುಂಟು. ಬಳ್ಳಾರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಾರಿಯಿಂದ ಸು. 46 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ರಾಮಪುರವಂಕದ ಬಲಕ್ಕೆ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯ ಬಲ ದಂಡೆಯ ಕಡೆ ಇರುವ ಎಮ್ಮಿಗನೂರು ಗ್ರಾಮ ತುಂಗಭದ್ರಾ ಯೋಜನೆಯ ಕೆಳನಾಲೆಯಿಂದ ನೀರಾವರಿ ಸೌಕರ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಜಡೆತಾತನ ಪವಿತ್ರ ಸಮಾಧಿ ಇದೆ.

ಪಟ್ಟಣ: ಜಿಲ್ಲೆ ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿರುವ ಬಳ್ಳಾರಿ ಪಟ್ಟಣ ಬೆಂಗಳೂರು–ರಾಯಚೂರು ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 304 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಗುಂತಕಲ್ಲು–ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಈ ಪಟ್ಟಣದ ಮೂಲಕ ಹಾದುಹೋಗುತ್ತದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 3,17,000.

ಜಿಲ್ಲಾ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಅನೇಕ ಸರ್ಕಾರಿ ಕಚೇರಿಗಳು ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಬಳ್ಳಾರಿ ಪಟ್ಟಣ ಕೈಗಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ವಾಣಿಜ್ಯದಲ್ಲೂ ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆದಿದೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ತುಂಗಭದ್ರಾ ಜಲಾಶಯ ಯೋಜನೆ, ಗಣಿ ಉದ್ಯಮಗಳು, ಉಕ್ಕಿನ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು ಬಳ್ಳಾರಿಯ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ಸಹಾಯಕವಾಗಿವೆ. ಆಟೊಮೊಬೈಲ್, ನೂಲುವ ಮತ್ತು ನೇಯ್ಗೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು, ಎಣ್ಣೆ ತಯಾರಿಕಾ ಘಟಕಗಳು, ಬಳೆ, ಉಡುಪು ತಯಾರಿಕೆ, ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಕೇಂದ್ರಗಳು, ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಕಾರ್ಯಾಗಾರಗಳು, ಮರದ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು, ಮುದ್ರಣ, ಚರ್ಮ ಮತ್ತು ರಬ್ಬರ್ ವಸ್ತುಗಳ ತಯಾರಿಕೆ ಕೇಂದ್ರಗಳು. ರಾಸಾಯನಿಕ ವಸ್ತುಗಳ ತಯಾರಿಕಾ ಘಟಕಗಳು, ಪ್ಲಾಸ್ಟಿಕ್ ಮತ್ತು ಕೈಮಗ್ಗ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು, ಕೈಗಾರಿಕಾ ಎಸ್ಟೇಟ್ ಮೊದಲಾದವು ಈ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ತಾಂತ್ರಿಕ ಕಾಲೇಜು, ವೈದ್ಯಕೀಯ ಕಾಲೇಜು, ಆಯುರ್ವೇದ ಕಾಲೇಜು, ಕಲೆ ವಿಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ವಾಣಿಜ್ಯ ಕಾಲೇಜುಗಳು, ಅನೇಕ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳು ಇವೆ. ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಪಶುವೈದ್ಯಶಾಲೆ, ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳು, ವಾಣಿಜ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು, ವಿವಿಧ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಸಂಘಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿವೆ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಪಟ್ಟಣ ನಗರಸಭಾಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ. ಪಟ್ಟಣದ ಹಳೆಯ ಭಾಗದ ಜೊತೆಗೆ ಇಂದು ಅನೇಕ ಹೊಸ ಬಡಾವಣೆಗಳು ರೂಪುಗೊಂಡಿವೆ.

ಈ ಊರಿನ ದುರ್ಗಮ್ಮನ ಗುಡಿ ಬಹು ಹಳೆಯ ಕಾಲದ್ದು. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಫೆಬ್ರವರಿ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಉತ್ಸವ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಶಿವಾನುಭವ ಮಂಟಪ, ಬಳ್ಳೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನ, ರಾಘವಾಂಕ ಸ್ವಾಮಿಗಳ ಮಠ, ಉರವಕೊಂಡ ಮಠ, ಮರಿಸ್ವಾಮಿಗಳ ಮಠ, ಕೊಟ್ಟೂರು ಸ್ವಾಮಿಗಳ ಮಠ, ಮದ್ದಾನಸ್ವಾಮಿಗಳ ಮಠ, ಬ್ರೂಸಪೇಟೆ ಮತ್ತು ಕೌಲ್ ಬಜಾರ್‌ನಲ್ಲಿರುವ ಎರಡು ಮಸೀದಿಗಳು, ಕೆಳಕೋಟೆಯ ಟ್ರಿನಿಟಿ ಚರ್ಚ್–ಇವು ಈ ಊರಿನ ಮುಖ್ಯ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸ್ಥಾನಗಳು.

ಶಿವ ಅಥವಾ ಮಲ್ಲೇಶ ತನ್ನ ಭಕ್ತನಿಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರಿಂದ ಬಳ್ಳಾರಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂತೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಬಳ್ಳಾರಿಯಲ್ಲಿರುವ ದುರ್ಗಮ್ಮ ದೇವತೆಯನ್ನು ಬಳ್ಳಾರಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರಾದ್ದರಿಂದ ಊರಿಗೆ ಅದೇ ಹೆಸರಾಯಿತು ಎಂದೂ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಬಳ ಎಂಬ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಕೊಂದ ಸ್ಥಳ ಬಳ್ಳಾರಿ ಎಂದಾಯಿತು ಎಂಬುದು ಸ್ಥಳ ಐತಿಹ್ಯ. ಈ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಬಳ್ಳಾರಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿದ್ದುದು ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಶತಮಾನದ ಹೊಯ್ಸಳರ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಮತ್ತು ಇತರ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಬಳ್ಳಾರಿಯಲ್ಲಿರುವ ಎರಡು ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಗುಡ್ಡಗಳು ಇಲ್ಲಿಯ ಭೌಗೋಳಿಕ ಪರಿಸರಕ್ಕೆ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟತೆಯನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದರ ಮೇಲೆ ಕೋಟೆ ಇದೆ. ಇದರ ಸುತ್ತಳತೆ ಸುಮಾರು ಎರಡೂವರೆ ಕಿಮೀ ಇದ್ದು ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟದಿಂದ 602 ಮೀ ಮತ್ತು ನೆಲಮಟ್ಟದಿಂದ 146 ಮೀ ಎತ್ತರವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆಬೆಟ್ಟ ಕಲ್ಲುಬೆಟ್ಟಗಳೆರಡರಲ್ಲೂ ಇತಿಹಾಸ ಪೂರ್ವಕಾಲದ ಜನರು ಬಳಸಿದ ಉಪಕರಣಗಳ ಪಳೆಯುಳಿಕೆಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಕೋಟೆಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಮೇಲಿನ ಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಕೆಳಗಿನ ಕೋಟೆಗಳಿದ್ದು ಮೇಲಿನ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಬಂಡೆಯ ಮೇಲಿನ ದುರ್ಗವಿದೆ. ಇದರ ಸುತ್ತ ಒಂದರ ಕೆಳಗೆ ಒಂದರಂತೆ ಎರಡು ಕಾಪುಗೋಡೆಗಳುಂಟು. ಕೋಟೆ ದುರ್ಬಲವಾಗಿರುವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ಸುತ್ತು ಗೋಡೆಗಳಿದ್ದರೆ ಬಲವಾಗಿರುವ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸುತ್ತು ಗೋಡೆ ಇದೆ. ಕೋಟೆಗೆ ಒಂದೇ ಕಡೆ ಮಾರ್ಗವುಂಟು. ತುದಿಯಲ್ಲಿ ದುರ್ಗದ ಹೊರಗಡೆ ಕೆಲವು ಚಿಕ್ಕ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ನೀರಿನ ಕೊಳಗಳೂ ಇವೆ. ಆ ಕೊಳಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದರ ಆಳ 9ಮೀ. ದುರ್ಗದ ಒಳಗಡೆ ದೃಢವಾದ ಕೆಲವು ಕಟ್ಟಡಗಳಿವೆ. ಕೆಳಕೋಟೆ ಸುಮಾರು ಐದೂವರೆ ಮೀ ಎತ್ತರವಿರುವ ಆಳುವೇರಿಯಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿದಿದೆ. ವೃತ್ತಾಕಾರದ ಕಲ್ಲಿನ ಬುರುಜುಗಳು ಮತ್ತು 5 1/2ಮೀ ಆಳ ಹಾಗೂ 9ರಿಂದ 12 ಮೀ ಅಗಲವಿರುವ ಕಂದಕವಿದೆ.

ಹದಿನಾರನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಹನುಮಪ್ಪನಾಯಕ ಇಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದ. 1631ರವರೆಗೂ ಇದ್ದ ಈ ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟಿಗೆ ಬಳ್ಳಾರಿ ಕೇಂದ್ರ ಸ್ಥಳವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಇಲ್ಲಿಯ ಕೋಟೆ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ತರುವಾಯ ಈ ಸ್ಥಳ ಮುಸ್ಲಿಮರ ಅಧೀನಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟಿತು. ಸು. 1678ರಲ್ಲಿ ಶಿವಾಜಿ ಇಲ್ಲಿಯ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದ. ಇಲ್ಲಿ ಆಗ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ವಿಧವೆ ರಾಣಿಯೊಬ್ಬಳು ಶಿವಾಜಿಗೆ ಕಪ್ಪ ಸಲ್ಲಿಸಲು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಂಡಳು. ಮುಂದೆ ಈ ಪ್ರದೇಶ ಔರಂಗಜೇಬನ ಅಧೀನಕ್ಕೊಳಗಾಯಿತು. 1692ರಲ್ಲಿ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಮತ್ತೆ ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಸ್ವಾಧೀನಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡರು. 1764ರಲ್ಲಿ ದಖನ್ನಿನ ಸುಬೇದಾರನಾಗಿದ್ದ ಸಲಾಬತ್‌ಜಂಗನ ಸಹೋದರ ಬಸಾಲತ್ ಜಂಗನಿಗೆ ಜಹಗೀರಿಯಾಗಿ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದ ಆದವಾನಿ ಸಂಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಇದು ಅಧೀನ ಸಂಸ್ಥಾನವಾಯಿತು. ಆಗ ಇಲ್ಲಿ ರಾಮಪ್ಪ ಎಂಬುವವನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ. ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಹೈದರ್ ಅಲಿ 1775ರಲ್ಲಿ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಹೈದರ್ ಇಲ್ಲಿರುವ ಮೇಲಿನ ಮತ್ತು ಕೆಳ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಈಗಿರುವಂತೆ ಕಟ್ಟಿಸಿದ. 1792ರವರೆಗೆ ಇದು ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನನ

ವಶದಲ್ಲಿತ್ತು. ತರುವಾಯ ನಿಜಾಮನಿಗೂ ಅನಂತರ 1800ರಲ್ಲಿ ಈಸ್ಟ್ ಇಂಡಿಯಾ ಕಂಪನಿಗೂ ವರ್ಗಾವಣೆಯಾಯಿತು. ಕರ್ನೂಲಿನ ನವಾಬ ಮುಜಾಫರ್‌ಖಾನನನ್ನು ಇಲ್ಲಿ 1823ರಿಂದ 1864ರವರೆಗೂ ಬಂಧಿಸಿಡಲಾಗಿತ್ತು. ಬ್ರಿಟಿಷರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿನ ಕೆಳಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಟ್ಟಡಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಯಿತು. ಇಂದು ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಮತ್ತು ಚರ್ಚ್‌ಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಟ್ರಿನಿಟಿ ಚರ್ಚ್ 1811ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ್ದು. 1801ರಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಾರಿಯಲ್ಲಿ ಸೈನಿಕ ನೆಲೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಯಿತು. ಬ್ರೂಸ್‌ಪೇಟೆ, ಕೌಲ್ ಬಜಾರ್ ಮತ್ತು ಮೇಲಾರ್ ಪೇಟೆ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಬ್ರಿಟಿಷರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಂಡವು. 1901ರಷ್ಟು ಹಿಂದೆಯೇ ಬಳ್ಳಾರಿಯ ಜನಸಂಖ್ಯೆ 58,247ರಷ್ಟಿತ್ತು. **(ಡಿ.ಎಸ್.ಜಿ.)**

ಬಳ್ಳಿಗಾವೆ: ನೋಡಿ ಬೆಳಗಾಮಿ

ಬಳ್ಳಿಗೇರಿ: ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಅಥಣಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಗ್ರಾಮ. ಅಥಣಿಯಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 18 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 4,593. ಬಳಿಗೇರಿ, ಬಾಳಿಗೇರಿ, ಬಾಳಂಗೇರಿ, ಬಳ್ಳಿಗೇರಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುವ ಈ ಊರಿನ ಪ್ರಾಚೀನ ನಾಮ ಬಾಳಂಗೇರಿ. ಇದರ ಮೂಲರೂಪ ಬಳ್ಳಂಗೆರೆ ಎಂದಿರಬಹುದು. ಕಲ್ಯಾಣಿ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರಾದ ಕಳಚುರಿಗಳ ಕರಹಾಡ 4000ದ ಒಂದು ವಿಭಾಗ ಕಣಂಬಡೆ 300. ಇದರಲ್ಲಿಯ ಉಂಬರವಾಣಿ (ಉಮ್ರಾಣಿ) 36 ಕಂಪಣಕ್ಕೆ ಈ ಗ್ರಾಮಸೇರಿತ್ತು. ಗ್ರಾಮದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಚಿಕ್ಕಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದ ಎರಡು ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಚಾಳುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯ ಈ ದೇವಾಲಯಗಳ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಕೆರೆಯಿದೆ. ವೀರಗಲ್ಲು, ನಾಗಪ್ರತಿಮೆ, ಲಿಂಗಮುದ್ರೆ ಕಲ್ಲು ಹಾಗೂ ಭಗ್ನಶಿಲ್ಪಗಳು ದೇವಸ್ಥಾನದ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಚೆಲ್ಲಾಡಿವೆ.

ಬಸವಣ್ಣನ ದೇವಾಲಯ ಒಂದು ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲ. ಮೂರೂ ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈಗ ಶಿವಲಿಂಗಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಲಲಾಟದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಕೆತ್ತನೆಯ ಕಂಬಗಳು, ಭುವನೇಶ್ವರಿ, ಜಾಲಂಧ್ರ, ಕೋಷ್ಠಶಿಲ್ಪಗಳು ಸುಂದರವಾಗಿವೆ. ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಜಗಲಿಯ ಮೇಲಿರುವ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಸಿಂಹಬಿಂಬ ಶಿಲ್ಪದಿಂದ ಭದ್ರವಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯ ಮುಖಮಂಟಪದ ಹೊರಗೋಡೆಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುವಂತೆ ಇದು ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯವಿರಬಹುದು. ಕಳಚುರಿ ತ್ರಿಭುವನಮಲ್ಲ ಬಿಜ್ಜಳ 1156ರಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಸಮೀಪದ ಉಮರಾಣಿ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ದತ್ತಿಯಾಗಿ ನೀಡಿದ್ದ. ಅಥಣಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ತೋಹಳ್ಳಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹನ ಭಿನ್ನವಿಗ್ರಹ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಆವರಣದಲ್ಲಿದೆ.

ಬಸವಣ್ಣಗುಡಿಯ ಎದುರು ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖಿಯಾದ ಇನ್ನೊಂದು ಭಗ್ನ ತ್ರಿಕೂಟ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಸ್ಥಳೀಯರು ಇದನ್ನು ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯವೆಂದು ಕರೆಯುವರು. ಹಿಂದೊಮ್ಮೆ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಂಡು ಈಗ ಸಂಪೂರ್ಣ ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ. ಮುಖ್ಯಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಭಗ್ನ ವಿಗ್ರಹಗಳ ಸಣ್ಣರಾಶಿ ಇದೆ. ಕೆತ್ತನೆಯ ಕಂಬಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ನವರಂಗ ಚಾಳುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯದ್ದಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಇದು ಇಲ್ಲಿಯ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ದೇವಾಲಯವಿರಬೇಕು.

ಗ್ರಾಮದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವೂ ಸಂಪೂರ್ಣ ಹಾಳಾಗಿದೆ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮೀಟರ್‌ಗಿಂತಲೂ ಎತ್ತರವಾಗಿರುವ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಲಲಾಟದಲ್ಲಿ ಜಿನಬಿಂಬವಿದೆ. ಬಸವಣ್ಣದೇವರ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಗೋಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನ ಬಿಜ್ಜಳನ ತಮ್ಮ ಮೈಲುಗಿಯ ಮಂತ್ರಿ ಕಾಳಿದಾಸ ಚಮೂಪ ಇಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಜಿನಾಲಯ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ವಿಷಯ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇಂದಿನ ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವೇ ಅಂದಿನ ಜಿನಾಲಯವಾಗಿರಬಹುದು. ಅಪ್ಪಣ್ಣಾ ತಳವಾರ ಹಾಗೂ ಸಾತಯ್ಯಾ ಹಿರೇಮಠ ಎಂಬಿಬ್ಬರು ಲಾವಣಿಕವಿಗಳು ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿದ್ದರು. ಇಲ್ಲಿ ಎಲೆ ಬಳ್ಳಿ ತೋಟಗಳು ವಿಪುಲವಾಗಿದ್ದವು. **(ವಿ.ಎಸ್.ಎಂ.)**

ಬಾಗಲಕೋಟೆ: ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಒಂದು ಜಿಲ್ಲೆ, ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಪಟ್ಟಣ. ರಾಜ್ಯದ ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ರಾಯಚೂರು, ವಾಯವ್ಯ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಗದಗ ಮತ್ತು ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆಗಳು ಸುತ್ತುವರೆದಿವೆ. ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟದಿಂದ 450 ಮೀ ನಿಂದ 800 ಮೀ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಜಿಲ್ಲೆ 6 ತಾಲ್ಲೂಕು, 18 ಹೋಬಳಿಗಳು, 608 ಗ್ರಾಮಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಜಿಲ್ಲಾ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 6,594. ಚ.ಕಿಮೀ.

ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಹಿಂದೆ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕಾಗಿದ್ದು ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ಭಾಗವಾಗಿತ್ತು. ಭಾರತ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯೋತ್ಸವ ಸುವರ್ಣ ಮಹೋತ್ಸವ ದಿನವಾದ 1997 ಆಗಸ್ಟ್ 15 ರಂದು ಕೆಲವು ಹೊಸ ಜಿಲ್ಲೆಗಳನ್ನು ರಚಿಸಲಾಯಿತು. ಅದರಂತೆ ಬಾಗಲಕೋಟೆ, ಬಾದಾಮಿ, ಬೀಳಗಿ, ಹುನಗುಂದ, ಜಮಖಂಡಿ ಮತ್ತು ಮುಧೋಳ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿಲ್ಲೆ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 16,51,892. ಜನಸಾಂದ್ರತೆ ಚ.ಕಿಮೀಗೆ 251.

ಭೂವಿವರಣೆ : ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಒಣಹವೆಯ ಬಯಲು ಸೀಮೆ. ಹೆಚ್ಚು ಭೂಪ್ರದೇಶ ಕರಿಎರೆಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಉಳಿದ ಕಡೆ ಮರಳು ಮಿಶ್ರಿತ ಕೆಂಪುಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಕೃತಿಕ ಸಂಪತ್ತು ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿದೆ, ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ಅಪೂರ್ವ ಶಿಲೆಗಳಿಂದಾಗಿ ಗಣಿಗಾರಿಕೆ ಇಲ್ಲಿನ ಪ್ರಮುಖ ಉದ್ಯಮಗಳಲ್ಲೊಂದಾಗಿದೆ.

ಆದಿಜೀವಿಕಲ್ಪದ ಶಿಲಾಸಮುದಾಯಗಳು ಬೆಳಗಾಂವಿ ಸಮೀಪದಿಂದ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚಿಂಚೋಳಿಯವರೆಗೂ ಕಿರಿದಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹೊರಹೊಮ್ಮಿವೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲಾದಗಿ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ರೂಪುಗೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಕಲಾದಗಿ ಶಿಲಾಸ್ತೋಮವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ಶಿಲಾಸ್ತೋಮ ಪೆಂಟ್‌ಕಲ್ಲು, ಮರಳುಶಿಲೆ, ಸುಣ್ಣಶಿಲೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಜಲಜಶಿಲೆಯಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲಾಸ್ತೋಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಮೂರು ಬೆಟ್ಟಸಾಲುಗಳನ್ನು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಕಲಾದಗಿಯ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ತುಳಸಿಗೇರಿಯ ಬಳಿ ಬೆಟ್ಟ 620 ಮೀ ಎತ್ತರವಿದ್ದು ಮುಚಕಂಡಿ ಹಾಗೂ ಶಿರೂರಿನ ಬಳಿ ಇರುವ ಬೆಟ್ಟಗಳು ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ 630 ಮೀ ಮತ್ತು 591 ಮೀ ಎತ್ತರವಾಗಿವೆ. ಕಲಾದಗಿಯ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಕೆಲವು ಗುಡ್ಡಗಳು ಎರಡು ಕವಲುಗಳಾಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಹಬ್ಬಿವೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಕವಲಿನಲ್ಲಿ ಇರುವ ಬೆನಕಟ್ಟಿ ಬೆಟ್ಟದ ಎತ್ತರ 58 ಮೀ. ಎರಡನೆಯ ಕವಲಿನಲ್ಲಿ ಘಟಪ್ರಭಾ ನದಿಯ ಸನಗೊಂದಿಯ ಸಮೀಪ 622 ಮೀ ಎತ್ತರದ ಹಾಗೂ ರಾಮಪುರದ ಬಳಿ 613ಮೀ ಎತ್ತರದ ಬೆಟ್ಟಗಳಿವೆ. ಹಿಂದೆ ಕಲಾದಗಿ ಶಿಲೆಗಳಿಗೆ ಪುರಾಣ ಎಂಬ ಹೆಸರಿದ್ದು ಈಗ ಅದು ಬಳಕೆಯಲಿಲ್ಲ. ಕಲಾದಗಿ ಶಿಲಾಸಮುದಾಯ

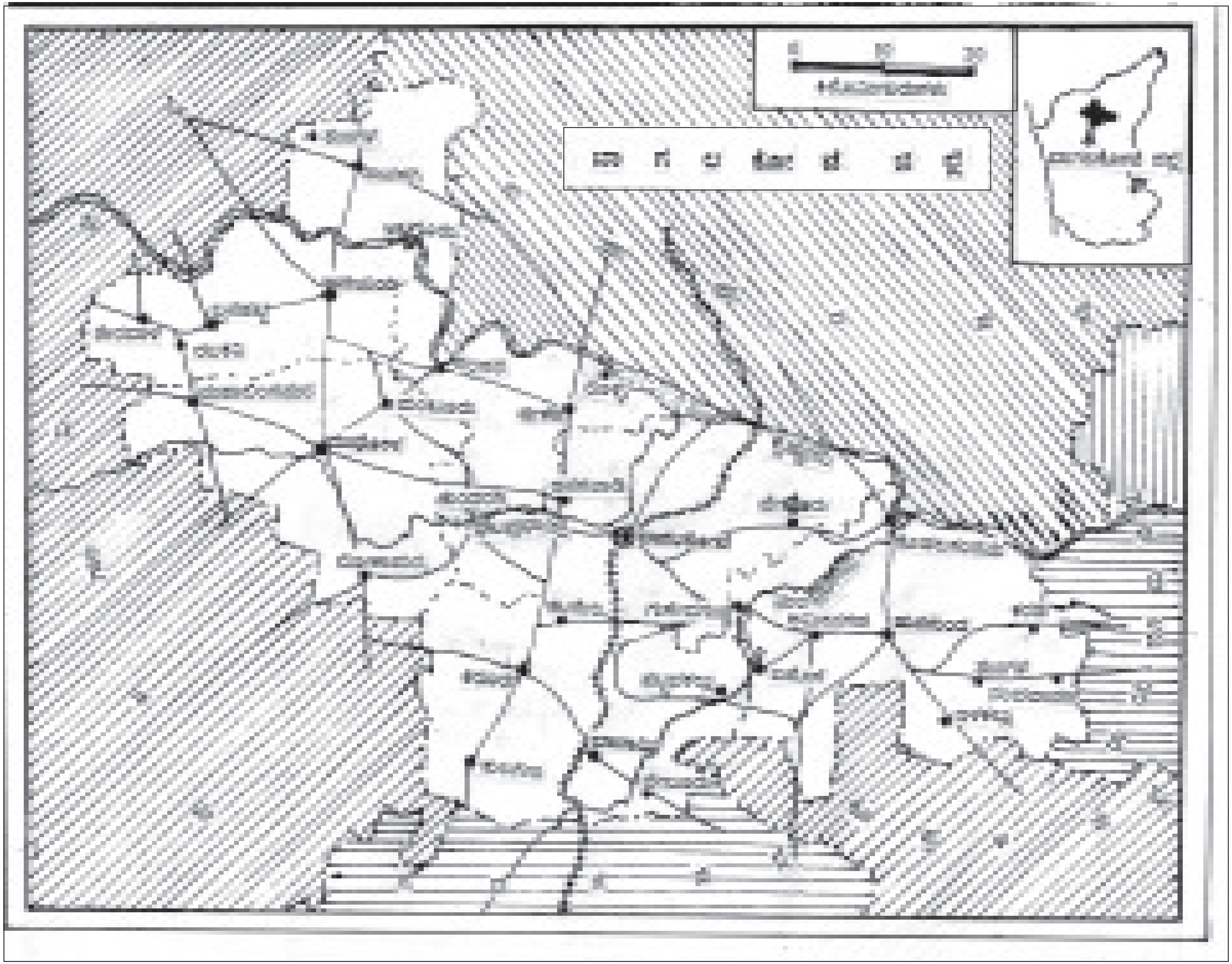

ಆರ್ಷೇಯ ನೈಸ್ ಶಿಲೆಗಳು ಮತ್ತು ಧಾರವಾಡ ಪದರುಶಿಲೆಗಳ ಮೇಲೆ ಹೊಂದಿಕೆಯಿಲ್ಲದೆ ಹರಡಿರುವ ಕಬ್ಬಿಣ ಮಿಶ್ರಿತ ಪಳೆಯುಳಿಕೆಗಳಿಲ್ಲದ ಗುಂಪು. ಇದರ ಮೇಲೆ ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ದಖನ್ ಪದರಕಲ್ಲುಗಳು ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡಿವೆ. ಕಲಾದಗಿ ಶಿಲಾಸ್ತೋಮಗಳ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಕೆಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಭೀಮ ಶಿಲಾಸ್ತೋಮಗಳೆಂಬ ಮತ್ತೊಂದು ಕಿರಿಯ ಶಿಲಾಸಮುದಾಯ ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಆದಿಜೀವಿಕಲ್ಪದ ಕೊನೆಯ ಹಂತದಲ್ಲಿ ರೂಪುಗೊಂಡ ಪುರಾತನ ಶಿಲೆಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕಲಾದಗಿ ವರ್ಗದ ಜಲಜಶಿಲೆಗಳನ್ನು ಎರಡು ಗುಂಪುಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ:

1. ಬಾದಾಮಿ ವರ್ಗ :
   - (ಅ) ಕಟಗೇರಿ ರಚನೆ–ಅರ್ಜಿಲೈಟುಗಳು ಮತ್ತು ಡೋಲೋಮೈಟುಗಳು
   - (ಆ) ರಾಮದುರ್ಗ ರಚನೆ– ಗುಂಡು ಶಿಲೆಗಳು ಮತ್ತು ಕ್ವಾರ್ಟ್ಸ್ ಅರೆನೈಟುಗಳು
   - (ಇ) ಮುಧೋಳ ರಚನೆ– ಕ್ವಾರ್ಟ್ಸ್ ಅರೆನೈಟುಗಳು, ಡೋಲೊಮೈಟುಗಳು ಮತ್ತು ಅರ್ಜಿಲೈಟುಗಳು
2. ಕಲಾದಗಿ ವರ್ಗ :
   - (ಅ) ಲೋಕಾಪುರ ರಚನೆ– ಡೋಲೋಮೈಟುಗಳು ಮತ್ತು ಸುಣ್ಣಕಲ್ಲುಗಳು
   - (ಆ) ಬಾಗಲಕೋಟೆ ರಚನೆ– ಗುಂಡುಶಿಲೆ, ಬೆಣಚುಕಲ್ಲುಗಳು ಮತ್ತು ಬ್ರೆಷಿಯಾ

ಬಾದಾಮಿವರ್ಗವು ನೈಸ್‌ಶಿಲೆಗಳ ಮತ್ತು ಕಲಾದಗಿ ವರ್ಗದ ಮೇಲೆ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳದೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿದೆ. ಬೆಣಚುಶಿಲೆ ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣದ್ದಾಗಿದ್ದು ಅವುಗಳ ಮಟ್ಟಸ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಉಳಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಪ್ರಪಂಚ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಬಾದಾಮಿ ಮತ್ತು ಐಹೊಳೆ ಗುಹಾಲಯಗಳನ್ನು ಈ ಕೆಂಪು ಮರಳುಕಲ್ಲು ಬೆಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಕೊರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಕಲಾದಗಿ ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸುಣ್ಣಕಲ್ಲಿನ ಸಂಗ್ರಹ ಬಹು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸುಣ್ಣ ಮತ್ತು ಸುಣ್ಣ ಆಧಾರಿತ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಖನಿಜಸಂಪತ್ತು : ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಲಭ್ಯವಿರುವ ಖನಿಜಸಂಪತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದವು ಸುಣ್ಣಕಲ್ಲು, ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದಿರು, ಸಿಲಿಕ ಹಾಗೂ ಕಲ್ನಾರು ಸುಣ್ಣಶಿಲೆ ನಿಕ್ಷೇಪಗಳು. ಇವು ಕಲಾದಗಿ ಪ್ರದೇಶ, ಬಾಗಲಕೋಟೆ, ಹಾವೇರಿ ಬಳಿ ಇರುವ ಹದ್ದನಕೇರಿ ಪ್ರದೇಶ ಹಾಗೂ ಮುಧೋಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಚೌದರಿಮಾನ್ಯ ಮತ್ತು ಲೋಕಾಪುರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಕಾಣಬರುತ್ತವೆ. ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದಿರು ಸಿಗುವ ಪ್ರಮುಖ ಸ್ಥಳಗಳು ಹುನಗುಂದ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ರಾಮಥಾಳ, ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಬಳಿ ಹಾಗೂ ಬಾದಾಮಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಹಾಕೂಟಪ್ರದೇಶ. ಬಾದಾಮಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗುಳೇದ ಗುಡ್ಡಕ್ಕೆ ಸು. 8ಕಿಮೀ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿರುವ ಪಾರ್ವತಿ ಗುಡ್ಡ ಮತ್ತು ಮರಡಿಗುಡ್ಡಗಳ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸಿಲಿಕಾ ನಿಕ್ಷೇಪಗಳಿವೆ. ಬಾಗಲಕೋಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಯಲ್ಲನಹಟ್ಟಿ ಗ್ರಾಮದ ಸಮೀಪ ಕಲ್ನಾರಿನ ಶಿಲಾನಿಕ್ಷೇಪಗಳಿವೆ. ಗಣಿಗಾರಿಕೆ ಪ್ರಮುಖ ಉದ್ಯಮವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದೆ.

ಜಲಸಂಪತ್ತು : ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಸಮೃದ್ಧ ಜನಸಂಪತ್ತನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ಕೃಷ್ಣಾ, ಘಟ್ಟಪ್ರಭಾ ಮತ್ತು ಮಲ್ಲಪ್ರಭಾ ಪ್ರಮುಖ ನದಿಗಳು. ಈ ನದಿಗಳು ಫಲವತ್ತಾದ ತೀರಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಕೃಷಿ ಹಾಗೂ ವಾಣಿಜ್ಯ ಬೆಳೆಗಳ ಚಟುವಟಿಕೆಗೆ ಉತ್ತೇಜನ ಕಾರಿಯಾಗಿವೆ.

ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಮುಖ ನದಿ. ಸ್ಥಳೀಯವಾಗಿ ಇದಕ್ಕೆ ಹಿರೇಹೊಳಿ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಪೆರ್ದೊರೆ, ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣವೇಣಿ ಅಥವಾ ಕೃಷ್ಣವೆಣ್ಣಾ ಎಂದು ಹೆಸರುಂಟು. ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿರುವ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಸತಾರಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಹಾಬಲೇಶ್ವರದಲ್ಲಿ ಉಗಮವಾಗುವ ಈ ನದಿ ಜಮಖಂಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುತ್ತೂರು ಬಳಿ ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಜಮಖಂಡಿ ಹಾಗೂ ಬೀಳಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿದು ಅನಂತರ ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಾಗೇವಾಡಿ ಮತ್ತು ಮುದ್ದೇಬಿಹಾಳ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು ಹಾಗೂ ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬೀಳಗಿ, ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಹುನಗುಂದ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ನಡುವಿನ ಗಡಿರೇಖೆಯಾಗಿ ಹರಿದು ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ನದಿ ಪ್ರವಹಿಸುವ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವಿಶಾಲವಾದ ಎರೆ ಮಣ್ಣಿನ ಹರವಿದೆ. ಕೃಷ್ಣಾನದಿಗೆ ಮುಂಗಾರು ಮಳೆಯೇ ಪ್ರಧಾನ ನೀರಿನ ಆಸರೆಯಾಗಿದ್ದು ಜೂನ್‌ನಿಂದ ಡಿಸೆಂಬರ್‌ವರೆಗೆ ನದಿ ಪ್ರವಾಹ ಅಧಿಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಬೇಸಗೆಯಲ್ಲಿ ನೀರು ತಳಮಟ್ಟಕ್ಕೆ ಇಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿಯ ಪ್ರಮುಖ ಉಪನದಿಯಾದ ಘಟಪ್ರಭಾ ಬೆಳಗಾಂವಿ ನಗರದಿಂದ 40 ಕಿಮೀ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ಶ್ರೇಣಿಯ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿರುವ ರಾಮಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತವೆ. ಮುಧೋಳ ನಗರಕ್ಕೆ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಮುಧೋಳ ಮತ್ತು ಬಾಗಲಕೋಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಮೂಲಕ ಹರಿದು ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗಿರಿಸಾಗರ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ಈ ನದಿಗೆ ಮಲೆನಾಡಿನ ವಿಶಾಲ ಜಲಾನಯನ ಪ್ರದೇಶವಿದ್ದು ಸಮೃದ್ಧ ಜಲ ಸಂಪನ್ಮೂಲವಿದೆ. ಬೇಸಗೆಯಲ್ಲಿ ನೀರು ಕಡಿಮೆಯಾಗುವುದುಂಟು. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಮುಧೋಳ ಹಾಗೂ ಚಿಮ್ಮಲಗಿ ಇದರ ದಡದ ಮೇಲಿನ ಊರುಗಳು. ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿ ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಮುಖ ಉಪನದಿ. ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಣಕುಂಬಿ ಬಳಿ ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ಶಿಖರದಲ್ಲಿ ಉಗಮಿಸಿ ಬಾದಾಮಿ ಹಾಗೂ ಹುನಗುಂದ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಕೂಡಲಸಂಗಮದ ಬಳಿ ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ಭೂವೈಜ್ಞಾನಿಕವಾಗಿ ನೋಡಿದರೆ ಈ ನದಿ ಉತ್ತರದ ಕಲಾದಗಿ ಮತ್ತು ದಖನ್ ಪ್ರಸ್ಥಭೂಮಿಯ ಎಲ್ಲೆಯಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಭಾರಿ ಪ್ರವಾಹವಿದ್ದು ಬೇಸಗೆಯಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣದಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ನದಿಯ ದಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ನಂದಿಕೇಶ್ವರ, ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲು, ಐಹೊಳೆಗಳು ಚಾಳುಕ್ಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿವೆ. ಈ ನದಿ ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರುವ ಕೂಡಲಸಂಗಮ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಯಾತ್ರಾಸ್ಥಳ.

ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಒಣಹವೆ ಇದ್ದು ಆರೋಗ್ಯಕರವಾಗಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದ್ದರೂ ಹೆಚ್ಚು ಮಳೆ ಬೀಳದ ಕಾರಣ ಇಲ್ಲಿನ ಅರಣ್ಯಗಳು ದಟ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಉಷ್ಣವಲಯದ ಒಣ ಮುಳ್ಳುಗಂಟಿಗಳ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಬಹುದು. ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳ ಮತ್ತು ನದಿತೀರದ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಕಕ್ಕೆ, ದಿಂಡಲು, ಗಂಧ ಮುಂತಾದ ಮರಗಳಿವೆ. ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶದ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಜಾಲಿಮರಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಜೊತೆಗೆ ಬೇವು, ಹುಣಿಸೆ, ನೇರಳೆ, ಆಲ ಮುಂತಾದ ಮರಗಳು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿವೆ. ಜಮಖಂಡಿ, ಬಾದಾಮಿ, ಮುಧೋಳ ಮತ್ತು ಬೀಳಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಕೈಗಾರಿಕೆ: ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಕಾಲದಿಂದಲೂ ಸಣ್ಣ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಾದ ಹತ್ತಿಬಟ್ಟೆ ತಯಾರಿಕೆ, ಕೈಕಾಗದ ಉದ್ಯಮ, ನದಿಯ ಸೌಳು ನೀರಿನಿಂದ

ಕಲ್ಲುಪ್ಪು ತಯಾರಿಕೆ, ಗಾಣದ ಮೂಲಕ ವಿವಿಧ ಎಣ್ಣೆ ಉತ್ಪಾದನೆ, ಕುಂಬಾರಿಕೆ, ವ್ಯವಸಾಯ ಉಪಕರಣಗಳ ತಯಾರಿಕೆ–ಇವುಗಳು ಚಾಲ್ತಿಯಲ್ಲಿದ್ದವು. ಹಿಂದೆ ಬಾದಾಮಿಯಂತಹ ಮಹಾನಗರದಲ್ಲಿ ಎಣ್ಣೆ, ಅರಿಶಿನ, ಸಕ್ಕರೆ ಮೊದಲಾದ ವಸ್ತುಗಳ ಮಾರಾಟದ ಅಂಗಡಿಗಳಿದ್ದವೆಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ಎಸ್.ವಿ. ಪಾಡಿಗಾರ್ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ವ್ಯಾಪಾರಸ್ಥರು ತಮ್ಮತಮ್ಮ ಹಿತರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ವಾಣಿಜ್ಯ ಸಂಘ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ತರುವಾಯ ಐಯ್ಯಾಹೊಳೆ ಐನೂರ್ವರು ಎಂಬ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ವರ್ತಕರ ಸಂಸ್ಥೆಯೂ ಐಹೊಳೆಯಲ್ಲಿತ್ತು. ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದ ಈ ಸಣ್ಣ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ದುರ್ಬಲಗೊಂಡವು. 8–11ನೆಯ ಶತಮಾನದವರೆಗೆ ವ್ಯಾಪಾರ ಶ್ರೇಣಿಗಳು ಸಹಕಾರಿ ಸಂಘಗಳಾಗಿ ರೂಪುಗೊಂಡವು. ನೇಕಾರರು, ಗಾಣಿಗರು, ಲೋಹಕಾರರು ಮುಂತಾದ ಕಸಬುದಾರರು ಹಾಗೂ ಕುಶಲಕರ್ಮಿಗಳು ತಮ್ಮದೇ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸಂಘಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು.

ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ವೃತ್ತಿಗಳಿದ್ದವು. ರೇಷ್ಮೆ ನೇಯ್ಗೆ ಉದ್ಯಮ, ಕಂಚಿನ ಪಾತ್ರೆ, ವಾದ್ಯಗಳು, ಗಂಟೆಗಳು, ಕಹಳೆ, ದೀಪಗಳು, ಪ್ರತಿಮೆಗಳು ತಯಾರಾಗುತ್ತಿದ್ದವು. ಮಹಾಕೂಟ, ಬಾದಾಮಿ, ಐಹೊಳೆ ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲುಗಳ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಪ್ರಪಂಚಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದವು. ಅನಂತರ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ಹಾಗೂ ಕಲ್ಯಾಣಿ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಈ ಉದ್ಯಮಗಳಿಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಮುಂದುವರೆಯಿತು.

ಆದಿಲ್‌ಷಾಹೀಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಾಗಲಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಕೈಗಾರಿಕೆ ಪ್ರಮುಖ ಉದ್ಯಮವಾಗಿತ್ತು. ಬಾದಾಮಿಯ ಬಳಿ ಕಬ್ಬಿಣ ತಯಾರಿಸುವ ಕಾರ್ಖಾನೆಯಿತ್ತು. 1895ರಲ್ಲಿ ಹುನಗುಂದದಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿ ಜಿನ್ನಿಂಗ್ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. 1908ರಲ್ಲಿ ಬಾಗಲಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿ ಸರ್ವೋತ್ತೇಜಕ ಮಂಡಲ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಜಯರಾಮ ನರಗುಂದ, ಗೋವಿಂದ ಭಟ್ಟ ಮುಂತಾದವರು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ರೋಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮೆಣಸಗಿಯಲ್ಲಿ ದೇಶೀಯ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಆದರೆ ಸಂಸ್ಥೆ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಮುಂದುವರೆಯಲಿಲ್ಲ.

ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬೃಹತ್ ಹಾಗೂ ಮಧ್ಯಮ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಮೆಂಟ್ ಉದ್ಯಮ ಪ್ರಮುಖವಾದದ್ದು. ಸಿಮೆಂಟ್ ತಯಾರಿಕೆಗೆ ಬೇಕಾದ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ದರ್ಜೆಯ ಸುಣ್ಣದಕಲ್ಲು ಬಾದಾಮಿ, ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಹಾಗೂ ಮುಧೋಳ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಕನೋರಿಯ ಇಂಡಸ್ಟ್ರೀಸ್ (ಹಿಂದೆ ಇದಕ್ಕೆ ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಉದ್ಯಮ ಲಿ. ಎಂದು ಹೆಸರಿತ್ತು), ಮುಧೋಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನಾಗನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿನ ಕಾಲ್ಸಿಟಿ ಸಿಮೆಂಟ್, ಬಾಗಲಕೋಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕವಾದಗಿ ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿನ ಕಾಟವಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉದ್ಯೋಗ ಲಿಮಿಟೆಡ್ ಹಾಗೂ ಲೋಕಾಪುರ ಸಿಮೆಂಟ್ಸ್ ಲಿಮಿಟೆಡ್–ಇವು ಪ್ರಮುಖ ಸಿಮೆಂಟ್ ತಯಾರಿಕಾ ಉದ್ಯಮಗಳು. ಬಾದಾಮಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೆರಕಲ್ ಮಟ್ಟಿ, ಬಾಗಲಕೋಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನೀರಲ್‌ಕೇರಿ ಹಾಗೂ ಮುಧೋಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಂಬಗುಡ್ಡ, ಲೋಕಾಪುರ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಮೆಂಟ್ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವ ಸೂಚನೆಯಿದೆ.

ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬು ಬೆಳೆಯುವ ಪ್ರಮುಖ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೆಂದರೆ ಜಮಖಂಡಿ ಮತ್ತು ಮುಧೋಳ. 1998ರಲ್ಲಿ ಮುಧೋಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಮೀರವಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಗೋದಾವರಿ ಷುಗರ್ ಮಿಲ್ಸ್ ಲಿ. ಎಂಬ ಸಕ್ಕರೆ ತಯಾರಿಕಾ ಘಟಕ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶ್ರೀ ಪ್ರಭುಲಿಂಗೇಶ್ವರ ಷುಗರ್ ವರ್ಕ್ಸ್– ಸಿದ್ಧಾಪುರ ಗ್ರಾಮ, ಜಮಖಂಡಿ ಷುಗರ್ ಪ್ರೈ.ಲಿ. ಜಮಖಂಡಿ. ಇವು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತರ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು. ರೈತರ ಸಹಕಾರ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ (ರನ್ನನಗರ – ಮುಧೋಳ), ಇಂಡಿಯನ್ ಕೇನ್ ಪವರ್ (ರಂಜನ–ಮುಧೋಳ), ಜೆಮ್ಸ್ ಷುಗರ್ ಲಿಮಿಟೆಡ್ (ಕುಂದರ್ಗಿ–ಬೀಳಗಿ) ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತರ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು.

ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ನೈಸರ್ಗಿಕ ಸಂಪನ್ಮೂಲವಾಗಿರುವ ಪಿಂಕ್ ಗ್ರಾನೈಟ್ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿಯೇ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಕಲ್ಲುಗಳಿಗೆ ಚೀನ, ತೈವಾನ್, ಇಟಲಿ, ಜಪಾನ್, ಇಂಡೊನೇಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಕ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಯಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಕಲ್ಲನ್ನು ವಿಶೇಷ ಯಂತ್ರೋಪಕರಣದ ಸಹಾಯದಿಂದ ಹೊಳಪು ಬರುವಂತೆ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇಳಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಸು.8 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿನ ಬಲಕುಂದಿ ಗ್ರಾಮದ ಶಿಲೆ ಭೂವಿಜ್ಞಾನಿಗಳನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸಿದೆ. ಹುನಗುಂದ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗೋರಬಾಳ ಮಂಡಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಶಿಲಾಗುಡ್ಡಗಳು ಗೂಡೂರು, ಗುಗಲ್ಮರಿ, ಬಲಗುಂದಿ, ಕೊಡಗಲಿ, ಹೊಸೂರು ಮುಂತಾದ ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ಹಬ್ಬಿವೆ. ಬಾದಾಮಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಚಿಮ್ಮಲಗಿ, ನಾಗರಾಳ, ಎಸ್.ಪಿ. ಮಂಗಶಗುಡ್ಡ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೂ ಈ ಶಿಲೆಯ ಸಂಪನ್ಮೂಲ ಹರಡಿದೆ. ಈ ಉದ್ಯಮದಲ್ಲಿರುವ ಕಂಪನಿಗಳೆಂದರೆ ಜೆಮ್ ಗ್ರಾನೈಟ್ಸ್, ಭಾರತ್ ಟಿಂಬರ್ ಕನ್‌ಸ್ಟ್ರಕ್ಷನ್ ಕಂಪನಿ, ರಾಜಶ್ರೀ ಗ್ರಾನೈಟ್ಸ್, ಗೋಮಟೇಶ್ ಗ್ರಾನೈಟ್ಸ್ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ಮಿನರಲ್ಸ್.

ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಹತ್ತಿ ಬೆಳೆಯುವ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೆಂದರೆ ಹುನಗುಂದ (1918ಹೆ) ಹಾಗೂ ಜಮಖಂಡಿ (2989ಹೆ). ಹುನಗುಂದದಲ್ಲಿ 1895ರಲ್ಲಿಯೇ ಹತ್ತಿ ಜಿನ್ನಿಂಗ್ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹತ್ತಿಗಿರಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾದವು ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಕೋಆಪರೇಟಿವ್ ಸ್ಪಿನ್ನಿಂಗ್ ಮಿಲ್ಸ್ ಹಾಗೂ ಬನಹಟ್ಟಿ ಸಹಕಾರಿ ಗಿರಣಿ ನಿಯಮಿತ. ಬನಹಟ್ಟಿಯನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕದ ಮ್ಯಾಂಚೆಸ್ಟರ್ ಎಂದು ಕ್ಯಾಂಪ್‌ಬೆಲ್ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನೇಕಾರಿಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಇಳಕಲ್ಲಿನ ಸೀರೆ ಉಟ್ಟು ಗುಳೇದಗುಡ್ಡದ ಖಣ ತೊಟ್ಟು ಹೊರಟಾಳೆ ಎಂಬ ನಾಣ್ಣುಡಿ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿದೆ. ಇಳಕಲ್ ಸೀರೆಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಖ್ಯಾತಿ ಪಡೆದಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ರಬಕವಿ ಬನಹಟ್ಟಿ, ಗುಳೇದಗುಡ್ಡ, ಕಮತಗಿ, ಸೂಳೆಭಾವಿ, ಇಳಕಲ್ ಮುಂತಾದ ಊರುಗಳು ಕೈಮಗ್ಗದ ಸೀರೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥಳಗಳಾಗಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಕೈಮಗ್ಗ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ನಿಗಮ ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ನೇಕಾರರಿಗೆ ನೆರವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸಹಕಾರಿ ಸಂಘಗಳು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದ್ದು ನೇಕಾರರ ಹಿತರಕ್ಷಣೆ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿವೆ.

ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಉಣ್ಣೆ ನೇಕಾರಿಕೆಯೂ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿದ್ದು ಬಾಗಲಕೋಟೆ, ಹುನಗುಂದ ಹಾಗೂ ಬಾದಾಮಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಬಳಿ ನೇಯ್ಗೆ ಉದ್ಯಮವಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ರೇಷ್ಮೆ ಕೃಷಿ ಹಾಗೂ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳೂ ಇವೆ. ಬೀಡಿ ತಯಾರಿಕೆ, ಹಗ್ಗ ತಯಾರಿಕೆ, ಕುಂಬಾರಿಕೆ, ಹೈನುಗಾರಿಕೆ, ಮೀನುಗಾರಿಕೆ ಇತರ ಉದ್ಯಮಗಳು.

ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯ ಸ್ಥಳಗಳು: ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಚಾರಿತ್ರಿಕವಾಗಿ, ಧಾರ್ಮಿಕವಾಗಿ ಹಾಗೂ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕವಾಗಿ ಪ್ರಪಂಚ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯ ಸ್ಥಳಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಐಹೊಳೆ, ಬಾದಾಮಿ, ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲು, ಮಹಾಕೂಟ, ಬನಶಂಕರಿ ಮುಂತಾದವು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ, ಶಿಲ್ಪಕಲೆ ಹಾಗೂ ಪ್ರಾಚ್ಯ ಅವಶೇಷಗಳಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಇಳಕಲ್ಲು, ಕರಡಿ, ಕೂಡಲಸಂಗಮ, ಬನಶಂಕರಿ ಇವು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಯಾತ್ರಾಸ್ಥಳಗಳಾಗಿವೆ, ಬಾದಾಮಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಟ್ಟಗಳನ್ನು ಕೊರೆದು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿರುವ ಗುಹಾದೇವಾಲಯಗಳು ಪ್ರಪಂಚ ಮಾನ್ಯತೆ ಪಡೆದಿವೆ. ಬನಶಂಕರಿ ದೇವಾಲಯ ರಾಜ್ಯದ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಪವಿತ್ರ ತೀರ್ಥಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಕೃಷ್ಣಾ ಮತ್ತು ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಗಳು ಸಂಗಮವಾಗುವ ಸ್ಥಳ ಕೂಡಲಸಂಗಮ ಬಸವಣ್ಣನವರ ಐಕ್ಯ ಸ್ಥಳವೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಸಹಸ್ರಾರು ಭಕ್ತಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬರುತ್ತಾರೆ.

ಬಾಗಲಕೋಟೆಗೆ ದೀರ್ಘಕಾಲದ ಇತಿಹಾಸವಿದೆ. ರಾಮಾಯಣ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಈ ಊರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿತ್ತು ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಈ ಊರನ್ನು ಲಂಕೆಯ ಅಧಿಪತಿಯಾದ ರಾವಣನ ಭಜಂತ್ರಿಗಳಿಗೆ (ವಾದ್ಯಮೇಳದವರಿಗೆ) ಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕೊಡಲಾಯಿತೆಂದು ಪುರಾಣಕಥೆ. ಕಲ್ಯಾಣಿ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಬಾಗಡಿಗೆ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ಊರಿಗೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಭೈರನಮಟ್ಟಿಯ ಹನುಮಂತ ದೇವರ ಗುಡಿ ಬಳಿ ದೊರೆತಿರುವ ಚಾಳುಕ್ಯ ದೊರೆ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಬಾಗಡಿಗೆ ಸಿಂಧವಂಶದ ಮಾಂಡಳಿಕರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದು ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಹೆಸರಿಗೆ ಮೂಲವಿರಬಹುದೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಅನಂತರ ಬಾಗಲಕೋಟೆ ವಿಜಯನಗರದ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತ್ತು (1350–1565). ಈ ಭಾಗದ ದೇಸಾಯಿಗಳು ಹಾಗೂ ದೇಶಪಾಂಡೆಗಳು ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರಿಂದ ದತ್ತಿದಾನಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿರುವ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ.

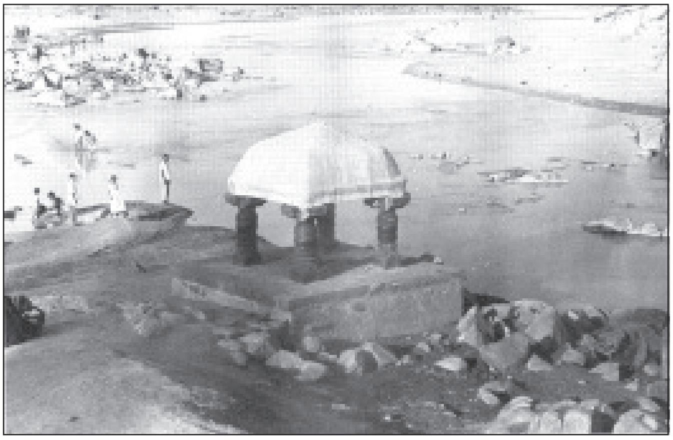

ಕೂಡಲ ಸಂಗಮ

ಐತಿಹ್ಯದಂತೆ ಜನರಿಗೆ ಉಪಟಳ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದ ಒಂದು ಹುಲಿಯನ್ನು ಸ್ಥಳೀಯನೊಬ್ಬ ಈ ಜಾಗದಲ್ಲಿ ಕೊಂದ ಕಾರಣ ಈ ಊರನ್ನು ಭಾಗನೂರು (ಹುಲಿಯನಗರ) ಎಂದು ಕರೆದರಂತೆ. ಇಬ್ರಾಹಿಂ ಆದಿಲ್ ಷಾನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (1580–1626) ಆಸಫ್‌ಖಾನ್ ಎಂಬ ಸೇನಾಧಿಪತಿ ದಕ್ಷಿಣದ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಆಡಳಿತವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದು ಬಾಗಲಕೋಟೆಯಲ್ಲಿಯೇ ನೆಲಸಿದ್ದ. ಅನಂತರ ಬಾಗಲಕೋಟೆಗೆ ಬಿಜಾಪುರದ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದ ಸವಣೂರಿನ ನವಾಬ ಬಹಿಲಾಲ್‌ಖಾನ್ ಆಡಳಿತ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಲು ನೇಮಕಗೊಂಡ. ಇದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರದ ಸುಲ್ತಾನ ಬಾಗಲಕೋಟೆ ನಗರವನ್ನು ತನ್ನ ಮಗಳಾದ ಬಲೀಮ್ ಷಾ ಬೀಬಿಗೆ ಉಡುಗೊರೆಯಾಗಿ ನೀಡಿದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಉಡುಗೊರೆಯನ್ನು ತನ್ನ ಮಗಳಿಗೆ ಬಳೆಯ ವೆಚ್ಚಕ್ಕಾಗಿ ಕೊಟ್ಟನೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಬಾಂಗಡಿಕೋಟಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಾಯಿತೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಈ ಬಾಂಗಡಿಕೋಟಾ ಕ್ರಮೇಣ ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಆಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಬಿಜಾಪುರದ ಆಡಳಿತದ ಅನಂತರ ಈ ಪ್ರದೇಶ ಮರಾಠಪೇಶ್ವ ಬಾಲಾಜಿ ಬಾಜಿರಾಯನ (1740–61) ವಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿತು. ಪೇಶ್ವೆ ಇದರ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಗಜೇಂದ್ರಗಡದಲ್ಲಿದ್ದ ಘೋರ್ಪಡೆಗೆ ವಹಿಸಿಕೊಟ್ಟ. 1778ರಲ್ಲಿ ಇದು ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯವಾಗಿ ಸವಣೂರು ನವಾಬನ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ಬಂತು. ಅನಂತರ ಈ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಸರ್‌ಸುಭಾ ಪ್ರಾಂತ್ಯವನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಲು ನೇಮಕವಾದ ರಾಸ್ತಿಯಾ ಕುಟುಂಬದ ಆನಂದರಾವ್ ಭಿಕಾಜಿಯು ಇಲ್ಲಿಯೇ ನೆಲಸಿ ವಾಸಕ್ಕೆ ಒಂದು ಸುಂದರ ಅರಮನೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಸವಣೂರು ನವಾಬನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಬಾಗಲಕೋಟೆಯ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ನಿವಾಸವಾದ ಇಲ್ಲಿನ ಹಳೆಪೇಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಯಿತು. ಜೈನಪೇಟೆಯನ್ನು 1791ರ ಸುಮಾರಿಗೆ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಯಿತೆಂದೂ ಪೇಶ್ವೆಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಾಗಲಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಟಂಕಸಾಲೆ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿತ್ತೆಂದೂ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಈಗಲೂ ಮರಾಠರ ಕಾಲದ ಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಸೈನಿಕ ಶಿಬಿರಗಳ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಊರಿನ ಸುತ್ತ ಕಾಣಬಹುದು. 1818ರಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರದೇಶ ಸರ್ ಥಾಮಸ್ ಮನ್ರೋ ವಶವಾಯಿತು. ಬಾಗಲಕೋಟೆಯಿಂದ 48ಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದ್ದ ಗೋಪಾಲಪುರ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ತಂಗಲು ಬಂಗಲೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿತ್ತು. ಇದರಿಂದ ಈ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಹವೇಲಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು ರೂಢಿಗೆ ಬಂದಿತು. ಇಲ್ಲಿ ಹನುಮಂತ ದೇವರಗುಡಿಯ ಎದುರಿನಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ (1822) ಈಸ್ಟ್ ಇಂಡಿಯಾ ಕಂಪನಿಯ ಸುಬೇದಾರ ಅಪ್ಪೂರಾಯ ಗುಡಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಬಗ್ಗೆ ಹಾಗೂ ನೀಡಿದ ದಾನದ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. 1837ರವರೆಗೆ ಇದು ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಸೇರಿತ್ತು. ಅನಂತರ 1884ರ ವರೆಗೆ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿತ್ತು. ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆ ರಚಿತವಾದಾಗ ಇದನ್ನು ಆ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಸೇರಿಸಲಾಯಿತು. 1997ರಲ್ಲಿ ಇದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಜಿಲ್ಲೆಯಾಯಿತು.

ಬಾಗಲಕೋಟೆಯಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಮುಖ ದೇವಾಲಯಗಳೆಂದರೆ ಮೋಟಿಗೆ ಬಸವಣ್ಣ, ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ಕೊತ್ತಲೇಶ, ಅಂಬಾಭವಾನಿ, ರಾಘವೇಂದ್ರ ಮಠ, ಸವಣೂರು ಸತ್ಯಬೋಧರಾಯರಮಠ, ಆನಂದೇಶ್ವರ, ದತ್ತಾತ್ರೇಯ, ಕೊತ್ತಪ್ಪ, ರಾಮೇಶ್ವರ, ವೆಂಕಟೇಶ, ಎಲ್ಲಮ್ಮ ಇತ್ಯಾದಿ. ಬಾಗಲಕೋಟೆಯ ಕೊತ್ತಲಲ್ಲಿ ಹನುಮಂತನ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಈ ದೇವರಿಗೆ ಕೊತ್ತಲೇಶ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಸಿಮೆಂಟ್ ಕಾರ್ಖಾನೆಯವರು ಇಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿರುವ ಸತ್ಯಂ ಶಿವಂ ಸುಂದರಂ ದೇವಾಲಯ ಉದ್ಯಾನವನದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಸುಂದರವಾಗಿದೆ.

ಬಾಗಲಕೋಟೆಯಲ್ಲಿನ ಪ್ರಮುಖ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಮಠಗಳೆಂದರೆ ಅಡವಿಸ್ವಾಮಿ, ಚರಂತಿ, ರಾಮಾರೂಢ ಮುಂತಾದವು. ಅಂಕಲಗಿಯ ಅಡವಿಸ್ವಾಮಿಗಳು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಅಡವಿಸ್ವಾಮಿ ಮಠದಲ್ಲಿ ಅರೆಭಾವಿಯ ಶಿವಯೋಗಿಗಳು ಮತ್ತು ಮುಧೋಳದ ಮೃತ್ಯುಂಜಯ ಅಪ್ಪನವರು ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ವ್ಯಾಸಂಗ ನಡೆಸಿ ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಇಲ್ಲಿನ ಚರಂತಿಮಠ ಹಲವಾರು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಉತ್ತರಾದಿಮಠ ವೇದಾಂತ ಮತ್ತು ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಊರಿನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿದ್ವಾಂಸರುಗಳೆಂದರೆ ವೇದವ್ಯಾಸಾಚಾರ್ ಮಳಗಿ, ಕೆರೂರು ಸ್ವಾಮಿರಾಯಚಾರ್ಯ, ಕೃಷ್ಣಾಚಾರ್ ನಾಗಸಂಪಿಗೆ, ಕೇಶವಾಚಾರ್ ಕಟ್ಟಿ ಮೊದಲಾದವರು. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹರಿದಾಸರಾಗಿದ್ದ ಪ್ರಸನ್ನವೆಂಕಟದಾಸರು 19ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿದ್ದು ಅವರ ಮನೆ ಹಾಗೂ ಅವರು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಸಂಗೀತ ವಾದ್ಯಗಳನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸಲಾಗಿದೆ.

ನಗರದಲ್ಲಿ ಸು. 100 ವರ್ಷಗಳಿಗೂ ಹಳೆಯದಾದ ಮಸೀದಿಯಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದಿಂದ ವಲಸೆ ಬಂದ ಪಿಂಡಾರಿಗಳು ವಾಸವಾಗಿದ್ದರೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇವರ ವಸತಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ಮಸೀದಿ ಸಹ ಇದ್ದು ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದ ಕಾಠೇವಾಡಿ ಮುಸಲ್ಮಾನರು ವಿಸ್ತರಿಸಿದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕು: ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹುನಗುಂದ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಬಾದಾಮಿ, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಬೀಳಗಿ (ಬಿಳಗಿ) ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಿದ್ದು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಾನದಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯಿಂದ ಬೇರ್ಪಡಿಸಿದೆ. ಬಾಗಲಕೋಟೆ, ಸೀತಿಮನಿ, ಕಲಾದಗಿ ಹೋಬಳಿಗಳಿದ್ದು 92 ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 936. ಚ.ಕಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,47,870. ಇದರಲ್ಲಿ 1,56,264. ಮಂದಿ ಗ್ರಾಮಸ್ಥರು, 91,586 ಮಂದಿ ಪಟ್ಟಣವಾಸಿಗರು.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೆಚ್ಚಿನ ಭಾಗ ಕರಿ ಎರೆಮಣ್ಣು ಮತ್ತು ಮರಳುಮಿಶ್ರಿತ ಕೆಂಪುಮಣ್ಣು ಭೂಮಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸುಮಾರು ಸಮತಟ್ಟಿನ ಪ್ರದೇಶ. ಆದರೆ ಕಲಾದಗಿ ಶಿಲಾಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಮೂರು ಬೆಟ್ಟಶ್ರೇಣಿಗಳೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಒಂಟಿಬೆಟ್ಟಗಳೂ ಇವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಲಾದಗಿಯ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಎತ್ತರದ ಬೆಟ್ಟಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕಲಾದಗಿಯ ಬಳಿ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ತುಳಸಿಗೇರಿಯ ಬಳಿ ಇರುವ ಬೆಟ್ಟ (620 ಮೀ) ಎತ್ತರವಾದುದು. ಇಲ್ಲಿಂದ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣದಂಚಿನ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಬೆಟ್ಟಸಾಲಿದೆ. ಈ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಮುಚಕಂಡಿ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಶಿರೂರು ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವ ಬೆಟ್ಟಗಳು (630 ಮೀ, 591 ಮೀ) ದೊಡ್ಡವು. ಕಲಾದಗಿಯಿಂದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಕೆಲವು ಸಣ್ಣಗುಡ್ಡಗಳ ಸಾಲು ಇದ್ದು ಅದು ಬಾಗಲಕೋಟೆಯ ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿನ ತಾಲ್ಲೂಕು ಎಲ್ಲೆಯವರೆಗೂ ಸಾಗಿ ಅಲ್ಲಿಂದ ಎರಡು ಶ್ರೇಣಿಗಳಾಗಿ ಕವಲೊಡೆಯುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಕವಲು ಬಾಗಲಕೋಟೆಯ ಮುಖಾಂತರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಎಲ್ಲೆಯವರೆಗೆ ಆಗ್ನೇಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹಬ್ಬಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವದ ಅಂಚಿನ ಹತ್ತಿರ ಇರುವ ಬೆನಕಟ್ಟಿ ಬೆಟ್ಟ (582 ಮೀ) ಈ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಎತ್ತರವಾದುದು. ಇನ್ನೊಂದು ಸಾಲು ಬೀಳಗಿ ಮತ್ತು ಬಾಗಲಕೋಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗಡಿಯಾಗಿ ಘಟಪ್ರಭಾ ನದಿಗುಂಟ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹಬ್ಬಿ ಅನಂತರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಳಗೆ ನುಗ್ಗಿ ಮತ್ತಷ್ಟು ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಅಚನೂರುವರೆಗೆ ಬಂದು ಇಲ್ಲಿಂದ ಈಶಾನ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಎಲ್ಲೆಯವರೆಗೆ ಸಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಭಾಗದ ದೊಡ್ಡ ಬೆಟ್ಟಗಳು 622 ಮತ್ತು 613 ಮೀ ಎತ್ತರವಿದ್ದು ಅವು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಘಟಪ್ರಭಾ ನದಿಯ ಬಳಿಯ ಸನಗೊಂದಿ ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರದ ಎಲ್ಲೆಯ ಬಳಿ ಇರುವ ರಾಮಪುರ ಈ ಸ್ಥಳಗಳ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿವೆ.

ಘಟಪ್ರಭಾ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣಾ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯನದಿಗಳು. ಮುಧೋಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ ಹರಿದು ಬರುವ ಘಟಪ್ರಭಾ ಕಲಾದಗಿಯಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಅಂಚನ್ನು ಮುಟ್ಟಿ ಅಲ್ಲಿಂದ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಬೀಳಗಿ–ಬಾಗಲಕೋಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಗಡಿರೇಖೆಯಾಗಿ ಹರಿದು ಬಾಗಲಕೋಟೆಯ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಳಗೆ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಬಾಗಲಕೋಟೆಯಿಂದ ಈಶಾನ್ಯಗಾಮಿಯಾಗಿರುವ ನದಿ ಮುಂದೆ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರದಿಂದ ಮತ್ತೆ ಬೀಳಗಿ ಮತ್ತು ಬಾಗಲಕೋಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸುವ ಗಡಿರೇಖೆಯಾಗಿ ಸಾಗಿ ಸೀತಿಮನಿಯಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂಗಮ ಸ್ಥಾನದಿಂದ ಆಗ್ನೇಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುವ ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿಯೇ ಬಾಗಲಕೋಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರ ಗಡಿಯಾಗಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಬೆಟ್ಟಶ್ರೇಣಿಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಇರುವ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಘಟಪ್ರಭಾ ನದಿಗೆ ಸೇರುವ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮಲಪ್ರಭಾ ಕಣಿವೆಗೆ ಸೇರಿದ ಮತ್ತು ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಾನದಿಗೆ ಸೇರುವ ಅನೇಕ ಸಣ್ಣ ಹಳ್ಳಗಳಿವೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 667 ಮಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 11,638.76 ಹೆ ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶವಿದೆ. 73,024.068 ಹೆ ಪ್ರದೇಶ ಬೇಸಾಯದಲ್ಲಿದೆ. ನೀರಾವರಿ ವ್ಯವಸಾಯ ಬಹಳ ಕಡಿಮೆ. ಕೆರೆ ಮತ್ತು ಬಾವಿಗಳಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ನೀರೊದಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಬಾಗಲಕೋಟೆ ನಗರದ ದಕ್ಷಿಣಭಾಗದ ಸ್ವಲ್ಪ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅತಿದೊಡ್ಡ ಕೆರೆಯಾದ ಮುಚಕಂಡಿ ಕೆರೆಯಿಂದ ನೀರಾವರಿ ಇದೆ. ಜೋಳ, ಹತ್ತಿ, ಸಜ್ಜೆ, ಸೇಂಗಾ, ದ್ವಿದಳಧಾನ್ಯಗಳು ಮತ್ತು ಗೋದಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆಗಳು.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ದರ್ಜೆಯ ಸುಣ್ಣಕಲ್ಲು ದೊರೆಯುವುದರಿಂದ ಅದರ ಗಣಿಗಾರಿಕೆ ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ಯಮಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಈ ಸುಣ್ಣಕಲ್ಲನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಸಿಮೆಂಟ್ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಬಾಗಲಕೋಟೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಲ್ನಾರು ದೊರಕುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿವೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಬಾಗಲಕೋಟೆಯ ಬಳಿ ಕ್ಯಾಲ್ಸೈಟ್, ಕಲಾದಗಿಯ ಬಳಿ ಸ್ವಲ್ಪ ತಾಮ್ರ ಮತ್ತು ಬಾಗಲಕೋಟೆಯ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ಮ್ಯಾಂಗನೀಸ್ – ಇವು ದೊರಕುತ್ತವೆಯಾದರೂ ತತ್ಸಂಬಂಧಿತವಾದ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಬೆಳೆದಿಲ್ಲ. ಸ್ಲೇಟ್, ಗಾಜಿನ ಬಳೆಗಳು, ಪಾಲಿಥಿನ್ ಚೀಲಗಳು ಮುಂತಾದವನ್ನು ತಯಾರಿಸುವ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳುಂಟು. ಬೀಗಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುವುದು ಇಲ್ಲಿಯ ಮುಖ್ಯ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ಹಿತ್ತಾಳೆ ಮತ್ತು ತಾಮ್ರದ ಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನೂ ತಯಾರಿಸುವರು. ಅನೇಕ ಹತ್ತಿ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳೂ ಇವೆ. ಹೆಚ್ಚಿನ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಅದರ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲೇ ಕೇಂದ್ರೀಕೃತವಾಗಿವೆ. ವ್ಯವಸಾಯ ಮತ್ತು ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಇಲ್ಲಿರುವ ಅನೇಕ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು ಸಹಾಯ ನೀಡುತ್ತಿವೆ.

ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ–ಸೊಲ್ಲಾಪುರ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನೈಋತ್ಯ–ಈಶಾನ್ಯಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹಾದುಹೋಗಿದೆ. ರಾಯಚೂರು–ಬೆಳಗಾಂವಿ ಹೆದ್ದಾರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ ಪಶ್ಚಿಮವಾಗಿ ಸಾಗಿದೆ. ಅಂಚೆ, ದೂರವಾಣಿ ಮತ್ತು ತಂತಿ ಸೌಲಭ್ಯಗಳುಂಟು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರಿ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಆಸ್ಪತ್ರೆ ಮತ್ತು ಪಶುವೈದ್ಯಶಾಲೆಗಳಿವೆ.

ಬೇವೂರು, ಕಲಾದಗಿ, ಬೆಣ್ಣೂರು, ಶಿರೂರು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದೊಡ್ಡ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು. ಬೇವೂರಿನಲ್ಲಿ ಕಾಳಿಕಾಭವಾನಿ, ನಾರಾಯಣದೇವ ಮತ್ತು ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಕಲಾದಗಿ **(ನೋಡಿ)** ಹಿಂದೆ ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಶಿರೂರಿನಲ್ಲಿ ಐದು ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಹಲವಾರು ಪ್ರಾಚೀನ ಶಾಸನಗಳೂ ಇವೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗದ್ದನಕೇರಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಸಂತ ಮಲೆಯಪ್ಪ ಅಯ್ಯನವರ ಸಮಾಧಿ ಮತ್ತು ಹನುಮಂತ ದೇವಾಲಯ ಇವೆ. ಹಳ್ಳೂರಿ ನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಬಸವೇಶ್ವರ ಮಂದಿರವಿದೆ. ಮಂಕಣಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿರುವ ಶಿವದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ದೇವಗಿರಿ ಯಾದವ ದೊರೆ ಎರಡನೆಯ ಸಿಂಘಣನ ಕಾಲದ ಕನ್ನಡ ಶಾಸನ ಒಂದಿದೆ.

*

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರವಾದ ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದೊಡ್ಡ ಪಟ್ಟಣ. ಬಿಜಾಪುರ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಸು. 90 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಘಟಪ್ರಭಾ ನದಿಯ ಬಲದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ 47,357 ಮಂದಿ ಪುರುಷರು, 44,239 ಮಂದಿ ಮಹಿಳೆಯರಿದ್ದು ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 91,596. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ–ಸೊಲ್ಲಾಪುರ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಹಾಗೂ ಬೆಳಗಾಂವಿ–ರಾಯಚೂರು ಹೆದ್ದಾರಿ ಈ ಪಟ್ಟಣದ ಮೂಲಕ ಸಾಗುವುದು. ಬಿಜಾಪುರ, ಬಾದಾಮಿ, ಮುಧೋಳ, ಮುದ್ದೇಬಿಹಾಳ, ಹುನಗುಂದ ಮೊದಲಾದ ಪಟ್ಟಣಗಳೊಡನೆ ಉತ್ತಮ ರಸ್ತೆ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನೂ ಈ ಪಟ್ಟಣ ಹೊಂದಿದೆ. ಈ ಸೌಕರ್ಯ, ನದಿಯಿಂದ ಉತ್ತಮ ನೀರು ಸರಬರಾಜು ಮತ್ತು ಸುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶದ ಖನಿಜಸಂಪತ್ತು ಇವುಗಳಿಂದ ಪಟ್ಟಣ ದಿನೇದಿನೇ ಔದ್ಯಮಿಕ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪಾರ ರಂಗದಲ್ಲಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದೆ. ಈ

ಸುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಇದೇ ಅತಿಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಸಿಮೆಂಟ್ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಪ್ಲಾಸ್ಟಿಕ್ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಅನೇಕ ಹತ್ತಿ ಎಕ್ಕುವ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು ಮತ್ತು ಹತ್ತಿ ಗಿರಣಿಗಳು, ಒಂದು ಸಹಕಾರಿ ನೂಲಿನ ಗಿರಣಿ ಇವೆ. ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು, ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ, ವೈದ್ಯಕೀಯ ಸೌಕರ್ಯಗಳಿವೆ. ಬಸವೇಶ್ವರ ವಿದ್ಯಾವರ್ಧಕ ಸಂಘದವರು ನಡೆಸುತ್ತಿರುವ ಅನೇಕ ವಿದ್ಯಾಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಇಲ್ಲಿದ್ದು ಈಗ ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಕೇಂದ್ರ ಸಹ ಆಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮೂರು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳು, ಒಂದು ಜೂನಿಯರ್ ಕಾಲೇಜು, ಔದ್ಯಮಿಕ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರ, ಕಲಾ ಮತ್ತು ವಿಜ್ಞಾನ ಕಾಲೇಜು ಮತ್ತು ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜು ಇವೆ. 1865ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಇಲ್ಲಿನ ಪುರಸಭೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಹಳೆಯ ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲೊಂದು.

ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಊರಿಗೆ ಬಾಗಡಿಗೆ ಎಂಬ ಹೆಸರಿದ್ದು, ಆಗ ಬಾಗಡಿಗೆ 70 ಎಂಬ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥಳವಾಗಿತ್ತು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಿಂದವಂಶದ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರರು ಈ ಪ್ರಾಂತ್ಯವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಬಿಜಾಪುರದ ಆದಿಲ್‌ಶಾಹೀ ಅರಸರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿದಾಗ ಇದಕ್ಕೆ ಬಾಗನೂರು ಮತ್ತು ಬಾಂಗಡಿಕೋಟ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದು, ಮುಂದೆ ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಎಂದು ರೂಪಾಂತರ ಹೊಂದಿತೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. 18ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಪೇಶವೆಗಳು ಸವಣೂರು ನವಾಬರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಪ್ರಾಂತ್ಯವನ್ನು ಮರಾಠಾ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡರು. ಮುಂದೆ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಹೈದರ್ ಅಲಿಯ ವಶದಲ್ಲಿತ್ತು. ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನನ ಮರಣಾನಂತರ ಮತ್ತೆ ಮರಾಠರ ವಶವಾಯಿತು. 1818 ಫೆಬ್ರವರಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಮರಾಠ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಸೈನ್ಯಾಧಿಕಾರಿ ಸರ್ ಥಾಮಸ್ ಮನ್ರೋ ಬಾಗಲಕೋಟೆಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ 1956ರ ವರೆಗೂ ಇದು ಮುಂಬಯಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿತ್ತು. 1837ರವರೆಗೆ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಗೂ 1837-64ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಗೂ ಮುಂದೆ ಕಲಾದಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಗೂ ಸೇರಿದ್ದು, ಕಡೆಗೆ 1884ರಲ್ಲಿ ಆಗತಾನೇ ರಚಿತವಾದ ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಸೇರಿತ್ತು, ಈಗ ಬಾಗಲಕೋಟೆಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದೆ. ಈ ನಗರದ ಬಹುಭಾಗ ಆಲಮಟ್ಟಿ ಜಲಾಶಯದ ಹಿನ್ನೀರಿನಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿದ್ದು ಪಟ್ಟಣದ ಜನರನ್ನು 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಹೊಸನಗರಕ್ಕೆ ಸ್ಥಳಾಂತರಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

(ಜಿ.ಎಸ್.ಎಸ್.)

ಬಾಗಲೋಡಿ ದೇವರಾಯ: 1927-85. ಕನ್ನಡ ನವೋದಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕಾಲದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಥೆಗಾರರು. ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಿನ್ನಿಕಂಬಳ ಎಂಬಲ್ಲಿ 1927 ಫೆಬ್ರವರಿ 28ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಕೃಷ್ಣರಾಯ, ತಾಯಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿ. ತಂದೆ ಕೃಷ್ಣರಾಯರು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದರು.

ಬಾಗಲೋಡಿಯವರು ಮಂಗಳೂರಿನ ಗಣಪತಿ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲಾ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಪಡೆದು ಅನಂತರ ಸೇಂಟ್ ಅಲೋಷಿಯಸ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಇಂಟರ್ ಮೀಡಿಯಟ್ ವರೆಗೆ ಓದಿದರು. ಕಾಲೇಜಿನ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಹಾಗೂ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಸದಾ ಮುಂದಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಇಲ್ಲಿ ಭೌತಶಾಸ್ತ್ರ, ರಸಾಯನಶಾಸ್ತ್ರ, ಗಣಿತದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿದ್ದರು. ಮದರಾಸಿನ ಕ್ರಿಶ್ಚಿಯನ್ ಕಾಲೇಜು ಸೇರಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ನಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎ. ಆನರ್ಸ್ ಪದವಿ ಪಡೆದರು (1947). ಅದೇ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಟ್ಯೂಟರ್ ಆಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು (1947-49). ಸ್ವಲ್ಪ ಸಮಯ ಕಾರೈಕುಡಿ ಅಳಗಪ್ಪ ಚೆಟ್ಟಿಯಾರ್ ಕಾಲೇಜು ಮತ್ತು ಮಂಗಳೂರು ಸರ್ಕಾರಿ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಉಪನ್ಯಾಸಕರಾಗಿದ್ದರು. ಈ ನಡುವೆ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಮಟ್ಟದ ಸ್ಪರ್ಧಾತ್ಮಕ ಪರೀಕ್ಷೆಯಾದ ಭಾರತೀಯ ಆಡಳಿತ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿ (ಐ.ಎ.ಎಸ್.) ಐದನೆಯ ಸ್ಥಾನಪಡೆದು ವಿದೇಶಾಂಗ ಸೇವೆಗೆ ನೇಮಕಗೊಂಡರು (1949). ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿನಲ್ಲಿ ತರಬೇತಿ ಪಡೆದ ಅನಂತರ ಮಾಸ್ಕೋ ದೂತಾವಾಸದಲ್ಲಿ ನಿಯುಕ್ತರಾದರು (1951). ಬೆನ್ನೆಲುಬಿನ ಕ್ಷಯದಿಂದ ಊರಿಗೆ ಮರಳಿ ಕೆಲಕಾಲ ಮುಂಬೈಯಲ್ಲಿ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಪಡೆದು ಮತ್ತೆ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಹಾಜರಾದರು (1956). ಇವರ ಪತ್ನಿ ವಿಜಯಲಕ್ಷ್ಮಿ. ಇವರಿಗೊಬ್ಬನೇ ಮಗ. ಸರಳ ಜೀವನ, ಜೀವಕಾರುಣ್ಯ, ನಿರ್ಮಲವಾದ ಅಂತಃಕರಣ, ತಿಳಿಹಾಸ್ಯ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಬಾಗಲೋಡಿಯವರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದ ವಿಭಿನ್ನ ಮುಖಗಳಾಗಿದ್ದವು.

ಉಗ್ರನಿರೀಶ್ವರವಾದಿಯಾಗಿದ್ದ ಬಾಗಲೋಡಿಯವರು ಒಮ್ಮೆ ಖಾಯಿಲೆಯಿಂದ ಗುಣಮುಖರಾದ ಅನಂತರ ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಚಿಂತನೆಯ ಕಡೆಗೆ ಒಲಿದರು. ಕಟೀಲು ದುರ್ಗಾಪರಮೇಶ್ವರಿಯ ಅನನ್ಯ ಭಕ್ತರಾದರು. ಆರಾಧನ ಸಂಕಲನದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಬದುಕಿನ ಬದಲಾದ ನಿಲುವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.

ಮದರಾಸಿನ ಕ್ರಿಶ್ಚಿಯನ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿರುವಾಗಲೇ ಸಣ್ಣಕತೆಗಳನ್ನು ಬರೆಯತೊಡಗಿದ ಬಾಗಲೋಡಿಯವರು ಶುದ್ಧಫಟಿಂಗ ಎಂಬ ತಮ್ಮ ಮೊದಲ ಕತೆಯನ್ನು ಮಾಸ್ತಿಯವರ ಜೀವನ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಹುಚ್ಚಮುನಸೀಫ ಮತ್ತು ಇತರ ಕತೆಗಳು (1949), ಆರಾಧನಾ (1954), ರುದ್ರಪ್ಪನ ರೌದ್ರ ಮತ್ತು ಇತರ ಕತೆಗಳು (1986)- ಇವು ಇವರ ಮೂರು ಸಂಕಲನಗಳು. ಇವರ ಕತೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೃದಯವಂತಿಕೆ, ಅಪಾರ ಅನುಭವ, ಪ್ರಬುದ್ಧತೆ, ವಾಸ್ತವ ಬದುಕಿನ ಸೊಗಡು ದಟ್ಟವಾಗಿವೆ. ನನ್ನ ಕತೆಗಳೆಲ್ಲವೂ ದೇವರು, ಧರ್ಮ, ಮನುಷ್ಯಜೀವನ ಮತ್ತು ಮರಣ ಎಂಬ ಐದು ತತ್ತ್ವಗಳ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿರುವುವು ಎಂಬುದನ್ನು ಓದುಗರು ಮನಗಾಣಬೇಕು ಎಂದು ಆರಾಧನಾ ಸಂಕಲನದ ಮುನ್ನುಡಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದೇವರಾಯರ ಕತೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಹಠಾತ್ ತಿರುವು ಸಂಭವಿಸುತ್ತದೆ. ಬದುಕಿನ ಅನಿಶ್ಚಿತ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸುತ್ತದೆ. ಇವರ ಕತೆಗಳು ಮನುಷ್ಯನ ಮೂಲ ಸ್ವಭಾವವನ್ನು ಗುರುತಿಸುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ತಾವು ಬೆಳೆದ ಪರಿಸರದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಅನಾವರಣಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ. ತುಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಜಾನುವಾರು ಜಾತ್ರೆ, ಅಲ್ಲಿನ ಸಾಮಾಜಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ವಿವರಗಳು, ಗೇಣಿಪದ್ಧತಿ, ಬ್ಯಾರಿಜನಾಂಗದ ಬದುಕು ಇವರ ಕತೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿ ಚಿತ್ರಣಗೊಂಡಿದೆ.

ಇವರ ಮೊದಲ ಕತೆಯಾದ 'ಶುದ್ಧಫಟಿಂಗ'ದ ಹುಸೇನ ಫಟಿಂಗನಾದರೂ ಮಾನವೀಯತೆಯುಳ್ಳ ವ್ಯಕ್ತಿ. ವೀರಭೀಡು ಬಲಭೀಮ್ಮೆಯ ಅರಸು ಕತೆ ತುಳುನಾಡಿನ ಅರಸೊತ್ತಿಗೆಯ ಅಧಃಪತನದ ವಿವರಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮತ್ತು ನಿರುದ್ಯೋಗದ ಚಿತ್ರ ಭೀಮಸೇನ ಹೆಂಗರುಳನ್ನು ಕಂಡುದು ಎಂಬ ಕತೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಕಲನದ ಕತೆಗಳು ವರ್ತಮಾನದ ಸಾಮಾಜಿಕ, ಆರ್ಥಿಕ ಬದುಕಿನ ಸ್ಥಿತ್ಯಂತರದ ಚಿತ್ರವನ್ನು ನೀಡುತ್ತವೆ.

ಆರಾಧನಾ ಸಂಕಲನದಲ್ಲಿರುವ ಬರ್ಲಿನಿನಿಂದ ಭಾಗೀರಥಿಗೆ ಎಂಬ ಕತೆ ಭಾರತದ ಬಗೆಗಿನ ಸೆಳೆತ, ಭಾರತದ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕತೆಯ ಬಗೆಗಿನ ಹಿರಿಮೆಯನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಹುಲಿ ಜೋಯಿಸರ ಕತೆಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠುರ ಸತ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವ ಹುಲಿ ಜೋಯಿಸರಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಮಾನವೀಯತೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸುತ್ತದೆ. ಪವಾಡ ಪುರುಷ ಎಂಬ ಕತೆಯಲ್ಲಿ ಅಹಿಂಸೆಯ ಶೋಧನೆಯಿದೆ. ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಮುಗ್ಧತೆಯ

ಶೋಧನೆಯ ಕಲ್ಲುಮನಸ್ಸಿನ ರಾಜಮ್ಮ ಕತೆಯ ಅಂತಃಸ್ಸತ್ತ್ವ. ತುಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ದನದ ಜಾತ್ರೆಯ ವಿವರಗಳು ಹುಚ್ಚು ಮುದುಕಿ ಕತೆಯಲ್ಲಿದೆ.

ರುದ್ರಪ್ಪನ ರೌದ್ರ ಮತ್ತು ಇತರ ಕತೆಗಳು ಎಂಬ ಸಂಕಲನ ಇವರ ನಿಧನಾನಂತರ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಮಾನವನ ಮಹತ್ತ್ವಾಕಾಂಕ್ಷೆ ಎಂದೂ ಮುಗಿಯದು ಎಂಬ ಸತ್ಯ ಮೃಷ್ಟಾನ್ನ ಕತೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಶುಕ್ರಾಚಾರ್ಯ, ಅರವಿಂದ ವದನೆಯ ತೊಡಕು, ಭೀಮಸೇನ ಪಿಪೀಲಿಕ, ಮಗ್ಗದ ಸಾಹೇಬರು, ಕೃಷ್ಣಲೀಲೆ ಮೊದಲಾದ ಕತೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ವಿರುದ್ಧ ತಿರುಗಿ ಬೀಳುವ, ಹಿರಿಯರ ಆಶಯಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ನಡೆಯುವ ಕಿರಿಯ ತಲೆಮಾರಿನ ಚಿತ್ರಣವಿದೆ. ಆಧುನಿಕತೆಯ ಅನುಸರಣೆಯಿಂದ ಉಂಟಾದ ತಲ್ಲಣಗಳೂ ಕೆಳವರ್ಗದ ಶೋಷಣೆ, ರಾಜವಂಶವನ್ನು ವೈಭವೀಕರಿಸುವ ಚರಿತ್ರೆಯವ್ಯಂಗ್ಯವನ್ನು ಲೇಖಕರು ಈ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ, ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದ ಪಡೆದ ಉದಾರವಾದಿ ನಿಲುವು ಇವರ ಕತೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೂಡಿಬಂದಿದೆ.

ಇವರ ಎಲ್ಲ ಕತೆಗಳನ್ನೂ ಬಾಗಲೋಡಿ ದೇವರಾಯರ ಸಮಗ್ರ ಕತೆಗಳು ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಿಸಮ್ ಬುಕ್ಸ್ ಸಂಸ್ಥೆ ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ (2000). ಬಾಗಲೋಡಿ ದೇವರಾಯರನ್ನು ಕುರಿತು ದೇವಸ್ಮರಣೆ ಎಂಬ ಸ್ಮರಣ ಸಂಪುಟವೂ ಪ್ರಕಟವಾಗಿದೆ (2003). ಇವರು 1985 ಜುಲೈ 25ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. **(ಎಸ್.ಎಚ್.ಜಿ.)**

ಬಾಗಳಿ: ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆ ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹರಪನಹಳ್ಳಿಯಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಹೊಸಪೇಟೆ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ 11 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಗ್ರಾಮ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 3,160. 11–13ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಬಾಳ್ಗುಳಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿತ್ತು. ಹೊಯ್ಸಳ ಇಮ್ಮಡಿ ಬಲ್ಲಾಳನ 1193–94ರ ಶಾಸನವೊಂದರಿಂದ ಇದು ಅವನ ನೆಲೆವೀಡುಗಳಲ್ಲೊಂದಾಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಇಲ್ಲಿನ ಪ್ರಮುಖ ಆಕರ್ಷಣೆ. ದೇವಾಲಯ ಮನಸೆಳೆಯುವ ಕಟ್ಟಡ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ದ್ವಾರ ಮತ್ತು ಮಂಟಪದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಗಳನ್ನು ಸುಂದರವಾಗಿ ಬಿಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ 59 ಕಂಬಗಳಿದ್ದು, ಒಂದೊಂದೂ ವೈವಿಧ್ಯಮಯವಾಗಿ ಸುಂದರವಾಗಿವೆ. ಕೆಲವು ಪೀಠದಿಂದ ಬೋದಿಗೆಯವರೆಗೆ ಒಂದೇ ವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವಕ್ಕೆ ಚಚ್ಚೌಕ, ವೃತ್ತಾಕಾರ, ಅಷ್ಟಾಕೃತಿಗಳ ಸಂಯೋಜನವಿದೆ. 1018ರ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ ಈ ದೇವಾಲಯದ ಹೆಸರನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಈ ದೇವಾಲಯದ ಸ್ಥಾಪನೆಯ ವಿಚಾರವೇನೂ ಕಂಡುಬರದಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಈ ಶಾಸನದ ಕಾಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮುಂಚೆ ಕಟ್ಟಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ 36 ಶಾಸನಗಳೂ ಗ್ರಾಮದ ಇತರೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಐದು ಶಾಸನಗಳೂ ದೊರೆಕಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ 12 ಶಾಸನಗಳು ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲದ್ದಾಗಿವೆ. **(ಎಸ್.ವಿ.ಎಸ್.;ವಿ.ಜಿ.ಕೆ.)**

ಬಾಗೇಪಲ್ಲಿ: ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಅದರ ಮುಖ್ಯಪಟ್ಟಣ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವ, ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿರುವ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶವೂ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಗುಡಿಬಂಡೆ, ಶಿಡ್ಲಘಟ್ಟ ಮತ್ತು ಚಿಂತಾಮಣಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಇವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕು ಚಿಕ್ಕಬಳ್ಳಾಪುರ ಉಪವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಮಿಟ್ಟೆಮರಿ, ಬಾಗೇಪಲ್ಲಿ, ಚೇಳೂರು, ಪಾತಪಾಳ್ಯ ಮತ್ತು ಗೂಳೂರು ಇವು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೋಬಳಿಗಳು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು 228 ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ. ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 932.9 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,49,570.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೆಚ್ಚು ಭಾಗ ಕಣಶಿಲೆಯ ಪ್ರದೇಶ. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಣಶಿಲೆಯ ಬೆಟ್ಟಗಳಿವೆ. ಬಾಗೇಪಲ್ಲಿಯ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉತ್ತರ–ದಕ್ಷಿಣವಾಗಿ ಹರಡಿರುವ ದೊಂಗಲಕೊಂಡ ಬೆಟ್ಟಗಳು ಗುಮ್ಮನಾಯಕನ ಪಾಳ್ಯದಿಂದ ಹೊರಟು, ಬಾಗೇಪಲ್ಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಚಿತ್ರಾವತಿ ಮತ್ತು ಪಾಪಘ್ನಿ ನದೀಕಣಿವೆಗಳನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಗ್ನೇಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪಾಪಘ್ನಿನದಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ನದಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ವ್ಯಾಸ ಸಮುದ್ರ ಕೆರೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಾವತಿ ನದಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಪಾಪಘ್ನಿಯ ಉಪನದಿಯಾದ ವಂಡಮನಹೊಳೆ ಮಿಟ್ಟೆಮರಿಯ ಪೂರ್ವ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಇತಕಲ್‌ದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು 25 ಕಿಮೀ ದೂರ ಹರಿದು ರೆಡ್ಡಿಯರಪಳ್ಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಮಳೆ ಕಡಿಮೆ; ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ 676 ಮಿಮೀ. ಸಾಮಾನ್ಯತಃ ಸೆಖೆ ಹೆಚ್ಚು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೆಲವೆಡೆ ಕುರುಚಲು ಗಿಡಗಳ ಕಾಡುಗಳಿವೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 18444.60 ಹೆ. ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶ, 18703.61 ಹೆ. ಹುಲ್ಲುಗಾವಲು, ವ್ಯವಸಾಯ ಯೋಗ್ಯ ಭೂಮಿ 94226.70 ಹೆ. 29675.69 ಹೆ. ಬಿತ್ತನೆಯಾಗಿತ್ತು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ನೀರೊದಗಿಸುವ ಅನೇಕ ಕೆರೆಗಳೂ ಬಾವಿಗಳೂ ಇವೆ. ಚಿತ್ರಾವತಿ ನದಿಯ ಆಸರೆಯುಳ್ಳ ರೆಡ್ಡಿಹಳ್ಳಿಕೆರೆ ಮತ್ತು ರಾಮಸಂದ್ರ ಕೆರೆಗಳ ನೀರಿನಿಂದ ನೀರಾವರಿ ಅನುಕೂಲವಿದೆ. ರಾಗಿ, ಬತ್ತ, ನೆಲಗಡಲೆ, ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ, ಈರುಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಬಾಗೇಪಲ್ಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಪೂರ್ವದಂಚಿನಲ್ಲಿ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ಗಡಿಗೆ ಹತ್ತಿರವಿದೆ. ಆಂಧ್ರ–ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯಗಳ ಈ ಸುತ್ತಿನ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪಾರಕೇಂದ್ರವಾಗಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೋಲಾರಕ್ಕೆ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿದೆ.

ಬಾಗೇಪಲ್ಲಿಗೆ 3 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ದೇವರಗುಡಿಪಳ್ಳಿಯ ವೆಂಕಟರಮಣಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ ಬಹು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಗುಮ್ಮನಾಯಕನ ಪಾಳ್ಯ ಸು. 1882ರವರೆಗೂ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಇದು ಒಂದು ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟು ಸಹಾ ಆಗಿತ್ತು **(ನೋಡಿ : ಗುಮ್ಮನಾಯಕನ ಪಾಳ್ಯದ ಪಾಳೆಯಗಾರರು)**.

ಬಾಗೇಪಲ್ಲಿ ಈ ಹೋಬಳಿ ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಚಿತ್ರಾವತಿ ನದಿಯ ಬಲದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ, ಕೋಲಾರಕ್ಕೆ ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿ 110 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 20,119. ಈ ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಬಾಗೇನಹಳ್ಳಿ ಎಂದೂ ಕರೆಯುವುದುಂಟು. ಬೆಂಗಳೂರು–ಅನಂತಪುರ ರಸ್ತೆ ಬಾಗೇಪಲ್ಲಿ ಮುಖಾಂತರ ಹಾದುಹೋಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದೆ ಮೂರು ನಗರಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಇದ್ದುವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. **(ಕೆ.ಆರ್.ಆರ್.)**

ಬಾಗೇಶಪುರ: ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆ ಅರಸೀಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣದಂಚಿನಲ್ಲಿ ಅರಸೀಕೆರೆಗೆ 18 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಮೈಸೂರು–ಅರಸೀಕೆರೆ ರೈಲುಮಾರ್ಗದ ಒಂದು ನಿಲ್ದಾಣ. ಜನ ಸಂಖ್ಯೆ 2,228.

ಇದು ಭೂವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಮತ್ತು ಖನಿಜಗಳ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾದ ಸ್ಥಳ. ಅತಿ ಪುರಾತನವಾದ ಹಿರಿಯ ಪ್ರೀಕೇಂಬ್ರಿಯನ್ ಯುಗದ ಶಿಲೆಗಳಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಬಾಗೇಶಪುರದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ರೂಪಾಂತರ ಶಿಲೆಗಳು (ಪದರುಶಿಲೆಗಳು ಮತ್ತು ನೈಸ್ ಶಿಲೆಗಳು) ಮತ್ತು ಪದರು

ಶಿಲೆಗಳನ್ನು ಭೇದಿಸಿರುವ ಗ್ರಾನೈಟ್ ಶಿಲೆಗಳು ವಿಪುಲವಾಗಿವೆ. ಗ್ರಾನೈಟ್ ಶಿಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಪೆಗ್ಮಟೈಟ್ ಗೌಣಶಿಲೆಗಳು ವಕ್ರವಕ್ರವಾದ ದಿಂಡು ಅಥವಾ ಸಿರಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಅಂತಸ್ಸರಣ ಹೊಂದಿವೆ.

ಬಾಗೇಶಪುರದ ಅತ್ಯಂತ ಮುಖ್ಯ ಖನಿಜವೆಂದರೆ ಬಿಳಿಜೇಡು ಅಥವಾ ಚೈನ ಮಣ್ಣು. ಮೂಲ ಶಿಲೆಗಳಾದ ಪೆಗ್ಮಟೈಟ್ ಮತ್ತು ಕಡಿಮೆ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಗ್ರಾನೈಟ್ ನೈಸುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಫೆಲ್ಸ್‌ಪಾರ್ ಎಂಬ ಮೂಲಖನಿಜವು ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲಿ ನೈಸರ್ಗಿಕವಾದ ಶೀತೋಷ್ಣಗಳಿಂದ ಶಿಥಿಲವಾಗಿ, ತನ್ನಲ್ಲಿರುವ ನೀರಿನ ಅಂಶವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಜಲರಹಿತ ಬಿಳಿಜೇಡಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಗಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಖನಿಜಗಳ ವರ್ಗೀಕರಣದ ಪ್ರಕಾರ, ಬಾಗೇಶಪುರದ ಬಿಳೀಜೇಡನ್ನು ಫೆಲ್ಸ್‌ಫಾರ್ ಮೂಲಾಂಶವುಳ್ಳ ಶಿಲೆಗಳ ಶಿಥಿಲೀಕರಣದಿಂದುಂಟಾಗುವ ಗೌಣ ಖನಿಜ ಅಥವಾ ಶಿಲ್ಕು ಖನಿಜ ಎಂದು ಕರೆಯಬಹುದು.

ಹಿತವಾದ ಬಿಳಿಯ ಬಣ್ಣದ ಜೇಡು ನಿಕ್ಷೇಪಗಳು ಬಾಗೇಶಪುರದ ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಕಾಣಸಿಗುತ್ತವೆ. ಬಾಗೇಶಪುರಕ್ಕೆ ಎರಡು ಕಿಮೀ ದೂರದ ಪಶ್ಚಿಮ ಜಂಬಿಟ್ಟಿಗೆಯ ಬಳಿಯಿರುವ ಝರಿಗಳ ತಳಗಳೂ ಸಹ ಬಿಳಿಜೇಡು ಪದರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಅಲ್ಪಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ತೊರೆಗಳ ಇಕ್ಕೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದು ಕಾಣಸಿಗುತ್ತದೆ. ಈ ನಿಕ್ಷೇಪಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ಅಪ್ಪೇನಹಳ್ಳಿ ನಿಕ್ಷೇಪಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ನಂದಿಹಳ್ಳಿ ನಿಕ್ಷೇಪಗಳು ಬಾಗೇಶಪುರದ ಪೂರ್ವಕ್ಕಿವೆ. ರಾಜ್ಯದ ಗಣಿ ಮತ್ತು ಭೂವಿಜ್ಞಾನ ಇಲಾಖೆಯ ವರದಿಯ ಪ್ರಕಾರ ಈ ನಿಕ್ಷೇಪಗಳಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು 2ರಿಂದ $2\frac{1}{2}$ ಲಕ್ಷ ಟನ್‌ಗಳಷ್ಟು ಬಿಳಿಜೇಡು ದೊರೆಯಬಹುದೆಂದು ಅಂದಾಜು ಮಾಡಲಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಗಣಿ ಕಾರ್ಯ ಆರಂಭವಾದ ಅನಂತರ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚು ದೊರೆಯುವ ಸಾಧ್ಯತೆ ಇದೆಯೆಂದು ನಂಬಲಾಗಿದೆ.

ಗಣಿಯಿಂದ ಹೊರತೆಗೆದ ಜೇಡಿನಲ್ಲಿ ಮರಳು ಮತ್ತು ಅಭ್ರಕದ ಸೋಂಕಿರುವುದರಿಂದ ಜೇಡನ್ನು ಬಾಗೇಶಪುರದ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಎತ್ತರವಾದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ತೊಟ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿ ನೀರಿನ ಮಿಶ್ರಣದಿಂದ ರಾಡಿ ಮಾಡಿ, ರಾಡಿಯನ್ನು ತಗ್ಗಿಸಿ ಹರಿದು ಹೋಗುವಂತೆ ಕಾಲುವೆಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಸಿ ಶುದ್ಧಿ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಶುದ್ಧ ಜೇಡು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸರ್ಕಾರಿ ಪಿಂಗಾಣಿ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಹಾಗೂ ಭದ್ರಾವತಿ ಕಾಗದದ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿಗೂ ಅಶುದ್ಧ ಜೇಡು ಭದ್ರಾವತಿ ಕಬ್ಬಿಣ ಮತ್ತು ಉಕ್ಕಿನ ಕಾರ್ಖಾನೆಗೂ ಸರಬರಾಜಾಗುತ್ತದೆ. ಶುದ್ಧ ಬಿಳೀಜೇಡನ್ನು ಪಿಂಗಾಣಿ ಸಾಮಾನುಗಳ ತಯಾರಿಕೆ ಹಾಗೂ ವಿದ್ಯುದ್ವಾಹಕ ತಂತಿಗಳ ಊರೆಗಳಿಗಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಪಿಂಗಾಣಿ ಊರೆಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ. **(ಎಸ್‌ಎ.ಎಸ್.)**

ಬಾಣವಂಶ: ಕರ್ನಾಟಕದ ನಾನಾ ಕಡೆ ಮಾಂಡಲಿಕರಾಗಿ ಹಲವು ಶಾಖೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಿದ ಒಂದು ಪ್ರಾಚೀನ ರಾಜವಂಶ. ವಾಸ್ತವದಲ್ಲಿ ಇದರ ಹಳಮೆ ಇಡೀ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆ. ಇವರು ತಮ್ಮನ್ನು ಮಹಾವಲಿ (ಮಹಾಬಲಿ/ಬಲಿ, ಬಲಿ ಚಕ್ರವರ್ತಿ) ವಂಶದವರೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಪುರಾತನರೆಂಬ ಶೈವಧರ್ಮದ ಪುರಾತನರಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಭಕ್ತರಾದ ಆಳ್ವಾರರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರು. ತಿರುಪಾಣಾಳ್ವಾರ ಹಾಗೂ ತಿರುನೀಲಕಂಠಪಾಣರ್ ಎಂಬವರು ಆಗಿ ಹೋಗಿದ್ದಾರೆ; ಅರ್ಥಾತ್ ಶೈವ ಹಾಗೂ ವೈಷ್ಣವ ಎರಡೂ ಧರ್ಮವನ್ನು ಪಾಣರು (ಬಾಣರು–ತಮಿಳಿನಲ್ಲಿ 'ಚ'ಕಾರವಿಲ್ಲ) ಪಾಲಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಕಾಲ ಅನಿರ್ದಿಷ್ಟ.

ಬಾಣರು ಆಂಧ್ರಮಂಡಲದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ 'ಸಪ್ತಾರ್ಧಲಕ್ಷ' ಭೂಭಾಗವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬುದು ಒಂದು ಹೇಳಿಕೆ. ಇದು ಸಂಪೂರ್ಣ ಕರ್ನಾಟಕವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. 'ಸಪ್ತಾರ್ಧಲಕ್ಷಕುಂತಳ/ಕರ್ನಾಟಕ/ರಟ್ಟಪಾಡಿ' ಎಂಬಂತಹ ಒಂದು ಮಾತಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿದೆ. ಆವಾಗ ಇದು ಸಂಪೂರ್ಣ ಕರ್ನಾಟಕವನ್ನೇ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ನಿಂತಿರುವ ಶಾಖೋಪಶಾಖೆಗಳತ್ತ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಹರಿಯಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಚಾಳುಕ್ಯ,ಕದಂಬ, ವೈದುಂಬ, ಬಾಣ, ಗಂಗ, ಯಾದವ, ಪಲ್ಲವ, ಗುಪ್ತ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವ ಬಾಣರ ವಂಶಾವಳಿ ಈ ರೀತಿ ಇದೆ:

ಮಹಾಬಲಿ
|
ಬಾಣಾಧಿರಾಜ ನಂದಿವರ್ಮನ್ ಅಥವಾ ಜಯನಂದಿವರ್ಮವ್ (ಸು. 770–795)
|
ವಿಜಯಾದಿತ್ಯ I (795–835)
|
ಮಲ್ಲದೇವ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ (ಸು. 835–850)
|
ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ I ಜಯಮೇರು ಬಾಣವಿದ್ಯಾಧರ (ಸು. 850–895)
|
ವಿಜಯಾದಿತ್ಯ II ಪ್ರಭುಮೇರು (ವೀರ ಚೂಳಾಮಣಿ) (ಸು. 895–910)
|
ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ II (ಸು. 910–916)
|
ವಿಜಯಾದಿತ್ಯ III (916)
|
ವಿಜಯಬಾಹು ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ III (ಸು. 965)

ರಾಜಮನೆತನಗಳ ಶಾಖೋಪಶಾಖೆಗಳು ಇದನ್ನೇ ಬೆರಳಿಟ್ಟು ತೋರಿಸುತ್ತವೆ. ಬಾಣರ ಶಾಖೆಗಳೂ ಹಲವು: ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಸುತ್ತಮುತ್ತ, ತೊಂಡೈಮಂಡಲದ ಹಾಗೂ ಅದರ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ, ಗಂಗವಾಡಿಯಲ್ಲಿ, ಬನವಾಸಿ ಪನ್ನಿಚ್ಛಾಸಿರನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಭೀಮಾನದಿಯ ಎಡಬಲ ಪ್ರದೇಶ–ಅದರಲ್ಲೂ ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕು, ಸೇಡಂ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಕಲ್ಬುರ್ಗಿ ಹಾಗೂ ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಖಾಂಡವ ಮಂಡಲ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹಲವು ಶಾಖೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದುದು ಇದೀಗ ಸ್ಪಷ್ಟವಿದೆ. ಇವರ ಶೃಂಖಲಾಬದ್ಧವಾದ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಉಪಲಬ್ಧವಾಗಿರುವ ಶಾಸನಾದಿ ದಾಖಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಶಿಲಪ್ಪದಿಗಾರಂ, ಮಣಿಮೇಖಲೈ (ತಮಿಳು) ಹಾಗೂ ಲೋಕವಿಭಾಗ (ಸಂಸ್ಕೃತ) ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಬಾಣರ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ. **(ಎಸ್.ಜಿಎ.)**

ಬಾಣಾವರ: ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆ ಅರಸೀಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣ ಹಾಗೂ ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ಬೆಂಗಳೂರು–ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ರೈಲುಮಾರ್ಗದ ಒಂದು ನಿಲ್ದಾಣ. ಬೆಂಗಳೂರು–ಹೊನ್ನಾವರ ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿ ಅರಸೀಕೆರೆಯಿಂದ 14 ಕಿಮೀ ಉತ್ತರಕ್ಕಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 8,327.

1882ರ ವರೆಗೂ ಬಾಣಾವರ ಇದೇ ಹೆಸರಿನ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದು ಕಡೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಸೇರಿತ್ತು. 1886ರಲ್ಲಿ ಅರಸೀಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ರಚನೆಯಾದಾಗ ಅರಸೀಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತು. 1924ರಲ್ಲಿ ಪುರಸಭೆ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಯಿತು.

ಇಲ್ಲಿ ಬಾಣೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಊರಿಗೆ ಬಾಣಾವರ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿರಬೇಕೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ಲಕ್ಷ್ಮಣ ಆಯಾಸದಿಂದ ಹೊರಲಾರದೆ ಕೆಳಗೆ ಹಾಕಿಹೋಗಿದ್ದ ಬಾಣಗಳನ್ನು ರಾಮ

ಇಲ್ಲಿ ಎತ್ತಿಕೊಂಡ ಕಾರಣ ಈ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಬಾಣಹೊರು ಅಥವಾ ಬಾಣಾವರ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂತೆಂದು ಐತಿಹ್ಯ. ಬಾಣ ದೊರೆಗಳಿಗೂ ಈ ಊರಿಗೂ ಏನೋ ಸಂಬಂಧವಿರಬೇಕು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಇದೆ. ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಈ ಊರು ಹರಿಹರ ಸೋಮೇಶ್ವರರಾಯ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಪ್ರದೇಶದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥಳವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ತರುವಾಯ ಇದು ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿತು. ಇಲ್ಲಿರುವ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಇದು ಆಗ ಪ್ರಮುಖ ಸ್ಥಳವಾಗಿದ್ದು ವ್ಯಾಪಾರಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಚಟ್ಟೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಲಾಯಿತೆಂದು ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. 1189ರ ಶಾಸನವೊಂದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕಮ್ಮಟ ಚೆಟ್ಟಿಸೆಟ್ಟಿ ಎಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವ್ಯಾಪಾರಿ ಕೆಲವು ಕೆರೆಕಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ಕೆಲವನ್ನು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿಸಿದಂತೆ, ತನ್ನ ಮಗ ಕಲ್ಲಿದೇವನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಕೆರೆಯೊಂದನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ದತ್ತಿಬಿಟ್ಟಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ವಿಜಯನಗರದ ಪತನಾನಂತರ ಇಕ್ಕೇರಿಯ ನಾಯಕರು ಬಾಣಾವರವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡರು. ಅಂತಿಮವಾಗಿ 1690ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಇದನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಹಿರೇಕಲ್ ಬೆಟ್ಟಗಳ ಮೇಲೆ ನಾಗಪುರಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ನಗರವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ಹೈದರ್ ಇಲ್ಲಿನ ಜನರನ್ನು ಅಲ್ಲಿಗೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಿದ. ಆದರೆ ಆ ಹೊಸ ಸ್ಥಳ ಅನಾರೋಗ್ಯಕರವೆಂದು ಕಂಡು ಬಂದದ್ದರಿಂದ ಜನ ಪುನಃ ತಮ್ಮ ಸ್ವಂತ ಊರಿಗೆ ಮರಳಿದರು.

ಇಲ್ಲಿ ವೆಂಕಟರಮಣ, ಬಾಣೇಶ್ವರ, ಕೇಶವ ಮೊದಲಾದ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ರಚನೆ. ಇದರ ಸುತ್ತಮುತ್ತ ಅನೇಕ ಭಗ್ನ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿದ್ದೆಂದು ಹೇಳಲಾದ ವೇಣುಗೋಪಾಲ ವಿಗ್ರಹವೊಂದನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿ ಇಡಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಅನೇಕ ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ಜೀರ್ಣವಾದ ದೇವಾಲಯಗಳ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಬೇರೆಬೇರೆ ಉಪಯೋಗಕ್ಕಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕೋಟೆ ಇದ್ದು ಅದು ಸು. 20 ಅಡಿಗಳಷ್ಟು ಎತ್ತರವಾಗಿದ್ದಿರಬೇಕೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ಈಗಿರುವ ಎತ್ತರದ ಸುತ್ತುಗೋಡೆ ಹಿಂದೆ ಅರಮನೆಯನ್ನೂ ಸುತ್ತುವರಿದಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಬಾಣಾವರ ಪ್ರಮುಖ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ. ತೆಂಗು ಮತ್ತು ಹತ್ತಿ ಇಲ್ಲಿನ ಮುಖ್ಯ ವಾಣಿಜ್ಯ ಬೆಳೆಗಳು. ಪ್ರತಿ ಭಾನುವಾರ ಇಲ್ಲಿ ಸಂತೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

(ಡಿ.ಎಸ್.ಜೆ.;ಎಸ್.ಎನ್.ಜಿ.)

ಬಾದಾಮಿ: ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಮುಖ್ಯಪಟ್ಟಣ. ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥಳ. ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಬೀಳಗಿ, ಬಾಗಲಕೋಟೆ, ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಹುನಗುಂದ, ವಾಯವ್ಯದಲ್ಲಿ ಮುಧೋಳ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಗದಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಸುತ್ತುವರೆದಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 3 ಪಟ್ಟಣಗಳೂ ಕುಲಗೇರಿ, ಬಾದಾಮಿ, ಕೆರೂರು ಮತ್ತು ಗುಳೇದಗುಡ್ಡ-ಈ ಐದು ಹೋಬಳಿಗಳೂ 156 ಗ್ರಾಮಗಳೂ ಇವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1,406 ಚ.ಕಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,14,869.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಗುಳೇದಗುಡ್ಡ ಮತ್ತು ಬಾದಾಮಿ ಗುಂಪಿನ ಮರಳುಶಿಲೆಯ ಬೆಟ್ಟಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಹು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮರಳು ಮಿಶ್ರಿತಕೆಂಪು ಭೂಮಿ ಇದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರಭಾಗ ಘಟಪ್ರಭಾ ನದೀಕಣಿವೆಯ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗವಾದರೆ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗ ಮಲಪ್ರಭಾನದಿಕಣಿವೆಯ ಉತ್ತರಭಾಗವಾಗಿದೆ. ಮಲಪ್ರಭಾ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ನದಿ. ಇದು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಈಶಾನ್ಯದ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಆಗ್ನೇಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಳಗೆ ಹರಿಯುತ್ತದೆ.

ಬಾಗಲಕೋಟೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಬಾದಾಮಿ ತಾಲ್ಲೂಕೇ ಹೆಚ್ಚು ಉಷ್ಣತೆಯುಳ್ಳ ಪ್ರದೇಶ. ಡಿಸೆಂಬರ್ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಅತಿ ಕಡಿಮೆ ಉಷ್ಣತೆ ಇರುವ ತಿಂಗಳು. ಫೆಬ್ರವರಿ ತಿಂಗಳಿಂದ ಉಷ್ಣತೆ ಏರತೊಡಗಿ ಮೇ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ 101.5^0ಫ್ಯಾ ವರೆಗೆ ಏರುತ್ತದೆ. ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಸರಾಸರಿ 623 ಮಿಮೀ ಮಳೆ ಬೀಳುತ್ತದೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 31264.28 ಹೆ. ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅರಣ್ಯವಿದೆ. 91908.17 ಹೆ. ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ. ವ್ಯವಸಾಯ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಮಳೆಯನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿದೆ. ಜೋಳ ಮತ್ತು ಸಜ್ಜೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯಬೆಳೆಗಳು. ಹತ್ತಿ, ಗೋದಿ ಮತ್ತು ದ್ವಿದಳಧಾನ್ಯಗಳನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿಲ್ಲ. ಸೇಂಗಾ ಎಣ್ಣೆ ಮತ್ತು ಹಿಂಡಿ ತಯಾರಿಕೆ ಹಾಗೂ ಸುಣ್ಣ ಸುಡುವ ಉದ್ಯಮಗಳು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹಳ್ಳಿಗಳಿಗೆ ವಿದ್ಯುತ್ ಸೌಕರ್ಯ ಇದೆ.

ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ-ಸೊಲ್ಲಾಪುರ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರವಾಗಿ ಹಾದುಹೋಗುತ್ತದೆ. ಬಾದಾಮಿ-ಗುಳೇದಗುಡ್ಡ-ಶಿರೂರು ರಸ್ತೆ, ಬಾದಾಮಿ-ರಾಮದುರ್ಗ ರಸ್ತೆ, ರೋಣ-ಬಾದಾಮಿ-ಬಾಗಲಕೋಟೆ ರಸ್ತೆ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ-ಕೆರೂರು-ಅನಗವಾಡಿ ರಸ್ತೆ-ಇವು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ರಸ್ತೆಗಳು.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಗುಳೇದಗುಡ್ಡ **(ನೋಡಿ)** ಮತ್ತು ಕೆರೂರು **(ನೋಡಿ)** ಪಟ್ಟಣಗಳು. ಬಾದಾಮಿ ರೈಲುನಿಲ್ದಾಣಕ್ಕೆ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಬೇಲೂರು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಹಾಳುಬಿದ್ದಿರುವ ಕೋಟೆ, ಬೇಲೂರಪ್ಪನ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಜಕ್ಕಣಾಚಾರ್ಯ ಕಟ್ಟಿದ್ದೆನ್ನುವ ನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯ ಇವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮ ಚಾಳುಕ್ಯ ರಾಜ ಜಯಸಿಂಹ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ ಮತ್ತು ಅವನ ಸಹೋದರಿ ಅಕ್ಕಾದೇವಿಯ ಶಾಸನವಿದೆ. ಬಾದಾಮಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಚೋಳಚಗುಡ್ಡದಲ್ಲಿ 8ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನವಿದ್ದು ಬನಶಂಕರಿ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಈ ಹಳ್ಳಿ ವೀಳ್ಯದ ಎಲೆಗೆ ಹೆಸರಾದುದು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನಂದಿಕೇಶ್ವರ **(ನೋಡಿ)** ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥಳ. ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲು **(ನೋಡಿ)** ಚಾಳುಕ್ಯ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯ ಸ್ಥಳ.

ಬಾದಾಮಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಬಿಜಾಪುರದಿಂದ 113 ಕಿಮೀ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ-ಸೊಲ್ಲಾಪುರ ರೈಲುಮಾರ್ಗದ ಬಾದಾಮಿ ನಿಲ್ದಾಣಕ್ಕೆ ಸು. 5ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 77,055. ಬಾದಾಮಿ ಪಟ್ಟಣದ ಸನ್ನಿವೇಶ ಬಹು ಸುಂದರವಾದುದು. ನಸುಗೆಂಪು ಮರಳುಕಲ್ಲಿನ ಗುಡ್ಡದ ಗಜಪೃಷ್ಠಾಕಾರದ ಕಣಿವೆಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಅಗಸ್ತ್ಯ ಸರೋವರ ಎಂಬ ವಿಶಾಲವಾದ ಕೆರೆಯ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಈ ಪಟ್ಟಣ ಹಬ್ಬಿದೆ. ಪಟ್ಟಣ ನಗರ ಪಂಚಾಯಿತಿ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಮತ್ತು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳಿವೆ. ರಕ್ಷಿತ ಕುಡಿಯುವ ನೀರು ಸರಬರಾಜು, ಅಂಚೆ, ವಿದ್ಯುತ್, ದೂರವಾಣಿ, ಪ್ರವಾಸಿ ಮಂದಿರಗಳು ಮುಂತಾದ ನಾಗರಿಕ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ.

ಈ ಊರು ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥಳ. ಹಿಂದೆ ಇದಕ್ಕೆ ವಾತಾಪಿ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇತ್ತು. ಇದು 6-8ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ

ಹೆಮ್ಮೆಯ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವಾಗಿ ಮೆರೆದ ಚಾಳುಕ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಗ್ಗಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕೊರೆದಿರುವ ಮತ್ತು ಕಟ್ಟಿದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಹಾಗೂ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳು ಇಂದಿಗೂ ಉಳಿದುಬಂದಿದ್ದು ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯ ಸ್ಥಳವಾಗಿದೆ.

ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲಕ್ಕೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇದು ಬಹುಶಃ ಒಂದು ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಾಣಿಜ್ಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಗ್ರೀಕ್ ಭೂಗೋಳಕಾರ ಟಾಲೆಮಿ (ಸು.150) ತನ್ನ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ಬಾದಾಮಿಯನ್ನೂ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇದನ್ನು ಒಪ್ಪುವ ಹಾಗೆ ಸರೋವರದ ಉತ್ತರ ಬದಿಯ ಗುಡ್ಡದ ಇಕ್ಕಟ್ಟಿನ ಸಂಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಇತಿಹಾಸದ ಪ್ರಾರಂಭಕಾಲದ (ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ. 3ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಮಣ್ಣಿನ ಪಾತ್ರೆಗಳ ಚೂರುಗಳೂ ಮತ್ತು ಆ ಕಾಲದ ಅಥವಾ ಸ್ವಲ್ಪ ಅನಂತರ ಕಾಲದ ಕಟ್ಟಡಗಳ ಅವಶೇಷಗಳೂ ದೊರಕಿವೆ. ಚಳುಕ್ಯ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಒಂದನೆಯ ಪುಲಕೇಶಿಯು ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಕೋಟೆ ಕಟ್ಟುವಾಗಲೇ ಇದು ದೊಡ್ಡ ಪಟ್ಟಣವಾಗಿರಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಇವನ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಈ ಊರನ್ನು ವಾತಾಪ್ಯಧಿಷ್ಠಾನವೆಂದು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನವೆಂದರೆ ರಾಜಧಾನಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ದೊಡ್ಡ ಪಟ್ಟಣವೆಂದೂ ಆಗುವುದು.

ಬಾದಾಮಿ ಗುಹಾಂತರ ದೇವಾಲಯಗಳ ತಾಣ

ಬಾದಾಮಿಯ ಉತ್ತರ ಗುಡ್ಡದ ಬದಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶಾಲ ಬಯಲಿದ್ದು, ಅದರ ಅಂಚಿನ ಗುಡ್ಡದ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಗವಿಗಳಿವೆ. ನಾಲ್ಕು ಗವಿಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ಕಾಲದ್ದು. ಒಂದರಲ್ಲಿ ಮುಶ್ಯದ ರೇಖಾ ಚಿತ್ರವಿದ್ದು ಮತ್ತೊಂದರಲ್ಲಿ ವಿಚಿತ್ರ ಪ್ರಾಣಿಯ ಮತ್ತು ಭೂತ ಸ್ವರೂಪದ ಮನುಷ್ಯನ ಚಿತ್ರಗಳು ಬಿಳಿ–ಕಪ್ಪು ದ್ವಿವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಅಚ್ಚಕಪ್ಪು ಬಣ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಇವೆ. ಈ ಚಿತ್ರಗಳ ವಸ್ತು ಮತ್ತು ಶೈಲಿಯ ಮೇಲೆ ಇದು ಶಿಲಾಯುಗದ ಅಂತ್ಯಭಾಗದ ಕಾಲದ್ದಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಂದ ಸು. 2 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ, ಬಾದಾಮಿ–ಮಹಾಕೂಟದ ಒಳ ರಸ್ತೆಯ ಬಲಬದಿಯ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಗವಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಮ್ಮಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಎಳೆದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಹಾಗೂ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ರೇಖಾಚಿತ್ರಗಳು ಹಾಗೂ ಬಿಳಿಬಣ್ಣದಲ್ಲಿ ಬರೆದ ಒಂದು ಸಾಲಿನ 4–5 ಶತಮಾನದ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳೂ ಇವೆ. ಈ ಗವಿಯಿಂದ ಮತ್ತೆ 3 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಳೀಕವಾಗಿ ಶಿಡ್ಲಫಡಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾದ ಒಂದು ಗವಿಯಲ್ಲೂ ಆನೆ, ಪಕ್ಷಿ ಮುಂತಾದ ಚಿತ್ರಗಳಿವೆ ಮತ್ತು ಇಲ್ಲಿ ನೂತನ ಶಿಲಾಯುಗ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಮೃತ್‍ಪಾತ್ರೆ ಮತ್ತು ಶಿಲಾಯುಧಗಳ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು, ಇದಕ್ಕೂ ಹಿಂದಿನ ಆದಿ ಹಳೆಯ ಶಿಲಾಯುಗದ ಕೆಲವು ಕಲ್ಲಿನ ಉಪಕರಣಗಳನ್ನು ಹಿಂದೆ ಶೋಧಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಬಾದಾಮಿಯ ನೈಋತ್ಯ ಮತ್ತು ಈಶಾನ್ಯ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಸು. 8 ಮತ್ತು 18 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಚೋಳಗುಡ್ಡ ಮತ್ತು ನಂದಿಕೇಶ್ವರದ ಬಳಿಯ ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿ ಪಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಆದಿ ಹಳೆಯ ಶಿಲಾಯುಗದ ಆಯುಧಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಹೀಗೆ ಬಾದಾಮಿ ಪ್ರದೇಶ ಆದಿ ಹಳೆಯ ಶಿಲಾಯುಗದಿಂದಲೂ ಮಾನವನ ನೆಲೆವೀಡಾಗಿದ್ದು, ಮುಂದೆ ಸುಸಂಸ್ಕೃತ ವಾಣಿಜ್ಯಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಹಾ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಕೀರ್ತಿಶಿಖರವನ್ನೇರಿತು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಅನಂತರವೂ ಬಾದಾಮಿ ಆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯ ಉಳಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಮತ್ತು ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಅವಶೇಷಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೆ 1339ರ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ದೊರೆ ಮೊದಲನೆಯ ಹರಿಹರ 2,000 ಮಹಾಜನಗಳಿಗೆ ಬಾದಾಮಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು, ಉತ್ತರದ ಕಡೆಯ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಲು ಆಣತಿ ಮಾಡಿದಂತಿದೆ. ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಕಾಲದವರೆಗೂ ಬಾದಾಮಿ ವಿಜಯನಗರದ ಆಡಳಿತಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟಿದ್ದು, ಅನಂತರ ಆದಿಲ್ ಶಾಹೀ ದೊರೆಗಳ ಕೈಸೇರಿತು. 1746ರಲ್ಲಿ ಸವಣೂರು ನವಾಬ ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಪೇಶವೆಯ ನಡುವೆ ಸಂಧಾನವಾಗಿ ಬಾದಾಮಿಯನ್ನು ಪೇಶವೆಗೆ ಕೊಡಲು ಒಪ್ಪಿಗೆಯಾದರೂ ಪೇಶವೆ ಮತ್ತು ಹೈದರಾಬಾದಿನ ನಿಜಾಮ ಇಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ ಸವಣೂರು ನವಾಬನ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಬಂದಾಗ 1756ರಲ್ಲಿ ಈ ಊರು ಪೇಶವೆಗೆ ಸೇರಿತು. 1778ರಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಬಿಜಾಪುರದ ಕೆಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳೊಡನೆ ಬಾದಾಮಿಯನ್ನು ಹೈದರ್ ಪಡೆದುಕೊಂಡ. 1786ರಲ್ಲಿ ನಾನಾಫಡ್ನವೀಸನ ಕೈಕೆಳಗಿನ ಮರಾಠ ಸೈನ್ಯ ಮತ್ತು ನಿಜಾಮನ ಸೈನ್ಯ ಸೇರಿ ನಾಲ್ಕು ವಾರಗಳ ಕಾಲ ಮುತ್ತಿ ಬಾದಾಮಿಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡವು. 1818ರ ಮರಾಠ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಜನರಲ್ ಮನ್ರೋ ಬಾದಾಮಿಯನ್ನು ಮುತ್ತಿ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. 1840ರಲ್ಲಿ ನರಸಿಂಹ ದತ್ತಾತ್ರೇಯ (ನರಸಿಂಗರಾವ್) ಎಂಬ ಕುರುಡ ತನ್ನ 125 ಅರಬ್ಬರ ದಂಡಿನೊಡನೆ ಬಂದ ಬಾದಾಮಿಯನ್ನು ಮುತ್ತಿ ಲೂಟಿ ಹೊಡೆದು ತಾನೇ ದೊರೆಯೆಂದು ಘೋಷಿಸಿಕೊಂಡ. ಒಂದು ವಾರದ ಒಳಗೇ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸೈನ್ಯ ಬಾದಾಮಿಗೆ ಬಂದು ಇವರನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸೆರೆಹಿಡಿಯಿತು. 1845ರಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆಗಳು ಹಾಳುಬಿದ್ದವು. ಅನಂತರ ಈ ಊರು ಒಂದು ಸಾಮಾನ್ಯ ಸ್ಥಳವಾಯಿತು. ಇಂದು ಬಾದಾಮಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಹಾಳುಬಿದ್ದ ಕೋಟೆಗಳೂ ನಾಲ್ಕು ಗುಹಾಂತರ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಅನೇಕ ಭಗ್ನ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳೂ ಉಳಿದು ಬಂದಿವೆ.

ಕೋಟೆಗಳು : ಬಾದಾಮಿಯ ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದ ಬೆಟ್ಟಗಳ ಮೇಲೆ ಎರಡು ಬಲವಾದ ಕೋಟೆಗಳಿವೆ. ಉತ್ತರದ ಕಡೆಯ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಬಾವನ್ ಬಂಡೆ ಕೋಟೆಯೆಂದೂ ದಕ್ಷಿಣ ಕಡೆಯ ಕೋಟೆಯನ್ನು ರಣಮಂಡಲ ಕೋಟೆಯೆಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಎರಡೂ ಕೋಟೆಗಳ ಮಧ್ಯೆ 300 ಗಜಗಳ ಅಂತರವಿದ್ದು, ಎರಡೂ ನೆಲಮಟ್ಟದಿಂದ ಸು. 240' ಎತ್ತರದಲ್ಲಿವೆ. ಉತ್ತರದ ಕೋಟೆಗೆ ಹೋಗಲು ಊರಿನ ಒಳಗಿನಿಂದ ಮಾರ್ಗವಿದೆ. ಮೇಲೆ ಗುಡ್ಡದ ಅಂಚಿನುದ್ದಕ್ಕೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಹಾಳಾಗಿರುವ ಕೋಟೆಗೋಡೆ ಇದೆ. ಬಾದಾಮಿಯ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಾಸನ ಈ ಕೋಟೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು. ಇದು ಗುಡ್ಡದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಹು ಇಕ್ಕಟ್ಟಾದ ಕಣಿವೆಯಲ್ಲಿ ಎತ್ತರ ಹಾಗೂ ಕಡಿದಾದ ಬಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಇದೆ. ಶ್ರೌತ ವಿಧಿಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಅಶ್ವಮೇಧ ಮೊದಲಾದ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನೂ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭ ಮುಂತಾದ ಮಹಾ ದಾನಗಳನ್ನೂ ಮಾಡಿದ ಚಳುಕ್ಯ ವಲ್ಲಭೇಶ್ವರನು (ಒಂದನೆಯ ಪುಲಕೇಶಿ) ಅನುಕೂಲಕರವಾದ

ಈ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲಿರುವ ವಾತಾಪಿ ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಮೇಲಿಂದಾಗಲಿ ಕೆಳಗಿಂದಾಗಲಿ ಅಭೇದ್ಯವಾದ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಶಕವರ್ಷ 465ರಲ್ಲಿ (543) ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಈ ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಚಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದ್ದೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದಾದ ಕೋಟೆಯ ಭಾಗಗಳು ಉಳಿದು ಬಂದಿಲ್ಲವೆಂದೇ ಹೇಳಬಹುದು. ಮುಂದೆ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ವಿಜಯನಗರ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನರ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಇದನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಲಾಗಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲಿನ ಕೋಟೆ 18ನೆಯ ಶತಮಾನದ್ದು. ಇದು ಫಿರಂಗಿ ಹಾರಿಸಲು ಅನುಕೂಲವಿರುವ ಮತ್ತು ಫಿರಂಗಿ ಹೊಡೆತವನ್ನು ತಡೆಯಬಲ್ಲ ಭದ್ರವಾದ ಕಟ್ಟಡ. ಎರಡೂ ಕೋಟೆಗಳಿಗೆ ಅನೇಕ ಕಲ್ಲುಮೆಟ್ಟಲುಗಳೂ ಕಿರಿದಾದ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರಗಳೂ ಇವೆ. ಕೋಟೆಗೋಡೆಗಳ ನಿರ್ಮಾಣದ ರೀತಿ ಅವುಗಳ ಹೊರಬದಿಯಲ್ಲಿ ಕೊತ್ತಳದ ಆಕಾರ, ಗೋಡೆಯ ಮೇಲೆ ಇರುವ ರಕ್ಷಣಾ ಕಟಾಂಜನದ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಆಯಾಯ ಕಾಲದ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಗಾರೆಯ ಉಪಯೋಗ ಮತ್ತು ಮೇಲಿನ ರಕ್ಷಣಾ ಕಟಾಂಜನ–ಇವು ಹೈದರ್ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಭಾಗಗಳ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ.

ಲಯಣಗಳು : ದಕ್ಷಿಣ ಗುಡ್ಡದ ಕಡಿದಾದ ಉತ್ತರ ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಎದುರಿಗೆ ಕೆಳಗಿರುವ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಪ್ರಶಾಂತವಾದ ಅಗಸ್ತ್ಯತೀರ್ಥದ ರಮ್ಯನೋಟ ಸಿಗುವ ಹಾಗೆ, ಮೇಣಬಸ್ತಿ ಎಂದು ಕರೆಯುವ ನಾಲ್ಕು ಲಯಣಗಳು ಇವೆ. ಇವನ್ನು ಅಸಮ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಮತ್ತೊಂದು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಕೊರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಈ ಲಯಣಗಳಿಗೆ ಹೋಗಲು ಗುಡ್ಡದ ಕೆಳಗಿನಿಂದ ಮೆಟ್ಟಲುಗಳಿವೆ. ಮೆಟ್ಟಲಿನಿಂದ ಏರಿಹೋದಂತೆ ಮೊದಲು ಸಿಗುವುದು ಶೈವ ಲಯಣ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಿನ ಎರಡು ವೈಷ್ಣವ, ಕೊನೆಯದು ಜೈನ. ವೈಷ್ಣವ ಲಯಣಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಒಂದು ನೈಸರ್ಗಿಕ ಗವಿಯಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಅಭಯ ಚಿತ್ರಗಳಿಂದ ಆವೃತವಾದ ಬೋಧಿಸತ್ತ್ವ ಪದ್ಮಪಾಣಿಯ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ.

ಶೈವ ಮತ್ತು ವೈಷ್ಣವ ಲಯಣಗಳು ತಳವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚುಕಡಿಮೆ ಒಂದೇ ವಿಧವಾಗಿದೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದರಲ್ಲೂ ಮುಂದೆ ಆಯತಾಕಾರದ ಮೊಗಸಾಲೆ, ವಿಶಾಲವಾದ ಸಭಾಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು ಇವೆ. ಶೈವ ಲಯಣದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಮೊಗಸಾಲೆಯ ಮುಂದೆ, ಎಡಬದಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ ದಿಕ್ಕಿಗೆದುರಾಗಿ ಒಂದು ಕೋಣೆ ಇದೆ. ವಿಸ್ತಾರದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಲಯಣ ಅತ್ಯಂತ ದೊಡ್ಡದು. ಮುಂಬದಿಯಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಅಥವಾ ಸಭಾಮಂಟಪದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅಥವಾ ನಾಲ್ಕು, ಮಂಟಪದೊಳಗೆ ಎಂಟು ಅಥವಾ ಹದಿನಾಲ್ಕು –ಹೀಗೆ ವಿವಿಧ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಶೈಲಿಯ ಕಂಬಗಳು ಇವೆ. ಸಭಾಮಂಟಪದ ಅಗಲವಾದ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವು ಪದ್ಮದಳ, ಹೂಬಳ್ಳಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಅಲಂಕರಣವುಳ್ಳ ಅರೆಗಂಬದ ಶಾಖೆಗಳ ಚೌಕಟ್ಟಿನಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಈ ಶಾಖೆಗಳ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ದಾನಿಗಳ, ಸ್ತ್ರೀಯರ ಅಥವಾ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಬಾಗಿಲು ಚೌಕಟ್ಟು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಇದರಂತೆಯೇ ಇದ್ದು ಅದರಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಪದ್ಮನಿಧಿಗಳ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಬಾಗಿಲು ಚೌಕಟ್ಟು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಇದರಂತೆಯೇ ಇದ್ದು ಅದರಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಪದ್ಮನಿಧಿಗಳ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಶೈವ ಲಯಣದ ಮೊಗಸಾಲೆಯ ಮುಂಬದಿಯ ಕಂಬಗಳು ಆನೆಯ ತಲೆಯ ಮೇಲಿಟ್ಟ ಹಾಗೆ ತೋರಿಸಿರುವುದು ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಲಕ್ಷಣ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಈ ಎಲ್ಲ ಲಯಣಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಮುಂಬದಿಯಲ್ಲಿ ನಾನಾ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತು ಚೇಷ್ಟೆಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರುವ ಕುಬ್ಜಗಣಗಳ ಸಾಲು ಚಿತ್ರಣವಿದೆ.

ಶೈವ ಲಯಣದಲ್ಲಿ ಹೊರಾಂಗಣದ ಎರಡು ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ಎತ್ತರದ ಶೈವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರು ಮುಂದಿನ ಎಡಕೋಣೆಯ ಒಳಪಕ್ಕಕ್ಕೆ ಕಡಿದಾದ ಬಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕೆತ್ತಿದ ಸಂತೋಷದಿಂದ ಕುಣಿಯುತ್ತಿರುವ ದ್ವಿಭುಜ ಗಣೇಶ, ಮೃದಂಗ ಬಾರಿಸುವವರೊಡನೆ ಸಂಧ್ಯಾ ತಾಂಡವ ನೃತ್ಯಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ಹದಿನೆಂಟು ಬಾಹುಗಳುಳ್ಳ ನಟರಾಜ, ಕೋಣೆಯೊಳಗೆ ದ್ವಿಭುಜ ಗಣೇಶ, ಮಹಿಷಮರ್ದಿನಿ ಮತ್ತು ನವಿಲಿನ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತ ಕಾರ್ತಿಕೇಯನ ಸುಂದರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಹೊರಾಂಗಣದ ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮ ಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹರಿಹರ ಮತ್ತು ಅರ್ಧನಾರೀಶ್ವರರ ಭವ್ಯ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳು, ಜಂತಿಯ ಮೇಲೆ ಗಿರಿಜಾ ಕಲ್ಯಾಣ ಮತ್ತು ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ, ಅಂಡಾಕಾರದ ಪೀಠದ ಮೇಲಿರುವ ಲಿಂಗ, ಛತ್ತಿನಲ್ಲಿ ನಾಗರಾಜ, ವಿದ್ಯಾಧರ ದಂಪತಿಗಳು ಮೊದಲಾದ ಸೊಗಸಾದ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ಗರುಡ ಪ್ರಹ್ಲಾದರೊಡಗೂಡಿದ ನರಸಿಂಹ, ಶಿವಲಿಂಗ ಪೂಜೆಯಲ್ಲಿ ನಿರತನಾದ ಯೋಗಿ, ಪ್ರಿಯಕರ ಪ್ರೇಯಸಿಯರು ಮೊದಲಾದ ಸಣ್ಣಸಣ್ಣ ಚಿತ್ರಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕೊರೆದು ರೂಪಿಸಿದ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ದೊಡ್ಡ ಲಿಂಗವಿದೆ.

ಎರಡನೆಯ ಲಯಣದಲ್ಲಿ ಹೊರಗೆ ಕಮಲಪುಷ್ಪಧಾರಿಗಳಾದ ದ್ವಾರಪಾಲಕ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಮೊಗಸಾಲೆಯ ಪೂರ್ವ–ಪಶ್ಚಿಮ ಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಭೂವರಾಹ ಮತ್ತು ತ್ರಿವಿಕ್ರಮರ ದೊಡ್ಡ ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ. ಈ ಮೂರ್ತಿಗಳ ಮೇಲೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಗರುಡವಾಹನ ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಹತ್ತು ಭುಜಗಳುಳ್ಳ ನಟರಾಜನ ಸಣ್ಣ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪಗಳಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ. ಜಂತಿಯುದ್ದಕ್ಕೂ ಅನಂತಶಯನ, ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು, ಶಿವ, ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರು, ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ, ಸಮುದ್ರಮಥನ, ಕೃಷ್ಣ ಲೀಲೆಗಳು ಮೊದಲಾದ ಹಲವಾರು ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಚಿತ್ರಗಳಿವೆ. ಛತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ರೇಖಾಚಿತ್ರಗಳು ಗರುಡವಾಹನ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಸಭಾಮಂಟಪದ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ಸಾವಿತ್ರಿ ಮತ್ತು ಸರಸ್ವತಿಯರಿಂದ ಕೂಡಿದ ಬ್ರಹ್ಮ, ಶಿವ ಪಾರ್ವತಿ, ಲಕುಳೀಶ, ಕಾರ್ತಿಕೇಯ, ದುರ್ಗಾ ಮುಂತಾದ ಚಿತ್ರಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಈಗ ಮೂರ್ತಿಯಿಲ್ಲ.

ಮೂರನೆಯ ಲಯಣ ಇಲ್ಲಿರುವುದರಲ್ಲೆಲ್ಲ ದೊಡ್ಡದು. ಮೊಗಸಾಲೆಯ ಹೊರಬದಿಯಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟಭುಜಸ್ವಾಮಿ, ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ, ಒಳಗೆ ಅನಂತನ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತ ವಿಷ್ಣು, ಭೂವರಾಹ, ಹರಿಹರ ಮತ್ತು ನರಸಿಂಹ–ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಬೃಹದಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಭವ್ಯವಾಗಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಜಂತಿಯುದ್ದಕ್ಕೂ ಬ್ರಹ್ಮ, ಶಿವ, ವಿಷ್ಣು, ಸಮುದ್ರಮಥನ, ಗರುಡನು ಅಮೃತಕ್ಕೋಸ್ಕರ ನಡೆಸಿದ ಹೋರಾಟ, ಆನೆ ಕುದುರೆ ಸವಾರರು, ಕೃಷ್ಣಲೀಲೆಗಳ ಸಣ್ಣ ಚಿತ್ರಪಟ್ಟಿಕೆಗಳು ಇವೆ. ಅಡ್ಡಛತ್ತಿನ ಮೇಲೆ ಗಣಗಳೊಡನೆ ವೃಷಭವಾಹನ, ಶಿವ–ಪಾರ್ವತಿ, ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರೊಡನೆ ವಿಷ್ಣು, ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಪಾಲಕರು ಮತ್ತು ಋಷಿಗಳೊಡನೆ ಬ್ರಹ್ಮ ಈ ಚಿತ್ರಗಳಿವೆ. ಲಯಣದ ಒಂದು ಮೊಗಸಾಲೆಯ ಮುಂಭಾಗದ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಾರ್ತಿಕೇಯ ಸಹಿತ ಶಿವ–ಪಾರ್ವತಿ, ಅರ್ಧನಾರೀಶ್ವರ, ರತಿ–ಮನ್ಮಥ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಪ್ರಿಯಕರನ ನಿರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರೇಯಸಿಯರು, ಅಲಂಕಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವ ಕನ್ನಿಕೆಯರು ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಮನೋಹರವಾದ ಮದನಿಕೆ ವಿಗ್ರಹಗಳೂ ಇರುವುದು ಇಲ್ಲಿಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಮೊಗಸಾಲೆಯ ಕಪೋತದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗುಡಿಗೆ ಎದುರಾಗಿ ಗರುಡನ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಸಭಾಂಗಣದ ಛತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕಾರ್ತಿಕೇಯ, ವರುಣ, ಯಮ, ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾಧರರ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಈಗ ಮೂಲಮೂರ್ತಿಯಿಲ್ಲ.

ಈ ಲಯಣದಲ್ಲಿ ಗರುಡನ ಶಿಲ್ಪದ ಬಲಭಾಗಕ್ಕೆ ಕೆಲವು ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳೂ ಉಳಿದುಬಂದಿವೆ. ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ನೃತ್ಯ ಪ್ರದರ್ಶನ,

ರಾಜನ ಸಭೆ, ಒಬ್ಬ ಭವ್ಯ ರಾಜಪುರುಷನನ್ನು ಆಕಾಶಗಾಮಿ ಅಪ್ಸರೆಯರು ನೋಡಿ ಮೆಚ್ಚಿಗೆ ಸೂಚಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಈ ಮೂರು ದೃಶ್ಯಗಳನ್ನು (ಬಹು ಪ್ರಯಾಸದಿಂದ) ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಚಿತ್ರರಚನೆಗೆ ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಮಾಡಿದ ವಿವಿಧ ಕೆಂಪು, ಕಂದು, ಕಪ್ಪು, ನೀಲಿ, ಹಸುರು ಮತ್ತು ಹಳದಿ ಬಣ್ಣಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳು ಪ್ರಬುದ್ಧ ಶೈಲಿಯ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಕಲಾಕೃತಿಗಳು. ಆದರೆ ಬಹಳಷ್ಟು ಹಾಳಾಗಿವೆ. ಮೊಗಸಾಲೆಯ ಛತ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗೂ ವಿವಿಧ ಬಣ್ಣಗಳನ್ನು ಬಳಿಯಲಾಗಿದೆ.

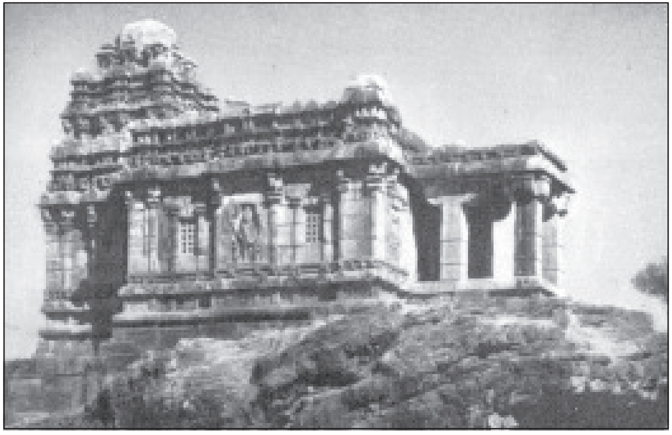

ಮಾಲೆಗಿತ್ತಿ ಶಿವಾಲಯ

ಈ ಲಯಣದಲ್ಲಿರುವ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಾಸನವು ಚಳುಕ್ಯ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಒಂದನೆಯ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮನ ತಮ್ಮ ಮಂಗಲೀಶ ಈ ಲಯಣವನ್ನು ಶಕವರ್ಷ 500ರಲ್ಲಿ ಮಾಡಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ; ಆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ 16 ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೂ ಮತ್ತು ಪರಿವ್ರಾಜಕರಿಗೂ ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಸತ್ರದಲ್ಲಿ ಭೋಜನಕೋಸ್ಕರ ಮತ್ತು ನಾರಾಯಣ ಬಲಿ ಎಂಬ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕರ್ಮವನ್ನು ನಡೆಸಲು ಲಞ್ಜಗೇಶ್ವರ (ಈಗಿನ ನಂದಿಕೇಶ್ವರ) ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಈ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದಾನಮಾಡಿದ ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಲಯಣದ ಮುಂಬದಿಯ ಕಪೋತದ ಒಳಬದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಗರುಡನ ಶಿಲ್ಪದ ಮೇಲೆ ಶ್ರೀ ನೆಲವಳ್ಕೆ ಎಂದಿದೆ. ಇದು ಶಿಲ್ಪಿಯ ಅಥವಾ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದವರ ಹೆಸರಿರಬಹುದು. ಲಯಣದ ಹೊರಗೆ ಎಡಭಾಗದ ಬುಡದಲ್ಲಿ ದಿಂಡಿನ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಕನ್ನಡ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಮಂಗಲೀಶ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ವಿಷ್ಣುದೇವರ ಕಲ್ಮನೆಗೆ ಹೂವನ್ನು ಪೂರೈಸುವ ಮಾಲಾಕಾರನಿಗೆ ಲಂಜಿಗೇಸರ ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಧವೀಸ ಪ್ರಮಾಣದ ಆಯುವನ್ನು ಕೊಟ್ಟ ವಿಷಯವಿದೆ.

ನಾಲ್ಕನೆಯದಾದ ಜೈನ ಲಯಣದಲ್ಲಿ ಮೊಗಸಾಲೆ, ಆಯತಾಕಾರದ ಇಕ್ಕಟ್ಟಾದ ಅಂಕಣ ಮತ್ತು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಿವೆ. ಅಂಕಣದ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕಂಬಗಳಿವೆ. ಒಳಗೆ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಮೊಗಸಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಮುಂಬದಿಯಲ್ಲಿ ಸಿಂಹದ ತಲೆಯ ಮೇಲಿಟ್ಟ ಹಾಗೆ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳಿವೆ. ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಚೌಕಟ್ಟು ವಿವಿಧ ಶಾಖೆಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಮೊಗಸಾಲೆಯ ಮುಂದಿನ ಕಪೋತದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕುಬ್ಜನ (ಪ್ರಾಯಶಃ ಕುಬೇರ) ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಛತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಗಂಧರ್ವ ದಂಪತಿಗಳ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಮುಂದೆ ಎಡಬದಿಗೆ, ತೀರ್ಥಂಕರ ಮತ್ತು ಒಬ್ಬ ಭಕ್ತಳ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳ ಕೆಳಗಿರುವ ಸು. 12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕನ್ನಡ ಶಾಸನ ಅತ್ತಿಮಬ್ಬೆಯಂಥ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪರಮ ಜೈನ ಧರ್ಮಿಷ್ಠೆ ಜಕ್ಕವ್ವೆ ಸಲ್ಲೇಖನ ವ್ರತದಿಂದ ಮರಣ ಹೊಂದಿದಳೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಮೊಗಸಾಲೆಯೊಳಗಿನ ಎದುರುಬದರಿನ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಬಾಹುಬಲಿ ಮತ್ತು ಯಕ್ಷಯಕ್ಷಿಯರ ಸಹಿತ ಸುಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನ ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳ ಬಲಬದಿಗೆ ಮತ್ತು ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೂ ತೀರ್ಥಂಕರರ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಜಿನಬಿಂಬಗಳನ್ನೂ ಯಕ್ಷಯಕ್ಷಿಯರನ್ನೂ ಕಟೆಯಲಾಗಿದೆ. ಅಂಕಣದ ಎದುರು ಬದರಿನ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಮಹಾವೀರ ತೀರ್ಥಂಕರ ಹಾಗೂ ಇವುಗಳ ಕೆಳಗೆ ಆನೆ ವಾಹನವುಳ್ಳ ಮಾತಂಗ ಯಕ್ಷನ, ಸಿದ್ದಾಯಿನಿ ಯಕ್ಷಿಯ ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೊರಗೋಡೆಯ ಮೇಲೆ ತೀರ್ಥಂಕರ ಮತ್ತು ಕುಕ್ಕುಟ ಸರ್ಪವಾಹನವುಳ್ಳ ಪದ್ಮಾವತಿ ಯಕ್ಷಿಯರ ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯೊಳಗೆ, ಹಿಂಬದಿಯ ಗೋಡೆಯ ಮೇಲೆಯೇ ಕೆತ್ತಿದ ಸಿಂಹಪೀಠಸ್ಥ ಮಹಾವೀರನ ದೊಡ್ಡ ಮೂರ್ತಿಯಿದೆ.

ಮೂರನೆಯ ಲಯಣದಲ್ಲಿರುವ ಮಂಗಲೀಶನ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷ್ಣುಲಯಣವನ್ನು ಶಕವರ್ಷ 500 ರಲ್ಲಿ ಮಾಡಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಕಾಲ 578. ಕಾಲಮಾನದಲ್ಲಿ ಈ ಲಯಣವೇ ಮೊದಲನೆಯದೆಂದೂ ಜೈನ ಲಯಣ ಸು. 8ನೆಯ ಶತಮಾನದ್ದಾಗಿ ಕೊನೆಯದೆಂದೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಶೈವ ಗುಹಾಲಯವೇ ಮೊದಲನೆಯದು; ಅನಂತರ 2,3,4ನೆಯವನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮಾಡಲಾಯಿತು ಎಂಬುದು ಇನ್ನೊಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಜೈನ ಲಯಣವೇ ಎಲ್ಲದಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಚೀನವಾಗಿದ್ದು ಪ್ರಾಯಶಃ 6ನೆಯ ಶತಮಾನದ್ದು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಇದೆ. ನೈಸರ್ಗಿಕ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿರುವ ಬೌದ್ಧ ಶಿಲ್ಪವು ಪ್ರಾಯಶಃ 5–6ನೆಯ ಶತಮಾನದ್ದು.

ಕಟ್ಟಿದ ದೇವಾಲಯುಗಳು: ಉತ್ತರಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ಮೂರು ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಅವು ಮಾಲೆಗಿತ್ತಿ ದೇವಾಲಯ, ಕೆಳಗಿನ ಶಿವಾಲಯ ಮತ್ತು ಮೇಲಿನ ಶಿವಾಲಯ. ಕೆಳಗಿನ ಶಿವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಗರ್ಭಗುಡಿ ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿದೆ. ಮೊದಲಿಗೆ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಪಥವಿದ್ದು ಅದು ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದುಹೋಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಮೇಲೆ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ಶಿಖರವಿದೆ. ಇದರ ಮೊದಲನೆಯ ತಳವು ಗರ್ಭಗುಡಿಯಷ್ಟೇ ದೊಡ್ಡದಿರುವುದು ಮತ್ತು ಸ್ತೂಪಿಯ ನಾಲ್ಕು ಮೂಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡೆರಡು ದೇವತೆಗಳ ಶಿಲ್ಪಗಳಿರುವುದು ಈ ದೇವಾಲಯದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಬಾಗಿಲು ಚೌಕಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಹೂಬಳ್ಳಿ ಮೊದಲಾದ ಚೆಲುವಾದ ಶಾಖೆಗಳಿವೆ. ಬುಡದಲ್ಲಿ ದಂಡಧಾರಿಗಳಾಗಿ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ಕುಬ್ಜ ದ್ವಾರಪಾಲಕನ ಚಿತ್ರವಿದೆ. ಒಳಗೆ ಅಂಡಾಕಾರದ ಪದ್ಮಪೀಠವಿದ್ದು ಅದರಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನಿಡಲು ಅನುಕೂಲವಾದ ಗುಳಿ ಇದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯ ಮೂಲತಃ ಗಣೇಶನದಾಗಿರಬಹುದೆಂದು ಶಂಕಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಕಲ್ಲುಮಂಟಪಗಳಿವೆ.

ಮೇಲಿನ ಶಿವಾಲಯದಲ್ಲಿ, ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾ ಪಥದಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿದ ಗರ್ಭಗುಡಿ, ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಗಂಬವುಳ್ಳ ಸಭಾಮಂಟಪ ಇವೆ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಮುಖಮಂಟಪವಿದ್ದು ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಮೇಲೆ ನಾಗರಶೈಲಿಯ ಶಿಖರವಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಶಿವಾಲಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಹಾಗೆ ಇದರ ಮೊದಲನೆಯ ತಳವು ಗರ್ಭಗುಡಿಯಷ್ಟೇ ಗಾತ್ರದ ಒಂದು ಕೋಣೆಯಂತಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣಲೀಲಾ ಕಥೆಗಳ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಈ ಚಿತ್ರ ಪಟ್ಟಿಕೆಯ ಮೇಲೆ ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಹೊರಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ, ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿಗೆದುರಾಗಿ ಒಂದೊಂದು ದೇವಕೋಷ್ಠವಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಗೋವರ್ಧನಧಾರಿ ಕೃಷ್ಣ, ಕಾಳಿಂಗ ಮರ್ದನ ಮತ್ತು ಆರು ಕೈಗಳುಳ್ಳ ಉಗ್ರನರಸಿಂಹನ ಚೆಲುವಾದ ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಈಗ ಮೂರ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಬಾಗಿಲ ಚೌಕಟ್ಟು ಸರಳವಾಗಿದ್ದು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಒಡೆದುಹೋಗಿದೆ. ಸಭಾಮಂಟಪ

ಮತ್ತು ಎಡಬದಿಯ ಮತ್ತು ಮುಂಭಾಗದ ಗೋಡೆಗಳು ಮತ್ತು ಮುಖಮಂಟಪ ಬಿದ್ದುಹೋಗಿವೆ. ಇದು ಮೂಲತಃ ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದ್ದಿರಬಹುದೆಂದು ತರ್ಕಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಮಾಲೆಗಿತ್ತಿ ಶಿವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗುಡಿ, ಸಭಾಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಮುಖಮಂಟಪಗಳಿವೆ. ಶಿಖರ ದ್ರಾವಿಡಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದರ ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಜಗತಿ, ಉಪಾನ, ಕುಮುದ, ಕೂಡುವರಿ–ಹೀಗೆ ಕೆಲವು ಅಡ್ಡ ಮಡಿಕೆಗಳಿವೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಕುಬ್ಜ ಗಣಗಳ ಚಿತ್ರ ಪಟ್ಟಿಕೆ ಇದೆ. ಸಭಾಮಂಟಪದ ಹೊರಗೋಡೆಯ ದೇವಕೋಷ್ಠಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ, ಶಿವನ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಬಲು ಚೆಲುವಾದ ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ. ಕೆಳಭಾಗ ಕುದುರೆ, ಮೇಲ್ಭಾಗ ಹೆಣ್ಣಿನ ಆಕೃತಿಯುಳ್ಳ ಒಬ್ಬ ಕಿನ್ನರಿಯ ತಲೆಗೂದಲನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದು ಅವಳ ಬೆನ್ನನ್ನು ತನ್ನ ಎಡಗಾಲಿನಿಂದ ತುಳಿಯುತ್ತಿರುವ ಒಂದು ದೇವತೆಯ ಅಪರೂಪದ ಶಿಲ್ಪವೊಂದು ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಒಳಗೆ ಬಲಬದಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದು ಸೂರ್ಯನು ಛಾಯಾದೇವಿಯನ್ನು ಛಡಿಸುತ್ತಿರುವುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡಲಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಬಾಗಿಲು ಚೌಕಟ್ಟಿನ ಅಡ್ಡಶಾಖೆಯ ಮೇಲೆ ನಟರಾಜನ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಒಳಗೆ ಪೀಠಸ್ಥ ಲಿಂಗವಿದೆ. ಆದರೆ ಲಿಂಗವು ಅನಂತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದ್ದೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ದ್ವಾರಪಾಲಕರು ಪ್ರಾಯಶಃ ದಂಡ, ಪಿಂಗಳರೆಂದೂ ಈ ದೇವಾಲಯವು ಮೂಲತಃ ಸೂರ್ಯನದೆಂದೂ ತರ್ಕಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ಆರ್ಯಮಿಂಚಿ ಉಪಾಧ್ಯಾಯನು ಕಟ್ಟಿದನೆಂದು ಇದರಲ್ಲಿಯ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ (ಮಾಲೆಗಿತ್ತಿ ಶಿವಾಲಯದ ಮುಖಮಂಟಪದ ಒಂದು ಕಂಬದ ಮೇಲೆ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಒಂದು ಶಾಸನವಿದ್ದು ಅದರಲ್ಲಿ ಸದಾಶಿವರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣನಾಯಕನು ಕೊತ್ತಳ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ).

ಶೈಲಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಮೇಲಿನ ಮತ್ತು ಕೆಳಗಿನ ಶಿವಾಲಯಗಳು 6ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆದಿಭಾಗವು ಮತ್ತು ಮಾಲೆಗಿತ್ತಿ ಶಿವಾಲಯ 7ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯ ಭಾಗದ್ದು ಎಂದು ತೋರುತ್ತದೆ.

ಈಗಿನ ಊರಿನ ಒಳಗೆ ಜಂಬುಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇದು ಮೂಲತಃ ಬ್ರಹ್ಮ ವಿಷ್ಣು ಮಹೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ. ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಮುಖಮಂಟಪ, ಸಭಾಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಸಭಾಮಂಟಪದ ಮೂರು ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಗರ್ಭಗೃಹ ಇವೆ. ಈಗ ತಿಳಿದಿರುವಂತೆ ಬಹುಶಃ ಇದೇ ಕರ್ನಾಟಕದ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲ ಮಾದರಿಯ ದೇವಾಲಯ. ಇದರ ಬಾಗಿಲು ಚೌಕಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಛತ್ತಿನ ಮೇಲೆ ಆಕರ್ಷಕ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿವೆ. ಬಾಗಿಲು ಚೌಕಟ್ಟಿನ ಅಡ್ಡಪಟ್ಟಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾಗಶಾಖೆಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ ಗರುಡನ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವೂ ಚೌಕಟ್ಟಿನ ಶಾಖೆಗಳ ಬುಡದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರೊಡನೆ ಗಂಗೆ–ಯಮುನೆಯರ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪಗಳೂ ಇವೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಗಳ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾಯಶಃ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಇಟ್ಟಿಗೆ–ಗಾರೆಯ ಶಿಖರವಿದೆ. ಹದಿನಾಲ್ಕು ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಾರಂಗತರಾದ ಅನೇಕ ಸಾವಿರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಂದ ಶೋಭಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ವಾತಾಪಿ ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯ ಸತ್ಯಾಶ್ರಯನ (696–733) ತಾಯಿಯಾದ ವಿನಯವತಿಯು ಶಕವರ್ಷ 621ರ ಜೇಷ್ಠ ಹುಣ್ಣಿಮೆಯಂದು (699 ಮೇ 20) ಕಟ್ಟಿಸಿ, ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು, ಮಹೇಶ್ವರ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನೂ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ, ಕೆಲವು ಸುಂಕಗಳನ್ನೂ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದಾನಮಾಡಿದಳೆಂದು ಇಲ್ಲಿನ ಒಂದು ಕನ್ನಡ ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಸು. 8ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಇನ್ನೆರಡು ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಒಂದು, ಮಹಾಚತುರ್ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಾರಂಗತರಾದ ಎರಡು ಸಾವಿರ ಸಮುದಾಯವು ಅದೇ ಊರಿನ ಸಮ್ಮಗಾರರ ಕವಳ್ತೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟಿರುವುದಾಗಿಯೂ ಇದನ್ನು (ಅವರ ಪ್ರಮುಖನಾದ) ನಿಡಿಯಮಾರ ಪಡೆದನೆಂದೂ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಮತ್ತೊಂದರಲ್ಲಿ, ಪರದರ (ವರ್ತಕರ) ಪನ್ದೆಮಿರಿಯನನ್ನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಎದುರಿಸುವವನು ತನ್ನ ತಲೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುವನು ಎಂದು ಅವನ ಶೌರ್ಯವನ್ನು ಬಣ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಮೂರನೆಯ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿರುವ ಶೇಷಶಾಯಿ ವಿಷ್ಣು

ಅಗಸ್ತ್ಯತೀರ್ಥದ ಪೂರ್ವದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ನಾಲ್ಕೈದು ಸಣ್ಣ–ದೊಡ್ಡ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ದೊಡ್ಡದು ದ್ವಿತಳ ನಾಗರ ವಿಮಾನ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿ, ಸಭಾಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಮುಖಮಂಟಪಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪವನ್ನು ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದು ಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲದ ತೀರ ಸರಳ ಕಟ್ಟಡ. ದ್ವಾರಪಾಲಕರಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಅನಂತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೊಡೆದು ತೆಗೆಯಲಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯ ಸು. 8ನೆಯ ಶತಮಾನದ್ದು. ಶ್ರೀ ಪೈಂಗರ ಶ್ರೀಧರ ಭೂತೇಶ್ವರ ಭಟಾರರಿಗೆ 8 ಮತ್ತರ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟ

ವಿಷಯ ಇದರಲ್ಲಿಯ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಮುಂಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಕರಿಯವರಿಯಮ್ಮನ ಸ್ಥಾನದ ದೀವಿಗೆ ಎಂದಷ್ಟೇ ಇರುವ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನವೂ ಇಲ್ಲಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಇರುವ ಮತ್ತೊಂದು ದೇವಾಲಯ ಮೂಲತಃ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲದ್ದು. ಅನಂತರ ಸ್ವಲ್ಪ ಅಸ್ತವ್ಯಸ್ತವಾಗಿ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಲಕುಳೀಶನ ಮೂರ್ತಿ ಇದೆ. ಇದು ಪ್ರಾಯಶಃ 7–8ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅಪರೂಪದ ದುಂಡುಶಿಲ್ಪ. ಉಳಿದೆಲ್ಲ ದೇವಾಲಯಗಳೂ 10–12ನೆಯ ಶತಮಾನದವು.

ಅಗಸ್ತ್ಯತೀರ್ಥದ ದಕ್ಷಿಣದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಸು. 10–12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಎರಡು ದೊಡ್ಡ ಮತ್ತು ಎರಡು ಸಣ್ಣ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ದೊಡ್ಡ ದೇವಾಲಯಗಳ ಶಿಖರ ಕದಂಬ ನಗರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮೂಲತಃ ವಿಷ್ಣುದೇವಾಲಯ. ಇದರ ಮುಖಮಂಟಪ ಬಿದ್ದುಹೋಗಿದೆ. ಮತ್ತೊಂದರಲ್ಲಿ ಮುಖಮಂಟಪ, ಸಭಾಮಂಟಪ, ಅಂತರಾಳ ಮತ್ತು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಿವೆ. ಇದು ಶಿವದೇವಾಲಯ.

ಅಗಸ್ತ್ಯತೀರ್ಥದ ಪಶ್ಚಿಮ ದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯ ಒಂದು ಹಾಳುಬಿದ್ದ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇದನ್ನು ಸ್ಥಳೀಕವಾಗಿ ಎಲ್ಲಮ್ಮ ದೇವಾಲಯವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದರಲ್ಲಿರುವ ಚಾಳುಕ್ಯ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲನ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಯೋಗೀಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಇದರ ಮುಖಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಸಭಾಮಂಟಪದ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗ ಬಿದ್ದುಹೋಗಿವೆ. ಇದರ ಶಿಖರ ನಾಗರಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದರ ಸುಕನಾಸಿಯ ಮುಂಬದಿಯಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನಸ್ಥ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಬಹುಶಃ ಈ ದೇವಾಲಯ ಮೂಲತಃ ಯೋಗೀಶ್ವರನೆಂದು ಕರೆಯಲಾದ ವಿಷ್ಣು ದೇವಾಲಯವಾಗಿರಬೇಕು. ಇದರ ಸಮೀಪದಲ್ಲೆ ದತ್ತಾತ್ರೇಯ, ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರದಲ್ಲಿ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಮತ್ತು ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಮೊದಲನೆಯದು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದೆಲ್ಲವೂ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದರಲ್ಲೂ ಮೊದಲು ಗರ್ಭಗುಡಿ, ಅಂತರಾಳ, ಸಭಾಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಮುಖಮಂಟಪಗಳಿದ್ದವು. ಈ ದೇವಾಲಯಗಳೆಲ್ಲಾ ಯಾವ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳ ಅಲಂಕರಣಗಳಿಲ್ಲದೆ ತೀರಾ ಸರಳವಾಗಿವೆ. ದತ್ತಾತ್ರೇಯನ ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಪೂಜೆಗೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವ ದತ್ತಾತ್ರೇಯನ ಮೂರ್ತಿಮಾತ್ರ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದ ಒಂದು ಉತ್ತಮ ಕಲಾಕೃತಿ. ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿರುವ ಚತುರ್ಭುಜ ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿಯ ಕೆಳಗಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳು ಧ್ಯಾನಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಮೇಲಿನ ಬಲ ಎಡಗೈಗಳಲ್ಲಿ ಚಕ್ರ ಶಂಖಗಳಿವೆ. ಮಕರ ತೋರಣ ಮತ್ತು ಸಿಂಹಲಲಾಟವುಳ್ಳ ಪ್ರಭಾವಳಿಯ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಹತ್ತು ಅವತಾರಗಳ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಚಿತ್ರಗಳಿವೆ. ಪೀಠದ ಮುಂಬದಿಯಲ್ಲಿ ಗರುಡ, ನಂದಿ ಮತ್ತು ಹಂಸಗಳ ಚಿತ್ರಗಳಿವೆ. ಈ ಮೂರ್ತಿ ಮೂಲತಃ ಯೋಗೀಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ್ದಾಗಿದ್ದು, ಅದು ಹಾಳಾದ ಮೇಲೆ ಈಗಿನ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಸ್ಥಳಾಂತರವಾಗಿರಬೇಕು.

ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದ ಹತ್ತಿರ ಪ್ರಸನ್ನವೆಂಕಟದಾಸರ (1680–1752) ಕಟ್ಟೆಯಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅವರು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬ ನಂಬುಗೆಯಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರಕಾಲದ ಒಂದು ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇದು ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲಿ ಮಸೀದಿಯಾಗಿ ಬದಲಾವಣೆಗೊಂಡಿದ್ದು ಈಗಲೂ ಹಾಗೆಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಅಗಸ್ತ್ಯತೀರ್ಥದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ಒಂದು ಬಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಮೊದಲಿದ್ದ ಚಾಳುಕ್ಯ ಕಾಲದ ಒಂದು ಶಾಸನದ ಮೇಲೆ ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು, ಶಿವ, ಗಣೇಶ, ಮಹಿಷ ಮರ್ದಿನಿಯ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಕಡೆಯಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಮುಂದೆ ಇನ್ನೊಂದು ಬಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಅನಂತಶಯನನ ಮೂರ್ತಿಯೊಂದಿದ್ದು ಅದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಕಲ್ಲಿನ ಗುಡಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಅದರ ಸಮೀಪದಲ್ಲೇ ಒಂದು ನೈಸರ್ಗಿಕ ಗವಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮರದ ಬುಡದಲ್ಲಿ ಸಿಂಹಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಧ್ಯಾನಾಸಕ್ತನಾದ ಮಹಾರಾಜನಂತಿರುವ ಮಹಾಪುರುಷನ ಭವ್ಯವಾದ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಇದರ ಬಲಕ್ಕೆ ಒಬ್ಬ ಯೋಗಿಯ ಸಣ್ಣ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಇದನ್ನು ಸ್ಥಳೀಕವಾಗಿ ಕೋಷ್ಠರಾಯನೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಪ್ರಾಯಶಃ ಒಂದನೆಯ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮ ಮತ್ತು ಜೈನಧರ್ಮದ ಜೀವಂತಸ್ವಾಮಿ ಇರಬಹುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡಲಾಗಿದೆ.

ಲಯಣಗಳ ಹತ್ತಿರ ಒಂದು ಎತ್ತರದ ಭವ್ಯ ಹಾಗೂ ಸರಳವಾದ ಗುಮ್ಮಟ ಇದೆ. ಇದು ಹೈದರ್–ಟಿಪ್ಪು ಕಾಲದ್ದು.

ಈ ವಾಸ್ತು ಅವಶೇಷಗಳು ಮತ್ತು ತತ್ಸಂಬಂಧಿತ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲದೆ ಬಾದಾಮಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಇತರ ಶಾಸನಗಳೂ ಇವೆ. ಅಗಸ್ತ್ಯ ಸರೋವರದ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಗುಡ್ಡದ ಬುಡದಲ್ಲಿ ಮೇಗಣ ಕೋಟೆಗೆ ಹೋಗುವ ಬಾಗಿಲಿನ ಎದುರಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪದೂರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಒಂದು ಬಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕಂಚಿಯ ಪಲ್ಲವ ಅರಸ ಮಹಾಮಲ್ಲನ (ಒಂದನೆಯ ನರಸಿಂಹವರ್ಮ) ಕಾಲದ ಗ್ರಂಥಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ ಬರೆದ ಒಂದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಾಸನವಿದೆ. ಆ ಚಕ್ರವರ್ತಿ 642ರಲ್ಲಿ ಬಾದಾಮಿಯನ್ನು ಗೆದ್ದಾಗ ಈ ಶಾಸನವನ್ನು ಬರೆಸಿದ. ಬತ್ತೇರಪ್ಪನ ಗುಡಿಯ ಹತ್ತಿರ ಬಿದ್ದಿದ್ದ ಒಂದು ಒಡೆದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಬರೆಸಿದ. ಬತ್ತೇರಪ್ಪನ ಗುಡಿಯ ಹತ್ತಿರ ಬಿದ್ದಿದ್ದ ಒಂದು ಒಡೆದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಮೇಧಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ ಅವಭೃತಸ್ನಾನ ಮಾಡಿದ ಇಮ್ಮಡಿ ಪುಲಕೇಶಿಯ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ (ಈಗ ಈ ಶಾಸನವನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕನ್ನಡ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರಿಸಲಾಗಿದೆ). ಉತ್ತರ ಗುಡ್ಡದ ಪೂರ್ವದ ಕಡಿದಾದ ಬದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಶಾಸನ ಕಪ್ಪೆ ಅರಭಟ್ಟನ ಶಾಸನವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇದು ತ್ರಿಪದಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲೇ ಈ ಛಂದಸ್ಸಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಮಾದರಿಯಾಗಿದೆ. ಕಪ್ಪೆ ಅರಭಟ್ಟನ ಕಲಿತನ, ಸ್ವಾಭಿಮಾನ ಹಾಗೂ ಮಾನವೇ ಶೀಲವಂತನಿಗೆ ಪ್ರಾಣ ಎಂಬ ಆದರ್ಶ ಇವನ್ನು ಓದುಗನ ಮನಮುಟ್ಟುವಂತೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಆದರ್ಶತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಎರಡುಸಾಲು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿದೆ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಈ ಶಾಸನ 7ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅಂತ್ಯಭಾಗದ್ದು.

ಬಾದಾಮಿಯ ಈಶಾನ್ಯದಿಕ್ಕಿಗೆ ಮಹಾಕೂಟಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಹಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸಿಬಾರ ಕಟ್ಟೆಯ ಹತ್ತಿರ ಬಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಮೂರು ನಾಲ್ಕು ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳ ಸಮೀಪದಲ್ಲೆ ಗಣೇಶ, ಶಿವಲಿಂಗ, ನಾಗರಾಜನ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ವಿನ(ನಾ)ಯಕ ಮತ್ತು ಫಣೀಂದ್ರ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಧರ್ಮಣ್ಣನೆಂಬುವನು ಮಾಡಿಸಿದ ವಿಷಯವಿದೆ. ಮತ್ತೊಂದರಲ್ಲಿಯೂ ಇವನೇ ಗಣಪತಿ ಮತ್ತು ನಾಗಕುಮಾರ ಪ್ರತಿಮೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದನೆಂದಿದೆ. ಇನ್ನೊಂದರಲ್ಲಿ ಈ ಗುಡ್ಡದ ಪ್ರಕೃತಿ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಸುಂದರವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಬಹುಪ್ರಿಯನ್, ಶ್ರೀಗೋಇನ್ದ, ವಿಪ್ರನ್, ಶ್ರೀಅಕ್ಷರಮೇರು, ಶ್ರೀಗುಣಪಾಲನ್, ಶ್ರೀಪ್ರಸನ್ನಬುದ್ಧಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಕೇವಲ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಹೆಸರು ಸೂಚಿಸುವ ಒಂದೊಂದು ಸಾಲಿನ ಶಾಸನಗಳು ಹಲವಾರು ಇವೆ.

ಪೂರ್ವದಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯಗಳ ಗುಂಪಿನಿಂದ ಮತ್ತೆ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಗುಡ್ಡದ ಕಣಿವೆ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹೋದರೆ ಮೇಲೆ ಬಲಬದಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ನೈಸರ್ಗಿಕ ಗವಿ ಮತ್ತು ನೀರಿನ

ಹೊಂಡ ಇವೆ. ಈ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಅರಳೀತೀರ್ಥ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇದರಲ್ಲಿ ಶಿವ, ಸೂರ್ಯ, ಅನಂತಶಯನ, ನರಸಿಂಹ, ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಮೊದಲಾದ ಉಬ್ಬುಚಿತ್ರಗಳಿದ್ದು ಸು. 15ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಒಂದು ನಾಗರಿಲಿಪಿಯ ಶಾಸನವಿದೆ. ಹಾರಿತಿ ಗೋತ್ರದ ರವಿ ತ್ರಿದಂಡಿಗೆ ಒಲಿದು ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಕೊಲ್ಲಾಪುರದಿಂದ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದಳೆಂದು ಆ ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಬಾದಾಮಿಯಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ಪುರಾತತ್ತ್ವ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣ ಶಾಖೆ ಒಂದು ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಶಿಡ್ಲಫಡಿಯ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ಅವಶೇಷಗಳುಳ್ಳ ನೈಸರ್ಗಿಕ ಗವಿಯ ಒಂದು ಮಾದರಿಯನ್ನೂ ವೈಷ್ಣವ ಲಯಣದ ವರ್ಣಚಿತ್ರದ ಒಂದು ಪ್ರತಿಯನ್ನೂ ಮತ್ತು ಇಲ್ಲಿಯ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲಿನ ಚೆಲ್ಲಾಪಿಲ್ಲಿಯಾಗಿ ಬಿದ್ದಿದ್ದ ಭಗ್ನ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಂಗ್ರಹವನ್ನೂ ಇಡಲಾಗಿದೆ. ಯುನೆಸ್ಕೊ ಇಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ವಿಶ್ವ ಪರಂಪರಾ ನಿರ್ಮಾಣಗಳಾಗಿ ಮನ್ನಣೆ ನೀಡಲು ಚಿಂತಿಸಿದೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಪ್ರವಾಸೋದ್ಯಮ ಇಲಾಖೆಯೂ ಇತ್ತ ಹೆಚ್ಚು ಗಮನಹರಿಸಿದೆ. **(ಎ.ಎಸ್.)**

ಬಾಬಾಬುಡನ್‌ಗಿರಿ: ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಪರ್ವತ. ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟ ಶ್ರೇಣಿಯಿಂದ ಒಳಚಾಚಿರುವ ಬೆಟ್ಟಗಳ ಸಾಲಿಗೆ ಈ ಗಿರಿಯೂ ಸೇರಿದ್ದು ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಪಟ್ಟಣದ ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹರಡಿಕೊಂಡಿದೆ. ಇದರ ಎತ್ತರ ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟದಿಂದ 1,894 ಮೀ. ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಅನೇಕ ನದಿಗಳನ್ನು ಬಲ್ಲಾಳರಾಯನ ದುರ್ಗ ಮತ್ತು ಬಾಬಾಬುಡನ್‌ಗಿರಿ ಪರ್ವತ ಗಳು ಇಬ್ಭಾಗವಾಗಿ ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿವೆ.

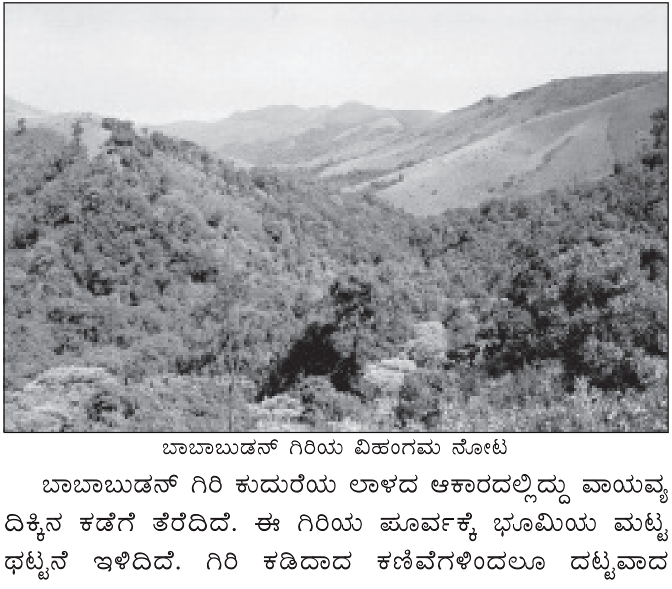
ಬಾಬಾಬುಡನ್ ಗಿರಿಯ ವಿಹಂಗಮ ನೋಟ

ಬಾಬಾಬುಡನ್ ಗಿರಿ ಕುದುರೆಯ ಲಾಳದ ಆಕಾರದಲ್ಲಿದ್ದು ವಾಯವ್ಯ ದಿಕ್ಕಿನ ಕಡೆಗೆ ತೆರೆದಿದೆ. ಈ ಗಿರಿಯ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಭೂಮಿಯ ಮಟ್ಟ ಥಟ್ಟನೆ ಇಳಿದಿದೆ. ಗಿರಿ ಕಡಿದಾದ ಕಣಿವೆಗಳಿಂದಲೂ ದಟ್ಟವಾದ ಮರಗಳಿಂದಲೂ ಹಾಗೂ ಹುಲ್ಲು ಮೈದಾನಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿದೆ. ಇವುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ನೀರಿನ ಚಿಲುಮೆಗಳು ನಿರಂತರವಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತವೆ. ಬಾಬಾಬುಡನ್‌ಗಿರಿ ಧಾರವಾಡದ ಭಿನ್ನಸ್ತರ ಶಿಲೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದಿರಿನಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಇದರ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕಿರುವ ವಿಶಾಲವಾದ ಬಯಲು ಪ್ರದೇಶ ಫಲವತ್ತಾದ ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಕಾಫಿ ಬೆಳೆಗೆ ಅನುಕೂಲಕರವಾಗಿದೆ. ಈ ಗಿರಿಯ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದ ಇಳಿಜಾರು ಪ್ರದೇಶ ದಟ್ಟವಾದ ಕಾಡುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಈ ಕಾಡುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಕಾಫಿ ತೋಟಗಳಿವೆ. ಬಾಬಾಬುಡನ್ ಗಿರಿಯು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಕಾಫಿ ಬೆಳೆಯ ತೊಟ್ಟಿಲು ಎನಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಈ ಗಿರಿ ಔಷಧೋಪಯುಕ್ತ ಗಿಡಮೂಲಿಕೆಗಳಿಗೆ ಹೆಸರಾದದ್ದು. ದೇಶದ ನಾನಾ ಕಡೆಗಳಿಂದ ವೈದ್ಯರು ಬಂದು ಗಿಡಮೂಲಿಕೆಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಾರೆ.

ಹಿಂದು ಪುರಾಣಗಳು ಇದನ್ನು ಚಂದ್ರದ್ರೋಣ ಪರ್ವತವೆಂದು ಹೆಸರಿಸಿವೆ. ಹಿಂದೆ ಬಾಬಾಬುಡನ್ ಎಂಬ ಮುಸ್ಲಿಂ ಸಂತನೊಬ್ಬ ಇಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುತ್ತಿದ್ದು, ಆತನೇ ಮೊದಲು ಕಾಫಿಯನ್ನು ಆಫ್ರಿಕದಿಂದ ತಂದು ಇಲ್ಲಿ ನೆಟ್ಟು ಬೆಳೆಸಿದನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿಯಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಗುಹೆಯೊಂದರಲ್ಲಿರುವ ಸಮಾಧಿಯನ್ನು ಮುಸ್ಲಿಮರು ಬಾಬಾಬುಡನ್ ಸಂತನ ಸಮಾಧಿಯೆಂದೂ ಹಿಂದುಗಳು ಅದೇ ಗುಹೆಯನ್ನು ದತ್ತಾತ್ರೇಯ ಪೀಠವೆಂದೂ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಸ್ಥಳ ಹಿಂದು ಮತ್ತು ಮುಸ್ಲಿಂ ಧರ್ಮದವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಪವಿತ್ರ ಯಾತ್ರಾಸ್ಥಳವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಜಾತ್ರೆ ಸೇರುವುದುಂಟು. ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರಿನಿಂದ ಬಾಬಾಬುಡನ್ ಗಿರಿಗೆ ಉತ್ತಮ ರಸ್ತೆ ಇದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶ ತಂಪುದಾಣವಾಗಿ ಪ್ರವಾಸಿಗಳನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ಸಮೀಪವೇ ಇರುವ ಮಾಣಿಕ್ಯ ಧಾರಾ ಜಲಪಾತ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪ್ರವಾಸಿ ತಾಣವಾಗಿದೆ. **(ಆರ್.ಜಿ.ಎಸ್.)**

ಬಾಬಾಸಾಹೇಬ: ನರಗುಂದ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಪ್ರಭು (1842–58). ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧದ ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದ್ದ ಕರ್ನಾಟಕದ ವೀರ. ಹುಟ್ಟು ಹೆಸರು ಭಾಸ್ಕರರಾವ್ ಭಾವೆ. ಬಾಬಾಸಾಹೇಬ ಇವನ ಜನಪ್ರಿಯ ನಾಮ. ಇವನ ತಂದೆ ದಾದಾಜಿಯ ಆಡಳಿತ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಥಾನ ಸಾಲದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿಹೋಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಬಾಬಾಸಾಹೇಬ ಪಟ್ಟವೇರಿದ ತರುಣದಲ್ಲೇ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಪುನರ್‌ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೊಳಿಸಿದನಲ್ಲದೆ, ದಕ್ಷತೆಯಿಂದ ಆಳತೊಡಗಿದ, ಸಂಸ್ಥಾನದ ಸಾಲದ ಹೊರೆಯನ್ನು ಕಡಿಮೆಮಾಡಿದ; ಪ್ರಜೆಗಳ ಪ್ರೀತ್ಯಾದರ ಗಳಿಸಿದ.

ದುರದೃಷ್ಟವಶಾತ್ ಬಾಬಾಸಾಹೇಬನಿಗಿದ್ದ ಒಬ್ಬನೇ ಮಗ ತೀರಿಕೊಂಡು ಸಂಸ್ಥಾನ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯಿಲ್ಲದೆ ಹೋಗುವಂಥ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯೊದಗಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಬಾಬಾಸಾಹೇಬ ಕಂಪನಿ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಪತ್ರ ಬರೆದು (1846) ದತ್ತು ಸ್ವೀಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಮತಿ ಬೇಡಿದ. ಈ ಪ್ರಶ್ನೆ ಇನಾಮ್ ಕಮಿಷನರ್ ಮ್ಯಾನ್ಸನ್ ಎಂಬುವನ ಪರಿಶೀಲನೆಗೆ ಬಂದಿತು. ಮ್ಯಾನ್ಸನ್ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಆರ್ಥಿಕ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಶೋಚನೀಯ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದೆ ಎಂಬ ನೆಪವನ್ನು ಒಡ್ಡಿ ದತ್ತಕ ಸ್ವೀಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಮತಿ ನಿರಾಕರಿಸಿದ. ಇದರಿಂದ ರೋಷಗೊಂಡ ಬಾಬಾಸಾಹೇಬ ಮ್ಯಾನ್ಸನ್‌ನ ಮೇಲೂ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಮೇಲೂ ಸೇಡು ತೀರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಬಯಸಿದ. ದತ್ತುಸ್ವೀಕಾರ ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲದಿದ್ದರಿಂದ ತನ್ನ ಮರಣಾನಂತರ ರಾಜ್ಯ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಪ್ರಭುತ್ವಕ್ಕೆ ಒಳಪಡುವುದೆಂದೂ ತನ್ನ ವಿಧವೆಯರು ಪ್ರಭುತ್ವ ನೀಡುವ ಜೀವನಾಂಶದಿಂದಲೇ ಬದುಕಬೇಕಾಗುವುದೆಂದೂ ಅವನು ಅರಿತ. ಇದೇ ಅವನನ್ನು ಆ ಕಾಲದ ವ್ಯಾಪಕ ಆಂದೋಳನಕ್ಕೆ ನೂಕಿರಬೇಕು.

ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಲಾರ್ಡ್ ಡಾಲ್‌ಹೌಸಿಯ ದತ್ತಕ ನಿರಾಕರಣಸೂತ್ರ ಮತ್ತು ಅದರ ಹಿಂದೆಯೇ ಬಂದ ಇನಾಮ್ ಕಮಿಷನ್‌ನ ಕಾರ್ಯಚಟುವಟಿಕೆಗಳೇ ಮೂಲಕಾರಣವಾಗಿ ಉತ್ತರ ಭಾರತಾದ್ಯಂತ ಮಹಾಕ್ರಾಂತಿ (1857) ಹತ್ತಿ ಉರಿಯುತ್ತಿತ್ತು. ಇನಾಮ್ ಕಮಿಷನ್ ಎಲ್ಲಾ ಭೂಮಾಲೀಕರ ಹಕ್ಕುಪತ್ರಗಳನ್ನೂ ಪರಿಶೀಲಿಸಲು ನೇಮಿತವಾದದ್ದು. ಯಾವುದೇ ಹಕ್ಕು ಪತ್ರಗಳಿಲ್ಲದೆ ಹೋದರೆ ಅಥವಾ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ದಾಖಲೆಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲವೆಂದು ಕಂಡು ಬಂದರೆ ಅಂಥವರ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಮುಟ್ಟುಗೋಲು ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳುವ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಇನಾಮ್ ಕಮಿಷನ್‌ಗೆ ಕೊಡಲಾಗಿತ್ತು. ದಕ್ಷಿಣ ಮರಾಠ ದೇಶವೊಂದರಲ್ಲೇ ಇನಾಮ್ ಕಮಿಷನ್ ಸುಮಾರು 35,000 ಜಮೀನ್ದಾರರ ಒಡೆತನದ ಹಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿ

21,000 ಜಮೀನ್ದಾರರ ಸ್ವತ್ತನ್ನು ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ನಿಪ್ಪಾಣಿ, ಜಂಬೋಟಿ ಮುಂತಾದ ಕಡೆಯ ಜಮೀನ್ದಾರರು ಒಟ್ಟುಗೂಡಿ ಬಂಡಾಯವೆದ್ದರು. ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ಎದ್ದು ನಿಂತರೆ ಇವರೆಲ್ಲರ ಸಹಾನುಭೂತಿ ಸಹಾಯ ತನಗೆ ದೊರಕುವುದೆಂದು ಚತುರನಾದ ಬಾಬಾಸಾಹೇಬ ಭಾವಿಸಿದ್ದ.

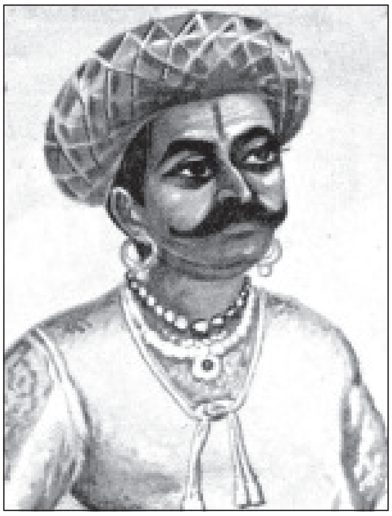

ಉತ್ತರ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಸಿಪಾಯಿ ದಂಗೆಯಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದ್ದ ಪೇಶವೆ ನಾನಾಸಾಹೇಬನೊಡನೆ ಬಾಬಾ ಸಾಹೇಬ ಪತ್ರವ್ಯವಹಾರ ನಡೆಸಿದ. ಅನಂತರ ಸುತ್ತ ಮುತ್ತ ಅಸಂತುಷ್ಟ ಮುಖಂಡರ ಸಹಾಯ ಪಡೆದು ದಂಗೆ ಏಳಬೇಕೆಂದು ಯೋಚಿಸಿದ. ಅದರಂತೆಯೇ ಅವನು ಡಂಬಳದ ದೇಸಾಯಿ, ಹೆಮ್ಮಿಗೆಯ ದೇಸಾಯಿ ಮತ್ತು ಮುಂಡರಗಿ ಭೀಮರಾವ್ **(ನೋಡಿ)** ಇವರೊಟ್ಟಿಗೆ ರಹಸ್ಯವಾಗಿ ಸಮಾಲೋಚಿಸಿದ. ತೊರಗಲ್ ಕಡೆಯವರೂ ಇನ್ನೂ ಹಲವರೂ ತಮ್ಮ ನೆರವಿಗೆ ದೊಡ್ಡ ಬಲದೊಡನೆ ಬರಲು ಉತ್ಸುಕರಾಗಿರುವರೆಂದು ತಿಳಿದು ಅವರನ್ನು ಹುರಿದುಂಬಿಸಿದ. ಕೊನೆಗೆ, ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕಾದ್ಯಂತ ಒಮ್ಮೆಲೆ ಬಂಡಾಯ ಹರಡಬೇಕೆಂದು ನರಗುಂದ ರಾಜನ ಕಡೆಯವರು ಧಾರವಾಡ ಮತ್ತು ಅದರ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗವನ್ನು ಮತ್ತು ಮುಂಡರಗಿ ಭೀಮರಾಯ ಕೊಪ್ಪಳವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಕ್ಕೆ ಬರಲಾಯಿತು. ಬಾಬಾಸಾಹೇಬನ ಆಜ್ಞೆಯಂತೆಯೇ ಎಲ್ಲಾ ನಡೆಯಬೇಕೆಂದೂ ತೀರ್ಮಾನಿಸಲಾಯಿತು. ಇಷ್ಟೆಲ್ಲಾ ನಡೆದದ್ದು ಬಹುಶಃ 1858ರ ಮಾರ್ಚ್ ಮಾಹೆಯಲ್ಲಿ.

ಈ ಪ್ರಬಂಧಗಳೆಲ್ಲ ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪವಾದರೂ ತಿಳಿಯದೆ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ನರಗುಂದದ ದುರ್ಗ ಅಭೇದ್ಯವೆನಿಸಿತು. ಅಂದಿನ ಆತಂಕಕಾರಿ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಅಪಾಯಕಾರಿ ಮುಖಂಡರೊಡನೆ ದುಡುಕಿನ ವರ್ತನೆ ಸಹಾಯಕವಲ್ಲವೆಂದು ಆಂಗ್ಲ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಅರಿತಿದ್ದರು. ಮುಂದಾಗುವ ಅಪಾಯವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಸಂಚುಗಾರರಿಗೆ ಎಚ್ಚರಿಕೆ ಕೊಡಲಾಯಿತು. ಈ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲೇನಾದರೂ ದಂಗೆಯುಂಟಾದರೆ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ನೆರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಬೇಕೆಂದು ಬಾಬಾಸಾಹೇಬನನ್ನು ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮ್ಯಾಜಿಸ್ಟ್ರೇಟ್ ಥಾಮಸ್ ಒಗಿಲ್ವಿ ಕೇಳಿದ. ನನ್ನ ಸಹಾಯ, ಸಹಕಾರಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ಇದ್ದದ್ದೇ ಎಂದು ಬಾಬಾಸಾಹೇಬ ಸುಳ್ಳು ಆಶ್ವಾಸನೆ ನೀಡಿದ.

ಬ್ರಿಟಿಷರು ಮತ್ತೂ ಮುಂದೆ ಹೋದರು. ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರ ಕಾಯಿದೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಬಾಬಾಸಾಹೇಬ ತನ್ನ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟಿದ್ದ ದೊಡ್ಡತೋಪುಗಳು, ಮದ್ದುಗುಂಡು ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಆಂಗ್ಲರ ವಶಕ್ಕೊಪ್ಪಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಜ್ಞೆ ಮಾಡಿದರು. ಆಗ ದಕ್ಷಿಣ ಮರಾಠಾ ದೇಶದ ರಾಜಕೀಯ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ನೇಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ ಮ್ಯಾನ್ಸನ್ ಅಂದಿನ ಪ್ರಕ್ಷುಬ್ಧ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಗಳು ಆಂಗ್ಲರ ವಿರೋಧಿಗಳಿಗೆ ದಕ್ಕುವಂತಾಗಬಾರದೆಂಬುದೇ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರ್ಕಾರದ ಆಶಯವೆಂದು ಹೇಳಿ, ನಂಬಿಸಿ, ಬಾಬಾ ಸಾಹೇಬನಿಂದ ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರ ಒಪ್ಪಿಸುವ ಆಶ್ವಾಸನೆ ಪಡೆದ. ಇದು ಒಂಟೆಯ ಬೆನ್ನಿನ ಮೇಲೆ ಹೇರಿದ ಕೊನೆಯ ಹೇರು. ಇದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅವಮಾನವನ್ನು ಸಹಿಸಲು ಸ್ವಾಭಿಮಾನಿಯೂ ಶೂರನೂ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಪ್ರೇಮಿಯೂ ಆಗಿದ್ದ ಬಾಬಾಸಾಹೇಬ ಸಿದ್ಧವಿರಲಿಲ್ಲ. ಅತಿಯಾದ ಮಳೆ ಸುರಿಯುತ್ತಿದೆಯೆಂಬ ನೆಪವೊಡ್ಡಿ ಮೂರು ತೋಪುಗಳನ್ನು ದುರ್ಗದಲ್ಲೇ ಉಳಿಸಿಕೊಂಡು ಉಳಿದೆಲ್ಲ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನೂ ಧಾರವಾಡದತ್ತ ಕಳುಹಿಸಿದ. ಆದರೆ, ಮಧ್ಯದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಅವನೇ ಕಳುಹಿಸಿದ ಜನ ಸಾಗಣೆ ಸಿಬ್ಬಂದಿಯವರ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದು ಎಲ್ಲಾ ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನೂ ದೋಚಿಕೊಂಡು ಬಂದರು.

ನಿಗದಿ ಮಾಡಿದ್ದ ದಿನಕ್ಕೆ ಮೊದಲೇ ಮುಂಡರಗಿ ಭೀಮರಾವ್ ಬಂಡಾಯವೆಬ್ಬಿಸಿದ. ಡಂಬಳದ ಖಜಾನೆಯನ್ನು ಲೂಟಿಮಾಡಿ ಕೊಪ್ಪಳ ದುರ್ಗವನ್ನಾಕ್ರಮಿಸಲು ಹೊರಟ. ಈ ವಿಷಯ ತಿಳಿದಕೂಡಲೆ ಬಾಬಾ ಸಾಹೇಬ ತನ್ನ ಬಳಿಯಿದ್ದ ದೊಡ್ಡ ತೋಪು ಗಳನ್ನು ದುರ್ಗದ ಮೇಲೆ ಸರಿಯಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿರಿಸಿ ಯುದ್ಧ ಸನ್ನದ್ಧನಾದ.

ನರಗುಂದದೊಡೆಯನ ಈ ಅಪಾಯಕಾರಿ ಕ್ರಮಗಳ ವಿಷಯ ಮ್ಯಾನ್ಸನ್‌ಗೆ ಕುರಂದವಾಡದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯಿತು. ಏನಾದರೂ ಮಾಡಿ ಬಾಬಾ ಸಾಹೇಬ ದಂಗೆಯೆಬ್ಬಿಸದಂತೆ, ಅದು ಸಾಧ್ಯವಾಗದಿದ್ದರೆ ರಾಮದುರ್ಗ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಒಡೆಯನಾಗಿದ್ದ ಅವನ ಮಲತಮ್ಮ ದಂಗೆಕೋರರಿಗೆ ಸಹಾಯ ನೀಡದಂತೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದಿಶ್ಯದಿಂದ ಮ್ಯಾನ್ಸನ್ ಮೇ 25ರಂದು ಒಳದಾರಿ ಹಿಡಿದು ನರಗುಂದದ ಕಡೆಗೆ ಸಾಗಿದ. ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಮರಾಠಾ ಅಶ್ವದಳದ 12 ಮಂದಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ತನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಕರೆದೊಯ್ದ. ಆದರೆ, ಕರ್ನಲ್ ಮಾಲ್ಕಂ ರಾಮದುರ್ಗದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಮರಾಠಾ ಅಶ್ವದಳದೊಡನೆ ತನ್ನನ್ನು ಸಂಧಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಜ್ಞಾಪಿಸಿದ. ದುರದೃಷ್ಟವಶಾತ್, ಈ ಆಜ್ಞೆ ತನ್ನನ್ನು ತಲುಪುವಷ್ಟರಲ್ಲಿ, ಕರ್ನಲ್ ಮಾಲ್ಕಂ 250 ಕುದುರೆ ಸವಾರರೊಡನೆ ಡಂಬಳದ ಟ್ರೆಜರಿ ಲೂಟಿಮಾಡಿದ ಬಂಡುಕೋರರೊಡನೆ ಹೋರಾಟಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧನಾಗಿ ನಿಂತಿದ್ದ. ಇದರಿಂದ, ಮ್ಯಾನ್ಸನ್ ರಾಮದುರ್ಗವನ್ನು ತಲುಪಿದಾಗ ಅವನ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಮಾಲ್ಕಂ ಅಲ್ಲಿರಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ರಾಮದುರ್ಗದ ಒಡೆಯನೇನೋ ಸ್ನೇಹಭಾವವನ್ನೇ ತೋರಿದ. ಬಾಬಾಸಾಹೇಬ ಬರೆದಿದ್ದ ಪತ್ರವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಕೂಡದೆಂದು ಎಚ್ಚರಿಸಿದ. ಈ ಪತ್ರದಲ್ಲಿ ನರಗುಂದದೊಡೆಯ ಅಪಮಾನಕ್ಕಿಂತ ಸಾವೇ ಲೇಸೆಂದೂ ರಾಮದುರ್ಗ ಸಹ ದಂಗೆಯಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದೂ ಒತ್ತಿ ಹೇಳಿದ್ದ. ಧಾರವಾಡಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಮಾಲ್ಕಂನ ಪಡೆಯನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ, ಎಷ್ಟು ಹೇಳಿದರೂ ಲಕ್ಷಿಸದೆ, ಮ್ಯಾನ್ಸನ್ ಮೇ 29ರ ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ರಾಮದುರ್ಗದಿಂದ ಹೊರಟ. ಹನ್ನೆರಡು ಮಂದಿ ಅಶ್ವಿಕರಲ್ಲದೆ ಅವನ ಜೊತೆ ಕೆಲವೇ ಪರಿಚಾರಕರಿದ್ದರು. ರಾಮದುರ್ಗದಿಂದ ಧಾರವಾಡದತ್ತ ಹೋಗುವ ದಾರಿ ನರಗುಂದದ ಸಮೀಪದಲ್ಲೇ ಹಾಯುತ್ತಿತ್ತು. ಹೀಗಾಗಿ, ಮ್ಯಾನ್ಸನ್ನನ ಸಾಹಸ ಅಪಾಯದಿಂದ ಕೂಡಿತ್ತು. ರಾತ್ರಿಯಾಗುತ್ತಲೇ ಅವನು ಸುರೆಬಾನ ಎಂಬ ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ತಂಗಿದ.

ಇಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಮ್ಯಾನ್ಸನ್ ರಾಮದುರ್ಗದಿಂದ ಕಳುಹಿಸಿದ್ದ ಪತ್ರ ಓದಿ ಕೋಪೋದ್ರಿಕ್ತನಾಗಿದ್ದ ಬಾಬಾಸಾಹೇಬ ಸು. 700–800 ಸಂಖ್ಯೆಯ ಕುದುರೆ ಮತ್ತು ಕಾಲ್ದಳದೊಂದಿಗೆ ರಾಮದುರ್ಗದತ್ತ ಮಿಂಚಿನಂತೆ ಏರಿಬಂದ. ಮ್ಯಾನ್ಸನ್ ಸುರೆಬಾನದಲ್ಲಿ ತಂಗಿರುವ ವಿಷಯ ತಿಳಿದು ಕೂಡಲೇ ಅತ್ತ ಧಾವಿಸಿದ. ಮ್ಯಾನ್ಸನ್ ಮತ್ತು ಅವನ ಕಡೆಯವರು ನಿದ್ರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಸುತ್ತುವರಿದು ಕಾವಲಿನವನನ್ನು ಕೊಂದು ಮುನ್ನುಗ್ಗಿದ. ಈ ಗಲಾಟೆಯಿಂದ ಎಚ್ಚೆತ್ತ ಮ್ಯಾನ್ಸನ್ ತಾನು ಮಲಗಿದ್ದ

ಪಲ್ಲಕ್ಕಿಯಿಂದಲೇ ರಿವಾಲ್ವರ್‌ನಿಂದ ಗುಂಡುಹಾರಿಸಿ ಒಬ್ಬನನ್ನು ಘಾಸಿಗೊಳಿಸಿದ. ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿಯೇ ಬಂಡುಕೋರರು ಅವನ ತಲೆ ಕಡಿದು ಮುಂಡವನ್ನು, ಅವನ ಕಡೆಯವರೇ ಮಾಡಿದ್ದ ಬೆಂಕಿಯೊಳಕ್ಕೆಸೆದರು. ಕತ್ತಲಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಆರು ಸೈನಿಕರು ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡರು. ಅನೇಕ ಅನುಚರರೂ ಪಲ್ಲಕ್ಕಿ ಹೊರುವವರೂ ದಕ್ಷಿಣ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ಅಶ್ವದಳದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಶ್ರೇಷ್ಠನೆಂದೆನಿಸಿದ್ದ ಪೂರ್ಣಸಿಂಗನೂ ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಟ್ಟ. ಮ್ಯಾನ್ಸನ್ನನ ರುಂಡವನ್ನು ಕೊಂಡೊಯ್ದು ನರಗುಂದ ಪಟ್ಟಣದ ದ್ವಾರವೊಂದಕ್ಕೆ ನೇತುಹಾಕಲಾಯಿತು. ಈ ರೀತಿ, ಬಾಬಾಸಾಹೇಬ ಮ್ಯಾನ್ಸನ್ನನ ಮೇಲಿದ್ದ ಸೇಡನ್ನು ತೀರಿಸಿಕೊಂಡ.

ಮ್ಯಾನ್ಸನ್‌ನ ಬಳಿಯಿದ್ದ ಕಾಗದಪತ್ರಗಳ ಪರಿಶೀಲನೆ ನಡೆಸಿದಾಗ ಬಾಬಾಸಾಹೇಬನಿಗೆ ತನ್ನ ಅನುಚಾರರೇ ಆದ ಕೃಷ್ಣಾಜಿಪಂತ ಜೋಶಿ ಮೊದಲಾದ ದ್ರೋಹಿಗಳ ಮೂಲಕ ತನ್ನ ಗುಪ್ತ ಕಾರ್ಯಾಗಾರಗಳೆಲ್ಲಾ ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ಗೊತ್ತಿತ್ತೆಂಬ ವಿಷಯ ಗಮನಕ್ಕೆ ಬಂದು ಗಾಬರಿಯಾಯಿತು. ಈ ದ್ರೋಹಿಗಳು ಮದ್ದಿನ ಮನೆಗೆ ಸಗಣಿ ತುಂಬಿದ್ದರು. ಇಷ್ಟಾದರೂ ಅವನು ಹೋರಾಟಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧನಾದ.

ಮ್ಯಾನ್ಸನ್ ಮತ್ತು ಇತರರಿಗೊದಗಿದ ಘೋರಮರಣ ವೃತ್ತಾಂತ ಧಾರವಾಡಕ್ಕೆ ಮಾರನೇ ದಿನವೇ ತಲುಪಿತು. ಕೂಡಲೇ ಧಾರವಾಡದಿಂದ ಅಮರಗೋಳಕ್ಕೆ ಸಣ್ಣ ಪಡೆಯೊಂದನ್ನು ಕಳುಹಿಸಲಾಯಿತು. ಜೂನ್ 1ರಂದು ಕರ್ನಲ್ ಮಾಲ್ಕಂ, ದಕ್ಷಿಣ ಮರಾಠಾ ಅಶ್ವದಳದ 150 ಮಂದಿ ದೇಶೀಯ ಪದಾತಿದಳದ 28ನೆಯ ರೆಜಿಮೆಂಟ್ ಮತ್ತು 74ನೆಯ ಪರ್ವತಪಡೆಯ ಎರಡು ತುಕಡಿಗಳೊಡನೆ, ನರಗುಂದವನ್ನು ತಲುಪಿದ. ಕೂಡಲೇ ಅವನು ಸುಮಾರು ನೂರು ಅಶ್ವೀಕರೊಡನೆ ಕೋಟೆಯ ಪಾಳ್ತಿನೋಡಿ ಹಿಂದೆಗೆದ. ಇದನ್ನು ತಪ್ಪಾಗಿ ತಿಳಿದ ನರಗುಂದದ ಸು. 700 ಸೈನಿಕರು ಸ್ವಲ್ಪ ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲೇ ಕೋಟೆಯಿಂದ ಹೊರ ಬಂದು ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸೈನ್ಯದ ಮೇಲೆರಗಿದರು. ಇದೊಂದು ವಿನಾಶಕಾರಕ ತಪ್ಪು. ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಅಶ್ವದಳ ಅವರೆಲ್ಲರನ್ನೂ ಕೋಟೆಯತ್ತ ಹೊಡೆದು ದಬ್ಬಿತು. ಈ ಹೋರಾಟದಲ್ಲಿ ನರಗುಂದದ 60ಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಸೈನಿಕರು ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಟ್ಟರು; ಪಟ್ಟಣ ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಶವಾಯಿತು. ಮಾರನೆಯ ದಿನ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಕೋಟೆಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಹೊರಟರು. ಆದರೆ ಸುಸಜ್ಜಿತ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸೇನೆಯೆದರು ನಿಲ್ಲಲಾರದೆ ತನ್ನ ಕಡೆಯುವರು ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿದಾಗಲೇ ಬಾಬಾಸಾಹೇಬನಿಗೆ ಹೋರಾಟವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸುವುದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲವೆಂದು ಅರಿವಾಯಿತು. ಅಂದು ರಾತ್ರಿಯೇ ಆರು ಮಂದಿ ಆಪ್ತರೊಡನೆ ದುರ್ಗವನ್ನು ತೊರೆದು ಅವನು ಮಾಯವಾಗಿ ಹೋಗಿದ್ದ. ಬಹಳಷ್ಟು ದಂಗೆಕೋರರೂ ಹೀಗೆಯೇ ಓಡಿಹೋಗಿದ್ದು ಕೋಟೆ ಹಾಳುಸುರಿಯುತ್ತಿತ್ತು.

ಬೆಳಗಾಂವಿಯ ಪೊಲೀಸ್ ಸೂಪರಿಂಟೆಂಡೆಂಟ್ ಆಗಿದ್ದ ಫ್ರಾಂಕ್ ಸೌಟರ್ ಮಾರನೇ ದಿನವೇ ಪಂಢರಪುರಕ್ಕೆ ತೆರಳುವ ಯಾತ್ರಾರ್ಥಿಗಳಂತೆ ವೇಷ ಧರಿಸಿದ್ದ ಬಾಬಾಸಾಹೇಬ ಮತ್ತು ಅವನ ಅನುಚರರನ್ನು ತೋರಗಲ್ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಸೆರೆಹಿಡಿದು ಬೆಳಗಾಂವಿಗೆ ತಂದ. ವಿಚಾರಣೆ ನಡೆಸಿ ಬಾಬಾಸಾಹೇಬನಿಗೆ ಮರಣದಂಡನೆ ವಿಧಿಸಿದ. ಜೂನ್ 12ರಂದು ಸಾವಿರಾರು ಮಂದಿಯ ಸಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾಂವಿಯಲ್ಲಿ ಬಾಬಾಸಾಹೇಬನನ್ನು ನೇಣು ಹಾಕಲಾಯಿತು. ಶೋಕತಪ್ತರಾದ ಅವನ ತಾಯಿ ಯಮುನಾಬಾಯಿ ಮತ್ತು ಅವನ ಹೆಂಡತಿ ಸಾವಿತ್ರಿಬಾಯಿ ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಗೆ ಹಾರಿಕೊಂಡು ಸತ್ತರು.

ನರಗುಂದ ಮತ್ತು ಕೊಪ್ಪಳದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಹೋರಾಟಗಳಲ್ಲಿ ಸು. 200 ಜನ ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಟ್ಟರು. ಸು. 40 ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿ ಮುಖಂಡರುಗಳನ್ನು ನೇಣುಹಾಕಿ ಕೊಲ್ಲಲಾಯಿತು. ಸೆರೆ ಸಿಕ್ಕವರಲ್ಲಿ ಸು. 100 ಜನರನ್ನು ಮಿಲಿಟರಿ ನ್ಯಾಯಾಲಯದ ಆಜ್ಞೆಯಂತೆ ಗುಂಡಿಟ್ಟು ಕೊಲ್ಲಲಾಯಿತು. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ, ಸು. 100 ಜನರಿಗೆ ವಿವಿಧ ಅವಧಿಗಳ ಜೈಲುಶಿಕ್ಷೆ ವಿಧಿಸಲಾಯಿತು.

ಬಾಬಾಸಾಹೇಬ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದ, ಸು. 3–4 ಸಹಸ್ರ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದ್ದ ಪುಸ್ತಕಭಂಡಾರವನ್ನು ಬ್ರಿಟಿಷರು ಸುಟ್ಟರು. ದಂಗೆಯಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡಿದ್ದ ಪ್ರಮುಖರೆಲ್ಲರ ಸಮಸ್ತ ಆಸ್ತಿಪಾಸ್ತಿಗಳನ್ನು ಸರ್ಕಾರ ಮುಟ್ಟುಗೋಲು ಹಾಕಿಕೊಂಡು ಅವರ ವಿಧವೆಯರು ಮತ್ತು ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಜೀವನಾಂಶ ನೀಡಲಾಯಿತು. ಜೂನ್ 3ರಂದೇ ಪ್ರಕಟಣೆಯೊಂದನ್ನು ಹೊರಡಿಸಿ ನರಗುಂದ ಸಂಸ್ಥಾನವನ್ನು ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ನರಗುಂದ ಸಂಸ್ಥಾನ 41 ಹಳ್ಳಿಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿತ್ತು. ಇದರಲ್ಲಿ 17 ಹಳ್ಳಿಗಳು ಪರಭಾರೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದವು. ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಜನಸಂಖ್ಯೆ ಸು. 22,700 ಇತ್ತು. ಸು. 50,000 ರೂ. ವಾರ್ಷಿಕ ವರಮಾನವಿತ್ತು. ಬಾಬಾಸಾಹೇಬನ ಅತಿ ಸಮೀಪದ ಬಂಧುಗಳಿಬ್ಬರಿಗೆ 1,300 ರೂಪಾಯಿಗಳಷ್ಟು ಮೊತ್ತದ ವಾರ್ಷಿಕ ಭತ್ಯೆಯನ್ನು ನೀಡಲಾಯಿತು. **(ಎಚ್.ಪಿ.ಎಸ್.)**

ಬಾರಕೂರು: ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಾಗೂ ಅದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,873. ಉಡುಪಿಯಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ತುಳುನಾಡಿನ ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. 10ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಹಾಗೂ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಊರಿನ ಹೆಸರು ಬಾರಕನೂರು, ಬಾರಹ ಕನ್ಯಾಪುರ ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಗೊಂಡಿದೆ. ಇದು 10–13ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಆಳಿದ ತುಳುನಾಡಿನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಅರಸು ಮನೆತನವಾದ ಆಳುಪರ ರಾಜಧಾನಿಗಳಲ್ಲೊಂದಾಗಿತ್ತು. ಅನಂತರ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಹೊಯ್ಸಳರ ಉಪರಾಜಧಾನಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿತ್ತು. ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಇದು ಮುಖ್ಯಸ್ಥಳವಾಗಿದ್ದು ಅನಂತರ ಕೆಳದಿ ನಾಯಕರ ವಶವಾಯಿತು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದು ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ವಾಣಿಜ್ಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತಲ್ಲದೆ ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಟಂಕಸಾಲೆ ಇದ್ದು ಇಲ್ಲಿ ಅಚ್ಚಾದ ನಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಬಾರಕೂರು ಗದ್ಯಾಣ ಎಂಬ ಹೆಸರೇ ಇತ್ತು.

ಸೋಮನಾಥೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನ

ಇಲ್ಲಿ 8–15ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳ ನಡುವೆ ಕಟ್ಟಲಾದ ಕೋಟೆಕೇರಿ ಪಂಚಲಿಂಗೇಶ್ವರ, ವೇಣುಗೋಪಾಲ, ಮೂಡುಕೇರಿ ಸೋಮನಾಥೇಶ್ವರ, ವೇಣುಗೋಪಾಲ, ಕೃಷ್ಣ, ಗಜಪತಿ, ಬಿಟ್ಟಿಕೇರಿ ವಿನಾಯಕ, ಮಣಿಗಾರಕೇರಿ

ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ, ಪಾಠಶಾಲಕೇರಿ ವೀರಭದ್ರ, ಚಳಿಕೇರಿ ಗಣಪತಿ, ಶಿವ, ನಾಗರಮಠದ ಕೇಶವ–ಈ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಕೋಟೆಕೇರಿ ಪಂಚಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಚಾಳುಕ್ಯ, ಹೊಯ್ಸಳ, ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯ ಮೂರು ಘಟ್ಟಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತದೆ. ಸೋಮನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲಕ್ಕೂ ಮುಂಚಿನ ಸರಸ್ವತಿ, ಜನಾರ್ಧನ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯಗಳು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮಹತ್ತ್ವವುಳ್ಳ ಹಲವಾರು ಶಾಸನಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿವೆ.

ಈ ಊರಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಆಳುಪರ ಹಾಗೂ ವಿಜಯನಗರ ಅರಸರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಾದ ಎರಡು ಕೋಟೆಗಳ ಅವಶೇಷವನ್ನು ಇಂದಿಗೂ ಕಾಣಬಹುದು. ಇದೇ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಮೂರು ಜೈನ ಬಸದಿಗಳಿವೆ. ಬಾರಕೂರಿನ ಬಳಿ ಆದಿಚಾರಿತ್ರಿಕ ಕಾಲದ ಒಂದು ನೆಲೆಯನ್ನೂ ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. **(ಪಿ.ಜಿ.ಬಿ.)**

ಬಾಲಕೃಷ್ಣ, ಟಿ.ಎನ್.: 1913 – . ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಚಲನಚಿತ್ರ ನಟ. ಕಾಲು ಶತಮಾನಕ್ಕೂ ಮಿಗಿಲಾಗಿ ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಚಲನಚಿತ್ರ ರಂಗದಲ್ಲಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ ಹಾಸ್ಯಪಾತ್ರಗಳ ಅಭಿನಯಕ್ಕೆ ಹೆಸರಾಗಿದ್ದವರು.

ಅರಸೀಕೆರೆಯಲ್ಲಿ ಜನ್ಮವೆತ್ತಿದ ಬಾಲಕೃಷ್ಣ ಅವರು ಲೋಯರ್ ಸೆಕೆಂಡರಿ ಪರೀಕ್ಷೆಯ ತನಕ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಬಣ್ಣದ ಗೀಳಿಗೆ ಅಂಟಿಕೊಂಡರು. ನಾಟಕದ ಗೀಳನ್ನು ಹಚ್ಚಿಕೊಂಡ ಇವರು ಅಲೆಮಾರಿ ಜೀವನ ನಡೆಸಬೇಕಾಯಿತು. ಇವರನ್ನು ಸಾಕಿ ಸಲಹಿದವರು ಇವರ ಈ ಹುಚ್ಚಿಗೆ ಕ್ರೋಧಗೊಂಡು ಮನೆಯಿಂದ ಹೊರಹಾಕಿದರು. ಆಗ ಧೃತಿಗೆಡದೆ ಅರಸೀಕೆರೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಒಂದು ಬಾಡಿಗೆ ಕೊಠಡಿ ಹಿಡಿದು ಕಮರ್ಷಿಯಲ್ ಆರ್ಟಿಸ್ಟ್ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ಅನುಭವ ಗಳಿಸಿಕೊಂಡರು. ಮೊದಮೊದಲು ಅಂಗಡಿಗಳ ಬೋರ್ಡ್‌ಗಳನ್ನು ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಆಗಲೇ ಕೆಲವು ಸ್ನೇಹಿತರನ್ನು ಕಲೆಹಾಕಿ ಕೃಷ್ಣಲೀಲಾ ನಾಟಕವನ್ನು ಆಡಿಸಿದರು. ನಾಟಕ ಯಶಸ್ವಿಯಾಯಿತು. ಇದೇ ವೇಳೆಗೆ ಅರಸೀಕೆರೆಯಲ್ಲಿ ಹಾರ್ಮೋನಿಯಂ ಮಾಸ್ತರ್ ಗಿರಿಗೌಡರ ನಾಟಕ ಮಂಡಲಿ ಮೊಕ್ಕಾಂ ಮಾಡಿತ್ತು. ಬಾಲಕೃಷ್ಣ ಅವರು ರಂಗಭೂಮಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ್ದು ಈ ನಾಟಕ ಮಂಡಲಿಯ ಮೂಲಕ. ಅನಂತರ ಲಕ್ಷ್ಮ್ಯಾಸಾನಿ ನಾಟಕ ಕಂಪೆನಿ, ಜಯ ಗೌರೀಶಂಕರ ನಾಟಕ ಮಂಡಲಿ, ಚಾಮುಂಡೇಶ್ವರಿ ನಾಟಕ ಮಂಡಲಿ, ಭಾರತ ಮಾತಾ ನಾಟಕ ಸಭಾ, ಭಗವತಿ ನಾಟಕ ಸಭಾ, ಕರ್ನಾಟಕ ನಾಟಕ ಸಭಾ, ಗುಬ್ಬಿ ಕಂಪನಿ–ಮುಂತಾದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವೃತ್ತಿನಾಟಕ ಮಂಡಲಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ರಂಗಭೂಮಿಯನ್ನು ವೃದ್ಧಿಸಬೇಕೆಂಬ ಹಂಬಲದಿಂದ ಭಾರತಲಕ್ಷ್ಮಿ, ಬೇಡರ ಕಣ್ಣಪ್ಪ ಮತ್ತು ರಾಮ–ರಾವಣ ಎಂಬ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಸ್ವತಃರಚಿಸಿ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿದರು. ಇವರು ಗುಬ್ಬಿ ಕಂಪನಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಲಚಕ್ರ ಎಂಬ ನಾಟಕವನ್ನು ರಚಿಸಿ ಆಡಿಸಿ ಕೆಲ ಸಂಪ್ರದಾಯಶೀಲರ ಕೋಪಕ್ಕೆ ತುತ್ತಾದರು. ಈ ನಾಟಕದ ಕಥಾವಸ್ತುವಿನ ಬಗ್ಗೆ ಬಹಳಷ್ಟು ಜನಟೀಕೆಯ ಮಳೆಯನ್ನೇ ಕರೆದರು. ಆದರೂ ಈ ನಾಟಕ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಅಭಿಮಾನಿಗಳ ಮೆಚ್ಚಿಗೆ ಗಳಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ಧಾರವಾಡದ ಆಕಾಶವಾಣಿ ಕೇಂದ್ರ ಈ ನಾಟಕ ಪ್ರಸಾರದ ಹಕ್ಕನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿತು.

ಬಾಲಕೃಷ್ಣ ಅವರು ಚಲನಚಿತ್ರರಂಗ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ್ದು ತ್ರಿಭಾಷಾ ತಾರೆ ಎಂ.ವಿ. ರಾಜಮ್ಮನವರು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರ 'ರಾಧಾರಮಣ'ದ (1943) ಮೂಲಕ. ಚಿತ್ರರಂಗದಲ್ಲಿ ಇವರ ಹೆಸರನ್ನು ಬೆಳಗಿಸಿದ ಚಿತ್ರ ಕನ್ಯಾದಾನ (1954). ಈ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೀತಾರಾಮಯ್ಯನ ಪಾತ್ರದ ಪ್ರೌಢ ಅಭಿನಯದಿಂದ ಪ್ರೇಕ್ಷಕರನ್ನು ಬೆರಗುಗೊಳಿಸಿದರು. ಇವರ ಅಭಿನಯದ ಒಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ ಎಂದರೆ ಹಾಸ್ಯ ಪಾತ್ರವನ್ನೇ ಆಗಲಿ, ಗಂಭೀರ ಪಾತ್ರವನ್ನೇ ಆಗಲಿ ಏಕರೀತಿಯಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸಬಲ್ಲ ಶಕ್ತಿ ಇರುವುದು. ಗಂಧದಗುಡಿ, ಪ್ರೊಫೆಸರ್ ಹುಚ್ಚುರಾಯ, ಪ್ರೇಮದಕಾಣಿಕೆ, ರಾಜಾ ನನ್ನ ರಾಜ, ಭಾಗ್ಯದ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಬಾರಮ್ಮ ಮೊದಲಾದ ಸುಮಾರು ಇನ್ನೂರಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿ ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರರಸಿಕರ ಮೆಚ್ಚಿಗೆ ಗಳಿಸಿರುವ ಇವರು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಜನಪ್ರಿಯರಾಗಿರುವುದು ಹಾಸ್ಯನಟನೆಂದಾದರೂ ಖಳನಾಯಕನ ಪಾತ್ರದಲ್ಲೂ ನಿಸ್ಸೀಮರು. ಇಮ್ಮಡಿ ಪುಲಿಕೇಶಿ (1967) ಇವರ ಅಭಿನಯದ ನೂರನೆಯ ಚಿತ್ರ. ಇದರಲ್ಲಿ ಇವರು ಅಭಿನಯಿಸಿರುವ ರಾಹುಲಪ್ಪನ ಪಾತ್ರ ಚಿತ್ರರಸಿಕರ ಮನಮೆಚ್ಚಿಸಿತು. ಬಂಗಾರದ ಮನುಷ್ಯದಲ್ಲಿ (1972) ಇವರ ರಾಚುಟಪ್ಪನ ಪಾತ್ರದ ಅಭಿನಯ ಸ್ಮರಣೀಯವಾದುದು. ಈ ಚಿತ್ರ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ 2 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಸತತವಾಗಿ ನಡೆಯಿತು. ಬಾಲಕೃಷ್ಣ ಅವರಿಗೆ ಚಿತ್ರರಸಿಕರ ಸಂಘಗಳಿಂದ ಅನೇಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಲಭಿಸಿವೆ. ಇವರ ಉತ್ತಮ ಅಭಿನಯಕ್ಕಾಗಿ ರಾಜ್ಯ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನಿತ್ತು ಗೌರವಿಸಿದೆ. ನಾಟಕಕಲೆ ಜೀವಂತ ಕಲೆ, ಇದರ ಆಯಸ್ಸಿಗೆ ಮಿತಿಯಿಲ್ಲ, ಚಿತ್ರರಂಗ ಎಷ್ಟೇ ಆಕರ್ಷಕವಾದರೂ ಅದರಲ್ಲಿ ನಾಟಕ ರಂಗದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಚೇತನವಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವುದು ಬಾಲಕೃಷ್ಣರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ನಾಟಕರಂಗ ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಗತವೈಭವವನ್ನು ಪುನಃ ಪಡೆಯುವಂತಾಗಬೇಕೆಂಬುದು ಇವರ ಬಯಕೆಯಾಗಿತ್ತು. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಕೆಂಗೇರಿಯ ಬಳಿ ಅಭಿಮಾನ್ ಸ್ಟುಡಿಯೋ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಕನ್ನಡ ಚಲನಚಿತ್ರರಂಗದ ಏಳ್ಗೆಗಾಗಿದುಡಿದರು. **(ಎಸ್.ಎಚ್.ವಿ.)**

ಬಾಲಲೀಲಾ ಮಹಾಂತ ಶಿವಯೋಗಿ: 1823–59. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಶಿವಯೋಗಿ. ಗದಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಳಗುಂದ ಇವರ ಜನ್ಮಸ್ಥಳವಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವರ ತಂದೆ ತಾಯಿಗಳ ವಿಷಯ ತಿಳಿಯದು. ಎಳೆಯಂದಿನಿಂದಲೂ ಇವರನ್ನು ಬಿಜಾಪುರಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಸವನ ಬಾಗೇವಾಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಯರನಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಚೆನ್ನಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನಯ್ಯ ಮತ್ತು ಅನ್ನಪೂರ್ಣಮ್ಮ ಎಂಬ ದಂಪತಿಗಳು ಪೋಷಣೆ ಮಾಡಿದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಶಿಶುವನ್ನು ಇವರಿಗೆ ಮುಳಗುಂದದ ಮಹಾಂತಲಿಂಗ ಶಿವಯೋಗಿ ಎಂಬುವರು ಕೊಟ್ಟರಂತೆ. ಎಂಟು ವರ್ಷದ ಬಾಲಕನಾಗುವವರೆಗೂ ತನ್ನ ಬಾಲಲೀಲೆಗಳಿಂದ ಆ ತಾಯಿತಂದೆಗಳನ್ನು ಆನಂದಗೊಳಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಮುಂದೆ ಇವರಿಗೆ ಬಾಲಲೀಲಾ ಮಹಾಂತ ಶಿವಯೋಗಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂತು. ಎಂಟನೆಯ ವರ್ಷದಲ್ಲೇ ಬದುಕಿನಲ್ಲಿ ವೈರಾಗ್ಯವುಂಟಾಗಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿ ತೀರದಲ್ಲಿರುವ ಲಿಂಗನಾಯಕನ ಹಳ್ಳಿಯ ಗುರುಕುಲದಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನವೀರ ಶಿವಯೋಗಿಗಳ ಹತ್ತಿರ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿ ಜ್ಞಾನಸಂಪನ್ನರಾದರು. ಗುರು ಶಾಂತವೀರಸ್ವಾಮಿಗಳ ಮುಖಾಂತರ ಇಷ್ಟಲಿಂಗೋಪದೇಶ ಪಡೆದರು.

ಅನಂತರ ತಮ್ಮ ಅನೇಕ ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ತತ್ತ್ವೋಪದೇಶ ಮಾಡಿದರು. ಶ್ರೀಶೈಲದಲ್ಲಿ ಶಿವಭಕ್ತರಿಗೆ ಏಕೋತ್ತರ ಶತಸ್ಥಲದ ಅಂತರಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸಿದರು. ಇವರು ಹಲವು ಪವಾಡಗಳನ್ನು ಮೆರೆದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಬಿದಿರುಹಳ್ಳಿಯ ಭಕ್ತ ರಾಮಲಿಂಗಪ್ಪನ ಬಾವಿಯಲ್ಲಿ ನೀರು ತರಿಸಿದ್ದು, ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಂತೆ ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜರಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದ ಬೇನೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ ರಾಜರು ಒಪ್ಪಿಸಿದ್ದ ನವರತ್ನ ಖಚಿತ ಆಭರಣಗಳನ್ನೂ ಅಮೂಲ್ಯ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ನಿರಾಕರಿಸಿ ಕೇವಲ ಒಂದು ಸೋರೆಯ ಬುರುಡೆಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದ್ದು, ಒಮ್ಮೆ ತಮ್ಮ ಟೊಪ್ಪಿಗೆಯನ್ನು ಹರಿಗೋಲನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಹೊಳೆ ದಾಟಿದ್ದು–ಇವು ಇವರು ನಡೆಸಿದರೆನ್ನಲಾದ ಮುಖ್ಯ ಪವಾಡಗಳು. ಇವರು ಮುಳಗುಂದ ಗ್ರಾಮದ ಕಲ್ಲುಮಠದಸ್ವಾಮಿಯೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಕೈವಲ್ಯದರ್ಪಣ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧ ಪಟ್ಟ ಹಾಡುಗಳಿವೆ. ಮಹಾಂತಲಿಂಗ ಎಂಬುದು ಈ ಹಾಡುಗಳ ಅಂಕಿತ. ಇವರು ತಮ್ಮ 36ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮುಳಗುಂದದಲ್ಲಿ ದೈವಾಧೀನರಾದರು. **(ಒ.ಎನ್.ಎಲ್.)**

ಬಾಲಸಂಗಣ್ಣ: 12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಒಬ್ಬ ವಚನಕಾರ. ಈತ ಬಸವಣ್ಣನ ಪತ್ನಿ ನೀಲಾಂಬಿಕೆಯ ಮಗನೆಂದು ಕೆಲವು ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾವ್ಯ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈತನಿಗೆ ಬಾಲ ಸಂಗಯ್ಯ ಎಂಬ ಪರ್ಯಾಯನಾಮವೂ ಇದ್ದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈತ ಚಿಕ್ಕವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ಕಾಲವಾದಂತೆ ಗಂಗಾಂಬಿಕೆಯ, ನೀಲಾಂಬಿಕೆಯ ಕೆಲವು ವಚನಗಳಿಂದ, ಶಾಂತಲಿಂಗದೇಶಿಕನ ಭೈರವೇಶ್ವರ ಕಾವ್ಯದ ಕಥಾಮಣಿಸೂತ್ರ ರತ್ನಾಕರದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತಪಡುತ್ತದೆ. ಬಾಲಸಂಗಣ್ಣ ನೀಲಾಂಬಿಕೆಯ ಮಗನಲ್ಲ, ಗಂಗಾಂಬಿಕೆಯ ಮಗ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಕೂಡ ಇದೆ. ಈ ವಾದಕ್ಕೆ ಮುಕ್ತಿಕಂಠಾಭರಣ ಎಂಬ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಬರುವ "ಗಂಗಾಂಬಿಕೆಯರು ತಮ್ಮ ಮೋಹದ ಪುತ್ರನಾದ ಬಾಲಸಂಗಯ್ಯನನ್ನು ಬಗಲಲ್ಲಿ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿ ಕೊಂಡು" ಎಂಬ ಮಾತುಗಳು ಪುಷ್ಟಿ ನೀಡುತ್ತವೆ. ಸದ್ಯದಲ್ಲಿ ಈತನ ಆರು ವಚನಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿವೆ. ಕಮಠೇಶ್ವರಲಿಂಗ ಎಂಬುದು ಇವನ ವಚನಗಳ ಅಂಕಿತ. ಈ ಅಂಕಿತದ ಬಗೆಗೂ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿವೆ. ಇವನ ಒಂದು ವಚನ ಹೀಗಿದೆ :

ಕಾಂಬುದು ಜೀವನಲ್ಲ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಬುದು ಪರಮನಲ್ಲ
ಅಟ್ಟಿಮುಟ್ಟಿ ಹರಿದಾಡುವವು ಕರಣಂಗಳಲ್ಲ
ಸುಖವನನುಭವಿಸುವವು ಇಂದ್ರಿಯಂಗಳಲ್ಲ
ಇಂತೀ ಭೇದಂಗಳಲ್ಲಿ ಆರೆಂಬುದು ತಿಳಿದು
ಸಸಿವೃಕ್ಷಕ್ಕೆ ನೀರನೆರೆದಡೆ ಆ ನೀರ ಕುಡಿವುದು ಬೇರೋ ಮರವೋ
ಮೀರಿ ಬೆಳೆದ ಫಲವೋ ಎಂಬುದನರಿದು ತಿಳಿದಲ್ಲಿ
ಅರಿದರುಹಿಸಿಕೊಂಬ ನಿರಿಗೆಯ ಬಲ್ಲ
ಆತ ಕಮಠೇಶ್ವರಲಿಂಗವನೊಡಗೂಡಿದ ಶರಣಾ *

ಬಾಲ ಸರಸ್ವತಿ: 1880–1938. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರ ಪತ್ತೇದಾರಿ ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನು ಬರೆದ ಮೊದಲಿಗರಲ್ಲೊಬ್ಬರು. ನರಹರಿಶರ್ಮಾ ಎಂಬುದು ಇವರ ನಿಜನಾಮ. ಬಾಲಸರಸ್ವತಿ ಕಾವ್ಯನಾಮ. ಮೈಸೂರಿನವರಾದ ಇವರು ವ್ಯಾಕರಣ ಪಂಡಿತ ಅಣ್ಣಾಚಾರ್ಯರಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತವನ್ನು ಕಲಿತು ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಓದಿ ಎಫ್.ಎ. ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತೀರ್ಣರಾದರು. ಚಿತ್ರಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿವಹಿಸಿದ ಇವರು ರಾಜ ರವಿವರ್ಮರ ಬಳಿ ವ್ಯಾಸಂಗಮಾಡಿ ಚಿತ್ರಕಲೆಯಲ್ಲಿ ನೈಪುಣ್ಯಗಳಿಸಿಕೊಂಡು, ಮೈಸೂರಿನ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಕಲಾ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಸ್ವತಂತ್ರ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯವರಾದ ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮುದ್ರಣಾಲಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರಲ್ಲದೆ ಚಿತ್ರಗುಪ್ತನ ದಫ್ತರ್ ತರಂಗಿಣೀ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆ, ಬಾಲಕಥಾವಳಿ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆ, ಬೋಧಾವಳಿ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆ ಈ ಮುಂತಾದ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆಗಳನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ನಡೆಸಿದರು. ಈ ಉದ್ಯಮವನ್ನು ಮಧ್ಯೆ ಬಿಟ್ಟ ಇವರು ಮೈಸೂರಿನ ಅರಸು ಗರ್ಲ್ಸ್ ಹೈಸ್ಕೂಲು, ಅರಸು ಬೋರ್ಡಿಂಗ್ ಸ್ಕೂಲು ಮುಂತಾದ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ–ಕನ್ನಡ ಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಆಚಾರ್ಯ ಪಾಠಶಾಲೆಯ ಸ್ಥಾಪನೆಗಾಗಿಯೂ ಶ್ರಮಿಸಿದರು.

ಕನ್ನಡ ಸಂಸ್ಕೃತ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಮತ್ತು ಬಂಗಾಲಿ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಶ್ರಮ ಹೊಂದಿದ್ದ ಇವರು ಬಂಗಾಲಿ ಭಾಷೆಯಿಂದ ಅನೇಕ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ತಂದಿದ್ದಾರೆ. ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಅನೇಕ ಪತ್ತೇದಾರಿ ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಅದೃಷ್ಟ ಬೇಕೇ ಅದೃಷ್ಟ, ಕನ್ಯಾಕುಮಾರಿ, ಕಮಲಾಕಾಂತನ ಉಯಿಲು, ಕರ್ಮಸನ್ಯಾಸಿ, ಕಾಮಧೇನು, ಕುಮುದಿನಿ, ಗುರುತು ಕಂಡ ಕಳ್ಳ, ಚೋರ ಚಕ್ರವರ್ತಿ, ತ್ರಿಪುರಸುಂದರಿ–ಇವು ಇವರ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯ ಕಾದಂಬರಿಗಳು. ನೀತಿ ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಹಾಗೂ ಅದ್ಭುತರಮ್ಯ ವಾತಾವರಣ ನಿರ್ಮಾಣ, ಹಗಲು–ಕತ್ತಲೆ ಸ್ಪಷ್ಟ ವಿರೋಧವುಳ್ಳ ನಾಯಕ–ಖಳನಾಯಕರ ಕಲ್ಪನೆ, ಐತಿಹಾಸಿಕತೆ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳ ಸಂಯೋಜನೆ–ಇವು ಇವರ ಕಾದಂಬರಿಗಳ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. **(ಕೆ.ಕೆ.)**

ಬಾಹುಬಲಿ ಪಂಡಿತ: ಸು. 1352. ಜೈನಕವಿ. ಧರ್ಮನಾಥ ಪುರಾಣ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯದ ಕರ್ತೃ. ಇವನಿಗೆ ಉಭಯಭಾಷಾಕವಿಚಕ್ರವರ್ತಿ ಎಂಬ ಬಿರುದಿದ್ದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ತನ್ನನ್ನು ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಯೋಗೀಶ್ವರಂ ಎಂದು ಕರೆದುಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಈತ ಒಬ್ಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಯೋಗಿಯಾಗಿದ್ದಂತೆಯೂ ತೋರುತ್ತದೆ. ನಯಕೀರ್ತಿ ಇವನ ಗುರು. ಪೂರ್ವ ಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಗಜಾಂಕುಶ, ನಾಗವರ್ಮ, ಪಂಪ, ನೇಮಿಚಂದ್ರ, ರನ್ನ, ಜನ್ನ, ಅಗ್ಗಳ–ಇವರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಧರ್ಮನಾಥ ಪುರಾಣ 16 ಆಶ್ವಾಸಗಳುಳ್ಳ ಪ್ರೌಢ ಚಂಪೂಗ್ರಂಥ. 15ನೆಯ ತೀರ್ಥಂಕರ ಧರ್ಮನಾಥನ ಜೀವನ ಚರಿತೆ ಕಾವ್ಯವಸ್ತು. ಕವಿ ಇದನ್ನು 1352ರಲ್ಲಿ ಬರೆದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಕಾವ್ಯ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಬದ್ಧವಾಗಿದ್ದು, ಹಿಂದಿನ ಜೈನ ಪುರಾಣಗಳ ಪಡಿಯಚ್ಚಾಗಿದೆ. ವರ್ಣನಾವೈಖರಿಯಲ್ಲಾಗಲಿ, ಸನ್ನಿವೇಶ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಾಗಲಿ ವಿಶೇಷತೆ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. **(ಕೆ.ಬಿ.ಎಸ್.ಎ.)**

ಬಾಹೂರ ಬೊಮ್ಮಣ್ಣ: 12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಿವಶರಣ ಹಾಗೂ ವಚನಕಾರ. ಇವನಿಗೆ ಬಾಹೂರ ಬ್ರಹ್ಮಯ್ಯ, ಬಾಹೂರ ಬೊಮ್ಮಯ್ಯ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳೂ ಇವೆ. ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುದ್ದೇಬಿಹಾಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಾಹೂರು ಈತನ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ಅಲ್ಲಿ ಈತ ತೋಟದ ಕಾಯಕ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದ. ಬ್ರಹ್ಮೇಶ್ವರಾ ಎಂಬ ಅಂಕಿತವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ವಚನಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಇದುವರೆಗೆ ಇವನ 45 ವಚನಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಈ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಷಟ್ಸ್ಥಲದ ಮರ್ಮಗಳ ನಿರೂಪಣೆಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಗಣಸಹಸ್ರನಾಮದಲ್ಲಿ ಈತನ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಹರಿಹರ ಬರೆದಿರುವ ಬಾಹೂರ ಬ್ರಹ್ಮಯ್ಯನ ರಗಳೆಯಿಂದ ಈತ ಕಲ್ಯಾಣದ ತ್ರಿಪುರಾಂತಕನ ಭಕ್ತನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಜೋಳದ ರಾಶಿಯಲ್ಲಿ ಶಿವನನ್ನು ಓ ಎನ್ನಿಸಿದ್ದು, ಮದವೇರಿ ನಡೆದ ಆನೆಯನ್ನು ಹೋ ನಿಲ್ ಎಂದು ಹೇಳಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿದ್ದು, ಅದನ್ನು ಕಂಡ ರಾಜ ಇದು ಮಾಯಾಮಂತ್ರದ ಶಕ್ತಿಯೆಂದು ತೆಗಳಲು, ಆನೆಯನ್ನು ನೂಕಿ ಕೊಂದು ಮತ್ತೆ ಅದನ್ನು

ಬದುಕಿಸಿದ್ದು, ಕಲ್ಲುಬಸವನಿಗೆ ಪ್ರಾಣಬರಿಸಿ ಪೇಟೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಕಬ್ಬನ್ನೆಲ್ಲ ತರಿಸಿ ಮೇಯಿಸಿದ್ದು, ತ್ರಿಪುರಾಂತಕ ಕೆರೆಯ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಅರ್ಧವನ್ನು ಒಂದೇ ಗುಟುಕಿಗೆ ಕುಡಿಸಿದ್ದು–ಇವು ಈತ ನಡೆಸಿದನೆನ್ನಲಾದ ಪವಾಡಗಳು. ಹರಿಹರ ಮತ್ತು ಪಾಲ್ಕುರಿಕೆ ಸೋಮನಾಥರ ಪ್ರಕಾರ ಈತ ಬಸವಣ್ಣನವರಿಗಿಂತ ಪ್ರಾಚೀನನೆಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಲು ಆಸ್ಪದವಿದೆ. ಆದರೆ ಇವನು ತನ್ನ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಬಸವಣ್ಣ, ಚೆನ್ನಬಸವಣ್ಣ, ಪ್ರಭುದೇವ, ನಿಜಗುಣ, ಅಜಗಣ್ಣ–ಇವರನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಮೇಲಿನ ಕವಿಗಳು ಹೇಳುವ ಬ್ರಹ್ಮಯ್ಯನಿಗಿಂತ ಈತ ಭಿನ್ನನೆಂದು ಹೇಳಬಹುದಾಗಿದೆ. **(ಬಿ.ಎಸ್.ಎಸ್.)**

ಬಾಳಪ್ಪ ಹುಕ್ಕೇರಿ: 1911–. ಹೆಸರಾಂತ ಸಂಗೀತಗಾರರು ಮತ್ತು ಜನಪದ ಗೀತೆಗಳ ಜನಪ್ರಿಯ ಗಾಯಕರು. ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗೋಡಿನಲ್ಲಿ. ತಂದೆ ವೀರಭದ್ರಪ್ಪ. ತಾಯಿ ಚನ್ನವೀರಮ್ಮ.

ಹುಟ್ಟು ಹಾಡುಗಾರರಾದ ಇವರು ಎಳೆತನದಲ್ಲೇ ಹಳ್ಳಿಯ ಹಾಡುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಒಲವು ತೋರಿದರು. ಗರತಿಹಾಡು ಮೊದಲಾದವನ್ನು ಸುಶ್ರಾವ್ಯವಾಗಿ ಹಾಡಲು ಅನಂತರ ಶಿವಲಿಂಗಯ್ಯಸ್ವಾಮಿ, ನೀಲಕಡೆ ರಾವ್ ಶೇಡಬಾಳ ಮೊದಲಾದವರಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಸಂಗೀತ ಅಭ್ಯಸಿಸಿದಲ್ಲದೆ ಮರಾಠಿ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಹೆಸರಾಂತ ಬಾಲಗಂಧರ್ವ, ಪಂಡಿತ ದೀನನಾಥ ಮೊದಲಾದವರ ಜನಪ್ರಿಯ ರಂಗಶೈಲಿಯಿಂದಲೂ ಪ್ರಭಾವಿತರಾದರು. ಕೆಲಕಾಲ ಮುರುಗೋಡಿನಲ್ಲಿ ಮಹಾತ್ಮ ಸೇವಾ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ನಡೆಸಿದ್ದೂ ಇದೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಭಾವಗಳಿಂದ ಇವರ ಗಾಯನ ಶೈಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿ ರೂಪುಗೊಂಡಿತು.

ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಭೆಗಳಲ್ಲಿ ದೇಶಭಕ್ತಿ ಗೀತೆಗಳನ್ನು ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಇದರಿಂದ ಬೇಗ ಜನಪ್ರಿಯರಾದರು. ತರುಣ ಬಾಳಪ್ಪನವರು ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಗೀತೆಗಳಿಂದ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಅವಕೃಪೆಗೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿದ್ದರು. ಜನಪದ ಗೀತೆ ಮತ್ತು ಲಾವಣಿಗಳು ಜನಸಾಮಾನ್ಯರ ಮೇಲೆ ಬೀರಿದ ಪ್ರಭಾವ ಗುರುತಿಸಿದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯೋತ್ತರ ಮುಂಬಯಿ ಸರ್ಕಾರ ಇವರನ್ನು ಕೃಷಿ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಕ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ನೇಮಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ಆಧುನಿಕ ಕೃಷಿ ವಿಧಾನಗಳ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿ ಇವರ ಗಾಯನ ಕಲೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾಯಿತು. ಅನಂತರ ಬಂದ ಯೋಜನಾ ಯುಗದಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ, ಸಮಾಜ ವಿಕಾಸ, ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣ, ಕುಟುಂಬ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ಜನಪ್ರಿಯಗೊಳಿಸುವಂತಹ ಕಾರ್ಯ ಕಲಾಪಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಹಾಡಿ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರ ಹೃದಯಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದರು.

ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥರು ಎನಿಸಿದ್ದರೂ ಬಾಳಪ್ಪನವರ ಕೀರ್ತಿ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ನಿಂತಿರುವುದು ಜನಪದ ಗೀತೆಗಳ ಗಾಯನದಿಂದ. ಸಾವಿರಾರು ಜನ ಸೇರಿದ ಸಭೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿರರ್ಗಳವಾಗಿ ಹಾಡುವ ಕಂಠಶ್ರೀ ಇವರದು. ಸಭೆಯ ಒಲವು ಅರಿತು ಹಾಡುವ ಜಾಣ್ಮೆ ಮತ್ತು ಜನ ಮೆಚ್ಚಿಬೇಡುವ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಹಾಡುವ ವಿನಯ ಇವರಿಗಿತ್ತು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಸಂಚರಿಸಿ ನಗರ, ಪಟ್ಟಣ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ, ಸಭೆ–ಸಮ್ಮೇಳನ, ನಾಡಹಬ್ಬ, ಕಾಮನಹಬ್ಬ, ಜಾತ್ರೆ–ಉತ್ಸವಗಳಲ್ಲಿ, ಮಠ–ಮಾನ್ಯಗಳಲ್ಲಿ, ಮತ–ಪಂಥ ಭೇದವಿಲ್ಲದೆ ಸಹಸ್ರಾರು ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ನೀಡಿದರು. ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ, ಆಂಧ್ರ, ತಮಿಳುನಾಡುಗಳಲ್ಲದೆ ದೆಹಲಿಯಲ್ಲೂ ಇವರು ತಮ್ಮ ಉತ್ಸಾಹಪೂರ್ಣ ಹಾಡುಗಾರಿಕೆಯಿಂದ ಜನಮೆಚ್ಚಿಗೆ ಪಡೆದಿದ್ದರು.

ಗರತಿಯ ಹಾಡುಗಳು, ಲಾವಣಿ ಮೊದಲಾದ ಪರಂಪರಾಗತ ಗೀತೆಗಳೇ ಅಲ್ಲದೆ ನೂರಾರು ಶರಣರ ವಚನಗಳು, ಪದಗಳು, ಶಿಶುನಾಳ ಶರೀಫ ಸಾಹೇಬರ ಪದಗಳು ಮತ್ತು ನೀತಿ ಪದಗಳು, ದಾಸರ ದೇವರ ನಾಮಗಳು, ಹಿಂದೀ, ಮರಾಠಿ ಗೀತಗಳೇ ಮೊದಲಾದುವು ಇವರಿಗೆ ಕಂಠಸ್ಥವಾಗಿದ್ದವು. ಕರ್ನಾಟಕದ ಅಗ್ರಮಾನ್ಯ ಕವಿಗಳಾದ ಬೇಂದ್ರೆ, ಕುವೆಂಪು ಮೊದಲಾದವರ ಭಾವಗೀತೆಗಳನ್ನೂ ಇವರು ಜನಮೆಚ್ಚುವಂತೆ ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಸಂದರ್ಭ ನೋಡಿ ನಿಂತ ಮೆಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಲಾವಣಿ ಮತ್ತು ಜನಪದ ಶೈಲಿಯ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ತಾವೇ ರಚಿಸಿಕೊಂಡು ಹಾಡುವ ಪ್ರತಿಭೆ ಇವರಲ್ಲಿತ್ತು. ಆಜಾನುಬಾಹು ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ, ನಗುಮೊಗದಿಂದ ಇವರು ಅಪರವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಜನಾಕರ್ಷಣೆ ಮಾಡಬಲ್ಲವರಾಗಿದ್ದರು. ಆಕಾಶವಾಣಿಯಲ್ಲಿ ಇವರ ಅನೇಕ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು ನಡೆದಿವೆ. ಇವರ ಅನೇಕ ಗಾಯನಗಳು ಧ್ವನಿಮುದ್ರಿತವಾಗಿವೆ. ಬಹಳ ಹಿಂದೆಯೇ ಉತ್ತರಾದಿಮಠದ ಸತ್ಯಧ್ಯಾನತೀರ್ಥರ ಮುಂದೆ ದೇವರನಾಮ ಹಾಡಿ ಮೆಚ್ಚಿಗೆ ಪಡೆದಿದ್ದರು. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸರ್ಪಭೂಷಣ ಮಠದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಜಾನಪದಾಚಾರ್ಯ ಮತ್ತು ನವಿಲುಗುಂದ ಮಠದಲ್ಲಿಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಜಾನಪದರತ್ನ ಬಿರುದುಗಳು ಇವರಿಗೆ ಲಭಿಸಿದವು. 1969ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ ಅನಂತರ ಅದರ ಗೌರವ ಸದಸ್ಯತ್ವವನ್ನೂ 1983ರಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರ ಸಂಗೀತನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ ಪಡೆದರು. ತಮ್ಮ ಕೊನೆಗಾಲದವರೆಗೂ ಇವರ ಗಾನಕಂಠ ಮೊಳಗುತ್ತಲೇ ಇತ್ತು. *

ಬಾಳೆಹೊನ್ನೂರು: ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ನರಸಿಂಹರಾಜಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಸ್ಥಳ ಹಾಗೂ ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರಿನಿಂದ ಸು. 51 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಭದ್ರಾನದಿಯ ಪಶ್ಚಿಮ ದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ನದಿಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಕೆಲವು ದೊಡ್ಡ ಬಂಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಕೆತ್ತಿರುವ ಶಾಸನಗಳ ಆಧಾರದಿಂದ ಈ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಸಾಂತರ ದೊರೆ ಎರಡನೆಯ ಮಯೂರವರ್ಮನ ಮಗ ಮಾರ ಎಂಬುವನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದೂ ಈತ ವಾದೀಭಸಿಂಹ ಅಜಿತಸೇನ ಎಂಬ ಜೈನಮುನಿಯ ಶಿಷ್ಯನಾಗಿದ್ದನೆಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಶಾಸನವಿರುವ ಬಂಡೆಯೊಂದರ ಮೇಲೆ ಜಿನಮೂರ್ತಿಯ ಚಿತ್ರವಿದೆ. ಈ ಬಂಡೆಯನ್ನು ಬೊಮ್ಮನಕಲ್ಲು ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ಊರಿನ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಒಂದೂವರೆ ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಬಾಳೆಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ವೀರಶೈವ ಪಂಚಾಚಾರ್ಯರಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖರಾದ ರೇಣುಕಾಚಾರ್ಯರು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಮಠವಿದೆ. ಇದನ್ನು ಶ್ರೀರಂಭಾಪುರಿ ಜಗದ್ಗುರುಗಳ ಮಠ ಎಂದೂ ಬಾಳೆಹಳ್ಳಿ ಮಠ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ . ಇಲ್ಲಿರುವ ಅಚಾರ್ಯರ ಪೀಠಕ್ಕೆ ವೀರ ಸಿಂಹಾಸನ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಮಠದಲ್ಲಿ ಇಕ್ಕೇರಿ ನಾಯಕರು ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ಅರಸರು ನೀಡಿರುವ ಅನೇಕ ತಾಮ್ರಪಟಗಳೂ ಸನ್ನದುಗಳೂ ಇವೆ. ಮಠಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ವೀರಭದ್ರನ ದೇವಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಇದು ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದೆ, ಇದಕ್ಕೆ ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಾಕಾರ ಇದೆ. ನವರಂಗದ ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲೂ

ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಿವೆ. ಬಲಭಾಗದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗ ಮತ್ತು ಎಡಭಾಗದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಗಣಪತಿ ಹಾಗೂ ಶೂಲಬ್ರಹ್ಮನ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಲೋಹದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ವೀರಭದ್ರನ ಹಾಗೂ ಭದ್ರಕಾಳಿಯ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಉತ್ಸವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಹೊರತೆಗೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ವರ್ಷ ಫಾಲ್ಗುಣ ಮಾಸದಲ್ಲಿ ವೀರಭದ್ರಸ್ವಾಮಿಯ ರಥೋತ್ಸವ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಜಿಲ್ಲಾ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನವೂ ಇಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದೆ.

ಕಾಫಿ ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರ

ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು–ಕೊಟ್ಟಿಗೆಹಾರ ಹೆದ್ದಾರಿ ಬಾಳೆಹೊನ್ನೂರು ಮೂಲಕ ಹಾದುಹೋಗುತ್ತದೆ. ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಾಫಿ ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರ ಸಹ ಇದೆ. (ಎಸ್.ಎಸ್.ಜಿ.)

ಬಿಂಡಿಗನವಿಲೆ: ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆ ನಾಗಮಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಹಳ್ಳಿ, ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಹಾದಿಯಲ್ಲಿ ನಾಗಮಂಗಲದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಸು. 19ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,019. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಕೆರೆ ಇದೆ. ಈ ಕೆರೆಯ ಹಿಂಭಾಗದ ತೆಂಗು, ಅಡಕೆ ತೋಟಗಳಲ್ಲಿ ಬಹು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ನವಿಲುಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿರುವ ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಮರದ ಗರುಡ ವಿಗ್ರಹಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷ ಶಕ್ತಿಯಿದೆ ಎಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಇದೆ. ಹಳೆಯ ಗರುಡ ವಿಗ್ರಹ ಜೀರ್ಣವಾದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಶ್ರೀಗಂಧದ ಗರುಡನನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕನ್ನಡ ಕಾದಂಬರಿ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷರಲ್ಲೊಬ್ಬರಾದ ಬಿ. ವೆಂಕಟಾಚಾರ್ಯರು ಈ ಊರಿನವರು. (ಕೆ.ಆರ್.ಆರ್.)

ಬಿಂದು ಮಾಧವ ಪಾಠಕ: 1935–2004. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಂಗೀತ ಕಲಾವಿದ, ರುದ್ರಾವೀಣಾವಾದಕ. 1935 ಏಪ್ರಿಲ್ 9ರಂದು ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರದು ಕಲಾವಿದರ ಪರಂಪರೆಗೆ ಸೇರಿದ ಮನೆತನ. ಇವರ ತಂದೆ ಪಂಡಿತ ದತ್ತೋಪಂತ ಪಾಠಕ. ಅವರು ರುದ್ರವೀಣಾವಾದಕರು. ಇವರು ತಮ್ಮ ಹದಿನೇಳನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ತಂದೆಯಿಂದ ಪಡೆದರು. ಇಂಗ್ಲಿಷ್, ಹಿಂದೀ, ಸಂಗೀತ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಪದವೀಧರರಾದ ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಿಂದ ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದರು ಶಿರಸಿಯ ಎಂ.ಎಂ.ಕಲಾ ವಿಜ್ಞಾನ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ ವಿಭಾಗದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾಗಿದ್ದರು (1963–80). ಅನಂತರ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಸಂಗೀತ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾಗಿ (1985–95) ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು.

ಅರ್ಧಶತಮಾನಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಸಂಗೀತ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಇವರು ಭಾರತೀಯ ಸಂಗೀತ ಚರಿತ್ರೆ, ಪುಟ್ಟರಾಜ ಗವಾಯಿಯವರನ್ನು ಕುರಿತು ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕನ್ನಡ, ಹಿಂದೀ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ಕಲೆಯ ಬಗೆಗೆ ಹಲವು ವಿಚಾರಾತ್ಮಕ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಆಕಾಶವಾಣಿಯ ಹೆಸರಾಂತ ಸಂಗೀತ ಕಲಾವಿದರಾಗಿದ್ದರು. ಸಾರ್ಕ್ ಸಮ್ಮೇಳನ, ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ, ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಟ್ಟದ ಕಲಾಮೇಳಗಳಲ್ಲಿ ರುದ್ರವೀಣೆ, ಸಿತಾರ್ ನುಡಿಸಿ ಜನಮನ್ನಣೆಗಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಉಸ್ತಾದ್ ಬಂದೇಅಲಿಖಾನ್ ಘರಾಣೆಗೆ ಸೇರಿದ ಕಲಾವಿದರು. ರಾಮಚಂದ್ರಹೆಗಡೆ ಹಳದಕೈ, ಶ್ರೀಕಾಂತಪಾಠಕ, ಜ್ಯೋತಿಹೆಗಡೆ, ಮುರಳಿಧರರಾವ್ ಮೊದಲಾದ ಬೀನ್ ವಾದಕರಿಗೆ ಇವರು ಗುರುವಾಗಿದ್ದರು.

ಇವರ ಕಲಾಸೇವೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ಕನಕ ಪುರಂದರ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿದೆ (1994). ರಾಜ್ಯ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಕಲಾತಿಲಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿದೆ. ಆರ್ಯಭಟ ಸಂಸ್ಥೆ ಸಂಗೀತ ವಿದ್ಯಾ ಪ್ರಪೂರ್ಣ ಗೌರವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿದೆ. ಯಮನ್, ದರಬಾರಿಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ನುಡಿಸುವ ಸಿತಾರ್‌ವಾದನ ಅತ್ಯಂತ ಮೋಹಕವಾದುದು. ಇವರು 2004 ಫೆಬ್ರವರಿ 4ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. *

ಬಿಂದೂರಾಯ, ಸಂ.ಗೋ: 1876–1969. ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಗಮಕಿ. ಕುಮಾರವ್ಯಾಸ ಭಾರತವನ್ನು ಸುಶ್ರಾವ್ಯವಾಗಿ ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಭಾರತದ ಬಿಂದೂರಾಯರೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು ಹಿಂದಿನ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚನ್ನಗಿರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸಂತೆಬೆನ್ನೂರಿನಲ್ಲಿ 1876ರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು; ಇವರ ತಂದೆ ಗೋವಿಂದರಾಯರು, ತಾಯಿ ರಮಾಬಾಯಿ.

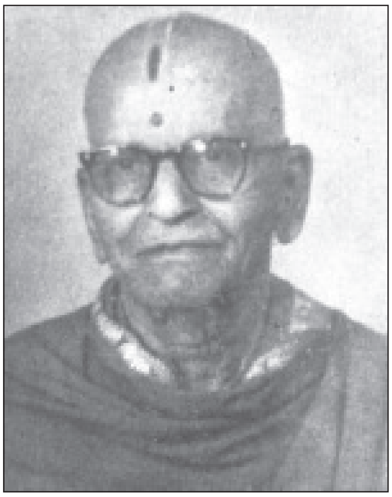

ಬಿಂದೂರಾಯರು ಹೊಸದುರ್ಗದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಇವರಿಗೆ ಜೋಡಿದಾರ್ ಶಾಮಾಚಾರ್ಯರ ಪರಿಚಯವಾಯಿತು. ಶಾಮಾಚಾರ್ಯರು ಬಿಂದೂರಾಯರಿಗಿಂತ ಬಹಳ ಹಿರಿಯರು. ಅವರು ಕುಮಾರವ್ಯಾಸ ಭಾರತ ಜೈಮಿನಿ ಭಾರತ, ರಾಜಶೇಖರ ವಿಲಾಸಗಳನ್ನು ವಾಚನ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಣಾತರಾಗಿದ್ದರು. ಅವರ ಭಾರತ ವಾಚನ ಕೇಳಿ ಅದನ್ನು ಮೂದಲಿಸಿದ್ದ ಬಿಂದೂರಾಯರು ಗಮಕವಾಚನವನ್ನು ಸವಾಲಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಸ್ವಂತ ಪರಿಶ್ರಮದಿಂದ ಆ ಕಲೆಯನ್ನು ಕರಗತಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ಮುಂದೊಂದು ದಿನ ಸ್ವತಃ ಶಾಮಾಚಾರ್ಯರಿಂದಲೇ ಶಹಭಾಸಗಿರಿ ಪಡೆದು ತಮ್ಮ ಜೀವನದುದ್ದಕ್ಕೂ ಗಮಕ ಕಲೆಯನ್ನು ಪೋಷಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದರು. ಇವರು ಸಂಗೀತಗಾರರಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ರಸಭಾವಗಳನ್ನು ಹೊರಹೊಮ್ಮಿಸಲು ಬೇಕಾದಷ್ಟು ವಿವಿಧರಾಗಗಳನ್ನು ಸಂದರ್ಭೋಚಿತವಾಗಿ ಅಳವಡಿಸಿ ವಾಚನ ಮಾಡಲು ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಕವಿ ಹೃದಯದ ಸಹೃದಯರಿಗೆ ಮುಂದಟ್ಟಾಗುವಂತೆ, ಅವರ ಮನಮಿಡಿದು ಆನಂದಬಾಷ್ಪ ತುಳುಕುವಂತೆ, ಮೈಪುಳಕಿತವಾಗುವಂತೆ ವಾಚಿಸುವ ಕಲೆ ಇವರಿಗೆ ಸಿದ್ಧಿಸಿತ್ತು. ಇವರ ವಾಚನಶೈಲಿ

ಯನ್ನು ಟಿ.ಎಸ್. ವೆಂಕಣ್ಣಯ್ಯ, ಬಿ.ಎಂ. ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯ, ಮಾಸ್ತಿ ವೆಂಕಟೇಶ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್, ಡಿವಿಜಿ ಮೊದಲಾದ ಸಾಹಿತ್ಯ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಬಲುವಾಗಿ ಮೆಚ್ಚಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಸಂಪರ್ಕ ರಾಯರಿಗೆ ದೊರಕಿದ ಮೇಲೆ (ಸು.1935) ಇವರ ವಾಚನಕ್ಕೆ ಅಖಿಲ ಕರ್ನಾಟಕ ಮಟ್ಟದ ಖ್ಯಾತಿ ದೊರೆಯಿತು. ಕೆಲಕಾಲ ಇವರು ಪರಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಗಮಕ ಕಲೆಯ ಬೋಧಕರಾಗಿಯೂ ಕೆಲಸಮಾಡಿದರು. ಅಂದು ಬಿಂದೂರಾಯರ ಶಿಷ್ಯರಾಗಿದ್ದವರು ಅನೇಕರು ತರುವಾಯದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚಮಟ್ಟದ ಗಮಕಿಗಳಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಅವರುಗಳಲ್ಲಿ ಶಕುಂತಳಾಬಾಯಿ ಪಾಂಡುರಂಗರಾಯ, ರಾಜಾಮಣಿ ನಾಗರಾಜರಾಯ, ಎಂ. ಎನ್. ಚಂದ್ರ ಶೇಖರಯ್ಯ, ಎನ್. ಶ್ರೀನಿವಾಸರಾಯ, ಎಸ್. ನಾಗೇಶರಾಯ, ಎಂ. ಹರಿನಾರಾಯಣ, ಗವಾಯಿ ಗುರುರಾವ್ ದೇಶಪಾಂಡೆ ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು.

ಇವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಗೌರವಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗಿವೆ. 1950ರಲ್ಲಿ ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ .34ನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಇವರು ಗಮಕ ಗೋಷ್ಠಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. 1967ರ ದಸರ ವಸ್ತುಪ್ರದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯ ಸಕಾರ ಇವರಿಗೆ ಗಮಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿತು. ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದ ಇವರು 1969 ಮಾರ್ಚ್ 12ರಂದು ನಿಧನಹೊಂದಿದರು.

*

ಬಿಜಾಪುರ: ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಒಂದು ಜಿಲ್ಲೆ. ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಪಟ್ಟಣ.

ಜಿಲ್ಲೆ: ಬೆಳಗಾಂವಿ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಉತ್ತರ ಬಯಲು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಉ.ಅ. 15^{0} $19^{\prime}$ ಮತ್ತು 17^{0} $29^{\prime}$ ಹಾಗೂ ಪೂ.ರೇ. 75^{0} $19^{\prime}$ ಮತ್ತು 76^{0} $32^{\prime}$ ಇವುಗಳ ನಡುವೆ ಹಬ್ಬಿದೆ. ಈಶಾನ್ಯ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ, ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆ, ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ವಾಯವ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಸಾಂಗಲಿ ಮತ್ತು ಸೊಲ್ಲಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಗಳು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಬಸವನ ಬಾಗೇವಾಡಿ, ಬಿಜಾಪುರ, ಇಂಡಿ, ಮುದ್ದೇಬಿಹಾಳ ಮತ್ತು ಸಿಂದಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ 18 ಹೋಬಳಿಗಳೂ ಇವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಟ್ಟು ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 10,475 ಚ.ಕಿಮೀ. ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 18,06,918.

ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಭೌಗೋಳಿಕವಾಗಿ ದಖನ್ ಪ್ರಸ್ಥಭೂಮಿಯ ಒಣ ಮತ್ತು ಶುಷ್ಕ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದೆ. ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯ ಉತ್ತರಭಾಗ ದಖನ್ ಟ್ರ್ಯಾಪ್‌ಗಳ ಪ್ರದೇಶ. ಆಗ್ನೇಯ ಭಾಗ ನೈಸ್ ಶಿಲಾಪ್ರದೇಶ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಭೀಮಾ ಕಣಿವೆ, ಮಧ್ಯದ ಪ್ರಸ್ಥಭೂಮಿ, ಡೋಣಿ ಕಣಿವೆ, ಬಿಜಾಪುರದ ನಗರ ಪ್ರದೇಶ, ಕೃಷ್ಣಾ ಕಣಿವೆ, ದಕ್ಷಿಣದ ಶ್ರೇಣಿಗಳು ಮತ್ತು ಆಗ್ನೇಯದ ಗುಡ್ಡಗಳು ಬಯಲು ಪ್ರದೇಶವೆಂದು ಪ್ರಮುಖ ಭೌಗೋಳಿಕ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು.

ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯ ಉತ್ತರಕ್ಕಿರುವ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಭಾಗ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಮಟ್ಟಸ ಬಯಲು ಪ್ರದೇಶ. ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ತಿಕೋಟ ಬಳಿಯಿಂದ ಬಿಜಾಪುರದ ಸನಿಹದವರೆಗೆ ಹಬ್ಬಿರುವ ಮಹದೇವ ಶ್ರೇಣಿಯ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ಕವಲನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಉಳಿದಂತೆ ಎಲ್ಲೋ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಟ್ರ್ಯಾಪ್ ಕಲ್ಲಿನ ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ಗುಡ್ಡಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳ ನಡುವೆ ವಿಶಾಲವಾದ ನದಿ ಕಣಿವೆಗಳಿದ್ದು ಅವು ಜನವಸತಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಭೀಮಾ, ಕೃಷ್ಣಾ, ಡೋಣಿ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಖ್ಯ ನದಿಗಳು. ಕೃಷ್ಣಾನದಿ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಶಿರಬೂರಿನ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಮುಟ್ಟಿ ಮುಂದೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಬಿಜಾಪುರ, ಬಸವನ ಬಾಗೇವಾಡಿ, ಮುದ್ದೇಬಿಹಾಳ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳನ್ನು ಬೀಳಗಿ, ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಹುನಗುಂದ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಿಂದ ಬೇರ್ಪಡಿಸುವ ಗಡಿಯಾಗಿ ಸಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ನದಿಯ ಹರಿವಿನ ಉದ್ದ 201 ಕಿಮೀ. ಭೀಮಾ ನದಿ ಇಂಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾಯವ್ಯದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಮುಟ್ಟಿ, ಅಲ್ಲಿಂದ ಆಗ್ನೇಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಸಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ಹರಿವು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗಡಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಮೊದಲರ್ಧ ಸೊಲ್ಲಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ತಾಗಿದಂತೆ ಮತ್ತು ಮುಂದೆ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ತಾಗಿದಂತೆ ಈ ನದಿಯ ದಕ್ಷಿಣ ದಂಡೆ ಮಾತ್ರ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಸೇರಿದೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಒಟ್ಟು ಹರಿವಿನ ಉದ್ದ ಸು. 96 ಕಿಮೀ. ಡೋಣಿ, ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯ ಉಪನದಿ. ಬಸವನ ಬಾಗೇವಾಡಿ, ಸಿಂದಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿಯುವ ಡೋಣಿ ನದಿ ಬಿಜಾಪುರ, ಮುದ್ದೇಬಿಹಾಳ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲೂ ಹರಿದು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಸು. 161 ಕಿಮೀ ದೂರ ಸಾಗುವುದು. ಇದರ ಜಲಾನಯನ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಧಾನ್ಯದ ಕಣಜ ಎನ್ನುವರು. ಡೋಣಿ ಬೆಳೆದರೆ ಓಣೆಲ್ಲ ಜೋಳ ಎಂಬ ನಾಣ್ಣುಡಿಯೇ ಇದೆ.

ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ 37 ದಿನಗಳು ಮಳೆ ಬೀಳುವ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಜೂನ್ ತಿಂಗಳಿನಿಂದ ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ ತಿಂಗಳುವರೆಗೆ ನೈಋತ್ಯ ಮಾರುತಗಳಿಂದಲೂ ಅಕ್ಟೋಬರ್, ನವೆಂಬರ್ ತಿಂಗಳುಗಳಲ್ಲಿ ಈಶಾನ್ಯ ಮಾರುತಗಳಿಂದಲೂ ಮಳೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಹೆಚ್ಚು ಮಳೆ ಸೆಪ್ಟೆಂಬರಿನಲ್ಲಿ ಬೀಳುತ್ತದೆ. ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ 578 ಮಿಮೀ ಮಳೆಯಾದರೆ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 626.6 ಮಿಮೀ. ಮಳೆಯಾಗಿತ್ತು (2000). ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹವೆ ಆರೋಗ್ಯಕರ. ಡಿಸೆಂಬರಿನಲ್ಲಿ ಅತಿ ಹೆಚ್ಚು ಚಳಿ. ಏಪ್ರಿಲ್, ಮೇ ಹೆಚ್ಚು ಸೆಕೆಕಾಲವೆನ್ನಬಹುದು.

ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಖನಿಜಸಂಪತ್ತು ಹೆಚ್ಚೇನಿಲ್ಲ. ಕೆಲವು ರೀತಿಯ ಮರಳು ಶಿಲೆಗಳು ಕಟ್ಟಡಗಳಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿವೆ. ತಾಮ್ರ, ಕಬ್ಬಿಣ ಮತ್ತು ಲೋಹಮಂಡೂರಗಳ ಅದಿರುಗಳು ಅಲ್ಪಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ.

ಹೆಚ್ಚು ಮಳೆ ಬೀಳದ ಕಾರಣ ಇಲ್ಲಿನ ಅರಣ್ಯಗಳು ದಟ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಇರುವ ಅರಣ್ಯ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1977 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳು (2000). ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳ ಮತ್ತು ನದೀತೀರದ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಕಕ್ಕೆ, ದಿಂಡಲು, ಗಂಧ ಮುಂತಾದ ಗಿಡಮರಗಳಿವೆ. ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶದ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಜಾಲಿ ಮರಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಜೊತೆಗೆ ಬೇವು, ಹುಣಿಸೆ, ನೇರಳೆ, ಆಲ–ಇವು ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶ ಕ್ಷೀಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮೃಗ ಮತ್ತು ಪಕ್ಷಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಕಡಿಮೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಡುಬೆಕ್ಕು, ಕತ್ತೆಕಿರುಬ, ತೋಳ, ಕುನ್ನಿನರಿ, ಕೆಂಪುನರಿ, ಮುಳ್ಳುಹಂದಿ, ಚಿಗರೆ, ಕಾಡುಹಂದಿ, ಮೊಲ, ಮಂಗ, ನವಿಲು, ಕೌಜಗ, ಪುರಲೆಹಕ್ಕಿ, ಹಸಿರು ಪಾರಿವಾಳ, ಕಲ್ಲುಕೋಳಿ, ಪಾಸ್ಟರ್, ಕಬ್ಬಾರೆ, ಕ್ರೌಂಚ, ಹೆಬ್ಬಾವು, ಮಣ್ಣುಮುಕ್ಕ, ಕ್ಯಾರೆಹಾವು, ಚಿಂಗಿಹಾವು, ನಾಗರ, ಮಂಡಲದ ಹಾವು, ಬಾಲಪಡಕ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಾಣಿ, ಪಕ್ಷಿ ಮತ್ತು ಹಾವುಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಬಿಜಾಪುರ ವ್ಯವಸಾಯಪ್ರಧಾನ ಜಿಲ್ಲೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಫಲವತ್ತಾದ ಮಣ್ಣು ಮತ್ತು ನೀರಿನ ಸೌಲಭ್ಯ ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ. ಇಲ್ಲಿನ ಮಣ್ಣಿನ ಗುಣವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಎರಡು ಭಾಗವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು. ಒಂದು ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣು ಅಥವಾ ಎರೆಮಣ್ಣಿನ ಪ್ರದೇಶ. ಮತ್ತೊಂದು ಕೆಂಪು ಅಥವಾ ಮಸಾರಿ ಭೂಮಿ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ತೇವವನ್ನು ಹಿಡಿದಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವ ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣಿನ ಪ್ರದೇಶವೇ ಹೆಚ್ಚು.

ಡೋಣಿ ನದಿಯ ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣಿನ ಪ್ರದೇಶವಂತೂ ಜೋಳದ ಬೆಳೆಗೆ ಬಹಳ ಪ್ರಶಸ್ತವಾದುದು. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಆಧುನಿಕ ನೀರಾವರಿ ಬೆಳೆದಿಲ್ಲ.

1999–2000 ದ ಅಂಕಿಅಂಶಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ವ್ಯವಸಾಯ ಪ್ರದೇಶ 961256 ಹೆ.ಗಳಿದ್ದು ಕೆರೆಗಳಿಂದ 5409ಹೆ. ಬಾವಿಗಳಿಂದ 9374ಹೆ. ಕೊಳವೆಬಾವಿಗಳಿಂದ 4788ಹೆ. ಇತರೇ ಜಲಮೂಲಗಳಿಂದ 29,672ಹೆ. ಒಳಪಟ್ಟಂತೆ ಒಟ್ಟು 13,3669ಹೆ. ನೀರಾವರಿಗೊಳಪಟ್ಟಿತ್ತು. ಇದೇ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ 365ಹೆ. ನಲ್ಲಿ ಬತ್ತ, 3,34,596ಹೆ. ಜೋಳ, 114,012ಹೆ. ಸಜ್ಜೆ, 16901ಹೆ. ಮುಸುಕಿನ ಜೋಳ, 54047ಹೆ. ಗೋಧಿ, 15,680ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬು, 9,915ಹೆ. ಹಣ್ಣುಗಳೂ 9,766ಹೆ. ತರಕಾರಿಗಳೂ ಮತ್ತು 2655ಹೆ. ಗಳಲ್ಲಿ ಮಸಾಲೆ ಸಾಂಬಾರ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯಲಾಗಿತ್ತು. 7,198ಹೆ. ಗಳಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿಯನ್ನೂ 1,57,959 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ಎಣ್ಣೆ ಕಾಳುಗಳನ್ನೂ 1,66,251. ಹೆ. ಗಳಲ್ಲಿ ಆಹಾರೇತರ ಬೆಳೆಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯಲಾಗಿತ್ತು.

ಇವುಗಳ ಜೊತೆ ತೊಗರಿ, ಹುರುಳಿ, ಹೆಸರು, ಅವರೆ, ಅಲಸಂದೆ, ಸೇಂಗಾ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಎಣ್ಣೆಕಾಳುಗಳಲ್ಲಿ ಕುಸುಬೆ, ಅಗಸೆ, ಎಳ್ಳು, ನೆಲಗಡಲೆ, ಹರಳು ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪು, ವೀಳೆಯದೆಲೆ, ಮೆಣಸಿನ ಕಾಯಿ, ಅರಿಶಿನ, ಕೊತ್ತಂಬರಿ, ಬೆಳ್ಳುಳ್ಳಿ–ಇವನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುವುದುಂಟು.

ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿನ ಪಶುಸಂಪತ್ತೂ ಗಮನಾರ್ಹವಾದದ್ದು. 2001ರ ಅಂಕಿಅಂಶದಂತೆ 7 ಪಶುವೈದ್ಯ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳೂ ಸೇರಿ ಒಟ್ಟು 122 ಪಶುವೈದ್ಯಶಾಲೆಗಳಿದ್ದವು. ಇದೇ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ 2404 ಟನ್‌ಗಳಷ್ಟು ಮೀನನ್ನು ಹಿಡಿಯಲಾಗಿತ್ತು.

ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಕೈಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟು ಮುಂದುವರಿದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣ ಪ್ರಮಾಣದ ಗೃಹ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳೇ ಹೆಚ್ಚು. ಹತ್ತಿಬೀಜ ಬೇರ್ಪಡಿಸಿ ಅರಳೆ ತೆಗೆಯುವುದು ಇಲ್ಲಿನ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ಕೈಗಾರಿಕೆ. ನೆಲಗಡಲೆ, ಎಳ್ಳು, ಕುಸುಬೆ, ಹರಳು, ಬೇವು ಬೀಜಗಳಿಂದ ಖಾದ್ಯ ಮತ್ತು ಅಖಾದ್ಯ ತೈಲಗಳ ತಯಾರಿಕೆ ಹಾಗೂ ಗೋಣಸಗಿ, ಎಡೆಹಳ್ಳಿ, ಸಾವಳಗಿ, ಕುರಿ ತುಪ್ಪಟದ ಕಂಬಳಿ ಮತ್ತು ಇತರ ಉಣ್ಣೆಬಟ್ಟೆಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯುಂಟು. ರೇಷ್ಮೆ ಗೂಡುಗಳ ಉತ್ಪಾದನೆಯೂ ಇದೆ. ಬಿಜಾಪುರದ ಪಾದರಕ್ಷೆಗಳು ಮತ್ತು ಇತರ ಚರ್ಮವಸ್ತುಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಈ ಉದ್ಯೋಗ ಇಲ್ಲಿ ಮನೆತನದ ಕಸಬಾಗಿ ನಡೆದು ಬಂದಿದೆ. ಖಾದಿ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮೋದ್ಯೋಗ ಮಂಡಳಿಯ ಧನಸಹಾಯದಿಂದ ಮರಗೆಲಸ ಮತ್ತು ಕಬ್ಬಿಣದ ಕೆಲಸ, ಬಳೆ, ಹಗ್ಗಹುರಿ, ಸುಣ್ಣ, ಮಡಿಕೆ ಕುಡಿಕೆ, ಬಿದಿರು ಬುಟ್ಟಿ, ಬೀಗ, ತಾಮ್ರ ಮತ್ತು ಹಿತ್ತಾಳೆ ಪಾತ್ರೆ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಮುಂತಾದವುಗಳ ತಯಾರಿಕೆ ಉಂಟು. 2001ರಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 62 ಬಟ್ಟೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು, 19 ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಇತರೆ 378 ವಿವಿಧ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿದ್ದು ಸು. 7206 ಮಂದಿ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಉದ್ಯೋಗಿಗಳಿದ್ದರು.

ಜಿಲ್ಲೆಯ ವ್ಯವಸಾಯ ಮತ್ತು ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ಒಟ್ಟು 82 ವಾಣಿಜ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು, 5 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಭೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳೂ 13 ಇತರೆ ಸಹಕಾರ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳೂ ಇದ್ದವು. **(ಜಿ.ಎಸ್.ಕೆ.)**

ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ–ಸೊಲ್ಲಾಪುರ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಏಕೈಕ ರೈಲುಸಂಪರ್ಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆ. ಇದು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮಾರ್ಧದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರವಾಗಿ ಸಾಗುತ್ತದೆ. ಬಿಜಾಪುರ, ಇಂಡಿ ರೋಡ್ ಪ್ರಮುಖ ರೈಲು ನಿಲ್ದಾಣಗಳು. ಸೊಲ್ಲಾಪುರ–ಬಿಜಾಪುರ–ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಈ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರ, ಬಸವನ ಬಾಗೇವಾಡಿ, ಮುದ್ದೇಬಿಹಾಳ, ಮೇಲೆ ಹಾದು ಹೋಗುವುದು. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 67 ಕಿಮೀ ಬ್ರಾಡ್ ಗೇಜ್, 63 ಕಿಮೀ ಮೀಟರ್ ಗೇಜ್ ರೈಲುಮಾರ್ಗವಿದ್ದು 20 ರೈಲುನಿಲ್ದಾಣಗಳಿವೆ. ಹಾಗೆಯೇ 175 ಕಿಮೀ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿ, 388 ಕಿಮೀ ರಾಜ್ಯಹೆದ್ದಾರಿ ಮತ್ತು 1154 ಕಿಮೀ ಜಿಲ್ಲಾ ಮುಖ್ಯ ರಸ್ತೆಗಳಿವೆ. 648 ಕಿಮೀ ಪಂಚಾಯಿತ್ತಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೊಳಪಟ್ಟ ರಸ್ತೆಗಳಿವೆ.

ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 1691 ಪ್ರಾಥಮಿಕ, 276 ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳಿದ್ದವು. 68 ಪದವಿ ಪೂರ್ವ ಕಾಲೇಜುಗಳು, 5 ಪಾಲಿಟೆಕ್ನಿಕ್, 2 ಎಂಜನಿಯರಿಂಗ್, ಒಟ್ಟು 4 ಅಲೋಪತಿ ಮತ್ತು ಭಾರತೀಯ ವೈದ್ಯಪದ್ಧತಿ ಕಾಲೇಜುಗಳು, 1 ದಂತವೈದ್ಯಕಾಲೇಜು, 101 ಗ್ರಂಥಾಲಯಗಳೂ 60 ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳು, 55 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳಿದ್ದವು.

ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಶಿಲಾಯುಗಗಳ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಜನವಸತಿಯುಳ್ಳ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿತ್ತು. ಆದಿ ಹಳೆಯ ಶಿಲಾಯುಗದ ಕಾಲದಿಂದ ಆದಿ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕಾಲದವರೆಗಿನ ನೂರಾರು ಪ್ರಾಚೀನ ನೆಲೆಗಳು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದಿವೆ. ಐಹೊಳೆ, ಬಾದಾಮಿ, ಬಾಗಲಕೋಟೆ, ಧೂಳಖೇಡ, ಗಲಗಲಿ, ಹಿಪ್ಪರಗಿ ಮತ್ತು ಮಹಾಕೂಟ– ಈ ಸ್ಥಳಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪೌರಾಣಿಕ ಕಥೆಗಳು ರಾಮಾಯಣದ ದಂಡಕಾರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶದ ವರ್ಣನೆಗೆ ಸರಿಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. 2ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಭೂಗೋಳಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞ ಟಾಲೆಮಿ ತನ್ನ ಬರೆಹದಲ್ಲಿ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಾದಾಮಿ, ಇಂಡಿ, ಕಲಕೇರಿ, ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲು ಇವುಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

5ನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದ 14ನೆಯ ಶತಮಾನದವರೆಗೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಘಟನೆಗಳ ಬಗೆಗೆ ಶಾಸನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. 543ರ ಶಾಸನವೊಂದರಿಂದ ಚಳುಕ್ಯ ಒಂದನೆಯ ಪುಲಕೇಶಿ ಬಾದಾಮಿ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. 8ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯದವರೆಗೆ ಸಾಗಿದ ಚಳುಕ್ಯರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಅನಂತರ 10ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅಂತ್ಯದವರೆಗೆ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರೂ ಮುಂದೆ 12ನೆಯ ಶತಮಾನದವರೆಗೆ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರೂ ಮತ್ತು ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲ ಕಳಚೂರಿಗಳೂ ಈ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಳಿದರು. 13ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಇದು ದೇವಗಿರಿ ಯಾದವರ ವಶದಲ್ಲಿತ್ತು. 14ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆದಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ದೇವಗಿರಿಯ ಪತನದೊಡನೆ ತುಗಲಕರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದ್ದು, 1347ರಲ್ಲಿ ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದಾಗ ಈ ಪ್ರದೇಶ ಆ ರಾಜ್ಯದ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಭಾಗವಾಗಿತ್ತು. 1478ರಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರ ಪ್ರಾಂತ್ಯ ಹೊಸತಾಗಿ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿ ಅದನ್ನು ಬಹಮನೀ ಅರಸರ ಮಂತ್ರಿ ಮಹ್ಮೂದ್ ಗಾವಾನನಿಗೆ ವಹಿಸಿಕೊಡಲಾಯಿತು. 1481ರಲ್ಲಿ ಯೂಸುಫ್ ಆದಿಲ್ ಖಾನ್ ಈ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ಬಂದ. 15ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಗೆ ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯ ದುರ್ಬಲವಾದಾಗ ಇವನು ಬಿಜಾಪುರ ಪ್ರಾಂತ್ಯವನ್ನು ಸ್ವತಂತ್ರ ರಾಜ್ಯವೆಂದು ಸಾರಿದ. 1686ರಲ್ಲಿ ಔರಂಗಜೇಬ್ ಬಿಜಾಪುರವನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡ. ಬಳಿಕ 1723ರವರೆಗೆ ಇದು ಮುಗಲರ ಆಧಿಪತ್ಯಕ್ಕೊಳಗಾಗಿತ್ತು. ಅನಂತರ ಅದು ಹೈದರಾಬಾದ್ ನಿಜಾಮರ ವಶಕ್ಕೆ ಬಂತು. 1760ರಲ್ಲಿ ಮರಾಠರು ಅದನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡರು. 1778–87ರಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗ ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನರ ವಶದಲ್ಲಿತ್ತು. 1817ರಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷರಿಗೂ ಪೇಶ್ವೆಗಳಿಗೂ ಯುದ್ಧ ನಡೆದು 1818 ಮೇ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಭಾಗವೆಲ್ಲ ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಶವಾಗಿ, ಮುಂಬಯಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಭಾಗವಾಯಿತು. 1864ರವರೆಗೆ ಈ ಪ್ರದೇಶದ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳು ಧಾರವಾಡ, ಸೊಲ್ಲಾಪುರ, ಸಾತಾರಾ ಅಥವಾ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಕಲೆಕ್ಟೊರೇಟುಗಳ ಕಕ್ಷೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದ್ದುವು, ವಿವಿಧ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ವಿಸ್ತಾರದಲ್ಲೂ ಆಡಳಿತ ಹತೋಟಿಯಲ್ಲೂ ಬದಲಾವಣೆಗಳಾಗುತ್ತಿದ್ದವು. 1864ರಲ್ಲಿ ಆಗ್ಗೆ ಸೊಲ್ಲಾಪುರ ಕಲೆಕ್ಟೊರೇಟಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದ ಇಂಡಿ, ಹಿಪ್ಪರಗಿ (ಸಿಂದಗಿ), ಬಿಜಾಪುರ, ಮನಗೋಳಿ (ಬಾಗೇವಾಡಿ) ಮತ್ತು ಮುದ್ದೇಬಿಹಾಳ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳನ್ನೂ ಧಾರವಾಡ ಕಲೆಕ್ಟೊರೇಟಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದ ಬಾದಾಮಿ, ಹುನಗುಂದ ಮತ್ತು ಬಾಗಲಕೋಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳನ್ನು ಒಂದುಗೂಡಿಸಿ ಹೊಸ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ರಚಿಸಲಾಯಿತು. ಆ ಸಮಯಕ್ಕೆ ಕಲಾದಗಿ ಅದರ ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಳವಾಗಿತ್ತು. 1864ರಿಂದ ಈಚೆಗೆ 1948ರವರೆಗೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಬದಲಾವಣೆಗಳೇನೂ ಆಗಲಿಲ್ಲ. 1885ರಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರವನ್ನು ಕಲಾದಗಿಯಿಂದ ಬಿಜಾಪುರಕ್ಕೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಲಾಯಿತು. 1948ರಲ್ಲಿ, ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದೂ ಅದುವರೆಗೆ ಔಂಧ್, ಕುರಂದವಾಡ, ಜಮಖಂಡಿ, ಮುಧೋಳ ಮತ್ತು ಸಾಂಗಲಿ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಸೇರಿದ್ದ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಗೇ ಸೇರಿಸಲಾಯಿತು. 1947ರಿಂದ ಮುಂಬಯಿ ರಾಜ್ಯದ ಒಂದು ಜಿಲ್ಲೆಯಾಗಿದ್ದು 1956ರಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಗಳ ಪುನರ್ವಿಂಗಡಣೆಯಾದಾಗ

ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿತು. ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆ ಮೊದಲು 11 ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯೋತ್ಸವ ಸುವರ್ಣ ಮಹೋತ್ಸವ ದಿನವಾದ 1997 ಆಗಸ್ಟ್ 15 ರಂದು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಸೇರಿದ್ದ ಬಾಗಲಕೋಟೆ, ಬಾದಾಮಿ, ಬೀಳಗಿ, ಹುನಗುಂದ, ಜಮಖಂಡಿ ಮತ್ತು ಮುಧೋಳ ಈ ಆರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸಿ ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ರಚಿಸಲಾಯಿತು.

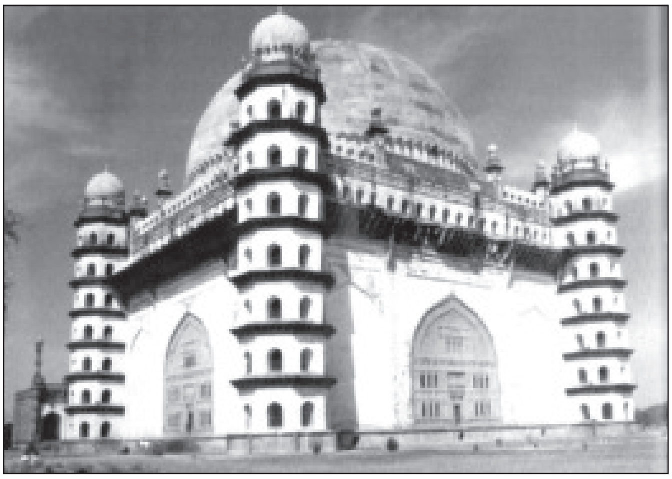

ಗೋಳಗುಮ್ಮಟ, ಬಿಜಾಪುರ

ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕೊಡುಗೆ ಗಮನಾರ್ಹವಾದುದು. ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಬಹುಭಾಗದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಥಮ ಬಾರಿಗೆ ಒಡೆತನ ನಡೆಸಿದ ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ರಾಜವಂಶವಾದ ಚಳುಕ್ಯರು ಆಳಿದ್ದು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಿಂದ. ಅವರು ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯ ಕೃಷಿಗೆ ಉತ್ತೇಜನವಿತ್ತರಲ್ಲದೆ, ಕನ್ನಡನಾಡಿನ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಮತ್ತು ಕೀರ್ತಿ ದೇಶವಿದೇಶಗಳಿಗೆ ಹರಡಲು ಕಾರಣರಾದರು. ಬಿಜಾಪುರದ ಆದಿಲ್‌ಶಾಹೀ ಅರಸರ ರಾಜ್ಯ ಸಮಕಾಲೀನ ಭಾರತದಲ್ಲಿ, ಅತಿ ವೈಭವಯುತವಾಗಿದ್ದು ಸಾಹಿತ್ಯ, ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ವಾಸ್ತುಕಲೆಗಳಿಗೆ ಪೋಷಕವಾಗಿತ್ತು. 12ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಸಾಮಾಜಿಕ ಕ್ರಾಂತಿಯ ನೇತಾರ ಬಸವಣ್ಣನವರು **(ನೋಡಿ)** ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಸವನ ಬಾಗೇವಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಗದಾಯುದ್ಧ ಮತ್ತು ಅಜಿತಪುರಾಣವನ್ನು ಬರೆದ ರನ್ನ, ಮಲ್ಲಿನಾಥಪುರಾಣ ಮತ್ತು ರಾಮಚಂದ್ರಚರಿತಪುರಾಣ- ಈ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಬರೆದ ನಾಗಚಂದ್ರ, ತೊರವೆಯ ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಬರೆದ ಕುಮಾರ ವಾಲ್ಮೀಕಿ, ಷಡಕ್ಷರ ಕಂದವನ್ನೂ ವಚನಗಳನ್ನೂ ಬರೆದಿರುವ ಕೊಂಡಗುಳಿ ಕೇಶಿರಾಜ, ಮಡಿವಾಳ ಮಾಚಯ್ಯ, ಕೃಷ್ಣದ್ವೈಪಾಯನಾಚಾರ್ಯ, ಚಾಮರಸ, ರುಕ್ಮಾಂಗದ ಪಂಡಿತ, ಮಹಿಪತಿದಾಸ ಮೊದಲಾದ ಉದ್ಧಾಮ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ಇದೇ ಜಿಲ್ಲೆಯವರು. ಇತ್ತೀಚಿನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಾದ ಕೆರೂರ ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯ, ಹರ್ಡೇಕರ ಮಂಜಪ್ಪ, ರಾಮಚಂದ್ರ ದತ್ತಾತ್ರೇಯ ರಾನಡೆ, ಫ.ಗು. ಹಳಕಟ್ಟಿ, ಬಿ.ಡಿ. ಜತ್ತಿ-ಇವರು ಕೂಡ ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯವರೇ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಐಹೊಳೆ, ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲು, ಬಾದಾಮಿ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ, ಮಹಾಕೂಟ, ಬಿಜಾಪುರ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲೂ ಇರುವ ವಾಸ್ತು ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯ ಕೃತಿಗಳು ಲೋಕವಿಖ್ಯಾತವಾಗಿವೆ. ಬಸವನ ಬಾಗೇವಾಡಿ, ಕೂಡಲ ಸಂಗಮ, ಯಲಗೂರು, ಚಿಮ್ಮಲಗಿ, ಶೂರ್ಪಾಲಿ, ಶಿವಯೋಗಮಂದಿರ, ಬನಶಂಕರಿ - ಇವು ಹಳೆಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಮುಖ ಯಾತ್ರಾಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು.

ತಾಲ್ಲೂಕು :ಬಿಜಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಿಂದಗಿ, ಬಸವನ ಬಾಗೇವಾಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿಲ್ಲೆಯೂ ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ವಾಯವ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ರಾಜ್ಯವೂ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಂಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕೂ ಸುತ್ತುವರೆದಿವೆ. ನಾಗಠಾಣ, ಬಿಜಾಪುರ, ತಿಕೋಟ, ಬಬಲೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಮಮದಾಪುರ-ಇವು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೋಬಳಿಗಳು. ಒಟ್ಟು 108 ಗ್ರಾಮಗಳು ಮತ್ತು ಒಂದು ನಗರ ಇದೆ. ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 2659 ಚ.ಕಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 14,10,829.

ಕೃಷ್ಣಾನದಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣದ ಗಡಿಯಲ್ಲಿ ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಡೋಣಿನದಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಧ್ಯೆ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಮುಂದೆ ಬಸವನ ಬಾಗೇವಾಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು. ಈ ನದಿಗಳ ನೀರನ್ನು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಕೆಲವು ಕೆರೆ ಮತ್ತು ಬಾವಿಗಳ ನೀರನ್ನೂ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಬಳಸುವುದುಂಟು. ಬೇಸಗೆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಸೆಕೆ ಎನಿಸಿದರೂ ಉಳಿದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹವಾ ಹಿತಕರವೆನ್ನಬಹುದು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆಗಳು ಜೋಳ, ಸಜ್ಜೆ, ಗೋಧಿ, ಬತ್ತ. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹತ್ತಿ, ನೆಲಗಡಲೆ, ಕಬ್ಬು, ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಗೃಹಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ದೊಡ್ಡ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗಿಲ್ಲ. ಸೇಂಗಾ ಬೀಜಗಳನ್ನು ಸುಲಿಯುವ ಕೆಲವು ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳೂ ಹತ್ತಿ ನೂಲುವ ಮತ್ತು ಬೀಜವನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸುವ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳೂ ಇವೆ. ಉಣ್ಣೆ ಮತ್ತು ಹತ್ತಿ ನೇಯ್ಗೆ ಇದ್ದು ಕಂಬಳಿ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುವರು. ಚರ್ಮ ಮತ್ತು ನಾರಿನ ವಸ್ತುಗಳ ಉತ್ಪಾದನೆಯುಂಟು. ಮರಗೆಲಸ, ಗಾಜಿನ ಬಳೆಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುವುದು, ಹಿತ್ತಾಳೆ ಮತ್ತು ತಾಮ್ರದ ಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದು, ಬೀಡಿ ತಯಾರಿಕೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಗೃಹಕೈಗಾರಿಕೆಗಳೂ ಉಂಟು. ವಾಣಿಜ್ಯೋದ್ಯಮಕ್ಕೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿ ಕೆಲವು ಬ್ಯಾಂಕುಗಳೂ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳೂ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿವೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ-ಸೊಲ್ಲಾಪುರ ರೈಲು ಮಾರ್ಗ ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರವಾಗಿ ಹಾದುಹೋಗಿದೆ. ಬಿಜಾಪುರದಿಂದ ಸಿಂದಗಿ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ಬಸವನ ಬಾಗೇವಾಡಿ, ಬಬಲೇಶ್ವರ, ಅಥಣಿ, ಜತ್-ಈ ಸ್ಥಳಗಳಿಗೆ ಹೋಗುವ ರಸ್ತೆಗಳು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಹಾದಿಗಳು.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಮತ್ತು ಧಾರ್ಮಿಕ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯುಳ್ಳ ಅನೇಕ ಸ್ಥಳಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಸು. 16ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕುಮಟಗಿ ಆದಿಲ್‌ಶಾಹಿಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಜರ ಮತ್ತು ಶ್ರೀಮಂತರ ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಮತ್ತು ಕ್ರೀಡಾವಿನೋದ ಸ್ಥಳವಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ಆ ಕಾಲದ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಕೆರೆ, ಅನೇಕ ಕೊಳಗಳು, ಕಾರಂಜಿಗಳು, ಮಂಟಪಗಳು ಮತ್ತು ಬಂಗಲೆಗಳ ಅವಶೇಷಗಳು ಇವೆ. ಬಿಜಾಪುರದ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ 24 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಬಬಲೇಶ್ವರದ ಶಾಂತವೀರಮಠ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಇಲ್ಲಿ 1780ರಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಸಹ ಇದೆ. ಕಾಖಂಡಕಿ **(ನೋಡಿ)** ಮತ್ತು ಮಮದಾಪುರ **(ನೋಡಿ)** ಐತಿಹಾಸಿಕ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯುಳ್ಳ ಸ್ಥಳಗಳು. ಉಪ್ಪಲದಿನ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಗಮನಾಥ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಬಬಲಾದ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಚಂದ್ರಗಿರಿಮಠ ಇದೆ. ಅದೇ ನದಿಯ ದಂಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ಜೈನಾಪುರ ಒಂದು ತೀರ್ಥಕ್ಷೇತ್ರ. ಬಿಜಾಪುರದ

ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ 22 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ತಿಕೋಟದಲ್ಲಿ ಇಬ್ರಾಹಿಂ ಆದಿಲ್‌ಷಾನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದ ತಾಜ್‌ಖಾನ್ ಎಂಬುವನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದ ವಾಡೆ ಮತ್ತು ಮಸೀದಿ ಇವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಹಾಜಿ ಸಾಹೇಬ್ ಮತ್ತು ಭಡ್ಕಲ್ ಸಾಹೇಬರ ದರ್ಗಾಗಳು ಇವೆ. ಬಿಜಾಪುರಕ್ಕೆ 8 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ತೊರವಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಇಬ್ರಾಹೀಂ ಆದಿಲ್‌ಷಾನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ ಅನೇಕ ಅರಮನೆಗಳ ಅವಶೇಷಗಳೂ ನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯ, ನರಸಿಂಹತೀರ್ಥ, ಮಸೀದಿ ಮುಂತಾದವೂ ಇವೆ.

ಪಟ್ಟಣ: ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆ ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಮುಖ್ಯಪಟ್ಟಣವಾದ ಬಿಜಾಪುರ ಸೊಲ್ಲಾಪುರದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 96 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಬೆಂಗಳೂರಿನಿಂದ ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ 579 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಪಟ್ಟಣದ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 14,50 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 3,96,089.

ಜಿಲ್ಲಾ ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಟ್ಟದ ಕಛೇರಿಗಳು ಇಲ್ಲಿವೆ. ಈ ಊರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರ ಸ್ಥಳ. ಜೊತೆಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಬಗೆಯ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ವಾಣಿಜ್ಯ ವಹಿವಾಟುಗಳಿಗೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳೂ ಪ್ರಜಾರೋಗ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳೂ ವಿವಿಧ ಸಂಪರ್ಕಸಾಧನಗಳೂ ಇವೆ. ಹತ್ತಿ ಮತ್ತು ಸೇಂಗಾ ವ್ಯಾಪಾರ ಇಲ್ಲಿಯ ವಿಶೇಷ. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ–ಸೊಲ್ಲಾಪುರ ರೈಲುಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ನಿಲ್ದಾಣ.

ಬಿಜಾಪುರ ಆದಿಲ್‌ಶಾಹೀ ಅರಸರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ವಿಶ್ವವಿಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಜಿಲ್ಲಾಮಧ್ಯದ ಪ್ರಸ್ಥಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಡೋಣಿನದಿಯ ಜಲಾನಯನ ಭೂಮಿಯ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟದಿಂದ 594 ಮೀ ಎತ್ತರವಿರುವ ಕಿರಿಯಗಲದ ಒಂದು ಮರಡಿಯ ಮೇಲೆ, ಈ ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಂದ ಈ ಸುತ್ತಣ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಬಹು ದೂರದವರೆಗೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ಪರಿಶೀಲನೆ ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿರುವುದು ಹಾಗೂ ಭೂಮಿಯ ಕೆಳತಳದಲ್ಲಿ ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿ ನೀರಿರುವುದು ಆದಿಲ್‌ಶಾಹೀ ಅರಸರು ಬಿಜಾಪುರವನ್ನು ತಮ್ಮ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಆರಿಸಲು ಕಾರಣಗಳಾಗಿರಬೇಕು. ಬಿಜಾಪುರದ ಮೂಲ ಹೆಸರು ವಿಜಯಪುರ. ಈ ಊರಿನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಶಾಸನಗಳು 1036ರ ಸುಮಾರಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿತ್ತೆಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತವೆ. ಸು. 1100ರಲ್ಲಿ ನಾಗಚಂದ್ರ ಬರೆದ ಮಲ್ಲಿನಾಥಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ವಿಜಯಪುರದ ಹೆಸರು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ದೊರಕಿರುವ ಶಿಲಾಸ್ತಂಭವೊಂದು ಸು.7ನೆಯ ಶತಮಾನದ್ದು. ಈ ಶಿಲಾಸ್ತಂಭಕ್ಕೂ ವಿಜಯಪುರವೆಂಬ ಹೆಸರಿಗೂ ಸಂಬಂಧ ಕಲ್ಪಿಸುವುದಾದರೆ ಈ ಊರು 7ನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೂ ಹಿಂದಿನದು ಎಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದಾಗ (1347) ಬಿಜಾಪುರ ಅದರ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಳವಾಗಿದ್ದು ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಪ್ರಾಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿತ್ತು. 1478ರಲ್ಲಿ ಈ ಸುತ್ತಣ ಪ್ರದೇಶ ಸೇರಿದ ಒಂದು ಪ್ರಾಂತ್ಯ ರಚನೆಯಾಗಿ ಬಿಜಾಪುರವೇ ಅದರ ಕೇಂದ್ರವಾಯಿತು. ಇಲ್ಲಿನ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾದಿಕಾರಿ ಯೂಸುಫ್ ಆದಿಲ್ ಖಾನ್ ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿ ಆದಿಲ್‌ಶಾಹೀ ರಾಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದಾಗ (1489) ಇದೇ ಅದರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಯಿತು. 1686ರಲ್ಲಿ ಔರಂಗಜೇಬ್ ಈ ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ ಅನಂತರ ಇದರ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಇಳಿಮುಖವಾಗಲಾರಂಭಿಸಿತು. ಮುಂದೆ ಮುಗಲರು, ಹೈದರಾಬಾದಿನ ನಿಜಾಮರು, ಪೇಶ್ವೆಗಳು–ಇವರಲ್ಲಿ ಕೈ ಬದಲಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಪಟ್ಟಣ 1818ರಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಶವಾಗಿ ಮುಂಬಯಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿತು. *

ಬಿಜಾಪುರ ಇಂದು ಭಾರತದ ಪ್ರಮುಖ ಪ್ರವಾಸಿ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಇಸ್ಲಾಮೀ ಅರಸರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ ಇಲ್ಲಿನ ಅನೇಕ ಕಟ್ಟಡಗಳು, ಅವುಗಳ ವಾಸ್ತುರಚನಾಕೌಶಲ ಹಾಗೂ ಸೌಂದರ್ಯದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅನುಪಮವಾಗಿದ್ದು ಪ್ರಪಂಚದ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಿಂದ ಕುತೂಹಲಿಗಳನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹಲವು ಪ್ರವಾಸಿ ಮಂದಿರಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ಹಾಗೂ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರದ ಪ್ರವಾಸೋದ್ಯಮ ಇಲಾಖೆಗಳ ಶಾಖೆಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿವೆ. ಬಿಜಾಪುರ ಮತ್ತು ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ 300ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಚೀನ ಕಟ್ಟಡಗಳೂ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯ ಸ್ಥಳಗಳೂ ಇವೆ. ಮುಖ್ಯವಾದ ಕೆಲವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಕೋಟೆ: ಬಿಜಾಪುರದ ಕೋಟೆ ಬಹುಶಃ ಭಾರತದ ಬೃಹತ್ ಕೋಟೆಗಳಲ್ಲೊಂದು. ವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ದೀರ್ಘವೃತ್ತಾಕಾರವಾಗಿರುವ ಈ ಕೋಟೆಯ ಹೊರಸುತ್ತಿನ ಗೋಡೆಯ ಸುತ್ತಳತೆ ಸುಮಾರು $6^{1}/_{4}$ ಮೈಲಿಗಳು. ಪಶ್ಚಿಮ ಪೂರ್ವವಾಗಿ ಕೋಟೆಯ ಒಳಭಾಗದ ಉದ್ದ ಸುಮಾರು $2^{3}/_{4}$ ಮೈಲಿಗಳು (ಈಗಿನ ಬಿಜಾಪುರ ಪಟ್ಟಣದ ಬಹುಭಾಗ ಈ ಕೋಟೆಯ ಒಳಗೇ ಇದೆ). ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆ ದೊಡ್ಡ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ರಚಿತವಾಗಿದ್ದು, ಕೆಲವೆಡೆ 50 ಅಡಿಗಳಷ್ಟು ದಪ್ಪವಾಗಿದೆ. ಎತ್ತರ ಸುಮಾರು 18ರಿಂದ 20 ಅಡಿಗಳು. ಈ ಗೋಡೆಗೆ ಆಸರವಾಗಿ ವಿವಿಧ ಆಕಾರದ 96 ಒತ್ತು ಅಟ್ಟಾಲಕಗಳಿವೆ. ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲುಭಾಗ ವಿಶಾಲವಾಗಿದ್ದು, ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕ ಕೈಪಿಡಿ ಗೋಡೆ ಮತ್ತು ಎತ್ತರದ ತೆನೆಗಳ ಸಾಲು ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಹಬ್ಬಿವೆ. ಕೋಟೆ ಗೋಡೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಸುಮಾರು 40ರಿಂದ 50 ಅಡಿ ಅಗಲದ ಕಂದಕವಿದೆ. ಅಲಿ ಆದಿಲ್ ಷಾ ತಾಳೀಕೋಟೆಯ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ವಿಜಯಿಯಾಗಿ ಹಿಂದಿರುಗಿದ ಅನಂತರ ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆಯನ್ನು ಈಗಿರುವಂತೆ ನಿರ್ಮಿಸಲು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಪ್ರತಿ ಸರದಾರನಿಗೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಲು ಆಜ್ಞೆ ಮಾಡಿದ್ದನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಬಹುಶಃ ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಕೋಟೆಯ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳ ಕಟ್ಟಾಣಿಕೆಯ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವೈವಿಧ್ಯವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಕೋಟೆಯ ಒಳಕ್ಕೆ ಹೋಗಲು ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಮೆಕ್ಕಾ ದರ್ವಾಜಾ, ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಾಹಪುರ ದರ್ವಾಜಾ, ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಬಹಮನೀ ದರ್ವಾಜಾ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಲಿಪುರ ದರ್ವಾಜಾ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಮನಗೋಳಿ ದರ್ವಾಜಾ–ಹೀಗೆ ಐದು ಮುಖ್ಯ ದ್ವಾರಗಳಿದ್ದುವು. ದ್ವಾರದ ಎರಡೂ ಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಾಕಾರದ ಗೋಪುರಗಳು, ಮೇಲೆ ತೆನೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕೈಪಿಡಿ ಮತ್ತು ಅದರ ಹಿಂದೆ ಅಗಲದ ಅಟ್ಟ ಇರುವುದು ಇವುಗಳ ಸಾಮಾನ್ಯ ವಿನ್ಯಾಸ. ದ್ವಾರಗಳಿಗೆ ದಪ್ಪ ಮರದ ತೊಲೆಗಳನ್ನು

ಬಾರಾಕಮಾನು, ಬಿಜಾಪುರ

ಕಬ್ಬಿಣದ ಹಿಡಿಪಟ್ಟಿಗಳಿಂದ ಬಂಧಿಸಿ ಮಾಡಿದ ಬಾಗಿಲುಗಳು ಇದ್ದುವು. ಈ ಬಾಗಿಲುಗಳ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಒಂದು ಅಡಿ ಉದ್ದದ ನೂರಾರು ಚೂಪು ಮೊಳೆಗಳು ಹೊರಚಾಚುವಂತೆ ಮಾಡಲಾಗಿರುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ದ್ವಾರಗಳೆಲ್ಲ ಬಹು ಭದ್ರವಾದ ರಚನೆಗಳು. ಬಿಜಾಪುರದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಈ ದ್ವಾರಗಳನ್ನು ಒಡೆದು ಒಳನುಗ್ಗುವ ಸಾಹಸವನ್ನು ಯಾವ ಆಕ್ರಮಣಕಾರನೂ ಮಾಡಲಿಲ್ಲವೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಔರಂಗಜೇಬ್ ಬಿಜಾಪುರವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಾಗ ಸಹ, ಒಳಗಿನ ಭಾಗಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಬೇರೆಡೆಯಿಂದ ಆಕ್ರಮಿಸಿದ ಮೇಲೆ, ದಕ್ಷಿಣದ ಮನಗೋಳಿ ದರ್ವಾಜಾವನ್ನು ತೆರೆಯಿಸಿ ಒಳಹೊಕ್ಕನಂತೆ (ಇದರಿಂದ ಈ ದ್ವಾರಕ್ಕೆ ಫತೇ ದರ್ವಾಜಾ ಎಂದು ಅವನು ಹೆಸರಿತ್ತಿದ್ದ). ಬಿಜಾಪುರದ ಕೋಟೆಯ ದ್ವಾರಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಬಹು ಹಿಂದೆಯೇ ಮುಚ್ಚಲಾಗಿದ್ದ ಮೆಕ್ಕಾ ದರ್ವಾಜಾ ಅತಿ ಭದ್ರವಾದುದು.

ಗೋಳಗುಮ್ಮಟ: ರೈಲು ನಿಲ್ದಾಣದಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಅನತಿ ದೂರದಲ್ಲಿ, ವಿಶಾಲವಾದ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಈ ಕಟ್ಟಡ ಮಹಮ್ಮದ್ ಆದಿಲ್‌ಷಾ ತನಗಾಗಿ ಕಟ್ಟಿಸಿಕೊಂಡ ಗೋರಿ. ಇದು ಬಿಜಾಪುರದಲ್ಲೇ ಅತ್ಯಂತ ಎತ್ತರದ ಕಟ್ಟಡವಾಗಿದ್ದು ಸುತ್ತಲ ಹಲವು ಮೈಲಿಗಳವರೆಗೆ ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಅಗಾಧ ಪ್ರಮಾಣ, ಅದರಲ್ಲೂ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲೇ ಅತಿ ವಿಸ್ತಾರದ ಹಜಾರವನ್ನು ಕಂಬಗಳ ಆಸರೆಯಿಲ್ಲದೆ ಆಚ್ಛಾದಿಸಿರುವ ಬೃಹತ್ ಗುಮ್ಮಟ, ವಾಸ್ತು ನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಗಂಡುಶೈಲಿ, ಒಳಗಿನ 'ಪಿಸುಗುಟ್ಟುವ ಗ್ಯಾಲರಿ' – ಈ ಅಂಶಗಳಿಂದ ಈ ಕಟ್ಟಡ ಪ್ರಪಂಚದ ಅದ್ಭುತ ವಾಸ್ತುಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಎಂದು ವಿಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ **(ನೋಡಿ: ಗೋಳಗುಮ್ಮಟ)**. ಈಚೆಗೆ ಈ ಕಟ್ಟಡದ ಸುತ್ತ ಸುಂದರ ಉದ್ಯಾನವನ್ನು ಬೆಳೆಸಲಾಗಿದೆ. ಮುಖ್ಯ ಕಟ್ಟಡದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನಗರಖಾನಾ ಕಟ್ಟಡದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ (1912). ಈ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿ ಆದಿಲ್‌ಶಾಹೀ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳು, ಶಿಲ್ಪಗಳು, ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳು, ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳು, ಸನ್ನದುಗಳು, ಪಾರಸೀ ಮತ್ತು ಅರಬ್ಬೀ ಲಿಪಿಯ ಕಲಾತ್ಮಕ ಬರೆಹಗಳು, ವಸ್ತ್ರಗಳು, ಪಿಂಗಾಣಿ ವಸ್ತುಗಳು, ಮರದ ಕೆತ್ತನೆಗಳು, ನಾಣ್ಯಗಳು, ಆಯುಧೋಪಕರಣಗಳು ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಬಿಜಾಪುರ ಮತ್ತು ಸುತ್ತ ಮುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ ಇಸ್ಲಾಮೀ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಪೂರ್ವಕಾಲದ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳು ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಸಹ ಇಡಲಾಗಿದೆ.

ಅರಕಿಲ್ಲಾ : ಇದು ಪಟ್ಟಣದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಒಳಕೋಟೆ. ಬಿಜಾಪುರದ ಆಸಕ್ತಿಕರ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ಕೋಟೆ ಈಗ ಉಳಿದಿರುವಂತೆ ಸುಮಾರು ವೃತ್ತಾಕಾರವಾಗಿದ್ದು ಅನೇಕ ಒತ್ತು ಅಟ್ಟಾಲಕಗಳಿಂದ ಭದ್ರಗೊಳಿಸಿರುವ ಎತ್ತರದ ಗೋಡೆ ಮತ್ತು ಸುತ್ತು ಕಂದಕದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಯೂಸುಫ್ ಆದಿಲ್‌ಖಾನ್ ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಲು ಆರಂಭಿಸಿದನಂತೆ. ಆದರೆ ಇದು ಪೂರ್ಣಗೊಂಡಿದ್ದು ಒಂದನೆಯ ಇಬ್ರಾಹೀಂ ಆದಿಲ್‌ಷಾನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ. ಸುತ್ತಲೂ ಕಂದಕಗಳುಳ್ಳ ಎರಡು ಸುತ್ತಿನ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟುವುದು ಮೊದಲ ಯೋಜನೆಯಾಗಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇದು ಪೂರ್ಣಗೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲ. ಈಗ ಪೂರ್ವದ ಕಡೆ ಮಾತ್ರ ಮುಖ್ಯ ಗೋಡೆಯಲ್ಲದೆ ಒಂದು ಅಟ್ಟಾಲಕದಿಂದ ಇನ್ನೊಂದರವರೆಗೆ ಹಬ್ಬುವ ತೆಳು ಗೋಡೆಯನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹಿಂದೆ ಈ ಒಳಕೋಟೆಗೆ ಐದು ದ್ವಾರಗಳಿದ್ದುವು. ಮೂರು ದ್ವಾರಗಳ ಸುಳುಹು ಸಹ ಇಂದು ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಈಗಿನ ಪ್ರಧಾನ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ ಆಗ್ನೇಯದ ಕಡೆ ಇದೆ. ಈ ಕೋಟೆಯೊಳಗಿದ್ದ ಅರಮನೆಗಳು ಭಗ್ನವಾಗಿವೆ. ಕಾರಂಜಿಗಳೆಲ್ಲಾ ಬತ್ತಿಹೋಗಿವೆ. ಆದರೂ ಇಂದೂ ಅರಕಿಲ್ಲಾ ಆದಿಲ್‌ಷಾಹೀ ಕಾಲದ ಭವ್ಯತೆಯ ಕಲ್ಪನೆಯನ್ನೂ ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ.

ಆನಂದ ಮಹಲ್ : ಒಳಕೋಟೆಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಕಟ್ಟಡವನ್ನು ಎರಡನೆಯ ಇಬ್ರಾಹೀಂ ಆದಿಲ್‌ಷಾ 1589ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಇದು ಬಿಜಾಪುರದ ಸುಂದರ ಅರಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ಆದರೆ ಈಗ ಬಹಳಷ್ಟು ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ. ಕಟ್ಟಡ ಎತ್ತರದ ಜಗತಿಯ ಮೇಲೆ ಎರಡು ಅಂತಸ್ತಿನಲ್ಲಿದೆ. ಮುಂಭಾಗಕ್ಕೆ ಚಾಚಿಕೊಂಡಂತಿರುವ ಜಗತಿಗೆ ಹತ್ತಲು ಎರಡೂ ಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ಅಗಲವಾದ ಪಾವಟಿಗೆಗಳಿವೆ. ಮೇಲಿನ ಚಾವಣಿಯನ್ನು ಗಚ್ಚಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದ ಎದುರಿನ ನಡುಗೋಡೆಯನ್ನು ಬಣ್ಣಬಣ್ಣದ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಹುದುಗಿಸಿ ಮಾಡಿದ ಶಾಸನಗಳು ಮತ್ತು ಚಿತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಅಲಂಕರಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಮೇಲಿನ ಚಾವಣಿ ಮಟ್ಟಸವಾಗಿ ವಿಶಾಲವಾಗಿದ್ದು ಅರಮನೆಯ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಹೊರ ಜಗತ್ತನ್ನು ಕಾಣುವ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ಈಗ ಆನಂದ ಮಹಲ್‌ನ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಪುನರ್ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದ್ದು, ಅನೇಕ ಸರ್ಕಾರಿ ಕಛೇರಿಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶ ಮಾಡಿಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

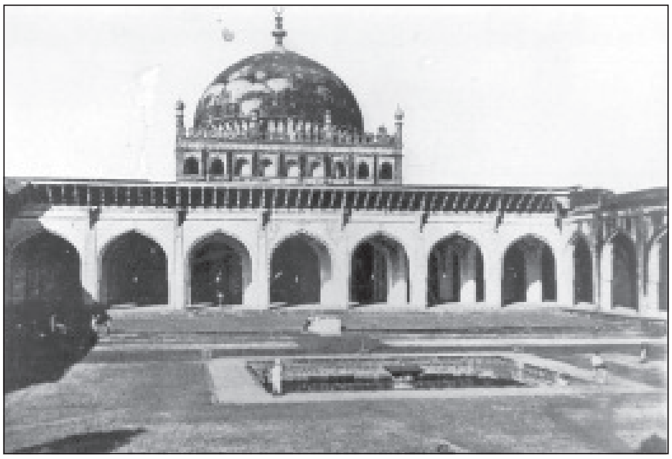

ಜಾಮೀಮಸೀದಿ, ಬಿಜಾಪುರ

ಕರೀಮುದ್ದೀನನ ಮಸೀದಿ : ಆನಂದಮಹಲ್‌ನಿಂದ ಸು. 200 ಗಜ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಮಸೀದಿ ಕುತೂಹಲಕಾರಿ ಕಟ್ಟಡ. ಹಳೆಯ ಹಿಂದು ದೇವಾಲಯಗಳ ಕಂಬಗಳು ಮತ್ತು ಚಪ್ಪಡಿಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತು ಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿರುವ ಈ ಮಸೀದಿ ಬಹುಶಃ ಬಿಜಾಪುರದ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಮಸೀದಿ. ಒಳಗಿನ ಕಂಬವೊಂದರ ಮೇಲಿರುವ ಕನ್ನಡ ಶಾಸನದಿಂದ ಕರೀಮುದ್ದೀನನ ಆಜ್ಞೆಯಂತೆ ಸಾಲೊಟಗಿಯ ಕೀವಯ್ಯ ಎಂಬ ಶಿಲ್ಪಿ 1520ರಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಕಟ್ಟಿದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಕರೀಮುದ್ದೀನ್ 14ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆದಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರದ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದನೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ.

ಗಗನ ಮಹಲ್: ಆನಂದ ಮಹಲ್‌ನಿಂದ ಸು. 200 ಗಜ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಕಟ್ಟಡ ಸು. 1561ರ ನಿರ್ಮಾಣ. ಹಿಂದೆ ಇದು ರಾಜ್ಯದ ನಿವಾಸ ಹಾಗೂ ಸಭಾಸದನ. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಚಾಂದಬೀಬಿ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದುದು ಇಲ್ಲಿಂದಲೇ. ಔರಂಗಜೇಬ್ ಬಿಜಾಪುರವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದ ಅನಂತರ ತನ್ನ ವಿಜಯದ ದರ್ಬಾರನ್ನು ನಡೆಸಿದ್ದು ಹಾಗೂ ಕೊನೆಯ ಆದಿಲ್‌ಶಾಹೀ ರಾಜ ಸಿಕಂದರನಿಗೆ ಬೆಳ್ಳಿಯ ಸಂಕೋಲೆಯನ್ನು ತೊಡಿಸಿ ಔರಂಗಜೇಬನ ಎದುರು ತಂದಿದ್ದು ಈ ಸಭಾಂಗಣದಲ್ಲೇ. ಗಗನಮಹಲ್ ಈಗ ಉಳಿದಿರುವಂತೆ ಅನೇಕ ಕಮಾನುಗಳು ಮತ್ತು ಗೋಡೆಗಳು ಮಾತ್ರ ಇದ್ದು ಚಾವಣಿ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಬೋಳು ಕಟ್ಟಡ. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಬೃಹತ್ ಕಮಾನೊಂದು 60' 9' ಅಗಲವಿದ್ದು ಇಂದಿಗೂ ಇಡೀ ಕಟ್ಟಡದ ಭವ್ಯತೆಯ ದ್ಯೋತಕವಾಗಿ ಉಳಿದುಬಂದಿದೆ.

ಸಾತ್ ಮಂಜಿಲ್ : ಒಳಕೋಟೆಯ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಬೃಹತ್ ಕಟ್ಟಡ ಈಗ ಸು.97ಅಡಿ ಎತ್ತರವಿದ್ದು ಐದು ಅಂತಸ್ತುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಹಿಂದೆ ಇದು ಏಳು ಅಂತಸ್ತಿನ ಕಟ್ಟಡ. ಐದನೆಯ ಅಂತಸ್ತಿನಿಂದ ಮೇಲಿನ ಅಂತಸ್ತಿಗೆ ಇದ್ದ ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳು ಈಗಲೂ ಉಳಿದಿವೆ. ಪಟ್ಟಣದ ಭಾಗದಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಅತ್ಯಂತ ಎತ್ತರವಾಗಿ ಎದ್ದುಕಾಣುವ ಈ ಕಟ್ಟಡ ಚಿಕ್ಕದಾದರೂ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಮೇಲುಮಚ್ಚಿನಿಂದ ಇಡೀ ಪಟ್ಟಣದ ವಿಹಂಗಮ ನೋಟ ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಈ ಕಟ್ಟಡ ಎರಡನೆಯ ಇಬ್ರಾಹೀಂ ಆದಿಲ್ ಷಾ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಅರಮನೆ; 1583ರ ರಚನೆ. ಕಟ್ಟಡದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಸುಂದರ ಗಚ್ಚಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಮತ್ತು ಚಿತ್ರಗಳ ಅಲಂಕರಣವಿತ್ತು. ಈಗ ಎಲ್ಲೋ ಕೆಲವೆಡೆ ಕುರುಹುಗಳು ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿವೆ.

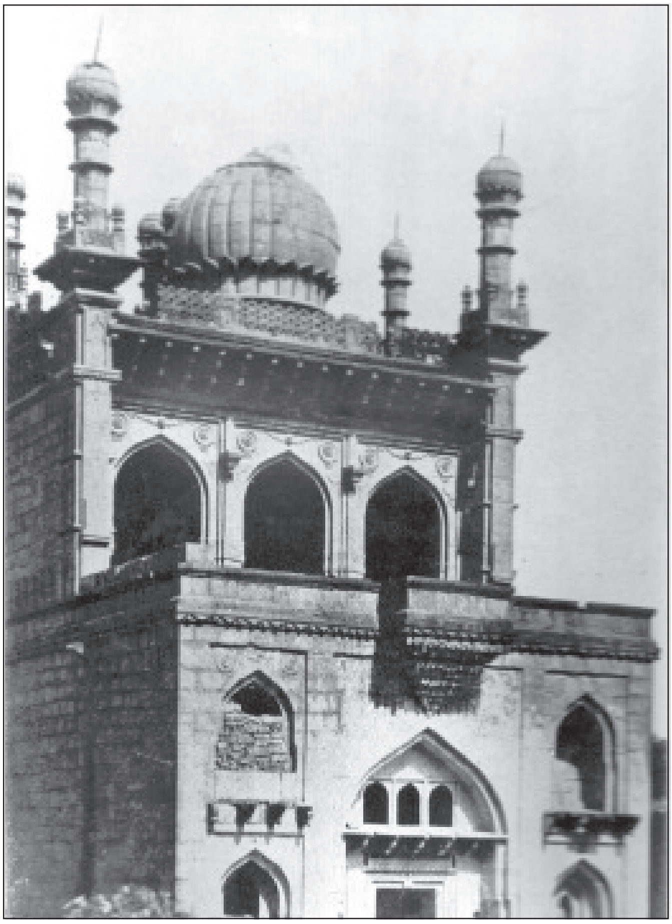
ಅಂದಾ ಮಸೀದಿ, ಬಿಜಾಪುರ

ಜಲಮಂಜಿಲ್: ಸಾತ್‌ಮಂಜಿಲ್‌ನ ಎದುರುಗಡೆ ಕೊಳವೊಂದರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿದೆ. ಇದೊಂದು ಚಿಕ್ಕದಾದ ಆದರೂ ಸುಂದರವಾದ ಕಟ್ಟಡ. ಬಿಜಾಪುರದ ಅರಸರು ವಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಇದನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ.

ಮೆಕ್ಕಾ ಮಸೀದಿ: ಒಳಕೋಟೆಯ ಸುಮಾರು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಎತ್ತರದ ಸುತ್ತುಗೋಡೆಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಚಿಕ್ಕ ಮಸೀದಿ ಸುಂದರ ಕಟ್ಟಡ. ಇದನ್ನು ಮೆಕ್ಕಾದಲ್ಲಿರುವ ಮಸೀದಿಯನ್ನು ಅನುಕರಿಸಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಮಸೀದಿಯ ಸುತ್ತಲೂ ಹಾಸುಗಲ್ಲಿನ ತೆರೆದ ಪ್ರಾಂಗಣವಿದೆ. ಅದರ ಸುತ್ತಲೂ ಕಮಾನು ಸಾಲಿನ ಕೈಸಾಲೆ ಇದೆ. ವಾಸ್ತು ರಚನಾದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಇದು ಎರಡನೆಯ ಇಬ್ರಾಹೀಂ ಆದಿಲ್‌ಷಾನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಇಬ್ರಾಹೀಂ ರೋಜಾವನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ ಮಲಿಕ್ ಸಂದಲ್‌ನೇ ಇದನ್ನು ಕಟ್ಟಿರಬೇಕೆಂದು ಊಹೆ.

ಚಿಂಚನ ದಿಡ್ಡಿ ಮಸೀದಿ: ಒಳಕೋಟೆಯ ಪೂರ್ವದ ಗೋಡೆಗೆ ಸೇರಿದ ಅಟ್ಟಾಲಕವೊಂದರ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿರುವ ಈ ಮಸೀದಿ ಸರಳ ಕಟ್ಟಡ. ಇದರ ಕೆಳಗೆ ಕೋಟೆಯ ಒಂದು ದಿಡ್ಡಿ ಬಾಗಿಲಿದ್ದು, ಅದರ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಬಹುಶಃ ಹುಣಿಸೆಮರಗಳಿದ್ದುದರಿಂದ ಮಸೀದಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ.

ಎರಡನೆಯ ಅಲಿ ಆದಿಲ್ ಷಾನ ಸಮಾಧಿ: ಒಳಕೋಟೆಯ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ ಕಂದಕದಿಂದ ಸು.100 ಗಜಗಳ ಆಚೆ ಇರುವ ಚಾವಣಿರಹಿತವಾದ ಚಚ್ಚೌಕ ಆಕಾರದ ಈ ಬೃಹತ್ ಕಟ್ಟಡವನ್ನು ಅಲಿ ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಸಮಾಧಿ ಗೋಳಗುಮ್ಮಟವನ್ನು ಮೀರಿಸುವಂತೆ ಕಟ್ಟಲು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ ಹೊಸತರಲ್ಲೇ ಆರಂಭಿಸಿದನಂತೆ. ಆದರೆ ಇಂದೂ ಅಪೂರ್ಣವಾಗಿದೆ. ಗೋಳಗುಮ್ಮಟದ ಹೊರಗೋಡೆಯ ಅಳತೆ 156 ಅಡಿ ಇದ್ದರೆ ಇದರದು 215 ಅಡಿ ಚಚ್ಚೌಕವಿದೆ. ಜಗತಿ 20 ಅಡಿ ಎತ್ತರವಿದೆ. ನೆಲಮಾಳಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಅಲಿಯ ಗೋರಿ ಇದೆ. ಜಗತಿಯ ಮೇಲೆ ನಾಲ್ಕೂ ಕಡೆ ಕರಿಕಲ್ಲಿನ ಬೃಹತ್ ಕಮಾನುಗಳು ಮಾತ್ರ ಇವೆ. ಮೇಲಿನ ಚಾವಣಿ ಮತ್ತು ಗುಮ್ಮಟ ಪೂರ್ಣವಾಗಿದ್ದರೆ ಇದು ಪ್ರಪಂಚದ ಅದ್ಭುತ ಕಟ್ಟಡವಾಗಬಹುದಿತ್ತು. ಆದರೂ ಈಗಿರುವ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲೂ ಇದೊಂದು ಸಾಹಸದ ವಾಸ್ತುಕೃತಿಯಾಗಿ ಬೆರಗುಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಆಸಾರ್ ಮಹಲ್: ಒಳಕೋಟೆಯಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಎತ್ತರ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಈ ಕಟ್ಟಡ ಆದಿಲ್ ಶಾಹೀ ಕಾಲದ ಅರಮನೆ. ಬಹುಶಃ ಹೆಚ್ಚು ಶಿಥಿಲವಾಗದೆ ಉಳಿದಿರುವ ಮಹಲ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ಸುಲ್ತಾನ ಮಹಮ್ಮದ್ ಆದಿಲ್ ಷಾ 1646ರಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಅರಮನೆ ಅದಾಲತ್ ಮಹಲ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಯಾಲಯವಾಗಿದ್ದಿತೆಂದೂ ದೊರೆ ತನ್ನ ವಾಸದ ಅರಮನೆಯಿಂದ ಇಲ್ಲಿಗೆ ನೇರವಾಗಿ ತಲುಪಲು ಕಂದಕವನ್ನು ಹಾದು ಬರುವಂತೆ ಎತ್ತರದ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ಕಟ್ಟಿದ ಒಂದು ಪೂರ್ಣ ಆಚ್ಛಾದಿತವಾದ ಮಾರ್ಗ ಇದ್ದಿತೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೆ. ಈ ಮಹಲಿನ ಕೋಣೆಗಳ ಗೋಡೆ ಹಾಗೂ ಚಾವಣಿಯನ್ನು ನಿಸರ್ಗದೃಶ್ಯ, ವಿವಿಧ ರೀತಿಯ ಎಲೆಗಳ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮಧ್ಯದ ಸಭಾಂಗಣ ಬಂಗಾರವರ್ಣದಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಇದರ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕಿರುವ ಒಂದು ಕೋಣೆಯ ಗೋಡೆಗಳು ಅದ್ಭುತವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿತವಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಂಡ ಔರಂಗಜೇಬ್ ಕ್ರುದ್ಧನಾಗಿ ಎಲ್ಲ ಚಿತ್ರಗಳ ಮುಖಗಳನ್ನು ಅಳಿಸಿಹಾಕಲು ಆಜ್ಞೆ ಮಾಡಿದನಂತೆ. ಮಹಲಿನ ಕೆಳ ಅಂತಸ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ಕೋಣೆ ಕಿತಾಬ್‌ಖಾನಾ (ಗ್ರಂಥಾಲಯ) ಆಗಿತ್ತು. ಮಹಲಿನ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಕೊಳ ಇದೆ. ನೆಲದೊಳಗೆ ಹುದುಗಿಸಿರುವ ಕೊಳಾಯಿಗಳ ಮೂಲಕ ಬೇಗಂ ತಲಾಬ್ ಮತ್ತು ತೊರವಿಕೆರೆಗಳಿಂದ ಇಲ್ಲಿಗೆ ನೀರು ಪೂರೈಕೆಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಲಾಗಿದ್ದು, ಇಂದಿಗೂ ಅದು ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಜಹಾಜ್ ಮಹಲ್: ಮೇಲಿನ ಕಟ್ಟಡದ ಬಳಿಯಲ್ಲೇ ಇರುವ, ಈಗ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಶಿಥಿಲವಾಗಿರುವ ಈ ಕಟ್ಟಡ ಹಿಂದೆ ಬಿಜಾಪುರದ ನೌಕಾಪಡೆಯ ಆಡಳಿತ ಕಛೇರಿಯಾಗಿತ್ತು.

ಜಾಮಿ ಮಸೀದಿ : ಆದಿಲ್ ಶಾಹೀ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದ್ದು ಇಂದಿಗೂ ಉಪಯೋಗದಲ್ಲಿರುವ ಬೃಹತ್ ಕಟ್ಟಡಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಒಳ ಕೋಟೆಯ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಸು.6ಫರ್ಲಾಂಗ್ ದೂರದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಇದು ಬಿಜಾಪುರದಲ್ಲೇ ಅತಿ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಕಟ್ಟಡ. ಒಟ್ಟು ನೆಲದ ಅಳತೆ ಸು. 1,16,300

ಚದರ ಅಡಿಗಳು **(ವಾಸ್ತು ವಿವರಗಳಿಗೆ ನೋಡಿ: ಆದಿಲ್ ಶಾಹೀ ವಂಶ–ವಾಸ್ತು–ಶಿಲ್ಪ)**. ತಾಳೀಕೋಟೆ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರ ಮೇಲೆ ವಿಜಯ ಗಳಿಸಿ ಅಪಾರ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಕೊಳ್ಳೆಹೊಡೆದು ಹಿಂದಿರುಗಿದ ಒಂದನೆಯ ಅಲಿ ಆದಿಲ್ ಷಾ ವಿಸ್ತರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿಯ ಇಸ್ಲಾಮೀಯರ ಉಪಯೋಗಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಮಸೀದಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ. ಒಳಗಿನ ಪ್ರಾರ್ಥನಾ ಹಜಾರದ ಗಚ್ಚಿನ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಸಲ್ಲಿಸಲು ಬರುವ ಪ್ರತಿವ್ಯಕ್ತಿಯೂ ನಿಲ್ಲುವ ಸ್ಥಳವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಲು ಕಪ್ಪುಬಣ್ಣದ ಪಟ್ಟೆಗಳಿಂದ ಆಯಾಕಾರದ ಅಂಕಣಗಳನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಲಾ ಗಿದೆ. ಅಂಥ ಅಂಕಣಗಳು ಒಟ್ಟು 2,286 ಇದ್ದು ಅಷ್ಟು ಜನ ಏಕಕಾಲ ದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಸಲ್ಲಿಸಬಹುದಾಗಿತ್ತು. ಬಂಗಾರದ ರೇಕುಗಳು ಮತ್ತು ಉಜ್ವಲ ವರ್ಣಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿರುವ ಮಿಹ್ರಾಬ್ ಇಲ್ಲಿನ ಸುಂದರ ಆಕರ್ಷಣೆ.

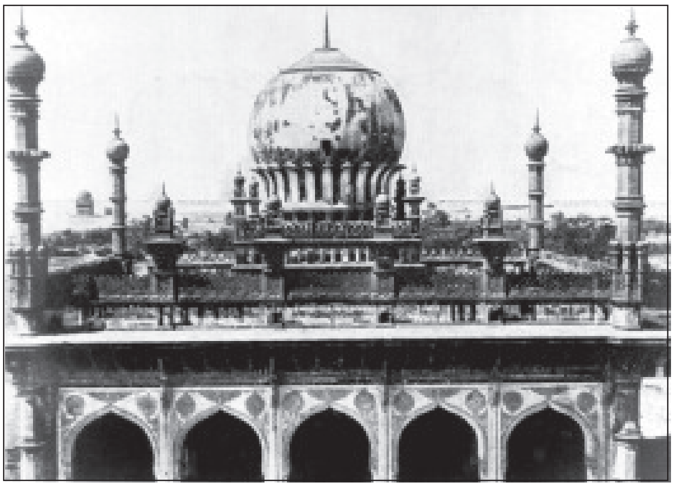
ಇಬ್ರಾಹಿಮ್ ರೋಜ಼ಾ, ಬಿಜಾಪುರ

ಮುಸ್ತಫಾಖಾನನ ಮಸೀದಿ ಮತ್ತು ಮಹಲ್: ಜಾಮಿ ಮಸೀದಿ ರಸ್ತೆಯಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಸು.200 ಗಜ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಮಸೀದಿ ಸು. 5 ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಜಗತಿಯ ಮೇಲೆ ಕಟ್ಟಿರುವ ಭವ್ಯ ಕಟ್ಟಡ. ಇದರ ಹಿಂದೆ ಮುಸ್ತಫಾಖಾನನ ಮಹಲ್‌ನ ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ. ಈ ಅರಮನೆಯ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳು, ದೊಡ್ಡ ಹಜಾರಗಳು, ಬೃಹತ್ ದ್ವಾರಗಳು, ಕೊಳಗಳು ಮತ್ತು ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಇಂದಿಗೂ ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಬಹುಶಃ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ಬೃಹತ್ತಾದ ಹಾಗೂ ಸುಂದರವಾದ ವಾಸ್ತು ಸಮೂಹವಾಗಿದ್ದಿತೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ.

ನವ ಗುಂಬಜ್: ಇದು ಒಂಬತ್ತು ಗುಮ್ಮಟಗಳುಳ್ಳ ಮಸೀದಿ. ಮುಸ್ತಫಾಖಾನನ ಮಸೀದಿಯಿಂದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 200 ಗಜ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಪ್ರಾರ್ಥನಾ ಹಜಾರದಲ್ಲಿ ಕಮಾನುಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿ ಒಂಬತ್ತು ಉದ್ದ ಅಂಕಣಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಗುಮ್ಮಟಗಳು ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿರುವುದೇ ಈ ಮಸೀದಿಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಕಮಾನುಗಳು ಸ್ವಲ್ಪ ಕುಳ್ಳೆನಿಸುವುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಇದೊಂದು ಸುಖ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿರುವ ಸುಂದರ ಕಟ್ಟಡ.

ಮೆಹತರ್ ಮಹಲ್: ಹೆಸರು ಮಹಲ್ ಎಂದಿದ್ದರೂ ಇದು ಯಾವುದೋ ಮಸೀದಿ ಅಥವಾ ಉದ್ಯಾನದ ಮಹಾದ್ವಾರ. ಜಲಗಾರನ ಅರಮನೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಈ ಹೆಸರಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಸ್ಥಳೀಯ ಕಥೆ ಯೊಂದು ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿದೆ. ಇಬ್ರಾಹೀಂ ಆದಿಲ್ ಷಾ ಕುಷ್ಠರೋಗಪೀಡಿತನಾಗಿದ್ದ. ಬೆಳಿಗ್ಗೆ ಎದ್ದ ಒಡನೆ ಮೊದಲು ಅವನ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬೀಳುವ ವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಅಪಾರ ಧನವನ್ನಿತ್ತರೆ ರೋಗ ವಾಸಿಯಾಗುತ್ತದೆಂದು ಅವನಿಗೆ ಜ್ಯೋತಿಷಿಯೊಬ್ಬ ಹೇಳಿದ. ಮರುದಿನ ಅವನು ಬೇಗ ಏಳಲು ಜಲಗಾರನೊಬ್ಬನನ್ನು ಕಂಡು ಅವನಿಗೇ ಖಜಾನೆಯಿಂದ ಬಹಳಷ್ಟು ಹಣ ಕೊಡಿಸಿದ. ಆ ಹಣವನ್ನು ಖರ್ಚು ಮಾಡಲು ತೋರದ ಜಲಗಾರ ಬಿಜಾಪುರದಲ್ಲೇ ಅಪೂರ್ವವೆನಿಸುವಂಥ ಒಂದು ಮಸೀದಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಲು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಈ ಕಟ್ಟಡವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಎಂಬುದು ಆ ಕಥೆ. ಮೆಹತರ್ ಮಹಲ್ ಬಿಜಾಪುರದ ಸುಂದರ ಕಟ್ಟಡಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಚಿಕ್ಕದಾದರೂ ಚೊಕ್ಕವಾಗಿ ರಚಿತವಾಗಿದೆ.

ಅದಾಲತ್ ಮಹಲ್: ಪಟ್ಟಣದ ನಡುವೆ ಸುತ್ತಲೂ ವಿಶಾಲವಾದ ಮರಗಳ ತೋಪಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಎರಡಂತಸ್ತಿನಲ್ಲಿ ಎದ್ದಿರುವ ಈ ಭವ್ಯ ಕಟ್ಟಡ, ಮೂಲತಃ ಆದಿಲ್ ಶಾಹೀಗಳ ಕಾಲದ್ದು. ಈಗ ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳ ನಿವಾಸವಾಗಿ ಉಪಯೋಗವಾಗುತ್ತಿದೆ. ಹಿಂದೆಯೂ ಎರಡು ಅಂತಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಈ ಕಟ್ಟಡದ ಸುತ್ತ ಮರದ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ಹರವಿದ್ದ ವಿಶಾಲವಾದ ವರಾಂಡಾ ಇತ್ತು. ಕ್ರಮೇಣ ಶಿಥಿಲವಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಇದರ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಸಾತಾರಾದ ರಾಜ ಕೆಡವಿಸಿದ್ದ. ಆದಿಲ್ ಶಾಹೀ ಕಾಲದ ಕಾರಂಜಿಗಳು ಮತ್ತು ಉದ್ಯಾನದ ಗೋಡೆಗಳ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಈ ಕಟ್ಟಡದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಈಗಲೂ ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಈ ಉದ್ಯಾನಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಔರಂಗಜೇಬ್ ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದೆನ್ನುವ ಒಂದು ಮಸೀದಿ ಇದೆ. ಅದಾಲತ್ ಮಹಲ್‌ನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದ್ದ ಶಿಥಿಲವಾಗಿದ್ದ ಸೂರಜ್ ಮಹಲನ್ನು ರಿಪೇರಿ ಮಾಡಿ ಈಗ ಸೇವಕರ ನಿವಾಸಗಳಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಯಾಕೂತ್ ದಾಬೂಲಿಯ ಸಮಾಧಿ ಮತ್ತು ಮಸೀದಿ : ಅದಾಲತ್ ಮಹಲ್‌ನಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ವಾಯವ್ಯದಲ್ಲಿ ತೆಳು ಮಿನರೆಟ್ಟುಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿರುವ ಒಂದು ಚೌಕ ಕಟ್ಟಡವಿದೆ. ಈ ಕಟ್ಟಡ ಚಿಕ್ಕದಾದರೂ ಸುಂದರವಾಗಿದೆ. ಇದು ಯಾಕೂತ್ ದಾಬೂಲಿಯ ಸಮಾಧಿ. ಇದರ ಬಳಿಯಲ್ಲೇ ಇದಕ್ಕಿಂತ ದೊಡ್ಡದಾದ ಯಾಕೂತ್ ದಾಬೂಲಿಯ ಮಸೀದಿ ಇದೆ.

ಅರ್ಷ್ ಮಹಲ್: ಅದಾಲತ್ ಮಹಲ್‌ನ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಇದು ಎರಡನೆಯ ಆದಿಲ್ ಷಾ 1669ರಲ್ಲಿ ತನ್ನ ವಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಕಟ್ಟಿಸಿಕೊಂಡ ಚಿಕ್ಕ ಅರಮನೆ. ಬಹಳ ಶಿಥಿಲವಾಗಿದ್ದ ಈ ಕಟ್ಟಡವನ್ನು ಈಚೆಗೆ ದುರಸ್ತಿ ಮಾಡಿದ್ದು, ಜಿಲ್ಲಾ ವೈದ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳ ನಿವಾಸವಾಗಿ ಬಳಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಪಾನಿ ಮಹಲ್: ಅರ್ಷ್ ಮಹಲ್‌ನ ಎದುರಿಗೆ ಒಳಕೋಟೆಯ ಅಟ್ಟಾಲಕವೊಂದರ ನೆತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಮಂಟಪ. ಬಹುಶಃ ಹಿಂದೆ ಇದೊಂದು ಉದ್ಯಾನ ಮಂಟಪವಾಗಿತ್ತು. ಕಂದಕದ ನೀರಿನ ಬಳಿಯಲ್ಲೇ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿರಬೇಕು. ಈಗ ಈ ಕಟ್ಟಡ ಕೆಲವು ಗೋಡೆಗಳು ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿದ್ದು ಅವೆಲ್ಲ ಚೊಕ್ಕವಾಗಿ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿವೆ.

ಚೀನೀ ಮಹಲ್ (ಫರೂಕ್ ಮಹಲ್): ಯೂಸುಫ್ ಆದಿಲ್ ಷಾ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಸಭಾಮಂದಿರ. ಇದರಲ್ಲಿ ಸುತ್ತಲೂ ನಾಲ್ಕು ಕಡೆ ಕೋಣೆಗಳಿರುವ ದೊಡ್ಡ ಸಭಾಂಗಣವಿದೆ. ವಿಸ್ತಾರ ಹಾಗೂ ಭವ್ಯತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಸಭಾಂಗಣವನ್ನು ಮೀರಿಸುವ ಕಟ್ಟಡ ಬಿಜಾಪುರದಲ್ಲಿ ಬೇರೊಂದಿಲ್ಲ. ಈಗ ಈ ಕಟ್ಟಡವನ್ನು ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳ ಕಛೇರಿಯಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಚೀನೀ ಪಿಂಗಾಣಿ ಪಾತ್ರೆಗಳ ಚೂರುಗಳು ಅಪಾರ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಕಟ್ಟಡದ ಬಳಿ ದೊರೆತಿದ್ದೇ ಇದರ ಪ್ರಸಕ್ತ ಹೆಸರಿಗೆ ಕಾರಣ. ಈ ಕಟ್ಟಡದ ಛತ್ತಿನಿಂದ ಒಳಕೋಟೆಯ ಅವಶೇಷಗಳ ಹರವಿನ ನೋಟವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಮಾಲಿಕ್–ಇ–ಮೈದಾನ್ : ಇದೊಂದು ದೊಡ್ಡ ಫಿರಂಗಿ. ಕಂಚಿನದು; 55 ಟನ್ ತೂಕವಿದೆ. ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಎರಕಹೊಯ್ದು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. (ರಣ) ಅಂಗಣಕ್ಕೇ ಪ್ರಭು ಎಂದು ಹೆಸರಿಸಲಾಗಿರುವ ಈ ಫಿರಂಗಿಯ ಮೂತಿ ಸಿಂಹದ ಆಕಾರದಲ್ಲಿದ್ದು ಹೊರಮೈಯನ್ನು ಉಜ್ಜಿ ನಯಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಕೆತ್ತಲಾಗಿರುವ ಪಾರಸೀ ಮತ್ತು ಅರಬ್ಬೀ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಈ ಫಿರಂಗಿಯನ್ನು ತುರ್ಕಿದೇಶದಿಂದ ಬಂದು ನೆಲೆಸಿದ್ದ ಅಧಿಕಾರಿಯೊಬ್ಬ 1549ರಲ್ಲಿ ಅಹಮದ್ ನಗರದಲ್ಲಿ ತಯಾರಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು 1565ರ ತಾಳೀಕೋಟೆ ಯುದ್ಧಕ್ಕೂ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಲಾಗಿತ್ತಂತೆ. 1632ರಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರದ ಅರಸರು ಇದನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ವಿಜಯದ ಕುರುಹಾಗಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ತಂದರು. ಈಗ ಇದನ್ನು ಸೆರ್ಜ್ ಬುರುಜಿನ (ಸಿಂಹದ ಗೋಪುರ) ಮೇಲೆ ಇಡಲಾಗಿದೆ (ಬುರುಜಿನ ಮೇಲೆ ಏರುವ ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳ ಬುಡದ ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಸಿಂಹಶಿಲ್ಪಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಸೆರ್ಜ್ ಬುರುಜ್ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ).

ಲಂಡಾ ಕಸಬ್ ಫಿರಂಗಿ: ಪಟ್ಟಣದ ದಕ್ಷಿಣ ಕೋಟೆಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಲಂಡಾ ಕಸಬ್ ಎಂಬ ಒತ್ತು ಅಟ್ಟಾಲಕದ ಮೇಲೆ ಇದನ್ನು ಇಡಲಾಗಿದೆ. ಇದು ಬಿಜಾಪುರದ ಅತ್ಯಂತ ದೊಡ್ಡ ಫಿರಂಗಿ. 21' 7' ಉದ್ದವಿದ್ದು ಇದರ ಮೂತಿಯ ವ್ಯಾಸ 4' 5' ಇದೆ. ತೂಕ ಸುಮಾರು $46^1/_2$ ಟನ್. ಕಬ್ಬಿಣದ ಸರಳುಗಳನ್ನು ಎರಕದಿಂದ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಇದನ್ನು ತಯಾರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಫಿರಂಗಿ ಸು.300 ವರ್ಷಗಳಿಗೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲದಿಂದ ಮಳೆ ಬಿಸಿಲಲ್ಲಿ ನಿಂತಿದ್ದರೂ ತುಕ್ಕು ಅಥವಾ ಇನ್ನಾವುದೇ ರೀತಿಯಿಂದ ಶಿಥಿಲವಾಗದೆ ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದೆ (ಇದೇ ರೀತಿಯ ಆದರೆ ಚಿಕ್ಕ ಪ್ರಮಾಣದ ಕಬ್ಬಿಣದ ಫಿರಂಗಿಗಳನ್ನು ಬಿಜಾಪುರದ ಇನ್ನೂ ಹಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು).

ಒಂದನೆಯ ಅಲಿ ಆದಿಲ್ ಷಾನ ಸಮಾಧಿ : ಪಟ್ಟಣದ ನೈಋತ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಸಮಾಧಿ ಬಿಜಾಪುರದ ಅರಸರ ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಸಮಾಧಿ ಕಟ್ಟಡ. ಕಟ್ಟಡ ಸರಳ ರಚನೆ. ಸುತ್ತಲೂ ಐದೈದು ಕಮಾನುಗಳ ಹೊರಮೈ ಇದ್ದು, ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕೂ ಕಡೆ ಮೂರು ಕಮಾನುಗಳ ಗೋಡೆಯುಳ್ಳ ಸಮಾಧಿಕೋಣೆ ಮಾತ್ರ ಇದೆ. ಸಮಾಧಿ ಕೋಣೆಯ ಮಧ್ಯದ ಕಮಾನುಗಳು ಮಾತ್ರ ತೆರೆದಂತಿವೆ. ಹಿಂದೆ ಈ ಕೋಣೆಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಗೋರಿಯಾಗಲೀ ಅದರ ಮೇಲಿದ್ದ ಮರದ ಮಂಟಪವಾಗಲೀ ಈಗ ಉಳಿದಿಲ್ಲ. ಕೋಣೆಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಮಣ್ಣಿನ ಗುಡ್ಡೆ ಬಿಜಾಪುರದ ಅತ್ಯಂತ ಯುದ್ಧೋತ್ಸಾಹಿ ರಾಜ ಅಲಿಯ ಸಮಾಧಿಸ್ಥಾನವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

ಹಸುರು ಕಲ್ಲಿನ ಸಮಾಧಿ: ಮೇಲಿನ ಕಟ್ಟಡದಿಂದ ಸು.50 ಗಜ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಎತ್ತರವಾದ ಜಗತಿಯ ಮೇಲೆ ಸುಂದರವಾಗಿ ಕಡೆದಿರುವ ಕರಿ ಹಸುರು ಕಲ್ಲಿನ ಸಮಾಧಿಯೊಂದಿದೆ. ಇದು ಯಾರದೆಂದು ತಿಳಿದಿಲ್ಲ. ಈ ಸಮಾಧಿಶಿಲೆಯನ್ನು ಕಡೆದಿರುವ ರೀತಿ, ಇದರ ಜಗತಿಯ ಅಲಂಕರಣ ಬಹು ಮೋಹಕವಾಗಿದ್ದು, ಬಿಜಾಪುರದ ರಾಜರ ಸಮಾಧಿಗಳ ಸಹಿತವಾಗಿ ಇನ್ನಾವುದೇ ಸಮಾಧಿಯೂ ಸೌಂದರ್ಯದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಮೀರಿಸಲಾರವೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ಜೋಡ್ ಗುಂಬಜ್: ಹೊರಕೋಟೆಯ ಪಶ್ಚಿಮ ಗೋಡೆಯ ಮೆಕ್ಕಾ ದರ್ವಾಜಾದಿಂದ ಸು.400 ಗಜ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಆಕಾರದ ಎರಡು ಸಮಾಧಿಗಳು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಇವೆ. ಇಸ್ಲಾಮೀ ಸಮಾಧಿ ಮಂದಿರಗಳಲ್ಲಿ ಮೂಲ ಸಮಾಧಿಗಳು ನೆಲಮಾಳಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಇರುವುದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾದರೆ, ಈ ಸಮಾಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಅವು ನೆಲಮಟ್ಟದಲ್ಲಿದ್ದು ಮೇಲಿನ ಕಟ್ಟಡ ಎತ್ತರದ ಜಗತಿಯ ಮೇಲೆ ಇರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಇದರ ಗುಮ್ಮಟಗಳ ಒಳಗೂ ಗೋಳಗುಮ್ಮಟದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಒಳಚಾಚಣಿಕೆ (ಗ್ಯಾಲರಿ) ಇವೆ. ಈ ಸಮಾಧಿಗಳನ್ನು ಔರಂಗಜೇಬ್ ಕಟ್ಟಿಸಿರಬೇಕೆಂಬ ಒಂದು ಊಹೆ ಇದೆ.

ತಾಜ್ ಬಾವಡಿ: ಮೆಕ್ಕಾ ದರ್ವಾಜಾದಿಂದ ಸು. 100 ಗಜ ಪೂರ್ವಕ್ಕಿರುವ ದೊಡ್ಡ ಕೊಳ. 223' ಚಚ್ಚೌಕವಾಗಿ ಸುಮಾರು 52' ಆಳವಿದೆ. ಕೊಳಕ್ಕೆ ಕಮಾನಿನ ಪ್ರವೇಶಮಾರ್ಗವಿದೆ. ಅಲ್ಲಿಂದ ನೀರಿನೆಡೆಗೆ ಚಾಚಣಿಕೆಯಿದ್ದು ಅದರಿಂದ ಎರಡು ಬದಿಯಲ್ಲಿ ನೀರಿಗೆ ಇಳಿಯಲು ಪಾವಟಿಗೆಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಬ್ರಾಹೀಂ ರೋಜಾವನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಶಿಲ್ಪಿ ಮಲಿಕ್ ಸಂದಲ್ ಈ ಕೊಳವನ್ನು ಎರಡನೆಯ ಇಬ್ರಾಹೀಂ ಆದಿಲ್ ಷಾನ ರಾಣಿ ತಾಜ್‌ಳಿಗಾಗಿ ಕಟ್ಟಿದ.

ಚಾಂದ್ ಬಾವಡಿ: ಒಂದನೆಯ ಅಲಿ ಆದಿಲ್ ಷಾ 1579ರಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಹೆಂಡತಿ ಚಾಂದಬೀಬಿಯ ಗೌರವಾರ್ಥ ಕಟ್ಟಿದ ಕೊಳ. ಮುಂದುಗಡೆ ಒಂದು ಕಮಾನಿನ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವಿದ್ದು ಅಲ್ಲಿಂದ ನೀರಿನೆಡೆಗೆ ಪಾವಟಿಗೆಗಳಿವೆ. ಕೊಳದ ಸುತ್ತಲೂ ಓಡಾಡಲು ಅನುಕೂಲವಾಗಿರುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಒಳಗೋಡೆಯ ಒಳಗೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಹಾದಿಯನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಈ ಹಾದಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಕೋಣೆಯಿದ್ದು ಅದರ ಕಿಟಕಿಗಳು ನೀರಿನೆಡೆಗೆ ತೆರೆದುಕೊಂಡಿವೆ. ಈ ಕೊಳ ತಾಜ್ ಬಾವಡಿಗಿಂತ ಚಿಕ್ಕದು, ಆದರೆ ಹಳೆಯದು. ಇದರ ವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿಯೇ ತಾಜ್ ಬಾವಡಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ.

ಉಪರಿ ಬುರುಜ್: ಚಾಂದ್ ಬಾವಡಿಯಿಂದ ಸು. 260 ಗಜ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಇರುವ ದೊಡ್ಡ ರಕ್ಷಣಾಗೋಪುರ. ವೃತ್ತಾಕಾರವಾಗಿರುವ ಈ ಗೋಪುರ ಸುಮಾರು 80 ಅಡಿ ಎತ್ತರವಿದೆ. ಮೇಲೆ ಹೋಗಲು ಗೋಪುರವನ್ನು ಸುತ್ತಿ ಹತ್ತುವ ಪಾವಟಿಗೆ ಇದೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಕಿರುನಳಿಗೆಯುಳ್ಳ, ಬಹು ಉದ್ದವಾದ ಎರಡು ಫಿರಂಗಿಗಳನ್ನು ಇಡಲಾಗಿದೆ. ಈ ರಕ್ಷಣಾಗೋಪುರದ ಆವಶ್ಯಕತೆಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಮದ್ದಿನ ಕೋಣೆ ಮತ್ತು ನೀರಿನ ತೊಟ್ಟಿಗಳನ್ನೂ ಇದರಲ್ಲಿ ಅಳವಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಬುರುಜಿನ ನೆತ್ತಿಯ ಬಳಿ ಇರುವ ಒಂದು ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ಇದು ಸು. 1584ರ ನಿರ್ಮಾಣ.

ಅಫ್ಜಲ್‌ಖಾನನ ಸಮಾಧಿ ಕಟ್ಟಡ ಮತ್ತು ಮಸೀದಿ: ಕೋಟೆಯ ಹೊರಗಡೆ ಶಹಪುರ ದರ್ವಾಜಾದಿಂದ ಸು. $2^1/_2$ ಮೈಲಿ ದೂರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಈ ಕಟ್ಟಡಗಳು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಅಫ್ಜಲ್‌ಖಾನ್‌ನ ಕಾರ್ಯ. ತನ್ನ ಸಮಾಧಿ ಕಟ್ಟಡವನ್ನೂ ಜೊತೆಗೆ ಒಂದು ಮಸೀದಿಯನ್ನೂ ಕಟ್ಟಿಸುವುದು ಅವನ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿತ್ತು. ಮಸೀದಿ ಸು. 1653ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಪೂರ್ಣವಾಯಿತು. ಆದರೆ ಸಮಾಧಿ ಕಟ್ಟಡ ಇನ್ನೂ ಅರೆಯಾಗಿದ್ದಾಗ ಅಫ್ಜಲ್‌ಖಾನ್ ಶಿವಾಜಿಯೊಡನೆ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಮೃತನಾದ. ಕಟ್ಟಡ ಅಪೂರ್ಣವಾಗಿಯೇ ಉಳಿಯಿತು. ಅವನನ್ನು ಪ್ರತಾಪಗಡದಲ್ಲೇ ಸಮಾಧಿ ಮಾಡಲಾಗಿದ್ದು, ಈ ಕಟ್ಟಡ ಈಗಲೂ ಖಾಲಿಯಾಗಿ ಉಳಿದಿದೆ. ಮಸೀದಿ ಎರಡಂತಸ್ತಿನ ಚಿಕ್ಕ ಕಟ್ಟಡ. ಮೇಲಿನ ಭಾಗ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ಮೀಸಲಾಗಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳ ಸಮೀಪದಲ್ಲೇ ಅಫ್ಜಲ್‌ಖಾನನ ಮಹಲಿನ ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ.

ಅಫ್ಜಲ್‌ಖಾನನ ಪತ್ನಿಯರ ಸಮಾಧಿಗಳು: ಅಫ್ಜಲ್‌ಖಾನನ ಸಮಾಧಿ ಕಟ್ಟಡದಿಂದ ಸುಮಾರು 6 ಫರ್ಲಾಂಗ್ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ತೋಪಿನ ನಡುವೆ ಇವೆ. ಎತ್ತರದ ಜಗತಿಯ ಮೇಲೆ 11 ಸಾಲುಗಳಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 63 ಸ್ತ್ರೀಯರ ಸಮಾಧಿಗಳು ಇಲ್ಲಿದ್ದು ಇನ್ನೊಂದು ಸಮಾಧಿಸ್ಥಳ ಖಾಲಿ ಇದೆ. ಅಫ್ಜಲ್

ಖಾನ್ ಶಿವಾಜಿಯೊಡನೆ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಹೊರಟಾಗ, ಅವನು ಬಿಜಾಪುರಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿರುಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಜ್ಯೋತಿಷಿಗಳು ಹೇಳಿದರೆಂದೂ ಅದರಿಂದ ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯರನ್ನೆಲ್ಲ ಮುಳುಗಿಸಿ ಸಾಯಿಸಿದನೆಂದೂ ಇವೇ ಅವರ ಸಮಾಧಿಗಳೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೆ. ಪತ್ನಿಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬಳು ಮಾತ್ರ ಸಾವಿನಿಂದ ಪಾರಾದುದರಿಂದ ಅವಳಿಗಾಗಿ ಮೀಸಲಾಗಿದ್ದ ಸ್ಥಳ ಖಾಲಿ ಇದೆ. ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಬಾವಿಯನ್ನು ಆ ದುರಂತ ನಡೆದ ಸ್ಥಳ ಎಂದು ತೋರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಬ್ರಾಹೀಂ ರೋಜಾ: ಕೋಟೆಯಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಸು.600 ಗಜ ದೂರದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಾಕಾರದ ಮಧ್ಯೆ ಇರುವ ಇಬ್ರಾಹೀಂ ರೋಜಾ ಎಂಬ ಕಟ್ಟಡಗಳ ಗುಂಪು ಎರಡನೆಯ ಇಬ್ರಾಹೀಂ ಆದಿಲ್‌ಷಾನ ಸಮಾಧಿ ಮತ್ತು ಜೊತೆಯ ಮಸೀದಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಸು.1626ರಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣವಾದ ಈ ಕಟ್ಟಡ ತನ್ನ ಅನುಪಮ ಸೌಂದರ್ಯದಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕದ ಇಸ್ಲಾಮೀ ವಾಸ್ತುರಚನೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಸ್ಥಾನ ಪಡೆದಿದೆ (ವಾಸ್ತು ವಿವರಗಳಿಗೆ ನೋಡಿ : ಆದಿಲ್ ಶಾಹೀ ವಂಶ-ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ). ಇಬ್ರಾಹೀಂ ರೋಜಾಕ್ಕೂ ತಾಜ್‌ಮಹಲಿಗೂ ಕೆಲವು ಹೋಲಿಕೆಗಳಿವೆ. ತಾಜ್ ಮಹಲನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಮುನ್ನ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಕಟ್ಟಡಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಲಾಯಿತಂತೆ. ಈ ರೀತಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದ ಭವ್ಯ ಕಟ್ಟಡಗಳಲ್ಲಿ ಇಬ್ರಾಹೀಂ ರೋಜಾ ಸಹ ಒಂದಿರಬಹುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ.

ಮೋತಿ ಗುಂಬಜ್: ಇಬ್ರಾಹೀಂ ರೋಜಾದಿಂದ ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ ಸು. 2 ಫರ್ಲಾಂಗ್ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಇದರ ನುಣುಪಾದ ಬಿಳಿ ವರ್ಣದ ಗುಮ್ಮಟ ಬಹು ದೂರದವರೆಗೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಇದೂ ಒಂದು ಸಮಾಧಿಕಟ್ಟಡ. ಇದರ ಒಳ ಗೋಡೆಯ ನಯವಾದ ಬಿಳಿಯ ಲೇಪವು ಮುತ್ತನ್ನು ಪುಡಿಮಾಡಿ ಮಾಡಲಾದುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಗುಂಬಜ್‌ಗೆ ಈ ಹೆಸರಿದೆ ಎಂಬ ಹೇಳಿಕೆ ಇದೆ.

ಅಮೀನ್ ದರ್ಗಾ: ಬಿಜಾಪುರದ ಬಹು ಪವಿತ್ರ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಪಟ್ಟಣದಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ಒಂದು ಮೈಲಿ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಇದು ಹಜರತ್ ಖ್ವಾಜಾ ಅಮೀನುದ್ದೀನ್ ಎಂಬ ಸಂತರ ಸಮಾಧಿ. 1664ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಮರಣಹೊಂದಿದಾಗ ಅಫ್ಜಲ್‌ಖಾನ್ ಇದನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಎತ್ತರದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಈ ದರ್ಗಾ ಈ ಸುತ್ತಿಗೆ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಗುರುತು ತಾಣ.

ಸಂಗೀತ ಮಹಲ್: ಬಿಜಾಪುರದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಇಬ್ರಾಹೀಂ ಆದಿಲ್ ಷಾ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ನವರಸಪುರ ಪಟ್ಟಣದ ಮಧ್ಯೆ ಇರುವ ಅರಮನೆ. ವಾಸ್ತುವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಗಗನಮಹಲನ್ನು ಹೋಲುವ ಈ ಕಟ್ಟಡ ಎತ್ತರದ ಸುತ್ತು ಪ್ರಾಕಾರದ ಮಧ್ಯೆ ಇದೆ. ಕಟ್ಟಡ ಬಹಳ ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ. ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಟ್ಟಸಾಲು, ಎರಡು ಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ಚಿಕ್ಕ ಝರಿ ಮತ್ತು ಅನೇಕ ಅರಮನೆಗಳ ಅವಶೇಷಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಇರುವ ಈ ಕಟ್ಟಡದ ಸನ್ನಿವೇಶ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿದೆ.

ಐನುಲ್‌ಮುಲ್ಕ್‌ನ ಸಮಾಧಿ ಮತ್ತು ಮಸೀದಿ: ಪಟ್ಟಣದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ಒಂದೂವರೆ ಮೈಲಿ ದೂರದಲ್ಲಿ ವಿಶಾಲ ಮೈದಾನದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಏಕೈಕವಾಗಿ ಎದ್ದಿರುವ ಐನುಲ್ ಮುಲ್ಕ್ ಕನಾನಿ ಎಂಬುವನ ಸಮಾಧಿ. ಓರಣವಾದ ಗುಮ್ಮಟವಿರುವ ಚಚ್ಚೌಕ ವಿನ್ಯಾಸದ ಬೃಹತ್ ಕಟ್ಟಡ. ಇದರ ಸಮೀಪವಿರುವ ಮಸೀದಿಯೂ ಸುಂದರಕೃತಿ. ಐನುಲ್ ಮುಲ್ಕ್ ಕನಾನಿ ಒಂದನೆಯ ಇಬ್ರಾಹೀಂ ಆದಿಲ್‌ಷಾನ ಆಸ್ಥಾನಿಕನಾಗಿದ್ದು, ಅವನ ವಿರುದ್ಧ ದಂಗೆಯೆದ್ದು 1556ರಲ್ಲಿ ಹತನಾದ.

ರುಕ್ಮಾಂಗದ ಪಂಡಿತರ ಸಮಾಧಿ: ಪಟ್ಟಣದ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯ ಹೊರಗೆ ಈ ಸಮಾಧಿಯಿದೆ. ರುಕ್ಮಾಂಗದ ಪಂಡಿತರು ಆದಿಲ್‌ಷಾಹೀ ಆಸ್ಥಾನದ ನ್ಯಾಯಾಧಿಕಾರಿಯೊಬ್ಬರ ಮಗನಾಗಿ 1610 ರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರು ಒಳ್ಳೆಯ ಸಂಗೀತಗಾರರಾಗಿ, ವೈದ್ಯರಾಗಿ, ಯೋಗಿಗಳಾಗಿ, ಪವಾಡ ಪುರುಷರಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದರಂತೆ. ಇವರ ಗೌರವಾರ್ಥ ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಷಂಪ್ರತಿ ಉತ್ಸವ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಇತರೆ : ಒಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಡೀ ಭಾರತದಲ್ಲೇ ವೈಭವದ ನಗರವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿದ್ದ ಬಿಜಾಪುರದ ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದು ಆ ಕಾಲದ ಭವ್ಯ ಕಟ್ಟಡಗಳ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಕೇಂದ್ರ ಪುರಾತತ್ತ್ವ ಇಲಾಖೆ ಮುಖ್ಯವಾದ ಕೆಲವನ್ನು ಆರಿಸಿ ರಕ್ಷಿಸಿರುವವುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯೇ ಸು. 300ರಷ್ಟು. ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿರುವವುಗಳಲ್ಲದೆ ಎರಡು ಅಂತಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿರುವ ಅಂದ ಮಸೀದಿ (1608), ಔರಂಗಜೇಬ್ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಈದ್ಗಾ (1687), ಚಾಂದಬೀಬಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಬುಖಾರಿ ಮಸೀದಿ, ಛೋಟಾ ಆಸಾರ್ ಎಂಬ ಚಿಕ್ಕ ಮಸೀದಿ–ಇವೂ ಉಲ್ಲೇಖಾರ್ಹ. ಬಿಜಾಪುರದ ಈಗಿನ ಪ್ರವಾಸಿಮಂದಿರ ಸಹ ಮೂಲತಃ ಆದಿಲ್‌ಶಾಹೀ ಕಾಲದ ಕಟ್ಟಡ, ಯಾಕೂತ್ ದಾಬೂಲಿ ಎಂಬುವನ ಮಹಲ್.

ಈ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಟ್ಟಡಗಳಲ್ಲದೆ ಬಿಜಾಪುರದಲ್ಲಿ ಈಚೆಗೆ ರಚಿತವಾಗಿರುವ ಬಾಲಾಜಿ ಮಂದಿರ, ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿ ದೇವಾಲಯ, ನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯ, ರಾಮಮಂದಿರ, ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಮೊದಲಾದುವೂ ಸ್ಥಳೀಯವಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. **(ಎಸ್.ಎನ್.)**

ಬಿಜಾಪುರೆ, ಆರ್. ಕೆ.: 1917–. ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನಿ ಹಾರ್ಮೋನಿಯಮ್ ಕಲಾವಿದ. ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಾಗವಾಡದಲ್ಲಿ 1917 ಜನವರಿ 7 ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ರಾಂಭಾವು ಕಲ್ಲೋಪಂತ ಬಿಜಾಪುರೆ. ಇವರ ತಾಯಿ ರುಕ್ಮಿಣಿಬಾಯಿ, ತಂದೆ ಕಲ್ಲೋಪಂತ ಬಿಜಾಪುರೆಯವರು ನಾಟಕಕಾರ, ರಚನಕಾರ ಮತ್ತು ಸಂಯೋಜಕರು. ಹೆಸರಾಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹಾರ್ಮೋನಿಯಂ ವಾದಕರಾಗಿದ್ದ ಅಣ್ಣಗೇರಿ ಮಲ್ಲಯ್ಯ ಎಂಬುವರು ಕಲ್ಲೋಪಂತರ ರಚನೆಗಳನ್ನು ಹಾರ್ಮೋನಿಯಮ್ ಹಾಗೂ ಆರ್ಗನ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ನುಡಿಸಿ, ಅವನ್ನು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗೆ ತಂದರು. ಮಗ ರಾಂಭಾವು ಬಿಜಾಪುರೆಯ ಮೇಲೆ ಮನೆಯ ಸಂಗೀತ ವಾತಾವರಣ ಪ್ರಭಾವಬೀರಿತು. ಹಾರ್ಮೋನಿಯಂ ನಾದ ಮಾಧುರ್ಯ ಇವರ ಮೇಲೆ ಮೋಡಿ ಮಾಡಿ ಕಲಿಯುವ ಆಸಕ್ತಿ ಮೂಡಿಸಿತು. ಇವರು ಅಣ್ಣಿಗೇರಿಯವರಿಂದ ಹಾರ್ಮೋನಿಯಮ್‌ನಲ್ಲಿ ಬಾಲಪಾಠವನ್ನು ಕಲಿತರು. ಪಂಡಿತ ರಾಜವಾಡೆ, ಗೋವಿಂದರಾವ್ ಗಾಯಕವಾಡ್ ಮತ್ತು ಪಂಡಿತ ಹನುಮಂತರಾವ್ ವಾಲ್ವೇಕರ್ ಅವರಲ್ಲಿ ಕಲಿಕೆ ಮುಂದುವರಿಸಿದರು. ಬಿಜಾಪುರೆ ಅವರಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಗಾಯಕರರಾಗಬೇಕೆಂಬ ಆಸೆಯಿತ್ತು. ಆದರೆ ಕಂಠದ ತೊಂದರೆಯಿಂದಾಗಿ ಆ ಆಸೆ ನೆರವೇರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಹೆಸರಾಂತ ಪಂಡಿತ ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಬುವಾವಾಜೆ, ಪಂಡಿತ ಶಿವರಾಂ ಬುವಾವಾಜೆ, ಪಂಡಿತ ಕಾಗಲ್‌ಕರ್ ಬುವಾ ಹಾಗೂ ಪಂಡಿತ ಉತ್ತೂರ್ಕರ್ ಬುವಾ ಅವರಿಂದ ಹಲವಾರು ವರ್ಷ ಹಾಡುಗಾರಿಕೆಯನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರು. ಹಾಡುಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪಡೆದ ಗಟ್ಟಿ ಶಿಕ್ಷಣದಿಂದ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಗಾಯನ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಹಾರ್ಮೋನಿಯಮ್ ನುಡಿಸುವಲ್ಲಿ ಕಂಡುಕೊಳ್ಳಲು ಸಹಾಯವಾಯಿತು.

ಮುಂದೆ ಹಾರ್ಮೋನಿಯಮ್ ನುಡಿಸುವಿಕೆಯೇ ತಮ್ಮ ಜೀವನದ ಧ್ಯೇಯವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿದ ಇವರು ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಹಗಲಿರುಳು ಸಾಧನೆ ಮಾಡಿದರು. ಚಿಂತನ ಮಂಥನದಿಂದ ಹೊಸಹೊಸ ಆವಿಷ್ಕಾರಗಳನ್ನು ಕಂಡುಕೊಂಡರು. ತನಿ ಹಾರ್ಮೋನಿಯಮ್ ವಾದಕರಾಗಿಯೂ ಪಕ್ಕವಾದ್ಯಗಾರರಾಗಿಯೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದರು. ಇವರ ನುಡಿಸುವಿಕೆಗೆ ರಸಿಕಜನ ಮಾರುಹೋದರು. ಬೆಂಗಳೂರು, ಕೊಲ್ಲಾಪುರ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ಧಾರವಾಡ,

ಪುಣೆ ಹೈದರಾಬಾದ್‌ಗಳಲ್ಲೂ ಆಕಾಶವಾಣಿ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲೂ ಇವರು ಹಲವಾರು ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿಕೊಟ್ಟರು. ಭಾರತದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ರಷ್ಯ ಉತ್ಸವದಲ್ಲಿ ರಷ್ಯದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳು ಇವರ ಕೈಚಳಕಕ್ಕೆ ಮಾರುಹೋದುದಲ್ಲದೆ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದ ವೀಡಿಯೋ ಚಿತ್ರಣವನ್ನೂ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು.

ಪಕ್ಕವಾದ್ಯಗಾರರಾಗಿ ಮುಖ್ಯಗಾಯಕ, ಗಾಯಕಿಯರು ಅಥವಾ ವಾದ್ಯ ಗಾರರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಆಯಾಯ ಕಲಾವಿದರ ಮನೋಧರ್ಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ನುಡಿಸುವ ಜಾಣ್ಮೆ ಇವರದಾಗಿತ್ತು. ಮುಖ್ಯ ಘರಾನಗಳ ಎಲ್ಲ ಹೆಸರಾಂತ ಕಲಾವಿದರ ಜೋಡಿಯಾಗಿಯೂ ಇವರು ಹಾರ್ಮೋನಿಯಮ್ ನುಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹಿಂದುಸ್ಥಾನಿ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಸಂಗೀತದ ಪಕ್ಕವಾದ್ಯಗಾರರಾಗಿ ಪಂಡಿತರಾದ ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಬುವಾ ವಾಜೆ, ಶಿವರಾಂ ಬುವಾ ವಾಜೆ, ಕಾಗತಕರ್ ಬುವಾ, ಡಿ.ವಿ. ಪ್ರಲೂಸ್ಕರ್, ಉತುರ್ ಕರ್ ಬುವಾ, ಅಮೀರ ಖಾನ್, ಗುಲಾಂ ಅಲಿ ಖಾನ್, ಗಂಗೂಬಾಯಿ ಹಾನಗಲ್, ಭೀಮಸೇನಜೋಶಿ, ಬಸವರಾಜರಾಜಗುರು, ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಮನ್ಸೂರ್, ಕುಮಾರಗಂಧರ್ವ, ಮಾಣಿಕವರ್ಮಾ, ಕಿಶನ್ ಅಮೋನ್‌ಕರ್, ಮಾಲಿನಿ ರಾಜೂರ್‌ಕರ್, ಪ್ರಭಾಅತ್ರೆ ಇವರುಗಳೊಂದಿಗೆ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಬಿಜಾಪುರೆಯವರು ಗುರುಗಳಿಂದ ಅನೇಕ ಚೀಸ್‌ಗಳು, ಬಂದಿಶ್‌ಗಳು ಹಾಗೂ ರಚನೆಗಳನ್ನು ಕಲಿತು, ಬಯಸಿದವರಿಗೆ ಈ ಅಮೂಲ್ಯವಾದ ವಿದ್ಯೆಯ ಬೋಧಿಸಿ ಸಂಗೀತದ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ಸಹಾಯಕರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು 1938ರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಾಮ ಸಂಗೀತ ಮಹಾವಿದ್ಯಾಲಯ ಎಂಬ ಸಂಗೀತ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಆ ಮೂಲಕ ಹಲವು ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ವಿದ್ಯಾದಾನ ಮಾಡಿದರು. ಬಡವರಿಗೆ ಅಂಗವಿಕಲರಿಗೆ, ನಿರ್ಗತಿಕರಿಗೆ ಹಣ ಪಡೆಯದೆ ಪಾಠ ಹೇಳಿರುವುದು ಇವರ ಹೆಚ್ಚುಗಾರಿಕೆ. ಸುಧಾಂಶೂ ಕುಲಕರ್ಣಿ, ರವೀಂದ್ರಮಾನೆ, ರವೀಂದ್ರ ಕಾಟೋಟಿ, ಶ್ರೀಧರ ಕುಲಕರ್ಣಿ, ಮಾಣಿಕ್ ಪಂಡಿತರಾವ್, ಅರ್ಚನ ಬೆಳಗುಂಡಿ, ರೋಹಿಣಿ ಕುಲಕರ್ಣಿ, ಆಶಾಜೋಶಿ ಮೊದಲಾದವರು ಇವರ ಶಿಷ್ಯವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರು. ಇವರೆಲ್ಲ ದೂರದರ್ಶನ ಹಾಗೂ ಆಕಾಶವಾಣಿ ಕಲಾವಿದರು.

ಬಿಜಾಪುರೆ ಅವರ ಸಂಗೀತ ಸಾಧನೆಗೆ ಅನೇಕ ಗೌರವ, ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಸಂದಿವೆ. ರಾಜ್ಯ ಸಂಗೀತ ನೃತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಕರ್ನಾಟಕ ಕಲಾತಿಲಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1985), ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನಿ ಸಂಗೀತ ಕಲಾಕಾರ ಮಂಡಲಿಯ ನಾದಶ್ರೀ ಪುರಸ್ಕಾರ (1992), ಪುಣೆಯ ಗಂಧರ್ವ ಮಹಾವಿದ್ಯಾಲಯದ ಸಂಘಟಕರ್ ಪುರಸ್ಕಾರ (1999), ಮೈಸೂರಿನ ದಸರ ಉತ್ಸವದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನೀಡಲಾದ ರಾಜ್ಯ ಸಂಗೀತ ವಿದ್ವಾನ್ ಪುರಸ್ಕಾರ (2001), ಬೆಳಗಾಂವಿಯ ಸುಶೀಲ್ ಸಂವಾದಿನಿ ಸಂವರ್ಧನದ ಸಂವಾದಿನಿ ಸಾಧಕ ಪುರಸ್ಕಾರ (2002) ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. **(ಎಚ್.ಆರ್.ಎಲ್.)**

ಬಿಜ್ಜಳ II: ಸು. 1130–68. ಕರ್ನಾಟಕದ ಕಳಚುರಿ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಸ್ಥಾಪಕ. ತರಿಕಾಡ ಬಿಜ್ಜಳ ಎಂದೂ ಇವನ ಹೆಸರು. ಚಾಳುಕ್ಯ ಸಾಮಂತನಾಗಿದ್ದ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರ ಪೆರ್ಮಾಡಿ ಇವನ ತಂದೆ.

ಮೊದಲು ಚಾಳುಕ್ಯ 6ನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ, ಅನಂತರ ಭೂಲೋಕಮಲ್ಲ, ಇಮ್ಮಡಿ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ ಮತ್ತು ಮುಮ್ಮಡಿ ತೈಲರ ಸಾಮಂತತ್ವವನ್ನು ವಹಿಸಿದ್ದ ಈತ ಕೊನೆಗೆ ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ. ಪ್ರಾಯಶಃ 1127ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಜೀವಿತ ಕಾಲದಲ್ಲೇ ಇವನು ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. 1136ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರ ಪದವಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿದ್ದ. 1142ರಲ್ಲಿ ಕರಹಾಡ 4000 ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದ. ಭೂಲೋಕಮಲ್ಲನ ಸೋದರಳಿಯನಾದ ಈತ ಚಾಳುಕ್ಯ ರಾಜಕುಮಾರರಂತೆ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರ ಕುಮಾರ ಬಿಜ್ಜಳದೇವರಸ ಎಂದು 1147ರ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಕರೆದುಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಆ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ತರ್ದವಾಡಿ 1000 ಪ್ರಾಂತ್ಯವೂ ಇವನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿತ್ತು.

1149ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಚಾಳುಕ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಟ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ ಮೃತನಾಗಿ ಮುಮ್ಮಡಿ ತೈಲ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದ. ಈ ವೇಳೆಗಾಗಲೇ ಬಲಿಷ್ಠನಾಗಿದ್ದ ಬಿಜ್ಜಳ ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗುವ ಪ್ರಯತ್ನ ನಡೆಸಿದ. ಮೊದಲು ಚಕ್ರವರ್ತಿಗೂ ಇವನಿಗೂ ನೇರ ಘರ್ಷಣೆಯೇನೂ ನಡೆಯಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಬಿಜ್ಜಳ ಸಾಮಂತತ್ವದ ಸೂಚಕವಾದ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರ ಪದವನ್ನು ತನ್ನ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯಿಂದ ಕೈಬಿಟ್ಟ. ಕ್ರಮೇಣ ಸಾಮ್ರಾಟತ್ವವನ್ನು ಮೆರೆಯುವ ಭುಜಬಲಮಲ್ಲ, ತ್ರಿಭುವನ ಮಲ್ಲ, ಭುವನೈಕವೀರ, ಭುಜಬಲ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ. ಅನಂತರದ ತನ್ನ ರಾಜಕೀಯ ದಾಖಲೆಗಳಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಸಂವತ್ಸರಗಳನ್ನೇ ಕಾಲಸೂಚಕವಾಗಿ ಬಳಸಲಾರಂಭಿಸಿದ. 1153ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಮುಮ್ಮಡಿ ತೈಲ ಚಾಳುಕ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಟನಾಗಿದ್ದರೂ ಬಿಜ್ಜಳ ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿದ್ದ.

ದಿನದಿನಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಚಾಳುಕ್ಯ ಸಾಮಂತರನ್ನು ತನ್ನ ಕಡೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡು ತನ್ನ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿದ. ಎದುರುಬಿದ್ದ ಇತರ ಸಾಮಂತರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿಯೋ ನಿರ್ನಾಮ ಮಾಡಿಯೋ ತನ್ನ ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ನಿಷ್ಕಂಟವಾಗಿಸಿಕೊಂಡ. ಇವನ ಮಗ ಸೋವಿದೇವನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಜ್ಜಳ ಹಲವು ಚಾಳುಕ್ಯ ರಾಜವಂಶೀಯರನ್ನು ಕೊಂದು ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಪಡೆದನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಹೀಗೆ ಹತರಾದವರಲ್ಲಿ ಚಾಳುಕ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಟ ಮುಮ್ಮಡಿ ತೈಲನೂ ಒಬ್ಬನಿರಬೇಕೆಂದು ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ. 1162ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಚಾಳುಕ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಬಹುಭಾಗ ಇವನ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ಬಂತು.

ಹಲವು ತಂತ್ರಗಳಿಂದ ಬಿಜ್ಜಳ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಂಡರೂ ಇವನ ಆಳ್ವಿಕೆ ಸುಗಮವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಆರು ವರ್ಷಗಳಷ್ಟು ಹ್ರಸ್ವವಾಗಿದ್ದ ಇವನ ಸಾಮ್ರಾಟತ್ವದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರ ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಹಲವು ಚಾಳುಕ್ಯ ವಂಶೀಯರು ಮತ್ತು ಸಾಮಂತರು ತಮ್ಮ ಬಲಸಂವರ್ಧನೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದರು. ಇದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೀರಶೈವಧರ್ಮವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದ ಬಸವಣ್ಣನವರ ಪ್ರಭಾವವೂ ಬೆಳೆಯಿತು. ಹಲವು ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಬಿಜ್ಜಳನಿಗೂ ಬಸವಣ್ಣನವರ ಅಸಂಖ್ಯ ಅನುಯಾಯಿಗಳಿಗೂ ವಿರಸ ಉಂಟಾಗಿ ಬಿಜ್ಜಳ ಇಕ್ಕಟ್ಟಿನ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಸಿಕ್ಕಿದ್ದ.

ಸು. 1167ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ರಾಜ್ಯಾಧಿಕಾರವನ್ನು ತನ್ನ ಮಗ ರಾಯಮುರಾರಿ ಸೋವಿದೇವನಿಗೆ ವಹಿಸಿದ. ಈತ ಸು. 1168ರಲ್ಲಿ ಮೃತನಾದನೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ.

ಬಿಜ್ಜಳನ ರಾಜ್ಯಸಾಧನೆಯ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಸಪಯ್ಯನೆಂಬ ದಂಡನಾಯಕ ಮುಖ್ಯಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದ್ದ. 1150ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಬನವಾಸಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ. ಅನಂತರ ಇವನ ಸಂಬಂಧಿ ಬಂದಣಿಕೆಯ ಬಮ್ಮರಸ ಇವನ ಅಧೀನದಲ್ಲೇ ಆ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಅಧಿಕಾರವಹಿಸಿದ್ದ.

ಬಿಜ್ಜಳನಿಗೆ ಏಚಲದೇವಿ ಎಂಬ ಹೆಂಡತಿಯೂ ಎಂಟು ಮಕ್ಕಳೂ ಇದ್ದರು. ಒಬ್ಬ ಮಗಳು ಸಿರಿಯಾದೇವಿ ಎಂಬುವವಳು ಸಿಂದವಂಶದ

ಚಾವುಂಡನನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಿದ್ದಳು. ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಮಗಳು ಬರ್ಮರಸನನ್ನು ವರಿಸಿದ್ದಳು. ಬಿಜ್ಜಳನ ಗಂಡುಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ವಜ್ರದೇವ ತಂದೆಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲೇ ಸತ್ತನೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಈ ವಜ್ರದೇವನಿಗೆ ಕರ್ಣನೆಂಬ ಮಗನಿದ್ದ. ರಾಯಮುರಾರಿ ಸೋವಿದೇವ, ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ಸಂಕಮ, ಆಹವಮಲ್ಲ ಮತ್ತು ಸಿಂಘಣ ಬಿಜ್ಜಳನ ಇತರ ಪುತ್ರರು.

ಬಿಜ್ಜಳನ ಬಗ್ಗೆ ಅನಂತರಕಾಲದ ವೀರಶೈವ ಮತ್ತು ಜೈನಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ದೊರಕುವ ಹಲವು ಮಾಹಿತಿಗಳು ಚರಿತ್ರಕಾರರಲ್ಲಿ ಬಹು ಚರ್ಚಾಸ್ಪದ ವಿಷಯಗಳಾಗಿವೆ. ಬಿಜ್ಜಳನು ಜೈನ, ಹೊಸದಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದ ವೀರಶೈವ ಮತದ ಅನುಯಾಯಿಗಳು ಈತನ ಕೊಲೆಗೈದರು ಎಂದು ಒಂದು ಹೇಳಿಕೆಯಾದರೆ, ಈತ ವೀರಶೈವ ಅನುಯಾಯಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವರನ್ನು ಕೊಂದು ಆ ಮತವನ್ನು ತುಳಿಯಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ಹೇಳಿಕೆ. ಈ ಎರಡು ಹೇಳಿಕೆಗಳೂ ಬಿಜ್ಜಳ ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮದ ವಿರೋಧಿಯಾಗಿದ್ದ ಎಂಬುದಷ್ಟನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸ್ಥಿರಪಡಿಸುತ್ತವೆ; ವಿವರಗಳು ಪ್ರಶ್ನಾರ್ಹ. ಬಿಜ್ಜಳ ಪರಂಪರಾನುಗತ ವರ್ಣಾಶ್ರಮ ಆಚಾರಗಳಿಗೆ ಮನ್ನಣೆಯಿತ್ತಿದ್ದ. ಪಾಶುಪತ ಶೈವಸಂಪ್ರದಾಯದ ನಿಷ್ಠ ಅನುಯಾಯಿಯಾಗಿದ್ದನಾಗಿ ಬಸವಣ್ಣನವರ ನೂತನ ವೀರಶೈವ ಮತ ಪೂರ್ವಸಂಪ್ರದಾಯದ ರೀತಿನೀತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿದ್ದರಿಂದ, ರಾಜ್ಯಶಾಸಕನಾದ ಬಿಜ್ಜಳ ಇದನ್ನು ಸಹಿಸದವನಾಗಿ ನವಮತೀಯರನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸಲು ಉದ್ಯುಕ್ತನಾದ ಎಂದು ಇತಿಹಾಸಕಾರರಾದ ಪಿ.ಬಿ. ದೇಸಾಯಿಯವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. **(ಪಿ.ಬಿ.ಡಿ.)**

ಬಿಡದಿ: ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜಿಲ್ಲೆ ರಾಮನಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ಬೆಂಗಳೂರು–ಮೈಸೂರು ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿ ರಾಮನಗರಕ್ಕೆ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಇದು ಬೆಂಗಳೂರು–ಮೈಸೂರು ರೈಲುಮಾರ್ಗದ ಒಂದು ನಿಲ್ದಾಣ. ಈ ಊರು ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗುತ್ತಿದ್ದು ಊರು ದಿನೇ ದಿನೇ ವಿಸ್ತರಿಸುತ್ತಿದೆ. ಬೆಂಗಳೂರಿನಿಂದ ನಗರ ಸಾರಿಗೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಇದೆ. ಅತಿ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ನಗರೀಕರಣಕ್ಕೊಳಗಾಗುತ್ತಿದೆ. ರೇಷ್ಮೆ ಸಾಕಣೆ ಇಲ್ಲಿಯ ಮುಖ್ಯ ಕಸಬು. **(ಡಿಇ.ಕೆ.ಆರ್.)**

ಬಿಡಾರಂ ಕೃಷ್ಣಪ್ಪ: 1866–1931. ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಂಗೀತ ವಿದ್ವಾಂಸರು. ಇವರು ಜನಿಸಿದ್ದು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ. ತಂದೆ ವಿಶ್ವನಾಥಯ್ಯ, ತಾಯಿ ಸರಸ್ವತಮ್ಮ, ಅಣ್ಣ ಸುಬ್ಬರಾಯ. ಕೃಷ್ಣಪ್ಪನವರ ತಂದೆ ವಿಶ್ವನಾಥಯ್ಯನವರು ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಕ್ಷಗಾನ ತಂಡದವರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ನಂದಳಿಕೆ ಗ್ರಾಮದಿಂದ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದು ಬಿಡಾರ ಹೂಡಿದುದರಿಂದ ಈ ತಂಡದವರಿಗೆ ಬಿಡಾರದವರೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. ಹಾಗಾಗಿ ಕೃಷ್ಣಪ್ಪ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಹಿಂದೆ ಬಿಡಾರಂ ಎಂಬ ಪದ ಸೇರಿ ಬಿಡಾರಂ ಕೃಷ್ಣಪ್ಪನವರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದರು.

ಕೃಷ್ಣಪ್ಪನವರು ಚಿಕ್ಕ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ತಂದೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡರು. ಅಣ್ಣ ಸುಬ್ಬರಾಯರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯ ಆಂಜನೇಯಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದ ಬಳಿ ದೇವರ ನಾಮಗಳನ್ನು ಹಾಡಿ ಭಕ್ತಾದಿಗಳು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದ ಹಣದಲ್ಲಿ ಜೀವನ ಸಾಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಅನಂತರ ಇವರಿಗೆ ಮೈಸೂರು ಅರಮನೆಯ ಶ್ರೀ ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಕರ್ನಾಟಕ ನಾಟಕ ಸಭಾ ಎಂಬ ನಾಟಕ ಸಂಘಕ್ಕೆ 5 ರೂಪಾಯಿ ಸಂಬಳದ ಮೇಲೆ ಸೇರುವ ಅವಕಾಶ ಒದಗಿ ಬಂತು. ಕೆಲವು ಕಾಲ ಕಳೆದ ಮೇಲೆ ಆ ನಾಟಕ ಸಭೆಯ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾದರು. ಇವರ ಗಾಯನಕ್ಕೆ ಮಾರು ಹೋದ ಸಾಹುಕಾರ ತಿಮ್ಮಯ್ಯನವರು ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾನ್ ಗಿರಿಭಟ್ಟರ ತಮ್ಮಯ್ಯನವರಲ್ಲಿ ಇವರು ಸಂಗೀತ ಕಲಿಯುವಂತೆ ಏರ್ಪಾಟು ಮಾಡಿದರು. ಅನಂತರ ಕರಿಗಿರಿರಾಯರಲ್ಲೂ ವೀಣೆ ಶೇಷಣ್ಣನವರಲ್ಲೂ ಸಂಗೀತಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಮುಂದುವರೆಸಿದ ಕೃಷ್ಣಪ್ಪನವರು ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಪಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದರು. ಮಹಾರಾಜ ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕೃಪೆಗೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿ ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾಂಸರಾದರು. ಅನಂತರ ಗಾನವಿಶಾರದ ಎಂಬ ಬಿರುದಿನಿಂದ ಸನ್ಮಾನಿತರಾದರು.

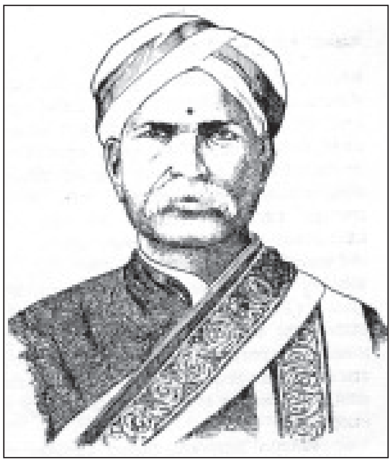

ತಮ್ಮ ಶಾರೀರ ಸಂಪತ್ತಿನಿಂದಲೂ ಪಾಂಡಿತ್ಯದಿಂದಲೂ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲೇ ಅಲ್ಲದೆ ನೆರೆಯ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳಾದ ತಿರುಚ್ಚಿರಾಪಳ್ಳಿ, ತಂಜಾವೂರು, ಮಧುರೆ, ಮದರಾಸು ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಚೇರಿ ನಡೆಸಿ ಕೀರ್ತಿಗಳಿಸಿದರು. ಶಂಕರಾಭರಣ, ಕಲ್ಯಾಣಿ, ತೋಡಿ, ಭೈರವಿ–ಇವರ ಅತಿಪ್ರಿಯವಾದ ರಾಗಗಳಾಗಿದ್ದವು. ನಟನ ಕಲೆಯಲ್ಲೂ ಪರಿಣತರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಅರಮನೆಯ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಯ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಕೃಷ್ಣಪ್ಪನವರು ಉದಾರ ದಾನಿಗಳೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಸನ್ನ ಸೀತಾರಾಮ ಮಂದಿರವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಾಮನ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದರು (1928). ಈ ರಾಮಮಂದಿರದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ರಾಮೋತ್ಸವ ಇಂದಿಗೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದಾಗಿದೆ. ಒಂದು ಸಂಗೀತಶಾಲೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಬೇಕೆಂಬುದೂ ಈಡೇರಲಿಲ್ಲ.

ಕೃಷ್ಣಪ್ಪನವರ ಶಿಷ್ಯವೃಂದ ಅಪಾರವಾಗಿತ್ತು. ಟಿ. ಚೌಡಯ್ಯ, ಆರ್. ಆರ್. ಕೇಶವಮೂರ್ತಿ, ಬಿ. ದೇವೇಂದ್ರಪ್ಪ, ರಾಳ್ಳಪಲ್ಲಿ ಅನಂತಕೃಷ್ಣಶರ್ಮ, ಎ.ಕೆ. ಸುಬ್ಬರಾವ್, ಟಿ. ಗುರುರಾಜಪ್ಪ, ಟಿ. ಪುಟ್ಟಸ್ವಾಮಯ್ಯ, ಟಿ.ಎಂ. ಪುಟ್ಟಸ್ವಾಮಯ್ಯ, ಚಂದ್ರಮುಖಿ, ನಾಗಮ್ಮ, ಶಾರದಮ್ಮ ಮೊದಲಾದವರು ಇವರಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಲಾವಿದ ಕಲಾವಿದೆಯರು. ಕೃಷ್ಣಪ್ಪನವರು ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ ಎಂಬ ಮುದ್ರೆಯಿಂದ ಅನೇಕ ಕೀರ್ತನೆಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು 1931 ಜುಲೈ 27ರಂದು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. **(ವಿ.ಆರ್.)**

ಬಿನ್ನಮಂಗಲ: ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ನೆಲಮಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ನೆಲಮಂಗಲದಿಂದ ಸುಮಾರು 3 ಕಿಮೀ ಪೂರ್ವಕ್ಕಿರುವ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಗ್ರಾಮ. ಇಲ್ಲಿನ ಮುಕ್ತೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಚೋಳರ ಕಾಲದ ಸುಂದರ ಕೃತಿ. ಒಂದನೆಯ ಕುಲೋತ್ತುಂಗ ಚೋಳ ಈ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದತ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಂತೆ 1110ರ ಇಲ್ಲಿನ ಒಂದು ತಮಿಳು ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ದೇವಸ್ಥಾನ ಆ ಕಾಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೊದಲೇ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದು. ರಾಜೇಂದ್ರ ಚೋಳನ 1038ರ ಶಾಸನವೊಂದು ಬಿನ್ನಮಂಗಲವನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ದೇಗುಲವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದ್ದು ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಕನಾಸಿ ಮತ್ತು ಮುಖಮಂಟಪಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ಸುಕನಾಸಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದರಲ್ಲೂ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳು ಸುಂದರವಾದ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿವೆ. ಎಲ್ಲ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮನೋಹರವಾಗಿ ಬಿಡಿಸಿರುವ ಮೂರ್ತಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ತಳಪಾಯದ ಕಲ್ಲುಗಳ ಮೇಲಿರುವ ಈ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲಿನ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ರೀತಿಯ

ಆಲಂಕಾರಿಕ ರಚನೆಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಭುವನೇಶ್ವರಿಯಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರ ಅಂದವಾದ ಮೂರ್ತಿಗಳ ಮೇಳವಿದೆ. ನವರಂಗದ ದ್ವಾರ ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರವಾದ ಶಿಲ್ಪ ವಿನ್ಯಾಸದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಕರ ಹಾಗೂ ಸಿಂಹಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ನೈಪುಣ್ಯದಿಂದ ಬಿಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮಕರಗಳು ಸಿಂಹಗಳ ಕಾಲುಗಳನ್ನು ನುಂಗುತ್ತಿರುವಂತೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಕಡೆಯಲಾಗಿದೆ. ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಪಕ್ಕ ನಿಲವುಗಳ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕುಬ್ಜ ಯಕ್ಷರ ಸಾಲುಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹೊರಗಿನ ಗೋಡೆಗಳು ಅಥವಾ ಬಾಹ್ಯ ಭಿತ್ತಿಗಳು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹಸನು ಮಾಡಿದ ಚಪ್ಪಡಿಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಈ ಗೋಡೆಗಳ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯದ ಸುತ್ತಲೂ ಸಿಂಹಗಳ ಸಾಲುಗಳಿವೆ. ಅಲಂಕೃತವಾದ ತಳಪಾಯದ ಕಲ್ಲುಗಳ ಮೇಲೆ ಸಣ್ಣ ಹಾಗೂ ದೊಡ್ಡದಾದ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕೆಲವು ವಿಗ್ರಹಗಳು ಮೇಲಿನ ಕೋಷ್ಠಗಳಲ್ಲಿವೆ. ತಾಂಡವೇಶ್ವರ, ಗಣಪತಿ, ಶಿವ, ವಿಷ್ಣು, ಬ್ರಹ್ಮ, ಮಹಿಷನ ತಲೆ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿರುವ ಮಹಿಷಾಸುರಮರ್ದಿನಿ, ಕಾಳಿಂಗ ಮರ್ದನ, ಐರಾವತದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿರುವ ಶಚೀದೇವಿ, ಜಟಾಧಾರಿಯಾದ ಒಬ್ಬ ಸನ್ಯಾಸಿ, ಭೈರವ, ವೇಣುಗೋಪಾಲ ಹಾಗೂ ಸೂರ್ಯ, ಚಂದ್ರ ಮುಂತಾದವು ಮುಖ್ಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು. ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರ ಮೂರ್ತಿಗಳು ದ್ವಾರದ ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಸ್ತ್ರೀಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡವುಗಳನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ಮನೋಜ್ಞವಾಗಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಸರಳ ಹಾಗೂ ಸಹಜವಾಗಿದ್ದು ಅನಂತರ ಬಂದ ಅಲಂಕಾರಾತಿರೇಕದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಂದ ತೀರ ಭಿನ್ನವಾಗಿವೆ. ಮುಕ್ತೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಶಿಲ್ಪಕಲಾ ಕೌಶಲ್ಯ ನಿಸ್ಸಂದೇಹವಾಗಿಯೂ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದುದು. **(ಎಸ್.ವಿ.ಎಸ್.ಬಿ.)**

ಬಿಬ್ಬಿ ಬಾಚಯ್ಯ: 12ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಶಿವಶರಣ ಹಾಗೂ ವಚನಕಾರ. ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗೊಬ್ಬೂರು ಈತನ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಕುಲದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಈತ ಅನಂತರ ದೀಕ್ಷೆ ಪಡೆದು ಶೈವನಾದ. ಇವನಿಗೆ ಬಿಬ್ಬ ಬಾಚಯ್ಯ, ಗೊಬ್ಬೂರು ಬಾಚಯ್ಯ, ಬಾಚರಸ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳೂ ಇವೆ. ಈತ ಶಿವಶರಣರ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಉಂಡು ಉಳಿದದ್ದನ್ನು ಪ್ರಸಾದವೆಂದು ತಂದು ಜಂಗಮರ ದಾಸೋಹ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ. ಒಮ್ಮೆ ಈತ ತಂದ ಪ್ರಸಾದವನ್ನು ನೋಡಿದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಎಂಜಲೆಂದು ಈತನನ್ನು ಊರ ಒಳಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸದಿರಲು, ಆ ಪ್ರಸಾದವನ್ನು ಕೋಪದಿಂದ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಚೆಲ್ಲಿ ಊರನ್ನು ಸುಟ್ಟುಹಾಕಿದ. ಅನಂತರ ರಕ್ಷಿಸೆಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೆಲ್ಲ ಶರಣಾಗತರಾಗಲು ಪುರವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದ ಎಂಬುದು ಈತ ಮೆರೆದನೆನ್ನಲಾದ ಪವಾಡ. ಪಾಲ್ಕುರಿಕೆ ಸೋಮನಾಥನ ತೆಲುಗು ಬಸವಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಾದುಲು ಬಿಬ್ಬ ಬಾಚಯ್ಯಗಾರು (ಪ್ರಸಾದಿ ಬಿಬ್ಬಬಾಚಯ್ಯ) ಎಂಬ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಲಕ್ಕಣ್ಣ ದಂಡೇಶ, ಗುಬ್ಬಿಯ ಮಲ್ಲಣಾರ್ಯ, ನಂಜುಂಡ ಮೊದಲಾದವರು ತಮ್ಮ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈತನ ಹೆಸರನ್ನೂ ಇವನ ಪ್ರಸಾದ ಮಹಿಮೆಯನ್ನೂ ಕೊಂಡಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಚೆನ್ನಬಸವಣ್ಣ ಈತನನ್ನು ಪ್ರಸಾದ ಪ್ರಸಾದಿ ಬಿಬ್ಬಿಬಾಚಯ್ಯ ಎಂದು ಹೊಗಳಿದ್ದಾನೆ.

ಈತ ಏಣಾಂಕಧರ ಸೋಮೇಶ್ವರಲಿಂಗ ಎಂಬ ಅಂಕಿತವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ವಚನಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಇವನ 100 ವಚನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಡಗಿನ ವಚನಗಳೂ ಸೇರಿವೆ. ಈ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ರೀತಿಯ ತತ್ತ್ವನಿರ್ದೇಶನವಿದೆ. ಹೇಳುವ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಹಲವಾರು ಉಪಮೆಗಳ ಮೂಲಕ ಮನಮುಟ್ಟುವಂತೆ ಹೇಳಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. **(ಬಿ.ಎಸ್.ಎಸ್.)**

ಬಿಸಲೆ ಘಾಟ್: ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆ ಸಕಲೇಶಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಸ್ಥಳ. ಸಕಲೇಶಪುರ–ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಘಟ್ಟದ ಹಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸಕಲೇಶಪುರದ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ 65 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಹಾಸನಕ್ಕೆ 105 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮ ಎಲ್ಲೆ ಈ ಘಾಟಿನಿಂದ ಜೇನುಕಲ್ಲು ಬೆಟ್ಟ (1,389 ಮೀ)ವರೆಗೂ ಹಬ್ಬಿದೆ. ಬಿಸಲೆಘಾಟ್‌ನ ಸುತ್ತ ದಟ್ಟ ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶವಿದ್ದು ಪ್ರಕೃತಿ ಸೌಂದರ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಈ ಮಾರ್ಗದ ಮೂಲಕ ಶತಮಾನಗಳ ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ಸಾಗಣೆ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಹೊಯ್ಸಳ ಮತ್ತು ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಿಸಲೆ, ಮಂಜರಾಬಾದ್ ಮತ್ತು ಬಲ್ಲಾಳರಾಯನದುರ್ಗದ ಘಾಟಿಗಳು ಮಲೆನಾಡಿನಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕದ ತೀರಪ್ರದೇಶದೊಂದಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕಸಾಧಿಸುವ ಮುಖ್ಯ ಮಾರ್ಗಗಳಾಗಿದ್ದವು. **(ಡಿ.ಎಸ್.ಜಿ.)**

ಪ್ರಕೃತಿ ಸೌಂದರ್ಯ ವೀಕ್ಷಣಾ ತಾಣ

ಬಿಳಗಿಯ ಅರಸರು: 15ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯಿಂದ 17ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯವರೆಗೆ ಸಿದ್ದಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕು ಹಾಗೂ ಸುತ್ತಣ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಆಳಿದ ಒಂದು ರಾಜಮನೆತನದವರು. ಬಿಳಗಿ (ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ, ಶಿರಸಿ ತಾಲ್ಲೂಕು) ಇವರ ರಾಜಧಾನಿ. ಇವರು ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಮಾಂಡಲಿಕರಾಗಿದ್ದು ನೆರೆಯ ಗೇರುಸೊಪ್ಪೆ ಮತ್ತು ಸೋದೆ ಅರಸರ ಜೊತೆ ಆಗಾಗ ಹೋರಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ವಿಜಯನಗರದ ಪತನಾನಂತರ ಕೆಳದಿಯ ಮಾಂಡಲಿಕರಾಗಿ ಮುಂದುವರಿದರು. ಸೋದೆ ಹಾಗೂ ಕೆಳದಿ ರಾಜಮನೆತನದ ಜೊತೆ ಇವರು ರಕ್ತಸಂಬಂಧ ಹೊಂದಿದ್ದ ಉಲ್ಲೇಖಗಳೂ ಇವೆ.

ಇವರು ಮೂಲತಃ ಐಸೂರಿನವರು (ಬಿಳಗಿ ಬಳಿ ಇರುವ ಹೊಸೂರು). ಈ ವಂಶದ ಮೊದಲ ದೊರೆ ಅಂಡಣ್ಣ (ಸು. 1475). ಅವನ ಮಗ ಪಾರಿಷ್ವ. ಮುಂದಿನವರು ದುಂಡಣ್ಣ, ಭೈರವ (ಪಾರಿಷ್ವನ ಸೋದರ) ಮತ್ತು ನರಸಿಂಹ I (ಸು. 1530). ನರಸಿಂಹ ವಿಜಯನಗರದ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಮಾಂಡಲಿಕ. ಈತ ಪ್ರಾಯಶಃ ಮೊದಲಿಗೆ ಬಿಳಗಿಯಿಂದ ಆಳಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ. ಇವನ ಮಕ್ಕಳು ಒಂದನೆಯ ಘಂಟೆ ಒಡೆಯ ಮತ್ತು ಮುಂಡಣ್ಣ ಜೊತೆಯಾಗಿ ಆಳುತ್ತ ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತಾರ ಮಾಡಿದರು. ಘಂಟೆ ಒಡೆಯನ ಕಿರಿಯ ಮಗ ನರಸ (ನರಸಿಂಹ II), ಈತನ ಮಗ ವೀರಪ್ಪ ಮತ್ತು ಈತನ ಮಗ ರಂಗರಾಜ ಅಥವಾ ನರಸಿಂಹ III (1570, 1573) ಮುಂದಿನ ಅರಸರು. ಇವನ ಮಗ ಘಂಟೆ ಒಡೆಯ II (1580, 1591). ಇವನು ವಿಜಯನಗರದ ಇಮ್ಮಡಿ ವೆಂಕಟಪತಿರಾಯನ ಮಾಂಡಲಿಕನಾಗಿದ್ದ. ಸೋದೆಯ ಅರಸಪ್ಪನ ಪುತ್ರಿ ವೀರಾಂಬೆ ಈತನ ಪತ್ನಿ. ಅನಂತರ ಇವನ ದಾಯಾದಿ ಒಂದನೆಯ ಘಂಟೆ ಒಡೆಯನ ಹಿರಿಯ ಮಗ ತಿಮ್ಮಪ್ಪನ ಪ್ರಪೌತ್ರ ಹಾಗೂ ತಿಮ್ಮಪ್ಪನ ಪುತ್ರ ಮುಮ್ಮಡಿ ಘಂಟೆ ಒಡೆಯ, ಈತನ ಸೋದರಿ ಘಂಟೆಮ್ಮ, ಇಕ್ಕೇರಿ ವಂಶದ ಭದ್ರಯ್ಯನನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಿದ್ದಳು. ಮುಮ್ಮಡಿ ಘಂಟೆ ಒಡೆಯನ ಮಗ ಮೌನ ಘಂಟೆ ಒಡೆಯ IV (1643, 1651), ಈತನ ದತ್ತು ಮಗ

ಶಿವಪ್ಪ II. ಈತನ ದತ್ತು ಮಗ ಸೋಮಶೇಖರ I (1678), ಅವನ ಮಗ ಇಮ್ಮಡಿ ಸೋಮಶೇಖರ, ಮುಂದೆ ಈತನ ಮಗ ವೀರಭದ್ರ (ಭದ್ರಪ್ಪ) ರಾಜ್ಯವಾಳಿದರು. ವೀರಭದ್ರ ತನ್ನ ಮಗ ಬಸವೇಂದ್ರನಿಗೆ ತಾನೇ ಸ್ವತಃ ಪಟ್ಟಕಟ್ಟಿದ. ಈತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತುರುಕರ ದಾಳಿಯಾಯಿತೆಂದೂ ಬಸವೇಂದ್ರನು ಅವರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದನೆಂದೂ ಬಿಳಗಿಯ ಅರಸುಗಳ ವಂಶಾವಳಿ ಎಂಬ ಒಂದು ಚಂಪೂಕಾವ್ಯ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಸು. 1700ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಬಹುಶಃ ಮುಗಲರು ಈ ವಂಶದ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಕೊನೆಗಾಣಿಸಿರಬೇಕು.

ಮೊದಲು ಜೈನರಾಗಿದ್ದ ಈ ವಂಶದವರು ಅನಂತರ ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಈ ವಂಶದ ರಂಗರಾಜ ಬಿಳಗಿಯ ರತ್ನತ್ರಯ ಚೈತ್ಯಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಸಿದ್ದಾಪುರದ ಸಿದ್ಧಿ ವಿನಾಯಕ ದೇವಾಲಯ (ರಚನೆ 1651) ಮುಮ್ಮಡಿ ಘಂಟೆ ಒಡೆಯನ ಪತ್ನಿ ಜಯಾಂಬೆಯ ಕಾಣಿಕೆ. ಇಮ್ಮಡಿ ಘಂಟೇಂದ್ರನು ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನಂ ಕೃತಿಯನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಭಟ್ಟಾಕಳಂಕನನ್ನು ಆದರಿಸಿದ ಎಂದು ಒಂದು ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಕಾವ್ಯಸಾರದ ಕರ್ತೃವಾದ ವಿದ್ಯಾನಂದ ಒಂದನೆಯ ನರಸಿಂಹನ ಆಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿದ್ದ. **(ಎಸ್.ಕೆ.)**

ಬಿಳಿಗಿರಿರಂಗ: ಚಾಮರಾಜನಗರ ಜಿಲ್ಲೆ ಯಳಂದೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಿಳಿಗಿರಿರಂಗನ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿರುವ ಜನಪದ ದೈವ. ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿಯನ್ನು ಕುರಿತ ಜನಪದ ಕಲ್ಪನೆಯ ಅನೇಕ ಬಗೆಯ ಕಥೆಗಳೂ ಕಥನ ಕಾವ್ಯಗಳೂ ಲಭ್ಯವಿವೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ಹೆಂಗಸರ ಹಾಡ್ಗತೆಗಳೂ ಬಿಡಿಗೀತೆಗಳೂ ಇವೆ. ವೃತ್ತಿಗಾಯಕರಲ್ಲಿ ಅದರಲ್ಲೂ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ನೀಲಗಾರರಲ್ಲಿ ಇಡೀ ರಾತ್ರಿ ಕಥೆ ಮಾಡುವಷ್ಟು ದೀರ್ಘ ಕಾವ್ಯ ಸಂಪತ್ತಿದೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಬಗೆಯ ಹಾಡು, ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಶೃಂಗಾರ ಹಾಗೂ ಹಾಸ್ಯರಸಗಳೇ ಪ್ರಧಾನ. ಇಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಪ್ರಧಾನ ಅಂಶವೆಂದರೆ ದೇವರು ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಅಲೌಕಿಕವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸದೆ ಆತನನ್ನು ತಮ್ಮ ಸಮೀಪದ ಬಂಧುವೋ ಸಹಚರನೋ ಆಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಮಾನವ ಸಹಜ ಗುಣಗಳನ್ನು ಆತನಿಗೂ ಆರೋಪಿಸಿ ತಮ್ಮ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಆತನನ್ನು ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಆತನ ಮೇಲ್ಮೆ ಕಂಡು ಆತನಿಗೆ ಶರಣೂ ಹೋಗುವ ಭಕ್ತಿಭಾವ ಅಥವಾ ಶರಣಾಗತಿ ಭಾವ.

ಒಂದು ಕಥೆಯ ಪ್ರಕಾರ ತಿರುಪತಿಯ ವೆಂಕಟರಮಣ, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥ (ಆದಿರಂಗ), ಶಿವಸಮುದ್ರದ ಶ್ರೀರಂಗ (ಮಧ್ಯರಂಗ), ತಿರುಚ್ಚಿರಾಪಳ್ಳಿಯ ಶ್ರೀರಂಗ (ಅಂತ್ಯರಂಗ), ಬಿಳಿಗಿರಿರಂಗ–ಈ ಐವರು ಅಣ್ಣ ತಮ್ಮಂದಿರು. ತಿರುಪತಿ ವೆಂಕಟೇಶ ಅವರಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯುವ. ಅವನಿಗೊಮ್ಮೆ ತಲೆನೋವು ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ಸೀಗೆಕಾಯಿ ಅಂಜನದ ಪಟ್ಟು ಕಟ್ಟಿ ಸ್ನಾನ ಮಾಡಿದರೆ ಅದು ಹೋಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಿತು. ತಮ್ಮಂದಿರನ್ನು ಕರೆದು ಸೀಗೆಕಾಯಿ ತರಲು ಹೇಳಿದ. ತರಲುಹೊರಟ ನಾಲ್ವರೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದರೇ ಹೊರತು ಸೀಗೆಕಾಯಿ ಕೊಂಡೊಯ್ಯಲಿಲ್ಲ. ವೆಂಕಟೇಶ್ವರನಾದರೂ ತಮ್ಮಂದಿರು ಸೀಗೆಕಾಯಿ ತರುತ್ತಾರೆಂಬ ನಿರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲೇ ಇದ್ದಾನೆ. ಅವನ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ತೆಂಗಿನಕಾಯಿ ಒಡೆಯುವಂತಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವನಿಗೆ ತಲೆನೋವು. ವೆಂಕಟೇಶ್ವರನ ಹಣೆಯ ತುಂಬ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ನಾಮಗಳನ್ನು ತಲೆನೋವಿಗಾಗಿ ಹಾಕಿದ ಸೀಗೆಕಾಯಿ ಅಂಜನದ ಪಟ್ಟು ಎಂದು ಇಂದೂ ಜನ ನಂಬುತ್ತಾರೆ.

ಇನ್ನೊಂದು ಕಥೆಯ ಪ್ರಕಾರ, ಒಮ್ಮೆ ವೆಂಕಟೇಶ್ವರನ ಪತ್ನಿ ಅಲಮೇಲು ಮಂಗಮ್ಮ ಅಭ್ಯಂಜನ ಸ್ನಾನ ಮಾಡಲು ಇಷ್ಟಪಟ್ಟು ಸೀಗೆಕಾಯಿ ತರಲು ಪತಿದೇವರನ್ನು ಕೇಳಿಕೊಂಡಳು. ಅದರಂತೆ ವೆಂಕಟೇಶ ಸೀಗೆಕಾಯಿ ತರಲು ಶ್ವೇತಾದ್ರಿಯ ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಆಗ ಅಲ್ಲಿ ಸುಂದರಳಾದ ಸೋಲಿಗರ ಹೆಣ್ಣೊಬ್ಬಳನ್ನು ನೋಡಿ ಅವಳಲ್ಲಿ ಅನುರಕ್ತನಾಗಿ ಅಲ್ಲಿಯೇ ನೆಲಸಿದನಂತೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಈಗಲೂ ಈ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿರುವ ಸೋಲಿಗರು ಬಿಳಿಗಿರಿ ರಂಗಸ್ವಾಮಿಯನ್ನು ತಮ್ಮ ನಂಟಭಾವನೆಂದು ಭಾವಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮತ್ತೊಂದು ಕಥೆಯ ಪ್ರಕಾರ, ಮಲೆಯ ಮಾದೇಶ್ವರನ ಏಳುಮಲೆಗೆ ಹೋಗುವ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ರಂಗನೊಡ್ಡು ಎಂಬ ಸ್ಥಳ ಸಿಕ್ಕುತ್ತದೆ. ಬಿಳಿಗಿರಿರಂಗಸ್ವಾಮಿ ಮೊದಲು ಇಲ್ಲಿ ವಾಸವಿದ್ದನಂತೆ. ಕುಂತೂರಿನಿಂದ ಹೊರಟು ನಡುಮಲೆಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಳ್ಳಲು ಬರುತ್ತಿದ್ದ ಮಾದೇಶ್ವರನ ಬಯಕೆಯಂತೆ ರಂಗಸ್ವಾಮಿ ಬಿಳಿಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಂಡನಂತೆ. ಮಲೆಯ ಮಾದೇಶ್ವರ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪ್ರಸಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಳಿಗಿರಿರಂಗನ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಮಾದೇಶ್ವರ ಕೋರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಾಗ ಮುಡುಕುತೊರೆ ಮಲ್ಲಪ್ಪನ ಜೊತೆಗೆ ಬಿಳಿಗಿರಿರಂಗಸ್ವಾಮಿಯೂ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಬಿಳಿಗಿರಿರಂಗನ ಒಕ್ಕಲಾಗಿದ್ದ ಸರಗೂರು ಮೂಗಪ್ಪನನ್ನು ಮಾದೇಶ್ವರ ತನ್ನ ಒಕ್ಕಲಾಗಿ ಪಡೆದ ಹೃದಯಂಗಮ ಪ್ರಸಂಗ ದೀರ್ಘವಾಗಿಯೇ ಪ್ರಸ್ತಾಪಗೊಂಡಿದೆ.

ಇಕ್ಕೇರಿ ದೇವಮ್ಮನನ್ನು ಸಂಹಾರ ಮಾಡುವ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಬಿಳಿಗಿರಿರಂಗಸ್ವಾಮಿ ಪಂಚಾಯ್ತಿ ಪಟೇಲನ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿ ತೀರ್ಪು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ.

ಸಂಕಮ್ಮನ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ನೀಲಯ್ಯನ ಚಿತ್ರಹಿಂಸೆಯಿಂದ ಮುಕ್ತಳಾದ ಸಂಕಮ್ಮನನ್ನು ಮಾದೇಶ್ವರ ನೀನು ಕುಸುಮಾಲೆಯಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿ ರಂಗಸ್ವಾಮಿಯನ್ನು ಸೇರು ಎಂದು ಕಳಿಸಿಕೊಡುವ ಪ್ರಸಂಗವಿದೆ.

ಬಿಳಿಗಿರಿರಂಗ ಹಾಗೂ ಕುಸುಮಾಲೆ ಇಬ್ಬರನ್ನೂ ಕುರಿತ ಕಥನಕಾವ್ಯವೊಂದು ದೀರ್ಘರೂಪದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಅದರ ಕಥಾಸಾರ ಹೀಗಿದೆ: ಸೋಲಿಗರ ಬೊಮ್ಮೇಗೌಡನಿಗೆ ಚಿಕ್ಕರಂಗಿ, ದೊಡ್ಡರಂಗಿ, ಚಿಕ್ಕಕಾಡಿ, ಮರಕಾಡಿ, ಕೇತಕ್ಕ, ಕುಸುಮಾಲೆ ಎಂಬ ಆರು ಜನ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳು. ಅವರಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯವಳಾದ ಕುಸುಮಾಲೆ ಕಡು ಚೆಲುವೆ. ಇವಳನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಬೇಕೆಂದು ಬಯಸಿದ ರಂಗಸ್ವಾಮಿ ಬೊಮ್ಮೇಗೌಡನ ಪೋಡಿಗೆ ದಾಸಯ್ಯನ ವೇಷದಲ್ಲಿ ಹೋದ. ಭಿಕ್ಷೆ ಬೇಡಲು ಬಂದ ದಾಸಯ್ಯನನ್ನು ಕಂಡ ಬೊಮ್ಮೇಗೌಡ ಗೇದು ತಿನ್ನು ಬಾ ಎಂದು ಕಂಬಳಕ್ಕೆ ಕರೆದ. ಬೊಮ್ಮೇಗೌಡನ ಈ ವರ್ತನೆಯಿಂದ ಕೋಪಗೊಂಡ ರಂಗಸ್ವಾಮಿ ದೇವೇಂದ್ರನಿಗೆ ಹೇಳಿ ಮಳೆ ಬೆಳೆಯಾಗದಂತೆ ಮಾಡಿದ. ಸೋಲಿಗರು ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದುದನ್ನೆಲ್ಲ ಮಾರಿ ಕೆಲವು ದಿನ ಜೀವನ ಸಾಗಿಸಿದರು. ಬೇರೆ ಮಾರ್ಗವೇ ಇಲ್ಲವೆಂಬ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಬಂದಾಗ, ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳ ಒಡವೆಗಳನ್ನೇ ಮಾರಿ ಬದುಕಲು ಬೊಮ್ಮೇಗೌಡ ನಿರ್ಧರಿಸಿ ಒಡವೆಗಳೊಡನೆ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಹೊರಟ. ಆಗ ರಂಗಸ್ವಾಮಿ ‘ಊಳಿಗಿ’ ಯವರ ವೇಷದಲ್ಲಿ ಬಂದು, ಒಡವೆಗಳನ್ನು ಕದ್ದನೆಂಬ ಆರೋಪ ಹೊರಿಸಿ, ಗೌಡನನ್ನು ಯಳಂದೂರು ಚಾವಡಿಗೆ ನಡೆ ಎಂದ. ಭಯಗೊಂಡ ಗೌಡ ಒಡವೆಗಳನ್ನು ರಂಗಸ್ವಾಮಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು ಬದುಕಿತು ಬಡಜೀವ ಎಂದುಕೊಳ್ಳುತ್ತ ಬರಿಗೈಯಲ್ಲಿ ಮನೆಗೆ ಬಂದ.

ಹೊಟ್ಟೆಹೊರೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳು ಗೆಡ್ಡೆ ಗೆಣಸು, ಬಿದರಕ್ಕಿ ತರಲು ಕಾಡಿಗೆ ಹೋದರೆ ಗೆಡ್ಡೆ ಗೆಣಸು ಹೋಗಲಿ ಕುಡಿಯುವುದಕ್ಕೆ ಒಂದು ತೊಟ್ಟು ನೀರೂ ಸಿಕ್ಕದಂತಾಯಿತು. ಬಳಲಿ ಬೆಂಡಾಗಿ ಬರುತ್ತಿದ್ದ ಬಾಲೆಯರನ್ನು ಕಂಡು ರಂಗಸ್ವಾಮಿ ಅಕ್ಷಯವಾಗಲಿ ಎಂದ. ಕೂಡಲೆ ಅವರ ಹಸಿವು ತೃಷೆಗಳೆಲ್ಲ ಹಿಂಗಿಹೋದುವು. ತ್ರಾಣ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸೌದೆಯನ್ನಾದರೂ ಆರಿಸೋಣವೆಂದು ಹೋದರೆ ರಂಗಸ್ವಾಮಿ ಅರಣ್ಯರಕ್ಷಕನ ವೇಷದಲ್ಲಿ ಬಂದುಬಿಟ್ಟ. ಎದೆ ಒಡೆದಂತಾದ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳು ಬಿದ್ದಂ ಬೀಳ ಓಡಿ ದಿಕ್ಕಾಪಾಲಾದರು. ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರು ಒಂದೊಂದು

ಕಡೆ ಆದಾಗ, ಕುಸುಮಾಲೆ ಓಡಿಬಂದು ಸೋಮರಸನ ಕೆರೆ ಬಳಿ ನಿಂತಳು. ನೋಡುತ್ತಾಳೆ, ಆ ಬರಗಾಲದಲ್ಲೂ ಕೆರೆ ತುಂಬಿ ತುಳುಕುತ್ತಿದೆ. ಎತ್ತ ಕಣ್ಣಾಡಿಸಿದರೂ ಗೆಣಸೋ ಗೆಣಸು. ಬೆರಗುಗೊಂಡ ಕುಸುಮಾಲೆ ಕಕ್ಕೆ ದಸಿಯಿಂದ ಗೆಣಸನ್ನು ಕಿತ್ತು ಕಿತ್ತು ದೊಡ್ಡ ಹೊರೆ ಕಟ್ಟಿದಳು. ಆದರೆ ಅದನ್ನು ಎತ್ತಿ ಹೊತ್ತುಕೊಳ್ಳುವುದು ಹೇಗೆಂದು ಯೋಚಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಮುದಿ ದಾಸಯ್ಯನಾಗಿ ರಂಗಸ್ವಾಮಿ ಅಲ್ಲಿಗೂ ಬಂದ. ಕುಸುಮಾಲೆ ಅವನ ಸಹಾಯ ಕೇಳಿದಳು. ನನ್ನ ಕೈ ಹಿಡಿಯುವುದಾದರೆ ಹೊರೆ ಹೊರಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದ ಅವನು. ಈ ಕಜ್ಜೀಪುರುಕ ಮುದಿ ದಾಸಯ್ಯನ ಸಹವಾಸವೇ ಬೇಡವೆಂದು ಅವಳು ಚಿಕ್ಕ ಹೊರೆ ಕಟ್ಟಿದಳು. ರಂಗಸ್ವಾಮಿ ಅದಕ್ಕೆ ಭೂತವನ್ನು ಕೂಡಿ ಹೊರೆ ನೆಲಕಚ್ಚುವಂತೆ ಮಾಡಿದ. ಜೊತೆಗೆ ಮಳೆ ಸುರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದ. ದುಪ್ಪಟ ಗುಡಾರ ಹಾಕಿ ಕುಸುಮಾಲೆಯನ್ನು ಕರೆದ. ಬೇರೆ ದಾರಿ ಕಾಣದ ಕುಸುಮಾಲೆ ಗುಡಾರಕ್ಕೆ ಬಂದಳು. ಸಮೀಪದಿಂದ ಅವಳ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಕಂಡ ರಂಗಸ್ವಾಮಿ ಹುಚ್ಚಾದ. ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರೂ ಹಸಿದಿರುವಾಗ ಇವನಿಂದ ಗೆಣಸಿನ ಹೊರೆ ಹೊರೆಸಿಕೊಂಡರೆ ತಪ್ಪೇನು ಎಂದು ಲೆಕ್ಕ ಹಾಕಿದ ಕುಸುಮಾಲೆ ರಂಗಸ್ವಾಮಿಯ ಮಾತಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಳು. ಈ ಕಷ್ಟವೆಲ್ಲವೂ ನನ್ನಿಂದಲೇ ನಿಮಗೆ ಬಂದದ್ದೆಂದು ಅವಳಿಗೆ ಮನದಟ್ಟು ಮಾಡಿದ.

ಹೊರೆಹೊತ್ತು ಇಬ್ಬರೂ ಪೋಡಿಗೆ ಬಂದರು. ಈ ರಾತ್ರಿ ಇಲ್ಲೇ ತಂಗುತ್ತೇನೆಂದು ಹೇಳಿದಾಗ ಬೊಮ್ಮೇಗೌಡ ಒಪ್ಪಿದ. ರಂಗಸ್ವಾಮಿ ಗೆಣಸು ಬೇಯಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳೆಡೆಗೆ ತೆವಳಿಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಕುಸುಮಾಲೆಯನ್ನು ಚಿವುಟಿದ. ಮುದಿಯನ ತೆವಲಿಗೆ ಬೆಚ್ಚಿದ ಬಾಲೆಯರು ತಂದೆಗೆ ದೂರುಕೊಟ್ಟರು. ಬೊಮ್ಮೇಗೌಡ ಮನೆ ಬಾಗಿಲಿಗೆ ಬೀಗ ಹಾಕಿಸಿ, ರಂಗಸ್ವಾಮಿಯನ್ನು ಕೂಡಿ ಹಾಕಿದ ಕುಲದವರನ್ನೆಲ್ಲ ಸೇರಿಸಿದ. ನ್ಯಾಯ ಪಂಚಾಯ್ತಿಗಾಗಿ ಬಾಗಿಲು ತೆರೆದಾಗ ಅಲ್ಲಿ ಮುದಿದಾಸಯ್ಯನಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಹದಿನೆಂಟರ ಹರೆಯದ ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾದ. ಸೋಲಿಗರೆಲ್ಲ ಅವನ ಪಾದಕ್ಕೆ ಬಿದ್ದು ಕ್ಷಮೆ ಕೇಳಿದರು. ದೇವಾಧಿದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲ ಸೇರಿ ವೈಭವದಿಂದ ರಂಗಸ್ವಾಮಿಗೂ ಕುಸುಮಾಲೆಗೂ ಮದುವೆ ಮಾಡಿದರು.

ಬಿಳಿಗಿರಿರಂಗನ ರಥೋತ್ಸವದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸೋಲಿಗರು ಬಿಳಿಗಿರಿರಂಗನನ್ನು ಇಂದಿಗೂ ಭಾವಾಜಿ ಎಂದೇ ಕರೆಯುತ್ತಾ ಕೂಗುತ್ತ, ಹಾವುಮೆಕ್ಕೆ (ಕಾಡುಮೆಕ್ಕೆ) ಸೌತೆ, ಗುಡಿಮೆಕಾಯಿಗಳನ್ನು ತೇರಿಗೆ ಎಸೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿ, ತೊಳಸಮ್ಮ, ಕುಸುಮಾಲೆ ಮೂವರು ಹೆಂಡತಿಯರಿದ್ದರೂ ರಂಗಸ್ವಾಮಿ ಗುಪ್ತವಾಗಿ ಸೊಳೆ ರಂಗನಾಯಕಿಯ ಸಹವಾಸ ಮಾಡುವನೆಂಬ ಒಂದು ಕಥೆ ಹೀಗಿದೆ:

ಒಮ್ಮೆ ರಂಗಸ್ವಾಮಿ ರಂಗನಾಯಕಿಯ ಮನೆಗೆ ಗುಟ್ಟಾಗಿ ಹೊರಟಾಗ ಅದನ್ನು ಸೇವಕ ಹನುಮಂತ ನೋಡಿ ಆ ವಿಚಾರ ರಂಗಸ್ವಾಮಿಯ ಪತ್ನಿಯರಿಗೆ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪತ್ನಿಯರ ಆದೇಶದಂತೆ ರಂಗಸ್ವಾಮಿಯನ್ನು ಕರೆತರಲು ಹನುಮಂತ ರಂಗನಾಯಕಿಯ ಮನೆಗೆ ಬರುತ್ತಾನೆ. ಇವನ ಬರುವಿಕೆ ತಿಳಿದ ರಂಗಸ್ವಾಮಿಯು ರಂಗನಾಯಕಿ ಮನೆಯ ದೊಡ್ಡ ಗುಡಾಣ ಒಂದರಲ್ಲಿ ಬಚ್ಚಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಈ ಸುಳಿವು ತಿಳಿದ ಹನುಮಂತ ಗುಡಾಣದ ಸಮೇತ ರಂಗಸ್ವಾಮಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಬಂದು ಪತ್ನಿಯರ ಎದುರಿನಲ್ಲಿ ಕೆಡುವುತ್ತಾನೆ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಸೊಂಟಕ್ಕೆ ಪೆಟ್ಟು ಬಿದ್ದ ರಂಗಸ್ವಾಮಿ ಕೋಪದಿಂದ ಹನುಮಂತನನ್ನು ಒದೆಯುತ್ತಾನೆ. ಬೀಳುವಾಗ ಹನುಮಂತ ಮೊಕಾಡೆಯಾಗಿ ಬೀಳುತ್ತಾನೆ. ಇಂದಿಗೂ ಮೊಖಾಡೆಯಾಗಿ ಬಿದ್ದ ಹನುಮಂತನ ವಿಗ್ರಹ ಬಿಳಿಗಿರಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇಂಥ ಹಲವಾರು ಕಥೆಗಳು ಬಿಳಿಗಿರಿರಂಗನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಜನಪದರ ಕಲ್ಪನೆಯಲ್ಲಿವೆ.

*

ಬಿಳಿಗಿರಿರಂಗನ ಬೆಟ್ಟ: ಚಾಮರಾಜನಗರ ಜಿಲ್ಲೆ ಯಳಂದೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಗ್ನೇಯ ದಿಶೆಯಲ್ಲಿ ಯಳಂದೂರಿನಿಂದ ಸು. 15 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಬೆಟ್ಟ ಹಾಗೂ ಅದರ ಮೇಲಿರುವ ಗ್ರಾಮ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,370. ಬೆಟ್ಟ ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟದಿಂದ ಸು. 5,091′ ಎತ್ತರವಿದೆ. ಈ ಬೆಟ್ಟವನ್ನು ಬಿಳಿಗಿರಿಬೆಟ್ಟ, ಬಿಳಿಕಲ್ಲುಬೆಟ್ಟ, ಶ್ವೇತಾದ್ರಿ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿನ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಬಳಿ ಇರುವ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಕಮರಿಕಲ್ಲು ಬೆಳ್ಳಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಬಿಳಿಗಿರಿ ಎಂದು ಕರೆದರೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಈ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಬಿಳಿಗಿರಿರಂಗಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯವಿದ್ದು ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರವೆನಿಸಿದೆ.

ಬೆಟ್ಟವನ್ನು ಏರಲು ಯಳಂದೂರು ಕಡೆಯಿಂದ ಎರಡು ಕಣಿವೆ (ಘಾಟ್) ರಸ್ತೆಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ರಸ್ತೆ ನಾಲ್ಕೂವರೆ ಕಿಮೀ ಇದ್ದು ಅತ್ಯಂತ ಕಡಿದಾಗಿದೆ. ಈ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಪಾದಚಾರಿಗಳು ಮಾತ್ರ ಹೋಗಲು ಸಾಧ್ಯ. ಇನ್ನೊಂದು ಮಾರ್ಗ ವಾಹನಗಳು ಹೋಗಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಚಾಮರಾಜನಗರದ ಕಡೆಯಿಂದ ಕೂಡ ವಾಹನಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹೋಗಲು ಉತ್ತಮ ರಸ್ತೆ ಸೌಲಭ್ಯವಿದೆ. ಬೆಟ್ಟದ ಇಳಿಜಾರು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ದಟ್ಟವಾದ ಕಾಡಿದ್ದು ತೇಗ, ಗಂಧ, ಹೊನ್ನೆ, ಮತ್ತಿ, ಬೀಟೆ, ಬನ್ನಿ ಮುಂತಾದ ಬೆಲೆಬಾಳುವ ಉಪಯುಕ್ತ ಮರಗಳು ಇವೆ. ಸು. 10ರಿಂದ 18 ಅಡಿ ಉದ್ದವಾದ ಒಂದು ರೀತಿಯ ಹುಲ್ಲು ಈ ಬೆಟ್ಟದ ಎಲ್ಲ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿಯ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಹುಲಿ, ಚಿರತೆ, ಕರಡಿ, ಆನೆ, ಕಾಡೆಮ್ಮೆ, ವಿವಿಧ ರೀತಿಯ ಜಿಂಕೆ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿವೆ. ಬೆಟ್ಟದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಣ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಆನೆಯ ಹಾವಳಿ ಹೆಚ್ಚು. ಇಲ್ಲಿಯ ಹವಾಗುಣ ಹಿತವಾಗಿದೆ. ಬೆಟ್ಟದ ಅತಿ ಎತ್ತರ ಪ್ರದೇಶವಾದ ದೇವಾಲಯದಿಂದ ಕಮರಿ ಕಲ್ಲಿನ ಶಿಖರದಿಂದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಪ್ರಕೃತಿ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸಬಹುದು. ಅನೇಕ ಕೆರೆಗಳು, ಬೆಟ್ಟಗಳು, ನೀಲಗಿರಿ ಬೆಟ್ಟದ ಸಾಲು, ಕಪಿಲಾ, ಕಾವೇರಿ ನದಿಗಳು ಮುಂತಾದವುಗಳ ದೃಶ್ಯ ಸುಂದರವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ಈ ಬೆಟ್ಟಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಲಿಗರು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ವಾಸವಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಕೆಲವೆಡೆ ಕಾಫಿ, ಕಿತ್ತಳೆ, ಬಾಳೆ, ಹಿಪ್ಪುನೇರಳೆ ಬೆಳೆಯುವ ಸಣ್ಣ ತೋಟಗಳಿವೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ಈ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ರೇಷ್ಮೆ ಸಂಶೋಧನಾ ಕೇಂದ್ರವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲೇ ಒಂದು ಪ್ರವಾಸಿ ಬಂಗಲೆಯಿದ್ದು ಅದರ ಸುತ್ತಲೂ ಸಿಂಕೋನ ಮರಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತಿ ಸೌಂದರ್ಯದಿಂದಾಗಿ ಈ ತಾಣ ಆಕರ್ಷಕ ಪ್ರವಾಸಿ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದೆ.

ಬಿಳಿಗಿರಿರಂಗಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ ಬೆಟ್ಟದ ನೆತ್ತಿಯ ಮೇಲಿದೆ. ಇದು ಪ್ರಾಕಾರ, ನವರಂಗ ಹಾಗೂ ಮುಖಮಂಟಪ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಇರುವ ಸಾಮಾನ್ಯ ರೀತಿಯ ದ್ರಾವಿಡಶೈಲಿಯ ಕಟ್ಟಡ. ಬಿಳಿಗಿರಿ ರಂಗಸ್ವಾಮಿ (ಶ್ರೀನಿವಾಸ) ಸುಮಾರು ನಾಲ್ಕೂವರೆ ಅಡಿಗಳಷ್ಟು ಎತ್ತರವಿರುವ ಸುಂದರ ಶಿಲಾಮೂರ್ತಿ. ಶಂಖ, ಚಕ್ರ, ವರದ, ಕಟಿಹಸ್ತವಿರುವ ಈ ಚತುರ್ಭುಜ ಮೂರ್ತಿ ನಡುಪಟ್ಟ ಹಾಗೂ ಕಠಾರಿ (ಬಾಕು, ಸುರಿಗೆ)ಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ನವರಂಗದ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಮೂರು ಗೂಡುಗಳಲ್ಲಿ ಲೋಹದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಬಿಳಿಗಿರಿರಂಗ, ಹನುಮಂತ, ಮಣವಾಳ

ಮಹಾಮುನಿಗಳ ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಲರ್‌ಮೇಲ್‌ಮಂಗೈ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುವ ಅಮ್ಮನವರ ಸನ್ನಿಧಿ ಇದೆ. ನವರಂಗದ ಎಡಭಾಗದ ಗೂಡುಗಳಲ್ಲಿ ನಮ್ಮಾಳ್ವಾರ್, ಶಠಕೋಪ ಮತ್ತು ರಾಮಾನುಜರ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನಿಡಲಾಗಿದೆ. ದ್ವಾರದ ಬಲಗಡೆಯ ಇನ್ನೊಂದು ಗೂಡಿನಲ್ಲಿ ವೇದಾಂತಾಚಾರ್ಯರ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ.

ಸ್ಥಳಪ್ರತೀತಿಯ ಪ್ರಕಾರ ಇಲ್ಲಿಯ ಮೂಲದೇವರನ್ನು ವಸಿಷ್ಠರು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದರು. ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನರಾಯ ಎಂಬುವನು ದೇವಾಲಯದ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿದ. ಇಲ್ಲಿನ ಬಿಳಿಕಲ್ಲು ತಿರುವೇಂಕಟನಾಥನಿಗೆ ಹದಿನಾಡಿನ ಮುದ್ದರಾಜ 1667ರಲ್ಲಿ ದತ್ತಿ ಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿರುವ ತಾಮ್ರಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ದಿವಾನ್ ಪೂರ್ಣಯ್ಯನು ಈ ದೇವಾಲಯದ ಸೇವೆಗಾಗಿ ಎರಡು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ದತ್ತಿಯಾಗಿ ಬಿಟ್ಟನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಬಿಳಿಗಿರಿಯನ್ನು ದಕ್ಷಿಣ ತಿರುಪತಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿರುವ ಕಥೆಯೊಂದರ ಪ್ರಕಾರ ಒಮ್ಮೆ ವೆಂಕಟೇಶ್ವರನ ಪತ್ನಿ ಅಲುಮೇಲುಮಂಗಮ್ಮ ಅಭ್ಯಂಗಸ್ನಾನ ಮಾಡಲು ಇಷ್ಟಪಟ್ಟು ಸೀಗೇಕಾಯಿ ತರಲು ಪತಿದೇವನಿಗೆ ಕೇಳಿಕೊಂಡಳು. ಅದರಂತೆ ವೆಂಕಟೇಶ ಸೀಗೆಕಾಯಿ ತರಲು ಶ್ವೇತಾದ್ರಿಯ ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಆಗ ಅಲ್ಲಿ ಸುಂದರಳಾದ ಸೋಲಿಗ ಹೆಣ್ಣೊಬ್ಬಳನ್ನು ನೋಡಿ ಅವಳಲ್ಲಿ ಅನುರಕ್ತನಾಗಿ ಅಲ್ಲಿಯೇ ನೆಲಸಿದನಂತೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಈಗಲೂ ಈ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಸೋಲಿಗರು ಬಿಳಿಗಿರಿರಂಗಸ್ವಾಮಿಯನ್ನು ತಮ್ಮ ನೆಂಟ ಭಾವನೆಂದು ಭಾವಿಸುತ್ತಾರೆ.

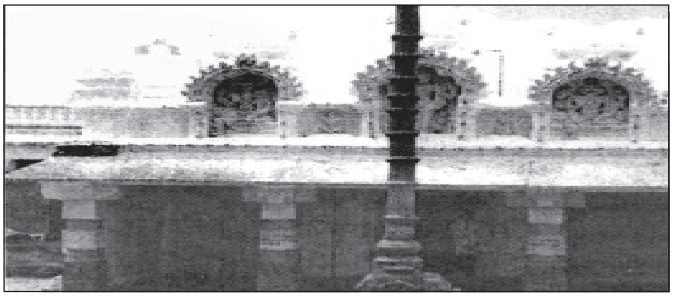
ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖಮಂಟಪ

ಬಿಳಿಗಿರಿರಂಗಸ್ವಾಮಿಯ ರಥೋತ್ಸವ ಪ್ರತಿ ವರ್ಷ ವೈಶಾಖಮಾಸದಲ್ಲಿ (ಏಪ್ರಿಲ್) ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಬೂದಿತಿಟ್ಟಿನ ಮಾದಿಗರು ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರದ್ಧಾಭಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಒಂದು ಜೊತೆ ದೊಡ್ಡ (ಒಂದು ಅಡಿ ಒಂಬತ್ತು ಅಂಗುಲ ಪ್ರಮಾಣದ) ಪಾದರಕ್ಷೆಗಳನ್ನು ಚರ್ಮದಿಂದ ತಯಾರಿಸಿ ಬಿಳಿಗಿರಿರಂಗಸ್ವಾಮಿಗೆ ಎರಡು ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಸಮರ್ಪಿಸುವ ಸಂಪ್ರದಾಯವಿದೆ.

ದೇವಸ್ಥಾನದಿಂದ ಸು. 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಭಾರ್ಗವೀ ಎಂಬ ನದಿ ಮನೋಹರವಾದ ಕಣಿವೆಯಲ್ಲಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಪರಶುರಾಮ ಮಾತೃಹತ್ಯಾದೋಷ ಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಪರ್ವತದ ಮೇಲೆ ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿ ವಿರಜಾ ನದಿಯ ನೀರಿನಿಂದ ಭಗವಂತನ ಪಾದಗಳನ್ನು ತೊಳೆದುದರಿಂದ ಆ ನೀರಿನಿಂದಲೇ ಒಂದು ಪುಣ್ಯನದಿ ಉದ್ಭವಿಸಿದುದಾಗಿಯೂ ಇದನ್ನೇ ಭಾರ್ಗವೀ ನದಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಯಿತೆಂದೂ ಐತಿಹ್ಯ. ಈ ನದೀತೀರದಲ್ಲೇ ವೈಖಾನಸ ವಾಲಖಿಲ್ಯಾದಿ ಮುನಿಪುಂಗವರು ತಪಸ್ಸನ್ನು ಆಚರಿಸಿದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡಸಂಪಿಗೆ ಎಂಬ ಮಹಾವೃಕ್ಷ ಇದೆ. ಈ ಮರದ ಮೂರು ದೊಡ್ಡ ಕೊಂಬೆಗಳು ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಮಹೇಶ್ವರ ಸಂಕೇತವೆಂದು ತಿಳಿಯಲಾಗಿದೆ. ಈ ವೃಕ್ಷದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಮಹಾದೇವನೂ ದುರ್ಗಾದೇವಿಯೂ ಸನ್ನಿಹಿತರಾಗಿರುತ್ತಾರೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ. ಈ ಹೆಮ್ಮರದ ಬುಡದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಗುಂಡಗಿರುವ ಕಪ್ಪಾದ ಕಲ್ಲುಗಳು ಸಾಲಿಗ್ರಾಮಗಳೆಂದು ನಂಬಿಕೆ. ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಗಂಗಾಧರೇಶ್ವರ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಗುಡಿ ಇದೆ. ಭಸ್ಮಾಸುರನಿಗೆ ವರದಾನ ಮಾಡಿ, ಅವನಿಂದಲೇ ವಂಚಿತವಾದ ರುದ್ರದೇವನ ಸಂರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಶ್ವೇತಾದ್ರೀಶ ಮೋಹಿನೀ ರೂಪ ತಾಳಿ ಅಸುರನನ್ನು ಭಸ್ಮೀಭೂತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನೆಂದೂ ಅನಂತರ ರುದ್ರದೇವ ಗಂಗಾಧರನೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲೇ ನೆಲಸಿದನೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ.

ಬಿಳಿಗಿರಿರಂಗಸ್ವಾಮಿಯ ದೇವಸ್ಥಾನದಿಂದ ಸು. 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಶಿವಸಮುದ್ರದ ಗಂಗರಾಜ ತನ್ನ ಅಳಿಯನಿಗಾಗಿ ಕಂಚುಕೋಟೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದುದಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈಗಲೂ ಆ ಕೋಟೆಯ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ನೋಡಬಹುದಾಗಿದೆ. ಬೆಟ್ಟದ ಬುಡದಲ್ಲಿ ಬೃಂದಾವನವೆಂಬ ತುಳಸಮ್ಮನ ಗುಡಿ ಇದೆ. ಬೆಟ್ಟದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕನಕದಾಸರದೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವ ಗುಹೆ ಇದೆ. **(ಎಸ್.ವಿ.ಎಸ್.ಬಿ.)**

ಬಿಳೀಕಲ್ಲು ಬೆಟ್ಟ: ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜಿಲ್ಲೆ ಕನಕಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಮರಲವಾಡಿಯ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ಇರುವ ಬೆಟ್ಟ. ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವೇ ಎತ್ತರದ ಬೆಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಇದೂ ಒಂದು. ಎತ್ತರ ಸು. 3,4000'. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವ ಭಾಗ ಮತ್ತು ಅರ್ಕಾವತಿ ಕಣಿವೆ ಈ ಬೆಟ್ಟದಿಂದ ಬೇರ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಈ ಬೆಟ್ಟದಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಹರಿಯುವ ಯಾವ ಹೊಳೆಯೂ ಅರ್ಕಾವತಿಯನ್ನು ಸೇರುವುದಿಲ್ಲ. ಬೆಟ್ಟದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಹರಿಯುವ ಹೊಳೆಗಳು ಮಾತ್ರ ಅರ್ಕಾವತಿಯ ಉಪನದಿಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಬೆಟ್ಟದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲೂ ಇರುವ ದಟ್ಟವಾದ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಬಿದಿರು, ಶ್ರೀಗಂಧ, ಸೌದೆಯ ಮರಗಳು ಜಾಸ್ತಿ. ಕಾಡುಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಆನೆ, ಜಿಂಕೆ, ಕರಡಿ, ಸೀಳುನಾಯಿ, ಕಾಡುಹಂದಿಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. **(ಡಿ.ಇ.ಕೆ.ಆರ್.)**

ಬಿಳಿಗಿರಿ, ಎಚ್.ಎಸ್.: 1925–96. ಭಾಷಾವಿಜ್ಞಾನಿ, ವಿಶಿಷ್ಟ–ವಿಲಕ್ಷಣ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದ ಕವಿ, ವಿದ್ವಾಂಸರು. ಇವರು ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಭದ್ರಾವತಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದ ಹೆಮ್ಮಿಗೆ ಮನೆತನದವರು. ತಂದೆ ಶ್ರೀನಿವಾಸರಂಗಾಚಾರ್, ತಾಯಿ ಆಂಡಾಳಮ್ಮ. ಬಿಳಿಗಿರಿಯವರ ಪ್ರಾಥಮಿಕ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕ, ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಭದ್ರಾವತಿ, ಕುಂಸಿ, ಸಾಗರ, ಬೆಂಗಳೂರು ಮತ್ತು ಮೈಸೂರುಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ಶಿವಮೊಗ್ಗದಲ್ಲಿ ಇಂಟರ್‌ಮೀಡಿಯೆಟ್ ಮುಗಿಸಿ, ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಓದಿದರು. ಇದರಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಮೂಡದೆ ಕನ್ನಡದ ಕಡೆ ಮುಖಮಾಡಿದರು. ಬಿ.ಎ. ಆನರ್ಸ್ (1952), ಕನ್ನಡ ಎಂ.ಎ (1953) ಪದವಿ ಗಳಿಸಿದರು. ಪುಣೆಯ ಡೆಕ್ಕನ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಸಂಶೋಧನೆ ಕೈಗೊಂಡು ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು (1961).

ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸೇಂಟ್ ಜೋಸೆಫ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಉಪನ್ಯಾಸಕರಾಗಿ (1953) ತಮ್ಮ ವೃತ್ತಿ ಜೀವನ ಆರಂಭಸಿದರು. ತರುವಾಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿವೇತನ ಪಡೆದು ಭಾಷಾವಿಜ್ಞಾನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಶೋಧನೆಗೆಂದು ಪುಣೆಯ ಡೆಕ್ಕನ್ ಕಾಲೇಜಿಗೆ ಹೋದರು. 1956ರಲ್ಲಿ ರಾಕ್‌ಫೆಲ್ಲರ್ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿವೇತನ ಸಿಕ್ಕಿ, ಕ್ಯಾಲಿಫೋರ್ನಿಯ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಕ್ಕೆ ಉನ್ನತ ವ್ಯಾಸಂಗಕ್ಕೆ ತೆರಳಿದರು. ಅಲ್ಲಿಂದ ವಾಪಸಾದ ಬಳಿಕ ಡೆಕ್ಕನ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ರೀಡರ್ ಆದರು (1966). 1970–72ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ಕೇಂದ್ರೀಯ ಭಾಷಾಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಉಪನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. 1980–86ರ ವರೆಗೆ ಮುಂಬಯಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಭಾಷಾವಿಜ್ಞಾನ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದರು.

ಬಿಳಿಗಿರಿಯವರು ಭಾಷಾವಿಜ್ಞಾನಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ಸಾಹಿತಿಯಾಗಿ ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಾಸಕ್ತರೆಲ್ಲರಿಗೆ ಪರಿಚಿತರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರಿಗೆ ಹಲವಾರು ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯಿತ್ತು. ವ್ಯಾಕರಣ, ಛಂದಸ್ಸು, ಕಾವ್ಯ, ಸಂಗೀತದ ಬಗ್ಗೆ ಇವರಿಗೆ ಆಳವಾದ ಅರಿವು ಇತ್ತು. ಇವರೊಬ್ಬ ಸೂಕ್ಷ್ಮಸಂವೇದನೆಯ ಕವಿ. ತಮಾಷೆ, ಹಾಸ್ಯ, ವ್ಯಂಗ್ಯ–ವಿಡಂಬನೆಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಸದಾ ಮಾತನಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದ್ದರು.

ಇವರು ರಚಿಸಿದ ಆಲೋಕ ಭಾಗ-1 (1969) ಎಂಬ ಗ್ರಂಥ ಭಾಷಾವಿಜ್ಞಾನದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ಗಮನಾರ್ಹ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಇದು ಕೇಶಿರಾಜನ (ಸು.1260) ಶಬ್ದಮಣಿದರ್ಪಣಂ ಎಂಬ ಹಳಗನ್ನಡ ವ್ಯಾಕರಣಕ್ಕೆ ಬರೆದ ಆಧುನಿಕ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಗ್ರಂಥ. ಆದರೆ ಇದು ಪೂರ್ಣವಾದುದಲ್ಲ. ಮೂಲಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ 342 ಸೂತ್ರಗಳಿದ್ದು ‘ಆಲೋಕ’ದಲ್ಲಿ ಮೊದಲ 81 ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ಪೀಠಿಕೆ, ಸಂಧಿಪ್ರಕರಣಗಳಿಗೆ ಇದರಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಿದೆ. ಎರಡು ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಉಳಿದೆಲ್ಲ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಬರೆಯುವುದು ಇವರ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿತ್ತು. ಇದು ಕೈಗೂಡದಿದ್ದದ್ದು ವಿದ್ವತ್ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕಾದ ನಷ್ಟವೆಂದೇ ಹೇಳಬಹುದು.

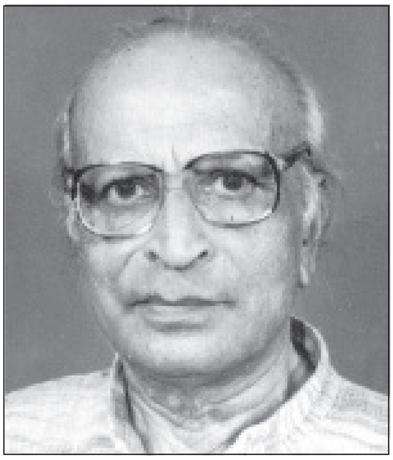

ಇವರ ಮತ್ತೊಂದು ಪುಸ್ತಕ ‘ವರ್ಣನಾತ್ಮಕ ವ್ಯಾಕರಣದ ಮೂಲ ತತ್ತ್ವಗಳು’ (1970). ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ನೀಡಿದ ಮೂರು ಉಪನ್ಯಾಸಗಳ ಸಂಕಲನ. ಭಾಷಾವಿಜ್ಞಾನದಂತಹ ಕ್ಲಿಷ್ಟವಿಷಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಜನಸಾಮಾನ್ಯರಿಗೂ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಯಾವ ರೀತಿ ಬರೆಯಬಹುದು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಈ ಪುಸ್ತಕ ಉತ್ತಮ ಉದಾಹರಣೆ.

ಇವರ ವರಸೆಗಳು (1970) ಎಂಬ ಪುಸ್ತಕ, ಭಾಷೆ ಮತ್ತು ಛಂದಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ಹನ್ನೊಂದು ಲೇಖನಗಳ ಸಂಕಲನ. ಇದರಲ್ಲಿ ವರ್ಣನಾತ್ಮಕ ವ್ಯಾಕರಣದ ಮೂಲ ತತ್ತ್ವಗಳು ಎಂಬ ಪುಸ್ತಕವೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿದೆ. ಭಾಷೆ ಎಂಬ ಆಟ ಗಮಕ ಸಮಾಸ ಸಮಾಸವೇ ? ಪ್ರಾಸಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಶಬ್ದವಿಕಾರ ಎಂಬ ಲೇಖನಗಳು ವಿಶೇಷ ಉಲ್ಲೇಖಕ್ಕೆ ಅರ್ಹವಾದಂಥವು. ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿ ಓದಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಗುಣವುಳ್ಳಂಥವು. ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಬರೆವಣಿಗೆ ಹೇಗೆ ಸೊಗಸಾಗಿ ರೂಪುತಳೆಯಬಲ್ಲದು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಈ ಪುಸ್ತಕದ ಲೇಖನಗಳು ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿವೆ.

ಖಡಿಯಾ (1965) ಎಂಬುದು ಖಡಿಯಾ ಭಾಷೆಯ ವರ್ಣನಾತ್ಮಕ ವ್ಯಾಕರಣ. ಇಂಗ್ಲಿಷಿನಲ್ಲಿದೆ. ಬಿಹಾರದ ಛೋಟಾನಾಗಪುರ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಎರಡು ಲಕ್ಷ ಜನರು ಮಾತನಾಡುವ ಖಡಿಯಾ ಭಾಷೆಯ ಈ ವ್ಯಾಕರಣ ಇವರಿಗೆ ಡಾಕ್ಟೊರೇಟ್ ಪದವಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಟ್ಟ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ.

ಪೇಪರ್ಸ್ ಅಂಡ್ ಟಾಕ್ಸ್ (1971) ಸಂಪಾದಿತ ಕೃತಿ. ಕನ್ನಡದ ಅನುನಾಸಿಕಗಳನ್ನು ಕುರಿತದ್ದು ‘ದಿ ನೇಸಲ್ ಫೋನಿಮ್ಸ್ ಆಫ್ ಕನ್ನಡ’. ಕನ್ನಡ ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳ ಎರಡು ಮಾದರಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು ‘ಕನ್ನಡ ವರ್ಬ್’. ಟೂ ಮಾಡೆಲ್ಸ್ (1959) ಕನ್ನಡದ ಧಾತುರೂಪಗಳನ್ನು ನಡೆಸುವ ಕ್ರಮ ಮತ್ತು ವರ್ಗೀಕರಣವನ್ನು ಕುರಿತದ್ದು. ‘ಕಾಂಜುಗೇಷನಲ್ ಸಿಸ್ಟಮ್ ಆಫ್ ಕನ್ನಡ’ –ಈ ಲೇಖನಗಳು ಪ್ರಮುಖವಾದವು. ವ್ಯಾಕರಣಾತ್ಮಕ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ವಿವರಣಾತ್ಮಕ ಭಾಷಾವಿಜ್ಞಾನ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸುವ ಇವರ ಅಧ್ಯಯನ ವಿಧಾನ ಪ್ರಾರಂಭವಾದುದೇ ಈ ಹಂತದಲ್ಲಿ.

ಬಿಳಿಗಿರಿಯವರು ಬಹುಶ್ರುತರು. ಕಾವ್ಯರಚನೆಯಿಂದಲೇ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಕಾಲಿರಿಸಿದರು. ನವೋದಯ ಕಾವ್ಯಲಕ್ಷಣದ ಕವಿತೆಗಳ ಸಂಕಲನ ನಂದನ (1952) ಇವರ ಪ್ರಥಮ ಪ್ರಕಟಣೆ. ವ್ಯಂಗ್ಯ ವಿಡಂಬನೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ, ನವ್ಯದ ಕೆಲವು ಲಕ್ಷಣಗಳಿದ್ದ ನಾಯಿಕೊಡೆ (1973) ಎರಡನೆಯ ಕೃತಿ. ಕಾವ್ಯ ರಚನೆಯ ವಿವಿಧ ಪ್ರಯೋಗಗಳೇ ಈ ಕವನ ಸಂಕಲನದ ಹೆಚ್ಚುಗಾರಿಕೆ. ‘ಬಿಳಿಗಿಮಿರಿಕ್ಸ್’ ಮುಕ್ತಕಗಳ ಸಂಕಲನ; ಕಾಮಶಾಸ್ತ್ರ ಪದ್ಯಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ಸಂಗ್ರಹ ‘ಸುಭಗಾನೀವಿ’ ಇವೆರಡು ಸಂಕಲನಗಳು ‘ಖಾಸಗಿ ಪ್ರಸಾರಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ’ ಎಂದು ತಮ್ಮ ಆಪ್ತ ಸ್ನೇಹಿತರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಕಳುಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಬಿಳಿಗಿರಿಯವರ ಕಾವ್ಯದ ಒಂದು ಮಾದರಿ :

ನನ್ನಯ ಹೆಸರೇ? ಎಚ್. ಎಸ್. ಬಿಳಿಗಿರಿ
ಕೇಳಿಲ್ಲವೆ? ಈಗಾದರೂ ಕೇಳಿರಿ!
ಎಚ್. ಎಂದರೆ ನಾ ಹುಟ್ಟಿದ ಹೆಮ್ಮಿಗೆ
ಎಸ್. ಎಂಬುದು ಆ ತಂದಿಹ ತಂದೆಗೆ
ಬಿಳಿಗಿರಿ ಎಂಬುದು ನನ್ನಯ ಹೆಸರು
ಎಂತಹ ಹೆಸರು! ಬಾಯಿಗೆ ಮೊಸರು!
ಬೀ ಐ ಎಲ್ ಐ ಜೀ ಐ ಆರ್ ಐ –
ಶಿವನಿಗೆ ಮೂರ್ರೆ! ನನಗೋ ನಾಲ್ಕೈ!
ಐಗಳೆ ನನ್ನಯ ಹೆಸರಿನ ತುಂಬ
ಆದುದರಿಂದಲೆ ನನಗೀ ಜಂಬ!

– ಹೀಗೆ ಪದ್ಯದ ಧಾಟಿ ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತದೆ.

ಡಿ. ಎಲ್.ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ ಹಾಗೂ ಎಂ. ಎಸ್. ಖತ್ರೆಯವರು ಇವರ ನೆಚ್ಚಿನ ಗುರುಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಆದುದರಿಂದ ಇವರ ಬಹುಪಾಲು ಲೇಖನಗಳು, ಸಂಪ್ರಬಂಧಗಳು, ವ್ಯಾಕರಣಾತ್ಮಕ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಭಾಷಾವಿಜ್ಞಾನದ ನೆಲೆಯುಲ್ಲಿ ವಿವೇಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ವ್ಯಾಕರಣ–ಭಾಷಾವಿಜ್ಞಾನ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳು ಬೆಸೆದುಕೊಂಡಿರುವ ಇವರ ಬರೆಹಗಳಲ್ಲಿ ಹಳತು–ಹೊಸದರ ಅಪೂರ್ವ ಸಂಗಮವಿದೆ. ವಿವರಣಾತ್ಮಕ ಭಾಷಾವಿಜ್ಞಾನದ ಹೆಗಲಮೇಲೆ ಕುಳಿತು, ಅನ್ಯರಿಗೆ ಕಾಣಿಸದ ಕನ್ನಡ ವ್ಯಾಕರಣದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಇವರು ಕಂಡಿದ್ದಾರೆ, ಕಾಣಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು 1996 ಮೇ 10ರಂದು ನವದೆಹಲಿಯಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. **(ಆರ್.ಆರ್‌ಕೆ)**

ಬೀಚಿ: 1913–80: ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಬರೆಹಗಾರ; ಹಾಸ್ಯ ಮತ್ತು ವಿಡಂಬನೆಗಳೆ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಕೃತಿಗಳ ರಚನಾಕಾರ. ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ರಾಯಸಂ ಭೀಮಸೇನರಾವ್. ಬೀಚಿ ಎಂಬುದು ಇವರ ಕಾವ್ಯನಾಮ. ಇವರು ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹರಪನ ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ 1913 ಏಪ್ರಿಲ್ 23 ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಶ್ರೀನಿವಾಸರಾಯ, ತಾಯಿ ಭಾರತಮ್ಮ. ಶ್ರೀನಿವಾಸರಾಯರಿಗೆ ಮೂವರು ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಬೀಚಿ ಕಿರಿಯವರು. ಇನ್ನಿಬ್ಬರು ಮಕ್ಕಳು ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಮತ್ತು ಹಯವದನರಾವ್. ಚಿಕ್ಕಂದಿನಲ್ಲೇ ತಂದೆ, ತಾಯಿಯರನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಇವರು ಇವರ ಸೋದರಮಾವ ಹನುಮಂತಾಚಾರ್ಯರು ಮಂತ್ರಾಲಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದ ಆಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದರು.

ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಆಗ ಮದರಾಸು ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿತ್ತು. ಕನ್ನಡ, ತೆಲುಗು ಎರಡೂ ಭಾಷೆಗಳು ಅಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ ತೆಲುಗಿಗೆ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವರು ತೆಲುಗು ಮಾಧ್ಯಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣಪಡೆದರು. ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಕಲಿತದ್ದು ಸಂಸ್ಕೃತ, ಕನ್ನಡ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಗಳು. ಇವರು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿದ್ದಾಗ ಎಂ.ಎಸ್.ಪುಟ್ಟಣ್ಣನವರ ಮಾಡಿದುಣ್ಣೋ ಮಹಾರಾಯ, ಗಳಗನಾಥರ ಈಶ್ವರಿಸೂತ್ರ ಎಂಬ ಕಾದಂಬರಿಗಳು ಪಠ್ಯಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಇಂತಹ ಕೃತಿಗಳಿಂದ ಇವರಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದ ಆಸಕ್ತಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ಎಸ್.ಎಸ್.ಸಿ. ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ತೇರ್ಗಡೆ ಹೊಂದಿದ ಮೇಲೆ (1930) ಮ್ಯಾಜಿಸ್ಟ್ರೇಟರ ಕಛೇರಿಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಅಟೆಂಡರಾಗಿ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ರೂಪಾಯಿ ಸಂಬಳದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ದುಡಿದು ಅನಂತರ ಗುಮಾಸ್ತೆಯ ಹುದ್ದೆಗೆ ಏರಿದರು. ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಕೆಲಸ ಕಳೆದುಕೊಂಡರು.

ಮೆಡಿಕಲ್ ಕಾಲೇಜಿಗೆ ಸೇರಿ ಎಲ್.ಎಂ.ಪಿ.ಡಿಪ್ಲೊಮ ಪಡೆಯಬೇಕೆಂಬ ಇವರ ಅಣ್ಣನ ಬಯಕೆ ಪೂರೈಸಲಿಲ್ಲ. ಇವರು 1933ರಲ್ಲಿ ಜಮಖಂಡಿಯ ಶ್ರೀನಿವಾಸಾಚಾರ್ಯರ ಮಗಳು ನೇತಾಬಾಯಿವರನ್ನು ಮದುವೆಯಾದರು. 1936ರಲ್ಲಿ ಅನಂತರ ಬಳ್ಳಾರಿಯ ಪೊಲೀಸ್ ಸೂಪರಿಂಟೆಂಡೆಂಟ್ ಕಛೇರಿಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಅಟೆಂಡರ್ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಸೇರಿ (1936) ಮುಂದೆ ಮದರಾಸಿನ ಸಿ.ಐ.ಡಿ. ಇಲಾಖೆಗೆ ವರ್ಗವಾಗಿ ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳ ಅನಂತರ ಮತ್ತೆ ಬಳ್ಳಾರಿಗೆ ಬಂದರು.

ಬೀಚಿಯವರಿಗೆ ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೂ ಓದಿನಲ್ಲಿ ಅಪಾರ ಅಭಿರುಚಿ. ಟಾಲಸ್ಟಾಯ್, ದಾಸ್ತೋವಸ್ಕಿ, ಬರ್ಟ್ರಂಡ್‌ರಸೆಲ್, ಹಕ್ಸ್‌ಲೀ, ವುಡ್‌ಹೌಸ್ ಮೊದಲಾದವರ ಕೃತಿಗಳು, ಬಯಲಾಟ, ನಾಟಕ ಮುಂತಾದವು ಇವರ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿದುವು.

ಬಳ್ಳಾರಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಸಿಂದಗಿ ಗವಿಸಿದ್ಧಬಸಪ್ಪನವರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದಿಂದ ಜೋಳದರಾಶಿ ದೊಡ್ಡಣ್ಣಗೌಡ, ಸಿ.ವ.ಚೆನ್ನಬಸವೇಶ್ವರ, ಮಾಸ್ಟರ್ ಹಿರಣ್ಣಯ್ಯನವರ ಸಹಕಾರದಿಂದ ನಾಡಹಬ್ಬ ಆಚರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಆಗ ನಾಡಹಬ್ಬದ ಸಮಾರಂಭಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದ ಶಂ.ಬಾ.ಜೋಶಿ, ಶಿವರಾಮಕಾರಂತ, ರಾಜರತ್ನಂ, ಅ.ನ.ಕೃಷ್ಣರಾಯ ಮೊದಲಾದವರ ಪರಿಚಯ ಬೆಳೆಯಿತು. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಗ್ರಂಥಗಳ ಪರಿಚಯವೇ ಇಲ್ಲದಿದ್ದ ಇವರನ್ನು ಸಾಹಿತ್ಯ ಜಗತ್ತಿನ ಗುರುತ್ವಾಕರ್ಷಣೆಗೆ ಒಳಪಡಿಸಿದವರು ಹಾಗೂ ಇವರನ್ನು ಕನ್ನಡ ಪ್ರೇಮಿಯಾಗಿಸಿದವರು ಅ.ನ.ಕೃಷ್ಣರಾಯರು ಹಾಗೂ ಅವರ ಕೃತಿ ಸಂಧ್ಯಾರಾಗ ಎಂಬ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಬೀಚಿಯವರೇ ಒಂದುಕಡೆ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರ ಮೊದಲ ಲೇಖನ ಪ್ರಜಾಮತ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು (1930). ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಇವರು ಇಂಗ್ಲಿಷಿನಲ್ಲಿ ಬರೆದರು, ಆದರೆ ಅವು ಪ್ರಕಟವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಕುಲಕರ್ಣಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸರಾಯರ ಪರಿಚಯವಾಗಿ ಅವರು ಸಂಪಾದಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಪ್ರೇಮ ಎಂಬ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇವರ ಎರಡು ಕುನ್ನಿ ಎಂಬ ಕಥೆ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಪೊಲೀಸ್ ಇಲಾಖೆಯ ನೌಕರಿಯಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಪೇಟೆಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ನಡೆದ ಬಳ್ಳಾರಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ (1938) ಇವರಿಗೆ ಬೆಟಗೇರಿ ಕೃಷ್ಣಶರ್ಮರ ಪರಿಚಯವಾಯಿತು. ‘ಜಯಂತಿ’ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಗರುಡ ಪುರಾಣ (ನಾಟಕ), ನಾನೇ ಸತ್ತಾಗ ಎಂಬ ಲೇಖನಗಳು ಪ್ರಕಟವಾದುವು. ಬೀಚಿ ಅವರಿಗೆ ಮತ್ತೆ ಮದರಾಸಿಗೆ ವರ್ಗವಾಯಿತು. ಆಗ ಬಿ.ಆರ್.ಪಂತುಲು, ಕಾಳಿಂಗರಾಯ, ಮೋಹನಕುಮಾರಿ, ಸೋಹವಕುಮಾರಿಯವರ ಪರಿಚಯವಾಯಿತು. ಅಲ್ಲಿ ‘ರಾಯರಸೊಸೆ’ ನಾಟಕ ಅಭಿನಯಿಸಿದರು. ಅದೇ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಇವರು ಬರೆದ ಏಕೀಕರಣ, ಏಕೋದರರು, ಸೈಕಾಲಜಿಸ್ಟ್ ಸಾರಂಗ ಪಾಣಿ ಎಂಬ ನಾಟಕಗಳು ಬಾನುಲಿಯಿಂದ ಬಿತ್ತರಗೊಂಡವು. ಇವರು ಬರೆದ ಹಾಸ್ಯ ಲೇಖನಗಳ ಸಂಗ್ರಹ ಮಾತ್ರೆಗಳು ಮತ್ತು ರೇಡಿಯೋ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಸಮಾಜ ಪುಸ್ತಕಾಲಯ ಪ್ರಕಟಿಸಿತು.

‘ಇಂಡಿಯನ್ ಎಕ್ಸ್‌ಪ್ರೆಸ್’ನಲ್ಲಿ ಪೊತಾನ್ ಜೋಸೆಫ್ ಅವರು ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದ ‘ಎ ಕಪ್ ಆಫ್ ಟೀ’ ಅಂಕಣದಂತೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಪಾಟೀಲಪುಟ್ಟಪ್ಪನವರು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ‘ವಿಶಾಲ ಕರ್ನಾಟಕ’ ದಿನಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಮೊಸರು ಎಂಬ ಸ್ಥಿರ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯಡಿಯಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವೂ ಹರಟೆಗಳನ್ನು ಬರೆದರು. ಈ ಅಂಕಣದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಲೇಖನಗಳು ತಿಂಮನ ತಲೆ ಸಂಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಮುಂದೆ ಕೊ.ಚೆ. ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದ ‘ರೈತವಾಣಿ’ ವಾರಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ‘ಬೇವಿನಕಟ್ಟೆ ತಿಂಮ’ ಎಂಬ ಸ್ಥಿರ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಸ್ಯ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಬರೆಯತೊಡಗಿದರು. ಇವರು ಬರೆದ ಪ್ರಥಮ ಕಾದಂಬರಿ ‘ದಾಸಕೂಟ’. ಇದು ಕನ್ನಡದ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲ ಹಾಸ್ಯಪ್ರಧಾನ ಕಾದಂಬರಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಅ.ನ.ಕೃ. ಮುನ್ನುಡಿ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಮುಂದೆ ಇವರು ಸುಧಾ, ಪ್ರಜಾಮತ, ಪ್ರಪಂಚ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಅಂಕಣಕಾರರಾಗಿ ಅನೇಕ ಹಾಸ್ಯದ ತುಣುಕುಗಳನ್ನು ಬರೆದು ಜನಪ್ರಿಯರಾದರು.

1958 ರಲ್ಲಿ ಸಿ.ಐ.ಡಿ. ವಿಶೇಷ ಶಾಖೆಯ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕರಾಗಿ ಇವರಿಗೆ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ವರ್ಗವಾಯಿತು. ಅದುವರೆಗೆ ಇವರ ಒಂಬತ್ತು ಕೃತಿಗಳು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಕಟವಾಗಿದ್ದವು. ಮಿಕ್ಕ ಕೃತಿಗಳೆಲ್ಲ ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದವು. ತಿಂಮನ ತಲೆ (1946) 11ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಮರುಮುದ್ರಣಗಳನ್ನು ಕಂಡು ದಾಖಲೆ ನಿರ್ಮಿಸಿದೆ.

ಇವರು ಹಲವಾರು ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನು, ನಗೆನಾಟಕಗಳನ್ನು, ನಗೆ ಬರೆಹಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕಾದಂಬರಿ: ದಾಸಕೂಟ (1950), ಸತೀಸೂಳೆ (1956), ಸರಸ್ವತಿ ಸಂಹಾರ(1957), ಖಾದಿಸೀರೆ (1957), ಬೆಂಗಳೂರು ಬಸ್ಸು (1959), ಸತ್ತವನು ಎದ್ದು ಬಂದಾಗ (1959), ದೇವನ ಹೆಂಡ (1960), ಏರದ ಬಳೆ (1960), ಮೇಡಮ್ಮನ ಗಂಡ (1960), ಟೆಂಟ್ ಸಿನೆಮಾ (1961), ಎಲ್ಲರೂ ಸಂಪನ್ನರೇ (1961), ಆರಿದ ಚಹಾ (1965), ಬಂಗಾರದ ಕತ್ತೆ (1961), ಎಲ್ಲಿರುವೆ ತಂದೆ ಬಾರೊ(1961), ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಯ ಮಗ (1961), 3 ಹೆಂಣು 5ಜಡೆ (1962), ಮುರಿದಬೊಂಬೆ (1963), ಕಮಲಮ್ಮನ ಕುಂಕುಮ ಬಲ (1963),ಸೀತೂ ಮದುವೆ (1964), ಕತ್ತಲಲ್ಲಿ ಬಂದವಳು (1967), ಮಹಾಯುದ್ಧ (1965), ಗರತಿಯ ಗುಟ್ಟು (1969), ಬಿತ್ತಿದ್ದೇ ಬೇವು (1969), ಕಮಲೆಯ ಓಲೆಗಳು (1972), ದೇವರಿಲ್ಲದ ಗುಡಿ (1974), ಮನೆತನದ ಗೌರವ (1974) ಇತ್ಯಾದಿ.

ನಾಟಕ: ರೇಡಿಯೋ ನಾಟಕಗಳು (1946), ಹನ್ನೊಂದನೇ ಅವತಾರ (1951).

ನಗೆಬರಹ: ತಿಂಮನ ತಲೆ (1946), ಹುಚ್ಚುಹುರುಳು (1951), ಚಿನ್ನದ ಕಸ (1959), ತಿಮ್ಮರಸಾಯನ (1960), ಬೆಳ್ಳಿತಿಂಮ ನೂರೆಂಟು ಹೇಳಿದ (1962), ಅಂದನಾ ತಿಂಮ (1969), ಅಮ್ಮಾವ್ರ ಕಾಲ್ಗುಣ (1966), ಹೆಂ. ಕಾ. ಗಂ. (1959), ಹೆಂಡತಿ ನಕ್ಕಾಗ (1968), ಉತ್ತರಭೂಪ

(1974), ಮಾತ್ರೆಗಳು (1946), ಲೇವಡಿ ಟೈಪಿಸ್ಟ್ (1964), ಬೆಳ್ಳಿ ಪತ್ರಗಳು (1965), ಕಾಮಂಣ (1969). ಇತರೆ: ನನ್ನ ಬಯಾಗ್ರಫಿ (ಆತ್ಮಕಥನ) (1977), ಥರ್ಡ್‌ಕ್ಲಾಸ್ ವೇಟಿಂಗ್‌ರೂಂ; ರವೀಂದ್ರ ದರ್ಶನ, ನಾಡಿಗೇರ್ ಎಂಬ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಜೀವನದ ಅನುಭವಗಳನ್ನು ಚೌಪದಿಯಲ್ಲಿ ಭಟ್ಟಿಯಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸಮಕಾಲೀನ ಸಮಾಜದ ಲೋಪದೋಷಗಳ ತೀವ್ರವಾದ ವಿಡಂಬನೆ ಇವರ ಕೃತಿಗಳ ಮುಖ್ಯ ಲಕ್ಷಣ. ರಾಜಕೀಯ ಮತ್ತು ಧರ್ಮದ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಮೋಸಮಾಡುವವರೆಂದರೆ ಇವರಿಗೆ ಅಸಹನೆ. ಕಾವಿ, ಖಾಕಿ, ಖಾದಿಗಳನ್ನು ತೊಟ್ಟು ಸಮಾಜದ ದಾರಿ ತಪ್ಪಿಸುವವರನ್ನು ಇವರು ತೀಕ್ಷ್ಣವಾಗಿ ಖಂಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನೋವಿಗೆ ಹಾಸ್ಯದ ಸಕ್ಕರೆ ಸವರಿ ಇವರು ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಸಾದರ ಪಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಇವರು ಪೊಲೀಸ್ ಖಾತೆಯಲ್ಲಿ ಗುಮಾಸ್ತರಾಗಿ ಸೇರಿ ಸೂಪರಿಟೆಂಡೆಂಟರಾಗಿ ಮೂವತ್ತೆರಡು ವರ್ಷ ದುಡಿದು ನಿವೃತ್ತರಾದ ಮೇಲೆ (1968) ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದರು.ತಿಂಮನ ಮನೆ ಎಂಬುದು ಇವರ ಮನೆಯ ಹೆಸರು. ಇವರಿಗೆ ಶ್ರೀನಿವಾಸಮೂರ್ತಿ ಮತ್ತು ರವೀಂದ್ರ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ಗಂಡು ಮಕ್ಕಳು. ರವೀಂದ್ರ ಅಕಾಲ ಮರಣಕ್ಕೆ ತುತ್ತಾದರು. ಶ್ರೀನಿವಾಸಮೂರ್ತಿ ವೈದ್ಯರಾಗಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದಾರೆ. ಕನ್ನಡ ಓದುಗರನ್ನು ಬದುಕಿನುದ್ದಕ್ಕೂ ನಗಿಸಿದ ಬೀಚಿ 1980 ಡಿಸೆಂಬರ್ 7 ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. ಇವರಿಗೆ ಮರಣೋತ್ತರದಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಲಾಗಿದೆ. **(ಎಸ್.ಎಂ.ಕೆ.)**

ಬೀಡಿ: ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಖಾನಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಊರು; ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ಖಾನಾಪುರದಿಂದ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 3,902. ಖಾನಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕು ರಚನೆಯಾಗುವ ಮೊದಲು (1868–69) ಇದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಗೋವೆಯ ಕದಂಬರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ರಾಜಧಾನಿ ಸ್ಥಳ ಕಿರುಸಂಪಗಾಡಿಯ (ಗೋಲಿಹಳ್ಳಿ) ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿದ್ದ ಈ ಊರನ್ನು ಆಡಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. 1779ರಲ್ಲಿ ಹೈದರ್‌ಅಲಿ ಈ ಊರನ್ನು ಸವಣೂರ ನವಾಬನಿಗೆ ದತ್ತಿಕೊಟ್ಟ ಬಗ್ಗೆ ಆಧಾರಗಳಿವೆ. ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಇದು ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತು. ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಪರವಾಗಿ ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ದಂಗೆಯೆದ್ದ ಸಂಗೊಳ್ಳಿ ರಾಯಣ್ಣ ಇಲ್ಲಿನ ಮಾಮಲೇದಾರ ಕಚೇರಿಯನ್ನು ಸುಟ್ಟ. ಅಲ್ಲಿ ಜಮಾ ಆಗಿದ್ದ 19 ಸಾವಿರ ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ದೋಚಿದ ಈ ಘಟನೆ ಜರುಗಿದ್ದು 1830 ಜನವರಿ 5ರ ಮಧ್ಯರಾತ್ರಿ. ಸಂಗೊಳ್ಳಿ ರಾಯಣ್ಣನ ಮೊದಲ ದಾಳಿ ಇದು.

1844ರಲ್ಲಿ 'ಗಡಕರಿ ದಂಗೆ'ಯ ಭಯ ಬೆಳಗಾಂವಿಯನ್ನು ಆವರಿಸಿದ್ದಾಗ, ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ 800 ಯೋಧರ ತುಕಡಿಯನ್ನು ಬೀಡಿಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಳಿಸಲಾಗಿತ್ತು ಮಲೆನಾಡ ಸೆರಗಿನಲ್ಲಿರುವ ಈ ಊರಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬು ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆ. ಇಲ್ಲಿ ಚಾಳುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯ ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಈ ದೇವಾಲಯ ನವೀಕರಣಗೊಂಡಿದೆ. ವೀರಭದ್ರನ ವಿಗ್ರಹ ಒಂದು ಮೀಟರ್ ಎತ್ತರವಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು, ಭಾವಕೇಶ್ವರಿ, ಕೋಟಿಲಿಂಗೇಶ್ವರ, ದತ್ತಾತ್ರೇಯ, ಮಾರುತಿ, ವಿಠೋಬಾ, ಲಕ್ಷ್ಮೀ– ಇಲ್ಲಿನ ಇತರ ಗುಡಿಗಳು.

ಕೆರೆಯ ದಡದಲ್ಲಿರುವ ಭಾವಕೇಶ್ವರಿ ಗುಡಿಯನ್ನು ಬಾಕವ್ವನ ಗುಡಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಕಾಳಿಕಾದೇವಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಕೆರೆಯ ಸಮೀಪ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಎರಡು ವೀರಗಲ್ಲುಗಳಿವೆ. ಹನುಮಣ್ಣ ಮತ್ತು ಸೂರಯ್ಯ ನಾಯಕನು ಬ್ರಹ್ಮದೇವ ಮತ್ತು ಕಾಳಿಕಾದೇವಿಯರ ಅನುಗ್ರಹ ಪಡೆದಿದ್ದು ಆತನ ಮರಣದ ವಿಷಯ ಶಾಸನದಲ್ಲಿದೆ. ಜಯಕೇಶಿಯ ಆಳ್ವಿಕೆಯ 19 ನೆಯ ವರ್ಷದ ಒಂದು ಶಾಸನ ಇಲ್ಲಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಹಬ್ಬೆಯನಾಯಕ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕದ್ದೊಯ್ಯುವಾಗ ಕಾಮಯ್ಯ ದಣ್ಣಾಯಕ ಅವನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ ಸಂಗತಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಗುಡಿ ಭಾವಣಿ ಹೊಂದಿದ ಗುಡಿಸಿಲಿನ ಆಕಾರದಲ್ಲಿದೆ. ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಮತ್ತು ಹನುಮಂತನ ಗುಡಿಗಳ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿವೆ. ಹನುಮಂತನ ಗುಡಿಯನ್ನು ವ್ಯಾಸರಾಯ ಸ್ವಾಮಿಗಳು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ.

ಕೋಟಿಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನ ಹೆಂಚಿನ ಕಟ್ಟಡ. ಗುಡಿಯ ಬಲಕ್ಕೆ ಕೆರೆಯ ಮೆಟ್ಟಲುಗಳಿವೆ. ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಪೀರ ಧರಿನಾಯಿಕನ ದರ್ಗಾ ಮಾತ್ರ ಕೆಥೊಲಿಕ್ ಚರ್ಚ್‌ಗಳೂ ಇವೆ. ತರುವಾಯದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಶೈಲಿಯ ಕಲ್ಮೇಶ್ವರ ಗುಡಿಯನ್ನು ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಮತ್ತು ಹೆಂಚುಗಳಿಂದ ನವೀಕರಿಸಲಾಗಿದೆ. **(ಆರ್.ಎಂ.)**

ಬೀದರ್: ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಬೆಳಗಾಂವಿ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಒಂದು ಜಿಲ್ಲೆ, ತಾಲ್ಲೂಕು ಹಾಗೂ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಪಟ್ಟಣ.

ಜಿಲ್ಲೆ : ರಾಜ್ಯದ ಉತ್ತರ ತುದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ಮೇಡಕ್ ಮತ್ತು ನಿಜಾಮಾಬಾದ್ ಜಿಲ್ಲೆಗಳು, ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ರಾಜ್ಯದ ನಾಂದೇಡ್ ಮತ್ತು ಉಸ್ಮಾನಾಬಾದ್ ಜಿಲ್ಲೆಗಳು, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಳಂದ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಮತ್ತು ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು ಇವೆ. ಜಿಲ್ಲೆ 17^{0} $30^{\prime}$–18^{0} $30^{\prime}$ ಉತ್ತರ ಅಕ್ಷಾಂಶ ಹಾಗೂ 76^{0} $42^{\prime}$–77^{0} $36^{\prime}$ ಪೂರ್ವ ರೇಖಾಂಶ ಇವುಗಳ ನಡುವೆ ಹಬ್ಬಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 5,451 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಔರಾದ, ಬಿದರೆ, ಭಾಲ್ಕಿ, ಹುಮನಾಬಾದ ಮತ್ತು ಬಸವಕಲ್ಯಾಣ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ 622 ಗ್ರಾಮಗಳೂ ಮತ್ತು 5 ನಗರಗಳೂ ಇವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಜನಸಂಖ್ಯೆ 15,02.373.

ಬೀದರ್ ಜಿಲ್ಲೆ ದಖನ್ ಪ್ರಸ್ಥಭೂಮಿಯ ಭಾಗ. ಹೆಚ್ಚು ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳಿಲ್ಲದೆ ವಿಶಾಲ ಮಟ್ಟಸ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಔರಾದ ಹಾಗೂ ಭಾಲ್ಕಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣಿನ ಪ್ರದೇಶ. ಹುಮನಾಬಾದ್, ಬಸವಕಲ್ಯಾಣ ಹಾಗೂ ಬೀದರ್ ತಾಲ್ಲೂಕು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಜಂಬುಕಲ್ಲಿನ ಮಿಶ್ರಣವಿರುವ ಭೂಮಿ ಇದೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಯಾವುದೇ ಭಾಗದಲ್ಲೂ ಖನಿಜ ನಿಕ್ಷೇಪಗಳಿಲ್ಲ. ಮಾಂಜರಾ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಮುಖ ನದಿ. ಗೋದಾವರಿಯ ಉಪನದಿಯಾಗಿರುವ ಈ ನದಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಭಾಲ್ಕಿ, ಔರಾದ, ಬೀದರ್ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಗಡಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಗಿ ಮುಂದೆ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಬೀದರ್ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸುವ ಗಡಿಯಾಗಿಯೂ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಈ ನದಿಯ ಹರಿವಿನ ಉದ್ದ 97 ಕಿಮೀ. ನದಿಯ ಜಲಾನಯನ ಪ್ರದೇಶ 1,295 ಚ.ಕಿಮೀ. ಕಾರಂಜಾ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮತ್ತೊಂದು ಮುಖ್ಯ ನದಿ. ಇದು ಭಾಲ್ಕಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ವಾಯವ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಮಾಂಜರಾ ನದಿಯನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಮುಲ್ಲಾಮಾರಿ ನದಿ ಬಸವಕಲ್ಯಾಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಆಗ್ನೇಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು. ಚುಳಕಿ, ಗಂಡೋರಿ, ನಗರವಾಲಾ, ಹುಡಗಿ ಹಾಗೂ ಹಳ್ಳಿಖೇಡ ನಾಲಾ–ಇವು ಚಿಕ್ಕ ನದಿಗಳು. ಜಿಲ್ಲೆಯ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೆಣ್ಣೆತೊರೆ ನದಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗಡಿಯನ್ನು ಮುಟ್ಟಿ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಹೆಚ್ಚಿನ ನದಿಗಳು ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ತುಂಬಿ ಹರಿಯುತ್ತವೆಯಾದರೂ ಬೇಸಗೆಯಲ್ಲಿ ಬತ್ತಿಹೋಗುವುದುಂಟು.

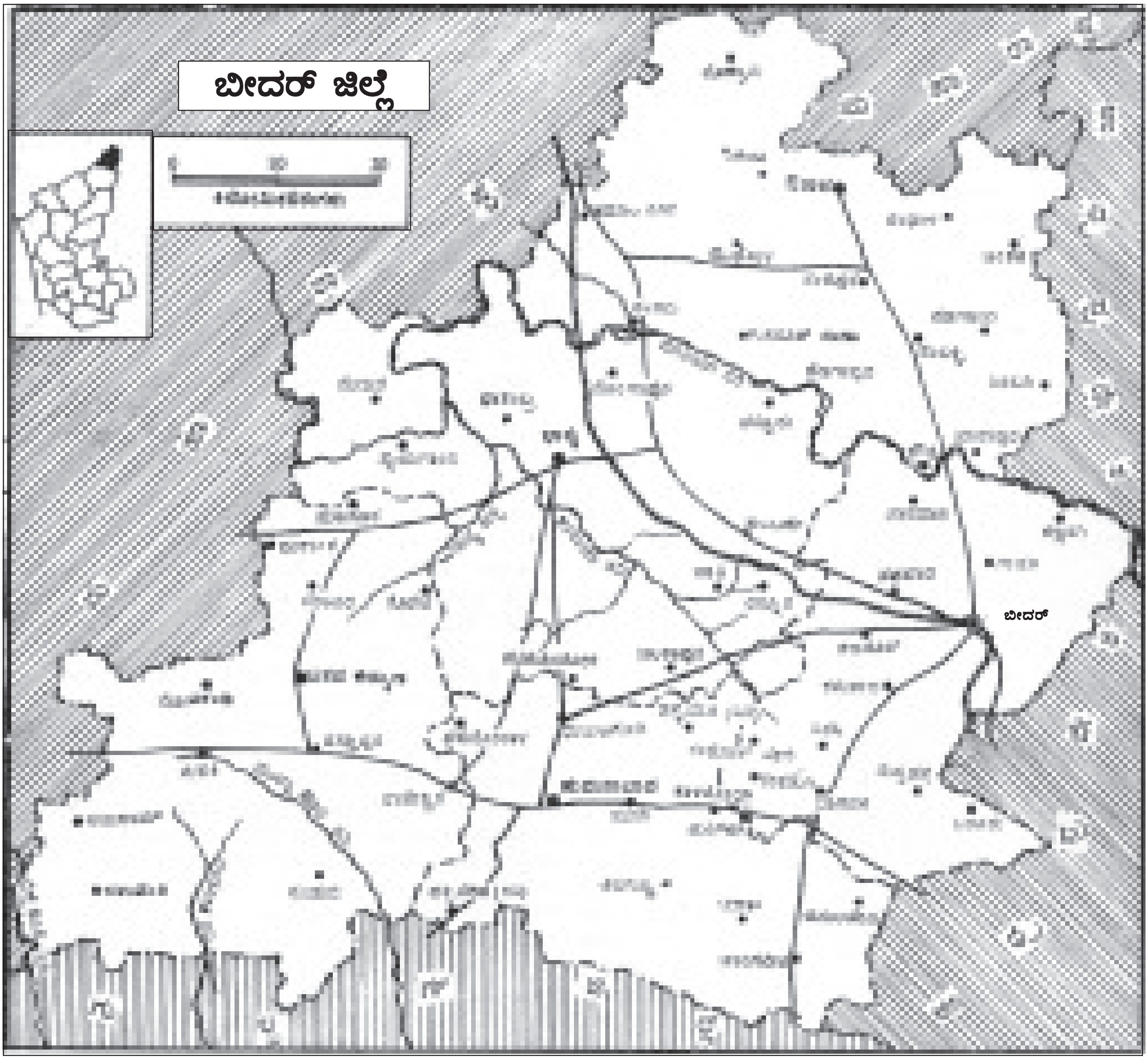

ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟದಿಂದ ಸರಾಸರಿ 914 ಮೀ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹವೆ ಆರೋಗ್ಯಕರವಾಗಿದೆ. ಬೇಸಗೆಯಲ್ಲಿ ಉಷ್ಣತೆ ಹೆಚ್ಚು. ಜೂನ್‌ನಿಂದ ಅಕ್ಟೋಬರ್‌ವರೆಗೆ ಮಳೆಗಾಲ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 907.5 ಮಿಮೀ. 2000 ದ ಸಾಲಿನಲ್ಲಾದ ಮಳೆ 959ಮಿಮೀ

ಬೀದರ್ ಕೃಷಿಪ್ರಧಾನ ಜಿಲ್ಲೆ. 1998–99 ರ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 25,092 ಹೆ. ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶ, 21,534 ಹೆ. ಬಂಜರುಭೂಮಿ, 14,276 ಹೆ. ಗೋಮಾಳೆ, 11,850 ಹೆ. ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ತೋಪು ವೃಕ್ಷಗಳ ಪ್ರದೇಶವಿದ್ದಿತು. ಇದೇ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ 3,79,44 ಹೆ. ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬಿತ್ತನೆ ಮಾಡಲಾಗಿತ್ತು. ಒಟ್ಟು 37,155 ಹೆ. ನೀರಾವರಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತ್ತು. 9,587 ಹೆ. ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬತ್ತವನ್ನೂ 1,15,788 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ಜೋಳ, 13,994 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ಸಜ್ಜೆಯನ್ನೂ 306 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ಮುಸುಕಿನ ಜೋಳ, 8,128 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ಗೋಧಿ, 41,721 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ಕಡಲೆ, 54,354 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ತೊಗರಿ, 3,767 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ನೆಲಗಡಲೆ, 24,518 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬು, ಮತ್ತು 3,616 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿ ಬೆಳೆಯಲಾಗಿತ್ತು. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 2,76,424 ದನಕರುಗಳಿದ್ದವು. 102 ವಿವಿಧ ಪಶುವೈದ್ಯಶಾಲೆಗಳಿದ್ದು ಕುರಿ, ಆಡು ಮುಂತಾದ ಜಾನುವಾರುಗಳ ಸಾಕಣೆಯಿದೆ. 2000–2001 ರಲ್ಲಿ 1,356 ಮೆ. ಟನ್ ಮೀನುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿಯಲಾಗಿತ್ತು. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ನೀರಾವರಿ ಯೋಜನೆಗಳು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿವೆ. ಕಾರಂಜಾ, ಚುಳಕಿನಾಲಾ ಹಾಗೂ ಮುಲ್ಲಾಮಾರಿ ನದಿಗಳಿಗೆ ಅಣೆಕಟ್ಟು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಹಳ್ಳಿಖೇಡದ ಹತ್ತಿರ ಕಾರಂಜಾ ನದಿಗೆ ಅಣೆಕಟ್ಟು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಭಾಲ್ಕಿ ಹಾಗೂ ಬೀದರ್ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು 37,155 ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳಿಗೆ ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯ ದೊರೆತಿದೆ.

ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಬೃಹತ್ ಉದ್ಯಮಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸೌಕರ್ಯಗಳಿಲ್ಲ, ಸಣ್ಣ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಇವೆ. ಕೃಷಿ ಉಪಕರಣ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಗೊಬ್ಬರ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಖಂಡಸಾರಿ ಕಾರ್ಖಾನೆ- ನೂಲಿನ ಗಿರಣಿ ಕುಶಲ ಕೈಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ತರಬೇತಿ ನೀಡುವ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿವೆ. ಬೀದರ್ ಹಾಗೂ ಬಸವ ಕಲ್ಯಾಣ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಕೇಂದ್ರಗಳಿವೆ. ಬಡಗಿತನ ಕಬ್ಬಿಣದ ಕೆಲಸ ಇನ್ನಿತರ ಕಸಬುಗಳಲ್ಲಿ ತರಬೇತಿ ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಬೀದರಿ ವಸ್ತುಗಳ ಕೈಗಾರಿಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಕುಶಲ ಕೆಲಸಗಾರರು ತಾಮ್ರ ಮತ್ತು ಸತು ಧಾತುಗಳನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡಿ ಸುಂದರ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನೂ ತಯಾರಿಸುತ್ತಾರೆ; ಇವುಗಳ ಮೇಲೆ ಬಂಗಾರದ ಹಾಗೂ ಬೆಳ್ಳಿಯ ಕುಸುರಿಕೆಲಸವನ್ನೂ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಬೀದರ್‌ನಲ್ಲಿ ತಯಾರಾದ ಇಂಥ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ವಿದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬೇಡಿಕೆಯಿದೆ. ನೇಯ್ಗೆ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಉದ್ಯಮ. ತೊಗಲಿನ ಮತ್ತು ಉಣ್ಣೆಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕೇಂದ್ರಗಳಿವೆ. ಸಹಕಾರಿ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಯಿದೆ. 2001 ಮಾರ್ಚಿಯಲ್ಲಿ ಬೀದರ್ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 3 ಬಟ್ಟೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳೂ 20 ರಾಸಾಯನಿಕ, 6 ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, 65 ಇತರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿದ್ದವು. 7 ಕೈಗಾರಿಕಾ ಪ್ರದೇಶಗಳಿದ್ದು ಒಟ್ಟು 5201 ಉದ್ಯೋಗಿಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ 94 ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿದ್ದವು.

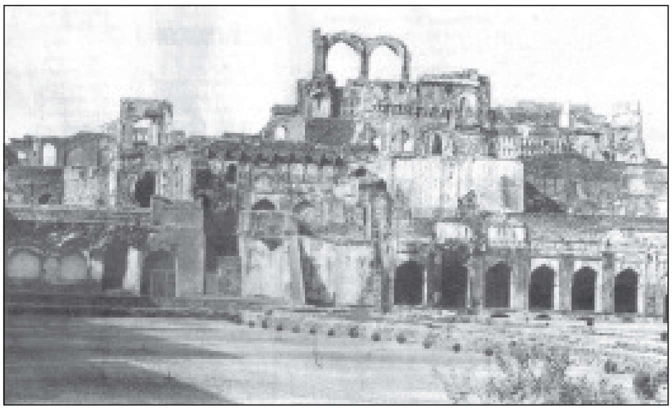
ಭಗ್ನಗೊಂಡಿರುವ ಬೀದರ್ ಕೋಟೆ

ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಾಣಿಜ್ಯ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೆ ಪೂರಕವಾಗಿ 57 ವಾಣಿಜ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳೂ 35 ಗ್ರಾಮೀಣ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳೂ 6 ನಗರ ಪ್ರದೇಶದ ಸಹಕಾರ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳೂ 24 ಇತರೆ ಸಹಕಾರ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು ಇತರೆ ಗ್ರಾಮೀಣಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳೂ ಇದ್ದವು.

ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಔರಾದ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ, ಉಳಿದಂತೆ ಜಿಲ್ಲೆಯಾದ್ಯಂತ ಉತ್ತಮ ಸಾರಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕದ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ಔರಾದ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕೆಲವೆಡೆ ಪ್ರಯಾಣಕ್ಕೆ ಒಂಟೆಯನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಾರೆ. ಮುಂಬಯಿ-ಹೈದರಾಬಾದ್ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿ ಹುಮನಾಬಾದ್, ಬೀದರ್, ಬಸವಕಲ್ಯಾಣ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಹಾದುಹೋಗಿದೆ. ಬೀದರ್‌ನಿಂದ ಸುತ್ತಿನ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಇತರ ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಳಗಳಿಗೆ ರಸ್ತೆ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ಕಾರಂಜಾ ಹಾಗೂ ಮಾಂಜರಾ ನದಿಗಳಿಗೆ ಸೇತುವೆಗಳಿವೆ. ಬೀದರ್ ದಕ್ಷಿಣ ಮಧ್ಯರೈಲ್ವೆಗೆ ಸೇರಿದ ಒಂದು ಮಾರ್ಗ ವಿಕಾರಾಬಾದಿನಿಂದ ಬೀದರ್, ಭಾಲ್ಕಿ ಮೇಲಿಂದ ಹಾಯ್ದು ಪರಳಿ ವೈಜನಾಥಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ರೈಲು ಹಾದಿಯ ಉದ್ದ 89 ಕಿಮೀ. ಬೀದರ್‌ನಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಮಾನ ನಿಲ್ದಾಣವಿದೆ. ಆದರೆ ಅದನ್ನು ನಾಗರಿಕ ಉಪಯೋಗಕ್ಕೆ ತೆರೆದಿಲ್ಲ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 1999 ರಲ್ಲಿ 75 ಕಿಮೀ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿ, 276 ಕಿಮೀ ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿ, 763 ಕಿಮೀ ಜಿಲ್ಲಾ ಮುಖ್ಯ ರಸ್ತೆಗಳು ಮತ್ತು 907 ಕಿಮೀ ತಾಲ್ಲೂಕು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಂಡಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ರಸ್ತೆಗಳಿದ್ದವು.

ಜಿಲ್ಲೆಯ 2001ರ ಅಂಕಿಅಂಶಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಒಟ್ಟು ಸಾಕ್ಷರತಾ ಪ್ರಮಾಣ 61.98 ಇತ್ತು. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 1,177 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳು, 309 ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳು (2000) ಇದ್ದವು. 74 ಪದವಿಪೂರ್ವ, 2 ಎಂಜನಿಯರಿಂಗ್, 1 ಆಯುರ್ವೇದ, 2 ದಂತಚಿಕಿತ್ಸಾ ಕಾಲೇಜುಗಳಿದ್ದವು. 5 ಪಾಲಿಟೆಕ್ನಿಕ್‌ಗಳೂ ಇದ್ದವು. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 5 ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳಿದ್ದು ಜೊತೆಗೆ 3 ಆಯುರ್ವೇದ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳೂ 42 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳೂ 13 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಘಟಕಗಳೂ 13 ಕುಟುಂಬಕಲ್ಯಾಣ ಕೇಂದ್ರಗಳೂ ಇದ್ದವು.

ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಐತಿಹಾಸಿಕ ವೈಭವದ ಬೀದರ್ ಮತ್ತು ಬಸವಕಲ್ಯಾಣ **(ನೋಡಿ)** ವಿಖ್ಯಾತವಾಗಿವೆ. ಔರಾದದಲ್ಲಿರುವ ಅಮರೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನ, ಹುಮನಾಬಾದಿನ ವೀರಭದ್ರ ದೇವಸ್ಥಾನ ಬಹುಪ್ರಾಚೀನ ಹಾಗೂ ಪವಿತ್ರ ತಾಣಗಳು. ಹುಮನಾಬಾದದ ಮಾಣಿಕ ಪ್ರಭುಗಳ ಮಠ, ಕರಕನಳ್ಳಿಯ ಬಕ್ಕ ಪ್ರಭುಗಳ ಮಠ, ಬಸವಕಲ್ಯಾಣದ ಸದಾನಂದಮಠ ಖ್ಯಾತವಾಗಿವೆ. ಬೀದರ್‌ನಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಬಸವಕಲ್ಯಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಬಸವಮಂಟಪಗಳು ಮತ್ತು ಮಠಗಳು ಇದ್ದು ಅವು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳ ಪ್ರಮುಖ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿವೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅನಂತಶಯನ ದೇವರ ಗುಡಿ, ತಾದಲಾಪುರದ ದತ್ತಾನಂದ ಮಠ, ಸಾಧೋಘಾಟ್ ವಿಠಲ ಮಂದಿರ, ಖಾನಾಪುರದ ಮಲ್ಲಾರಿ ದೇವಸ್ಥಾನ, ಬೀದರ್, ಅಷ್ಟೂರ, ಭಾಲ್ಕಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಕೆಲವು ಮುಸ್ಲಿಂ ದರ್ಗಾಗಳೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದವು. **(ಎಲ್.ಆರ್.ಕೆ.)**

ಬೀದರ್ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ನವಶಿಲಾಯುಗದ ಕಾಲದಿಂದಲಾದರೂ ಜನವಸತಿ ಇದ್ದಿತೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಬೀದರ್ ಪಟ್ಟಣದ ಆಸುಪಾಸಿನಲ್ಲೇ ಆ ಕಾಲದ ಶಿಲಾಯುಧಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಇತಿಹಾಸ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಬಾದಾಮಿಯ ಚಳುಕ್ಯರು, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ಮತ್ತು ಮುಂದೆ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ವಶದಲ್ಲಿತ್ತು. ಚಾಳುಕ್ಯರ ರಾಜಧಾನಿ ಇದ್ದುದು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಸವಕಲ್ಯಾಣದಲ್ಲೇ. ಮುಂದೆ ದೇವಗಿರಿಯ ಯಾದವರು, ಕಾಕತೀಯರು, ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ದೆಹಲಿಯ ಸುಲ್ತಾನರು ಇವರ ವಶದಲ್ಲಿದ್ದ ಜಿಲ್ಲೆ ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಗುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಅದರ ಕಕ್ಷೆಗೆ ಸೇರಿತು. 1424ರಲ್ಲಿ ಬಿದರೆಯೇ ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯದ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಬರೀದ್‌ಶಾಹೀ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಾಗೇ ಮುಂದುವರಿಯಿತು. 1619ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಈ ಪ್ರದೇಶ ಆದಿಲ್ ಶಾಹೀಗಳಿಗೆ ಸೇರಿತು. 1656ರಲ್ಲಿ ಔರಂಗಜೇಬ್ ಈ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಮುಗಲ್ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿದ. 1724ರಿಂದ ಹೈದರಾಬಾದಿನ ನಿಜಾಮರ ವಶಕ್ಕೆ ಬಂತು. 1905ರಲ್ಲಿ ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಆ ರಾಜ್ಯದ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಸುಬಾಕ್ಕೆ ಸೇರಿತು. ಹೈದರಾಬಾದು ಸಂಸ್ಥಾನ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ವಿಲೀನಗೊಂಡ ಅನಂತರ ಹೈದರಾಬಾದು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಇತ್ತು. 1956ರಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯ ಪುನರ್ವಿಂಗಡಣೆ ಆದಾಗ, ಆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬೀದರ್, ಹುಮನಾಬಾದ್, ಔರಾದ ಮತ್ತು ಭಾಲ್ಕಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು ಮಾತ್ರ ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಸೇರಿದುವು.

ತಾಲ್ಲೂಕು: ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಭಾಲ್ಕಿ ತಾಲ್ಲೂಕು, ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ಹುಮನಾಬಾದ್ ತಾಲ್ಲೂಕು, ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಔರಾದ ತಾಲ್ಲೂಕು, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ನಿಜಾಮಾಬಾದ್ ಜಿಲ್ಲೆ-ಇವುಗಳಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿದಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಬೀದರ್, ಜಾನವಾಡ, ಕಮಠಾಣ, ಬಾಗದಳ ಮತ್ತು ಮನಹಳ್ಳಿ ಸರ್ಕಲ್‌ಗಳಿದ್ದು ಒಟ್ಟು 150 ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 925.3 ಚ.ಕಿಮೀ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 4,05,540.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೆಚ್ಚು ಭಾಗ ಜಂಬುಕಲ್ಲಿನ ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಮಾಂಜರಾ ನದಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು

ಔರಾದ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ ಬೀದರ್ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಂತರ್ಜಲ ಸಂಪತ್ತು ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿದೆ. ಸರಾಸರಿ ವಾರ್ಷಿಕ ಮಳೆ 907.5 ಮಿಮೀ. ಇದ್ದು 722 ಹೆಕ್ಟೇರು ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶವಿತ್ತು. ಜೋಳ, ಕಡಲೆ, ಸೇಂಗಾ, ಕಬ್ಬು, ತೊಗರಿ–ಇವು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆಗಳು.

ಬೀದರ್ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣ ಪ್ರಮಾಣದ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿವೆ. ರಾಸಾಯನಿಕ, ತಾಂತ್ರಿಕ, ಖಂಡಸಾರಿ ಘಟಕಗಳು, ಕೈಮಗ್ಗಗಳು, ಬೀದರಿ ವಸ್ತು ತಯಾರಿಕಾ ಘಟಕಗಳು ಇವೆ. ವಾಣಿಜ್ಯ, ಸಹಕಾರಿ, ಭೂಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿವೆ ಹಾಗೂ ನಿಯಂತ್ರಿತ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳಿವೆ. ಹೈದರಾಬಾದ್–ಸೊಲ್ಲಾಪುರ ಮತ್ತು ಹೈದರಾಬಾದ್–ನಾಂದೇಡ್ ಹೆದ್ದಾರಿಗಳು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮೂಲಕ ಸಾಗಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಎಲ್ಲ ಕಡೆಗೂ ಮೋಟಾರು ರಸ್ತೆ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ವಿಕಾರಾಬಾದ್–ಪರಳಿ ವೈಜನಾಥ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖಾಂತರ ಹಾದು ಹೋಗುತ್ತದೆ.

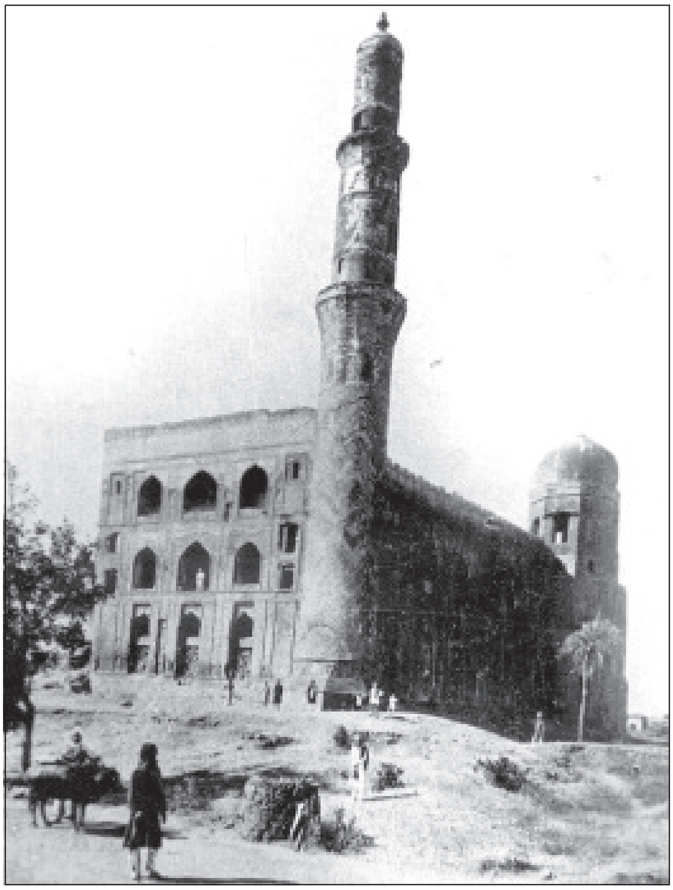

ಮಹ್ಮೂದ್ ಗಾವಾನನ ಮದರಸಾ

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನಾನಕ ಝರಾದ ಗುರುನಾನಕರ ಉತ್ಸವ, ಝರಣಿ ನರಸಿಂಹ ಕ್ಷೇತ್ರದ ನರಸಿಂಹ ಜಯಂತಿ, ಶಿವರಾತ್ರಿಯ ದಿವಸ ಪಾಪನಾಶಿನಿ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಜರುಗುವ ಮಹಾದೇವ ಜಯಂತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಉತ್ಸವಗಳು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ತಾದಲಾಪುರದ ದತ್ತಾನಂದ ಮಠ ಆನಂದ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು. ಈ ದೇವಸ್ಥಾನ ಹಿಂದು–ಮುಸ್ಲಿಂ ಬಾಂಧವ್ಯದ ಸಂಕೇತವಾಗಿದೆ.

ಪಟ್ಟಣ: ಬೀದರ್ ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಮುಖ್ಯ ಪಟ್ಟಣ. ಇದರ ಹಿಂದಿನ ಹೆಸರು ಬಿದರೆ. ಮಹಮ್ಮದಾಬಾದ್–ಬೀದರ್ ಎಂದೂ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 670 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಗುಲ್ಬರ್ಗಕ್ಕೆ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ 122 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಪುರಸಭಾಡಳಿತವಿರುವ ಈ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 3,44,875.

ಬೀದರ್ ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟದಿಂದ 644 ಮೀ ಎತ್ತರದ ಪ್ರಸ್ಥಭೂಮಿಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿಯ ಹವಾಗುಣ ವರ್ಷಪೂರ್ತ ಹಿತಕರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಬೇಸಗೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸ್ವಲ್ಪ ಸೆಖೆ ಹೆಚ್ಚು. ವಾಣಿಜ್ಯ ಕೇಂದ್ರವಾದ ಬೀದರ್‌ನಲ್ಲಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳೂ ಶಾಲಾ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ವಾಯು ಸೇನಾ ಪಡೆಯ ವಿಮಾನ ಚಾಲಕರವು ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರ ಇವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆಲಿವ್ ಎಣ್ಣೆ ತಯಾರಿಸುವ ಉದ್ಯಮವುಂಟು. ಬೆಲ್ಲ, ಸೇಂಗಾ ಮತ್ತು ಬೀದರಿ ವಸ್ತುಗಳು ಇಲ್ಲಿಂದ ರಫ್ತಾಗುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹೈದರಾಬಾದ್, ನಾಂದೇಡ್, ಗುಲ್ಬರ್ಗಗಳಿಂದ ಉತ್ತಮ ರಸ್ತೆ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ಇದು ವಿಕಾರಾಬಾದ್–ಪರಳಿ ವೈಜನಾಥ ರೈಲುಮಾರ್ಗದ ಮುಖ್ಯ ನಿಲ್ದಾಣಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಮಾನ ನಿಲ್ದಾಣ ಸಹ ಇದ್ದು ಇದು ರಕ್ಷಣಾ ಇಲಾಖೆಯ ವಶದಲ್ಲಿದೆ.

ಎತ್ತರವಾದ ಪ್ರಸ್ಥಭೂಮಿಯ ಮೇಲಿದ್ದು ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗಿಂತ ಹಿತಕರವಾದ ಹವೆಯಿಂದ ಕೂಡಿ ಹಸುರು ಗಿಡಮರಗಳಿಂದಾವೃತವಾಗಿ ಈ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಬಹಳ ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯ ದೊರೆತಿದ್ದುದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕ. ಬಿದರೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಪಟ್ಟಣ. ಇತಿಹಾಸಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥಳ. ಮಹಾಭಾರತದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಇದು ವಿದುರ ನಗರವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದಿತ್ತೆಂದೂ ನಳ–ದಮಯಂತಿಯರ ಪ್ರಣಯದ ಉದ್ಯಾನವೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ. ರಾಜಾ ಭೀಮಸೇನನ ರಾಜಧಾನಿ ಇದೇ ಆಗಿತ್ತೆಂದು ಊಹೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಬಿದರೂರು ಪುರವೆಂತಲೂ ಕರೆದದ್ದುಂಟು. ಬರಬರುತ್ತ ಬಿದರೆ ಅನೇಕ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಇಸ್ಲಾಮೀ ಸುಲ್ತಾನರ ಆಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅಹಮ್ಮದಾಬಾದ್–ಬೀದರ್ ಎಂದೂ ಕರೆಯಲಾಗಿತ್ತು. ಚಾರಿತ್ರಿಕವಾಗಿ ಈ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿಯೇ ದೊರಕಿರುವ ಕೆಲವು ನವಶಿಲಾಯುಗದ ಆಯುಧಗಳು ಈ ಪಟ್ಟಣದ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಇದು ತಕ್ಕಷ್ಟು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸುತ್ತ ಮುತ್ತಲೂ ದೊರೆತಿರುವ ಅನೇಕ ಚಾಳುಕ್ಯ ರೀತಿಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಮತ್ತು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಚಾಳುಕ್ಯರ ಬಲ ಕುಗ್ಗಿದ ಮೇಲೆ ವಾರಂಗಲ್ಲಿನ ಕಾಕತೀಯರು ಇದರ ಮೇಲೆ ಆಧಿಪತ್ಯ ಹೊಂದಿದ್ದರು. ಮಹಮ್ಮದ್–ಬಿನ್–ತುಗಲಕ್ ಕಾಕತೀಯರ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಬಂದಾಗ ಬಿದರೆಯನ್ನು ಮುತ್ತಿ (ಸು. 1325) ಅದನ್ನು ಗೆದ್ದುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಆಗಲೇ ಒಂದು ಬಲವಾದ ಕೋಟೆಯಿತ್ತು. ಇದನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ತುಗಲಕನು ಹೆಚ್ಚು ಶ್ರಮ ಪಡಬೇಕಾಯಿತು. ಮುಂದೆ ಬೀದರ್ ಮುಸ್ಲಿಮರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತು. ಆ ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಬಸದಿಗಳು ಮುಂತಾದವುಗಳ ಕುರುಹುಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ಶಿಲ್ಪದ ತುಣುಕುಗಳಿಂದ ಮಾತ್ರ ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿದ್ದ ಕೋಟೆಯೂ ಮುಂದೆ ಬಹಮನೀ ಸುಲ್ತಾನರು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಕೋಟೆಯೊಳಗೆ ಸೇರಿಹೋಯಿತು.

1341ರಲ್ಲಿ ಮಹಮ್ಮದ್–ಬಿನ್–ತುಗಲಕನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿ ನಸ್ರತ್‌ಖಾನ್ ಬೀದರ್‌ನಿಂದ ಆಳತೊಡಗಿದ. ಆದರೆ 1345ರಲ್ಲಿ ಅವನು ದಂಗೆಯೆದ್ದ. ಅದನ್ನು ಅಡಗಿಸಲು ಬಂದ ಅಮೀರ್ ಅಲಿ ತಾನೇ ಗುಲ್ಬರ್ಗ, ಬೀದರ್‌ಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದು ಆಳಲಾರಂಭಿಸಿದ. ಕುತ್ಲೂಖಾನ ಅವನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಸೆರೆಹಿಡಿದರೂ ಮುಂದೆ 1347ರಲ್ಲಿ ಜಫರ್‌ಖಾನ ತುಗಲಕನ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ದಖನ್ನಿಗೆ ತಾನೇ ಸ್ವತಂತ್ರರಾಜನಾಗಿ ಆಳತೊಡಗಿದ. ಅವನು

ತನ್ನ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ನಾಲ್ಕು ಭಾಗಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿದಾಗ ಬಿದರೆ ಒಂದು ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಮುಖ್ಯ ಪಟ್ಟಣವಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದತೊಡಗಿತು. ಮೊದಲು ಆಳಿದ ಬಹಮನೀ ಅರಸರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತ ಹೋದ ಈ ಊರು ದಕ್ಷಿಣದ ದೊಡ್ಡ ನಗರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೆಂದು ಖ್ಯಾತಿಪಡೆಯಿತು. ಇಮ್ಮಡಿ ಮಹಮ್ಮದ್ ಷಾ ಇಲ್ಲಿ ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ತೆರೆದಿದ್ದ. ಇಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆಕೊತ್ತಲಗಳನ್ನು ಬಲಪಡಿಸಿದ. ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯದ ಏಳನೆಯ ದೊರೆ ಷಂಸುದ್ದೀನನನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೇ ಬಂಧನದಲ್ಲಿಡಲಾಗಿತ್ತು. 1424ರಲ್ಲಿ ಬಹಮನೀ ಅರಸ ಅಹ್ಮದ್ ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ ಬೀದರ್‌ಗೆ ಬದಲಾಯಿಸಿದ. ಅಂದಿನಿಂದ ಬೀದರ್ ಸ್ವರೂಪ ಬದಲಾಯಿತು. ವಿಸ್ತಾರವಾದ ರಾಜ್ಯದ ರಾಜಧಾನಿಯಾದ ಮೇಲೆ ಬಲವಾದ ಕೋಟೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಫಿರಂಗಿಗಳನ್ನಳವಡಿಸಲಾಯಿತು. ಸುಲ್ತಾನ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಅರಮನೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಇತರ ಸರದಾರರೂ ತಮತಮಗೆ ಭವ್ಯವಾದ ಕಟ್ಟಡಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಂಡರು. ಅನೇಕ ಮಸೀದಿಗಳೇ ಮುಂತಾದ ಬೃಹತ್ ಕಟ್ಟಡಗಳು ನಿರ್ಮಾಣವಾದವು. 15ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಪ್ರಥಮಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಬೀದರ್ ಹಲವು ದಾಳಿಗಳಿಗೆ ಈಡಾಗಿತ್ತು. 1460–61ರ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ಮಾಳವದ ಮಹಮ್ಮದ್ ಖಿಲ್ಜಿಯು ಬೀದರನ್ನು ಮುತ್ತಿ ಕೆಲಕಾಲ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿನ ಹಲವು ಕಟ್ಟಡಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದ. ಆದರೆ ಇದನ್ನು ನಿಜಾಂ ಷಾ (1461–63) ಪುನರ್ನಿರ್ಮಿಸಿದ. ಬಹಮನೀಯರ ಅನಂತರವೂ ಈ ಪಟ್ಟಣ ಬರೀದ್ ಶಾಹೀಗಳ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿಯೇ ಮೆರೆಯಿತು. 1619ರಲ್ಲಿ ಬೀದರ್ ಆದಿಲ್‌ಶಾಹಿಗಳ ವಶವಾಯಿತಾದರೂ ಪಟ್ಟಣದ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಅಷ್ಟೇನೂ ಇಳಿಯಲಿಲ್ಲ. ಇಬ್ರಾಹೀಂ ಆದಿಲ್‌ಷಾನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವನ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ಮಲ್ಲಿಕ್ ಮರ್ಜಾನ ಬಿದರೆಯ ಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಅರಮನೆಗಳನ್ನು ದುರಸ್ತುಪಡಿಸಿದ. 1656ರಲ್ಲಿ ಔರಂಗಜೇಬ್ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿ ಗೆದ್ದು ಇದನ್ನು ಮುಗಲ್ ಚಕ್ರಾಧಿಪತ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡ. ಆಗ ಬಿದರೆಯ ಹೆಸರು ಜಾಫರಾಬಾದ್ ಎಂದಾಯಿತು. ಅನಂತರ ಹಲವು ಮುಗಲ್ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಿದರು. ಕೊನೆಗೆ 1724ರಲ್ಲಿ ನಿಜಾಮ್–ಉಲ್–ಮುಲ್ಕ್ ಆಸಫ್ ಝಾ ಸ್ವತಂತ್ರನಾದಾಗ ಈ ಪಟ್ಟಣ ಅವನ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿತು. ಅನಂತರ ತನ್ನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಕಳೆದು ಕೊಂಡು ಮುಂದೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಖ್ಯ ಪಟ್ಟಣವಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯಿತು. ಇಲ್ಲಿನ ಕಟ್ಟಡಗಳು ಅರಮನೆಗಳು ಕ್ರಮೇಣ ನಶಿಸುತ್ತ ಬಂದುವು.

ಬೀದರ್ ಒಂದು ಅನುಪಮ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯ ಸ್ಥಳ. ಈ ಪಟ್ಟಣದ ಸುತ್ತ ಅನೇಕ ನೀರಿನ ಝರಿಗಳಿರುವುದು ಒಂದು ವಿಶೇಷ. ಇಂಥವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ಪಾಪನಾಶಿನಿ ಪವಿತ್ರ ಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಬೃಹದಾಕಾರದ ಸ್ವಯಂಭೂ ಶಿವಲಿಂಗ ಯಾತ್ರಿಕರ ಭಕ್ತರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ಗುಹಾಂತರ ದೇವಾಲಯವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ನರಸಿಂಹ ಝರಣಿ ಇನ್ನೊಂದು ಜಾಗೃತ ಕ್ಷೇತ್ರ. ನಾಡಿನ ನಾನಾ ಕಡೆಗಳಿಂದ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಜನರು ಬರುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಒಂದು ವಿಶೇಷವೆಂದರೆ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿರುವ ನರಸಿಂಹ ದೇವರ ದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಹೋಗಬೇಕಾದರೆ ಎದೆಮಟ್ಟದ ನೀರಿನಲ್ಲಿಯೇ ಹೋಗಬೇಕು. ನೀರಿನ ಪಾತಳಿ ಎಲ್ಲ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಭಕ್ತರು ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಮಂಗಳಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಗುರುನಾನಕರು ಬೀದರ್‌ಗೆ ಬಂದ ಒಂದು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅವರ ಪಾದಸ್ಪರ್ಶದಿಂದ ಚಿಮ್ಮಿ ಬಂದದ್ದೆನ್ನುವ ನಾನಕ್ ಝರಾ ಬಹು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಸಿಖ್ ಜನರಿಗೆ ಪವಿತ್ರವಾದ ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಈಗ ಸುಂದರ ಕಟ್ಟಡಗಳು ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿವೆ. ಶುಕ್ರಾಚಾರ್ಯರು ಅನುಷ್ಠಾನ ಮಾಡಿದ ಸ್ಥಳವೆಂದು ಶುಕ್ಲತೀರ್ಥ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದಿದೆ. ಬೀದರ್‌ನಿಂದ 2 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಅನಂತಶಯನ ಮಂದಿರದಲ್ಲಿರುವ ಅನಂತಶಯನ ದೇವರ ಮೂರ್ತಿ ಬಹಳ ಸುಂದರವಾಗಿದೆ. ಬೀದರ್‌ನಲ್ಲಿ ಮುಸ್ಲಿಮರ ಪವಿತ್ರಕ್ಷೇತ್ರಗಳು ಹಲವಿವೆ. ಮುಲ್ತಾನಿ ಪಾಷಾ ದರ್ಗಾ, ಅಬುಲ್ ಫೈಜ ದರ್ಗಾ, ಅಷ್ಟೂರಿನ ಗುಂಬಜಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ಬೀದರ್‌ನಲ್ಲಿ ಅಳಿದುಳಿದಿರುವ ಅನೇಕ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಟ್ಟಡಗಳು ಒಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ನಗರ ಮೆರೆದ ವೈಭವದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಕೆಲಮಟ್ಟಿಗೆ ಸಾರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆ ಈ ಪಟ್ಟಣದ ಬಹುಭಾಗವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅನೇಕ ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲು ಬುರುಜುಗಳಿಂದಲೂ ಎತ್ತರವಾದ ಕಲ್ಲಿನ ಗೋಡೆಗಳಿಂದಲೂ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿರುವ ಈ ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಹುಟ್ಟುಬಂಡೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಆಳವಾಗಿ ಅಗಲವಾಗಿ ಕೊರೆದ ಕಂದಕವಿದೆ. ಇವೆಲ್ಲ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಅಹ್ಮದ್ ಷಾ 1429ರಲ್ಲಿ ಈ ಕೋಟೆಯ ನಿರ್ಮಾಣಕಾರ್ಯವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ 1432ರಲ್ಲಿ ಪೂರೈಸಿದ. ಮಾಳವದ ಮಹಮ್ಮದ್ ಖಿಲ್ಜಿ ಒಮ್ಮೆ ನಾಶಮಾಡಿದ ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಮೊದಲಿದ್ದಂತೆಯೇ ನಿಜಾಮ ಷಾ (1461–63) ಮತ್ತೆ ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಅನಂತರ ಮಹಮ್ಮದ್ ಷಾನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (1463–82) ಮದ್ದಿನ ಬಳಕೆ ಹೆಚ್ಚಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಕೋಟೆಯ ರಚನೆ ಬದಲಾವಣೆ ಹೊಂದಿ ಫಿರಂಗಿಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿದುದಲ್ಲದೆ ಗೋಡೆಗಳನ್ನು ಮತ್ತಷ್ಟು ಭದ್ರಪಡಿಸಲಾಯಿತು.

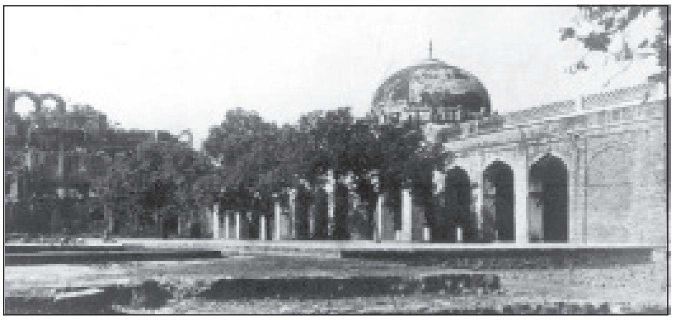
ಸೋಲಾಕಂಭಾ ಮಸೀದಿ

ಕೋಟೆಯ ಒಳಗಿರುವ ತಖ್ತ್‌ಮಹಲ್ ಅಹ್ಮದ್ ಷಾ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಅರಮನೆ. ಈ ಅರಮನೆಯ ಮುಂದೆ ವಿಶಾಲವಾದ ಭವ್ಯ ಸಭಾಂಗಣವಿದ್ದು ಅಲ್ಲಿ ಸುಲ್ತಾನನ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಸಿಂಹಾಸನವಿರುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಉನ್ನತವಾದ ಜಗತಿ, ಎತ್ತರವಾದ ಕಮಾನುಗಳು, ನಡುವೆ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಹಜಾರ, ಅದಕ್ಕೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಹಿಂದೆ ಸುಲ್ತಾನನ ವಾಸದ ಕೊಠಡಿ, ಆ ಕೊಠಡಿಯ ಮೇಲೆ ಬುಡದಿಂದ ನೂರು ಅಡಿ ಎತ್ತರವಾದ ಭವ್ಯವಾದ ಗುಮ್ಮಟ ಇವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದ ಈ ಅರಮನೆ ತನ್ನ ಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ ಹೆಸರು ಪಡೆದಿತ್ತು. ಸಭಾಂಗಣದ ಗೋಡೆಗಳಿಗೆ ಅತಿ ಸುಂದರವಾದ ಸೂಡು (ಎನ್‌ಕಾಸ್ಟಿಕ್) ಚಿತ್ರಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಬಿಲ್ಲೆಗಳನ್ನು ಹಲವು ಬಣ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಆಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಜೋಡಿಸಿತ್ತು. ಗುಮ್ಮಟದ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಿಗಳು, ರೇಖಾಕೃತಿಗಳು ಮತ್ತು ಅಲಂಕಾರಾಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಮನೋಹರವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬಿಡಿಸಿತ್ತು. ಈಗ ಕಟ್ಟಡದ ಬಹು ಭಾಗ ಬಿದ್ದುಹೋಗಿದೆ. ಬಿದರೆಯಲ್ಲಿರುವ ಜಾಮಿ ಮಸೀದಿ ಮತ್ತು ಸೋಲಾಕಂಭಾ ಮಸೀದಿಗಳು ಇದೇ ಕಾಲದ ಉತ್ತಮ ನಿರ್ಮಾಣಗಳು.

ಬೀದರನ್ನು ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡ ಬಹಮನೀ ಅರಸ ಅಹ್ಮದ್ ಷಾನ ಗೋರಿ ಬೀದರ್‌ಗೆ ಸೇರಿದಂತೆಯೇ ಇರುವ ಅಷ್ಟೂರಿನಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಗೋರಿಯನ್ನು ಅಹ್ಮದನ ಮಗ 2ನೆಯ

ಅಲಾಉದ್ದೀನ್ (1436–58) ಕಟ್ಟಿಸಿದ. 2ನೆಯ ಅಲಾಉದ್ದೀನನ ಗೋರಿ ಮತ್ತು ಹಜರತ್ ಖಲೀಉಲ್ಲಾನ ಗೋರಿ (ಚೌಖಂಡಿ)–ಈ ಎರಡೂ ಕಟ್ಟಡಗಳೂ ಉನ್ನತವೂ ಭವ್ಯವೂ ಆಗಿವೆ. ಇವುಗಳ ಗುಮ್ಮಟದ ಒಳಭಾಗದ ಗೋಡೆ ಮತ್ತು ಒಳಚಾವಣಿಗಳ ಮೇಲೆ ಕೊರೆದು ಬಿಡಿಸಿರುವ ಅತ್ಯಂತ ನವುರಾದ, ಚಿತ್ರವಿಚಿತ್ರವಾದ ಹೂಬಳ್ಳಿಗಳು ಮತ್ತು ರೇಖಾಕೃತಿಗಳು ಸುಂದರ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳು, ಬಣ್ಣಬಣ್ಣದ ಸೂಡು ಚಿತ್ರಗಳ ಬಿಲ್ಲೆಗಳು, ಅಳತೆಯರಿತು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ಕಮಾನುಗಳು–ಸುಂದರವಾಗಿವೆ. ಚೌಖಂಡಿಯೂ 2ನೆಯ ಅಲಾಉದ್ದೀನನ ಕಾಲದ್ದು. ಎತ್ತರವಾದ ಜಗತಿಯ ಮೇಲಿದ್ದು ಅಷ್ಟಮುಖವಾಗಿ ಉನ್ನತವಾಗಿ ಮೇಲೆದ್ದಿದೆ. ಅಲಾಉದ್ದೀನನ ಗೋರಿಯ ಕಮಾನುಗಳು ಮುಗಲ್ ರೀತಿಗೆ ಹತ್ತಿರವಾಗಿವೆ. ಈ ಗೋರಿಯ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿರುವ ಹುಮಾಯೂನನ (1458–61) ಗೋರಿಯ ಕಮಾನುಗಳು ಅಗಲವಾಗಿದ್ದು ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿರುವ ಜುಮ್ಮಾಮಸೀದಿಯ ಕಮಾನುಗಳನ್ನು ಹೋಲುತ್ತವೆ. ಈ ಕಟ್ಟಡದ ಹೊರಮುಖ $77^1/_2$ ಅಡಿ ಚೌಕವಿದೆ. ಗೋಡೆಗಳು ಕರಿಯ ಗಟ್ಟಿಕಲ್ಲಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದ್ದು $13^1/_2$ ಅಡಿ ದಪ್ಪನಾಗಿವೆ. ಗುಮ್ಮಟವನ್ನು ಹಗುರವಾದ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ತೇಲುವ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ.

ಗುಂಬಜ್ ದರ್ವಾಜಾಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಇರುವ ಷಾ ಬರುಜು ಮಹಮ್ಮದ್ ಷಾನ ಕಾಲದ್ದು. ಅವನು ಕೊಲೆ ಸಂಚೊಂದರಿಂದ ಪಾರಗಿದ್ದರ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ಇದನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಮಹಮ್ಮದ್‌ಷಾನ ಗೋರಿ ಸಹ ದೊಡ್ಡ ಕಟ್ಟಡ.

ಪಟ್ಟಣದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಮಹ್ಮೂದ್ ಗಾವಾನನ (**ನೋಡಿ**) ಮದರಸಾ ಭಾರತದಲ್ಲಿಯೇ ಒಂದು ಅಪರೂಪ ಕಟ್ಟಡ. ಪರ್ಷಿಯ ದೇಶದ ಮದರಸಾಗಳ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ಕಟ್ಟಡ ವಿಶಾಲವಾದುದಾಗಿತ್ತು. ಇದು ನಡುವೆ ಪ್ರಾಂಗಣ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಲೂ ತರಗತಿಯ ಕೋಣೆಗಳು, ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯ ಹಜಾರ, ಪುಸ್ತಕ ಭಂಡಾರ, ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರ ಕೋಣೆಗಳು, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಕೋಣೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳೊಡನೆ ಮೂರಂತಸ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮೇಲೆದ್ದಿರುವ ಕಟ್ಟಡ. ಇದರ ಎರಡು ಕಡೆಯೂ ಉನ್ನತವಾದ ಮಿನಾರುಗಳಿದ್ದುವು. ಈ ಕಟ್ಟಡದ ಮುಕ್ಕಾಲು ಭಾಗ ಈಗ ಬಿದ್ದುಹೋಗಿದೆ. ಮಿನಾರಿನ ಮೇಲೆ ಬಗೆಬಗೆಯ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬಣ್ಣ ಬಣ್ಣದ ಸೂಡು ಚಿತ್ರಗಳ ಬಿಲ್ಲೆಗಳಿದ್ದ ಕುರುಹನ್ನು ಈಗಲೂ ಕಾಣಬಹುದು.

ಬಹಮನೀ ಅರಸರ ಕಾಲದ ಈ ಮೇಲಿನ ಕಟ್ಟಡಗಳೆಲ್ಲಾ ಅವರ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದ ಹಿಂದು–ಮುಸ್ಲಿಂ ವಾಸ್ತುರೀತಿಯ ಉತ್ತಮ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥೂಲತೆ ಎದ್ದುಕಾಣುತ್ತದೆ. ಅತಿ ದಪ್ಪನಾಗಿ ಭಾರವಾಗಿರುವಂತೆ ಭಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಬಗೆಯ ಕಮಾನುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಬಣ್ಣಬಣ್ಣದ ಚಿತ್ರಕೆಲಸಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಸೂಡುಚಿತ್ರಗಳ ಬಿಲ್ಲೆಗಳನ್ನು ಹೇರಳವಾಗಿ ವಿನಿಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಲಂಕರಣಕ್ಕೆ ಹಿಂದು ರೀತಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬಳಸಲಾಗಿದೆ.

ಬರೀದ್‌ಶಾಹೀ ಸುಲ್ತಾನರು ಬೀದರ್‌ನಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರರಾಗಿ ಆಳಲಾರಂಭಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಕಟ್ಟಡಗಳ ನಿರ್ಮಾಣದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಬದಲಾವಣೆಗಳಾದುವು. ಅಲಿ ಬರೀದ್ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಕಟ್ಟಡಗಳಲ್ಲಿ ರಂಗೀನ್ ಮಹಲ್ ಮತ್ತು ಅವನು ತನಗಾಗಿ ಕಟ್ಟಿಸಿಕೊಂಡ ಗೋರಿ (1577) ಮುಖ್ಯವಾದುವು. ಬಣ್ಣ ಬಣ್ಣದ ಬಿಲ್ಲೆಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಅವನ ಅರಮನೆಗೆ ರಂಗೀನ್ ಮಹಲ್ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತು. ಈ ಅರಮನೆಯ ಮುಖ್ಯ ಆಕರ್ಷಣೆಯೆಂದರೆ ಅದರಲ್ಲಿರುವ ಸುಂದರವಾದ ಅತ್ಯಂತ ನಾಜೂಕಿನ ಮರದ ಕೆತ್ತನೆ ಮತ್ತು ಚಿತ್ರಗಳಿಗೆ ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಬಳಸಿರುವ ಮುತ್ತಿನ ಚಿಪ್ಪುಗಳು. ಆದರೆ ಅದರಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರ ಅಥವಾ ಭವ್ಯತೆಯ ಅಭಾವ ಎದ್ದುಕಾಣುತ್ತದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಹಜಾರ, ಅದರ ಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡೆರಡು ಮತ್ತು ಹಿಂದೆ ನಾಲ್ಕು ಕೋಣೆಗಳು ಇವೆ. ಮಧ್ಯದ ಹಜಾರದ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳು ಅತಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ಅಲಿ ಬರೀದನ ಗೋರಿಯ ಮೇಲಿನ ಗುಮ್ಮಟ ಕಟ್ಟಡದ ಗಾತ್ರಕ್ಕೆ ತುಂಬ ದೊಡ್ಡದಾಗಿದ್ದು ಭಾರವಾಗಿರುವಂತೆ ಭಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಟ್ಟಡ ಬಹಮನೀ ಸುಲ್ತಾನರ ಗೋರಿಗಳಂತೆ ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಮೊದ್ದುಮೊದ್ದಾಗಿಲ್ಲದೆ ಅದರಲ್ಲಿ ನಾಜೂಕಿನ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಚೌಕಾಕೃತಿಯ ಕಟ್ಟಡದ ನಾಲ್ಕು ಕಡೆಯೂ ತೆರೆದ ಕಮಾನುಗಳಿದ್ದು ಮಂಟಪದಂತೆ ಕಾಣುವ ಅದರ ಹೊರಗೋಡೆಯ ಮೇಲಿನ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳ ಅಲಂಕರಣದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯದ ಗುಮ್ಮಟದ ಅನುಕರಣೆ ಇರುವುದು ಹಿಂದು ಶೈಲಿಯ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿರುವ ಕಾಲಿ ಮಸೀದಿ ಈ ಕಾಲದ ಚಿಕ್ಕದಾದ ಸುಂದರವಾದ ಕಟ್ಟಡ. ಕರಿಯ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಕಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಬೀದರ್ ಆದಿಲ್‌ಶಾಹೀಗಳಿಗೆ ಸೇರಿಹೋದ ಮೇಲೆ ಇಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಡಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ದೊರೆಯಲಿಲ್ಲ. ಹಜರತ್ ಮಕಾನ್ ಖಾದ್ರಿ ದರ್ಗಾ, ಖುಬಾರಿ ಮಸೀದಿಯಂತಹ ಕೆಲವು ಕಟ್ಟಡಗಳು ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾದುವಾದರೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ಯಾವ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯವೂ ಇಲ್ಲ.

ಮುಗಲ್‌ರ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಭದ್ರಪಡಿಸಿದುದಲ್ಲದೆ ಕೆಲವು ಮಸೀದಿಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಯಿತು. ಝರಣಿ ನರಸಿಂಹ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಬಳಿ ಇರುವ ಮಸೀದಿ ಅಂಥವುಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಔರಂಗ್‌ಜೇಬ್ ಇದನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಬೀದರ್‌ನಲ್ಲಿ ಮುಗಲ್ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ಹುಸಾಮುದ್ದೀನ್ ಖಾನನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಸೀದಿ ಮತ್ತು ಚಾಂದಿನೀ ಚಬೂತರಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಯಿತು. ಆದರೆ ಈ ಕಾಲದ ಕಟ್ಟಡಗಳು ಕಲೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಯಾವ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನೂ ಪಡೆದಿಲ್ಲ. (ಎಂ.ಎಚ್.)

ಬೀದರಿ ಕಲೆ: ಕರ್ನಾಟಕದ ಕರಕುಶಲ ಕಲೆಗಳ ಪೈಕಿ ಒಂದು. ಬೀದರ್ ಹಾಗೂ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಇದರ ಇತಿಹಾಸ ಬಹಮನೀ ಅರಸರ ಕಾಲದಿಂದ ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಚ್‌ರಸ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ವಿಶೇಷ ಸಂಯುಕ್ತದ ಬಳಕೆಯೊಂದಿಗೆ ಈ ಶಾಹಾದಲಿ ಬಹಮನೀ ಇರಾನ್ ದೇಶದಿಂದ ಕೆಲ ಕಲಾಕಾರರನ್ನು ಬೀದರಿನಲ್ಲಿಯ ರಂಗೀನ್ ಮಹಲ್ ಮೊದಲಾದವನ್ನು ಕಟ್ಟುವಲ್ಲಿ ಕುಸುರಿ ಮತ್ತು ಕಲಾತ್ಮಕ ಕೆಲಸಮಾಡಲು ಕರೆತಂದ. ಹೀಗೆ ಬಂದ ಜನ ಬೀದರಿನಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ವಿಶೇಷ ಜಾತಿಯ ಮಣ್ಣು, ತಾಮ್ರ, ಸತುವು ಮತ್ತು ತವರ ಧಾತುಗಳ ಮಿಶ್ರಣದಿಂದ ಪಚ್‌ರಸ್ ಸಂಯುಕ್ತವನ್ನು ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ಸಿದ್ಧ ಮಾಡಿದರು. ಇದನ್ನು ಬಳಸಿ ಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನು, ಆಲಂಕಾರಿಕ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು, ಹುಕ್ಕಾ, ಗುಲ್ದಾನ್ (ಹೂಬುಟ್ಟಿ) ನೀರಿನ ಹೂಜಿ, ಪಾನದಾನ್ (ಎಲೆ ಅಡಿಕೆಯ ಡಬ್ಬಾಗಳು), ತಟ್ಟೆ, ಬೂದಿಕರಂಡಕ ಮುಂತಾದವನ್ನು ತಯಾರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಚಿತ್ರಗಳಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಚಿತ್ರ ಬಿಡಿಸುವ ಕುಸುರಿ ಕೆಲಸವನ್ನು ಬೆಳ್ಳಿಯ ವರ್ಖ ಮತ್ತು ಬೆಳ್ಳಿಯ ತಂತಿಗಳಿಂದ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ಕೆಲಸ ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

1. ಪಚ್‌ರಸ್ ಸಂಯುಕ್ತದ ಪಾತ್ರೆಯ ಮೈಮೇಲೆ ಬೆಳ್ಳಿಯ ವರ್ಖನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸುವುದು. 2.ಬೆಳ್ಳಿಯ ವರ್ಖನ್ನು ಪಚ್‌ರಸ್ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ದ್ರವವಾಗಿರುವಾಗ ಬೆರೆಸುವುದು. 3. ಬೆಳ್ಳಿಯ ವರ್ಖಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಬೆಳ್ಳಿಯ

ತಂತಿಯನ್ನು ಬಳಸುವುದು. 4. ಪಚ್‍ರಸ್ ದ್ರವವಾಗಿರುವ ಪಾತ್ರೆಯ ಹೊರ ಮೈಯನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣ ಬೆಳ್ಳಿಯ ವರ್ಖದಿಂದ ಅಂಟಿಸಿ ಅನಂತರ ಅದರಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ಸಣ್ಣ ಉಳಿಯಿಂದ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಕೊರೆಯುವುದು. ಈ ಪದ್ಧತಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ವಿಧಾನಗಳನ್ನು ಬಳಸಿದರೆ ದ್ವಿವಿಧಕ್ಕೆ ದುಕುರಾ, ತ್ರಿವಿಧಕ್ಕೆ ಸೆಕಾರಾ ಮತ್ತು ಚತುರ್ವಿಧಕ್ಕೆ ಚೌಕಾರ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಪಚ್‍ರಸ್ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧ; ಅದನ್ನು ಕೇವಲ ತಾಮ್ರ ಮತ್ತು ಸತುವು ಮಿಶ್ರಣದಿಂದಲೇ ತಯಾರಿಸಬಹುದು, ಇಲ್ಲವೇ ಎಲ್ಲ ಬಗೆಯ ಲೋಹಗಳ ಮಿಶ್ರಣದಿಂದಲೂ ಮಾಡಬಹುದು.

*

ಕನ್ನಡಿಗೆ ಬೀದರಿ ಕಲೆಯ ಚೌಕಟ್ಟು

ಬೀದಿನಾಟಕ: ರಂಗಭೂಮಿ ಚಳವಳಿಯ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡ ಹೊಸಬಗೆಯ ಒಂದು ನಾಟಕ ಪ್ರಕಾರ. ಇದು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ರಂಗಭೂಮಿಗಿಂತ ಅನೇಕ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನವಾದುದು. ಇದಕ್ಕೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಪರಿಕರಗಳ ಆವಶ್ಯಕತೆಯಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲೆಂದರಲ್ಲಿ ರಸ್ತೆಯಬದಿ, ನಾಲ್ಕುದಾರಿ ಸೇರುವ ಚೌಕದಲ್ಲಿ, ಸಂತೆನೆರೆಯುವಲ್ಲಿ, ಜನಜಂಗುಳಿ ಇರುವಲ್ಲಿ ಆಡುವಂಥದ್ದು. ರಂಗಮಂದಿರದ ಭವ್ಯೋಪೇತ ಕೃತಕ ಪರಿಸರವನ್ನು ಕಿತ್ತೊಗೆದು ಜನರ ನಡುವೆ ಬೀದಿಗಿಳಿದುದರಿಂದ ಇದು ಬೀದಿ ನಾಟಕವೆನಿಸಿತು. ಜನರಲ್ಲಿ ಜಾಗೃತಿ ಉಂಟುಮಾಡುವುದು; ಅವರು ವಿಚಾರಪರರಾಗುವಂತೆ ಪ್ರೇರೇಪಿಸುವುದು; ಜಾತಿ, ಮೂಢನಂಬಿಕೆ, ದೇವರು, ಸಂಪ್ರದಾಯ ಇತ್ಯಾದಿ ಜೀವವಿರೋಧಿ ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿ ಶುದ್ಧ ಮಾನವೀಯವಾಗಿ ಯೋಚಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು; ಶೋಷಣೆ, ಅನ್ಯಾಯ, ಅತ್ಯಾಚಾರಗಳ ವಿರುದ್ಧ ಬಂಡಾಯ ಹೂಡುವಂತೆ ಪ್ರೇರೇಪಿಸುವುದು ಮುಂತಾದವು ಬೀದಿನಾಟಕಗಳ ಮೂಲೋದ್ದೇಶವೆನ್ನಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ಕಲೆಗಿಂತ ವೈಚಾರಿಕತೆ, ಸಾಂಕೇತಿಕತೆಗಿಂತ ವಾಸ್ತವಿಕತೆ ಮುಖ್ಯ. ಇದೊಂದು ಬಗೆಯ ‘ಬದ್ಧ’ ಸಾಹಿತ್ಯ. ಜನ ಸಾಮಾನ್ಯರ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳು, ಅವರ ನೋವುಯಾತನೆಗಳೆ ಇಲ್ಲಿಯ ನಾಟಕಗಳ ವಸ್ತು. ವರ್ತಮಾನದಲ್ಲಿ ಘಟಿಸಿದ, ಘಟಿಸುತ್ತಿರುವ ಪ್ರಕರಣಗಳೂ ಇಲ್ಲಿ ನಾಟಕವಾಗಬಹುದು. ಕಲ್ಪನೆಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಕೊಂಚವೂ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ; ಅದರ ಬೇರುಗಳಿರುವುದು, ಜೀವಂತಿಕೆಯಿರುವುದು ಹಸಿಹಸಿ ವಾಸ್ತವದಲ್ಲಿ. ಈ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಡು, ಸಂಗೀತ, ನೃತ್ಯಾಭಿನಯಗಳಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶ ಮನರಂಜನೆಗಿಂತ ಆ ಮೂಲಕ ವಿಚಾರವನ್ನು ತಲಪಿಸುವುದೇ ಆಗಿದೆ.

ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಲೇಖಕರು ಲೇಖಕಿಯರು ಈ ಪ್ರಕಾರದಲ್ಲಿ ಗಟ್ಟಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅನೇಕ ಕಲಾತಂಡಗಳು ಕ್ರಾಂತಿಕಾರಕ ಸಂದೇಶಗಳನ್ನು ಜನಸಾಮಾನ್ಯನ ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಒಯ್ದಿವೆ. ವಿಜಯಾ, ಎ.ಎಸ್. ಮೂರ್ತಿ ಮೊದಲಾದವರು ಅನೇಕ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಿದ್ದಲಿಂಗಯ್ಯ ಹೊಸದಾಗಿ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ರಚಿಸುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಕನ್ನಡ ಲೇಖಕರ ಹೆಸರಾಂತ ಕಥೆಗಳನ್ನು ನಾಟಕರೂಪಕ್ಕೆ ಅಳವಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಬಂದರೋ ಬಂದರು, ಕೇಳ್ರಪ್ಪೋ ಕೇಳ್ರೀ, ಮುಖವಿಲ್ಲದವರು, ಎಲ್ಲಿದ್ದೇವೆ ನಾವು ಎಲ್ಲಿದ್ದೇವೆ, ಉಳ್ಳವರ ನೆರಳು, ಬೆಲ್ಚಿ, ಹಂಚಿಕಾ ಪ್ರಕರಣ, ಧನ್ವಂತರಿಯ ಚಿಕಿತ್ಸೆ, ಮಾನಿಷಾದ ಮೊದಲಾದ ನಾಟಕಗಳು ಬಹುಜನರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸಿವೆ. ವಿಜಯಾ ಅವರ ಬಂದರೋ ಬಂದರು ಎಂಬ ನಾಟಕ ನೂರಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಕಂಡಿರುವುದಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ನಾಟಕವೆಂದು ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ ಪಡೆದಿದೆ (1980). ಇದೇ ನಾಟಕ ತಮಿಳು, ಸಂಸ್ಕೃತ, ಹಿಂದೀ ಭಾಷೆಗಳಿಗೆ ಕೂಡ ಅನುವಾದವಾಗಿದ್ದು ಅಲ್ಲಿಯೂ ಅಪಾರ ಹೆಸರು ಮಾಡಿದೆ. ಚಿತ್ರಾ ಗೆಳೆಯರ ತಂಡ 1970ರಿಂದಲೂ ಬೀದಿ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಆಡುತ್ತ ಬಂದಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ದಲಿತಸಂಘರ್ಷ ಸಮಿತಿ, ಸಮುದಾಯ ಮುಂತಾದ ಹವ್ಯಾಸಿ ತಂಡಗಳು ಈ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಗಮನಾರ್ಹವಾದ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿವೆ.

ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಂಡಿರುವ ರಂಗಾಯಣ ಬೀದಿನಾಟಕಗಳನ್ನೂ ಆಡಲು ಅಗ್ಯತವಾದ ತರಬೇತಿ ನೀಡುತ್ತಿದೆ. ವೃತ್ತಿಪರರು ಮತ್ತು ಹವ್ಯಾಸಿ ಕಲಾವಿದರು ಇದರಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವುದುಂಟು. ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಕಾಲಕಾಲಕ್ಕೆ ಉದ್ಭವಿಸುವ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನು ಕೈಗೆತ್ತಿಕೊಂಡು ಈ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಿ ಅಭಿನಯಿಸುವುದುಂಟು. ವರದಕ್ಷಿಣೆ ಪದ್ಧತಿ, ನಿರುದ್ಯೋಗ, ಏಡ್ಸ್ ಖಾಯಿಲೆ, ಪರಿಸರ ಸಂರಕ್ಷಣೆ, ಸಾಮಾಜಿಕ ದೌರ್ಜನ್ಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸಹ ಈ ನಾಟಕಗಳು ಬೆಳಕು ಬೀರುತ್ತವೆ.

*

ಬೀರೂರು: ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಡೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣ; ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ಕಡೂರಿನ ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ 7 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 22,601. ಬೆಂಗಳೂರು–ಪುಣೆ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಈ ಊರಿನ ಮೂಲಕ ಹಾದುಹೋಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ರೈಲುನಿಲ್ದಾಣ ರೈಲುಮಾರ್ಗಗಳ ಕೂಡುಸ್ಥಳ (ಜಂಕ್ಷನ್). ತರೀಕೆರೆ, ಶಿವಮೊಗ್ಗಗಳಿಗೆ

ಹೋಗುವ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಇಲ್ಲಿ ಕವಲೊಡೆ ಯುತ್ತದೆ. ಬೆಂಗಳೂರು–ಹೊನ್ನಾವರ ರಸ್ತೆ ಈ ಊರಿನ ಮೂಲಕ ಹಾದುಹೋಗುತ್ತದೆ.

ಕಡೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪ್ರಮುಖ ವಾಣಿಜ್ಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿರುವ ಈ ಊರು ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಪಡೆಯುವವರೆಗೂ ಅಡಕೆ ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿತ್ತು. ಈಗಲೂ ತೆಂಗಿನಕಾಯಿ, ಅಡಕೆ, ದಿನಸಿ ಸಾಮಾನುಗಳ ವ್ಯಾಪಾರ ಗಣನೀಯವಾದ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ತಯಾರಾದ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಉಪಕರಣಗಳು, ಬಳೆ, ಸುಣ್ಣ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕಡೆಗೆ ರವಾನಿಸುವುದುಂಟು. ಕಂಬಳಿ ತಯಾರಿಸುವ ಮಗ್ಗಗಳೂ ಇಲ್ಲಿವೆ.

ಊರಿನಲ್ಲಿರುವ ಕನ್ನಿಕಾಪರಮೇಶ್ವರಿ, ರಾಮದೇವರು, ಆಂಜನೇಯ, ವೀರಭದ್ರ, ಜೈನ–ಈ ದೇವಾಲಯಗಳು ಇತ್ತೀಚಿನವು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಫೆಬ್ರವರಿ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ವೀರಭದ್ರ ಸ್ವಾಮಿ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿ ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ನಡೆಯುವ ಈ ದೇವರ ಜಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಕೊಂಡ ಹಾಯುವ ಪದ್ಧತಿ ಇದೆ. ಸುಗ್ಗಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಅಂತರಕಟ್ಟಪ್ಪನ ಜಾತ್ರೆ ರೈತರಿಗೆ ಮುಖ್ಯವಾದುದು. ದಸರ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಮೈಲಾರಿಲಿಂಗನ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಐತಿಹಾಸಿಕವಾಗಿ ಬೀರೂರು ಬಹು ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕದಂಬ ವಿಷ್ಣುವರ್ಮನ ಕಾಲದ (5ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಒಂದು ತಾಮ್ರಶಾಸನ ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟ ಪ್ರದೇಶವೆಂಬ ಉಲ್ಲೇಖವಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಹೊಯ್ಸಳ ಎರಡನೆಯ ವಿನಯಾದಿತ್ಯನ ಒಂದು ಶಾಸನದಿಂದ ಈ ಊರು ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ಪಟ್ಟಣವಾಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರ ದಂಡನಾಯಕ ಪೋಚಿಮಯ್ಯ ಇಲ್ಲಿ ಪೋಚೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದುದರ ಬಗ್ಗೆ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ. ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದು ಸ್ಥಳೀಯ ಆಡಳಿತದ ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಳವೂ ಆಗಿತ್ತು. ಹೆದ್ದಾರಿಯ ಮಧ್ಯೆ ಇರುವ ಊರಾಗಿ ಇದು ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ವ್ಯಾಪಾರ ಮತ್ತು ಸಾರಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಪಡೆದಿತ್ತು. **(ಎಸ್.ಎನ್.ಜಿ.;ಡಿ.ಎಸ್.ಜೆ.)**

ಬೀಳಗಿ: ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬಾಗಲಕೋಟೆ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಬಾದಾಮಿ, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಮುಧೋಳ, ವಾಯವ್ಯದಲ್ಲಿ ಜಮಖಂಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯೂ ಸುತ್ತುವರೆದಿವೆ. ಜಮಖಂಡಿ ಉಪವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕಸಬೆ, ಅನಗವಾಡಿ ಹೋಬಳಿಗಳಿದ್ದು 66 ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 782 ಚ.ಕಿಮೀ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಭಾಗ ಹಿಂದೆ ಉಪತಾಲ್ಲೂಕಾಗಿ ಜಮಖಂಡಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತ್ತು. ಪ್ರತ್ಯೇಕ ತಾಲ್ಲೂಕಾದುದು 1959ರಲ್ಲಿ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,26,542.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಕರಿ ಎರೆಮಣ್ಣಿನ ಮಟ್ಟಸ ಪ್ರದೇಶ. ಆದರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮದ ಎಲ್ಲೆಯಿಂದ ಸುಮಾರು ಬೀಳಗಿ ಪಟ್ಟಣದವರೆಗೆ ಕಣಶಿಲೆಯ ಬೆಟ್ಟ ಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣದ ಎಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಹ ಘಟಪ್ರಭಾನದಿಯ ದಂಡೆಗುಂಟ ಚಿಕ್ಕ ಬೆಟ್ಟಗಳ ಸಾಲಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರ ಗಡಿರೇಖೆಯಾಗಿ ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿ ಪಶ್ಚಿಮದಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಘಟಪ್ರಭಾ ನದಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮ–ಪೂರ್ವವಾಗಿ ಹರಿದು ಮತ್ತೆ ನೈಋತ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ತಿರುಗಿ ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 784 ಮಿಮೀ. ಜೋಳ, ಹತ್ತಿ, ನೆಲಗಡಲೆ, ಗೋದಿ ಇಲ್ಲಿನ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆಗಳು. ಸಜ್ಜೆ, ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳು ಮತ್ತು ಕಬ್ಬನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಘಟಪ್ರಭಾ ಎಡದಂಡೆ ಯೋಜನೆಯಿಂದ ಹೆಚ್ಚು ಭೂಮಿ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿ ಎಕ್ಕುವ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿವೆ. ಬಿಜಾಪುರ–ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ಹೆದ್ದಾರಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ–ದಕ್ಷಿಣವಾಗಿ ಹಾದುಹೋಗಿದೆ. ಮುಧೋಳ–ಬೀಳಗಿ–ಸಂಗವ, ಮುಧೋಳ–ಕುಂದರಗಿ–ಅನಗವಾಡಿ ಹಾದಿಗಳು ಇತರ ಮುಖ್ಯ ರಸ್ತೆಗಳು.

ಗಲಗಲಿ, ಕುಂದರಗಿ, ವಜ್ರಮಟ್ಟಿ, ಮಂಟೂರು, ತೆಗ್ಗಿ, ರೊಳ್ಳಿ, ಅನಗವಾಡಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದೊಡ್ಡ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾಯವ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿಯ ಬಲದಂಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ಗಲಗಲಿ ಹಿಂದೆ ಗಾಲವ ಕ್ಷೇತ್ರವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ಗಾಲವ ಮತ್ತು ಇತರ ಋಷಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವೆನ್ನಲಾದ ಏಳು ಗುಹೆಗಳೂ ಒಂದು ಎಲ್ಲಮ್ಮ ದೇವಾಲಯವೂ ಇವೆ. ಘಟಪ್ರಭಾ ನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ಕುಂದರಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಕಂಬಳಿಗಳು ಹೆಸರುವಾಸಿಯಾದವು. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹನುಮಂತ ದೇವಾಲಯುವಿದೆ. ಅನಗವಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಿಲಾಯುಗದ ಅವಶೇಷಗಳು ಕಂಡುಬಂದಿವೆ.

ಬೀಳಗಿ ಪಟ್ಟಣ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಬಾಗಲಕೋಟೆಯ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ 29 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 15,454. ಈ ಊರಿನ ಮುಖ್ಯ ಆಕರ್ಷಣೆಗಳೆಂದರೆ 300–400 ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದಿನ ಕೊಳಗಳು ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳು. ಊರಿನ ಉತ್ತರಬಾಗಿಲಿ ನಿಂದ 200 ಗಜಗಳ ದೂರದಲ್ಲಿ ಆರೆತ್ತಿನ ಬಾವಿ ಇದೆ. ಈ ಬಾವಿಯ ಒಳಗಡೆ ಮಹಾದೇವ ಮಂದಿರವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಕನ್ನಡ, ಮರಾಠಿ, ಪಾರಸೀ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಾಸನಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಇದು 1708ರಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾದದ್ದೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಗ್ರಾಮದ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯುವಿದೆ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಒಂದೇ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕಡೆದಿರುವ 30' ಎತ್ತರದ ದೀಪಸ್ತಂಭವಿದೆ. ಇದನ್ನು 1589ರಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದೆಂದು ಇಲ್ಲಿನ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. **(ಜಿ.ಬಿ.ಎನ್.)**

ಬುಕ್ಕ I: ವಿಜಯನಗರದ ಸಂಗಮವಂಶದ ಅರಸು (1356–77). ಒಂದನೆಯ ಹರಿಹರನ ತಮ್ಮ. ಹರಿಹರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯುವರಾಜ ಹಾಗೂ ರಾಜ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿದ್ದ ಈತ ಅವನ ಅನಂತರ 1356ರಲ್ಲಿ ಸಿಂಹಾಸನವೇರಿದ.

ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಮತ್ತು ಶೌರ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಣ್ಣನಿಗೆ ಸರಿಸಮನಾಗಿದ್ದ ಈತ ಸಿಂಹಾಸನವೇರಿದ ತರುಣದಲ್ಲಿಯೇ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಐಕಮತ್ಯ ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ಮತ್ತು ತನ್ನ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಬಲಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಶ್ರಮಿಸಿದ. ಉದಯಗಿರಿಯ ಪ್ರಾಂತಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ತನ್ನ ತಮ್ಮ ಕಂಪಣ ಕಾಲವಾದ ಮೇಲೆ ಅವನ ಮಕ್ಕಳಿಬ್ಬರು ಆ ಪ್ರಾಂತವನ್ನು ವಿಭಜಿಸಿಕೊಂಡು ಆಳಲಾರಂಭಿಸಿದರು. ಅಲ್ಲಿನ ಆಡಳಿತ ಸಮರ್ಪಕವಾಗಿ ನಡೆದಿದ್ದರೂ ಮುಂದೆ ರಾಜ್ಯದ ವಿಭಜನೆಗೆ ಇದು ಕಾರಣವಾಗಬಹುದೆಂದು ಅರಿತು ತನ್ನ ಕುಮಾರನನ್ನು ಅಲ್ಲಿಗೆ ನೇಮಿಸಿದ. ಹಿಂದೆ ಹರಿಹರನ ಸಹಾಯದಿಂದ ತನ್ನ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ತಮಿಳುನಾಡಿನ ರಾಜನಾರಾಯಣ ಶಂಭುವರಾಯ ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದಾಗ ಅವನು ಮತ್ತು ಅವನ ಮಗನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ವಿಜಯನಗರ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ದಕ್ಷಿಣ ಪೆನ್ನಾರ್ ಮತ್ತು ಕೊಲ್ಲಡು

ನದಿಗಳವರೆಗೆ ವಿಸ್ತರಿಸಿದ (1362). ಆಗ ಇವನ ಮಗ ಕಂಪಣ ತಮಿಳು ನಾಡಿನ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಆಳಲಾರಂಭಿಸಿದ. ಮಧುರೆಯ ಸುಲ್ತಾನನ ಮೇಲೆ ಮಾಡಿದ ಯುದ್ಧ ಇವನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದುದಾಗಿದೆ. ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಕಂಪಣನ ನಾಯಕತ್ವದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರ ಸೇನೆ ಸಮಯವರಂ ಎಂಬ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಭೀಕರ ಕಾಳಗವನ್ನು ನಡೆಸಿತು. ಮಧುರೆಯ ಸುಲ್ತಾನ ಸೋತು ಮರಣವನ್ನಪ್ಪಿದ (ಸು. 1371). ಈ ವಿಜಯದಿಂದಾಗಿ ರಾಮೇಶ್ವರದವರೆಗಿನ ಮಧುರೆಯ ರಾಜ್ಯ ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ ಸೇರಿತು. ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಬಹಮನೀ ಸುಲ್ತಾನ ಒಂದನೆಯ ಮಹಮದನು ರಾಯಚೂರು ಮತ್ತು ಮುದ್ಗಲ್ ಕೋಟೆಗಳು ಮತ್ತು ಸುತ್ತಲಿನ ಪ್ರಾಂತಗಳಿಂದ ಹಿಂದೆ ಸರಿಯಬೇಕೆಂದು ಬುಕ್ಕನನ್ನು ಆಗ್ರಹಪಡಿಸಿ ಕದನಕ್ಕಿಳಿದ. ಈ ಕದನದ ಪರಿಣಾಮದ ಬಗ್ಗೆ ಭಿನ್ನ ರೀತಿಯ ಹೇಳಿಕೆಗಳಿವೆ. ಬಹುಶಃ ಮಹಮ್ಮದ್ ರಾಯಚೂರು ದೋಅಬ್ ಪ್ರದೇಶದ ಮೇಲಿನ ವಿಜಯನಗರದ ಒಡೆತನವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಈ ಕದನ 1365ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಅಂತ್ಯವಾಯಿತು. ಅನಂತರ ಬುಕ್ಕನು ರೆಡ್ಡಿ ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿಹೋಗಿ ಕೊಂಡವೀಡು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ.

ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರ ಪಟ್ಟಣ ಸರ್ವತೋಮುಖವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ಕೋಟೆಕೊತ್ತಲಗಳನ್ನು ಭದ್ರಪಡಿಸಿದ್ದಲ್ಲದೆ ಹಲವು ಕಟ್ಟಡಗಳನ್ನೂ ಕಟ್ಟಲಾಯಿತು. ವ್ಯಾಪಾರ ಮತ್ತು ಜನಸಂಖ್ಯೆ ವರ್ಧಿಸಿತು. ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯ ದಕ್ಷಿಣದ ಇಡೀ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತ ಇವನ ಆಡಳಿತಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟಿದ್ದಲ್ಲದೆ, ದೇಶದಲ್ಲಿ ಶಾಂತಿ ನೆಲಸಿತು. ಆಂತರಿಕ ಹಾಗೂ ಹೊರದೇಶಗಳೊಡನೆ ವ್ಯಾಪಾರ ಹೆಚ್ಚಿತು. ದೇಶ ಸಮೃದ್ಧವಾಯಿತು. ಪಾಶುಪತಗುರು ಕಾಶೀವಿಲಾಸ ಕ್ರಿಯಾಶಕ್ತಿಯು ರಾಜ ಗುರುವಾಗಿದ್ದರೂ ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ವೈದಿಕ ಧರ್ಮದ ಪುನರುಜ್ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ವಹಿಸಿದ ಬುಕ್ಕ ವೇದಮಾರ್ಗಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಕ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಧರಿಸಿದ. ಮಾಧವ, ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯ ಮತ್ತು ಅವರ ಸಹೋದರ ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ವೇದಗಳಿಗೆ ಟೀಕೆಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲು ವಿದ್ವಾಂಸರನ್ನು ತನ್ನ ಆಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಆಹ್ವಾನಿಸಿದ. ಎಲ್ಲ ಧರ್ಮಗಳಿಗೂ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದ. ಈತ ತೆಲುಗು ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೂ ಆಶ್ರಯದಾತನಾಗಿದ್ದ. ಇವನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆ ಯುಗದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕವಿ ನಾಚನ ಸೋಮ ಇದ್ದ. ಈತನ ಸೊಸೆ ಗಂಗಾದೇವಿ **(ನೋಡಿ)** ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕವಯಿತ್ರಿ.

ಈತನಿಗೆ ಹೊನ್ನಾಯಿ ಎಂಬ ಪಟ್ಟದರಾಣಿಯೂ ಸುಮಾರು 11 ಜನ ಮಕ್ಕಳೂ ಇದ್ದರು. ಅವರಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಈತ 1377ರಲ್ಲಿ ಮೃತನಾದ. **(ಎಚ್.ವಿ.ಎಸ್.)**

ಬುಕ್ಕ II: ವಿಜಯನಗರದ ಸಂಗಮವಂಶದ ರಾಜ (ಸು. 1404–06). ಇಮ್ಮಡಿ ಹರಿಹರನ ಜೇಷ್ಠಪುತ್ರ. ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಜಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿದ್ದ ಇವನು 1380ರಿಂದಲೇ ಸಾರ್ವಜನಿಕವಾಗಿ ಚಕ್ರಾಧಿಪತ್ಯದ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದ. 1390ರಲ್ಲಿ ವಾರಂಗಲ್ಲು ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ಎರಡು ಸಲ ಅಭಿಯೋಗ ಕೈಕೊಂಡು ಎರಡು ಸಲವೂ ಪರಾಜಿತನಾದ.

ತಂದೆಯ ಮರಣಾನಂತರ ಬುಕ್ಕ ತನ್ನ ಇಬ್ಬರು ತಮ್ಮಂದಿರಾದ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ II ಮತ್ತು ದೇವರಾಯ I– ಇವರೊಡನೆ ಸಿಂಹಾಸನಕ್ಕೆ ಕಾದಾಡಬೇಕಾಯಿತು. ಈ ಕಾದಾಟದಲ್ಲಿ ಬುಕ್ಕನಿಗೆ ತಾತ್ಕಾಲಿಕವಾಗಿ ವಿಜಯ ಲಭಿಸಿತು. ಸಿಂಹಾಸನಕ್ಕೆ ಬಂದು ಕೇವಲ 2–3 ವರ್ಷಗಳು ರಾಜ್ಯವಾಳಿದ ಅನಂತರ ವಿರೂಪಾಕ್ಷನಿಂದ ಸೋಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. ಆದರೆ ಧೃತಿಗೆಡದೆ ಬುಕ್ಕ ತನ್ನ ತಮ್ಮನನ್ನು ಪುನಃ ಸೋಲಿಸಿ ರಾಜನಾದರೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ರಾಜನಾಗಿ ಆಳುವ ಅದೃಷ್ಟ ಇವನದಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಇವನ ತಮ್ಮ ಒಂದನೆಯ ದೇವರಾಯ ಬುಕ್ಕನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಪಟ್ಟವೇರಿದ.

ದೇವರಾಯನ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕವಾದ ಮೇಲೆ ಸಹ ಹತ್ತು ವರ್ಷಗಳಿಗೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಸು. 1417ರವರೆಗೆ ಬುಕ್ಕ ಜೀವಿಸಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬುಕ್ಕನಿಗೆ ಚಕ್ರಾಧಿಪತ್ಯದ ಬಿರುದುಗಳಿರುವುದರಿಂದ ದೇವರಾಯ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದಮೇಲೂ ಪ್ರಾಯಶಃ ಹಾಸನ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಬುಕ್ಕ ಆಳುತ್ತಿದ್ದಿರಬಹುದು ಎಂದು ಊಹೆ. ಇವನು ವಿಜಯನಗರದ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯಾಗಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ದಾನಶಾಸನಗಳೆರಡು ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಕೊಪ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ದೊರಕಿವೆ. **(ಎಚ್.ವಿ.ಎಸ್.)**

ಬುಕ್‌ನ್ಯಾನ್ ಹ್ಯಾಮಿಲ್ಟನ್, ಫ್ರ್ಯಾನ್ಸಿಸ್: 1762–1829. ಭಾರತದಲ್ಲಿದ್ದ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ವೈದ್ಯ. 1762ರ ಫೆಬ್ರುವರಿ 15ರಂದು ಎಡಿನ್‌ಬರೊದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ. 1783ರಲ್ಲಿ ಎಮ್.ಡಿ. ಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆದ. 1794ರಲ್ಲಿ ಈಸ್ಟ್ ಇಂಡಿಯಾ ಕಂಪನಿಯಲ್ಲಿ ಸೇವೆಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ, ಕೋರ್ಟ್ ಆಫ್ ಆವಾ ನಿಯೋಗದ ಸದಸ್ಯನಾಗಿ, ಕಂಪನಿಯ ವಶಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದ ಪ್ರದೇಶಗಳ ವಸ್ತು–ಸ್ಥಿತಿ ಪರಿಶೀಲಕನಾಗಿ, ಕಲ್ಕತ್ತಾದ ಸಸ್ಯ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ತೋಟದ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಕನಾಗಿ, ಲಾರ್ಡ್ ವೆಲ್ಲೆಸ್ಲಿಯ ಸರ್ಜನ್ ಆಗಿ ಹೀಗೆ ಹಲವು ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದ.

ಈತ 1800–01ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು, ಕೆನರಾ (ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಪ್ರದೇಶ) ಮತ್ತು ಮಲಬಾರ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚಾರ ಮಾಡಿ ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಸಸ್ಯ ಪ್ರಾಣಿ ಜನ ಸಂಪತ್ತು, ಸಾಮಾಜಿಕ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಸ್ಥಿತಿ, ಆಗಿನ ಆಗುಹೋಗುಗಳು ಮೊದಲಾದ ಹಲವು ವಿಷಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿಗಳನ್ನು ಕಲೆಹಾಕಿದ. ಇವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ಇವನ ಉದ್ಗ್ರಂಥ ರಿಪೋರ್ಟ್ ಆಫ್ ಎ ಜರ್ನಿ ಥ್ರೂ ಮೈಸೂರ್, ಕೆನರಾ ಅಂಡ್ ಮಲಬಾರ್ ಎಂಬುದು ಸಮಕಾಲೀನ ಕರ್ನಾಟಕದ ರಾಜಕೀಯ, ಸಾಮಾಜಿಕ, ಆರ್ಥಿಕ ಇತಿಹಾಸದ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಅತ್ಯಂತ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. **(ಎಚ್.ವಿ.ಎಸ್.)**

ಬುದ್ಧಯ್ಯ ಪುರಾಣಿಕ: 1858–1959. ಲೇಖಕರು ಮತ್ತು ಸಮಾಜ ಸೇವಕರು. ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ಶಿವಮೂರ್ತಿ ಬುದ್ಧಯ್ಯಸ್ವಾಮಿ ಮಗಿಪ್ರಭುದೇವರ ಪುರಾಣಿಕ. ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ತೇರದಾಳದಲ್ಲಿ 1878 ಜೂನ್ 13ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಮಗಿಪ್ರಭುದೇವರು. ತಾಯಿ ಲಿಂಗಮ್ಮ. ಇವರ ಮಾತೃಭಾಷೆ ಕನ್ನಡವಾಗಿದ್ದರೂ ಆಗ್ಗೆ ತೇರದಾಳ ಸಾಂಗಲಿ ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದುದರಿಂದ ಮರಾಠಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇವರ ವ್ಯಾಸಂಗ ನಡೆಯಿತು. ತೇರದಾಳ, ಮುಧೋಳ, ಜಮಖಂಡಿ, ಸೊಲ್ಲಾಪುರ ಹಾಗೂ ಪುಣೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗಮಾಡಿದ ಇವರು, ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿದ್ದರು. ಅನಂತರ ಹುನಗುಂದ, ಸೊನ್ನ, ಗಲಗಲಿ, ಕೊಲ್ಲಾಪುರ ಮೊದಲಾದ ದೇಸಾಯಿದಲ್ಲಿ ಕಾರಬಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದರು.

ಬುದ್ಧಯ್ಯ ಪುರಾಣಿಕರ ಸಮಾಜ ಸೇವೆ ಗಣ್ಯವಾದುದು. ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಲಾಯಲ್ ಲೀಗದ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ, ರೆಡ್‌ಕ್ರಾಸ್ ಫಂಡನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದರು. ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ವೀರಶೈವ ಬೋರ್ಡಿಂಗ್ (1907) ಮತ್ತು ಬಾಗಲಕೋಟೆಯ ವಾರದ ಬೋರ್ಡಿಂಗ್ (1911) ಇವುಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆಯಲ್ಲೂ ಶ್ರಮಿಸಿದರು.

1927ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಧಾರವಾಡಕ್ಕೆ ಬಂದು ನೆಲೆಸಿ ಅಲ್ಲಿಯ ಲಿಂಗಾಯತ ವಿದ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಸಂಸ್ಥೆ, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿದ್ಯಾವರ್ಧಕ ಸಂಘ ಮುಂತಾದ

ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ದುಡಿದರು. ವಿದ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಸಂಸ್ಥೆ ಹಾಗೂ ಕಿತ್ತೂರು ಚೆನ್ನಮ್ಮ ರಾಣಿ ಇತಿಹಾಸ ಸಂಶೋಧನ ಮಂಡಲದ ಆಜೀವ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು.

ಕನ್ನಡ, ಮರಾಠಿ, ಸಂಸ್ಕೃತ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಗಳಿಸಿದ್ದ ಇವರು ಕನ್ನಡ ಹಾಗೂ ಮರಾಠಿ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲೂ ಕೃತಿ ರಚನೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಲಿಂಗನಿರೀಕ್ಷಣೆ, ಪಾದೋದಕ, ಸ್ತ್ರೀ ಶಿಕ್ಷಣ–ಮುಂತಾದ ಇವರ ಲೇಖನಗಳು ವೀರಶೈವ ಸಂಜೀವಿನಿ ಎಂಬ ಮರಾಠಿ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿ ಜನಪ್ರಿಯವಾದವು. ಸುಖ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಎಂಬ ಇವರ ಮರಾಠಿ ಪುಸ್ತಕ 1913ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಅಲ್ಲಮಪ್ರಭುವನ್ನು ಕುರಿತ ಇವರ ಗ್ರಂಥ ಪ್ರಕಟವಾದದ್ದು 1936ರಲ್ಲಿ. ಅನಂತರ ಹರೀಶ್ವರ ಕೃತ ಪ್ರಭುದೇವರ ಪುರಾಣವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ಶಬ್ದಕೋಶ, ಟೀಕೆ ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಇವರ ಕೆಲವು ಪ್ರೌಢಲೇಖನಗಳನ್ನು ಪುರಾಣಿಕರ ವಿಚಾರ ವಾಹಿನಿ ಎಂಬ ಸಂಕಲನರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ (1953).

ಇವರು 1959 ಮೇ 4ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. (ಪಿ.ಎಚ್.ಎಂ.)

ಬುರ್ಲಿ ಬಿಂದು ಮಾಧವ: 1899–1981 ಹೆಸರಾಂತ ಪ್ರಕಾಶಕರು. ಮಿಂಚಿನ ಬಳ್ಳಿ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆಯ ರೂವಾರಿ, ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟಗಾರರು. ಇವರದು ಆಚಾರ್ಯ ಪರಂಪರೆಯ ಮನೆತನ. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟದಲ್ಲಿ ಸೆರೆಮನೆಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗ (1932) ಹಿಂದಿಯ ಸಸ್ತಾ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮಾಲೆಯ ಪುಸ್ತಕಯೋಜನೆ ಗಮನಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು. ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ಕನ್ನಡದಲ್ಲೂ ಇಂಥ ಪುಸ್ತಕ ಪ್ರಕಟಣೆ ಮಾಡುವ ಅಭಿಲಾಷೆ ಇವರಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಯಿತು. ಸೆರೆಮನೆಯಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಹೊಂದಿದ ಬಳಿಕ ಬೆಟಗೇರಿ ಕೃಷ್ಣಶರ್ಮ, ಶಂಬಾಜೋಶಿ, ರಂಗನಾಥ ದಿವಾಕರ, ಹರ್ಡೀಕರ, ಶ್ರೀರಂಗರ ಸಲಹೆಯಂತೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ವಿಚಾರ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಪುಸ್ತಕ ಮಾಲೆ ಆರಂಭಿಸಲು ಯೋಜಿಸಿದರು. ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಮಿಂಚಿನ ಬಳ್ಳಿ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆ ಆರಂಭಿಸಿದರು (1937 ಆಗಸ್ಟ್ 15). ಮನೋಹರ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆ ಕಥೆ ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರೆ ಮಿಂಚಿನ ಬಳ್ಳಿ ವಿಚಾರಸಾಹಿತ್ಯ ಮಾಲೆಯಾಗಿ ಜನಪ್ರಿಯವಾಯಿತು. ಇವರು ಮೂರು ದಶಕಗಳ ಕಾಲ ಈ ಪ್ರಕಾಶನ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ನಡೆಸಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ವಿಚಾರ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಭದ್ರ ನೆಲೆಯನ್ನು ಒದಗಿಸಿದರು. ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ 114ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಈ ಸಂಸ್ಥೆ ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ. ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪ್ರಜ್ಞೆ, ಉದಾತ್ತ ಧ್ಯೇಯಾದರ್ಶ, ವೈಚಾರಿಕತೆಯ ಸಂಕೇತವಾದ ಈ ಪ್ರಕಾಶನ ಸಂಸ್ಥೆ ಬುರ್ಲಿಯವರ ಸಾಹಸ, ದುಡಿಮೆಯ ಫಲವಾಗಿತ್ತು. 'ಕನ್ನಡದ ಕಾಲು ಶತಮಾನ' ಈ ಪ್ರಕಾಶನ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಒಂದು ಉಪಯುಕ್ತ ಆಕರ ಗ್ರಂಥ. ಈಗ ಬುರ್ಲಿ ಬಿಂದು ಮಾಧವ ಅವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಟ್ರಸ್ಟ್ ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದ್ದು ಮಿಂಚಿನ ಬಳ್ಳಿ ಪುಸ್ತಕ ಮಾಲೆಯನ್ನೂ ಮುಂದುವರಿಸಿಕೊಂಡು ಬರಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇವರು 1981ರಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. (ಜಿ.ಎಂ.ಎಚ್.)

ಬೂತುಗ II: ಗಂಗವಂಶದ ಅರಸ (936–61). ಎಱೆಗಂಗನ (886–920) ಮೂವರು ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಕಿರಿಯವ. ಹಿರಿಯವನಾದ ನರಸಿಂಹ ತಂದೆಯ ಅನಂತರ ಸಿಂಹಾಸನಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಆತ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಆಳಲಿಲ್ಲ. ನರಸಿಂಹನ ಅನಂತರ ಅವನ ತಮ್ಮ ರಾಚಮಲ್ಲ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನೇರಿದ. ರಾಚಮಲ್ಲ ಆಡಳಿತವನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡ ಅನಂತರ ಅವನು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ಮತ್ತು ನೊಳಂಬರೊಡನೆ ಯುದ್ಧಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾಯಿತು. ಈ ಸಂದಿಗ್ಧ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಬೂತುಗ ತನ್ನ ಅಣ್ಣನನ್ನು ಸಿಂಹಾಸನದಿಂದಿಳಿಸುವ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರತನಾದ. ಬೂತುಗನಿಗೆ ಪ್ರಬಲರಾದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಬೆಂಬಲ ದೊರಕಿತು. ಇವನು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಮುಮ್ಮಡಿ ಅಮೋಘವರ್ಷನ ಮಗಳು ರೇವಕನಿಮ್ಮಡಿಯನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಿದ್ದದು ಇದಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣ. ಇವನ ಭಾವ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ 3ನೆಯ ಕೃಷ್ಣ ಇವನಿಗೆ ಎಲ್ಲ ರೀತಿಯ ನೆರವು ನೀಡಿದ. ಕೊನೆಗೆ ರಾಚಮಲ್ಲನನ್ನು ಕೊಂದು ಸಮಗ್ರ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ.

ಬೂತುಗನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗಂಗ ಮತ್ತು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಸಂಬಂಧ ಮಧುರವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ 3ನೆಯ ಕೃಷ್ಣನ ಅನೇಕ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಬೂತುಗ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಸಹಕರಿಸಿದ. 3ನೆಯ ಕೃಷ್ಣ ಉತ್ತರ ಭಾರತದ ದಂಡಯಾತ್ರೆಗೆ ಹೋಗಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಲಲ್ಲೆಯನೆಂಬುವನು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ವಿರುದ್ಧ ದಂಗೆಯೆದ್ದ. ಈ ವಿಷಮ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣ ದಂಡೆಯಾತ್ರೆಯಿಂದ ಹಿಂದಿರುಗುವ ವೇಳೆಗೆ ಬೂತುಗನೇ ಲಲ್ಲೆಯನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದ. ಅನಂತರ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರಿಗೂ ಚೋಳರಿಗೂ ಯುದ್ಧ ಸಂಘಟಿಸಿತು. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಮತ್ತು ಗಂಗ ಸೈನ್ಯಗಳು ಚೋಳರಾಜ್ಯವನ್ನು ಮುತ್ತಿದವು. 949ರಲ್ಲಿ ತಕ್ಕೋಲಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಡೆದ ತೀವ್ರ ಕದನದಲ್ಲಿ ಬೂತುಗ ಚೋಳ ಯುವರಾಜನಾದ ರಾಜಾದಿತ್ಯನನ್ನು ಕೊಂದು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿದ. ಚೋಳರ ಮೇಲಿನ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಬೂತುಗನು ತೋರಿದ ಅಪಾರ ಸಾಹಸಕ್ಕಾಗಿ ಇವನಿಗೆ ಶೂದ್ರಕ, ಸಗರ ತ್ರಿಣೇತ್ರ ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯಿಂದ ಲಭಿಸಿದುವು. ಅಲ್ಲದೆ ವಿವಾಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಲಭಿಸಿದ್ದ ಪುರಿಗೆರೆ 300, ಬೆಳ್ವೊಲ 300, ಕಿಸುಕಾಡು 70 ಮತ್ತು ಬಾಗೆನಾಡು 70– ಈ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಬನವಾಸಿ 12000 ದ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರವನ್ನೂ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಕೃಷ್ಣ ಇವನಿಗೆ ವಹಿಸಿದ. ಚೋಳರೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿದ ಅನಂತರ ಹಿಂತಿರುಗುವಾಗ ಬೂತುಗ ಗಂಗ ರಾಜ್ಯದ ಶತ್ರುಗಳಾಗಿದ್ದ ಕೆಲವು ಸಾಮಂತ ಕುಲದವರನ್ನೂ ಸೋಲಿಸಿ ಅವರ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳನ್ನೂ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಗಂಗರ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ದ್ವಿಗುಣವಾಗಿ ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತಾರಗೊಂಡಿತು.

ಇಮ್ಮಡಿ ಬೂತುಗ ಯುದ್ಧಕುಶಲಿ. ಇವನು ಗಂಗನಾರಾಯಣ, ಗಂಗಗಾಂಗೇಯ, ನನ್ನಿಯಗಂಗ ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದ. ಇವನ ಮರಣಾನಂತರ ಇವನ ಹಿರಿಯ ಮಗ ಮರುಳ ಅಭಿಷಿಕ್ತನಾದ. (ಜಿ.ಆರ್.ಆರ್.)

ಬೂದಿಕೋಟೆ: ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಂಗಾರಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಬಂಗಾರಪೇಟೆಯಿಂದ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ 11 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಕಂಡೇಯ ನದಿಯ ಎರಡು ಕವಲುಗಳ ಸಂಗಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಗ್ರಾಮ. ಇದೇ ಹೆಸರಿನ ಹೋಬಳಿಯ ಕೇಂದ್ರ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 3,124.

ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಮಹತ್ತಾದ ಪೂರ್ಣಾಹುತಿಯ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಈ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಬೂದಿಕೋಟೆ (ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ವಿಭೂತಿಪುರ) ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿರಬಹುದೆಂದು ಹೇಳುವುದುಂಟು. ಇಲ್ಲಿ 8ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಬಾಣರ ಶಾಸನವೊಂದಿದೆ. 17ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಇದು ಶಿರಾದ ಸುಬೇದಾರನ ಕೆಳಗೆ ಫೌಜುದಾರನಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡಿದ್ದ ಫತೆ ಮಹಮ್ಮದನ ಜಹಗೀರಿಯಾಗಿತ್ತು. ಅವನ ಮಗ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಜನಿಸಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿಯೇ.

ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಶಿಥಿಲವಾದ ಒಂದು ಕೋಟೆಯ ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ. ಕೋಟೆಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ವೇಣುಗೋಪಾಲಸ್ವಾಮಿಯ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ವೆಂಕಟೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಊರಿನ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ಒಂದೂವರೆ ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕಪ್ಪುಶಿಲೆಯ ಶಿವಲಿಂಗ ಇದೆ. ಅದರ ಎದುರು ಮತ್ತೊಂದು ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ನಂದಿಯ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ.

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಶಿವದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವ ಚಿತ್ರಗಳು ಈ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡು ಸಣ್ಣ ದೇವರುಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ವೀರರ ಗುಡಿಗಳಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಾಕಾರದ ಸುತ್ತಲೂ ಎಡದಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ವೀಣೆ ಅಥವಾ ತಂಬೂರಿ ನುಡಿಸುವ ದಕ್ಷಿಣಾಮೂರ್ತಿ, ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಗಳು ಮತ್ತೊಂದು ಕಡೆ ದಕ್ಷಿಣಾಮೂರ್ತಿ, ವಿಷ್ಣು, ಮಹಿಷಾಸುರಮರ್ದಿನಿ, ಬ್ರಹ್ಮ, ಚಂಡಿಕೇಶ್ವರ, ಭೈರವ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯ ಈ ದೇವತೆಗಳ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಊರಿನ ಮಧ್ಯೆ ಕೋದಂಡರಾಮನ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಕೋದಂಡಪಾಣಿ ಶ್ರೀರಾಮನ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣಸೀತೆಯರ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಗಂಗಾಧರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಎಂಬ ಶಿವಾಲಯವೂ ಇದೆ.

ಮಾರ್ಕಂಡೇಯದ ಪೂರ್ವವಾಹಿನಿಯ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಸುಮಾರು $2^{1}/_{2}$' ಎತ್ತರದ ಕಪ್ಪುಶಿಲೆಯ ರಾಘವೇಂದ್ರ ಸ್ವಾಮಿಗಳ ಬೃಂದಾವನ ಇದೆ. ಊರಿಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸುವ ಪ್ರಾರಂಭದ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ಆಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣಿ ಇವೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸರ್ಕಾರಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ, ಹಿರಿಯ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆ, ಕಿರಿಯ ಉರ್ದು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆ, ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರ, ಅಂಚೆ ಮತ್ತು ತಂತಿ ಕಚೇರಿಗಳಿವೆ. ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ಮಂಗಳವಾರ ಸಂತೆ ಜರುಗುತ್ತದೆ. ಈ ಊರಿಗೆ ಸು.5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಕಂಡೇಯ ಎಂಬ ಕೆರೆಯಿದ್ದು ಸುತ್ತಣ ಜಮೀನಿಗೆ ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯ ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ. **(ಎ.ಬಿ.ಬಿ.)**

ಬೂದಿಗೆರೆ: ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದೇವನಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕಸಬೆಯಿಂದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 14 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಗ್ರಾಮ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 5,063. ಊರಿನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡದಾದ ಕೆರೆಯಿದೆ. ಊರಿನ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿರುವ ಭೂಮಿ ಸುದ್ದೆಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಪಿನಾಕಿನಿ ನದಿ ಈ ಊರಿನ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ.

ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ದೇಶನಾರಾಯಣಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯವೂ ಊರಿನ ಮಧ್ಯೆ ಚಂದ್ರಮೌಳೇಶ್ವರನ ದೇವಾಲಯವೂ ಇವೆ. ಕೋಟೆಯ ಮುಂದುಗಡೆ ಧರ್ಮರಾಯಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಊರಿಗೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಸುತ್ತಲೂ ಆಳವಾದ ಕಂದಕವಿರುವ ಒಂದು ಮಣ್ಣುಗುಡ್ಡವಿದ್ದು ಇದು ಹಿಂದೆ ಇಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯಿದ್ದುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ಯಾವ ಅವಶೇಷಗಳೂ ಇಲ್ಲ. ಊರಿನ ಸುತ್ತಲೂ ಬೂದಿಹೊಲಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಬೂದಿಗೆರೆ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿರಬಹುದೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ.

ಶ್ರೀರಾಮನವಮಿಯಂದು ಈ ಊರಿನ ದೇಶನಾರಾಯಣಸ್ವಾಮಿ ರಥೋತ್ಸವವೂ ಚೈತ್ರಮಾಸದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮರಾಯಸ್ವಾಮಿ ಕರಗವೂ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಗಂಗಾ ಮಠದವರು ನಡೆಸುತ್ತಿರುವ ಒಂದು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯಿದೆ. ಸಾಹಿತಿ ವಿ.ಸೀತಾರಾಮಯ್ಯನವರು ಈ ಊರಿನವರು. **(ಡಿ.ಇ.ಕೆ.ಆರ್.)**

ಬೃಹತ್ ಕರ್ನಾಟಕ: ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದ ಇತ್ತೀಚಿನವರೆಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರದೇಶ ಭಾರತದ ಇತರ ನಾಡುಗಳೊಡನೆ ಹಾಗೂ ಸಾಗರೋತ್ತರ ಪ್ರದೇಶಗಳೊಡನೆ ಹೊಂದಿದ್ದ ರಾಜಕೀಯ, ಆರ್ಥಿಕ, ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಸಂಬಂಧಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರಭಾವಗಳ ಸ್ಥೂಲ ಪರಿಚಯವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಡುವುದು ಈ ಲೇಖನದ ಉದ್ದೇಶ. ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ರಾಜಕೀಯ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಇತಿಹಾಸಕ್ಕೆ ನೇರವಾಗಿ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಈ ಸಂಪುಟದ ಇತರ ಲೇಖನಗಳಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಈ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿಲ್ಲ. *

ಕರ್ನಾಟಕದ ಹೊರಗೆ ಆಳಿದ ಕನ್ನಡ ರಾಜವಂಶಗಳು : ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡಿಗರು ಕರ್ನಾಟಕದ ಹೊರಗಡೆ ವಲಸೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ತಮ್ಮವೇ ಆದ ರಾಜ್ಯಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿದರು. ಕ್ರಿ.ಶ.5ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅಂತ್ಯದಿಂದ ಕಳಿಂಗ ದೇಶದಲ್ಲಿ (ಈಗಿನ ಒರಿಸ್ಸ) ಆಳಿದ ಗಂಗರು ಇಂಥವರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನರು. ತಲಕಾಡಿನ ಗಂಗರೊಡನೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಗುರುತಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಇವರು ಇಕ್ಷ್ವಾಕು ವಂಶಸ್ಥರು. ಕಳಿಂಗನಗರ (ಈಗಿನ ಮುಖಲಿಂಗಮ್) ಇವರ ರಾಜಧಾನಿ. ತ್ರಿಕಳಿಂಗಾಧಿಪತಿಯೆನಿಸಿದ ಮಹಾರಾಜ ಇಂದ್ರವರ್ಮ ಈ ಮನೆತನದ ಮೂಲ ಪುರುಷ. ತ್ರಿಕಳಿಂಗ ಎಂಬುದು ಮಹಾನದಿ ಮತ್ತು ಗೋದಾವರಿಗಳ ನಡುವಣ ಪ್ರದೇಶವೆಂದೂ ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮಹೇಂದ್ರಗಿರಿಯಲ್ಲಿನ ಗೋಕರ್ಣೇಶ್ವರ ಇವರ ಆರಾಧ್ಯದೈವ. ಸು. 496–98ರಲ್ಲಿ ಈ ಗಂಗರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಶಕೆಯೊಂದು ಆರಂಭವಾಯಿತು.

ಈ ಪೂರ್ವಗಂಗ (ಕಳಿಂಗ ಗಂಗ) ಮನೆತನದ ಶಾಖೆ ಶ್ವೇತಕದ ಗಂಗರದು. ಇವರ ಸಾಮಂತರು ಜಯಂತ್ಯಾಪುರದ ಕದಂಬರು. ಈ ಸಾಮಂತರಲ್ಲಿ ಐದು ತಲೆಮಾರುಗಳವರ ಹೆಸರುಗಳು ಇಂತಿದೆ; ನಿಯಾರ್ಣವ, ಭೀಮಖೇಡಿ, ಧರ್ಮಖೇಡಿ. ಈ ಧರ್ಮಖೇಡಿಯ ಇಬ್ಬರು ಮಕ್ಕಳೂ ಉದಯಾದಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಇಮ್ಮಡಿ ಭೀಮಖೇಡಿ. ಜಯಂತ್ಯಾಪುರ ಎಂಬುದು ಕರ್ನಾಟಕದ ಕದಂಬರ ರಾಜಧಾನಿಯಾದ ಬನವಾಸಿಯನ್ನು ನೆನಪಿಗೆ ತರುತ್ತದೆ.

ವೆಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಆಳಿದ ಪೂರ್ವ ಚಾಳುಕ್ಯ ವಂಶದ ಮೂಲಪುರುಷ ಇಮ್ಮಡಿ ಪುಲಕೇಶಿಯ ಕಿರಿಯ ಸೋದರನಾದ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಪಿಷ್ಟಪುರದ (ಗುಂಟೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪೀಠಾಪುರಂ) ಕೋಟೆಯನ್ನು ಗೆದ್ದು ಏಲೂರಿನ ಸಮೀಪದ ಕುನಾಲ (ಕೊಲ್ಲೇರು) ಸರೋವರದ ಸುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶವನ್ನೂ ಆಕ್ರಮಿಸಿದ. ಪುಲಕೇಶಿ ಆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ತಮ್ಮ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನನ್ನು ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿ ನೆಲೆಗೊಳಿಸಿದ. 624ರಲ್ಲಿ ವೆಂಗಿಯ ಚಾಳುಕ್ಯರು ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಸುಮಾರು ನಾಲ್ಕು ಶತಮಾನಗಳಷ್ಟು ದೀರ್ಘಕಾಲ ಆಳಿದ ಇವರು ಬಹಳ ಏರುಪೇರುಗಳನ್ನು ಕಂಡರು.

ಇಮ್ಮಡಿ ಪುಲಕೇಶಿ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ನಾಸಿಕದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಸೋದರ ಧರಾಶ್ರಯ ಜಯಸಿಂಹವರ್ಮನನ್ನು ನೆಲೆಗೊಳಿಸಿದ. ಈತನ ಮಗ ಜಯಾಶ್ರಯ ತ್ರಿಭುವನಾಶ್ರಯ ನಾಗವರ್ಧನ. ಈ ಮನೆತನದ ಇತರರು ಇನ್ನೂ ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದಿಲ್ಲ.

ಗುಜರಾತಿನ ನವಸಾರಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಇಮ್ಮಡಿ ಪುಲಕೇಶಿಯ ಮಗ ಧರಾಶ್ರಯ ಜಯಸಿಂಹವರ್ಮ, ಮೊದಲನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ಆಳಿದ. ಪಲ್ಲವ ಇಮ್ಮಡಿ ಮಹೇಂದ್ರವರ್ಮ ಚಳುಕ್ಯ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಮುತ್ತಿದಾಗ ಅರಸನ ನೆರವಿಗೆ ಧಾವಿಸಿದ. ವಲಭಿಯ ಮೈತ್ರಕ ಮನೆತನದ ವಜ್ಜಡನನ್ನು (ಇಮ್ಮಡಿ ಶೀಲಾದಿತ್ಯ) ಸೋಲಿಸಿದ. ಈತನ ಮಕ್ಕಳು ಸತ್ಯಾಶ್ರಯ ಶೀಲಾದಿತ್ಯ, ವಿನಯಾದಿತ್ಯ, ಯುದ್ಧಮಲ್ಲ, ಜಯಾಶ್ರಯ ಮಂಗಲರಸ ಮತ್ತು ಅವನಿ ಜನಾಶ್ರಯ ಪುಲಕೇಶಿ. ಈ ಅವನಿಜನಾಶ್ರಯನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅರಬರು ಗುಜರಾತಿನ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿ ದಕ್ಷಿಣದ ಕಡೆಗೂ ನುಗ್ಗಲು ಯತ್ನಿಸಿದಾಗ ಈತ ಅವರನ್ನು ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿದ. ಸಂಪ್ರೀತನಾದ ಇಮ್ಮಡಿ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಈತನಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣಾಪಥ ಸಾಧಾರಣ, ಅನಿವರ್ತಕ ನಿವರ್ತಯಿತ್ರ ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳನ್ನಿತ್ತು ಗೌರವಿಸಿದ.

ಖ್ಯಾತಿವೆತ್ತ ಇನ್ನೊಂದು ಚಾಳುಕ್ಯ ಮನೆತನ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ಕರೀಂನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವೇಮುಲವಾಡವನ್ನು ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿತ್ತು. ವಿನಯಾದಿತ್ಯ ಯುದ್ಧಮಲ್ಲ (I) ಇದರ ಮೂಲಪುರಷ. ಕನ್ನಡದ ಮಹಾಕವಿ ಪಂಪನಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಿತ್ತಾತ ಈ ಮನೆತನದ

ಇಮ್ಮಡಿ ಅರಿಕೇಸರಿ ಸುಮಾರು 750ರಿಂದ 970ರವರೆಗೆ ಆಳಿದ. ಈ ಮನೆತನದವರು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿನ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದರು **(ನೋಡಿ : ಅರಿಕೇಸರಿ II)**.

ಇಮ್ಮಡಿ ಪುಲಕೇಶಿ ಕಟ್ಟಿದ ಸೈನ್ಯ ಅನಂತರ ಕರ್ನಾಟ ಬಲವೆಂದು ಖ್ಯಾತಿ ಪಡೆಯಿತು. ಧೈರ್ಯ ಸ್ಥೈರ್ಯಗಳಿಗೆ ಹೆಸರಾಗಿದ್ದ ಈ ಸೇನೆ ಅರಸರಿಗೆ ಬೆಂಬಲವಾಗಿ ಅನೇಕ ದಂಡಯಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿತ್ತು. ಈ ಸೈನ್ಯದ ಹಲವಾರು ಸೈನಿಕರು ದೂರ ದೇಶಗಳಿಗೆ ದಂಡೆತ್ತಿದಾಗ ಅಲ್ಲಿಯೇ ನೆಲೆಸುವ ಸಂದರ್ಭಗಳು ಒದಗುತ್ತಿದ್ದವು. ಹಾಗೆ ನೆಲೆಸಿದ ಇವರು ಕ್ರಮೇಣ ಸ್ವಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಕೀರ್ತಿವಂತರಾದರು. ಬಂಗಾಲದ ಪಾಲವಂಶದ ಅರಸರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಅವರ ಅಧೀನದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿ ಸಾಮಂತರಾಗಿ ಮೆರೆದವರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕರೂ ಹೆಸರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ದೇವಪಾಲನಿಂದ (810–54) ಆರಂಭಿಸಿ ಮದನಪಾಲನ (1144–61) ಆಳ್ವಿಕೆಯವರೆಗಿನ ಮೂರು ಶತಮಾನಗಳ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕರ್ನಾಟರು ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಧರ್ಮಪಾಲನ ಪತ್ನಿ ರಣ್ಣಾದೇವಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಸಾಮಂತನಾದ ಪರಬಲನ ಮಗಳು. ಅದೇ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ತುಂಗನ ಮಗಳಾದ ಭಾಗ್ಯಾದೇವಿ ರಾಜ್ಯಪಾಲನ ಪತ್ನಿ (ಈ ತುಂಗ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಇಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣನ ತಂದೆಯಾದ ಜಗತ್ತುಂಗನೆಂಬುದೊಂದು ಊಹೆ). ಇಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣ ಪ್ರತೀಹಾರರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ ಅನಂತರ ರಾಜ್ಯಪಾಲನ ತಂದೆ ನಾರಾಯಣಪಾಲನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಅನಂತರ ರಕ್ತಸಂಬಂಧ ಬೆಳೆಸಿದನೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. 1055–70 ರವರೆಗೆ ಆಳಿದ ವಿಗ್ರಹಪಾಲ ಅಂಗದೇಶದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಮಥನ ದೇವನ ಸೋದರಿಯನ್ನು ಲಗ್ನವಾಗಿದ್ದ. ಈಕೆಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದಾತ ರಾಮಪಾಲ. ವಿಗ್ರಹಪಾಲನ ಅನಂತರ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ ಇಮ್ಮಡಿ ಮಹೀಪಾಲ ಕಳಚುರಿ ರಾಜಪುತ್ರಿಯಾದ ಯೌವನಶ್ರೀಯ ಮಗ. ಈತ ಮಲಸೋದರನಾದ ರಾಮಪಾಲನಿಗೆ ಕಿರುಕುಳ ಕೊಟ್ಟನಾದರೂ ಸ್ವತಃ ಆಂತರಿಕ ದಂಗೆಗೆ ತುತ್ತಾದ. ಅನಂತರ 1077ರಿಂದ ರಾಮಪಾಲ ಆಳತೊಡಗಿದ.

ರಾಮಪಾಲನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಿಹಾರದ ಮಿಥಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ವಂಶವೊಂದು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು. ರಾಮಪಾಲ ತನ್ನ ಸೋದರ ಮಾವನಾದ ಮಥನದೇವನ ನೆರವಿನಿಂದ ವರೇಂದ್ರಿಯನ್ನು ಕಸಿದುಕೊಂಡ. ಮಥನದೇವನ ಅಳಿಯ ಚಿಕ್ಕೋರವಂಶದ ದೇವರಕಿತ. ಇವನು ಬುದ್ಧಗಯಾದಲ್ಲಿದ್ದ ಸಾಮಂತನ ರಾಜ. ಈತನ ಮಗಳು ಕುಮಾರದೇವಿ ಗಾಹಡವಾಲ ಮನೆತನದ ಗೋವಿಂದ ಚಂದ್ರನ ಪತ್ನಿ, ಗಾಹಡವಾಲರು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಅಥವಾ ರಾಠೋಡರೆಂದು ಕೆಲವರು ಭಾವಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಉತ್ತರದ ಹಲವು ಅರಸರು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರೊಡನೆ ಸಂಬಂಧ ಬೆಳೆಸಿದ್ದರಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ, ಕರ್ನಾಟಕದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರೇ ಹಲವರು ಕರ್ನಾಟಕದ ಹೊರಗೂ ಆಳಿದರು. 8–9ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದ ಭಿಲ್ಸಾದ ಸುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಒಂದು ಮನೆತನ ಆಳುತ್ತಿತ್ತು. ಆದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಮೊದಲೇ 5–6ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಸಾತಾರಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಾನಪುರವನ್ನು (ಮಾನ್) ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಮಾನಾಂಕ ಈ ಮನೆತನದ ಮೊದಲ ಅರಸ. ಬೀರಾರ್ ಮತ್ತು ವತ್ಸಗುಲ್ಮದ ವಾಕಾಟಕರಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದ ವಿದರ್ಭ ಮತ್ತು ಆಶ್ಮಕ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡ. ಈತನ ಮಗ ದೇವರಾಜ. ಮೊಮ್ಮಕ್ಕಳು ಮಾನರಾಜ, ಅವಿಧೇಯ ಮತ್ತು ಭವಿಷ್ಯ ಮಾನರಾಜ (ಅಥವಾ ವಿಭುರಾಜ) ಮತ್ತು ಆತನ ಸೋದರರು ಆಳಿದ ಅನಂತರ ಕೊನೆಯ ಮಗ ಅಭಿಮನ್ಯು ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಸು. 6–7ನೆಯ ಶತಮಾನದ್ದಿರಬಹುದಾದ ಗೋಕಾಕ ತಾಮ್ರಶಾಸನದಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಒಬ್ಬ ದೆಜ್ಜಮಹಾರಾಜನ ಹೆಸರಿದೆ. 7–8ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಅಚಲಪುರವನ್ನು (ಈಗಿನ ಎಲಿಚಪುರ) ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಪಡೆದಿದ್ದ ಇನ್ನೊಂದು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಮನೆತನ ಬೇತುಲ್–ಅಮರಾವತಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಆಳಿತು. ದುಗ್ಗರಾಜ, ಗೋವಿಂದರಾಜ, ಸ್ವಾಮಿಕರಾಜ ನನ್ನರಾಜ ಯುದ್ಧಾಸುರ (ನನ್ನರಾಜ) ಇವರು ಈ ವಂಶದ ನಾಲ್ಕು ತಲೆಮಾರುಗಳ ಅರಸರು. ಈ ಅರಸರು ಬಾದಾಮಿಯ ಚಳುಕ್ಯರ ಸಂಬಂಧ ಬೆಳೆಸಿದ್ದರು. ಗೋವಿಂದರಾಜ II ಬಹುಶಃ ನನ್ನರಾಜ ಯುದ್ಧಾಸುರನ ಮೊಮ್ಮಗ, ಶಿವರಾಜನ ಮಗ, ಈತ ಚಳುಕ್ಯ ಇಮ್ಮಡಿ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಮಗಳಾದ ವಿನಯಾವತಿಯನ್ನು ಲಗ್ನವಾದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಕಂಚಿಯಬ್ಬೆ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರರಾಜ ಇವರ ಮಕ್ಕಳು. ಈ ಕಂಚಿಯಬ್ಬೆ ಗಂಗ ಶ್ರೀಪುರುಷನ ಮಗನಾದ ದುಗ್ಗಮಾರನನ್ನು ಲಗ್ನವಾಗಿದ್ದಳೆಂದು ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಮಾನ್ಯಖೇಟದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಧ್ರುವನ ಕೊನೆಯ ಮಗ ಇಂದ್ರ ಮಾಳವ ಮತ್ತು ಗುಜರಾತ್‌ಗಳ ಪ್ರಾಂತಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದು, ಅನಂತರ ಈತನ ವಂಶಸ್ಥರು ಒಂದು ಶತಮಾನ ಕಾಲ ಇಲ್ಲಿ ಆಳಿದರು. ತಂದೆಯ ದಿಗ್ವಿಜಯಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಂಬಲಿಗನಾಗಿದ್ದ ಇಂದ್ರನು ಗುರ್ಜರಪ್ರತೀಹಾರ ಕುಲದ ವತ್ಸರಾಜನ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿದ್ದ. ಸೋದರನಾದ ಮುಮ್ಮಡಿ ಗೋವಿಂದನು ನಾಗಭಟನ ಮೇಲೆ ನುಗ್ಗಿದಾಗ ಆತನಿಗೂ ನೆರವಾದ. ಕರ್ಕಸುವರ್ಣವರ್ಷ ಮತ್ತು ಗೋವಿಂದ ಇವನ ಮಕ್ಕಳು. ಕರ್ಕನೂ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಒಂದನೆಯ ಅಮೋಘವರ್ಷನಿಗೆ ಬೆಂಬಲಿಗನಾಗಿದ್ದ. ಕರ್ಕನ ಮಗ ಧ್ರುವ (i) ಧಾರಾವರ್ಷ. ವಲ್ಲಭನೆನಿಸಿದ ಒಬ್ಬಾತ ಈತನ ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೇರಿ ಬಂದಾಗ ನಡೆದ ಕದನದಲ್ಲಿ ಈತ ಮರಣವನ್ನಪ್ಪಿದ. ಈತನ ಮಗ ಅಕಾಲವರ್ಷ ಕೃಷ್ಣ ಎಂಬವನು ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕುತ್ತಿನಿಂದ ಪಾರು ಮಾಡಿದ. ಅನಂತರ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ ಎರಡನೆಯ ಧ್ರುವ ಸಹ ವಲ್ಲಭನೊಡನೆ ಕಾದಾಡಬೇಕಾಯಿತು. ಈ ವಲ್ಲಭನನ್ನು ಗುರುತಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿವೆ. ಇಮ್ಮಡಿ ಧ್ರುವನ ಅನಂತರ ಅವನ ತಮ್ಮನಾದ ದಂತಿವರ್ಮನ ಮಗ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಪ್ರತೀಹಾರ ಭೋಜನೊಡನೆ ಮಾನ್ಯಖೇಟದ ಇಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣ ಹೂಡಿದ ಕದನಗಳಲ್ಲಿ ಈತ ವಿಶಿಷ್ಟ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದ. ಗುಜರಾತಿನ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರಲ್ಲಿ ಈತ ಕೊನೆಯವ.

ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕನೋಜಿನಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಮನೆತನ ತಲೆ ಎತ್ತಿತು. ಚಂದ್ರ ಈ ಮನೆತನದ ಮೂಲ ಪುರುಷ. ವಿಗ್ರಹಪಾಲ, ಭುವನಪಾಲ ಇವರು ಅನಂತರ ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಆಳಿದರು. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅರಸನಾದ ಗೋಪಾಲನನ್ನು ಗಾಧಿಪುರದ ಅರಸನೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಈತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಘಜನೀಯ ಮಹ್ಮೂದ್ ದಂಡೆತ್ತಿ ಬಂದು ಕನೋಜನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡ. ಆಗ ಈ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ವೋದಾಮಯೂತವನ್ನು (ಈಗಿನ ಬದೌನ್) ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ಗೋಪಾಲನ ಅನಂತರ ಆತನ ಮೂವರು ಮಕ್ಕಳು ತ್ರಿಭುವನ, ಮದನಪಾಲ ಮತ್ತು ದೇವಪಾಲ ಆಳಿದರು. ಮದನಪಾಲ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ವಿಸ್ತರಿದ. ದೇವಪಾಲನ ಅನಂತರ ಆತನ ಮಗ ಭೀಮಪಾಲ ಮತ್ತು ಕಿರಿಯ ಸೋದರ ಲಖಣಪಾಲನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕುತ್ಬುದ್ದೀನ್ ಐಬಕ್ ಅವನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಇಲ್ತಮಿಷನನ್ನು ಕನೋಜಿನ ಪ್ರಾಂತಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ನೇಮಿಸಿದ. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಮಹಾಸಾಮಂತ ಭಾರಹದೇವನೆಂಬಾತ ಲಖಣಪಾಲನೆಂದು ಕೆಲವರು ಊಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವನೊಂದಿಗೆ ಈ ಮನೆತನ ಅಳಿಯಿತು.

ಒರಿಸ್ಸದ ಸಂಬಾಲ್ಪುರದಲ್ಲಿ ಚಾಳುಕ್ಯ ವಿಕ್ರಮ ಶಕೆ 56ರಲ್ಲಿ (1132–33) ಇದೇ ಮನೆತನದ ಒಂದು ಶಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದ ರಾಣಕ ಪರಚಕ್ರ ಶಲ್ಯನೆಂಬಾತ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಈಚೆಗೆ ತಿಳಿದಿದೆ. ಈತ ಧಂಸಕನ ಮಗ. ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರ ಮಹಾಮಾಂಡಲಿಕ ರಾಣಕ ಚಾಮರವಿಗ್ರಹನ ಮೊಮ್ಮಗ. ಲತ್ತಲೋರಾಪುರಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನೆಂದೂ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಲತ್ತಲೋರಾ ಎಂಬುದು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಮೂಲ ನೆಲೆಯಾದ ಲತ್ತಲೂರು.

ಚಾಳುಕ್ಯ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಪರವಾಗಿ ಉತ್ತರ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಬಾರಿ ಸೈನ್ಯಾಚರಣೆ ನಡೆಸಿದ. ಗೌಡ, ಕಾಮರೂಪ ದೇಶಗಳ ಅರಸರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದನೆಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದು ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷೆ ಎನಿಸಿದರೂ ಆತನ ಸೈನ್ಯ ಅಲ್ಲೆಲ್ಲ ಕೀರ್ತಿವೆತ್ತಿದ್ದಲ್ಲದೆ, ಹಲವಾರು ಸೈನಿಕರು ಮತ್ತು ಸೇನಾನಾಯಕರು ದೂರದ ಆ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿ, ಕಾಲಾನಂತರ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಆಳತೊಡಗಿದರೆಂಬುದು ನಿಜ. ಹೀಗೆ ನೆಲೆ ನಿಂತ ಕನ್ನಡಿಗರಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದ ಬಸ್ತರ್ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಆಳಿದ ಛಿಂದಕನಾಗರು ಭೋಗಾವತಿಪುರದವರಾಧೀಶ್ವರರೆಂದು ಕರೆದುಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸಾಮಂತರಾಗಿ ಆಳಿದ ಸಿಂದರು ಸಹ ಇದೇ ಬಿರುದನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೆಂಬುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ನೆನಪಿನಲ್ಲಿಡಬೇಕು. ಈ ಛಿಂದಕರು ಚೋಳ ಒಂದನೆಯ ರಾಜೇಂದ್ರ ಹೂಡಿದ ಉತ್ತರ ದಿಗ್ವಿಜಯದ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಅವನ ಸೈನ್ಯದೊಡನೆ ಬಂದು ಇಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದವರಾಗಿರಬಹುದೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಇನ್ನೂ ಖಚಿತ ಸಾಕ್ಷ್ಯಾಧಾರ ದೊರೆತಿಲ್ಲವಾದರೂ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಇವರ ಬಿರುದು, ಧಾರಾವರ್ಷ, ಕನ್ಹರ, ಸೋಮೇಶ್ವರ ಎಂಬ ಈ ವಂಶದ ಅರಸರ ಹೆಸರುಗಳು ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕದಿಂದ ಬಂದವರೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ನೀಡುತ್ತದೆ. ಚಕ್ರಕೂಟ ಕೋಟೆಯುನ್ನು ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸ ಗೆದ್ದುಕೊಂಡನೆಂಬುದು ತಿಳಿದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಛಿಂದಕರು ಚಾಳುಕ್ಯ ಸೈನ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಈ ಪ್ರಾಂತ ಸುಮಾರು 1045ರಲ್ಲಿ ಬಂದಿರಬೇಕು. 1060ರ ವೇಳೆಗೆ ಮಹಾರಾಜ ಧಾರಾವರ್ಷನೆನಿಸಿದ ಜಗದೇಕ ಭೂಷಣ ಬರಸೂರು (ಈಗಿನ ಬಸ್ರೂರು) ರಾಜಧಾನಿಯಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ. ಈತನ ಮಗ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಜ್ಞಾತಿಯೊಬ್ಬನಾದ ಮಧುರಾಂತಕನೊಡನೆ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಕಾದಬೇಕಾಯಿತು. ಮಧುರಾಂತಕ ಕದನದಲ್ಲಿ ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಟ್ಟ. ಅನಂತರ ಸೋಮೇಶ್ವರ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿ ದಕ್ಷಿಣ ಕೋಸಲ ಪ್ರಾಂತ್ಯವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದ. ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಗ ಕನ್ಹರ 1111ರಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದುದು ತಿಳಿದಿದೆ. ಅನಂತರ ಇತಿಹಾಸ ಸ್ಪಷ್ಟವಿಲ್ಲ. 1208ರಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ರಾಜಭೂಷಣ ಸೋಮೇಶ್ವರ (ii) ಕನ್ಹರ (ii) ಜಗದೇಕಭೂಷಣ ನರಸಿಂಹ (1218, 1224) ಮತ್ತು ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ (1334) ಈ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರು. ಇವರ ಶಾಸನಗಳು ಲಭಿಸಿವೆಯಾದರೂ ಇವರ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧ ಮುಂತಾದ ವಿವರಗಳು ತಿಳಿದಿಲ್ಲ.

ಗಂಜಾಮ್ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉಪ್ಪಾಡದಲ್ಲಿ ಸಮಧಿಗತಪಂಚಮಹಾಶಬ್ದನೆನಿಸಿದ್ದ ರಾಣಕ ರಾಮದೇವನ ಶಾಸನವೊಂದು ದೊರೆತಿದೆ. ಸುಮಾರು 11–12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಈ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಈತನನ್ನು ಅಗಿದೇವೀಲಬ್ಧವರ ಪ್ರಸಾದನೆಂದೂ ತೈಲಪವಂಶೀಯನೆಂದೂ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಈ ತೈಲಪ ಪಶ್ಚಿಮ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಇಮ್ಮಡಿ ತೈಲಪನೆಂದು ಹಲವರ ಊಹೆ. ಆದರೆ ಈತ 6ನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಮಗನಾಗಿರಬಹುದು. ಈತ ಕೊಳ್ಳಿಪಾಕೆ 7000 ಪ್ರಾಂತದ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದ. ರಾಮದೇವನ ಪೂರ್ವಜರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ತನ್ನ ಈ ತೈಲಪನ ವಂಶದವನಾಗಿದ್ದಿರಬಹುದು.

ಕರ್ನಾಟಕದ ಹೊರಗೆ ಕನ್ನಡಿಗರು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಅರಸುಮನೆತನಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಮುಖ್ಯವಾದವು ಬಂಗಾಲದ ಸೇನೆ ಹಾಗೂ ಮಿಥಿಲೆಯ ಕರ್ನಾಟಕ ವಂಶಗಳು. ಸೇನರನ್ನು ಕರ್ನಾಟ ಕ್ಷತ್ರಿಯರೆಂದೂ ಬ್ರಹ್ಮಕ್ಷತ್ರಿಯರೆಂದೂ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಈ ಮನೆತನದ ಮೂಲಪುರುಷನಾದ ವೀರಸೇನನನ್ನು ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯನೆಂದೂ ಸಾಮಂತಸೇನನನ್ನು (1050–75) ಬ್ರಹ್ಮಕ್ಷತ್ರಿಯ ಕುಲಾಭರಣನೆಂದೂ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮಕ್ಷತ್ರಿಯ ವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಹಲವರು ಪಶ್ಚಿಮ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದುದು ತಿಳಿದಿದೆ. ಇವರು ದೂರದ ಬಂಗಾಲಕ್ಕೆ ಹೋದುದು ಹೇಗೆ ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಬಹುಶಃ ಈ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಒಬ್ಬಾತ ಪಾಲ ಅರಸರಲ್ಲಿ ಉದ್ಯೋಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿ ಅನಂತರ ಉನ್ನತ ಪದವಿಗೆ ಏರಿರಬಹುದು. ಇವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬಾತ ರಾಢಾದಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದ. ಸಾಮಂತಸೇನ ಮತ್ತು ಆತನ ಮಗ ಹೇಮಂತಸೇನ ಇವರು ಪಾಲರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿದ್ದರು. ಸಾಮಂತಸೇನ ಕರ್ನಾಟಕದ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿದ ಒಬ್ಬಾತನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದನೆಂಬ ಹೇಳಿಕೆಯುನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಈತ ತನ್ನ ಮಾತೃಭೂಮಿಯ ಹಿತರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡಿದನೆನ್ನಬಹುದು. ಹೇಮಂತಸೇನನ ಅನಂತರ ಆಳಿದ ವಿಜಯಸೇನ (1095–1108) ಈ ಅರಸರಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ. ಇವನು ಪಾಲರನ್ನೂ ಪೂರ್ವಬಂಗಾಲದ ವರ್ಮರನ್ನೂ ಸೋಲಿಸಿ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿದ. ಈತನ ಮಗ ಬಲ್ಲಾಳಸೇನ (1159–79) ಬಿಹಾರದ ಸ್ವಲ್ಪ ಭಾಗಗಳನ್ನು ತನ್ನ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿದ. ಈತನ ಪತ್ನಿ ರಮಾದೇವಿ ಎಂಬುವಳು ಚಾಳುಕ್ಯ 6ನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಮಗಳಾಗಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆಯೆಷ್ಟೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಖಚಿತ ಆಧಾರಗಳಿಲ್ಲ. ಅನಂತರ ಆಳಿದ ಲಕ್ಷ್ಮಣಸೇನ ಇಖ್ತಿಯಾರುದ್ದಿನ್ ಮಹಮ್ಮದ್ ಭುಕ್ತಿಯಾರ್ ಖಿಲ್ಜಿಯಿಂದ ಸೋಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ರಾಜ್ಯದ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ. ಅನಂತರ ಆಳಿದ ಈತನ ವಂಶಸ್ಥರು ಅಳಿದುಳಿದ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಮಹಮ್ಮದೀಯರಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿ ಕಣ್ಮರೆಯಾದರು.

ಬಂಗಾಲದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಸೇನರಿಗೆ ವಿಶಿಷ್ಟ ಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಬಂಗಾಲದಲ್ಲಿ ಹಿಂದುಧರ್ಮವನ್ನು ಪುನರುಜ್ಜೀವನಗೊಳಿಸಿದ ಯಶಸ್ಸು ಇವರದು. ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಿತ್ತ ಇವರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಸ್ವತಃ ಉತ್ತಮ ಕವಿಗಳು, ಪಂಡಿತರು, ಬಲ್ಲಾಳಸೇನ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ದಾನಸಾಗರ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ. ಅಪೂರ್ಣವಾಗಿದ್ದ ಈತನ ಇನ್ನೊಂದು ಗ್ರಂಥ ಅದ್ಭುತ ಸಾಗರವನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಮಣಸೇನ ಬರೆದು ಮುಗಿಸಿದ. ಗೀತಗೋವಿಂದದ ಜಯದೇವ, ಪ್ರಧಾನಿಯಾಗಿದ್ದ ಹಲಾಯುಧ ಇವರು ಇವನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಶೋಭಿಸಿದರು. ಇವರು ಶಕ ಕಾಲಗಣನೆಯುನ್ನು ಬಂಗಾಲದಲ್ಲಿ ಜಾರಿಗೆ ತಂದರು.

ಗಂಡಕ್, ಕೋಸಿ ಮತ್ತು ಗಂಗಾ ನದಿಗಳಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿದ್ದ ತೀರಭುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ (ತಿರ್‌ಹುತ್) ಸು.1097ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ವಂಶದ ನಾನ್ಯದೇವ ಆಳಿದ. ಈತ ಕರ್ನಾಟಕ ಕುಲಭೂಷಣನೆಂದು ತನ್ನ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕರೆದುಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ನಾನ್ಯದೇವ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಕನ್ನಡದ ನನ್ನಿಯದೇವ, ನನ್ನಿಗದೇವ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದುದಾಗಿರಬೇಕೆಂಬುದೊಂದು ಊಹೆ. ಪಾಲರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿ ಹಲವರು ಕನ್ನಡಿಗರಿದ್ದರು. ಅವರಲ್ಲಿ ನಾನ್ಯದೇವನೊಬ್ಬನಾಗಿರಬಹುದು. ಕೈವರ್ತದ ದಂಗೆ ಪಾಲರ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕುಗ್ಗಿಸಿದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈತ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಆಳತೊಡಗಿದನೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ನಾನ್ಯದೇವ ಸಮರ್ಥವಾದ ಆಡಳಿತ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಜಾರಿಗೆ ತಂದ. ಸಿಮುರಾಮಪುರ (ಚಂಪಾರಣ್ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಿಮುರಾವ್‌ಗಢ) ಈತನ ರಾಜಧಾನಿ. 1147ರಲ್ಲಿ ಈತನ ಮಗ ಗಂಗದೇವ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಈತ ಸೋದರನಾದ ಮಲ್ಲದೇವನೊಡನೆ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಹಂಚಿಕೊಂಡ. ಮಲ್ಲದೇವ ನೇಪಾಲದಲ್ಲಿ ಆಳಿದ. ಅಲ್ಲಿನ ಮಲ್ಲ ಮನೆತನದ ಅರಸರು ನಾನ್ಯದೇವ ತಮ್ಮ ವಂಶದ ಮೂಲಪುರುಷನೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಗಂಗದೇವನು ಪಾಲರನ್ನೂ ಸೇನರನ್ನೂ ಸೋಲಿಸಿ

ರಾಜ್ಯವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿ ದರ್ಭಾಂಗಾವನ್ನು ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡ. ಅನಂತರ ಮಿಥಿಲೆಯಲ್ಲಿ ನರಸಿಂಗದೇವ ಮತ್ತು ರಾಮಸಿಂಗದೇವರು ಆಳಿದರು. ನರಸಿಂಗದೇವ ಬಹಳ ಶ್ರಮಪಟ್ಟು, ಸುತ್ತಲೂ ತುಂಬಿದ್ದ ಮಹಮ್ಮದೀಯರಿಂದ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕಾಪಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಯಿತು. ಹರಿಸಿಂಹ (1285–1313) ಈ ವಂಶದ ಕೊನೆಯ ಅರಸ. ಈತನಿಗೂ ಮೊದಲು ಶಕ್ತಿಸಿಂಹ ಮತ್ತು ಭೂಪಾಲ ಸಿಂಹ ಆಳಿದರೆಂದು ಕೆಲವರು ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. **(ಬಿ.ಆರ್.ಜಿ.)**

ಇತರ ಸಂಪರ್ಕಗಳು : ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕದ ಶಾಸನಗಳು ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಪರಿಕಿಸಿದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಜನ ಭಾರತದ ಇತರ ನಾಡುಗಳೊಡನೆ ಸಾಕಷ್ಟು ವ್ಯಾಪಾರ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಸಂಬಂಧಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರೆಂಬುದು ಖಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಅಯ್ಯಾವೊಳೆ ಐನೂರ್ವರು **(ನೋಡಿ)** ಎಂಬ ವಣಿಕ ಸಂಘದವರು ಭಾರತದ ಬೇರೆಬೇರೆ ದೇಶಗಳೊಡನೆ ವ್ಯಾಪಾರ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ. ಇದು ನಾಡಿನ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕಸಿಗೆ ಸಹಾಯಕವಾಗಿರಬೇಕು. ಕರ್ನಾಟಕದ ಅನೇಕ ರಾಜರುಗಳು ಬೇರೆ ನಾಡುಗಳ ರಾಜ ವಂಶಗಳೊಡನೆ ರಕ್ತಸಂಬಂಧವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿದ್ದುದರ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಬಿಲ್ಹಣನೇ ಮೊದಲಾದ ಬೇರೆ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಂದ ಬಂದ ಕವಿಗಳಿಗೂ ವಿದ್ವಾಂಸರಿಗೂ ಕರ್ನಾಟಕ ಆಶ್ರಯಸ್ಥಾನವಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಭಾರತದ ವಿವಿಧ ಪ್ರದೇಶದವರೊಡನೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕ ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಆರ್ಥಿಕ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಸಂಬಂಧ ಮತ್ತು ಪ್ರಭಾವಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಇನ್ನೂ ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆಯಬೇಕಾಗಿದೆ.

ಹೊರದೇಶಗಳೊಡನೆ ಸಂಪರ್ಕಗಳು : ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ಕಾಲದಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕದ ಭಾಗ ಅನೇಕ ಪ್ರದೇಶಗಳೊಡನೆ ಸಂಪರ್ಕ ಹೊಂದಿತ್ತು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿರುವ ಶಿಲಾಯುಗದ ಬೇಟೆಗಾರ ಜನಾಂಗಗಳ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳು ಯುರೋಪ್, ಆಫ್ರಿಕ, ಪಶ್ಚಿಮ ಏಷ್ಯ ಹಾಗೂ ಭಾರತದ ಕೆಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯೇ ಆಗಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ನವಶಿಲಾಯುಗ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಪಶ್ಚಿಮ ಏಷ್ಯ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಬಂದು ರೂಪಿತವಾಗಿದದ್ದೆಂದು ತಜ್ಞರ ಅಭಿಮತ. ಮುಂದಿನ ಕಬ್ಬಿಣದ ಯುಗದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾ ಸಮಾಧಿಗಳು ರಚನಾ ರೀತಿಗಳಲ್ಲಿ ಯುರೋಪ್, ಪಶ್ಚಿಮ ಏಷ್ಯ ಹಾಗೂ ಆಗ್ನೇಯ ಏಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿರುವ ಶಿಲಾಸಮಾಧಿಗಳನ್ನೇ ಹೋಲುತ್ತವೆ. ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜನವಲಸೆ ಹಾಗೂ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕೊಡುಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ ಸಾಕಷ್ಟು ನಡೆಯುತ್ತಿರಬೇಕೆಂದೂ ಕರ್ನಾಟಕ ಈ ಸಾಮಾನ್ಯ ಪ್ರಚಲಿತ ವ್ಯವಹಾರದಿಂದ ಹೊರಗಿರಲಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಈ ಅಂಶಗಳಿಂದ ಬಹುಶಃ ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಯಾವಯಾವ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಂಶಗಳು ಸ್ಥಳೀಯವಾದುವು, ಯಾವುವು ಹೊರನಾಡುಗಳಿಂದ ಬಂದು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಾದುವು ಎಂಬುದನ್ನು ತೀರ್ಮಾನಿಸಲು ಸ್ಪಷ್ಟ ಆಧಾರಗಳು ದೊರಕುವುದಿಲ್ಲ. ಇತ್ತೀಚಿನ ಸಂಶೋಧನೆಗಳಿಂದ ಬಹುಶಃ ಕ್ರಿ.ಪೂ. 15–14ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಈಜಿಪ್ಟ್ ದೇಶದೊಡನೆ ಸಂಪರ್ಕ ಹೊಂದಿದ್ದ ವಿಷಯ ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದಿವೆ. ಆ ಕಾಲದ ಈಜಿಪ್ಟಿನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಅಂದಿನ ದೊರೆಗಳು ಏಷ್ಯ ಖಂಡದ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳ ಮೇಲೆ ನೌಕಾ ದಾಳಿ ನಡೆಸಿದ್ದರೆನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಸೂಚನೆಗಳಿವೆ. ಆ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಹೆಸರಿಸಿರುವ ಒಂದು ದೇಶ ಪುನ್ಟ್. ಇದು ಕರ್ನಾಟಕದ ಪುನ್ನಾಟವಿರಬಹುದೆಂಬ ಊಹೆ ಇದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಈಜಿಪ್ಟ್ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿದ್ದ 'ತಲೆಯಾಸರೆಗಳು' ಎಂದು ಕರೆಯುವ ಒಂದು ರೀತಿಯ ವಸ್ತುಗಳು ಸುಮಾರು ಅದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ನವಶಿಲಾಯುಗದ ನೆಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ. ಬಹುಶಃ ಇದರ ಉಪಯೋಗ ಆ ದೇಶದೊಡನೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಹೊಂದಿದ್ದ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿರಬಹುದು. ಅಲ್ಲದೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ನವಶಿಲಾಯುಗದಲ್ಲಿ ರಾಗಿ ಮುಖ್ಯ ಆಹಾರಧಾನ್ಯವಾಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದಿದೆ. ರಾಗಿಯ ಉಪಯೋಗ ಕರ್ನಾಟಕ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಣ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಮತ್ತೆ ಕಂಡುಬರುವುದು ಆಫ್ರಿಕದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ. ಈಗ ಪಾಕಿಸ್ತಾನದಲ್ಲಿರುವ ಸಿಂಧು ಕಣಿವೆ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಹರಪ್ಪ, ಮೊಹೆಂಜೋದಾರೋ ನಗರಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿರುವ ಚಿನ್ನದ ವಿಶ್ಲೇಷಣೆಯಿಂದ ಅದು ಕರ್ನಾಟಕದ ಗಣಿಗಳಿಂದ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿರಬೇಕೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಸಹ ಇದೆ. ಹೀಗಿದ್ದರೆ ನವಶಿಲಾಯುಗದ ಕಾಲದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಹೊರನಾಡುಗಳೊಡನೆ ವ್ಯಾಪಾರ ಸಂಪರ್ಕ ಬೆಳೆಸಿತ್ತು ಎಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು.

*

ಕರ್ನಾಟಕವೂ ಸೇರಿದಂತೆ ದಕ್ಷಿಣಭಾರತದಲ್ಲಿ ಹರಡಿರುವ ದ್ರಾವಿಡ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯೇ ಹೊರನಾಡಿನಿಂದ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ಪ್ರಚಲಿತವಾದದ್ದೆಂದು ಬಹು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಊಹೆ. ಇದರ ಮೂಲ ನೆಲೆಯನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿಯುವ ಅನೇಕ ಪ್ರಯತ್ನಗಳು ಭಾಷಾಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರಿಂದ ನಡೆದಿವೆ. ದ್ರಾವಿಡ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ತಂದ ಜನ ಮೆಸಪೊಟೇಮಿಯ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಬಂದವರಾಗಿರಬೇಕೆಂಬುದು ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿರುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಮೆಸಪೊಟೇಮಿಯ ಪ್ರದೇಶದ ಅನೇಕ ಸ್ಥಳನಾಮಗಳಲ್ಲೂ ಪದಸಮೂಹದಲ್ಲೂ ದ್ರಾವಿಡ ಸಮೀಪದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸುವುದುಂಟು. ಬಲೂಚಿಸ್ತಾನ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯ ಭಾರತದ ಕೆಲವೆಡೆ ಇರುವ ದ್ರಾವಿಡ ಭಾಷಾ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದ ನುಡಿಗಳು ದ್ರಾವಿಡರ ಈ ವಲಸೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಸೂಚನೆ ನೀಡುತ್ತವೆ ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಉತ್ತರ ಸ್ಪೇನಿನಲ್ಲಿರುವ ಬಾಸ್ಕ್, ಹಂಗೇರಿ ಪ್ರದೇಶದ ಮಗ್ಯಾರ್ ಭಾಷೆಗಳಿಗೂ ದ್ರಾವಿಡ ಭಾಷೆಗಳಿಗೂ ಸಾಮ್ಯವಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಈಜಿಪ್ಟ್, ಫಿನೀಷಿಯ, ತುರೇನಿಯ, ಬ್ಯಾಬಿಲೋನಿಯ ಮೊದಲಾದ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ದ್ರಾವಿಡ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಕೆಲವು ಅಂಶಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಪೂಜೆ, ನಾಗಪೂಜೆ, ಭೂತಾರಾಧನೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಖ್ಯವಾದವೆಂದು ಗಿಲ್ಬರ್ಟ್ ಮೊದಲಾದವರು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಮುದ್ರದಾಚೆಯ ದೇಶಗಳಾದ ಮೆಸಪೊಟೇಮಿಯ, ಈಜಿಪ್ಟ್ ಮತ್ತು ಪ್ಯಾಲಸ್ತೀನ್‌ಗಳೊಡನೆ ದ್ರಾವಿಡ ನಾಗರಿಕತೆ ಹೊಂದಿದ್ದ ಸಂಪರ್ಕ ಅದರ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ನೆರವಾಯಿತು. ಈ ಸಮುದ್ರಯಾನ ಸಂಪರ್ಕ ಕಡೆಯ ಪಕ್ಷ ಕ್ರಿ.ಪೂ.1200ರಷ್ಟು ಹಿಂದಿನದು ಎಂಬುದು ಪಣಿಕ್ಕರ್ ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಪರ್ಷಿಯ ಕೊಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಕೆಂಪುಸಮುದ್ರ ಪ್ರದೇಶ ಮತ್ತು ಭಾರತದ ಪಶ್ಚಿಮ ತೀರಗಳ ನಡುವೆ ವಾಣಿಜ್ಯ ಸಂಬಂಧವಾದ ಸಮುದ್ರಯಾನ ಇತಿಹಾಸದ ಪ್ರಾರಂಭದಿಂದಲೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ಪಶ್ಚಿಮ ಏಷ್ಯಕ್ಕೆ ರಫ್ತು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಬಳಕೆಯ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಹೀಬ್ರೂ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಯೂ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತೀಯ ಪದಗಳನ್ನೇ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತ ಮತ್ತು ಜುಡಾಗಳ ನಡುವೆ ಡೇವಿಡ್ ಮತ್ತು ಸಾಲೋಮನ್ನರ ಕಾಲದಲ್ಲೇ ವಾಣಿಜ್ಯ ಸಂಬಂಧಗಳು ನಿಕಟವಾಗಿದ್ದವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಮುಘೀರದ ಚಂದ್ರನ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ನೆಬುಚೆದ್‌ನೆಸ್ಸಾರನ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ತೇಗದ ದಿಮ್ಮಿಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಇವು ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾರತವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಭಾರತೀಯರೇ ಈಜಿಪ್ಟ್ ಮೊದಲಾದ ಕಡೆಗಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ವಾಣಿಜ್ಯ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಪಣಿಕ್ಕರ್ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಕ್ರಿ.ಪೂ. ಸು.120ರಲ್ಲಿ ಘಟಿಸಿದ ಮತ್ತು ಸ್ಟ್ರಾಬೊ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿರುವ

ಯೂಡೊಕ್ಸಸ್‌ನಿಗೆ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಸಮುದ್ರಮಾರ್ಗ ತೋರಿಸಿದ ಭಾರತೀಯ ನಾವಿಕನೊಬ್ಬನ ಪ್ರಸಂಗವನ್ನು ಅವರು ನಿದರ್ಶನವಾಗಿ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಸಂಬಂಧಗಳಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರು, ಮಲ್ಪೆ, ಭಟ್ಕಳ, ಹೊನ್ನಾವರ ಮುಂತಾದ ಬಂದರುಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಕರ್ನಾಟಕದ ಕರಾವಳಿಯ ಪಾತ್ರವೂ ಇರಬಹುದು. ಆದರೂ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೊರನಾಡುಗಳೊಡನೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಹೊಂದಿದ್ದ ಸಂಪರ್ಕಗಳ ಬಗ್ಗೆ ದೊರೆಯುವ ಮಾಹಿತಿಗಳು ಅಸ್ಪಷ್ಟ.

ಇತಿಹಾಸಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಂತೆ ದೊರೆಯುವ ಮಾಹಿತಿಗಳು ಸ್ವಲ್ಪ ಉತ್ತಮ. ಇವನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇಶಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸಬಹುದು.

ಗ್ರೀಸ್ ಮತ್ತು ರೋಮ್: ಗ್ರೀಕ್ ಲ್ಯಾಟಿನ್ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಕ್ಕಿ ಮೊದಲಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪದಗಳು ಮೂಲತಃ ದ್ರಾವಿಡ ಭಾಷೆಯಿಂದ ಬಂದವು ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಈಜಿಪ್ಟಿನ ಆಕ್ಸಿರಿಂಕಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೊರೆತ, ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ. ಸು.2ನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಗ್ರೀಕ್ ನಾಟಕವೊಂದರಲ್ಲಿ ಬರುವ ಕೆಲವು ಮಾತುಗಳು ಕನ್ನಡದವೆಂದು ಹುಲ್ಟ್ಷ್ ಎಂಬ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಕನ್ನಡ ನಾಡು ಆ ದೇಶಗಳೊಂದಿಗೆ ವ್ಯಾಪಾರಸಂಬಂಧ ಹೊಂದಿತ್ತೆಂದು ಗೋವಿಂದ ಪೈ, ಶ್ರೀಕಂಠಶಾಸ್ತ್ರಿ ಮೊದಲಾದವರು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈಜಿಪ್ಟಿನ ಅಲೆಕ್ಸಾಂಡ್ರಿಯ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದ್ದ ಟಾಲೆಮಿ ಗ್ರೀಕ್‌ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಬರೆದ (ಸು.130) ಭೂಗೋಳಶಾಸ್ತ್ರ ಎಂಬ ತನ್ನ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಬನವಾಸಿ, ಮುದ್ಗಲ್, ನಿತ್ರೇ, ಪುನ್ನಾಟ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿದ್ದಾನೆ. 1ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಪೆರಿಪ್ಲಸ್ ಆಫ್ ದಿ ಎರಿತ್ರೇಯಿ ಯನ್ ಸೀ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾರತದ ಅನೇಕ ಬಂದರುಗಳಿಗೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿರಬೇಕೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಬಯಲಾಟ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳು, ಅಂದರೆ ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕದ ಮೂಡಲಪಾಯ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ದೊಡ್ಡಾಟಗಳು, ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಗ್ರೀಕ್ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಹೋಲುತ್ತವೆ ಎಂದು ಸುಂಕಾಪುರ ಮೊದಲಾದವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

74ರಲ್ಲಿ ಮುಂಯೊಸ್ ಹರ್ಮೊಸ್ ಬಂದರನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿದ ಭೂಗೋಳಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞ ಸ್ಟ್ರಾಬೊ ಭಾರತದ ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವ ಕರಾವಳಿ ಬಂದರುಗಳಿಗೆ ಸಂಚರಿಸುವ 125ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಹಡಗುಗಳಿಗಾಗಿ ಆ ಬಂದರನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನೂ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದೊಂದಿಗಿನ ಸಂಪರ್ಕ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಸುರಕ್ಷಿತಗೊಳಿಸಲು ಅಗಸ್ಟಸ್ ಚಕ್ರವರ್ತಿ (ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ. 25) ಈಡನ್ ಮತ್ತು ಕೆಂಪು ಸಮುದ್ರಗಳ ಮೇಲೆ ಹತೋಟಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರೋಮ್ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಭಾರತದೊಡನೆ ವಿಶೇಷ ವ್ಯಾಪಾರ ಸಂಪರ್ಕ ಹೊಂದಿತ್ತು. ಕ್ರಿ.ಶ. 70ರ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದ ಪ್ಲಿನಿಯ ನೈಸರ್ಗಿಕ ಭೂಗೋಳಶಾಸ್ತ್ರ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಬೆಳೆಗಳು, ಆಮದು, ರಫ್ತು ವಸ್ತುಗಳು, ಖನಿಜ ಸಂಪತ್ತು, ಹಣ್ಣು ಹಂಪಲು ಮತ್ತು ಮೃಗಪಕ್ಷಿಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ರೋಮ್ ದೇಶದ ಸ್ತ್ರೀಯರು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಿಂದ ಆಮದಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಅಲಂಕಾರ ವಸ್ತುಗಳಿಗಾಗಿ ಹೆಚ್ಚು ಚಿನ್ನವನ್ನು ವ್ಯಯಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದೂ ಈ ದೇಶದಿಂದ ಪ್ರಶಸ್ತ ರತ್ನಗಳು, ಶ್ರೀಗಂಧ, ಏಲಕ್ಕಿ, ಮೆಣಸು, ಪಾರದರ್ಶಕಗಳು; ವಜ್ರ, ರೇಷ್ಮೆ, ಅಲಂಕಾರವಸ್ತುಗಳು, ಕೋತಿ, ನವಿಲು ಮುಂತಾದವು ರಫ್ತಾಗುತ್ತಿದ್ದು ರೋಮ್‌ನಿಂದ ತಾಮ್ರ, ಸೀಸ, ಮದ್ಯ, ಮಣ್ಣಿನ ಪಾತ್ರೆಗಳು, ಗಾಜಿನ ಸಾಮಾನುಗಳು, ಖರ್ಜೂರ, ಚಿನ್ನ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಆಮದಾಗುತ್ತಿದ್ದುವೆಂದೂ ಆ ಗ್ರಂಥದಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ರೋಮ್ ದೇಶ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿ ವರ್ಷವೂ 550 ದಶ ಲಕ್ಷ ಸೆಸ್ಟರ್ಸ್‌ಗಳಷ್ಟು ಹಣವನ್ನು ಪಾವತಿ ಮಾಡುತ್ತಿತ್ತೆಂದೂ ಪ್ರತಿವರ್ಷವೂ ರೋಮಿಗೆ 100 ದಶಲಕ್ಷ ಸೆಸ್ಟರ್ಸ್‌ಗಳಷ್ಟು ಉಳಿತಾಯದ ನಷ್ಟ ಆಗುತ್ತಿತ್ತೆಂದೂ ಅವನು ಅಂದಾಜು ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಈ ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಪಾತ್ರವೂ ಇತ್ತೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಯಶವಂತಪುರ, ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿ, ಆಲೂರು, ಜಾಲಹಳ್ಳಿ ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಟೈಬೀರಿಯಸ್ ಕ್ಲಾಡಿಯಸ್, ಕ್ಯಾಲಿಗುಲ ಮೊದಲಾದ ರೋಮನ್ ರಾಜರ ನಾಣ್ಯಗಳು, ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿ, ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ ಮೊದಲಾದೆಡೆ ದೊರೆತಿರುವ ಮೆಡಿಟರೇನಿಯನ್ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಬಂದ ಮಣ್ಣಿನಪಾತ್ರೆ ಇತ್ಯಾದಿ ವಸ್ತುಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟ ಸೂಚನೆ ನೀಡುತ್ತವೆ. ಸು. 5ನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಗ್ರಂಥ ಒಂದರಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಭೇಟಿಯ ಕಥೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾರತದಿಂದ ಹೇಗೆ ಮೆಣಸನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಚೀನ: ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿಯ ಉತ್ಖನನದಲ್ಲಿ ಸು.7ನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಒಂದು ಹಿತ್ತಾಳೆ ನಾಣ್ಯ ದೊರೆತಿರುವುದು ಆ ಪ್ರದೇಶದೊಡನೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಹೊಂದಿದ್ದ ಬಾಂಧವ್ಯದ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುತ್ತದೆ. ಬೌದ್ಧಧರ್ಮ ಪ್ರಸಾರ ಮಾಡಲು ಕರ್ನಾಟಕವೂ ಸೇರಿದಂತೆ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಂದ ಬೌದ್ಧ ಭಿಕ್ಷುಗಳು ಚೀನಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದರು ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಚೀನಿ ಯಾತ್ರಿಕ ಯುವಾನ್ ಚಾಂಗ್ 641–42ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕವನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿ, ಪುಲಕೇಶಿಯ ಆಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿದ್ದ. ಇವನು ಪುಲಕೇಶಿಯ ಶೌರ್ಯ ಪರಾಕ್ರಮಗಳನ್ನೂ ಕನ್ನಡಿಗರ ಉದಾತ್ತಗುಣಗಳನ್ನೂ ಹೊಗಳಿದ್ದಾನೆ. 692ರಲ್ಲಿ ಚಳುಕ್ಯ ವಿನಯಾದಿತ್ಯ ಚೀನಕ್ಕೆ ರಾಯಭಾರಿ ನಿಯೋಗವನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದ್ದ. ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ರಾಜಧಾನಿಗಳಿಗೆ ಮಧ್ಯಯುಗದಲ್ಲಿ ಚೀನದ ದೊರೆಗಳು ಕಳುಹಿಸಿದ ವಿವಿಧ ರಾಯಭಾರಿ ನಿಯೋಗಗಳ ಬಗ್ಗೆ ದಾಖಲೆಗಳಿವೆ. ಸು. 6ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕಾಸ್‌ಮಾಸ್ ಪಶ್ಚಿಮ ಕರಾವಳಿಯ ಮಂಗಳೂರು, ಮಲ್ಪೆ ಮೊದಲಾದ ರೇವುಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿದ್ದಾನಲ್ಲದೆ ಚೀನ ಮೊದಲಾದ ದೇಶಗಳಿಂದ ರೇಷ್ಮೆ, ಲವಂಗ ಮುಂತಾದ ಸರಕುಗಳು ಈ ರೇವುಗಳಿಗೆ ಬಂದು ಅಲ್ಲಿಂದ ವಿದೇಶಗಳಿಗೆ ನಿರ್ಯಾತವಾಗುತ್ತಿದ್ದವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚೀನಿ ದಂಡನಾಯಕ ಚೆಂಗ್‌ಹೋನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿದ ಚೀನಿ ನೌಕಾತಂಡ ಕೊಚ್ಚಿ, ಕಲ್ಲಿಕೋಟೆ ಮೊದಲಾದ ರೇವುಗಳನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿತು. ಅದು ಸಿಂಹಳ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವ ಆಫ್ರಿಕದವರೆಗೂ ಪ್ರಯಾಣಮಾಡಿತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಗಳನ್ನು ಸಹಪ್ರಯಾಣಿಕನಾಗಿದ್ದ ಮಾಹುಅನ್ ಎಂಬುವನು ನೀಡಿದ್ದಾನೆ (1416). ಚೀನೀಯರು ಚಿನ್ನ, ತಾಮ್ರದ ವಸ್ತುಗಳು, ನೀಲಿ, ಬಿಳಿ ಪಿಂಗಾಣಿ, ಬಣ್ಣದ ಸ್ಯಾಟಿನ್ ಬಟ್ಟೆ, ತವರ, ಪನ್ನೀರು ಮೊದಲಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಮಾರುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಮಾಹುಅನ್ ಮತ್ತು ಪೈಗೀನ್ಸ್‌ರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಆಗ್ನೇಯ ಏಷ್ಯ : ಸುಮಾರು ಒಂದರಿಂದ ಮೂರನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಆಗ್ನೇಯ ಏಷ್ಯ ದ್ವೀಪಗಳು ಮತ್ತು ಇಂಡೊಚೀನದಲ್ಲಿ ಭಾರತೀಯರು ನೆಲೆಗೊಂಡು ರಾಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಭಾರತದ ಯಾವ ಭಾಗದಿಂದ ಮೊದಲಿಗೆ ಅಲ್ಲಿ ಹೋಗಿ ನೆಲಸಿದರೆಂಬುದಕ್ಕೆ ನಿಖರವಾದ ಆಧಾರಗಳಿಲ್ಲ. ಕೆಲವು ಇತಿಹಾಸಕಾರರು ಬಂಗಾಲ, ಒರಿಸ್ಸ ಮತ್ತು ಆಂಧ್ರಗಳಿಂದ ಮೊದಲು ಅಲ್ಲಿಗೆ ಹೋದರೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. 3ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಭಾರತದ ಪಶ್ಚಿಮ ಕರಾವಳಿಯ ರೇವುಗಳಿಂದ ಕಾಂಬೋಡಿಯ ದೇಶಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕಾಗಿ ವರ್ತಕರು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಕೆಲವು ಚೀನಿ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಆದರೆ ಕರ್ನಾಟಕದೊಡನೆ ಈ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಎಷ್ಟರಮಟ್ಟಿಗೆ ಸಂಬಂಧ ಪಡೆದಿದ್ದವು ಎಂದು ನಿಖರವಾಗಿ ಹೇಳುವುದು ಕಷ್ಟ. ಇದರ ಬಗ್ಗೆ ನಮಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಾಹಿತಿ ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಡಿ.ಸಿ. ಸರ್ಕಾರ್, ಆರ್.ಸಿ. ಮುಜುಮ್‌ದಾರ್ ಮೊದಲಾದವರು ಶಾಸನಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಕೆಲವೊಂದು ಮಾಹಿತಿಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಎಸ್. ನಾಗರಾಜು ಅವರು ಕರ್ನಾಟಕದ ಶಾಸನಗಳಿಗೂ ಆ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿನ ಶಾಸನಗಳಿಗೂ ಲಿಪಿ, ಶೈಲಿ ಮೊದಲಾದ ದೃಷ್ಟಿಗಳಿಂದ ಇರುವ ಸಾಮ್ಯತೆಯಿಂದ ಮತ್ತು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವ ರಾಜಕೀಯ ಅಂಶಗಳಿಂದ ಈ ಬಾಂಧವ್ಯದ ನಿರೂಪಣೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಚಳುಕ್ಯ ಎರಡನೆಯ ವಿನಯಾದಿತ್ಯ ಕಾಂಬೋಡಿಯದ ಮೇಲೆ ಕಪ್ಪ ವಿಧಿಸಿದ್ದನೆಂದು ಎಸ್. ನಾಗರಾಜು ಅವರು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಕಮೇರ, ಪಾರಸೀಕ ಮತ್ತು ಸಿಂಹಳ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಕಾಂಬೋಡಿಯ, ಪರ್ಷಿಯ ಮತ್ತು ಸಿಂಹಳವನ್ನು ಕುರಿತವೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡಲಾಗಿದೆ. ಚಳುಕ್ಯರ ಆಧಿಪತ್ಯ ಕಾಂಬೋಡಿಯದ ಮೇಲೆ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಲು ಅವರ ಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದ ಗಂಗರು ಬಹಳಮಟ್ಟಿಗೆ ಕಾರಣರಾದರು. ಕಂಬುಜದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಎರಡನೆಯ ಭವವರ್ಮನ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಕೊಂಗುವರ್ಮನೆಂಬುವನ ಹೆಸರಿದೆ. ಇದು ಕರ್ನಾಟಕದ ಗಂಗ ಮತ್ತು ಕದಂಬರಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಕೊಂಗಣಿವರ್ಮ, ಕಂಗವರ್ಮ ಮೊದಲಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳನ್ನು ನೆನಪಿಗೆ ತರುತ್ತದೆ. ಫುನನ್‌ನ ಪ್ರಾಚೀನ ದೊರೆಗಳು ಕದಂಬೇಶ್ವರನೆಂಬ ದೇವರನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಕಂಬುಜದ ಆಶಾನವರ್ಮನ 627ರ ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಆ ಕಾಲದ ಅಲ್ಲಿಯ ಲಿಪಿಗಳೂ ಕರ್ನಾಟಕದ ಕದಂಬ ಶಾಸನಗಳ ಲಿಪಿಗಳಂತೆಯೇ ಇರುವುವು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಬಾದಾಮಿಯ ಚಳುಕ್ಯರಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಶಕಗಣನೆ ಕಂಬುಜದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲೂ ಕಂಡುಬಂದಿದೆ.

ಇಂದಿನ ವಿಯೆಟ್ನಾಮ್‌ನ ಬಹುತೇಕ ಭಾಗ ಚಂಪಾ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ 5–6ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಆಳಿದ ಭದ್ರವರ್ಮನೆಂಬುವನ ಶಾಸನಗಳಿಗೂ ಕದಂಬರ ಶಿಲಾ ಮತ್ತು ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳಿಗೂ ಲಿಪಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಮ್ಯ ಇರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಚಂಪಾ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಆಳಿದ ಪ್ರಾಚೀನ ಅರಸರಲ್ಲಿ ಅನೇಕರು ತಾವು ಗಂಗ ರಾಜವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆಳಿದ ಮೊದಲ ದೊರೆಯ ಹೆಸರು ಶ್ರೀಮಾರ. ತಲಕಾಡಿನ ಗಂಗರಲ್ಲೂ ಈ ತರಹದ ಹೆಸರಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಗಂಗರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಗಂಗವಂಶದ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನೆಂಬುವನ ಬಗ್ಗೆ ದ್ವೀಪಾಧಿಪರೊಳ್‌ನ್ರಿಪಕೋಪಾನಳ ಶಿಖೆಯೆನಿಪ್ಪ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯಂ ಎಂದು ವರ್ಣನೆ ಇದೆ.

ಈಗಿನ ಥೈಲೆಂಡ್‌ನಲ್ಲಿರುವ ಖಾನ್ ಥೇವಡ ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೊರಕಿರುವ ಒಂದು ಶಾಸನದ ಲಿಪಿ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಬಾದಾಮಿ, ಹಲ್ಮಿಡಿ ಮತ್ತು ತಾಳಗುಂದ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಹೋಲುತ್ತವೆ. ಮಲಯದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ 6ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವರ್ಮಸ್ಯ ಎಂಬ ಉಲ್ಲೇಖವಿದ್ದು, ಅದರ ಲಿಪಿ ಸ್ವರೂಪ ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಮಕಾಲೀನ ಲಿಪಿಯನ್ನು ಹೋಲುತ್ತದೆ. ಎಂಟನೆಯ ಶತಮಾನದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಶಕಗಣನೆ ಸಹ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. 1365ರಲ್ಲಿ ಜಾವದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ನಾಗರಕೃತಾಗಮವೆಂಬ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಜಾವದ ಮಜಪಹಿತ್ ರಾಜ್ಯ ಅನೇಕ ದೇಶಗಳೊಡನೆ ಹೊಂದಿದ್ದ ಬಾಂಧವ್ಯದ ಬಗ್ಗೆ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ದೇಶದೊಡನೆ ಆ ರಾಜ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರ ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದಿದ್ದುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಜಾವದಲ್ಲಿರುವ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಹಿಂದು ದೇವಾಲಯ ತುಂಗಭದ್ರಾ ತೀರದಲ್ಲಿದ್ದ ದೇವಾಲಯವೊಂದರ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೋರ್ನಿಯೋ ದ್ವೀಪದಿಂದ ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ ಪಚ್ಚಕರ್ಪೂರ ಬರುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ಬಾರ್ಬೊಸಾ ಎಂಬ ಪ್ರವಾಸಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಬರ್ಮಾ ದೇಶದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ 6–7ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನಗಳು ರಚನಾಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಕದಂಬರ ಶಾಸನಗಳನ್ನೇ ಹೋಲುತ್ತವೆಂದು ಡಿ.ಸಿ. ಸರ್ಕಾರ್ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಬರ್ಮಾದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಶಾಸನ ತಜ್ಞ ಸಿಯೆನ್‌ಕೋ ಅವರು ಅಲ್ಲಿಯ ಮುಖ್ಯ ಲಿಪಿಗಳಾದ ಪ್ಯು, ತಲೈಂಗ್, ಬರ್ಮಾ ಮತ್ತು ಶಾನ್ ಇವು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಕನ್ನಡ–ತೆಲುಗು ಲಿಪಿಯಿಂದ ವಿಕಾಸಗೊಂಡವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ಯು ಲಿಪಿ ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬನವಾಸಿಯ ಕದಂಬರ ಲಿಪಿಯಿಂದ ನೇರವಾಗಿ ಬಂದುದೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬರ್ಮಾದ ಶ್ರೀಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ (ಪ್ರೋಮ್) ವನವಾಸಿ ಎಂದು ಹೆಸರಿದ್ದುದೂ ಕುತೂಹಲಕಾರಿಯಾಗಿದೆ.

ಶ್ರೀಲಂಕಾ (ಸಿಂಹಳ): ಸಿಂಹಳ ದ್ವೀಪದೊಂದಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಬಾಂಧವ್ಯ ಬಹಳ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದು. ಈ ವಿಷಯದ ಬಗ್ಗೆ ಅನೇಕ ವಿವರಗಳನ್ನು ಎಸ್. ನಾಗರಾಜು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಶ್ರೀಲಂಕಾದ ದುಟ್ಟಗಾಮಣಿ ಎಂಬ ಅರಸ (ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ. 101–77) ಅನುರಾಧಪುರದ ಮಹಾಸ್ತೂಪಕ್ಕೆ ಅಸ್ತಿಭಾರ ಹಾಕಿದ ಸಮಾರಂಭಕ್ಕೆ ಆಗಮಿಸಿದ್ದ ವಿವಿಧ ದೇಶಗಳ ಬೌದ್ಧಭಿಕ್ಷುಗಳಲ್ಲಿ ವನವಾಸಿ ದೇಶದಿಂದ ಥೇರ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ 88,000 ಭಿಕ್ಷುಗಳು ಬಂದಿದ್ದರೆಂದು ಮಹಾವಂಸದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಚಳುಕ್ಯ ಎರಡನೆಯ ಪುಲಕೇಶಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಲ್ಲವರು ಬಾದಾಮಿಯನ್ನು ಮುತ್ತಿದಾಗ ಶ್ರೀಲಂಕಾದ ರಾಜಕುಮಾರ ಮಾನವರ್ಮ ಪಲ್ಲವರ ಪರವಾಗಿ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದ ಚಳುಕ್ಯ ವಿನಯಾದಿತ್ಯ, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ 3ನೆಯ ಗೋವಿಂದ ಮತ್ತು 3ನೆಯ ಕೃಷ್ಣರು ಶ್ರೀಲಂಕಾವನ್ನು ಗೆದ್ದಿದ್ದರೆಂದು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಆಧಾರಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಸಿಂಹಳದ ಶ್ರೀವಲ್ಲಭ ಮದನರಾಜ ಎಂಬ ರಾಜ ಕನ್ನರ ಅಂದರೆ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ 3ನೆಯ ಕೃಷ್ಣನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದನೆಂದು ಶಾಸನ ಒಂದರಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ಗಂಗರ ಅನೇಕ ನಾಣ್ಯಗಳು ಶ್ರೀಲಂಕಾದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿವೆ. ಚಾಳುಕ್ಯ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಸಿಂಹಳದ ಮೇಲೆ ಆಧಿಪತ್ಯ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದ. ಹೊಯ್ಸಳ ದಂಡನಾಯಕ ಗೋಪಯ್ಯ ಶತ್ರುವಿನ ಕಡೆ ಸೇರಿದ್ದ ಸಿಂಹಳದ ಪರಾಕ್ರಮ ಬಾಹುವನ್ನು ಕೊಂದನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಅವನಿಗೆ ಸಮುದ್ರಗೋಪಯ್ಯನೆಂಬ ಬಿರುದೂ ಇತ್ತು. ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ, 2ನೆಯ ದೇವರಾಯ, ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ, ಅಚ್ಯುತರಾಯ, ರಾಮರಾಯ ಇತ್ಯಾದಿ ಸಾಮ್ರಾಟರೆಲ್ಲ ಶ್ರೀಲಂಕಾದ ಮೇಲೆ ಪರಮಾಧಿಕಾರ ಹೊಂದಿದ್ದರೆಂದು ಶಾಸನಗಳು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಶ್ರೀಲಂಕಾದ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ರಾಜರುಗಳ ತಮಿಳುನಾಡು ಮತ್ತು ಕೇರಳದ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಮೇಲೆ ರಾಜಕೀಯ ಪ್ರಾಬಲ್ಯ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಾಗ ಶ್ರೀಲಂಕಾದೊಂದಿಗೆ ನೇರ ಸಂಪರ್ಕ ಏರ್ಪಡುತ್ತಿತ್ತು. ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ತರುವಾಯ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಾದ ರಾಜಕೀಯ ಬದಲಾವಣೆಗಳಿಂದಾಗಿ ಶ್ರೀಲಂಕಾದೊಂದಿಗೆ ನೇರ ಸಂಪರ್ಕ ಕಡಿದುಹೋಯಿತು. ತರುವಾಯ ಐರೋಪ್ಯರು ಮತ್ತು ಅರಬ್ಬರ ಮೂಲಕ ವ್ಯಾಪಾರ ಸಂಬಂಧ ಮಾತ್ರ ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ನಡೆದು ಬಂದಿತು.

ಪಶ್ಚಿಮ ಏಷ್ಯ ಮತ್ತು ಆಫ್ರಿಕ : ಅರಬ್ಬರು ಬಹು ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ಕರ್ನಾಟಕದೊಡನೆ ವ್ಯಾಪಾರಸಂಬಂಧವಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಪರ್ಷಿಯ

ಕೊಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಪಶ್ಚಿಮ ತೀರದ ನಡುವೆ ಇತಿಹಾಸದ ಆರಂಭಕಾಲದಿಂದಲೂ ವ್ಯಾಪಾರಸಂಬಂಧವಿದ್ದದ್ದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಪರ್ಷಿಯ ದೇಶದ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಖುಸ್ರು ಇಮ್ಮಡಿ ಪುಲಕೇಶಿಯ ಆಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ತನ್ನ ರಾಯಭಾರಿಗಳನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದ್ದ. 9ನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದ ಅರಬ್ ಭೂಗೋಳಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರು ಮತ್ತು ಬರೆಹಗಾರರು ತಮ್ಮ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತ ಮತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚುಹೆಚ್ಚಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತ ಬಂದಿದ್ದಾರೆ. ಇಬ್ನ್‌ಖುರ್ದಾಸ್‌ಬೇ ಎಂಬುವನು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಹಲವು ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಅವನು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಅರಬ್ ಪ್ರವಾಸಿ ಸುಲೇಮಾನ್ 851ರ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ನೃಪತುಂಗನ (ಬಲ್ಹರ) ಆಸ್ಥಾನವನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿದ. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರದು ಭಾರತದಲ್ಲೇ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಬಲವಾದ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವೆಂದೂ ಆ ಪ್ರಭುತ್ವವು ಪ್ರಪಂಚದ ನಾಲ್ಕು ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಭುತ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೆಂದೂ ಅವನು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. 10ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಭಾರತವನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿದ್ದ ಬಾಗ್ದಾದಿನ ಅಲ್ ಮಸೂದಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಆಡಳಿತದ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅರಬ್ ಮೂಲದ ಸದನೊ ಎಂಬವನು ಗೋವೆಯ ಕದಂಬರ ಒಂದನೆಯ ಜಯಕೇಶಿಯ ಪ್ರಧಾನ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ಮತ್ತು ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅರಬ್ಬರೊಂದಿಗೆ ವ್ಯಾಪಾರಸಂಬಂಧವಿತ್ತು. ಚಿನ್ನ, ಖರ್ಜೂರ, ತವರ, ಕುದುರೆಗಳು, ದ್ರಾಕ್ಷಿ, ಚಾಕು, ಕತ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಅರಬ್ ವರ್ತಕರು ತಂದು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಮಾರುತ್ತಿದ್ದರು. ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಅರಬ್ಬೀ ಕುದುರೆಗಳಿಗೆ ಭಾರಿ ಬೇಡಿಕೆ ಇತ್ತು. ಇಲ್ಲಿಂದ ಸಂಬಾರ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಮತ್ತಿತರ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಕೊಂಡೊಯ್ಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಪರ್ಷಿಯದೊಡನೆ ಇದ್ದ ವ್ಯಾಪಾರಸಂಬಂಧ ಉಲ್ಲೇಖ ಅನೇಕ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ.

14ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸಿದ ಮೊರಾಕ್ಕೋ ದೇಶದ ಟ್ಯಾಂಜೀರ್ ಪಟ್ಟಣದ ಇಬ್ನ್ ಬತೂತ ಎಂಬ ಪ್ರವಾಸಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಹೊನ್ನಾವರ, ಬಸರೂರು, ಬಾರಕೂರು, ಮಂಗಳೂರು ಬಂದರುಗಳನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿದ್ದ. ಫಾರ್ಸ್ ಮತ್ತು ಎಮೆನ್ ಕಡೆಗಳಿಂದ ಹಡಗುಗಳು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮ ಕರಾವಳಿಗೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದುದು ಇವನ ಬರೆವಣಿಗೆಯಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇವನು ಕಣ್ಣಾನೂರಿನಲ್ಲಿ ಬಾಗ್ದಾದಿನ ಪಂಡಿತನೊಬ್ಬನನ್ನು ಕಂಡುದಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮಾರ್ಕೋಪೋಲೊ (13ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಚೀನದಿಂದ ಯುರೋಪಿಗೆ ಮರಳುವಾಗ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಮಲಬಾರ್ ತೀರವನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿದ. ಇಲ್ಲಿಯ ವರ್ತಕರು ಕಿಷ್, ಹೊರ್ಮಸ್ ದೋಫರ್, ಸೊಯರ್ (ಸೊಹಾರ್) ಮತ್ತು ಏಡನ್ನಿನ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳಿಂದ ಸಾವಿರಾರು ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಕೊಂಡುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಅವನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಆಫ್ರಿಕದಲ್ಲಿ ರಾಗಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಮುಖ್ಯ ಆಹಾರ ಬೆಳೆಯಾಗಿರುವುದು ಈ ಸಂಪರ್ಕಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಕುತೂಹಲ ಕೆರಳಿಸಿದೆ.

1441ರಲ್ಲಿ ಪರ್ಷಿಯದ ದೊರೆ ಷಾರುಖ್‌ನ ವಿಶೇಷ ರಾಯಭಾರಿಯಾಗಿ ಅಬ್ದುಲ್ ರಜಾಕ್ ಎಂಬವನು ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ ಹೊರಟ. 1442ರಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲಿಕೋಟೆಗೆ ಬಂದು ತಲುಪಿದ. ಕಲ್ಲಿಕೋಟೆ ರೇವಿನಲ್ಲಿ ಅಬಿಸೀನಿಯ, ಜಿರ್ಬಾದ್ ಮತ್ತು ಜಾಂಜಿಬಾರ್ ದೇಶಗಳಿಂದ ಬಂದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಹೇರಳವಾಗಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಮೆಕ್ಕಾ ಮತ್ತು ಹಿಜಾಜಿನಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹಡಗುಗಳು ಬರುತ್ತಿದ್ದುವು ಎಂದು ಅವನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವನು ಮಂಗಳೂರಿನ ಮೂಲಕ ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಸುಮೇರಿಯದಿಂದ ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದ ರಾಯಭಾರಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಅವನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. 1500ರ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದ ಬಾರ್ಬೊಸಾ ವಿಜಯನಗರವನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿದ. ಇವನು ಅಲೆಕ್ಸಾಂಡ್ರಿಯ ಮತ್ತು ಕೈರೋಗಳಿಂದ ದ್ರಾಕ್ಷಿ, ತಾಮ್ರ, ಪಾದರಸ, ಸಿಂಧೂರ, ಕೇಸರಿ, ಗುಲಾಬಿ ಅತ್ತರು, ಕೆಂಪು ರೇಷ್ಮೆ ಮೊದಲಾದ ವಸ್ತುಗಳು ಭಾರತದ ರೇವುಗಳಿಗೆ ಬರುತ್ತವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿ ಆರ್ಮೇನಿಯನ್ನರಿದ್ದುದನ್ನು ಅವನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾನೆ. ವಿಜಯನಗರದಿಂದ ತುರ್ಕಿಗೆ ಒಡವೆಗಳು ಮತ್ತು ಚಿನ್ನದ ಪಗೋಡಗಳು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದವೆಂದು 1560ರ ದಶಕದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರ, ಬಿಜಾಪುರಗಳಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದ ಸೀಜರ್ ಫ್ರೆಡರಿಕ್ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಆಫ್ರಿಕದ ತೀರ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮ ಏಷ್ಯದ ಮೂಲಕ ಅನೇಕ ಐರೋಪ್ಯ ಹಾಗೂ ಮುಸ್ಲಿಂ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು, ಪ್ರವಾಸಿಗಳು ಬಂದು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಅವರೆಲ್ಲ ಕರ್ನಾಟಕದ ಪಶ್ಚಿಮ ತೀರದ ಬಂದರುಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ವಿದೇಶೀ ವ್ಯಾಪಾರದ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆ ವಿವರಣೆಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ಹೀಗೆ ಕ್ರೋಡಿಕರಿಸಬಹುದು. ವಿಜಯನಗರ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಹೊನ್ನಾವರ, ಮಂಗಳೂರು, ಬಾರಕೂರು, ಬಸರೂರು, ಭಟ್ಕಳ, ಹಾಗೂ ಬಿಜಾಪುರ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಗೋವ, ಚೌಲ್ ಮತ್ತು ದಾಬೋಲ್‌ಗಳು ಮುಖ್ಯ ರೇವುಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಇವುಗಳ ಮೂಲಕ ಪರ್ಷಿಯ, ಅರೇಬಿಯ, ಇಥಿಯೋಪಿಯ, ಬರ್ಬರ, ಜರ್ಮನಿ, ಅಂಗೋಲ, ತುರ್ಕಿ, ಮೊಜ಼ಾಂಬಿಕ್, ಸ್ಪೇನ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳೊಡನೆ ವ್ಯಾಪಾರ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಸಕ್ಕರೆ, ಸಂಬಾರ ಪದಾರ್ಥಗಳು, ಹತ್ತಿ ವಸ್ತುಗಳು, ಮಸ್ಲಿನ್ ಬಟ್ಟೆ ಮತ್ತು ವಜ್ರಗಳು ಇಲ್ಲಿಂದ ರಫ್ತಾಗುತ್ತಿದ್ದವು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೀಗ್ರೊ ವ್ಯಾಪಾರ ಸಹ ಇತ್ತೆಂಬುದಾಗಿ 17ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಮಲಬಾರ್ ಮತ್ತು ಗೋವಕ್ಕೆ ಬಂದ ಫ್ರೆಂಚ್ ಪ್ರವಾಸಿಯೊಬ್ಬ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಬಿಜಾಪುರಕ್ಕೂ ನೀಗ್ರೋಗಳನ್ನು ತಂದು ಮಾರಲಾಗುತಿತ್ತಂತೆ.

ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯದ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿ ಪರದೇಶದ ಜನರೂ ಇರುತ್ತಿದ್ದರು. ಅವರು ತುರ್ಕಿ, ಅರೇಬಿಯ, ಪರ್ಷಿಯ ಮೊದಲಾದ ದೇಶಗಳಿಂದ ಬಂದವರಾಗಿದ್ದರು. ಪರ್ಷಿಯದಿಂದ ಬಂದಿದ್ದ ಮಹ್ಮೂದ್ ಗಾವಾನ್ ಇಲ್ಲಿ ದಕ್ಷ ಪ್ರಧಾನಮಂತ್ರಿ ಹಾಗೂ ಸೇನಾಪತಿ ಎಂದು ಹೆಸರು ಪಡೆದಿದ್ದ. ಬಿಜಾಪುರ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ನೀಲಮಣಿ, ಪದ್ಮರಾಗ, ಪಚ್ಚೆ ಮುತ್ತು ವಜ್ರಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತಿದ್ದವು. ಇವು ವಿದೇಶೀಯರನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತಿದ್ದವು. ಎರಡನೆಯ ಆದಿಲ್ ಷಾ (1656–72) ಹೊರಡಿಸಿದ್ದ ಲಾರಿನ್ ಎಂಬ ಬೆಳ್ಳಿಯ ನಾಣ್ಯ ಅರೇಬಿಯದ ಸಮುದ್ರವ್ಯಾಪಾರಿಗಳಲ್ಲಿ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿತ್ತು. ಭಾರತದ ಮುಸ್ಲಿಮರು ಪಶ್ಚಿಮ ತೀರದ ರೇವುಗಳಿಂದ ಮೆಕ್ಕಾ ಯಾತ್ರೆ ಕೈಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು.

ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಪಾರಸೀ ಹಾಗೂ ತುರ್ಕಿಭಾಷೆಗಳು ಆದಿಲ್‌ಶಾಹೀ ರಾಜರ ಆಸ್ಥಾನ ಭಾಷೆಗಳಾಗಿದ್ದವು. ತರುವಾಯ ಪಾರಸೀ ಅಧಿಕೃತ ಭಾಷೆಯಾಯಿತು. ಫೆರಿಸ್ತನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಮಹಮ್ಮದ್ ಕಾಸಿಂ ಎಂಬವನು ಎರಡನೆಯ ಇಬ್ರಾಹೀಂ ಆದಿಲ್‌ಷಾನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (1580–1627) ಬಿಜಾಪುರಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಯೂಸುಫ್ ಆದಿಲ್ ಷಾ ಸ್ವತಃ ಕವಿಯೂ ವಿದ್ವಾಂಸನೂ ಆಗಿದ್ದ. ಅವನು ತನ್ನ ಆಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಇರಾನ, ಟುರಾವ್, ಅರೇಬಿಯ ಮತ್ತು ತುರ್ಕಿಗಳಿಂದ ವಿದ್ವಾಂಸರನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸಿ ಗೌರವಿಸುತ್ತಿದ್ದ. ಬಿಜಾಪುರದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ಕಲಾಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ಅದು ಪರ್ಷಿಯ ಮತ್ತು ತುರ್ಕಿ ಕಲಾಪಂಥಗಳೊಂದಿಗೆ ನಿಕಟ ಸಂಪರ್ಕ ಪಡೆದಿದ್ದುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಕೆಳದಿಯ ನಾಯಕರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಮೈಸೂರಿನ ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಮತ್ತು ಅವನ ಮಗ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಹ ಅರಬ್ಬೀಯರು ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದೊಡನೆ ವ್ಯಾಪಾರಸಂಪರ್ಕವಿಟ್ಟು

ಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಟಿಪ್ಪು ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ಯುದ್ಧಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ತನ್ನ ನೆರವಿಗಾಗಿ ಆಫ್ಘಾನಿಸ್ತಾನ, ಅರೇಬಿಯ, ಪರ್ಷಿಯ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ದೇಶಗಳಿಗೆ ನಿಯೋಗಗಳನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದ್ದ. ಆಗ 1784ರಲ್ಲಿ ಕಾನ್ಸ್‌ಟ್ಯಾಂಟಿನೋಪಲ್‌ಗೆ ಮತ್ತು 1785ರಲ್ಲಿ ತುರ್ಕಿಗೆ ನಿಯೋಗಗಳನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದ್ದ. ತುರ್ಕಿಯ ಸುಲ್ತಾನ ಟಿಪ್ಪುವನ್ನು ಸ್ವತಂತ್ರ ರಾಜನೆಂದು ಮಾನ್ಯಮಾಡಿದ ನಿರೂಪವೊಂದನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ನಿಯೋಗಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಕಳುಹಿಸಿಕೊಟ್ಟ.

ಯುರೋಪ್: ಗ್ರೀಕ್, ರೋಮನ್ ಕಾಲದ ಅನಂತರವೂ ಯುರೋಪಿನೊಂದಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಂಪರ್ಕ ಮುಂದುವರಿಯಿತು. ಕಾಸ್‌ಮಾಸ್ ಆರನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಮತ್ತಿತರ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವಾಸಮಾಡಿದ್ದ. ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳ ಅನೇಕ ವರ್ತಕರೂ ಪ್ರವಾಸಿಗಳೂ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಬಂದಿರುವುದರ ದಾಖಲೆಗಳಿವೆ. ಸ್ಪೇನ್‌ದೇಶದ ಬೆಂಜ಼ಮಿನ್ ಎಂಬ ಯಹೂದಿ 12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಒಬ್ಬ ಪ್ರವಾಸಿ. ಅವನು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದರ ಬಗ್ಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟ ದಾಖಲೆ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಬಗ್ಗೆ ಹಲವು ವಿವರಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ನೀಡಿದ್ದಾನೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ವರ್ತಕರು ಪರ್ಷಿಯ ಮತ್ತು ಕಿಷ್ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದ್ದು ತಮ್ಮ ದೇಶದಿಂದ ಅಮೂಲ್ಯ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ತರಿಸಿಕೊಂಡು ಅಲ್ಲಿನ ವರ್ತಕರಿಗೆ ವಿಕ್ರಯಿಸುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ಬೆಂಜಮಿನ್ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ.

13 ಮತ್ತು 14ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲೂ ಐರೋಪ್ಯರು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತ ಹಾಗೂ ಕರ್ನಾಟಕವನ್ನು ಬಲ್ಲವರಾಗಿದ್ದರು. 13ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪ್ರವಾಸಿ ಮಾರ್ಕೊಪೋಲೊ ಚೀನದಿಂದ ಯುರೋಪಿಗೆ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡುವಾಗ ಮಾರ್ಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತ ತೀರದ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿದ. ಆಗ ಹೊಯ್ಸಳರು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಬಲರಾಗಿದ್ದರು. ಮಾರ್ಕೊಪೋಲೊನ ತರುವಾಯ ಅನೇಕ ಕ್ರೈಸ್ತಮತಪ್ರಚಾರಕರು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತ ಮತ್ತು ಸಿಂಹಳದ ಮುಖಾಂತರ ಇತರ ಪೌರಸ್ತ್ಯ ದೇಶಗಳಿಗೆ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿದರು. ಹೀಗೆ, ಒಂದಲ್ಲ ಒಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ, ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿಯೂ ತರುವಾಯ ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿಯೂ ಯುರೋಪು ಪ್ರಾಚೀನ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯ ಯುಗದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದೊಡನೆ ಸಂಪರ್ಕ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿತ್ತು.

ಪೋರ್ಚುಗಲ್ಲಿನ ವಾಸ್ಕೋ ಡ ಗಾಮ ಭಾರತಕ್ಕೆ ತಲುಪಿದಂದಿನಿಂದ (1498) ಕರ್ನಾಟಕವೂ ಸೇರಿದಂತೆ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದೊಡನೆ ಐರೋಪ್ಯರ ನೇರ ಸಂಪರ್ಕ ಬೆಳೆಯಲಾರಂಭಿಸಿತು. ವಾಸ್ಕೋಡಗಾಮ ಕುಂದಾಪುರದ ಬಳಿಯಿರುವ ದ್ವೀಪಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಅಂಜಿ ದ್ವೀಪಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ದಿನಗಳ ಕಾಲ ತಂಗಿದ್ದ. 16ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮ ಕರಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಲಾರಂಭಿಸಿದ್ದ ಪೋರ್ಚುಗೀಸರಿಗೂ ಬಿಜಾಪುರ ಮತ್ತು ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರಿಗೂ ಯುದ್ಧ ಹಾಗೂ ಒಪ್ಪಂದಗಳು, ಆಗಿ ಅವರ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಪರ್ಕ ಹೆಚ್ಚಾಯಿತು. ಪೋರ್ಚುಗೀಸರಿಗೂ ಬಿಜಾಪುರ ಮತ್ತು ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರಿಗೂ ಯುದ್ಧ ಹಾಗೂ ಒಪ್ಪಂದಗಳೂ ಆಗಿ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಪರ್ಕ ಹೆಚ್ಚಾಯಿತು. ಪೋರ್ಚುಗೀಸರಿಂದ ಅನೇಕ ಬಗೆಯ ಮಲ್ಲಿಗೆ, ಮಾವು, ಸೇಂಗಾ, ಪಪ್ಪಾಯಿ, ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ, ಟೊಮ್ಯಾಟೋಗಳು ಭಾರತಕ್ಕೆ ಬಂದವು. ಅವರು ಅರೇಬಿಯಾ ಮತ್ತು ಪರ್ಷಿಯದಿಂದ ಯುದ್ಧಾಶ್ವಗಳನ್ನು ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ ತಂದು ಮಾರುತ್ತಿದ್ದರು. 1565ರಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರ ಛಿದ್ರವಾದ ಬಳಿಕ ಪೋರ್ಚುಗೀಸರು ಮಂಗಳೂರು, ಹೊನ್ನಾವರ, ಕುಂದಾಪುರಗಳಲ್ಲಿ ಕೋಟೆ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ವ್ಯಾಪಾರ ನಡೆಸತೊಡಗಿದರು. ವಿಜಯನಗರದ ಪತನವಾದ ಮೇಲೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಕರಾವಳಿ ಕೆಳದಿಯ ಅರಸರ ಅಧೀನವಾಯಿತು. ಪೋರ್ಚುಗೀಸರು ಇವರೊಂದಿಗೆ ವ್ಯಾಪಾರಸಂಬಂಧವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಅವರು ಸ್ಥಳೀಯ ರಾಜಕೀಯದಲ್ಲೂ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಶಿವಪ್ಪನಾಯಕನ ಕಾಲದಲ್ಲಿನ (1645–66) ಕರ್ನಾಟಕದ ಕರಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ಪೋರ್ಚುಗೀಸರ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ಸ್ತಬ್ಧಗೊಂಡಿದ್ದವು. ನಾಯಕನ ತರುವಾಯ ಬಂದ ಕೆಳದಿಯ ರಾಜರು ಪೋರ್ಚುಗೀಸರ ವ್ಯಾಪಾರಕೋಠಿಗಳಿಗೆ ಪುನಃಸ್ಥಳ ನೀಡಿದರು.

17ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಯುರೋಪಿನ ಇತರ ದೇಶಗಳೂ ಪೂರ್ವದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಾರನೆಲೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸತೊಡಗಿದವು. ಕರ್ನಾಟಕದ ಕರಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ಪೋರ್ಚುಗೀಸರಿಗೂ ಡಚ್ಚರಿಗೂ ಪೈಪೋಟಿ ನಡೆಯತೊಡಗಿತು. ಕುಂದಾಪುರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕಾಗಿ ಕೋಠಿ ಕಟ್ಟಲು ಕೆಳದಿಯ ರಾಜ ಡಚ್ಚರಿಗೆ ಅವಕಾಶ ನೀಡಿದ. ಇಂಗ್ಲಿಷರು 1637ರಲ್ಲಿ ಕಾರವಾರದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯನ್ನು ನೆಲೆಗೊಳಿಸಿದರು. 1640ರಲ್ಲಿ ಕಂಪನಿ ಅಲ್ಲೇ ಒಂದು ಕೋಠಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿತು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಡಕೆ, ಅಕ್ಕಿ ಮತ್ತು ಮೆಣಸು, ಏಲಕ್ಕಿ ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರ ವಸ್ತುಗಳಾಗಿದ್ದವು.

ವಿಜಯನಗರ, ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯ ಮತ್ತು ಇಕ್ಕೇರಿಗೆ ಅನೇಕ ಐರೋಪ್ಯ ಪ್ರವಾಸಿಗಳು ಬರುತ್ತಿದ್ದರು. 1420 ಅಥವಾ 1421ರಲ್ಲಿ ಇಟಲಿಯ ಪ್ರವಾಸಿ ನಿಕೊಲೊ ಡಿ ಕೊಂಟಿ ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿದ. 1470ರಲ್ಲಿ ರಷ್ಯದ ಅಥೆನೇಷಿಯನ್ ನಿಕಟಿನ್ ಎಂಬವನು ಬಿದರೆ, ಗುಲ್ಬರ್ಗಗಳನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿದ. 1502ರಲ್ಲಿ ಯುರೋಪನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಪೂರ್ವದ ಕಡೆ ಹೊರಟ ದಿ ವರ್ತ್‌ಮಾ ಗೋವ, ಬಿಜಾಪುರ, ಭಟ್ಕಳ, ಅಂಕೋಲ, ಹೊನ್ನಾವರ, ಮಂಗಳೂರುಗಳನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿದ. ಪೋರ್ಚುಗೀಸ್ ಪ್ರವಾಸಿ ಟೊಮ್ ಪೀರೆಸ್ 1510–15ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಗೋವ, ಬಿಜಾಪುರ, ರಾಯಚೂರುಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸಿದ. 1500ರಲ್ಲಿ ಡೊಮಿಂಗೋ ಪಯೆಸ್ ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದ. ಪೋರ್ಚುಗೀಸ್ ಪ್ರವಾಸಿ ನ್ಯೂನಿಜ್ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿದ್ದ. ಸೀಸರ್ ಫ್ರೆಡರಿಕ್ ಎಂಬವನು ತಾಳೀಕೋಟೆಯ ಯುದ್ಧವಾದ ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳ ತರುವಾಯ ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿದ್ದ. ಡಚ್ ಪ್ರವಾಸಿ ಜಾನ್ ಹುಹೆನ್ ಲಿ ಷಾಟೆನ್ 16ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪ್ರವಾಸ ಕೈಗೊಂಡಿದ್ದ. ಪಿಯೆತ್ರೊ ದೆಲ್ಲಾ ವಲ್ಲೆ ಎಂಬ ಇಟಲಿ ಪ್ರವಾಸಿ 1623–24ರಲ್ಲಿ ಹೊನ್ನಾವರ, ಇಕ್ಕೇರಿ, ಬಸರೂರು, ಮಂಗಳೂರು, ಉಲ್ಲಾಳಗಳಿಗೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿದ್ದ. ಇವನು ಸ್ಪೇನಿನ ರಾಜನ ಪತ್ರವನ್ನು ಇಕ್ಕೇರಿ ಅರಸರಿಗೆ ತಂದು ಮುಟ್ಟಿಸಿದ. ಸ್ಪೇನ್ ರಾಜನ ಸೈನ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ನಾಮ ಮಾಡಿದ್ದಕ್ಕಾಗಿ ಉಲ್ಲಾಳದ ರಾಣಿ ಯುರೋಪಿನಲ್ಲೆಲ್ಲ ಹೊಗಳಿಕೆಗೆ ಪಾತ್ರಳಾಗಿದ್ದಾಳೆಂದು ಇವನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಹೀಗೆ ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಬಂದ ಹಲವಾರು ಐರೋಪ್ಯ ಪ್ರವಾಸಿಗಳು ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು ಬರೆದಿರುವ ಪ್ರವಾಸಕಥನಗಳಿಂದ ಆ ಕಾಲದ ಜನಜೀವನ, ವಿದೇಶಿ ವ್ಯಾಪಾರ, ರಾಜಕೀಯ ಸ್ಥಿತಿ, ಆಡಳಿತ ಇತ್ಯಾದಿ ಅಂಶಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಅನೇಕ ಸಂಗತಿಗಳು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತವೆ. ಆಗ ಹವಳ, ಪಾದರಸ, ಸೀಸ, ಸಿಂಧೂರ, ಮದ್ಯ, ಬಿಸಿನೀರಿನ ಬುಗ್ಗೆಯ ನೀರು, ಕತ್ತಿ, ಚಾಕು, ಕನ್ನಡಿ, ಮುತ್ತಿನ ಸರ, ಮಾಣಿಕ್ಯ, ಪಚ್ಚೆ, ಪ್ರಶಸ್ತಶಿಲೆ, ತೋಳಬಂದಿ, ಚಿತ್ರಯವನಿಕೆ, ಜರತಾರಿ ಬಟ್ಟೆ, ಕುಂಚ, ಗಂಡಸರ ಅಂಗಿ, ಕೋಟು, ಕವಚ, ಬತ್ತಳಿಕೆ, ಕೋಣ, ಕಸೂತಿಹಾಕಿದ ಮೆತ್ತೆ ಇತ್ಯಾದಿ ವಸ್ತುಗಳು ಭಾರತಕ್ಕೆ ಯುರೋಪಿನಿಂದ ಬರುತ್ತಿದ್ದವೆಂದು ಈ ಕಥನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ದೊಡ್ಡ ದೇವರಾಜನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (1659–73) ಮೈಸೂರಿನೊಡನೆ ಐರೋಪ್ಯರ ನೇರ ಸಂಪರ್ಕ ಬೆಳೆಯಿತು. ಫ್ರಾನ್ಸ್‌ನ ಫಾಲ್ಕನ್ ಎಂಬ ಪ್ರತಿನಿಧಿ ಮೈಸೂರಿನ ಅರಸರೊಡನೆ ವ್ಯಾಪಾರ ಒಪ್ಪಂದ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು 1671ರಲ್ಲಿ ತಲಚೇರಿಯಿಂದ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದ. 1752ರಲ್ಲಿ ಫ್ರೆಂಚ್ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಮೈಸೂರಿನ ಸೈನ್ಯ ಸೋಲಿಸಿತು. ಹಾಗೆಯೇ 1753ರ ತರುವಾಯ ಇಂಗ್ಲಿಷರೊಂದಿಗೂ ಮೈಸೂರು ಸೈನ್ಯ ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ಕದನಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿತು. ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಬಿದನೂರನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಮೇಲೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ತೀರಪ್ರದೇಶವೂ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿತು. ಇದರಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮ ತೀರದ ವಿದೇಶಿ ವ್ಯಾಪಾರದ ಮೇಲೂ ಮೈಸೂರಿನ ಹಿಡಿತ ಸಾಕಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚಿತು. ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಐರೋಪ್ಯ ದೇಶಗಳಲ್ಲದೆ ಚೀನ, ಪೆಗು, ಆರ್ಮೇನಿಯ, ಜೆಡ್ಡಾ, ಓರ್ಮುಜ್, ಮಸ್ಕಟ್ ಮುಂತಾದ ದೇಶಗಳೊಂದಿಗೆ ವ್ಯಾಪಾರ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು.

19ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಸಮಗ್ರ ಭಾರತವೇ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಆಧಿಪತ್ಯಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಯಿತು. ಆಗ ವಿದೇಶಾಂಗನೀತಿ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಕೈಸೇರಿತು. ಕರ್ನಾಟಕದ ಬಂದರುಗಳಿಂದ ಎಂದಿನಂತೆಯೆ ದೇಶವಿದೇಶಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪಾರ ವಾಣಿಜ್ಯಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದವು. ಆದರೆ ಅವೆಲ್ಲ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಹಿಡಿತದಲ್ಲೇ ಇದ್ದುವು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಜನರು ಪ್ರವಾಸ, ವ್ಯಾಪಾರ, ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಗಳಿಗಾಗಿ ವಿದೇಶಗಳಿಗೆ, ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿಗೆ, ಹೋಗಿ ಬರುವ ಪರಿಪಾಠ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಬ್ರಿಟಿಷರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟು ರಾಜ್ಯಗಳು ಪ್ರಪಂಚದ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಬೇರೆಬೇರೆ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಭಾರತೀಯರು, ಹಾಗೆಯೇ ಕರ್ನಾಟಕದವರು, ಹೋಗಲು ಹೆಚ್ಚಿನ ಅನುಕೂಲಸ್ಥಿತಿ ಉಂಟಾಯಿತು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯೋತ್ತರ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಈ ರೀತಿಯ ಸಂಪರ್ಕ ಮುಂದುವರಿದಿದೆ. **(ಡಿ.ಎಸ್.ಜೆ.)**

ಬೆಂಗಳೂರು: ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಒಂದು ಜಿಲ್ಲೆ. ಬೃಹತ್‌ನಗರ ಮತ್ತು ರಾಜ್ಯದ ಆಡಳಿತಕೇಂದ್ರ, ರಾಜಧಾನಿ. ಈ ಮೊದಲು ಹನ್ನೊಂದು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದ್ದ ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಬೃಹತ್ತಾಗಿ ಬೆಳೆದುದರಿಂದ 1986 ಆಗಸ್ಟ್ 15 ರಂದು ಆಡಳಿತಾನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ಮತ್ತು ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜಿಲ್ಲೆಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಯಿತು. ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ಜಿಲ್ಲೆ 3 ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಿಂದ ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜಿಲ್ಲೆ 8 ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿವೆ.

ಈ ಲೇಖನ ಬೆಂಗಳೂರು ಉತ್ತರ ತಾಲ್ಲೂಕು, ಬೆಂಗಳೂರು ದಕ್ಷಿಣ ತಾಲ್ಲೂಕು, ನಗರ, ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜಿಲ್ಲೆ ಮತ್ತು ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ಜಿಲ್ಲೆ ಈ ಶೀರ್ಷಿಕೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ.

ಬೆಂಗಳೂರು ಉತ್ತರ ತಾಲ್ಲೂಕು: ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ವಾಯವ್ಯ ಮತ್ತು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ, ಈಶಾನ್ಯ ಮತ್ತು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ದೇವನಹಳ್ಳಿ, ಪೂರ್ವದ ಸ್ವಲ್ಪ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹೊಸಕೋಟೆ, ಪೂರ್ವ ಆಗ್ನೇಯ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ದಕ್ಷಿಣ, ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾಗಡಿ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ನೆಲಮಂಗಲ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರಸಭಾ ಪ್ರದೇಶದ ಬಹುಭಾಗ ಹಾಗೂ ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ಸಮೂಹಕ್ಕೆ ಸೇರಿರುವ ಬಿಇಎಲ್, ದೇವರಜೀವನಹಳ್ಳಿ, ಎಚ್‌ಎಂಟಿ, ಜಾಲಹಳ್ಳಿ, ಕಾಡುಗೊಂಡನಹಳ್ಳಿ ಈ ಉಪನಗರಗಳನ್ನೂ ಯಲಹಂಕ ಪಟ್ಟಣವನ್ನೂ 173 ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 487 ಚ.ಕಿಮೀ. ಇದರಲ್ಲಿ 340.1 ಚ.ಕಿಮೀ ಗ್ರಾಮೀಣ ಪ್ರದೇಶ. ಉಳಿದದ್ದು ನಗರ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳ ಪ್ರದೇಶ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿ ಜನಸಂಖ್ಯೆ 8,30,061.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಹುಭಾಗ ವಿಶಾಲಬಯಲುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಣಶಿಲೆಯ ಗುಡ್ಡಗಳಿವೆ. ಯಲಹಂಕದಿಂದ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿರುವ ದೊಡ್ಡಬೆಟ್ಟಹಳ್ಳಿ (3158′), ಬೆಂಗಳೂರಿನ ವೈಯಾಳಿಕಾವಲ್ ದಿಣ್ಣೆ (3118′) ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಎತ್ತರದ ಭಾಗಗಳು. ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ ಬರುವ ಅರ್ಕಾವತಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ಹೆಸರಘಟ್ಟ ಜಲಾಶಯಕ್ಕೆ ನೀರುಣಿಸಿ, ಮುಂದೆ ಹರಿದು ನೆಲಮಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನೆಡೆಗೆ ಸಾಗುತ್ತದೆ. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಗವಿಪುರದ ಬಳಿ ಹುಟ್ಟುವ ವೃಷಭಾವತಿ ತೊರೆ ದಕ್ಷಿಣದತ್ತ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಹುಭಾಗ ಕೆಂಪು ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ರಾಗಿ, ತರಕಾರಿ ಮತ್ತು ಹಣ್ಣುಗಳ ಬೆಳೆಗಳಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳ ವ್ಯವಸಾಯ ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ನಗರ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಹೆಚ್ಚು. ಬೆಂಗಳೂರಿನಿಂದ ಹೊರಡುವ ಮುಖ್ಯ ರೈಲು ಮತ್ತು ರಸ್ತೆಮಾರ್ಗಗಳು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗವನ್ನು ಕ್ರಮಿಸಿ ಸಾಗುತ್ತದೆ.

ಬೆಂಗಳೂರು ಮಹಾನಗರ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಯಲಹಂಕ ಪ್ರಮುಖ ಪಟ್ಟಣ. ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಥಳವಾದ ಈ ಊರು ಈಗ ಕೈಗಾರಿಕಾ ನಗರವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದೆ. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿ ನೆಲಮಂಗಲದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 10 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಹೆಸರಘಟ್ಟ ಅಲ್ಲಿನ ಜಲಾಶಯ ಮತ್ತು ಸುಂದರ ಸನ್ನಿವೇಶದಿಂದ ವಿಹಾರಕೇಂದ್ರವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ದೂರ್ವಾಸಮುನಿ ಆರಾಧಿಸುತ್ತಿದ್ದನೆನ್ನಲಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಆ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗ ವಿಜಯನಗರದ ಅಚ್ಯುತರಾಯ ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದು, ನೆಲಮಂಗಲಕ್ಕೆ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ, ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ವಾಯುವ್ಯ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಐಗಂಡಪುರ **(ನೋಡಿ)** ಸಹ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಥಳ.

ಬೆಂಗಳೂರು ದಕ್ಷಿಣ ತಾಲ್ಲೂಕು: ಇದು ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಆನೇಕಲ್ಲು, ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಉತ್ತರ, ಈಶಾನ್ಯ ಮತ್ತು ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಹೊಸಕೋಟೆ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಕನಕಪುರ, ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ರಾಮನಗರ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಮಾಗಡಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿದಿದ್ದು, ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರದ ದಕ್ಷಿಣದ ಅಂಚಿನ ಭಾಗ ಎಚ್‌ಎಎಲ್ ಮತ್ತು ಐಟಿಐ ಉಪನಗರಗಳನ್ನೂ 218 ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 539.4 ಚ.ಕಿಮೀ. ಇದರಲ್ಲಿ 509 ಚ.ಕಿಮೀ ಗ್ರಾಮೀಣ ಪ್ರದೇಶ, ಉಳಿದದ್ದು ಕಾರ್ಖಾನೆ ಮತ್ತು ನಗರಪ್ರದೇಶ. ಬೆಂಗಳೂರು ದಕ್ಷಿಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಜನಸಂಖ್ಯೆ 10,09,924.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನೈಋತ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಣಶಿಲೆಯ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳು ಇವೆ. ಉಳಿದ ಭಾಗ ಬಯಲು. ವೃಷಭಾವತಿ ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರದ ಗವಿಪುರದೆಡೆಯಿಂದ ಬಂದು ಕೆಂಗೇರಿ ಮುಖಾಂತರ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಹುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೆಂಪುಮಣ್ಣಿನ ಭೂಮಿ ಇದೆ. ಸರಾಸರಿ ವಾರ್ಷಿಕ ಮಳೆ 923.7 ಮಿಮೀ. ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕೆರೆಗಳಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯ ಇದೆ. ರಾಗಿ, ತರಕಾರಿ, ಹಣ್ಣು, ಹೂವುಗಳನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ.

ನಗರ ಭಾಗಗಳು ಮತ್ತು ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿವೆ. ಬೆಂಗಳೂರಿನಿಂದ ಮೈಸೂರು, ಚೆನ್ನೈ, ಸೇಲಂಗಳಿಗೆ ಹೋಗುವ ರೈಲುಮಾರ್ಗಗಳು

ಮತ್ತು ಚೆನ್ನೈ, ಸರ್ಜಾಪುರ, ಹೊಸೂರು, ಕನಕಪುರ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರಿಗೆ ಹೋಗುವ ರಸ್ತೆಗಳು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮೂಲಕ ಸಾಗುತ್ತವೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಬೇಗೂರು **(ನೋಡಿ)** ಇತಿಹಾಸಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥಳ. ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರದ ದಕ್ಷಿಣದ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿರುವ ವಸಂತಪುರದಲ್ಲಿ ವಸಂತ ವಲ್ಲಭರಾಯಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಮೂಲವಿಗ್ರಹ 5' ಎತ್ತರವಿದೆ. ಇದು ಮಾಂಡವ್ಯ ಮುನಿಯಿಂದ ಆರಾಧಿತವಾದುದೆಂದು ಸ್ಥಳಪುರಾಣ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಎಂಟು ತೀರ್ಥಗಳಿವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ವಿವಾಹ ಮಾಡುವುದು ಹೆಚ್ಚು ಶುಭವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿರುವ ಅಗರ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 8ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲೂ ಇದ್ದವೆಂದು ಹೇಳುವ ಕೆಲವು ದೊಡ್ಡ ಕೆರೆಗಳಿವೆ. ಈ ಗ್ರಾಮ ಆನಂದರಾಮಾಯಣವನ್ನು ರಚಿಸಿದ ತಿಮ್ಮಕವಿಯ (18ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರದ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ, ಮೈಸೂರು ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಕೆಂಗೇರಿ (ಜನಸಂಖ್ಯೆ 42,386) ವ್ಯಾಪಾರ ಸ್ಥಳ. 1873ರವರೆಗೆ ಇದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಗ್ರಾಮ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸೈನ್ಯಕ್ಕೆ ತಂಗುದಾಣವಾಗಬಾರದೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಇದನ್ನು ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ್ ಒಮ್ಮೆ ಹಾಳುಗೆಡವಿದ್ದ. ಇಲ್ಲಿ ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಮಿತಿಯ ಒಂದು ವಿದ್ಯಾಪೀಠ, ಹತ್ತಿರದಲ್ಲೆ ಒಂದು ಚಲನಚಿತ್ರ ಸ್ಟುಡಿಯೋ ಮತ್ತು ಕೆಂಗೇರಿಯ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ಒಂದೂವರೆ ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಆಯುರ್ವೇದ ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರ ಇವೆ. ಎಚ್‌ಎಎಲ್‌ನಿಂದ 8 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಬೆಳ್ಳಂದೂರಿನಲ್ಲಿ ಬೃಹತ್‌ಶಿಲಾ ಸಮಾಧಿಗಳು ಇವೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಹುಭಾಗ ಈಗ ನಗರೀಕರಣಕ್ಕೊಳಗಾಗಿದ್ದು ಮಾಹಿತಿ ತಂತ್ರಜ್ಞಾನ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ನೆಲೆ ಇಲ್ಲಿದೆ (ಮಾಹಿತಿ ತಂತ್ರಜ್ಞಾನ ಪಾರ್ಕ್).

ನಗರ : ಬೆಂಗಳೂರು ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ರಾಜಧಾನಿ. ರಾಜ್ಯದ ಅತಿ ದೊಡ್ಡ ನಗರ. ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಧ್ಯವರ್ತಿ ತಾಣದಲ್ಲಿ, ದಕ್ಷಿಣ ಪಿನಾಕಿನಿ ಮತ್ತು ಅರ್ಕಾವತಿ ನದೀಕಣಿವೆಗಳನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸುವ ಏಣುಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ (ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟದಿಂದ ಸು. 930 ಮೀ) ಮೈಸೂರಿನ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 138 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಕೆಜಿಎಫ್‌ನ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ 96 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ತುಮಕೂರಿನ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 70 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ.

ಇಂದಿನ ಬೆಂಗಳೂರು ಬೃಹನ್ನಗರ, ಮಹಾನಗರಪಾಲಿಕಾ ಕಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರದೇಶವನ್ನಲ್ಲದೆ ಇದಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತಿರುವ ಪುರಸಭೆಗಳು ಸೇರಿದ್ದು ಇಂದು ಏಷ್ಯದಲ್ಲೇ ಅತಿ ವೇಗವಾಗಿ ವಿಸ್ತರಿಸುತ್ತಿರುವ ನಗರ ಇದಾಗಿದೆ. ಭಾರತದ ಸಿಲಿಕಾನ್ ವ್ಯಾಲಿ ಎಂಬ ಕೀರ್ತಿ ಪಡೆದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಮಹಾನಗರಪಾಲಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸು. 100 ವಾರ್ಡ್‌ಗಳಿವೆ. ಇಂದಿನ ಜನಸಾಂದ್ರತೆ ಚ.ಕಿಮೀಗೆ ಸು. 10,710. ಬೆಂಗಳೂರು ಮಹಾನಗರದ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 57,01,446. ಭಾರತದ ಬೃಹನ್ನಗರಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಐದನೆಯ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ.

ರಾಜ್ಯದ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿರುವ ಕಾರಣ ರಾಜಭವನ, ಶಾಸನಸಭಾ ಭವನ ಮತ್ತು ಕಚೇರಿ, ಸಚಿವಾಲಯ, ರಾಜ್ಯಸರ್ಕಾರದ ಬಹುತೇಕ ಎಲ್ಲ ಇಲಾಖೆಗಳ ಮುಖ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳ ಕಚೇರಿಗಳು, ಉಚ್ಚ ನ್ಯಾಯಾಲಯ, ರಾಜ್ಯ ಲೋಕಸೇವಾ ಆಯೋಗದ ಕಚೇರಿ, ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರದಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿ ಮಂಡಲಿ, ವಿದ್ಯುತ್ ಮಂಡಲಿ, ವ್ಯವಸಾಯೋದ್ಯಮ ಮಂಡಲಿ, ಚಲನಚಿತ್ರ ಉದ್ಯಮ ಮಂಡಲಿ, ಸಣ್ಣ ಉದ್ಯಮಗಳ ಮಂಡಲಿ, ರಸ್ತೆ ಸಾರಿಗೆ ಮಂಡಲಿ, ಹಣಕಾಸು ಮಂಡಲಿ, ಪ್ರವಾಸೋದ್ಯಮ ಮಂಡಲಿ ಮೊದಲಾದ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಮುಖ್ಯ ಕಚೇರಿಗಳು ಇಲ್ಲಿವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ರಕ್ಷಣಾಪಡೆಯ ಸಬ್ ಏರಿಯಾ ಘಟಕದ ಕೇಂದ್ರ, ವಿಮಾನದಳದ ಉಪಕೇಂದ್ರ, ಅಕೌಂಟೆಂಟ್ ಜನರಲ್‌ರವರ ಕಚೇರಿ, ರಿಸರ್ವ್ ಬ್ಯಾಂಕ್‌ನ ಶಾಖೆ ಹಾಗೂ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ಪುರಾತತ್ತ್ವ ಇಲಾಖೆ, ಪರಮಾಣುಶಕ್ತಿ ಇಲಾಖೆ, ಜನಗಣತಿ ಶಾಖೆ, ತನಿಖಾ ಇಲಾಖೆ, ಗುಪ್ತಚಾರ ಇಲಾಖೆ, ನಾಗರಿಕ ವಿಮಾನ ಇಲಾಖೆ, ಇಸ್ರೊ, ಹವಾಮಾನ ಇಲಾಖೆ, ಎನ್‌ಸಿಸಿ ನಿರ್ದೇಶನಾ ಇಲಾಖೆ, ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಉಳಿತಾಯ ಯೋಜನಾ ಸಂಸ್ಥೆ, ಆದಾಯ ತೆರಿಗೆ ಇಲಾಖೆ, ವಾರ್ತಾ ಮತ್ತು ಪ್ರಸಾರ ಇಲಾಖೆ, ದಕ್ಷಿಣ ರೈಲ್ವೆ, ಭೂಗರ್ಭವಿಜ್ಞಾನ ಇಲಾಖೆ, ಸರ್ವೆ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯಾ, ಅಂಚೆ ಮತ್ತು ತಂತಿ ಇಲಾಖೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಕಚೇರಿಗಳೂ ಕಾಫಿ ಬೋರ್ಡ್‌ನ ಮುಖ್ಯ ಆಡಳಿತ ಕಚೇರಿಯೂ ಲೈಫ್ ಇನ್ಶೂರೆನ್ಸ್ ಕಾರ್ಪೊರೇಷನ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯಾ, ರೇಷ್ಮೆ ಮಂಡಲಿ, ವ್ಯವಸಾಯ ಪುನರ್ಧನ ಹೂಡಿಕೆ ಸಂಸ್ಥೆ, ವ್ಯವಸಾಯೋದ್ಯಮ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಂಡಲಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಶಾಖಾ ಕಚೇರಿಗಳೂ ಸಹ ಇಲ್ಲಿವೆ.

ಬೆಂಗಳೂರು ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಮುಖ ಔದ್ಯಮಿಕ ಮತ್ತು ವಾಣಿಜ್ಯ ಕೇಂದ್ರ. 2001ರ ಅಂಕಿ ಅಂಶಗಳ ಪ್ರಕಾರ ನಗರದಲ್ಲಿ 4,399 ಕೈಗಾರಿಕಾ ಘಟಕಗಳಿದ್ದು 4,58,245.ಜನರಿಗೆ ಉದ್ಯೋಗ ಒದಗಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಬೃಹತ್ ಪ್ರಮಾಣದ ಉದ್ಯಮಗಳಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ವತಿಯಿಂದ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನ್ ಮೆಷಿನ್ ಟೂಲ್ಸ್ (ಎಚ್‌ಎಂಟಿ), ಹಿಂದುಸ್ಥಾನ್ ಏರ್ ಕ್ರಾಫ್ಟ್ ಲಿಮಿಟೆಡ್ (ಎಚ್‌ಎಎಲ್), ಇಂಡಿಯನ್ ಟೆಲಿಫೋನ್ ಇಂಡಸ್ಟ್ರೀಸ್ (ಐಟಿಐ), ಭಾರತ್ ಎಲೆಕ್ಟ್ರಾನಿಕ್ಸ್ ಲಿಮಿಟೆಡ್ (ಬಿಇಎಲ್) ಪ್ರಮುಖವಾದವು. ಅಲ್ಲದೆ ರೇಡಿಯೋ ಅಂಡ್ ಎಲೆಕ್ಟ್ರಿಕಲ್ ಮ್ಯಾನುಫ್ಯಾಕ್ಚರಿಂಗ್ ಕಂಪನಿ (ಈಗ ಭಾರತ್ ಹೆವಿ ಎಲೆಕ್ಟ್ರಿಕಲ್ಸ್ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಭಾಗ) ಮತ್ತು ಭಾರತ್ ಅರ್ತ್ ಮೂವರ್ಸ್ ಲಿಮಿಟೆಡ್‌ನ (ಬಿಇಎಮ್‌ಎಲ್) ಒಂದು ಘಟಕ ಸಹ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ. ಗೌರ್ನಮೆಂಟ್ ಎಲೆಕ್ಟ್ರಿಕ್ ಫ್ಯಾಕ್ಟರಿ ಮತ್ತು ನ್ಯೂ ಗೌರ್ನಮೆಂಟ್ ಎಲೆಕ್ಟ್ರಿಕ್ ಫ್ಯಾಕ್ಟರಿ, ಮೈಸೂರ್ ಪೋರ್ಸೆಲಿನ್ ಲಿಮಿಟೆಡ್, ಗೌರ್ನಮೆಂಟ್ ಸೋಪ್ ಫ್ಯಾಕ್ಟರಿ– ಇವು ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರದ ವತಿಯಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಬೃಹತ್ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು. ಇಲ್ಲಿನ ಸರ್ಕಾರಿ ಡೈರಿ ಸಹ ಬೃಹತ್ ಉದ್ಯಮ. ಇಲ್ಲಿನ ಸರ್ಕಾರಿ ಮುದ್ರಣಾಲಯ ರಾಜ್ಯದ ಅತಿ ದೊಡ್ಡ ಮುದ್ರಣಾಲಯ. ಖಾಸಗಿ ಒಡೆತನದ ಬೃಹತ್ ಉದ್ಯಮಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ವುಲ್ಲನ್ ಕಾಟನ್ ಮತ್ತು ಸಿಲ್ಕ್ ಕಂಪನಿ, ರಾಜಾ ಮತ್ತು ಮಿನರ್ವ– ಈ ಬಟ್ಟೆ ತಯಾರಿಕಾ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು, ಕಿರ್ಲೋಸ್ಕರ್ ಎಲೆಕ್ಟ್ರಿಕ್ ಫ್ಯಾಕ್ಟರಿ, ಮೋಟಾರ್ ಇಂಡಸ್ಟ್ರೀಸ್ ಕಂಪನಿ (ಮೈಕೊ), ಹೆಗ್ಗಡೆ ಅಂಡ್ ಗೋಲೆ ಗಡಿಯಾರ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಮುಂತಾದವನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. ಅಲ್ಲದೆ ಅಗರಬತ್ತಿ, ವಿವಿಧ ರೀತಿಯ ಯಂತ್ರಗಳು ಮತ್ತು ಯಂತ್ರೋಪಕರಣಗಳು, ರಾಸಾಯನಿಕ ವಸ್ತುಗಳು, ಗಾಜು ಮತ್ತು ಗಾಜಿನ ಸಾಮಾನುಗಳು, ಇಟ್ಟಿಗೆ ಮತ್ತು ಪೋರ್ಸೆಲಿನ್ ವಸ್ತುಗಳು, ಪಾತ್ರೆಗಳು, ಕುಕ್ಕರ್ ಮುಂತಾದ ಗೃಹೋಪಯೋಗಿ ಸಲಕರಣೆಗಳು, ಸಿದ್ಧ ಉಡುಪುಗಳು, ಸುಗಂಧ ದ್ರವ್ಯಗಳು, ಉಕ್ಕು, ಔಷಧಗಳು, ಸಿದ್ಧ ಆಹಾರ ಪದಾರ್ಥಗಳು, ಬೀರ್–ವಿಸ್ಕಿ ಮೊದಲಾದ ಪಾನೀಯಗಳು, ಅಲ್ಯುಮಿನಿಯಂ ಮತ್ತು ಸ್ಟೇನ್‌ಲೆಸ್ ಸ್ಟೀಲ್ ವಸ್ತುಗಳು, ಪ್ಲೈವುಡ್ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುವ ಮತ್ತು ಹಿಟ್ಟು ರವೆ ಮುಂತಾದವನ್ನು ಉತ್ಪಾದಿಸುವುದು, ಮುದ್ರಣ ಪ್ರಕಾಶನ ಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತವಾಗಿರುವ

0
10
20
ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ಜಿಲ್ಲೆ

ಹಲವಾರು ಉದ್ಯಮಗಳು ಈ ನಗರದಲ್ಲಿವೆ. ಬೆಂಗಳೂರು ರೇಷ್ಮೆ ಬಟ್ಟೆಗಳ ಉತ್ಪಾದನೆಯಲ್ಲೂ ಪ್ರಮುಖ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆದಿದೆ. ಕೋಳಿಸಾಕಣೆ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಉದ್ಯಮವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತದೆ.

ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಬೃಹತ್ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಲ್ಲಿ ತಯಾರಾಗುವ ಲೇತ್ ಮೊದಲಾದ ಯಂತ್ರಗಳು, ವಿಮಾನಗಳು ಮತ್ತು ವಿಮಾನ ಸಲಕರಣೆಗಳು, ರೈಲ್ವೆಗಾಡಿಗಳು, ಟೆಲಿಫೋನ್ ಉಪಕರಣಗಳು, ಎಲೆಕ್ಟ್ರಾನಿಕ್ ಉಪಕರ

ಣಗಳು, ಗಡಿಯಾರಗಳು ಮುಂತಾದವು ಹಾಗೂ ಅಗರಬತ್ತಿ ಮೊದಲಾದವುಕ್ಕೆ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಬೇಡಿಕೆ ಇದ್ದು ಇವು ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಮಾರಾಟ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಕೈಗಾರಿಕೋತ್ಪನ್ನಗಳು, ಮಾದಕ ಪಾನೀಯಗಳು ಮೊದಲಾದವು ಭಾರತದಾದ್ಯಂತ ವ್ಯಾಪಾರವಾಗುತ್ತವೆ. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ವಾಣಿಜ್ಯ ರಂಗದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿರುವ ಅನೇಕ ವ್ಯಾಪಾರಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಇಲ್ಲಿರುವುದಲ್ಲದೆ, ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹಾಗೂ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯುಳ್ಳ ಅನೇಕ ವ್ಯಾಪಾರಿಸಂಸ್ಥೆಗಳು ತಮ್ಮ ಸ್ಥಳೀಯ ಅಥವಾ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಾರದ ಕೋಠಿಗಳನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿವೆ.

ವ್ಯಾಪಾರ ಮತ್ತು ಉದ್ಯಮಗಳಿಗೆ ಪೋಷಕವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಫೈನಾನ್ಷಿಯಲ್ ಕಾರ್ಪೊರೇಷನ್, ಇಂಡಸ್ಟ್ರಿಯಲ್ ಫೈನಾನ್ಷಿಯಲ್ ಕಾರ್ಪೊರೇಷನ್, ಸ್ಮಾಲ್ ಇಂಡಸ್ಟ್ರೀಸ್ ಕಾರ್ಪೊರೇಷನ್, ಅಪೆಕ್ಸ್ ಬ್ಯಾಂಕ್ ಮೊದಲಾದ ಹಣಕಾಸು ಸಂಸ್ಥೆಗಳೂ ಅನೇಕ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮತ್ತು ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳ ಶಾಖೆಗಳು ಇವೆ. ಬೆಂಗಳೂರು ಬೃಹನ್ನಗರದಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ಮತ್ತು ವಿವಿಧ ಉದ್ಯಮಗಳಿಗೆ ಆರ್ಥಿಕ ಸಹಕಾರ ನೀಡುತ್ತಿರುವ 826 ವಾಣಿಜ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು, 13 ಗ್ರಾಮೀಣಬ್ಯಾಂಕುಗಳು, 418 ಸಹಕಾರ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು, 508 ಕ್ರೆಡಿಟ್ ಸಹಕಾರ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು ಇವೆ. ಸ್ಟೇಟ್ ಬ್ಯಾಂಕ್ ಆಫ್ ಮೈಸೂರ್, ಕೆನರಾ ಬ್ಯಾಂಕ್, ವಿಜಯ ಬ್ಯಾಂಕ್ ಮತ್ತು ವೈಶ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕ್– ಇವುಗಳ ಪ್ರಧಾನ ಕಚೇರಿಗಳು ಇರುವುದೂ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲೇ. ಅಲ್ಲದೆ ಸ್ಟಾಕ್ ಎಕ್ಸ್‌ಚೇಂಜ್, ಕರ್ನಾಟಕ ಛೇಂಬರ್ ಆಫ್ ಕಾಮರ್ಸ್ ಮೊದಲಾದುವೂ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮತ್ತು ನಗರ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ವ್ಯಾಪಾರ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗಾಗಿ ಅನೇಕ ಸಗಟು ವ್ಯಾಪಾರದ ಮಳಿಗೆಗಳು, ರೆಗ್ಯುಲೇಟೆಡ್ ಮಾರ್ಕೆಟ್ ಮೊದಲಾದವೂ ಇವೆ. ಸಿನಿಮಾ ತಯಾರಿಕೆಗೂ ಬೆಂಗಳೂರು ಪ್ರಮುಖ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದೆ.

ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಆರ್ಥಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಗೆ ಅದರ ಸನ್ನಿವೇಶವೂ ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣ. ಎರಡೂ ಕರಾವಳಿಗಳಿಂದ ಸುಮಾರು ಸಮಾನ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಈ ನಗರ ಉತ್ತಮ ಸಂಪರ್ಕಜಾಲವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನಾಗರಿಕ ವಿಮಾನ ನಿಲ್ದಾಣವಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿಂದ ಮುಂಬಯಿ, ದೆಹಲಿ, ಚೆನ್ನೈ, ಹೈದರಾಬಾದ್, ಮಂಗಳೂರು, ಕೋಲ್ಕತ್ತ, ಕೊಚ್ಚಿ ಮೊದಲಾದೆಡೆಗೆ ವಿಮಾನಸಂಪರ್ಕ ಇದೆ. ಬೆಂಗಳೂರಿನಿಂದ ಚೆನ್ನೈ, ಗುಂತಕಲ್ಲು, ಅರಸೀಕೆರೆ, ಮೈಸೂರು, ಸೇಲಂ ಮತ್ತು ಬಂಗಾರ ಪೇಟೆಗಳಿಗೆ ರೈಲುಮಾರ್ಗಗಳು ಇವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಇಲ್ಲಿಂದ ಚೆನ್ನೈ, ಮುಂಬಯಿ, ಹೈದರಾಬಾದು, ನೀಲಗಿರಿ, ಸೇಲಂಗಳ ಕಡೆಗೆ ಹೋಗುವ ಹಾಗೂ ರಾಜ್ಯದ ಬಹುತೇಕ ಎಲ್ಲ ಸ್ಥಳಗಳಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕ ಕಲ್ಪಿಸುವ ರಸ್ತೆಮಾರ್ಗಗಳು ಇರುವುದಲ್ಲದೆ, ರಾಜ್ಯದ ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಳಗಳು ಹಾಗೂ ಚೆನ್ನೈ, ತಿರುಪತಿ, ತಿರುಚ್ಚಿರಾಪಳ್ಳಿ, ಮಧುರೆ, ಕೊಯಮತ್ತೂರು, ಕಲ್ಲಿಕೋಟೆ, ಪಣಜಿ, ಮುಂಬಯಿ, ಹೈದರಾಬಾದು ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಿಗೆ ನೇರ ಬಸ್ ಸಂಪರ್ಕ ಇದೆ.

ಈ ನಗರದಲ್ಲಿ ಆಕಾಶವಾಣಿ ಕೇಂದ್ರ, ದೂರದರ್ಶನ ಕೇಂದ್ರಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನ ಅಂಚೆಕಚೇರಿ, ಹಲವು ಶಾಖಾ ಕಚೇರಿಗಳು, ಟೆಲಿಫೋನ್ ಎಕ್ಸ್‌ಚೇಂಜ್‌ಗಳೂ ಇವೆ. ನಗರದಿಂದ ದೆಹಲಿ, ಮುಂಬಯಿ, ಹೈದರಾಬಾದು, ಕೊಯಮತ್ತೂರು ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಿಗೆ ನೇರ ದೂರವಾಣಿ, ಅಂತರ್ಜಾಲ, ಅನುಸರಣ (ಫ್ಯಾಕ್ಸ್) ಮೊದಲಾದ ಆಧುನಿಕ ಸಂಪರ್ಕ ಸಾಧನಗಳಿವೆ.

ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು ನಾಗರಿಕ ಸೌಲಭ್ಯಗಳ ಪೂರೈಕೆಗಾಗಿ ಮಹಾನಗರ ಪಾಲಿಕೆ ಪುರಸಭೆಗಳು, ಬೆಂಗಳೂರು ಜಲಮಂಡಲಿ ಮೊದಲಾದ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಇವೆ. ವಿಶಾಲ ಹಾಗೂ ವೇಗವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿರುವ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಹೆಸರಘಟ್ಟ, ತಿಪ್ಪಗೊಂಡನಹಳ್ಳಿ ಕೆರೆಗಳಿಂದ ಹಾಗೂ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯಿಂದ ನೀರು ಸರಬರಾಜು ಮಾಡುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಇದೆ.

ವಿಕ್ಟೋರಿಯಾ ಮತ್ತು ಬೌರಿಂಗ್ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳು ನಗರದ ದೊಡ್ಡ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳು. ಇವೂ ಸೇರಿದಂತೆ ನಗರದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವ 12 ಸರ್ಕಾರಿ, ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ ವಿವಿಧ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ 41 ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳು, 7 ಭಾರತೀಯ ವೈದ್ಯ ಪದ್ಧತಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳು, 31 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳು, 42 ಆರೋಗ್ಯ ಘಟಕಗಳು, 65 ಡಿಸ್ಪೆನ್ಸರಿಗಳು, 47 ಕುಟುಂಬ ಕಲ್ಯಾಣ ಕೇಂದ್ರಗಳ ಜೊತೆಗೆ 140 ಉಪಕೇಂದ್ರಗಳೂ ಇವೆ. ಮಕ್ಕಳ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳು 2, ಕ್ಷಯರೋಗ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳು 3, ಒಂದು ಮೆದುಳು ರೋಗಗಳ ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಕ್ಯಾನ್ಸರ್ ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಕುಷ್ಠರೋಗ ಆಸ್ಪತ್ರೆ ಸಹ ಇವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ಖಾಸಗಿ ಔಷಧಾಲಯಗಳೂ ಶುಶ್ರೂಷಾಗೃಹಗಳೂ ಇವೆ.

ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರದಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳೂ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ರೀತಿಯಲ್ಲೇ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಪದವಿಗಳನ್ನು ನೀಡುವ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಸಂಸ್ಥೆಗಳೂ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿವೆ: ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಕೃಷಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಇಂಡಿಯನ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಸೈನ್ಸ್, ಇಂಡಿಯನ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಮ್ಯಾನೇಜ್‌ಮೆಂಟ್ ಮತ್ತು ಇಂಡಿಯನ್ ಕೌನ್ಸಿಲ್ ಆಫ್ ಅಗ್ರಿಕಲ್ಚರಲ್ ರಿಸರ್ಚ್ ವತಿಯಿಂದ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಆಡುಗೋಡಿ ಕ್ಷೀರೋದ್ಯಮ ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರ ಮೊದಲಾದವು. ಈ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿಜ್ಞಾನದ ಹಲವು ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣದ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಇದೆ. ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ 2763 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳೂ 1018 ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳೂ 209 ಪದವಿಪೂರ್ವ ಮತ್ತು 200 ಸಾಮಾನ್ಯ ಶಿಕ್ಷಣ, 52 ಪಾಲಿಟೆಕ್ನಿಕ್, 24 ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, 9 ವೈದ್ಯಕೀಯ, ಹೋಮಿಯೋಪತಿ ಮತ್ತು 6 ಭಾರತೀಯ ವೈದ್ಯಪದ್ಧತಿ, 12 ದಂತವೈದ್ಯ ಕಾಲೇಜು 2001 ರ ಅಂಕಿಅಂಶಗಳಂತೆ ಇದ್ದು ಇವಲ್ಲದೆ ಈಗ ವಿಜ್ಞಾನ, ಕಲೆ, ವಾಣಿಜ್ಯ ಕಾಲೇಜುಗಳು ವಿವಿಧ ಬಗೆಯ ವೃತ್ತಿಶಿಕ್ಷಣ ಶಾಲಾ ಕಾಲೇಜುಗಳೊಡನೆ ಇವುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದೆ. ಹಾಗೇ ನ್ಯಾಯಶಾಸ್ತ್ರ, ಸಂಸ್ಕೃತ, ಮನೋರೋಗ ವೈದ್ಯಕೀಯ ಕಾಲೇಜುಗಳಿವೆ. ವೃತ್ತಿನಿರತರಿಗೆ ತಮ್ಮ ಓದನ್ನು ಮುಂದುವರೆಸಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಸಂಜೆ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ಇಂದಿರಾಗಾಂಧಿ ಮುಕ್ತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯುದ ಅಂಚೆತೆರಪಿನ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳೂ ಇವೆ. ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜು ಈ ನಗರದ ಅತ್ಯಂತ ಹಳೆಯ ಕಾಲೇಜು (1858). ವೃತ್ತಿ ತರಬೇತಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು, ಕಚೇರಿ ನಿರ್ವಹಣಾ ತರಬೇತಿ ಸಂಸ್ಥೆ, ಒಂದು ಸಹಕಾರ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರ, ಬೆರಳಚ್ಚು ಮತ್ತು ಶೀಘ್ರಲಿಪಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳೂ ಇವೆ. ಕೇಂದ್ರೀಯ ವಿದ್ಯಾಲಯಗಳೂ ದೈಹಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ತರಬೇತಿ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ಇತರ ಶಾಲೆಗಳೂ ಇವೆ.

ನಗರದಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಬಗೆಯ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಇವೆ. ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಕೃಷಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಇಂಡಿಯನ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಸೈನ್ಸ್, ಆಲ್ ಇಂಡಿಯಾ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಮೆಂಟಲ್ ಹೆಲ್ತ್ ಅಂಡ್ ನ್ಯೂರೋ ಸೈನ್ಸಸ್ ಇವು ಉನ್ನತ ಸಂಶೋಧನೆಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳೂ ಆಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ರಾಮನ್ ರಿಸರ್ಚ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿಜ್ಞಾನಿ ಸಿ.ವಿ. ರಾಮನ್‌ರವರಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದ್ದು, ಭೌತವಿಜ್ಞಾನರಂಗದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚಮಟ್ಟದ ಸಂಶೋಧನಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರತವಾಗಿದೆ. ಬೃಹತ್ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಏರೋನಾಟಿಕಲ್ ಲ್ಯಾಬೋರೇಟರಿ, ಎಲೆಕ್ಟ್ರಿಕಲ್ ಅಂಡ್ ರಾಡಾರ್ ಡೆವಲಪ್‌ಮೆಂಟ್ ಎಸ್ಟಾಬ್ಲಿಷ್‌ಮೆಂಟ್, ಏರೋನಾಟಿಕಲ್ ಡೆವಲಪ್‌ಮೆಂಟ್ ಎಸ್ಟಾಬ್ಲಿಷ್‌ಮೆಂಟ್, ಫಾರೆಸ್ಟ್ ರಿಸರ್ಚ್ ಲ್ಯಾಬೊರೇಟರಿ, ಇಂಡಿಯನ್ ವೆಟರನರಿ ರಿಸರ್ಚ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್, ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಹಾರ್ಟಿಕಲ್ಚರಲ್ ರಿಸರ್ಚ್, ನ್ಯಾಷನಲ್ ಡೈರಿ

ರಿಸರ್ಚ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್, ನ್ಯಾಷನಲ್ ಟ್ಯೂಬರ್‌ಕ್ಯುಲಾಸಿಸ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್, ವೈರಸ್ ರಿಸರ್ಚ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್‌ನ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಕೇಂದ್ರ, ಟೆಲಿಕಮ್ಯೂನಿಕೇಷನ್ಸ್ ಸರ್ವಿಸ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್, ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಮೆಡಿಸಿನಲ್ ಪ್ಲಾಂಟ್ಸ್ ಆರ್ಗನೈಸೇಷನ್, ಮೆಷಿನ್ ಟೂಲ್ಸ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್, ಕಾಮನ್‌ವೆಲ್ತ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಬಯಲಾಜಿಕಲ್ ಕಂಟ್ರೋಲ್‌ನ ಶಾಖೆ, ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಸೋಷಿಯಲ್ ಅಂಡ್ ಎಕನಾಮಿಕ್ ಚೇಂಜ್ ಇವು ಪ್ರಮುಖವಾದವು. ಇಂಡಿಯನ್ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಸೈಂಟಿಫಿಕ್ ಡಾಕ್ಯುಮೆಂಟೇಷನ್ ಸೆಂಟರ್, ನ್ಯಾಷನಲ್ ಪ್ರೊಡಕ್ಟಿವಿಟಿ ಕೌನ್ಸಿಲ್, ಸ್ಮಾಲ್ ಇಂಡಸ್ಟ್ರೀಸ್ ಸರ್ವಿಸ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಮುಂತಾದವೂ ಔದ್ಯಮಿಕ ಮತ್ತು ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಸಂಶೋಧನೆಗೆ ಪೂರಕ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಾಗಿವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ಔದ್ಯಮಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಸರ್ಕಾರಿ ಇಲಾಖೆಗಳು ಸ್ವಂತವಾದ ಸಂಶೋಧನಾ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡಿವೆ. ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರದ ಕೇಂದ್ರ ಗ್ರಂಥಾಲಯ ಸೇರಿದಂತೆ 170 ಗ್ರಂಥಾಲಯಗಳಿವೆ.

ಕ್ರಮವಾಗಿ ಕೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರಗಳಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ಔದ್ಯಮಿಕ ಮತ್ತು ತಾಂತ್ರಿಕ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ಮತ್ತು ಸರ್ಕಾರಿ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯ, ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರದ ವತಿಯಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ, ಲಲಿತಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿ, ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿ, ಸಂಗೀತ ಅಕಾಡೆಮಿ ಜಾನಪದ ಮತ್ತು ಯಕ್ಷಗಾನ ಅಕಾಡೆಮಿ, ಅನುವಾದ ಅಕಾಡೆಮಿ **(ನೋಡಿ: ಅಕಾಡೆಮಿಗಳು)** ಮೊದಲಾದ ಸಂಘ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿವೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ನಗರದ ಬೌದ್ಧಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತವಾಗಿರುವವುಗಳಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು, ಮಿಥಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿ, ಭಾರತೀಯ ವಿದ್ಯಾಭವನದ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಕೇಂದ್ರ, ಇಂಡಿಯನ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ವರ್ಲ್ಡ್ ಕಲ್ಚರ್, ಗೋಖಲೆ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸಂಸ್ಥೆ, ಅಲೈಯನ್ಸ್ ಫ್ರಾನ್ಸೈಸ್, ಮ್ಯಾಕ್ಸ್‌ಮುಲ್ಲರ್ ಭವನ, ಬೈಬಲ್ ಸೊಸೈಟಿ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯ, ಮಹಾಬೋಧಿ ಸೊಸೈಟಿ, ಥಿಯೊಸಾಫಿಕಲ್ ಸೊಸೈಟಿ ಮೊದಲಾದವನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು.

ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮ ರಂಗದಲ್ಲೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಂದ ದಿನ, ವಾರ, ಮಾಸ, ತ್ರೈಮಾಸಿಕ, ಅರ್ಧವಾರ್ಷಿಕ ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಿಕೆಗಳೂ ಇಂಗ್ಲಿಷ್, ತಮಿಳು, ತೆಲುಗು, ಮಲೆಯಾಳಂ, ಹಿಂದೀ, ಮರಾಠಿ, ಉರ್ದು ಈ ಮುಂತಾದ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿವೆ.

ನಗರದಲ್ಲಿ ಚಲನಚಿತ್ರ ಸ್ಟುಡಿಯೋಗಳೂ ಚಲನಚಿತ್ರ ಮಂದಿರಗಳೂ ಇವೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಆದರ್ಶ ಫಿಲಂ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಚಲನಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅನೇಕ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ತರಬೇತು ನೀಡುವ ಸಂಸ್ಥೆಯಾಗಿದೆ. ರವೀಂದ್ರ ಕಲಾಕ್ಷೇತ್ರ ಮತ್ತು ಇತರ ವೃತ್ತಿ ಹಾಗೂ ಹವ್ಯಾಸಿ ಕಲಾವಿದರ ಸಂಗೀತಕಚೇರಿಗಳೂ ನಾಟಕ, ನೃತ್ಯಪ್ರದರ್ಶನಗಳೂ ಆಗಾಗ್ಗೆ ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಪಿಟೀಲು ಚೌಡಯ್ಯ ಸ್ಮಾರಕಭವನವಿದೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ರಂಗಶಂಕರ ಎಂಬ ನಾಟಕ ಭವನ ಆರಂಭವಾಗಿದೆ. ಸರ್ಕಾರಿ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದಂತಿರುವ ವೆಂಕಟಪ್ಪ ಆರ್ಟ್ ಗ್ಯಾಲರಿ ಮತ್ತು ಇತರ ಕೆಲವು ಖಾಸಗಿ ಭವನಗಳಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಕಲಾ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿದೆ. ಚಿತ್ರ ಹಾಗೂ ಶಿಲ್ಪಕಲೆಗೆ ಕೆನ್ ಸ್ಕೂಲ್ ಇದೆ. ಕಂಠೀರವ ಕ್ರೀಡಾಂಗಣ ಇಲ್ಲಿನ ಬೃಹತ್ ಕ್ರೀಡಾಗಾರ. ಇದಲ್ಲದೆ ಇತರ 3 ಕ್ರೀಡಾಗಾರಗಳು, ಒಂದು ಗಾಲ್ಫ್ ಕ್ಲಬ್ ಹಾಗೂ ರೇಸ್ ಕೋರ್ಸ್ (ಬಿಟಿಸಿ) ಇವೆ.

ಬೆಂಗಳೂರು ಬಹು ಪ್ರಾಚೀನ ಸ್ಥಳ. ಇಲ್ಲಿ ಗವಿಗಂಗಾಧರೇಶ್ವರ ಗುಡಿಯ ಪರಿಸರ, ಜಾಲಹಳ್ಳಿ ಪ್ರದೇಶ ಮತ್ತು ಆನೇಕಲ್ಲು ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿ ಸು. 12 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಸೂಡಸಂದ್ರ, ಸಿದ್ಧಾಪುರಗಳ ಬಳಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮಶಿಲಾಯುಧಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಕಬ್ಬಿಣ ಯುಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಸಮಾಧಿಗಳ ಅವಶೇಷಗಳು ನಗರದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಕೆಲವು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿವೆ. ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಾರಂಭ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಮೆಡಿಟರೇನಿಯನ್ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಕೆಲವು ರೀತಿಯ ಮಣ್ಣಿನ ಮಡಕೆಗಳು ಮತ್ತು ಆಗಿನ ರೋಮ್ ದೊರೆಗಳಾದ ಅಗಸ್ಟಸ್, ಟೈಬೀರಿಯಸ್, ಕ್ಲಾಡಿಯಸ್ ಮೊದಲಾದವರ ನಾಣ್ಯಗಳು ಯಶವಂತಪುರದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಹಿಂದುಸ್ತಾನ್ ವಿಮಾನ ಕಾರ್ಖಾನೆಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ದೊರಕಿವೆ. ಇವು ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಶಿಲಾಯುಗದಿಂದ, ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಪೂ. ಸು. 4000 ವರ್ಷಗಳಿಂದ, ಜನವಸತಿಯಿದ್ದ ಬಗ್ಗೆ ಹಾಗೂ ಈ ಪ್ರದೇಶ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಇತರ ಪ್ರದೇಶಗಳಂತೆ ಹೊರನಾಡುಗಳೊಡನೆ ಹೊಂದಿದ್ದ ಸಂಪರ್ಕಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟಮಾಹಿತಿಗಳಾಗಿವೆ.

ಹೊಯ್ಸಳ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಇಮ್ಮಡಿ ವೀರಬಲ್ಲಾಳ (12ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಬೇಟೆಗೆ ಹೋಗಿದ್ದಾಗ ಹಸಿವು ಬಾಯಾರಿಕೆಗಳನ್ನು ತೀರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಒಂದು ಒಂಟಿ ಗುಡಿಸಲನ್ನು ತಲುಪಿದ. ಅಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿದ್ದ ಮುದುಕಿಯೊಬ್ಬಳು ಬೆಂದ ಕಾಳನ್ನೂ ನೀರನ್ನೂ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು ಅವನ ಬಳಲಿಕೆ ಪರಿಹರಿಸಿದಳು; ಈ ಆತಿಥ್ಯದಿಂದ ಸಂಪ್ರೀತನಾದ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಅವಳ ಗೌರವಾರ್ಥವಾಗಿ ಆ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಊರೊಂದನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಬೆಂದಕಾಳೂರೆಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟ; ಅದೇ ಬೆಂಗಾಳೂರು, ಬೆಂಗಳೂರು ಆಗಿದೆ ಎಂಬುದು ಸ್ಥಳೀಯ ಐತಿಹ್ಯ. ಆದರೆ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಬಳಿಯ ಬೇಗೂರಿನಲ್ಲಿ ದೊರಕಿರುವ 9ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಎಂಬ ಹೆಸರೇ ಕಂಡುಬಂದಿದೆ.

1537ರಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಅಧೀನದಲ್ಲಿ ಯಲಹಂಕ ನಾಡಿನ ಪಾಳೆಯಗಾರನಾಗಿದ್ದ ಒಂದನೆಯ ಕೆಂಪೇಗೌಡ ಬೇಟೆಗೆ ಹೋಗಿದ್ದಾಗ ಒಂದು ಮೊಲ ಬೇಟೆನಾಯಿಯ ಮೇಲೆ ತಿರುಗಿ ಬಿದ್ದುದನ್ನು ಕಂಡು ಆ ಸ್ಥಳ ಗಂಡು ಭೂಮಿಯೆಂದು ಭಾವಿಸಿ, ತನ್ನ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಅನುಮತಿ ಪಡೆದು ಆ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಅದರ ಸುತ್ತ ಮಣ್ಣಿನ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಇನ್ನೊಂದು ಐತಿಹ್ಯ (ಇದೊಂದು ಸಂಚಾರಿ ಆಶಯ). ಮುಂದೆ ಕೆಂಪೇಗೌಡ ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಯಲಹಂಕದಿಂದ ಇಲ್ಲಿಗೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಿದ. ಕೆಂಪೇಗೌಡನ ಕೋಟೆ ವಿಶಾಲವಾಗಿತ್ತು. ಅದರ ಎಂಟು ಮಹಾದ್ವಾರಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತರದ ಯಲಹಂಕ ದ್ವಾರ, ಪೂರ್ವದ ಅಲಸೂರು ಬಾಗಿಲು, ದಕ್ಷಿಣದ ಆನೇಕಲ್ಲು ಬಾಗಿಲು ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮದ ಕೆಂಗೇರಿ ಬಾಗಿಲುಗಳ ಸ್ಥಳಗಳನ್ನು ಈಗಲೂ ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಆದರೆ ಕಳೆದ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಈ ನಗರ ಅಪರಿಮಿತವಾಗಿ ಬೆಳೆದ ಕಾರಣ ಕೋಟೆಯ ಅಳಿದುಳಿದ ಭಾಗಗಳು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಾಶವಾಗಿವೆ. ಕೆಂಪೇಗೌಡನು ಈ ನಗರ ಬೆಳೆಯಬಹುದಾದ ಪರಿಮಿತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲೂ ಗೋಪುರಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಅವು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ವೈಯ್ಯಾಳಿಕಾವಲ್ ದಿಬ್ಬದ ಮೇಲೆ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಲಸೂರು ಬಳಿ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಬಳಿ, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಗವಿಪುರದ (ಕೆಂಪೇಗೌಡ ನಗರ) ಬಳಿ ಇವೆ. ಆದರೆ ಈಗ ಬೆಂಗಳೂರು ಈ ಎಲ್ಲೆಗಳನ್ನು ಮೀರಿ ಬೆಳೆದು ಬೃಹನ್ನಗರವಾಗಿದೆ.

ಬೆಂಗಳೂರು ಸುತ್ತ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ಅದನ್ನು ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡ ಅನಂತರ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಂದ ನೇಯ್ಗೆಯವರು ಮುಂತಾದವರನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಳಿಸಿದ. ಅನೇಕ ಪೇಟೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ನಗರದ ಆರ್ಥಿಕಾಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದ ಕೆಂಪೇಗೌಡ, ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಹಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೂ ಗೆದ್ದುಕೊಂಡು ತನ್ನ ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತಾರ ಮಾಡಿದ. ಈ ಉನ್ನತಿಯನ್ನು ಸಹಿಸದ ಚನ್ನಪಟ್ಟಣದ

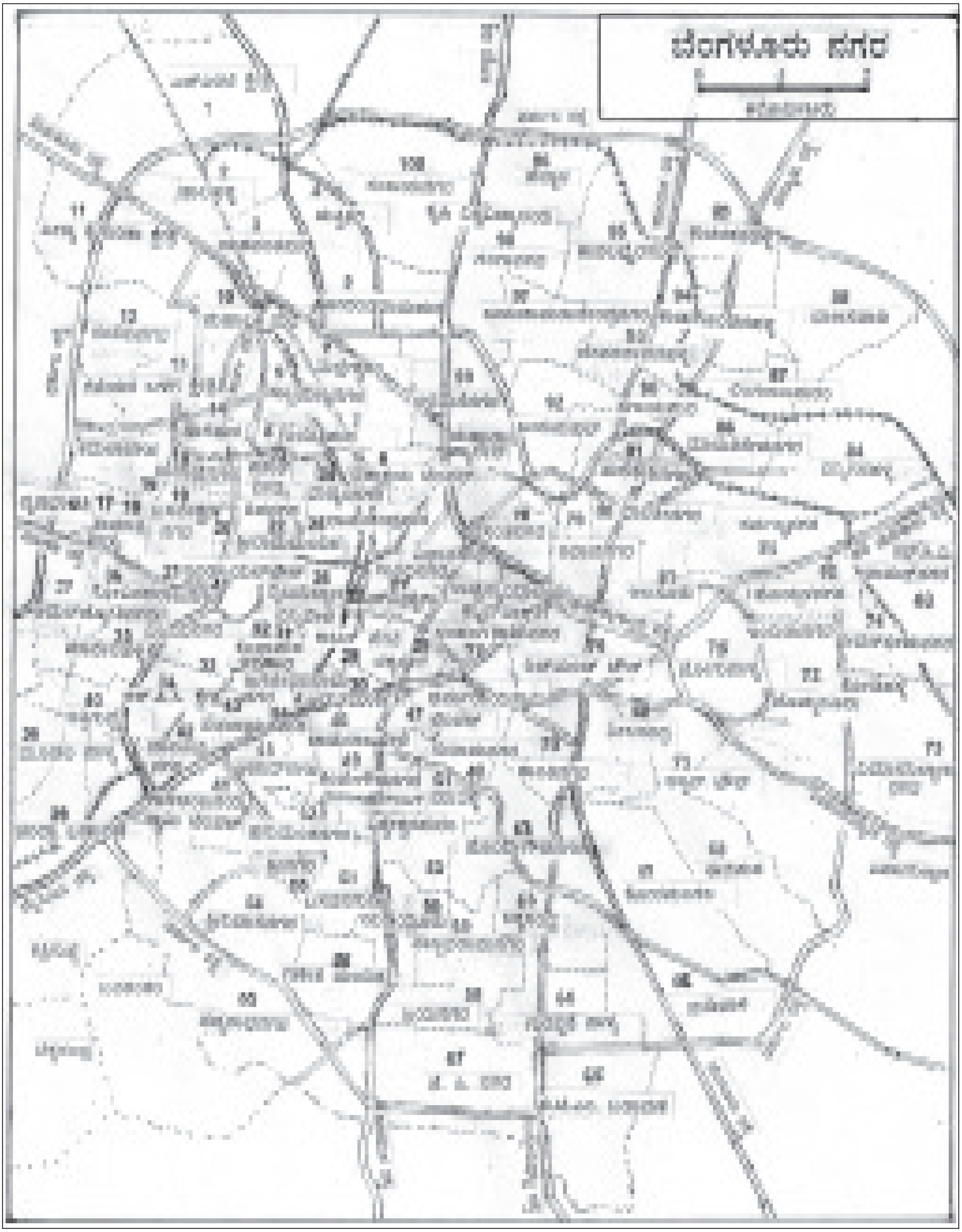
ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ
0
1
2

ಪಾಳೆಯಗಾರ ಜಗದೇವರಾಯ ವಿಜಯನಗರದ ಅಳಿಯ ರಾಮರಾಯನೊಂದಿಗೆ ಸಂಚುಗೈದು ಕೆಂಪೇಗೌಡನನ್ನು ಆನೆಗೊಂದಿಯಲ್ಲಿ ಸೆರೆಹಿಡಿಸಿ, ಬೆಂಗಳೂರನ್ನು ತನ್ನ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಐದು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಸೆರೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ಅನಂತರ ಬಿಡುಗಡೆ ಹೊಂದಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಅಧಿಕಾರಾರೂಢನಾದ ಕೆಂಪೇಗೌಡ ಈ ಘಟನೆಯ ಸ್ಮಾರಕವಾಗಿ ಗವಿಪುರದಲ್ಲಿರುವ ಗಂಗಾಧರೇಶ್ವರ ಗುಡಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ. ಬಸವನಗುಡಿಯ ಬಸವ ದೇವಾಲಯ, ಕೆಂಪಾಂಬುಧಿ, ಧರ್ಮಾಂಬುಧಿ ಕೆರೆಗಳು ಮತ್ತು ಅಲಸೂರಿನ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಗುಡಿಯ ಪ್ರಾಕಾರ ಸಹ ಇವನ ನಿರ್ಮಾಣಗಳು. ಮುಂದಿನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ದೊರೆ ಇಮ್ಮಡಿ ಕೆಂಪೇಗೌಡ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸಂಪತ್ತು ವೈಭವಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಅಲಸೂರಿನ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಗುಡಿಯ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿಸಿದುದಲ್ಲದೆ, ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ, ಸಂಪಂಗಿ ಕೆರೆ, ಕೆಂಪಾಪುರ ಅಗ್ರಹಾರದ ಕೆರೆ ಮತ್ತು ಕಾರಂಜಿ ಕೆರೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಆದರೆ 1638ರಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರದ ದಂಡನಾಯಕ ರಣದುಲ್ಲಾಖಾನ್ ಕೆಂಪೇಗೌಡನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಬೆಂಗಳೂರನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದ. 1648ರಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರದ ಸುಲ್ತಾನ ಬೆಂಗಳೂರು ಮತ್ತು ಅದರ ನೆರೆಯ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಷಹಜಿಗೆ ಜಾಗೀರಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ. ಕೆಲವು ಕಾಲಾನಂತರ ಬೆಂಗಳೂರು ಪ್ರಾಂತಕ್ಕೆ ಶಹಾಜಿಯನ್ನು ಸುಭಾದಾರನನ್ನಾಗಿಯೂ ನೇಮಿಸಲಾಯಿತು. 1664ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಶಹಾಜಿಯ ಮಗ ವೆಂಕಾಜಿಯ ಪಾಲಿಗೆ ಬಂತು. 1675ರಲ್ಲಿ ತಂಜಾವೂರು ರಾಜ ವೆಂಕಾಜಿಗೆ ಸಿಕ್ಕಿದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ವಾಸ ಮಾಡಲಾರಂಭಿಸಿದ. ವೆಂಕಾಜಿ ಬೆಂಗಳೂರನ್ನು ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಅರಸ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜರಿಗೆ ಮಾರುವ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿದ್ದ. ಆದರೆ ಮಾತುಕತೆಗಳು ಸಮಾಧಾನಕರವಾಗಿ ಮುಕ್ತಾಯಗೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲ. ಪಿತ್ರಾರ್ಜಿತವಾದ ಬೆಂಗಳೂರು ತಮ್ಮ ಮನೆತನದ ಕೈಬಿಡುವುದು ಶಿವಾಜಿಗೆ ಇಷ್ಟವಿರಲಿಲ್ಲ. 1680ರಲ್ಲಿ ಶಿವಾಜಿ ಮರಣ ಹೊಂದಿದಾಗ ಅವನ ಮಗ ಸಂಭಾಜಿ ಮರಾಠಾ ಸಿಂಹಾಸನಕ್ಕೆ ಬಂದ. ತಂದೆಯ ಆಸೆಯನ್ನು ಈಡೇರಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ಸಂಭಾಜಿಯ ಸೈನ್ಯ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಮೇಲೆ ಬಂತು. ಆ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ವಿಫಲಗೊಳಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಬೀಡುಬಿಟ್ಟಿದ್ದ ಮುಗಲ್ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ತನ್ನ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ದಳಪತಿ ಖಾಸಿಂ ಖಾನನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ 1687ರಲ್ಲಿ ಕಳಿಸಿದಾಗ ಬೆಂಗಳೂರು ಮುಗಲರ ವಶವಾಯಿತು. ಮೈಸೂರಿನ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ 1690ರಲ್ಲಿ ಶಿರಾದಲ್ಲಿ ಮುಗಲ ಸುಭಾದಾರನಾಗಿದ್ದ ಖಾಸಿಂ ಖಾನನಿಂದ ಬೆಂಗಳೂರನ್ನು ಮೂರು ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿಗಳಿಗೆ ಕೊಂಡುಕೊಂಡ. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸುತ್ತ ಹೊಸದಾಗಿ ಮಣ್ಣಿನ ಕೋಟೆ ಕಟ್ಟಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ನೆಲೆಗೊಳಿಸಿದ. ಅದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ವೆಂಕಟರಮಣಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. 1759ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಮತ್ತು ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶ ಹೈದರನಿಗೆ ಜಾಗೀರಾಗಿ ದೊರಕಿತು. ಅದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಮರಾಠರ ಸೈನ್ಯ ಬೆಂಗಳೂರು ಮತ್ತು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಮೇಲೆ ದಾಳಿಮಾಡಿದಾಗ ಹೈದರ್ ಅವರನ್ನು ಹೊಡೆದಟ್ಟಿ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಬಂದ ಅಪಾಯವನ್ನು ನಿವಾರಿಸಿದ. 1761ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಹೈದರ್ ರಾಜ್ಯದ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯವನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಅದರ ಸುತ್ತ ಹೊಸದಾಗಿ ಕಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಕಿಲ್ಲೇದಾರನಾಗಿದ್ದ ಇಬ್ರಾಹೀಂ ಖಾನ್ ಈ ಕೋಟೆಯ ನಿರ್ಮಾಣವನ್ನು ಸ್ವತಃ ಮಾಡಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಅನಂತರದ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ಸುಲ್ತಾನರ ಹೋರಾಟಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಬ್ರಿಟಿಷರ ಪ್ರಮುಖ ಗುರಿಯಾಯಿತು. 1791ರ ಮಾರ್ಚ್‌ನಲ್ಲಿ ಲಾರ್ಡ್ ಕಾರನ್‌ವಾಲೀಸನ ನೇತೃತ್ವದ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸೈನ್ಯ ಬೆಂಗಳೂರನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ಯುದ್ಧ ಮುಗಿದು ಸಂಧಿ ಏರ್ಪಟ್ಟಾಗ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಒಡಂಬಡಿಕೆಗನುಗುಣವಾಗಿ ಮತ್ತೆ ಬೆಂಗಳೂರು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನ ವಶವಾಯಿತು. 1799ರಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ ಮರಣ ಹೊಂದಿದ ಅನಂತರ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಬೆಂಗಳೂರನ್ನೂ ಮೈಸೂರು ರಾಜಮನೆತನದ ವಶಕ್ಕೆ ವಹಿಸಿಕೊಟ್ಟರು.

19ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರದ ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತ ಆಳವಾದ ಕಂದಕ, ಮುಳ್ಳುಪೊದೆಗಳು ಇದ್ದು ಕೋಟೆಗೆ 8 ಬಾಗಿಲುಗಳಿದ್ದುವು. ಉತ್ತರದ ಯಲಹಂಕ ಬಾಗಿಲು, ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನ ಹಲಸೂರು ಬಾಗಿಲು, ದಕ್ಷಿಣದ ಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ಬಾಗಿಲು, ಪಶ್ಚಿಮದ ಅಗ್ರಹಾರ ಮತ್ತು ಸೊಂಡಕೊಪ್ಪ ಬಾಗಿಲು, ವಾಯವ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಳೆ ಬಾಗಿಲು ಮುಂತಾದವು. ಆಗಿನ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪೇಟೆಗಳಿದ್ದು ಈಗಲೂ ಅವುಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಉತ್ತರದ ಯಲಹಂಕ ದ್ವಾರದಿಂದ ದಕ್ಷಿಣದ ಕೋಟೆ ಬಾಗಿಲವರೆಗೆ ದೊಡ್ಡಪೇಟೆ, ದೊಡ್ಡಪೇಟೆಯ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ನಗರ್ತರ ಪೇಟೆ, ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಚಿಕ್ಕಪೇಟೆ, ಅಕ್ಕಿಪೇಟೆ, ಬಳೇಪೇಟೆ, ಅರಳೇಪೇಟೆ ಮೊದಲಾದವು ಇವೆ.

1807ರ ವೇಳೆಗೆ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸೈನ್ಯ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಿಂದ ತನ್ನ ಶಿಬಿರವನ್ನು ತೆಗೆದು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಟಿಪ್ಪು ಅರಮನೆ ಮತ್ತು ಕೋಟೆಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬೀಡು ಬಿಟ್ಟಿತ್ತು. ಅಲಸೂರಿನ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಬಳಿ ದಂಡು ಪ್ರದೇಶ ಸ್ಥಾಪಿಸುವ ಯೋಜನೆ ಮಾಡುತ್ತಿತ್ತು. 1809ರಿಂದ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸೈನ್ಯದ ಕಚೇರಿಗಳು, ವಾಸಗೃಹಗಳು ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿ ಕ್ರಮೇಣ ಬೆಳೆಯುತ್ತ ಈಗಿನ ಬೆಂಗಳೂರು ದಂಡು ಪ್ರದೇಶ (ಕಂಟೋನ್ಮೆಂಟ್) ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂತು. ಈ ಪ್ರದೇಶ ದೇಶೀಯ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರದೆ ಬ್ರಿಟಿಷರ ನೇರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿತ್ತು. 1831ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಬ್ರಿಟಿಷರೇ ನೇರವಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸತೊಡಗಿದಾಗ ಸೈನ್ಯಪಡೆಗಳು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ದಂಡು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಂಡು, ಕೋಟೆ ನಾಗರಿಕ ಆಡಳಿತದ ವಶವಾಯಿತು. ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಅರಮನೆ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಕಮೀಷನರುಗಳ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರವಾಯಿತು. ತನ್ನ ಉತ್ತಮ ಹವಾಗುಣದಿಂದ ಬ್ರಿಟಿಷರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸಿದ್ದ ಬೆಂಗಳೂರು ವೇಗವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಲಾರಂಭಿಸಿತು. ದಂಡು ಪ್ರದೇಶ 13 1/2 ಚದರ ಮೈಲಿ ಪ್ರದೇಶವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿತ್ತು. ಅದರ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಮೀಷನರ ಬಂಗಲೆ (ಅನಂತರ ಕಾಲದ ರೆಸಿಡೆನ್ಸಿ) ನಿರ್ಮಾಣವಾಯಿತು. ಈಗಿನ ಇನ್‌ಫೆಂಟ್ರಿ ರಸ್ತೆಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸೈನಿಕರ ವಸತಿಗಳು ನಿರ್ಮಾಣವಾದವು. ಮಾರ್ಕ್ ಕಬ್ಬನ್ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಕಮೀಷನರ್ (1834–61) ಆಗಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿತು. ತಂತಿ ಸಮಾಚಾರ ಸೌಲಭ್ಯ ಮತ್ತು ಬೆಂಗಳೂರು–ಜೋಲಾರಪೇಟೆ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾರ್ಯಗಳು ನಡೆದು ನಗರದ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯ ಹೆಚ್ಚಿತು. ಅನಂತರದ ಕಮಿಷನರ್ ಎಲ್.ಬಿ. ಬೌರಿಂಗ್‌ನ (1862–70) ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತ ಕಚೇರಿಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸ್ಥಳಾವಕಾಶ ಕಲ್ಪಿಸಲು ಕಬ್ಬನ್ ಪಾರ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಠಾರಾ ಕಚೇರಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಲಾಯಿತು (1868).

1881ರ ಮಾರ್ಚ್‌ನಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಆಡಳಿತ ಮತ್ತೆ ಮೈಸೂರು ರಾಜವಂಶದ ವಶಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರ ನೇರ ಆಡಳಿತ ಕೊನೆಗೊಂಡರೂ ದಂಡು ಪ್ರದೇಶ ಮಾತ್ರ ಅವರ ಆಡಳಿತದಲ್ಲೇ ಮುಂದುವರಿಯಿತು (ಈ ರೀತಿ ಇಬ್ಭಾಗವಾದ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,00,081 ಇತ್ತು). ಅಲ್ಲದೆ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಈ ವಿಭಜನೆಯಿಂದ ಮೈಸೂರು ರಾಜಮನೆತನ ಮತ್ತು ಜನತೆಗೆ ಅತೃಪ್ತಿಯಿತ್ತು. ದಂಡು ಪ್ರದೇಶ

ಬ್ರಿಟಿಷರ ಮತ್ತು ಆಂಗ್ಲೋ–ಇಂಡಿಯನ್ನರ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ರಾಜ್ಯವೆಂಬಂತೆ ಇತ್ತು. ಲಾರ್ಡ್ ವಿಲ್ಲಿಂಗ್ಡನ್ 1933ರ ಡಿಸೆಂಬರಿನಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಭೇಟಿಯಿತ್ತಾಗ ನಾಲ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ದಂಡು ಪ್ರದೇಶದ ನಾಗರಿಕ ಆಡಳಿತವನ್ನು ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ವಹಿಸಿಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಒತ್ತಾಯಿಸಿದರು. ಆದರೂ ಈ ಪ್ರಶ್ನೆ ಬಗೆಹರಿಯದೆ ಉಳಿದಿದ್ದು ಅಂತಿಮವಾಗಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಕ್ಕೆ ಕೆಲವು ದಿನಗಳ ಮುನ್ನ 1947ರ ಜುಲೈ 26ರಂದು ದಂಡು ಪ್ರದೇಶದ ಪೂರ್ಣ ಆಡಳಿತವನ್ನು ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ವಹಿಸಿಕೊಡಲಾಯಿತು. ಮೈಸೂರು ರಾಜಮನೆತನದ ಆಡಳಿತ ಮತ್ತೆ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದ ಕಾರಣ ಸಹಜವಾಗಿ ಮೈಸೂರು ರಾಜಧಾನಿಯ ಗೌರವ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದರೂ ಬೆಂಗಳೂರು ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಮುಂದುವರಿಯಿತು. ಹೊಸದಾಗಿ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದ ಪ್ರಜಾಪ್ರತಿನಿಧಿ ಸಭೆ (1881) ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಸೇರುತ್ತಿತ್ತು. ಇದೇ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ಹೊಸ ಹೊಸ ಬಡಾವಣೆಗಳಾಗಿ ಬೆಳೆವಣಿಗೆ ಕಂಡಿತು. ಶೇಷಾದ್ರಿಪುರ, ಮಲ್ಲೇಶ್ವರ, ಚಾಮರಾಜಪೇಟೆ, ಶಂಕರಪುರ, ಗವಿಪುರ, ಬಸವನಗುಡಿ, ಮಾವಳ್ಳಿ, ಮುಸ್ಲಿಮ್ ಬ್ಲಾಕ್ ಮೊದಲಾದುವು ಕೋಟೆಯ ಹೊರ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾದವು. ಕೋಟೆಯ ಬಳಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜೇಂದ್ರ ಮಾರ್ಕೆಟ್, ವಿಕ್ಟೋರಿಯ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳು ಸ್ಥಾಪಿತವಾದವು. 1889ರಲ್ಲಿ ಚಾಮರಾಜಪೇಟೆ ಬಡಾವಣೆಗೆ ಸೇರಿದ ಹಾಗೆ ಹೊಸತರಗುಪೇಟೆ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು. ದ್ವಿತೀಯ ಯುದ್ಧಾನಂತರ ನಗರ ಬೃಹದಾಕಾರವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಸಂಸ್ಥೆಯಿಂದ ಹೊಸ ಬಡಾವಣೆಗಳು ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿವೆ. ರಾಜಾಜಿನಗರ, ಹೊಸಹಳ್ಳಿ, ವಸಂತನಗರ, ವಯ್ಯಾಳಿಕಾವಲ್, ಜಯನಗರ, ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯಪುರ, ಹನುಮಂತನಗರ, ಇಂದಿರಾನಗರ, ಆರ್.ಟಿ.ನಗರ, ಜೆ.ಪಿ.ನಗರ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಬಡಾವಣೆಗಳು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿವೆ. 1950ರ ದಶಕದಿಂದ ನಗರದ ಔದ್ಯಮೀಕರಣ ತ್ವರಿತಗತಿಯಿಂದ ಸಾಗುತ್ತಿದ್ದು ನಗರದ ಸುತ್ತ ಬೆಳೆದಿರುವ ಅನೇಕ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಈಗ ಬೆಂಗಳೂರು ಬೃಹನ್ನಗರಕ್ಕೆ ಸೇರಿವೆ. 1947ರಲ್ಲಿ ದೇಶಕ್ಕೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಲಭಿಸಿ ಸಾರ್ವಭೌಮಾಧಿಕಾರ ಜನತಾ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳಿಗೆ ದೊರೆತು ಚುನಾಯಿತ ಜನತಾ ಮಂತ್ರಿಮಂಡಲ ಅಧಿಕಾರ ವಹಿಸಿಕೊಂಡಾಗ ಬೆಂಗಳೂರು ಪೂರ್ಣ ರಾಜಧಾನಿಯ ಗೌರವವನ್ನು ಮತ್ತೆ ಪಡೆಯಿತು. ಅಂದಿನಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಮೈಸೂರು ಅಥವಾ ಇಂದಿನ ಕರ್ನಾಟಕದ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ, ರಾಜ್ಯದ ಅತ್ಯಂತ ದೊಡ್ಡ ನಗರವಾಗಿ, ಪ್ರಮುಖ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಪ್ರವರ್ಧಿಸುತ್ತಿದೆ.

ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಮಾರಕಗಳಲ್ಲಿ ಅಲಸೂರಿನ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಭಾಗ (ಬಹುಶಃ 11–12ನೆಯ ಶತಮಾನ) ನಗರ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಈಗ ಉಳಿದಿರುವ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಟ್ಟಡ ಎಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಕೆಂಪೇಗೌಡ ನಿರ್ಮಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವ ಗವೀಪುರದಲ್ಲಿರುವ ಗಂಗಾಧರೇಶ್ವರ ಗುಡಿ ನೈಸರ್ಗಿಕ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದೆ. ಅದರ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಂಟಪ, ಕಂಬಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ವರಾಂಡ ಮತ್ತು ಶಿಖರಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಬಸವನ ಗುಡಿಯ ಬಸವದೇವಾಲಯ, ಅದರಲ್ಲಿರುವ ದೊಡ್ಡ ನಂದಿ ವಿಗ್ರಹ, ಕೆಂಪಾಂಬುಧಿ ಮತ್ತು ಧರ್ಮಾಂಬುಧಿ ಕೆರೆಗಳು ಸಹ ಕೆಂಪೇಗೌಡನ ನಿರ್ಮಾಣಗಳು. ಬಸವ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸುಂದರ ಧ್ವಜಸ್ತಂಭವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣಬದ್ಧವಾದ ಬಸವನ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಕಡೆಯಲಾಗಿದೆ. ಬಸವನ ದೇವಾಲಯದ ಬಳಿಯಿರುವ ಏಕಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಬೃಹತ್ತಾದ ಗಣೇಶಮೂರ್ತಿ, ಇದರ ಬಳಿಯಿರುವ ಕಾಡು ಹನುಮಾನ್ ದೇವಾಲಯದ ಆಂಜನೇಯನ ಏಕಶಿಲಾಮೂರ್ತಿ ಗಮನಾರ್ಹವಾದುವು. ತರುವಾಯ ಆಳಿದ ಕೆಂಪೇಗೌಡನ ವಂಶಜರು ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಕೆರೆಗಳನ್ನೂ ಅಲಸೂರಿನ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಗೋಪುರ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಕಾರ, ನಗರದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಾಪುರ ಪೇಟೆಯಲ್ಲಿರುವ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ–ಇವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದರು. ಈ ದೇವಾಲಯಗಳು ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ವಾಸ್ತುಪದ್ಧತಿಗೆ ಸೇರಿದವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಜಯ ನಗರದ ವಾಸ್ತು ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಕಾಣಬಹುದು. ಕೆಂಪೇಗೌಡ ನಗರದ ನಾಲ್ಕು ಮೂಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಗೋಪುರಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯ ರೀತಿಯ ವಾಸ್ತು ರಚನೆಗಳು.

ಈಗ ಮಲ್ಲೇಶ್ವರ ಬಡಾವಣೆಯಲ್ಲಿರುವ ಕಾಡುಮಲ್ಲೇಶ್ವರ ಗುಡಿ ಬಹುಶಃ ಕೆಂಪೇಗೌಡನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾದುದಿರಬೇಕು. ಆ ದೇವಾಲಯದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ 1669ರ ಶಾಸನ ಆ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವರಿಗೆ ಮರಾಠ ರಾಜ ವೆಂಕೋಜಿ ಒಂದು ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ, ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕಟ್ಟಡ ಕೋಟೆವೆಂಕಟರಮಣ ದೇವಸ್ಥಾನ. ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಬೆಂಗಳೂರನ್ನು ಮುಗಲರಿಂದ 1690ರಲ್ಲಿ ಕೊಂಡ ಅನಂತರ ಕೆಂಪೇಗೌಡನ ಕೋಟೆಯಲ್ಲದೆ ಮತ್ತೊಂದು ಮಣ್ಣಿನ ಕೋಟೆಯನ್ನೂ ಅದರೊಳಗೆ ವೆಂಕಟರಮಣ ದೇವಾಲಯವನ್ನೂ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಅವನ ಮಗ ಇಮ್ಮಡಿ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜನ 1705ರ ಕೆಂಗೇರಿ ಹೋಬಳಿಯ ಕೊತ್ತನೂರು ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ಮಾಣದ ಕಾಲವನ್ನು 1695 ಎಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಬಹುದು. ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರ–ನಾಯಕ ಕಾಲದ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಈ ಕಟ್ಟಡದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಏಕಶಿಲೆಯ ಅಷ್ಟಕೋನಗಳುಳ್ಳ ಗರುಡಗಂಬವಿದೆ. ಕಂಬದ ಅಡಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಅಂಜಲಿಬದ್ಧನಾದ ಗರುಡ, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಪುಂಡ್ರ ಮತ್ತು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಅಂಜಲಿಬದ್ಧ ಹನುಮಂತನ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಎತ್ತರವಾದ ಜಗಲಿಯ ಮೇಲೆ ನಿಂತ ಸುಂದರ ಕೆತ್ತನೆಗಳುಳ್ಳ ಕಂಬಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಒಂಬತ್ತು ಅಂಕಣಗಳ ಮುಖಮಂಟಪ, ನವರಂಗ ಸುಕನಾಸಿ ಮತ್ತು ಗರ್ಭಗುಡಿಗಳಿವೆ. ಕಂಬಗಳಿಂದ ಮುನ್ಚಾಚಿದಂತೆ ಇರುವ, ಆನೆಗಳ ಮೇಲೆ ನಿಂತ ಸಿಂಹಗಳ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಂತೆ ಕೆತ್ತಲಾಗಿರುವ ವೀರರ ಪ್ರತಿಮೆಗಳು ಸುಂದರ ಶಿಲ್ಪಗಳು. ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ವೆಂಕಟರಮಣ ಸ್ವಾಮಿಯ ಸುಂದರ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ವಾಹನಾರೂಢರಾದ ವಿಷ್ಣು, ಬ್ರಹ್ಮ, ಶಿವನ ಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲದೆ ಗಿರಿಜಾ ಕಲ್ಯಾಣದ ದೃಶ್ಯ, ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳ ಮತ್ತು ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ.

ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಮುಖ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕಟ್ಟಡವೆಂದರೆ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನನ ಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಅರಮನೆ. ಇದು ಹೈದರ್ 1761ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ ಕಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆಯ ಭಾಗ. ಕೋಟೆಯ ಎತ್ತರದ ಗೋಡೆಗಳು, ಎತ್ತರದ ದ್ವಾರಗಳು ಮತ್ತು ಒಳಗಿನ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳು ಮಾತ್ರ ಈಗ ಉಳಿದಿವೆ. 1791ರಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಲು ಮಾಡಿದ ಒಂದು ಬಿರುಕಿನ ಬಳಿ ಆ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಫಲಕವೊಂದನ್ನು ಇಡಲಾಗಿದೆ. ಈಗ ಉಳಿದಿರುವ ಕೋಟೆಯ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನನ ಅರಮನೆ ಹಿಂದೆ ಮುಖ್ಯಕೋಟೆಯ ಒಳಗೇ ಇತ್ತು. ಕೋಟೆಯ ಒಳಗೆ ಒಂದು ಅರಮನೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹೈದರನೇ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ್ದನಂತೆ. ಆದರೆ ಅದರ ನಿರ್ಮಾಣಕಾರ್ಯ

ಮುಗಿದಿದ್ದು 1791ರಲ್ಲಿ. ಕಟ್ಟಡ ಮಣ್ಣಿನ ಗೋಡೆಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾದರೂ ತೇಗದ ಮರದ ಕಂಬಗಳು ಮತ್ತು ಚಾವಣಿಯಿದ್ದುದರಿಂದ ಮನೋಹರವಾಗಿತ್ತು. ಎರಡಂತಸ್ತಿನ ಕಟ್ಟಡದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಶಾಲವಾದ ಆಸ್ಥಾನದ ಹಜಾರ, ಅದರ ಸುತ್ತಲೂ ಮೊಗಸಾಲೆ ಮತ್ತು ಅದರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾದ್ಯಗೋಷ್ಠಿಯವರ ಜಗಲಿಯಿತ್ತು. ಕಟ್ಟಡದ ಮೇಲಂತಸ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸುಲ್ತಾನನ ವಾಸಗೃಹ, ಜನಾನಾದ ಕೋಣೆಗಳು, ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯ ಕಚೇರಿಗಳೂ ಇದ್ದವು. ಮೇಲಂತಸ್ತಿನ ಎರಡು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲೂ ಇದ್ದ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಹಜಾರಗಳನ್ನು ರಾಜದರ್ಬಾರಿಗೂ ಅಧಿಕಾರವರ್ಗದ ಸಂದರ್ಶನಗಳಿಗೂ ಬಳಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಹಜಾರಗಳ ಇಬ್ಬದಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಉಪ್ಪರಿಗೆಯ ಮೊಗಸಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯ ಮತ್ತು ಆಪ್ತ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೂ ಕೆಳಗಿನ ಮೊಗಸಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಳವರ್ಗದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೂ ಸ್ಥಾನವಿರುತ್ತಿತ್ತು. ಕೆಳಗಿನ ಹಜಾರದ ಇಬ್ಬದಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಕೋಣೆಗಳು ರಾಜಮನೆತನದ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಮತ್ತು ದಾಸೀವರ್ಗದವರ ಉಪಯೋಗಕ್ಕೆ ಮೀಸಲಾಗಿತ್ತು. 1799ರಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ ತರುವಾಯ 32 ವರ್ಷ ತನ್ನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಮಹಲ್ 1831ರಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರು ರಾಜ್ಯಾಡಳಿತವನ್ನು ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜರಿಂದ ತಮ್ಮ ಕೈಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಾಗ ಮತ್ತೆ ರಾಜ್ಯದ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರವಾಯಿತು. ಕಮಿಷನರುಗಳ ಆಳ್ವಿಕೆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತ ಕಚೇರಿಗಳನ್ನು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಯಿತು. 1868ರಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಆಡಳಿತ ಕಚೇರಿಗಳು ಅಠಾರಾ ಕಚೇರಿಗೆ ವರ್ಗವಾದಾಗ ಈ ಅರಮನೆಯನ್ನು ನಗರಸಭೆಗೆ ಬಿಟ್ಟುಕೊಡಲಾಯಿತು. ಅನಂತರ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಕಚೇರಿಗಳಿದ್ದವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರಿ ಮುದ್ರಣಾಲಯವೂ ಒಂದು. ಅನಂತರ ಕಟ್ಟಡದ ಬಹುಭಾಗವನ್ನು ಕೆಡವಲಾಯಿತು. ಈಗ ಉಳಿದುಬಂದಿರುವ ಭಾಗಗಳನ್ನು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸ್ಮಾರಕವೆಂದು ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಪುರಾತತ್ತ್ವ ವಿಭಾಗ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಿದೆ.

ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನಗರ್ತಪೇಟೆಯಲ್ಲಿರುವ ಧರ್ಮರಾಯನ ಗುಡಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ದೇವಾಲಯ. ಇದು 19ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆದಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಲಾದ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ಸಾಮಾನ್ಯ ಕಟ್ಟಡ.

ಯುರೋಪಿಯನ್ನರ ನಿರ್ಮಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಹಳೆಯದೆಂದರೆ ಪೋರ್ಚುಗಲ್ಲಿನ ಪಾದ್ರಿ ಟರ್ನರ್ 1830ರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿರುವ ಪುಟ್ಟ ಚರ್ಚು. ತರಗುಪೇಟೆಯಲ್ಲಿರುವ ಸೇಂಟ್ ಜೋಸೆಫ್ ಚರ್ಚು ವಿಶಾಲವಾದ ಶಿಲುಬೆಯ ಆಕಾರದ ತಳಪಾಯವಿರುವ ಕಟ್ಟಡ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಗಾಥಿಕ್ ಶೈಲಿಯ ಕಟ್ಟಡಗಳು. ಗಾಥಿಕ್ ಶೈಲಿಯ ಇತರ ಪ್ರಮುಖ ಕಟ್ಟಡಗಳೆಂದರೆ ಅಠಾರಾ ಕಚೇರಿ, ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯ, ಡ್ಯಾಲಿ ಮೆಮೋರಿಯಲ್ ಹಾಲ್ ಮತ್ತು ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜು–ಇವೆಲ್ಲ ಕಟ್ಟಡಗಳೂ 19ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾದವು. ದಂಡು ರೈಲುನಿಲ್ದಾಣದ ಬಳಿಯಿರುವ ಮಹಾರಾಜರ ಅರಮನೆ ಮತ್ತೊಂದು ಗಮನಾರ್ಹ ಕಟ್ಟಡ. ಭಾರತಾಂಗ್ಲ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯ ಈ ಕಟ್ಟಡ ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್ ಮತ್ತು ನಾರ್ಮಂಡಿಗಳ ಮಧ್ಯಯುಗದ ದುರ್ಗಗಳನ್ನು ಹೋಲುತ್ತದೆ. ವಿಂಡ್ಸರ್ ಅರಮನೆಯ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಅಂದರೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾನಂತರ ಕಟ್ಟಿದ ಮುಖ್ಯ ಕಟ್ಟಡವೆಂದರೆ ವಿಧಾನಸೌಧ. ರಾಜ್ಯದ ಆಡಳಿತ ಕಚೇರಿಗಳಿಗೆ, ವಿಧಾನ ಸಭೆ ಸಮಿತಿಗಳಿಗೆ, ಸಚಿವಾಲಯಕ್ಕೆ ಸ್ಥಳವನ್ನೊದಗಿಸಲು ರಾಜ್ಯದ ಆಗಿನ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿ ಕೆ. ಹನುಮಂತಯ್ಯನವರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಆಧುನಿಕ ರೀತಿಯ ಈ ಕಟ್ಟಡದಲ್ಲಿ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ಗೋಪುರಗಳು, ಭಾರತಾಂಗ್ಲ ಶೈಲಿಯ ವಾಸ್ತುಲಕ್ಷಣಗಳು ಮತ್ತು ಆಧುನಿಕ ವಾಸ್ತುಪ್ರಗತಿಯ ಕುರುಹುಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಗಾಂಭೀರ್ಯ ಮತ್ತು ಭವ್ಯತೆಗಳ ಕೇಂದ್ರದಂತಿರುವ ಈ ಕಟ್ಟಡ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಪ್ರಮುಖ ಆಕರ್ಷಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿರುವ ಯುಟಿಲಿಟಿ ಬಿಲ್ಡಿಂಗ್ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಅತ್ಯಂತ ಎತ್ತರದ ಕಟ್ಟಡ. ವಿಧಾನಸೌಧದ ಮಾದರಿಯಲ್ಲೇ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ವಿಕಾಸಸೌಧ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಮುಖ ಭವನ.

ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಇತರ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯ ತಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಂಪೇಗೌಡ ರಸ್ತೆ, ಚಿಕ್ಕಪೇಟೆ, ಅವೆನ್ಯೂ ರಸ್ತೆ, ಕೃಷ್ಣರಾಜೇಂದ್ರ ಮಾರುಕಟ್ಟೆ, ರಸೆಲ್ ಮಾರುಕಟ್ಟೆ, ಮಹಾತ್ಮ ಗಾಂಧೀ ರಸ್ತೆ, ಬ್ರಿಗೇಡ್ ರೋಡ್, ಕಮರ್ಷಿಯಲ್ ಸ್ಟ್ರೀಟ್ ಮೊದಲಾದ ವ್ಯಾಪಾರ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. ಹಿಂದೊಮ್ಮೆ ಬೆಂಗಳೂರು ಉದ್ಯಾನದ ನಗರ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿತ್ತು. ಈಚೆಗೆ ನಗರ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿದ್ದು ಅನೇಕ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಕಟ್ಟಡಗಳು ಹೆಚ್ಚಿದ್ದು ಇಂದಿನ ನಗರದ ಸ್ವರೂಪ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಬದಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಮತ್ತು ಕಬ್ಬನ್ ಪಾರ್ಕ್‌ಗಳು ಸುಂದರವಾಗಿ ರೂಪಗೊಂಡಿದ್ದು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಪ್ರಮುಖ ಆಕರ್ಷಣೆಗಳಾಗಿವೆ **(ನೋಡಿ: ಉದ್ಯಾನಗಳು).**

(ಬಿ.ಕೆ.ಜಿ.;*)

ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜಿಲ್ಲೆ: ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಒಂದು ಜಿಲ್ಲೆ. ಆಡಳಿತಾನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ 11 ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದ್ದ ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು 1986 ಆಗಸ್ಟ್ 15ರಂದು ಎರಡು ಜಿಲ್ಲೆಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಯಿತು. ಆಗ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದ ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ, ದೇವನಹಳ್ಳಿ, ಹೊಸಕೋಟೆ, ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ, ನೆಲಮಂಗಲ, ರಾಮನಗರ, ಕನಕಪುರ ಮತ್ತು ಮಾಗಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಬೆಂಗಳೂರು ಉತ್ತರ, ಬೆಂಗಳೂರು ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಆನೇಕಲ್ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಬೆಂಗಳೂರುನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಯೂ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂತು.

ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಧರ್ಮಾವರಂ ಜಿಲ್ಲೆ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಚಾಮರಾಜನಗರ ಜಿಲ್ಲೆ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮಂಡ್ಯ ಮತ್ತು ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆ, ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರುನಗರ ಜಿಲ್ಲೆ ಸುತ್ತುವರೆದಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 8 ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಿದ್ದು ಎರಡು ಉಪವಿಭಾಗಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿದೆ. 35 ಹೋಬಳಿಗಳೂ 1713 ಗ್ರಾಮಗಳೂ 9 ಪಟ್ಟಣಗಳೂ 229 ಗ್ರಾಮ ಪಂಚಾಯಿತಿ ಇರುವ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 5814 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 18,81,514. ಜನಸಾಂದ್ರತೆ 309 ಚ.ಕಿಮೀ.

ಭೌತಿಕ ಲಕ್ಷಣಗಳು: ಜಿಲ್ಲೆ ಉತ್ತರ ಅಕ್ಷಾಂಶ 12^{0} $15^{\prime}$ ನಿಂದ 13^{0} $31^{\prime}$; ಪೂರ್ವ ರೇಖಾಂಶ 77^{0} $05^{\prime}$ ನಿಂದ 78^{0} ವರೆಗೆ ಹರಡಿದ್ದು ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟದಿಂದ ಸರಾಸರಿ 600–900ಮೀ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆ ಭೌಗೋಳಿಕವಾಗಿ ಏರುತಗ್ಗುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪ್ರಸ್ಥಭೂಮಿ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಲವೆಡೆ ಚದುರಿದಂತೆ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳೂ ಬೆಟ್ಟಸಾಲುಗಳೂ ಇದ್ದು, ಇವುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಸಾಧಾರಣ ಮಟ್ಟಸ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಕನಕಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಹುಭಾಗ ಬೆಟ್ಟಪ್ರದೇಶ. ಈ ಬೆಟ್ಟಗಳು ಚಾಮರಾಜನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಹದೇಶ್ವರ ಪರ್ವತ ಶ್ರೇಣಿಯಿಂದ ಮುಂದುವರಿದ ಪೂರ್ವಘಟ್ಟದ ಭಾಗವಾಗಿವೆ. ಬಾಣಂತಿಮಾರಿಬೆಟ್ಟ (1043 ಮೀ), ನರಸಿಂಹದೇವರಬೆಟ್ಟ, ಮುದಾವಾಡಿಬೆಟ್ಟ, ಬಿಳಿಕಲ್ಲುಬೆಟ್ಟ ಹಾಗೂ ಕೊಪ್ಪಬೆಟ್ಟ (870ಮೀ)–ಇವು ಕೆಲವು ಪ್ರಮುಖ ಬೆಟ್ಟಗಳು. ಇದಲ್ಲದೆ

ಕನಕಪುರದ ಹತ್ತಿರದಿಂದ ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ, ರಾಮನಗರ, ಮಾಗಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಮೂಲಕ ನೆಲಮಂಗಲದ ಕಡೆಗೆ ಮತ್ತೊಂದು ಪರ್ವತಶ್ರೇಣಿ ಹಬ್ಬಿದೆ. ಸಿದ್ದೇದೇವರ ಬೆಟ್ಟ, ಸಾವನದುರ್ಗ (4,025 ಮೀ), ಶಿವಗಂಗಾ (4,559ಮೀ) ಮತ್ತು ನಿಜಗಲ್ಲುಬೆಟ್ಟ– ಇಲ್ಲಿನ ಪ್ರಮುಖ ಬೆಟ್ಟಗಳು.

ಜಿಲ್ಲೆ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಗ್ರ್ಯಾನೈಟ್ ಪ್ರದೇಶ. ಆದರೆ ಶಿಲೆಯ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಇರುವ ಕಾಗೆ ಬಂಗಾರದ ಪ್ರಮಾಣ ಮತ್ತು ಅದು ರಚಿತವಾದ ರೂಪ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳಿದ್ದು, ಬೇರೆಬೇರೆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಬೂದು ಬಣ್ಣದ ಶಿಲೆಗಳಿಂದ ಹಾಗೂ ವಿವಿಧ ರಂಗಿನ ಶಿಲಾಸಮೂಹಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಕನಕಪುರ– ರಾಮನಗರ–ನೆಲಮಂಗಲದ ಶ್ರೇಣಿಯ ಬೆಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಎತ್ತರದ ಕೋಡುಗಲ್ಲುಗಳಿಂದ ವಿವಿಧಾಕೃತಿಯ ರಚನೆಗಳು ಕಂಡು ಬಂದರೆ, ಇತರೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಸಹಜ ಏರುತಗ್ಗಿನ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡರಚನೆಗಳು ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ. ಈ ಪಂಕ್ತಿಗಳ ನಡುವಿನ ಸಮತಟ್ಟಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಂಪು ಮಣ್ಣು ಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ನದೀದಡಗಳ ಕೆಲವೆಡೆ ಮಾತ್ರ ಕಪ್ಪು ಮಣ್ಣು ಹಾಗೂ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಜಂಬು ಮಣ್ಣು ಇದೆ.

ದೊಡ್ಡ ಬಳ್ಳಾಪುರ, ಕನಕಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮರಳವಾಡಿ ಮೊದಲಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಡಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಚಪ್ಪಡಿಕಲ್ಲು ದೊರಕುತ್ತದೆ. ಆವಿನ ಹಳ್ಳಿ ಹಾಗೂ ಬಿಡದಿ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕಲ್ನಾರು, ಚಿಕ್ಕಬಾಣಾವರ ಮತ್ತು ಗೊಲ್ಲಹಳ್ಳಿ ಬಳಿ ಗ್ರಾಫೈಟ್ ಖನಿಜ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಕಂಡು ಬಂದಿದೆ. ಹೊಸಕೋಟೆ, ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ, ಗೊಲ್ಲಹಳ್ಳಿ, ನೆಲಮಂಗಲ ಮುಂತಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಮತ್ತು ಹೆಂಚುಗಳ ತಯಾರಿಕೆಗೆ ಬೇಕಾದ ಉತ್ತಮದರ್ಜೆಯ ಜೇಡಿಮಣ್ಣು ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಕನಕಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಶಿವಾರದ ಬಳಿ ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದಿರೂ ಸಾಲ ಹುಣಸೆ ಮತ್ತು ಮರಳಹಳ್ಳಿಗಳ ಬಳಿ ಪದ್ಮರಾಗವೂ ದೊರಕುತ್ತವೆ. ಇದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿರುವ ಹಾಗೂ ಹಳ್ಳಿಯ ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿ ಚಾರ್ನಕೈಟ್ ಹಾಗೂ ಹಾರ್ನ್‌ಬ್ಲೆಂಡ್‌ನ ಹೊಡೆಸಾಲುಗಳು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಇವೆ.

ಅರಣ್ಯ ಸಂಪತ್ತು: ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಟ್ಟು ಭೌಗೋಳಿಕ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 585,431 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಇದ್ದು ಇದರಲ್ಲಿ ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶ 81,268 ಹೆಕ್ಟೇರ್. ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೆಲಮಂಗಲ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅರ್ಕಾವತಿ ನದಿ ದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಚಂದನಾರಣ್ಯ (ಗಂಧದ ಮರಗಳ ವನ), ದೇವನಹಳ್ಳಿಯ ಸುತ್ತಮುತ್ತ ಕುಂದಾರಣ್ಯ (ಮಲ್ಲಿಗೆಯ ಕಾಡು) ಇತ್ತೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶ ಮಾಗಡಿ, ರಾಮನಗರ ಹಾಗೂ ಕನಕಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ತೇಗ, ಹೊನ್ನೆ, ಬೀಟೆ, ಹೊಂಗೆ, ಕರಚಿ, ದಿಂಡಿಗ, ಜಾಲರಿ (ಅರಗು) ಮುಂತಾದ ಜಾತಿಯ ಮರಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅನೇಕ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ, ಅದರಲ್ಲೂ ನೆಲಮಂಗಲ ಹಾಗೂ ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಕುರುಚಲು ಕಾಡುಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮುತ್ತುಗ, ಕಕ್ಕೆ, ತಂಗಡಿ ಹಾಗೂ ಈಚಲುಮರಗಳು ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ಅರಳಿ, ಆಲ, ಹಲಸು, ಬೇವು, ಬೇಲ, ನೇರಳೆ, ಸೀತಾಫಲ ಮರಗಳಿವೆ. ಗಂಧದ ಮರಗಳು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅನೇಕ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ; ಕನಕಪುರ, ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ, ಮಾಗಡಿ ಮತ್ತು ಬೆಂಗಳೂರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿವೆ. ಉರುವಲು ಹಾಗೂ ಇದ್ದಿಲು ತಯಾರಿಕೆಗೆ ಅನುಕೂಲವಾದ ಮರಗಳೂ ಕನಕಪುರದ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಜಿಂಕೆ, ಮಂಗ, ಕರಡಿ, ಕಾಡುಬೆಕ್ಕು, ನರಿ, ಮೊಲ, ವಿವಿಧ ಬಗೆಯ ಉರಗಗಳು, ನಾನಾ ನಮೂನೆಯ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಪತಂಗಗಳು ಕಾಣಬರುತ್ತವೆ.

ಸರ್ಕಾರ ಅರಣ್ಯ ಇಲಾಖೆಯ ವತಿಯಿಂದ ಸಾಲು ಮರಗಳನ್ನು, ಸಾಮಾಜಿಕ ಅರಣ್ಯಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸುವ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಕೈಗೊಂಡಿದೆ. ಆಗಾಗ ಸಂಭವಿಸುವ ಅನಾವೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅರಣ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ತಡೆಯಾಗಿದೆ. ಬಂಜರು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಹುಲ್ಲು ಜಾನುವಾರುಗಳಿಗೆ ಮೇವು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಯ್ದಿಸಿರಿದ ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶ 1,07,811 ಚ.ಕಿಮೀ, ಸಂರಕ್ಷಿತ ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶ 827 ಚ.ಕಿಮೀ. ಉಳಿದ ಅರಣ್ಯವೆಲ್ಲ ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಅರಣ್ಯವ್ಯಾಪ್ತಿಗೊಳಪಟ್ಟಿದೆ. ಹೊಸಕೋಟೆ, ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ, ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ, ಸಾತನೂರು, ಕನಕಪುರ, ರಾಮನಗರ ಪ್ರದೇಶದ ಅರಣ್ಯ ಕೇಂದ್ರಾಡಳಿತಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟಿದೆ. ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ, ನೆಲಮಂಗಲ, ರಾಮನಗರ, ಮಾಗಡಿ, ಹಾರೋಹಳ್ಳಿ ಪ್ರದೇಶ ಸಾಮಾಜಿಕ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ವ್ಯವಸಾಯ : ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಹುತೇಕ ಉತ್ತರ ಭಾಗ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಕೆಂಪು ಮಣ್ಣಿನಿಂದಲೂ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗ ಮರಳು ಮಿಶ್ರಿತ ಕೆಂಪುಮಣ್ಣಿನ ಭೂಮಿಯಿಂದಲೂ ಕೂಡಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಭೂಬಳಕೆ ಹೀಗಿದೆ; (ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಲ್ಲಿ) ವ್ಯವಸಾಯೇತರ ಭೂಮಿ 57,326, ಬಂಜರು ಭೂಮಿ 36,760, ಸಾಗುವಳಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಬಂಜರುಭೂಮಿ 62934, ಖಾಯಂ ಗೋಮಾಳ 34,305, ವೃಕ್ಷ ಮತ್ತು ತೋಪುಗಳು 21,376 ಬಿತ್ತನೆಯಾದ ಪ್ರದೇಶ: ನಿವ್ವಳ 297,792. ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಬಿತ್ತನೆಯಾದ ಪ್ರದೇಶ 25,360 (1998–99).

ರಾಗಿ, ಮುಸುಕಿನಜೋಳ, ನೆಲಗಡಲೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆಗಳು. ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳು, ಬತ್ತ ಮತ್ತು ಸಾಮಾನ್ಯ ಜೋಳ, ಕಬ್ಬು ಮುಂತಾದ ಬೆಳೆಗಳನ್ನು ಅಲ್ಪಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ರಾಗಿ 1,47,008 ಹೆ, ಬತ್ತ 20,967 ಹೆ, ಮುಸುಕಿನ ಜೋಳ 5,368 ಹೆ, ಏಕದಳ ಧಾನ್ಯಗಳು ಮತ್ತು ಉಪತೃಣ ಬೆಳೆಗಳು 274 ಹೆ, ಕಡಲೆ 50 ಹೆ, ತೊಗರಿ 5,522 ಹೆ. ಇತರ ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳು 5,531 ಹೆ, ನೆಲಗಡಲೆ 24,656.ಹೆ, ಕಬ್ಬು 1,018 ಹೆ, ಹಿಪ್ಪುನೇರಳೆ 21,625 ಹೆ, (1998–99). ಬರಗಾಲದ ಬವಣೆ, ಮಾರುಕಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಗಳ ಕುಸಿತ, ಸಣ್ಣ ಹಿಡುವಳಿಯ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ರೈತರ ಋಣಭಾರ ಹೆಚ್ಚಿಸಲು ಕಾರಣವಾಗಿರುವ ಸಂಗತಿಗಳಾಗಿವೆ.

ಜಾನುವಾರುಗಳ ಪೋಷಣೆ ಮತ್ತು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಪಶುವೈದ್ಯ ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 16 ಪಶುವೈದ್ಯ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳು, 37 ಚಿಕಿತ್ಸಾಲಯಗಳು, 89 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಪಶುವೈದ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳಿವೆ (2000). ಮೀನುಗಾರಿಕೆಯೂ ಒಂದು ಕೃಷಿ ಉದ್ಯಮವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿದ್ದು ಕಣ್ವ ಮತ್ತು ಭೈರಮಂಗಲಗಳಲ್ಲಿ ಮೀನು ಮರಿ ಬೆಳೆಸುವ ಫಾರಂಗಳಿವೆ. ಸ್ಥಳೀಯ ಕೆರೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೀನುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸಾಕುತ್ತಾರೆ. ವಾರ್ಷಿಕವಾಗಿ 6,382 ಮೆಟ್ರಿಕ್ ಟನ್ ಮೀನನ್ನು ಹಿಡಿಯಲಾಗಿದೆ.

ಕೆರೆಗಳು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಖ್ಯ ನೀರಾವರಿ ಸಾಧನಗಳು. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಬಾವಿ ಹಾಗೂ 7 ವಿದ್ಯುತ್ ಕೊಳವೆ ಬಾವಿಗಳಿಂದ ನೀರಿನ ಸೌಲಭ್ಯ ಒದಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ನೀರಾವರಿಯಾದ ನಿವ್ವಳ ಪ್ರದೇಶ: ಕಾಲುವೆಗಳಿಂದ 6,229 ಹೆ, ಕೆರೆಗಳಿಂದ 1,262, ಬಾವಿಗಳಿಂದ 13,048. ರಾಮನಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಂಚನ ಬೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಕಾವತಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ 415 ಮೀ ಉದ್ದ, 46 ಮೀ ಎತ್ತರದ ಅಣೆಕಟ್ಟೆಯಿಂದ 3,200 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಜಮೀನಿಗೆ ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯ ಒದಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಭೈರಮಂಗಲ ಯೋಜನೆಯಿಂದಲೂ ನೀರಾವರಿ ಪ್ರಯೋಜನ ಪಡೆಯಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ರಾಸಾಯನಿಕ ಗೊಬ್ಬರಗಳ ಬಳಕೆ: ಸಾರಜನಕ 20,842, ರಂಜಕ 8,069, ಪೊಟ್ಯಾಷ್ 6213 ಟನ್‌ಗಳು (1998–99).

ನದಿಗಳು : ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಹುತೇಕ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಜಲಸಂಪತ್ತು ಹೇರಳವಾಗಿದೆ. ಅರ್ಕಾವತಿ **(ನೋಡಿ)** ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಮುಖ ಉಪನದಿ.

ಇದು ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆ ಚಿಕ್ಕಬಳ್ಳಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನಂದಿದುರ್ಗದಲ್ಲಿ ಉಗಮಿಸಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತರದಿಂದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 195 ಕಿಮೀ ಹರಿದು ಕಾವೇರಿ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ನೆಲಮಂಗಲದ ದಕ್ಷಿಣದ ಕಡೆಯಿಂದ ಬರುವ ಕುಮುದ್ವತಿ, ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಕಡೆಯಿಂದ ಬರುವ ವೃಷಭಾವತಿ ಇದರ ತೊರೆಗಳು. ಸಾವನದುರ್ಗ, ರಾಮಗಿರಿ, ಶಿವಗಿರಿ ಮೊದಲಾದ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡ ಪ್ರದೇಶ ಮತ್ತು ಸಾಧಾರಣ ಕಾಡು ಪ್ರದೇಶಗಳ ಮೂಲಕ ಇದು ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಹರಿಯುವುದರಿಂದ ನೀರಾವರಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಯೋಜನಕಾರಿಯಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಮೇಲ್ಕಣಿವೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಸರುಘಟ್ಟ ಮೊದಲಾದ ದೊಡ್ಡಕೆರೆಗಳಿಗೂ ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ, ಕಾಕೋಳು ಮುಂತಾದೆಡೆಯ ಕೆರೆಗಳಿಗೂ ನೀರನ್ನೊದಗಿಸುತ್ತದೆ. ಮುಂದುವರಿದು ನೆಲಮಂಗಲ, ಮಾಗಡಿ, ರಾಮನಗರ ಹಾಗೂ ಕನಕಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಮೂಲಕ ಹರಿದು ಆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಸಂಗಮದ ಬಳಿ ಕಾವೇರಿಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ಈ ನದಿ ಮಳೆ ಕಡಿಮೆ ಬೀಳುವ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಬೇಸಗೆಯಲ್ಲಿ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಇದರ ಪಾತ್ರ ಒಣ ಮರಳಿನಿಂದ ತುಂಬಿರುತ್ತದೆಯಾದರೂ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಬತ್ತಿ ಹೋಗದೆ ಮರಳು ಬಗೆದಾಗ ನೀರು ದೊರಕುತ್ತದೆ. ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ತೊರೆಗಳ ನೀರು ಒದಗುವುದರಿಂದ ತುಂಬಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಜಲಾನಯನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಭಾರಿ ಮಳೆ ಆದಾಗ ದಿಢೀರನೆ ಪ್ರವಾಹ ಬರುವುದುಂಟು. ನೆಲಮಂಗಲ, ಮಾಗಡಿ ಮತ್ತು ರಾಮನಗರಗಳಿಂದ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ನದಿಗೆ ಅಡ್ಡವಾಗಿ ದೊಡ್ಡ ಸೇತುವೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಕಣ್ವ ತೊರೆ: ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಂತರ ಜಿಲ್ಲೆ ಮಾಗಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಶ್ರೀಪತಿಹಳ್ಳಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನಡುವೆ ಉತ್ತರದಿಂದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಇದರ ಜಲಾನಯನ ಪ್ರದೇಶ ಸು. 215 ಚ.ಕಿಮೀ. ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ಈ ನದಿಯ ಭಾಗದ ಉದ್ದ 34 ಕಿಮೀ. ಇದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಎಲ್ಲೆಯಿಂದ ಸುಮಾರು ಒಂದು ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಸರಗೂರು ಗ್ರಾಮದ ಹತ್ತಿರ ಶಿಂಷಾ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ಇದು ಸು. 420 ಚ.ಕಿಮೀ ವಿಸ್ತೀರ್ಣದ ತಗ್ಗು ಪ್ರದೇಶವೊಂದನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದೆ. ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಬ್ಬೂರಿನ ಬಳಿ ಕಣ್ವ ನದಿಗೆ ಅಡ್ಡವಾಗಿ ಅಣೆಕಟ್ಟೆ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ (1946). ನೀರಾವರಿ ಇದರ ಪ್ರಧಾನ ಉದ್ದೇಶ. ಕಟ್ಟೆಯ ಉದ್ದ 1422 ಮೀ. ಅತ್ಯಂತ ಆಳವಾದ ಜಾಗದಲ್ಲಿ ಅದರ ಎತ್ತರ 17.98 ಮೀ. ಜಲಾಶಯದ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 48,156 ಚ .ಕಿಮೀ. ಭೂಮಟ್ಟದಿಂದ ಕೋಡಿ ಮಟ್ಟದವರೆಗೆ ತುಂಬುವ ಜಲದ ಘನಗಾತ್ರ 3.902 ಯೂನಿಟ್ಟುಗಳು.ಕಣ್ವ ಜಲಾಶಯದ ಜಲಾನಯನ ಪ್ರದೇಶದ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 133 ಚ.ಮೈಲಿ. ಇದರ ನೀರಾವರಿ ಕ್ರಮದಿಂದ 30 ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ಪ್ರಯೋಜನವುಂಟಾಗಿದೆ.

ಕುಮುದ್ವತಿ: ಇದು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಾಕಳಿದುರ್ಗದ ಪಶ್ಚಿಮದ ಉಜನಿಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಉತ್ತರ ಪಿನಾಕಿನಿಯ ಉಪನದಿಯಾದ ಇದನ್ನು ಕುಂದಾರ್ ಎಂದೂ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ, ಗೌರಿಬಿದನೂರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಮೂಲಕ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಸಾಗಿ ಕೊರಟಗೆರೆ ಮತ್ತು ಮಧುಗಿರಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಮೂಲಕ ಅನಂತಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಹರಿದು ಹಿಂದುಪುರದ ಬಳಿ ಉತ್ತರ ಪಿನಾಕಿನಿ (ಪೆನ್ನಾರ್) ನದಿಗೆ ಸೇರುತ್ತದೆ. ನದಿಯ ಉದ್ದ 72 ಕಿಮೀ. ನದಿಯ ಓಟದುದ್ದಕ್ಕೂ ಚಿಕ್ಕ ಕೆರೆಕಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಬೇಸಾಯಕ್ಕೆ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

ಕೈಗಾರಿಕೆ: ಜಿಲ್ಲೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ವ್ಯಾಪಾರ ವಾಣಿಜ್ಯ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಇಲ್ಲಿನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ತಕರು ಹಾಗೂ ವಿವಿಧ ಉಪಕಸುಬುಗಳ ಜನ ನೆಲಸಿ ದೇವಾಲಯಗಳು ಹಾಗೂ ಅನ್ನ ಛತ್ರಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ, ವಿವಿಧ ದಾನಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ ವಿಚಾರಗಳು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತವೆ. ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ಜಿಲ್ಲೆ ರಾಜ್ಯದ ಹಾಗೂ ಅಂತಾರಾಜ್ಯದ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಕೈಗಾರಿಕೆಗೂ ಸೂಕ್ತವಾಗಿದೆ. 19 ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ (1800) ಫ್ರಾನ್ಸಿಸ್ ಬುಕ್‌ನನ್ ಎಂಬ ಪ್ರವಾಸಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ ಮತ್ತಿತರ ಸ್ಥಳಗಳಿಗೆ ಭೇಟಿನೀಡಿ ಕೈಮಗ್ಗ ಹಾಗೂ ರೇಷ್ಮೆಉದ್ಯಮದ ಬಗ್ಗೆ ತನ್ನ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಯಂತ್ರೋಪಕರಣಗಳು, ವಿದ್ಯುತ್ ಉಪಕರಣಗಳು, ಪಿಂಗಾಣಿ ಸಾಮಾನುಗಳು, ರೇಷ್ಮೆ ಹಾಗೂ ಹತ್ತಿಬಟ್ಟೆ ಇವುಗಳ ತಯಾರಿಕೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಅನೇಕ ಉದ್ಯಮಗಳು ಇಲ್ಲಿವೆ.

ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರಕ್ಕೆ ಸಮೀಪವಾಗಿದ್ದು ಕೈಗಾರಿಕಾ ನಗರವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದೆ. ಇದು ಪ್ರಮುಖ ನೇಯ್ಗೆಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿ ಸು.10,000 ಮಗ್ಗಗಳಿವೆ. 1932ರ ಅನಂತರ ಕೈಮಗ್ಗಗಳಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ವಿದ್ಯುತ್ ಮಗ್ಗಗಳು ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದವು. ಇಲ್ಲಿ ತಯಾರಾದ ಅರಳೆ ಹಾಗೂ ಧರ್ಮಾವರಂ ಮಾದರಿಬಟ್ಟೆಗಳಿಗೆ ದೇಶ ವಿದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಬೇಡಿಕೆಯಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕಾಟನ್ ರೇಯಾನ್ ಟೆಕ್ಸ್‌ಟೈಲ್ಸ್ ಸಹಕಾರಿ ಸೊಸೈಟಿ, ಆದಿನಾರಾಯಣ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಸಂಘ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಕಾರ್ಮಿಕ ಸಂಘಗಳಿವೆ. ಚನ್ನಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಬಣ್ಣಗಳ ಆಟದ ಸಾಮಾನುಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇವು ಇಂದಿಗೂ ಹೊರ ದೇಶಗಳಿಗೆ ರಫ್ತಾಗುತ್ತವೆ. ವೀಣೆಯ ತಂತಿಗಳೂ ಗಾಜಿನ ಬಳೆಗಳೂ ಹಿಂದೆ ಇಲ್ಲಿ ತಯಾರಾಗುತ್ತಿದ್ದವಾದರೂ ಈಗ ಈ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ನಶಿಸಿವೆ. ಕನಕಪುರ, ರಾಮನಗರ, ಹೊಸಕೋಟೆ ಮುಂತಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ಲಾಸ್ಟಿಕ್ ವಸ್ತುಗಳು, ರಾಸಾಯನಿಕ ವಸ್ತುಗಳು, ಅಗರಬತ್ತಿ, ಬೀಡಿಕಟ್ಟುವುದು, ಕೈಮಗ್ಗದ ಬಟ್ಟೆಗಳು ಮುಂತಾದವನ್ನು ತಯಾರಿಸುವ ಅನೇಕ ಸಣ್ಣ ಪ್ರಮಾಣದ ಉದ್ಯಮಗಳನ್ನೂ ಗೃಹ ಕೈಗಾರಿಕೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಚನ್ನಪಟ್ಟಣದ ಕರಕುಶಲ ವಸ್ತುಗಳು, ನೆಲಮಂಗಲ ಕಂಚು ಹಾಗೂ ಹಿತ್ತಾಳೆ ಸಾಮಾನುಗಳ ಉದ್ಯಮಗಳನ್ನೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. ರಾಮನಗರ ಮುಂತಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಂಚಿನ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿವೆ. ಕಟ್ಟಡದ ಕಲ್ಲನ್ನು ಒಡೆದು ನಯ ಮಾಡಿ, ರಫ್ತು ಮಾಡುವ ಉದ್ಯಮ ಕನಕಪುರ, ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜಿಲ್ಲೆ ರೇಷ್ಮೆ ಉದ್ಯಮಕ್ಕೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಆನೇಕಲ್ಲು, ದೇವನಹಳ್ಳಿ ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ, ಕನಕಪುರ, ರಾಮಾನಗರ, ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ರೇಷ್ಮೆ ಉತ್ಪನ್ನವಿದೆ.

ಸರ್ಕಾರಿ ಸ್ಪನ್ ಸಿಲ್ಕ್ಸ ಮಿಲ್ಸ್, ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ (1936), ಸರ್ಕಾರಿ ಸಿಲ್ಕ್ ಫಿಲೇಚರ್, ಕನಕಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕು (1943), ಸೋನಾ ಸಿಂಥೆಟಿಕ್ಸ್ ಕನಕಪುರ (1980), ವೆಲ್ಲಿಯಪ್ಪ ಟೆಕ್ಸ್‌ಟೈಲ್ಸ್ ಲಿ., ರಾಮನಗರ ತಾಲ್ಲೂಕು (1963), ಚಾಮುಂಡೇಶ್ವರಿ ಟೆಕ್ಸ್‌ಟೈಲ್ಸ್ ಅಂಡ್ ಸಿಲ್ಕ್ ಮಿಲ್ಸ್, ರಾಮನಗರ (1950), ಸೆನಾಪತಿ ವೈಬ್‌ಲೆಯ್ಸ್ ಲಿ., ರಾಮನಗರ ತಾಲ್ಲೂಕು (1960), ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಇಸೊಲ ಲಿ., ರಾಮನಗರ ತಾಲ್ಲೂಕು (1976), ಕೆ. ಎಚ್. ಬಿ. ಬ್ರಿಕ್ ಪ್ಲಾಂಟ್, ಹೊಸಕೋಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕು, ಜೆಮಿನಿ ಸ್ಟೀಲ್ ಟ್ಯೂಬ್ಸ್ ಲಿ., ಹೊಸಕೋಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕು (1971), ಟಿ.ಟಿ.ಕೆ. ಫಾರ್ಮ ಲಿ., ಹೊಸಕೋಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕು (1985), ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಬಾಯ್ಲರ್ಸ್ ಲಿ., ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕು (1986), ಕೋಲಾರ್ ವುಲನ್ ಅಂಡ್ ಟೆಕ್ಸ್‌ಟೈಲ್ಸ್ ಲಿ., ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ (1986) ಮುಂತಾದವು ಮುಖ್ಯ ಉದ್ಯಮಗಳಾಗಿವೆ.

ಶಿಕ್ಷಣ: ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಸೌಕರ್ಯವಿದೆ. ಆದರೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರದತ್ತ ಆಕರ್ಷಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

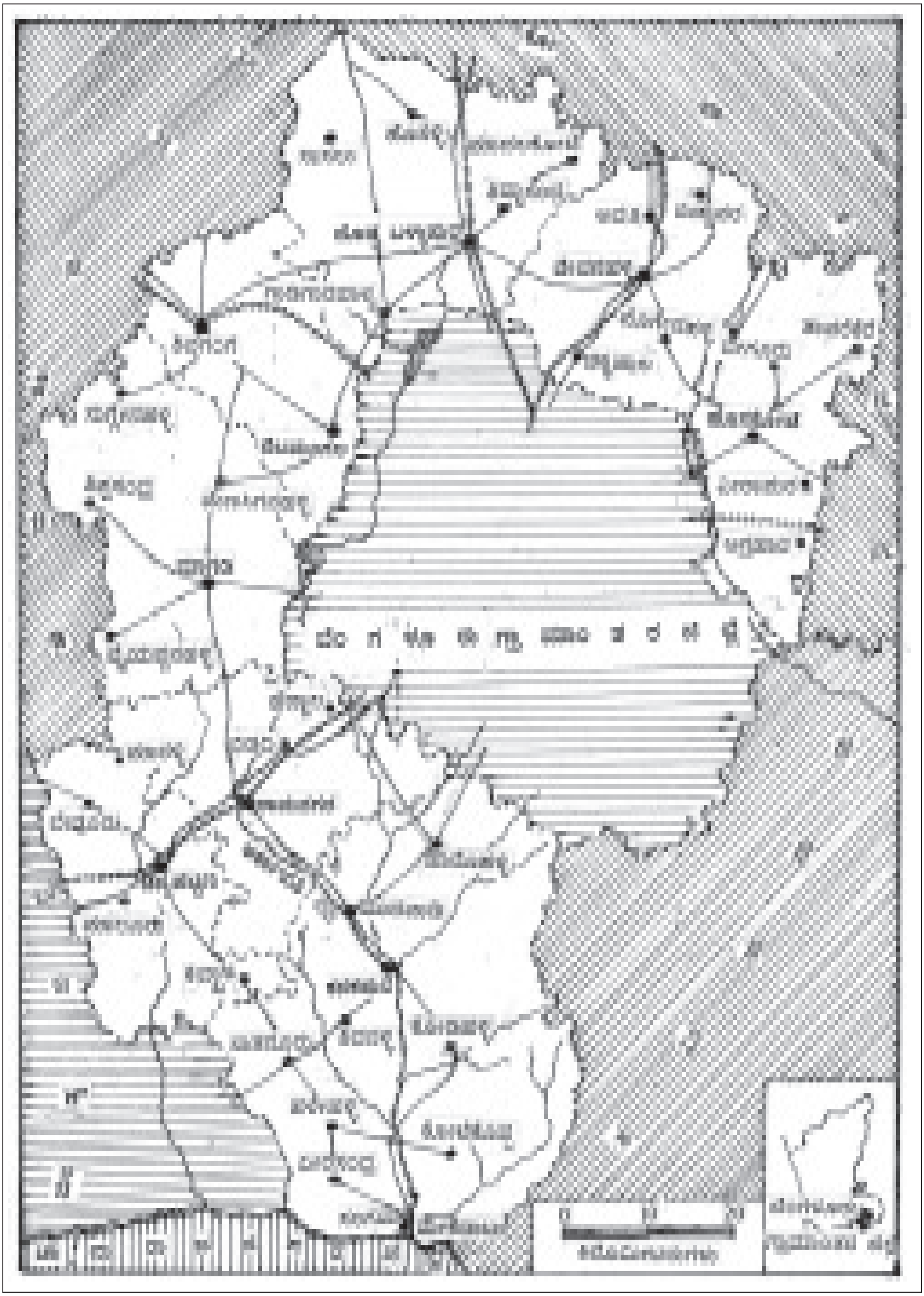

ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಪೂರ್ವದಿಂದಲೂ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಶಾಲಾ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದವು. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಥಮ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ ಚನ್ನಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭಗೊಂಡಿತ್ತು (1899). ಅನಂತರ ರಾಮನಗರದ ಮುನಿಸಿಪಲ್ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ (1945), ಮಾಗಡಿ ಮುನಿಸಿಪಲ್ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ (1945), ಹೊಸಕೋಟೆ ಮುನಿಸಿಪಲ್ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ (1946), ದೇವನಹಳ್ಳಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ (1954) ಮುಂತಾದವು ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದವು.

ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸರ್ಕಾರಿ ಹಾಗೂ ಖಾಸಗಿ ಶಾಲಾ ಕಾಲೇಜುಗಳಿವೆ. ವೃತ್ತಿಪರ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರಗಳು, ನವೋದಯ ಶಾಲೆಗಳು, ಹಿಂದೀಶಿಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರಗಳು, ತಾಂತ್ರಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಕೈಗಾರಿಕಾ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರಗಳು, ಪಾಲಿಟೆಕ್ನಿಕ್ ಕಾಲೇಜುಗಳು, ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರಗಳು, ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಿಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಸುಸಜ್ಜಿತ ಗ್ರಂಥಾಲಯಗಳು ಇವೆ. ಜೊತೆಗೆ ಶಾಲಾಕಾಲೇಜು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಎನ್.ಎಸ್.ಎಸ್., ಎನ್.ಸಿ.ಸಿ. ತರಬೇತಿಯನ್ನು ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಪೊಲೀಸ್ ತರಬೇತಿ ಶಾಲೆ, ತಾಂತ್ರಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ಕರಕುಶಲ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರಗಳಿವೆ. 2714 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳು, 298 ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳು, ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿವೆ (1999–2000). 60 ಪದವಿಪೂರ್ವ ಕಾಲೇಜು, 19 ಸಾಮಾನ್ಯ ಕಾಲೇಜು, 6 ಪಾಲಿಟೆಕ್ನಿಕ್ ಕಾಲೇಜು, 1 ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜು ಇವೆ. 90 ಗ್ರಾಮೀಣ ಗ್ರಂಥಾಲಯಗಳಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 1,891 ಅಂಗನವಾಡಿ ಕೇಂದ್ರಗಳಿವೆ. ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಜಾತಿ, ಪಂಗಡ ಹಾಗೂ ಹಿಂದುಳಿದ ವರ್ಗಗಳ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಉಚಿತ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಲಯದ ಸೌಲಭ್ಯವಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಾಕ್ಷರತೆ ಸೇ. 65. ಪುರುಷ ಸಾಕ್ಷರತೆ ಸೇ. 74.43. ಸ್ತ್ರೀ ಸಾಕ್ಷರತೆ ಸೇ. 55.12. (2001).

ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಆರೋಗ್ಯ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. 4 ಸರ್ಕಾರಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳು (210 ಹಾಸಿಗೆಗಳು), 4 ಖಾಸಗೀ ಆಸ್ಪತ್ರೆ (20 ಹಾಸಿಗೆ) ಇವೆ. ಭಾರತೀಯ ವೈದ್ಯಪದ್ಧತಿಯ 4 ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳು (32 ಹಾಸಿಗೆ), 73 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳು (777 ಹಾಸಿಗೆಗಳು), 29 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಅರೋಗ್ಯ ಘಟಕಗಳು (36 ಹಾಸಿಗೆ) ಇವೆ.

ಸಾರಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕ: ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಉತ್ತಮ ಸಾರಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕ ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ. (ಚೆನ್ನೈ, ಸೇಲಂ, ಗುಂತಕಲ್ಲು, ಅರಸೀಕೆರೆ, ಮೈಸೂರು, ಬಂಗಾರಪೇಟೆ- ಈ ಸ್ಥಳಗಳಿಗೆ ಹೋಗುವ ರೈಲುಮಾರ್ಗಗಳು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅನೇಕ ಸ್ಥಳಗಳಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕ ಒದಗಿಸಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೊಸಕೋಟೆ ಮೂಲಕ ಚೆನ್ನೈಗೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗ, ನೆಲಮಂಗಲದ ಮೂಲಕ ಪುಣೆ ಮತ್ತು ಮಂಗಳೂರಿಗೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗಗಳು, ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರದ ಮೂಲಕ ಅನಂತರಪುರಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗ, ರಾಮನಗರ ಮತ್ತು ಚನ್ನಪಟ್ಟಣಗಳ ಮೂಲಕ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗಗಳು ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ರಾಮಾಂತರ ರಸ್ತೆ ಸಂಪರ್ಕವೂ ಉತ್ತಮವಾಗಿದೆ.

ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 288 ಕಿಮೀ ರೈಲು ಮಾರ್ಗವಿದೆ. 47 ರೈಲ್ವೆ ನಿಲ್ದಾಣಗಳಿವೆ. 276 ಕಿಮೀ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿ, 374 ಕಿಮೀ ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿ, 1045 ಕಿಮೀ ಜಿಲ್ಲಾ ಮುಖ್ಯ ರಸ್ತೆಗಳೂ 48 ಕಿಮೀ ಇತರ ಜಿಲ್ಲಾರಸ್ತೆಗಳು, 1,417 ಕಿಮೀ ಗ್ರಾಮೀಣ ರಸ್ತೆಗಳಿವೆ. 3,092 ಕಿಮೀ ಪಕ್ಕಾರಸ್ತೆ ಇದ್ದು 10 ಭಾರಿ ಸೇತುವೆಗಳಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಪರ್ಕ ಮಾಧ್ಯಮ ಜಾಲ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹರಡಿದೆ. ದೇವನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗುತ್ತಿರುವ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ವಿಮಾನ ನಿಲ್ದಾಣ ದೇಶದ ಹಾಗೂ ಕರ್ನಾಟಕದ ವಿಮಾನ ಸಾರಿಗೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೆ ದೊಡ್ಡ ಕೊಡುಗೆಯಾಗಲಿದೆ.

ಸಂಸ್ಕೃತಿ: ಗ್ರಾಮೀಣ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಮೈದುಂಬಿಕೊಂಡಿರುವ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸಾಯ ಸಂಬಂಧವಾದ ವಿಶಿಷ್ಟ ಹಬ್ಬ, ಹರಿದಿನಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಕ್ಕಲಿಗ, ವೀರಶೈವ ಸಮುದಾಯದ ಜನಸಂಖ್ಯೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿದೆ. ಕಾಪಾಲಿ ಶೈವ, ವೀರಶೈವ, ಜನಪದಧರ್ಮಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಒಕ್ಕಲಿಗರು ಚುಂಚನಗಿರಿ ಭೈರವನಿಗೆ ನಡೆದುಕೊಂಡರೆ, ವೀರಶೈವರು ಶಿವಗಂಗೆ, ಸಿದ್ಧಗಂಗೆ ಮಠಗಳಿಗೆ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುವರು. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಜಾತ್ರೆ, ಉತ್ಸವ ತೇರು, ತೆಪ್ಪಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ.

ಆನೇಕಲ್ಲು ತಾಲ್ಲೂಕು ಹುಸ್ಕೂರಿನ ಮದ್ದೂರಮ್ಮ, ಹೊಸಕೋಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕು ಉಪ್ಪಾರಳ್ಳಿ ಮದ್ದೂರಮ್ಮ, ನೆಲಮಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕು ಶಿವಗಂಗೆಯ ಶಂಕರಜಯಂತಿ, ಹೊನ್ನಾದೇವಿ, ರಾವುತ್ತನಹಳ್ಳಿಯ ಜೇನುಗೂಡಮ್ಮ, ಬೂದಿಹಾಳದ ಮಾರಮ್ಮ, ಕನಕಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕಬ್ಬಾಳದ ಕಬ್ಬಾಳಮ್ಮ, ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕು ಹುಣಸೇಮಾರನಹಳ್ಳಿ ಬಿಸಿಲಮ್ಮ ಮುಂತಾದ ನೂರಾರು ಗ್ರಾಮದೇವತೆಗಳ ಜಾತ್ರೆಗಳು ವಿಜೃಂಭಣೆಯಿಂದ ನಡೆಯುತ್ತವೆ.

ದೇವನಹಳ್ಳಿಯ ವೇಣುಗೋಪಾಲಸ್ವಾಮಿ ರಥೋತ್ಸವ, ಆನೇಕಲ್ಲಿನ ತಿಮ್ಮರಾಯಸ್ವಾಮಿಜಾತ್ರೆ, ಹೊಸಕೋಟೆಯ ಅವಿಮುಕ್ತೇಶ್ವರ ರಥೋತ್ಸವ ಮತ್ತು ಕರಗ, ರಾಮನಗರದ ರಾಮದೇವರ ರಥೋತ್ಸವ, ತಿರುಮಲೆ ಗ್ರಾಮದ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ಜಾತ್ರೆ, ಮಾಗಡಿಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ರಥೋತ್ಸವ, ಘಾಟಿ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಜಾತ್ರೆ, ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರದ ವೆಂಕಟರಮಣಸ್ವಾಮಿ ಜಾತ್ರೆ, ಮಳೂರು ಅಪ್ರಮೇಯ ಸ್ವಾಮಿ ಜಾತ್ರೆ, ಕೆಂಗಲ್ ಹನುಮಂತರಾಯನ ಜಾತ್ರೆಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದವು. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಶಿವಗಂಗೆ, ಮಾಗಡಿ ಸೇರಿದಂತೆ ಹಲವಾರು ಧಾರ್ಮಿಕ ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರಗಳೂ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯ ಸ್ಥಳಗಳೂ ಇವೆ.

ಇತಿಹಾಸ: ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜಿಲ್ಲೆ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಜನವಸತಿಯುಳ್ಳ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿನ ಅನೇಕ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮಶಿಲಾಯುಗದ ಆಯುಧಗಳು ಮತ್ತು ಕಬ್ಬಿಣಯುಗದ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಸಮಾಧಿಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಕುಂದ, ಆನೇಕಲ್ಲು, ತರಬನಹಳ್ಳಿ ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಆದಿಚಾರಿತ್ರಿಕ ಕಾಲದ ನೆಲೆಗಳು ಕಂಡುಬಂದಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತಿಹಾಸ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದು ತಲಕಾಡಿನ ಗಂಗರ ಕಾಲದಿಂದ. ಅವರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಅವಿನೀತನ ಕಾಲದ ಸು. 469–520 ಒಂದು ಶಾಸನ ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ದಾಖಲೆ.

ಹಿಂದೆ ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಗಂಗವಾಡಿ 96,000 ಭಾಗವಾಗಿದ್ದುದಲ್ಲದೆ, ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೊಂಗನೂರು, ಚಿಕ್ಕಗಂಗವಾಡಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. 7 ಹಾಗೂ 8ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಂಕುಂದ ಸ್ಥಳ ಭೂವಿಕ್ರಮ ಮತ್ತು ಒಂದನೆಯ ಶಿವಮಾರ ಇವರ ಉಪರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. 8ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಪುರುಷ ನೆಲಮಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಣ್ಣೆಯನ್ನು ಕೆಲಕಾಲ ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದ. ಆದರೆ ಶತಮಾನದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅನೇಕ ಭಾಗಗಳು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ವಶವಾಗಿ ಆಗ ಇಲ್ಲಿಯ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾದ ಕಂಬ ಸಹ ಮಣ್ಣೆಯಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. 9–10 ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೊಸಕೋಟೆ, ದೇವನಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಭಾಗಗಳು ನೊಳಂಬ ಪಲ್ಲವರ ವಶದಲ್ಲಿತ್ತಾದರೂ ಅನಂತರ ಗಂಗ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದುವು. ಸು. 1004ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ರಾಜರಾಜಚೋಳನ ಗಂಗಾಕ್ರಮಣದೊಡನೆ ಗಂಗವಾಡಿಯ ಇತರ ಭಾಗಗಳಂತೆ ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಸಹ ಚೋಳರ ವಶವಾಯಿತು. ಆಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಚೋಳ ಮಂಡಲವೆಂಬ ಹೆಸರಿತ್ತು.

12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆದಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗ ಹೊಯ್ಸಳರ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ಬಂದರೂ ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಚೋಳರ ಆಳ್ವಿಕೆ ಸು.1200ರ ವರೆಗಾದರೂ ಮುಂದುವರಿದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. 13ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಈ ಭಾಗಗಳೂ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಮನಾಥನ ವಶಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದು, ದೇವನಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕುಂದಾಣ ಅವನ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ಹೊಯ್ಸಳ ನರಸಿಂಹ ಮತ್ತು ರಾಮನಾಥರ ನಡುವೆ ಕೆಲವು ಘರ್ಷಣೆಗಳು ಸಂಭವಿಸಿದುವು. 13ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅಂತ್ಯದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಜಿಲ್ಲೆ 3ನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳನ ಆಧಿಪತ್ಯಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟು ಅನಂತರ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಸ್ಥಾಪನೆಯೊಡನೆ ಅದರಲ್ಲಿ ವಿಲೀನವಾಯಿತು. 15 ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆರಂಭದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ವಿಜಯನಗರದ ಸಾಮಂತರಾಗಿ ಆವತಿಯ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ತಲೆಎತ್ತಿದರು. ಅವರ ಅನೇಕ ಶಾಖೆಗಳ ಪ್ರಭುತ್ವ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನಾನಾ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸುತ್ತಿತ್ತು. ಆವತಿ, ದೇವನಹಳ್ಳಿ, ಯಲಹಂಕ, ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ, ಬೆಂಗಳೂರು, ಮಾಗಡಿ ಮೊದಲಾದವು ಅಂಥ ಪಾಳೆಯ ಪಟ್ಟುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು. ತಾಳೀಕೋಟೆ ಯುದ್ಧದ ಅನಂತರವೂ ಇವು ಮುಂದುವರಿದುವು. ಆದರೆ ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶ ಮಾತ್ರ ಪೆನುಗೊಂಡೆಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಂಡಿದ್ದ ವಿಜಯನಗರ ಪ್ರಭುವಿನ ಸಂಬಂಧಿಯೊಬ್ಬನಾದ ಜಗದೇವರಾಯನ ವಶಕ್ಕೆ ಬಂದು ಅವನ ವಂಶದವರು ಸು. 1630ರ ತನಕವೂ ಆಳಿದರು. ಅನಂತರ ಮೈಸೂರಿನ ಚಾಮರಾಜ ಅದನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. 1638ರಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರದ ಸರದಾರ ರಣದುಲ್ಲಾಖಾನ್ ಬೆಂಗಳೂರು ಸೇರಿದಂತೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉತ್ತರ ಭಾಗವನ್ನೆಲ್ಲಾ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಮಾಗಡಿ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೆಂಪೇಗೌಡನ ವಂಶಸ್ಥರ ಆಳ್ವಿಕೆಯೂ ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ, ಕನಕಪುರ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಆಳ್ವಿಕೆಯೂ ಮುಂದುವರಿದುವು. ಬಿಜಾಪುರದ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಸೇರಿದ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಭಾಗಗಳು ಶಿವಾಜಿಯ ತಂದೆ ಷಹಜಿಗೆ ಜಹಗೀರಾಗಿ ದೊರೆತು ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಮರಾಠ ಸರದಾರರು ಬಂದು ನೆಲಸಲಾರಂಭಿಸಿದರು.

ಗವಿಗಂಗಾಧರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ

1654ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಮಾಗಡಿಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡನಲ್ಲದೇ ಬೆಂಗಳೂರನ್ನು ಷಹಜಿಯ ವಂಶದ ವೆಂಕಾಜಿಯಿಂದ ಖರೀದಿಮಾಡಿ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಹು ಪ್ರದೇಶದ ಮೇಲೆ ತನ್ನ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿದ. ಈ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ 17 ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಹೊಸಕೋಟೆ, ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಮುಗಲರ ವಶವಾಗಿದ್ದುವು. 1749ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ದೇವನಹಳ್ಳಿ ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟು ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿತಲ್ಲದೆ 1761ರಲ್ಲಿ ಹೊಸಕೋಟೆ ಮತ್ತು ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರಗಳನ್ನು ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. ಮುಂದೆ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರದೇಶ ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನರ ವಶದಲ್ಲಿತ್ತು. 1799ರ ಅನಂತರ ಇದು ಮೈಸೂರು ಅರಸರವಶಕ್ಕೆ ಬಂದು ಅಂದಿನಿಂದ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಭಾಗವಾಗಿ ಮುಂದುವರಿಯಿತು.

ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ಜಿಲ್ಲೆ: ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಒಂದು ಜಿಲ್ಲೆ. 1986 ಆಗಸ್ಟ್ 15 ರಂದು ಹಿಂದಿನ ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಆಡಳಿತಾನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ನಗರ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜಿಲ್ಲೆಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಯಿತು. ಆಗ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಉತ್ತರ, ಬೆಂಗಳೂರು ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಆನೇಕಲ್ಲು- ಈ ಮೂರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಿದ್ದು 17 ಹೋಬಳಿಗಳೂ 681 ಗ್ರಾಮಗಳೂ ಇವೆ. 15 ಗ್ರಾಮಪಂಚಾಯಿತಿಗಳೂ 9 ಪುರಸಭೆಗಳೂ ಇವೆ. ಜಿಲ್ಲಾವಿಸ್ತೀರ್ಣ 2,190 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 57,59,987. ರಾಜ್ಯದ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲೆ ಕಿರಿದಾದ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಜನಸಾಂದ್ರತೆ ಹೆಚ್ಚಿನದಾಗಿದ್ದು ಚ.ಕಿಮೀಗೆ 2979 ಇದೆ.

ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಗರೀಕರಣಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ. ಬೆಂಗಳೂರು ಉತ್ತರ ತಾಲ್ಲೂಕು ದಾಸರಹಳ್ಳಿ, ಯಲಹಂಕ, ಬ್ಯಾಟರಾಯನಪುರ ಇವುಗಳಿಗೆ ನಗರ ವಿಸ್ತರಣೆಯಲ್ಲಿ ಸುತ್ತಲ ಸು. 20 ಗ್ರಾಮಗಳು ಸೇರಿಹೋಗಿವೆ. ಹಾಗೆಯೆ ಬೆಂಗಳೂರು ದಕ್ಷಿಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕೆಂಗೇರಿ, ಕೃಷ್ಣರಾಜಪುರ, ಪಟ್ಟಣಗೆರೆ, ಮಹದೇವಪುರ, ಉತ್ತರಹಳ್ಳಿ, ಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿ ಇವುಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಸು. 26 ಗ್ರಾಮ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಸೇರಿಹೋಗಿವೆ. ಆನೇಕಲ್ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹೆಬ್ಬಗೋಡಿ, ಬೊಮ್ಮಸಂದ್ರ, ಆನೇಕಲ್, ಕೂಡ್ಲು ಮತ್ತು ಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿಯ ವಿಸ್ತರಣೆ ಪ್ರದೇಶ ಸೇರಿಹೋಗಿವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಮಹಾನಗರ ಸಭೆಯ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 43,13,248. ಪಟ್ಟಣಗೆರೆ ನಗರಸಭಾ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ಜನಸಂಖ್ಯೆ 95,769. ಬೆಂಗಳೂರು ಉತ್ತರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ. ಹತ್ತು ಗ್ರಾಮವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ದಾಸರಹಳ್ಳಿ ನಗರ ಸಭಾವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,9,984. ಮೂರು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಯಲಹಂಕ ನಗರಸಭಾ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ಜನಸಂಖ್ಯೆ 94,195. ಹೀಗೆಯೇ ಮೂರು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡು ಬೆಳೆದ ಬ್ಯಾಟರಾಯನ ಪುರ, ನಗರಸಭಾದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,85,875.

ವಿದ್ಯಾ ಇಲಾಖೆ, ಬೆಂಗಳೂರು

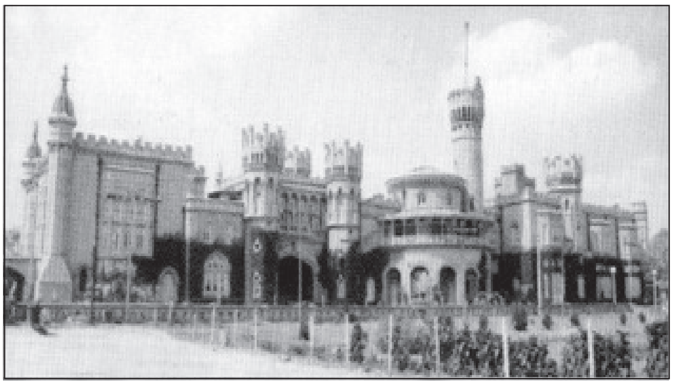
ಬೆಂಗಳೂರು ಆರಮನೆ

ಬೆಂಗಳೂರು ದಕ್ಷಿಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತರಣೆಗೆ ಸೇರಿದ ಚೆಲಕೆರೆ (6647), ಹೊರಮಾವು (2394), ಅರೆಹಳ್ಳಿ (1747) ಜನಸಂಖ್ಯೆ ಇದೆ. ಬ್ಯಾಟರಾಯನಪುರಕ್ಕೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಬೆಳೆದಿರುವ ದಾಸರಹಳ್ಳಿ (5092) ತಾನಿಸಂದ್ರದಲ್ಲಿ (6863) ಜನಸಂಖ್ಯೆಯಿದೆ. ಕೆಂಗೇರಿ ಪುರಸಭಾ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ 21,899 ಮಂದಿ ಪುರುಷರು, 20,487 ಮಂದಿ ಮಹಿಳೆಯರು ಸೇರಿ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 42,386. ಇದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಪಟ್ಟಣಗೆರೆ ನಗರಸಭಾ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಸೇರಿದ ವಸಂತಪುರ (1078), ವಡ್ಡರಪಾಳ್ಯ (712), ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯಪುರ (4816), ದೊಡ್ಡಕಲ್ಲಸಂದ್ರ (2710) ಜನಸಂಖ್ಯೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಕೃಷ್ಣರಾಜಪುರ ನಗರ ಸಭಾವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ 98,107 ಮಂದಿ ಪುರುಷರು, 89,346 ಮಂದಿ ಮಹಿಳೆಯರಿದ್ದು ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,87,453. ಹಗದುರು, ಚನ್ನಸಂದ್ರ ಸೇರಿದ ಮಹದೇವಪುರ ನಗರ ಸಭೆಯ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ 82,531 ಮಂದಿ ಗಂಡಸರು, 71,476 ಮಂದಿ ಮಹಿಳೆಯರು ಇದ್ದು ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,87,453. ಉತ್ತರ ಹಳ್ಳಿ ಪಟ್ಟಣ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ 5,488 ಮಂದಿ ಪುರುಷರು, 4979 ಮಂದಿ ಮಹಿಳೆಯರಿದ್ದು ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 10,467. ಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿ ನಗರಸಭಾ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ 1,08,040 ಮಂದಿ ಪುರುಷರು, 93,180 ಮಂದಿ ಮಹಿಳೆಯರು ಸೇರಿ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,01,220. ಬೇಗೂರು (9274), ಚಿಕ್ಕತೊಗುರು (570), ಬೆರೆಟೇನ ಅಗ್ರಹಾರ (340), ನಾಗನಾಥಪುರ (1081), ಪರಪ್ಪನ ಅಗ್ರಹಾರ (1580), ಕಾಳೇನ ಅಗ್ರಹಾರ (1481), ಚುಂಚಘಟ್ಟ (8984), ಕೋಣನಕುಂಟೆ (13,262), ಕೊತನೂರು (20,835), ಗೊಟ್ಟಿಕೆರೆ (11,149) ಜನಸಂಖ್ಯೆ ಇದೆ. ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಸೇರಿದ ಆನೇಕಲ್ಲು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನಗರ ಸಭಾಡಳಿತಕ್ಕೆ ಹೆಬ್ಬಗೋಡಿ, ಬೊಮ್ಮಸಂದ್ರ, ಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿಯ ವಿಸ್ತರಣೆ, ಕೂಡ್ಲು ಇವೆಲ್ಲವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ 1,59,019 ಮಂದಿ ಪುರುಷರು, 1,39,942 ಮಂದಿ ಮಹಿಳೆಯರೂ ಸೇರಿ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,98,961. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ನಗರ ಸಭೆ ಮತ್ತು ಪುರಸಭೆಗಳು ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ಜಿಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಸೇರಿವೆ.

ರಾಗಿ, ಮುಸುಕಿನ ಜೋಳ ಮತ್ತು ಕಡಲೆಕಾಯಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆಗಳು. ದ್ವಿದಳಧಾನ್ಯಗಳು, ಬತ್ತ ಮತ್ತು ಜೋಳವನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಬೆಳೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸುತ್ತಮುತ್ತ ತರಕಾರಿ ಮತ್ತು ಹಣ್ಣುಗಳ ಬೇಸಾಯ ಹಾಗೂ ದ್ರಾಕ್ಷಿ ಬೆಳೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಪಶುಪಾಲನೆಯೂ ಇದ್ದು ಜಾನುವಾರುಗಳ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ 38 ಪಶುವೈದ್ಯಶಾಲೆಗಳೂ 24 ಕೃತಕ ಗರ್ಭಧಾರಣಾ ಕೇಂದ್ರಗಳೂ ಇವೆ (2000). ಮೀನು ಸಾಕಣೆಯೂ ಇದ್ದು 3,990 ಮೆ. ಟನ್ನು ಮೀನನ್ನು ಹಿಡಿಯಲಾಗಿತ್ತು (2001).

ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ದೊಡ್ಡ ಮತ್ತು ಸಣ್ಣ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವುದು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ. ಹೆಚ್ಚಿನ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ಮತ್ತು ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಇವೆ. 2001ರ ಅಂಕಿ–ಅಂಶಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 767 ಬಟ್ಟೆ, 243 ರಾಸಾಯನಿಕ, 1323 ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಮತ್ತು ಇತರೇ ವಿಧದ 2066 ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿದ್ದು ಒಟ್ಟು 4399 ಕೈಗಾರಿಕಾ ಘಟಕಗಳಿದ್ದು 4,58,245 ಉದ್ಯೋಗಿಗಳಿದ್ದರು. 11 ಕೈಗಾರಿಕಾ ಪ್ರದೇಶಗಳೂ 1815 ಕೈಗಾರಿಕಾ ಶೆಡ್ಡುಗಳೂ ಇದ್ದವು. ವಿಮಾನ, ಗಡಿಯಾರ, ಟೆಲಿಫೋನ್, ರೇಡಿಯೋ, ಯಂತ್ರೋಪಕರಣಗಳು, ಸಿಮೆಂಟ್, ವಿದ್ಯುತ್ ಉಪಕರಣಗಳು, ಪಿಂಗಾಣಿ ಸಾಮಾನುಗಳು, ರೇಷ್ಮೆಬಟ್ಟೆ, ಹತ್ತಿಬಟ್ಟೆ–ಇವುಗಳ ತಯಾರಿಕೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಭಾರಿ–ಉದ್ಯಮಗಳು ಇಲ್ಲಿವೆ. ಯಂತ್ರೋಪಕರಣಗಳು, ಪ್ಲಾಸ್ಟಿಕ್ ವಸ್ತುಗಳು, ರಾಸಾಯನಿಕ ವಸ್ತುಗಳು, ಅಗರಬತ್ತಿ, ಕೈಮಗ್ಗದ ಬಟ್ಟೆಗಳು ಮುಂತಾದವನ್ನೂ ತಯಾರಿಸುವ ಅನೇಕ ಸಣ್ಣ ಪ್ರಮಾಣದ ಉದ್ಯಮಗಳೂ ಯಲಹಂಕ ಮೊದಲಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಂಚಿನ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳೂ ಇವೆ. ಕಟ್ಟಡದ ಕಲ್ಲನ್ನು ಎಬ್ಬಿ, ನಯಮಾಡಿ, ರಫ್ತು ಮಾಡುವ ಉದ್ಯಮ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿದೆ. ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ರೇಷ್ಮೆ ಉದ್ಯಮಕ್ಕೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. 1347 ಟನ್ ರೇಷ್ಮೆ ಉತ್ಪಾದಿಸಲಾಗಿತ್ತು (2001). ಆನೇಕಲ್ಲು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ರೇಷ್ಮೆ ಉತ್ಪನ್ನ ಅಧಿಕ.

ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಬ್ಯಾಂಕಿಂಗ್ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಉತ್ತಮವಾಗಿದೆ. ವಿವಿಧ ಮೂಲಗಳಿಂದ ದೊರಕಿರುವ ಅಂಕಿ ಅಂಶಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ವಾಣಿಜ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ 826 (2001). 13 ಗ್ರಾಮೀಣ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು, 418 ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳೂ ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ 8 ನಿಯಂತ್ರಿತ ಮಾರುಕಟ್ಟೆ ಇವೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಹಣಕಾಸು ಸಂಸ್ಥೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಘಟಕಗಳಿಗೆ ಧನಸಹಾಯ ಮಾಡುತ್ತಿದೆ.

ವಿಧಾನಸೌಧ

ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ಜಿಲ್ಲೆ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಸಾರಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕ ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ. ಬೆಂಗಳೂರಿನಿಂದ ದೇಶದ ನಾನಾ ಕಡೆಗಳಿಗೆ ವಿಮಾನ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ಈಗಿರುವ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ವಿಮಾನ ನಿಲ್ದಾಣದ ಬದಲು ದೇವನಹಳ್ಳಿ ಬಳಿ ಹೊಸ ವಿಮಾನ ನಿಲ್ದಾಣದ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾರ್ಯ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ. ಬೆಂಗಳೂರಿನಿಂದ ಚೆನ್ನೈ, ಸೇಲಂ, ಗುಂತಕಲ್ಲು, ಅರಸೀಕೆರೆ, ಮೈಸೂರು, ಬಂಗಾರಪೇಟೆ– ಈ ಸ್ಥಳಗಳಿಗೆ ಹೋಗುವ ರೈಲುಮಾರ್ಗಗಳು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅನೇಕ ಸ್ಥಳಗಳಿಗೂ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ. ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರಜಿಲ್ಲೆ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜಿಲ್ಲೆ ಸೇರಿಸಿ ಒಟ್ಟು ಬ್ರಾಡ್‌ಗೇಜ್ ರೈಲುಮಾರ್ಗದ ಉದ್ದ 288 ಕಿಮೀ ಇದ್ದು 47 ರೈಲು ನಿಲ್ದಾಣಗಳಿವೆ. ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರಕ್ಕೆ ಮೆಟ್ರೋರೈಲು ಮಾರ್ಗ ಮಂಜೂರಾಗಿದೆ. ಬೆಂಗಳೂರಿನಿಂದ ಹೊಸಕೋಟೆ ಮೂಲಕ ಚೆನ್ನೈಗೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗ ನೆಲಮಂಗಲದ ಮೂಲಕ ಪುಣೆ ಮತ್ತು

ಮಂಗಳೂರಿಗೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗಗಳು, ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರದ ಮೂಲಕ ಅನಂತಪುರಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗ, ರಾಮನಗರ ಮತ್ತು ಚನ್ನಪಟ್ಟಣಗಳ ಮೂಲಕ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗಗಳು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಖ್ಯ ರಸ್ತೆಗಳು. ಅಲ್ಲದೆ ಬೆಂಗಳೂರಿನಿಂದ ಹೊಸೂರು, ಆನೇಕಲ್ಲು, ಕನಕಪುರ–ಮಳವಳ್ಳಿ–ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲ, ಮಾಗಡಿ, ಸರ್ಜಾಪುರ, ಚಿಕ್ಕಜಾಲ–ದೇವನಹಳ್ಳಿ ಈ ಸ್ಥಳಗಳಿಗೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗಗಳೂ ಇರುವುದಲ್ಲದೆ ಈ ನಗರದಿಂದ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಚತುಷ್ಪಥ ರಸ್ತೆ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿದೆ ಹಾಗೂ ಕಾರಿಡಾರ್ ಹೆದ್ದಾರಿ ಕೆಲಸ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ. ಅಖಿಲ ಭಾರತದ ಸುವರ್ಣಪಥದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಪ್ರಮುಖ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದೆ. ನಗರದೊಳಗೆ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ರಸ್ತೆಗಳು, ಮೇಲ್ ಸೇತುವೆಗಳು, ವರ್ತುಲ ರಸ್ತೆಗಳು ಇದ್ದು ಅತ್ಯಂತ ದಟ್ಟವಾಹನ ಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಸುಗಮ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡುವ ಪ್ರಯತ್ನ ನಡೆದಿದೆ. 1999ರ ಅಂಕಿಅಂಶದಂತೆ ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 153 ಕಿಮೀ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿ, 194 ಕಿಮೀ ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿ, 381 ಕಿಮೀ ಜಿಲ್ಲಾ ಮುಖ್ಯರಸ್ತೆಗಳಿದ್ದವು. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಎಲ್ಲಾ ಪಟ್ಟಣಗಳಿಗೆ ಹಾಗೂ ಮುಖ್ಯ ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ವಾಹನ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ.

ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಕಟ್ಟಡ, ಚಾಮರಾಜಪೇಟೆ

ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ವೈದ್ಯಕೀಯ ಸೌಲಭ್ಯ ಸಹ ಉತ್ತಮವಾಗಿದೆ. 1999–2000ದ ಅಂಕಿಅಂಶದ ಪ್ರಕಾರ 12 ಸರ್ಕಾರಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳು, 41 ವಿವಿಧ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳು, 7 ಆಯುರ್ವೇದ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳು, 31 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳು, 42 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಘಟಕಗಳು, 47 ಕುಟುಂಬ ಕಲ್ಯಾಣ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಇದ್ದವು. ಇವಲ್ಲದೆ ಕಾರ್ಮಿಕರ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳು, ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳೂ ಖಾಸಗಿ ನರ್ಸಿಂಗ್ ಹೋಂ ಮತ್ತು ಔಷಧಾಲಯಗಳೂ ಇವೆ.

ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿರುವಷ್ಟು ಸೌಕರ್ಯ ಇತರ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಡಿಮೆ. ಇಡೀ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲೆ ಹೆಚ್ಚು 83.91 (2001) ಸಾಕ್ಷರತೆ ಇರುವ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 2,763 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳು, 1018 ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳು, 209 ಪದವಿಪೂರ್ವ ಕಾಲೇಜುಗಳು, 200 ಸಾಮಾನ್ಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಶಾಲೆಗಳು, 52 ಪಾಲಿಟೆಕ್ನಿಕ್, 24 ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, 9 ವೈದ್ಯಕೀಯ, 6 ಭಾರತೀಯ ವೈದ್ಯಪದ್ಧತಿ, 12 ದಂತವೈದ್ಯಕೀಯ ಕಾಲೇಜು, 4 ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳೂ 170 ಗ್ರಂಥಾಲಯಗಳೂ ನ್ಯಾಯ, ವಾಣಿಜ್ಯ ಮುಂತಾದ ಕಾಲೇಜುಗಳು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿವೆ. ವಿಶ್ವನಗರ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯವಿದೆ. ನೂರಾರು ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲದೆ ವಿಶೇಷ ತಜ್ಞ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿವೆ. ಮಾಹಿತಿ ತಂತ್ರಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಜೀವತಂತ್ರಜ್ಞಾನ ಶಿಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಈ ನಗರ ಭಾರತದಲ್ಲೇ ಅಗ್ರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದೆ.

ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿಗೆ ಅಪಾರ ಕೊಡುಗೆ ನೀಡಿದೆ. ಕೈವಲ್ಯ ಕಲ್ಪವಲ್ಲರಿ ಎಂಬ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಬರೆದಿರುವ ಸರ್ಪಭೂಷಣ ಮಠದ ಅಧಿಪತಿ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಿ ಸಣ್ಣಪ್ಪಯೋಗಿ, ಭಾರತ ರುಕ್ಮಾಂಗದ ಚರಿತ್ರೆ ಮುಂತಾದ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುವ ಕನ್ನಡ ಕವೀಂದ್ರಾಭರಣ ಬಿರುದಾಂಕಿತ ಲಕ್ಷ್ಮಕವಿ, ಆನಂದ ರಾಮಾಯಣ ಅಥವಾ ರಾಮಾಭ್ಯುದಯ ಕಥಾ ಕುಸುಮ ಮಂಜರಿ ಎಂಬ ಷಟ್ಪದಿ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿರುವ ಕವಿತಾವಿಚಕ್ಷಣ ತಿಮ್ಮಾಮಾತ್ಯ, ಹನುಮದ್ವಿಲಾಸ ಯಕ್ಷಗಾನ ಗ್ರಂಥ ರಚಿಸಿರುವ ಗಂಗಕವಿ, ವಚನಗಳನ್ನು ಬರೆದಿರುವ ಮುದ್ದುವೀರಸ್ವಾಮಿ, ರಾಜೇಶ್ವರ ಶತಕ, ವೇಣುಗೋಪಾಲ ಶತಕ, ಅಂಬಾಸ್ತೋತ್ರ, ನಿರಾಶಗುರುಸ್ತೋತ್ರ, ಶಿವಶರಣ ವಿಲಾಸ ಮುಂತಾದ ಗ್ರಂಥಗಳ ಕರ್ತೃ ಮಹಾಂತ ದೇಶಿಕ, ಜಯದೇವನ ಗೀತಗೋವಿಂದಕ್ಕೆ ಶೃಂಗಾರ ಪ್ರಕಾಶಿಕೆ ಎಂಬ ಕನ್ನಡ ಟೀಕೆಯನ್ನು ಬರೆದಿರುವ ಅಪ್ರಮೇಯ ಶಾಸ್ತ್ರಿ, ಪದ್ಮಾವತೀ ಪರಿಣಯ, ಚಿತ್ರಾವಳಿ, ಸದ್ಬೋಧ ಪ್ರದೀಪಿಕೆ, ಸದ್ವಾಕ್ಯ ಕುಸುಮಾವಳಿ, ವೀರಶೈವ ಹಾಸ್ಯ ಕಥಾವಳಿ, ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯ ಸ್ತವನಂ, ವೀರಸಂಗಸ್ತವನಂ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಬರೆದಿರುವ ಜೀರಗೆ ಬಸವಲಿಂಗಾರ್ಯ, ಪ್ರಭುಚರಿತ್ರೆ ಯಕ್ಷಗಾನ ಬರೆದಿರುವ ನಂದಪ್ಪ ಮೊದಲಾದವರು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯವರು. ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದೆ.

ಬೆಂಗಳೂರು ಕರಗ ಬಹುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದದ್ದು. ಹಾಗೆಯೆ ಬನ್ನೇರುಘಟ್ಟದ ಸಂಪಂಗಿ ರಾಮಸ್ವಾಮಿ ಜಾತ್ರೆ, ಆನೇಕಲ್ಲಿನ ತಿಮ್ಮರಾಯಸ್ವಾಮಿ ಜಾತ್ರೆ ಮುಂತಾದವು ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದವಾಗಿವೆ.

ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ: ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಇದು 1964ರ ಅಧಿನಿಯಮದ ಪ್ರಕಾರ ನವೆಂಬರ್ 24 1964ರಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾಯಿತು. ಅದುವರೆಗೆ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದ 32 ಕಾಲೇಜುಗಳು ನೂತನ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ವರ್ಗವಾದವು. 1858ರಲ್ಲಿ ಆರಂಭ ವಾಗಿದ್ದ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜೂ 1917ರಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾಗಿದ್ದ ಎಂಜಿನಿಯ ರಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜೂ ಅದರ ಆಂಗಿಕ ಕಾಲೇಜುಗಳಾದವು. ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜು ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಶಿಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ಸಂಶೋಧನೆಗಳಿಗೆ ಮೀಸಲಾಯಿತು. ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿ 14 ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ವಿಷಯ ವಿಭಾಗಗಳು ಮಾತ್ರ ಇದ್ದುವು. ಈಚೆಗೆ ವಿಷಯ ವಿಭಾಗಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯೂ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯೂ ತೀವ್ರವೇಗದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿವೆ. ಅಂತೆಯೇ ನಗರದ ಕಾಲೇಜುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯೂ ಹೆಚ್ಚಿವೆ. 1975ರ ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ ತಿಂಗಳವರೆಗೆ ನಗರದ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೊಂದಿದ್ದ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಕ್ಕೆ ಆಗ 60 ಕಾಲೇಜುಗಳೂ 23 ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ವಿಷಯ ವಿಭಾಗಗಳೂ ಸೇರಿದ್ದುವು. ಕಲಾಶಾಸ್ತ್ರ, ವಿಜ್ಞಾನಶಾಸ್ತ್ರ, ಶಿಕ್ಷಣಶಾಸ್ತ್ರ, ವಾಣಿಜ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ, ವೈದ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ, ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರ, ಕಾನೂನುಶಾಸ್ತ್ರ–ಇವು ಇಲ್ಲಿನ ಪ್ರಮುಖ ವಿದ್ವನ್ಮಂಡಲಿ (ಫ್ಯಾಕಲ್ಟಿ) ಗಳಾಗಿದ್ದುವು. ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ 2000 ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಇದ್ದರು. ಈಗ

ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಸ್ನಾತಕೋ ತ್ತರ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸು. 3000 ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿದ್ದಾರೆ.

ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯುವನ್ನು ಸಂಘಟಿಸಿದ ಅನಂತರ ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರಕ್ಕೆ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕೆಂಗೇರಿಯ ಬಳಿಯ ಒಂದು ಸಹಸ್ರ ಎಕರೆ ವಿಸ್ತೀರ್ಣದ ವಿಶಾಲ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ನೂತನ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಕೇಂದ್ರದ (ಜ್ಞಾನಭಾರತಿ) ನಿರ್ಮಾಣವಾಯಿತು. ನೂತನ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಅಧ್ಯಯನ ಶಿಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಅನೇಕ ಕಟ್ಟಡಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡವು ವಿವಿಧ ಆಡಳಿತ ಶಾಖೆಗಳೂ ಹದಿನೈದು ಬೋಧನ ಸಂಶೋಧನ ವಿಭಾಗಗಳೂ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಸ್ಥಳಾಂತರ ಹೊಂದಿದವು. 1969ರಲ್ಲಿ ಗಾಂಧಿ ಭವನ ನಿರ್ಮಾಣವಾಯಿತು. ಕಲಾಶಾಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಮಾನವಿಕಶಾಸ್ತ್ರ ವಿದ್ಯಾಲಯುಗಳು, ಭೂವಿಜ್ಞಾನದ ನಿಲಯು, ಗ್ರಂಥಾಲಯುದ ಕಟ್ಟಡ, ಮಹಿಳೆಯುರ ಮತ್ತು ಪುರುಷರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಲಯಗಳ ಕಟ್ಟಡಗಳು ಮತ್ತು ಸಿಬ್ಬಂದಿ, ಅಧ್ಯಾಪಕರ ವಸತಿ ಗೃಹಗಳು, ಆರೋಗ್ಯಕೇಂದ್ರ, ನಿರ್ವಸತಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಕೇಂದ್ರ-ಮುಂತಾದುವೂ ನಿರ್ಮಾಣವಾದವು. ಐದನೆಯ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತುಶಾಸ್ತ್ರ ವಿದ್ಯಾಲಯದ (ಸ್ಕೂಲ್ ಆಫ್ ಆರ್ಕಿಟೆಕ್ಚರ್) ಕಟ್ಟಡವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಯಿತು. 9ನೆಯು ಯೋಜನೆಯುವರೆಗೆ ಅನೇಕ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಯಿತು.

ಜ್ಞಾನಭಾರತಿ ಆಡಳಿತ ಕಛೇರಿ

ಕನ್ನಡ, ತೆಲುಗು, ಸಂಸ್ಕೃತ, ಹಿಂದಿ ವಿಭಾಗಗಳು 1973ರಲ್ಲಿ ನೂತನ ಆವರಣಕ್ಕೆ ಸ್ಥಳಾಂತರಗೊಂಡಿದ್ದವು. ಅನಂತರ ಇಂಗ್ಲಿಷ್, ಇತಿಹಾಸ, ಸಮಾಜಶಾಸ್ತ್ರ, ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ, ರಾಜ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ, ಶಿಕ್ಷಣ, ಸಿವಿಲ್ ಎಂಜಿನಿಯುರಿಂಗ್ ಮತ್ತು ಗ್ರಂಥಾಲಯ ವಿಜ್ಞಾನ ಭೂಗರ್ಭಶಾಸ್ತ್ರ, ಭೂಗೋಳಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಭಾಗಗಳು ಮತ್ತು ವಿಜ್ಞಾನಶಾಸ್ತ್ರದ ವಿಭಾಗಗಳು ಜ್ಞಾನಭಾರತಿಗೆ ಇನ್ನಿತರ ಅಧ್ಯಯನ ಶಿಸ್ತಿನ ಅನೇಕ ವಿಭಾಗಗಳು ವರ್ಗಾವಣೆ ಆದವು.

ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ನಗರದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಜೆಯ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ತರಗತಿಗಳನ್ನೂ ನಡೆಸುತ್ತಿತ್ತು.

ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಪ್ರಸಾರಾಂಗ ಪ್ರಚಾರೋಪನ್ಯಾಸ, ಕಿರುಹೊತ್ತಗೆಗಳ ಪ್ರಕಟಣೆ, ಇತರ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಗ್ರಂಥಗಳ ಪ್ರಕಟಣೆ-ಇವುಗಳ ಮೂಲಕ ಜನತೆಯಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನ ವಿಸ್ತರಣ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಕೈಗೊಂಡಿದೆ. ಭಾಷೆ, ವಿಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಮಾನವಿಕ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಪದವಿ ಮಟ್ಟದ ಅನೇಕ ಕನ್ನಡ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ. ತನ್ನದೇ ಆದ ಮುದ್ರಣಾಲಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಆಧುನಿಕ ಯಂತ್ರೋಪಕರಣಗಳಿಂದ ಸಜ್ಜುಗೊಂಡಿದೆ. ಇದುವರೆಗೂ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯು ಹಲವಾರು ವಿಷಯುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ 250ಕ್ಕೂ ಮೇಲ್ಪಟ್ಟು ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ.

1972ರಲ್ಲಿ ನೂತನ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ 60 ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಸು. 35 ಸಾಮಾನ್ಯ ಶಿಕ್ಷಣದವು, ಮಿಕ್ಕವು 25 ವೃತ್ತಿಶಿಕ್ಷಣದವು ಆಗಿದ್ದವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಐದು ಶಿಕ್ಷಣಶಾಸ್ತ್ರದ ಕಾಲೇಜುಗಳು, ಐದು ವಾಣಿಜ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ ಕಾಲೇಜುಗಳು, ಐದು ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜುಗಳು, ಆರು ವೈದ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದ ಕಾಲೇಜುಗಳು, ನಾಲ್ಕು ನ್ಯಾಯಶಾಸ್ತ್ರದ ಕಾಲೇಜುಗಳು. 60 ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಸು. ಕಾಲುಭಾಗದಷ್ಟು ಸರ್ಕಾರದವು; ಮಿಕ್ಕವು ಖಾಸಗಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 50,000 ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಪದವಿ ಮಟ್ಟದ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದಿದ್ದರು.

ಈ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಭಾರತೀಯ ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹೊಸ ಪ್ರಯೋಗವೊಂದು ಆರಂಭವಾಗಲಿದೆ. ಪದವಿಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಐಚ್ಛಿಕ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಬದಲು ವೃತ್ತಿಯೊಂದರಲ್ಲಿ ತರಬೇತು ನೀಡುವ ಯೋಜನೆ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ರೂಪಿಸಿತ್ತು. ಅದು ಅನಂತರ ಮಾರ್ಪಾಟು ವೃತ್ತಿಪರ (ಜಾಬ್ ಓರಿಯೆಂಟೆಡ್) ಡಿಪ್ಲೊಮ ತರಗತಿಗಳು ಆರಂಭವಾದವು. ಇದರಿಂದ ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣ ಉದ್ದೇಶಪೂರ್ವಕದ್ದಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿದೆ. ಇಂಥ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ.

ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅಂಗರಚನೆ, ಆಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆ, ಕಾನೂನು ಪದ್ಧತಿ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಕರ್ನಾಟಕದ ಎಲ್ಲ ಸಾಮಾನ್ಯ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲ ಯಗಳಿಗೂ ಅನ್ವಯಿಸುವಂತೆ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳ ವ್ಯಾಪಕ ರೀತಿಯ ಅಧಿನಿಯಮವನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಅದರಿಂದ ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಏಕ ಘಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳ ಬದಲು ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ಮತ್ತುಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜಿಲ್ಲೆಗಳೂ ಮತ್ತು ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯೂ ಈ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯುದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಸೇರಿವೆ. ಹಿಂದೆ ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಇದರ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದು ಈಗ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದಿದೆ.

ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯುದ ಕುಲಪತಿಗಳಾಗಿದ್ದವರು ಮತ್ತು ಅವರ ಆಡಳಿತಾವಧಿ ಈ ಕೆಳಕಂಡಂತಿದೆ: ಪ್ರಥಮ ಕುಲಪತಿ ಬಿ.ಡಿ. ಲರೋಯ (1964-66). ಅನಂತರ ಪಿ.ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನಪ್ಪ (ಪ್ರಭಾರ; 30-01-1966 ರಿಂದ 02-03-1966), ಟಿ.ಆರ್. ಜಯರಾಮನ್ (03-03-1966 ರಿಂದ 09-10-1966), ವಿ.ಕೆ. ಗೋಕಾಕ್ (1966-69), ಕೆ.ಆರ್. ರಾಮಚಂದ್ರನ್ (13-10-1969 ರಿಂದ 14-12-1969), ಟಿ.ಕೆ. ತುಕೋಳ್ (1969-72), ಎಚ್. ನರಸಿಂಹಯ್ಯ (1972-77), ಟಿ.ಆರ್. ಜಯರಾಮನ್ (1977-81), ಎಂ.ಎನ್. ವಿಶ್ವನಾಥಯ್ಯ (1981-84), ಡಿ.ಶಂಕರನಾರಾಯಣ (1984-87), ಡಿ.ಎಂ. ನಂಜುಂಡಪ್ಪ (1987-90), ಎಂ. ಖಾಜಾಪೀರ್ (ಪ್ರಭಾರ, 26-03-1990 ರಿಂದ 27-03-1990), ಕೆ. ಹನುಮಂತಪ್ಪ (1990-93), ಸಿ.ಇ.ಜಿ. ಜಸ್ಟೊ (ಪ್ರಭಾರ; 02-03-1993 ರಿಂದ 11-03-1993), ಎನ್.ಆರ್. ಶೆಟ್ಟಿ (1993-99), ಕೆ.ಸಿದ್ದಪ್ಪ (1999-2002), ಎಂ. ಖಾಜಾಪೀರ್ (ಪ್ರಭಾರ, 12-03-2002 ರಿಂದ 14-03-2002), ಎಂ.ಎಸ್. ತಿಮ್ಮಪ್ಪ (2002-2006), ಬಿ.ಜಿ. ಸುಧಾ (ಪ್ರಭಾರ; 15-03-2006 ರಿಂದ 28-5-2006). ಈಗಿನ ಕುಲಪತಿ ಎಚ್.ಎ. ರಂಗನಾಥ್ (29-05-2006 ರಿಂದ). (ಎನ್.ಎಸ್.ವಿ.)

ಬೆಂಡಿನ ಕಲೆ: ಬೆಂಡಿನಿಂದ ಕರಕುಶಲ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುವ ಕಲೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನಕಾಲದಿಂದಲೂ ಇದೆ. ಗುಡಿಗಾರಿಕೆಯ ಕುಶಲಕರ್ಮಿಗಳು ಬೆಂಡಿನ ಸಾಮಾನುಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಹಸ್ತರಾಗಿದ್ದು ಇವರು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸಾಗರ, ಸೊರಬ, ಶಿರಸಿ, ಕುಮುಟ, ಹೊನ್ನಾವರ ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತಾರೆ. ಬೆಂಡಿನ ಸಾಮಾನುಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಲು ಅಗತ್ಯ ಪರಿಕರಗಳೆಂದರೆ ಬೆಂಡು, ಬಣ್ಣದ ಹುಡಿ, ದಾರ, ತಂತಿ, ಬಣ್ಣದತಗಡು, ಗಾಜಿನ ಮಣಿಗಳು ಮತ್ತು ಕಾಗದ. ಬೆಂಡಿನಿಂದ ಆಟದ ಸಾಮಾನು, ಹೂವುಗುಚ್ಛ, ಮಾದರಿಕಟ್ಟಡದ ಮನೆಗಳು, ಸರಗಳು, ಹೂದಂಡೆ, ಹೂವಿನ ತುರಾಯಿ, ಬಾಸಿಂಗ, ಟೋಪಿ ಮೊದಲಾದವನ್ನು ತಯಾರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದೂ ಮದುವೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಸುವ ಬಾಸಿಂಗಗಳು ಕಲಾದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ರಚನೆಗಳು. ಬಾಸಿಂಗದ ಸೌಂದರ್ಯ ಅದನ್ನು ತಯಾರಿಸುವ ಕಲ್ಪನೆ ಮತ್ತು ನಮೂನೆಯ ವಿವಿಧ ವರ್ಣದ ಕೈ ಚಳಕಗಳನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಬೆಂಡಿನಿಂದ ತಯಾರಿಸುವ ವಿವಿಧ ಹೂಗಳು, ಹಾರಗಳು ಅತ್ಯಾಕರ್ಷಕವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ಗುಲಾಬಿ, ಮಲ್ಲಿಗೆ, ಸೇವಂತಿಗೆಯ ಹಾರಗಳು ನೈಸರ್ಗಿಕ ಪುಷ್ಪಹಾರಗಳಂತೆ ಕಂಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ.

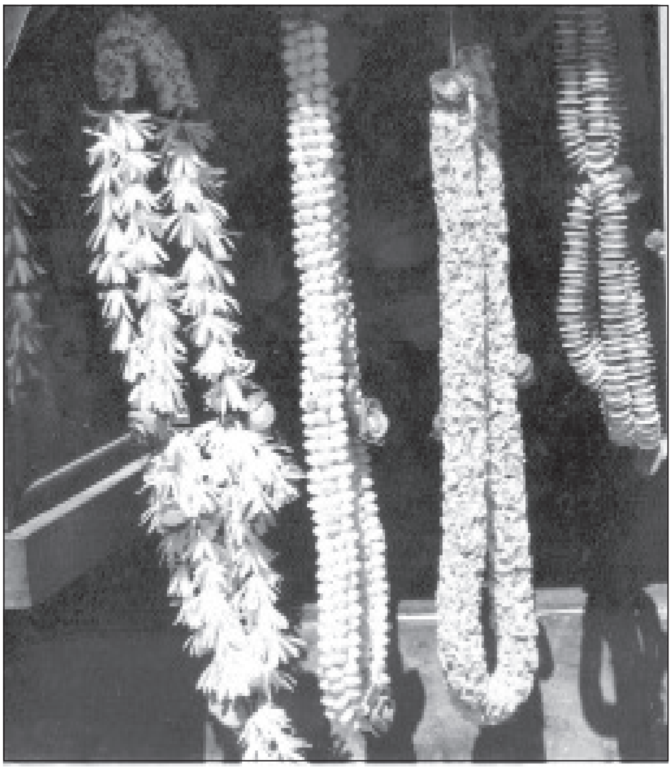
ಬೆಂಡಿನಿಂದ ತಯಾರಾದ ಹಾರಗಳು

ಕ್ರಮಬದ್ಧ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಕಲೆಯನ್ನು ರೂಢಿಸಿಕೊಂಡರೆ ಇದು ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿಯೂ ಲಾಭದಾಯಕವಾದುದು. ಆದರೆ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಪ್ಲಾಸ್ಟಿಕ್ ವಸ್ತುಗಳ ಪೈಪೋಟಿಯಿಂದಾಗಿ ಬೆಂಡಿನ ಕರಕುಶಲ ವಸ್ತುಗಳ ತಯಾರಿಕೆ ಕ್ಷೀಣಿಸುತ್ತಿದೆ.

*

ಬೆಟಗೇರಿ^{1}: ಗದಗ ಪಟ್ಟಣದ ಉಪನಗರ. ನೇಯ್ಗೆ ಕೈಗಾರಿಕೆಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,54,982. ಇಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಿಲಾಶಾಸನ, ವೀರಗಲ್ಲು, ಮಾಸ್ತಿಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಚಾಳುಕ್ಯ, ಹೊಯ್ಸಳ, ವಿಜಯನಗರ ರಾಜ್ಯಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಇದು ಒಂದು ಮುಖ್ಯವಾದ ಊರಾಗಿತ್ತೆಂದು ತೋರುವುದು. ಶಿಲಾಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಬಟ್ಟಗೆರೆ (ವೃತ್ತತಡಾಗ) ಎಂದು ಹೆಸರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಊರಲ್ಲಿರುವ ಮಲ್ಲರಾಯನಕಟ್ಟೆ ಎಂಬ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವೀರಗಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಒಂದೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಇರಿಸಲಾಗಿದೆ.

(ಬಿ.ಕೆ.)

ಬೆಟಗೇರಿ^{2}: ಧಾರವಾಡದ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ 10 ಕಿಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 7,581. ಕೈಮಗ್ಗದ ಉದ್ಯಮಕ್ಕೆ ಈ ಗ್ರಾಮ ಹೆಸರು ಪಡೆದಿದೆ. ಬಹಳ ವರ್ಷಗಳಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿ ಖಾದಿ ಉತ್ಪಾದನೆಯ ಕೇಂದ್ರ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದೆ. ಹಿಂದೆ ಈ ಊರಿನ ಬಳಿ ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಉಪ್ಪನ್ನು ತೆಗೆಯುವ ಆಗರಗಳಿದ್ದುದರಿಂದ ಉಪ್ಪಿನ ಬೆಟಗೇರಿ ಎಂದು ಇದನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಹಿಂದೆ ಹಲಶಿಗೆಯ ಕದಂಬರ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಕುಂದೂರು (ನರೇಂದ್ರ) ಮಂಡಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ಊರು ಇದು. (ಬಿ.ಕೆ.)

ಬೆಟಗೇರಿ^{3}: ಗೋಕಾಕ ನಗರದ ಮೂಡಲಲ್ಲಿ 24 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಮಮದಾಪುರದ (ಕುರುಂಬೆಟ್ಟ) ಬಳಿ ಇರುವ ಹಳ್ಳಿ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 3,882. ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು ರಾಜ್ಯದ ಬಡಗು ಗಡಿಯ ಕಾಪಿಗಾಗಿ ಇರಿಸಿದ ಕುರುಂಬೆಟ್ಟದ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿತ್ತು. ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲಿ ಈ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಬಿಜಾಪುರದ ಬಾದಶಹರ ಅಧೀನತೆಯನ್ನೊಪ್ಪಿ ದೇಸಾಯಿ ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಪಡೆದರು. ಈ ದೇಸಾಯಿಯರ ಅರಮನೆಯೊಂದು ಈ ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲೂ ಇತ್ತು. ಈಗ ಅದರ ನಿವೇಶನ ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯವರಗೆ ಕಿಲ್ಲೇದಾರ್, ದಳವಾಯಿ, ದಂಡಿನವರು, ಬೇಗೆಯವರು, ಬಾಣಸಿಗರು ಎಂಬ ಅಡ್ಡ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಐತಿಹಾಸಿಕವಾಗಿ ಇದೊಂದು ಚಿಕ್ಕ ದಂಡಿನ ಪಾಳೆಯವೂ ಆಗಿತ್ತೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಾಹಿತಿ ಕೃಷ್ಣಶರ್ಮ ಈ ಊರಿನವರು. (ಬಿ.ಕೆ.)

ಬೆಟಗೇರಿ ಕೃಷ್ಣಶರ್ಮ: 1900–82. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಿ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತಿ. 'ಜಯಂತಿ' ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸ್ಥಾಪಕ ಸಂಪಾದಕರು. ಆನಂದಕಂದ ಇವರ ಕಾವ್ಯನಾಮ.

ಗೋಕಾಕ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬೆಟಗೇರಿಯಲ್ಲಿ 1900 ಏಪ್ರಿಲ್ 16ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಮ್ಮ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತಂದೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡರು. ಮನೆತನದ ಹೊಣೆಯೆಲ್ಲ ತಾಯಿಯ ಹೆಗಲ ಮೇಲೆಯೇ ಬಿತ್ತು. ಸಾಲದೆಂಬಂತೆ ಹಿರಿಯ ಮಗನ ಸಾವು ಬೇರೆ. ಗಳಿಸಬಹುದೆಂಬ ಆಸೆ ಹಿಡಿದಿದ್ದ ಹಿರಿಯ ಮಗ ಕಣ್ಮರೆಯಾದಾಗ ತಾಯಿ ಧೈರ್ಯಗೆಡದೆ ಗೊತ್ತಿದ್ದಷ್ಟು ವೈದ್ಯಕೀಯ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಸಂಸಾರ ರಥವನ್ನು ಮುನ್ನಡೆಸಿದರು. ಇಂಥ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ಓದು ಕಲಿತ ಕೃಷ್ಣಶರ್ಮರು ತಮ್ಮ 18ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪರಿವ್ರಾಜಕನಂತೆ ಮನೆ ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಬಂದು ಅಲೆದಾಡುತ್ತ ಬದುಕಿನ ಹೋರಾಟ ನಡೆಸಬೇಕಾಯಿತು. ಈ ತರುಣನ ಬಗ್ಗೆ ಕರುಣೆದೋರಿ ಇವರ ಗುರುಗಳೊಬ್ಬರು ಹಳ್ಳಿಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಶಿಕ್ಷಕವೃತ್ತಿ ದೊರಕಿಸಿಕೊಡಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದರು. ಆದರೆ ಬೆಟಗೇರಿಯವರು ಆ ವೃತ್ತಿಗೆ ಅಂಟಿಕೊಳ್ಳದೆ ಧಾರವಾಡದ ಕವಿ ಕಾವ್ಯಾನಂದರ (ಪುಣೇಕರ) ಪರಿಚಯಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅವರ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ನಿಂತರು. ಕಾವ್ಯಾನಂದರ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ಬೆಟಗೇರಿಯವರ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಒಂದು ಗೊತ್ತು ಗುರಿ ಬಂತು. ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ 1919ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಏಕೀಕರಣ ಸಮ್ಮೇಳನ ಜರುಗಿದಾಗ ಕಾವ್ಯಾನಂದರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಬೆಟಗೇರಿಯವರು ಸ್ವಯಂಸೇವಕರಾಗಿ ದುಡಿದರು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಕೆರೂರ ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯ, ಹುಯಿಲಗೋಳ ನಾರಾಯಣರಾವ್ ಅವರಂಥ ಹಿರಿಯ ಸಾಹಿತಿ ಸಂಪಾದಕರ ಪರಿಚಯ ಇವರಿಗಾಯಿತಲ್ಲದೆ ಇವರಲ್ಲಿದ್ದ ಕನ್ನಡ ಪ್ರಜ್ಞೆಯೂ ಬೆಳೆಯಿತು. ಜೊತೆಗೆ ಇವರು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಗ್ರಾಮದ ಬಿರುಗಾಳಿಗೂ ಸಿಕ್ಕಿದರು.

ಬೆಟಗೇರಿಯವರು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಆರ್ಯ ವಿದ್ಯಾಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಅನಂತರ ಬೆಳಗಾಂವಿಯ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಲವು ದಿನ ಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿದ್ದರು. ಬೆಳಗಾಂವಿಯಲ್ಲಿ ಮರಾಠಿ ವಾತಾವರಣ ಬೆಳೆದಿದ್ದ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿಯ ಜನರಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮೂಡಿಸಲು ಬಹುವಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದರು. ಆ ಸಮಯದಲ್ಲಿಯೇ ಕೃಷ್ಣಶರ್ಮರು 'ಎನಿತು ಇನಿದು ಈ ಕನ್ನಡನುಡಿಯು' ಎಂಬ ಚೆಲುವಾದ ಗೀತೆಯನ್ನು ರಚಿಸಿದರು.

ಬೆಟಗೇರಿಯವರು ಶಿಕ್ಷಕ ವೃತ್ತಿಗಿಂತ ಲೇಖಕ ಸಂಪಾದಕ ವೃತ್ತಿಯನ್ನೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಮೆಚ್ಚಿದರು. ಜಯಂತಿ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು 1938ರಲ್ಲಿ ಆರಂಭಿಸಿ ಸುಮಾರು ಕಾಲು ಶತಮಾನ ಕಾಲ ನಡೆಸಿದರು. ಸ್ವಧರ್ಮ, ಜಯ ಕರ್ನಾಟಕ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿಯೂ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಹೀಗೆ ಅವರು ಒಟ್ಟು ಸುಮಾರು ಮೂರು ದಶಕಗಳ ಕಾಲ ಪತ್ರಿಕಾ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ನಡೆಸಿದ ಬರೆವಣಿಗೆ 20 ಸಾವಿರ ಪುಟಕ್ಕೂ ಮಿಕ್ಕಿ ನಿಲ್ಲಬಹುದು.

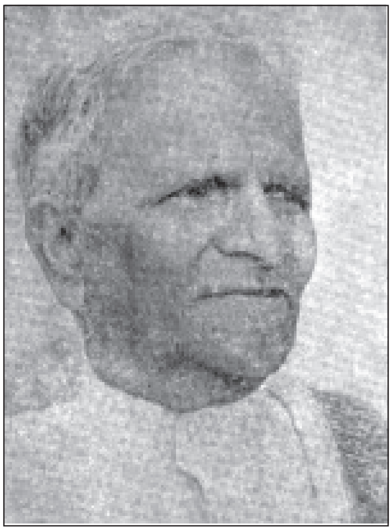

ಸಣ್ಣಕಥೆಗಾರರಾಗಿ ಆನಂದಕಂದರ ಹೆಸರು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಪಂಕ್ತಿಯ ಕಥೆಗಾರರೊಂದಿಗೆ ನಿಲ್ಲುವಂಥದು. ಇವರು ರಚಿಸಿರುವ 50ಕ್ಕೂ ಮಿಕ್ಕ ಕಥೆಗಳು ಕಳ್ಳರ ಗುರು ಮತ್ತು ಇತರ ಕಥೆಗಳು, ಸಂಸಾರ ಚಿತ್ರಗಳು ಈ ಮುಂತಾದ ಹಲವಾರು ಸಂಕಲನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಹಳ್ಳಿಯ ಜೀವನ, ಬಡತನದ ಬಾಳು ಇವರ ಸಣ್ಣಕಥೆಗಳ ಮುಖ್ಯವಸ್ತು.

ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಅಧ್ಯಯನ ಮತ್ತು ಸಂಶೋಧನ ರಂಗದಲ್ಲಿ ಬೆಟಗೇರಿಯವರು ಮಾಡಿರುವ ದುಡಿಮೆ ಗಣ್ಯವಾದುದು. ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಪರಂಪರೆ, ಕರ್ನಾಟಕ ಜನಜೀವನ–ಇವು ಇವರ ಸಂಶೋಧನ ಗ್ರಂಥಗಳು ಮತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕ ಜನಪದ ಜನಜೀವನದ ಬಗ್ಗೆ ಅನೇಕ ವಿವರಗಳಿವೆ.

ಕಾದಂಬರಿ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲೂ ಬೆಟಗೇರಿಯವರು ಹಿರಿಯ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ರಾಜಯೋಗಿ, ಅಶಾಂತಿಪರ್ವ ಮತ್ತು ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ–ಇವು ಇವರು ರಚಿಸಿರುವ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕಾದಂಬರಿಗಳು. ಈ ಕಾದಂಬರಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸಾಮಗ್ರಿಯನ್ನು ಇವರು ಬಳಸಿಕೊಂಡ ರೀತಿ, ಅದರಿಂದ ಕಥೆಯನ್ನು ರಚಿಸಿ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಿರುವ ಸೊಗಸು ಇವರ ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಜ್ಞೆಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿವೆ. ಸುದರ್ಶನ ಮತ್ತು ಮಗಳ ಮದುವೆ–ಇವು ಇವರ ಎರಡು ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಾದಂಬರಿಗಳು.

ಕಾವ್ಯರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಆನಂದಕಂದರರದು ನವೋದಯ ಮಾರ್ಗ. ಮುದ್ದನ ಮಾತು, ಒಡನಾಡಿ, ವಿರಹಿಣಿ, ಕಾರಹುಣ್ಣಿಮೆ ಮೊದಲಾದವು ಇವರ ಕವನ ಸಂಗ್ರಹಗಳು. ಇವರಿಗೆ ಸಂದಿರುವ ಗೌರವಗಳು ಹಲವು. 1937ರಲ್ಲಿ ಜಮಖಂಡಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ 22ನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಗೋಷ್ಠಿಗೆ ಇವರು ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. 1971ರಲ್ಲಿ ನಾಗಮಂಗಲದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಕರ್ನಾಟಕ ಜಾನಪದ ಸಮ್ಮೇಳನ ಇವರ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. 1974ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಇವರಿಗೆ ಗೌರವ ಡಿ.ಲಿಟ್. ಪದವಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿತು. ಇವರು 1982ರಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. (ಎನ್.ಕೆ.ಕೆ.)

ಬೆಟ್ಟದಪುರ: ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕಸಬೆಯಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜನಗರ–ಮಡಿಕೇರಿ ಹಾಗೂ ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣ ಅರಕಲಗೂಡು ರಸ್ತೆಗಳ ಸಂಧಿಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಗ್ರಾಮ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 5,887. 10ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ವಿಕ್ರಮರಾಯನೆಂಬ ಜೈನ ಅರಸು ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದನೆಂದೂ ಅವನ ಮಗ ಚೆಂಗಲರಾಯ ಈ ಊರನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ. ಇದು ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣದ ನಂಜರಾಜನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಜಹಗೀರಾಗಿದ್ದು ಮುಂದೆ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿತು. ಈ ಗ್ರಾಮ ಸಂಕೇತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಸಮುದಾಯದ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಕೇಂದ್ರ. ಈ ಊರಿನ ಸುತ್ತಮುತ್ತ ಉತ್ತಮ ದರ್ಜೆಯ ತಂಬಾಕು, ತೆಂಗು, ಕಂಗು, ವಿಳ್ಯೆದೆಲೆಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಈ ಊರಿನ ಆಗ್ನೇಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಬೆಟ್ಟ ಶಂಖಾಕೃತಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟದಿಂದ 4,389 ಎತ್ತರದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಸಿಡಿಲು ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ಅನ್ನದಾನಿ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಶಿವದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಕಂಚಿನ ತಾಂಡವೇಶ್ವರ ವಿಗ್ರಹ ಕಲಾತ್ಮಕವಾದದ್ದು.

ಬೆಟ್ಟದ ಬುಡದಲ್ಲಿ ಮೆಟ್ಟಿಲು ಆರಂಭವಾಗುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಎತ್ತರವಾದ ಗೋಪುರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವಿದೆ. ಇದರ ಉತ್ತರದ ಗೋಡೆಯ ಬಳಿ ಲಿಂಗವನ್ನು ಸುತ್ತಿರುವ ಏಳು ಹೆಡೆಗಳ ನಾಗಶೇಷನ ವಿಗ್ರಹವನ್ನೂ ದಕ್ಷಿಣದ ಗೋಡೆಯ ಬಳಿ ದೊಡ್ಡ ಆಮೆಯನ್ನೂ ಏಕಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಬಿಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಗೋಡೆ ಮತ್ತು ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಪುರಾತನ ಕಾಲದ ಚಿತ್ರಗಳಿವೆ. ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಎರಡೂ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮಹಿಷಾಸುರ ಮರ್ದಿನಿ ಮತ್ತು ಭೈರವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಗ್ರಾಮದ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿರುವ ಇನ್ನೊಂದು ಚಿಕ್ಕಬೆಟ್ಟದ ಬಳಿ ವೀರಾಂಜನೇಯನ ಗುಡಿ ಇದೆ. ಅದರ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ವೀರಭದ್ರದೇವರ ಗುಹೆ, ಕನಕನ ಗವಿ, ಕುಳ್ಳು ದೇವರ ಗವಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಗವಿಗಳಿವೆ. ಶತ್ರುದಾಳಿಗಳಾದಾಗ ಬೆಟ್ಟದಪುರ ಹಾಗೂ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಜನರು ಇಲ್ಲಿಯ ಗವಿಗಳಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯ ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮದಿಂದ 4 ಕಿಮೀ ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಸಮಾಧಿಗಳಿವೆ. (ವಿ.ಜಿ.ಕೆ; ಕೆ.ಆರ್.ಆರ್.)

ಬೆಡಗು: ಕರ್ನಾಟಕದ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಜನಪದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಕಾರ. ಈ ರೂಪವನ್ನು ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಒಡಪು ಎಂಬುದಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಜನಪದರಲ್ಲಿ ಕಲಾವಂತಿಕೆಯಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಗೊಂಡ ಈ ಸಾಹಿತ್ಯ ಗಾದೆಯಂತೆ ಲೋಕಾನುಭವವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರದೆ, ಒಗಟಿನಂತೆ ಗೋಪ್ಯವಾಗಿರದೆ, ಜನಪದರ ಬದುಕಿನ ನೋವು–ನಲಿವುಗಳ ಆಳ ಅನುಭವವನ್ನು ಸ್ವಾರಸ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಾಸ, ಲಯ ಮತ್ತು ನೈಜತೆಯ ಮಾತಿನ ಮೋಡಿಯಲ್ಲಿ, ಚಮತ್ಕಾರ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸಿರುವ ಚುಟುಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಬೆಡಗು ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟ ಅರ್ಥವಿದೆ. ಈ ಪದದ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನು ಅನೇಕ ಲಕ್ಷಣ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ವಚನ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಬೆಡಗು ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸುಂದರವಾದುದು, ನಿಗೂಢವಾದುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವೂ ಇದೆ. ತಾತ್ತ್ವಿಕ ಚಿಂತನೆಯನ್ನು ಹುರಿಗಟ್ಟಿ ಹೇಳಲು ಅನುಭಾವಿಗಳು ಈ ಪ್ರಕಾರವನ್ನು ಸಶಕ್ತವಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡರು. ಅಲ್ಲಮಪ್ರಭು, ಚನ್ನಬಸವಣ್ಣ ಮುಂತಾದವರು ಅನೇಕ ಬೆಡಗಿನ ವಚನಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಜನಪದದಲ್ಲಿ ಬೆಡಗು ಎಂದಾಗ ಇಂಥ ಗಂಭೀರತೆಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಚತುರ ನುಡಿ, ಚಮತ್ಕಾರದ ಮಾತು ಎಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಮದುವೆಯಲ್ಲಿ ಮುತ್ತೈದೆಯೊಬ್ಬಳು ವಧುವರರಿಗೆ ಆರತಿ ಮಾಡಿ ಕೆಳಗೆ ಇಡುವಾಗ ಸುತ್ತನೆರೆದವರು ಆಕೆಯ ಗಂಡನ ಹೆಸರು ಕೇಳಲು ಮಣೆಯನ್ನು ತೆಗೆಯುತ್ತಾರೆ ಅಥವಾ ಸೆರಗು ಹಿಡಿಯುತ್ತಾರೆ. ಅವಳು ಬರಿಹೆಸರು ಹೇಳಿದರೆ ಸಾಲದು ಬೆಡಗಿನ ಮೇಲೆ ಹೇಳು ಎಂದು ಒತ್ತಾಯಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೆಸರು ಹೇಳುವ ಮುಂಚೆ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಬಗ್ಗೆ ವಿಶೇಷಣಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ವರ್ಣನಾತ್ಮಕವಾಗಿ ತಮ್ಮ ಅನುಭವಗಳನ್ನು ಬೆಡಗಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿ ಅನಂತರ ಹೆಸರನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮದುವೆಯಲ್ಲಿ, ಮಗುವನ್ನು ತೊಟ್ಟಲಿಗೆ ಹಾಕುವಲ್ಲಿ, ಹೆಣ್ಣು ಮೈನೆರದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹೆಸರು ಕೇಳುವುದು, ಹೇಳುವುದು ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೆಲವು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದರೆ, ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಮಂಗಲ ಪ್ರಸಂಗಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಅಲ್ಲದೆ ಕೆಲವು ಹಬ್ಬಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಪ್ರದಾಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಬೆಡಗಿನ ಹೆಸರು ಹೇಳುವುದುಂಟು. ಅನುಭವಿಗಳಾದ ವಧೂವರರು ಹೇಳುವ ಬೆಡಗುಗಳು ಅನನುಭವಿಗಳು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ಬೆಡಗು ಹೇಳುವ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಮೂರು ವರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಈ ಮೂರು ವರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ಅನುಭವಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಹಾಗೆ ಸಾಹಿತ್ಯ ಬಳಕೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಶೃಂಗಾರ, ಹಾಸ್ಯ, ಅಣಕ, ವಿಡಂಬನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಅನೇಕ ಬಗೆಯ ಬೆಡಗುಗಳಿವೆ. *

ಹೆಂಗಸರ ಬೆಡಗು: ಈ ಗುಂಪಿಗೆ ಬೆಡಗು ಹೇಳುವವರು ಮುತ್ತೈದೆಯರು ಮಾತ್ರ. ಕುಟುಂಬ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಂಡದ್ದನ್ನು ಭಾವಗೀತೆಯಂತೆ ಹಾಡಿಕೊಂಡ ಸೊಗಸಾದ ಸಾಹಿತ್ಯರೂಪವೊಂದು ಹೀಗಿದೆ:

ವನ್ನನಾರಿ ಮನ ಶೃಂಗಾರಿ! ಅಂಗಾರುಳ್ಳ ಬಂಗಾರ ಗೆಜ್ಜೆ! ಸಾಲು ಮುತ್ತೈದೆಯರು! ಸೆರಗು ಹಿಡಿದು ಕೇಳ್ವಾಗ! ನಾನೇನು ಹೇಳಲಿ! ನಮ್ಮರಾಯರ ಹೆಸರು! ಕಣ್ಣಾಗಿರುವರು ಕಣ್ಣವಾರಗ್ಯಾಗಿರುವರು! ದಸರಿಕಟ್ಟೆ ಮೇಲೆ ಕುತ್ಗಂಡು! ಹಸರು ವಿಳ್ಳೇವು ಹಂಚ್ತಾರೆ.

ಗರತಿಯೊಬ್ಬಳು ತನ್ನ ಗಂಡನ ಬಗ್ಗೆ ಇರುವ ಒಲವು, ಗೌರವ ಹಾಗೂ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಆತನಿಗಿರುವ ಸ್ಥಾನಮಾನವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಸಾಹಿತ್ಯಕವಾಗಿ ಸುಂದರವಾಗಿ ಧ್ವನಿಸಿದ್ದಾಳೆ.

ಉದಾ: ಉದುಕ ಮುದ್ದೆ ಎಂದ್ರೆ ಊದಿಕೊಂಡು ಕುಂತಗೊಳ್ತಾನೆ ಅಂಬ್ಲಿ ಬಾನ ಎಂದ್ರೆ ಹಸಗೊಂಡುಕುಂತಗೊಳ್ತಾನೆ. ಅಕ್ಕಿಬಾನ ಬಾಡುಬಾಳ್ಳೆ ಅಂದ್ರೆ ಅವಸರದಲ್ಲಿ ಎದ್ದು ಬರ್ತಾನೆ ಭೀಮಪ್ಪಮಾವ.

ಗಂಡಸರ ಬೆಡಗು: ಗುಂಗುರ ಕೂದ್ಲಿನೋಳು! ಮಂಗನ ಬುದ್ಧಿಯೋಳು! ಅಂಗ್ಳದಾಗಳ ಕಸ! ಬಂಗಾರ್ದಂಗೆ ಹೊಡಿತಾಳೆ! ಅಕ್ಕೇಗಳ ಸಗಣಿ! ಗೋಡೆ ಮ್ಯಾಗಳಿ ತಗಣಿ! ತಿಕ್ಕಿ ನೋಡಂದ್ರೆ! ನೆಕ್ಕಿ ನೋಡ್ತಾಳೆ. ಕಂಕಣ ಕಾಲುಂಗುರ ಕರಿಯಾಕೆ ಬಂದ್ರೆ ಬರಂಗಿಲ್ಲ ಬಾರ್ಕೋಲು ತಗೊಂಡ್ರೆ ನಿಲ್ಲಂಗಿಲ್ಲ ನಿಂಗಿ. ಈ ಬಗೆಯ ಬೆಡಗುಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವುದು ಪ್ರಾಸ ಮತ್ತು ಹಾಸ್ಯ.

ವಧೂವರರ ಬೆಡಗು: ಕೆರೆಯಾಗೆ ಸುರ ಹೊನ್ನೆಮರ! ಸರ್ವರು ಸೆರಗಿಡಿದು ಕೇಳ್ವಾಗ! ನಾನೇನು ಹೇಳಲಿ ನಮ್ಮವರ ಹೆಸರು! ನಮ್ಮತ್ತೆ ಅಡುದಾರೆ ಮುತ್ತಿನಂತ ಪುತ್ರನ ಎಂದು ವಧು ಬೆಡಗು ನುಡಿದರೆ, ಸಂಪಿಗೆ ಹೂವು ಮುಡಕಂಡು! ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣ ಆಕ್ಕಂಡು! ಮಿಂಚಿನಂಗೆ ಕುಂತವಳೆ ಎಂದು ವರ ನುಡಿಯುತ್ತಾನೆ. ಇಂಥ ಬೆಡಗಿನಲ್ಲಿ ಹೆಸರನ್ನು ಬೆಡಗಿನ ಮೇಲೆ ಹೇಳು ಎಂದು ಒತ್ತಾಯಿಸಿದಾಗ ಆ ಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಏನಾದರೂ ಹೇಳಿ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಅಂಶ ಒಳಗೊಂಡಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಚಾರಿ ಸ್ವಭಾವದ ಈ ಪ್ರಕಾರ ಊರಿಂದ ಊರಿಗೆ ಕಾಲದಿಂದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ವ್ಯಕ್ತಿಯಿಂದ ವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಬದಲಾಗುತ್ತ ನಡೆದಿದೆ: *

ಬೆಡಸಗಾಂವ: ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಮುಂಡಗೋಡ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪ್ರಾಚೀನ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಥಳ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 554. ಸಿರಸಿ–ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಮಾಲ್ಲಿ ಮೂಲಕ ಈ ಊರಿಗೆ ರಸ್ತೆ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಭವ್ಯವಾದ ಶಿವಲಿಂಗವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ಬೊಪ್ಪೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ 1163ರ ಕಳಚೂರಿ ಬಿಜ್ಜಳದೇವನ ಶಾಸನದಿಂದ ಇದು ಕೀರ್ತಿವರ್ಮ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರನ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತೆಂದೂ ಬೆಡಸಗಾಮೆಯ ಮಹಾಪ್ರಭು ಬೊಪ್ಪಗವುಂಡನ ನೆನಪಿನಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಕಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ‘ಬೊಪ್ಪೇಶ್ವರ’ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆಯೆಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯ ಈ ಶಿವಾಲಯ ಗರ್ಭಗೃಹ, ನವರಂಗ ಮತ್ತು ಮುಖ ಮಂಟಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೆರೆಯೊಂದು ಇದ್ದು, ಈ ಕೆರೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಶಿವಲಿಂಗಗಳಿವೆ. ಊರಿನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಎತ್ತರವಾದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಪುರುಷ ಪ್ರಮಾಣದ ವೀರಭದ್ರನ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಊರಿನಲ್ಲಿ ಹನುಮಂತನ ದೇವಾಲಯವೂ ಇದೆ. ಅದರ ಸಮೀಪ ಕೆಲವು ವೀರಗಲ್ಲುಗಳಿವೆ. ರಸಬಾವಿಯೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುವ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಮುಚ್ಚಿದ ಬಾವಿಯೊಂದಿದೆ. ಬೊಪ್ಪೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಷ್ಟೇ ದೊಡ್ಡದಾದ ತರುವಾಯದ ಕಾಲದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಇನ್ನೊಂದು ದೇವಾಲಯ ಇಲ್ಲಿದ್ದು ಅದನ್ನು ಪುರುದೇವರಗುಡಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯರು, ಮಹಿಷಾಸುರಮರ್ದಿನಿ, ಗಣಪತಿ, ಕಾರ್ತಿಕೇಯ ವೀರಭದ್ರ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣು ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ಥಳ ತರುವಾಯದ ಚಾಳುಕ್ಯ ಯುಗದಲ್ಲಿ ಧಾರ್ಮಿಕ ಮತ್ತು ರಾಜಕೀಯ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲೊಂದಾಗಿದ್ದಿತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ಶಿವರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. (ಆರ್.ಪಿ.ಎಚ್.)

ಬೆದಂಡೆ: ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿದ್ದ ದೇಶೀಕಾವ್ಯ ಪದ್ಧತಿ, ಪ್ರಾಚೀನ ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯದ ಒಂದು ಬಗೆ. ನಾಗವರ್ಮನ ಕಾವ್ಯಾವಲೋಕನ, ನೃಪತುಂಗನ ಕವಿರಾಜಮಾರ್ಗ, ಕೇಶಿರಾಜನ ಶಬ್ದಮಣಿದರ್ಪಣ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಬೆದಂಡೆ ಕುರಿತ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ. ಆ ಎಲ್ಲ ಉಲ್ಲೇಖಗಳನ್ನು ಸಮಾಲೋಚಿಸಿದಲ್ಲಿ ಹಾಡಿನ ರೂಪದ ಅಲಂಕಾರ ರಸಭರಿತವಾದ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಕಥಾನಕವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ಕನ್ನಡದ ಕಂದಪದ್ಯ, ಮಾತ್ರಾವೃತ್ತಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಖಂಡಕಾವ್ಯದಂಥ ಹಾಡುಗಬ್ಬವೇ ಬೆದಂಡೆ ಎಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇಂದು ಅಂಥ ಬೆದಂಡೆಗಬ್ಬಗಳು ಯಾವುವೂ ಉಪಲಬ್ಧವಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ ಕೇವಲ ಈಚಿನ ಆಕರಗಳಲ್ಲಿ ದೊರಕುವ ಉಲ್ಲೇಖಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಊಹಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ.

ಸಂದಿಸಿರೆ ಕಂದಮುಂಪೆೞ
ತೊಂದಱಕೆಯ ವೃತ್ತಜಾತಿಯ ಪದಮುವುತ
ಳ್ತೊಂದಿರೆ ಪನ್ನೆರಡುವರಂ
ಸಂದುದು ಮೆಲ್ವಾಡೆನಿಕ್ಕುಮದು ಕನ್ನಡದೊಳ್

ಪದನಯ್ದುಮಿರ್ಪತಯ್ದುಂ
ಪದಂ ಯಥಾಸಂಭವಂ ಪ್ರಬಂಧದ ಮೆಯ್ಯೊಳ್
ಪುದಿದೊದವಿ ನೆಗೞ್ವೊಡಂತದು
ಸದಲಂಕಾರಂ ರಸಾಸ್ಪದಂ ಪಾಡಕ್ಕುಂ

ಪಾಡುಗಳಿಂದಂ ತಱಿಸಲೆ
ಮಾಡಿದುದಂ ಪಾಡುಗಬ್ಬಮೆಂದು ಬುಧರ್ ಕೊಂ
ಡಾಡುವರದಂದಲ್ ದಲ್ಮೆ
ಲ್ವಾಡುಂ ರೂಢಿಯ ಬೆದಂಡೆಗಬ್ಬಮುಮಕ್ಕುಂ

(ಕಾವ್ಯಾವಲೋಕನ)

ಕಂದವೂ ಬೇರೊಂದು ವೃತ್ತಜಾತಿಯೂ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವುದು ಪದ, ಪದ್ಯ ೬೫೨–೫೪, ಸೂತ್ರ ೨೪೧–೪೨. ಆ ಪದ, ಹನ್ನೆರಡು

ಪರ್ಯಂತ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವ ಕೃತಿ ಮೇಲ್ವಾಡು. ಹದಿನೈದರಿಂದ ಇಪ್ಪತ್ತೈದರವರೆಗೂ ಪದಗಳು ಸೇರಿಕೊಂಡಿದ್ದು ರಸಾಲಂಕಾರಭರಿತವಾಗಿರುವುದು ಪಾಡುಗಬ್ಬ-ಆ ಪಾಡುಗಬ್ಬದಿಂದ ಮೇಲ್ವಾಡೂ ಬೆದಂಡೆಗಬ್ಬವೂ ಆಗುವುದೆಂದು ನಾಗವರ್ಮ ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪದ, ಮೇಲ್ವಾಡುಗಳಿಗೆ ಕಂದ ವೃತ್ತಜಾತಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿ, ಆ ಮೇಲಿನ ಪಾಡು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅವು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ರಸಾಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲೂ ಕೂಡಿರುವಿಕೆಯನ್ನು ಲಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಪಾಡು ಯಾವುದಾದರೂ ಕಥೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕಾವ್ಯ ಪ್ರಕಾರವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕಾಗಿದೆ. ಅದೇ ಬೆಳೆದು ಪಾಡುಗಬ್ಬವಾಗುವುದೆಂದೂ ಅದರಿಂದ ಮೇಲ್ವಾಡೂ ಬೆದಂಡೆಯೂ ಆಗುವುದೆಂದೂ ಹೇಳಿದ ಕಾರಣ ಬೆದಂಡೆ ಕಥಾರೂಪದ ಖಂಡಕಾವ್ಯ ಮಾದರಿಯ ಒಂದು ಕಾವ್ಯ ಪ್ರಕಾರವೆಂದು ತಿಳಿಯಲು ಆಸ್ಪದವಾಗಿದೆ.

ನಾಗವರ್ಮ ಬೆದಂಡೆಗಬ್ಬದ ಸ್ವರೂಪಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸದೆ ಇದ್ದರೂ ಅವನಿಗಿಂತಲೂ ಪ್ರಾಚೀನನಾದ ಕವಿರಾಜಮಾರ್ಗಕಾರ ಕಂದವೂ ವೃತ್ತವೂ ಒಂದೊಂದಾಗಿಯೂ ಇವುಗಳ ನಡುವೆ ಜಾತಿಪದ್ಯಗಳೂ ಸುಂದರವಾಗಿ ಸೇರಿ ಮನೋಹರವಾಗಿದ್ದರೆ ಬೆದಂಡೆಗಬ್ಬವೆಂದೂ ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕನ್ನಡ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಾದದ್ದುಕಂದ ಮಾತ್ರಾವೃತ್ತಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರಬೇಕೆಂಬ ನಾಗವರ್ಮನ ನಿರೂಪಕ್ಕೆ ಈ ಹೇಳಿಕೆ ಹೊಂದಿಕೆಯಾಗಿಯೇ ಇದೆ; ಅಲ್ಲದೆ ಮನೋಹರವಾಗಿರಬೇಕೆಂಬುದರಿಂದ ರಸಾಲಂಕಾರಭರಿತವಾಗಿರತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಕವಿರಾಜಮಾರ್ಗಕಾರ ಹೇಳುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ಬೆದಂಡೆಯೆಂಬ ಕಾವ್ಯ ಪದ್ಧತಿ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಶಬ್ದಮಣಿದರ್ಪಣದ ಶಬ್ದಾರ್ಥ ನಿರ್ಣಯ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಬೆದಂಡೆಗೆ ವೈದಂಡಿಕಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಾರ್ಥಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಕಿಟ್ಟೆಲ್ ನಿಘಂಟುಕಾರ ಬೆದಂಡೆ ವೈದಂಡಿಕದತದ್ಭವವೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ದಂಡಿಕಾ, ದಂಡಿಗೆ ಎನ್ನುವುದು ವೀಣೆಯ ದಂಡಕ್ಕೆ, ವಿಗತದಂಡ, ದಂಡ ಇಲ್ಲದ್ದು ಎಂದರೆ ವೀಣೆಯ ಹಿಮ್ಮೇಳವಿಲ್ಲದೆ, ಇತರ ದೇಸೀವಾದ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಹಾಡುವ ಒಂದು ಹಾಡುಗಬ್ಬದ ಪ್ರಭೇದವೇ ಬೆದಂಡೆ ಎಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಆದರೂ ಈ ಕಾವ್ಯದ ಒಂದೆರಡಾದರೂ ಮಾದರಿಗಳು ದೊರಕುವ ತನಕವೂ ಮೇಲಿನ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ನಿರ್ಣಯವೆಂಬಂತೆ ಭಾವಿಸಲಾಗದು. *

ಬೆನಗಲ್ ನರಸಿಂಗರಾವ್: 1887-1953. ಭಾರತದ ಪ್ರತಿಭಾವಂತ ನ್ಯಾಯವಾದಿ ಹಾಗೂ ರಾಯಭಾರಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರು. ಭಾರತ ಸಂವಿಧಾನದ ಶಿಲ್ಪಿಗಳೂ ಆದ ಇವರು ಬಿ.ಎನ್. ರಾವ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚಿತ್ರಾಪುರ ಸಾರಸ್ವತ ಕುಟುಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ಬೆನಗಲ್ ಮನೆತನದಲ್ಲಿ 1887 ಫೆಬ್ರವರಿ 26ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಪೂರ್ವದ ಮದರಾಸು ಪ್ರೆಸಿಡೆನ್ಸಿಯ ಸರ್ಕಾರಿ ವೈದ್ಯರಾದ ರಾಘವೇಂದ್ರರಾವ್ ಇವರ ತಂದೆ. ರಾಧಾಬಾಯಿ ತಾಯಿ. 1905ರಲ್ಲಿ ಮದರಾಸಿನ ಪ್ರೆಸಿಡೆನ್ಸಿ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ದರ್ಜೆಯಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದ ಅನಂತರ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಶಿಷ್ಯವೇತನ ಪಡೆದು ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿಗೆ ಪ್ರಯಾಣ ಬೆಳೆಸಿ ಕೇಂಬ್ರಿಜ್‌ನ ಟ್ರಿನಿಟಿ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮುಂದುವರಿಸಿದರು. ಐ.ಸಿ.ಎಸ್.ಗೆ ಆಯ್ಕೆಗೊಂಡು 1910ರಲ್ಲಿ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಮರಳಿ ಬಂಗಾಲದಲ್ಲಿ 14 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಉನ್ನತ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ, ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ನಾಡಿನ ಪೌರ ಹಾಗೂ ಅಪರಾಧ ಕಾನೂನುಗಳೆಲ್ಲವನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರು. ಮುರ್ಷಿದಾಬಾದ್‌ನ ಜಿಲ್ಲಾ ಹಾಗೂ ಸತ್ರ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರಾಗಿಯೂ (1919-20) ಸಿಲ್ಹಟ್ ಹಾಗೂ ಕಚಾರ್‌ಗಳಲ್ಲೂ ಜಿಲ್ಲಾ ಸತ್ರ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು (1920-25). ಇವರ ಕಾನೂನು ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಗುರುತಿಸಿದ ಅಸ್ಸಾಂ ಸರ್ಕಾರ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಲೆಜಿಸ್ಲೇಟಿವ್ ಕೌನ್ಸಿಲ್‌ನ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿ ಹಾಗೂ ಸರ್ಕಾರದ ಕಾನೂನು ಸಲಹೆಗಾರರಾಗಲು ಇವರನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸಿತು (1925). 1933 ರವರೆಗೆ ಇವರು ಈ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಸೈಮನ್ ಆಯೋಗ ಬಂದಾಗ ಸರ್ಕಾರದ ಪರವಾಗಿ ಇವರು ರಚಿಸಿದ ಬಿನ್ನವತ್ತಳೆ ಎಷ್ಟು ಪ್ರಭಾವಪೂರ್ಣವಾಗಿತ್ತೆಂದರೆ ಅಸ್ಸಾಂ ಸರ್ಕಾರ ತನ್ನ ಪರವಾಗಿ ವಾದಿಸಲು ಲಂಡನ್ನಿನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ದುಂಡುಮೇಜಿನ ಪರಿಷತ್ತಿಗೆ ಇವರನ್ನೇ ನಿಯೋಜಿಸಿ ಕಳುಹಿಸಿತು (1933). ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಶಾಸನ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿಯೂ (1934-35) ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲ ಕಲ್ಕತ್ತ ಉಚ್ಚನ್ಯಾಯಾಲಯದ ನ್ಯಾಯಮೂರ್ತಿಯೂ ಆಗಿದ್ದರು (1935). 1935ರಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಸಂವಿಧಾನ ಜಾರಿಗೆ ಬಂದದ್ದರಿಂದ ಆಗ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಶಾಸನಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಪುನಃ ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕಾಗಿದ್ದು ಇದಕ್ಕೆ ಅಗಾಧ ಪ್ರತಿಭೆ ಹಾಗೂ ಅನುಭವ ಅಗತ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಕೆಲಸವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು ಹದಿನೆಂಟು ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಮುಗಿಸಿಕೊಟ್ಟರು. 1938ರಲ್ಲಿ ಸುಧಾರಣಾ ಆಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಜನವರಿ 1939 ರಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಕಲ್ಕತ್ತಾ ಉಚ್ಚನ್ಯಾಯಾಲಯದ ನ್ಯಾಯಮೂರ್ತಿ ಆಗಿ ಮುಂದುವರಿದರು. ಜಿ.ಐ.ಪಿ. ರೈಲ್ವೆ ಪ್ರಕರಣಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ನ್ಯಾಯಾಂಗ ವಿಚಾರಣಾ ಸಮಿತಿಗೆ ಇವರು ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು (1940). ಅನಂತರ ಹಿಂದು ಕಾನೂನನ್ನು ಪರಿಷ್ಕರಿಸಲು ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರ ರಚಿಸಿದ ಸಮಿತಿಗೆ ಇವರನ್ನು ಅಧ್ಯಕ್ಷರನ್ನಾಗಿ ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡಿತು(1941). ಇವರು 1941-42ರ ಸಿಂಧು ಆಯೋಗದಲ್ಲಿಯೂ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಭಾರತೀಯ ಸಿವಿಲ್ ಸೇವೆಯಿಂದ 1941ರ ಫೆಬ್ರವರಿಯಲ್ಲಿ ನಿಯಮಾನುಗುಣವಾಗಿ ನಿವೃತ್ತಿಹೊಂದಿದರೂ ಇವರ ಕಾರ್ಯಶೀಲತೆಗೆ ತಡೆಯಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅನಂತರ ಜಮ್ಮು ಮತ್ತು ಕಾಶ್ಮೀರದ ಪ್ರಧಾನ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿ, ಆ ಪ್ರದೇಶದ ಸಂದಿಗ್ಧ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ದಕ್ಷತೆಯಿಂದ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ (18 ತಿಂಗಳು) ತಮ್ಮ ಹುದ್ದೆಗೆ ರಾಜೀನಾಮೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು(1944). 1946ರ ಜುಲೈಯಲ್ಲಿ ಭಾರತ ಸಂವಿಧಾನ ರಚನಾಸಭೆಗೆ ಸಂವಿಧಾನ ಸಲಹೆಗಾರರಾಗಿ ನೇಮಿತರಾಗಿ ಹೊಸ ಸಂವಿಧಾನದ ರೂಪರೇಷೆಗಳು ಎಂಬ ಮೌಲಿಕ ಲೇಖನವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದರು. ಸಂವಿಧಾನದ ಕರಡು ಶೀಘ್ರದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಲು ಇವರ ಕುಶಲ ಹಾಗೂ ದಕ್ಷ ನಿರ್ವಹಣೆಯೂ ಸಹಾಯಕವಾಯಿತು. ಇವರು ಬರ್ಮಾ ದೇಶದ ಸಂವಿಧಾನದ ರಚನೆಯ ಚೌಕಟ್ಟನ್ನೂ ರೂಪಿಸಿದರು. ವಿಶ್ವಸಂಸ್ಥೆಯ ಕಾನೂನು ಆಯೋಗಕ್ಕೆ ಭಾರತದ ಖಾಯಂ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಯಾದರು. ವಿಶ್ವಸಂಸ್ಥೆಯ ಭದ್ರತಾಸಮಿತಿಗೆ ಭಾರತ ಆಯ್ಕೆಯಾಗಿದ್ದಾಗ ಅಲ್ಲಿ ರಾಯಭಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಕಾಶ್ಮೀರ ಸಮಸ್ಯೆ, ಪರಮಾಣು, ಆಫ್ರಿಕದಲ್ಲಿನ ಇಟಾಲಿಯನ್ ವಸಾಹತು, ಕೊರಿಯ, ಚೀನ ಮುಂತಾದ ವಿಭಿನ್ನ ವಿಷಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಭಾರತದ ವಕ್ತಾರರಾಗಿ ವಾದ ಮಂಡಿಸಿದರು. ಇವರು ಹೇಗ್‌ನ ಅಂತಾ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ನ್ಯಾಯಾಲಯದ

ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಯಾದರು (1951). ಈ ಪದವಿಯಲ್ಲಿರುವಾಗಲೇ 1953 ನವೆಂಬರ್ 30ರಂದು ನಿಧನರಾದರು.

ಕಾನೂನು ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಸಾಧಾರಣ ಪರಿಶ್ರಮ ಪಡೆದಿದ್ದ ಇವರು ಇತರ ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಪಾರ ಆಸಕ್ತಿ ಇತ್ತು. ವೈದ್ಯ ವಿಜ್ಞಾನ, ಶಸ್ತ್ರಚಿಕಿತ್ಸೆ ಮತ್ತು ಇತರ ವಿಜ್ಞಾನಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಶೋಧನೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ಕೇಂದ್ರ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆಯೊಂದರ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಇವರು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಪೂರ್ವಭಾವಿ ಸಿದ್ಧತೆಗಳನ್ನೂ ನಡೆಸಿದ್ದರು (1939). ಎರಡನೆಯ ಮಹಾಯುದ್ಧಾನಂತರ ನೇತಾಜಿ ಸುಭಾಷ್‌ಚಂದ್ರ ಬೋಸರ ದಳವನ್ನು ಸೇರಿದ್ದ ಭಾರತೀಯ ಸೈನ್ಯದ ಮೂವರು ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ವಿರುದ್ಧ ಹೂಡಿದ ಭಾರತೀಯ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸೈನ್ಯ ಮೊಕದ್ದಮೆಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಆಪಾದಿತರ ಪರವಾಗಿ ನಡೆದ ವಕಾಲತ್ತಿನ ಬೆನ್ನೆಲುಬಾಗಿದ್ದರು.

ಇವರಿಗೆ ಮೂವರು ಸಹೋದರರು. ಅವರೂ ಸಾಮಾಜಿಕ ರಂಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದರು. ಹಿರಿಯ ಸೋದರ ಬಿ.ಸಂಜೀವರಾವ್ ಖ್ಯಾತ ಶಿಕ್ಷಣತಜ್ಞ. ಕಿರಿಯ ಸೋದರರಲ್ಲೊಬ್ಬರು ಬಿ.ರಾಮರಾವ್ ಅವರು ಭಾರತೀಯ ರಿಸರ್ವ್ ಬ್ಯಾಂಕ್ ಗವರ್ನರ್ ಆಗಿದ್ದರು. ಖ್ಯಾತ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಿ ಹಾಗೂ ಗ್ರಂಥಕರ್ತರಾಗಿದ್ದ ಬಿ.ಶಿವರಾವ್ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಸೋದರ. ಸಹೋದರ ಶಿವರಾವ್ ಅವರು ನರಸಿಂಗರಾಯರ ಪತ್ರಗಳನ್ನು ಇಂಡಿಯಾಸ್ ಕಾನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಷನ್ ಇನ್ ದಿ ಮೇಕಿಂಗ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. **(ಎಸ್.ಎಸ್.ಎಂಯು)**

ಬೆನಗಲ್ ರಾಮರಾವ್: 1876–1943. ಕನ್ನಡ ನವೋದಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆ–ಸಾಹಿತ್ಯಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ, ಕರ್ನಾಟಕದ ಏಕೀಕರಣಕ್ಕಾಗಿ ದುಡಿದವರು. ಕೈಫಿಯತ್‌ಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬರೆದದ್ದರಿಂದ ಕೈಫಿಯತ್ತು ರಾಮರಾಯರು ಎಂದೂ ಜನಪ್ರಿಯರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು 1876 ಏಪ್ರಿಲ್ 3ರಂದು ಮಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ಮಂಜುನಾಥಯ್ಯ ವಕೀಲರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಮುಲ್ಕಿ, ಮಂಗಳೂರು ಮತ್ತು ಪುತ್ತೂರುಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ಮಂಗಳೂರಿನ ಸರ್ಕಾರಿ ಕಾಲೇಜು ಮತ್ತು ಮದರಾಸು ಪ್ರೆಸಿಡೆನ್ಸಿ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿ ಗಳಿಸಿದರು (1896). ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಕನ್ನಡದ ಬಗ್ಗೆ ಒಲವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಇವರು ಮದರಾಸಿನ ಕ್ರಿಶ್ಚಿಯನ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಪಂಡಿತರಾಗಿ ಮೂರು ವರ್ಷ ಕಾಲ (1897–1900) ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಆ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾಗಲೇ ತೆಲುಗು ಮತ್ತು ಕನ್ನಡವನ್ನು ಪ್ರಮುಖ ವಿಷಯಗಳನ್ನಾಗಿ ಆರಿಸಿಕೊಂಡು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ಮದರಾಸು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಿಂದ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಆಮೇಲೆ ಮೈಸೂರು ನಾರ್ಮಲ್ ಸ್ಕೂಲ್‌ನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಎರಡು ವರ್ಷ ದುಡಿದರು. ಅನಂತರ ಮುಂಬಯಿ ಸರ್ಕಾರದ ಭಾಷಾಂತರ ಶಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಷಾಂತರಕಾರರಾಗಿ ಸುಮಾರು ಎಂಟು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು (1902). ಆ ಹುದ್ದೆಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗಲೇ ಇವರು ಮುಂಬಯಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಎಲ್‌ಎಲ್.ಬಿ. ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ತೇರ್ಗಡೆಯಾದರು (1908). 1910ರಲ್ಲಿ ಮದರಾಸು ಸರ್ಕಾರದ ಭಾಷಾಂತರ ಶಾಖೆಯನ್ನು ಸೇರಿ 1917ರಲ್ಲಿ ಆ ಶಾಖೆಯ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾದರು. ನಿವೃತ್ತಿಯವರೆಗೂ ಅದೇ ಹುದ್ದೆಯಲ್ಲಿದ್ದರು.

ರಾಮರಾಯರದು ಬಹುಮುಖ ಪ್ರತಿಭೆ. ಕನ್ನಡದ ಜೊತೆಗೆ ತೆಲುಗು, ಸಂಸ್ಕೃತ, ಬಂಗಾಲಿ, ಮರಾಠಿ ಭಾಷೆಗಳ ಪರಿಚಯ ಪಡೆದಿದ್ದ ಇವರು ಆ ಭಾಷೆಗಳಿಂದ ಅನೇಕ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ತೆಲುಗಿನಿಂದ ಕಲಹಪ್ರಿಯಾ ಎಂಬ ನಾಟಕ, ಸತ್ಯರಾಜನ ಪೂರ್ವದೇಶದ ಯಾತ್ರೆಗಳು ಎಂಬ ಕಾದಂಬರಿ, ಮರಾಠಿಯಿಂದ ರಮಾ ಮಾಧವ ಎಂಬ ಕಾದಂಬರಿ, ಸಂಸ್ಕೃತದಿಂದ ದೂತಾಂಗ ಎಂಬ ನಾಟಕ, ಬಂಗಾಲಿಯಿಂದ ಕೃಷ್ಣಕುಮಾರಿ ಎಂಬ ಕಾದಂಬರಿ–ಈ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಭಾಷಾಂತರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಸ್ವತಂತ್ರ ಕೃತಿಗಳಿವು; ಇರಾವತಿ, ಚಿಕ್ಕ ಕತೆಗಳು, ಮಹನೀಯರ ಚರಿತ್ರೆ ಮಾಲೆ. ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲೂ ಆಸಕ್ತಿ ವಹಿಸಿದ್ದ ಇವರು ತಂಜಾವೂರು ಮನೆತನದ ಕೈಫಿಯತ್ತು, ಹಳೆಯಬೀಡು ಕೈಫಿಯತ್ತು, ಹೊಳೆಹೊನ್ನೂರು ಕೈಫಿಯತ್ತು ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಕೈಫಿಯತ್ತುಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪಾನ್ಯಂ ಸುಂದರಶಾಸ್ತ್ರಿಯವರ ಜೊತೆ ಸೇರಿ ಇವರು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ಪುರಾಣನಾಮ ಚೂಡಾಮಣಿ (1941) ಒಂದು ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಆಕರಗ್ರಂಥ.

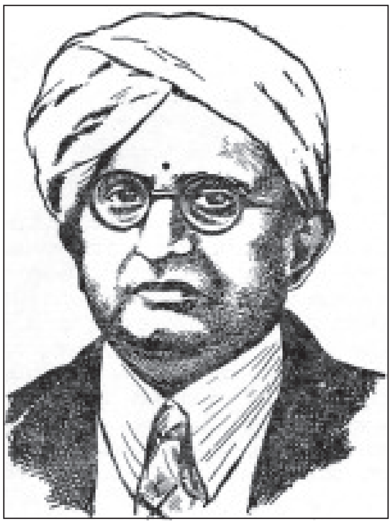

ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮ ರಾಮರಾಯರ ಆಸಕ್ತಿಯ ಮತ್ತೊಂದು ಕ್ಷೇತ್ರ. ಮಂಗಳೂರಿನಿಂದ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಸುವಾಸಿನಿ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಗೆ ಎರಡು ವರ್ಷ (1900–02) ಇವರು ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರು. ಧಾರವಾಡದಿಂದ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದ ವಾಗ್ಭೂಷಣ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಹಸಂಪಾದಕರಾಗಿಯೂ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು.

ಮದರಾಸು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಸೆನೆಟ್ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಮತ್ತು ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಇವರು ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಏಕೀಕರಣ ಸಂಘದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು ಮತ್ತು ಇತರ ಕನ್ನಡ ಸಂಘ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲೂ ದುಡಿದರು. ಬೆಳಗಾಂವಿಯಲ್ಲಿ 1925ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನಕ್ಕೆ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಯಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು 1943 ಮೇ 8ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. **(ಬಿ.ವಿ.ವೈ.)**

ಬೆನಗಲ್ ಶಿವರಾವ್: 1891–1975. ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಿ ಮತ್ತು ಗ್ರಂಥಕರ್ತ. 1891 ಫೆಬ್ರವರಿ 26ರಂದು ಮಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ರಾಘವೇಂದ್ರರಾವ್. ಶಿವರಾವ್ ಅವರು ಅಲಹಾಬಾದ್‌ನಲ್ಲಿ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಅನಿಬೆಸೆಂಟರ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗಿ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಕ್ಕೆ ಬಂದ ಇವರು ನ್ಯೂ ಇಂಡಿಯಾ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಹಸಂಪಾದಕರಾದರು. ಮಹಾತ್ಮಾ ಗಾಂಧಿಯವರ ಯಂಗ್ ಇಂಡಿಯಾ ಪತ್ರಿಕಾಲಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಸುಮಾರು ಹದಿನೈದು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ತಮ್ಮ ಬಿಡುವಿನ ವೇಳೆಯನ್ನು ಕಾರ್ಮಿಕ ಸಂಘಟನೆಗಾಗಿ ವಿನಿಯೋಗಿಸಿದರು. ಇವರು 1931ರಲ್ಲಿ ಲಂಡನ್‌ನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಮೊದಲನೆಯ ಚಕ್ರಗೋಷ್ಠಿಯಲ್ಲಿ ಯಂಗ್ ಇಂಡಿಯಾ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರು.

ಶಿವರಾವ್ ಅವರು ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವದೇಶಿಭಾವನೆಯನ್ನು ಜನಪ್ರಿಯಗೊಳಿಸಲು ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಕೈಗಾರಿಕೆಯನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಲು ಅನೇಕ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಬರೆದರು. 1935ರಿಂದ ಸುಮಾರು ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ, ಕಸ್ತೂರಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸನ್ ಅವರ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಂತೆ ಹಿಂದು ಪತ್ರಿಕೆಯ ದೆಹಲಿ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರಲ್ಲದೆ ಯುರೋಪ್ ಮತ್ತು ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದು ಪತ್ರಿಕೆಯ ವರದಿಗಾರರಾಗಿ

ಕೆಲಸಮಾಡಿ ಖ್ಯಾತಿ ಗಳಿಸಿದರು. ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿನ ಮ್ಯಾಂಚೆಸ್ಟರ್ ಗಾರ್ಡಿಯನ್ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿಯೂ ಇವರು ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. 1948ರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರ ಜೊತೆ ಸೇರಿ ದೆಹಲಿಯಲ್ಲಿ ಗುಡಿಸಲು ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ಉತ್ಪನ್ನಗಳ ಒಂದು ಪ್ರದರ್ಶನವನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿದರು; ಮುಂದೆ ಅದೇ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಟೇಜ್ ಇಂಡಸ್ಟ್ರೀಸ್ ಎಂಪೋರಿಯಮ್ ಆಗಿ ಮಾರ್ಪಾಡು ಹೊಂದಿತು.

ಇವರು ಭಾರತದ ಸಂವಿಧಾನ ರಚನಾ ಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ (1946–50) ಮತ್ತು ಸಂಯುಕ್ತ ರಾಷ್ಟ್ರ ಸಂಘದ (ವಿಶ್ವ ಸಂಸ್ಥೆ) ಸಾಮಾನ್ಯ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ (1947–52) ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಪತ್ರಿಕಾ ವ್ಯವಸಾಯದಿಂದ ನಿವೃತ್ತಿಹೊಂದಿದ ಅನಂತರ ಮಂಗಳೂರು ಮತದಾರ ಸಂಘದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ, ಲೋಕಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ (1952–57), ಅನಂತರ ರಾಜ್ಯಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ (1957–60) ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು. 1952 ರಿಂದ 1968ರವರೆಗೆ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಧನಸಹಾಯ ಆಯೋಗದ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಗಾಂಧೀ ಸ್ಮಾರಕ ನಿಧಿಯ ಶಾಂತಿ ನಿಯೋಗದ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಸಿ. ರಾಜಗೋಪಾಲಾಚಾರಿ ಮತ್ತು ಆರ್. ಆರ್. ದಿವಾಕರ ಅವರುಗಳೊಂದಿಗೆ ಅಮೆರಿಕ ಹಾಗೂ ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್‌ಗಳಿಗೆ ತೆರಳಿ, ಅಮೆರಿಕದ ಅಧ್ಯಕ್ಷ ಜಾನ್ ಎಫ್ ಕೆನಡಿ ಮತ್ತು ಬ್ರಿಟನ್ನಿನ ಪ್ರಧಾನಿ ಹೆರಾಲ್ಡ್ ಮ್ಯಾಕ್ಮಿಲನ್‌ರನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿ, ವಿಶ್ವಶಾಂತಿ ಸ್ಥಾಪನೆಗೆ ಶ್ರಮಿಸಬೇಕೆಂದು ಮನವಿ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು.

ಇವರು ದಿ ಇಂಡಸ್ಟ್ರಿಯಲ್ ವರ್ಕರ್ ಇನ್ ಇಂಡಿಯಾ, ಇಂಡಿಯಾಸ್ ಫ್ರೀಡಮ್ ಸ್ಟ್ರಗಲ್–ಸಮ್ ನೋಟಬಲ್ ಫಿಗರ್ಸ್ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬಿ.ಎನ್. ರಾವ್‌ರವರ ಕಾಗದಗಳನ್ನು ಇಂಡಿಯಾಸ್ ಕಾನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಶನ್ ಇನ್ ದಿ ಮೇಕಿಂಗ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಫ್ರೇಮಿಂಗ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯಾಸ್ ಕಾನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಶನ್ ಎಂಬ ಐದು ಸಂಪುಟಗಳ ಬೃಹತ್ ಪುಸ್ತಕದ ಮುಖ್ಯಸಂಪಾದಕರು ಕೂಡ ಇವರೇ.

ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಇವರ ಬಹುಮುಖ ಸೇವೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಇವರಿಗೆ ಪದ್ಮಭೂಷಣ ಪ್ರಶಸ್ತಿನ್ನಿತ್ತು ಗೌರವಿಸಿದೆ (1967). ಇವರು 1975 ಡಿಸೆಂಬರ್ 15ರಂದು ದೆಹಲಿಯಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. **(ಎಚ್.ಪಿ.ಎಸ್)**

ಬೆಸಗರಹಳ್ಳಿ ರಾಮಣ್ಣ: 1938–98. ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಥೆಗಾರ ಮತ್ತು ವೈದ್ಯರು. ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮದ್ದೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬೆಸಗರಹಳ್ಳಿ ಇವರ ಹುಟ್ಟೂರು. ತಂದೆ ಚಿಕ್ಕ ಎಲ್ಲೇಗೌಡ, ತಾಯಿ ದೊಡ್ಡತಾಯಮ್ಮ. ಬೆಸಗರಹಳ್ಳಿ, ಮದ್ದೂರು, ಮೈಸೂರುಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದ ಇವರು 1968ಲ್ಲಿ ಎಂ.ಬಿ.ಬಿ.ಎಸ್. ಪದವಿಯನ್ನೂ ಅನಂತರ ಅರಿವಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಡಿಪ್ಲೊಮಾವನ್ನೂ ಪಡೆದರು (1981–82). ಸರ್ಕಾರಿ ವೈದ್ಯರಾಗಿ ಬಹುಪಾಲು ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲೇ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದ ಇವರ ವೃತ್ತಿಜೀವನದ ವಿಶಿಷ್ಟಾನುಭವದ ಕಾಲವೆಂದರೆ, ವಿಶ್ವ ಆರೋಗ್ಯ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಒಂದು ಯೋಜನೆಯಡಿ ಸಿಡುಬು ನಿರ್ಮೂಲನಾ ಆಂದೋಲನಕ್ಕಾಗಿ ಬಿಹಾರದ ಭಾಗಲ್ಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ತಿಂಗಳ ಕಾಲ ಅಹರ್ನಿಶಿ ದುಡಿದದ್ದು (1974). ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಬರೆದ ‘ಬೇಲ’ ಎಂಬ ಕಥೆ ಒಂದು ಹೃದಯಸ್ಪರ್ಶಿ ರಚನೆ.

ಮೈಸೂರಿನ ಸರ್ಕಾರಿ ವೈದ್ಯಕೀಯ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗಲೇ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಬರೆಯತೊಡಗಿದ ಇವರು ಪ್ರಜಾವಾಣಿ ದೀಪಾವಳಿ ಕಥಾಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಸುಗ್ಗಿ ಎಂಬ ಕಥೆಗೆ ಪ್ರಥಮ ಬಹುಮಾನ ಪಡೆಯುವುದರೊಂದಿಗೆ ಸಣ್ಣಕಥೆಗಾರರಾಗಿ ಗಮನಸೆಳೆದರು (1965). ನೆಲದ ಒಡಲು (1967), ಗರ್ಜನೆ (972), ಹರಕೆಯ ಹಣ (1976), ಒಂದು ಹುಡುಗನಿಗೆ ಬಿದ್ದ ಕನಸು (1979)– ಇವು ಕಥಾಸಂಕಲನಗಳು. ನೆಲದ ಸಿರಿ (1975), ಸುಗ್ಗಿ (1991), ಹೆತ್ತೊಡಲು (1998)– ಇವು ಆಯ್ದ ಕಥೆಗಳ ಸಂಕಲನಗಳು. ಕನ್ನಂಬಾಡಿ (1986) ಇವರ ಸಮಗ್ರ ಕಥೆಗಳ ಸಂಕಲನ. ಕನ್ನಂಬಾಡಿ ಪ್ರಕಟವಾದ ಅನಂತರ ಬರೆದ ಹನ್ನೊಂದು ಹೊಸ ಕಥೆಗಳು ಕನ್ನಂಬಾಡಿಯಿಂದ ಎತ್ತಿಕೊಂಡ ಏಳು ಕಥೆಗಳು, ಹೀಗೆ ಹದಿನೆಂಟು ಕಥೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ‘ಕೊಳಲು ಮತ್ತು ಖಡ್ಗ’ 1998ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ರಕ್ತಕಣ್ಣೀರು (1974), ತೋಳಗಳ ನಡುವೆ –ಇವು ಇವರ ಎರಡು ಕಾದಂಬರಿಗಳು. ಶೋಕಚಕ್ರ (1990) ಕವನ ಸಂಕಲನ. ‘ಟಾಲ್‌ಸ್ಟಾಯ್ ಕೊನೆಯ ದಿನಗಳು’ ಜೀವನಚರಿತ್ರೆ. ಕಾಡುಗಿಣಿ ಇವರ ಅಪೂರ್ಣ ಆತ್ಮಚರಿತ್ರೆ.

ಇವರ ಮೊದಲ ಕಥಾ ಸಂಕಲನ ‘ನೆಲದ ಒಡಲು’ ಏಳು ಕಥೆಗಳ ಗುಚ್ಛ. ಒಡೆದುಹೋದ ಮನಸ್ಸುಗಳು, ಕೌಟುಂಬಿಕ ಸಂಬಂಧಗಳು, ಒಂದಾಗಿ ಮತ್ತೆ ಬೆಸೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಚಿತ್ರಗಳು ಇಲ್ಲಿವೆ. ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪದ ತೀವ್ರತೆಗಳಿವೆ. ಒಂಬತ್ತು ಕಥೆಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ‘ಗರ್ಜನೆ’ಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಬಂಡಾಯದ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ವರ್ಣಗಳ ಹಾಗೂ ವರ್ಗಗಳ ನಡುವಿನ ಸಂಘರ್ಷದ ಚಿತ್ರಗಳೂ ಈ ಸಂಕಲನದಲ್ಲಿ ಕಾಣಸಿಗುತ್ತವೆ. ‘ಹರಕೆಯ ಹಣ’ ಸಂಕಲನದಲ್ಲಿ ನೆಲದ ಒಡಲುವಿನಂತೆ ಗ್ರಾಮೀಣ ಬದುಕಿನ ಇನ್ನಷ್ಟು ಪರಿಣಾಮಕಾರೀ ಕಥೆಗಳಿವೆ. ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇಡೀ ಗ್ರಾಮೀಣ ಭಾರತವನ್ನು ತೆರೆದಿಟ್ಟಿರುವ ಪವಾಡವನ್ನು ಕಥೆಗಾರರು ಇಲ್ಲಿ ಮೆರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ಕೀಡಾದ ಜನಾಂಗದ ಬದುಕಿನ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಶೋಷಣೆಯ ಸೂಕ್ಷ್ಮಗಳು, ಪಟ್ಟಭದ್ರ ಹಾಗೂ ಅಧಿಕಾರಶಾಹಿಯ ವಿರುದ್ಧ ಸೆಟೆದುನಿಲ್ಲುವ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಣಗೊಂಡಿವೆ. ಇಂಥ ಚಿತ್ರಣಗಳು ಕನ್ನಡ ಕಥಾಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಇವರ ಹೆಸರನ್ನು ಗಟ್ಟಿಗೊಳಿಸಿವೆ. ನಿಸರ್ಗದೊಳಗೇ ಮಿಳಿತವಾಗಿರುವ ಒಕ್ಕಲು ಮಕ್ಕಳ ನಿತ್ಯಜೀವನದ ಸುಖದುಃಖ, ಸಣ್ಣತನ, ಅಸೂಯೆ, ಔದಾರ್ಯ, ಬಂಡಾಯ ಮುಂತಾದುವುಗಳನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸುವ ಇವರು ತಮ್ಮ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನು ಮೆರೆದಿದ್ದಾರೆ.

‘ಒಂದು ಹುಡುಗನಿಗೆ ಬಿದ್ದ ಕನಸು’ ಸಂಕಲನದಲ್ಲಿ ಏಳು ಕಥೆಗಳಿವೆ. ತುರ್ತು ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯ ಭಯಾನಕ ದಿನಗಳ ಚಿತ್ರಣ, ದೇಶದ ಹಲವು ಸಮಸ್ಯೆಗಳ ಮೇಲೆ ಕ್ಷಕಿರಣ ಇಲ್ಲಿನ ಬಹುಪಾಲು ಕಥೆಗಳ ಹೂರಣ. ಶೂಲ ಮತ್ತು ಬೇಲ ನಿರ್ಮಲ ಮನಸ್ಸಿನ ಸ್ನೇಹವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ಕಥೆಗಳು. ಅಶ್ಲೀಲದ ಸೋಂಕು ಇಲ್ಲದ ಸುಂದರ ಶೃಂಗಾರ ಚಿತ್ರವೊಂದನ್ನು ‘ಬೇಲ’ ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಬೇಲಾ ಎಂಬ ಬಿಹಾರದ ಹೆಣ್ಣುಮಗಳೊಬ್ಬಳ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಿರುವ ರೀತಿ ಓದುಗರನ್ನು ಆರ್ದ್ರಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ. ತಮ್ಮದೇ ಆದ ತಂತ್ರಗಾರಿಕೆಯಿಂದ ಪಾತ್ರ ಘಟನೆ ವರ್ಣನೆಗಳನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸಲಾರದಂಥ ಕುಸುರಿಕಲೆ ಇವರ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಗರ್ಜನೆ, ಗಾಂಧಿ, ಒಂದು ಹುಡುಗನಿಗೆ ಬಿದ್ದ ಕನಸು, ಚಲುವನ ಪರಂಗಿಗಿಡಗಳು– ಇವು ಇವರ ಕೆಲವು ಶ್ರೇಷ್ಠ ಕಥೆಗಳು.

ಇವರ ಮೊದಲ ಕಾದಂಬರಿ 'ರಕ್ತ ಕಣ್ಣೀರು'– ಚಂಬಲ್ ಕಣಿವೆಯ ದರೋಡೆಕೋರರಲ್ಲೂ ಇರಬಹುದಾದ ಪ್ರೀತಿಯ ಸೆಲೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸುತ್ತದೆ. ಅಂತರ್ಜಾತಿ ವಿವಾಹವನ್ನು ಬಂಡವಾಳ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಎರಡು ಜಾತಿಗಳ ನಡುವೆ ಬೆಂಕಿಹಚ್ಚಿ ಆ ಕಿಚ್ಚಿನಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಬೇಳೆ ಬೇಯಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಪುಡಾರಿಯನ್ನು 'ತೋಳಗಳ ನಡುವೆ' ಕಾದಂಬರಿಯಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಶೋಕಚಕ್ರ ಕವನ ಸಂಕಲನದ ಮೂಲಕ ಬೆಸಗರಹಳ್ಳಿಯವರು ಸಮರ್ಥ ಕವಿಯೂ ಹೌದು ಎಂದು ಸಾಬೀತುಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸರಳ ಸುಂದರ ನೇರ ಭಾಷೆಯ ಮೂಲಕ ರಾಜಕೀಯ, ದೇಶಪ್ರೇಮ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ, ದಲಿತರ ನೋವುನಲಿವುಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯರೂಪ ಪಡೆದುಕೊಂಡಿವೆ.

ಇವರಿಗೆ ಹಲವು ಬಹುಮಾನ ಪುರಸ್ಕಾರಗಳು ಸಂದಿವೆ. ನೆಲದ ಒಡಲು, ಗರ್ಜನೆ ಸಂಕಲನಗಳಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಬಹುಮಾನ, ಒಂದು ಹುಡುಗನಿಗೆ ಬಿದ್ದ ಕನಸು ಸಂಕಲನಕ್ಕೆ ವರ್ಧಮಾನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ದೊರೆತಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಗೌರವ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗೂ ಇವರು ಭಾಜನರಾಗಿದ್ದರು. ನಿಸರ್ಗದೊಳಗೆ ಮಿಳಿತವಾಗಿರುವ ಒಕ್ಕಲು ಮಕ್ಕಳ ನಿತ್ಯ ಜೀವನದ ಸುಖ–ದುಃಖ, ಸಣ್ಣತನ, ಅಸೂಯೆ, ಔದಾರ್ಯ, ಬಂಡಾಯ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸುವ ಇವರು ತಮ್ಮ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನು ಮೆರೆದಿದ್ದಾರೆ.

ಬೆಸಗರಹಳ್ಳಿಯವರು ಬರೆಹಗಾರರಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ; ಸಾಮಾಜಿಕ ಆಂದೋಲನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತಮ್ಮನ್ನು ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡವರು. ಅನ್ಯಾಯ ಅಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸುತ್ತಿದ್ದವರು. ಕರ್ನಾಟಕ ಬರೆಹಗಾರರ ಮತ್ತು ಕಲಾವಿದರ ಒಕ್ಕೂಟದ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು, ಜಾತಿ ವಿನಾಶ ಸಮ್ಮೇಳನ, ಜಯಪ್ರಕಾಶ ನಾರಾಯಣರ ಆಂದೋಲನ, ದಲಿತ ಮತ್ತು ಬಂಡಾಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚಳವಳಿ ಮೊದಲಾದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾನಂತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಮುಖ ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ರಾಜಕೀಯ ಆಂದೋಲನಗಳ ದಟ್ಟವಾದ ಪ್ರಭಾವ ಇವರ ಬದುಕು ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿವೆ. ಮಡದಿ ಡಿ.ಪಿ. ರಾಜಮ್ಮ ಅದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದೇಶಹಳ್ಳಿಯವರು. **(ಕೆ.ಆರ್.)**

ಬೆಳಕವಾಡಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್: 1888–1936. ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಂಗೀತ ವಿದ್ವಾಂಸರು. ಇವರ ತಂದೆ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ರಂಗಾಚಾರ್ಯರು ಒಳ್ಳೆಯ ಸಂಗೀತಗಾರರಾಗಿದ್ದರು. ಸೋದರ ಮಾವ ವೈಣಿಕರು. ಇಂಥ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದ ಇವರು ಮೊದಲು ತಂದೆಯವರಿಂದ ಸಂಗೀತ ಕಲಿತರು. ಅನಂತರ ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲದ ಕೃಷ್ಣಭಾಗವತರೆಂಬ ಸಂಗೀತ ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರು. 1912ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದ ಇವರು ವೀಣೆ ಸುಬ್ಬಣ್ಣನವರಲ್ಲಿ ಶಿಷ್ಯವೃತ್ತಿ ನಡೆಸಿದರು. ತಮ್ಮ 24ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿಗೇ ಹಲವಾರು ಸಂಗೀತ ಕಚೇರಿಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿ ಹೆಸರು ಗಳಿಸಿದರು. ಇವರಿಗೆ ಮೂರೂವರೆ ಸ್ಥಾಯಿಗಳ ಅಂತರದ ಸುಮಧುರ ಶಾರೀರವಿತ್ತು. ಇವರು ಅಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದ ಅನೇಕ ಪಿಟೀಲು ಮತ್ತು ಮೃದಂಗ ವಿದ್ವಾಂಸರೊಂದಿಗೆ ಸಂಗೀತ ಕಚೇರಿಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿ ಕೀರ್ತಿ ಗಳಿಸಿದರು. ಇವರು ಪಿಟೀಲು ಮತ್ತು ಗೋಟುವಾದ್ಯಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ನುಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರ ಗಾನಮಾಧುರ್ಯ ಮತ್ತು ಸಂಗೀತ ಪ್ರೌಢಿಮೆಗಳನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿ ಮೈಸೂರಿನ ಜನತೆ 1922ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಬಂಗಾರದ ಹಾರವನ್ನಿತ್ತು ಸನ್ಮಾನಿಸಿದರು. ಇವರು ಅನೇಕ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.ಇವರು 1936 ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ 17ರಂದು ನಿಧನಹೊಂದಿದರು. **(ಎಲ್.ಆರ್.)**

ಬೆಳಗಲಿ, ದು.ನಿಂ.: 1931–2000. ಹೆಸರಾಂತ ಲೇಖಕ; ಭಾಷಾಂತರಕಾರ. ದುರದುಂಡೀಶ್ವರ ನಿಂಗಪ್ಪ ಬೆಳಗಲಿ ಎಂಬುದು ಇವರ ಪೂರ್ತಿ ಹೆಸರು. ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆ ಬನಹಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ 1931 ಮಾರ್ಚ್ 30ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಬನಹಟ್ಟಿಯ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿದ್ದರು (1951–89). ಇವರು ಕಥೆ, ಕಾದಂಬರಿ, ವ್ಯಕ್ತಿಚಿತ್ರ, ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆ, ನಗೆಬರೆಹ, ಮಕ್ಕಳ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಅನುವಾದ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ 48 ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಬಯಲುಸೀಮೆಯ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಸತ್ತ್ವ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನೂ ಆಡುನುಡಿಯ ಸೊಗಸನ್ನೂ ಜೀವಂತವಾಗಿ ಪಡಿಮೂಡಿಸಿರುವ ಇವರದು ಅಪ್ಪಟ ದೇಸಿ ಪ್ರತಿಭೆ. ಗ್ರಾಮೀಣ ಬದುಕಿನ ಕೌಟುಂಬಿಕ ಸಾಮಾಜಿಕ ಪಲ್ಲಟಗಳು, ರಾಜಕೀಯ ಒಳಸುಳಿಗಳು, ಮನುಷ್ಯ ಸಂಬಂಧಗಳ ಬಿರುಕುಗಳು, ಸಮಷ್ಟಿ ಬದುಕಿನ ವಿಘಟನೆಗಳು ಇವರ ಬಹುಪಾಲು ಕಥೆ ಕಾದಂಬರಿಗಳ ವಸ್ತು. ಸ್ತ್ರೀ ಶೋಷಣೆಯ ದುರಂತಗಳು, ವೇಶ್ಯಾಪದ್ಧತಿ, ದೇವದಾಸಿ ಪದ್ಧತಿ, ಬಡತನ, ಕುಡಿತ, ಅಸ್ಪೃಶ್ಯತೆ, ಅಂಧಶ್ರದ್ಧೆಗಳಿಂದ ಸಂಕಷ್ಟಕ್ಕೊಳಗಾಗಿರುವ ಹಳ್ಳಿಗರ ಬವಣೆಗಳು ಇವರ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ನೈಜವಾಗಿ ಮೂಡಿಬಂದಿವೆ. ಇವರು ಒಟ್ಟು ಹದಿನಾಲ್ಕು ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲ ಕಾದಂಬರಿ ಮುಳ್ಳು ಮತ್ತು ಮಲ್ಲಿಗೆ (1960). ಸ್ತ್ರೀಶೋಷಣೆಯ ಸಾಮಾಜಿಕ, ಧಾರ್ಮಿಕ, ಆರ್ಥಿಕ ನೆಲೆಗಳನ್ನು ವೈಚಾರಿಕವಾಗಿ ಬಿಂಬಿಸಿರುವ ದೇವದಾಸಿ (1991), ಕೆಳವರ್ಗದ ಗ್ರಾಮೀಣ ಮಹಿಳೆಯರ ಸಂಘರ್ಷ ಮತ್ತು ಸಮಸ್ಯೆಗಳ ಸುತ್ತ ರಚಿಸಿದ ಕಾತ್ರಾಳ ರತ್ನಿಯ ಚಾದಂಗಡಿ (1998), ಮನುಷ್ಯ ಸಂಬಂಧಗಳ ಬಿರುಕನ್ನು ಮನೋಜ್ಞವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸುವ ಹಡೆದವರು (1972)– ಇವು ಪ್ರಮುಖ ಕಾದಂಬರಿಗಳು. ದ್ರಾಕ್ಷಾಯಿಣಿ (1974), ಜೋಗಿಮರಡಿ (1981), ಮೌನ ಕ್ರಾಂತಿ (1992)– ಇವು ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಾಳಜಿಯುಳ್ಳ ಇತರ ಕಾದಂಬರಿಗಳು. ಹೆಂಡತಿ ಮತ್ತು ಟ್ರಾನ್ಸಿಸ್ಟರ್ (1988), ಸಾಹಿತಿಗಳ ಸಂಘ ಮೋಜಿನ ಸಂಬಂಧ (1995), ಗಂಡ ಹೆಂಡತಿ ಮತ್ತು ಲಗೇಜ (1996)– ಇವು ನಗೆಬರಹಗಳ ಸಂಕಲನಗಳು.

ಕಥೆಗಾರರಾಗಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃಷಿ ಆರಂಭಿಸಿದ ಇವರು ಗ್ರಾಮೀಣ ಬಡಜನರ ಮತ್ತು ದಲಿತ ಸಮಾಜದ ಜಾತಿಯ ಅವಮಾನ, ನಿಟ್ಟುಸಿರುಗಳ ತಾಪ ತಲ್ಲಣಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲ ಕಥಾಸಂಕಲನ ಬೆನ್ನ ಹಿಂದಿನ ಕಣ್ಣು (1957). ಮುತ್ತಿನ ತೆನೆಗಳು (1990), ಸಿಟ್ಟ್ಯಾಕೋ ರಾಯ ನನ ಮ್ಯಾಲ (1959), ಮಾಸ್ತರನ ಹೆಂಡತಿ (1962), ಗೌಡರ ಮಗಳು ಗೌರಿ (1977), ಮುಳ್ಳು ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಬಿರಿದ ಹೂಗಳು (1989)– ಇತರ ಕಥಾ ಸಂಕಲನಗಳು.

ಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಕಥೆ, ಚರಿತ್ರೆ, ವ್ಯಕ್ತಿಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುವ ಇವರು ಈಸೋಪನ ಕಥೆಗಳು, ಬೀರಬಲ್ಲನ ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆಯ ಕಥೆಗಳು, ಜಾದುಪಕ್ಷಿ, ಮತ್ತಷ್ಟು ಈಸೋಪನ ಕಥೆಗಳು ಹಾಗೂ ಖಣದೋಕುಳಿ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹಿಂದೀ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸರ್ವಜ್ಞ (1974), ಬದುಕುವ ಬಯಕೆ (1974), ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ತಮ್ಮಣ್ಣಪ್ಪ, ಮಡಿವಾಳ ಮಾಚಿದೇವ– ಇವು ಮಕ್ಕಳ ಪುಸ್ತಕಗಳು.

ಮರಾಠಿಯ ದಲಿತ ಆತ್ಮಕಥೆಗಳಾದ ಅಕ್ರಮ ಸಂತಾನ (ಅಕ್ಕರ ಮಾಸಿ), ಗಬಾಳ ಎಂಬ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರೇಮಚಂದರ ಬದುಕು ಬರೆಹಗಳನ್ನು ಯುಗಚೇತನ ಪ್ರೇಮಚಂದ್, ಪ್ರೇಮಚಂದ್ ಬದುಕು–ಬರಹ ಕುರಿತಂತೆ ಎಂಬ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರಿಗೆ ಆದರ್ಶ ಶಿಕ್ಷಕ ಎಂಬ ರಾಷ್ಟ್ರಪ್ರಶಸ್ತಿ (1988) ಹಾಗೂ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಗೌರವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1993) ಲಭ್ಯವಾಗಿವೆ. ಇವರನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಬೆಳಗಲಿ ಎಂಬ ಅಭಿನಂದನ ಗ್ರಂಥ ಪ್ರಕಟವಾಗಿದೆ (1998). ಇವರು 2000 ಇಸವಿಯಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. **(ಎಸ್‌ಎಚ್‌ಎ.ಐ)**

ಬೆಳಗಾಂವಿ: ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಒಂದು ವಿಭಾಗ, ಜಿಲ್ಲೆ, ತಾಲ್ಲೂಕು ಹಾಗೂ ಇವುಗಳ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಬಿಜಾಪುರ, ಬಾಗಲಕೋಟೆ, ಧಾರವಾಡ, ಹಾವೇರಿ, ಗದಗ, ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಗಳು ಬೆಳಗಾಂವಿ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿವೆ.

ಜಿಲ್ಲೆ : ರಾಜ್ಯದ ವಾಯುವ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಈಶಾನ್ಯದ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬಾಗಲಕೋಟೆ, ಗದಗ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಗಳೂ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ಗೋವಾ, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ರಾಜ್ಯಗಳೂ ಸುತ್ತುವರೆದಿವೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಅಥಣಿ, ರಾಯಬಾಗ, ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಸವದತ್ತಿ, ಬೈಲಹೊಂಗಲ, ಖಾನಾಪುರ, ರಾಮದುರ್ಗ, ಗೋಕಾಕ, ಹುಕ್ಕೇರಿ, ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ಈ 10 ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಿವೆ. ಒಟ್ಟು 35 ಹೋಬಳಿಗಳೂ ಜನವಸತಿಯುಳ್ಳ 1,180 ಗ್ರಾಮಗಳೂ 17 ಪಟ್ಟಣಗಳೂ ಇವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 13,415 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 42,14,505. ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಉ.ಅ. 15^0 23"–16^0 58". ಮತ್ತು ಪೂ.ರೇ. 74^0 5"–75^0 28" ನಡುವೆ ಇದೆ.

ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮದ ಅಂಚು ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಗಳ ಸೆರಗಿನ ಪ್ರದೇಶ. ಪೂರ್ವದ ಬಹುಭಾಗ ಮೈದಾನ. ಇಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಒಡೆದು ಹಬ್ಬಿರುವ ಗುಡ್ಡಗಳ ಸಾಲುಗಳಿವೆ. ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಖಾನಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳನ್ನು ಮಲೆನಾಡ ಪ್ರದೇಶವೆಂದೂ ಉಳಿದ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳನ್ನು ಬೆಳವಲ ಪ್ರದೇಶಗಳೆಂದೂ ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು.

ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದಕ್ಷಿಣಭಾಗ ಆರ್ಕಿಯನ್ ನೈಸ್ ಶಿಲೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಅದರಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡ ವಿಭಾಗದ ಹೆಮಟೈಟ್ ಶಿಸ್ಟ್ ಶಿಲೆಗಳೂ ಸೇರಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬೆಣಚುಕಲ್ಲು ಹಾಗೂ ಕಲಾದಗಿ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದ ಸುಣ್ಣದ ಶಿಲಾಸ್ತರ ಆವರಿಸಿದೆ. ಪಶ್ಚಿಮ ಹಾಗೂ ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಪ್ರಸ್ತರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಬೆಸಾಲ್ಟ್ ಹಾಗೂ ಲ್ಯಾಟರೈಟ್ ಶಿಲೆಗಳು ಆವೃತವಾಗಿವೆ. ನದಿ ಕೊಳ್ಳಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ಲೀಸ್ಟೋಸೀನ್ ಯುಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಅತ್ಯಂತ ಪುರಾತನ ರೇವೆಮಣ್ಣು, ಉಸುಗು ಹಾಗೂ ಹರಳುಗಳು ಹರಡಿಕೊಂಡಿವೆ. ಗೋಕಾಕದಿಂದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 5 ಕಿಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿ, ಘಟಪ್ರಭಾ ನದಿಯ ದಡದಲ್ಲಿ, ಚಿಕದೌಳಿ ಎಂಬ ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಶಿಲಾ ಪಳೆಯುಳಿಕೆಗಳು ಕಂಡುಬಂದಿವೆ.

ಜಿಲ್ಲೆ ಪಶ್ಚಿಮದಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಇಳಿಜಾರಾಗಿದೆ, ಪೂರ್ವಭಾಗ ಫಲವತ್ತಾದ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ನೈಋತ್ಯ ಭಾಗ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶ, ಆಗ್ನೇಯ ಭಾಗ ಸಮತಲ ಭೂಮಿ. ಫಲವತ್ತಾದ ಬಯಲು ಸೀಮೆಯ ಜೊತೆಗೆ ಚಿಕ್ಕೋಡಿ, ಅಥಣಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ತೋಟಗಾರಿಕೆಗೆ ಅನುಕೂಲವಾದ ಭೂಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ರಾಯಭಾಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಮರಳುಮಿಶ್ರಿತ ಭೂಭಾಗ ಹೆಚ್ಚು. ಬೆಳಗಾಂವಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಪ್ರದೇಶ ಮಿಶ್ರಜಾತಿಯ ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದರೆ ಬೈಲಹೊಂಗಲ ಪ್ರದೇಶವೆಲ್ಲ ಎರೆಸೀಮೆ ಎಂದು ಹೆಸರಾಗಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪೂರ್ವಭಾಗದ್ದು ಗಡಸು ಭೂಮಿ, ಇದು ಮಸಾರಿ ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಹೋದಂತೆ ಕಸುವಿನ ಎರೆಭೂಮಿ ವಿಸ್ತಾರಪ್ರದೇಶವನ್ನಾಕ್ರಮಿಸಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಈ ಪ್ರದೇಶ ಸಾಮಾನ್ಯತಃ 700 ಮೀ ಗಿಂತ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ತಂಪಾದ ವಾಯುಗುಣವಿದೆ. ಉಷ್ಣತೆ 14^0 ಸೆ.ನಿಂದ 35^0 ಸೆ.ವರೆಗೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಾಡಿಕೆ ಮಳೆ 808 ಮಿಮೀ ವಾಸ್ತವಿಕ ಬಿದ್ದಮಳೆ 762 ಮಿಮೀ (2000). ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಖಾನಾಪುರ, ಬೆಳಗಾಂವಿ ಮತ್ತು ಹುಕ್ಕೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಮಳೆ ಬೀಳುತ್ತದೆ.

ಸಾಕಷ್ಟು ಮಳೆ ಬೀಳುವ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಲೆನಾಡ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಾಡುಗಳಿವೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 1,90,424. ಹೆ. ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶವಿದೆ (1998–99). ಈ ಅರಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಲೆಬಾಳುವ ಕರಿಮರ, ತೇಗ, ಹೊನ್ನೆ, ಬೀಟೆ ಮರಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಹಳದಿ, ನೇರಳೆ, ಗೊಬ್ಬಳಿ ಮರಗಳು ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ನೈಋತ್ಯ ಭಾಗದ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಬಿದಿರು, ಗಂಧ ಮತ್ತು ಎತ್ತರದ ಮರಗಳ ಕಾಡುಗಳಿವೆ. ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿರುವ ದಟ್ಟವಾದ ಅರಣ್ಯ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಹೋದಂತೆ ವಿರಳವಾಗುತ್ತ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಕುರುಚಲು ಜಾತಿಯ ಗಿಡ ಗಂಟೆಗಳ ಕಾಡುಗಳಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಭೂಸವಕಳಿಯನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಬೆಂಕಿ ಕಡ್ಡಿಪೆಟ್ಟಿಗೆ ತಯಾರಿಕೆಗೆ ಬೇಕಾಗುವ ಮೃದುತಿರುಳಿನ ಮರಗಳನ್ನೂ ಉರುವಲಿಗಾಗಿ ನಾನಾ ಜಾತಿಯ ಮರಗಳನ್ನೂ ಬೆಳೆಸುವ ಯೋಜನೆ ಕಾರ್ಯಗತವಾಗಿದೆ. ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಗಳ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಅರಣ್ಯವನ್ನು ಬೆಳೆಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಬೀಳುಬಿದ್ದ ಅರಣ್ಯವನ್ನು ಪುನರುಜ್ಜೀವಿಸಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ತೇಗ ಮರಗಳನ್ನು ಗೋಡಂಬಿ ಗಿಡಗಳನ್ನೂ ಬೆಳಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಕೃಷ್ಣಾ **(ನೋಡಿ)**, ಘಟಪ್ರಭಾ **(ನೋಡಿ)**, ಮಲಪ್ರಭಾ **(ನೋಡಿ)** ಮತ್ತು ಡೋಣಿ– ಇವು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನಾಲ್ಕು ಮುಖ್ಯ ನದಿಗಳು. ಸುಮಾರು ಸಮಾನಾಂತರವಾಗಿ ಹರಿಯುವ ಈ ನದಿಗಳು ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ನಾಲ್ಕು ಭಾಗಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮದಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಹರಿಯುವ ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿ ಖಾನಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಜಾಂಬೋಟಿಯ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಸು. 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಖಾನಾಪುರ, ಬೈಲಹೊಂಗಲ, ಸವದತ್ತಿ ಮತ್ತು ರಾಮದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಮುಖಾಂತರ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುವ ಘಟಪ್ರಭಾ ನದಿ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಬೆಳಗಾಂವಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಹುಕ್ಕೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹರಿದು ಮುಂದೆ ಗೋಕಾಕ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖಾಂತರ ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿಯನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಘಟಪ್ರಭಾ ನದಿಯ ಗೋಕಾಕ ಧಬಧಬೆ **(ನೋಡಿ)** ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ನದಿ, ಚಿಕ್ಕೋಡಿಯ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಸು. 32 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶಪುರ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ಮತ್ತು ಅಥಣಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಹಾಗೂ ರಾಯಭಾಗ ಮತ್ತು ಅಥಣಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿದು, ಮುಂದೆ ಅಥಣಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಳಗೆ ಸಾಗಿ, ಮತ್ತೆ ಅದರ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಸಾಗುತ್ತದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅತ್ಯಂತ ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಥಣಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಡೋಣಿ ನದಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು

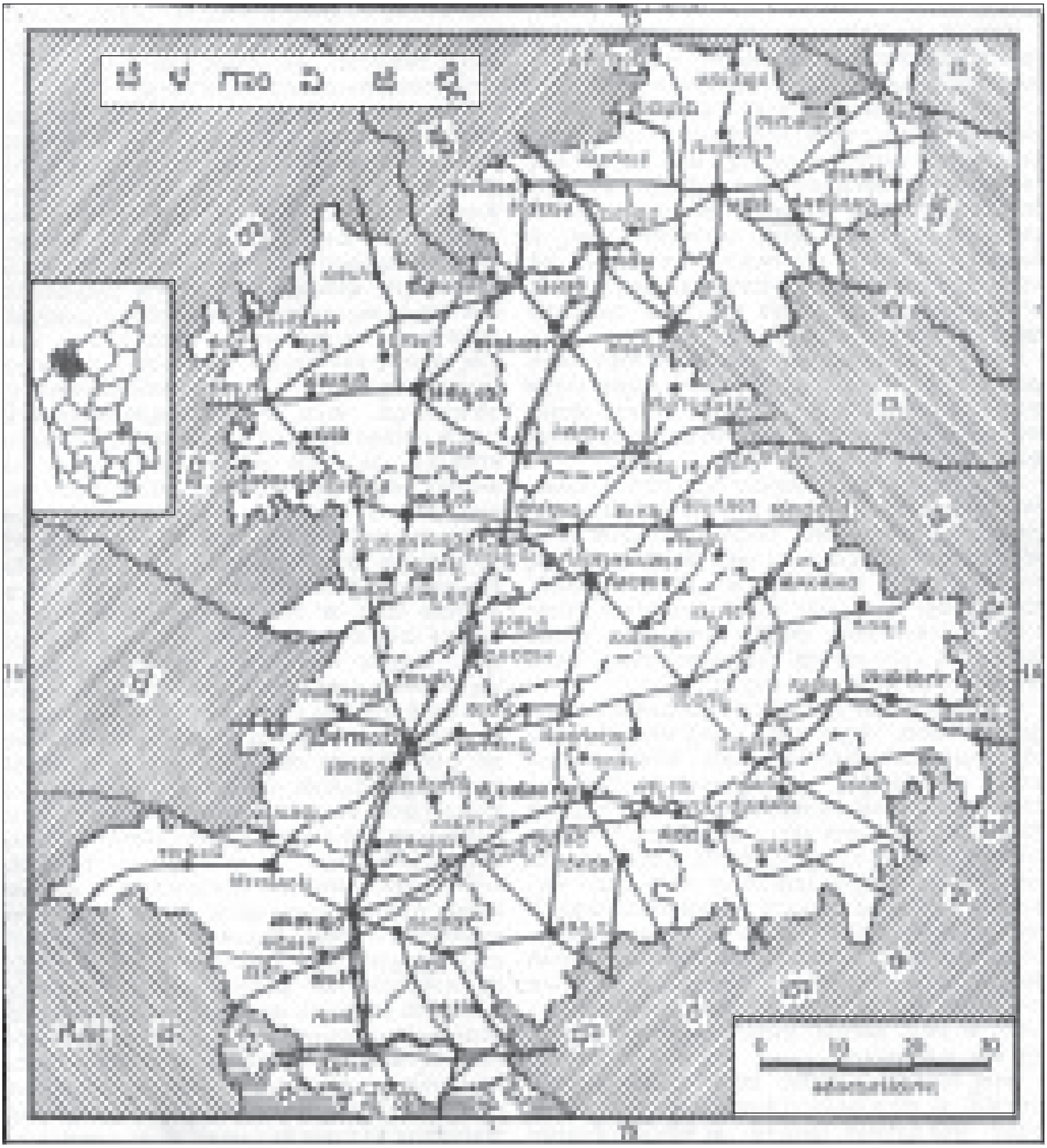

ಸೇರುವುದು. ಈ ನದಿಯ ಹರಿವು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿಲ್ಲ. ಇಡೀ ಜಿಲ್ಲೆಯೇ ಕೃಷ್ಣಾ, ಘಟಪ್ರಭಾ ಮತ್ತು ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿ ಕಣಿವೆ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದ್ದು ಸುತ್ತಲೂ ಫಲವತ್ತಾದ ಭೂಮಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಅಥಣಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಉತ್ತರದಿಂದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಅಗರಣಿ ನದಿ ಹರಿದು ಐನಾಪುರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬನಜವಾಡದ ಬಳಿ ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ವೇದಗಂಗಾ ನದಿ ಕುರ್ಲಿ ಮುಖಾಂತರ ಗಲಟ್ಗೆವರೆಗೂ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಅನಂತರ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಬರ್ವಾಡದ ಹತ್ತಿರ ದೂದಗಂಗಾ ನದಿಯನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮದಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಹರಿಯುವ ದೂದಗಂಗಾ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿದು ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರವನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ನದಿ ಕಲ್ಲೋಳಿಯಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಚಿಕ್ಕೋಡಿಯ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ

ಬಿದರಹಳ್ಳಿಯ ಬಳಿ ಹುಟ್ಟುವ ಹಿರೇಹಳ್ಳ ಗೋಕಾಕ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪುಲಗಡ್ಡಿ ಬಳಿ ಘಟಪ್ರಭಾ ನದಿಯನ್ನು ಸಂಗಮಿಸುವುದು. ಹುಕ್ಕೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ಹಿರಣ್ಯಕೇಶಿ ನದಿ ಹುಕ್ಕೇರಿಯ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಹುಕ್ಕೇರಿಯ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಸುಲ್ತಾನಪುರದ ಬಳಿ ಘಟಪ್ರಭಾ ನದಿಯನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಮಾರ್ಕಂಡೇಯ ನದಿ ಬೆಳಗಾಂವಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ನೈಋತ್ಯದಿಂದ ಈಶಾನ್ಯ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಹರಿದು ಘಟಪ್ರಭಾ ನದಿಯನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಇವಲ್ಲದೆ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಹಳ್ಳ-ತೊರೆಗಳಿವೆ. ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಇವು ತುಂಬಿ ಹರಿದು ಬೇಸಗೆಯಲ್ಲಿ ಬತ್ತಿಹೋಗುತ್ತವೆ. ಈ ನದಿ-ತೊರೆಗಳ ನೀರನ್ನು ಬಳಸಲು ಅನೇಕ ನೀರಾವರಿ ಯೋಜನೆಗಳು ಜಾರಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಘಟಪ್ರಭಾ ಯೋಜನೆಯಂತೆ ಧೂಪದಾಳದ ಹತ್ತಿರ ಒಡ್ಡನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಸು. 1,20,000 ಎಕರೆ ಭೂಮಿಗೆ ನೀರನ್ನೊದಗಿಸುವ ಯೋಜನೆಯಾಗಿದೆ. ಈ ಯೋಜನೆಗೆ ಘಟಪ್ರಭಾ ಎಡದಂಡೆ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಸೇರಿಸಿದೆ. ಘಟಪ್ರಭಾ ನದಿಯ ನೀರನ್ನು ಸಮರ್ಪಕವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಘಟಪ್ರಭಾ ಕೊಳ್ಳದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆ ಇದೆ. ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಗೆ ರಾಮದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೊಳಚೆ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಣೆಕಟ್ಟು ಕಟ್ಟಿದೆ. ಮಲಪ್ರಭಾ ಯೋಜನೆಯಂತೆ ನವಿಲುತೀರ್ಥದ ಅಣೆಕಟ್ಟಿನಿಂದ ನೀರನ್ನು ಒದಗಿಸಲಾಗುವುದು. ಬೈಲ ಹೊಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹರಿನಾಲಾ ಯೋಜನೆ ಅಥಣಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೋಹಳ್ಳ ಕೆರೆ ಯೋಜನೆ, ಖಾನಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸತ್ತಿ ನಾಲಾ ಯೋಜನೆ ಬಂದಿವೆ. 1998-99ರ ಅಂಕಿಅಂಶಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 3,26,225 ಹೆ. ನೀರಾವರಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದ್ದು ಇದರಲ್ಲಿ 67,735 ಹೆ. ಕಾಲುವೆಗಳಿಂದ, 6,561 ಹೆ. ಕೆರೆಗಳಿಂದ, 102,393 ಹೆ. ಬಾವಿಗಳಿಂದ, 40,176 ಹೆ. ಏತನೀರಾವರಿಯಿಂದ, 51,443. ಹೆ, ಕೊಳವೆ ಬಾವಿಗಳಿಂದ, 57,917ಹೆ.ಗಳಿಗೆ ಇತರ ಮೂಲಗಳಿಂದ ನೀರುಣಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

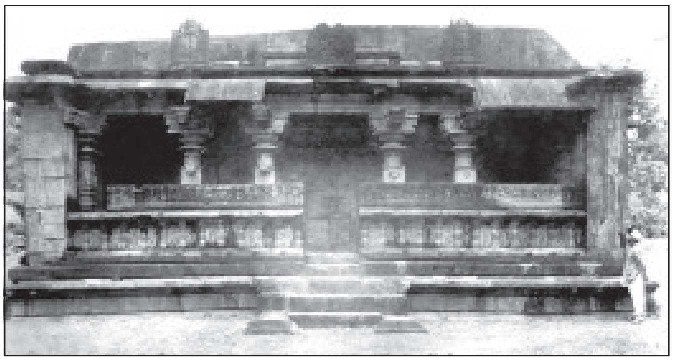
ಬೆಳಗಾಂವಿ ಕೋಟೆಯ ಒಳಗೆ ಇರುವ ಕಮಲ ಬಸದಿ

ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆಗಳಾದ ಸಜ್ಜೆ, ಗೋಧಿ, ಬತ್ತ, ಜೋಳ, ಕಬ್ಬು, ಸೇಂಗಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿದಳಧಾನ್ಯ, ಹತ್ತಿ, ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ ಮತ್ತು ತಂಬಾಕನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ನಿಪ್ಪಾಣಿಯ ತಂಬಾಕು ಶ್ರೇಷ್ಠ ದರ್ಜೆಯದೆಂದು ಹೆಸರಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ದ್ರಾಕ್ಷಿ ಉತ್ತಮ ದರ್ಜೆಯದು. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಹಣ್ಣುಗಳನ್ನೂ ತರಕಾರಿಗಳನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ವ್ಯವಸಾಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ರೈತರ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅರಭಾವಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ರೇಷ್ಮೆ ಕೈಗಾರಿಕೆಗೆ ಗಮನ ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಕೆಲವೆಡೆ ಹಿಪ್ಪುನೇರಳೆಯನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. 1998-99ರ ಅಂಕಿಅಂಶದ ಪ್ರಕಾರ 62,731 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ಬತ್ತವನ್ನು, 2,625 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ರಾಗಿ, 1,92,490 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ಜೋಳವನ್ನು, 30,864 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ಸಜ್ಜೆಯನ್ನು, 1,09,370 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ಮುಸುಕಿನಜೋಳವನ್ನು, 54,399 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ಗೋಧಿ, 6,031 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ಇತರೆ ಏಕದಳ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು, 24,199 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ಕಡಲೆ, 8,602 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ತೊಗರಿ, 8,076 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿದಳಧಾನ್ಯಗಳನ್ನೂ 86,020 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ನೆಲಗಡಲೆ, 1,24,020 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬು, 65,829 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿಯನ್ನೂ 500 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಪ್ಪುನೇರಳೆಯನ್ನೂ ಬೆಳೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಬೆಳಗಾಂವಿ ಕೃಷಿ ಪ್ರಧಾನ ಜಿಲ್ಲೆ. ಜಾನುವಾರು ಸಂಪತ್ತೂ ಅಪಾರವಾಗಿದೆ. ವಿವಿಧ ತಳಿಗಳ 8,76,223 ಕುರಿಗಳು, ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 14 ಪಶುವೈದ್ಯಾಲಯಗಳು, 56 ಚಿಕಿತ್ಸಾಲಯಗಳು, 126 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಪಶುವೈದ್ಯಕೇಂದ್ರಗಳು, 10 ಸಂಚಾರ ಚಿಕಿತ್ಸಾಲಯಗಳು, 31 ಕೃತಕ ಗರ್ಭಧಾರಣಾ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಇದ್ದವು (2000). ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಮತ್ಸ್ಯೋದ್ಯಮವೂ ಇದ್ದು 3003 ಮೆ. ಟನ್ನು ಮೀನನ್ನು ಹಿಡಿಯಲಾಗಿತ್ತು (2001).

ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಕೃಷಿ ಪ್ರಧಾನ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದ್ದರೂ ಕೈಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲೂ ಮುಂದುವರೆಯುತ್ತಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಅಲ್ಯೂಮಿನಿಯಂ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಬಟ್ಟೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಮತ್ತು ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿವೆ. ಯಂತ್ರೋಪಕರಣಗಳ ತಯಾರಿಕೆ, ಉಕ್ಕಿನ ಉಪಯುಕ್ತ ವಸ್ತುಗಳ ತಯಾರಿಕೆ, ಸಿಮೆಂಟ್ ಮತ್ತು ರಾಸಾಯನಿಕ ವಸ್ತುಗಳು, ಬಣ್ಣ ಮತ್ತು ಮರದ ಸಾಮಾನುಗಳ ತಯಾರಿಕೆ, ಮೋಟಾರಿನ ಬಿಡಿ ಭಾಗಗಳು, ಸಾಬೂನು, ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಉಪಕರಣಗಳು, ಗೃಹೋಪಯೋಗಿ ವಸ್ತುಗಳು ಮತ್ತು ಪಾತ್ರೆಗಳು, ಅಗರಬತ್ತಿ ತಯಾರಿಕೆ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಸಣ್ಣ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಇವೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಕೈಮಗ್ಗದ ಬಟ್ಟೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಉಣ್ಣೆ, ರೇಷ್ಮೆ, ಚರ್ಮ ಹದಗೊಳಿಸುವುದು ಮತ್ತು ಚರ್ಮವಸ್ತುಗಳ ತಯಾರಿಕೆ, ಕುಂಬಾರಿಕೆ, ಎಣ್ಣೆ ತೆಗೆಯುವುದು, ನೂಲು-ಹಗ್ಗ ತಯಾರಿಕೆ ಮುಂತಾದುವು ಸಹಕಾರಿ ಸಂಘಗಳ ಮುಖಾಂತರ ಪ್ರಗತಿ ಸಾಧಿಸುತ್ತಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ಕೆಂಪು ಉಸುಕಿನ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನೂ ಕಲಾದಗಿ ಮಾದರಿಯ ಕರಿಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಡಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಸ್ಲೇಟು ತಯಾರಿಕೆಗೂ ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ಚೀನೀ ಮಣ್ಣು ಮತ್ತು ಇಟ್ಟಿಗೆ ಮಣ್ಣು, ಬಾಕ್ಸೈಟ್ ಕೆಂಪು ಕಾವಿ, ಹಳದಿಮಟ್ಟಿ ಮುಂತಾದ ಉಪಯುಕ್ತ ಮಣ್ಣುಗಳು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಯುಮಿನಿಯಂ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಪಿಂಗಾಣಿ ಸಾಮಾನು ತಯಾರಿಕಾ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 113 ಬಟ್ಟೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳೂ 13 ರಾಸಾಯನಿಕ, 194 ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಮತ್ತು ಇತರೇ ವಿಧದ 123 ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳೂ ಇದ್ದು ಒಟ್ಟು 46,238 ಮಂದಿ ಉದ್ಯೋಗಿಗಳಿದ್ದರು. 11 ಕೈಗಾರಿಕಾ ಪ್ರದೇಶಗಳೂ 302 ಕೈಗಾರಿಕಾ ಶೆಡ್ಡುಗಳೂ ಇದ್ದವು (2001).

ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಾಣಿಜ್ಯ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೆ ಕೈಗಾರಿಕಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಅನುಕೂಲಿಸುವಂತೆ 218 ವಾಣಿಜ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು, 105 ಗ್ರಾಮೀಣ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು, 636 ಸಹಕಾರ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು, 119 ಸಾಲ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳು, ಇತರೆ 1339 ವಿಧದ ಸಂಘಗಳೂ 42 ನಿಯಂತ್ರಿತ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳೂ ಇವೆ.

ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಾಕ್ಷರತಾ ಪ್ರಮಾಣ ಒಟ್ಟು 64.42 ಇದ್ದು ಇದಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 3,269 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳು, 575 ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳು, 109 ಪದವಿಪೂರ್ವ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ 63 ಸಾಮಾನ್ಯ ಶಿಕ್ಷಣಶಾಲೆಗಳೂ 11 ಪಾಲಿಟೆಕ್ನಿಕ್, 4 ಎಂಜನಿಯರಿಂಗ್, 1 ವೈದ್ಯಕೀಯ, 7 ಭಾರತೀಯ ವೈದ್ಯಪದ್ಧತಿ ಕಾಲೇಜು, 1 ದಂತವೈದ್ಯ ಕಾಲೇಜು ಇವೆ. ಜೊತೆಗೆ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ತಾಂತ್ರಿಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯವೂ ಇಲ್ಲಿದೆ.

ಜಿಲ್ಲಾ ಜನಾರೋಗ್ಯ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ರಾಜ್ಯಸರ್ಕಾರದ 9 ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳೂ 5 ಭಾರತೀಯ ವೈದ್ಯಪದ್ಧತಿಯ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳೂ 136 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳೂ 13 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಘಟಕಗಳೂ 16 ಚಿಕಿತ್ಸಾಲಯಗಳೂ

(ಡಿಸ್ಪೆನ್ಸರಿ) 30 ಭಾರತೀಯ ವೈದ್ಯಪದ್ಧತಿಯ ಚಿಕಿತ್ಸಾಲಯಗಳೂ 34 ಕುಟುಂಬ ಕಲ್ಯಾಣ ಕೇಂದ್ರಗಳೂ ಇವೆ. ಬೆಂಗಳೂರು-ಪುಣೆ ರೈಲ್ವೆ ಮಾರ್ಗ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಏಳು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಮುಖಾಂತರ, ದಕ್ಷಿಣದಿಂದ ನೇರ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಹಾದುಹೋಗಿದೆ. ಲೋಂಡ, ಖಾನಾಪುರ, ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಧೂಪದಾಳ, ಗೋಕಾಕ, ರಾಯಬಾಗ, ಕುಡಚಿ, ಶೇಡಬಾಳ ಮೊದಲಾದ ರೈಲ್ವೆ ನಿಲ್ದಾಣಗಳಿವೆ. ಲೋಂಡ ಮೂಲಕ ಧಾರವಾಡ-ಕ್ಯಾಸಲ್‌ರಾಕ್ ರೈಲ್ವೆ ಮಾರ್ಗವಿದೆ. ಅದು ಮುಂದೆ ಗೋವಾಕ್ಕೆ ಸಂಪರ್ಕ ಕಲ್ಪಿಸಿದೆ. ಬೆಳಗಾಂವಿಯಿಂದ ಗೋವ, ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ರಾಜ್ಯಗಳಿಗೂ ಕರ್ನಾಟಕದ ಎಲ್ಲ ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಳಗಳಿಗೂ ಮಾರ್ಗಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 220 ಕಿಮೀ ಬ್ರಾಡ್‌ಗೇಜ್ ರೈಲುಮಾರ್ಗವಿದ್ದು 23 ರೈಲು ನಿಲ್ದಾಣಗಳಿವೆ. 201 ಕಿಮೀ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿ, 732 ಕಿಮೀ ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿ, 2331 ಕಿಮೀ ಜಿಲ್ಲಾ ಮುಖ್ಯ ರಸ್ತೆಗಳೂ 2360 ಕಿಮೀ ಗ್ರಾಮೀಣ ರಸ್ತೆಗಳೂ ಸೇರಿ ಒಟ್ಟು 9,129 ಕಿಮೀ ರಸ್ತೆಇದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 6,402 ಕಿಮೀ ಪಕ್ಕಾರಸ್ತೆಗಳು. ಮಾರ್ಗ ಸಂಪರ್ಕಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ 38 ದೊಡ್ಡ ಸೇತುವೆಗಳಿವೆ. ಬೆಳಗಾಂವಿಯ ವಿಮಾನ ನಿಲ್ದಾಣದಿಂದ ಮಂಗಳೂರು, ಬೆಂಗಳೂರು, ಮುಂಬಯಿ ಮುಂತಾದೆಡೆಗಳಿಗೆ ವಿಮಾನ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ.

ಸಂಗೊಳ್ಳಿರಾಯಣ್ಣನ ಪ್ರತಿಮೆ

ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಗಣೇಶನ ಹಬ್ಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಅನೇಕ ಕಡೆ ಇದೊಂದು ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಚಟುವಟಿಕೆಯ ಕಾಲವಾಗಿ ಕೀರ್ತನೆ, ಭಜನೆ, ಸಂಗೀತ ಮುಂತಾದವು ನಡೆಯುವುವು. ಕುಡಚಿ, ಕೊಕಟನೂರು, ಮಂಗಸುಳಿ, ಚಿಂಚಲಿ, ಸವದತ್ತಿ ಎಲ್ಲಮ್ಮನ ಗುಡ್ಡ, ಬಾಳೆಕುಂದ್ರಿ, ಅಮ್ಮಣಗಿ, ಅಂಕಲಗಿ, ತವರ, ಅರಭಾವಿ, ಕಲ್ಲೋಳಿ, ಸಾವಳಗಿ, ಗೊಡಚಿ ಮುಂತಾದ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಜಾತ್ರೆಗಳು ಮತ್ತು ಪರಿಷೆಗಳು ಸೇರುತ್ತವೆ.

ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅನೇಕ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಆದಿಶಿಲಾಯುಗದಿಂದ ಕಬ್ಬಿಣದ ಯುಗದವರೆಗಿನ ಅನೇಕ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ನೆಲೆಗಳಿವೆ. ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ. 1ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಕಾಶ್ಯಪ ಗೋತ್ರದವನೊಬ್ಬ ಯದುಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದನೆಂದು ಹಳೇ ಬೆಳಗಾಂವಿಯ (ವಡಗಾಂವ-ಮಾಧವಪುರ) ಶಿಲಾಲಿಪಿಯಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇಂದಿನ ವಡಗಾಂವ ಅಂದಿನ ಯದು ಗ್ರಾಮವೆಂಬುದು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಖಾನಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪುರಾತನ ಪ್ರದೇಶವಾದ ಹಲಶಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಏಳು ತಾಮ್ರಪಟಗಳ ಮೇರೆಗೆ ಹಲಶಿ ಗ್ರಾಮ ಆದ್ಯ ಕದಂಬರಾಜರ ಉಪರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ಅಥಣಿಯ ಸುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶ ಕೂಂಡಿ ಅಥವಾ ಕುಹುಂಡಿ 3000 ಎಂದು ಹೆಸರಾಗಿದ್ದು ಕುಂತಲನಾಡಿಗೆ ಸೇರಿತ್ತು.

ಕದಂಬರು, ಚಳುಕ್ಯರು, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ಮತ್ತು ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರು ಈ ಭಾಗದ ಮೇಲೆ ಒಡೆತನ ನಡೆಸಿದರು. ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ರಟ್ಟರ ಒಂದು ಸಾಮಂತ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸವದತ್ತಿ ಕೇಂದ್ರ ಸ್ಥಾನವಾಗಿತ್ತು. ಹಾಗೆಯೇ ಗೋವೆಯ ಜಯಕೇಶಿ ಹಲಶಿ 12,000 ಕೊಂಕಣ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ. ಇವನ ರಾಜಧಾನಿ ಚಂದ್ರಪುರ. ಇದು ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಚಂದೂರು ಇರಬಹುದೆಂದು ಒಂದು ಹೇಳಿಕೆ ಇದೆ. ಇದು 13ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ರಟ್ಟ ಒಂದನೆಯ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವ ವೇಣುಗ್ರಾಮವನ್ನು ಗೋವೆಯ ಕದಂಬರಿಂದ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಸುಗಂಧವರ್ತಿಯಿಂದ (ಸವದತ್ತಿ) ವೇಣುಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ (ಬೆಳಗಾಂವಿಗೆ) ಬದಲಾಯಿಸಿದ.

ದೇವಗಿರಿಯ ಯಾದವ ಮನೆತನ ಆಳಿದ ಮೇಲೆ 1327ರಲ್ಲಿ ಮಹಮ್ಮದ್-ಬಿನ್-ತುಗಲಕ್ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಹುಕ್ಕೇರಿ ಮತ್ತು ರಾಯಬಾಗಗಳಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳಾಗಿ ಅಮೀರರನ್ನು ನೇಮಿಸಿದ. ಈ ಪ್ರದೇಶ ಮುಂದೆ ಬಹಮನೀ ಅರಸರ ಆಳ್ವಿಕೆ ಸೇರಿತು, ವಿಜಯನಗರ ಪತನದ ಅನಂತರ ಸಿರಸಿಂಗಿಯ ದೇಸಾಯರ ಪೂರ್ವಜ ವಿಠ್ಠಲಗೌಡ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರ ರಾಜ್ಯ ಕಟ್ಟುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಿದ. ಆದರೆ ಬಿಜಾಪುರದ ಆದಿಲ್ ಷಾ ಈತನ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ಭಂಗಗೊಳಿಸಿದ.

17ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಶಿವಾಜಿಯ ಪ್ರಾಬಲ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಪರಸಗಡ, ಹೂಲಿ, ಹುಕ್ಕೇರಿ, ರಾಯಬಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಮರಾಠ ಸರದಾರರು ನೆಲಸತೊಡಗಿದರು. ಮುಂದೆ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮರಾಠ ಪೇಶವೆಗಳ ಆಡಳಿತ ಪಸರಿಸಿ ಹುಕ್ಕೇರಿ, ವಂಟಮುರಿ, ಕಿತ್ತೂರು ಮೊದಲಾದ ಕಡೆ ದೇಸಾಯಿ ಆಡಳಿತ ಭದ್ರಗೊಂಡಿತು. ಆದರೆ 1818 ಮಾರ್ಚ್ 20ರಂದು ಜನರಲ್ ಮನ್ರೋ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಕೋಟೆಯನ್ನು 22 ದಿನಗಳ ಕದನದ ಅನಂತರ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಮುಂದೆ ಬ್ರಿಟಿಷರು 1824ರ ಡಿಸೆಂಬರ್‌ನಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತೂರನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು. ಸಂಗೊಳ್ಳಿ ರಾಯಣ್ಣನನ್ನು ಬಂಧಿಸಿ ನಂದಗಡದಲ್ಲಿ ಗಲ್ಲಿಗೇರಿಸಿದರು. ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಆಡಳಿತ ತಳವೂರಿದ ಮೇಲೆ 1836ರಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಉತ್ತರ-ದಕ್ಷಿಣ ಎಂದು ವಿಂಗಡಿಸಿ ಉತ್ತರಭಾಗಕ್ಕೆ ಬೆಳಗಾಂವಿಯನ್ನು ಕೇಂದ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. 1956ರವರೆಗೂ ಮುಂಬಯಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಅನಂತರ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ಜಿಲ್ಲೆಯಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಹೊಂದುತ್ತಿದೆ.

(ಎಸ್‌ಎ.ಎಸ್.;ಎಸ್.ವಿ.ಪಿ)

ತಾಲ್ಲೂಕು: ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಹುಕ್ಕೇರಿ, ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಗೋಕಾಕ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬೈಲಹೊಂಗಲ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಖಾನಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ರಾಜ್ಯವೂ ಇವೆ. ಬಾಗೇವಾಡಿ, ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಉಚಗಾಂವ ಮತ್ತು ಕಾಕತಿ- ಇವು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೋಬಳಿಗಳು. 136 ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ. ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 10,369 ಚ.ಕಿಮೀ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 4,18,851 ಪುರುಷರೂ

3,96,262 ಮಹಿಳೆಯರೂ ಸೇರಿ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 8,15,581. ಇದರಲ್ಲಿ 3,08,878 ಗ್ರಾಮಸ್ಥರು, 5,06,235 ಪಟ್ಟಣವಾಸಿಗಳು ಇದ್ದಾರೆ.

ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಗಳ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಲೆನಾಡ ಪ್ರದೇಶ. ಇಲ್ಲಿ ತಂಪಾದ ವಾಯುಗುಣವಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 1,549.8 ಮಿಮೀ. ಖಾನಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಇಡೀ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಇದು ಅತ್ಯಧಿಕ ಮಳೆ ಬೀಳುವ ಪ್ರದೇಶ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಅರಣ್ಯವಿದೆ. ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬೆಲೆಬಾಳುವ ಉಪಯುಕ್ತ ಮರಗಳು ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾಯವ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಗಡಿಯಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಘಟಪ್ರಭಾ ನದಿ ಹರಿಯುವುದು. ತಾಲ್ಲೂಕು ಘಟಪ್ರಭಾ ಮತ್ತು ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಗಳೆರಡರ ನಡುವೆ ಇದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ತೊರೆಗಳು ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ತುಂಬಿ ಹರಿದು ಬೇಸಗೆಯಲ್ಲಿ ಬತ್ತಿಹೋಗುತ್ತವೆ. ಹೆಸರಿಸಬಹುದಾದ ನದಿಯೆಂದರೆ ಮಾರ್ಕಂಡೇಯ. ಇದು ನೈಋತ್ಯದಿಂದ ಈಶಾನ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುವುದು. ಬೆಲಾರಿ ಮತ್ತು ಇತರ ತೊರೆಗಳು ಈ ನದಿಯನ್ನು ದಕ್ಷಿಣದಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುವುವು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಹುಭಾಗದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾದ ಕಸುವಿನ ಎರೆಭೂಮಿ ಇದೆ. ನದಿತೊರೆಗಳ ಬಯಲು ಪ್ರದೇಶವೆಲ್ಲ ಫಲವತ್ತಾಗಿದ್ದು ಬತ್ತ, ಕಬ್ಬು ಬೆಳೆಗೆ ಪ್ರಶಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಜೋಳ, ಗೋದಿ, ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳು, ಸೇಂಗಾ, ವಿವಿಧ ತರಕಾರಿಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಶಾಲಾಕಾಲೇಜುಗಳೂ ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿ ಸೌಲಭ್ಯಗಳೂ ಉಂಟು. ಪಶುವೈದ್ಯಾಲಯ, ಸರ್ಕಾರಿ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಆಸ್ಪತ್ರೆ ಮುಂತಾದ ಆಧುನಿಕ ಸೌಕರ್ಯಗಳಿವೆ. ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿ, ಜಿಲ್ಲಾ ಹೆದ್ದಾರಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖಾಂತರ ಹಾದು ಹೋಗಿದೆ, ಸುತ್ತಲ ರಾಜ್ಯ, ಪಟ್ಟಣ, ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ಉತ್ತಮ ಮಾರ್ಗ ಸಂಪರ್ಕ ಇದೆ. ಬೆಂಗಳೂರು-ಮೀರಜ್ ರೈಲ್ವೆಮಾರ್ಗ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣದಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಹಾದುಹೋಗಿದೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯ ಸ್ಥಳಗಳೆಂದರೆ ಬೆಳಗಾಂವಿಗೆ ಸು. 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕಣಬರಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ರಾಮತೀರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಬೆಟ್ಟದ ಬುಡದ ತೀರ್ಥದಲ್ಲಿ ಜನ ಮಿಂದು ಅಲ್ಲಿರುವ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಪೂಜೆ ಸಲ್ಲಿಸುವರು. ಬೆಳಗಾಂವಿಯ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಸಾಂಬ್ರದ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಬಾಳೆಕುಂದ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಪಂತಮಹಾರಾಜರ ಮಠ ಮತ್ತು ಮಂದಿರ ಇವೆ. ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಬೆಳಗಾಂವಿ-ಸಂಪಗಾಂವ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾಂವಿಯ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕಿರುವ ಬಾಗೇವಾಡಿ ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ.

ಪಟ್ಟಣ: ಬೆಳಗಾಂವಿ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಖ್ಯ ನಗರ; ತಾಲ್ಲೂಕು, ಹೋಬಳಿ ಮತ್ತು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಬೆಂಗಳೂರು-ಮಿರಜ್ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಹಾಗೂ ಬೆಂಗಳೂರು-ಪುಣೆ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿ, ಧಾರವಾಡದ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ 77 ಕಿಮೀ ಮತ್ತು ಸಮುದ್ರತೀರದಿಂದ ಸು. 113 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ.

ನಗರದ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಸು. 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಕಂಡೇಯ ನದಿಯೂ ನಗರದ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಸು. 3 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಸೇರುವ ಬೆಲಾರಿ ತೊರೆಯೂ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ನಗರದ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರದಲ್ಲಿ ಸುತ್ತಲೂ ಸಣ್ಣಗುಡ್ಡಗಳೂ ಮಾವಿನ ತೋಪುಗಳೂ ಇವೆ. ನಗರ ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟದಿಂದ ಸು. 640 ರಿಂದ 688 ಮೀ ಎತ್ತರದಲ್ಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಮಳೆ ಬೀಳುವ ಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲೂ ಇರುವುದರಿಂದ ವರ್ಷ ಪೂರ್ತಿ ಇಲ್ಲಿ ತಂಪಾದ ವಾಯುಗುಣ ಇರುತ್ತದೆ.

ಬೆಳಗಾಂವಿ ನಗರ ನಾಗರಿಕ ಪ್ರದೇಶ ಮತ್ತು ದಂಡಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ದಂಡು ಮರಾಠಾ ಕಾಲ್ದಳದ ಕೇಂದ್ರ. ಇಲ್ಲಿಯ ನಗರಸಭೆ 1851ರಷ್ಟು ಹಿಂದೆಯೇ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದದ್ದು. ದಂಡು ಸೇರಿದಂತೆ ವಿಶಾಲ ಬೆಳಗಾಂವಿ ನಗರದ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 5,06,480.

ಶಿಕ್ಷಣ ರಂಗದಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತಿರುವ ಈ ನಗರದಲ್ಲಿ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ಕೆ.ಎಲ್.ಇ. ಸೊಸೈಟಿಯೂ ಮೆಡಿಕಲ್ ಕಾಲೇಜೂ ಇವೆ. ಶಿರಸಂಗಿ ದೇಸಾಯರು ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕಾಗಿ ಉದಾರವಾಗಿ ದೇಣಿಗೆ ನೀಡಿ ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಶಾಲೆ ಕಾಲೇಜುಗಳು ತಲೆಯೆತ್ತಲು ಕಾರಣರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಅವರ ಸ್ಮರಣಾರ್ಥ ಲಿಂಗರಾಜ ಕಾಲೇಜು ತೆರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಮಹಿಳಾ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕಾಗಿ ವನಿತಾ ವಿದ್ಯಾಲಯವಿದೆ. ಆಯುರ್ವೇದ, ಹೋಮಿಯೋಪತಿ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ಇವೆ, ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ತಾಂತ್ರಿಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕೇಂದ್ರ ಬೆಳಗಾಂವಿ.

ಷೇಕ್ ಹೋಮಿಯೋಪತಿ ಕಾಲೇಜು, ಬೆಳಗಾಂವಿ

ಬೆಳಗಾಂವಿ ನಗರ ಬೆಂಗಳೂರು-ಮಿರಜ್ ರೈಲ್ವೆ ಮಾರ್ಗದ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ನಿಲ್ದಾಣ. ನಗರಕ್ಕೆ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲೆ ವಿಮಾನ ನಿಲ್ದಾಣವಿದೆ. ಈ ನಗರದಿಂದ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮತ್ತು ರಾಜ್ಯದ ಎಲ್ಲೆಡೆಗೆ ಉತ್ತಮ ಮಾರ್ಗ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ಇದು ಪ್ರಮುಖ ವ್ಯಾಪಾರೀ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಅನೇಕ ಕಿರಿ ಉದ್ಯಮಗಳ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದೆ. ವ್ಯಾಕ್ಸಿನ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟಿನಂಥ ಅಪೂರ್ವ ಸಂಸ್ಥೆಗಳೂ ಇಲ್ಲಿರುವುವು. ಶನಿದೇವರು ಮತ್ತು ಮಾರುತಿದೇವರ ಹಳೆಯಗುಡಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಮಿಲಿಟರಿ ಮಹಾದೇವ ಮೊದಲಾದ ಆಧುನಿಕ ರೀತಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಇವೆ. ಸುಂದರ ಉದ್ಯಾನವಿರುವ ನಗರ ಬೆಳಗಾಂವಿ.

ಇಲ್ಲಿ ಗಣೇಶನ ಉತ್ಸವವನ್ನು ವೈಭವದಿಂದ ನಡೆಸುವರು. ಈ ನಗರದ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸು. 100 ಎಕರೆ ಪ್ರದೇಶವನ್ನಾಕ್ರಮಿಸಿರುವ ಕೋಟೆ ಇದೆ. ಇದರ ಸುತ್ತಲೂ ಕಂದಕವಿದೆ. ಈ ಕೋಟೆಯ ಒಳಗೆ ಶಿಲಾಲೇಖಗಳೂ ವೀರಗಲ್ಲುಗಳೂ ಇವೆ. ಈ ಕೋಟೆಯ ಅಗಸೆಯೊಂದರಲ್ಲಿ ದುರ್ಗಿಗುಡಿ, ಖಿಲ್ಲೇದಾರ್ ಅಸನ್‌ಖಾನನು ಕಟ್ಟಿಸಿರುವ ಒಂದು ಮಸೀದಿ ಇದೆ. ದಂಡಿನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಸದ್‌ಖಾನ್‌ನ ದರ್ಗಾ ಇದೆ. ಕೋಟೆಯೊಳಗಣ ಕಮಲ ಬಸದಿ ಬಹು ಸುಂದರವಾದದ್ದು. ಬೆಳಗಾಂವಿ ಪಶ್ಚಿಮದ ದಂಡಿನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬ್ಯಾರಕ್ಕುಗಳು, ತೋಪಖಾನೆ ಇವೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಸೇಂಟ್ ಮೇರಿ ಚರ್ಚು ಭವ್ಯವಾದದ್ದು. ನಗರದಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತೂರ ರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮ ಮತ್ತು ಸಂಗೊಳ್ಳಿ ರಾಯಣ್ಣ ಇವರ ಪ್ರತಿಮೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಚಿದಂಬರೇಶ್ವರನ ಭಕ್ತರಾಗಿ ಅನೇಕ ಅಭಂಗಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುವ ರಾಜಾರಾಮ ಮಹಾರಾಜರ ಮಠವಿದೆ.

ಬೆಳಗಾಂವಿಗೆ ಸೇರಿದಂತಿರುವ ವಡಗಾಂವ-ಮಾಧವಪುರದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಸ್ತಶಕಾರಂಭದ ಆಸುಪಾಸಿನ ಶತಮಾನಗಳ ಒಂದು ಪ್ರಾಚೀನ ಪಟ್ಟಣ ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದಿದೆ. ಬಹುಶಃ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಪಟ್ಟಣ ಆ ಕಾಲದಿಂದಲೂ

ಬೆಳೆದು ಬಂದಿರಬೇಕೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಇದೊಂದು ಆಧಾರ. ಗೋವೆಯ ಕದಂಬರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಕೋಟೆ ಬಹಮನೀ ಅರಸರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು ಅವರ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಮುಸ್ತಾಫಾ ಎಂಬುವವನೂ ಇದ್ದನೆಂದೂ ಬೆಳಗಾಂವಿಗೆ ಆಗ ಮುಸ್ತಫಾಬಾದ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿತ್ತೆಂದೂ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಬಿಜಾಪುರದ ಆದಿಲ್ ಶಾಹಿಗಳು ಬೆಳಗಾಂವಿಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು 'ಅಜೀಂನಬರ್' ಎಂದು ಕರೆದರು. ಆಗ ಈ ಭಾಗವನ್ನಾಳಿದ ಅಸದ್‌ಖಾನ್ ಬಲಿಷ್ಠ ಸರದಾರನಾಗಿದ್ದ. 1696ರಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾಂವಿಯನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿದ ಇಟಲಿಯ ಪ್ರವಾಸಿಯೊಬ್ಬ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ವ್ಯಾಪಾರಕೇಂದ್ರವೆಂದೂ ಇಲ್ಲಿಯ ಮುಸಲ್ಮಾನ ಸರದಾರ ಭದ್ರವಾದ ಕೋಟೆ ಕಟ್ಟಿರುವನೆಂದೂ ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ.

ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ವಿಗ್ರಹ ಅಮ್ಮಣಗಿ, ಹುಕ್ಕೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕು

ಮುಂದೆ ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಮರಾಠರ ವಶದಲ್ಲಿದ್ದ ಈ ಊರನ್ನು 1818ರಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು. ಅನಂತರ ಮುಂಬಯಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಈ ನಗರವನ್ನು 1836ರಲ್ಲಿ ಆ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ದಕ್ಷಿಣ ವಿಭಾಗದ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಬೆಳಗಾಂವಿ ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿತ್ತು. 1857ರ ಬಂಡಾಯದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿನ ದಂಡಿನಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ನಡೆದಿದ್ದವೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಬಗ್ಗೆ ಸಂದೇಹದಿಂದ ವಹಾಬಿ ಮುನ್‌ಷಿ ಮತ್ತು 5 ಜನ ಸಿಪಾಯಿಗಳನ್ನು ಮರಣ ದಂಡನೆಗೆ ಗುರಿಪಡಿಸಿ 4 ಮಂದಿಯನ್ನು ಗಡೀಪಾರು ಮಾಡಲಾಯಿತು. ನರಗುಂದದ ಬಾಬಾಸಾಹೇಬನನ್ನು 1858ರಿಂದ ಜೂನ್ 12ರಂದು ಬೆಳಗಾಂವಿ ಹತ್ತಿರ ಗಲ್ಲಿಗೇರಿಸಲಾಯಿತು. 1888ರಿಂದ ಬೆಳಗಾಂವಿಯಲ್ಲಿ ರಾಜಕೀಯ ಚಟುವಟಿಕೆ ಮತ್ತೆ ಬಹಿರಂಗವಾಗಿ ಕಾಣಿಸಲಾರಂಭಿಸಿತು. ಅಗರಕರ, ರಾನಡೆ, ಗೋಖಲೆ, ವಾಛಾ, ಟಿಳಕರು ಇಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಭಾಷಣ ಮಾಡಿ ಜನರಲ್ಲಿ ಸುಪ್ತವಾಗಿದ್ದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾಭಿಲಾಷೆಯನ್ನು ಕೆರಳಿಸಿದರು. 1895ರಲ್ಲಿ ಮುಂಬಯಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು ಬೆಳಗಾಂವಿಯಲ್ಲಿ ಸಭೆ ಸೇರಿದಾಗ ಸರ್.ಡಿ.ಇ. ವಾಛಾ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು. 1916ರಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಇಲ್ಲೇ ಸಭೆ ಸೇರಿದಾಗ ಟಿಳಕ, ಗಾಂಧೀ ಮೊದಲಾದವರು ಬಂದಿದ್ದರು. ಹೋಮ್ ರೂಲ್ ಲೀಗ್ ಚಳವಳಿ ಇಲ್ಲೇ ರೂಪುಗೊಂಡಿದ್ದು. 'ಸ್ವರಾಜ್ಯ ನನ್ನ ಜನ್ಮಸಿದ್ಧ ಹಕ್ಕು' ಎಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹೇಳಿಕೆಯನ್ನು ಟಿಳಕರು ಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಘೋಷಿಸಿದ್ದು ಬೆಳಗಾಂವಿಯಲ್ಲಿ. 1924ರಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸಿನ 39ನೆಯ ಅಧಿವೇಶನ ಬೆಳಗಾಂವಿಯಲ್ಲಿ ಮಹಾತ್ಮಾ ಗಾಂಧೀಯವರ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆದು ಚರಿತ್ರಾರ್ಹವಾದುದೆನಿಸಿತು. ಇದೇ ಕಾಲದಲ್ಲೇ ಅಖಿಲ ಕರ್ನಾಟಕ ಏಕೀಕರಣ ಪರಿಷತ್ತು ಇಲ್ಲಿ ಸೇರಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಅಧಿವೇಶನದ ಬೆಂಬಲ ಗಳಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ಕರ್ನಾಟಕ ಏಕೀಕರಣ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿತು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾನಂತರ ಭಾಷಾವಾರು ಪ್ರಾಂತ ರಚನೆಯಾದಾಗ (1956) ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಅಂದಿನ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಭಾಗವಾಯಿತು.

*

ಬೆಳಗಾಮಿ: ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಶಿಕಾರಿಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಶಿರಾಳಕೊಪ್ಪಕ್ಕೆ ಎರಡು ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಗ್ರಾಮ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 3,349. ಬಳ್ಳಿಗಾಮೆ, ವಲ್ಲಿಗ್ರಾಮೆ, ಬಳ್ಳಿಗಾವೆ, ಬಲಿರಾಜಧಾನಿ ಮುಂತಾದ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಹಿಂದೆ ಇದು ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದ ನಗರಗಳಲ್ಲೊಂದಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ನೂರಿಪ್ಪತ್ತಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಶಾಸನಗಳು, ಇಲ್ಲಿಯ ಅಳಿದುಳಿದ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಇತರ ಕಟ್ಟಡಗಳ ಭಾಗಗಳು, ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಹರಡಿರುವ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ಶಿಲ್ಪದ ತುಣುಕುಗಳು, ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹಬ್ಬಿರುವ ಪ್ರಾಚೀನ ನಿವೇಶನದ ಅವಶೇಷಗಳು ಇವು ಈ ನಗರದ ಒಂದು ಕಾಲದ ಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನೂ ವೈಭವವನ್ನೂ ನೆನಪು ಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತವೆ.

ಏಳನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿಯೇ ಇದು ವಳ್ಳಿಗ್ರ್ಗಾಮೆ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದಾಗಿ ಶಾಸನವೊಂದರಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪಾಂಡವರು ಪಂಚಲಿಂಗ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ಮಾಡಿದುದಾಗಿಯೂ ಇದು ಬಲಿಯ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಬಲಿಪುರವೆಂಬ ಹೆಸರು ಉಂಟೆಂದೂ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.

ಈ ಊರು ಅತ್ಯಂತ ಉಚ್ಛ್ರಾಯ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಬಂದುದು 11–12ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ. ಇಲ್ಲಿನ ಬಹುತೇಕ ಶಾಸನಗಳು ಈ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದುವು. ಸುಂದರವಾಗಿ ಕಂಡರಿಸಿರುವ ಈ ಶಾಸನಗಳನೇಕವು ಪ್ರೌಢವಾದ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಸಾಹಿತ್ಯಿಕ ಮೌಲ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದಿವೆ. ಬಳ್ಳಿಗಾಮೆಯ ವರ್ಣನೆ, ಇಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯಗಳ ಮಠಗಳ ವರ್ಣನೆ, ಇಲ್ಲಿನ ತಪೋಧನರು, ಅವರ ವಿದ್ವತ್ತು, ಈ ಪಟ್ಟಣದ ಜನಗಳು ಒಂದೊಂದನ್ನೂ ಶಾಸನಗಳು ಅಮೋಘವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿವೆ. ಬಳ್ಳಿಗಾಮೆ ಸಜ್ಜನನಿಧಿ ಪಟ್ಟಣಂಗಳ ತವರ್ಮನೆಯಾಗಿತ್ತು. ಇದು ಅಮರಾವತಿಯಂತೆ ವಿಬುಧೈಕವಾಸವೂ ಭೋಗವತೀಪುರದಂತೆ ಅತಿಭೋಗಿಸೇವ್ಯವೂ ಅಲಕಾಪುರದಂತೆ ಧನದಪ್ರಸೇವ್ಯವೂ ಆಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿನ ನಾಗರಿಕರು ಪರಹಿತರೇಕವಾಕ್ಯರಟುವಿಂಗೆ ತವರ್ಮನೆ, ಧರ್ಮದಾಗರಂ, ಸರಸಕವೀಶ್ವರಾಳಿಗೆ ಕೇಳೀಗೃಹಂ ಇದು ಹರಿ ಹರ ಕಮಳಾಸನ ವೀತರಾಗ ಬೌದ್ಧಾಲಯಗಳಿಂದ ಪಂಚಮಠಗಳಿಂದ ರಾರಾಜಿಸುತ್ತಿತ್ತು–ಸಕಲ ಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೂ ಸಕಲ ಧರ್ಮಕ್ಕೂ ತವರುಮನೆಯಾಗಿ ಬಳ್ಳಿಗಾಮೆ ಶೋಭಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ಇದು ಅನಾದಿಪಟ್ಟಣ, ಮಹಾಪಟ್ಟಣ ರಾಜಧಾನಿ ಎಂದೆಲ್ಲ ಹೊಗಳುತ್ತವೆ ಶಾಸನಗಳು. ಇಲ್ಲಿಯ ಮಠಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರಗಳೂ ಆಗಿದ್ದುವು.

ಬನವಸೆ 12000 ಪ್ರಾಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಬಳ್ಳಿಗಾಮೆ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆದಿಯಿಂದಲೇ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಸಾಮಂತರು ಇಲ್ಲಿಂದ ಆಳಿದರು. ತೈಲಪನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕುಂದಮರಸ ಆಳುತ್ತಿದ್ದರೆ, ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವನ ಮಗ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಚಾಳುಕ್ಯಚಕ್ರಾಧಿಪತ್ಯದ ದಕ್ಷಿಣ ದಿಶಾಭಾಗವನ್ನೆಲ್ಲ ಇಲ್ಲಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ. ಕಳಚುರಿ ಬಿಜ್ಜಳ ತನ್ನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಭಾಗವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಅತಿ ದಕ್ಷರಾದ ದಂಡನಾಯಕರನ್ನು ನೇಮಿಸಿದ್ದ. ಇಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯಗಳ, ಮಠಗಳ, ತಪೋಧನರ ಹಿರಿಮೆಯನ್ನು ಕೇಳಿ, ಕಣ್ಣಾರೆ ಕಂಡು ಈ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳು ಅವುಗಳಿಗಾಗಿ ಅನೇಕ ದಾನಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ಆದರೆ ಮುಂದೆ ಹೊಯ್ಸಳರಿಗೂ ಸೇವುಣರಿಗೂ ಆದ ತಿಕ್ಕಾಟದಲ್ಲಿ, ಹೊಯ್ಸಳರು ಈ ಭಾಗವನ್ನೆಲ್ಲ

ಗೆದ್ದಮೇಲೆ, ಇದರ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿ ಇಲ್ಲಿನ ಪ್ರತಿಭೆ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜಧಾನಿಗಳಾದ ಬೇಲೂರು, ದೋರಸಮುದ್ರಗಳ ಕಡೆ ಹರಿಯಿತು. ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ರಾಣಿ ಶಾಂತಲೆ ಇಲ್ಲಿನ ಧರ್ಮೇಶ್ವರ ದೇವರ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದವಳು; ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹೊಯ್ಸಳ ಶಿಲ್ಪಿಗಳಾದ ದಾಸೋಜ, ಅವನ ಮಗ ಚಾವಣ ಬಳ್ಳಿಗಾಮೆಯವರು. ಬಳ್ಳಿಗಾಮೆಯ ದೇವಾಲಯಗಳ ಹಲವು ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ದಾಸೋಜನ ಕೈವಾಡವಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಶಾಸನವನ್ನಂತೂ ಇವನು ಕಂಡರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಬೆಳಗಾಮಿ ಈಗ ಅತಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಒಂದು ಹಳ್ಳಿ. ಇಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದ್ದ ಸುಂದರವಾದ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಬಸದಿಗಳು, ವಿಹಾರಗಳು, ಮಠಗಳು ಉಳಿದಿರುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಳಿದಿರುವುದೇ ಹೆಚ್ಚು. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿರುವ ನಂದಿಕೇಶ್ವರ, ಕುಸುಮೇಶ್ವರ, ಗವರೇಶ್ವರ, ಜಗದೇಕ ಮಲ್ಲೇಶ್ವರ, ತ್ರಿಲೋಕೇಶ್ವರ, ಜೋಗೇಶ್ವರ, ವೀರಕೇಶವ, ನಾರಸಿಂಹ, ಅಷ್ಟೋಪವಾಸಿ ಭಟಾರರ ಬಸದಿ, ಗೊಳಪಯ್ಯನ ಬಸದಿ, ಜಯಂತಿ ಪ್ರಭಬೌದ್ಧವಿಹಾರ ಮೊದಲಾದವು ಬರಿಯ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿವೆ. ಈಗಿರುವ ಮನೆಗಳನೇಕವುಗಳ ಹಿತ್ತಿಲುಗಳು ಹಳೆಯ ದೇವಾಲಯಗಳಿದ್ದ ತಾಣಗಳಾಗಿರುವುವು. ಈ ಮನೆಗಳಿಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಕಲ್ಲುಗಳು ದೇವಾಲಯಗಳ ಗೋಡೆಗಳ ಕಲ್ಲುಗಳು.

ಇಷ್ಟಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಅಳಿದುಳಿದಿರುವ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಶಿಲ್ಪಗಳು ಆಗಿನ ವಾಸ್ತುವಿನ, ಶಿಲ್ಪದ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯ ಸೊಗಸನ್ನು ಮನವರಿಕೆ ಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತವೆ. 1070ರಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಲಾದ ತ್ರಿಪುರಾಂತಕ ದೇವಾಲಯ ಕಲೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸುಂದರವಾದುದು. ಎರಡು ಗರ್ಭಗುಡಿಗಳಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರ ಗೋಡೆಗಳು ಬಿದ್ದುಹೋಗಿ ಈಚೆಗೆ ಪುನರ್ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿವೆ. ಈ ಜೋಡಿ ದೇವಾಲಯಗಳ ಹೊರಗೋಡೆಗಳ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳ ಮೇಲೆ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿ ಕಂಡರಿಸಿದ್ದ ಶಿಲ್ಪಸಾಲುಗಳ ತುಂಡುಗಳನ್ನು ಗೋಡೆಗೆ ಸೇರಿಸಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಪಂಚತಂತ್ರದ ಕಥೆಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವ ಆಮೆ ಮತ್ತು ಹಂಸಗಳು, ಟಗರು ಕಾಳಗ ಮತ್ತು ನರಿ, ಮೊಸಳೆ ಕೋತಿ ಮುಂತಾದುವು ತುಂಬ ಸೊಗಸಾದ ಶಿಲ್ಪಪಟ್ಟಿಕೆಗಳು. ಒಂದರಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗ, ಇನ್ನೊಂದರಲ್ಲಿ ಕೇಶವನ ಮೂರ್ತಿಗಳುಳ್ಳ ಗರ್ಭಗುಡಿಗಳ ಮುಂದಿನ ಬಾಗಿಲುವಾಡಗಳೂ ಅವುಗಳ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿರುವ ಜಾಲಂಧ್ರಗಳೂ ಅತಿಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿಯೂ ಸುಂದರವಾಗಿಯೂ ಕಂಡರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಅಪರೂಪವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಹೆಣೆದಿರುವ ನಾಗನಾಗಿಣಿಯರ ನಾಗಬಂಧವನ್ನುಳ್ಳ ಇಲ್ಲಿನ ಜಾಲಂಧ್ರದಂಥದು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿಯೇ ಮತ್ತೊಂದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವಷ್ಟು ಚೆಲುವಾಗಿದೆ. ಈ ನಾಗಬಂಧದ ಬಾಗಿಲು ವಾಡಗಳ ಮೇಲೆ ಗಜಾಸುರಮರ್ದನನಾಗಿ ನರ್ತಿಸುತ್ತಿರುವ ಶಿವ, ಒಂದು ಕಡೆ ಬ್ರಹ್ಮ, ಕುಮಾರ ಮತ್ತು ಗಣೇಶ, ಇನ್ನೊಂದು ಕಡೆ ಕೇಶವ ಮತ್ತು ಗರುಡ, ಸುತ್ತಲೂ ಪರಿವಾರ ದೇವತೆಗಳು, ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರುಗಳಿಂದ ತುಂಬಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಕೆತ್ತನೆ, ನವುರಾದ ಕಲೆಯಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ಚಾಳುಕ್ಯಶಿಲ್ಪದ ಸೊಗಸನ್ನೂ ಶಿಲ್ಪಿಯ ನಿಪುಣತೆಯನ್ನೂ ಇವು ಎತ್ತಿಹಿಡಿದಿವೆ.

ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯ ಉಳಿದ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗಿಂತ ಎತ್ತರವಾದುದು. ಈಗ ಇದರ ಗರ್ಭಗೃಹ ಸುಕನಾಸಿಗಳು ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿವೆ. ಮುಂದಿನ ಕಟ್ಟಡ ಪುನರ್ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲು ಎತ್ತರವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿದ್ದ ಬೃಹತ್ಪ್ರಮಾಣದ ಭವ್ಯವಾದ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿವೆ. ಹೊರಗೆ ವೈಕುಂಠ ನಾರಾಯಣ, ಕುಮಾರ, ಮಹಿಷಾಸುರಮರ್ದಿನಿ ಮತ್ತು ಶಿವಪಾರ್ವತಿಯರ ಸುಂದರವಾದ ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿದ್ದ ಸುಂದರವಾದ ಉಮಾಮಹೇಶ್ವರನ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಶಿವಮೊಗ್ಗದ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ಚಿಕ್ಕದಾದ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಸುಂದರವಾದ ಬಾಗಿಲುವಾಡವಿರುವ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಶೇಷಶಾಯಿ ರಂಗನಾಥನ ಮೂರ್ತಿಯಿರುವ ಅನಂತಶಯನ ಗುಡಿ ಮುಂತಾದುವು ಜೀರ್ಣಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮೇಶ್ವರ, ತ್ರಿಮೂರ್ತಿ, ನರಸಿಂಹ, ತಾರಾಭಗವತಿ, ಜಿನ ಮುಂತಾದ ಹಲವಾರು ಮೂರ್ತಿಗಳು ತಮ್ಮ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಬಯಲಿನಲ್ಲಿ ನಿಂತಿವೆ. ಚಾವುಂಡರಾಯ ನಿಲ್ಲಿಸಿದ ಭೇರುಂಡ ಸ್ತಂಭ ತನ್ನ ಮೂಲ ಗಂಡಭೇರುಂಡ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿದೆ. ಈಗ ಇದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಗಂಡಭೇರುಂಡನ ಮೂರ್ತಿ ಆಧುನಿಕ ಶಿಲ್ಪಿಯ ಕೃತಿ.

(ಎಂ.ಎಚ್.)

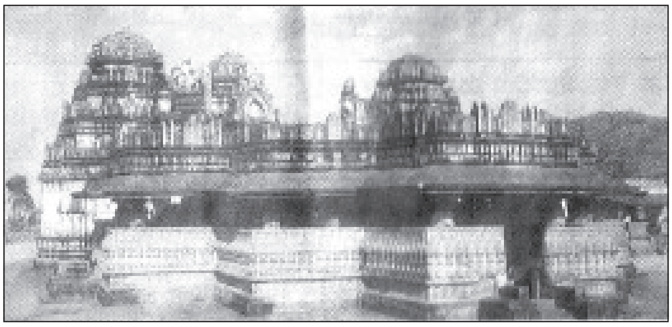

ಕೇದಾರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ

ಇಲ್ಲಿನ ಕೇದಾರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವೊಂದೇ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಉಳಿದು ಬಂದಿರುವ ದೇವಾಲಯವೆನ್ನಬಹುದು. ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿಯೇ ಕಟ್ಟಿರಬಹುದಾದ ಈ ದೇವಾಲಯ ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲವಾಗಿದೆ. ಇದು ಜಗತಿಯ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದೆ. ಮೂರು ಗರ್ಭಗುಡಿಗಳ ಮೇಲೂ ಮೂರು ಗೋಪುರಗಳಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ಭವ್ಯವಾದ ಮಂಟಪವಿದೆ. ಚಾಳುಕ್ಯ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯ ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲ.

ಕೇದಾರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಅದರ ಒಂದು ಭಾಗವಾಗಿ ಕೋಡಿಯ ಮಠ ಎಂಬ ಕಾಳಾಮುಖ ಶೈವರ ಮಠ ಇತ್ತು. 10–13ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ತಪಸ್ವಿಗಳೂ ವಿದ್ವಾಂಸರೂ ರಾಜಪೂಜಿತರೂ ಆದ ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿದ್ದರು. ಈ ಮಠದ ಅಧಿಪತಿಗಳು ಮೂವರಕೋಣೆಯ ಸಂತತಿಯ ಪರ್ವತಾವಳಿಯ ಶಕ್ತಿಪರ್ಷೆಗೆ ಸೇರಿದ್ದರು. ಈಗ ತಿಳಿದಮಟ್ಟಿಗೆ ಇವರಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿಗನೆಂದರೆ ಕೇದಾರಶಕ್ತಿ (ಸು. 1073). ಇವನ ಶಿಷ್ಯ ಶ್ರೀಕಂಠ I (ಸು. 1100). ಮುಂದೆ ವಿದ್ಯಾಭರಣ (1128). ಇವನು ಮಠದ ಆಡಳಿತದ ಹೊಣೆಯಿಂದ ತನ್ನ ವಿದ್ಯಾವ್ಯಾಸಂಗಕ್ಕೆ ಅಡ್ಡಿಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಕಾರಣದಿಂದಾಗಿ ಆ ಹೊಣೆಯನ್ನು ತನ್ನ ಮೊದಲನೆಯ ಶಿಷ್ಯ ವಾಮನಶಕ್ತಿಗೆ ವಹಿಸಿಕೊಟ್ಟ. ಇದೇ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ಬಂದ ಎರಡನೆಯ ವಾಮಶಕ್ತಿ (1162) ಇವರಲ್ಲೆಲ್ಲ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಖ್ಯಾತನಾಗಿದ್ದ. ಇವನ ವಿದ್ವತ್ತು, ತಪಸ್ಸು, ಪ್ರಭಾವಗಳನ್ನು ಶಾಸನಗಳು ಕೊಂಡಾಡಿವೆ. ಕೋಡಿಯ ಮಠ ತನ್ನ ಉಚ್ಛ್ರಾಯಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಗಳಿಸಿದ್ದ ಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು ಒಂದು ಶಾಸನ ಹೀಗೆ ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ: ದಕ್ಷಿಣ ಕೇದಾರ ಸ್ಥಾನಮುಂ ಶಿವಲಿಂಗಪೂಜಾಪುಳಕ ಸಸ್ಯಸರಸಕೇದಾರ ಸ್ಥಾನಮುಂ ನೈಷ್ಠಿಕಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಶಿವಮುನಿಜನಾನುಷ್ಠಾನ ನಿಷ್ಠಿತಸ್ಥಾನಮುಂ ಸಾಂಗ ಋಗ್ಯಜಸ್ಸಾಮಾಥರ್ವಚತುರ್ವೇದಸ್ವಾಧ್ಯಾಯನ ಸ್ಥಾನಮುಂ ಕೌಮಾರಪಾಣಿನೀಯ ಶಾಕಟಾಯನಶಬ್ದಾನುಶಾಸನಾದಿ ವ್ಯಾಕರಣವ್ಯಾಖ್ಯಾನಸ್ಥಾನಮುಂ ನ್ಯಾಯವೈಶೇಷಿಕಮೀಮಾಂಸಾಸಾಂಖ್ಯ ಬೌದ್ಧಾದಿ ಷಡುದರ್ಶನವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಸ್ಥಾನಮುಂ ಲಾಕುಳಸಿದ್ಧಾಂತಪಾತಂಜಳಾದಿಯೋಗಶಾಸ್ತ್ರವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಸ್ಥಾನಮುಂ ಅಷ್ಟಾದಶ ಪುರಾಣ

ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ ಸಕಳಕಾವ್ಯನಾಟಕ ನಾಟಿಕಾದಿವಿವಿಧವಿದ್ಯಾಸ್ಥಾನಮುಂ ದೀನಾನಾಥ ಪಂಗಂಧ ಬಧಿರಕಥಕಗಾಯಕವಾದಕವಾಂಶಿಕ ನರ್ತಕ ವೈತಾಳಿಕ ನಗ್ನಭಗ್ನೈಕ್ಷಪಣಕ್ಯೆಕ ದಂಡಿತ್ರಿದಂಡಿ ಹಂಸಪರಮಹಂಸಾದಿ ನಾನಾದೇಶ ಭಿಕ್ಷುಕಜನಾನಿವಾರ್ಯ ಅನ್ನದಾನ ಸ್ಥಾನಮುಂ ನಾನಾನಾಥ ರೋಗಿಜನರೋಗಭೈಷಜ್ಯಸ್ಥಾನಮುಂ ಸಕಲಭೂತಾಭಯಪ್ರಧಾನಸ್ಥಾನ ಮುಮಾಗಿ ಕೋಡಿಯಮಠವಿರ್ಪುದು. ಇಷ್ಟೊಂದು ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಗೆ ತೌರುಮನೆಯಾಗಿದ್ದ ಕೇಂದ್ರ ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ದೊರಕಲಾರದು. ಇಷ್ಟೆಲ್ಲ ಧಾರ್ಮಿಕ, ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಕಲಾ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಂದ ಈ ಸ್ಥಳ ವಿಜೃಂಭಿಸಲು ಇದು ಹೊಂದಿದ್ದ ಹೇರಳ ಸಂಪತ್ತೂ ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಐಹೊಳೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡ ಐವನೂರ್ವರ ವರ್ತಕರ ಸಂಘ ಅವರ ಅಳಿವಿನ ಅನಂತರ ಬೆಳಗಾಮಿಗೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಲ್ಪಟಿತು. ಇಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರ ಸ್ಥಾನ ಹೊಂದಿದ್ದ ಈ ವರ್ತಕರು ಸಮಗ್ರ ಭಾರತ ಹಾಗೂ ಸಾಗರೋತ್ತರ ವಾಣಿಜ್ಯದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದರು. ಈ ಕುರಿತ ಅಸಂಖ್ಯ ಶಾಸನಗಳು ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲೂ ಬೇರೆಡೆಗಳಲ್ಲೂ ದೊರೆತಿವೆ. **(ಎಂ.ಸಿ.)**

ಬೆಳಗುತ್ತಿ: ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆ ಹೊನ್ನಾಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹೊನ್ನಾಳಿಯ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ನ್ಯಾಮತಿಗೆ ಸು. 8 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 5,741. ಈ ಊರು ಚಾಳುಕ್ಯ ಮತ್ತು ಯಾದವರ ಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದ ಸಿಂದವಂಶದ ಅರಸರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಹೊನ್ನಾಳಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಶಾಸನದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ, ಹೊಯ್ಸಳ 2ನೆಯ ವೀರಬಲ್ಲಾಳ ಬೆಳಗುತ್ತಿ ನಾಡಿನ ರಾಜ್ಯಪಾಲನಾಗಿ ದಂಡನಾಯಕ ತೋಡಪಿಳ್ಳೆಯನ್ನು 1175ರಲ್ಲಿ ನೇಮಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬಂದಿದೆ. ಬೆಳಗುತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ 12 ಮತ್ತು 13ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಇಂದಿನ ಬೆಳಗುತ್ತಿಗೆ, ಬೆಳಗವತ್ತಿ, ಬೆಳಗಾವರ್ತಿ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿದ್ದುವೆಂದು ಮತ್ತು ಈ ನಾಡನ್ನು 1196ರಲ್ಲಿ ಮಲ್ಲಿದೇವರಸ, 1216ರಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರ ದೇವರಸ, 1232ರಲ್ಲಿ ಸಿಂಹಳದೇವರಸ, 1249ರಲ್ಲಿ ಬೀರದೇವರಸ ಆಳಿದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಇದು ಸಿಂದವಾಡಿ (ಈಗಿನ ಹೊನ್ನಾಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕು) ರಾಜ್ಯದ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. 14–16ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಒಂದು ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟಿನ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ಆ ಕಾಲದ ಕೋಟೆಯ ಕೆಲವು ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ. ಬೆಳಗುತ್ತಿಗೆ 3 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ತೀರ್ಥರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನ ಒಂದು ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರ. (ಎಂ.ಎನ್.)

ಬೆಳಗುತ್ತಿಯ ಅರಸರು: 14–16ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಹೊನ್ನಾಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬೆಳಗುತ್ತಿಯಿಂದ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಅದರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಆಳಿದ ಒಂದು ಅರಸು ಮನೆತನ. ಹಲವು ಕೈಫಿಯತ್ತುಗಳು ಈ ವಂಶದ ಅರಸರ ಬಗ್ಗೆ ಬೆಳಕು ಚೆಲ್ಲುತ್ತವೆ.

ಬೆಳಗುತ್ತಿ ಅರಸರ ರಾಜಕೀಯ ಇತಿಹಾಸ ಚೆಲುವ ರಂಗಪ್ಪ ನಾಯಕನಿಂದ (1361–81) ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಕುದಿರೆ ರಾಯರ ವೃತ್ತಾಂತ’ದ ಪ್ರಕಾರ ಈತ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸು ಸಂತತಿಗೆ ಸೇರಿದವನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಬೇಡರ ಚೆನ್ನನಾಯಕ ಎಂಬುವನು ಒಂದನೆಯ ಬುಕ್ಕರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಮಲೆನಾಡು ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬೇಡರ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ. ಚೆಲುವ ರಂಗಪ್ಪನಾಯಕ ಬುಕ್ಕನ ಅನುಮತಿ ಪಡೆದು ಸೈನ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಬಂದು ಈತನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಹಾಗೂ ಬಿರುದುಗಳನ್ನೂ ಕಿತ್ತುಕೊಂಡ. ಅನಂತರ ಆ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಳಲು ಚೆಲುವ ರಂಗಪ್ಪನಿಗೇ ಬಿಟ್ಟುಕೊಡಲಾಯಿತು. ಭಾನುವಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ರಂಗಪ್ಪ ನಾಯಕ ಆ ಪ್ರದೇಶದ ಪುರೋಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣನಾದ. ಕ್ರಮೇಣ ಬೆಳಗುತ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಮುಖ ಕೇಂದ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದ. ಈತ ಹರಿಹರದ ಹರಿಹರೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನವನ್ನು ದುರಸ್ತಿಗೊಳಿಸಿದನಲ್ಲದೆ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯ ದಂಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ದಿಡಗೂರು ಎಂಬ ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ (ಈಗ ಇದು ಸಣ್ಣ ಗ್ರಾಮ; ಹೊನ್ನಾಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿದೆ). ಇವನು ಬೆಳಗುತ್ತಿ ಕೋಟೆಯನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿದನಲ್ಲದೆ ಉಡುಗಣಿ, ಕವಲೆ ದುರ್ಗ, ಹೊನ್ನಾಳಿ ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಸದಾಗಿ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ತೀರ್ಥಗಿರಿಯಲ್ಲಿನ ದೇವಸ್ಥಾನವನ್ನು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿಸಿದ. ದೇವಸ್ಥಾನಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ, ಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಹಳ್ಳಿಗಳನ್ನು ದತ್ತಿ ಕೊಡುವುದು, ಅಗ್ರಹಾರಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವುದು–ಇವೇ ಮುಂತಾದ ಜನೋಪಯೋಗಿ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳುವುದರ ಮೂಲಕ ವಿಜಯನಗರ ಅರಸರ ಮಾರ್ಗವನ್ನೇ ಈತ ಅನುಸರಿಸಿದ. ಇವನು ಭೂಕಂದಾಯವನ್ನು ನಿಗದಿಗೊಳಿಸಿದ. ಈ ಪದ್ಧತಿ ರಾಯರೇಖೆ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆಯಿತು. ಇವನ ಅನಂತರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಬಂದವರು: ಭೂಪಾಲರಾಯ (ಭೂಪರಾಯ, 1382–1415), ಶೂರಭೂಪ (?), ದೇವರಾಯ (1416–30), ಆಭ್ರಮಾಧವ (1431–59), ವೆಂಕಟಾದ್ರಿ (1460–87), ರಾಮಕೋಟಿ (1488–90), ಯಲ್ಲಣ್ಣ (?) ಮತ್ತು ದಾಸಪ್ಪ (1491–1571).

ಸ್ಥಳೀಯ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ದಾಖಲೆಗಳ ಪ್ರಕಾರ ರಾಮಕೋಟಿರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಪ್ರೌಢಸಿಂಗರಾಯ (ಸಾಳುವ ನರಸಿಂಗ ಅಥವಾ ಅವನ ಮಗ ಇಮ್ಮಡಿ ನರಸಿಂಹನಿರಬೇಕೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ). ತನ್ನ ಸಂಬಂಧಿಗಳು ಬೆಳಗುತ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ಸಹಿಸದೆ ಹೊನ್ನಾಳಿಯನ್ನು ಮುತ್ತಿ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಅನಂತರ ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟ. ಅಳಿಯ ರಾಮರಾಯನ ಅನಂತರ ವಿಜಯನಗರದ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನೇರಿದ ತಿರುಮಲದೇವರಾಯನನ್ನು ಸುಲ್ತಾನರು ಸೋಲಿಸಿದಾಗ ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ ದಕ್ಷ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯೊಬ್ಬನ ಅಗತ್ಯವಿತ್ತು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿಯ ಅರಸು ದಾಸಪ್ಪ ತನ್ನ ಎರಡನೆಯ ಮಗ ವೀರವೆಂಕಟನನ್ನು ಅಲ್ಲಿಗೆ ರಾಜನನ್ನಾಗಿ ನೇಮಕ ಮಾಡಲು ಒಪ್ಪಿ ಮತ್ತೆ ವಿಜಯನಗರದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡ.

ದಾಸಪ್ಪ (1491–1571) ದಕ್ಷನೂ ಉದಾತ್ತ ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದವನೂ ಆಗಿದ್ದನೆಂದು ತೆಲುಗು ಪದ್ಯವೊಂದರಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈತ ಹಾಲಸಿದ್ದಪ್ಪ, ಚಿನ್ನಣ್ಣನ ಬೊಮ್ಮಣ್ಣ ಮತ್ತು ಕೆಂಗೆ ಹನುಮಪ್ಪನಾಯಕ–ಇವರಿಗೆ ಜಹಗೀರುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿದ್ದ. ಕೆಂಗೆ ಹನುಮಪ್ಪನಾಯಕ ಈತನ ವಿರುದ್ಧ ದಂಗೆ ಎದ್ದಾಗ ದಾಸಪ್ಪ ಬಂಕಾಪುರದ ರಂಗರಾಯನ ಸಹಾಯವನ್ನು ಕೋರಿದ. ಆದರೆ ರಂಗರಾಯ ಕೆಂಗೆ ಹನುಮಪ್ಪನಿಂದ 5,000 ವರಾಹಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ತಟಸ್ಥನಾದ್ದರಿಂದ ದಾಸಪ್ಪ ಬಿಜಾಪುರದ ಸುಲ್ತಾನನ ಸಹಾಯವನ್ನು ಕೇಳಿದ. ಸುಲ್ತಾನನು ಬಿಲಾನ್‌ಖಾನನನ್ನು ಸಹಾಯಕ್ಕೆ ಕಳಿಸಿದ. ಬಿಲಾನ್‌ಖಾನ್ ದಂಗೆಯನ್ನು ಅಡಗಿಸಿದನಾದರೂ ದಾಸಪ್ಪನಿಂದ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಕಸಿದುಕೊಂಡು ವೆಚ್ಚಕ್ಕಾಗಿ ಕೇವಲ 86 ಹಳ್ಳಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟ. ದಾಸಪ್ಪನ ಹಿರಿಯ ಮಗ ವೆಂಕಟರಾಯ (1572–97) ಮೀರ್ಜರಾಘುನುಲ್ಲಾ ಎಂಬುವನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಬಿಲಾನ್ ಖಾನ್ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಹಳ್ಳಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಪಡೆದ. ವೆಂಕಟರಾಯ ತನ್ನ ಸೂಳೆಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಚೌಡಗೌಡನಿಗೆ ಕೆಳದಿಯನ್ನು ಬಳುವಳಿಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟು ಚೌಡಗೌಡನ ಮಗ ಸದಾಶಿವನಾಯಕನನ್ನು ಸರ್ವಾಧಿಕಾರಿಯನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿಕೊಂಡ. ಈ ಸದಾಶಿವನಾಯಕನೇ ಮುಂದೆ ಕೆಳದಿ ರಾಜ್ಯದ ಸ್ಥಾಪಕನಾದ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬಿಲಾನ್‌ಖಾನನು ದೊಡ್ಡ ಸೈನ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಬಂದು ವೆಂಕಟರಾಯನನ್ನೂ ಸದಾಶಿವನಾಯಕನನ್ನೂ ಸೋಲಿಸಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಮತ್ತೆ 86 ಹಳ್ಳಿಗಳನ್ನು ವೆಂಕಟರಾಯನಿಗೆ ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದುದನ್ನು ಬಿಜಾಪುರದ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡ. ವೆಂಕಟರಾಯನ ಮಗ ಅಪ್ರಾಪ್ತವಯಸ್ಕನಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಈ ಹಳ್ಳಿಗಳನ್ನು

ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಮತ್ತೆ ಸದಾಶಿವನಾಯಕನನ್ನೇ ನೇಮಿಸಿಕೊಂಡ. ಸದಾಶಿವನಾಯಕ ಕ್ರಮೇಣ ತನ್ನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಬಿದನೂರು ಹಳ್ಳಿಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಪ್ರಮುಖ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿ ಆಳತೊಡಗಿದ. ಕ್ರಮೇಣ ಬೆಳಗುತ್ತಿಯ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯ ಕ್ಷಯಿಸಿತು. ಮುಂದೆ ವೆಂಕಟರಾಯನ ಮಗ ಒಂದನೆಯ ತಿಮ್ಮಪ್ಪ, ಮೂರನೆಯ ವೆಂಕಟ, ರಾಜರ್ಷಿ ತಿಮ್ಮಪ್ಪ, ನಾಲ್ಕನೆಯ ವೆಂಕಟ, ವೆಂಕಟರಾಯ, ಪುಟ್ಟಸ್ವಾಮಿ– ಇವರುಗಳು ಬೆಳಗುತ್ತಿಯನ್ನು ಆಳಿದರೂ ಇವರ ಆಳ್ವಿಕೆ ಹಿಂದಿನ ಅರಸರುಗಳ ಆಳ್ವಿಕೆಗಳಷ್ಟು ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಇವರು ಹೈದರನಿಗೆ ಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದುದಲ್ಲದೆ ಅವನಿಂದ ಪರಿಹಾರ ಧನವನ್ನು ಪಡೆದು ಅವನಿಗೆ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ನೆರವನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರು. 1762ರಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ರಾಜರ್ಷಿ ತಿಮ್ಮಪ್ಪ ಮತ್ತು ಅವನ ಮಗ ನಾಲ್ಕನೆಯ ವೆಂಕಟಪ್ಪ ಇವರು ಹೈದರನಿಗೆ ಅನಂತಪುರ, ಕುಂಸಿ, ಶಿಕಾರಿಪುರ, ಜಡೆ, ಉಡುಗಣಿ, ಗುತ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರಲ್ಲಿ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದರು.

ವಂಶಾವಳಿ:

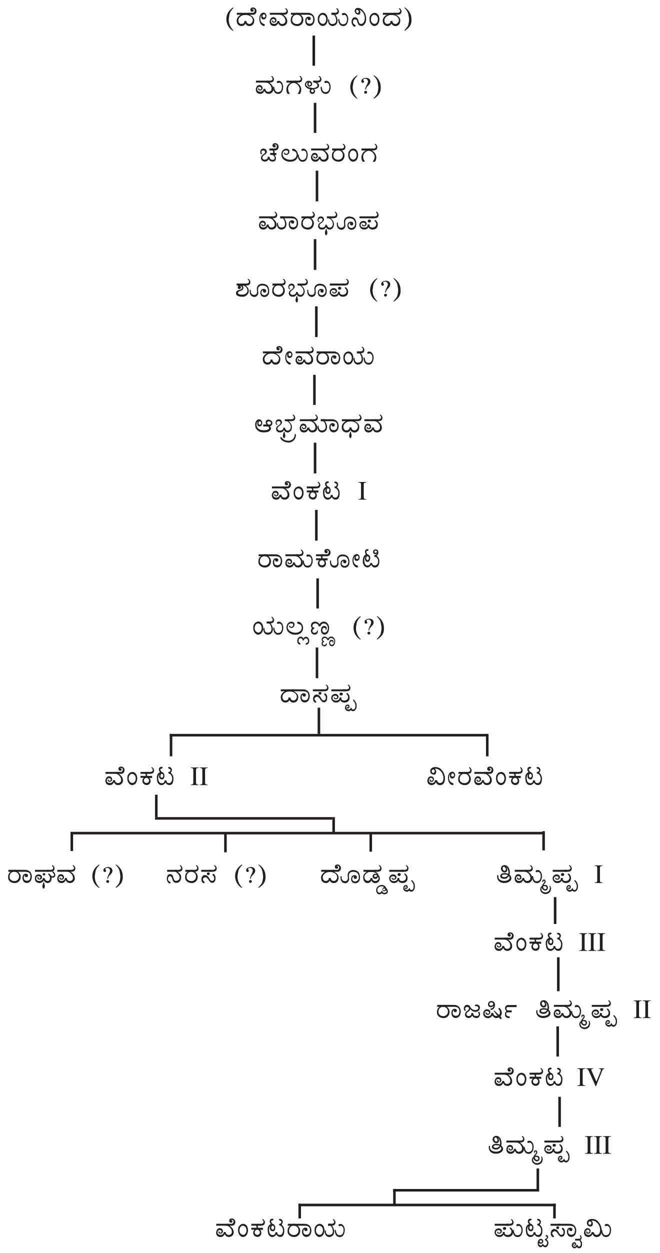

ಪುಣೆಯ ಪೇಶವೆ ಮಾಧವರಾಯನ ಮಗ ನಾನಾರಾಯ ಬೆಳಗುತ್ತಿಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾಗಲೂ ಹೈದರ್, ಟಿಪ್ಪು ಮತ್ತು ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಅನಂತರ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಬೆಳಗುತ್ತಿಯ ಅರಸು ಸಂತತಿಯವರು ಅವರಿಂದ ಪರಿಹಾರಧನವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದರು.

ಬೆಳಗುತ್ತಿ ಅರಸರು ಕೊಡಿಯಾಲ ಬೈಲಿನ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಹೈದರನಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿ ಬಸವರಾಜದುರ್ಗವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದರಲ್ಲದೆ, 1778ರಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಮುತ್ತಿಗೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಕೊಡಗಿನ ಆಕ್ರಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದರು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಹೈದರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಕೆಲವು ಘಟನೆಗಳನ್ನು ಕೈಫಿಯತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಮೇಲಿನ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಹಲವು ಅಂಶಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಯಬೇಕಾಗಿದೆ. ದಾಖಲೆಗಳಿಂದ ದೊರೆಯುವ ಬೆಳಗುತ್ತಿ ಅರಸರ ವಂಶಾವಳಿಯನ್ನು ಈ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಕೂಡಲಾಗಿದೆ. **(ಎಸ್.ಎನ್.ಜಿ.)**

ಬೆಳಗೆರೆ ಜಾನಕಮ್ಮ: 1912–48. ಕನ್ನಡ ಕವಯಿತ್ರಿ. ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಚಳ್ಳಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬೆಳಗೆರೆಯಲ್ಲಿ. ಇವರ ತಾತ ಅಪ್ಪಣ್ಣಭಟ್ಟರು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಭಾನ್ವಿತ ಪಂಡಿತರಾಗಿದ್ದು ಶೃಂಗೇರಿ ಜಗದ್ಗುರುಗಳಿಂದ ಉತ್ತಮ ಕವಿಗಳೆಂದು ಸನ್ಮಾನಿತರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರ ತಂದೆ ಬೆಳಗೆರೆ ಚಂದ್ರಶೇಖರಶಾಸ್ತ್ರಿಯವರು ಜನಪದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಹಾಗೂ ಆಶುಕವಿತಾ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಹಸ್ತರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರ ಅಣ್ಣ ಸೀತಾರಾಮ ಶಾಸ್ತ್ರಿ (ಕ್ಷೀರಸಾಗರ) ಮತ್ತು ತಮ್ಮ ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರಿ. ಈ ಇಬ್ಬರೂ ಉತ್ತಮ ಬರೆಹಗಾರರು ಹಾಗೂ ಉತ್ತಮ ನಾಟಕಕಾರರು. ಇವರ ತಂಗಿ ಬೆಳಗೆರೆ ಪಾರ್ವತಮ್ಮ ಉತ್ತಮ ಕವಯಿತ್ರಿ. ಇಂಥ ವಿದ್ವತ್ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದ ಜಾನಕಮ್ಮನವರು ಶಾಲೆಗೆ ಹೋಗಿ ಓದು ಕಲಿತವರಲ್ಲ. ಮನೆಯಲ್ಲೇ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಓದಲು, ಬರೆಯಲು ಕಲಿತಿದ್ದರು. ಇವರಿಗೆ ಎಳೆವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲೇ ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರಿ ಎಂಬ ತರುಣ ಬಂಧುವಿನೊಂದಿಗೆ ಮದುವೆಯಾಯಿತು. ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಇಬ್ಬರು ಗಂಡು ಮಕ್ಕಳಾದರು.

ಜಾನಕಮ್ಮನವರಿಗೆ ಚಿಕ್ಕಂದಿನಿಂದ ಕವಿತಾರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಸಹಜವಾದ ಆಸಕ್ತಿ ಬೆಳೆದುಬಂದಿತ್ತು. ಸಂಗೀತ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ಸತ್ಸಹವಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಅಪಾರ ಒಲವಿತ್ತು. ಇವರು ಕವಿತೆಗಳನ್ನು ರಚಿಸುತ್ತಿದ್ದುದಲ್ಲದೆ ಇಂಪಾಗಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಹಾಡುತ್ತಲೂ ಇದ್ದರೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇವರ ಕವನಗಳನ್ನು ಕೇಳಿ ಮೆಚ್ಚಿದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಮುರುಘರಾಜೇಂದ್ರಸ್ವಾಮಿಗಳು ಇವರಿಗೆ ಸುಕವಯಿತ್ರಿ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನಿತ್ತರು. ಮನ ತೆರೆದು, ಕಣ್ತೆರೆದು ನೋಡುತ್ತಿದ್ದ ಜಾನಕಮ್ಮನವರಿಗೆ ಸುತ್ತಲಿನ ಸುಖ ದುಃಖಗಳೇ ಸ್ಫೂರ್ತಿ ಒದಗಿಸಿದುವು. ಸರಳತೆ ಹಾಗೂ ಸ್ಪಷ್ಟತೆ ಇವರ ಕವನಗಳ ಮೂಲಗುಣ. ಇವರ ಕೆಲವು ಕವನಗಳು ಕಲ್ಯಾಣ ಎಂಬ ಸಂಕಲನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿವೆ (1948). ಈ ಸಂಕಲನದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ, ವಿಶ್ವಲೀಲೆ, ಪ್ರಕೃತಿ ಮುಂತಾದ ಕವನಗಳಿವೆ. ಸಂಸಾರ ಜೀವನದ ಕಷ್ಟಸುಖಗಳು ಏರುಪೇರುಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿತವಾಗಿವೆ. ವ್ಯಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಸಮಷ್ಟಿಯನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವುದು ಈ ಕವನಗಳ ಉದ್ದೇಶ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತವಿಕ ಪ್ರಪಂಚದ ಮೌಲ್ಯಗಳನ್ನರಿತು ನವೀನ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ವಿಚಾರ ಮಾಡುವ ರೀತಿ ಅದನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸುವ ಸಾಹಸ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಜನಕಜೆ ಎಂಬುದು ಇವರ ಕವನಗಳ ಅಂಕಿತ.

ಗಂಡ ಎಂಬ ಒಂದು ಕವನದಲ್ಲಿ ಹೆಣ್ಣಿನ ಕೌಟುಂಬಿಕ ಸ್ಥಾನಮಾನದ ವಾಸ್ತವ ಚಿತ್ರ ಸುಂದರವಾಗಿ ಪಡಿಮೂಡಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕವಯಿತ್ರಿ ಹೆಣ್ಣಿನ ಬಾಳಿನ ಒಂದೊಂದು ಹಂತದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಕಷ್ಟಗಳನ್ನು ನಿರುಕಿಸಿ

ನೋಡಿದ್ದಾರೆ. ಜಂಬದ ಕೋಳಿ ಎಂಬ ಕವನದಲ್ಲಿ ಹೆಣ್ಣಿಗೆ ಚಂಡಶಾಸನ ವಿಧಿಸಿದ್ದಕ್ಕಾಗಿ ದೇವರನ್ನೇ ದೂರಿರುವುದುಂಟು. ಜಂಬದ ಕೋಳಿ ಎಂಬ ಕವನದಲ್ಲಿ ಕವಯಿತ್ರಿಯ ವಿನಯ ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಭಾವತುಂಬಿ ಹೊರಹೊಮ್ಮುವ ಸಹಜ ಕವಿತೆಯನ್ನು ತಡೆಯುವುದು ತನಗೆ ಸಾಧ್ಯವೇ? ಎಂದು ಕವಯತ್ರಿ ಕವನವೊಂದರಲ್ಲಿ ವಿನಯದಿಂದ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.

ಜಾನಕಮ್ಮನವರ ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಹತ್ತ್ವದ ಘಟನೆ ನಡೆಯಿತು. ಅದೇ ಕವಿ ದ.ರಾ. ಬೇಂದ್ರೆಯವರೊಡನೆ ಆದ ಪರಿಚಯ. ಇವರ ಪತ್ರವ್ಯವಹಾರ ಕವನದಲ್ಲಿ ನಡೆದದ್ದು ಕುತೂಹಲದ ಸಂಗತಿಯಾಗಿದೆ. ಅವರು ಬೇಂದ್ರೆಯವರಿಗೆ ಕವನದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಪತ್ರ ಬರೆದರು:

‘ದೋಷರಹಿತ್ಯದಾ ಕಲ್ಪನಾ ರಾಜ್ಯದೊಳ್ ಸಗ್ಗದೂಟವನುಣುವ ಹಿರಿಯ ಕಬ್ಬಿಗನೇ ನಿನ್ನ ಕಾಣಲು ಬಯಸಿ ಹಲವಾರು ದಿನಗಳಿಂ ಇಣಿ ಇಣಿಕಿ ನೋಡುವುದೆ ಈ ಸಣ್ಣ ಮನವು ಕವಿಯ ಬರಹವ ಕಂಡು ರಸಬಿಂದುಗಳ ಸವಿವೆ, ಸುಳಿಯುತಿದೆ ಭೃಂಗದೊಲ್ ಭಾವವರಿಯದೆಯೆ’. ಕವಿವರ್ಯರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕವನದಲ್ಲೇ ಹೀಗೆ ಉತ್ತರ ಬಂತು :

‘ತಂಗಿ ಜಾನಕಿ ವೈದೇಹದೊಲವಿನಲಿ ಓಲೆ ಬಂದಿತು ಒಂದು ಇತ್ತ ತೇಲಿ, ಯಾರಿಗಾರೋ ಎನುವ ನಾಸ್ತಿಕತೆಯ ನೂಕಿ ದಾಟಿ ದಿಕ್ಕಾಲಗಳ ಸುತ್ತ ಬೇಲಿ’. ಪರಸ್ಪರ ವಿಶ್ವಾಸದ ಕುರುಹಾಗಿ ದ.ರಾ. ಬೇಂದ್ರೆಯವರು ಜಾನಕಮ್ಮನವರ ಕಲ್ಯಾಣ ಕವನ ಸಂಕಲನಕ್ಕೆ ಮುನ್ನುಡಿ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. **(ಎನ್.)**

ಬೆಳಗೊಳ: ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ, ಅದೇ ಹೆಸರಿನ ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ಕೃಷ್ಣರಾಜಸಾಗರಕ್ಕೆ ಸು. 6 ಕಿಮೀ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 9,216. ಈ ಊರು ಹೊಯ್ಸಳ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಅಗ್ರಹಾರವೆಂದೂ ಆ ವೇಳೆಗೆ ಆತನಿಗೆ ಕೊಂಗುಕೊಂಡ ಎಂಬ ಬಿರುದಿದ್ದು ತನ್ನ ಅಣ್ಣನಾದ ಒಂದನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳನೊಂದಿಗೆ ಯುವರಾಜನಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದೂ ಇಲ್ಲಿಯ ಜನಾರ್ದನ ದೇವಾಲಯದ ತಳಹದಿಯ ಮೇಲಿನ 1098ರ ತಮಿಳು ಶಾಸನವೊಂದರಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಜನಾರ್ದನ ದೇವಾಲಯ ಹಾಗೂ ಭಕ್ತವತ್ಸಲ ಮತ್ತು ದೇವಿಯ ಗುಡಿಗಳು ಇದ್ದವು. ಈಗ ಎಲ್ಲವೂ ಶಿಥಿಲವಾಗಿವೆ. ಜನಾರ್ದನ ದೇವಾಲಯದ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿ ಹಾಗೂ ತಳಹದಿಯ ಕಲ್ಲುಗಳ ಮೇಲೆ ಕಂಡರಿಸಿರುವ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಚೋಳರ ಶೈಲಿಯ ಪ್ರಭಾವ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕಟ್ಟಡ ಕಣಶಿಲೆಯದು. ವಿನ್ಯಾಸ ಸರಳವಾಗಿದ್ದು ಗರ್ಭಗೃಹ ಹಾಗೂ ಸುಕನಾಸಿಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಸುತ್ತಲೂ ವೃತ್ತಾಕಾರದ ಪ್ರಾಕಾರವಿದೆ. ಗೋಪುರಗಳ ವಿನ್ಯಾಸ ಬಿಲ್ಲಿನಂತೆ ಕಮಾನಾಗಿದ್ದು ಕಲಶಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಗೂಡುಗಳಿದ್ದು ಅಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ದಳಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಹೂಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಸು. 14ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಾಕಾರ ಪುನರ್ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿರುವಂತೆ ಅಲ್ಲಿರುವ ಕಂಬಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಕಂಬಗಳು ಅಷ್ಟಮೂಲೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದವಾಗಿವೆ. ಚೌಕಾಕಾರದ ತಳವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಗೋಪುರ ಈಗ ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ. ಈ ಗೋಪುರಕ್ಕೆ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಕಾಲದ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳನ್ನು ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ (ಭುವನೇಶ್ವರಿ) ಕಮಲದ ಚಿತ್ರವಿದೆ. ಪೀಠವೂ ಸೇರಿದಂತೆ ನಿಂತಿರುವ ಜನಾರ್ದನ ವಿಗ್ರಹದ ಎತ್ತರ 5 ಅಡಿ, ನಾಲ್ಕು ಭುಜಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಈ ವಿಗ್ರಹ ನಾಲ್ಕು ಹಸ್ತಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದ್ದು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಪ್ರತಿಮೆಯ ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲೂ ಚಾಮರಧಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಸುಕನಾಸಿ ಎರಡು ಅಂಕಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಇದರ ದ್ವಾರ ಅನಂತರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ 17ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಹೂವಿನ ದಳಗಳ ಕೆತ್ತನೆ ಹಾಗೂ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಪಟ್ಟಿಕೆಯನ್ನುಳಿದರೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಇನ್ನಾವ ವಿಶೇಷ ರೀತಿಯ ಕೆತ್ತನೆಗಳೂ ಇಲ್ಲ.

ಜನಾರ್ದನ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ಭಕ್ತವತ್ಸಲ ಗುಡಿ ಇದೆ. ಇದನ್ನು ಎತ್ತರವಾದ ತಳಪಾದಿಯ ಮೇಲೆ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಈಗ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪ್ರತಿಮೆಯೂ ಇಲ್ಲ. ಮೊದಲಿಗೆ ಅಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಿಗ್ರಹವಿದ್ದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಬೆಳಗೊಳ ಈಚಿನ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಹೊಂದುತ್ತಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರ್ ಕೆಮಿಕಲ್ಸ್ ಅಂಡ್ ಫರ್ಟಿಲೈಸರ್ಸ್ (1937), ಮಂಡ್ಯ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಪೇಪರ್ ಮಿಲ್ಸ್ (1962), ಮೈಸೂರ್ ಕೆಮಿಕಲ್ಸ್ ಮ್ಯಾನ್ಯುಫ್ಯಾಕ್ಚರರ್ಸ್ (1941), ಅಲೈಡ್ ರೆಸಿನ್ಸ್ ಅಂಡ್ ಕೆಮಿಕಲ್ಸ್ (1965) ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಮುಖ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದ್ದುವು. ಮೈಸೂರು ನಗರಕ್ಕೆ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ನೀರು ಸರಬರಾಜು ಮಾಡುವ ಸಲುವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಪಂಪ್‌ಹೌಸನ್ನು ಕಟ್ಟಿದೆ. **(ಕೆ.)**

ಬೆಳವಡಿ ಮಲ್ಲಮ್ಮ: ಶಿವಾಜಿಯ ವಿರುದ್ಧ ಹೋರಾಡಿ ಖ್ಯಾತಳಾದ ಕರ್ನಾಟಕದ ಓರ್ವ ದೇಸಾಯಿತಿ. ಈಗ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬೈಲಹೊಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಬೆಳವಡಿ ಹಿಂದೆ 360 ಗ್ರಾಮಗಳ ಒಂದು ಸಂಸ್ಥಾನವಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿನ ದೇಸಾಯಿ ಈಶಪ್ರಭು, ಶಿರಸಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸೋಂದೆಯ ರಾಜಕುಮಾರಿ ಮಲ್ಲಮ್ಮಳನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಿದ್ದ. ಶಿವಾಜಿ ಬಿಜಾಪುರದ ವಿರುದ್ಧ ಹೂಡಿದ ಬಂಡಾಯದ ಸಂಧಿ ಸಾಧಿಸಿ ತಾನೂ ಬಿಜಾಪುರದ ವಿರುದ್ಧ ಸಿಡಿದೆದ್ದಿದ್ದ. ಶಿವಾಜಿಯ ಜೊತೆ ಒಪ್ಪಂದ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಉತ್ಸುಕನಾಗಿದ್ದ. 1678ರ ಏಪ್ರಿಲ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣದ ದಂಡಯಾತ್ರೆಯಿಂದ ಮರಳುತ್ತಿದ್ದ ಶಿವಾಜಿಯ ಸೈನಿಕರು, ಬೆಳವಡಿ ದೇಸಗತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಯಾದವಾಡದಲ್ಲಿ ಬೆಳವಡಿಯವರ ತುರುಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಕಾರಣರಾದರು. ಶಿವಾಜಿಯ ಸೇನಾನಿ ದಾದಾಜಿ ರಘುನಾಥ ಬೆಳವಡಿ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಮುತ್ತಿದ. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಈಶಪ್ರಭು ಸತ್ತ, ರಾಣಿ ಮಲ್ಲಮ್ಮ ಹೆದರದೆ ಬೆಳವಡಿಯ ಸೇನೆಯ ನಾಯಕತ್ವ ವಹಿಸಿ ಕೋಟೆಯಿಂದ ಮರಾಠರನ್ನು ಹೊರದೂಡಿದಳು. ಸೋಲಿನಿಂದ ಅವಮಾನಿತರಾದ ಶಿವಾಜಿಯ ಸೈನಿಕರು, ಕೋಟೆಯನ್ನು ತಿರುಗಿ ಮುತ್ತಿದರು. ಮೂರು ವಾರಗಳಿಗೂ ದೀರ್ಘಕಾಲ ಮುತ್ತಿಗೆ ಸಾಗಿತು. ಕಡೆಗೆ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿನ ಆಹಾರ ತೀರಲು, ರಾಣಿ ಬಾಗಿಲು ತೆರೆಸಿ ಹೊರಬಂದು ಹೋರಾಡಿ ಸೆರೆಸಿಕ್ಕಳು. ಶಿವಾಜಿ ವೀರರಾಣಿ ಮಲ್ಲಮ್ಮನ್ನು ಮನ್ನಿಸಿ ಗೌರವಿಸಿ ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿದ. ಬೆಳವಡಿ ದೇಸಗತಿ ಶಿವಾಜಿಗೆ ಸಾಮಂತ ರಾಜ್ಯವಾಯಿತು. ರಾಣಿಯ ಮಗುವಿಗೆ ಶಿವಾಜಿ ಹಾಲೂಡಿಸುತ್ತಿರುವಂತೆ ಚಿತ್ರಿತವಾದ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವೊಂದು ಯಾದವಾಡದ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ಅದರ ಮೇಲ್ಗಡೆ ಕುದುರೆಯೇರಿ ಸಾಗುತ್ತಿರುವ ಶಿವಾಜಿಯ ಚಿತ್ರವೂ ಇದೆ. ಈ ಯುದ್ಧದ ನೆನಪಾಗಿ ಮಲ್ಲಮ್ಮ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯದ ಅನೇಕ ಕಡೆ ವೀರಗಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದಾಳೆ. **(ಎಸ್.ಕೆ.)**

ಬೆಳವಾಡಿ: ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರಿನಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ 29 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಬಾಣಾವರ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,760. ಈಗ ಈ ಗ್ರಾಮ ಇಲ್ಲಿನ ವೀರನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯದಿಂದಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. 1760ರಲ್ಲಿ

ಮೈಸೂರು ದೊರೆ ಇಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ಈ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಶೃಂಗೇರಿ ಮಠಕ್ಕೆ ಜಹಗೀರಿಯಾಗಿ ನೀಡಿದ್ದರು. ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ಜೈನ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈಗ ಯಾವ ಕುರುಹೂ ಉಳಿದಿಲ್ಲ. ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಮೈಲುತುತ್ತದ ಗಣಿಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹಸುರುಶಿಲೆ (ಪಚ್ಚೆಕಲ್ಲು) ಸಹ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ.

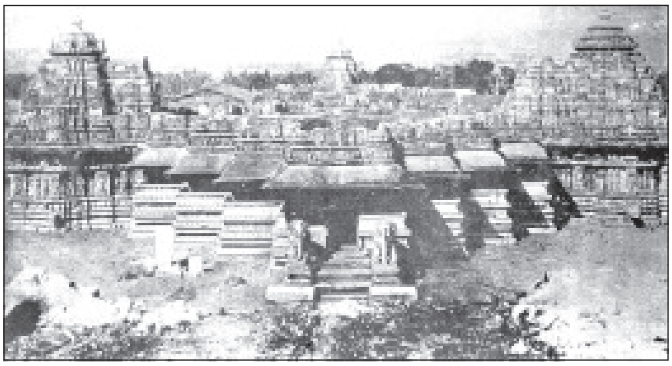

ವೀರನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯ

ವೀರನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯ ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯ ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲ ಬಹುಶಃ ಕರ್ನಾಟಕದ ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡದು ಹಾಗೂ ಸುಂದರವಾದುದು. ಇದರ ರಚನೆಯ ಕಾಲ ತಿಳಿಯದು. ಆದರೆ 1206ರಲ್ಲಿ ಈ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದತ್ತಿ ಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯ ಶಾಸನವೊಂದರಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುವುದರಿಂದ ಆ ಕಾಲಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲೇ ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ಮಾಣವಾಯಿತೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟ. ಮೊದಲಿಗೆ ದೇವಾಲಯದ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗವನ್ನು ರಚಿಸಿ, ಅನಂತರ ಪೂರ್ವಭಾಗವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಕನಾಸಿ, ನವರಂಗ ಹಾಗೂ ಮುಖಮಂಟಪಗಳಿವೆ. ಈ ಗುಡಿಯ ಹೊರಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ಆರು ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ; ಗೋಡೆಯ ಮೇಲೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಲಂಕಾರಗಳಿಲ್ಲ. ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಬೋದಿಗೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಣಿಸಾಲುಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಿದೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಪದ್ಮ, ಗದಾಚಕ್ರಧಾರಿಯಾದ ಸು. 6 1/2' ಎತ್ತರದ ವೀರನಾರಾಯಣನ ಸುಂದರ ಮೂರ್ತಿ ಇದೆ. ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಲವತ್ತಾರು ಸ್ತಂಭಗಳುಳ್ಳ ದೊಡ್ಡ ಸಭಾಮಂಟಪವಿದೆ. ಉತ್ತರ ದಕ್ಷಿಣಗಳಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗುಡಿ ಮತ್ತು ಸುಕನಾಸಿಗಳಿವೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಭಂಗದಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಕೊಳಲು ನುಡಿಸುತ್ತಿರುವ ಸು. 7' ಎತ್ತರದ ವೇಣುಗೋಪಾಲನ ಮೂರ್ತಿ ಇದೆ. ಉತ್ತರ ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿರುವ ಯೋಗಾನರಸಿಂಹ ಮೂರ್ತಿಯೂ 7' ಎತ್ತರದ್ದು. ಹಿಂದಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖಚಕ್ರಗಳಿವೆ. ಮುಂದಿನ ಕೈಗಳು ಯೋಗ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿವೆ. ನಾಗತೋರಣದಲ್ಲಿ ದಶಾವತಾರವನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಿದೆ.

ಸಭಾಮಂಟಪದ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉಪ್ಪರಿಗೆ ಅಥವಾ ಮಹಾದ್ವಾರವಿದೆ. ಮೊದಲು ಇಲ್ಲಿಂದ ಪ್ರವೇಶವಿದ್ದಿರಬೇಕು. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಿವಿಧ ರೂಪಗಳನ್ನೂ ಭಾಗವತದ ಕೆಲವು ಘಟನೆಗಳನ್ನೂ ಕೆತ್ತಿದೆ. ಭುವನೇಶ್ವರಿಗಳು ಕೆಲವು ಅರ್ಧಗೋಳಾಕೃತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಲವು ತಟ್ಟೆಯಾಕಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಇವೆ. ಪ್ರತಿಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲೂ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರ ವಿನ್ಯಾಸದ ಶಿಖರಗಳಿದ್ದು ಅವುಗಳ ಮೇಲೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಿವಿಧ ರೂಪಗಳು ಮತ್ತು ಯಕ್ಷಯಕ್ಷಿಣಿಯರ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ.

(ಎಚ್.ಎಂ.ಎಸ್.ಆರ್.)

ಬೆಳ್ತಂಗಡಿ: ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಅದರ ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಳ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಉತ್ತರ, ಈಶಾನ್ಯ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಮತ್ತು ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಗಳೂ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಪುತ್ತೂರು, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಬಂಟ್ವಾಳ ಮತ್ತು ಮಂಗಳೂರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಸುತ್ತುವರೆದಿವೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದುದು 1954ರಲ್ಲಿ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ವೇಣೂರು, ಬೆಳ್ತಂಗಡಿ ಮತ್ತು ಕೊಕ್ಕಡ ಹೋಬಳಿಗಳು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 84 ಗ್ರಾಮ ಇವೆ. ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1,375 ಚ.ಕಿಮೀ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,46,494.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರದಿಂದ ದಕ್ಷಿಣದ ಕಡೆಗೆ ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಗಳು ಹಬ್ಬಿವೆ. ಬೆಳ್ತಂಗಡಿಗೆ ಎದುರಾಗಿ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕುದುರೆಮುಖ ಶ್ರೇಣಿ ಇದೆ. ಚಾರ್ಮಡಿ ಘಾಟ್ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವದ ಗಡಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರಿಗೆ ಇದು ಸಂಬಂಧ ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವಭಾಗದ ಪರ್ವತಶ್ರೇಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ನೇತ್ರಾವತಿ ನದಿ ಉತ್ತರದಿಂದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ಮುಂದೆ ನೈಋತ್ಯ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹರಿದು ಮಂಗಳೂರಿನ ಹತ್ತಿರ ಅರಬ್ಬೀಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ಹೆಚ್ಚು ಮಳೆ ಬೀಳುವ ಪ್ರದೇಶವೆನ್ನಬಹುದಾದ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಳೆಯ ಸರಾಸರಿ 4,058 ಮಿಮೀ. ನಾನಾ ಜಾತಿಯ ಮರಗಿಡಗಳಿರುವ ದಟ್ಟವಾದ ಕಾಡುಗಳಿಂದ ಇಲ್ಲಿನ ಘಟ್ಟಪ್ರದೇಶ ಕೂಡಿದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅರಣ್ಯಗಳ ವಿಸ್ತರಣೆ ಮತ್ತು ರಕ್ಷಣೆ ಕಾರ್ಯ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ. ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆ ಬತ್ತ ಮತ್ತು ಕಬ್ಬು. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಅಡಕೆ, ತೆಂಗು, ಗೋಡಂಬಿ, ಮೆಣಸು, ಏಲಕ್ಕಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಬೆಳ್ತಂಗಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ಆಲದಂಗಡಿ ಬೆಳ್ತಂಗಡಿಗೆ 12 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ರಾಣಿ ಮದರಕ್ಕ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಅರಮನೆ, ಅದರ ಹತ್ತಿರವೇ ಅರ್ಧನಾರೀಶ್ವರ ಮತ್ತು ಸೋಮನಾಥ ದೇವಾಲಯಗಳ ಒಂದು ಬಸದಿ ಇವೆ. ಬೈಲಂಗಡಿ ಬೆಳ್ತಂಗಡಿ 22 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ರಾಣಿ ಸೋಮಲದೇವಿ ಮತ್ತು ಅವಳ ಪತಿಯ ಸಮಾಧಿಯೊಂದಿಗೆ ಇತರ ಕೆಲವು ಸಮಾಧಿಗಳೂ ಒಂದು ಬಸದಿಯೂ ಇಲ್ಲಿವೆ. ಬಂಗವಾಡಿ ಬೆಳ್ತಂಗಡಿಯ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 12 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಇದು ಬಂಗರಸರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿಂದ ಕುದುರೆಮುಖ ಪರ್ವತಶ್ರೇಣಿಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಚಾರ್ಮಡಿ ಬೆಳ್ತಂಗಡಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಗಡಿ ಗ್ರಾಮ. ಇಲ್ಲಿಂದ ಘಾಟ್ ಮಾರ್ಗ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಪಕ್ಕದ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರಿನ ಮೂಡಿಗೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕ ಕಲ್ಪಿಸಿದೆ. ಧರ್ಮಸ್ಥಳ **(ನೋಡಿ)** ಬೆಳ್ತಂಗಡಿಗೆ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಪವಿತ್ರ ಕ್ಷೇತ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಮಂಜುನಾಥ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಜಮಾಲಾಬಾದ್ **(ನೋಡಿ)** ಬೆಳ್ತಂಗಡಿಗೆ 6 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪು ತನ್ನ ತಾಯಿಯ ನೆನಪಾಗಿ ಕಟ್ಟಿದ ಕೋಟೆಯ ಅವಶೇಷವಿದೆ. ಬೆಳ್ತಂಗಡಿಗೆ 24 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ನರವಿಯಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಸ್ಕಂದ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ತೋಟತೊಡಿ ಬೆಳ್ತಂಗಡಿಯ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲೊಂದು ಸರೋವರವಿದೆ. ಬೆಳ್ತಂಗಡಿಗೆ 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ವೇಣೂರು **(ನೋಡಿ)** ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 38' ಎತ್ತರದ ಗೊಮ್ಮಟ ವಿಗ್ರಹ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದದ್ದು. ಹಿಂದಿನ ಅರಮನೆಯ ಮತ್ತು ಕಟ್ಟಡಗಳ ಅವಶೇಷಗಳೂ ಇಲ್ಲಿವೆ.

ಬೆಳ್ತಂಗಡಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೇಂದ್ರ. ಮಂಗಳೂರಿನ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಸು. 60 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಪಟ್ಟಣದ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 7,305. ಇಲ್ಲಿ ಪುರಾತನ ಸೋಮನಾಥ ದೇವಾಲಯ, ಒಂದು ಬಸದಿ ಮತ್ತು ಹಳೇಕೋಟೆಯ ಅವಶೇಷಗಳು ಉಳಿದಿವೆ.

ಬೆಳ್ತಂಗಡಿ ಪ್ರಕೃತಿ ಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಇಲ್ಲಿನ ಪ್ರವಾಸಿ ಮಂದಿರದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟಗಳತ್ತ ನೋಡಿದರೆ ಕುದುರೆಮುಖ ಶಿಖರ, ಬಂಡಾಜೆ ಜೋಗು ಮತ್ತು ಕುದುರೆಮುಖದ ಮರಿಯಂತಿರುವ ಗಡಾಯಿಕಲ್ಲು ಕಾಣಬರುತ್ತವೆ. ಬೆಳ್ತಂಗಡಿಯಿಂದ ಕಾರ್ಕಳ, ಮಂಗಳೂರು, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಮುಂತಾದೆಡೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ತಮ ಹಾದಿಗಳಿವೆ. (*;ಡಿ.ಎಸ್.ಕೆ.)

ಬೆಳ್ಳಾರ: ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಚಿಕ್ಕನಾಯಕನಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ, ಹುಳಿಯಾರು–ಶಿರಾ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಬೋರನ ಕಣಿವೆ ಜಲಾಶಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಇರುವ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಚಿಕ್ಕನಾಯಕನ ಹಳ್ಳಿಗೆ 82 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,166.

ಬೆಳ್ಳಾರದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ 3 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಪುರಾತನರು ಕೆಲಸ ಮಾಡಿ ಕೈಬಿಟ್ಟ ಚಿನ್ನದ ಗಣಿಗಳಿವೆ. ಗಣಿಗಳಿಗೆ ಅರ್ಧ ಮೈಲಿ ದೂರದಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ಹೊಳೆಗೆ ಸುವರ್ಣಾವತಿ ಎಂದು ಹೆಸರಿದೆ. ಬೆಳ್ಳಾರದ ಬಳಿ ಚಿನ್ನದ ಗಣಿಗಳಿರುವುದನ್ನು ಸು. 1890ರಲ್ಲಿ ಭೂವಿಜ್ಞಾನ ಇಲಾಖೆಯವರು ಗುರುತಿಸಿದರು. 1902ರಿಂದ 1905ರವರೆಗೆ ಅಲ್ಪಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ನಡೆಯಿತು. ಚಿನ್ನದ ಅದಿರಿನ ನಿಕ್ಷೇಪ ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿರಲಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಗಣಿ ಕೆಲಸ ನಿಂತಿತು. 1944ರಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಮೈಸೂರು ಭೂವಿಜ್ಞಾನ ಇಲಾಖೆಯವರು ತಮ್ಮ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದ ಅಂಗವಾಗಿ ಈ ಗಣಿಗಳ ಶೋಧನೆಯನ್ನು ಕೈಗೊಂಡರು. ಸುಮಾರು ಹತ್ತು ವರ್ಷಕಾಲ ಕೆಲಸ ನಡೆಯಿತು. ಲಾಭದಾಯಕವಾಗಿ ಗಣಿಗಾರಿಕೆ ನಡೆಸುವಷ್ಟು ಚಿನ್ನ ಸಿಗಲಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ 1954ರಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿನ ಕೆಲಸ ನಿಂತಿತು.

ಭೂವಿಜ್ಞಾನ ಇಲಾಖೆಯವರು ಕಟ್ಟಿದ ಕಟ್ಟಡಗಳನ್ನೂ ನೀರು ಸರಬರಾಜು ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನೂ ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡು ತೋಟಗಾರಿಕೆ ಇಲಾಖೆಯವರು ಒಂದು ಸಾವಿರ ಎಕರೆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಆಧುನಿಕ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ತೆಂಗಿನ ವ್ಯವಸಾಯವನ್ನು ಕೈಗೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಹಿಂದಿದ್ದ ಗಣಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಈಗ ಬೆಳೆದು ನಿಂತ ತೆಂಗಿನ ವನವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಈ ಗ್ರಾಮದಿಂದ ಬುಕ್ಕಾಪಟ್ಟಣದವರೆಗೂ ಕಮರ ಮರಗಳ ನಿಬಿಡ ಅರಣ್ಯವಿದೆ. ಬೆಳ್ಳಾರೆ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ಅರಣ್ಯ ಇಲಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದ ಒಂದು ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಗೃಹ ಇದೆ. (ಬಿ.ಪಿ.ಆರ್.)

ಬೆಳ್ಳಾರೆ: ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಸುಳ್ಯ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಸುಳ್ಯಕ್ಕೆ 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಕುಕ್ಕೆ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ದಾರಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 4,701.

ಈ ಊರಿನ ಹತ್ತಿರ ಗೌರಿಹೊಳೆ ಎಂಬ ಸಣ್ಣ ತೊರೆ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶ ಪ್ರಕೃತಿ ಸಂಪತ್ತಿನಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸು. 250 ಎಕರೆ ರಬ್ಬರ್ ತೋಟವಿರುವ ಆರಕ್ಷಿತ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ಶ್ರೀಲಂಕಾದಿಂದ ಬಂದ ನಿರ್ವಸಿತರಿಗೆ ಇಲ್ಲಿ ನೆಲೆಯನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಬೆಳ್ಳಾರೆ ಗ್ರಾಮ ಮೊದಲಿಗೆ ಬಲ್ಲಾಳವಂಶದವರ ವಾಸಸ್ಥಾನವಾಗಿದ್ದು ಜೈನ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ಪಾಳುಬಿದ್ದಿರುವ ಒಂದು ಜೈನ ಬಸದಿ, ಇಕ್ಕೇರಿ ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಕೋಟೆ ಇವೆ. (ಎಸ್.ಪಿ.ಕೆ.)

ಬೆಳ್ಳಾವೆ ನರಹರಿಶಾಸ್ತ್ರಿ: 1882–1961. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಾಟಕಕಾರರು. ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬೆಳ್ಳಾವೆಯಲ್ಲಿ 1882 ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ 21ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ನರಸಾವಧಾನಿಗಳು, ತಾಯಿ ವೆಂಕಟಲಕ್ಷ್ಮಮ್ಮ. ನರಹರಿಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ತುಮಕೂರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಮುಗಿಸುವುದರೊಂದಿಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತ, ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಾವ್ಯಾಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಗಳಿಸಿಕೊಂಡರು. ಅನಂತರ ಶಿಕ್ಷಣ ಇಲಾಖೆಯನ್ನು ಸೇರಿ ವೃತ್ತಿಜೀವನವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದ ಇವರು ಕೋಲಾರ, ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ, ಮೇಲುಕೋಟೆ ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿ, ಮುಖ್ಯೋಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿ, ಶಾಲಾ ಪರೀಕ್ಷಕರಾಗಿ ಸು. 35 ವರ್ಷಗಳಷ್ಟು ದೀರ್ಘಕಾಲ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು.

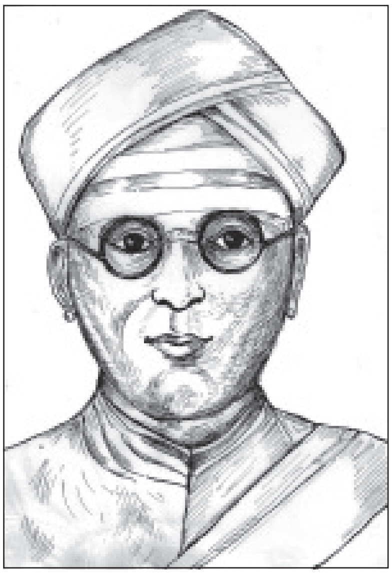

ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆ ಅಭಿರುಚಿ ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಇವರು ಅನೇಕ ಪ್ರಾಚೀನ ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಯ ಅನೇಕ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಗಾಢವಾಗಿ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದ್ದರು. ಗುಬ್ಬಿವೀರಣ್ಣನವರ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಂತೆ 1919ರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣಲೀಲಾ ಎಂಬ ನಾಟಕವನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಗುಬ್ಬಿ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಯಿಂದ ಈ ನಾಟಕ ಪ್ರದರ್ಶನಗೊಂಡು ನಾಟಕಕಾರರಿಗೂ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಗೂ ಒಳ್ಳೆಯ ಹೆಸರು ಬಂತು. ಇದರಿಂದ ಉತ್ಸಾಹಗೊಂಡ ನರಹರಿಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಸದಾರಮೆ, ಗುಲೇಬಕಾವಲಿ, ಕಂಸವಧೆ, ಲಂಕಾದಹನ, ರುಕ್ಮಿಣಿ ಸ್ವಯಂವರ, ಮಹಾತ್ಮಾ ಕಬೀರದಾಸ, ಜಲಂಧರ ಈ ನಾಟಕಗಳು ಗುಬ್ಬಿ ಕಂಪನಿಯಿಂದ ಪ್ರದರ್ಶನವಾಗಿ ಜನಪ್ರಿಯವಾದವು. 1926ರಲ್ಲಿ ವೀರಣ್ಣನವರು ಆರಂಭಿಸಿದ ಬಾಲಕಲಾವರ್ಧಿನಿ ಎಂಬ ಕಿರಿಯ ನಟರ ಸಂಘಕ್ಕೂ ನರಹರಿಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಪಾರಿಜಾತ, ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಗಾರುಡಿ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಬರೆದುಕೊಟ್ಟರು. ಅನಂತರ ಇವರು ಬರೆದ ಶಂಕರವಿಜಯ, ದಶಾವತಾರ, ಸತೀ ಅನಸೂಯ, ಶಾಕುಂತಲ, ಪಾರಿಜಾತ, ಹೇಮರೆಡ್ಡಿ ಮಲ್ಲಮ್ಮ, ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣಲೀಲಾ, ಸದಾರಮೆ, ಪ್ರಭಾವತಿ ಮುಂತಾದ ನಾಟಕಗಳು ಕನ್ನಡನಾಡಿನ ಹೆಸರಾಂತ ಕಂಪನಿಗಳ ಮೂಲಕ ಪ್ರದರ್ಶನಗೊಂಡಿವೆ.

ಗ್ರಾಮಾಫೋನ್ ಕಂಪನಿಗಳಿಗೆ ಹಾಡುಗಳನ್ನೂ ಗ್ರಾಮಫೋನಿಗೆ ಅಳವಡುವಂತೆ ನಾಟಕಗಳನ್ನೂ ಬರೆದುಕೊಟ್ಟ ಶ್ರೇಯಸ್ಸು ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳದು.

ಇವರು ನಾಟಕಗಳನ್ನಲ್ಲದೆ ಕೆಲವು ಚಂಪೂಕಾವ್ಯಗಳ ವಿಮರ್ಶೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ರುದ್ರಭಟ್ಟನ ಜಗನ್ನಾಥವಿಜಯದ ಮೇಲೆ ಇವರು ಬರೆದಿರುವ ಸುದೀರ್ಘ ವಿಮರ್ಶೆ ಕಾವ್ಯಾಭ್ಯಾಸಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಯೋಜನಕಾರಿಯಾಗಿದೆ. ಇವರು ಬರೆದ ರಾಜಭಕ್ತಿ ಕಾವ್ಯ ಮಹಾರಾಜರ ಮೆಚ್ಚುಗೆ ಪಡೆಯಿತು.

ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ನಾಟಕಗಳ ಅಭಾವವಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮನೋರಂಜನೆಯ ಜನಪ್ರಿಯ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಶಾಸ್ತ್ರಿಯವರಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ತಮ್ಮ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರ ಭಾಷೆಯನ್ನು ಬಳಸಿದ್ದಲ್ಲದೆ, ಜೀವನದ ಮೌಲ್ಯಗಳು, ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನಜೀವನದ ಕನಸುಗಾರಿಕೆ, ಸುಖಲೋಲುಪತೆ, ಹಾಸ್ಯ ಮುಂತಾದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ತಂದಿದ್ದು ಇವರ ಸಾಧನೆ. ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳಿಗೆ ಅಷ್ಟಾವಧಾನ ವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲೂ

ಪರಿಶ್ರಮವಿತ್ತು. 1923ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಎಂ. ವೆಂಕಟಕೃಷ್ಣಯ್ಯನವರ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ್ದ ಸಭೆಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಇವರು ಅಷ್ಟಾವಧಾನ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ಕೊಟ್ಟು ವಿದ್ವಜ್ಜನರ ಗೌರವಾದರಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡರು. ಇವರ ವಿದ್ವತ್ತು ಪ್ರತಿಭೆಗಳನ್ನು ಮನಗಂಡ ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ಇವರಿಗೆ ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾನ್, ಕೀರ್ತನ ಕೇಸರಿ ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಸನ್ಮಾನಿಸಿದರು ಇವರು 1961 ಮೇ 21ರಂದು ನಿಧನರಾದರು.

(ಎಸ್.ಆರ್.ಎನ್.)

ಬೆಳ್ಳಾವೆ ವೆಂಕಟನಾರಣಪ್ಪ: 1871-1943. ಹಿರಿಯ ಭಾಷಾ ಸೇವಕರು. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಜನಪ್ರಿಯ ವಿಜ್ಞಾನ ಸಾಹಿತ್ಯದ ರಚನೆ ಮತ್ತು ಪ್ರಸಾರಗಳಿಗೆ ಶ್ರಮಿಸಿದ ಆದ್ಯರು. ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬೆಳ್ಳಾವೆಯಲ್ಲಿ. ತಂದೆ ವೆಂಕಟಕೃಷ್ಣಯ್ಯ, ತಾಯಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿದೇವಮ್ಮ. ತಂದೆಯ ಶಿಸ್ತಿನ ಜೀವನ ಮತ್ತು ತಾಯಿಯ ಧಾರ್ಮಿಕ ನಂಬಿಕೆಗಳು ಇವರ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿದುವು. ಇವರು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯ ಹಂತದ ವರೆಗಿನ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ತುಮಕೂರಿನಲ್ಲಿ ಮುಗಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಬೆಂಗಳೂರು ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿ ಭೌತಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ವ್ಯಾಸಂಗ ವಿಷಯವಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ತಮ್ಮ ಒಳ್ಳೆಯ ನಡೆನುಡಿಗಳಿಂದ, ಪ್ರತಿಭೆಯಿಂದ ಆಗ್ಗೆ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನ ಪ್ರಿನ್ಸಿಪಾಲರಾಗಿದ್ದ ಜಾನ್ ಕುಕ್ ಅವರ ವಿಶೇಷ ಪ್ರೀತಿಗೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿದ್ದ ಇವರು, ಪದವಿ ಪಡೆದ ಕೂಡಲೇ ಅದೇ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಭೌತಶಾಸ್ತ್ರದ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. ಈ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಖಾಸಗಿಯಾಗಿ ವ್ಯಾಸಂಗಮಾಡಿ ಮದರಾಸು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಿಂದ ಭೌತಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ತಮ್ಮ ಅಸಾಧಾರಣ ಬೋಧನ ಕ್ರಮದಿಂದ, ಶಿಸ್ತಿನ ಜೀವನದಿಂದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಪ್ರೀತಿಗೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿದ್ದು ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ, ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಸುಮಾರು ಮೂವತ್ತು ವರ್ಷಗಳಷ್ಟು ದೀರ್ಘ ಕಾಲ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ, ಸೇವಾವಧಿ ಮುಗಿಯುವ ಮುನ್ನವೇ ಸ್ವಂತ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕ ಹುದ್ದೆಯಿಂದ ನಿವೃತ್ತರಾದರು. ಅನಂತರದ ತಮ್ಮ ದಿನಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಗೆ ಮೀಸಲಾಗಿರಿಸಿದರು.

ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ವಿಜ್ಞಾನ ಸಾಹಿತ್ಯ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಬುನಾದಿಯನ್ನು ಹಾಕಿದ್ದು ವೆಂಕಟನಾರಣಪ್ಪನವರ ದೊಡ್ಡ ಸಾಧನೆ. ವಿಜ್ಞಾನ ಸಾಹಿತ್ಯ ರಚನೆ ಮತ್ತು ಪ್ರಚಾರಗಳಿಗೆಂದೇ ಇವರು ಮತ್ತು ನಂಗಪುರಂ ವೆಂಕಟೇಶ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್ **(ನೋಡಿ)** ಕೂಡಿ ಕರ್ಣಾಟಕ ವಿಜ್ಞಾನ ಪ್ರಚಾರಿಣೀ ಸಮಿತಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ, ಅದರ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ವಿಜ್ಞಾನ ಎಂಬ ಮಾಸ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ ಸುಮಾರು ಒಂದು ವರ್ಷ ಕಾಲ ನಡೆಸಿದರು. ಆ ಪತ್ರಿಕೆಗಾಗಿ ಇವರು ಅನೇಕ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಬರೆದರಲ್ಲದೆ ಬರೆಯುವವರನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಿದರು.

ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಆಧಾರಸ್ತಂಭಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರಾಗಿದ್ದ ವೆಂಕಟನಾರಣಪ್ಪನವರು ಪರಿಷತ್ತಿನ ಗೌರವ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಗಳಾಗಿ (1921-26), ಗೌರವ ಕೋಶಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿ (1926-34) ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್-ಕನ್ನಡ ನಿಘಂಟಿನ ಯೋಜನೆ ಆರಂಭವಾದದ್ದು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಇವರ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ. ಇವರೇ ಈ ಯೋಜನೆಯ ಮೊದಲ ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕರು.

ವೆಂಕಟನಾರಣಪ್ಪನವರು ಜೀವವಿಜ್ಞಾನ, ಗುಣಸಾಗರ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಐದನೆಯ ಪುಸ್ತಕ ಎಂಬ ಮೂರು ಸ್ವತಂತ್ರ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪಂಪ ಭಾರತ, ಪಂಪ ರಾಮಾಯಣ, ಶಬ್ದಮಣಿದರ್ಪಣ, ಸೋಮೇಶ್ವರ ಶತಕ ಮತ್ತು ಕುಸುಮಾವಳಿ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಪರಿಷ್ಕರಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರು ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸೇವೆ ಗಣ್ಯವಾದುದು. ಇವರು ಮೈಸೂರು ಪ್ರಜಾಪ್ರತಿನಿಧಿ ಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರು, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಸೆನೆಟ್ ಸದಸ್ಯರು ಆಗಿದ್ದರು. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಗ್ರಂಥ ಪ್ರಕಟಣ ಸಮಿತಿ, ಸರ್ಕಾರದ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕ ಸಮಿತಿ ಮುಂತಾದ ಹಲವಾರು ಸಮಿತಿಗಳಲ್ಲೂ ಇವರು ಕೆಲಸಮಾಡಿದರು. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಬಸವನಗುಡಿ ಯೂನಿಯನ್‌ಗೆ ಅನೇಕ ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಇವರು, ಅಲ್ಲಿಯ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಕ್ಕಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದರು.

ಇವರು ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸೇವೆಗೆ ಮನ್ನಣೆ ಎಂಬಂತೆ ಹಲವು ಬಗೆಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಇವರಿಗೆ ಲಭಿಸಿದುವು. ಜಮಖಂಡಿಯಲ್ಲಿ 1937ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನಕ್ಕೆ ಇವರು ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. 1940ರಲ್ಲಿ ಆಗಿನ ಮಹಾರಾಜರು ಇವರಿಗೆ ರಾಜಸೇವಾಸಕ್ತ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದರು. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ನಾಗರಿಕರು 1941ರಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅಭಿನಂದನ ಸಭೆಯನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿ ಮಾನಪತ್ರವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದರು.

ಇವರು 1943 ಆಗಸ್ಟ್ 3ರಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. ಇವರ ಶಿಷ್ಯರು ಮತ್ತು ಮಿತ್ರರು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ದತ್ತಿಯೊಂದನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪರಿಷತ್ತು ಇವರ ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆಯೊಂದನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ.

*

ಬೆಳ್ಳೂರು^{1}: ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆ ನಾಗಮಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ನಾಗಮಂಗಲದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಪಟ್ಟಣ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 6,823. 13ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಒಂದು ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ಈ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಉದ್ಭವ ನರಸಿಂಹಪುರ ಎಂಬ ಹೆಸರಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಪ್ರಾಚೀನ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಗೌರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ 1199ರಲ್ಲೂ ಮೂಲೆ ಸಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ 1224ರಲ್ಲೂ ಮಾಧವರಾಯ ದೇವಾಲಯ 1284ರಲ್ಲೂ ರಚಿತವಾದುವು. ಇವು ಹೊಯ್ಸಳಶೈಲಿಯವು. ಗೌರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗುಡಿ, ಸುಕನಾಸಿ ಮತ್ತು ನವರಂಗ ಇವು ಮುಖ್ಯ ಭಾಗಗಳು. ಸುಕನಾಸಿ ಮತ್ತು ನವರಂಗದ ಭುವನೇಶ್ವರಿಗಳು ಸುಂದರ ಕೃತಿಗಳು. ಗೋಪುರದ ಮೇಲೆ ಹುಲಿಯನ್ನು ಕೊಲ್ಲುತ್ತಿರುವ ಸಳನ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಮೂಲೆ ಸಿಂಗೇಶ್ವರ ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲ. ಮೂರು ಗರ್ಭಗುಡಿಗಳಿಗೂ ಮುಂದೆ ಸುಕನಾಸಿ ಮತ್ತು ಮೇಲೆ ಶಿಖರ ಇವೆ. ಆದರೆ ಒಂದು ಶಿಖರ ಮಾತ್ರ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಉಳಿದಿದೆ. ದೇವಾಲಯ ಜೀರ್ಣವಾಗಿದೆ. ಮಾಧವರಾಯ ದೇವಾಲಯ ಸಹ ಮೂಲೆ ಸಿಂಗೇಶ್ವರದ ಮಾದರಿಯ ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲ. ಈಗ ಇದನ್ನೂ ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಾಕಾರ, ಪಾತಾಳಾಂಕಣ ಮತ್ತು ಮಹಾದ್ವಾರಗಳೊಡನೆ ವಿಸ್ತರಿಸಲಾಯಿತು. ಇವು ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ರಚನೆಗಳು. ತೆರೆದ ಹೊರ ಪ್ರಾಕಾರ

ಹೊಂದಿರುವ ಕಟ್ಟಡವನ್ನು ವೇದಿಕೆಯ ಮೇಲೆ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಮೂಲ ವಿಗ್ರಹ ಆದಿಮಾಧವರಾಯನದು. ತ್ರಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ಗೋಪಾಲನ ವಿಗ್ರಹ ಸುಂದರವಾಗಿದ್ದು ಅದರ ಪ್ರಭಾವಳಿಯ ಕೆತ್ತನೆ ಕೆಲಸ ಅಂದವಾಗಿದೆ. ವರದರಾಜನದು ಲಕ್ಷಣವಾದ ವಿಗ್ರಹ. ಈ ಊರಿನ ವಿಮಲನಾಥ ಬಸದಿ 17ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ ದ್ರಾವಿಡಶೈಲಿಯ ಕಟ್ಟಡ. ಇದರಲ್ಲಿ $2^{1}/_{2}'$ ಎತ್ತರದ ವಿಮಲನಾಥನ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ವಿಗ್ರಹಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ವೀರಭದ್ರ ಮತ್ತು ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಉಲ್ಲೇಖಾರ್ಹ. ಇವೂ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯವು. ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ವೀರಭದ್ರನ ವಿಗ್ರಹ ಅಂದವಾಗಿದೆ. ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ. ಬಿ.ಎಂ. ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯನವರು (ಬಿ.ಎಂ.ಶ್ರೀ.) ಈ ಊರಿನವರು. (ಕೆ.ಪಿ.)

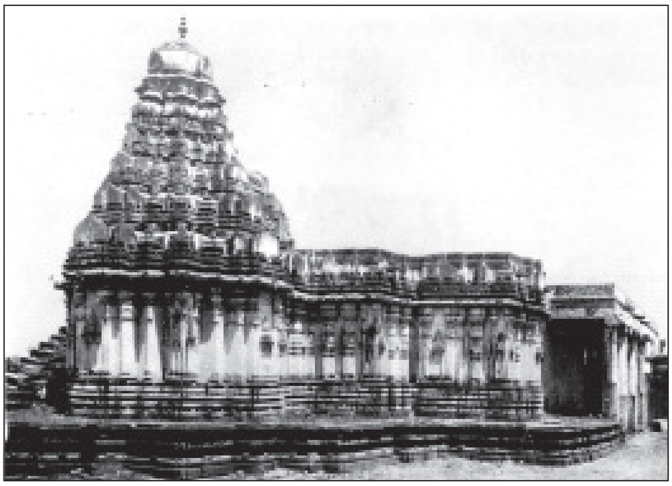

ಮಾಧವರಾಯ ದೇವಾಲಯ

ಬೆಳ್ಳೂರು^{2}: ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಸೇರಿದ ಗ್ರಾಮ; ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಥಳ. ಕೋಲಾರದಿಂದ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಹೋಗುವ ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿ ನರಸಾಪುರ ಎಂಬ ಊರಿನಿಂದ 2 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,085. ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಊರು ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿತ್ತು. ಕುಂತಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿರುವ ಉರುಕುಲಗುಡ್ಡದಲ್ಲಿ ತಂಗಿದ್ದು ಆಹಾರ ಬೇಕೆಂದಾಗ ಬೆಳ್ಳೂರಿಗೆ ಬಂದು ಬಂಗಾರದ ಒನಕೆಯಿಂದ ಬತ್ತಕುಟ್ಟಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದಳೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ.

ಕೋಲಾರದಲ್ಲಿ ಚೋಳರು ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ಸಂದರ್ಭದ ಒಂದು ಪ್ರಸಂಗಕ್ಕೂ ಈ ಊರಿನ ಹೆಸರಿಗೂ ತಾಳೆ ಹಾಕಲಾಗಿದೆ. ಒಬ್ಬ ಚೋಳರಾಜ ಈ ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಪಡೆಯುವಾಗ ಒಂದು ಬೆಳ್ಳಿಯ ಬಟ್ಟಲು ಇಲ್ಲಿನ ಕೆರೆಯಲ್ಲಿ ತೇಲುತ್ತಿತ್ತು. ಇದನ್ನು ನೋಡಿದ ರಾಜ ಇಲ್ಲಿ ಬೆಳ್ಳಿಯ ನಿಕ್ಷೇಪವಿರಬಹುದೆಂದು ಬಾವಿ ತೋಡಿಸಿದ. ಅನಂತರ ಈ ಬಾವಿಯಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿದ ಬೆಳ್ಳಿಯಿಂದ ಪಂಚಲೋಹದ ಸೋಮಸ್ಕಂದಮೂರ್ತಿ ಹಾಗೂ ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿಯ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸಿ ದೇಗುಲವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಬೆಳ್ಳಿ ಸಿಕ್ಕಿದ ಊರು ಇದಾದ್ದರಿಂದ ಚೋಳರಾಜ ಈ ಊರಿಗೆ ಬೆಳ್ಳಿಯ ಊರು ಎಂದು ನಾಮಕರಣ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಐತಿಹ್ಯ. ಚೋಳರಕಾಲದ ಕೆಲವು ವಿಗ್ರಹಗಳು ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿವೆ.

ಕಣ್ಣೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ರಾಮನಾಥ ದೇವಾಲಯಗಳು ಈ ಊರಿನ ಹಳೆಯ ಸ್ಮಾರಕಗಳಾಗಿವೆ. ಕಣ್ಣೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದ್ದು ಎರಡು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಈ ಎರಡು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಿಗೂ ಒಂದೇ ನವರಂಗವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕಂಬಗಳ ಮುಖಮಂಟಪವಿದ್ದು ಮುಖ್ಯ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲೆ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಮತ್ತು ಗಾರೆಗಳ ಗೋಪುರವಿದೆ. 12 ಮತ್ತು 13ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳು ಗೋಡೆಯ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ರಾಮನಾಥ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಚತುರಸ್ರಾಕಾರದ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ ಮತ್ತು ನವರಂಗಗಳಿವೆ. ರಾಮಾನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಮೂಲವಿಗ್ರಹ ಈಗಿಲ್ಲ. 1124ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಮೂಲವಿಗ್ರಹದ ಪ್ರಸ್ತಾಪ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಎರಡು ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರಗಳಿವೆ. ದಕ್ಷಿಣದ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರಕ್ಕೆ ಮುಖಮಂಟಪವಿದ್ದರೂ ಈಗ ಮುಚ್ಚಲಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲೆ 17ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಗೋಪುರವಿದೆ.

ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಊರು ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಚತುರ್ವೇದಿ ಮಂಗಲದ ಭಾಗವಾಗಿತ್ತು. ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದ ಯೋಗಾಚಾರ್ಯರಾದ ಪದ್ಮಭೂಷಣ ಬಿ.ಕೆ. ಸುಂದರರಾಜ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್ ಈ ಊರಿನವರು. (ಆರ್.ಕೆ.)

ಬೇಂದ್ರೆ, ದತ್ತಾತ್ರೇಯ ರಾಮಚಂದ್ರ: 1896–1981. ಹೊಸಗನ್ನಡ ಭಾವಗೀತದ ಪ್ರವರ್ತಕರಲ್ಲೊಬ್ಬರು ಹಾಗೂ ಅದರ ಪ್ರಮುಖ ಪ್ರತಿನಿಧಿ. ಜ್ಞಾನಪೀಠ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪುರಸ್ಕೃತರು. ಅಂಬಿಕಾತನಯದತ್ತ ಎಂಬುದು ಇವರ ಕಾವ್ಯನಾಮ. 1896 ಜನವರಿ 31ರಂದು ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ರಾಮಚಂದ್ರ, ತಾಯಿ ಅಂಬಿಕಾ. 1918ರಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದ ಅನಂತರ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಧಾರವಾಡದ ವಿಕ್ಟೋರಿಯ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿದ್ದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ (1926) ಗೆಳೆಯರ ಗುಂಪು ಎಂಬ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಘವೊಂದನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಕಾವ್ಯವಾಚನ, ಕಾವ್ಯವಿಮರ್ಶೆ ಮುಂತಾದ ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಗೆ ಚಾಲನೆ ನೀಡಿದರು. ಈ ಗುಂಪು ಅಂದು ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಈ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈ ಗುಂಪಿನ ಸದಸ್ಯರು ಜಯಕರ್ನಾಟಕ ಎಂಬ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆ ಆರಂಭಿಸಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲ ನಡೆಸಿದರು. ಜಯಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೂ ಇತರ ಕೆಲವು ಪತ್ರಿಕೆಗಳಿಗೂ ಬೇಂದ್ರೆಯವರು ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಅನಂತರ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಈ ಮಧ್ಯೆ 1935ರಲ್ಲಿ ಎಂ.ಎ. ಪದವೀಧರರಾದರು. ಅನಂತರ ಸೊಲ್ಲಾಪುರದ ಡಿ.ಎ.ವಿ. ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾದರು (1944–56). 1956ರಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡ ಆಕಾಶವಾಣಿ ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಲಹೆಗಾರರಾದರು.

ಬೇಂದ್ರೆಯವರ ದೇಶ ಪ್ರೇಮ ಅಸಾಧಾರಣ. ಇವರು ಭಾರತದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಸಕ್ರಿಯ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿ ಸೆರೆವಾಸ ಅನುಭವಿಸಿದರು. ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇವರು ಬರೆದ ಕೆಲವು ಕವನಗಳಲ್ಲಿ ತಾಯ್ನಾಡಿನ ಬಗ್ಗೆ ಇವರಿಗಿದ್ದ ಅದಮ್ಯ ಪ್ರೇಮ, ನಾಡುನುಡಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಕಳಕಳಿ ಎದ್ದುಕಾಣುತ್ತವೆ. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿದೆಸೆಯಲ್ಲಿರುವಾಗಲೇ ಬೇಂದ್ರೆಯವರು ಅರವಿಂದರ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೊಳಗಾಗಿದ್ದರು. ಇದರ ಛಾಯೆಯನ್ನು ಇವರ ಜೀವನದಲ್ಲೂ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲೂ ಕಾಣಬಹುದು. ಜೀವನದ ಬಗ್ಗೆ ಬೇಂದ್ರೆಯವರ ಧೋರಣೆ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದದ್ದು. ರಸವೆ ಜನನ, ವಿರಸ ಮರಣ, ಸಮರಸವೆ ಜೀವನ ಎಂಬ ಈ ಮಾತುಗಳು ಇವರ ಜೀವನ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಕನ್ನಡಿ ಹಿಡಿಯುತ್ತವೆ.

ಬೇಂದ್ರೆಯವರು 1916ರಿಂದಲೇ ಕಾವ್ಯರಚನೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಕೃಷ್ಣಕುಮಾರಿ ಇವರ ಪ್ರಥಮ ಪ್ರಕಟಿತ ಕವನ (1922). ಇದು ವಾರ್ಧಕ

ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಜನಪದ ಸಾಹಿತ್ಯ, ದುಮ್‌ದುಮೆ ಪದ, ರಗಳೆ, ಸಾಂಗತ್ಯ, ತ್ರಿಪದಿ, ಲಾವಣಿ ಮುಂತಾದ ವಿವಿಧ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಕಾರಗಳೊಡನೆ ಇಂಗ್ಲಿಷ್, ಮರಾಠಿ, ಹಿಂದಿ ವೃತ್ತಗಳ ಸಾಮರಸ್ಯ ಇವು ಬೇಂದ್ರೆಯವರ ಕಾವ್ಯದ ವಿಪುಲತೆ ವಿದಗ್ಧತೆ, ಉಚ್ಛೃಂಖಲತೆಗಳಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಗಳಾಗಿವೆ. ಭಾವೋತ್ಕಟತೆ, ಛಂದಸ್ಸಿನ ನಿರರ್ಗಳತೆ, ಭಾಷೆಯ ಸರ್ವತಂತ್ರ ಸ್ವತಂತ್ರತೆ– ಇವು ಬೇಂದ್ರೆಯವರ ಪ್ರಥಮ ಮುಖ್ಯ ಸಂಕಲನವಾದ ‘ಗರಿ’ಯಲ್ಲಿಯೇ ಮೂಡಿ ಬಂದವು (1932). ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯ ಇಂಗ್ಲಿಷಿನಿಂದ ಸ್ಫೂರ್ತಿ ಪಡೆದು ಸ್ವತಂತ್ರ ಗತಿ ರೀತಿಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಬಲ್ಲುದೆಂಬುದನ್ನು ಈ ಸಂಕಲನ ಸ್ಪಷ್ಟಗೊಳಿಸಿತು. ಮೂರ್ತಿ ಮತ್ತು ಕಾಮಕಸ್ತೂರಿ (1938) ಸಂಕಲನಗಳು ಸ್ವತಂತ್ರವಾದರೂ ಇವೆರಡೂ ಒಂದೇ ಗ್ರಂಥವಾಗಿ ಬಂದವು. ಮೊದಲನೆಯದು ಕಲಾಧರ್ಮದ ಪ್ರತಿಪಾದನೆ; ಎರಡನೆಯದು ಕನ್ನಡದ್ದೇ ಆದ (ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಅಲ್ಲದ) ಕಾಮ ಜೀವನದ ಲೋಲುಪ (ಎರೋಟಿಕ್) ಗೀತಿಕೆಗಳ ಸಂಕಲನ. ಇವರ ಸಖೀಗೀತ (1937) ಅರ್ಧ ಮುಗಿದ ಆತ್ಮವೃತ್ತಾಂತ; ಜೊತೆಗೆ ಇತರ ಭಾವಗೀತೆಗಳೂ ಇಲ್ಲಿವೆ. ಉಯ್ಯಾಲೆ (1938) ಬಹುಪಾಲು ಗೆಳೆಯರ ಗುಂಪಿನ ವಾರದ ವ್ಯಾಸಂಗಕ್ಕಾಗಿ ಬರೆದ ಅಷ್ಟಷಟ್ಪದಿ–ಸೀಸಪದ್ಯಗಳ (ಸ್ವತಂತ್ರ ರೂಪದ್ದು) ಸಂಕಲನವಾದರೂ ಇದರಲ್ಲೂ ಕಾವ್ಯಗುಣಕ್ಕೆ ಕೊರತೆಯಿಲ್ಲ. ನಾದಲೀಲೆ (1938) ಗರಿಯಷ್ಟೇ ಮಹತ್ತರವಾದ ಸಂಕಲನ. ಇದು ರಸಸಂಪ್ರದಾಯದತ್ತ ಹೆಚ್ಚು ವಾಲಿದೆ. ಮೇಘದೂತ (1943) ಕಾಳಿದಾಸನ ಕಾವ್ಯದ ಅನುವಾದವಾದರೂ ಪ್ರಸ್ತಾವನಾ ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಸೌಂದರ್ಯ ಮೀಮಾಂಸೆ ಹೇಳುವುದಲ್ಲದೆ ಉತ್ತಾನಗಂಭೀರ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲೂ ದೇಸಿಯ ಬಳಕೆಯಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಹಾಡುಪಾಡು (1946) ಸಂಕಲನದಲ್ಲಿ ಶೋಕಗೀತೆಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಉಳಿದವು ತುಸು ಯಾಂತ್ರಿಕ. ಗಂಗಾವತರಣದಲ್ಲಿ (1951) ಮುಖ್ಯವಾದ ಕೆಲವು ಕವನಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಉಳಿದವು ಯಾಂತ್ರಿಕವೇ. ಅರಳು–ಮರಳು (1955), ಆ ಸುಮಾರಿಗೇ ಪ್ರಕಟವಾದ ಸೂರ್ಯಪಾನ, ಹೃದಯ ಸಮುದ್ರ, ಮುಕ್ತಕಂಠ, ಚೈತ್ಯಾಲಯ, ಜೀವಲಹರಿ ಸಂಕಲನಗಳ ಏಕೀಕೃತ ಗ್ರಂಥ. ಇದರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯತಃ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಭಾವಗೀತೆಗಳಿದ್ದರೂ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯೋತ್ತರ ಸಾಮಾಜಿಕ ಪರಿಸರಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವ ವ್ಯಂಗ್ಯರುಷ್ಟ ಕವನಗಳೂ ಸಾಕಷ್ಟು ಇವೆ. ಜೊತೆಗೆ ನವ್ಯ ಕಾವ್ಯದ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಗೂಢ ಸಂವೇದನೆಯನ್ನೂ ಭೌತಿಕತೆಯನ್ನೂ ವ್ಯಂಗ್ಯವನ್ನೂ ಹುಟ್ಟಿಸುವ ಕವನಗಳಿವೆ. ಅನಂತರದ ಅನೇಕ ಸಂಕಲನಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಹೆಚ್ಚು ಸಮಾಜವಿಮರ್ಶೆಯತ್ತ, ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕತೆಯತ್ತ ವಾಲಿದರೂ ಯಕ್ಷಯಕ್ಷಿ (1962), ನಾಕುತಂತಿ (1964) ಕವನ ಸಂಕಲನಗಳಲ್ಲಿ ಮೂಲ ಬೇಂದ್ರೆ ಗುಣಗಳು ಪುನರುಜ್ಜೀವನಗೊಂಡಿವೆ. ನಾಕುತಂತಿ ಮತ್ತು ಇದು ನಭೋವಾಣಿ (1970)ಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಗುಣಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿವೆ. ಕೊನೆ ಕೊನೆಗೆ ಸಂಖ್ಯೆಗಳ ಸಾಂಕೇತಿಕ ಸಂಬಂಧಗಳತ್ತ ಇವರ ಮನಸ್ಸು ಹೊರಳಿತು. ಅದರ ಪ್ರಭಾವ ಇವರ ಕಾವ್ಯದ ಮೇಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಆಯಿತು. ಬೇಂದ್ರೆ ಕಾವ್ಯದ ವಿಪುಲತೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಅದನ್ನು ಅರ್ಥೈಸುವ ಕೆಲಸ ಅಷ್ಟೊಂದು ಆಗಿಲ್ಲ. ಅವು ಆಡುಮಾತು, ಬಳಕೆಮಾತು, ವ್ಯಂಜನ–ಗುಂಜನಗಳ ಸಮೃದ್ಧಿಯಿಂದ, ಉಚ್ಛೃಂಖಲ ಪ್ರಯೋಗಶೀಲತೆ ಮತ್ತು ಬುದ್ಧಿಭಾವಗಳ ಸಮಾಗಮದಿಂದ ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯದ ಮೂಲಬುಗ್ಗೆಯ ಮಟ್ಟಕ್ಕೇರಬಲ್ಲವು. ಭಾಷೆಯ ಅರ್ಥಗೌರವವನ್ನು, ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪೂರ್ತಿ ಬದಲುಮಾಡಿದ ಶ್ರೇಯಸ್ಸು ಬೇಂದ್ರೆ ಕಾವ್ಯಕ್ಕಿದೆ.

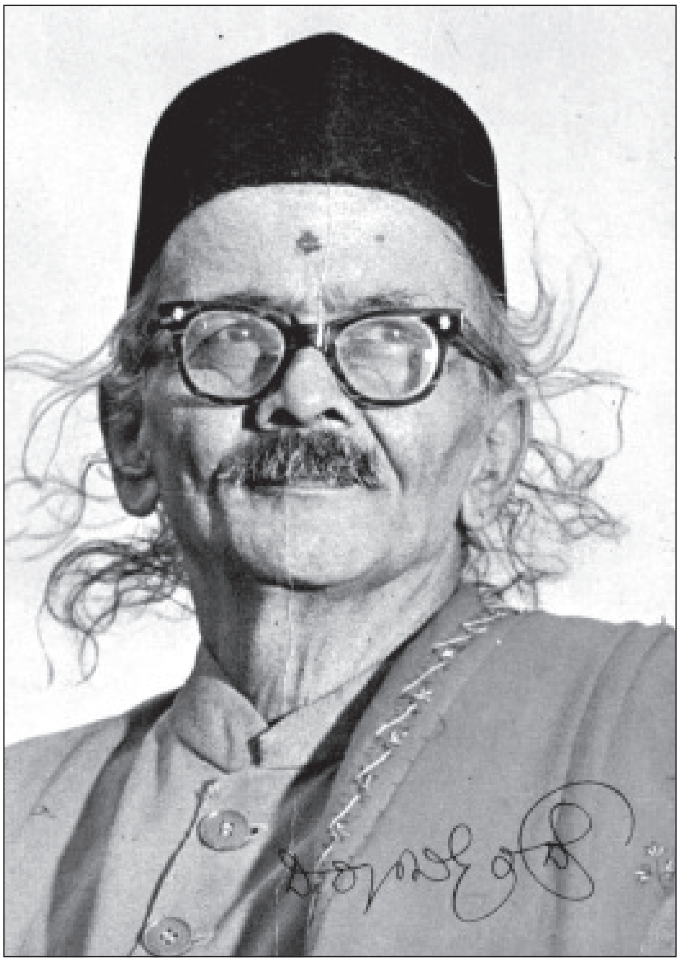

ಬೇಂದ್ರೆಯವರ ವಿಮರ್ಶಾಸಂಕಲನಗಳು: ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ವಿಮರ್ಶೆ (1932), ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಶೋಧನೆ (1940). ಈ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಸಾಹಿತ್ಯದ ತತ್ತ್ವಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮೂಲಭೂತ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನೆತ್ತಿ ಪರಿಹಾರ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಕೃತಿವಿಮರ್ಶೆಯಲ್ಲೂ ಇವರು ಸಮರ್ಥರು ಎಂಬುದನ್ನು ಕವಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀಶನ ಜೈಮಿನಿ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಮುನ್ನುಡಿ, ವಿಚಾರಮಂಜರಿ, ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಕಾವ್ಯೋದ್ಯೋಗ, ಮಾತೆಲ್ಲ ಜ್ಯೋತಿ, ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ನಾಯಕರತ್ನಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ಬರೆಹಗಳಲ್ಲಿ ಮನಗಾಣಬಹುದು.

ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಸಾಂಕೇತಿಕ ಅಸಂಗತ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಬರೆದ ಕೀರ್ತಿಯೂ ಇವರಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ದೆವ್ವದ ಮನೆ, ಸಾಯೋ ಆಟ, ಹೊಸ ಸಂಸಾರ ನಾಟಕ ಗುಚ್ಛ ವಾಸ್ತವ ಜೀವನದ ಚಿತ್ರಣವಾದರೂ ಸಾಂಕೇತಿಕವಾಗಿದೆ. ಹಿರಿದ ಕತ್ತಿ, ಏಕಾಕಿನಿ ಇಂಥ ಕತೆಗಳಲ್ಲಿ ಮುಚ್ಚುಮನೋವ್ಯಾಪಾರವಿದ್ದರೂ ನಾಡಿನ ಜೀವನ ಸಂದರ್ಭಗಳನ್ನೇ ಬಳಸಲಾಗಿದೆ.

ಬೇಂದ್ರೆ ಅವರು ಅಣಕವಾಡುಗಳನ್ನೂ ನಗೆಬರೆಹಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಉಪನಿಷತ್ ರಹಸ್ಯ, ಕಬೀರ ವಚನಾವಲಿ, ಭಗ್ನಮೂರ್ತಿ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಇವರು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಗ್ರಂಥರಚನೆಯನ್ನು ನಡೆಸಿರುವಂತೆಯೇ ಮರಾಠಿ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಯೂ ನಡೆಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಂವಾದ, ವಿಠ್ಠಲ ಸಂಪ್ರದಾಯ, ಶಾಂತಲಾ– ಇವು ಇವರ ಮರಾಠಿ ಕೃತಿಗಳು. ಸಂವಾದ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಕೇಳಕರ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ದೊರೆತಿದೆ.

ಬೇಂದ್ರೆ ಅವರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಬೇಂದ್ರೆ ವಾಙ್ಮಯ ದರ್ಶನ, ನಮ್ಮ ಬೇಂದ್ರೆಯವರು, ದತ್ತವಾಣಿ ಮುಂತಾದ 15ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ವಿಮರ್ಶನಗ್ರಂಥಗಳು ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ವಿ.ಕೃ. ಗೋಕಾಕ ಅವರು ಬೇಂದ್ರೆಯವರನ್ನು ಕುರಿತು ಬೇಂದ್ರೆ–ಪೊಯೆಟ್ ಅಂಡ್

ಸೀರ್ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ನಲ್ಲಿ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ವಾಮನ ಬೇಂದ್ರೆ ಅವರು (ಬೇಂದ್ರೆ ಅವರ ಪುತ್ರ) ಇವರ ಸು. 128 ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಸಾಹಿತ್ಯದ ವಿರಾಟ್ ಸ್ವರೂಪ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು (1974). ಇವರ ಸಮಗ್ರ ಕಾವ್ಯ ಸಂಪುಟ ಪ್ರಕಟವಾಗಿದೆ.

ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಬೇಂದ್ರೆಯವರ ನೇರ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಕವಿಗಳು ಒಳಗಾಗಿದರಲ್ಲದೆ ಇವರ ಕೃತಿಗಳ ಅಭ್ಯಾಸದಿಂದಲೇ ಸ್ಫೂರ್ತಿ ಪಡೆದ ಲೇಖಕರೂ ಅಪಾರ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ.

ವರಕವಿ ಎಂಬ ಹೊಗಳಿಕೆಗೆ ಪಾತ್ರರಾದ ಬೇಂದ್ರೆಯವರಿಗೆ ಹಲವು ಬಗೆಯ ಸನ್ಮಾನಗಳು ಲಭಿಸಿವೆ. 1935ರಲ್ಲಿ ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಇವರು ಕವಿ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. 1943ರಲ್ಲಿ ಶಿವಮೊಗ್ಗದಲ್ಲಿ ನಡೆದ 27ನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಕನ್ನಡನಾಡು ಇವರನ್ನು ಆರಿಸಿ ಗೌರವಿಸಿತು. 1959ರಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಇವರ ಅರಳು–ಮರಳು ಎಂಬ ಕವನ ಸಂಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನಿತ್ತು ಗೌರವಿಸಿತು. 1968ರಲ್ಲಿ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಇವರಿಗೆ ಪದ್ಮಶ್ರೀ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿತು. 1969ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಗೌರವ ಫೆಲೋ ಆದರು. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ (1966), ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ (1968) ಕಾಶಿ ಹಾಗೂ ವಾರಾಣಸಿ ವಿದ್ಯಾಪೀಠ (1979) ಇವರಿಗೆ ಗೌರವ ಡಾಕ್ಟೊರೇಟ್ ಪದವಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿವೆ. ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಪದ್ಮಶ್ರೀ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1968) ನೀಡಿದೆ. ಇವರ ನಾಕುತಂತಿ ಕವನ ಸಂಗ್ರಹಕ್ಕೆ 1974ರಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಪೀಠ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭ್ಯವಾಯಿತು. ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ಬೇಂದ್ರೆ ಅವರನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಸಾಕ್ಷ್ಯ ಚಿತ್ರವೊಂದನ್ನು ತಯಾರಿಸಿದೆ (1972). ಇವರು 1981 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 21ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. **(ಎಸ್.ಎಂ.ಪಿ.)**

ಬೇಗೂರು: ದಕ್ಷಿಣ ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಸು. 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ನಗರ ವಿಸ್ತರಣೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಹೋಗಿರುವ ಇಲ್ಲಿ 4739 ಗಂಡಸರು, 4535 ಮಹಿಳೆಯರಿದ್ದು ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 9,274. ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಐತಿಹಾಸಿಕ ದಾಖಲೆಗಳು 9ನೆಯ ಶತಮಾನದಷ್ಟು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತವೆ. 920ರಲ್ಲಿ ಗಂಗರಾಜ ಎರೆಯಪ್ಪ ಮತ್ತು ನೊಳಂಬರಾಜ ಮಹೇಂದ್ರರ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಮಡಿದ ಸ್ಥಳೀಯ ಪ್ರಮುಖ ನಾಗತ್ತರನ ಸ್ಮಾರಕವಾಗಿ ಕಡೆದ ಇಲ್ಲಿನ ಒಂದು ಕಲ್ಲು ಬೆಂಗಳೂರು ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಚೀನ ನಾಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ನಾಗೇಶ್ವರ, ನಗರೇಶ್ವರ, ಚೋಳೇಶ್ವರ, ಕರ್ಣೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಕಮಠೇಶ್ವರ ಎಂಬ ಪಂಚಲಿಂಗಗಳಿವೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದಕ್ಕೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಗುಡಿಗಳಿವೆ. ನಾಗೇಶ್ವರ ಗುಡಿಯ ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಎಡಕ್ಕೆ ಮಹಿಷಾಸುರ ಮರ್ದಿನಿ, ಚಂಡಿಕೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಬಲಕ್ಕೆ ಭೈರವ, ಗಣಪತಿ, ಚಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಗಳ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಐದು ಅಡಿ ಚದರವಾಗಿದೆ. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಮಾಮಹೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರಿದ್ದಾರೆ. ನವರಂಗದ ದ್ವಾರಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಬದಲು ಹೆಣ್ಣು ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ $2^{1}/_{2}{}^{'}$ ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ದೇವತೆಯ ಸುಂದರ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಇದರ ಕೈಸಾಲೆಯ ಬಲಕ್ಕೆ ಗಣಪತಿ, 3 ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ದುರ್ಗಿ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯಗಳು ಸು. 10ನೆಯ ಶತಮಾನದವು. ಕಮಠೇಶ್ವರ ಗುಡಿಯ ಕೈಸಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ತಮಿಳು ಶಾಸನಗಳು ಹಾಗೂ ಒಂದು ಹಳಗನ್ನಡ ಶಾಸನ ಇವೆ. ಆರ್. ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯರು ಈ ಕನ್ನಡ ಶಾಸನದ ಕಾಲ ಸು. 900 ಎಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಪ್ರಾಚೀನತೆಗೆ ಇದು ಸಾಕ್ಷಿ. ಹಿಂದೆ ಇದೊಂದು ಜೈನ ಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಶಾಸನಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ತಿಳಿಯಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಕ್ಕಸಾಲೆ ಮಠವೆಂದು ಕರೆಯುವ ಲಿಂಗಾಯಿತ ಚಿಕ್ಕಣ್ಣಯ್ಯನ ಮಠವೊಂದಿದೆ. ಇದು ಹೊಸೂರಿನ ಮಠದ ಒಂದು ಶಾಖೆ. ಈ ಮಠಕ್ಕೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಇರುವ ದೇವಾಲಯ ವೀರಭದ್ರನದು. ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿರುವ ಚರ್ಚು ಸು.1850ಕ್ಕೂ ಹಿಂದಿನದು. **(ಎಚ್.ವಿ.ಎಸ್.)**

ಬೇತಮಂಗಲ: ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆ ಬಂಗಾರಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಕೋಲಾರದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ಸು. 29 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಪಾಲಾರ್‌ನದಿಯ ಬಲದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 8,793. 1864ರವರೆಗೆ ಇದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಮೊದಲಿಗೆ ಈ ಊರಿನ ಹೆಸರು ವಿಜಯಾದಿತ್ಯ ಮಂಗಲ.

ಇಲ್ಲಿ ವಿಜಯೇಂದ್ರ, ಆಂಜನೇಯ, ಅರ್ಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ವಿಜಯೇಂದ್ರ ದೇವಾಲಯ ಗರ್ಭಗೃಹ, ನವರಂಗ, ಮುಖಮಂಟಪಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡದ್ದು. ಈ ದೇವಾಲಯದ ರಚನೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಯಾವುದೇ ಮಾಹಿತಿ ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈ ದೇವಾಲಯ ಬಾಣ, ನೊಳಂಬ, ಪಲ್ಲವ, ಚೋಳ, ಹೊಯ್ಸಳ, ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು–ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನೂ ಬದಲಾವಣೆಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದಿದ್ದಕ್ಕೆ ಶಾಸನಾಧಾರಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. 950ರಲ್ಲಿ ನೊಳಂಬ ದೊರೆ ಇರಿವನೊಳಂಬನು ಆ ಸ್ಥಳದ ದೊಡ್ಡ ಕೆರೆಯೊಂದನ್ನು ದುರಸ್ತಿ ಮಾಡಿಸಿದ ವಿಷಯ ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಒಂದು ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಆಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯದ ವಿಗ್ರಹ ಸು. 3.7 ಮೀ ಎತ್ತರ. ಈ ದೇವಾಲಯ ಸುಂದರವಾದದ್ದು, ಇದರ ಕಂಬಗಳು ಕುಸುರಿ ಕೆಲಸದಿಂದ ಕೂಡಿವೆ.

ಬೇತಮಂಗಲ ಒಂದು ಪ್ರವಾಸಿ ಕೇಂದ್ರ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಸರೋವರದಲ್ಲಿ ವಿಹಾರಕ್ಕೆ ದೋಣಿ ಸೌಕರ್ಯವಿದೆ. ಈ ಸರೋವರದಿಂದಲೇ ಕೋಲಾರ ಚಿನ್ನದ ಗಣಿ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ನೀರಿನ ಪೂರೈಕೆಯಾಗುತ್ತದೆ.

(ಟಿ.ಆರ್.ಎಸ್.)

ಬೇಲೂರು[1]: ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಪಟ್ಟಣ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ, ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಅರಸೀಕೆರೆ, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಹಾಸನ, ದಕ್ಷಿಣ, ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಲೂರು ಮತ್ತು ಸಕಲೇಶಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಸುತ್ತುವರೆದಿವೆ. ಬಿಕ್ಕೋಡು, ಬೇಲೂರು, ಅರೆಹಳ್ಳಿ, ಮಾದಿಹಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಹಳೇಬೀಡು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಐದು ಹೋಬಳಿಗಳು. 383 ಗ್ರಾಮಗಳುಳ್ಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 840.2 ಚ.ಕಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,83,755.

ತಾಲ್ಲೂಕು ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟದಿಂದ ಸು. 968 ಮೀ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿದೆ. ಇದು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವ ಭಾಗವನ್ನು ಅರೆಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ಗುಡ್ಡಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಣಶಿಲೆಯ ಬೆಟ್ಟಸಾಲು ಹಾದುಹೋಗಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ನದಿ ಯಗಚಿ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾಯುವ್ಯದಿಂದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ಹರಿಯುವ ಈ ನದಿ ಬಾಬಾಬುಡನ್ ಬೆಟ್ಟದ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಬಂದು ಸಿರಘಟ್ಟ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಬಿರಂಜಿಹಳ್ಳ ಈ ನದಿಯನ್ನು ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿನಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಈ ನದಿ ಬೇಲೂರು ಪಟ್ಟಣದ ಮುಖಾಂತರ ಹಾದು ಕೆಂಡೆಗೆರೆ ಹತ್ತಿರ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು

ಬಿಟ್ಟು ಹಾಸನ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತದೆ. ಹೇಮಾವತಿ ನದಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಸಕಲೇಶಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸುವ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 1,030 ಮಿಮೀ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಭಾಗ ಇಳಿಜಾರಾಗಿದೆ. ಇದು ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟ ಸೇರಿದೆ. ಇಲ್ಲಿರುವುದು ಸಾಮಾನ್ಯ ಕಾಡುಗಳು. ಬೇಲೂರಿನಲ್ಲಿ ಅರಣ್ಯ ವಿಸ್ತರಣಾ ಮತ್ತು ರಕ್ಷಣಾ ಕೇಂದ್ರವಿದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸಾಯೋಪಯೋಗಕ್ಕೆ 67 ದೊಡ್ಡ ಕೆರೆಗಳೂ ಅನೇಕ ಸಣ್ಣ ಕೆರೆಗಳೂ ಇವೆ. ಇಡೀ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲೇ ಹೆಚ್ಚಿನ ನೀರಾವರಿ ಇರುವ ಪ್ರದೇಶವಿದು. ಮಲೆನಾಡು ಅರೆಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕೆಂಪುಮಣ್ಣಿನ ಮತ್ತು ಆಳದಲ್ಲಿ ಹಳದಿ ಮಣ್ಣಿನ ಭೂಮಿ ಇದೆ. ಕಾಫಿ, ಬತ್ತ, ಮೆಣಸು, ಏಲಕ್ಕಿ, ಅಡಕೆ, ಕಬ್ಬು ಬೆಳೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಆಲೂಗೆಡ್ಡೆ, ನೆಲಗಡಲೆ, ರಾಗಿ, ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ, ತರಕಾರಿಗಳು ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಫಲಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಗೇರುಬೀಜ ಬೆಳೆಯುವುದು ಇಲ್ಲಿಯ ಅರಣ್ಯ ಇಲಾಖೆಯ ಯೋಜನೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು.

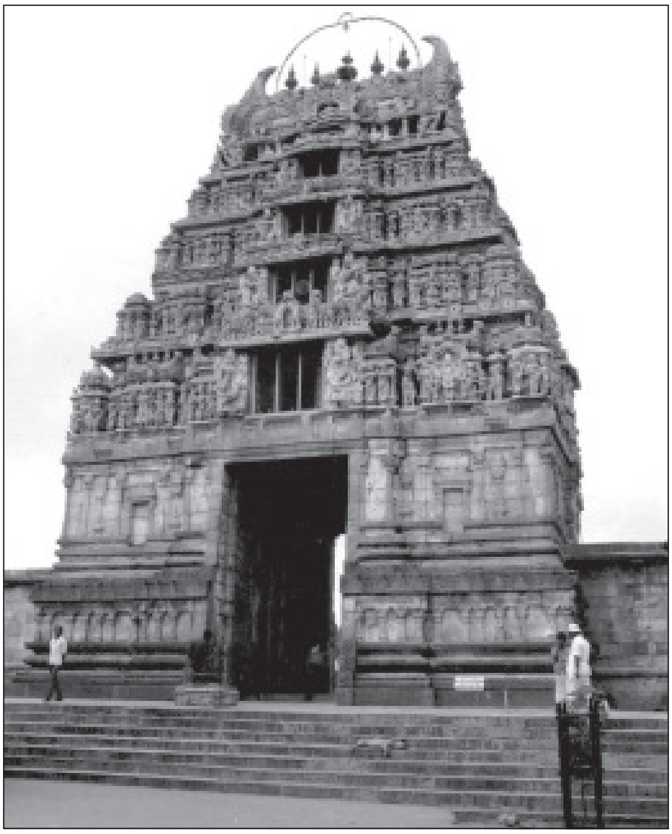
ಚನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರ

ಬೇಲೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಮರ ಕೊಯ್ಯುವುದು, ಅವುಗಳಿಂದ ವಿವಿಧ ವಸ್ತುಗಳ ತಯಾರಿಕೆ, ಜೇನುಸಾಕಣೆ ಮತ್ತು ಗಾಣದ ಎಣ್ಣೆ ತಯಾರಿಕೆ ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಬಾಣಾವರ-ಬೇಲೂರು-ಮೂಡಿಗೆರೆ, ಹಾಸನ-ಬೇಲೂರು-ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು, ಬಾಗೆ-ಬೇಲೂರು ಮತ್ತು ಸಕಲೇಶಪುರ-ಬೇಲೂರು ಮಾರ್ಗಗಳು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯರಸ್ತೆಗಳು.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಹಳೇಬೀಡು **(ನೋಡಿ)** ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಥಳ ಹಾಗೂ ಪ್ರವಾಸಿ ಕೇಂದ್ರ. ಬೇಲೂರಿನ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 3 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಶೆಟ್ಟಿಗೆರೆಯಲ್ಲಿ ದೇವೀರಮ್ಮನ ಜಾತ್ರೆ ಪ್ರತಿ ವರ್ಷ ಮಾರ್ಚ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆದು ಸುತ್ತಲ ಸಾವಿರಾರು ಮಂದಿಯನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುವುದು. ಬೇಲೂರಿನ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ 10 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕರಗಡ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಬೇಲೂರಿಗೆ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಮಾದಿಹಳ್ಳಿಯ ವಾರ್ಷಿಕ ಜಾತ್ರೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ, ಬೇಲೂರಿನ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಹುಲಗುಂದಿ, ಬೇಲೂರಿನ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕಣದೂರು, 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕೋಗೋಡು ಮತ್ತು 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಹಿರಿಗರಜೆ ಈ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ವಾರ್ಷಿಕ ಜಾತ್ರೆಗಳು ಸುತ್ತಲ ಜನರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತವೆ. ಬೇಲೂರಿನಿಂದ ಸು. 11 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಬೇಲೂರು-ಸಕಲೇಶಪುರ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಬಿಕ್ಕೋಡು ಗ್ರಾಮ ಸುತ್ತಣ ಪ್ರಕೃತಿಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದದ್ದು. ಬೇಲೂರು-ಜಾವಗಲ್ಲು ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಚಟಚಟನಹಳ್ಳಿ **(ನೋಡಿ)** ಅಲ್ಲಿಯ ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯದಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾಗಿದೆ. ಹಳೇಬೀಡಿಗೆ ಸುಮಾರು ಒಂದು ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ದಾಪುರ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಪುಷ್ಪಗಿರಿ ಶ್ರೀ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಪ್ರತಿ ಕಾರ್ತಿಕದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ರಥೋತ್ಸವ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದದ್ದು.

ಬೇಲೂರು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಪಟ್ಟಣ. ಹಾಸನ-ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಮತ್ತು ಬಾಣಾವರ-ಮೂಡಿಗೆರೆ ಮಾರ್ಗಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಗಚಿ ನದಿಯ ದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಹಾಸನಕ್ಕೆ ವಾಯವ್ಯದಲ್ಲಿ 38 ಕಿಮೀ, ಮೈಸೂರಿಗೆ 158 ಕಿಮೀ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ 222 ಕಿಮೀ ಮತ್ತು ಸಕಲೇಶಪುರಕ್ಕೆ 37 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಪಟ್ಟಣದ ಜನಸಂಖ್ಯೆ 20,228. ಸುತ್ತಲ ಗ್ರಾಮಗಳ ವ್ಯಾಪಾರ-ವಾಣಿಜ್ಯ ಕೇಂದ್ರವಾದ ಈ ಪಟ್ಟಣ ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಪ್ರಥಮದರ್ಜೆ ಕಾಲೇಜು, ಸುರಕ್ಷಿತ ಕುಡಿಯುವ ನೀರು ಸರಬರಾಜು, ಪ್ರವಾಸಿಮಂದಿರಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಪುರಸಭೆಯ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ.

ಬೇಲೂರು ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಮುಖ ಪ್ರವಾಸಿ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಹೊಯ್ಸಳ ಕಾಲದ ಚನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯ ಇಲ್ಲಿಯ ಮುಖ್ಯ ಆಕರ್ಷಣೆ.

*

ಸ್ಥಳಪುರಾಣ ಮತ್ತು ಐತಿಹ್ಯಗಳ ಮೇರೆಗೆ ಇದಕ್ಕೆ ಮೊದಲಿಗೆ ವೇಲಾಪುರ, ವೇಲೂರು ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿದ್ದವು. ಕೆಲವು ಹೊಯ್ಸಳ ಮತ್ತು ಅನಂತರ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ವೇಲಾಪುರ, ಬೇಲುಹೂರು ಎಂದೂ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಕೇಶವ ಮತ್ತಿತರ ದೇವಾಲಯಗಳ ಖ್ಯಾತಿ ಮತ್ತು ಪಾವಿತ್ರ್ಯಗಳಿಂದ ಅನಂತರ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿನವಕ್ಷೋಣಿವೈಕುಂಠ, ದಕ್ಷಿಣವಾರಣಾಸಿ ಎಂದೂ ಇದನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಹೊಯ್ಸಳಪೂರ್ವ ಕಾಲದ ಬೇಲೂರಿನ ಬಗ್ಗೆ ವಿಶ್ವಸನೀಯವಾದ ಮಾಹಿತಿಗಳಾವುವೂ ದೊರಕಿಲ್ಲ. ಈಗಲೂ ಬೇಲೂರಿನ ಸುತ್ತ ಇರುವ ಕೋಟೆ-ಕಂದಕ, ಇಲ್ಲಿನ ವಿಷ್ಣುಸಮುದ್ರ ಹಾಗೂ ಸುತ್ತಲ ಕೆರೆಗಳು ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳು ಇದರ ಪ್ರಾಚೀನತೆಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಗಳಾಗಿ ಉಳಿದಿವೆ.

ಹೊಯ್ಸಳ ಎರಡನೆಯ ವಿನಯಾದಿತ್ಯ ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಸೊಸೆವೂರಿನಿಂದ ಇಲ್ಲಿಗೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಿದ. ಮುಂದೆ ಅವನ ಕಾಲದಲ್ಲೇ ದ್ವಾರಸಮುದ್ರ ಅಥವಾ ಹಳೇಬೀಡಿಗೆ ರಾಜಧಾನಿ ವರ್ಗಾವಣೆಯಾಯಿತು. ಆದರೆ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಕಾಲದವರೆಗೂ ಇವೆರಡೂ ಅವಳಿ ರಾಜಧಾನಿಗಳಾಗಿದ್ದವು. 1116ರಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ತಲಕಾಡಿನ ಚೋಳರ ಮೇಲಿನ

ವಿಜಯದ ಸ್ಮಾರಕವಾಗಿ ರಾಜಧಾನಿ ಬೇಲೂರಿನಲ್ಲಿ ವಿಜಯ ನಾರಾಯಣ (ಕೇಶವ) ದೇವಾಲಯವನ್ನು 1117ರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದ. 1136ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಬೇಲೂರು, ದೋರಸಮುದ್ರ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುಸಮುದ್ರ (ಈಗಿನ ಕೆರೆಸಂತೆ) ಈ ಮೂರೂ ರಾಜಧಾನಿಗಳಾಗಿದ್ದವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಅಂತ್ಯದ ವೇಳೆಗೆ ದೋರಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ ದೊರಕಲಾರಂಭಿಸಿತು. ಕ್ರಮೇಣ ಬೇಲೂರು ರಾಜಧಾನಿಯ ಗೌರವವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡರೂ ಸೈನ್ಯಶಿಬಿರವಾಗಿಯೂ ಪವಿತ್ರ ವಿಷ್ಣುಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿಯೂ ಹೊಯ್ಸಳ ಯುಗದುದ್ದಕ್ಕೂ ತನ್ನ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಂಡಿತ್ತು. 1311ರಲ್ಲಿ ಮಲಿಕ್ ಕಾಫೂರ್ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿ ರಾಜಧಾನಿ ದೋರಸಮುದ್ರವನ್ನು ಪಾಳುಗೆಡವಿದಾಗ ಬೇಲೂರು ಮತ್ತೆ ರಾಜಧಾನಿಯ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆಯಿತು. ಆದರೆ ಆಗಿನ ದೊರೆ ಮುಮ್ಮಡಿ ಬಲ್ಲಾಳ ತಿರುವಣ್ಣಾಮಲೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ನೆಲೆವೀಡುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಆಳಿದ.

ಚನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರನೋಟ

ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೇಲೂರು ಪ್ರಾಂತೀಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಮೊದಲು ಬಲಂ (ಈಗಿನ ಮಂಜರಾಬಾದ್) ಪ್ರಾಂತದಲ್ಲಿದ್ದು, ಅನಂತರ 1397ರಲ್ಲಿ ಬೇಲೂರು ನಾಯಕರ ವಶದಲ್ಲಿತ್ತು. ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ಎರ್ರ (ಯರ) ಕೃಷ್ಣಪ್ಪನಾಯಕನಿಗೆ ಬೇಲೂರು ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಬಳುವಳಿಯಾಗಿ 1542ರಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟುದಾಗಿ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇವನ ವಂಶದವರು 1799ರವರೆಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು **(ನೋಡಿ : ಬೇಲೂರು ಪಾಳೆಯಗಾರರು.)**. ಆದರೆ ಶಿವಪ್ಪನಾಯಕ ಬೇಲೂರು ರಾಜ್ಯವನ್ನು 1645ರಲ್ಲಿ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ವಿಜಯನಗರದ ದೇಶಭ್ರಷ್ಟದೊರೆ ಶ್ರೀರಂಗರಾಯನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟ. 1694ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ದೊರೆ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಮತ್ತು ಇಕ್ಕೇರಿಯ ನಾಯಕರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಒಡಂಬಡಿಕೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಬೇಲೂರು ಪಾಳೆಯಗಾರರ ವಂಶದವರಿಗೆ ಅದನ್ನು ಹಿಂತಿರುಗಿಸಲಾಯಿತು. ಇವರು ಮುಂದೆ ಸಕಲೇಶಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಐಗೂರಿನಿಂದ ಆಳತೊಡಗಿದರು. ಹೈದರ್-ಟಿಪ್ಪು ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇದು ಮತ್ತೆ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿತು. 1799ರಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಮರಣಾನಂತರ ಪಾಳೆಯಗಾರ ವಂಶದ ವೆಂಕಟಾದ್ರಿ ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿರಲೆತ್ನಿಸಿ ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ಹೋರಾಡಲು 1801ರಲ್ಲಿ ಅವನನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿದು ಗಲ್ಲಿಗೇರಿಸಲಾಯಿತು. ಅಂದಿನಿಂದ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಭಾಗವಾಗಿ ಉಳಿದುಬಂದಿರುವ ಬೇಲೂರು ಈಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಳವಾಗಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿರುವ ಚನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯ ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯ ಕಟ್ಟಡಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರವಾದವುಗಳಲ್ಲೊಂದಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ತಲಕಾಡಿನ ಚೋಳರ ಮೇಲೆ ಗಳಿಸಿದ ವಿಜಯದ ಸಂಕೇತವಾಗಿ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯದ ಬೇಲೂರು, ತಲಕಾಡು, ಮೇಲುಕೋಟೆ, ತೊಣ್ಣೂರು ಮತ್ತು ಗದಗಿನಲ್ಲಿ ಐದು ನಾರಾಯಣ ಮಂದಿರಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರತೀತಿಯ ರೀತ್ಯ ಚೋಳ ದೊರೆಗಳ ಕಿರುಕುಳವನ್ನು ತಾಳಲಾರದೆ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆದ ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೊಳಗಾಗಿ ಜೈನಮತದಿಂದ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಮತಕ್ಕೆ ಪರಿವರ್ತನೆಗೊಂಡ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈ ಪಂಚನಾರಾಯಣ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇವು ಹೇಗೇ ಇರಲಿ ತಲಕಾಡುಗೊಂಡ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಹೇವಿಳಂಬಿ ಸಂವತ್ಸರದ ಚೈತ್ರಶುದ್ಧ ಪಂಚಮಿ ಶನಿವಾರದಂದು (ಮಾರ್ಚ್ 20,1117) ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದ ಎಂದು ದೇವಾಲಯದ ಉತ್ತರ ಗೋಡೆಯ ಮೇಲೆ ಬಾಗಿಲ ಪೂರ್ವಕ್ಕಿರುವ ಒಂದು ಶಾಸನ ಹಾಗೂ ಅದೇ ದೇವಾಲಯದ ಒಂದು ತಾಮ್ರಶಾಸನ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ದೇವಾಲಯದ ಮೂಲವಿಗ್ರಹದ ಪೀಠದ ಮೇಲಿರುವ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ದೇವರನ್ನು ವಿಜಯನಾರಾಯಣನೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.

ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯ ಒಂದು ಗರ್ಭಗುಡಿಯಿರುವ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ತಳವಿನ್ಯಾಸವಿರುವ ಸುಂದರ ದೇವಾಲಯ. $443^{1}/_{2}{}'$ ಉದ್ದ, $396'$ ಅಗಲದ ಪ್ರಾಂಗಣವಿರುವ ಈ ಗುಡಿಯ ಸುತ್ತ ಎತ್ತರವಾದ ಪ್ರಾಕಾರಗೋಡೆಗಳಿವೆ. ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಎರಡು ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲುಗಳಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣದ ಬಾಗಿಲನ್ನು ಆನೆಬಾಗಿಲು ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗುಡಿಗೆ ನೇರ ಎದುರಿಗಿರುವ ಉತ್ತರ ಬಾಗಿಲ ಮೇಲೆ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ಎತ್ತರವಾದ ಐದು ಅಂತಸ್ತುಗಳುಳ್ಳ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಗಾರೆಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಗೋಪುರವಿದೆ. ಪ್ರಾಕಾರದ ಗೋಡೆಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಪ್ರಾಂಗಣದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದ ಪೂರ್ವಾರ್ಧ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಬಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕೈಸಾಲೆ, ಅದರ ಹಿಂಬದಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ದೇವತೆಗಳ ಮತ್ತು ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಸಂತರ ಗುಡಿಗಳು ಇವೆ. ಉತ್ತರ ಪ್ರಾಕಾರದ ಗೋಡೆಗೆ ಹೊಂದಿದಂತೆ ಕಂಬಗಳ ಕೈಸಾಲೆಯಿದೆ. ಈಶಾನ್ಯ ಮೂಲೆಯಲ್ಲಿ ವಾಸುದೇವ ಪುಷ್ಕರಿಣಿ ಇದೆ. ಪ್ರಾಂಗಣದಲ್ಲಿ ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದ ಬಲಗಡೆಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಹಿಂದೆ ಸರಿದಂತೆ ಕಪ್ಪೆಚೆನ್ನಿಗರಾಯನ ಗುಡಿಯೂ ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದ ನೇರ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ವೀರನಾರಾಯಣ ಗುಡಿಯೂ ಇವೆ. ಈ ಗುಡಿಗಳೂ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ತಲವಿನ್ಯಾಸದವು. ಇವನ್ನೂ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸು. 1117ರಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಕಪ್ಪೆಚೆನ್ನಿಗರಾಯ ಮತ್ತು ಕೇಶವ ಗುಡಿಗಳ ನಡುವೆ ಹಿಂದೆ

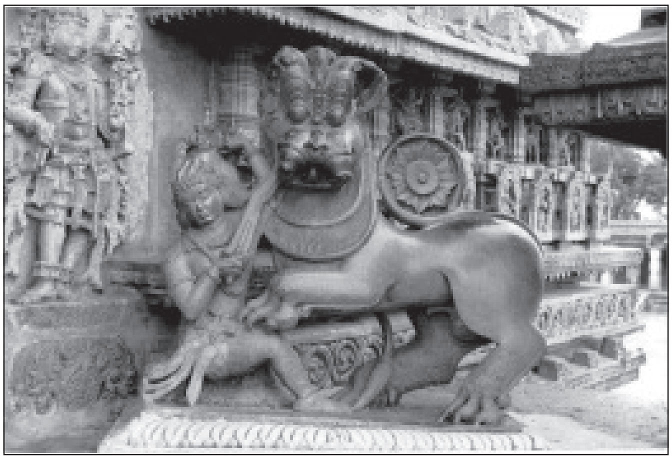
ಶಿಲ್ಪಿತ ಹೊಯ್ಸಳರ ಲಾಂಛನ

ಸರಿದಂತೆ, ಸೌಮ್ಯನಾಯಕಿ ಅಮ್ಮನವರ ಗುಡಿ ಮತ್ತು ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದ ಎಡಬದಿಯಲ್ಲಿ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಆಂಡಾಳ್ ಗುಡಿ ಇವೆ. ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ಪುಟ್ಟದಾದ ಒಂದು ಗರುಡನ ಗುಡಿ ಮತ್ತು ದೀಪಸ್ತಂಭವೂ ಸೌಮ್ಯನಾಯಕಿ ಅಮ್ಮನವರ ಗುಡಿಯ ಮುಂದೆ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳುಳ್ಳ ಒಂದಂಕಣದ ತೆರೆದ ಮಂಟಪವೂ ಅದಕ್ಕೂ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ, ಆನೆಬಾಗಿಲ ಎದುರಿನಲ್ಲಿ, ಒಂದು ಕಣಶಿಲೆಯ ಎತ್ತರವಾದ ಕಂಬವೂ ಇವೆ. ಈಗ ಚೆನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದ ವಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಕಟ್ಟಡಗಳು ಇಷ್ಟು ಮಾತ್ರ. ಈ ಮೊದಲು ಅಲ್ಲಿದ್ದ ನಾಗಿನಾಯಕನ ಮಂಟಪ, ಯಾಗಶಾಲೆ, ವಾಹನಮಂಟಪ, ಉಗ್ರಾಣ, ಕಲ್ಯಾಣ ಮಂಟಪ ಮತ್ತಿತರ ಕಟ್ಟಡಗಳು ಶಿಥಿಲವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವನ್ನು ಈ ಶತಮಾನದ ಆದಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ತೆಗೆದುಹಾಕಿದುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

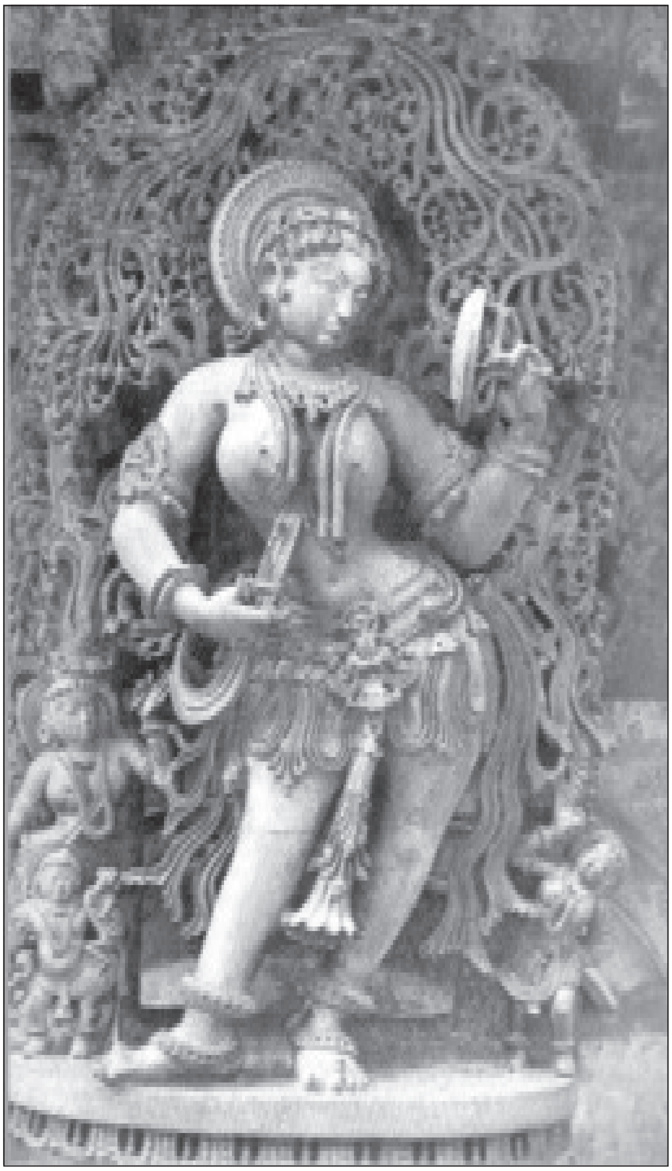
ದರ್ಪಣ ಸುಂದರಿ

ವಿಸ್ತಾರ ಭವ್ಯತೆ ಮತ್ತೆಲ್ಲ ದೃಷ್ಟಿಗಳಿಂದಲೂ ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯ ಪ್ರಧಾನವಾದುದು. ಇದರ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ ಪೂರ್ವ-ಪಶ್ಚಿಮ 178' ಮತ್ತು ಉತ್ತರ-ದಕ್ಷಿಣ 156'. ಈ ಗುಡಿ 3' ಎತ್ತರದ ಜಗತಿಯ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿದೆ. ಕಟ್ಟಡದ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ ಬಳಸಲಾದ ಮೃದುವಾದ ಬಳಪದ ಕಲ್ಲು ಕೆತ್ತನೆಯ ಅನುಕೂಲಕರವಾದರೂ ಹೆಚ್ಚು ಭಾರವಾದ ಎತ್ತರದ ಕಟ್ಟಡದ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಅಷ್ಟು ಉಪಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಇಂಥ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಎತ್ತರದ ಭಾವನೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಸಲುವಾಗಿ ಎತ್ತರವಾದ ಪೀಠ ಅಥವಾ ಜಗತಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಮೇಲಿನ ಶಿಖರದ ಭಾರವನ್ನು ಹೊರುವ ಸಲುವಾಗಿ ವಿಮಾನದ ಗೋಡೆಗಳನ್ನು ಬಹಳ ದಪ್ಪನಾಗಿ ಕಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೂ ಅನೇಕ ಬಾರಿ ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದ ಶಿಖರ ಬಿದ್ದುದಲ್ಲದೆ 1381ರಲ್ಲಿ ನವರಂಗದ ಚಾವಣಿ ಸಹ ಶಿಥಿಲವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ದುರಸ್ತಿಗೊಳಗಾಯಿತು. ಈಗ ದೇವಾಲಯದ ಮೇಲೆ ಶಿಖರವಿಲ್ಲ.

ಜಗತಿಯ ಅಡಿಯಿಂದ ಚಾವಣಿಯವರೆಗೂ ವಿಮಾನದ ಭಾಗ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿದೆ. ಶಿಖರವಿದ್ದಾಗ ಅವರು ವಿನ್ಯಾಸ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿದ್ದಿರಬೇಕೆಂದು ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ. ನವರಂಗ ಮತ್ತು ಅದರ ಜಗತಿಯ ವಿನ್ಯಾಸ ಚತುರಸ್ರವಾಗಿದ್ದು ಹಂತ ಹಂತವಾಗಿ ಚಿಕ್ಕದಾಗುವುದರಿಂದ ಒಂದೊಂದು ಕಡೆಯೂ ನಾಲ್ಕು ಸಮಕೋನಗಳಿವೆ.

ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗುಡಿ ಸುಕನಾಸಿ ಮತ್ತು ಕಂಬಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಂಟಪ ಅಥವಾ ನವರಂಗ ಇವೆ. ನವರಂಗಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವ, ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಮೂರು ಬಾಗಿಲುಗಳಿವೆ. ಪೂರ್ವದ ಬಾಗಿಲಿನ ಪಕ್ಕದ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ರತಿ-ಮನ್ಮಥರ ಶಿಲ್ಪಗಳೂ ತೋರಣದಲ್ಲಿ ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪುವಿನ ಸಂಹಾರ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ನರಸಿಂಹನ ಶಿಲ್ಪವೂ ಅದರ ಮೇಲೆ ಮಕರಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಇರುವ ಗರುಡನ ಶಿಲ್ಪವೂ ಇವೆ. ಶುಕ್ರವಾರದ ಬಾಗಿಲೆಂದು ಹೆಸರಾದ ದಕ್ಷಿಣ ಬಾಗಿಲಿನ ಪಕ್ಕದ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ಹನುಮ ಗರುಡರ ಶಿಲ್ಪಗಳೂ ತೋರಣದಲ್ಲಿ ಹಿರಾಣ್ಯಕ್ಷನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುತ್ತಿರುವ ವರಾಹನ ಶಿಲ್ಪವೂ ಇವೆ. ಸ್ವರ್ಗದ ಬಾಗಿಲೆಂದು ಹೆಸರಾದ ಉತ್ತರ ಬಾಗಿಲಿನ ಪಕ್ಕದ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ಚಾಮರಧಾರಿಣಿಯರೂ ತೋರಣದಲ್ಲಿ ಕೇಶವ ಮೂರ್ತಿಯೂ ಇವೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಬಾಗಿಲ ತೋರಣಗಳ ಹಿಂಬದಿಯಲ್ಲೂ ಕೆತ್ತನೆಕೆಲಸ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಜಗತಿಯಾಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ನವರಂಗದ ಹೊರಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಬುಡದಿಂದ ಎಂಟು ಅಡ್ಡಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ. ಈ ಅಡ್ಡಪಟ್ಟಿಕೆಗಳ ಮೇಲೆ ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ (1) ವಿವಿಧ ಭಂಗಿಗಳಲ್ಲಿ ಚಲಿಸುತ್ತಿರುವ ಆನೆಗಳು, (2) ಮಣಿಹಾರಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾದ ಪಟ್ಟಿಕೆಯ ಮೇಲೆ ಸಿಂಹಮುಖಗಳು, (3) ಲತಾಬಳ್ಳಿಗಳಿಂದಾದ ವೃತ್ತಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಇರುವ ಮಾನವ ಪ್ರಾಣಿ ಮತ್ತು ಪಕ್ಷಿಗಳ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಚಿತ್ರಗಳು, (4) ಮಣಿಹಾರಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾದ ಪಟ್ಟಿಕೆ, (5) ಅಲಂಕೃತವಾದ ಗೂಡುಗಳಲ್ಲಿ ನೃತ್ಯ ಸಂಗೀತ ಶೃಂಗಾರಮಗ್ನರಾದ ಹಲವು ಸ್ತ್ರೀವಿಗ್ರಹಗಳು ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಪುರುಷವಿಗ್ರಹಗಳು ಹಾಗೂ ಗೂಡುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಹಿಂದೆ ಸರಿದಂತಿರುವ ಕುಳಿತಿರುವ ಯಕ್ಷರ ಪ್ರತಿಮೆಗಳು, (6) ಸಣ್ಣ ಕಂಬಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಬಹಳ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಕೆತ್ತಲಾದ ಅನೇಕ ಸ್ತ್ರೀ ವಿಗ್ರಹಗಳು, (7) ಮಣಿಹಾರಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾದ ಪಟ್ಟಿಕೆಯ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಅಂದವಾದ ಲತೆಗಳ ಮೇಲೆ ಕೆತ್ತಲಾದ ಸಿಂಹಮುಖಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಇರುವ ಸಣ್ಣಶಿಖರಗಳು ಮತ್ತು ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಮಾನವಶಿಲ್ಪಗಳು ಇವೆ. ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಕಟಕಟೆಯಂತಿರುವ 8ನೆಯ ಪಟ್ಟಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣ ಜೋಡು ಕಂಬಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಚಿತ್ರಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಜಗತಿಯ ಮೇಲಿನ ಚಿತ್ರಿತ ಅಡ್ಡಪಟ್ಟಿಕೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳುವಾಗ ಕೆಲವು ಅಂಶಗಳನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಆನೆಗಳ ಸಾಲುಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಅಡ್ಡಪಟ್ಟಿಕೆ ಮಾತ್ರ ವಿಮಾನದ ಹೊರಗೋಡೆಗಳು ಸೇರಿದಂತೆ ದೇವಾಲಯದ ಸುತ್ತಲೂ

ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಆನೆಗಳ ಸಾಲಿನ ಮೇಲಿರುವ ಅಡ್ಡಪಟ್ಟಿಕೆ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಲ್ಲದೆ ಬರಿದಾಗಿದೆ. ಮೂರನೆಯದಾಗಿ, ಕಟಕಟೆಯನ್ನು ಹೋಲುವ ಅಡ್ಡಪಟ್ಟಿಕೆಯಲ್ಲಿ, ಪೂರ್ವಬಾಗಿಲ ಬಲಗಡೆಗೆ, ಮಹಾಭಾರತದ ಪ್ರಾರಂಭದಿಂದ ಶಲ್ಯಪರ್ವದವರೆಗೆ ಆಯ್ದ ಕೆಲವು ದೃಶ್ಯಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿವೆ. ಅದರ ಕೆಳಗಿನ 7ನೆಯ ಅಡ್ಡಪಟ್ಟಿಕೆಯಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣದ ಕೆಲವು ದೃಶ್ಯಗಳನ್ನು ಸಂಗೀತವಾದ್ಯಗಳನ್ನು ನುಡಿಸುತ್ತಿರುವ ಸಣ್ಣ ಮಾನವಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನೂ ರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಈ ಚಿತ್ರಿತ ಅಡ್ಡಪಟ್ಟಿಕೆಗಳ ಮೇಲೆ, ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ಆಧಾರಿತವಾಗಿರುವ ಚಾವಣಿಯ ಸೂರಿನವರೆಗೂ ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗಕ್ಕೆ ಗಾಳಿಬೆಳಕುಗಳ ಸಲುವಾಗಿ ಗೋಡೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟದೆ ತೆರಪು ಬಿಡಲಾಗಿತ್ತು. ಇಮ್ಮಡಿ ಬಲ್ಲಾಳನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಸು. 1185ರಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯ ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ಕಂಬಗಳ ನಡುವೆ ತೆರೆಗಳಂತೆ ಜಾಲಂಧ್ರ ಅಥವಾ ಪೌರಾಣಿಕ ದೃಶ್ಯಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಚಿತ್ರಫಲಕಗಳನ್ನೂ ಪೂರ್ವ, ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಬಾಗಿಲುಗಳನ್ನೂ ಮಾಡಿಸಲಾಯಿತು. ಇಂಥ ಜಾಲಂಧ್ರ–ಚಿತ್ರಫಲಕಗಳು ದೇವಾಲಯದ ದಕ್ಷಿಣಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಮತ್ತು ಉತ್ತರಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಇವೆ. ಒಂದೊಂದು ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲೂ ಐದು ಫಲಕಗಳು ಹೂವುಗಳ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಜಾಲಂಧ್ರಗಳಿದ್ದರೆ, ಪೌರಾಣಿಕ ದೃಶ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವ ಉಳಿದ ಐದು ಫಲಕಗಳಿವೆ.

ನವರಂಗದ ಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಚಾವಣಿಗೆ ಆಧಾರವಾಗಿರುವ 40 ಕಂಬಗಳ ಬೋದಿಗೆಗಳ ಮೇಲೆ ಮುಂಬಾಗಿದಂತೆ ನಿಂತು ಚಾವಣಿಯ ಸೂರಿಗೆ ಆಧಾರ ಎಂಬಂತೆ ಕಾಣುವ ಮದನಿಕೆ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಹೆಸರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ವಾಸ್ತು ನಿರ್ಮಾಣದ ಅಂಗಗಳಾಗಿವೆ (ಇವನ್ನು ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ), ಚಾವಣಿಯ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಎರಡು ಬಗ್ಗುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸೂರುಗಳು (ಕಪೋತ) ಗೋಡೆಯ ಮೇಲರ್ಧದಲ್ಲಿರುವ ಮದನಿಕಾ ವಿಗ್ರಹಗಳಿಗೂ ದೇವತಾಮೂರ್ತಿಗಳ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಗೂ ರಕ್ಷಣೆ ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ. ಕಪೋತಗಳ ಕೆಳಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಮರದ ಅಡ್ಡದೂಲಗಳನ್ನು ತಿರುಪುಮೊಳೆ ಮತ್ತು ತಿರಪು ಗಟ್ಟಿಗಳಿಂದ ಬಿಗಿಸಿರುವಂತೆ ಕೆತ್ತಿರುವುದು ಬಹಳ ನೈಜವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ವಿಮಾನಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗೋಡೆಯ ಹೊರಮೈಯ ಆಕಾರ ಮತ್ತು ವಿನ್ಯಾಸ ಬೇರೆಯ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಇವೆ. ಜಗತಿಯ ಮೇಲೆ ಗೋಡೆಯ ಅಡಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ನವರಂಗದ ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ಆನೆಗಳ ಸಾಲುಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಅಡ್ಡಪಟ್ಟಿಕೆ ವಿಮಾನದ ಸುತ್ತಲೂ ಮುಂದುವರಿದಿದೆ. ವಿಮಾನ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ತಳವಿನ್ಯಾಸದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದಾಗಿ ಗೋಡೆಯ ಹೊರಮೈ ನೇರವಾಗಿಲ್ಲದೆ ಹಿಂದೆಮುಂದೆ ಸರಿಯುತ್ತ ವಕ್ರಗತಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವುದರಿಂದ ನೆರಳು–ಬೆಳಕುಗಳ ಆಟಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅವಕಾಶವಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಕೆತ್ತನೆ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರದೇಶ ದೊರಕಿದೆ. ವಿಮಾನದ ಗೋಡೆಗಳಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಂತೆ ದಕ್ಷಿಣ, ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದರಂತೆ ಎರಡು ಅಂತಸ್ತುಗಳ ರಥಗಳನ್ನು (ಸಣ್ಣಗುಡಿ ಅಥವಾ ಗೂಡು) ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ರಥಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳಂತೆ ಪರಿಗಣಿಸಿ ಅವುಗಳ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿತ ಅಡ್ಡಪಟ್ಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಆನೆಗಳ, ಸಿಂಹಗಳ, ಕುದುರೆಸವಾರರ ಮತ್ತು ಗೋಪುರಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಕಂಬಗಳ ಸಾಲು, ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮೇಲೆ ಕಟಕಟೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡೆರಡು ಕಂಬಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಮಾನವ–ಸ್ತ್ರೀ ವಿಗ್ರಹಗಳು–ಇವನ್ನು ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಚಿತ್ರಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ದಕ್ಷಿಣದ ರಥದ ಎಡಗೋಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕೆಳಗಡೆ ವಿಷ್ಣು, ಮೇಲೆ ಸರಸ್ವತಿ, ಬಲಗಡೆ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗರುಡ ತನ್ನೆರಡು ಕೈಗಳಿಂದ ಎತ್ತಿಹಿಡಿದ ಕಮಲದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ 16 ಕೈಗಳಿರುವ ನಾರಾಯಣ ವಿಗ್ರಹ ಇವೆ. ಪಶ್ಚಿಮದ ರಥದ ಎಡಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಳಗಡೆ ಎರಡು ಕೂಸುಗಳೊಂದಿಗೆ ಇರುವ ಒಂದು ಸ್ತ್ರೀಮೂರ್ತಿಯಿದೆ. ಒಂದು ಕೂಸು ಕತ್ತಿಗೆ ಹಗ್ಗ ಕಟ್ಟಿರುವ ಸಿಂಹದ ಮರಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸ್ತ್ರೀವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಬಲಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಳಗಡೆ ಒಂದು ಸ್ತ್ರೀಯ ಮತ್ತು ಮೇಲೆ ದುರ್ಗೆಯ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಕಡೆಯಲಾಗಿದೆ.

ವಿಮಾನದ ಹೊರಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರಥಗಳಿರುವ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಆನೆಗಳ ಸಾಲಿನ ಮೇಲೆ ಆಲಂಕಾರಿಕ ಉಬ್ಬುಗಳು, ಗೋಪುರಗಳು ಮುಂತಾದ ವಾಸ್ತುಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಗೋಡೆಯ ಮೇಲರ್ಧದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ದೇವದೇವಿಯರ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು, ಒಂದೊಂದನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಲತಾತೋರಣ ಅಥವಾ ಗೋಪುರಗಳ ಕೆಳಗೆ ಕಡೆಯಲಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಗ್ರಹಗಳ ಮೇಲೆ ಕಪೋತದವರೆಗೆ ಮತ್ತೆ ಆಲಂಕಾರಿಕ ಉಬ್ಬುಗಳನ್ನೂ ಇತರ ವಾಸ್ತು ಅಂಗಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಬುಡದಿಂದ ತುದಿಯವರೆಗೂ ವೈವಿಧ್ಯಪೂರ್ಣವಾದ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಂದ ಗೋಡೆಯ ಹೊರಮೈಯನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗದ ಕೆಲಸ ಹೊರಗಿನದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಸುಂದರವಾಗಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಬಾಗಿಲುಗಳ ಇಕ್ಕೆಲದಲ್ಲೂ ಎತ್ತರವಾದ ಜಗತಿಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ನಲವತ್ತೆರಡು ಕಂಬಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಭುವನೇಶ್ವರಿಗೆ ಆಧಾರವಾಗಿರುವ ಮಧ್ಯದ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳನ್ನುಳಿದು ಉಳಿದೆಲ್ಲವೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಆಕಾರ ಮತ್ತು ಅಲಂಕರಣದಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ಕಂಬಗಳು ಮೂಲತಃ ಚಾಳುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯವು. ಇವುಗಳ ಮೇಲಿನ ಉದ್ದ ಮತ್ತು ಅಡ್ಡ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿಧವಿಧವಾದ ಹೂಬಳ್ಳಿಗಳ ಜ್ಯಾಮಿತಿಯ ವಿನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹೂಬಳ್ಳಿಗಳ ವೃತ್ತಾಕಾರದ ವಿನ್ಯಾಸಗಳ ನಡುವೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಪ್ರಾಣಿಪಕ್ಷಿಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ.ಒಂದೊಂದು ಕಂಬವನ್ನು ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ಪ್ರಮುಖ ಶಿಲ್ಪಾಚಾರ್ಯ ಮತ್ತು ಅವನ ಸಹಾಯಕರು ಕೆತ್ತಿದ್ದು ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರೂ ಸ್ಪರ್ಧಾಮನೋಭಾವದಿಂದ ಬೇರೆಯವರಿಗಿಂತ ತಮ್ಮ ಕೃತಿಗಳು ಅಂದವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ತಮ್ಮೆಲ್ಲ ಕೌಶಲವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿ ಈ ಕಂಬಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿರಬೇಕು ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ನವರಂಗದ ಎರಡು ಕಂಬಗಳು ವಿಶೇಷವಾದವು. ಮಧ್ಯದ ಭುವನೇಶ್ವರಿಯ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕಿರುವ ನರಸಿಂಹ ಸ್ತಂಭ ಇವುಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಮೊದಲಿಗೆ ಈ ಕಂಬ ತನ್ನ ಅಕ್ಷದ ಮೇಲೆ ಸುತ್ತುವಂತೆ ಮಾಡಲಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ನವರಂಗದ ಚಾವಣಿ ಕುಸಿದು, 1381ರಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ದೊರೆ ಇಮ್ಮಡಿ ಹರಿಹರನ ಆಜ್ಞೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಅಮಾತ್ಯ ಕಂಪಣ ಚಾವಣಿ ದುರಸ್ತಿ ಮಾಡಿಸಿದಾಗ ಈ ಕಂಬ ಬಲವಾಗಿ ಕುಸಿದು ಕುಳಿತಿತೆಂದು ಶಾಸನಾಧಾರದಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಕಂಬದ ಸುತ್ತಲೂ ಅಡಿಯಿಂದ ತುದಿಯವರೆಗೂ ಸಣ್ಣ ಗೂಡುಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತಾವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಇವು ಕಂಬದ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ನೂರ್ಮಡಿಗೊಳಿಸಿವೆ. ಈ ವಿಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿ ಕಡಲೆಕಾಳಿನ ಗಾತ್ರವಿರುವ ಬಸವನ ವಿಗ್ರಹ ಅದ್ಭುತ ಕೆತ್ತನೆ. ನವರಂಗದ ನೈಋತ್ಯ ಮೂಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತೊಂದು ಕಂಬ ಸಹ ಗಮನಾರ್ಹ. ಅದರ ಎಂಟು ಮೂಲೆಗಳಲ್ಲೂ ಕಂಬದ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಉದ್ದ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಿದೆ. ಈ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳ ಮೇಲೆ ಲತೆಗಳು ವೃತ್ತಗಳಂತೆ ಸುತ್ತಿಕೊಂಡಿರುವಂತೆ ತೋರಿಸಲಾಗಿದ್ದು ಅಂಥ ವೃತ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಗಾತ್ರದ ದೇವತೆಗಳು, ವಿಷ್ಣುವಿನ ದಶಾವತಾರಗಳು, ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರು, ಸಿಂಹಗಳು ಮತ್ತಿತರ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅದರ ಪೂರ್ವ ಮುಖಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಸುಮಾರು ಐದು ಅಡಿಗಳ ಎತ್ತರದ

ಆಕರ್ಷಕವಾದ ಸ್ತ್ರೀ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಭಾವಳಿ, ತೇಜೋವಲಯ ಮತ್ತು ಕಿರೀಟಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ, ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ ಈ ಸುಂದರ ಮೂರ್ತಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವಾದ ಮೋಹಿನಿಯ ಮೂರ್ತಿ ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ರೂಢಿ. ಇಡೀ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಇದು ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರ ಕಂಬವೆಂದೂ ನೋಡುತ್ತಾರೆ. ನವರಂಗದ ಭುವನೇಶ್ವರಿಗೆ ಆಧಾರವಾಗಿರುವ ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳನ್ನೂ ಸುಂದರವಾದ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಿದೆ. ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ನಾಲ್ಕು ಮದನಿಕೆ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಇಡಲಾಗಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು. ಗುಮ್ಮಟ ಆಕಾರದ ಈ ಭುವನೇಶ್ವರಿ 10' ಸುತ್ತಳತೆ ಮತ್ತು 6' ಆಳವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಇರುವ 17 ಚಿತ್ರಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ, ನೃತ್ಯ, ಮಲ್ಲಯುದ್ಧ, ಕೋಲಾಟಗಳ ಮತ್ತು ರಾಮಾಯಣ, ಮಹಾಭಾರತ, ಭಾಗವತದ ಕಥೆಗಳ ದೃಶ್ಯಗಳು ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅವತಾರಗಳ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇವೆ. ಹಲವು ರೀತಿಯ ಹೂಬಳ್ಳಿಗಳನ್ನು ಬಹಳ ಸುಂದರವಾಗಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಭುವನೇಶ್ವರಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಗುಚಿದಂತಿರುವ ಕಮಲದ ಪರಾಗಕೋಶ ಮೇಲಿನಿಂದ ಜೋತಾಡುತ್ತಿರುವ ಮೂರಡಿಗಳುದ್ದದ ಕಂಬವನ್ನು ಹೋಲುತ್ತದೆ. ಅದರ ಮೇಲೆ ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಶಿವ ಇವರ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನೂ ಅದರ ತುದಿಯಲ್ಲಿ, ಕೆಳಕ್ಕೆ ಕಾಣುವಂತೆ ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪುವಿನ ಕರುಳನ್ನು ಬಗೆಯುತ್ತಿರುವ ದಶಭುಜ ನೃಸಿಂಹನ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನೂ ಕಡೆಯಲಾಗಿದೆ. ನವರಂಗದ ಉಳಿದ ಅಂಕಣಗಳ ಭುವನೇಶ್ವರಿಗಳು ಚಪ್ಪಟೆಯಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದ್ವಾರದ ಮುಂದಿನ ಅಂಕಣದ ಚಾವಣಿಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಫಲಕಗಳಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರು, ಮತ್ತೊಂದು ಅಂಕಣದಲ್ಲಿ ನರಸಿಂಹ, ಇನ್ನೊಂದರಲ್ಲಿ ಹಿರಣ್ಯಾಕ್ಷನನ್ನು ವಧಿಸುತ್ತಿರುವ ಭೂವರಾಹ, ಮಗುದೊಂದರಲ್ಲಿ ಕೇಶವ ಮುಂತಾದ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ.

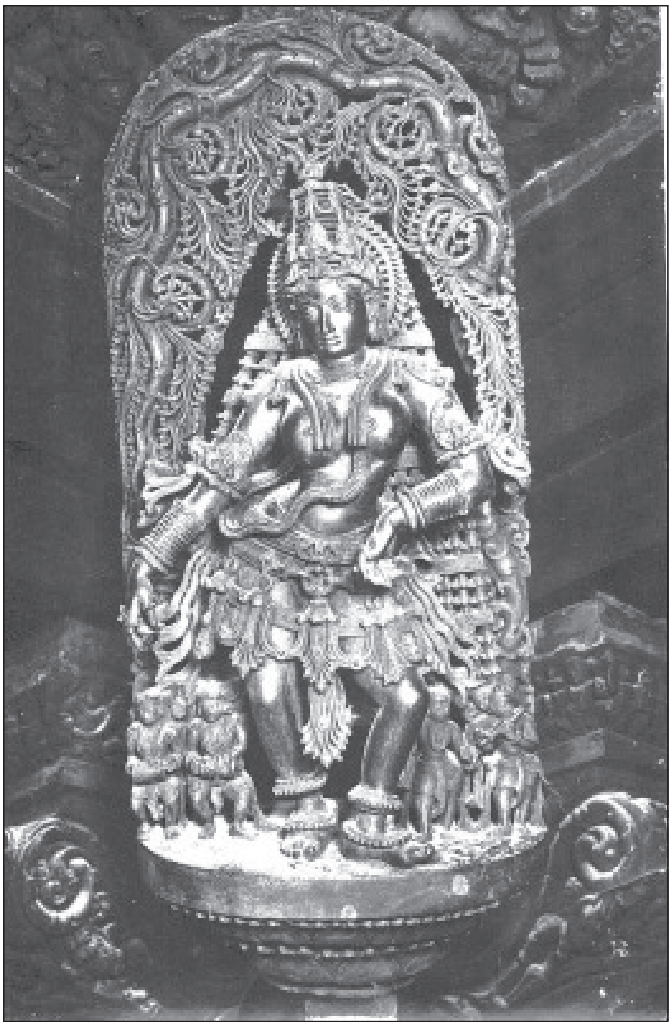

ಮದನಿಕಾ ವಿಗ್ರಹ

ಹೊಯ್ಸಳ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಇಡೀ ದೇವಾಲಯವನ್ನೇ ತಮ್ಮ ಶಿಲ್ಪಕೌಶಲದ ನಿರೂಪಣೆಗೆ ಬಳಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಒಂದೊಂದು ವಾಸ್ತು ಅಂಗವನ್ನೂ ಒಂದೊಂದು ಸುಂದರ ಶಿಲ್ಪಕೃತಿಯೆಂದು ಭಾವಿಸಬಹುದು. ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲಿನ ಚಿತ್ರಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಆನೆಗಳು ಲತಾವೃತ್ತಗಳ ನಡುವೆ ಇರುವ ಮಾನವ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಅಂಗಾಂಗಗಳ ನಿರೂಪಣೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅಷ್ಟೊಂದು ಉತ್ತಮ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಭಾವ ನಿರೂಪಣೆಯ ಮತ್ತು ಪರಿಸರದ ಒಟ್ಟು ಸೌಂದರ್ಯದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಚತುರ ಕೃತಿಗಳಾಗಿವೆ. ಐದನೆಯ ಮತ್ತು ಆರನೆಯ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಗೂಡುಗಳಲ್ಲಿ ನೃತ್ಯ ಸಂಗೀತ ಮತ್ತಿತರ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿರುವ ಸ್ತ್ರೀ ಪುರುಷರ ಪ್ರತಿಮೆಗಳು ತಮ್ಮ ಶರೀರದ ಭಾವಭಂಗಿ, ಉನ್ಮಾದಪೂರ್ಣ ತೇಜಸ್ಸು ಮತ್ತು ನೈಜಶೃಂಗಾರಪ್ರಧಾನ ತೋರಿಕೆಯಿಂದ ಉನ್ನತಮಟ್ಟದ ಕೃತಿಗಳಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಬಗಳ ಬೋದಿಗೆಗಳ ಮೇಲೆ ನಿಲ್ಲಿಸಿದ ಮದನಿಕೆ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಹೋಲುವ ಕೆಲವಂತೂ ಶಿಲ್ಪಿಗಳ ಕೆತ್ತನೆಯ ಕೌಶಲದ ಉತ್ತಮ ನಿದರ್ಶನಗಳೆನ್ನಲು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿವೆ. 8ನೆಯ ಪಟ್ಟಿಕೆಯಾದ ಕಟಕಟೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಬಗಳ ಮಧ್ಯೆ ನಿಂತ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಸಹ ಒಟ್ಟಾರೆ ನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿ ಸುಂದರ ಶಿಲ್ಪಗಳೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಂಥವು. ಈ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳ ಕೆತ್ತನೆಯಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತಿಗಳ ದೇಹದ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳ ನಿರೂಪಣೆಗೆ ಶಿಲ್ಪಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಗಮನ ಕೊಡದೆ ಇಡೀ ಪಟ್ಟಿಕೆಯ ಅಥವಾ ಒಂದೊಂದು ಫಲಕದ ಪೂರ್ಣ ಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ ಗಮನ ಕೊಟ್ಟಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಆದರೆ ನವರಂಗದ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲರ್ಧದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದಂಕಣದ ವಿಸ್ತಾರದ ವಿಶಾಲ ಫಲಕಗಳಲ್ಲಿರುವ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳು ನೈಜವಾಗಿಯೂ ಪ್ರತಿಯೊಂದೂ ವಿಗ್ರಹದ ದೈಹಿಕ ನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿ ಸೌಂದರ್ಯಪೂರ್ಣವಾಗಿಯೂ ಉತ್ತಮ ಕೈಚಳಕವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುವಂಥವಾಗಿಯೂ ಇವೆ. ಪೂರ್ವದ್ವಾರದ ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ–ಮೊದಲನೆಯ ನರಸಿಂಹನ ಆಸ್ಥಾನದ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜ ಪುರುಷರ ಅಥವಾ ಪರಿವಾರದವರ ನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಳಗಿನ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಮೇಲಿನ ಸಾಲಿನ ಆಂಜನೇಯ–ಗರುಡರಿಂದ ಆವೃತವಾದ ಕೇಶವ ಅಥವಾ ನೃಸಿಂಹನ ನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಕೈಚಳಕವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಹಾಗೆಯೇ ಬಲಿಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಕಥೆ, ಕಾಲಿಯ ಮರ್ಧನ, ಪ್ರಹ್ಲಾದ ಚರಿತ್ರೆಯ ದೃಶ್ಯ, ಸಮುದ್ರಮಥನ, ಕಂಸವಧೆ, ಅನಂತಶಾಯಿ ರಂಗನಾಥ, ಆಂಜನೇಯ–ಗರುಡರ ಕಾದಾಟ ಇವುಗಳ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಸಹ ಆಯಾ ದೃಶ್ಯಗಳ ನೈಸರ್ಗಿಕ ಭಾವನೆಗಳನ್ನು ಯಥಾವತ್ತಾಗಿ ರೂಪಿಸುವ ಸುಂದರ ಕೆತ್ತನೆಗಳಾಗಿವೆ.

ವಿಮಾನದ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ರೂಪಿಸಲಾಗಿರುವ ದೊಡ್ಡ ಗಾತ್ರದ ದೇವದೇವಿಯರ ಮತ್ತು ಪೌರಾಣಿಕ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಶಿಲ್ಪಗಳು ತಾಂತ್ರಿಕವಾಗಿ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪಗಳಾದರೂ ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ದುಂಡು ಶಿಲ್ಪಗಳ ಪ್ರತೀಕಗಳೆಂದೇ ಹೇಳುವಂತಿವೆ. ಒಟ್ಟು 80 ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ 19 ಮಾತ್ರ ಸ್ತ್ರೀ ವಿಗ್ರಹಗಳು, ಪ್ರತಿಯೊಂದು ದೇವತಾಮೂರ್ತಿಯನ್ನೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಲತಾ–ತೋರಣಗಳ ಕೆಳಗೆ, ಸ್ವತಂತ್ರಗೊಂಡು ಅಥವಾ ಫಲಕದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ನಿರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಧಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಸಂಖ್ಯೆಯವು

ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಥವಾ ಅವನ ಅವತಾರಗಳ ವಿಗ್ರಹಗಳು, ಶಿವ, ಪಾರ್ವತಿ, ಗಣೇಶ, ಬ್ರಹ್ಮ, ಸರಸ್ವತಿ, ಸೂರ್ಯ, ಚಂದ್ರ, ರತಿ–ಮನ್ಮಥ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳ ಮತ್ತು ರಾವಣ, ಅರ್ಜುನ, ಬಲಿ, ಶುಕ್ರಾಚಾರ್ಯ, ಭೀಮ ಮೊದಲಾದ ಪೌರಾಣಿಕ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಚಿತ್ರಣಗಳೂ ಇವೆ. ಈ ದೇವ–ದೇವಿಯರ ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾದ ಘನತೆ ಗಾಂಭೀರ್ಯ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತವೆ. ಆನೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಭಗದತ್ತನನ್ನು ಎದುರಿಸುತ್ತಿರುವ ಭೀಮ, ಕೈಲಾಸಪರ್ವತವನ್ನು ಎತ್ತಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುತ್ತಿರುವ ರಾವಣ, ಮತ್ಸ್ಯಯಂತ್ರವನ್ನು ಭೇದಿಸುತ್ತಿರುವ ಅರ್ಜುನ ಈ ದೃಶ್ಯಗಳ ನಿರೂಪಣೆ ಅದ್ಭುತವಾಗಿದೆ.

ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಹಾಗೂ ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಭುವನೇಶ್ವರಿಗೆ ಆಧಾರವಾದ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ಇನ್ನೂ ಉಳಿದು ಬಂದಿರುವ 42 ಮದನಿಕೆ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಸುಂದರವೂ ಕಲಾತ್ಮಕವೂ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಪೂರ್ಣವೂ ಆಗಿವೆ. ಹೊಯ್ಸಳ ಶಿಲ್ಪಿಗಳ ಕೆತ್ತನೆಗಳಲ್ಲಿ ಸುಂದರತಮವಾದ ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಸಹಜವಾಗಿಯೆ ಜಗತ್ತಿನ ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆಯಬಲ್ಲವು. ಈ ಮದನಿಕೆ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಮೋಹಿನಿ ಅವತಾರದ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಗಳು ಎಂದೋ ಸಂಗೀತ ನಾಟ್ಯಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಣಾತಳಾದ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಪಟ್ಟಮಹಿಷಿ ಶಾಂತಲೆ ಮತ್ತಿತರ ರಾಜಪರಿವಾರದ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಗಳು ಎಂದೋ ಸ್ಥಳೀಯರು ಹೇಳುವುದುಂಟು. ಈ ಶಿಲಾಪುತ್ಥಳಿಗಳನ್ನು ಕೇವಲ ಲೌಕಿಕ ಸೌಂದರ್ಯ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯಿಂದಾಗಲಿ, ಅಲಂಕಾರಸಾಧನವೆಂದಾಗಲಿ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿಲ್ಲ. ಒಂದೊಂದು ಶಿಲ್ಪದ ನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲೂ ಕಲಾವೈವಿಧ್ಯವನ್ನು ಮತ್ತು ಹಿಂದು ಜೀವನದೃಷ್ಟಿಯ ತತ್ತ್ವಸಾರವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದೆಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ಡಿ.ವಿ. ಗುಂಡಪ್ಪ ಮತ್ತು ಎಸ್.ಶ್ರೀಕಂಠಶಾಸ್ತ್ರಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಮದನಿಕೆ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಸುಮಾರು ಮೂರಡಿಗಳೆತ್ತರದ ಬಳಪದ ಕಲ್ಲಿನ ಫಲಕಗಳ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಗಲವಾದ ಅಲಂಕೃತ ಪೀಠಗಳ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭಾವಳಿಯಂತೆ ರೂಪಿಸಿದ ಲತಾತೋರಣಗಳ ನಡುವೆ ಪರಿವಾರವರ್ಗದವರಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿದಿದ್ದು ಸಂಗೀತ ವಾದ್ಯಗಳ ವಾದನ, ಬೇಟೆ ಮುಂತಾದ ವೃತ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿ, ಅಡಿಯಿಂದ ಮುಡಿಯವರೆಗೆ ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳಿಂದ ಭೂಷಿತರಾಗಿ, ಮೈಮರೆತಂತೆ ತಮ್ಮ ವಿವಿಧ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಲ್ಲಿ ಮಗ್ನರಾಗಿರುವಂತೆ ಕಡೆದಿರುವ ಈ ಸ್ತ್ರೀಮೂರ್ತಿಗಳು ಹೊಯ್ಸಳ ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯ ಔನ್ನತ್ಯದ ಪ್ರತೀಕಗಳು. ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳ ದೇಹರಚನೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಕೆಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಟೀಕಿಸಿದ್ದರೂ ಅವು ಸಾಧಾರಣವಾದುವಲ್ಲ. ಭೂಮಟ್ಟದಿಂದ 12–15 ಅಡಿಗಳ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿ ಸು. 30^0 ಕೋನದಲ್ಲಿ ಮುಂಬಾಗಿ ನಿಂತ ಈ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ನೋಟಕರ ದೃಷ್ಟಿಕೋನದಿಂದ ಅವುಗಳ ಅಂಗಾಂಗಗಳ ಪ್ರಮಾಣ ಸಹಜವಾಗಿ ಕಾಣುವಂತೆ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಶಿಷ್ಟ ಸನ್ನಿವೇಶದಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಹೊರತೆಗೆದು, ಕಣ್ಣನೋಟಕ್ಕೆ ನೇರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿ ನೋಡಿದಾಗ ಅವುಗಳ ನಡುವಿನ ಕೆಳಭಾಗ ಗುಜ್ಜಾದಂತೆ ಕಾಣುವುದು ಸಹಜ. ಆದರೆ ತಮ್ಮ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ನಿಂತ ಈ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಪ್ರಮಾಣಬದ್ಧ ಸ್ಫುರದ್ರೂಪಿ ಜೀವಂತ ಜವ್ವನೆಯರ ಅನುಪಮ ಪ್ರತಿಕೃತಿಗಳಂತಿವೆ ಎಂಬುದು ಬಹುಮಾನ್ಯವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಆಯ್ದು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮುಖ್ಯದ್ವಾರದಿಂದ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಮಾರ್ಗವಾಗಿ ಹೋಗುವಾಗ ಮೊದಲನೆಯದಾದ ವಿಗ್ರಹ ಕನ್ನಡಿಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಸವಿಯುತ್ತ ತಿಲಕಧಾರನೆ ಮಾಡಲುದ್ಯುಕ್ತವಾದಂತಿರುವ ಸುರಸುಂದರಿ ವಿಶ್ವಸೌಂದರ್ಯ ದರ್ಪಣದೃಶ್ಯಮಾನಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಬಲಗಾಲ ಬಳಿ ನಿಂತ ಪರಿಚಾರಿಕೆಯ ಸೊಂಟದ ಮೇಲಿರುವ ಕಪಿ ಯುವತಿಯ ಚಿತ್ತಚಾಂಚಲ್ಯದ ಪ್ರತೀಕದಂತಿದೆ. ರೂವಾರಿ ಚಿಕ್ಕಹಂಪ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಮೂರನೆಯ ವಿಗ್ರಹ ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ವೀಳ್ಯವನ್ನೂ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ವಸಂತದೋಕುಳಿಯಾಡಲು ಜೀರ್ಕೊಳವೆಯನ್ನೂ ಹಿಡಿದು, ಪ್ರಿಯಕರನ ನಿರೀಕ್ಷಣೆಯಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಸೇವಕರಲ್ಲೊಬ್ಬ ಓಕುಳಿ ನೀರಿನ ತಂಬಿಗೆಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರೆ, ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಜೀರ್ಕೊಳವೆಯನ್ನು ತುಂಬಿ ಕೊಡುತ್ತಿರುವಂತೆ ರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಬಳ್ಳಿಗಾಮೆಯ ದಾಸೋಜನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಐದನೆಯ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ತರುಣಿಯ ಸೀರೆಯನ್ನು ತುಂಟ ಕಪಿಯೊಂದು ಎಳೆದು ಹಾಕಿ ಅವಳನ್ನು ವಿವಸ್ತ್ರಳನ್ನಾಗಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುತ್ತಿದೆ. ಮರದ ರೆಂಬೆಯಿಂದ ಮಂಗನನ್ನು ಹೊಡೆದು ಓಡಿಸಲು ಯತ್ನಿಸುವ ಸುಂದರಿಯ ಅಂಗಸೌಷ್ಠವವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಲು ಶಿಲ್ಪಿಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಅವಕಾಶ ಸಿಕ್ಕಿದೆ. ದಾಸೋಜನ ಮಗ ಚಾವಣನ ಕೃತಿಯಾದ ಇನ್ನೊಂದು ಮದನಿಕೆ ಕಿರಾತಿ. ಆಕರ್ಣಾಂತವಾಗಿ ಬಾಣವನ್ನೆಳೆದು ಲತಾ ತೋರಣದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ ಪಕ್ಷಿದ್ವಯದತ್ತ ಬಿಡುತ್ತಿರುವ ರಮ್ಯಶಿಲ್ಪ. ವೀರೋದ್ಯಮದಲ್ಲಿ ನಿರತಳಾದ ಆ ತರುಣಿಯ ದೇಹ ಬಿಲ್ಲಿನಂತೆ ಸೆಟೆದಿರುವುದು. ಮುಖದ ತೋರಿಕೆಯ ರೌದ್ರತೆಯೂ ಶಿಲ್ಪಿಯ ಕಲ್ಪನಾಸಾಮರ್ಥ್ಯಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮ ನಿದರ್ಶನಗಳು. ಹದಿಮೂರನೆಯದಾಗಿ, ಜಗನ್ಮೋಹಿನಿ ನೃತ್ಯದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ ಸುಂದರಿಯ ಶರೀರ ಲತೆಯಂತೆ ನಾಲ್ಕೈದು ಬಳುಕುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ನಾಟ್ಯಭಂಗಿಯನ್ನು ತೋರುತ್ತಿರುವ ಬಲಗೈ ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದರೆ ಎಡ ಅಂಗೈ ಹೊರಕ್ಕೆ ತೋರುತ್ತಿದೆ. ಬಲಗಾಲಿನ ಸ್ನಾಯುಗಳು ಬಹಳ ನೈಜವಾಗಿ ರೂಪಿತವಾಗಿವೆ. ಹದಿನೇಳನೆಯ, ಬೇಟೆಯಾಡುತ್ತಿರುವಂತೆ ರೂಪಿತಳಾದ, ಯುವತಿಯ ದೇಹಲಾಲಿತ್ಯ ಆಕರ್ಷಣೀಯ. ಶಬರಸುಂದರಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಅವಳು ಪರ್ಣಾಂಬರೆಯಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಇಪ್ಪತ್ತೈದನೆಯದು ಭಸ್ಮಾಸುರನಿಗೆ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಮೋಹಿನಿಯ ನಾಟ್ಯವನ್ನು ರೂಪಿಸುವ ಸುಂದರ ಶಿಲ್ಪ. ತಲೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಬಲಗೈ ತುದಿ, ಮೂಗಿನ ತುದಿ, ಎಡ ಸ್ತನ, ಎಡಗೈ ಹೆಬ್ಬೆರಳು ಮತ್ತು ನಾಟ್ಯಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಮೇಲೆದ್ದಿರುವ ಎಡಗಾಲಿನ ಹೆಬ್ಬೆಟ್ಟುಗಳು ಇವೆಲ್ಲ ಒಂದೇ ಊರ್ಧ್ವರೇಖೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಇಪ್ಪಾತ್ತಾರನೆಯದು ನಗ್ನಸ್ತ್ರೀಯ ಪ್ರಮಾಣಬದ್ಧ ಶರೀರದ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಅಶ್ಲೀಲತೆಯ ಸೋಗಿಲ್ಲದೆ ನಿರೂಪಿಸುವ ಉತ್ತಮ ಶಿಲ್ಪ. ಸ್ನಾನಾನಂತರ ಧರಿಸುತ್ತಿರುವ ಸೀರೆಯ ಮಡಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಚೇಳನ್ನು ಕಂಡ ನೀರೆ ತಾನು ಬೆತ್ತಲೆಯಾಗುವುದರ ಅರಿವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಸೀರೆಯನ್ನು ಕೊಡವಿದ್ದಾಳೆ. ತುಂಬುಮೈಯ ಸುರಸುಂದರಿಯ ಅಂಗಗಳು ಪ್ರಮಾಣಬದ್ಧವೂ ರಂಜನೀಯವೂ ಆಗಿವೆ. ಕಾಲ ಬಳಿ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದಿರುವ ಚೇಳಿನ ಮೇಲೆ ಇನ್ನೂ ಅವಳ ಗಮನ ಕೇಂದ್ರೀಕೃತವಾಗಿದೆ. ಮೂವತ್ತೇಳನೆಯ ಪ್ರತಿಮೆ ನಾಗವೀಣೆ ಬಾರಿಸುತ್ತ ನರ್ತಿಸುತ್ತಿರುವ ತರುಣಿಯ ವಿಗ್ರಹ. ಇದೂ ಸುಂದರ ಕೃತಿ. ಮೂವತ್ತೈದನೆಯ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ, ಸುಂದರಿ ಮೇಲೆತ್ತಿಕೊಂಡ ಎಡಗಾಲ ಬೆರಳಿಗೆ ಪರಿಚಾರಿಕೆ ಉಂಗುರವನ್ನು ತೊಡಿಸುತ್ತಿರುವ ದೃಶ್ಯ ಚತುರ ಕಲಾಕೃತಿ. ಮೂವತ್ತೆಂಟನೆಯದು ಹೊರಗಂಬಗಳ ಮೇಲಿನದರಲ್ಲಿ ಕಡೆಯದಾದ ಲಾಸ್ಯ ಸುಂದರಿಯ ವಿಗ್ರಹ. ಇದರ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಗದಗಿನ ನಾಗೋಜ ತನ್ನ ಅತ್ಯುನ್ನತ ಕಲಾಪ್ರೌಢಿಮೆಯನ್ನು ರೂಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕೃಶವಾದ ಆದರೆ ಆಕರ್ಷಕವಾದ ದೇಹ, ಮುಖದಲ್ಲಿನ ಸಂತೃಪ್ತ ಸೌಮ್ಯಭಾವ ರಸಿಕರ ಮನ ಸೂರೆಗೊಳ್ಳುವಂಥದು.

ನವರಂಗದ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲಿರುವ ನಾಲ್ಕು ಮದನಿಕೆ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಉಳಿದವುಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಕಲಾಪೂರ್ಣವು ಸುಂದರವೂ ಆಗಿವೆ. ಆಗ್ನೇಯ ಮೂಲೆಯ ಕಂಬದ ಮೇಲಿನ ದಾಸೋಜ ನಿರ್ಮಿತ ಸುಂದರಿಯ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಎಡತೋಳ ಕೈಮೇಲೆ ಕುಳಿತ ಗಿಣಿ ಅವಳ ಕಂಠಹಾರವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ. ಅವಳು ಹಣ್ಣೊಂದನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಹಾರವನ್ನು ಬಿಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದಾಳೆ. ತಲೆಕೂದಲಿನಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿದ ಅವಳ ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳು

ಗಮನಾರ್ಹ. ಬಲಗೈ ಬಳೆಯನ್ನು ಹಿಂದೆಮುಂದೆ ಸರಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ನೈಋತ್ಯದ ಕಂಬದ ಮೇಲಿನದು ನೃತ್ಯಮಗ್ನಳಾದ, ಮಂದಸ್ಮಿತ ವದನದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸುಂದರ ತರುಣಿಯ ಮೂರ್ತಿ. ಅದರ ಕರ್ತೃ ಚಾವಣ. ಆ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ನೃತ್ಯಸರಸ್ವತಿಯೆಂದು ಕರೆದಿರುವುದು ಸೂಕ್ತವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ವಾಯವ್ಯ ಮೂಲೆಯ ಕಿರೀಟಧಾರಿಯಾದ ಎರಡು ಕೈಗಳುಳ್ಳ ದೇವತೆ ನೃತ್ಯಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾಳೆ. ಈಶಾನ್ಯ ಮೂಲೆಯ ಕಂಬದ ಮೇಲೆ, ದಾಸೋಜನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ, ತಲೆಕೂದಲನ್ನು ಹಿಂಡುತ್ತಿರುವ ಯುವತಿಯ ಭವ್ಯವಿಗ್ರಹವಿದೆ.

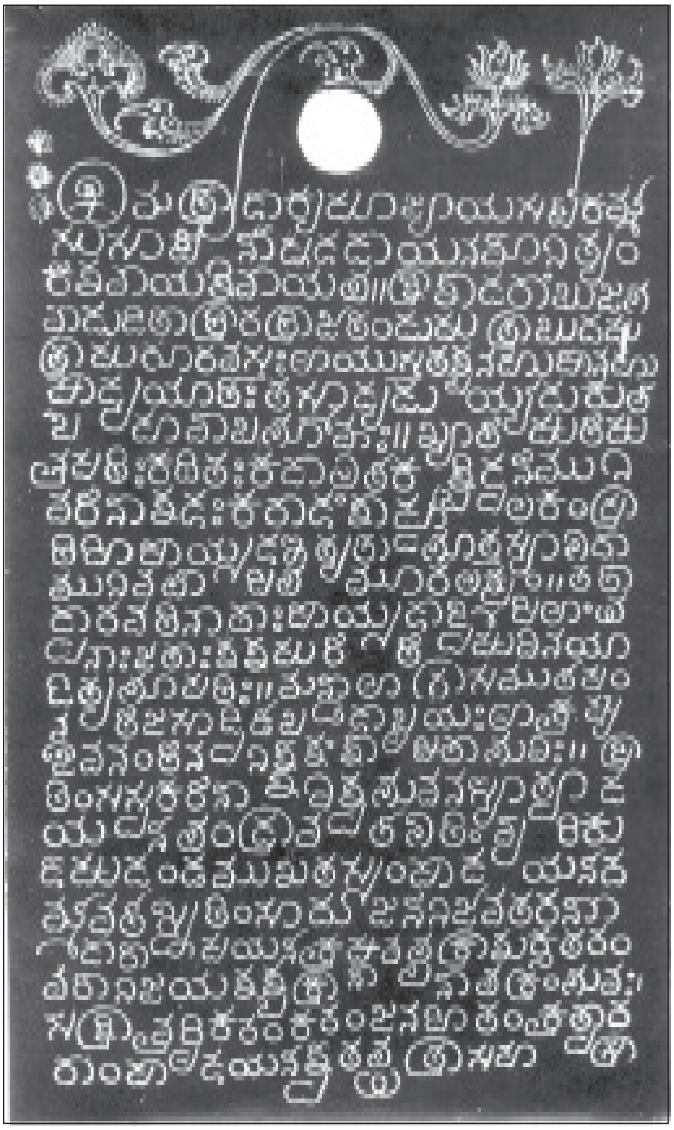
ಹೊಯ್ಸಳರ ಒಂದು ತಾಮ್ರಶಾಸನ

ವಿಗ್ರಹಕಲೆಯಲ್ಲಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಇಡೀ ಹೊಯ್ಸಳ ಶಿಲ್ಪಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲೆ ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರ ಮೂರ್ತಿಯೆಂದರೆ, ದೇವಾಲಯದ ಮೂಲ ವಿಗ್ರಹ. ಇದು ಕೇಶವನದು. ಇದು 9 ಅಡಿ ಎತ್ತರವಿದೆ. ವಿವಿಧ ಆಭರಣಭೂಷಿತನಾದ ಈ ಭವ್ಯಮೂರ್ತಿಯ ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಚಕ್ರ ಗದಾ ಪದ್ಮಗಳಿವೆ. ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಕರಂಡ ಮಕುಟವಿದೆ. ಮುಖದಲ್ಲಿ ಸೌಮ್ಯ ಕಳೆ ಇದೆ. ಭೂದೇವಿ-ಶ್ರೀದೇವಿಯರು ಬಲ-ಎಡ ಪಾದಗಳ ಬಳಿ ನಿಂತಿರುವರು. ದೇವಿಯರ ಹಿಂಬದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲಣ ಮಕರಗಳೂ ಅವುಗಳ ಮೇಲಿನ ಲತಾತೋರಣವೂ ಉತ್ತಮ ಕೈಚಳಕದ ಕೆತ್ತನೆಗಳಾಗಿವೆ. ಲತಾತೋರಣದಲ್ಲಿ ದಶಾವತಾರಗಳು, ಅದರ ಮೇಲೆ ದ್ವಾದಶಮೂರ್ತಿಗಳು, ಪ್ರಭಾವಳಿಯ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರು, ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಅಂಜಲಿಹಸ್ತ ಗರುಡ ಇವೆ. ಈ ವಿಜಯನಾರಾಯಣ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿಸುವ ಶಾಸನ ಪೀಠದ ಮೇಲಿದೆ.

ಬೇಲೂರಿನ ಚೆನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯ ಕರ್ನಾಟಕದ ಹೆಮ್ಮೆಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಕೃತಿಗಳಲ್ಲೊಂದು.

ಕಪ್ಪೆಚೆನ್ನಿಗರಾಯ ಮಂದಿರ ಕೇಶವ ಮಂದಿರದ ಬಲಗಡೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಹಿಂದೆ ಸರಿದಂತೆ ಇದೆ. ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಪಟ್ಟದರಸಿ ಶಾಂತಲೆ ಇದನ್ನು 1117ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಳೆಂದು ಅಲ್ಲಿನ ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. 124'x 105' ವಿಸ್ತೀರ್ಣವುಳ್ಳ ಇದು ದ್ವಿಕೂಟಾಚಲ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ತಳವಿನ್ಯಾಸ ಕೇಶವದೇವಾಲಯದ ತಳವಿನ್ಯಾಸದಂತೆಯೇ ಇದೆ. ಸುಮಾರು ನಾಲ್ಕು ಅಡಿಗಳೆತ್ತರದ ಜಗತಿಯ ಮೇಲೆ ಚತುರಸ್ರಾಕಾರದ ನವರಂಗ ಮತ್ತು ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ವಿಮಾನಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದ ದಕ್ಷಿಣಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಾಗಿಲ ಬದಲು ಚತರಸ್ರವಾದ ಗರ್ಭಗುಡಿಯೂ ಅದರ ಎದುರಿಗೆ ಉತ್ತರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಾಗಿಲೂ ಇವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲೂ ಮುಖ್ಯದ್ವಾರದ ಎರಡು ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ಎತ್ತರವಾದ ಜಗಲಿಗಳಿವೆ. ಇಮ್ಮಡಿ ವೀರಬಲ್ಲಾಳ 1206ರಲ್ಲಿ, ನವರಂಗದ ತೆರೆದಿದ್ದ ಮೇಲ್ಭಾಗಗಳನ್ನು ಜಾಲಂಧ್ರಗಳಿಂದ ಮುಚ್ಚಿಸಿದ. ಇದರ ಹೊರ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳ ಅಲಂಕಾರವಿಲ್ಲ. ದೇವಾಲಯದ ಮುಖ್ಯ ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿರುವ ಚೆನ್ನಿಗರಾಯನ ವಿಗ್ರಹ ಆರೂವರೆ ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಸುಂದರ ಶಿಲ್ಪ. ಅದರ ಪ್ರಭಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ದಶಾವತಾರ ಮತ್ತು ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರ ಕೆತ್ತನೆಗಳೂ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಗರುಡನ ಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ಶಾಂತಲೆಯ ಶಾಸನವೂ ಇವೆ. ದಕ್ಷಿಣದ ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಈಚಿನ ಕಾಲದ ವೇಣುಗೋಪಾಲ ಮೂರ್ತಿ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಉತ್ತರ ಗೋಡೆಯ ಗೂಡಿನಲ್ಲಿರುವ ಸರಸ್ವತಿ ವಿಗ್ರಹ ಗಮನಾರ್ಹ. ಇದರ ಎದುರಿನ ಗೂಡಿನಲ್ಲಿರುವ ಮಹಿಷಮರ್ದಿನಿ ಸಹ ಬಹಳ ಅಂದವಾದ ಶಿಲ್ಪ.

ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದ ಹಿಂದೆ 70' x 56' ವಿಸ್ತೀರ್ಣದ ವಿಜಯ ನಾರಾಯಣ ಗುಡಿಯಿದೆ. ಇದು ಜಗಲಿಯ ಮೇಲಿದ್ದರೂ ವಿಮಾನದ ಮೂರು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲೂ ಪಾರ್ಶ್ವಗಳು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಹೊರ ಉಬ್ಬಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಅದರಲ್ಲಿ ನಕ್ಷತ್ರದ ಬಾಹುಗಳ ಅನುಕರಣೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಅದರ ಹೊರಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ 59 ದೊಡ್ಡ ದೇವತಾವಿಗ್ರಹಗಳ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಆನೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಭಗದತ್ತನೊಡನೆ ಹೋರಾಡುತ್ತಿರುವ ಭೀಮ ಮತ್ತು ಕಿರೀಟ ಧರಿಸಿದ ಮೂರು ತಲೆಗಳ ವಿಚಿತ್ರ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿವೆ. ಬೇಲೂರು 58ನೆಯ ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ಈ ಗುಡಿಯನ್ನು ಸಹ 1117ರಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಯಿತು.

ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದ ನೈಋತ್ಯ ಮೂಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮನಾಯಕಿ ಅಮ್ಮನವರ ದೇವಾಲಯ ಕೇಶವದೇವಾಲಯದ ಸಮಕಾಲೀನವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದ್ದರೂ ಅದರ ಕಾಲದ ಬಗ್ಗೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಮಾಹಿತಿಗಳೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಮೇಲೆ ಶಿಖರ ಇನ್ನೂ ಉಳಿದಿದೆ. ಈ ಗುಡಿಯ ಮುಂದಿನ ತೆರೆದ ಮಂಟಪವನ್ನು ಕಳಲೆ ಮನೆತನದ ದಳವಾಯಿಗಳು 18ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದ ವಾಯವ್ಯ ಮೂಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ಆಂಡಾಳ್ ಗುಡಿ ಬಹುಶಃ ಅನಂತರಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ್ದು. ಪಾಳುಬಿದ್ದ ಬೇರಾವುದೋ ಗುಡಿಯ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಅದನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಅದರ ಹೊರಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಕೆಲವು ಸುಂದರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ

ಬೇಚಮ ಎಂಬ ಶಿಲ್ಪಿಯ ಕೃತಿ, ಮಧುವಣ್ಣನ ವೇಣು ಗೋಪಾಲಮೂರ್ತಿ, ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ಮುಂತಾದವು ಸುಂದರ ಶಿಲ್ಪಗಳು.

ಪ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿ ನರಸಿಂಹ, ರಾಮ, ಕೃಷ್ಣ, ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯ, ವೇದಾಂತದೇಶಿಕ, ಜೀಯರ್, ಆಳ್ವಾರ್ ಮುಂತಾದವರ ಅನಂತರಕಾಲದ ಹಲವು ಗುಡಿಗಳಿವೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಕೆಲವು ಕಟ್ಟಡಗಳನ್ನು ಈಚೆಗೆ ತೆಗೆದುಹಾಕಲಾಗಿದೆ.

ದೇವಾಲಯದ ಮಹಾದ್ವಾರದ ಮೇಲಿನ ಗೋಪುರದ ನಿರ್ಮಾಣ ಮೊದಲಿಗೆ ಯಾರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಯಿತೆಂಬುದು ತಿಳಿದಿಲ್ಲವದರೂ ಗುಲ್ಬರ್ಗದ ದಳಪತಿ ಗಂಗ ಸಾಲಾರ ಸುಟ್ಟ ಗೋಪುರವನ್ನು 1397ರಲ್ಲಿ ಇಮ್ಮಡಿ ಹರಿಹರನ ಆಜ್ಞೆಯಂತೆ ಅಮಾತ್ಯ ಗುಂಡದಂಡಾಧಿಪ ಪುನರ್ನಿರ್ಮಿಸಿದನೆಂದು ಬೇಲೂರು 3ನೆಯ ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರ ಮೇಲಿರುವ, ಇಟ್ಟಿಗೆ ಗಾರೆಗಳಿಂದ ಮಾಡಿದ, ಅನೇಕ ಶಿಲ್ಪಗಳೂ ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿವೆ.

ಬೇಲೂರಿನಲ್ಲಿ, ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಶಂಕರೇಶ್ವರ ಗುಡಿಯೂ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ನಿರ್ಮಾಣ. ಇದರಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಕನಾಸಿ ಮತ್ತು ನಂದಿಮಂಟಪಗಳು ಉಳಿದಿವೆ. ನವರಂಗ ಹಾಳಾಗಿದೆ. ಸುಕನಾಸಿಯ ಬಾಗಿಲುವಾಡ ಸುಂದರ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಜಾಲಂದ್ರಗಳು ಮತ್ತು ಬಾಗಿಲ ಮೇಲಿನ ತಾಂಡವೇಶ್ವರ ಫಲಕಗಳು ಗಮನಾರ್ಹ. ಇಲ್ಲಿರುವ ನಂಜುಂಡೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಆರು ಮುಖಗಳ, ನವಿಲುವಾಹನವುಳ್ಳ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಶಿಲ್ಪ ಉತ್ತಮ ಕೆತ್ತನೆ, ಪಾತಾಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಭೂಮಟ್ಟದಿಂದ ಕೆಳಕ್ಕಿದೆ. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕನ್ನಡ ಕವಿ ರಾಘವಾಂಕನೊಂದಿಗೆ ಇದೂ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದೆಂದು ಪ್ರತೀತಿಯಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಮತ್ತೊಂದು ಗುಡಿ ಅಮೃತೇಶ್ವರ. ಊರಿನ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕಿರುವ ವಿಷ್ಣುಸಮುದ್ರ ಕೆರೆಯೂ ಹೊಯ್ಸಳ ಕಾಲದ ನಿರ್ಮಾಣ.

ಬೇಲೂರಿನ ಸರಹದ್ದಿನಲ್ಲಿ 85ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಶಾಸನಗಳು ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದಿವೆ. ಈ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳಷ್ಟು ಹೊಯ್ಸಳ ಕಾಲಕ್ಕೂ ಉಳಿದವು ಅನಂತರದ ಕಾಲಕ್ಕೂ ಸೇರಿದವು. ಹೊಯ್ಸಳರಿಗೂ ಹಿಂದಿನ ಶಾಸನಗಳು ಇಲ್ಲಿ ದೊರಕದಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಶಾಸನಗಳ ಪೈಕಿ 21 ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲಕ್ಕೆ, 19 ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಕಾಲಕ್ಕೆ, 8 ಬೇಲೂರು ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಕಾಲಕ್ಕೆ, 2 ಮೈಸೂರು ದೊರೆಗಳ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರುತ್ತವೆ. ಉಳಿದ ಶಾಸನಗಳು ವಿಗ್ರಹಗಳ ಬುಡದಲ್ಲಿ ಅವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಶಿಲ್ಪಿಗಳ ಹೆಸರು ಮತ್ತಿತರ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ, ರಾಜನ ಹೆಸರಿಲ್ಲದ ಮತ್ತು ಕಾಲಸೂಚನೆಯಿಲ್ಲದ ಬರೆಹಗಳು.

ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಮುಖ್ಯವಾದುದು ಬೇಲೂರು–58ನೆಯ ಶಾಸನ. ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ 1117ರಲ್ಲಿ ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವ 85 ಸಾಲುಗಳ ಈ ಶಾಸನ ಹೊಯ್ಸಳರ ಆವರೆಗಿನ ವಂಶಾವಳಿ, ಬೇರೆಬೇರೆ ರಾಜರ ಕಾಲದ ಪ್ರಮುಖ ಘಟನೆಗಳು, ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಣಿಯರು, ಮಕ್ಕಳು, ರಾಜ್ಯದ ವಿಸ್ತಾರ ಮುಂತಾದ ವಿವರಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಬಗ್ಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಾಹಿತಿಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ತಲಕಾಡನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಚೋಳರನ್ನು ಹೊಡೆದೋಡಿಸಿ ತಲಕಾಡುಗೊಂಡನೆಂದು ಬಿರುದನ್ನು ಧರಿಸಿಕೊಂಡ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಬಿಟ್ಟ ದತ್ತಿಗಳ ವಿವರಗಳೂ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿತವಾಗಿವೆ. ಕೇಶವ ವಿಗ್ರಹದ ಪೀಠದ ಮೇಲಿನ ಶಾಸನ ಅದನ್ನು ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಕಪ್ಪೆಚೆನ್ನಿಗರಾಯ ವಿಗ್ರಹದ ಪೀಠದ ಮೇಲಿನ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಾಮಹಿಷಿ ಶಾಂತಲೆ ಅದನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ನರಸಿಂಹನ ಕಾಲದ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳು ಅವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯ ಪ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಅವನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಕಟ್ಟಡಗಳ ವಿಷಯ, ಕೇಶವದೇವಾಲಯದ ಮಂಟಪದ ಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಜಾಲಂಧ್ರಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಸಿದ್ದು, ದೇವಾಲಯಕ್ಕಾಗಿ ಬಿಟ್ಟ ದತ್ತಿಗಳು, ನೀಡಿದ ತೆರಿಗೆ ವಿನಾಯಿತಿ ಮುಂತಾದ ವಿಷಯಗಳಿವೆ. ಉಚ್ಛಂಗಿ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಅವನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ ವಿಷಯವನ್ನು ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಮುಮ್ಮಡಿ ನರಸಿಂಹನ ಒಂದು ಶಾಸನ ಚಿಕ್ಕಗೋಡು ಎಂಬ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದತ್ತಿಬಿಟ್ಟ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಮುಮ್ಮಡಿ ಬಲ್ಲಾಳನ ಕಾಲದ 10 ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬೇಲೂರು 24ನೆಯ ಶಾಸನ ಸೋಮಯ ಡಣ್ಣಾಯಕ ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದ ಶಿಥಿಲವಾದ ಶಿಖರವನ್ನು ರಿಪೇರಿ ಮಾಡಿಸಿದ ವಿಷಯವನ್ನೂ ಉಳಿದವು ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಬಿಟ್ಟ ದಾನದತ್ತಿಗಳ ವಿಷಯಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿವೆ.

ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ 20 ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಐದು ಇಮ್ಮಡಿ ಹರಿಹರನ ಕಾಲದವು. ಬೇಲೂರು 52ನೆಯ ಶಾಸನ ಹರಿಹರನ ಅಣತಿಯ ಮೇರೆಗೆ 1381ರಲ್ಲಿ ಅಮಾತ್ಯ ಕಂಪಣ ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದ ಶಿಥಿಲವಾಗಿದ್ದ ಸುಕನಾಸಿಯ ಚಾವಣಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳನ್ನು ಆಧಾರವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟು ದುರಸ್ತುಮಾಡಿಸಿದ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಬೇಲೂರು 63ನೆಯ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಕೇಶವಗುಡಿಗೆ 1387ರಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನದ ಕಲಶವನ್ನಿಟ್ಟ ಸಂಗತಿಯದೆ. ಬೇಲೂರು 3ನೆಯ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಹರಿಹರನಾಜ್ಞೆಯಿಂದ ಗುಂಡದಂಡಾಧಿಪ ಪುನರುಜ್ಜೀವಿತಗೊಳಿಸಿದ ಮತ್ತು ಕಲ್ಬುರ್ಗಿಯ ಗಂಗಸಾಲಾರನಿಂದ ನಾಶವಾಗಿದ್ದ ಮಹಾದ್ವಾರದ ಮೇಲಿನ ಏಳಂತಸ್ತಿನ ಗೋಪುರವನ್ನು ದುರಸ್ತಿಮಾಡಿಸಿದ ಮತ್ತು ಅದರ ಮೇಲೆ ಚಿನ್ನದ ಕಲಶವನ್ನು ಇಡಿಸಿದ ವಿಷಯಗಳಿವೆ. ಇಮ್ಮಡಿ ಬುಕ್ಕರಾಯ ಮತ್ತು ಒಂದನೆಯ ದೇವರಾಯನ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳು ದೇವಾಲಯಕ್ಕೊದಗಿಸಿದ ಸಲಕರಣೆಗಳ ಮತ್ತು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಕಟ್ಟಡಗಳ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಲಕ್ಕಣ್ಣನಾಯಕನೆಂಬುವನ 1484ರ ಮೂರು ಶಾಸನಗಳಿಂದ, ಅಲ್ಲಿ ಅವನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಯಾಗಶಾಲೆ ಮತ್ತು ಬಿಟ್ಟ ದತ್ತಿಗಳ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ 1518ರ ಶಾಸನ ಒಂದು ದತ್ತಿಯ ಸಂಗತಿಯನ್ನೂ 1524ರ ಶಾಸನ ತೆಪ್ಪಕೊಳ, ವಸಂತ ಮಂಟಪಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಮತ್ತು ಎರಡು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ದತ್ತಿಬಿಟ್ಟ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಸದಾಶಿವರಾಯನ ಕಾಲದ 1548ರ ಬೇಲೂರು 4ನೆಯ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಕೇಶವ ದೇವರ ರಥೋತ್ಸವಕ್ಕಾಗಿ ಗ್ರಾಮವೊಂದನ್ನು ಉಂಬಳಿಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯವಿದೆ. ಶ್ರೀರಂಗರಾಯನ ಕಾಲದ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ 1566ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ನಾಗಿನಾಯಕನ ಮಂಟಪದ ಮುಂದೆ ಗರುಡನಿಗೆ ಗುಡಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. 1578ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ರಾಮಾನುಜರ, ಕೇಶವ ದೇವರ ಉಯ್ಯಾಲೆ ಉತ್ಸವಕ್ಕಾಗಿ ಆನೆಬಾಗಿಲ ಮುಂದೆ 15 ಅಂಕಣಗಳ ನಿರ್ಮಾಣದ ಸಂಗತಿಯಿದೆ. 1626ರ ಬೇಲೂರು 22ನೆಯ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಕಾರದ ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ 26 ಅಂಕಣಗಳ ಕೈಸಾಲೆಯ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ಸಂಗತಿಯಿದೆ. ಮೈಸೂರರಸರ ಕಾಲದ ಮೂರು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ 1717ರ ಬೇಲೂರು 29ನೆಯ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಒಂದನೆಯ ಕೃಷ್ಣರಾಜನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ವಸಂತೋತ್ಸವಕ್ಕಾಗಿ ಕೊಳವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. 1774ರ ಬೇಲೂರು 65ನೆಯ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಚಾಮರಾಜ ಮತ್ತು ಹೈದರ್ ಆಲಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗೋಪುರದ ಮೇಲೆ ಕಲಶವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಸಂಗತಿಯಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಪಾತ್ರೆಗಳು ಮತ್ತು ಆಭರಣಗಳ ಮೇಲಿರುವ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು

ಯಾರು ದಾನಮಾಡಿದರೆಂಬ ವಿವರಗಳು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತವೆ. ಮೂರು ಕಾಲಿನ ತಾಮ್ರದ ಪೀಠವೊಂದರ ಮೇಲೆ ಕುಮಾರಲಕ್ಷ್ಮ ಅದನ್ನು ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದಾನಕೊಟ್ಟ ವಿಷಯವಿದೆ. ಶಾಸನ ಬಹುಮುಖ್ಯವಾದುದು. ಇಂಥ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಶಃ ಇತ್ತೀಚಿನದು 1840ರದು. ಕಂಠಹಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಈ ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ಅದನ್ನು ಕೃಷ್ಣೇ ಅರಸನ ಪತ್ನಿ ನಂಜಮ್ಮಣ್ಣಿ ದಾನಮಾಡಿದುದೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. **(ಬಿ.ಕೆ.ಜಿ.)**

ಬೇಲೂರು^{2}: ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿಲ್ಲೆ ಬಾದಾಮಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಬಾದಾಮಿಯಿಂದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಯ ದಡದಲ್ಲಿರುವ ಗ್ರಾಮ. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ–ಸೋಲಾಪುರ ರೈಲ್ವೆ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 5,080. ಹಿಂದೆ ಇದೊಂದು ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಾಚೀನ ಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಹನುಮಂತದೇವರ ಗುಡಿ ಇದೆ. ಈ ದೇವರನ್ನು ಬೇಲೂರಪ್ಪ ಎಂದು ಕರೆಯುವರು. ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಜಯಸಿಂಹ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ (1014–42) ದೊರೆಯ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಬರೆಯಲಾದ ಶಿಲಾಲೇಖವೊಂದನ್ನು (1040) ಈ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ನೆಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಜಗದೇಕಮಲ್ಲನ ಸೋದರಿ ಅಕ್ಕಾದೇವಿಯು ಈ ಭೂಭಾಗವನ್ನು ಆಕೆಯ ಪತಿ 'ಭಾವನ ಗಂಧವಾರಣ' ಬಿರುದಿನ ವ್ಯಕ್ತಿಯೊಂದಿಗೆ ಆಳುತ್ತಿದ್ದಳು. ಕೋಟೆಯ ಉಲ್ಲೇಖ ಈ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ತತ್ಪೂರ್ವದಲ್ಲೇ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟ ಕೋಟೆ. ಶಾಸನ ತುಂಬ ಅಳಿಸಿಹೋಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿವರಗಳು ತಿಳಿದುಬರುವುದಿಲ್ಲ. **(ಎಸ್.ಜಿ.ಎ.)**

ಬೇಲೂರು ಕೇಶವದಾಸ: 1885–1948. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕೀರ್ತನಕಾರರು. ಹರಿದಾಸಸಾಹಿತ್ಯದ ಪುರೋಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದವರು. ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬದಾಸ ಮತ್ತು ಭೀಮಾಬಾಯಿ ಎಂಬ ದಂಪತಿಗಳಿಗೆ 1885ರಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯ ಮಗನಾಗಿ (ಕಿರಿಯ ಮಗ ಹರಿಕಥಾವಿದ್ವಾನ್ ಬೇಲೂರು ರಂಗದಾಸರು) ಜನಿಸಿದರು. ಹಾಸನ, ತುಮಕೂರು ಮುಂತಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಸಾಗಿತು. ಇವರು ಮೆಟ್ರಿಕ್ಯುಲೇಷನ್ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಉನ್ನತ ದರ್ಜೆಯಲ್ಲಿ ತೇರ್ಗಡೆ ಹೊಂದಿದರು. ಸಂಸ್ಕೃತವನ್ನೂ ಆಳವಾಗಿ ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡಿದ್ದ ಕೇಶವ ದಾಸರು ತಮ್ಮ ತಂದೆಯವರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಕೀರ್ತನ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು; ಉತ್ತಮ ಕೀರ್ತನಕಾರರೆಂದು ಹೆಸರು ಗಳಿಸಿದರು.

ಒಮ್ಮೆ ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಇವರು ಕೀರ್ತನೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಮುದವೀಡು ಕೃಷ್ಣರಾಯರ ಪರಿಚಯವಾಯಿತು. ದಾಸರು ಅವರ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಆಂದೋಲನದಲ್ಲಿ ದುಮುಕಿದರು. ಅನಂತರ ಇವರ ಹೆಚ್ಚಿನ ಕೀರ್ತನೆಗಳಿಗೆ ರಾಷ್ಟ್ರಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವೇ ವಸ್ತುವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿತು. ಕೇಶವ ದಾಸರಿಗೆ ಗಾಂಧೀಜಿಯವರೊಡನೆ ನಿಕಟಸಂಪರ್ಕವಿತ್ತು. ದಾಸರ ಕೀರ್ತನ ಕಲೆಯನ್ನು ಗಾಂಧೀಜಿ ಬಹುವಾಗಿ ಮೆಚ್ಚಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಕನ್ನಡ ಪದಗಳ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ದಾಸರ ಮುಖದಿಂದ ಸವಿದ ಅವರು ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಮ್ಮ ಆತ್ಮಕಥೆಯಾದ ಸತ್ಯಶೋಧನೆಯಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ದಾಸರು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಗ್ರಂಥರಚನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಅಪಾರ ನೊಂದು ಐಹಿಕ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ಕಳೆದುಕೊಂಡು ದೇಶಾಂತರ ಹೋಗಲು ಅವರು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿದ್ದಾಗ, ಸುಬೋಧ ರಾಮರಾಯರ ಒಡನಾಟ ಒದಗಿ, ಅವರ ಪ್ರೇರಣೆಯ ಮೇರೆಗೆ ದಾಸರು ಗ್ರಂಥರಚನೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಭಕ್ತವಿಜಯ (1932; ಎರಡು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ), ಹರಿದಾಸ ಸಾಹಿತ್ಯ ವಿಮರ್ಶೆ, ಕನ್ಯಕಾಪುರಾಣ ಮತ್ತು ರಾಘವೇಂದ್ರವಿಜಯ ವಿಸ್ತಾರ–ಇವು ಇವರ ಗ್ರಂಥಗಳು. ಕರ್ನಾಟಕ ಭಕ್ತವಿಜಯ ಅಖಂಡ ಕರ್ನಾಟಕದ ಹರಿದಾಸರ ಪ್ರೌಢಿಮೆ–ಸಾಧನೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಉದ್ಗ್ರಂಥ. ಈ ಗ್ರಂಥರಚನೆಗಾಗಿ ದಾಸರು ಕರ್ನಾಟಕದ ಮೂಲೆ ಮೂಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸಿ ಹರಿದಾಸರ ಮತ್ತು ಅವರ ಕೃತಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿಷಯಸಂಗ್ರಹ ಮಾಡಿದ್ದರು. ಈ ಗ್ರಂಥ ದಾಸಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕೆನ್ನುವವರಿಗೆ ಒಂದು ಉತ್ತಮ ಕೈಪಿಡಿಯಂತಿದೆ. ಸು. 40 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಕೀರ್ತನ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ, ಸಾಹಿತ್ಯರಂಗದಲ್ಲಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದ ದಾಸರು 1948ರಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. **(ಎಸ್.ಎಚ್.ವಿ.)**

ಬೇಲೂರು ಪಾಳೆಯಗಾರರು: 14–19ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಆಗಿದಾಂಗ್ಗೆ, ಬೇಲೂರು ಮತ್ತು ಸುತ್ತಣ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಳಿದ ಪಾಳೆಯಗಾರರು. ಇವರನ್ನು ಬಲಂ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಎಂದೂ ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟನ್ನು ಬೇಲೂರು ಅಥವಾ ವೇಲಾಪುರ ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟು ಎಂದೂ ಕರೆಯುವುದುಂಟು. ಈ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಮೂಲತಃ ಬೇಲೂರಿನವರಾದ್ದರಿಂದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಮಣಿನಾಗಪುರವರಾಧೀಶ್ವರ ಎಂಬ ಬಿರುದಿನ ಜೊತೆಗೆ ತಮ್ಮ ಹೆಸರಿನ ಹಿಂದೆ ಬೇಲೂರಿನವರು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಮಣಿನಾಗಪುರ ಬಹುಶಃ ಈಗಿನ ಮಂಜರಾಬಾದ್. ಈ ನಾಯಕ ವಂಶದವರು ಕಾಶ್ಯಪಗೋತ್ರದವರು, ಆಪಸ್ತಂಭ ಸೂತ್ರದವರು. ಇವರು ತಮ್ಮ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಕಾಲಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಸಕಲೇಶಪುರದ ಬಳಿಯ ಐಗೂರಿಗೆ ಸ್ಥಳಾಂತರಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಐಗೂರು ಪಾಳೆಯಗಾರರೆಂದೂ ಪರಿಚಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

1397ರಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು ಸಿಂಗಪ್ಪನಾಯಕನಿಗೆ ವಹಿಸಿಕೊಟ್ಟರು. ಸಿಂಗಪ್ಪನಾಯಕನ ತಂದೆ ಮಂಚಯ್ಯನಾಯಕ ವಿಜಯ ನಗರದ ಸೈನ್ಯದಲ್ಲಿ ದಂಡನಾಯಕನಾಗಿದ್ದ ಎಂಬ ಹೇಳಿಕೆ ಇದೆ. ಆದರೆ ಸಿಂಗಪ್ಪನಾಯಕನ ಅನಂತರ ಒಂದು ಶತಮಾನಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಕಾಲ ಇವರ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿಯೇನೂ ದೊರಕಿಲ್ಲ. ಗಿರಿಯಪ್ಪನಾಯಕ ಮತ್ತು ತಿಮ್ಮಪ್ಪನಾಯಕ ಎಂಬಿಬ್ಬರು ಈ ವಂಶದವರು ಎಂದು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕ್ರಮಬದ್ಧ ವಿನ್ಯಾಸ ಗೋಚರಿಸುವುದು ಹಡಪದ ಪೋತಪನಾಯಕನ ಮಗ ಯರ ಕೃಷ್ಣಪ್ಪನಾಯಕನಿಂದ. ಪೋತಪನಾಯಕ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಖಾಸಾ ಸಂಚಿಯವನಾಗಿದ್ದ. ಅವನ ಮಗ ಯರಕೃಷ್ಣಪ್ಪನಾಯಕನಿಗೆ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ಬೇಲೂರು ಭಾಗದ ಆಡಳಿತವನ್ನು ನಿಷ್ಠೆಯ ಮತ್ತು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಷರತ್ತಿನ ಮೇಲೆ ವಹಿಸಿಕೊಟ್ಟ. 1524ರಲ್ಲಿ ನೆರವು ನೀಡಬೇಕೆಂದು ಯರಕೃಷ್ಣಪ್ಪನಾಯಕನ ಹೆಸರು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಗೋಚರಿಸುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ದಾಖಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಯರಕೃಷ್ಣಪ್ಪನಾಯಕನೇ ವಂಶದ ಮೂಲಪುರುಷ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಅನುಕ್ರಮ ಈ ರೀತಿ ಇದೆ; 1.ಪೋತಪನಾಯಕ, 2.ಯರ ಕೃಷ್ಣಪ್ಪನಾಯಕ (1524), 3.ವೆಂಕಟಾದ್ರಿನಾಯಕ, 4.ಕೃಷ್ಣಪ್ಪನಾಯಕ, 5.ಚಿಕ್ಕನಾಯಕ (ಹೆಂಡತಿ. ಪದ್ಮಾಜಿ), 6.ಲಕ್ಷ್ಮಪ್ಪನಾಯಕ (1588), 7.ನರಸಿಂಹನಾಯಕ, 8.ವೆಂಕಾದ್ರಿನಾಯಕ (1637), 9.ರಂಗಪ್ಪನಾಯಕ, 10.ನಾರಸಿಂಹನಾಯಕ (1661), 11.ಕೃಷ್ಣಪ್ಪನಾಯಕ, 12.ವೆಂಕಟಾದ್ರಿನಾಯಕ (1675),

13.ಕೃಷ್ಣಪ್ಪನಾಯಕ (1691 ಮತ್ತು 1693), 14.ಕೃಷ್ಣಪ್ಪನಾಯಕ (1712), 15.ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕ (1736 ಮತ್ತು 1751), 16.ಕೃಷ್ಣಪ್ಪನಾಯಕ (1755), 17.ವೆಂಕಟಾದ್ರಿನಾಯಕ (1790 ಮತ್ತು 1802). ಇವರಲ್ಲಿ ಎಂಟನೆಯವನಾದ ವೆಂಕಟಾದ್ರಿಯನ್ನು 1637ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ತುರಕದಳ ವಿಭಾಡ ಎಂದು ಸಂಬೋಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಕ್ಕೇರಿಯ ಶಿವಪ್ಪನಾಯಕ 1657ರಲ್ಲಿ ನಾರಸಿಂಹನಾಯಕನ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಎಸಗಿದ. ಮತ್ತೆ ವೆಂಕಟಾದ್ರಿ ನಾಯಕನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಿವಪ್ಪನಾಯಕನ ಅಳಿಯ ಶಿವಲಿಂಗನಾಯಕ ಈ ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟಿನ ಮೇಲೆ ದಾಳಿಮಾಡಿ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗ ಕಿತ್ತುಕೊಂಡ. 1675ರಲ್ಲಿ ವೆಂಕಟಾದ್ರಿ ನಾಯಕ ಬೇಲೂರ ಸೀಮೆಯ ಲಕ್ಕುಂದನಾಡಿನ ಗುಮ್ಮನಹಳ್ಳಿಯನ್ನು ಪುಟ್ಟಯ್ಯನೆಂಬುವವನಿಗೆ ಉಂಬಳಿಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ ಬಗ್ಗೆ ಒಂದು ಶಾಸನವಿದೆ. 1693ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯ ಈ ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟಿನ ಕೆಲವು ಭಾಗವನ್ನು ಕೃಷ್ಣಪ್ಪನಾಯಕನಿಂದ ಗೆದ್ದುಕೊಂಡ. 1736ರಲ್ಲಿ ವೆಂಕಟಪ್ಪ ನಾಯಕ ಬೇಲೂರು ಚನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಗೋಪುರ ನಿರ್ಮಿಸಿ ಕಲಶ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ. ಇವನ ಮಗ ಕೃಷ್ಣಪ್ಪನಾಯಕ ಕೈವಲ್ಯ ಎಂಬ ಯೋಗಿಗೆ ಮುದ್ರವಳ್ಳಿ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮದೊಂದಿಗೆ ಆನೆಯನ್ನು ದಾನಮಾಡಿದ ಬಗ್ಗೆ ಒಂದು ಶಾಸನವಿದೆ. ಈ ಕೃಷ್ಣಪ್ಪನಾಯಕ ಕಾರನ್‌ವಾಲೀಸನ ನೆರವಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದ ಮರಾಠಾ ಸೈನ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡ. ಇದು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕೋಪಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿ ಅದನ್ನು ತಿಳಿದ ನಾಯಕ ಕೊಡಗಿಗೆ ಓಡಿಹೋದ. ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೂ ಟಿಪ್ಪುವಿಗೂ ಒಪ್ಪಂದವಾದ ಮೇಲೆ ನಾಯಕ ಮತ್ತೆ ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟಿಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಿದ. ಆದರೆ ಆ ಮೊದಲಿದ್ದ ಎಲ್ಲ ಭಾಗ ಇವನಿಗೆ ದಕ್ಕಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವನು ಐಗೂರನ್ನು ತನ್ನ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಆಳತೊಡಗಿದ. ಇವನ ಮಗ ವೆಂಕಟಾದ್ರಿ ನಾಯಕ 1799–1800ರಲ್ಲಿ ಬಲವಾದ ಕೋಟೆ ಕಟ್ಟಿಸಿ ಬ್ರಿಟಿಷರನ್ನು ಎದುರಿಸಿದ. ಗೆಲುವು ಸೋಲುಗಳ ತೂಗುಯ್ಯಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಹೋರಾಟ ಸಾಗಿ, ಕಡೆಗೆ 1802ರಲ್ಲಿ ನಾಯಕ ಓಡಿಹೋಗಬೇಕಾಯಿತು. ಬ್ರಿಟಿಷರು ಇವನನ್ನು ಹಿಡಿದು ಉಗ್ಗಿಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ನೇಣುಹಾಕಿದರು (1802). **(ಸಿ.ಕೆ.ಎನ್.)**

ಬೇವೂರು: ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜಿಲ್ಲೆ ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ, ಧಾರ್ಮಿಕ ಸ್ಥಳ. ಇದನ್ನು ಕುಡಿಕೆ ಬೇವೂರು ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,560. ಈ ಊರು ಪುರಾತನ ಸ್ಥಳವಾಗಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿ ಜೈನಧರ್ಮ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದಿದ್ದಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ತಿಮ್ಮಪ್ಪ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿರುವ 900ರ ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಈ ಊರನ್ನು ನಿಂಬಗ್ರಾಮವೆಂದು ಕರೆದಿದೆ. ಅನಂತರದ ಹೊಯ್ಸಳ ಮೂರನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳನ 1331ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಬೆಹುರ ಎಂದು ಕರೆದಿದೆ. ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಬಹಳಷ್ಟು ಕುಂಬಾರರಿದ್ದು ಮಣ್ಣಿನ ಮಡಿಕೆ, ಆಟದ ಸಾಮಾನುಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ತಯಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಈ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಕುಡಿಕೆ ಬೇವೂರು ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ತಿಮ್ಮಪ್ಪನ ಬೆಟ್ಟ ಮತ್ತು ಸಿದ್ಧರಾಮೇಶ್ವರ ಬೆಟ್ಟ ಎಂಬ ಎರಡು ಬೆಟ್ಟಗಳಿವೆ. ತಿಮ್ಮಪ್ಪನ ಬೆಟ್ಟವನ್ನು ಕಿರುಗುಂದ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿದ್ದು ಇದು ಪುರಾತನ ಜೈನಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಎಂದು ಇದೇ ಸ್ಥಳದ ವೆಂಕಟರಮಣ ದೇವಾಲಯದ ಬಳಿಯ ಬಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಸು. 9–10ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಬಹಳಷ್ಟು ಮುನಿಸಮೂಹಗಳೂ ಇಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದವೆಂದೂ ಚಂದ್ರಸೇನ ಅವರೆಲ್ಲರ ಸ್ವಾಮಿ ಎಂದೂ ಈ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಶ್ರೀಸೇನನ ಗುರು ಶಾಂತಿಸೇನನ ಉಲ್ಲೇಖವೂ ಈ ಶಾಸನದಲ್ಲಿದ್ದು ಈತ ಸಂಧಿಕವಾಟ ಗ್ರಾಮದಿಂದ ಬಂದವನೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಇದೇ ಕಾಲದ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಸೇನನ ಶಿಷ್ಯ ನಾಗಸೇನ ಗೊರವ ಕಿರುಕುಂದಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಸನ್ಯಾಸನಗೈಯ್ದುದನ್ನು ದಾಖಲಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಇಂದು ಇಲ್ಲಿ ಯಾವ ಜೈನ ಸ್ಮಾರಕವೂ ಉಳಿದಿಲ್ಲ. ಮಹತ್ತು ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವನ ಶಿಷ್ಯ ಬೆಟ್ಟದ ಒಡೆಯನೆಂಬುವನು 16ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ದೊಡ್ಡದಾದ ತಿಮ್ಮಪ್ಪ ಅಥವ ವೆಂಕಟರಮಣ ದೇವಸ್ಥಾನ ಇಲ್ಲಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಇದೇ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಉತ್ತರದ ಬಂಡೆಯ ಮೇಲಿನ ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುವುದಲ್ಲದೆ ಮಾಧವ ದಾಸಯ್ಯನೆಂಬುವನನ್ನು ಈ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಪೂಜೆಗೋಸ್ಕರ ನೇಮಿಸಿರುವ ವಿಷಯವೂ ಅದರಲ್ಲಿದೆ. ಈ ದೇವಸ್ಥಾನದ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿವೆ; ಮುಖ ಮಂಟಪದ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಮೂವರು ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಭಕ್ತಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಮೀಪ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಕೊಳವಿದೆ. ಈ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ವಿಶಾಲವಾದ ಸ್ಥಳವಿದೆ. ಉಯ್ಯಾಲೆ ಮಂಟಪದ ಪೂರ್ವದ ಕಡೆಯ ಕಂಬದ ಮೇಲಿನ ಶಾಸನ 1660ರದ್ದಾಗಿದ್ದು ಬಾಳೋಜಿ ಹೈಪತಿರಾಯನ ಮಗ ಅಧಿಕಾರಿಯಾದ ದುಂದೋಜ ಹೈಪತಿರಾಯನು ಇದನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ವೆಂಕಟೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟ ದತ್ತಿಯ ಉಲ್ಲೇಖವೂ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ವಿಶಾಲವಾದ ಹೊರಮಂಟಪಗಳಲ್ಲಿ ಮದುವೆ ಮುಂತಾದ ಶುಭಕಾರ್ಯಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ವಿಜಯದಶಮಿಯಂದು ನಡೆಯುವ ವಾರ್ಷಿಕ ಜಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಸಾವಿರಾರು ಜನರು ಸೇರುತ್ತಾರೆ.

ಇಲ್ಲಿಯ ಸಿದ್ಧರಾಮೇಶ್ವರ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಸಿದ್ಧರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಒಂದು ಕೊಳ ಇದೆ. ಬೆಟ್ಟದ ತುದಿಯಲ್ಲಿರುವ 1196ರ ತ್ರುಟಿತ ತಮಿಳುಭಾಷೆಯ ಶಾಸನ ಹೊಯ್ಸಳ ಇಮ್ಮಡಿ ಬಲ್ಲಾಳನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು ಕಿಳ್ಳೈನಾಡಿನ ಅಧಿಕಾರಿಗಳೂ ಸೈನ್ಯದ ಸಹಾಯವನ್ನು ಪಡೆದ ವಿಷಯವನ್ನು ದಾಖಲಿಸಿದೆ.

ಈ ಊರಿಲ್ಲಿ ಉಡಸಲಮ್ಮ, ಚೌಡೇಶ್ವರಿ, ಪಟಾಲದಮ್ಮ, ಶ್ರೀರಾಮ, ಮಾರಮ್ಮ, ಕೆಂಪಮ್ಮ ಮುಂತಾದ ದೇವರ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಒಂದು ವೀರಶೈವ ಮಠವೂ ಇವೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಉಸಲಮ್ಮ ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕಚ್ಚುಗಾರೆಯ ಮೂರ್ತಿ ಇದೆ. ಊರ ಹೊರಗಿನ ಮೈದಾನದಲ್ಲಿ ಬೃಹದಾಕಾರವಾದ ಮೂಲ ವಿಜಯನಗರ ಅರಸರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ್ದ ಚೌಡೇಶ್ವರಿ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ದೇವಿಯ ಪ್ರತಿಮೆ ಕುಳಿತಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಗಡೆ ವಿಜಯನಗರ ಶೈಲಿಯ ಭೈರವ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಕೊಳವೊಂದಿದೆ. ಹಿಂದೆ ಇದರ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಮೈದಾನದಲ್ಲಿ ಜಾತ್ರೆಯು ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ವೀರಶೈವ ಮಠಕ್ಕೆ ಹತ್ತಿರ ಕೆರೆ ಕಟ್ಟೆಯ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಹುಶಃ ಗಂಗರ ಕಾಲದ ಅರ್ಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಹೊಲವೊಂದರಲ್ಲಿರುವ 1331ರ ಹೊಯ್ಸಳ ವೀರಬಲ್ಲಾಳನ ಕಾಲದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ನಾಗರಸನೆಂಬುವನು ಬೊಮ್ಮರಸನ ಹೆಸರಲ್ಲಿ ಬೇಹೂರ ಗ್ರಾಮದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಅದನ್ನು ಹರಿಬಶೆಟ್ಟಿಗೆ ದಾನಮಾಡಿದುದಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಂಗೀತಗಾರ ಭೈರವಿ ಕೆಂಪೇಗೌಡ ಈ ಗ್ರಾಮದವರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. **(ಕೆ.ಎಂ.ಎಸ್.)**

ಬೈಂದೂರು: ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಕುಂದಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ, ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಬಂದರು. ಕುಂದಾಪುರದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಸು. 30 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 4,983. ಪಶ್ಚಿಮ ಕಡಲ ತಡಿಯಿಂದ ಎರಡೂವರೆ ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಊರು ಇತಿಹಾಸಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದದ್ದು. ಇದು ಆಳುಪ ರಾಜರ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ

ನಗರವಾಗಿತ್ತು. ಅವರ ಆಡಳಿತ ಕೊನೆಗೊಂಡಾಗ 14ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಬೈಂದೂರ ನಾಡು ಎಂಬ ರಾಜಕೀಯ ಘಟಕದಲ್ಲಿ ಉಳಿದು ಜೈನ ರಾಣಿ ಬೈರಾದೇವಿಯ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಬಂತು. ಸಿಕ್ಕಿರುವ ಶಾಸನಗಳ ಪ್ರಕಾರ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಊರಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ಇತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. 1514ರಲ್ಲಿ ಬಂದಿದ್ದ ಪೋರ್ಚುಗೀಸ್ ಯಾತ್ರಿಕ ಬಾರ್ಬೊಸಾನ ಹೇಳಿಕೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಇಲ್ಲಿ ಅಕ್ಕಿಯನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಭಟ್ಕಳಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

ಸು. 9–10ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರದೇಶ ಸೇನವಾರ ಎಂಬ ಅರಸು ಮನೆತನದ ಅಧೀನಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟಿತ್ತು. 11ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುವ ಶಿಲ್ಪವುಳ್ಳ ಇಲ್ಲಿಯ ಸೇನೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಹದಿನೆಂಟಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯ, ಆಳೆತ್ತರದ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಅವು ಮಹಿಷಮರ್ದಿನಿ, ಕೇಶವ, ಷಣ್ಮುಖ, ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ, ಶಿವಶಕ್ತಿ, ಆದಿತ್ಯ, ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಗಳು, ಭೈರವ, ತ್ರಿಮೂರ್ತಿ, ನರಸಿಂಹ ಮುಂತಾದವು. ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಪರಿಶುದ್ಧ ಶಿಲ್ಪಶೈಲಿಯ ದ್ವಿಕೂಟ ರಚನೆಯಿಂದ ಕಂಗೊಳಿಸುವ ಈ ಮಾದರಿಯ ದೇವಾಲಯ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಇದೊಂದೇ.

ಬೈಂದೂರು ಬಂದರು ಕರಾವಳಿ ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲಕರವಾಗಿದೆ. ಈ ಬಂದರು ಪಡುವಾರೆ ಹಳ್ಳಿಯ ಹತ್ತಿರ, ಬೈಂದೂರು ನದಿಯ ದಡದಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿಗೆ 4 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಇದರ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 12 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಶಿರೂರು ಎಂಬ ಚಿಕ್ಕ ಬಂದರನ್ನು ಇದರ ಎಲ್ಲೆಗೆ ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅರಣ್ಯವಸ್ತುಗಳು ಮತ್ತು ಒಣಮೀನು ಬೈಂದೂರು ಬಂದರಿನಿಂದ ರಫ್ತಾಗುತ್ತವೆ. **(ಟಿ.ಎಸ್.ಆರ್.ಜಿ.)**

ಈ ಊರಿನ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ಒಂದು ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಪಡುವಾರೆ ಎಂಬ ಎತ್ತರವಾದ ಮಟ್ಟಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ದರ್ಜೆಯ ಅಲ್ಯುಮಿನಿಯಂಯುಕ್ತ ಲ್ಯಾಟರೈಟ್ ನಿಕ್ಷೇಪವಿದೆ. ಇದು ಪೂರ್ವ–ಪಶ್ಚಿಮವಾಗಿ 8 ಕಿಮೀ, ಉದ್ದವಾಗಿಯೂ ಉತ್ತರ–ದಕ್ಷಿಣವಾಗಿ ಸರಾಸರಿ 3 ಕಿಮೀ ಅಗಲವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಬಾಕ್ಸೈಟ್ ಅದಿರು ಪಡುವಾರೆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಮಟ್ಟವಾದ ಎಲ್ಲ ಗುಡ್ಡ ದಿಬ್ಬಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡರಿಂದ ಮೂರು ಅಡಿಗಳಷ್ಟು ದಪ್ಪತೆಳು ಹೊರಕವಚದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದು. ಇದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿಶಾಲ ಪದರದ ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಹರಡಿದೆ. ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಇದು ಲಿಥೊಮಾರ್ಜ್ ಸುದ್ದೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಇದರ ತಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗ್ರಾನಿಟಿಕ್ ನೈಸ್ ಶಿಲೆಯಿದೆ. ಅಲ್ಯುಮಿನಿಂಯುಕ್ತ ಲ್ಯಾಟರೈಟ್ ನಿಕ್ಷೇಪದಲ್ಲಿ ಮೇಲ್ಪದರದಿಂದ ಕೆಳಕ್ಕೆ ಹೋದಂತೆಲ್ಲ ಬಣ್ಣ ಬದಲಾಗುತ್ತದೆ. ಮೇಲಿನ ಭಾಗ ಹೆಚ್ಚು ಕಬ್ಬಿಣಾಂಶದಿಂದ ಕೂಡಿ, ಗಡುಸಾಗಿ, ಕಂದುಬಣ್ಣದ್ದಾಗಿ ಅನಂತರ ಕಡಿಮೆ ಗಡುಸಾದ ಹಳದಿ ವರ್ಣದ ಭಾಗ ಹೆಚ್ಚು ಅಲ್ಯುಮಿನಯುಕ್ತವಾದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಬಾಕ್ಸೈಟ್ ಅದಿರು ಹೊಗೆಕಂಡಾಗ ಗುಂಡುಗುಂಡಾಗಿ ಮುದ್ದೆಯಾಗಿ, ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಬೇರ್ಪಟ್ಟ ದಿಬ್ಬಗಳಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಮಸೂರಾಕಾರದಲ್ಲಿರುವುದು ಗೋಚರವಾಗುವುದು. ಈ ಅದಿರಿನಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಮುಖ್ಯ ಖನಿಜಗಳೆಂದರೆ ಗಿಬ್ಸೈಟ್ (ಬಿಳಿಬಣ್ಣ), ಗೊಕೈಟ್ ಮತ್ತು ಹೆಮಟೈಟ್ (ಹೆಚ್ಚು ಬೂದುಬಣ್ಣದ್ದು). ಈ ಅದಿರು ನಿಕ್ಷೇಪ ಹೆಚ್ಚು ಸಿಲಿಕಾಂಶ ಉಳ್ಳ ಗ್ರಾನೈಟ್–ನೈಸ್ ಶಿಲೆಗಳಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿರಬಹುದೆಂದು ತಿಳಿದುಬಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಗಣಿಕೈಗಾರಿಕೆ ತೆರೆದ ಕಂದರದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಅಡಿಗಳವರೆಗೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಸು. 16' ಆಳದವರೆಗೆ 7.5 ಲಕ್ಷ ಟನ್ನುಗಳಷ್ಟು ಅದಿರು ಇದೆಯೆಂದು ಅಂದಾಜು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. **(ಎಂ.ಎನ್.ಎಂ.)**

ಬೈಲಂಗಡಿ: ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಬೆಳ್ತಂಗಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ; ಬೆಳ್ತಂಗಡಿಗೆ 22 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಇದು ಹಿಂದೆ ಮೂಲರು ಎಂಬ ಸಾಮಂತ ಅರಸರ ಮುಖ್ಯಸ್ಥಳವಾಗಿತ್ತು.

ಬೈಲಂಗಡಿಗೆ ಮೂರು ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅರಮನೆಯ ಅವಶೇಷವಿದೆ. ಅರಮನೆಯ ವಾಯುವ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಸದಿ ಇದೆ. ಈ ಬಸದಿಯ ಒಂದು ಕಂಬದ ಮೇಲಿರುವ ಶಾಸನದಿಂದ 1611ರಲ್ಲಿ ಬಸದಿಯ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರವಾಯಿತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಅರಮನೆಯ ಎದುರಿನಲ್ಲಿ ಹದಿನೈದು ಸಮಾಧಿಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪದೂರದಲ್ಲಿ ಕರಿಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಮಾಡಿರುವ ಬಂಗದೊರೆ, ರಾಣಿ ಸೋಮಲದೇವಿ–ಇವರ ಎರಡು ಸಮಾಧಿಗಳಿವೆ. ಬಂಗಾಡಿಯ ನರಸಿಂಹ ಲಕ್ಷ್ಮಪ್ಪರಸ ಬಂಗರಾಜ ಸೋಮಲದೇವಿಯನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಿದ್ದ. ಇವರಿಬ್ಬರ ಮಧ್ಯೆ ವಿರಸವುಂಟಾಗಿ ಅದು ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಬಂಗರಸ ಮಡಿದನೆಂದೂ (1630) ರಾಣಿ ಹತಾಶಳಾಗಿ ಆತ್ಮಹತ್ಯೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡಳೆಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಮೂಲರಸರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೈಲಂಗಡಿ ವ್ಯಾಪಾರಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಏಲಕ್ಕಿ ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿತ್ತು. ಕಂಚಿನ ಪಾತ್ರೆಗಳಿಗೂ ಈ ಊರು ಹೆಸರಾಗಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. (ವಿ.ಬಿ.ಎಚ್.)

ಬೈಲಹೊಂಗಲ: ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಪಟ್ಟಣ. ಹಿಂದಿನ ಸಂಪಗಾಂವ ತಾಲ್ಲೂಕು ಈಗ ಈ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪುನರ್ರಚಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಗೋಕಾಕ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸವದತ್ತಿ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡ, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಖಾನಾಪುರ ಮತ್ತು ಬೆಳಗಾಂವಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು ಸುತ್ತುವರೆದಿವೆ. 125 ಗ್ರಾಮಗಳಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1,122.2 ಚ.ಕಿಮೀ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 3,56,286.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟಗಳ ಪೂರ್ವದ ಸೆರಗಿನಲ್ಲಿದ್ದು ಏರು ತಗ್ಗುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಹುಭಾಗ ಕಪ್ಪು ಮತ್ತು ಕೆಂಪುಮಣ್ಣಿನದು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸಮಶೀತೋಷ್ಣ ವಾಯುಗುಣವಿದೆ. ವಾರ್ಷಿಕ ಮಳೆ 694.60 ಮಿಮೀ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುವ ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿ ವೀರಾಪುರದ ಬಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ಕರ್ವಿಕೊಪ್ಪ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ಸವದತ್ತಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ತಿಗಡಿ ಗ್ರಾಮದ ಹತ್ತಿರ ಹರಿನಾಲಾಕ್ಕೆ ಒಡ್ಡುಕಟ್ಟಿ ನೀರನ್ನು ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಯ ಎರಡೂ ದಂಡೆಗಳಲ್ಲಿ ರೈತರು ವಿದ್ಯುತ್ ಪಂಪು ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ನೀರನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 222 ಕೆರೆಗಳಿವೆ. ಸು. 2,77,337 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಷ್ಟು ಸಾಗುವಳಿ ಭೂಮಿ ಲಭ್ಯವಿದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಬೆಳವಲ ನಾಡಿನ ಮುತ್ತಿನಂತಹ ಜೋಳ, ಹವಳದಂತಹ ಗೋದಿ ಬೆಳೆಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಬತ್ತ, ಕಬ್ಬು, ಹತ್ತಿ, ತೈಲಬೀಜಗಳು ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಪ್ರಗತಿ ಪ್ರಾರಂಭದ ದೆಶೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಮುಗಟಖಾನ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ, ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಗೆ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಹಕಾರಿ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಇದೆ. ಸೇಂಗಾ ಎಣ್ಣೆ, ಚರ್ಮದ ವಸ್ತುಗಳು ಮತ್ತು ಹತ್ತಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಇತರ ಮುಖ್ಯ ಉತ್ಪನ್ನಗಳು.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಥಳಗಳಾದ ಕಿತ್ತೂರು **(ನೋಡಿ)**, ದೇಗಾಂವಿ **(ನೋಡಿ)** ಮತ್ತು ಸಂಪಗಾಂವ **(ನೋಡಿ)** ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದವು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಇಂಚಲ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ವೀರಶೈವ ಮಠವಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವೂ ಭಜನೆ ಮತ್ತು ಅನ್ನದಾಸೋಹಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಬೈಲಹೊಂಗಲಕ್ಕೆ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಯ ಬಲದಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಕಾದರೋಳಿಯಲ್ಲಿ ಗೋವೆಯ ಕದಂಬರ ಕಾಲದ ಶಂಕರಲಿಂಗ ಗುಡಿಯಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ 1075ರ ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಅದೃಶ್ಯಪ್ಪನವರ ಮಠವೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಯ

ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಬೆಳವಡಿ ಗ್ರಾಮ ಮಲ್ಲಮ್ಮ ರಾಣಿಯಿಂದಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ **(ನೋಡಿ : ಬೆಳವಡಿ ಮಲ್ಲಮ್ಮ)**. ಇಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತೂರು ದೇಸಾಯಿಗಳ ಕುಲದೇವರಾದ ವೀರಭದ್ರನ ಗುಡಿ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ವರ್ಷ ಚೈತ್ರದಲ್ಲಿ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುವುದು. ಬೈಲಹೊಂಗಲಕ್ಕೆ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕಿರುವ ಮುಗಟಖಾನ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಗೆ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ವೈಶಾಖಮಾಸದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಇಲ್ಲಿನ ಜಾತ್ರೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಬೈಲಹೊಂಗಲದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಇರುವ ಹಿರೇನಂದಿ ಹಳ್ಳಿಯ ಪ್ರಕೃತಿ ಸೌಂದರ್ಯ ಆಕರ್ಷಕ. ಇಲ್ಲಿ ಬಸವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಶ್ರಾವಣಮಾಸದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಜಾತ್ರೆ ಸೇರುವುದು. ಹಣ್ಣಿಕೇರಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಪುರಾತನ ಬ್ರಹ್ಮದೇವನ (ಜೈನ) ಗುಡಿ ಇದೆ. ಬೈಲಹೊಂಗಲದ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕಿರುವ ನೇಸರ್ಗಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಹಳೆಯ ಶಿಥಿಲ ಬಸವದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಬೈಲಹೊಂಗಲದ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ವಕ್ಕುಂದ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಚಾಳುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯ ತ್ರಿಕೂಟೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ.

ಬೈಲಹೊಂಗಲ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಇದು ಬೆಳಗಾಂವಿಯ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 43 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಸವದತ್ತಿಯ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿದೆ. ಪುರಸಭಾಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿರುವ ಬೈಲಹೊಂಗಲ ಪಟ್ಟಣದ ಜನಸಂಖ್ಯೆ 43,215. ಇದು ಈ ಸುತ್ತಿನ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ. ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಧಾರವಾಡ, ಸವದತ್ತಿಗಳಿಂದ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಉತ್ತಮ ಮಾರ್ಗ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿ ಎಕ್ಕುವ ಮತ್ತು ಎಣ್ಣೆ ತಯಾರಿಸುವ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳೂ ಕೃಷಿ ಇಲಾಖೆಯ ಒಂದು ಕೃಷಿ ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರವೂ ಇದೆ. ಶಾಲಾ ಕಾಲೇಜುಗಳು, ಬ್ಯಾಂಕು, ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳು, ಆಸ್ಪತ್ರೆ ಮುಂತಾದ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ಹಿಂದೆ ಜೈನ ಬಸದಿಯಾಗಿತ್ತೆಂದು 12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ರಟ್ಟಕಾರ್ತವೀರ್ಯನ ಕಾಲದ ಅಲ್ಲಿನ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಚೆನ್ನಬಸವಣ್ಣ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನೆನ್ನಲಾದ ಮರಡಿ ಬಸವೇಶ್ವರನ ಗುಡಿ ಊರ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಕೆರೆಯ ಹತ್ತಿರ ಇದೆ. ಕಿತ್ತೂರು ರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮನ ಸಮಾದಿ ಸಹ ಇಲ್ಲಿದೆ. **(ವಿ.ಎಸ್.ಬಿ.)**

ಬೊಂತಾದೇವಿ: ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಶತಮಾನದ ಒಬ್ಬ ವಚನಕಾರ್ತಿ. ಇವಳ ಕಥೆ ಕೆಲವು ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈಕೆ ಕಾಶ್ಮೀರದ ಮಾಂಡವ್ಯ ಪುರದ ರಾಜಪುತ್ರಿ. ನಿಜದೇವಿ ಎಂಬುದು ಇವಳ ಹೆಸರಾಗಿತ್ತು. ವೈರಾಗ್ಯಪರಳಾದ ಈಕೆ ಸಮಸ್ತ ರಾಜಭೋಗಗಳನ್ನೂ ತೊರೆದು ದಿಗಂಬರೆಯಾಗಿ ಬಸವಾದಿ ಪ್ರಮಥರನ್ನು ಕಾಣಲು ಕಲ್ಯಾಣದತ್ತ ನಡೆದಳು. ಪರಮಸುಂದರಿಯಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಅನೇಕರು ಈಕೆಯನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಲು ಮುಂದೆ ಬಂದರು. ಕೊನೆಗೆ ಪರಶಿವನೇ ಸುಂದರಯುವಕನಾಗಿ ಬಂದು ತನ್ನನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗೆಂದು ಕೇಳಿಕೊಂಡರೂ ಈಕೆ ಒಪ್ಪಲಿಲ್ಲ. ಆ ವೇಳೆಗೆ ಈಕೆ ಪರಶಿವನನ್ನು ಗುರುತಿಸಿದಳು. ಪರಶಿವ ಈಕೆಗೆ ಒಂದು ಬೊಂತೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು, ಅದನ್ನು ಹೊದ್ದುಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ತಿಳಿಸಲು ಈಕೆ ಅದನ್ನು ಹೊದ್ದುಕೊಂಡೇ ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕೆ ಬಂದಳು. ಪರಶಿವ ಕೊಟ್ಟ ಬೊಂತೆಯನ್ನು ಹೊದ್ದುಕೊಂಡದ್ದರಿಂದ ಈಕೆಗೆ ಬೊಂತಾದೇವಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂತು. ಕಲ್ಯಾಣದಲ್ಲಿ ಈಕೆಯನ್ನು ಯಾರೂ ಗಮನಿಸಲಿಲ್ಲ. ಕೊನೆಗೆ ಅಲ್ಲಮಪ್ರಭುವಿಗೆ ಈಕೆಯ ಮಹತ್ತ್ವದ ಅರಿವಾಗಿ ಗೌರವಿಸಿದ. ಕಲ್ಯಾಣದ ಕ್ರಾಂತಿಯ ಅನಂತರವೂ ಈಕೆ ಅಲ್ಲೇ ಉಳಿದುಕೊಂಡಿದ್ದಳು. ಒಮ್ಮೆ ಈಕೆ ತಿಪ್ಪೆಯಲ್ಲಿ ಮಲಗಿರಲು ಅದನ್ನು ಕಂಡವರು ಹೇಸಿಗೆಪಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಲು ತನ್ನ ಬೊಂತೆಯನ್ನು ಕೊಡುವಲು ಅದರಿಂದ ರತ್ನಗಳು ಉದುರಿದುವಂತೆ. ಈಕೆ ತನ್ನ ಬೊಂತೆಯನ್ನು ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಎಸೆದು ಅದರೊಡನೆ ಬಯಲಾದಳೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ.

ಇದುವರೆಗೆ ಬೊಂತಾದೇವಿಯ ಐದು ವಚನಗಳು ಮಾತ್ರ ಸಿಕ್ಕಿವೆ. ಬಿಡಾಡಿ ಎಂಬುದು ಈಕೆಯ ವಚನಗಳ ಅಂಕಿತ. ಈಕೆಯ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಏಕದೈವೋಪಾಸನೆಯ ನಿಷ್ಠೆಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. **(ಎನ್.ಬಿ.)**

ಬೊಂಬೆಯ ಲಕ್ಕ: ಸು. 1538. ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರಸಾಂಗತ್ಯ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯದ ಕರ್ತೃ. ತನ್ನ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಂತ ವಿಷಯಗಳನ್ನೇನೂ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿಲ್ಲ. ಈತನ ಹೆಸರು ನೋಡಿದರೆ ಸೂತ್ರದಗೊಂಬೆಗಳನ್ನು ಆಡಿಸುತ್ತಿದ್ದುದು ಇವನ ಕಾಯಕವಾಗಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ.

ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರಸಾಂಗತ್ಯ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನ ಕಥೆಯನ್ನು ವಸ್ತುವಾಗುಳ್ಳ ಸಾಂಗತ್ಯ ಕಾವ್ಯ. ಕವಿ ಅತ್ಯಂತ ಭಕ್ತಿ ಹಾಗೂ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಈ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 5 ಸಂಧಿಗಳೂ 570 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. ಇದನ್ನು 1538ರಲ್ಲಿ ಬರೆದು ಮುಗಿಸಿದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಕೆಲವು ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕಾಲಸೂಚಿ ಪದ್ಯಗಳು ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈತ ಪೂರ್ವ ಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸಿಲ್ಲ; ತನ್ನ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಯಾವುದು ಮೂಲ ಎಂಬುದನ್ನೂ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿಲ್ಲ. ಕೃತಿಯ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದವರಿಗೆ ಇದು ರಾಘವಾಂಕನ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರಕಾವ್ಯವನ್ನು ಆಧರಿಸಿ ಬರೆದುದೆಂದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ಕಾವ್ಯದ ಅನೇಕ ಪದ್ಯಗಳನ್ನು ಈತ ತನ್ನ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಕಾವ್ಯಶೈಲಿ ಸರಳವಾಗಿದ್ದು ಜನಸಾಮಾನ್ಯರ ಮನವನ್ನು ನೇರವಾಗಿ ಮುಟ್ಟುವಂತಿದೆ. ತನ್ನ ಕಾವ್ಯ ಸತ್ಯದ ನೆಲೆ, ಮುಕ್ತಿಯ ಬೀಡು, ಪುಣ್ಯದ ಕೀರ್ತಿಯ ತಲೆವನೆ ಎಂದು ಕಾವ್ಯದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ ಸಾಂಗತ್ಯಕಾರರಲ್ಲಿ ಈತನಿಗೆ ಒಂದು ಮಹತ್ತ್ವದ ಸ್ಥಾನವಿದೆ. **(ಎನ್.ಬಿ.)**

ಬೊಕ್ಕಸದ ಚಿಕ್ಕಣ್ಣ: ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಶತಮಾನದ ಒಬ್ಬ ವಚನಕಾರ, ಬಸವಣ್ಣನವರ ಸಮಕಾಲೀನ. ಈತ ಬಿಜ್ಜಳನ ಬೊಕ್ಕಸದ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇವನ ಹತ್ತು ವಚನಗಳು ಪ್ರಕಟವಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಬೆಡಗಿನ ವಚನಗಳಿದ್ದು ಇವಕ್ಕೆ ಟೀಕು ಬರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಬಸವಣ್ಣ ಪ್ರಿಯನಾಗರೇಶ್ವರಲಿಂಗ ಎಂಬುದು ಇವನ ವಚನಗಳ ಅಂಕಿತ. ಈತ ತನ್ನ ವಚನಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ತತ್ತ್ವ ನಿಷ್ಠೆಯನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಒಂದು ಬೆಡಗಿನ ವಚನ ಹೀಗಿದೆ: ನಾನಾ ಬಹುವರ್ಣದ ಬೊಕ್ಕಸವ ಹೊತ್ತು ಮಾಡುವಲ್ಲಿ ಭಾವದ ಬಹುಚಿತ್ತವನರಿಯಬೇಕು. ನಾನಾಭರಣದ ಹದಿನೆಂಟು ಆಶ್ರಯಂಗಳ ತೊಡುವಲ್ಲಿ ದ್ರವ್ಯವ ಕೊಡುವಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯ ಆತ್ಮನಬೆಂಬಳಿಯನರಿಯಬೇಕು. ಎಂಟು ರತ್ನದ ಕಾಂತಿ ಜೀವ ರತ್ನದ ಕಳೆ ಭಾವಿಸಿ ಏಕವಮಾಡಿ ನಡವುದು. ನೀವು ಕೊಟ್ಟ ಕಾಯಕ ತನುವಿಗೆಕ್ರೀ ಆತ್ಮಂಗರಿವು. ಆ ಅಣುವಿಗೆ ಮಹಾಬೆಳಕು ಒಡಗೂಡಿ ಕರಿಗೊಂಡಲ್ಲಿ ಬೊಕ್ಕಸದ ಮಣಿಹವನೊಪ್ಪಿಸಬೇಕು ಬಸವಣ್ಣ ಪ್ರಿಯನಾಗರೇಶ್ವರಲಿಂಗಕ್ಕೆ. **(ಎನ್.ಬಿ.)**

ಬೊಪ್ಪಣ ಪಂಡಿತ: ಸು. 12ನೆಯ ಶತಮಾನ. ಜೈನಕವಿ. ಗೊಮ್ಮಟಸ್ತುತಿ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯದ ಕರ್ತೃ. ನಿರ್ವಾಣಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿನಕ್ಷತ್ರಮಾಲಿಕೆ ಇವನ ಇನ್ನೊಂದು ಕೃತಿ. ಆಚಣ್ಣ, ಪಾರ್ಶ್ವಪಂಡಿತ, ಕೇಶಿರಾಜ ಮೊದಲಾದವರು ತಮ್ಮ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಈತನನ್ನು ಕೊಂಡಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸುಜನೋತ್ತಂಸ, ಕನ್ನಡಗವಿಬೊಪ್ಪ ಎಂಬುವು ಇವನ ಬಿರುದುಗಳು.

ಗೊಮ್ಮಟಸ್ತುತಿ 27 ವೃತ್ತಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಒಂದು ಸುಂದರ ಭಾವಗೀತೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕವಿ ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಬಾಹುಬಲಿಯನ್ನು ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಬಾಲಚಂದ್ರ ಕವಿ (ಸು. 1170) ಬರೆಸಿದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದರ ಪದ್ಯಗಳು ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ (ಸು. 1180) ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ನಿರ್ವಾಣಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿನಕ್ಷತ್ರಮಾಲಿಕೆ 27 ವೃತ್ತಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಪ್ರತಿ ಪದ್ಯವೂ ನಿರ್ವಾಣಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿ ಎಂದು ಮುಗಿಯುತ್ತದೆ. ಜೈನಮತದ ಮತ್ತು ಜೈನ ಋಷಿಗಳ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಕೊಂಡಾಡುವ ಈ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯಾಂಶಗಳೂ ಉಂಟು. ಕೆಲವು ನೀತಿಕಂದಗಳನ್ನೂ ಈತ ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. **(ಸಿ.ಪಿ.ಕೆ.)**

ಬೊಬ್ಬೂರು ರಂಗ: ಸು. 1750. ಅಂಬಿಕಾ ವಿಜಯ, ಪರಶುರಾಮ ರಾಮಾಯಣ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳ ಕರ್ತೃ. ವೇದಾವತಿ ತೀರದ ಘನಪುರಿಯ (ಹಿರಿಯೂರು) ಕರಣಿಕಾಗ್ರಣಿ ರಂಗ ಮತ್ತು ಅವನ ಹೆಂಡತಿ ರುಕ್ಮಿಣಿ

ಇವನ ತಂದೆತಾಯಿಗಳು. ಹಿರಿಯೂರಿನ ಹತ್ತಿರದ ಬಬ್ಬೂರು (ಬೊಬ್ಬೂರು) ಇವನ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ಬಬ್ಬೂರಿನ ರಂಗನಾಥ ಇವನ ಕುಲದೈವ.

ಅಂಬಿಕಾ ವಿಜಯ ಭಾಮಿನೀಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 47 ಸಂಧಿಗಳೂ 3,051 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. ಪ್ರತಿಸಂಧಿಯ ಮೊದಲ ಷಟ್ಪದಿಯ ಅರ್ಧಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಥಾಸೂಚನೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದಿಶಕ್ತಿಯಾದ ದೇವಿ ರಕ್ತಬೀಜಾಸುರನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದ ಕಥೆ ಮತ್ತು ಮಾರ್ಕಂಡೇಯ ಚರಿತ್ರೆ ಇವು ಕಾವ್ಯವಸ್ತು. ಪ್ರಾಸಂಗಿಕವಾಗಿ ಮಹಿಷಾಸುರ ಯುದ್ಧ, ಬಲಾಸುರ ದೇವೇಂದ್ರ ಯುದ್ಧ, ಗಜಾಸುರವಧೆ, ವೀರಭದ್ರ–ಕರಾಳಮುಖರ ಯುದ್ಧ, ನಿರ್ಖತಿ–ಶಂಭಕರ ಯುದ್ಧ, ಶುಂಭ–ನಿಶುಂಭರ ಯುದ್ಧ ಮುಂತಾದ ವಿಷಯಗಳೂ ಬರುತ್ತವೆ. ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಕವಿಯ ಕಲ್ಪನಾಚಾತುರ್ಯ ಎದ್ದುಕಾಣುತ್ತದೆ. ಚಿತ್ರ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಟ್ಟುವಂತೆ ಕವಿ ಸಂದರ್ಭಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸ ಬಲ್ಲ. ತನ್ನ ಕೃತಿಯನ್ನು 'ಬೆಳಗುವಷ್ಟಾದಶ ಸುವರ್ಣದ ಲಲಿತನವರಸಯುಕ್ತಪುಷ್ಪದ ಹೊಳೆವ ನೀಲಾಲಕದ ಕೋಮಲ ಶಬ್ದ ಬಾಯ್ದೆರೆಯಸಲೆಸು ಲಕ್ಷಣನವ್ಯ ಕವಿತಾಲಲನೆ' ಎಂದು ಹೊಗಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.

ಪರಶುರಾಮ ರಾಮಾಯಣ ವಾರ್ಧಕ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 43 ಸಂಧಿಗಳೂ 1,543 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. ಪರಶುರಾಮ ತಂದೆಯ ಆಜ್ಞೆಯಂತೆ ತಾಯಿ ರೇಣುಕೆಯ ತಲೆಯನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ, ಕ್ಷಿಪ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಅವಳಿಗೆ ಪ್ರಾಣ ಬರಿಸಿದ ಹಾಗೂ ಕಾರ್ತವೀರ್ಯನೊಡನೆ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಿ ಕ್ಷತ್ರಿಯರನ್ನು ಕೊಂದು ಗೆದ್ದು ಭೂಮಿಯನ್ನು ವಿಪ್ರರಿಗೆ ದಾನಮಾಡಿದ ಕಥೆ ಕಾವ್ಯದ ವಸ್ತು. ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಕುಮಾರವ್ಯಾಸನ ಅನುಕರಣೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. **(ಕೆ.ಜಿ.ಎನ್.)**

ಬೊಮ್ಮರಸ: ಸು. 1450. ಸೌಂದರಪುರಾಣ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯದ ಕರ್ತೃ. ಈತನ ಗುರು ವಿಶ್ವನಾಥಾಚಾರ್ಯ. ಕವಿ ಢೆಂಕಣಪುರವರಾಧೀಶ ತಿಪ್ಪರಸನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದು ಗುಮ್ಮಳಾಪುರವರಾಧೀಶನಾದ ಚಿಕ್ಕವೀರಣಾರ್ಯನ ಅಪ್ಪಣೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಕೃತಿರಚನೆ ಮಾಡಿದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಹರ ಮತ್ತು ಸೋಮನಾಥರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಸೌಂದರಪುರಾಣ ವಾರ್ಧಕ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 19 ಸಂಧಿಗಳೂ 1,205 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. 63 ಪುರಾತನರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದ ಸೌಂದರನಂಬಿಯ ಕಥೆ ಕಾವ್ಯ ವಸ್ತು. ಹರೀಶ್ವರ ಸೋಮನಾಥರು ವಿಸ್ತರಿಸಿದ ಸೌಂದರೇಂದ್ರನ ಪುಣ್ಯಚರಿತೆಯನ್ನು ತಾನು ವರ್ಣಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದೇನೆ ಎಂದು ಈತ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಗ್ರಂಥ ನೀಲಕಂಠನ ಅಂಕಿತದಲ್ಲಿದೆ. ಅಷ್ಟಾದಶ ವರ್ಣನೆಗಳನ್ನು ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇರಳವಾಗಿ ತಂದಿದ್ದರೂ ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ವರ್ಣನೆಗಳಲ್ಲಿ ಸೊಗಸು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಶೈಲಿ ಸರಳವಾಗಿದೆ. **(ಎಂ.ಎಚ್.ಕೆ.)**

ಬೊಮ್ಮಾಯಿ, ಎಸ್.ಆರ್.: 1924–. ಕರ್ನಾಟಕದ ಮಾಜಿ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿ (1988–89); ಹಿರಿಯ ರಾಜಕಾರಣಿ. ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಶಿಗ್ಗಾಂವಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕರಡಗಿಯಲ್ಲಿ 1924 ಜೂನ್ 6ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ದಿಸೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದರು. ಇವರು ಯುವಕರಾಗಿದ್ದಾಗಲೇ ಎಮ್.ಎನ್. ರಾಯ್ ಅವರ ರ‍್ಯಾಡಿಕಲ್ ಡೆಮೊಕ್ರಾಟಿಕ್ ಪಕ್ಷದ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದು ಆ ಪಕ್ಷದ ತತ್ವ, ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳನ್ನು ರೂಢಿಸಿಕೊಂಡರು. ಬಿ.ಎ.;ಎಲ್.ಎಲ್.ಬಿ. ಪದವಿಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ವಕೀಲ ವೃತ್ತಿ ಕೈಗೊಂಡರು. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ–ಧಾರವಾಡಗಳಲ್ಲಿ ವಕೀಲರಾಗಿದ್ದಾಗ ಅನೇಕ ಸಂಘ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಸಂಪರ್ಕ ಹೊಂದಿದರು. ಕರ್ನಾಟಕ ಲಿಬರಲ್ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆ, ಕೊತ್ತಂಬರಿ ಕಾನೂನು ವಿದ್ಯಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಆಡಳಿತ ಮಂಡಳಿ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ, ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ದುಡಿದರು.ಧಾರವಾಡ ಕೇಂದ್ರ ಸಹಕಾರ ಸಗಟು ವ್ಯಾಪಾರ ಮಳಿಗೆಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿಯೂ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿರುವ ರೋಟರಿ ಆಂಗ್ಲ ಮಾಧ್ಯಮ ಶಾಲೆಯ ಸಂಸ್ಥಾಪಕ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯ ರೋಟರಿ ಕ್ಲಬ್‌ನ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ಹೀಗೆ ಅನೇಕ ಬಗೆಯಲ್ಲಿ ಜನಸಂಪರ್ಕ ಪಡೆದ ಬೊಮ್ಮಾಯಿಯವರು ಸದಾ ಕ್ರಿಯಾಶೀಲರಾಗಿದ್ದು ರಾಜಕಿಯ ರಂಗ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ನಾಲ್ಕನೆಯ ವಿಧಾನಸಭೆಗೆ(1967) ಕುಂದಗೋಳ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಎಲ್.ಎಸ್.ಎಸ್. ಪಕ್ಷದ ಅಭ್ಯರ್ಥಿಯಾಗಿ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿ ಚುನಾಯಿತರಾದರು. ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷ ವಿಭಜನೆಗೊಂಡಾಗ ಇವರು ಎಸ್. ನಿಜಲಿಂಗಪ್ಪನವರ ಸಂಸ್ಥಾ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸನ್ನು ಬೆಂಬಲಿಸಿದರು. ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಂಸ್ಥಾ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಘಟಕದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾದರು. 1972 ರಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡ ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ವಿಧಾನ ಪರಿಷತ್ತಿಗೆ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿ ಜಯಶೀಲರಾದರು. ವಿಧಾನಪರಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿರೋಧ ಪಕ್ಷದ ನಾಯಕರಾಗಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದ ಇವರು ರಾಜ್ಯಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಪರಿಚಿತರಾದರು. ತುರ್ತುಪರಿಸ್ಥಿತಿ ವಿರುದ್ಧ ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿದರು. ಜನತಾ ಪಕ್ಷ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಆ ಪಕ್ಷದ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಸಮಿತಿಯ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು.

1978ರಲ್ಲಿ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿ ವಿಧಾನಸಭೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರದೇಶ ಜನತಾ ಪಕ್ಷದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಸಂಘಟಿಸಿದರು. ಇವರು ನರಗುಂದ ರೈತರ ಚಳವಳಿ ವಿಚಾರಣಾ ಸಮಿತಿ ಮತ್ತು ಹೇಮಾವತಿ ಯೋಜನೆಯ ವಿಚಾರಣಾ ಸಮಿತಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು (1979–82). 1983ರಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿ ವಿಧಾನಸಭೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ಇವರ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದ ಜನತಾರಂಗ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು. ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರಮುಖ ಸ್ಪರ್ಧಿಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬರಾಗಿದ್ದು ಇವರಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪದರಲ್ಲಿ ಆ ಅವಕಾಶ ತಪ್ಪಿತು. ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಹೆಗಡೆಯವರು ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಯಾದರು. ಆಗ ಇವರು ಕೈಗಾರಿಕೆ ಹಾಗೂ ವಾಣಿಜ್ಯ ಮಂತ್ರಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಹಣಕಾಸು ಖಾತೆಯನ್ನೂ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. 1985ರಲ್ಲೂ ವಿಧಾನಸಭೆಗೆ ಗೆದ್ದುಬಂದು ಕಂದಾಯ ಹಾಗೂ ಯೋಜನಾ ಸಚಿವರಾದರು. ಮುಂದೆ ಕಾರ್ಮಿಕ ಖಾತೆ, ಬೃಹತ್ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಮ ನೀರಾವರಿ ಈ ಖಾತೆಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದಿದ್ದರು.

ಜನತಾ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿನ ರಾಜಕೀಯ ಸ್ಥಿತ್ಯಂತರದಿಂದಾಗಿ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆಂತರಿಕ ಒಡಕು ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ಆಗ ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಹೆಗಡೆಯವರು ತಮ್ಮ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ತೆರವುಗೊಳಿಸಿ ಎಸ್.ಆರ್. ಬೊಮ್ಮಾಯಿಯವರನ್ನು ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಗಳನ್ನಾಗಿ ಆರಿಸುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದರು. ಆಗ ಇವರು 1988 ಆಗಸ್ಟ್ 13 ರಿಂದ 1989 ಏಪ್ರಿಲ್ 21 ರವರೆಗೂ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಬಂಡಾಯ ಇವರ ಬಹುಮತಕ್ಕೆ ಚ್ಯುತಿ ತಂದಿತು. ಈ ಪ್ರಸಂಗದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಪಾಲರು ಕೈಗೊಂಡ ನಿರ್ಣಯದ ಬಗ್ಗೆ ವಿವಾದ ಸರ್ವೋಚ್ಚ ನ್ಯಾಯಾಲಯದ ಮೆಟ್ಟಿಲು ಹತ್ತಿತು. ಇವರನ್ನು ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿ ಸ್ಥಾನದಿಂದ ಪದಚ್ಯುತಿಗೊಳಿಸಿದ ವಿಧಾನ ಸರ್ವೋಚ್ಚ ನ್ಯಾಯಾಲಯಕ್ಕೆ ತೃಪ್ತಿಕರವೆನಿಸಲಿಲ್ಲ. ಅದು ಒಂದು ನಿರ್ದೇಶನ ನೀಡಿ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಯ ವಿರುದ್ಧದ ಯಾವುದೇ ಅವಿಶ್ವಾಸ ನಿರ್ಣಯ ಸದನದಲ್ಲೇ ತೀರ್ಮಾನವಾಗಬೇಕೆಂದು ಸೂಚಿಸಿತು. ಇದೊಂದು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕಟ್ಟಳೆಯಾಗಿ ರೂಢಿಗೆ ಬಂತು.

ಅನಂತರ ಬೊಮ್ಮಾಯಿಯವರು ರಾಜ್ಯಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರಾದರು. ಜನತಾದಳ ಪಕ್ಷದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾದರು. ರಾಜಕೀಯ ಏರುಪೇರುಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಹೆಗಡೆಯವರ ನಿಕಟವರ್ತಿಯಾಗಿ ಸಾಗಿದರು. ಮುಂದೆ ರಾಜ್ಯ ಸಂಯುಕ್ತ ಜನತಾದಳದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಅನಂತರ ಸಕ್ರಿಯ ರಾಜಕಾರಣದಿಂದ ದೂರಸರಿಯ ತೊಡಗಿದರು. ಅಂತಿಮವಾಗಿ ವಿದಾಯ ಹೇಳಿದರು. ಇವರ ಪುತ್ರ ಬಸವರಾಜ ಬೊಮ್ಮಾಯಿ ವಿಧಾನಸಭೆಯ ಶಾಸಕರಾಗಿದ್ದಾರೆ. **(ಡಿ.ಎಸ್.ಜೆ.)**

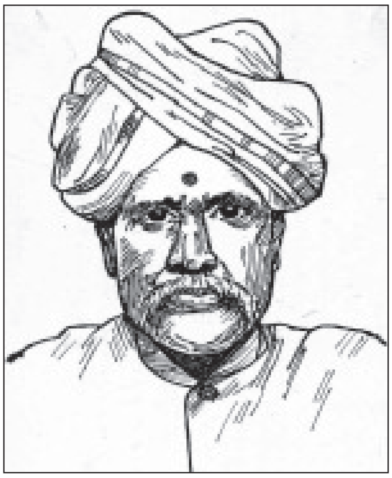

ಬೋಳಾರ ಬಾಬುರಾವ್: 1848–1919. ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಾರಂಭದ ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಾದಂಬರಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ವಾಗ್ದೇವಿಯ ಕರ್ತೃ, ಆಡಳಿತಗಾರರು, ಸಮಾಜಸೇವಕರು. ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಮಂಗಳೂರಿನ ಬೋಳಾರದಲ್ಲಿ. ಇವರ ತಂದೆ ನರಸಪ್ಪಯ್ಯ. ಬಾಬುರಾಯರು ಆರಂಭದ ವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನು ಮಂಗಳೂರಿನ ಮಿಷನ್ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ ಪಡೆದು ಅನಂತರ ಮದರಾಸಿನ ಪ್ರೆಸಿಡೆನ್ಸಿ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಕಲಿತು ಎಫ್.ಎ. ಪರಿಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ತೇರ್ಗಡೆಯಾದರು. ಮಂಗಳೂರಿಗೆ ಮರಳಿದ ಇವರು ಅಲ್ಲಿಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಕಲೆಕ್ಟರರ ಕಛೇರಿಯಲ್ಲಿ ಗುಮಾಸ್ತರಾಗಿ ವೃತ್ತಿಜೀವನವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಅದೇ ಕಛೇರಿಯಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಗುಮಾಸ್ತರಾಗಿ, ಆಮೇಲೆ ತಹಶೀಲ್ದಾರರ ಹುದ್ದೆಗೆ ಬಡ್ತಿ ಪಡೆದು ಕಾರ್ಕಳ, ಹೊಸದುರ್ಗ, ಉಡುಪಿ, ಪುತ್ತೂರುಗಳಲ್ಲಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಇವರು ಮಂಗಳೂರು ಟೌನ್ ಮ್ಯಾಜಿಸ್ಟ್ರೇಟರಾಗಿಯೂ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ನಿವೃತ್ತರಾದಮೇಲೂ ಮಂಗಳೂರಿನ ಎರಡನೆಯ ವರ್ಗದ ಬೆಂಚ್ ಮ್ಯಾಜಿಸ್ಟ್ರೇಟ್ ಕೋರ್ಟಿನ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿಯೂ ಪುರಸಭಾ ಸದಸ್ಯರಾಗಿಯೂ ಕೆನರಾ ಪಬ್ಲಿಕ್ ಕನ್ವೆಯನ್ಸ್ ಕಂಪನಿಯ ಡೈರೆಕ್ಟರರಲ್ಲೊಬ್ಬರಾಗಿಯೂ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಇವರ ಏಕೈಕ ಪುತ್ರ ಬೋಳಾರ ವಿಠ್ಠಲರಾಯರು ಪೋಪ್ಯುಲರ್ ಇನ್ಶೂರೆನ್ಸ್ ಕಂಪನಿಯ ಸ್ಥಾಪಕರು.

ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿಯೂ ಇಂಗ್ಲಿಷಿನಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಭುತ್ವ ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಬಾಬುರಾಯರು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ವಾಗ್ದೇವಿ (1905), ಶಿವಲೀಲಾಮೃತ (1910), ಭಕ್ತಿಮಹಿಮೆ (1919) ಎಂಬ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನೂ ಕೆಲವು ಲೇಖನಗಳನ್ನೂ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ವಾಗ್ದೇವಿ ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಾದಂಬರಿ. ಇದರಲ್ಲಿ ಸಮಕಾಲೀನ ಜೀವನದ ಪ್ರಭಾವಿ ಚಿತ್ರಣವಿದೆ.

ಇವರು 1919 ಜೂನ್ 25ರಂದು ತಮ್ಮ 71ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬೋಳಾರದಲ್ಲಿ ನಿಧನಹೊಂದಿದರು.

(ಟಿ.ಜಿ.ಕೆ.ಬಿ.)

ಬೌದ್ಧಧರ್ಮ: ಉತ್ತರಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ. 6ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಗೌತಮ ಬುದ್ಧನಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಧರ್ಮ. ಮುಂದೆ ಬೆಳೆದು ತನ್ನ ಪಂಥೋಪಪಂಥಗಳೊಡನೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲೂ ಹಲವು ಕಾಲ ಇದು ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿತ್ತು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧ ಧರ್ಮ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ಬಂದುದು ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ. 3ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ. ಮೌರ್ಯ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಅಶೋಕನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮ ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಹರಡಿತೆಂದು ಶ್ರೀಲಂಕಾದ (ಸಿಂಹಳ) ಬೌದ್ಧಧರ್ಮೀಯ ಗ್ರಂಥಗಳಾದ ದೀಪವಂಸ ಮತ್ತು ಮಹಾವಂಸ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಶೋಕ ಏರ್ಪಡಿಸಿದ್ದ ಬೌದ್ಧ ಮಹಾಸಭೆಯ ಅನಂತರ ಆ ಸಭೆಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆ ವಹಿಸಿದ್ದ ಹಿರಿಯನಾದ ಮೊಗ್ಗಲಿಪುತ್ತತಿಸ್ಸ ಧರ್ಮಪ್ರಸಾರಕ್ಕಾಗಿ ಮಹಿಷ ಮಂಡಲಕ್ಕೆ ಮಹಾದೇವ ಮತ್ತು ವನವಾಸಿಗೆ ರಖ್ಖಿತ ಎಂಬ ಭಿಕ್ಷುಗಳನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದನೆಂದು ಆ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಮಹಾದೇವ ಮಹಿಷಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧ ಹೇಳಿದ ದೇವದೂತ ಉಪದೇಶವನ್ನು ಬೋಧಿಸಿದ. ಇದರಿಂದ ನಲವತ್ತು ಸಾವಿರ ಜನ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮದ ಅನುಯಾಯಿಗಳಾದರು, ಅಲ್ಲದೆ ನಲವತ್ತು ಸಾವಿರ ಜನ ಭಿಕ್ಷುಗಳಾದರು. ವನವಾಸಿಗೆ ಬಂದ ರಖ್ಖಿತನು ಅನಂತಗ್ಗವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿದ. ಅಲ್ಲಿ ಅರುವತ್ತು ಸಾವಿರ ಜನ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸೇರಿದರು. ಮೂವತ್ತೇಳು ಸಾವಿರ ಜನ ಭಿಕ್ಷುಗಳಾದರು. ಅಲ್ಲದೆ ರಖ್ಖಿತ 500 ವಿಹಾರಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಈ ಸಂಖ್ಯೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಅನುಮಾನ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಬಹುದಾದರೂ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಪ್ರಸಾರವಾಗಿರುವ ಬಗ್ಗೆ ಸಂದೇಹವಿರಲಾರದು. ಈ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲದೆ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮದ ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ ಹಾಗೂ ಔತ್ತರೇಯ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಥೂಪವಂಶ, ಸದ್ಧಮ್ಮಸಂಗಹ, ಮಿಲಿಂದಪಞ್ಹ, ಸಮಂತಪಾಸಾದಿಕ ಮೊದಲಾದ ಇತರ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲೂ ಈ ವಿಷಯದ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ದೊರಕುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಮೌರ್ಯರ ಕಾಲದ ಬೌದ್ಧ ವಸ್ತುವಾಸ್ತು ಅವಶೇಷಗಳಾವುವೂ ದೊರಕಿಲ್ಲ. ಅಶೋಕನ ಶಾಸನಗಳಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮದ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ 7ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕವನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿದ ಯುವಾನ್ ಚಾಂಗ್ ಕೊಂಕಣಪುರದಲ್ಲಿ ಅಶೋಕ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಸ್ತೂಪಗಳು ಇವೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಕೊಂಕಣಪುರ ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬನವಾಸಿ ಇರಬಹುದೆಂಬುದು ಊಹೆ.

ಸಾತವಾಹನ ಯುಗದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಂಡಿತ್ತು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಪಕ್ಕದ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಧರ್ಮ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿತ್ತೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಮರಾವತಿ, ನಾಗಾರ್ಜುನಕೊಂಡ, ಜಗ್ಗಯ್ಯಪೇಟ ಮೊದಲಾದ, ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ನೆಲೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಬೌದ್ಧಸ್ಮಾರಕಗಳೂ ಭಾಜ, ಕಾಲೆ, ಕನ್ಹೇರಿ, ನಾಸಿಕ, ಅಜಂತ, ಜುನ್ನರ್ ಮೊದಲಾದ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿರುವ ಬೌದ್ಧ ಗುಹಾಲಯಗಳೂ ಸಾಕ್ಷ್ಯಗಳಾಗಿವೆ. ಇಂದಿನ ಕರ್ನಾಟಕದ ಗಡಿಯ ಬಳಿ ಇರುವ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿ (ಕೊಲ್ಲಾಪುರ) ಹಾಗೂ ಬೀದರ್ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗಡಿಯಿಂದ ಅನತಿ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ತೇರ್ (ಉಸ್ಮಾನಾಬಾದ್ ಜಿಲ್ಲೆ) ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿನ ಉತ್ಖನನಗಳಿಂದ ಅಲ್ಲೆಲ್ಲ ಸಾತವಾಹನಕಾಲದ ಬೌದ್ಧಸ್ತೂಪಗಳಿದ್ದ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅವಶೇಷಗಳು ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲೂ ಬೌದ್ಧ ಧರ್ಮದ ನೆಲೆಗಳು ಇದ್ದಿರಬೇಕೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸನ್ನತಿಯಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಲಾಗಿರುವ ಅವಶೇಷಗಳ ಹರಹಿನಿಂದ ಊಹಿಸಬಹುದು. ಆ ಸ್ಥಳದ ಅನ್ವೇಷಣೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿರುವ ಆಧಾರಗಳಿಂದ ಕಡೆಯ ಪಕ್ಷ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತೂಪಗಳಾದರೂ ಅಲ್ಲಿದ್ದಿರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ಸ್ತೂಪಗಳ ಹೊರಮೈಗೆ ಕವಿಚಿದ್ದ ಶಿಲಾಫಲಕಗಳಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧನನ್ನು ಸಿಂಹಾಸನ, ಪಾದ, ಕುದುರೆ, ಬೋಧಿವೃಕ್ಷ–ಈ ಚಿಹ್ನೆಗಳಿಂದ ತೋರಿಸಲಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ, ಒಂದೆಡೆ ಬುದ್ಧನನ್ನು ಮಾನವರೂಪದಲ್ಲೇ ಶಿಲ್ಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅನೇಕ ಶಿಲ್ಪಫಲಕಗಳಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧನ ಜೀವಿತದ ಕಥೆಗಳ ಮತ್ತು ಜಾತಕ ಕಥೆಗಳ ನಿರೂಪಣೆ ಇದೆ. ಹೆಚ್ಚಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಬೇರೆಬೇರೆ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಕೊಡುಗೆಗಳಾಗಿದ್ದು ಅವುಗಳನ್ನು ದಾನಮಾಡಿದವರಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳು ಹಾಗೂ ನಟರು, ಚರ್ಮಕಾರರು ಇಂಥ ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರೂ ಅನೇಕ ಮಂದಿ ಗೃಹಸ್ಥರೂ ಸ್ತ್ರೀಯರೂ ಇದ್ದಾರೆ. ಬೌದ್ಧಧರ್ಮ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಆ ಕಾಲದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಕೆಲವು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಾದರೂ ಸಮಾಜದ ಎಲ್ಲ ವರ್ಗಗಳಲ್ಲೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹರಡಿರಬೇಕೆಂದು ಇವುಗಳಿಂದ ಅರಿಯಬಹುದಾಗಿದೆ. ಬವನಾಸಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಹ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮವಿದ್ದ ಬಗ್ಗೆ ಅನೇಕ ಮಾಹಿತಿಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ. 101–77ರಲ್ಲಿ ಸಿಂಹಳದಲ್ಲಿ ಆಳಿದ ದುಟ್ಟಗಾಮಣಿ ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿ ಅನುರಾಧಪುರದಲ್ಲಿನ ಮಹಾಸ್ತೂಪವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವ ಮೊದಲು ಆ ಕೆಲಸದ ಪ್ರಾರಂಭೋತ್ಸವವನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿದ್ದು, ಅದಕ್ಕಾಗಿ ವಿವಿಧ ದೇಶಗಳಿಂದ ಬೌದ್ಧ ಭಿಕ್ಷುಗಳು

ಆಗಮಿಸಿದ್ದರು; ಹಾಗೆ ಬಂದಿದ್ದವರಲ್ಲಿ ಬನವಾಸಿಯ ಥೇರ ಚಂದಗುತ್ತ ಸಹ ಒಬ್ಬ; ಅವನು ಎಂಬತ್ತು ಸಾವಿರ ಭಿಕ್ಷುಗಳನ್ನು ತನ್ನೊಡನೆ ಕರೆತಂದಿದ್ದ ಎಂದು ಮಹಾವಂಸ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಕೆ ಇದೆ. ಈಗ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಪುಣೆ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಕಾರ್ಲೆಯ ಬೌದ್ಧ ಗುಹಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದವನು ಬನವಾಸಿಯ ಶ್ರೇಷ್ಠಿಯೊಬ್ಬನೆಂದು ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ. 1ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅಲ್ಲಿಯ ಒಂದು ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಬನವಾಸಿಯಲ್ಲಿ ನಾಗನಿಕಾ ಎಂಬುವಳು ವಿಹಾರವೊಂದನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ವಿಷಯ ಆ ಸ್ಥಳದ ನಾಗರಕಲ್ಲಿನ ಶಾಸನದಿಂದ (ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ. 3ನೆಯ ಶತಮಾನ) ತಿಳಿದುಬಂದಿದೆ. ಸಿಂಹಳದ ಬೌದ್ಧ ಭಿಕ್ಷುಗಳು ಬನವಾಸಿಯಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಪ್ರಚಾರ ಮಾಡಿದರೆಂದು ಕ್ರಿ.ಶ. 3ನೆಯ ಶತಮಾನದ ನಾಗಾರ್ಜುನಕೊಂಡದ ಒಂದು ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

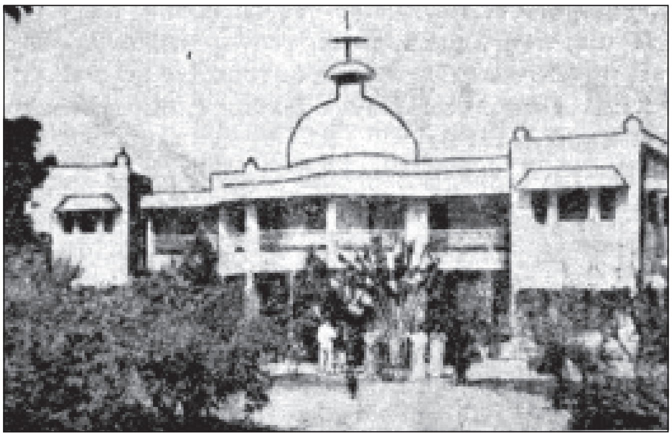
ಮಹಾಬೋಧಿ ಸೊಸೈಟಿ, ಬೆಂಗಳೂರು

ಮೌರ್ಯ–ಸಾತವಾಹನ ಕಾಲದ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮೀಯ ಪಂಥಗಳು ಇದ್ದುವೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಸಾಕಷ್ಟು ಆಧಾರಗಳು ದೊರಕುವುದಿಲ್ಲ. ಅಶೋಕನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಹರಡಿದ ಬೌದ್ಧ ಪಂಥ ಹೀನಯಾನವೇ ಆಗಿರಬೇಕು. ಅದರಲ್ಲೂ ಥೇರವಾದದ ಒಂದು ಶಾಖೆಯಾದ ವೈಭಜ್ಯವಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಶೋಕ ಹೆಚ್ಚು ಒಲವು ತೋರಿಸಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. 2ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡಿರುವ ಮಹಾಯಾನ ಪಂಥ ಉತ್ತರ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಆಂಧ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಅದೇ ಕಾಲದಲ್ಲೇ ಹರಡಲಾರಂಭಿಸಿತ್ತು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆಧಾರಗಳಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲೂ ಇದು ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿದ್ದರೆ ಆಶ್ಚರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಸನ್ನತಿಯ ಒಂದು ಶಿಲಾಫಲಕದಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧನನ್ನು ಮಾನವ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಿಸಿರುವುದು ಈ ಊಹೆಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಆಧಾರ. ಅಲ್ಲದೆ ಈ ಕಾಲದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಮಹಾಯಾನ ಮತ್ತು ಹೀನಯಾನ ಈ ಎರಡು ಪಂಥಗಳಲ್ಲೂ ಕೆಲವೊಂದು ಸೂಕ್ಷ್ಮ ತಾತ್ತ್ವಿಕ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳಿಂದಾಗಿ ಹಲವು ಉಪಶಾಖೆಗಳು ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡಿದ್ದುವು. ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ಮತ್ತು ಆಂಧ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭದಾಯನೀಯ, (ಭದ್ರಾಯನೀಯ), ಧಮ್ಮುತ್ತರೀಯ (ಧರ್ಮೋತ್ತರೀಯ), ಚೇತಕ (ಚೈತ್ಯಕ), ಅಪರಸೇಲೀಯ (ಅಪರಶೈಲಿಯ), ಪುಬ್ಬಸೇಲೀಯ (ಪೂರ್ವಶೈಲಿಯ), ಮಹೀಶಾಸಕ, ಬಹುಸ್ಸುತೀಯ (ಬಹುಶ್ರುತೀಯ) ಈ ಬೌದ್ಧ ಶಾಖೆಗಳಿದ್ದುವು. ಒಂದೊಂದೂ ಶಾಖೆಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಂತೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವಿಹಾರಗಳು ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳು, ಸ್ತೂಪ ಮುಂತಾದ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸ್ಥಾನಗಳು ಇದ್ದುವು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಶಾಸನಾಧಾರಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವಾದರೂ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲೂ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿರಬಹುದು. ಈ ಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿ ಧಮ್ಮುತ್ತರೀಯ, ಭದಾಯನೀಯ–ಇವು ಥೇರವಾದದ ಶಾಖೆಗಳೆಂದು ದೀಪವಂಸ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಮಹೀಶಾಸಕ ಸಹ ಇದರ ಒಂದು ಶಾಖೆಯೇ. ಇದು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮಹಾಯಾನದ ಕಕ್ಷೆಯೊಳಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಆ ಪಂಥದ ತತ್ತ್ವಗಳಿಗೆ ಸಮೀಪವರ್ತಿಯಾಗಿದ್ದವು ಎಂದರೆ ಮಹಾಸಾಂಘಿಕ, ಬಹುಶ್ರುತೀಯ ಮತ್ತು ಚೈತ್ಯಕ ಶಾಖೆಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಎರಡು ಹಾಗೂ ಪುಬ್ಬಸೇಲೀಯ ಮತ್ತು ಅಪರಸೇಲೀಯಗಳು ಮಹಾಸಾಂಘಿಕದ ಪ್ರಭೇದಗಳು ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. ನಳಿನಾಕ್ಷದತ್ತ ಎಂಬ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಪ್ರಕಾರ ಬನವಾಸಿಯಲ್ಲಿ ಮಹೀಶಾಸಕ ಪಂಥ ಪ್ರಬಲವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಪಂಥದ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳು ಥೇರವಾದಕ್ಕೆ ಬಹು ಸಮೀಪವಾಗಿದ್ದವು. ಮಹೀಶಾಸಕ ಶಾಖೆ ಮಹಿಷದೇಶದ (ಮಹಿಷಮಂಡಲ) ಅಥವಾ ಅಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಬೌದ್ಧಧರ್ಮ ಪ್ರಚಾರ ಮಾಡಿದ ಮಹಾದೇವನ ಹೆಸರಿನ ಮೇಲೆ ಹುಟ್ಟಿರಬಹುದು ಎಂಬ ಊಹೆ ಇದೆ. ಚುಟುವಂಶದ ಒಬ್ಬ ರಾಣಿ ನಾಗಾರ್ಜುನಕೊಂಡದಲ್ಲಿ ಮಹೀಶಾಸಕರಿಗಾಗಿ ಒಂದು ವಿಹಾರವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದಳು ಎಂದು ಅಲ್ಲಿಯ ಒಂದು ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮ ಪ್ರಚಾರಗೊಂಡಿದ್ದರಿಂದ ಅದರ ತಾತ್ತ್ವಿಕ ಅಂಶಗಳಾದ ನಾಲ್ಕು ಮಹಾಸತ್ಯಗಳ ವಿಚಾರ ಇಲ್ಲೂ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿರಬೇಕು. ಆಚರಣೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪುರುಷರು ಹಾಗೂ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಭಿಕ್ಷುಭಿಕ್ಷುಣಿಯರಾಗುವುದು, ತತ್ಸಂಬಂಧಿತವಾದ ಕಾಷಾಯ ವಸ್ತ್ರಧಾರಣೆ, ಭಿಕ್ಷಾವೃತ್ತಿ, ಅಧ್ಯಯನ, ಧರ್ಮಪ್ರಚಾರ, ಚಾತುರ್ಮಾಸ, ವಿಹಾರವಾಸ–ಇಂಥ ರೂಢಿಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲೂ ಹರಡಬಹುದು. ಅಲ್ಲದೆ ಈ ಭಿಕ್ಷುಸಂಘಗಳನ್ನು ಗೌರವಿಸಿ, ಪೋಷಿಸಿ, ಗೃಹಸ್ಥಾಶ್ರಮದಲ್ಲೇ ಇರುತ್ತಿದ್ದ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮಾನುಯಾಯಿಗಳ ವರ್ಗ ಸಹ ಬಲಯುತವಾಗಿರಬೇಕು. ಸಹಜವಾಗಿ ಬುದ್ಧ, ಬೋಧಿವೃಕ್ಷ, ಸ್ತೂಪ, ನಾಗ ಮತ್ತು ಯಕ್ಷರ ಪೂಜೆ, ದೇವಾಲಯಗಳ ರಚನೆ, ಭಿಕ್ಷುಗಳಿಗೆ ಗೌರವ ಇತ್ಯಾದಿ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲೂ ಇದ್ದಿರಬೇಕು. ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದ ಬನವಾಸಿಯ ನಾಗವಿಗ್ರಹವಲ್ಲದೆ ಸನ್ನತಿಯಲ್ಲಿ ಸಹ ಸು. 5 ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಐದು ಹೆಡೆಗಳುಳ್ಳ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ನಾಗವಿಗ್ರಹ ಮತ್ತು ಇತರ ಅನೇಕ ಸಣ್ಣ ನಾಗವಿಗ್ರಹಗಳು, ಯಕ್ಷರ ಮೂರ್ತಿಗಳು ದೊರಕಿವೆ.

4ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮದ ತತ್ತ್ವ, ಕಥೆ, ನಂಬಿಕೆಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರಬೇಕು. 338ರ ಬಾಣರಾಜನೊಬ್ಬನ ತಾಮ್ರಪಟದಲ್ಲಿ, ಆತ ಶೈವಧರ್ಮೀಯನಾದರೂ ಅವನನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ಪ್ರಾಣಿನಾಂ ಪರಮಕಾರುಣಿಕತಯಾ ಬೋದಿಸತ್ತ್ವೋಪಮಾನಸ್ಯ ಎಂಬ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ. ಆದರೂ ಕಾಲದಾರಭ್ಯ ದೊರಕುವ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಹೆಚ್ಚಿನವು ಬೌದ್ಧಧರ್ಮಕ್ಕಿಂತ ಇತರ ಧರ್ಮಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿರುವುದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಕಾರಣ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾದರೂ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮದ ಪ್ರಭಾವ ಇಳಿಮುಖವಾಗಿರಬೇಕು. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮೀಯರು ಇದ್ದರೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಸೂಚನೆಗಳಿವೆ. 4ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಗಂಗಮಾಧವನ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಶಾಕ್ಯಶಿಲಾ ಎಂಬ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಶಾಸನದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧಸತ್ತ್ವಾಯ ದತ್ತಮಾ ಚಂದ್ರತಾರಕಂ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಬೌದ್ಧರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟ ದತ್ತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ಆಂತರಿಕ ಆಧಾರಗಳಿಂದ ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಆವನಿಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲೆಲ್ಲೋ ಈ ದತ್ತಿ ನೀಡಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೊನ್ನಾವರದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಸು. 4–5ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಎರಡು ಬುದ್ಧವಿಗ್ರಹಗಳು ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದಿವೆ. ಸು. 500ರ ಕಾರವಾರ ಪ್ರದೇಶದ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕಾರಣವತ್ಸಲ ಬುದ್ಧನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ

ವಿಹಾರ ಮತ್ತು ಆರ್ಯ ಸಂಘಗಳಿಗೆ ದಾನ ಕೊಟ್ಟ ವಿವರಗಳಿವೆ. 7ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸಿದ ಯುವಾನ್ ಚಾಂಗ್‌ನ ಪ್ರಕಾರ ಬನವಾಸಿಯಲ್ಲಿ ನೂರು ಸಂಘಾರಾಮಗಳು ಮತ್ತು ಹೀನಯಾನ, ಮಹಾಯಾನ ಪಂಥದ ಹತ್ತು ಸಾವಿರ ಭಿಕ್ಷುಗಳು ಇದ್ದರೆಂಬ ಹೇಳಿಕೆ ಇದೆ ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಬಾದಾಮಿಯಲ್ಲಿ ಮೇಣ ಬಸದಿಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ನೈಸರ್ಗಿಕ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ದಶಬಾಧೆಗಳನ್ನು ನಿವಾರಿಸುವ ಅವಲೋಕಿತೇಶ್ವರನ ಒಂದು ಮೂರ್ತಿ ಇದೆ. ಶೃಂಗೇರಿಯಲ್ಲಿ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಬೌದ್ಧಧರ್ಮೀಯ ಮಂಡನಮಿಶ್ರ ಮತ್ತು ಆತನ ಪತ್ನಿಯೊಂದಿಗೆ ವಾದಮಾಡಿ ಗೆದ್ದ ವಿಷಯ ಜನಜನಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಎಂಟು-ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮದ ಪ್ರಭಾವ ಕುಗ್ಗತೊಡಗಿದ್ದದ್ದು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡುತ್ತದೆ.

ಮುಂದೆ 11-14ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮ ಅಪರೂಪವಾಗಿ ಕೆಲವು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಉಳಿದುಕೊಂಡಿತ್ತು. ಬಳ್ಳಿಗಾಮೆಯಲ್ಲಿ ದೊರಕಿರುವ 11ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮದ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ. ಮಹಾಪ್ರಧಾನ ರೂಪಭಟ್ಟಯ್ಯ ಎಂಬುವನು ಅಲ್ಲಿ ಜಯಂತಿ ಪ್ರಭ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರವನ್ನು ಮಾಡಿಸಿ, ಅಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದ ತಾರಾಭಗವತಿ, ಕೇಶವ, ಲೋಕೇಶ್ವರ, ಬುದ್ಧ-ಈ ದೇವರ ಹಾಗೂ ಇತರ ಪರಿಹಾರ ದೇವತೆಗಳ ಅರ್ಚನೆಗಾಗಿ ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಿಯ ಯೋಗಿನಿಯರು, ಕುಸಳಿಯರು ಮತ್ತು ಸನ್ಯಾಸಿಗಳು ಇವರ ಆಹಾರದಾನಕ್ಕೆ ಭೂಮಿದಾನ ಮಾಡಿದ್ದ. ನಾಗಿಯಕ್ಕ ಎಂಬುವಳು ತಾರಾಭಗವತಿಯ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಮಾಡಿಸಿ, ಪ್ರಭಬೌದ್ಧಭಟಾರರ ಕಾಲನ್ನು ತೊಳೆದು ದತ್ತಿ ಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿದೆ. ಗದಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಡಂಬಳದಲ್ಲಿರುವ 11ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಒಂದು ಶಾಸನ 'ನಮೋ ಬುದ್ಧಾಯ' ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದಲ್ಲದೆ, ಮುಂದೆ ತಾರಾಭಗವತಿಯ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯೊಂದಿಗೆ ಸಂಗವಯ್ಯಸೆಟ್ಟಿ ಎಂಬುವನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಆರ್ಯತಾರಾ ದೇವಿಯ ವಿಹಾರ, ಆ ಊರಿನ ಹದಿನಾರು ಶೆಟ್ಟಿಗಳು ಮಾಡಿಸಿದ ಬೌದ್ಧವಿಹಾರ ಮತ್ತು ಅವುಗಳಲ್ಲಿನ ಪೂಜಾದಿಗಳಿಗೆ ದತ್ತಿ ಕೊಟ್ಟ ಪ್ರಸ್ತಾಪ ಇರುವುದರಿಂದ ಡಂಬಳ ಒಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮದ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೋಳಿವಾಡದಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದು ತಾರಾವಿಗ್ರಹ ದೊರೆತಿದ್ದು, ಅದರ ಮೇಲೆಯೇ ಧರ್ಮಾ ಹೇತು ಪ್ರಭವಾ ಹೇತುಂ ತೇಷಾಂ ತಥಾಗತಾ.... ಈ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಬೌದ್ಧ ಚೂರ್ಣಿಯನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ.

ಈ ಕಾಲದ ಹಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಅನ್ಯಮತೀಯರು ಬೌದ್ಧರನ್ನು ವಾದದಲ್ಲಿ ಸೋಲಿಸಿದರೆಂಬ ಪ್ರಸ್ತಾಪ ದೊರಕುತ್ತದೆ. 1104ರ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಮುಳಗುಂದದ ವೀರನಾರಾಯಣ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಸಂನ್ಯಾಸಿಯೊಬ್ಬನನ್ನು ಬೌದ್ಧಮದೇಭಪಂಚೇರನ ಎಂದು ಕರೆದಿದೆ. ಶಾಸನದಂಥ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ದಾಖಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧಮತದ ಖಂಡನೆಯ ಪ್ರಸ್ತಾಪವನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧಭಿಕ್ಷುಗಳಿದ್ದರೂ ಅವರ ಅನುಯಾಯಿಗಳು ಬಹುಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದಿರಲಾರರು ಎಂದು ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಬಳ್ಳಿಗಾಮೆಯ ಶಾಸನದಲ್ಲಿರುವ ಯೋಗಿನಿಯರ ಪ್ರಸ್ತಾಪದಿಂದ ಭಿಕ್ಷುಣಿಯರು ಇದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದು. ತಾರಾಭಗವತಿಯ ಅರ್ಚನೆ, ಡಂಬಳದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಪ್ರಜ್ಞಾದ ಪ್ರಸ್ತಾಪ ಇತ್ಯಾದಿ ಸಾಕ್ಷ್ಯಗಳು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರೂಢವಾಗಿದ್ದುದು ಬೌದ್ಧಧರ್ಮದ ವಜ್ರಯಾನ ಪಂಥ ಎಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಇದು ವಾಮಾಚಾರ ವಿಧಾನಗಳನ್ನು ಸಾಧನಾಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದ ತಾಂತ್ರಿಕ ಬೌದ್ಧಪಂಥ, ಇದರ ಹೆಚ್ಚಿನ ಆಚರಣೆಗಳು ಗುಪ್ತವಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದವು. ಪ್ರಕಟವಾಗಿ ಕಾಣುವಂತೆ ಕೇಶವ, ಲೋಕೇಶ್ವರ, ತಾರಾ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳ ಅರ್ಚನೆ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದಿತಾಗಿ ಕೆಲವು ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರೂ ಅದರ ಅನುಯಾಯಿಗಳಾಗಿರಬಹುದು. ಆದರೆ ಈ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಚಾರ ಅಲ್ಪವಾಗಿರಬೇಕು.

12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅನಂತರ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮ ಕರ್ನಾಟಕದ ಭಾಗದಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅಳಿಸಿಹೋದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ.

ಪುನಃ ಇತ್ತೀಚಿನ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಬೌದ್ಧ ಧಾರ್ಮಿಕ ಪ್ರಚಾರದಿಂದಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲೂ ಕೆಲವೆಡೆ ಬೌದ್ಧ ಧರ್ಮಾನುಯಾಯಿಗಳು ಅಲ್ಪಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದುಂಟು. ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಮಹಾಬೋಧಿ ಸೊಸೈಟಿ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಥೆಯಿದೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಟಿಬೆಟ್ಟಿನಿಂದ ವಲಸೆ ಬಂದ ಜನರಿಗೆ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ನೆಲೆಯೊದಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿನ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮವೂ ಇಂದು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕಾಣಸಿಗುತ್ತದೆ. ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬೈಲುಕುಪ್ಪೆಯಲ್ಲಿ ಟಿಬೆಟ್ ನಿರಾಶ್ರಿತರು ದೊಡ್ಡ ಕಾಲೋನಿಯನ್ನು ರೂಪಿಸಿಕೊಂಡು ನೆಲಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದು ಈಗ ಒಂದು ಪ್ರವಾಸಿತಾಣವೂ ಆಗಿದೆ. (ಎಸ್.ಎನ್.)

ಬೌರಿಂಗ್, ಎಲ್.ಬಿ.: 1824-90 ಮೈಸೂರು ಮತ್ತು ಕೊಡಗಿನ ಚೀಫ್ ಕಮಿಷನರ್ (1862-70). ಸರ್ ಜಾರ್ಜ್ ಬೌರಿಂಗ್‌ನ ಮೂರನೆಯ ಮಗ. 1824 ಜುಲೈ 15ರಂದು ಜನಿಸಿದ. ಎಕ್ಸೆಟರ್, ಲೀಪ್ಸಿಗ್ ಮತ್ತು ಹೈಲ್‌ಬರಿ (1841-43) ನಗರಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದ ಅನಂತರ ಸಿವಿಲ್ ಸರ್ವಿಸ್ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ 1843ರಲ್ಲಿ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಆಗಮಿಸಿದ. ಮೊದಲು ಪಂಜಾಬಿನ ಡೆಪ್ಯುಟಿ ಕಮಿಷನರ್ (1849-54) ಆಗಿಯೂ ಲಾರ್ಡ್ ಕ್ಯಾನಿಂಗ್ ವೈಸ್‌ರಾಯ್ ಆಗಿದ್ದಾಗ ಆತನ ಆಪ್ತ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿಯೂ (1858-62) ಇದ್ದ. ಅನಂತರ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರ ವಹಿಸಿದ.

ಸುಸಂಸ್ಕೃತ, ವಿದ್ಯಾವಂತ, ನಿಷ್ಪಕ್ಷಪಾತಿ ಹಾಗೂ ದಕ್ಷ ಆಡಳಿತಗಾರನಾಗಿ ಬೌರಿಂಗ್ ಒಳ್ಳೆಯ ಹೆಸರು ಪಡೆದ. 1870ರಲ್ಲಿ ಈತ ಚೀಫ್ ಕಮಿಷನರ್ ಹುದ್ದೆಗೆ ರಾಜೀನಾಮೆ ಕೊಟ್ಟು ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿಗೆ ಹೋದಾಗ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ನಾಗರಿಕರು ಈತನನ್ನು ಸತ್ಕರಿಸಿ ಬೀಳ್ಕೊಟ್ಟರು. ಜನಪ್ರಿಯನಾಗಿದ್ದ ಇವನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಬೌರಿಂಗ್ ಆಸ್ಪತ್ರೆ ಮತ್ತು ಬೌರಿಂಗ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದವು. 1864ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಈಗಿನ ಬಂಗಾರಪೇಟೆಗೆ ಹಿಂದೆ ಬೌರಿಂಗ್ ಪೇಟೆ ಎಂದು ಇವನ ಹೆಸರನ್ನು ಇಡಲಾಗಿತ್ತು. 1867ರಲ್ಲಿ ಇವನಿಗೆ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರ್ಕಾರದಿಂದ ಸಿ.ಎಸ್.ಐ. ಪ್ರಶಸ್ತಿ ದೊರಕಿತ್ತು.

ಬೌರಿಂಗ್ ವಿದ್ಯಾಭಿಮಾನಿ. ಈಸ್ಟರ್ನ್ ಎಕ್ಸ್‌ಪೀರಿಯನ್ಸಸ್, ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಅಂಡ್ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ್ ಈತನ ಗ್ರಂಥಗಳು. ಈತ ಬಂಗಾಲದ ರಾಯಲ್ ಏಷ್ಯಾಟಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿ ಪತ್ರಿಕೆಗೆ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಬೌರಿಂಗನ ಆದೇಶದಂತೆ ಕರ್ನಲ್ ಡಿಕ್ಸನ್ 1865ರಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳ ಫೋಟೊ ಹಿಡಿದ. ಅವು ಲೂಯಿ ರೈಸರಿಂದ ಭಾಷಾಂತರವಾಗಿ ತರುವಾಯ 1879ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರ್ ಇನ್‌ಸ್ಕ್ರಿಪ್ಷನ್ಸ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾದವು. (ವಿ.ಜಿ.ಕೆ.)

ಬೌರಿಂಗ್ ಚೀಫ್ ಕಮಿಷನರ್ ಆಗಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತ ಶಿಸ್ತಿನಿಂದ ನಡೆಯಿತು. ಈ ಹಿಂದೆ ಕಮಿಷನ್‌ನ ಆಡಳಿತ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇಶದ ಕೋಶ ಸಾಕಷ್ಟು ತುಂಬಿತ್ತು. ಈ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ದೇಶದ ಪುರೋಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸುವ ಕೆಲಸವನ್ನು ಬೌರಿಂಗ್ ಕೈಕೊಂಡ. ಈ ಉದ್ದಿಶ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಆಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಬಹುಮುಖ ಬದಲಾವಣೆ ಆವಶ್ಯಕವಾಗಿತ್ತು. ಅದುವರೆಗೆ ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಕಾಲದಿಂದ ನಡೆದುಬಂದು ಉಳಿದುಕೊಂಡಿದ್ದ ಅನೇಕ ಆಡಳಿತ ರೀತಿ ವಿಧಾನಗಳಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಆಡಳಿತ ರೀತಿಗಳನ್ನು ಮೈಸೂರು

ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಗೆ ತರಲು ಬೌರಿಂಗ್ ಕ್ರಮಕ್ರಮವಾಗಿ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ. ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆಂಗ್ಲ ರೀತಿಯ ಆಡಳಿತ ಕ್ರಮಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ ದೊರೆಯಿತು. ಆದರೆ ಆಡಳಿತ ನಿರ್ವಹಣೆಗೆ ಸ್ಥಳೀಯ ಜನರನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ನೇಮಿಸುವ, ಅವರಿಗೆ ತರಬೇತಿ ಕೊಡುವ ಕೆಲಸವೂ ನಡೆಯಿತು. 1862ರಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಥಾನವನ್ನು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಾಗಿ ಮಾಡಿ ಅವನ್ನು ಮೂರು ವಿಭಾಗಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿದ. ಪ್ರತಿ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಒಬ್ಬ ಸೂಪರಿಂಟೆಂಡೆಂಟ್, ಡೆಪ್ಯುಟಿ ಸೂಪರಿಂಟೆಂಡೆಂಟ್ ಮತ್ತು ಅಸಿಸ್ಟೆಂಟ್ ಸೂಪರಿಂಟೆಂಡೆಂಟರು ನಿಯಮಿತರಾದರು. ರಾಜ್ಯದ ಹಣಕಾಸು ವ್ಯವಹಾರದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಪಾಡುಗಳಾದವು. ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಇಚ್ಛಾವರ್ತಿಯಾಗಿ ಹಣಕಾಸಿನ ವಿನಿಯೋಗವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ರದ್ದುಮಾಡಿ ಬಜೆಟ್ ವಿಧಾನವನ್ನೂ ಲೆಕ್ಕ ತನಿಖಾ ವಿಧಾನವನ್ನೂ ಜಾರಿಗೆ ತಂದ. ಸಂಸ್ಥಾನದ ಹೆಚ್ಚುವರಿ ಆದಾಯವನ್ನು ಸುಮ್ಮನೆ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿಡದೆ ಅದನ್ನು ಪುನಃ ಜನೋಪಯೋಗಿ ಕೆಲಸಗಳಿಗೆ ವಿನಿಯೋಗಿಸುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿದ. 1863ರಲ್ಲಿ ಭೂ ಮತ್ತು ಕಂದಾಯ ನಿಗದಿಗಾಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನಾದ್ಯಂತ ಹೊಸದಾಗಿ ಭೂ ಅಳತೆ ಮತ್ತು ಭೂಸ್ವಾಮಿತ್ವವನ್ನು ನಿಷ್ಕರ್ಷಿಸಲು ಕ್ರಮ ತೆಗೆದುಕೊಂಡ. ಭೂಮಿಯ ಕಂದಾಯವನ್ನು ಹಿಂದಿನ 30 ವರ್ಷಗಳ ಉತ್ಪನ್ನ ಆಯವ್ಯಯಗಳ ಸರಾಸರಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ನಿಷ್ಕರ್ಷಿಸಲಾಯಿತು. ಇನಾಮ್ ಕಮಿಷನ್ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಎಲ್ಲ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಮತ್ತು ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಇನಾಂಗಳ ಸಿಂಧುತ್ವವನ್ನು ನಿಷ್ಕರ್ಷಿಸಲಾಯಿತು. ಅರಣ್ಯ ಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ನೀರಾವರಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನೂ ಸಂರಕ್ಷಿಸುವ ಏರ್ಪಾಡಾಯಿತು. ನ್ಯಾಯವಿತರಣೆಯ ಕೆಲಸ ದಿನೇದಿನೇ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಪ್ರತಿ ಜಿಲ್ಲೆಗೂ ಸಿವಿಲ್ ಮೊಕದ್ದಮೆಗಳನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ಉಪನ್ಯಾಯಾಧೀಶನನ್ನು ನೇಮಿಸಲಾಯಿತು. ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದ ಬಹುಮುಖ ಬೆಳೆವಣಿಗೆ ಆಯಿತು. ನೂರಾರು ಮೈಲಿಗಳ ರಸ್ತೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಯಿತು. ಹೊಸ ಸೇತುವೆಗಳು, ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಕಛೇರಿ ಕಟ್ಟಡಗಳು ನಿರ್ಮಾಣವಾದವು. ನಗರ ನೈರ್ಮಲ್ಯದೆಡೆಗೆ ಗಮನ ನೀಡಲು ಅನೇಕ ನಗರ ಸಭೆಗಳು ಸ್ಥಾಪಿತವಾದುವು. ಸೆರೆಮನೆಗಳ ಆಡಳಿತವನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥಿತಗೊಳಿಸಲಾಯಿತು. ಬೆಂಗಳೂರು ಕೇಂದ್ರ ಸೆರೆಮನೆಯನ್ನು ಮಾದರಿ ಸಂಸ್ಥೆಯಾಗಿ ರೂಪಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ಎಲ್ಲ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಿಂದ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಆರ್ಥಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಮಾಜಿಕ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಸಾಧಿತವಾಯಿತು. ಉದ್ಯಮಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಬಂಡವಾಳ ಹೂಡಿಕೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾರಂಭಿಸಿತು. ವಿಸ್ತಾರ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಾಫಿ ತೋಟಗಳು ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡವು. ಗಣಿಗಾರಿಕೆಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಯಿತು. ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಐರೋಪ್ಯ ಆಡಳಿತ ಪದ್ಧತಿ, ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ, ಜೀವನ ರೀತಿನೀತಿಗಳು ನೆಲೆಗೊಳ್ಳುವುದರಲ್ಲಿ ಬೌರಿಂಗನ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು ಬಹುಮುಖ್ಯ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದವು. *

ಮೈಸೂರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅನೇಕ ಅಮೂಲ್ಯ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಈತ (ಪತ್ನಿ ಲೇಡಿ ಬೌರಿಂಗ್ ಸಹಯೋಗದೊಡನೆ) 'ಈಸ್ಟರ್ನ್ ಎಕ್ಸ್‌ಪೀರಿಯನ್ಸಸ್' ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆ ಗ್ರಂಥದಿಂದ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಹಾಗೆ ಬೌರಿಂಗನ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಕರ್ನಲ್ ವಿಲ್ಕ್ಸನ ಕೈಕೆಳಗೆ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಟ್ರಿಪ್ಲಿಕೇನ್ ರಾಮಸ್ವಾಮಿ ಮೊದಲಿಯಾರ್ ಶಿವಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಸೇತುವೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಬರೆಯುತ್ತ ಭಾರತೀಯ ಕಲಾತ್ಮಕ ರಚನೆಗೆ ಈ ಸೇತುವೆಗಳ ಕಟ್ಟಡ ನಿದರ್ಶನ ಎಂದು ಬೌರಿಂಗ್ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಆಡಳಿತ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಣ ಪೋಲಾಗಿ ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ಸಲ್ಲಬೇಕಾಗಿದ್ದ ಪೊಗದಿ ಸಂದಾಯವಾಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲವೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿಮರ್ಶಿಸಿ, ಮಹಾರಾಜರು ಎಂದೂ ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ಸಂದಾಯವಾಗಬೇಕಾಗಿದ್ದ ಪೊಗದಿಯನ್ನು ಸಂದಾಯ ಮಾಡಲು ತಪ್ಪಿದವರಲ್ಲ ಎಂದಿದ್ದಾನೆ. ಅಕ್ರಮ ತೆರಿಗೆಗಳಿಂದ ಜನ ರೋಸಿದ ಕಾರಣ ನಗರ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೂದಿ ಬಸವನ ದಂಗೆಗೆ ಅವಕಾಶವಾಯಿತು. ಇಂಥ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಕಂದಾಯ ವಸೂಲಾಗದೆ ಕಪ್ಪ ಸಂದಾಯ ಸಾಧ್ಯವಾಗದೆ ಹೋಗಿದ್ದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಹಾರಾಜರಿಂದ ಅಧಿಕಾರಗಳನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಪಡೆದುಕೊಂಡು, ಕಮಿಷನ್ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದು ಸಮಂಜಸವಲ್ಲವೆಂಬುದು ಬೌರಿಂಗನ ನಿಲವು. ಶರಾವತಿ (ಜೋಗ್) ಜಲಪಾತದ ಬಗ್ಗೆ ಆತನ ಶ್ಲಾಘನೆ ಹೀಗಿದೆ: ಇದು ಪ್ರಪಂಚದ ಅದ್ಭುತಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ಹರಿವಿಗಿಂತ ಈ ನದಿಯ ಜಲದ ಘನಪ್ರಮಾಣ ಕಡಮೆಯಾದರೂ ಜಲಪಾತದ ಈ ದುಮುಕಿನ ಎತ್ತರಕ್ಕೆ ಸಾಟಿಯಾದ ಎತ್ತರದ ಅರ್ಧಪಾತ ಮತ್ತಾವುದೂ ಇಲ್ಲ.

ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು 27ನೆಯ ಮಾರ್ಚಿ 1868ರಂದು ರಾತ್ರಿ 11 ಗಂಟೆಗೆ ಮೃತರಾಗಲು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಚೀಫ್ ಕಮಿಷನರ್ ಬೌರಿಂಗನಿಗೆ ಮೈಸೂರಿನಿಂದ ತಂತಿ ಬಂತು. ಸಂಜೆ ಮೃತರಾದ ಮಹಾರಾಜರಿಗೆ ಅಂತಿಮ ಗೌರವ ಸಲ್ಲಿಸಲು ಬೌರಿಂಗ್ ಮಾರನೆಯ ದಿನ ಸೈನಿಕರ ಕವಾಯಿತು (ಪೆರೇಡ್) ನಡೆಸಿ ಬಾವುಟವನ್ನು ಅರ್ಧ ಸ್ತಂಭಕ್ಕಿಳಿಸಿ ಹಾರಿಸಿದ. ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರಿಗೆ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ ಮಾಡುವ ಬಗ್ಗೆ ಗವರ್ನರ್ ಜನರಲ್ ಹೊರಡಿಸಿದ ಘೋಷಣೆ ಸಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಲುಪುವಂತೆ ಎಲ್ಲ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಿಗೂ ಈತ ಪರಿಪತ್ರಗಳ ಮೂಲಕ ಕಳುಹಿಸಿದ. ಏಪ್ರಿಲ್ 4ರಂದು ಮೈಸೂರಿಗೆ ಹೋಗಿ ದುಃಖಿತರಾದ ರಾಜಮನೆತನದವರನ್ನು ಸಂತೈಸಿದ. ಬಾಲಕರಾಗಿದ್ದ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ 1868 ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ 23ರಂದು ನಡೆಯಿತು. 'ನಾನು ಮತ್ತು ಮೇಜರ್ ಎಲಿಯಟ್, ಬಾಲಕ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರನ್ನು ಬೆಳ್ಳಿಯ ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳ ಮೇಲೆ ಹತ್ತಿಸಿ ಸಿಂಹಾಸನದ ಮೇಲೆ ಕೂರಿಸಿದೆವು. ಜೋಯಿಸರು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದರು. ಜಯಘೋಷಗಳಾದವು. ರಾಜರ ಬಂಧುಗಳು ಹಾಗೂ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಮಹಾರಾಜರಿಗೆ ನಜರನ್ನೊಪ್ಪಿಸಿದರು. ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಪ್ರಜೆಗಳ ದರ್ಶನಕ್ಕಾಗಿ ಮಹಾರಾಜರು ಅರಮನೆಯ ಉಪ್ಪರಿಗೆಯ ಮುಂದಿನ ಸಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಿಂಹಾಸನಾರೂಢರಾದರು' ಇತ್ಯಾದಿ ವಿವರಗಳು ಈತನ ಈಸ್ಟರ್ನ್ ಎಕ್ಸ್‌ಪೀರಿಯನ್ಸಸ್ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ದೊರಕುತ್ತವೆ. **(ವಿ.ಜಿ.ಕೆ.;*)**

ಬ್ಯಾಂಕಿಂಗ್ ಉದ್ಯಮ: ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಬ್ಯಾಂಕಿಂಗ್ ಉದ್ಯಮದ ಪ್ರಾರಂಭ 19ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಾಯಿತು. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೊತ್ತಮೊದಲಿಗೆ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದದ್ದು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಉಳಿತಾಯ ಬ್ಯಾಂಕು (1870). ಆದರೆ ಕೆಲವಾರು ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಅದು ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟಿತು. 20ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದ 44 ಬ್ಯಾಂಕುಗಳ ಪೈಕಿ ಏಳು ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು ಮಾತ್ರ ಈಗ ಬದುಕಿವೆ. ಮಿಕ್ಕವು ಕೆಲವು ದೊಡ್ಡ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಲೀನಗೊಂಡರೆ, ಕೆಲವು ಅವಸಾನಗೊಂಡಿವೆ. ಪ್ರಾರಂಭದ ದೆಸೆಯಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕ ಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲಿ ಉದ್ಯಮ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಬಾರಿಗೆ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಲ್ಲಿ ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು ಮುಖ್ಯವಾದುವು. ಬ್ಯಾಂಕು ಎಂದರೆ ಸಾಲದ ಮತ್ತು ನಂಬಿಕೆಯ ಪ್ರತಿನಿಧಿ ಎಂಬ ತಿಳುವಳಿಕೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಒಂದು ಜಾತಿಯ, ಕೋಮಿನ ಅಥವಾ ಗುಂಪಿನ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳು ತಮ್ಮ ಅನುಕೂಲತೆಗಾಗಿ, ಉಳಿತಾಯ ಸಾಧನೆಗಾಗಿ, ಅಥವಾ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ

ಕೈಗಾರಿಕೆ ಅಥವಾ ವ್ಯಾಪಾರ ಉದ್ಯಮಗಳ ಪೋಷಣೆಗಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿಕೊಂಡ ದ್ರವ್ಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಬ್ಯಾಂಕಿಂಗ್ ಉದ್ಯಮದ ಪ್ರಥಮ ಹೆಜ್ಜೆಗಳು. ಅವುಗಳ ಪ್ರಥಮೋದ್ದೇಶ ಬೇರೆಯಾಗಿದ್ದರೂ ಅನಂತರದ ಬೆಳವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಮೂಲಭೂತ ಉದ್ದೇಶಗಳು ಹಿಂದೆ ಬಿದ್ದು, ಸಾಮಾಜಿಕ ಪ್ರಜ್ಞೆ ಮೂಡಿ, ಅದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಅವುಗಳ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯಾದವು.

ವಾಣಿಜ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು : ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಉಳಿತಾಯ ಬ್ಯಾಂಕು (1870) ಅಂದಿನ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ಸಂಸ್ಥೆ. ಇದು 94 ವರ್ಷಗಳ ಮಹತ್ತ್ವಪೂರ್ಣ ಸೇವೆಯ ಅನಂತರ 1964ರಲ್ಲಿ ಕರ್ಣಾಟಕ ಬ್ಯಾಂಕಿನಲ್ಲಿ ವಿಲೀನಗೊಂಡಿತು. 1885ರಲ್ಲಿ ನಂಜನಗೂಡಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದ ಶ್ರೀಕಂಠೇಶ್ವರ ಬ್ಯಾಂಕ್ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಯಮಿತವಾಗಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಎರಡನೆಯ ಬ್ಯಾಂಕಿಂಗ್ ಸಂಸ್ಥೆ. ಇದು 80 ವರ್ಷ ಬದುಕಿ 1965ರಲ್ಲಿ ಅವಸಾನ ಹೊಂದಿತು. ಕೆನರಾ ಬ್ಯಾಂಕಿಂಗ್ ಕಾರ್ಪೊರೇಷನ್ ಉಡುಪಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಕೆನರಾ ಬ್ಯಾಂಕ್ ಮಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿಯೂ 1906ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾದವು. ಈ ಎರಡು ಬ್ಯಾಂಕುಗಳೂ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ (ಹಿಂದಿನ ಮದರಾಸು ಪ್ರಾಂತ್ಯ) ಸ್ಥಾಪಿತವಾದರೂ ಅವುಗಳ ಹೆಚ್ಚಿನ ಚಟುವಟಿಕೆ ಹಿಂದಿನ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ವಿಸ್ತರಿಸಿತ್ತು. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಕರ್ಣಾಟಕ ಬ್ಯಾಂಕ್ (1924), ಸಿಂಡಿಕೇಟ್ ಬ್ಯಾಂಕ್ (1925; ಹಿಂದಿನ ಕೆನರಾ ಇಂಡಸ್ಟ್ರಿಯಲ್ ಅಂಡ್ ಬ್ಯಾಂಕಿಂಗ್ ಸಿಂಡಿಕೇಟ್), ವಿಜಯಾ ಬ್ಯಾಂಕ್ (1931)– ಇವು ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಾರಂಭವಾದವು. ಈ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ರಾಜ್ಯದ ಬ್ಯಾಂಕಿಂಗ್ ಉದ್ಯಮಕ್ಕೆ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೊಡುಗೆ ಅಧಿಕ. 1930ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ಬೆಳಗಾಂ ಬ್ಯಾಂಕ್–ಇವು ಮತ್ತು ವೈಶ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕ್ ರಾಜ್ಯದ ಇತರೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತಗೊಂಡು ಬೆಳೆದ ಇತರ ಬ್ಯಾಂಕಿಂಗ್ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು.

ರಿಸರ್ವ್‌ಬ್ಯಾಂಕ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯ, ಬೆಂಗಳೂರು

ಹಿಂದಿನ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬೃಹತ್ ಬ್ಯಾಂಕಿಂಗ್ ಉದ್ಯಮದ ನಾಂದಿ ಮೈಸೂರು ಬ್ಯಾಂಕಿನ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದೊಡನೆ ಆಯಿತು. ಈಗಿನ ಸ್ಟೇಟ್ ಬ್ಯಾಂಕ್ ಆಫ್ ಮೈಸೂರು, ಮೈಸೂರು ಬ್ಯಾಂಕು, ನಿಯಮಿತ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ 1913ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು. ಮೋಕ್ಷಗುಂಡಂ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರು ಇದರ ಸ್ಥಾಪಕರು. ಅನೇಕ ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಇಡೀ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಅದು ಒಂದು ಜನಪ್ರಿಯ ಏಕಸ್ವಾಮ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕಿಂಗ್ ಸಂಸ್ಥೆಯಾಗಿತ್ತು.

1930ರಿಂದ ಈಚಿನ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವಾರು ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು ಪ್ರಾರಂಭವಾದರೂ ಈ ಉದ್ಯಮದ ಹೆಚ್ಚು ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯನ್ನು 1938ರ ಅನಂತರದ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. 1938ರಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಆಗಮಿಸಿದ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಬ್ಯಾಂಕ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯಾ ನಿಯಮಿತ ಮತ್ತು ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳ ಅನಂತರ ಬಂದ ಯುನೈಟೆಡ್ ಕಮರ್ಷಿಯಲ್ ಬ್ಯಾಂಕ್ ನಿಯಮಿತ ಈ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ಮೂಲವಾದವು. ಮೈಸೂರು ಬ್ಯಾಂಕಿನ ಜೊತೆಗೆ ಈ ಎರಡು ಬ್ಯಾಂಕುಗಳೂ ಸೇರಿ ಉಳಿತಾಯ ಠೇವಣಿಗಳನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುವುದರಲ್ಲಿ, ಕೈಗಾರಿಕೆ, ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಾರಿಗೆಗೆ ಧನಸಹಾಯ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಪ್ರಥಮವಾದುವು.

ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಈ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು ರಾಜ್ಯದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಎಷ್ಟರ ಮಟ್ಟಿಗೆ ನೆರವಾದುವು ಎಂಬ ಅಂಶವನ್ನು ನಿಖರವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾನಂತರದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಬ್ಯಾಂಕಿಂಗ್ ಉದ್ಯಮ ಅನೇಕ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದೆ. ಅದರಲ್ಲೂ 1956ರ ಅನಂತರ ಈ ಉದ್ಯಮಕ್ಕೆ ಒಂದು ವಿಶೇಷ ರೀತಿಯ ಚಾಲನೆ ಮತ್ತು ಚೇತನ ಬಂತು. ಮೈಸೂರು ಬ್ಯಾಂಕ್, ಕೆನರಾ ಬ್ಯಾಂಕ್ ಮತ್ತು ಸಿಂಡಿಕೇಟ್ ಬ್ಯಾಂಕ್ ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಮುಖ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕಿಂಗ್ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು, ಈ ಮೂರು ಬ್ಯಾಂಕುಗಳೂ ರಾಜ್ಯದ ಆರ್ಥಿಕ ಮತ್ತು ಕೈಗಾರಿಕಾ ಪ್ರಗತಿಯಲ್ಲಿ ಗಮನಾರ್ಹ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿವೆ. 1969ರಲ್ಲಿ ಭಾರತದ ಅತಿ ದೊಡ್ಡ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಬ್ಯಾಂಕುಗಳ ರಾಷ್ಟ್ರೀಕರಣವಾದ ಅನಂತರ ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆವಣಿಗೆ ತೀವ್ರವಾಯಿತೆನ್ನಬಹುದು.

1956ರಲ್ಲಿ ವಾಣಿಜ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳ ಶಾಖೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ 356 ಇದ್ದರೆ 1975ರಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ 1750ಕ್ಕೆ ಏರಿತು. ಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಹೆಚ್ಚಿನ ವೇಗವರ್ಧನೆಯಾದದ್ದು ಎರಡನೆಯ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ. ಮೂರನೆಯ ಯೋಜನೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ವೇಗಕ್ಕೆ ಮತ್ತಷ್ಟು ಚಾಲನೆಯುಂಟಾಯಿತು. ಆದರೆ ಈ ಪ್ರಗತಿ ಕರ್ಣಾಟಕ ರಾಜ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಡೆ ತ್ವರಿತವಾಗಿತ್ತು. ವಾಣಿಜ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳ ಪ್ರಗತಿಯ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂಚನೆ ಅವುಗಳ ಲೇವಾದೇವಿಯ ವಿವರಗಳು. ಠೇವಣಿ ಸಂಗ್ರಹ, ಸಾಲ ನೀಡಿಕೆ ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿ ಹೆಚ್ಚಿದವು. ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆಗೆ, ಕೃಷಿ ಮತ್ತು ಕೃಷಿ ಸಂಬಂಧದ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಗೆ ಸಣ್ಣ ಪ್ರಮಾಣದ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಗಣಿ ಉದ್ಯಮಗಳಿಗೆ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು ಹೆಚ್ಚುಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸಾಲ ನೀಡತೊಡಗಿದವು.

1972ರ ವೇಳೆಗೆ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಟೇಟ್ ಬ್ಯಾಂಕ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯ ಮತ್ತು ಅದರ ಉಪಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಶಾಖೆಗಳು 279, ರಾಷ್ಟ್ರೀಕೃತ 14 ಬ್ಯಾಂಕುಗಳ ಶಾಖೆಗಳು 617 ಮತ್ತು ಇತರ ವಾಣಿಜ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳ ಶಾಖೆಗಳು 396 ಆಗಿದ್ದುವು.

ಕರ್ಣಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ತಮ್ಮ ಪ್ರಧಾನ ಕಛೇರಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು ಇವು–

ಕರ್ಣಾಟಕ ಬ್ಯಾಂಕ್, ಕಾರ್ಪೊರೇಷನ್ ಬ್ಯಾಂಕ್, ಕೆನರಾ ಬ್ಯಾಂಕ್, ಬೆಳಗಾಂ ಬ್ಯಾಂಕ್, ವಿಜಯಾ ಬ್ಯಾಂಕ್, ವೈಶ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕ್, ಸಿಂಡಿಕೇಟ್ ಬ್ಯಾಂಕ್ ಮತ್ತು ಸ್ಟೇಟ್ ಬ್ಯಾಂಕ್ ಆಫ್ ಮೈಸೂರು (2001ರ ಮಾರ್ಚ್ ಅಂತದ ವೇಳೆಗೆ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ವಾಣಿಜ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕ್‌ಗಳ 3,652 ಶಾಖೆಗಳಿದ್ದವು).

ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು: ಸಹಕಾರಿ ರಂಗದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಬಗೆಯ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು ಇವೆ. (1)ಸದಸ್ಯರಿಗೆ ಅಲ್ಪಾವಧಿ ಅಥವಾ ದೀರ್ಘಾವಧಿ ಸಾಲಗಳನ್ನು ವಿವಿಧೋದ್ದೇಶಗಳಿಗೆ, ನೀಡುವ ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ದುಡಿಯುವ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು. ಇವು ಸಹಕಾರಿ ತತ್ತ್ವದ ಮೇಲೆ ರೂಪಿತಗೊಂಡರೂ ಇವುಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪನೆ ವಾಣಿಜ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳನ್ನೇ ಹೋಲುತ್ತದೆ.

(2)ಕೃಷಿ ಸಾಲ ನೀಡುವಿಕೆ, ಕೃಷಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಅತ್ಯಗತ್ಯವಾದ ಸಹಾಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರ ಒದಗಿಸುವುದು ಮತ್ತು ಆ ಮೂಲಕ ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯೇ ಮುಖ್ಯೋದ್ದೇಶವಾಗಿ ಉಳ್ಳ ಜಿಲ್ಲಾಮಟ್ಟದ ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು. ಈ ಉದ್ದೇಶ ಸಾಧನೆಗೆ ಅನುವಾಗುವಂತೆ ಇವು ಅಲ್ಪಾವಧಿ ಸಾಲಗಳು, ಮಧ್ಯಮಾವಧಿ ಸಾಲಗಳು ಅಥವಾ ಅವೆರಡರ ಮಿಶ್ರಣ ರೀತಿಯ ಸಾಲಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಕೃಷಿ ಸಹಕಾರಿ ಸಂಘಗಳ ಮೂಲಕ ಕೃಷಿಕರಿಗೆ ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ.

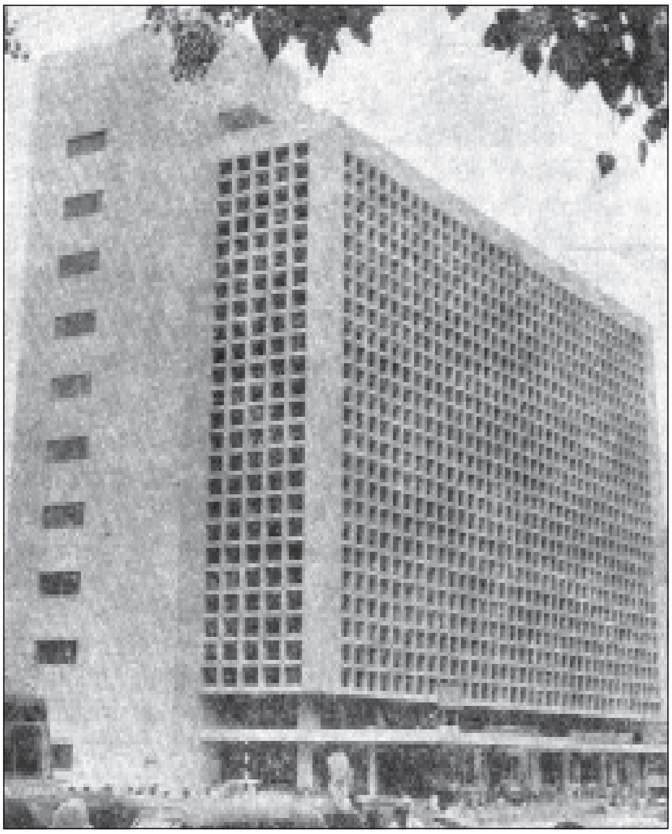

ಸ್ಟೇಟ್ ಬ್ಯಾಂಕ್ ಆಫ್ ಮೈಸೂರು ಆಡಳಿತ ಕಛೇರಿ, ಬೆಂಗಳೂರು

ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೊತ್ತಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕೋ–ಆಪರೇಟಿವ್ ಬ್ಯಾಂಕ್ 1909–10ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ರಾಜ್ಯದ ಕೃಷಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯ ಮತ್ತು ಅಧಿಕ ಕೃಷಿ ಉತ್ಪಾದನೆಯ ಅಗತ್ಯವನ್ನು ಪೂರೈಸಲು ರಾಜ್ಯ ಸಹಕಾರ ಬ್ಯಾಂಕ್ 1915–16ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು. ಮೂಲೋದ್ದೇಶ ಸಾಧನೆಗೆ ಅನುವಾಗುವಂತೆ 1922ರಲ್ಲಿ ಈ ಬ್ಯಾಂಕಿನ ಪುನರ್ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಾಯಿತು. ರಾಜ್ಯದ ಎಲ್ಲ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಜಿಲ್ಲಾಮಟ್ಟದ ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆ 1953ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ 1956ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಪೂರ್ಣಗೊಂಡಿತು.

ಭೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು : ಇವು ಸಹಕಾರಿ ತತ್ತ್ವದ ಮೇಲೆ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತವೆ. ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯ, ನಾನಾ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಭೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ, ಕೃಷಿಯ ಯಾಂತ್ರೀಕರಣ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಮೂಲಕ ಹೆಚ್ಚಿನ ಕೃಷಿ ಉತ್ಪಾದನೆ ಸಾಧಿಸಲು ದೀರ್ಘಾವಧಿ ಸಾಲ ಒದಗಿಸುವುದು ಈ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳ ಮುಖ್ಯೋದ್ದೇಶ. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯಿಸಿದಂತೆ ಬಾವಿ ತೋಡುವಿಕೆ ಮತ್ತು ಪಂಪು ಸೆಟ್ಟು ಜೋಡಿಸಿ ನೀರಾವರಿ ಅನುಕೂಲ ಒದಗಿಸುವಿಕೆಗೆ ಅಧಿಕ ಪ್ರಮಾಣದ ದೀರ್ಘಾವಧಿ ಸಾಲ ವಿನಿಯೋಗವಾಗಿದೆ.

1922ರಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯ ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕಿನ ಒಂದು ಅಂಗವಾಗಿ ಭೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ವಿಭಾಗ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿತ್ತು. ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳ ಅನಂತರ ಭೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸಂಸ್ಥೆ ಇರಬೇಕೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದ ಮೇಲೆ 1929ರಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯದ ಭೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಬ್ಯಾಂಕ್ ಸಹಕಾರಿ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಅಂಗವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು. ಈಗ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಮಟ್ಟದ ಬ್ಯಾಂಕ್, ಜಿಲ್ಲಾಮಟ್ಟದ ಕಚೇರಿಗಳು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕುಮಟ್ಟದ ಭೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಶಾಖೆಗಳಿವೆ.

ಕೃಷಿ ಕುಟುಂಬಗಳಿಗೆ ಬಾವಿಗಳನ್ನು ತೋಡಲು ಮತ್ತು ಪಂಪುಸೆಟ್ಟುಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಲು ಸಾಲ ದೊರಕಿದೆ. ಸಣ್ಣ ಪ್ರಮಾಣದ ನೀರಾವರಿ ಯೋಜನೆಯ ಅಂಗವಾಗಿ ಜಮೀನಿನ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಸಾಧನೆಯಿಂದಾಗಿ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 35 ಕೋಟಿ ರೂ. ಮೌಲ್ಯದ 3.5 ಲಕ್ಷ ಟನ್ನುಗಳಷ್ಟು ಕೃಷಿ ಉತ್ಪಾದನೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದೆ.

ನಗರ ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು, ಕೈಗಾರಿಕಾ ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು ಸಣ್ಣ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಅಗತ್ಯವಾದ ಸಾಲ ನೀಡುತ್ತವೆ. ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸಹಕಾರಿ ರಂಗದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗುವ ಸಣ್ಣ ಪ್ರಮಾಣದ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಅಗತ್ಯವಾದ ಸಾಲ ಮತ್ತು ಧನ ಸಹಾಯವನ್ನು ನೀಡುವುದು ಈ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳ ಮುಖ್ಯೋದ್ದೇಶ. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 1998ರ ಮಾರ್ಚ್ ಅಂತ್ಯದ ವೇಳೆಗೆ 277 ಪ್ರಧಾನ ಸಹಕಾರ ಬ್ಯಾಂಕ್ ಕಛೇರಿಗಳು ಮತ್ತು 523 ಶಾಖೆಗಳೂ ಇದ್ದವು ಇವುಗಳ ಮೂಲಕ 2552 ಕೋಟಿ ರೂ. ಗಳ ಸಾಲನೀಡಲಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಗ್ರಾಮೀಣ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು : ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರ 1975ರಲ್ಲಿ ಆಚರಣೆಗೆ ತಂದ ಆರ್ಥಿಕ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದ ಪ್ರಕಾರ ದೇಶಾದ್ಯಂತ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ಅವಕಾಶವಾಯಿತು. ಪ್ರಾಂತೀಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ, ಬಡಕೃಷಿಕರು ಮತ್ತು ಕೃಷಿಕಾರ್ಮಿಕರ ಏಳಿಗೆ, ಸಣ್ಣ ಪ್ರಮಾಣದ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆ, ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಋಣಪರಿಹಾರ, ಜೀತಪದ್ಧತಿಯಿಂದ ವಿಮುಕ್ತಿಗೊಂಡ ಜೀತದಾಳುಗಳು ಪುನರ್ವಸತಿ, ಕೃಷಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಹಕಾರಿ ಸಂಘಗಳಿಂದ ಅನುವಾದ ಸಾಲ ದೊರಕದ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಅಗತ್ಯವಾದ ಸಾಲದ ಸರಬರಾಜು ಮುಂತಾದ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಿಗೆ ಅನುವಾಗುವಂತೆ ಅಗತ್ಯವಾದ ಸಾಲ ಮತ್ತು ಸಹಾಯಧನದ ನೀಡಿಕೆ ಈ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳ ಮುಖ್ಯೋದ್ದೇಶ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಬ್ಯಾಂಕು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗುವ ಪ್ರದೇಶದ ಅಥವಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸರ್ವತೋಮುಖ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಈ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳ ಧ್ಯೇಯ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಬ್ಯಾಂಕಿನ ಚಟುವಟಿಕೆ ಒಂದು ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಅಥವಾ ಎರಡು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಿಗೆ ಸೀಮಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅನುಕೂಲಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಬ್ಯಾಂಕೂ ಹಲವಾರು ಶಾಖೆಗಳನ್ನು ತೆರೆಯಬಹುದು. ವಾಣಿಜ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು ಇವನ್ನು ಪ್ರಾಯೋಜಿಸುತ್ತವೆ. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 2001 ಮಾರ್ಚ್ ಅಂತ್ಯದ ಹೊತ್ತಿಗೆ 1,106 ಗ್ರಾಮೀಣ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿದ್ದವು.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬ್ಯಾಂಕಿಂಗ್ ಉದ್ಯಮ ತನ್ನ ಹಸ್ತವನ್ನು ಎಲ್ಲೆಡೆಗಳಿಗೆ ಚಾಚಿ ರಾಜ್ಯದ ಆರ್ಥಿಕ ಪ್ರಗತಿ ಹಾಗೂ ಬ್ಯಾಂಕಿಂಗ್ ಉದ್ಯಮದ ಪ್ರಗತಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದೆ. ರಾಷ್ಟ್ರದ ಬ್ಯಾಂಕಿಂಗ್ ಉದ್ಯಮದಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿದ ರಾಜ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕವೂ ಒಂದು. ರಾಷ್ಟ್ರದ ಬ್ಯಾಂಕಿಂಗ್ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳ ಉದಾರೀಕರಣ ನೀತಿಯಿಂದಾಗಿ ರಾಷ್ಟ್ರದ ಇತರ ರಾಜ್ಯಗಳಂತೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲೂ ವಿದೇಶಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳ ಹಾಗೂ ದೇಶಿಯ ಖಾಸಗಿ ವಲಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಆಧುನಿಕ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳ ಶಾಖೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ.

(ಸಿ.ಎಂ.ಎಂ.)

ಬ್ಯಾಡಗಿ: ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯಸ್ಥಳ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರು, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಹಿರೆಕೆರೂರು ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಹಾನಗಲ್ಲು ಮತ್ತು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಹಾವೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು ಸುತ್ತುವರೆದಿವೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೋಬಳಿಗಳು ಕಾಗಿನೆಲೆ ಮತ್ತು ಬ್ಯಾಡಗಿ. ಒಟ್ಟು 63 ಗ್ರಾಮಗಳೂ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣವೂ ಇರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 436 ಚ.ಕಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,27,879.

ಕೆಲವೇ ಸಣ್ಣಗುಡ್ಡಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಹುಭಾಗ ಸುಮಾರು ಸಮತಟ್ಟಾದ ಪ್ರದೇಶ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಭಾಗ ಮಸಾರಿ ಹಾಗೂ ಎರೆಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಎರೆಭೂಭಾಗ ಮಾತ್ರ ಫಲವತ್ತಾಗಿದೆ. ಉಳಿದ ಭಾಗ ವ್ಯವಸಾಯಯೋಗ್ಯವಲ್ಲ. ರೈತರು ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಮಳೆಯನ್ನೇ ಅವಲಂಬಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ನದಿಗಳಿಲ್ಲ. ಸಣ್ಣ ಹಳ್ಳಗಳು ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ತುಂಬಿ ಹರಿದು ಬೇಸಗೆಯಲ್ಲಿ ಬತ್ತಿಹೋಗುತ್ತವೆ. ಕೆರೆ ಮತ್ತು ಬಾವಿ ಇಲ್ಲಿನ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಆಧಾರ. ಕಾಗಿನೆಲೆಯ ಕೆರೆ, ಚಿಕ್ಕಬಾಸೂರ ಕೆರೆ ಮತ್ತು ತುಂಮೂರ ಕೆರೆಗಳಿಂದ ಬ್ಯಾಡಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ನೀರೊದಗುವುದು. ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 654 ಮಿಮೀ ಮತ್ತು ಇಲ್ಲಿ ಆಹಾರೇತರ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಸಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಳೆ ತಪ್ಪದೆ ಆದರೆ ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ, ಹತ್ತಿ, ರಾಗಿ, ಬಿಳಿ ಜೋಳ, ಸೇಂಗಾ, ಸಾವೆ ಹಾಗೂ ಅಲ್ಪ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಬತ್ತ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ ಉತ್ತಮವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖಾಂತರ ಬೆಂಗಳೂರು–ಧಾರವಾಡ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಹಾದುಹೋಗಿದೆ. ಕದರಮಂಡಲಗಿ, ಕಾಗಿನೆಲೆ, ಮೋಟೆಬೆನ್ನೂರು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯ ಗ್ರಾಮಗಳು. ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರಿಗೆ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಸು. 14 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕದರಮಂಡಲಗಿಯಲ್ಲಿ ಪುರಾಣ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಜನಮೇಜಯ ಮಹಾರಾಜ ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದೆನ್ನಲಾದ ಮಾರುತಿ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಕಾಗಿನೆಲೆ ಕನಕದಾಸರಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಆದಿಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಮೋಟೆಬೆನ್ನೂರು ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಗ್ರಾಮ. ಬ್ಯಾಡಗಿ ರೈಲ್ವೆ ನಿಲ್ದಾಣಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ಎರಡೂವರೆ ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಗ್ರಾಮದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ 1051ರ ಒಂದು ಶಾಸನವಿದೆ. ಈ ಸ್ಥಳ ಜೈನಮುನಿಗಳ ವಾಸಸ್ಥಾನವಾಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದು.

ಬ್ಯಾಡಗಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಇದು ಬೆಂಗಳೂರು–ಪುಣೆ ರೈಲ್ವೆ ಹಾದಿಯಲ್ಲಿ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 88 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 25,658. ರೈಲ್ವೆ ನಿಲ್ದಾಣವಿದ್ದು ಬ್ಯಾಡಗಿ ಒಂದು ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ. ಪುರಸಭಾಡಳಿತವಿದೆ. **(ಜಿ.ಬಿ.ಎನ್.)**

ಬ್ಯಾನರ್ಜಿ, ಆಲ್ಬಿಯನ್ ರಾಜ್‌ಕುಮಾರ್: ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ದಿವಾನರು (1922–26). ಕಲ್ಕತ್ತದ ಬಾರಾನಗರದಲ್ಲಿ 1871ರಲ್ಲಿ ಸೇವಾವ್ರತ ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿ ಶಶಿಪಾದ ಬ್ಯಾನರ್ಜಿಯವರ ಮಗನಾಗಿ ಜನಿಸಿದ ಇವರು ಮೊದಲು ಕಲ್ಕತ್ತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿ, ಅನಂತರ ಆಕ್ಸ್‌ಫರ್ಡ್‌ನಲ್ಲಿ 1891ರಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎ. ಮತ್ತು 1892ರಲ್ಲಿ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿಗಳನ್ನು ಪಡೆದು 1895ರಲ್ಲಿ ಐ.ಸಿ.ಎಸ್. ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. 1907ರಿಂದ 1914ರವರೆಗೆ ಕೊಚ್ಚಿ ಸಂಸ್ಥಾನದ ದಿವಾನರಾಗಿದ್ದರು. 1917ರಲ್ಲಿ ಇವರನ್ನು ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರ ಮೆಂಬರ್ ಆಫ್ ಕೌನ್ಸಿಲ್ ಆಗಿ ನೇಮಿಸಿತು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇವರು ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಮೇಲೆ ಸರ್ಕಾರದ ಹತೋಟಿ ತಗ್ಗಿಸಿ ಅವನ್ನು ಸ್ವಯಮಾಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯುಳ್ಳಂತೆ ರೂಪಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದರು. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ನ್ಯಾಯ ವಿಧಾಯಕ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧೇಯಕ ಮಂಡಿಸಿದರು. ಅದು ಸೆಲೆಕ್ಟ್ ಕಮಿಟಿಗೆ ಹೋಯಿತು. ಆ ಕಮಿಟಿಯ ಕೆಲವು ಸದಸ್ಯರು ಅದಕ್ಕೆ ಜಾತಿವಾರು ಪ್ರಾತಿನಿಧ್ಯ ಬೇಕು ಎಂದು ವಾದಿಸಿದರು. ಬ್ಯಾನರ್ಜಿ ಅದನ್ನು ವಿರೋಧಿಸಿದರು. ಕೆಲವು ಬದಲಾವಣೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಅದು 1918ರಲ್ಲಿ ಕಾನೂನಾಗಿ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂತು. ಆಗ 1918ರಲ್ಲಿ ಎಂ. ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರು ನಿವೃತ್ತರಾದ ಮೇಲೆ ದಿವಾನರಾಗಿ ನೇಮಿತರಾದ ಸರ್‌ದಾರ್ ಎಂ. ಕಾಂತರಾಜ ಅರಸು ಅವರು ಅನಾರೋಗ್ಯ ಪೀಡಿತರಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಬ್ಯಾನರ್ಜಿಯವರೇ ಆಗಾಗ್ಗೆ ಅಂದರೆ ಡಿಸೆಂಬರ್ 1918 ಮತ್ತು ಜುಲೈ 1919, ಆಗಸ್ಟ್–ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ 1920, ನವೆಂಬರ್ 1921, ಮಾರ್ಚ್–ಏಪ್ರಿಲ್ 1922– ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಹಂಗಾಮಿ ದಿವಾನರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಆಡಳಿತ ವಿಷಯಗಳ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕಾಗಿ 1919–20ರಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿಗೆ ತೆರಳಿದರು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮರಳಿ ಬಂದ ಅನಂತರ 1–5–1922ರಲ್ಲಿ ಖಾಯಂ ದಿವಾನರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡು 1926ರಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು. ಇವರ ದಿವಾನ್‌ಗಿರಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿ ನೀರಿನ ಬಗ್ಗೆ ಮದರಾಸು ಸರ್ಕಾರದೊಂದಿಗೆ ವಿವಾದ ಹುಟ್ಟಿತ್ತು. ಮದರಾಸಿನ ಗವರ್ನರ್ ಆಗಿದ್ದ ಲಾರ್ಡ್ ವೆಲಿಂಗ್‌ಟನ್ ಅವರೊಂದಿಗೆ 1923ರ ನವೆಂಬರ್‌ನಲ್ಲಿ ಚರ್ಚಿಸಿದ ಫಲವಾಗಿ ಫೆಬ್ರವರಿ 1924ರಲ್ಲಿ ಎರಡೂ ಸರ್ಕಾರಗಳ ನಡುವೆ ಒಪ್ಪಂದವಾಯಿತು. ಈ ಒಪ್ಪಂದ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಅನುಕೂಲಕರವಾಗಿರಲಿಲ್ಲವೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪ್ರತಿನಿಧಿಸಭೆ ಮತ್ತು ನ್ಯಾಯ ವಿಧೇಯಕ ಸಭೆಗಳ ರಚನೆಯ ಪರಿಷ್ಕರಣ ನಡೆಯಿತು. ಪರಿಷ್ಕೃತ ಸಭೆಗಳು 1924ರಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದುವು. ಮೈಸೂರಿನ ದಿವಾನ್ ಪದವಿಯಿಂದ ನಿವೃತ್ತರಾದ ಅನಂತರ ಇವರು ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲ ಕಾಶ್ಮೀರ ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯ ಮಂತ್ರಿಗಳಾಗಿದ್ದರು.

ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜರು ಇವರಿಗೆ 1924ರಲ್ಲಿ ರಾಜತಂತ್ರಧುರೀಣ ಎಂಬ ಬಿರುದನಿತ್ತು ಗೌರವಿಸಿದರು. ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರ್ಕಾರ ಸಿ.ಐ.ಇ. (1919) ಮತ್ತು ಸಿ.ಎಸ್.ಐ (1922) ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳನ್ನೂ 1925ರಲ್ಲಿ ನೈಟ್ ಬ್ಯಾಚೆಲರ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿತು. ಇವರು ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಮಿಥಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿಯ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. **(ಸಿ.ಕೆ.ಎನ್.)**

ಬ್ಯಾನರ್ಜಿ, ಎ.ಎನ್.: 1917–. ಕರ್ನಾಟಕದ ಮಾಜಿ ರಾಜ್ಯಪಾಲರು (1983–88), ಆಡಳಿತ ತಜ್ಞರು. ಇವರು 1917 ಡಿಸೆಂಬರ್ 17ರಂದು ಬನಾರಸ್‌ನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ವಿಜ್ಞಾನ ಹಾಗೂ ಕಾನೂನು ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆದರು. 1941 ರಲ್ಲಿ ಸೇನೆಗೆ ಸೇರಿದರು. ಅಲ್ಲಿ ಮೇಜರ್ ಪದವಿಗೇರಿದರು. 1947ರಲ್ಲಿ ಭಾರತೀಯ ಆಡಳಿತ ಸೇವೆ (ಐ.ಎ.ಎಸ್.)ಗೆ ಸೇರಿದರು (1952–53). ದುರ್ಗಾಪುರ ಸ್ಟೀಲ್ ಪ್ಲಾಂಟ್‌ನ ಜನರಲ್ ಮ್ಯಾನೇಜರ್ (1956), ಭಾರತದ ಕಬ್ಬಿಣ ಮತ್ತು ಉಕ್ಕು ನಿಯಂತ್ರಣಾಧಿಕಾರಿ–(1961–63),

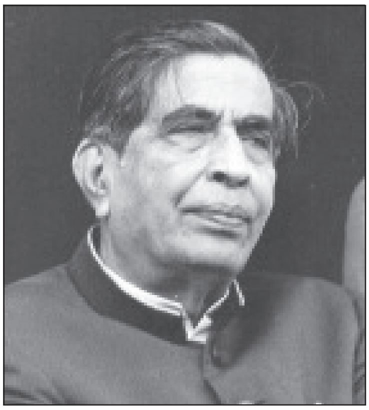

ರೂರ್ಕೆಲ ಉಕ್ಕು ಕಾರ್ಖಾನೆಯ ಜನರಲ್ ಮ್ಯಾನೇಜರ್ (1964–67), ಹಿಂದುಸ್ಥಾನ್ ಸ್ಟೀಲ್‌ನ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷ (1967–69), ಬ್ಯೂರೋ ಆಫ್ ಪಬ್ಲಿಕ್ ಎಂಟರ್‌ಪ್ರೈಸಸ್‌ನ ಡೈರೆಕ್ಟರ್ ಜನರಲ್ (1969), ಕೈಗಾರಿಕ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಸಚಿವಾಲಯದ ವಿಶೇಷ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿ (1973) ಮೊದಲಾದ ವಿವಿಧ ಆಡಳಿತಾತ್ಮಕ ಹುದ್ದೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ವಕೀಲರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಇವರು 1976ರಲ್ಲಿ ಗುಜರಾತ್‌ನ ರಾಜ್ಯಪಾಲರಿಗೆ (ರಾಷ್ಟ್ರಪತಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ಜಾರಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗ) ಸಲಹೆಗಾರರಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ಸೇವೆಯಿಂದ ನಿವೃತ್ತರಾದ ಮೇಲೆ ಸರ್ವೋಚ್ಚ ನ್ಯಾಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ವಕೀಲ ವೃತ್ತಿ ಕೈಗೊಂಡರು. 1980ರಲ್ಲಿ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ರಾಜ್ಯಪಾಲರಿಗೆ ಸಲಹೆಗಾರರಾಗಿಯೂ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಮುಂದೆ ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕದ ರಾಜ್ಯಪಾಲರಾಗಿ (1983–88) ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ವಿವಿಧ ಭಾರತೀಯ ನಿಯೋಗಗಳ ನೇತೃತ್ವವಹಿಸಿ ವಿದೇಶಗಳಲ್ಲಿನ ಸಮ್ಮೇಳನಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರು. ಇವರದು ಮೃದುಮಾತಿನ ಸರಳವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ. **(ಟಿ.ಜಿ.)**

ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ^{1}: ಮಡಿಕೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಗಿರಿಶಿಖರ. ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಆವರಿಸಿರುವ ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟದ ಪರ್ವತಾವಳಿಯ ಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ ತುಂಬ ಮಹತ್ತ್ವದ್ದಾಗಿದೆ. ಬೇಂಗುನಾಡ್ ಪರ್ವತ ಶ್ರೇಣಿ ಮಡಿಕೇರಿಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾಗಿ, ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಸಾಗಿ, ಮಡಿಕೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ತಾವುನಾಡ್ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟವನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ ಇದೆ. ಇದರ ಎತ್ತರ ಸು. 1,745 ಮೀ. ಅಧಿಕ ಮಳೆ ಹಾಗೂ ಖನಿಜಮಿಶ್ರಿತ ಜಂಬುಮಣ್ಣಿನಿಂದಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಕಾಡು ದಟ್ಟವಾಗಿದೆ. ನಿತ್ಯಹರಿದ್ವರ್ಣ ಅರಣ್ಯದ ಮುಖ್ಯ ಸಸ್ಯವರ್ಗಗಳಲ್ಲೊಂದಾದ ಬಿದಿರು ಈ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ವಿಪುಲವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತದೆ.

ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿಯು ಕಾವೇರಿ ಮತ್ತು ಕನ್ನಿಕಾ ನದಿಗಳ ಉಗಮಸ್ಥಾನ. ಈ ಗಿರಿಯ ನೆತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ನಿಂತು ಸುತ್ತಲೂ ಕಣ್ಣಾಡಿಸಿದರೆ ಕುದುರೆಮುಖ, ಬೆಟ್ಟದಪುರ, ಹಾಗೂ ನೀಲಗಿರಿಬೆಟ್ಟಗಳ ಸೊಬಗನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಈ ಗಿರಿ ಪೂರ್ವದಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮದೆಡೆಗೆ ಇಳಿಜಾರಾಗಿದೆ. ಕಿಗ್ಗಟ್ಟನಾಡಿನ ಕಡೆಗೆ ಅನೇಕ ಕವಲುಗಳು ಒಡೆದಿವೆ. ಈ ಕವಲುಗಳಲ್ಲಿ ವಿರಾಜಪೇಟೆಯ ಅಂಬಟಿಬೆಟ್ಟ, ಬೆಟ್ಟಂಗಾಲದ ಬೆಟ್ಟ, ಹಾತೂರಿನ ಕುಂದದಬೆಟ್ಟ, ಸಿದ್ದೇಶ್ವರಬೆಟ್ಟ ಹಾಗೂ ಮಾಕಲ್ ಬೆಟ್ಟಗಳು ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಇವು ತೀರ ಕಡಿದಾಗಿದೆ. ಇಳಿಜಾರುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. **(ವಿ.ಎಸ್.ಎಸ್.)**

ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ^{2}: ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸಿದ್ದಾಪುರ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ಇರುವ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ಬೆಟ್ಟ. ಇದರ ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ಮತ್ತು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಶೋಕನ ಒಂದು ಶಾಸನ ದೊರಕಿದೆ. ಇದರ ಸಮೀಪದಲ್ಲೆ ಇರುವ ಪ್ರಾಚೀನ ನೆಲೆಯುನ್ನು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಇಸಿಲ ಪಟ್ಟಣವೆಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ ಬೆಟ್ಟ ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ಮತ್ತು ನುಂಕೆಭೈರವ ಬೆಟ್ಟಗಳ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಉತ್ತರ–ದಕ್ಷಿಣವಾಗಿ ಸುಮಾರು 2 ಕಿಮೀಗಳಷ್ಟು ದೂರ ಹಬ್ಬಿದೆ. ಸುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕಿಂತ ಸು. 180 ಮೀ ಎತ್ತರವಿದೆ. ಇದರ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಸಿದ್ದಾಪುರ ಗ್ರಾಮ ಮತ್ತು ಗುಡ್ಡ, ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು 2 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಜಟಂಗರಾಮೇಶ್ವರ ಬೆಟ್ಟ ಇವೆ (ಇವೆರಡು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲೂ ಅಶೋಕನ ಶಾಸನಗಳಿವೆ). ಜಟಂಗರಾಮೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ ಬೆಟ್ಟಗಳ ನಡುವೆ ಮಟ್ಟಸವಾದ ಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನಹಗರಿ ನದಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಕಣಶಿಲೆಯ ಸ್ತೋಮವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಉರುಳಿ ಬಿದ್ದ ದೊಡ್ಡದೊಡ್ಡ ಬಂಡೆಗಳ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಇತರೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಗವಿಗಳೂ ಇರುವುವಲ್ಲದೆ ವರ್ಷ ಪೂರ್ತಿ ನೀರೊದಗಿಸುವ ಅನೇಕ ದೊಣೆಗಳಿವೆ. ಈ ಸೌಲಭ್ಯದಿಂದಾಗಿ ಇದು ಬಹು ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಮಾನವನಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ ನೆಲೆಯಾಗಿ ಮುಂದುವರಿದುಕೊಂಡು ಬಂದಿದೆ.

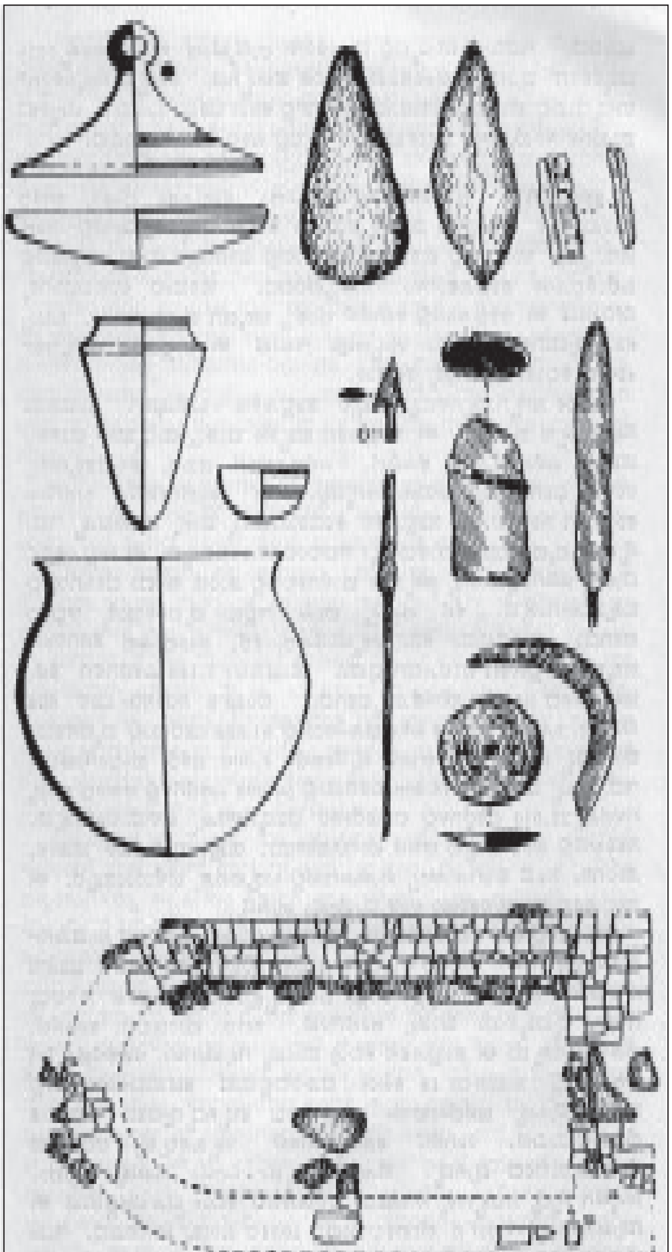

ಪ್ರಾಗಿತಿಹಾಸ ಅವಶೇಷಗಳು

ಅಶೋಕನ ಶಾಸನ ಬೆಟ್ಟದ ಉತ್ತರದಂಚಿನಲ್ಲಿ ಎತ್ತರದ ಬಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಇದೆ. ಇದರ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಒಂದು ತಂಪುಗವಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಉಡುವಲ ದೊಣೆ ಬೆಟ್ಟದ ಇಳಿಜಾರಿನಲ್ಲಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಸ್ವಲ್ಪ ಮುಂದೆ ಕಟ್ಟೆ ಹಾಕಿ ಚೌಡೇಶ್ವರೀ ಕುಂಟೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ

ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಒಂದು ದುರ್ಗಾ ವಿಗ್ರಹ ನಿಂತಿದೆ. ಈ ಸುತ್ತಲ ವಿಶಾಲ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಸಮಾಧಿಗಳು ಹರಡಿವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಅಶೋಕನ ಶಾಸನದ ಬುಡದಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಬೆಟ್ಟದ ಪೂರ್ವದ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಸಮಾಧಿ ಮತ್ತು ಆದಿ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಕಾಲದ ನೆಲೆಗಳ ಅವಶೇಷಗಳು ಹರಡಿವೆ. ಪೂರ್ವ ಇಳಿಜಾರಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಕೊಪ್ಪ ಗ್ರಾಮವಿದೆ. ಅದರಿಂದ ಮತ್ತಷ್ಟು ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಪಲ್ಲಕ್ಕಿ ಚಿಲುಮೆಯೂ ಅಲ್ಲಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ನವಶಿಲಾಯುಗದ ನೆಲೆಯೂ ಇವೆ. ಬೆಟ್ಟದ ಪಶ್ಚಿಮ ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಅಶೋಕನ ಶಾಸನವಿರುವ ಉತ್ತರಾಗ್ರದ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತಷ್ಟು ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಸಮಾಧಿಗಳಿವೆ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮತ್ತಷ್ಟು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪಟ್ಟಣವಾಗಿದ್ದ ಹಾನೆಯದ ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ. ಪಶ್ಚಿಮ ಪಾರ್ಶ್ವದ ಬುಡದಲ್ಲಿರುವ ಅಕ್ಕತಂಗಿಯರ ಗುಡಿ, ಪಗಡೆ ಸಾಲು ಗುಡ್ಡದ ಗುಡಿ, ಜೈನ ದೇವಾಲಯ ಈ ಕಾಲದವು. ಇದೇ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹಬ್ಬಿರುವ ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆಗಳು ಇವೆ. ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆಯ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಇಮ್ಮಡಿ ವೀರಬಲ್ಲಾಳನ 1190ರ ಒಂದು ಶಾಸನವಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಬಲ್ಲಾಳ ಹಾನೆಯ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದು ವಿಜಯನಗರಿ ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ವಿಷಯವಿದೆ. ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಸಾಗುವ ಕಲ್ಲುಹಾದಿ, ಶ್ರೀಕಂಠೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಕೆಲವು ದೊಡ್ಡ ವಾಸಗೃಹಗಳ (ಅರಮನೆ) ಅಡಿಪಾಯಗಳು, ಭಾಗ್ಯಲಕ್ಷ್ಮಿದೇವಾಲಯ, ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿನ ಹುಲಿಕುಂಟೆ–ಇವು ಆ ಕಾಲದ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದುವು. ಮುಂದೆ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಾನೆಯ ಮತ್ತೆ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಪ್ರವರ್ಧಮಾನ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಇಂದು ಇಲ್ಲಿಯ ಅವಶೇಷಗಳೆಲ್ಲ ಬಹಳಮಟ್ಟಿಗೆ ಹಾಳಾಗಿವೆ.

*

ಅಶೋಕನ ಶಾಸನ 1874ರಲ್ಲಿ ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂತು. ಈ ಶಾಸನ ಬ್ರಾಹ್ಮೀ ಲಿಪಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದನ್ನು ಕೊರೆದವನ ಹೆಸರು ಚಪಡನೆಂದು ಶಾಸನದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಖರೋಷ್ಠೀ ಲಿಪಿಯಲ್ಲಿ ಬರೆದಿದೆ. ಶಾಸನ ಎರಡು ಭಾಗವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಶೋಕ ತಾನು ಎರಡೂವರೆ ವರ್ಷಗಳಿಂದೀಚೆಗೆ ಧರ್ಮಾಚರಣೆಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಒಂದು ವರ್ಷದಿಂದೀಚೆಗೆ ಸಂಘವನ್ನು ಸೇರಿ ಈ ದಿಶೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುತ್ತಿರುವುದಾಗಿಯೂ ಈ ಪ್ರಯತ್ನದ ಫಲವಾಗಿ ಜಂಬೂದ್ವೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಜನರು ಹೆಚ್ಚುಹೆಚ್ಚು ನೀತಿವಂತರಾಗುತ್ತಿದ್ದಾರೆಂದೂ ಕೇವಲ ಉತ್ತಮನು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ತೀರ ಸಾಮಾನ್ಯನೂ ಪ್ರಯತ್ನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಒಳ್ಳೆಯವನಾದರೆ ಅವನೂ ಸದ್ಗತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯ ಬಹುದು ಎಂದೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ತನ್ನ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ನೆರೆಹೊರೆಯವರೂ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಧರ್ಮ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ತಾನು ಕೈಕೊಂಡ 256 ದಿವಸಗಳ ಪ್ರವಾಸದ ಅನಂತರ ಈ ರೀತಿ ಅಪ್ಪಣೆಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಮಕ್ಕಳಿಂದ ತಂದೆ ತಾಯಿಗಳ ಸೇವೆ, ಗುರುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಧೇಯತೆ, ಹಿರಿಯರಿಗೆ ಗೌರವ, ಪ್ರಾಣಿದಯೆ, ಸತ್ಯಸಂಧತೆ ಮುಂತಾದ ನೀತಿಗಳು ಬಹಳ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ದೀರ್ಘ ಸುಖಜೀವನಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿದ್ದು, ಅವುಗಳನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಅನುಸರಿಸ ಬೇಕೆಂದು ಎರಡನೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉಪದೇಶಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಸುವರ್ಣಗಿರಿಯ ಮಹಾಮಾತ್ರರ ಮೂಲಕ ಇಸಿಲದ ಮಹಾಮಾತ್ರರಿಗೆ ತಿಳಿಸಿದಂತೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇಸಿಲ ಬಹುಶಃ ಎಯಿಲ್ ನಿಂದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ಹೊಂದಿದ, ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಾಸನೋಲ್ಲೇಖಿತ ದ್ರಾವಿಡ ಪದ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದ ಪುರಾತತ್ವ ಶಾಖೆಯ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿದ್ದ ಎಂ.ಎಚ್. ಕೃಷ್ಣ ಅವರು ಇಸಿಲ ಪಟ್ಟಣದ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಶೋಧಿಸಲು 1940ರಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿಯ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲೂ ಕೂಲಂಕಷವಾಗಿ ಪರೀಕ್ಷಿಸಿದರು. ಇದರಿಂದ ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಾರಂಭದ ಕಾಲದ ಜನವಸತಿಯ ಅವಶೇಷಗಳು ದೊರಕಿದುವಲ್ಲದೆ ಇದಕ್ಕೂ ಪೂರ್ವ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯ ಕಬ್ಬಿಣಯುಗದ ಮತ್ತು ಇದರ ಹಿಂದಿನ ನೂತನ ಶಿಲಾಯುಗದ ಜನವರ್ಗಗಳ ವಸತಿಯ ಅವಶೇಷಗಳು ದೊರೆತು ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಾಗಿತಿಹಾಸದ ಬಗ್ಗೆ ಕೆಲವೊಂದು ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿಷಯಗಳು ತಿಳಿದುಬಂದವು. ಕೃಷ್ಣ ಅವರು ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಾರಂಭಕಾಲದ ಜನವಸತಿಯ ಗುರುತುಗಳೇ ಇಸಿಲ ಊರಿನದು ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. (ಎ.ಎಸ್.)

ಅನಂತರ 1947ರಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ಪುರಾತತ್ವ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣ ಶಾಖೆಯ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿದ್ದ ಮಾರ್ಟಿಮಾರ್ ವ್ಹೀಲರ್ ಅವರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಉತ್ಖನನ ನಡೆಯಿತು. ಏಳು ಗುಂಡಿಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಹತ್ತು ಬೃಹತ್‌ಶಿಲಾ ಯುಗದ ಗೋರಿಗಳನ್ನು ಅಗೆಯಲಾಯಿತು. ಇಲ್ಲಿ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮೇಲಿನ ಒಂದರಿಂದ ಆರರವರೆಗಿನ ಸ್ತರಗಳಲ್ಲಿ ಗೋಡೆಯ ಅವಶೇಷಗಳು, ಇಟ್ಟಿಗೆ ಚೂರುಗಳು, ಕಬ್ಬಿಣದ ಮತ್ತು ಇತರ ಲೋಹದ ವಸ್ತುಗಳು, ದಂತದ ಮತ್ತು ಲೋಹದ ಬಳೆಗಳು, ಮಣ್ಣಿನ ಮಡಕೆ ಇದ್ದವು. ಈ ಮಡಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಳಿ ಬಣ್ಣದ ರೇಖಾಚಿತ್ರಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಕಪ್ಪು, ಕೆಂಪು ಮಡಕೆಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿದ್ದುವು. ಈ ರೀತಿಯ ಮಡಕೆಗಳು ಸಾತವಾಹನರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಬಹುದಾದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಸ್ತರಗಳಲ್ಲಿ ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ದೊರಕಿದ್ದುದರಿಂದ, ಈ ರೀತಿಯ ಮಡಕೆಗಳುಳ್ಳ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ವ್ಹೀಲರ್‌ರವರು ಆಂಧ್ರ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಎಂದು ಕರೆದರು. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಈ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಆದಿ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಕಾಲದ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಸ್ತರಗಳ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿನ ಏಳು ಮತ್ತು ಎಂಟನೆಯ ಪದರಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಹೊಳಪುಳ್ಳ ಕಪ್ಪು–ಕೆಂಪು ಮತ್ತು ಕೆಂಪಿನ ವಿವಿಧರೂಪದ ಮಡಕೆಗಳು ಹಾಗೂ ಕಬ್ಬಿಣದ ವಸ್ತುಗಳು ದೊರೆತವು. ಇದನ್ನು ಕಬ್ಬಿಣಯುಗದ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಯುಗದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿನ 9ರಿಂದ 18ರವರೆಗಿನ ಪದರಗಳಲ್ಲಿ ಉಜ್ಜಿ ನಯಮಾಡಿದ ಕಲ್ಲಿನ ಕೊಡಲಿಗಳು, ಕಲ್ಲಿನ ಚಕ್ಕೆಗಳು, ತಾಮ್ರ ಮತ್ತು ಕಂಚಿನ ಕೆಲವೇ ವಸ್ತುಗಳು ಮತ್ತು ಶವಗುಣಿಗಳು ಇದ್ದವು. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಕೈಯಿಂದ ಮಾಡಿದ ಬೂದುಬಣ್ಣದ ಮಡಕೆಯ ಚೂರುಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ದೊರಕಿದವು. ಇಲ್ಲಿ ದೊರಕಿದ ಉಜ್ಜಿದ ಕರಿಯಕಲ್ಲಿನ ಕೊಡಲಿಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಈ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಉಜ್ಜಿದ ಕೊಡಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಯಿತು. ಈಗ ಇದನ್ನು ನವಶಿಲಾಯುಗ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಕೆಲವು ಮಾಹಿತಿಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ವ್ಹೀಲರ್‌ರವರು ಇಲ್ಲಿನ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳ ಕಾಲನಿರ್ಣಯವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಮಾಡಿದರು: ಆಂಧ್ರ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಕ್ರಿಸ್ತಶಕದ ಮೊದಲನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಿಂದ ಮೂರನೆಯ ಶತಮಾನದವರೆಗೆ, ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಸಮಾಧಿ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಕಾಲ ಪ್ರಶ..ಪೂ.200ರಿಂದ ಕ್ರಿಸ್ತಶಕ ಒಂದನೆಯ ಶತಮಾನದವರೆಗೆ, ಉಜ್ಜಿದ ಕೊಡಲಿಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಕಾಲ ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ. ಮೊದಲನೆಯ ಸಹಸ್ರಮಾನದ ಆದಿಭಾಗದಿಂದ ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ. ಎರಡನೆಯ ಶತಮಾನದವರೆಗೆ, ಈ ಕಾಲಮಾನಗಳು ಅಷ್ಟು ಸಮರ್ಪಕವಾಗಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿದುಬಂದಿದೆ. ಇತ್ತೀಚಿನ ಅನೇಕ ಉತ್ಖನನಗಳ ಫಲಿತಾಂಶದಿಂದ ಆದಿಚಾರಿತ್ರಿಕ ಕಾಲದ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ. 3ನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದಲೇ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದು ಕ್ರಿ.ಶ. 2–3ನೆಯ ಶತಮಾನದವರೆಗೆ ಊರ್ಜಿತವಾಗಿತ್ತು; ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಸಮಾಧಿ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಅದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ. 1ನೆಯ ಸಹಸ್ರಮಾನದಾರಭ್ಯವೂ ತತ್ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ನವಶಿಲಾಯುಗ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯು ಇದ್ದುವು ಎಂದು ತಿಳಿದುಬಂದಿದೆ.

ಆದಿಚಾರಿತ್ರಿಕ ಕಾಲದ ಜನ ಸುಟ್ಟ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳ ಕಟ್ಟಡಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರಲ್ಲಿ ಬಿಳಿ ಬಣ್ಣದ ರೇಖಾಚಿತ್ರಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾದ ಕಪ್ಪು ಕೆಂಪು ದ್ವಿವರ್ಣದ ಮಣ್ಣಿನ ಪಾತ್ರೆಗಳ ಉಪಯೋಗ, ನಾಣ್ಯ ಚಲಾವಣೆ ಇದ್ದಿತ್ತು. ಈ ಕಾಲದ ಗಜಪೃಷ್ಠಾಕೃತಿಯ ಒಂದು ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಕಟ್ಟಡದ ಅವಶೇಷ ಸಹ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿದೆ.

ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದ ಬೃಹತ್‌ಶಿಲಾಗೋರಿಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ ಜನಗಳ ಶವಸಂಸ್ಕಾರ ಪದ್ಧತಿ ಗಮನಾರ್ಹವಾದುದು. ಗೋರಿಗಳ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪದ್ಧತಿಗಳಿದ್ದವು; ಅವು ಕಲ್ಗೋರಿಗಳು ಮತ್ತು ದುಂಡುಕಟ್ಟೆಯ ಶವಕುಣಿಗಳು, ಬೇಕಾದ ಅಳತೆಗೆ ಗುಂಡಿಯನ್ನು ಅಗೆದು, ಅದರ ನಾಲ್ಕು ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲಿನ ಹಲಗೆಗಳನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿ, ಪೂರ್ವದ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ದುಂಡಾದ ಕಂಡಿಯನ್ನು ಮಾಡಿ, ಮೇಲ್ಭಾಗವನ್ನು ಅಡ್ಡನಾಗಿ ದಪ್ಪ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಮುಚ್ಚಿರುವುದು ಕಲ್ಗೋರಿ. ಇನ್ನೊಂದು ದುಂಡುಕಟ್ಟೆ ಶವಕುಣಿ. ಇದರಲ್ಲಿ ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಕಾಣುವಂತೆ, 18ರಿಂದ 55 ಅಡಿಗಳವರೆಗಿನ ವ್ಯಾಸದ ಒಂದು ಅಥವಾ ಎರಡು ಕಲ್ಲಿನ ಕಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಇದರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದುಂಡಾದ ಅಥವಾ ಕೋಳಿಮೊಟ್ಟೆ ಆಕಾರದ ಗುಣಿಯನ್ನು ತೋಡಿ, ಅಲ್ಲಿ ಶವಸಂಸ್ಕಾರ ಮಾಡಿರಲಾಗುತ್ತದೆ.

ನವಶಿಲಾಯುಗದ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಇದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜನ ಬೇಸಾಯ ನಿರತರಾಗಿದ್ದರಲ್ಲದೆ ಉಜ್ಜಿದ ಕಲ್ಲಿನ ಕೊಡಲಿಗಳು, ಚಿಕ್ಕ ಆಯುಧಗಳು ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಜೋಪಡಿಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ಘಟ್ಟದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ತಾಮ್ರದ ಉಪಯೋಗವೂ ಇತ್ತು.

ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳ ಕಾಲ ಮತ್ತು ಅನುಕ್ರಮದ ಬಗ್ಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟ ಚಿತ್ರ ಮೊದಲು ದೊರೆತದ್ದು ಈ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿಯ ಉತ್ಖನನದಿಂದಲೇ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಉತ್ಖನನ ಭಾರತೀಯ ಪುರಾತತ್ತ್ವ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯ ಗಳಿಸಿದೆ. ಇದು ಇಂದೂ ಪ್ರಾಕ್ತನಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರ ಆಸಕ್ತಿಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದೆ. **(ಎ.ವಿ.ಎಸ್.)**

ಬ್ರಹ್ಮಣಾಂಕ: ಸು. 1800. ಜಿನಭಾರತ, ಕಂದರ್ಪಕೊರವಂಜಿ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳ ಕರ್ತೃ. ಬ್ರಹ್ಮಯ್ಯರಚಿತ ದ್ವಾದಶಾನುಪ್ರೇಕ್ಷೆ ಎಂಬ ವೃತ್ತರೂಪದ ಪುಟ್ಟ ಗ್ರಂಥವು ಈತನದೇ ಇರಬಹುದೆಂದು ಕೆಲವರ ಊಹೆ. ತೋವಿನಕೆರೆ ಕವಿಯ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ತನ್ನ ಪೂರ್ವಜರು ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿ ತೀರದ ಹುಲಿಗೆರೆಯವರೆಂದೂ ಇಕ್ಷ್ವಾಕುವಂಶಜರೆಂದೂ ಈತ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಚಂದ್ರನಾಥ ಈತನ ಅಜ್ಜ, ತಂದೆ ಚಂದಣ್ಣ, ತಾಯಿ ಪೊಂಬುಜೆ, ಚಂದ್ರನಾಥ, ಬ್ರಹ್ಮ, ಪದ್ಮ–ಇವರು ಸಹೋದರರು.

ಜಿನಭಾರತ ಭಾಮಿನೀ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 84 ಸಂಧಿಗಳೂ 4,628 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪಾಂಡವ ಕೌರವರ ಚರಿತ್ರೆ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದೆ. ಮಹಾಭಾರತದ ಕಥೆಯನ್ನು ಜೈನಸಂಪ್ರದಾಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇದನ್ನು ಮಂಗರಸನ (ಸು. 1508) ಕೃತಿಯ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ತಾನು ರಚಿಸಿರುವುದಾಗಿ ಕವಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. **(ಎಂ.ಜಿ.ಎಸ್.)**

ಬ್ರಹ್ಮಪ್ಪ, ಜಿ.: 1922–. ಕನ್ನಡ ಲೇಖಕರು, ಜೈನದರ್ಶನ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳ ವಿದ್ವಾಂಸರು. ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೊರಟಗೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅರಸಾಪುರ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 1922 ಸೆಪ್ಟಂಬರ್ 28ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಅರಸಾಪುರ, ಅಕ್ಕಿರಾಂಪುರ ಮತ್ತು ಮಧುಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಹಾಗೂ ಪ್ರೌಢಶಾಲಾ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದರು. ತುಮಕೂರಿನಲ್ಲಿ ಇಂಟರ್ ಮೀಡಿಯಟ್ ಓದಿ, ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಬಿ.ಎ. (ಆನರ್ಸ್) ಮತ್ತು ಎಂ.ಎ. ಪದವಿ ಗಳಿಸಿದರು. ಕುವೆಂಪು, ಡಿ.ಎಲ್. ನರಸಿಂಹಚಾರ್, ತ.ಸು. ಶಾಮರಾವ್, ವಿ. ಸೀತಾರಾಮಯ್ಯ, ಎಸ್.ವಿ. ಪರಮೇಶ್ವರಭಟ್ಟ, ರಾಘವಾಚಾರ್, ದೇಜಗೌ ಮೊದಲಾದವರು ಇವರ ಗುರುಗಳು. ಜಿ.ಎಸ್. ಶಿವರುದ್ರಪ್ಪನವರು ಇವರ ಸಹಪಾಠಿ. ಬಿ.ಎ. (ಆನರ್ಸ್) ಪದವಿ ಪಡೆದ ಮೇಲೆ ಮಧುಗಿರಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ತಿಂಗಳುಗಳು ಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ ಅನಂತರ, ಮೈಸೂರಿನ, ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜು, ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಇಂಟರ್ ಮೀಡಿಂಯೇಟ್ ಕಾಲೇಜು, ದಾವಣಗೆರೆ, ಮೈಸೂರು, ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು, ಬೆಂಗಳೂರು, ಮಡಿಕೇರಿ, ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳ, ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲಗಳ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಸರ್ಕಾರಿ ಸೇವೆಯಿಂದ ನಿವೃತ್ತರಾದ ಅನಂತರ ಕೆಲಕಾಲ ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲದ ಜೆ.ಎಸ್.ಎಸ್. ಮಹಿಳಾ ಕಾಲೇಜಿನ ಪ್ರಾಂಶುಪಾಲರಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡಿದರು. ಅನಂತರ 1988ರವರೆಗೆ ಯು.ಜಿ.ಸಿ. ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ (1983–88) ಇವರು ಕುವೆಂಪು ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಶೋಧನೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿ ಜೈನ ಮತ್ತು ವೈದಿಕ ಪುರಾಣಗಳ ತೌಲನಿಕ ಅಧ್ಯಯನ ಕೈಗೊಂಡರು.

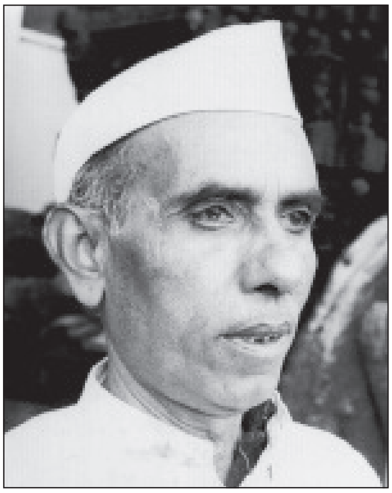

ಜೈನ ಪುರಾಣ ಮತ್ತು ಜೈನ ಇತಿಹಾಸ ವಸ್ತುಗಳನ್ನಾಧರಿಸಿದ ಇವರ ಕೃತಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಸು. 50. ಭರತೇಶನ ಬಾಳ್ಗಬ್ಬ (1952) ಎಂಬ ಗೀತನಾಟಕ ಇವರ ಮೊದಲ ಸೃಜನಶೀಲ ಕೃತಿ. ದಾನಚಿಂತಾಮಣಿ, ರತ್ನಾಕರ, ಚೇಳಿನಿ, ಚಕ್ರೇಶ್ವರಿ, ಸಾಮ್ರಾಟ್ ಖಾರವೇಲ, ಮಂತ್ರಿಯ ಮಕ್ಕಳು, ಗಂಧದವನೊಡನೆ ಗುದ್ದಾಟ– ಇವು ಇವರ ಕಾದಂಬರಿಗಳು. ರತ್ನಾಕರನ ಶತಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ರನ್ನ ವಿಮರ್ಶಾಕೃತಿಗಳು. ನಯಸೇನನ ಧರ್ಮಾಮೃತ, ಶಿವಕೋಟ್ಯಾಚಾರ್ಯರ ವಡ್ಡಾರಾಧನೆ, ಪಂಪನ ಆದಿಪುರಾಣ, ಚಾವುಂಡರಾಯನ ಚಾವುಂಡರಾಯ ಪುರಾಣ, ಅಗ್ಗಳನ ಚಂದ್ರಪ್ರಭಪುರಾಣ, ಕಮಲಭವನ ಶಾಂತೀಶ್ವರ ಪುರಾಣ, ರವಿಷೇಣನ ರಾಮಾಯಣ, ಕರ್ಣಪಾರ್ಯನ ನೇಮಿನಾಥ ಪುರಾಣ, ರತ್ನಾಕರವರ್ಣಿಯ ಭರತೇಶ ವೈಭವ, ರತ್ನಾಕರ ವೈಭವ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಹೊಸಗನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿ, ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳ ಮೊದಲಾದ ಹತ್ತು ಪುಸ್ತಕಗಳು ಐ.ಬಿ.ಎಚ್. ಮಾಲಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಇವರ ರತ್ನಾಕರ ಕಾದಂಬರಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ರತ್ನಾಕರನ ಶತಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ವಿಮರ್ಶಾ ಕೃತಿಗೆ ದೇವರಾಜ ಬಹದ್ದೂರ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಭರತೇಶರನ ಬಾಳ್ಗಬ್ಬ ಕೃತಿಗೆ ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಗೊಮ್ಮಟೇಶ್ವರ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ದೊರೆಕಿವೆ. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಚಾವುಂಡರಾಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಒರಿಸ್ಸ ಸರ್ಕಾರದಿಂದ ಒಂದು ಲಕ್ಷರೂಪಾಯಿ ನಗದಿನೊಡನೆ ಇತಿಹಾಸರತ್ನ ಎಂಬ ಬಿರುದು ಮತ್ತು ಸಾಮ್ರಾಟ್ ಖಾರವೇಲ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಇವರಿಗೆ ಸಂದ ಇತರ ಗೌರವಗಳು. ಬ್ರಹ್ಮಾಯಣ ಇವರ ಆತ್ಮಕಥೆ. ಇವರು ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳ ಮತ್ತು ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲಗಳಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯವನ್ನು ಗುರುಮುಖೇನ ಕಲಿತರು. ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃಷಿಯೊಂದಿಗೆ ಜಾತಕ ಬರೆಯುವ ಹಾಗೂ ನೋಡುವ ಹವ್ಯಾಸದಲ್ಲೂ ತೊಡಗಿದ್ದರು. ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮಪ್ಪನವರು ಹಾಸ್ಯ ಪ್ರಿಯರು. ಚುರುಕು

ಚಟುಕು ಮಾತುಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ನಿಸ್ಸೀಮರು, ಸತ್ಯುತ್ಪನ್ನ ಮತಿಗಳು. ಈಗ ಇವರು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಜೀವನ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ತಮ್ಮ ಕೃತಿಗಳ ಮಾರಾಟದ ಹೊಣೆಯನ್ನು ತಾವೇ ಹೊತ್ತುಕೊಂಡವರು. ಓದುಗರಲ್ಲಿ ವಾಚನಾಭಿರುಚಿಯನ್ನು ಇವರು ಬೆಳೆಸಲೆತ್ನಿಸಿದ ರೀತಿ ಅತ್ಯಂತ ಸ್ವಾರಸ್ಯಕರವಾದುದು. **(ಪಿ.ಎಸ್ಎಚ್.)**

ಬ್ರಹ್ಮಶಿವ: ಸು 1190. ಜೈನಕವಿ. ಸಮಯಪರೀಕ್ಷೆ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯದ ಕರ್ತೃ. ಈತನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮ, ಬ್ರಹ್ಮದೇವ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳೂ ಇದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಪೊಟ್ಟಳಗೆರೆ ಕವಿಯ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ಇದು ಈಗಿನ ಹೈದರಾಬಾದ್ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಪಟ್ಟಣಚೆರುವು ಆಗಿರಬೇಕೆಂದು ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈತನ ತಂದೆ ಸಿಂಗರಾಜ, ಗುರು ವೀರಣಂದಿ ಕವಿ ತಾನು ಅಗ್ಗಳದೇವನ ಕೆಳೆಯಂ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ಗಳ ಎಂಬುವನು ಕವಿಯ ಪ್ರಿಯಸ್ನೇಹಿತನಾಗಿದ್ದು ಈತ ಚಂದ್ರಪ್ರಭ ಪುರಾಣವನ್ನು ಬರೆದ ಅಗ್ಗಳನೇ (ಸು. 1189) ಇರಬಹುದೆಂಬ ಊಹೆ ಇದೆ. ಕವಿ ತನ್ನನ್ನು ಸುಕವಿ ಪಂಪರಾಜನ ಮೊಮ್ಮಂ ಎಂದು ಕರೆದುಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಪಂಪರಾಜ ರಾಮಚಂದ್ರಚರಿತಪುರಾಣವನ್ನು ಬರೆದ ನಾಗಚಂದ್ರನಿರಬೇಕೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡಲಾಗಿದೆ. ಕವಿ ಮೊದಲು ಶೈವಧರ್ಮಾವಲಂಬಿಯಾಗಿದ್ದು ಅನಂತರ ಜೈನನಾದಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಪ, ರನ್ನ, ಅಸಗ, ನಾಗಚಂದ್ರ, ಬಂಧುವರ್ಮ ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ಈತ ಸ್ಮರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ವಚನಕಾರರಲ್ಲಿ ಜೇಡರದಾಸಿಮಯ್ಯನನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಚಾಳುಕ್ಯ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲನ ಮಗ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮನನ್ನು (ಸು. 1100– ಗೋವೈದ್ಯದ ಕರ್ತೃ) ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಕವಿ ಈತನ ಸಮಕಾಲೀನನಾಗಿರಬೇಕೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಇದೆ. ಪುಣ್ಯವಶದಿಂದಾರಾಜ್ಯಪೂಜ್ಯಾಸ್ಪದಂಬಡೆದಾಗಳ್ ಕವಿಚಕ್ರವರ್ತಿ ಪೆಸರಂ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಚೂಡಾಮಣೀ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಈತ ರಾಜ ಮರ್ಯಾದೆಯನ್ನೂ ಕವಿಚಕ್ರವರ್ತಿಯೆಂಬ ಬಿರದನ್ನೂ ಪಡೆದಿದ್ದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ತಾನು ಅಖಿಲ ವೇದಸ್ಮೃತಿ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಬಲ್ಲಿದನೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಚೂಡಾಮಣಿ ಸ್ತೋತ್ರ ಈತನ ಇನ್ನೊಂದು ಕೃತಿ.

ಸಮಯಪರೀಕ್ಷೆ ಕಂದವೃತ್ತಗಳಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 15 ಅಧಿಕಾರಗಳಿವೆ. ಇದು ಸಮಕಾಲೀನ ಜನಜೀವನವನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸುವ ವಿಡಂಬನ ಕಾವ್ಯ. ಜೈನಧರ್ಮಪ್ರಚಾರ ಕವಿಯ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶ. ಕಥೆಗಾಗಲಿ, ಪಾತ್ರಚಿತ್ರಣಕ್ಕಾಗಲಿ, ವರ್ಣನೆಗಳಿಗಾಗಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಸ್ವಮತಮಂಡನೆ ಪರಮತ ವಿಡಂಬನೆ ಕಾವ್ಯದುದ್ದಕ್ಕೂ ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಈತನಿಗೆ ಜೈನೇತರ ಧರ್ಮಗಳ ಪರಿಚಯ, ಅವುಗಳ ಆಳವಾದ ಜ್ಞಾನ ಸಾಕಷ್ಟು ಇದ್ದುದರಿಂದ ಆ ಎಲ್ಲ ಧರ್ಮಗಳ ಹುಳುಕನ್ನು ಎತ್ತಿತೋರಿಸಿ, ವಿಡಂಬಿಸಿ, ಗೇಲಿಮಾಡಿ ಜೈನಧರ್ಮವೊಂದೇ ನಿಜವಾದ ಧರ್ಮ, ಇಂಥ ಧರ್ಮವನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಶೈವ, ವೈದಿಕ, ಸೌರ, ಕೌಳ ಮೊದಲಾದ ಧರ್ಮಗಳ ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಸಾಕಷ್ಟು ಉಗ್ರವಾಗಿ ವಿರೋಧಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇದರಿಂದ ಅಂದಿನ ಕಾಲದ ಜನಜೀವನವನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗಾದರೂ ಅರಿತುಕೊಳ್ಳಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದೆ. ಜೈನ ಧರ್ಮ ಕ್ಷೀಣಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಮತಾಂತರಹೊಂದಿದ ಬ್ರಹ್ಮಶಿವ ಆವೇಶಭರಿತನಾಗಿದ್ದುದರ ಜೊತೆಗೆ ತನ್ನ ಸುತ್ತಮುತ್ತಣ ಸಮಾಜದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಕಂಡು ಸಿಡಿದೆದ್ದಿದ್ದಾನೆ. ಇವನ ವಿಡಂಬನ ಶೈಲಿ ಅಪೂರ್ವವಾದದ್ದು. ಸೃಷ್ಟಿ ಸ್ಥಿತಿ ಲಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು –ಓರ್ವ್ವಂ ಜಗವಂ ಮಾಡುವನೋರ್ವ್ವಂ ಮತ್ತದನೆ ಕಾವನಲ್ಲದನೇಂ ಮತ್ತೋರ್ವ್ವಂ ಕಿಡಿಸುವನನಿಬರುವೋರ್ವ್ವನೆಗಡ ಕಡೆಯೊಳಿನ್ನುಮಘಟಿತ ಮೊಳವೇ ಎಂದು ಹಾಸ್ಯ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಬ್ರಹ್ಮ ತನ್ನ ಒಂದು ತಲೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡದ್ದನ್ನು ಕುರಿತು–ಜಗಮಂ ಮಾಳ್ಪಂ ಗಡ ಪದ್ಮಗರ್ಭನಂತನಿತುಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳಂ ತಾನೇಕೆ ಗಡಂ ನಿಜಶಿರಮಂ ಕಿತ್ತೆಗೆಯೆತ್ತಿದ–ಮೃಡನನಿನಿಸುಮಾಣಿಸಲಾಱಂ ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ. ಕವಿಗೆ ಪರಮತ ಸಹಿಷ್ಣುತೆ ಇಲ್ಲ. ಆದರೂ ಇವನ ವಿಡಂಬನವಾದ ಹಿತವಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆ. ತರ್ಕ ಮನರಂಜಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅರ್ಧನಾರೀಶ್ವರ ಕಲ್ಪನೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ತನ್ನ ಒಡಲಿನ ಅರ್ಧಭಾಗವನ್ನು ಶಂಭು ಕಾಂತೆಗೆ ಕೊಟ್ಟ, ಪಾರ್ವತಿ ತನ್ನೊಡಲಿನ ಅರ್ಧವನ್ನು ಶಂಭುವಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಳು. ಮಿಕ್ಕ ಎರಡು ಅರ್ಧ ದೇಹಗಳನ್ನು ಅವರು ಯಾರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟರು–ಎನ್ನುವುದು ಇವನು ವಿಡಂಬನೆ ಮಾಡುವ ರೀತಿ. ಕವಿಗೆ ತರ್ಕಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞಾನ ಎರಡೂ ಇವೆ. ಕಾವ್ಯಶೈಲಿ ಸರಳವಾಗಿದೆ. ಬಂಧ ಲಲಿತವಾಗಿದೆ. ಕವಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಬಳಸಿರುವ ನಾಣ್ನುಡಿಗಳಿಂದ ಶೈಲಿಗೆ ಮೆರಗು ಬಂದಿದೆ. ಸಮಯಪರೀಕ್ಷೆ ಸಮಕಾಲೀನ ಜೀವನವನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸುತ್ತಿರುವ ಕೃತಿಯಾದರೂ ಇದರಲ್ಲಿ ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮದ ಬಗ್ಗೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಸ್ತಾಪ ಮಾಡಿಲ್ಲ. ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಷಟ್ಸ್ಥಲಸಿದ್ಧಾಂತ, ಅಷ್ಟಾವರಣ ಮೊದಲಾದವು ಗಳ ಉಲ್ಲೇಖ ಇಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವೀರಶೈವಧರ್ಮವನ್ನು ಪುನರು ಜ್ಜೀವಿಸಿದ ಬಸವಣ್ಣನವರ ಬಗ್ಗೆಯಾಗಲೀ ಅವರ ಸಮಕಾಲೀನ ಶಿವಶರಣರ ಬಗ್ಗೆಯಾಗಲೀ ಯಾವುದೇ ಸಂಗತಿ ಈ ಕಾವ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕನ್ನಡದ ಮೊದಲ ಸ್ವತಂತ್ರ ವಿಡಂಬನ ಕಾವ್ಯವೆನ್ನುವ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಈ ಕೃತಿಗೆ ಮನ್ನಣೆ ದೊರಕಿದೆ. ಕವಿ ತಾನು ಮಹಾಕವಿ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದರೂ ಮಹಾಕವಿಯಲ್ಲಿರಬೇಕಾದ ಪ್ರತಿಭೆ ಇವನಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಮಯಪರೀಕ್ಷೆ ಒಂದು ಮಧ್ಯಮ ದರ್ಜೆಯ ಕಾವ್ಯ ಎನ್ನಬಹುದು.

ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಚೂಡಾಮಣಿ ಸ್ತೋತ್ರದಲ್ಲಿ ಮೂವತ್ತಾರು ವೃತ್ತಗಳಿವೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಛತ್ತೀಸರತ್ನಮಾಲೆ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದೆ. ಪ್ರತಿ ಪದ್ಯವೂ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯ ಚೂಡಾಮಣೀ ಎಂದು ಮುಗಿಯುತ್ತದೆ. ಹರಿ ಹರ ಇಂದ್ರ ಸೂರ್ಯ ಗಣಪತಿ ನದಿ ಮರ ಸಮುದ್ರ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ದೇವರೆಂದು ತಿಳಿಯುವಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲ. ಜಿನಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ನಡೆದು ಜಿನಪತಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ಜನ್ಮಸಾರ್ಥಕ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಎಂದು ತಿಳಿಸುವುದೇ ಈ ಕೃತಿಯ ಉದ್ದೇಶ. *

ಬ್ರಹ್ಮಸಮುದ್ರ: ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಕಡೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕಡೂರಿನ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ 11 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಬಾಣಾವರ–ಕಡೂರುಗಳ ನಡುವೆ ಇರುವ ಪುರಾಣ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥಳ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 310.

ಈ ಗ್ರಾಮ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಬೆಟ್ಟದ ತಪ್ಪಲಿನಲ್ಲಿದೆ. ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಮೈ ತೂರಿ ಹೋಗುವಷ್ಟು ಚಿಕ್ಕ ದ್ವಾರವುಳ್ಳ ಗುಡಿಯ ಒಳಗಡೆ ಲಿಂಗವಿದೆ. ಅನೇಕ ಗವಿಗಳು, ಶಿಲಾಲೇಖಗಳು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಬೆಟ್ಟದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ದೇವಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಬೆಟ್ಟದ ತಪ್ಪಲಿನಲ್ಲಿ ಕೆರೆ ಇದೆ. ಸಂತೆಯೂ ಸೇರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಕೆರೆಸಂತೆ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಒಮ್ಮೆ ಜಾತ್ರೆ ಸೇರುವುದು.

ಬೆಟ್ಟದ ಸ್ವಲ್ಪ ಬಲಗಡೆಗೆ ಬಹಳ ಆಳವಿರುವ ಅಗಾಧ ನೀರಿನ ತಾಣವೇ ಬ್ರಹ್ಮಸಮುದ್ರ. ತೆಂಗಿನಮರಗಳಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿಯಲ್ಪಟ್ಟು 5ಚ.ಕಿಮೀ ಇರುವ ಈ ಪ್ರದೇಶ ನಯನ ಮನೋಹರವಾಗಿದೆ. ಕೇವಲ ಋಷಿಮುನಿಗಳಲ್ಲದೆ ಕವಿಗಳಿಗೂ ಸ್ಫೂರ್ತಿಯನ್ನೂ ನೀಡುವ ಸ್ಥಳವಿದು. ಕವಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀಶ ತನ್ನ ಜೈಮಿನಿ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಸಮುದ್ರದ ವರ್ಣನೆ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಬೆಟ್ಟದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನನ್ನು ಎರಡನೆಯ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸ್ಮರಿಸಿದ್ದಾನೆ. **(ಆರ್.ಟಿ.ಎಸ್.)**

ಬ್ರಹ್ಮಾವರ: ಉಡುಪಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಹಳ್ಳಿ. ಉಡುಪಿಯ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಕುಂದಾಪುರಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದೊಂದು ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿತ್ತು. ಬ್ರಹ್ಮಪುರ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಉಲ್ಲೇಖ 12–13ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಮಹಾಲಿಂಗೇಶ್ವರ, ಜನಾರ್ದನ, ಗೋಪಿನಾಥ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಮಹಾಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಭುಜಗಳುಳ್ಳ, ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಅಂಕುಶ ಪಾಶ ಪದ್ಮಜಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ ಗಜಗೌರಿಯ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ರಚನೆಯ ಕಾಲ 9ನೆಯ ಶತಮಾನವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಗೋಪಿನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಉಲ್ಲೇಖ 1296ರ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಹಲವಾರು ವಿಗ್ರಹಗಳು ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದವು.

ಬ್ರಹ್ಮಾವರದ ಆಸುಪಾಸಿನಲ್ಲಿ ಕಾಮೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಕಪಿಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಒಂದು ಅಗ್ರಹಾರವೂ ಕೆಳದಿನಾಯಕರ ಕಾಲದ ಒಂದು ಅಗ್ರಹಾರವೂ ಇವೆ. ಈ ಊರಿನ ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸೀತಾನದಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. **(ಪಿ.ಜಿ.ಬಿ.)**

ಬ್ರಿಗ್ಸ್ , ಜಾನ್: 1785–1875. ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ಈಸ್ಟ್ ಇಂಡಿಯಾ ಕಂಪನಿ ವಹಿಸಿಕೊಂಡಾಗ ನೇಮಿತನಾದ ಪ್ರಥಮ ಸೀನಿಯರ್ ಕಮಿಷನರ್ (1831–32)

1801ರಲ್ಲಿ ಈಸ್ಟ್ ಇಂಡಿಯಾ ಕಂಪನಿಯ ಮದರಾಸು ಸೈನ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಬ್ರಿಗ್ಸ್ ಮರಾಠ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದ. ಅದೇ ವರ್ಷ ಸರ್ ಜೆ. ಮಾಲ್ಕಂನೊಂದಿಗೆ ಸಹಾಯಕನಾಗಿ ಪರ್ಷಿಯಕ್ಕೆ ಹೋಗಿದ್ದ. ಹಿಂತಿರುಗಿದ ಮೇಲೆ ಸಾತಾರದ ರೆಸಿಡೆಂಟ್ ಆಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡ. ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಆಡಳಿತ ಸರಿಯಿಲ್ಲವೆಂದು ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರ್ಕಾರ ಕಮಿಷನರ್‌ಗಳನ್ನು ನೇಮಿಸಲು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿ ಬ್ರಿಗ್ಸ್‌ನನ್ನು ಪ್ರಪ್ರಥಮ ಸೀನಿಯರ್ ಕಮಿಷನರ್ ಆಗಿ ನೇಮಿಸಿತು. ಬ್ರಿಗ್ಸ್ ಡಿಸೆಂಬರ್ 1831ರಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರ ವಹಿಸಿಕೊಂಡ. ಇವನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತಗಾರರಾಗಿ ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಸಿ.ಎಂ. ಲುಶಿಂಗ್‌ಟನ್ ಮತ್ತು ಜೆ.ಡಿ. ಡ್ರೂರಿ ಜೂನಿಯರ್ ಕಮಿಷನರ್‌ಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಬ್ರಿಗ್ಸ್‌ಗಿಂತ ಎರಡು ತಿಂಗಳ ಮುಂಚೆ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದ ಲುಶಿಂಗ್‌ಟನ್ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಹಲವು ಬದಲಾವಣೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದ. ಪೂರ್ಣಯ್ಯನವರ ಕಾಲದಿಂದ ಇದ್ದ ಬಾರ್ಗೀರ್ ಸಿಪಾಯಿ ತುಕಡಿಯನ್ನು ಮತ್ತು ಸದ್ದರ್ ನ್ಯಾಯಾಲಯವನ್ನು ರದ್ದು ಮಾಡಿದ್ದು, ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದ ಎಲ್ಲ ದತ್ತಿಗಳನ್ನೂ ಅವುಗಳ ಹಕ್ಕನ್ನು ತೀರ್ಮಾನಿಸುವುದಕ್ಕೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಹಿಂತೆಗೆದುಕೊಂಡದ್ದೂ ಅವನ ಕಾರ್ಯಗಳು. ಆದರೆ ಬ್ರಿಗ್ಸ್ ಅಧಿಕಾರ ವಹಿಸಿಕೊಂಡ ಕೂಡಲೆ ಲುಶಿಂಗ್‌ಟನ್‌ನ ಈ ಎಲ್ಲ ಕ್ರಮಗಳನ್ನೂ ರದ್ದುಪಡಿಸಿದ. ದೇಶದ ಆಡಳಿತವನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥಿತಗೊಳಿಸಲು 1832ರ ಮೇ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸುಧಾರಣೆಗಳನ್ನು ತರಲಾಯಿತು. ಆಗಿನ ಆರ್ಥಿಕ ಅವ್ಯವಸ್ಥೆಗೆ ಕಾರಣನಾಗಿದ್ದನೆನ್ನಲಾದ ದಿವಾನ್ ವೆಂಕಟರಮಣಯ್ಯನಿಗೆ ಅವನ ಕಾಲದಲ್ಲಾದ ಆದಾಯ ವೆಚ್ಚದ ಬಗ್ಗೆ ಪೂರ್ಣ ವಿವರಗಳನ್ನು ನೀಡಬೇಕೆಂದು ತಾಕೀತು ಮಾಡಲಾಯಿತಲ್ಲದೆ, ಅವನಿಂದ ರಾಜೀನಾಮೆ ಕೊಡಿಸಿ ಹಿಂದೆ ದಿವಾನನಾಗಿದ್ದ ಬಾಬುರಾಯನನ್ನು ಪುನಃ ನೇಮಿಸಲಾಯಿತು. ಫರ್ಯಾದ್ ಕಛೇರಿಯ ಮುಖ್ಯಸ್ಥನಾಗಿದ್ದ ಹಿಂದಿನ ದಿವಾನರ ಅಳಿಯನಾಗಿದ್ದ ಮೊರಾರಿರಾವ್‌ನನ್ನೂ ಕೆಲಸದಿಂದ ತೆಗೆದು ಲಾಲ್‌ಸಿಂಗ್ ಎಂಬುವನನ್ನು ನೇಮಿಸಲಾಯಿತು. ಪೂರ್ಣಯ್ಯನವರ ಮೈದುನ ಕುಪ್ಪಣ್ಣನನ್ನು ಖಜಾನೆಯ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ನೇಮಿಸಲಾಯಿತು. ಹುಜೂರ್ ಅದಾಲತ್ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯಾಲಯವನ್ನು (ಇಂದಿನ ಮುಖ್ಯ ನ್ಯಾಯಾಲಯದ ಮೂಲ ರೂಪ) ಹೊಸದಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ರಾಮ್‌ರಾಜ್ ಎಂಬ ಪ್ರತಿಭಾವಂತರನ್ನು ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರಾಗಿ ನೇಮಿಸಲಾಯಿತು. ಅಮೀಲರು ಮತ್ತು ಫೌಜುದಾರರ ಹಕ್ಕು ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ದಿಷ್ಟಪಡಿಸಲಾಯಿತು. ಸರ್ಕಾರದ ಇಲಾಖೆಗಳ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ದಿಷ್ಟಪಡಿಸಿ, ಪ್ರತಿ ಇಲಾಖೆ ಹಾಗೂ ಜಿಲ್ಲಾ ಮುಖ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿಸಲಾಯಿತು. ಕಮಿಷನ್ ಆಡಳಿತ ಹತೋಟಿಯನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೊಂದಿರಲು ಹುಜೂರ್ ಕಛೇರಿಯನ್ನು (ಇಂದಿನ ಸೆಕ್ರೆಟೇರಿಯೆಟ್‌ನ ಮೂಲ ರೂಪ) ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಯಿತು. ಅಲ್ಲದೆ ರಾಜ್ಯದ ಎಲ್ಲ ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ತಿಂಗಳು ತಾರೀಕುಗಳ ಪ್ರಕಾರ ನಡೆಸುವಂತೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಲಾಯಿತು.

ನಗರ ಸೀಮೆಯ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಬಂಡಾಯವನ್ನು ಕೊನೆಗೊಳಿಸಿದ್ದು ಬ್ರಿಗ್ಸ್‌ನ ಮುಖ್ಯ ರಾಜಕೀಯ ಸಾಧನೆ. ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದ ಅವರ ವರ್ತನೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಕ್ಷಮಿಸುವಂತೆ ಘೋಷಣೆ ಹೊರಡಿಸಿ ಶಾಂತಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಬೇಕೆಂಬುದು ಇವನ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಮದರಾಸಿನ ಗವರ್ನರ್ ಇದಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಲಿಲ್ಲ. ಕೊನೆಗೆ ಬ್ರಿಗ್ಸ್ ಸ್ವತಃ ನಗರ ಸೀಮೆಗೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿಯ ಪಾಳೆಯಗಾರರನ್ನು ಸಾಂತ್ವನಗೊಳಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ. ಮೊದಲು ಆ ಪ್ರದೇಶದ ಫೌಜುದಾರ ಅಪ್ಪಣ್ಣ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ವಿರುದ್ಧ ತನ್ನ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಮೀರಿ ವರ್ತಿಸಿದನೆಂದು ಘೋಷಿಸಿ, ಅವನನ್ನು ಕೆಲಸದಿಂದ ತೆಗೆದುಹಾಕಿದ, ಅನೂಚಾನವಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಪಾಳೆಯಗಾರರಿಗೆ, ಹಳೆಯ ಒಪ್ಪಂದಗಳಂತೆ ಸಲ್ಲುತ್ತಿದ್ದ ನಿವೃತ್ತಿವೇತನವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದ. ಇದರಿಂದ ತರೀಕೆರೆ ಮೊದಲಾದೆಡೆಯ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ರಾಜ್ಯವಿರುದ್ಧ ಕಾರ್ಯಾಚರಣಗಳನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿದರು. ಆದರೆ ಕೆಳದಿ ವಂಶದವನೆಂದು ಸಾರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ ಬೂದಿ ಬಸವಪ್ಪ ಆ ವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನಲ್ಲನೆಂಬುದನ್ನು ಮನಗಂಡು ಉಪಾಯದಿಂದ ಅವನನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸಿದ. ನಗರ ಸೀಮೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಬಂಡಾಯದ ಸ್ಥಿತಿ ರಕ್ತಪಾತವಿಲ್ಲದೆ ಕೊನೆಗೊಂಡಿತು.

ಈ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಗ್ಸ್ ಮತ್ತು ಇವನ ಜೂನಿಯರ್ ಕಮಿಷನರ್ ನಡುವೆ ಅಧಿಕಾರಗಳ ಹಂಚಿಕೆ ಮತ್ತು ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಭೇದ ಬೆಳೆದಿತ್ತು. ಇದರಿಂದಾಗಿ 1832ರ ಕೊನೆಯ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಬ್ರಿಗ್ಸ್ ರಾಜೀನಾಮೆ ನೀಡಿದ. ಅನಂತರ ನಾಗಪುರದಲ್ಲಿ ರೆಸಿಡೆಂಟ್ ಆಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡು 1835ರ ವರೆಗೆ ಅಲ್ಲಿದ್ದ. 1838ರಲ್ಲಿ ಮೇಜರ್ ಜನರಲ್ ಆದ. ನಿವೃತ್ತಿಯ ಅನಂತರ ಈಸ್ಟ್ ಇಂಡಿಯಾ ಕಂಪನಿಯ ಕೋರ್ಟ್ ಆಫ್ ಪ್ರೊಪ್ರೈಟರ್ಸ್ ಸದಸ್ಯನಾಗಿದ್ದ. ಭಾರತದ ಉಳಿವಿಗೆ ದೇಶೀಯ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳ ಅಸ್ತಿತ್ವವೇ ಮೂಲಶಕ್ತಿ ಎಂದು ನಂಬಿದ್ದ ಈತ ಡಾಲ್‌ಹೌಸಿಯ ರಾಜನೀತಿಯನ್ನು ವಿರೋಧಿಸಿದ.

ಈತ ‘ಸಿಯಾರ್ ಉಲ್ ಮುತಾನ್ ಆಖಿರಿನ್’ ಮತ್ತು ಫೆರಿಸ್ಟನ ‘ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಮುಸಲ್ಮಾನರ ಪ್ರಭುತ್ವ’ ಪಾರಸೀ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಆಂಗ್ಲ ಭಾಷೆಗೆ ತರ್ಜುಮೆ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಭಾರತದ ತೆರಿಗೆ ವಿಧಾನದ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಗ್ರಂಥ ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ರಾಯಲ್ ಏಷ್ಯಾಟಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿಯ ಫೆಲೋ ಆಗಿದ್ದ ಇವನು 1875 ಏಪ್ರಿಲ್ 27ರಂದು ನಿಧನನಾದ.

ಇವನ ಸೋದರ ಸಂಬಂಧಿ ಮೇಜರ್ ಬ್ರಿಗ್ಸ್ ಎಂಬುವನೊಬ್ಬ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ 1867ರಲ್ಲಿ ನಗರ ಮ್ಯಾಜಿಸ್ಟ್ರೇಟ್ ಆಗಿದ್ದ. **(*;ಸಿ.ಕೆ.ಎನ್.)**

ಬ್ರಿಟಿಷರ ಆಳ್ವಿಕೆ: ಕೇವಲ ವ್ಯಾಪಾರದ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಬಂದ ಬ್ರಿಟಿಷರು, ಸು. 18ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಇಲ್ಲಿನ ರಾಜಕೀಯ ಅವಾಂತರ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯ ಲಾಭ ಪಡೆದು, ನೆಲದಾಹವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡರು. ಸೈನಿಕ ಹಾಗೂ ರಾಜತಾಂತ್ರಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಂದ ವಿವಿಧ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಮೇಲೆ ಸ್ವಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ತಮ್ಮ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸತೊಡಗಿದರು. ದಿನೇ ದಿನೇ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಈ ರಾಜ್ಯವಿಸ್ತರಣ

ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಬಲವಾದ ವಿರೋಧಿಗಳಾಗಿ ಸೆಟೆದು ನಿಂತ ದಕ್ಷಿಣಭಾರತದ ಎರಡು ಪ್ರಮುಖ ಶಕ್ತಿಗಳೆಂದರೆ ಮೊದಲು ಮೈಸೂರು ಸುಲ್ತಾನರು, ಅನಂತರ ಮರಾಠರು. 1799ರಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಮರಣದೊಡನೆ ಮೈಸೂರಿನ ಪ್ರತಿರೋಧ ಕೊನೆಗೊಂಡುದಲ್ಲದೆ 1818ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಮರಾಠರ ಸೋಲಿನಿಂದ ಅವರ ಶಕ್ತಿ ನಿರ್ನಾಮವಾಯಿತಾಗಿ, ಅನಂತರ ಕರ್ನಾಟಕವೂ ಸೇರಿದಂತೆ ಇಡೀ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತ ಬ್ರಿಟಿಷರ ನೇರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೋ ಅಥವಾ ಅವರ ಭದ್ರಮುಷ್ಟಿಯ ಹಿಡಿತಕ್ಕೋ ಸಿಕ್ಕಿತು. ಈ ರಾಜಕೀಯ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯಿಂದ ಅವರ ಆಡಳಿತ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಳೀಯ ರೀತಿನೀತಿಗಳು ಹಿಂದೆ ಸರಿದು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳು, ಭಾವನೆಗಳು, ತಾಂತ್ರಿಕ ಸಾಧನೆಗಳು ಇತ್ಯಾದಿಗಳೆಲ್ಲ ಕ್ರಮೇಣ ನೆಲೆಯೂರಿದುವು. ಈ ನಾಡು ಪ್ರಸಕ್ತ ರಾಜಕೀಯ, ಆರ್ಥಿಕ, ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಸ್ಥಿತಿಯೆಡೆಗೆ ಪರಿವರ್ತನೆಗೊಳ್ಳಲಾರಂಭಿಸಿತು. 1947ರಲ್ಲಿ ಭಾರತ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನು ಗಳಿಸುವವರೆಗೂ ಅವರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಪ್ರಭಾವ ಇಲ್ಲಿ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಬೇರೂರಿತ್ತು.

ಬ್ರಿಟಿಷರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಆಡಳಿತ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹಲವು ವಿಭಾಗಗಳಾಗಿ ಒಡೆದಿತ್ತು. ಬಹುಕಾಲ ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಧಾರವಾಡ, ಉತ್ತರಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಮುಂಬಯಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲೂ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ, ಬಳ್ಳಾರಿ ಮತ್ತು ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಮದರಾಸು ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲೂ ಕೊಡಗು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಘಟಕವಾಗಿಯೂ ಇದ್ದು, ಬ್ರಿಟಿಷರ ನೇರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದ್ದವು. ಇಡೀ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನ, ಹೈದರಾಬಾದು ಸಂಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದ ರಾಯಚೂರು, ಬಿದರೆ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಚಿಕ್ಕಪುಟ್ಟ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳು ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರ ವಶದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಈ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳು ಬ್ರಿಟಿಷರ ಕೃಪಾಛತ್ರದಡಿಯಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತ ನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಈ ವಿವಿಧ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಈ ಕಾಲದ ಆಗುಹೋಗುಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇತಿಹಾಸ, ಆಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆ, ಶಿಕ್ಷಣ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ವಾಸ್ತುಕಲೆ, ಶಿಲ್ಪಕಲೆ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಈ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿರುವ ಇತರ ಅನೇಕ ಲೇಖನಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತಷ್ಟು ಸಾಂದರ್ಭಿಕ ವಿವರಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನ : ಹಿಂದಿನ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಅಳಿದುಳಿದ ಭಾಗ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿತು. ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯ ಮತ್ತು ಬ್ರಿಟಿಷರ ಸಂಪರ್ಕ, ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಮತ್ತು ಬ್ರಿಟಿಷರ ನಡುವೆ ನಡೆದ ಒಂದನೆಯ ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಒಂದನೆಯ ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧ (1767–69):ಹೈದರ್ ಅಲಿ **(ನೋಡಿ)** ಹಿಂದಿನ ರಾಜಮನೆತನವನ್ನು ತೆರೆಮರೆಗೊತ್ತರಿಸಿ 1761 ರಿಂದ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡ ಸರ್ವಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ 1763ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಪ್ರಬಲ ರಾಜ್ಯ ಕಟ್ಟಿದ ಈತನನ್ನು ಮಣಿಸಲು ಬ್ರಿಟಿಷರು ಹೈದರಾಬಾದಿನ ನಿಜಾಮ ಹಾಗೂ ಪೇಶ್ವೆ ಮಾಧವರಾಯ ಇವರೊಡಗೂಡಿ ಹೈದರನ ವಿರುದ್ಧ ಒಂದು ತ್ರಿಪಕ್ಷ ಒಪ್ಪಂದವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ಆದರೆ ಹೈದರ್ ಈ ಕುಟಿಲ ತಂತ್ರವನ್ನು ಚಾಕಚಕ್ಯತೆಯಿಂದ ಮುರಿದಿಕ್ಕಿದ. ಆಗ ಬ್ರಿಟಿಷರು ನಿಜಾಮ ಹಾಗೂ ಹೈದರನೊಡನೆ ಒಮ್ಮೆಲೇ ಕಾದಬೇಕಾಯಿತು. ಕರ್ನಲ್ ಸ್ಮಿತ್‌ನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಜಂಗಮ ಮತ್ತು ತಿರುವಣ್ಣಾಮಲೈಗಳ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷರು ಮೊದಲು ಜಯ ಗಳಿಸಿದರೂ ಕೊನೆಗೆ ಹೈದರ್ ಇಡೀ ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಸೂರೆ ಮಾಡಿದ (1769). ಮದರಾಸಿನ ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲಿನ ಬಳಿ ಬಂದು ಬೀಡುಬಿಟ್ಟ. ಇದರಿಂದ ಹೆದರಿದ ಬ್ರಿಟಿಷರು 1769ರ ಏಪ್ರಿಲ್ 3ರಂದು ಹೈದರನೊಡನೆ ಶಾಂತಿ ಒಪ್ಪಂದಕ್ಕೆ ಬರಬೇಕಾಯಿತು. ಈ ಮದರಾಸು ಒಪ್ಪಂದದ ಪ್ರಕಾರ ಇಂಗ್ಲಿಷರಿಗೆ ಅಪಾಯ ಸಂಭವಿಸಿದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹೈದರ್ ಸಹಾಯ ನೀಡುವುದು, ಹೈದರನಿಗೆ ತೊಂದರೆಯಾದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷರು ಹೈದರನಿಗೆ ನೆರವು ನೀಡುವುದು ಎಂದು ತೀರ್ಮಾನವಾಯಿತು. ಆದರೆ 1770ರಲ್ಲಿ ಮರಾಠರು ಮೈಸೂರಿನ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿದಾಗ ಬ್ರಿಟಿಷರು ತಮ್ಮ ವಾಗ್ದಾನವನ್ನು ಗಾಳಿಗೆ ತೂರಿ ಹೈದರನನ್ನು ವಂಚಿಸಿದರು. ಹೈದರ್ ಮರಾಠರಿಗೆ ಅಪಾರ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅವರನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಕಳಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಈ ಘಟನೆಯಿಂದ ನೊಂದ ಹೈದರ್ ತನ್ನ ಆಜೀವಪರ್ಯಂತ ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ವಿರೋಧಿಯಾಗಲು ಕಾರಣವಾಯಿತಲ್ಲದೆ, ಇವನ ಮಗ ಟಿಪ್ಪುವೂ ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ವೈರತ್ವ ಮುಂದುವರಿಸುವಂತಾಯಿತು.

ಎರಡನೆಯ ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧ (1780–84): 1780ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಫ್ರೆಂಚರಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದ ವಸಾಹತುಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಒಂದಾದ ಮೇಲೊಂದರಂತೆ ಆಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾ ಬಂದರು. ಮಾಹೆ ಪಟ್ಟಣದ ಬಗ್ಗೆ ಯಾವುದೇ ಹಸ್ತಕ್ಷೇಪವನ್ನೂ ಸಹಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೈದರ್ ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಿತ್ತಿದ್ದನಾದರೂ ಅವರು ಇದನ್ನು ಗಣಿಸಲಿಲ್ಲ. ಭಾರತದ ರಾಜಕೀಯದಲ್ಲಿ ಕುಟಿಲ ರೀತಿಯಿಂದ ದಾಂದಲೆ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಕಪಿಮುಷ್ಟಿಯಿಂದ ಭರತ ಖಂಡವನ್ನು ವಿಮುಕ್ತಿಗೊಳಿಸುವ ಛಲ ಆತನಲ್ಲಿ ಅಂಕುರಿಸಿತು. ಬ್ರಿಟಿಷರನ್ನು ಭಾರತದಿಂದ ಓಡಿಸಲು ನಿಜಾಮ, ನಾನಾ ಫಡ್ನವೀಸ್, ಸಿಂಧ್ಯ, ಮಾಧೋಜಿ, ಬೌನ್ಸ್ಲೆ ಮತ್ತು ಹೈದರ್ ಇವರು 1780ರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕೂಟವನ್ನು ರಚಿಸಿಕೊಂಡರು. ಮರಾಠರು ಮುಂಬಯಿ ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕುವುದೆಂದೂ ಸಿಂಧ್ಯ ಮತ್ತು ಬೌನ್ಸ್ಲೆ ಬಂಗಾಳವನ್ನು ಮುತ್ತುವುದೆಂದೂ ನಿಜಾಮ ಉತ್ತರ ಸರ್ಕಾರ್ ಜಿಲ್ಲೆಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವುದೆಂದೂ ಹೈದರ್ ದಕ್ಷಿಣ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸತಕ್ಕದ್ದೆಂದೂ ತೀರ್ಮಾನವಾಯಿತು. ಇದೇ 2ನೆಯ ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ನಾಂದಿ. ಈ ಕೂಟದಲ್ಲಿದ್ದ ಇನ್ನಿತರರು ಯೋಜನೆಯಂತೆ ನಡೆಯಲಿಲ್ಲವಾದರೂ ಬ್ರಿಟಿಷರೊಂದಿಗೆ ಈ ಶಕ್ತಿಗಳು ಸೇರುವುದನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟಿದಂತಾಯಿತು. ಹೈದರ್ ಹಾಗೂ ಟಿಪ್ಪು ಕರ್ನಾಟಿಕ್ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಮೇಲೆ ನುಗ್ಗಿದರು. ಹೈದರ್ ಪೊಲಿಯೂರ್ ಬಳಿ ನಡೆದ ಕದನದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಲ್ ಬೇಲಿಯ ಕೈಕೆಳಗಿದ್ದ ನಾಲ್ಕು ಸಾವಿರ ಸೈನಿಕರನ್ನು ತರಿದಟ್ಟಿದ. 1780ರ ಅಕ್ಟೋಬರ್ ತಿಂಗಳಿನಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಿಕ್‌ನ ರಾಜಧಾನಿ ಆರ್ಕಾಟ್ ಹೈದರನ ವಶವಾಯಿತು. 1781ರ ಜುಲೈ 1ರಂದು ಪೋರ್ಟೋನೋವೋ ಬಳಿ ಜನರಲ್ ಐರ್‌ಕೂಟನು ಹೈದರನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದರೂ ಮುಂದೆ ಟಿಪ್ಪು ವೀರಾವೇಶದಿಂದ ಹೋರಾಡಿ ಬ್ರೈತ್‌ವೇಟನನ್ನು ಪರಾಜಯಗೊಳಿಸಿದ. ಫ್ರೆಂಚರೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿ ಹೈದರ್ ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ಕಾದಾಡಿ ಕಡಲೂರನ್ನು ಗೆದ್ದ. ಆರ್ಕಾಟಿನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಯೂರಿ ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ. ಆದರೆ 1782ರ ಡಿಸೆಂಬರ್‌ನಲ್ಲಿ ಹೈದರ್ ಬೆನ್ನು ಹುಣ್ಣಿನ ಬೇನೆಯಿಂದ ಮೃತನಾದ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಹದಗೆಡಲು ಬಿಡದೆ ಟಿಪ್ಪು ಯುದ್ಧವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದ. ಕೊನೆಗೆ ಇಂಗ್ಲಿಷರು ಮಂಗಳೂರು ಒಪ್ಪಂದಕ್ಕೆ ಒಡಂಬಡಬೇಕಾಯಿತು. ಆಕ್ರಮಿತ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಇಬ್ಬರೂ ಅವರವರಿಗೇ ಬಿಟ್ಟುಕೊಡುವುದು ಮತ್ತು ಸೆರೆಹಿಡಿದಿದ್ದ ಸೈನಿಕರನ್ನು ಎರಡೂ ಕಡೆಯವರೂ ವಿಮೋಚನೆಗೊಳಿಸುವುದು, ಅಂದರೆ ಯುದ್ಧಪೂರ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಬರುವುದೇ ಈ ಕರಾರಿನ ಮೂಲ ವಿಷಯವಾಗಿತ್ತು. 1784 ಮಾರ್ಚ್ 11ರಂದು ಮಾಡಿಕೊಂಡ ಈ ಮಂಗಳೂರು ಒಪ್ಪಂದ ಟಿಪ್ಪುವಿಗೆ ಅನುಕೂಲಕರವಾಗಿತ್ತು.

ಮೂರನೆಯ ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧ (1790–92) : ಬ್ರಿಟಿಷರೊಡನೆಯ ವೈರದ ಕಿಡಿ ಪುನಃ ಭುಗಿಲ್ಲನೆ ಹೊತ್ತಿಕೊಂಡಿತು. ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಕಾಲು ಕೆರೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ಟಿಪ್ಪು ತಿರುವಾಂಕೂರಿನ ರಾಜನೊಡನೆ ಮಾಡಿದ ವ್ಯವಹಾರ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಯಿತು. ತಿರುವಾಂಕೂರು ರಾಜ ವಾದಗ್ರಸ್ತ ದುರ್ಗಗಳನ್ನು ಡಚ್ಚರಿಂದ ಕೊಂಡುಕೊಂಡೊಡನೆ ಟಿಪ್ಪು ಕ್ರೋಧೋದ್ದೀಪಿತನಾಗಿ 1789ರಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧ ಸಾರಿದ. ಆಗ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಮೇಲೆ ಎರಗಲು ಸನ್ನದ್ಧರಾದರು. ಭಾರತದ ಗವರ್ನರ್–ಜನರಲ್ ಆಗಿದ್ದ ಕಾರನ್‌ವಾಲೀಸ್ ನಿಜಾಮ ಮತ್ತು ಮರಾಠರು ಸೇರಿದಂತೆ ಒಂದು ಕೂಟವನ್ನು ರಚಿಸಿದ. ಕಾರನ್‌ವಾಲೀಸ್ ಘಟ್ಟಗಳ ಮೂಲಕ ಮೈಸೂರು ದೇಶವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ 1791ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರವನ್ನು ಹಿಡಿದ. ಆದರೆ ಈ ವೇಳೆಗೆ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಬಳಿಯಿದ್ದ ಆಹಾರ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ಮುಗಿದುಹೋಗಿದ್ದರಿಂದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಮುತ್ತುವ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಮುಂದಕ್ಕೆ ಹಾಕಿದ. ಮರುವರ್ಷವೇ ಮತ್ತೆ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಸಜ್ಜುಗೊಳಿಸಿಕೊಂಡು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿದ. ಇದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ 1792ರ ಮಾರ್ಚ್ 19ರಂದು ಟಿಪ್ಪು ಅಪಮಾನಕರವಾದ ಶಾಂತಿ ಒಪ್ಪಂದಕ್ಕೆ ಸಹಿ ಹಾಕಬೇಕಾಯಿತು. ಈ ಒಪ್ಪಂದದಂತೆ ಟಿಪ್ಪು ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ಮೂರು ಕೋಟಿ ರೂಪಾಯಿ ತೆರಬೇಕಾಯಿತು. ನಿಗದಿ ಮಾಡಿದಷ್ಟು ಹಣ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಬಳಿ ಇರಲಿಲ್ಲವಾಗಿ, ಆ ಹಣ ಪಾವತಿಯಾಗುವವರೆಗೆ ತನ್ನ ಇಬ್ಬರು ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಒತ್ತೆ ಇಡಬೇಕಾದ ದುಃಸ್ಥಿತಿ ಒದಗಿತು. ಅಲ್ಲದೆ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಅರ್ಧದಷ್ಟನ್ನು ಟಿಪ್ಪು ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ಬಿಟ್ಟುಕೊಡಬೇಕಾಯಿತು. ಇದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ತಮ್ಮ ಸ್ವಸಾಹಸದಿಂದ ಗಳಿಸಿದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರದೇಶವೆಲ್ಲ ಮೈಸೂರಿನ ಕೈತಪ್ಪಿತು. ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯ ಉತ್ತರಭಾಗ ಮರಾಠರಿಗೆ ಸೇರಿತು. ಕೊಡಗು ಅಲ್ಲಿನ ರಾಜನಿಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಿತು. ಮಂಗಳೂರು ಸೇರಿದಂತೆ ತೀರಪ್ರದೇಶಗಳೂ ಮೈಸೂರಿನ ಕೈತಪ್ಪಿದವು.

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧ (1799): 1792ರಲ್ಲಿ ತನಗಾದ ಅವಮಾನವನ್ನು ಟಿಪ್ಪು ಮರೆಯಲಿಲ್ಲ. ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ಫ್ರಾನ್ಸ್ ಮೊದಲಾದ ವಿದೇಶಗಳ ನೆರವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ. ಆದರೆ ಆ ವೇಳೆಗೆ ಗವರ್ನರ್ ಜನರಲ್ ಆಗಿದ್ದ ಲಾರ್ಡ್ ವೆಲ್ಲೆಸ್ಲಿ ಫ್ರೆಂಚರ ಸಹಾಯವನ್ನು ಹಾಗೂ ಸ್ನೇಹವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಬೇಕೆಂದು ಟಿಪ್ಪುವಿಗೆ ಹೇಳಿದ. ಇದು ವಿರಸಕ್ಕೆ ನಾಂದಿಯಾಯಿತು. ಬ್ರಿಟಿಷರ ಸೈನ್ಯದ ಮುಖ್ಯಭಾಗ ಜನರಲ್ ಹ್ಯಾರಿಸ್ಸನ ಕೈಕೆಳಗೆ ಮದರಾಸಿನಿಂದ ಘಟ್ಟಗಳನ್ನು ದಾಟಿ ಮೈಸೂರು ಕಡೆಗೆ ಹರಿಯಿತು. ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಮಳವಳ್ಳಿಗಳ ಬಳಿ ನಡೆದ ಕದನದಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುವಿಗೆ ಅಪಜಯವಾಯಿತು. ಕಡೆಗೆ ಟಿಪ್ಪು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕೋಟೆಗೆ ಬಂದು ಸೇರಿದ. ಬ್ರಿಟಿಷರು ಕೋಟೆಯನ್ನು ಭೇದಿಸಿ ಒಳನುಗ್ಗಿದರು. ಈ ಸಂದರ್ಭದ ಹೋರಾಟದಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪು ಮೃತನಾದ (1799 ಮೇ 4). ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ತಮ್ಮ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಲು ಅಡ್ಡಿಯಾಗಿದ್ದ ಏಕೈಕ ಬೃಹತ್ ಶಕ್ತಿಯೂ ಕಣ್ಮರೆಯಾಯಿತು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಧ್ವಜ ಹಾರಾಡಲಾರಂಭಿಸಿತು. **(ಎ.ವಿ.ವಿ.)**

1799ರ ಯುದ್ಧದ ತರುವಾಯ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರದೇಶವನ್ನುವಿಭಜಿಸಿ, ಕರಾವಳಿ ಜಿಲ್ಲೆಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ನೇರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ವಹಿಸಿಕೊಂಡು ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಭಾಗಗಳನ್ನು ನಿಜಾಮ ಮತ್ತು ಮರಾಠರಿಗೆ ಹಂಚಲು ಉದ್ದೇಶಿಸಲಾಯಿತು. ಮುಂದೆ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಭಾಗ ಹಿಂದಿನ ಮೈಸೂರು ರಾಜವಂಶದವರಿಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಿಸುವ ತೀರ್ಮಾನವಾಗಿ, ಆಗ ಕೇವಲ ಐದು ವರ್ಷದ ಬಾಲಕರಾಗಿದ್ದ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರಿಗೆ ಪಟ್ಟಕಟ್ಟಲಾಯಿತು. ಅದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಜಾರಿಗೆ ತಂದ ಒಪ್ಪಂದದ್ದಂತೆ ಮೈಸೂರು ಬ್ರಿಟಿಷರ ಸಾರ್ವಭೌಮತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ, ಒಂದು ದೇಶೀಯ ರಾಜ್ಯವಾಗಿ ಉಳಿಯಿತು. ಮೈಸೂರು ಅರಸರು ಆಂತರಿಕ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಜವಾಬ್ದಾರರಾಗಿದ್ದರು. ದೇಶದ ಆಗುಹೋಗುಗಳು ಅಸ್ತವ್ಯಸ್ತವಾದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಪುನಃ ವಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಬ್ರಿಟಿಷರು ಉಳಿಸಿಕೊಂಡರು. ದೇಶದಲ್ಲಿ ಶಾಂತಿಯನ್ನು ಕಾಪಾಡಲು ಬ್ರಿಟಿಷರು ಸೂಕ್ತವಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಕಾದಿಡುವ ಹಕ್ಕನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಂಡರು. ಆದರೆ ಅದರ ಖರ್ಚಿನ ಬಾಬತ್ತನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯ ಅರಸರು ಕೊಡಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ರಾಜ್ಯದ ಎಲ್ಲ ವ್ಯವಹಾರಗಳ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆಗೆ ರೆಸಿಡೆಂಟ್ ಒಬ್ಬನನ್ನು ನೇಮಿಸಲಾಯಿತು.

1799ರಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಯ್ಯ ದಿವಾನನಾಗಿ, ಬ್ಯಾರಿ ಕ್ಲೋಸ್ ರೆಸಿಡೆಂಟ್ ಆಗಿ ನೇಮಿತರಾದರು. ಬೆಂಗಳೂರು, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ನಂದಿದುರ್ಗ, ಹರಿಹರ, ನಗರ, ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಠಾಣ್ಯಗಳು ಇದ್ದುವು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮವಾಹಿನಿ ಪ್ರದೇಶ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ದಂಡಿನ ಕೇಂದ್ರವಾಯಿತು. ಅದಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಸೌಕರ್ಯಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುವುದು ಮೈಸೂರು ಆಡಳಿತದ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯಾಗಿತ್ತು. ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ದಂಡಿನ ನೇತೃತ್ವವನ್ನು ಕರ್ನಲ್ ಆರ್ಥರ್ ವೆಲ್ಲೆಸ್ಲಿಯೇ ವಹಿಸಿದ್ದ, ಈತ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಗವರ್ನರ್ ಆಗಿದ್ದ (1799–1805). ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇವನು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಉತ್ತರಭಾಗವನ್ನು ಕೊಳ್ಳೆಹೊಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಧೊಂಡಿಯಾವಾಘನನ್ನು ಹತ್ತಿಕ್ಕಿದನಲ್ಲದೆ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಭಾಗಗಳನ್ನು ತಹಬಂದಿಗೆ ತಂದ. 1803ರಲ್ಲಿ ಮರಾಠ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳಿಗೆ ನಡೆದು ಪುಣೆಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಮರಾಠರಿಂದ ಅಹಮದ್‌ನಗರ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಗೆದ್ದು ಈಸ್ಟ್ ಇಂಡಿಯಾ ಕಂಪನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿ ಪುನಃ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ವಾಪಸಾದ (1804). ವೆಲ್ಲೆಸ್ಲಿಯ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಸೇನೆಯೂ ಭಾಗವಹಿಸಿತ್ತು. ಅಲ್ಲದೆ ಬ್ರಿಟಿಷರೊಡನೆ ಆಗಿದ್ದ ಒಪ್ಪಂದಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಸೈನ್ಯ ವೆಲ್ಲೂರಿನ ದಂಗೆ ಮತ್ತು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ದಂಡಿನ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ದಂಗೆ–ಇವುಗಳನ್ನು ಅಡಗಿಸುವಲ್ಲೂ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸಾರ್ವಭೌಮರಿಗೆ ನೆರವು ನೀಡಬೇಕಾಯಿತು. ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಮೊದಲ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಬೇರೆಬೇರೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಪಾಳೆಯಗಾರರು ದಂಗೆಯೆದ್ದಿದ್ದರು. ಇವರನ್ನು ಹತ್ತಿಕ್ಕಲು ಪೂರ್ಣಯ್ಯ, ಆರ್ಥರ್ ವೆಲ್ಲೆಸ್ಲಿ ಮತ್ತು ಬ್ಯಾರಿ ಕ್ಲೋಸ್ ಬಹುವಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದರು. ಐಗೂರು ಪಾಳೆಯಗಾರ ವೆಂಕಟಾದ್ರಿನಾಯಕನನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿದರು. ಸು. 1811ರವರೆಗೆ, ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ಪ್ರಾಪ್ತವಯಸ್ಕರಾಗುವವರೆಗೆ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಆಡಳಿತ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ರೆಸಿಡೆಂಟರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲೇ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಬ್ಯಾರಿ ಕ್ಲೋಸ್‌ನ ಅನಂತರ ಜೋಸೈಯ ವೆಬ್ (1801–03), ಜಾನ್ ಮಾಲ್ಕಂ (1803–04), ಮಾರ್ಕ್ ವಿಲ್ಕ್ಸ್ (1804–09), ಎ. ಎಚ್. ಕೋಲ್ (1809–27), ಎ.ಜೆ. ಕ್ಯಾಸಾಮೇಜರ್ (1827–34) ಇವರು ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ರೆಸಿಡೆಂಟರಾಗಿದ್ದರು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಬ್ರಿಟಿಷರ ದಂಡಿನ ಪ್ರಧಾನ ಠಾಣ್ಯವಾಯಿತು (1809). ಅಲ್ಲದೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿದ್ದ ದಂಡನ್ನು ಕ್ರಮಕ್ರಮವಾಗಿ ಕಡಿಮೆಮಾಡಿ, 1830ರಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ತೆರವು ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಬ್ರಿಟಿಷರೊಡನೆ ಆಗಿದ್ದ ಒಪ್ಪಂದದ ಪ್ರಕಾರ ಮೈಸೂರು ಅಶ್ವದಳ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಕಂಪನಿಗೆ ಸರ್ಕಾರ ಕೈಗೊಂಡಿದ್ದ ಪಿಂಡಾರಿಗಳನ್ನು ಅಡಗಿಸುವ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆ (1812–17), ಮರಾಠರ ವಿರುದ್ಧ ಮಾಳವ, ರಜಪುಟಾಣ ಮೊದಲಾದೆಡೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಯುದ್ಧಗಳು

(1817–18)–ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ವಿಜಯಿಯಾಗಿ 1820ರಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿರುಗಿತು.

ಈ ಮಧ್ಯೆ ರೆಸಿಡೆಂಟ್ ಆಗಿದ್ದ ಕೋಲ್ ಮತ್ತು ಮಹಾರಾಜ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ಅವರ ನಡುವೆ ಆಡಳಿತ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತೀವ್ರವಾದ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯ ಉಂಟಾಗಿ ರಾಜ್ಯದ ಆಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಬದಲಾವಣೆಗೆ ಸನ್ನಾಹ ನಡೆಸಲಾಯಿತು. ಆಗ ಮದರಾಸಿನ ಗವರ್ನರ್ ಆಗಿದ್ದ ಮನ್ರೋ ಸತತ ಪ್ರಯತ್ನ ನಡೆಸಿದರೂ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ನೇರ್ಪಡಿಸಲಾಗಲಿಲ್ಲ.

ಪಿಂಡಾರಿಗಳು ಮತ್ತು ಮರಾಠರ ವಿರುದ್ಧ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸೈನ್ಯ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದು, 1816 ಮತ್ತು 1823–24ರಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕ್ಷಾಮ ಎರಗಿದ್ದು – ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರದ ಹಣಕಾಸಿನ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಕೆಟ್ಟಿತು. ಗವರ್ನರ್ ಜನರಲ್ ಬೆಂಟಿಂಕನಿಗೆ ಮೈಸೂರಿನ ರೆಸಿಡೆಂಟ್ ಕಳುಹಿಸಿದ ವರದಿಯಲ್ಲಿ ರಾಜರ ದುಂದುವೆಚ್ಚ ಮತ್ತು ಹಣದ ಪೋಲು ಆರ್ಥಿಕ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಹದಗೆಡಲು ಕಾರಣಗಳೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ. ಅಲ್ಲದೆ 1830ರ ಆಗಸ್ಟ್‌ನಲ್ಲಿ ನಗರ (ಬಿದನೂರು), ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಮತ್ತು ಬೆಂಗಳೂರು ಫೌಜುದಾರಿಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ದಂಗೆಗಳು ತಲೆದೋರಿದವು. ಮೈಸೂರು ಫೌಜುದಾರರಿಗೆ ಸೇರಿದ ಕೃಷ್ಣರಾಜಕಟ್ಟೆ ಮತ್ತು ಅರಕಲಗೂಡು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ದಂಗೆಗಳುಂಟಾದುವು. ಹಲವೆಡೆ ಜಿಲ್ಲಾ ಖಜಾನೆಗಳ ದರೋಡೆಯಾಯಿತು. ಮಹಾರಾಜರ ಕೋರಿಕೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಕಂಪನಿಯ ಸೈನ್ಯ ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಹೊನ್ನಾಳಿ, ನಗರ, ಚಂದ್ರಗುತ್ತಿ ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಳಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ಈ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ರಾಜರು ಆಳಲು ಅಸಮರ್ಥರೆಂಬ ಆಪಾದನೆಯನ್ನು ಮದರಾಸು ಗವರ್ನರ್ ಮನ್ರೋ, ಗವರ್ನರ್ ಜನರಲ್ ಬೆಂಟಿಂಕನಿಗೆ ತಿಳಿಸಿದ. ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಬ್ರಿಟಿಷರು ವಶಪಡಿಸಿ ಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ಬೆಂಟಿಂಕನ ಸಲಹೆಯನ್ನು ಕಂಪನಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಿತು. ಮಹಾರಾಜರಿಗೆ ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಒಂದು ಲಕ್ಷ ವರಹಗಳ ವಿಶ್ರಾಂತಿ ವೇತನವನ್ನು ಕೊಡುವ ನಿರ್ಧಾರವಾಯಿತು. 1831ರಲ್ಲಿ ಗವರ್ನರ್ ಜನರಲ್ ಬೆಂಟಿಂಕ್ 1799ರಲ್ಲಿ ಆದ ಒಪ್ಪಂದದ ಹಲವು ಕಲಮುಗಳನ್ನು ಜಾರಿ ಮಾಡಿ, ರಾಜ್ಯದ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಕಂಪನಿಯೇ ವಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಾಗಿ ಘೋಷಿಸಿದ. ಈ ಆಜ್ಞೆ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ದಸರ ಉತ್ಸವಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರಿಗೆ ತಲುಪಿತು. ರಾಜರು ತಕ್ಷಣವೇ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕೊಟ್ಟರು. ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಆಡಳಿತ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಕೈಸೇರಿತು.

ಕಮಿಷನ್ ಆಡಳಿತ : 1831ರಿಂದ 50 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಕಮಿಷನರ್‌ಗಳನ್ನು ನೇಮಿಸಿ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಆಡಳಿತವನ್ನು ನಡೆಸಿದರು. ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಮುಂದಿನವರು ಕಮಿಷನರ್ ಹುದ್ದೆಯನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು.

1. ಕರ್ನಲ್ ಬ್ರಿಗ್ಸ್ (1831–32)
2. ಲೆಫ್ಟಿನೆಂಟ್ ಕರ್ನಲ್ ಮಾರಿಸನ್ (1832–34)
3. ಕರ್ನಲ್ ಮಾರ್ಕ್ ಕಬ್ಬನ್ (1834–61)
4. ಲೂಯಿ ಬೆನ್ಥಾಮ್ ಬೌರಿಂಗ್ (1862–70)
5. ಕರ್ನಲ್ ರಿಚರ್ಡ್ ಮೀಡ್ (1870–75, ಮೀಡ್‌ನ ಗೈರುಹಾಜರಿಯಲ್ಲಿ ಆರ್. ಡ್ಯಾಲೈಲ್)
6. ಸಿ.ಬಿ. ಸ್ಯಾಂಡರ್ಸ್ (1875–78)
7. ಜೆ.ಬಿ. ಗೋರ್ಡನ್ (1878–81)

1831ರಿಂದ 34ರವರೆಗೆ ಕಮಿಷನರುಗಳ ಆಡಳಿತದ ಮೊದಲ 3 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಹಿರಿಯ ಮತ್ತು ಕಿರಿಯ ಕಮಿಷನರ್‌ಗಳೆಂಬ ಇಬ್ಬರು ಜಂಟಿ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಮೊದಲು ಕರ್ನಲ್ ಬ್ರಿಗ್ಸನ್ನು ಹಿರಿಯ ಕಮಿಷನರನ್ನಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಸಿ.ಎಂ. ಲುಷಿಂಗ್‌ಟನನ್ನು ಕಿರಿಯ ಕಮಿಷನರನ್ನಾಗಿಯೂ ನೇಮಿಸಲಾಯಿತು. ಆದರೆ ಬ್ರಿಗ್ಸ್ ಅಧಿಕಾರ ವಹಿಸಿಕೊಂಡಮೇಲೆ ಲುಷಿಂಗ್‌ಟನ್ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಕೇವಲ 15 ದಿನಗಳ ಕಾಲ ಕಿರಿಯ ಕಮಿಷನರ್ ಆಗಿದ್ದು ಮದರಾಸಿಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಿದ. ಅನಂತರ ಅವನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಜಿ.ಡಿ. ಡ್ರೂರಿ, ಜೆ.ಎಂ. ಮೆಕ್ಲಿಯಡ್ ಕಿರಿಯ ಕಮಿಷನರಾಗಿದ್ದರು. ಮುಂದೆ ಮದರಾಸು ಸರ್ಕಾರದೊಡನೆ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯ ಉಂಟಾಗಿ ಬ್ರಿಗ್ಸ್ ರಾಜೀನಾಮೆ ನೀಡಬೇಕಾಯಿತು. ಬ್ರಿಗ್ಸ್ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಬದಲಾವಣೆಗಳು ಆಚರಣೆಗೆ ಬಂದವು. ನ್ಯಾಯಾಸ್ಥಾನದ ಪುನರ್‌ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಾಯಿತು. 1832 ಜೂನ್ ಒಂದರಿಂದ ಸರ್ಕಾರದ ಲೆಕ್ಕಾಚಾರಗಳನ್ನು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಕ್ಯಾಲೆಂಡರಿನ ತಿಂಗಳುಗಳಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಇಡುವ ಪದ್ಧತಿ ಜಾರಿಗೆ ಬಂತು. ಮೊದಲ ಮೂರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಹಣಕಾಸಿನ ಇಲಾಖೆ ಕಮಿಷನರ ಹತೋಟಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ದಿವಾನರ ಕೈಯಲ್ಲಿತ್ತು. ಕಮಿಷನರ ಕೇಂದ್ರ ಆಡಳಿತ ಕಾರ್ಯಾಲಯ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಗಿ ಕಾರ್ಯಾಲಯ ಕೊನೆಗೊಂಡಿತು. ಅನೇಕ ಅನವಶ್ಯಕ ಹುದ್ದೆಗಳನ್ನು ರದ್ದು ಮಾಡಿ ಸರ್ಕಾರದ ವೆಚ್ಚವನ್ನು ಕಡಿಮೆ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಅತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಕಡಿಮೆ ಮಾಡಲು ಉದಾರ ನೀತಿಯ ಧೋರಣೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಲಾಯಿತು. ಪ್ರಜಾಹಿಂಸೆ, ಭ್ರಷ್ಟಾಚಾರ, ಅಧಿಕಾರ ದುರುಪಯೋಗ– ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗುವ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಶಿಕ್ಷೆಗೆ ಒಳಗಾಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಇಬ್ಬರು ಕಮಿಷನರುಗಳ ಜಂಟಿ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ನ್ಯೂನತೆಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಫೆಬ್ರುವರಿ 1834ರಲ್ಲಿ ಸರ್ ಮಾರ್ಕ್ ಕಬ್ಬನ್ ಎಂಬವರೊಬ್ಬರೇ ಕಮಿಷನರ್ ಆಗಿ ನೇಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟರು. 1843ರಲ್ಲಿ ರೆಸಿಡೆಂಟರ ಹುದ್ದೆಯೂ ರದ್ದಾಯಿತು.

ಸರ್ ಮಾರ್ಕ್ ಕಬ್ಬನ್ 1834–61ರ ವರೆಗೆ 27 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಕಮಿಷನರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು ಸರ್ಕಾರದ ಆರ್ಥಿಕ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಉತ್ತಮಪಡಿಸಿದರು. ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಆರು ಫೌಜುದಾರಿಗಳ ಬದಲು, ನಾಲ್ಕು ವಿಭಾಗಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ, ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಕಡಿಮೆ ಮಾಡಿದರು. ಪ್ರತಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕಛೇರಿಯಲ್ಲೂ ಅಧಿಕೃತ ಪತ್ರ ವ್ಯವಹಾರ ಮರಾಠಿ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಈ ಎರಡರಲ್ಲೂ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಮುಂದೆ ಮರಾಠಿ ಅಥವಾ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ನಡೆಯಬೇಕೆಂದು ಆಜ್ಞೆ ಮಾಡಲಾಯಿತು. 1835ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಆಸ್ಪತ್ರೆಯನ್ನು ತೆರೆಯಲಾಯಿತು. 1840ರಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಮೈಸೂರು ನಗರದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಶಾಲೆ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು. 1853ರವರೆಗೆ ಕಂಠೀರಾಯ ಪಗೋಡ ಎಂಬ ನಾಣ್ಯ ಜಾರಿಯಲ್ಲಿತ್ತು. ಅನಂತರ ರೂಪಾಯಿ ಚಲಾವಣೆಗೆ ಬಂದಿತು. 1853ರಲ್ಲಿ ತಂತಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. 1856ರಲ್ಲಿ ಲೋಕೋಪಯೋಗಿ ಇಲಾಖೆ ಆರಂಭವಾಯಿತು. 1859ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಿಂದ ಜೋಲಾರಪೇಟೆಗೆ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಮೊದಲನೆಯ ರೈಲುಮಾರ್ಗದ ನಿರ್ಮಾಣವಾಯಿತು. ಭೂಕಂದಾಯವ್ಯವಸ್ಥೆ, ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ, ಲೋಕೋಪಯೋಗಿ ಇಲಾಖೆ, ನೀರಾವರಿ, ಆರೋಗ್ಯ ಮುಂತಾದ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲಾಯಿತು. ಕಾಲೇಜು ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಚಾಲನೆ ದೊರೆಯಿತು. ಆರ್ಥಿಕ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವೆಂಕಟರಾವ್ ಎಂಬ ಸಮರ್ಥ ಅಧಿಕಾರಿ ಕಬ್ಬನ್‌ಗೆ ನೆರವಾದರು. ದುಂದುವೆಚ್ಚ, ಹಣದ ದುರುಪಯೋಗ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿ ಮಿತವ್ಯಯ ಜಾರಿಗೆ ಬಂತು. ಸರ್ಕಾರದ 85 ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿಗಳಷ್ಟು

ಸಾಲ ತೀರಿಸಿ 45 ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿ ಆಪದ್ಧನವನ್ನು ಕೂಡಿಡಲಾಯಿತು. ಕಂದಾಯ ಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿ ಹೊಸ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಜಾರಿಗೆ ತಂದದ್ದು ರೈತರಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಯಿತು. ಸರ್ಕಾರದ ಕಾನೂನುಕಟ್ಟಲೆಗಳನ್ನು ಮೀರುತ್ತಿದ್ದ ಶಕ್ತಿಗಳ ಮೇಲೆ ಕಠಿಣ ಕ್ರಮಕೈಗೊಂಡು ಕಾನೂನಿನ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒತ್ತು ನೀಡಲಾಯಿತು. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬನ್ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಕ್ಷೇಮಾಭ್ಯುದಯಕ್ಕೆ ಶ್ರಮಿಸಿದರು.

ಎಲ್.ಬಿ. ಬೌರಿಂಗ್ 1862–70ರವರೆಗೆ ಕಮಿಷನರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳ ಆಡಳಿತ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಜಾರಿಗೆ ತರಲಾಯಿತು. ಆರ್ಥಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಸುಧಾರಣೆಗಳು ಬಂದುವು. ಅರಣ್ಯ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಕಾಪಾಡಲು ಏರ್ಪಾಡಾಯಿತು. ನ್ಯಾಯಾಸ್ಥಾನಗಳ ಹೆಚ್ಚಳ, ಸೆರೆಮನೆಗಳ ಸುಧಾರಣೆ, ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ, ಪುರಸಭೆಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆ, ರಸ್ತೆ ಮತ್ತು ಸೇತುವೆಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಪ್ರಾರಂಭವಾದುವು. ಕಬ್ಬನ್ ಮತ್ತು ಬೌರಿಂಗ್ ಇಬ್ಬರೂ ಕಾಫಿ ಬೆಳೆಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದರು.

1870–81ರಲ್ಲಿ ಸರ್ ರಿಚರ್ಡ್ ಮೀಡ್, ಡ್ಯಾಲ್ಯೆಲ್ (ಮೀಡ್ ಗೈರುಹಾಜರಿಯಲ್ಲಿ), ಸಿ.ಬಿ. ಸ್ಯಾಂಡರ್ಸ್ ಮತ್ತು ಜೆ.ಬಿ. ಗೋರ್ಡನ್ ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಪ್ರಧಾನ ಕಮಿಷನರ್ ಆಗಿದ್ದರು.

ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ್ 1868ರಲ್ಲಿ ಮೃತರಾದರು. ಅವರು 1865 ಜೂನ್‌ನಲ್ಲಿ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ಅವರನ್ನು ದತ್ತು ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿದ್ದು, ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರ್ಕಾರ ಅವರನ್ನು ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಲು ಒಪ್ಪಿತು. ಆದರೆ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಯಸ್ಕರಾಗುವವರೆಗೂ ಅವರ ಪರವಾಗಿ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಪ್ರಭುತ್ವವೇ ನ್ಯಾಸಾಧಾರಿಯಾಗಿ 1881 ಮಾರ್ಚ್ 25ರವರೆಗೂ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಿತು. ಬೌರಿಂಗ್ 1870ರಲ್ಲಿ ರಾಜೀನಾಮೆ ನೀಡಿದ ಅನಂತರ ಮೈಸೂರನ್ನು 1881ರಲ್ಲಿ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸುವವರೆಗಿನ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಕರ್ನಲ್ ರಿಚರ್ಡ್ ಮೀಡ್, ಸಿ.ಬಿ. ಸ್ಯಾಂಡರ್ಸ್ ಮತ್ತು ಜೆ.ಬಿ. ಗೋರ್ಡನ್ ಚೀಫ್ ಕಮಿಷನರಾಗಿದ್ದರು. ಮೀಡ್ ಸ್ವದೇಶಿ ಆಡಳಿತ ಯಂತ್ರ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಮಾರ್ಚ್ 1873ರಲ್ಲಿ ಮೇಲ್ಮಟ್ಟದ ಹುದ್ದೆಗಳಿಗೆ ತರಬೇತಿ ಕೊಡುವ ಯೋಜನೆಯ ಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಂಡರು. ಪೂರ್ತಿ ಸಿವಿಲ್ ಅಧಿಕಾರ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಮುನ್ಸಿಫ್ ಕೋರ್ಟುಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಸ್ಯಾಂಡರ್ಸ್‌ರ ಅಧಿಕಾರಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಭಾರೀ ಕ್ಷಾಮದಿಂದಾಗಿ ವರಮಾನಗಳು ನಶಿಸಿದ್ದವು. ಜನಸಂಖ್ಯೆ ಹತ್ತು ಲಕ್ಷದಷ್ಟು ಕಡಿಮೆಯಾಗಿತ್ತು. ಮುಂದೆ ಗೋರ್ಡನರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉನ್ನತ ನ್ಯಾಯಾಂಗಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕಾರ್ಯಾಂಗ ಮತ್ತು ನ್ಯಾಯಾಂಗಗಳ ಎಲ್ಲಾ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದುವು. ಅವರು ಮಹಾರಾಜರ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ದಕ್ಷ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಹೋದರು.

ಸಂಸ್ಥಾನ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿ 1880 ಆಗಸ್ಟ್ 12ರಂದು ಗವರ್ನರ್ ಜನರಲ್ ಮಾರ್ಕ್ವಿಸ್ ರಿಪ್ಪನ್‌ಗೆ ಬರೆದ ಪತ್ರದಲ್ಲಿ ಇನ್‌ಸ್ಟ್ರುಮೆಂಟ್ ಆಫ್ ಟ್ರಾನ್ಸ್‌ಫರ್‌ಗೆ ಅಂಗೀಕಾರ ನೀಡಿದ್ದರು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪವನ್ನು ಮೈಸೂರಿಗೆ ಸೇರಿಸುವಂತೆಯೂ ಆ ಪತ್ರ ತಿಳಿಸಿತು. ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರ್ಕಾರದ ಮುಖಾಂತರವಲ್ಲದೆ, ಮಹಾರಾಜರು ಬೇರಾವ ರಾಜರೊಡನೆಯೂ ರಾಜಕೀಯ ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದಿರಬಾರದೆಂದು ಸೂಚನೆ ನೀಡಲಾಗಿತ್ತು. ಮೈಸೂರಿನ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯದ ವರ್ಗಾವಣೆಯಾಗಿ ದರ್ಬಾರನ್ನು ನಡೆಸಲಾಯಿತು. ಮದರಾಸಿನ ಗವರ್ನರಾಗಿದ್ದ ಡಬ್ಲ್ಯು.ಐ ಆಡಮ್ಸ್ 1881 ಮಾರ್ಚ್ 25ರ ಬೆಳಿಗ್ಗೆ ಮೈಸೂರಿನ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರರಿಗೆ ವಹಿಸಿಕೊಟ್ಟರು. ಜೆ.ಬಿ. ಗೋರ್ಡನ್ ಪ್ರಪ್ರಥಮ ರೆಸಿಡೆಂಟರಾಗಿ ನೇಮಕವಾದರು. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಕಂಟೋನ್‌ಮೆಂಟ್ (ದಂಡು) ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಡಳಿತ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗಾಗಿ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಲಾಯಿತು. ಮಹಾರಾಜರಿಗೆ ಪ್ರಜಾಭ್ಯುದಯ ಆಡಳಿತಕ್ಕಾಗಿ ವರ್ಷಕ್ಕೆ 13 ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ ನಿಗದಿ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರು ಪ್ರಜಾಕಲ್ಯಾಣದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ರಾಜ್ಯದ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸುವುದಾಗಿ ಅವರು ಭರವಸೆ ನೀಡಿದರು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಆಡಳಿತ ವಿದೇಶ ವ್ಯವಹಾರ ಮತ್ತು ಮಿಲಿಟರಿ ವ್ಯವಹಾರಗಳ ಹೊರತು ಮಿಕ್ಕ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿಯೇ ವರ್ತಿಸುವ ಅಧಿಕಾರ ಹೊಂದಿತ್ತು. ಸಂಸ್ಥಾನದ ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸುವ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಇಲ್ಲಿದ್ದ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ರೆಸಿಡೆಂಟರು ಹೊಂದಿದ್ದರೂ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ್, ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ಮತ್ತು ಜಯಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ಅವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥ ದಿವಾನರ ಸಹಕಾರದೊಡನೆ ಇಲ್ಲಿನ ಸರ್ಕಾರ ಉತ್ತಮವಾಗಿ ಆಡಳಿತ ನಿರ್ವಹಿಸಿ ಮೈಸೂರು ಮಾದರಿ ಸಂಸ್ಥಾನವೆಂದು ಹೆಸರು ಗಳಿಸಿದ್ದರಿಂದ ರೆಸಿಡೆಂಟರು ಇಲ್ಲಿನ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಕೈವಾಡ ನಡೆಸುವ ಅವಕಾಶ ಒದಗಿ ಬರಲಿಲ್ಲ. 1947ರಲ್ಲಿ ಭಾರತ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಗಳಿಸಿದಾಗ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಮೇಲಿನ ತಮ್ಮ ಹಕ್ಕನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟರು.

ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ : 1768ಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಬ್ರಿಟಿಷರು ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರವೇಶಿಸಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ 1737ರಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಬಿದನೂರು ಪ್ರಾಂತಾಧಿಕಾರಿಯೊಂದಿಗಿನ ಒಪ್ಪಂದವೊಂದರಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಒಮ್ಮೆ ಕೈಹಾಕಿದ್ದರು. ಬಿದನೂರಿನ ಎರಡನೆಯ ಸೋಮಶೇಖರ ನಾಯಕ ನೀಲೇಶ್ವರ ಹಾಗೂ ಕಾವ್ಯೆನದಿ ಸುತ್ತಣ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದಾಗ ಅದು ತಲಚೇರಿಯಲ್ಲಿನ ಈಸ್ಟ್ ಇಂಡಿಯಾ ಕಂಪೆನಿಯೊಂದಿಗೆ ಜಗಳಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಯಿತು. 1736ರಲ್ಲಿ ಮಲೆಯಾಳದವರು ಬ್ರಿಟಿಷರ ಸಹಾಯದಿಂದ ಕಾವ್ಯೆ ನದಿಯ ಮುಖದ ಆಲಿಕಣ್ಣು ಕೋಟೆ ಮತ್ತು ನದಿಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕಿರುವ ಉಳಿದ ಮೂರು ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಮತ್ತೆ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು. ಆ ಬಳಿಕ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಪ್ರತಿನಿಧಿ ಲಿಂಚ್ ಮಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಂದು, 1737ರಲ್ಲಿ ಬಿದನೂರು ಪ್ರಾಂತಾಧಿಕಾರಿಯಾದ ಸುರಪ್ಪಯ್ಯನೊಡನೆ ಒಪ್ಪಂದ ಮಾಡಿಕೊಂಡ. ಆ ಒಪ್ಪಂದದ ಪ್ರಕಾರ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಕೊಲ್ಲತಿರಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಏಲಕ್ಕಿ ಹಾಗೂ ಕಾಳುಮೆಣಸಿನ ವ್ಯಾಪಾರದ ಏಕಸ್ವಾಮ್ಯವನ್ನು ಹಾಗೂ ವ್ಯಾಪಾರೀ ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದರು. ಬ್ರಿಟಿಷರು ಆಲಿಕಣ್ಣು ಕೋಟೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟರು. ಬಳಿಕ ಅದನ್ನು ಬಿದನೂರಿನ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು.

1766ರಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಅಡ್ಮಿರಲ್ ವಾಟ್ಸನ್‌ನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಮುಂಬಯಿಯಿಂದ ಸೈನ್ಯವೊಂದನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದರು. 1768ರ ಫೆಬ್ರವರಿಯಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಬಂದಿಳಿದ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸೇನೆ ಆಗ ಅಲ್ಲಿ ಹೈದರನ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿದ್ದ ಲತೀಫ್ ಅಲಿ ಬೇಗ್‌ನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಮಂಗಳೂರನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ಆದರೆ ಕೆಲವು ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪು ಮಂಗಳೂರು ಕೋಟೆಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಬ್ರಿಟಿಷರು ತಮ್ಮ ಕಡೆಯ 80 ಜನ ಐರೋಪ್ಯರನ್ನೂ 180 ಇತರ ಸಿಪಾಯಿಗಳನ್ನೂ ಎಲ್ಲಾ ಯುದ್ಧ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನೂ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಬಿಟ್ಟು ಮಂಗಳೂರನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿದರು. 1770ರ ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್‌ನಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೂ ಹೈದರ್ ಅಲಿಗೂ ಒಂದು ಒಪ್ಪಂದವೇರ್ಪಟ್ಟಿತು. ಮಂಗಳೂರು ಹಾಗೂ ಇತರ ಬಂದರುಗಳಿಂದ ಮುಂಬಯಿಗೆ ಅಕ್ಕಿಯನ್ನು ಸಾಗಿಸಲು ಈ ಒಪ್ಪಂದ ಅನುವು ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿತು.

ಎರಡನೆಯ ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಹೈದರನ ಮರಣದ ಸುದ್ದಿ ತಿಳಿದು (1782) ಜನರಲ್ ಮ್ಯಾಥ್ಯೂಸ್ ಜನವರಿ 1783ರಲ್ಲಿ ಮುಂಬಯಿಯಿಂದ ಸೇನೆ ಸಹಿತ ಕುಂದಾಪುರದಲ್ಲಿ ಬಂದಿಳಿದ. ಬಳಿಕ 3 ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಸಂಗಡಿ ಕಣಿವೆಯ ಹತ್ತಿರದ ಕೋಟೆಯೊಂದನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಕರ್ನಲ್ ಮಾಕ್ಲಿಯೊಡ್ ಹೈದರ್‌ಗಡ್ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಸ್ವಾಧೀನ ಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಜನರಲ್ ಮ್ಯಾಥ್ಯೂಸ್ ಬಿದನೂರನ್ನು ಹಿಡಿದ. ಆದರೆ ಮಾರ್ಚ್ 1783ರಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪು ಪ್ರಬಲ ಸೈನ್ಯದೊಡನೆ ಆಗಮಿಸಿದಾಗ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಕೌಲು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಯಿತು. ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರದೇಶ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ವಶದಲ್ಲೇ ಉಳಿಯಿತು

1799ರ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಪತನದ ಬಳಿಕ ಪಶ್ಚಿಮ ಕರಾವಳಿ ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಶವಾಯಿತು. 1799ರ ಜೂನ್‌ನಲ್ಲಿ ಕ್ಯಾಪ್ಟನ್ ಮನ್ರೋ (ಸರ್ ಥಾಮಸ್) ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲೆಕ್ಟರ್ ಆಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡ. 1800ರ ಫೆಬ್ರವರಿಯ ಆಜ್ಞೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲೆಕ್ಟರ್ ಮದರಾಸ್ ಬೋರ್ಡ್ ಆಫ್ ರೆವಿನ್ಯೂವಿನ ಅಧೀನಕ್ಕೊಳಗಾದ. ಆದರೆ ರಾಜಕೀಯ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಮೈಸೂರಿನ ರೆಸಿಡೆಂಟ್ ಕ್ಲೋಸ್‌ನೊಡನೆ ವ್ಯವಹರಿಸಬೇಕಾಗಿತ್ತು.

ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಆಡಳಿತದ ಮೊದಲ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಪ್ರತಿರೋಧವಿತ್ತು. ಕುಂದಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಬಿದನೂರಿನ ಧೋಂಡಿಯಾ ವಾಘನ ಕಡೆಯವರು ಆಕ್ರಮಿಸಿದರು. ಇದೊಂದನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉತ್ತರಭಾಗ ಶಾಂತವಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕುಂಬಳೆಯ ಹಾಗೂ ನೀಲೇಶ್ವರ ಪ್ರದೇಶಗಳ ರಾಜರುಗಳು ವಿರೋಧಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. 1799ರ ಅಕ್ಟೋಬರ್‌ನಲ್ಲಿ ಜಮಾಲಾಬಾದಿನ ಕೋಟೆ ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಶವಾಗಿದ್ದರೂ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಅದು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಅನುಯಾಯಿಗಳ ಕೈಸೇರಿತು. ಇವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಮನ್ರೋ ಹತ್ತಿಕ್ಕಿದ. ವಿಟ್ಲದ ಹೆಗ್ಗಡೆ ಕೊನೆಯ ಮೈಸೂರು ಕದನದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದಾಗ ತಾನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಪುನಃ ಗಳಿಸಲು ಡಿಸೆಂಬರ್ 1799ರಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಅಳಿಯನೊಡಗೂಡಿ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಬಲಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳತೊಡಗಿದ. ಮನ್ರೋ ಕೂಡಲೇ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾದ ಹರ್ಟ್‌ನನ್ನು ಕರೆಸಿ ಹೆಗ್ಗಡೆಯ ವಿರುದ್ಧ ಕಳುಹಿಸಿದ. ಹೆಗ್ಗಡೆಯ ಜೊತೆ ಸೇರಿದ ಕೊಯಮತ್ತೂರಿನ ಮಾಜಿ ಶಿರಸ್ತೇದಾರನಾದ ಸುಬ್ಬರಾವ್ 1800 ಮೇ 7ರಂದು ಕಡಬದ ತಹಶೀಲದಾರನ ಕಚೇರಿಯ ದಾಳಿ ಮಾಡಿದ. ಅಲ್ಲಿನ ತಹಶೀಲದಾರ ಹಾಗೂ ಉಳಿದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡರೂ ಸುಬ್ಬರಾವ್ ಬಳಿಕ ಬಂಟ್ವಾಳಕ್ಕೆ ಸಾಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಸೂರೆಮಾಡತೊಡಗಿದ. ಕೊನೆಗೆ ಆತ ಪುತ್ತೂರಿಗೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆ ನಡೆಸಿದ. ಕ್ಯಾಪ್ಟನ್ ಮನ್ರೋ ಹಿಂದೆ ಜಮಾಲಾಬಾದಿನ ಕೋಟೆಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಾಗ ಸಹಕರಿಸಿದ್ದ ಧರ್ಮಸ್ಥಳದ ಕುಮಾರ ಹೆಗ್ಗಡೆಯನ್ನು 200 ಜನ ಸೈನಿಕರೊಂದಿಗೆ ಆತನ ವಿರುದ್ಧ ಕಳುಹಿಸಿದ. ಆತ 1800 ಮೇ 11ರಂದು ಸುಬ್ಬರಾವ್‌ನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ. ಆದರೆ ತಾನೂ ಗುಂಡಿನೇಟಿಗೆ ಬಲಿಯಾದ. ಬಳಿಕ ಕಡಬದ ತಹಶೀಲದಾರ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಮುನ್ನಡೆಸಿ ಸಿಸಿಲ ಘಾಟಿನ ದಂಗೆಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಡಗಿಸಿದ. ಜುಲೈ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ವಿಟ್ಲದ ಹೆಗ್ಗಡೆಯನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಆತನ ಅಳಿಯನೊಡಗೂಡಿ 9 ಜನರನ್ನು ಬಂಧಿಸಿದ. ಜಮಾಲಾಬಾದಿನ ಕೋಟೆ ಮೂರು ತಿಂಗಳ ಬಳಿಕ ಪುನಃ ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಶವಾಯಿತು. ಕುಂಬಳೆಯ ಹಾಗೂ ನೀಲೇಶ್ವರ ರಾಜರುಗಳು ಸೋಲೊಪ್ಪಿ ಮಾಸಾಶನವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡರು.

ಹೀಗೆ ಜಿಲ್ಲೆ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಒಳಪಟ್ಟಿತು. 1860ರವರೆಗೆ ಕರಾವಳಿಯ ಕನ್ನಡ ಪ್ರದೇಶ ಒಂದೇ ಆಡಳಿತಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟಿತ್ತು. 1860ರಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಗಳೆಂದು ಅದನ್ನು ವಿಭಾಗಿಸಲಾಯಿತು. 1862ರಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಮದರಾಸು ಪ್ರೆಸಿಡೆನ್ಸಿಯ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೊಳಗಾಯಿತು.

ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟು ಆರಂಭದ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಹದಗೆಟ್ಟಿತ್ತು. ಮನ್ರೋವಿನ ಬಳಿಕಬಂದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಹೆಚ್ಚಿನ ಕಂದಾಯ ವಸೂಲು ಮಾಡತೊಡಗಿದರು. ವ್ಯಾಪಾರ, ವ್ಯವಸಾಯಗಳು ಆರ್ಥಿಕ ಮುಗ್ಗಟ್ಟನ್ನೆದುರಿಸಿದವು. 1831ರ ಸುಮಾರಿಗೆ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ತೀರ ಹದಗೆಟ್ಟಿತ್ತು. ಬಳಿಕ ಇದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರ್ಕಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಅನೇಕ ಸುಧಾರಣಾ ಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಜಾರಿಗೊಳಿಸಿತು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಪ್ರಾರಂಭಗೊಂಡವು. 1865ರಲ್ಲಿ ಬಾಸೆಲ್ ಮಿಷನಿನ ಕಾರ್ಯದಿಂದಾಗಿ ಮಂಗಳೂರಿನ ಹೆಂಚಿನ ಕೈಗಾರಿಕೆ ಆರಂಭವಾಯಿತು. 1889ರಲ್ಲಿ ದಿ ಸೇಂಟ್ ಜೋಸೆಪ್ಸ್ ಅಸೆಲಮ್ ಇಂಡಸ್ಟ್ರಿಯಲ್ ವರ್ಕ್‌ಶಾಪ್ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಥೆಯು ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಯಿತು. ನೇಯ್ಗೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳೂ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಬ್ಯಾಂಕ್ ಉದ್ಯಮ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಗತಿ ಸಾಧಿಸಿತು. ಮಂಗಳೂರಲ್ಲಿ ಮದರಾಸ್ ಪ್ರೆಸಿಡೆನ್ಸಿ ಬ್ಯಾಂಕ್ ಪ್ರಾರಂಭವಾದದ್ದು 1868ರಲ್ಲಿ. ಬಳಿಕ ಉಡುಪಿಯಲ್ಲಿ ದಿ ಕೆನರಾ ಬ್ಯಾಂಕಿಂಗ್ ಕಾರ್ಪೊರೇಷನ್ (ಮೇ, 1906), ಮಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಕೆನರಾ ಬ್ಯಾಂಕ್ (ಜುಲೈ, 1920), ಉಡುಪಿಯಲ್ಲಿ ಪಾಂಗಾಳ ನಾಯಕ್ ಬ್ಯಾಂಕ್ (ಏಪ್ರಿಲ್, 1920), ಮಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಜಯಲಕ್ಷ್ಮಿ ಬ್ಯಾಂಕ್ ಲಿ. (1923, ಅಕ್ಟೋಬರ್), ಕರ್ಣಾಟಕ ಬ್ಯಾಂಕ್ (ಫೆಬ್ರವರಿ, 1924), ಉಡುಪಿಯಲ್ಲಿ ಉಡುಪಿ ಬ್ಯಾಂಕ್ (1925, ಮೇ), 1925ರಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಕ್ಯಾತೊಲಿಕ್ ಬ್ಯಾಂಕ್, ಉಡುಪಿಯಲ್ಲಿ ಕೆನರಾ ಇಂಡಸ್ಟ್ರಿಯಲ್ ಎಂಡ್ ಬ್ಯಾಂಕಿಂಗ್ ಸಿಂಡಿಕೇಟ್ (ಇದೇ ಈಗಿನ ಸಿಂಡಿಕೇಟ್ ಬ್ಯಾಂಕ್) ಹೀಗೆ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳ ಪ್ರಾರಂಭವಾದುವು.

ಸಹಕಾರ ಚಳವಳಿಯೂ ಯಶಸ್ವಿಯಾಯಿತು. 1904ರ ಸಹಕಾರಿ ಪತ್ತಿನ ಸಂಘಗಳ ಅಧಿನಿಯಮದ ಪ್ರಕಾರ ಪುತ್ತೂರಿನ ಸಹಕಾರಿ ಸಂಸ್ಥೆಯೊಂದು ತನ್ನ ನೋಂದಾವಣಿ ಮಾಡಿಸಿಕೊಂಡಿತು. 1926–27ರ ಸುಮಾರಿಗೆ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 1806 ಸದಸ್ಯರುಳ್ಳ 80 ಸಹಕಾರಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಇದ್ದುವು.

ಸಾರಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕದ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿತು. 1837–43ರವರೆಗೆ ಹೊಸ ರಸ್ತೆಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಹಾಗೂ ರಿಪೇರಿ ಬರದಿಂದ ಸಾಗಿತು. 1936ರ ಸುಮಾರಿಗೆ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣ 1,467 ಮೈಲು ಉದ್ದದಷ್ಟು ರಸ್ತೆ ಇತ್ತು. ಮಂಗಳೂರು, ಮಲ್ಪೆ ಮೊದಲಾದ ಬಂದರುಗಳೂ ಉತ್ತಮ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದವು.

ಅನೇಕ ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳೂ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದುವು. ಮದರಾಸು ಪ್ರೆಸಿಡೆನ್ಸಿಯ 1865ರ ಪಟ್ಟಣ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಅಧಿನಿಯಮ ಮತ್ತು 1871ರ ಸ್ಥಳೀಯ ನಿಧಿಗಳ ಅಧಿನಿಯಮ ಸ್ಥಳೀಯ ಸರ್ಕಾರದ ಆಡಳಿತದ ಪ್ರಮುಖ ಕಾಯಿದೆಗಳಾದವು. ಮೊದಲ ಕಾಯಿದೆಯಿಂದ ಪೌರಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಸ್ಥಾಪನೆಗೊಂಡವು. ಎರಡನೆಯ ಕಾಯಿದೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಅನೇಕ ವೃತ್ತಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ಥಳೀಯ ನಿಧಿ ಬೋರ್ಡನ್ನು ನೇಮಿಸಿ, ಅವು ಕಂದಾಯ ಸಂಗ್ರಹಣೆ ಹಾಗೂ ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಲು ಏರ್ಪಡಿಸಲಾಯಿತು. 1884ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಳೀಯ ಮಂಡಲಿಗಳ ಅಧಿನಿಯಮ ಜಾರಿಗೆ ಬಂತು, ಸ್ಥಳೀಯ ನಿಧಿ ಅಧಿನಿಯಮ ರದ್ದಾಯಿತು. ವಜಾ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಹೊಸ ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಯೊಂದು ರೂಪುಗೊಂಡಿತು. ಅದಕ್ಕೆ ಕಂದಾಯದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಧಿಕಾರ

ನೀಡಲಾಯಿತು. ಜಿಲ್ಲಾ, ತಾಲ್ಲೂಕು, ಪಂಚಾಯತ್ ಬೋರ್ಡುಗಳು ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದವು. 1920ರಲ್ಲಿ ಈ ಅಧಿನಿಯಮ ಜಾರಿಗೆ ಬಂದು ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಅಧಿಕಾರ ಇನ್ನಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚಿತು. 8ನೆಯ ಮದ್ರಾಸ್ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಕಾಯಿದೆ ಸಹ ಜಾರಿಗೆ ಬಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಪೌರಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದ ಕುರಿತು ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಧಿಕಾರ ದೊರಕಿತು. ಅದೇ ವರ್ಷ ಗ್ರಾಮ ಪಂಚಾಯತ್ ಅಧಿನಿಯಮ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮ ಪಂಚಾಯತಿಗಳ ದೋಷಗಳು ಪರಿಹಾರವಾಯಿತು. ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಕಾಯಿದೆಗಳಿಂದ ಸ್ಥಳೀಯ ಸರ್ಕಾರ ಪ್ರಾಬಲ್ಯ ಹೆಚ್ಚಿತು.

ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಶವಾದ ಬಳಿಕ ಸರ್ ಥಾಮಸ್ ಮನ್ರೋ, ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದ ಸಮೀಕ್ಷೆ ನಡೆಸಲು ಆಜ್ಞಾಪಿಸಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದ ಯೋಜನಾಕ್ರಮ ತಯಾರಿಸಿದ. ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ 1836ರಲ್ಲಿ ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಮಂಡಳಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು. ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ ಶಾಲೆಗಳು ಕ್ರಮಬದ್ಧವಾಗಿ ಮುಂದುವರಿದುವಲ್ಲದೆ ಸರ್ಕಾರಿ ಶಾಲೆಗಳೂ ಆರಂಭವಾದವು. ಕ್ರಿಶ್ಚಿಯನ್ ಮಿಷನರಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಈ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಚಟುವಟಿಕೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ 1838ರಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರು ಮತ್ತು ಉಡುಪಿಯಲ್ಲಿ ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದವು. 1844ರಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರು ಜೆಸ್ವುಯಿಟ್ ಮಿಷನ್ ಶಾಲೆಯೊಂದನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿತು. 1867ರಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರಿ ಶಾಲೆ ಆರಂಭವಾಯಿತು. ಕ್ರಮಬದ್ಧ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲೂ ಅಳವಡಿಸಲಾಯಿತು. 1857ರಲ್ಲಿ ಮದರಾಸು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿ ಮೆಟ್ರಿಕ್ಯುಲೇಶನ್ ಮತ್ತು ಪದವಿ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸತೊಡಗಿದರು. ಮಂಗಳೂರಿನ ಸರ್ಕಾರಿ ಶಾಲೆಯನ್ನು 1869ರಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಗ್ರೇಡ್ ಕಾಲೇಜಿಗೆ ಏರಿಸಲಾಯಿತು. ಬಳಿಕ ಜಸ್ವುಯಿಟ್ ಮಿಷನ್ ಮಂಗಳೂರಲ್ಲಿ ಕಾಲೇಜೊಂದನ್ನು ಕೂಡ ತೆರೆಯಿತು. ಸರ್ಕಾರ ಶಾಲೆಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯಧನ ನೀಡತೊಡಗಿತು. 1863ರ ಮದರಾಸು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಆಧಿನಿಯಮ ಮತ್ತು 1871ರ ಸ್ಥಳೀಯ ನಿಧಿ ಅಧಿನಿಯಮಗಳಿಂದ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ನೆರವಾಯಿತು.

ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಮತ್ತು ನೈರ್ಮಲ್ಯದೆಡೆಗೂ ಸರ್ಕಾರ ಗಮನ ಹರಿಸದೆ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಮೆಡಿಕಲ್ ಮತ್ತು ಸ್ಯಾನಿಟರಿ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಸರ್ಜನ್ 1883ರಲ್ಲಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. 1899ರಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವಿಭಾಗ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು.

ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮವೂ ಬೆಳೆವಣಿಗೆ ಸಾಧಿಸಿತು. 1843ರಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರ ಸಮಾಚಾರ, 1869ರಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಸ್ತಸಭಾ ಪತ್ರ, 1887ರಲ್ಲಿ ಸುದರ್ಶನ, 1869ರಲ್ಲಿ ಸತ್ಯದೀಪಿಕಾ, 1900ರಲ್ಲಿ ಸುವಾಸಿನಿ, 1910ರಲ್ಲಿ ವೈದಿಕಮಿತ್ರ– ಇವು ಆಗ ಆರಂಭವಾದ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾದವು.

ಅನೇಕ ಧಾರ್ಮಿಕ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಸುಧಾರಣಾ ಸಂಸ್ಥೆಗಳೂ ಸ್ಥಾಪಿತ ಗೊಂಡವು. 1870ರಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರಲ್ಲಿ ಉಪಾಸನಾ ಸಮಾಜ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದು, 1903ರಲ್ಲಿ ಅದು ಬ್ರಹ್ಮಸಮಾಜವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತನೆಗೊಂಡಿತು.

20ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆದಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಗ್ರಾಮವೂ ಸಾಕಷ್ಟು ಮಟ್ಟಿಗೆ ನೆಲೆಗೊಂಡಿತ್ತು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಬಂದು ಬ್ರಿಟಿಷರ ಆಳ್ವಿಕೆ ಕೊನೆಗೊಂಡು, ಜಿಲ್ಲೆ ಮದರಾಸು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಳಿಯಿತು **(ನೋಡಿ : ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ)**.

ಬಳ್ಳಾರಿ: 1799ರ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಯುದ್ಧದ ಅನಂತರದ ಒಪ್ಪಂದ ದಂತೆ ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಹೈದರಾಬಾದ್ ನಿಜಾಮರ ವಶಕ್ಕೆ ಹೋದರೂ 1800ರಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ಒಪ್ಪಂದವಾಗಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಈಸ್ಟ್ ಇಂಡಿಯಾ ಕಂಪನಿಯ ವಶಕ್ಕೆ ಬಂತು. ಕಂಪನಿ ಸರ್ ಥಾಮಸ್ ಮನ್ರೋನನ್ನು ಕಲೆಕ್ಟರ್ ಆಗಿಯೂ ಬಳ್ಳಾರಿಯಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿದ್ದ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸೈನ್ಯಕ್ಕೆ ಕ್ಯಾಂಪ್‌ಬೆಲ್ಲನನ್ನು ಸೈನ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯನ್ನಾಗಿಯೂ ನೇಮಿಸಿತು. ಮನ್ರೋನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಅಧೀನ ಕಲೆಕ್ಟರುಗಳು ಇದ್ದರು. ಹಡಗಲಿ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಕೂಡ್ಲಿಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಿಗೆ ಜೇಮ್ಸ್ ಕೋಕ್ರೇನ್ ಕಲೆಕ್ಟರ್ ಆಗಿದ್ದ. 1800ರಲ್ಲಿ ಮನ್ರೋ ಅಧಿಕಾರ ವಹಿಸಿಕೊಂಡ ಮೇಲೆ ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ದಂಗೆ ತಲೆದೋರಿತು. ಇವರಲ್ಲಿ ಅನೇಕರು ಸೈನಿಕ ಸೇವೆಯ ಷರತ್ತಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟು ಅವರ ಅಧಿಪತಿಗಳಿಂದ ಭೂಮಿ ಹೊಂದಿದ್ದರು. ಈ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ನಿಜಾಮ ಅಥವಾ ಹೈದರ್ ಅಲಿಗೆ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ದುಬಾರಿ ಕಪ್ಪವನ್ನು ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೂ ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಮನ್ರೋ ತೀರ್ಮಾನಿಸಿದ. ಅವರು ಒಪ್ಪದಿದ್ದರೆ ಅಥವಾ ಉದಾಸೀನರಾಗಿದ್ದರೆ ಕ್ಯಾಂಪ್‌ಬೆಲ್‌ನು ತನ್ನ ಸೈನಿಕರನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿ ವಸೂಲು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ. ಹೀಗೆ ಒಂದು ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಅವರನ್ನೆಲ್ಲಾ ಹತೋಟಿಗೆ ತಂದ. 1818ರಲ್ಲಿ 500 ಮಂದಿ ಪಿಂಡಾರಿಗಳು ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯನ್ನು ದಾಟಿ ಹರಪನಹಳ್ಳಿಗೆ ಬಂದು ಖಜಾನೆಯನ್ನು ಲೂಟಿ ಮಾಡಿ ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಕೊಳ್ಳೆ ಹೊಡೆದರು. ಹರಪನಹಳ್ಳಿಯಿಂದ ಕೊಟ್ಟೂರು ಮತ್ತು ಕೂಡ್ಲಿಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಹೋದರು. ಕೂಡ್ಲಿಗಿಯ ತಹಶೀಲ್ದಾರ ಅವರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದುದಕ್ಕೆ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರ್ಕಾರ ಅವನನ್ನು ಸನ್ಮಾನಿಸಿತು.

1858ರಲ್ಲಿ ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಬಳ್ಳಾರಿಯ ಮಾಮಲೆದಾರನಾಗಿದ್ದ ಮುಂಡರಗಿ ಭೀಮರಾಯ ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ದಂಗೆಯೆದ್ದ. ಆತನನ್ನು ಬ್ರಿಟಿಷರು ಸೇವೆಯಿಂದ ವಜಾ ಮಾಡಿದುದೇ ಅವನ ದಂಗೆಗೆ ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಭೀಮರಾಯ ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ನಡೆಸಿದ ಸಮರದಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಕೈ ಮೇಲಾಯಿತು. ಭೀಮರಾಯ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಮಡಿದ (1–6–1858). ಬ್ರಿಟಿಷರು ಅವನ ಕಡೆಯ ಸುಮಾರು 150 ಜನರನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿದು 77 ಜನರನ್ನು ಮರಣ ದಂಡನೆಗೆ ಈಡುಮಾಡಿದರು. ಅವನ ಮತ್ತು ಅವನ ಸಂಗಡಿಗರ ಸ್ವತ್ತನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು. ಹೀಗೆ ಬ್ರಿಟಿಷರು 1858ರಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಾರಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟವನ್ನು ಅದುಮಿ ಹಾಕಿದರು. 1885ರಲ್ಲಿ ಭಾರತದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದಾಗ ಅದರ ಪ್ರಭಾವ ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲೂ ಹಬ್ಬಿತು.

ಬ್ರಿಟಿಷರ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಮದರಾಸು ಪ್ರಾಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿತು. 1810ರಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಾರಿಯಲ್ಲಿ ಲಂಡನ್ ಮಿಷನರಿ ಸೊಸೈಟಿ ತನ್ನ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ವಿದ್ಯಾಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿತು **(ನೋಡಿ: ಬಳ್ಳಾರಿ)**. 1822ರಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಹಲವು ಸರ್ಕಾರಿ ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಯಿತು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾನಂತರ ಭಾಷಾವಾರು ಪ್ರಾಂತ ರಚನೆಯಾದರು ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಹಿಂದಿನ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿತು.

ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕ : ಪೇಶ್ವೆ ಬಾಜಿರಾಯನ (1813–18) ಆಡಳಿತದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಮರಾಠ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರು ಅರ್ಧ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಪಡೆದ ಮನೋಭಾವ ಹೊಂದಿದ್ದರು. 1814ರಲ್ಲಿ ದೇಶದ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಹೇಗಿತ್ತೆಂದರೆ, ಪೇಶ್ವೆಯು ಕಳುಹಿಸಿದ 1818 ಜೂನ್ 13ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಪುಣೆ ತ್ರಿಯಂಬಕ ಜೀಗೆ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಬಿಟುಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಧಾರವಾಡದಿಂದ ಕಮ್ಯಾಂಡೆಂಟ್ ಅವನೊಂದಿಗೆ ಹೇಳಿ ಕಳುಹಿಸಿದ್ದಂತೆ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಪೇಶ್ವೆ ನಿರಾಕರಿಸಿದ. ಒಪ್ಪಂದದ ಪ್ರಕಾರ ಪೇಶ್ವೆ ಧಾರವಾಡ ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಿಂದ 15 ಮೈಲಿ ಪೂರ್ವಕ್ಕಿರುವ ಕುಸುಗಲ್ ಪ್ರದೇಶ. ದಕ್ಷಿಣದ ವರದಾ ಪ್ರದೇಶ ಇವುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಡಲು ಒಪ್ಪಿದ. ಕರ್ನಲ್ ಥಾಮಸ್ ಮನ್ರೋ ಮಿಲಿಟರಿ ಮತ್ತು ನಾಗರಿಕ ವಿಭಾಗಗಳಿಗೆ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ಈ ಹೊಸ

ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ನೇಮಿತನಾದ. ಆಗ ಈ ಭಾಗ ಮದರಾಸು ಪ್ರಾಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿತ್ತು. 1826ರಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಮುಂಬಯಿ ಅಥವಾ ಮದರಾಸು ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಬೇಕು ಎಂಬ ಬಗ್ಗೆ ಎರಡು ಸರ್ಕಾರಗಳ ಮಧ್ಯೆ ದೀರ್ಘ ವ್ಯವಹಾರ ನಡೆಯಿತು. ಈ ಸಮಸ್ಯೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಈಸ್ಟ್ ಇಂಡಿಯಾ ಕಂಪನಿಯ ಡೈರೆಕ್ಟರುಗಳು 1830ರಲ್ಲಿ ಒಂದು ತೀರ್ಮಾನವನ್ನು ಹೊರಡಿಸಿದರು. ಇದರ ಪ್ರಕಾರ ಕರ್ನಾಟಕ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಮುಂಬಯಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಬೇಕೆಂದು ತೀರ್ಮಾನವಾಯಿತು. ಮುಂಬಯಿ ಸರ್ಕಾರ 1830 ಮಾರ್ಚ್ 17ರಂದು ಆ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ತನ್ನ ಹತೋಟಿಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿತು. ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯು ಒಂದು ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗವಾಯಿತು. ಆ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಸೊಲ್ಲಾಪುರ ಮತ್ತು ಬಿಜಾಪುರಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಲಾಯಿತು. 1836ರಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಕಲೆಕ್ಟರೇಟನ್ನಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಲಾಯಿತು. ಧಾರವಾಡದ ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಯನ್ನೇ ಅದರ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿಸಿದರು. 1839ರಲ್ಲಿ ಅಣ್ಣಿಗೇರಿ ಪ್ರದೇಶದ 13 ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಧಾರವಾಡಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಲಾಯಿತು. ಭಾರತದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾ ನಂತರ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಭಾಗ ಮುಂಬಯಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲೇ ಉಳಿದಿತ್ತು. ಸು. 1836ರಿಂದ ಮುಂಬಯಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಾದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಆಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಬದಲಾವಣೆಗಳೆಲ್ಲ ಮುಂಬಯಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಭಾಗದಲ್ಲೂ ಜಾರಿಗೆ ಬಂದುವು. **(ಎ.ವಿ.ವಿ.)**

ಕೊಡಗು: ಸು. 1790ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಕೊಡಗಿನೊಡನೆ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಸಂಪರ್ಕ ಸಾಧಿಸಿದರು. ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನನ ದಾಳಿಗಳಿಂದ ನೊಂದಿದ್ದ ಆಗಿನ ರಾಜ ವೀರ ರಾಜೇಂದ್ರನಿಗೆ ತಲಚೇರಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಪ್ರತಿನಿಧಿ ರಾಬರ್ಟ್ ಟೇಲರ್‌ನಿಂದ ಪರಸ್ಪರ ಸಹಾಯದ ಒಪ್ಪಂದಕ್ಕೆ ಬರಲು ಆಹ್ವಾನ ಬಂತು. ಟಿಪ್ಪುವಿನ ವಿರುದ್ಧ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸೇನೆ ಕೊಡಗಿನ ಮೂಲಕ ಹಾದು ಹೋಗಲು ಹಾಗೂ ಅದಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಸೌಕರ್ಯಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಲು ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ಒಪ್ಪಿದ. 1791ರಲ್ಲಿ ಮುಂಬಯಿಯ ಗವರ್ನರ್ ಅಬೆರ್‌ಕ್ರಾಂಬಿ ತನ್ನ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಕೊಡಗಿನ ಮೂಲಕ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದತ್ತ ಒಯ್ಯುವಾಗ ಹಾಗೂ 1799ರಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಸಿದ್ದೇಶ್ವರದಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುವನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದಾಗ ಸಹಾಯ ನೀಡಿದ. ಇದರಿಂದ ಸಂತುಷ್ಟರಾದ ಬ್ರಿಟಿಷರು ವೀರರಾಜೇಂದ್ರನನ್ನು ಕೊಡಗಿನ ಪ್ರಭುವೆಂದು ಒಪ್ಪಿದ್ದಲ್ಲದೆ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದ ಪಂಜೆ, ಬೆಳ್ಳಾರೆ, ಪುತ್ತೂರುಗಳನ್ನು ಕೊಡಗಿನ ರಾಜನಿಗೆ ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟರು. ಆದರೆ ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣದ ಭಾಗ ಇವನ ಕೈಬಿಟ್ಟಿತು.

ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ಟಿಪ್ಪುವಿಗೆ ಕೊಡಬೇಕಾಗಿದ್ದ ಕಪ್ಪದ ಬದಲಾಗಿ ಅವನ್ನು ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸುವಂತೆಯೂ ಬ್ರಿಟಿಷರು ವೀರರಾಜೇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷ ರಕ್ಷಣೆ ಒದಗಿಸುವುದಾಗಿಯೂ 1791ರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕೌಲು ಆಯಿತು. ಇದರಿಂದ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಕಷ್ಟದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಕೊಡಗಿನ ದೊರೆ ಉದಾರವಾಗಿ ಸಹಾಯ ಹಸ್ತ ನೀಡಿದ್ದರೂ ಕೊಡಗು ಬ್ರಿಟಿಷರ ಅಧೀನ ಸಂಸ್ಥಾನ ಎಂಬುದು ಮಾತ್ರ ಸ್ಥಿರವಾಯಿತು. ಕೊಡಗಿನ ಆಗುಹೋಗುಗಳ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆಗೆ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ರೆಸಿಡೆಂಟನೇ ಜವಾಬುದಾರನಾಗಿದ್ದ.

19ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಪ್ರಥಮಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ತಾವು ಅನುಸರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಆಕ್ರಮಣ ನೀತಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಸ್ವತಂತ್ರ ಸಂಸ್ಥಾನವಾಗಿದ್ದ ಕೊಡಗನ್ನೂ ಕಬಳಿಸಲು ಬ್ರಿಟಿಷರು ಸನ್ನಾಹ ನಡೆಸಿದರು. ಆಗಿನ ಕೊಡಗಿನ ದೊರೆ ಚಿಕ್ಕ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ದುಷ್ಟ, ಕೊಡಗಿನ ಜನರನ್ನು ವಿನಾಕಾರಣ ಕ್ರೂರವಾಗಿ ನಡೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದಾನೆ, ತನ್ನ ವಿರೋಧಿ ಸಂಬಂಧಿಕರನ್ನು ಗುಟ್ಟಾಗಿ ಕೊಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಪುಕಾರು ಎಬ್ಬಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ದಾಖಲೆಗಳನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡಿದರು. ಈ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೊಡಗಿನ ಕೆಲವು ದುಷ್ಟ ಜನರೂ ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ನೆರವಿತ್ತರು. 1832ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಚಿಕ್ಕವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಬ್ರಿಟಿಷರ ನಡುವೆ ಬಿರುಕು ಏರ್ಪಟ್ಟಿತು. ಬ್ರಿಟಿಷರ ದಂಡು ಕೊಡಗಿನ ಮೇಲೆ ನಡೆಯಿತು. 1834ರ ಏಪ್ರಿಲ್ 6ರಂದು ಚಿಕ್ಕವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ರಾಜ್ಯತ್ಯಾಗ ಮಾಡಿದ. ಕೊಡಗು ಬ್ರಿಟಿಷರ ನೇರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತು. ಅದೇ ವರ್ಷ ದೇಶನಿಷ್ಠರಾಗಿದ್ದ ಕಲ್ಯಾಣಸ್ವಾಮಿ ಮತ್ತು ಇತರರು ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ದಂಗೆ ಎದ್ದರೂ ಅದು ಸಫಲವಾಗಲಿಲ್ಲ.

1834ರಿಂದ ಕೊಡಗು ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ವಿದೇಶ ಮತ್ತು ರಾಜತಾಂತ್ರಿಕ ಇಲಾಖೆಯ ಕಕ್ಷೆಗೆ ಬಂತು. ಮೈಸೂರಿನ ಕಮಿಷನರನ್ನು ಕೊಡಗಿನ ಕಮಿಷನರಾಗಿಯೂ ನೇಮಿಸಲಾಯಿತು. ಕೊಡಗಿನಲ್ಲಿ ರಾಜಕೀಯ ಪ್ರತಿನಿಧಿ ಇರುತ್ತಿದ್ದ. ಮಿಲಿಟರಿ ಭದ್ರತೆಗಾಗಿ ಮಡಿಕೇರಿಯಲ್ಲಿ ಮದರಾಸು ಕಾಲ್ದಳದ ಒಂದು ತುಕಡಿಯನ್ನು 1837ರಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಳಿಸಲಾಯಿತು (1885ರಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಹಿಂತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತು).

1834ರಲ್ಲಿ ನೇಮಿತನಾದ ರಾಜಕೀಯ ಪ್ರತಿನಿಧಿ ಕರ್ನಲ್ ಫ್ರೇಸರ್, ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೊಡಗಿನ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಹೊಸ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ತರಲಾಯಿತು. ಗುಲಾಮಗಿರಿ ರದ್ದಾಯಿತು. ಶಾಲೆ ಮತ್ತು ವೈದ್ಯಕೀಯ ಸೌಲಭ್ಯಗಳು ಒದಗಿತು. ರಸ್ತೆಗಳು ನಿರ್ಮಾಣವಾದುವು. ಭೂಕಂದಾಯ ಪರಿಷ್ಕೃತವಾಯಿತು.

19ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಿಂದ ಅಲ್ಲಿನ ಸ್ಥಿತಿ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಬದಲಾಯಿಸಿತು. ಕಾಫಿ ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್‌ಗಳು ತಲೆಯೆತ್ತಿದುವು. ಕೊಡಗಿನಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಸೂಪರಿಂಟೆಂಡೆಂಟಾಗಿ ನೇಮಿತನಾಗಿದ್ದ ಕ್ಯಾಪ್ಟನ್ ಲೆಹಾರ್ಡಿ ಇದಕ್ಕೆ ಉತ್ತೇಜನ ನೀಡಿದ. 1854ರಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಯುರೋಪಿಯನ್ ಕಾಫಿ ತೋಟ ಶುರುವಾಯಿತು. 1870ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಅನೇಕ ಕಾಫಿ ತೋಟಗಳು ಕೊಡಗಿನಲ್ಲೆಲ್ಲ ಹರಡಿದ್ದುವು.

1857ರಲ್ಲಿ ಈಸ್ಟ್ ಇಂಡಿಯಾ ಕಂಪನಿಯಿಂದ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸಾರ್ವಭೌಮರು ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರವನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡ ಅನಂತರ 1861–62ರಲ್ಲಿ ಇಂಡಿಯನ್ ಪೀನಲ್ ಕೋಡ್ ಮತ್ತು ಕ್ರಿಮಿನಲ್ ಪ್ರೊಸೀಜರ್ ಕೋಡ್, 1865ರಲ್ಲಿ ಅರಣ್ಯ ಕಾನೂನುಗಳು–ಹೀಗೆ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಹೊರಡಿಸಿದ ಅನೇಕ ಕಾನೂನುಗಳು ಕೊಡಗಿನಲ್ಲೂ ಜಾರಿಗೆ ಬಂದುವು.

1869ರಲ್ಲಿ ಕೊಡಗಿನ ಕಮಿಷನರರನ್ನು ಚೀಫ್ ಕಮಿಷನರ್ ಎಂದೂ ಸೂಪರಿಂಟೆಂಡೆಂಟನನ್ನು ಕಮಿಷನರ್ ಎಂದೂ ಕರೆಯಲಾಯಿತು. 1890ರವರೆಗೆ ವಿದ್ಯೆ, ಅರಣ್ಯ, ಲೋಕೋಪಯೋಗಿ, ಜೈಲು, ನೋಂದಣಿ ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಇಲಾಖೆಗಳನ್ನು ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರದ ಆಯಾ ಇಲಾಖೆಗಳ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರೇ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. 1870ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಮಡಿಕೇರಿ ಮತ್ತು ವಿರಾಜಪೇಟೆ ಪುರಸಭೆಗಳು ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದುವು. 1901ರಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಬೋರ್ಡ್ ರಚಿತವಾಯಿತು. 1919ರ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಕಾನೂನಿನಂತೆ ಕೊಡಗು ಚೀಫ್ ಕಮಿಷನರರ ಪ್ರಾಂತ್ಯವಾಗಿ, 15 ಜನ ಚುನಾಯಿತ ಮತ್ತು 5 ಜನ ನೇಮಿತ ಸದಸ್ಯರುಳ್ಳ ವಿಧಾನಸಭೆ ರಚಿತವಾಯಿತು. ಇದು 1924ರಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಕಾರ್ಯಾರಂಭ ಮಾಡಿತು. 1940ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ರೆಸಿಡೆಂಟ್ ಕೊಡಗಿನ ಚೀಫ್ ಕಮಿಷನರಾಗಿಯೂ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದನ್ನು ರದ್ದುಗೊಳಿಸಿ, ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಚೀಫ್ ಕಮಿಷನರನ್ನು ನೇಮಕ ಮಾಡಿ ಅವನ ಕಛೇರಿಯನ್ನು ಮಡಿಕೇರಿಗೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಲಾ ಯಿತು. 1947ರಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಆಳ್ವಿಕೆ ಕೊನೆಗೊಂಡು ಕೊಡಗು ಸ್ವತಂತ್ರ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಗೃಹಾಡಳಿತ ವಿಭಾಗದ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಬಂತು. ಅನಂತರ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಒಂದು ಜಿಲ್ಲೆಯಾಯಿತು. **(*;ಎ.ವಿ.ವಿ.)**

ಭಟ್ಕಳ: ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಅದರ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಹೊನ್ನಾವರ ತಾಲ್ಲೂಕು, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಅರಬ್ಬೀ ಸಮುದ್ರ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಾಗರ ತಾಲ್ಲೂಕು, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕುಂದಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕು ಇವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 4 ಹೋಬಳಿಗಳೂ ಒಟ್ಟು 63 ಗ್ರಾಮಗಳೂ ಇವೆ. ವಿಸ್ತೀರ್ಣ ಸು. 411 ಚ.ಕಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,49,338.

ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದಕ್ಷಿಣ ತುದಿಯ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ವೆಂಕಟಪುರ ಮತ್ತು ಭಟ್ಕಳ ನದಿಗಳು ಮತ್ತು ಅನೇಕ ಸಣ್ಣ ತೊರೆಗಳೂ ಇವೆ. ಸಮುದ್ರತೀರಪ್ರದೇಶ ಮರಳಿನಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಉಳಿದ ಪ್ರದೇಶ ಫಲವತ್ತಾದ ಜಂಬು ಮಣ್ಣು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಮಳೆ ಸಮೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಬೀಳುತ್ತದೆ. ಭಟ್ಕಳ ಕಣಿವೆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬತ್ತದ ಗದ್ದೆಗಳು ಹಬ್ಬಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೆಚ್ಚು ಜಮೀನು ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ತೆಂಗಿನ, ಅಡಕೆಯ ತೋಟಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಬತ್ತ, ಅಡಕೆ, ತೆಂಗು ಇಲ್ಲಿಯ ಮುಖ್ಯ ಕೃಷಿಉತ್ಪನ್ನಗಳು.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹಲವು ಬಂದರುಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಭಟ್ಕಳ ಬಂದರು ಮುಖ್ಯವಾದದ್ದು. ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದಕ್ಷಿಣಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉತ್ತರಕ್ಕೂ ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆಗಳೆರಡರ ಮಧ್ಯೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಎರಡೂ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ವ್ಯಾಪಾರಕೇಂದ್ರದಂತಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಮಾರ್ಗಗಳಿವೆ. ದೋಣಿ ಸಂಚಾರ ಮತ್ತು ಸರಕು ಸಾಗಣೆಯ ಸೌಲಭ್ಯವಿದೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹಾಡುವಳ್ಳಿ ಭಟ್ಕಳಕ್ಕೆ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಸು. 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಜೈನರ ಮುಖ್ಯಪಟ್ಟಣವಾಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಭಟ್ಕಳಕ್ಕೆ ವಾಯವ್ಯದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು 6 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಜಾಲಿ ಕುಂಡ ಅಥವಾ ಹಾಗ್ ದ್ವೀಪ ಸುಮಾರು 91 ಮೀ ಎತ್ತರವಿದೆ. ಮುರ್ಡೇಶ್ವರ ಭಟ್ಕಳದ ಉತ್ತರಕ್ಕಿರುವ ಒಂದು ಬಂದರು. ಹೊನ್ನಾವರ ಮತ್ತು ಭಟ್ಕಳದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಕಂದುಗಿರಿ ಗುಡ್ಡದಮೇಲೆ ಮುರ್ಡೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇದರ ಸುತ್ತ ಪ್ರಕೃತಿ ಮನೋಹರವಾಗಿದೆ. ಭಟ್ಕಳಕ್ಕೆ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಸು. 6 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಶಿರಾಳಿ ಬಂದರಿದೆ. ವೆಂಕಟಪುರ ನದಿ ಇಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ.

ಭಟ್ಕಳ ಪಟ್ಟಣ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಕಾರವಾರಕ್ಕೆ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ 126 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಹೊನ್ನಾವರಕ್ಕೆ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಭಟ್ಕಳ ವಿಸ್ತರಿತ ಪಟ್ಟಣ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 42,142. ಭಟ್ಕಳ ಪುರಸಭಾವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 36,203. ಭಟ್ಕಳ ನದಿಯ ಮುಖಜಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಊರು ಹರಡಿದೆ. ಇದೊಂದು ಬಂದರು. ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉತ್ತರ ಗಡಿಯಿಂದ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸು. 26 ಕಿಮೀ ದೂರವಿದೆ. ಊರು ಸಮುದ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಸು. 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಇದರ ಬದಿಯಲ್ಲೇ ಶಂಕರಿಹೊಳೆ ಎಂಬ ಚಿಕ್ಕಹೊಳೆ ಅರಬ್ಬೀ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ಈ ಹೊಳೆಗೆ ದೀವತ್ ಕೊಲ್ಲಿ ಎಂದೂ ಹೆಸರಿದೆ. ಈ ಹೊಳೆಯ ಮೂಲಕ ನಾಡುದೋಣಿಗಳು ಸಮುದ್ರತೀರದಲ್ಲಿರುವ ಹಡಗುಗಳಿಂದ ಸರಕನ್ನು ಭಟ್ಕಳ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ತರುತ್ತವೆ. ಈಗ ಸಮುದ್ರತೀರಕ್ಕೆ ರಸ್ತೆ ಮಾರ್ಗವೂ ಇದೆ.

ಭಟ್ಕಳ ಪಟ್ಟಣ ಮಂಗಳೂರು–ಮುಂಬಯಿ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಂದ ಮುಂಬಯಿಗೆ ತೆಂಗಿನಕಾಯಿ, ಒಣಗಿದ ಮತ್ತು ಶೈತ್ಯೀಕರಿಸಿದ ಹಸಿ ಮೀನು ಲಾರಿಗಳಲ್ಲೂ ಹಡಗುಗಳಲ್ಲೂ ಹೇರಳವಾಗಿ ಸಾಗುವುದು. ಮೀನನ್ನು ಕೆಡದಂತೆ ಶೈತ್ಯೀಕರಿಸಲು ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಶೈತ್ಯೀಕರಿಸುವ ಕಾರ್ಖಾನೆಯಿದೆ. **(*;ಡಿ.ಎನ್.ಕೆ.)**

ಇಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿದ್ದ ಭಟ್ಟ ಅಕಲಂಕ ಎಂಬ ಜೈನಮುನಿಯಿಂದ (9ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಭಟ್ಕಳ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂತೆನ್ನುವರು. ಇಲ್ಲಿನ ಭೂಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಈ ಹೆಸರು ಬಂತೆನ್ನುವರು. ಭಟ್ಕಳ ವೃತ್ತಾಕಾರವಾಗಿದ್ದು ಸುತ್ತಲೂ ಬೆಟ್ಟಗಳಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಬಟ್ಟಕಲ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿತ್ತೆನ್ನುವರು. 1414ರ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಭಟ್ಟಕಲ ಎಂದಿದ್ದು 1545ರ ದಾಖಲೆಯಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ವೃತ್ತಪುರ ಎಂದು ಕರೆದಿದೆ. 1321ರಲ್ಲಿ ಭಟ್ಕಳವನ್ನು ಒಬ್ಬ ಮುಸಲ್ಮಾನ ರಾಜ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಜೋರ್ಡಾನಸ್ ಎಂಬ ಪಾದ್ರಿ ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ.

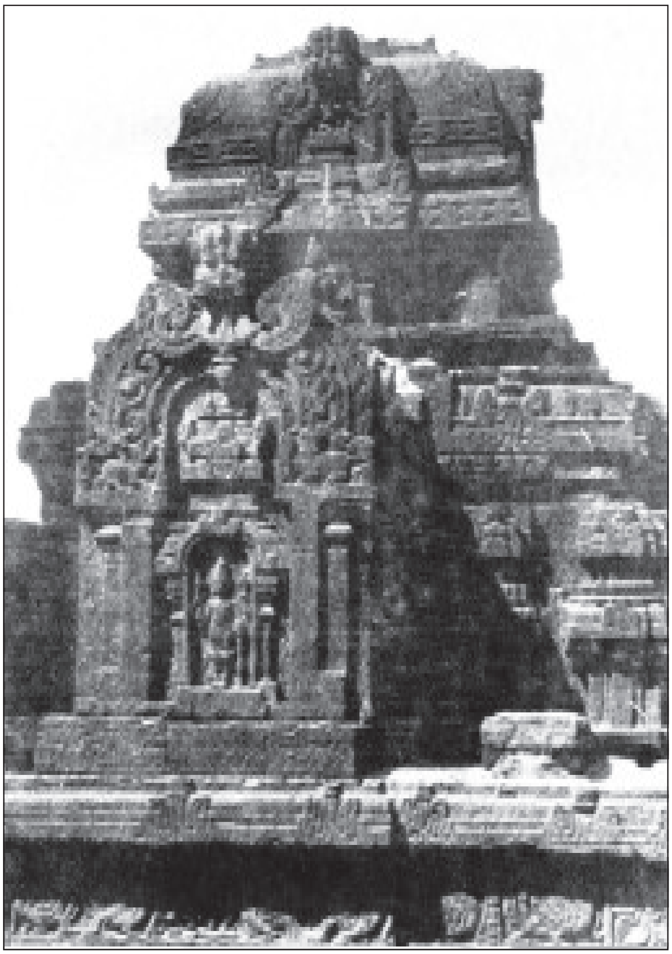
ರಾಮದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಗೋಪುರ

14–15ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಭಟ್ಕಳ ಪಶ್ಚಿಮ ಏಷ್ಯದ ಓರ್ಮುಜ್‌ನಿಂದ ಆಮದಾದ ಅರಬ್ಬೀ ಕುದುರೆಗಳ ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿತ್ತು. 1498ರಲ್ಲಿ ವಾಸ್ಕೋ ಡ ಗಾಮ ಭಟ್ಕಳದ ಬಳಿಯ ಒಂದು ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ತಂಗಿದ್ದು ಅದಕ್ಕೆ ಪಾದ್ರೂ ಡಿ ಸಾರಿಕ್ವಾ ಮರಿಯ ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟು ಅಲ್ಲಿ ಒಂದು ಶಿಲುಬೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ. 1503ರಲ್ಲಿ ವಾಸ್ಕೋ ಡ

ಗಾಮ ಭಟ್ಕಳವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದ. ಅಲ್ಲಿದ್ದ ನಾಯಕ ಇವನೊಡನೆ ಶಾಂತಿ ಒಪ್ಪಂದ ಮಾಡಿಕೊಂಡ. 1505ರಲ್ಲಿ ವಿಜಯ ನಗರದ ನರಸಿಂಹ ಪೋರ್ಚುಗೀಸರಿಗೆ ಭಟ್ಕಳದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳಲು ಅನುಮತಿ ಇತ್ತ. ಅಂದಿನಿಂದ ಈ ಊರು ಪೋರ್ಚುಗೀಸರ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರ ಸ್ಥಳವಾಯಿತು. ಇಲ್ಲಿನ ಬಂದರಿನಿಂದ ಕಬ್ಬಿಣ, ಸಂಬಾರ ಪದಾರ್ಥಗಳು, ಅಕ್ಕಿ ಮತ್ತು ಸಕ್ಕರೆ ರಫ್ತಾಗುತ್ತಿದ್ದುವು. 1542ರ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ಈ ಭಾಗದ ಆಡಳಿತವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ ಕಾರ್ಕಳದ ಭೈರರಸ ವಂಶದ ರಾಣಿ ಪೋರ್ಚುಗೀಸರಿಗೆ ಹಿಂದಿನ ಒಪ್ಪಂದದಂತೆ ಕಪ್ಪ ಒಪ್ಪಿಸಲಿಲ್ಲವಾಗಿ ಭಟ್ಕಳ ಪೋರ್ಚುಗೀಸ್ ಸೈನ್ಯದ ದಾಳಿಗೆ ತುತ್ತಾಯಿತು. 1554ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಮತ್ತೆ ಒಪ್ಪಂದವಾಯಿತು. 1637ರಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ವ್ಯಾಪಾರಕೋಠಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಭೈರರಸ ಒಡೆಯರ ಅನಂತರ ಈ ಭಾಗ ಹಾಡುವಳ್ಳಿಯ ಮತ್ತು ಮುಂದೆ ಬಿದನೂರು ನಾಯಕರ ವಶವಾಯಿತು. ಅನಂತರ ಹೈದರನ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ಬಂದು 1799ರ ಅನಂತರ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಕೈಸೇರಿತು.

ಚಂದ್ರನಾಥ ಬಸದಿ

ಭಟ್ಕಳದಲ್ಲಿ ಹದಿಮೂರು ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಇವೆಲ್ಲ ಸುಮಾರು 15-16ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ ಸುಂದರ ದೇವಾಲಯಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸಭಾಮಂಟಪ, ಮುಂದೆ ಧ್ವಜಸ್ತಂಭ ಇರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ಅಡಕೆ ನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯ ಚಿಕ್ಕ ಕಲ್ಲು ಕಟ್ಟಡ. ಇದರ ಭುವನೇಶ್ವರಿಯಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಿರುವ ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕ ವಿಗ್ರಹ ಸುಂದರ ಶಿಲ್ಪ. ಕಾಮಾಟಿ ನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯ ಸುಮಾರು. 1550ರಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದುದು. ಚೋಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಎರಡು ಅಂತಸ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ಕರಿಕಲ್ಲಿನ ಕಟ್ಟಡ. ಮೇಲಿನ ಅಂತಸ್ತಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಹೆಂಚಿನ ಹೊದಿಕೆ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ತಮಿಳು ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಚೋಳ ದೇಶದ ರಾಜನೊಬ್ಬನ ಮಕ್ಕಳೆಲ್ಲರೂ ಸರ್ಪದಂಶದಿಂದ ಸಾಯುತ್ತಿದ್ದರೆಂದೂ ಕೊನೆಗೆ ಇಲ್ಲಿನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೊಬ್ಬನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಒಬ್ಬ ಮಗ ಬದುಕಿಕೊಂಡನೆಂದೂ ಅದರ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ. ಜಟ್ಟಪ್ಪನಾಯಕನ ಚಂದ್ರನಾಥೇಶ್ವರ ಬಸದಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಜೈನ ದೇವಾಲಯ. ಇದರಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಗ್ರಶಾಲಾ ಮತ್ತು ಭೋಗ ಮಂಟಪ ಇದೆ. ಇದು ಒಟ್ಟು 112' ಉದ್ದ ಮತ್ತು 50' ಅಗಲ ಇದೆ. ಎರಡು ಅಂತಸ್ತಿರುವ ಈ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತಸ್ತಿಗೆ ಮೂರರಂತೆ ಆರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅರ, ಮಲ್ಲಿ, ಮುನಿಸುವ್ರತ, ನಮ, ನೇಮಿ ಮತ್ತು ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥರ ವಿಗ್ರಹಗಳಿದ್ದುವು. ಈಗ ಎಲ್ಲ ಹಾಳಾಗಿವೆ. ಅಗ್ರಶಾಲೆಯ ಎರಡು ಅಂತಸ್ತುಗಳಲ್ಲೂ ಎರಡೆರಡು ಕೋಣೆಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವೃಷಭನಾಥ, ಅಕಲಶಾಂಭವ, ಅಭಿನಂದ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರನಾಥರ ವಿಗ್ರಹಗಳಿದ್ದು, ಭೋಗಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ ಜಾಲಂಧ್ರಗಳ ಕೆತ್ತನೆ ಇದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ 14' ಎತ್ತರದ ಕಟ್ಟೆಯ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿರುವ 21' ಎತ್ತರದ ಸುಂದರ ಧ್ವಜಸ್ತಂಭವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ 19' ಎತ್ತರದ ಯಕ್ಷಬ್ರಹ್ಮನ ಕಂಬವಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಹಲವು ಶಾಸನಗಳೂ ಇವೆ.

ಜೋಶಿ ಶಂಕರನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯ 1554ರಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ಸರಳವಾದ ಚಿಕ್ಕ ಕಟ್ಟಡ. ಇದರಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸಭಾಮಂಟಪ (ಅಗ್ರಶಾಲಾ) ಮತ್ತು ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಮುಖ್ಯಮಂಟಪ (ಸಂಧ್ಯಾ ಮಂಟಪ) ಇವೆ. ಮಾಡಿನ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಇಳಿಜಾರಾಗಿ ಜೋಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೊಂದು ಧ್ವಜಸ್ತಂಭವಿದೆ.

*

ಭಟ್ಟ,ವಿ.ಜಿ.: 1923-91. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನವ್ಯಕವಿ. ಇವರ ಪೂರ್ತಿ ಹೆಸರು ವಿಷ್ಣುಗೋವಿಂದ ಭಟ್ಟ. ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಹೊನ್ನಾವರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕಡತೋಕಾ ಗ್ರಾಮದ ಸಂಪ್ರದಾಯಸ್ಥ ಹವ್ಯಕ ಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿ 1923 ಡಿಸೆಂಬರ್ 2 ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಕೆಕ್ಕಾರು, ಹೊನ್ನಾವರಗಳಲ್ಲಿ ಮುಗಿಸಿದರು. ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಜಮಖಂಡಿಯಲ್ಲಿ ಪಡೆದರು. ಬಡತನದಿಂದಾಗಿ ಜಮಖಂಡಿಯಲ್ಲಿ ಓದುವಾಗ ವಾರಾನ್ನ ಮಾಡಿ ಮ್ಯಾಟ್ರಿಕ್ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಅಂದಿನ ಜಮಖಂಡಿ ಸಂಸ್ಥಾನಕ್ಕೇ ಮೊದಲಿಗರಾಗಿ, ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಕ್ಕೆ ಮೂರನೆಯವರಾಗಿ ಉತ್ತೀರ್ಣರಾದರು. ಮುಂದಿನ ಓದಿಗೆ ಸಾಂಗಲಿಗೆ ತೆರಳಿದರು. ಅಲ್ಲಿ ವಿ.ಕೃ.ಗೋಕಾಕರ ಶಿಷ್ಯರಾಗಿ ಅವರಿಂದ ಸಾಹಿತ್ಯ ರಚನೆಗೆ ಸ್ಫೂರ್ತಿ ಪಡೆದರು. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ವೇತನ ಪಡೆದು ಪುಣೆಯಲ್ಲಿ ಇಂಟರ್‌ಮಿಡಿಯೇಟ್‌ವರೆಗೆ ಓದಿದರು. ಪದವಿ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಕೊಲ್ಲಾಪುರಕ್ಕೆ ಬಂದರು. ಪದವೀಧರರಾದೊಡನೆ ತಾವು ಓದಿದ ಹೊನ್ನಾವರ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ವರ್ಷ ಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಕೊಲ್ಲಾಪುರಕ್ಕೆ ಮರಳಿ ಹೋಗಿ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಪದವಿ ಪಡೆದರು.

ಹೊನ್ನಾವರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ (1937) ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಗ್ರಾಮೋದ್ಯೋಗ ಸಂಘದ ಕಾರ್ಯಾಗಾರದಲ್ಲಿ ಹಗ್ಗ ಹೊಸೆಯುವುದು, ಅಂಗಿಗುಂಡಿ (ಬಟನ್) ತಯಾರಿಸುವ ತರಬೇತಿ ಪಡೆದುಕೊಂಡರು. ಮುಂಬಯಿ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಿ.ಜಿ. ಖೇರ ಮಂತ್ರಿಮಂಡಲ ಆರಂಭಿಸಿದ ಸಮಿತಿಯ ಧಾರವಾಡ ಕಚೇರಿಯ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. ಅದರ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಸಂಘಟಕರಾಗಿ ದುಡಿದರು. ಈ ಸಂಸ್ಥೆ ಬೆಳೆದು ಮುಂಬಯಿ ಖಾದಿ ಗ್ರಾಮೋದ್ಯೋಗ ಮಂಡಳಿ ಎಂಬ ಅಭಿದಾನ ಪಡೆಯಿತು. ಈ ಮಧ್ಯೆ ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಕೆಲಕಾಲ ಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿಯೂ ಕೆಲಸಮಾಡಿ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ರಾಜಿನಾಮೆ ನೀಡಿ (1956) ಒಂದು ಮುದ್ರಣಾಲಯದ ಪಾಲುದಾರರಾದರು. ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಖಾದಿ ಗ್ರಾಮೋದ್ಯೋಗ ಕಮಿಷನ್ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದಾಗ ಸಹಾಯಕ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡು ಮುಂಬಯಿಗೆ ಹೋದರು. ಅಲ್ಲಿ ನಾರಿನ ಕೈಗಾರಿಕಾ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ, ಕಾಗದ ತಯಾರಿಕೆ, ಬಡಿಗತನ, ಕಮ್ಮಾರಿಕೆಗಳ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಕರಾಗಿ, ಭಾರತದಾದ್ಯಂತ ಸಂಚರಿಸಿ ಗ್ರಾಮೋದ್ಯೋಗಗಳ ಪ್ರಸಾರ ಸಂಘಟನೆಯಲ್ಲಿ ದುಡಿದರು. ಈ ಹುದ್ದೆಯಿಂದ 1981 ಡಿಸೆಂಬರ್‌ನಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು.

ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಕಾವ್ಯಾಸಕ್ತಿಯನ್ನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡ ಭಟ್ಟರು 1914 ರಿಂದಲೂ ಬರೆಯಲಾರಂಭಿಸಿದರು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಲಾಯನ, ರಕ್ತಾಂಜಲಿ ಎಂಬ ಕವನ ಸಂಕಲನಗಳು ಹೊನ್ನಾವರದಲ್ಲಿ ಮುದ್ರಣಗೊಂಡು ಪ್ರಕಟವಾದುವು. ಸು.ರಂ.ಎಕ್ಕುಂಡಿ ಮತ್ತು ಎನ್.ಡಿ. ಕುಲಕರ್ಣಿ ಯವರೊಂದಿಗೆ ಪರ್ಣಕುಟಿ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆ ಆರಂಭಿಸಿ ಹೊನ್ನಾವರ-ಧಾರವಾಡಗಳಿಂದ ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಬಸವನಾಳರೊಂದಿಗೆ ಜಯಕರ್ನಾಟಕ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಕ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿಯೂ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಉತ್ತರಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನಾಗರಿಕ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ 'ವೆಂಕಬಾವನ ಪದಗಳು' ಬರೆದರು. ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ ಬಳಿಕ 1976ರವರೆಗೆ ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಭಟ್ಟರು 1983 ವರೆಗೆ ಬರೆಯುವುದನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿದರು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಚಾರ್ಯ ರಜನೀಶರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಓದಿದರು. ಮುಂದಿನ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ದೃಷ್ಟಿಕೋನ ಹೊಸ ತಿರುವು ಪಡೆದು ಮಾತಿನ ಮೊನಚು ಕಡಿಮೆಯಾಗಿ ಕಾವ್ಯ ಹೊಸಗರಿ ಬಿಚ್ಚಿತು.

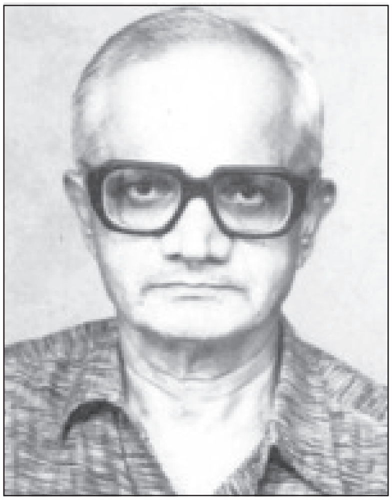

ಇವರು ಸವಿನೆನವು (1943), ಪಲಾಯನ (1946), ರಕ್ತಾಂಜಲಿ (1947), ಚುಟುಕ (ಮಕ್ಕಳಪದ್ಯಗಳು, 1948), ತುಂಟನ ಪದಗಳು (1951), ಕಾವ್ಯವೇದನೆ (1951), ಅರಣ್ಯರೋದನ (1957), ಕಿಷ್ಕಿಂದೆ (1958), ಜಡಿಮಳೆ (ಮಕ್ಕಳ ಪದ್ಯಗಳು, 1958), ಮೂರ್ತಿ (1964), ಆತ್ಮಗೀತೆ (1970), ಉತ್ತರಕಾಂಡ ಮತ್ತು ಇತರ ಕವನಗಳು (1984), ಧ್ಯಾನಪೀಠ (1985), ಬಿಂದು ಬಿಂದು ಸಾರ (1985), ಮರಳಿಬಂದ ಕವಿತೆ (1985), ಸ್ವಾಗತಂ (1985), ಕತ್ತೆಯಕನಸು (1986), ರಚನೆಯಿಂದ ವಿಸರ್ಜನೆಗೆ (1986), ಅರಿಯುತ್ತೇನೆ ನಡೆ (1988), ಉತ್ಥಾನ (1992), ಪ್ರಾರ್ಥನೆ (1992) ಮೊದಲಾದ ಕವನ ಸಂಕಲನಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ (1947), ಬುರುಕಿ (1947), ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡದ ಜೀವನ ಚಿತ್ರಗಳು (1948), ಪೆದ್ದಂಕಥೆಗಳು (1952), ದ್ರುವನ ದೋಸ್ತ- ಇವು ಇವರು ರಚಿಸಿದ ಜೀವನ ಚಿತ್ರ ಹಾಗೂ ಕಿರುಕಥೆಗಳು. ಖಾದಿ ಗ್ರಾಮೋದ್ಯೋಗ (1971) ಎಂಬುದು ಅನುವಾದ ಕೃತಿ.

ಸುಮಾರು ಐವತ್ತು ವರ್ಷ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃಷಿ ಮಾಡಿದ ಭಟ್ಟರು ನವ್ಯಕಾವ್ಯ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ವಿಶಿಷ್ಟ ವಿಡಂಬನ ಪ್ರತಿಭೆಯನ್ನು ಮೆರೆದರು. ವ್ಯಂಗ್ಯ ವಿಡಂಬನೆಯ ಮೂಲಕ ಬದುಕಿನ ವಾಸ್ತವತೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಿದರು. ಇವರು 1991 ಏಪ್ರಿಲ್ 6ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. (ಎಸ್.ಎಂ.ಕೆ.)

ಭಟ್ಟ, ಪ.ಸು.: 1931–81. ಸಾಹಿತಿ, ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಿ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ಪರಮೇಶ್ವರ ಸುಬ್ರಾಯಭಟ್ಟ. ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕುಮಟ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೊಲನಗದ್ದೆ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 1931 ಜೂನ್ 3ರಂದು ಜನನ. ತಂದೆ ಸುಬ್ರಾಯ ಭಟ್ಟ, ತಾಯಿ ಸರಸ್ವತಿ. ತಾಯಿ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದ ಗೋವಿನ ಹಾಡು ಕಥೆ ಮತ್ತು ಯಕ್ಷಗಾನ ಪ್ರಸಂಗಗಳು ಚಿಕ್ಕಂದಿನಲ್ಲಿ ಭಟ್ಟರ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿದುವು.

ಶಿರಸಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ ಮತ್ತು ಶಿವಮೊಗ್ಗೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಲೇಜು ವ್ಯಾಸಂಗ ನಡೆಸಿ ಧಾರವಾಡ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಿಂದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿಗಳಿಸಿದರು. ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತರಾದ ಭಟ್ಟರಿಗೆ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಇಂಟರ್ ಮೀಡಿಯೆಟ್ ಓದುವಾಗ ಹಾ.ಮಾ. ನಾಯಕ, ಯು.ಆರ್.ಅನಂತಮೂರ್ತಿ ಯವರ ಸಾಹಚರ್ಯ ಮತ್ತು ಎಸ್.ವಿ. ಪರಮೇಶ್ವರಭಟ್ಟರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ, ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ವಿ.ಕೃ.ಗೋಕಾಕ ಹಾಗೂ ಸ.ಸ.ಮಾಳವಾಡರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ದೊರಕಿದುವು.

ಭಟ್ಟರು ಹದಿನೇಳನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ (1948) ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಜನಜೀವನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಕತೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಪಡುವಣ ಎಂಬ ಕಥಾಸಂಕಲನ ಹೊರತಂದರು. ಈ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃಷಿ ಅವರ ಬದುಕಿನುದ್ದಕ್ಕೂ ಮುಂದುವರಿಯಿತು. ಹಕ್ಕಿನ ಹೋರಾಟ ಇವರ ಎರಡನೆಯ ಕಥಾಸಂಕಲನ, 1948ರಿಂದ 1969ರ ತನಕ ಬರೆದ ಕಥೆಗಳ ಸಂಕಲನ ಅಂಗೇಲಾ. ಇವರ ಮೊದಲ ಕಾದಂಬರಿ ಜಾರುಬಂಡೆ ವೇಶ್ಯಾಜೀವನದ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಕಾದಂಬರಿ. ಸಂಕ್ರಮಣ ಪ್ರಕಟವಾದದ್ದು 1970ರಲ್ಲಿ. ಆತ್ಮಾರ್ಪಣೆ ಎಂಬ ಕಾದಂಬರಿಗೆ (1966) ಭಗತ್‌ಸಿಂಗ್‌ರ ಆತ್ಮಾರ್ಪಣೆಯೆ ಮೂಲ. 'ಕಪ್ಪುಚಿರತೆ' ಇವರ ಮರಣದ ಅನಂತರ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡ ಕಾದಂಬರಿ. ಕಿಷನ್‌ಚಂದರ್ ಅವರ ಏಕ್ ಔರತ್ ಔರ್ ಹಜಾರ್ ದಿವಾನೆ ಎಂಬ ಕಾದಂಬರಿಯನ್ನು ಸಾವಿರ ಪ್ರಣಯಿಗಳು ಎಂಬ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಗಾಂಧೀಜಿಯವರನ್ನು ಕುರಿತು ಕನ್ನಡ ಕವಿಗಳು ಬರೆದ ಕವಿತೆಗಳು ಸಂಗ್ರಹವಾದ ಅಮರನಾದ್ಯೆತಂದೆ ಮತ್ತು ಸೌಭಾಗ್ಯ ಇವರಿಂದ ಸಂಪಾದನೆಗೊಂಡ ಕೃತಿಗಳು. ಜಾನ್ ಕೆನಡಿ (ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆ), ವೀಣೆ ನುಡಿಯಿತು (ನೀಳ್ಗತೆ), ಮಾತನಾಡಿದ ಗಿಣಿ (ಮಕ್ಕಳ ಕತೆ), ಸಹಕಾರ ಚಳವಳಿ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರೀ ಗೃಹನಿರ್ಮಾಣ ಸಂಘಗಳು (ಪ್ರಬಂಧ) ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ ಕನ್ನಡನಾಡಿನ ಪ್ರಮುಖ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು 500ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ.

ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಕಾರ್ಯಕಾರಿ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರೂ ಆಗಿದ್ದ ಭಟ್ಟರಿಗೆ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮ ವಿಶೇಷ ಆಸಕ್ತಿಯ ಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಇವರು ಜ್ಞಾನ ಗಂಗೋತ್ರಿಯ (ಕಿರಿಯರ ವಿಶ್ವಕೋಶ) ಏಳು ಸಂಪುಟಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರು. ಶಿರಸಿ ಸಮಾಚಾರ ವಾರಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಸ್ಥಾಪಕರಲ್ಲೊಬ್ಬರು. ಸಮನ್ವಯ ಸಾಪ್ತಾಹಿಕವನ್ನೂ ಸೌರಭ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನೂ ಸ್ವಂತವಾಗಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಕಸ್ತೂರಿ, ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕ ಮತ್ತು ಪ್ರಜಾಪ್ರಭುತ್ವ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರು. ರಾಜ್ಯ ಪಿ.ಯು.ಸಿ. ಮಂಡಳಿ ಮತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಸಿಂಡಿಕೇಟ್ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ, ಕರ್ನಾಟಕದ ರಾಜ್ಯ ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಮಿತಿಯ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಲವು ಬ್ಯಾಂಕುಗಳ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ಬ್ಯಾಂಕಿಂಗ್ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ವಿವಿಧ ಸಹಕಾರಿ ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿ, ಅಧ್ಯಕ್ಷ ಮುಂತಾದ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಇವರು 1981 ಜೂನ್ 24ರಂದು ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಬಳಿ ಬಸ್ ಅಪಘಾತದಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು.

*

ಭಟ್ಟ, ಪಿ. ಗುರುರಾಜ: 1924–78 ಇತಿಹಾಸ ಹಾಗೂ ಪುರಾತತ್ತ್ವ ಸಂಶೋಧಕರು ಮತ್ತು ಸಾಹಿತಿ. ಉಡುಪಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಾದೂರಿನಲ್ಲಿ 1924 ಜೂನ್ 15 ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಕಾರ್ಕಳದ ಅತ್ತೂರು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆ ಮತ್ತು ಮೂಡಬಿದರೆಯ ಜೈನ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಪಕ ವೃತ್ತಿ ಆರಂಭಿಸಿದ ಇವರು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದ ಹಂತಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ದಾಟಿದ್ದು ವೃತ್ತಿಯ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ. 1952ರಲ್ಲಿ ಮದರಾಸು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿ ಹಾಗೂ 1953ರಲ್ಲಿ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ತರಬೇತಿ ಪದವಿ, 1956 ರಲ್ಲಿ ಬನಾರಸ್ ಹಿಂದು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಎಂ.ಎ. (ಇತಿಹಾಸ) ಪದವಿ ಗಳಿಸಿ ಉಡುಪಿಯ ಎಂ.ಜಿ.ಎಂ. ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡು ಅಲ್ಲಿ 11 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಕಲ್ಯಾಣಪುರದಲ್ಲಿ ಮಿಲಾಗ್ರೆಸ್ ಕಾಲೇಜು ಆರಂಭವಾದಾಗ (1967) ಆಹ್ವಾನದ ಮೇರೆಗೆ ಆ ಕಾಲೇಜಿನ ಪ್ರಥಮ ಪ್ರಾಂಶುಪಾಲರಾಗಿ ಹುದ್ದೆ ವಹಿಸಿಕೊಂಡರು. 1976ರಲ್ಲಿ ಹುದ್ದೆಯಿಂದ ಸ್ವಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ನಿವೃತ್ತಿ ಹೊಂದಿದರು.

ಇವರು ಇತಿಹಾಸ–ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳ ಸಂಶೋಧನೆಗಳ ಕಡೆಗೆ 1960 ರಿಂದಲೇ ಆಸಕ್ತಿ ತೋರಿದ್ದರು. ತುಳುನಾಡಿನ ರಾಜಕೀಯ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಚರಿತ್ರೆ: ಆದಿಕಾಲದಿಂದ 600ರ ತನಕ (1968) ಎಂಬ ಕೃತಿಗೆ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪದವಿ ನೀಡಿದೆ. ಶಿಲ್ಪಗಳ ಶೈಲಿ, ಕಾಲಮಾನಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸುವಲ್ಲಿ ಇವರದು ವಿಶೇಷ ಪ್ರೌಢಿಮೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯೊಂದರಲ್ಲೇ 2000ಕ್ಕೂ ಮಿಕ್ಕಿ ದೇಗುಲಗಳನ್ನು ಸಂಶೋಧಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಗೋರಿಗಳ ಅನ್ವೇಷಣೆ, ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಾಚೀನತಮ ಬೆಳ್ಮಣ್ಣು ತಾಮ್ರ ಶಾಸನದ ಸಂಶೋಧನೆ ಹಾಗೂ 25ಕ್ಕೂ ಮಿಕ್ಕಿ ಅಪೂರ್ವ ಶಾಸನಗಳ ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆಸಿದ್ದಾರೆ. ನಾಡಿನ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ನಿಯತಕಾಲಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ 700ಕ್ಕೂ ಮಿಕ್ಕಿ ಇವರ ಲೇಖನಗಳು ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿವೆ. ತುಳುನಾಡು ಎಂಬ ಇವರ ಪ್ರಥಮ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ದೇವರಾಜ ಬಹದ್ದೂರ್ ದತ್ತಿ ಬಹುಮಾನ ನೀಡಲಾಗಿದೆ. 'ತುಳುನಾಡಿನ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರು' ಉತ್ತಮ ಸಂಶೋಧನ ಕೃತಿ ಎಂಬ ಪ್ರಶಂಸೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಾಚೀನ ಅವಶೇಷಗಳ ಕ್ರಮಬದ್ಧ ವಿಂಗಡನೆ ಹಾಗೂ ಅವುಗಳ ಕುರಿತ ಆ್ಯಂಟಿಕ್ವಿಟೀಸ್ ಆಫ್ ಸೌತ್ ಕೆನರ (ದಕ್ಷಿಣಕನ್ನಡ ಪುರಾತತ್ತ್ವ) ಕೃತಿಯನ್ನೂ ಇವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ (1968–69). ಇವರ ಅವಿರತ ಸಂಶೋಧನೆಯ ಮೇರುಕೃತಿ ತುಳುವ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ (1975). ಇದು ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಇತಿಹಾಸಕ್ಕೊಂದು ಅಪೂರ್ವ ಕೊಡುಗೆ. ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ 1000ಕ್ಕೂ ಮಿಕ್ಕಿ ಅಪೂರ್ವ ಛಾಯಾಚಿತ್ರಗಳಿವೆ.

ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕ ಸರಕಾರದ ಪುರಾತತ್ತ್ವ ಮತ್ತು ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ಇಲಾಖೆಯ ಸಲಹಾ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರೂ ಉಡುಪಿಯ ಗೋವಿಂದ ಪೈ ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಂಡಲಿಯ ಸದಸ್ಯರೂ ಆಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದರು. ಭಾರತೀಯ ಜ್ಞಾನಪೀಠ ನಿಯೋಜಿತ ಸಂಶೋಧಕರಾಗಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಜೈನ ಸ್ಮಾರಕಗಳ ಅನ್ವೇಷಣೆ ಮತ್ತು ಸಂಶೋಧನೆಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದರು. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಇವರಿಗೆ ಸುವರ್ಣಮಹೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿದೆ. ಇವರು 1978 ಆಗಸ್ಟ್ 17ರಂದು ಆಕಸ್ಮಿಕವಾಗಿ ನಿಧನರಾದರು.

*

ಭಟ್ಟಾಕಳಂಕ: 1604. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರಕಾರ. ಕರ್ನಾಟಕ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ. ಬಿಳಿಗಿಯ ಅರಸರಾದ ಶ್ರೀರಂಗರಾಜ ಮತ್ತು ಅವನ ಮಗ ಘಂಟೇಂದ್ರ ಈತನ ಶಿಷ್ಯರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಎರಡನೆಯ ಘಂಟೇಂದ್ರನ ಮಾವ ಸೋಂದದ (ಸ್ವಾದಿಯ) ಎರಡನೆಯ ಅರಸಪ್ಪನಾಯಕನು ಭಟ್ಟಾಕಳಂಕ ಹಾಗೂ ಆತನ ಗುರು ಎರಡನೆಯ ಅಕಳಂಕ ಇವರ ಶಿಷ್ಯನಾಗಿದ್ದು ಇವರಿಗೆ ಸೋಂದದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಜೈನ ಬಸದಿಯನ್ನೂ ಮಠವನ್ನೂ ಕಟ್ಟಿಸಿಕೊಟ್ಟ. ಗುರು ಅಕಳಂಕ ಮರಣ ಹೊಂದಿದ ಮೇಲೆ ಭಟ್ಟಾಕಳಂಕ ಮಠದ ಅಧಿಪತಿಯಾದ (1607). ಅನಂತರ ಇಲ್ಲಿ ಸು. 48 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಬಾಳಿ 1655ರಲ್ಲಿ ನಿಧನ ಹೊಂದಿದ. ಸೋಂದದಲ್ಲಿರುವ ಎರಡು ನಿಷಧಿ ಶಾಸನಗಳು ಈ ವಿಷಯದ ಮೇಲೆ ಬೆಳಕು ಚೆಲ್ಲುತ್ತವೆ. ಬಿಳಿಗಿಯ ಶಾಸನಗಳು (1581, 1593) ಇವನ ಜೀವನದ ಪೂರ್ವಭಾಗದ ಮೇಲೆ ಬೆಳಕು ಬೀರುತ್ತವೆ. ಈತ ಸಂಸ್ಕೃತ ಹಾಗೂ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೀಣನಾಗಿದ್ದನೆಂದೂ ಶಬ್ದಾಗಮ ತರ್ಕ ನಾಟಕ ಅಲಂಕಾರ ಭರತ ಜ್ಯೋತಿಷ ಮಂತ್ರ ತಂತ್ರ ವಿಧಿ ಶಿಲ್ಪ ನ್ಯಾಯ ವೇದ ಸ್ಮೃತಿ ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಪುರಾಣ ವೈದ್ಯ ಗಣಿತ ಮೊದಲಾದ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಡಿತನಾಗಿದ್ದನೆಂದೂ ಈ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಈತನಿಗೆ ಆರು ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಂಡಿತ್ಯವಿತ್ತೆಂದೂ ವ್ಯಾಕರಣ ರಚನೆಯಿಂದ ಜಗತ್ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದನೆಂದೂ ದೇವಚಂದ್ರ ತನ್ನ ರಾಜಾವಳೀ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಸ್ವತಃ ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರನಾದ ಭಟ್ಟಾಕಳಂಕ ತಾನು ನಾನಾ ಬಗೆಯ ತರ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಣಾತನೆಂದೂ ಮಹಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಪಟುವೆಂದೂ ಹಲವು ರಾಜರ ಅಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಜೈನಧರ್ಮದ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿದವನೆಂದೂ ಕನ್ನಡ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ದಿಗ್ದಂತಿಯೆಂದೂ ಸಾಧುಜನಪ್ರಿಯನೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.

ಕರ್ನಾಟಕ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ಕನ್ನಡ ವ್ಯಾಕರಣ ಗ್ರಂಥ. ರಚನೆಯ ಕಾಲ 1604. ಇದರಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳೂ 592 ಸೂತ್ರಗಳೂ ಇವೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಮಾಲೆ, ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಗಳು, ಅವ್ಯಯಗಳು, ಸಂಧಿ ನಿಪಾತಗಳೂ ಎರಡನೆಯದರಲ್ಲಿ ಲಿಂಗ, ತದ್ಭವ ಶಬ್ದಗಳು, ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಮೂರನೆಯದರಲ್ಲಿ ಸಮಾಸ, ಸರ್ವನಾಮವಚನಗಳು, ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ, ತದ್ಧಿತಗಳೂ ನಾಲ್ಕನೆಯದರಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾರೂಪ ಹಾಗೂ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಕೂಲಂಕಷವಾಗಿ ವಿವೇಚಿತವಾಗಿವೆ.

ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದ ಪ್ರಸ್ತಾವನಾ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನದ ರಚನೆಯ ಉದ್ದೇಶ ಮತ್ತು ಹೆಗ್ಗುರಿಗಳೇನೆಂಬುದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕನ್ನಡವನ್ನು ಕೀಳುಗಾಣುವ ಟೀಕಾಕಾರನೊಬ್ಬನನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿಕೊಂಡು ಆತ ಕನ್ನಡವನ್ನೂ ತೆಗಳಿದಂತೆ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆ ಸಂಸ್ಕೃತದಂತೆ ಎಲ್ಲ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಗೌರವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳೂ ಅದರಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಅದು ಪಂಡಿತರಿಂದ ಮಾನ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ. ಅದೊಂದು ಆಡುಭಾಷೆ ಮಾತ್ರ. ಇಂಥ ಭಾಷೆಗೆ ಯಾವುದೇ ವ್ಯಾಕರಣ ನಿಯಮದ ಅಗತ್ಯವಿಲ್ಲ. ಪಂಡಿತರಿಗೆ ಅಗತ್ಯವಲ್ಲದ, ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಸಂಸ್ಕಾರ ನೀಡದ, ಮಹತ್ತಾದ ಕೀರ್ತಿಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗದ ಕ್ಷುದ್ರವಾದ ಈ ಕನ್ನಡ

ಭಾಷೆಗೆ ವ್ಯಾಕರಣವೇಕೆ? ಎಂದು ಅವನಿಂದ ಹೇಳಿಸಿ, ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ, ಯಾವ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯನ್ನು ಆಳವಾಗಿ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಬೇಕೋ ಅದೇ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಕನ್ನಡವನ್ನೂ ಆಳವಾಗಿ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಬೇಕು. ಇತರ ಭಾಷೆಗಳಂತೆಯೇ ಕನ್ನಡವೂ ದೇವವಾಣಿಯೇ; ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ಮಹಾವಿದ್ವಾಂಸರು ಈ ಹಿಂದೆಯೇ ಒಂದಲ್ಲದೆ ಹಲವಾರು ವ್ಯಾಕರಣಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ; ಕನ್ನಡವೇನೂ ಬರಡಾದ ಭಾಷೆಯಲ್ಲ, ಅದಕ್ಕೆ ಶ್ರೀಮಂತವಾದ ಸಾಹಿತ್ಯವಿದೆ; ತತ್ತ್ವಾರ್ಥ ಮಹಾಶಾಸ್ತ್ರದ ಭಾಷ್ಯವಾದ ಚೂಡಾಮಣಿ ಗ್ರಂಥ 96 ಸಾವಿರ ಗ್ರಂಥ ಪರಿಮಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ; ಶಬ್ದಾಗಮ, ಯುಕ್ತ್ಯಾಗಮ, ಪರಮಾಗಮಗಳ ಮೇಲಿನ ಗ್ರಂಥಗಳೂ ಕಾವ್ಯ, ನಾಟಕ, ಅಲಂಕಾರ ಮತ್ತು ವಿವಿಧ ಕಲೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಗ್ರಂಥಗಳೂ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ರಚನೆಯಾಗಿವೆ; ಪುಸ್ತಕಗಳು ರಚಿತವಾಗಿರುವುದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಯಾವ ಪಂಡಿತರೇ ಆಗಲಿ ಮೆಚ್ಚಿ ತಲೆದೂಗುವಂಥ ಗ್ರಂಥಗಳು ಹುಟ್ಟಿವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತದಂತೆ ಕನ್ನಡಕ್ಕೂ ವ್ಯಾಕರಣ ಅತ್ಯಗತ್ಯ, ಅವಿದ್ಯಾವಂತರಾದ ಅಜ್ಞಾನಿಗಳು ಶುದ್ಧವಾದ ಭಾಷೆಯನ್ನು ಕುಲಗೆಡಿಸಬಹುದು. ಅದನ್ನು ತಪ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಪಂಡಿತರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನಕ್ಕಾಗಿಯೂ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ವ್ಯಾಕರಣ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ರಚಿಸುವುದು ಅಗತ್ಯ; ಕನ್ನಡಿಗರು ಸರಸ ಪರಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಬಲ್ಲ ಸರಸ ವಿದ್ವಾಂಸರು, ಪ್ರೌಢರಾದ ವಿದ್ವತ್ಕವಿಗಳ ಕಾವ್ಯಗಳು ಜನರ ಆದರ ಗೌರವಗಳಿಗೆ ಪಾತ್ರವಾದವುಗಳು– ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಈತನಿಗೆ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ವಿಶೇಷ ಒಲವು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನ ತನ್ನ ಹಿಂದಿನ ವ್ಯಾಕರಣಗಳಿಗಿಂತ ವಿವರವಾಗಿದೆ, ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿದೆ, ಸಮಗ್ರವೂ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವೂ ಪ್ರೌಢವೂ ಅಧಿಕೃತವೂ ಆಗಿದೆ. ಭಟ್ಟಾಕಳಂಕ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ತನ್ನ ಹಿಂದಿನ ವ್ಯಾಕರಣಕಾರರ ಮಾರ್ಗವನ್ನನುಸರಿಸಿರುವನಾದರೂ ಅಂಧಾನುಕರಣೆಯನ್ನೇನೂ ಮಾಡಿಲ್ಲ. ವಿಷಯ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನ ವೈಯಾಕರಣವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದ್ದರೆ ನಿರೂಪಣ ವಿಧಾನದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ವೈಯಾಕರಣವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಜೊತೆಗೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಆಲೋಚಿಸಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಹೊರಟಿದ್ದಾನೆ. ನಾಗವರ್ಮ ಮತ್ತು ಕೇಶಿರಾಜರ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿನ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಅನೇಕ ಕಡೆ ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಅವರಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈತನ ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಹಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನವರೆಲ್ಲರಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ವಿಸ್ತಾರವೂ ವಿವರಪೂರ್ಣವೂ ತರ್ಕಬದ್ಧವೂ ಆಗಿದೆ. ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ, ನಾಗವರ್ಮ ಮತ್ತು ಕೇಶಿರಾಜರಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರಯೋಗ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಮಣಿದರ್ಪಣ ಅದ್ವಿತೀಯವೆನಿಸಿರುವಂತೆ ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರೌಢಿಮೆಯಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನ ಅದ್ವಿತೀಯವೆನಿಸಿದೆ.

ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಆದಿಪುರಾಣ, ವಿಕ್ರಮಾರ್ಜುನ ವಿಜಯ, ಜಿನಾಕ್ಷರಮಾಲೆ, ಸಾಹಸಭೀಮವಿಜಯ, ಪಂಚತಂತ್ರ, ರಾಮಚಂದ್ರ ಚರಿತ ಪುರಾಣ, ಧರ್ಮಾಮೃತ, ಜಗನ್ನಾಥವಿಜಯ, ಚಂದ್ರಪ್ರಭ ಪುರಾಣ, ನೇಮಿನಾಥಪುರಾಣ, ಲೀಲಾವತಿ, ಪುಷ್ಪದಂತಪುರಾಣ, ಕಬ್ಬಿಗರಕಾವ, ಧರ್ಮನಾಥಪುರಾಣ, ಗುಮ್ಮಟಸ್ತುತಿ, ಕಾವ್ಯಸಾರ ಮೊದಲಾದ ಕನ್ನಡ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದಲೂ ಅನೇಕ ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದಲೂ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ನಾಗವರ್ಮನ ಭಾಷಾಭೂಷಣಕ್ಕಿಂತ ಐದು ಪಟ್ಟು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿರುವ ಈ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಭಟ್ಟಾಕಳಂಕರಚಿತವೇ ಆದ ಭಾಷಾಮಂಜರೀ ಎಂಬ ವೃತ್ತಿ, ಮಂಜರೀಮಕರಂದ ಎಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗ್ರಂಥಗಳು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿವೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಈ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಕುಂಡಲಗಿರಿಯಾಚಾರ್ಯ, ಡಿ.ಪದ್ಮನಾಭಶರ್ಮ ಮುಂತಾದವರ ನೂತನ ವಿವರಣೆಗಳು ರಚಿತವಾಗಿವೆ. ಕನ್ನಡಭಾಷಾಪಂಡಿತರಿಗೆ ಶಬ್ದಮಣಿದರ್ಪಣದ ಅನಂತರ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನ ಮಹತ್ತ್ವದ ಪ್ರಮಾಣಗ್ರಂಥವಾಗಿದೆ.

ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನದ ಸೂತ್ರಕಾರ, ವೃತ್ತಿಕಾರ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರು ಏಕವ್ಯಕ್ತಿ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿರುವಂತೆಯೂ ಮೂವರೂ ಭಿನ್ನ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಇದೆ. **(ಕೆ.ಕೆ.;ಎಚ್.ಎನ್.)**

ಭದ್ರಗಿರಿ ಅಚ್ಯುತದಾಸ: 1932–. ಹೆಸರಾಂತ ಹರಿಕಥಾ ವಿದ್ವಾಂಸರು. ಇಂದಿನ ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಉಡುಪಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬೈಕಾಡಿ ನೆರೆಯಲ್ಲಿಯ ಗ್ರಾಮದ ಭದ್ರಗಿರಿಯಲ್ಲಿ 1932 ಫೆಬ್ರವರಿ 23ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಭದ್ರಗಿರಿ ವೆಂಕಟರಮಣ ಪೈ, ತಾಯಿ ರುಕ್ಮಿಣಿ. ಐದು ಗಂಡು ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಎರಡನೆಯವರು. ಭದ್ರಗಿರಿ ಕೇಶವದಾಸರು ಇವರ ತಮ್ಮ. ಅಂದಿನ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆಯುವ ಸೌಲಭ್ಯವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದು ಯಕ್ಷಗಾನ ಬಯಲಾಟದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ತೋರಿದರು. ಇವರ ಅಜ್ಜ ಅಣ್ಣಪ್ಪ ನಾಯಕ ಯಕ್ಷಗಾನದಲ್ಲಿ ಮದ್ದಳೆಗಾರರಾಗಿ, ಭಾಗವತರಾಗಿ ಹೆಸರು ಪಡೆದವರು. ತಾಯಿಯಿಂದ ಕೇಳಿದ ಕಥೆಗಳು, ತಂದೆಯ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಸಾಧನೆ, ಅಜ್ಜನ ಯಕ್ಷಗಾನದ ಒಲವು ಹಾಗೂ ಅಂದಿನ ಹೆಸರಾಂತ ಯಕ್ಷಗಾನ ಕಲಾವಿದರ ಪ್ರಭಾವ ಇವರನ್ನು ಕೀರ್ತನ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡಿದುವು.

ಭದ್ರಗಿರಿಯ ಕಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಇವರ ಪ್ರಥಮ ಹರಿಕಥೆ ಗಿರಿಜಾಕಲ್ಯಾಣ ಜರುಗಿತು (1951). ಅದಕ್ಕೂ ಮುನ್ನ ಇವರು ಯಕ್ಷಗಾನ, ತಾಳಮದ್ದಳೆ, ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. 1956ರಲ್ಲಿ ಉಡುಪಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಶಿ ಮಠಾಧೀಶರಾದ ಸುಧೀಂದ್ರತೀರ್ಥರು ಇವರಿಗೆ ಮೂಲನಾರಾಯಣ ಎಂಬ ಅಂಕಿತ ನೀಡಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ ಕೀರ್ತನಾಗ್ರೇಸರ ಎಂಬ ಬಿರುದು ಹಾಗೂ ಸ್ವರ್ಣಪದಕ ನೀಡಿದರು. ಗೋಕರ್ಣ ಪರ್ತಗಾಳಿ ಮಠದ ದ್ವಾರಕಾನಾಥ ತೀರ್ಥರು ಇವರಿಗೆ ವೇದಾಂತ ವಿಚಾರದ ಬೋಧನೆ ಮಾಡಿದರು.

ಕನ್ನಡ, ಮರಾಠಿ, ಹಿಂದಿ, ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನೂ ದಾಸರು. ಸಂತರು, ಶಿವಶರಣರು, ಕವಿಗಳು, ಆಳ್ವಾರರುಗಳ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನೂ ರಾಮಾಯಣ, ಮಹಾಭಾರತ, ಭಾಗವತ, ಉಪನಿಷತ್ತು, ಪುರಾಣಗಳ ಆಳ ಅಭ್ಯಾಸವನ್ನೂ ಮಾಡಿರುವ ಇವರು ಹರಿಕಥೆಯ ಹದ ಅರಿತುಕೊಂಡವರು. ಕನ್ನಡ, ಕೊಂಕಣಿ, ಹಿಂದಿ, ತುಳು, ಮರಾಠಿಗಳಲ್ಲಿ ಲೀಲಾಜಾಲವಾಗಿ ಹರಿಕಥೆ ನಡೆಸಿಕೊಟ್ಟು ಜನಪ್ರಿಯರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ವಿಚಾರಗಳ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕಾಗಿ ಇವರು ದಾಸಬಂಧು ಎಂಬ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆ ಆರಂಭಿಸಿ (1960) ಮೂರು ವರ್ಷ ನಡೆಸಿದರು. ದಾಸವಾಣಿ ದಿನಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅಂಕಣಕಾರರಾಗಿದ್ದರು.

ಬೆಂಗಳೂರಿನ ರಾಜಾಜಿನಗರದಲ್ಲಿ ದಾಸಾಶ್ರಮ ಕಟ್ಟಿದರು. ಇದರ ಮೂಲಕ ಕೀರ್ತನ ಕಲೆಗೆ ಮೀಸಲಾದ ಕಾಲೇಜು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಕೀರ್ತನ ಪರಿಷತ್ತು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ನೂರಾರು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಶಿಕ್ಷಣ ನೀಡಿ ದಾಸವಾಙ್ಮಯ ಪ್ರಚಾರ ಕೈಗೊಂಡರು.

ಕರ್ನಾಟಕದ ಹರಿಕಥಾದಾಸರನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಕೀರ್ತನ ಸಮ್ಮೇಳನವನ್ನೂ (1964) ಭಾರತದ ಕೀರ್ತನ ಕಲಾವಿದರನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಹರಿಕಥಾ ಸಮ್ಮೇಳನವನ್ನೂ ಮಾಡಿದರು (1965).

ಇವರು ಬರೆದ ಮೊದಲ ನಾಟಕ ‘ಪರಿವರ್ತನ’ ಇದು ಕೊಂಕಣಿ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಭಕ್ತಿ ಗೀತಾಂಜಲಿ, ಭಕ್ತಿ ಮಂಜರಿ, ಪುರಂದರದಾಸರ ಒಗಟು, ಪರಾಕು ಹಾಗೂ ಅಕ್ಷಯಾಂಬರದ ಹಾಡುಗಳು, ಶ್ರೀ ಗೋಪಿಕಾ ಗೀತೆ, ಗುರುಭಜನನಾಮೃತ, ಹರಿಕಥೆಗಳು, ನೀತಿಕಥೆಗಳು, ಶ್ರೀವೆಂಕಟೇಶ ಮಹಾತ್ಮ್ಯ (ಅನುವಾದ)- ಇವು ಇವರ ಮುಖ್ಯ ಕೃತಿಗಳು. ಮನಾಚೆ ಶ್ಲೋಕ (ಮರಾಠಿಯಿಂದ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದ) ಕರುಣಾಷ್ಟಕಗಳಲ್ಲಿದೆ. ಹರಿಕಥಾ ಪೂರ್ವರಂಗ, ಹರಿಕಥಾಮೃತ ಸಿಂಧು (ಎರಡು ಭಾಗ) ಇವರ ವಿದ್ವತ್‌ಪೂರ್ಣ ಬೃಹದ್ ಗ್ರಂಥಗಳು. ಗುರುಚರಿತಾಮೃತ (ಓವೀಬದ್ಧ ಅನುವಾದ) ಹರಿಕಥಾ ಪಂಚಕ ಎಂಬ ಕೊಂಕಣಿ ಗ್ರಂಥಗಳೂ ಇವರ ವಿದ್ವತ್ತನ್ನು ಸಾರುತ್ತಿವೆ.

ಇವರಿಗೆ ಕೈವಲ್ಯಪುರ (ಗೋವ) ಮಠದ ಶ್ರೀಗಳು ಕೀರ್ತನ ರತ್ನ, ಗೋಕರ್ಣ ಪರ್ತಗಾಳಿ ಮಠದ ಶ್ರೀಗಳು ಕೀರ್ತನಾಚಾರ್ಯ (1973), ಅದಮಾರು ಮಠಾಧೀಶರು ಹರಿಕಥಾ ಕುಲಭೂಷಣ (1969) ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಬೇಂದ್ರೆಯವರ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಕೀರ್ತನ ಕೇಸರಿ ಎಂಬ ಬಿರುದು ಸಂದಿದೆ. ಪೇಜಾವರ ಮಠಾಧೀಶರು ಕೃಷ್ಣಾನುಗ್ರಹ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮುಂಬಯಿ ಗೌಡ ಸಾರಸ್ವತ ಸಮಾಜವು ಕೀರ್ತನ ಸಮ್ರಾಟ ಎಂಬ ಬಿರುದು ನೀಡಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1977), ಸಂಗೀತ ನೃತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1990), ಕೊಂಕಣಿ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1997), ಕಾಶಿ ಮಠದ ಶ್ರೀ ಸುಧೀಂದ್ರ ಪುರಸ್ಕಾರ-ಇವು ಇವರಿಗೆ ಬಂದ ಕೆಲವು ಪ್ರಶಸ್ತಿ-ಗೌರವಗಳು.

ನೂರಾರು ತರುಣರಿಗೆ ತರಬೇತು ನೀಡಿ ಹರಿಕಥೆಯ ಸಾಧ್ಯತೆಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿದ್ದು ಇವರು ಈ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಬಹುದೊಡ್ಡ ಕೊಡುಗೆ. ಮಹಿಳೆಯರನ್ನೂ ಇವರು ಹರಿಕಥಾಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಪರಿಚಯಿಸಿದರು; ಧ್ವನಿಸುರುಳಿಗಳ ಮೂಲಕ ಹರಿಕಥೆಯನ್ನು ಮನೆ ಮನೆಗೆ ಮುಟ್ಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. **(ಎಸ್.ಎಂ.ಕೆ.)**

ಭದ್ರಗಿರಿ ಕೇಶವದಾಸ: 1934-97. ಹೆಸರಾಂತ ಹರಿಕಥಾ ವಿದ್ವಾಂಸ, ಲೇಖಕ. ಇಂದಿನ ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಉಡುಪಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬೈಕಾಡಿ ಗ್ರಾಮದ ನೆರೆಯಲ್ಲಿರುವ ಭದ್ರಗಿರಿಯಲ್ಲಿ 1934 ಜುಲೈ 22ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ವೆಂಕಟರಮಣ ಪೈ, ತಾಯಿ ರುಕ್ಮಿಣಿ. ಇವರದು ಸಂಪ್ರದಾಯಸ್ಥ ಮನೆತನ. ತಾಯಿ ಜನಪದ ಕಥನಗೀತೆಗಳ ಖಜಾನೆಯಾಗಿದ್ದರು; ತಂದೆ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯವರು; ಅಜ್ಜ ಅಣ್ಣಪ್ಪ ನಾಯಕರು, ಹೆಸರಾಂತ ಯಕ್ಷಗಾನದ ಭಾಗವತರು; ಅಣ್ಣ ಅಚ್ಯುತದಾಸರು ಸಂಗೀತ ಪ್ರಿಯರೂ ಹರಿಕಥಾ ವಿದ್ವಾಂಸರೂ ಆಗಿದ್ದರು.

ಕೇಶವದಾಸರು ತಮ್ಮ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಯಕ್ಷಗಾನ-ಹರಿಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಲವು ತೋರಿದರು. ಅನಂತರ ವೇಣುವಾದನ ಮತ್ತು ಹಾರ್ಮೋನಿಯಂ ನುಡಿಸುವುದನ್ನು ಕಲಿತರು. ತಾಯಿಯಿಂದ ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಕಿ ನಾಗವೇಣಿಯಮ್ಮನವರಿಂದ ರಾಮಾಯಣ, ಮಹಾಭಾರತ, ಭಾಗವತದ ಕಥೆಗಳನ್ನೂ ಜನಪದ ಕಥೆಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿದುಕೊಂಡರು. ಹರಿಕಥೆ, ಯಕ್ಷಗಾನ, ತಾಳಮದ್ದಲೆಗಳನ್ನು ಆಲಿಸಲು ತಪ್ಪದೇ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವು ಬಾಲಕ ಕೇಶವನ ಮೇಲೆ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಪರಿಣಾಮ ಬೀರಿದುವು. ಭದ್ರಗಿರಿ ಬ್ರಹ್ಮಾವರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಮುಗಿಸಿದರು. ಉಡುಪಿಯ ಎಂ.ಜಿ.ಎಂ. ಕಾಲೇಜಿನಿಂದ ಪದವೀಧರರಾದರು.

ಇವರು ಮೊಟ್ಟ ಮೊದಲು ಹರಿಕಥೆ ಮಾಡಿದ್ದು ಭದ್ರಗಿರಿಯ ಕಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ. ಅದೇ ಸಮಯ ಇವರು ನಾಟಕ, ಯಕ್ಷಗಾನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತಮ್ಮ ಸಹೋದರರಾದ ಅಚ್ಯುತದಾಸ, ಸರ್ವೋತ್ತಮದಾಸ, ವಿಠ್ಠಲದಾಸರೊಂದಿಗೆ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಮೊದಲ ಹರಿಕಥೆಯಿಂದಲೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದರು. ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ, ದಕ್ಷಿಣಕನ್ನಡದ ಅನೇಕ ಹಳ್ಳಿ-ಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಕಥೆ ಮಾಡಿದರು. ಇವರು ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಓದುತ್ತಿದ್ದಾಗಲೇ ಕಾಶಿ ಮಠದ ಸುಧೀಂದ್ರತೀರ್ಥ ಸ್ವಾಮೀಜಿಯವರು ಕೀರ್ತನ ಕೇಸರಿ ಎಂಬ ಬಿರುದು ನೀಡಿದ್ದರು.

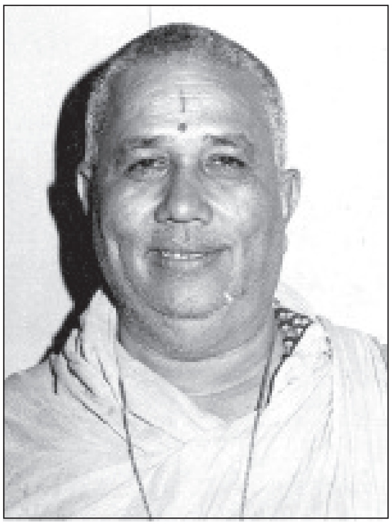

ಇವರು 1959ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಂದು ನೆಲೆಸಿದರು. ದಾಸಾಶ್ರಮ ಮತ್ತು ದಾಸ ಕೀರ್ತನ ಮಂಡಳಿಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಕೀರ್ತನ ಕಾಲೇಜು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ತರಬೇತಿ ನೀಡಿದರು. ದಾಸವಾಣಿ ಎಂಬ ದಿನಪತ್ರಿಕೆ ಮೂರು ವರ್ಷ ನಡೆಸಿ (1960-63) ಅನಂತರ ಅದನ್ನು ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆ ಮಾಡಿ 35 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ನಡೆಸಿದರು. ಇದರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ದಾಸಜ್ಯೋತಿ ಎಂಬ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನೂ ನಡೆಸಿದರು. ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನೂ 38 ವರ್ಷ ನಡೆಸಿದರು. ಈ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಂಕಣಗಳನ್ನು ಬರೆದರು. ಕರ್ನಾಟಕ ಕೀರ್ತನಕಾರರ ಸಮ್ಮೇಳನ (1964), ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಮಟ್ಟದ ಕೀರ್ತನ ಸಮ್ಮೇಳನ (1965) ನಡೆಸಿದರು. ಪುರಂದರದಾಸ, ಕನಕದಾಸರನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ನಾಟಕ ರಚಿಸಿ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದರು. ಇವರು ಬರೆದ ಸಂತ ನರಸೀ ಮೆಹತಾ ಎಂಬ ಹಿಂದೀ ನಾಟಕ ದೇಶ ವಿದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರದರ್ಶನಗೊಂಡಿತು. ಇವರು ಕನ್ನಡ, ಹಿಂದಿ, ಕೊಂಕಣಿ, ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದ ಮೂರು ಸಾವಿರಕ್ಕೂ ಮಿಕ್ಕ ಭಜನೆಗಳು ಐದು ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ.

1966ರಿಂದ ಇವರು ಅನೇಕ ಪ್ರಪಂಚಪರ್ಯಟನ ಕೈಗೊಂಡು ಹರಿಕಥೆ, ಪ್ರವಚನ, ಭಾಷಣಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತ ಜಗತ್ತಿನ ಎಲ್ಲೆಡೆ ದಾಸ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂದೇಶ ತಲುಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕೇವಲ ಹಿಂದು ಧರ್ಮದ ಸಂತರ ಶರಣರ ಜೀವನಗಳನ್ನಷ್ಟೇ ಹರಿಕಥೆಗೆ ಅಳವಡಿಸಿಕೊಳ್ಳದೆ ಮಹಮ್ಮದ್ ಪೈಗಂಬರ್, ಏಸುಕ್ರಿಸ್ತ ಮೊದಲಾದ ಅನ್ಯ ಧರ್ಮದ ಸಂತರು ಹಾಗೂ ಪವಿತ್ರ ಗ್ರಂಥಗಳ ಮೇಲೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರು ಕನ್ನಡ, ಕೊಂಕಣಿ, ಹಿಂದಿ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ವೇಣುನಾದ, ಭಕ್ತಿಯೋಗ (ಎರಡು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ), ಪುರಂದರೋಪನಿಷತ್, ವಿಶ್ವವಿಜಯ ವಿಠ್ಠಲ ಕೀರ್ತನೆಗಳು, ಪರಮಾತ್ಮ ಲೀಲಾಮೃತ, ಪರಂಜ್ಯೋತಿ, ಕನಕದಾಸ, ಪುರಂದರದಾಸ ಇವು ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಅಮರನಾಥ ಬದರಿನಾಥ ಯಾತ್ರೆಯ ಕೀರ್ತನೆಗಳು (ನಾಲ್ಕು ಭಾಗಗಳು), ಭಜನ ಭಾಗೀರಥಿ (ಎರಡು ಭಾಗಗಳು), ಸದ್ಗುರು ಶ್ರೀದತ್ತಾತ್ರೇಯ ಗೀತೆಗಳು, ಸದ್ಗುರು ಉಪದೇಶಾಮೃತ, ನಾರದ ಭಕ್ತಿಸೂತ್ರ, ಹರಿಭಕ್ತಿ ಸಾರ, ಭಜನಸುಧಾ, ಕೇಶವ ನಾಮಾಮೃತ,

ಗಾಯತ್ರಿ, ಭಗವದ್ಗೀತೆ, ಹೋಲಿ ಈಸ್ಟ್‌ಲಾರ್ಡ್ ಪಾಂಡುರಂಗ, ಸಾಂಗ್ಸ್ ಆಫ್ ದಿ ಫ್ಲೂಟ್, ವಿಶ್ವಶಾಂತಿ ಭಜನ್ಸ್ ಪ್ರೇಮ ಯೋಗ, ವಾಯ್ಸ್ ಆಫ್ ಭದ್ರಗಿರಿ, ಡಾಕ್ಟ್ರಿನ್ ಆಫ್ ರಿ ಇನ್ಕಾರ್ನೇಶನ್, ದಸ್ ಸಂಗ್ ಲಾರ್ಡ್ ಕೃಷ್ಣ, ಸದ್ಗುರು ಸ್ಪೀಕ್ಸ್ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಭಾರತೀಯ ಸಂತ–ಶರಣ–ದಾಸರ ಕುರಿತ ಹರಿಕಥೆಗಳು, ವೇದಾಂತ, ಭಗವದ್ಗೀತೆ, ಪುರಾಣ, ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳ ಕುರಿತು ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಹಾಗೂ ಕೊಂಕಣಿ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಧ್ವನಿಸುರುಳಿಗಳು, ವೀಡಿಯೊಗಳು, ಸಿ.ಡಿ.ಗಳು ಬಿಡುಗಡೆಯಾಗಿವೆ.

ಇವರನ್ನು ಅನೇಕ ಸಂಘ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಗೌರವಿಸಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ. ಇವರು 1997 ಡಿಸೆಂಬರ್ 4ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. **(ಎಸ್.ಎಂ.ಕೆ.)**

ಭದ್ರಬಾಹು: ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ. ಸು. 300. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಜೈನ ಆಚಾರ್ಯರು. ಅಂತಿಮ ಶ್ರುತಕೇವಲಿಗಳು. ಮಗಧ ದೇಶದಲ್ಲಿ 12 ವರ್ಷಗಳ ದುರ್ಭಿಕ್ಷ ತಲೆದೋರಿದಾಗ ದೊಡ್ಡ ಸಂಘದೊಡನೆ ದಕ್ಷಿಣ ದೇಶಕ್ಕೆ ಬಂದರು. ಇವರೊಡನೆ ಮೌರ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಟ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನೂ ತನ್ನ ಮಗನಿಗೆ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸಿ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಬಂದ. ತಮ್ಮ ಕಾಲ ಸಮೀಪಿಸಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿದ ಭದ್ರಬಾಹು ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದಲ್ಲಿ (ಕರ್ನಾಟಕ) ನೆಲೆನಿಂತರು; ಇವರ ಸಂಘ ಮುಂದೆ ಕಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಇವರ ಸೇವೆಗಾಗಿ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನೂ ಅಲ್ಲಿಯೇ ನೆಲೆಸಿದ. ಇವರ ದೇಹೋತ್ಸರ್ಗವಾದ ಸ್ಥಾನ ಚಂದ್ರಗಿರಿ ಪರ್ವತದ ಮೇಲೆ ಭದ್ರಬಾಹು ಗುಹೆಯೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇವರ ಚರಣ ಚಿಹ್ನೆಗಳು ಅಂಕಿತವಾಗಿವೆ. ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿಯೇ ಜೈನರ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ಮಹತ್ತ್ವದ ಸಂಗತಿ ಎಂಬುದು ಇತಿಹಾಸಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಕುಂದಕುಂದಾಚಾರ್ಯರು ತಾವು ಭದ್ರಬಾಹುಗಳ ಶಿಷ್ಯನೆಂದು ಬೋಧಪಾಹುಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಇದು ಪರಂಪರಾ ಶಿಷ್ಯತ್ತ್ವವಿರಬೇಕು. ಮತ್ತೊಂದು ಐತಿಹ್ಯದಂತೆ ಸ್ಥೂಲಭದ್ರ ಮತ್ತು ಭದ್ರಬಾಹು ಇವರು ಪ್ರಾಚೀನ ಗೋತ್ರದ ಯಶೋಭದ್ರನ ಶಿಷ್ಯರು. ಭದ್ರಬಾಹು ರಾಜಗೃಹದಿಂದ ಮಹಾಪ್ರಾಣ ಧ್ಯಾನಕ್ಕಾಗಿ ನೇಪಾಳಕ್ಕೆ ಹೋದಾಗ ಸ್ಥೂಲಭದ್ರ ಅವರಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ದೃಷ್ಟಿವಾದವನ್ನು ಕಲಿತ. ಆದರೆ ಕೊನೆಯ ನಾಲ್ಕು ಪೂರ್ವಗಳ ಜ್ಞಾನ ಅವನಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಈ ಭದ್ರಬಾಹು ದಶಾ, ಕಲ್ಪ ಮತ್ತು ವ್ಯವಹಾರ–ಎಂಬ ಪ್ರಾಕೃತ ಗ್ರಂಥಗಳ ಕರ್ತೃವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈತ ಶ್ರುತಕೇವಲಿ ಭದ್ರಬಾಹುವಿನಿಂದ ಭಿನ್ನನಾಗಿರಬಹುದು. ನಿರ್ಯುಕ್ತಿ ಟೀಕೆಗಳನ್ನು ಬರೆದ ಭದ್ರಬಾಹು ಇವರಿಬ್ಬರಿಂದ ಭಿನ್ನನಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಈ ನಿರ್ಯುಕ್ತಿಕಾರ ವರಾಹಮಿಹಿರನ ಸಮಕಾಲೀನನೆಂದು ಐತಿಹ್ಯವಿದೆ. ಕದಾಚಿತ್ ಈ ಮೂವರು ಭದ್ರಬಾಹುಗಳ ಭಿನ್ನ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳೂ ಆಗಿರಬಹುದು. **(ಎ.ಎನ್.ಯು.)**

ಭದ್ರಯ್ಯ,ನ.: 1912–88. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷರತೆ ಮತ್ತು ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣ ಚಳವಳಿಯ ಆದ್ಯ ಪ್ರವರ್ತಕರಲ್ಲೊಬ್ಬರು. ಅನೇಕ ಹೊರ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮನ್ನಣೆಗೂ ಪಾತ್ರರಾದವರು. ನಭ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಜನಪ್ರಿಯರಾಗಿದ್ದ ಇವರು 1912 ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ 9ರಂದು ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆ ಪಾಂಡಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನೀಲನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ನಡ್ಲೇಗೌಡ, ತಾಯಿ ತಾಯಮ್ಮ. ದೊಡ್ಡ ಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಇವರು ಬಡತನದಲ್ಲೇ ಶಿಕ್ಷಣ ಕಲಿತರು. ತಮ್ಮ ಊರಿನ ಸಮೀಪದ ಲಕ್ಷ್ಮೀಸಾಗರದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಇಂಟರ್‌ಮೀಡಿಯೆಟ್‌ವರೆಗೆ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿದರು. ಗಾಂಧೀ ಚಳವಳಿಗೆ ಓಗೊಟ್ಟು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಭಾಗಿಯಾದರು. ಖಾದಿ ಧಾರಣೆ ಮೈಗಂಟಿತು. ಸ್ವತಃ ಖಾದಿನೂತರು. ಹಲವು ಸಾರಿ ಜೈಲುವಾಸ ಅನುಭವಿಸಿದರು. ಗಾಂಧೀಜಿ ಮತ್ತು ಕುವೆಂಪು ಇವರಿಗೆ ಆದರ್ಶವಾಗಿದ್ದರು.

ಹಳ್ಳಿಗಳ ಪುನರುತ್ಥಾನ ಇವರ ಜೀವನ ಧ್ಯೇಯವಾಯಿತು. ಗ್ರಾಮ ಸೇವೆ ಎಂಬ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆ ಹೊರತಂದರು. ಹಳ್ಳಿಯ ಮಕ್ಕಳ ವ್ಯಾಸಂಗಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲ ಕಲ್ಪಿಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಗ್ರಾಮಸೇವಾನಿಲಯ ಎಂಬ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಲಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಹಾಗೆಯೇ ಸಾಕ್ಷರತಾ ಪ್ರಸಾರಕ್ಕಾಗಿ 'ಗ್ರಾಮ ಮುದ್ರಣಾಲಯ' ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಇವರ ಸಹೋದರ ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯನವರು ಸಾಹಿತ್ಯ ಭಂಡಾರ ಎಂಬ ಪ್ರಕಾಶನ ಸಂಸ್ಥೆ ತೆರೆದು ಅಣ್ಣನಿಗೆ ಸಹಕರಿಸಿದರು. 1914ರಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರ ಬಿ.ಎಂ. ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯನವರ **(ನೋಡಿ)** ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರ ಪ್ರಚಾರ ಸಮಿತಿಯನ್ನು ನೇಮಿಸಿತು. ಈ ಸಮಿತಿಯ ಮೂಲ ಸದಸ್ಯರಲ್ಲಿ 'ನಭ' ಅವರು ಒಬ್ಬರು. ಇವರು ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಕಾರ್ಯಗತಗೊಳಿಸಲು ಕಂಕಣಬದ್ಧರಾದರು. ಅಹೋರಾತ್ರಿ ಸಮಿತಿಯ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮನ್ನು ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡರು. ಅದೇ ವರ್ಷ ಕೃಷ್ಣರಾಜಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಗ್ರಹಾರ ಬಾಚಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಪುಸ್ತಕ ಭಂಡಾರ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂತು. ಮುಂದೆ ಇವರು ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಮಿತಿಯ ಪ್ರಧಾನ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ, ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ದೀರ್ಘಕಾಲ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ದೇಜಗೌ ಅವರು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಮಿತಿಯೇ ಅವರ ಮನೆ, ಗುಡಿ, ತಪೋನಂದನ, ಕಾರ್ಯಕ್ಷೇತ್ರ ಎಲ್ಲವೂ ಆಯಿತು.

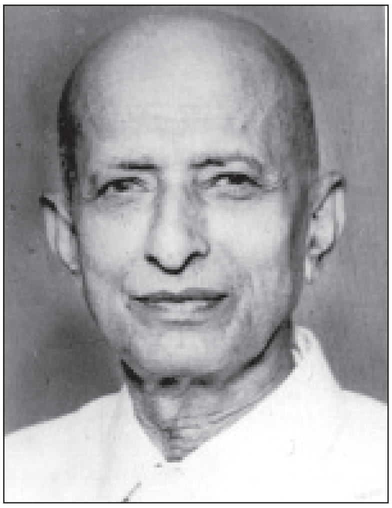

ಇವರು ಈ ಸಮಿತಿಯ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ವಿಚಾರಸಂಕಿರಣಗಳು, ಉಪನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿ ಸಮಿತಿಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಪ್ರಚಾರಗೊಳಿಸಲು ತೊಡಗಿದರು. ಅದಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾದ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ತಾವೇ ರಚಿಸಿದರು; ಇತರರಿಂದ ಬರೆಸಿದರು. ಹೀಗೆ ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಕಾರವನ್ನೇ ಸೃಷ್ಟಿಸಲು ನೆರವಾದರು. ಅನೇಕ ವಿದ್ಯಾಪೀಠಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಹಳೇ ಮೈಸೂರು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ದೇಶದಲ್ಲೇ ಹೊಸ ಪರಂಪರೆಯೊಂದಕ್ಕೆ ನಾಂದಿ ಹಾಕಿದರು. ಈ ವಿದ್ಯಾಪೀಠಗಳ ಮೂಲಕ ಗ್ರಾಮೀಣ ಕಲೆಗಳ ಪ್ರಚಾರ, ಆಧುನಿಕ ವ್ಯವಸಾಯ, ಗೃಹವಾರ್ತೆ ಆರೋಗ್ಯ, ಗ್ರಾಮ ನೈರ್ಮಲ್ಯ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಶಿಬಿರಗಳನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿ ಗ್ರಾಮೀಣ ಯುವಕರಿಗೆ ತರಬೇತಿ ನೀಡಿದರು.

1949ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ನಗರದಲ್ಲಿ ಅನಕ್ಷರಸ್ಥ ಬಡವರ ಮಕ್ಕಳ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕಾಗಿ ವಿದ್ಯಾವರ್ಧಕ ಸಂಸ್ಥೆ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಯಿತು. ಸಾಹುಕಾರ ಚನ್ನಯ್ಯನವರು ಇದರ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ನಭ ಅವರು ಇದರ ಮೊದಲ ಸಹ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ ತರುವಾಯ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಈಗ ಈ ಸಂಸ್ಥೆ ಸಾವಿರಾರು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ವಿದ್ಯೆ ನೀಡುವ ಹಲವಾರು ಶಾಲಾ ಕಾಲೇಜುಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದು ಮೈಸೂರಿನ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ವಿದ್ಯಾಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲೊಂದಾಗಿದೆ. ಇವರ ಸೇವಾಕೀರ್ತಿ ರಾಷ್ಟ್ರಮಟ್ಟ

ದವರೆಗೂ ಹಬ್ಬಿತು. ವಿಶ್ವಸಂಸ್ಥೆಯ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಣ ಅಂಗವಾದ ಯುನೆಸ್ಕೊ ಸಂಸ್ಥೆ ಹಿಂದುಳಿದ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷರತೆಯ ಬೆಳಕು ಹರಿಸಲು ನಭ ಅವರನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸಿತು. 1962ರಲ್ಲಿ ಯುನೆಸ್ಕೊ ಸೇವೆ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು ವಿದೇಶಗಳಿಗೆ ತೆರಳಿದರು ಒಂದೂವರೆ ದಶಕದ ವಿದೇಶೀ ಸೇವಾ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಇಂಡೊನೇಷ್ಯ, ಇರಾನ್, ಕೆನ್ಯ, ನೈರೊಬಿ, ಕ್ಯಾಮರೂನ್, ಅರಬ್ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳು ಮೊದಲಾದ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಯುನೆಸ್ಕೊ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಮೆಚ್ಚುಗೆ ಗಳಿಸಿದರು. ಇಂಡೊನೇಷ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣ ತಜ್ಞೆ ಎಲ್.ಎಚ್. ಇವಾನ್ಸ್ ಎಂಬ ವಿದೇಶಿ ಮಹಿಳೆಯನ್ನು ವಿವಾಹವಾದರು. ಅವರಿಗೆ ಭಾರತೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯಂತೆ ಶಾಂತಿ ಎಂದು ನಾಮಕರಣ ಮಾಡಿದರು. ದಂಪತಿಗಳಿಬ್ಬರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ವಿದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು.

ನಭಅವರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೃಷ್ಟಿಯೂ ಅಪಾರವಾಗಿದೆ. ಮಹಾತ್ಮಗಾಂಧಿ, ಪ್ರಪಂಚದ ಕತೆ, ಅಶೋಕ ಚಕ್ರವರ್ತಿ, ಕುಮಾರವ್ಯಾಸನ ಕರ್ಣ, ಸಾಗರ ಸಂಶೋಧನೆ, ನಾ ಕಂಡ ಇಂಡೋನೇಷಿಯಾ, ನಡೆದುನೋಡು ಕೊಡಗಿನ ಬೆಡಗ, ಜೀವ ಸಂತಾನ ಸಾಗಿದ ಬಗೆ, ನಿಮ್ಮ ದೇಹ, ಆಕಾಶಲೋಕ ಅಥವಾ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ, ಧ್ರುವಗಳ ಸಂಶೋಧನೆ, ಪ್ರಪಂಚಪರ್ಯಟನೆ, ಕ್ಯಾಮರೂನ್ ಬಣಗಳೊಡನೆ, ಯುನೆಸ್ಕೊ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿ ಮುಂತಾದ ಹಲವನ್ನೂ ಹೆಸರಿಸಬಹುದು.

ಸಾಮಾಜಿಕ ಪರಿಸರ ಹಾಗೂ ಭೌತಿಕ ಪರಿಸರದ ಬಗ್ಗೆ ನಭ ಅವರದ್ದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಕಾಳಜಿ. ಪರಿಸರಪ್ರಿಯರಾಗಿದ್ದ ಇವರಿಗೆ ಈ ಅಂಶವೇ ಇವರ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ವಿಶಾಲ ಮನೋಭಾವ ಬೆಳೆಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಸಹಾಯವಾಗಿರಬಹುದು. ಬಡ ಬಂಧುವರ್ಗದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ನೆರವಾಗಲು ಸದಾ ಸಹಾಯ ಹಸ್ತ ಚಾಚುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರಿಂದ ಸಹಾಯ ಪಡೆದು ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ಬಂದವರು ಅನೇಕರು. ಸದಾ ಗಾಂಧಿ ಚಿಂತನೆಗೆ ಮಾದರಿಯಾಗಿದ್ದರು. ಇವರನ್ನು ಕುರಿತು ಕುವೆಂಪು ಅವರು "ಯಾವುದು ನನ್ನ ಜೀವನದ ಧ್ಯೇಯವಾಗಿದೆಯೋ ಯಾವುದನ್ನು ನನ್ನ ಅಂತಿಮ ಸಂದೇಶವೆಂದು ಸಾರುತ್ತಿದ್ದೇನೆಯೋ ಆ ವಿಶ್ವಮಾನವ ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ನಭ ಅವರು ತಮ್ಮ ಬದುಕಿನಲ್ಲಿ ಸಾಧಿಸಿ ಕೃತಕೃತ್ಯರಾಗಿದ್ದಾರೆ" ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಇವರ ಸಾರ್ಥಕ ಬದುಕಿಗೆ ಸಂದ ಗೌರವವಾಗಿದೆ.

ನಭ ದಂಪತಿಗಳು ತಮ್ಮ ನಿವೃತ್ತಿ ಜೀವನವನ್ನು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಕಳೆದರು. ಇವರಿಗೆ ಶುಭ ಎಂಬ ಮಗಳಿದ್ದು ವಿವಾಹವಾಗಿದೆ. ನಭ ಅವರು 1988 ಮೇ 16ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. ಇವರ ಪತ್ನಿ ಶಾಂತಿ ಅಮೆರಿಕದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದಾರೆ. **(ಡಿ.ಎಸ್.ಜಿ.)**

ಭದ್ರಾ: ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಮತ್ತು ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ಈ ನದಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯ ಮೂಲನದಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ಮೂಡಿಗೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕಳಸದಿಂದ ಸು. 25 ಕಿಮೀ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ, ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟದ ನೆತ್ತಿ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ವರಾಹ ಪರ್ವತದ ಗಂಗಾಮೂಲದಲ್ಲಿ ಇದರ ಉಗಮ (ತುಂಗಾ ಹುಟ್ಟುವುದೂ ಇಲ್ಲಿಯೇ). ಉಗಮಸ್ಥಾನದಿಂದ ಕಳಸದವರೆಗೆ ಸುಮಾರು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು, ಮುಂದೆ ಸಂಗಮೇಶ್ವರದ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ-ಈಶಾನ್ಯ ದಿಶೆಯಲ್ಲಿ ಖಾಂಡ್ಯ, ನರಸಿಂಹರಾಜಪುರಗಳ ಮೂಲಕ ಲಕ್ಕವಳ್ಳಿಯತ್ತ ಸಾಗುತ್ತದೆ. ಲಕ್ಕವಳ್ಳಿಯಿಂದ ಮುಂದೆ ಸುಮಾರು ಉತ್ತರಗಾಮಿಯಾಗಿ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ಭದ್ರಾವತಿ, ಹೊಳೆ ಹೊನ್ನೂರುಗಳ ಮೂಲಕ ಹರಿದು ಮುಂದೆ ಶಿವಮೊಗ್ಗದ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಕೂಡಲಿಯ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ತುಂಗಾನದಿಯನ್ನು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡೂ ನದಿಗಳು ಸೇರಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ **(ನೋಡಿ)** ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಗಳಿಸಿ ಮುಂದೆ ಸಾಗಿ ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ.

ಭದ್ರಾ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲೇ ಹರಿಯುವ ನದಿ. ಸಹಜವಾಗಿ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ಝರಿಗಳು, ಹಳ್ಳಗಳು ಇದನ್ನು ಕೂಡುತ್ತವೆ. ಹೆಸರಿಸಬಹುದಾದ ಭದ್ರಾ ನದಿಯ ಮುಖ್ಯ ಉಪನದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಬಹುದಾದದ್ದು ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಆನೆಬಿದ್ದ ಹಳ್ಳ. ಮೂಡಿಗೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣದಿಂದ ಬರುವ ಈ ನದಿ ಸಂಗಮೇಶ್ವರದಲ್ಲಿ ಭದ್ರಾ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಜಾಗರ್ ಕಣಿವೆಯಿಂದ ಹರಿದುಬರುವ ಸೋಮವಾಹಿನಿ ಹೆಬ್ಬೆಯ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಭದ್ರ ನದಿಯನ್ನೂ ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಲಕ್ಕವಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಹತ್ತಗಿರಿ ಮತ್ತು ಕಲ್ಲುದುರ್ಗದ ಹೊಳೆಗಳು ಕೂಡುತ್ತವೆ.

ಈ ನದಿ ದಟ್ಟವಾದ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವುದರಿಂದ ತುಂಗಾನದಿಯ ನೀರಿನಷ್ಟು ಈ ನದಿಯ ನೀರು ಆರೋಗ್ಯಕರವಾಗಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ನದಿಯ ದಡಗಳು ತುಂಬ ಕಡಿದಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದರ ನೀರನ್ನು ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸಲು ಅಷ್ಟಾಗಿ ಅನುಕೂಲಕರವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಈ ನದಿಗೆ ಸುಮಾರು 18 ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕ ಅಣೆಕಟ್ಟುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಬೆಂಗಳೂರು-ಶಿವಮೊಗ್ಗ ರಸ್ತೆ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ, ಬಾಳೆಹೊನ್ನೂರು ಮತ್ತು ಭದ್ರಾವತಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ನದಿಗೆ ಸೇತುವೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಲಕ್ಕವಳ್ಳಿಯ ಬಳಿ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿರುವ ಭದ್ರಾ ಅಣೆಕಟ್ಟು ಕರ್ನಾಟಕದ ಬೃಹತ್ ನೀರಾವರಿ ಯೋಜನೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ಇದರಿಂದ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಮತ್ತು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಿಗೆ ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯ ಒದಗಿದೆ.

ಭದ್ರಾವತಿ, ಲಕ್ಕವಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ನರಸಿಂಹರಾಜಪುರ-ಈ ನದಿಯ ದಡದಲ್ಲಿರುವ ದೊಡ್ಡ ಊರುಗಳು. ನದಿಯ ಉಗಮಸ್ಥಾನವಾದ ಗಂಗಾಮೂಲ, ನದಿಯ ಬಲದಂಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ಕಳಸ **(ನೋಡಿ)**, ಖಾಂಡ್ಯ **(ನೋಡಿ)** ಇವು ಪವಿತ್ರ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳು, ಎಡದಂಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ಬಾಳೆಹೊನ್ನೂರು **(ನೋಡಿ)** ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವೀರಶೈವ ಕೇಂದ್ರ (ಈ ನದಿಯ ಪೌರಾಣಿಕ ಐತಿಹ್ಯದ ಬಗ್ಗೆ **ನೋಡಿ : ತುಂಗಾ**). **(ಎಂ.)**

ಭದ್ರಾವತಿ: ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಪಟ್ಟಣ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ತರೀಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕು, ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಉತ್ತರ ವಾಯವ್ಯದಲ್ಲಿ ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೊನ್ನಾಳಿ, ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಚನ್ನಗಿರಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಭದ್ರಾವತಿ ಪ್ರಥಮ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯ ವೃತ್ತಗಳು, ಹೊಳೆಹೊನ್ನೂರು ಪ್ರಥಮ, ದ್ವಿತೀಯ ಮತ್ತು ತೃತೀಯ ವೃತ್ತಗಳು ಮತ್ತು ಕೂಡ್ಲಿಗೆರೆ ಈ ಹೋಬಳಿಗಳಿವೆ. ಒಟ್ಟು 161 ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ. ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 687 ಚ.ಕಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,38,989.

ಭದ್ರಾ ನದಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಕಾರೇಹಳ್ಳಿಯ ಬಳಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಭದ್ರಾವತಿ, ಹೊಳೆಹೊನ್ನೂರು ಮಾರ್ಗವಾಗಿ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಶಿವಮೊಗ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೂಡಲಿ ಹತ್ತಿರ ತುಂಗೆಯನ್ನು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಕೂಡಲಿಯ ಈಚೆಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಭದ್ರಾನದಿ ಮತ್ತು ಸಂಗಮದಿಂದ ಮುಂದೆ ತುಂಗಭದ್ರಾನದಿ ಇವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗ ಈ ನದಿಯಿಂದಾಗಿ ಸಸ್ಯ ಸಮೃದ್ಧ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದೆ. ಅರೆಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ವಾಯುಗುಣವಿದೆ. ಸರಾಸರಿ ವಾರ್ಷಿಕ ಮಳೆ 1,090.57 ಮಿಮೀ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಭೂಮಿ ಕೆಂಪುಜೇಡಿಮಣ್ಣಿನದು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 137 ಕೆರೆಗಳೂ ತಾಲ್ಲೂಕು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಮಂಡಳಿಗೆ ಸೇರಿದ 162 ಕೆರೆಗಳೂ

270 ಬಾವಿಗಳೂ ಇವೆ. ಭದ್ರಾ ಯೋಜನೆಯ ಎಡನಾಲೆ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯುದಾಗಾರ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿವೆ. ನದಿ ಮತ್ತು ಕಾಲುವೆಗಳಿಂದ ಒಟ್ಟು 19,484 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಭೂಮಿ ನೀರಾವರಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 4,113 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶ, 23,992 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಗೋಮಾಳ, 789 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಬೀಳುಭೂಮಿ, 3,805 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಉಪಯೋಗಿಸದಿರುವ ವ್ಯವಸಾಯಯೋಗ್ಯ ಭೂಮಿ ಇದೆ. 27,215 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಬಿತ್ತನೆ ಮಾಡಲಾಗಿತ್ತು. ಬತ್ತ, ಜೋಳ, ನೆಲಗಡಲೆ, ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ, ರಾಗಿ, ದ್ವಿದಳಧಾನ್ಯಗಳು, ಕಬ್ಬು ಮತ್ತು ಹತ್ತಿ ಇಲ್ಲಿಯ ಬೆಳೆಗಳು. ವಿವಿಧ ಹಣ್ಣು ತರಕಾರಿಗಳನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಪಶುಪಾಲನೆ ಜೊತೆಗೆ ಕುರಿ, ಎಮ್ಮೆ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಸಾಕಣೆಯಿದೆ. ಅಡಕೆ ತೆಂಗಿನ ವ್ಯವಸಾಯವೂ ಇದೆ. ಪಶುವೈದ್ಯಾಲಯ ಸುಧಾರಿತ ಬೀಜ ಬೆಳೆಯ ಕೇಂದ್ರ ಮುಂತಾದವುಗಳಿವೆ.

ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ಕಬ್ಬಿಣ ಮತ್ತು ಉಕ್ಕು ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಭದ್ರಾವತಿ

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೈಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿದಿದೆ. ಭದ್ರಾವತಿಯಲ್ಲೇ ಇರುವ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ಕಬ್ಬಿಣ ಮತ್ತು ಉಕ್ಕು ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಸಿಮೆಂಟ್ ಮತ್ತು ಕಾಗದದ ಕಾರ್ಖಾನೆ ದೊಡ್ಡ ಉದ್ಯಮಗಳು. ಬತ್ತ ಮತ್ತು ತೈಲ ಗಿರಣಿಗಳೂ ಮರಕೊಯ್ಯುವ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳೂ ಇವೆ. ಮರಗೆಲಸ ಮತ್ತು ಖಾದಿ ಗ್ರಾಮೋದ್ಯೋಗ ಮುಂತಾದ ಗೃಹಕೈಗಾರಿಕೆಗಳೂ ಇವೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 352 ಕಿಮೀ ರಸ್ತೆ ಇದೆ. ಭದ್ರಾವತಿ–ಕೆಮ್ಮಣ್ಣುಗುಂಡಿ, ಭದ್ರಾವತಿ–ಜೋಳದಾಳು ಮತ್ತು ಭದ್ರಾವತಿ–ಅಗಸನಹಳ್ಳಿ ಟ್ರಾಂ ಮಾರ್ಗಗಳಿದ್ದು ಕಾರ್ಖಾನೆಗೆ ಅದಿರು ಸಾಗಣೆಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿವೆ. ಭದ್ರಾವತಿಯಿಂದ ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಬೆಂಗಳೂರು ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ತಮ ಮಾರ್ಗ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ಅರಸೀಕೆರೆ–ತಾಳಗುಪ್ಪ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹಾದು ಹೋಗುತ್ತದೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸುಣ್ಣದಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಆಗಸ್ಟ್–ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಜರುಗುವ ವೀರಾಂಜನೇಯ ಜಾತ್ರೆ, ಭದ್ರಾವತಿಯಲ್ಲಿ ಅಕ್ಟೋಬರ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ನರಸಿಂಹಸ್ವಾಮಿ ಜಾತ್ರೆ, ಮಾರ್ಚ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಹಾಲದಮ್ಮ ಜಾತ್ರೆಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದವು.

ಆನವೇರಿ ಗ್ರಾಮ ಭದ್ರಾವತಿ ನಗರದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ಸು. 30 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನವಶಿಲಾಯುಗದ ಮತ್ತು ಅನಂತರಕಾಲದ ಕೆಲವು ವಸ್ತುಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಮೊದಲು ಇದಕ್ಕೆ ಆನೆ ಏರಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿತ್ತು. ಆನೆಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹಿಡಿಯುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಚನ್ನಗಿರಿ–ಹೊಳೆಹೊನ್ನೂರು ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಭದ್ರಾವತಿಯಿಂದ ಸು. 24 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಎಡೆಹಳ್ಳಿಗೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಅಶೋಕನಗರವಿದೆ. ಶರಾವತಿ ಯೋಜನೆಯಿಂದ ಮುಳುಗಡೆಯಾದ ಗ್ರಾಮಸ್ಥರಿಗೆ ಇಲ್ಲಿ ವಸತಿ ಕಲ್ಪಿಸಲಾಗಿದೆ.

*

ಭದ್ರಾವತಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಹೋಬಳಿಯ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ದೊಡ್ಡ ಕೈಗಾರಿಕಾ ನಗರ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ನಗರದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 18 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಭದ್ರಾ ನದಿಯ ಎರಡೂ ದಡಗಳ ಮೇಲೆ ಈ ಪಟ್ಟಣ ಹರಡಿದೆ. ನಗರದ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,60,662.

ಅರಸೀಕೆರೆ–ತಾಳಗುಪ್ಪ ರೈಲುಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಭದ್ರಾವತಿ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ನಿಲ್ದಾಣ. ಈ ಪಟ್ಟಣದಿಂದ ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಬೆಂಗಳೂರು, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಮುಂತಾದೆಡೆಗೆ ಉತ್ತಮ ರಸ್ತೆ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಭಾರಿ ಕೈಗಾರಿಕೆ ಉದ್ಯಮಗಳಾದ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ಕಬ್ಬಿಣ ಮತ್ತು ಉಕ್ಕು ಕಾರ್ಖಾನೆ (1923), ಮೈಸೂರು ಪೇಪರ್ ಮಿಲ್ಸ್ (1936), ಸಿಮೆಂಟ್ ಕಾರ್ಖಾನೆ (1938) ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿವೆ. ಈ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿಂದ ಭದ್ರಾವತಿ ಒಂದು ಕೈಗಾರಿಕಾ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿದೆ. ಪೇಪರ್ ಟೌನ್ ಎಂದು ಕರೆಯುವ ಹೊಸ ಬಡಾವಣೆಯನ್ನು ಆಧುನಿಕ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿ ಕೈಗಾರಿಕಾ ನಗರವೊಂದರಲ್ಲಿರುವಂಥ ಉತ್ತಮ ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಒದಗಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಭದ್ರಾ ನದಿ ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ತಿರುವನ್ನು ಪಡೆದು ಮುಂದೆ ಹರಿಯುವುದು. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ತಿರುವು ಪದಕ್ಕೆ ವಂಕಿ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಂಕಿಪುರ (ಬಂಕಿಪುರ), ಬೆಂಕಿಪುರ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಇದಕ್ಕಿತ್ತು. ಮುಂದೆ ಕಬ್ಬಿಣ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದ ಅನಂತರ ಭದ್ರಾವತಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಯಿತು. 1413ರಲ್ಲಿ ದುಮ್ಮಿ ಮತ್ತು ಬಾಣೂರು ನಾಡುಗಳ ನಾಯಕನಾದ ಎರೆಲಕ್ಕನಾಯಕ ಬಂಕಿಪುರದ ಸುತ್ತಲ ಕಾಡನ್ನು ಕಡಿಸಿ ನರಸಿಂಹಪುರ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷ್ಮೀಪುರ ಎಂಬ ಎರಡು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನೆಂದು 1413ರ ಒಂದು ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ ಊರು ಇನ್ನೂ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದು. ಹಳೆಯ ಊರು ಎಂದು ಕರೆಯುವ ಭಾಗ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯ ಆ ಕಾಲದ ಒಂದು ಸುಂದರ ವಾಸ್ತುಕೃತಿ. ಈ ದೇವಾಲಯ ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲ. ಪ್ರತಿ ಗರ್ಭಗೃಹಕ್ಕೂ ಸುಕನಾಸಿ ಮತ್ತು ಶಿಖರ ಇವೆ. ಮುಖ್ಯ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ವೇಣುಗೋಪಾಲ ಮತ್ತು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಕೇಶವ ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ. ಸುಕನಾಸಿ ಮತ್ತು ನವರಂಗದ ಕಂಬಗಳು ಹಾಗೂ ಭುವನೇಶ್ವರಿಗಳು ಬಹು ನಾಜೂಕಾದ ಕೆತ್ತನೆಗಳು. **(ಕೆ.ಆರ್.ಆರ್.;*)**

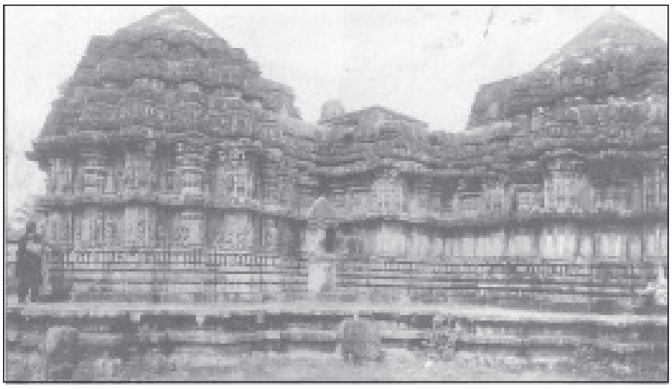

ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ

ಭರತನಾಟ್ಯ: ಭಾರತದ ಪ್ರಾಚೀನ ನಾಟ್ಯ ಪದ್ಧತಿ. ಇದು ಮನರಂಜನೆಯ ಮಾಧ್ಯಮ ಮಾತ್ರವಾಗಿರದೆ ಸಂಗೀತ, ಶಿಲ್ಪಾದಿ ಕಲೆಗಳಂತೆ ಮೋಕ್ಷಸಾಧನೆಯ ಪರಮೋದ್ದೇಶವುಳ್ಳದ್ದು. ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿದ್ದು ತಮಿಳುನಾಡು, ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ ಮತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕದ ಅರಮನೆಗಳು ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಈ ನಾಟ್ಯಕಲೆಯನ್ನು ಪೋಷಿಸಿ ಬೆಳಸಿದವು. ಭಾರತೀಯ ನೃತ್ಯದ ಅಧಿದೇವತೆ ನಟರಾಜ (ಶಿವ). ನೃತ್ಯದಲ್ಲಿ ತಾಂಡವ, ಲಾಸ್ಯಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಪ್ರಮುಖ ಪ್ರಕಾರಗಳಿವೆ. ಶಿವನ ಮುಖ್ಯಗಣಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬನಾದ ತಂಡುವಿನಿಂದ ಶಿವನ ಆಜ್ಞಾನುಸಾರ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡ ನೃತ್ಯಪ್ರಕಾರ 'ತಾಂಡವ' ನೃತ್ಯವೆನಿಸಿತು. ಕೃಷ್ಣನ ಮೊಮ್ಮಗ ಅನಿರುದ್ಧನ ಹೆಂಡತಿ ಉಷೆಗೆ ಪಾರ್ವತಿ ಬೋಧಿಸಿದ ನೃತ್ಯಪ್ರಕಾರ 'ಲಾಸ್ಯ' ನೃತ್ಯವೆನಿಸಿತು. ಈ ರೀತಿಯ ಹಲವಾರು ಐತಿಹ್ಯಗಳು ಭರತನಾಟ್ಯದ ಉಗಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಇವೆ.

ಶೃಂಗಾರ ಅಭಿನಯದ ಒಂದು ಭಂಗಿ

ಭರತನಾಟ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಇದುವರೆಗೂ ಉಪಲಬ್ಧವಿರುವ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾದದ್ದು ಭರತಮುನಿಯ 'ನಾಟ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ'. ಭರತ ನಾಟ್ಯ ಪದ್ಧತಿಯ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯನ್ನು ಸು. 3,000 ವರ್ಷಕ್ಕೂ ಹಿಂದಿನಿಂದ ಗುರುತಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನಗಳಾಗಿವೆ. ಭರತಮುನಿಯ ನಾಟ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದ ರಚನೆಯ ಕಾಲವನ್ನು ಕ್ರಿಸ್ತಶಕದ ಆರಂಭ ಅಥವಾ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಸ್ವಲ್ಪ ಅನಂತರದ್ದು ಎಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಗುರುತಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಮೂವತ್ತಾರು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಿರುವ ಈ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ನಾಟ್ಯ, ಸಂಗೀತ, ಕಾವ್ಯ, ಅಲಂಕಾರಾದಿ ಹಲವು ವಿಷಯಗಳು ಚರ್ಚೆಗೊಂಡಿವೆ. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ 'ತಾಂಡವಲಕ್ಷಣ'ವೇ ಭರತನಾಟ್ಯಪದ್ಧತಿಗೆ ಆಕರ. ಇದರಲ್ಲಿ ನೂರೆಂಟು 'ಕರಣ'ಗಳನ್ನೂ ಅಭಿನಯದ ಸಂದರ್ಭ, ಶೈಲಿ, ಅಂಗಹಾರಗಳು, ರೇಚಕಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಕೃತಿಯ ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಬಂದ ನಂದಿಕೇಶ್ವರನ 'ಅಭಿನಯ ದರ್ಪಣ', ಶುಭಂಕರ ಕವಿಯ 'ಹಸ್ತಮುಕ್ತಾವಲಿ' ಮೊದಲಾದ ಹಲವು ಕೃತಿಗಳು ನಾಟ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿವೆ.

ಭರತನಾಟ್ಯ ಪ್ರಾಚೀನವಾದದ್ದಾದರೂ ಈಗಿರುವ ಪದ್ಧತಿಗೆ 'ಭರತನಾಟ್ಯ' ವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದದ್ದು 100 ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ. ಈಗೀಗ ಈ ಹೆಸರು ಬಹಳ ಬಳಕೆಗೆ ಬರುತ್ತಿದೆ. ಮೊದಲಿಗೆ ಇದನ್ನು ಸಾದಿರ್‌ನಾಟ್ಯ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇದಕ್ಕೆ ದಾಸೀ ಆಟ್ಟಂ, ಚಿನ್ನಮೇಳಂ, ತಂಜಾವೂರು ನಾಚ್, ತಾಫೆ ಎಂಬ ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರುಗಳಿದ್ದವು.

ಭರತನಾಟ್ಯ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಆಧರಿಸಿದ್ದರೂ ಕಲ್ಪನೆ ಮತ್ತು ಹೊಸಹುಟ್ಟುಗಳಿಗೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶ ಹೆಚ್ಚು. ಕಲಾವಿದ ತನ್ನ ಕಲ್ಪನೆ ಹಾಗೂ ಮನೋಭಾವಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ತನ್ನದೇ ಮೂರ್ತರೂಪವನ್ನು ನೀಡಲು ಹೆಚ್ಚು ಅವಕಾಶ ಈ ಕಲೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಕಲೆಯಲ್ಲಿ ತಾಳ, ಹೆಜ್ಜೆಯ ವಿನ್ಯಾಸ, ಹಸ್ತಗಳ ವಿನಿಯೋಗ ಮತ್ತು ಮುಖಭಾವಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯ ಇದೆ. ಭರತನಾಟ್ಯದಲ್ಲಿ ನೃತ್ಯಮಾತ್ರವೇ ಅಲ್ಲ ರಂಗಸಜ್ಜಿಕೆ, ಸಂಗೀತ, ನಾಟಕ, ಕವಿತ್ವ, ಲಯ, ಬಣ್ಣಗಳ ಜೋಡಣೆ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಅಳವಡಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಭಾವ, ರಾಗ, ತಾಳಗಳು ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಹೆಣೆದುಕೊಂಡಿರುತ್ತವೆ. ಆಂತರಿಕ ಭಾವಸ್ಫುರಣೆಗೆ ಮುಖ ಹಾಗೂ ಇತರ ಅವಯವಗಳನ್ನು ಬಳಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಈ ನಾಟ್ಯದಲ್ಲಿ ನೃತ್ಯ, ನೃತ್ತ, ನಾಟ್ಯ ಎಂಬ ಮೂರು ವಿಭಾಗಗಳಿವೆ. ಈ ಮೂರು ಶಬ್ದಗಳ ಧಾತು 'ನಟ್' ಎಂಬುದು. 'ನೃತ್ತ'ವೆಂದರೆ ರಸ-ಭಾವಗಳಿಲ್ಲದ ತಾಳ-ಲಯ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಕುಣಿತ. 'ನೃತ್ಯ'ವು ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ಅಭಿನಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ರಸಭಾವಗಳಿಂದ ಶೋಭಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ನೃತ್ಯದ ವಿಸ್ತೃತರೂಪವೇ ನಾಟ್ಯ. ಅಭಿನಯದ ಅಂಶಗಳು, ವೇಷ-ಭೂಷಣ, ಮಾತುಗಾರಿಕೆ, ಸಂಗೀತಾದಿಗಳು ನಾಟ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಯಾಗಿಸುವ ಅಂಶಗಳಾಗಿವೆ.

ನಾಟ್ಯದ ಭಂಗಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಸಮಭಂಗ, ಅಭಂಗ, ಅತಿಭಂಗ, ತ್ರಿಭಂಗ ಎಂಬ ಮುಖ್ಯವಾದ ಭಂಗಿಗಳಿವೆ. ಇವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ನೃತ್ಯಮಾಡುವಾಗ ಯಾವ ಪ್ರತಿರೂಪದ ಸ್ವಭಾವಾದಿಗಳನ್ನು ನರ್ತಕ/ನರ್ತಕಿ ಪ್ರಕಟಿಸಬೇಕಿರುತ್ತದೋ ಅದಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಭಂಗಿಗಳಂತೆಯೇ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿರುವ ಅಂಶವೆಂದರೆ 'ರೇಚಕಗಳು'. ಅಂಗದ ವರ್ತುಲಾಕಾರದ ಚಲನೆಯೇ ರೇಚಕ, ಇದರಲ್ಲಿ ಪಾದ, ಕಟಿ, ಹಸ್ತ ಮತ್ತು ಕತ್ತಿನ ರೇಚಕಗಳು ಅಧಿಕವಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ಆಂಗಿಕ, ವಾಚಿಕ, ಆಹಾರ್ಯ, ಸಾತ್ತ್ವಿಕ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯ ಅಭಿನಯಗಳನ್ನು ನಾಟ್ಯದಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆಂಗಿಕಾಭಿನಯದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಅಂಗ, ಉಪಾಂಗ, ಪ್ರತ್ಯಂಗಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಒಳಪ್ರಭೇದಗಳಿವೆ. ಅವಯವಗಳ ಚಲನೆಯಿಂದ ಸ್ಫುರಿಸುವ ಭಾವ-ರಸಗಳು ಆಂಗಿಕಾಭಿನಯವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಸಂಗೀತ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಸಹಾಯದಿಂದ ಅಭಿನಯಗೊಳ್ಳುವುದು ವಾಚಿಕಾಭಿನಯ. ಆಹಾರ್ಯಾಭಿನಯದಲ್ಲಿ ಉಡುಪು, ವೇಷ-ಭೂಷಣಗಳು ಪ್ರಧಾನವಾಗುತ್ತವೆ. ಆಂತರಿಕ ಭಾವನೆ ಅಥವಾ ಇಂಗಿತಗಳಿಂದ ಮುಖಭಾವದಲ್ಲಿ ಪ್ರದರ್ಶಿಸುವ ಸ್ತಬ್ಧತೆ, ಬೆದರಿಕೆ, ರೋಮಾಂಚನ, ಕಣ್ಣೀರು, ಆನಂದ, ಕೋಪ, ಆಶ್ಚರ್ಯಾದಿ ಭಾವಗಳ ಅಭಿನಯವೇ ಸಾತ್ತ್ವಿಕಾಭಿನಯ.

ಭರತನಾಟ್ಯದ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಅಂಶಗಳೆಂದರೆ 'ಹಸ್ತಮುದ್ರೆ'ಗಳು. ಇವು ನಾಟ್ಯಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಬಳಸುವ 'ಸ್ವಹಸ್ತಭಾಷೆ'. ಇವುಗಳ ಒಟ್ಟು ಸಂಖ್ಯೆಯ ಬಗೆಗೆ ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರರಲ್ಲಿ ಒಮ್ಮತವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಭರತ ತನ್ನ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 64 ಮುದ್ರೆಗಳನ್ನು, ಅವುಗಳ ಲಕ್ಷಣ, ವಿನಿಯೋಗಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಹಸ್ತಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿಯೂ ಅಸಂಯುತಹಸ್ತ, ನೃತ್ತಹಸ್ತ, ಸಂಯುತಹಸ್ತ ಹೀಗೆ ಹಲವು ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು.

ಚಾರಿಗಳು, ಮಂಡಲಗಳು, ನಡೆಗಳು, ಸ್ಥಾನಕಗಳು, ಕರಣಗಳು, ಅಂಗಹಾರ, ಅಡವುಗಳು, ಅಂಗಶುದ್ಧ– ಈ ಎಲ್ಲವೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ನೃತ್ಯದ ಪರಿಭಾಷೆಗಳಾಗಿದ್ದು ನಾಟ್ಯದಲ್ಲಿ ನೃತ್ಯಗಾರ/ಗಾರ್ತಿ ಅನುಸರಿಸಬೇಕಾದ ಅಂಗಾಂಗಳ ಚಲನೆ ಹಾಗೂ ಭಂಗಿಗಳ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿವೆ.

ಭರತನಾಟ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಂಟುರಸಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಶೃಂಗಾರ, ಹಾಸ್ಯ,ಕರುಣ, ರೌದ್ರ, ವೀರ, ಭಯಾನಕ, ಬೀಭತ್ಸ ಮತ್ತು ಅದ್ಭುತ. ನಾಟ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಶಾಂತರಸವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿಲ್ಲವಾದರೂ ಇಂದಿನ ನಾಟ್ಯ ಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿ ಶಾಂತವನ್ನೂ ರಸವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿ ರಸಗಳನ್ನು ನವರಸಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಸ್ಥಾಯೀಭಾವದಿಂದ ಒಂದೊಂದು ರಸಕ್ಕೆ ಒಂದೊಂದು ಅಧಿದೇವತೆ ಹಾಗೂ ಒಂದೊಂದು ಬಣ್ಣವನ್ನು ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ: ಶೃಂಗಾರಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾಯೀಭಾವ ರತಿ, ಪ್ರೇಮ; ದೇವತೆ ವಿಷ್ಣು; ಬಣ್ಣ ಹಸುರು ಇತ್ಯಾದಿ.

ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾಗಿ ಭರತನಾಟ್ಯ ಪ್ರದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಅಲರಿಪು, ಜತಿಸ್ವರ, ಶಬ್ದಂ, ವರ್ಣ, ಪದಗಳು, ತಿಲ್ಲಾನ ಮತ್ತು ಒಂದೆರಡು ಶ್ಲೋಕಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಅಂದರೆ ಭರತನಾಟ್ಯ ಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟೇ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವೆಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ನೃತ್ಯ ಮತ್ತು ನಾಟ್ಯಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದಂಥ ಯಾವುದೇ ಹಾಡನ್ನಾಗಲೀ ಕಥೆಯನ್ನಾಗಲೀ ನಿರೂಪಿಸಬಹುದು.

ಅಲರಿಪು ಎಂಬುದು ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ನೃತ್ತ. ಇದು ಪ್ರಾರ್ಥನಾ ಶೈಲಿಯದು. ದೇವತೆಗಳ ಆರಾಧನೆ ಮತ್ತು ಸಭಾಮರ್ಯಾದೆಯಾಗಿ ನರ್ತಿಸುವಂತಹದ್ದು. ಜತಿಸ್ವರವು ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದ ಎರಡನೆಯ ನೃತ್ತ. ಇದು ಕಷ್ಟಕರವಾದ ಕಾಲ್ಚಲನೆ ಹಾಗೂ ತಾಳ ವೈಚಿತ್ರ್ಯಗಳಿಂದ ಕುಣಿಯುವ ನೃತ್ಯ. ಶಬ್ದಂ ಎಂಬುದು ಮೂರನೆಯ ನೃತ್ಯ. ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ಪ್ರೇಕ್ಷಕನಿಗೆ ಅಭಿನಯದ ಪರಿಚಯ ಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ವರ್ಣವೆಂಬುದು ಭರತನಾಟ್ಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದ ಅತಿಪ್ರಮುಖ ನರ್ತನ. ಇದು ಜಟಿಲವಾಗಿಯೂ ಪರಿಷ್ಕಾರವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯವೂ ನೃತ್ತವೂ ಮಿಳಿತವಾಗಿ ನೃತ್ಯ ಎನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕಲಾವಿದನ ಸಾಧನೆ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯ, ಗ್ರಹಣಶಕ್ತಿ, ಯೋಗ್ಯತೆ, ಅರ್ಹತೆ, ಚಾತುರ್ಯ ಮತ್ತು ದೇಹದಾರ್ಢ್ಯದ ಸ್ಪಷ್ಟ ಅರಿವಾಗುತ್ತದೆ. 'ವರ್ಣ'ಗಳಲ್ಲಿ ಚೌಕ, ತಾನ, ಪದ ಮತ್ತು ಜತಿಸ್ವರಗಳೆಂಬ 4 ವಿಧಗಳಿವೆ. ಪದಂ ಎಂಬುದು ವರ್ಣದ ಅನಂತರ ಪ್ರದರ್ಶನಗೊಳ್ಳುವಂತಹುದು. ಇವು ಹಲವು ರಾಗಗಳಲ್ಲೂ, ರಾಗಮಾಲಿಕೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಹಲವು ತಾಳ ಜಾತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ನೃತ್ಯ ಹೆಚ್ಚಾಗಿಲ್ಲದ ಅಭಿನಯಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯ ಇರುವ ಹಲವು ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಇದು ಒಳಗೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ತಿಲ್ಲಾನ ಎಂಬುದು ಭರತನಾಟ್ಯದ ಕೊನೆಯ ಪ್ರದರ್ಶನ ಭಾಗವಾಗಿದ್ದು ಕಲಾವಿದನ ತಾಳಜ್ಞಾನ, ಪ್ರಜ್ಞಾಶಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಸವಾಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಂವಾದಿಯಾಗಿ ಉತ್ತರ ಭಾರತದ ಕಥಕ್ ಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲಿ 'ಕವಿತಾ' ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ಆಂಧ್ರ ಭಾಗದ ಕೂಚಿಪುಡಿ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ನೃತ್ಯ ಕಲೆಯಲ್ಲಿ 'ದರು' ಎಂಬ ಪ್ರದರ್ಶನ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಭರತನಾಟ್ಯದ ಅತ್ಯಂತ ಕಡೆಯ ಪ್ರದರ್ಶನ ಶ್ಲೋಕ. ಶೃಂಗಾರ ರಸದಿಂದ ಕೂಡಿ ವಿನೋದವಾಗಿ, ರಮ್ಯವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿತವಾಗಿರುವ ಸಾಹಿತ್ಯಭಾಗಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಈ ಪ್ರದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಆರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಜಯದೇವ ಕವಿಯ ಗೀತಗೋವಿಂದದ ಅಷ್ಟಪದಿಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರದರ್ಶನಗೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.

ತಂಜಾವೂರಿನ ಅಚ್ಯುತಪ್ಪನಾಯಕನ ಆಳಿಕೆಯ ಕಾಲದಿಂದ (1572–1614) ಭರತನಾಟ್ಯದ ಪುನರುಜ್ಜೀವನ ಕಾಲವನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು.

ನಾಯಿಕಾಭಾವ–ವಿಪ್ರಲಂಬೆ

ಇವನ ಅನಂತರ ರಘುನಾಥನಾಯಕ, ವಿಜಯರಾಘವನಾಯಕ, ಪ್ರತಾಪಸಿಂಹ, ತುಳಜಾಜಿ (1741–87)– ಈ ರಾಜರುಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಕಲೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಬೆಳೆವಣಿಗೆ ಕಂಡಿತು. ತಂಜಾವೂರಿನ ಮಹಾದೇವಿ ಅನ್ನವಿ, ಸುಬ್ಬರಾಯ ನಟ್ಟುವನಾರ್ (ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಾಟ್ಯಾಚಾರ್ಯ) ಮತ್ತು ತಂಜಾವೂರು ಸೋದರರೆಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಅವನ ನಾಲ್ವರು ಮಕ್ಕಳು ಚಿನ್ನಯ್ಯ, ಪೊನ್ನಯ್ಯ, ವಡಿವೇಲು, ಶಿವಾನಂದಂ ಎಂಬುವರು ನೃತ್ತ,

ಅಭಿನಯ, ನೃತ್ಯಗಳನ್ನು ಬೆರೆಸಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗೀತವನ್ನು ಅದಕ್ಕೆ ಅಳವಡಿಸಿ ಈ ನಾಟ್ಯ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಬೆಳೆಸಲು ಕಾರಣಕರ್ತರಾದರು. ವೆಂಕಟಮಖಿ, ಕ್ಷೇತ್ರಯ್ಯ, ನಾರಾಯಣ ತೀರ್ಥಯತಿ, ಮೇಲತ್ತೂರು ವೆಂಕಟರಾಮಾಶಾಸ್ತ್ರಿ, ದೀಕ್ಷಿತರು, ಶ್ಯಾಮಾಶಾಸ್ತ್ರಿ, ಮೊದಲಾದ ವಾಗ್ಗೇಯಕಾರರೂ ಈ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಊರ್ಧ್ವಮುಖತೆಗೆ ನೆರವಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಅಲರಿಪು, ಜತಿಸ್ವರ, ಶಬ್ದ, ವರ್ಣ, ತಿಲ್ಲಾನಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಭರತನಾಟ್ಯ ನಿರೂಪಣೆ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು.

ಸು. 700 ವರ್ಷಗಳಿಗೂ ಹಿಂದೆ ಇಡೀ ದೇಶವ್ಯಾಪಿಯಾಗಿದ್ದ ಈ ನಾಟ್ಯಪದ್ಧತಿ ಉತ್ತರ ಭಾರತದಲ್ಲಾದ ರಾಜಕೀಯ ಗೊಂದಲಗಳ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಕಣ್ಮರೆಗೊಂಡು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುವಂತಾಯಿತು. ಇಲ್ಲಿಯೂ 1930 ದಶಕದ ವರೆಗೆ ದೇವದಾಸಿ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಆಸರೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆವಣಿಗೆ ಕಂಡು ಜನರ ತಿರಸ್ಕಾರಭಾವನೆಗೆ ಪಕ್ಕಾಗಿತ್ತು. ಕುಲೀನ ಮನೆತನದ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳು ನರ್ತನವನ್ನು ಕಲಿಯುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. 1933ರಲ್ಲಿ ಮದರಾಸು ಸಂಗೀತ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣಿ ಸಹೋದರಿಯರ ಭರತನಾಟ್ಯ ಪ್ರದರ್ಶನಗೊಂಡು ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಈ ನೃತ್ಯಕಲೆಗೆ ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಗೌರವ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು. 1934ರಲ್ಲಿ ಕಾಶಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಸಂಗೀತ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಬಾಲಸರಸ್ವತಿಯವರ ನಾಟ್ಯಪ್ರದರ್ಶನದಿಂದ ಮುಂದೆ ಉತ್ತರ ಭಾರತದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಕಲೆಗೆ ಮನ್ನಣೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು. ಹೀಗೆ ಭರತನಾಟ್ಯ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಗೌರವವನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಟ್ಟವರಲ್ಲಿ ಪಂದನಲ್ಲೂರು ಮೀನಾಕ್ಷಿ ಸುಂದರಂಪಿಳ್ಳೆಯವರ ಹೆಸರೂ ಬಹಳ ದೊಡ್ಡದು. ಇವರ ಮಕ್ಕಳಾದ ಮುತ್ತಯ್ಯಪಿಳ್ಳೆ, ಪೊನ್ನಯ್ಯಪಿಳ್ಳೆ ಹಾಗೂ ಶಿವಾನಂದಂ ನಟ್ಟುವನಾರ್ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಕಿಟ್ಟಪ್ಪ, ವಷವೂರ್ ರಾಮಯ್ಯಪಿಳ್ಳೆ ಮೊದಲಾದವರು ಭರತನಾಟ್ಯದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಗುರುಗಳು.

ಭರತನಾಟ್ಯವನ್ನು ಗುರುಗಳಿಂದ ವಿಧಿವತ್ತಾಗಿ ಕಲಿತು ಸಾಧನೆಯಿಂದ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಅಪಾರ ಜನಮನ್ನಣೆಗೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿ ಈ ಕಲೆಯ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ಶ್ರಮಿಸಿದ ಹಲವಾರು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿದ್ವಾಂಸರಿದ್ದಾರೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಕ್ಕೆ ಹೆಸರಾದ ಬಾಲಸರಸ್ವತಿಯವರು ಪ್ರಮುಖರು. ಅಡಿಯಾರಿನ ಕಲಾಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತ ವಿಶ್ವಖ್ಯಾತರಾಗಿರುವ ರುಕ್ಮಿಣೀದೇವಿಯವರು ಹಳ್ಳಿಹಳ್ಳಿಗಳನ್ನು ಸುತ್ತಿ ಈ ಕಲೆಯನ್ನು ಹಿರಿಯಗುರುಗಳಿಂದ ಕಲಿತವರು. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ ಭರತ ನಾಟ್ಯಪದ್ಧತಿಯ ಪುನರುಜ್ಜೀವನಕ್ಕಾಗಿ ಮುಂಚೂಣಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರಮಿಸಿದವರು. ದೇವದಾಸಿ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಆಸರೆಯಿಂದ ಈ ಕಲೆಗೆ ಮುಕ್ತಿ ದೊರಕಿಸಿ ಈ ಕಲೆಯ ಬಗೆಗಿನ ಕೀಳು ಭಾವನೆಗಳನ್ನು ಅಳಿಸಲು, ಗೌರವವನ್ನು ಈ ಕಲೆಗೆ ತಂದುಕೊಡಲು ಗಣನೀಯವಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದವರು ಇವರು. ರಾಧಾ ಶ್ರೀರಾಮ್, ಶಾರದಾ, ವೈಜಯಂತಿಮಾಲಾ, ಯಾಮಿನೀಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ, ಶಾಂತಾರಾಮ್, ಕಮಲಾ ಲಕ್ಷ್ಮಣ್, ಮೃಣಾಲಿನಿ ಸಾರಾಬಾಯಿ, ಇಂದ್ರಾಣಿ ರೆಹಮಾನ್, ರೀತಾಚಟರ್ಜಿ, ಚಂದ್ರಲೇಖಾ, ರೋಷನ್ ವಜೀಫ್ ದಾರ್, ಜಟ್ಟಿತಾಯಮ್ಮ, ಚಂದ್ರಭಾಗಾ ದೇವಿ, ರಾಮಗೋಪಾಲ್, ಯು.ಎಸ್. ಕೃಷ್ಣರಾವ್ ಇಂತಹ ಇನ್ನೂ ಹಲವಾರು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಭರತನಾಟ್ಯದ ಹಿರಿಮೆಯನ್ನು ಗುರುಮುಖೇನ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಸಾರಿದರು.

ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸು. 200 ವರ್ಷಗಳಿಗೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲದಿಂದ ಭರತನಾಟ್ಯ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟರೂಪ ತಾಳಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಪಡೆಯಿತು. ಇದರಲ್ಲಿ ಅರಮನೆಯ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಹಾಗೂ ದೇವಾಲಯಗಳ ಪಾತ್ರ ಬಹಳ ದೊಡ್ಡದು. ಕವೀಶ್ವರ ಗಿರಿಯಪ್ಪ ಮತ್ತು ಕಾಶಿಗುರು ಎಂಬುವರು ಅಭಿನಯ ಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಧುರೀಣರಾಗಿದ್ದರು. ಅನಂತರ ಅಮೃತಪ್ಪ, ಅಪ್ಪಯ್ಯ, ದಾಸಪ್ಪ, ಕಿಟ್ಟಪ್ಪ, ಜಟ್ಟಿತಾಯಮ್ಮ ಮೊದಲಾದವರು ನಾಟ್ಯರಂಗದ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಕಲಾವಿದರೆನಿಸಿದರು. ಈ ನಾಟ್ಯಗುರುಗಳ ಶಿಷ್ಯಂದಿರು ಪರಂಪರೆಯಾಗಿ ಇಂದಿಗೂ ನಾಟ್ಯಕಲೆಯನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುತ್ತ ಶಿಷ್ಯವೃಂದವನ್ನು ತರಬೇತಿಗೊಳಿಸಿ ಬೆಳೆಸುತ್ತ ಬಂದಿದ್ದಾರೆ.ಮೈಸೂರಿನ ಜಟ್ಟಿತಾಯಮ್ಮ ಹಾಗೂ ಕೋಲಾರ ಕಿಟ್ಟಪ್ಪ ಮತ್ತು ಇವರ ಶಿಷ್ಯರಾಗಿದ್ದ ಕೋಲಾರಪುಟ್ಟಪ್ಪ ಇಂಥವರ ಹೆಸರುಗಳು ಇಂದಿಗೂ ಚಿರಸ್ಮರಣೀಯವಾಗಿದೆ. ಕೋಲಾರ ಕಿಟ್ಟಪ್ಪನವರ ಶಿಷ್ಯರಾಗಿದ್ದ ಗುಂಡಪ್ಪನವರು 12 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ತರಬೇತಿ ಪಡೆದು ಪ್ರಖ್ಯಾತ ನರ್ತಕ ಮನೆತನದ ನಟುವನಾರ್ ಎಂದು ಪ್ರಖ್ಯಾತರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರ ಮುತ್ತಜ್ಜಿ ರಂಗನಾಯಕಮ್ಮ, ಅಜ್ಜಿ ರಂಗಮ್ಮ ಇವರುಗಳೂ ನಾಟ್ಯನಿಪುಣೆಯರೆನಿಸಿದ್ದರು. ಇಂದಿಗೂ ಇವರ ಶಿಷ್ಯಂದಿರಿದ್ದಾರೆ. ಇವರೆಲ್ಲರ ಕಾರ್ಯಸಾಧನೆಗಳು ಭರತನಾಟ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಮೈಸೂರು ಶೈಲಿಯ ಹುಟ್ಟು ಮತ್ತು ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ಕಾರಣಭೂತವಾಯಿತು.

ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿದ್ದ ದಾಸಪ್ಪನವರ ಮಗಳಾದ ಜಟ್ಟಿತಾಯಮ್ಮ ನಾಟ್ಯಕಲೆಯಲ್ಲಿ ದೈವವನ್ನು ಕಂಡವರು. ಇವರ ಶಿಷ್ಯರಾದ ವೆಂಕಟಲಕ್ಷ್ಮಮ್ಮ ಸುಮಾರು ಎರಡುದಶಕಗಳ ಕಾಲ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದು ಕಲಾಸೇವೆ ಮಾಡಿ ಬೆಳೆದ ಕಲಾವಿದೆ. ಭಾವಾಭಿನಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದು ಸಂಗೀತ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದವರು ಕಲಾವಿದೆ ಚಂದ್ರಮ್ಮ. ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಟ್ಯಗುರುಗಳೆನಿಸಿದ್ದ ಅಮೃತಪ್ಪ ಮತ್ತು ಅಪ್ಪಯ್ಯ ಇವರ ಶಿಷ್ಯೆ ಪುಟ್ಟದೇವಮ್ಮ ಈಕೆಯ ಮಗಳು ಚಿಕ್ಕದೇವಮ್ಮ. ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಭರತನಾಟ್ಯದ ಕಲಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಅಪಾರವಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದ ಕರ್ನಾಟಕದ ಕಲಾವಿದರು.

ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನಾಟ್ಯಗುರುಗಳಾಗಿ ಪ್ರಖ್ಯಾತರಾಗಿದ್ದ ಕೋಲಾರ ಪುಟ್ಟಪ್ಪನವರ ಶಿಷ್ಯರಾಗಿದ್ದ ನಾಗರತ್ನ ಮತ್ತು ವರಾಲು, ನಾಟ್ಯಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಪಂಚಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿರುವ ರಾಮಗೋಪಾಲ್ ಮತ್ತು ಯು.ಎಸ್. ಕೃಷ್ಣರಾವ್ ಇವರು ನಾಟ್ಯಕಲೆಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ನಾಟ್ಯ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ತಮ್ಮ ಸರ್ವಸ್ವವನ್ನೂ ಮುಡುಪಾಗಿಟ್ಟು ಈ ಕಲೆಯ ಪ್ರಸಾರ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಂತಹವರು. ಯು.ಎಸ್.ಕೃಷ್ಣರಾವ್ ಅವರ ಪತ್ನಿ ಚಂದ್ರಭಾಗಾದೇವಿಯವರೂ ಸುಶಿಕ್ಷಿತರೂ ಕುಲೀನ ಮನೆತನದವರೂ ಆಗಿದ್ದು ಸ್ವತಃ ನರ್ತಿಸಿ, ಉಪನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ನೀಡಿ ನಾಡಿನಾದ್ಯಂತ ಪ್ರಯಾಣಿಸಿ ಜನತೆಗೆ ಈ ಕಲೆಯ ಬಗೆಗೆ ಗೌರವ ಭಾವನೆ, ಆಸಕ್ತಿ ಶ್ರದ್ಧೆಗಳನ್ನು ಮೂಡಿಸಿ ಮೈಸೂರು ಭರತನಾಟ್ಯ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಒಂದು ವಿಶೇಷ ಗೌರವ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳನ್ನು ತಂದುಕೊಡುವಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾದರು. ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಭರತನಾಟ್ಯ ವಿದ್ಯೆಯ ತಳಹದಿಯ ಮೇಲೆ ಹೊಸ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದು, ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ‘ಪದ’ಗಳನ್ನು ಭರತನಾಟ್ಯಕ್ಕೆ ಅಳವಡಿಸಿರುವುದು ಇವರ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆ.

ಪಂದನಲ್ಲೂರು ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಕನ್ನಡಿಗರಿಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡುವ ಸಲುವಾಗಿ ಮೀನಾಕ್ಷಿ ಸುಂದರಂ ಪಿಳ್ಳೆಯವರ ಪುತ್ರರಾದ ವಿದ್ವಾನ್ ಮುತ್ತಯ್ಯಪಿಳ್ಳೆ ಮತ್ತು ಮೊಮ್ಮಕ್ಕಳಾದ ವಿದ್ವಾನ್ ಕಿಟ್ಟಪ್ಪನವರು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲೇ ಬಂದು ವಾಸವಾದರು. ಇವರ ವಂಶದವರೆಲ್ಲ 1965ರಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕದ ಕಲಾವಿದರಿಗೆ ಭರತನಾಟ್ಯ ಹೇಳಿಕೊಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಸು. 1972ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಮೀನಾಕ್ಷಿಸುಂದರಂ ಪಿಳ್ಳೆಯವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಲೀಲಾ ರಾಮನಾಥನ್ ಅವರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭರತನಾಟ್ಯಶಾಲೆ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು. ಇದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ನಾಟ್ಯಸಂಸ್ಥೆ. ಇಲ್ಲಿ ತರಬೇತಿ ಪಡೆದ ಆಶಾ, ರೇವತಿ ಮೊದಲಾದ ಹಲವಾರು ನೃತ್ಯಕಲಾವಿದರು ಪ್ರಪಂಚಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದಿದ್ದಾರೆ.

ಯು.ಎಸ್. ಕೃಷ್ಣರಾವ್ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರಭಾಗಾದೇವಿಯವರು 1942ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ನೃತ್ಯಪೀಠ, ಮಹಾಮಾಯಾನೃತ್ಯಪೀಠ (1973) ಹಲವಾರು ಕಲಾವಿದರನ್ನು ನಿರಂತರವಾಗಿ ತರಬೇತಿಗೊಳಿಸಿವೆ. ಇಂದ್ರಾಣಿ ರೆಹಮಾನ್, ಸೋನಾಲ್ ಮಾನಸಿಂಗ್, ಸುಧಾರಾಣಿ ಮೊದಲಾದವರು ಕೃಷ್ಣರಾವ್ ದಂಪತಿಗಳಿಂದ ತರಬೇತಿ ಪಡೆದವರು. ಭಾರತೀಯ ವಿದ್ಯಾಭವನದ ನೃತ್ಯಕೇಂದ್ರ (1969), ನಟುವನಾರ್ ಗುಂಡಪ್ಪನವರ ಶಿಷ್ಯರಾದ ಎಚ್.ಆರ್. ಕೇಶವಮೂರ್ತಿಯವರ ಕೇಶವ ನೃತ್ಯಶಾಲಾ (1949), ವಿ.ಎಸ್. ಕೌಶಿಕ್ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ಸನಾತನ ಕಲಾಕ್ಷೇತ್ರ (1946), ಮಾಣಿಕ್ಯಂ ಅವರ ಭರತನಾಟ್ಯಕಲಾಶಾಲೆ, ಲಲಿತಾದೊರೆ ಅವರ ಗಣೇಶ ನೃತ್ಯಶಾಲೆ, ಟಿ.ಎಸ್. ಭಟ್ಟರ ಮೇನಕ ನೃತ್ಯಶಾಲೆ (1957) ಮೊದಲಾದವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ನೃತ್ಯಪೀಠಗಳು. ಇತ್ತೀಚಿನ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಭರತನಾಟ್ಯ ಅತ್ಯಂತ ಬೇಡಿಕೆಯ ಕಲೆಯಾಗಿ ಗಣನೀಯವಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಇಂದು ಕಥಕ್, ಕಥಕ್ಕಳಿ, ಮಣಿಪುರಿ ಮೊದಲಾದ ನೃತ್ಯಸಂಪ್ರದಾಯಗಳ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯನ್ನೂ ಕಾಣಬಹುದು. ಮಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಯು.ಎಸ್.ಕೃಷ್ಣರಾಯರ ನೃತ್ಯವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಭರತನಾಟ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪಾರ ಕೊಡುಗೆ ನೀಡಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಭರತನಾಟ್ಯ ಹಾಗೂ ಕಥಕ್ಕಳಿ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ನೃತ್ಯಕಲೆಯನ್ನು ಉಚಿತವಾಗಿ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಉತ್ತರಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ನೃತ್ಯಸಂಸ್ಥೆಗಳಿದ್ದರೂ ಹಂಸಭಾವಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸಕುಲಕರ್ಣಿಯವರು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದ ನೃತ್ಯಭಾರತಿ ನೃತ್ಯಶಾಲೆ ಬಹಳ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದಿದೆ.

ಸದ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ವಸುಂಧರಾ ದೊರೆಸ್ವಾಮಿಯವರು ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುವ ನೃತ್ಯಶಾಲೆ ಹಾಗೂ ತುಳಸಿ ರಾಮಚಂದ್ರ ಅವರು ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುವ ನೃತ್ಯಾಲಯ ಮೊದಲಾದ ನೃತ್ಯಶಾಲೆಗಳು ಬಹಳಷ್ಟು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಂಡು ಭರತನಾಟ್ಯಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಹೊಸಹೊಸ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತ ಹಲವಾರು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳನ್ನು ತರಬೇತುಗೊಳಿಸುವಲ್ಲಿ ಗಣನೀಯವಾಗಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿವೆ.

*

ಭಾಗಮಂಡಲ: ಮಡಿಕೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ ಮತ್ತು ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ಮಡಿಕೇರಿಗೆ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ 40 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ದಡದಲ್ಲಿದೆ. ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟದಿಂದ ಸು.350' ಎತ್ತರದಲ್ಲಿದೆ. ಸುತ್ತಲೂ ದಟ್ಟವಾದ ಅರಣ್ಯವಿದ್ದು ಪ್ರಕೃತಿ ಸೌಂದರ್ಯದಿಂದ ಶೋಭಿಸುತ್ತಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,149.

ತಲಕಾವೇರಿ: ಕಾವೇರಿಯ ಉಗಮಸ್ಥಾನ

ಭಾಗಮಂಡಲ ಜೇನುಸಾಕಣೆಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಇಲ್ಲಿ ಜೇನುಸಾಕಣೆ ಮತ್ತು ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರವಿದೆ. ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪಶುವೈದ್ಯಶಾಲೆ ಇದೆ. ಶಾಲೆಗಳು, ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ವಿದ್ಯುತ್, ಅಂಚೆ, ತಂತಿ ಮುಂತಾದ ಸೌಲಭ್ಯಗಳೂ ಇಲ್ಲಿವೆ. ಭಾಗಮಂಡಲದಿಂದ ಇತರ ಕಡೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ತಮ ರಸ್ತೆಗಳಿವೆ.

ಭಗಂಡೇಶ್ವರನೆಂಬ ಮುನಿ ಇಲ್ಲಿ ತಪಸ್ಸು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಈ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಭಾಗಮಂಡಲವೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂತೆಂಬುದು ಐತಿಹ್ಯ. ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ ಶಿಖರದ ಮಧ್ಯದಿಂದ ಹರಿದು ಬರುವ ಕನ್ನಿಕೆ ತೊರೆ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯನ್ನು ಭಾಗಮಂಡಲದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಸೇರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಸುಜ್ಯೋತಿ ಎಂಬ ಗುಪ್ತಗಾಮಿನಿಯೂ ಇಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದೆಂದು ನಂಬಿಕೆಯಿದೆ. ಇದು ತ್ರಿವೇಣಿ ಸಂಗಮವಾಗಿ ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿ ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿದೆ. ಕೊಡಗಿನ ಜನ ಬಹುಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಪರ್ವ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಸೇರುತ್ತಾರೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಭಗಂಡೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ತಮಿಳುಭಾಷೆ ಮತ್ತು ಗ್ರಂಥಲಿಪಿಯಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಶಾಸನವಿದೆ. 1785–90ರವರೆಗೆ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕೋಟೆಯನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಇಟ್ಟಿದ್ದ. ಭಾಗಮಂಡಲವನ್ನು ಅಫಜಲಾಬಾದ್ ಎಂದು ಹೆಸರಿಸಿದ್ದ. 1790ರಲ್ಲಿ ಕೊಡಗಿನ ದೊಡ್ಡ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ಭಾಗಮಂಡಲವನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡ. ಯುದ್ಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಾಶವಾದ ದೇವಾಲಯದ ಮೂರು ತಾಮ್ರದ ಚಾವಣಿಗಳ ಬದಲಾಗಿ ದೊರೆ ನಾಲ್ಕು ಬೆಳ್ಳಿಯ ಹೆಂಚುಗಳನ್ನು ಹೊದಿಸಿದನಂತೆ.

ಕಾವೇರಿಯ ಉಗಮಸ್ಥಾನವಾದ ತಲಕಾವೇರಿ ಇಲ್ಲಿಂದ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ.

(ಎಸ್.ಪಿ.ಕೆ.)

ಭಾಗವಂತಿಕೆ ಮೇಳ: ಮಂಡ್ಯ, ಬೆಂಗಳೂರು, ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಒಂದು ಜನಪದ ಮೇಳ. ದೀವಳಿಗೆಯ ಸಂದರ್ಭದ ಒಂದು ಸಂಪ್ರದಾಯವಾಗಿ ಉಳಿದು ಬಂದಿದೆ. ವೈಷ್ಣವ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ದೈವಗಳಾದ ಬೇಟೆರಾಮ, ರಂಗಸ್ವಾಮಿ, ಗರುಡಪ್ಪ, ಹನುಮಂತರಾಯ, ನರಸಿಂಹಸ್ವಾಮಿ ಮೊದಲಾದವರ ಒಕ್ಕಲುಗಳವರು ಈ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿದ್ದಾರೆ. ಭಾಗವಂತಿಗೆ ಭಾಗವಂತಿಕೆ ಶಬ್ದಗಳು ಭಾಗವತ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನೇ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ರಾಮಾನುಜರ ಕಾಲಕ್ಕಿಂತ ಈಚಿನದು ಎಂದು ಊಹಿಸಲಾಗಿರುವ ಈ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಮೂಲ ನೆಲೆ ಚೆಲುವರಾಯ ಸ್ವಾಮಿಯ ನೆಲೆವೀಡಾದ ಮೇಲುಕೋಟೆ ಕ್ಷೇತ್ರ ಎಂದೂ ಭಾವಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ ತಿರುಮಲಾರ್ಯ ಭಾಗವಂತಿಕೆ ಪದಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ, ಆ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಬೆಳಸಿದರೆಂದು ಸಿ. ಹಯವದನರಾಯರು ಮೈಸೂರು ಗೆಜೆಟಿಯರ್‌ನಲ್ಲಿ ಬರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನಾಗಮಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನಲ್ಕುಂದಿ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮದ ಒಂದು ಭಾಗವಂತಿಕೆ ಮೇಳವನ್ನು ನೋಡಿ, ಅಲ್ಲಿ ಅವರು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ ಮಾಹಿತಿಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಈ ತೀರ್ಮಾನಕ್ಕೆ ಅವರು ಬಂದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಭಾಗವಂತಿಗೆ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ತಿರುಮಲಾರ್ಯನೇ ರಚಿಸಿದನೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಖಚಿತವಾದ ಆಧಾರ ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ.

ಭಾಗವಂತಿಗೆ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಜನಪದ ಕಲೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹಾಡುಗಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ನೃತ್ಯ ಎರಡೂ ಬೆರೆಯುವುದರಿಂದ, ಇದೊಂದು ಸಾಮೂಹಿಕ ಗೀತ ಸಂಪ್ರದಾಯವಾದ್ದರಿಂದ ಇದನ್ನೊಂದು ಮೇಳ ಎನ್ನಬಹುದು. ಹಾಡುಗಾರರು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಒಂದೇ ಊರಿನವರು. ವಿಶೇಷ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಮನೆಗೊಬ್ಬರಂತೆ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಇವರ ವೇಷಭೂಷಣಗಳಲ್ಲಿ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳೇನೂ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಕಚ್ಚೆಯ ಪಂಚೆ, ತಲೆಗೆ ರುಮಾಲು, ಹಣೆಯಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಸಂಕೇತದ ನಾಮ–ಇದು ಪದಗಳನ್ನು ಹೇಳುವವರ ವೇಷ. ಇವರನ್ನು ಭಾಗವತರು

ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಎರಡು ಸಾಲುಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವತರು ಪರಸ್ಪರ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರ ಕೈಯಲ್ಲೂ ತಾಳ ಇರುತ್ತದೆ. ಒಂದು ತಂಡದವರು ಮುಮ್ಮೇಳವನ್ನೂ ಇನ್ನೊಂದು ತಂಡದವರು ಹಿಮ್ಮೇಳವನ್ನೂ ಹಾಡುತ್ತಾ ಸಾಗುತ್ತಾರೆ. ಈ ಹಾಡಿನ ವೈಖರಿಗೆ, ತಾಳದ ಗತ್ತಿಗೆ ಒಬ್ಬ ಕೋಡಂಗಿ ಕುಣಿಯುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಗವಂತಿಗೆ ಮೇಳದ ಕೋಡಂಗಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾದ ಅರ್ಥವಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಒಣ ಅಡಕೆಪಟ್ಟೆಯ ಚೂಪಾದ ಕುಲಾವಿ, ಸೆಣಬಿನ ಗಡ್ಡ ಮೀಸೆಗಳು, ಕಾಲಿಗೆ ಚಲ್ಲಣ, ನಡುಪಟ್ಟಿ ಇವುಗಳ ವೇಷದ ಕೋಡಂಗಿ ಕಂಕುಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕೃಷ್ಣಾಜಿನವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು, ಒಂದು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಬಿಲ್ಲು, ಮತ್ತೊಂದು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಸಿರನ್ನು ಹಿಡಿದು ಭಾಗವತರ ಎರಡು ಸಾಲುಗಳ ನಡುವೆ ಕುಣಿಯುತ್ತಾನೆ. ಈ ಕೋಡಂಗಿಯೇ ವೈಷ್ಣವಧರ್ಮಪ್ರಸಾರಕರಾದ ರಾಮಾನುಜರ ಪ್ರತೀಕ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಚೆಲುವರಾಯಸ್ವಾಮಿ ದಿಲ್ಲಿಯ ಸುಲ್ತಾನನ ಮಗಳು ವರನಂದಿಯನ್ನು ತರಲು ಹೋದಾಗ, ಈ ವೇಷವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಹೋಗಿದ್ದ ಇಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಕೋಡಂಗಿಯ ಪಾದಕ್ಕೆ ಜನ ಶರಣು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಅವನ ಕೃಷ್ಣಾಜಿನವನ್ನು ಮಕ್ಕಳು ಮರಿಗಳಿಗೆ ಮುಟ್ಟಿಸುವುದು ಮುಂತಾದುವನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಪರಮ ಭಾಗವತ ಆಂಜನೇಯನ ನೆನಪೂ ಇಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅತ್ತಿತ್ತ ಒನೆಯುತ್ತ, ಭಾಗವತರ ಗೀತಮಾಧುರ್ಯಕ್ಕೆ ತಲೆದೂಗುತ್ತ, ಅವರಿವರ ನಡುವೆ ಅತ್ತ ಇತ್ತ ನುಗ್ಗಿ ನುಸುಳಿ ಕುಣಿಯುವ ಕೋಡಂಗಿಯ ಕುಣಿತ ಲಲಿತವಾಗಿದ್ದು ನೋಡಲು ಹಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇವನ ಜೊತೆಯ ಭಾಗವತರು ಮಾತ್ರ ಕುಣಿಯದೆ ನಿಂತೇ ಹಾಡುತ್ತಾರೆ.

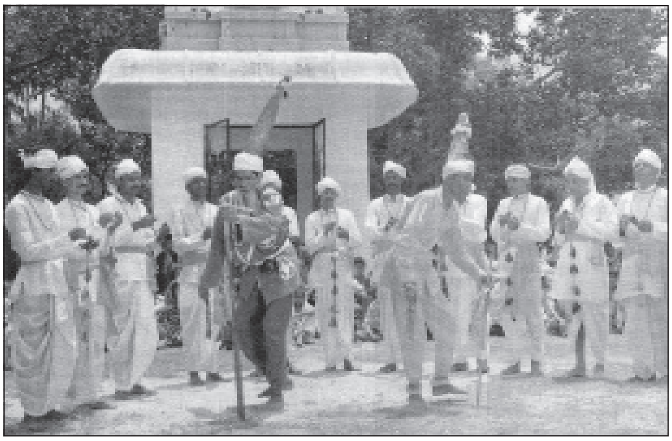

ಭಾಗವತ ಮೇಳದವರು ಕೆಲವೆಡೆ ವೈಷ್ಣವ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಪಟಗಳನ್ನು ಕುಣಿತಕ್ಕಾಗಿ ಬಳಸುವುದೂ ಕಂಡುಬಂದಿದೆ. ಹತ್ತಾರು ಮಾರು ಉದ್ದನೆಯ ಬಿದಿರು ಗಳುವಿಗೆ ಬಣ್ಣಬಣ್ಣದ ವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಸುತ್ತಿ, ಅದರ ನೆತ್ತಿಗೊಂದು ಲೋಹದ ಛತ್ರಿಯನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿ ಅಲಂಕರಿಸಿಕೊಂಡ ಸಾಧನವೇ ಪಟ. ಈ ಪಟ ಭಾಗವತ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಧ್ವಜ. ಇದು ಶೈವ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ನಂದಿಕೋಲಿನಂತೆ ಇದೂ ದೇವರ ಉತ್ಸವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ನೃತ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಬಳಸತಕ್ಕದೇ ಆಗಿದೆ. ಎಡಭುಜದಿಂದ ಇಳಿಬಿದ್ದ ಅಡ್ಡಪಟ್ಟಿಗೆ ಅಳವಡಿಸಿದ ಒಂದು ಚೀಲದಲ್ಲಿ ಪಟದ ತಳವನ್ನು ಊರಿ, ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲೂ ಅದನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿ ಸಾಲಾಗಿ ಭಾಗವತರು ಕುಣಿಯುವ ವೈಖರಿ ಮೋಹಕವಾದುದು. ಆದರೆ ಈ ಕುಣಿತದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹಾಡುಗಾರಿಕೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಡು ಇದರ ಮುಂದಿನ ಭಾಗ. ಪಟಗಳನ್ನು ಕೆಳಗಿಟ್ಟು ಭಾಗವತರು ಮೇಳವನ್ನು ಆರಂಭಿಸುತ್ತಾರೆ; ಇದು ಕೆಲವೆಡೆ ಸಮಗ್ರ ರಾತ್ರಿ ಆಗಬಹುದು.

ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ, ಮಾಗಡಿ, ರಾಮನಗರ, ಕನಕಪುರ, ಕುಣಿಗಲ್, ನಾಗಮಂಗಲ, ಚನ್ನರಾಯಪಟ್ಟಣ, ತುರುವೇಕೆರೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಭಾಗವಂತಿಕೆ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದ ಪ್ರದೇಶಗಳಾಗಿವೆ. ಈಗ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಳಗಳು ಮರೆತುಹೋಗಿವೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದೀವಳಿಗೆಯನ್ನು ಆಚರಿಸುವ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ, ಆಶ್ವಯುಜ–ಕಾರ್ತಿಕಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಒಳ್ಳೆಯ ದಿನವನ್ನು ಆರಿಸಿಕೊಂಡು ಮೇಳವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಮೊದಲಿಗೆ ದೀವಳಿಗೆಗೆ ಎರಡು ವಾರಗಳ ಮುಂಚೆಯೇ ಊರಾಡಲು ಹೋಗುವ ಸಂಪ್ರದಾಯವಿತ್ತು. ಊರಾಡಲು ಹೊರಡುವ ಭಾಗವತರ ಗುಂಪನ್ನು ದೀವಳಿಗೆ ದಂಡು ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ತಮ್ಮ ಊರ ದೇವರೊಡನೆ ತಮ್ಮಟೆ, ನಗಾರಿ, ಕೊಂಬು, ಕಹಳೆಗಳನ್ನೂ ಇವರು ಒಯ್ಯುತ್ತಾರೆ. ಕಾವಿಯ ಬಾವುಟ ಹಾಗೂ ಪಟಗಳನ್ನು ಹೊತ್ತು ಇವರು ಊರಾಡಲು ಹೋಗುವುದು ತಮ್ಮ ದೇವರ ಒಕ್ಕಲುಗಳಿರುವ ಊರುಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ. ತಮ್ಮ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟ ಊರುಗಳಿಗೂ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ದೀವಳಿಗೆಗೆ ಮುಂಚೆ ಗೊತ್ತಾದ ಒಂದು ದಿನ ಪಟಗಳನ್ನೂ ತಾಳಗಳನ್ನೂ ಹೊರ ತೆಗೆದು, ಉತ್ಸವ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿ, ದೇವರ ಸಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿಯೇ ಭಾಗವಂತಿಕೆ ಮೇಳವನ್ನು ಕಟ್ಟುತ್ತಾರೆ. ದೇವರ ಎದುರಿನಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಹಾಡುವುದೇ ಮೇಳ ಕಟ್ಟುವ ಸಂಪ್ರದಾಯ. ಅನಂತರ ಊರಿನ ಕೆಲವು ಮನೆಗಳ ಮುಂದೆ ಪದಗಳನ್ನು ಹಾಡಿ ಅನಂತರ ಪರ ಊರುಗಳಿಗೆ ಯಾತ್ರೆ ಹೊರಡುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಹೊರಡುವ ಮುನ್ನ ತಮ್ಮ ಆಗಮನದ ಸಂಕೇತವಾದ ಹಿಟ್ಟಿನಪಟವನ್ನು ಅಟ್ಟುತ್ತಾರೆ. ಒಬ್ಬ ಪಟವನ್ನು ಹೊತ್ತು ತಂದು ಭಾಗವತರು ಬರುವ ಊರಿನ ದೇವಾಲಯದ ಬಳಿ ನಿಲ್ಲಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅದನ್ನು ಕಂಡಕೂಡಲೇ ಊರ ಜನ ತಮ್ಮ ದೈವಗಳನ್ನೂ ಅವನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿ ಬರುವ ಭಾಗವತರನ್ನೂ ಸ್ವಾಗತಿಸಿ ಅವರ ಊಟದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಹೊರುತ್ತಾರೆ. ಆಮೇಲೆ ಬಂದ ಭಾಗವತರ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಕೇಳಿ ಮನೆಗೊಂದರಂತೆ ಮೊರತುಂಬ ಅಮೃತಪಡಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಭಾಗವತರನ್ನು ಬೀಳ್ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಹಲವಾರು ಹಳ್ಳಿಗಳನ್ನು ಸುತ್ತಿ ಸಾಕಷ್ಟು ದವಸಧಾನ್ಯ ಕಾಣಿಕೆಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಭಾಗವತರು ದೀವಳಿಗೆಯ ದಿನ ಊರಿಗೆ ಮರಳುತ್ತಾರೆ. ಊರಿನಲ್ಲಿ ದೇವರ ಉತ್ಸವವನ್ನು ನಡೆಸಿ ಹರಿಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಸಾಮೂಹಿಕ ಭೋಜನ ನಡೆಸುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಗವಂತಿಕೆ ತಂಡಗಳು ಊರಾಡಲು ಹೋದಾಗ ಕೆಲವು ಕಡೆ ಎರಡು ತಂಡಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಅಭಿಮುಖವಾಗುತ್ತವೆ. ಅಂಥ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ತಂಡಗಳ ನಡುವೆ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸವಾಲ್–ಜವಾಬ್ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಡಿನ ಮೇಲಾಟ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಯಾರು ಹೆಚ್ಚುಸಂಖ್ಯೆಯ ಹಾಡುಗಳ ಕಣಜವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಾರೊ ಅವರು ಗೆದ್ದಂತೆ. ಸೋತವರು ತಮ್ಮ ಬಿರುದನ್ನು ಗೆದ್ದವರಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿ ಮರಳಿರುವುದೂ ಉಂಟು.

ಭಾಗವಂತಿಕೆ ಮೇಳದಲ್ಲಿ ನೃತ್ಯ ಒಂದು ಭಾಗವಾದರೆ, ಅದರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಇನ್ನೊಂದು ಭಾಗ. ಈ ಮೇಳಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣ, ಮಹಾಭಾರತ, ಭಾಗವತಗಳಂಥ ಸುದೀರ್ಘ ರಚನೆಗಳನ್ನು ಹಾಡುವುದುಂಟು. ಬಿಡಿ ಹಾಡುಗಳೂ ಭಾಗವಂತಿಕೆ ಪದಗಳು ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಈ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮೌಖಿಕ ಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲಿಯೇ ಹರಿದು ಬಂದಿದೆ. ಹಿರಿಯ ತಲೆಮಾರಿನ ಗಾಯಕರು ಹಾಡಿಕೊಂಡು ಬಂದ ಈ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಪ್ರತಿಗಳಲ್ಲಿ ಬರೆದಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವ ವಾಡಿಕೆ

ಬಂದಿದೆ. ಸು. 50-60 ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದಿನ ಕಾಗದದ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಭಾಗವಂತಿಕೆ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಓಲೆಗರಿಯ ಗ್ರಂಥವಾವುದೂ ಈವರೆಗೆ ದೊರೆತಿಲ್ಲ.

ಭಾಗವಂತಿಕೆ ಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲಿ ಮಹಾಭಾರತ ಮತ್ತು ಭಾಗವತಗಳೂ ಇದ್ದುವೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಅವು ಸಂಗ್ರಾಹಕರ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬಿದ್ದಿಲ್ಲ. 1961ರಲ್ಲಿ ಲಿಂಗಮ್ಮನವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಭಾಗವಂತಿಕೆ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ಜೀ.ಶಂ. ಪರಮಶಿವಯ್ಯನವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಭಾಗವಂತಿಕೆ ಮೇಳ ಎಂಬ ಸಂಗ್ರಹದಲ್ಲಿ, ಹಿರಿಯಣ್ಣ ಮೇಟಿಕೆರೆ ಅವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಭಾಗವಂತಿಕೆ ಪದಗಳ ರಾಮಾಯಣ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಕಟವಾಗಿದೆ. ಭಾಗವತದ ಒಂದೆರಡು ಭಾಗಗಳು ಮಾತ್ರ ಕೊನೆಯ ಎರಡು ಸಂಕಲನಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳಕು ಕಂಡಿವೆ; ಮಹಾಭಾರತದ ಬಗ್ಗೆ ಇನ್ನೂ ಶೋಧ ನಡೆಯಬೇಕಾಗಿದೆ.

ಭಾಗವಂತಿಕೆ ರಾಮಾಯಣ, ಪ್ರಹ್ಲಾದ ಚರಿತ್ರೆ - ಇಂಥ ಕಥನಾತ್ಮಕ ರಚನೆಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಉಳಿದ ಭಾಗವಂತಿಕೆ ಸಾಹಿತ್ಯವೆಲ್ಲ ಗೀತೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ನಾನಾರೀತಿಯ ಭಕ್ತಿಗೀತೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಳದ ವಿವಿಧ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಡುವ ಪದಗಳೇ ಹೆಚ್ಚು. ಕೆಲವು ನೀತಿ ಪದ್ಯಗಳೂ ಬರುತ್ತವೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಸಾಹಿತ್ಯವೂ ವೈಷ್ಣವ ಪರವಾದುದೇ ಆಗಿದೆ. ಭಾಗವಂತಿಕೆ ಮೇಳ ರಾಮಾಯಣದ ಮೌಖಿಕ ಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲಿ ಸಾಗಿಬಂದ ಕಾರಣದಿಂದ ಅದರಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಶೈಥಿಲ್ಯ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಮೂಲ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಆದಿಪ್ರಾಸ ಇದ್ದಿರಬಹುದಾದರೂ ಈಗ ಪ್ರಾಸ ನಿಚ್ಚಳವಾಗಿ ಉಳಿದಿಲ್ಲ. ಸಾಂಗತ್ಯ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ಈ ಕಾವ್ಯದ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಕಷ್ಟು ಏರುಪೇರುಗಳು ಕಾಣುತ್ತವೆ. ಆದರೂ ಪದ್ಯಗಳು ಸರಳವಾಗಿ, ಸುಂದರವಾಗಿ ಸಾಗುತ್ತವೆ.

ಭಾಗವಂತಿಕೆ ರಾಮಾಯಣದ ಶೈಲಿಯ ಶಿಷ್ಟಮೂಲಕ್ಕೆ ಹತ್ತಿರವಾದಂತೆ ತೋರಿದರೂ ಕಥೆಯಲ್ಲಿನ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಜನಪದ ಆಗಮಗಳೂ ಇಲ್ಲಿ ಬೆರೆತು ಬಂದಿರುವುದು ಗೋಚರಿಸುತ್ತದೆ. ಮೂಲರಾಮಾಯಣದ ಕಥೆಯನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿಯ ಕಥೆ ಅನುಸರಿಸಿದ್ದರೂ ನಡುನಡುವೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಜನಪದ ಅಂಶಗಳೂ ಸಮರಸಗೊಂಡು ಈ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಶಿಷ್ಟತೆಯನ್ನು ತಂದುಕೊಡುತ್ತದೆ. ರಾಮಾಯಣದ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೆಸರಿಸಿ ಕವಿ ಉಳಿದ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಕೈಬಿಟ್ಟದ್ದಾನೆ; ಕೆಲವೆಡೆ ರಕ್ಕಸ, ರಕ್ಕಸಿ ಎಂಬ ವರ್ಗಸೂಚಕ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಬಳಸುತ್ತಾನೆ. ಕಥೆಯ ಸಂಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಕವಿ ಅಪಾರ ಚಮತ್ಕಾರವನ್ನು ತೋರಿದ್ದಾನೆ.

ಏಳು ಅಧ್ಯಾಯಗಳ ಸು. 300-400 ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಗ್ರ ರಾಮಾಯಣದ ಕಥೆಯನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಹೇಳಿರುವುದು ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದುದು. ಕಥೆಯ ಸಂಗ್ರಹದ ಭರದಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ನೀರಸವೆನಿಸಿದರೂ ಕೆಲವು ಸ್ವಾರಸ್ಯಕರ ಭಾಗಗಳು ಕಾವ್ಯದ ಸತ್ತ್ವವನ್ನು ಉಳಿಸುತ್ತವೆ. ಅನೇಕ ವರ್ಣನೆಗಳು ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿ ಮೂಡಿ ಬಂದಿವೆ.

ಭಾಗವಂತಿಕೆ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಈ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಉಳಿದ ಹಾಡುಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಚೌಕಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ರಂಜಿಸುತ್ತವೆ. ದಾಸರ ಕೀರ್ತನೆಗಳನ್ನು ನೆನಪಿಗೆ ತಂದುಕೊಡುವ ಈ ಹಾಡುಗಳು ಛಂದಸ್ಸಿನ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ, ವಿವಿಧ ಮಟ್ಟುಗಳ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಗಮನಾರ್ಹ ರಚನೆಗಳಾಗಿವೆ. ಸೀತಾಪತಿ ಪದ, ಸೇರ್ವೆಪದ, ಮುದ್ರಿಕೆ, ಪಯಣಗತಿ, ಸರಳು ಮುಂತಾದ ಗೀತ ಶೀರ್ಷಿಕೆಗಳು ನಮ್ಮ ಕುತೂಹಲವನ್ನು ಕೆರಳಿಸುತ್ತವೆ. ಇವು ಪದ್ಯಜಾತಿಯನ್ನೋ ಆ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ವಿಶಿಷ್ಟ ಸಂದರ್ಭಗಳನ್ನೋ ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಭಾಗವಂತಿಕೆ ಪದಗಳ ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಮೌಲ್ಯ ಅಷ್ಟೇನೂ ಪ್ರಧಾನವಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳ ಸಂಗೀತದ ಅಂಶ ಅಭ್ಯಾಸಯೋಗ್ಯವಾಗಿದೆ. **(ಜಿ.ಎಸ್.ಪಿ.)**

ಭಾನು ಪ್ರತಾಪ್ ಸಿಂಗ್: ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಮಾಜಿ ರಾಜ್ಯಪಾಲರು (1990 -91). ಇವರು 1917 ಆಗಸ್ಟ್ 10ರಂದು ಬುಲಂದ್ ಶಹರ್‌ನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಸಂತ ಬಹಾದ್ದೂರ್ ಹಾಗೂ ಕರ್ಮಾವತಿ ಇವರ ತಂದೆ ತಾಯಿಯರು. ಸಿಂಗ್ ಅವರು ವಿಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದರು. 1962ರಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪ್ರದೇಶದ ವಿಧಾನಸಭೆಗೆ ಚುನಾಯಿತರಾಗಿ ಅಲ್ಲಿನ ರಾಜಕೀಯದಲ್ಲಿ ಬೆರೆತರು. 1967ರಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಚುನಾಯಿತರಾದರು. ಆದರೆ 1974ರಲ್ಲಿ ರಾಜಕೀಯ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ಪರಿತ್ಯಕ್ತ ಮಾಡಿ ಸಮಾಜಸೇವೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದರು. ತುರ್ತುಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿ ಬಂಧಿತರಾದರು. ಇವರ ಸೇವಾ ಹಿರಿತನ ಮತ್ತು ರಾಜಕೀಯ ನಿಲುವುಗಳು ಇವರು 1977ರಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಸಭೆಗೆ ಆಯ್ಕೆಯಾಗಲು ಸಹಕಾರಿಯಾದವು. ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ಮಂತ್ರಿಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಕೃಷಿ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮೀಣ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಖಾತೆಯ ರಾಜ್ಯ ಸಚಿವರಾಗಿದ್ದರು. ಅನಂತರ ಕೆಲಕಾಲ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ರಾಜ್ಯ ಪಾಲರಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. (1990 ಮೇ 8 ರಿಂದ 1991 ಜನವರಿ 6) ಫಾರ್ಮರ್ಸ್ ವಾಯ್ಸ್ ಗಾಂವ್ ಕಿ ಪುಕಾರ್ ಎಂಬ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿಯೂ ಇವರು ದುಡಿದಿದ್ದಾರೆ. **(ಟಿ.ಜಿ.)**

ಭಾರತಿ: ಕನ್ನಡ ಚಲನಚಿತ್ರ ತಾರೆ. ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದಿಂದ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ವಲಸೆ ಬಂದ ಸಂಪ್ರದಾಯಸ್ಥ ಮನೆತನದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಆಗಸ್ಟ್ 15ರಂದು ಜನಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಭಾರತಿ ಎಂದು ನಾಮಕರಣವಾಯಿತು. ಅದೇ ಹೆಸರು ಚಿತ್ರತಾರೆಯಾದಾಗಲೂ ಉಳಿದು ಖ್ಯಾತವಾಯಿತು. ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೂ ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ನೃತ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸ, ಆಸಕ್ತಿ ಇದ್ದ ಇವರಿಗೆ ಸೊಬಗಿನ ಶರೀರ, ಸೊಗಸಾದ ಶಾರೀರವೂ ಇತ್ತು. ಆದರೂ ಚಿತ್ರರಂಗದಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶ ಪಡೆಯುವ ಮೊದಲ ಪ್ರಯತ್ನಗಳು ವಿಫಲವಾದವು. 1966ರಲ್ಲಿ ನಟ ಕಲ್ಯಾಣ್ ಕುಮಾರ್ ಜೊತೆ ಲವ್ ಇನ್ ಬೆಂಗಳೂರು ಎಂಬ ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ನಾಯಕಿಯಾಗಿ ತೆರೆಯ ಮೇಲೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡರು. ಗಾಯಕಿಯಾಗುವ ಆಸೆ ಹೊತ್ತ ಇವರು ನಾಯಕಿಯಾದರು. ಬಳಕುವ ಮೈಕಟ್ಟಿನ ಆಕರ್ಷಕ ಮೊಗದ ತಾರೆಯರಿಲ್ಲದೆ ಬರಿದಾಗಿದ್ದ ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರರಂಗದಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಅಪಾರ ಬೇಡಿಕೆ ಬಂತು. ಜೊತೆಗೆ ತೆಲುಗು, ತಮಿಳು, ಮಲೆಯಾಳಂ, ಹಿಂದೀ ಚಿತ್ರರಂಗಗಳಿಂದಲೂ ಇವರಿಗೆ ಆಹ್ವಾನಗಳು ಬಂದವು. ಇವರು ನೂರಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ 41 ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರಗಳು, 27 ತೆಲುಗು, 20 ತಮಿಳು, 11 ಹಿಂದೀ, 2 ಮಲೆಯಾಳಂ. ಚಿತ್ರಗಳು. ಭಾಗ್ಯಜ್ಯೋತಿ ಇವರು ನಟಿಸಿದ ನೂರನೆಯ ಚಿತ್ರ. ಆಗ ಕನ್ನಡ ನಾಯಕಿ ನಟಿಯರಲ್ಲಿ ಬಿ. ಸರೋಜಾದೇವಿಯವರನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಶತಚಿತ್ರದ ನಟಿಯಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡವರು ಇವರೇ. ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಇವರು ನಾಯಕಿಯ ಪಾತ್ರವನ್ನೇ ವಹಿಸಿದ್ದರೂ ಇತರ ಭಾಷಾಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ದರ್ಜೆಯ

ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡದ್ದುಂಟು. ಸೌಮ್ಯಮೊಗದ ಗಂಭೀರವಾದ ಇವರು ಚೆಲ್ಲುಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸಿದ್ದರೂ ಇವರನ್ನು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಮುಗ್ಧಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಚಿತ್ರರಸಿಕರು ನಿರೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಹಿಂದೀ ತೆರೆ ಇವರಿಗೆ ಒಗ್ಗಿಬರಲಿಲ್ಲ. ಕನ್ನಡ ಚಲನಚಿತ್ರರಂಗದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಜನಪ್ರಿಯತೆ ಗಳಿಸಿದ ತಾರಾಜೋಡಿ ರಾಜಕುಮಾರ್-ಭಾರತಿ. ಭಲೇ ಜೋಡಿ, ಬಾಳು ಬೆಳಗಿತು, ದೂರದ ಬೆಟ್ಟ, ನೂರು ವಾರ ಸತತವಾಗಿ ಓಡಿ ದಾಖಲೆ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಬಂಗಾರದ ಮನುಷ್ಯ ಮೊದಲಾದವು ಈ ತಾರಾಜೋಡಿಯನ್ನುಳ್ಳವು. ಇವರ ಅಭಿನಯಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪುರಸ್ಕಾರಗಳು ಲಭಿಸಿವೆ. ಸಂಧ್ಯಾರಾಗದ ಅಭಿನಯಕ್ಕೆ 1966ರಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಪ್ರಶಸ್ತಿ, 1970ರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ವರ್ಣಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನಾದೇವಿಯ ಪಾತ್ರಾಭಿನಯಕ್ಕೆ ರಾಜ್ಯಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭಿಸಿದುವು.

ಮನೆ ಬೆಳಗಿದ ಸೊಸೆ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ತನ್ನೊಡನೆ ನಾಯಕ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದ ನಟ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನರೊಡನೆ 1975ರಲ್ಲಿ ಇವರು ವಿವಾಹವಾದರು. ತರುವಾಯ ಇವರು ಸಿನಿಮಾಗಳಲ್ಲಿ ನಟಿಸುವುದು ಕಡಿಮೆಯಾದರೂ ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ನಟನೆಯನ್ನು ಕೈಬಿಡಲಿಲ್ಲ. ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ದೂರದರ್ಶನದ ಧಾರವಾಹಿಗಳಲ್ಲೂ ಇವರು ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. **(ಎಸ್.ಎಸ್.ಎಂಯು.)**

ಭಾರತೀಸುತ: 1915-76. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಾದಂಬರಿಕಾರರು. ನಿಜನಾಮ ಎಸ್. ಆರ್. ನಾರಾಯಣರಾವ್. ಭಾರತೀಸುತ ಇವರ ಕಾವ್ಯನಾಮ. ಇವರು ಮಡಿಕೇರಿ ಬಳಿಯ ಬಿಳಿಗಿರಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 1915 ಮೇ 15ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಶ್ಯಾನುಭೋಗರ ಮನೆ ರಾಮಯ್ಯ ಇವರ ತಂದೆ. ತಮ್ಮ ಎಳನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ತಂದೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಚಿಕ್ಕಪ್ಪನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿದ್ದು, ಮೆಟ್ರಿಕ್ಯುಲೇಷನ್ ತನಕದ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಮಡಿಕೇರಿ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ ಸಾಗಿಸಿದರು. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಾಹಿತಿ ಪಂಜೆ ಮಂಗೇಶರಾಯರು ಮುಖ್ಯೋಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿದ್ದ ಆ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಸಾಹಿತ್ಯಾಭಿರುಚಿಯನ್ನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಸದವಕಾಶ ದೊರೆಯಿತು. ಆದರೆ ಮೆಟ್ರಿಕ್ಯುಲೇಷನ್ ತಲಪುವ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಬೀಸಿ ಬಂದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟದ ಸುಳಿಗಾಳಿಗೆ ಸಿಕ್ಕಿ ಶಾಲಾ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ತಿಲಾಂಜಲಿಯಿತ್ತರು (1930). ವೈನಾಡಿನ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಎರಡು ಸಲ ಸೆರೆಮನೆಯ ವಾಸ ಅನುಭವಿಸಿದರು (1932-33). ಗಾಂಧೀ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಮೈಗೂಡಿಸಿಕೊಂಡರು. ಎ.ಕೆ. ಗೋಪಾಲನ್ನರಂಥ ಸೆರೆಮನೆಯ ಸಹವಾಸಿಗಳಿಂದ ಲೆನಿನರ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಹೃದ್ಗತ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ಜೊತೆಗೆ ಕಲ್ಲಿಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಗಿಸಿದ ಬಂದರು ಕಾರ್ಮಿಕ ಜೀವನ (1934-36), ವೈನಾಡಿನ ಕಾಫಿ ತೋಟಗಳ ನೌಕರ ಜೀವನ (1936-42) ಇವುಗಳಿಂದಾಗಿ ಆ ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಬುದ್ಧಿಗತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ಭಾರತೀಸುತರು ಸತ್ಯಾಗ್ರಹಿಯಾದರೂ ರಾಜಕೀಯ ವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗಿ ಉಳಿಯಲಿಲ್ಲ. ಕೊಡಗಿಗೆ ಮತ್ತೆ ಹಿಂದಿರುಗಿ ಉಪಾಧ್ಯಾಯ ವೃತ್ತಿಯನ್ನವಲಂಬಿಸಿದರು (1942). ಮೊದಲು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲಾ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿ, ಅನಂತರ ಮದರಾಸು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ವಿದ್ವಾನ್ (ಕನ್ನಡ) ಪದವಿ ಪಡೆದು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಪಂಡಿತರಾಗಿ ದುಡಿದು (1973) ಸೇವೆಯಿಂದ ನಿವೃತ್ತರಾದರು.

ಬಂಗಾರದ ಬಳೆ (1928) ಎಂಬ ಕಥೆಯಿಂದ ಇವರು ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಪರಿಚಿತರಾದರು. ಆರು ಕಥಾಸಂಕಲನಗಳನ್ನೂ ಸುಮಾರು ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಮಕ್ಕಳ ಕಥೆಗಳನ್ನೂ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ಸ್ವತಂತ್ರ ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಾಲ್ಕು ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನು ಅನ್ಯಭಾಷೆಯಿಂದ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು, ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು, ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ರಷ್ಯನ್ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಸಾಕಷ್ಟು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಇವರ ಪ್ರಾರಂಭದ ಕಾದಂಬರಿಗಳಲ್ಲಿ ಗಳಗನಾಥರ ಅನುಕರಣೆ ಇದ್ದರೆ ಮುಂದಿನ ಕೆಲವು ಕಾದಂಬರಿಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಛಾಯೆ ಗೋಚರಿಸುತ್ತದೆ.

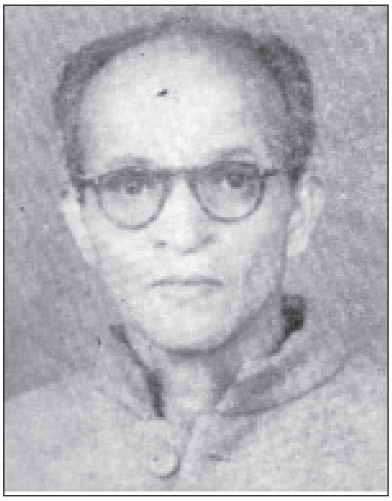

ವೈನಾಡು ಕೊಡಗುಗಳ ಜನಜೀವನ ಭಾರತೀಸುತರ ಬಹುಪಾಲು ಕಥೆ ಕಾದಂಬರಿಗಳ ಕಥಾವಸ್ತು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನಾಯರರ, ಪಣಿಯರ, ಕುರುಬರ, ಕೊಡವರ ಜೀವನದ ರೀತಿನೀತಿಗಳನ್ನು, ರೂಢಿಪದ್ಧತಿಗಳನ್ನು, ಒಳಹೊರಗುಗಳನ್ನು ಪದರಪದರವಾಗಿ ಬಿಡಿಸಿ ತೋರಿಸಲು ಯತ್ನಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಗಿಂಬ ಹಿಡಿದ ಮೀನು ಮುಂತಾದ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಲೆನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವಚ್ಛಂದವಾಗಿ ವಿಹರಿಸುವ ಮಣ್ಣಿನ ಮಕ್ಕಳ ಜೀವಂತ ವರ್ಣನೆಯಿದ್ದರೆ, ಬೆಳ್ಳಿ ಮೂಡಿತು, ಚಿಗುರುಹಾಸಿಗೆ, ಗಿರಿಕನ್ನಿಕೆ, ಕೊಳಲಿನ ಕರೆ ಕಾದಂಬರಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೊಡಗು, ವೈನಾಡು ಜನಜೀವನದ ಪಡಿನೆಳಲಿದೆ.

ದಾಂಪತ್ಯ ಜೀವನದ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನೂ ಭಾರತೀಸುತರು ಆಳವಾಗಿ ವಿವೇಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹೆಣ್ಣಿನ ಬಗೆಗೆ ಭಾರತೀಸುತರದು ಅನುಕಂಪೆಯ ದೃಷ್ಟಿ. ಎಡಕಲ್ಲು ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ, ಸಂತಾನ ಭಿಕ್ಷೆ ಮೊದಲಾದ ಕಾದಂಬರಿಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಮಾನವೀಯ ದೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಸಮಾಜದ ರೂಢಿಗಳ ಬಗೆಗಿನ ತಿಕ್ಕಾಟದ ಮೇಲೆ ಬೆಳಕು ಬೀರಿದ್ದಾರೆ. ಬಂಗಾರದ ಕುಲುಮೆ, ಶತದ್ರು ದಂಡೆಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲಾದ ಕಾದಂಬರಿಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜಕೀಯ, ರಾಷ್ಟ್ರಭಕ್ತಿ, ದೇಶಪ್ರೇಮ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳು ಹೃದಯಸ್ಪರ್ಶಿಯಾಗಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿವೆ. ಇವರ ಕಾದಂಬರಿಗಳಲ್ಲಿ ಎದ್ದುಕಾಣುವ ಸಾಮಾನ್ಯ ಗುಣವೆಂದರೆ ಅಲ್ಲಿನ ಪ್ರಕೃತಿಯ ವಿಶ್ವರೂಪಪ್ರದರ್ಶನ. ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನು ಕುರಿತ ವರ್ಣನೆಗಳು ಓದುಗರನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿಯುತ್ತವೆ. ಆದರೂ ಕೆಲವು ಕಾದಂಬರಿಗಳಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳು, ಘಟನೆಗಳು ಒಂದೇ ಬಗೆಯಾಗಿವೆ ಎಂದು ವಿಮರ್ಶಕರು ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಬಗ್ಗೆ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿರುವುದೂ ಉಂಟು.

ಕೊಡಗಿನ ಜನಜೀವನದ ನರನಾಡಿಗಳನ್ನು ಮಿಡಿದು ತೋರಿಸಬಲ್ಲ ಹುಲಿಯ ಹಾಲಿನ ಮೇವು ಇವರ ಕಾದಂಬರಿಗಳಲ್ಲಿ ಶೈಲಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ, ವರ್ಣನೆಯ ಸೊಗಸಿನ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ, ಕಥಾಸಂವಿಧಾನದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮಹತ್ತ್ವದ ಕೃತಿ. ಈ ಕಾದಂಬರಿಯಲ್ಲಿ ಕೊಡಗಿನ ಇತಿಹಾಸವೊಂದನ್ನು ಜೀವಂತಗೊಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರು ಕಿರು ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನೂ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ವಲ್ಮೀಕ ಎಂಬ ಇಂಥ ಒಂದು ಕಾದಂಬರಿ ಇವರಿಗೆ ಅಪಾರ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟಿತು. ಉತ್ತಮ ಕಾದಂಬರಿಕಾರ, ಕಥೆಗಾರ ಎಂದು ಹೆಸರು ಗಳಿಸಿರುವ ಇವರು ಕನ್ನಡಕ್ಕಾಗಿ ತನುಮನಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ ದುಡಿದವರು. ಇವರಿಗೆ ರಾಜ್ಯಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ. ಇವರ ಅನೇಕ ಕಾದಂಬರಿಗಳು ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಬಹುಮಾನ ಗಳಿಸಿವೆ. ಎಡಕಲ್ಲು ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ, ಗಿರಿಕನ್ನಿಕೆ (ಗಿರಿಕನ್ಯೆ), ಹುಲಿಯ ಹಾಲಿನ ಮೇವು, ಬಯಲುದಾರಿ-

ಈ ಕಾದಂಬರಿಗಳು ರಜತಪರದೆಯ ಮೇಲೆ ಬಂದು ಚಿತ್ರರಸಿಕರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ರಂಜಿಸಿವೆ. ಇವರು 1976ರಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. *

ಭಾರದ್ವಾಜ, ಡಿ.ಕೆ.: 1891–1953. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟಗಾರರು, ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಿ, ಸಾಹಿತಿ ಮತ್ತು ಆಯುರ್ವೇದ ಪಂಡಿತರು. ತಮ್ಮ ಮನೆತನದ ಗೋತ್ರವನ್ನೇ ಅಡ್ಡಹೆಸರಿನಂತೆ ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದ ಇವರ ನಿಜವಾದ ಹೆಸರು ದತ್ತಾತ್ರೇಯ. ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕುಂದಗೋಳದಲ್ಲಿ. ಅಲ್ಲಿಯ ಜೋಯಿಸರ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರಾದ ಇವರ ತಂದೆ ಕೃಷ್ಣರಾಯರು ಸರ್ಕಾರಿ ನೌಕರಿಗಾಗಿ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಂದು ನೆಲೆಸಿದ್ದರು. ಬೆಂಗಳೂರು, ಧಾರವಾಡ, ಪುಣೆ, ಕಾಶಿ ಮತ್ತು ಮದರಾಸು ನಗರಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದ ಭಾರದ್ವಾಜರು ಸಂಸ್ಕೃತ, ಕನ್ನಡ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್, ಹಿಂದೀ, ಬಂಗಾಲಿ, ಮರಾಠಿ, ತೆಲುಗು ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಶ್ರಮವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡರು. ಬೆಂಗಳೂರಿನಿಂದ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಒಕ್ಕಲಿಗ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಯ ಉಪಸಂಪಾದಕರೆಂದು ನೇಮಕಗೊಂಡು ತಮ್ಮ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಜೀವನವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದ ಇವರು ಅನಂತರ ಸಂಸ್ಕೃತ ರಿಸರ್ಚ್, ಒಕ್ಕಲಿಗ, ಭಕ್ತಿಸಂದೇಶ, ತಿಲಕ್ ಸಂದೇಶ, ರಂಗಭೂಮಿ, ಮಕ್ಕಳ ಪುಸ್ತಕ ಮೊದಲಾದ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರು. ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ಅನಿಬೆಸೆಂಟರು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಶಿಕ್ಷಕಿಯರ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದ ಇವರು, ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲೂ ಭಾಗವಹಿಸಿ, ಅಸಹಕಾರ ಎಂಬ ರಾಜಕೀಯ ಸಾಪ್ತಾಹಿಕ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲ ನಡೆಸಿದರು. ಬೆಳಗಾಂವಿಯಲ್ಲಿ 1924ರ ಡಿಸೆಂಬರ್‌ನಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಅಧಿವೇಶನದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾಂವಿಯ ಮುಖ್ಯ ಕಛೇರಿಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಆಗ ಇವರು ಕನ್ನಡನಾಡಿನ ಕೈಪಿಡಿಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಆಯುರ್ವೇದ ಪಂಡಿತರೂ 'ವೈದ್ಯ ಗುರು'ಗಳೂ ಆಗಿದ್ದ ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಚಿಕಿತ್ಸಾಲಯ ಎಂಬ ಆಯುರ್ವೇದ ಔಷಧಾಲಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ತಮ್ಮ ಬದುಕಿನ ಕೊನೆಯವರೆಗೂ ಅದನ್ನು ನಡೆಸಿದರು.

ಭಾರದ್ವಾಜರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೇವೆ ಬಹುಮುಖವಾದುದು. ಸ್ವತಂತ್ರ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲದೆ ಭಾಷಾಂತರವೂ ಸೇರಿದಂತೆ ಸುಮಾರು ಐವತ್ತು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಇವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ 'ಕನ್ನಡ ನುಡಿ' ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಮೂವತ್ತು ಮಂದಿ ಖ್ಯಾತ ಕನ್ನಡ ಲೇಖಕರನ್ನು ಕುರಿತ ಪರಿಚಯಲೇಖನಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮಹಾತ್ಮ ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ಹಿಂದೀ ಸ್ವರಾಜ್ಯ, ಅನಾಸಕ್ತಿ ಯೋಗ, ನೀತಿಧರ್ಮ ಅಥವಾ ಧರ್ಮನೀತಿ, ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯೆಯೋ ಕಾಮಸಾಧನೆಯೋ ಮುಂತಾದ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಥಮ ಬಾರಿಗೆ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ತಂದ ಕೀರ್ತಿ ಇವರದು. ಬಂಗಾಲಿ ಭಾಷೆಯಿಂದ ದ್ವಿಜೇಂದ್ರಲಾಲ ಬಸು ಅವರ ಭೀಷ್ಮ, ಸೀತಾದೇವಿ ಎಂಬ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಭಾಷಾಂತರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆಹಾರ ವಿಜ್ಞಾನ, ದಾಂಪತ್ಯವಿಜ್ಞಾನ, ಜನನಿಯಂತ್ರಣ ಎಂಬವು ವೈದ್ಯಕೀಯ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಇವರ ಸ್ವತಂತ್ರ ಕೃತಿಗಳು. ಇವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವ ಇಂಗ್ಲಿಷ್–ಕನ್ನಡ ನಿಘಂಟು ತುಂಬ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿದೆ.

ಬೆಳಗಾಂವಿಯಲ್ಲಿ 1924ರಲ್ಲಿ ಚಿತ್ತರಂಜನದಾಸರ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಗ್ರಂಥಾಲಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಸ್ವಾಗತಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದ ಭಾರದ್ವಾಜರು ಮೈಸೂರು ಹಿಂದೀ ಪ್ರಚಾರ ಸಮಿತಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿಯೂ ಕೆಲಸಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರು 1953 ಫೆಬ್ರವರಿ 2ರಂದು ನಿಧನ ಹೊಂದಿದರು. (ಬಿ.ಕೆ.)

ಭಾಲ್ಕಿ: ಬೀದರ್ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಅದರ ಆಡಳಿತಕೇಂದ್ರ ಪಟ್ಟಣ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬೀದರ್, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಹುಮನಾಬಾದ್ ಮತ್ತು ಬಸವಕಲ್ಯಾಣ, ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಔರಾದ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು, ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ವಾಯವ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ರಾಜ್ಯ ಸುತ್ತುವರೆದಿವೆ. ಭಾಲ್ಕಿ, ಹಲಬರ್ಗ, ಕಟಕ್ ಚಿಂಚೋಳಿ, ಲಖನಗಾಂವ್ ನಿಟ್ಟೂರು ಸಾಯ್‌ಗಾಂವ್ ಸರ್ಕಲ್‌ಗಳಿದ್ದು 121 ಗ್ರಾಮಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 11,138 ಚ.ಕಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,57,042.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ನದಿಗಳು ಮಾಂಜರಾ ಮತ್ತು ಕಾರಂಜಾ. ಮಾಂಜರಾ ನದಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿದು ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸಿದೆ. ಮುಂದೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಈಶಾನ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿಯೂ ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಕಾರಂಜಾ ನದಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಗ್ನೇಯದಿಂದ ವಾಯವ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಮಾಂಜರಾ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಉಪನದಿಯಾದ ಚುಳಕಿ ತೊರೆ ಬಸವಕಲ್ಯಾಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ ಹರಿದು ಬಂದು ಕಾರಂಜಾ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸರಾಸರಿ ವಾರ್ಷಿಕ ಮಳೆ 919 ಮಿಮೀ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣಿನಭೂಮಿ ಹೆಚ್ಚು. ಕೆಲವೆಡೆ ಕೆಂಪು ಮಿಶ್ರಿತ ಕಪ್ಪು ಮಣ್ಣಿನ ಫಲವತ್ತಾದ ಭೂಮಿ ಇದೆ. ಸುಮಾರು. 817 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ಕಾರಂಜಾ ನದಿ ಯೋಜನೆಯಿಂದ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೃಷಿ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಗತಿಯಾಗುತ್ತಿದೆ. ನೀರಾವರಿ ಬಾವಿಗಳು ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಆಧಾರವಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆಗಳು ಜೋಳ, ಸೇಂಗಾ, ಕಡಲೆ, ತೊಗರಿ, ಬತ್ತ ಮತ್ತು ಹತ್ತಿ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೈಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಗತಿಪಥದಲ್ಲಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿ ತಾಂತ್ರಿಕ ಮತ್ತು ಸಣ್ಣ ಪ್ರಮಾಣದ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳೂ ಕೈಮಗ್ಗಗಳೂ ಇವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹೈದರಾಬಾದ್–ಬಿದರೆ–ಪರಲಿ ವೈಜನಾಥ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಹಾದುಹೋಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮೂರು ರೈಲುನಿಲ್ದಾಣಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 282 ಕಿಮೀ ಉದ್ದ ರಸ್ತೆಗಳಿವೆ. ಪರಲಿ–ಬಿದರೆ ರಸ್ತೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ರಸ್ತೆಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದುದು.

ಭಾಲ್ಕಿಯ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಇರುವ ಖಾನಾಪುರ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿರುವ ಖಂಡೋಬ ದೇವಾಲಯ ಈ ಸುತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಡಿಸೆಂಬರ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ 15 ದಿನಗಳ ಕಾಲ ಇಲ್ಲಿ ಜಾತ್ರೆ ಸೇರುವುದು. ಭಾಲ್ಕಿಯ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿರುವ ನಾವದಗಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಶ್ರಾವಣಮಾಸದಲ್ಲಿ ಎರಡು ದಿನ ರೇವಣಸಿದ್ದಯ್ಯನ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಭಾಲ್ಕಿಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಂಚಿನ ಚಲ್ಕಾಪುರ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿರುವ ಹನುಮಜಯಂತಿ ಬಹು ಜನರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ಭಾಲ್ಕಿಯ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿರುವ ತೂಗಾಂವ್ (ಹಲಸಿ) ಮಾಂಜರಾ ನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ದೇವಾಲಯವಿದ್ದು, ಡಿಸೆಂಬರ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ದಿನಗಳ ಜಾತ್ರೆ ಸೇರುವುದು. ಭಾಲ್ಕಿಯ ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕಿರುವ ಅಲವಾಯ್ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲೂ ಒಂದು ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಜನವರಿಯಲ್ಲಿ ಐದು ದಿನಗಳ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುವುದು. ಇವಲ್ಲದೆ ಹುಲಕುಂಟೆ ಮಠ, ಭಾಲಕೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಹಿರೇ ಮಠಗಳು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿವೆ. (*;ಬಿ.)

ಭಾಲ್ಕಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಪಟ್ಟಣ. ಬೀದರ್‌ನ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ 45 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟದಿಂದ ಸು. 579 ಮೀ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಉತ್ತಮ ಹವಾಗುಣವಿದೆ. ಭಾಲ್ಕಿ ಪಟ್ಟಣದ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 35,093. ಇದು ಹೈದರಾಬಾದ್–ಬೀದರ್–ಪರಲಿ ವೈಜನಾಥ ರೈಲುಮಾರ್ಗದ ಒಂದು ನಿಲ್ದಾಣ. ವ್ಯಾಪಾರಕೇಂದ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು, ಶಾಲೆಗಳು, ಔಷಧಾಲಯ, ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ವಿದ್ಯುತ್ ಸೌಲಭ್ಯಗಳು ಇವೆ. ಒಂದು ಕಲೆ ಮತ್ತು ವಿಜ್ಞಾನ ಕಾಲೇಜು ಇದೆ. ಪಟ್ಟಣ ಪುರಸಭಾ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ. (ಬಿ.)

ಭಾಷ್ಯಂ, ಕೆ.ಟಿ.: 1895–1956. ಆಡಳಿತಗಾರ, ದೇಶಭಕ್ತ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಮಿಕ ಮುಖಂಡ. ಕೆ. ತುಪ್ಪಲ್ ನರಸಿಂಹ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್ ಭಾಷ್ಯಂ ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. 1895 ಏಪ್ರಿಲ್ 12ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. 1917ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎ. ಮತ್ತು 1919ರಲ್ಲಿ ಮದರಾಸು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎಲ್. ಪದವಿಗಳನ್ನು ಪಡೆದರು. ಮುಂದೆ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಉಚ್ಚ ನ್ಯಾಯಾಲಯದ ಅಡ್ವೊಕೇಟ್ ಆಗಿ, ನಿಷ್ಣಾತರೆಂದು ಖ್ಯಾತರಾದರು. 1938ರಲ್ಲಿ ಮಂಡ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ್ದ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ವಕೀಲರ ಸಮ್ಮೇಳನಾಧ್ಯಕ್ಷತೆಯ ಗೌರವಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾದರು.

ಭಾಷ್ಯಂ ಅವರು 1921ರಿಂದಲೇ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಲಾರಂಭಿಸಿದರು. 1926ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ಪ್ರಜಾಪ್ರತಿನಿಧಿ ಸಭೆಗೆ ಚುನಾಯಿತರಾಗಿ 1939ರವರೆಗೂ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದ ಇವರು 1928ರಲ್ಲಿ ಹಿಂದೂ ಕಾನೂನಿನಲ್ಲಿ ಮಹಿಳೆಯರು ಎಂಬ ಪುಸ್ತಕ ಬರೆದು ಭಾರತೀಯ ಮಹಿಳೆಯರ ಹಕ್ಕುಬಾಧ್ಯತೆಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಲು ಸರ್ಕಾರ ಒಂದು ಸಮಿತಿ ರಚಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು. 1929ರಲ್ಲಿ ಬಿನ್ನಿ ಮಿಲ್ ಕಾರ್ಮಿಕ ಸಂಘ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಯಿತು. ಭಾಷ್ಯಂ ಅವರು ಅದರ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಯಾದರು. ಅಲ್ಲದೆ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನ ಕಾರ್ಮಿಕ ಒಕ್ಕೂಟದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಕಾರ್ಮಿಕರನ್ನು ಸಂಘಟಿಸಿದರು, ಕಾರ್ಮಿಕ ಸಂಘಗಳಿಗೆ ಸರ್ಕಾರ ಮನ್ನಣೆ ನೀಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದರು. ಇವರ ಸತತ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದಾಗಿ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಕಾರ್ಮಿಕ ಕಾನೂನು ಜಾರಿಗೆ ಬಂತು.

1930ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಯುವಕ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಲ್ಲಿ ಬಹು ಪ್ರಿಯರಾಗಿದ್ದರೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿ, ಇದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ 3 ತಿಂಗಳು ಸೆರೆಮನೆವಾಸದ ಶಿಕ್ಷೆಯಾದಾಗ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳೆಲ್ಲ ಮುಷ್ಕರ ಹೂಡಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಬಂದ್ ಆಚರಿಸಿದರು. ಭಾಷ್ಯಂ ಅವರು 1930–39ರವರೆಗೆ ಬೆಂಗಳೂರು ಪುರಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಅಲ್ಲಿನ ನಾಗರಿಕ ಹಿತಕ್ಕಾಗಿ ದುಡಿದರು.

ಭಾಷ್ಯಂ ಅವರು 1940ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸಿನ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಜನತೆಯ ರಾಜಕೀಯ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಗಳನ್ನು ಕ್ರೋಢೀಕರಿಸಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸನ್ನು ಶಕ್ತಿಯುತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಜನಪ್ರಿಯಗೊಳಿಸಿ, 1940ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ 173 ಸ್ಥಾನಗಳ ಪೈಕಿ ಸುಮಾರು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸಿಗೆ 119 ಸ್ಥಾನಗಳು ದೊರಕುವ ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದ್ದು, ಅದೇ ವರ್ಷ ಮಿರಜದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪರಿಷತ್ತಿನ ಅಧಿವೇಶನ ನಡೆದಾಗ ಭಾಷ್ಯಂ ಅದರ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು.

ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಗ್ರಾಮದ ಭಾಗವಾಗಿ ನಡದ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಪಾತ್ರವಹಿಸಿ ಹಲವು ಬಾರಿ ಸೆರೆಮನೆ ಸೇರಿದ್ದರು. 1947ರಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಸರ್ಕಾರ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿ ಕೆ.ಸಿ. ರೆಡ್ಡಿಯವರ ನಾಯಕತ್ವದ ಮಂತ್ರಿಮಂಡಲದ ರಚನೆಯಾದಾಗ ಭಾಷ್ಯಂ ಕಾನೂನು ಮತ್ತು ಕಾರ್ಮಿಕ ಖಾತೆಗಳ ಮಂತ್ರಿಯಾದರು. 1952ರವರೆಗೂ ಆ ಹುದ್ದೆಯಲ್ಲಿದ್ದರು. 1948ರ ಜೂನ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಸಾನ್‌ಫ್ರಾನ್ಸಿಸ್ಕೊ ನಗರದಲ್ಲೂ 1949ರ ಜೂನ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಜಿನೋವದಲ್ಲೂ ನಡೆದ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಕಾರ್ಮಿಕ ಸಮ್ಮೇಳನಗಳಲ್ಲಿ ಭಾರತದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರು. 1952ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ವಿಧಾನ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಅವಿರೋಧವಾಗಿ ಚುನಾಯಿತರಾಗಿ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಎಲ್ಲ ಪಕ್ಷಗಳ ಸದಸ್ಯರ ಗೌರವ ಪ್ರೀತಿ ಗಳಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು.

ರಾಷ್ಟ್ರದ ಪ್ರಗತಿಗೆ ತಮ್ಮ ಜೀವನವನ್ನೇ ಮುಡಿಪಾಗಿಟ್ಟಿದ್ದ ಇವರು ವಿಧಾನ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲೇ 1956 ಮೇ 24ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. (ಟಿ.ಟಿ.ಎಸ್.)

ಭಾಷ್ಯಂ ತಿರುಮಲಾಚಾರ್ಯ: – 1877. ಖ್ಯಾತ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಿ ಮತ್ತು ವಿದ್ವಾಂಸರು. ಇವರು 1865ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರಕಾಶಿಕಾ ಎಂಬ ಕನ್ನಡ–ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ದ್ವಿಭಾಷಾ ವಾರಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಸಾಮಾಜಿಕ, ರಾಜಕೀಯ ರಂಗಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಲೇಖನಗಳು ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿದ್ದು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಮೆಚ್ಚುಗೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿದ್ದವು. ಪತ್ರಿಕೆ 1868ರವರೆಗೆ ನಡೆದು ನಿಂತಿತು. ಮತ್ತೆ 1873ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರಕಾಶಿಕಾ ಪ್ರಕಟಣೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾದಾಗ ಟಿ.ಸಿ. ಶ್ರೀನಿವಾಸಾಚಾರ್ಯರು ಯಾಜಮಾನ್ಯ ಹೊತ್ತರು; ತಿರುಮಲಾಚಾರ್ಯರೇ ಸಂಪಾದಕರಾದರು. ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕೀಯ ಲೇಖನಗಳ ಶೈಲಿ ಪ್ರೌಢವೆಂದೂ ಚಂಪೂ ರೀತಿಯ ಗದ್ಯ ಶೈಲಿಯೆಂದೂ ಅನೇಕರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ನೀತಿ ನಿರ್ಮಲ, ವಾಣಿ ಗಂಭೀರ; ಇದರ ಕೆಲಸ ಭದ್ರ. ತಿರುಮಲಾಚಾರ್ಯರು 1877ರಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರೂ ಅವರು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಪತ್ರಿಕೆ 1898ರವರೆಗೆ ನಡೆದು ಕಾಲು ಶತಮಾನಕ್ಕೂ ಮೀರಿ ನಾಡಿನ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿತು. (ಬಿ.ಎಸ್.ವಿ.ಇ.)

ಭಾಷ್ಯಂ ಭಾಷ್ಯಾಚಾರ್ಯ: 1833–1884. ಖ್ಯಾತ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಿ ಮತ್ತು ವಿದ್ವಾಂಸರು. ಭಾಷ್ಯಂ ತಿರುಮಲಾಚಾರ್ಯರ ಪುತ್ರರು. ಜನನ 1833ರಲ್ಲಿ. ಬೆಂಗಳೂರು ವೆಸ್ಲಿಯನ್ ಮಿಷನ್ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಅನಂತರ ಮದರಾಸಿನ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯೊಂದರಲ್ಲೂ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮುಗಿಸಿ ಚತುರ್ವೇದಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸಾಚಾರ್ಯರಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿದರು. ಕನ್ನಡ, ತೆಲುಗು, ತಮಿಳು ಭಾಷೆ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯಗಳನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದ್ದ ಇವರು ಮರಾಠಿ,ಇಂಗ್ಲಿಷ್, ಪರ್ಷಿಯನ್ ಮತ್ತು ಉರ್ದುಭಾಷೆಗಳನ್ನೂ ಬಲ್ಲವರಾಗಿದ್ದರು. ರಾಷ್ಟ್ರೀಯವಾದಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಜೀವನವನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸಲು ಮತ್ತು ಜನತೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮೂಡಿಸಲು ಸಾಹಸಪ್ರವೃತ್ತಿಯಿಂದ 1859 ಜುಲೈನಲ್ಲಿ,

ತಮ್ಮ 26ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅಂದಿನ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಮೊದಲ ಕನ್ನಡ ವಾರಪತ್ರಿಕೆಯಾದ ಮೈಸೂರು ವೃತ್ತಾಂತ ಬೋಧಿನಿಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಭಾಷ್ಯಾಚಾರ್ಯರ ಮನೆ ವಿದ್ವಾಂಸರ, ಕಲಾವಿದರ ರಾಜಕಾರಣಿಗಳ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಪ್ರೇಮಿಗಳ ಭೇಟಿಯ ಸ್ಥಾನವಾಗಿತ್ತು ಮತ್ತು ಮನೆಯೇ ಪತ್ರಿಕಾ ಕಛೇರಿಯೂ ಆಗಿತ್ತು.

ದೇಶಭಾಷಾ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ತೇಜನವಿಲ್ಲದ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಳರಸರ ದುರಾಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿದ್ದ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ಅವರು ಭಾಷ್ಯಂ ಭಾಷ್ಯಾಚಾರ್ಯರ ಮೈಸೂರು ವೃತ್ತಾಂತ ಬೋಧಿನಿ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಪ್ರಕಟಣೆಗೆ ಧನಸಹಾಯ ನೀಡಿ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಿದರು. ರಾಜರಿಂದ ಧನಸಹಾಯ ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದರೂ ಪತ್ರಿಕೆ ತನ್ನ ಸ್ವತಂತ್ರ ನಿಲುವನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಂಡಿತ್ತು. ನಾವು ನಿಜವನ್ನು ನುಡಿಯುತ್ತೇವೆ, ನಿಜವನ್ನು ಕೇಳಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೇವೆ, ಇದರಿಂದ ಅನ್ಯರು ನಿಜ ನುಡಿದಾರೆಂದು ಭಾವಿಸುತ್ತೇವೆ–ಎನ್ನುವುದು ಪತ್ರಿಕೆಯ ನೀತಿಯಾಗಿತ್ತು. ಈ ಪತ್ರಿಕೆ ಕಡಿಮೆ ಪುಟಸಂಖ್ಯೆಗಳನ್ನುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದ್ದರೂ ಬಹು ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಯಾಗಿತ್ತು. ಸುಮಾರು ಆರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ನಡೆದು ಜನಮನದ ಮೇಲೆ, ರಾಜ್ಯದ ರಾಜಕೀಯ, ಆರ್ಥಿಕ, ಸಾಮಾಜಿಕ ನೀತಿಯ ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿತ್ತು. ಸತ್ಯ ಶೋಧಕರಾಗಿ, ಸತ್ಯ ಸಾಧಕರಾಗಿ, ಸತ್ಯ ಸೇವಕರಾಗಿ ಬಾಳುವ ಸಂಕಲ್ಪದಿಂದ ಕೂಡಿ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಹೊರಡಿಸಿದ ಭಾಷ್ಯಾಚಾರ್ಯರು ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಪ್ರಭಾವಯುತ ಸ್ಥಾನಗಳಿಸಿಕೊಂಡು ಎಲ್ಲರ ವಿಶ್ವಾಸ ಗೌರವಗಳಿಗೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿದ್ದರು.

ಭಾಷ್ಯಾಚಾರ್ಯರು ತಮ್ಮ ತಂದೆಯವರಾದ ತಿರುಮಲಾಚಾರ್ಯರು ಆರಂಭಿಸಿದ ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರಕಾಶಿಕಾ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಅವರ ನಿಧನದ ಅನಂತರ 1877ರಲ್ಲಿ ತಾವೇ ವಹಿಸಿಕೊಂಡು ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲ ನಡೆಸಿದರು. 1869ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರ ಗೆಜ಼ೆಟ್ ಪ್ರಕಟಣೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದಾಗ ಭಾಷ್ಯಂ ಭಾಷ್ಯಾಚಾರ್ಯ ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದಕರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. ಆ ಹುದ್ದೆಯಲ್ಲಿ 18 ವರ್ಷ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿ ತಮ್ಮ 51ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ 1884 ರಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. **(ಬಿ.ಎಸ್.ವಿಇ;ಕೆ.ಪಿಯು.)**

ಭಾಸ್ಕರ: ಸು. 1424. ಜೈನಕವಿ. ಜೀವಂಧರಚರಿತೆ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯದ ಕರ್ತೃ. ಈತನ ತಂದೆ ಬಸವಾಂಕ. ಪೆನುಗೊಂಡೆಯ ಸುಶಾಂತೀಶ್ವರನ ಜಿನವಾಸದಲ್ಲಿ ಜೀವಂಧರನ ಚರಿತೆಯ ರಚಿಸಿದನು ಜಾಣ್ಮೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಸ್ಕರನು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಪೆನುಗೊಂಡೆ ಈತನ ಸ್ಥಳವೆಂದೂ ಅಲ್ಲಿಯ ಶಾಂತಿನಾಥ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯ ಬರೆದನೆಂದೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇವನು ಪೂರ್ವಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಪೊನ್ನ, ವಿಜಯ, ಗಜಾಂಕುಶ, ಅಗ್ಗಳ, ನೇಮಿಚಂದ್ರ, ಗುಣವರ್ಮ, ನಾಗವರ್ಮ ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಜೀವಂಧರಚರಿತೆ ಭಾಮಿನೀ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 18 ಸಂಧಿಗಳೂ 957 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. ಕೃತಿರಚನೆಯ ಕಾಲ 1424. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ವಾದೀಭಸಿಂಹಸೂರಿ ಬರೆದಿರುವ ಜೀವಂಧರಚರಿತೆಯನ್ನು ತಾನು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಬರೆದಿರುವುದಾಗಿ ಕವಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ರಾಜಪುರಿಯ ಸತ್ಯಂಧರರಾಜನ ಕುಮಾರ ಜೀವಂಧರನ ಚರಿತೆ ಕಾವ್ಯದ ವಸ್ತು. ಈ ಕಥೆ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಿದೆ. ಇದನ್ನು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ರಚಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಈತನಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಕವಿ ತನಗಿಂತ ಹಿಂದಿನ ಕವಿಗಳ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗಿದ್ದನೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ನಿದರ್ಶನಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ರಾಘವಾಂಕ ಹಾಗೂ ಕುಮಾರವ್ಯಾಸರ ಪ್ರಭಾವ ಈತನ ಮೇಲೆ ಆಗಿರುವುದು ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಚ್ಚಳವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೂ ಕವಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಭಾ ಸ್ವೋಪಜ್ಞತೆ ಇರುವುದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಕೃತಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ನೀತಿಬೋಧಕ ಜೈನ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಾವ್ಯ. ಪರಮತ ವಿಡಂಬನೆಯ ಸೋಂಕು ಸ್ವಲ್ಪವಾದರೂ ಕಂಡುಬಾರದಿರುವುದು ಮೆಚ್ಚಬೇಕಾದ ಸಂಗತಿ. ಕಾವ್ಯಾಂಶಗಳು ಕಡಿಮೆ ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ವರ್ಣನೆಗಳು ಸೊಗಸಾಗಿವೆ. ಶೈಲಿ ಸರಳವೂ ಸುಂದರವೂ ಆಗಿದೆ. ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ರೂಪಕಗಳು, ಸುಂದರ ಕಲ್ಪನಾಯುಕ್ತ ಪದ್ಯಗಳು, ಲೋಕೋಕ್ತಿಗಳು, ಇವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಕಾವ್ಯಮಯವಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಭಾಷಾ ಪ್ರಭುತ್ವ–ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿದಾಗ ಈತ ಉತ್ತಮ ಕವಿ ಎಂಬ ಅಂಶ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. **(ಎನ್.ಬಿ.)**

ಭಾಸ್ಕರಾಚಾರ್ಯ: 12ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಗಣಿತಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞ, ಖಗೋಳವಿಜ್ಞಾನಿ. ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ಪರ್ವತಶ್ರೇಣಿಯ ಸನಿಹದ ಬಿಜ್ಜಡಬಿಡದಲ್ಲಿ (ಈಗಿನ ಬಿಜಾಪುರ) 1114ರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ. ಕೌಂಡಿನ್ಯ ಗೋತ್ರದ ಮಹೇಶ್ವರೋಪಾಧ್ಯಾಯ ಇವನ ಪಿತ ಹಾಗೂ ವಿದ್ಯಾಗುರು. ಈತ ತನ್ನ 36ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ (1150) ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಗ್ರಂಥವಾದ ಸಿದ್ಧಾಂತಶಿರೋಮಣಿಯನ್ನು ರಚಿಸಿದ. ಕರ್ಣಾಟಕ ಕುತೂಹಲ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥ ಸಹ ಇವರ ರಚನೆಯೇ.

ಸಿದ್ಧಾಂತ ಶಿರೋಮಣಿ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಲೀಲಾವತಿ, ಬೀಜಗಣಿತ, ಗ್ರಹಗಣಿತ ಮತ್ತು ಗೋಳಗಳೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ಭಾಗಗಳು ಇವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಭಾಗ ಲೀಲಾವತಿ, ಭಾಸ್ಕರಾಚಾರ್ಯನ ಮುದ್ದುಮಗಳು ಮದುವೆಯಾದ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿಧವೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಅವಳ ಕೋಮಲ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಮುದಗೊಳಿಸಲು, ಆಗಿನ ಪಾಠಕ್ರಮಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿ, ಮನೋರಂಜಕ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ, ಪ್ರತಿಸೂತ್ರ ಹಾಗೂ ಪ್ರಶ್ನೆಯ ಮೂಲಕ ಕಿವಿಗೆ ಇಂಪಾಗುವಂತೆ ರಮಣೀಯ ವೃತ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಮಗಳಿಗೆ ಬೋಧಿಸಲು ಇದನ್ನು ರಚಿಸಿ, ಆ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಮಗಳ ಹೆಸರನ್ನು (ಲೀಲಾವತಿ) ಇಟ್ಟನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಲೀಲಾವತಿ ಅಂಕಗಣಿತದ ವಿಷಯವನ್ನು ಕುರಿತಿದ್ದು ಬ್ರಹ್ಮಗುಪ್ತ ಮತ್ತು ಶ್ರೀಧರ–ಇವರ ಕೃತಿಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ರಚಿತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಕೆಲವು ಲೆಕ್ಕಗಳು ಬೀಜಗಣಿತ ಮತ್ತು ರೇಖಾಗಣಿತಗಳ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿತವಾಗಿವೆ. ಬೀಜಗಣಿತದ ಭಾಗ, ಬೀಜಗಣಿತದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಮಗ್ರವಾದ ಮತ್ತು ಕ್ರಮಬದ್ಧವಾದ ಕೃತಿಯಾಗಿದೆ. ಸಿದ್ಧಾಂತ ಶಿರೋಮಣಿಯ ಉಳಿದೆರಡು ಭಾಗಗಳು ಖಗೋಳವಿಜ್ಞಾನದ ಅಮೂಲ್ಯ ಬರೆಹಗಳಾಗಿವೆ.

ಭಾರತದ ಗಣಿತಶಾಸ್ತ್ರದ ಮತ್ತು ಖಗೋಳ ವಿಜ್ಞಾನಗಳ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಸ್ಕರಾಚಾರ್ಯ ಮಹತ್ತರವಾದ ಸ್ಥಾನ ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ. ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನವನೂ ಜಗದ್ವಿಖ್ಯಾತನೂ ಆದ ಈತನ ಕೃತಿ ಪ್ರಕೃತ ಭಾರತೀಯ ಖಗೋಳವಿಜ್ಞಾನ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಆಧಾರವಾಗಿದೆ. ನಮ್ಮ ಪಂಚಾಂಗಗಳೂ ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರಗ್ರಹಣಗಳೂ ಅವನು ಅಂದು ವಿಧಿಸಿದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಣಯಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿವೆ. ಭಾರತೀಯ ಗಣಿತಶಾಸ್ತ್ರ ಹಾಗೂ ಖಗೋಳವಿಜ್ಞಾನಗಳಿಗೆ ಭಾಸ್ಕರಾಚಾರ್ಯನ ಅನಂತರ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಕೊಡುಗೆ ಅತ್ಯಲ್ಪ.

ಯಾದವರಾಜ ಸಿಂಘಣದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಜ್ಯೋತಿರ್ವಿಜ್ಞಾನಿ ಭಾಸ್ಕರಾಚಾರ್ಯ ಗಣಿತದ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ 1207ರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಠವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದ. **(ಎಚ್.ವಿ.ಎಸ್.)**

ಭಿಲ್ಲಮ I: ಸೇವುಣ ವಂಶದ ರಾಜ ಧಡಿಯಪ್ಪನ ಮಗ. ಇವನ ಕಾಲ ಸುಮಾರು ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆದಿಭಾಗ. **(ಎ.ವಿ.ಎನ್.)**

ಭಿಲ್ಲಮ II: ಸೇವುಣ ವಂಶದ ವಡ್ಡಿಗನ ಮಗ. ಇವನು ಚಾಳುಕ್ಯ ತೈಲಪನ ಸಾಮಂತನಾಗಿದ್ದ (ಸು. (975–1000). ತೈಲಪನು ಪರಮಾರ ಮುಂಜನ ಮೇಲೆ ಮಾಡಿದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದ. ಇದರಿಂದ ಸಂತೋಷಗೊಂಡ ತೈಲಪ ಇವನಿಗೆ ಮಹಾಸಾಮಂತನೆಂಬ ಬಿರುದನ್ನೂ ಅಹಮದ್‌ನಗರದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟ. ಸೇವುಣ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಬುನಾದಿಯನ್ನು ಹಾಕಿದ ಕೀರ್ತಿ ಈತನದು. ಲಚ್ಚಿಯವ್ವ ಈತನ ಪತ್ನಿ. **(ಎ.ವಿ.ಎನ್.)**

ಭಿಲ್ಲಮ III: ಸೇವುಣ ವಂಶದ ವೇಸುಗಿಯ ಮಗ. ಚಾಳುಕ್ಯರ ಸಾಮಂತ (ಸು. 1025–55). ಚಾಳುಕ್ಯ ದೊರೆ ಅಹವಮಲ್ಲ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಸಹೋದರಿಯೂ ಜಯಸಿಂಹನ ಪುತ್ರಿಯೂ ಆದ ಅವ್ವಲದೇವಿಯನ್ನು ಇವನು ವಿವಾಹವಾಗಿದ್ದ. **(ಎ.ವಿ.ಎನ್.)**

ಭಿಲ್ಲಮ V: ಸೇವುಣ ವಂಶದ ಸಮರ್ಥ ದೊರೆ (ಸು. 1173–92). ಮಲ್ಲುಗಿಯ ಮಗ. ಇವನ ತಂದೆ ಕರ್ಣ. ಮಲ್ಲುಗಿ ಇವನ ತಾತ ಎಂದೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ಭಿಲ್ಲಮ ತನ್ನ ದಾಯಾದಿಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ರಾಜ್ಯಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು ತನ್ನದಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡ. ಇವನ ಶಾಸನವೊಂದು ಕಳಚುರಿ ರಾಜವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದುದರಿಂದ ಇವನು ಕಳಚುರಿಗಳ ಸಾಮಂತನಾಗಿ 1173ರಿಂದಲೇ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿದರೂ ಇವನ ಸ್ವತಂತ್ರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಪ್ರಾರಂಭ ಯಾವಾಗ ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಕಷ್ಟ. ಇವನ ಸ್ವಂತ ಶಾಸನಗಳು 1187ರಿಂದ ಕಾಣಬರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ 1183 ರಿಂದಲೇ ರಾಜನಾಗಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿಸುವ ಶಾಸನಗಳೂ ದೊರಕುತ್ತವೆ.

ಇವನು ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಬಂದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣಾಪಥದಲ್ಲಿ ಗಮನಾರ್ಹ ರಾಜಕೀಯ ಚಟುವಟಿಕೆ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಚಾಳುಕ್ಯ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಪ್ರಾಬಲ್ಯ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿ ಹೊಯ್ಸಳರು ಸ್ವತಂತ್ರರಾಗಲು ಹವಣಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಭಿಲ್ಲಮನೂ ಹೊಂಚುಹಾಕುತ್ತಿದ್ದ. ಭಿಲ್ಲಮನಿಗೂ ಚಾಳುಕ್ಯರಿಗೂ ಕುಪ್ಪ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧನಡೆಯಿತು. ಅನಂತರ ಇವನು ಹೊಯ್ಸಳ ಇಮ್ಮಡಿ ಬಲ್ಲಾಳ ಕಲ್ಯಾಣ ನಗರವನ್ನು ತನ್ನ ವಶಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಲು ಅವನೊಡನೆ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಿದ. ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಭಿಲ್ಲಮ ಬಲ್ಲಾಳನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಕಲ್ಯಾಣವನ್ನು ಪಡೆದ. ಬಲ್ಲಾಳ ಸೋತು ಹಿಂದಿರುಗಲು ಭಿಲ್ಲಮ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಬಹುಭಾಗಗಳನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು 1189ರ ಸಮಯಕ್ಕೆ ಬಹು ಪ್ರಭಾವಿಯಾದ. ಇದನ್ನು ಸಹಿಸದ ಬಲ್ಲಾಳ 1191ರಲ್ಲಿ ಭಿಲ್ಲಮನ ಮೇಲೆ ಸೊರಟೂರು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಿದ. ಈ ಘೋರ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರು ಜಯಶಾಲಿಗಳಾದರು. ಸೇವುಣ ಸೈನ್ಯ ಸೋತು ಲೊಕ್ಕಿಗುಂಡಿಗೆ ಓಡಿಹೋಯಿತು. ಬಲ್ಲಾಳ 1192ರಲ್ಲಿ ಲೊಕ್ಕಿಗುಂಡಿಯನ್ನೂ ತನ್ನ ವಶಮಾಡಿಕೊಂಡ. ಭಿಲ್ಲಮ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸೋತ. ಭಿಲ್ಲಮ ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಬಲ್ಲಾಳನಿಂದ ಹತನಾದ ಎಂದೂ ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಅನಂತರವೂ ಈತ ಜೀವಿಸಿದ್ದನೆಂದು ಹೇಳಲು ಆಧಾರಗಳಿವೆ.

ಭಿಲ್ಲಮ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರಿಂದ ಸೋತರೂ ಈ ಹಿಂದೆ ಹಲವು ವಿಜಯಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದ್ದ. ಕಳಚುರಿ ದೊರೆ ವೀರಬಿಜ್ಜಳನ ಮಗ ಮೈಲುಗಿಯನ್ನು ಬಗ್ಗಿಸಿದ್ದ. ಮಂಗಳವೇಷ್ಟಕದ ರಾಜನಾದ ಬಿಲ್ಲಣ್ಣನನ್ನು (ಪ್ರಾಯಶಃ ಕಳಚುರಿ ವಂಶದ ವೀರ ಬಿಜ್ಜಳ) ಭಿಲ್ಲಮ ಕೊಂದನೆಂದು ಹೇಮಾದ್ರಿಯ ರಾಜ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಪುಣೆಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಅಂಸಲ ರಾಜ್ಯದ ರಾಜನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಅವನಿಂದ ಶ್ರೀವರ್ಧನ ಎಂಬ ನಗರವನ್ನು ವಶಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದ. ಪ್ರತ್ಯಾಂಡಕ ರಾಜನ ಮೇಲೂ ಭಿಲ್ಲಮ ವಿಜಯಿಯಾಗಿದ್ದ. ತನ್ನ ಸೇನಾಧಿಪತಿ ಜಲ್ಹನ ಸಹಾಯದೊಡನೆ ಮಾಳವ ದೇಶಕ್ಕೆ ನುಗ್ಗಿ ಅಲ್ಲಿಯ ದೊರೆಯನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ್ದ. ಚಾಳುಕ್ಯ ಎರಡನೆಯ ಭೀಮನನ್ನೂ ಸೋಲಿಸಿ ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ತನ್ನ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಭಿಲ್ಲಮ ಬೀರಿದ್ದ. ದಕ್ಷಿಣ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಭಾಗಗಳು ಭಿಲ್ಲಮನ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದ್ದುವು. ಇವನು ದೇವಗಿರಿ ನಗರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅದನ್ನು ಸೇವುಣರ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದ.

ಈತ ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಅನೇಕ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದ. ಈತ ಶೂರ, ಧೀರ, ಸಾಹಸಿ. ಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದ ಸೇವುಣರನ್ನು ಸ್ವತಂತ್ರರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದ ಕೀರ್ತಿ ಈತನದು. ಇವನೇ ನಿಜವಾದ ಸೇವುಣ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಸ್ಥಾಪಕ.

ಈತ 1192ರಲ್ಲಿ ಮರಣ ಹೊಂದಲು ಇವನ ಮಗ ಜೈತುಂಗಿ ದೊರೆಯಾದ. **(ಎ.ವಿ.ಎನ್.)**

ಭೀಮಕವಿ: ಸುಮಾರು ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕಡೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ವೀರಶೈವ ಕವಿ. ಬಸವಪುರಾಣವೆಂಬ ಕಾವ್ಯದ ಕರ್ತೃ. ಭೀಮಕವೀಶ್ವರ ರಗಳೆ ಈತನ ಇನ್ನೊಂದು ಕೃತಿ. ಭೃಂಗಿದಂಡಕವೆಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನೂ ಈತ ಬರೆದಿರುವಂತೆ ಸಿದ್ಧನಂಜೇಶನ (ಸು. 1650) ರಾಘವಾಂಕಚಾರಿತ್ರ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಕೃತಿ ಉಪಲಬ್ಧವಿಲ್ಲ. ಪೂರ್ವಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಹರ, ರಾಘವಾಂಕ–ಇವರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇವನನ್ನು ಇವನು ಪದ್ಮಣಾಂಕ, ವಿರೂಪಾಕ್ಷಪಂಡಿತ, ಸಿದ್ಧನಂಜೇಶ, ಷಡಕ್ಷರದೇವ ಮೊದಲಾದ ವೀರಶೈವ ಕವಿಗಳು ತಮ್ಮ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾರೆ. ತಾನು ಉಭಯಕವಿತ್ವಸಮರ್ಥನೆಂದು ಕವಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.

ಬಸವಪುರಾಣ ಬಸವಣ್ಣನವರನ್ನು ಕುರಿತ ಪ್ರಪ್ರಥಮ ಪುರಾಣಕಾವ್ಯ. ಭಾಮಿನೀಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿ ಬರೆದ ಮೊತ್ತಮೊದಲ ಅತಿದೊಡ್ಡ ಗ್ರಂಥ. ಇದರಲ್ಲಿ 8 ಕಾಂಡಗಳೂ 63 ಸಂಧಿಗಳೂ 3,568 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. ಈತ ತನ್ನ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಕವಿಸೋಮನಾಥಂ ರಸಮೊಸರೆ ಮುನ್ನುಸಿರ್ದುದನೆ ಕನ್ನಡಿಸಿ ಪೇಳ್ವೆಂ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಹದಿಮೂರನೆಯ ಶತಮಾನದ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ತೆಲುಗು ಕವಿ ಪಾಲ್ಕುರಿಕೆ ಸೋಮನಾಥನ ಬಸವಪುರಾಣಮು ಎಂಬ ತೆಲುಗು ಗ್ರಂಥದ ಅನುವಾದವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕವಿ ತಾನೆಂತು ಬಸವರಾಜನ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ರಚಿಸಲಿ ಎಂದು ಶಿವಯೋಗನಿದ್ರಾಮುದ್ರಿತದೊಳಿರಲು ಕನಸಿನಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಕುರಿಕೆ ಸೋಮನಾಥ ಮತ್ತು ಅನಘದೇವಾರ್ಯರು ಬಂದು ನಿನ್ನಾತ್ಮದೊಳಗಲದಿರ್ದು ನಾವು ರಚಿಸುವೆವೆಸೆವ ಬಸವಕಥಾವಿರಸರಮಂ ಬರೆದುಕೋ ಎಂದದ್ದರಿಂದ ಬರೆದೆನೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಕೊಂಡಗುಳಿ ಕೇಶಿರಾಜ, ಸಿರಿಪತಿಪಂಡಿತ, ಶಿವಲೆಂಕ ಮಂಚಣ್ಣಪಂಡಿತ, ಗುರುಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನಪಂಡಿತ–ಇವರ ಕೃಪೆಯೂ ಕೃತಿರಚನೆಗೆ ಕಾರಣವೆಂದಿದ್ದಾನೆ.

ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಸವಣ್ಣನವರ ಚರಿತ್ರೆ ಹಾಗೂ ಅವರು ನಡೆಸಿದ ಪವಾಡಗಳಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ಶಿವಭಕ್ತರ ಕಥೆಗಳು ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಗ್ರಂಥವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಬೆಳೆದುಕೊಂಡಿದೆ. ಕವಿ ಪುರಾಣಕರ್ತನಾದುದರಿಂದ ಕಥೆಯ ಏಕಸೂತ್ರತೆಗಿಂತ ಶಿವಶರಣರ ಕಥೆಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಅವಕಾಶ ಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇದರಿಂದ ಬಸವಣ್ಣನವರ ವ್ಯಕ್ತಿಚಿತ್ರ ಸ್ಫುಟವಾಗದೆ ಇತರ ಕಥೆಗಳೇ ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಬಸವಣ್ಣನವರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದ ಚಿತ್ರಣಕ್ಕಿಂತ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅವರ ಪವಾಡ ಕಾರ್ಯಗಳು ವರ್ಣನಾಪ್ರಧಾನವಾಗಿವೆ. ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಸಾಮಗ್ರಿ, ಕಥನಕ್ರಮ, ಪವಾಡಗಳ ವರ್ಣನೆ, ಭಕ್ತರ ಚರಿತ್ರೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕಾವ್ಯ ತೆಲುಗು

ಬಸವಪುರಾಣಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿದ್ದರೂ ಸ್ವಶಕ್ತಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಹೊಮ್ಮಿದೆ. ವರ್ಣನೆಗಳು ಹೃದಯಂಗಮವಾಗಿವೆ. ಕೃತಿ ಷಟ್ಪದಿಯಾದರೂ ಮಾರ್ಗೀಯ ಶೈಲಿಯ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಮುಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲ. ದೇಸಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಮಾರ್ಗೀಯ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಇರಿಸುವ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಈತ ಮೊದಲಿಗನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಬಸವಣ್ಣನವರನ್ನು ಕುರಿತು ಬರೆದವರಲ್ಲಿ ಹರಿಹರ ಮೊದಲಿಗ. ಜೊತೆಗೆ ಅವನದು ಬಸವಣ್ಣನವರಿಗೆ ಅತಿ ಸಮೀಪದ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಕೃತಿ. ಆದರೆ ಭೀಮಕವಿಯ ಈ ಕಾವ್ಯ ಬಸವಣ್ಣನವರಿಗೆ ಅತಿ ಸಮೀಪದ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಕೃತಿಯಾಗದೆ ಅವರನ್ನು ಅತಿಮಾನುಷತೆಗೆತ್ತುವ ಪುರಾಣಕಾವ್ಯವಾಯಿತು. ವಸ್ತುಕದ ಮುಂದೆ ವಿಳಾಸಮೇ ಸಾಮಾನ್ಯಮೀ ವರ್ಣಕಕವಿತೆಯೆಂದು ಓಸರಿದಿರಿ ಎಂಬ ಮಾತು ಮೇಲಿನ ಹೇಳಿಕೆಯನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಕಾವ್ಯ ಮುಂದಿನ ವೀರಶೈವಪುರಾಣಕರ್ತೃಗಳಿಗೆ ಪ್ರಿಯವೂ ಆಕರವೂ ಆದ ಗ್ರಂಥವಾಯಿತು.

ಭೀಮಕವೀಶ್ವರ ರಗಳೆ ನೂರೆಂಟು ಚರಣಗಳುಳ್ಳ ಚಿಕ್ಕ ಸ್ತೋತ್ರಗ್ರಂಥ. ರಗಳೆ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿದೆ. **(ಆರ್.ಜಿ.)**

ಭೀಮಸೇನ ಜೋಶಿ: 1922– . ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಖ್ಯಾತಿಯ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನಿ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಸಂಗೀತಗಾರರು; ಹಿಂದುಸ್ಥಾನಿ ಸಂಗೀತ ಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿ ಅಪ್ರತಿಮ ಜನಪ್ರಿಯತೆ ಪಡೆದ ಸಂಗೀತರತ್ನ ಅಬ್ದುಲ್ ಕರೀಮಖಾನರ ಕಿರಾಣಾ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಗಾಯಕರಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖರು. ಪದ್ಮಭೂಷಣ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪುರಸ್ಕೃತರು. 1922 ಇವರು ಫೆಬ್ರವರಿ 14 ರಂದು ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ರೋಣದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಗುರುರಾಜ ಜೋಶಿ. ಮನೋಹರ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆಯ ಸಂಪಾದಕ ಪ್ರಕಾಶಕರಾದ ಜಿ.ಬಿ. ಜೋಶಿ ಇವರ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪ. ಭೀಮಸೇನ ಜೋಶಿಯವರಿಗೆ ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಒಲವಿದ್ದುದರಿಂದ, ಸುಮಾರು ಹತ್ತು ವರ್ಷ ವಯಸ್ಸಾಗಿದ್ದಾಗ ಗದಗಿನಲ್ಲಿ ಪಂಚಾಕ್ಷರ ಗವಾಯಿಗಳ ಶಿಷ್ಯ ಕುರ್ತಕೋಟಿ ಅಗಸರ ಚನ್ನಪ್ಪನವರಲ್ಲಿ ಇವರ ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತ ಸಂಗೀತ ಅಭ್ಯಾಸ ಆರಂಭವಾಯಿತು. ಮುಂದೆ ಜೋಶಿಯವರು ತಮ್ಮ ಸಂಗೀತದ ವಾಂಛೆಯನ್ನು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಿ ಕೊಳ್ಳಲು ಹೆಚ್ಚಿನ ಕಲಿಕೆಗಾಗಿ ಮನೆಬಿಟ್ಟು ಮುಂಬಯಿಗೆ ಹೋದರು. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಯಾರ ನೆರವೂ ದೊರಕದೆ ಅನಾಥ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ತಂದೆಯವರ ಒತ್ತಾಯದ ಮೇರೆಗೆ ಮನೆಗೆ ಬರಬೇಕಾಯಿತು. ಇನ್ನೊಮ್ಮೆ, ಒಂದು ವರ್ಷದೊಳಗೇ ಜೋಶಿಯವರು ಮನೆ ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗಿ ಉತ್ತರ ಭಾರತವನ್ನು ಅಲೆದು ಪಾಡುಪಟ್ಟು ಯಾವ ಉಪಯೋಗವೂ ಆಗದೇ ಊರಿಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಿದರು. ಅನಂತರ ತಮ್ಮ ತಂದೆಯವರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದ ಮೇರೆಗೆ ಸವಾಯಿ ಗಂಧರ್ವರಲ್ಲಿ (ರಾಮಭಾವು ಗಣೇಶ ಕುಂದಗೋಳಕರ) ಸಂಗೀತ ಕಲಿಕೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಸುಮಾರು ನಾಲ್ಕೈದು ವರ್ಷಗಳ ತರಬೇತಿಯ ಅನಂತರ ಸವಾಯಿ ಗಂಧರ್ವರು ಭೀಮಸೇನ ಜೋಶಿಯವರಿಗೆ ಹಠಾತ್ತನೆ ಬೇರೆ ಗುರುವನ್ನು ಹುಡುಕಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಹೇಳಿಬಿಟ್ಟರು. ಈ ವೇಳೆಗೆ ಇವರಿಗೆ ಮಿಯಾಮಲ್ಹಾರ್, ಮುಲ್ತಾನಿ, ಭೈರವಿ ಹಾಗೂ ಪೂರಿಯಾ ರಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿತ್ತು. ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಾಧನೆಗಾಗಿ ಮಂತ್ರಾಲಯಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲ ಗುರುರಾಘವೇಂದ್ರರನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಸಂಗೀತಾಭ್ಯಾಸ ನಡೆಸಿದರು. ಆಗಿನ್ನೂ ಇವರಿಗೆ ಸುಮಾರು ಇಪ್ಪತ್ತರ ಪ್ರಾಯ. ಅನಂತರ ಇವರು ಜೀವನ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಹೀಗಿರುವಾಗಲೇ ಪುಣೆಯಲ್ಲಿ ವತ್ಸಲಾ ಮುಧೋಳಕರ ಅವರನ್ನು ಪ್ರೇಮಿಸಿ ವಿವಾಹವಾದರು. ಇಲ್ಲಿಂದ ಇವರ ಜೀವನಗತಿ ಬದಲಾಯಿಸಿತು.

ಭೀಮಸೇನ ಜೋಶಿ ಅವರಿಗೆ ಸವಾಯಿ ಗಂಧರ್ವರ ಅರವತ್ತನೆಯ ಜನ್ಮದಿನೋತ್ಸವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ತಮ್ಮ ಗುರುವನ್ನು ಭೇಟಿಯಾಗುವ ಸುಯೋಗ ಒದಗಿ ಬಂತು. ಆಗ ಜೋಶಿ ಅವರಿಗೆ ತಮ್ಮೊಡನೆ ಕುಳಿತು ಹಾಡಲು ಸವಾಯಿ ಅವರು ಅನುಮತಿ ನೀಡಿದರು. ಆ ಬಾರಿ ಜೋಶಿ ಅವರಿಗೆ ಆಲಾಪ್, ಮೀಂಡ್, ಬಡತ್, ಘಸೀಟ್, ತಾನ್, ಪಲಟಾ, ಬೋಲ್‌ತಾನ್, ಖಟಿಕಾ ಮುರಕಿ, ಮೂರ್ಛನಾ–ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢಿಮೆಗೆ ಅವಕಾಶ ದೊರೆಯಿತಲ್ಲದೆ ಸವಾಯಿ ಗಂಧರ್ವರ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವಾದ ಕಿರಾಣಾ ಘರಾಣದಲ್ಲಿ ಅವರ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಬೇಕೆಂಬ ಆಶೀರ್ವಾದವೂ ಲಭಿಸಿತು. ಹಾಗೆಯೇ ಇಂದು ಈ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಒಂದು ಹೊಸ ಆಯಾಮ ಒದಗಿಸಿ ಅದ್ಭುತತೆಯನ್ನು ಮೂಡಿಸಿರುವ ಕೀರ್ತಿ ಇವರದಾಗಿದೆ.

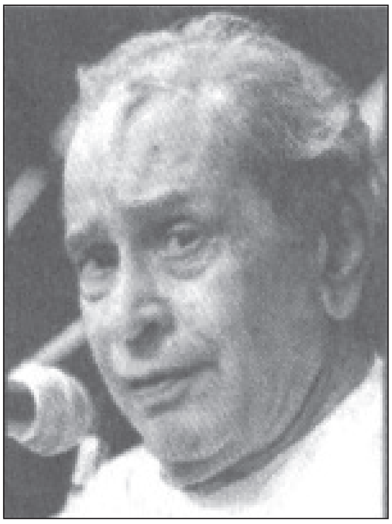

1952ರಲ್ಲಿ ಭೀಮಸೇನ ಜೋಶಿಯವರು ಪುಣೆಗೆ ಬಂದು ನೆಲಸಿ ಸ್ವತಂತ್ರ ಜೀವನವನ್ನಾರಂಭಿಸಿದರು. ಭಾವಗೀತೆ, ಭಜನ, ಅಭಂಗ, ಠುಮರಿಗಳ ಗಾಯನ ಸಂಗೀತ ರಸಿಕರ ಮೆಚ್ಚುಗೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾದವು. ಪುರಂದರದಾಸ, ವಿಜಯ ದಾಸ, ಜಗನ್ನಾಥ, ತುಕಾರಾಮ, ನಾಮದೇವ, ಜ್ಞಾನೇಶ್ವರ, ದ.ರಾ.ಬೇಂದ್ರೆ, ಕುವೆಂಪು, ಗೋವಿಂದರಾವ್ ಟೇಂಬೆ, ಕಾನಿಟಕರ್ ಮುಂತಾದವರ ಕೃತಿಗಳು ಜೋಶಿಯವರ ರಾಗಮಾಧುರ್ಯದಿಂದ ಇನ್ನಷ್ಟು ಪ್ರಖ್ಯಾತಿ ಪಡೆದುವು. ಇದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಕನ್ನಡ ಹಿಂದೀ ಮರಾಠಿ ಚಿತ್ರಗಳಿಗೆ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಗಾಯನವನ್ನೊದಗಿಸುವ ಅವಕಾಶವೂ ಲಭಿಸಿತು. ಅ.ನ. ಕೃಷ್ಣರಾಯರ ಕಾದಂಬರಿ ಆಧರಿಸಿ ತೆರೆಕಂಡ ಸಂಧ್ಯಾರಾಗ, ಪು.ಲ. ದೇಶಪಾಂಡೆಯವರ ಗುಳಾಚಾ ಗಣಪತಿ, ತ.ರಾ. ಸುಬ್ಬರಾಯರ ಹಂಸಗೀತೆ ಕಾದಂಬರಿಯನ್ನಾಧರಿಸಿ ಹಿಂದೀಯಲ್ಲಿ ತಯಾರಾದ ಬಸಂತ್ ಬಹಾರ್, ಮೀ ತುಳಸ್ ತುಝ್ಯಾ ಅಂಗಣಿ ಈ ಮೊದಲಾದ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಹಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಹಿಂದುಸ್ಥಾನಿ ಸಂಗೀತ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಗಾಯನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯದಿಂದ ಜೋಶಿಯವರು ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಭಾರತದ ಪ್ರಮುಖ ನಗರಗಳಾದ ದೆಹಲಿ, ಮುಂಬಯಿ, ಮದರಾಸು, ಕಲ್ಕತ್ತ, ಬೆಂಗಳೂರು ಮುಂತಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಸಂಗೀತ ಕಚೇರಿಗಳು ಪ್ರಚಂಡ ಯಶಸ್ಸು ಗಳಿಸಿವೆ. ಇವರು ಹಾಡುವ ರಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಯಮನ್ ಪೂರಿಯಾ, ಪೂರಿಯಾ ಕಲ್ಯಾಣಿ, ಪೂರಿಯಾ ಧನಾಶ್ರೀ, ಭೀಮ್‌ಪಲಾಸ್, ಜೋಗಿಯಾ, ಮಿಯಾಮಲ್ಹಾರ್ ಮುಂತಾದುವು ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿವೆ. ಜೋಶಿಯವರ ಸಂಗೀತ ಸೇವೆಗೆ ಅನೇಕ ಸನ್ಮಾನಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ವಿದೇಶಗಳಲ್ಲೂ ಖ್ಯಾತಿಗಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅನೇಕ ಸಾರಿ ಇಟಲಿ, ಅಮೆರಿಕ, ಕಾಬೂಲ್, ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್, ಕೆನಡಗಳಿಗೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿ ಸಂಗೀತ ಕಛೇರಿ ನಡೆಸಿದ್ದಾರೆ. ಭೀಮಸೇನ್ ಸಂಗೀತಕ್ಕೆ ಮಾರು ಹೋದ ಎಂ. ಲೂಯಿನ್ ಎಂಬ ಚಲನಚಿತ್ರ ತಯಾರಕ ಇವರ ಸಂಗೀತ ಕುರಿತ ಚಲನಚಿತ್ರ ತಯಾರಿಸಿದ್ದಾರೆ (1965). ಕೆನಡದ ಜೇಮ್ಸ್ ಬೆವರಿಜ್ ಇಪ್ಪತ್ತು ನಿಮಿಷಗಳ ಸಾಕ್ಷ್ಯಚಿತ್ರ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮಯಮಲ್ಹಾರ ಎಂಬುದು ಸಾಕ್ಷ್ಯಚಿತ್ರದ ಹೆಸರು. ಭೀಮಸೇನಜೋಶಿಯವರು ಕಲಾಶ್ರೀ ಎಂಬ ರಾಗವನ್ನು

ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಖ್ಯಾಲ್ ನಾಟ್ಯಗೀತ (ಕನ್ನಡ, ಮರಾಠಿ), ಚಿತ್ರಗೀತ, ಸಂತವಾಣಿ, ಭಾವಗೀತೆ, ಅಭಂಗ ಎಲ್ಲವೂ ಇವರಿಗೆ ವಾಚೋವಿಧೇಯ, ಇವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಗೌರವ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ರಾಜ್ಯ ಸಂಗೀತ, ನೃತ್ಯ ಹಾಗೂ ಕೇಂದ್ರ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಪದ್ಮಶ್ರೀ (1972), ಪದ್ಮ ಭೂಷಣ (1984), ಕರ್ನಾಟಕ ರತ್ನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (2004), ತಾನ ಸೇನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಕಾಳಿದಾಸ ಸಮ್ಮಾನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಹಾಗೂ ಕೊಲ್ಹಾಪುರ ಮತ್ತು ಗುಲ್ಬರ್ಗ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳ ಗೌರವ ಡಾಕ್ಟೊರೇಟ್ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು.

ಜೋಶಿಯವರ ಶಿಷ್ಯಸಂಪತ್ತಿಯೂ ಅಪಾರವಾದುದು. ಇಂದು ಕರ್ನಾಟಕ ಹಾಗೂ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ರಾಜ್ಯಗಳೆರಡರಲ್ಲೂ ನೆಲಸಿರುವ ಇವರ ಶಿಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖರಾದವರು ಧಾರವಾಡದ ಮಾಧವ ಗುಡಿ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯ ಶ್ರೀಪತಿ ಪಡಿಗಾರ, ಪುಣೆಯ ಶ್ರೀಕಾಂತ ದೇಶಪಾಂಡೆ (ಸವಾಯಿ ಗಂಧರ್ವರ ಮೊಮ್ಮಗ), ಮುಂಬಯಿಯ ನಾರಾಯಣ ದೇಶಪಾಂಡೆ ಹಾಗೂ ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಪಟವರ್ಧನ. ಜೋಶಿಯವರು ಈಗ ಪುಣೆಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದಾರೆ. ಒಂದು ಜೀವಮಾನದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಕಲಾವಿದ ಎಷ್ಟು ಸಾಧಿಸ ಬಹುದೋ ಅಷ್ಟನ್ನು ಮೀರಿ ಸಾಧಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಇವರದಾಗಿದೆ. ಹಿಂದುಸ್ಥಾನಿ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಸಂಗೀತದ ಪರಂಪರೆಗೆ ಅದ್ಭುತ ಸೃಜನಶೀಲತೆಯನ್ನು ತುಂಬಿದ ಗಾನ ಗಾರುಡಿಗ ಇವರಾಗಿದ್ದಾರೆ. **(ಸಿ.ಎಸ್.ಐ.)**

ಭೀಮಸೇನರಾವ್, ಡಿ.ಕೆ.: 1904–69. ವಿದ್ವಾಂಸರು. ಹಿಂದಿನ ಹೈದರಾಬಾದು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಕನ್ನಡ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದ ಜಾಗೃತಿಗಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದವರು. ಉಸ್ಮಾನಿಯಾ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದರು. ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಿಂಧನೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಿದ್ದಗಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಇವರು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಮತ್ತು ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಮುಗಿಸಿದರು. ಮುಂದಿನ ವ್ಯಾಸಂಗ ಹೈದರಾಬಾದಿನಲ್ಲಿ. 1922ರಲ್ಲಿ ಮೆಟ್ರಿಕ್ಯುಲೇಷನ್ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತೀರ್ಣ ಹೊಂದಿ, 1926ರಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎ. ಪಡೆದರು. ಇವರ ಶಿಕ್ಷಣ ಮಾಧ್ಯಮ ಉರ್ದುವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಕನ್ನಡ ಎಂ.ಎ. ತರಗತಿಗೆ ಸೇರಲು ಇವರಿಗೆ ತೊಂದರೆಯಾಯಿತು; ಆದರೆ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಈ ತೊಡಕಿನಿಂದ ಇವರನ್ನು ಪಾರುಮಾಡಿ 1927ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ತನ್ನ ಕನ್ನಡ ಎಂ.ಎ. ತರಗತಿಗಳ ಮೊತ್ತ ಮೊದಲ ವರ್ಷಕ್ಕೇ ಪ್ರವೇಶಕ್ಕೆ ಅನುಮತಿ ನೀಡಿತು. ಭೀಮಸೇನರಾಯರು ಎಂ.ಎ. ಪದವಿಯನ್ನು 1929ರಲ್ಲಿ ಪಡೆದು ಹೈದರಾಬಾದಿಗೆ ತೆರಳಿದರು. ಅಲ್ಲಿಯ ಉಸ್ಮಾನಿಯಾ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಸಂಶೋಧಕರೆಂದು ನೇಮಕ ಗೊಂಡು ತಮ್ಮ ವೃತ್ತಿಜೀವನವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದ ಭೀಮಸೇನರಾಯರು ತರುವಾಯ 1933ರಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾದರು. ಅನಂತರ ಕನ್ನಡ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರೂ ಇಲಾಖೆಯ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರೂ ಆಗಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಉಸ್ಮಾನಿಯಾ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ತರಗತಿಗಳು ಮತ್ತು ಸಂಶೋಧನ ವಿಭಾಗಗಳು ಆರಂಭವಾಗಿದ್ದು ಇವರ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಅಲ್ಲಿಯ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಘದ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಇವರು ತೀವ್ರಗೊಳಿಸಿದರು.

ಭೀಮಸೇನರಾಯರಿಗೆ ಕನ್ನಡದ ಜೊತೆಗೆ ತೆಲುಗು, ಉರ್ದು, ಮರಾಠಿ, ಪರ್ಷಿಯನ್, ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಪರಿಶ್ರಮವಿತ್ತು. ಇವರು ಬರೆದಿರುವ ಅನೇಕ ಪ್ರೌಢ ಲೇಖನಗಳು ಬಿಡಿಬಿಡಿಯಾಗಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಹದಿಮೂರನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕರ್ಣಾಟಕಾಂಧ್ರ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯಾವಲೋಕನ ಎಂಬುದು ಇವರ ಪ್ರೌಢ ಗ್ರಂಥ, ಇದು ಉಸ್ಮಾನಿಯಾ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಿಂದ ಪ್ರಕಟವಾಗಿದೆ. ಶಬ್ದಮಣಿದರ್ಪಣದ ಪಾಠಾಂತರಗಳು ಎಂಬುದು ಇವರ ಸಂಪಾದಿತ ಗ್ರಂಥ ಇದು ಕನ್ನಡ ವ್ಯಾಕರಣ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ತುಂಬ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಧಾರವಾಡದ ಕನ್ನಡ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ 1943ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಮಾಡಿದ ಮೂರು ಉಪನ್ಯಾಸಗಳು ಅನುಭವಾಮೃತವೂ ಹರಿಕಥಾಮೃತವೂ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪುಸ್ತಕ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಪಂಚತಂತ್ರ, ಕನ್ನಡದ ಹೂಮಾಲೆ–ಇವು ಇವರ ಇತರ ಗ್ರಂಥಗಳು.

ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಣ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸತತವಾಗಿ ದುಡಿದ ಭೀಮಸೇನ ರಾಯರಿಗೆ ಹೈದರಾಬಾದ್ ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯೂ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ರಚನೆಯಾದಮೇಲೆ ಆಂಧ್ರ–ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದುವು. ಇವರು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಕನ್ನಡ–ಕನ್ನಡ ನಿಘಂಟಿನ ಸಂಪಾದಕ ಮಂಡಲಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ 1968ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ. **(ಕೆ.ಎಸ್.ಎನ್‌ಎ.)**

ಭೀಮಾ: ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ದೊಡ್ಡ ನದಿಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿಯ ಒಂದು ಉಪನದಿ. ಉಗಮ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟಗಳ ಭೀಮಾ ಶಂಕರದಲ್ಲಿ. ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಪುಣೆ, ಸೊಲ್ಲಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿದು ಬರುವ ಈ ನದಿ ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉತ್ತರ ತುದಿಯಲ್ಲಿರುವ ದಸೂರಿನ ಬಳಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಎಲ್ಲೆಯನ್ನು ಮುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹಲವು ಅಂಕು ಡೊಂಕುಗಳೊಡನೆ ಬಿಜಾಪುರ ಮತ್ತು ಸೊಲ್ಲಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಗಡಿರೇಖೆಯಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಇಂಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಗರಖೇಡದ ಬಳಿಯಿಂದ, ಕೆಲವು ಬಳಸುಗಳೊಡನೆ ಸುತ್ತಿ ಸಿಂದಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಾದನಹಳ್ಳಿಯವರೆಗೆ ಆಗ್ನೇಯಾಭಿಮುಖ ವಾಗಿಯೂ ಅಲ್ಲಿಂದ ಅಫಜಲಪುರದವರೆಗೆ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿಯೂ ಹರಿದು ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಬಳಸುಗಳೊಡನೆ ಆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಘಟ್ಟರಗಿಯ ವರೆಗೆ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಕ್ರಮಿಸುತ್ತದೆ. ಸುಮಾರು ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಇದು ಬಿಜಾಪುರ ಮತ್ತು ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಗಡಿರೇಖೆಯಾಗಿದೆ. ನದಿಯ ಮುಂದಿನ ಗಮನ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಳಗೆ. ಘಟ್ಟರಗಿಯಿಂದ ಹಲವು ಬಳಸುಗಳೊಡನೆ ಅಫಜಲಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಬಂದರವಾಡದವರೆಗೆ ಈಶಾನ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಅಲ್ಲಿಂದ ಇದ್ದಕ್ಕಿದ್ದಂತೆ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ ಮತ್ತೆ ಹಂಚನಾಳದ ಬಳಿ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ ಹಲವು ಬಳಸುಗಳೊಡನೆ ಜೇವರಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹರವಾಳದವರೆಗೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹಗರಗುಂಡಗಿಯವರೆಗೆ ಈಶಾನ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಸಾಗಿ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ ಜೇವರಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕಟ್ಟೆಸಂಗವಿಯಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೂ ಮತ್ತೆ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೂ ಹರಿದು ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸನ್ನತಿಯವರೆಗೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಆ ಸ್ಥಳದಿಂದ ನದಿಯ ಗಮನ ಸಾಮಾನ್ಯತಃ ಆಗ್ನೇಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ. ಇದುವರೆಗೆ ಜೇವರಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿಯುವ

ಈ ನದಿ ಮುಂದೆ ಶಾಹಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಚಿತ್ತಾಪುರ ಮತ್ತು ಯಾದಗಿರಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಿಂದ ಬೇರ್ಪಡಿಸುವಂತೆ ಹರಿದು ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಆಗ್ನೇಯದ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಶಾಹಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸಂಗಮದ ಬಳಿ ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿಯನ್ನು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಭೀಮಾ ನದಿ ತನ್ನ ಒಟ್ಟು ಹರಿವಿನ 856 ಕಿಮೀನಲ್ಲಿ 520 ಕಿಮೀ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದಲ್ಲೂ 48 ಕಿಮೀ ಕರ್ನಾಟಕ-ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ಗಡಿಯಾಗಿಯೂ ಮುಂದಿನ 48 ಕಿಮೀ ಬಿಜಾಪುರ ಮತ್ತು ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಗಡಿಯಾಗಿಯೂ ಇದ್ದು ಉಳಿದ 240 ಕಿಮೀ ಪೂರ್ತಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಹರಿಯುತ್ತದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಈ ನದಿಯ ಹರಿವಿನ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಅನೇಕ ನದಿ ಹಳ್ಳಗಳು ಬಂದು ಸೇರುತ್ತವೆ. ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇಂಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಬೋರಿ ಹಳ್ಳವೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ರೋಡಗಿಯ ಸಮೀಪ ಸತ್ನಾಳ ಹೊಳೆಯೂ ಭೀಮಾನದಿಯನ್ನು ಬಲದಂಡೆಯ ಮೂಲಕ ಸೇರುತ್ತದೆ. ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಫಜಲಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಎರಡು ನದಿಗಳು ಈ ನದಿಯನ್ನು ಎಡದಂಡೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರುತ್ತವೆ. ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಸೊಲ್ಲಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಹರಿದ ಬೋರಿನದಿ ಅಫಜಲಪುರದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರದಲ್ಲಿ ಭೀಮಾನದಿಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ಅಮರಜ **(ನೋಡಿ)** ನದಿ ಗಾಣಗಾಪುರದ ಸಮೀಪ ಇದನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹುನಗುಂಟದ ಬಳಿ ಕಾಗಿಣಾ **(ನೋಡಿ)** ನದಿ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೂಲಕ ಸೇರುತ್ತದೆ.

ಭೀಮಾನದಿ ಹರಿಯುವ ಪ್ರದೇಶ ಬಹುಪಾಲು ದಖ್ಖನ್ ಟ್ರ್ಯಾಪ್‌ನದು. ಇಲ್ಲೆಲ್ಲ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಕರಿಕಲ್ಲು ಹೆಚ್ಚಾಗಿದ್ದು. ಅದರ ಮೇಲೆ ದಪ್ಪನೆಯ ಫಲವತ್ತಾದ ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣಿನ ಪದರ ಇರುವುದು. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಪ್ರವಾಹ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನದಿ ಹೊತ್ತು ತಂದ ಫಲವತ್ತಾದ ಮಣ್ಣು ಕೆಲವು ಕಡೆ ನದಿಯ ಇಕ್ಕೆಲದಲ್ಲಿ ಹರಡುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಮಣ್ಣು ಫಲವತ್ತಾಗಿರುವಂತೆಯೇ ನೀರಿನ ಅಂಶವನ್ನು ಬಹುಕಾಲ ಹಿಡಿದಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬಲ್ಲುದು. ಎಂತಲೇ ಸಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಳೆಯಾದರೂ ಬೆಳೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಆಗುತ್ತದೆ. ಈ ನದಿಯ ಇಕ್ಕೆಲದಲ್ಲಿ ಬಹುಪಾಲು ಜೋಳ, ಗೋದಿ, ಸಜ್ಜೆ, ಹತ್ತಿ ಮತ್ತು ತಂಬಾಕನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ನೀರಾವರಿಗಾಗಿ ಭೀಮಾನದಿಯನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡಿರುವುದು ಬಹು ಕಡಿಮೆ. ಆಫಜಲಪುರದ ಸಮೀಪ ಒಂದು ಅಡ್ಡಕಟ್ಟೆ ಕಟ್ಟಿ ಕೊಳಾಯಿಗಳ ಮೂಲಕ ನೀರನ್ನು ಬಳಸುವ ಯೋಜನೆ ಈಗಾಗಲೆ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಶಾಹಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ತಂಗಡಿಯ ಬಳಿ ಭೀಮಾನದಿಗೆ ಅಣೆಕಟ್ಟನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವ ಯೋಜನೆ ಇದೆ. ಈ ಯೋಜನೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಲಕ್ಷ ಎಕರೆ ಜಮೀನಿಗೆ ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯ ದೊರಕಬಹುದೆಂದು ಅಂದಾಜು. ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇಂಡಿ ಮತ್ತು ಸಿಂದಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ನದಿಯ ನೀರನ್ನು ತೋಟಗಾರಿಕೆಗೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಬಿಜಾಪುರ-ಸೊಲ್ಲಾಪುರ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿ ಜಳಕಿಯು ಭೀಮಾನದಿಯನ್ನು ದಾಟುತ್ತದೆ. ಅಫಜಲಪುರದ ಸಮೀಪ ಗುಲ್ಬರ್ಗ-ಬಿಜಾಪುರ ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿ, ಜೇವರಗಿಯ ಸಮೀಪ ಗುಲ್ಬರ್ಗ-ಬೆಂಗಳೂರು ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಯಾದಗಿರಿಯ ಸಮೀಪ ಯಾದಗಿರಿ-ಸುರಪುರ ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿ ಭೀಮಾನದಿಗೆ ಸೇತುವೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಬಿಜಾಪುರ-ಸೊಲ್ಲಾಪುರ ರೈಲ್ವೆಮಾರ್ಗ ಲಚ್ಯಾಣದಿಂದ ಮುಂದೆ ಭೀಮಾನದಿಯನ್ನು ಹಾದುಹೋಗುತ್ತದೆ.

ಈ ನದಿಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಕರಿಕಲ್ಲು, ಕಾರ್ನಿಲಿಯನ್, ಅಗೇಟ್ ಮುಂತಾದ ಶಿಲೆಗಳು ಸಿಗುತ್ತವೆಯಾಗಿ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ಕಾಲದ ಶಿಲಾ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ನೆಲೆಗಳು ಈ ನದಿಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಕಂಡುಬಂದಿವೆ. (ಎ.ಎಸ್.)

ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಫಜಲಪುರ, ಜೇವರಗಿ ಮತ್ತು ಯಾದವಗಿರಿಗಳು ಭೀಮಾನದಿಗೆ ಸುಮಾರು ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ದೊಡ್ಡ ಊರುಗಳು. ಭೀಮಾ ನದಿಯ ದಂಡೆಗುಂಟ ತೀರ್ಥಕ್ಷೇತ್ರಗಳಿಗೂ ಕೊರತೆ ಇಲ್ಲ. ಇಂಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಗರಖೇಡ **(ನೋಡಿ)** ಧೂಳಖೇಡ ಮತ್ತು ಮಿರಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳು. ಧೂಳಖೇಡದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಪ್ರಜಾಪತಿ ಯಜ್ಞಮಾಡಿದನೆಂದು ಸ್ಥಳಪುರಾಣದ ಹೇಳಿಕೆ. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಶಂಕರಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಮಿರಗಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ರಮಾನಂದ ಸ್ವಾಮಿಗಳು ತಪಸ್ಸು ಮಾಡಿದ ಸ್ಥಳವೆಂದೂ ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಸಿಂದಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದೇವನಗಾಂವವು ಕಮಲೇಶ್ವರ, ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಮತ್ತು ಶಂಕರಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಅಮರಜ-ಭೀಮಾ ಸಂಗಮದ ಬಳಿ ಇರುವ ಗಾಣಗಾಪುರ **(ನೋಡಿ)** ಒಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ತೀರ್ಥಕ್ಷೇತ್ರ. ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಸನ್ನತಿ **(ನೋಡಿ)** ಚಂದಲಾ ಪರಮೇಶ್ವರಿ ದೇವಾಲಯವಿರುವ ಕ್ಷೇತ್ರ.

ಮತ್ಸ್ಯ, ಬ್ರಹ್ಮ ಮತ್ತು ವಾಮನ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಭೀಮಾ ನದಿಯ ಉಲ್ಲೇಖ ಬಂದಿದೆ. ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಪವಿತ್ರ ನದಿಗಳ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಎಣಿಸಿದ ಇದನ್ನು ಮಹಾನದಿ ಎಂದೂ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ. ಭಾರತದ ದ್ವಾದಶ ಜ್ಯೋತಿರ್ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ಭೀಮಾಶಂಕರಲಿಂಗ ಭೀಮಾನದಿಯ ಉಗಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದೆ.

ತ್ರಿಪುರಾಸುರನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ದಣಿದ ಶಿವ ವಿಶ್ರಾಂತಿಗೆಂದು ಸಹ್ಯಾದ್ರಿಗೆ ಬಂದನಂತೆ. ಆಗ ಇಬ್ಬರು ಋಷಿಗಳನ್ನು ಕೊಂದ ಅಯೋಧ್ಯೆಯ ರಾಜ ಭೀಮಕನು ಪಾಪಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ತಪಸ್ಸಿಗೆಂದೇ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದ. ಈತನ ತಪಸ್ಸಿಗೆ ಮೆಚ್ಚಿದ ಶಿವ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾಗಿ ವರ ನೀಡುವ ಕೃಪೆ ಮಾಡಿದ. ಆಗ ಶಿವನ ಹಣೆ ಬೆವರುತ್ತಿತ್ತಂತೆ. ಅದನ್ನು ಕಂಡ ಭೀಮಕ ಆ ಹಣೆಯ ಬೆವರೇ ನದಿಯಾಗಿ ಪ್ರವಹಿಸಲಿ ಎಂದು ಕೇಳಿದನಂತೆ. ಈ ರೀತಿ ಭೀಮಕನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಂತೆ ಮೂಡಿಬಂದ ನದಿ ಭೀಮಾನದಿ ಎನಿಸಿಕೊಂಡಿತೆಂದು ಪೌರಾಣಿಕ ಐತಿಹ್ಯ. **(ಎಸ್.ವಿ.ಪಿ.)**

ಭೂತಾರಾಧನೆ: ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟರೀತಿಯ ಜನಪದ ದೈವಾರಾಧನೆ.

ಭೂತಾರಾಧನೆ ಭಾರತದ ಎಲ್ಲೆಡೆ ಒಂದಲ್ಲ ಒಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದಾದರೂ ತುಳುನಾಡಿನ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅವುಗಳ ಆರಾಧನೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಭೂತಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳುವ ಸತ್ಯೋಳು ಸತ್ಯದ ಚಿತ್ತ ಎಂಬ ಮಾತುಗಳು ಸತ್ಯದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ರೂಪವೆಂದು ಅವರು ನಂಬಿ ಪೂಜಿಸುವುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪೂಜೆಗೊಳ್ಳುವ ಭೂತಗಳನ್ನು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಮೂರು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವರ್ಗೀಕರಿಸಬಹುದು.

1. ಪ್ರಾಣಿರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಭೂತ
2. ಮನುಷ್ಯನ ಮರಣಾನಂತರ ದೈವೀಕೃತವಾದ ಭೂತ
3. ಪುರಾಣದಿಂದ ಆಯ್ದುಕೊಂಡ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಭೂತ

ಹುಲಿ, ಹಂದಿ, ನಂದಿ, ಕೋಣ ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಮೊದಲನೆಯ ವರ್ಗದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಆರಾಧನೆಗೊಳ್ಳುತ್ತವೆ (ನಂದಿಕೇಶ್ವರ, ಹುಲಿದೈವ, ಹಾಯಿಗುಳಿ, ಪಂಜುರ್ಲಿ, ನಂದಿಕೋಣ ಇತ್ಯಾದಿ).

ಕೋಟಿಚೆನ್ನಯ್ಯ, ಅಬ್ಬಕ್ಕ-ದಾರಕ್ಕ, ಕೋಟೇದಬಬ್ಬು, ಕೋಟಿಪುಂಜ-ದೇವಪುಂಜ, ಕಲ್ಕುಡ-ಕಲ್ಕುರ್ಚಿ, ಕುಜುಂಬ-ಕಂಜ, ಕಾಂತಾಬಾರೆ-

ಬೂದಾಬಾರೆ ಮೊದಲಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ಮಾನವರಾಗಿದ್ದಾಗ ವೀರ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅಕಾಲಮರಣಕ್ಕೆ ತುತ್ತಾಗಿ ಅನಂತರ ಭೂತಗಳಾಗಿ ದೈವತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಪೂಜೆಗೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಈ ದೈವಗಳು ಎರಡನೆಯ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರುತ್ತವೆ. ಕೊಡಮೆಂತಾಯ, ಕಿಕ್ಕುಣಂತಾಯ, ಮಗ್ರಂದಾಯ, ಶಿವತ್ತಾಯ, ಅಣ್ಣಪ್ಪ, ಅಡ್ಕತ್ತಾಯ ಮೊದಲಾದ ದೈವಗಳನ್ನೂ ಈ ಗುಂಪಿಗೇ ಸೇರಿಸಬಹುದು. ಅನೇಕ ಭೂತಗಳು ಸನಾತನ ಧರ್ಮದಿಂದ ಬಂದುವು. ಇಂಥವೂ ದೈವದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಆರಾಧನೆಗೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಬೇತಾಳ, ವೀರಭದ್ರ, ಭೈರವ, ಜುಮಾದಿ (ಧೂಮಾವತಿ), ಕಾಳಭೈರವಿ, ಚಾವುಂಡಿ (ಚಾಮುಂಡಿ), ಮಹಾಮಾಯೆ, ಭಗವತಿ, ಕನ್ಯಾಕುಮಾರಿ, ವನದುರ್ಗೆ ಪ್ರಮುಖವಾದುವು. ಮಲ್ಲರಾಯ, ಉಳ್ಳಾಳ್ತಿ, ಕರ್ನಪಾಡಿತಾಯ, ಕೊಡಮಣತಾಯ, ದೇಯಿ ಮೊದಲಾದುವು ದೇವಿಯ ಅಂಶಗಳೆಂಬ ನಂಬಿಕೆಯಿದೆ. ತುಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಬೆರ್ಮೆ ಎಂಬ ದೈವ ಬ್ರಹ್ಮನ ಪ್ರತಿರೂಪವೇ ಆಗಿದೆ. ವೇದಬ್ರಹ್ಮನ ನಿರ್ದೇಶನದ ಒಂದು ಕ್ರಮದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಬೆರ್ಮೆ ಎಂಬ ದೈವ ಭೂತಬ್ರಹ್ಮವಾಗಿ ಇನ್ನೊಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪೂಜೆಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಇವನಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ಮುಖ ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳು. ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಖಡ್ಗ, ಡಮರು, ಕಪಾಲ ಮತ್ತು ಕುಠಾರ ಮೊದಲಾದ ಆಯುಧಗಳಿವೆ. ತುಳುನಾಡಿನ ಎಲ್ಲ ಕಡೆ ಕಂಡುಬರುವ ಆಲೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ, ಬ್ರಹ್ಮಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರಧಾನ ದೈವವಾಗಿದ್ದು ಇವನೊಡನೆ ನಾಗ, ನಂದಿ, ಕ್ಷೇತ್ರಪಾಲ ಮತ್ತು ರಕ್ತೇಶ್ವರಿ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ದೈವಗಳೂ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುತ್ತವೆ. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಈ ಎಲ್ಲವೂ ಮೂರನೆಯ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರುತ್ತವೆ.

ಭೂತನೃತ್ಯ

ಭೂತನೆಲೆಯ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಭೂತಸ್ಥಾನ, ಭೂತಸಾನ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಭೂತಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಆಲೆಡೆ, ಗರಡಿ, ಭೂತದ ಕೊಟ್ಟಿಗೆ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳು ಇವೆ. ಇವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ 4 ಗಜ ಉದ್ದ 3 ಗಜ ಅಗಲ 4 ಗಜ ಎತ್ತರದ ಸಾಧಾರಣ ಗುಡಿಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಇವಕ್ಕೆ ಕಿಟಕಿಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಜನಪ್ರಿಯ ಭೂತಗಳಿಗೆ ಇದಕ್ಕೂ ದೊಡ್ಡದಾದ ಭೂತಸ್ಥಾನಗಳಿರುವುದುಂಟು. ಸಾನದ ಒಳಗೆ ಮನುಷ್ಯರಂತೆ, ಪ್ರಾಣಿಗಳಂತೆ ರೂಪವಿರುವ ಹಿತ್ತಾಳೆಯ ಹಲವಾರು ಗೊಂಬೆಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಜೊತೆಗೆ ತೂಗುಮಂಚ ಅಥವಾ ಕಾಲುಳ್ಳ ಮಂಚವಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಭೂತದ ಮಂಚ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಭೂತದ ಖಡ್ಗ ಹಾಗೂ ಗಂಟೆ ಇರುತ್ತವೆ. ಭೂತಸಾನದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಹುಲಿ, ಹಂದಿ, ಕೋಣ, ಎತ್ತು ಮೊದಲಾದವುಗಳ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಭೂತವಾಹನಗಳಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದರ ಜೊತೆಗೆ, ಅವುಗಳನ್ನು ಭೂತಗಳ ಪರಿವಾರವೆಂದು ಕರೆದು ವಿಶೇಷ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಪೂಜಿಸುವುದೂ ಉಂಟು. ಹೀಗೆ ಪೂಜಿಸುವಾಗ ಭೂತದ ಬಳಿ ಒಂದು ಕತ್ತಿ, ಕಂಚಿನ ಕಳಸದಲ್ಲಿ ನೀರು, ಒಂದು ದೀಪ ಇಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ.

ಪೂಜೆಯ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಭೂತದ ರೌದ್ರಭಾವನೆಗನುಗುಣವಾಗಿ ಕುಣಿತದ ಮೂಲಕ ಪೂಜೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಭೂತವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುವ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಾತ್ರಿ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಒಂದೊಂದು ಭೂತಕ್ಕೂ ಅದಕ್ಕೊಪ್ಪುವ ಅಲಂಕಾರ, ವೇಷ, ಮುಖವರ್ಣಿಕೆ ಇರುತ್ತವೆ. ಮೈಗೆ ಕೆಂಪುಬಟ್ಟೆ, ನಡುವಿಗೆ ನೆರಿಗೆಯುಳ್ಳ ಲಂಗ, ತಲೆಗೆ ಕಿರೀಟ (ಅಣಿ), ಕಾಲಿಗೆ ಗಗ್ಗರ, ಸೊಂಟಕ್ಕೆ ದಟ್ಟಿ, ತೋಳಿಗೆ ವಂಕಿ, ಕೈಗೆ ಬಳೆ, ಎದೆಗೆ ಕಂಚಿನ ರಕ್ಷೆ, ಕಿವಿಗೆ ಮತ್ತು ಹಣೆಗೆ ಅಲಂಕಾರ ಇರುತ್ತದೆ. ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಆಯಾ ಭೂತದ ಮುಖವಾಡ ಧರಿಸಿ ಕುಣಿಯುವುದೂ ಉಂಟು. ಭೂತಾರಾಧನೆ ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಸಾರ್ವಜನಿಕವಾಗಿಯೂ ಒಂದೊಂದೆ ಮನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಬತ್ತ, ಅಕ್ಕಿ, ಬತ್ತದ ಅರಳು, ಎಳನೀರು, ತೆಂಗಿನಕಾಯಿ, ಅಡಕೆ, ಹೊಂಬಾಳೆ, ತೆಂಗಿನಗರಿ–ಇವು ಭೂತಾರಾಧನೆಯ ಮುಖ್ಯವಸ್ತುಗಳು. ಎಲ್ಲ ರೀತಿಯ ಭೂತ ಕಟ್ಟುವಾಗಲೂ ಕೈಯಲ್ಲಿ ದೀವಟಿಗೆಯಿರುತ್ತದೆ.

ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ತುಳು ಮಾತನಾಡುವ ಪ್ರದೇಶದ ಭೂತಾರಾಧನೆಗೂ ಕನ್ನಡ ಮಾತನಾಡುವ ಪ್ರದೇಶದ ಭೂತಾರಾಧನೆಗೂ ಕೆಲವು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ತುಳು ಮಾತನಾಡುವಲ್ಲಿ ಕೆಲವೇ ನಿಶ್ಚಿತ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ–ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಬೈದ್ಯ, ನಲಿಕೆ, ಪರವ, ಪಂಬರ, ಪಾಣಾರ–ಜನ ಮಾತ್ರ ಭೂತಾರಾಧನೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭೂತವನ್ನು ಇಂಥವನೇ ಪೂಜಿಸಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿದೆ. ಆತ ಆಯಾ ದೈವಗಳ ವೇಷಕಟ್ಟಿ ಕುಣಿಯುತ್ತಾನೆ. ಭಕ್ತರು ಆತನಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನು ಕೇಳಿಕೊಂಡು ಅವುಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಕನ್ನಡ ಮಾತನಾಡುವ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಭೂತಗಳಿಗೆ ಪೂಜೆ ಸಲ್ಲಿಸುವವರು ವೈದ್ಯರೆಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಒಳಪಂಗಡಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಜನ. ಪೂಜೆಗೊಳ್ಳುವ ಪ್ರಮುಖ ಭೂತಗಳೆಂದರೆ ಬೊಬ್ಬರ್ಯ, ಮಾಣೆ, ಜಟ್ಟಿಗ. ಇಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರಿಗೆ ಯಾವುದೇ ವಿಶೇಷ ರೀತಿಯ ವೇಷಭೂಷಣಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಒಂದೇ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ದೈವಗಳ ಗೊಂಬೆಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಈ ಭೂತಗಳಿಗೆ ಪಾಡ್ದನಗಳಿಲ್ಲ; ಸರಿಯಾದ ಕಥೆಯಿಲ್ಲ. ಈ ದೈವಗಳಿಗೆ ವರ್ಷಕ್ಕೊಂದು ಸಲ ಅಥವಾ ವಿಶಿಷ್ಟ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕೋಲ, ನೇಮ, ಬಲಿ, ಆಗಲು, ತಂಬಿಲ, ಬಂಡಿ ಮೊದಲಾದ ವಿವಿಧ ರೀತಿಯ ಉತ್ಸವ ಹಾಗೂ ಸೇವೆ

ಜರುಗುತ್ತವೆ. ಕೋಲ ಮತ್ತು ನೇಮ ದೈವದ ನೃತ್ಯಸಹಿತ ಉತ್ಸವದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ನೇಮ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ರಾತ್ರಿ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಹಗಲು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕೋಲದ ಹಿಂದಿನ ರಾತ್ರಿ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಕೋಲವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪಂಬದವರು, ಪರವರು, ನಲಿಕೆಯವರು ಕಟ್ಟುತ್ತಾರೆ. 'ಪರ್ವ' ಭೂತಗಳಿಗೆ ಇನ್ನೊಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಪೂಜೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಕೆಲವು ಭೂತಸ್ಥಾನಗಳು ದೇವಾಲಯದ ರೂಪ ತಾಳಿವೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲ ಭೂತಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲೂ ಏಪ್ರಿಲ್, ಮೇ, ಜೂನ್ ತಿಂಗಳಿನಲ್ಲಿ ವಾರ್ಷಿಕ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಜಾತ್ರೆಗಳು ಒಂದು ವಾರದವರೆಗೂ ನಡೆಯುವುದುಂಟು. ದೈವಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಪಾಡ್ದನಗಳು **(ನೋಡಿ)** ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಇವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಭೂತದ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವ ಹಾಡುಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಭೂತಾರಾಧನೆ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲವಾದರೂ ಅದರ ಪೌರೋಹಿತ್ಯ ಮುಂತಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಾರೆ. **(ಪಿ.ಜಿ.ಬಿ.)**

ಭೂ ಲಕ್ಷಣ: ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಭಾರತ ಪರ್ಯಾಯದ್ವೀಪ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ದಖನ್ ಪ್ರಸ್ಥಭೂಮಿಯ ದಕ್ಷಿಣ ತುದಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಾದ ವಿವಿಧ ರೀತಿಯ ಶಿಲಾರಚನೆಗಳಿಂದಲೂ ಸಮುದ್ರ ತೀರದ ಮೈದಾನ, ಪ್ರಸ್ಥಭೂಮಿ ಹಾಗೂ ಬೆಟ್ಟಗಳಿಂದಲೂ ಪಶ್ಚಿಮ ಹಾಗೂ ಪೂರ್ವದೆಡೆಗೆ ಇಳಿಜಾರಾಗಿರುವ ಭೂಪ್ರದೇಶಗಳಿಂದಲೂ ಕಾಲಿಕ ಹಾಗೂ ಜೀವ ನದಿಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿರುವ ಈ ರಾಜ್ಯ ವೈವಿಧ್ಯಮಯ ಪ್ರಾಕೃತಿಕ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಇಂಥ ವೈವಿಧ್ಯ ಕರ್ನಾಟಕವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಭಾರತದ ಒಂದೆರಡು ರಾಜ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಕಾಣಸಿಗುತ್ತದೆ.

ಭೂಗರ್ಭರಚನೆ: ಸು. 300 ಕೋಟಿ ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಅನೇಕ ವಿಭಾಗಗಳಾದ ಪ್ಯಾಂಗಿಯಾ ಎಂಬ ಪುರಾತನ ಭೂಭಾಗದ ಒಂದು ಭಾಗವೇ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ. ಈ ಭಾಗದ ಶಿಲಾರಚನೆ ಆರ್ಷೇಯ (ಆರ್ಕೇಯಿಯನ್) ಯುಗದಲ್ಲುಂಟಾಗಿದ್ದು, ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿನ ಮೂಲ ಭೂಪ್ರಸ್ತರ ನಿರ್ಮಾಣವು ಸಹ ಆ ಯುಗದ್ದೇ ಆಗಿದೆ. ಆರ್ಷೇಯ ಯುಗದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಸು. 300–270 ಕೋಟಿ ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಗ್ರಾನೈಟ್ ನೈಸ್ ಮುಂತಾದವೂ ಮುಂದಿನ ಆದಿಜೀವಿ ಯುಗದಲ್ಲಿ (ಪ್ರೊಟೆರೋಜೋಯಿಕ್) ಅಂದರೆ 270–210 ಕೋಟಿ ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಧಾರವಾಡ ಶಿಲಾವರ್ಗವೂ ಉಂಟಾದವು. ಇದಾದ ಅನಂತರ ಸು. 100 ಕೋಟಿ ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಕಲಾದಗಿ ಮತ್ತು ಭೀಮಾಸರಣಿಯ ಸಂಚಯನಗಳುಂಟಾಗಿ ಇಂದು ಅವು ರೂಪಾಂತರ ಶಿಲೆಗಳಾಗಿ ಮಾರ್ಪಾಡಾಗಿವೆ. ಕ್ರಿಟೇಷಸ್ ಯುಗದಲ್ಲಿ (55–12 ಕೋಟಿ ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ) ದಖನ್ ಟ್ರಾಪ್ ಪ್ರಸ್ತರಗಳುಂಟಾದುವು. ಈಚಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಪ್ಲೈಸ್ಟೋಸೀನ್) ಸಮುದ್ರ ಮತ್ತು ನದಿಗಳ ತೀರಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಮಣ್ಣಿನ ಸಂಚಯನವಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಪಶ್ಚಿಮಕರೆ ಮತ್ತು ಬೀದರ್ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿಯ ಶಿಲೆಗಳು ಜಂಬಿಟ್ಟಿಗೆಯಾಗಿ (ಲ್ಯಾಟರೈಟ್) ರೂಪಾಂತರವಾಗಿವೆ.

ಪರ್ವತ ಶ್ರೇಣಿಗಳು : ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ದಕ್ಷಿಣ ಗಡಿಯಲ್ಲಿ ನೀಲಗಿರಿಯಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿರುವ ಶ್ರೇಣಿ ಇದೆ. ಇದೇ ಮುಂದೆ ಎರಡು ಭಾಗಗಳಾಗಿ ಪಶ್ಚಿಮ ಹಾಗೂ ಪೂರ್ವಘಟ್ಟಗಳು ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಈಶಾನ್ಯ ಹಾಗೂ ಮತ್ತೊಂದು ವಾಯವ್ಯ ದಿಕ್ಕಿನೆಡೆಗೆ ಹಬ್ಬಿವೆ. ಇವೆರಡರ ನಡುವೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರಸ್ಥಭೂಮಿ ಅಥವಾ ಮೈದಾನ ಇದೆ. ಇದರ ನಡುವೆ ಸಹ ಅನೇಕ ಬೆಟ್ಟಗಳ ಶ್ರೇಣಿಗಳು ಇದ್ದು ಮೈದಾನವನ್ನು ಛಿದ್ರ ಮಾಡಿವೆ.

ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟಗಳು: ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟಗಳು ಪರ್ವತಶ್ರೇಣಿಗಳಲ್ಲ. ಇವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ, ಪರ್ಯಾಯದ್ವೀಪದ ಪಶ್ಚಿಮಗಡಿಯ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಮೇಲೆತ್ತಲ್ಪಡುವಿಕೆಯಿಂದ ಉಂಟಾದವುಗಳು. ಇವುಗಳ ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲದ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಘಟ್ಟಗಳು ಎಂಬ ಪದವೇ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಘಟ್ಟಗಳು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಅರಬ್ಬೀ ಸಮುದ್ರದ ತೀರಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸಮಾನಾಂತರವಾಗಿ ಸು. 400 ಕಿಮೀಗಳ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿವೆ.

ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟಗಳ ಶಿಲಾಸಮೂಹ ವಿವಿಧ ನೈಸ್ ಹಾಗೂ ರೂಪಾಂತರ ಶಿಲೆಗಳ ಹೊಂದಾಣಿಕೆಯಿಂದ ಉಂಟಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದವುಗಳೆಂದರೆ ಹಸುರು–ಶಿಸ್ಟ್ ಮತ್ತು ಅಧಿಕ ಕಬ್ಬಿಣ ಅದಿರುನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಶಿಲಾವರ್ಗಗಳು. ಈ ಘಟ್ಟಗಳು ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ತೀರಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಸು. 60–80 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಆದರೆ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಾಗರದ ಹತ್ತಿರ, ಅಂದರೆ ಗೋವರ್ಧನಗಿರಿ ಹಾಗೂ ದೇವಕೊಂಡಗಳ ನಡುವೆ ಈ ಘಟ್ಟಗಳು ಸಮುದ್ರದಿಂದ ಕೇವಲ 15 ಕಿಮೀಗಳ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಇವೆ. ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಸೇರಿದ ಕುದುರೆಮುಖ (ಸು. 1894 ಮೀ) ಹಾಗೂ ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ಪುಷ್ಪಗಿರಿ (1713 ಮೀ) ಮುಂತಾದವು ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟದ ಪ್ರಮುಖ ಶಿಖರಗಳು. ಉತ್ತರದಲ್ಲಿನ ಪುಷ್ಪಗಿರಿ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿನ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ ಇವೆರಡು ಶಿಖರಗಳ ನಡುವೆ ಚಾರ್ನೋಕೈಟ್ ಶಿಲೆ (100 ಕಿಮೀ ಉದ್ದ) ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಭಾಗ ನೀಲಗಿರಿಯ ದೊಡ್ಡಬೆಟ್ಟ ಹಾಗೂ ಮಾಕುರ್ತಿ ಶಿಖರಗಳ ವಾಯವ್ಯ ದಿಕ್ಕಿನ ಮುಂದುವರಿಯುವಿಕೆಯೇ ಆಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಂದ ಕೊಡಗಿನ ಮುಖಾಂತರ ಅನೇಕ ಶ್ರೇಣಿಗಳು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಡಿವೆ.

ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟ ಶ್ರೇಣಿ ನೇರ ಹಾಗೂ ಕಡಿದಾದ ಇಳಿಜಾರುಗಳನ್ನು ತೀರ ಪ್ರದೇಶದ ಕಡೆಗೆ ಹೊಂದಿದ್ದು, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ಇಳಿಜಾರನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಈ ವೈಪರೀತ್ಯ ಟರ್ಷಿಯರಿ ಯುಗದಲ್ಲುಂಟಾದ ವಿಶಾಲ ಘಟ್ಟಪ್ರದೇಶಗಳ ಸ್ತರಭಂಗದಿಂದುಂಟಾದದ್ದು. ಇತ್ತೀಚಿನ ಸವಕಳಿಯೂ ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಸಹಾಯಕವಾಗಿದೆ. ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿನ ಖಂಡಾಂತರ ಪ್ರದೇಶದ ಅಂತ್ಯಭಾಗ ಪ್ಲೈಯೋಸೀನ್ ಯುಗದ ಸ್ತರಭಂಗದಿಂದುಂಟಾದುದೆಂದು ಹಾಗೂ ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟಗಳ ಪಶ್ಚಿಮ ಭೂಪ್ರದೇಶ ಸ್ತರಭಂಗಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲೇ ಅರಬ್ಬೀ ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಕುಸಿದಿದೆ ಎಂದು ಸಹ ನಂಬಲಾಗಿದೆ. ಅಂತ್ಯ ಮೈಯೋಸೀನ್ ಹಾಗೂ ಪ್ಲೈಯೋಸೀನ್ ಯುಗದಲ್ಲುಂಟಾದ ಭೂ ಉದ್ಭವಿಸುವಿಕೆಯಿಂದಾಗಿ ಈ ಭೂಪ್ರದೇಶವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಓರೆಯಾಗಿದೆ.

ಪೂರ್ವ ಘಟ್ಟಗಳು: ಈಶಾನ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹಬ್ಬಿರುವ ಚದರಿದಂತಿರುವ ಬೆಟ್ಟಗಳನ್ನೇ ಪೂರ್ವಘಟ್ಟಗಳೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಬಹಳ ಹಿಂದೆ ಈ ಶ್ರೇಣಿಗಳು ಹಿಂದೆ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನ ಶ್ರೇಣಿಗಳಾಗಿದ್ದು ಕಾಲಕ್ರಮೇಣ ನೈಸರ್ಗಿಕ ಶಿಥಿಲೀಕರಣದಿಂದ, ಅದರಲ್ಲೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಹರಿಯುವ ನೀರಿನ ನಿರಂತರ ಕೊರೆಯುವಿಕೆಯಿಂದ, ಇಂದು ಕೆಲವೇ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅಳಿದುಳಿದ ಬೆಟ್ಟಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಈ ಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾದವುಗಳೆಂದರೆ ಕೋಲಾರದಲ್ಲಿನ ಚಿಂತಾಮಣಿ ಮತ್ತು ಟೇಕಲ್ ಬೆಟ್ಟಗಳು, ಯರ್ರಕೊಂಡ (1,040 ಮೀ) ಹಾಗೂ ಪುಲ್ಲಪ್ಪನ ಕೊಂಡಗಳ ಬೆಟ್ಟಗಳು.

ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಶ್ರೇಣಿಗಳು : ರಾಜ್ಯದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ–ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹಬ್ಬಿರುವ ಬೆಟ್ಟಗಳನ್ನು ಕೇಂದ್ರೀಯ ಶ್ರೇಣಿಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ರಾಮನಗರ–ರಾಯದುರ್ಗ

ಶ್ರೇಣಿ ಎಂದು ಸಹ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಶ್ರೇಣಿಗಳು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಶಿವಸಮುದ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿನ ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರುವರೆಗೆ ಅಂದರೆ ಸುಮಾರು 400 ಕಿಮೀ ದೂರದವರೆಗೆ ಹಬ್ಬಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಎತ್ತರದ ಪ್ರದೇಶವೆಂದರೆ ಸು. 1,600 ಮೀ ಎತ್ತರದ್ದು. ರಾಮನಗರ, ಸಾವನದುರ್ಗ, ಶಿವಗಂಗೆ, ದೇವರಾಯನದುರ್ಗ, ಮಧುಗಿರಿ, ಪಾವಗಡ, ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ಹಾಗೂ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ ಬೆಟ್ಟಗಳು ಇಲ್ಲಿನ ಪ್ರಮುಖ ಬೆಟ್ಟಗಳು. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಅನೇಕ ಚದರಿದ ಬೆಟ್ಟಗಳೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ರಾಜ್ಯದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಹೊಸದುರ್ಗ, ಅರಸೀಕೆರೆ ಮತ್ತು ಬಾಣಾವರ ಬೆಟ್ಟಗಳು, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಚಾಮುಂಡಿ, ಸಿಂದಘಟ್ಟ, ಗೋಪಾಲಸ್ವಾಮಿಬೆಟ್ಟ, ಬಿಳಿಗಿರಿರಂಗನಬೆಟ್ಟ ಮತ್ತು ಮಹದೇಶ್ವರ ಬೆಟ್ಟಗಳು ಹಾಗೂ ಆಗ್ನೇಯ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ನಂದಿಬೆಟ್ಟ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ.

ಪ್ರಾಕೃತಿಕ ಪ್ರದೇಶಗಳು: ಕರ್ನಾಟಕದ ಭೂಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಪ್ರಾಕೃತಿಕವಾಗಿ (1) ತೀರ ಮೈದಾನ (2) ಮಲೆನಾಡು (3) ಮೈದಾನ ಎಂದು ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು.

1. ತೀರ ಮೈದಾನ : ತೀರ ಮೈದಾನವು ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದು, ದಕ್ಷಿಣದ ಮಂಗಳೂರಿನಿಂದ ಉತ್ತರ ಕಾರವಾರದವರೆಗೆ, ಸು. 320 ಕಿಮೀ ದೂರದವರೆಗೆ ಹರಡಿದೆ. ಈ ತೀರಪ್ರದೇಶದ ಅಗಲ 12–64 ಕಿಮೀಗಳಷ್ಟು ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗುತ್ತ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ವಿಶಾಲವಾಗಿದ್ದು ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಹೋದಂತೆಲ್ಲ ಕಿರಿದಾಗುತ್ತ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಈ ಮೈದಾನ ಅಲೆಗಳ ಕಾರ್ಯ ಹಾಗೂ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಹರಿಯುವ ನದಿಗಳ ಸಂಚಯನದಿಂದ ಉಂಟಾಗಿದೆ. ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ತೀರ ಮೈದಾನ ತೀರ ಮೈದಾನದ ಎತ್ತರ 120 ಮೀಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದೆ. ತೀರ ಮೈದಾನ ವಿವಿಧ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡು, ಹೆಚ್ಚು ಸೌಂದರ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಇದರ ಭೂವಿನ್ಯಾಸ, ಉತ್ತಮ ಸಮುದ್ರತೀರ, ಮರಳು ದಿಣ್ಣೆಗಳು, ತೆಂಗಿನ ಮರಗಳು, ಏತದ ಸಹಾಯದಿಂದ ನೀರೊದಗಿಸಿ ಬತ್ತ ಬೆಳೆಯುವ ವಿಶಾಲ ಗದ್ದೆಗಳು, ಕೆಂಪು ಹೆಂಚುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳು ಹಾಗೂ ಮನೆಗಳು, ಅನತಿದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಅರಣ್ಯ ಹಾಗೂ ಕಾಡುಗಳಿಂದ ಆವೃತವಾದ ಸುಂದರ ಕಣಿವೆಗಳ ಇಳಿಜಾರುಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಮುಂತಾದವುಗಳು ಈ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ರಮ್ಯವಾಗಿಸುವಲ್ಲಿ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿವೆ.

2. ಮಲೆನಾಡು: ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಎಲ್ಲ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗಿಂತ ಮಲೆನಾಡು ಅತಿ ರಮ್ಯವಾದ ವೈವಿಧ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಪ್ರದೇಶ. ಇದು ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದ್ದು ತೀರ ಮೈದಾನದ ಪೂರ್ವಗಡಿಯಾಗಿದೆ. ಇದು ರಾಜ್ಯದ ಉತ್ತರದಿಂದ ದಕ್ಷಿಣ ತುದಿಯವರೆಗೂ ಹಬ್ಬಿದ್ದು ಪೂರ್ವ–ಪಶ್ಚಿಮವಾಗಿ ಇದರ ಅಗಲ 45–100 ಕಿಮೀವರೆಗೆ ಇದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಉತ್ತರ ಭಾಗದ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇತರೇ ಪ್ರಸ್ಥಭೂಮಿಯಂತೆ ಇದ್ದು, ಹೆಚ್ಚು ಎತ್ತರವಾಗಿಲ್ಲ. ದಕ್ಷಿಣಾರ್ಧ ಭಾಗ ಪ್ರಾಕೃತಿಕ ಲಕ್ಷಣಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ಥಭೂಮಿಗಿಂತ ವಿಭಿನ್ನವಾಗಿದ್ದು, ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟದಿಂದ 940–1,250 ಮೀಗಳ ಎತ್ತರದವರೆಗೂ ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಬಾಬಾಬುಡನ್ ಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ 1,950 ಮೀಗಳಷ್ಟು ಎತ್ತರ ಪ್ರದೇಶ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಅಂಕುಡೊಂಕಾದ ಕಣಿವೆಗಳು, ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡ ಪ್ರದೇಶಗಳು, ದಟ್ಟವಾದ ಅರಣ್ಯ, ಹಂತಹಂತವಾಗಿ ಸಮಮಾಡಿದ ಗದ್ದೆಗಳು, ಕಿತ್ತಳೆ ಹಾಗೂ ಕಾಫಿ ತೋಟಗಳು, ಮೆಣಸು ಹಾಗೂ ವೀಳ್ಯದೆಲೆ ಬಳ್ಳಿಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ತೆಂಗು ಮತ್ತು ಅಡಕೆ ಮರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಮಲೆನಾಡು ಸುಂದರ ಪ್ರದೇಶವಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ಪ್ರಕೃತಿ ಸಂಪನ್ಮೂಲಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

3. ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶ : ಹೆಸರೇ ಸೂಚಿಸುವಂತೆ ಇದು ಸಂಪೂರ್ಣ ಮೈದಾನವೇನಲ್ಲ. ಅಂಕುಡೊಂಕು ಪ್ರಸ್ಥಭೂಮಿಯಾದ ಈ ಬಯಲುಸೀಮೆ ಅನೇಕ ಮಳೆಯಾಶ್ರಿತ ನದಿಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಇವುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಕೊರೆಯುವಿಕೆಯಿಂದ ಅಳಿದುಳಿದ ಎತ್ತರ ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಕಾಣಸಿಗುತ್ತವೆ. ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ರಾಜ್ಯದ ದಕ್ಷಿಣ ತುದಿಯಿಂದ ಉತ್ತರ ತುದಿಯವರೆಗಿನ ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಕಂಡುಬಂದರೂ ದಕ್ಷಿಣ ಹಾಗೂ ಉತ್ತರ ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಮೇಲ್ಮೈಲಕ್ಷಣ, ವಾಯುಗುಣ ಹಾಗೂ ಮಾನವ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಗಮನಾರ್ಹ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳಿವೆ.

ಉತ್ತರದ ಮೈದಾನ: ಇದು ಸರಾಸರಿ 625 ಮೀ ಎತ್ತರವುಳ್ಳ ಪ್ರಸ್ಥಭೂಮಿ. ಈ ಮೈದಾನವನ್ನು ಇಲ್ಲಿನ ಕೃಷ್ಣಾ, ಭೀಮಾ ಮತ್ತು ತುಂಗಭದ್ರಾ ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಉಪನದಿಗಳ ಮೇರೆಗೆ ಅನೇಕ ಉಪಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು. ಈ ಪ್ರದೇಶ ಒಣಬೇಸಗೆ, ಬೆಚ್ಚನೆಯ ಚಳಿಗಾಲ ಹಾಗೂ ಅನಿಶ್ಚಿತ ಮಳೆಗಾಲವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮಳೆಯ ಅನಿಶ್ಚಿತತೆಯ ಕಾರಣ ಬರಗಾಲ ಹಾಗೂ ಅನಾವೃಷ್ಟಿ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಸರ್ವೇಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿದೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಉಳಿದರೆ ಉಳಿದೆಲ್ಲ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಣಬೇಸಾಯ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದೆ.

ದಕ್ಷಿಣದ ಮೈದಾನ: ಇದು ಹಿಂದಿನ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಒಂಬತ್ತು ಜಿಲ್ಲೆಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ಪ್ರದೇಶ. ಉತ್ತರ ಮೈದಾನ ಕಪ್ಪು ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದರೆ ಇದು ಕಡಿಮೆ ಫಲವತ್ತಾದ ಕೆಂಪುಮಣ್ಣನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕಾವೇರಿ ಹಾಗೂ ಅದರ ಉಪನದಿಗಳು ಇಲ್ಲಿನ ಪ್ರಮುಖ ನದಿಗಳು. ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಉತ್ತರ ಭಾಗ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಸಮತಟ್ಟಾಗಿದ್ದು ಸು. 690 ಮೀ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಪಶ್ಚಿಮ ಹಾಗೂ ದಕ್ಷಿಣದ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳು ಸರಾಸರಿ 905–1,125 ಮೀ ಎತ್ತರವಿದ್ದು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ 1,800 ಮೀ ಎತ್ತರ ಭಾಗಗಳೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಮಳೆಯ ಸರಾಸರಿ ಪ್ರಮಾಣ ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ 325–625 ಮಿಮೀ ಇದ್ದರೆ ದಕ್ಷಿಣ ಹಾಗೂ ಪಶ್ಚಿಮದ ಎತ್ತರ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ 750 ಮಿಮೀ ಇದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಬಹು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ರಾಗಿ, ಜೋಳ, ಕಡಲೇಕಾಯಿ ಮುಂತಾದ ಬೆಳೆಗಳಿಂದ ಹೊಲಗಳನ್ನೂ ನೀರಾವರಿ ಇರುವ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಬತ್ತ ಕಬ್ಬಿನ ಗದ್ದೆಗಳನ್ನೂ ಕಂದರ ಹಾಗೂ ಹಳ್ಳಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ತೆಂಗು, ಅಡಕೆ ತೋಟಗಳನ್ನೂ ಕಾಣಬಹುದು.

ನೀರೋಟದ ವ್ಯವಸ್ಥೆ : ರಾಜ್ಯದ ಒಟ್ಟು ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಹರಿಯುವ ನದಿಗಳ ಪ್ರದೇಶ, ಕಾವೇರಿ ಕಣಿವೆ, ಕೃಷ್ಣಾ–ತುಂಗಭದ್ರಾ ಕಣಿವೆ, ಗೋದಾವರಿ ಕಣಿವೆ ಮತ್ತು ಪಾಲಾರ್–ಪೆನ್ನಾರ್ ಕಣಿವೆ ಎಂದು ಐದು ಮುಖ್ಯ ವಿಭಾಗಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು. ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಗಳು, ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಹರಿಯುವ ನದಿಗಳು ಮತ್ತು ಕಾವೇರಿ–ಕೃಷ್ಣಾ ಕಣಿವೆಗಳ ನೀರು ಬೇರ್ಪಡೆಯ ಬೆನ್ನು. ಇದೇರೀತಿ ನಂದಿದುರ್ಗದಿಂದ ಬಲ್ಲಾಳರಾಯನದುರ್ಗದ ವರೆಗೆ ಹಬ್ಬಿರುವ ಶ್ರೇಣಿಗಳು ಕಾವೇರಿ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣಾ ಕಣಿವೆಗಳನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಬೀದರ್ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗೋದಾವರಿ–ಕೃಷ್ಣಾ ನೀರು ಬೇರ್ಪಡೆಯ ಹರವು ಇದೆ. ನಂದಿದುರ್ಗ ಶ್ರೇಣಿ ಪಾಲಾರ್–ಪೆನ್ನಾರ್ ಕಣಿವೆಯನ್ನು ತುಂಗಭದ್ರಾ ಮತ್ತು ಕಾವೇರಿ ಕಣಿವೆಗಳಿಂದ ಬೇರ್ಪಡಿಸುತ್ತದೆ **(ನೋಡಿ : ನದೀವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮತ್ತು ಜಲಸಂಪತ್ತು).**

(ಪಿ.ಬಿ.)

ಭೂ ವಿಕ್ರಮ: ತಲಕಾಡಿನ ಗಂಗವಂಶದ ದೊರೆ (ಸು. 654-79). ಶ್ರೀವಿಕ್ರಮನ ಮಗ. ಶ್ರೀವಲ್ಲಭ, ಮನೋವಿನೀತ ಎಂಬುವು ಇವನ ಬಿರುದುಗಳು. ಕಾವೇರಿ ನದಿಗೆ ಕಟ್ಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಕರಿಕಾಲನ ವಂಶಜನಾದ ಚೋಳರಾಜನೊಬ್ಬನ ಪುತ್ರಿ ಇವನ ತಾಯಿ ಎಂದು ಒಂದು ಶಾಸನದ ಹೇಳಿಕೆ. ಇವನು ವಿಳಂದೆ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಪಲ್ಲವರನ್ನು ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಈತ ಸೋಲಿಸಿದ ಪಲ್ಲವ ದೊರೆ ಪರಮೇಶ್ವರವರ್ಮ ಎಂದೂ ಈ ಯುದ್ಧವನ್ನು ಚಳುಕ್ಯ ಒಂದನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಪರವಾಗಿ ಕೈಕೊಂಡಿದ್ದ ಎಂದೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿವೆ. ಭೂವಿಕ್ರಮ ಸು. 625-70ರಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ, ಚಳುಕ್ಯ ಪುಲಕೇಶಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಲ್ಲವ ನರಸಿಂಹ ವರ್ಮನೊಡನೆ ವಿಳಂದೆಯಲ್ಲಿ ಸೆಣಸಿದ ಎಂಬ ಊಹೆಯೂ ಇದೆ. ಇವನು ಗಂಗವಂಶದ ಶೂರ ದೊರೆ, ಬಾದಾಮಿಯ ಚಳುಕ್ಯರ ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ಪಲ್ಲವರ ವೈರಿ ಎಂಬ ವಿಷಯವಷ್ಟೇ ಸ್ಪಷ್ಟ. **(ಎಂ.ಎಲ್.ಎಸ್.)**

ಭೂಸನೂರಮಠ, ಸಂ.ಶಿ.: 1910- . ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿದ್ವಾಂಸರು. ಸಂಗಯ್ಯ ಶಿವಮೂರ್ತಯ್ಯ ಭೂಸನೂರಮಠ ಎಂಬುದು ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ರೋಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನಿಡಗುಂದಿಯಲ್ಲಿ. ಆರಂಭದ ವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನು ನಿಡಗುಂದಿ, ಗದಗ ಮತ್ತು ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಮುಗಿಸಿ 1931ರಲ್ಲಿ ಮೆಟ್ರಿಕ್ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ತೇರ್ಗಡೆಯಾದರು. ಅನಂತರ ಧಾರವಾಡದ ಕರ್ನಾಟಕ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗಮಾಡಿ 1935ರಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎ. (ಆನರ್ಸ್) ಪದವಿಯನ್ನು ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯ ಬಹುಮಾನದೊಂದಿಗೆ ಗಳಿಸಿದರಲ್ಲದೆ, ಕರ್ನಾಟಕ ಕಾಲೇಜಿನ 'ದಕ್ಷಿಣ ಫೆಲೊ' ಕೂಡ ಆದರು. 1937ರಲ್ಲಿ ಎಂ.ಎ. (ಕನ್ನಡ) ಪದವಿಯಲ್ಲಿ ಮುಂಬಯಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಕ್ಕೇ ಮೊದಲಿಗರಾಗಿ ತೇರ್ಗಡೆಯಾದರು.

ಕರ್ನಾಟಕ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಉಪನ್ಯಾಸಕರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ (1939-42) ಇವರು ಅನಂತರ ಬೆಳಗಾಂವಿಯ ಲಿಂಗರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನ ಕನ್ನಡ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾದರು (1943-66). ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಪೀಠದಲ್ಲಿ ವೀರಶೈವ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಧರ್ಮದ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ (1966-71), ಯು.ಜಿ.ಸಿ. ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ (1971-76) ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು.

ವಚನಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಪರಿಶ್ರಮ ಪಡೆದಿರುವ ಭೂಸನೂರಮಠರು ಕನ್ನಡ ಗ್ರಂಥ ಸಂಪಾದನಾ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಕೊಡುಗೆಗಳು ಗಣ್ಯವಾದುವು. ಘನಮಠದ ಶಿವಯೋಗಿಗಳ ಭಕ್ತಿಸುಧಾಸಾರ (1945), ಸಿದ್ಧನಂಜೇಶನ ಗುರುರಾಜ ಚಾರಿತ್ರ (1950), ಮೋಳಿಗೆ ಮಾರಯ್ಯ ಮತ್ತು ರಾಣಿ ಮಹಾದೇವಿಯಮ್ಮನವರ ವಚನಗಳು (1950), ಗೌರಾಂಕನ ಮೋಳಿಗೆಯ್ಯನ ಪುರಾಣ (1951), ಅದೃಶ್ಯಕವಿಯ ಪ್ರೌಢರಾಯನ ಕಾವ್ಯ (1957), ಗೂಳೂರು ಸಿದ್ಧವೀರಣ್ಣೊಡೆಯನ ಶೂನ್ಯ ಸಂಪಾದನೆ (1958), ಮಹಾಲಿಂಗದೇವರ ಏಕೋತ್ತರಶತಸ್ಥಲ (1974)-ಈ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಇಲಾಖೆಗಾಗಿ ವಚನಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಗ್ರಹವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ (1965). ಕಲ್ಲಮಠದ ಪ್ರಭುದೇವರ ಲಿಂಗಲೀಲಾವಿಲಾಸ ಚಾರಿತ್ರ (1956) ಇವರ ಇನ್ನೊಂದು ಸಂಕಲಿತ ಗ್ರಂಥ.

ಶೂನ್ಯ ಸಂಪಾದನೆಯ ಪರಾಮರ್ಶೆ (1969), ಕಲ್ಯಾಣದಿಂದ ಕಾಶ್ಮೀರಕ್ಕೆ (1971)-ಇವು ಇವರ ಸ್ವತಂತ್ರ ಗ್ರಂಥಗಳು. ಸುಮಾರು ಒಂದು ಸಾವಿರ ಪುಟಗಳುಳ್ಳ ಶೂನ್ಯಸಂಪಾದನೆಯ ಪರಾಮರ್ಶೆ ಒಂದು ಮಹದ್ಗ್ರಂಥ. ವೀರಶೈವಧರ್ಮ ಮತ್ತು ದರ್ಶನದ ಒಂದು ಸಮಗ್ರ ವಿವೇಚನೆಯಿರುವ ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಪ್ರಾಚ್ಯ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ತಾತ್ತ್ವಿಕ ಗ್ರಂಥಗಳ ಸಮೀಕ್ಷೆ ಇದೆಯಲ್ಲದೆ ಆಧುನಿಕ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ವಿಚಾರಗಳನ್ನೂ ಅಳವಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ಗ್ರಂಥ ಭಾರತೀಯ ತತ್ತ್ವಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಕರ್ನಾಟಕ ನೀಡಿರುವ ವಿಶೇಷ ಕೊಡುಗೆ.

ಶೂನ್ಯ ಸಂಪಾದನೆಯನ್ನು ಲಿಪ್ಯಂತರ ಮತ್ತು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷಾಂತರಗಳೊಂದಿಗೆ ಪ್ರಕಟಿಸುವ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ಇವರು ನಾಲ್ಕು ಸಂಪುಟಗಳನ್ನು ಹೊರತಂದಿದ್ದಾರೆ. ಐದನೆಯ ಸಂಪುಟದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮುಗಿಸುವ ವೇಳೆಗೆ ತಮ್ಮ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕ ಹುದ್ದೆಯಿಂದ ನಿವೃತ್ತರಾದರು. ಈ ಸಂಪುಟಗಳಿಗೆ ಅಮೂಲ್ಯವಾದ ಪೀಠಿಕೆಯನ್ನೂ ಉಪಯುಕ್ತ ಅನುಬಂಧಗಳನ್ನೂ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಶೂನ್ಯ ಸಂಪಾದನೆಯ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಕನ್ನಡೇತರರೂ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರೂ ಕಂಡುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಇದರಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದೆ.

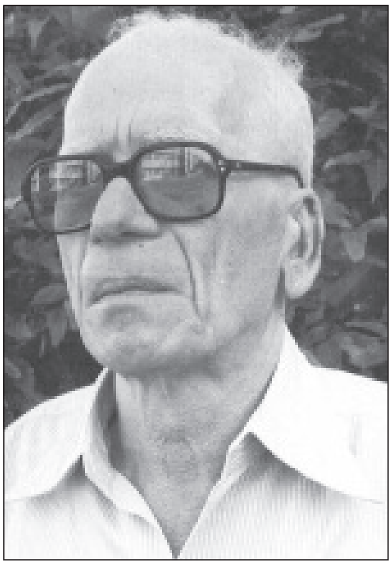

ಭೂಸನೂರಮಠರು ಕರ್ನಾಟಕ, ಮುಂಬಯಿ, ಪುಣೆ, ಶಿವಾಜಿ, ಮೈಸೂರು, ಬೆಂಗಳೂರು, ಉಸ್ಮಾನಿಯಾ ಮತ್ತು ಕೇರಳ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳ ಬೋರ್ಡ್ ಆಫ್ ಸ್ಟಡೀಸ್‌ನ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ, ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕಲಾವಿಭಾಗದ ಡೀನ್ ಆಗಿದ್ದರು. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್-ಕನ್ನಡ ಪರಿಷ್ಕೃತ ನಿಘಂಟಿನ ಸಂಪಾದಕ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿಯೂ ಇವರು ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು.

ಭೂಸನೂರಮಠ ಅವರಿಗೆ 1969ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭಿಸಿದೆ. ಇವರ ಶೂನ್ಯಸಂಪಾದನೆಯ ಪರಾಮರ್ಶೆ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ 1971ರಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿದೆ. **(ಎಸ್.ಬಿ.)**

ಭೈರಪ್ಪ, ಎಸ್.ಎಲ್.: 1934- . ಕನ್ನಡದ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಾದಂಬರಿಕಾರರು. ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆ ಚನ್ನರಾಯಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸಂತೇಶಿವರ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 1934 ಜುಲೈ 26ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ಲಿಂಗಣ್ಣಯ್ಯ, ತಾಯಿ ಗೌರಮ್ಮ.

ಭೈರಪ್ಪನವರು ತಮ್ಮ ಹುಟ್ಟೂರಿನ ಸುತ್ತಮುತ್ತಿನ ಅನೇಕ ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮುಗಿಸಿ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದು ಶಾರದಾ ವಿಲಾಸ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಓದಿ, ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಿಂದ ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎ. (ಆನರ್ಸ್, 1957) ಮತ್ತು ಎಂ.ಎ. (1958) ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಎಂ.ಎ. ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ದರ್ಜೆಯಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮ ಸ್ಥಾನದೊಂದಿಗೆ ಉತ್ತೀರ್ಣರಾಗಿ, ಎರಡು ಸುವರ್ಣ ಪದಕಗಳನ್ನು ಗಳಿಸಿದರು. ಬರೋಡದ ಮಹಾರಾಜ ಸಯ್ಯಾಜಿರಾವ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಇವರ ಸತ್ಯ ಮತ್ತು ಸೌಂದರ್ಯ ಎಂಬ ನಿಬಂಧಕ್ಕೆ 1962ರಲ್ಲಿ ಪಿಎಚ್.ಡಿ ಪದವಿ ನೀಡಿದೆ.

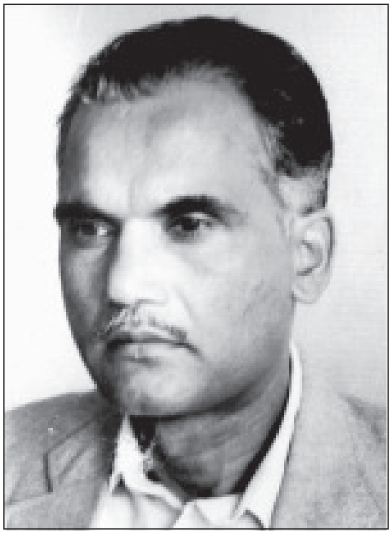

ಭೈರಪ್ಪನವರು ಮೊದಲು ಹುಬ್ಬಳಿಯ ಕಾಡುಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಮನಶ್ಶಾಸ್ತ್ರದ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಎರಡು ವರ್ಷ ಕೆಲಸಮಾಡಿದರು (1958–60). ಅನಂತರ ಗುಜರಾತಿನ ಸರ್ದಾರ್ ಪಟೇಲ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಆರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರದ ಉಪನ್ಯಾಸಕರಾಗಿದ್ದು (1960–66) ಮುಂದೆ ದೆಹಲಿಯ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ತರಬೇತಿ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಶಿಕ್ಷಣ ಮೀಮಾಂಸೆಯಲ್ಲಿ ರೀಡರ್ ಆಗಿದ್ದರು (1967–71). ಅನಂತರ ಮೈಸೂರಿನ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಣಶಾಸ್ತ್ರದ ರೀಡರ್ ಆಗಿ, ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ನಿವೃತ್ತಿ ಹೊಂದಿದರು.

ಕನ್ನಡದ ಮಹತ್ತ್ವಪೂರ್ಣ ಕಾದಂಬರಿಕಾರರಲ್ಲಿ ಭೈರಪ್ಪನವರೂ ಒಬ್ಬರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇದುವರೆಗೆ ಇವರು 27 ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಧರ್ಮಶ್ರೀ (1961), ದೂರಸರಿದರು (1962), ನಿರಾಕರಣ, ಮತದಾನ (1965), ವಂಶವೃಕ್ಷ (1965), ಜಲಪಾತ (1967), ನಾಯಿನೆರಳು (1968), ತಬ್ಬಲಿಯು ನೀನಾದೆ ಮಗನೆ (1968), ಗೃಹಭಂಗ (1970), ಗ್ರಹಣ (1972), ದಾಟು (1973), ಅನ್ವೇಷಣೆ (1976), ಪರ್ವ (1979), ನೆಲೆ (1983), ಸಾಕ್ಷಿ (1986), ಅಂಚು (1990), ತಂತು (1993), ಸಾರ್ಥ (1998), ಮಂದ್ರ ಮೊದಲಾದ ಕಾದಂಬರಿಗಳು ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿವೆ.

ಇವರ ಬಹುಪಾಲು ಕಾದಂಬರಿಗಳ ಕೇಂದ್ರ ಕ್ರಿಯೆ ಮೌಲ್ಯಗಳ ಸಂಘರ್ಷ. ಹಳೆಯ ಮತ್ತು ಹೊಸತರ, ಹಳಬರು ಮತ್ತು ಆಧುನಿಕರ ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನ ನಿಲವುಗಳ ಮೂಲಕ ಪಾತ್ರಗಳ ಅನುಭವದ ಸೀಮಾವಲಯ ತೆರೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತ, ಸನ್ನಿವೇಶಗಳು ರೂಪುಗೊಳ್ಳುತ್ತ, ಕಾದಂಬರಿಗಳು ಬೆಳೆಯುತ್ತ ಹೋಗುತ್ತವೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಇವರ ಕಾದಂಬರಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಚಾರವಂತಿಕೆಯ ಹೊಳಹು ಹಿನ್ನೆಲೆಯಾಗಿ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಹರಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಕಾದಂಬರಿಕಾರರ ನಿಯಂತ್ರಕ ಪ್ರಜ್ಞೆ ಎಲ್ಲ ಕಾದಂಬರಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆರ್ಷೇಯ ತತ್ತ್ವಗಳ ಪರ ನಿಲ್ಲುವುದರಿಂದ ಇವರ ಎಲ್ಲ ಕಾದಂಬರಿಗಳ ಹಿಂದೆಯೂ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಚಿಂತನದ ಕ್ರಮವಿದೆ.

ಭಾರತೀಯ ಮಾನಸಿಕ ಆವರಣಕ್ಕೆ ಧಾರ್ಮಿಕ ಚೌಕಟ್ಟು ಚರಿತ್ರೆ ಯುದ್ದಕ್ಕೂ ಬೆಸೆದುಕೊಂಡಿದೆ. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರಲ್ಲಿ ರೂಪುಗೊಂಡಂತೆ ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಬದುಕು ಭಾರತೀಯನಲ್ಲಿ ಎಂದೂ ಭಿನ್ನವಾಗಿಲ್ಲ. ಭೈರಪ್ಪನವರ ಧರ್ಮಶ್ರೀಯಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಸಮಸ್ಯೆಯೊಂದು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳ ಹರಹಿನಲ್ಲಿ ಮೂಡಿದೆ. ವೈಯಕ್ತಿಕ ಹಾಗೂ ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಾರಣಗಳಿಂದಾಗಿ ಧರ್ಮಾಂತರ ಹೊಂದಿದ ವ್ಯಕ್ತಿಯೊಬ್ಬ ಎದುರಿಸಬೇಕಾದ ಸಾಮಾಜಿಕ ಸಮಸ್ಯೆಗಳು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ವೈಯಕ್ತಿಕ ದ್ವಂದ್ವವೇನೆಂಬುದನ್ನು ಈ ಕಾದಂಬರಿಯಲ್ಲಿ ಕಾದಂಬರಿಕಾರರು ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಧಾರ್ಮಿಕ ಚೌಕಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದ ವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಅನ್ಯಧರ್ಮವೊಂದು ಹೇಗೆ ಪರಕೀಯವಾಗುತ್ತದೆ, ತನ್ಮೂಲಕ ವ್ಯಕ್ತಿ ತನಗೆ ತಾನೇ ಹೇಗೆ ಪರಕೀಯನಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಧರ್ಮಶ್ರೀ ಹಿಡಿದಿರಿಸಿದೆ.

ಜನ್ಮಾಂತರ ಸಮಸ್ಯೆಯೂ ಭಾರತೀಯ ತಾತ್ತ್ವಿಕ ವಲಯದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟೇ ಗಹನವಾದದ್ದು. ಆಯಾ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಕರ್ಮವಿಶೇಷಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಹುಟ್ಟು ಸಾವುಗಳ ನಿರಂತರ ಚಕ್ರಗತಿಯಲ್ಲಿ ಜನ್ಮಪುನರ್ಜನ್ಮಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಹಿಂದುಧರ್ಮ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರನಾಗಿದ್ದು ಈ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಕ್ಷೇತ್ರಪಾಲನಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವ ಜನ್ಮದ ನೆನಪನ್ನು ಉಳ್ಳ ಚೇತನವೊಂದು ಉಂಟುಮಾಡುವ ವಿಚಿತ್ರ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನು ನಾಯಿ ನೆರಳು ಕಾದಂಬರಿ ಚಿತ್ರಿಸುತ್ತದೆ. ಕಾಲಾತೀತವಾದ ಆತ್ಮ, ಕಾಲಕ್ಕೆ ಬದ್ಧವಾದ ದೇಹ ಇವೆರಡರ ಸಮ್ಮಿಲನದ ಮೂಲಕ ಉಂಟಾಗುವ ಪುನರ್ಜನ್ಮ ಸೃಷ್ಟಿಸುವ ಸಂದಿಗ್ಧ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನೂ ಕಾದಂಬರಿ ಚಿತ್ರಿಸಿದೆ.

ಸಂಸಾರವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಸಮಾಜದ ಎಲ್ಲ ಸಂಬಂಧಗಳನ್ನೂ ಕಳಚಿಕೊಂಡು ಒಂಟಿಯಾಗುವ, ವಿರಕ್ತಜೀವನವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಭಾರತೀಯ ತತ್ತ್ವದ ಮುಖವೊಂದನ್ನು ವಿಶ್ಲೇಷಿಸುವ ಯತ್ನ ನಿರಾಕರಣ ಕಾದಂಬರಿಯದು. ಈ ಕಾದಂಬರಿಯ ನಾಯಕ ನರಹರಿಯ ವಾಸ್ತವ ಹಾಗೂ ಆದರ್ಶ ಜೀವನದ ನಿರಂತರ ಭ್ರಮಣೆಯೇ ಇಲ್ಲಿನ ಕಥಾವಸ್ತು. ವ್ಯಕ್ತಿ ಹಾಗೂ ಸಮಾಜಕ್ಕಿರುವ ಅಭೇದ್ಯ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಾದಂಬರಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ತಬ್ಬಲಿಯು ನೀನಾದೆ ಮಗನೆ, ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಪೌರ್ವಾತ್ಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳ ಕರ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ಒಂಟಿಯಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವ ತಪ್ತಚೇತನದ ಚಿತ್ರಣವಾಗಿದೆ. ಗೋವಿನ ಹಾಡಿನ ಆಶಯದ ಚೌಕಟ್ಟಿನಲ್ಲೇ ಸನ್ನಿವೇಶ, ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತ ಹೋಗುವ ಈ ಕಾದಂಬರಿಯ ಕಾಳಿಂಗೇಗೌಡ ಪುಣ್ಯಕೋಟಿ, ಲಿಡಿಯಾ ಮುಂತಾದ ಹೆಸರುಗಳು ಸಾಂಕೇತಿಕವಾಗುತ್ತವೆ.

ವಂಶನಿಷ್ಠೆ ಹಾಗೂ ಅದಕ್ಕೆ ಧಕ್ಕೆಯೊದಗಬಹುದಾದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಯ ಮಾನಸಿಕ ಆಂದೋಳನ ವಂಶವೃಕ್ಷದ ಕಾದಂಬರಿಯ ಕೇಂದ್ರಕ್ರಿಯೆಯಾಗಿದೆ. ವಂಶನಿಷ್ಠೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಶ್ರೋತ್ರಿ ಕಾದಂಬರಿಯ ಕೇಂದ್ರ ಪಾತ್ರವಾಗುತ್ತಾರೆ.

ಭೈರಪ್ಪನವರ ಬಹುಪಾಲು ಕಾದಂಬರಿಗಳು ತಾತ್ತ್ವಿಕ ಸಮಸ್ಯೆಯೊಂದರ ಗರ್ಭದಿಂದಲೇ ರೂಪು ತಾಳುತ್ತವೆ. ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನು ಎದುರು ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಬೌದ್ಧಿಕ ಅಳವಡಿಕೆಗಿಂತಲೂ ಜೀವನವನ್ನು ಇದ್ದಂತೆಯೇ ನಿರ್ಲಿಪ್ತವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸುವ ಕಾದಂಬರಿಗಳಲ್ಲಿ ಮತದಾನ, ಗೃಹಭಂಗ ಮುಖ್ಯವಾಗುತ್ತವೆ. ಗ್ರಾಮೀಣ ಬದುಕಿನ ನೈಜವಿವರಗಳನ್ನು ನಿರುದ್ದೇಶಿತವೋ ಎನ್ನುವಂತೆ ಸಾವಧಾನವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸುತ್ತ ಹೋಗುವ ಗೃಹಭಂಗ ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಗಮನಾರ್ಹ. ವಿವರಗಳಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಕಾದಂಬರಿಯ ಚಲನಗತಿಯೂ ನಿಧಾನವಾಗುತ್ತದೆ. ಗೃಹಭಂಗ ಕಾದಂಬರಿಯ ಉತ್ತರಾರ್ಧವೆನ್ನುವಂತೆ ಆದರೂ ಸ್ವತಂತ್ರ ವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಬಹುದಾದ ಭೈರಪ್ಪನವರ ಇನ್ನೊಂದು ಕಾದಂಬರಿ ಅನ್ವೇಷಣೆ. ಗೃಹಭಂಗದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಒಂದು ಪಾತ್ರವಾಗಿ ಬರುವ ವಿಶ್ವನಾಥ ಈ ಕಾದಂಬರಿಯ ನಾಯಕ. ಅವನು ಬಿಟ್ಟುಹೋದ ಬದುಕಿನ ಹೆಜ್ಜೆಗಳನ್ನು ಹುಡುಕುತ್ತ ಹೊರಡುವ ಕಂಠಿ ಜೋಯಿಸರಾದಿ ಅನೇಕ ಪಾತ್ರಗಳು ಅಂತರಂಗವೀಕ್ಷಣೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಕೊಳ್ಳುತ್ತ ವಿಶ್ವನಾಥನ ಜೀವನಚಿತ್ರವನ್ನು ರೇಖಿಸುತ್ತವೆ. ಕಾದಂಬರಿಯ ತಾಂತ್ರಿಕ ನಾವೀನ್ಯವೂ ವಿಶ್ವನಾಥನ ಆಗಂತುಕ ಬಗೆಯ ಬದುಕಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿದೆ.

ಸಮಕಾಲೀನ ರಾಜಕೀಯ ಸಮಸ್ಯೆಯನ್ನು ಮತದಾನ ಎಂಬ ಕಾದಂಬರಿ ವಿಶ್ಲೇಷಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಕಾದಂಬರಿಯ ನಾಯಕ ಡಾಕ್ಟರ್ ಶಿವಪ್ಪ ರಾಜಕೀಯಕ್ಕೆ ಇಳಿದು ಸೋಲನ್ನೊಪ್ಪಿ ಕೊನೆಗೆ ನಿಸ್ವಾರ್ಥ ಸೇವೆಯಿಂದ ಹಳ್ಳಿಯ ಬಡಜನತೆಗಾಗಿ ದುಡಿಯುವುದನ್ನು ಕಾದಂಬರಿ

ಚಿತ್ರಿಸುತ್ತದೆ. ರಾಜಕೀಯಕ್ಕೂ ಬೌದ್ಧಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೂ ಇರುವ ಅಂತರವನ್ನು ಈ ಕಾದಂಬರಿ ಗುರುತಿಸುತ್ತದೆ.

ದೂರ ಸರಿದರು ಕಾದಂಬರಿಯಲ್ಲಿ ಭಾವನಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಸಮೀಪವರ್ತಿಗಳಾದರೂ ಬೌದ್ಧಿಕ ಅಂತರದಿಂದ ಒಂದಾಗಲಾರದ, ವಾದದಲ್ಲಿ ಕಾದು ಸೋಲನ್ನೊಪ್ಪಿದ ವಿವಾಹಪೂರ್ವ ತರುಣ-ತರುಣಿಯರ ಚಿತ್ರಣವಿದೆ, ಜಲಪಾತದಲ್ಲಿ ವಿವಾಹಾನಂತರದ ದಾಂಪತ್ಯವೈಷಮ್ಯ, ಗ್ರಾಮೀಣ ಹಾಗೂ ನಾಗರಿಕ ಜೀವನದ ಸಮಸ್ಯೆಗಳು ಹಾಗೂ ಅಂತರಂಗ-ಬಹಿರಂಗ ಬದುಕಿನ ಸಂಘರ್ಷವನ್ನು ಒಬ್ಬ ಚಿತ್ರಕಲಾವಿದ ಹಾಗೂ ಅವನ ಹಾಡುಗಾರ್ತಿ ಪತ್ನಿಯ ಮೂಲಕ ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಗಂಡು-ಹೆಣ್ಣುಗಳ ಪ್ರಾಕೃತಿಕ ಸೆಳೆತದ ಎದುರು ಮಾನವ ಕಲ್ಪಿತ ಸಂಪ್ರದಾಯ, ಆಚಾರವಿಚಾರ, ನಂಬಿಕೆಗಳು ಗ್ರಹಣ ಕಾದಂಬರಿಯಲ್ಲಿ ಮುಖಾಮುಖಿಯಾಗುತ್ತವೆ. ಮಠದ ಸ್ವಾಮಿಗಳು ಹಾಗೂ ಊರಿನ ಲೇಡಿ ಡಾಕ್ಟರು-ಇವರ ನಡುವಿನ ಆಕರ್ಷಣೆ-ವಿಕರ್ಷಣೆಗಳ ಕಥೆಯನ್ನು ಇದು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ.

ದಾಟು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯನಿರಂತರವಾಗಿ ಹರಿದು ಬಂದಿರುವ ಇಂದಿಗೂ ಪ್ರಖರವಾಗಿ ಕಾಡುತ್ತಿರುವ ಜಾತಿಸಮಸ್ಯೆಯನ್ನು ಕುರಿತ ಕಾದಂಬರಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ಶ್ರದ್ಧೆ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳು, ಆಚರಣೆಗಳು, ಸಾಮಾಜಿಕ, ಧಾರ್ಮಿಕ, ರಾಜಕೀಯ ಸಮಸ್ಯೆಗಳು, ದೈವಿಕ ನಂಬಿಕೆಗಳು ಕಾದಂಬರಿಯ ಕ್ರಿಯಾವರ್ತುಲದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಕಾದಂಬರಿಯ ಕೇಂದ್ರ ಪಾತ್ರವಾದ ಸತ್ಯಭಾಮೆಯ ಸುತ್ತ ಉಳಿದ ಪಾತ್ರಗಳು ಅನಾವರಣಗೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಹರಿಜನ ಸಮಸ್ಯೆ ಈ ಕಾದಂಬರಿಯ ಮುಖ್ಯ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ.

ಭೈರಪ್ಪನವರ ಕಾದಂಬರಿ ಪರ್ವ ಒಂದು ಗದ್ಯ ಮಹಾಕಾವ್ಯವೆಂದು ಅನೇಕರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಇದು ತಮಗೆ ಮರುಹುಟ್ಟು ದೊರಕಿಸಿ ಕೊಟ್ಟಿತು ಎನ್ನುವುದು ಲೇಖಕರ ನಂಬಿಕೆ. ಭಾರತ ಕಥಾ ಪರಂಪರೆಯ ಕವಿಗಳು ನಡೆದಿರುವ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇವರು ಇಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಮಾರ್ಗ ಅನುಸರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪುರಾಣಾಂಶದ ಪ್ರಭಾವಲಯದಿಂದ ಮಹಾಭಾರತ ಕಥೆಯನ್ನು ಬಿಡಿಸಿದ್ದಾರೆ; ಮಾನವ ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸ್ತ್ರೀಸಂವೇದನೆ ಮತ್ತು ಸ್ತ್ರೀಜಾಗೃತಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿತವಾಗಿವೆ. ಕುಂತಿ, ಮಾದ್ರಿ ಗಾಂಧಾರಿ, ದ್ರೌಪದಿ-ಇವು ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟ ಪಾತ್ರಗಳು. ಇದು ಬಹಳ ಚರ್ಚೆಗೆ ಒಳಗಾದ ಕೃತಿ. ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ಗೆ ಅನುವಾದಿತವಾಗಿದೆ.

ನೆಲೆ ಕಾದಂಬರಿಯಲ್ಲಿ ಸತ್ತ ಅನಂತರದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಯ ಚಿತ್ರಣವಿದೆ. ಸಾಕ್ಷಿ ಪುರಾಣ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಿಯದ ವಾಸ್ತವ ಜಗತ್ತು ಇವನು ಜೋಡಿಸಿ ಮನುಷ್ಯನ ನೀತಿಯ ಮೂಲಗಳನ್ನು ಶೋಧಿಸುವ ಆಕಾಂಕ್ಷೆ ಉಳ್ಳ ಕೃತಿ. ತೆಂಗಿನ ಸೀಮೆಯ ಜನಜೀವನ, ಕಾಮ ಇದರ ಕೇಂದ್ರಪ್ರಜ್ಞೆ. ಅಂಚು ಕಾದಂಬರಿಯಲ್ಲಿ ಜೀವನ ಪ್ರೀತಿ ಮತ್ತು ಸಾವಿನ ಪ್ರಪಾತದ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿರುವ ಮಹಿಳೆಯ ಚಿತ್ರವಿದೆ. ಇದರ 'ತಂತ್ರ' ಹೊಸದು. 'ತಂತು' ಕಾದಂಬರಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯೋತ್ತರ ಭಾರತದ ಜೀವನಾಡಿಯ ಮಿಡಿತವಿದೆ. 'ಸಾರ್ಥ' ಎಂಟನೆಯ ಶತಮಾನದ ವಿದ್ಯಮಾನಗಳನ್ನು ಕುರಿತದ್ದು.

ಭೈರಪ್ಪನವರ ಕೆಲವು ಕಾದಂಬರಿಗಳು ಭಾರತದ ಇತರ ಭಾಷೆಗಳಿಗೆ ಅನುವಾದಗೊಂಡಿವೆ. ವಂಶವೃಕ್ಷ ಹಿಂದೀ ಹಾಗೂ ತೆಲುಗು ಭಾಷೆಗಳಿಗೆ ಅನುವಾದವಾಗಿದೆ. ನಾಯಿನೆರಳು ಹಿಂದಿಗೆ ಅನುವಾದವಾಗಿದೆ. ಇವರ ಗೃಹಭಂಗ ಕಾದಂಬರಿಯನ್ನು ನ್ಯಾಷನಲ್ ಬುಕ್ ಟ್ರಸ್ಟ್‌ನವರು ಭಾರತದ ಎಲ್ಲ ಅಧಿಕೃತ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನುವಾದಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ವಂಶವೃಕ್ಷ, ಪರ್ವ, ಸಾಕ್ಷಿ ಇಂಗ್ಲಿಷಿಗೆ ಅನುವಾದವಾಗಿವೆ. ಇವರ ಕೃತಿಗಳ ಅನುವಾದ ಕ್ರಿಯೆ ನಡೆಯುತ್ತಲೇ ಇದೆ. ಭೈರಪ್ಪನವರ ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಕನ್ನಡದ ಅನೇಕ ಪ್ರಮುಖ ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿಪುಲವಾದ ವಿಮರ್ಶೆ ಬಂದಿದೆ. ಇವರ ಸಮಗ್ರ ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಸಹಸ್ಪಂದನ ಎಂಬ ವಿಮರ್ಶಾಲೇಖನಗಳ ಸಂಕಲನವೊಂದು ಪ್ರಕಟವಾಗಿದೆ (1979).

ಭೈರಪ್ಪನವರು ಕಾದಂಬರಿಕಾರರಷ್ಟೇ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ; ಸೌಂದರ್ಯತತ್ತ್ವ ಮೀಮಾಂಸಕರೂ ಆಗಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಸತ್ಯ ಮತ್ತು ಸೌಂದರ್ಯ, ಸೌಂದರ್ಯ ಮೀಮಾಂಸೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಒಂದು ಗಮನಾರ್ಹ ಗ್ರಂಥ. ಕಥೆ ಮತ್ತು ಕಥಾ ವಸ್ತು, ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಪ್ರತೀಕ-ಇವು ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಚರ್ಚಿಸುವ ಪುಸ್ತಕಗಳು.

ಭೈರಪ್ಪನವರು ಇಂಗ್ಲಿಷಿನಲ್ಲಿಯೂ ಕೃತಿರಚನೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸತ್ಯ ಮತ್ತು ಸೌಂದರ್ಯ, ಭಾರತೀಯ ಶಿಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಮೌಲ್ಯಗಳ ಸ್ಥಾನ, ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ಮತ್ತು ಚಾರಿತ್ರ್ಯವಿಕಾಸದಲ್ಲಿ ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರ, ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಸಮಾನಾವಕಾಶ-ಇವು ಇವರ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಕೃತಿಗಳು.

ಭೈರಪ್ಪನವರ ಹದಿಮೂರು ಸಂಶೋಧನ ಲೇಖನಗಳು ಫಿಲಾಸಫಿಕಲ್ ಕ್ವಾರ್ಟರ್ಲಿ, ದರ್ಶನ, ಮರಾಠಿ ವಿಶ್ವಕೋಶ ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಪಾಲು ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರ, ಸೌಂದರ್ಯ ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರ ಹಾಗೂ ಶಿಕ್ಷಣತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿವೆ.

ಭೈರಪ್ಪನವರು ತಾತ್ತ್ವಿಕ ಚಿಂತನೆಗಳನ್ನು ಕಾದಂಬರಿಯಂಥ ಸೃಜನಾತ್ಮಕ ಪ್ರಕಾರದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಸಿದ ಆಧುನಿಕ ಲೇಖಕರಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖರಾದವರು. ಇವರು ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಸನ್ಮಾನಗಳು ಲಭಿಸಿವೆ. ಇವರ ವಂಶವೃಕ್ಷ ಕಾದಂಬರಿಗೆ 1966 ರಾಜ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ದೊರಕಿದೆ. 1975ರಲ್ಲಿ ದಾಟು ಕಾದಂಬರಿಗೆ ರಾಜ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಹಾಗೂ ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ದೊರಕಿವೆ. 'ಸಾಕ್ಷಿ' ಕಾದಂಬರಿಗೆ ರಾಜ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ದೊರೆತಿದೆ (1987). ಇವರಿಗೆ ಮಾಸ್ತಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಕಲ್ಕತ್ತೆಯ ಭಾರತೀಯ ಭಾಷಾ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳೂ ದೊರೆತಿವೆ. ಇವರ ವಂಶವೃಕ್ಷ ಹಾಗೂ ತಬ್ಬಲಿಯು ನೀನಾದೆ ಮಗನೆ, ನಾಯಿ ನೆರಳು ಚಲನಚಿತ್ರಗಳಾಗಿವೆ. ಭೈರಪ್ಪನವರು 2002ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ಭಿತ್ತಿ (1996) ಭೈರಪ್ಪನವರ ಆತ್ಮಕಥೆ. ಆವರಣ ಇತ್ತೀಚಿನ ಕಾದಂಬರಿ (2007)

(ಎಂ.ಎಸ್.ಎನ್.)

ಭೈರರಸರು: 12-17ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಭಾಗಗಳ ಮೇಲೆ ಒಡೆತನ ನಡೆಸಿದ ಅರಸರು. ಇವರು ಮೂಲತಃ ಸಾಂತರ ವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರು. 12ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಆ ವಂಶ ವಿಭಜನೆಗೊಂಡಾಗ ಇವರ ಶಾಖೆ ಉದ್ಭವವಾಯಿತು ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಇವರಿಗೆ ಪಟ್ಟಿ ಪೊಂಬುಚ್ಚಪುರವರೇಶ್ವರಾಧೀಶ್ವರ, ಪದ್ಮಾವತೀಲಬ್ಧವರಪ್ರಸಾದ ಮುಂತಾದ ಸಾಂತರ ಅರಸರು ಧರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಬಿರುದುಗಳಿದ್ದುವು. ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮೂಡಿಗೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕಳಸ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಾರ್ಕಳದ ಕೆರೆವಸೆ ಇವರ ರಾಜಧಾನಿಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಇವರನ್ನು ಕಳಸ-ಕಾರ್ಕಳದ ಅಧಿಪರೆಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಈ ವಂಶದ ಮೂಲಪುರುಷ ನನ್ನಿಶಾಂತನೆಂದು ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. 1154ರಲ್ಲಿ ಶಾಂತಮರುದೇವನೆಂಬಾತ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ. ಅನಂತರ ಜಾಕಲದೇವಿ, ಕಾಳಲಮಹಾದೇವಿ, ಬಾಲದೇವ, ವೀರಪಾಂಡ್ಯ ಮೊದಲಾದವರು ರಾಜ್ಯವಾಳಿದರು. ಹೊಯ್ಸಳರ ಪ್ರಾಬಲ್ಯದಿಂದಾಗಿ ಇವರು ತಮ್ಮ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಕಳಸದಿಂದ ಕೆಳಗಿನ ಕಾರ್ಕಳದ ಕೆರವಸೆಗೆ ಬದಲಾಯಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಯಿತು. ವೀರಪಾಂಡ್ಯ ಎಂಬಾತ 1432ರಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಗುರು ಲಲಿತಕೀರ್ತಿಯ ಆದೇಶದಂತೆ ಕಾರ್ಕಳದಲ್ಲಿ ಗೊಮ್ಮಟ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿ ಅದರ ಮುಂದೆ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ತಂಭವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಅಭಿನವಚಾಮುಂಡರಾಯ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಧರಿಸಿದ.

ಜ್ಞಾನಚಂದ್ರಾಭ್ಯುದಯ, ಕಾಮನ ಕಥೆ ಮುಂತಾದ ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಕಲ್ಯಾಣಕೀರ್ತಿ ಈತನಿಂದ ಸನ್ಮಾನಿತನಾದ ಜೈನಯತಿ. ಕಲ್ಯಾಣ ಕೀರ್ತಿಯ ಶಿಷ್ಯ ಬಾಹುಬಲಿ ನಾಗಕುಮಾರಚರಿತೆಯನ್ನು ಕಾರ್ಕಳದಲ್ಲೇ ಬರೆದದ್ದು. ಅದನ್ನು ಅವನ ಮಗ ವರ್ಧಮಾನ ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಿದ. ಮುಂದೆ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ ಇಮ್ಮಡಿ ಪಾಂಡ್ಯನ ಅಳಿಯ ಪಾಂಡ್ಯದೇವ ಒಡೆಯ 1557ರಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಕಳದ ನೇಮೀಶ್ವರ ಬಸದಿಯ ಮುಂದೆ ಮಾನಸ್ತಂಭವನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದ. ಈತ ಬಂಗರಸರೊಡನೆ ಪರಸ್ಪರ ಸಹಾಯಕವಾದ ಶಾಂತಿ ಒಪ್ಪಂದವೊಂದನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡ. ಅನಂತರ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ ಇಮ್ಮಡಿ ಭೈರವನಿಗೆ ಸಂಗೀತ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಆಸಕ್ತಿ ಇತ್ತು.ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ 1516 ರಲ್ಲಿ ತುಳನಾಡಿಗೆ ದಂಡೆತ್ತಿಬಂದು ಹಿಂದಿರುಗಿದಾಗ ಭೈರರಸ ತನ್ನ ಹರಕೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಕಳಸದ ಕಳಸನಾಥ ದೇವಾಲಯ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿಸಿದ. ಅವನ ಅನಂತರ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ ಮೂರನೆಯ ವೀರಪಾಂಡ್ಯ ಕಾರ್ಕಳದ ಪಾಂಡ್ಯನಗರಿಯಲ್ಲಿ 1545ರಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಮುಖ ಬಸದಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ವರ್ಧಮಾನ ಕವಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವ ಪಾಂಡ್ಯನೃಪ ಇವನೇ. 1573ರಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸುವ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಭೈರರಸ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹರಿಹರದವರೆಗೂ ಒಡೆತನ ಹೊಂದಿದ್ದ. ಈತ 1586ರಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಕಳದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಚತುರ್ಮುಖ ಬಸದಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಕಾರ್ಕಳದ ಅನಂತಶಯನ ದೇವಾಲಯವನ್ನೂ ಇವನೇ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. ನಾಲ್ಕನೆಯ ವೀರಪಾಂಡ್ಯ ಮತ್ತು ಐದನೆಯ ಭೈರವರು ಈ ವಂಶದ ಕೊನೆಯ ಅರಸರು. ನಮಗೆ ದೊರೆಯುವ ಇವರ ಶಾಸನಗಳ ಕೊನೆಯ ಕಾಲ ಕ್ರಮವಾಗಿ 1592 ಹಾಗೂ 1610. ಕಾರ್ಕಳದ ಗೊಮ್ಮಟೇಶ್ವರಚರಿತ್ರೆ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯದ ಕರ್ತೃ ಚಂದ್ರಮನು ಭೈರರಸನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದ (1646).

ಭೈರಸರ ವಂಶಾವಳಿ

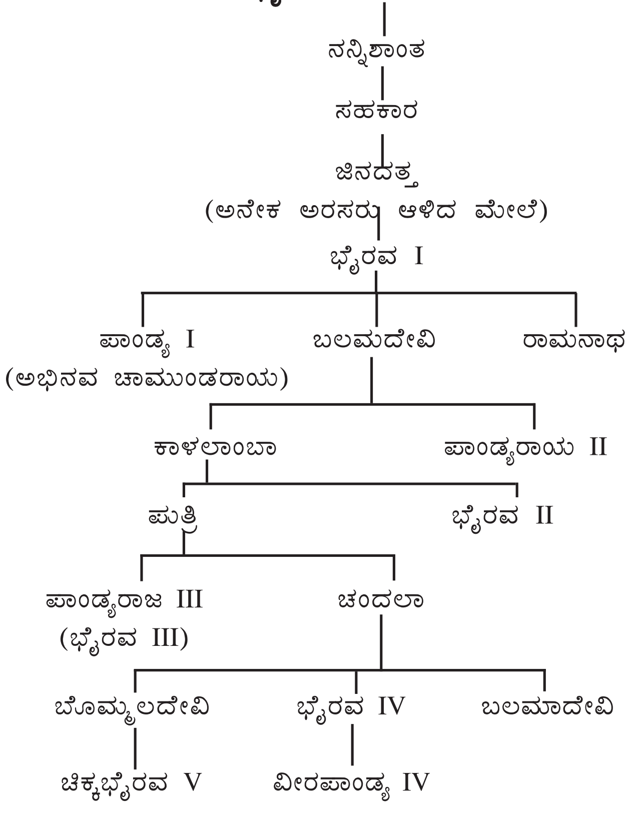

ವಿಜಯನಗರದ ಪತನಾನಂತರ ಕೆಳದಿಯ ಅರಸರಿಗೂ ಇವರಿಗೂ ತಿಕ್ಕಾಟ ಆರಂಭವಾಗಿ ಅಂತಿಮವಾಗಿ ಕೆಳದಿಯರಸರು ಇವರ ಮೇಲೆ ಜಯಗಳಿಸಿ ಇವರನ್ನು ಸುಮಾರು 1650ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಪದಚ್ಯುತಿಗೊಳಿಸಿದರು.

ಭೈರರಸರು ಜೈನಧರ್ಮೀಯರಾದರೂ ಕಳಸನಾಥನ ಭಕ್ತರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರೂ ಕೆಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನಾಳುತ್ತಿದ್ದುದುಂಟು. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಭೈರವನ ಸೋದರಿ ಕಾಳಲದೇವಿ ಎಂಬವಳು ಬಗ್ಗುಂಜಿ ಸೀಮೆಯನ್ನಾಳುತ್ತಿದ್ದಳು. **(ಎಚ್.ಎಂ.ಎನ್.ಆರ್.)**

ಭೈರವಿ ಕೆಂಪೇಗೌಡ: ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿದ್ದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಂಗೀತಗಾರರು. ಇವರ ಜನನ ಮರಣಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಯಾವ ಖಚಿತ ವಿವರವೂ ತಿಳಿಯದು. ಭೈರವಿ ರಾಗವನ್ನು ಆಲಾಪನೆ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ಆ ರಾಗದಲ್ಲಿ ಪಲ್ಲವಿ ಮತ್ತು ಕೀರ್ತನೆಗಳನ್ನು ಹಾಡುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ಅದ್ವಿತೀಯರಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಭೈರವಿ ಕೆಂಪೇಗೌಡರು ಎಂದೇ ಹೆಸರಾಯಿತು. ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕು ಬೇವೂರು ಗೌಡರ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ಅವರದು ಅಪ್ಪಟ ಬೇಸಾಯಗಾರ ಕುಟುಂಬವಾದ್ದರಿಂದ ಕೆಂಪೇಗೌಡರಿಗೆ ಸಂಗೀತ ದೈವದತ್ತ ಕಲೆಯಾಗಿ ಬಂದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಹಳ್ಳಿಯ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಇವರು ರಾಗವಾಗಿ ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದುದುಂಟು. ಪ್ರಾಪ್ತ ವಯಸ್ಸಿನವರಾದ ತರುವಾಯ ಗೌಡರು ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದು ಅನೇಕ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಂಗೀತಗಾರರನ್ನು ಕಂಡು ತಮ್ಮನ್ನು ಶಿಷ್ಯನನ್ನಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸುವಂತೆ ಕೇಳಿದರೆಂದೂ ಶೂದ್ರರಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಪಾಠ ಹೇಳಲು ಯಾರೂ ಒಪ್ಪಲಿಲ್ಲವೆಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಕಡೆಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯೊಬ್ಬರ ಸಲಹೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಗೌಡರು ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಕೊಯಮತ್ತೂರಿಗೆ ಪ್ರಯಾಣಮಾಡಿ ಅಲ್ಲಿದ್ದ ತಮ್ಮ ಬಂಧುಗಳೊಡನೆ ಸಮಾಲೋಚನೆ ನಡೆಸಿ ಪಟ್ಣಂ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಅಯ್ಯರ್ ಅವರ ಶಿಷ್ಯರಾದರು.

ತ್ಯಾಗರಾಜರ ಜನ್ಮಸ್ಥಳವಾದ ತಿರುವಾರಿಯೂರಿನಲ್ಲಿ ಪಟ್ಣಂ ಅವರಂಥ ಗುರುಗಳು ದೊರೆತದ್ದು ಕೆಂಪೇಗೌಡರ ಭಾಗ್ಯ. ಗೌಡರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯರೂ ಅಯ್ಯರ್ ಅವರಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ ಕಲಿತರೆಂದೂ ಅನಂತರ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಡೆಯ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿ ಅರಮನೆ ಸೇರಿದರೆಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಶಿಷ್ಯನ ಪಾತ್ರಾಪಾತ್ರತೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಸಲುವಾಗಿ ಗುರುಗಳು ಗೌಡರಿಗೆ ತಮ್ಮ ಹಸು ಕಾಯುವ ಕೆಲಸ ವಹಿಸಿದರಂತೆ. ಸದಾ ಘನವಿದ್ವಾಂಸರಿಂದ ತುಂಬಿರುತ್ತಿದ್ದ ಗುರುಗೃಹದಲ್ಲಿ ಅಪೂರ್ವ ರಾಗಸಂಯೋಜನೆ, ಚರ್ಚೆ ಮತ್ತು ಕಛೇರಿಗಳು ನಿರಂತರವಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದುವಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಹೊರನಿಂತು ಕೇಳುವ ಅವಕಾಶ ಗೌಡರಿಗೆ ದೊರೆತುದೊಂದು ಅಪೂರ್ವ ಸಂಗತಿ. ಇದನ್ನು ಇವರು ತಮ್ಮ ಭಾಗ್ಯವೆಂದೇ ತಿಳಿದರಂತೆ.

ಒಂದು ದಿನ ರಾತ್ರಿ ಅಯ್ಯರ್ ಅವರ ಮಹಡಿಯಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಸಂಗೀತಗಾರರೆಲ್ಲ ಸೇರಿದ್ದರು. ಅಯ್ಯರ್ ಅವರು ತಮಗೆ ಬಹು ಪ್ರಿಯವಾದ ಭೈರವಿಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದ್ದರು. ಅದು ಎಷ್ಟು ಹೊತ್ತಾದರೂ ಮುಗಿಯುವಂತಿರಲಿಲ್ಲ. ರಾತ್ರಿ ಊಟದ ಸಮಯ ಮೀರುತ್ತಿತ್ತು. ಊಟ ಮಾಡಿ ಅನಂತರ ಕಛೇರಿಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸುವಂತೆ ಗುರುಗಳಿಗೆ ಸೂಚನೆ ಕೊಡುವಂತೆ ಗುರುಪತ್ನಿ ಗೌಡರಿಗೆ ಬಿನ್ನಯಿಸಿಕೊಂಡರಂತೆ. ಗೌಡರಾದರೋ ಹೆದರುತ್ತ ಸಮಯ ಕಾದು ಗುರುಗಳ ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷಯವನ್ನು ಹಾಕಿದರಲ್ಲದೆ ಗುರುಗಳು ಊಟ ಮುಗಿಸಿ ಬರುವವರೆಗೆ ಕಛೇರಿ ಮುಂದುವರಿಸುವುದಾಗಿಯೂ ಹೇಳಿದರು. ಈ ಮಾತುಗಳನ್ನು

ಕೇಳಿದ ಗುರುಗಳಿಗೆ ಅಸಾಧ್ಯ ಕೋಪ ಬಂತಾದರೂ ಶಿಷ್ಯನನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸಿಯೇ ಬಿಡುವ ತೀರ್ಮಾನಕ್ಕೆ ಬಂದು ಶಿಷ್ಯನಿಗೆ ಕಛೇರಿ ವಹಿಸಿ ತಾವು ಊಟಕ್ಕೆ ಎದ್ದರು. ಗೌಡರು ಕಛೇರಿಯನ್ನು ಮುಂದುವರೆಸಿದರು. ಶಿಷ್ಯನ ಕಛೇರಿ ಮುಗಿಯುವ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಗುರುಗಳಿಗೆ ಬಹಳ ಸಂತೋಷವಾಯಿತು. ತಾವು ಹೊದ್ದಿದ್ದ ಜರತಾರಿಯ ಶಾಲನ್ನೇ ತಮ್ಮ ಶಿಷ್ಯನಿಗೆ ಅದೇ ವೇದಿಕೆಯ ಮೇಲೆ ಹೊದಿಸಿ ಸನ್ಮಾನಿಸಿ ಅಪ್ಪಿಕೊಂಡರಂತೆ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಗೌಡರಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪಾಠ ಆರಂಭವಾಯಿತು. ಗೌಡರಿಗೆ ಗುರುಕರುಣೆ ಮತ್ತು ಆಶೀರ್ವಾದಗಳು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿದ್ದುವು. ದೈವದತ್ತವಾಗಿ ಬಂದ ಅಪಾರ ಪ್ರತಿಭೆಯಿತ್ತು. 'ಕೆಂಪೇಗೌಡ ಭೈರವಿಯಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಮೀರಿಸುವವರು ಮತ್ತೊಬ್ಬರಿಲ್ಲ, ಮತ್ತೆ ಬರಲಾರರು' ಎಂದು ಗುರುಗಳೇ ಹೊಗಳಿದ್ದುಂಟು. ಇದರಿಂದ ಎಂದೂ ಕೆಂಪೇಗೌಡರು ಅಹಂಕಾರಪಟ್ಟವರಲ್ಲ. ಇವರದು ತುಂಬ ಸರಳ ಮತ್ತು ವಿನೀತ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವೆಂದು ಇವರನ್ನು ಕಂಡವರೆಲ್ಲ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಇಷ್ಟಾದರೂ ಇವರ ಜೀವನ ಮಾತ್ರ ಇವರು ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಮೇಲೇರಿದಂತೆಲ್ಲ ದುರಂತದತ್ತ ಜರಗುತಿದ್ದಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಗೌಡರು ಆಗಿನ ಕಾಲಪದ್ಧತಿಯಂತೆ ಚಿಕ್ಕ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ಮದುವೆಯಾಗಿದ್ದರು. ಸಂಗೀತದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹೊರಡುವ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಇವರಿಗೆ ಒಂದು ಗಂಡು ಮಗು ಇತ್ತು. ಗೌಡರು ತಿರುವಾಯೂರಿನಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಭರದಿಂದ ನಡೆಸಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಇವರ ಪತ್ನಿ ತಮ್ಮ ಏಕಮಾತ್ರ ಪುತ್ರನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅಕಾಲಮರಣಕ್ಕೆ ತುತ್ತಾದರು. ಈ ಘಟನೆ ಕೆಂಪೇಗೌಡರ ಬದುಕಿನ ಮೇಲೆ ಮಹತ್ತರವಾದ ಪರಿಣಾಮ ವನ್ನುಂಟು ಮಾಡಿತು. ಹೆಂಡತಿಯ ಮುಖ ನೋಡಲು ಕಾತರರಾಗಿ ಊರಿಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಿದ ಗೌಡರು ಕೆಲವು ದಿನಗಳ ಕಾಲ ಮಗುವಿನೊಂದಿಗೆ ತಮ್ಮ ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದುಬಿಟ್ಟರು.

ಈ ಹೊತ್ತಿಗಾಗಲೇ ಗೌಡರ ಕೀರ್ತಿ ಕನ್ನಡ ನಾಡಿಗೆಲ್ಲ ಹರಡಿತ್ತು. ಇವರಿಗೆ ಅರಮನೆಯಿಂದ ಆಹ್ವಾನ ಬಂತು. ದುಃಖಭಾರದಲ್ಲಿದ್ದ ಗೌಡರು ಅದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಲು ಯೋಚಿಸಿದ್ದರಂತೆ. ಆದರೆ ಹಿರಿಯರನೇಕರು ಅರಮನೆಯ ಕರೆಯನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಬಾರದೆಂದೂ ದುಃಖವನ್ನು ಮರೆಯಲೂ ಸಂಗೀತವನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲೂ ಇದೊಂದು ಒಳ್ಳೆಯ ಅವಕಾಶವೆಂದೂ ಒತ್ತಾಯಿಸಿದುದರಿಂದ ಗೌಡರು ಅರಮನೆಯ ಕರೆಯನ್ನು ಒಪ್ಪಿ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದರು. ಪ್ರಭುಗಳ ಎದುರಿಗೆ ಕೆಂಪೇಗೌಡರ ಕಛೇರಿ ನಡೆಯಿತು. ಗೌಡರ ಸಂಗೀತವನ್ನು ಬಹಳ ಮೆಚ್ಚಿಕೊಂಡ ಪ್ರಭುಗಳು ಇವರನ್ನು ಆಸ್ಥಾನವಿದ್ವಾಂಸರನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿಕೊಂಡು ಸತ್ಕರಿಸಿದರು. ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಗೌಡರ ಕೀರ್ತಿ ಬೆಳೆಯತೊಡಗಿತು. ಹಿಂದುಳಿದ ವರ್ಗದವರ ಬಗ್ಗೆ ಅಪಾರ ಕರುಣೆಯಿದ್ದ ಯುವರಾಜ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರು ಕೆಂಪೇಗೌಡರೇ ಆಸ್ಥಾನದ ಮುಖ್ಯ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಬೇಕೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದರಂತೆ. ಈ ವಿಚಾರ ಕೇಳಿದ ಅನೇಕ ಪಟ್ಟಭದ್ರ ಹಿತಾಸಕ್ತ ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಗೌಡರ ಬಗ್ಗೆ ಅಸೂಯೆಯ ಕೆಂಡ ಕಾರತೊಡಗಿದರು. ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಗೌಡರ ಬದುಕಿನ ಏಕಮಾತ್ರ ಆಶೆಯಾಗಿದ್ದ ಇವರ ಮಗ ತೀರಿಕೊಂಡನಂತರ ಗೌಡರ ಬದುಕು ಶೂನ್ಯಮಯವಾಗತೊಡಗಿತು. ಯಾವುದರಲ್ಲಿಯೂ ಆಸಕ್ತಿ ಉಳಿಯಲಿಲ್ಲ. ದುಃಖದ ತೀವ್ರತೆಯನ್ನು ಮರೆಯಲು ಗೌಡರು ಮದ್ಯಪಾನ ಮಾಡತೊಡಗಿದರು.

ಹೀಗೆ ಮನಸ್ಸು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಹದಗೆಟ್ಟಿದ್ದಾಗ ಒಂದು ದಿನ ಅರಮನೆಯ ಅತಿಥಿಯಾಗಿ ಬಂದಿದ್ದವರೊಬ್ಬರ ಮುಂದೆ ಗೌಡರು ಹಾಡಬೇಕಾಗಿ ಬಂತು. ಇದನ್ನರಿತ ಅಸೂಯಾಪರರು ರಾಜನಿರೂಪ ಗೌಡರನ್ನು ಸೇರದಂತೆ ಸಂಚು ಹೂಡಿ, ಮಿತ್ರರಂತೆ ನಟಿಸಿ, ಅವರಿಗೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕುಡಿಸಿ, ಅನಂತರ ನಿರೂಪವನ್ನು ತೋರಿಸಿದರು. ಆದರೂ ಧೈರ್ಯಗುಂದದೆ ಗೌಡರು ಕಛೇರಿಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿಯೇ ಬಿಟ್ಟರು. ಆದರೆ ಇವರಿಗೆ ಕುಡಿಸಿದ್ದ ಮದ್ಯ ಬಹಳ ಪ್ರಖರವಾದುದರಿಂದ ಹಾಡುಗಾರಿಕೆ ಹಿಡಿತ ತಪ್ಪಿತು. ಇದಕ್ಕೆಲ್ಲ ಕಾರಣವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ನಿಗೂಢ ವಿವೇಕ ಪ್ರಭುಗಳಿಗಿತ್ತಾಗಿ ಅವರು ಗೌಡರನ್ನು ಅಪಾರ್ಥ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲ. ಈ ಎಲ್ಲ ಘಟನೆಗಳು ಕೆಂಪೇಗೌಡರಲ್ಲಿ ಮಾನವನ ಒಳ್ಳೆಯತನದ ಬಗೆಗಿನ ನಂಬಿಕೆಯನ್ನೇ ಅಳಿಸಿಹಾಕಿದವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಇವರು ಮನುಷ್ಯರ ಮುಂದೆ ಹಾಡುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಶಪಥ ಮಾಡಿ, ಅರಮನೆಯ ತಮ್ಮ ಪದವಿ ತ್ಯಜಿಸಿ ದೇಶಾಂತರ ಹೊರಟರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇವರಿಗೆ ಹಾಡಬೇಕೆನಿಸಿದರೆ ಯಾವುದಾದರೂ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ದೇವರ ಎದುರಿಗೆ ಕುಳಿತು ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದರಂತೆ. ಕೆಲವು ಸಾರಿ ಆಪ್ತರೆಂದು ತಿಳಿದವರ ಎದುರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಹಾಡಿದ್ದುಂಟು. ಇಂಥ ಒಂದು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಯೇ ಡಿ.ವಿ.ಗುಂಡಪ್ಪನವರು ಇವರ ಸಂಗೀತ ಕೇಳಿ ಪ್ರಶಂಸೆಯ ಮಾತುಗಳನ್ನಾಡಿದರಂತೆ.

ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಮಂತ ರಸಿಕರು ಗೌಡರ ಭೈರವಿಯನ್ನು ಒತ್ತೆಯಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಸಾವಿರಾರು ರೂಪಾಯಿ ಸಾಲ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರಂತೆ. ಒಮ್ಮೆ ಬಡವನೊಬ್ಬನಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಲು ಗೌಡರು ಸೇಲಂನ ಚೆಟ್ಟಿಯಾರ್ ಒಬ್ಬನಲ್ಲಿ ಮೂರು ಸಾವಿರ ರೂಪಾಯಿ ಸಾಲ ಮಾಡಿದರಂತೆ. ಅದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಕಂಚಿಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಕಛೇರಿಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಭೈರವಿ ಹಾಡುವಂತೆ ಕೋರಿಕೆ ಬಂದಾಗ ತಾವು ಏಕೆ ಅದನ್ನು ಹಾಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬ ನಿಜಸಂಗತಿಯನ್ನು ಸಭೆಗೆ ತಿಳಿಸಲಾಗಿ ಸಾಹುಕಾರರೊಬ್ಬರು ಮೂರು ಸಾವಿರ ತಂದು ದೇವರೆದುರಿಗಿಟ್ಟು ಭೈರವಿ ಹಾಡುವಂತೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರಂತೆ. ಗೌಡರು ಆ ಹಣವನ್ನು ಸೇಲಂ ಚೆಟ್ಟಿಯಾರರಿಗೆ ಮನಿಆರ್ಡರ್ ಮಾಡಿಸಿ ಭೈರವಿ ಹಾಡಿ ಸಭಿಕರನ್ನು ಸಂತುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸಿದರಂತೆ. ಕೆಂಪೇಗೌಡರ ಬಗ್ಗೆ ಇಂಥ ಅನೇಕ ಘಟನೆಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.

ಅರಮನೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಟ ಕೆಂಪೇಗೌಡರು ಮೈಸೂರು ಮತ್ತು ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಸುತ್ತಿದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಕಾಲಕಾಲಕ್ಕೆ ಊಟನಿದ್ರೆಗಳಿಲ್ಲದೆ ಅಲೆದುದರಿಂದ ಅವರ ದೇಹಶಕ್ತಿ ಕುಂದುತ್ತ ಬಂತು. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಅಪಾರವಾದ ಮದ್ಯಸೇವನೆಯೂ ಇವರ ಆಯುಷ್ಯವನ್ನು ಕ್ಷೀಣಗೊಳಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ಅಂಥ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡನಾಡಿನ ಮುಖಂಡರಲ್ಲೊಬ್ಬರಾದ ಎಚ್.ಕೆ. ವೀರಣ್ಣಗೌಡರು ಬಹಳ ಒತ್ತಾಯಮಾಡಿ ಕೆಂಪೇಗೌಡರನ್ನು ತಮ್ಮ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರಂತೆ. ಚನ್ನಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿದ್ದ ವೀರಣ್ಣಗೌಡರ ಕೊಠಡಿಯಲ್ಲಿ ಗೌಡರು ಐದಾರು ತಿಂಗಳಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ವಾಮಿ ವಿವೇಕಾನಂದರು ಪರಿವ್ರಾಜಕರಾಗಿ ಅಸ್ಸಾಮಿನ ಗಿರಿಕಂದರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವಾಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಕೆಂಪೇಗೌಡರು ಅವರೊಂದಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲ ಸಂಚಾರ ಮಾಡುತ್ತ ತಮ್ಮ ಸಂಗೀತಸುಧೆಯಿಂದ ಸ್ವಾಮೀಜಿಯವರನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿದರಂತೆ. ಅದರ ನೆನಪಾಗಿ ವಿವೇಕಾನಂದರು ಗೌಡರಿಗೆ ತಮ್ಮ ನಿಲುವಂಗಿಯೊಂದನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸಿದರೆಂದೂ ಗೌಡರು ಅದನ್ನು ಕಡೆಯುವರೆಗೂ ಪೂಜ್ಯಭಾವನೆಯಿಂದ ತಮ್ಮ ಬಳಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದರೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ.

ಗೌಡರು ಘನವಿದ್ವಾಂಸರು; ಎಂದೂ ಯಾವ ಹಂಗಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟವರಲ್ಲ. ಎತ್ತರದ ಆಳು. ತೇಜಸ್ವಿಯಾದ ಮುಖ. ಅವರು ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲ ನನ್ನ ಜೊತೆಗಿದ್ದು ನನ್ನ ಅಲ್ಪಸೇವೆ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ್ದು ನನ್ನ ಪುಣ್ಯ ಎಂದು ವೀರಣ್ಣಗೌಡರು ಕೃತಜ್ಞತಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಕೆಂಪೇಗೌಡರನ್ನು ನೆನೆದಿದ್ದಾರೆ.

ಚನ್ನಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಬರುವ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಗೌಡರಿಗೆ ಹಲ್ಲುಗಳು ಬಿದ್ದುಹೋಗಿದ್ದವಂತೆ. ಹಲ್ಲು ಕಟ್ಟಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಅನೇಕರು ಒತ್ತಾಯಿಸಿದರೂ ಇವರು ಒಪ್ಪುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಕಡೆಗೆ ವೀರಣ್ಣಗೌಡರ ಒತ್ತಾಯಕ್ಕೆ ಮಣಿದು, ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಅವರು ಕೊಟ್ಟ ಹಣವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಗೌಡರು ಬೆಂಗಳೂರು ರೈಲು ಹತ್ತಿದರು. ಆದರೆ ಮತ್ತೆ ಚನ್ನಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಹಿಂತಿರುಗಲಿಲ್ಲ. ಇವರಿಗಾಗಿ ವೀರಣ್ಣಗೌಡರು ಬೆಂಗಳೂರೆಲ್ಲ ಅಲೆದರೂ ಯಾವ ಪ್ರಯೋಜನವೂ ಆಗಲಿಲ್ಲವೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಮತ್ತೆ ಇವರನ್ನು ಕಂಡವರು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ. (ಎಚ್.ಕೆ.ಆರ್.ಜಿ.)

ಭೈರಾಪುರ: ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಭೈರಾಪುರ ಹಿರಿಯ ಪ್ರೀಕೇಂಬ್ರಿಯನ್ ಯುಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಅತಿಪುರಾತನ ಶಿಲಾಸ್ತೋಮದಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿದ ಕ್ರೋಮೈಟ್ ಅದುರನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಪ್ರದೇಶ. ಮಹತ್ ಕ್ಷಾರಶಿಲೆಗಳಾದ ಡನೈಟ್, ಪೆರಡೊಡೈಟ್ ಹಾಗೂ ಅವುಗಳ ರೂಪಾಂತರಗಳಾದ ಟಾಲ್ಕ್–ಸರ್ಪೆಂಟೈನ್ ಪದರುಶಿಲೆಗಳೊಡನೆ ಹಾಸುಹೊಕ್ಕಾದ ಮತ್ತು ಸಮಾನಾಂತರವಾದ ಸಿರಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಕ್ರೊಮೈಟ್ ಅದುರು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 978.

ಕ್ರೋಮೈಟ್ ಅದುರಿನ ನಿಕ್ಷೇಪಗಳು ಹರಡಿಕೊಂಡಿರುವ ಶಿಲಾಪಟ್ಟಿಯೊಂದು ಚನ್ನರಾಯಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನುಗ್ಗೇಹಳ್ಳಿಗೆ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಆಗ್ನೇಯ ವಾಯವ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ, 32 ಕಿಮೀ ಉದ್ದ ಮತ್ತು ಸುಮಾರು ಒಂದು ಕಿಮೀ ಅಗಲವಾಗಿ ಹರಡಿಕೊಂಡಿದೆ. ರೂಪಾಂತರಗೊಂಡ ಮಹತ್ ಕ್ಷಾರಶಿಲೆಗಳಾದ ಟಾಲ್ಕ್–ಸರ್ಪೆಂಟೈನ್ ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವ ಈ ಶಿಲಾಪಟ್ಟಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಕ್ರೋಮೈಟ್ ನಿಕ್ಷೇಪಗಳು ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಮಸೂರಾಕೃತಿಯ ಸಿರ ಯಾ ದಿಂಡುಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಶೇಖರವಾಗಿವೆ. ಸೇ. 42 ರಷ್ಟು ಕ್ರೋಮಿಯಂ ಇರುವ ನಿಕ್ಷೇಪಗಳು ಕೆಳದರ್ಜೆಯವು. ಸೇ 47ರಿಂದ 52 ರವೆರೆಗೆ ಕ್ರೋಮಿಯಂ ಆಕ್ಸೈಡ್‌ವಂಥವು ಉತ್ತಮ ಅಥವಾ ಮೇಲ್ದರ್ಜೆಯ ಅದುರುಗಳುಳ್ಳವು. ಇವು ಭೈರಾಪುರ ಮತ್ತು ಭಕ್ತರಹಳ್ಳಿಯ ನಿಕ್ಷೇಪಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಈ ನಿಕ್ಷೇಪಗಳು ಕ್ರೋಂ ಉಕ್ಕನ್ನು ತಯಾರಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿವೆ. ಇದಲ್ಲದೆ, ದಕ್ಷಿಣದಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಕ್ರೋಮೈಟ್ ಗಣಿಗಳು ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಜಂಬೂರು, ತಗಡೂರು, ರಂಗಪ್ಪನ ಹಳ್ಳಿ, ಗೊಳ್ಳಹಳ್ಳಿ, ಕುಳ್ಳನಗೆರೆ ಮತ್ತು ಪೆನ್ನಸಮುದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಸಿಗುತ್ತವೆ. (ಎಸ.ಎ.ಎಸ್.)

ಚನ್ನಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಬರುವ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಗೌಡರಿಗೆ ಹಲ್ಲುಗಳು ಬಿದ್ದುಹೋಗಿದ್ದವಂತೆ. ಹಲ್ಲು ಕಟ್ಟಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಅನೇಕರು ಒತ್ತಾಯಿಸಿದರೂ ಇವರು ಒಪ್ಪುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಕಡೆಗೆ ವೀರಣ್ಣಗೌಡರ ಒತ್ತಾಯಕ್ಕೆ ಮಣಿದು, ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಅವರು ಕೊಟ್ಟ ಹಣವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಗೌಡರು ಬೆಂಗಳೂರು ರೈಲು ಹತ್ತಿದರು. ಆದರೆ ಮತ್ತೆ ಚನ್ನಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಹಿಂತಿರುಗಲಿಲ್ಲ. ಇವರಿಗಾಗಿ ವೀರಣ್ಣಗೌಡರು ಬೆಂಗಳೂರೆಲ್ಲ ಅಲೆದರೂ ಯಾವ ಪ್ರಯೋಜನವೂ ಆಗಲಿಲ್ಲವೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಮತ್ತೆ ಇವರನ್ನು ಕಂಡವರು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ. (ಎಚ್.ಕೆ.ಆರ್.ಜಿ.)

ಭೈರಾಪುರ: ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಭೈರಾಪುರ ಹಿರಿಯ ಪ್ರೀಕೇಂಬ್ರಿಯನ್ ಯುಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಅತಿಪುರಾತನ ಶಿಲಾಸ್ತೋಮದಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿದ ಕ್ರೋಮೈಟ್ ಅದುರನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಪ್ರದೇಶ. ಮಹತ್ ಕ್ಷಾರಶಿಲೆಗಳಾದ ಡನೈಟ್, ಪೆರಡೊಡೈಟ್ ಹಾಗೂ ಅವುಗಳ ರೂಪಾಂತರಗಳಾದ ಟಾಲ್ಕ್–ಸರ್ಪೆಂಟೈನ್ ಪದರುಶಿಲೆಗಳೊಡನೆ ಹಾಸುಹೊಕ್ಕಾದ ಮತ್ತು ಸಮಾನಾಂತರವಾದ ಸಿರಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಕ್ರೊಮೈಟ್ ಅದುರು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 978.

ಕ್ರೋಮೈಟ್ ಅದುರಿನ ನಿಕ್ಷೇಪಗಳು ಹರಡಿಕೊಂಡಿರುವ ಶಿಲಾಪಟ್ಟಿಯೊಂದು ಚನ್ನರಾಯಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನುಗ್ಗೇಹಳ್ಳಿಗೆ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಆಗ್ನೇಯ ವಾಯವ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ, 32 ಕಿಮೀ ಉದ್ದ ಮತ್ತು ಸುಮಾರು ಒಂದು ಕಿಮೀ ಅಗಲವಾಗಿ ಹರಡಿಕೊಂಡಿದೆ. ರೂಪಾಂತರಗೊಂಡ ಮಹತ್ ಕ್ಷಾರಶಿಲೆಗಳಾದ ಟಾಲ್ಕ್–ಸರ್ಪೆಂಟೈನ್ ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವ ಈ ಶಿಲಾಪಟ್ಟಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಕ್ರೋಮೈಟ್ ನಿಕ್ಷೇಪಗಳು ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಮಸೂರಾಕೃತಿಯ ಸಿರ ಯಾ ದಿಂಡುಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಶೇಖರವಾಗಿವೆ. ಸೇ 42 ರಷ್ಟು ಕ್ರೋಮಿಯಂ ಇರುವ ನಿಕ್ಷೇಪಗಳು ಕೆಳದರ್ಜೆಯವು. ಸೇ 47ರಿಂದ 52 ರವರೆಗೆ ಕ್ರೋಮಿಯಂ ಆಕ್ಸೈಡ್‌ವಂಥವು ಉತ್ತಮ ಅಥವಾ ಮೇಲ್ದರ್ಜೆಯ ಅದುರುಗಳುಳ್ಳವು. ಇವು ಭೈರಾಪುರ ಮತ್ತು ಭಕ್ತರಹಳ್ಳಿಯ ನಿಕ್ಷೇಪಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಈ ನಿಕ್ಷೇಪಗಳು ಕ್ರೋಂ ಉಕ್ಕನ್ನು ತಯಾರಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿವೆ. ಇದಲ್ಲದೆ, ದಕ್ಷಿಣದಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಕ್ರೋಮೈಟ್ ಗಣಿಗಳು ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಜಂಬೂರು, ತಗಡೂರು, ರಂಗಪ್ಪನ ಹಳ್ಳಿ, ಗೊಳ್ಳಹಳ್ಳಿ, ಕುಳ್ಳನಗೆರೆ ಮತ್ತು ಪೆನ್ನಸಮುದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಸಿಗುತ್ತವೆ. **(ಎಸ್‌ಎ.ಎಸ್.)**

ಮ

ಮಂಗರಸ^{1}: ಸು.1350. ಜೈನಕವಿ. ಖಗೇಂದ್ರಮಣಿದರ್ಪಣ ಎಂಬ ವೈದ್ಯಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ. ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿಯ ದೇವಳಿಗೆ ನಾಡಿನ ಮುಗುಳಿಪುರದ ರಾಜನಾಗಿದ್ದ ಮಂಗವಿಭು ಇವನ ತಂದೆ, ತಾಯಿ ಪೆರ್ಮಲೆ, ಹೆಂಡತಿ ಕಾಮಲತೆ, ಗುರು ಪೂಜ್ಯಪಾದಮುನಿ. ಕವಿಗೆ ಮೂವರು ಮಕ್ಕಳಿದ್ದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸುಲಲಿತಕವಿಪಿಕವಸಂತ, ಅಖಿಲವಿದ್ಯಾಜಲನಿಧಿ, ಸಾಹಿತ್ಯ ವೈದ್ಯವಿದ್ಯಾನಿಧಿ ಮುಂತಾದವು ಇವನ ಬಿರುದುಗಳು. ಧರೆಗನುರಾಗಮಂ ಹರಿಹರಕ್ಷಿತಿಪಂ ಕುಡುತಿರ್ಪನೊಲ್ಮೆಯಿಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಈತ ವಿಜಯನಗರದ ರಾಜ ಒಂದನೆಯ ಹರಿಹರನ (1336–56) ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೇಶವವರ್ಣಿಯನ್ನು (ಸು. 1359) ಇವನು ಸ್ಮರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಖಗೇಂದ್ರಮಣಿದರ್ಪಣ ವಿಷವೈದ್ಯಗ್ರಂಥ. ಕಂದ ವೃತ್ತಗಳಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾವರ, ಜಂಗಮ, ಕೃತಕ ಎಂಬ ಮೂರು ವಿಷವರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗುವ ನಾನಾ ಬಗೆಯ ವಿಷಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನೂ ಮಂತ್ರ ತಂತ್ರ ಔಷಧ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿಂದ ವಿಷಾಪಹಾರ ಮಾಡುವ ವಿಧಾನಗಳನ್ನೂ ಹದಿನಾರು ಅಧಿಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ನಡುನಡುವೆ ಗದ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ವಿವರಣೆಗಳಿವೆ. ಸ್ಥಾವರ ವಿಷಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯ ಭಾಗವನ್ನು ತಾನು ಪೂಜ್ಯಪಾದನ ವೈದ್ಯಗ್ರಂಥದಿಂದ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿರುವಂತೆ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಕೆಲವು ಕಡೆ ಕಾಶ್ಯಪಸಂಹಿತೆ ಅಥವಾ ಗರುಡ ಪಂಚಾಕ್ಷರೀಕಲ್ಪ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೂ ಇದಕ್ಕೂ ಹೋಲಿಕೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇತರ ಕವಿಗಳಂತೆ ಮರಗಾಳಿಧೂಳಿ ರಜನಿನೀರಾಟಬೇಟ ಸುರೆಸೂಳೆಯರು ಎಂದು ಕೊಂಡಾಡಿ ಬೆಂಡಾಗದೆ ಸರ್ವಜನೋಪಕಾರಿಯಾದ ಮಂತ್ರೌಷಧಿಗಳನ್ನು ಹೇಳುವವನೇ ದೇವಸಮಾನವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ, ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಹೇಳಲು ತೊಡಗಿದುದಾಗಿಯೂ ವೈದ್ಯ ಮೋಕ್ಷಸಾಧನವೆಂದೂ ಕವಿ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ವವಿಷಾಪಹಾರಕ್ಕೆ ಇವನು ನೀಡುವ ಒಂದು ಚಿಕಿತ್ಸೆಯಿದು :

ಮದನಫಲಲೋಧ್ರಮೆಂಬಿವನುದಕದೊಳಂ ಕುಡಿಯೆಕುಡುವುದಂತಲ್ಲ
ದೊಡೀವುದು ಬಜೆಯೊಳುಪ್ಪುಮಂಬೆರಸದುವಮನಮದಾಗೆ ಸರ್ವವಿಷ
ಸಂಹರಣಂ

ಖಗೇಂದ್ರಮಣಿದರ್ಪಣ ಶಾಸ್ತ್ರಗ್ರಂಥವಾದರೂ ಪದ್ಯಗಳು ಲಲಿತವಾಗಿದ್ದು ಮಂಗರಸ ಒಳ್ಳೆಯ ಕವಿಯೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಭಾಷೆ ಶಾಸ್ತ್ರಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ತಕ್ಕುದಾಗಿ ಸ್ಪಷ್ಟವೂ ಆಗಿದೆ. ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಪ್ರಥಮ ಸ್ವತಂತ್ರ ವಿಷವೈದ್ಯಗ್ರಂಥ ಎಂಬ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯ ಈ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಸಂದಿದೆ.

(ಕೆ.ಎಂ.ಎಸ್‌ಐ:ಎಂ.ವಿ.ಎಸ್.)

ಮಂಗರಸ^{2}: ಸು.1398. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಕವಿ. ಅಭಿನವ ನಿಘಂಟು ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ. ಇವನಿಗೆ ಅಭಿನವಮಂಗರಾಜ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದೆ. ಚಿಂತಾಮಣಿ ಪ್ರತಿಪದವೆಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನೂ ಬರೆದಿರುವುದಾಗಿ ಪ್ರತೀತಿಯಿದೆ. ಆದರೆ ಕೃತಿ ಉಪಲಬ್ಧವಿಲ್ಲ. ಇವನ ತಂದೆ ರೆಮ್ಮಾರ್ಯ ರಾಮರಸ.

ಅಭಿನವ ನಿಘಂಟು ವಾರ್ಧಕಷಟ್ಪದಿ(ಉದ್ದಂಡ)ಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕವಿ ಮಂಗಾಭಿದಾನ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದೆ. ಮಂಗರಾಜ ನಿಘಂಟು ಎಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದಿದೆ. ಇದನ್ನು 1398ರಲ್ಲಿ ಬರೆದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗ, ಭೂ, ಪಾತಾಳ, ಸಾಮಾನ್ಯ, ನಾನಾರ್ಥ ಎಂಬ 5 ಕಾಂಡಗಳೂ 539 ಪದ್ಯಗಳೂ ಒಂದೊಂದು ಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವರ್ಗಗಳೂ ಇವೆ. ತನಗಿಂತ ಹಿಂದಣ ವರರುಚಿ, ಹಲಾಯುಧ, ಗೋಪಾಲಕ, ಭಾಗುರಿ, ಧನಂಜಯ, ಸುರಹರಿ, ನಾಗವರ್ಮ ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ತಾನು ಈ ಕೃತಿಯನ್ನು ರಚಿಸಿರುವುದಾಗಿ ಕವಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಹಲಾಯುಧ ಮತ್ತು ಎರಡನೆಯ ನಾಗವರ್ಮ (ಸು. 1145) ಇವರನ್ನು ಇವನು ಅನುಸರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಕೆಲವು ಅಪರೂಪದ ಕನ್ನಡ ಪದಗಳನ್ನೂ ಅನ್ಯದೇಶ್ಯ ಪದಗಳನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಇಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಕಲೆ ಮತ್ತು ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಅಲ್ಪ ಪರಿಚಯವನ್ನೂ

ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಕುದುರೆಗಳು, ಸೇನಾವಿಭಾಗಗಳು, ಆಯುಧಗಳು, ಒಡವೆ, ಅಳತೆ ಮುಂತಾದ ವಿಷಯಗಳೂ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಸಂಗಿಕವಾಗಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿವೆ. ನಿಘಂಟಿನ ಒಂದು ಪದ್ಯ ಹೀಗಿದೆ:

ಕೈಕಾಲು ಮಾಟನಾದಂ ಕುಣಿಕನೆನಿಸಿರ್ಕುಂ
ಕೈಕಾಲು ಕಿಱುದಾಗೆ ವಾಮನನೆನೆಸಿರ್ಕುಮಾ
ಕೈಕಿತಂ ಪ್ರಶ್ನಿಯೆನೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮದವನಕ್ಕು ಕುಬ್ಜಂ ಗುಡ್ಡನೆಂದೆನಿಕ್ಕುಂ
ಏಕಹಸ್ತಂ ವಿಕಳಪಾಣಿಯೊಕ್ಕೈಯನ
ಕ್ಕೇಕಾಂಘ್ರೀಯೆನೆ ಕುಂಟನಕ್ಕುಂ ಗತನಾಸಿಕಂ
ಮೂಕೊಱೆಯನಕ್ಕುಂ ಕಿವಿಯಿಲ್ಲದವ ಮೂಱಿನಕ್ಕದ್ವಿಜಂ ಬೊಡನಕ್ಕುಂ

(ಎಂ.ಆರ್.;ಕೆ.ಎಂ.ಎಸ್ಐ.)

ಮಂಗರಸ^{3}: ಸು.1508. ಜೈನಕವಿ. ನೇಮಿಜಿನೇಶಸಂಗತಿ, ಪ್ರಭಂಜನಚರಿತೆ, ಶ್ರೀಪಾಲಚರಿತೆ, ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವಕೌಮುದಿ, ಸೂಪಶಾಸ್ತ್ರ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳ ಕರ್ತೃ. ಈತ ಧಾತುಪುರ (ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹುಣಸೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕಲ್ಲಹಳ್ಳಿ) ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೊರೆಯಾಗಿದ್ದ. ಈತನ ಅಜ್ಜ ಮಾಧವ, ತಂದೆ ಧಾತುಪುರದ ಪ್ರಭುವಾಗಿದ್ದ ವಿಜಯರಾಜ, ತಾಯಿ ದೇವಿಲೆ, ಗುರು ಚಿಕ್ಕಪ್ರಭೇಂದು. ಕವಿಗೆ ಪ್ರಭುರಾಜ, ಪ್ರಭುಕುಲರತ್ನದೀಪ ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳಿದ್ದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಪ, ಪೊನ್ನ, ರನ್ನ, ಶ್ರೀವಿಜಯ, ಗುಣವರ್ಮ, ಜನ್ನ, ಮಧುರ, ನಾಗಚಂದ್ರ, ಕರ್ಣಪಾರ್ಯ, ನೇಮಿಚಂದ್ರ, ಬಂಧುವರ್ಮ–ಇವರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ನೇಮಿಜಿನೇಶಸಂಗತಿ ಅಥವಾ ಹರಿವಂಶ ಪುರಾಣ ಸಾಂಗತ್ಯದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಾವ್ಯ. ಇದರಲ್ಲಿ 35 ಸಂಧಿಗಳೂ 5,138 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. 22ನೆಯ ತೀರ್ಥಂಕರ ನೇಮಿನಾಥನ ಕಥೆ ಕಾವ್ಯವಸ್ತು. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಕುರುವಂಶದ ಮತ್ತು ಹರಿವಂಶದ ಕಥೆಗಳೂ ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆ. ಕವಿ ಕಥೆಗೆ ಆಕರವಾಗಿ ಚಾವುಂಡರಾಯಪುರಾಣವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವಂತೆಯೂ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ವರ್ಣನೆಗಳು ರಸವತ್ತಾಗಿವೆ. ಕಥನ ಗತಿಯಲ್ಲಿ ನಿರರ್ಗಳತೆಯಿದೆ, ಪಾತ್ರಚಿತ್ರಣ ಜೀವಂತವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಸಾಂಗತ್ಯಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಲಾಲಿತ್ಯ, ಸರಳತೆ, ರಮ್ಯತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ.

ಪ್ರಭಂಜನಚರಿತೆಯೂ ಸಾಂಗತ್ಯದಲ್ಲಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಶಂಭುದೇಶದ ಭಂಭಾಪುರದ ರಾಜ ದೇವಸೇನನ ಮಗ ಪ್ರಭುಂಜನನ ಕಥೆ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರೊಂದಿಗೆ ಎಂಟು ಜನ ಮುನಿಗಳ ಕಥೆಯೂ ಸೇರಿದೆ. ದೊರೆತ ಅಸಮಗ್ರ ಪ್ರತಿಯಲ್ಲಿ 5 ಸಂಧಿಗಳೂ 606 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. ಕಥಾತಂತ್ರ ಸ್ವಾರಸ್ಯವಾಗಿದೆ. ಶೃಂಗಾರ ವರ್ಣನೆ ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಅತಿಯಾಗಿದೆ. ಹೆಣ್ಣು ಗರತಿಯಾಗದೆ ಅಡ್ಡಹಾದಿ ಹಿಡಿದಾಗ ಒದಗುವ ದುಷ್ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸುವುದು ಕವಿಯ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶ.

ಶ್ರೀಪಾಲಚರಿತೆಯೂ ಸಾಂಗತ್ಯದಲ್ಲಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 14 ಸಂಧಿಗಳೂ 1527 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. ಪುಂಡರೀಕಿಣೀಪುರದ ದೊರೆ ಗುಣಪಾಲನ ಮಗ ಶ್ರೀಪಾಲನ ಕಥೆ ಕಾವ್ಯವಸ್ತು. ವರ್ಣನೆಗಳಲ್ಲಿ ನಾವೀನ್ಯವಿದೆ. ಸ್ತ್ರೀವರ್ಣನೆಗಳು ಅಧಿಕವಾಗಿವೆ.

ಸೂಪಶಾಸ್ತ್ರ ವಾರ್ಧಕ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ, ಅಡಿಗೆಯ ವಿಧಿವಿಧಾನಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಗ್ರಂಥ. ಕನ್ನಡ ದೇಸಿ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪಾಕಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಕುರಿತು ಬರೆದ ಮೊತ್ತಮೊದಲ ಕೃತಿ. ಇದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥವೊಂದರ ಅನುವಾದವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 6 ಅಧ್ಯಾಯಗಳೂ 450 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. ತನ್ನ ಗ್ರಂಥ ನಳ, ಭೀಮ ಮುಂತಾದ ಬಾಣಸ ವಿದ್ಯಾನಿಪುಣರ ಮತಾನುಸಾರವಾಗಿದೆಯೆಂದೂ ಇದು ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಬಹಳ ಪ್ರಿಯವಾದ ಗ್ರಂಥವೆಂದೂ ಇದರಿಂದ ಓದುಗರಿಗೆ ಇಹಪರಗಳು ಲಭಿಸುವವೆಂದೂ ಕವಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪಿಷ್ಟ, ಪಾಕ, ಪಾನಕ, ಕಳಮಾನ್ನಪಾಕ, ಶಾಕಪಾಕ ಇತ್ಯಾದಿ ಷಡ್ರಸಗಳ ವಿಷಯ ಪ್ರತಿ ಪಾದಿತವಾಗಿದ್ದು, ಘರಿವಿಳಂಗಾಯಿ, ಹಾಲಗಾರಿಕೆ, ಸವಡುರೊಟ್ಟಿ, ಹಿಮಾಂಬುಪಾನ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಲು ಹೇಳಿರುವ ವಿಧಾನಗಳು ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿವೆ.

ಜಯನೃಪಕಾವ್ಯ ಪರಿವರ್ಧಿನೀ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 16 ಸಂಧಿ, 1,145 ಪದ್ಯ ಇವೆ. ಕುರುಜಾಂಗಣ ವಿಷಯದ ರಾಜನಾದ ರಾಜಪ್ರಭದೇವನ ಮಗ ಜಯನೃಪನ ಕಥೆ ಕಾವ್ಯವಸ್ತು. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಜಿನಸೇನರು ರಚಿಸಿದ್ದನ್ನು ತಾನು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಮಾತು ಬೆರಸಿ ಇನಿಯಾಗುವಂತೆ ರಚಿಸುತ್ತಿರುವುದಾಗಿ ಕವಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಕಾವ್ಯ ಶೃಂಗಾರಪೂರಿತವಾಗಿದೆ; ಶೈಲಿ ಲಲಿತವಾಗಿದೆ.

ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವಕೌಮುದಿ ಉದ್ದಂಡ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿದೆ. 12 ಸಂಧಿಗಳನ್ನೂ 792 ಪದ್ಯಗಳನ್ನೂ ಇದು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಇದನ್ನು 1508ರಲ್ಲಿ ಬರೆದು ಮುಗಿಸಿದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅರ್ಹದ್ದಾಸನೆಂಬ ವೈಶ್ಯವಿಭುವಿನ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಹೇಳಿದ ಕಥೆಯನ್ನು ಕೇಳಿ, ಉದಿತೋದಯ ರಾಜ, ಸಂಯುಕ್ತ ಧರಿಸಿ, ದೀಕ್ಷೆವಹಿಸಿ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಥನಾದ ಎಂಬುದು ಕಾವ್ಯವಸ್ತು. ಇದೊಂದು ಧಾರ್ಮಿಕ ಗ್ರಂಥ. ಸಮ್ಯಗ್ದರ್ಶನದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವುದು ಕೃತಿಯ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶ. **(ಕೆ.ಎಂ.ಎಸ್ಐ;ಎಂ.ಆರ್.)**

ಮಂಗರಸ^{4}: ಸು. 1755. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಮನ್ಮಥಮಣಿದರ್ಪಣ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆದಿರುವ ಕವಿ. ಇವನ ಬಗ್ಗೆ ಹೆಚ್ಚು ವಿವರಗಳನ್ನು ಮೊದಲಬಾರಿಗೆ ನೀಡಿದವರು ಡಿ.ಎಲ್.ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯರು. ಈತನಿಗೆ ಅಭಿನವ ಮಂಗರಸ ಎಂಬ ಬಿರುದೂ ಇದೆ. ನಿಜವಾದ ಹೆಸರು ರಾಯಣ್ಣ. ಈತ ತನ್ನ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ದೊರೆ ಕೃಷ್ಣರಾಜನನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಕೃಷ್ಣರಾಜ 1735–67ರ ನಡುವೆ ಇದ್ದ ಇಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಇರಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ರಾಯಣ್ಣನ ಕಾಲ ಸು. 1755 ಎಂದು ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈತನ ಸ್ಥಳ ವೇಣಿಪುರಿ. ಇದು ಬಿದರೂರು ಆಗಿರಬಹುದೆಂದು ಡಿ.ಎಲ್.ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಅಭಿನವವಾಣಿ ಎಂಬ ಬಿರುದುಳ್ಳ ಕವಿ ಬೊಮ್ಮಣ್ಣ ಈತನ ತಂದೆ. ಆತ ಫಣಿಸುತ ಚರಿತೆ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿ ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಗುರು ಅಭಿನವ ಲಕ್ಷ್ಮೀಸೇನ. ರಾಯಣ್ಣ ತನ್ನ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಕವಿಗಳ ಪೈಕಿ ರತ್ನತ್ರಯರನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಮಿಕ್ಕ ಪೂರ್ವಕವಿ ಗಳಾರನ್ನೂ ಹೆಸರಿಸದೆ ಈತನಿಗಿಂತ ಹಿಂದೆ ನೇಮಿಜಿನೇಶಸಂಗತಿ ಎಂಬ ಹರಿವಂಶವನ್ನು ಸಾಂಗತ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರೆದ ಮೂರನೆಯ ಮಂಗರಸನನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಮನ್ಮಥಮಣಿದರ್ಪಣ ಭಾಮಿನೀ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿದೆ. 60 ಸಂಧಿ, 1312 ಪದ್ಯಗಳಿವೆ. ಕೃತಿ ಅಸಮಗ್ರ. ಹರಿವಂಶವೆಂಬ ಚರಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಕಥೆಯನ್ನು ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳು ಎಂದು ಶ್ರಾವಕರು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು ರಾಯಣ್ಣ ಬಲ್ಲನಿತೊರೆದನು. ತನ್ನ ಗ್ರಂಥಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಸಂಧಿಯ ಕೊನೆಯ ಗದ್ಯದಲ್ಲಿ ವೇಣುಪುರಿಯ ಪಾರ್ಶ್ವಜಿನನನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ತಾನು ಯತಿಪ್ರಾಸ ಗಣಭೇಧವನು ಅರಿಯನೆಂದು, ಸುಜನರು ಮುದದಿ ತಿದ್ದುವುದೆಂದು ಹೇಳಿ ವಿನಯ ತೋರಿದ್ದಾನೆ. *

ಮಂಗಲೀಶ: ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯ ವಂಶದ ದೊರೆ (596–610). ಒಂದನೆಯ ಪುಲಕೇಶಿಯ ಮಗ, ಒಂದನೆಯ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮನ ತಮ್ಮ. ಇವನಿಗೆ ಮಂಗರಾಜ, ಮಂಗಲೀಶ, ಮಂಗಲಾರ್ಣವ, ಮಂಗಲೇಶ್ವರ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿದ್ದುವೆಂದೂ ರಣವಿಕ್ರಾಂತ, ಉರುರಣಪರಾಕ್ರಮ ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳಿದ್ದುವೆಂದೂ ಇವನ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಇವನನ್ನು ಪರಮಭಾಗವತನೆಂದೂ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಒಂದನೆಯ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮ ಸು. 596ರಲ್ಲಿ ಮರಣ ಹೊಂದಿದಾಗ, ಅವನ ಮಕ್ಕಳು ಇನ್ನೂ ಬಾಲಕರಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ರಾಜ್ಯಾಡಳಿತ ಮಂಗಲೀಶನ ಕೈಸೇರಿತು. ಇವನು ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ ಅನಂತರ ಕಳಚುರಿಗಳ ದೊರೆ ಶಂಕರಗಣನ ಮಗ ಬುದ್ಧರಾಜ ಎಂಬವನನ್ನು 602ರ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ಸೋಲಿಸಿದ. ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಧನಕನಾದಿಗಳನ್ನು ಬಾದಾಮಿಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಮಕುಟೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದಾನವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟುದಲ್ಲದೆ, ತನ್ನ ವಿಜಯದ ಗುರುತಾಗಿ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ಒಂದು ಜಯಸ್ತಂಭವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ. ಹದಿನೆಂಟು ಕದನಗಳಲ್ಲಿ ವಿಜಯಿಯಾಗಿದ್ದ ಸ್ವಾಮಿರಾಜ ಎಂಬ ಕೊಂಕಣದ ಬಲಿಷ್ಠ ಸಾಮಂತನನ್ನು ಮಂಗಲೀಶ ಸಂಹರಿಸಿದನೆಂದು ಇವನ ನೆರೂರು ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇವನು ಪಶ್ಚಿಮ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿದ್ದ ರೇವತೀದ್ವೀಪವನ್ನು (ಈಗಿನ ಗೋವ) ಗೆದ್ದುಕೊಂಡ. ಈ ಭಾಗವನ್ನು ಧ್ರುವರಾಜ ಇಂದ್ರವರ್ಮನ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ವಹಿಸಿದ. ಮಂಗಲೀಶ ಬಾದಾಮಿಯ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿನ ವೈಷ್ಣವ ಗುಹಾದೇವಾಲಯ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಪೂರೈಸಿ, ಲಂಜೀಶ್ವರ (ಈಗಿನ ನಂದಿಕೇಶ್ವರ) ಎಂಬ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿಗ್ರಹದ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆಯ ಆ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಪುದುವಟ್ಟಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಮಂಗಲೀಶ ಚಳುಕ್ಯ ರಾಜ್ಯದ ವಿಸ್ತಾರಕ್ಕೆ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಕಾರಣನಾಗಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಇವನ ಸೈನ್ಯ ಪೂರ್ವಪಶ್ಚಿಮ ಸಮುದ್ರಗಳವರೆಗೆ ಕಾರ್ಯನಿರತವಾಗಿತ್ತು ಎಂಬ ಸೂಚನೆ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ದೊರಕುತ್ತದೆ. ಮಂಗಲೀಶನ ರಾಜಕೀಯ ಪ್ರಭಾವ ಹೆಚ್ಚಿದಂತೆಲ್ಲ ಇವನ ರಾಜ್ಯದಾಹವೂ ಅಧಿಕವಾಗಿ ತನ್ನ ಅನಂತರ ತನ್ನ ಮಗನಿಗೆ ಅರಸೊತ್ತಿಗೆಯನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಡಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ. ಈ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮನ ಹಿರಿಯ ಮಗ ಎರಡನೆಯ ಪುಲಕೇಶಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಯಸ್ಕನಾಗಿ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನು ಬಯಸಿದುದರಿಂದ ಅವನಿಗೂ ಮಂಗಲೀಶನಿಗೂ ಯುದ್ಧ ಅನಿವಾರ್ಯವಾಯಿತು. ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಮಂಗಲೀಶ ಮಡಿದ (ಸು. 610). ಚಳುಕ್ಯ ಸಿಂಹಾಸನಾಧಿಕಾರ ಇಮ್ಮಡಿ ಪುಲಕೇಶಿಯ ವಶವಾಯಿತು. ಈ ಅಂಶ ಪುಲಕೇಶಿಯ ಐಹೊಳೆ ಶಾಸನದಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡುತ್ತದೆ. **(ಬಿ.ಎನ್.ಎಸ್.)**

ಮಂಗಳಗೌರಿಯ ಹಾಡು: ಮಂಗಳಗೌರಿ ವ್ರತದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳು ಹಾಡುವ ಹಾಡು. ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳು ಮಂಗಳಗೌರಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸುವುದರ ಹಿಂದಿರುವ ಉದ್ದೇಶವೆಂದರೆ ತಮಗೂ ಅವಳಂಥದೇ ಸೌಭಾಗ್ಯ ದೊರೆಯಲಿ ಎಂಬುದಾಗಿದೆ. ಈ ವ್ರತಸಂಪ್ರದಾಯ ಅನೇಕ ವರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಶ್ರಾವಣಮಾಸದಲ್ಲಿ ಐದು ಮಂಗಳವಾರಗಳ ಕಾಲ ಇದು ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಅಂದು ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಸಾರಿಸಿ, ರಂಗವಲ್ಲಿಯಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಿ, ನಂದಾದೀಪವನ್ನು ಬೆಳಗಿಸಿ ಬೆಲ್ಲದ ಅಚ್ಚಿನ ಮೇಲೆ ಅರಿಶಿನದಿಂದ ತಯಾರಿಸಿದ ಮಂಗಳಗೌರಿ ಯನ್ನಿಟ್ಟು ಅರಿಶಿನ, ಕುಂಕುಮ ಮುಂತಾದ ಮಂಗಳ ದ್ರವ್ಯಗಳಿಂದ, ಐದು ವೀಳ್ಯೆದೆಲೆ, ಐದು ಅಡಕೆ, 2 ಕೊಬ್ಬರಿ ಬಟ್ಟಲು, ಐದು ರೇಷ್ಮೆ ವಸ್ತ್ರಗಳಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಿ ದರ್ಪಣವನ್ನಿಟ್ಟು, ಫಲಪುಷ್ಪ ಗುಡಪಿಷ್ಟವೇ ಮೊದಲಾದ ನೈವೇದ್ಯಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸುವರು. ಪೂಜೆಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಂಗಳಗೌರಿಯ ಹಾಡನ್ನು ಹಾಡುತ್ತಾರೆ. ಪೂಜೆ ನೈವೇದ್ಯಗಳಾದ ಮೇಲೆ ಹದಿನಾರು ಗುಡಪಿಷ್ಟ ಜ್ಯೋತಿಗಳಿಂದ ಮಂಗಳಗೌರಿಯ ಕಥೆಯನ್ನು ಕೇಳುತ್ತ ಕಾಡಿಗೆ ಹಿಡಿಯುತ್ತಾರೆ. ಹರನರಸಿ ಮಂಗಳಗೌರಿಯನೆ ಪೂಜಿಸಿ ಶಿರಸಿನಲಿ ತಂದು ಅಕ್ಷತೆ ತಳಿದಳು. ತಳಿದ ಅಕ್ಷತೆಯು ಸರ್ಪನ ಮೇಲೆ ಬೀಳಲು ಅದರಾಯುಷ್ಯವು ಕ್ಷೀಣವಾಯಿತು. ಹರನರಸಿ ಮಂಗಳಗೌರಿಯ ದಯದಿಂದ ಚಿರಂಜೀವಿ ಆಯ್ತು ಕೇಳೆಂದ ಹರಿಯು ಎಂದೂ ಹದಿನಾರು ವರ್ಷ ಅಲ್ಪಾಯುಷ್ಯದ ಕಂಟಕವು ಪರಿಹಾರವಾಗಲೆಂದು ಸುಶೀಲೆಯ ಹದಿನಾರು ಗುಡಪಿಷ್ಟ ಜ್ಯೋತಿ, ಹದಿನಾರು ಎಳ್ಳಿನ ಉಂಡೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಪೂಜಿಸಿದಳು ಎಂದೂ ಹಾಡುವರು. ಬೆಳ್ಳಿಯ ಕಳಸದಲ್ಲಿ ಹದಿನಾರು ಎಳ್ಳಿನ ಉಂಡೆ ಮಾಡಿಟ್ಟು ಕಂಚುಕದಿಂದ ಅವರ ಬಾಯಿಕಟ್ಟಿ ಅದನ್ನು ತಾಯಿಗೆ ಬಾಗಿನವಾಗಿ ಕೊಡುವರು. ಪುತ್ರ ಬದುಕಿದನು ಕೇಳಮ್ಮ ತಾಯಿ, ಅಲ್ಪಾದಾಯುಷ್ಯ ಹೋಗಿ ಚಿರಂಜೀವಿಯಾಯ್ತುವನ, ಮುತ್ತೈದೆತನ ಉಂಟಾಯಿತು. ಸೃಷ್ಟಿಗೀಶ್ವರನರಸಿ ಗೌರಿಯನೆ ಪೂಜಿಸಿ ಮುತ್ತೈದೆತನವನು ಪಡೆದಳು, ಮುತ್ತೈದೆತನವನು ಪುತ್ರ ಸಂತಾನವನು ಕೊಟ್ಟು ರಕ್ಷಿಸುವ ಮಂಗಳಗೌರಿಗೆ ಮಂಗಳ ಎಂಬ ಸೊಲ್ಲಿನೊಂದಿಗೆ ಹಾಡು ಕೊನೆಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. **(ಎಂ.ಎಸ್.ಎಸ್ಎ.)**

ಮಂಗಳದ್ರವ್ಯಗಳು: ಒಳ್ಳೆಯದಾಗಲಿ ಎಂಬ ನಂಬಿಕೆಗೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ಜನಪದರು ಬಳಸುವ ಅನೇಕ ಪರಿಕರಗಳೇ ಮಂಗಳದ್ರವ್ಯಗಳು. ಇವುಗಳನ್ನು ಬಳಸುವ ಸಂದರ್ಭಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ದೈನಂದಿನ ಜೀವನದ, ಹಬ್ಬಹರಿದಿನಗಳ, ಮದುವೆ ಮುಂಜಿಗಳ ಮಂಗಳದ್ರವ್ಯಗಳೆಂದು ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು. ಅರಿಶಿನ, ಕುಂಕುಮ, ಹೂವು, ಗಂಧ, ಅಕ್ಷತೆ, ಬಳೆ, ರಂಗೋಲಿ, ಧೂಪ, ದೀಪ, ತೋರಣ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ನಿತ್ಯಜೀವನದಲ್ಲಿಯೂ ಹಬ್ಬಹರಿದಿನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮದುವೆ ಮುಂಜಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬಳಸುತ್ತಾರೆ. ಇವುಗಳೊಂದಿಗೆ ಆಯಾ ಹಬ್ಬಗಳ ಆಚರಣೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಬಳಸುವುದುಂಟು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಸ್ವರ್ಣಗೌರೀ ವ್ರತದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬಳಸುವ ಪೂಜಾ ವಸ್ತುಗಳೊಂದಿಗೆ ಕಳಸ–ಕನ್ನಡಿ, ಬಳೆ–ಬಿಚ್ಚೋಲೆ, ಹದಿನಾರು ಸೊಡರು, ಧಾನ್ಯಗಳು, ಕುಪ್ಪುಸದ ಕಣ, ಬೆಲ್ಲದ ಅಚ್ಚು ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಅಣಿಮಾಡಿದ ಮರದ ಬಾಗಿನ–ಇವುಗಳನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ. ನೀರು, ತೆಂಗಿನಕಾಯಿ, ಮಾವಿನಕೊನೆ–ಇವುಗಳಿಂದ ಕಳಸವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ದೇವರನ್ನು ಪೂಜಿಸುವುದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವ್ರತಗಳ ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ. ಗಣಪತಿ ಹಬ್ಬದಲ್ಲಿ ಗರಿಕೆಹುಲ್ಲು, ಶಿವರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಬಿಲ್ವಪತ್ರೆ, ನಾಗಲಿಂಗ ಪುಷ್ಪಗಳು, ಮಾರಿಹಬ್ಬದಲ್ಲಿ ಕೆಂಪು ದಾಸವಾಳ ಮತ್ತು ಕಣಿಗಲೆ ಹೂವುಗಳು ಮಂಗಳ ವಸ್ತುಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಕಳಸ–ಕನ್ನಡಿಗೆ ಕೆಲವರು ಹೊಂಬಾಳೆಯನ್ನೂ ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ವೀಳ್ಯದೆಲೆಯನ್ನೂ ಬಳಸುತ್ತಾರೆ. ಬಾಸಿಂಗ, ಕಂಕಣ, ಮಾಂಗಲ್ಯ, ಅರಿಸಿನದ ಬಟ್ಟೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಮದುವೆ ಮುಂಜಿಗಳ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಂಗಳದ್ರವ್ಯಗಳೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಹಸುರು ಚಪ್ಪರವನ್ನು ಅಂದು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬಗನಿತಾರು, ಬಾಳೆಕಂಬ, ಮಾವಿನ ಸೊಪ್ಪು, ತೆಂಗಿನಗರಿಗಳನ್ನು ಬಳಸಿ ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಾರೆ. ಫಲಪುಷ್ಪಗಳ ಗೊಂಚಲುಗಳಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸುವುದೂ ಉಂಟು. ಇದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹೊಸಸೀರೆ ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಅರಿಶಿನದ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಅದ್ದಿ ಉಡಿಸುವುದು, ಐದು ಇಕ್ಕಲುಗಳುಳ್ಳ ಅರಿಶಿನದ ಕೊನೆಯನ್ನು ಹಸಿದಾರ ಮತ್ತು ಕಂಬಳಿದಾರಗಳಲ್ಲಿ ಬಂಧಿಸಿ ವಧೂವರರ ಕೈಗೆ ಕಂಕಣವೆಂದು ಕಟ್ಟುವುದು ಶುಭವೆಂದು ನಂಬಿಕೆಯಿದೆ. ಧಾರೆ ಎರೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಬಳಸುವ ನೀರು ಅಕ್ಕಿಗಳೂ ಇಲ್ಲಿ ಮಂಗಳದ್ರವ್ಯಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾಗುತ್ತವೆ. ಮದುವೆಯ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳು ದಿನಬಳಕೆಯ ಪರಿಕರಗಳೊಂದಿಗೆ ಮಾಂಗಲ್ಯ, ಮೂಗುತಿ, ಓಲೆ, ಕಾಲುಂಗುರ ಇತ್ಯಾದಿ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಚೊಚ್ಚಲ ಗರ್ಭಿಣಿ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ನಡೆಸುವ ಸೀಮಂತದ ಬಳೆ ತೊಡಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ, ಹಿರಿಮಗನ ಮದುವೆಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ, ತಾಯಿಗೆ ನೇಮ ಬಿಡಿಸುವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಹಸುರು ಸೀರೆ, ಹಸುರು ಬಳೆಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಮಾನ್ಯತೆ ಉಂಟು. ವೀಳ್ಯದೆಲೆ ಅಡಕೆಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಎಲ್ಲ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲೂ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. **(ಟಿ.ಎನ್.ಎನ್.)**

ಮಂಗಳೂರ ಸಮಾಚಾರ: 1843ರ ಜುಲೈ 1ರಿಂದ ಮಂಗಳೂರಿನಿಂದ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಕನ್ನಡದ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲ ಪಕ್ಷಪತ್ರಿಕೆ. ಜರ್ಮನ್ ಇವ್ಯಾಂಜಿಲಿಕಲ್ ಮಿಷನ್ (ಬಾಸೆಲ್ ಮಿಷನ್) ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿತು. ಬಾಸೆಲ್ ಮುದ್ರಣಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲಚ್ಚಿನಲ್ಲಿ ಮುದ್ರಣಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ ನಾಲ್ಕು ಪುಟಗಳ ಈ ಸಂಚಿಕೆಯ ಮೊದಲ ಸಂಪಾದಕ ಹರ್ಮನ್ ಮೋಗ್ಲಿಂಗ್ (1811–81). ಇದರ ಬೆಲೆ ಒಂದು ದುಡ್ಡಾಗಿದ್ದು ಅಂಚೆ ಹಾಸಲು ಇದರಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುತ್ತಿತ್ತು. ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಜನರಿಗೆ ಹೊರಜಗತ್ತಿನ ಪರಿಚಯ ಮಾಡಿಕೊಡುವುದರೊಂದಿಗೆ ಕ್ರೈಸ್ತಮತ ಪ್ರಚಾರವೂ ಇದರ ಪ್ರಧಾನ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದ ವಿಷಯಗಳ ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ವೂರವರ್ತಮಾನಗಳು, ಸರ್ಕಾರದವರ ನಿರೂಪಗಳು, ಸರ್ವರಾಜ್ಯವರ್ತಮಾನಗಳು, ನೂತನವಾದ ಆಶ್ವರ್ಯಸುದ್ದಿಗಳು, ಆಂಗ್ಲರನಡ್ತೆಗಳು, ಸುಬುದ್ಧಿಗಳು, ಕಥೆಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ಸಂಗತಿಗಳಿರುತ್ತಿದ್ದವು. ಪತ್ರಿಕೆಯ ಹೆಸರೇ ಮಂಗಳೂರ ಸಮಾಚಾರವಾದ್ದರಿಂದ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಸ್ಥಳೀಯ ಸುದ್ದಿಗಳಿಗೆ ಆದ್ಯತೆ ಕೊಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಸ್ವದೇಶಿ ಸುದ್ದಿಗಳಲ್ಲದೆ ಚೀನಾ ದೇಶದ ವರ್ತಮಾನಗಳು, ಕಾಬೂಲ್ ದೇಶದ ವರ್ತಮಾನಗಳು, ಆ ದೇಶದ ಯುದ್ಧ ವಿವರಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳು ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿವೆ. ಬಿ. ರೈಸನ 'ಲೋಕದ ಚರಿತ್ರೆ' ಎಂಬ ಪ್ರಪಂಚದ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ಕೃತಿ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲಿಗೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಧಾರಾವಾಹಿಯಾಗಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿದೆ. ಕೆಲವು ಬೈಬಲ್ ಉಕ್ತಿಗಳನ್ನು ದಾಸರ ಪದಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ಪುರಂದರದಾಸರ ಪದಗಳು ಪ್ರಥಮತಃ ಇದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾದವು.

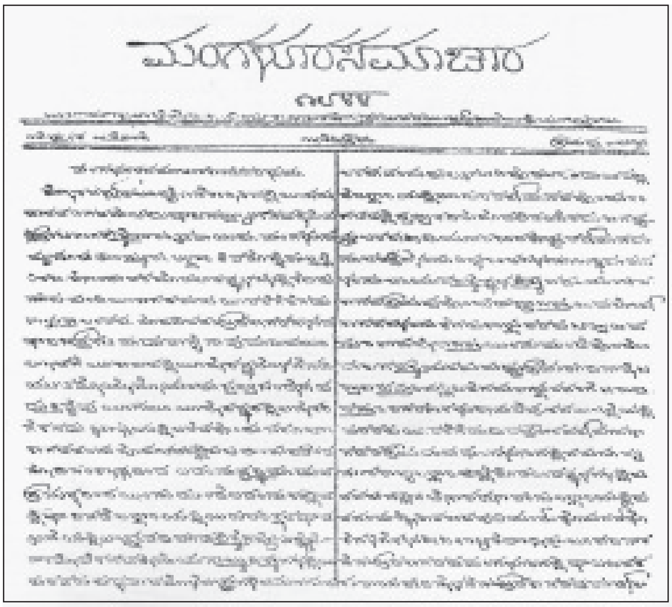

ಮಂಗಳೂರ ಸಮಾಚಾರ

ಪತ್ರಿಕೆಯ ಬರೆವಣಿಗೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸಂಪಾದಕರದ್ದೇ ಆಗಿದ್ದರೂ ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಇತರರು ಬರೆದು ಕಳುಹಿಸಿದ ಸುದ್ದಿಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಕಟಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಮಂಗಳೂರ ಸಮಾಚಾರಕ್ಕೆ ಎಷ್ಟು ಮಂದಿ ಚಂದಾದಾರರಿದ್ದರು, ಎಷ್ಟು ಪ್ರತಿಗಳು (ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ) ಅಚ್ಚಾಗುತ್ತಿದ್ದವು ಎಂಬ ಪೂರ್ಣ ವಿವರಗಳು ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೂ ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಪತ್ರಿಕೆಗೆ ಮೈಸೂರು, ಬಳ್ಳಾರಿ, ತುಮಕೂರು, ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ಶಿರಸಿ, ಹೊನ್ನಾವರ ಮೊದಲಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಚಂದಾದಾರರಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಕಲ್ಲಚ್ಚಿನಲ್ಲಿ ಮುದ್ರಣಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ ಈ ಪತ್ರಿಕೆ ಅನಂತರ ಅಕ್ಷರ ಛಾಪಾಖಾನೆಯಲ್ಲಿ ಮುದ್ರಣಗೊಳ್ಳತೊಡಗಿತಲ್ಲದೆ, ಬಳ್ಳಾರಿಯಿಂದ 1844ರ ಮಾರ್ಚ್1ರಿಂದ ಕಂನಡ ಸಮಾಚಾರವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗತೊಡಗಿತು. ಪತ್ರಿಕೆಯ ಬಿಡಿ ಸಂಚಿಕೆಯ ಬೆಲೆ ಒಂದು ದುಡ್ಡಿನಿಂದ ಎರಡು ದುಡ್ಡಿಗೆ ಏರಿತು. ವಿಲಿಯಂ ಥಾಮ್‌ಸನ್ ಎಂಬುವವ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಕನಾದ. ಆದರೆ ಅನೇಕ ಕಾರಣಗಳಿಂದಾಗಿ ಪತ್ರಿಕೆ ಬಹಳ ಕಾಲ ಬದುಕಲಿಲ್ಲ. 1844 ನವೆಂಬರ್ 15ರಂದು ನಿಂತುಹೋಯಿತು.

ಮಂಗಳೂರು ಸಮಾಚಾರ ಕೇವಲ 17 ತಿಂಗಳುಗಳ ಕಾಲ ನಡೆದರೂ ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮ ರಂಗದಲ್ಲಿ ಇದು ಛಾಪಿಸಿದ ಮುದ್ರೆ ಬಹಳ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದು. ಆಧುನಿಕ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮದ ಧ್ಯೇಯ ಧೋರಣೆಗಳೆಲ್ಲ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಳಹು ಹಾಕಿರುವುದು ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಇನ್ನೊಂದು ಅಂಶ. ಮುಂದೆ ಸ್ಥಳೀಯರು ಈ ರಂಗದಲ್ಲಿ ಧುಮುಕಲು ಈ ಪತ್ರಿಕೆ ಸ್ಫೂರ್ತಿಯನ್ನೊದಗಿಸಿತು. ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಭಾಷೆ, ಶೈಲಿ ಈ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ಇಲ್ಲಿನ ಭಾಷೆ ಅರ್ಧವಿರಾಮ, ಪೂರ್ಣವಿರಾಮ ಇತ್ಯಾದಿ ಯಾವುದೇ ಬರೆಹದ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿಲ್ಲ, ಆದರೂ ಅದರಿಂದ ಓದಿಗೆ ಯಾವುದೇ ತೊಡಕುಂಟಾಗಿಲ್ಲ. ಬರೆವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಸಹಜತೆ, ಸರಳತೆ ಎದ್ದು ಕಾಣುವ ಅಂಶಗಳಾಗಿವೆ. ವಿಷಯಗಳನ್ನು ನೇರವಾಗಿ, ಯಾವುದೇ ಸುತ್ತುಬಳಸಿನ ದೊಂಬರಾಟವಿಲ್ಲದೆ ನಿರೂಪಿಸಿರುವುದು ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಾಧನೆಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಕನ್ನಡಿಗರಿಗೆ 'ವರ್ತಮಾನ ಪತ್ರಿಕೆ'ಯ ಗಂಧ–ಗಾಳಿ ತಿಳಿಯದ ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲಿ, 'ಕಗ್ಗತ್ತಲ ಯುಗ'ದಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಸಾಧ್ಯತೆಗಳನ್ನು ಅರಿವು ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟದ್ದು ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಇನ್ನೊಂದು ಸಾಧನೆಯಾಗಿದೆ.*

ಮಂಗಳೂರು: ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಾಗೂ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರನಗರ. ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬೆಳ್ತಂಗಡಿ ಮತ್ತು ಬಂಟ್ವಾಳ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಕೇರಳ ರಾಜ್ಯ ಹಾಗೂ ಬಂಟ್ವಾಳ ತಾಲ್ಲೂಕೂ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಅರಬ್ಬೀ ಸಮುದ್ರವೂ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಉಡುಪಿಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಾರ್ಕಳ ಮತ್ತು ಉಡುಪಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಸುತ್ತುವರೆದಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಗುರುಪುರ, ಮಂಗಳೂರು–ಎ, ಮಂಗಳೂರು–ಬಿ, ಸುರತ್ಕಲ್ಲು ಮತ್ತು ಮುಲ್ಕಿ ಹೋಬಳಿಗಳು, 7 ಪಟ್ಟಣಗಳು ಹಾಗೂ 102 ಗ್ರಾಮಗಳು ಇವೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 560 ಚ.ಕಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 8,82,856.

ತಾಲ್ಲೂಕು ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟ ಮತ್ತು ಅರಬ್ಬೀ ಸಮುದ್ರಗಳ ನಡುವಿನ ಪಶ್ಚಿಮದ ಕಡೆಯ ಇಳಿಜಾರು ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಹುಭಾಗ ವಿಶಾಲ ಮಟ್ಟಸ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಮತ್ತು ಮಧ್ಯೆಮಧ್ಯೆ ಗುಡ್ಡಗಳು ಇರುವ ಪ್ರದೇಶ. ನದಿಯ ದಡಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಜಂಬುಮಣ್ಣಿನ ಭೂಮಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಗುರುಪುರ ಹೊಳೆ ಮೊದಲು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವದ ಗಡಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಹರಿದು ಅನಂತರ ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಧ್ಯೆ ಅಡ್ಡವಾಗಿ ಹಾದು ಅನಂತರ ಇದ್ದಕ್ಕಿದ್ದಂತೆ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕರಾವಳಿಗೆ ಸಮಾನಾಂತರವಾಗಿ ಮಂಗಳೂರಿನ ದಕ್ಷಿಣ ತುದಿಯವರೆಗೂ ಹರಿದು ಅರಬ್ಬೀಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ನೇತ್ರಾವತಿ ನದಿ ಬಂಟ್ವಾಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ ಹರಿದು ಬಂದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಅಡ್ಡವಾಗಿ ಹಾದು ಮಂಗಳೂರಿನ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗುರುಪುರ ಹೊಳೆಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ಮುಲ್ಕಿ ನದಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಉಡುಪಿ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಕಳ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಿಂದ ಬೇರ್ಪಡಿಸುವ ಉತ್ತರದ ಗಡಿಯಾಗಿ ಇದೆ. ಕೆಲವು ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ತೊರೆಗಳು ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಅರಬ್ಬೀಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರುತ್ತವೆ. ಈ ನದಿ ಮತ್ತು ತೊರೆಗಳ ಹರವು ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರುವೆಡೆ ವಿಶಾಲವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ನದಿಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲೆ ನೀರಿನಮಟ್ಟದಿಂದ ಕೆಲವೇ ಅಡಿಗಳ ಎತ್ತರವಿರುವ ಫಲವತ್ತಾದ ಕುದುರುಗಳು ಇವೆ.

ಸಿಮೆಂಟ್ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಮಂಗಳೂರು

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 3,398 ಮಿಮೀ. ನೈಋತ್ಯ ಮಾರುತದಿಂದ ವಿಶೇಷ ಮಳೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ನದಿ ಝರಿಗಳೆಲ್ಲ ತುಂಬಿ ಹರಿಯುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಬೇಸಗೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವೆಡೆ ಜಲಾಭಾವ ತೋರುವುದೂ ಉಂಟು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು 55,380 ಹೆಕ್ಟೇರು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ 9,835 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಬಂಜರು ಭೂಮಿ, 1,076 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಹುಲ್ಲುಗಾವಲು, 23,838 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಬೇಸಾಯ ಭೂಮಿ ಇದೆ. ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶವಿಲ್ಲ. ಬತ್ತ ಇಲ್ಲಿನ ಮುಖ್ಯ ಆಹಾರ ಬೆಳೆ. ಕುದುರುಗಳ ಹಾಗೂ ನದಿ ಝರಿಗಳ ದಂಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಳೆಯ ನೀರಿನ ಆಸರೆಯಿಂದ ಬತ್ತವನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ತೆಂಗು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಇನ್ನೊಂದು ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆ. ಅಡಕೆ, ಗೇರುಬೀಜ, ಮೆಣಸು, ತರಕಾರಿಗಳು, ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ, ಶುಂಠಿ, ಮಾವು, ಬಾಳೆ, ಹಲಸು ಮುಂತಾದವನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ಸ್ಯೋದ್ಯಮ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ಕಸಬು.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಎಲ್ಲ ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೂ ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿಯ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ಇಡೀ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲೇ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೈಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿದಿದೆ. ಗೇರುಬೀಜದ ಸಂಸ್ಕರಣ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು, ಹೆಂಚು, ಎಣ್ಣೆ ಮತ್ತು ಸಾಬೂನು ತಯಾರಿಕಾ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು ಸಾಕಷ್ಟು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಬೃಹತ್ಪ್ರಮಾಣದ ರಸಗೊಬ್ಬರ ಕಾರ್ಖಾನೆಯೊಂದು ಕಾರ್ಯನಿರತವಾಗಿವೆ. ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ. ಕೈಮಗ್ಗದ ಬಟ್ಟೆ, ಮರದ ವಸ್ತುಗಳು, ತೆಂಗಿನನಾರಿನ ವಸ್ತುಗಳು, ಚಾಪೆ, ಚರ್ಮ ವಸ್ತುಗಳು ಮೊದಲಾದವನ್ನು ತಯಾರಿಸುವ ಉದ್ಯಮಗಳು ಇವೆ. ಹಲವು ಕಾಫಿ ಸಂಸ್ಕರಣ ಕೇಂದ್ರಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವ್ಯವಸಾಯ ಮತ್ತು ಕೈಗಾರಿಕೋದ್ಯಮಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಇಲ್ಲಿರುವ ಅನೇಕ ವಾಣಿಜ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು ಸಹಕಾರಿಗಳಾಗಿವೆ.

ಮಂಗಳೂರಿನಿಂದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಶೋರನೂರು ಕಡೆಗೆ ಹೋಗುವ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕೆಲವೇ ಕಿಮೀಗಳಷ್ಟು ದೂರ ಮಾತ್ರ ಸಾಗುತ್ತದೆ. ಮಂಗಳೂರು–ಹಾಸನ ರೈಲುಮಾರ್ಗವಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಎಲ್ಲ ಸ್ಥಳಗಳಿಗೂ ಉತ್ತರ ರಸ್ತೆ ಜಾಲವಿದೆ. ಮಂಗಳೂರಿನಿಂದ ಕಾಸರಗೋಡು, ಬಂಟ್ವಾಳ, ಕಾರ್ಕಳ, ಉಡುಪಿ ಈ ಸ್ಥಳಗಳಿಗೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗಗಳು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ರಸ್ತೆಗಳು. ಕೊಂಕಣ ರೈಲ್ವೆಮಾರ್ಗ ಮಂಗಳೂರನ್ನು ಹಾಯ್ದು ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಮಂಗಳೂರಿನ ಬಂದರು ನೌಕಾಸಂಪರ್ಕಕ್ಕೂ ವಿದೇಶ ವಾಣಿಜ್ಯಕ್ಕೂ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ದೇರೆಬೈಲು, ಪಡವು, ಕಂಕನಾಡಿ, ಮಂಗಳೂರು, ಉಲ್ಲಾಳ, ಮುಲ್ಕಿ ಮತ್ತು ಸೋಮೇಶ್ವರ ಇವು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಟ್ಟಣಗಳು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅತ್ತೂರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸುರಗಿರಿ ಮಹಾಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಮಂಗಳೂರಿಗೆ 25 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಬಜ್ಪೆಯಲ್ಲಿ ವಿಮಾನ ನಿಲ್ದಾಣವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಬಜ್ಪೆ ಜಲಪಾತ ಬಹು ರಮ್ಯ. ಗುರುಪುರ ನದಿಯ ದಡದಲ್ಲಿರುವ ಗುರುಪುರ **(ನೋಡಿ)** ಒಂದು ಮುಖ್ಯಸ್ಥಳ. ಮಂಗಳೂರಿನ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಹರೆಕಲ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿಯ ನರಹರಿ ಪರ್ವತದ ಮೇಲೆ ನರಸಿಂಹ ಮತ್ತು ಶಾರದಾಂಬ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಸಮುದ್ರದಂಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ಪ್ರದೇಶ ಒಂದು ಆರೋಗ್ಯಧಾಮದಂತಿದೆ. ಮಂಗಳೂರಿನಿಂದ 27ಕಿಮೀ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ನಂದಿನಿ ನದೀ ತೀರದಲ್ಲಿರುವ ಕಟೀಲು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ದುರ್ಗಾಪರಮೇಶ್ವರಿ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಮಂಗಳೂರಿನ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 19ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕಿನ್ನಿಗೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಶ್ರೀರಾಮದೇವಾಲಯ ಹೆಸರಾದದ್ದು. ಮಂಗಳೂರಿನಿಂದ 22ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಮಳಲಿ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಪೊಳಲಿ ರಾಜರಾಜೇಶ್ವರಿ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಮಂಗಳೂರಿನಿಂದ 5ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಪಡವು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಕಾಫಿ ಸಂಸ್ಕರಣ ಕೇಂದ್ರ. ಗೇರುಬೀಜದ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಇವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಶಕ್ತಿನಗರದಲ್ಲಿರುವ ರಾಮಶಕ್ತಿ ಮಿಷನ್ ಅನೇಕರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತಿದೆ. ಮಂಗಳೂರಿನ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 9ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಪಣಂಬೂರು ಫಲ್ಗುಣಿ ನದಿಯ ದಡದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ. ಪಣಂಬೂರಿನಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಸರ್ವಋತು ಬಂದರು ಮತ್ತು ಗೊಬ್ಬರ ಕಾರ್ಖಾನೆ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿವೆ. ಸುರತ್ಕಲ್ಲು **(ನೋಡಿ)** ಒಂದು ವ್ಯಾಪಾರ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾ ಕೇಂದ್ರ. ಉಲ್ಲಾಳ **(ನೋಡಿ)** ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥಳ ಹಾಗೂ ವ್ಯಾಪಾರಕೇಂದ್ರ.

ಮಂಗಳೂರು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಪಶ್ಚಿಮ ಕರಾವಳಿಯ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ರೇವುಪಟ್ಟಣ. ಇದು ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ 363 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಮುಂಬಯಿಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 673ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ವಿಸ್ತರಿತ ವಿಶಾಲ ಮಂಗಳೂರು ನಗರದಲ್ಲಿ 2,69,176. ಮಂದಿ ಪುರುಷರು, 2,69,384. ಮಂದಿ ಮಹಿಳೆಯರು ಇದ್ದು ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 5,38,560. ಮಂಗಳೂರು ನಗರ ಪಾಲಿಕೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ 2,08,665 ಮಂದಿ ಪುರುಷರು, 2,06,784 ಮಂದಿ ಮಹಿಳೆಯರು ಇದ್ದು ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 4,15,449. ದೇರೆಬೈಲು, ಕಂಕನಾಡಿ, ಸೋಮೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಉಲ್ಲಾಳಗಳನ್ನು ನಗರಸಮಿತಿಗೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

ಮಂಗಳೂರು ನಗರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಪಶ್ಚಿಮ ಕರಾವಳಿಯ ಸುಂದರ ನಗರವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಈ ಪಟ್ಟಣ ಗುರುಪುರ ಮತ್ತು ನೇತ್ರಾವತಿ ನದಿಗಳು ಕೂಡಿ ಏಕಮುಖವಾಗಿ ಸಮುದ್ರ ಸೇರುವೆಡೆ ಇದ್ದು ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಹರಡಿರುವ ಈ ನದಿಗಳ ಹಿನ್ನೀರ ಹರವಿನಿಂದಲೂ ಆಗ್ನೇಯ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಫಲವತ್ತಾದ ಕೃಷಿ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಂದಲೂ ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ಈಶಾನ್ಯಗಳ ನಡುವೆ ಹಬ್ಬಿರುವ ಸಾಮಾನ್ಯ ಬೆಟ್ಟಗಳು ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಮಧ್ಯದ ಹಸುರು ತುಂಬಿದ ಸುಂದರ ಕಣಿವೆಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿದ್ದು ಎಲ್ಲೆಡೆ ತೆಂಗು, ಅಡಕೆ ಮತ್ತು ಇತರ ಮರಗಳಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿ ಕಂಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಉತ್ತಮ ಹವಾಗುಣವಿದೆಯಾದರೂ ಬೇಸಗೆಯಲ್ಲಿ ಸೆಖೆ ಹೆಚ್ಚು. ಇದು ವ್ಯಾಪಾರ, ವಾಣಿಜ್ಯ ಹಾಗೂ ಕೈಗಾರಿಕಾ ನಗರವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರು ಹೆಂಚನ್ನು ತಯಾರಿಸುವ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿವೆ. ಶ್ರೀಲಂಕಾ, ಮಯನ್ಮಾರ್, ಪೂರ್ವ ಆಫ್ರಿಕ ಮತ್ತು ಆಸ್ಟ್ರೇಲಿಯಗಳಿಗೆ ಇಲ್ಲಿಂದ ಹೆಂಚು ರಫ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಗೋಡಂಬಿ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳೂ ಇಲ್ಲಿವೆ. ಬೀಡಿ ತಯಾರಿಕೆಗೂ ಮಂಗಳೂರು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಮೋಟಾರ್ ಸ್ಪ್ರಿಂಗ್ಸ್, ತಂತಿ ತಯಾರಿಕೆ, ಚಿಕ್ಕ ದೋಣಿಗಳನ್ನೂ ನಾಡದೋಣಿಗಳನ್ನೂ

ಕಟ್ಟುವುದು, ಕೈಮಗ್ಗದ ಲುಂಗಿ, ಗುಂಡಿ, ಬೆತ್ತದ ಕುರ್ಚಿ, ಪ್ಲಾಸ್ಟಿಕ್ ಸಾಮಾನುಗಳ ತಯಾರಿಕೆ, ತೆಂಗುನಾರಿನ ಉತ್ಪಾದನೆಗಳು, ಸಾಬೂನು ಮತ್ತು ಕೊಬ್ಬರಿ ಎಣ್ಣೆ ಉತ್ಪಾದನೆ ಈ ಊರಿನ ಇತರ ಉದ್ಯಮಗಳು. ಬ್ಯಾಂಕ್ ಉದ್ಯಮಕ್ಕೆ ಮಂಗಳೂರು ಹೆಸರಾದದ್ದು. ಇಲ್ಲಿ ಕೆನರಾ, ವಿಜಯ, ಸಿಂಡಿಕೇಟ್ ಮುಂತಾದ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿವೆ. ನಾಡಿನ ಹಲವು ಬ್ಯಾಂಕುಗಳ ಜನ್ಮಸ್ಥಾನ ಈ ಊರೆಂಬುದು ಇಲ್ಲಿನ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆ.

ಮಂಗಳೂರಿನ ಒಂದು ಕತೀಡ್ರಿಲ್

ಮಂಗಳೂರು ಇಂದು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿರುವ ಪಟ್ಟಣವಾಗಿದ್ದು ನಾಡಿನ ನಾನಾ ಕಡೆಗಳಿಗೂ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅನೇಕ ಸ್ಥಳಗಳಿಗೂ ಉತ್ತಮ ಮಾರ್ಗ ಸಂಪರ್ಕ ಹೊಂದಿದೆ. ಮುಂಬಯಿ, ಬೆಂಗಳೂರು, ಪಣಜಿಗಳಿಂದ ಇಲ್ಲಿಗೆ ವಿಮಾನ ಸೌಕರ್ಯವಿದೆ. ಇದುವರೆಗೆ ಇಲ್ಲಿದ್ದ ಬಂದರು ಮಧ್ಯಮವರ್ಗದ್ದು. ಇಡೀ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಅಡಕೆ, ತೆಂಗು ಮತ್ತು ತೆಂಗಿನ ಉತ್ಪಾದನೆಗಳು, ಹಾಸನ ಮತ್ತು ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಿಂದ ಬರುವ ಕಾಫಿ, ಏಲಕ್ಕಿ, ಮೆಣಸು ಇಲ್ಲಿಂದ ರಫ್ತಾಗುತ್ತಿದ್ದುವು. ಆದರೆ ಈ ಬಂದರನ್ನು ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲು ಆಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಈಚೆಗೆ ಮಂಗಳೂರಿನಿಂದ 9ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಗುರುಪುರ ನದಿಯ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಪಣಂಬೂರು ಗ್ರಾಮದ ಹತ್ತಿರ ಸರ್ವಋತು ಬಂದರು ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ನೌಕಾಸಂಪರ್ಕಗಳಿಗಲ್ಲದೆ, ಕುದುರೆಮುಖದ ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದಿರನ್ನು ವಿದೇಶಗಳಿಗೆ ರಫ್ತು ಮಾಡಲೂ ವಿಶೇಷ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಈ ಹೊಸ ಬಂದರು ಪಟ್ಟಣದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಲಿದೆ. ಚೆನ್ನೈನಿಂದ ಕೊಯಮತ್ತೂರು, ಶೋರನೂರುಗಳ ಮುಖಾಂತರ ಈ ಊರಿಗೆ ಬ್ರಾಡ್‌ಗೇಜ್ ರೈಲು ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ಆ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಇದೇ ಅಂತಿಮ ನಿಲ್ದಾಣ. ಈಗ ಮಂಗಳೂರು-ಹಾಸನ ರೈಲ್ವೆಮಾರ್ಗ ಸಹ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿದೆ. ಕೊಂಕಣ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಮಂಗಳೂರಿನ ಮೂಲಕ ಸಾಗುತ್ತದೆ. ಪಶ್ಚಿಮ ಕರಾವಳಿಯ ಬೃಹನ್ಮಾರ್ಗ ಈ ಊರಿನ ಮೂಲಕ ಹಾದು ಹೋಗುವುದಲ್ಲದೆ, ಇಲ್ಲಿಂದ ಬೆಂಗಳೂರು, ಮೈಸೂರು, ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಿಗೂ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅನೇಕ ಸ್ಥಳಗಳಿಗೂ ಉತ್ತಮ ರಸ್ತೆಗಳಿವೆ. ಮಂಗಳೂರು-ಪಾಣೆ ಮಂಗಳೂರು, ಮಂಗಳೂರು-ಗುರುಪುರ ಜಲಮಾರ್ಗ ಸಹ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಮಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಸೇಂಟ್ ಅಲೋಸಿಯಸ್, ಸೇಂಟ್ ಆಗ್ನೆಸ್ ಮತ್ತು ಸರ್ಕಾರಿ ಕಾಲೇಜುಗಳ ಜೊತೆಗೆ, ಒಂದು ಉಪಾಧ್ಯಾಯ ತರಬೇತಿ ಕಾಲೇಜು, ಕೈಗಾರಿಕಾ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಸಮಾಜ ಕಾರ್ಯಕರ್ತರ ತರಬೇತಿ ಸಂಸ್ಥೆ ಇವೆ. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ 1968ರಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರಿನ ಕೊಣಾಜೆಯಲ್ಲಿ ಮಂಗಳ ಗಂಗೋತ್ರಿ ಎಂಬ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಕೇಂದ್ರ ತೆರೆಯಿತು. ಇದೇ ಮುಂದೆ ಮಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತನೆಗೊಂಡಿದೆ. ಕಾರ್ನಾಡ ಸದಾಶಿವರಾಯ ಕೇಂದ್ರ ಗ್ರಂಥಾಲಯ, ಸರ್ಕಾರಿ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ಮೊದಲಾದ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ರಾಜ್ಯಸರ್ಕಾರಗಳ ಕಚೇರಿಗಳೂ ಮುನ್ಸೀಫ್ ಮತ್ತು ಮ್ಯಾಜಿಸ್ಟ್ರೇಟ್ ನ್ಯಾಯಾಲಯಗಳೂ ಒಂದು ಪೋಲಿಸ್ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರವೂ ಇವೆ. ಗೃಹರಕ್ಷಕದಳ, ಅಗ್ನಿಶಾಮಕದಳ, ವೈದ್ಯಕೀಯ ಮತ್ತು ಇತರ ನಾಗರಿಕ ಸೌಕರ್ಯಗಳು ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿವೆ.

ಮಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯ, ಮಸೀದಿ ಮತ್ತು ಇಗರ್ಜಿಗಳು ಇವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಮಂಗಳಾದೇವಿಯ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಅತ್ತಾವರದ ಬಲ್ಲಾಳರು ಕಟ್ಟಿಸಿದರೆಂದೂ ಮತ್ಸ್ಯೇಂದ್ರನಾಥನ ಶಿಷ್ಯನಾದ ಗೋರಖನಾಥ ಈ ದೇವಾಲಯದ ಉದ್ಘಾಟನೆ ಮಾಡಿದನೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ. ಆಳುಪ ವಂಶದ ದೊರೆ ಎರಡನೆಯ ಕುಂದವರ್ಮ 968ರಲ್ಲಿ ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಮತ್ತೆ ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಈಗಿರುವ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಬಿದನೂರಿನ ನಾಯಕರು ಕಟ್ಟಿಸಿದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬಂದಿದೆ.

ಈಗ ಮಂಗಳೂರಿಗೇ ಸೇರಿರುವ ಕದ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಮಂಜುನಾಥ ದೇವಾಲಯವೂ ನಾಥಪಂಥದವರ ಜೋಗಿಮಠವೂ ಇವೆ. ಮತ್ಸ್ಯೇಂದ್ರನಾಥ ಮತ್ತು ಗೋರಖನಾಥ ಇಬ್ಬರೂ ಈ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದರೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಚಿಲುಮೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವ ಒಂಬತ್ತು ಕೊಳಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಗುಹೆಗಳೂ ಇವೆ. ಅವನ್ನು ಪಾಂಡವ ಗುಹೆಗಳೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಮಂಜುನಾಥ ದೇವಾಲಯ ಮೂಲತಃ ಸು. 10ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಾದುದು. ಈಗ ಈ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಕೆಲವು ಸೇರ್ಪಡೆಗಳಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಮೂಲ ಲಿಂಗವನ್ನು ವಾದಿರಾಜರು ಧರ್ಮಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಒಯ್ದರೆನ್ನಲಾಗಿದ್ದು, ಈಗ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಕುಳಿಯೊಂದಕ್ಕೆ ಅರ್ಚನೆ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಪಂಚಲೋಹದ ಲೋಕೇಶ್ವರ ವಿಗ್ರಹದ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಗ್ರಂಥಲಿಪಿಯಲ್ಲಿ ಬರೆದಿರುವ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ಇದು ಸು. 968ರಲ್ಲಿ ಆಳುಪ ದೊರೆ ಎರಡನೆಯ ಕುಂದವರ್ಮನಿಂದ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತವಾದದ್ದೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ವಿಗ್ರಹ 150 ಸೆಂಮೀ ಎತ್ತರವಿದ್ದು ಮೂರು ಶಿರಗಳಿಂದಲೂ ಆರು ಬಾಹುಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ 90 ಸೆಂಮೀ ಎತ್ತರವುಳ್ಳ ಪಂಚಲೋಹದ ಮಂಜುನಾಥ ಮೂರ್ತಿ ಇದೆ.

ಕದ್ರಿ ಮಂಜುನಾಥ ದೇವಸ್ಥಾನದ ದೀಪಸ್ತಂಭ

ದೇವಾಲಯುದಲ್ಲಿ ಗಣಪತಿ, ಪಾರ್ವತಿ, ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಹಾಗೂ ಅಣ್ಣಪ್ಪ ಮತ್ತು ಪಂಜುರ್ಲಿ ಭೂತವಿಗ್ರಹಗಳು ಇವೆ. ನಾಥಪಂಥಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳೂ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಕೆಲವು ದತ್ತಿಶಾಸನಗಳೂ ಇಲ್ಲಿವೆ.

(ಡಿ.ಎನ್.ಕೆ.;ಆರ್.ಟಿ.ಎಸ್.)

ಮಂಗಳೂರಿನ ಚರ್ಚುಗಳಲ್ಲಿ ಬೋಳಾರದ ರೋಸರಿ (ರೊಸೇರಿಯ) ಚರ್ಚು 1526ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ್ದು. ಇದನ್ನು 1910ರಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸೇಂಟ್ ಅಲೋಸಿಯಸ್ ಕಾಲೇಜಿನ ಚರ್ಚನ್ನು 1885ರಲ್ಲಿ ಕೆ. ಜೋಸೆಫ್ ವಿಲ್ಲಿ ಎಂಬಾತ ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಇದು ರೋಮನ್ ಸೇಂಟ್ ಫಿಲಿಫ್ ನೇರಿ ಚರ್ಚಿನ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಚರ್ಚಿನಲ್ಲಿ 1880ರಲ್ಲಿ ಇಟಲಿಯಿಂದ ಬಂದ ಪೋಷೆಮಿ ಎಂಬುವನು 1902 ರಿಂದ 1904ರಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿಸಿದ ಅಮೋಘ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳಿವೆ. ಬಲ್ಮಠದ ಶಾಂತಿ ಚರ್ಚನ್ನು 1862ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಾಯಿತು. ಇದು ಸ್ವಿಟ್ಜರ್ಲೆಂಡಿನ ಬಾಸೆಲ್‌ನ ಮಿಶನ್ ಹೌಸ್‌ನ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಇದೂ 1962ರಲ್ಲಿ ನವೀಕೃತವಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಕಾಂತಿ ಚರ್ಚ್ ಮತ್ತು ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಚರ್ಚ್‌ಗಳನ್ನೂ ಹೆಸರಿಸಬಹುದು.

ಮಂಗಳೂರಿನ ಬಂದರು ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಹಾಗೆ ಇರುವ ಜೀನತ್‌ಭಕ್ಷ್ ಜುಮ್ಮಾ ಮಸೀದಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದದ್ದು. ಇದನ್ನು ಹಿಂದೆ ಮಲಿಕ್ ದೀನಾರ್ ಎಂಬ ಸಂತನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಂದ ಅರಬ್ಬೀ ಜನ ಕಟ್ಟಿಸಿದರೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಆದರೆ ಈಗಿನ ಕಟ್ಟಡ ಹೊಸದು. ಈ ಮಸೀದಿಯ ಮರದ ಕಂಬಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರಾರ್ಥನಾ ಜಗತಿಗಳು ಆಕರ್ಷಕ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ಲೈಟ್‌ಹೌಸ್ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿರುವ ಈದ್ಗಾ ಮಸೀದಿಯನ್ನು ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ್ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಡೊಂಗರಕೇರಿಯಲ್ಲಿರುವ ಷಾ ಅಮೀರರ ಮಸೀದಿ ಸು.200 ವರ್ಷಗಳಷ್ಟು ಹಳೆಯದು. ಇದರ ಸಮೀಪದಲ್ಲೇ ಷಾ ಅಮೀರ ಎಂಬ ಸಂತನ ದರ್ಗಾ ಸಹ ಇದೆ.

ಇಂದಿನ ಮಂಗಳೂರು ನಗರಮಿತಿಯೊಳಗೆ ವಿವಿಧ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಕೋಟೆಗಳಿದ್ದವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಮೊದಲನೆಯದು ಬಿದನೂರಿನ (ಇಕ್ಕೇರಿ) ಬಸವಪ್ಪನಾಯಕ (1730–54) ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಮಂಗಳೂರು ಕೋಟೆ. ಇದನ್ನು ಸು. 1784ರಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ್ ಕೆಡವಿಸಿದ. ಎರಡನೆಯದು 1568ರಲ್ಲಿ ಪೋರ್ಚುಗೀಸರು ಕಟ್ಟಿದ ಸೇಂಟ್ ಸೆಬಾಸ್ಟಿಯನ್ ಕೋಟೆ. ಮೂರನೆಯದು ಕೆಲವು ಹಳೆಯ ದಾಖಲೆಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಇತ್ತೆಂದು ಹೇಳುವ ಲೈಟ್‌ಹೌಸ್ ಹಿಲ್ ಕೋಟೆ. ಇದನ್ನು ಇಕ್ಕೇರಿಯ ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕ ಕೆಡವಿದನೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಇಂದು ಮಂಗಳೂರು ಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಸೆಬಾಸ್ಟಿಯನ್ ಕೋಟೆಗಳ ಅವಶೇಷಗಳು ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿವೆ. ಗುರುಪುರ ಹೊಳೆಗೆ ಶತ್ರುಗಳ ದೋಣಿಗಳು ಪ್ರವೇಶಿಸದಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಸುಲ್ತಾನ್ ಬತೇರಿ ಇದೆ.

ಮಂಗಳೂರಿನ ವಿಹಾರ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕೋರ್ಟ್‌ಹಿಲ್ ಬಹು ಸುಂದರ ಪ್ರದೇಶ. ಈ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ನಿಂತು ಇಡೀ ಮಂಗಳೂರು ನಗರವನ್ನೂ ಸಮುದ್ರದ ಹಿನ್ನೀರನ್ನೂ ನೋಡಬಹುದು. ಇದರಂತೆ ಕೇಂದ್ರ ಮೈದಾನ ಮತ್ತು ಉರ್ವ ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶಗಳು ವಿಹಾರಕ್ಕೆ ಮೀಸಲಾಗಿವೆ. ನಗರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಬಾವುಟಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ಹಳೆಯ ಲೈಟ್‌ಹೌಸ್ ಇದ್ದು, ಅದರ ಸುತ್ತಲೂ ಸುಂದರ ಉದ್ಯಾನವನವಿದೆ. ಹೊಸ ಲೈಟ್‌ಹೌಸ್ ಅನ್ನು 1900ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಾಯಿತು. ಇದರ ಗೋಪುರ 48' ಎತ್ತರವಿದ್ದು 17ಕಿಮೀ ವರೆಗೂ ಬೆಳಕು ಬೀರಬಲ್ಲದಾಗಿದೆ.

ಈ ಊರಿಗೆ ಮಂಗಳೂರು ಎಂಬ ಹೆಸರು ಇಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಮಂಗಳಾದೇವಿ ದೇವಾಲಯದಿಂದ ಬಂತೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ಊರಿಗೆ ಕೊಡಿಯಾಲ ಬಂದರು ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಸ್ಥಳೀಯವಾಗಿ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿದೆ. ನದಿಗಳ ಸಂಗಮ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತುಳುಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಈ ನಗರವನ್ನು ಕುಡಾಲ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಕುಡಾಲವೆಂದರೆ ಕೂಡಲವೆಂದು ಅರ್ಥ. ರೋಮನ್ ಇತಿಹಾಸಕಾರ ಪ್ಲಿನಿ (1ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಹೆಸರಿಸಿರುವ ‘ನಿಟ್ರಿಯಾಸ್’, ಗ್ರೀಕ್ ಭೂಗೋಳಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞ ಟಾಲೆಮಿ ಹೆಸರಿಸಿರುವ ನಿಟ್ರಿಯಾಸ್, ನಿತ್ರೆ ಎಂಬ ಪದಗಳು ನೇತ್ರಾವತಿ ನದಿಯ ದಡದ ಮಂಗಳೂರಿಗೆ ಅನ್ವಯವಾಗುವುದು ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. ರೋಮನ್ ಗ್ರಂಥಕರ್ತೃ ಅರಿಯನ್ ಮಂಗಳೂರನ್ನು ಮುಂಡೆಗೋರ ಎಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಕ್ರಿಶ್ಚಿಯನ್ ಭೂಗೋಳದಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂ ರನ್ನು ಮಂಗರೌತ್ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. 7ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಒಂದು ತಾಮ್ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರನ್ನು ಮಂಗಳಾಪುರ ಎಂದು ಹೆಸರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅರಬ್ಬರು ಈ ಊರನ್ನು ಮಂಜದೂರ್ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು.

ಮಂಗಳೂರಿನ ಪ್ರಾಚೀನ ಇತಿಹಾಸ ಅಸ್ಪಷ್ಟ. ಇದು 10–12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಸುಮಾರಿಗೆ ಆಳುಪ ಅರಸರಿಗೆ ಸೇರಿತ್ತೆನಿಸುತ್ತದೆ. 1342ರಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರಿಗೆ ಭೇಟಿ ಇತ್ತಿದ್ದ ಇಬ್ನ್ ಬತೂತ ಇಲ್ಲಿ ಪರ್ಷಿಯ ಮತ್ತು ಯೆಮನ್ ವರ್ತಕರಿದ್ದರೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. 1448ರಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಪರ್ಷಿಯದ ರಾಯಭಾರಿ ಅಬ್ದುಲ್ ರಜಾಕ್ ಮಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಂದಾಗ ಭವ್ಯ ದೇವಾಲಯುವೊಂದನ್ನು ಕಂಡನೆಂದು ತಿಳಿದುಬಂದಿದೆ. 1505ರಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು ಪೋರ್ಚುಗೀಸರಿಗೆ ಕೋಠಿ ಕಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳಲು ಅನುಮತಿ ಕೊಟ್ಟರು. 1526ರಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರು ಪೋಚುಗೀಸರ ವಶವಾಯಿತು. 1555ರಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರನ್ನು ಹೊಸದಾಗಿ ಕಟ್ಟಿದರು. ಬಿದನೂರಿನ ನಾಯಕರಿಗೂ ಪೋರ್ಚುಗೀಸರಿಗೂ ಆದ ಒಪ್ಪದದಂತೆ 1670ರಲ್ಲಿ ಪೋರ್ಚುಗೀಸರು ಮಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕೋಠಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿದರು. ಅರಬ್ಬರ ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಇವರು ತಡೆಯೊಡ್ಡಿದಾಗ ಅರಬ್ಬರು 1695ರಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರನ್ನು ಸುಟ್ಟರು. ಬಿದನೂರಿನ ನಾಯಕರ ಅಪ್ಪಣೆ ಪಡೆದು ಪೋರ್ಚುಗೀಸರು ಮತ್ತೆ 1714ರಲ್ಲಿ ಕೋಠಿ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡರು. 1763ರಲ್ಲಿ ಹೈದರ್‌ಅಲಿಯ ವಶವಾಗಿದ್ದ ಮಂಗಳೂರು 1768ರಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷರ ವಶವಾಯಿತು. 1784ರಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ್ ಮಂಗಳೂರನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಆದರೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಪತನದೊಂದಿಗೆ 1799ರಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರು ಮತ್ತೆ ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಶವಾಯಿತು. ಅಂದಿನಿಂದ ಮದರಾಸು ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಈ ಊರು 1956ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿತು. *

ಮಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ: 1980ರಲ್ಲಿ ರೂಪಿತವಾದ ಕರ್ನಾಟಕದ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಮಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ 1968ರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಶಿಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರವನ್ನು ತೆರೆಯಿತು. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಆಗಿನ ಕುಲಪತಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಶಿಕ್ಷಣ ತಜ್ಞರಾದ ಶ್ರೀಮಾಲಿಯವರು ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದರು. ಅನಂತರ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರಿನ ವಿವಿಧ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಎಡೆ ಮಾಡಲಾಗಿತ್ತು. ಮಂಗಳಗಂಗೋತ್ರಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಈ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಕನ್ನಡ, ಭೌತಶಾಸ್ತ್ರ, ಗಣಿತ, ವಾಣಿಜ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಜೀವವಿಜ್ಞಾನಶಾಸ್ತ್ರ ಇವುಗಳ ಬೋಧನೆಯನ್ನೂ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲಾಯಿತು. 1972ರಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದವರ ಸಂಖ್ಯೆ ಒಟ್ಟು 255. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಪ್ರಸಾರಾಂಗ ಪ್ರಕಟಿತ ಪುಸ್ತಕಗಳ ಮಾರಾಟದ ವಿಭಾಗವನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ತೆರೆಯಲಾಗಿತ್ತು. ಈ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಕೇಂದ್ರವೇ ಮುಂದೆ ಬೆಳೆದು ಮಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯುವಾಗಿ ರೂಪುಪಡೆಯಿತು. ಈಗಿನ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯುದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಸರ್ಕಾರಿ ಮತ್ತು ಖಾಸಗಿ– ಹೀಗೆ ಒಟ್ಟು

120 ಕಾಲೇಜುಗಳು ಸೇರಿವೆ. ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ 25 ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು 33 ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ನೀಡುತ್ತಿದೆ. 41,870 ಮಂದಿ ಸ್ನಾತಕ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ, 3332 ಮಂದಿ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ (2006). ಶೀಘ್ರಗತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಬೆಳವಣಿಗೆ ಹೊಂದುತ್ತಿದೆ. ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಧನ ಸಹಾಯ ಆಯೋಗ ನಿಯೋಜಿತ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಮೌಲ್ಯಮಾಪನ ಸಮಿತಿ (ನ್ಯಾಕ್) 2000ದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯವನ್ನು ಚತುರ್ತಾರಾ ದರ್ಜೆಯದೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿದೆ.

ಮಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಆಡಳಿತ ಕಛೇರಿ

ಮಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಅನೇಕ ಕುಲಪತಿಗಳು ದುಡಿದಿದ್ದಾರೆ. ಬಿ. ಷೇಕ್‌ಅಲಿ (1980–85) ಈ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಮೊದಲ ಕುಲಪತಿ. ಅನಂತರ ಕೆ.ಎಂ.ಶಫಿಯುಲ್ಲಾ (1985–89), ಎಂ.ಪಿ. ಸುಬ್ರಮಣಿಯನ್ (ಪ್ರಭಾರ, 1989 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 13–26), ಎಂ.ಐ. ಸವದತ್ತಿ (1989–95), ಎಸ್. ಗೋಪಾಲ್ (1995–2001), ಬಿ. ಹನುಮಯ್ಯ (2001–2005), ಬಿ. ತಿಮ್ಮೇಗೌಡ (ಕಾರ್ಯಭಾರ, 2005–06). ಈಗಿನ ಕುಲಪತಿ ಕೆ.ಎಂ. ಕಾವೇರಿಯಪ್ಪ (2006 ಜನವರಿ 12 ರಿಂದ). *

ಮಂಗೇಶರಾವ್, ಉಗ್ರಾಣ: 1893–1973. ಹೊಸಗನ್ನಡ ಅರುಣೋದಯ ಕಾಲದ ಲೇಖಕರು, ಶಿಕ್ಷಕರು, ಕವಿಗಳು, ಸಂಶೋಧಕರು. ಇವರು ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಕುಂದಾಪುರದಲ್ಲಿ. ಇವರ ತಂದೆ ಉಗ್ರಾಣ ಶಿವರಾಯರು. ಇವರ ಮನೆತನದ ಹಿರಿಯರು ವಿಜಯನಗರ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಉಗ್ರಾಣಿಗಳಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವರ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರು ಬಂತೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಮಂಗೇಶರಾಯರ ಶಿಕ್ಷಣ ಮಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ಎಸ್.ಎಸ್.ಎಲ್.ಸಿ. ಮುಗಿದ ಅನಂತರ ಶಿಕ್ಷಕ ತರಬೇತಿ ಪಡೆದು ಮಂಗಳೂರಿನ ಸೇಂಟ್ ಅಲೋಸಿಯಸ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಪಂಡಿತರಾಗಿ ಮೂರು ವರ್ಷ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಅನಂತರ ಪುತ್ತೂರಿನ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿ ಸೇರಿ ಸುಮಾರು 32 ವರ್ಷಗಳಷ್ಟು ದೀರ್ಘಕಾಲ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು.

ಕನ್ನಡ ಸಂಸ್ಕೃತಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ನಲ್ಲೂ ಒಳ್ಳೆಯ ಪಾಂಡಿತ್ಯಗಳಿಸಿದ್ದ ಮಂಗೇಶರಾಯರು ಹಲವಾರು ಪ್ರೌಢಲೇಖನಗಳನ್ನೂ ಕೆಲವು ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹಿಂದೆ ದಕ್ಷಿಣಕನ್ನಡಜಿಲ್ಲೆಯಿಂದ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಸಹಕಾರ ಪತ್ರಿಕೆ, ಕನ್ನಡ ಕೋಗಿಲೆ, ಕರ್ನಾಟಕ ಕೇಸರಿ, ರಾಷ್ಟ್ರಬಂಧು–ಈ ಮುಂತಾದ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಅನೇಕ ಬರೆಹಗಳು ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ರತ್ನಾಕರವರ್ಣಿಯ ಭರತೇಶವೈಭವವನ್ನು ಸಮಗ್ರವಾಗಿ ಪರಿಶೋಧಿಸಿ, ಸಂಪಾದಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಾರಾಯಣ ಕವಿಯ ಉತ್ತರರಾಮಚರಿತೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಸಂಶೋಧನೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಕೌಶಿಕ ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಕಾರಂತರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಭಾರತದ ತುಂಬೆಲ್ಲ ಮಾಡಿದ ತಮ್ಮ ಪ್ರವಾಸದ ಅನುಭವಗಳನ್ನು ತಂದೆ ಮಗಳಿಗೆ ಬರೆದ ಪತ್ರಗಳು ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬಾಲವ್ಯಾಕರಣ, ಶಾಲಾ ವ್ಯಾಕರಣ – ಇವು ಇವರ ಇತರ ಕೃತಿಗಳು.

ಮಂಗಳೂರಿನ ಬಾಲಸಾಹಿತ್ಯ ಮಂಡಳ, ಬಾಸೆಲ್ ಮಿಶನ್, ಮೆಕ್ಮಿಲನ್ ಮುಂತಾದ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಂದ ದಾಮೋದರ ಬಾಳಿಗರಿಂದ – ಪ್ರಕಟವಾಗಿರುವ ಕನ್ನಡ ಪುಸ್ತಕಗಳಲ್ಲಿ ಮಂಗೇಶರಾಯರ ಅನೇಕ ಪದ್ಯಗಳೂ ಗದ್ಯ ಬರೆಹಗಳೂ ಸೇರಿವೆ. ಇವರ ಸಮಗ್ರ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಉಗ್ರಾಣ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಲಾಗಿದೆ (ಸಂ: ಲೀಲಾಭಟ್). **(ಎಲ್.ವಿ.ಪಿ)**

ಮಂಗೇಶರಾವ್, ಉಳ್ಳಾಲ: 1878–1942. ಹೆಸರಾಂತ ಭಾಷಾ ಸೇವಕರು; ಶಿಕ್ಷಣತಜ್ಞರು. ಇವರು ಜನಿಸಿದ್ದು ಮಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ, ಕೊಂಕಣಿ ಸಾರಸ್ವತ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಕುಟುಂಬವೊಂದರಲ್ಲಿ. ಮಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿ ಬಿ.ಎ., ಎಲ್.ಟಿ. ಪದವೀಧರರಾಗಿ ಅಂದಿನ ಮದರಾಸು ಸರ್ಕಾರದ ವಿದ್ಯಾ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿ ನೌಕರಿಗೆ ಸೇರಿದರು. 1924ರಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರಿನ ಗೌರ್ನಮೆಂಟ್ ಹೈಯರ್ ಎಲಿಮೆಂಟರಿ ಟ್ರೇನಿಂಗ್ ಶಾಲೆಯ ಮುಖ್ಯಾಧ್ಯಾಪಕರಾದರು. ಅನಂತರ ಧಾರವಾಡ, ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಕಾರವಾರ, ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಎಜುಕೇಶನ್ ಇನ್ಸ್‌ಪೆಕ್ಟರರಾಗಿ ದುಡಿದು 1930ರಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು.

ಮಂಗಳೂರಿನಿಂದ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಕನ್ನಡ ಸಹಕಾರಿ ಹಾಗೂ ಉಡುಪಿಯಿಂದ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಬಾಲಚಂದ್ರ ಎಂಬ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಮಂಗೇಶರಾಯರು ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವರಿಗೆ ಯಕ್ಷಗಾನ ಕಲೆಯಲ್ಲೂ ಒಳ್ಳೆಯ ಅಭಿರುಚಿ ಇತ್ತು. ಖಗೋಳ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಖಗೋಳ ವೈಚಿತ್ರ್ಯ (1930) ಎಂಬ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಶಿಕ್ಷಣ (1933) ಎಂಬುದು ಶಿಕ್ಷಣಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಇವರ ಒಂದು ಗ್ರಂಥ. ನಿಷ್ಕಾಮ ಪ್ರೇಮ (1936) ಇವರ ಒಂದು ಕಾದಂಬರಿ. ಶಶಿಕಾಂತನ ವುಯಿಲು (1933), ಸಮಾಜದ್ರೋಹಿ (1932)– ಇವು ಇವರ ಎರಡು ಭಾಷಾಂತರ ಕೃತಿಗಳು. (ಎಲ್.ವಿ.ಪಿ)

ಮಂಚೇನಹಳ್ಳಿ: ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆ ಗೌರಿಬಿದನೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಗೌರಿಬಿದನೂರಿನ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಪಿನಾಕಿನಿ ನದಿಯ ಬಲದಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಪಟ್ಟಣ ಹಾಗೂ ಹೋಬಳಿಯ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,010.

ಊರಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಖಾಸಗಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ, ಸರ್ಕಾರಿ ಹಿರಿಯ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಉರ್ದು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆ, ಸರ್ಕಾರ ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಪಶುವೈದ್ಯಶಾಲೆ ಇದ್ದು, ಅಂಚೆ ತಂತಿ, ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿ ಮುಂತಾದ ಸೌಲಭ್ಯವಿದೆ. ಒಂದು ಬ್ಯಾಂಕು ಮತ್ತು ಖಾಸಗಿ ಬೀಜ ಸಂಸ್ಕರಣ ಕೇಂದ್ರಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ಶುಕ್ರವಾರ ಸಂತೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಈ ಪಟ್ಟಣ 1947ರಿಂದ ಪುರಸಭಾಡಳಿ ತಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿಯ ಶ್ರೀರಾಮ, ವೆಂಕಟೇಶ್ವರ, ಆಂಜನೇಯ, ಬಸವಣ್ಣ, ಕನ್ನಿಕಾ ಪರಮೇಶ್ವರಿ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ದೇವಾಲಯಗಳು ಪ್ರಮುಖವಾದವು.

ಶ್ರೀ ರಾಮದೇವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಆ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರೂ ಅಲ್ಲಿಯ ಪ್ರಮುಖ ವಿಗ್ರಹ ಸು. 3' ಎತ್ತರದ ಆಂಜನೇಯ. ಆಂಜನೇಯನ

ಶಿರದ ಮೇಲೆ ಸು. 8' ಎತ್ತರದ ಕೋದಂಡಪಾಣಿ ಶ್ರೀರಾಮನ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಒಂದೇ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಬಿಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಶ್ರೀರಾಮ ಮತ್ತು ವೆಂಕಟರಮಣರ ಉತ್ಸವದ ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ. ಮೂರು ದೇವರುಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ ವೆಂಕಟರಮಣ ರಾಮಾಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯವೆಂದೂ ಹೇಳುವುದುಂಟು. ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಮೂರುವರೆ ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಬೃಂದಾವನವಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸನ್ನವೆಂಕಟೇಶ್ವರ ಸ್ವಾಮಿಯ ಗುಡಿಯೂ ಇದೆ. ವೆಂಕಟೇಶ್ವರನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ವೈಶಾಖ ಶುದ್ಧದಲ್ಲಿ 15 ದಿನಗಳು ವಿಶೇಷ ಪೂಜೆ, ಐದನೆಯ ದಿನ ಬ್ರಹ್ಮ ರಥೋತ್ಸವ ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಕಪ್ಪು ಕಲ್ಲಿನ ಕನ್ನಿಕಾಪರಮೇಶ್ವರಿ ವಿಗ್ರಹ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದು. ಊರಿನ ಪೂರ್ವಕ್ಕಿರುವ ಕೆರೆಯ ಕೋಡಿ ಹತ್ತಿರ ಜೈನರ ಬ್ರಹ್ಮದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಸು. 6' ಎತ್ತರದ ಕಲ್ಲುಗುಂಡಿನಲ್ಲಿ ಕುದುರೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರತಿಗುರುವಾರ ನಡೆಯುವ ವಿಶೇಷಪೂಜೆಗೆ ಜೈನ ಯಾತ್ರಾರ್ಥಿಗಳು ಗಣನೀಯ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಆಗಮಿಸುತ್ತಾರೆ. (ಎ.ಬಿ.ಬಿ.)

ಮಂಜರಾಬಾದ್: ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಕಲೇಶಪುರಕ್ಕೆ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸು. 6ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕೋಟೆ. ಬೆಂಗಳೂರು–ಮಂಗಳೂರು ಮಾರ್ಗ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ್ 1792ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಅವನು ಕೋಟೆಯನ್ನು ನೋಡಲು ಬಂದಾಗ ಸುತ್ತ ಕವಿದಿದ್ದ ಮಂಜು ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಿನ ಸುಂದರ ವಾತಾವರಣದಿಂದ ಆಕರ್ಷಿತನಾಗಿ ಅದನ್ನು ಮಂಜರಾಬಾದ್ (ಸುಂದರ ಪ್ರದೇಶ) ಎಂಬುದಾಗಿ ಕರೆದನಂತೆ. ಕೋಟೆ ಕಲ್ಲುಕಟ್ಟಡ. ತಳವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟಕೋನದ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿದೆ.

ಹಿಂದೆ ಮಂಜರಾಬಾದು ಸಕಲೇಶಪುರ ಪ್ರದೇಶ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಮಂಜರಾಬಾದ್ ತಾಲ್ಲೂಕು ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಈಗ ಮಂಜರಾಬಾದ್ ಬೇಚಿರಾಕ್ ಪ್ರದೇಶ. ಇಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆಯೂ ಬಹಳಷ್ಟು ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ. *

ಮಂಜುಗುಣಿ^{1}: ಉತ್ತರಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಶಿರಸಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಕುಮಟ ಮತ್ತು ಶಿರಸಿ ಮಧ್ಯೆ ಶಿರಸಿಯಿಂದ 26 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 554. ಇಲ್ಲಿನ ಮುಖ್ಯರಸ್ತೆಯಿಂದ 4ಕಿಮೀ ಒಳಗೆ ಮಂಜುಗುಣಿ ಗ್ರಾಮವಿದೆ. ಚಳಿಗಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಊರನ್ನು ಮಂಜು ಮುಸುಕುವುದರಿಂದ ಮಂಜುಗುಣಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆಯೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ವಾದಿರಾಜರು ತೀರ್ಥಪ್ರಬಂಧ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಊರನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ವೆಂಕಟರಮಣ ದೇವಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಈ ದೇವರನ್ನು ಬೇಟಿ ವೆಂಕಟರಮಣ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ವಿಜಯನಗರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಸೋದೆ ಅರಸರು ಇದನ್ನು ಪುನರುಜ್ಜೀವನಗೊಳಿಸಿದರು. ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮುಖಮಂಟಪ, ನವರಂಗ, ಅರ್ಧಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಿವೆ. ಮುಖಮಂಟಪ ಇತ್ತೀಚಿನದು. ನವರಂಗ ಸುಂದರವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪೌರಾಣಿಕ ಚಿತ್ರಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದ ಹೊರಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ರಾಮಾಯಣ, ಮಹಾಭಾರತದ ಅನೇಕ ಚಿತ್ರಗಳಿವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಶೇಷಶಯನ, ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ, ಗಣಪತಿ, ನರಸಿಂಹ, ಮಾರುತಿ, ಅನ್ನಪೂರ್ಣೆ ಮೊದಲಾದ ಚಿತ್ರಗಳು ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿವೆ. ನವರಂಗಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡುವಲ್ಲಿ ಗರುಡ ಹಾಗೂ ಮಾರುತಿಯ ಚಿತ್ರಗಳಿವೆ. ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ನವಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ವೆಂಕಟೇಶನಮೂರ್ತಿ ಕಪ್ಪುಕಲ್ಲಿನದ್ದಾಗಿದ್ದು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರ, ಧನಸ್ಸು ಮತ್ತು ಬಾಣಗಳಿವೆ. ಈ ಮೂರ್ತಿ ವಾದಿರಾಜರ ಪ್ರಕಾರ 'ತಿರುಮಲಯೋಗಿ' ಭಂಗಿಯನ್ನು ಹೋಲುತ್ತದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತ ಭಂಗಿಯ ವೈಷ್ಣವ ಸಂತರ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಪದ್ಮಾವತಿ ಗುಡಿಯು ದೇವಾಲಯದ ಆಗ್ನೇಯ ಮೂಲೆಯಲ್ಲಿದೆ.

ಈ ಗ್ರಾಮದ ಊರ ಬಾಗಿಲಿನಲ್ಲಿ ಆದಿ ಮಂಜುಗುಣಿ ಎಂಬ ಸ್ಥಳವಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಕೆರೆ ಇದೆ. ಚೈತ್ರಪೂರ್ಣಿಮೆಯಂದು ಇಲ್ಲಿ ತೆಪ್ಪೋತ್ಸವ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಘನಾಶಿನಿ ನದಿ ಉಗಮವಾಗುತ್ತದೆಂದು ನಂಬಿಕೆ. ವೆಂಕಟರಮಣ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ 7ಮೀ ಎತ್ತರದ ಮರದ ದೊಡ್ಡ ರಥ ಸುಂದರವಾದ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಚೈತ್ರಮಾಸದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕಡೆಗಳಿಂದ ಸಾವಿರಾರು ಭಕ್ತರು ಬಂದು ರಥೋತ್ಸವದಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. (ಎಸ್.ಎಚ್.ಇ.)

ಮಂಜುಗುಣಿ^{2}: ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಅಂಕೋಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಅಂಕೋಲದಿಂದ 7 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,512. ಗಂಗಾವಳಿ ನದಿಯ ತಟದಲ್ಲಿ ನದಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಮೊದಲಿಗೆ ಈ ಊರನ್ನು ಮಂಜುಗುಣಲಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಇಲ್ಲಿ ಗಣಪತಿ, ಜಟ್ಟಿಗ ಮತ್ತು ಕನ್ನಮ್ಮ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲೊಂದು ಶಾಸನವಿದ್ದು (16ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಇದು ಗೇರುಸೊಪ್ಪೆ ರಾಜ ಕೃಷ್ಣದೇವನದು. ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ 'ಕುರ್ವೆ' ದ್ವೀಪ ಗಂಗಾವಳಿ ನದಿಯಲ್ಲಿದೆ. (ಎಸ್.ಎಚ್.ಇ.)

ಮಂಜುನಾಥ,ಡಿ.: 1928– . ಹಿರಿಯ ರಾಜಕಾರಣಿ. ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಧಾನ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಮಾಜಿ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಚಳ್ಳಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಜಾಜೂರು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 1928 ಆಗಸ್ಟ್ 26ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಕಾಮಸಮುದ್ರದ ಮರುಗಪ್ಪ, ತಾಯಿ ಎಲ್ಲಮ್ಮ.

ಬಡ ಕಾರ್ಮಿಕ ಕುಟುಂಬದಿಂದ ಬಂದಂತಹ ಇವರು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಜಾಜೂರುಗ್ರಾಮದಲ್ಲೂ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಮತ್ತು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಚಿತ್ರದುರ್ಗದಲ್ಲೂ ಇಂಟರ್ ಮೀಡಿಯಟ್ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ದಾವಣಗೆರೆಯಲ್ಲೂ ಮುಗಿಸಿದರು. ಬೆಂಗಳೂರು ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎಸ್ಸಿ ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರಿ ಕಾನೂನು ವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎಲ್. ಪದವಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದಲ್ಲಿ ವಕೀಲ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದರು (1959).

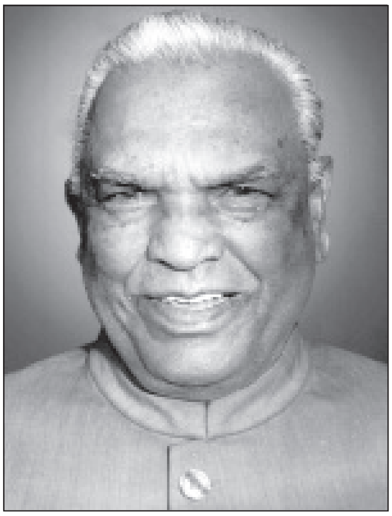

ಇವರ ಆಸಕ್ತಿ ಸಮಾಜ ಸೇವೆಯ ಕಡೆ ವಾಲಿತು. ಚಿತ್ರದುರ್ಗದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಹಲವಾರು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಲಯಗಳ ಸಮಿತಿಗಳ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. ಚಳ್ಳಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಶ್ರೀ ಬಸವೇಶ್ವರ ವ್ಯವಸಾಯ ಒಕ್ಕೂಟದ ಸಂಘಕ್ಕೆ ಸಂಸ್ಥಾಪಕ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. 1967ರಲ್ಲಿ ಸಕ್ರಿಯ ರಾಜಕೀಯ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ಹಿರಿಯೂರು ವಿಧಾನ ಸಭಾಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿ ಆಯ್ಕೆಯಾದರು. ಅನಂತರ ವಿಧಾನಸಭೆಯ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಗೊಂಡರು.

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲಾ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಮಿತಿಯ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿಯೂ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಸುಮಾರು ಎರಡು ವರ್ಷಗಳು ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಸಿಂಡಿಕೇಟ್ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು (1972–80). ಕಾಂಗ್ರೆಸ್

ಪಕ್ಷವನ್ನು ತೊರೆದ ಬಳಿಕ ಜನತಾ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಸೇರಿದರು (1977). ಜಿಲ್ಲಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಮೂರು ವರ್ಷಗಳು ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ರಾಜ್ಯ ಜನತಾ ಪಕ್ಷದ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. 1983ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ಇವರನ್ನು ವಿಧಾನ ಪರಿಷತ್ತಿಗೆ ನಾಮಕರಣ ಮಾಡಿತು. ಅನಂತರ ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರದೇಶ ಜನತಾ ಪಕ್ಷದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾದರು (1984). ಜನತಾ ಪಕ್ಷದ ಸರ್ಕಾರದಲ್ಲಿ ಸಚಿವರಾಗಿ ಹಲವಾರು ಖಾತೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಯೋಜನೆ-ಸಾಂಸ್ಥಿಕ ಹಣಕಾಸು ಸಚಿವರಾಗಿ (1983-84), ಕಾರ್ಮಿಕ ಸಚಿವರಾಗಿ (1985), ಉನ್ನತಶಿಕ್ಷಣ ಸಚಿವರಾಗಿ (1986-87), ಅರಣ್ಯ ಸಚಿವರಾಗಿ (1996-99), ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಧಾನ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದಾರೆ (1987-1992). 2004ರ ಏಪ್ರಿಲ್‌ನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯೂರು ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಜಾತ್ಯಾತೀತ ಜನತಾದಳ ಪಕ್ಷದ ಅಭ್ಯರ್ಥಿಯಾಗಿ ಜಯಗಳಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಕೆಲಕಾಲ ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಚಿವರಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಹಾಲಿ ಜಾತ್ಯಾತೀತ ಜನತಾದಳ ಪಕ್ಷದ ಸಂಸದೀಯ ಮಂಡಲಿ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದಾರೆ. **(ಎಂ.ಆರ್‌ಇ.)**

ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿ: ಕೆಲವು ಶತಮಾನಗಳ ಹಿಂದೆ ಧರ್ಮಕ್ರಾಂತಿಯನ್ನೆಸಗಿ ತನ್ನದೇ ಆದ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಒಬ್ಬ ಧಾರ್ಮಿಕ ಪವಾಡಪುರುಷ. ಕನ್ನಡದ ಧಾರ್ಮಿಕ ಜನಪದ ಕಾವ್ಯವೊಂದರ ಕಥಾನಾಯಕ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಧಾರ್ಮಿಕ ವೃತ್ತಿಗಾಯಕರಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖರೆನಿಸುವ ನೀಲಗಾರರ ಮತ್ತು ಆ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡವರ ಆರಾಧ್ಯದೈವ, ಆದಿಗುರು.

ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆ ಮಳವಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಈತ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ವ್ಯಕ್ತಿ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಮುಟ್ಟನಹಳ್ಳಿ ಶಾಸನ, ವೀರಸಂಗಯ್ಯನ 'ನಂದಿ ಆಗಮ ಲೀಲೆ' (1589), ಚೇಲಾಳಸ್ವಾಮಿ ಷಟ್ಸ್ಥಲ ಶಿವಾಯಣ (1615), ದೇವಚಂದ್ರನ ರಾಜಾವಳೀ ಕತೆ (1782)- ಈ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಇವನ ಕುರಿತ ಕೆಲವು ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ಪ್ರಮುಖ ಆಕರಗಳಾಗಿವೆ. ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿಯ ಕಾವ್ಯ ಎಂಬ ಜನಪದ ಕಾವ್ಯವೊಂದು ಉಳಿದು ಬಂದಿದೆ. ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿಯನ್ನು ಧರೆಗೆ ದೊಡ್ಡವರು, ಪ್ರಭುದೇವರು ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ 12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅಲ್ಲಮಪ್ರಭುವಿಗೂ ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿಯುವರಿಗೂ ಯಾವುದೇ ರೀತಿಯ ಸಂಬಂಧ ಇದ್ದಂತೆ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಧರೆಗೆ ದೊಡ್ಡವರನ್ನು ಪರಶಿವನೆಂದೇ ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದೇ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಇವರನ್ನು 'ಕೈಲಾಸದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ನಮ್ಮ ಸ್ವಾಮಿಗೆ ಭೂತಲದಲ್ಲಿ ಎಂಬತ್ನಾಲ್ಕು ಲಕ್ಷ ವನಾಚರದಲ್ಲಿ ಎಂಬತ್ನಾಲ್ಕು ಲಕ್ಷ ಅಡಿಯ ನೋಡಿ ಸ್ವಾಮಿಪಾದವನ್ನು ಕೃಷ್ಣನೂ ನೋಡಲಿಲ್ಲ, ಬ್ರಹ್ಮನೂ ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲ'- ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿಯೂ 'ಪರಾತ್ಪರವಸ್ತು, ಪರಂಜ್ಯೋತಿಸ್ವರೂಪ, ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಪರಶಿವಮೂರ್ತಿ' ಎಂದೂ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪರಶಿವ ಕಲ್ಯಾಣದ ಬಸವೇಶ್ವರರ ದೃಢವನ್ನು ಪರಿಕಿಸಲೋಸುಗ ಭೂತಲಕ್ಕೆ ಬಂದನೆಂದೂ ಇಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಭುದೇವರನ್ನು ಕುರಿತ ಕಲ್ಪನೆ ಶಿಷ್ಟಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ಕವಿಗೂ ಭಿನ್ನವಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆ. ಹರಿಹರ ನಿರ್ಮಾಯನೆಂಬವನು ಸುರಸತಿಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬಳನ್ನು ಕಾಮಿಸಿ ನೋಡಿದ್ದರಿಂದ ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅವರಿಬ್ಬರೂ ಹುಟ್ಟಬೇಕಾಯಿತೆಂದು ಚಿತ್ರಿಸಿದರೆ, ಎಳಂದೂರು ಹರೀಶ್ವರ ಗಿರಿಜೆಯ ಆಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರನಾಗಿ ಪ್ರಭುದೇವ ಭೂಲೋಕಕ್ಕೆ ಬರಬೇಕಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಚಾಮರಸ 'ತನ್ನ ನಿಜದ ಸ್ವರೂಪನಾದ ಅಲ್ಲಮನು ಸುಜ್ಞಾನಿಯೆನಿಸಿ ಮಹಾಮಹಿಮನೆನಿಸಿ ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ ನಿಜವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವನು' ಎಂದು ಪರಶಿವನು ಪಾರ್ವತಿಗೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿ ಕಾವ್ಯದ ಧರೆಗೆ ದೊಡ್ಡವರ ಕಲ್ಪನೆಗೂ ಚಾಮರಸನ ಪ್ರಭುಲಿಂಗಲೀಲೆಯ ಕಲ್ಪನೆಗೂ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿನ ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಯಾವ ಕಾವ್ಯವೂ ಪ್ರಭುವಿನ ಮೂಲವನ್ನಾಗಲೀ ಧರೆಗೆ ದೊಡ್ಡವರ ಮೂಲವನ್ನಾಗಲೀ ಐತಿಹಾಸಿಕವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ವಿಫಲವಾಗಿವೆ.

ಕಲ್ಯಾಣದ ಶರಣರ ಪ್ರಸ್ತಾಪ ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಬಸವೇಶ್ವರರ ಕಾಲಕ್ಕೇ ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿಯ ಕಾಲವನ್ನೂ ಒಯ್ಯಬಹುದಾಗಿದೆ. ಕಲ್ಯಾಣದಲ್ಲಿ ಬಸವೇಶ್ವರರ ದೃಢವನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸಿ ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿ 'ಧರೆಗೆ ದೊಡ್ಡವರು' ಎಂಬ ಅಂಕಿತದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಇವರು ಕಲ್ಯಾಣದ ಹರಳಯ್ಯನ ಬೂದಿಗುಡ್ಡೆಯ ಮೇಲೆ ವಿಲಕ್ಷಣ ರೂಪಿನಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡ ಪರಿಯನ್ನು ಜನಪದ ಕಾವ್ಯ ಹೀಗೆ ಬಣ್ಣಿಸಿದೆ: 'ಕೈಯುವೆ ಸೊತ್ತುಗಳು ಕಾಲುವೆ ಕುಂಟುಗಳು ಕಣ್ಣುವೆ ಕುರುಡುಗಳು ಕಿವೀಲಿ ಭಂಗಿ ಸೊಪ್ಪು ಕೈಲಿ ಸುರಿಗಡಿಗೆ ಸತ್ತೆಮ್ಮೆ ಕರವ ಹೆಗಲ ಮ್ಯಾಲೆ ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಕೈಲಾಸದಿಂದ ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕೆ ದಯಮಾಡುತ್ತಾರೆ........ ಮೂಗಂಡುಗ ಕಜ್ಜಿ ಮೂಗಂಡುಗ ನೊಣ ಗತಗತನೆ ನಾರ್‍ತ ಇದ್ರು' ಇಂಥ ವಿಚಿತ್ರ ರೂಪಿನಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡ ಧರೆಗೆ ದೊಡ್ಡವರನ್ನು ಬಸವೇಶ್ವರರು ಭಕ್ತಿಗೌರವಗಳಿಂದ ಕರೆದೊಯ್ದು ಇವರ ಕರುಣೆಗೆ ಪಾತ್ರರಾದರು. ಅಲ್ಲಿ ನೆರೆದಿದ್ದ ಲಕ್ಷದ ಮೇಲೆ ತೊಂಬತ್ತಾರು ಸಾವಿರ ಶರಣರ ಆಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಗುರಿಯಾದರು ಎಂಬ ಸಂದರ್ಭ ಇಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಧರೆಗೆ ದೊಡ್ಡವರು ಕಲ್ಯಾಣವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹೊರಟರು ಎಂದು ಮುಂದೆ ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಕಾವ್ಯದ ಪ್ರಕಾರ ಧರೆಗೆ ದೊಡ್ಡವರು ಐಕ್ಯವಾದುದು ಮಳವಳ್ಳಿಯ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬೊಪ್ಪಗೌಡನಪುರದಲ್ಲಿ.

ಮಂಟೆಸ್ವಾಮಿ ಮಠ, ಬೊಪ್ಪಗೌಡನಪುರ

ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿ ಕಾವ್ಯದ ಈ ಕೆಲವು ಪ್ರಸಂಗಗಳು ಪ್ರಭುದೇವರನ್ನು ಕುರಿತ ಕೆಲವು ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದಿವೆ. ತುಸು ವ್ಯತ್ಯಾಸದೊಡನೆ ಪ್ರಭುಲಿಂಗಲೀಲೆ, ಪ್ರಭುದೇವರ ಪುರಾಣ ಮತ್ತು ನಿರಂಜನವಂಶ ರತ್ನಾಕರ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಆದರೆ ಪ್ರಭು ಐಕ್ಯವಾದ ನೆಲೆ ಶ್ರೀಶೈಲದ ಕದಳಿಬನವೆಂದು ಪ್ರೌಢಕಾವ್ಯಗಳು ಸಾರುತ್ತವೆ. ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿಯ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಅಂಶ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಬದಲಾಗಿದೆ.

ಮೇಲಿನ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿಯುವರಿಗೂ ಅಲ್ಲಮಪ್ರಭುವಿಗೂ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಲು ಆಧಾರಗಳು ಸಾಲವು ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿ ವೀರಶೈವ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಶರಣರಾಗಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಜನಪದ

ಧರ್ಮವೊಂದನ್ನು ನೆಮ್ಮಿ ತಮ್ಮ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ, ಪವಾಡಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಅನೇಕ ಶಿಷ್ಯರನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡು ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಮಠಗಳಿಗೆ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುವವರು ವೀರಶೈವೇತರ ಜನಾಂಗದವರು.

ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಬಗೆಗೆ ವಿವರಣೆ ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ತಮ್ಮ ಶಿಷ್ಯರೊಡಗೂಡಿ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹೊರಟ ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿ ಮಳವಳ್ಳಿ ಬಳಿಯ ಆದಿಹೊನ್ನಾಯಕನ ಹಳ್ಳಿಗೆ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಶಿಷ್ಯರನ್ನೆಲ್ಲ ಒಂದೆಡೆ ಬಿಟ್ಟು ಬಳೆ ಮುದ್ದಮ್ಮ ಎಂಬಾಕೆಯ ಮನೆಯ ಮುಂದೆ 'ಕೋರಣ್ಯದ ಭಿಕ್ಷ'ಕ್ಕಾಗಿ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಮುದ್ದಮ್ಮ ಹಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಆಗ ಹಾಲು ಕರೆಯುತ್ತಿರುತ್ತಾಳೆ. ಕಾಲಲ್ಲಿ ಜಂಗು, ಕೈಯಲ್ಲಿ ಕಂಡಾಯ ಹಿಡಿದು ಝುಗ್ ಝುಗ್ ಎಂದು ಶಬ್ದಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬಂದ ಧರೆಗೆ ದೊಡ್ಡವರನ್ನು ನೋಡಿ ಹಸು ಬೆದರಿ ಹಾಲಿನ ತಂಬಿಗೆಯನ್ನು ಒದೆಯುತ್ತದೆ. ಮುದ್ದಮ್ಮ ಸಿಟ್ಟಾಗಿ ಹಾಳಾದ ಮಂಟೇದಯ್ಯ ಮುಂದೆ ಹೋಗು ಎಂದು ನುಡಿಯುತ್ತಾಳೆ. ಮಂಟುಕೊ ಶಬ್ದ ಬಿದ್ದುಹೋಗು, ಉರುಳು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿದೆ. ಧರೆಗೆ ದೊಡ್ಡವರು ಅಲ್ಲಿಂದಾಚೆಗೆ ಮಂಟೇದಯ್ಯ ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನೇ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರು.

ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿಯ ಬಗೆಗೆ ಅನೇಕ ವಿವರಗಳು ನೀಲಗಾರರ **(ನೋಡಿ)** ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಾವ್ಯವಾದ 'ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿ ಕಾವ್ಯ'ದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತವೆಯಾದರೂ 'ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿಯವರ ಮೂಲದ ಬಗ್ಗೆ ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸುಳಿವುಗಳೂ ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಇವರು ನೇರವಾಗಿ ಕೈಲಾಸದಿಂದ ಬಂದವರು ಎಂಬಂತೆ ಒಂದು ಕಾಲ್ಪನಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯನ್ನು ಆರೋಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಒಂದು ಪಾಠದ ಪ್ರಕಾರ ಮಾದೇಶ್ವರ, ಕೊಂಗಳ್ಳಿ ಮಲ್ಲೇಶ್ವರ ಹಾಗೂ ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿಯವರು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭೂಲೋಕಕ್ಕೆ ಬಂದವರು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಜನಪದ ಕಾವ್ಯಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿಯವರು ಧರೆಗೆ ದೊಡ್ಡವರು, ಪರಂಜ್ಯೋತಿ ಎನಿಸಿ ಮೊದಲು ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಕಲ್ಯಾಣ ಪಟ್ಟಣದ ಹರಳಯ್ಯ ಬೂದಿಗುಡ್ಡೆಯ ಮೇಲೆ. ಬಸವೇಶ್ವರ, ನೀಲಮ್ಮ ಅವರನ್ನು ಹರಸಿ ಕಲ್ಯಾಣದಲ್ಲಿ ರಾಚಪ್ಪಾಜಿ, ಅವರ ತಂಗಿ ಚೆನ್ನಾಜಮ್ಮ ಮತ್ತು ಫಲಾಹಾರದಯ್ಯ ಎಂಬ ಶಿಷ್ಯರನ್ನು ಬಸವೇಶ್ವರರಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ತಮ್ಮ ತಪಸ್ಸಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ನೆಲೆಯನ್ನು ಅರಸಿ ಹೊರಡುತ್ತಾರೆ. ಕಲ್ಯಾಣದ ಬಾಗಿಲಲ್ಲಿ ವೀರಭದ್ರನ ಹಲಗೆಯನ್ನು ಗೇಯುತ್ತಿದ್ದ ಬಾಚಿ ಬಸವಯ್ಯನೂ ಇವರ ಶಿಷ್ಯನಾಗಿ ಬರುವ ಇಚ್ಛೆಯನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಮುಂದೆ ಮಳವಳ್ಳಿಯ ಬಳಿಯ ನಿಡುಗಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ತಮ್ಮ ಶಿಷ್ಯನಾಗಬೇಕೆಂದು ಹರಸಿ ಇವರು ಮುಂದೆ ಹೊರಡುತ್ತಾರೆ. ಮುಂದೆ ಈ ಬಾಚಿಬಸವಯ್ಯನೇ ಬಾಲಕೆಂಪಣ್ಣ ಎಂಬ ಅಭಿಧಾನದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿಯ ಶಿಷ್ಯನಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪ್ಪಾಜಿ ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಹೊರಟುದು ತಮಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಒಂದು ದಿವ್ಯನೆಲೆಯನ್ನು ಅರಸಿ ಕಲ್ಯಾಣದಿಂದ ಹೊರಬಿದ್ದ ಇವರು ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ್ದರೆ ಎಂಬುದರ ಬಗ್ಗೆ ಸಂದೇಹವಿದೆ. ಮುಂದೆ ಇವರು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಮಠಗಳು ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲೂ ಸಂಬಂಧಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಇವರ ಶಿಷ್ಯಪರಂಪರೆಯೂ ತನ್ನದೇ ಆದ ಜನಪದ ಧರ್ಮವೊಂದನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಜನಪದ ಧರ್ಮವೊಂದನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದ ಒಬ್ಬ ಧಾರ್ಮಿಕ ಪುರುಷರಾಗಿ ತೋರುತ್ತಾರೆ; ಅಥವಾ ಕಲ್ಯಾಣದಲ್ಲಿ ವೀರಶೈವವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕದ ದಾರಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದ ಕ್ರಾಂತಿಕಾರಿಯಾಗಿಯೂ ಇವರ ಹಿನ್ನೆಲೆಯನ್ನು ಕಾಣಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲ ಜಾತಿಮತದವರನ್ನೂ ತಮ್ಮ ಧರ್ಮದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಒಳಪಡಿಸುತ್ತ, ಅವರನ್ನು ಶಿಷ್ಯರನ್ನಾಗಿ ಪಡೆಯುತ್ತ, ಪವಾಡಗಳನ್ನು ಮೆರೆಯುತ್ತ ಕರ್ನಾಟಕದ ಆ ತುದಿಯಿಂದ ಈ ತುದಿಯವರೆಗೆ ಸಂಚರಿಸಿ ಧರ್ಮಪ್ರಸಾರ ಮಾಡಿದ ಮಹಿಮಾನ್ವಿತ ಪುರುಷ ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿ.

ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿಯವರು ಕಲ್ಯಾಣವನ್ನು ಬಿಟ್ಟಾಗ ಮೂರು ಮಂದಿ ಶಿಷ್ಯರನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪಡೆದಿದ್ದರು. ತಮ್ಮ ಪುಟ್ಟ ಪರಿವಾರದೊಡನೆ ಹೊರಟ ಇವರು ಮೊದಲು ಕೊಡೇಕಲ್ಲಿನ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಇವರ ಹಿರಿಯ ಶಿಷ್ಯ ರಾಚಪ್ಪಾಜಿ ಅಲ್ಲಿಂದ ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿನ ಗಾರುಡಿಗರನ್ನು ಪವಾಡದ ಮೂಲಕ ಸೋಲಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಅವರೆಲ್ಲ ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿಯವರ ಶಿಷ್ಯರಾಗಿ ಉಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಮುಂದೆ ಕಾಗಿನೆಲೆಗೆ ಬಂದ ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿಯವರು ದೊಡ್ಡಮ್ಮ ಎಂಬ ಹೆಣ್ಣುಮಗುವನ್ನು ಶಿಷ್ಯೆಯನ್ನಾಗಿ ಪಡೆಯಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುತ್ತಾರೆ. ರಾಚಪ್ಪಾಜಿಗೆ ಮುಂದೆ ಮದುವೆ ಮಾಡುವ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ದೊಡ್ಡಮ್ಮನನ್ನು ತಮ್ಮ ಪವಾಡದ ಮೂಲಕವೇ ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಸಖರಾಯ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಬಂದು ಅಲ್ಲಿನ ಇಬ್ಬರು ರಾಜಕುಮಾರರನ್ನು ಪವಾಡದ ಮೂಲಕವೇ ತಮ್ಮ ಶಿಷ್ಯರನ್ನಾಗಿ ಪಡೆದು ಅವರನ್ನೂ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೊರಡುತ್ತಾರೆ. ಅನಂತರ ಚನ್ನಪಟ್ಟಣದ ಕೂರ್ಮಗೆರೆ ರಾಜಪ್ಪ ಇವರ ಶಿಷ್ಯನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಮಳವಳ್ಳಿಗೆ ಬಂದು ಹೆಗ್ಗಡೇಗೌಡನೊಬ್ಬನನ್ನು ಶಿಷ್ಯನನ್ನಾಗಿ ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಊರಿಂದ ಊರಿಗೆ ಧರ್ಮಯಾತ್ರೆಯನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಾ ಬಂದ ಇವರು ಕೊನೆಗೆ ಮಳವಳ್ಳಿಯ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕುಂದೂರು ಬೆಟ್ಟದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಬೊಪ್ಪಗೌಡನಪುರವನ್ನು ತಮ್ಮ ತಪೋಭೂಮಿಯಾಗಿ ಆರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಬೊಪ್ಪನಗೌಡನಪುರ ಮೊದಲಿಗೆ ಕಾಡಂಕನಹಳ್ಳಿ ಎನಿಸಿತ್ತು. ನೀಲಗಾರರ ಪ್ರಕಾರ ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿ ಆ ಊರನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡದ್ದರಿಂದ ಅದು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಪುರವಾಗಿ ಕ್ರಮೇಣ ಬೊಪ್ಪಗೊಂಪುರವೆನಿಸಿತು. ಆದರೆ ಜನಪದ ಐತಿಹ್ಯಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಕಾಡಂಕನಹಳ್ಳಿಯ ಕುರುಬ ಬೊಪ್ಪೇಗೌಡ ಆ ಊರಿನ ಗೌಡ. ದೊಡ್ಡ ಸಿರಿವಂತನಾಗಿ ಬದುಕಿದ್ದವನು. ಅವನು ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿಯವರಿಗೆ ಶಿಷ್ಯನಾಗಿ ಮಠಮಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿಕೊಟ್ಟವನು. ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಯಾಗಿ ಬಾಳಿದ ಇವನಿಂದಲೂ ಊರಿಗೆ ಬೊಪ್ಪನಗೌಡನಪುರ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿರಲು ಸಾಧ್ಯ.

ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿ ಬೊಪ್ಪಗೌಡನಪುರದಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದ ಮೇಲೆ ಕಲ್ಯಾಣದ ಬಾಗಿಲಲ್ಲಿದ್ದ ಬಾಚಿ ಬಸವಯ್ಯನ ನೆನಪಾಗುತ್ತದೆ. ಆತ ನಿಡುಗಟ್ಟದ ಮುದ್ದೋಜಿ ಮತ್ತು ಲಿಂಗಮ್ಮ ಎಂಬ ಪಾಂಚಾಳ ದಂಪತಿಗಳಿಗೆ ಏಳನೆಯ ಮಗನಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿರುತ್ತಾನೆ. ಅಪಾರವಾದ ಸಿರಿಸಂಪತ್ತಿನಲ್ಲಿ ದರ್ಪದಿಂದ ಬಾಳುತ್ತಿದ್ದ ಆ ಮನೆಯಿಂದ ತನ್ನ ಶಿಷ್ಯನನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿ ಅಪಾರ ಸಾಹಸವನ್ನೇ ಮಾಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅವರ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನೆಲ್ಲ ಮಣ್ಣುಗೂಡಿಸಿ ಬಾಲಕೆಂಪಣ್ಣನಿಗೆ (ಸಿದ್ಧಪ್ಪಾಜಿ) ಹುಚ್ಚು ಬೆಪ್ಪು ಬರಿಸಿ ಕುಂದೂರು ಬೆಟ್ಟದ ಕಾಳಿಂಗನ ಗವಿಯಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷ ಕೂಡಿಹಾಕುತ್ತಾನೆ. ಮುಂದೆ ಬಾಲಕೆಂಪಣ್ಣ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತನಾಗಿ ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷದ ದೀರ್ಘ ನಿದ್ದೆಯಿಂದ ಹೊಸವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗಿ ಮಹಿಮಾಪುರುಷನಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಸಿದ್ಧಪ್ಪಾಜಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಗುರು ಅವನನ್ನು ಕರೆದು ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತಾನೆ. ಸಿದ್ಧಪ್ಪಾಜಿ ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿಯ ದಳವಾಯಿಯಾಗಿ, ಮುಖ್ಯ ಶಿಷ್ಯನಾಗಿ, ಇವರ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಪ್ರಸಾರ ಮಾಡುವ ಮೊದಲ ನೀಲಗಾರನಾಗಿ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಬೊಪ್ಪಗೌಡನ ಪುರದಲ್ಲಿ ಒಮ್ಮೆ ಕಂಡ ವಿಚಿತ್ರ ದೃಶ್ಯದಿಂದಾಗಿ ಕಲಿಯುಗ ಸಮೀಪಿಸಿದ್ದನ್ನು ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿ ಗುರುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮುಂದೆ ಪಾತಾಳ ಬಾವಿಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಪವಡಿಸಬೇಕೆಂದು ಯೋಚಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬಾವಿಯನ್ನು ತೋಡಲು ಆಯುಧಮುಟ್ಟುಗಳು ಬೇಕು. ಅದರಲ್ಲಿ ತೂಗಿ ಬಿಡಲು ಚಿನ್ನದ ತೊಟ್ಟಿಲು, ಚಿನ್ನದ ನೇಕೆ ಬೇಕು. ಅವನ್ನು ಹಲಗೂರಿನ ಪಾಂಚಾಳರಿಂದ ಪಡೆದುಬರಲು ಸಿದ್ಧಪ್ಪಾಜಿಯನ್ನು ಕಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹಲಗೂರು ಆ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಂಚಾಳರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದು ಎಲ್ಲ ಬಗೆಯ ಲೋಹದ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಹೆಸರಾಗಿತ್ತು. ಸೊಕ್ಕಿನಿಂದ ಮೆರೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಹಲಗೂರು ಪಾಂಚಾಳರು ಸಿದ್ಧಪ್ಪಾಜಿಗೆ ಅಪಾರ ಕಿರುಕುಳವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಕೊನೆಗೆ ಸಿದ್ದಪ್ಪಾಜಿ ಪವಾಡಗಳ ಮೂಲಕ ಅವರ ಸೊಕ್ಕನ್ನು ಮುರಿದು ಶರಣಾಗತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಅವರನ್ನೆಲ್ಲ ಕರೆತಂದು ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿಯ ಶಿಷ್ಯರನ್ನಾಗಿ ಒಪ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಪಾತಾಳಬಾವಿಯಲ್ಲಿ ಪವಡಿಸುವ ಮುನ್ನ ತಮ್ಮ ಎಲ್ಲ ಶಿಷ್ಯರಿಗೂ ಒಂದೊಂದು ನೆಲೆಯನ್ನು ತೋರುತ್ತಾರೆ. ಸಖರಾಯಪಟ್ಟಣದ ರಾಜಕುಮಾರರು ಬೊಪ್ಪಗೌಡನಪುರ ಮತ್ತು ಮಳವಳ್ಳಿಗಳ ಮಠಾಧಿಪತಿಗಳಾಗಿ ಪಟ್ಟವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ರಾಚಪ್ಪಾಜಿ ದೊಡ್ಡಮ್ಮನನ್ನು ಮದುವೆಯಾದರೂ ಅವಳನ್ನು ಮುಟ್ಟನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಉಳಿಸಿ ಕಪ್ಪಡಿ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಂದು ನೆಲಸುತ್ತಾನೆ. ಸಿದ್ಧಪ್ಪಾಜಿ ಪೂರ್ವಘಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿನ ಚಿಕ್ಕಲ್ಲೂರಿಗೆ ಹೋಗಿ ನೆಲಸುತ್ತಾನೆ. ಈಗಲೂ ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿ ಮಠ ಮಳವಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬೊಪ್ಪಗೌಡನ ಪುರದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಮತ್ತೊಂದು ಮಠ ಮಳವಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಚಾಮರಾಜನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲದಾಚೆ ಪೂರ್ವಘಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕಲ್ಲೂರು ಕ್ಷೇತ್ರ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಕೃಷ್ಣರಾಜನಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಸೇರಿದ ಕಪ್ಪಡಿ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳು ಈ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಡುತ್ತವೆ. ಬೊಪ್ಪಗೌಡನಪುರದಲ್ಲಿ ಆದಿಗುರು ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿಯವರ ಗದ್ದಿಗೆಯೂ ಚಿಕ್ಕಲ್ಲೂರಿನಲ್ಲಿ ಇವರ ದಳವಾಯಿ ಸಿದ್ಧಪ್ಪಾಜಿಯ ಗದ್ದಿಗೆಯೂ ಕಪ್ಪಡಿಯಲ್ಲಿ ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿಯ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಮುಖ್ಯಶಿಷ್ಯ ರಾಚಪ್ಪಾಜಿಯ ಗದ್ದಿಗೆಯೂ ಇವೆ. ಈ ಮೂರು ಕ್ಷೇತ್ರಗಳೂ ಯಾತ್ರಾಸ್ಥಳಗಳಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿವೆ. ಬೊಪ್ಪಗೌಡನಪುರದ ಮಠ ಮತ್ತು ಮಳವಳ್ಳಿಯ ಮಠಗಳಲ್ಲಿ ಅರಸು ಮನೆತನದ ಪೀಠಾಧ್ಯಕ್ಷರ ಪರಂಪರೆ ನಡೆದು ಬಂದಿದೆ. ಇವರು ಸಂಸಾರಿಗಳಾಗಿಯೂ ಧಾರ್ಮಿಕ ಆಚರಣೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬರುವ ವಾಡಿಕೆ ಇದೆ.

ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿ ಹಬ್ಬವನ್ನು ಜುಲೈ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಸಿದ್ಧಪ್ಪಾಜಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸಂಬಂಧಪಡುವ ಹಬ್ಬ. ಸಿದ್ಧಪ್ಪಾಜಿಯನ್ನು ಮಾರೀರ ಮಸಣೀರ ಗಂಡ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಅಂಟುಜಾಡ್ಯಗಳಾದ ಕಾಲರ, ಪ್ಲೇಗು ಮುಂತಾದುವನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಳ್ಳುವ ದೇವರು ಎಂದು ಭಾವಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಅನೇಕ ಊರುಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿಯ ಒಕ್ಕಲುಗಳೂ ಅಪಾರವಾಗಿವೆ. ತಮ್ಮ ದೇವರ, ಕುಲಗುರುವಿನ ಕಾಣಿಕೆಯನ್ನು ಜಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ, ಉತ್ಸವಗಳಲ್ಲಿ ಜನ ಮಠಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ನೀಲಗಾರ ಅಥವಾ ನೀಲಗಾತಿಯರನ್ನಾಗಿ ದೇವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ದೀಕ್ಷೆ ಕೊಡಿಸುವವರು ಮಠಗಳಿಗೆ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ; ಇಲ್ಲವೆ ಜಾತ್ರೆಯ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಗುರುವಿನ ಕೈಯಿಂದ ಮಣಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಕಪ್ಪಡಿ ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕಲ್ಲೂರಿನ ಜಾತ್ರೆಗಳು ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿವೆ. ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿಯವರನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ದೊರೆಯುವ ಜನಪದ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ಜೀ.ಶಂ.ಪರಮಶಿವಯ್ಯ ಮತ್ತು ಚೌಡೇಗೌಡ ಬೀಡನಹಳ್ಳಿ ಇವರು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಜೀ.ಶಂ. ಪರಮಶಿವಯ್ಯ ಅವರ ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿ ಕಾವ್ಯ (1973), ಟಿ.ಎಂ. ಪರಶಿವಮೂರ್ತಿ ಅವರ ಧರೆಗೆ ದೊಡ್ಡವರ ಕಾವ್ಯ (1980), ರಾ. ವೆಂಕಟೇಶ ಇಂದ್ವಾಡಿಯವರ ಧರೆಗೆ ದೊಡ್ಡವರ ಕಥೆ (1996), ಹಿ.ಚಿ. ಬೋರಲಿಂಗಯ್ಯ ಅವರ ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿ (1997) ಮೊದಲಾದ ಹಲವು ಸಾಹಿತ್ಯಕ ರಚನೆಗಳು ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿಯನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿವೆ. **(ಜಿ.ಎಸ್.ಪಿ.)**

ಮಂಡ್ಯ: ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಒಂದು ಜಿಲ್ಲೆ. ಇದೇ ಹೆಸರಿನ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಪಟ್ಟಣ.

ಜಿಲ್ಲೆ : ರಾಜ್ಯದ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಮೈಸೂರು ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉ.ಅ. 12^0 15'–13^0 15' ಪೂ.ರೇ. 76^0 15'–77^0 20' ನಡುವೆ ಹರಡಿದೆ. ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಮತ್ತು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಾಂತರ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು, ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಚಾಮರಾಜನಗರ, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಹಾಸನ, ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳು ಸುತ್ತುವರೆದಿವೆ. ಕೃಷ್ಣರಾಜಪೇಟೆ, ಮದ್ದೂರು, ಮಳವಳ್ಳಿ, ಮಂಡ್ಯ, ನಾಗಮಂಗಲ, ಪಾಂಡವಪುರ ಮತ್ತು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು. ಒಟ್ಟು 31 ಹೋಬಳಿಗಳೂ 10 ಪಟ್ಟಣಗಳೂ 1,483 ಗ್ರಾಮಗಳೂ ಇವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 4,958 ಚ.ಕಿಮೀ. ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 17,63,705.

ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಹುಭಾಗ ಮಟ್ಟಸ ಬಯಲುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಸಣ್ಣಬೆಟ್ಟಗಳೂ ಹೆಚ್ಚು ಎತ್ತರವಲ್ಲದ ಶ್ರೇಣಿಗಳೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಇವೆ. ಸಾಮಾನ್ಯತಃ ಈ ಪ್ರದೇಶ ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟದಿಂದ ಸು. 762ರಿಂದ 914 ಮೀಟರ್ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿದೆ. ಮಳವಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವದ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಬಿಳಿಗಿರಿರಂಗನಬೆಟ್ಟದ ಸಾಲಿನಿಂದ ಮುಂದುವರಿದ ಕೆಲವು ಬೆಟ್ಟಗಳು, ಜಿಲ್ಲೆಯ ದಕ್ಷಿಣದ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಹುಲಿಕೆರೆ ಮತ್ತು ಕರಿಘಟ್ಟ ಬೆಟ್ಟಗಳ ಸಾಲು ಇವೆ. ಕೃಷ್ಣರಾಜಪೇಟೆ, ನಾಗಮಂಗಲ ಇವುಗಳ ಸುತ್ತ ಕೆಲವು ಬೆಟ್ಟಗಳುಂಟು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದದ್ದು ಆದಿಚುಂಚನಗಿರಿ ಬೆಟ್ಟ. ಮಳವಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕಬ್ಬಾಳದುರ್ಗ (1059 ಮೀ), ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಬಳಿಯ ಕರಿಘಟ್ಟ (974 ಮೀ), ಮೇಲುಕೋಟೆ (1,246 ಮೀ), ನಾರಾಯಣದುರ್ಗ (1,246 ಮೀ) ಇವು ಇತರ ಮುಖ್ಯ ಬೆಟ್ಟಗಳು.

ಕಾವೇರಿ, ಹೇಮಾವತಿ, ಲೋಕಪಾವನಿ, ಶಿಂಷಾ, ವೀರವೈಷ್ಣವಿ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನದಿಗಳು. ಕಾವೇರಿ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಸಾಗರದ ಮೇಲುಗಡೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ಮುಂದೆ ರಂಗನತಿಟ್ಟು ಮತ್ತು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪಗಳನ್ನು ಬಳಸಿ ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯತ್ತ ಸಾಗುತ್ತದೆ. ಪುನಃ ಈ ನದಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಆಗ್ನೇಯ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಮಳವಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶಿವಸಮುದ್ರ ದ್ವೀಪವನ್ನು ಬಳಸಿರುವುದಲ್ಲದೆ, ಅದರ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಗಗನಚುಕ್ಕಿ ಮತ್ತು ಭರಚುಕ್ಕಿ ಜಲಪಾತಗಳಾಗಿ ಧುಮುಕುತ್ತದೆ. ಹೇಮಾವತಿ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮದ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಹಾಸನ, ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಗಡಿಯಾಗಿ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಕೃಷ್ಣರಾಜಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗುಡ್ಡೆಹೊಸಹಳ್ಳಿಯ ಬಳಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಮುಂದೆ ಕೃಷ್ಣರಾಜಸಾಗರದ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿಯನ್ನು

ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಲೋಕಪಾವನಿ ನಾಗಮಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೊಣಕೆರೆ ಹೋಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ, ಪಾಂಡವಪುರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು, ಮೋತಿ ತಲಾಬ್‌ನಿಂದ ಹರಿಯುವ ಹಳ್ಳವನ್ನು ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡು, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕರಿಘಟ್ಟದ ತಪ್ಪಲ ಬಳಿ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ಶಿಂಷಾ ನದಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉತ್ತರ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ತುಮಕೂರು-ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಗಡಿಯಾಗಿ ಆಗ್ನೇಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಮದ್ದೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾಯವ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಿರಂಗೂರು ಬಳಿ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು. ಇವಲ್ಲದೆ ಬಿಂಡೇನಹಳ್ಳಿ ತೊರೆ, ಹಂದಿಹಳ್ಳ, ಹೆಬ್ಬಳ್ಳ ಮತ್ತು ಭೀಮಾ ಮೊದಲಾದ ತೊರೆಗಳು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಹರಿಯುತ್ತವೆ.

ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಹುಭಾಗ ನೈಸ್ ಶಿಲಾಪ್ರದೇಶ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಈ ಶಿಲೆ ಬೂದುಬಣ್ಣದಾಗಿದ್ದು ಪದರಯುತವಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಚಿನಕುರುಳಿಯ ಬಳಿ ಇಂಥ ಶಿಲೆಯ ಸ್ವರೂಪ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಕೃಷ್ಣರಾಜಪೇಟೆ, ಮೇಲುಕೋಟೆ, ಸಿಂದಘಟ್ಟ ಮುಂತಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಭಿನ್ನರೀತಿಯ ನೈಸ್ ಶಿಲೆಗಳಿವೆ. ಧಾರವಾಡ ಶಿಲಾವರ್ಗದ ಶಿಸ್ಟ್ ಕಲ್ಲುಗಳ ಹೆಚ್ಚು ಅಗಲವಿಲ್ಲದ ಪಟ್ಟೆಗಳು ಉದ್ದುದ್ದವಾಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಲವೆಡೆ ಸಾಗಿವೆ. ಬೆಳ್ಳಿಬೆಟ್ಟ ಮತ್ತು ಹದನೂರು ಪಟ್ಟೆ ಕೃಷ್ಣರಾಜಪೇಟೆ ಚಿನಕುರಳಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಪಟ್ಟೆಗಳು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದುವು. ಬೆಳ್ಳಿಬೆಟ್ಟದ ಸಮೀಪದಿಂದ ಸು. 25 ಕಿಮೀ ದೂರ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯವರೆಗೆ ಹಬ್ಬಿದೆ. ಇದರ ಅಗಲ ಸಾಮಾನ್ಯ 5 ಕಿಮೀಗಳಷ್ಟು ಮಾತ್ರ. ಆದರೆ ಕಾವೇರಿ ಬಳಿಗೆ ಸಾಗುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಕಿರಿದಾಗುತ್ತ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಹದನೂರು ಪಟ್ಟೆ ಕೃಷ್ಣರಾಜಪೇಟೆ ಮತ್ತು ಚಿನಕುರಳಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಹದನೂರು ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ಇದೆ. ಇದು ನುಗ್ಗೇಹಳ್ಳಿಯಿಂದ ಮುಂದೆ ಸಾಗಿ ಬಂದಿರುವ ಪಟ್ಟೆ. ಮತ್ತೊಂದು ಪಟ್ಟೆ ಎಡೆಯೂರಿನಿಂದ

ಕರಿಘಟ್ಟದವರೆಗೆ ಸಾಗುತ್ತದೆ. ಕಪ್ಪು ಹಾರ್ನ್‌ಬ್ಲೆಂಡ್ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಶಿಲೆ. ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದಿರಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಒಂದು ಪಟ್ಟೆ ಮದ್ದೂರು–ಚನ್ನಪಟ್ಟಣದ ನಡುವೆ ಹಾದುಹೋಗಿದೆ. ಈ ಪಟ್ಟೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಬೆಣಚು ಪಟ್ಟೆಗಳೂ ಇವೆ. ವಿಠಲಾಪುರ ಮತ್ತು ಕರೀಘಟ್ಟದ ಬಳಿ ಅಂಥ ಪಟ್ಟೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಾಂಶ ಚಿನ್ನವೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಪಾರ್ಫಿರಿ ಜಾತಿಯ ಉತ್ತಮ ಕಲ್ಲುಗಳ ಹರವುಗಳು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ತಳಗವಾದಿ, ಸಿದ್ದಲಿಂಗಪುರ, ಕನಗಟ್ಟ, ನಾರಣಕೆರೆ, ತುರಗನೂರು ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವೆ.

ಉಪಯುಕ್ತ ಖನಿಜಗಳು ಹೆಚ್ಚಿಲ್ಲ. ಹದನೂರು ಮತ್ತು ಬೆಳ್ಳಿ ಬೆಟ್ಟ ಶ್ರೇಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಲ್ನಾರು, ಕೃಷ್ಣರಾಜಸಾಗರಕ್ಕೆ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ನೀಲ–ಹಸುರಿನ ಬೆರಿಲ್ ಶಿಲೆಗಳೂ ಶೀಳನೆರೆ ಸರಹದ್ದಿನಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ದರ್ಜೆಯ ಕ್ರೋಮೈಟ್ ಖನಿಜ, ಮದ್ದೂರು, ಮಳವಳ್ಳಿ ಹಾಗೂ ಹಲಗೂರು ಬಳಿ ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದಿರು, ಮೇಲುಕೋಟೆಯ ಬಳಿ ಬಿಳಿ ಜೇಡಿಮಣ್ಣು, ಹಬ್ಬಳ್ಳದ ದಂಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸುಣ್ಣ ಕಂಕರು, ವೇದಸಮುದ್ರದ ಬಳಿ ಕಾಗೆಬಂಗಾರ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಸಿಗುವುವು.

ಇತರ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲೂ ಮಾರ್ಚಿಯಿಂದ ಮೇ ವರೆಗೆ ಬೇಸಗೆ. ಜೂನ್, ಜುಲೈ, ಆಗಸ್ಟ್ ತಿಂಗಳುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಂಗಾರು ಮಳೆಗಾಲ. ನವೆಂಬರ್–ಜನವರಿ ಚಳಿಗಾಲ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉಷ್ಣಾಂಶದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಧಿಕ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳಿಲ್ಲದೆ ವರ್ಷಪೂರ್ತಿ ಹವಾಗುಣ ಹಿತಕರವಾಗಿರುವುದು, ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಸರಾಸರಿ 45 ಮಳೆ ದಿನಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 691 ಮಿಮೀ.

ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉತ್ತರ, ಪಶ್ಚಿಮ ಹಾಗೂ ಪೂರ್ವಭಾಗಗಳು ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶ. ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿ ನದಿ ಹರಿವಿನುದ್ದಕ್ಕೂ ಗಿಡಮರಗಳ ಕಾಡು ಹಾಗೂ ಪೊದೆಗಳು ಕಂಡುಬರುವುವು. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 101.01 ಚ.ಕಿಮೀ ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಜಾಲರಿ, ಅಳಲೆ, ದಿಂಡಿಗ, ಹೊಂಗೆ, ದೇವದಾರು, ಚುಜ್ಜಲು, ಚುನ್ನಂಗಿ, ಬುರುಗುಲು, ಬಿಳ್ಮತ್ತಿ, ಹುಣಿಸೆ ಮೊದಲಾದ ಮರಗಳು ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ.

ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ಅಂಚಿನ ಬೆಟ್ಟ ಮತ್ತು ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಚಿರತೆ, ನರಿ, ಕಾಡುನಾಯಿ, ಕಾಡುಹಂದಿ, ನವಿಲು, ಜಿಂಕೆ, ಮೊಲ, ಮುಳ್ಳುಹಂದಿ, ನಾಗರಹಾವು ಮತ್ತು ಹೆಬ್ಬಾವುಗಳೂ ಮೈನ, ಕವುಜುಗ, ಕಾಡುಪಾರಿವಾಳ, ಕಾಡುಕೋಳಿ, ಗಿಳಿ, ಕೋಗಿಲೆ ಹಾಗೂ ನೀರುಹಕ್ಕಿಗಳೂ ಕಂಡುಬರುವುವು.

ಕೃಷ್ಣರಾಜಸಾಗರದ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ನಾಲೆ ತನ್ನ ಅನೇಕ ಶಾಖಾನಾಲೆಗಳೊಡನೆ ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಿಸ್ತಾರ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ನೀರೊದಗಿಸುತ್ತಿದ್ದು, ಅದು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಜೀವ ನಾಡಿಯಾಗಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಸೀತಾಪುರದ ಬಳಿ ಇರುವ ಮಾಡದಕಟ್ಟೆಯಿಂದ ಹೊರಡುವ ದೇವರಾಯನಾಲೆ, ಇದರ ಸಮೀಪದಲ್ಲೇ ಇರುವ ದೇವರಾಯುನಕಟ್ಟೆಯಿಂದ ಹೊರಡುವ ದೇವರಾಯನಾಲೆ, ಮಂಡ್ಯ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹುಲಿಕೆರೆ ಬಳಿಯ ಸುರಂಗನಾಲೆ, ಬೆಳಗೊಳದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಬಲಮುರಿಯ ಅಣೆಕಟ್ಟಿನಿಂದ ಹೊರಟಿರುವ ವಿರಜಾನದಿ ನಾಲೆ, ಪಶ್ಚಿಮವಾಹಿನಿ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಬಂಗಾರದೊಡ್ಡಿ ನಾಲೆ ಇವು ಇತರ ಮುಖ್ಯ ನಾಲೆಗಳು. ಇವಲ್ಲದೆ ಮದ್ದೂರು ಅಣೆಕಟ್ಟು ಕೆಮ್ಮಣ್ಣು ನಾಲೆ, ವೈದ್ಯನಾಥಪುರ ನಾಲೆ, ಭೈರನನಾಲೆ, ಚಾಮನಹಳ್ಳಿ, ಮಂದಗೆರೆ, ಹೇಮಗಿರಿ, ಅಕ್ಕಿಹೆಬ್ಬಾಳ ನಾಲೆಗಳನ್ನೂ ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. ಕೃಷ್ಣರಾಜಸಾಗರ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿ ಮತ್ತು ಅದರ ಉಪನದಿಗಳ ನೀರನ್ನು ಚಿಕ್ಕ ಅಣೆಕಟ್ಟುಗಳ ಮೂಲಕ ಕೃಷಿಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಮಾವತಿ ನದಿಗೆ ಮಂದಗೆರೆ ಬಳಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ಮಂದಗೆರೆ ಅಣೆಕಟ್ಟು, ಶಿಂಷಾನದಿಗೆ ಕಟ್ಟಿರುವ ತಗ್ಗಳ್ಳಿ ಅಣೆಕಟ್ಟು ಮತ್ತು ಬೋಳೇನಹಳ್ಳಿ ಬಳಿ ಲೋಕಪಾವನಿ ನದಿಗೆ ಕಟ್ಟಿರುವ ಉಯ್ಯನಹಳ್ಳಿ ಅಣೆಕಟ್ಟು, ದುಮ್ಮಸಂದ್ರದ ಬಳಿ ವೀರವೈಷ್ಣವಿ ನದಿಗೆ ಕಟ್ಟಿರುವ ದುಮ್ಮಸಂದ್ರ ಅಣೆಕಟ್ಟು, ಭೀಮಾತೊರೆಗೆ ದಳವಾಯಿ ಕೋಡಿಹಳ್ಳಿ ಬಳಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ಒಂದು ಅಣೆಕಟ್ಟು ಈಚಿನ ನಿರ್ಮಾಣಗಳು, ಕೆರೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೋತಿತಲಾಬ್, ಹೆರಗೋನಹಳ್ಳಿ ಕೆರೆ, ಸಿಂದಘಟ್ಟದ ಕೆರೆಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು.

ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವ್ಯವಸಾಯಯೋಗ್ಯ ಭೂಮಿ ಕೆಂಪು ಜೇಡಿಮಣ್ಣು ಮತ್ತು ಮರಳುಮಿಶ್ರಿತ ಕೆಂಪು ಜೇಡಿಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಸಾಮಾನ್ಯತಃ ಅನುಕೂಲಕರವಾಗಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ನೀರಾವರಿ ಬೇಸಾಯ ವಿಶೇಷ. ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ಉತ್ತರದ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚುಮಟ್ಟಿಗೆ ಒಣ ಬೇಸಾಯುವಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಖಾಯಂ ಗೋಮಾಳ 38,020 ಹೆ. ವೃಕ್ಷ ಮತ್ತು ತೋಪುಗಳು 3,165 ಹೆ.ಇದೆ (1998–99). ಇದೇ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ 2,97,491 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ಬಿತ್ತನೆ ಮಾಡಲಾಗಿತ್ತು. ನಾನಾ ಜಲಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ನೀರಾವರಿ ಮಾಡಿದ ಒಟ್ಟು ಪ್ರದೇಶ 1,16,901 ಹೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 79,892 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ಬತ್ತ, 85,467 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ರಾಗಿ , 3536 ಹೆ,ನಲ್ಲಿ ಜೋಳ, 1,68,992 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಏಕದಳ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನೂ 41,678 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನೂ 8,982 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ನೆಲಗಡಲೆ, 30,630 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬನ್ನೂ ಬೆಳೆಯಲಾಗಿತ್ತು. ಒಟ್ಟು ಕ್ಷೇತ್ರ 2,72,267 ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳು. ನೀರಾವರಿ ಕ್ಷೇತ್ರ 86,569 ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳು. 1970–71ರಲ್ಲಿ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 2,54,443 ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳಲ್ಲಿ ಆಹಾರ ಬೆಳೆಗಳನ್ನೂ 38,797 ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳಲ್ಲಿ ಆಹಾರೇತರ ಬೆಳೆಗಳನ್ನೂ ಬೆಳೆಯಲಾಗಿತ್ತು. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆಗಳು ಬತ್ತ ಮತ್ತು ಕಬ್ಬು, ರಾಗಿ, ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳು, ಜೋಳ, ತೆಂಗು, ಕಡಲೆಕಾಯಿ ಇವನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೃಷಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಸರ್ಕಾರದ ಕಡೆಯಿಂದ ಮತ್ತು ಖಾಸಗಿ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಕಾರ್ಯಗಳು ಜರುಗುತ್ತಿವೆ. ಇವಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮಾಭಿವೃದ್ಧಿ ತರಬೇತು ಕೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವ್ಯವಸಾಯ ಶಾಲೆ ಇವೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಪಶುಸಂಪತ್ತು ಹೇರಳವಾಗಿವೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಂಡೂರು, ನಾಗಮಂಗಲ, ಕೃಷ್ಣರಾಜಪೇಟೆ ಇವು ಕುರಿಸಾಕಣೆಗೂ ನಾಗಮಂಗಲದ ಕರಡಿಹಳ್ಳಿ ಹಳ್ಳಿಕಾರ ರಾಸುಗಳಿಗೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 4 ಕೃತಕ ಗರ್ಭಧಾರಣಾ ಕೇಂದ್ರಗಳೂ ಸೇರಿ ಒಟ್ಟು 194 ವಿವಿಧ ಪಶುವೈದ್ಯಶಾಲೆಗಳಿದ್ದವು (2000). ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ನದಿ, ಕೆರೆಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ಸ್ಯೋದ್ಯಮವೂ ಸಾಕಷ್ಟಿದೆ. 2000–2001ರಲ್ಲಿ 8,591 ಮೆಟ್ರಿಕ್ ಟನ್ನು ಮೀನನ್ನು ಹಿಡಿಯಲಾಗಿತ್ತು.

ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆ ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಹತ್ತಿಬಟ್ಟೆ, ಕಂಬಳಿ, ಹಿತ್ತಾಳೆ ಪಾತ್ರೆಗಳು, ಬೆಲ್ಲ ಇವುಗಳಿಗೆ ಹೆಸರಾದದ್ದು. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಾಲಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ 1847ರಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟಗ್ರಾಮ ಶುಗರ್ ವರ್ಕ್ಸ್ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಕಾರ್ಖಾನೆಯ ಹರಳು ಸಕ್ಕರೆಯ ಉತ್ಪಾದನೆ ಬಹು ಉತ್ತಮವೆಂದು 1851 ಮತ್ತು 1861ರ ಲಂಡನ್ ವಸ್ತು ಪ್ರದರ್ಶನಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಮಾನ ಮತ್ತು ಪದಕಗಳನ್ನು ಗಳಿಸಿತ್ತು. ಅಷ್ಟಗ್ರಾಮದ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ 1867ರಲ್ಲಿ ಪ್ಯಾರಿಸ್‌ನ ವಿಶ್ವಮೇಳದಲ್ಲೂ ಉತ್ತಮವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿ ಗೌರವಸ್ಥಾನ ಪಡೆದಿತ್ತು. ಇಷ್ಟಾದರೂ ಈ ಕಾರ್ಖಾನೆ 1894ರಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಹೋಯಿತು. ಈ ಉದ್ಯಮದ ಉಪಾಂಗವಾಗಿ ಮದ್ಯಸಾರ ತಯಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ನಾಗಮಂಗಲದ ಹಿತ್ತಾಳೆಯ ವಿಗ್ರಹ, ಪಾತ್ರೆ, ದೀಪಸ್ತಂಭ ಮುಂತಾದವು ಬಹು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದವು. ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ಗಂಜಾಂ, ಸಿಂದಘಟ್ಟ ರೇಷ್ಮೆನೇಯ್ಗೆ ಬಟ್ಟೆಗಳಿಗೆ ಹೆಸರಾದವು.

ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 1 ಬಟ್ಟೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ, 9 ರಾಸಾಯನಿಕ, 6 ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, 22 ವಿವಿಧ ಬಗೆಯ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು ಸೇರಿ ಒಟ್ಟು 38 ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿದ್ದು, 10,168 ಮಂದಿ ಉದ್ಯೋಗಿಗಳಿದ್ದರು (2001). ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬೃಹತ್ ಕೈಗಾರಿಕೆ 1933ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಶುಗರ್ ಕಂಪನಿಯ ಪ್ರಾರಂಭದೊಡನೆ ಆಯಿತೆನ್ನಬಹುದು. ಇದು ಕರ್ನಾಟಕದ ಹಳೆಯ ಮತ್ತು ದೊಡ್ಡ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಪಾಂಡವಪುರದಲ್ಲಿ ಸಹಕಾರ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ 1959 ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ 14ರಿಂದ ತನ್ನ ಕೆಲಸವನ್ನಾರಂಭಿಸಿತು. ಮದ್ದೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕಾಳಮುದ್ದನದೊಡ್ಡಿಯಲ್ಲಿ ಚಾಮುಂಡೇಶ್ವರಿ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ (1974) ಇದೆ. 1,765 ಮೆ.ಟನ್ ಕಬ್ಬನ್ನು ನುರಿಸಿ 168 ಮೆ.ಟನ್ ಸಕ್ಕರೆ ಉತ್ಪಾದಿಸಲಾಗಿದೆ (2001). ಈ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಲ್ಲಿ ನಾನಾ ಬಗೆಯ ಆಲ್ಕೊಹಾಲ್, ಅಸಿಟಿಕ್ ಆಸಿಡ್, ಬ್ರಾಂದಿ, ಬೀರು, ವ್ಹಿಸ್ಕಿ, ರಮ್, ಜಿನ್ ಮುಂತಾದ ಮಾದಕ ಪಾನೀಯಗಳೂ ತಯಾರಾಗುತ್ತಿವೆ. ಮಂಡ್ಯ ಮತ್ತು ನಗುವನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಖಂಡಸಾರಿ ಉತ್ಪಾದನೆಯುಂಟು. ಕಬ್ಬಿನಸಿಪ್ಪೆಯ ಉಪಯೋಗದಿಂದ ಕಾಗದವನ್ನು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬೆಳಗೊಳದಲ್ಲಿರುವ ಮಂಡ್ಯ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಪೇಪರ್ ಮಿಲ್ಸ್ ತಯಾರಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಈಗ ಮುಚ್ಚಿದೆ. ಬೆಳಗೊಳದಲ್ಲಿರುವ ರಾಸಾಯನಿಕ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುವ ಮೈಸೂರು ಕೆಮಿಕಲ್ಸ್ ಅಂಡ್ ಫರ್ಟಿಲೈಸರ್ಸ್ ಕಾರ್ಖಾನೆ 1940ರಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯಾರಂಭ ಮಾಡಿತು. ಕಾಪರ್ ಸಲ್ಫೇಟನ್ನು ಭಾರತದಲ್ಲೇ ಮೊದಲು ತಯಾರಿಸಿದ್ದು ಈ ಕಾರ್ಖಾನೆಯೇ. ಇಲ್ಲಿ ರಾಸಾಯನಿಕ ಗೊಬ್ಬರ ತಯಾರಿಕೆಯೂ ನಡಿಯುತ್ತಿತ್ತು. ಅಲೈಡ್ ರೆಸಿನ್ಸ್ ಅಂಡ್ ಕೆಮಿಕಲ್ಸ್ ಎಂಬ ಕಾರ್ಖಾನೆ 1965ರಲ್ಲಿ ಬೆಳಗೊಳದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಛಾಯಾಚಿತ್ರ ಉದ್ಯಮಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ರಾಸಾಯನಿಕ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುವ ಮೈಸೂರು ಅಸಿಟೇಟ್ ಅಂಡ್ ಕೆಮಿಕಲ್ಸ್ ಕಂಪನಿ, ಮಂಡ್ಯದಲ್ಲಿದೆ. ಮಂಡ್ಯದ ಇಂಪ್ಲಿಮೆಂಟ್ಸ್ ಫ್ಯಾಕ್ಟರಿ ಇನ್ನೊಂದು. ಬತ್ತ ಹೆಚ್ಚು ಬೆಳೆಯುವ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಅಕ್ಕಿ ಗಿರಣಿಗಳೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವು ಉದ್ಯಮಗಳು ಅಸ್ವಸ್ಥ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿವೆ ಅಥವಾ ಮುಚ್ಚಿವೆ. ಮಂಡ್ಯ, ಮದ್ದೂರು, ಮಳವಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ನಾಗಮಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ರೇಷ್ಮೆ ಉತ್ಪಾದನೆ, ಮಳವಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಮದ್ದೂರುಗಳಲ್ಲಿ ರೇಷ್ಮೆ ಕೋಠಿ ಇವೆ. ಒಂದು ಸರ್ಕಾರಿ ಹಿಪ್ಪುನೇರಳೆ ಸಸಿ ಪೋಷಣೆ ಮತ್ತು ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರ ಮದ್ದೂರಿನಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ರೇಷ್ಮೆಗೂಡುಗಳನ್ನು ಮೈಸೂರು, ಚನ್ನಪಟ್ಟಣಗಳಿಗೆ ಸಾಗಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಕೈಮಗ್ಗದ ಬಟ್ಟೆಗೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಮೇಲುಕೋಟೆ, ತಳಗವಾದಿ, ಕೊಡಿಯಾಲ, ಹೊಸಹೊಳಲು, ಕಿಕ್ಕೇರಿ ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ತಯಾರಾಗುವ ಕೈಮಗ್ಗದ ಹತ್ತಿ ಮತ್ತು ರೇಷ್ಮೆ ಉತ್ಪನ್ನಗಳು ಉತ್ತಮವಾದವೆಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿವೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಸು. 1,000ಕ್ಕೂ ಮೀರಿ ಬೆಲ್ಲದ ಗಾಣಗಳಿವೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನಿಡಘಟ್ಟದ ಬಳಿ ತೆಂಗಿನ ನಾರಿನ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಕೇಂದ್ರವಿದೆ. ಮಂಡ್ಯ ಮತ್ತು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲಿ ಜೇನುಸಾಕಣೆ ಕೇಂದ್ರಗಳಿವೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಖ್ಯ ಗೃಹಕೈಗಾರಿಕೆಗಳೆಂದರೆ ಪಾದರಕ್ಷೆ, ಮಣ್ಣಿನ ವಸ್ತುಗಳು, ಹಿತ್ತಾಳೆ ಪಾತ್ರೆ, ವಿಗ್ರಹ ಮುಂತಾದವುಗಳ ತಯಾರಿಕೆ, ಚಾಪೆ ನೇಯ್ಗೆ, ಮರಗೆಲಸ, ಕಬ್ಬಿಣಗೆಲಸ ಮುಂತಾದವುಗಳು.

ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಇತರ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ವಿದ್ಯುತ್ ಸರಬರಾಜಿದೆ. ಇಡೀ ಭಾರತ ಮತ್ತು ಏಷ್ಯದಲ್ಲೇ ಪ್ರಥಮವಾಗಿ (1902) ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದಿಸಿದ್ದು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಗೇ ಸೇರಿರುವ ಶಿವಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ. ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ 4,500 ಕಿವಾ. ವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದನೆ ಇದ್ದದ್ದು, 1939ರಲ್ಲಿ 42,000 ಕಿವಾ.ಗೆ ಏರಿತು. ಶಿಂಷಾ ವಿದ್ಯುದಾಗರ 17,200 ಕಿ.ವಾ. ವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದನೆಯೊಂದಿಗೆ 1940ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು.

ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆ ಉತ್ತಮ ಸಾರಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕ ಹೊಂದಿದೆ. ಮೈಸೂರು–ಬೆಂಗಳೂರು ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಹಾದುಹೋಗಿದ್ದು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ, ಪಾಂಡವಪುರ, ಮಂಡ್ಯ, ಮದ್ದೂರು ಮುಖ್ಯ ನಿಲ್ದಾಣಗಳಾಗಿವೆ. ಮೈಸೂರು–ಬೆಂಗಳೂರು ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿ ಸಂಖ್ಯೆ 7 ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮೂಲಕ ಹಾದುಹೋಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಎಲ್ಲ ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಳಗಳಿಗೂ ಎಲ್ಲ ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೂ ರಸ್ತೆ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 73 ಕಿಮೀ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿ, 244 ಕಿಮೀ ರಾಜ್ಯಹೆದ್ದಾರಿ, 1340 ಕಿಮೀ ಜಿಲ್ಲಾ ಮುಖ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿ, 4549 ಕಿಮೀ ಗ್ರಾಮಾಂತರ ರಸ್ತೆಗಳೂ ಇವೆ. 14 ಭಾರಿ ಸೇತುವೆಗಳುಳ್ಳ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಟ್ಟು ಪಕ್ಕಾರಸ್ತೆಗಳು 5,787 ಕಿಮೀ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 14 ರೈಲ್ವೆ ನಿಲ್ದಾಣಗಳಿದ್ದು 83 ಕಿಮೀ ಬ್ರಾಡ್‌ಗೇಜ್ ರೈಲುಮಾರ್ಗವಿದೆ (2001).

ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ವಾರದ ಸಂತೆಗಳೂ ಸು. 13 ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ವಾರ್ಷಿಕ ಜಾತ್ರೆಗಳೂ ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 327 ಅಂಚೆಕಚೇರಿಗಳೂ 9 ದೂರವಾಣಿ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಇವೆ (1977). ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 6 ಸರ್ಕಾರಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳು, 4 ಆಯುರ್ವೇದ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳು, 72 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳು, ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಘಟಕಗಳು, 15 ಕುಟುಂಬ ಕಲ್ಯಾಣ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಇವೆ.

ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲೂ ತ್ವರಿತವಾಗಿ ಮುನ್ನಡೆದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರವಲ್ಲದೆ ಖಾಸಗಿಯವರೂ ಹಲವಾರು ವಿದ್ಯಾ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ತಾಂತ್ರಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು, ವೈದ್ಯಕೀಯ ಕಾಲೇಜುಗಳು ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಾಕ್ಷರತಾ ಪ್ರಮಾಣ ಒಟ್ಟು 61.21 (2001) ಇದೆ. 2087 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳೂ 313 ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳೂ 74 ಪದವಿಪೂರ್ವ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ 3 ಪಾಲಿಟೆಕ್ನಿಕ್, 1 ಎಂಜನಿಯರಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜು ಇವೆ. ವಿ.ಸಿ. ಫಾರಂ ಬೇಸಾಯಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ತಜ್ಞರಿಂದ ಆಧುನಿಕ ಬೇಸಾಯ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ರೈತರಿಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ನೀಡುತ್ತದೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಆದಿಚುಂಚನಗಿರಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರವೂ ಆಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಮಂದಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಉಚಿತ ಊಟ ವಸತಿ ಸೌಲಭ್ಯವಿದೆ. ಗೃಹ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ತರಬೇತಿ ನೀಡಲು ನಾಗಮಂಗಲ ಮತ್ತು ಮಳವಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರಗಳಿವೆ. 1959ರ ಅಕ್ಟೋಬರ್‌ನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ನಾಗಮಂಗಲ ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬಿಣ ಮತ್ತು ಮರಗೆಲಸ, ಹತ್ತಿ ಮತ್ತು ಉಣ್ಣೆ ನೇಯ್ಗೆ, ಬಟ್ಟೆ ಹೊಲಿಯುವುದು, ಹಿತ್ತಾಳೆ ಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಮತ್ತು ಕುಸುರಿಕೆಲಸಗಳಲ್ಲಿ ತರಬೇತಿ ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಮಳವಳ್ಳಿ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ಚರ್ಮ ಹದಮಾಡುವುದೇ ಮುಂತಾದ ಚರ್ಮೋದ್ಯೋಗಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ತರಬೇತಿ ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ರಂಗದಲ್ಲಿ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಾಧನೆ ಸಾಕಷ್ಟಿದೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಜನ ಅನೂಚಾನವಾಗಿ ಬಂದ ಜನಪದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕಲೆಗಳನ್ನು ಕಾಪಾಡಿಕೊಂಡು ಬಂದಿದ್ದಾರೆ. ದೊಡ್ಡಾಟ, ಪೂಜಾಕುಣಿತ, ಸೋಮನ ಕುಣಿತ ಮೊದಲಾದುವು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅನೇಕ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿವೆ. ಇತ್ತೀಚಿನ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಹವ್ಯಾಸಿ ಕಲಾತಂಡಗಳು ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಿವಿಧೆಡೆ ಕಾರ್ಯನಿರತವಾಗಿವೆ. ಶಿಷ್ಟಸಾಹಿತ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲೂ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯದು ಗಣ್ಯಸ್ಥಾನ. ಷಡಕ್ಷರದೇವ, ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ, ತಿರುಮಲಾರ್ಯ, ಸಿಂಗರಾರ್ಯ, ಚಿಕುಪಾಧ್ಯಾಯ, ಸಂಚಿಹೊನ್ನಮ್ಮ, ಶೃಂಗಾರಮ್ಮ, ಸ್ವತಂತ್ರ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗೇಶ್ವರ, ಬೊಮ್ಮೂರು ರುದ್ರ, ಕಿಕ್ಕೇರಿಯಾರಾಧ್ಯ, ನಂಜುಂಡ, ದೇಪರಾಜ, ಮೇಲುಕೋಟೆ ರಾಜಮ್ಮ, ಹಲಗೂರು ಗುರುಸಿದ್ಧ ಕವಿ, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕೃಷ್ಣಮಾಚಾರ್ಯ, ಚಿನ್ಮಯಕವಿ ಮೊದಲಾದವರು

ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಾಚೀನ ಸಾಹಿತಿಗಳು. ಎಸ್.ಜಿ. ನರಸಿಂಹಚಾರ್ಯ, ದೇವಶಿಖಾಮಣಿ ಅಳಸಿಂಗರಾಚಾರ್ಯ, ಬಿ. ವೆಂಕಟಾಚಾರ್ಯ, ಎಂ.ಎಲ್. ಶ್ರೀಕಂಠೇಶಗೌಡ, ಎಂ.ಎ. ರಾಮಾನುಜಯ್ಯಂಗಾರ್, ಬಿ.ಎಂ. ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯ, ಎಂ.ಆರ್. ಶ್ರೀನಿವಾಸಮೂರ್ತಿ, ವೀರಕೇಸರಿ ಸೀತಾರಾಮಶಾಸ್ತ್ರಿ, ಎ.ಎನ್. ಮೂರ್ತಿರಾವ್, ಪು.ತಿ. ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯ, ಕೆ.ಎಸ್. ನರಸಿಂಹಸ್ವಾಮಿ, ಎಚ್.ಎಲ್. ನಾಗೇಗೌಡ, ಜಿ. ವೆಂಕಟಯ್ಯ, ಕೆ. ಗುಂಡಣ್ಣ, ಡಿ.ಆರ್. ರಾಮಯ್ಯ, ತ್ರಿವೇಣಿ, ಆರ್ಯಾಂಬ ಪಟ್ಟಾಭಿ, ವಾಣಿ, ಜಿ. ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬಯ್ಯ, ಜಿ. ನಾರಾಯಣ, ಕೆ.ವಿ. ಶಂಕರಗೌಡ, ಬೆಸಗರಹಳ್ಳಿ ರಾಮಣ್ಣ, ರಮೇಶ್ ಹುಲ್ಲುಕೆರೆ, ಎಚ್.ಎಲ್. ಕೇಶವಮೂರ್ತಿ, ಜವರನಹಳ್ಳಿ ಸಿದ್ದಪ್ಪ, ಕೃಷ್ಣಪ್ಪಗೌಡ ಮೊದಲಾದವರೂ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯವರೇ.

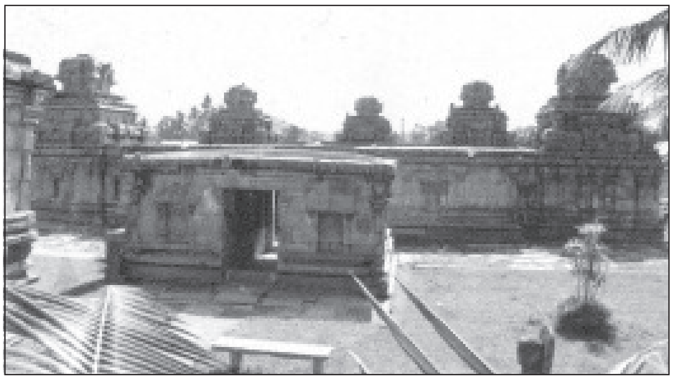
ಪಂಚಕೂಟ ಬಸದಿ, ಕಂಬದಹಳ್ಳಿ

ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲಾವಿದರಲ್ಲಿ ಬೆಳಕವಾಡಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್ ಮತ್ತು ವರದರಾಜ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್ (ಗಾಯನ), ಮಳವಳ್ಳಿ ಸುಬ್ಬಣ್ಣ ಮತ್ತು ಮಳವಳ್ಳಿ ಸುಂದರಮ್ಮ (ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ನಾಟಕ ಕಲೆ), ವೈಜಯಂತಿಮಾಲಾ (ನೃತ್ಯ) ಇವರನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು.

ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಜನವಸತಿಯಿದ್ದ ಪ್ರದೇಶ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬೆಳಕವಾಡಿ, ಮುತ್ತತ್ತಿ, ಪಾಂಡವಪುರ ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ನವಶಿಲಾಯುಗ, ಕಬ್ಬಿಣದ ಯುಗ ಮತ್ತು ಆದಿಚಾರಿತ್ರಿಕ ಕಾಲದ ನೆಲೆಗಳು ಕಂಡುಬಂದಿವೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದು ಸು. 4ನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದ. ಆಗ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಹುಭಾಗ ತಲಕಾಡಿನ ಗಂಗರಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದು, ಶಿಂಷಾ ಕಣಿವೆಯ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಚಿಕ್ಕಗಂಗವಾಡಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿತ್ತು. 9ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರದೇಶ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ವಶವಾಯಿತು. ಮತ್ತೆ 10ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಗಂಗರ ಆಳ್ವಿಕೆ ಇಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಂಡರೂ 1004ರಲ್ಲಿ ಚೋಳರ ಕೈಸೇರಿತು. ಆಗ ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಚೋಳ ರಾಜ್ಯದ ಮುಡಿಕೊಂಡ ಚೋಳಮಂಡಲ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಭಾಗವಾಗಿತ್ತು. ಶಿವಸಮುದ್ರ ಹಾಗೂ ಮಳವಳ್ಳಿ ಭಾಗಗಳಿಗೆ ರಾಜೇಂದ್ರ ಚೋಳವಳನಾಡು ಎಂಬ ಹೆಸರಿತ್ತು. ಹೊಯ್ಸಳ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ತಲಕಾಡನ್ನು ಗೆದ್ದಮೇಲೆ ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರದೇಶ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿತು. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ಮೇಲುಕೋಟೆಯ ಬಳಿ ಇರುವ ತೊಣ್ಣೂರು ಹೊಯ್ಸಳರ ಅನಂತರ ಈ ಭಾಗ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರಿಗೆ ಸೇರಿತು. ಆಗ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೆಚ್ಚು ಭಾಗ ವಿಜಯನಗರದ ಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದ ನಾಗಮಂಗಲ ಮತ್ತು ಚನ್ನಪಟ್ಟಣದ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. 1454ರಲ್ಲಿ ನಾಗಮಂಗಲದ ತಿಮ್ಮ ಒಡೆಯ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರ ಅಪ್ಪಣೆ ಪಡೆದು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಅಂದಿನಿಂದ ಈ ಪಟ್ಟಣ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿ 16ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ರಾಜಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳೂ ನೆಲೆಸಿದ್ದರು. 1610ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ರಾಜ ಒಡೆಯ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿ ಅದನ್ನು ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದಲ್ಲದೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಹು ಭಾಗವನ್ನೂ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿದ. ಅಂದಿನಿಂದ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರದೇಶ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿಯಿತು. ಆದರೆ ಸಂಸ್ಥಾನದ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿದ್ದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ, ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಮರಣಾನಂತರ ಮೈಸೂರಿಗೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಲಾಗಿ ಅದು ತನ್ನ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿತು.

19ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆದಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 6 ಫೌಜುದಾರಿ ವಿಭಾಗಗಳಿದ್ದವು. ಈಗಿನ ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಭಾಗ ಅಷ್ಟಗ್ರಾಮ ಫೌಜುದಾರರಿಗೆ ಸೇರಿತ್ತು. ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಕಮಿಷನ್ ಆಡಳಿತದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಥಾನವನ್ನು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿದ್ದಾಗ ಈಗಿನ ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರದೇಶ ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗೇ ಸೇರಿತ್ತು. ಮುಂದೆ ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯಿಂದ ಕೆಲವು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಿ ಈಗಿನ ಮಂಡ್ಯಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು 1939ರ ಜುಲೈ 1ರಂದು ರಚಿಸಲಾಯಿತು.

ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟದಲ್ಲಿ ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಗಣನೀಯ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿತ್ತು. ಏಪ್ರಿಲ್ 1938ರಲ್ಲಿ ಮದ್ದೂರಿನ ಬಳಿಯ ಶಿವಪುರದಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಭೆಸೇರಿ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಹೋರಾಡಲು ನಿರ್ಧರಿಸಿತು (ಅದರ ಜ್ಞಾಪಕಾರ್ಥವಾಗಿ ಈಗ ಅಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸ್ಮಾರಕ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದೆ). 1942ರ ಕ್ವಿಟ್ ಇಂಡಿಯ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸದಸ್ಯರು ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಬಂಧಿತರಾದರು. 1944–45ರಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಮತ್ತೆ ಮಂಡ್ಯ ಬಳಿಯ ಉಮ್ಮಡಹಳ್ಳಿ ಬಳಿ ಸಭೆಸೇರಿತ್ತು. ಸ್ವರಾಜ್ಯ ಸಾಧನೆಗೆ ದುಡಿಯಲು ಪಣ ತೊಟ್ಟಿದ್ದ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಜನ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಸಾಧನೆಗೆ ತಮ್ಮ ಅಮೂಲ್ಯ ಕಾಣಿಕೆ ಸಲ್ಲಿಸಿರುವರು. ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಚಳವಳಿಯ ನೇತಾರರಲ್ಲಿ ಎಚ್.ಹೊನ್ನಯ್ಯ, ಎಚ್.ಕೆ. ವೀರಣ್ಣಗೌಡ, ಸಾಹುಕಾರ ಎಸ್. ಚನ್ನಯ್ಯ ಮತ್ತು ಕೆ.ವಿ. ಶಂಕರಗೌಡ ಮೊದಲಾದವರು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

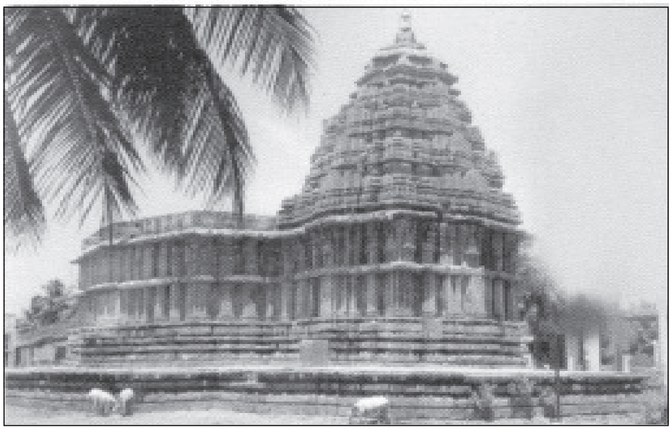
ಅನಂತಪದ್ಮನಾಭ ದೇವಾಲಯ, ಹೊಸಬೂದನೂರು

ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಖ್ಯಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲದೆ ಬೆಳಕವಾಡಿ, ಬೆಳ್ಳೂರು ಮತ್ತು ಮೇಲುಕೋಟೆ ಇವು ಪಟ್ಟಣಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯ ಮತ್ತು ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥಳಗಳಿವೆ. 1610ರಿಂದ 1799ರವರೆಗೆ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಮೆರೆದು ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನರ ಭದ್ರನೆಲೆಯಾಗಿದ್ದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ, ಕಾವೇರಿಯ ಗಗನಚುಕ್ಕಿ ಮತ್ತು

ಭರಚುಕ್ಕಿ ಜಲಪಾತಗಳಿರುವ ಶಿವಸಮುದ್ರ, ಸುಂದರ ಉದ್ಯಾನದಿಂದ ಕಂಗೊಳಿಸುವ ಕೃಷ್ಣರಾಜಸಾಗರ–ಇವು ಪ್ರಪಂಚಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಬಳಿ ಇರುವ ರಂಗನತಿಟ್ಟು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪಕ್ಷಿಧಾಮ. ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರು ನೆಲೆಸಿದ್ದರೆನ್ನಲಾದ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳಿಂದ ಕಂಗೊಳಿಸುವ ಮೇಲುಕೋಟೆ ಮತ್ತು ತೊಣ್ಣೂರು ಹಾಗೂ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಯಾತ್ರಾಸ್ಥಳಗಳು. ಗಂಗರ ಕಾಲದ ಸುಂದರ ಬಸದಿಗಳನ್ನುಳ್ಳ ನಾಗಮಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕಂಬದಹಳ್ಳಿ ಜೈನರಿಗೆ ಪವಿತ್ರ ಸ್ಥಳವೂ ಆಗಿದೆ. ಕೃಷ್ಣರಾಜಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಗ್ರಹಾರ ಬಾಚಹಳ್ಳಿ, ಅಘಲಯ, ಹೊಸಹೊಳಲು, ಕಿಕ್ಕೇರಿ, ಮಾದಾಪುರ ಮತ್ತು ತೆಂಗಿನಘಟ್ಟ, ನಾಗಮಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬೆಳ್ಳೂರು, ದೊಡ್ಡ ಜಟಕ ಮತ್ತು ನಾಗಮಂಗಲ, ಮಂಡ್ಯ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಸರಾಳು–ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಕಾಲದ ಸುಂದರ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಮದ್ದೂರು ಮತ್ತು ಮಳವಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಾರೇಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಚೋಳರ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ನಾಗಮಂಗಲ ಮತ್ತು ಪಾಲಗ್ರಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ.

ಜುಮ್ಮಾಮಸೀದಿ, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ

ತಾಲ್ಲೂಕು: ಮಂಡ್ಯ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮದ್ದೂರು, ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ನಾಗಮಂಗಲ, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಪಾಂಡವಪುರ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಮಳವಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು ಸುತ್ತುವರೆದಿವೆ. ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ಗ್ರಾಮದ ಅಂಚು ಸಹ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿದೆ. ಮಂಡ್ಯ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ, ಪಾಂಡವಪುರ, ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರ ಮತ್ತು ಮಳವಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಕೆರೆಗೋಡು, ಮಂಡ್ಯ, ಬಸರಾಳು, ದುದ್ದ ಮತ್ತು ಕೊತ್ತತ್ತಿ ಹೋಬಳಿಗಳು. ಒಂದು ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು 183 ಗ್ರಾಮಗಳಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 715.1 ಚ.ಕಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 4,05,612.

ತಾಲ್ಲೂಕು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶ. ಹೆಸರಿಸುವಂತಹ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳಿಲ್ಲ. ಲೋಕಪಾವನಿ ನದಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಹರಿದು ಅನಂತರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಪಾಂಡವಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸುವ ಗಡಿಯಾಗಿ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುವುದು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಮರುಳು ಮಿಶ್ರಿತ ಕೆಂಪು ಜೇಡಿಮಣ್ಣಿನ ಭೂಮಿ ಇದೆ. ವಾರ್ಷಿಕ ಮಳೆ 859.80 ಮಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶವಿಲ್ಲ.

ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ನಾಲೆಯಿಂದ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ನೀರೊದಗಿದ್ದು ಕೃಷಿ ಪ್ರಗತಿದಾಯಕವಾಗಿದೆ. ಹುಲಿಕೆರೆ ಬಳಿ ಕರಿಘಟ್ಟ ಶ್ರೇಣಿಯ ಬೆಟ್ಟಕ್ಕೆ 9,200" ಉದ್ದದ ಸುರಂಗವನ್ನು ಕೊರೆದು ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ನಾಲೆಯ ನೀರನ್ನು ಹರಿಯಬಿಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಸುರಂಗದ ಆಳ ನೆಲದಮಟ್ಟದಿಂದ ಕೆಳಗೆ 67"ಗಳಿಂದ 150"ಗಳವರೆಗೆ ಇದೆ. ಪ್ರಪಂಚದ ಅತ್ಯಂತ ಉದ್ದವಾದ ನೀರಾವರಿ ಸುರಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಇದೂ ಒಂದು. ಬತ್ತ, ರಾಗಿ, ಜೋಳ, ಕಬ್ಬು, ನೆಲಗಡಲೆ, ತೆಂಗು ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆಗಳು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕೃಷಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಹೊಸ ಪ್ರಯೋಗಗಳಾಗುತ್ತಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇಂಡೊ–ಜಪಾನೀಸ್ ಕೃಷಿ ಪ್ರದರ್ಶನ ಕ್ಷೇತ್ರವಿದೆ. ತರುಣ ಕೃಷಿಗಾರರಿಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ನೀಡುತ್ತಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಕೆಲವು ಸರ್ಕಾರಿ ವ್ಯವಸಾಯಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳೂ ನಡೆಯುತ್ತಿವೆ.

ಮಂಡ್ಯ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೈಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲೇ ಪ್ರಥಮಸ್ಥಾನ ಪಡೆದಿದೆ. ಹೆಚ್ಚು ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಮಂಡ್ಯ ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಅದರ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಇವೆ. 1933ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ಮೈಸೂರು ಶುಗರ್ ಕಂಪನಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದೊಡ್ಡ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಲ್ಲೇ ಪ್ರಥಮವಾದದ್ದು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಬೆಲ್ಲದ ತಯಾರಿಕೆ ಉಂಟು. ರಾಸಾಯನಿಕ ಮತ್ತು ಉಪಯುಕ್ತ ವಸ್ತುಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯೂ ಇದೆ. ಅಕ್ಕಿಗಿರಣಿಗಳು ಇವೆ. ರೇಷ್ಮೆ ಸಾಕಣೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲೂ ಪ್ರಚಲಿತ. ಇಲ್ಲಿಂದ ಅಕ್ಕಿ, ಸಕ್ಕರೆ, ಮದ್ಯ ಇವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ರಫ್ತಾಗುತ್ತವೆ. ಸಿಮೆಂಟ್, ಬಟ್ಟೆ, ಯಂತ್ರೋಪಕರಣಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಆಮದಾಗುವ ಪದಾರ್ಥಗಳು. ವ್ಯಾಪಾರ ವಾಣಿಜ್ಯಕ್ಕೆ ಆರ್ಥಿಕ ಸಹಕಾರ ನೀಡಲು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ನಾನಾಬಗೆಯ ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿವೆ.

ಮೈಸೂರು–ಬೆಂಗಳೂರುಗಳ ನಡುವೆ ಇರುವ ಮಂಡ್ಯ ತಾಲ್ಲೂಕು ವ್ಯಾಪಾರ ವಾಣಿಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿಯಲು ಅದರ ಭೌಗೋಳಿಕ ಸನ್ನಿವೇಶವೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ನೈಋತ್ಯ–ಈಶಾನ್ಯವಾಗಿ ಮೈಸೂರು–ಬೆಂಗಳೂರು ರೈಲುದಾರಿ ಮತ್ತು ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿ ಹಾದುಹೋಗಿವೆ. ಮಂಡ್ಯದಿಂದ ಬನ್ನೂರು, ನಾಗಮಂಗಲ, ಶಿವಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಕೆರೆಗೋಡುಗಳಿಗೆ ಹೋಗುವ ರಸ್ತೆಗಳು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯಹಾದಿಗಳು.

ರೈತರ ವಿವಿಧೋದ್ದೇಶ ಸಹಕಾರ ಸಂಘ, ಮಂಡ್ಯ

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯ ಊರುಗಳಲ್ಲಿ ಮಂಡ್ಯದಿಂದ ಸು. 10 ಕಿಮೀ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ ಗಾಣದಾಳು ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ಇರುವ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ಫಾರಂನಲ್ಲಿ ಒಂದು ವ್ಯವಸಾಯ ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಇಂಡೊ–ಜಪಾನೀಸ್ ವ್ಯವಸಾಯ ಪ್ರದರ್ಶನ ಕೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಸೇವಕರ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರ ಇವೆ. ಮಂಡ್ಯಕ್ಕೆ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ 8 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಬೆಳ್ಳಂಡಗೆರೆಯ ಬಳಿ ಪ್ರತಿ ಡಿಸೆಂಬರ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಕಾಡುಬಸವೇಶ್ವರ ಜಾತ್ರೆ ಬಹು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಮಂಡ್ಯದ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ 7 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಸುಂಡಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ದೀಪಾವಳಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಮಹದೇಶ್ವರಸ್ವಾಮಿ ರಥೋತ್ಸವ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಬಸರಾಳು **(ನೋಡಿ)** ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಗ್ರಾಮ. ಮಂಡ್ಯದಿಂದ 14 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕೆರೆಗೋಡಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ಫೆಬ್ರವರಿ ತಿಂಗಳಿನಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಪಂಚಲಿಂಗೇಶ್ವರ ಜಾತ್ರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಜಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಮಂಡ್ಯದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಶಿವಾರ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ಇರುವ ವಿದ್ಯಾಪೀಠದಲ್ಲಿ ಕ್ಷೀರೋದ್ಯಮ ಶಿಕ್ಷಣ ತರಬೇತಿ ನೀಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಇಲ್ಲಿ ಗಂಗಾಧರೇಶ್ವರಸ್ವಾಮಿ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಪಟ್ಟಣ: ಮಂಡ್ಯ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಮುಖ್ಯಪಟ್ಟಣ. ಮೈಸೂರು–ಬೆಂಗಳೂರು ರೈಲು ಮತ್ತು ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ನಗರದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 42 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ 100 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಮಂಡ್ಯ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ 66,630 ಮಂದಿ ಪುರುಷರು, 64,581. ಮಂದಿ ಮಹಿಳೆಯರು ಇದ್ದು ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,31,179. ಪಟ್ಟಣ ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟದಿಂದ 671 ಮೀ. ಎತ್ತರದಲ್ಲಿದ್ದು ಹಿತಕರವಾದ ವಾಯುಗುಣ ಪಡೆದಿದೆ.

ನಗರ ಪಾಲಿಕೆ ಕಟ್ಟಡ, ಮಂಡ್ಯ

ಇದು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಮುಖ ಔದ್ಯಮಿಕ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಮಂಡ್ಯ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ (ಮೈಸೂರು ಶುಗರ್ ಕಂಪನಿ). ಅದಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆಯೇ ಇರುವ ಮದ್ಯಸಾರದ ಮತ್ತು ಮದ್ಯ ತಯಾರಿಕಾ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಇವೆ. ಇವೆರಡೂ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಆ ಬಗೆಯ ಪ್ರಥಮ ಆಧುನಿಕ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು. ಮೈಸೂರು ಅಸಿಟೇಟ್ ಅಂಡ್ ಕೆಮಿಕಲ್ಸ್ ಫ್ಯಾಕ್ಟರಿ, ಒಂದು ಆಧುನಿಕ ಅಕ್ಕಿಗಿರಣಿ, ಒಂದು ಉಪಕರಣ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಸಣ್ಣ ಪ್ರಮಾಣದ ಮೈಸೂರು ಮೆಟಲ್ ಇಂಡಸ್ಟ್ರೀಸ್, ಮಂಡ್ಯ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ವರ್ಕ್ಸ್, ಮೈಸೂರು ಮಿನರಲ್ಸ್ ಅಂಡ್ ಗ್ಯಾಸ್ ಕಂಪನಿ ಮುಂತಾದವುಗಳಿವೆ. ಮಂಡ್ಯದಿಂದ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಎಲ್ಲ ಪಟ್ಟಣ, ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು ರಾಜ್ಯದ ಇತರ ಜಿಲ್ಲಾ ಕೇಂದ್ರಗಳಿಗೂ ಉತ್ತಮ ಮಾರ್ಗ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ರೈಲ್ವೆ ನಿಲ್ದಾಣವಿದ್ದು ವ್ಯಾಪಾರ ವಾಣಿಜ್ಯದ ಪ್ರಗತಿಗೆ ನೆರವಾಗಿದೆ.

ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಖ್ಯ ಪಟ್ಟಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರದ ಆಡಳಿತಾಂಗವಾಗಿ ಕೆಲವು ಕಚೇರಿಗಳಿವೆ. ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳೂ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳೂ ನಿಯಂತ್ರಿತ ಮಾರುಕಟ್ಟೆ, ಸರ್ಕಾರಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆ ಮತ್ತು ಔಷಧಾಲಯ, ಅಂಚೆ ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯುತ್ತಿನ ಸೌಲಭ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು, ಪದವಿ ಕಾಲೇಜುಗಳು, ಒಂದು ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜು ಇರುವುದಲ್ಲದೆ ಈಗ ಸರ್ಕಾರಿ ವೈದ್ಯಕೀಯ ಕಾಲೇಜು ಸಹ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಮಂಡ್ಯ ಪಟ್ಟಣ ತೀವ್ರಗತಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದೆ. ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಬೆಳೆದಂತೆ ಜನಸಂಖ್ಯೆಯೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದೆ. ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಹೊಸ ಬಡಾವಣೆಗಳು ಸೇರಿವೆ. ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಂಡಲಿಯ ಯೋಜನೆಯಂತೆ ಪಟ್ಟಣದ ಸುತ್ತಲೂ ಹೊಸ ವಿಸ್ತರಣೆಗಳಾಗುತ್ತಿವೆ. ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗೇ ಸೇರಿದ್ದ ಮಂಡ್ಯ ಪಟ್ಟಣ ಕೃಷ್ಣರಾಜಸಾಗರದ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ಅನಂತರ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯ ಪಡೆಯಿತು. 1939 ಜುಲೈ 1 ರಿಂದ ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನಿರ್ಮಾಣದೊಂದಿಗೆ ಇದು ಜಿಲ್ಲಾ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರವಾಯಿತು. ಮಂಡ್ಯದಲ್ಲಿ ನಗರಸಭಾ ಆಡಳಿತವಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿನ ಜನಾರ್ದನಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ ಸ್ಥಳೀಯವಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಏಪ್ರಿಲ್–ಮೇ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ರಥೋತ್ಸವ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ವರ್ಷಂಪ್ರತಿ ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಗಣೇಶನ ಉತ್ಸವ ವೈಭವದಿಂದ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಸ್ಥಳಪುರಾಣದ ಪ್ರಕಾರ ಈ ಊರು ಕೃತಯುಗದಲ್ಲಿ ವೇದಾರಣ್ಯ, ದ್ವಾಪರಯುಗದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರವರ್ಮನೆಂಬ ರಾಜ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ತಪಸ್ಸು ಮಾಡಿದ. ಅದರ ಫಲವಾಗಿ ಜನಿಸಿದ ಅವನ ಮಗ ಸೋಮವರ್ಮ ಇಲ್ಲಿ ಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ಇದಕ್ಕೆ ಮಂಡೇವೇಮು ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟ. ಇದೇ ಮುಂದೆ ಮಂಡ್ಯವಾಯಿತು ಎಂದು ಪ್ರತೀತಿ. *

ಮಂದರ್ತಿ: ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಉಡುಪಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೆಗ್ಗುಂಜೆ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ಹಳ್ಳಿ. ಉಡುಪಿಯ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ 25 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ದುರ್ಗಾಪರಮೇಶ್ವರಿ ದೇವಾಲಯ ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ಶಕ್ತಿಪೂಜಾ ಸ್ಥಳ. ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ದುರಸ್ತಿಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಶಕ್ತಿದುರ್ಗ ಮಹಿಷಮರ್ಧಿನಿ ಮತ್ತು ಚಾಮುಂಡೇಶ್ವರಿ ಆರಾಧ್ಯ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಮಂದರ್ತಿಯ ಶ್ರೀದುರ್ಗಾ ಪರಮೇಶ್ವರಿ ಯಕ್ಷಗಾನ ಮೇಳ ಸುತ್ತಲ ಊರುಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಸರಾದುದು. **(ವಿ.ಬಿ.ಎಚ್.)**

ಮಗ್ಗೆಯ ಮಾಯಿದೇವ: ಸು. 1430. ವೀರಶೈವ ಕವಿ. ಅನುಭವ ಸೂತ್ರ, ಪ್ರಭುಗೀತೆ, ಏಕೋತ್ತರಶತಸ್ಥಲ ಷಟ್ಪದಿ, ಷಟ್‌ಸ್ಥಲ ಗದ್ಯ, ಶತಕತ್ರಯ, ಮಗ್ಗೆಯ ಮಾಯಿದೇವ ವಚನ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಬರೆದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅನುಭವಸೂತ್ರ, ಶತಕತ್ರಯವನ್ನುಳಿದು ಇತರ ಗ್ರಂಥಗಳು ಲಭ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅನುಭವಸೂತ್ರ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿದೆ. ಮಲಪ್ರಹಾರಿ ನದಿಯ ತೀರದಲ್ಲಿರುವ ಐಪುರಿ ಇವನ ಸ್ಥಳ. ಇಲ್ಲಿನ ಸೋಮನಾಥ ಇವನ ಇಷ್ಟದೈವ. ವಿರೂಪಾಕ್ಷಪಂಡಿತನ ಚೆನ್ನಬಸವ ಪುರಾಣ, ಶಾಂತಲಿಂಗದೇಶಿಕನ ಭೈರವೇಶ್ವರಕಾವ್ಯದ ಕಥಾಮಣಿಸೂತ್ರ ರತ್ನಾಕರ – ಈ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಇವನ ವಿಷಯ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ. ವೀರಶೈವ ಗ್ರಂಥಗಳು ಇವನನ್ನು ಪ್ರಭುವಿಭು ಎಂದು ಸ್ತುತಿಸುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಈತ ಉನ್ನತ ಪದವಿಯಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ.

ಶತಕತ್ರಯ ಶಿವಾಧವಶತಕ, ಶಿವಾವಲ್ಲಭಶತಕ, ಐಪುರೀಶ್ವರ ಶತಕ ಎಂಬ ಮೂರು ಶತಕಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಇವು ವೃತ್ತದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿವೆ. ಶಿವಾಧವಶತಕದಲ್ಲಿ 101 ವೃತ್ತಗಳಿವೆ. ಪ್ರತಿ ಪದ್ಯವೂ ಶಿವಾಧವ ಎಂದು ಕೊನೆಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಶಿವಾವಲ್ಲಭಶತಕದಲ್ಲಿ 103 ವೃತ್ತಗಳಿವೆ. ಪ್ರತಿಪದ್ಯವೂ ಶಿವಾವಲ್ಲಭ ಎಂದು ಕೊನೆಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಐಪುರೀಶ್ವರ ಶತಕದಲ್ಲಿ 113 ವೃತ್ತಗಳಿವೆ. ಪ್ರತಿ ಪದ್ಯವೂ ಮಹದೈಪುರೀಶ್ವರಾ ಎಂದು ಕೊನೆಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಈ ಮೂರೂ ಶತಕಗಳು ವೀರಶೈವ ಸಿದ್ಧಾಂತದ ಪ್ರಕಾರ ಭಕ್ತಿ ಜ್ಞಾನ ವೈರಾಗ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಶತಕಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ವಿರಕ್ತ ತೋಂಟಾದಾರ್ಯ (ಸು. 1560) ಎಂಬುವವನು ಒಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. *

ಮಚೇರಿ: ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಕಡೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಹಳ್ಳಿ. ಕಡೂರಿನ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 6 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,742. ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖವಾಗಿರುವ ವಿರಾಟನ ರಾಜಧಾನಿ ಮತ್ಸ್ಯಪುರಿ ಕಾಲಕ್ರಮೇಣ ಮಚೇರಿಯಾಯಿತೆಂಬ ಸ್ಥಳಪುರಾಣವಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಯೋಗಾನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರ ಪ್ರಾಕಾರ ಬಿದ್ದುಹೋಗಿದ್ದರೂ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಕನಾಸಿ, ನವರಂಗ, ಮುಖಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಕೈಸಾಲೆ ಮುಂತಾದ ಕೆಲಭಾಗಗಳು ಇನ್ನೂ ಉಳಿದಿವೆ. ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಯೋಗಾನರಸಿಂಹ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ.

ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಒಂದೂವರೆ ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ವೇದಾವತಿ ನದಿ ಭಾಗವನ್ನು ಸ್ಥಳೀಕರು ಕುಂತಿಹೊಳೆ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ (ಅಜ್ಞಾತವಾಸದಲ್ಲಿದ್ದ ಪಾಂಡವರನ್ನು ಕುಂತಿ ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಭೇಟಿಯಾದಳೆಂದು ಕಥೆ). ಇಲ್ಲಿ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರುವ ಕೋದಂಡರಾಮ ದೇವಾಲಯವಿದೆ.

ಇದರಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಮುಂದೆ ಕೀಚಕನ ಗುಡ್ಡ ಇದೆ. ಇದು ಕೀಚಕನ ವಾಸಸ್ಥಾನವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಗುಹೆಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಕೀಚಕನ ಕುಲದೇವತೆಯಾದ ಮೈಲಾರದೇವರು ಅಥವಾ ಮಲ್ಲಿದೇವನ ಶಿಲೆಯಿದೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಹಳ್ಳಿಯನ್ನು ಮಲ್ಲಿದೇವನಹಳ್ಳಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಮಚೇರಿಯಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಎರಡು ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ತುರುವನಹಳ್ಳಿ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮವಿದೆ. ಉತ್ತರ ಗೋಗ್ರಹಣ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅರ್ಜುನ ಗೋವುಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದುದು ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೇ ಎಂಬ ಪ್ರತೀತಿಯಿದೆ. **(ಎಚ್.ಎಂ.ಎಸ್.ಆರ್.)**

ಮಠಗಳು: ಮಠ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಇರುವ ಮೂಲ ಅರ್ಥ ಸಂನ್ಯಾಸಿಗಳು ವಾಸಿಸುವ ಕುಟೀರ. ಇದು ತಪಸ್ಸಿನ, ಜ್ಞಾನಾನ್ವೇಷಣೆಯ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕೇಂದ್ರ. ಕ್ರಮೇಣ ಆಶ್ರಮ, ಗುರುಮನೆ, ಗುರುಕುಲಗಳಾಗಿ, ಕಾಲ ಉರುಳಿದಂತೆ ಮಠಗಳು ವಿದ್ಯಾಪ್ರಸಾರ, ಜ್ಞಾನಪ್ರಸಾರ, ಮತಪ್ರಚಾರ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿ ಬೆಳೆದಿವೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಈ ಮಠ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನಗಳು ನಡೆದಿಲ್ಲ. ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಪೂ. ಐದನೆಯ ಶತಮಾನದಷ್ಟು ಪುರಾತನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗುರುಕುಲಗಳಿದ್ದುವು. ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ನಾನಾ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಋಷಿ ಮುನಿಗಳು ತಪಸ್ಸು ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳು, ಸಂಘಾರಾಮಗಳು, ಜೈನವಸತಿಗಳೂ (ಬಸದಿ) ಇದ್ದುವು. ಬೌದ್ಧ ಮತ್ತು ಜೈನರ ವಿಹಾರಗಳು ಸುಮಾರು ಇಂದಿನ ಮಠದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ಹೊಂದಿದ್ದವು. ಕ್ರಿಸ್ತಶಕ ಆರಂಭದ ಆಸುಪಾಸಿನ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳ ಜೈನಧಾರ್ಮಿಕ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಜೈನ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದಲೂ ಕ್ರಿ.ಪೂ. 3ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿಯೇ ಅಶೋಕ ಮಹಿಷಮಂಡಲಕ್ಕೆ ಧರ್ಮಪ್ರಚಾರಕರನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದನೆಂದು ಬೌದ್ಧ ಮೂಲಗಳಿಂದಲೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವರ ವಿಹಾರ ಮಠಗಳು ಇದ್ದಿರಬೇಕೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು **(ನೋಡಿ : ಜೈನಧರ್ಮ, ಬೌದ್ಧಧರ್ಮ)**.

10–12ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಶುಪತ ಶೈವಪಂಥದ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಮಠಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದ ನಾನಾ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಹರಡಿದ್ದುದಕ್ಕೆ ಶಾಸನಾಧಾರಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಬಹು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು ಬಳ್ಳಿಗಾಮೆಯ ಕೋಡಿಮಠ **(ನೋಡಿ : ಬೆಳಗಾಮಿ)**.

ಇಂದಿನ ಮಠಗಳ ಸ್ವರೂಪ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ಅನೂಚಾನವಾಗಿ ನಡೆದುಬಂದ ರೀತಿಯಲ್ಲೇ ಉಳಿದು ಬಂದಿವೆ. ಪ್ರತಿ ಮಠಕ್ಕೂ ಒಬ್ಬ ಅಧಿಪತಿ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಇವರಿಗೆ ಆಚಾರ್ಯ, ಕುಲಪತಿ, ಗುರು, ಜಗದ್ಗುರು, ಸ್ವಾಮಿ, ಯತಿ, ಯತೀಂದ್ರ, ದೇಶಿಕ, ದೇಶಿಕೇಂದ್ರ ಇತ್ಯಾದಿ ಹೆಸರುಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ಮಠಾಧಿಪತಿಗೆ ನಿಯತವಾದ ವೇಷಭೂಷಣಗಳುಂಟು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಾವಿ (ಕಷಾಯ) ವಸ್ತ್ರಧಾರಣೆ ಅನೇಕ ಪಂಥಗಳಲ್ಲಿ ವಾಡಿಕೆಯಾಗಿದೆ. ಹಳದಿ, ಕೇಸರಿ ಅಥವಾ ಬಿಳಿಯ ವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಕೆಲವು ಪಂಥದವರು ಧರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮೊದಮೊದಲು ಬಟ್ಟೆಗೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರಲಿಲ್ಲ. ದಿಗಂಬರ ಜೈನರಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠುರವ್ರತಿಗಳಾದ ಮುನಿಗಳು ನಗ್ನಮೂರ್ತಿಗಳು. ಸ್ಮಾರ್ತ, ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ, ಮಾಧ್ವ ಮುಂತಾದ ಪಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಡುವ ವಸ್ತ್ರ ಮಾತ್ರ ಉಂಟು; ಹೊರಸಂಚಾರದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಉತ್ತರೀಯ ಇರುತ್ತದೆ. ವೀರಶೈವರಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಮಠಗಳಲ್ಲಿ ಶಿರೋವೇಷ್ಟನ (ರುಮಾಲು), ಉದ್ದನೆಯ ನಿಲುವಂಗಿ, ಕತ್ತಿನ ಸುತ್ತ ಕೆಳಗೆ ಇಳಿಬೀಳುವಂತಹ ಉತ್ತರೀಯ ಮೈಮೇಲೆ ಇರುತ್ತವೆ. ಆಯಾಪಂಥಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಮಾಮೂಲಾಗಿ ಹಣೆ, ಭುಜಗಳು, ಮುಂಗೈಗಳು, ಎದೆ ಮುಂತಾದ ಕಡೆ ಭಸ್ಮ, ತ್ರಿಪುಂಡ್ರ, ನಾಮ, ಗಂಧ, ಗಂಧದ ಮುದ್ರೆ, ತಿಲಕ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಲಾಂಛನಗಳಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಕೊರಳಲ್ಲಿ ರುದ್ರಾಕ್ಷಿ, ಜಪಸರ, ಕಂಕುಳಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಾಜಿನ, ಕೈಯಲ್ಲಿ ಕಮಂಡಲು, ದಂಡ (ಆಷಾಢ), ಎಡಭುಜದ ಮೇಲಿಂದ ಬಲ ಮಗ್ಗುಲಿಗೆ ಬರುವಂಥ ಯಜ್ಞೋಪವೀತ ಅಥವಾ ಲಿಂಗ, ಇಲ್ಲವೇ ಕೊರಳಿಗೆ ಇಳಿಬಿಟ್ಟಂಥ ರುದ್ರಾಕ್ಷಿಮಾಲೆ, ಜಪಸರ ಅಥವಾ ಲಿಂಗ ಇರುತ್ತವೆ. ಕಾಲಿಗೆ ಮರದ ಹಾವುಗೆ ಇರುವುದೂ ಉಂಟು. ಗುರುಗಳು ಭಕ್ತಾದಿಗಳಿಗೆ ದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವ ಜಾಗ ಗುರುಪೀಠ. ಇದನ್ನು ಸಿಂಹಾಸನ, ಗಾದಿ ಎನ್ನುವುದೂ ಉಂಟು. ಅದರ ಮೇಲೆ ಜಿಂಕೆ ಅಥವಾ ಹುಲಿಯ ಚರ್ಮ, ಕಾವಿಯ ಅಥವಾ ಬಿಳಿಯವಸ್ತ್ರ ಹಾಸಿರುತ್ತಾರೆ. ವಿಶೇಷ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಪೀಠಾರೂಢರಾದಾಗ ರತ್ನಖಚಿತ ಸುವರ್ಣ ಕಿರೀಟಗಳನ್ನು ಆದಿಚುಂಚನಗಿರಿ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಮುರುಘಾಮಠ, ಶೃಂಗೇರಿ, ರಂಭಾಪುರಿ ಮುಂತಾದ ಸ್ವಾಮಿಗಳು ಧರಿಸಿಕೊಂಡು ಜರತಾರಿ ಅಥವಾ ರೇಷ್ಮೆಯ ಉತ್ತರೀಯ ಹೊದಿಯುವುದುಂಟು.

ಪ್ರತಿಮಠದಲ್ಲೂ ಇಷ್ಟದೇವತಾಪೂಜೆ ಇರುತ್ತದೆ. ವೀರಶೈವ ಮಠಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನ ಗುರುಗಳ ಸಮಾಧಿಪೂಜೆಗೆ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವಿದೆ. ವೈದಿಕ ಪಂಥದ ಮೈಸೂರಿನ ಪರಕಾಲಮಠ, ಉಡುಪಿಯ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಮಠ, ಆದಿಚುಂಚನಗಿರಿಯ ಮಠ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲೂ ಇಷ್ಟದೇವತಾರ್ಚನೆಯ ಜೊತೆಗೆ ಪೂರ್ವದ ಸ್ವಾಮಿಗಳ ಸಮಾಧಿಗೆ ಪೂಜೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಮಠದ ಆವರಣದಲ್ಲೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಪ್ರತಿಮಠದಲ್ಲೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪೀಠಾಧ್ಯಕ್ಷರೇ ಪೂಜೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಠಾಧಿಪತಿಗಳು ಪ್ರವಾಸದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಇಷ್ಟದೇವತಾ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸಂಗಡವೇ ಒಯ್ಯುತ್ತಾರೆ.

ಮಠಾಧಿಪತಿಯ ಮುಖ್ಯ ಕೆಲಸ ಜ್ಞಾನಾನ್ವೇಷಣೆ ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನಪ್ರಸಾರ. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯ, ಶ್ರವಣ, ಮನನ ಮತ್ತು ನಿದಿಧ್ಯಾಸನ ಮೊದಲ ಹಂತಗಳು. ಆಮೇಲೆ ತೀವ್ರ ತಪಸ್ಸು. ಲೌಕಿಕ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನೆಲ್ಲ ಬಿಟ್ಟ ಸಮಾಧಿಸ್ಥಿತಿ, ಗಹನವಾದ ತಾತ್ತ್ವಿಕ ವಿಚಾರಗಳ ಅನ್ವೇಷಣೆ, ಆರ್ಜನೆ ಅಂತರ್ಮುಖಿಯಾದಾಗ ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯ. ಇಂಥ ಅಲೌಕಿಕ ಉದ್ದೇಶಕ್ಕೆ ಪಾತಂಜಲ ಯೋಗಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅಷ್ಟಾಂಗಯೋಗ ಮುಖ್ಯ ಮಾರ್ಗ. ಇಂಥ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಸಿದ್ಧಿಸಿಕೊಂಡವರು ಮತ್ತೆ ಬಹಿರ್ಮುಖರಾಗಿ ಲೌಕಿಕಕ್ಕೆ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಬೋಧನೆ ಪ್ರವಚನಾದಿಗಳಿಂದ ಆ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಸತ್ಪಾತ್ರರಾದ ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಪ್ರದಾನ ಮಾಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಠಾಧಿಪತಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಲು ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿ, ಚರಮೂರ್ತಿ, ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳು ಇರುತ್ತಾರೆ. ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯ ಆಯ್ಕೆ ಸ್ವಾಮಿಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದರೂ ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಚುನಾವಣೆ ನಡೆದಿರುವುದೂ ಉಂಟು. ಕೆಲವು ವೀರಶೈವ ಮಠಗಳಲ್ಲಿ (ಪಟ್ಟದ ಮಠಗಳು) ವಂಶಪಾರಂಪರ್ಯವಾಗಿ

ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗುತ್ತಾರೆ. ಮಠದ ಸ್ವಾಮಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿರಕ್ತ, ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ. ಆದರೆ ಮೈಸೂರಿನ ಪರಕಾಲ ಮಠ, ಕೆಲವು ವೀರಶೈವ ಮಠಗಳು, ಆದಿಚುಂಚನಗಿರಿಯ ಮಠ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಗೃಹಸ್ಥರೂ ಸಂನ್ಯಾಸಿಗಳಾಗಿ ಸ್ವಾಮಿಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಮಠಾಧಿಪತಿ ನಿಧನರಾದ ಮೇಲೆ ಅವರ ಉತ್ತರಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲೂ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ ವಿದೆ. ಅವರ ಶರೀರವನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೂಳುತ್ತಾರೆ. ವೈದಿಕ ಹಾಗೂ ವೀರಶೈವ ಪಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಕುಳಿ ತೋಡಿ, ತತ್ಕಾಲಕ್ಕಾಗಿ ಹೊಲಿದ ವಸ್ತ್ರಗಳ ಚೀಲದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಮಿಯ ಶರೀರವನ್ನಿಟ್ಟು ಅದರೊಡನೆ ವಿಭೂತಿ, ತುಲಸಿ, ಬಿಲ್ವಪತ್ರೆ ಇತ್ಯಾದಿ ವಸ್ತುಗಳನ್ನಿಟ್ಟು ಚೀಲಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಕುಳಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವಂತೆ ಸ್ಥಾಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವು ಪಂಥಗಳಲ್ಲಿ ತೆಂಗಿನ ಕಾಯಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಅವರ ತಲೆಯ ಮೇಲುಭಾಗ (ಬ್ರಹ್ಮರಂಧ್ರ)ವನ್ನು ಘಾಸಿಗೊಳಿಸುವುದುಂಟು. ಕುಳಿಮುಚ್ಚಿ ಅದರ ಮೇಲೆ ಬೃಂದಾವನ ಗದ್ದಿಗೆ ಇಲ್ಲವೇ ಸಮಾಧಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಪೂಜೆಗೆ ಏರ್ಪಾಟು ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಠಗಳು ಪ್ರಥಮತಃ ಆಧ್ಯಾತ್ಮ ಕೇಂದ್ರಗಳು, ಧರ್ಮಬೋಧನೆ ಹಾಗೂ ಪ್ರಸಾರದ ಕೇಂದ್ರಗಳು. ಈ ಉದ್ದೇಶದ ಜೊತೆಗೆ ಇವು ಸ್ವಪಂಥದ ಕೇಂದ್ರಸ್ಥಾನಗಳೂ ಆಗಿದ್ದು ಸಾಕಷ್ಟು ಶಿಷ್ಯಸಂಪತ್ತನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ.

ಈ ಮಠಗಳಿಗೆ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಶಿಷ್ಯವರ್ಗಕ್ಕೆ ಮಠದ ಅಧಿಪತಿಗಳ ತೀರ್ಮಾನಗಳು ಎಲ್ಲ ಧಾರ್ಮಿಕ ಲೌಕಿಕ ವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ಪರಮ ಗಣ್ಯವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಮಠಗಳ ಶಿಷ್ಯವ್ಯಾಪ್ತಿ ಆಯಾ ಪಂಥ ಜಾತಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಅಪರೂಪವಾಗಿ ಸೀಮಿತ ಭೌಗೋಳಿಕ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಇರುವುದೂ ಉಂಟು. ಈಗಿನ ಅನೇಕ ಮಠಗಳು ಧರ್ಮ ಪ್ರಚಾರ ಕಾರ್ಯ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ವಿದ್ಯಾಪ್ರಸಾರ ಇತ್ಯಾದಿ ಸಮಾಜ ಕಲ್ಯಾಣ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆಸಕ್ತಿ ವಹಿಸುತ್ತಿವೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ನಾನಾ ಮತ-ಪಂಥಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸಹಸ್ರಾರು ಮಠಗಳು ಇವೆ. ಅನೇಕ ಮಠಗಳು ಹಿಂದಿನ ರಾಜರು, ಶ್ರೀಮಂತರಿಂದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಗಳಿಸಿಯೋ ಶಿಷ್ಯಸಮೂಹದ ನೆರವಿನಿಂದಲೋ ಸಾಕಷ್ಟು ಚರ-ಸ್ಥಿರ ಆಸ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಆದರೆ ಈ ವಿವಿಧ ಮಠಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಮಾಜಿಕ ಅಧ್ಯಯನ ಅಷ್ಟಾಗಿ ನಡೆದಿಲ್ಲ. ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಠಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಪ್ರಕಟಿತ ಮಾಹಿತಿಗಳೂ ಸಾಕಷ್ಟು ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಕೆಲವು ಮಠಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು:

ನಾಗಮಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆದಿಚುಂಚನಗಿರಿಯಲ್ಲಿರುವ ಆದಿಚುಂಚನಗಿರಿ ಮಹಾಸಂಸ್ಥಾನ ಪ್ರಾಚೀನ ಮಠಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಇದರ ಗುರುಪರಂಪರೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಈಗಿರುವ ಸ್ವಾಮಿಗಳು ಎಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯವರು. ಈ ಮಠಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸ್ಥಳಾಧಿದೇವತೆ ಭೈರವೇಶ್ವರ, ಗಂಗಾಧರೇಶ್ವರನೂ ಅರ್ಚಾಧಿದೇವತೆ. ಹರಿಜನರು, ಒಕ್ಕಲಿಗರು, ಲಿಂಗಾಯತರು, ಮಹಮ್ಮದೀಯರು, ನೇಕಾರರು ಇತ್ಯಾದಿ ಇಲ್ಲಿಯ ಭಕ್ತಕೋಟಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಮಠ ಅನೇಕ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ, ಕಾಲೇಜು, ವೈದ್ಯಕೀಯ ಕಾಲೇಜು, ಆಸ್ಪತ್ರೆ ಮೊದಲಾದ ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿದೆ. ಸಾವಿರಾರು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಅನ್ನದಾನ ನಡೆಸುತ್ತಿದೆ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹುಮಚದ ಜೈನಮಠ ಎಂಟನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಜಿನದತ್ತರಾಯನೆಂಬುವನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಇಲ್ಲಿಯ ಸ್ವಾಮಿಗಳಿಗೆ ದೇವೇಂದ್ರಕೀರ್ತಿ ಭಟ್ಟಾರಕರೆಂಬ ಸಾಮಾನ್ಯ ನಾಮಾಂಕಿತವಿದೆ. ಈಗಿನ ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಮಠವನ್ನು ಗಂಗರಸರ ಮಂತ್ರಿ ಚಾವುಂಡರಾಯ 983ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ. 1117ರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯ ಪೀಠಾಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಚಾರುಕೀರ್ತಿ ಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯರೆಂಬ ಹೆಸರಿದೆ. ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಭಾರತದ ನಾಲ್ಕು ಮೂಲೆಗಳಲ್ಲೂ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪೀಠಗಳಲ್ಲಿ ಶೃಂಗೇರಿ ಶಾರದಾಪೀಠವೂ ಒಂದು. ಈ ಮಠ ಸು. 834ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈ ಮಠಕ್ಕೆ ವಿಜಯನಗರ, ಕೆಳದಿ, ಹೈದರ್, ಟಿಪ್ಪು ಹಾಗೂ ಮೈಸೂರಿನ ಒಡೆಯರು ರಾಜಾಶ್ರಯವಿತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಇದರ ಶಾಖೋಪಶಾಖೆಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದ ಹಾಗೂ ಭಾರತದ ನಾನಾ ತೀರ್ಥಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ನಗರಗಳಲ್ಲಿ ಇವೆ. ಶೃಂಗೇರಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾಲೇಜು, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಲಯ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿವೆ. ಈ ಮಠಕ್ಕೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಶಾರದಾಂಬ, ಚಂದ್ರಮೌಳೀಶ್ವರ, ಗಣಪತಿ ಮೊದಲಾದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಶೃಂಗೇರಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಸ್ವಾಮಿಗಳೆಲ್ಲಾ ತಮ್ಮ ವೇದಾಂತ ಶಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಂಡ ಪಂಡಿತರೂ ಗ್ರಂಥಕರ್ತರೂ ತಪಸ್ವಿಗಳೂ ಆಗಿದ್ದವರು. ಅಖಿಲ ಭಾರತ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿರುವ ಮಠಗಳಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಸ್ಥಾನ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಮಠಗಳಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ನಗರದ ಶ್ರೀ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ಥಾನ ಸ್ವತಂತ್ರ ಪರಕಾಲ ಮಠ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಶ್ರೀ ರಾಮಾನುಜ ವೇದಾಂತ ದೇಶಿಕ ಮೂಲದ ಇದು 1360ರಲ್ಲಿ ಕಂಚಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು. ಯದುರಾಯರು ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣರಾಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗ ಪಟ್ಟಣದ ಹತ್ತಿರ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಮೈಸೂರಿಗೆ ವರ್ಗವಾಯಿತು. ಈ ಮಠದ ಯತಿಗಳು ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರಿಗೆ ದೀಕ್ಷಾ ಗುರುಗಳು. ಇದರ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ತತ್ತ್ವಾನ್ವೇಷಣೆ, ಗ್ರಂಥರಚನೆ, ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವಮತ ಪ್ರಚಾರ, ಧಾರ್ಮಿಕ ದಿಗ್ವಿಜಯಪ್ರವಾಸ, ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ದರ್ಶನ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಸೀಮಿತವಾಗಿದೆಯೆನ್ನಬಹುದು. ಮೈಸೂರಿನ ಮುಖ್ಯಮಠದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಅನ್ನದಾನ, ಸಂಸ್ಕೃತಾಭ್ಯಾಸ, ಪಂಡಿತರಿಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಇತ್ಯಾದಿಗಳೂ ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಲಕ್ಷ್ಮೀಹಯಗ್ರೀವ ಇಲ್ಲಿಯ ಆರಾಧ್ಯದೇವತೆ. ಹದಿಮೂರನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ಉಡುಪಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ ಮಠವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಮಲ್ಪೆಯ ಸಮುದ್ರದ ಹತ್ತಿರ ಮುಳುಗಡೆಯಾಗಿ ನಿಂತಿದ್ದ ಹಡಗೊಂದರಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣವಿಗ್ರಹ ದೊರೆಯಿತೆಂದೂ ಅದನ್ನು ಅವರು ಈಗಿರುವ ಮಂದಿರದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರೆಂದೂ ಐತಿಹ್ಯವಿದೆ. ಉಡುಪಿಯಲ್ಲಿರುವ ಕೇಂದ್ರಮಠಕ್ಕೆ ಎಂಟು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಮಠಗಳಿದ್ದು (ಅಷ್ಟಮಠಗಳು) ಅವುಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ (ಸರದಿ) ಎರಡು ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಪೂಜೆಯ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯಿದೆ. ಮಾಧ್ವ ಪಂಥಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಸೋಸಲೆ, ನಂಜನಗೂಡು, ಹೊಸಪೇಟೆ (ಉತ್ತರಾದಿ) ಮತ್ತು ಮಂತ್ರಾಲಯ ಇಲ್ಲಿಯ ಮಠಗಳೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ವೀರಶೈವ ಮಠಗಳ ಇತಿಹಾಸ ಬಹು ಪ್ರಾಚೀನ ಮೂಲ ಪಡೆದಿದೆ. ಅದರ ಪಂಚಮಠಗಳು ವೇದಕಾಲೀನವೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಂತಹ ಮಠಗಳಲ್ಲೊಂದನ್ನು ಪಡೆದ ಕೀರ್ತಿ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಾಳೆಹೊನ್ನೂರಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಬಸವೇಶ್ವರರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣದಲ್ಲಿದ್ದ ಅನುಭವಮಂಟಪ ವೀರಶೈವ ಮಠಗಳಿಗೆ ಮೊದಲ ಚಿಲುಮೆ. ವೀರಶೈವ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕ್ರಾಂತಿ ರಾಜಕೀಯ ಆಂದೋಳನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿ ಅನೇಕ ಶರಣರು ಕಲ್ಯಾಣವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರು. ಇಂಥ ಮೂರು ಸಾವಿರ ಶರಣರು ಮಾಡಿಕೊಂಡ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕೇಂದ್ರ ಈಗಿನ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯ ಮೂರುಸಾವಿರ ಮಠವಾಯಿತೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಚಿನ್ಮೂಲಾದ್ರಿ ಬೃಹನ್ಮಠವು ಮೊದಲು ಸುಮಾರು ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಜನ ಸ್ವಾಮಿಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿಗದಿಯಾದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಲಾಗದೆ ಚರಮಠವಾಗಿದ್ದದ್ದು ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ

ಭರಮನಾಯಕನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಸಿಕ್ಕಿ ಅಲ್ಲಿ ನೆಲೆಯಾಗಿ ನಿಂತಿತೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಇಮ್ಮಡಿ ಮುರುಘರಾಜೇಂದ್ರ ಸ್ವಾಮಿಗಳು ಮಹಾಮಹಿಮವಂತರಾಗಿ ಅದರ ಶ್ರೇಯಸ್ಸಿಗೆ ಕಾರಣರಾದರೆನ್ನಬಹುದು. ವೀರಶೈವ ಮಠಗಳ ಬಗ್ಗೆ ನಡೆಸಿರುವ ಸಂಶೋಧನೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಇದಕ್ಕೆ ಸು. 2,000 ಶಾಖೆಗಳಿವೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಶಾಖೆಗಳು ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿವೆ. ಈ ಮಠ ಅನೇಕ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಲೇಜು, ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಲಯ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದೆ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸಿರಿಗೆರೆ ಮಠವೂ ಅನ್ನದಾಸೋಹ, ಜ್ಞಾನದಾಸೋಹಗಳ ಚಟುವಟಿಕೆಯಿಂದ ಕಾರ್ಯೋನ್ಮುಖವಾಗಿದೆ. ಕೇವಲ ಇಪ್ಪತ್ತು-ಮೂವತ್ತು ವರ್ಷಗಳಿಂದ ಈ ಪೀಠ ಈಗಿನ ಹಿರಿಯ ಸ್ವಾಮಿಗಳ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯಲ್ಲಿ ಅಸಾಧಾರಣ ಪ್ರಗತಿ ಸಾಧಿಸಿದೆ. ಇದರ ಮೂಲಸ್ಥಾಪಕ ವಿಶ್ವಬಂಧು ಮರುಳಸಿದ್ಧದೇವರು. ಇವರು ದಲಿತವರ್ಗದಿಂದ ಮೇಲೆ ಬಂದು ದಲಿತೋದ್ಧಾರಕ್ಕಾಗಿ ಕಷ್ಟದ ಪರಂಪರೆಯನ್ನೇ ಎದುರು ಹಾಕಿಕೊಂಡು ಸೆಣಸಿ ಕ್ರಾಂತಿಪುರುಷರಾದ ಧೀಮಂತರು. ಐತಿಹ್ಯದ ಪ್ರಕಾರ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಚಿನ್ಮೂಲಾದ್ರಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ರೇವಣಸಿದ್ಧೇಶ್ವರರ ಅನುಗ್ರಹ ಪಡೆದು, ಹಂಪೆಗೆ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿದ್ದ ಕಗ್ಗಲ್ಲುಪುರದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಸಾಕುತಂದೆ ಪಾಳೆಯಗಾರ ಬಾಚಿಗೌಡನಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಜಮೀನು ಪಡೆದು ಉಜ್ಜಯಿನೀ ಸದ್ಧರ್ಮಪೀಠವೆಂಬ ಮಠವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ತಮ್ಮ ಪ್ರಿಯಶಿಷ್ಯ ತೆಲುಗುಬಾಳಿನ ಸಿದ್ಧರಾಮನಿಗೆ 'ತರಳ ಬಾಳು' ಎಂದು ಹರಸಿ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರವನ್ನು ವಹಿಸಿದರು. ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಳೀಯ ರಾಜಕೀಯ ಗೊಂದಲದಿಂದ ಇದು ಈಗಿರುವ ಸಿರಿಗೆರೆಗೆ ವರ್ಗವಾಯಿತು. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಮಠದ ಪ್ರಭಾವ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿದೆ. ಇಂದು ಅನೇಕ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ, ಕಾಲೇಜು, ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಾಠಶಾಲೆ, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಲಯಗಳು ಈ ಮಠದ ವತಿಯಿಂದ ನಡೆಯುತ್ತಿವೆ. ತುಮಕೂರಿಗೆ ಸುಮಾರು 5ಕಿಮೀ ದೂರದ ಕ್ಯಾತಸಂದ್ರದ ಬಳಿಯ ಸಿದ್ಧಗಂಗಾ ಮಠ ಮತ್ತೊಂದು ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ವೀರಶೈವ ಪೀಠ. 1935ರಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಾಠಶಾಲೆ, ಉಚಿತ ಅನ್ನದಾಸೋಹ ನಡೆಯಲು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಇಂದು ಬೃಹತ್ತಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಜನಾದರಣೆ ಗಳಿಸಿದೆ. ಸಿದ್ಧಗಂಗಾ ಮಠದ ಆವರಣದಲ್ಲೇ ಒಂದು ವೇದ ಪಾಠಶಾಲೆ, ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾಲೇಜು, ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ ಇವೆ. ತುಮಕೂರಿನಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಗಂಗಾ ಇನ್‍ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಟೆಕ್ನಾಲಜಿ, ಸಿದ್ಧಗಂಗಾ ಪ್ರಥಮ ದರ್ಜೆ ಕಾಲೇಜು, ಸಂಜೆ ಕಾಲೇಜು ಇತ್ಯಾದಿಗಳೂ ಮಾಗಡಿ ಶಿರಾ ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳೂ ಪ್ರಸಾದ ನಿಲಯಗಳೂ ಈ ಮಠದಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿವೆ. ನಂಜನಗೂಡು ತಾಲ್ಲೂಕು ಸುತ್ತೂರು ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವೀರಶೈವ ಪೀಠದ ಕೇಂದ್ರ. ಇಲ್ಲಿಯ ಮಠಕ್ಕೆ ಸು. 700 ವರ್ಷಗಳ ಇತಿಹಾಸವಿದೆ. ಅನೇಕ ಸಿದ್ಧಪುರುಷರು ಈ ಗುರುಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಆಗಿಹೋಗಿದ್ದಾರೆ. ಸದ್ಯಕ್ಕೆ ಈ ಮಠದ ಪ್ರಮುಖ ಕೇಂದ್ರ ಮೈಸೂರು ನಗರ. ಈ ಮಠದ ವತಿಯಿಂದ ಶಿವರಾತ್ರೀಶ್ವರರ ಹೆಸರಿನ ಭದ್ರಬುನಾದಿಯ ಮೇಲೆ ವಿದ್ಯಾಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿಲಾಗಿದೆ. ಬಹುತೇಕ ಎಲ್ಲ ಮುಖ್ಯ ವಿಷಯಗಳ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ಶಾಲೆಗಳೂ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರಗಳನ್ನೂ ಈ ಮಠ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದೆ. ಅನೇಕ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಲಯಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿವೆ. ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ವೀರಶೈವ ಮಠಗಳು ಇತರ ಎಲ್ಲ ಮಠಗಳಿಗೂ ಮಿಗಿಲಾಗಿವೆ. ಕೆಲವಂತೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಬೆಟ್ಟದಪುರ, ರಂಭಾಪುರಿ, ನಿಡುಮಾಮಿಡಿ, ಧಾರವಾಡ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರದಲ್ಲಿರುವ ಅನೇಕ ಮಠಗಳೂ ಅನ್ನ ದಾಸೋಹ, ಜ್ಞಾನದಾಸೋಹ ನಡೆಸುತ್ತಿವೆ. ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಹಳ್ಳಿ ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲೂ ಚಿಕ್ಕ ಪುಟ್ಟ ಮಠಗಳಿದ್ದು ಯಥೋಚಿತವಾಗಿ ಕಾರ್ಯೋನ್ಮುಖವಾಗಿದೆ. 19ನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದ ಲಂಡನ್ ಮಿಷನ್, ಬಾಸೆಲ್ ಮಿಷನ್, ಮೆಥಾಡಿಸ್ಟ್ ಮಿಷನ್, ವೆಸ್ಲಿಯನ್ ಮಿಷನ್, ಚರ್ಚ್ ಆಫ್ ಸೌತ್ ಇಂಡಿಯಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಕ್ರೈಸ್ತ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿ ಧರ್ಮಪ್ರಚಾರ ಮತ್ತು ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿವೆ (ನೋಡಿ : ಕ್ರೈಸ್ತಧರ್ಮ). ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಮಿಷನ್ ಮೈಸೂರು, ಮಂಗಳೂರು, ಬೆಂಗಳೂರುಗಳಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯೋನ್ಮುಖವಾಗಿದೆ. ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಮಟ್ಟದ ವೇದಾಂತ ಮಹಾವಿದ್ಯಾಲಯ, ಆರ್ಯಸಮಾಜವೂ ತಕ್ಕಮಟ್ಟಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು, ಮೈಸೂರು, ಮಂಗಳೂರುಗಳಲ್ಲಿ ಸಕ್ರಿಯ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿತ್ತು. ಕೆಂಗೇರಿಯ ಗುರುಕುಲ ಆರ್ಯಸಮಾಜದ ಮೂಲವೆನ್ನಬೇಕು. ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೃಷ್ಣರಾಜನಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಚುಂಚನಕಟ್ಟೆಯ ಗುರುರಾಮ ಮಿಷನ್ (ಸೇವಾ ಸಮಿತಿ) ಗುರುಕುಲವೂ ಸಹ ಆರ್ಯಸಮಾಜದ ಕೆಲವು ಉದ್ದೇಶಗಳನ್ನು ಆಳವಡಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಇತ್ತೀಚಿನ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಮಠಗಳು ಸಾಮಾಜಿಕ, ರಾಜಕೀಯ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲೂ ಆಸಕ್ತಿವಹಿಸಿವೆ. ಅನೇಕ ಹಿಂದುಳಿದ ಸಮುದಾಯಗಳೂ ತಮ್ಮ ಸಂಘಟನೆಗೆ ಪುಷ್ಟಿ ನೀಡಲು ಮಠಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿವೆ. ಕಾಗಿನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಕುರುಬ ಸಮುದಾಯದ ಕನಕ ಮಹಾಸಂಸ್ಥಾನ ಮಠ ಬೇಗ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾಣುತ್ತಿದೆ. ಮಠಗಳು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಮತ್ತು ಸೀಮಿತವಾದ ಅರ್ಥಗಳೆರಡರಲ್ಲೂ ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಾಮಾಜಿಕ, ಧಾರ್ಮಿಕ ಮತ್ತು ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಪುರೋಭಿವೃದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರವಹಿಸುತ್ತಿವೆ. **(ಸಿ.ಜಿ.ಪಿ.)**

ಮಡಿಕೇರಿ: ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು; ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹಾಗೂ ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಪಟ್ಟಣ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸೋಮವಾರಪೇಟೆ ಮತ್ತು ವೀರಾಜಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಕೇರಳ ರಾಜ್ಯವೂ ಸುತ್ತುವರೆದಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 74 ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ. ಭಾಗಮಂಡಲ, ಮಡಿಕೇರಿ ಮತ್ತು ನಾಪೋಕ್ಲು ಹೋಬಳಿಗಳು (ನಾಡು) ಇವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1,526 ಚ.ಕಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,42,012. ಇದರಲ್ಲಿ 1,09,516 ಮಂದಿ ಗ್ರಾಮಸ್ಥರು, 32,496 ಮಂದಿ ಪಟ್ಟಣವಾಸಿಗಳು.

ಮಡಿಕೇರಿ ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಪ್ರದೇಶ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ ಶ್ರೇಣಿ ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ವೈನಾಡಿನಿಂದ ಬೇರ್ಪಡಿಸಿರುವ ಪರ್ವತಶ್ರೇಣಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ಶ್ರೇಣಿಗೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಹನುಮಾನ್‍ಬೆಟ್ಟ, ಕಂಡಗಮಲೆ ಮತ್ತು ಪೆರುಮಾಳಮಲೆ ಬೆಟ್ಟಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಗೇ ದೊಡ್ಡದಾದ 1,745 ಮೀ ಎತ್ತರವಿರುವ ತಡಿಯಂಡಮೋಳ್ ಬೆಟ್ಟ ಇದೆ. ಬೆಟ್ಟಸಾಲು ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಮುಂದುವರಿದು ಮಡಿಕೇರಿ ಸಮೀಪಿಸುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ ತಿರುಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಂಪಾಜೆ ಕಣಿವೆಯಿದೆ. ಮಡಿಕೇರಿಯ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 14ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಪರ್ವತಶ್ರೇಣಿಗೆ ಸೇರಿದ ಕೋಟೆ ಬೆಟ್ಟವಿದೆ. ಇಡೀ ತಾಲ್ಲೂಕು ಪರ್ವತಮಯವಾಗಿದ್ದು ಗಿರಿಕಂದರಗಳಿಂದ, ಹಸುರು ಕಾಡುಗಳಿಂದ ಮತ್ತು ಹುಲ್ಲುಗಾವಲುಗಳಿಂದ ತುಂಬಿದೆ.

ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಖ್ಯನದಿ ಕಾವೇರಿ. ಇದರ ಉಗಮ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿಯ ತಲಕಾವೇರಿಯಲ್ಲಿ. ಈ ನದಿಗೆ ಭಾಗಮಂಡಲದ ಹತ್ತಿರ ಕನ್ನಿಕೆ ಎಂಬ ನದಿ ಸೇರುವುದು. ಸುಜ್ಯೋತಿ ಎಂಬ ಮತ್ತೊಂದು

ಗುಪ್ತಗಾಮಿನಿಯೂ ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುವುದೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ತುಂಬಿ ಹರಿಯುವ ತೊರೆಗಳೂ ಸೇರಿದಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯ ಬೆಟ್ಟಗಳಿಂದ ಅನೇಕ ಸಣ್ಣತೊರೆಗಳು ಹುಟ್ಟಿ ಹರಿಯುತ್ತವೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 3,237 ಮಿಮೀ. ಜೂನ್, ಜುಲೈ, ಆಗಸ್ಟ್ ತಿಂಗಳುಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಮಳೆ ಬೀಳುತ್ತದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಹೆಚ್ಚು ಮಳೆ ಬೀಳುವ ಪ್ರದೇಶ ಭಾಗಮಂಡಲ (6,032 ಮಿಮೀ). ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಜಂಬುಮಣ್ಣು ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ತೆಳು ಜೇಡಿಮಣ್ಣಿನ ಭೂಮಿ ಇದೆ. ಸಂಪದ್ಯುಕ್ತ ಅರಣ್ಯಗಳಿದ್ದು ಬೆಲೆಬಾಳುವ ಮರಗಳಿವೆ. ರಕ್ಷಿತ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶಗಳೂ ಉಂಟು. ಉಳಿದ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸಾಯ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದೆ. ಬತ್ತ,ಕಾಫಿ,ಕಿತ್ತಳೆ, ಏಲಕ್ಕಿ, ಮೆಣಸು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಬತ್ತ, ಕಾಫಿ, ಮತ್ತು ಕಿತ್ತಳೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರದೇಶವನ್ನಾಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡಿವೆ. ವ್ಯವಸಾಯದ ಜೊತೆಗೆ ಪಶುಪಾಲನೆಯಿದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮ ಮಟ್ಟದ ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಟ್ಟದ ಪಶುವೈದ್ಯಶಾಲೆಗಳಿವೆ. ಜೇನುಸಾಕಣೆ ವಿಶೇಷ.

ಮಡಿಕೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಬತ್ತದ ಗಿರಣಿಗಳು, ಮರಕೊಯ್ಯುವ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಸಣ್ಣಪ್ರಮಾಣದ ಎಂಜನಿಯರಿಂಗ್ ಘಟಕಗಳು, ಜೇನುಸಾಕಣೆ ಮತ್ತು ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಇವೆ. ಗೃಹಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಾದ ಚಾಪೆ ಹೆಣೆಯುವುದು, ಮಡಕೆ ಮಾಡುವುದು, ಕಬ್ಬಿಣದ ಕೆಲಸ ಮುಂತಾದವೂ ಇವೆ. ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳೂ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿವೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ವಾಯುವ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಮಡಿಕೇರಿ–ಮಂಗಳೂರು ಮಾರ್ಗ ಹಾದು ಹೋಗಿದೆ. ಮಡಿಕೇರಿ–ಸಿದ್ಧಾಪುರ, ಮಡಿಕೇರಿ–ಮೂರ್ನಾಡು, ನಾಪೋಕ್ಲು–ಕಕ್ಕಬೆ–ಮಡಿಕೇರಿ–ಭಾಗಮಂಡಲ ಮುಂತಾದ ಮುಖ್ಯ ರಸ್ತೆಗಳಿದ್ದು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಎಲ್ಲಾ ಮುಖ್ಯ ಊರುಗಳಿಗೆ ಇಲ್ಲಿಂದ ಮಾರ್ಗ ಸಂಪರ್ಕವುಂಟು.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪ್ರಕೃತಿದತ್ತ ಸೌಂದರ್ಯ ತಾಣಗಳಿವೆ. ಪ್ರವಾಸಿಗಳ ಆಕರ್ಷಣೆಯ ಕೇಂದ್ರವೂ ಆಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಕೈಲ್ ಮುಹೂರ್ತ, ಹುತ್ತರಿ ಹಬ್ಬಗಳ ಜೊತೆಗೆ ತುಲಾ ಸಂಕ್ರಮಣದ ಕಾವೇರಿಸ್ನಾನ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದದ್ದು. ಮಡಿಕೇರಿಗೆ 5ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ ಅಬ್ಬಿ ಜಲಪಾತವಿದೆ. ಮಡಿಕೇರಿಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 21ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಬಲಮುರಿ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ದಂಡೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದೊಂದು ಯಾತ್ರಾಸ್ಥಳ. ದೊಡ್ಡವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಇಲ್ಲಿನ ಒಂದು ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಗೃಹ ಈಗಲೂ ಉಪಯೋಗದಲ್ಲಿದೆ. ಭಾಗಮಂಡಲ **(ನೋಡಿ)** ಒಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಯಾತ್ರಾಸ್ಥಳ. ಮಡಿಕೇರಿಗೆ 16ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಚೆಟ್ಟಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಫಿ ಮತ್ತು ಕಿತ್ತಳೆ ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರಗಳಿವೆ. ಮಡಿಕೇರಿಗೆ 10ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಹಾಲೇರಿ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಥಳ. ಇದು ಕಾಫಿ ತೋಟಗಳಿಗೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣದಂಚಿನಲ್ಲಿರುವ ಯುವಕಪಾಡಿ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ದೊಡ್ಡವೀರರಾಜೇಂದ್ರ 1792ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ನಾಲ್ಕುನಾಡು ಅರಮನೆ ಇದೆ. ಮಡಿಕೇರಿಯ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸು. 22 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ನಾಪೋಕ್ಲು ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ಬಲದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದ್ದು, ಬತ್ತ ಮತ್ತು ಏಲಕ್ಕಿ ಬೆಳೆಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

*

ಮಡಿಕೇರಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಹಾಗೂ ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಖ್ಯ ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಮೈಸೂರಿಗೆ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ 121ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಮಂಗಳೂರಿನ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ 135ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಮಡಿಕೇರಿ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ 16,356 ಮಂದಿ ಗಂಡಸರೂ 15,930 ಮಂದಿ ಹೆಂಗಸರೂ ಇದ್ದು ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 32,286. ಮಡಿಕೇರಿಯಿಂದ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಎಲ್ಲ ಭಾಗಗಳಿಗೂ ಸಾರಿಗೆ ಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮವಾದ ರಸ್ತೆಗಳಿವೆ. ಮಡಿಕೇರಿಗೆ ರೈಲುಸಂಪರ್ಕವಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲ ನಾಗರಿಕ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ಶಾಲಾ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ಸರ್ಕಾರಿ ಕಚೇರಿಗಳೂ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಗಳೂ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳೂ ಇವೆ. ಸರ್ಕಾರಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಪಶುವೈದ್ಯಾಲಯಗಳಿವೆ. ಜೇನು ಸಾಕಣೆ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರ, ಕೈಗಾರಿಕಾ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರ ಮುಂತಾದವು ಇವೆ. ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಪಟ್ಟಣ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದೆ. ಈ ಪಟ್ಟಣ ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟದಿಂದ ಸು. 1,189 ಮೀ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಷಪೂರ್ತ ತಂಪಾದ ಹವೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಹಾಗೂ ಸುಂದರ ಪ್ರಾಕೃತಿಕ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಊರು ಪ್ರವಾಸಿಗಳನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತದೆ.

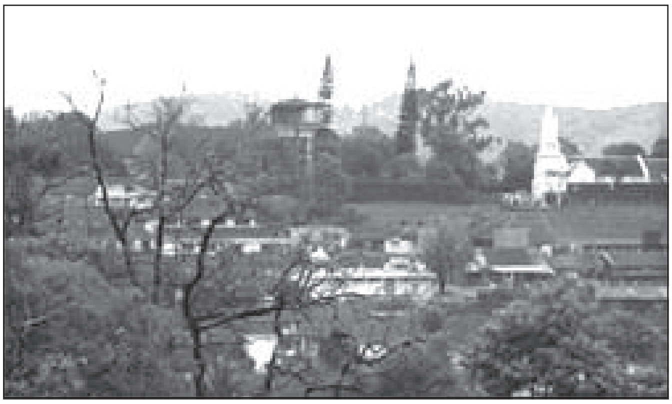

ಮಡಿಕೇರಿಯ ವಿಹಂಗಮ ನೋಟ

ಈಗಿನ ಮಡಿಕೇರಿಯನ್ನು 1681ರಲ್ಲಿ ಕೊಡಗಿನ ಹಾಲೇರಿ ಮನೆತನದ ರಾಜರಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯವನಾದ ಮುದ್ದುರಾಜ ಕಟ್ಟಿಸಿ ಹಾಲೇರಿಯಿಂದ ಇಲ್ಲಿಗೆ ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ವರ್ಗಾಯಿಸಿದ. ಇವನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಮುದ್ದುರಾಜಕೇರಿಯೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ಈ ಪಟ್ಟಣ ಮಡಿಕೇರಿಯೆಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಕ್ರಮೇಣ ಪಡೆಯಿತು. ಮುಂದೆ ಮಡಿಕೇರಿ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನನ ವಶವಾದಾಗ ಮಣ್ಣಿನ ಗೋಡೆಯನ್ನು ಬೀಳಿಸಿ ಅದರ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಟಿಪ್ಪು ಇದಕ್ಕೆ ಜಾಫರಾಬಾದ್ ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟಿದ್ದ. ಕೊಡಗಿನ ಕೋಟೆಗಳಲ್ಲಿ ಇದೇ ಗಣ್ಯವಾದ ಕೋಟೆ. ಎತ್ತರದಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿರುವ ಈ ಕೋಟೆ ಸ್ಥೂಲವಾದ ಷಟ್ಕೋನಾಕೃತಿಯದಾಗಿದ್ದು ಅದರ ಆರು ಕೋನಗಳಲ್ಲಿ ಕೊತ್ತಲಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ದ್ವಾರ ಅರ್ಧವೃತ್ತಾಕಾರದ ಕಮಾನನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಅದರ ಮೇಲ್ಗಡೆ ಗಾರೆಯ ಕಟಾಂಜನವುಳ್ಳ ಬಿಸಿಲು ಮಾಳಿಗೆ (ಟೆರೇಸ್) ಇದೆ. ಕೋಟೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದಂತೆ ನಿಜಾಕೃತಿಯ ಗಾರೆಯ ಎರಡು ಆನೆಗಳು ಕಾಣಬರುತ್ತವೆ. ಕೋಟೆಯ ಒಳಗಡೆ ಲಿಂಗರಾಜ (1811–20) ಕಟ್ಟಿದ ಅರಮನೆ ಮತ್ತು 1855ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಾದ ಆಂಗ್ಲಿಕನ್ ಸಂಪ್ರದಾಯದವರ ಒಂದು ಇಗರ್ಜಿ ಇವೆ. ಈ ಇಗರ್ಜಿ ಗಾಥಿಕ್ ಶೈಲಿಯ ಒಂದು ಪುಟ್ಟಸುಂದರ ರಚನೆ. ಈ ಇಗರ್ಜಿ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಒಂದು ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯ ಇತ್ತೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅರಮನೆ ಒಂದು ಭವ್ಯ ಕಟ್ಟಡವಾಗಿದೆ. ಈಗ ಅಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಯವರ ಕಚೇರಿ ಇದೆ. ಎರಡು ಮಾಳಿಗೆಗಳ ಈ ಕಟ್ಟಡದ ಮುಂಭಾಗ ಐರೋಪ್ಯ ಶೈಲಿಯದಾಗಿದ್ದು ಒಳಗಡೆ ವಿಶಾಲವಾದ ಒಂದು ತೆರೆದ ಅಂಗಳವಿದೆ. ಇದನ್ನು 1812–14ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಾಯಿತು. ಕೆಲವು ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳೂ ಲಿಂಗರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರ ಮುದ್ರಿಕೆಯ ಪ್ರತಿಕೃತಿಯೂ ಇದರ ಗೋಡೆಗಳನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿದೆ. ಅವು ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿವೆ.

ಮಡಿಕೇರಿಯ ಓಂಕಾರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಕೊಡಗಿನ ಗಣ್ಯ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಇದನ್ನು ದೊರೆ ಎರಡನೆಯ ಲಿಂಗರಾಜ 1820ರಲ್ಲಿ

ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಹಿಂದು ದೇವಾಲಯವಾದರೂ ಕಟ್ಟಡ ಭಾರತೀಯ–ಮುಸ್ಲಿಂ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಚೌಕಾಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ, ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗುಮಟವೂ ನಾಲ್ಕು ಮೂಲೆಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಕಿರುಗುಮ್ಮಟಗಳನ್ನು ಹೊತ್ತಿರುವ ಸ್ಥಂಭಕಗಳೂ (ಮಿನರೆಟ್) ಇವೆ. ಗುಮ್ಮಟಗಳ ಮೇಲೆ ಲೋಹದ ಕಳಶವಿದೆ. ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ತಟಾಕವಿದ್ದು ಅದರ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಚೌಕಾಕಾರದ ಮಂಟಪವಿದೆ. ಮಂಟಪದ ಛಾವಣಿಯ ನಡುವೆ ಒಂದು ಉಬ್ಬಿದ ಗುಮ್ಮಟವಿದ್ದು ಅದರ ಮೇಲ್ಗಡೆ ಕಳಶವೂ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಲೋಹದ ಧ್ವಜವೂ ಇವೆ. **(ಎಸ್.ಕೆ.)**

ರಾಜಾ ಸೀಟ್, ಮಡಿಕೇರಿ

ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನೇ ಹೋಲುವ, ಆದರೆ ಇದಕ್ಕೂ ಸುಂದರವಾಗಿರುವ ಕೊಡಗಿನ ರಾಜರ ಎರಡು ಸಮಾಧಿಗಳು ಮಡಿಕೇರಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಇವು ಇಟ್ಟಿಗೆ, ಗಾರೆಯ ಕಟ್ಟಡಗಳು. ಈ ಸಮಾಧಿಗಳ ಕಿಟಕಿಗಳು ಕಂಚಿನ ಕೆತ್ತನೆಯುಳ್ಳ ಆಕರ್ಷಣೀಯ ಕಲಾಕೃತಿಗಳಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯನ ಸಮಾಧಿ, ಇನ್ನೊಂದು ಲಿಂಗರಾಜ ಒಡೆಯನದು. ಮೊದಲನೆಯದು ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆರಂಭದ ದಶಕದ ರಚನೆಯಾಗಿದ್ದು, ಎರಡನೆಯದು 1820ರಲ್ಲಿ ಪೂರ್ತಿಯಾಯಿತು. ರಾಜರ ಪುರೋಹಿತ ರುದ್ರಪ್ಪ ಎಂಬುವನು 1834ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ ಇಂಥದೇ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಸಮಾಧಿ ಹಾಗೂ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಪುಟ್ಟ ರಚನೆಗಳು ಈ ಸಮಾಧಿಗಳ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿವೆ. ಮಡಿಕೇರಿಯಿಂದ ಮಹಾದೇವಪೇಟೆಯನ್ನು ಕೊಡಗಿನ ಹಾಲೇರಿ ಮನೆತನದ ಅರಸರಲ್ಲಿ ಪ್ರಖ್ಯಾತನಾದ ದೊಡ್ಡವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ತನ್ನ ಪಟ್ಟದ ರಾಣಿ ಮಹಾದೇವಮ್ಮಾಜಿಯ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಈ ರಾಜನೇ ಮಡಿಕೇರಿ ಕೋಟೆಯ ನೈಋತ್ಯ ಭಾಗದ ಮೈದಾನದ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಈಗ ರಾಜಾ ಸೀಟು ಎಂದು ಕರೆಯುವ ಚಿಕ್ಕ ಮಂಟಪವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಈ ಸ್ಥಳದಿಂದ ಮಡಿಕೇರಿಯ ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟದ ಕೆಳಗಿನ ನಿಸರ್ಗದ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಸವಿಯಬಹುದು.

ಮಡಿಕೇರಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯವಿದೆ. 1933ರಲ್ಲಿ ಮಹಾತ್ಮ ಗಾಂಧೀಯವರು ಭಾಷಣಮಾಡಿದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ಮಂಟಪವನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಅದಕ್ಕೆ ಗಾಂಧೀ ಮಂಟಪವೆಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಆ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಗಾಂಧೀಯವರ ಚಿತಾಭಸ್ಮವಿದೆ. **(ಎಸ್.ಕೆ.;ಡಿ.ಎನ್.ಕೆ.)**

ಮಡಿಲು ತುಂಬುವುದು: ಮದುವೆ ಆಚರಣೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಒಂದು ಜನಪದ ಸಂಪ್ರದಾಯ. ಹಲವಾರು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಮಡಿಲು ತುಂಬುವ ಕಾರ್ಯ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಗಂಡಿನ ಮನೆಯವರು ಹೆಣ್ಣಿನ ಮನೆಗೆ ವೀಳ್ಯಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಹೆಣ್ಣನ್ನು ಹಸೆಮೇಲೆ ಕೂರಿಸಿ ಮಡಿಲು ತುಂಬುವರು. ಹೆಣ್ಣಿನ ಮುಂದೆ ಒಂದು ಬಿಳಿ ಬಟ್ಟೆ ಹಾಸಿ (ಕೆಲವು ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಪ್ರಕಾರ ಅರಿಶಿನದ ಬಟ್ಟೆ), ಅದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಚಿಪ್ಪು ಬಾಳೆಹಣ್ಣು, ಒಂದು ಕಟ್ಟು ಎಲೆ, ಒಂದು ಹಿಡಿ ಅಡಕೆ, ಒಂದು ಅಚ್ಚು ಬೆಲ್ಲ, ಒಂದು ಕೊಬ್ಬರಿ, ಸ್ವಲ್ಪ ಅಕ್ಕಿ, ಹುರಿಗಡಲೆ, ಅರಿಶಿನ, ಕುಂಕುಮ, ಹೂವುಗಳನ್ನು ಇಡುವರು. ಕೆಲವು ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಪ್ರಕಾರ ಕರಿಮಣಿ, ಬಳೆ, ಬಿಚ್ಚೋಲೆ, ಬಾಚಣಿಗೆ, ಕನ್ನಡಿಗಳನ್ನೂ ಇಡುವುದುಂಟು. ಹಸೆ ಮೇಲೆ ಕೂತ ಹೆಣ್ಣಿಗೆ ಅಕ್ಷತೆ ಇಡುವ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮುತ್ತೈದೆಯರು ಮಾಡುವರು. ಮೊದಲು ಯಾರಾದರೊಬ್ಬಳು ಮುತ್ತೈದೆ ಹೆಣ್ಣಿನ ಮಡಿಲಿಗೆ ಹೂವು, ಹಣ್ಣು, ಕಾಯಿಬೆಲ್ಲಗಳನ್ನು ತುಂಬುವಳು. ಐದು ಜನ ಅಥವಾ ಒಂಬತ್ತು ಜನ ಮುತ್ತೈದೆಯರು ಮಡಿಲು ತುಂಬಿ ಶಾಸ್ತ್ರ ಮಾಡಿ ಅನಂತರ ಅದನ್ನೆಲ್ಲ ಗಂಟುಕಟ್ಟಿ ಹೆಣ್ಣನ್ನು ಹಸೆಯಿಂದ ಏಳಿಸುವರು. ಕೆಲವು ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಪ್ರಕಾರ ಇದನ್ನೆಲ್ಲ ಅರಿಶಿನದ ಬಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿರಿಸಿ ಮುತ್ತೈದೆಯರು ಹೆಣ್ಣಿನ ಸೊಂಟಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಬಹುದು. ಇಂಥ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹೆಣ್ಣನ್ನು ದೇವರ ಮುಂದೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಪೂಜೆ ಮಾಡಿಸಿ ಗಂಟು ಕಟ್ಟಿದ ಮುತ್ತೈದೆಯರೇ ಅದನ್ನು ಬಿಚ್ಚುವ ಕೆಲಸವನ್ನೂ ಮಾಡುವರು. ಮಡಿಲು ತುಂಬಿದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸಿಹಿತಿಂಡಿಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಬಹುದು. ಕರಿಮಣಿ, ಬಿಚ್ಚೋಲೆ, ಬಳೆ, ಬಾಚಣಿಗೆ ಕನ್ನಡಿಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಯಾರಾದರೂ ಮುತ್ತೈದೆಯರಿಗೆ ಕೊಡುತ್ತಾರೆ ಅಥವಾ ಗಂಗೆಯಲ್ಲಿ ಬಿಡುತ್ತಾರೆ.

ಮದುವೆ ಮೂರು ದಿವಸ ಅಥವಾ ಐದು ದಿವಸ ಇದೆ ಅನ್ನುವ ಹಾಗೆ ತಾಯಿಮನೆ ಹಸೆ ಎಂಬ ಕಾರ್ಯ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಬಗೆಯಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಕೆಲವರಲ್ಲಿ ಧಾರೆ ದಿವಸವೂ ಮಡಿಲು ತುಂಬುವುದುಂಟು. ಇಲ್ಲಿನ ವಿಶೇಷವೆಂದರೆ ಮಡಿಲಿಗೆ ಒಂದು ರವಿಕೆ ಕಣ ಮತ್ತು ಒಂದು ಬೆಳ್ಳಿ ಬಟ್ಟಲು ಹಾಕುವರು. ರವಿಕೆ ಕಣವನ್ನು ಹೆಣ್ಣಿಗೆ ಹೊಲಿಸಿಕೊಡಬೇಕು. ಬಟ್ಟಲನ್ನು ಮಾತ್ರ ಗಂಡಿನ ತಂಗಿಗೆ ಕೊಡಬೇಕು ಎಂಬ ನಿಯಮವಿದೆ. ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ಗಂಡನ ಮನೆಗೆ ಹೋಗುವಾಗಲೂ ಹೆಣ್ಣಿನ ಸೆರಗಿಗೆ ಮಡಿಲುತುಂಬಿದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಕಜ್ಜಾಯದ ತಪ್ಪಲೆ ಹೊರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದುಂಟು. ದೇವರ ಮುಂದೆ ಪೂಜೆ ಮಾಡಿಸಿ ಗಂಟು ಬಿಚ್ಚಿದ ಅನಂತರ ಮಡಿಲು ತುಂಬಿದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸಿಹಿ ತಿಂಡಿಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ.

ಶೋಭನದ ದಿನ ಮಡಿಲು ತುಂಬುವುದು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಮುಖವಾದುದು. ಒಂದು ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಪ್ರಕಾರ ಹೆಣ್ಣನ್ನು ಹಾಸಿಗೆ ಮೇಲೆ ಕೂರಿಸಿ ಗಂಡಿನ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಮಡಿಲು ತುಂಬಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಗಂಡು ಹೆಣ್ಣಿನ ಸೆರಗಿಗೆ ಬಾಳೆಹಣ್ಣು, ವೀಳ್ಯದೆಲೆ, ಬೆಲ್ಲ, ಕೊಬ್ಬರಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಇಡುವನು. ಅನಂತರ ಮೂರು ಜನ ಮುತ್ತೈದೆಯರು ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತವಾಗಿ ಅದನ್ನು ಗಂಟು ಕಟ್ಟಿಸಿ ತೆಗೆದಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದು, ಹೆಣ್ಣು ಗಂಡಿನ ಮನೆಗೆ ಹೋಗುವಾಗ ಕೊಟ್ಟು ಕಳುಹಿಸುವರು. ದೊನ್ನೆಸೆಟ್ಟರಲ್ಲಿ ಒಸಗೆಯ ಮಡಿಲು ತುಂಬುವ ಶಾಸ್ತ್ರ ಒಂದು ವಿಶೇಷ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಜರುಗುತ್ತದೆ. ಹೆಣ್ಣುಗಂಡುಗಳನ್ನೂ ಹಸೆಯ ಮೇಲೆ ಕೂರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮುನ್ನ ಐದು ಜನ ಮುತ್ತೈದೆಯರು ಹೆಣ್ಣೂ ಸೇರಿದಂತೆ ಹೊಸಲಿನ ಆಚೆ ಹೆಣ್ಣಿನ ಸೆರಗು ಹಿಡಿದು ನಿಲ್ಲುತ್ತಾರೆ. ಹೊಸಲಿಗೆ ಈಚೆ ಗಂಡನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಗಂಡಸರು ನಿಂತಿರುತ್ತಾರೆ. ಮಧ್ಯೆ ಹೆಣ್ಣು ಗಂಡು ನೋಡದ ಹಾಗೆ ತೆರೆ ಹಾಕುವರು. ಅನಂತರ ಗಂಡಿನ ಮನೆಯವರು ತಂದಿದ್ದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಗಂಡಸರು ತೆರೆಯ ಆಚೆ ನಿಂತಿರುವ ಹೆಣ್ಣಿನ ಮಡಿಲಿಗೆ ಗಂಡಿನ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಾಕಿಸುವರು. ಅಲ್ಲದೆ ಒಂದು ಕನ್ನಡಿ ಮತ್ತು ಒಂದು ಚೊಂಬು ನೀರು ತರಿಸಿ ತೆರೆ ಸರಿಸಿ ಕನ್ನಡಿಯಲ್ಲಿ ಹೆಣ್ಣಿನ ಮುಖ ಗಂಡಿಗೆ ತೋರಿಸಿ ಚೊಂಬಿನ ನೀರನ್ನು ಹೆಣ್ಣಿನ ಕೈಯಿಂದ ಗಂಡಿಗೆ ಕೊಡಿಸುವರು. ಮಡಿಲಿಗೆ ಹಾಕಿಸಿದ್ದನ್ನೆಲ್ಲಾ ದೇವರ ಮುಂದಿರಿಸಿ ಪೂಜೆ ಮಾಡಿಸಿ, ಹೆಣ್ಣು ಗಂಡುಗಳನ್ನು

ಹಸೆ ಮೇಲೆ ಕೂರಿಸಿ ಶಾಸ್ತ್ರ ನಡೆಸುವರು. ಅನಂತರ ಮಲಗುವ ಮನೆಗೆ ಬಿಡುವರು. ಮಡಿಲು ತುಂಬಿದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಗಂಡಿನ ಮನೆಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಕೊಟ್ಟು, ಉಳಿದುದನ್ನು ಹೆಣ್ಣಿನವರು ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ಮೈನೆರೆದಾಗ ಮಡಿಲು ತುಂಬುವ ಪದ್ಧತಿ ಕೆಲವೆಡೆ ಕಾಣಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಮಡಿಲಿಗೆ ಅರಿಶಿನದ ಕೊನೆ, ಸೀಗೆಕಾಯಿ, ಚಿಗಳಿ, ತಂಬಿಟ್ಟು, ಕೊಬ್ಬರಿ, ಬೆಲ್ಲ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ತುಂಬುತ್ತಾರೆ.

ಮಡಿಲು ತುಂಬುವ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲೂ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಹಾಡುವುದುಂಟು. ಇವುಗಳನ್ನು ಮಡಿಲು ತುಂಬುವ ಹಾಡುಗಳೆಂದೇ ಕರೆಯಬಹುದು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಇಂಥ ಹಾಡುಗಳ ಪಲ್ಲವಿ 'ಮಡಲುದುಂಬಿರೇ ಕಡಲ ಸೈವಾಗಿ; ರಾಧಾರುಕ್ಮಿಣಿ ಸೀತಾದೇವಿಗೆ' ಎಂಬ ರೀತಿಯದಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಈ ಹಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಮಡಿಲು ತುಂಬುವ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಕ್ರಮ ಮತ್ತು ತರಬೇಕಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಪಟ್ಟಿ, ಹಾಸ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಬೀಗರ ಜೊತೆ ಅಣಕವಾಡುವುದು, ಗೆಳೆಯ ಗೆಳತಿಯರನ್ನು ಮತ್ತು ಹೆಣ್ಣುಗಂಡನ್ನು ಹಂಗಿಸುವುದು ಮಾದಲಾದ ಹಾಸ್ಯ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. **(ಆರ್.ಜಿ.)**

ಮಡಿವಾಳ ಮಾಚಯ್ಯ: ಸು. 1131. ಶಿವಶರಣ ಹಾಗೂ ವಚನಕಾರ. ಬಸವಣ್ಣನವರ ಹಿರಿಯ ಸಮಕಾಲೀನ. ಇವನಿಗೆ ಮಡಿವಾಳಯ್ಯ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದೆ. ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಿಪ್ಪಲಿಗೆ (ಈಗಿನ ದೇವರ ಹಿಪ್ಪರಗಿ) ಇವನ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ಇವನ ತಂದೆ ಪರ್ವತಯ್ಯ, ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಮತ್ತು ಲಿಂಗಣಾರ್ಯ ಗುರುಗಳು, ಕಲ್ಲಿನಾಥ ಇಷ್ಟದೈವ. ಈತ ಗೃಹಸ್ಥಜೀವನ ನಡೆಸಿದವನೆಂದು ಹಂತಿಯ ಹಾಡೊಂದರಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮಡಿವಾಳನಾಗಿದ್ದರೂ ಧರ್ಮ, ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನ ಹಾಗೂ ಅನುಭಾವ ವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ನುರಿತವನಾಗಿದ್ದ. ಬಸವಣ್ಣನವರ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಕೇಳಿ ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕೆ ಧಾವಿಸಿದ ಈತ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ತುಂಬಿದ ಹೊಳೆ ಭೀಮರತಿಯನ್ನು ಈಸಿ ದಾಟಿದನಂತೆ. ಅನುಭವ ಮಂಟಪದ ಶರಣರ ಸಂಗದಲ್ಲಿ ಶಿವಭಕ್ತಿ, ಶಿವಜ್ಞಾನಾನುಭವದೊಡನೆ ಶಿವಭಕ್ತರ ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಒಗೆಯುವ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರತನಾಗಿದ್ದ. ಶರಣರ ಮಡಿಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಯಾರೂ ಮುಟ್ಟದಂತೆ ಎಚ್ಚರ ನೀಡಲು ಕಾಲಿಗೆ ವೀರಗಂಟೆ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಗಣಾಚಾರವನ್ನು ಮೆರೆದ ಈತನನ್ನು ವೀರಭದ್ರನ ಅವತಾರವೆಂದೂ ಭಾವಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಇವನ ಏಕಾಗ್ರಭಕ್ತಿ, ಸತ್ಯಶುದ್ಧಕಾಯಕ, ವೀರಶ್ರೀ, ನ್ಯಾಯಪರತೆ, ಸಮರ್ಪಣಭಾವ–ಇವುಗಳಿಗೆ ನಿದರ್ಶನವಾಗಿ ಹಲವಾರು ಕಥೆಗಳು ಕಾವ್ಯ, ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಪಾಲ್ಕುರಿಕೆ ಸೋಮನಾಥ, ಭೀಮಕವಿ, ವಿರೂಪಾಕ್ಷಪಂಡಿತ, ಸಿಂಗಿರಾಜ, ಚೆನ್ನಪ್ಪಕವಿ ಮೊದಲಾದವರು ಇವನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮಡಿಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಮುಟ್ಟಿ ಸತ್ತ ಭವಿಯನ್ನೂ ತನ್ನೊಡನೆ ಹೋರಾಡಲು ಬಂದು ಸತ್ತ ಆನೆಯನ್ನೂ ಬಿಜ್ಜಳ ರಾಜನ ಬಿನ್ನಹದ ಮೇರೆಗೆ ಜೀವಂತಗೊಳಿಸಿದ್ದು, ಶರಣ ಎಂದಿಗೂ ಬಡವನಲ್ಲವೆಂಬುದಕ್ಕೆ ತಾನು ಬಟ್ಟೆ ಒಗೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಕೆರೆಯ ನೀರನ್ನು ಚಿಮ್ಮಿ, ನೀರ ಹನಿಗಳನ್ನು ಮುತ್ತುಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಬಸವಣ್ಣನವರಿಗೆ ತೋರಿಸಿದುದು ಮೊದಲಾದವು ಇವನು ನಡೆಸಿದನೆನ್ನಲಾದ ಪವಾಡಗಳು.

ಸು. 1167ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಚೆನ್ನಬಸವಣ್ಣಾದಿ ಶರಣರ ಜೊತೆಗೆ ಅವರ ಬೆನ್ನರಕ್ಷೆಯಾಗಿ ಕಲ್ಯಾಣವನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಹೋಗುವಾಗ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಮುರಗೋಡದ (ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆ) ಬಳಿ ಹೊರಳಿ ತನ್ನ ಹುಟ್ಟೂರಾದ ಹಿಪ್ಪರಗಿಗೆ ಹೋಗಿ ಕೆಲಕಾಲದ ಅನಂತರ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಬಯಲಾದನೆಂದು ಐತಿಹ್ಯಗಳಿವೆ. ಅನುಭವ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಶಿವಶರಣರ ಆಂದೋಲನದಲ್ಲಿ ಈತ ವಹಿಸಿದ ಪಾತ್ರವನ್ನು ಶೂನ್ಯ ಸಂಪಾದನೆಯ 9ನೆಯ ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಉಜ್ಜ್ವಲವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈತನ ಸಮಾಧಿ ಕಾರಿಮನೆ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇದ್ದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಈತ ವಚನಗಳನ್ನೂ ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಇದುವರೆಗೆ ನೂರು ವಚನಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಕಲಿದೇವರದೇವ ಎಂಬುದು ಇವನ ವಚನಗಳ ಅಂಕಿತ. ಈತ ಒಂದು ಕಾಲಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಬರೆದಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈತನ ಜೀವನ ವಿವರಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಮಡಿವಾಳಯ್ಯನ ಚರಿತೆ, ಮಡಿವಾಳಯ್ಯನ ತಾರಾವಳಿ, ಮಡಿವಾಳಯ್ಯನ ಸಾಂಗತ್ಯ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳು ರಚಿತವಾಗಿವೆ. **(ಸಿಎಚ್.ಕೆ.)**

ಮಣಿಪಾಲ: ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಸೇರಿದ ಒಂದು ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಕೇಂದ್ರ. ಹಿಂದೆ ಇದೊಂದು ಬರಡು, ಬೋಳು ಗುಡ್ಡವಾಗಿತ್ತು. 1932ರಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನಾಗಿಸಿಕೊಂಡ ತೋನ್ಸೆ ಮಾಧವ ಅನಂತ ಪೈ (ಟಿ.ಎಂ.ಎ.ಪೈ.) ಅವರಿಂದಾಗಿ ಆಧುನಿಕ ನಗರವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ಅವರೂ ಅವರ ಸಹೋದರರೂ ಕೂಡಿ ಬೆಳೆಸಿದ ವಿವಿಧ ಉದ್ಯಮಗಳು, ವಿದ್ಯಾಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಂದಾಗಿ ಈಗ ಮಣಿಪಾಲ ಪ್ರಪಂಚ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥಳವಾಗಿದೆ.

ಹಿಂದೆ ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿದ್ದ ಆವೆಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕೆರೆಯ ಹೆಸರು ಮಣ್ಣುಪಳ್ಳ; ಇದರಿಂದ ಮಣಿಪಾಲ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂತೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಮುನಿಗಳಿದ್ದ ಮುನಿಪಳ್ಳವೇ ಮಣಿಪಾಲವಾಯಿತೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ. ಪೈಗಳು ಮೊದಲಿಗೆ ಇಲ್ಲೊಂದು ಹೆಂಚಿನ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. 1942ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಅಕಾಡೆಮಿ ಆಫ್ ಜನರಲ್ ಎಜುಕೇಷನ್ ಇಲ್ಲಿನ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಕೇಂದ್ರ ಸಂಸ್ಥೆ. ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಳಗೆ ಮತ್ತು ಹೊರಗೆ ಹತ್ತಾರು ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ತೆರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಉಡುಪಿ–ಮಣಿಪಾಲ ನಡುವೆ ಎಂ.ಜಿ.ಎಂ. ಕಾಲೇಜಿನಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಕಸ್ತೂರ್ ಬಾ ಮೆಡಿಕಲ್ ಕಾಲೇಜು ಮತ್ತು ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಮಣಿಪಾಲ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಟೆಕ್ನಾಲಜಿ, ಮಣಿಪಾಲ್ ಕಾಲೇಜ್ ಆಫ್ ಎಜ್ಯುಕೇಷನ್ ಮತ್ತು ಹತ್ತಿರದ ಊರುಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಲೇಜುಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದೆ. ಇವೆಲ್ಲ ದೇಶದಲ್ಲೇ ಅತ್ಯುನ್ನತ ವಿದ್ಯಾಸಂಸ್ಥೆಗಳೆಂದು ಹೆಸರಾಗಿದ್ದು, ವಿದೇಶಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳನ್ನೂ ಆಕರ್ಷಿಸಿವೆ. ಇವೆಲ್ಲವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಮಾಹೆ (ಮಣಿಪಾಲ್ ಅಕಾಡೆಮಿ ಆಫ್ ಹೈಯರ್ ಎಜುಕೇಷನ್; ಈಗ ಮಣಿಪಾಲ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ) ಎಂಬ ಪರಿಭಾವಿತ (ಡೀಮ್ಡ್) ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಗ್ರಾಮೀಣ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಟಿ.ಎಂ.ಎ.ಪೈ ಅವರೇ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ, ಶ್ರೀಸಾಮಾನ್ಯನ ಬ್ಯಾಂಕ್ ಎಂದು ಹೆಸರಾದ ಸಿಂಡಿಕೇಟ್ ಬ್ಯಾಂಕ್‌ನ ಕೇಂದ್ರ ಕಚೇರಿ ಇಲ್ಲಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಕೆನರಾ ಲ್ಯಾಂಡ್ ಇನ್‌ವೆಸ್ಟ್‌ಮೆಂಟ್ಸ್, ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ಅಪೇಕ್ಸ್ ಕಾರ್ಪೊರೇಷನ್, ಜನರಲ್ ಇನ್ ವೆಸ್ಟ್‌ಮೆಂಟ್ ಅಂಡ್ ಕಮರ್ಷಿಯಲ್ ಕಾರ್ಪೊರೇಷನ್, ಇಂಡಸ್ಟ್ರಿಯಲ್ ಕ್ರೆಡಿಟ್ ಅಂಡ್ ಡೆವೆಲಪ್ ಮೆಂಟ್, ಸಿಂಡಿಕೇಟ್, ಮಣಿಪಾಲ್ ಫೈನಾನ್ಸ್ ಮೊದಲಾದ ಆರ್ಥಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನೂ ಪೈಬಂಧುಗಳು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ, ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಹೆಂಚಿನ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಸಹಕಾರಿ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಎಸ್ಟೇಟ್, ಅಲಾಯ್ ಫೌಂಡ್ರಿ, ಎಲೆಕ್ಟ್ರೋ ಪ್ಲೇಟಿಂಗ್ ವರ್ಕ್ಸ್–ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಉದ್ಯಮಗಳು ಇಲ್ಲವೆ.

ಮಣಿಪಾಲ್ ಪ್ರೆಸ್ ಬೆಳೆದು ಉದಯವಾಣಿ, ತರಂಗ, ತುಷಾರದಂತಹ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಹುಟ್ಟಿಗೆ ಕಾರಣವಾಯಿತು. ದೇಶದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಹಾಗೂ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ವೆಬ್ ಆಫ್ ಸೆಟ್‌ನಲ್ಲಿ ಮುದ್ರಣ ಗೊಳ್ಳುವ ಪತ್ರಿಕೆಯಾಗಿ ಉದಯವಾಣಿ ಅನೇಕ ಮುದ್ರಣ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳನ್ನು ಗಳಿಸಿದೆ.

ವೃತ್ತಿಪರಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಟಿ.ಎಂ.ಎ. ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಿ, ಮಣಿಪಾಲ ಭಾಷಾ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆ, ಪಾಲಿ ಟೆಕ್ನಿಕ್‌ಗಳು, ಮಣಿಪಾಲ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಕಂಪ್ಯೂಟರ್ ಎಜುಕೇಷನ್, ಮ್ಯಾನೇಜ್‌ಮೆಂಟ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್, ಬುದ್ಧಿಮಾಂದ್ಯರ ವಿಕಸನಶಾಲೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಅದರ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮಣಿಪಾಲ ಇಂದು ಪ್ರಪಂಚದ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಆರೋಗ್ಯ ಸೇವಾ ಸೌಲಭ್ಯಗಳುಳ್ಳ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ಎಲ್ಲ ಬಗೆಯ ರೋಗಗಳಿಗೂ ಇಲ್ಲಿ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ನಡೆಸುವ ಆಧುನಿಕ ಸೌಲಭ್ಯಗಳು ಮತ್ತು ಪರಿಣತ ವೈದ್ಯ ಸಿಬ್ಬಂದಿ ಲಭ್ಯವಿದೆ. ಇದರ ಶಾಖೆಯೊಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಏರ್‌ಪೋರ್ಟ್ ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿದೆ.

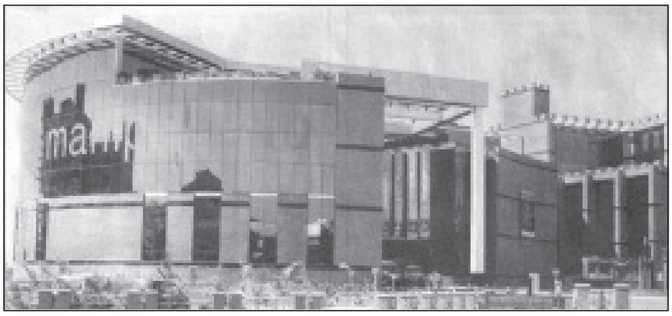

ಸ್ವಾಯತ್ತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಮಾನ್ಯತೆ ಪಡೆದಿರುವ ಮಣಿಪಾಲದ ಮಾಹೆ(ಕಟ್ಟಡ)

ಮಣಿಪಾಲ ಪ್ರವಾಸಿಗರ ತಾಣವೂ ಹೌದು. ವೆಲ್‌ಕಮ್ ಸಮೂಹಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ವ್ಯಾಲಿವ್ಯೂ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಟ್ಟದ ಹೋಟೆಲ್. ಇಲ್ಲಿ ಹೋಟೆಲ್ ಮ್ಯಾನೇಜ್‌ಮೆಂಟಿನ ಪದವಿ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿದೆ. ಕಸ್ತೂರಬಾ ಮೆಡಿಕಲ್ ಕಾಲೇಜು, ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಪೆಥಾಲಜಿ ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳು ಸಂದರ್ಶಕರನ್ನೂ ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತವೆ. ಕ್ರೈಸ್ಟ್ ಚರ್ಚ್, ಹೊಸ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಇಗರ್ಜಿ–ಮಸೀದಿಗಳ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ಮೈಗೂಡಿಸಿಕೊಂಡ ವೇಣುಗೋಪಾಲ ಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯ ಹಾಗೂ ಉದ್ಯಾನ, ಗೀತಾಮಂದಿರ, ಇಂಡಸ್ಟ್ರಿಯಲ್ ಕಾಂಪ್ಲೆಕ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ಹಲವು ಉದ್ಯಮಗಳು ಆಕರ್ಷಣೀಯ.

ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿನ ವಿಶಿಷ್ಟ ಪ್ರಾಚೀನ ವಾಸ್ತು ಶೈಲಿಯನ್ನು ಉಳಿಸಿ, ಮುಂದಿನ ಪೀಳಿಗೆಗೆ ಮಾದರಿಯಾಗಿ ಉಳಿಯುವಂತೆ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ವಿಜಯನಾಥ ಶೆಣೈಯವರ 'ಹಸ್ತಶಿಲ್ಪ' ಮಣಿಪಾಲದ ಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿದೆ. ತುಳುನಾಡಿನ ಅರಸು ವಂಶಸ್ಥರುಗಳು ತಮ್ಮ ಪ್ರಾಚೀನ ಮನೆಗಳನ್ನು ಮುರಿದು ಹೊಸ ಮನೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹಳೆಯ ಕಾಷ್ಠಶಿಲ್ಪಗಳು ಹಾಳಾಗುವುದನ್ನು ನೋಡಲಾಗದೆ ಅವನ್ನು ಶೆಣೈ ಸಂಗ್ರಹಿಸುತ್ತ ಬಂದರು. ಅನಂತರ ತಮ್ಮ ಕನಸಿನ ಮನೆಯನ್ನು ಹಳೆಗಾಲದ ಮನೆಯಂತೆಯೇ ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅದರೊಳಗೆ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿಟ್ಟ ದಕ್ಷಿಣಕನ್ನಡದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಪುರಾತನ ವಸ್ತು ವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶನಕ್ಕಿಟ್ಟು ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯವನ್ನಾಗಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದರ ಆಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೆ ಒಂದು ಟ್ರಸ್ಟ್ ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ. **(ಎಚ್.ಪಿ.ವಿ.)**

ಮಣೇವು ಹಾಕುವುದು: ವೈಷ್ಣವ ಹಾಗೂ ಶೈವರಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಹರಕೆ ತೀರಿಸುವ ಒಂದು ವಿಶೇಷ ಸಂಪ್ರದಾಯ. ಇದು ಗ್ರಾಮದೇವತೆಯ ಹಬ್ಬದಲ್ಲಿಯೂ ವಿರಳವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಮುಖ ನೋಡಿ ಮಣೆ ಹಾಕು ಎಂಬ ಗಾದೆ ಇಂದಿಗೂ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಮೂಲದಿಂದ ಮಣೇವು ಹಾಕುವುದು ಎಂಬ ಮಾತು ಬಂದಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆ ಇದೆ. ಹಿರಿಯರನ್ನು ಗೌರವಿಸು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಉಳಿದು ಬಂದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ.

ಮಣೇವು ಹಾಕುವುದಾಗಿ ಹರಕೆ ಹೊತ್ತು, ಮಣೇವು ಹಾಕಲು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡ ದಿವಸದಂದು ದಾಸಯ್ಯಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ಮನೆಗೆ ಪ್ರಸಾದಕ್ಕಾಗಿ ಆಹ್ವಾನಿಸುವರು. ಆ ದಿನ ದಾಸಯ್ಯಗಳು ಉಪವಾಸ ವ್ರತವನ್ನಾಚರಿಸಿ ಮಿಂದು ಮಡಿಯುಟ್ಟು ಆಹ್ವಾನಿತರ ಮನೆಗೆ ಬಂದು ತಿರುಪತಿ ತಿಮ್ಮಪ್ಪನ ಮುಖಸಿರಿ, ಶಂಖ, ಜಾಗಟೆ, ಬಾಂಕುಗಳನ್ನು ವಿಶೇಷ ಭಕ್ಷ್ಯ ಭೋಜ್ಯಗಳೊಂದಿಗೆ ಎಡೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟು ಧೂಪದೀಪಾದಿ ನೈವೇದ್ಯಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸುವರು. ಅನಂತರ ತಿಮ್ಮಪ್ಪನ ನಾಮಸ್ಮರಣೆ ಮಾಡಿ ಬಾಂಕು ಶಂಖ ಜಾಗಟೆಗಳನ್ನು ಪೂರೈಸಿ ಎಲ್ಲ ದಾಸಯ್ಯಗಳು ಸಾಲಾಗಿ ನಿಂತು ಹೋ ಹೋ ಹೋ ಎಂದು ಕೂಗುತ್ತ ಸುತ್ತ ಮೂರು ಬಾರಿ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆ ಮಾಡಿ ಎಡೆಗೆ ಎರಗಿ ತಿನ್ನುವರು. ತಿಂದು ಉಳಿದುದನ್ನು ಪ್ರಸಾದವೆಂದು ಇತರ ಭಕ್ತರಿಗೆ ಹಂಚುವರು. ಇದಾದ ಅನಂತರ ದಾಸಯ್ಯಗಳಿಗೆ ಮೀಸಲು ಊಟ ಬಡಿಸಿ ದಕ್ಷಿಣೆಯಿಂದ ಸಂತೃಪ್ತಿ ಪಡಿಸುವರು. ಕಜ್ಜಾಯ, ಹಲಸಿನಹಣ್ಣು, ಬಾಳೆಹಣ್ಣು, ಜೇನುತುಪ್ಪ ಎಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಧಾನ ಭಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ತಿರುಪತಿಗೆ ಯಾತ್ರೆ ಹೋಗುವ ಭಕ್ತರು ಪ್ರಯಾಣ ಹೊರಡುವ ದಿನ ಅಥವಾ ಯಾತ್ರೆ ಮುಗಿಸಿ ಹಿಂದಿರುಗಿದ ದಿನ ದಾಸಯ್ಯಗಳಿಗೆ ಮಣೇವು ಹಾಕುವ ಪದ್ಧತಿ ಮಂಡ್ಯ, ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ತಿರುಪತಿಗೆ ಹೊರಡುವ ದಿನ ಊರ ಹೊರಗಿನ ತೋಪಿನಲ್ಲಿ ದೇವರಿಗೆ ಕುರಿ ಅಥವಾ ಮೇಕೆಯನ್ನು ಬಲಿಕೊಟ್ಟು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಅಡುಗೆ ಮಾಡಿ ದಾಸಯ್ಯಗಳಿಗೆ ಎಡೆಕೊಟ್ಟು (ಮಣೇವು ಹಾಕಿ) ಅನಂತರ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇದನ್ನು ಭೂತನಸೇವೆ ಎಂದು ಕರೆಯುವರು. ಹಿಂದೆ ವಾಹನ ಸೌಕರ್ಯಗಳಿರದೆ ಕಾಲು ನಡಿಗೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಭೂತಭೇತಾಳಾದಿಗಳಿಂದ ತೊಂದರೆಯಾಗದಿರಲೆಂದು ಈ ಸೇವೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದುದಾಗಿ ನಂಬಿಕೆ.

ತುರುವೇಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಋತುಮತಿಯಾಗದ ಕನ್ಯೆಯೊಬ್ಬಳಿಗೆ ಸ್ನಾನಮಾಡಿಸಿ ಮಡಿ ಉಡಿಸಿ ಅಡಕೆ ಹೊಂಬಾಳೆಯಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಿದ ಕಳಸವನ್ನು ಹೊರಿಸಿಕೊಂಡು ನಡೆಮಡಿ (ದಾರಿಯುದ್ದಕ್ಕೂ ಮಡಿಯಾದ ಪಂಚೆ ಅಥವಾ ಸೀರೆಯನ್ನು ಹಾಸಿ ಕಳಸ ಹೊತ್ತವರನ್ನು ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬರುವುದು) ಮೇಲೆ ಊರ ಮುಂದಿರುವ ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಕರೆದು ತರುತ್ತಾರೆ. ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆ ಕಳಸವನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ಅದರ ಮುಂದೆ ಬಾಳೆಹಣ್ಣು, ಕಡಲೆಪುರಿ, ಕಜ್ಜಾಯ ಮತ್ತಿತರ ಸಿಹಿತಿಂಡಿ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಎಡೆಗೆ ಇಡಲಾಗುವುದು. ಅನಂತರ ದಾಸಯ್ಯ ಎಡೆಗೆ ಮುಖಸಿರಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಿ ತಿಮ್ಮಪ್ಪನ ನಾಮಸ್ಮರಣೆ ಮಾಡುತ್ತ ಶಂಖ ಮತ್ತು ಬಾಂಕನ್ನು ಊದಿ ಎಡೆಯ ಸುತ್ತ ಮೂರುಬಾರಿ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆ ಮಾಡಿ ಎಡೆಗೆ ಎರಗಿ ತಿನ್ನುವನು. ಉಳಿದ ಎಡೆಯನ್ನು ಪ್ರಸಾದವೆಂದು ಇತರರಿಗೆ ಹಂಚಲಾಗುವುದು. ಇದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಾದಿಹಳ್ಳಿ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಗ್ರಾಮದೇವತೆ ದೊಡ್ಡಮ್ಮನ ಜಾತ್ರೆಯಂದು ಸೋಮನ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಮಣೇವು ಹಾಕುತ್ತಾರೆ.

ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮೇಲುಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಮಣೇವು ಹಾಕುವುದರಲ್ಲೊಂದು ವಿಶೇಷತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ತಿರುಪತಿ ತಿಮ್ಮಪನ ಮತ್ತು ಚೆಲುವ ನಾರಾಯಣನ ಭಕ್ತರು ದಾಸಯ್ಯನಿಗೆ ಮಣೇವು ಹಾಕುವ ಪದ್ಧತಿಯಿದ್ದು ಎಡೆಗೆ ಮಾಂಸಾನ್ನವನ್ನು ಬಳಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ದಾಸಯ್ಯನು ಮುಖಸಿರಿ, ಬಾಂಕು, ಜಾಗಟೆ, ಶಂಖಗಳನ್ನು ಪೂರೈಸಿದ ಅನಂತರ ಎಡೆಗೆ ಎರಗುವನು. ಆಗ ಅವನ ಸುತ್ತ ತೆರೆ ಹಿಡಿಯಲಾಗುವುದು. ದೇವರು ಪ್ರಸಾದ ಸ್ವೀಕರಿಸುವಾಗ ಬೇರೆಯವರು ನೋಡಬಾರದೆಂಬುದು ಇದರ ಹಿಂದಿರುವ ನಂಬಿಕೆ. ಇದನ್ನು ಭೂತನ ಸೇವೆ ಅಥವಾ ದಾಸಯ್ಯನಿಗೆ ಧೂಪ ಹಾಕುವುದು ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಇದೇ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಾಂಡವಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕುರುಬರ ಬೆಟ್ಟಳ್ಳಿ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಶಿವರಾತ್ರಿ ಹಬ್ಬದ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸುವ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಜಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಬೀರೇದೇವರು ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮದೇವತೆಯ ಪೂಜೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಪೂಜೆಯ ಮುಂದೆ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಗುಣಗಾನ ಮಾಡುತ್ತ ಕುಣಿಯುತ್ತ ಬೀರೇಶ್ವರನನ್ನು ಮೆರಸುತ್ತ ಬರುವ ವೀರಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಉತ್ಸವ ಬರುವ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಭಕ್ತರು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಮಣೇವು ಹಾಕುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಎಡೆಯಲ್ಲಿ ಬಾಳೆಹಣ್ಣು ಮತ್ತು ಕಜ್ಜಾಯ ಇರುತ್ತವೆ.

ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಮಣೇವು ಹಾಕುವ ಸಂಪ್ರದಾಯವಿದೆ. ಇದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಬೆಟ್ಟೆಮಣೆ ಹಾಕುವುದು ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಬಾಳೆಹಣ್ಣಿನ ಮತ್ತು ಹಲಸಿನ ತೊಳೆಯ ರಸಾಯನ ಇಲ್ಲಿನ ಎಡೆಯ ವಿಶೇಷ.

ಮಣೇವು ಹಾಕುವ ಪದ್ಧತಿ ಗೊರವರಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ. ಇವರು ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಶಿವರಾತ್ರಿಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮೈಲಾರಲಿಂಗನ ಹಬ್ಬವನ್ನು ಆಚರಿಸುವರು. ಹಬ್ಬದ ದಿನ ಮುಖ್ಯ ಗಾಯಕ ಕಂಬಳಿ ಗದ್ದುಗೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತು ಮೈಲಾರಲಿಂಗನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಹಾಡುತ್ತಾನೆ. ಉಳಿದವರು ಇವನಿಗೆ ಹಿಮ್ಮೇಳ ಕೊಡುತ್ತ ಕುಣಿಯುತ್ತಾರೆ. ಕುಣಿತದ ಮಧ್ಯೆ ಹರಕೆ ಹೊತ್ತ ಮೈಲಾರಲಿಂಗನ ಭಕ್ತರು ಇವರಿಗೆ ಕರಿಕಂಬಳಿ ಹಾಸಿನ ಮೇಲೆ ಎಡೆ ಇಟ್ಟು ಮಣೇವು ಹಾಕುವರು. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಗೊರವರನ್ನು ತಮ್ಮ ಮನೆಗೆ ಆಹ್ವಾನಿಸಿ ಮಣೇವು ಹಾಕಿಸುವುದೂ ಉಂಟು. ಮಣೇವು ಹಾಕುವ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತಿದೆ. (ಎಚ್.ಎನ್.)

ಮಣ್ಣೆ: ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜಿಲ್ಲೆ ನೆಲಮಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,543. 8ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಪುರುಷನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗಂಗರಾಜರ ರಾಜಧಾನಿಗಳಲ್ಲೊಂದಾಗಿದ್ದು, ಇದನ್ನು ಗಂಗರ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಮಾನ್ಯಪುರ ಎಂದು ಕರೆದಿದೆ. ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಗಂಗರ ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳು ದೊರೆತಿಲ್ಲವಾದರೂ ನಾಲ್ಕು ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳು ದೊರೆತಿದ್ದು ಇವು ಗಂಗ ಶ್ರೀಪುರುಷ ಇಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿ ಅನೇಕ ದಾನಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದಂತೆ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಗಂಗರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಧ್ರುವ ತನ್ನ ಮಗ ಕಂಬಯ್ಯನನ್ನು ಗಂಗವಾಡಿ ತೊಂಬತ್ತಾರು ಸಾವಿರಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿ ನೇಮಿಸಿದ್ದ. ಕಂಬಯ್ಯ ಇಲ್ಲಿಂದ ಎರಡು ದತ್ತಿ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಹೊರಡಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಮುಂದೆ ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಚೋಳರು ಗಂಗರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದಾಗ ಈ ಊರು ಅಧೋಗತಿಗಿಳಿಯಿತು. ಚೋಳರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಮಣ್ಣೆ ಕಟಕಂ ಎಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಹೊಯ್ಸಳ ನೃಪಕಾಮನನ್ನು ಕೊಂಗಾಳ್ವ ಮಣ್ಣೆಯಲ್ಲಿ ಸೋಲಿಸಿದಂತೆ ಒಂದು ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಗಂಗರ ಕಾಲದ ಪ್ರಾಚೀನ ನಿವೇಶನದ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಹರವು ಅಂದಿನ ಪಟ್ಟಣದ ವೈಭವವನ್ನು ಸಾರುತ್ತದೆ. ಅನೇಕ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಕಟ್ಟಡಗಳ ಅವಶೇಷಗಳು ಸುತ್ತಮುತ್ತ ಹೊಲಗಳಲ್ಲಿ ಚೆಲ್ಲಾಡಿವೆ. ಈಗ ಇಲ್ಲಿ ಅಳಿದುಳಿದಿರುವ ಗಂಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಕಪಿಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಸೂಳೆಯರ ದೇವಸ್ಥಾನ, ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಇಟ್ಟಿಗೆಯಿಂದಲೇ ಕಟ್ಟಿದ್ದು, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲಿನ ಕಂಬಗಳು ಜಾಲಂಧ್ರಗಳು ನಂದಿಮಂಟಪ ಮುಂತಾದವು ಗಂಗರ ಶಿಲ್ಪದ ಮಾದರಿಗಳಾಗಿವೆ. ಚಾವಣಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಬಳ್ಳಿಯ ಮಾದರಿಗಳು, ನಾಗನಾಗಿಣಿಯರ ಮೂರ್ತಿಗಳೂ ಅಪರೂಪ ಕೃತಿಗಳಾಗಿವೆ. **(ಎಂ.ಎಚ್.)**

ಮತ್ತಾವರ: ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕಸಬೆಯಿಂದ 6ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಗ್ರಾಮ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,211. ಮತ್ತಾವರದಲ್ಲಿರುವ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿ ಬಹು ಪುರಾತನವಾದದ್ದು. ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ದೊರೆ ವಿನಯಾದಿತ್ಯ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಭೇಟಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದನೆಂದು ಈ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಬಸದಿಯ ಉತ್ತರಕ್ಕಿರುವ ಜೀರ್ಣವಾಗಿರುವ ಶಿವದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಭೈರವನ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಊರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಹೊಯ್ಸಳ ವಿನಯಾದಿತ್ಯ ಮತ್ತಾವರದ ಬಳಿ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದು ಕಾಲುವೆ ತೋಡಿಸಿದ್ದನೆಂದು ಸಹ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಊರಿನ ನೈಋತ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾ ಸಮಾಧಿಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದೂ 10 ಅಡಿ ಉದ್ದ 9ಅಡಿ ಅಗಲವಿವೆ. ಈ ಸಮಾಧಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಬಳಕೆಯಾಗಿರುವ ಕಲ್ಲುಚಪ್ಪಡಿಗಳು 9ಅಡಿ ಉದ್ದ 8ಅಡಿ ಅಗಲ ಮತ್ತು 10 ಇಂಚು ದಪ್ಪವಿವೆ. ಬಹುತೇಕ ಶಿಲಾಸಮಾಧಿಗಳು ಈಗ ಹಾಳಾಗಿವೆ. ಈ ಸಮಾಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬಿಣದ ಕಟಿಗಳು ಮತ್ತು ಮಣ್ಣಿನ ಮಡಕೆ ಚೂರುಗಳು ದೊರೆತಿದ್ದುವು. (ಡಿ.ಎಸ್.ಜೆ.)

ಮತ್ತೋಡು ನಾಯಕರು: ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮತ್ತೋಡಿನಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಪಾಳೆಯಗಾರರು. ಮತ್ತೋಡನ್ನು ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು 1604–1779ರವರೆಗೆ ಸು. 175 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಆಳಿದರು. ಮತ್ತೋಡನ್ನು ಹಿಂದೆ ಮತ್ತಿನಡು, ಮತ್ತಿನಾಡು, ಮತ್ತನಡು, ಮತನಡು, ಮತ್ತೇಡು ಎಂದೂ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಈ ಮನೆತನದ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಆಕರಗಳು ಅತ್ಯಲ್ಪ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿವೆ. ಅವುಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವ ಈ ನಾಯಕ ಮನೆತನದ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಹೀಗೆ ಸಂಗ್ರಹಿಸಬಹುದು:

ಮತ್ತೋಡು ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದವನು ಬೇಡ ಜನಾಂಗದ ಗಿರಿಯಪ್ಪ ನಾಯಕ. ಇವನು ತಿಮ್ಮಣ್ಣ ನಾಯಕ ಮತ್ತು ಲಕ್ಕವ್ವ ಎಂಬ ದಂಪತಿಗಳ ಮಗ. ಈತ ಪರಾಕ್ರಮಿ ಎಂದು ಹೆಸರಾಗಿದ್ದ. ಈತನ ಬಗ್ಗೆ ಬೂದಿಹಾಳು (ಶ್ರೀರಾಂಪುರ) ನಾಯಕನಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಂಡ ಪೆನುಗೊಂಡೆಯ ಅರಸ ಒಂದನೆಯ ವೆಂಕಟಪತಿರಾಯ (1586–1614) ಇವನನ್ನು ತನ್ನಲ್ಲಿಗೆ ಕರೆಸಿಕೊಂಡು ಸತ್ಕರಿಸಿದ. ಮದವೇರಿದ ಆನೆಯೊಂದನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸಿದ ಇವನ ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿದ ದೊರೆ ಇವನಿಗೆ ಲಕ್ಕವ್ವನ ಹಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಅದರ ಸುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಬಳುವಳಿಯಾಗಿ ನೀಡಿ ಕಳುಹಿಸಿಕೊಟ್ಟ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಈ ಮನೆತನದ ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟು ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಇದು ನಡೆದದ್ದು ಸು. 1604ರಲ್ಲಿ.

ಗಿರಿಯಪ್ಪನಾಯಕನ ಅನಂತರ ಇವನ ಮಗ ಒಂದನೆಯ ದೊಡ್ಡಳ(ಣ್ಣ) ನಾಯಕ, ಆಮೇಲೆ ಇವನ ಮಗ ಒಂದನೆಯ ಹಾಲಪ್ಪನಾಯಕ, ತರುವಾಯ ಇವನ ಮಗ ಎರಡನೆಯ ದೊಡ್ಡಳ (ಣ್ಣ) ನಾಯಕ ಆಳಿದರು. ಎರಡನೆಯ ದೊಡ್ಡಳ ನಾಯಕನ ಮಕ್ಕಳು ಚಿನ್ನದ ಗಿರಿಯಪ್ಪನಾಯಕ ಮತ್ತು ಒಂದನೆಯ ಸಂಗಪ್ಪನಾಯಕ. ದೊಡ್ಡಳ ನಾಯಕನ ಅನಂತರ ಒಂದನೆಯ ಸಂಗಪ್ಪ ನಾಯಕ ದೊರೆಯಾದ. ಇವನು ಒಮ್ಮೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಒಡೆಯರ ಆಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಹೋಗಿದ್ದಾಗ, ಅಲ್ಲಿ ಹುಚ್ಚೆದ್ದ ಒಂದು ಕುದುರೆಯನ್ನು ಅಂಕೆಗೆ ತಂದು, ಅದನ್ನು ಏರಿ, ಸವಾರಿ ಮಾಡಿದನೆಂದೂ ಇವನ ಸಾಹಸಕ್ಕೆ ಅಸೂಯೆ ಪಟ್ಟ ಕೆಲವರು ಇವನತ್ತ ನಿಂಬೆಹಣ್ಣು ಮುಂತಾದುವನ್ನು ಎಸೆದರೆಂದೂ ಕುದುರೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತುಕೊಂಡೇ, ಕತ್ತಿಯನ್ನು ಝಳಪಿಸುತ್ತಲೇ ಅವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಚಾತುರ್ಯದಿಂದ ಈತ ತುಂಡುತುಂಡು ಮಾಡಿದನೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ.

ಇವನ ಅನಂತರ ಇವನ ಮಗ ಎರಡನೆಯ ಹಾಲಪ್ಪನಾಯಕ (ದೊಡ್ಡಹಾಲಪ್ಪನಾಯಕ) ರಾಜನಾದ. ಮತ್ತೋಡಿನ ಇತಿಹಾಸದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಇವನ ಕಾಲ ಉನ್ನತಿಯ ಕಾಲ. ಇವನು ಒಳ್ಳೆಯ ಆಡಳಿತಗಾರ, ವಿದ್ಯಾಪ್ರೇಮಿ, ಪ್ರಜಾಹಿತ ಚಿಂತಕ, ಧರ್ಮಾಭಿಮಾನಿ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದ. ಬೇಡರಾಗಿದ್ದ ಈ ಮನೆತನದವರು ಲಿಂಗದೀಕ್ಷೆ ಪಡೆದು ವೀರಶೈವರಾದದ್ದು ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ. ಇವನು ರಾಜಧಾನಿ ಮತ್ತೋಡನ್ನು ಕೋಟೆಕೊತ್ತಲಗಳಿಂದ ಬಲಿಷ್ಠಗೊಳಿಸಿದ. ಇವನಿಗೆ ಮೂರನೆಯ ದೊಡ್ಡಳ(ಣ್ಣ) ನಾಯಕ (ಮೂರನೆಯ ಹಾಲಪ್ಪನಾಯಕ), ಸಿದ್ಧಪ್ಪನಾಯಕ (ಸಿದ್ಧರಾಮಪ್ಪನಾಯಕ) ಮತ್ತು ಎರಡನೆಯ ಸಂಗಪ್ಪನಾಯಕ ಎಂಬ ಮೂವರು ಮಕ್ಕಳಿದ್ದರು. ಇವರಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯವನಾದ ಸಿದ್ಧಪ್ಪನಾಯಕನಿಗೆ ಪಟ್ಟಕಟ್ಟಿದಾಗ ಅಸಮಾಧಾನಗೊಂಡ ಮೂರನೆಯ ದೊಡ್ಡಳ(ಣ್ಣ) ನಾಯಕ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ನಾಯಕರ ನೆರವನ್ನು ಯಾಚಿಸಿದ. ಆಗ ಅವರು ಮತ್ತೋಡಿನ ಮೇಲೆ ದಾಳಿಮಾಡಿ, ಮೂರನೆಯ ದೊಡ್ಡಳ(ಣ್ಣ) ನಾಯಕನನ್ನು ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಕೂರಿಸಿದರು. ಸಿದ್ಧಪ್ಪನಾಯಕನನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿದು ತಂದು ದುರ್ಗದ ಕಾರಾಗೃಹದಲ್ಲಿಟ್ಟರು.

ಸಿದ್ಧಪ್ಪನಾಯಕನ ಸೌಂದರ್ಯ ಹಾಗೂ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ದುರ್ಗದ ದೊರೆ ಹಿರೇ ಮದಕರಿ ನಾಯಕನ (1721–48) ಮಗಳು ದೇವವ್ವ ಆಕರ್ಷಿತಳಾಗಿ ವಿವಾಹವಾಗಬಯಸಿದಾಗ ದುರ್ಗದ ದೊರೆ ಮಗಳಿಗೆ ಲಿಂಗಧಾರಣೆ ಮಾಡಿಸಿ ವಿವಾಹ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟ. ಅನಂತರ ಮೂರನೆಯ ದೊಡ್ಡಳ(ಣ್ಣ) ನಾಯಕನನ್ನು ಪಟ್ಟದಿಂದ ಇಳಿಸಿ, ಸಿದ್ಧಪ್ಪನಾಯಕನಿಗೆ ಪಟ್ಟ ಕಟ್ಟಲಾಯಿತು.

ಸಿದ್ಧಪ್ಪ ನಾಯಕನ ಅನಂತರ ಇವನ ಹಿರಿಯ ಮಗ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಹಾಲಪ್ಪನಾಯಕ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಇವನೂ ದುರ್ಗದ ದೊರೆಗಳ ಮನೆತನದ ಹೆಣ್ಣನ್ನು ವಿವಾಹವಾದ. ಆದರೆ ಕ್ರಮೇಣ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ದೊರೆ ಕೊನೆಯ ಮದಕರಿನಾಯಕನೊಂದಿಗೆ ಇವನ ಸಂಬಂಧ ಶಿಥಿಲಗೊಂಡಿತು. ಸೇಡಿನಿಂದ ದುರ್ಗದ ವೈರಿಯಾಗಿದ್ದ ಹೈದರ್ ಅಲಿಯ ಜೊತೆಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡ ಘರ್ಷಣೆಯೊಂದರ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ದುರ್ಗದ ಕಡೆಯವರಿಗೆ ಸೆರೆಸಿಕ್ಕ ಇವನನ್ನು ದುರ್ಗದಲ್ಲಿ ಬಂಧಿಸಿಡಲಾಯಿತು. 1779ರಲ್ಲಿ ದುರ್ಗ ಹೈದರ್ ಅಲಿಯ ವಶಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಇವನನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಲಾಯಿತಾದರೂ ಮತ್ತೋಡಿನ ಪಟ್ಟ ಇವನಿಗೆ ದೊರೆಯಲಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಇವನು ಹಾಗಲವಾಡಿಗೆ ಬಂದು, ಕೆಲವು ವರ್ಷ ಅಲ್ಲಿದ್ದು, ಆಮೇಲೆ ಮತ್ತೋಡಿಗೆ ಮರಳಿ ಊರ ಹೊರಗೆ ಒಂದು ಗುಡಿಸಲಿನಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಹೆಂಡತಿಯೊಂದಿಗೆ ವಾಸವಾಗಿದ್ದು, ವೃದ್ಧಾಪ್ಯದ ತನ್ನ ಕೊನೆಯ ದಿನಗಳನ್ನು ಕಳೆದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಮತ್ತೋಡಿನ ನಾಯಕರು ಧಾರ್ಮಿಕವಾಗಿ ಶ್ರೀಶೈಲದ ಪರ್ವತ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಸ್ವಾಮಿಗಳಿಗೂ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಹೆಸರಾಂತ ಮುರಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಗಳಿಗೂ ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಮತ್ತೋಡಲ್ಲಿ ಇವರು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದ ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆ, ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲು ಮುಂತಾದ ಅವಶೇಷಗಳು, ದೊಡ್ಡಕೆರೆ ಈಗಲೂ ಇವೆ. ಮುರಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಗಳಿಗಾಗಿ ಇವರು ಕಟ್ಟಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದ ಮಠ ಈಗ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಶಿಸಿಹೋಗಿದೆ. ಒಂದು ಕಾಲಕ್ಕೆ ಮತ್ತೋಡು ಗಾಜಿನ ಬಳೆಗಳ ತಯಾರಿಕೆಗೆ ತುಂಬ ಹೆಸರಾಗಿತ್ತು. ಆಕರ್ಷಕ ಬಳೆಗಳ ಈ ಕೈಗಾರಿಕೆಗೆ ಸುಭದ್ರ ನೆಲೆಯನ್ನು ಮತ್ತೋಡು ನಾಯಕರು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದರು.

ಮತ್ತೋಡು ನಾಯಕರ ವಂಶಾವಳಿ :

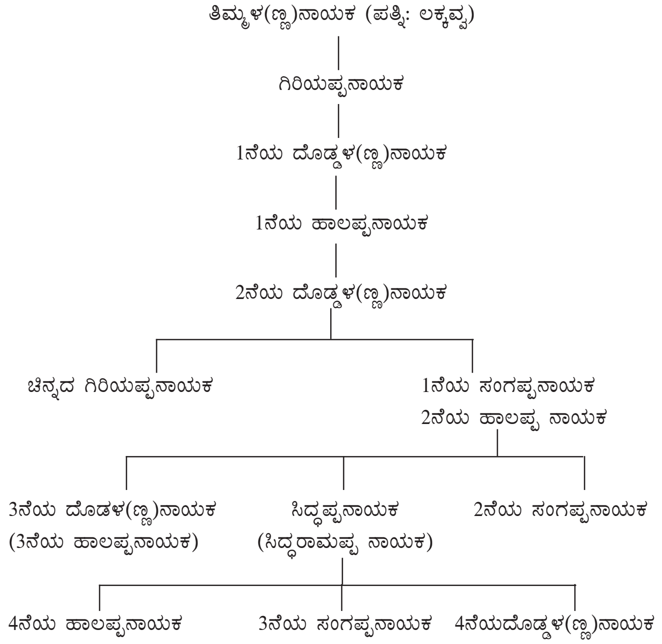

(ಬಿ.ಆರ್‌ಎಜೆ.)

ಮದಗದ ಕೆರೆ: ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಶಿಕಾರಿಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮಹತ್ವ ಪಡೆದ ಒಂದು ಬೃಹತ್ ಕೆರೆ. ಇದು ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಮತ್ತು ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಸರಹದ್ದಿನಲ್ಲಿದೆ. ಇದನ್ನು ಮಾಸುರು–ಮದಗದಕೆರೆ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಮಾಸೂರು ಎಂಬ ಬೇಚಿರಾಕ್ ಗ್ರಾಮ ಶಿಕಾರಿಪುರದಿಂದ 14 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಕೆರೆಯ ಬಳಿ ಒಂದು ಪಾಳುಬಿದ್ದ ಕೋಟೆ ಇದೆ. ಈ ಕೆರೆಯ ಐತಿಹಾಸಿಕತೆ ಪುರಾತನವಾದುದು. ಇದರ ಬಗ್ಗೆ ಜನಪದ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲೂ ಪ್ರಸ್ತಾಪಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. 'ಮಾಯದಂಥ ಮಳೆ ಬಂತಣ್ಣ ಮದಗದ ಕೆರೆಗೆ' ಎಂಬ ಜನಪದಗೀತೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಕೆರೆ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿತೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಇದನ್ನು ಚೊರ್ಡಿ ಅಥವಾ ಕುಮುದ್ವತಿ ನದಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹಿಂದಿನ ಕೆರೆಗಳ ಮಾದರಿಯಲ್ಲೇ ಇದರ ಕೋಡಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಕೆರೆ ಗುಡ್ಡಬೆಟ್ಟಗಳ ಕಣಿವೆಯಲ್ಲಿ ಹರಡಿಕೊಂಡಿದೆ. ಈ ಕೆರೆಯ ನೀರು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಜಮೀನುಗಳಿಗೆ ಹರಿಯುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಪರ್ಷಿಯನ್ ಮತ್ತು ಅರಾಬಿಕ್ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಈ ಕೆರೆಯನ್ನು ಫರೀದ್ ಎಂಬುವನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇವನು ಬಿಜಾಪುರದ ಆದಿಲ್ ಷಾನ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ. ಇನ್ನೊಂದು ಅರಾಬಿಕ್ ಶಾಸನ ಈ ಕೆರೆಯನ್ನು ಸವಣೂರಿನ ನವಾಬನು ದುರಸ್ತು ಮಾಡಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ದಾಖಲಿಸಿದೆ. 1889–90ರಲ್ಲಿ ಈ ಕೆರೆಯ ತೂಬಿನಲ್ಲಿ ಬಿರುಕು ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಾಗ ಅದನ್ನು ದುರಸ್ತುಗೊಳಿಸಿದ ಸಂಗತಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ದೊಡ್ಡ ಕೆರೆಗಳಲ್ಲೊಂದಾದ ಈ ಕೆರೆ ಪ್ರಾಚೀನರ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಕೌಶಲಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ. *

ಮದುವೆ ಹಾಡುಗಳು: ಮದುವೆ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಹೇಳುವ ಹಾಡುಗಳು. ಈ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಸೋಬಾನೆ ಪದಗಳೆಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಹಾಡುವವರಿಗೆ ಸೋಬಾನದವರು ಎಂದು ಹೆಸರು. ಸೋಬಾನದ ಪದಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹೆಂಗಸರ ಪದಗಳು. ಎಲ್ಲೋ ಒಬ್ಬಿಬ್ಬರು

ಗಂಡಸರೂ ಖುಷಿಗಾಗಿ ಹಾಡು ಕಲಿತು ಹೆಂಗಸರ ಜೊತೆಯಾಗಿ ಹಾಡುವುದುಂಟು.

ಹಿಂದೆ ಮದುವೆ ಹಲವು ದಿನಗಳ ಕಾಲ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಮದುವೆಯ ಎಲ್ಲ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಊರಿಗೆ ಊರೇ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ಕೆಲಸ ಮಾಡುವಾಗ ಮೂಕರಂತೆ ಮಾಡಿದರೆ ಮನಸ್ಸಿಗೂ ದೇಹಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಶ್ರಮ. ಅದರ ಬದಲು ಮಾಡುವ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಹಾಡಿಕೊಂಡು ಮಾಡಿದರೆ ಭಾರಿ ಕೆಲಸವಾದರೂ ಹಗುರವಾಗಿಬಿಡುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ಇದರಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ಉದ್ದೇಶವೂ ಸಾಧಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಪರಿಚಿತರಾದ ಗಂಡು ಹೆಣ್ಣುಗಳು ನಾಲ್ಕಾರು ದಿನಗಳ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವಾಗ ಅವರಿಗೆ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಪರಿಚಯವನ್ನು ಎಷ್ಟು ಸಾಧ್ಯವೋ ಅಷ್ಟು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಹಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಬುದ್ಧಿವಾದದ ಹಾಗೂ ತಿಳುವಳಿಕೆಯ ಮಾತುಗಳು ಸಂಸಾರ ಸುಗಮವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಎಡೆಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತವೆ. ಶಾಸ್ತ್ರದ ನೀರು ತರುವಾಗ, ಶಾಸ್ತ್ರದ ಬತ್ತ ಕುಟ್ಟುವಾಗ, ವೀಳೆಯಶಾಸ್ತ್ರ ಮಾಡುವಾಗ, ಹರಿಶಿನ ಎಣ್ಣೆ ಹಚ್ಚುವಾಗ, ಗಂಡು ಹೆಣ್ಣಿನ ಮನೆಗೆ ನೆರೆ ಹೊರಡುವಾಗ, ಹೆಣ್ಣಿನೂರಿನಲ್ಲಿ ಅವರನ್ನು ಎದುರುಗೊಳ್ಳುವಾಗ, ಆರತಿ ಎತ್ತುವಾಗ. ಬೂವ ಇಕ್ಕುವಾಗ, ಗಂಧದ ಹುಡಿ ಎಸೆದಾಡುವಾಗ, ಬಾಗಿಲು ತಡೆಯುವಾಗ, ಹೆಣ್ಣೊಪ್ಪಿಸಿ ಕೊಡುವಾಗ, ಓಕಳಿ ಇಟ್ಟಾಡುವಾಗ, ಸೊಸಿಮರಕ್ಕೆ ನೀರುಹೊಯ್ಯುವಾಗ, ಹೆಣ್ಣು ಕರೆಯಲು ಬೀಗರು ಬಂದಾಗ–ಹೀಗೆ ಹತ್ತೆಂಟು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ರಿಯೆ ಇಂಥ ಹಾಡಿನ ಮೂಲಕ ಸಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೋಬಾನೆ ಹಾಡುಗಳ ಧಾಟಿ ಒಂದೇ ರೀತಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಧಾಟಿಗಳೂ ಬದಲಾವಣೆಯಾಗುತ್ತವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಹದಿನೆಂಟು ಧಾಟಿಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಮದುವೆ ಪದಗಳನ್ನು ಇಬ್ಬರು ಹಿಮ್ಮೇಳ ಹೇಳಿದರೆ ಮತ್ತಿಬ್ಬರು ಮುಮ್ಮೇಳ ಹಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಎಲ್ಲ ಜನಪದ ಹಾಡುಗಳಂತೆ ಈ ಮದುವೆ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಮೊದಲು ಹಾಡಿದವರು ಯಾರು, ಯಾವಾಗ ಹಾಡಿದರು ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರ ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಸೋಬಾನದವರನ್ನು ಕೇಳಿದರೆ ನಾರಾಯಣ ಬಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿ, ಸ್ವಾಮಿ ಈಶ್ವರನ ಮದುವೆಯ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಈ ಸೋಬಾನಗಳು ಹುಟ್ಟಿ ಬೆಳೆದವು ಎಂಬುದಾಗಿ ನುಡಿದು, ದೇವರೊಡನೆ ಇವಕ್ಕೂ ಅನಾದಿಯ ಮುಸುಕು ಹೊದಿಸುತ್ತಾರೆ. ಗಿರಿಜಮ್ಮ ಇಚ್ಚಂಗಿಮಠ ಅವರ ಮದುವೆ ಹಾಡುಗಳು, ಎಂ.ವೆಂಕಟರಾವ್ ಅವರ ಶೋಭಾನೆ ಹಾಡುಗಳು, ಸ್ವಾಮಿಗೌಡ ಅವರ ಸೋಬಾನೆ ಪದಗಳು, ಎಚ್.ಎಲ್. ನಾಗೇಗೌಡರ ಸೋಬಾನೆ ಚಿಕ್ಕಮ್ಮನ ಪದಗಳು ಮೊದಲಾದ ಸಂಕಲನಗಳು ಇಂಥ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಹೊರಬಂದಿವೆ. (ಎಚ್.ಎಲ್.ಎನ್.)

ಮದ್ದೂರು: ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಹಾಗೂ ಅದರ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಪಟ್ಟಣ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ, ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಮಂಡ್ಯ, ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಮಳವಳ್ಳಿ, ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಕುಣಿಗಲು ಹಾಗೂ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ ನಾಗಮಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 161 ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ. ಮದ್ದೂರು, ಕೊಪ್ಪ, ಆತಕೂರು, ಚಿಕ್ಕರಸಿನಕೆರೆ–ಇವು ಹೋಬಳಿಗಳು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 618ಚ.ಕಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,90,783. ಇದರಲ್ಲಿ 2,64,262 ಮಂದಿ ಗ್ರಾಮಸ್ಥರು, 26,521 ಮಂದಿ ಪಟ್ಟಣಿಗರು.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೆಚ್ಚು ಭೂಮಿ ಕೆಂಪುಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಮದ್ದೂರಿನ ಸಮೀಪದಿಂದ ಮಳವಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಹಲಗೂರಿನವರೆಗೆ ಹಬ್ಬಿರುವ ಒಂದು ಕಿರುವಿಸ್ತಾರದ ಮ್ಯಾಗ್ನಟೈಟ್ ಶಿಲಾಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬಿಣದ ಅಂಶ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದು ಕಂಡುಬಂದಿದೆ. ನಾಗಮಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವಭಾಗದಿಂದ ಹರಿದು ಬರುವ ಶಿಂಷಾನದಿ ಮದ್ದೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ–ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಹರಿದು ಮಳವಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅನಂತರ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 670 ಮಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಹುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೆರೆ ಹಾಗೂ ನಾಲೆಯ ನೀರಾವರಿ ಸೌಕರ್ಯವಿದೆ. ಕೊಪ್ಪದ ಹತ್ತಿರ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿರುವ ಕೊಪ್ಪಕೆರೆಯ ದಕ್ಷಿಣ ಪಾರ್ಶ್ವದ ನಾಲೆ 8ಕಿಮೀ ಉದ್ದವಿದೆ. ಇದು ಚಿಕ್ಕನಹಳ್ಳಿ ಹತ್ತಿರದ ಸು. 400 ಎಕರೆಗೆ ನೀರುಣಿಸುತ್ತದೆ. ತಗ್ಗಳ್ಳಿಯ ಹತ್ತಿರ ಶಿಂಷಾನದಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ಅಣೆಕಟ್ಟು 825 ಅಡಿ ಉದ್ದವಿದ್ದು ಇದರಿಂದ ಹೊರಡುವ ಎರಡು ನಾಲೆಗಳು–ಶಿಂಷಾನದಿ ಬಲದಂಡೆನಾಲೆ (36ಕಿಮೀ) ಮತ್ತು ಶಿಂಷಾನದಿ ಎಡದಂಡೆನಾಲೆ (19ಕಿಮೀ) ಆ ಸುತ್ತಮುತ್ತಣ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ನೀರೊದಗಿಸುತ್ತವೆ. ಮದ್ದೂರಿಗೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಮದ್ದೂರು ಕೆರೆ ಎಂಬ ದೊಡ್ಡ ಕೆರೆಯಿದೆ. ಮದ್ದೂರು ಅಣೆಕಟ್ಟಿನ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಿಂದ 900 ಎಕರೆ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ನೀರಿನ ಸೌಲಭ್ಯ ಕಲ್ಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮದ್ದೂರು ವಿಭಾಗದ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ನಾಲೆಯಿಂದ ಸು. 23,798 ಎಕರೆ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ನೀರು ಸರಬರಾಜಾಗುತ್ತದೆ.

ಸತ್ಯಾಗ್ರಹಸೌಧ, ಶಿವಪುರ

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸಾಗುವಳಿಯಾಗುತ್ತಿರುವ ಒಟ್ಟು ಭೂಮಿ 94,105 ಎಕರೆ. ನಾಲೆಗಳಿಂದ 27,838 ಎಕರೆ, ಕೆರೆಗಳಿಂದ 9,600 ಎಕರೆ, ಬಾವಿಗಳಿಂದ 200 ಎಕರೆ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ನೀರೊದಗುತ್ತದೆ. ಬತ್ತ, ಕಬ್ಬು, ರಾಗಿ, ಜೋಳ, ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆಗಳು. ಸೇಂಗಾ, ಹುರುಳಿ, ತೊಗರಿ, ಕಡಲೆ, ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ ಇತರ ಬೆಳೆಗಳು. ರೇಷ್ಮೆ ವ್ಯವಸಾಯ ಇಲ್ಲಿನ ಜನರ ಮುಖ್ಯ ಉಪಕಸುಬು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸರ್ಕಾರಿ ರೇಷ್ಮೆಕೋಠಿ ಹಾಗೂ ಹಿಪ್ಪುನೇರಳೆ ಸಸಿ ಪೋಷಣೆ ಮತ್ತು ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರ ಇವೆ. ಉತ್ತಮ ದರ್ಜೆಯ ರೇಷ್ಮೆ ಮೊಟ್ಟೆ ಹಾಗೂ ಹಿಪ್ಪುನೇರಳೆ ಸಸಿ ಸರಬರಾಜು ಮಾಡುವುದು ಈ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಮೀನು ಸಾಕಣೆಯ 9 ದೊಡ್ಡ ಕೆರೆಗಳೂ 100 ಚಿಕ್ಕ ಕೆರೆಗಳೂ ಇವೆ. ಕೈಗಾರಿಕೆಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ 7ಸಣ್ಣ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿವೆ. ಎಚ್.ಕೆ. ವೀರಣ್ಣಗೌಡ ಪ್ರಥಮದರ್ಜೆ ಕಾಲೇಜು ಸೇರಿದಂತೆ ಅನೇಕ ಶಾಲೆ ಕಾಲೇಜುಗಳಿವೆ.

ಶಿವಾರಗುಡ್ಡ, ಸೋಮನಹಳ್ಳಿ, ಶಿವಪುರ, ನಿಡಘಟ್ಟ, ಕಾಳಮುದ್ದನ ದೊಡ್ಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಳಗಳು.ಮದ್ದೂರಿಗೆ 12ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಶಿವಾರಗುಡ್ಡ ಒಂದು ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯ ಸ್ಥಳವಾಗಿದ್ದು ಇದನ್ನು

ಶಿವಾರಗುಡ್ಡ ವಿದ್ಯಾಪೀಠ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರವಿದ್ದು ಅದು ಡೆನ್ಮಾರ್ಕಿನ ಯೋಜನೆಯಂತೆ ಶಿಕ್ಷಣಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ತಾಂತ್ರಿಕ ಬೇಸಾಯ ಕ್ರಮ ಮತ್ತು ಸುಧಾರಿತ ಬೇಸಾಯ ಪದ್ಧತಿ ಕುರಿತಂತೆ ಶಿಕ್ಷಣ ನೀಡುವುದು. ವಿ.ಸಿ.ಫಾರಂ ಇಲ್ಲಿಯ ಮತ್ತೊಂದು ಬೇಸಾಯ ಕ್ಷೇತ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ಜಪಾನ್ ದೇಶದ ಬೇಸಾಯ ತಜ್ಞರು ಆಧುನಿಕ ಬೇಸಾಯ ಕ್ರಮಗಳ ಬಗ್ಗೆ ರೈತರಿಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ನೀಡುವರು. ಡೆನ್ಮಾರ್ಕ್-ಮೈಸೂರು ಯೋಜನೆಯಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕೋಳಿಸಾಕಣೆ ಕೇಂದ್ರ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದ್ದು ವೈಜ್ಞಾನಿಕವಾಗಿ ಪುಷ್ಟಿಕರ ಆಹಾರ ನೀಡಿ ಉತ್ತಮ ತಳಿಯ ಕೋಳಿಗಳನ್ನು ಸಾಕುವ ವಿಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮ ಸೇವಕ ಶಿಕ್ಷಣ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರವೂ ಇದೆ. ಪ್ರಶಾಂತವಾಗಿರುವ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಆಶ್ರಮವಿದೆ. ಮದ್ದೂರಿಗೆ 3ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು-ಮೈಸೂರು ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಭೂಸವಕಲು ರಕ್ಷಣಾ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರವಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಸ್ಕೂಟರ್ ತಯಾರಿಸುವ ಒಂದು ಕಾರ್ಖಾನೆಯಿತ್ತು. ಬೆಂಗಳೂರು-ಮೈಸೂರು ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿರುವ ನಿಡಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಹಕಾರಿ ತೆಂಗಿನನಾರು ಉದ್ಯಮವಿದೆ. ಮದ್ದೂರು-ಮಳವಳ್ಳಿ ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿ ಮದ್ದೂರಿಗೆ ಸು. 11ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕಾಳಮುದ್ದನದೊಡ್ಡಿಯಲ್ಲಿ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ (1974). ಈ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಮದ್ದೂರು ಹಾಗೂ ಮಳವಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಕಬ್ಬನ್ನು ಅರೆಯುತ್ತದೆ. ಬೆಂಗಳೂರು- ಮೈಸೂರು ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಮದ್ದೂರಿನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಹಾದು ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಮದ್ದೂರಿಗೆ 2ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಶಿವಪುರದಲ್ಲಿ ರೈಲು ನಿಲ್ದಾಣವಿದೆ. ಮದ್ದೂರು ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕನಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ದೊಡ್ಡ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಮದ್ದೂರು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಮುಖ್ಯ ಪಟ್ಟಣ. ಮೈಸೂರು-ಬೆಂಗಳೂರು ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 57 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಶಿಂಷಾನದಿಯ (ಮದ್ದೂರು ಹೊಳೆ) ಬಲದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದೊಡ್ಡ ಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಐದನೆಯ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆದಿದೆ. ಪಟ್ಟಣದ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 26,521.

ಇಲ್ಲಿ ತೋಟಗಾರಿಕೆ ಇಲಾಖೆ, ರೇಷ್ಮೆ ಕೋಠಿ ಹಾಗೂ ಹಿಪ್ಪುನೇರಳೆ ಸಸಿ ಪೋಷಣೆ ಮತ್ತು ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರ, ಮೀನುಸಾಕಣೆ ಕೇಂದ್ರ ಇವೆ. ಪ್ರವಾಸಿ ಮಂದಿರವಿದೆ.

ಮದ್ದೂರಿನಿಂದ ಮಳವಳ್ಳಿ, ಶಿವಸಮುದ್ರ, ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲ, ಕುಣಿಗಲು, ಹುಲಿಯೂರುದುರ್ಗ ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಿಗೆ ಅನುಕೂಲ ರಸ್ತೆಗಳಿದ್ದು, ಉತ್ತಮ ಸಾರಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕ ಕಲ್ಪಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಕದಂಬ ಋಷಿ ನರಸಿಂಹದೇವರನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿ ಪೂಜಿಸುತ್ತಿದ್ದದರಿಂದ ಕದಂಬ ಕ್ಷೇತ್ರವೆಂದೂ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ಜೊತೆ ತೀರ್ಥಯಾತ್ರೆಗಾಗಿ ಬಂದ ಪಾಂಡವರಲ್ಲಿ ಅರ್ಜುನ ನರಸಿಂಹ ದೇವರನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಅರ್ಜುನಪುರಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಾಯಿತೆಂದೂ ಸ್ಥಳಪುರಾಣ. ಅನಂತರ ಇದನ್ನು ಮರದೂರು ಎಂದು ಕರೆಯಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಇದೇ ಮದ್ದೂರಾಯಿತೆಂದೂ ಐತಿಹ್ಯ. ಟಿಪ್ಪು ಇಲ್ಲಿ ಮದ್ದುಗುಂಡುಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ಮದ್ದೂರಾಯಿತೆಂದೂ ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರತೀತಿ.

ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಊರು ನರಸಿಂಹಚತುರ್ವೇದಿಮಂಗಲಂ ಎಂಬ ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿದ್ದು ಇದನ್ನು ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ವೈಷ್ಣವರಿಗೆ ದಾನ ಕೊಟ್ಟಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಮದ್ದೂರು ಕೆರೆಯನ್ನೂ ವರದರಾಜ ದೇವಸ್ಥಾನವನ್ನೂ ಈತನೇ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಇಲ್ಲಿದ್ದ ಕೋಟೆ 1617ರಲ್ಲಿ ರಾಜ ಒಡೆಯರ ವಶವಾಯಿತು. ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಇದನ್ನು ದುರಸ್ತಿ ಮಾಡಿಸಿದ. 1791ರಲ್ಲಿ ಲಾರ್ಡ್ ಕಾರ್ನ್‌ವಾಲೀಸ್ ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದ. ಮದ್ದೂರಿನಲ್ಲಿ ನರಸಿಂಹ, ವರದರಾಜ, ದೇಶೇಶ್ವರ ಎಂಬ ಮೂರು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯ ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯದು. ಇದಕ್ಕೆ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ಗೋಪುರವನ್ನು ಈಚೆಗೆ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಉಗ್ರ ನರಸಿಂಹಮೂರ್ತಿ ಕಪ್ಪುಶಿಲೆಯ ಕೆತ್ತನೆ. ಇದು 7 ಅಡಿ ಎತ್ತರವಿದ್ದು ಸುಂದರವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಡೆ ರಾಮ, ಸೀತೆ, ಲಕ್ಷ್ಮಣ, ಆಂಜನೇಯರ ಸುಂದರ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ವರದರಾಜ (ಅಲ್ಲಾಳನಾಥ) ದೇವಾಲಯ ಚೋಳರ ಕಾಲಕ್ಕೂ ಹಿಂದಿನ ಅಥವಾ ಅವರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಪ್ರಾರಂಭಕಾಲದ ರಚನೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಅಲ್ಲಾಳನಾಥನ ವಿಗ್ರಹ 12 ಅಡಿ ಎತ್ತರವಿದ್ದು ಮುಮ್ಮುಖ ಹಾಗೂ ಹಿಮ್ಮುಖಗಳ ಕೆತ್ತನೆ ಸುಂದರವಾಗಿದೆ. ಹಿಮ್ಮುಖದ ಕೆತ್ತನೆ ಹೆಚ್ಚು ಸುಂದರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಎಲ್ಲ ದೇವರ ಮುಂದೆ ನೋಡು ಅಲ್ಲಾಳನಾಥನ ಹಿಂದೆ ನೋಡು' ಎನ್ನುವ ಗಾದೆ ಬಳಕೆಗೆ ಬಂದಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ತನ್ನ ತಾಯಿಗಾಗಿ ಈ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ.

ದೇಶೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಗಂಗರ ಕಾಲದ ರಚನೆ. ಇದರ ಹೊರಗೋಡೆಗಳನ್ನು ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಬಳಪದ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ದೇವಾಲಯದ ನಂದಿಮಂಟಪ ಸುಂದರವಾಗಿದೆ. ಗ್ರಾಮದೇವತೆ ಮದ್ದೂರಮ್ಮನ ದೇವಾಲಯವೂ ಇಲ್ಲಿದೆ. ಪ್ರತಿ ವರ್ಷ ಏಪ್ರಿಲ್-ಮೇ ತಿಂಗಳಿನಲ್ಲಿ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. **(ಕೆ.ವಿ.ವಿ.)**

ಮಧುಗಿರಿ: ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಪಟ್ಟಣ. ಶಿರಾ, ಕೊರಟಗೆರೆ, ಮಧುಗಿರಿ ಮತ್ತು ಪಾವಗಡ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಜಿಲ್ಲಾ ಉಪವಿಭಾಗ ಕೇಂದ್ರ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಕೊರಟಗೆರೆ, ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಶಿರಾ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಿದ್ದು ಪೂರ್ವ, ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ವಾಯುವ್ಯದ ಮೂರು ಕಡೆಯೂ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ ಸುತ್ತುವರಿದಿದೆ. ದೊಡ್ಡೇರಿ, ಮಧುಗಿರಿ, ಮಿಡಿಗೇಶಿ, ಇಟ್ಟಿಗದಿಬ್ಬನಹಳ್ಳಿ, ಕೊಡಿಗೇನಹಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಪುರವಾರ ಹೋಬಳಿಗಳು. 320 ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ. ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1,118,4 ಚ.ಕಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,65,884.

ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರದಿಂದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಕಣಶಿಲೆಯ ಬೆಟ್ಟಗಳು ಹಬ್ಬಿವೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಎತ್ತರದ ಬೆಟ್ಟಗಳೆಂದರೆ ಬ್ಯಾಲ್ಯ (888ಮೀ), ದೊಡ್ಡನರಮಂಗಲ (945 ಮೀ), ಮಿಡಿಗೇಶಿದುರ್ಗ (1,039 ಮೀ) ಮತ್ತು ಮಧುಗಿರಿದುರ್ಗ (1,192 ಮೀ). ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣದಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಜಯಮಂಗಲಿ ನದಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೊಳವನಹಳ್ಳಿಯ ಹತ್ತಿರ ಪೂರ್ವದಿಂದ ಗರುಡಾಚಲ ನದಿಯೂ ರಾಮಪುರದ ಬಳಿ ಪಶ್ಚಿಮದ ಕಡೆಯಿಂದ ಸುವರ್ಣಮುಖಿ ನದಿಯೂ ಇದಕ್ಕೆ ಸೇರುತ್ತವೆ. ಮುಂದೆ ಇದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಈಶಾನ್ಯ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹರಿದು ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ಅನಂತರಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು. ಕುಮುದ್ವತಿ ನದಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅತ್ಯಂತ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರವಾಗಿ ಹರಿಯುವುದು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ತಲಪರಿಗೆಗಳು ವಿಶೇಷ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ ಸು. 635 ಮಿಮೀ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಕುರುಂದ ಶಿಲೆಗಳಿರುವುದು ಕಂಡುಬಂದಿದೆ. ಕೆಂಪುಮಣ್ಣಿನ ಮರಳು ಮಿಶ್ರಿತ ಜೇಡಿ ಮಣ್ಣು ಮತ್ತು ಹತ್ತಿ ಬೆಳೆಗೆ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಕಪ್ಪು ಜೇಡಿಮಣ್ಣಿನ ಭೂಪ್ರದೇಶಗಳು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿವೆ. ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿರುವ 123 ಕೆರೆಗಳೂ 4,100 ಬಾವಿಗಳೂ ಇವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 8,106 ಎಕರೆ ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶ 45,390 ಎಕರೆ ಹುಲ್ಲುಗಾವಲೂ ಇದ್ದು, 1,12,812 ಎಕರೆ ಭೂಮಿ ಬೇಸಾಯದಲ್ಲಿದೆ. ರಾಗಿ, ಬತ್ತ, ಜೋಳ, ಸೇಂಗಾ, ಹಾರಕ, ನವಣೆ, ಹುರುಳಿ, ಅವರೆ, ಕಬ್ಬು ಮುಂತಾದವು ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆಗಳು. ತೆಂಗಿನ ಬೆಳೆಯೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಉಂಟು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ದಾಳಿಂಬೆ ಹಣ್ಣಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಬೀಡಿ ತಯಾರಿಕೆ, ಕೈಮಗ್ಗದ ಹತ್ತಿ, ಉಣ್ಣೆಬಟ್ಟೆ ತಯಾರಿಕೆ. ಖಾದಿ ಗ್ರಾಮೋದ್ಯೋಗ ಮಂಡಲಿಗೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮೋದ್ಯೋಗಗಳಿವೆ. ತುಮಕೂರು–ಪಾವಗಡ ರಸ್ತೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮೇಲೆ ಹಾದು ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ಸುತ್ತಲ ಸ್ಥಳಗಳಿಗೆ ಉತ್ತಮ ಮಾರ್ಗಗಳಿವೆ.

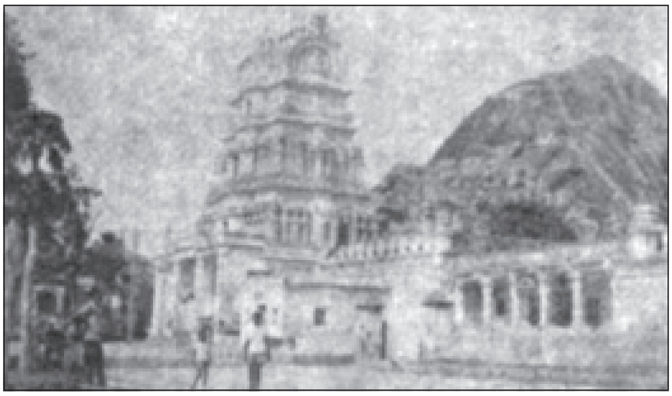
ವೆಂಕಟರಮಣಸ್ವಾಮಿ ದೇವಸ್ಥಾನ

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹಲವು ಸ್ಥಳಗಳು ಸುತ್ತಮುತ್ತ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ತುಮಕೂರು ನಗರದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 42 ಕಿಮೀ. ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಭಸ್ಮಾಂಗಿ ಕೋಟೆಯುಳ್ಳ ಒಂದು ಬೆಟ್ಟ. ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಈ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಾಗ (1768) ಬೂದಿ ಬಸವಪ್ಪನಾಯಕ ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದ ಮಣ್ಣಿನ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕೆಡವಿ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಮತ್ತು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಕೋಟೆಯನ್ನೂ ಅರಮನೆಯನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಬಿಜವರ ತೋಂಟದ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಭೂಪಾಲ ಮತ್ತು ಮುಮ್ಮಡಿ ಚಿಕ್ಕಭೂಪಾಲ–ಈ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ದೊರೆಗಳ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಮುಮ್ಮಡಿ ಚಿಕ್ಕಭೂಪಾಲ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಕ್ಕೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದುದಲ್ಲದೆ ತಾನೇ 'ಅಭಿನವ ಭಾರತ ಸಾರಸಂಗ್ರಹ'ವೆಂಬ ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥ ಬರೆದ. ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ 17ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಗೆದ್ದ. ಮಧುಗಿರಿಗೆ 21 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಏಳುಸುತ್ತಿನ ಕೋಟೆ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಪಾಂಡವರು ಇದ್ದರೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಮಿಡಿಗೇಶಿ **(ನೋಡಿ)** ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ಹಿಂದೆ ಇದು ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟಿನ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಮಧುಗಿರಿಯ ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಸಿದ್ಧಾಪುರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹಳೆಕೋಟೆ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ಬಿಜವರದ ಮಹಾನಾಡಪ್ರಭು ಚಿಕ್ಕಪ್ಪಗೌಡ 1593ರಲ್ಲಿ ಈ ಊರನ್ನು ಕಟ್ಟಿದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ದೊಡ್ಡದಾಳಿವಟ್ಟದಲ್ಲಿರುವ ದೊಡ್ಡಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಕೊಡಿಗೇನಹಳ್ಳಿ ಹೋಬಳಿಯ ಕೇಂದ್ರ. ಕುಡುವತ್ತಿ ಬೆಟ್ಟದ ಬುಡದಲ್ಲಿರುವ ಕುಡುವತ್ತಿ ಈಗ ಜನವಸತಿ ಇಲ್ಲದ ಗ್ರಾಮ. ಇಲ್ಲಿ ಕಂಬದರಾಯ ದೇವಾಲಯ, ಜಿರಲೆ ಮಲ್ಲಮ್ಮ ಎಂಬಾಕೆ ಕಟ್ಟಿಸಿದಳೆಂದು ಹೇಳುವ ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿ ದೇವಾಲಯಗಳು ಮತ್ತು ಮಜ್ಜನದ ಬಾವಿಯೆಂಬ ಕೊಳ ಇವೆ. ದೊಡ್ಡದಾಳಿವಟ್ಟ ಮತ್ತು ಗರಣೆಯ ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹಸ್ವಾಮಿ ಜಾತ್ರೆಗಳು, ಗೊಂಡಿಹಳ್ಳಿಯ ಆಂಜನೇಯ ಸ್ವಾಮಿ ಜಾತ್ರೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಮುಖ್ಯ ಜಾತ್ರೆಗಳು.

ಮಧುಗಿರಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಪಟ್ಟಣ. ತುಮಕೂರು–ಪಾವಗಡ ಮಾರ್ಗಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಧುಗಿರಿ ಬೆಟ್ಟದ ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ, ತುಮಕೂರಿಗೆ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಸು. 42ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಊರನ್ನು ಸುತ್ತಲೂ ಬೆಟ್ಟಗಳು ಆವರಿಸಿವೆ. ಪಟ್ಟಣದ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 26,351.

ಈ ಊರು ಹಿತ್ತಾಳೆ ಮತ್ತು ತಾಮ್ರದ ಪಾತ್ರೆಗಳು ಹಾಗೂ ಕಂಬಳಿ ತಯಾರಿಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಇವನ್ನು ಸುತ್ತಲ ಊರುಗಳಿಗೂ ತುಮಕೂರು, ತಿಪಟೂರು, ಬೆಂಗಳೂರು, ಬಳ್ಳಾರಿ, ಮತ್ತು ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ಹಿಂದೂಪುರಗಳಿಗೂ ಕಳಿಸುವುದುಂಟು. ಚಿನ್ನದಸಲಕಿ ಎಂಬ ಅಕ್ಕಿ ಇಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಲ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ.

ಮಧುಗಿರಿಯ ಮೊದಲ ಹೆಸರು ಮದ್ದಗಿರಿ. ಮಧು ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಗಿರಿಯ ಉತ್ತರದ ಬುಡದಲ್ಲಿ ಈ ಊರು ಇದ್ದುದರಿಂದ ಮದ್ದಗಿರಿ ಎಂದು ಹೆಸರು ಇತ್ತಂತೆ. 1927ರಿಂದ ಮಧುಗಿರಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು ರೂಢಿಗೆ ಬಂದಿತು. ಮಧುಗಿರಿ ಕೋಟೆ ಸುಂದರವಾದದ್ದು. ಬಹಳ ಹಿಂದೆ ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಹಿರೇಗೌಡನೆಂಬುವನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಈ ಗೌಡನ ವಂಶಜರು ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದರು. ಮಧುಗಿರಿ ಇವರ ಕೈಬಿಟ್ಟಿತು. ಅನಂತರ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಈ ಗೌಡರುಗಳನ್ನು ಬಂಧನದಿಂದ ಮುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಅವರುಗಳ ಜೀವನೋಪಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಮಿಡಿಗೇಶಿ ಎಂಬ ಊರನ್ನು ಸ್ಥಿರಾಸ್ತಿಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ. ಮಧುಗಿರಿ ಕೋಟೆ ಕೆಲಕಾಲ ಹೈದರನ ವಶದಲ್ಲಿತ್ತು. ಅವನು ಅನೇಕ ಹೊಸ ನಿರ್ಮಾಣಗಳಿಂದ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಭದ್ರಪಡಿಸಿದ. 1767ರಲ್ಲಿ ಮರಾಠ ಮಾಧವರಾವ್ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ ಏಳು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಅವನ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಮಧುಗಿರಿ ಸೇರಿತ್ತು. ಟಿಪ್ಪು 1774ರಲ್ಲಿ ಮಧುಗಿರಿಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಆಗ ಮರಾಠರು ಸಿಕ್ಕಿದ್ದನ್ನು ಕೊಳ್ಳೆಹೊಡೆದು ಮಧುಗಿರಿಯನ್ನು ಹಾಳುಗೆಡವಿದರು. ಪುನಃ 1791ರಲ್ಲಿ ಮರಾಠರು ಪರಶುರಾಮ ಭಾವುವಿನ ಸೇನಾಪತಿಯಾಗಿದ್ದ ಬಲವಂತರಾವ್ ಎಂಬುವನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಮಧುಗಿರಿ ಕೋಟೆಗೆ ಐದು ತಿಂಗಳ ಕಾಲ ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶವನ್ನೆಲ್ಲ ಲೂಟಿ ಮಾಡಿದರು. 1792ರಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುವಿಗೂ ಇಂಗ್ಲಿಷರಿಗೂ ಸಂಧಿಯಾಗಿ ಸುಲ್ತಾನನ ಸೈನ್ಯ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಬಲವಂತರಾವ್ ಹಿಂದಿರುಗಿದ. ಮಧುಗಿರಿಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ ಟಿಪ್ಪು ಅದಕ್ಕೆ ಫತೇಬಾದ್ ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟಿದ್ದ, ನಾಲ್ಕನೆಯ ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧವಾದ (1799) ಮೇಲೆ ಮಧುಗಿರಿ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಸೇರಿತು.

ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಮಧುಗಿರಿ ಕೋಟೆಯ ಅವಶೇಷವನ್ನು ಈಗಲೂ ನೋಡಬಹುದು. ಮಧುಗಿರಿ ದುರ್ಗದ ಕೋಟೆಗೆ ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲು, ದಿಡ್ಡಿಬಾಗಿಲು, ಮೈಸೂರು ಬಾಗಿಲು ಮುಂತಾದ ಬಾಗಿಲುಗಳಿವೆ. ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ನೀರಿನ ಸೌಕರ್ಯವಿತ್ತು. ಈಗಲೂ ಜಾನಯ್ಯನ ಬಾವಿ, ಅರಸನ ಬಾವಿ, ಪ್ರಧಾನ ಬಾವಿ, ದೇವರಾಯಸಮುದ್ರ (ನಿರ್ಮಾಣ 1699) ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಕೊಳಗಳಿವೆ. ಈ ಬಾವಿಗಳೆಲ್ಲ ಶಿಲ್ಪಕಲಾಕೃತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿವೆ. ನವಲಡಿ ಬುಗ್ಗೆ, ಭೀಮನ ಬುಗ್ಗೆ, ಚಂದ್ರ ಬುಗ್ಗೆ, ನವಿಲು ಬುಗ್ಗೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ನೀರಿನ ತಲಪರಿಗೆಗಳಿವೆ.

ಚಂದ್ರ ಬುಗ್ಗೆಯ ಹತ್ತಿರ ರಾಮಪ್ಪಗೌಡ ಮತ್ತು ತಿಮ್ಮಪ್ಪಗೌಡರ ಅರಮನೆ ಇತ್ತಂತೆ. ಕೋಟೆಯ ಮೇಲೆ ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣನ ದೇವಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಕೋಟೆಯೊಳಗಡೆ ದವಸಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ತುಂಬಿಡಲು ಅನೇಕ ಕಣಜಗಳಿವೆ. ಭೀಮನ ಬುಗ್ಗೆಯ ಹತ್ತಿರ ಮಧುಗಿರಿ ನಾಯಕನಾದ ಮುಮ್ಮಡಿ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪಗೌಡ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಆಂಜನೇಯನ ಗುಡಿಯಿದೆ. ಶ್ರವಣಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಹುತಾತ್ಮರ ಸ್ಮಾರಕಗಳಿವೆ. ಮಧುಗಿರಿ ದುರ್ಗದ ಬುಡದಲ್ಲಿರುವ ಲಿಂಗಾಯಿತ ಮಠದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ಸಾಧುಗವಿ, ಮೇಕೆಗವಿ, ಪಟ್ಟದಮ್ಮನಗವಿ, ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ಗವಿ ಮುಂತಾದ ಗವಿಗಳು ಇವೆ. **(ಕೆ.ವಿ.ವಿ.)**

ಮಧುಗಿರಿ ಪಾಳೆಯಗಾರರು: 16–18ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಮಧುಗಿರಿಯ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಳಿದವರು. ಮಿಡಿಗೇಶಿಯ ರಾಯರೇಖಾ, ಇತರ ದಾಖಲೆಗಳು ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳು ಈ ವಂಶದವರ ಬಗ್ಗೆ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿನ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿದರೂ ಈ ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟಿನ ಚರಿತ್ರೆ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಈ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಪೂರ್ವಿಕರು ಮೊದಲು ಸೊನ್ನಲಾಪುರದಲ್ಲಿ (ಈಗಿನ ಸೊಲ್ಲಾಪುರ) ಇದ್ದು ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಬಂದು ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರ ಸೇವೆಗೆ ಸೇರಿದ್ದರು. ಅನಂತರ ದೆಹಲಿಯಿಂದ ಬಂದಿದ್ದ ದಾಳಿಕಾರ ಮಲ್ಲಾಖಾನನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ವಿಜಯನಗರ ಅರಸರಿಂದ ಆಸ್ಥಾನ ಗೌರವವನ್ನು ಪಡೆದು ಆಶ್ವಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಈ ಪಾಳೆಯಗಾರ ಕುಲದ ಆದ್ಯ ವೀರಪ್ಪಗೌಡನು ಕೋರ ಎಂಬ ಊರನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ.

ವೀರಪ್ಪಗೌಡನ ಅನಂತರ ಹಿರೇಗೌಡ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಈತನೇ ಮಧುಗಿರಿ ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದವನು. ಹಿರೇಗೌಡ ದುರ್ಗ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ರಾಜ್ಯಗಳನ್ನು ಸ್ವಾಧೀನಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ರಾಜಾ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಧರಿಸಿದ. ಮಿಡಿಗೇಶಿ ಕೈಫಿಯತ್ತಿನಂತೆ ಹಿರೇಗೌಡ ಎರಡನೆಯ ಪಾಳೆಯಗಾರನೆಂದು ತಿಳಿದುಬಂದರೂ ಈತನೇ ಪಾಳೆಯ ಪಟ್ಟಿನ ಸ್ಥಾಪಕನೆಂದೂ ಈತನ ಅನಂತರ ವೀರಪ್ಪಗೌಡ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದನೆಂದೂ ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ವೀರಪ್ಪಗೌಡನ ಅನಂತರ ಆತನ ಮಗ ಕಾಳಚಿಕ್ಕಪ್ಪಗೌಡ (3ನೆಯ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪಗೌಡ) ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಈತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸನಾಗಿದ್ದ ಶ್ರೀರಂಗರಾಯನ ಅನುಮತಿ ಪಡೆದು ಪಾಳೆಯಗಾರ ತನ್ನ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಮತ್ತಷ್ಟು ಭದ್ರಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ತನ್ನ ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಗ್ರಾಮದ ಗಡಿ ನಿರ್ಧಾರ ಮಾಡಿಸಿದ. ಕೆರೆ ಮತ್ತು ಹಲವು ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಈತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದುರ್ಗಕ್ಕೆ ಮದ್ದಗಿರಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿತ್ತೆಂದೂ ಅನಂತರ ಮಧುಗಿರಿ ಎಂದಾಯಿತೆಂದೂ ತಿಳಿದು ಬರುವುದು. ಈತನ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವನ್ನು ನೆರೆಹೊರೆಯ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಸಹಿಸಲಿಲ್ಲ. ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೊರಟಗೆರೆ ನಾಯಕ ಯುದ್ಧವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದ. ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪಗೌಡ ಮೃತನಾದ.

ಈತನ ತರುವಾಯ ಈತನ ಮಗ ಮುಮ್ಮಡಿ ಚನ್ನಪ್ಪಗೌಡ, ಅನಂತರ ರಂಗೇಗೌಡ, ರಾಮೇಗೌಡ ಮತ್ತು ತಿಮ್ಮೇಗೌಡ ಆಳಿದರು. ಮೈಸೂರಿನ ದಳವಾಯಿ ದೇವರಾಜಯ್ಯ ಮಧುಗಿರಿ ಪಾಳೆಯಗಾರನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ (1678) ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಬಂಧಿಸಿದ. ಕೆಲಕಾಲಾನಂತರ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರು ಇವನನ್ನು ಸೆರೆಮನೆಯಿಂದ ವಿಮೋಚನೆ ಮಾಡಿ ಮಿಡಿಗೇಶಿಗೆ ಕಳುಹಿಸಿ ಆ ಊರನ್ನೇ ಅವನಿಗೆ ಜಹಗಿರಿಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟರು; ಆದರೆ ಮುಂದೆ ಹೈದರ್ ಈ ಪಾಳೆಯಗಾರರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಇವನ ಪ್ರಾಂತ್ಯವನ್ನು ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿದ. 1799ರಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಧುಗಿರಿ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ವಂಶಸ್ಥರು ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿ ತಮ್ಮ ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟನ್ನು ಪುನಃ ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದರು. ಆದರೆ ಅದು ಸಫಲವಾಗಲಿಲ್ಲ. **(ಎಂ.ಕೆ.ಬಿ.;ಸಿ.ವಿ.ಆರ್.)**

ಮಧುಗಿರಿ ರಾಮು: 1919– . ಹೆಸರಾಂತ ಭಾವಚಿತ್ರ ಸಂಯೋಜನಾ ಚಿತ್ರಕಾರರು. ಇವರು 1919 ನವೆಂಬರ್ 5ರಂದು ಮಧುಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಾಯಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿದೇವಮ್ಮ, ತಂದೆ ಹನುಮಂತಪ್ಪ. ಇವರದು ಕೃಷಿ ಹಾಗೂ ಪಶುಪಾಲನೆ ಮುಖ್ಯ ಕಸುಬಾಗುಳ್ಳ ಕುಟುಂಬ. ಚಿಕ್ಕವರಾಗಿದ್ದಾಗಲೇ ತಂದೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಕಡುಬಡತನದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದರು. ಮಧುಗಿರಿ ಕೋಟೆ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆ ಹಾಗೂ ಸರ್ಕಾರಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಪಡೆದರು. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿದೆಸೆಯಲ್ಲಿ ಸಹಪಾಠಿಗಳ ಜೊತೆ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ವಿಹಾರ, ಈಜುವುದು, ಅಂಗಸಾಧನೆ ಮುಂತಾದ ಹವ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಸ್ಥಳೀಯ ಕಲಾರಸಿಕರು ಸೇರಿ ಆಡುತ್ತಿದ್ದ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಕ್ರಮೇಣ ಇವರು ಸ್ತ್ರೀ ಪಾತ್ರಗಳಿಗೆ ಮೀಸಲಾದರು. ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಸಂಗೀತ ಅಭಿನಯಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿರುವಾಗಲೇ ಚಿತ್ರಕಲಾ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಸಂಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿ ದಾಸಪ್ಪನವರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ದೊರೆತು ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದು ಚಿತ್ರಕಲೆಯ ಅಭ್ಯಾಸ ನಡೆಸಿದರು.

ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದ ಇವರು ತಮ್ಮ ಸಂಬಂಧಿ ಸಿದ್ಧಪ್ಪನವರ ನೆರವಿನಿಂದ ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ವೃತ್ತಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಕಲಾಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶ ಪಡೆದರು. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿದೆಸೆಯಲ್ಲಿ ಕಲಾಭ್ಯಾಸ ಮತ್ತು ಜೀವನ ನಿರ್ವಹಣೆಗೆ ಸೈನ್ ಬೋರ್ಡ್ ಬರೆಯುವುದು ಮತ್ತು ಇತರ ವಾಣಿಜ್ಯ ಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮನ್ನು ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಕಲಾಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ವೈ. ಸುಬ್ರಮಣ್ಯರಾಜು, ಎನ್.ಜಿ.ಟಂಕಸಾಲೆ, ಪಾವಂಜೆ ಮೊದಲಾದವರಿಂದ ತರಬೇತಿ, ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ಪಡೆದ ಇವರು ಒಬ್ಬ ಉತ್ತಮ ಭಾವಚಿತ್ರ ರಚನಾಕಾರರಾಗಿ ರೂಪುಗೊಂಡರು. ಇವರು ರಂಗಗೀತೆಗಳನ್ನು ಉತ್ತರಾದಿ ನಾಟಕ ಶೈಲಿ ಮತ್ತು ಮರಾಠಿ ಬಾನಿಗಳನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರು. ದಕ್ಷಿಣಾಧಿ ಸಂಗೀತವನ್ನೂ ಕಲಿತರು. ಸರಸ್ವತಿ ಪ್ರಸಾದ ನಾಟಕ ಮಂಡಲಿಯ ಅನೇಕ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲೂ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದರು. ಇವರು ಭಾಗವಹಿಸಿದ ನಾಟಕಗಳು ಮೈಸೂರು ಆಕಾಶವಾಣಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಾರಗೊಂಡು ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಾನ್ಯತೆ ಪಡೆದವು. ಕಲಾವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದ ಅನಂತರ ಲಲಿತ ಆರ್ಟ್ಸ್ ಎಂಬ ಸ್ಟುಡಿಯೋ ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲಿ ಅದು ಮೈಸೂರು ಆರ್ಟ್ಸ್ ಎಂದು ಪರಿವರ್ತನೆಗೊಂಡಿತು. ಇವರ ಈ ಸ್ಟುಡಿಯೋ ಚಿತ್ರಕಲೆ, ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ನಾಟಕ ಕಲೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡು ಮೈಸೂರು ಕಲಾ ಗಂಗೋತ್ರಿ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆಯಿತು.

ಕನ್ನಡದ ಅನೇಕ ಸಾಹಿತಿಗಳು, ಕಾದಂಬರಿಕಾರರು ಇವರ ಆಪ್ತವಲಯದಲ್ಲಿದ್ದರು. ಅವರಲ್ಲಿ ಅ.ನ.ಕೃ., ಮ.ನ. ಮೂರ್ತಿ ಹಾಗೂ ತ.ರಾ.ಸು. ಮುಖ್ಯರು. ಇವರೆಲ್ಲ ರಾಮು ಅವರಿಗೆ ಚಿತ್ರರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ಹಾಗೂ ಸಲಹೆ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರು. ವಾಣಿಜ್ಯಕಲೆಗಿಂತ ಕಲೆಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ ನೀಡಿದ ಇವರು ಅನಕೃ ಅವರ ನಟಸಾರ್ವಭೌಮ, ತರಾಸು ಅವರ ಕೊನೆಯ ಕಾದಂಬರಿ ದುರ್ಗಾಸ್ತಮಾನಕ್ಕೆ ಮುಖಪುಟ ವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ರಚಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಭಾವಚಿತ್ರ ಮತ್ತು ಸಂಯೋಜನಾ ಚಿತ್ರಗಳ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಹಸ್ತರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಇತಿಹಾಸ, ಪುರಾಣ, ಕಾವ್ಯಗಳ ರಸಮಯ ಸಂದರ್ಭಗಳನ್ನೂ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಟ್ಟುವಂತೆ ಕಲಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಸಂಯೋಜಿಸಿ ಚಿತ್ರ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಕಲಾಕೃತಿಗಳು, ಭಾವಚಿತ್ರಗಳು ರಾಜ್ಯ, ರಾಷ್ಟ್ರ ಹಾಗೂ ಪ್ರಪಂಚ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಮಾನ್ಯತೆ ಪಡೆದಿವೆ. ಇವರು ಚಿತ್ರಕಲೆಗೆ ಸಲ್ಲಿಸಿರುವ ಅಪಾರ

ಸೇವೆಗಾಗಿ ಹಲವಾರು ಸಂಘ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಸನ್ಮಾನಿಸಿವೆ. ಇವರಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಲಲಿತ ಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯೂ ದೊರಕಿದೆ. **(ಎಸ್‌ಯು.ಎಂ.)**

ಮಧುರಕವಿ: ಜೈನಕವಿ. ಧರ್ಮನಾಥಪುರಾಣ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯದ ಕರ್ತೃ. ಗುಮ್ಮಟಸ್ತುತಿ ಇವನ ಇನ್ನೊಂದು ಕೃತಿ. ಈತನ ತಂದೆ ವಿಷ್ಣು, ತಾಯಿ ನಾಗಾಂಬಿಕೆ, ಹರಿಹರರಾಯನ ಪ್ರಧಾನಿ ಮುದ್ದದಂಡೇಶ ಇವನ ಪೋಷಕ. ಭೂನಾಥಾಸ್ಥಾನಚೂಡಾಮಣಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಈತ ಎರಡನೆಯ ಹರಹರನ (1377–1404) ಆಸ್ಥಾನಕವಿಯಾಗಿದ್ದಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕವಿಗೆ ಮಧುರಮಾಧವ, ಸರಸಕವಿರಸಾಲವಸಂತ, ಭಾರತೀಮಾನಸಕೇಳೀ ರಾಜಹಂಸ ಮೊದಲಾದ ಬಿರುದುಗಳಿದ್ದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಪ, ಪೊನ್ನ, ರನ್ನ, ನಾಗಚಂದ್ರ, ನೇಮಿಚಂದ್ರ, ಜನ್ನ– ಇವರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾನೆ, ಪುಷ್ಪದಂತ, ಗಜಾಂಕುಶ, ಮನಸಿಜ, ಶ್ರೀವಿಜಯ, ಸುಜನೋತ್ತಂಸ ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ಸ್ಮರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇವನನ್ನು 3ನೆಯ ಮಂಗರಸ (ಸು.1508) ಮೊದಲಾದ ಕವಿಗಳು ಸ್ಮರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕವಿ ತನ್ನನ್ನು 'ತನ್ನಾಣೆಗೋಸಣೆ ಸಲ್ಗುಂ ಸುಕವೀಂದ್ರವೃಂದ ಸಭೆಯೊಳ್ ತಾನೆಂದೊಡಮ್ಮಮ್ಮ ಧಾರಿಣಿಯೊಳ್ ಕೇಳ್ದಱಿಯಾ ಜಡಾಮಧುರನಂ ನಿರ್ಣೀತಕರ್ಣಾಟ ಲಕ್ಷಣಭಾಷಾಕವಿರಾಜನಂ ಪ್ರವಿಲಸದ್ವಾಣೀಮುಖಾಂಭೋಜನಂ' ಎಂದು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಹೊಗಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.

ಧರ್ಮನಾಥಪುರಾಣ ಹದಿನೈದನೆಯ ತೀರ್ಥಂಕರ ಧರ್ಮನಾಥನ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಕಾವ್ಯ. ಕೃತಿ ಅಸಮಗ್ರವಾಗಿದ್ದು ಆಶ್ವಾಸಗಳು ಎಷ್ಟೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಕಥಾನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿ ನವೀನತೆ ಕಡಿಮೆ. ಎಷ್ಟೋ ವೇಳೆ ಕವಿ ಕಥೆಯನ್ನೇ ಕೈಬಿಟ್ಟು ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಈ ವರ್ಣನೆಗಳು ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಸಹಜವಾಗಿಯೂ ವಾಸ್ತವಿಕವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಸಂಗತಿ. ಈ ಕೃತಿಯಿಂದ ಆಯ್ದ ಕೆಲವು ಪದ್ಯಗಳನ್ನು ಅಭಿನವವಾದಿ ವಿದ್ಯಾನಂದನೂ ಭಟ್ಟಾಕಳಂಕನೂ ತಮ್ಮ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಉದ್ಧರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಗುಮ್ಮಟಸುತ್ತಿಯು ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಗೊಮ್ಮಟೇಶ್ವರನ ದರ್ಶನದಿಂದ ಸ್ಫೂರ್ತಿಹೊಂದಿ ಆತನನ್ನು ಭಾವಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿರುವ ಅಷ್ಟಕ. ಇದರಲ್ಲಿ 9 ವೃತ್ತಗಳಿವೆ. ಪ್ರತಿ ಪದ್ಯವೂ ಗೊಮ್ಮಟೇಶಾ ಎಂದು ಅಂತ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಬೊಪ್ಪಣ ಪಂಡಿತನನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಗೊಮ್ಮಟೇಶ್ವರನನ್ನು ಕುರಿತು ಹಾಡಿರುವ ಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಇವನು ಪ್ರಮುಖನಾದವ. ಈ ಪದ್ಯಗಳು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಹೃದಯವನ್ನು ಆರ್ದ್ರಗೊಳಿಸಿ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಸಂತಸವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುತ್ತವೆ.

ಹಂಪೆಯ ಕೃಷ್ಣ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಬಳಿ ಇರುವ 1ನೆಯ ದೇವರಾಯನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ, 1410ರಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಒಂದು ಶಾಸನವನ್ನು ಈತನೇ ಬರೆದಂತೆ ಆ ಶಾಸನದ ಕೊನೆಯ ಪದ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀಧರನು ಮಾಲ್ಯವತ್ ಪರ್ವತದ ಬಳಿ ಗಣೇಶ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ಮಾಡಿದಂತೆ ಹೇಳಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ಕವಿಗೆ ಮಂತ್ರಿಯಿಂದ ಸಹಾಯ ದೊರೆತ ವಿಷಯ, ದೊರೆಗೆ ಪ್ರಾಣಾಪಾಯ ಉಂಟಾದಾಗ ತನ್ನ ಸಾಹಸದಿಂದ ಕವಿ ರಾಜನನ್ನು ಉಳಿಸಿದ ವಿಷಯ–ಇವೂ ಶಾಸನದಿಂದ ವಿದಿತವಾಗುತ್ತವೆ. **(ಬಿ.ಎಸ್.ಆರ್‌ಯು.)**

ಮಧುರಚೆನ್ನ: 1903–53. ಲೇಖಕರು ಹಾಗೂ ಚಿಂತಕರು. ಚೆನ್ನಮಲ್ಲಪ್ಪ ಗಲಗಲಿ ಎಂಬುದು ಇವರ ನಿಜವಾದ ಹೆಸರು. ಮಧುರಚೆನ್ನ ಕಾವ್ಯನಾಮ. ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಇಂಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹಲಸಂಗಿಯ ರೈತಮನೆತನವೊಂದರಲ್ಲಿ. ತಂದೆ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಪ್ಪ, ತಾಯಿ ಅಂಬವ್ವ. ಚಿಕ್ಕಂದಿನಲ್ಲಿಯೇ ತಂದೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಇವರು ತಾಯಿಯ ಪೋಷಣೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದರು. ಹುಟ್ಟೂರಿನ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗಮಾಡಿ, ಕನ್ನಡ ಮುಲ್ಕಿ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 1912ರಲ್ಲಿ ತೇರ್ಗಡೆಯಾದರು. ಮುಂದಿನ ವ್ಯಾಸಂಗಕ್ಕಾಗಿ ಸಿದ್ಧತೆಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದಂತೆ, ಇವರ ಮನಸ್ಸು ತತ್ತ್ವಜಿಜ್ಞಾಸೆಯತ್ತ ಹರಿಯಿತು; ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಒಲಿಯಿತು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಕ್ರಮಬದ್ಧವಾದ ಇವರ ಶಾಲಾ ಶಿಕ್ಷಣ ನಿಂತಿತು. ಆದರೆ ಓದಿನಲ್ಲಿ ವಿಪರೀತಗೀಳು ಹುಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ, ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಮತ್ತು ಬಂಗಾಲಿ ಭಾಷೆಗಳನ್ನು ಕಲಿತರು. ವಚನ ವಾಙ್ಮಯವನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದರಲ್ಲದೆ ಜನಪದ ಸಾಹಿತ್ಯದ ತತ್ತ್ವ ಸೌಂದರ್ಯಗಳನ್ನರಿತು ಅದರಿಂದಲೂ ಪ್ರಭಾವಿತರಾದರು. ಶ್ರೀರಾಮಕೃಷ್ಣ, ಸ್ವಾಮಿ ವಿವೇಕಾನಂದ ಮತ್ತು ರವೀಂದ್ರರ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡಿದರು. ಮಹರ್ಷಿ ಅರವಿಂದರ ನವ ವೇದಾಂತದ ಆಕರ್ಷಣೆಗೂ ಒಳಗಾದ ಇವರು ಪಾಂಡಿಚೇರಿಯ ಅರವಿಂದಾಶ್ರಮದ ಭಕ್ತರೂ ಆದರು. ಪ್ರತಿ ವರ್ಷವೂ ಅರವಿಂದ ಆಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಹೋಗಿಬರುತ್ತಿದ್ದ ಮಧುರಚೆನ್ನರು, ಹಲಸಂಗಿಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಸ್ನೇಹಿತರ ನೆರವಿನಿಂದ ಅರವಿಂದ ಮಂಡಳ ಮತ್ತು ಗೆಳೆಯರ ಗುಂಪು (ಹಲಸಂಗಿ ಸಹೋದರರು) ಎಂಬ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಅರವಿಂದರ ತತ್ತ್ವಗಳ ಪ್ರಚಾರ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನೂ ಗ್ರಂಥಪ್ರಕಟನೆಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು.

ಇವರು ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರ, ಇತಿಹಾಸ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ಜಾನಪದ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಲೇಖನಗಳನ್ನೂ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಶಬ್ದಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿಯ ಮಂತ್ರಶಕ್ತಿಯ ಪುನರುಜ್ಜೀವನ, ಸತ್ಯ, ಹಲಸಂಗಿಯ ಲಾವಣಿಕಾರ ಖಾಜಾಭಾಯಿ, ಇತಿಹಾಸದ ಕವಿಗಳು, ಬಸವಣ್ಣನವರ ಭೋಜನ ಶಾಲೆ, ವಿಜಯಪುರ ಶಿಲಾಶಾಸನ– ಇವು ಇವರ ಮುಖ್ಯ ಲೇಖನಗಳು. ನನ್ನ ನಲ್ಲ (1933) ಇವರ ಒಂದು ಕವನ ಸಂಗ್ರಹ. ಇದು ತುಂಬ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿದೆ. ಆತ್ಮಸಂಶೋಧನೆ (1935), ಪೂರ್ವಯೋಗದ ಪಥದಲ್ಲಿ (1960) ಇವು ಆಧ್ಯಾತ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಇವರ ಗ್ರಂಥಗಳು. ಪೂರ್ವರಂಗ (1932), ಕಾಳರಾತ್ರಿ (1933), ಬೆಳಗು (1937) ಈ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಆತ್ಮಕಥನವಿದೆ. ಕನ್ನಡಿಗರ ಕುಲಗುರು ಶ್ರೀವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರು (ಸಿಂಪಿ ಲಿಂಗಣ್ಣನವರೊಂದಿಗೆ) ಎಂಬುದು ಇವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವ ಒಂದು ಜೀವನಚರಿತ್ರೆ. ಮಾತೃವಾಣಿ, ಧರ್ಮಕ್ಷೇತ್ರೇ ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರೇ, ಪೂರ್ಣಯೋಗ–ಇವು ಇವರು ಅನುವಾದಿಸಿರುವ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು.

ಮಧುರಚೆನ್ನರು ಅನೇಕ ಜನಪದ ಗೀತೆಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಜನಪದ ಗೀತೆಗಳನ್ನು ಹಾಡುವುದರಲ್ಲೂ ಹೆಸರುಗಳಿಸಿದ್ದರು. 1923ರಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರದಲ್ಲಿ ನಡೆದ 9ನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಬೀಸುವ ಕಲ್ಲಿನ ಹಾಡುಗಳು ಎಂಬ ಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ಮಂಡಿಸಿದರು. ಸೊಲ್ಲಾಪುರದಲ್ಲಿ ನಡೆದ 33ನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಕವಿಗೋಷ್ಠಿಗೆ ಇವರು ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು (1950).

ಇವರು 1953 ಆಗಸ್ಟ್ 15ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು ಇವರ ಜೀವನಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ. **(ಎಸ್.ಎಲ್.;ಬಿ.ಕೆ.)**

ಮಧುರೆ: ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ, ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರದ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 798.

ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಆಂಜನೇಯಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಚೈತ್ರ ಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕರಗ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಆಗ ಕೋಲಾಟ ಮುಂತಾದ ಜನಪದ ನೃತ್ಯಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಊರಿನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಕೆರೆಯಿದೆ. ಈ ಕೆರೆಯ ಕೋಡಿಗೆ ಸಮೀಪವಿರುವ ಶನಿಮಹಾತ್ಮನ ದೇವಾಲಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಪ್ರತಿ ಶನಿವಾರ ವಿಶೇಷ ಪೂಜೆಯೂ ಶ್ರಾವಣ ಶನಿವಾರಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪೂಜೆಯೂ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ಶನಿವಾರ ಸಂತೆ ಸೇರುತ್ತದೆ. **(ಡಿ.ಇ.ಕೆ.ಆರ್.)**

ಮಧುವಯ್ಯ–ಹರಳಯ್ಯ: 12ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಶಿವಶರಣರು. ಬಸವಣ್ಣನವರ ಸಾಮಾಜಿಕ ಕ್ರಾಂತಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ ಪ್ರಮುಖರು. ಮಧುವಯ್ಯ ಅಥವಾ ಮಧುವರಸ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಕುಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಕಲ್ಯಾಣದ ಬಿಜ್ಜಳನಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದು ಕ್ರಮೇಣ ಬಸವಣ್ಣನವರ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗಿ ಶರಣನಾಗಿ ಅವರ ಸರ್ವಸಮಾನತೆಯ ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಹರಳಯ್ಯನು ಪಾದರಕ್ಷೆ ಹೊಲಿದು ಜೀವಿಸುವ ಕುಲದವ. ಹೆಂಡತಿ ಕಲ್ಯಾಣಿ, ಮಗ ಶೀಲವಂತಯ್ಯ. ಇವನೂ ಬಸವಣ್ಣನವರ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೊಳಗಾಗಿ ಶರಣನಾದ. ಅನಂತರ ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಧುವಯ್ಯನ ಮಗಳು ಮತ್ತು ಹರಳಯ್ಯನ ಮಗ–ಇವರಲ್ಲಿ ವಿವಾಹ ವೇರ್ಪಟ್ಟಿತು. ಸಂಪ್ರದಾಯವಾದಿಗಳು ವರ್ಣಸಂಕರವಾಯಿತೆಂದು ಬಿಜ್ಜಳನ ಬಳಿ ದೂರೊಯ್ದರು. ಹರಳಯ್ಯ ಮಧುವರಸರಿಗೆ ಬಿಜ್ಜಳ ಉಗ್ರ ಶಿಕ್ಷೆ ವಿಧಿಸಿದ. ಇದು ಕಲ್ಯಾಣದ ಕ್ರಾಂತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಯಿತು. ರಾಜಕೀಯ ಘಟನೆಗಳೂ ಇದರ ಜೊತೆ ಸೇರಿ ಬಿಜ್ಜಳನ ಕೊಲೆಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಾಂತಿ ಪರ್ಯವಸಾನವಾಯಿತು. ಬಸವಣ್ಣನವರ ಕಾರ್ಯಕ್ಷೇತ್ರ ಕುಸಿಯಿತು. ಶರಣರು ಕಲ್ಯಾಣವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರು. ಪಾಲ್ಕುರಿಕೆ ಸೋಮನಾಥ ಮತ್ತು ಭೀಮಕವಿ ಬರೆದಿರುವ ಬಸವಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಮಧುವಯ್ಯ ಮತ್ತು ಹರಳಯ್ಯ ಇಬ್ಬರೂ ಶಿಕ್ಷೆಗೆ ಒಳಗಾದುದರ ಉಲ್ಲೇಖ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಉತ್ತರದೇಶದ ಬಸವಲಿಂಗದೇವನ ಭೈರವೇಶ್ವರಕಾವ್ಯದ ಕಥಾಸಾಗರದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಶರಣಲೀಲಾಮೃತದಲ್ಲಿ (ಚೆನ್ನಪ್ಪ ಕವಿ) ಇವರಿಬ್ಬರ ಕಥೆ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ.

ಮಧುವಯ್ಯ ವಚನಕಾರನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಅರ್ಕೇಶ್ವರಲಿಂಗ ಎಂಬ ಅಂಕಿತವುಳ್ಳ ಈತನ ಅನೇಕ ವಚನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ.

ಹರಳಯ್ಯನ ವಚನಗಳು ದೊರೆತಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಬಸವಣ್ಣನ ಪರುಷ ಸ್ಪರ್ಶಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕು ಪರಿವರ್ತಿತರಾದ ದೀನದಲಿತ ವರ್ಗಗಳ ಉಜ್ವಲ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಈತ ಕಂಡುಬರುತ್ತಾನೆ. **(ಎಚ್.ಟಿ.ಎಸ್.)**

ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯ: 1238–1317. ದ್ವೈತ ಸಿದ್ಧಾಂತದ ಪ್ರತಿಪಾದಕರು, ಮಾಧ್ವಮತ ಪ್ರವರ್ತಕರು. ಇವರ ಪೂರ್ವಾಶ್ರಮದ ಹೆಸರು ವಾಸುದೇವ. ಉಡುಪಿಯ ಬಳಿ ಕುಂಜಾರು ಬೆಟ್ಟದ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಪಾಜಕ (ಬೆಳ್ಳೆ) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದರು.

ತುಳುನಾಡು ಆ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಹಲವಾರು ಧಾರ್ಮಿಕ ಪರಂಪರೆಗಳ ಸಂಗಮ ಕ್ಷೇತ್ರವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದಿತು. ಭೂತಾರಾಧನೆ, ನಾಗಪೂಜೆ, ಶೈವ, ಜೈನ, ನಾಥ, ಭಾಗವತ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳು ಬೇರೂರಿದ್ದ ಅಲ್ಲಿ ಆಚಾರ್ಯರು ವೈದಿಕಧರ್ಮವನ್ನು ಎತ್ತಿಹಿಡಿದು ನಿಲ್ಲಿಸಿದರು. ಉಡುಪಿಯ ಅನಂತೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಜನರಿಗೆಲ್ಲ ಪವಿತ್ರವೆನಿಸಿದ್ದಿತು. ಅನಂತೇಶ್ವರನ ಆರಾಧಕರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದ ಪುರಾಣಿಕ ನಡುಮನೆಭಟ್ಟ ಇವರ ತಂದೆ. ಮೊದಲ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಮುಗಿಸಿದ ಆಚಾರ್ಯರು ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನದ ಹಂಬಲ ಹೆಚ್ಚಿ ಸಂನ್ಯಾಸಿಯಾಗಿ, ಅನಂತೇಶ್ವರನ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ತಂಗಿದ್ದ ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷ ಎಂಬುವರಲ್ಲಿ ವೇದಾಂತ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಕೈಗೊಂಡರು. ಇವರು ಸಂನ್ಯಾಸಿಗಳಾದ ಮೇಲೆ ಇವರಿಗೆ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯ, ಆನಂದತೀರ್ಥ, ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞ ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರುಗಳು ಬಂದುವು.

ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಆಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಆಗ ಸಿದ್ಧಾಂತವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದ ಅದ್ವೈತ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯಗಳು ತಲೆದೋರಿದುವು. ಈ ನಿಲುವು ವೇದಶಾಸ್ತ್ರ ಸಮ್ಮತವಲ್ಲವೆಂದು ಅವರಿಗೆ ತೋರಿದಾಗ ಅವರ ವಿದ್ಯಾಗುರುಗಳಿಗೂ ಅವರಿಗೂ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯ ಮೂಡಿತು. ಗುರುಗಳಿಂದಲೂ ಲಿಕುಚ (ಪೇಜತ್ತಾಯ) ವಂಶದ ಹಿರಿಯ ಯತಿಯೊಬ್ಬರಿಂದಲೂ ಪ್ರೇರಿತರಾಗಿ ಆಚಾರ್ಯರು ಭಗವದ್ಗೀತಾ ಪ್ರಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ತಮ್ಮ ಸಿದ್ಧಾಂತದ ಪ್ರಕಾರ ಭಾಷ್ಯವೊಂದನ್ನು ಬರೆದು ಗುರುಗಳಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿ ಉತ್ತರದೇಶದ ಯಾತ್ರೆಯನ್ನು ಕೈಗೊಂಡರು. ಹಿಮಾಲಯ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಬದರಿಕಾಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳಿಗೂ ದ್ವೈತಪರವಾದ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಉಡುಪಿಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಿದಾಗ ಅನಂತೇಶ್ವರನ ಗುಡಿಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣನ ಮಂದಿರವನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿದರು. ಈಗ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಉಡುಪಿ ಕೃಷ್ಣನ ಗುಡಿ ಇದೇ.

ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಆಚಾರ್ಯರು ಉತ್ತರ ದೇಶದ ಯಾತ್ರೆಯನ್ನು ಕೈಗೊಂಡು ವಾದಿಗಳನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸಿ, ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ದ್ವೈತಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿ, ಶಿಷ್ಯಸಂಗ್ರಹ ಮಾಡಿದರು. ಗೋದಾವರೀ ತೀರದಲ್ಲಿ ಶೋಭನಭಟ್ಟ (ಪದ್ಮನಾಭತೀರ್ಥ) ಮತ್ತು ಕಳಿಂಗ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಶ್ಯಾಮಶಾಸ್ತ್ರಿ (ನರಹರಿ ತೀರ್ಥ) ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಇವರ ಶಿಷ್ಯರಾದರು. ಹೀಗೆ ದೇಶದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಸುವಿಖ್ಯಾತರಾಗಿ, ದ್ವೈತಸಿದ್ಧಾಂತಪ್ರವರ್ತಕರಾಗಿ ನೂರಾರು ಪ್ರತಿಭಾಶಾಲಿ ಶಿಷ್ಯರ ಗುರುಗಳಾಗಿ ಹಿಂದಿರುಗಿದ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ಉಡುಪಿಯಲ್ಲಿ ಅನಂತೇಶ್ವರನ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಪಾಠ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಮರೆಯಾದರು. ಆಗ ಇವರಿಗೆ ಎಂಬತ್ತು ವರ್ಷ ವಯಸ್ಸು. ತಿರೋಧಾನದ ವರ್ಷ 1317, ಮಾಘ ಶುದ್ಧ ನವಮಿ. ಇದನ್ನು ಮಧ್ವನವಮಿಯೆಂದು ಇವರ ಅನುಯಾಯಿಗಳು ವಿಶೇಷ ಸಂಭ್ರಮದಿಂದ ಆಚರಿಸುವ ಪದ್ಧತಿಯಿದೆ. ನಾರಾಯಣ ಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯರ 'ಮಧ್ವವಿಜಯ' ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ಜೀವನ ಸಾಧನೆಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಮುಖ್ಯ ಆಧಾರಗ್ರಂಥ. ಇದು ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ಅನಂತರ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲದಲ್ಲೇ ರಚಿತವಾಗಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿಯ ವಿವರಗಳು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಸಾಧಾರಿತವಾದವು ಎಂಬ ನಂಬುಗೆಯಿದೆ.

ಆಚಾರ್ಯರು ತಮ್ಮ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಮೂವತ್ತೇಳು ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಇವಕ್ಕೆ ಒಟ್ಟಾಗಿ 'ಸರ್ವಮೂಲ' ಎಂಬ ಹೆಸರಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ ಪ್ರಸ್ಥಾನದ ಮೇಲೆ ಭಾಷ್ಯ, ಅನುವಾಖ್ಯಾನ, ಅಣುಭಾಷ್ಯ, ನ್ಯಾಯವಿವರಣ– ಈ ನಾಲ್ಕು ಗ್ರಂಥಗಳು, ಉಪನಿಷತ್ ಪ್ರಸ್ಥಾನದ ಮೇಲೆ ದಶೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯಗಳು, ಗೀತಾಪ್ರಸ್ಥಾನದ ಮೇಲೆ ಭಗವದ್ಗೀತಾಭಾಷ್ಯ ಮತ್ತು ಗೀತಾತಾತ್ಪರ್ಯನಿರ್ಣಯ–ಈ ಎರಡು ಗ್ರಂಥಗಳು, ದಶಪ್ರಕರಣಗಳು (ಅಂದರೆ ಪ್ರಮಾಣಲಕ್ಷಣ, ಕಥಾಲಕ್ಷಣ, ಉಪಾಧಿಖಂಡನ, ಮಾಯಾವಾದಖಂಡನ, ಪ್ರಪಂಚ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಾನುವಾದ ಖಂಡನ, ತತ್ತ್ವಸಂಖ್ಯಾನ, ತತ್ತ್ವೋದ್ಯೋತ, ಕರ್ಮನಿರ್ಣಯ, ವಿಷ್ಣುತತ್ತ್ವ

ನಿರ್ಣಯ, ತತ್ತ್ವವಿವೇಕ), ಭಾರತ ಮತ್ತು ಭಾಗವತಗಳಿಗೆ ತಾತ್ಪರ್ಯ ನಿರ್ಣಯಗಳು, ಯಮಕಭಾರತ, ಋಗ್ಭಾಷ್ಯ, ಜಯಂತೀ ನಿರ್ಣಯ, ಯತಿಪ್ರಣವಕಲ್ಪ, ಕೃಷ್ಣಾಮೃತಮಹಾರ್ಣವ, ಸದಾಚಾರಸ್ಮೃತಿ, ತಂತ್ರಸಾರ ಸಂಗ್ರಹ, ದ್ವಾದಶಸ್ತೋತ್ರ, ನಖಸ್ತುತಿ–ಇವು ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ಕೃತಿಗಳು.

ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ಸಿದ್ಧಾಂತ ದ್ವೈತವಾದ. ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ಬ್ರಹ್ಮ, ಪರತಂತ್ರಗಳಾದ ಜೀವ, ಜಡ–ಈ ಎರಡೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ತತ್ತ್ವಗಳೆಂಬುದು ಸಿದ್ಧಾಂತದ ಮೂಲ ಅಂಶ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಭೇದವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದರಿಂದ ಇವರ ಸಿದ್ಧಾಂತಕ್ಕೆ ಭೇದವಾದವೆಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದೆ. ಜೀವ–ಈಶ್ವರ, ಜೀವ–ಜೀವ, ಜಡ–ಜೀವ, ಜಡ–ಈಶ್ವರ, ಜಡ–ಜಡ ಎಂಬ ಪಂಚಭೇದಗಳು ನಿತ್ಯಸತ್ಯಗಳೆಂಬ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯನ್ನು, ಅದರಲ್ಲೂ ಬಹುಮುಖ್ಯವಾದ ಜೀವ–ಈಶ್ವರ ಭೇದವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ, ಅನುಮಾನ ಮತ್ತು ಆಗಮ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಪಂಚ ಸತ್ಯ, ವಿಷ್ಣು ಸರ್ವೋತ್ತಮ, ದೇವ, ಜೀವ, ಜಡ ಎಲ್ಲದರಲ್ಲೂ ತರತಮತ್ವವಿದೆ. ಎಂಬುದು ಈ ಸಿದ್ಧಾಂತದ ಇತರ ಮುಖ್ಯಾಂಶಗಳು.

ಉಡುಪಿಯಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣನನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ಮಾಡಿದ ಅನಂತರ ಆಲಯದಲ್ಲಿ ಪೂಜೆ ಅವ್ಯಾಹತವಾಗಿ ನಡೆಯಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಆಚಾರ್ಯರು ಪರ್ಯಾಯ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿದರು. ಇದು ಈಗಲೂ ನಡೆದು ಬರುತ್ತಿದೆ. ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಪೂಜೆಯನ್ನೂ ಕೃಷ್ಣಮಠದ ನಿರ್ವಹಣೆಯನ್ನೂ ಎರಡು ವರ್ಷಗಳಿಗೊಮ್ಮೆ ಪರ್ಯಾಯ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಮಠಗಳೂ ಕೈಗೊಳ್ಳುತ್ತಿವೆ. ಆಚಾರ್ಯರು ಏರ್ಪಡಿಸಿದ ಅಷ್ಟಮಠಗಳು ಫಲಿಮಾರು, ಆದಮಾರು, ಕೃಷ್ಣಾಪುರ, ಪುತ್ತಿಗೆ, ಶೀರೂರು, ಕಾಣಿಯೂರು, ಪೇಜಾವರ, ಸೋದೆಮಠಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಈ ಎಂಟರಲ್ಲಿ ದ್ವಂದ್ವಮಠಗಳೆಂಬ ಕಲ್ಪನೆಯೂ ಉಂಟು. ಕೃಷ್ಣನ ಗುಡಿಯೂ ಕೃಷ್ಣಮಠವೂ ಯಾವೊಂದು ಮಠದ ಅಥವಾ ಮಠಾಧೀಶರ ಸ್ವಾಮ್ಯವೂ ಆಗಿರದೆ ಒಂದೊಂದು ಮಠವೂ ಎರಡು ವರ್ಷಗಳು ಮಾತ್ರ ಅದರ ಅಧಿಕಾರವನ್ನೂ ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆಯನ್ನೂ ವಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಸ್ವಾರಸ್ಯವಾದ ಪದ್ಧತಿ. ಮೊದಲು ಎರಡು ತಿಂಗಳ ಅವದಿ ಇದ್ದುದನ್ನು ಎರಡು ವರ್ಷಗಳಿಗೆ ಮಾರ್ಪಡಿಸಿ ಈಗಿನ ಪರ್ಯಾಯದ ವಿವರಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದವರು ಸೋದೆಮಠದ ವಾದಿರಾಜರೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ ಇದೆ.

ಉಡುಪಿಯ ಎಂಟು ಮಠಗಳಲ್ಲದೆ ಉತ್ತರಾಧಿಮಠ, ವ್ಯಾಸರಾಯಮಠ, ರಾಘವೇಂದ್ರಸ್ವಾಮಿ ಮಠ, ಮುಳಬಾಗಲು ಮಠ, ಬಾಲಗಾರತು ಮಠ, ಮಾಧವ ತೀರ್ಥಮಠ ಮೊದಲಾದ ಇತರ ಮಠಗಳೂ ಮದ್ವಾಚಾರ್ಯರ ಪರಂಪರೆಗೇ ಸೇರಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕವಲ್ಲದೆ ತಮಿಳುನಾಡು, ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ, ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರಗಳಲ್ಲೂ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ಅನುಯಾಯಿಗಳು ಇದ್ದಾರೆ. ಬಂಗಾಲದ ಕಡೆ ಗೌಡೀಯ ಪಂಥದವರಿಗೂ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ಗುರುಗಳು. (ಎಸ್.ಕೆ.ಆರ್.)

ಮನಸಂದ ಮಾರಿತಂದೆ: 12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಿವಶರಣ ಹಾಗೂ ವಚನಕಾರ. ಬಸವಣ್ಣನವರ ಹಿರಿಯ ಸಮಕಾಲೀನ.

ಭಕ್ತಿವಿಶೇಷವ ಮಾಡುವರೆ ಹತ್ತು ಬೆರಳುಗಳುಂಟು, ಹಾಸಿದುಡಿದರೆ ತನಗುಂಟು, ತನ್ನ ಪ್ರಮಥರಿಗುಂಟು ಮಾರಿತಂದೆಗಳಂತೆ ಎನಗೇಕಹುದಯ್ಯ? ರತ್ನದ ಸಂಕಲೆಯನ್ನಿಕ್ಕಿ ಕಾಡಿಹೆ ಕೂಡಲ ಸಂಗಮದೇವ ಶಿವಧೋ ಶಿವಧೋ ಎಂಬ ಬಸವಣ್ಣನವರ ವಚನದಲ್ಲಿ ಮಾರಿತಂದೆ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಉಲ್ಲೇಖ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ವಂಶದ ಹೆಸರೋ ಅಥವಾ ಗೌರವಸೂಚಕ ಪದವೋ ಆಗಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ.

ಇದುವರೆಗೆ ಇವನ 100 ವಚನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಮನಸಂದಿತ್ತು ಮಾರೇಶ್ವರ ಎಂಬುದು ಇವನ ವಚನಗಳ ಅಂಕಿತ. ಈತ ಉತ್ತಮ ಶಿವಾನುಭವಿಯಿದ್ದಂತೆ ಶ್ರೇಷ್ಠ ವಚನಕಾರನೂ ಹೌದು. ಇವನ ವಚನಗಳು ಸುಲಭವಾಗಿ ಅರ್ಥವಾಗುವಂತಿವೆ.

ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಇವನಲ್ಲದೆ ಮಾರಿತಂದೆ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಹಲವಾರು ವಚನಕಾರರು ಕಂಡುಬರುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವು ವಚನಗಳು ಮನಸಂದ ಮಾರೇಶ್ವರ ಎಂಬ ಅಂಕಿತದಲ್ಲಿಯೂ ರಚಿತವಾಗಿವೆ. ಈ ವಚನಗಳ ಕರ್ತೃ ಯಾರು ಎಂಬುದು ತಿಳಿದುಬರುವುದಿಲ್ಲ. (ಎಸ್.ಆರ್.ವಿ.)

ಮನುಮುನಿ ಗುಮ್ಮಟದೇವ: 12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಿವಶರಣ ಹಾಗೂ ವಚನಕಾರ. ಈತ ಮೊದಲು ಜೈನಧರ್ಮಾವಲಂಬಿಯಾಗಿದ್ದು ಅನಂತರ ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಸಕಲ ಪುರಾತನರ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಇವನ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುವ ಗದ್ಯವೊಂದು ಈ ರೀತಿ ಇದೆ: ಬಿಜ್ಜಳಂಗೆ ಹದಿನೆಂಟು ದೋಷಗಳಂ ತೀರ್ಚಿ, ಎಂಬತ್ತುನಾಲ್ಕು ಲಕ್ಷ ಜೀವರಾಶಿಗಳ ಸರ್ವಆತ್ಮ ಭೂತಹಿತನಾಗಿ ಇರೆಂದು ಆತನಿಗೆ ಉಪದೇಶ ಗುರುವಾದ ಮಿಮಾಸಕಂಗೆ ಸಕಲ ವ್ರತನೇಮ ನಿತ್ಯವ್ರತಮಾನ ಕೃತ್ಯ ಜಿನನೇಮ ಗುಣನಾಮವಂ ಬೋಧಿಸಿದ ಬೌದ್ಧ ಅವತಾರಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಆಚಾರ್ಯನಾದ, ತನ್ನ ಸಮಯಕ್ಕೆ ಸಿಂಧು ಚಂದ್ರನಾದ ಮನುಮುನಿ ಗುಮ್ಮಟದೇವಗಳ ವಚನ (ಪು.245). ಇದರ ಆಧಾರದಿಂದ ಗುಮ್ಮಟದೇವ ಕಳಚುರಿಯ ಬಿಜ್ಜಳನ ಸಮಕಾಲೀನನೂ ಅವನ ಗುರುವೂ ಆಗಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಈತನ ಗುಡಿಯ ಗುಮ್ಮಟನೊಡೆಯ ಅಗಮೇಶ್ವರಲಿಂಗ ಎಂಬ ಅಂಕಿತವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ವಚನಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಇದುವರೆಗೆ ಇವನ 100 ವಚನಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಈ ವಚನಗಳನ್ನು ಬೆಡಗಿನ ವಚನಗಳು ಮತ್ತು ಸಾಮಾನ್ಯ ವಚನಗಳೆಂದು ವಿಭಾಗಿಸಬಹುದು. ಬೆಡಗಿನ ವಚನಗಳು ಹೆಚ್ಚು ತಾತ್ತ್ವಿಕತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ಕೆಲವು ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಅಂಶವೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. (ಎಸ್.ಆರ್.ವಿ.)

ಮನ್ರೋ,ಥಾಮಸ್: 1761–1827. ಈಸ್ಟ್ ಇಂಡಿಯಾ ಕಂಪನಿಯ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಯೋಧ, ಆಡಳಿತಗಾರ.

ಸ್ಕಾಟ್ಲೆಂಡಿನ ಗ್ಲಾಸ್ಗೋನಲ್ಲಿ ಅಲೆಗ್ಸಾಂಡರ್ ಮನ್ರೋವಿನ ಪುತ್ರನಾಗಿ 1761 ಮೇ 27ರಂದು ಜನಿಸಿದ. ಅನಂತರ ಅಲ್ಲಿಯ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮುಗಿಸಿದ ಮನ್ರೋ ಈಸ್ಟ್ ಇಂಡಿಯಾ ಕಂಪನಿಯ ಮದರಾಸು ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಸೇರಿದ (1780). ಸರ್ ಹೆಕ್ಟರ್ ಮನ್ರೋ ಮತ್ತು ಸರ್ ಐರ್ಕೂಟ್ ಇವರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ 1780ರಿಂದ 1783ರ ವರೆಗೆ ನಡೆದ ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ. 1781ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಪೊಲಿಲೂರು ಕದನದಲ್ಲಿಯೂ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದ. 1788ರಲ್ಲಿ ಗುಪ್ತಚಾರ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ನ್‌ವಾಲೀಸನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿ ಇದ್ದ. ಲೆಫ್ಟಿನೆಂಟ್ ಆಗಿ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ವಿರುದ್ಧ ದಂಡೆಯಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ 1790ರಲ್ಲಿ ಬಾರಾ ಮಹಲ್ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದ. ಅನಂತರ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಸಿವಿಲ್ ಖಾತೆಯಲ್ಲಿದ್ದ. ಪುನಃ 1799ರಲ್ಲಿ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಸೇರಿದ. ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಪತನದ ಅನಂತರ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಆಕ್ರಮಿಸಿದ್ದ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಭಾಗವೊಂದನ್ನು ಮೈಸೂರಿನ ರಾಜಮನೆತನಕ್ಕೆ ಕೊಡಲು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿದಾಗ, ಅವುಗಳ ವಿವರಗಳನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೊಳಿಸಲು ಗವರ್ನರ್ ಜನರಲ್ ವೆಲ್ಲೆಸ್ಲಿ ನೇಮಿಸಿದ್ದ ಐವರು ಕ್ಯಾಪ್ಟನ್‌ಗಳ ಸಮಿತಿಗೆ ಮನ್ರೋ ಸಹಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿದ್ದ. 1800–1807ರ ವರೆಗೆ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕಿರುವ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸುತ್ತ ರೈತವಾರಿ ಭೂಕಂದಾಯ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಜಾರಿಗೆ ತಂದು ಜನಪ್ರಿಯನಾದ.

1813ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಲ್ ಆಗಿ ನೇಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅನಂತರ ನ್ಯಾಯಾಡಳಿತ ಮತ್ತು ಪೋಲಿಸ್ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಬ್ರಿಗೇಡಿಯರ್ ಜನರಲ್ ಆಗಿ, ಪಿಂಡಾರಿಗಳು ಮತ್ತು ಮರಾಠರ ಮೇಲೆ 1817–18ರಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧಮಾಡಿದ. ಸಂಡೂರನ್ನು ತಹಬಂದಿಗೆ ತಂದು, ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಸೈನ್ಯ ಕಟ್ಟಿ ಡಂಬಳ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ಬಾದಾಮಿ ಮತ್ತು ಬೆಳಗಾಂವಿಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡ. 1820ರ ಜೂನ್‌ಲ್ಲಿ ಮದರಾಸಿನ ಗವರ್ನರ್ ಆಗಿದ್ದು 1824ರಿಂದ 1826ರ ವರೆಗೆ ನಡೆದ ಮೊದಲ ಬರ್ಮಾ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದ.

ಮೈಸೂರಿನ ರಾಜರು ಮತ್ತು ರೆಸಿಡೆಂಟ್‌ನ ನಡುವೆ ಉಂಟಾಗಿದ್ದ ತಪ್ಪು ತಿಳಿವಳಿಕೆಯ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದ ವೈಮನಸ್ಯವನ್ನು ನಿವಾರಿಸಲು 1825ರಲ್ಲಿ ಮನ್ರೋ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಭೇಟಿ ಇತ್ತು ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ ಇಬ್ಬರ ನಡುವಣ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಉತ್ತಮಪಡಿಸಿದ.

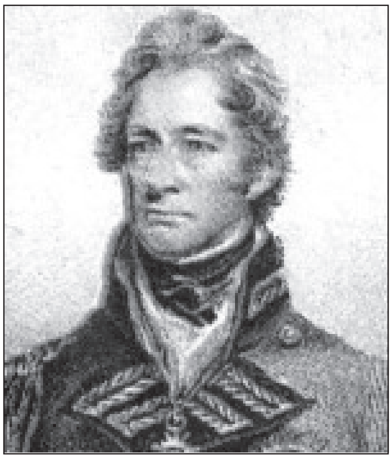

ಕನ್ನಡ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಒಂದೇ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟುಗೂಡಿಸಬೇಕೆಂದು ಸೂಚಿಸಿದವರಲ್ಲಿ ಮನ್ರೋ ಮೊದಲಿಗ. ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕಿರುವ ಪ್ರದೇಶಗಳು, ಸೊಲ್ಲಾಪುರದ ಸಾಂಗ್ಲಿ ಮತ್ತು ಮಿರಜಗಳ ಕೆಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಮುಂಬಯಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಿಂದ ಮದರಾಸು ಪ್ರಾಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿದರೆ ಆಡಳಿತ, ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮತ್ತು ಸಾಮಾಜಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕನ್ನಡಿಗರೆಲ್ಲರ ಸಾಮರಸ್ಯಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವುದೆಂದು ಈತ ವಾದಿಸಿದ. ಈತ ಕಾಲರಾ ಬೇನೆಯಿಂದ 1827 ಜುಲೈ 7ರಂದು ನಿಧನನಾದ.

(ಕೆ.ವಿ.ಟಿ.)

ಮಮದಾಪುರ: ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರದಿಂದ 35 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಗ್ರಾಮ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 3,818.

ಈ ಹಳ್ಳಿ ಚಿಕ್ಕದಾಗಿದ್ದರೂ ಭವ್ಯವಾದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಆದಿಲ್ ಶಾಹೀ ಅರಸ ಮಹಮ್ಮದನ (1627–56) ಜನಹಿತ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಹಾಗೂ ಸೌಂದರ್ಯಾನುಭೂತಿಗಳೇ ಈ ಊರಿನ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಕಾರಣ. ಈ ಅರಸನಿಗೆ ತನ್ನ ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಕೊಂಕಣದ ಸೊಗಸನ್ನು ಕಾಣಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆತನು ಕೊಂಕಣ ಎಂದರೆ ಹೇಗಿರುತ್ತದೆಂದು ತನ್ನ ಪ್ರಧಾನ ಮಂತ್ರಿಯನ್ನು ಕೇಳಿದ. ಆತನ ಇಚ್ಛೆಯಂತೆ ಆತನ ಪ್ರಧಾನ ಮಂತ್ರಿ ಈ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೊಂಕಣದ ಗಿಡಗಳನ್ನು ತಂದು ಬೆಳೆಸಿದ. ಅವುಗಳ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ಅನುವಾಗುವಂತೆ ಅನೇಕ ಕೆರೆ ಕುಂಟೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿಸಿದ. ಅದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ 1633ರ ವೇಳೆಗೆ ಇಂದಿನ ಮಮದಾಪುರದ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಗಿಡಗಂಟಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಕಣ್ಮನ ಸೆಳೆಯುವ ಮೋಹಕ ದೃಶ್ಯಗಳು ತಲೆಯೆತ್ತಿದುವು. ಅದನ್ನು ಕಂಡು ದೊರೆ ಮಹಮ್ಮದ್ ಆದಿಲ್ ಷಾ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಸುತ್ತಲ ಹಳ್ಳಿಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಒಂದು ನವೀನ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿ ಅದಕ್ಕೆ ಮಹಮ್ಮದಾಪುರ (ಮಮದಾಪುರ) ಎಂದು ತನ್ನ ಹೆಸರನ್ನೇ ಕೊಟ್ಟ. ಈ ಕನಸು ನನಸಾಗುತ್ತದೆಂದು ಕಲಾಲಸಾಹೇಬನೆಂಬ ಸಂತನು ಆ ಅರಸನಿಗೆ ಹಿಂದೆಯೇ ಕಣಿ ಹೇಳಿದ್ದನಂತೆ. ಈ ಘಟನೆಯ ಸದ್ಭಾವನೆಗಳ ಪ್ರತೀಕವೋ ಎಂಬಂತೆ ಪೇಟೆಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಮಾಲ ಸಾಹೇಬ್ ದರ್ಗಾವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ.

ಮಮದಾಪುರದ ಕೆರೆಗಳಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡಕೆರೆ ಹಾಗೂ ಸಣ್ಣಕೆರೆಗಳೆಂಬುವು ಪ್ರಮುಖವಾದುವು. ಈ ಎರಡೂ ಕೆರೆಗಳಿಗೆ ಸುಭದ್ರವಾದ ಮಣ್ಣಿನ ಅಣೆಕಟ್ಟುಗಳಿವೆ. ಈ ಕೆರೆಗಳನ್ನು 1633ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಬಗ್ಗೆ ಇವುಗಳ ದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಮಹಮ್ಮದನೇ ಹಾಕಿಸಿದ ಶಾಸನಗಳಿವೆ.

ಈ ಊರು ಇವೆಲ್ಲದರಿಂದ ರಮ್ಯವಾಗಿ ಕಾಣುವಂತೆ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳಿಂದಲೂ ಶೋಭಾಯಮಾನವಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ ಆಧುನಿಕ ಶಿಲ್ಪಕಲೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಊರ ಹೊರಗಡೆಯಿರುವ ಬೈಲು ಹನುಮಂತನ ಗುಡಿ, ಕೆರೆಯ ದಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಮಹಾಲಿಂಗೇಶ್ವರ ಹಾಗೂ ಮಡಿವಾಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳು ಪ್ರಮುಖವಾದುವು. ಇವುಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಎತ್ತರವಾಗಿರುವ ಕಲ್ಲಿನ ಬಸವಣ್ಣನ ವಿಗ್ರಹ ಭವ್ಯವಾಗಿದ್ದು ಚಿತ್ತಾಕರ್ಷಕ ವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಬಹುಪಾಲು ಜನರು ಕೈಮಗ್ಗದ ಕೈಗಾರಿಕೆಯನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿದ್ದಾರೆ.

(ಎಸ್.ಜಿಎ.)

ಮಯೂರ ಶರ್ಮ: ಆದ್ಯ ಕದಂಬ ಮನೆತನದ ಅರಸ (ಸು.325–45). ಆ ವಂಶದ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಸ್ಥಾಪಕ. ಈತನ ತಂದೆ ಬಂಧುಷೇಣ, ತಾತ ವೀರಶರ್ಮ. ಇವರು ಮಾನವ್ಯಗೋತ್ರದ ವಂಶದವರಾಗಿದ್ದು ಮೂಲತಃ ತಾಳಗುಂದ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ತಾನಿದ್ದಲ್ಲಿಯೇ ಲಭ್ಯವಿದ್ದ ಎಲ್ಲ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನೂ ಕಲಿತ ಮಯೂರಶರ್ಮ ಮುಂದೆ ಉನ್ನತ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕಾಗಿ ತನ್ನ ಗುರುವಾದ (ಅಂದರೆ ತಾತನಾದ) ವೀರಶರ್ಮನೊಡನೆ ಅಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದ ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಕಾಂಚೀಪುರದ ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಹೋದ. ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಆತನಿಗೆ ಅಲ್ಲಿನ ಅಶ್ವಸಂಸ್ಥೆಯೊಡನೆ ಘರ್ಷಣೆಯುಂಟಾಗಿ ವಿರಸವೇರ್ಪಟ್ಟಿತು. ಕುಶ, ಸಮಿತ್ತು, ತುಪ್ಪದ ಸೌಟು ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದು ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಕತ್ತಿಹಿಡಿದ ಕ್ಷತ್ರಿಯನಿಂದ ಅವಮಾನಿತನಾದ. ಇದು ಆತ ಬ್ರಾಹ್ಮವೃತ್ತಿಯನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ಕ್ಷಾತ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿತು. ರೋಷದಿಂದ ಕೆರಳಿದ ಮಯೂರಶರ್ಮ ಕತ್ತಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದ. ಸೇನೆಯೊಂದನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಪಲ್ಲವಸೇನೆಯನ್ನು ಎದುರಿಸಿದ. ಶ್ರೀಪರ್ವತದ ವರೆಗಿನ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ರಾಜ್ಯವೊಂದಕ್ಕೆ ಅಸ್ತಿಭಾರ ಹಾಕಿದ. ಬೃಹದ್ಬಾಣರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಅವರಿಂದ ಕಪ್ಪವನ್ನು ವಸೂಲು ಮಾಡಿದ. ಇವನನ್ನು ಸೋಲಿಸಲಾಗದ ಪಲ್ಲವರು ಕೊನೆಗೆ ಪಶ್ಚಿಮ ಸಮುದ್ರದಿಂದ ಪ್ರೇಹರಾ (ಈಗಿನ ಘಟಪ್ರಭಾ ನದಿ?) ವರೆಗಿನ ಪ್ರದೇಶದ ಈತನ ಆಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡರು. ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಈತ ತ್ರೈಕೂಟಕ, ಆಭೀರ, ಪಲ್ಲವ, ಪಾರಿಯಾತ್ರಕ, ಶಕಶ್ಥಾನ, ಮೊಕರಿ, ಪುನ್ನಾಟಸಯಿಂದಕ ಮುಂತಾದ ದೇಶ ಅಥವಾ ಅರಸುಮನೆತನದವರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆದರೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷೆ ಇದ್ದಂತಿದೆ. ಉಜ್ಜಯಿನಿ ಹಾಗೂ ರಾಜಸ್ತಾನದ ವರೆಗೂ ಈತ ದಂಡಯಾತ್ರೆ ಹೋಗಿದ್ದನೆಂಬುದು ಸತ್ಯದೂರವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಈತ ಸುಮಾರು 20 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ರಾಜ್ಯಭಾರ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಈತನನ್ನು ದ್ವಿಜೋತ್ತಮನೆಂದು ಶಾಸನಗಳು ಬಣ್ಣಿಸಿ ಶರ್ಮ ಎಂಬ ನಾಮಾಂತ್ಯವನ್ನು ನೀಡಿವೆ. ಆದರೆ ಈತನ ಅನಂತರ ಆಳಿದವರೆಲ್ಲರೂ ಕ್ಷಾತ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿದ ಕಾರಣ ವರ್ಮರೆನಿಸಿಕೊಂಡರು. ಈತನನ್ನು ಅನಂತರದ ಶಾಸನಗಳು ಮಯೂರವರ್ಮನೆಂದು ಕರೆದಿವೆ.

11–12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಮಯೂರವರ್ಮನ ಕುರಿತಾದ ವಿಚಿತ್ರವಾದ ಕಥೆಗಳು ನಿರೂಪಿತವಾಗಿವೆ. ಕದಂಬವಂಶದ ಮೂಲಪುರುಷ ತ್ರಿಲೋಚನ (ಮುಕ್ಕಣ್ಣ) ಕದಂಬ. ಕದಂಬವೃಕ್ಷವೊಂದರ ಕೆಳಗೆ ಬಿದ್ದ ಶಿವನ ಬೆವರಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ್ದ ಈತ ಕದಂಬನೆನಿಸಿಕೊಂಡ, ಈತನ ಮಗ ಮಯೂರವರ್ಮನನ್ನು ಕದಂಬವಂಶದ ಮೂಲಪುರಷ ಎಂದು ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳು ಹೇಳಿವೆ. ಕದಂಬ ವೃಕ್ಷದ ಕೆಳಗೆ ಜನಿಸಿದಾತನೇ ಮಯೂರವರ್ಮನೆಂದೂ ಆತನಿಗೆ ತ್ರಿನೇತ್ರಗಳಿದ್ದ ಕಾರಣ ಕಿರೀಟವನ್ನು ತಲೆಯ ಮೇಲಿಡಲಾಗದೆ ಮೊಣಕಾಲಿನ ಚಿಪ್ಪಿಗೆ ಕಟ್ಟಲಾಯಿತೆಂದೂ ಒಂದು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಕಥೆ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿದೆ. ಮಯೂರವರ್ಮ ಆನಂದ ಜಿನವ್ರತಿಂದ್ರನ ಸೋದರಿಯ ಮಗನೆಂದೂ ಜೈನಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಕದಂಬ ಮನೆತನದ ಹಿರಿಮೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಲು ಕವಿಗಳು ಮಾಡಿದ ಕಲ್ಪನೆಗಳ ಪರಿಣಾಮಗಳಿವು.

11ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಂಕಾಪುರ ಮತ್ತು ಹಾನಗಲ್ಲು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಸುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕದಂಬ ಮನೆತನದವರು ಮಾಂಡಲಿಕರಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು. 1044–45ರಲ್ಲಿ ಆ ಮನೆತನದ ಮಯೂರವರ್ಮ ಪಾನುಂಗಲ್ಲನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ. ಪಾನುಂಗಲ್ಲು–500 ಪ್ರಾಂತದ ಮನ್ನೆಯ ಸ್ವಾಮ್ಯ ಆತನದಾಗಿತ್ತು. ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಾಂಡಲಿಕನಾಗಿದ್ದ ಆತ ಅರಸನ ಸೋದರತ್ತೆ, ತಂದೆಯಾದ ಜಯಸಿಂಹನ ಸೋದರಿಯಾದ ಅಕ್ಕಾದೇವಿಯನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆತ ಹರಿಪಂತನ (ಅರಿಕೇಸರಿ) ಮಗ. ತೋಯಿಮದೇವ ಮತ್ತು ಅರಿಕೇಸರಿ ಆತನ ಇಬ್ಬರು ಮಕ್ಕಳು. ಇವರನ್ನು ಬಂಕಾಪುರದ ಕದಂಬರೆಂದು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು.

ಹಾನಗಲ್ಲಿನ ಕದಂಬ ಶಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಮಯೂರವರ್ಮ ಚಾಳುಕ್ಯ ಮುಮ್ಮಡಿ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಾಂಡಲಿಕ. ಇವನು ಪಾನುಂಗಲ್ಲು ಪ್ರಾಂತವನ್ನಾಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಹೊಯ್ಸಳ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನು ಮೇಲಿಂದ ಮೇಲೆ ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿದ. ಚಾಳುಕ್ಯರಿಗೆ ನಿಷ್ಠೆಯನ್ನು ತೋರಿದ ಈ ಮಯೂರವರ್ಮ ತಾನು ಜೀವಿಸಿರುವವರೆಗೂ ಹೊಯ್ಸಳರನ್ನು ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ವಿರೋಧಿಸಿದ. **(ಬಿ.ಆರ್.ಜಿ.)**

ಮರಲೆ: ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಕಸಬೆಯ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 14 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,611. ಇಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ಚೆನ್ನಕೇಶವ ಹಾಗೂ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು 1130ರಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ದಂಡನಾಯಕರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದ ರಾಯಣ್ಣದಂಡನಾಥ ಎಂಬುವನು ಕಟ್ಟಿಸಿದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ 1130ರಲ್ಲಿ ಈ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಭೇಟಿಯಿತ್ತ ವಿಷಯ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಎರಡೂ ದೇವಾಲಯಗಳ ವಿನ್ಯಾಸ ಒಂದೇ ರೀತಿ ಇದ್ದು ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಕನಾಸಿ, ನವರಂಗ, ಮುಖಮಂಟಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯಗಳು ಆದಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗಿವೆ.

ಉತ್ತರದ ಕಡೆಗಿರುವ ಚನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕಿಂತಲೂ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಮೂರ್ತಿ 5" ಎತ್ತರವಿದ್ದು ಎರಡೂ ಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಿಯರ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ವಿಗ್ರಹದ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ದಶಾವತಾರವನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಿರುವ ಪ್ರಭಾವಳಿ ಇದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಒಳಭಾಗ ಸಮತಟ್ಟಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಕಮಲದ ಹೂವನ್ನು, ಅದರ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪುವಿನ ಸಂಹಾರದ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಸುಕನಾಸಿಯ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣನ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಸುಕನಾಸಿಯ ದ್ವಾರದ ಎರಡೂ ಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ ಎರಡು ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ದ್ವಾರದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ಹಾಗೂ ಸರಸ್ವತಿಯ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ನಾಲ್ಕುಕಂಬಗಳ ಮೇಲ್ಭಾಗದ ನಾಲ್ಕೂ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮದನಿಕೆಯರ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಒಂಬತ್ತು ಅಂಕಣಗಳಿದ್ದು ಮಧ್ಯದ ಅಂಕಣದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣನನ್ನು ಮತ್ತು ಸುತ್ತಲೂ ಇರುವ ಎಂಟು ಅಂಕಣಗಳಲ್ಲಿ ದಿಕ್ಪಾಲಕರ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಕಲಾತ್ಮಕವಾಗಿ ರೂಪಿಸಿರುವ ಎರಡು ಕಂಬಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿರುವ ಮುಖಮಂಟಪದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ನವರಂಗದಂತೆಯೇ ಒಂಬತ್ತು ಅಂಕಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ನವರಂಗದ ದ್ವಾರದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ಹಾಗೂ ನಂಬಿ ನಾರಾಯಣ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಗೋಡೆಯ ಹೊರಭಾಗ ಜಾಲಂಧ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಅಲಂಕಾರಿಕವಾದ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಈ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಕೆತ್ತನೆ ಮಾಡಿದ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಿರುವ ಒಂದು ಗೋಪುರವಿದೆ.

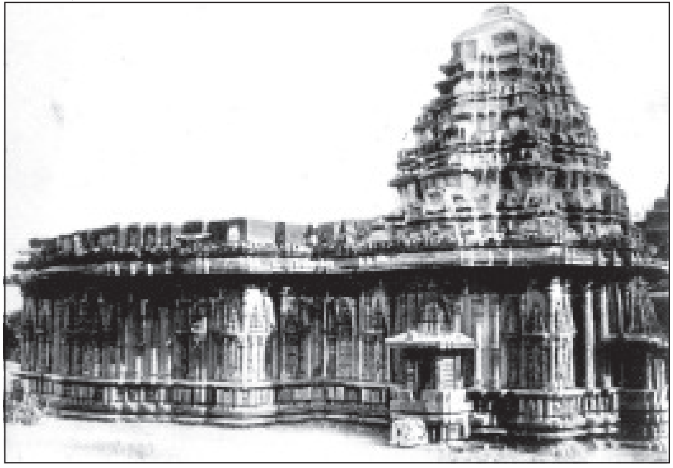
ಚನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯ

ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಸುಕನಾಸಿಯ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಕಮಲಗಳಿಂದಾವೃತವಾದ ತಾಂಡವೇಶ್ವರನನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ ದ್ವಾರದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿರುವ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳ ಮೇಲಿರುವ ತೊಲೆಗಳ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಿರಾತಾರ್ಜನೀಯ, ಸಮುದ್ರಮಥನ, ತಾಂಡವನೃತ್ಯ ಮತ್ತಿತರ ಪೌರಾಣಿಕ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ನವರಂಗದ ದ್ವಾರದ ಮೇಲುಗಡೆ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಚಿತ್ರವಿದ್ದು ಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿ ಹಾಗೂ ಗಣೇಶನ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಗೋಡೆಯ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗಜಾಸುರ ಮರ್ಧನ, ಅಷ್ಟಭುಜನಾಟ್ಯಸರಸ್ವತಿ, ಭೈರವ, ತಾಂಡವೇಶ್ವರ, ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪು ಸಂಹಾರ, ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕೆಲವು ಅವತಾರಗಳು (ವರಾಹ, ವಾಮನ, ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ), ಬ್ರಹ್ಮ, ಉಮಾಮಹೇಶ್ವರ, ಅರ್ಧನಾರೀಶ್ವರ, ಗಣಪತಿ, ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ, ಭೈರವ, ಮನ್ಮಥ, ಮಹಿಷಾಸುರಮರ್ದಿನಿ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. **(ಎಂ.ಎಸ್.ಕೆ.)**

ಮರುವಂತೆ: ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಕುಂದಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಗಂಗೊಳ್ಳಿ ನದಿಯಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 8ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರದಂಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 5,059. ಈ ಗ್ರಾಮದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ

ಸೌಪರ್ಣಿಕಾ ನದಿ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಪಂಚಗಂಗಾವಳಿಯೊಂದಿಗೆ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರುವುದು. ಸಮುದ್ರ-ನದಿ ಎರಡರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮ ಕರಾವಳಿ ಮಾರ್ಗ ಹಾದುಹೋಗಿದೆ. ಎರಡು ಭಾಗಗಳೂ ಜಲಮಯವಾಗಿದ್ದು ಒಂದೆಡೆಯಿಂದ ಸಮುದ್ರದ ಅಲೆಗಳು ಬಂದು ಅಪ್ಪಳಿಸುವ ದೃಶ್ಯವಾದರೆ, ಇನ್ನೊಂದೆಡೆಯಿಂದ ಸೌಪರ್ಣಿಕಾ ನದಿ ಹರಿದು ಹೋಗುವ ದೃಶ್ಯ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ತೆಂಗಿನ ಗುಂಪುಗಳ ಮೈಲುದ್ದದ ನೋಟ ಬಲು ರಮಣೀಯ. ನದೀದಡದಲ್ಲಿ ವರಾಹಸ್ವಾಮಿ (ಮಾರಸ್ವಾಮಿ) ಪ್ರಾಚೀನ ದೇವಸ್ಥಾನವಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿ ವರಾಹ, ನರಸಿಂಹ, ಜನಾರ್ಧನ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಬ್ರಹ್ಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವೂ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲೇ ಇದೆ. (ವಿ.ಬಿ.ಎಚ್.)

ಮರಾಠರ ಆಳ್ವಿಕೆ: ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೂ ಮರಾಠರಿಗೂ ರಾಜಕೀಯ ಬಾಂಧವ್ಯವೇರ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು ಹದಿನೇಳನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ. 1636ರಲ್ಲಿ ಮುಗಲರಿಗೂ ಆದಿಲ್‌ಶಾಹೀಗಳಿಗೂ ಶಾಂತಿ ಕರಾರು ಏರ್ಪಟ್ಟು, ಅದರ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಬಿಜಾಪುರದವರು ಉತ್ತರಕ್ಕಿದ್ದ ಮುಗಲರ ಪ್ರದೇಶದ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡುವುದನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಲಾಯಿತಾದ್ದರಿಂದ ಆದಿಲ್‌ಶಾಹೀ ಅರಸರು ತಮ್ಮ ಗಮನವನ್ನು ದಕ್ಷಿಣದ ಕಡೆ ಹರಿಸಿದರು. 1635ರಿಂದ ಹದಿನೇಳನೆಯ ಶತಮಾನದುದ್ದಕ್ಕೂ ಬಿಜಾಪುರದ ಸುಲ್ತಾನರು ಕರ್ನಾಟಕದ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗ ಮತ್ತು ತಮಿಳುನಾಡು ಪ್ರದೇಶಗಳ ಮೇಲೆ ಅನೇಕ ದಂಡಯಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೊಳಿಸಿದರು. ಮರಾಠ ಸರದಾರರು ಈ ಎಲ್ಲ ದಂಡಯಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲೂ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರು. ಮಾಲೋಜಿ ಭೋಂಸ್ಲೆಯ ಮಗನೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಶಿವಾಜಿಯ ತಂದೆಯೂ ಆದ ಶಹಾಜಿ (1594-1664) 1637ರ ದಂಡಯಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡ. ರಣದುಲ್ಲಾಖಾನ್ ಮತ್ತು ಶಹಾಜಿಯ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾದ ಈ ದಂಡಯಾತ್ರೆ ಇಕ್ಕೇರಿ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಬಲಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿತು. ಸೋತುಹೋದ ಇಕ್ಕೇರಿಯ ವೀರಭದ್ರನಾಯಕ ತನ್ನ ಅರ್ಧ ರಾಜ್ಯವನ್ನೂ 54ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನೂ ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು ಅವರೊಡನೆ ಸಂಧಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡ. ಅಪಾರ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಕಂಡ ಮಹಮ್ಮದ್ ಆದಿಲ್ ಷಾ 1638ರಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ದಂಡಯಾತ್ರೆಯನ್ನು ಅಣಿಗೊಳಿಸಿ, ರಣದುಲ್ಲಾಖಾನನನ್ನು ಸೈನ್ಯಾಧಿಪತ್ಯದ ಮೊದಲನೆಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲೂ ಶಹಾಜಿಯನ್ನು ಎರಡನೆಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲೂ ಇರಿಸಿ, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡುವಂತೆ ಅವರಿಗೆ ಸೂಚನೆಯನ್ನಿತ್ತ. ಶಹಾಜಿಯ ಜೊತೆಗೆ ವೇದೋಜಿ, ರಾಘವ ಪಂಡಿತ, ಸಿದ್ದೋಜಿ, ಕನ್ನೋಜಿ ಮೊದಲಾದ ಮರಾಠ ಸೇನಾಧಿಕಾರಿಗಳು ಆ ದಂಡಯಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡಿದ್ದರು. ತುಂಗಭದ್ರೆಯನ್ನು ದಾಟಿ ಮುನ್ನುಗ್ಗಿದ ಬಿಜಾಪುರದ ಸೈನ್ಯ ಕಸ್ತೂರಿ ರಂಗಪ್ಪನಾಯಕನನ್ನು ಕೊಂದು ಶಿರಾ ದುರ್ಗವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿತು. 1638ರ ಡಿಸೆಂಬರ್ ತಿಂಗಳಿನಲ್ಲಿ ಆ ಸೈನ್ಯ ಬೆಂಗಳೂರ ಬಳಿ ಬಂದಿಳಿಯಿತು. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಕೆಂಪೇಗೌಡನ ಸೈನ್ಯಕ್ಕೂ ಬಿಜಾಪುರದ ಸೈನ್ಯಕ್ಕೂ ಭೀಕರ ಯುದ್ಧ ಜರುಗಿತು. ಇದರಲ್ಲಿ ಕೆಂಪೇಗೌಡ ಸೋತು ಸಂಧಿಗೊಪ್ಪಿ ಮಾಗಡಿಗೆ ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ವರ್ಗಾಯಿಸಿದ. ಅದೇ ವರ್ಷ (1638) ಶಹಾಜಿ ಬೆಂಗಳೂರನ್ನು ಮಹಮ್ಮದ್ ಆದಿಲ್ ಷಾನಿಂದ ಜಹಗೀರಾಗಿ ಪಡೆದ. ಬೆಂಗಳೂರು, ಹೊಸಕೋಟೆ, ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ, ಕೋಲಾರ, ಚಿಕ್ಕಬಳ್ಳಾಪುರ, ಶಿರಾ, ಚಿಕ್ಕನಾಯಕನಹಳ್ಳಿ ಮುಂತಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಈ ಜಹಗೀರಿನಲ್ಲಿ ಇದ್ದವು. ಇದಲ್ಲದೆ ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕನಕಗಿರಿ ಪ್ರದೇಶ ಅವನ ಜಹಗೀರಿನ ಭಾಗವೇ ಆಗಿತ್ತು. ಮುಂದೆ ಸು. 1687ರ ವರೆಗೆ ಬೆಂಗಳೂರು ಮರಾಠರ ವಶದಲ್ಲಿತ್ತು.

ಚಾಣಾಕ್ಷನೂ ಉತ್ಕಟಾಕಾಂಕ್ಷಿಯೂ ಆದ ಶಹಾಜಿ ಬೆಂಗಳೂರನ್ನು ಮುಖ್ಯ ಸೇನಾನೆಲೆಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಮುಂದೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಒಡೆಯರ ವಿರುದ್ಧ ಅನೇಕ ಯುದ್ಧಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಂಡ. 1639ನೆಯ ಜನವರಿ ತಿಂಗಳಿನಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರದ ಸೈನ್ಯಕ್ಕೂ ಮೈಸೂರಿನ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರ ಸೈನ್ಯಕ್ಕೂ ಘೋರ ಯುದ್ಧ ನಡೆದು, ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಧಾನವೇರ್ಪಟ್ಟಿತು. ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಪರಾಭವಗೊಂಡು ಬಿಜಾಪುರದವರಿಗೆ ಯುದ್ಧದ ವೆಚ್ಚವನ್ನು ಕೊಡುವುದಾಗಿ ಒಪ್ಪಿದುದಲ್ಲದೆ ವರ್ಷಂಪ್ರತಿ ಪೊಗದಿಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುವುದಾಗಿಯೂ ಸಮ್ಮತಿಸಿದ. ಈ ಸಂಧಾನದ ಮಾತುಕತೆಗಳಲ್ಲಿ ಶಹಾಜಿ ಮುಖ್ಯ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸಿದ್ದ.

ಶಹಾಜಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ ಮೇಲೆ, ಬಿಜಾಪುರದ ಸುಲ್ತಾನ ಇನ್ನೂ ಆರು ದಂಡಯಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೊಳಿಸಿ, ಅವುಗಳನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಾಂತಗಳ ಮೇಲೆ ಕಳುಹಿಸಿಕೊಟ್ಟ. ಈ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ದಂಡಯಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಶಹಾಜಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ದಾಳಿಯೂ ಶಹಾಜಿಯ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿದುದಲ್ಲದೆ ಅವನ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿತು.

ಶಹಾಜಿ ಬಿಜಾಪುರದ ಸುಲ್ತಾನನ ಅಧೀನನಾಗಿದ್ದರೂ ತನ್ನ ಜಹಗೀರಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರ ರಾಜನಂತೆಯೇ ವರ್ತಿಸತೊಡಗಿದ. ಸಾರಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕವಿಲ್ಲದ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಬಿಜಾಪುರದಿಂದ ಬಹುದೂರವಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವನು ಅಲ್ಲಿ ರಾಜವೈಭವದಲ್ಲಿ ಮೆರೆದನೆಂದರೆ ಅದೇನು ಆಶ್ಚರ್ಯವಲ್ಲ. ಇವನು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಭದ್ರವಾಗಿ ತಳವೂರಿದ ಮೇಲೆ ತನ್ನ ಉಳಿದ ಕಾಲವನ್ನೆಲ್ಲ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಹೋನ್ನತ ಮರಾಠ ರಾಜಾಸ್ಥಾನವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಸುಭದ್ರವಾದ ಆಡಳಿತವನ್ನು ನೀಡುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ಕಳೆದ. ಬೆಂಗಳೂರು ಕೋಟೆಯನ್ನು ದುರಸ್ತಿಗೊಳಿಸಿ ಭದ್ರಪಡಿಸಿದ. ತನ್ನದೇ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನೂ ಹೊರಡಿಸಿದ. ಬೆಂಗಳೂರಲ್ಲಿ ಗೌರಿಮಹಲ್ ಎಂಬ ಅರಮನೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡಿದ್ದ. ಬೇಸಗೆಯಲ್ಲಿ ನಂದಿಬೆಟ್ಟವನ್ನು ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದ. ರಾಜ್ಯ, ಸೀಮೆ, ಹೋಬಳಿ ಮುಂತಾದ ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಜಹಗೀರಿನಲ್ಲಿ ಏರ್ಪಡಿಸಿದ್ದ. ಸೈನಿಕ ಮತ್ತು ಆಡಳಿತ ಸೌಕರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಶಹಾಜಿ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದಿಂದ ಅನೇಕ ಕುಟುಂಬಗಳನ್ನು ಬರಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅವರಿಗೆ ಎಲ್ಲ ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಟ್ಟ. ಅವರನ್ನು ಉನ್ನತ ಹುದ್ದೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯೋಜಿಸಿದ. ಆಡಳಿತ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಮರಾಠಿ ಹೆಸರುಗಳಾದ ದೇಶಪಾಂಡೆ, ದೇಶಮುಖ್, ಕುಲಕರ್ಣಿ ಮೊದಲಾದ ಹುದ್ದೆಗಳನ್ನು ಜಾರಿಗೆ ತರುವುದಲ್ಲದೆ ಪಾರಸೀ ಹೆಸರುಗಳಾದ ಕನುಂಗೊ, ಶಿರಸ್ತೇದಾರ್ ಮತ್ತಿತರ ಹೊಸಹುದ್ದೆಗಳನ್ನು ಬಳಕೆಗೆ ತಂದ. ಕಂದಾಯ ವಸೂಲು ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ಲೆಕ್ಕಪತ್ರಗಳನ್ನಿಡುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ಮರಾಠ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಜಾರಿಗೆ ತಂದ. ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ ಮತ್ತು ಕೋಲಾರ ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗೆ ಬಂದವು. ಇವನು ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರದಲ್ಲೋ ಅಥವಾ ಕೋಲಾರದಲ್ಲೋ ಇರುತ್ತಿದ್ದ. ಇವನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕಲಿಗಳು, ಸಂಗೀತಗಾರರು, ಸಾಧುಸಂತರು ಇರುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವನು ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ಮರಾಠಿ ಭಾಷೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದ. ಪರ್ಣಾಳಪರ್ವತ ಗ್ರಹಣಾಖ್ಯಾನಮ್ ಮತ್ತು ರಾಧಾಮಾಧವ ವಿಲಾಸಚಂಪೂ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಜಯರಾಮ ಎಂಬುವನು ನಾಸಿಕದಿಂದ ಬಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಇವನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲವಿದ್ದ. ಮಹಾಕವಿಗಳಾದ ಮಲ್ಲಾರಿಭಟ್ಟ, ನಾರೋಪಂತ್, ಹನುಮಂತೆ ಮೊದಲಾದವರು ಇವನ ಆಸ್ಥಾನವನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿದ್ದರು. ಪ್ರಭಾಕರಭಟ್ಟ ಇವನ ಕುಲಪುರೋಹಿತನಾಗಿದ್ದ.

ಇವನ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದ ಸಂಭಾಜಿ ಕೋಲಾರ, ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ ಭಾಗಗಳ ಆಡಳಿತಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ. ಸಂಭಾಜಿಯ ಅನಂತರ ಅವನ ಸತಿ ಜೈತಾಬಾಯಿ (ಶಿವನೇರಿಕೋಟೆಯ ಕಿಲ್ಲೇದಾರನ ಮಗಳು ಜಯಂತಿ ಬಾಯಿ) ಆ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಳು. ಇದಲ್ಲದೆ ಶಹಾಜಿಯ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಮಗ ಏಕೋಜಿ ಮತ್ತು ಸಂಭಾಜಿಯ ಮಕ್ಕಳಾದ ಕನ್ನರಾಯಾಜಿ, ಮಾಣುಕೋಜಿ ಮೊದಲಾದವರು ಬೆಂಗಳೂರು ಜಹಗೀರಿನ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಗಣ್ಯ ಜವಾಬ್ದಾರಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

1640ರಲ್ಲಿ ಶಿವಾಜಿ, ಅವನ ತಾಯಿ ಜೀಜಾಬಾಯಿ, ಗುರು ದಾದಾಜಿ ಕೊಂಡದೇವ ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಂದು ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಈ ನಗರದಲ್ಲಿದ್ದರು. ಶಿವಾಜಿಯ ಮದುವೆ ಸಹ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ವಿಜೃಂಭಣೆಯಿಂದ ನಡೆಯಿತು. ಜೀಜಾಬಾಯಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಅನೇಕ ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರಗಳನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿ ಅನಂತರ ಮಗ ಸೊಸೆಯರೊಡಗೂಡಿ ಪುಣೆಗೆ ತೆರಳಿದಳು.

1664ರಲ್ಲಿ ಶಹಾಜಿ ಹೋದಿಗೆರೆಯಲ್ಲಿ ತೀರಿಕೊಳ್ಳಲು ಅವನ ಮಗ ಏಕೋಜಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಜಹಗೀರುದಾರನಾದ. ಇದಕ್ಕೂ ಮೊದಲು ಶಹಾಜಿಯ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಮಗ ಸಂಭಾಜಿ (ಬಹುಶಃ 1663ರಲ್ಲಿ) ತೀರಿಕೊಂಡಿರಬೇಕು. ಸಂಭಾಜಿಯ ಪತ್ನಿ ಮತ್ತು ಮಗ ಕನ್ನರಾಯಾಜಿ ಏಕೋಜಿಯ ಕೈಕೆಳಗೆ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿ ಮುಂದುವರಿದರು.

ಏಕೋಜಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವನ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ಅರಸರ ನಡುವೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಘರ್ಷಣೆಗಳು ನಡೆಯತೊಡಗಿದುವು. 1675ರಲ್ಲಿ ತಂಜಾವೂರು ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಗೆದ್ದ ಏಕೋಜಿ ತಂಜಾವೂರನ್ನೇ ತನ್ನ ನೆಲೆವೀಡಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡ. 1673ರಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ ಮೈಸೂರಿನ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಬೆಂಗಳೂರು ಜಹಗೀರಿನ ಭಾಗಗಳ ಮೇಲೆ ಒತ್ತುವರಿ ನಡೆಸಲಾರಂಭಿಸಿದಾಗ ಅದನ್ನು ತಡೆಯುವುದು ಏಕೋಜಿಗೆ ಕಷ್ಟಕರವೇ ಆಯಿತು.

ಶಿವಾಜಿ ಬಾಲಕನಾಗಿದ್ದಾಗ ತನ್ನ ತಂದೆ ಬೆಂಗಳೂರು ಜಹಗೀರನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿದ್ದು ಅಲ್ಲಿನ ಪರಿಸರದ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಅವಶೇಷಗಳೇ ಆತನಿಗೆ ಸ್ವತಂತ್ರ ರಾಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ಸ್ಫೂರ್ತಿ ನೀಡಿದುವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಮರಾಠರ ಇತಿಹಾಸಕಾರ ಶಿಜವಲಕರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಮುಂದೆ ಶಿವಾಜಿ ಸ್ವತಂತ್ರ ರಾಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಾಗ, ಅವನ ಸೇನಾನಿ ನೇತಾಜಿ ಪಾಲ್ಕರ್ ಬಿಜಾಪುರ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದ ವ್ಯಾಪಾರೀ ಕೇಂದ್ರಗಳಾದ ರಾಯಬಾಗ, ಗದಗ, ಲಕ್ಷ್ಮೇಶ್ವರಗಳನ್ನು ಸುಲಿದ (1659). ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಪ್ರತಿಸ್ಪರ್ಧಿಯಾಗಿದ್ದ, ಮುಧೋಳದಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ (ಬಿಜಾಪುರದ ಮಾಂಡಳಿಕ) ಬಾಜಿ ಘೋರ್ಪಡೆಗೆ ಶಾಸ್ತಿ ಮಾಡಲು, 1664ರಲ್ಲಿ ಮುಧೋಳವನ್ನು ಲೂಟಿ ಮಾಡಿದನಲ್ಲದೆ ಅಲ್ಲಿಂದ ಮರುಳುವಾಗ ಬಿಜಾಪುರಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಖಾನಾಪುರ, ಮುಗುಟಖಾನ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಗಳನ್ನೂ ಸುಲಿದ. 1665ರಲ್ಲಿ ಕೆಳದಿ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಸಮೃದ್ಧ ಬಂದರು ಬಸರೂರು ಶಿವಾಜಿಯ ಲೂಟಿಗೆ ಒಳಗಾಯಿತು. ಕೆಳದಿ ರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮಾಜಿ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬರಲು ಶಿವಾಜಿಯ ನೆರವನ್ನು ಪಡೆದಳೆಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ಸರದೇಸಾಯಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. 1673ರಲ್ಲಿ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯನ್ನು ಶಿವಾಜಿಯ ಸೇನಾನಿ ಅಣ್ಣಾಜಿ ದತ್ತೋ ಸುಲಿದಾಗ ಈ ಪ್ರಸಂಗ ಆಗಿಹೋಗಿರಬೇಕು. 1674ರಲ್ಲಿ ಕೊಪ್ಪಳಕೋಟೆ ಅವನ ವಶವಾಯಿತು. 1677ರಲ್ಲಿ ಜಿಂಜಿಗೆ ಸಾಗುವ ಮೊದಲು ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಯಲಬುರ್ಗದಲ್ಲಿ, ವಿಜಾಪುರದ ಸೇನಾನಿ ಹುಸೇನ್ ಖಾನ್ ಮಿಯಾನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಕೊಪ್ಪಳ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಬಿಜಾಪುರದಿಂದ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಜಿಂಜಿಯಿಂದ ಮರುಳುವಾಗ, ಬೆಂಗಳೂರು ಜಹಗೀರನ್ನು ಆತ ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಗೆದ್ದುಕೊಂಡ. ಬೆಂಗಳೂರು ಜಹಗೀರನ್ನು ಪೂರ್ತಿ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡನಾದರೂ ಆ ಪೈಕಿ ಬೆಂಗಳೂರು, ಹೊಸಕೋಟೆ, ಶಿರಾಗಳನ್ನು ಏಕೋಜಿಯ ಪತ್ನಿಗೆ ಕಾಣಿಕೆಯಾಗಿ ನೀಡಿದ. ಕೋಲಾರ, ಚಿಕ್ಕಬಳ್ಳಾಪುರ, ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಕೈಯಲ್ಲೇ ಉಳಿಸಿಕೊಂಡ. ಶಿವಾಜಿ ತನ್ನ ಸೋದರ ಸಂಭಾಜಿಯ ಮಗ ಮುಲುಕೋಜಿಗೆ ಕೈವಾರವನ್ನು ಮಿರಾಸಿಯಾಗಿ ನೀಡಿದ್ದ ಎಂದು ಒಂದು ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಶಿವಾಜಿ ಇಲ್ಲಿಂದ ಹಿಂದಿರುಗುವಾಗ ಗದಗ ಪ್ರಾಂತವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು, ಬೆಳವಡಿ ಮಾರ್ಗವಾಗಿ ರಾಯಗಡ ತಲಪಿದ. 1679ರಲ್ಲಿ ಮುಗಲರು ಬಿಜಾಪುರದ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಬಂದಾಗ ಸಿಕಂದರ್ ಆದಿಲ್ ಷಾ ಶಿವಾಜಿಯ ನೆರವು ಪಡೆದುದರಿಂದ ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅನೇಕ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಶಿವಾಜಿಗೆ ನೀಡಲಾಯಿತು. ಹೀಗೆ ತನ್ನ ಕೊನೆಗಾಲದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಶಿವಾಜಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕೋಲಾರ, ಚಿಕ್ಕಬಳ್ಳಾಪುರ, ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ ಮುಂತಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೂ ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಧಾರವಾಡ, ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಬಹು ಭಾಗವನ್ನೂ ತನ್ನ ವಶದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದ. ಆತನ 1679ರ ಭದ್ರಾಪುರ (ನವಲಗುಂದ ತಾಲ್ಲೂಕು) ಕನ್ನಡ ಶಾಸನದಂತೆ ಅವನು ಆ ಗ್ರಾಮದ ಗೌಡಿಕೆ, ಶಾನುಭೋವಿಕೆ ಮತ್ತು ತಳಾರಿಕೆಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿದ್ದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಬಿಜಾಪುರದ ಕಾಲದಿಂದ ನಡೆದುಬಂದ ಆಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನೇ ಶಿವಾಜಿ ಮುಂದುವರಿಸಿದ.

ಶಿವಾಜಿಯ ಮಗ ಸಂಭಾಜಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೋಲಾರ, ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ ಭಾಗಗಳು ಅವನ ವಶದಲ್ಲಿದ್ದುವು. 1689ರ ವರೆಗೆ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸಂಭಾಜಿಯ ಆಡಳಿತವಿತ್ತೆಂದು ಸೂಚಿಸುವ ನಾಲ್ಕು ಶಾಸನಗಳೂ ಇಲ್ಲಿವೆ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂಭಾಜಿಗೂ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜನಿಗೂ ಯುದ್ಧಗಳಾದುವು. 1682ರಲ್ಲಿ ಬಾಣಾವರದಲ್ಲಿ ಕೆಳದಿ, ಗೋಲ್ಕೊಂಡದವರ ನೆರವಿನಿಂದ ಸಂಭಾಜಿ ನಡೆಸಿದ ಯುದ್ಧ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿದ್ದು ಅದರಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜನಿಗೇ ಜಯವಾಯಿತು. ಇದರ ಹಿಂದೆಯೇ ಜಿಂಜಿಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆಯೂರಿದ್ದ ಸಂಭಾಜಿಯ ಭಾವ ಹರಜಿರಾಜೆ ಮಹಾಡಿಕ ಕಳುಹಿಸಿದ್ದ ಸೇನಾನಿಗಳಾದ ದಾದಾಜಿ ಕಾಕಡೆ ಮತ್ತು ಜೈತಾಜಿ ಕಾಟ್ಕರ-ಇವರುಗಳನ್ನು ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಸೋಲಿಸಿ ಕೊಂದ. 1687ರಲ್ಲಿ ಮುಗಲರ ಮೂಲಕ ಏಕೋಜಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದ ಬೆಂಗಳೂರನ್ನು ಪಡೆದ. ಸಂಭಾಜಿಯ ಸಾವಿಗೆ ಮೊದಲೇ ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿದ್ದ ಮರಾಠರ ಪ್ರದೇಶಗಳೆಲ್ಲ ಅವರ ಕೈಬಿಟ್ಟವು. ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಭಾಗಗಳು ಮಾತ್ರ ಅವರ ವಶದಲ್ಲಿ ಉಳಿದವು.

ರಾಜಾರಾಮನ (1659–1700) ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುಗಲರ ದಂಡೆಯಾತ್ರೆಯ ಕಾರಣದಿಂದ ಮರಾಠರು ಜೀವನ್ಮರಣದ ಹೋರಾಟ ನಡೆಸಬೇಕಾಗಿ ಬಂತು. ಆಗತಾನೇ ನಾಶವಾದ (1686) ಬಿಜಾಪುರ ರಾಜ್ಯದ ಮಾಂಡಳಿಕರಾಗಿದ್ದ ಅನೇಕ ಮಾಂಡಳಿಕ ದೇಸಾಯಿಗಳೂ ದೇಶಪಾಂಡೆಗಳೂ ಒಮ್ಮೆ ಮುಗಲರ, ಒಮ್ಮೆ ಮರಾಠರ ಪಕ್ಷ ವಹಿಸುವ ಸ್ಥಿತಿ ಹಲವು ದಶಕಗಳ ಕಾಲ ಸಾಗಿತು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಜತ್‌ನ ಮಾಂಡಳಿಕನಾಗಿದ್ದ ಡಫಳೆ ಮೊದಲು ಮುಗಲರ ಸೇವೆಗೆ ಸೇರಿ, ಮುಂದೆ 1694ರಲ್ಲಿ ರಾಜಾರಾಮನ ಕಡೆಗಾದ. 1701ರಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಮುಗಲರ ಪಕ್ಷ ವಹಿಸಿದ. ಕೆಳದಿ, ಸೋದೆ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಮುಂತಾದ ಅರಸು ಮನೆತನಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಮರಾಠರ ಜೊತೆ ಮೈತ್ರಿಯಿಂದ ಇದ್ದವು. ರಾಜಾರಾಮನ ಮರಣಾನಂತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮುಗಲರ ಪ್ರಭಾವ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಮರಾಠರ ಹಿಡಿತ ಕುಗ್ಗಿತು. 1700ರ ಸುಮಾರಿಗೆ ಕೊಲ್ಲಾಪುರದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿದ ರಾಜಾರಾಮನ ವಂಶಜರಾದ ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ಛತ್ರಪತಿ ವಂಶಜರು ಸಾತಾರಾದ ಶಾಹುವಿನ ಹಾಗೂ ಅವನ ವಂಶಜರ ಜೊತೆ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ಸ್ಪರ್ಧೆಯು ಕರ್ನಾಟಕದ

ಭಾಗಗಳಿಗೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿತ್ತು. ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ಒಂದನೆಯ ಶಿವಾಜಿ (1760–1814) ನರಗುಂದ, ತೊರಗಲ್, ರಾಮದುರ್ಗ, ಕೊಪ್ಪಳ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಪಡೆದನಲ್ಲದೆ ಮುಗಲರಿಂದ ಮಿರಜ್, ಬಿಜಾಪುರ, ಅಥಣಿಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದಿದ. ಸಾತಾರಾ ಮತ್ತು ಕೊಲ್ಲಾಪುರಗಳ ನಡುವೆ 1731ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ವಾರ್ಣಾ ಒಪ್ಪಂದದಂತೆ ವಾರ್ಣಾ ನದಿ ಮತ್ತು ತುಂಗಭದ್ರಾಗಳ ನಡುವಿನ ಪ್ರದೇಶ ಕಿಲ್ಲಾಪುರಕ್ಕೆ ಸೇರುವಂತಾಯಿತು. ಮುಂದಿನ ಅನೇಕ ದಶಕಗಳ ಕಾಲ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಈ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಅನೇಕ ಬಾರಿ ಸಾತಾರಾ ಛತ್ರಪತಿಯ ಪ್ರತಿನಿಧಿ ಪೇಶವೆ ಮತ್ತು ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ಛತ್ರಪತಿಯ ನಡುವೆ ಕೈಬದಲಾಯಿಸುತ್ತಲಿದ್ದವು.

1714ರಲ್ಲಿ ಮುಗಲ್ ಪ್ರಾಂತಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಂತೆ ಇಡೀ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಚೌತಾಯಿ ಮತ್ತು ಸರದೇಶಮುಖಿ ಶುಲ್ಕವನ್ನು ಎತ್ತುವ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಮರಾಠರು ಮುಗಲ್ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯಿಂದ ಪಡೆದುಕೊಂಡರು. ಹೀಗೆ ಪಡೆದುಕೊಂಡ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಚಲಾಯಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅವರು ಅನೇಕ ಮುಲ್ಕಗಿರಿ ದಂಡಯಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಮೇಲೆ ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಕರ್ನಾಟಕದ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ಶತಮಾನದುದ್ದಕ್ಕೂ ಈ ರೀತಿಯ ದಂಡಯಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಒಂದನೆಯ ಬಾಜಿರಾಯ 1726ರ ಜನವರಿಯಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಗಲಗಲಿ, ಕೊಲ್ಹಾರ, ಹಣಮಸಾಗರ, ಯಲಬುರ್ಗ, ಸಂಗಿನಹಾಳ, ಮುಧೋಳ, ಬೇಡರಟ್ಟಿ, ಸಿಂದಗಿ, ತಗರಿ, ಹಂಪಸಾಗರ ಮೂಲಕ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ವರೆಗೆ ಬಂದು ಮರಳಿದ. ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಎಲ್ಲ ದೇಸಾಯಿಗಳಿಂದಲೂ ಪಾಳೆಯಗಾರರಿಂದಲೂ ಚೌತ್ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ. ಮುಂದೆ 1726ರ ಕೊನೆಗೆ ಎರಡನೆಯ ಬಾರಿ ದಂಡಯಾತ್ರೆ ಕೈಕೊಂಡು ಹುಕ್ಕೇರಿ, ನೇಸರಿ, ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಸೋದೆ, ಬಿದನೂರು, ಅಜ್ಜಂಪುರ, ಹಾಸನ, ತಿಪಟೂರು ಮಾರ್ಗವಾಗಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಬಂದು ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಮುಖ ಪಾಳೆಯಗಾರ ಹಾಗೂ ಅರಸರಿಂದ ಚೌತನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ. ಮೈಸೂರು ಅರಸರು 21 ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿ ನೀಡಿದರು. ಇದರ ಅನಂತರ 1740ರಲ್ಲಿ ರಘುಜಿ ಭೋಂಸ್ಲೆ ಮತ್ತು ಬಾಬೂಜಿ ನಾಯಕರು ಪುಣೆಯಿಂದ ಕಳುಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟು, ಮೈಸೂರು ದೊರೆಯಿಂದಲೇ 50ಲಕ್ಷ ರೂ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದರು. 1744ರಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಮ್ಮೆ ಬಾಬೂಜಿ ನಾಯಕ ಬಿದನೂರಿಗೆ ಬಂದು ಅಲ್ಲಿಂದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಸಾಗುತ್ತಿರಲು ಬಸವಾಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರವರು ಅವನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಹಿಂದಕ್ಕಟ್ಟಿದರು. ಪೇಶವೆ ನಾನಾಸಾಹೇಬನ (ಬಾಳಾಜಿರಾವ್) ಅನುಜ್ಞೆಯಂತೆ 1747ರಲ್ಲಿ ಸದಾಶಿವ ಭಾವು ಬಿದನೂರ ವರೆಗೆ ಬಂದು ಪೊಗದಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ. 1753ರಲ್ಲಿ ಸ್ವತಃ ನಾನಾಸಾಹೇಬನೇ ಬಿದನೂರು, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಮೈಸೂರುಗಳಿಂದ ಪೊಗದಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಲು ಬಂದಿದ್ದ. ಇದೇ ರೀತಿ 1754ರಲ್ಲಿ ಬಿದನೂರು ವರೆಗೂ 1757ರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ವರೆಗೂ ಪೇಶವೆ ದಂಡಯಾತ್ರೆ ನಡೆಸಿದ್ದ.

1758ರ ಅನಂತರ ಮರಾಠರು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರತಿಭಟನೆಯನ್ನು ಎದುರಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಅದೇ ವರ್ಷ ಗೋಪಾಲರಾವ್ ಪಟವರ್ಧನ್ ಎಂಬುವವನು ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಸೈನ್ಯದೊಡಗೂಡಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಮೇಲೆ ದಂಡಯಾತ್ರೆ ನಡೆಸಿದ. ಅವನು ಯಾವ ಆಶೆ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಗಳನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಬಂದಿದ್ದನೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಮಣ್ಣುಪಾಲಾದುವು. ಮರಾಠರನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕದಿಂದ ಓಡಿಸುವುದು ಮತ್ತು ಮರಾಠರ ನೆಲೆಗಳನ್ನು ಧ್ವಂಸ ಮಾಡುವುದು ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ನೀತಿಯಾಯಿತು. ಮಾರನೆಯ ವರ್ಷ ಗೋಪಾಲರಾವ್ ಪಟವರ್ಧನ್ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಹಾಕಿದ ಮುತ್ತಿಗೆಯು ನಿಷ್ಫಲವಾಯಿತು. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಅವನು ಅಲ್ಲಿಯತನಕ ಕರ್ನಾಟಕದ ಎಷ್ಟು ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದನೋ ಅವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟು ಗಳಿಸಿದ್ದ ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ಹಣದೊಂದಿಗೆ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರಕ್ಕೆ ಮರಳಬೇಕಾಯಿತು. ಅಷ್ಟೊಂದು ಪ್ರತಿಭಟನೆಯನ್ನು ಸಜ್ಜುಗೊಳಿಸಿದವರೆಂದರೆ ದಳವಾಯಿ ನಂಜರಾಜಯ್ಯ ಮತ್ತು ಹೈದರ್ ಅಲಿ.

ಪ್ರವರ್ಧಮಾನಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದ ಹೈದರನನ್ನು ಕಂಡು ಮರಾಠರು ಮತ್ತೊಂದು ದಂಡಯಾತ್ರೆಯನ್ನು ಸಜ್ಜುಗೊಳಿಸಿದರು. ಸೈನ್ಯದ ಸರ್ವಸೇನಾಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ಪೇಶವೆಮಾಧವರಾಯ ವಹಿಸಿದ. 1764ರಲ್ಲಿ ಮರಾಠ ಸೈನ್ಯ ಕರ್ನಾಟಕಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹೊರಟಿತು. ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕವನ್ನು ಅವರು ಕೊಳ್ಳೆಹೊಡೆದರು. ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಅವನ ಸೇನಾನಿ ಫಜಲುಲ್ಲ ರಟ್ಟೆಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ, ಅನಂತರ ಅನವಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಮರಾಠರನ್ನು ಸಂಧಿಸಿ, ವೀರಾವೇಶದಿಂದ ಯುದ್ಧಮಾಡಿದರು. ಮರಾಠರ ಮೇಲುಗೈಯನ್ನು ಕಂಡ ಹೈದರ್ ಆ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿದು 1765ರ ಮಾರ್ಚ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಮರಾಠರೊಂದಿಗೆ ಒಪ್ಪಂದ ಮಾಡಿಕೊಂಡ. ಈ ಒಪ್ಪಂದದ ಪ್ರಕಾರ ಹೈದರ್ ಮುರಾರಿರಾಯನ ಪ್ರಾಂತಗಳನ್ನೂ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಬಹು ಭಾಗವನ್ನೂ ಹಿಂತಿರುಗಿಸಿದುದಲ್ಲದೆ ಯುದ್ಧಪರಿಹಾರವಾಗಿ ಮೂವತ್ತು ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದಾಗಿ ಒಪ್ಪಿದ. ಮರಾಠರು ಈ ಸಂಧಿ ನಿಯಮಗಳಿಗೆ ಒಪ್ಪಿ, ಹೈದರನನ್ನು ಶಿರಾದ ನವಾಬನೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರು. ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಅನಂತರ ಪೇಶವೆ ಮತ್ತೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಮೇಲೆ ದಂಡಯಾತ್ರೆ ನಡೆಸಿ ಶಿರಾ, ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ, ಹೊಸಕೋಟೆ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. 1769ರಲ್ಲಿ ಅವನು ಮೂರನೆಯ ಬಾರಿ ಮೈಸೂರಿನ ಮೇಲೆ ನುಗ್ಗಿದ. ಮರು ವರ್ಷ ಅವನು ತ್ರಯಂಬಕ ಹರಿಯನ್ನು ಸೇನಾಧಿಪತಿಯನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿ, ಕರ್ನಾಟಕದ ದಂಡಯಾತ್ರೆಯನ್ನು ಪರಿಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸುವಂತೆ ಸೂಚಿಸಿ ತಾನು ಹಿಂದಿರುಗಿದ. ತ್ರಯಂಬಕ ಹರಿ ಹೈದರನನ್ನು ಚಿನಕುರಳಿ (ಮೋತಿ ತಲಾಬ್) ಕದನದಲ್ಲಿ ಸೋಲಿಸಿ, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿದ. ಆದರೆ ಅದನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಅವನಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ. 1771ರ ಮೇ ತಿಂಗಳಿನಲ್ಲಿ ಅವನು ಖಂಡಣಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ಹಿಂದಿರುಗಿದ. **(ಬಿ.ಎಂ.;ಎಸ್.ಕೆ.)**

ಮಾಧವರಾಯನ ಮರಣಾನಂತರ ಮರಾಠರು ತುಂಗಭದ್ರೆಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ತಾವಾಗಿ ದಂಡೆತ್ತಿ ಬರದಿದ್ದರೂ ಈ ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ನೆರವಾಗಿದ್ದರು. ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಪತನಾನಂತರ ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕದೊಡನೆ ಮರಾಠರ ಸಂಪರ್ಕ ತಪ್ಪಿತ್ತು. ಆದರೆ ಮುಂದೆ 1818ರಲ್ಲಿ ಮರಾಠರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಪತನವಾಗುವ ವರೆಗೆ ತುಂಗಭದ್ರೆಯ ಉತ್ತರದ ಪ್ರದೇಶ ಅವರ ವಶದಲ್ಲಿತ್ತು.

ತುಂಗಭದ್ರೆಯ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಸೋದೆ, ಕಿತ್ತೂರು, ನರಗುಂದ, ಬಾದಾಮಿ, ಸವಣೂರು, ರಾಮದುರ್ಗ, ಜತ್, ಅಕ್ಕಲಕೋಟೆ, ಮಿರಜ್, ಸಾಂಗಲಿ, ಜಮಖಂಡಿ, ಮುಧೋಳ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳು ಪೇಶವೆಗೆ ಅಧೀನವಾಗಿದ್ದವು. ಈ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳ ಸ್ಥಾನಮಾನ, ಅಧಿಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿತ್ತು. ಅವುಗಳ ಮತ್ತು ಕೇಂದ್ರ ಮರಾಠಾ ಸತ್ತೆಯ ನಡುವಣ ಸಂಬಂಧದ ರೀತಿಯಲ್ಲೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳಿದ್ದುವು. ಅದನ್ನು ಹೀಗೇ ಎಂದು ಒಂದು ಸಾಮಾನ್ಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿರೂಪಿಸುವುದು ಕಷ್ಟ. ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನೂ ಕೆಲವರಿಗೆ ಇನಾಂ ಆಗಿ ಕೊಡಲಾಗಿತ್ತು. ಅವುಗಳಿಗೆ ಕಂದಾಯ ಮುಂತಾದ ಕೊಡುಗೆಗಳಿಲ್ಲ. ಕೆಲವು ಸರಂಜಾಮು ಗ್ರಾಮಗಳಾಗಿದ್ದು, ಅವುಗಳ ಅಧಿಕಾರಿ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಒದಗಿಸಬೇಕು.

ದೇಸಾಯಿ, ದೇಶಮುಖ, ದೇಶಪಾಂಡೆ ಮುಂತಾದ ತುಂಡರಸರಂತಿರುವ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ಪರಂಪರಾಗತವಾಗಿ ಕೆಲವೊಂದು ಗ್ರಾಮಗಳ ಮೇಲೆ ಅಧಿಕಾರ ಹೊಂದಿದ್ದರು. ನರಗುಂದ, ಕಿತ್ತೂರು, ಜಮಖಂಡಿ ಮುಂತಾದವು ಈ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳು. ಆದರೆ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಎಂಬ ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದ್ದು ಆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮೇಲೆ ಒಬ್ಬ ಕೇಂದ್ರದ ಆಧಿಕಾರಿ ಇರುತ್ತಿದ್ದ. ಅತ್ಯಂತ ಕನಿಷ್ಠ ಕಂದಾಯ ಸಂಗ್ರಹದ ಘಟಕವೆಂದರೆ ಮಹಲ್. ಅದು ಇಂದಿನ ಒಬ್ಬ ಪಟೇಲನ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಗ್ರಾಮ ಅಥವಾ ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಕಿರು ಗ್ರಾಮಗಳ ಸಮುದಾಯ. ಪ್ರತಿಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಒಬ್ಬ ಪಾಟೀಲ, ಒಬ್ಬ ಕುಲಕರ್ಣಿ ಹಾಗೂ ಹಲವಾರು ತಳಾರರು ಇರುತ್ತಿದ್ದರು. ತಳಾರರು ಗ್ರಾಮರಕ್ಷಕರು. ಹಳಬರೆಂದೂ ಇವರನ್ನು ಕರೆದುದಿದೆ. ಕಿತ್ತೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 285 ಮಹಲುಗಳಿದ್ದುವು. ಈ ಪೈಕಿ 194 ಮಹಲುಗಳು ಪೇಶವೆಯ ನೇರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟ ಅಮಲಿ ಅಥವಾ ಖಾಲ್ಸಾ ಗ್ರಾಮಗಳು. ಉಳಿದುವುಗಳಲ್ಲಿ 11 ಇನಾಂ ಗ್ರಾಮಗಳು, 22 ಸರಂಜಾಮು ಗ್ರಾಮಗಳು, 44 ಒಬ್ಬ ದೇಸಾಯಿಯ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವುಗಳು. ಮಹಲಿನ ಮೇಲೆ ಇರುವ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಕರಯತ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿತ್ತು. ಇದು ಹೋಬಳಿಗೆ ಸಮ. ಕಿತ್ತೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 15 ಕರಯತ್‌ಗಳಿದ್ದವು. ಪ್ರಾಂತ, ತರ್ಫ, ಪರಗಣಾ ಮುಂತಾದ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗಗಳಿದ್ದುವು. ನರಗುಂದ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ನರಗುಂದ ಪರಗಣಾದಲ್ಲಿ 32 ಗ್ರಾಮಗಳಿದ್ದು (ಮಹಲು), ಕೊಣ್ಣೂರು ತರ್ಫದಲ್ಲಿ 29 ಗ್ರಾಮಗಳಿದ್ದವು. ಆದರೆ ಅದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನವಲಗುಂದ ತರ್ಫ 10 ಗ್ರಾಮಂಗಳದು, ಬಾದಾಮಿ ಪ್ರಾಂತ 7 ಗ್ರಾಮಗಳದು. ಆದರೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ದಾಖಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಂತ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಸವಣೂರು, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಸೋದೆಗಳಂಥ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಶಹಾಜಿ ಮತ್ತು ಏಕೋಜಿಯರು ಬೆಂಗಳೂರು ಜಹಗೀರಿನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕೃಷಿ, ನೀರಾವರಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದರು. ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡವನ್ನೇ ಬಳಸಿದರು. ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಅವರ ಎಲ್ಲ ಶಾಸನಗಳು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿಯೇ ಇವೆ. ಶಿವಾಜಿಯ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಗಳೂ ತಮ್ಮ ನೇರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಡದ ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಮುಗಲರಿಂದ ತಾವು ಪಡೆದ ಸುಬಾಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿ, ಅವರ ಸೇನೆಗಳ ಜೊತೆ ಮೈತ್ರಿಯಿಂದ ಇದ್ದ ಕೆಳದಿ, ಸೋದೆ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಮುಂತಾದ ರಾಜ್ಯಗಳನ್ನು ಅವುಗಳ ಕಷ್ಟಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಿಸದೇ ಹೋದುದು ಮರಾಠರ ವಿಶ್ವಾಸ ಘಾತುಕ ಕೃತ್ಯವೇ ಆಗಿತ್ತು. ಕೆಳದಿ, ಸೋದೆಗಳು, ಪಾನೀಪತ್‌ನ ದುರಂತದ ಅನಂತರ ಮರಾಠರು ದುರ್ಬಲರಾಗಿದ್ದ ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಹೈದರ್ ಅಲಿಯ ದಾಳಿಗೆ ತುತ್ತಾದುವಾದರೆ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಪತನದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಂಥ ದುಸ್ಥಿತಿ ಯಾವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಪೇಶವೆಯ ಕಡೆಯಿಂದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ನೆರವಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದ ಹರಿಪಂತ ಫಡ್ಕೆ ಹೈದರನಿಂದ ಲಂಚ ಪಡೆದು ಹಿಂದಿರುಗಿದ. ಮೈಸೂರು ಮತ್ತು ಆಂಗ್ಲರ ನಡುವೆ ನಡೆದ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲೂ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ಜೊತೆ ಒಪ್ಪಂದ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಮರಾಠರು ಮುಂದೆ ಮೈಸೂರಿನ ಕೈಬಿಟ್ಟು ಆಂಗ್ಲರ ಜೊತೆ ಸಹಕರಿಸಿದರು.

ಮರಾಠರು ತಮ್ಮ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ನೇರವಾಗಿ ಒಳಪಟ್ಟಿದ್ದ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಮರಾಠಿ ಭಾಷೆಯನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬಳಕೆಗೆ ತಂದರು. ಮರಾಠಿಗರ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ವಿಠಲಭಕ್ತಿಯ ವಾರಕರಿಪಂಥ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಹರಡಿತು. ಆಧುನಿಕ ಯುಗದಲ್ಲಿ ರಾನಡೆ, ಗೋಖಲೆ, ಟಿಳಕರ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾಜಿಕ ಜಾಗೃತಿ, ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಜಾಗೃತಿಗಳು ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಸುಲಭವಾಯಿತು. ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಹರಿಜನರ ಮೇಲೆ ಅಂಬೇಡ್ಕರ್ ಅವರ ಪ್ರಭಾವವೂ ಅದೇ ರೀತಿ ಕಾಣಿಸಿತು. ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ಜೊತೆಗಿನ ನಿಕಟ ಸಂಪರ್ಕ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆ, ಸಾಹಿತ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ ಮರಾಠಿ ಭಾಷೆ, ಸಾಹಿತ್ಯಗಳ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಮೈಸೂರು ರಾಜವಂಶ 18ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದ ಜೊತೆ ಮರಾಠಿಯನ್ನೂ ಆಡಳಿತ ಭಾಷೆಯಾಗಿ ಬಳಸುತ್ತಿತ್ತು.

(ಎಸ್.ಕೆ.)

ಮರಿಯಪ್ಪಭಟ್ಟ, ಎಂ.: 1906–80. ಹೆಸರಾಂತ ಸಂಶೋಧಕ, ಭಾಷಾವಿಜ್ಞಾನಿ, ನಿಘಂಟುಕಾರರು. ಮುಂಗ್ಲಿಮನೆ ಮರಿಯಪ್ಪಭಟ್ಟ ಇವರ ಪೂರ್ಣಹೆಸರು. ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಬಕದಲ್ಲಿ 1906 ಜುಲೈ 27ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಗೋವಿಂದಭಟ್, ತಾಯಿ ಕಾವೇರಿಯಮ್ಮ. ಮೂವರು ಪುತ್ರರಲ್ಲಿ ಇವರೇ ಹಿರಿಯರು. ಪುತ್ತೂರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢಶಿಕ್ಷಣ ಮುಗಿಸಿ, ಮಂಗಳೂರಿನ ಸಂತ ಅಲೋಶಿಯಸ್ ಕಾಲೇಜಿನಿಂದ ಆನ್ವಯಿಕ ಭೌತಶಾಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಗಣಿತವನ್ನು ಮುಖ್ಯ ವಿಷಯಗಳಾಗಿ ಓದಿ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು. (1928). ಅನಂತರ ಉದ್ಯೋಗ ಅರಸಿ ಮದರಾಸಿಗೆ ತೆರಳಿದರು. ಮದರಾಸಿನ ಕ್ರಿಶ್ಚಿಯನ್ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಪಂಡಿತರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಲೇ ಮದರಾಸು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಿಂದ ಕನ್ನಡ ಎಂ.ಎ. ಪಡೆದರು (1937). 1940ರಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಉಪನ್ಯಾಸಕರಾಗಿ ಬಡ್ತಿ ಪಡೆದರು (1955). ಲಂಡನಿನ ಓರಿಯೆಂಟಲ್ ಅಂಡ್ ಆಫ್ರಿಕನ್ ಸ್ಟಡೀಸ್ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಭಾಷಾವಿಜ್ಞಾನದ ವಿಶೇಷ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕಾಗಿ ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿಗೆ ತೆರಳಿದರು (1955). ಅಲ್ಲಿ ಒಂದು ವರ್ಷದ ಅಧ್ಯಯನದ ಬಳಿಕ ಹಿಂದಿರುಗಿದರು. ಮದರಾಸು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕನ್ನಡ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು (1957).

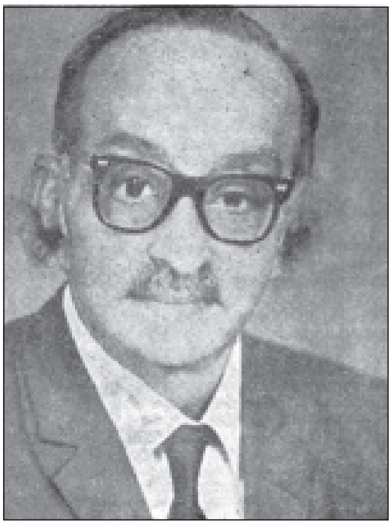

ಇವರು ಸುಮಾರು ಹತ್ತು–ಹನ್ನೆರಡು ಹಳಗನ್ನಡ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ಸಹೋದ್ಯೋಗಿಯಾಗಿದ್ದ ಎಂ.ಗೋವಿಂದರಾಯರೊಡನೆ ಸೇರಿ, ವಿದ್ವತ್ಪೂರ್ಣವಾದ ಕಾವ್ಯವಿಮರ್ಶೆಗಳೊಡನೆ ಮದರಾಸು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಿಂದ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆ, ಕನ್ನಡ ಸಂಸ್ಕೃತಿ– ಇವು ಸ್ವತಂತ್ರಕೃತಿಗಳು. ಇವರು ರಚಿಸಿದ ಹವ್ಯಕ ಪದಕೋಶ ಇವರ ನಿಧನಾನಂತರ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು (1980). ಮದರಾಸು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಮೂಲಕ ಇವರು ಪರಿಷ್ಕರಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಎಫ್.ಕಿಟ್ಟೆಲರ ಕನ್ನಡ–ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಅರ್ಥಕೋಶ ನಾಲ್ಕು ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿದೆ (1968). ಇದೊಂದು ಮಹಾನ್ ವಿದ್ವತ್ತಿನ ಕೆಲಸ.

ಮಂಗರಾಜನ ಅಭಿನವಾಭಿದಾನಂ (1952), ಸೆಲೆಕ್ಟೆಡ್ ಕನ್ನಡ ಇನ್‌ಸ್ಕ್ರಿಪ್ಷನ್ಸ್ (1952), ಸಂಗೀತ ರತ್ನಾಕರ (1950), ಗುರುಬಸವನ ಸದ್ಗುರು ರಹಸ್ಯ (1951), ರಾಜಾದಿತ್ಯನ ವ್ಯವಹಾರ ಗಣಿತ (1955)– ಇವು ಭಟ್ಟರು ತಾವೇ ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಕೃತಿಗಳು. ಆಚಣ್ಣನ ವರ್ಧಮಾನ

ಪುರಾಣ (1952), ಪಾರ್ಶ್ವಪಂಡಿತನ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥಪುರಾಣ (1954), ಶ್ರೀಧರಾಚಾರ್ಯನ ಜಾತಕ ತಿಲಕ (1955), ಚಿಕುಪಾಧ್ಯಾಯನ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣು ಪುರಾಣಂ (1957)–ಇವು ತಮ್ಮ ಸಹೋದ್ಯೋಗಿಯಾಗಿದ್ದ ಎಂ. ಗೋವಿಂದ ರಾಯರೊಡನೆ ಸೇರಿ ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಕೃತಿಗಳು. ಹಳಗನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಸಂಗ್ರಹ (1957), ಹೊಸಗನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಶ್ರೀ (1957), ನಲ್ನುಡಿನನ್ನುಡಿ (1962), ಸರ್ವಜ್ಞವಚನ ಸಂಗ್ರಹ (1971)–ಈ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದವು ಇತರರ ಸಹಯೋಗದಲ್ಲಿ ರಚನೆಯಾದಂಥವು. ದ್ರವಿಡಿಯನ್ ಕಂಪ್ಯಾರಿಟಿವ್ ವಕ್ಯಾಬುಲರಿ (1959) ಮದರಾಸು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ದ್ರಾವಿಡ ಭಾಷಾ ವಿಭಾಗದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರ ಸಹಸಂಪಾದಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿತವಾಗಿದೆ.

ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆ (1960), ಸಂತರ ಚರಿತ್ರೆ (1960), ಕನ್ನಡ ಸಂಸ್ಕೃತಿ (1967) ಎಂಬ ಮೂರು ಕೃತಿಗಳು ಹಾಗೂ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಸು.43 ಲೇಖನಗಳನ್ನು ವಿವಿಧ ಸಂಶೋಧನ ನಿಯತಕಾಲಿಕೆ ಮತ್ತು ಇತರ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕನ್ನಡ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಎಂಬ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಆಯ್ದ ಲೇಖನಗಳು (35) ಸಂಕಲಿತವಾಗಿವೆ. ಇದನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸಹಕಾರೀ ಪ್ರಕಾಶನ ಮಂದಿರದವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ (1967).

ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೇವೆಯನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ, ದ್ರಾವಿಡ ಭಾಷಾಶಾಸ್ತ್ರ ಸಂಘ ಗೌರವಿಸಿವೆ. ಮದರಾಸು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಜರ್ನಲ್ಸ್ ಆಫ್ ಓರಿಯೆಂಟಲ್ ರಿಸರ್ಚ್ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸಂಶೋಧನ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಇವರು ಬರೆದು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಸುಮಾರು ನಲವತ್ತು ವರ್ಷಗಳಿಗೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡಿ ಅಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡವನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಬೆಳೆಸುವಲ್ಲಿ ಇವರು ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದರು.

ಇವರು ರಚಿಸಿದ ‘ಕನ್ನಡ ಸಂಸ್ಕೃತಿ’ ಸಂಶೋಧನ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಒಂದು ಮಹತ್ವದ ಕೃತಿ. ಅಗಾಧವಾದ ಭಾಷಾಪಾಂಡಿತ್ಯ, ಅಪಾರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರೇಮ, ಅಪೂರ್ವ ಗ್ರಂಥರಚನಾ ಹಾಗೂ ಸಂಪಾದನಾ ಕೌಶಲ, ಅನನ್ಯವಾದ ಸಂಶೋಧನಾತ್ಮಕ ಮತ್ತು ವಿಮರ್ಶಾತ್ಮಕ ದೃಷ್ಟಿ ಮುಂತಾದ ಗುಣ ವಿಶೇಷಗಳು ಇವರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದ ಭಾಗವಾಗಿದ್ದವು. ಅಯನಾವರಂ ಕನ್ನಡ ಸಂಘ, ತ್ಯಾಗರಾಜನಗರ ಕನ್ನಡ ಸಂಘ, ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ದ್ರಾವಿಡ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಸಂಘಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇವರು ದೀರ್ಘಕಾಲ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದರು. ಭಾಷಾವಿಜ್ಞಾನ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಮಟ್ಟದ ಮಾನ್ಯತೆ ಪಡೆದಿದ್ದ ಇವರು ಕಿಟ್ಟೆಲ್ ಕೋಶವನ್ನು ಪರಿಷ್ಕರಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿ ಅಭಿನವ ಕಿಟ್ಟೆಲ್ ಎಂಬ ಬಿರುದಿಗೂ ಪಾತ್ರರಾಗಿದ್ದರು.

ತುಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ, ತಮಿಳುನಾಡನ್ನು ಕಾರ್ಯಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅಪೂರ್ವ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದ ಭಟ್ಟರು 1980ರಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. (ಪಿ.ಇ.ವಿ.)

ಮರಿಯಪ್ಪ, ಟಿ.: 1904–64. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟಗಾರರು ಮತ್ತು ಸಮಾಜಸುಧಾರಕರು. ಗಾಂಧೀವಾದಿ 1904 ಜೂನ್ 4ರಂದು ಮಂಡ್ಯಜಿಲ್ಲೆ ನಾಗಮಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕಳ್ಳನಕೆರೆಯಲ್ಲಿ (ಇಂದು ಬೀರೇಶ್ವರಪುರ ಎಂದು ಹೆಸರಾಗಿದೆ) ಸಾಮಾನ್ಯ ಮನೆತನವೊಂದರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಮರಿಯಾಮೇಸ್ತ್ರಿ, ತಾಯಿ ಹೊಂಬಾಳಮ್ಮ. ಮರಿಯಪ್ಪನವರ ಆರಂಭದ ವ್ಯಾಸಂಗ ನಾಗಮಂಗಲದಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ಆಗಿನ ಎಲ್.ಎಸ್. ಪರೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡರು. ಆಗ ಇವರ ತಾಯಿಗೆ ವಿಪರೀತ ಖಾಯಿಲೆ. ಪರೀಕ್ಷೆಗೆ ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಬಳಿಯೇ ಕುಳಿತಿದ್ದ ಇವರನ್ನು ತಾಯಿಯೇ ಒತ್ತಾಯಮಾಡಿ ಪರೀಕ್ಷೆಗೆ ಕಳುಹಿಸಿದರು. ಆದರೆ ಮರಿಯಪ್ಪನವರು ಪರೀಕ್ಷೆ ಮುಗಿಸಿ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಬರುವುದರಲ್ಲಿ ತಾಯಿ ತೀರಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಈ ಘಟನೆ ಇವರ ಮನಸ್ಸಿನ ಮೇಲೆ ಬಹಳ ಪರಿಣಾಮ ಬೀರಿತು. ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ ಮತ್ತು ಇಂಟರ್ ಮೀಡಿಯಟ್ ವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲೇ ಮುಗಿಸಿದ ಇವರು ಅನಂತರ ಬೆಂಗಳೂರು ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಅಮಲ್ದಾರ್ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಸೇರಿ ತಮ್ಮ ವೃತ್ತಿಜೀವನವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದರಾದರೂ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಬದುಕಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಆ ಕೆಲಸವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕಾನೂನು ಓದಲು ಪುಣೆಗೆ ಹೋದರು. ಅಲ್ಲಿ ಕಾನೂನು ಪದವಿ ಪಡೆದು ಹಿಂತಿರುಗಿ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಎಚ್.ಸಿ.ದಾಸಪ್ಪನವರ ಬಳಿ ವಕೀಲವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ, ಆ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಪರಿಶ್ರಮವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡರು. ತಮ್ಮ ಬಳಿ ಬಂದ ಅನೇಕ ಕೇಸುಗಳನ್ನು ಇವರು ಮನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇತ್ಯರ್ಥಮಾಡಿ ಕಳುಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಕೈಮೀರಿದವುಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕೋರ್ಟಿಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರ ಹಿತವನ್ನೂ ಕಾಪಾಡಬೇಕೆಂಬುದು ಇವರ ವಕೀಲವೃತ್ತಿಯ ಗುರಿಯಾಗಿತ್ತು.

ಭಾರತದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲೂ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದ ಮರಿಯಪ್ಪನವರು 1942 ಮತ್ತು 1947ರಲ್ಲಿ ಎರಡು ಬಾರಿ ಜೈಲುವಾಸವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿದರು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾನಂತರ ಇವರು ಮೈಸೂರು ನಗರ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಮಿತಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ, ಮೈಸೂರು ಪುರಸಭೆಯ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ರಾಜ್ಯ ವಿಧಾನಸಭೆಗೆ ಸುಮಾರು 19 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. ಎಸ್. ನಿಜಲಿಂಗಪ್ಪನವರು ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಗಳಾಗಿದ್ದಾಗ ಮರಿಯಪ್ಪನವರು ಅವರ ಮಂತ್ರಿಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಹಣಕಾಸು ಮತ್ತು ಸಾರಿಗೆ ಸಚಿವರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು ಸಾರಿಗೆ ಸಚಿವರಾಗಿದ್ದಾಗಲೇ ಬಸ್‌ಮಾರ್ಗ ರಾಷ್ಟ್ರೀಕರಣಗೊಂಡು ಮೊದಲ ಸರ್ಕಾರಿ ಬಸ್ ಸಂಚರಿಸಲು ಆರಂಭಿಸಿದ್ದು. ಗ್ರಾಮಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಗಳಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಬುನಾದಿ ಹಾಕಿದ ಇವರು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಜಿಲ್ಲಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು.

ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಆಸಕ್ತಿ ತಾಳಿದ್ದ ಇವರು ಅರ್ಥಸಚಿವರಾಗಿದ್ದಾಗ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು ಕೈಗೊಂಡಿದ್ದ ಕನ್ನಡ–ಕನ್ನಡ ನಿಘಂಟು ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಆರ್ಥಿಕ ನೆರವನ್ನು ಒದಗಿಸಿ ಆ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಿದರು.

ಇವರು 1964 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 2ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. (ಡಿ.ಕೆ.ಆರ್.)

ಮರೀಗೌಡ, ಎಂ.ಎಚ್.: 1916–. ಕೃಷಿ ತಜ್ಞರು; ತೋಟಗಾರಿಕಾ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಕ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ತಂದ ಕರ್ನಾಟಕ ತೋಟಗಾರಿಕೆ ಇಲಾಖೆಯ ನಿವೃತ್ತ ನಿರ್ದೇಶಕರು.

ಇವರು 1916 ಆಗಸ್ಟ್ 8ರಂದು ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಾರಗೌಡನಹಳ್ಳಿಯ ಒಕ್ಕಲುತನದ ಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಗ್ರಾಮೀಣ ಪರಿಸರದ ನಡುವೆ ಬೆಳೆದು ಕೃಷಿಯ ಬಗ್ಗೆ ವಿಶೇಷ ಆಪ್ತತೆ ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡರು. ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮುಂದುವರಿಸಿ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿ ಗಳಿಸಿದರು. ಮುಂದೆ ಲಖನೌ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಿಂದ ಸಸ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಎಂ.ಎಸ್ಸಿ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು. 1943ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ತೋಟಗಾರಿಕೆ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿ ತೋಟಗಾರಿಕಾ ಸಹಾಯಕರಾಗಿ ವೃತ್ತಿ ಆರಂಭಿಸಿದರು.

ಇವರು 1947ರಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷತಜ್ಞತೆ ಪಡೆಯುವ ಸಲುವಾಗಿ ಲಂಡನ್‌ಗೆ ಹೋಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಸಿದರು. ಮುಂದೆ ಅಮೆರಿಕಕ್ಕೆ ಹೋದರು. ಅಲ್ಲಿನ ಹಾರ್ವರ್ಡ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆಸಿ ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪದವಿ ಗಳಿಸಿದರು (1949–51). ತಾವು ಪಡೆದ

ವಿಶೇಷ ಪರಿಗಣತಿಗೆ ಮನ್ನಣೆ ಎಂಬಂತೆ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ತೋಟಗಾರಿಕಾ ಇಲಾಖೆಯ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ನೇಮಕವಾದರು (1951) ಮುಂದೆ ವಿಸ್ತೃತ ಕರ್ನಾಟಕದ ತೋಟಗಾರಿಕಾ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಇವರು ಬಹು ಕುಶಲತೆ ಮತ್ತು ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು.

ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಸಸ್ಯತೋಟ ಶತಮಾನದ ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ಯಾನವನವಾಗಿದ್ದು ಅದು ಅಲಂಕಾರ ಸಸ್ಯಗಳ ಬೆಳೆಸುವಿಕೆಗೆ ಸೀಮಿತವಾಗಿತ್ತು. ಗೌಡರು ಈ ಪರಿಕಲ್ಪನೆಯನ್ನು ಬದಲಾಯಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಬಟಾನಿಕಲ್ ಗಾರ್ಡನ್ ಮಾದರಿಯ ಉದ್ಯಾನವನ್ನು ರೂಪಿಸಿದರು. ಸತತ ಪ್ರಯೋಗ ಮತ್ತು ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆಸಲು ಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಂಡರು ಇದರಿಂದಾಗಿ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಸಸ್ಯಕಾಶಿಯಾದುದಲ್ಲದೆ, ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ರೂಪುಗೊಂಡಿತು. ತೋಟಗಾರಿಕೆ ಇಲಾಖೆಯನ್ನು ರಾಜ್ಯಾದ್ಯಾಂತ ಜಿಲ್ಲೆ ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ವಿಸ್ತರಿಸಲಾಯಿತು. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ತೋಟಗಾರಿಕಾ ಸಹಾಯಕರ ಸಿದ್ಧತೆಗೆ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಪ್ರಾರಂಭವಾದವು. ಇವರ ಅಧಿಕಾರವಧಿಯಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಾದ್ಯಂತ 380 ಫಾರಂಗಳು, ನರ್ಸರಿಗಳು ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದವು.

ತೋಟಗಾರಿಕೆ ಎಂದರೆ ಆಲಂಕಾರಿಕ ಸಸ್ಯಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುವ ತಾಣವಲ್ಲ; ಅದೊಂದು ಆರ್ಥಿಕ ಮೌಲ್ಯವುಳ್ಳ ಉದ್ಯಮ ಎಂಬುದನ್ನು ಇವರು ತೋರಿಸಿಕೊಟ್ಟರು. ಸರ್ಕಾರಿ ತೋಟಗಳು ಅಥವಾ ಸಸ್ಯಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹಣ್ಣಿನ ಗಿಡಗಳು, ತರಕಾರಿಗಳು, ಹೂಗಳು, ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್ ಮತ್ತು ಸಂಬಾರ ಬೆಳೆಗಳು ಹಾಗೂ ವೈದ್ಯಕೀಯ ಮೌಲ್ಯದ ಸಸ್ಯಗಳನ್ನು ಬೆಳೆದು ಅದನ್ನು ಆದಾಯ ತರುವ ಮೂಲವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿದರು. ವಿಶೇಷವಾಗಿ ತೆಂಗಿನ ಮಿಶ್ರತಳಿ ರೂಪಿಸಲು ಒಣಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ತೋಟಗಾರಿಕೆ ಮಾಡಲು ಹೊಸ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿ ಸಫಲರಾದರು. ರೈತರಿಗೆ ಮತ್ತು ತೋಟಗಾರರಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಸಸಿಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸಿ ನಾಮಮಾತ್ರ ಬೆಲೆಗೆ ಮಾರುವ ಏರ್ಪಾಡು ಮಾಡಿದರು. ತೋಟಗಾರಿಕೆ ಚಟುವಟಿಕೆ ಹೆಚ್ಚಿದಂತೆಲ್ಲ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಸಾವಿರಾರು ಜನರಿಗೆ ಉದ್ಯೋಗ ಒದಗಿತು. ರೈತರು ಬೆಳೆದ ಹಣ್ಣು ಮತ್ತು ತರಕಾರಿಗಳನ್ನು ಖರೀದಿಸಿ ಗ್ರಾಹಕರಿಗೆ ಮಾರಲು ಸಹಕಾರ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿದರು. ಹೀಗೆ ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತೋಟಗಾರಿಕೆ ಬೃಹತ್ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತರಿಸಿತು. ಕರ್ನಾಟಕದ ಈ ಮಾದರಿ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಗಮನ ಸೆಳೆಯಿತು. ಅನೇಕ ರಾಜ್ಯಗಳು ಇಲ್ಲಿನ ವಿಧಾನಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡವು.

ಸುದೀರ್ಘ ಕಾಲ (1951–74) ಇಲಾಖೆಯ ಮುಖ್ಯರಾಗಿದ್ದ ಇವರು 1974ರಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು. ಇವರು ತೋಟಗಾರಿಕಾ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ಕೊಡುಗೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರ ಮತ್ತು ವಿವಿಧ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಇವರಿಗೆ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದವು. ನಿವೃತ್ತಿಯ ಅನಂತರವೂ ಸಾಮಾಜಿಕವಾಗಿ ಸಕ್ರಿಯರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ರಾಜ್ಯ ಒಕ್ಕಲಿಗರ ಸಂಘದ ಪ್ರಧಾನ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ (1979–82) ಅಮೂಲ್ಯ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು. **(ಡಿ.ಎಸ್.ಜಿ.)**

ಮರಿರಾವ್, ಎಂ.ಜಿ.: ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಹೆಸರಾಂತ ಹಾಸ್ಯ ನಟರು. ವರದಾಚಾರ್ಯರ ರತ್ನಾವಳಿ ನಾಟಕ ಸಭಾದಲ್ಲಿ ಹಲವು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಬಗೆಬಗೆಯ ಹಾಸ್ಯ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿ 'ಹಾಸ್ಯಕಲಾನಿಧಿ' ಎಂಬ ಬಿರುದಿಗೆ ಪಾತ್ರರಾದವರು. ಚಿಕ್ಕಂದಿನಲ್ಲಿಯೇ ಬಣ್ಣದ ಬದುಕಿಗೆ ಒಲಿದ ಇವರು, ತಮ್ಮ ಐದನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ರಂಗಭೂಮಿಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು (1908). ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ವರದಾಚಾರ್ಯರು ನಾಟಕಗಳನ್ನಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅವರ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿ ಸೇರಿ, ರಾಮಪಾಲ ಚರಿತ್ರೆ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬಾಲನಟನಾಗಿ ಅಭಿನಯಿಸಿ, ವರದಾಚಾರ್ಯರ ಮೆಚ್ಚಿಗೆಯಿಂದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಗೊಂಡರು. ಅನಂತರ ಇವರು ನಿರ್ವಹಿಸಿದ ಧ್ರುವಚರಿತ್ರೆ ನಾಟಕದ ಧ್ರುವನ ಪಾತ್ರ ಇವರಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಹೆಸರನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟಿತು. ಆ ಪಾತ್ರವನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿದ ಕಲಾಭಿಮಾನಿಗಳು ವಾಗ್ಗೇಯಕಾರ ಕೆ. ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯರ ಸಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಇವರನ್ನು ಅಭಿನಂದಿಸಿ ಸಭೆಯೊಂದನ್ನು ನಡೆಸಿ, ಬಂಗಾರದ ಕಾಪು ತೊಡಿಸಿ ಗೌರವಿಸಿದರು. ಜೀವನನಾಟಕ, ಸತ್ಯಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ, ಕಬೀರದಾಸ, ಸತೀತುಳಸಿ, ಸಂಪೂರ್ಣ ರಾಮಾಯಣ ಈ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಪೌರಾಣಿಕ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಸ್ಯ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಗಂಭೀರ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಇವರು ನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಟಿ.ಪಿ.ಕೈಲಾಸಂ ಅವರೊಂದಿಗೆ ನಿಕಟ ಸಂಪರ್ಕ ಹೊಂದಿದ್ದ ಇವರು ಅನೇಕ ಸಾಮಾಜಿಕ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲೂ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದರು. ಇವರು ಹಾಡಿರುವ 'ನಾನೊಂದು ಮದುವೆಯ ಮಾಡಿಕೊಂಬೆ' ಎಂಬ ಹಾಡು ಆಗ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿದ್ದು ಕೊಲಂಬಿಯ ಕಂಪನಿಯಿಂದ ಧ್ವನಿಮುದ್ರಿತವಾಗಿದೆ.

ಇವರು ಜಿ. ನಾಗೇಶರಾಯರೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಯೊಂದನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ನಡೆಸಿದರು. ಅನಂತರ ಬೆಂಗಳೂರು ಆಕಾಶ ವಾಣಿಯಲ್ಲಿ 'ಸ್ಟಾಫ್ ಆರ್ಟಿಸ್ಟ್' ಆಗಿ 1964ರ ವರೆಗೂ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. **(ಎಸ್.ಎಚ್.ವಿ.)**

ಮರುಳಸಿದ್ಧ^{1}: ವೀರಶೈವ ಆರ್ಚಾರ್ಯರು, ಪಂಚಕೋಕ್ತರಲ್ಲೊಬ್ಬರು. ಇವರು ಮಾಳವದೇಶದ ಆವಂತಿ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ವಟಕ್ಷೇತ್ರ ಸಿದ್ಧೇಶಲಿಂಗದಿಂದ ಅವತರಿಸಿ ಉಜ್ಜಯನಿಯಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಪೀಠವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಂತೆ ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆಚಾರ್ಯ ಇವರಿಗೆ ವಾಮದೇವಮುಖ, ಯಜುರ್ವೇದಾಧ್ಯಯನ, ನಂದಿಗೋತ್ರ, ವೃಷ್ಟಿಸೂತ್ರ, ದಕ್ಷಿಣಕಲಶಾಧೀಶ್ವರತ್ವ, ಮಾಯಾಪಂಚಾಕ್ಷರೀಜಾಪಕತ್ವ, ರಕ್ತಕಂಥಾ, ಪಾಲಾಶದಂಡ ಮುಂತಾದ ಪ್ರವರಗಳಿವೆ. ಇವರು ದ್ವಾಪರಾಚಾರ್ಯದಾರುಕನ ಅವತಾರವೆಂಬ ನಂಬಿಕೆಯೂ ವೀರಶೈವರಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಆಗಮಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ದ್ವಕ್ಷರ, ದ್ವಿವಕ್ತ್ರ, ದಾರುಕ ಮತ್ತು ಮರುಳಾರಾಧ್ಯ ಎಂದು ಕ್ರಮವಾಗಿ ನಾಲ್ಕು ಯುಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದವರು. 11–12ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಳವದ ಉಜ್ಜಯನಿ ಮ್ಲೇಚ್ಛಾಕ್ರಾಂತವಾದ ಮೇಲೆ ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕದ ಉಜ್ಜಿನಿಯಲ್ಲಿ (ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ) ಸ್ಥಿರನಿವಾಸ ಏರ್ಪಡಿಸಿದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇವರ ಜೀವನದ ಇತರ ವಿವರಗಳು, ಇವರು ರಚಿಸಿದ ಗ್ರಂಥಗಳು ಉಪಲಬ್ಧವಿಲ್ಲ. **(ಎಂ.ಜಿ.ಎನ್.)**

ಮರುಳಸಿದ್ಧ^{2}: ವೀರಶೈವ ಆಚಾರ್ಯರು. ಇವರು ರೇವಣಸಿದ್ಧರ ಶಿಷ್ಯ ಎಂದು ಶ್ರೀಪತಿ ಪಂಡಿತ ವಿರಚಿತ ಶ್ರೀಕರಭಾಷ್ಯ ಮತ್ತು ಮರುಳು ಸಿದ್ಧಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ (ಸಂಧಿ5) ಹೇಳಿದೆ. ವಚನಕಾರ ಆದಯ್ಯ ತನ್ನ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿರುವ ಮರುಳಸಿದ್ಧಯ್ಯದೇವರ ಆದೃಷ್ಟ ಪ್ರಸಾದನಿಷ್ಠೆ, ಮರುಳಸಿದ್ಧದೇವರೆನ್ನ ಶ್ರೋತ್ರ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಿರುವ ಮರುಳಸಿದ್ಧ ಇವರೇ ಇರಬೇಕು. ಇವರು ಕಗ್ಗಲ್ಲ ಗೌಡನಿಗೆ ಮಗುವಾಗಿ ಸಿಕ್ಕಿ, ಜಜ್ಜ ಕಂತೆ ಧರಿಸಿ, ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ರಕ್ಕಸಿಯನ್ನು ಕೊಂದು, ಅವಳ ಅವಯವಗಳಿಂದ ಕಿನ್ನರ ವೀಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಮರುಳನಂತೆ ಇದ್ದು ಉಜ್ಜಯಿನಿಯಲ್ಲಿ ಬಯಲಾದರೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಇವರ ವಿಷಯವಾಗಿ ದೇಪಕವಿಯ ಮರುಳಸಿದ್ಧ ಕಾವ್ಯ ಮುಂತಾದ ಗ್ರಂಥಗಳು ಹುಟ್ಟಿವೆ. **(ಎಂ.ಜಿ.ಎನ್.)**

ಮರ್ಕುಳಿ: ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆ ಅದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ಹಳ್ಳಿ. ಹಾಸನದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 19ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ಒಂದು ಜೈನ ಬಸದಿ ಇದೆ. ಇದರ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನದ ಉಲ್ಲೇಖದಂತೆ ಈ ಬಸದಿ 1173ರಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳನ ಮಂತ್ರಿ ಬೂಚಿಮಯ್ಯನಿಂದ

ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟಿತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಬಸದಿಯ ವಿನ್ಯಾಸ ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲವಾಗಿದ್ದು ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳನ್ನೂ ಮೂರು ಸುಕನಾಸಿಗಳನ್ನೂ ಒಂದು ನವರಂಗವನ್ನೂ ಒಂದು ಮುಖಮಂಟಪವನ್ನೂ ಪಡೆದಿದೆ. ಬಸದಿ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು ಪ್ರಾಕಾರದಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿದೆ. ಬಸದಿಯ ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲಿನ ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲೂ ಇನ್ನೆರಡು ಗುಡಿಗಳಿದ್ದು ಅವುಗಳಿಗೆ ಒಂದೊಂದು ಗರ್ಭಗೃಹವೂ ನವರಂಗವೂ ಇವೆ. ಇವು ಅನಂತರಕಾಲದ ಸೇರ್ಪಡೆಗಳು.

ಮುಖ್ಯಗುಡಿಯ ದಕ್ಷಿಣದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಯೋಗಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಆಸೀನನಾಗಿರುವ 5' ಎತ್ತರದ ಆದೀಶ್ವರನ ಪ್ರತಿಮೆಯಿದೆ. ಪೂರ್ವದ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ 6' ಎತ್ತರದ ಬಾಹುಬಲಿ ಎಂದು ಕರೆಯುವ ಪ್ರತಿಮೆಯೂ ಪಶ್ಚಿಮದ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ 5' ಎತ್ತರದಲ್ಲಿ ಐದು ಹೆಡೆ ಸರ್ಪದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯುಳ್ಳ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನ ಮೂರ್ತಿಯೂ ಇವೆ. ಮುಂಭಾಗದ ಗುಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಬಾಹುಬಲಿ ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ.

ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಈಚಿನ ಕಾಲದ ಒಂದು ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ ಸಹ ಇದೆ. **(ಕೆ.ವಿ.ಟಿ.)**

ಮಲಪ್ರಭಾ: ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಮತ್ತು ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವೇಶಾನ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುವ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ನದಿ. ಇದು ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯ ಉಪನದಿ. ಈ ನದಿಗೆ ಮಲಾಪಹಾರಿಣಿ, ಮಲಾಪಹಾರಿ, ಮಾಲಿನಿ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳೂ ಇವೆ. ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಖಾನಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಜಂಬೋಟಿಯಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಸು. 13ಕಿಮೀ ದೂರದ ಕಣಕುಂಬಿಯ ಬಳಿ ಸಹ್ಯಾದ್ರಿಯ ಶಿಖರಗಳಲ್ಲಿ ಇದರ ಉಗಮ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಸು. 21ಕಿಮೀ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಹರಿದು, ಮುಂದೆ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ ಸು. 13ಕಿಮೀ ದೂರ ಪ್ರವಹಿಸಿ ಖಾನಾಪುರಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಮೊದಲು ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ ಅನೇಕ ಬಳಸುಗಳೊಡನೆ ಬಹುದೂರ ಅದೇ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತದೆ. ಸವದತ್ತಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮೆಲ್ಲೂರಿನ ಬಳಿ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಗಮಿಸುವ ಈ ನದಿ ಎಕ್ಕುಂಡಿಯ ಬಳಿ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ ಮುಗಳಿಯ ಬಳಿ ಇದ್ದಕ್ಕಿದ್ದಂತೆ ಮತ್ತೆ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ ಮತ್ತೆ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಹಡಗಲಿಯಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಮುಂದೆ ಮತ್ತೆ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ ನವಿಲುತೀರ್ಥದ ಮೂಲಕ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಮನೋಳಿಯಿಂದ ತೋರಗಲ್ಲುದಾಭಾವರೆಗೂ ಇದರದು ಈಶಾನ್ಯ ಗಮನ. ತೋರಗಲ್ಲಿನಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಮುಂದೆ ನದಿ ಕ್ರಮೇಣ ದಿಕ್ಕು ಬದಲಿಸಿ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ ರಾಮದುರ್ಗದ ಸಮೀಪದಿಂದ ಹರಿದು ಅದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಗ್ನೇಯ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಬಾದಾಮಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಎಲ್ಲೆಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಸು. 32ಕಿಮೀ ದೂರ ಬಿಜಾಪುರ ಮತ್ತು ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಗಡಿಯಾಗಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಹೊಳೆ ಆಲೂರಿನಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಮುಂದೆ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ ಬಾದಾಮಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಮುಂದೆ ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯನ್ನು ಸೇರುವ ವರೆಗೂ ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತದೆ. ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಅನೇಕ ಬಳಸುಗಳೊಡನೆ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು, ಬಾದಾಮಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನಾಗರಾಳದ ಬಳಿ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ ಮತ್ತೆ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ನೆಲವಿಗಿಯ ವರೆಗೂ ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು, ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲಿನ ಬಳಿ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ, ಜಾಲಿಹಾಳದ ಬಳಿ ಈಶಾನ್ಯ ಗಮನವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಐಹೊಳೆಯ ಬಳಿ ಮತ್ತೆ ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ ಕಮತಗಿಯ ವರೆಗೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಅಲ್ಲಿಂದ ಮತ್ತೆ ಅನೇಕ ಬಳಸುಗಳೊಡನೆ ಈಶಾನ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಸಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಕೂಡಲಸಂಗಮದ ಬಳಿ ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯನ್ನು ಸೇರುವ ವರೆಗೂ ಇದರದು ಈಶಾನ್ಯಗಮನ. ಬೂದಿಹಾಳ, ಗಂಜಿಹಾಳ, ಕೆಂಗಲ್ಲ ಮುಂತಾದ ಕಡೆ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ದಿಕ್ಕು ಬದಲಿಸಿದರೂ ಮುಂದೆ ಬಹುಬೇಗ ತನ್ನ ಈಶಾನ್ಯ ಗಮನ ಪಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಯ ಒಟ್ಟು ಉದ್ದ ಸು.330 ಕಿಮೀ. ಇದರಲ್ಲಿ ಸು. 193 ಕಿಮೀ ದೂರ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಖಾನಾಪುರ, ಸಂಪಗಾಂವ, ಸವದತ್ತಿ ಮತ್ತು ರಾಮದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲೂ ಸು. 32 ಕಿಮೀ ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಗಡಿಯಾಗಿಯೂ ಅನಂತರದ ಸು. 105 ಕಿಮೀ ದೂರ ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಾದಾಮಿ ಮತ್ತು ಹುನಗುಂದ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲೂ ಹರಿಯುತ್ತದೆ.

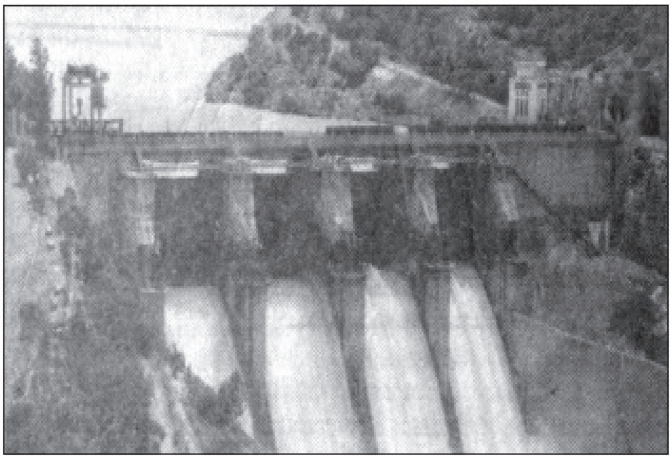

ಮಲಪ್ರಭಾ ಅಣೆಕಟ್ಟು

ನದಿ ಹರಿಯುವ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಭಿನ್ನ ರೀತಿಯ ಭೌಗೋಳಿಕ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಒಟ್ಟು ಹರಿವಿನ ಮೊದಲ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ನದಿ ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣಿನ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟೇನೂ ಆಳವಿಲ್ಲದೆ ಹರಿದು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಕ್ರಮೇಣ ಕೊರೆಯುತ್ತ ಆಳವಾದ ಕಮರಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತ ಸಾಗುತ್ತದೆ. ಸವದತ್ತಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನವಿಲುತೀರ್ಥ, ಮುನವಳ್ಳಿ, ರಾಮದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ತೋರಗಲ್ಲುಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ವಿಶಾಲವೂ ಆಳವೂ ಆದ ಕಮರಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದೆ. ಮನೋಳಿಯ ಬಳಿಯ ಕಮರಿ ಸು. 300' ಆಳವಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನದಿಯ ದಂಡೆಗಳು ತೀರ ಕಡಿದಾಗಿದ್ದು ಬೆಣಚುಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ನದಿಯ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ತಿರುವುಗಳೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲೇ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕ ದ್ವೀಪಗಳೂ ಸಾಮಾನ್ಯ. ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ನದಿಯಲ್ಲಿ ಭಾರಿ ಪ್ರವಾಹ ಇರುತ್ತದೆ. ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಬಗ್ಗಡು ನೀರು ಆಗ ಸಾಮಾನ್ಯ. ಉಳಿದ ದಿನಗಳಲ್ಲೂ ನದಿ ಸಣ್ಣದಾಗಿ ಆದರೆ ನಿರಂತರವಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತಲೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಭೂವೈಜ್ಞಾನಿಕವಾಗಿ ನೋಡಿದರೆ ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿ ಉತ್ತರದ ಕಲಾದಗಿ ಮತ್ತು ದಖನ್ ಪ್ರಸ್ಥಭೂಮಿಯ ಎಲ್ಲೆಯಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಐಹೊಳೆಯಿಂದ ಮುಂದೆ ನದಿ ಕಲಾದಗಿ ಶ್ರೇಣಿಯ ಮೂಲಕವೇ ಹರಿಯುತ್ತದೆ.

ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಗೆ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುವಂತಹ ದೊಡ್ಡ ಉಪನದಿಗಳಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಲ್ಲೇ ಕೆಲವು ಹಳ್ಳಗಳು ಬಂದು ಇದನ್ನು ಸೇರುತ್ತವೆ. ಮುನವಳ್ಳಿಯ ಬಳಿ ಬೆನಕಟ್ಟೆ ಹಳ್ಳ ಎಡದಂಡೆಯಿಂದಲೂ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೊಳೆ ಆಲೂರಿನ ಬಳಿ ಬೆಣ್ಣೆಹಳ್ಳ ಬಲದಂಡೆಯಿಂದಲೂ ಈ ನದಿಯನ್ನು

ಕೂಡುತ್ತವೆ. ಕೃಷಿಗಾಗಿ ಈ ನದಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡಿಲ್ಲ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನವಿಲುತೀರ್ಥದ ಬಳಿ ಇದಕ್ಕೊಂದು ಅಣೆಕಟ್ಟನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಸು. 1,20,000 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಜಮೀನಿಗೆ ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯ ಒದಗುವುದು.

ರಾಜ್ಯ ಮತ್ತು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿಗಳು ಈ ನದಿಯನ್ನು ಅನೇಕ ಕಡೆ ದಾಟುತ್ತವೆ. ಖಾನಾಪುರ, ಮುಗಟಖಾನ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ಗುರ್ಲ ಹೊಸೂರು, ರಾಮದುರ್ಗ, ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲು ಮತ್ತು ಕಮತಗಿಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಸೇತುವೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಖಾನಾಪುರದ ಬಳಿ ಲೋಂಡ-ಬೆಳಗಾಂವಿ ಮತ್ತು ಹೊಳೆ ಆಲೂರಿನ ಬಳಿ ಗದಗ-ಬಿಜಾಪುರ ರೈಲುಮಾರ್ಗಗಳು ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಯನ್ನು ದಾಟುತ್ತವೆ.

ನದಿಯ ದಂಡೆಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಅದರ ಸಮೀಪ ಅನೇಕ ದೊಡ್ಡ ಊರುಗಳಿವೆ. ಖಾನಾಪುರ, ಮುಗಟಖಾನ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ಎಕ್ಕುಂಡಿ, ಗುರ್ಲ ಹೊಸೂರು, ಮುನವಳ್ಳಿ, ತೋರಗಲ್ಲು, ರಾಮದುರ್ಗ, ಹೊಳೆ ಆಲೂರು, ಕಮತಗಿ, ಗಂಜಿಹಾಳ-ಇವು ನದಿಯ ದಂಡೆಗೇ ಇರುವ ಹೆಸರಿಸಬಹುದಾದ ಊರುಗಳು. ಈ ನದಿಯ ದಂಡೆಗುಂಟ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ನೆಲೆಗಳೂ ದೊರಕಿವೆ. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಐತಿಹಾಸಿಕ ನೆಲೆಯಾದ ಬಾದಾಮಿಯು ನದಿಗೆ ಸು. 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ನದಿಯ ದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಇರುವ ನಂದಿಕೇಶ್ವರ, ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲು, ಐಹೊಳೆಗಳು ಚಾಳುಕ್ಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಕೃತಿಗಳಿಗಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಈ ನದಿ ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯನ್ನು ಸೇರುವ ಸ್ಥಳವಾದ ಕೂಡಲಸಂಗಮ ಒಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕ್ಷೇತ್ರ. ಹಾಗೆಯೇ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುನವಳ್ಳಿಯ ಬಳಿಯ ನವಿಲುತೀರ್ಥ ಒಂದು ಸುಂದರ ತಾಣ.

ಈ ನದಿ ಪವಿತ್ರವಾದುದೆಂದು ಬನಶಂಕರೀ ಮಹಾತ್ಮ್ಯ ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ. ಮುನವಳ್ಳಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಮೊದಲು ಮತ್ತು ಅನಂತರ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಈ ನದಿ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಹರಿಯುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಉತ್ತರವಾಹಿನಿ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಹಿಂದೆ ಬ್ರಹ್ಮ ಯಜ್ಞ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಈ ನದಿಯಲ್ಲಿ ಅವಭೃತ ಸ್ನಾನ ಮಾಡಿದನೆಂದೂ ತ್ರಿಪುರಾಸುರನನ್ನು ಕೊಂದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಶಿವನಿಗೂ ಈ ನದಿಗೂ ಸಂಬಂಧ ಕಲ್ಪಿಸಿ ಇದನ್ನು ರುದ್ರಪಾದತೀರ್ಥವೆಂದೂ ಕ್ಷತ್ರಿಯರನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದ ಪರಶುರಾಮ ತನ್ನ ಕೊಡಲಿಯನ್ನು ಇದೇ ನದಿಯಲ್ಲಿ ತೊಳೆದು ಐಹೊಳೆಯ ಬಳಿ ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿದನೆಂದೂ ಪೌರಾಣಿಕ ಕಥೆಗಳಿವೆ. (ಡಿ.ಕೆ.;ಎಸ್.ಜಿ.ಕೆ.)

ಮಲ್ಪೆ: ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಬಂದರು. ಮಂಗಳೂರಿನ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 65 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಉಡುಪಿಯ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಮಲ್ಪೆಯ ಭೌಗೋಳಿಕ ಪರಿಸರ ರಮಣೀಯ. ಉದ್ಯಾವರ ನದಿಯು ಪಾಂಗಾಳ ಹೊಳೆಯೊಂದಿಗೆ ಜೊತೆಗೂಡಿದ ತರುವಾಯ ಕಡಲ ಸೆರಗಿನಲ್ಲೇ ಸು. 8 ಕಿಮೀ ದೂರ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಹರಿದು ಕಲ್ಮಾಡಿ ಹೊಳೆಯೆಂಬ ಕಿರುತೊರೆಯನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಂಡ ಮೇಲೆ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಸಂಗಮವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ನದಿಯ ಅಳಿವೆಗೆ ತಾಗಿದಂತೆ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಮಲ್ಪೆ ಇದೆ.

ಇಲ್ಲಿಯ ಕಡಲ ಕರೆಗೆ ಸಮಾನಾಂತರವಾಗಿ ಸು.2ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಸು. 2.5 ಕಿಮೀ ಉದ್ದದ ದರಿಯಾ ಬಹದೂರಗಡ ಶಿಲಾದ್ವೀಪಸ್ತೋಮ ಮಲ್ಪೆಗೆ ನಿಸರ್ಗನಿರ್ಮಿತ ರಕ್ಷಾಣಾಬಾಹುವಿನಂತೆ ಪಸರಿಸಿದೆ. ನಡುಗಡ್ಡೆಗಳ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ತೆಂಗಿನ ದ್ವೀಪ, ಅಜಕಲ್ ಬಂಡೆ, ನಡುಬಂಡೆ-ಇವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸೇಂಟ್ ಮೇರಿಸ್ ದ್ವೀಪಗಳ ಗುಂಪು ಪ್ರಾಕೃತಿಕ ಲಕ್ಷಣದ ನೆಲೆ. ತೆಂಗಿನ ದ್ವೀಪದ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಾಣಸಿಗುವ ಬೆಸಾಲ್ಟ್ ಶಿಲಾಸ್ತಂಭ ರಚನೆಯಲ್ಲಿನ ಷಟ್ಕೋಣ ವಿನ್ಯಾಸದ ಆಕರ್ಷಕ ರಮಣೀಯತೆ ಭಾರತದ ಬೇರಾವ ಭಾಗದಲ್ಲೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ದರಿಯಾ ಬಹದೂರಗಡಕ್ಕೂ ಮಲ್ಪೆ ಬಂದರಿಗೂ ನಡುವಣ ಸಮುದ್ರ ಭಾಗ, ಬಿರುಗಾಳಿಯಲ್ಲಿ ಹಡಗುಗಳಿಗೂ ದೊಡ್ಡ ಮಂಚಿಗಳಿಗೂ (ಸ್ಥಳೀಯ ನೌಕೆ) ಆಶ್ರಯವನ್ನೀಯುವ ಒಳ್ಳೆಯ ರೇವು. ಆ ದ್ವೀಪಸ್ತೋಮದ ನಡುಬಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಒಂದು ದೀಪಸ್ತಂಭವಿದೆ. ಸೇಂಟ್ ಮೇರಿಸ್ ದ್ವೀಪಗಳ ಮಧ್ಯಕ್ಕೆ ಎದುರಾದ ಕರಾವಳಿ ತೀರದಲ್ಲಿಯ ವಡಭಾಂಡೇಶ್ವರ ಸಮುದ್ರಸ್ನಾನ ಸ್ಥಳ ಜನಪ್ರಿಯವೂ ಸುರಕ್ಷಿತವೂ ಆದದ್ದು.

ಮೀನುಗಾರಿಕೆ ಇಲ್ಲಿನ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ಯೋಗ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ನಾಡ ಬಲೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಯಾಂತ್ರೀಕೃತ ದೋಣಿಗಳು ಉಪಯೋಗದಲ್ಲಿವೆ. ಶೀತಲೀಕರಣ ಸ್ಥಾವರಗಳೂ ಮತ್ಸ್ಯಸಂಶೋಧನ, ಸಂಸ್ಕರಣ ಕೇಂದ್ರಗಳೂ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಗಿವೆ. ಸಂಸ್ಕರಿಸಿದ ಮೀನುಗಳನ್ನು ಡಬ್ಬಿಗಳಲ್ಲಿ ತುಂಬಿ ವಿದೇಶಗಳಿಗೆ ಕಳುಹಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ತೆಂಗಿನ ನಾರಿನ ಕೈಗಾರಿಕೆ, ಹೆಂಚಿನ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಇತರ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು. ನೈಸರ್ಗಿಕ ಅನುಕೂಲತೆಗಳಿರುವ ಮಲ್ಪೆ ಬಂದರನ್ನು ಆಧುನಿಕ ಮತ್ಸ್ಯೋದ್ಯಮ ಬಂದರನ್ನಾಗಿ ಮಾರ್ಪಡಿಸುವ ಯೋಜನೆಯಿಂದ ಮಲ್ಪೆ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಮತ್ಸ್ಯೋದ್ಯಮದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಸಮುದ್ರಸಾರಿಗೆಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವುದು.

ಮಲ್ಪೆ ಬಹುತೇಕ ಪಟ್ಟಣೀಕರಣಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗಿದೆ. ಉಡುಪಿಯ ಜೊತೆ ಜೊತೆಯಲ್ಲೇ ವಿಸ್ತರಿಸುತ್ತಿದೆ. ಮಲ್ಪೆ ಪಟ್ಟಣ ಪಂಚಾಯಿತಿ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ.

ಮಲ್ಪೆಯ ಕೊಡವೂರಿನಲ್ಲಿ ಶಂಕರನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ವಡಭಾಂಡೇಶ್ವರದಲ್ಲಿ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದೆನ್ನಲಾದ ಬಲರಾಮ ದೇವಾಲಯವಿದೆ.ಮಲ್ಪೆ ಗ್ರೀಕರ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ವರ್ತಕರ ಗಮನ ಸೆಳೆದ ಒಂದು ರೇವು. (ಎಂ.ವಿ.)

ಮಲ್ಲ: ಸು.1057. ಒಬ್ಬ ಶಾಸನಕವಿ. ಈತ ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಹೆಗ್ಗಡದೇವನಕೋಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬೆಳತೂರಿನ ಒಂದು ಶಾಸನವನ್ನು ಬರೆದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಈತನನ್ನು ಕವಿರಾಜ ಬಾನ್ಧವ, ಸನ್ಧಱಿಕೆಯವಗಾದಮಲ್ಲಂ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ದೇಕಬ್ಬೆ ಎಂಬ ಸತಿ 1057ರಲ್ಲಿ ಸಹಗಮನ ಮಾಡಿ ಮಹಾಸತಿಯಾದ ವಿಷಯ ನಿರೂಪಣೆಗೊಂಡಿದೆ. ಶಾಸನದಲ್ಲಿರುವ ವೃತ್ತ, ಕಂದ, ಅಕ್ಕರಗಳ ಬಂಧವನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಬರೆದವನು ಪ್ರೌಢಕವಿಯೆಂದು ಊಹಿಸ ಬಹುದಾಗಿದೆ.

ರಾಜೇಂದ್ರಚೋಳನ ಮಾಂಡಲಿಕನಾಗಿದ್ದ ರವಿಗ ನುಗುನಾಡಿನ (ಈಗಿನ ಹೆಗ್ಗಡದೇವನಕೋಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕು) ಅಧಿಪತಿ. ಅವನ ರಾಜಧಾನಿ ಬೆಳತೂರು. ಅವನು ಹುಟ್ಟಿದ ಕುಲವು ಶೌರ್ಯ, ದಾನಗಳಿಗೆ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. ರವಿಗ ಹುಟ್ಟಿದೊಡನೆ ಅರಿವು ಹುಟ್ಟಿತು. ಅರಿವಿನೊಡನೆ ಆಯ (ಸಾಹಸ) ಹುಟ್ಟಿತು. ಆಯದೊಡನೆ ಚಾಗ (ಔದಾರ್ಯ) ಹುಟ್ಟಿತು. ಅವನು ಎಷ್ಟು ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಯಾಗಿದ್ದನೆಂದರೆ ರಾಜೇಂದ್ರಚೋಳನಿಂದ ಪಲ್ಲವ, ಸತ್ತಿಗೆ, ಶಂಖ ಮುಂತಾದ ಗೌರವಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಮಾಂಡಲಿಕ ಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದ. ಅವನು ಕುಡಿಯರ ವಲ್ಲಭ, ಕುಡಿಯರಾಭರಣ ಎಂದು ಹೆಸರುಗಳಿಸಿದ್ದ. ಇಂಥ ರವಿಗನಿಗೂ ವನಿತಾರನ್ನ ಎನ್ನಿಸಿಕೊಂಡ ಪೊನ್ನಕ್ಕನಿಗೂ ದೇಕಬ್ಬೆ ಮಗಳಾಗಿ ಜನಿಸಿದಳು. ಇವಳನ್ನು ನವಿಲೆನಾಡಿನ ದೊರೆ ಏಚನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು ಮದುವೆ ಮಾಡಿದ್ದರು. ಈ ಅನುರೂಪದಂಪತಿ

ಗಳು ಸುಖದಿಂದಿರುವಾಗ ಮಹಾಶೂರನಾದ ಏಚನಿಗೂ ಅವನ ದಾಯಾದಿಗಳಿಗೂ ಮನಸ್ತಾಪವಾಗಿ, ಆಗ ನಡೆದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಏಚನ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕರು ಮಡಿದರು. ಆದರೆ ದುರದೃಷ್ಟವಶಾತ್ ಸೆರೆಸಿಕ್ಕಿದ ಏಚನನ್ನು ತಲಕಾಡಿಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಶತ್ರುಗಳು ಕೊಂದರು. ರವಿಗನ ಕುಲದೀಪಕಿಯಾದ ದೇಕಬ್ಬೆ ತನ್ನ ಗಂಡನ ಸಾವಿನ ಸುದ್ದಿಯನ್ನು ಕೇಳಿದ ತಕ್ಷಣ ಕೊಂಡಕೆ ನಡೆದಳು. ಆಕೆಯ ತಂದೆ, ತಾಯಿ, ಬಂಧುವರ್ಗ ಎಲ್ಲರೂ ಸಹಗಮನ ಬೇಡವೆಂದು ಬಹುವಾಗಿ ಕೇಳಿಕೊಂಡರು; ಕಾಲುಹಿಡಿದು ಬೇಡಿಕೊಂಡರು. ಎಲ್ಲರಿಗೂ ದೇಕಬ್ಬೆಯದು ಒಂದೇ ಉತ್ತರವಾಯ್ತು. 'ನುಗುನಾಡಧಿಪತಿ ರವಿಗನ ಮಗಳಾಗಿಯುಂ ಅನ್ತೆ ನವಿಲೆನಾಡ ಅಧಿಪತಿಗಾಂ ನೆಗಳೆ ಸತಿಯಾಗಿ, ಬಾರ್ವುದ ಬಗೆದಪ್ಪೆನೆ ಕೊಟ್ಟ ಕೊಂಡಮನೆ ಯಶಂ ಅಟಿಯಲ್'. ಪತಿ ಸತ್ತಮೇಲೆ ಬದುಕಿದರೆ ತಾನು ಹುಟ್ಟಿದ, ತನ್ನನ್ನು ಕೊಟ್ಟಮನೆಯ ಕೀರ್ತಿ ಅಳಿಯುತ್ತದೆಯಾದ್ದರಿಂದ ತಾನು ಆಗ್ನಿಪ್ರವೇಶ ಮಾಡುವವಳೇ ಸರಿ ಎಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಬಳಿಕ ದೇವರಿಗೆ ನಾನಾ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟು ನೆರೆದ ಎಲ್ಲರೂ ಬೇಡ ಬೇಡ ಎಂದು ಕೂಗುತ್ತಿದ್ದರೂ ನುಡಿಯದಿರಿಂ, ಪೋಗಿಂ, ಆಂ ಮಾಣೆನ್ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತ, ಭಗವಂತನಿಗೆ ಕೈಮುಗಿದು, ಹಾಗೆಯೇ ಉರಿಯುವ ಬೆಂಕಿಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ದೇವಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋದಳು. ಲೋಕ ಅವಳನ್ನೂ ಅವಳ ಚಾರಿತ್ರ್ಯವನ್ನೂ ಮನಸಾರೆ ಹೊಗಳಿತು. ಮಗಳ ಸ್ಮಾರಕವಾಗಿ ರವಿಗ ಶಿಲಾಸ್ತಂಭಗಳನ್ನು ನೆಡಿಸಿದ. ತನ್ನ ಮಗಳು ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟ ಎಲ್ಲ ದತ್ತಿಗಳನ್ನೂ ತನ್ನ ವಂಶದವರು ಪರಿಪಾಲಿಸಲೆಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಆಶಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಶಾಸನಕಾರ ದೇಕಬ್ಬೆಯನ್ನು ಹೃದಯ ತುಂಬಿ ಕೊಂಡಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಒಂದು ಪದ್ಯ ಹೀಗಿದೆ:

ಶ್ರೀರಮಣಿ ಗೌರಿಸಚಿ ಧಾರಿಣಿಯ ಪುತ್ರಿರತಿ ಭೂರಮಣಿಯಂದದ ಸರೂಪಱಿವೊಳ್ಪು
ಧಾರೆ ಜಯಧಾರೆ ಜಸಧಾರೆ ನಯಧಾರೆ ಭಯಹಾರೆ ಪತಿಭಕ್ತೆ ಧೃತಶಕ್ತೆಯೆನೆ ಸಂದೀ
ವೀರನಿಧಿಯಂ ಚಲದ ವಾರಿನಿಧಿಯಂ ಗುಣದ ಚಾರುನಿಧಿಯಂ ನೆಗೞ್ದದೇಕಲೆಯನಿನ್ತೀ
ನಾರಿಜನರನ್ನಮದಾರೊ ಮಱಿವರ್ ಸಕಳ ಧಾರಿಣಿಯೊಳಿನ್ತು ವರಕಾಂತೆ ದೊರೆಯಾವಳ್.

ಮಲ್ಲ ಬರೆದಿರುವ ಈ ಶಾಸನ ಒಂದು ಉತ್ತಮ ಕಾವ್ಯಬಂಧ. ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಗೆ ರಾಜ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಕುಂದಿಹೋಗಿದ್ದ ಚೋಳಾಳ್ವಿಕೆಯ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಲ್ಲ ಅಪರೂಪ ಕವಿಯಾಗಿ, ಬಹುಶಃ ಏಕೈಕ ಕವಿಯಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತಾನೆ. **(ಎಂ.ಸಿ.)**

ಮಲ್ಲಕಂಬ: ಕುಸ್ತಿ ಪಟುಗಳು ತಮ್ಮ ಪಟ್ಟುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಣತಿ ಗಳಿಸಲು ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಕುಸ್ತಿ ಪಟುವಿನ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ತನ್ನಷ್ಟಕ್ಕೆ ತಾನೆ ಪಟ್ಟುಗಳನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಮರದ ಕಂಬ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಗರಡಿಮನೆ, ವ್ಯಾಯಾಮ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಮಲ್ಲಕಂಬಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಮಲ್ಲಕಂಬದ ಉದ್ದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸು. 1.22 ಕಿಮೀ. ನೆಲದ ಒಳಗೆ ಸು.3.3 ಮೀ ಇರುವಂತೆ ನೆಡುತ್ತಾರೆ. ನೆಲದ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಇದರ ಸುತ್ತಳತೆ ಸು. 0.68ಮೀ. ನೆಲದಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಬಂದಂತೆ ಸುತ್ತಳತೆಯಲ್ಲಿ ಕಿರಿದಾಗುತ್ತ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿಯುವಂತೆ ಹಿಡಿ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದರ ಮೈ ಹೊಳೆಯುತ್ತಿದ್ದು ನಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದರ ಮೈಗೆ ತೆಳ್ಳನೆಯ ಹರಳೆಣ್ಣೆ ಲೇಪವಿರುತ್ತದೆ. ಕುಸ್ತಿಪಟು ಮಲ್ಲಕಂಬ ಹತ್ತಿದಾಗ ಅವನ ಮೈ ಸುಲಭವಾಗಿ ಜಾರುವಂತೆ ಮಾಡಲು ಹರಳೆಣ್ಣೆ ಲೇಪ ಸಹಾಯಮಾಡುತ್ತದೆ. ಕುಸ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಎಲ್ಲ ಪಟ್ಟುಗಳನ್ನು ಈ ಕಂಬದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬಹುದು. ಈ ಅಭ್ಯಾಸದಿಂದ ಕುಸ್ತಿಗಾರನ ಸ್ನಾಯುಗಳಲ್ಲಿ ಬಲ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪಟ್ಟುಗಳನ್ನು ಹಾಕುವುದರಲ್ಲಿ ಪರಿಣತಿ ಹಾಗೂ ಚುರುಕುತನ ಗಳಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಲ್ಲಕಂಬದೊಡನೆ ಸೆಣಸುವ ಕಲೆ ಕರಗತಮಾಡಿಕೊಂಡ ಕುಸ್ತಿಪಟು ಎಂಥ ಚತುರ ಕುಸ್ತಿಗಾರನನ್ನೂ ಸೋಲಿಸಬಲ್ಲನೆಂಬ ನಂಬಿಕೆಯಿದೆ.

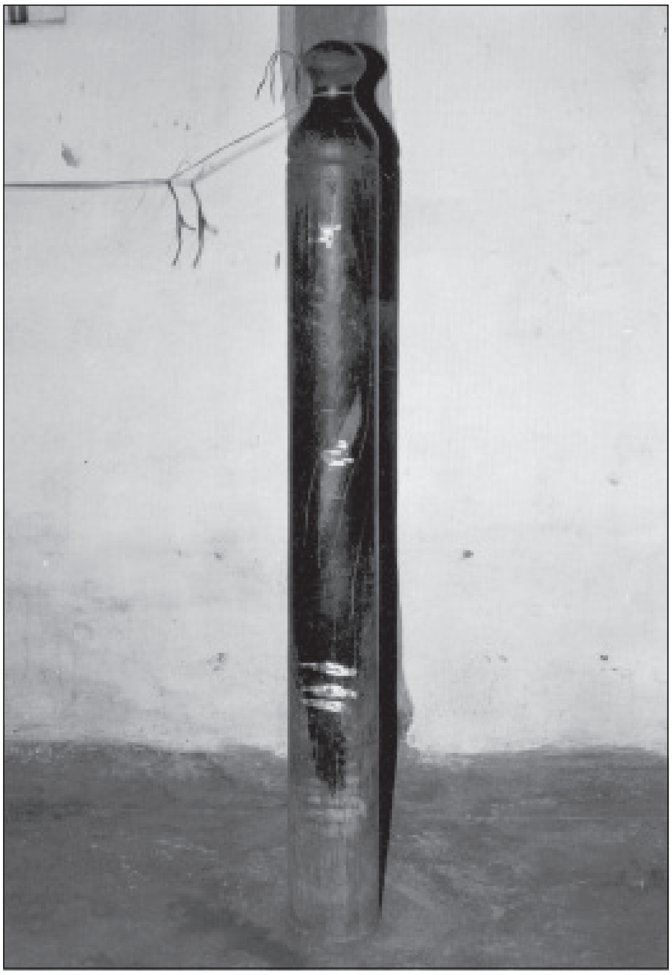

ಪಟ್ಟುಗಳನ್ನು ಹಾಕಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಮಲ್ಲಕಂಬಗಳ ಉದ್ದ ಹಾಗೂ ನೆಡುವ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಬದಲಾವಣೆಗಳಿವೆ. ಕೆಲವು ವ್ಯಾಯಾಮ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಓರೆಯಾಗಿ ನೆಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಹಲವು ವಿಶೇಷ ಪಟ್ಟುಗಳನ್ನು ಹಾಕಬಹುದು.

ಮೇಲಿನಿಂದ ನೇತುಹಾಕಿದ ಮಲ್ಲಕಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಬಗೆಯದು. ಇದನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು ಸ್ವಲ್ಪ ಕಷ್ಟತರವಾದದ್ದು. ಈ ಕಂಬ ತೂಗಾಡುತ್ತಲೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಕುಸ್ತಿ ಪಟು ತನ್ನ ಹಲವು ಪಟ್ಟುಗಳನ್ನು ಹಾಕುವುದರಿಂದ ಎದುರಾಳಿಯನ್ನು ಹಿಡಿತದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಲು ಶಕ್ತಿ ಹಾಗೂ ಚತುರತೆ ಗಳಿಸಬಹುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಪಿರಮಿಡ್ ಇತ್ಯಾದಿ ಚತುರತೆಯನ್ನೂ ತೋರಿಸಬಹುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಉದ್ದವಾದ

ಕಂಬಗಳನ್ನು ನೆಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಪಿರಮಿಡ್ ಮುಂತಾದ ಕಸರತ್ತುಗಳನ್ನೂ ತೋರಿಸಬಹುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಉದ್ದವಾದ ಕಂಬಗಳನ್ನು ನೆಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. *

ಮಲ್ಲಪ್ಪ, ಬಿ.: 1835–1907. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪಂಡಿತರು. ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಗಳಿಸಿದ್ದ ಇವರು ವ್ಯಾಕರಣದ ಮಲ್ಲಪ್ಪ ಎಂದೇ ಹೆಸರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು ಈಗಿನ ಚಾಮರಾಜನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗುಂಡ್ಲುಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬೇಗೂರು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಚಿಕ್ಕವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತಂದೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಇವರು ಮೈಸೂರು ಅರಮನೆಯ ಭಕ್ಷಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಸೋದರಮಾವ ಕೆಂಪಣ್ಣನವರ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಬಂದರು. ಕನ್ನಡ, ಸಂಸ್ಕೃತ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಮತ್ತು ಪರ್ಷಿಯನ್ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಗಳಿಸಿಕೊಂಡು, ಅಂದಿನ ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜರ ಕೃಪೆಗೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿ, ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಷಾಂತರಕಾರರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಭಾಷೋಜ್ಜೀವಿನೀ ಪಾಠಶಾಲೆ ಆರಂಭವಾದಾಗ ಮಲ್ಲಪ್ಪನವರು ಆ ಶಾಲೆಯ ಮುಖ್ಯಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಕಿಟ್ಟೆಲ್ ಮತ್ತು ಬಿ.ಎಲ್. ರೈಸ್ ಅವರಿಗೆ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕೆಲಸಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ನೆರವಾಗಿದ್ದರು.

ಇವರು ಶಬ್ದಾದರ್ಶ ಎಂಬ ವ್ಯಾಕರಣ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ನಾಗವರ್ಮನ ಕಾವ್ಯಾವಲೋಕನದ ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರ ಪ್ರಕರಣವನ್ನೂ ಅವನ ಕಾದಂಬರಿಯನ್ನೂ ಷಡಕ್ಷರಿಯ ರಾಜಶೇಖರ ವಿಲಾಸವನ್ನೂ ಇವರು ಪರಿಷ್ಕರಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮೈಸೂರಿನ ಮರಿಮಲ್ಲಪ್ಪನವರ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ, ವೀರಶೈವ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಾಠಶಾಲೆ ಮುಂತಾದ ಹಲವು ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆಗಾಗಿಯೂ ಮಲ್ಲಪ್ಪನವರು ದುಡಿದಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು 1907ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. **(ವಿ.ಎಸ್.)**

ಮಲ್ಲಪ್ಪ, ಸಿ.ಬಿ.: 1887–1959. ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಟ. ಸುಮಾರು ಐದು ದಶಕಗಳಷ್ಟು ದೀರ್ಘಕಾಲ ಭಕ್ತಿರಸಪ್ರಧಾನವಾದ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಅಭಿನಯಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಇವರದು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಕನ್ನಡ ರಂಗ ಭೂಮಿಯ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಿಗೆ ಇವರು ಅಭಿನವ ಭಕ್ತಶಿರೋಮಣಿ ಎಂದೇ ಚಿರಪರಿಚಿತರು. ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚಿಕ್ಕನಾಯಕನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ. ತಂದೆ ಬಯಲಾಟದ ಭಾಗವತರು; ಆಗಾಗ್ಗೆ ಬಯಲಾಟಗಳಲ್ಲಿ ವೇಷ ಧರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ತಂದೆಯಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಸಂಗೀತದ ಗೀಳು ಬಳುವಳಿಯಾಗಿ ಬಂತು. ಮಾಟವಾದ ಮೂಗು ಇವರಿಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಮುಂದೆ ಸ್ರೀಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ವಹಿಸುವಲ್ಲಿ ಇದು ಸಹಕಾರಿಯಾಯಿತು. ಚಿಕ್ಕಂದಿನಲ್ಲಿಯೇ ಇವರಿಗೆ ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ಅಭಿನಯ ಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ತರಬೇತು ದೊರೆಯಿತು. ಸು. 1897ರಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ ಇವರು ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಏಳು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲವಿದ್ದರು. ಅನಂತರ ಶ್ರೀಚನ್ನಬಸವೇಶ್ವರ ಕೃಪಾಪೋಷಿತ ನಾಟಕ ಸಂಘವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ ಇವರು, ಅಲ್ಲಿ ಮೊದಮೊದಲು ಸ್ತ್ರೀಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಅನಂತರ ಇತರ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಅಭಿನಯಿಸಿ ಹೆಸರುಗೊಂಡರು. 1921ರಲ್ಲಿ ಜಿ.ಎಚ್. ವೀರಣ್ಣ ಅವರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಗುಬ್ಬಿ ಕಂಪನಿಯ ಒಡೆಯರೂ ಆದರು. ಈ ಕಂಪನಿ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದ ಕಬೀರದಾಸ, ಸತ್ಯಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ, ತುಕಾರಾಂ, ತುಳಸೀದಾಸ ಮೊದಲಾದ ಭಕ್ತಿರಸ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಅಭಿನಯಿಸಿ ಆ ಪಾತ್ರಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಗೀತೆಗಳನ್ನೂ ಹಾಡಿ ಜನಪ್ರಿಯತೆಯನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಂಡರು. ಮಲ್ಲಪ್ಪನವರು ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದ 'ಹಣವೇ ನಿನ್ನಯ ಗುಣ' ಎಂಬ ಹಾಡು ಮದರಾಸಿನ ಕೊಲಂಬಿಯ ಧ್ವನಿಮುದ್ರಿಕೆ ಸಂಸ್ಥೆಯಿಂದ ಧ್ವನಿಮುದ್ರಿತವಾಗಿ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿದೆ. ಮಲ್ಲಪ್ಪನವರ ಅಭಿನಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಕೇಳಿ 1924ರಲ್ಲಿ ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ಮೈಸೂರು ಜಗನ್ಮೋಹನ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಇವರಿಂದ ಕಬೀರದಾಸ ನಾಟಕವನ್ನಾಡಿಸಿ ತಮ್ಮ ಮೆಚ್ಚುಗೆಯ ಕುರುಹಾಗಿ ಸುವರ್ಣ ಪದಕವನ್ನು ಬಹುಮಾನವನ್ನಾಗಿತ್ತು ಗೌರವಿಸಿದರು.

ಮಲ್ಲಪ್ಪನವರು 1927ರಲ್ಲಿ ಗುಬ್ಬಿ ಕಂಪನಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರದ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ ನಂಜುಂಡಯ್ಯನವರ ಕಂಪನಿಯ ಪಾಲುದಾರರಾದರು. ನಂಜುಂಡಯ್ಯನವರ ನಿಧನಾನಂತರ (1929) ಆ ಕಂಪೆನಿಯ ಮಾಲೀಕರಾದರು. ತಮ್ಮ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಕಂಪನಿ ಬಂದ ಅನಂತರ ನವೀನ ರೀತಿಯ ಅನೇಕ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿ ಕಂಪನಿಯ ಆದಾಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿದರು. ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲೂ ತಮ್ಮ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದರು. ಆ ನಾಡಿನ ಕಲಾಪ್ರೇಮಿಗಳು ಇವರ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಒಂದು ಬೃಹತ್ ಸಮಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಅಭಿನವ ಭಕ್ತಶಿರೋಮಣಿ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನಿತ್ತು ಗೌರವಿಸಿದರು.

ಕಬೀರದಾಸ ಎಂಬ ಮೂಕ ಚಿತ್ರದಲ್ಲೂ ಮಲ್ಲಪ್ಪನವರು ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದ್ದರು. ಗುಬ್ಬಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಫಿಲಂಸ್ ಅವರ ಹೇಮರೆಡ್ಡಿ ಮಲ್ಲಮ್ಮ ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಮರೆಡ್ಡಿಯ ಪಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸಿದ್ದರು.

ಸ್ನೇಹಶೀಲರೂ ಉದಾರಿಗಳೂ ಆಗಿದ್ದ ಮಲ್ಲಪ್ಪನವರು ತಮ್ಮ ಸಹ ಕಲಾವಿದರನ್ನು ಒಳ್ಳೆಯ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿಕೊಂಡರಲ್ಲದೆ, ತಮ್ಮ ಆದಾಯದ ಬಹುಪಾಲನ್ನು ಬಡವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಅನೇಕ ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ದಾನಮಾಡಿದರು.

ಇವರು ಚಿಕ್ಕನಾಯಕನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ 1959 ಏಪ್ರಿಲ್ 3ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. **(ಎಸ್.ಎಚ್.ವಿ.)**

ಮಲ್ಲಾಡಿಹಳ್ಳಿ: ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಶಿಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರ. ಹೊಳಲ್ಕೆರೆಯಿಂದ 10ಕಿಮೀ ಬೆಂಗಳೂರು–ಪುಣೆ ರೈಲುಮಾರ್ಗದ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ರೈಲುನಿಲ್ದಾಣದಿಂದ 3ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 3,450. ಕಳೆದ ಹಲವು ದಶಕಗಳಿಂದ ಇದು ಇಲ್ಲಿಯ ಅನಾಥ ಸೇವಾಶ್ರಮದ ಕಾರ್ಯಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಂದಾಗಿ ಖ್ಯಾತಿ ಗಳಿಸಿದೆ (–1997). ರಾಘವೇಂದ್ರ ಸ್ವಾಮೀಜಿ ಎಂಬುವರು 1943ರಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಜನಸೇವೆಗಾಗಿಯೇ ತಮ್ಮ ಜೀವನವನ್ನು ಮುಡುಪಿಟ್ಟು ಆಜೀವ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಯಾಗಿ ಮಲ್ಲಾಡಿಹಳ್ಳಿ ಸ್ವಾಮಿ ಎಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದರು. ಅವರು ಯೋಗ ದೈಹಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ವೈದ್ಯ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಪರಿಣತಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದರು; ಹಾಗೆಯೇ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟದಲ್ಲಿ ಸಹ ಪಾಲ್ಗೊಂಡಿದ್ದರು; ಸಂನ್ಯಾಸಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ಕಾವಿ ಧರಿಸದೆ ಅಚ್ಚ ಬಿಳಿಯ ಖಾದಿಯನ್ನೇ ಧರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಅವರು 'ತಿರುಕ' ಎಂಬ ಕಾವ್ಯನಾಮದಿಂದಲೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧರು. ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶದ ಜನರ ಸರ್ವತೋಮುಖ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಧ್ಯೇಯವಾಗಿತ್ತು. ಸಾರ್ವಜನಿಕರ ದೇಣಿಗೆಯೇ ಇದಕ್ಕೆ ಹಣದ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದೆ. ಈ ಸೇವಾಶ್ರಮ ಮಲ್ಲಾಡಿಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ವಸತಿಯುತ ಬಹೂದ್ದೇಶದ

ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ, ಉಪಾಧ್ಯಾಯರ ತರಬೇತಿ ಸಂಸ್ಥೆ, ದೈಹಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಮಹಾವಿದ್ಯಾಲಯ, ಶಿಶುವಿಹಾರ, ಉಚಿತ ಆಯುರ್ವೇದ ವೈದ್ಯಕೀಯ ಕೇಂದ್ರ, ಪದವಿಪೂರ್ವ ಮಹಾವಿದ್ಯಾಲಯವನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿದೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ಒಂದು ಮುದ್ರಣಾಲಯ, ಒಂದು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಲಯ, ಒಂದು ವ್ಯಾಯಾಮ ಶಾಲೆ, ಒಂದು ಯೋಗ ಮಂದಿರ ಇವನ್ನು ಸಹ ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿದೆ. ಹುಡುಗರಿಗೆ ದೈಹಿಕ ಶಿಕ್ಷಣದ ತರಬೇತಿ ಶಿಬಿರಗಳು, ಜನಸಮುದಾಯದ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ಯೋಗ ಶಿಕ್ಷಣ ತರಬೇತಿ ಇವನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ವಿದ್ಯುಚ್ಛಾಲಿತ ಉಪಕರಣಗಳು, ಹೈನುಗಾರಿಕೆ ತಂತ್ರಜ್ಞಾನ, ಆಟೋಮೊಬೈಲ್ಸ್– ಈ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಕೋರ್ಸು (ಜೆಓಸಿ)ಗಳನ್ನೂ ದೈಹಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸರ್ಟಿಫಿಕೇಟ್ ಕೋರ್ಸನ್ನೂ ತೆರೆದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಮುದ್ರಣಕಲೆ, ಹೊಲಿಗೆ ಮತ್ತು ಬೇಸಾಯದ ವಿಧಾನಗಳು ಇವುಗಳನ್ನು ಕಲಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು; ಸೇವಾಶ್ರಮದ ವತಿಯಿಂದ ಊದುಬತ್ತಿ ತಯಾರಿಕೆ ಕೂಡಾ ಹಿಂದೆ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಕಾಲ ಬದಲಾದಂತೆ ಅವೆಲ್ಲ ಈಗ ಮರೆಯಾಗಿವೆ.

ಸೇವಾಶ್ರಮದಿಂದ ನಡೆಸಲಾಗುವ ಅತ್ಯಂತ ಜನಪ್ರಿಯವಾದ ಶಿಬಿರ ‘ಗೃಹವೈದ್ಯ ಶಿಬಿರ’. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಫೆಬ್ರವರಿ ಅಥವಾ ಮಾರ್ಚ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ದಿನಗಳ ಕಾಲ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಈ ಶಿಬಿರದಲ್ಲಿ ಶಿಬಿರಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಮನೆಯಲ್ಲೇ ಔಷಧಿ ತಯಾರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಹಾಗೂ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ವಿಧಾನಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದಲ್ಲದೆ, ಔಷಧೀಯ ಸಸ್ಯಗಳನ್ನೂ ಪರಿಚಯಿಸಿಕೊಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಉಳಿದಂತೆ ವಾರಕ್ಕೆ ಒಂದು ದಿನ (ಸೋಮವಾರ) ಉಚಿತ ಆಯುರ್ವೇದೀಯ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯನ್ನೂ ನೀಡಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೇವಾಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಔಷಧೀಯ ಸಸ್ಯವನ ಮತ್ತು ಒಂದು ತಪೋವನ ಇವೆ. ಸೇವಾಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಜಮೀನು ಕೂಡಾ ಇದ್ದು, ಅದರಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಲಯಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಜೋಳ, ರಾಗಿ, ಮೆಕ್ಕೆಜೋಳ, ತರಕಾರಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಈ ಸೇವಾಶ್ರಮ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದುಮ್ಮಿ, ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆ ಚನ್ನಗಿರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದೇವರಹಳ್ಳಿ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಶಿಕಾರಿಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಶೆಟ್ಟಿಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳನ್ನೂ ಮೈಸೂರಿನ ಕುವೆಂಪು ನಗರ ಬಡಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಬಾಲಿಕೆಯರ ಪದವಿಪೂರ್ವ ಮಹಾವಿದ್ಯಾಲಯವೊಂದನ್ನೂ ನಡೆಸುತ್ತಿದೆ.

1997ರಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದ ರಾಘವೇಂದ್ರ ಸ್ವಾಮೀಜಿಯವರು ಹಳ್ಳಿಗಾಡಿನ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಒಂದು ಅಪರೂಪದ ಸಮಾಜಸೇವಾ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಕ್ರಾಂತಿ ಮಾಡಿದುದು; ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಗ್ರಾಮೀಣ ವಿಕಾಸದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲೇ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದದ್ದು. **(ಬಿ.ಆರ್.ಎಜಿ.)**

ಮಲ್ಲಿಕಾ ಕಡಿದಾಳ್ ಮಂಜಪ್ಪ: 1920– . ಮಲ್ಲಿಕಾ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯನಾಮದಿಂದ ಸಾಹಿತ್ಯ ರಚಿಸಿದ ಕವಯಿತ್ರಿ, ಕಥೆಗಾರ್ತಿ, ಕಾದಂಬರಿಗಾರ್ತಿ. ಕರ್ನಾಟಕದ (ಆಗಿನ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ) ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಗಳಾಗಿದ್ದ (1956) ಕಡಿದಾಳ್ ಮಂಜಪ್ಪನವರ ಪತ್ನಿ. ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿ ಇವರ ನಿಜನಾಮ. ಇವರು 1920 ಜೂನ್ 15ರಂದು ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಾಗೆಮನೆಯಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನೇಗೌಡ ಹಾಗೂ ಪಾರ್ವತಮ್ಮ ದಂಪತಿಗಳ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸಂತಾನವಾಗಿ ಜನಿಸಿದರು. ವಕೀಲರಾಗಿದ್ದ ಕಡಿದಾಳ ಮಂಜಪ್ಪನವರೊಂದಿಗೆ ಇವರ ವಿವಾಹವಾಯಿತು (1946). ಲಕ್ಷ್ಮೀಪ್ರಕಾಶನ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ ತಮ್ಮ ಐವತ್ತೈದು ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ಅದರ ಮೂಲಕ ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು.

ಜೀವನಗಂಗಾ ಎಂಬ ಇವರ ಮೊದಲ ಕಾದಂಬರಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ದೊರಕಿತು (1966). ಅನಂತರ ಇವರು ಡಾ. ಅಘೋರ (1967), ಡಾ. ಕಮಲೇಶ (1969), ವೈಶಾಖಪರ್ವ (1970), ವಂದೇಮಾತರಂ (1972), ಅನಂತಾನಂತದೆಡೆಗೆ, ಮನೋನ್ಮಣಿ, ಪದ್ಮಾಲಯ, ಶ್ರದ್ಧಾಲಯ ಮೊದಲಾದ ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನೂ ಬಹುರತ್ನಾ ವಸುಂಧರಾ, ಸುಧಾಮಣಿ, ರಮಣಿಮಣಿ, ಲಿಯೋನಾ, ಶ್ರೀಮುಖಿ, ಮಣಿಮೇಖಲಾ, ಮಣಿಕರ್ಣಿಕಾ, ಶ್ರೀಹರ್ಷಲಾ ಮೊದಲಾದ ಹನ್ನೊಂದು ಕಥಾಸಂಗ್ರಹಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಇವರಿಗೆ ಕಾವ್ಯದ ಸೆಳೆತವಿದ್ದು ಆ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ನಾನಾ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರು.

ಪೂಜಾವಸಾನ ಸಮಯೇ, ಗಗನ ಕುಸುಮ, ಜೀವನಕುಸುಮ, ಚಂಪಕರಾಜಿ, ಬಕುಳರಾಜಿ, ಕಸ್ತೂರಿಮಾಲಿಕಾ, ಮಂದಾರ ಮಾಲಿಕಾ, ಗಾನತೀರ್ಥ, ನಾದಬಿಂದು, ಕಾವ್ಯಾನಂದ ನಂದಿನಿ, ಭಾವಾನಂದ ನಂದಿನಿ, ಆತ್ಮಗೀತಾಂಜಲಿ– ಹೀಗೆ ಒಟ್ಟು ಇಪ್ಪತ್ಮೂರು ಕವನ ಸಂಗ್ರಹಗಳು ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಇವರು ಅಭಿಮನ್ಯುವಿನ ಜೀವನವನ್ನು ಕುರಿತು ಬರೆದ ಐಂದ್ರಕೀರ್ತಿ ಕೇತನಂ, ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರನ್ನು ಕುರಿತ ಕೃತಂ ಸ್ಮರ ಕ್ರತುಂ ಸ್ಮರ (1977) ಕಾವ್ಯಗಳು ಇವರ ಕಾವ್ಯಪ್ರತಿಭೆಯ ಪ್ರತೀಕಗಳಾಗಿವೆ. ದೂರ ದೇಶದಲ್ಲಿ, ಬೆಳದಿಂಗಳ ರಾತ್ರಿ, ರಂಗನ ಸಾಹಸ, ಓಹಿಯೋಜ ಸರೋವರ, ಕೌಶಿಕನ ಗೊಂಬೆ, ವಿಶೇಷಸುದ್ದಿ, ಕಲ್ಯಾಣರಾಗಿಣಿ– ಇವು ಶಿಶು ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಗಳು. ಒಂದು ಸಾವಿರದ ಇನ್ನೂರು ಪುಟಗಳ ಶ್ರೀ ವಿವೇಕಾನಂದ ವಿಜಯಂ ಎಂಬುದು ಮಹಾಕಾವ್ಯ. ಇದರ ಭಾಷೆ ನಡುಗನ್ನಡ. ಸಾಹಿತ್ಯ, ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾವ್ಯ, ಇತಿಹಾಸ, ಪುರಾಣ, ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳ ಆಳವಾದ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿರುವ ಇವರ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಸರಳ ಹಾಗೂ ಸಹಜತೆಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರತಿಭೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಅನೇಕ ಸಂಘ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಇವರನ್ನು ಸನ್ಮಾನಿಸಿವೆ. ಇವರಿಗೆ ದೆಹಲಿ ಕನ್ನಡಿಗ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಸಾವಿತ್ರಮ್ಮ ದೇಜಗೌ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಸಂಗೀತರತ್ನ ಚಂದ್ರಕಲಾ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಬಿ. ಸರೋಜಾದೇವಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ರಾಜ್ಯಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳೂ ಚುಂಚಶ್ರೀ, ಸಮಾಜಸಂಪರ್ಕ ವೇದಿಕೆ, ಅತ್ತಿಮಬ್ಬೆ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನ, ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ಸಂಘದ ವೇದಿಕೆ– ಈ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳೂ ಲಭ್ಯವಾಗಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ದಾನಚಿಂತಾಮಣಿ ಅತ್ತಿಮಬ್ಬೆ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ. **(ಎಸ್.ಎಮ್.ಕೆ.)**

ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ: ಸು. 1240. ಸೂಕ್ತಿಸುಧಾರ್ಣವ ಎಂಬ ಸಂಕಲನ ಗ್ರಂಥದ ಸಂಯೋಜಕ. ಈತನಿಗೆ ಮಲ್ಲ, ಮಲ್ಲಪ, ಚಿದಾನಂದ, ಚಿದಾನಂದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳೂ ಇವೆ. ಕವಿ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಸ್ವವಿಷಯವಾಗಿ ಏನನ್ನೂ ಖಚಿತವಾಗಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿಲ್ಲ. ಯಾದವ ಕಟಕಾಚಾರ್ಯ ಸುಕವಿ ಸುಮನೋಬಾಣ ಈತನ ಮಾವ. ಕವಿಚಕ್ರವರ್ತಿ ಜನ್ನ ಭಾವ. ಶಬ್ದಮಣಿ ದರ್ಪಣದ ಕರ್ತೃ ಕೇಶಿರಾಜ ಮಗ. ಸಂಕಲನಕಾರ ತನ್ನನ್ನು ಮುನಿಗಳ ಸಭೆಯೊಳ್ ಪರಮಮುನಿ, ಸರಸಕವೀಶ್ವರ ಸಭೆಯೊಳ್ ಸರಸಕವಿ, ಬುಧರ ಸಭೆಯೊಳ್ ಪರಮಬುಧಂ ಎಂದು ವಿಶೇಷಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಈತ ಸೂಕ್ತಿಸುಧಾರ್ಣವವನ್ನು ತನ್ನ ಆಶ್ರಯದಾತ ಹೊಯ್ಸಳ ವೀರಸೋಯಿದೇವನ (1235–53) ಮೆಚ್ಚಿಗೆಗಾಗಿ ರಚಿಸಿದಂತೆ ಆಶ್ವಾಸಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರುವ ವೀರ ಹೊಯ್ಸಳ ಸೋಯಿದೇವರಾಯ ವಿನೋದಾಕರ್ಣನಕೌತು ಕೋತ್ಪಾದಿತಮಂ ಎಂಬ ಮಾತುಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇವನು ಮತ್ತಾವ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದನೋ ತಿಳಿಯದು. ಮಂಡ್ಯ, ನಾಗಮಂಗಲ, ತರೀಕೆರೆ ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಈತ ರಚಿಸಿದ್ದಿರಬಹುದು. ಈ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿರುವ ಕೆಲವು ಪದ್ಯಗಳು ಸೂಕ್ತಿಸುಧಾರ್ಣವದಲ್ಲಿಯೂ ಉದ್ಧೃತವಾಗಿವೆ.

ಸೂಕ್ತಿಸುಧಾರ್ಣವ ಕನ್ನಡದ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲ ಸಂಕಲನಗ್ರಂಥ. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾವ್ಯಸಾರ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಪೀಠಿಕಾ ಪ್ರಕರಣವೂ ಸೇರಿ 19 ಆಶ್ವಾಸಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ವಿಷಯಗಳಿವು:

ವಾರಿಧಿ ಪರ್ವತಂ ಪುರಮಧೀಶ್ವರನುದ್ವಹನಂ ಕುಮಾರನಂ
ಭೋರುವೈರಿಮಿತ್ರರುದಯಂ ಋತು ನಂದನಮಂಬುಸೇಧು ಕಾಂ
ತಾರತಿ ಚಿಂತೆ ಮಂತ್ರ ಚರ ಯಾನ ವಿರೋಧಿ ಜಯಂಗಳೆಂಬಿವಂ
ಸೂರಿಗಳಂಗಮೆಂದು ಕೃತಿಯೊಳ್ ಪದಿನೆಂಟುಮನೆಯ್ದೆ ಬಣ್ಣಿಪರ್

– ಎಂಬ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕೊನೆಯ (ಯುದ್ಧವರ್ಣನೆಯ) ಆಶ್ವಾಸ ಉಪಲಬ್ಧವಿಲ್ಲ. ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ತನಗೆ ಹಿಂದೆ ಇದ್ದ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದಲೂ ಉತ್ತಮವಾದ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಆಯ್ದು ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಸಂಕಲನ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಲಬ್ಧವಾದ ಪ್ರತಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 2,200 ಪದ್ಯಗಳಿವೆ. ಸು. 30 ಪ್ರಾಚೀನ ಕವಿಗಳಿಂದ ಪದ್ಯಗಳು ಉದ್ಧೃತವಾಗಿವೆ. ಪದ್ಯಗಳ ಆಕರ ಸೂಚಿತವಾಗಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲದಕ್ಕೂ ಆಕರಗಳನ್ನು ನಿಷ್ಕರ್ಷಿಸಲಾಗಿಲ್ಲ. ಸುಮಾರು ಒಂದು ಸಾವಿರ ಪದ್ಯಗಳ ಆಕರ ಅನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಮಿಕ್ಕವು ಈಗ ಉಪಲಬ್ಧವಲ್ಲದ ಕನ್ನಡ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ಆಯ್ದುಕೊಂಡುವೋ ಅಥವಾ ಸಂಕಲನಕಾರನಿಂದ ರಚಿತವಾದುವೋ ಆಗಿರಬೇಕು. ಪೀಠಿಕಾ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ದೇವತಾಪ್ರಾರ್ಥನೆ, ಪೂರ್ವಕವಿ ಪ್ರಶಂಸೆ, ಸುಜನ ದುರ್ಜನ ಪದ್ಧತಿಗಳ ಅನಂತರ ಹೊಯ್ಸಳವಂಶ ವರ್ಣನೆಯೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಮುಂದೆ ಒಂದೊಂದು ಆಶ್ವಾಸದಲ್ಲಿಯೂ ಅಷ್ಟಾದಶ ವರ್ಣನೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದರ ವಿಷಯ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಆಶ್ವಾಸದ ಪ್ರಾರಂಭದ ಒಂದೆರಡು ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ವರ್ಣಿತವಾಗುವ ವಿಷಯಗಳ ವಿವರಗಳು ಸೂಚಿತವಾಗಿವೆ. ಈ ಸೂಚನೆಗನುಸಾರವಾಗಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ಪದ್ಯಗಳು ಉದ್ಧೃತವಾಗಿವೆ. ಆಶ್ವಾಸಗಳ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಒಂದೆರಡು ಪದ್ಯಗಳೂ ಗ್ರಂಥದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಕೆಲವು ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವನಿಂದಲೇ ರಚಿತವಾಗಿದ್ದಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಇವುಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಇವನ ಕವಿತಾ ಶಕ್ತಿಯೂ ಉಚ್ಚಮಟ್ಟದ್ದಾಗಿರಬಹುದೆಂದು ನಂಬಬಹುದಾಗಿದೆ. ಸಂಕಲನ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಈತನ ವಿವೇಕ, ವಿಚಾರಪರತೆ, ಸದಭಿರುಚಿ ಮೊದಲಾದುವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿವೆ. ಇವನು ಆಯ್ದುಕೊಂಡಿರುವ ಒಂದೊಂದು ಪದ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರ, ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರ, ರಸಭಾವಗಳು, ಉಕ್ತಿವೈಚಿತ್ರ್ಯ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಬಗೆಯ ಸೊಬಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಗ್ರಂಥ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಕವಿಗಳ ಕಾಲನಿರ್ಣಯಕ್ಕೆ, ಕರ್ತೃತ್ವ ನಿರ್ಧಾರಕ್ಕೆ ಅಡಿಗಲ್ಲಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಈಗ ಉಪಲಬ್ಧವಿಲ್ಲದ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯಗ್ರಂಥರಾಶಿಯ ಪರಿಮಾಣವನ್ನು ಊಹಿಸಲೂ ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಪರಿಷ್ಕರಿಸಲೂ ನೆರವಾಗಿದೆ. ಮುಂದಿನ ಇತರ ಅನೇಕ ಸಂಕಲನಗಳಿಗೆ ಪ್ರೇರಕವಾಗಿದೆ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದಾಗಿ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಕೃತಿಗೆ ಒಂದು ಮಹತ್ತ್ವದ ಸ್ಥಾನವಿದೆ. **(ಎನ್.ಎಆರ್.)**

ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ (ವಿಜಯನಗರ): ವಿಜಯನಗರದ ಸಂಗಮವಂಶದ ರಾಜ (1446–65). ಇಮ್ಮಡಿ ದೇವರಾಯನ ಮಗ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿ. ತಾಯಿ ಹೊನ್ನಲಾದೇವಿ. ಇವನನ್ನು ಮುಮ್ಮಡಿ ದೇವರಾಯ ಅಥವಾ ಮುಮ್ಮಡಿ ಪ್ರೌಢದೇವರಾಯ ಎಂದೂ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಇವನಿಗೆ ಗಜಬೇಟೆಕಾರ ಎಂಬ ಬಿರುದಿತ್ತು.

ಈತ ವಿಷಮ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಎರಡನೆಯ ದೇವರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೈಭವವನ್ನು ಕಂಡ ವಿಜಯನಗರ, ಅವನ ಕೊನೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಆಸ್ಥಾನದ ಒಳಸಂಚಿನಿಂದ ಮತ್ತು ಹೊರಗಿನ ದಾಳಿಗಳಿಂದ ಗೊಂದಲದ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿತ್ತು. 1446ರಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ದೇವರಾಯ ಮರಣ ಹೊಂದಿದಾಗ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಇನ್ನೂ ಯುವಕ. ಪಟ್ಟವೇರಲು ಇವನ ದಾರಿ ಸುಗಮವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ದೇವರಾಯನ ಕಿರಿಯ ಸಹೋದರ ಎರಡನೆಯ ವಿಜಯ ಸಿಂಹಾಸನಕ್ಕಾಗಿ ಪೈಪೋಟಿ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ. ಅವನು ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಸಿಂಹಾಸನವೇರಿ ತರುವಾಯ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನಿಗೆ ಸಿಂಹಾಸನ ತೆರವು ಮಾಡಿದನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲ ಆಳಿದರು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೂ ಕೆಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಬಂದಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ವಿಜಯ ಹೇಗೆ ಪದಚ್ಯುತನಾದನೆಂಬ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಅವನು ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನೊಂದಿಗೆ ರಾಜಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅವನ ನ್ಯಾಯಬದ್ಧ ಹಕ್ಕನ್ನು ಮಾನ್ಯಮಾಡಿ ಅವನಿಗೆ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟನೆಂದು ಮತ್ತು 1455ರ ವರೆಗೂ ತನ್ನ ಜಹಗೀರಿಯಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡಲಾಗಿದೆ. ಕೆಲವು ತಿಂಗಳುಗಳ ಗೊಂದಲದ ಅನಂತರ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ 1446ರ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಾಭಿಷಿಕ್ತನಾಗಿರಬೇಕು.

ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಸಮರ್ಥ ರಾಜನಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಆಸ್ಥಾನದ ಒಳಜಗಳಗಳೂ ಮತ್ತು ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ವಿಚ್ಛಿದ್ರಕಾರಕ ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಹತೋಟಿಗೆ ತರುವಲ್ಲಿ ಇವನು ಸಫಲನಾಗಲಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಂತರು ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ವರ್ತಿಸ ತೊಡಗಿದರು. ಇದು ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ದುರ್ಬಲತೆಗೆ ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಎರಡನೆಯ ದೇವರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತೇಜೋಭಂಗ ಗೊಂಡಿದ್ದ ಬಹಮನೀ ಮತ್ತು ಒರಿಸ್ಸದ ರಾಜರು ವಿಜಯನಗರದ ಮೇಲೆ ಬೀಳಲು ಸಮಯ ಕಾಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಅವರು ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧ ಹೂಡಿದರು. ಬಹಮನೀ ಸುಲ್ತಾನ ಎರಡನೆಯ ಅಲಾಉದ್ದೀನ್ ಅಹ್ಮದ್ ಮತ್ತು ಒರಿಸ್ಸದ ಗಜಪತಿ ಕಪಿಲೇಶ್ವರ ವಿಜಯನಗರದ ಮೇಲೆ ದಾಳಿಯಿಟ್ಟರು. ಸು. 1450ರಲ್ಲಿ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸಿದ ಈ ಉಭಯತ್ರರ ದಾಳಿ ರಾಜಧಾನಿ ವಿಜಯನಗರವನ್ನೇ ಅಪಾಯಕ್ಕೆ ಈಡುಮಾಡಿತ್ತು. ರಾಜಧಾನಿಯ ಸಮೀಪದ ವರೆಗೂ ಬಂದಿದ್ದ ಈ ಸೈನ್ಯಗಳನ್ನು ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಕೊನೆಗೆ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿದ.

ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರವಾಗಲಿ, ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯವಾಗಲಿ ಶಕ್ತ ರಾಜ್ಯಗಳಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗಿದ್ದ ಈ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಮನಗಂಡ ಗಜಪತಿ ಕಪಿಲೇಶ್ವರ ಈ ಸನ್ನಿವೇಶದಿಂದ ತಾನು ಲಾಭ ಪಡೆಯಲು ಸಮಗ್ರ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತವನ್ನು ಕಬಳಿಸುವ ಮಹಾ ಪ್ರಯತ್ನಕ್ಕೆ ಕೈಹಚ್ಚಿದ. ಮೊದಲಿಗೆ ರೆಡ್ಡಿ ರಾಜ್ಯವಾದ ರಾಜಮಹೇಂದ್ರಿಯನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದ. ತರುವಾಯ 1454ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಕೊಂಡವೀಡು ಮತ್ತಿತರ ವಿಜಯನಗರದ ಪೂರ್ವಭಾಗಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದ. ಕಪಿಲೇಶ್ವರನ ಮಗ ಹಮ್ಮೀರ ಬಹಮನೀ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ವಾರಂಗಲ್ಲನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡ (1458). ಈ ಪ್ರಾರಂಭದ ಯಶಸ್ಸಿನಿಂದ ಸ್ಫೂರ್ತಿ ಪಡೆದ ಕಪಿಲೇಶ್ವರ ವಿಜಯನಗರದ ಮೇಲೆ ದಂಡಯಾತ್ರೆ ನಡೆಸಲು ತನ್ನ ಮಗ ಹಮ್ಮೀರನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಸೈನ್ಯ ಕಳುಹಿಸಿದ. ಈ ದಂಡಯಾತ್ರೆಯಿಂದ ಉದಯಗಿರಿ, ಚಂದ್ರಗಿರಿ, ಪಡೈವೀಡು, ಕಂಚಿ, ತಿರುವಾಯೂರ್, ತಿರುಚ್ಚಿರಾಪಳ್ಳಿ ಮೊದಲಾದ ವಿಜಯನಗರದ ಪಟ್ಟಣಗಳು ಗಜಪತಿಯ ಕೈವಶವಾದವು. 1463ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಗಜಪತಿರಾಜ್ಯ ಗಂಗಾನದಿಯಿಂದ ಕಾವೇರಿಯವರೆಗೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿತು. ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲೇ ಯಾವ ಶತ್ರುವೂ ಇಷ್ಟೊಂದು ದಕ್ಷಿಣದ ವರೆಗೂ ದಾಳಿ ನಡೆಸಲಿಲ್ಲ. ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಈ ದಾಳಿಯನ್ನು ತಡೆಯಲು ಸಮರ್ಥನಾಗಿರದಿದ್ದರೂ ವಿಜಯನಗರದ ಸಾಮಂತರೂ ತಂಜಾವೂರು ಮತ್ತು ಪುದುಕೋಟೆ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಅಧಿಪತಿಯೂ ಆಗಿದ್ದ ಸಾಳುವಗೋಪ ತಿಮ್ಮ ಮತ್ತು

ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಪೂರ್ವಭಾಗದ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಸಾಮಂತ ಸಾಳುವ ನರಸಿಂಹ-ಇವರು ಶತ್ರುಗಳು ಇಲ್ಲಿಂದ ಕಾಲ್ತೆಗೆಯುವಂತೆ ಮಾಡಲು ಸತತವಾಗಿ ಹೋರಾಡಿದ್ದು; ಅಲ್ಲದೆ ಮಹ್ಮೂದ್ ಗಾವಾನನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯ ಪ್ರಬಲವಾಗುತ್ತಿದುದು; 1460ರಲ್ಲಿ ಬಿದರೆ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿದ ಗಜಪತಿಯ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಮಹ್ಮೂದ್ ಗಾವಾನ್ ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿದ್ದು ಮೊದಲಾದ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಗಜಪತಿ ಕೇವಲ ಒಂದೆರಡು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲೇ ಈ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಂದ ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಬೇಕಾಯಿತು. ಕೊನೆಗೆ ಉದಯಗಿರಿ ಮತ್ತು ಕೊಂಡವೀಡು ಕೋಟೆಗಳು ಮಾತ್ರ ಅವನ ಕೈಯಲ್ಲುಳಿದವು.

ಆದರೂ ಈ ದಾಳಿ ವಿಜಯನಗರದ ಮೇಲೆ ವ್ಯಾಪಕ ಪರಿಣಾಮ ಬೀರಿತು. ಪ್ರಾದೇಶಿಕವಾಗಿ ಹೆಚ್ಚು ನಷ್ಟವಾಗದಿದ್ದರೂ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಅವ್ಯವಸ್ಥೆ ಹೆಚ್ಚಿತು. ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನ ಅಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಜಗಜ್ಜಾಹೀರಾಯಿತು. ಇವನ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ಕುಂದಿತು. ಈ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಾಪದೇವನ ಮಗ ಮೂರನೆಯ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ 1465ರಲ್ಲಿ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನನ್ನು ಪದಚ್ಯುತಗೊಳಿಸಿದ. ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಈ ಕ್ಷಿಪ್ರಕ್ರಾಂತಿಯಲ್ಲಿ ಕೊಲೆಯಾದನೇ ಹೇಗೆ ಎಂಬವು ಬಗ್ಗೆ ಖಚಿತವಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುವುದಿಲ್ಲ. 1465ರಲ್ಲಿ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಮೃತನಾದನೆಂದು ಬಹುಮಂದಿ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಊಹೆ. ಆದರೆ ಇವನು ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಗಡಿಪಾರಾಗಿ ಹೋಗಿ 1487ರ ವರೆಗೂ ಬದುಕಿದ್ದನೆಂದು ಪಿ.ಬಿ. ದೇಸಾಯಿ ಅವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದಕ್ಷನಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ವಿಜಯನಗರದ ಸತ್ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬಂದ. ಇವನು ಅನೇಕ ದಾನದತ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದ. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೊಮ್ಮರಸನ ಚತುರಾಸ್ಯನಿಘಂಟು ಮತ್ತು ಕಲ್ಲರಸನ ಜನವಶ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಕೃತಿಗಳು ರಚಿತವಾದವು. (ಡಿ.ಎಸ್.ಜೆ.)

ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಪಂಡಿತಾರಾಧ್ಯ: ಸು. 1160. ವೀರಶೈವ ಪಂಡಿತ ತ್ರಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರು. ಶ್ರೀಶೈಲ ಸಿಂಹಾಸನದ ಸ್ಥಾಪಕರು. ಗಣಸಹಸ್ರನಾಮಾವಳಿ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ. ಇವರು ಶಿವತತ್ತ್ವಸಾರಮು (ತೆಲುಗು), ಗಣಸಹಸ್ರನಾಮಾವಳಿ, ಲಿಂಗೋದ್ಭವ ಗದ್ಯ, ಅಮರೇಶ್ವರಾಷ್ಟಕ, ರುದ್ರಮಹಿಮಾ ಶತಕ, ಮಾಯಾಮೋಚನಾಸ್ತವ ನೀರಾಜನಪದ, ಆನಂದಪದ, ಇಷ್ಟಲಿಂಗಸ್ತುತಿ, ಬಸವಗೀತೆ ಮುಂತಾದ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ಕೆಲವು ವಚನಗಳನ್ನೂ ಬರೆದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಶಿವಶರಣರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದ ಆದಯ್ಯನ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಡಿತಾರಾಧ್ಯರ ಸ್ವಯಂಪಾಕ, ಪಂಡಿತಾರಾಧ್ಯರೆನ್ನ ಜಿಹ್ವೆ ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿತನಾಗಿರುವ ವ್ಯಕ್ತಿ ಇವರು ಎಂದು ಹೇಳಲು ಅವಕಾಶವಿದೆ. ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ಕಾಕಿನಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದ್ರಾಕ್ಷಾರಾಮ ಇವರ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ (ಇವರ ಹುಟ್ಟೂರು ಏರಳಪುರವೆಂಬ ವಾದವೂ ಇದೆ). ಇವರ ತಂದೆ ಭೀಮನ ಪಂಡಿತ, ತಾಯಿ ಗೌರಾಂಬೆ. ಗುರು ಕೋಟಿಪಲ್ಲಾರಾಧ್ಯ, ಶಿಷ್ಯ ದೋನಮಾರ್ಯ, ಹಿರಿಯ ಮಗ ಕೇದಾರಾರ್ಯ. ಶ್ರೀಶೈಲದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಇಷ್ಟದೈವ.

ಪಂಡಿತಾರಾಧ್ಯರು ವೆಲನಾಡು ಚೋಳನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪರವಾದಿಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಿ ವೀರಶೈವ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರೆಂದೂ ಚೋಳರಾಜನು ಇವರ ಕಣ್ಣು ಕೀಳಿಸಲು, ಇವರು ಅಮರಾರಾಮಕ್ಕೆ ಬಂದು ಗಣಸಹಸ್ರ ಪಠಿಸಿ, ಊರ್ಧ್ವನೇತ್ರ ಪಡೆದರೆಂದೂ ಇವರನ್ನು ಕುರಿತು ಹುಟ್ಟಿರುವ ಪಾಲ್ಕುರಿಕೆ ಸೋಮನಾಥನ (ಸು.1300) ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಪಂಡಿತಾರಾಧ್ಯ ಚರಿತ್ರೆ (ತೆಲುಗು), ಗುರುರಾಜನ (ಸು.1430) ಪಂಡಿತ ಚಾರಿತ್ರ (ಸಂಸ್ಕೃತ), ನೀಲಕಂಠಾಚಾರ್ಯನ (ಸು.1485) ಆರಾಧ್ಯಚಾರಿತ್ರ, ಸಿದ್ಧನಂಜೇಶನ (ಸು.1650) ಗುರುರಾಜಚಾರಿತ್ರ ಮುಂತಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಇವರು ಗೃಹಸ್ಥರಾಗಿದ್ದರು. ತಮ್ಮ ಜೀವನದ ಕಡೆಯ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಶೈಲಯಾತ್ರೆ ಹೊರಟು, ಅಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಲಾರದೆ ಶಿಷ್ಯ ದೋನಮಯ್ಯನನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿ ಆತ ಹಿಂದಿರುಗಿ ಬಂದು ಶ್ರೀಶೈಲ ವರ್ಣನೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ವೆಲ್ಲಟೂರು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸತಿಸಹಿತ ಲಿಂಗೈಕ್ಯರಾದರೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ವೆಲ್ಲಟೂರಿನಲ್ಲಿ ಇವರ ಸಮಾಧಿಯಿದೆ. ಆಂಧ್ರದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಭಾಗವತ ಕರ್ತೃ ಬೊಮ್ಮೆರ ಪೋತನನ ಗುರು ಯವ್ವಟೂರು ಗುರು ಸೋಮನಾಥನು ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಪಂಡಿತಾರಾಧ್ಯರ ವಂಶೀಯನೆಂದು ತಿಳಿದುಬಂದಿದೆ.

ಗಣಸಹಸ್ರನಾಮಾವಳಿ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಲಲಿತರಗಳೆಯಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿದೆ. ಇದು ವೀರಶೈವರ ಒಂದು ಪಾರಾಯಣಗ್ರಂಥ. ಬಸವಣ್ಣನವರ ಸಮಕಾಲೀನರ ಮತ್ತು ಹಿಂದಿನ ಶಿವಶರಣರ ಹೆಸರುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಇದರಲ್ಲಿ ಬಂದಿವೆ. ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಒಂದು ಸಾವಿರ ಶಿವಶರಣರ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ. ಕೃತಿ ಪ್ರಮಥಗುಣ, ರುದ್ರಗಣ, ಯೋಗಾಚಾರ್ಯರು, ತ್ರಿಷಷ್ಟಿಗಣರು, ಶೋಡಷ ಗಣರು, ತ್ರಯೋದಶರು, ದಶಗಣರು, ಅಮರಗಣರು ಎಂದು ವಿಭಾಗಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಆಧರಿಸಿ ಪಾಲ್ಕುರಿಕೆ ಸೋಮನಾಥ ಕನ್ನಡ ಹಾಗೂ ತೆಲುಗಿನಲ್ಲಿ ಗಣಸಹಸ್ರ ನಾಮಾವಳಿಯನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ.

(ಎಂ.ಜಿ.ಎನ್.;ಬಿ.ಎಸ್.)

ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಮನ್ಸೂರ: 1910-. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನಿ ಸಂಗೀತ ಗಾಯಕರು. ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮನ್ಸೂರ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 1910 ಡಿಸೆಂಬರ್ 31ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ಭೀಮರಾಯಪ್ಪ, ಅಣ್ಣ ಬಸವರಾಜ್. ಭೀಮರಾಯಪ್ಪನವರು ಮನ್ಸೂರ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ದೊಡ್ಡಾಟ, ಬಯಲಾಟಗಳಿಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಮಕ್ಕಳಿಬ್ಬರಿಗೂ ಸಂಗೀತದ ಕಡೆಗೆ ಒಲವು ಬೆಳೆಯಿತು. ಶಾಲೆಯ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದ ಕಡೆಗೆ ಗಮನ ಕಡಿಮೆಯಾಯಿತು. ಅನಂತರ ಮನ್ಸೂರ್ ಅವರು ತಮ್ಮ ಅಣ್ಣನೊಂದಿಗೆ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ವಾಮನರಾವ್ ಮಾಸ್ತರರ ವಿಶ್ವಗುಣಾದರ್ಶ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಕೃಷ್ಣ, ಪ್ರಹ್ಲಾದ ಮೊದಲಾದ ಪಾತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಕಂಚಿನಂಥ ಕಂಠದಿಂದಲೂ ಬಹುಜನರ ಮೆಚ್ಚುಗೆಗೆ ಪಾತ್ರರಾದರು.

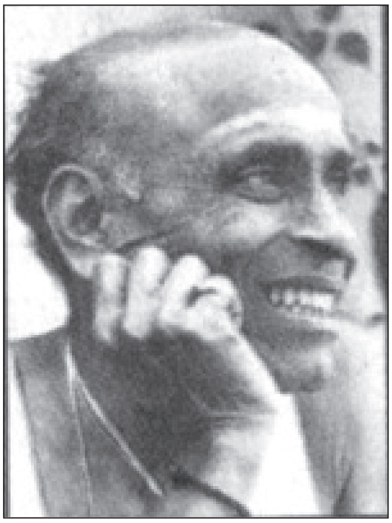

ಬರಬರುತ್ತ ಮನ್ಸೂರರಿಗೆ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಸಂಗೀತದತ್ತ ಹೆಚ್ಚಿನ ಒಲವು ಮೂಡಿತು. ಆ ವೇಳೆಗೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಮಿರಜದಲ್ಲಿ ನೀಲಕಂಠ ಬುವಾ ಎಂಬ ಗ್ವಾಲಿಯರ್ ಘರಾಣೆಯ ಹಿಂದುಸ್ತಾನಿ ಗಾಯಕರ ಬಳಿ ಶಿಷ್ಯದೀಕ್ಷೆ ದೊರಕಿತು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಮನ್ಸೂರರ ಸಂಗೀತ ಜ್ಞಾನ ಬೆಳೆಯಿತು. ಅನಂತರ ಕೆಲಕಾಲ ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಂಗೀತಗಾರ ಅಲ್ಲಾದಿಯಾಖಾನ್ ಸಾಹೇಬರ ಪುತ್ರ ಮಂಜೀಖಾನರಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತಾಭ್ಯಾಸ ನಡೆಸಿದರು. ಅವರಲ್ಲಿರುವಾಗ ಮನ್ಸೂರರು ನಿರಂತರ ಸಂಗೀತೋಪಾಸನೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದರು. ಆದರೆ ದುರ್ದೈವದಿಂದ ಮಂಜೀಖಾನ್ ಸಾಹೇಬರು

ಹಠಾತ್ತನೆ ನಿಧನರಾದ್ದರಿಂದ ಮನ್ಸೂರರ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಗೆ ದೊಡ್ಡ ಆಘಾತವುಂಟಾಯಿತು. ಮುಂದೆ ಕೊಲ್ಲಾಪುರದಲ್ಲಿ ಮಂಜೀಖಾನ್ ಅವರ ಸೋದರ ಬುರ್ಜೀಖಾನ್ ಅವರ ಬಳಿ ಸಂಗೀತ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮುಂದುವರಿಯಿತು. ಇದರಿಂದ ಮನ್ಸೂರರ ಹಾಡುಗಾರಿಕೆಗೆ ಒಂದು ತೂಕ, ಒಂದು ನಿಲುವು, ಒಂದು ಒಪ್ಪ ಬಂತು. ಮುಂಬಯಿ, ಕಲ್ಕತ್ತ, ನಾಗಪುರ, ದೆಹಲಿ ಮೊದಲಾದ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಸಂಗೀತ ಕಚೇರಿಗಳು ಜರುಗಿ ಮನ್ಸೂರರಿಗೆ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ದೊರಕಿಸಿಕೊಟ್ಟವು. ಇವರ ಅನೇಕ ಧ್ವನಿಮುದ್ರಿಕೆಗಳನ್ನು ಗ್ರಾಮಫೋನ್ ಕಂಪನಿಯವರು ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ರಾಗ್ ಅಡಾಣಾ, ಗೌಡ್ ಸಾರಂಗ್, ಲಲಿತಾಗೌರಿ ಮಾಲಕಂಸ್ ಮೊದಲಾದ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಧ್ವನಿಮುದ್ರಿಕೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಠುಮರಿ ಭಕ್ತಿಗೀತೆಗಳೂ ಬಸವೇಶ್ವರರ ವಚನಗಳು, ಶರೀಫ್ ಸಾಹೇಬರ ಪದಗಳು ಕೂಡ ಲೋಕಪ್ರಿಯವಾಗಿವೆ. ವಚನ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ತನ್ಮಯತೆಯಿಂದ ಅದರ ಭಕ್ತಿಭಾವಗಳು ಸುವ್ಯಕ್ತವಾಗುವಂತೆ ಯೋಗ್ಯ ಧಾಟಿಯಲ್ಲಿ ತಾಳ ಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಮನ್ಸೂರರು ಖ್ಯಾತಿ ಗಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ತುಂಬಿದ ಶ್ರುತಿ, ತಾರಕ ಮಧ್ಯಮ ಮಂದ್ರ–ಹೀಗೆ ತ್ರಿಸ್ಥಾಯಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿರಾಯಾಸವಾಗಿ ಹರಿದಾಡುವ ಅದ್ಭುತ ಕಂಠ ಮಾಧುರ್ಯ, ಸ್ವರಕಲ್ಪನೆಯ ಮನೋಧರ್ಮ ಇಂತಹ ವಿಶಿಷ್ಟ ಅಂಶಗಳೂ ಇವರ ಖ್ಯಾತಿಗೆ ಪೂರಕವಾಗಿವೆ.

ಇವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳೂ ಸನ್ಮಾನಗಳೂ ಅಭಿಸಿವೆ. ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಇವರಿಗೆ ಪದ್ಮಶ್ರೀ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನಿತ್ತು ಗೌರವಿಸಿದೆ (1975). **(ಎನ್.ಕೆ.ಕೆ.)**

ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನಯ್ಯ, ಎಸ್.: 1931– . ಲೋಕಸಭೆಯ ಮಾಜಿ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರು, ಹಿರಿಯ ರಾಜಕಾರಣಿ. ಇವರು ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೊನಿಸಿಗೆರೆಯಲ್ಲಿ 1931 ಜೂನ್ 26ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿದ್ದ ಇವರು ದೇಶಭಕ್ತಿ ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡರು. ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ನಾಯಕರುಗಳ ಭಾಷಣಗಳಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತರಾಗಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸೇವಾಸಂಘದ ಬಗ್ಗೆ ಆಸಕ್ತಿ ವಹಿಸಿದರು. ಬಿ.ಕಾಂ.; ಎಂ.ಎ.; ಬಿ.ಎಲ್. ಪದವಿಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಕೀಲರಾದರು. ಕೃಷಿಯಲ್ಲೂ ತೊಡಗಿಕೊಂಡರು. ಸರಳ ಜೀವನ ಹಾಗೂ ಉನ್ನತ ಚಿಂತನೆಗಳಿಂದ ಇವರು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮತ್ತು ಸಾಮಾಜಿಕ ಸಮಸ್ಯೆಗಳಿಗೆ ಸ್ಪಂದಿಸಿದರು. ಭಾರತೀಯ ಜನಸಂಘದ ಸಂಘಟಕರಾಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೊಂದು ಅಸ್ತಿತ್ವ ತಂದುಕೊಡುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದರು. ಇವರ ಕರ್ತವ್ಯಶಕ್ತಿ ಹಾಗೂ ತಾಳ್ಮೆಯ ಕಾರ್ಯ ವಿಧಾನಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿದ ಪಕ್ಷ ಇವರನ್ನು ರಾಜ್ಯ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷದ ಸೇವೆಗೆ ನೇಮಿಸಿತು.

1972ರಿಂದ 84ರವರೆಗೆ ಅವಿರತವಾಗಿ ಮೂರು ಬಾರಿ ವಿಧಾನ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. ಶಿಕ್ಷಕರು ಮತ್ತು ಪದವೀಧರ ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಇವರು ಹೊಂದಿದ್ದ ಜನಪ್ರಿಯತೆಗೆ ಇದು ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದ್ದಿತು. 1972ರಲ್ಲಿ ಭಾರತೀಯ ಜನತಾ ಪಕ್ಷದ ರಾಜ್ಯಾಧ್ಯಕ್ಷರಾದರು. ವಿಧಾನಪರಿಷತ್ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಲೋಕಸಭಾ ಸಚಿವಾಲಯ ನಡೆಸಿದ ಹಣಕಾಸು ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆ ಕುರಿತ ಸಮಾವೇಶದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದರು. 1985 ಏಪ್ರಿಲ್ 10ರಂದು ವಿಧಾನಪರಿಷತ್ತಿನ ಉಪಸಭಾಪತಿಯಾಗಿ ಚುನಾಯಿತರಾದರು. ಈ ಹುದ್ದೆಯನ್ನು ನಿಷ್ಪಕ್ಷಪಾತವಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸಿ ಜನಪ್ರಿಯತೆ ಗಳಿಸಿದರು. ಮಧ್ಯೆ ಕೆಲವು ದಿವಸಗಳ ತೆರಪನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಈ ಸ್ಥಾನವನ್ನು 1991 ಜುಲೈ 7ರವರೆಗೂ ಅಲಂಕರಿಸಿದ್ದರು. ಕೆಲವು ಕಾಲ ಹಂಗಾಮಿ ಸಭಾಪತಿಯಾಗಿಯೂ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದರು. ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಲು ಹೆಚ್ಚಿನ ಆಸಕ್ತಿವಹಿಸಿದರು.

1991ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಹತ್ತನೆಯ ಲೋಕಸಭಾ ಚುನಾವಣೆಗೆ ತುಮಕೂರು ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿ ಜಯಗಳಿಸಿದರು. ಆಗ ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ಬಿಜೆಪಿ ನೇತೃತ್ವದ ಮಿತ್ರಪಕ್ಷಗಳ ಸರ್ಕಾರ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದಿತ್ತು. 1991 ಆಗಸ್ಟ್ 13ರಂದು ಲೋಕಸಭೆಗೆ ಇವರು ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಯಾದರು. ಈ ಹುದ್ದೆಯನ್ನು 1996 ಮೇ 10 ರವರೆಗೆ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಈ ಹುದ್ದೆಯನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿದ ಕನ್ನಡಿಗರಲ್ಲಿ ಇವರು ಎರಡನೆಯವರು. ಇವರ ಪತ್ನಿ ಜಯದೇವಮ್ಮ. *

ಮಸ್ಕಿ: ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಲಿಂಗಸುಗೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 20,031. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಥಳ, ಲಿಂಗಸುಗೂರಿನಿಂದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 26 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಮಸ್ಕಿ ನದಿಯ ಬಲದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಬೆಂಗಳೂರು–ಬಿದರೆ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಇದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದೊಡ್ಡ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲೊಂದಾಗಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿ ವೈದಕೀಯ ಕೇಂದ್ರ, ಪ್ರವಾಸಿ ಮಂದಿರ, ವಿದ್ಯುತ್, ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ ಸೌಲಭ್ಯಗಳು ಇವೆ. ಭಾನುವಾರ ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಸಂತೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಮಸ್ಕಿ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ಕಾಲದಿಂದ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದವರೆಗೂ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಳವಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ಕಾಲದ ಒಂದು ಬೃಹತ್ ನೆಲೆಯಲ್ಲದೆ, ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಕಾಲದ ಕೆಲವು ಕಟ್ಟಡಗಳು ಮತ್ತು ಶಾಸನಗಳು ಉಳಿದು ಬಂದಿವೆ. ವಿಜಯನಗರದ ಸದಾಶಿವರಾಯ ಹಾಗೂ ಅಚ್ಯುತರಾಯರ ಕಾಲದ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಮಸ್ಕಿಗೆ ಆಗ ಮೊಸಗೆ ಎಂಬ ಹೆಸರಿತ್ತೆಂದೂ ಇದು ಮೊಸಗೆ ನಾಡು ಎಂಬ ಪ್ರಾಂತ್ಯ ವಿಭಾಗದ ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಳವಾಗಿತ್ತೆಂದೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸೇಉಣ ಸಿಂಘಣ ಮತ್ತು ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯ ವಂಶದ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ ಇವರ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ರಾಜಧಾನಿ ಪಿರಿಯ ಮೊಸಂಗಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಜಗದೇಕಮಲ್ಲನ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿ ಮೊಸಂಗಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿಯ ಗುಡ್ಡವೊಂದರ ಮೇಲೆ ಸು. 13ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಒಂದು ಶಿವಾಲಯವಿದೆ.

ಮಸ್ಕಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ದೊರೆತದ್ದು ಇಲ್ಲಿ ಇರುವ ಅಶೋಕನ ಶಿಲಾಶಾಸನದಿಂದ. ಈ ಶಾಸನ ದುರ್ಗದಗುಡ್ಡ ಎಂದು ಕರೆಯುವ ಒಂದು ಗುಡ್ಡದ ಪಶ್ಚಿಮ ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಬಂಡೆಯೊಂದರ ಮೇಲಿದೆ. ಇದು 1915ರಲ್ಲಿ ಸಿ.ಬೀಡನ್ ಎಂಬ ಗಣಿಎಂಜಿನಿಯರ್ ಒಬ್ಬರಿಂದ ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂತು. ಈ ಶಾಸನವೂ ಅಶೋಕನ ಲಘುಪ್ರಸ್ತರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲೊಂದು **(ನೋಡಿ: ಅಶೋಕ)**. ಆದರೆ ಅದುವರೆಗೆ ದೊರೆಕಿದ್ದ ಅಶೋಕನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ದೇವಾನಾಂಪ್ರಿಯ ಎಂಬ ಉಲ್ಲೇಖ ಮಾತ್ರ ಕಂಡುಬಂದಿದ್ದರೆ, ಈ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ದೇವನಾಂಪಿಯಸ ಅಸೋಕಸ ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿತವಾಗಿದ್ದು ಭಾರತದ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಈ ಬಗೆಯ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಸಿದವನು ಮೌರ್ಯಕುಲದ ಅಶೋಕನೇ ಎಂಬ ಅಂಶವನ್ನು ಮೊಟ್ಟಮೊದಲಿಗೆ ಇದು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿತು.

ಮಸ್ಕಿಯ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ನೆಲೆ ಸಣ್ಣಗುಡ್ಡಗಳ ವರ್ತುಲದ ಮಧ್ಯೆ ಆಯಕಟ್ಟಿನ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿದೆ. 1888ರ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ರಾಬರ್ಟ್ ಬ್ರೂಸ್ ಫೂಟ್ ಈ ನೆಲೆಯನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿ ನವಶಿಲಾಯುಗದ ಮತ್ತು ಅನಂತರ ಕಾಲದ ಅನೇಕ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ್ದ. 1928–29ರಲ್ಲಿ ಲಿಯೊನಾರ್ಡ್ ಮನ್ ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಾಚೀನ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಬರೆಯುತ್ತ ಮಸ್ಕಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಕುರುಹುಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. 1935–37ರಲ್ಲಿ ಆಗಿನ ಹೈದರಾಬಾದ್ ಸರ್ಕಾರ ಇಲ್ಲಿ ಬೃಹತ್ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಉತ್ಖನನವನ್ನು ನಡೆಸಿತು.

1954ರಲ್ಲಿ, ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ಪುರಾತತ್ತ್ವ ಇಲಾಖೆಯ ವತಿಯಿಂದ ಬಿ.ಕೆ. ಥಾಪರ್ ಅವರು ಇಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಉತ್ಖನನವನ್ನು ನಡೆಸಿದರು. ಈ ಉತ್ಖನನದಿಂದ ಕೆಳಕಂಡ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಘಟ್ಟಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಲಾಯಿತು.

(i) ತಾಮ್ರ ಶಿಲಾಯುಗ ಸಂಸ್ಕೃತಿ (ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ. ಸು. 1,000–400)
(ii) ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾ ಸಂಸ್ಕೃತಿ (ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ. ಸು. 200–ಕ್ರಿ.ಶ.50)
(iii) ಆದಿಚಾರಿತ್ರಿಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿ (ಸು. 50–300)
(iv) ಮಧ್ಯಯುಗೀನ ಸಂಸ್ಕೃತಿ (ಸು. 1.000–1600)

(ಎಸ್.ಜಿಎ.)

ಇಲ್ಲಿನ ತಾಮ್ರಶಿಲಾಯುಗ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ತಾಮ್ರದ ಉಪಯೋಗ ಅತ್ಯಲ್ಪವಾಗಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಹೆಚ್ಚಿನ ಆಯುಧೋಪಕರಣಗಳೆಲ್ಲ ಶಿಲೆಯವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಚರ್ಟ್ ಜಾತಿಯ ಶಿಲೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಚಿಕ್ಕ ಚಾಕು, ಅರ್ಧಚಂದ್ರ, ವರೆಗ, ಕೂರೆಗ ಮುಂತಾದ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಶಿಲಾಯುಧಗಳು, ಅವುಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದ ದುಂಡುಕಲ್ಲುಗಳೂ ಇವೆ. ನಯಮಾಡಿದ ಕರಿ ಕಲ್ಲಿನ ಕೈಕೊಡಲಿಗಳೂ ಇದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತವೆ. ದನ, ಕುರಿ ಮೊದಲಾದ ಸಾಕುಪ್ರಾಣಿಗಳ ಮೂಳೆಗಳೂ ಇಲ್ಲಿ ದೊರಕಿದ್ದು, ಇದು ಪಶುಪಾಲನೆ ಮತ್ತು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿನ ಬೇಸಾಯ ಅಂದಿನ ಜನರ ಜೀವನಾಧಾರಗಳಾಗಿದ್ದುವೆಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಕಾಲದ ಮನೆ ಅಥವಾ ಇನ್ನಾವ ವಾಸ್ತು ಅವಶೇಷಗಳೂ ದೊರಕಿಲ್ಲ. ಕೆಲವು ಕಂಬದ ಗುಳಿಗಳಷ್ಟೇ ಕಂಡುಬಂದಿವೆ. ಆ ಕಾಲದ ಮಡಕೆಗಳು ಕಂದು ಮತ್ತು ನಸುಗೆಂಪು ಬಣ್ಣದವಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದುವು. ಈ ಮಡಕೆಗಳೆಲ್ಲ ಹೆಚ್ಚು ಮಟ್ಟಿಗೆ ತಿಗರಿಯಲ್ಲಿ ತಯಾರಾದವು. ಕೈನಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಮಡಕೆಗಳೂ ಅತ್ಯಲ್ಪ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿವೆ. ಈ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಕಾರ್ನೀಲಿಯನ್, ಅಗೇಟ್, ಶಂಖ, ಗಾಜು ಮುಂತಾದ ಮಣ್ಣಿಂದ ಮಾಡಿದ ಮಣಿಗಳೂ ದೊರಕಿವೆ.

ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಕಾಲದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳೆಂದರೆ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾ ಸಮಾಧಿಗಳು ಮತ್ತು ಕಬ್ಬಿಣದ ಬಳಕೆ. ಈ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಕಪ್ಪು ಮತ್ತು ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣದ, ತಿಗರಿ ಮೇಲೆ ಮಾಡಿದ ಮಡಕೆಗಳು ಹೇರಳವಾಗಿ ಕಂಡುಬಂದುವು. ಗಾಜು, ಶಂಖ ಇವುಗಳಿಂದ ಮಾಡಿದ ಬಳೆ ಮತ್ತು ಮಣಿಗಳು, ಚಿಕ್ಕ ಆಟದ ಬಿಲ್ಲೆಗಳು, ಗೋಲಿಗಳು ಈ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಸ್ತರಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತವು. ಕೆಲವು ಕಂಬದ ಗುಳಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಆ ಕಾಲದ ಮನೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಯಾವ ಮಾಹಿತಿಯೂ ದೊರೆಯಲಿಲ್ಲ. ಕೆಲವು ಕಲ್ಲಿನ ಆಯುಧಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಅವಶೇಷಗಳಿಂದ ಈ ಕಾಲದ ಜನ ವ್ಯವಸಾಯದಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿದ್ದರು ಹಾಗೂ ಬೇಟೆಯಾಡುವುದು ಇವರ ಆರ್ಥಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಒಂದು ಅಂಶವಾಗಿತ್ತು ಎಂಬುದು ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ 8 ಸಮಾಧಿಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಅಗೆಯಲಾಯಿತು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಐದು ವಿಧಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಇವೆಲ್ಲಾ ಗುಳಿ ಸಮಾಧಿ ರೀತಿಯವು. ಮೊದಲನೆಯ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣ ಶವವನ್ನು ಸಮಾಧಿ ಮಾಡಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಎರಡನೆಯ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮೃತನ ಕೆಲವೇ ಅಸ್ಥಿಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಇಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಮೂರನೆಯ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಗುಳಿಯ ಒಳಗೆ ಅಸ್ಥಿ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಮಡಕೆಯ ಒಳಗೆ ಇಟ್ಟು ಸಮಾಧಿ ಮಾಡಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ನಾಲ್ಕು ಐದನೆಯ ರೀತಿಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಒಂದು ಎರಡನೆಯ ರೀತಿಯವೇ; ಆದರೆ ಇವುಗಳ ಸುತ್ತ ಶಿಲಾವರ್ತುಲವಿರುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಸಮಾಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವಂತೆ, ಇಲ್ಲಿಯ ಸಮಾಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಹ ಕಬ್ಬಿಣದ ಆಯುಧ ಮತ್ತು ಉಪಕರಣಗಳು, ಕಪ್ಪು ಮತ್ತು ಕೆಂಪು ರಂಗಿನ ಮಣ್ಣಿನ ಮಡಕೆಗಳು ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಇದ್ದುವು. ಗುಳಿಯ ಬುಡದಲ್ಲಿ ಬೂದಿ ಅಥವಾ ಸಣ್ಣಪುಡಿಯನ್ನು ಹರಡಿರುವುದು ಹಾಗೂ ಶವಗುಳಿಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಉತ್ತರ–ದಕ್ಷಿಣ ನೇರದಲ್ಲಿರುವುದು ಇಲ್ಲಿಯ ಸಮಾಧಿಗಳ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳು. ಅಲ್ಲದೆ ಒಂದು ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯ ವಿವಿಧ ಸಮಾಧಿಗಳು ಪೂರ್ಣ ಶವದ ಸಮಾಧಿಗಳಾಗಿದ್ದು, ಅವು ವಾಸದ ನೆಲೆಗಳಲ್ಲೇ ಕಂಡುಬಂದಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ ಅಂಶ. ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಸಮಾಧಿಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಕೆಲವು ನೆಡುಗಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯ ಉತ್ಖನನದಲ್ಲಿ ಪರೀಕ್ಷಿಸಲಾಯಿತು. ಆದರೆ ಅವು ಶವಸಂಸ್ಕಾರ ವಿಧಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಸೂಚನೆಯೂ ದೊರೆಯಲಿಲ್ಲ.

ಆದಿ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಘಟ್ಟಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ರೀತಿಯ ಕೆಂಪು ಹಾಗೂ ಕಪ್ಪು ಮತ್ತು ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣದ ಮಡಕೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ, ಸುದ್ದೆಯ ಗೀಳುಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾದ ಮಡಕೆಗಳೂ ಕಂಡುಬಂದುವು. ಚರ್ಟ್ ಜಾತಿಯ ಕಲ್ಲುಗಳ ಮತ್ತು ಸುಟ್ಟಮಣ್ಣಿನ ಮಣಿಗಳು, ಗಾಜಿನ ಮಣಿಗಳು, ಗಾಜಿನ ಮತ್ತು ಶಂಖದ ಬಳೆಗಳು ಈ ಸ್ಥರಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತವು. ಕಬ್ಬಿಣದ ವಸ್ತುಗಳು ಸ್ವಲ್ಪ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿದ್ದುವು. ಈ ಕಾಲದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ನಾಣ್ಯಗಳ ಬಳಕೆ ರೂಪಿತವಾಗಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿಯ ಉತ್ಖನನದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸೀಸದ ನಾಣ್ಯ ದೊರೆಯಿತು.

ಮಧ್ಯಯುಗೀನ ಸ್ಥರಗಳಲ್ಲಿ ಬೂದು ಬಣ್ಣದ ನಯ ಮಾಡಿದ ಮಡಕೆಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ದೊರೆತುವು. ಬಹು ವರ್ಣದ ಗಾಜಿನ ಬಳೆಗಳು, ಗಾಜಿನ ಮಣಿಗಳು, ಕುತ್ಬುದ್ದೀನ್ ಮುಬಾರಕ್ ಷಾ ಖಿಲ್ಜಿಯ ಒಂದು ನಾಣ್ಯ ಇತರ ಮುಖ್ಯ ವಸ್ತುಗಳು.

ಮಸ್ಕಿಯ ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ದೊರಕಿರುವ ಮಣಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ವೈವಿಧ್ಯದಿಂದ ಇದು ಬಹುಶಃ ಮಣಿಗಳ ತಯಾರಿಕಾ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿರಬೇಕೆಂಬ ಊಹೆ ಇದೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಸ್ಕಿ ದೂರದ ಪ್ರದೇಶಗಳೊಡನೆ ವ್ಯಾಪಾರ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಿರಬಹುದು–ಬಳೆಗಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಶಂಖ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ರೀತಿಯದು; ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ನೀಲೋಪಲ ಶಿಲೆಯ ಮಣಿಗಳಿಗೆ ಶಿಲೆ ಪರ್ಷಿಯಾ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಬಂದಿರಬೇಕೆನಿಸುತ್ತದೆ; ಹಿಂದಿನ ಉತ್ಖನನದಲ್ಲಿ ದೊರಕಿರುವ ಉರುಳೆಯಾಕಾರದ ಒಂದು ಶಿಲಾಮುದ್ರೆ ಪಶ್ಚಿಮ ಏಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿದ್ದ ರೀತಿಯದು. ಆದಿ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಬುದ್ಧನ ಒಂದು ಮೂರ್ತಿಯ ಒಂದು ಭಾಗ ಇಲ್ಲಿ ದೊರಕಿದ್ದು, ಒಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆ ಧರ್ಮ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿತ್ತೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ದೊರಕಿರುವ ವಿಪುಲ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳಿಂದ ಇದು ಬಹು ಮಹತ್ವದ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ನಿವೇಶನ ಎಂದು ಖಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ಮತ್ತು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದು ಬೃಹನ್ನಗರವಾಗಿರಬೇಕು. ಅಶೋಕನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಸರಿಸಿರುವ ಸುವರ್ಣಗಿರಿ ಮಸ್ಕಿಯೇ ಇರಬಹುದೆಂಬ ಊಹೆಗೂ ಅವಕಾಶ ಕಲ್ಪಿಸಿದೆ.

*

ಮಹದೇಶ್ವರ ಬೆಟ್ಟ: ಚಾಮರಾಜನಗರ ಜಿಲ್ಲೆ ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಬೆಟ್ಟ, ಯಾತ್ರಾಸ್ಥಳ. ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಸು. 80 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 10,676. ಈ ಬೆಟ್ಟವನ್ನು ಮಹದೇಶ್ವರ ಗಿರಿ, ಮಹದೇಶ್ವರ ಮಲ್ಕೆ, ಮಾದೇಶ್ವರ ಬೆಟ್ಟ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಮಹದೇಶ್ವರ ಬೆಟ್ಟಕ್ಕೆ ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲದಿಂದ ಮಧುವನಹಳ್ಳಿ, ಸಿಂಗಾನಲ್ಲೂರು, ಕಾಮಗೆರೆ, ಹನೂರು, ಅಜ್ಜೀಪುರ, ರಾಮಪುರ, ಕೌದಳ್ಳಿ–ಈ ಊರುಗಳ ಮಾರ್ಗವಾಗಿ ಹೋಗಬಹುದು. ತಮಿಳುನಾಡಿನ

ಭಕ್ತರು ಬೆಟ್ಟಕ್ಕೆ ಪಾಲಾರ್ ನದಿ ಮಾರ್ಗವಾಗಿ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಕೌದಳ್ಳಿಯಿಂದ ಮುಂದೆ ಸು. 16 ಕಿಮೀ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿದರೆ ಬೆಟ್ಟದ ತಪ್ಪಲು ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಈ ತಪ್ಪಲಿಗೆ ತಾಳಬೆಟ್ಟ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿಂದ ಮಹದೇಶ್ವರ ಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಸು. 12 ಕಿಮೀ. ಬೆಟ್ಟ ಹತ್ತಲು ಎರಡು ದಾರಿಗಳಿವೆ. ಇವನ್ನು ಸರ್ಪನದಾರಿ, ಬಸವನದಾರಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಸರ್ಪನದಾರಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಠಿಣ. ಬಸವನದಾರಿ ಸುಗಮ. ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ದೇವಸ್ಥಾನದ ವರೆಗೂ ಬಸ್ಸು, ಕಾರುಗಳು ಹೋಗಲು ಅವಕಾಶವಿದೆ. ಸ್ಥಳಪುರಾಣದ ಪ್ರಕಾರ ಈ ಬೆಟ್ಟಕ್ಕೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಆನುಮಲೆ, ಜೇನುಮಲೆ, ಕಾನುಮಲೆ, ಪಚ್ಚೆಮಲೆ, ಪವಳಮಲೆ, ಪೊನ್ನಾಚಿಮಲೆ, ಕೊಂಗುಮಲೆ ಮೊದಲಾಗಿ 77 ಮಲೆಗಳಿವೆ. ಮಹದೇಶ್ವರ ಬೆಟ್ಟ, ಪೊನ್ನಾಚಿ ಬೆಟ್ಟ ಮೊದಲಾದ ಬೆಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಗಂಧದ ಮರಗಳು ಬೆಳೆದಿವೆ.

ಸು. 15 ಅಥವಾ 16 ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಮಾದೇಶ್ವರಸ್ವಾಮಿ **(ನೋಡಿ: ಮಾದೇಶ್ವರ)** ಕುಂತೂರು ಮಠದಿಂದ ಬಂದು ಈ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇದನ್ನು ಆಲಂಬಾಡಿಯ (ಈ ಗ್ರಾಮ ಬೆಟ್ಟಕ್ಕೆ 10ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ) ಜುಂಜೇಗೌಡ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿ, ಸುಕನಾಸಿ, ಮುಖಮಂಟಪ, ನವರಂಗಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವ ದೇವಾಲಯದ ಸುತ್ತಲೂ ಸುಂದರವಾದ ಪೌಳಿ, ಮಂಟಪ ಇವೆ. ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ವೀರಭದ್ರನ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಬಲದ್ವಾರದ ಪೌಳಿಯ ಮೇಲೆ ಆಲಂಬಾಡಿ ಬಸವನ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಮಾದೇಶ್ವರನ ಅರ್ಚಕರಿಗೆ ತಮ್ಮಡಿಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ತಮ್ಮಡಿಗಳ ಕೇರಿ ಮಾದೇಶ್ವರನ ಗುಡಿಯ ಎದುರಿಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಸಾಲೂರು ಮಠವಿದೆ. ವಿಶೇಷ ಪೂಜೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಠದ ಸ್ವಾಮಿಗಳು ತಮ್ಮಡಿಗಳಿಗೆ ನೆರವಾಗುತ್ತಾರೆ. ಮಾದೇಶ್ವರ ಬೆಟ್ಟದ ಎದುರಿಗೆ ಸು. 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಬೋಳಿಬೆಟ್ಟವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮಾದೇಶ್ವರ ದತ್ತು ಪಡೆದ ಸಂಕಮ್ಮನ ಮಕ್ಕಳಾದ ಕಾರಯ್ಯ ಮತ್ತು ಬಿಲ್ಲಯ್ಯರ ಗದ್ದಿಗೆಗಳಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ 14 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಅಪೂರ್ವ ಶಿಲಾಜೋಡಣೆಯ ನಾಗಮಲೆ ಇದೆ. ಸು. 25–30 ಅಡಿ ಎತ್ತರವಿರುವ ಲಿಂಗಾಕಾರದ ಬಂಡೆಯ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಾಗರಹೆಡೆಯಂತೆ ಮತ್ತೊಂದು ಬಂಡೆ ಚಾಚಿಕೊಂಡಂತಿದ್ದು ಇದು ನಾಗಲಿಂಗಪುಷ್ಪವನ್ನು ಹೋಲುವಂತಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮಾದೇಶ್ವರರು ತಮ್ಮ ಅಂತ್ಯಕಾಲದ ದಿನಗಳನ್ನು ಕಳೆದರೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ.

ಮಹದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ

ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಯುಗಾದಿ, ದೀಪಾವಳಿ ಹಾಗೂ ಶಿವರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಉತ್ಸವಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ದಸರ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಉಯ್ಯಾಲೋತ್ಸವ ವೈಭವಪೂರಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಉತ್ಸವಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಮಾದೇಶ್ವರನ ಶಿಷ್ಯ ಶೇಷಣ್ಣೊಡೆಯರ ಉತ್ಸವ ತುಂಬ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಪೂರ್ಣವಾದದ್ದು. ಇದು 12 ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಯಾತ್ರಿಕರು ಹೆಚ್ಚು. ಶಿವರಾತ್ರಿ ಮತ್ತು ಯುಗಾದಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದನಗಳ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಉತ್ಸವ ಹಾಗೂ ಜಾತ್ರೆಗಳಿಗೆ ಮೈಸೂರು, ಮಂಡ್ಯ, ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಿಂದ ಹಾಗೂ ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಉತ್ತರದ ಸೆರಗಿನ ಕೊಯಮತ್ತೂರು, ಸೇಲಂ, ದಕ್ಷಿಣ ಆರ್ಕಾಟ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಂದ ಯಾತ್ರಿಕರು ಬರುತ್ತಾರೆ. ಮಹದೇಶ್ವರ ಬೆಟ್ಟ ದೊಡ್ಡ ಪ್ರವಾಸಿ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿಯೂ ಬೆಳೆದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬರುವ ಭಕ್ತಾದಿಗಳಿಗೆ ವಸತಿ ಸೌಲಭ್ಯ ಕಲ್ಪಿಸಲು ವಿವಿಧ ಸಮುದಾಯಗಳು ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಹಾಗೂ ಸರ್ಕಾರ ವಸತಿ ನಿಲಯಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿವೆ. (ವಿ.ಜಿ.ಕೆ.)

ಮಹದೇವ, ಎಂ.: 1953– . ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪ್ರಖ್ಯಾತಿ ಪಡೆದ ಅಂಗವಿಕಲ ಕ್ರೀಡಾಪಟು. ಇವರು 1953 ಜುಲೈ 5ರಂದು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಬಡ ಬುಡಕಟ್ಟು ಜನಾಂಗದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಮ್ಮ 5ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅಪಘಾತವೊಂದಕ್ಕೆ ಈಡಾಗಿ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಅಂಗವಿಕಲರಾದರು. ಇದರಿಂದ ಧೃತಿಗೆಡದೆ ಅಂಗವಿಕಲತೆಯನ್ನು ಅನುಕೂಲವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅಥ್ಲೆಟಿಕ್ಸ್ ಹಾಗೂ ಕ್ರಿಕೆಟ್ ಕ್ರೀಡೆಗಳಿಗೆ ತಮ್ಮ ಬದುಕನ್ನು ಮುಡಿಪಾಗಿಟ್ಟರು. ಅನೇಕ ಜಿಲ್ಲಾ, ರಾಜ್ಯ, ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ, ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಟ್ಟದ ಸ್ಪರ್ಧೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡು ಗುಂಡು ಎಸೆತ, ಭರ್ಜಿ ಎಸೆತ, ಚಕ್ರ ಎಸೆತಗಳಲ್ಲಿ ಪದಕಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಅದ್ವಿತೀಯ ಸಾಧನೆ ಮಾಡಿದರು.

1991–98ರ ವರೆಗೆ ಅಂಗವಿಕಲರ ಪ್ಯಾರಾ ಒಲಂಪಿಕ್ಸ್ ಸ್ಪರ್ಧೆಗಳಲ್ಲಿ ಭಾರತವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸಿ ಒಟ್ಟು 12 ಪದಕಗಳನ್ನು ಗಳಿಸಿದರು. ಇದರಲ್ಲಿ 10 ಚಿನ್ನದ ಪದಕಗಳು ಸೇರಿವೆ. ಇವರು 6 ಬಾರಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಅಂಗವಿಕಲರ ಕ್ರಿಕೆಟ್ ತಂಡದ ನಾಯಕರಾಗಿದ್ದರು. 1996ರಲ್ಲಿ ಸಾರ್ಕ್ ಪ್ಯಾರಾ ಒಲಂಪಿಕ್ ಕಮಿಟಿ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಗುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದ್ದ ಇವರು ಅದರ ಪ್ರಥಮ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಕ್ವೀನ್ಸ್ ಲ್ಯಾಂಡ್‌ನಲ್ಲಿ (1991) ನಡೆದ ಭರ್ಜಿ ಎಸೆತದಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡು ಚಿನ್ನದ ಪದಕ ಹಾಗೂ ಗುಂಡು ಎಸೆತದಲ್ಲಿ ಕಂಚಿನಪದಕ ಪಡೆದರು. ಮರುವರ್ಷ ಬಾರ್ಸಿಲೋನ ಪ್ಯಾರಾ ಒಲಂಪಿಕ್ಸ್‌ನಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡರಾದರೂ ಭರ್ಜಿ, ಚಕ್ರ ಹಾಗೂ ಗುಂಡು ಎಸೆತಗಳಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ಸು ಪಡೆಯಲಾಗಲಿಲ್ಲ.

ಬರ್ಲಿನ್‌ನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ವಿಶ್ವಚಾಂಪಿಯನ್‌ಷಿಪ್‌ನಲ್ಲಿ ಭರ್ಜಿ ಎಸೆತದಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನದ ಪದಕ ಹಾಗೂ ಚಕ್ರಎಸೆತದಲ್ಲಿ ಬೆಳ್ಳಿಪದಕವನ್ನು ಗಳಿಸಿದರು (1994). ಬ್ರಿಸ್‌ಬೆನ್‌ನ ವಿಶ್ವಮಾಸ್ಟರ್ಸ್ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಭರ್ಜಿಎಸೆತ, ಚಕ್ರಎಸೆತ ಹಾಗೂ ಗುಂಡು ಎಸೆತಗಳಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನದ ಪದಕಗಳನ್ನು ಗಳಿಸಿದರು. ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್‌ನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಷೆರ್‌ವುಡ್ ಫಾರೆಸ್ಟ್ ಕ್ರೀಡೆಯಲ್ಲಿ 2 ಚಿನ್ನದ ಪದಕ ಒಂದು ಬೆಳ್ಳಿಪದಕ ಗೆದ್ದುಕೊಂಡರು (1995). ಸಿಯೋಲ್‌ನ ಪ್ಯಾರಾ ಒಲಂಪಿಕ್ಸ್ (1998) ಇವರ ಕ್ರೀಡಾ ಜೀವನದ ಕಡೆಯ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪಂದ್ಯ. ಇವರಿಗೆ ಏಕಲವ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1977), ದಸರಾ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1990), ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1991), ಅರ್ಜುನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1997) ಲಭ್ಯವಾಗಿವೆ. **(ಎಸ್.ಆರ್.ಯು.)**

ಮಹಮದ್ ಪೀರ್: 1896–1937. ಕನ್ನಡ ವೃತ್ತಿರಂಗಭೂಮಿಯ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಟ. ಮೈಸೂರಿನ ಮಧ್ಯಮವರ್ಗದ ಮುಸ್ಲಿಂ ಕುಟುಂಬವೊಂದರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ಪೈಲ್ವಾನ್ ಮೊಹಿಯುದ್ದೀನ್, ತಾಯಿ ಮುಬಾರಕ್‌ಬಿ. ತಂದೆತಾಯಿಗಳನ್ನು ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಪೀರ್ ಅವರು ಅನಂತರ ಸೋದರಮಾವನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದರು.

ಇವರು ವೆಸ್ಲಿಯನ್ ಮಿಷನ್ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ ಓದುತ್ತಿದ್ದಾಗಲಿಂದಲೇ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಅಭಿರುಚಿ ಹತ್ತಿತು. ಅವಕಾಶ ದೊರೆತಾಗಲೆಲ್ಲ ತಪ್ಪದೆ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿದ್ದ ಇವರ ಮೇಲೆ ವರದಾಚಾರ್ಯ, ಕೃಷ್ಣ ಮೂರ್ತಿರಾವ್, ಬಳ್ಳಾರಿರಾಘವ ಇವರ ಪ್ರಭಾವವಾಯಿತು. ನಾಟಕದ ಗೀಳಿನಿಂದಾಗಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಕುಂಠಿತಗೊಂಡಿತು. 1915ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದ ಗಿರಿಧರ ಲಾಲ್ ಕಂಪನಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುವ ಮೂಲಕ ಇವರು ರಂಗ ಭೂಮಿಗೆ ಪದಾರ್ಪಣ ಮಾಡಿದರು. ಕೃಷ್ಣಲೀಲಾ ಇವರು ಅಭಿನಯಸಿದ ಮೊದಲ ನಾಟಕ. ಈ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಇವರ ವಿಜಯನ (ಮಕರಂದ) ಪಾತ್ರ ಕಲಾರಸಿಕರ ಅಪಾರ ಮೆಚ್ಚುಗೆ ಗಳಿಸಿತು. ಇದೇ ಕಂಪನಿಯ ಕೃಷ್ಣತುಲಾಭಾರ, ಕೃಷ್ಣ ಪಾರಿಜಾತ, ಶನಿಪ್ರಭಾವ ಮೊದಲಾದ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿದೂಷಕ ಅಥವಾ ಪೋಷಕಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿ ಮೆಚ್ಚುಗೆ ಗಳಿಸಿದರು. ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹಾಸ್ಯಪಾತ್ರಗಳನ್ನೇ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಇವರ ಮೇಲೆ ಲಕ್ಷ್ಮಣರಾವ್ ಪೂರಿ ಹಾಗೂ ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿರಾವ್ ಈ ಹಾಸ್ಯನಟರ ಪ್ರಭಾವವಿತ್ತು. 1920ರಲ್ಲಿ ಪೀರ್ ಅವರು ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಹೋಗಿ ಗುರುಕಾರ್ ಕಂಪೆನಿ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದ ನಟಭಯಂಕರ ಗಂಗಾಧರರಾಯರ ಭಾರತ ಜನ ಮನೋಲ್ಲಾಸಿನಿ ನಾಟಕ ಕಂಪೆನಿಗೆ ಸೇರಿದರು. ಇಲ್ಲಿ ಎಂಟು ವರ್ಷ ಕಾಲ ದುಡಿದರು. ಇಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕಾಳಿದಾಸದಲ್ಲಿ ಕುರುಬ, ಸದಾರಮೆಯಲ್ಲಿ ಕಳ್ಳ, ಪ್ರಭಾಮಣಿಯಲ್ಲಿ ವಿರೋಚನ, ಸುಭದ್ರಾದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ–ಇಂಥ ಹಾಸ್ಯಪಾತ್ರಗಳು ಇವರ ಪಾಲಿನದಾದವು. ಗಂಗಾಧರರಾಯರಿಗೆ ಪೀರ್ ಅವರ ನಡೆನುಡಿಗಳು ತುಂಬಾ ಹಿಡಿಸಿದವು. ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ರಾಯರು ಇವರ ಸಲಹೆಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಬರುಬರುತ್ತಾ ಪೀರ್ ಅವರು ಕಂಪನಿಯ ನಟರಾಗಿಯಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಆ ಕಂಪನಿಯ ಸಲಹೆಗಾರರಾಗಿ, ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ, ಸ್ಟೇಜ್ ಮ್ಯಾನೇಜರ್ ಆಗಿ ಕೊನೆಗೆ ಕಂಪನಿಯ ಮ್ಯಾನೇಜರ್ ಆದರು. ಅನಂತರ ವೈಯಕ್ತಿಕ ಕಾರಣಗಳಿಂದಾಗಿ ಆ ಕಂಪೆನಿ ತೊರೆದು ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಎನ್. ಸುಬ್ಬಣ್ಣನವರ ಕಂಪನಿಯಲ್ಲಿದ್ದರು. ಕೆಲವು ಸಹನಟರ ಸಹಕಾರದಿಂದ 1932ರಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಕಲಾ ನಾಟಕ ಮಂಡಲಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಐದೂವರೆ ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ ಈ ಸಂಸ್ಥೆ ಪೀರ್ ಅವರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಸಾಧಿಸಿದ ಕಲಾಸಿದ್ಧಿ ಅಸಾಮಾನ್ಯ. ಈ ಕಂಪೆನಿಯ ಮೊದಲ ಪ್ರಯೋಗ ದ್ವಿಜೇಂದ್ರಲಾಲ್ ರಾಯರ ಷಾಜಹಾನ ಪ್ರಚಂಡ ಜನಪ್ರಿಯತೆ ಪಡೆಯಿತು. ಒಂದೇ ನಾಟಕ ಒಂಬತ್ತು ದಿನಗಳು ಸತತ ಪ್ರದರ್ಶಿತವಾದ ಮೊದಲ ಕೀರ್ತಿ ಇದರದಾಯಿತು. ಎಚ್.ಎಲ್.ಎನ್. ಸಿಂಹ ಅವರ ಸಂಸಾರ ನೌಕ (1932), ಬಿ. ಪುಟ್ಟಸ್ವಾಮಯ್ಯನವರ ಗೌತಮ ಬುದ್ಧ (1934) ಈ ಹೊಸ ಬಗೆಯ ನಾಟಕಗಳನ್ನೂ ಈ ಮಂಡಲಿ ಆಡಿತು. ಈ ಮೂರು ವಿಶಿಷ್ಟ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲದೆ ಪ್ರಭಾಮಣಿ ವಿಜಯ, ವೀರಸಿಂಹ ಚರಿತ್ರೆ, ಸದಾರಮೆ, ಸುಭದ್ರಾಪರಿಣಯ ಮೊದಲಾದ ನಾಟಕಗಳೂ ಈ ಮಂಡಲಿಯ ನಾಟಕಗಳಾದವು. ಸಂಸಾರ ನೌಕದಲ್ಲಿ ಸುಂದರ, ಷಾಜಹಾನ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ದಾರಾ, ಗೌತಮಬುದ್ಧನಲ್ಲಿ ಗೌತಮ ಈ ಪಾತ್ರಗಳ ಅಭಿನಯ ವಿಶೇಷ ಖ್ಯಾತಿಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿ ಪೀರ್ ಅವರ ಹೆಸರು ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಚಿರಸ್ಥಾಯಿಯಾಯಿತು. ವರದಾಚಾರ್ಯ, ರಾಘವರ ಅನಂತರ ರಂಗಾಭಿನಯ ಕಲೆ ಪ್ರಖರವಾದದ್ದು ಪೀರ್ ಅವರಿಂದಲೇ ಎಂದರೆ ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯಲ್ಲ. ಕನ್ನಡ ರಾಘವ ಎಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಪೀರ್ ಅವರಿಗೆ 1935ರಲ್ಲಿ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಮುದವೀಡು ಕೃಷ್ಣರಾಯರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ನಾಟ್ಯ ದುರಂಧರ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಲಾಯಿತು.

ಐದೂವರೆ ಅಡಿ ಎತ್ತರ, ವಿಶಾಲ ಹಣೆ, ಅಗಲ ಕಣ್ಣುಗಳು, ಕಂಚಿನ ಕಂಠ, ಆಕರ್ಷಕ ಧ್ವನಿಯ ಪೀರ್ ಅವರದು ಸರಳ ಜೀವನ, ದಕ್ಷ ಅಭಿನಯ ಹಾಗೂ ಧ್ವನಿ ಪೂರ್ಣ ಸಂಭಾಷಣಾ ವೈಖರಿ ಇವರ ನಾಟಕಗಳ ಜೀವಾಳ. ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಸಂಗೀತದ ಅಬ್ಬರವಿರುವುದಕ್ಕೆ ಇವರ ಪ್ರತಿಭಟನೆ ಇತ್ತು. ಅಬ್ಬರದ ಸಂಗೀತ ಹಾಡುಗಳಿಂದ ಅನೇಕ ವೇಳೆ ನಾಟಕದ ಓಟಕ್ಕೆ ಕುಂದು ಎಂಬುದು ಇವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಸಂಗೀತ ಪ್ರಧಾನ ನಾಟಕಗಳ ಮಹತ್ತ್ವ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿದ್ದಾಗ, ಜನಪ್ರಿಯತೆ ಕುಂದುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ಗದ್ಯಪ್ರಧಾನ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಮೊದಲು ರಂಗದ ಮೇಲೆ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ತಂದ, ಸಾಹಿತ್ಯ ಮೌಲ್ಯವುಳ್ಳ ಕೃತಿಗಳೂ ಅಭಿನಯ ಯೋಗ್ಯ ಎಂದು ತೋರಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಪೀರ್ ಅವರಿಗೆ ಸಲ್ಲಬೇಕು.

ಬಿ.ಆರ್. ಪಂತುಲು, ಎಂ.ವಿ. ರಾಜಮ್ಮ, ಎಚ್.ಎಲ್.ಎನ್. ಸಿಂಹ, ರಾಮಚಂದ್ರಶಾಸ್ತ್ರಿ, ಎಂ.ಎಸ್. ಮಾಧವರಾವ್, ಡಿಕ್ಕಿ ಮಾಧವರಾವ್, ಜಯರಾವ್ ಮೊದಲಾದ ಖ್ಯಾತ ಕಲಾವಿದರು ಇವರ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ನುರಿತವರು. ಎಲಿಫೆಂಟ್ ಬಾಯ್ ಎಂದು ಹಾಲಿವುಡ್ ಚಿತ್ರರಂಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾದ ಮೈಸೂರು ಸಾಬು ಪೀರ್ ಅವರ ವಂಶಸ್ಥ.

ಪ್ರಚಂಡ ಚಾಣಕ್ಯ ಎಂಬ ನಾಟಕವೊಂದನ್ನು ಆಡಲು ಸಿದ್ಧತೆ ನಡೆಸುತ್ತಿರುವಂತೆಯೇ ಪೀರ್ ಅವರು 1937ರಲ್ಲಿ ಹಠಾತ್ ನಿಧನಹೊಂದಿದರು.

(ಎಸ್.ಎಸ್.ಎಂಯು.)

ಮಹಮ್ಮದ್ I: ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯದ 2ನೆಯ ಸುಲ್ತಾನ (1358–75). ಅಲಾಉದ್ದೀನ್ ಬಹಮನ್ ಷಾನ ಹಿರಿಯ ಮಗ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿ. ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಭದ್ರ ಬುನಾದಿ ಹಾಕಿದ ದಕ್ಷ ಆಡಳಿತಗಾರ. ಇವನು 1358ರ ಫೆಬ್ರವರಿ 11 ರಂದು ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ ತರುಣದಲ್ಲಿ ಓರಂಗಲ್ಲಿನ ಕಾಪಯನಾಯಕನನ್ನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸೋಲಿಸಿ ಕಪ್ಪ ವಸೂಲಿ ಮಾಡಿದ. ಅವನ ಸಹಾಯಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದ ವಿಜಯನಗರದ 20,000 ಸೈನಿಕರಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದ ಪಡೆಯನ್ನು ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿದ. ಆದರೆ ಕಾಪಯನಾಯಕನ ಮಗ ವಿನಾಯಕದೇವ ಇನ್ನೂ ವಿರುದ್ಧನಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ಘರ್ಷಣೆಯಲ್ಲಿ ಅವನನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿದು ಕೊಂದ. 1362–63ರಲ್ಲಿ ದೆಹಲಿಯ ಫಿರೋಜ್‌ನನ್ನು ಬಹುಮನೀ ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಬರುವಂತೆ ಕಾಪಯನಾಯಕ ಸನ್ನಾಹ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ಅರಿತು, ಓರಂಗಲ್ಲಿನ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಹೋಗಿ ಅವನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಗೋಲ್ಕೊಂಡವನ್ನು ತನ್ನ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ವಹಿಸಿಕೊಡುವಂತೆ ಮಾಡಿದ. ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕಾಪಯನಾಯಕ ನೀಡಿದ ವೈಡೂರ್ಯಭರಿತ ಸಿಂಹಾಸನ ಮುಂದೆ ಬಹಮನೀ ಸುಲ್ತಾನರ ರಾಜಸಿಂಹಾಸನವಾಯಿತು ಎಂದು ಫೆರಿಸ್ತ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. 1366ರಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಬುಕ್ಕನನ್ನು ಕೆಣಕಿದ. ದಂಡೆತ್ತಿ ಬಂದ ಬುಕ್ಕನನ್ನು ವಿಜಯನಗರದವರೆಗೂ ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿ ಸೋಲಿಸಿದ. ಈ ಯುದ್ಧದಿಂದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಲಾಭವಾಗಲಿಲ್ಲವಾದರೂ ಸುಲ್ತಾನ ಈ ಮೂಲಕ ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರತಾಪವನ್ನು ತೋರಿಸಿಕೊಟ್ಟ. ದಖನ್ನಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮತಃ ಮದ್ದುಗುಂಡಿನ ಉಪಯೋಗ ಬಂದಿದ್ದು ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ. ಈ ಹೊಸ ಶಕ್ತಿ ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯದ ನವಶಕ್ತಿಗೂ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಕಾರಣವಾಯಿತು.

ಇವನ ಮಾವ ಸೈಫುದ್ದೀನ್ ಘೋರಿಯನ್ನು ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರಧಾನಿಯಾಗಿ (ವಕೀಲ್) ನೇಮಿಸಿದ. ಬಹು ಸಮರ್ಥನಾದ ಅವನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸುಧಾರಣೆಗಳನ್ನು ತಂದ. ರಾಜ್ಯವನ್ನು ದೌಲತಾಬಾದ್, ಬೀರಾರ್, ಬಿದರೆ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳಾಗಿ (ಅತ್ರಾಫ್) ವಿಂಗಡಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ನೇಮಿಸಿದ. ವಿವಿಧ ಆಡಳಿತಾಂಗಗಳಿಗೆ ಸಮರ್ಥ ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ನೇಮಿಸಿದ. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಕಳ್ಳರು, ದರೋಡೆಕಾರರ ಹಾವಳಿಯನ್ನು ಹತ್ತಿಕ್ಕಿದ. ಇವನು ಸಾಯುವ ವೇಳೆಗೆ (1375 ಏಪ್ರಿಲ್ 21) ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಾಂತಿ ನೆಲೆಸಿತ್ತು.

ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ದಖನೀ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಬೀಡಾಯಿತು. ಗುಲ್ಬರ್ಗದಲ್ಲಿ ಭವ್ಯ ಸೌಧಗಳು ನಿರ್ಮಾಣವಾದವು. ಅಲ್ಲಿಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಜಾಮಿ ಮಸೀದಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾದದ್ದು ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ. (ಡಿ.ಎಸ್.ಜೆ.)

ಮಹಮ್ಮದ್ II: ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯದ 5ನೆಯ ಸುಲ್ತಾನ (1378–97). ಒಂದನೆಯ ಮಹಮ್ಮದನ ತಮ್ಮ. ಮಹ್ಮೂದನ ಕಿರಿಯಮಗ. ಇವನ ಅಣ್ಣ ಒಂದನೆಯ ದಾವೂದ್ ಪಟ್ಟವೇರಿದ ಕೆಲವೇ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನ ದೊರೆ ಮುಜಾಹಿದನ ಕಡೆಯವರಿಂದ ಕೊಲೆಗೀಡಾದ ಮೇಲೆ ಅವರೇ ಇವನನ್ನು ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ತಂದರು (1378 ಮೇ 21). ಇವನ 19 ವರ್ಷದ ಆಳ್ವಿಕೆ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಶಾಂತಿಯುತವಾಗಿತ್ತು. ಪ್ರಬಲವಾಗಿದ್ದ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದವರು ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯದ ವಶದಲ್ಲಿದ್ದ ಆದವಾನಿ, ಗೋವ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು. ಅದಕ್ಕೆ ತೀವ್ರ ಪ್ರತಿಭಟನೆಯನ್ನು ನೀಡದಿದ್ದುದೇ ಈ ಶಾಂತಿಗೆ ಕಾರಣ. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಇರಾನೀಯರ ಪ್ರಭಾವ ಬಹಮನೀ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು.

ಮಹಮ್ಮದ್ ಸ್ವತಃ ಅರಬ್ಬೀ ಮತ್ತು ಪಾರಸೀ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ವಾಂಸನಾಗಿದ್ದ. ಅನೇಕ ವಿದ್ವಾಂಸರಿಗೆ ಆಶ್ರಯ ನೀಡಿದ್ದ.

ಇವನು 1397 ಏಪ್ರಿಲ್ 29ರಂದು ನಿಧನನಾದ. *

ಮಹಮ್ಮದ್ III: ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯದ 13ನೆಯ ಸುಲ್ತಾನ (1463–82). ನಿಜಾಮುದ್ದೀನ್ ಅಹ್ಮದನ ತಮ್ಮ. ಅಣ್ಣ ಅಹ್ಮದ್ ಚಿಕ್ಕ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲೇ ನಿಗೂಢ ಮರಣಕ್ಕೆ ತುತ್ತಾದಾಗ ಇವನು ಶಂಸುದ್ದೀನ್ ಮಹಮ್ಮದ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ (1463 ಜುಲೈ 30). ಆಗ ಇವನು ಇನ್ನೂ 9–10 ವರ್ಷದ ಬಾಲಕ. ರಾಜ ಪ್ರತಿನಿಧಿ ಮಂಡಳಿ ರಾಜ್ಯದ ಆಡಳಿತವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿತ್ತು. 1466ರಿಂದ ಇವನು ಸ್ವತಃ ರಾಜ್ಯಸೂತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಲು ಮುಂದಾದ. ಇವನು ಒಳ್ಳೆಯ ಯೋಧನೂ ಸಮರ್ಥ ಆಡಳಿತಗಾರನೂ ಆಗಿದ್ದ. ಆದರೆ ದುಡುಕು ಸ್ವಭಾವದವನಾಗಿದ್ದ. ಇವನ ಪ್ರಧಾನ ಮಂತ್ರಿ ಮಹ್ಮೂದ್ ಗಾವಾನ್ ಇವನಿಗೆ ಬಲಭುಜವಾಗಿ ನಿಂತು ರಾಜ್ಯ ನಿರ್ವಹಣ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಹತ್ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದ.

1466ರಲ್ಲಿ ಮಾಳವದ ದೊರೆ ಮಹ್ಮೂದ್ ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯದ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ. ಮೊದಲು ಅವನು ಬಹಮನೀಯರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದರೂ ಕೊನೆಗೆ ಒಪ್ಪಂದಕ್ಕೆ ಬರಬೇಕಾಯಿತು. ಮಹ್ಮೂದ್ ಗಾವಾನನ ಚಾತುರ್ಯದಿಂದ ಖೇರ್ಲವು ಮಾಳವಕ್ಕೂ ಬೀರಾರ್ ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೂ ಸೇರುವಂತಾಗಿ ಬಹಮನೀ ಮತ್ತು ಮಾಳವ ರಾಜ್ಯಗಳ ನಡುವೆ ಶಾಶ್ವತ ಶಾಂತಿ ಏರ್ಪಟ್ಟಿತು. 1470ರಲ್ಲಿ ಬಹಮನೀ ಮತ್ತು ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು ಅಪರೂಪವಾಗಿ ಒಪ್ಪಂದ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಒರಿಸ್ಸದ ಕಪಿಲೇಶ್ವರನ ಮೇಲೆ ದಂಡನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದರು. ಆ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಕಪಿಲೇಶ್ವರ ಸೋತ. ಮುಂದೆ ಅವನ ಮರಣಾನಂತರ ಅಂತರ್ಯುದ್ಧಗಳಾಗಿ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದು ಪ್ರಬಲಿಸಿದ ಪುರುಷೋತ್ತಮನನ್ನು ಎದುರಿಸಲು ಬಹಮನೀ ಸೈನ್ಯ ಮತ್ತೆ ನಡೆದರೂ ರಾಜಮಹೇಂದ್ರಿಯನ್ನು ಹಿಡಿಯುವಷ್ಟರಲ್ಲಿಯೇ ತೃಪ್ತಿಪಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಯಿತು. 1469–72ರಲ್ಲಿ ಮಹ್ಮೂದ್ ಗಾವಾನನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮದತ್ತ ನಡೆದ ಬಹಮನೀ ಸೇನೆ ಗೋವ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಆಕ್ರಮಿಸಿತು. 1473ರಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾಂವಿಯಲ್ಲಿ ದಂಗೆಯೆದ್ದಿದ್ದ ಸ್ಥಳೀಯ ರಾಜನನ್ನು ಸುಲ್ತಾನ ಮತ್ತು ಗಾವಾನ್ ಸದೆಬಡಿದರು. ರಾಜನು ಲಷ್ಕರೀ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಧರಿಸಿದ. 1478ರಲ್ಲಿ ಒರಿಸ್ಸದ ಮಧ್ಯಭಾಗದ ವರೆಗೂ ದಂಡೆತ್ತಿ ಹೋಗಿ ಪುರುಷೋತ್ತಮನನ್ನು ಶರಣಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದ. 1481ರಲ್ಲಿ ಇವನು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಕಂಚಿಯ ವರೆಗೂ ನುಗ್ಗಿದ. ಬಹಮನೀ ಸುಲ್ತಾನರಲ್ಲೆಲ್ಲ ಇವನಷ್ಟು ದೂರ ದಕ್ಷಿಣದ ಕಡೆಗೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಹೋದವರಿಲ್ಲ. ಈ ಎಲ್ಲ ಸಾಧನೆಗಳಿಂದ ಮಹಮ್ಮದನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯ ಗೋವದಿಂದ ಒರಿಸ್ಸದ ವರೆಗೂ ವಿಸ್ತಾರಗೊಂಡಿತು. ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವ ಸಮುದ್ರದವರೆಗೆ ಹರಡಿದ್ದ ಈ ವಿಶಾಲ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥಿತಗೊಳಿಸಲು ಗಾವಾನ್ ಅನೇಕ ಆಡಳಿತ ಸುಧಾರಣೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ. ಹಿಂದೆ ಇದ್ದ ರಾಜ್ಯದ 4 ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ 8 ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ನೇಮಿಸಿದ. ಆದರೆ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದಖನೀ ಮತ್ತು ವಿದೇಶೀ ಅಮೀರರ ನಡುವಣ ವೈಮನಸ್ಯ ಬೆಳೆದಿದ್ದು, ಇದನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸಲು ಗಾವಾನ್ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದರೂ ಸಫಲನಾಗಲಿಲ್ಲ. ಗಾವಾನನೇ ವಿದೇಶೀ ಅಮೀರ (ಅಸಾಫೀ) ಎಂಬ ಭಾವನೆ ಬೆಳೆದಿತ್ತು. ದಖನೀ ಪಕ್ಷದವರು ಪ್ರಧಾನ ಮಂತ್ರಿ ಮಹ್ಮೂದ್ ಗಾವಾನ್ ದ್ರೋಹಿಯೆಂದು ಕುತಂತ್ರದಿಂದ ಸುಲ್ತಾನನ ಕಿವಿಯೂದಿದರು. ಇದನ್ನು ನಂಬಿದ ಸುಲ್ತಾನ ಗಾವಾನನ ತಲೆ ಹೊಡೆಸಿದ. ಈ ಘಟನೆ ನಡೆದದ್ದು 1481ರಲ್ಲಿ. ಅನಂತರ ತಾನು ನಿರಪರಾಧಿಯನ್ನು ಕೊಲ್ಲಿಸಿದೆನೆಂದು ತಿಳಿದ ಸುಲ್ತಾನ ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪದಿಂದ ಬೆಂದು ಆ ಕೊರಗಿನಲ್ಲೇ ಮರಣ ಹೊಂದಿದ (1482 ಮಾರ್ಚ್ 26).

ಮೂರನೆಯ ಮಹಮ್ಮದನ ಕಾಲವನ್ನು ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯದ ಭವ್ಯತೆಯ ಉತ್ತುಂಗ ಕಾಲವೆನ್ನಬಹುದು. ಆಗ ಬಿದರೆ ವೈಭವದಿಂದ ರಾರಾಜಿಸುತ್ತಿತ್ತು. 1470ರಲ್ಲಿ ಬಿದರೆಯನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿದ ರಷ್ಯದ ಪ್ರವಾಸಿ ಅಥನೇಸಿಯಸ್ ನಿಕಿಟಿನ್ ಈ ಪಟ್ಟಣ ಮಹಮ್ಮದೀಯ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಮುಖ್ಯ ಪಟ್ಟಣವೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. **(ಡಿ.ಎಸ್.ಜೆ.)**

ಮಹಮ್ಮದ್ ಆದಿಲ್ ಷಾ: ಬಿಜಾಪುರದ ಆದಿಲ್ ಶಾಹೀ ವಂಶದ ಸುಲ್ತಾನ (1627–56). 2ನೆಯ ಇಬ್ರಾಹೀಂ ಆದಿಲ್ ಷಾನ ಮಗ. ಇಬ್ರಾಹೀಂ ಮೃತನಾದಾಗ, ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಭಾವಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಮುಸ್ತಫಾಖಾನ್ ಮತ್ತು ದೌಲತ್‌ಖಾನ್ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ಅಮೀರರು ಸಿಂಹಾಸನಕ್ಕೆ ಹಕ್ಕುದಾರನಾದ ಇವನ ಅಣ್ಣ ದರ್ವೇಶ್‌ನ ಕಣ್ಣು ಕೀಳಿಸಿ, 15 ವರ್ಷದ ಬಾಲಕನಾಗಿದ್ದ ಮಹಮ್ಮದ್ ಆದಿಲ್ ಷಾನನ್ನು ಗಾದಿಗೇರಿಸಿದರು.

ಈತ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದಂತೆಯೇ ಅಹಮದ್‌ನಗರದ ನಿಜಾಮಶಾಹೀ ಸೈನ್ಯ ಹಮೀದ್ ಖಾನನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರವನ್ನು ಮುತ್ತಿತ್ತು. ಆದರೆ ಮಹಮ್ಮದ್ ಅದನ್ನು ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿದ. 1628ರಲ್ಲಿ ಷಾಜಹಾನ್ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯಾಗುತ್ತಿದ್ದಂತೆಯೇ ದಖನ್ನಿನ ಸುಲ್ತಾನರನ್ನು ಮುಗಲ್ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಸಾಮಂತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಅವನು ಉಜ್ಜುಗಿಸಿದ. ಷಾಜಹಾನ್ ಸುನ್ನಿ ಪಂಥದವನಾಗಿದ್ದು, ದಖನ್ನಿನ ಸುಲ್ತಾನರು ಷಿಯಾ ಪಂಥಕ್ಕೆ ಒಲವು ತೋರಿಸುತ್ತಿದ್ದುದು ಬಹುಶಃ ಇದಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣ. ತನ್ನ ಶತ್ರುಗಳಾದ ಪರ್ಷಿಯದ ಷಿಯಾ ಪಂಥೀಯ ಸುಲ್ತಾನರನ್ನು ಇವರು ಬೆಂಬಲಿಸುವರೆಂಬುದು ಅವನ ಅನಿಸಿಕೆಯಾಗಿತ್ತು. 1631ರಲ್ಲಿ ಷಾಜಹಾನನ ದಂಡನಾಯಕ ಆಸಫ್ ಬಿಜಾಪುರದ ಮೇಲೆ ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿದ. ಅವನು ಸಫಲನಾಗದೆ ಹಿಂದಿರುಗಿದನಾದರೂ ಬಿಜಾಪುರ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಹಾನಿಯಾಯಿತು. 1636ರಲ್ಲಿ ಷಾಜಹಾನ್ ಸ್ವತಃ ಬಿಜಾಪುರದ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಬಂದ. ಮೂರು ಕಡೆಯಿಂದ ಬಿಜಾಪುರವನ್ನು ಮುತ್ತಿದ ಮುಗಲ್ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಧೈರ್ಯದಿಂದ ಎದುರಿಸಿದರೂ ಕೊನೆಗೆ ಮಹಮ್ಮದ್ ಶರಣಾಗಿ ಮುಗಲರ ಪರಮಾಧಿಕಾರವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು ಪೊಗದಿ ಕೊಡಲು ಒಪ್ಪಂದಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಯಿತು. ತದನಂತರ ಮುಗಲರು ಮತ್ತು ಬಿಜಾಪುರದ ನಡುವೆ ಸೌಹಾರ್ದವೇರ್ಪಟ್ಟಿತು. ಷಾಜಹಾನ್ ತಾನು ಅಹಮದ್‌ನಗರ ರಾಜ್ಯದಿಂದ ಗಳಿಸಿದ್ದ

ಸೊಲ್ಲಾಪುರ, ಭಾಲ್ಕಿ, ಚಿಟಗುಪ್ಪ, ಉತ್ತರ ಕೊಂಕಣ ಮತ್ತು ಪುಣೆಯ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಮಹಮ್ಮದನ ವಶಕ್ಕೆ ಉದಾರವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟ. *

ಹೀಗೆ ರಾಜ್ಯದ ಉತ್ತರದ ಕಡೆಯಿಂದ ಯಾವ ಅಪಾಯವೂ ಒದಗದಿರುವ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿದ ಮಹಮ್ಮದ್ ಇತರ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಲು ನಿರ್ಧರಿಸಿದ. ಇವನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸೇನಾಪತಿಗಳಾಗಿದ್ದ ರಣದುಲ್ಲಾಖಾನ್ ಮತ್ತು ಶಹಾಜೀ ಭೋಂಸ್ಲೆಯರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರದ ಸೈನ್ಯ ಹಲವಾರು ದಂಡೆಯಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಂಡಿತು. 1635ರಲ್ಲಿ ಇಕ್ಕೇರಿಯ ವೀರಭದ್ರನಾಯಕನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಅವನಿಂದ 30 ಲಕ್ಷ ಹೊನ್ನು ಕಪ್ಪವನ್ನು ವಸೂಲು ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಪುನಃ 1637ರಲ್ಲಿ ಬಸವಾಪಟ್ಟಣದ ಪಾಳೆಯಗಾರ ಕೆಂಗಹನುಮನ ಆಹ್ವಾನದ ಮೇರೆಗೆ ನಡೆದು ಮತ್ತೆ ಇಕ್ಕೇರಿಯನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. ವೀರಭದ್ರನಾಯಕ ಭುವನಗಿರಿಗೆ ಓಡಿಹೋದ. ರಣದುಲ್ಲಾಖಾನ್ ಭುವನಗಿರಿಯನ್ನು ಮುತ್ತಿದ. ಈರ್ವರಲ್ಲಿ ಒಪ್ಪಂದವಾಗಿ ಮುಂದೆ ಕೆಳದಿ ಅರಸರು ಬಿಜಾಪುರದ ಇತರ ದಾಳಿಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯವನ್ನು ಒದಗಿಸುವಂತಾಯಿತು. ತರೀಕೆರೆ, ಬಸವಾಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಲಾಯಿತು. 1638ರಲ್ಲಿ ಶಿರಾ ಮತ್ತು ಬೆಂಗಳೂರು ಬಿಜಾಪುರದ ವಶವಾದವು. ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಕೆಂಪೇಗೌಡನಿಗೆ ಮಾಗಡಿಯನ್ನು ಬಿಡಲಾಯಿತು. 1640ರ ದಾಳಿಯಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕದ ಬಹುಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರದ ಸೈನ್ಯ ಜಯಗಳಿಸಿತು. ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರು ಬಿಜಾಪುರದ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಹಲವುಬಾರಿ ಸೋಲಿಸಿ ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿದರೂ 1642ರಲ್ಲಿ ಪೊಗದಿ ಕೊಡಬೇಕಾಯಿತು. ಮತ್ತೆ 1647–49ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರದ ಸೈನ್ಯ ಮುಸ್ತಫಾಖಾನ್ ಮತ್ತು ಶಹಾಜಿ –ಇವರ ದಂಡನಾಯಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿ ಪಟ್ಟಣ, ಕನಕಗಿರಿ, ರತ್ನಗಿರಿ, ಅರ್ಜುನಕೋಟೆ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಸ್ಥಳಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿ ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಜಿಂಜಿಯ ವರೆಗೂ ನುಗ್ಗಿ ಜಯಭೇರಿ ಹೊಡೆಯಿತು. ಮಧುರೆ ಮತ್ತು ತಂಜಾವೂರಿನ ನಾಯಕರೂ ಬಿಜಾಪುರದ ಸಾರ್ವಭೌಮತ್ವವನ್ನು ಒಪ್ಪಿದರು. ಗೋವೆಯ ಮೇಲೆ ನುಗ್ಗಿದ ಮಹಮ್ಮದನ ಸೈನ್ಯ ಪೋರ್ಚುಗೀಸರ ಮೇಲೆ ಜಯಗಳಿಸಿತು. ಈ ಸಾಧನೆಗಳಿಂದ ಮಹಮ್ಮದನ ರಾಜ್ಯ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ– ಪಶ್ಚಿಮ ಸಮುದ್ರ ಪರ್ಯಂತ ವಿಸ್ತರಿಸಿತು.

ಆದರೆ ಈ ಮಧ್ಯೆ ಆದಿಲ್ ಶಾಹೀ ರಾಜ್ಯದ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶಿವಾಜಿ ತನ್ನ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದ್ದ. 1646ರಲ್ಲಿ ಮಹಮ್ಮದ್ ಅಸ್ವಸ್ಥನಾಗಿದ್ದಾಗ ರಾಜ್ಯದ ಕೆಲವು ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಅವನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಮಹಮ್ಮದ್ 1656ರಲ್ಲಿ ನಿಧನನಾದ. ಅನಂತರ ಇವನ ಮಗ 2ನೆಯ ಅಲಿ ಆದಿಲ್ ಷಾ ಅಭಿಷಿಕ್ತನಾದ.

ಮಹಮ್ಮದ್ ಆದಿಲ್ ಷಾನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆದಿಲ್ ಶಾಹೀ ರಾಜ್ಯದ ವಿಸ್ತಾರ ಅದರ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲೇ ಅತ್ಯಂತ ಹೆಚ್ಚಿನದಾಗಿತ್ತು. ರಾಜ್ಯದ ಆದಾಯ ಹಾಗೂ ಸೈನ್ಯಬಲ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ವರ್ಧಿಸಿತ್ತು.

ಮಹಮ್ಮದ್ ಆದಿಲ್ –ಷಾ ಕಲಾಭಿಮಾನಿ, ದಯಾಳು, ನ್ಯಾಯನಿಷ್ಠ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ವಿಜ್ಞಾನಗಳ ಪೋಷಕ. ಇವನು ಬಿಜಾಪುರದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಗೋಳಗುಮ್ಮಟ **(ನೋಡಿ)** ಪ್ರಪಂಚಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಬಿಜಾಪುರದ ಜುಮ್ಮಾ ಮಸೀದಿ, ಆಸಾರ್ ಮಹಲ್ ಮತ್ತು ದಾದರ್ ಮಹಲ್‌ಗಳು ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾದವು. **(ಡಿ.ಎಸ್.ಜೆ.)**

ಮಹಲಿಂಗರಂಗ: ಸು. 1675. ಅನುಭವಾಮೃತ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ. ಇವನ ತಂದೆ ಸಹವಾಸಿ ವಂಶದ ಮಹಲಿಂಗದೇವ, ಗುರು ಸಹಜಾನಂದ. ಕವಿಯ ನಿಜನಾಮ ರಂಗನಾಥ. ಇವನಿಗೆ ರಂಗಾವಧೂತ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದ್ದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇವನ ಸ್ಥಳ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉಚ್ಚಂಗಿದುರ್ಗದ ಸುತ್ತುಮುತ್ತಿನದಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುತ್ತಾರೆ.

ಅನುಭವಾಮೃತ ಅದ್ವೈತ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವ ಗ್ರಂಥ; ಭಾಮಿನೀ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರ ಲಕ್ಷಣ, ವೈರಾಗ್ಯ ಪ್ರಕರಣ, ತ್ವಂ ಪದಾರ್ಥಶೋಧನೆ, ತತ್ತ್ವಪದಾರ್ಥ ಶೋಧನೆ, ಅಸಿಪದಾರ್ಥ ನಿರ್ಣಯ, ಸಪ್ತಭೂಮಿಕೆಗಳ ಅಭ್ಯಾಸ, ಪರಮಾತ್ಮಪದ ನಿರೂಪಣ, ನಿರ್ಗುಣಾರಾಧನೆಯ ನಿರ್ಣಯ ಎಂಬ 11 ಅಧ್ಯಾಯಗಳೂ 804 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಕವಿ ಮುಕುಂದರಾಜನ (13ನೆಯ ಶತಮಾನ) ವಿವೇಕಸಿಂಧು ಈ ಕೃತಿಗೆ ಆಧಾರವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಕವಿ ತಾನು ಅಖಿಳ ವೇದಾಂತಾರ್ಥವನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಪೇೞುವೆ ಸಕಲರಿಗೆ ತಿಳಿವಂತೆ ಎಂದೂ ಉಪನಿಷದರ್ಥವನು ಸಂಪನ್ನಮತಿಗಳು ಪೇಳ್ದುದನೆ ನಾ ಕನ್ನಡಿಸಿದೆನೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಕಾವ್ಯ ಶ್ರೀಶೈಲ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನ ಅಂಕಿತದಲ್ಲಿದೆ.

ಮಹಲಿಂಗರಂಗನಿಗೆ ಕನ್ನಡದ ಬಗ್ಗೆ ಅಪಾರ ಒಲವು. ಸುಲಿದ ಬಾಳೆಯಹಣ್ಣಿನಂದದಿ ಕಳೆದ ಸಿಗುರಿನ ಕಬ್ಬಿನಂದದಿ ಅಳಿದ ಉಷ್ಣದ ಹಾಲಿನಂದದಿ ಸುಲಭವಾಗಿರ್ದ ಲಲಿತವಹ ಕನ್ನಡದ ನುಡಿಯಲಿ ತಿಳಿದು ತನ್ನೊಳು ತನ್ನ ಮೋಕ್ಷವ ಗಳಿಸಿಕೊಂಡೊಡೆ ಸಾಲದೇ ಸಂಸ್ಕೃತದೊಳಿನ್ನೇನು ಎಂದು ಕನ್ನಡದ ಬಗ್ಗೆ ತನಗಿರುವ ಅಭಿಮಾನವನ್ನೂ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನೂ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕಾವ್ಯಶೈಲಿ ಸರಳ, ಸುಲಭ ಹಾಗೂ ಲಲಿತವಾಗಿದೆ. ತತ್ತ್ವವಿಚಾರಗಳು ಸಹಜವಾಗಿ, ನೇರವಾಗಿ, ಮನಮುಟ್ಟುವಂತೆ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿವೆ. ದೃಷ್ಟಾಂತ, ಉಪಮೆ, ರೂಪಕಾದಿ ಅಲಂಕಾರಗಳೊಡನೆ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಹೃದಯನಿಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವ ಇವನ ಕಾವ್ಯರೀತಿ ಮೆಚ್ಚತಕ್ಕದ್ದು. ಯೌವನ, ಧನಸಂಪತ್ತು ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿದ್ದವರಿಗೆ ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಸಿದ್ಧಿಸದು ಎಂಬುದನ್ನು ಮೊದಲೇ ಮರ್ಕಟ ಮೇಲೆ ಮದ್ಯದ ಮದವೆದೆಯಹಿಡಿದಿರಲು ವೃಶ್ಚಿಕ ತುದಿಯ ಕಾಲನು ಕಚ್ಚಿದರೆ ಕುಣಿದಾಡುವಂದದಲಿ ಅಧಿಕಧನ ಸಂಪತ್ತು ಯೌವನವೊದಗಿರಲು ವನಿತಾದಿವಿಷಯಾಸ್ಪದನೆನಿಸಿಯೊಡಲರಿಯದವಗಧ್ಯಾತ್ಮವೇಕೆಂದ ಎಂಬ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನುಭವಕ್ಕೆ ತಾಕುವಂತೆ ಹೇಳಿರುವುದು ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಕಾವ್ಯಗುಣಗಳಿಂದಲೂ ಈ ಕೃತಿ ಮನ್ನಣೆ ಪಡೆದಿದೆ. ಭಗವದ್ಗೀತೆ, ಭಾರತ, ರಾಮಾಯಣ, ಶಾಂಕರಭಾಷ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ಕವಿ ಸಹಾಯ ಪಡೆದಿದ್ದರೂ ಇವನಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರ ಲೋಕಾನುಭವ ಹಾಗೂ ಪ್ರತಿಭೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಅದ್ವೈತ ತತ್ತ್ವದ ತಿರುಳನ್ನು ಅರಿಯಲು ಕನ್ನಡಿಗರಿಗೆ ಈ ಗ್ರಂಥ ಕೈಪಿಡಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ಕೃತಿಯನ್ನಾಧರಿಸಿ ಚಿದಾನಂದಾವಧೂತ (18ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಜ್ಞಾನಸಿಂಧು ಎಂಬ ದೊಡ್ಡ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಶ್ರೀಮತ್ಪರಮಹಂಸ ಬಾಲಕೃಷ್ಣ ಬ್ರಹ್ಮಾನಂದ ರಾಜಯೋಗಿಗಳು ಅನುಭವಾಮೃತವನ್ನು ಸಂಸ್ಕೃತಕ್ಕೆ ಭಾಷಾಂತರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದು ಈ ಕೃತಿಯ ಹಿರಿಮೆಯನ್ನು ಎತ್ತಿ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ವೇದಾಂತ ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಭೋಧಿಸುವಾಗ ಜಗನ್ನಾಥದಾಸರು ಮಹಲಿಂಗರಂಗನ ಜಾಡನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿರುವುದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. **(ಆರ್.ಕೆ.;ಟಿ.ಜಿ.ಎಸ್.)**

ಮಹಾಕೂಟ: ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿಲ್ಲೆ ಬಾದಾಮಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಬಾದಾಮಿಯಿಂದ ಸು. 5ಕಿಮೀ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ನಂದಿಕೇಶ್ವರ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ಇರುವ ತೀರ್ಥಕ್ಷೇತ್ರ. ಬಾದಾಮಿಯ ಚಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಮಹಾಕೂಟ ವಿರಳ ಗಿಡಮರಗಳ ಅರಣ್ಯದಿಂದ ಆಚ್ಛಾದಿತವಾದ ನಸುಗೆಂಪು ಮರಳುಕಲ್ಲಿನ ಎರಡು ಬೆಟ್ಟಗಳ ನಡುವಿನ ಕೊಳ್ಳದಲ್ಲಿ ಇದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಮಹಾಕೂಟೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಎಂಬ ಎರಡು ಪ್ರಮುಖ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಇವೆರಡರ ಮಧ್ಯೆ ಒಂದು ಪುಷ್ಕರಣಿ ಮತ್ತು ಅದರ ಸುತ್ತಲೂ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದ ದಕ್ಷಿಣ ಬದಿಯ ಗೋಡೆಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಕಟ್ಟಿದ ಪ್ರಾಕಾರದೊಳಗೆ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಇವೆ. ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನ ಪ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲು ಇದೆ. ಪ್ರಾಕಾರದ ಹೊರಗಡೆ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲಿನ ತರಹ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಕಲ್ಲುಮಂಟಪ ಇದೆ. ಇದರ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಎರಡು ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಸ್ಥಿಪಂಜರದ ಹಾಗಿರುವ ಒಂದು ಗಂಡು ಮತ್ತು ಒಂದು ಹೆಣ್ಣು ಗಣಗಳ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ.

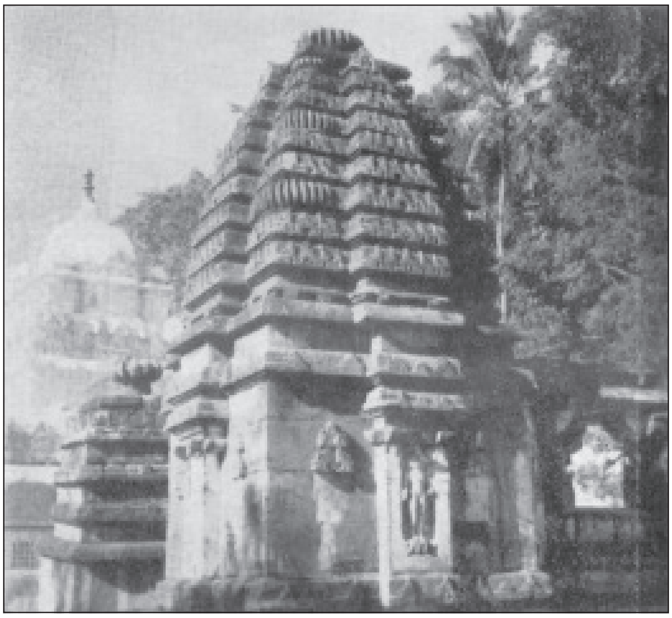

ಮಹಾಕೂಟೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ

ಮಹಾಕೂಟೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯಗಳು ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯವು. ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಪಥವುಳ್ಳ ಚೌರಸ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಇದಕ್ಕಿಂತ ಅಗಲವಾದ ಸಭಾಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಕಿರಿದಾದ ಮುಖಮಂಟಪಗಳಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ಮಹಾಕೂಟೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ನಂದಿಮಂಟಪ ಇದೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಮೇಲೆ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ಶಿಖರವಿದೆ. ಎತ್ತರದ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಅಡ್ಡಪಟ್ಟಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಶೈವಪುರಾಣಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಮತ್ತು ಲೌಕಿಕ ವಿಷಯಕ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಗೋಡೆಗಳ ಹೊರ ಮೈಯಲ್ಲಿ ದೇವಕೋಷ್ಠಗಳಲ್ಲಿ ಶೈವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರು, ಶಿವ, ಶಿವಗಣಗಳು, ಅರ್ಧನಾರೀಶ್ವರ, ವಿಷ್ಣು ಮುಂತಾದ ಸುಂದರ ಚಿತ್ರಗಳಿವೆ. ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದ ಸಭಾಮಂಟಪದ ಛತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಮತ್ತು ಪಾರ್ವತಿಸಮೇತ ಶಿವನ ಶಿಲ್ಪಫಲಕಗಳಿವೆ. ಇದರ ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಎತ್ತರ ಚೌಕೋನ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ದೊಡ್ಡ ಲಿಂಗವಿದೆ. ಮಹಾಕೂಟೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಈಗಲೂ ಪೂಜೆ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದು ಆಧುನಿಕ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಇದರ ಮುಖಮಂಟಪವನ್ನು ವಿಸ್ತಾರ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಕೊಳದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಲ್ಲುಮಂಟಪವಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಮುಖಲಿಂಗವಿದೆ. ಕೊಳದ ಸುತ್ತಲ್ಲೂ ಕೆಲವು ಚಿಕ್ಕ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಪ್ರತಿ ದೇವಾಲಯವೂ ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ಮುಖಮಂಟಪಗಳಿಂದ ಮಾತ್ರ ಕೂಡಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರಕ್ಕೆ ರೇಖಾನಾಗರ ಶೈಲಿಯ ಶಿಖರಗಳು ಮತ್ತು ಏಳಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿ ಕದಂಬ ನಾಗರ ಶೈಲಿಯ ಶಿಖರಗಳು ಇವೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಇವುಗಳ ಗೋಡೆಗಳ ಹೊರಮೈಯಲ್ಲಿ ದೇವಕೋಷ್ಠಗಳಿದ್ದು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಲಕುಳೀಶ, ಶಿವ, ಅರ್ಧನಾರೀಶ್ವರ ಅಥವಾ ನರಸಿಂಹ, ಭೂವರಾಹ, ಶಿವ, ಹರಿಹರ– ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಕೊಳದ ಸುತ್ತಲೂ ಹಲವು ಲಿಂಗಗಳು, ವಿಷ್ಣು, ನರಸಿಂಹ, ವೀರಭದ್ರ ಮುಂತಾದ ಮೂರ್ತಿಗಳೂ ಇವೆ.

ಮಹಾಕೂಟೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ಚಳುಕ್ಯ ರಾಜನಾದ ಮಂಗಲೀಶನ ಶಾಸನವುಳ್ಳ ಅಷ್ಟಕೋನದ ಶಿಲಾಸ್ತಂಭವಿತ್ತು. ಇದು ಈಗ ಬಿಜಾಪುರದಲ್ಲಿರುವ ಪುರಾತತ್ತ್ವ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿದೆ. ಮಂಗಲೀಶ ಕಳಚುರಿ ಮುಂತಾದವರನ್ನು ಗೆದ್ದು, ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಚಕ್ರವರ್ತಿಯಾಗಿದ್ದ ತನ್ನ ಅಣ್ಣ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮನ ಮಹಾರಾಣಿ ದುರ್ಲಭದೇವಿಯ ಇಚ್ಛೆಯಂತೆ ಮಕುಟೇಶ್ವರನಿಗೆ ಶಕವರ್ಷ 524ರಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದನೆಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ದೇವಾಲಯ 6ನೆಯ ಶತಮಾನದ್ದೆಂದು ತೋರುವುದು. ಈ ಶಾಸನವಲ್ಲದೆ. ಮಹಾಕೂಟೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕಂಬದ ಮೇಲೆ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನ ಪ್ರಾಣವಲ್ಲಭೆಯಾಗಿದ್ದ ವಿನಾಪೋಟಿಯ ಶಾಸನವಿದೆ; ಇವಳು ದೇವರಿಗೆ ಚಿನ್ನದಿಂದ ಕಟ್ಟಿದ ಪೀಠವನ್ನು, ಬೆಳ್ಳಿ ಕೊಡೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಸಿ ಹಾಗೂ ಮಂಗಳ ಎಂಬ ಊರಿನ ಎಂಟು ಕ್ಷೇತ್ರ ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಿದ ಳೆಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿದೆ.

ಈ ದೇವಾಲಯದಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರದಲ್ಲಿ ಗುಡ್ಡದ ಇಳುಕಲಿನಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಕಣಿವೆಯಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಿರುವ ಒಂದೇ ವಿಧದ ಸುಮಾರು 20 ಶಿವಲಿಂಗಗಳಿವೆ. ಮತ್ತು ಒಂದು ಪೂರ್ವಭಾವಿ ನಾಗರ ವಿಮಾನ ಶೈಲಿಯ ಶಿಖರವುಳ್ಳ ಸಣ್ಣ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಕೆಲವು ಲಿಂಗಗಳಿಗೆ ವರ್ತುಳಾಕಾರದ ಪೀಠಗಳಿಗೆ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಗಡಿಗೆ ಮಡಿಕೆಗಳ, ಇಟ್ಟಿಗೆ ಗೋಡೆಗಳ ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ. ಬಹುಶಃ ಮೊದಲು ಇಲ್ಲಿ ಈ ಲಿಂಗಗಳುಳ್ಳ ಸಣ್ಣಸಣ್ಣ ಇಟ್ಟಿಗೆ ದೇವಾಲಯಗಳಿದ್ದುವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲಿ ಇವು ಹಾಳುಬಿದ್ದು ಲಿಂಗಗಳು ಹೀಗೆ ಚೆಲ್ಲಾಪಿಲ್ಲಿಯಾಗಿ ಬಿದ್ದಿವೆಯೆಂದು ತೋರುವುದು.

ಈ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ಹೊಸ ಮಹಾಕೂಟ ಎಂದೂ ಕರೆಯುವುದುಂಟು. ಇಲ್ಲಿಂದ ಸುಮಾರು ಒಂದು ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಹಳೆಯ ಮಹಾಕೂಟ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಸರಳವಾದ ಗಜಪೃಷ್ಠಾಕೃತಿಯ ಒಂದು ಶಿವ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಅಪೂರ್ವ ಮಾದರಿಯ ಈ ದೇವಾಲಯ ಸು. 5ನೆಯ ಶತಮಾನದ್ದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಗಜಪೃಷ್ಠಾಕೃತಿಯ ಗರ್ಭಗೃಹ, ನಾಲ್ಕು ಮಧ್ಯ ಕಂಬಗಳುಳ್ಳ ಸಭಾಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಬಿದ್ದುಹೋಗಿರುವ ಮುಖಮಂಟಪ ಇವೆ. ಸಭಾಮಂಟಪದ ಮತ್ತು ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಗೋಡೆಗಳ ನಡುವೆ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆಗೆ ಅವಕಾಶ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯೊಳಗೆ ಜಲಧಾರಿಯುಳ್ಳ ವರ್ತುಳಾಕಾರದ ಪೀಠದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಮಾಣದ ಲಿಂಗವಿದೆ. ಗುಪ್ತರ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಹಾಗೆ, ಇದರ ಬಾಗಿಲು ಚೌಕಟ್ಟಿನ ಮೇಲಿನ ಅಡ್ಡ ಶಾಖೆಯು ಎರಡು ಬದಿಗಳಲ್ಲಿನ ಉದ್ದ ಶಾಖೆಗಳನ್ನು ಮೀರಿ ಚಾಚಿಕೊಂಡಿದೆ. ಇದರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಾವುಗಳ ಬಾಲಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದ ಗರುಡನ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಉದ್ದ ಶಾಖೆಗಳ ಬುಡದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ. ಗರ್ಭಗುಡಿಗೆ ಮೊದಲು ಶಿಖರವಿತ್ತೋ ಇಲ್ಲವೋ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ನವಿಲು ವಾಹನವುಳ್ಳ ನಿಂತಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ಕಾರ್ತಿಕೇಯನ ಸುಂದರ ವಿಗ್ರಹ ಸಭಾಮಂಟಪದಲ್ಲಿದೆ.

ಇದರ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಕೆತ್ತಿದ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಿದ ಮೆಟ್ಟಿಲುಳ್ಳ ಒಂದು ಕೊಳವಿದೆ. ಇದರ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ ಬಲಬದಿಯ ಬಯಲಿನಲ್ಲಿ ನಸುಗೆಂಪು ಕಲ್ಲಿನ ಒಂದು ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಬಾದಾಮಿಯ ಚಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಪೂರ್ವಭಾವಿ ಕದಂಬನಾಗರ ಶೈಲಿಯ ಶಿಖರವುಳ್ಳ ಗರ್ಭಗುಡಿ ಮತ್ತು ಸಣ್ಣ ಸಾಲೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಒಂದು ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಇದಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿ ಹಿಂಬದಿಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಒಂದು ಸರಳ ಗುಡಿ ಇವೆ. ಎರಡನೆಯ ಗುಡಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಮುಖಮಂಟಪವಿದೆ.

ಈ ಹಳೆಯ ಹಾಗೂ ಹೊಸ ಮಹಾಕೂಟ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳು ಕನಿಷ್ಠ 4–5ನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದಲೇ ಶೈವಧರ್ಮದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದಿರಬೇಕೆಂದು ಇಲ್ಲಿರುವ ಹಲವು ಶೈವದೇವಾಲಯಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

(ಎ.ಎಸ್.)

ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳು (ಆಧುನಿಕ ಕನ್ನಡ): ಮಾನವ ಪ್ರತಿಭೆಯ ಮಹತ್ ಪ್ರಮಾಣದ ಆವಿಷ್ಕಾರ ಹಾಗೂ ಆಯಾ ಕಾಲಮಾನದ ಸಮಸ್ತ ಸತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ಕೃತಿಯೇ ಮಹಾಕಾವ್ಯ. ಇದು ಆಧುನಿಕ ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ಇಂದಿನ ವ್ಯಾಖ್ಯೆ. ಮಹಾಕವಿ, ಮಹಾಕಾವ್ಯ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ಇದ್ದ ಹಿಂದಿನ ಅರ್ಥ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಸಾಕಷ್ಟು ಬದಲಾವಣೆಗಳನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿವೆ. ಅದಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಯುಗಧರ್ಮವನ್ನು ಮೈಗೂಡಿಸಿಕೊಂಡು ಹಳೆಯ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೊಸದಾಗಿ ನೋಡುವ, ಹೊಸ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಮಹಾಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾರಕ್ಕೆ ಅಳವಡಿಸುವ, ಹೊಸ ಹೊಸ ಆಶಯಗಳನ್ನು ಆಯಾಮಗಳನ್ನು ಅದಕ್ಕೆ ಜೋಡಿಸುವ ಕಾರ್ಯ ಈಗಿನ ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆದಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಬಹುಮುಖ್ಯವಾದ ಕಾರಣಗಳಲ್ಲಿ ಆಧುನಿಕ ಕವಿಗಳ ಮೇಲಾಗಿರುವ ಅನ್ಯಭಾಷಾ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಗಳ ಪ್ರಭಾವವೂ ಒಂದೆನ್ನಬಹುದು.

ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಆಧುನಿಕ ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳ ಹುಟ್ಟಿಗೆ ಅಗ್ರಪಂಕ್ತಿ ಹಾಕಿದ ಕವಿ ಕುವೆಂಪು. ಇವರ ಶ್ರೀರಾಮಾಯಣ ದರ್ಶನಂ (1949) ಆಧುನಿಕ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಮತ್ತು ಭಾರತೀಯ ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳ ಸತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಅರಗಿಸಿಕೊಂಡು ಆಧುನಿಕ ಯುಗಕ್ಕೆ ಸಂಗತವಾಗುವಂತೆ ರಚನೆಗೊಂಡಿರುವ ಒಂದು ದರ್ಶನ ಕೃತಿ. ಆಧುನಿಕ ಯುಗದ ಮೊಟ್ಟ ಮೊದಲ ಕನ್ನಡ ರಾಮಾಯಣ ಎಂಬ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆ ಈ ಕೃತಿಯದು. ಕುವೆಂಪು ಅವರು ರಾಮಾಯಣ ಕಾವ್ಯ ರಚಿಸಿದ ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಆ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ವೈವಿಧ್ಯವಾದ ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳು ವಿವಿಧ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಆಧುನಿಕ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಂದಿವೆ. ರಾಮಾಯಣದ ಕಥೆಯನ್ನೇ ಆಧರಿಸಿ ಬಂದ ಅನಂತರದ ಕೃತಿಗಳೆಂದರೆ ಡಿ.ವಿ.ಜಿ.ಯವರ ಶ್ರೀರಾಮಪರೀಕ್ಷಣಂ (1957), ಮುಳಿಯ ತಿಮ್ಮಪ್ಪಯ್ಯ ಅವರ ನವನೀತರಾಮಾಯಣಂ, ಮಾಸ್ತಿಯವರ ಶ್ರೀರಾಮಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ (1972), ಎಂ. ವೀರಪ್ಪಮೊಯಿಲಿ ಅವರ ಶ್ರೀರಾಮಾಯಣ ಮಹಾನ್ವೇಷಣಂ (2001–2005) ಮೊದಲಾದವು. ಆದರೆ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಸ್ತಿ ಹಾಗೂ ವೀರಪ್ಪಮೊಯಿಲಿಯವರ ಕೃತಿಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಗಮನಸೆಳೆದಿವೆ. ಮಾಸ್ತಿ ಮತ್ತು ಮೊಯಿಲಿ ಅವರ ಕಾವ್ಯಗಳು ಸರಳರಗಳೆಯಲ್ಲಿ ರಚನೆಗೊಂಡಿವೆ. ಕುವೆಂಪು ಅವರು ಸರಳರಗಳೆಯನ್ನೇ ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಮಹಾಛಂದಸ್ಸು ಎಂಬ ಹೊಸ ಛಂದೋರೂಪವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿಕೊಂಡರು. ಶ್ರೀ ರಾಮಾಯಣದರ್ಶನಂ 22,296 ಪಂಕ್ತಿಗಳನ್ನೂ ಶ್ರೀರಾಮಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ 9,053 ಪಂಕ್ತಿಗಳನ್ನೂ ಶ್ರೀ ರಾಮಾಯಣ ಮಹಾನ್ವೇಷಣಂ 43,295 ಪಂಕ್ತಿಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿವೆ. ಉದಾತ್ತ ಜೀವನ ಮೌಲ್ಯಗಳನ್ನು ಉನ್ನತಿಗೇರಿಸಿರುವ ಒಂದು ಪ್ರತಿಮಾ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗಿ ಶ್ರೀರಾಮಾಯಣ ದರ್ಶನಂ ಇದ್ದರೆ ವಾಸ್ತವತೆಯ ನೆಲೆಗಟ್ಟಿನ ಮೇಲೆ ಹಳೆಯ ಪಾತ್ರ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳ ಭಾವಪ್ರಪಂಚ ಪುನಃಸೃಷ್ಟಿಗೊಂಡಿರುವ ನವ್ಯಜೀವನ ಗಾಥೆಯಾಗಿ ಶ್ರೀರಾಮಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ ರಚನೆಗೊಂಡಿದೆ. ಶ್ರೀರಾಮಾಯಣ ಮಹಾನ್ವೇಷಣಂ ಕಾವ್ಯ ಭಾರತದ ಸದ್ಯದ ಸಾಮಾಜಿಕ, ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ, ಶೈಕ್ಷಣಿಕ, ರಾಜಕೀಯ ನೆಲೆಗಳ ಹಲವು ವಿಕೃತಿಗಳಿಗೆ, ವಿಪ್ಲವಗಳಿಗೆ ಪರಿಹಾರವನ್ನು ಹುಡುಕುವ ಮಾರ್ಗಸೂಚಿಯಾಗಿದೆ.

ಹೊಸಗನ್ನಡದ ಹಲವಾರು ಕವಿಗಳು ವರ್ತಮಾನ ಕಾಲಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಮಹಾಕಾವ್ಯರಚನೆಯ ಸಾಧ್ಯತೆಗಳನ್ನು ತೋರಿದ್ದಾರೆ. ಒಂದು ಅಂದಾಜಿನ ಮೇರೆಗೆ 20ನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿರುವ ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳು ಸು.20–25. ಆಧುನಿಕಯುಗದ ಈ ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳ ರಚನೆಗಳನ್ನು ವಸ್ತುವಿನ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಗಮನಿಸಿದಾಗ ಅವುಗಳ ಹರಹು ವೇದಕಾಲದ, ಪುರಾಣೇತಿಹಾಸಯುಗದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಸಮಕಾಲೀನ ಐತಿಹಾಸಿಕ ವ್ಯಕ್ತಿ, ಸಂದರ್ಭಗಳ ವರೆಗೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಆಧುನಿಕ ಯುಗದ ಮಹಾಕಾವ್ಯ ರಚನೆಗಳಿವು: ಜಯದೇವಿತಾಯಿ ಲಿಗಾಡೆ ಅವರ ಸಿದ್ಧರಾಮೇಶ್ವರ ಪುರಾಣಂ (1965), ಸಮೇತನಹಳ್ಳಿ ರಾಮರಾಯರ ಶಾಕುಂತಲಾ (1971), ಗುರುದೇವಿತಾಯಿ ಹಿರೇಮಠ ಅವರ ಅಕ್ಕಮಹಾದೇವಿ ಪುರಾಣ (1974), ವಿ.ಕೃ. ಗೋಕಾಕ್ ಅವರ ಭಾರತ ಸಿಂಧುರಶ್ಮಿ (1982), ಸಂ.ಶಿ. ಭೂಸನೂರುಮಠ ಅವರ ಭವ್ಯಮಾನವ (1983), ಜ.ಚ.ನಿ. ಅವರ ಸದಾಶಿವರುದ್ರ, ಎಸ್.ಪಿ.ಪದ್ಮಣ್ಣ ಅವರ ವೀರೇಂದ್ರ ಬಾಹುಬಲಿ (1986), ಪು.ತಿ.ನ ಅವರ ಶ್ರೀ ಹರಿಚರಿತೆ (1988), ಕಾಶಿವಿಶ್ವನಾಥ ಶೆಟ್ಟಿ ಅವರ ಬುದ್ಧಚರಿತ ಮಹಾಮಧು (1989), ಬೊಮ್ಮರಸೇಗೌಡರ ಮಹಾತ್ಮಾಗಾಂಧಿ (1992), ಚಂದ್ರಶೇಖರ ಕಂಬಾರ ಅವರ ಚಕೋರಿ (1996), ಮಲ್ಲಿಕಾ ಕಡಿದಾಳ್ ಮಂಜಪ್ಪ ಅವರ ವಿವೇಕಾನಂದ ವಿಜಯ (1998), ಸುಜನಾ ಅವರ ಯುಗಸಂಧ್ಯಾ (1999), ಶಿವಲಿಂಗಮ್ಮ ಕಟ್ಟಿ ಅವರ ರುದ್ರಭದ್ರ ದರ್ಶನಂ (2000), ಹಂಪನಾ ಅವರ ಚಾರುವಸಂತ (2003), ಲತಾರಾಜಶೇಖರ ಅವರ ಬುದ್ಧಮಹಾದರ್ಶನ (2004), ಬಿ.ಎಸ್.ತಲ್ವಾಡಿ ಅವರ ಸಿರಿಭುವನಜ್ಯೋತಿ (2006).

ಇದುವರೆಗಿನ ಮಹಾಕಾವ್ಯ ರಚನೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿಮರ್ಶಕರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ ವಿ.ಕೃ.ಗೋಕಾಕ್ ಅವರ ಭಾರತಸಿಂಧುರಶ್ಮಿ, ಭೂಸನೂರು ಮಠರ ಭವ್ಯಮಾನವ, ಕುವೆಂಪು ಅವರ ಶ್ರೀರಾಮಾಯಣದರ್ಶನಂ ಈ ಮೂರು ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೇ ಒಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಪೂರ್ಣ ಕಾಣಿಕೆಗಳಾಗಿವೆ. ವೈದಿಕ ಪುನರುಜ್ಜೀವನದ ಕಥೆ ಭಾರತ ಸಿಂಧುರಶ್ಮಿಯದು. ಆರ್ಯದ್ರಾವಿಡ ಕುಲಗಳ ಸಂಪರ್ಕ, ಸಂಘರ್ಷ ಸಮ್ಮಿಲನಗಳು ಹಾಗೂ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರರು ವಿಶ್ವಮಾನವನಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವ ಸಂಕೀರ್ಣ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದ ಮಹಾದರ್ಶನವಾಗಿ ಈ ಮಹಾಕಾವ್ಯ ಮೂಡಿಬಂದಿದೆ. ಭವ್ಯಮಾನವ ಮಹಾಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಿವಶರಣೆ ಅಕ್ಕಮಹಾದೇವಿ ಶ್ರೀಶೈಲದ ಚೆನ್ನಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯಳಾಗದೆ ತನ್ನ ಗುರುಮಲ್ಲಯ್ಯನ ಉಪದೇಶದ ಮೇರೆಗೆ ಮರ್ತ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ನೆಲೆಯಾಗಿ ನಿಂತು ಮರ್ತ್ಯವನ್ನುದ್ಧರಿಸಿ ಅಮರಲೋಕವನ್ನಾಗಿಸಲು ಮಣಿಹ ತಾಳುತ್ತಾಳೆ. ಆಧುನಿಕ ಕನ್ನಡದ ಈ ಬಗೆಯ ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಪ್ರಾಚೀನ ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳಿಗಿಂತ ಸರ್ವವಿಧದಲ್ಲೂ ಭಿನ್ನವಾಗಿವೆ. ಆಧುನಿಕತೆ, ವೈಜ್ಞಾನಿಕತೆ, ವೈಚಾರಿಕತೆ ಹಾಗೂ ವಾಸ್ತವಿಕತೆಗಳು ಇವುಗಳ ಸ್ಪಷ್ಟ ಲಕ್ಷಣಗಳಾಗಿವೆ.

ಜಯದೇವಿತಾಯಿ ಲಿಗಾಡೆಯವರ ಶ್ರೀ ಸಿದ್ಧರಾಮೇಶ್ವರ ಪುರಾಣ ಕೂಡ ಒಬ್ಬ ಶಿವಶರಣನನ್ನು ಕುರಿತ ಮಹಾಕಾವ್ಯ. ಶಿವಶರಣ, ವಚನಕಾರ ಸಿದ್ಧರಾಮನ ಜೀವನದ ಮಹತ್ತು ಮತ್ತು ಭವ್ಯತೆಗಳನ್ನು ಕಾವ್ಯವಸ್ತು

ವನ್ನಾಗಿಸಿಕೊಂಡು ಶುದ್ಧದೇಶೀಛಂದಸ್ಸಾದ ತ್ರಿಪದಿಯಲ್ಲಿ ಮೂಡಿಬಂದಿರುವ ಈ ಕಾವ್ಯ 600 ಪುಟಗಳಲ್ಲಿ 41ಸಂಧಿಗಳನ್ನೂ 4,100 ಪದ್ಯಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದಿದ್ದು ರಾಘವಾಂಕನ ಅನಂತರ ಸು.400 ವರ್ಷಗಳಿಂದೀಚೆಗೆ ಸಮಗ್ರವಾಗಿ, ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಸಿದ್ಧರಾಮನ ಜೀವನವನ್ನು ಪುರಾಣರೂಪದಲ್ಲಿ ಬರೆದ ಮಹಾಕಾವ್ಯ ಎಂಬ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿದೆ.

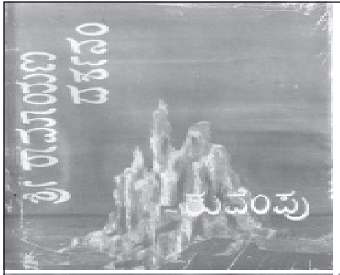

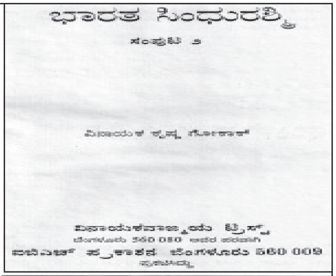

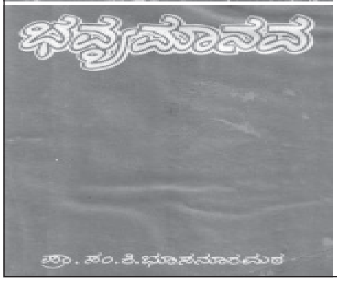

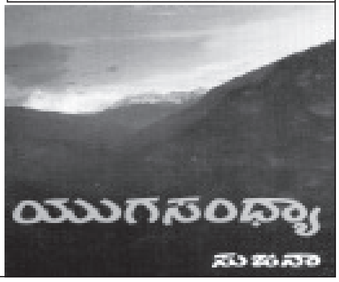

ಸಮೇತನಹಳ್ಳಿರಾಮರಾಯರ ಮಹಾಕಾವ್ಯ ಶಾಕುಂತಲಾ, ಮಹಾಕವಿ, ನಾಟಕಕಾರ ಕಾಳಿದಾಸನ ಅಭಿಜ್ಞಾನ ಶಾಕುಂತಲದಿಂದ ವಸ್ತುವನ್ನಾರಿಸಿಕೊಂಡು ಕಾವ್ಯವಾಗಿಸುವಲ್ಲಿ ಹಲವು ಮಾರ್ಪಾಡುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದೆ. ಈ ಕಾವ್ಯದ ಕಥಾನಾಯಕಿ ಶಾಕುಂತಲಾ ಕಣ್ವರ ಶಕುಂತಲೆಯಂತೆ ಭೀರುವಲ್ಲ; ಕಷ್ಟದಲ್ಲಿ ಕಂಗೆಟ್ಟು ದೈವಕ್ಕೆ ಮಣಿದು ನಿಷ್ಕ್ರಿಯೆಗೊಂಡವಳಲ್ಲ. ವೇದವೇದಾಂಗಗಳನ್ನು ಅಭ್ಯಸಿಸಿ ಧನುರ್ವಿದ್ಯಾ ಪಾರಂಗತೆಯಾಗಿ ಕಠಿಣ ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿ ಗುಹಾಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ಧೃತಿಗೆಡದೆ ಹಲವಾರು ವರ್ಷ ಏಕಾಂಗಿಯಾಗಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದವಳು. ತುಂಬಿದ ರಾಜಸಭೆಯಲ್ಲಿ ವಾದಪ್ರಚಂಡರೆದುರು, ಮೇಧಾವಿಗಳೆನಿಸಿದವರ ಮುಂದೆ ಎಲ್ಲರೂ ಬೆರಗಾಗುವಂತೆ ದುಷ್ಯಂತನೊಡನೆ ವಾದಿಸುವ ಧೀರೆಯಾಗಿ ಶಕುಂತಲೆ ಚಿತ್ರಣಗೊಂಡಿದ್ದಾಳೆ. ರಾಮರಾಯರ ಈ ಕಾವ್ಯ ಅಧ್ಯಯನಾಂಗ, ವ್ಯವಹಾರಾಂಗ ಎಂಬ ಎರಡು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ 47 ನಿರ್ಣಯ (ಸಂಧಿ)ಗಳನ್ನು, ಸು.16,400 ಪಾದಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

ಎಸ್.ಪಿ.ಪದ್ಮಣ್ಣ ಅವರ ಮಹಾಕಾವ್ಯ ವೀರೇಂದ್ರಬಾಹುಬಲಿ. 16 ಆಶ್ವಾಸಗಳನ್ನೂ 2,392 ಸಾಂಗತ್ಯ ಪದ್ಯಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದಿದೆ. ಇತಿಹಾಸ–ಸಾಹಿತ್ಯಗಳ ಸಮರಸ ಚಿತ್ರಣ ಈ ಕಾವ್ಯದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಬಾಹುಬಲಿ ಮೂರ್ತಿಯ ಕಲ್ಪನೆಗೆ ಬೀಜಾಂಕುರವಾದ ಸಂದರ್ಭದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಕಡೆದು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸುವವರೆಗಿನ ಎಲ್ಲ ವಿಚಾರಗಳನ್ನೂ ಈ ಕಾವ್ಯ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.

ಭಾಗವತದಿಂದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಆರಿಸಿಕೊಂಡು ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿರುವ ಮಹಾಕಾವ್ಯ ಪು.ತಿ.ನ. ಅವರ ಶ್ರೀಹರಿಚರಿತೆ. ವ್ಯಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಸಮಷ್ಟಿಗಳ ಸಂಬಂಧ ಇಲ್ಲಿನ ಕೃಷ್ಣಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ನಿರೂಪಣೆಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಕವಿಯೇ ಕಾವ್ಯದ ಮುನ್ನುಡಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. 33 ಉಲ್ಲಾಸಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಈ ಕಾವ್ಯದ ಛಂದಸ್ಸನ್ನು ಕವಿ ಭೃಂಗಿನಡೆಯ ಭಾಮಿನೀವಾರ್ಧಕ ಎಂದು ಕರೆದುಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಕಾವ್ಯದ ಪ್ರಣಾಮ ಎಂಬ ಮೊದಲ ಉಲ್ಲಾಸ ಹಾಗೂ ನಿವೇದನ ಎಂಬ ಕೊನೆಯ ಉಲ್ಲಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಕವಿ ತನ್ನ ಮತ್ತು ಕಾವ್ಯ ವಿಷಯಗಳ ಬಗೆಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಮಾಹಿತಿ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ.

ಬುದ್ಧನ ಮಹಾವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ಹಾಗೂ ಜೀವನವನ್ನು ವಸ್ತುವಾಗಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಮಹಾಕಾವ್ಯ ಕಾಶಿವಿಶ್ವನಾಥ ಶೆಟ್ಟಿ ಅವರ ಬುದ್ಧಚರಿತ ಮಹಾಮಧು. 1,000 ಪುಟಗಳಷ್ಟು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿರುವ ಈಕೃತಿಯಲ್ಲಿ 24,000 ಪಾದಗಳೂ 6,000 ಚುತುಷ್ಪದಿಗಳು 11 ಸಂಪುಟಗಳೂ ಇವೆ. ಇದು ಬುದ್ಧನನ್ನು ಕುರಿತ ಕನ್ನಡದ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲ ಮಹಾಕಾವ್ಯ. ಈ ಕೃತಿಯ ಅನಂತರ ಬುದ್ಧ ವಸ್ತುವಾಗುಳ್ಳ ಇತ್ತೀಚಿನ ಮಹಾಕಾವ್ಯ ಲತಾರಾಜಶೇಖರರ ‘ಬುದ್ಧಮಹಾದರ್ಶನ’. ಮಹಾವತರಣ, ಮಹಾಭಿನಿಷ್ಕ್ರಮಣ, ಮಹಾಬೋಧಿ, ವ್ಯಾಮೋಹನಿವಾರಣ, ಪರಿವರ್ತನ, ಮಹಾಪರಿನಿರ್ವಾಣ ಎಂಬ ಆರು ಸಂಪುಟ (ಅಧ್ಯಾಯ)ಗಳಲ್ಲಿ ಸರಳರಗಳೆಯಲ್ಲಿ ಎಂಬತ್ತಾರು ಸೋಪಾನ (ಸಂಧಿ)ಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕೃತಿ ರಚನೆಗೊಂಡಿದೆ.

ಆಧುನಿಕ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನೇ ಯಥಾವತ್ತಾಗಿ ಕಾವ್ಯರಚನೆಗೆ ಬಳಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಮಹಾಕಾವ್ಯ ಬೊಮ್ಮರಸೇಗೌಡರ ‘ಮಹಾತ್ಮಾಗಾಂಧಿ’. ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ಆತ್ಮಚರಿತ್ರೆಯ ಕಾವ್ಯರೂಪ ಇದಾಗಿದೆ. 3,500 ಭಾಮಿನೀ ಷಟ್ಪದಿಗಳಲ್ಲಿ 105 ಸಂಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕಾವ್ಯ ರಚನೆಗೊಂಡಿದೆ.

ಜಯದೇವಿತಾಯಿ ಲಿಗಾಡೆಯವರ ಅನಂತರ ತ್ರಿಪದಿ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬರೆದ ಮತ್ತೊಂದು ಮಹಾಕಾವ್ಯ. ಚಂದ್ರಶೇಖರ ಕಂಬಾರರ ‘ಚಕೋರಿ’ ಜನಪದ ವಸ್ತುವಿಗೆ ಮಹಾಕಾವ್ಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನೀಡಿದ ಕೀರ್ತಿ ಈ ಮಹಾಕಾವ್ಯದ್ದು. ವಿಮರ್ಶಕರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ, ಅಖಂಡತೆಯನ್ನು ಒಡೆದರೆ ಎದುರಾಗುವ ಅನಾಹುತಗಳನ್ನು ಚಕೋರಿ ಧ್ವನಿಸುತ್ತಾ ಅಂತಹ ಅನಾಹುತಗಳನ್ನು ದಾಟಿ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಗಳೆಲ್ಲವೂ ಬಿಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯವಾಗುವ, ಬಯಲು ನಿರ್ವಯಲಾಗುವುದರ ಕಡೆಗೆ ಚಕೋರಿಯ ಶೋಧ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಜೀವವಿಕಾಸದ ವಿಭಿನ್ನ ಘಟ್ಟಗಳನ್ನು, ಜೀವ ವಿಕಾಸದ ತಲೆತಲಾಂತರದ ನಂಬಿಕೆಯ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ ಸೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಅವನತಿಯ ಮೂರ್ತ–ಅಮೂರ್ತ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ಈ ಮಹಾಕಾವ್ಯ ವಿಶ್ಲೇಷಿಸುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪಾಂಡವರ ವಿಜಯದ ಅನಂತರ ಬರುವ ಕಥೆಯನ್ನು ಮುಖ್ಯವಸ್ತುವಾಗಿ ಹೊಂದಿ ಭಾರತೋತ್ತರ ಕಥಾ ಪ್ರಸಂಗ ಹಾಗೂ ಅದರ ದರ್ಶನ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಎತ್ತಿಹಿಡಿಯುವ ಮಹಾಕಾವ್ಯ ಎಸ್. ನಾರಾಯಣಶೆಟ್ಟಿ (ಸುಜನಾ) ಅವರ ಯುಗಸಂಧ್ಯಾ. ಸರಳ ರಗಳೆಯ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಈ ಕೃತಿ ರಚನೆಗೊಂಡಿದೆ. ಮಹಾಭಾರತದ ವಿಷಾದಯೋಗದ ಚಿತ್ರಣವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕಂಡರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಹಂಪನಾ ಅವರ ಚಾರುವಸಂತ ದೇಸೀ ಮಹಾಕಾವ್ಯವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಗುಣಾಢ್ಯನ ಪೈಶಾಚಿ ಭಾಷೆಯ ಬೃಹತ್ಕತೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಚಾರುವ ಸಂತದ ಕಥೆಯೇ ಈ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಮೂಲ. ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಈ ಕಥಾ ವಸ್ತುವನ್ನು ತನ್ನ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಆರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದಕ್ಕೆ ಕವಿ ಕೊಡುವ ಕಾರಣ ಈ ಶತಮಾನಕ್ಕೂ ಸಲ್ಲುವ, ಹೊಂದುವ ದ್ರವ್ಯ ಆ ಕಥೆಯಲ್ಲಿದೆ ಎಂಬುದು. ವಿಮರ್ಶಕರ ಅಭಿಮತದಂತೆ ವ್ಯಾಪರೀವರ್ಗದ ವಹಿವಾಟಿನಲ್ಲಿರಬಹುದಾದ ಆ ವರ್ಗದ ಜನರ ಜೀವನಕ್ರಮ, ಸಾಮಾಜಿಕ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಅವರ ಸ್ಥಾನಮಾನ, ಜನಪದವೆನ್ನಬಹುದಾದ ನಿತ್ಯದ ನಡಾವಳಿಗಳು ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಹತ್ತು ಹಲವು ವಿಚಾರಗಳು ಈ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಸುಹೊಕ್ಕಾಗಿವೆ. ಗತಕಾಲದ ವಿವರಗಳನ್ನು ಪ್ರಸ್ತುತ ಆಶಯ ನಡಾವಳಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಹೊಂದಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಈ ಕಾವ್ಯದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ.

ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿರುವ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಪೂರ್ಣ ಮಹಾಕಾವ್ಯವೆಂದರೆ ಬಿ.ಎಸ್.ತಲ್ವಾಡಿಯವರ ಸಿರಿಭುವನಜ್ಯೋತಿ. 20 ಸಾವಿರಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಪಂಕ್ತಿಗಳನ್ನುಳ್ಳ 800 ಪುಟಗಳ ಈ ಕಾವ್ಯ ಆದಾಮ (ಆಡಂ) ಪರ್ವ, ಕ್ರಿಸ್ತಪರ್ವಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಪ್ರಮುಖ ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ 43 ಕಿರಣ(ಸಂಧಿ)ಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಇದರ ಛಂದಸ್ಸನ್ನು ಕವಿ ಸುಭಗ ರಗಳೆ ಎಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಏಸುವಿನ ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆಯೇ ಇದರ ವಸ್ತು. ಏಸುಕ್ರಿಸ್ತನ ಜೀವನ, ಆದೇಶ, ತತ್ತ್ವದರ್ಶನಗಳನ್ನು ಈ ಕಾವ್ಯ ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿನ ಏಸು, ಮೇರಿ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರಗಳ ಚಿತ್ರಣದಲ್ಲಿ ಇಡೀ ಕನ್ನಡ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿರುವುದು ಈ ಕಾವ್ಯದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಇದನ್ನು ಕವಿ ಇನ್‌ಕಲ್ಚರೈಸೇಷನ್ ಎಂದು ಕರೆದುಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಏಸುಕ್ರಿಸ್ತನನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಇಷ್ಟು ಮಹತ್ತರವಾದ ಕೃತಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ ಇಡೀ ಭಾರತೀಯ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲೇ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲನೆಯದು ಎಂಬುದೇ ಈ ಮಹಾಕಾವ್ಯದ ಹೆಚ್ಚುಗಾರಿಕೆ.

ಆಧುನಿಕ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿಬಂದ ಹಲವಾರು ಸಾಹಿತ್ಯ ಚಳವಳಿಗಳ ಪರಿಣಾಮದಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಕವಿಗಳಂತೆ ವರ್ತಮಾನದ ಕವಿಗಳಿಗೆ ಮಹಾಕಾವ್ಯ ರಚನೆಯೊಂದೇ ಮಹಾಕವಿ ಎನಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಅನಿವಾರ್ಯವೆನಿಸಿಲ್ಲ. ವಿದ್ವಾಂಸರ ಮತದಂತೆ ಇಂದು ಮಹಾಕಾವ್ಯ ನಿಜವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿದೆ. ಹಿಂದೆ ಮಹಾಕಾವ್ಯವೊಂದೇ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಅಂದಿನ ಯುಗಧರ್ಮವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವ ಪ್ರಮುಖ ಮಾಧ್ಯಮವೆನಿಸಿತ್ತು. ಆದರೆ ಈ ಆಧುನಿಕ ಯುಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಾಲದ, ಸಮಸ್ತ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ಗಣನೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಯುಗಧರ್ಮದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಬೇಕಿದೆ. ಆಯಾಕಾಲದ ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಸಾಧನೆಗಳ ಮೌಲ್ಯಮಾಪನಕ್ಕೆ ಇಂದು ಮಹಾಕಾವ್ಯವೊಂದನ್ನೇ ಮಾನದಂಡವನ್ನಾಗಿ ಗಣಿಸಿದರೆ ಸಾಲದು, ಕವಿಯ ಉಳಿದ ಸಾಹಿತ್ಯಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಅದನ್ನೂ ಇರಿಸಿ ಮೌಲ್ಯಮಾಪನ ಮಾಡಬೇಕು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಸ್ತುತವೆನಿಸಿದೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಪ್ರಕಟವಾಗಿರುವ ಅರವಿಂದ ಮಾಲಗತ್ತಿ ಅವರ ಚಾಂಡಾಲ ಸ್ವರ್ಗಾರೋಹಣಂ (2003), ಮುಳ್ಳೂರು ನಾಗರಾಜ್ ಅವರ ನೆಲದ ಜೋಗುಳ– ಇವು ಈ ದಿಕ್ಕಿನ ಗಮನಾರ್ಹ ಕೃತಿಗಳಾಗಿವೆ. ದಲಿತ ಸಂವೇದನೆಗಳನ್ನು ಮಹಾಕಾವ್ಯದ ತೆಕ್ಕೆಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿಯುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಆಗಬೇಕಾಗಿದೆ. *

ಮಹಾಛಂದಸ್ಸು: ಸರಳ ರಗಳೆಯ ಪರಿಷ್ಕೃತ ರೂಪ. ಇದರ ಮೂಲ ಪ್ರಾಚೀನ ಕನ್ನಡದ ರಗಳೆಯ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ, ಅನಂತರ ಹೊಸಗನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಗೆ ಬಂದ ಸರಳರಗಳೆಗಳಲ್ಲಿ, ಕುವೆಂಪು ಅವರ ಚಿತ್ರಾಂಗದ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದರೂ ಅವುಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನತೆಯನ್ನೂ ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದೆ. ತಾಂತ್ರಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಬ್ಲಾಂಕ್‌ವರ್ಸಿನ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತವಾದದ್ದು. ಈ ಹೆಸರನ್ನು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಬಳಸಿದವರು ಕುವೆಂಪು. ತಮ್ಮ ಶ್ರೀರಾಮಾಯಣ ದರ್ಶನಂ ಮಹಾಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಮಹಾಛಂದಸ್ಸಿನ ಕಾವ್ಯ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಶೀರ್ಷಿಕೆಯಲ್ಲೇ ಹಚ್ಚಿದ್ದಾರೆ. ಅವರ ಚಿತ್ರಾಂಗದಾ ಖಂಡಕಾವ್ಯದ ಛಂದಸ್ಸು ಪ್ರಥಮಾವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸರಳರಗಳೆಯಾಗಿದ್ದು, ಅನಂತರ ಅದನ್ನು ಪರಿಷ್ಕರಿಸಿ ಮಹಾಛಂದಸ್ಸಿಗೆ ತಿರುಗಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಮಹಾಛಂದಸ್ಸಿನ ತಳಹದಿ ಸರಳರಗಳೆ; ಸರಳರಗಳೆಯ ಮೂಲ ಲಲಿತರಗಳೆ. ಹೊಸಗನ್ನಡ ಕವಿಗಳು ಲಲಿತ ರಗಳೆಯ ಆದ್ಯಂತ ಪ್ರಾಸಗಳನ್ನು ನಿವಾರಿಸಿ ಪಾದಾಂತ್ಯ ಯತಿನಿಯಮವನ್ನು ಉಲ್ಲಂಘಿಸಿ, ಪಾದಗಳನ್ನು ನಿಲುಗಡೆಯಿಲ್ಲದಂತೆ ಹರಿಯಬಿಟ್ಟು ಸರಳರಗಳೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಂಡರು. ಅದರ ಪರಿಣತರೂಪವೇ ಮಹಾಛಂದಸ್ಸು. ಇದನ್ನು ಸರಳರಗಳೆಯೆಂದೇ ಕರೆಯಬಾರದೇಕೆ, ಬೇರೊಂದು ಹೆಸರಿನ ಅಗತ್ಯವಿದೆಯೆ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆ ಉದ್ಭವಿಸಿರುವುದುಂಟು. ಆದರೆ ತಮ್ಮದು ಸರಳರಗಳೆ ಅಲ್ಲವೇ ಅಲ್ಲ. ಅದು ಬಹಳ ಭಿನ್ನವಾದ ಛಂದಸ್ಸು ಎಂಬುದು ಕುವೆಂಪು ಅವರ ದೃಢನಿಲುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಚಿತ್ರಾಂಗದಾ, ಶ್ರೀರಾಮಾಯಣದರ್ಶನಂಗಳ ಛಂದಸ್ಸನ್ನು ಮಹಾಛಂದಸ್ಸು ಎಂದು ಕರೆಯುವುದೇ ಹೆಚ್ಚು ಯುಕ್ತವೆನಿಸುತ್ತದೆ (ಸಂಕೀರ್ಣರಗಳೆ ಎಂಬ ನಾಮಾಂತರವನ್ನೂ ಸರಳರಗಳೆಗೆ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾರೆ).

ಮಹಾಛಂದಸ್ಸಿನ ಕೆಲವು ಲಕ್ಷಣಗಳು ಸರಳರಗಳೆಯಲ್ಲೇ ಇವೆ: ಗಣಪರಿವೃತ್ತಿ, ಯತಿಸ್ವಚ್ಛಂದತೆ, ಪರಿಚ್ಛೇದ ವಿಭಜನೆ ಇತ್ಯಾದಿ. ಆದರೆ ಸರಳರಗಳೆಯಲ್ಲಿ ಅಪವಾದಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವ ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಮಹಾಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬಲುಮಟ್ಟಿಗೆ ನಿಯಮವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿವೆ. ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ಮುಖ್ಯವಾದುದು ಗಣಪರಿವೃತ್ತಿ. ಎಂ.ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿಯವರು ಹೇಳುವಂತೆ, ‘ಮಹಾಛಂದಸ್ಸು’ ಗಣಪರಿವೃತ್ತಿಯ ಪರಾಕಾಷ್ಠೆ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಅದು ವಿಶಿಷ್ಟವೆನಿಸುವುದು.

ಸರಳರಗಳೆಯ ಪ್ರತಿಪಾದದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಐದು ಮಾತ್ರೆಯ ನಾಲ್ಕು ಗಣಗಳು ಬರುತ್ತವೆ; ಎಂದರೆ ಪ್ರತಿಪಾದಕ್ಕೆ ಇಪ್ಪತ್ತು ಮಾತ್ರೆಗಳು. ಆದರೆ ಮಹಾಛಂದಸ್ಸಿನ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರಾ ಸಂಖ್ಯೆ 19, 21, 22 ಹೀಗೆಲ್ಲ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗುವುದುಂಟು.

ಮಹಾಛಂದಸ್ಸು ಲೆಕ್ಕಾಚಾರದ ಪಂಚಮಾತ್ರಾ ಗಣಗಳಿಂದ ಯಾಂತ್ರಿಕವಾಗಿ ರೂಪುಗೊಂಡಿಲ್ಲ; ಇದರ ತಂತ್ರವೇ ಬೇರೆ, ಓಟವೇ ಬೇರೆ, ಜಾಯಮಾನವೇ ಬೇರೆ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ ಕುವೆಂಪು. ಅವರ ಪ್ರಕಾರ, ಮಹಾಛಂದಸ್ಸಿನ ಪಂಕ್ತಿಯ ಮೂಲ ಘಟಕ ಐದು ಮಾತ್ರೆಯ ಗಣವಲ್ಲ. ಎರಡು ಮತ್ತು ಮೂರು ಮಾತ್ರೆಯ (ಉಪ) ಗಣಗಳು. ಎಂತಲೇ ಬಹಳ ಕಡೆ ಪಂಚಮಾತ್ರಾಗಣ 2+3 ಅಥವಾ 3+2 ಆಗಿ ಒಡೆಯುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ರಾಮಾಯಣದರ್ಶನಂ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ನೋಡಬಹುದು:

2 3

ಹೇ । ಕಪಿ । ಧ್ವಜ ಗೌರವ ಪ್ರಾಣಸೂತ್ರರಿರ (ಪು:372 ಪಂಕ್ತಿ:498)

3 2

ನಮ್ಮ । ಪಡೆ । ಪಟ್ಟ ಕೋಟಲೆ ಕಿರಿದು ಮತ್ತೆಮ್ಮ

ದ್ವಿಮಾತ್ರಾಗಣಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಪಾದದ ಆದಿ ಅಥವಾ ಮಧ್ಯ ಅಥವಾ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಲಲ್ಲೂಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ,

2 2 2

ಪುಸಿ । ಪುಸಿ । ಪುಸಿ । ಎನುತ್ತೆ ಕಿವಿಮುಚ್ಚಿದನ್ ಮಹಾ (ಪು:327 ಪಂಕ್ತಿ:339)

2

ಓಡುತಾ ಮಾಯಾವಿ । ತಾಂ । ಮೆಯ್ಯುಗ್ರೆದನೊಯ್ಯನೆಯೆ (ಪು:293 ಪಂಕ್ತಿ:40)

2

ತನ್ನಣ್ಣನೊಡಲೆಯೆನೆ ಚರಿಸಿದನ್ ಸುಗ್ರೀವ । ನುಂ (ಪು:293 ಪಂಕ್ತಿ:32)

5+5ರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 3+3+4, 3+4+3, 3+7 ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿಯೂ ಗಣಪರಿವೃತ್ತಿ ಕಂಡುಬರುವುದು ಸಾಮಾನ್ಯ. ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳು:

3 3 4
ಏನು । ಮೌನ । ವಿದೆನ್ನ ಕೋಮಲೆ? ಕೋಪವೆ ನಿನಗೆ (ಪು:623, ಪಂಕ್ತಿ:1)
3 4 3
ತೆರೆಯ । ತೇಜಿಯ । ಪಾಯ್ವ । ದಳದಂತೆ. ಕಣ್ ಸೆಳೆದು(ಪು:435, ಪಂಕ್ತಿ:23)
3 7
ನಮ್ಮ । ಕತೆಯುಮನಂತೆ । ವೆತೆಯನಾಕರ್ಣಿಸುತೆ (ಪುಟ: 394, ಪಂಕ್ತಿ:501)

ಪಂಚಮಾತ್ರಾಗಣದ ಏಕತಾನತೆಗೆ ಅವಕಾಶವಾಗದಂತೆ ಕವಿ ಪರಮಾವಧಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಹಿಸಿರುವುದಕ್ಕೆ ಇದೆಲ್ಲ ಸಾಕ್ಷಿ. ಆದರೆ ಮಹಾಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಐದು ಮಾತ್ರೆಯ ಗಣಗಳು ಬರುವುದೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ.

ಮಹಾಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪಂಕ್ತಿ ಮೂಲಮಾನವಲ್ಲವೆಂದೂ ವಾಕ್ಯ ಮೂಲಮಾನವೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ ಕುವೆಂಪು. ಮಹಾಛಂದಸ್ಸು ಸರ್ವಛಂದೋಸಮನ್ವಯ ಎಂದೂ ಅವರ ಅಭಿಮತ. ವೃತ್ತ, ಷಟ್ಪದಿ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಲಯಗಳನ್ನು ಅದರಲ್ಲಿ ಭಾಗಶಃ ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಆದರೆ ವಿಪುಲ ಗಣಪರಿವೃತ್ತಿ ಈ ಲಯವೈವಿಧ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣ. ಶ್ರೀರಾಮಾಯಣ ದರ್ಶನದ ಮಹತ್ತಿಗೆ ತಾಂತ್ರಿಕವಾಗಿ ಅದರ ಮಹಾಶೈಲಿಯಂತೆ ಮಹಾಛಂದಸ್ಸೂ ಸಹಾಯಕವಾಗಿದೆ. *

ಮಾಹಾತ್ಮೆಗಳು: ಕ್ಷೇತ್ರ ಸಂದರ್ಶನ, ಪವಿತ್ರ ನದೀಸ್ನಾನ, ಪುಣ್ಯ ಶ್ಲೋಕದ ಜೀವನಾಧ್ಯಯನ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಮೌಲ್ಯಗಳನ್ನು ಶ್ರುತಪಡಿಸುವ ಕೃತಿಗಳು. ಪಾಪಕಲುಷಿತ ಜನರು ಪಾಪ ಮುಕ್ತರಾಗಲು ವ್ರತಾಚರಣೆ, ತೀರ್ಥಸ್ನಾನ, ಕ್ಷೇತ್ರ ಸಂದರ್ಶನ ದೇವತಾ ಪೂಜೆ ಇವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಎಂಬ ಧರ್ಮಸೂಕ್ಷ್ಮವಿದೆ. ಈ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಉಂಟಾಗಲು ಇವುಗಳ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನೂ ಗುಣಕೀರ್ತನವನ್ನೂ ಫಲಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಸುವ ಅನೇಕ ಕೃತಿಗಳಿವೆ. ಇವೇ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಕೃತಿಗಳು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಇವು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವುದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಪುರಾಣ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ. ಕ್ಷೇತ್ರತೀರ್ಥಮಾಸವ್ರತ ಇವೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ ಕೃತಿಗಳು ಅನೇಕವಿವೆ.

ಶಿವ-ಪಾರ್ವತಿ, ಶಂಕರ-ನಾರದ, ನಾರದ-ಭೃಗು, ಪೃಥು-ನಾರದ, ಸೂತ-ಋಷಿಗಳು ಮೊದಲಾದವರ ಸಂವಾದ ರೂಪವಾಗಿ ಈ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ ಕೃತಿಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇವನ್ನೇ ಆಯಾಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಕ್ಷೇತ್ರತೀರ್ಥ ಮಾಸ ವ್ರತ ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯದಲ್ಲೂ ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಕಥೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ ಶ್ರವಣದಿಂದ ಪಾಪನಿವಾರಣೆಯಾಗಿ ಮುಕ್ತಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆಂದು ಕೃತಿಯ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಫಲಶ್ರುತಿ ಇರುತ್ತದೆ.

ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲೂ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ ಕೃತಿಗಳು ಹಲವಾರು ಇವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಛಂದೋಬದ್ಧವಾಗಿಯೂ ಕೆಲವು ಚಂಪೂರೂಪವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಗದ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಇವೆ. 16ನೆಯ ಶತಮಾನದ ತನಕ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಯಾವ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ ಗ್ರಂಥವೂ ಇದ್ದಂತೆ ಕಾಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೆಲವು ಕೃತಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ, ಪ್ರಸಾದ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ, ವಿಭೂತಿ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಅಲ್ಪ ಪ್ರಮಾಣದ ಗ್ರಂಥ ಭಾಗಗಳು ಮಾತ್ರ ಇದಕ್ಕೂ ಮೊದಲು ಇದ್ದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಮೈಸೂರರಸರ ಪೀಳಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ ಗ್ರಂಥಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ರಚಿತವಾಗಿವೆ. ಅದರಲ್ಲೂ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಯ ಮತ್ತು ಮುಮ್ಮಡಿಕೃಷ್ಣರಾಜ ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿರುವ ಮೇಲುಕೋಟೆ, ಕಂಚಿ, ಶ್ರೀರಂಗ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳ ಮತ್ತು ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ಮಾಹಾತ್ಮೆಯ ಕೃತಿಗಳೇ ಅಧಿಕ. ಕೆಲವರು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿರುವ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ ಗ್ರಂಥಗಳಿಗೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಟೀಕನ್ನು ರಚಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಅದನ್ನೇ ಆದರಿಸಿ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಕೃತಿಗಳನ್ನೇ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ ಗ್ರಂಥಗಳು ಕವಿ, ಕಾಲ, ವಿಷಯದ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನು ಈ ಮುಂದೆ ನೀಡಲಾಗಿದೆ:

ಗ್ರಂಥದ ಹೆಸರು	**ಕವಿ**	**ಕಾಲ**	**ವಿಷಯ ವಿಶೇಷತೆ**
ಬಳ್ಳಿಗಾವಿ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ	ಬಸವಲಿಂಗ	ಸು.1611	ವಾರ್ಧಕ ಷಟ್ಪದಿ, ಶಿವಾಧಿಕ್ಯ ವಿಚಾರ
ನಂದಿಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ	ಗೋವಿಂದ	ಸು.1650	(ಭಾ.ಷ.) ನಂದಿಯ ಮಹಿಮೆ
ತುಲಸೀ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ	ಅಚ್ಯುತದಾಸ	ಸು. 1650	(ಭಾ.ಷ.) ತುಲಸಿಯ ಮಹಿಮೆ
ಪಶ್ಚಿಮರಂಗ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ	ಚಿಕ್ಕುಪಾಧ್ಯಾಯ	ಸು.1672	(ಭಾ.ಷ.) ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಮಹಿಮೆ (ಸಾಂಗತ್ಯ)
ಯಾದವಗಿರಿ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ	ಚಿಕ್ಕುಪಾಧ್ಯಾಯ	--,,--	ಮೇಲುಕೋಟೆ ಮಹಿಮೆ (ಸಾಂಗತ್ಯ)
ಕಾವೇರಿ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ	ರಂಗಯ್ಯ	ಸು.1730	(ಭಾ.ಷ.) ಕಾವೇರಿ ನದಿ ಮಹಿಮೆ
ಸೇತೂ ಮಹಾತ್ಮ್ಯ	ವೈದ್ಯೇತರ ಭಕ್ತ	ಸು.1715	(ಭಾ.ಷ.) ಸೇತೂ ಮಹಿಮೆ
ಬ್ರಹ್ಮೋತ್ತರ ಖಂಡ	ಮಹಾದೇವ	ಸು.1725	(ಭಾ.ಷ.) ಷಡಕ್ಷರ, ವಿಭೂತಿ, ರುದ್ರಾಕ್ಷಿ, ಪುರಾಣ ಶ್ರವಣ ಮೊದಲಾದ ಮಹಿಮೆಗಳು
ದೇವೀ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ	ಚಿದಾನಂದಾವಧೂತ	ಸು.1750	(ಭಾ.ಷ.) ದೇವೀ ಮಹಿಮೆ
ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ಮಹಿಮೆ	ಬಾಲಭಾಸ್ಕರ	?	(ಭಾ.ಷ.) ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ಮಹಿಮೆ
ಯಾದವಗಿರಿ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ	ಪ್ರತಿವಾದಿ ಭಯಂಕರಂ ವೆಂಕಟಚಾರ್ಯ ಶಿಷ್ಯ	?	(ಭಾ.ಷ.) ಮೇಲುಕೋಟೆ ಮಹಿಮೆ

ಕಾವೇರಿ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ	ಲಿಂಗ ಕವಿ	ಸು.1850	(ಭಾ.ಷ.) ಕಾವೇರಿ ನದಿ ಮಹಿಮೆ (ಸಾಂಗತ್ಯ)

ಚಂಪೂ ಗ್ರಂಥಗಳು

ಕಮಲಾಚಲ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ	ಚಿಕ್ಕುಪಾಧ್ಯಾಯ	1672	ಹಿಮವದ್ಗೋಪಾಲಸ್ವಾಮಿ ಬೆಟ್ಟದ ಮಹಿಮೆ
ಹಸ್ತಿಗಿರಿ ಮಹಾತ್ಮ್ಯ	ಚಿಕ್ಕುಪಾಧ್ಯಾಯ	--,,--	ಕಂಚಿ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಮಹಿಮೆ
ಯಾದವಗಿರಿ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ	ತಿಮ್ಮ	1677	ಮೇಲುಕೋಟೆ ಮಹಿಮೆ
ಪಶ್ಚಿಮರಂಗ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ	,,	--,,--	ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಮಹಿಮೆ
ವೆಂಕಟಗಿರಿ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ	,,	--,,--	ತಿರುಪತಿ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಮಹಿಮೆ
ಶ್ರೀರಂಗ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ	ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ	1678	ಶ್ರೀರಂಗ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಮಹಿಮೆ
ಹಾಲಾಸ್ಯ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ	ವೆಂಕಟೇಶ	1740	ಶಿವ ಮಹಿಮೆ
ಶ್ರೀರಂಗಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ	ಸಿಂಗರಾರ್ಯ	1740	ಶ್ರೀರಂಗ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಮಹಿಮೆ (ಬೆಟ್ಟದ ಚಾಮರಾಜನ ಉಪಾಧ್ಯಾಯ)

ಗದ್ಯ ಗ್ರಂಥಗಳು

ಶ್ರೀರಂಗ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ	ರಂಗಾಚಾರ್ಯ	ಸು.1570	ಶ್ರೀರಂಗ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಮಹಿಮೆ
ಯದುಗಿರಿ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ	ಚಿಕ್ಕುಪಾಧ್ಯಾಯ	1672	ಮೇಲುಕೋಟೆ ಮಹಿಮೆ
ವೆಂಕಟಗಿರಿ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ	,,	,,	ತಿರುಪತಿಕ್ಷೇತ್ರದ ಮಹಿಮೆ
ಶ್ರೀರಂಗ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ	--,,--	--,,--	ಶ್ರೀರಂಗಕ್ಷೇತ್ರದ ಮಹಿಮೆ
ಹಾಲಾಸ್ಯ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ	ಕಳಲೆ ನಂಜರಾಜ	17410	ಶಿವ ಮಹಿಮೆ
ಭ್ರದಗಿರಿ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ	--,,--	--,,--	ಭದ್ರಗಿರಿಕ್ಷೇತ್ರ ಮಹಿಮೆ
ಹರದತ್ತಾಚಾರ್ಯ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ	--,,--	--,,--	ಹರದತ್ತಾಚಾರ್ಯ ಮಹಿಮೆ
ಕಕೂದ್ಗಿರಿ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ	--,,--	--,,--	ಶಿವಗಂಗೆ ಮಹಿಮೆ
ಗರಳಪುರಿ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ	--,,--	--,,--	ನಂಜನಗೂಡು ಮಹಿಮೆ
ಸೇತು ಮಹಿಮಾದರ್ಶ	--,,--	--,,--	ಸೇತು ಮಹಿಮೆ
ಕಮಲಾಚಲ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ	ಗೋಪಾಲರಾಜ	--,,--	ಹಿಮವದ್ಗೋಪಾಲಸ್ವಾಮಿ ಬೆಟ್ಟದ ಮಹಿಮೆ
ಅಖಂಡಕಾವೇರಿ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ	ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ	1794–1868	ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ಮಹಿಮೆ
ಚುಂಚನಕಟ್ಟೆ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ	--,,--	--,,--	ಚುಂಚನಕಟ್ಟೆ ಮಹಿಮೆ
ತಲಕಾವೇರಿ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ	--,,--	--,,--	ತುಲಾಮಾಸದ ಕಾವೇರಿಯ ಮಹಿಮೆ
ದೇವೀ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ	--,,--	--,,--	ದೇವಿಯ ಮಹಿಮೆ
ಹಾಲಾಸ್ಯ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ	--,,--	--,,--	ಶಿವ ಮಹಿಮೆ
ತಲಕಾವೇರೀ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ	ಚೆಲುವಾಂಬೆ	1725	ತುಲಾಮಾಸದ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ಮಹಿಮೆ
ಧನುರ್ಮಾಸ ಮಹಿಮೆ	ವೆಂಕಟರಾಮಾಶಾಸ್ತ್ರಿ	1823	ಧನುರ್ಮಾಸದ ಮಹಿಮೆ

ಪದಗಳು

ವೆಂಕಟಾಚಲ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ ಲಾಲಿಪದ	ಚೆಲುವಾಂಬೆ	1725	ತಿರುಪತಿ ಕ್ಷೇತ್ರ ಮಹಿಮೆ

ಇವಲ್ಲದೆ ದೇವೀ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ, ಕಲ್ಯಾಣ ಪಟ್ಟಣದ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ, ತಾರ್ಕಿಕ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ, ಗೋವರ್ಧನಗಿರಿ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ, ಜಂಗಮ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ, ವಿಭೂತಿ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ, ವ್ಯಾಘ್ರಾಚಲ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ, ಸಾಲಿಗ್ರಾಮ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ, ಕೊಲ್ಲಿಪಾತ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ, ಕೈಶಿಕ ದ್ವಾದಶೀ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ, ಕಾಶೀಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಕೃತಿಗಳಿವೆ.

*

ಮಹಾದೇವ: ಸೇವುಣ ವಂಶದ ಅರಸ (ಸು. 1261–71). ಸಿಂಘಣನ ಮೊಮ್ಮಗ, ಕೃಷ್ಣನ ಸಹೋದರ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿ. ದೊರೆಯಾದ ಮೇಲೆ ಮಹಾದೇವ ಉತ್ತರ ಕೊಂಕಣದಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಶಿಲಾಹಾರ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮೇಲೆ ನೌಕಾಯುದ್ಧವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅವನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ. ಅನಂತರ ಗುಜರಾತಿನ ರಾಜ ವೀಸಲದೇವನನ್ನೂ ಸೋಲಿಸಿದ. ಇತ್ತಕಡೆ ಆಂಧ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಾಕತೀಯ ರುದ್ರಮದೇವಿಯ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಿದ.

ಆದರೆ ಇದು ಬಹುಶಃ ನಿರ್ಣಾಯಕ ಯುದ್ಧವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅನಂತರ ಮಹಾದೇವ ಕದಂಬ ಕಾಮದೇವನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ. ಕಾಮದೇವ ಮಹಾದೇವನ ಸಾಮಂತನಾದ. ಇನ್ನೂ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಮುಂದುವರೆದು ಸಾಮಂತರ ರಾಜ ಬೊಮ್ಮರಸನ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಿದರೂ ಇದರಿಂದ ವಿಶೇಷ ಪ್ರಯೋಜನ ವೇನೂ ಆಗಲಿಲ್ಲ. ಇದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಮಹಾದೇವ ಹೊಯ್ಸಳರನ್ನೂ ಎದುರಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಹೊಯ್ಸಳ ಶಾಸನಗಳ ಮಾಹಿತಿಯಂತೆ ಮಹಾದೇವ ಸೋತು ಓಡಿಹೋದ. ಗುತ್ತರು, ರಟ್ಟರು ಮತ್ತು ಸಿಂದರು ಮಹಾದೇವನ ಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದರು. ಮಹಾದೇವನ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರ, ಧಾರವಾಡ, ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಗಳೂ ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಬಳ್ಳಾರಿ, ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ಅನೇಕ ಭಾಗಗಳೂ ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಕೊಂಕಣಗಳೂ ಚತ್ತೀಸ್‌ಘಡವೂ ಸೇರಿದ್ದವು. ಮಹಾದೇವ ವಿವಿಧ ಧರ್ಮಗಳ ಆಲಯಗಳಿಗೂ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟಿದ್ದ. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಹಾನುಭಾವ ಪಂಥ ತಲೆಯೆತ್ತುತ್ತಿದ್ದಿತು. ಜಾತುರ್ವರ್ಗ ಚಿಂತಾಮಣಿಯ ಕರ್ತೃವಾದ ಹೇಮಾದ್ರಿ ಮಹಾದೇವನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದ. ಮಹಾದೇವ ಸು. 1271ರಲ್ಲಿ ಮರಣಹೊಂದಲು ಅವನ ಮಗನಾದ ಆಮಣ ದೊರೆಯಾದ. (ಎ.ವಿ.ಎನ್.)

ಮಹಾದೇವಪ್ಪ, ಮೈಲಾರ: 1911–43. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟದಲ್ಲಿ ಹುತಾತ್ಮನಾದ ವೀರ. ಇವರು ಬ್ಯಾಡಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮೋಟೆಬೆನ್ನೂರಿನಲ್ಲಿ 1911 ಜುಲೈ 8 ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ಮಾರ್ತಾಂಡಪ್ಪ ಮತ್ತು ತಾಯಿ ಬಸವಮ್ಮ. 1925ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಸಿದ್ದಮ್ಮ ಎಂಬ ಕನ್ಯೆಯೊಡನೆ ವಿವಾಹವಾಯಿತು.

ಮಹಾದೇವಪ್ಪನವರು ಹಿರೇಕೆರೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹಂಸಭಾವಿ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಇಯತ್ತೆವರೆಗೆ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿದರು. ಅಲ್ಲಿ ಇವರು ಅನೇಕ ದೇಶಭಕ್ತ ಅಧ್ಯಾಪಕರ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೊಳಗಾಗಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟದಲ್ಲಿ ದುಮುಕಿದರು. ಭಾರತ ಸಂಚಾರಿ ಗೋಸಾವಿ ಎಂಬ ಹಿಂದಿ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರು ಮಹಾದೇವಪ್ಪವನರು ದೇಶಭಕ್ತರಾಗಲು ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣರು. ಎನ್.ಬಿ.ಹಿರೇಮಠರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದ ಭಾರತೀಯ ತರುಣ ಸಂಘವನ್ನು ಮಹಾದೇವಪ್ಪನವರು 1929ರಲ್ಲಿ ಸೇರಿದರು.

1930ರ ಏಪ್ರಿಲ್ 13 ರಂದು ದಾಂಡಿಯಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಉಪ್ಪಿನ ಕಾಯಿದೆಯನ್ನು ಸಾಂಕೇತಿಕವಾಗಿ ಭಂಗಗೊಳಿಸಿದರು. ಇದರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಮಹದೇವಪ್ಪನವರೇ ಅತ್ಯಂತ ಕಿರಿಯ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹಿ. ನಾಲ್ಕು ತಿಂಗಳ ಕಾರಾಗೃಹ ವಾಸವನ್ನು ಮುಗಿಸಿ ಹೊರಬರುತ್ತಲೇ ಪುನಃ ಬಂಧನಕ್ಕೊಳಗಾದ ಇವರು 1931ರಲ್ಲಿ ಗಾಂಧಿ–ಇರ್ವಿನ್ ಒಪ್ಪಂದವಾದಾಗ ಬಿಡುಗಡೆಯಾದರು.

ಮುಂದೆ 1932ರಲ್ಲಿ ಕಾಯಿದೆಭಂಗ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಸೆರೆಮನೆ ಸೇರಿದ ಮಹಾದೇವಪ್ಪನವರು 1933ರ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಬಿಡುಗಡೆ ಹೊಂದಿದರು. ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ಆಹ್ವಾನದ ಮೇರೆಗೆ ತಮ್ಮ ಪತ್ನಿಯೊಡನೆ ಸಾಬರಮತಿ ಆಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ದೀರ್ಘಕಾಲ ಅಲ್ಲಿದ್ದು ವಾಪಸ್ಸು ಬಂದು ಖಾದಿ ಉತ್ಪಾದನೆಯಲ್ಲಿ ಮಗ್ನರಾದರು. ಕೊರಡೂರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಆಶ್ರಮ ನಡೆಸಿದರು. 1940–41ರಲ್ಲಿ ವೈಯಕ್ತಿಕ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹವನ್ನಾಚರಿಸಿ ಮತ್ತೊಂದು ವರ್ಷ ಕಾರಾಗೃಹದಲ್ಲಿದ್ದರು.

1942ರ ಕ್ವಿಟ್ ಇಂಡಿಯಾ ಚಳವಳಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ನಾಯಕರೆಲ್ಲಾ ಬಂಧಿತರಾಗಿದ್ದಾಗ ಮಹಾದೇವಪ್ಪನವರು ಬಲವಾದ ದೇಶಭಕ್ತರ ಒಂದು ತಂಡವನ್ನು ಸಂಘಟಿಸಿ ಎಪ್ಪತ್ತೈದು ವೀರಪ್ರಕರಣಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದರು. ಧಾರವಾಡ, ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಗಳು ಆಗ ಇವರ ಕಾರ್ಯಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿದ್ದವು. 1943ರ ಏಪ್ರಿಲ್ ಒಂದನೆಯ ತಾರೀಕು ಮಹಾದೇವಪ್ಪನವರ ಜೀವನದ ದುರ್ದಿನ. ಆ ದಿನ ಇವರು ಹೊಸರಿತ್ತಿಯ ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿ ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಕಂದಾಯದ ಹಣವನ್ನು ದೋಚಲು ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಿದರು. ಮರೆಯಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದ್ದ ಪೋಲೀಸನೊಬ್ಬ ಹಾರಿಸಿದ ಗುಂಡು ಇವರ ಎದೆಯನ್ನು ಸೀಳಿತು. ಇವರ ಸಂಗಡವೇ ಇದ್ದ ಈರಯ್ಯ ಮತ್ತು ತಿರಕಪ್ಪ ಎಂಬಿಬ್ಬರೂ ಪೊಲೀಸರ ಗುಂಡಿಗೆ ಬಲಿಯಾದರು. (ಎಚ್.ಪಿ.ಎಸ್.)

ಮಹಾದೇವಿಯಮ್ಮ: ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಿವಶರಣೆ ಹಾಗೂ ವಚನಕಾರ್ತಿ. ಈಕೆ ಮೋಳಿಗೆ ಮಾರಯ್ಯನ ಪತ್ನಿ. ಮೋಳಿಗೆ ಮಾರಯ್ಯ ಕಾಶ್ಮೀರದಲ್ಲಿ ಮಹಾದೇವರಾಜನೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಮಾಂಡವ್ಯಪುರವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ. ಕಾಲಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಶಿವಾನುಭವಕ್ಕೆ ಒಲಿದು ಈಕೆ ತನ್ನ ಪತಿ ಮಾರಯ್ಯ ಹಾಗೂ ಆತನ ತಂಗಿ ಬೊಂತಾದೇವಿ ಅವರೊಡನೆ ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕೆ ಬಂದರು. ಕಲ್ಯಾಣದಲ್ಲಿ ಇವರು ಕಟ್ಟಿಗೆ ಒಡೆಯುವ ಕೆಲಸವನ್ನು ಕಟ್ಟುನಿಟ್ಟಾಗಿ ಪಾಲಿಸುತ್ತಾ ಜೀವಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ಶರಣ ದಂಪತಿಗಳು ವಚನಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಎಂಬುದು ಈಕೆಯ ವಚನಗಳ ಅಂಕಿತ. ಈಕೆಯ 69 ವಚನಗಳು ಸಿಕ್ಕಿವೆ. ಒಂದು ವಚನ ಹೀಗಿದೆ:

ನೀರು ನೆಲೆಯಿಲ್ಲದೆ ಇರಬಹುದೆ
ಬೀಜ ನೆಲೆಯಿಲ್ಲದೆ ಹುಟ್ಟಬಹುದೆ
ಜ್ಞಾನ ಕ್ರಿಯೆಯಿಲ್ಲದೆ ಅರಿಯಬಹುದೆ
ಚಿತ್ತಿಚಿತ್ತುವಿಲ್ಲದೆ ವಸ್ತುವ ಲಕ್ಷಿಸಿ ಗ್ರಹಿಸಬಲ್ಲುದೆ
ಇಂತೀ ಕ್ರೀ ಜ್ಞಾನ ಸಂಬಂಧಸ್ಥಲಭಾವ ಎನ್ನಯ್ಯ ಪ್ರಿಯ
ಇಮ್ಮಡಿ ನಿಃಕಳಂಕ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನಲ್ಲಿ ಉಭಯಸ್ಥಲ ಭೇದ

ಈಕೆಯ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾಜ್ಞಾನಗಳ ಸಂಬಂಧ, ಇಷ್ಟಲಿಂಗ ಪ್ರಾಣಲಿಂಗಗಳ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧ, ಷಟ್‌ಸ್ಥಲಗಳ ಸ್ವರೂಪ– ಇವನ್ನು ಮಾರ್ಮಿಕವಾಗಿ ವಿವೇಚಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. *

ಮಹಾಬಲ ಕವಿ: ಸು. 1254. ಜೈನಕವಿ. ನೇಮಿನಾಥಪುರಾಣ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯದ ಕರ್ತೃ. ಈತನ ತಂದೆ ರಾಯಿದೇವ, ತಾಯಿ ರಾಜಿಯಕ್ಕ, ಗುರು ಮೇಘಚಂದ್ರ. ತನ್ನ ಗ್ರಂಥದ ಆಶ್ವಾಸಾಂತ್ಯ ಗದ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾಧವಚಂದ್ರತ್ರೈವಿದ್ಯಾಚಕ್ರವರ್ತಿ ಶ್ರೀಪಾದ ಪ್ರಸಾದಾಸಾದಿತ ಸಕಲಕಲಾಕಲಾ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಮಾಧವಚಂದ್ರ ಈತನ ವಿದ್ಯಾಗುರುವೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾವಿರಿಂಚಿ, ಸಹಜಕವಿಮನೋಗೇಹ ಮಾಣಿಕ್ಯದೀಪ ಎಂಬುವು ಇವನ ಬಿರುದುಗಳು. ನೇಮಿನಾಥಪುರಾಣವನ್ನು ವೀರನೂ ಸ್ವತಃ ಕವಿಯೂ ರಾಜನೂ ಆಗಿದ್ದ ಕೇತಯನಾಯಕ ಬರೆಸಿದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕವಿ ತನ್ನನ್ನು ಸಚಿವ ಎಂದು ವಿಶೇಷಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಈತ ಕೇತಯನಾಯಕನಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದಿರಬಹುದು. ತನ್ನ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಶುಕ್ರಾಚಾರ್ಯರೇ ಮೊದಲಾದವರು ಸಭೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ಕೇಳುವಂತೆ ಹೇಳಿದಂತೆಯೂ ತನ್ನ ಶಿಷ್ಯ ಲಕ್ಕ್ಮನಿಂದ ಇದನ್ನು ಬರೆಯಿಸಿದಂತೆಯೂ ಕವಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.

ನೇಮಿನಾಥಪುರಾಣ ಹದಿನಾರು ಆಶ್ವಾಸಗಳುಳ್ಳ ಚಂಪೂ ಗ್ರಂಥ. ಇದನ್ನು 1254ರಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 77ನೆಯ ತೀರ್ಥಂಕರ ನೇಮಿನಾಥನ ಚರಿತ್ರೆ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಹರಿವಂಶ ಕುರುವಂಶಗಳ ಕಥೆಯೂ ಹೇಳಿದೆ. ಕಾವ್ಯಬಂಧ ಪ್ರೌಢವಾಗಿದೆ. (ಬಿ.ಎನ್.ಸಿ.)

ಮಹಾರಾಜನ ದುರ್ಗ: ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆ ಆಲೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಆಲೂರಿನಿಂದ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ 23ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರು ಹೆದ್ದಾರಿಯ ಬಳಿ ಇರುವ ಬೆಟ್ಟ. ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟದಿಂದ 1,006 ಮೀ

ಎತ್ತರವಿರುವ ಈ ಬೆಟ್ಟ ಕಡಿದಾದ ಭಾರಿ ಬಂಡೆಯದು. ಬೆಟ್ಟದ ತುದಿಯಿಂದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ರಮ್ಯ ನೋಟವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಕೋಟೆಯ ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ. ಕೋಟೆ ಅಷ್ಟಕೋನಾಕಾರದ ವಿನ್ಯಾಸವುಳ್ಳದ್ದು. ಈ ವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ಕೋಟೆಯ ಮೊದಲ ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲ ಚಾವಣಿಯ ಮೆಲೆ ಸುಂದರವಾಗಿ ಶಿಲ್ಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಒಳಗೆ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಕೊಳ, ಹಲವು ಮದ್ದಿನ ಮನೆಗಳು ಮತ್ತು ಇತರ ಕಟ್ಟಡಗಳ ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ. ಕೋಟೆಯಿಂದ ಹೊರಗೆ ಹೋಗಲು ಒಂದು ಗುಪ್ತಮಾರ್ಗ ಸಹ ಇದೆ. ಹಿಂದೆ ಇಲ್ಲಿ ವೀರರಾಜ ಎಂಬ ಅರಸನಿದ್ದನೆಂದೂ ಆತ ಆಕಸ್ಮಿಕವಾಗಿ ತನ್ನ ಮಗನ ಮಾಂಸವನ್ನೇ ತಿಂದನೆಂದೂ ಅದರ ಅರಿವಾದಾಗ ಖೇದಗೊಂಡು ಕುದುರೆಯ ಮೇಲೇರಿ ಹೋಗಿ ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಪಾತವೊಂದಕ್ಕೆ ಹಾರಿ ಪ್ರಾಣ ಕಳೆದುಕೊಂಡನೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ. ಇದರಿಂದ ದುರ್ಗಕ್ಕೆ ಮಗನ ತಿಂದ ಮಹಾರಾಜನ ದುರ್ಗ ಎಂದು ಹೆಸರಾಯಿತೆನ್ನಲಾಗುತ್ತದೆ. ಕೋಟೆಯ ಕೆಳಗೆ ಮುಸಲ್ಮಾನ ಗೋರಿಯೊಂದಿದ್ದು ಅದರ ಬಳಿ ಎರಡು ಪಾರಸೀ ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಹಿಂದೆ ಮಹಾರಾಜನ ದುರ್ಗ ಅದೇ ಹೆಸರಿನ ತಾಲ್ಲೂಕಾಗಿತ್ತು. 1894ರಲ್ಲಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ರದ್ದಾಗಿ ಆಲೂರು ಸಬ್ ತಾಲ್ಲೂಕು ಆಯಿತು.

(ವಿ.ಜಿ.ಕೆ.)

ಮಹಾಲಿಂಗಪುರ: ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿಲ್ಲೆ ಮುಧೋಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣ. ಮುಧೋಳದ ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 407.

ಈ ಊರಿಗೆ ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ, ವಿದ್ಯುತ್ ಮೊದಲಾದ ಆಧುನಿಕ ತಾಂತ್ರಿಕ ಸೌಕರ್ಯಗಳಿವೆ. ಉತ್ತಮ ಪುಸ್ತಕ ಭಂಡಾರ, ವಾಚನಾಲಯ ಹಾಗೂ ಅತಿಥಿಗೃಹಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿಯೇ ಸುಂದರವಾದ ಉದ್ಯಾನವನವನ್ನು ಕಾಪಾಡಿಕೊಂಡು ಬರಲಾಗಿದೆ. ಆಸ್ಪತ್ರೆ ಇದೆ. ಪ್ರೌಢ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳಿವೆ. 1872ರಿಂದ ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಪುರಸಭಾಡಳಿತವಿದೆ. ಈ ಊರು ಕೈಮಗ್ಗದ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಕೇಂದ್ರ. ಇಲ್ಲಿನ ಕೈಮಗ್ಗದ ಸೀರೆಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ಈ ಊರಿನ ಚಿಕ್ಕ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಮಹಾಲಿಂಗೇಶ್ವರ ಮಂದಿರವಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಮಹಾಲಿಂಗೇಶ್ವರನೆಂಬ ಒಬ್ಬ ಸಂತನೂ ಆಗಿಹೋಗಿದ್ದಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅದೇ ಹೆಸರಿನ ಒಂದು ವೀರಶೈವ ಮಠವೂ ಇದೆ. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಊರಿಗೆ ಮಹಾಲಿಂಗಪುರ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆಯೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಮಹಾಲಿಂಗೇಶ್ವರನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಸೆಪ್ಟಂಬರ್–ಅಕ್ಟೋಬರ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಜಾತ್ರೆ ನೆರೆಯುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಸಾವಿರಾರು ಯಾತ್ರಿಕರು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬರುತ್ತಾರೆ. **(ವಿ.ಕೆ.)**

ಮಹಿಪತಿದಾಸ: 1611–81. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹರಿದಾಸರು. ಬೆಳಗಾಂವಿ ಅಥಣಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಐಗಳಿ ಇವರ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ಕೊನೇರರಾಯ ಎಂಬುವವರು ದಾಸರ ತಂದೆ ಹಾಗೂ ವಿದ್ಯಾಗುರು. ದಾಸರು ವೇದ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಅಧ್ಯಯನದೊಂದಿಗೆ ಬೇರೆಬೇರೆ ವಿದ್ವಾಂಸರಿಂದ ಬೇರೆಬೇರೆ ಭಾಷೆಗಳನ್ನೂ ಕಲಿತರು. ಇವರಿಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತ, ಕನ್ನಡ, ಮರಾಠಿ, ತೆಲುಗು, ಉರ್ದು, ಪಾರಸೀ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಂಡಿತ್ಯವಿತ್ತು. ತೀರ ಬಡಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಸ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯ ದಿಂದ ವಿಜಯಪುರದ (ಬಿಜಾಪುರ) ಬಾದಶಹನ ದಿವಾನರಾಗಿ ರಾಜಮನ್ನಣೆಗೂ ಪಾತ್ರರಾದರು.

ಶಹನಂಗಾ ಎಂಬ ಫಕೀರರಿಂದ ಹಾಗೂ ಭಾಸ್ಕರ ಸ್ವಾಮಿಗಳ ಅನುಗ್ರಹ ದಿಂದ ದಾಸರ ಜೀವನದ ದಿಕ್ಕೇ ಬದಲಾಯಿಸಿತು. ಲೌಕಿಕ ಜೀವನದ ಮೋಹ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿ ಸಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಗುರು ಭಾಸ್ಕರಸ್ವಾಮಿಗಳ ಬಳಿಯೇ ನಿಂತು, ವಿಜಯಪುರದ ತಮ್ಮ ದಿವಾನ ಹುದ್ದೆಗೆ ರಾಜೀನಾಮೆ ಯನ್ನಿತ್ತು ಸತತ ಯೋಗಾಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದರು. ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಮುಗಿಯುವಂಥ ಯೋಗಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಕೇವಲ ಹನ್ನೊಂದು ತಿಂಗಳಿನಲ್ಲಿ ಮುಗಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಗುರುಗಳ ಅಪ್ಪಣೆಯಂತೆ ವಿಜಯಪುರಕ್ಕೆ ಬಂದು, ತಮ್ಮ ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಯೋಗಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ನಾಲ್ಕಾರು ವರ್ಷಗಳ ಅನಂತರ ಸಾರವಾಡದ ಹತ್ತಿರವಿದ್ದ ಕಾಖಂಡಕಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದರು. ಇಲ್ಲಿ ದಾಸರಿಗೆ ಪತ್ನೀವಿಯೋಗವಾಯಿತು. ಇವರಿಗೆ ದೇವರಾಯ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣರಾಯ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ಮಕ್ಕಳಿದ್ದರು.

ದಾಸರ ಯೋಗಸಿದ್ಧಿ ವಿಶಾಲ ಮನೋಭಾವದ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ಆಸ್ಪದ ನೀಡಿತು. ಎಲ್ಲ ಜಾತಿಮತಗಳವರೂ ಇವರ ಶಿಷ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. ಮಾಧ್ವ ಮತಸ್ಥರಾದರೂ ಮಾಧ್ವ ಮತತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಪದಗಳನ್ನು ಹಾಡಿಲ್ಲ. ಇತರ ದಾಸರುಗಳಂತೆ ಪೌರಾಣಿಕ ವರ್ಣನೆಗಳಿಗೆಂದೇ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಮೀಸಲಿಡಲಿಲ್ಲ. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಇವರು ಇತರ ಹರಿದಾಸರಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಾಗಿ ನಿಲ್ಲುತ್ತಾರೆ.

ಪರಮತ್ಯಾಗಿಗಳೆಂದು ಪ್ರಖ್ಯಾತರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನತೆಗೆ ಪರಮಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದನ್ನು ತಮ್ಮ ಜೀವನದ ಗುರಿಯಾಗಿಟ್ಟು ಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಜನಸಾಮಾನ್ಯರಿಗಾಗಿ ಲಾವಣಿ, ಕೋಲಾಟ ಪದ, ಸುಗ್ಗಿಯ ಪದ, ಕೊರವಂಜಿ ಪದಮೊದಲಾದ ಜನಪದ ಮಟ್ಟುಗಳಲ್ಲಿ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಷಟ್ಪದಿ, ಸಾಂಗತ್ಯ, ರಗಳೆಗಳನ್ನೂ ಕಾಣಬಹುದು. ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಹಿಡಿದು ಕುಟ್ಟುವ ಪದಗಳು, ಜೋಗುಳದ ಪದಗಳ ವರೆಗೆ ಅವುಗಳ ವೈವಿಧ್ಯವಿದೆ. ಹಿಂದಿ, ಮರಾಠಿ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲೂ ದಾಸರು ಕೀರ್ತನೆಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನವು ಇವರ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಅನುಭವ ಹಾಗೂ ಯೋಗಸಿದ್ಧಿಗಳ ಪ್ರತಿಬಿಂಬದಂತಿದ್ದು ಶಿವಶರಣರ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ನೆನಪಿಗೆ ತರುತ್ತವೆ. ಸರಳ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿರುವ ಇವರ ಕೀರ್ತನೆಗಳು ಪಂಡಿತ ಪಾಮರರ ಮೆಚ್ಚಿಕೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿವೆ.

ಎಪ್ಪತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ತುಂಬುಬಾಳನ್ನು ಬಾಳಿದ ದಾಸರು ತಮ್ಮ ಕೊನೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೊಲ್ಹಾರಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ತಮ್ಮ ಕುಲಗುರುಗಳ ಬಳಿ ಕೆಲವು ದಿನಗಳಿದ್ದರು. ಅಲ್ಲಿಯೇ 1681ರಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯು ಸಿರೆಳೆದರು. ಇಲ್ಲಿ ಇವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ವೃಂದಾವನವನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಕಾಖಂಡಕಿಯಲ್ಲಿಯೂ ದಾಸರು ಪೂಜಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಸಾಲಿಗ್ರಾಮದ ಮೇಲೆ ವೃಂದಾವನವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದು ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ರಾಯರ ಪುಣ್ಯತಿಥಿಯನ್ನು ಆಚರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. **(ಟಿ.ಎನ್.ಎನ್.)**

ಮಹಿಳಾ ಶಿಕ್ಷಣ: ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 1950ರಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾದ ಕಡ್ಡಾಯ ಶಿಕ್ಷಣದ ಫಲವಾಗಿ ಮಹಿಳೆಯರ ಶಿಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಗಣನೀಯ ಪ್ರಗತಿ ಕಂಡುಬಂದಿದೆ. 1951ರಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯದ ಮಹಿಳೆಯರಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರಸ್ಥರ ಸೇ. ಪ್ರಮಾಣ ಕೇವಲ 9.04 ಇದ್ದುದು 1961ರಲ್ಲಿ ಸೇ. 14.19ಕ್ಕೂ 1971ರಲ್ಲಿ ಸೇ. 20.6ಕ್ಕೂ ಏರಿತು. ಸದ್ಯದಲ್ಲಿ ಆ ಪ್ರಮಾಣ ಇನ್ನೂ ಗಣನೀಯವಾಗಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇಡೀ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯಿಸುವಂತೆ ಸೂಚಿಸಿರುವ ಈ ಪ್ರಮಾಣ ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿಯೂ ನಗರ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು. ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಮಹಿಳಾ ಅಕ್ಷರಸ್ಥರ ಸರಾಸರಿ ಪ್ರಮಾಣ 18.44. ಇದರೊಡನೆ ಹೋಲಿಸಿದರೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಮಹಿಳೆಯರಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರಪ್ರಚಾರ ಭಾರತದ ಇತರ ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಕಡ್ಡಾಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಆಚರಣೆಗೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶದ ಬಾಲಕಿಯರು ಶಾಲೆಗೆ ಸೇರುವುದು ಹೆಚ್ಚುತ್ತಿದೆ. ಇದರ ಫಲವಾಗಿ

ಕ್ರಮಬದ್ಧವಾಗಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಹಂತಗಳಲ್ಲಿ ಮಹಿಳೆಯರು ಹೆಚ್ಚು ಹೆಚ್ಚು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೂ ಹಲವಾರು ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಅವರ ಸಂಖ್ಯಾ ಪ್ರಮಾಣ ಬಾಲಕರೊಡನೆ ಹೋಲಿಸಿದರೆ ಹಿಂದುಳಿದಿರುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡುತ್ತದೆ.

ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾನಂತರ ಮಹಿಳೆಯರ ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣ ಏಕಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಹೆಚ್ಚುತ್ತ ಬರುತ್ತಿದೆ. 1947ರ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಸೇ. 8 ಇದ್ದ ಅವರ ಸಂಖ್ಯಾ ಪ್ರಮಾಣ ಇಂದು ಒಟ್ಟು ಸಂಖ್ಯೆಯ ಮಹಿಳೆಯರಲ್ಲಿ ಸೇ. 57.45ರಷ್ಟು ಮಹಿಳೆಯರು ಅಕ್ಷರಸ್ಥರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ನಗರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಮಾಣ ಸೇ. 74.87ರಷ್ಟಿದೆ(2001). ಇದು ಮಹಿಳೆಯರ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಸರ್ಕಾರ ಹಾಗೂ ಪೋಷಕರು ನೀಡಿರುವ ಆದ್ಯತೆಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ. ಅವರು ಕಲಾಶಾಸ್ತ್ರಗಳಂತೆ ವಿಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ತಂತ್ರಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲೂ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆಯುವುದು ಹೆಚ್ಚುತ್ತಿದೆ. ಶಿಕ್ಷಣ, ವೈದ್ಯ, ಕಾರ್ಯಾಲಯದ ವಿದ್ಯೆ, ಉಪಚಾರಿಕೆ, ಅಧ್ಯಾಪನ, ಕುಶಲಕಲೆ, ಲಲಿತ ಕಲೆ, ವಾಣಿಜ್ಯ, ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, ಟೆಲಿಫೋನ್, ಮಾಹಿತಿ ತಂತ್ರಜ್ಞಾನ, ಎಲೆಕ್ಟ್ರಾನಿಕ್ಸ್, ಜೀವತಂತ್ರಜ್ಞಾನ ಮುಂತಾದ ತಾಂತ್ರಿಕ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲೂ ಅವರ ಸಂಖ್ಯೆ ಹೆಚ್ಚುತ್ತಿದೆ.

ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ, ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರ ಮತ್ತು ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು ನಡೆಸುವ ಸ್ಪರ್ಧಾ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳಲ್ಲೂ ಅವರು ಭಾಗವಹಿಸುವುದು ಹೆಚ್ಚುತ್ತಿದೆ. ಪೋಲಿಸ್, ರಕ್ಷಣಾ ಇಲಾಖೆ, ಸಾರಿಗೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿಂದ ಹಿಡಿದು ವಿದ್ಯುತ್ ಪ್ರಸಾರದ ಲೈನ್ ವಿಮೆನ್ ಹುದ್ದೆಗಳವರೆಗೂ ಅವರು ವಿವಿಧ ಕೆಲಸಗಳಿಗೆ ಸೇರುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಶಿಕ್ಷಕಿಯರಾಗಿ, ದಾದಿಯರಾಗಿ ಮಹಿಳೆಯರು ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಚುನಾಯಿತ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳಾಗಿ ವಿವಿಧ ಹಂತದ ರಾಜಕೀಯ ಹುದ್ದೆಗಳನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅವರು ಗಣನೀಯ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ತೇರ್ಗಡೆಯಾಗಿ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನೇಮಕವಾಗುತ್ತಿರುವರು.

ಶಿಕ್ಷಣದ ಎಲ್ಲ ಹಂತಗಳಲ್ಲೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸಹಶಿಕ್ಷಣ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿದೆ. ಹೆಂಗಸರಿಗಾಗಿಯೇ ಹಲವಾರು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಶಾಲೆಗಳು ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿವೆ. ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಮಹಿಳಾ ಕಾಲೇಜುಗಳು ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿವೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆ ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ದೊರೆಯುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಶಿಕ್ಷಣ ನೀಡಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದೇಶ ಕಾರ್ಯರೂಪಕ್ಕೆ ಬಂದುದು ಇತ್ತೀಚೆಗೆ. ಕ್ರಿಶ್ಚಿಯನ್ ಮಿಷನರಿಯವರಿಂದ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ 1840ರಲ್ಲಿ ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳ ಶಾಲೆಯೊಂದೂ ಹಿಂದುಗಳಿಂದ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಲೆಯೂ ತೆರೆಯಲ್ಪಟ್ಟವು. ಕೆಲವು ಕಾಲ ಗಂಡುಮಕ್ಕಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳಿಗೂ ಶಿಕ್ಷಣ ದೊರೆಯುತ್ತಿತ್ತು. 1867 ರಿಂದೀಚೆಗೆ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿ ಕೆಲವು ಸರ್ಕಾರಿ ಶಾಲೆಗಳೂ ಅನೇಕ ಖಾಸಗಿ ಶಾಲೆಗಳೂ ತೆರೆಯಲ್ಪಟ್ಟವು. ಆದರೂ ಸ್ತ್ರೀ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭದಿಂದಲೂ ಸಾಮಾಜಿಕ ತೊಡಕುಗಳಿದ್ದವು. ಅವುಗಳನ್ನು ತೊಡೆದು ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಶಾಲೆಗೆ ಆಕರ್ಷಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ಸರ್ಕಾರವೇ ಮಾಡಬೇಕಾಯಿತು. ಮೈಸೂರು ಅರಸರು ತಮ್ಮ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಮತ್ತೆ ಪಡೆದಮೇಲೆ ಮೈಸೂರಿನ ಮಹಾರಾಣಿ ಶಾಲೆಯ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳ ಶಿಕ್ಷಣ ಪ್ರಗತಿಯ ಹಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಗುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. 1891ರಲ್ಲಿ ಮಹಾರಾಣಿ ಶಾಲೆಯನ್ನು ಸರ್ಕಾರವೇ ವಹಿಸಿಕೊಂಡಿತು; ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ ಅದರ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಒಂದು ಸಮಿತಿಯು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿತ್ತು. 1902ರಲ್ಲಿ ಮಹಾರಾಣಿ ಶಾಲೆಯು ಪ್ರಥಮ ದರ್ಜೆ ಕಾಲೇಜಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಯಿತು. 1902ರಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು 30 ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಯವರಿಗೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿವೇತನ ದೊರೆಯಿತು. ದೇವರಾಜ ಬಹದ್ದೂರ್ ದತ್ತಿಯಿಂದ ವಿಧವೆಯರಿಗೂ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿವೇತನ ದೊರೆಯಿತು. ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ವಿಧವೆಯರಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಅಬಲಾಶ್ರಮ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು. ಇದರ ವೆಚ್ಚವನ್ನು ಸರ್ಕಾರದಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ದೇವರಾಜ ಬಹದ್ದೂರ್ ದತ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಭರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

ಹರ್ಟಾಗ್ ಸಮಿತಿಯ ಸಲಹೆಯಂತೆ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ತ್ರೀ ಶಿಕ್ಷಣದ ಪ್ರಗತಿಗಾಗಿ ಅನೇಕ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಲಾಯಿತು.

ಕೇಂದ್ರದಿಂದ ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸಲಹಾ ಸಮಿತಿ, ಸ್ತ್ರೀ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಠ್ಯ ವಸ್ತು ನಿರ್ಮಾಣ ಸಮಿತಿ, ಭಕ್ತವತ್ಸಲಾ ಸಮಿತಿ, ಸ್ತ್ರೀ ನೌಕರರ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಪರಿಶೀಲನಾ ಸಮಿತಿಗಳ ಸಲಹೆಯಂತೆ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ರಾಜ್ಯ ಮಹಿಳಾ ಶಿಕ್ಷಣ ಮಂಡಳಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈ ಮಂಡಳಿಯು ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳನ್ನು ಶಾಲೆಗೆ ಆಕರ್ಷಿಸಲು ಈ ಕೆಳಗಿನ ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕೆಂದು ಸಲಹೆ ನೀಡಿತು:

1 ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ತೆರೆಯುವುದು. 2 ಹಾಜರಾತಿ, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ವೇತನ ಮತ್ತು ಉಚಿತ ಪಠ್ಯ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಹಂಚುವುದು. 3 ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಲಯಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದು. 4 ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಲಾ ಶಿಕ್ಷಕಿಯರಿಗೆ ವಸತಿಸೌಕರ್ಯ ಕಲ್ಪಿಸುವುದು. 5 ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಶೌಚಗೃಹಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವುದು. 6 ಹಾಜರಿಯನ್ನು ಉತ್ತಮಪಡಿಸಲು ಮಧ್ಯಾಹ್ನದ ಉಪಹಾರ ಏರ್ಪಡಿಸುವುದು. 7 ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳಿಗೆ ತಾಂತ್ರಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ನೀಡುವುದು. 8 ವಿದ್ಯಾವಂತ ಮಹಿಳೆಯರಿಗೆ ಉದ್ಯೋಗಾವಕಾಶ ಕಲ್ಪಿಸುವುದು–ಈ ಎಲ್ಲ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿಂದ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳು ಶಾಲೆಗೆ ಆಕರ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವಂತಾಯಿತು.

ಮೂರನೆಯ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಯ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳೂ, ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳೂ, ಶಿಕ್ಷಕಿಯರ ತರಬೇತಿ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ಅನೇಕ ಉದ್ಯೋಗ ಕೇಂದ್ರಗಳೂ ಸರ್ಕಾರದಿಂದಲೂ ಖಾಸಗಿಯವರಿಂದಲೂ ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟವು. ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಹೊಲಿಗೆ, ಕಸೂತಿ ಮುಂತಾದ ಕಸಬು ಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ ತರಬೇತಿ ನೀಡುವ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಲಾಯಿತು. ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಮಹಿಳೆಯರಿಗಾಗಿ ಒಂದು ವೃತ್ತಿಶಿಕ್ಷಣ ಶಾಲೆಯೂ ತೆರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಇಂದು ಮಹಿಳೆಯರಿಗಾಗಿಯೇ ಕೆಲವು ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜುಗಳು ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದಿವೆ. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರ ಕೇಂದ್ರವಾಗುಳ್ಳ ಮಹಿಳಾ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ (2005). ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಮಹಿಳಾ ಅಧ್ಯಯನ ವಿಭಾಗವಿದೆ. ಹಂಪಿಯ ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ 'ಮಹಿಳಾ ಅಧ್ಯಯನ' ಎಂಬ ವಿಶೇಷ ನಿಯತಕಾಲಿಕವನ್ನು ಹೊರತರುತ್ತಿದೆ. ಪರೀಕ್ಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಂಕಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುವಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗಿಂತ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಯರೇ ಮೇಲುಗೈ ಸಾಧಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಅವರ ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿ ಹಾಗೂ ಏಕಾಗ್ರತೆಯ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿದೆ.

ಶಾಲಾಕಾಲೇಜುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಮಿತಿಯೂ ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಮಹಿಳೆಯರಿಗೆ ಶಿಕ್ಷಣ ತರಬೇತಿ ನೀಡುವಲ್ಲಿ ಶ್ರಮಿಸಿದೆ. ಸರ್ಕಾರ ಮಹಿಳೆಯರು ಸ್ವಾವಲಂಬಿಗಳಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಲು ವಿವಿಧ ವಿಶೇಷ ಶಿಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ತರಬೇತಿಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿದೆ. ಮಹಿಳೆ ಮತ್ತು ಮಕ್ಕಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸಚಿವ ಖಾತೆ ಹಾಗೂ ಇಲಾಖೆ ಇದೆ. **(ಎಂ.ಬಿ.ವಿ.)**

ಮಹ್ಮೂದ್: ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯದ 14ನೆಯ ಸುಲ್ತಾನ (1482–1518). 3ನೆಯ ಮಹಮ್ಮದನ 2ನೆಯ ಮಗ ಹಾಗೂ ಅವನಿಂದ ಆಯ್ಕೆಯಾಗಿದ್ದ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿ. ತಂದೆಯ ಮರಣಾನಂತರ 1482 ಮಾರ್ಚ್

26 ರಂದು ಶಿಹಾಬುದ್ದೀನ್ ಮಹ್ಮೂದ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಆಗ ಇವನು 12 ವರ್ಷದ ಬಾಲಕನಾಗಿದ್ದರಿಂದ ರಾಜ್ಯದ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಇವನ ತಾಯಿ ಅಧ್ಯಕ್ಷಳಾಗಿದ್ದ ಮೂರು ಜನರ ಚಿಕ್ಕಕೂಟ ನಡೆಸುತ್ತಿತ್ತು. ಇವನು ವಯಸ್ಸಿಗೆ ಬಂದ ಮೇಲೂ ಸುಲ್ತಾನನಾಗಿ ಬಹು ದುರ್ಬಲನಾಗಿದ್ದ. ಮಹ್ಮೂದ್ ಗಾವಾನನ ಮರಣದಿಂದ ಪ್ರಾಂತಾಧಿಕಾರಿಗಳಲ್ಲಿ ವೈಮನಸ್ಯ ಹೆಚ್ಚಿತ್ತು. ಅಮೀರರ ನಡುವಿನ ತಿಕ್ಕಾಟ ಆಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಅಸ್ತವ್ಯಸ್ತಗೊಳಿಸಿತ್ತು. ಈ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನು ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯಾಗಿ ಎದುರಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದ ಮಹ್ಮೂದನು ಅಮೀರರ, ಅದರಲ್ಲೂ ಆಗ ರಾಜ್ಯದ ಆಡಳಿತ ನಿರ್ವಹಣೆಯ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ವಹಿಸಿದ್ದ ತುರ್ಕಿ ಅಮೀರ್ ಖಾಸಿಂ ಬರೀದನ ಕೈಗೊಂಬೆಯಾಗಿದ್ದ. ಆಸ್ಥಾನದ ಒಳಸಂಚುಗಳು ಹೆಚ್ಚಿ 1487ರಲ್ಲಿ ಸುಲ್ತಾನನನ್ನು ಕೊಲೆಮಾಡುವ ಪ್ರಯತ್ನವೂ ನಡೆಯಿತು.

ಪ್ರಾಂತೀಯ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಬರೀದನ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಮಾನ್ಯಮಾಡಲು ನಿರಾಕರಿಸತೊಡಗಿದರು. ಅವರನ್ನೂ ಹತ್ತಿಕ್ಕುವ ಪ್ರಯತ್ನಗಳು ವಿಫಲಗೊಂಡವು. 1490ರ ತರುವಾಯ ಅವರು ಸ್ವತಂತ್ರ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ತೋರಿಸತೊಡಗಿದರು. ಅವರಲ್ಲಿ ಅಹಮದ್‌ನಗರ, ಬಿಜಾಪುರ ಮತ್ತು ಬೀರಾರಿನ ಪ್ರಾಂತಾಧಿಕಾರಿಗಳು ಬಹು ಪ್ರಬಲರಾಗಿದ್ದರು. 1510 ರವರೆಗೆ ಖಾಸಿಂ ಬರೀದನು ಸುಲ್ತಾನನ ಮೇಲೆ ಹಿಡಿತವಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದ. ಅನಂತರ ಅವನ ಮಗ ಅಲಿ ಬರೀದ್ ಸರ್ವಾಧಿಕಾರಿಯಾದ. ಮಹ್ಮೂದ್ ನಾಮಮಾತ್ರ ರಾಜನಾಗಿಯೇ ಉಳಿದ.

ಸುಲ್ತಾನ ತನ್ನ ಕೊನೆಯ ಅಸ್ತ್ರವೆಂಬಂತೆ ವಿಜಯನಗರದ ವಿರುದ್ಧ ಅಮೀರರನ್ನು ಎತ್ತಿಕಟ್ಟುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಿದ. ಆದರೆ ಆಗ ವಿಜಯನಗರ ಸಿಂಹಾಸನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಬಲ ರಾಜರಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವನ ಆಟ ನಡೆಯಲಿಲ್ಲ. ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಂತೂ ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದ ಮುದ್ಗಲ್ಲು, ರಾಯಚೂರು ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳು ಅವನ ವಶವಾದುವು. ರಾಜ್ಯದ ಪೂರ್ವ ಕರಾವಳಿಯ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಗಜಪತಿ ಪುರುಷೋತ್ತಮ ಮೊದಲೇ ಆಕ್ರಮಿಸಿದ್ದ. ಇವನ ಕೊನೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಸ್ಥಿರತೆ ತುಂಬಿತುಳುಕಾಡುತ್ತಿತ್ತು. ಮಹ್ಮೂದ್ 1518 ಡಿಸೆಂಬರ್ 27 ರಂದು ನಿಧನನಾದ. ಇವನ ಅನಂತರ ಬಹಮನೀ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಒಡೆದುಹೋಯಿತು.

(ಡಿ.ಎಸ್.ಜೆ.)

ಮಹ್ಮೂದ್ ಗಾವಾನ್: 1411–81. ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಪ್ರಧಾನ ಮಂತ್ರಿ (1453–81). ಇವನು ಪರ್ಷಿಯದ ಹಾವಾನ್ (ಗೀಲಾನ್) ಎಂಬ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಮಂತ ಕುಟುಂಬವೊಂದರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ. ಇಮಾದುದ್ದೀನ್ ಮಹ್ಮೂದ್ ಇವನ ಹುಟ್ಟು ಹೆಸರು. ಹುಟ್ಟೂರಿನ ಹೆಸರಿನ ಮೇಲೆ ಮುಂದೆ ಗಾವಾನ್ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ. ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದು ಊರು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇಶಗಳನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿದ. ಕೈರೋ ನಗರದಲ್ಲಿ ಹಗಿಚ್–ಇಬ್ನ್–ಹಜ್ಮೆಲ್–ಅಸ್ಖಲಾನಿ ಎಂಬುವನ ಶಿಷ್ಯನಾಗಿದ್ದು ವಿದ್ವತ್ತನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದ.

ಆ ಕಾಲದ ದಖನ್ ಇಸ್ಲಾಮೀ ಸಂತರ ನೆಲೆವೀಡು ಎಂದು ಹೆಸರಾಗಿತ್ತು. ಇದನ್ನರಿತ ಗಾವಾನ್ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಪ್ರಯಾಣ ಬೆಳೆಸಿದ. 1447ರಲ್ಲಿ ಬಿದರೆಗೆ ಬಂದು ತಲುಪಿದ. ಆಗಿನ ದೊರೆ 2ನೆಯ ಅಲ್ಲಾಉದ್ದೀನ್ ಅಹ್ಮದನ ಅಳಿಯ ಷಾ ಮುಹೀಬುಲ್ಲಾನ ಆಶ್ರಯ ದೊರೆತು ಕ್ರಮೇಣ ಅಲ್ಲಾವುದ್ದೀನನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ನೌಕರಿಗೆ ಸೇರಿದ. 1454–55ರಲ್ಲಿ ಸುಲ್ತಾನನ ಮೈದುನ ಜಲಾಲ್ ಖಾನ್ ತೆಲಂಗಾಣದಲ್ಲಿ ದಂಗೆಯೆದ್ದಿದ್ದಾಗ, ಗಾವಾನನ ದಕ್ಷತೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿದ್ದ ಸುಲ್ತಾನ ಇವನನ್ನು ಸಾವಿರ ಸೈನಿಕರ ದಳವೊಂದಕ್ಕೆ ಮನಸಬ್ದಾರನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಜಲಾಲ್‌ಖಾನನ ವಿರುದ್ಧ ಕಳುಹಿಸಿದ. ಈ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ಗಾವಾನ್ ಯಶಸ್ವಿಯಾದ. ಮುಂದಿನ ದೊರೆ ಹುಮಾಯೂನ್ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದಂತೆಯೇ (1458) ಇವನು ಪ್ರಧಾನ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿ ನೇಮಿತನಾದ. ಸುಲ್ತಾನನ ದಾಯಾದಿ ಸಿಕಂದರ್ ದಂಗೆಯೆದ್ದಾಗ ಅವನ ದಂಗೆಯನ್ನು ಅಡಗಿಸುವಲ್ಲಿ ಗಾವಾನ್ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದ. ಇವನ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ದಿನೇ ದಿನೇ ವರ್ಧಿಸಿತು. ಹುಮಾಯೂನನ ತರುವಾಯ ಅವನ ಮಗ ಎಂಟು ವರ್ಷದ ಬಾಲಕ ನಿಜಾಮುದ್ದೀನ್ ಅಹ್ಮದ್ ಸಿಂಹಾಸನವೇರಿದಾಗ ಆಡಳಿತ ನಿರ್ವಹಿಸಲು ನರ್ಗಿಸ್ ಬೇಗಮಳ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದ್ದ ಮೂರು ಸದಸ್ಯರ ಮಂಡಳಿಯಲ್ಲಿ ಮಹ್ಮೂದ್ ಗಾವಾನ್ ಸಹ ಇದ್ದ. 1462ರಲ್ಲಿ ಮಾಳವ ಮತ್ತು ಖಾನ್‌ದೇಶದ ಸುಲ್ತಾನರು ಹಾಗೂ ಒರಿಸ್ಸಾದ ರಾಜ ಕಪಿಲೇಶ್ವರ ಇವರು ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ಸಂಯುಕ್ತ ದಾಳಿ ನಡೆಸಿದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಹ್ಮೂದ್ ಗಾವಾನ್ ದಕ್ಷತೆಯಿಂದ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿ, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿ, ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯದ ಪತನವನ್ನು ನಿವಾರಿಸಿದ.

ಅಹ್ಮದ್ ಮರಣ ಹೊಂದಿ ಶಂಸುದ್ದೀನ್ ಸಿಂಹಾಸನವೇರಿದಾಗ ಆ ಮಧ್ಯೆ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಖ್ವಾಜಾ–ಎ–ಜಹಾನ್ (ಪ್ರಧಾನಮಂತ್ರಿ) ಆಗಿ ನೇಮಿತನಾಗಿದ್ದಾತ ರಾಜಮಾತೆಯ ತಂತ್ರದಿಂದ ಅಧಿಕಾರಚ್ಯುತನಾಗಿ ಮೃತನಾದ. ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲದಲ್ಲೇ ರಾಜಮಾತೆಯೂ ಸಕ್ರಿಯ ರಾಜಕೀಯದಿಂದ ದೂರ ಸರಿದಳು. ಆಗ ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯದ ಅನೇಕ ಕಂಟಕಗಳನ್ನು ನಿವಾರಿಸುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದ್ದ ಮಹ್ಮೂದ್ ಗಾವಾನನನ್ನು ಮತ್ತೆ ಪ್ರಧಾನಮಂತ್ರಿಯಾಗಿ ನೇಮಿಸಲಾಯಿತು (1463). ಗಾವಾನ್ ಪ್ರಧಾನಿಯಾದ ಮೇಲೆ ಆ ರಾಜ್ಯದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಅಧ್ಯಾಯವೊಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಆಂತರಿಕ ಭದ್ರತೆಯನ್ನು ಇವನು ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ಸಾಧಿಸಿದ್ದಲ್ಲದೇ ನೆರೆಯ ರಾಜ್ಯದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಎದುರಿಸುವಲ್ಲೂ ಹೊಸ ನೀತಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದ. ಇದುವರೆಗೂ ತನ್ನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರಲ್ಲೇ ಪ್ರಯಾಸ ಪಡುತ್ತಿದ್ದ ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯ ಈಗ ಬಿರುಸಿನಿಂದ ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತರಣೆಯಲ್ಲೂ ತೊಡಗಿತು.

ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಲು ಹವಣಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಮಾಳವದ ಸುಲ್ತಾನ್ ಮಹಮ್ಮದ್ ಖಿಲ್ಜಿಯ ವಿರುದ್ಧ ಗಾವಾನ್ ಸೈನಿಕ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆ ನಡೆಸಿದ. ಇದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಖಿಲ್ಜಿಯು ತನ್ನ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಮರಳಿದ. ಅವನೊಂದಿಗೆ ಖಾಯಂ ಒಪ್ಪಂದವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. ಮಲಿಕ್ ಹಸನ್ ಬಹರಿಯ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಒರಿಸ್ಸಕ್ಕೆ ಹೋದ ಬಹಮನೀ ಸೈನ್ಯ ದಂಗೆಕಾರರನ್ನು ಹೊರಹಾಕಿ ಹಮ್ಮೀರದೇವನನ್ನು ಪುರುಷೋತ್ತಮ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಸಿಂಹಾಸನದ ಮೇಲೆ ಕೂರಿಸಿತಲ್ಲದೆ ಮುಂದೆ ರಾಜಮಹೇಂದ್ರಿ ಕೊಂಡವೀಡುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಿತು.

ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮದ ಕಡೆ ನಡೆಸಿದ ರಾಜ್ಯವಿಸ್ತರಣೆ ಅತ್ಯಂತ ಮಹತ್ವವಾದದ್ದು. ಸ್ವತಃ ಸುಲ್ತಾನ ಮತ್ತು ಮಹ್ಮೂದ್ ಗಾವಾನರು ನಡೆಸಿದ ದಂಡಯಾತ್ರೆಗಳಿಂದಾಗಿ ದಾಬೋಲ್, ಚಾಕಣ, ಚೌಲ್ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳು ಹಾಗೂ ಖೆಲ್ನಾ, ಸಂಗಮೇಶ್ವರದಂತಹ ದೊಡ್ಡಕೋಟೆಗಳು ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯದ ವಶವಾದವು. 1469ರಿಂದ 1473ರವರೆಗಿನ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಗೋವಗಳಂತಹ ಪ್ರಮುಖ ಸ್ಥಳಗಳನ್ನು ವಿಜಯನಗರದಿಂದ ವಶ ಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. ಇದರಿಂದ ಬಹಮನೀರಾಜ್ಯ ಅರಬ್ಬೀಸಮುದ್ರದಿಂದ ಬಂಗಾಲ ಕೊಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯಿಂದ ಗೋದಾವರಿ ನದಿಯವರೆಗೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿತು. 1475ರಲ್ಲಿ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ಕೆಲವು ದಂಗೆಗಳನ್ನು ಅಡಗಿಸಲಾಯಿತು. 1478ರಲ್ಲಿ ಸುಲ್ತಾನ ಸ್ವತಃ ಒರಿಸ್ಸದ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿಹೋಗಿ ಪುರುಷೋತ್ತಮನಿಂದ ಅಪಾರ ಕಪ್ಪ ವಸೂಲು ಮಾಡಿದ. 1481ರಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ

ಸಾಳುವ ನರಸಿಂಹನನ್ನು ಬೆನ್ನಟ್ಟಿಹೋದ ಸುಲ್ತಾನ ಕಂಚಿಯವರೆಗೂ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಮುನ್ನಡೆಸಿದ. ಬಹಮನೀ ಸೈನ್ಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟು ದೂರ ಹೋಗಿ ವಿಜಯ ಸಾಧಿಸಿದ್ದು ಇದೇ ಮೊದಲ ಬಾರಿ. ಮುಂದೆ ಎಂದೂ ಅದು ಇಷ್ಟು ದಕ್ಷಿಣದವರೆಗೂ ಹೋಗಲಿಲ್ಲ.

ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯದ ಇಷ್ಟೆಲ್ಲ ಯಶಸ್ಸಿನ ಹಿಂದೆ ಮಹ್ಮೂದ್ ಗಾವಾನ್ ಪ್ರೇರಕಶಕ್ತಿಯಾಗಿದ್ದ. ಇವನ ಆಡಳಿತ ಸುಧಾರಣೆಗಳು ರಾಜ್ಯದ ದೃಢತೆಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿದ್ದುವು. ಇವನು ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ಹತೋಟಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಲು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳನ್ನು ಎಂಟು ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿದ. ಕೆಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳು ನೇರವಾಗಿ ಸುಲ್ತಾನನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದ. ಒಂದು ಪ್ರಾಂತ್ಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದೆಲ್ಲ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳ ಖಿಲ್ಲೇದಾರರು ನೇರವಾಗಿ ಸುಲ್ತಾನನಿಗೆ ಹೊಣೆಯಾಗಿರಬೇಕಾಯಿತು. ಜಹಗೀರುದಾರರು ಹಾಕುತ್ತಿದ್ದ ಸ್ಥಳೀಯ ತೆರಿಗೆಗಳ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿಯೂ ಸುಲ್ತಾನನ ಹತೋಟಿ ಇರುವಂತೆ ಮಾಡಿದ. ರಾಜ್ಯದ ಇಡೀ ಜಮೀನನ್ನು ಅಳತೆ ಮಾಡಿಸಿ ಹಕ್ಕುಪತ್ರಗಳ ದಾಖಲೆಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಲು ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿದ. ಇವನು ನ್ಯಾಯಾಂಗ, ಸೈನ್ಯ ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಣ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲೂ ಸುಧಾರಣೆಗಳನ್ನು ತಂದ ಈ ಗಾವಾನನ ಈ ಕ್ರಮಗಳಿಂದ ರಾಜ್ಯದ ಆಡಳಿತ ಬಿಗಿ ಹೆಚ್ಚಿತು ಮತ್ತು ಆರ್ಥಿಕ ಸ್ಥಿತಿಯೂ ಸುಧಾರಿಸಿತು. ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಅದು ಹಿಂದೆಂದೂ ಕಂಡರಿಯದಷ್ಟು ವೈಭವಯುತವಾಗಿತ್ತು.

ಆದರೆ ಬಹಮನೀ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭದಿಂದಲೂ ಇದ್ದ ದಖನೀ ಮತ್ತು ಪರದೇಶಿ ಗುಂಪುಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ದ್ವೇಷ ಹೊಗೆಯಾಡುತ್ತಲೇ ಇತ್ತು. ಮಹ್ಮೂದ್ ಗಾವಾನ್ ವಿದೇಶದಿಂದ ಬಂದವನಾದ್ದರಿಂದ ಅವನನ್ನು ದಖನಿಗಳು ಪರದೇಶಿಗಳ ಮುಖಂಡನೆಂದೇ ಬಗೆದಿದ್ದರು. ಆದರೂ ಗಾವಾನ್ ಈ ಗುಂಪುಗಳ ನಡುವೆ ಸಾಮರಸ್ಯ ತರಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ. ಪ್ರಾಂತೀಯ ರಾಜ್ಯಪಾಲರುಗಳನ್ನು ಈ ಎರಡು ಗುಂಪುಗಳಿಂದಲೂ ಸಮನಾಗಿ ಆರಿಸಿ ನೇಮಿಸಿದ್ದ. ಬಿಜಾಪುರದ ಉಸ್ತುವಾರಿಯನ್ನು ತಾನೇ ವಹಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ. ಆದರೆ ರಾಜ್ಯಪಾಲರುಗಳ ಹುದ್ದೆಗಳನ್ನು ಒಡೆದದ್ದರಿಂದ ಅನೇಕ ಆಸ್ಥಾನಿಕರು ಅಸಂತುಷ್ಟರಾಗಿದ್ದರು. ವಿರೋಧಿ ಬಣಕ್ಕೆ ನಿಜಾಮ್–ಉಲ್–ಮುಲ್ಕ್ ಮುಖಂಡನಾಗಿದ್ದ.

ಸುಲ್ತಾನನು ದಕ್ಷಿಣದ ಕಡೆ ದಂಡೆಯಾತ್ರೆ ಕೈಗೊಂಡಿದ್ದಾಗ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಗಾವಾನನ ವಿರುದ್ಧ ಪಿತೂರಿ ನಡೆಯಿತು. ಆಗ ಗಾವಾನ್ ಕೊಂಡಪಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿ ಠಾಣೆ ಹೂಡಿದ್ದ. ವಿರೋಧಿಗಳು ಗಾವಾನನ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯನ್ನು ಶಾಮೀಲು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅವನಿಂದ ಪ್ರಧಾನಮಂತ್ರಿಯ ಮುದ್ರೆಯನ್ನು ಪಡೆದು ಖಾಲಿ ಕಾಗದದ ಮೇಲೆ ಒತ್ತಿ ಈ ಕಾಗದದಲ್ಲಿ ಗಾವಾನ್ ಒರಿಸ್ಸದ ರಾಜನಿಗೆ ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಬರುವಂತೆ ಆಹ್ವಾನಿಸಿರುವ ಒಕ್ಕಣೆ ಇರುವಂತೆ ಬರೆದು, ಸುಲ್ತಾನ ಕೊಂಡಪಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದಾಗ ಅವನ ಮುಂದೆ ಆ ನಕಲಿ ಪತ್ರವನ್ನು ಇಟ್ಟರು. ಆಗ ಸುಲ್ತಾನ ಗಾವಾನನನ್ನು ಕರೆಸಿ, ರಾಜ್ಯದ್ರೋಹಕ್ಕೆ ಯಾವ ಶಿಕ್ಷೆ ವಿಧಿಸಬೇಕೆಂದು ಕೇಳಿದ. ಅದಕ್ಕೆ ಹಿನ್ನೆಲೆಯನ್ನು ಅರಿಯದಿದ್ದ ಗಾವಾನ್ ತಟ್ಟನೆ ಮರಣದಂಡನೆಯೇ ಶಿಕ್ಷೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದ. ಆಗ ಗಾವಾನನಿಗೆ ಅವನದೆಂದು ಹೇಳಲಾದ ರಾಜದ್ರೋಹದ ಪತ್ರವನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಯಿತು. ಗಾವಾನ್ ಆ ಪತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಮುದ್ರೆ ತನ್ನದೆಂದು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡರೂ ಪತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಬರೆಹದ ಬಗ್ಗೆ ತನಗೇನೂ ತಿಳಿಯದೆಂದು ಹೇಳಿದ. ಆದರೆ ಸುಲ್ತಾನ ಕೋಪದಿಂದ ಪ್ರಧಾನಿಯ ತಲೆತೆಗೆಯುವಂತೆ ಆಜ್ಞೆಮಾಡಿ ನಿರ್ಗಮಿಸಿದ. 1481ರ ಏಪ್ರಿಲ್ 15ರಂದು ಮಹ್ಮೂದ್ ಗಾವಾನನನ್ನು ಮರಣದಂಡನೆಗೆ ಗುರಿಪಡಿಸಲಾಯಿತು.

ಮಹ್ಮೂದ್ ಗಾವಾನ್ ಮಧ್ಯಯುಗದ ಇತಿಹಾಸದ ಗಮನಾರ್ಹ ವ್ಯಕ್ತಿ. ಇವನು ರಾಜ್ಯದ ಉನ್ನತ ಅಧಿಕಾರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಸರಳಜೀವಿಯಾಗಿದ್ದ. ತನ್ನ ಜೀವನ ನಿರ್ವಹಣೆಗೆ ವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ಬಂದ ಲಾಭವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದ. ಜ್ಞಾನಾಕಾಂಕ್ಷಿಯೂ ವಿದ್ವತ್ ಪೋಷಕನೂ ಆಗಿದ್ದ ಗಾವಾನ್ ಬಿದರೆಯಲ್ಲಿ 1472ರಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಪೀಠವೊಂದನ್ನು (ಮದರಸಾ) ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದ. ಅಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಊಟ, ವಸತಿಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿಸಿದ್ದ. ಇವನ ಖಾಸಗಿ ಗ್ರಂಥಾಲಯದಲ್ಲಿ 1,000 ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳಿದ್ದವು. ಇವನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಮದರಸಾದ ಗ್ರಂಥಾಲಯದಲ್ಲಿ 3,000 ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳಿದ್ದವು. ಇವನು ತಾಜಕ್–ಉಲ್ ಇನ್ಷಾ ಮತ್ತು ದಿವಾನ್ ಇ–ಅಶ್ರ್ ಎಂಬ ಎರಡು ಗ್ರಂಥಗಳ ಕರ್ತೃ ಎಂದು ಫೆರಿಸ್ತ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇವನು ಪಾರಸೀ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಬರೆದ ಎರಡು ಧೀರ್ಘ ಪದ್ಯಗಳು ಇಂದಿಗೂ ಉಳಿದು ಬಂದಿದ್ದು ತಮ್ಮ ಸರಳ ಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. (ಡಿ.ಎಸ್.ಜೆ.)

ಮಹೋಪಮೆ: ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಪಶ್ಚಿಮದಿಂದ ಬಂದ ಕಾವ್ಯ ಕೊಡುಗೆಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಹಿಂದೆ ಉಪಮೆಯಿದ್ದಿತೇ ಹೊರತು ಮಹೋಪಮೆ ಇರಲಿಲ್ಲ (ಮಹೋಪಮೆಯ ಛಾಯೆಯನ್ನು ಕೆಲವೆಡೆ ಗುರುತಿಸಬಹುದಷ್ಟೆ). ಎಪಿಕ್ ಸಿಮಿಲಿ ಅಥವಾ ಹೋಮರಿಕ್ ಸಿಮಿಲಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಮಹೋಪಮೆ ಎಂದು ನಾಮಕರಣಮಾಡಿ, ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ಅದನ್ನು ಬಳಸಿದವರು ಕುವೆಂಪು. ಅದರ ಗುಣಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಪ್ರಥಮತಃ ವಿವರಿಸಿದವರೂ ಅವರೆ. ಅವರ ಚಿತ್ರಾಂಗದಾ ಖಂಡಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಶ್ರೀರಾಮಾಯಣದರ್ಶನಂ ಮಹಾಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಮಹೋಪಮೆಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಹೋಪಮೆ ಮೊದಲು ಗೋಚರಿಸುವುದು ಗ್ರೀಕ್ ಮಹಾನ್ ಕವಿ ಹೋಮರನ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಅದನ್ನು ಹೋಮರುಪಮೆ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅನಂತರ ಡಾಂಟೆ, ಮಿಲ್ಟನ್, ಮ್ಯಾಥ್ಯೂ ಆರ್ನಾಲ್ಡ್, ಟೆನಿಸನ್ ಮುಂತಾದ ಕವಿಗಳೂ ಅದನ್ನು ಬಳಸಿದ್ದಾರೆ. ಮಹೋಪಮೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಒಪ್ಪುವುದು ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳಿಗೆ. ಖಂಡಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅದನ್ನು ಸಾರ್ಥಕವಾಗಿ ಬಳಸಬಹುದು. ಆದರೆ ಭಾವಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ಮಹೋಪಮೆ ಶೋಭಿಸಲಾರದು.

ಉಪಮೆಗೂ ಮಹೋಪಮೆಗೂ ಇರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೆಂದರೆ, ಮಹೋಪಮೆಯ ದೀರ್ಘತ್ವ ಕುವೆಂಪು ಅವರು ಹೇಳುವಂತೆ, ವಿಸ್ತಾರಗೊಂಡರೆ, ವಿವರ ವರ್ಣನೆಯಿಂದ ದೀರ್ಘವಾದರೆ ಉಪಮೆ ಮಹೋಪಮೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಉಪಮೆ ಮಹೋಪಮೆ ಎರಡರಲ್ಲೂ ಉಪಮೇಯ ಒಂದೇ ಬಗೆಯದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಮಹೋಪಮಾ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಮಾನ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದು ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಚಿತ್ರವಾಗಿ, ವರ್ಣನೆಯಾಗಿ ಸ್ವತಂತ್ರ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳಬಲ್ಲುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮಹೋಪಮೆ ಉದ್ದಿಷ್ಟ ವಿಷಯದ ಸ್ಪಷ್ಟೀಕರಣ ಮತ್ತು ಪುಷ್ಟೀಕರಣಕ್ಕೆ ನೆರವಾಗುವುದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ, ತನಗೆ ತಾನೆ ಆಸ್ವಾದ್ಯವಾಗಿಯೂ ಪರಿಣಮಿಸುತ್ತದೆ.

ದೀರ್ಘತೆ ಅಥವಾ ಬೃಹತ್ತು, ಭಾವಕೋಶ ಸಂಪತ್ತು, ರಸಪುಷ್ಟಿ, ನೂತನ ಸಂಸ್ಕಾರಸೃಷ್ಟಿ, ಮಹತ್ತು–ಇವು ಮಹೋಪಮೆಯ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಮಹೋಪಮೆಗೆ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಉದಾಹರಣೆ:

ದೀವದ ಹೋರಿಯಂ ಕಟ್ಟಿ ಬೇಂಟೆಗಂ
ಮರಸು ಕುಳಿತಿರೆ ಮರದ ತುದಿ ಮಂಚಿಗೆಯ ಮೇಲೆ,
ಸೋವತವನರಸಿ ಬರ್ಪುದು ಪಸಿದ ಪುಲಿ ಮುಂದೆ
ಕೊರ್ವಿದೆರೆಯಂ ಕಂಡದಂ ಕೊಳ್ವಲಂಪಿಂದೆ
ಹೊಂಚಿ ಮುಂಬರಿಯುತಿರಲೀಡೇಳುವುದು ಕೋವಿ.
ನೆರಕೆ ತಗುಲಿದ ಗುಂಡಿನೇರಿಂಗೊಡನೆ ಜೀವಿ

ಮೈಮರೆದುರುಳೆ, ಮರಸಿನಿಂದಿಳಿದು ಬಂದು, ಆ
ಬೇಂಟೆಗಾರಂ ತನ್ನ ಬೇಂಟೆಯನೊಸೆದು ನೋಡಿ
ಮೆಚ್ಚುವನ್, ತನ್ನ ಬೀರದ ಬೆನ್ಗೆ ತಾನೆ ಕೈ
ಚಪ್ಪರಿಸಿ! ಓಡಿದರೋ ಬಿಲ್ದಿಂದ್ರಜನ ಬಳಿಗೆ
ರಾಮಾದಿಗಳುಮಂತೆ. (ಶ್ರೀ ರಾಮಾಯಣ ದರ್ಶನಂ)

ಮಹೋಪಮೆ ಅನೇಕ ಪುಟಗಳಷ್ಟು ವ್ಯಾಪ್ತಿಯದಾಗಬಲ್ಲುದು. ಅಂಥ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ‘ಸ್ವಸಂಪೂರ್ಣವಾದ, ವರ್ಣಾನಾತ್ಮಕವಾದ ಭಾವಗೀತೆ’ಯ ಬೆಲೆ ಬರುತ್ತದೆ. *

ಮಳಖೇಡ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಸೇಡಂ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಗ್ರಾಮ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 11,180. ಹಿಂದೆ ಇದು ಮಾನ್ಯಖೇಟ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ಮಾನ್ಯಖೇಟವನ್ನು ಮುಮ್ಮಡಿ ಗೋವಿಂದನ (793–814) ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲು ಆರಂಭಿಸಲಾಯಿತು. ಅವನ ಮಗ ಅಮೋಘವರ್ಷ ನೃಪತುಂಗ ಆ ಕೆಲಸವನ್ನು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಿ ಅದನ್ನು ತನ್ನ ಸ್ಥಿರ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡ. ಇದರ ಕೋಟೆ ಕೊತ್ತಲಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಲಿಕ್ಕೆ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆಗಾಗಿ ಪೂರ್ವಚಾಳುಕ್ಯ ಮನೆತನದ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನನ್ನು ಮುಮ್ಮಡಿ ಗೋವಿಂದ ನೇಮಿಸಿದ್ದನೆಂದು ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.

ಹಿಂದಿನ ಮಾನ್ಯಖೇಟ ನಾಲ್ಕಾರು ನೆರೆಯೂರುಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿತ್ತು. ಇದರ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಸು. 6 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಇಂದಿನ ದಂಡೋತಿ ಎಂಬ ಊರಲ್ಲಿ ದಂಡಿನ ಪಡೆ ಇದ್ದಿತು. ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಸು. 14 ಕಿಮೀ ದೂರದ ಇಂದಿನ ಸೇಡಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯದ ಮುಖ್ಯ ಕಚೇರಿ ಇದ್ದಿತು. ಸೇಡಂ–ಮಳಖೇಡದ ನಡುದಾರಿಯ ಇಂದಿನ ನೀಲಹಳ್ಳಿ ಕೊಂಕನಹಳ್ಳಿ ಎಂಬ ಊರ ಎಡೆಯಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯದ ಬೊಕ್ಕಸವಿದ್ದಿತು ಎಂದು ಊಹೆ.

972ರಲ್ಲಿ ಮಾಳವದ ಪರಮಾರ ವಂಶದ ಇಮ್ಮಡಿ ಸೀಯಕ ಹರ್ಷ ಮಳಖೇಡದ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿ ಅದನ್ನು ಧ್ವಂಸ ಮಾಡಿದ. ಅನಂತರ ಆಳಿದ ಚಾಳುಕ್ಯರು ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕೆ ಬದಲಾಯಿಸಿದರು.

ಕೆಲವು ಶತಮಾನಗಳು ಕಳೆದ ಮೇಲೆ ಮಳಖೇಡ ಒಬ್ಬ ಮುಸಲ್ಮಾನ ಸರದಾರನ ವಶದಲ್ಲಿತ್ತು. ಇವನು ಕಾಗಿಣಾ ಹೊಳೆ ಮತ್ತು ಒಂದು ಹಳ್ಳಕೂಡುವ ಸಂಗಮ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಎತ್ತರದ ದಿನ್ನೆಯ ಮೇಲೆ ವಿಸ್ತಾರವೂ ಭದ್ರವೂ ಆದ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಇದನ್ನು ಮುಜಫರ್ ಕಿಲಾ ಎಂದು ಈಗಲೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಮಳಖೇಡ ಜೈನಧರ್ಮದ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲದವಿರಬಹುದಾದ ಪ್ರಾಚೀನ ಬಸದಿ (ನೇಮಿನಾಥ ಜಿನಾಲಯ), ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಮೊದಲಾದ ತೀರ್ಥಂಕರರ ಮೂರ್ತಿಗಳೂ ನಂದೀಶ್ವರ, ಭೈರವ, ಸರಸ್ವತಿ, ಧರಣೇಂದ್ರ, ಪದ್ಮಾವತಿ ಮೊದಲಾದ ಯಕ್ಷಯಕ್ಷಿಯರ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಉಳಿದಿವೆ. ಸ್ವಲ್ಪ ಈಚೆಯ ಕಾಲದ ಚಾಳುಕ್ಯ ಪದ್ಧತಿಯ ಶಿವಾಲಯವೊಂದಿದೆ.

ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರ ಸಮಕಾಲೀನರೂ ಮಾಧ್ವ ಪರಂಪರೆಯ ಗ್ರಂಥಕರ್ತರೂ ಆದ ಅಕ್ಷೋಭ್ಯತೀರ್ಥ ಮತ್ತು ಅವರ ಶಿಷ್ಯ ಜಯತೀರ್ಥರು ಮಳಖೇಡವನ್ನು ತಮ್ಮ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕೇಂದ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಮಳಖೇಡದಿಂದ ಅರ್ಧ ಮೈಲಿ ದೂರದಲ್ಲಿ ಅವರ ಬೃಂದಾವನಗಳಿವೆ. ಈಗಲೂ ಅವರ ಪುಣ್ಯತಿಥಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿವರ್ಷವೂ ವಿಜೃಂಭಣೆಯಿಂದ ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿದ್ದುದಲ್ಲದೆ ಪುಷ್ಪದಂತ, ನೃಪತುಂಗ, ಪಂಪ, ಪೊನ್ನ, ರನ್ನ, ಜಯತೀರ್ಥ ಇಂಥ ಕವಿಗಳ–ಪಂಡಿತರ ಕಾರ್ಯಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿದ್ದ ಮಳಖೇಡ ಈಗ ಸಾಮಾನ್ಯ ಹಳ್ಳಿಯಾಗಿದೆ. (ಬಿ.ಎನ್.ಎಸ್.)

ಮಳವಳ್ಳಿ: ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಆಗ್ನೇಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರ, ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಚಾಮರಾಜನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕನಕಪುರ, ವಾಯವ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಂಡ್ಯ, ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಮದ್ದೂರು ಮತ್ತು ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ–ಈ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು ಸುತ್ತುವರೆದಿವೆ. ಕಿರುಗಾವಲು, ಬೊಪ್ಪೇಗೌಡನಪುರ, ಮಳವಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಹಲಗೂರು ಹೋಬಳಿಗಳೂ ಒಟ್ಟು 186 ಗ್ರಾಮಗಳೂ ಇವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 804 ಚ.ಕಿಮೀ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,81,809.

ಮಳವಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮೊದಲು ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಸೇರಿತ್ತು. 1939ರ ಜುಲೈ 1 ರಿಂದ ಹೊಸದಾಗಿ ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಸೇರಿತು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ಕಣಿವೆಯಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟದಿಂದ ಸು. 762 ಮೀನಿಂದ 914 ಮೀ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಇದರ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಿಳಿಗಿರಿರಂಗನ ಬೆಟ್ಟದಿಂದ ಮುಂದುವರಿದ ಕಣಶಿಲೆಯ ಬೆಟ್ಟಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವ ಭಾಗದಲ್ಲೂ ಸಣ್ಣ ಬೆಟ್ಟಗಳ ಶ್ರೇಣಿ ಹಾದು ಹೋಗಿದೆ. ಕಬ್ಬಾಳದುರ್ಗ ಈ ಭಾಗದ ಎತ್ತರವಾದ ಶಿಖರ (1,069ಮೀ). ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೆಚ್ಚುಭಾಗ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಏರಿಳಿತಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ, ಉತ್ತರದಿಂದ ದಕ್ಷಿಣದ ಕಡೆಗೆ ಇಳಿಜಾರಾಗಿದೆ. ಕಾವೇರಿ ನದಿ, ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣ ಮೇರೆಯಾಗಿ ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರ ಮತ್ತು ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಇದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಗ್ನೇಯದ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ, ಬೆಳಕವಾಡಿಯ ಹತ್ತಿರ ಇಬ್ಭಾಗವಾಗಿ ಶಿವಸಮುದ್ರ ಎಂಬ ದ್ವೀಪವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಮುಂದೆ ಈ ಸೀಳುಗಳು ಕಂದರದ ಮೂಲಕ ಹರಿದು ಸು. 92 ಮೀ ಎತ್ತರದಿಂದ ಗಗನಚುಕ್ಕಿ ಮತ್ತು ಭರಚುಕ್ಕಿಗಳೆಂಬ ಜಲಪಾತಗಳಾಗಿ ಧುಮುಕುತ್ತವೆ. ಶಿಂಷಾನದಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರದಿಂದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಹರಿದು ಕಾವೇರಿಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ಮಳವಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೆಚ್ಚು ಭಾಗ ಕಾವೇರಿ ಮತ್ತು ಶಿಂಷಾನದಿಗಳ ಬಯಲು ಪ್ರದೇಶ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನೆಲಮಾಕನಹಳ್ಳಿ, ಗುರುದೇವರಹಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಅರಸಿನಕೆರೆಯ ಬಳಿ ಕೊರಂಡಂ ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಕನ್ನಳ್ಳಿ ಹತ್ತಿರದ ಸೂಳೆಕೆರೆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಚೌಳುಪ್ಪು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಮಳವಳ್ಳಿ, ಹಲಗೂರು ಮತ್ತು ಶಿವಸಮುದ್ರಗಳ ಸುತ್ತಮುತ್ತ (ಸೇ. 60–70) ಕಬ್ಬಿಣಾಂಶ ಉಳ್ಳ ಮ್ಯಾಗ್ನಟೈಟ್ ಶಿಲೆಗಳಿವೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಷಪೂರ್ತಿ ಹಿತವಾದ ಹವಾಮಾನ ಇರುತ್ತದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯನಿರತ 2 ವೃಷ್ಟಿಮಾಪನ ಕೇಂದ್ರಗಳಿವೆ. ವಾಡಿಕೆಯಾಗಿ ವಾರ್ಷಿಕ ಮಳೆ 704 ಮಿಮೀ. ವಾಸ್ತವಿಕವಾಗಿ ಬಿದ್ದಮಳೆ 898 ಮಿಮೀ (2000). ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ 12,179 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶ; ಬೆಳೆ ಒಡ್ಡುವ ಪ್ರದೇಶ 49,792 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೆಚ್ಚು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒರಟಾದ ಮರಳು ಮಿಶ್ರಿತ ಮತ್ತು ಜೇಡಿಮಿಶ್ರಿತ ಕೆಂಪುಮಣ್ಣು ಕಂಡುಬರುವುದು. ಭೂಮಿ ಅಷ್ಟಾಗಿ ಫಲವತ್ತಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಹಳೆ ಕಾಲುವೆ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿನ ಜೇಡಿಮಣ್ಣು ಹೆಚ್ಚು ಫಲವತ್ತಾಗಿದೆ. ಮಳವಳ್ಳಿಗೆ 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಹರಡಿಹಳ್ಳದ ಕೆರೆ, ಕಾವೇರಿ ಮತ್ತು ಶಿಂಷಾ ನದಿಗಳ ಕಟ್ಟೆಗಳಿಂದ ಬರುವ ಕಾಲುವೆಯ ಶಾಖೆಗಳು ಮತ್ತು ಭೀಮಾ ತೊರೆಗೆ ದಳವಾಯಿ ಕೋಡಿಹಳ್ಳಿ ಹತ್ತಿರ

ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ಜಲಾಶಯ–ಇವು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯಗಳು. ಒಟ್ಟು 16,686 ಹೆಕ್ಟೇರು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನೀರಾವರಿ ವ್ಯವಸಾಯ ಇದೆ (2000). ಬತ್ತ, ರಾಗಿ, ಜೋಳ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆಗಳು. ಇದು ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲೇ ಜೋಳ ಬೆಳೆಯುವ ಪ್ರಮುಖ ಪ್ರದೇಶ. ನೆಲಗಡಲೆ, ಕಬ್ಬು, ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳು, ಹಿಪ್ಪುನೇರಳೆ ಇತರ ಹೆಸರಿಸಬಹುದಾದ ಬೆಳೆಗಳು.

ಕೈಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮುಂದಿಲ್ಲ. ಗೃಹಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಮತ್ತು ಸಣ್ಣ ಪ್ರಮಾಣದ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಮಾತ್ರ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 1 ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, 5 ಇತರೆ ವಿವಿಧ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿವೆ (2001). ಇಲ್ಲಿ ರೇಷ್ಮೆಹುಳು ಸಾಕಾಣಿಕೆ ಮತ್ತು ಅದರ ಮೊಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ತಯಾರು ಮಾಡುವ ಬಿತ್ತನೆ ಕೋಠಿಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಸಾವಿರಾರು ಕುಟುಂಬಗಳಿಗೆ ಇದು ಉಪ ಕಸುಬು. ಇಲ್ಲಿಂದ ರೇಷ್ಮೆ ಮೊಟ್ಟೆಯನ್ನು ಮೈಸೂರು ಮತ್ತು ಬೆಂಗಳೂರುಗಳಿಗೆ ಕಳುಹಿಸಲಾಗುವುದು. ಮಳವಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಹಲಗೂರುಗಳಲ್ಲಿ ಚರ್ಮ ಹದಮಾಡುವುದು ಮತ್ತು ಪಾದರಕ್ಷೆಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯ ಕೈಗಾರಿಕೆ ಇದೆ. ಹಲವೆಡೆ ಬತ್ತದ ಗಿರಣಿಗಳು, ಕಬ್ಬು ಅರೆಯುವ ಗಾಣಗಳು ಮತ್ತು ಕೈಮುಗ್ಗದ ಬಟ್ಟೆ ತಯಾರಿಕೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಶಿವಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುದುತ್ಪಾದನ ಕೇಂದ್ರವಿದೆ.

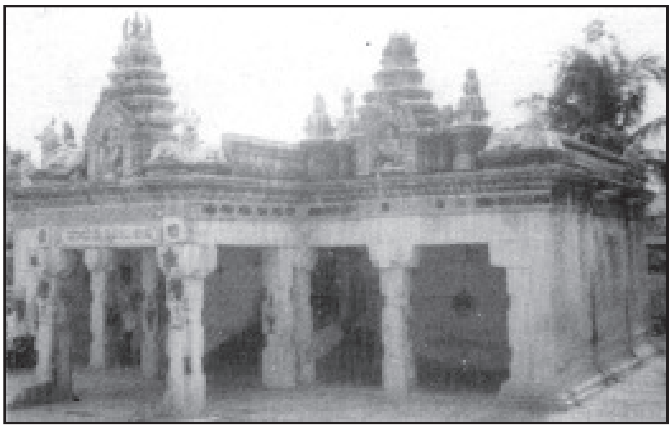

ಮಾಯಮ್ಮನ ಗುಡಿ, ಬೆಳಕವಾಡಿ

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆರ್ಥಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಗೆ ನೆರವಾಗಿ 11 ವಾಣಿಜ್ಯ, 3 ಗ್ರಾಮೀಣ, 5 ಸಹಕಾರಿ ಮತ್ತು 1 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಭೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿವೆ(2001). ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ರೈಲುಸಂಪರ್ಕವಿಲ್ಲ. ಮಂಡ್ಯವೇ ಸಮೀಪದ ರೈಲು ನಿಲ್ದಾಣ. ಆದರೆ ಸುಮಾರು ಎಲ್ಲ ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೂ ರಸ್ತೆ ಸೌಲಭ್ಯ ಇದೆ. ಮೈಸೂರು–ಮಳವಳ್ಳಿ–ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲ ರಸ್ತೆ ಸುಮಾರು ಪೂರ್ವ ಪಶ್ಚಿಮವಾಗಿಯೂ ಮದ್ದೂರು–ಮಳವಳ್ಳಿ–ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲ ರಸ್ತೆ ಸುಮಾರು ಉತ್ತರ ದಕ್ಷಿಣವಾಗಿಯೂ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹಾದುಹೋಗುತ್ತವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣದ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಇರುವ ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರ–ಶಿವಸಮುದ್ರ ಮಾರ್ಗ ಮತ್ತು ಮಳವಳ್ಳಿ–ಬೊಪ್ಪಗೌಡನಪುರ ಮಾರ್ಗ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಇತರ ಮುಖ್ಯ ರಸ್ತೆಗಳು. ಒಟ್ಟು 30 ಕಿಮೀ ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿ, 218 ಕಿಮೀ ಜಿಲ್ಲಾ ಮುಖ್ಯರಸ್ತೆಗಳು, 1105 ಕಿಮೀ ಗ್ರಾಮಸಂಪರ್ಕ ರಸ್ತೆಗಳು ಇವೆ (2001).

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಸೌಕರ್ಯಗಳಿದ್ದು ಒಟ್ಟು 302 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳು, 51 ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳು, 9 ಪದವಿಪೂರ್ವ, 2 ಪದವಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಕಾಲೇಜುಗಳು, 21 ಗ್ರಂಥಾಲಯಗಳು ಇವೆ (2001). ವಿದ್ಯುತ್, ಅಂಚೆ ತಂತಿ ಮತ್ತು ದೂರವಾಣಿ ಸೌಲಭ್ಯಗಳ ಜೊತೆಗೆ 2 ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳು, 2 ಔಷಧಾಲಯಗಳು, ಒಂದು ಕುಟುಂಬ ಯೋಜನಾ ಕೇಂದ್ರ ಮತ್ತು 5 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಘಟಕಗಳು ಇವೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣದ ಎಲ್ಲೆಯ ಬಳಿ ಇರುವ ಶಿವಸಮುದ್ರ ಗಗನಚುಕ್ಕಿ ಭರಚುಕ್ಕಿ ಜಲಪಾತಗಳಿಂದ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯುದುತ್ಪಾದನ ಕೇಂದ್ರದಿಂದ ಬಹು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಶಿಂಷಾಪುರದಲ್ಲಿ ಸಹ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ವಿದ್ಯುದುತ್ಪಾದನ ಕೇಂದ್ರವಿದೆ. ಮಳವಳ್ಳಿಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಸು. 2 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಮಾರೇಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ 1104ರ ಒಂದು ಕನ್ನಡ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ರಾಜಾಶ್ರಯ ವಿನ್ನಗರಮ್ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ರಾಜಾಶ್ರಯ ಎಂಬುದು ಚೋಳ ದೊರೆ ಒಂದನೆಯ ರಾಜರಾಜನ ಒಂದು ಬಿರುದಾಗಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಈ ದೇವಾಲಯ ಮೂಲತಃ ಅವನ ಕಾಲದ್ದು. ಆದರೆ ಮುಂದೆ ಹೊಯ್ಸಳ ಮತ್ತು ವಿಜಯನಗರ ಆಳಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸೇರ್ಪಡೆಗಳಾಗಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮೂಲ ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ ವಿಗ್ರಹ ಬಹು ಸುಂದರ. ಮೇ ಅಥವಾ ಜೂನ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಈ ದೇವರ ರಥೋತ್ಸವ ಬಹುಜನರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತದೆ.

ಮಳವಳ್ಳಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಪಟ್ಟಣ. ಮಂಡ್ಯದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 29 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಮೈಸೂರಿನಿಂದ ಇಲ್ಲಿಗೆ 42 ಕಿಮೀ, ಬೆಂಗಳೂರಿನಿಂದ 124 ಕಿಮೀ ದೂರ. ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ 18,287 ಮಂದಿ ಪುರುಷರು, 17,513 ಮಂದಿ ಮಹಿಳೆಯರಿದ್ದು ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 35,800.

ಮಳವಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ರೇಷ್ಮೆ ಸಾಕಣೆ ಮತ್ತು ಬಿತ್ತನೆ, ಚರ್ಮದ ಕೈಗಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ಪಾದರಕ್ಷೆಗಳ ತಯಾರಿಕೆ ಮುಂತಾದ ಗೃಹ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿವೆ. ಈ ಪಟ್ಟಣ ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ. ಕೃಷಿ ಸಹಕಾರ ಬ್ಯಾಂಕ್, ವಾಣಿಜ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕ್‌ಗಳಿವೆ. ಒಂದು ಸರ್ಕಾರಿ ರೇಷ್ಮೆ ಕೋಠಿ ಇದೆ. ಬತ್ತ, ಬೆಲ್ಲ, ಚರ್ಮ ವಸ್ತುಗಳು ಇಲ್ಲಿಂದ ನಿರ್ಯಾತವಾಗುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹದಿನೈದು ದಿನಗಳಿಗೊಮ್ಮೆ ಸಂತೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಿತ ನೀರು ಸರಬರಾಜು, ವಿದ್ಯುತ್, ಅಂಚೆ ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ, ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರ ಮುಂತಾದ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ಶಾಲೆಗಳು ಹಾಗೂ ಒಂದು ಕಲೆ ಮತ್ತು ವಿಜ್ಞಾನ ಕಾಲೇಜು ಇವೆ. ಪಟ್ಟಣ ಪುರಸಭಾಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ.

ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದ 1685ರ ಒಂದು ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ಮಳವಳ್ಳಿ ಅನೇಕ ಬಗೆಯ ಹೂ ಮತ್ತು ಹಣ್ಣುಗಳಿಗೆ ಹೆಸರುವಾಸಿಯಾಗಿತ್ತು; ಅನೇಕ ವಿದ್ವಾಂಸರುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಇದ್ದ ದೊಡ್ಡ ಕೋಟೆ ಈಗ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಹಾಳಾಗಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಭಾಗದ ಒಳಗೆ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ಸಾರಂಗಪಾಣಿ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಮಳವಳ್ಳಿ ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಹೈದರ್ ತನ್ನ ಮಗ ಟಿಪ್ಪುವಿಗೆ ಜಹಗೀರಿಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಈ ಪಟ್ಟಣ ಒಂದು ವಾಣಿಜ್ಯ ಕೇಂದ್ರವಾಯಿತು. 1799ರಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿಬಂದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಳವಳ್ಳಿಯ ಬಳಿ ಜನರಲ್ ಹ್ಯಾರೀಸ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನರ ನಡುವೆ ಘೋರ ಯುದ್ಧ ನಡೆಯಿತು. ಅನಂತರ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನನು ಈ ಸ್ಥಳ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಉಪಯೋಗಕ್ಕೆ ಬೀಳಬಾರದೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಊರನ್ನು ಹಾಳುಗೆಡವಿದ. ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಪತನಾನಂತರ ಮಳವಳ್ಳಿ ಮತ್ತೆ ಬೆಳೆದು ಈಗ ಮುಖ್ಯ ಪಟ್ಟಣವಾಗಿದೆ.

(ಕೆ.ಆರ್.ಎನ್.)

ಮಳವಳ್ಳಿ ಸುಂದರಮ್ಮ: 1905– . ಪ್ರಸಿದ್ಧ ರಂಗಭೂಮಿ ಕಲಾವಿದೆ. 1905 ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ 12ರಂದು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪಿಟೀಲು ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿದ್ದ ಮಳವಳ್ಳಿ ಸುಬ್ಬಣ್ಣ ಇವರ ತಂದೆ. ತಾಯಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಮ್ಮ. ಸುಂದರಮ್ಮನವರಿಗೆ ಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಇವರ ತಂದೆಯೇ ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಂಗೀತದ ಪಾಠ ಹೇಳಿದರು. ಸುಬ್ಬಣ್ಣನವರು ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ ವಿಲಾಸ ನಾಟಕ ಸಭಾಮಂಡಳಿಯನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡಾಗ ಸುಂದರಮ್ಮನವರ ಪ್ರಥಮ ರಂಗಪ್ರವೇಶವಾಯಿತು. ಆಗ ಏಳು ವರ್ಷದವರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಕಲಾವತಿಪರಿಣಯ, ಪಾಂಡು ವಿಜಯ, ಸದಾರಮೆ, ಗುಲೇ ಬಕಾವಲಿ, ಚೋರಕಥೆ, ಸಾರಂಗಧರ ಮತ್ತು ವಸಂತ ಮಿತ್ರವಿಜಯ ಮುಂತಾದ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಬಾಲಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಮುಂದೆ ಶ್ರೀಶಾರದಾ ವಿಲಾಸ ನಾಟಕಸಭಾ ಎಂಬ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಸುಭದ್ರೆಯ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿ ಹೆಸರು ಗಳಿಸಲಾರಂಭಿಸಿದರು. ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಜ್ಞಾನ ಗಳಿಸಲು ಸುಂದರಮ್ಮನವರು ಪಿಟೀಲು ತಾಯಪ್ಪನವರಲ್ಲಿ ಒಂದೆರಡು ವರ್ಷವೂ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದ ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯರ ಬಳಿ ಕೆಲವು ಅಪರೂಪದ ಕೀರ್ತನೆಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಿಸಿಕೊಂಡರಲ್ಲದೆ ಮುಂದೆ ಸೇಲಂ ದೊರೆಸ್ವಾಮಿ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್ ಮತ್ತು ಪುಟ್ಟಸ್ವಾಮಯ್ಯ ಇವರ ಹತ್ತಿರವೂ ಸಂಗೀತಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರು. ಇವರ 18ನೆಯ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ಅವರ ಆಣತಿಯಂತೆ ಮೈಸೂರಿನ ಜಗನ್ಮೋಹನ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ನಾಟಕವನ್ನಾಡಿ ಅವರನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿಸಿದುದಲ್ಲದೆ ಮಹಾರಾಜರ ಮುಂದೆ ಅವರ ಬೇಸಗೆ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ ಕಚೇರಿ ನಡೆಸಿ ಅವರ ಮೆಚ್ಚುಗೆ ಮತ್ತು ಬಹುಮಾನ ಪಡೆದರು. 1924ರಲ್ಲಿ ಮದರಾಸಿನ ಓಡಿಯನ್ ಕಂಪನಿ ಸುಂದರಮ್ಮನವರ ರಂಗಗೀತೆಗಳನ್ನು ಧ್ವನಿಮುದ್ರಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ಮುಂದೆ ಇವರು ಅನೇಕ ಕಡೆ ಸಂಗೀತ ಕಛೇರಿ ಮಾಡಿ ನಾಡಿನ ವಿದ್ವಾಂಸರ, ರಸಿಕರ ಮೆಚ್ಚುಗೆ ಗಳಿಸಿದರು. ಕೆಲವು ಹೆಸರಾಂತ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನ ನಟಿಯಾಗಿ ಅಭಿನಯಿಸಿದರು. 1927ರಲ್ಲಿ ತೆರೆಕಂಡ ಚಿರಂಜೀವಿ ಅಥವಾ ಮಾರ್ಕಂಡೇಯ ಚಲನಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಮರುಧ್ವತಿಯ ಪಾತ್ರಮಾಡಿ ಬಹುಜನರ ಮೆಚ್ಚುಗೆ ಪಡೆದರು. 60 ಮಂದಿ ನಟನಟಿಯರ ಜೀವನಾಧಾರವಾಗಿದ್ದ ಚಾಮುಂಡೇಶ್ವರಿ ಕರ್ನಾಟಕ ನಾಟಕ ಸಭಾ ಆಡಳಿತವನ್ನು 1943ರಲ್ಲಿ ವಹಿಸಿಕೊಂಡು ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ಅನೇಕ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಆಡಿ ಹಣ–ಹೆಸರು ಗಳಿಸಿದರಲ್ಲದೆ ಸು. 30,000 ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಿದರು. ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಇವರ ಸೇವೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿ 1962ರಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಸರ್ಕಾರ ಇವರಿಗೆ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ. ಇವರನ್ನು ಕುರಿತು ಅಭಿನಯ ಶಾರದೆ ಎಂಬ ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆ ಪ್ರಕಟವಾಗಿದೆ. **(ಕೆ.ಎಸ್.ಐ.)**

ಮಾಂಜರಾ: ಬೀದರ್ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಖ್ಯ ನದಿ. ಗೋದಾವರಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೆ ಸೇರಿದ ಈ ನದಿ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಬೀದರ್ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿದು ಭಾಲ್ಕಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಜಮುಖಂಡಿ ಗ್ರಾಮದ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಹರಿದು ಸಂಗಮದ ಬಳಿ ಕಾರಂಜಾ ನದಿಯನ್ನು ಕೂಡಿಸಿಕೊಂಡು ಅಲ್ಲಿಂದ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಮುಂದೆ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಹರಿದು ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ಮತ್ತು ಬೀದರ್ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸುವುದು. ಬೀದರ್ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನಾಮತಾಬಾದ್‌ನಿಂದ ಮುಂದೆ ಬೀದರ್ ಮತ್ತು ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ಗಡಿಯಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಹರಿದು ಬೀದರ್ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕಪ್ಪಾಪುರ ಗ್ರಾಮದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಬಿಡುತ್ತದೆ. ಈ ನದಿ ಬೀದರ್ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಸು. 97 ಕಿಮೀ ದೂರ ಹರಿದು ಸು. 1,295 ಚ.ಕಿಮೀ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ನೀರಿನಾಶ್ರಯ ನೀಡಿದೆ. ನದಿಯ ಎರಡೂ ದಂಡೆಯ ಬಯಲು ಫಲವತ್ತಾಗಿದ್ದು ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿದೆ. ಈ ನದಿಯ ಒಟ್ಟು ಉದ್ದ 700 ಕಿಮೀ. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣ ಹರಿಗೋಲುಗಳ ಉಪಯೋಗವಿದ್ದು ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದ ಗ್ರಾಮಗಳ ಸಾರಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿದೆ.

ಈ ನದಿಯ ಉಪನದಿ ಕಾರಂಜಾ ಕಟ್ಟೆ ಯೋಜನೆಯಿಂದ 42,000 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಜಮೀನಿಗೆ ನೀರೊದಗಿಸುವ ಅನುಕೂಲವಿದೆ. (ಎಸ್‌ಎ.ಎನ್.)

ಮಾಕಳಿ: ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆ ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಹಳ್ಳಿ. ಬೆಂಗಳೂರಿನಿಂದ ಗುಂತಕಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗುವ ರೈಲು ಹಾದಿಯಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರದಿಂದ ಸು. 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಮಾಕಳಿಗೆ ಸು. 4 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಘಾಟಿ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ರೈಲಿನಲ್ಲಿ ಘಾಟಿಗೆ ಹೋಗುವವರು ಈ ಊರಿನ ಮುಖಾಂತರ ಹೋಗುವರು. ಈ ಊರಿನ ಸುತ್ತ ಇರುವ ಬೆಟ್ಟಗಳನ್ನು ಮಾಕಳಿ ಬೆಟ್ಟಗಳೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಘಾಟಿ ಬೆಟ್ಟಗಳ ಪ್ರಾರಂಭ ಇಲ್ಲಿಂದಲ್ಲೇ ಎನ್ನಬಹುದು. **(ಡಿ.ಇ.ಕೆ.ಆರ್.)**

ಮಾಗಡಿ: ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಪಟ್ಟಣ. ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ರಾಮನಗರ ತಾಲ್ಲೂಕು, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ನೆಲಮಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ತುಮಕೂರು ತಾಲ್ಲೂಕು, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಕುಣಿಗಲು ತಾಲ್ಲೂಕು ಸುತ್ತುವರೆದಿವೆ. ಹೋಬಳಿಗಳು 6, ಗ್ರಾಮಗಳು 335, ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 913.3 ಚ.ಕಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,02,417.

ನೆಲಮಂಗಲದ ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿನಿಂದ ಬರುವ ಬೆಟ್ಟಗಳು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಹಾಯ್ದು, ರಾಮನಗರದ ಕಡೆ ಮುಂದುವರೆದಿವೆ. ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಶಿವಗಂಗೆ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಸಾವನದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟಸಾಲುಗಳ ನಡುವೆ ಹರಡಿರುವ ಈ ಪ್ರದೇಶ ಹೆಚ್ಚು ಏರುತಗ್ಗುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರದ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿರಳ ಬೆಟ್ಟಗಳಿದ್ದರೆ, ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಸಾವನದುರ್ಗದತ್ತ ಬರುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಆ ಪ್ರದೇಶ ಕ್ರಮೇಣ ಹೆಚ್ಚು ಪರ್ವತಮಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ಬೆಟ್ಟ ಮತ್ತು ಸಾವನದುರ್ಗ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಬಿದಿರುಮೆಳೆಗಳಿರುವ ಅರಣ್ಯವಿದೆ. ಉಳಿದೆಡೆ ಕುರುಚಲು ಕಾಡುಗಳಷ್ಟೇ ಇವೆ. ಕಣ್ವ ಮತ್ತು ಅರ್ಕಾವತಿ ಇಲ್ಲಿನ ಹೆಸರಿಸಬಹುದಾದ ನದಿಗಳು. ಕಣ್ವ ನದಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಪತಿಹಳ್ಳಿಯ ಬಳಿ ಹುಟ್ಟಿ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುವುದು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವಭಾಗ ಅರ್ಕಾವತಿ ನದಿಯ ಕಣಿವೆ ಪ್ರದೇಶ. ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ವಾಯುವ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ತೊರೆಗಳಿದ್ದು ಅವೆಲ್ಲ ಕುಣಿಗಲು ತಾಲ್ಲೂಕಿನೆಡೆಗೆ ಹರಿಯುತ್ತವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 770.30 ಮಿಮೀ.

ರಾಗಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆ. ಅವರೆ, ತೊಗರಿ ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಎಣ್ಣೆ ಬೀಜಗಳನ್ನೂ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಬತ್ತ ಮತ್ತು ಕಬ್ಬನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಮಾಗಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ರೇಷ್ಮೆ ನೂಲಿನ ತಯಾರಿಕೆ ಇದ್ದು ಅದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ರಫ್ತು ವಸ್ತುವಾಗಿದೆ. ಮಾಗಡಿಯಿಂದ ನೆಲಮಂಗಲ, ಕುಣಿಗಲು ಮತ್ತು ರಾಮನಗರಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ರಸ್ತೆಗಳು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಹಾದಿಗಳು. ಬೆಂಗಳೂರು-ಮಂಗಳೂರು ಹೆದ್ದಾರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹಾದು ಹೋಗುತ್ತದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕೃಷಿ ಮತ್ತು ಕೃಷಿಯೇತರ ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು, ವಿದ್ಯುತ್, ಅಂಚೆ ತಂತಿ ಮತ್ತು ದೂರವಾಣಿ ಸೌಲಭ್ಯಗಳು, ಪ್ರಾಥಮಿಕ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಮತ್ತು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳು, ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಔಷಧಾಲಯಗಳು ಇವೆ. **(ಎಂ.ಎನ್.ಕೆ.)**

ಮಾಗಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯ **(ನೋಡಿ)** ಮತ್ತು ಸಾವನದುರ್ಗ **(ನೋಡಿ)** ಐತಿಹಾಸಿಕ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯವುಳ್ಳ ಸ್ಥಳಗಳು. ಮಾಗಡಿ-ಕುಣಿಗಲು ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಮಾಗಡಿಯ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕೆಂಪಸಾಗರ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವೀರಶೈವ ಮಠವಿದೆ. ಈ ಮಠದ ನವರಂಗದ ಒಂದು ಕಂಬದ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಲಿಂಗ ಮಡಕೆಯಿಂದ ಹೊರಬರುತ್ತಿರುವಂತೆ ಕೆತ್ತಿದ್ದು ಅದನ್ನು ಸುರಭಾಂಡೇಶ್ವರ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಮುಂದುಗಡೆಯ ಒಂದು ಕಂಬದಲ್ಲಿ ಕೆಂಪೇಗೌಡ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಈ ಮಠವನ್ನು ಕೆಂಪೇಗೌಡನೇ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಮಾಗಡಿಗೆ ವಾಯವ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಹುಲಿಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಶಿಥಿಲ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಮಂಟಪಗಳೂ ಶಾಸನಗಳೂ ಕೆಲವು ವೀರಗಲ್ಲುಗಳೂ ಇವೆ. ಗ್ರಾಮದ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ರಾಮಲಿಂಗಬೆಟ್ಟದ ಬುಡದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಯತಿ ಇದ್ದನೆಂದೂ ಅವನ ಹಸುವನ್ನು ಹುಲಿಯೊಂದು ಕೊಂದುಹಾಕಿತೆಂದೂ ಇದನ್ನು ತಿಳಿದ ಹೊಯ್ಸಳ ದೊರೆ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆ ಕಟ್ಟಿಸಿ (1310) ಹುಲಿಕೊಲ್ಲು ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟನೆಂದೂ ಕ್ರಮೇಣ ಅದು ಹುಲಿಕಲ್ಲು ಆಯಿತೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಮುಂದೆ ಈ ಕೋಟೆ ಕೊರಟಗೆರೆಯ ಬೈಚೇಗೌಡನಿಗೆ ಸೇರಿತ್ತು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರದ ಗಡಿಯಲ್ಲಿ ಮಾಗಡಿಯ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ ಇರುವ ಸುಗ್ಗನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ನರಸಿಂಗ ದೇವಾಲಯ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ್ಯ ಪೂಜಾ ವಿಗ್ರಹ ಗರುಡ. ಇಲ್ಲಿ ವಾರ್ಷಿಕ ರಥೋತ್ಸವ ಮತ್ತು ದನದ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುವುದು. ಮಾಗಡಿಯ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕಿರುವ ಸಂಕಿಘಟ್ಟ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಜೈನ ಬಸದಿ ಇದೆ.

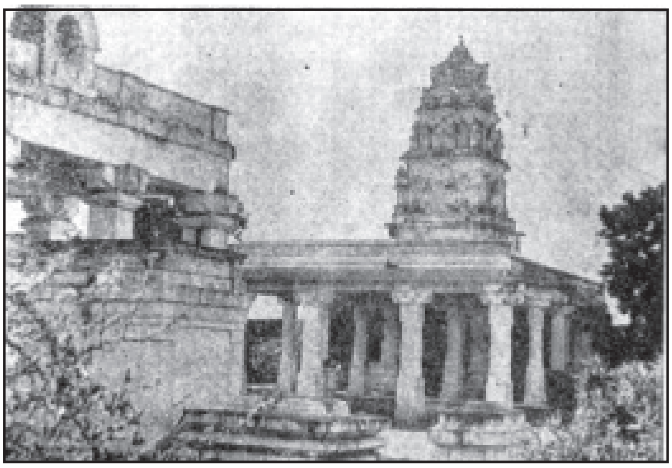
ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಮಾಗಡಿ

ಮಾಗಡಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಪಟ್ಟಣ. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ 51 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ರಾಮನಗರದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 33 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,02,417. ಮಾಗಡಿ ಸುತ್ತಲ ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ. ಇದು ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರಕ್ಕೆ ಸಮೀಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವೇಗವಾಗಿ ನಗರೀಕರಣದ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗುತ್ತಿದೆ. ಶಾಲಾ ಕಾಲೇಜುಗಳು, ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳು, ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು ಇಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಂಡಿವೆ. ಮಾಗಡಿಯಿಂದ ಬೆಂಗಳೂರು, ರಾಮನಗರ, ನೆಲಮಂಗಲ ಮತ್ತು ಕುಣಿಗಲುಗಳಿಗೆ ಉತ್ತಮ ಮಾರ್ಗಗಳಿವೆ. **(ಎಂ.ಎನ್.ಕೆ.)**

ಮಾಗಡಿ 1139ರಲ್ಲಿ ಚೋಳರಾಜನೊಬ್ಬನಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತೆಂಬ ಐತಿಹ್ಯವಿದೆ. ಮುಂದೆ ಇದು ಹೊಯ್ಸಳರ ವಶವಾಗಿ ಮತ್ತೆ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರ ಕೈಸೇರಿತು. ಅಚ್ಯುತರಾಯ ತನ್ನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಾಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾವಂತರಾಯನನ್ನು ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ನೇಮಿಸಿದ. ಸಾವಂತರಾಯ ನಗರವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಸಾವನದುರ್ಗ ಗೋಡೆ ಎತ್ತರಿಸಿ ಭದ್ರಪಡಿಸಿದ. ಮುಂದೆ ಸಾವಂತರಾಯನಿಗೆ ಈ ಭಾಗ ಜಹಗೀರಿಯಾಗಿ ದೊರೆತು ಆತ ಮಾಗಡಿಯನ್ನು ಆಳಿದ (1543-71). ಅವನ ಮಗ ಸಂಪಾಜರಾಜ 17 ವರ್ಷ ಆಳಿ ತಿರುಮಲೆಯ ರಂಗಸ್ವಾಮಿ ದೇವಸ್ಥಾನವನ್ನು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿದ. ಇವನ ಮಗ ಚಿಕ್ಕರಾಯ (ಮೂಲಕರಾಯ) 16 ವರ್ಷ ಆಳಿದ. ಇವನಿಗೆ ಮಕ್ಕಳಿರಲಿಲ್ಲವಾಗಿ ವಿಜಯನಗರದರಸ ತನ್ನ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯೊಬ್ಬನನ್ನಿರಿಸಿದ. ಈತ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಸಾಮಂತ ಪಾಳೆಯಗಾರರಿಂದ ಕಪ್ಪ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸಿದ. 1623ರಲ್ಲಿ ಗಂಗಪ್ಪನಾಯಕನೆಂಬ ಪಾಳೆಯಗಾರ ದುರ್ಗದ ಮೇಲೇರಿಹೋಗಿ ವಿಜಯನಗರದ ರಾಯಭಾರಿಯನ್ನು ಸದೆಬಡಿದು ಮಾಗಡಿಯನ್ನೂ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಯತ್ನಿಸಿದ. ಗಂಗಪ್ಪನ ಅತಿವರ್ತನೆಯ ಸುದ್ದಿ ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ ತಲುಪಿತು. ಗಂಗನನ್ನು ಬಡಿದಟ್ಟಿ ಮಾಗಡಿಯನ್ನೂ ಸಾವನದುರ್ಗವನ್ನೂ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಇಮ್ಮಡಿ ಕೆಂಪೇಗೌಡನಿಗೆ ವಿಜಯನಗರದಿಂದ ನಿರೂಪ ಹೋಯಿತು. ಗಂಗನು ಕೆಂಪೇಗೌಡನನ್ನೇ ಒಲಿಸಿಕೊಂಡು ಅವನ ನೆರವಿನಿಂದ ಸಾವನದುರ್ಗ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು, ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಮಾಗಡಿಯನ್ನು ಅವನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸುವುದಾಗಿ ಆಸೆತೋರಿಸಿ, ಕೊನೆಗೆ ದುರ್ಗ ವಶವಾದಮೇಲೆ ಗೌಡನ ಮೇಲೆ ತಿರುಗಿಬಿದ್ದು ಅವನನ್ನು ಜಯಿಸುವ ಹಂಚಿಕೆ ಹೂಡಿದ. ಆದರೆ ಸ್ವಾಮಿನಿಷ್ಠನಾದ ಇಮ್ಮಡಿ ಕೆಂಪೇಗೌಡ ಆ ಪ್ರಲೋಭನಕ್ಕೆ ಬಲಿಯಾಗದೆ, ಗಂಗನನ್ನು ಕೊಂದು ಮಾಗಡಿಯನ್ನೂ ಸಾವನದುರ್ಗವನ್ನೂ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು, ಅಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯೊಬ್ಬನನ್ನಿರಿಸಿ, ವಿಜಯ ನಗರಕ್ಕೆ ವಿಜಯ ವಾರ್ತೆ ತಿಳಿಸಿದ. ಇಮ್ಮಡಿ ಕೆಂಪೇಗೌಡ 14 ವರ್ಷಕಾಲ ಇವೆರಡೂ ಊರುಗಳನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರಿನಿಂದಲೇ ಆಳಿದ. ಮಾಗಡಿಯಲ್ಲಿ ಬಲವಾದ ಕೋಟೆ ಕಟ್ಟಿಸಿ ಕಂದಕಗಳನ್ನು ತೋಡಿಸಿದ. ದೇಗುಲಗಳನ್ನೂ ಕೆರೆ ಕಟ್ಟೆಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿ, ಅಲ್ಲಿಗೆ ಹೊರಗಡೆಯ ಜನ ಬಂದು ನೆಲೆಸಲು ಅನುಕೂಲ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟ. ಸು.1638ರಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರದ ಸೇನಾಪತಿ ರಣದುಲ್ಲಾಖಾನ್ ಬೆಂಗಳೂರನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದ. ಅಪಾರ ಸೈನ್ಯದೊಡನೆ ಬಂದ ಖಾನನನ್ನು ಇದಿರಿಸುವುದು ದುಸ್ತರವೆಂದೂ, ಅಲ್ಲದೆ ವ್ಯರ್ಥ ಪ್ರಾಣಹಾನಿಗೆ ಕಾರಣವೆಂದೂ ಮನಗಂಡ ಇಮ್ಮಡಿ ಕೆಂಪೇಗೌಡ ವರ್ಷಂಪ್ರತಿ ಪೊಗದಿ ಕೊಡುವುದಾಗಿ ವಾಗ್ದಾನಮಾಡಿ, ಸೆರೆ ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡ. ತಾನು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿಯೇ ನೆಲೆಸುವ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಇಂಥ ಆಕ್ರಮಣಗಳನ್ನು ಮುಂದೆಯೂ ಎದುರಿಸಬೇಕಾಗುವುದೆಂದು ಶಂಕಿಸಿದ ಗೌಡ 1638ರಲ್ಲಿ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನೇ ಮಾಗಡಿಗೆ ಸ್ಥಳಾಂತರಿಸಿದ. ಮಾಗಡಿ, ಸಾವನದುರ್ಗಗಳನ್ನು ಮತ್ತಷ್ಟು ಬಲಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಹದಿನೆಂಟು ವರ್ಷಕಾಲ ಮಾಗಡಿಯಿಂದ ಆಳಿದ. ಅಂದು ಮೊದಲುಗೊಂಡು ಅವನೂ ಅವನ ವಂಶಜರೂ ಮಾಗಡಿ ಕೆಂಪೇಗೌಡರೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದರು. ಸಾವನದುರ್ಗ

1728ರ ವರೆಗೆ ಇಮ್ಮಡಿ ಕೆಂಪೇಗೌಡನ ವಂಶಜರ ಅಧೀನವಾಗಿತ್ತು. ಅನಂತರ ಮೈಸೂರಿನ ದಳವಾಯಿ ದೇವರಾಜ ಸಾವನದುರ್ಗವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು, ಆಗ ಅರಸನಾಗಿದ್ದ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೆಂಪೇಗೌಡನನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಬಂದಿಯಾಗಿ ಕರೆದೊಯ್ದ. ಕೆಂಪೇಗೌಡ ಅಲ್ಲೇ ಮೃತನಾದ. 1791ರಲ್ಲಿ ದುರ್ಗ ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಶವಾಯಿತು.

ಪುರಾಣಯುಗದಲ್ಲಿ ಮಾಗಡಿ ಮಾಂಡವ್ಯಮುನಿಗಳ ಪುಣ್ಯಸ್ಥಳವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಕೇಳಿ ಇಮ್ಮಡಿ ಕೆಂಪೇಗೌಡ ಅಲ್ಲಿಯ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿಯ ಗುಡಿಯನ್ನು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿಸಿದ. ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯನೈಮಿತ್ತಿಕ ಪೂಜಾದಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಉಂಬಳಿ ನೀಡಿ ಗೌಡನು ಬರೆಸಿದ ಶಾಸನಗಳು ಮಾಗಡಿಯ ಸುತ್ತಮುತ್ತಣ ಊರುಗಳಲ್ಲಿ ಲಭಿಸಿವೆ. ಮಾಗಡಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಂಪೇಗೌಡ ಕಟ್ಟಿಸಿದುದೆಂದು ಹೇಳಲಾದ ಒಂದು ಕೋಟೆ ಜೀರ್ಣಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದೆ. ದುರ್ಗದಲ್ಲಿ ಮಾಗಡಿ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಕುಲದೈವವಾದ ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವರ ಗುಡಿಯಿದೆ. ಗೌಡನ ಅರಮನೆಯ ಅವಶೇಷ ಈ ಗುಡಿಯ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕಿದೆ. ರಾಮೇಶ್ವರ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಕನಾಸಿ ನವರಂಗಗಳಿವೆ. ಈ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿರುವ ಉತ್ಸವ ವಿಗ್ರಹದ ಎಡಬಲಗಳಲ್ಲಿ ಗಂಗೆ, ಪಾರ್ವತಿಯರ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಮಾಗಡಿಯಿಂದ ಸುಮಾರು ಎರಡೂವರೆ ಕಿಮೀ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೆಂಪೇಗೌಡ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಈಗ ಜೀರ್ಣಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದು ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ದೊಡ್ಡ ಕಟ್ಟಡ. ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಈ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಕಾರವೂ ಎರಡು ಮಹಾದ್ವಾರಗಳೂ ಸುಂದರವಾದ ಅನೇಕ ಮಂಟಪಗಳೂ ಇವೆ. ಮಹಾದ್ವಾರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಉತ್ತರ ಮುಖವಾಗಿದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣ ದ್ವಾರವು ದೊಡ್ಡದಾಗಿದ್ದು ಇದಕ್ಕೆ ಎತ್ತರವಾದ ಗೋಪುರ ಇದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಎಡಗಡೆಗೆ ಒಂದು ಸುಂದರ ಮಂಟಪವಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕೆಂಪೇಗೌಡನ ಹಜಾರ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಬಲಗಡೆ ನರ್ತಕಿಯರ ಹಜಾರ ಎಂಬ ಮಂಟಪವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಗೋಡೆಗಳಲ್ಲೂ ಚಾವಣಿಯಲ್ಲೂ ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪುರಾಣ ಕಥೆಗಳ ಚಿತ್ರಗಳಿದ್ದುವಂತೆ. ಹೆಚ್ಚಿನವು ಈಗ ಮಾಸಿಹೋಗಿವೆ. ಜಗಲಿಯ ದಕ್ಷಿಣಸ್ತಂಭದ ಪಶ್ಚಿಮಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಶ್ವಾನಾರೂಢವಾದ ಒಂದು ಗಂಭೀರಾಕೃತಿಯ ಪುರುಷವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ನರ್ತಕಿಯರ ಹಜಾರದ ಎದಿರು ಜಗಲಿಯ ಸ್ತಂಭವೊಂದರಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಒಂದೂವರೆ ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ವೃದ್ಧನೊಬ್ಬನ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಇದು ಯಲಹಂಕ ನಾಡಪ್ರಭುಗಳ ಮೂಲ ಪುರುಷನಾದ ಕೆಂಪೇಗೌಡನ ಮೂರ್ತಿ ಎಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಹಿಂಭಾಗದ ಒಳಗೋಡೆಯ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಶಾಸನವಿದೆ. ಪ್ರಾಕಾರದ ನಾಲ್ಕೂ ಮೂಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಗೋಪುರಗಳಿವೆ. ದೇವಾಲಯದಿಂದ ಕೊಂಚ ದೂರಕ್ಕೆ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಕಲ್ಯಾಣಿ ಇದೆ. ದೇವಾಲಯದ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ, ಪ್ರಾಕಾರದ ಹೊರಗಡೆ ಬಸವನ ಗುಡಿಯಿದೆ. ಕೊಂಚದೂರಕ್ಕೆ ಉನ್ನತ ಬಂಡೆಯೊಂದರ ಮೇಲೆ ಶಿಖರ ಬಸವ ಎಂಬ ಗೋಪುರವಿದೆ. (ಎಂ.ಕೆ.ಬಿ.)

ಮಾಗೋಡು ಜಲಪಾತ: ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಯಲ್ಲಾಪುರಕ್ಕೆ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಬೇಡ್ತಿ ನದಿಯ (ಗಂಗಾವಳಿ) ಒಂದು ಜಲಪಾತ.

ಬೇಡ್ತಿನದಿ ಕಾರವಾರ–ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ಮಾರ್ಗ ಯಲ್ಲಾಪುರಕ್ಕೆ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಸು. 3 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಕವಲೊಡೆಯುವುದು. ಈ ಕವಲಿನ ಎಡಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸು. 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಮಾಗೋಡು ಗ್ರಾಮವಿದೆ. ಇದರ ಬಳಿಯೇ ಜಲಪಾತವಿದೆ. ಹಚ್ಚಹಸುರಿನ ಕಾಡಿನ ಮಧ್ಯೆ ಸುಮಾರು ಒಂದೂವರೆ ಕಿಮೀ ನಡೆದು ದಟ್ಟವಾಗಿ ಬಿದಿರು ಬೆಳೆದಿರುವ ಬೆಟ್ಟವನ್ನು ಹತ್ತಿ ಮೇಲೆ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ನಿಂತರೆ ಬೇಡ್ತಿ ನದಿಯ ಮೇಲಿನ ಕಣಿವೆಯ ದೃಶ್ಯವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿಂದ ನದಿ ಬೆಟ್ಟದ ಇಳಿಜಾರಿನಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರೆದು ಸು. 60 ಮೀ ಕೆಳಕ್ಕೆ ಹಂತ ಹಂತವಾಗಿ ದುಮುಕಿ ಕೊಳದಂತೆ ಸೇರಿ ಮತ್ತೆ ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ 184 ಮೀ ದುಮುಕುವುದು. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಜಲಪಾತದ ವೀಕ್ಷಣೆಗೆ ಅನುಕೂಲಿಸಲು ದುರ್ಗಮ ದಾರಿ ಸರಿಪಡಿಸಿ, ಪ್ರವಾಸಿಮಂದಿರವನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಹಾಲಿನ ನೊರೆಯಂತೆ ನಯವಾಗಿ ಹರಿದಿಳಿವ ಈ ಜಲಪಾತದ ಸೌಂದರ್ಯ ಬೆರಗುಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಉತ್ತರಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಾಗೋಡು ಜಲಪಾತ

ಶಿರಸಿ–ಯಲ್ಲಾಪುರ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಮಂಚಿಕೇರಿ ಹಳ್ಳಿಯಿಂದ 8 ಕಿಮೀ ದೂರ ಕಾಲುನಡಿಗೆಯಿಂದ ಸಾಗಿ ಮಾಗೋಡು ಜಲಪಾತದ ತಳಕ್ಕೆ ಹೋಗಬಹುದು. ಈ ಜಲಪಾತದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಗುಡ್ಡದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪುರಾತನ ಕೋಟೆ ಇದೆ. ಈ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಮಾಗೋಡು ಜಲಪಾತಕ್ಕೆ ಹೊಲತಿ ಜೋಗ ಎಂದೂ ಹೆಸರಿದೆ. ಕೋಟೆಗೆ ಒಂದೇ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವಿದ್ದು ಬೇಡ್ತಿ ಮತ್ತು ಶಾಲ್ಮಲಾ ಹೊಳೆಗಳು ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಮೂರು ಕಡೆಗಳಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. (ಆರ್.ಜಿ.ಆರ್.)

ಮಾಘನಂದಿ: ಸು.1253. ಜೈನಕವಿ. ಮೂಲಸಂಘ ಬಲಾತ್ಕಾರ ಗಣದ ಕುಮುದಚಂದ್ರನ ಶಿಷ್ಯ. ಈತ ತನ್ನ ಗುರು ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ತನ್ನನ್ನು ಚತುರನು, ಯೋಗಕುಶಲ, ಸಿದ್ಧಾಂತಾಭಿವರ್ಧನ ಸುಧಾಕರ ಎಂದು ವಿಶೇಷಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಬೆಣ್ಣೆಗುಡ್ಡದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಇವನು ಅಭಿನವಸಾರ ಚತುಷ್ಟಯದ (ಸಿದ್ಧಾಂತಸಾರ, ಶ್ರಾವಕಾಚಾರಸಾರ, ಪದಾರ್ಥಸಾರ ಮತ್ತು ಶಾಸ್ತ್ರಸಾರ ಸಮುಚ್ಚಯ) ಕರ್ತೃವೆಂದೂ ಹೊಯ್ಸಳ ದೊರೆ 3ನೆಯ ನರಸಿಂಹನಿಂದ 1265ರಲ್ಲಿ ದತ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದನೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಶಾಸ್ತ್ರಸಾರ ಸಮುಚ್ಚಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥವೊಂದರ ಕನ್ನಡ ಟೀಕೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಿದ್ದು ಅನುಯೋಗಗಳ ವಿಷಯ ಬಂದಿದೆ. ಪದಾರ್ಥಸಾರವೂ ಕನ್ನಡ ಟೀಕಾಗ್ರಂಥ. ಇದರಲ್ಲಿ 30 ಅಧ್ಯಾಯಗಳಿದ್ದು ಜೈನತತ್ತ್ವದ ವಿಸ್ತೃತ ವಿವರಣೆಯಿದೆ. ಉಳಿದ ಎರಡು ಗ್ರಂಥಗಳ ವಿವರ ಅಷ್ಟೊಂದು ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. (ಎ.ಎಸ್.ಯು.)

ಮಾಚಯ್ಯ, ಸಿ.ಸಿ.: 1954 – . ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಮುಷ್ಟಿಕಾಳಗಪಟು. ಚೆಯಾಂಡನೆ ಚೆಟ್ಟೀಚ ಮಾಚಯ್ಯ ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. 1954 ಮಾರ್ಚ್ 8ರಂದು ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೋಕೇರಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು.

ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮುಗಿಸಿ 1972ರಲ್ಲಿ ಭಾರತ ಸೈನ್ಯದ ಮದರಾಸು ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಗ್ರೂಪ್‌ನಲ್ಲಿ ಸೇರಿದರು. ಅಲ್ಲಿ ಮುಷ್ಟಿಕಾಳಗ ತಂಡದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಂಡರು. ಸರ್ವಿಸಸ್ ಹಾಗೂ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಚಾಂಪಿಯನ್‌ಷಿಪ್‌ನಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವಿಜಯಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದರು. 1976ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಮೊಟ್ಟಮೊದಲ ಸರ್ವಿಸಸ್ ಮತ್ತು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಚಾಂಪಿಯನ್‌ಷಿಪ್ ಗೆದ್ದುಕೊಂಡರು. ಅದೇ ವರ್ಷ ಸರ್ವಿಸಸ್‌ನ ಉತ್ತಮ ಮುಷ್ಟಿಕಾಳಗಪಟು ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟರು; ಮಾಂಟ್ರಿಯಲ್‌ನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಒಲಂಪಿಕ್ ಕ್ರೀಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಭಾರತವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸಿದ ಇವರು 1977–83 ರವರೆಗೆ ಸತತವಾಗಿ ಸರ್ವಿಸಸ್ ಹಾಗೂ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಚಾಂಪಿಯನ್‌ಷಿಪ್ ಗೆದ್ದುಕೊಂಡರು. 1978–79 ಹಾಗೂ 82ರಲ್ಲಿ ಇವರನ್ನು ರಾಷ್ಟ್ರದ ಉತ್ತಮ ಮುಷ್ಟಿಕಾಳಗ ಪಟು ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಯಿತು. ಜಕಾರ್ತ (1979), ಸಿಯೋಲ್ (1982) ಮತ್ತು 1983ರ ಏಷ್ಯನ್ ಬಾಕ್ಸಿಂಗ್ ಚಾಂಪಿಯನ್‌ಷಿಪ್‌ನಲ್ಲಿ ಭಾರತವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸಿ ಎರಡು ಬಾರಿ ಬೆಳ್ಳಿಪದಕವನ್ನು ಗಳಿಸಿದರು.

ಇವರು ಎರಡು ಬಾರಿ ಕಾಮನ್‌ವೆಲ್ತ್ ಕ್ರೀಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಭಾರತವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸಿ 1982ರಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಸ್‌ಬೆನ್‌ನಲ್ಲಿ ಕಂಚಿನ ಪದಕ ಪಡೆದರು. 1979ರಲ್ಲಿ ಭಾರತದ ಸೇನಾದಳಕ್ಕೆ ಚಿನ್ನದ ಪದಕ ಗೆದ್ದುಕೊಟ್ಟರು. 1982ರಲ್ಲಿ ಬ್ಯಾಂಕಾಕ್‌ನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಬಾಕ್ಸಿಂಗ್ ಟೂರ್ನಮೆಂಟ್‌ನಲ್ಲಿ ಬಾಕ್ಸಿಂಗ್ ತಂಡದ ತರಬೇತುದಾರರಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಬಾಕ್ಸಿಂಗ್ ಕ್ರೀಡೆಗೆ ಇವರು ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಸೇವೆಯನ್ನು ಪರಿಗಣಿಸಿ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಅರ್ಜುನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ (1979). ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ಇವರಿಗೆ ಅಭಿಮನ್ಯು ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಪುರಸ್ಕರಿಸಿದೆ. **(ಎಸ್.ಆರ್.ಯು.)**

ಮಾಚಲಘಟ್ಟ: ಮಂಡ್ಯಜಿಲ್ಲೆ ನಾಗಮಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ನಾಗಮಂಗಲದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಹೊನಕೆರೆಯಿಂದ 6 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಹಿಂದೆ ಇದೊಂದು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಥಳವಾಗಿದ್ದಿರಬಹುದೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ದೊರಕಿರುವ ಅವಶೇಷಗಳ ಆಧಾರದಿಂದ ಹೇಳಬಹುದು. ಮಂಚನಘಟ್ಟ ಮತ್ತು ಬಿಜ್ಜಳೇಶ್ವರಪುರ ಇದರ ಪ್ರಾಚೀನ ಹೆಸರುಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಸುಂದರವಾದ ಮಲ್ಲೇಶ್ವರ ಗುಡಿಯಿದೆ. ಬಳಪದ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಕಟ್ಟಿರುವ ಈ ಗುಡಿ ಸುಮಾರು ಹದಿಮೂರನೆಯ ಶತಮಾನದ ರಚನೆ. ದೇವಾಲಯದ ಗೋಪುರ ಒಂಬತ್ತು ಶ್ರೇಣಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಮೇಲಿನ ಕೆತ್ತನೆ ಆಕರ್ಷಣೀಯವಾಗಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯೆ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯಲ್ಲಿ ಬಿಡಿಸಿರುವ ಕಮಲ ಚಿತ್ತಾಕರ್ಷಕವಾದದ್ದು. ಇಲ್ಲಿಯ ನಂದಿ ವಿಗ್ರಹ ಸುಂದರವಾಗಿದೆ. ಗಣೇಶ, ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯರು, ಉಮಾಮಹೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ತಾಂಡವೇಶ್ವರ ಮುಂತಾದ ಪ್ರತಿಮೆಗಳೂ ಇವೆ. ಮಲ್ಲೇಶ್ವರ ಗುಡಿಯ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಈಗ ಶಿಥಿಲವಾಗಿರುವ ಭೈರವ ಗುಡಿ ಇದೆ. ಇದೂ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು. **(ಕೆ.ಎಸ್.ಎಸ್.)**

ಮಾಣಿಕ ನಗರ: ಬೀದರ್ ಜಿಲ್ಲೆ ಹುಮನಾಬಾದ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಹಳ್ಳಿ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,313. ಇಲ್ಲಿ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಾಲೆ, ಅಂಚೆ ಕಚೇರಿ ಇವೆ. ಈ ಹಳ್ಳಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಂತರಾದ ಮಾಣಿಕಪ್ರಭು ಅವರ ಸ್ಮಾರಕವಾಗಿ ಇರುವ ಗುಡಿಯಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಡಿಸೆಂಬರ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಆರು ದಿನಗಳವರೆಗೆ ನಡೆಯುವ ಜಾತ್ರೆ ಸಾವಿರಾರು ಭಕ್ತರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. **(ಎಸ್.ಎ.ಎನ್.)**

ಮಾಣಿಕಪ್ರಭು: 1817–65. ಸಕಲಮತ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಎಂಬ ಮತದ ಪ್ರವರ್ತಕ. ಬೀದರ್ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಲಾಡ(ಜ)ವಂತಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ. ತಂದೆ ಮನೋಹರನಾಯಕ ಹರಕುಡೆ ಮತ್ತು ತಾಯಿ ಬಾಯಮ್ಮ ದೇವಿ. ಈತ ದೇಶಸ್ಥ ದತ್ತಸಂಪ್ರದಾಯದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಮನೆತನದ ಋಗ್ವೇದದ ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶಾಖೆಯ ಶ್ರೀವತ್ಸಗೋತ್ರದವ. ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೇ ಪ್ರಾಸಾದಿಕ ವ್ಯಕ್ತಿಯೆಂದು ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ಬಂದ ಈತ ಅನೇಕ ಚಮತ್ಕಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ತೋರಿಸಿದ. 1845ರಲ್ಲಿ ಹುಮನಾಬಾದದ ಬಳಿ ನಿರ್ಜನ ಸ್ಥಳವೊಂದರಲ್ಲಿ ನೆಲೆನಿಂತ. ಅದೇ ಈಗ ಮಾಣಿಕನಗರವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಈತನಿಗೆ ಅನೇಕ ಮಂದಿ ಭಕ್ತರಾದರು. ತನ್ನ ಮತವನ್ನು ಸಕಲಮತ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಎಂದೇ ಕರೆದ. ಈ ಪಂಥದ ಉಪಾಸ್ಯದೇವತೆ ಚೈತನ್ಯದೇವ, ಮಾನವನ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ಚೈತನ್ಯ. ಮಧುಮತೀನಾಮಕ ಶಕ್ತಿದೇವತೆ ಹಾಗೂ ದತ್ತಾತ್ರೇಯ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಇವರು ಪೂಜಿಸುವ ವಿಗ್ರಹಗಳು. ಸರ್ವಧರ್ಮ ಸಮನ್ವಯದಂತೆ ಇರುವ ಈ ಮತಕ್ಕೆ ಮುಸಲ್ಮಾನ್, ಪಾರಸೀ, ಜೈನ, ಬೌದ್ಧ, ಲಿಂಗಾಯತ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಕೋಮಿನವರು ಅನುಯಾಯಿಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಶಿವರಾತ್ರಿ, ಮೊಹರಮ್, ದತ್ತಜಯಂತಿ ಇವು ಇಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸಲಾಗುವ ವಿಶೇಷ ಹಬ್ಬಗಳು. ಶಾಲಿವಾಹನ ಶಕೆ 1787 ಮಾರ್ಗಶಿರ ಶುದ್ಧ 11ರಂದು ಈತ ಸಜೀವ ಸಮಾಧಿ ಹೊಂದಿದ. ಈತ ಹಿಂದಿ, ಮರಾಠಿ, ಕನ್ನಡ ಮೂರೂ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪದ್ಯರಚನೆ ಮಾಡಿದುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಆ ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮೀರಾಬಾಯಿಯ ಪದ್ಯಗಳ ಮಾಧುರ್ಯವಿದೆ. ಈಗ ಈ ಮಾಣಿಕನಗರವನ್ನು ಮಾಣಿಕಪ್ರಭು ಸಂಸ್ಥಾನ ಎಂದೇ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿದೆ. *

ಮಾದನ ಹಿಪ್ಪರಗಿ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಅಳಂದ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಳಂದದಿಂದ ಸು. 29 ಕಿಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 7,665. ಹೂವು ಹಣ್ಣುಕಾಯಿಗಳ ತೋಟಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿರುವ ಈ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಮಾಂಗನ ಹಿಪ್ಪರಗಿಯೆಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ಮಂಗಳವಾರ ಸಂತೆ ನೆರೆಯುತ್ತದೆ. ಆಗ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಅಕ್ಕಲಕೋಟೆ, ದುಧನಿ ಮೊದಲಾದ ಊರುಗಳಿಂದಲೂ ಜನ ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕಾಗಿ ಬರುತ್ತಾರೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಕೈಮಗ್ಗದ ಉದ್ದಿಮೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹಮ್ಮಿಕೊಂಡಿದೆ. ಒಂದು ನೇಕಾರರ ಸಹಕಾರೀ ಸಂಘ ಇದೆ. ಸರಕಾರಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಮೊದಲಾದ ಜನೋಪಯೋಗಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳೂ ಇಲ್ಲಿವೆ. 1963ರಲ್ಲಿ ಮಾದನ ಹಿಪ್ಪರಗಿ ‘ಮಾದರಿ ಗ್ರಾಮ’ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿತು.

ಇಲ್ಲಿನ ಶಿವಲಿಂಗೇಶ್ವರ ಮಠ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದು. ಈ ಮಠದ ಸ್ವಾಮಿಗಳು ಹಾವೇರಿ ಹಾಗೂ ಹುಕ್ಕೇರಿ ಮಠಗಳ ಪಟ್ಟಾಧ್ಯಕ್ಷರೂ ಆಗಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರತಿ ವರ್ಷ ವೈಶಾಖ ಶುದ್ಧ ಪೌರ್ಣಿಮೆಯಂದು ನಡೆಯುವ ಈ ಮಠದ ಜಾತ್ರೆ ಸುಮಾರು ಐದಾರು ಸಾವಿರಕ್ಕೂ ಮಿಕ್ಕು ಭಕ್ತಾದಿಗಳನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಶ್ರಾವಣಮಾಸದ ಕಡೆಯ ಸೋಮವಾರ ವಿಶೇಷ ಪೂಜೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಇಲ್ಲಿನ ಎರಡನೆಯ ಮಹತ್ತ್ವದ ಸ್ಥಾನ ಖಂಡೇರಾಯನ ಗುಡಿ. ಈ ಗುಡಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಮಾಲಗಾರರು ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ದಸರ ಹಬ್ಬಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿರುವ ಕಂಬಕ್ಕೆ ಅರವಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿ (ಬಟ್ಟೆ) ಅರಳು ಹುರಿಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ಚಮತ್ಕಾರವನ್ನು ನೋಡಲು ಸುತ್ತುಮುತ್ತಲಿನ ಹಳ್ಳಿಯ ಜನರೆಲ್ಲ ಕುತೂಹಲದಿಂದ ಬಂದು ನೆರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಇಲ್ಲಿನ ಶರಣ ಲಿಂಗೇಶ್ವರ ಮಂದಿರವೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಈ ಊರು ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಆ ಕಾಲದ ಹಲವು ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಈಗಲೂ ಉಳಿದುಬಂದಿವೆ. **(ವಿ.ಕೆ.)**

ಮಾದರ ಚೆನ್ನಯ್ಯ: 12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಿವಶರಣ ಹಾಗೂ ವಚನಕಾರ. ಬಸವಣ್ಣನವರ ಹಿರಿಯ ಸಮಕಾಲೀನ. ಬಸವಣ್ಣ, ಚೆನ್ನಬಸವಣ್ಣ

ಮೊದಲಾದ ವಚನಕಾರರು ಈತನನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬಸವಣ್ಣನವರಂತೂ ಇವನನ್ನು ಅಪ್ಪನು ನಮ್ಮ ಮಾದರ ಚೆನ್ನಯ್ಯ, ಚೆನ್ನಯ್ಯನ ಮನೆಯ ದಾಸಿಯ ಮಗ, ಕಕ್ಕಯ್ಯನ ಮನೆಯ ದಾಸಿಯ ಮಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಮಗ ತಾನು ; ಮಾದರ ಚೆನ್ನಯ್ಯ ಭಕ್ತಿಪ್ರಭಾವದಲ್ಲಿ ತಂದೆ, ಸೂತಕ ಕಳೆದ ಗುರು, ಭಕ್ತಿ ಭಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ನೀಡಿದ ದಾನಿ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಸುಮಾರು ಹತ್ತುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಕೊಂಡಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಜಾತಿಯಿಂದ ಮಾದರವನಾದ ಚೆನ್ನಯ್ಯ ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಕರಿಕಾಲ ಚೋಳರಾಜನ ಕುದುರೆ ಲಾಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಕ್ಕಿದ್ದ. ಹುಲ್ಲು ಕೊಯ್ಯುವುದು ಇವನ ಕಾಯಕ. ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಕಾಯಕದಲ್ಲಿ ಮಗ್ನನಾದ ಏಕಾಂತ ಸ್ಥಳವೊಂದಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ತನ್ನ ಇಷ್ಟಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನಮಗ್ನನಾಗಿದ್ದು ಶಿವನನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಒಲಿಸಿಕೊಂಡು ತನ್ನ ಹೆಂಡತಿ ತಯಾರಿಸಿದ ಅಂಬಲಿಯನ್ನು ಶಿವನಿಗರ್ಪಿಸಿ ಅದರ ಸವಿಯನ್ನು ಶಿವನ ಜತೆ ಕುಳಿತು ಸವಿದ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದ ರಾಜ ಆನಂದಪಟ್ಟು ತಾನೂ ಮೃಷ್ಟಾನ್ನ ಮಾಡಿಸಿ ಶಿವನಿಗೆ ನೈವೇದ್ಯ ನೀಡಿದ. ಶಿವ ಊಟಮಾಡದಿರಲು ಆತ ರುಂಡವನ್ನೇ ಕತ್ತರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಅಣಿಯಾದ. ಆಗ ಚೆನ್ನಯ್ಯನ ಅಂಬಲಿಯು ನನಗೆ ಸವಿಯಾದದ್ದು, ಅದನ್ನು ನಾನು ದಿನಾಲು ಅವನೊಡನೆ ಉಣ್ಣುತ್ತೇನೆಂದು ತಿಳಿಸಲು ರಾಜ ಇಂಥ ಭಕ್ತನನ್ನು ಕಾಣಲು ಬಂದ. ಹೊಲಗೇರಿಯಿಂದ ಚೆನ್ನಯ್ಯನನ್ನು ದೊಡ್ಡ ಮೆರವಣಿಗೆಯೊಂದಿಗೆ ಶಿವಾಲಯಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಂದ. ಶಿವ ತನ್ನ ಗುಪ್ತಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೀಗೆ ಪ್ರಕಟಗೊಳಿಸಿದ್ದನ್ನು ಕಂಡು ಬೇಸರಗೊಂಡ ಚೆನ್ನಯ್ಯ ತನ್ನ ಕೊರಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಅನುವಾದ. ಆಗ ಶಿವ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾಗಿ ಆತನನ್ನು ಸಮಾಧಾನ ಪಡಿಸಿದ. ಅನಂತರ ಚೆನ್ನಯ್ಯ ಕಾಂಚೀ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಸಮಾಧಿಸ್ಥನಾದ. ಈ ವಿಷಯಗಳು ಹರಿಹರನ ರಗಳೆಯಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತವೆ.

ಮಾದರ ಚೆನ್ನಯ್ಯ ಉತ್ತಮ ವಚನಕಾರನೂ ಆಗಿದ್ದು ಕಯ್ಯುಳಿಕತ್ತಿ ಅಡಿಗೂಂಟಕ್ಕಡಿಯಾಗಬೇಡ ಅಜಿ ನಿಜಾತ್ಮರಾಮರಾಮನ ಎಂಬ ಅಂಕಿತವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ವಚನಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಈತನ 10 ವಚನಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವೀರಶೈವ ತತ್ತ್ವಬೋಧನೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಪಂಡಿತಾರಾಧ್ಯ ಮತ್ತು ಪಾಲ್ಕುರಿಕೆ ಸೋಮನಾಥರ ಗಣಸಹಸ್ರನಾಮದಲ್ಲಿ ಇವನ ಹೆಸರಿದೆ. ಅಬ್ಬಲೂರು, ಜಗಳೂರು ಶಿಲಾ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇವನ ಹೆಸರಿನ ಉಲ್ಲೇಖ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. (ಎಚ್.ಎ.ಕೆ.)

ಮಾದಾಪುರ ¹: ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆ ಸೋಮವಾರ ಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಕೊಡಗು ರಾಜರ ಸಮಾಧಿಗಳಿರುವ ಸ್ಥಳ. ಮಡಿಕೇರಿಯಿಂದ ಕೊಡ್ಲಿಪೇಟೆ ಮತ್ತು ಸಕಲೇಶಪುರಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಮಡಿಕೇರಿಯಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 21 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಸೋಮವಾರಪೇಟೆಯ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಹಿಂದೆ ಈ ಊರಿಗೆ ಮಹದೇವಪುರವೆಂಬ ಹೆಸರಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿನ ಮಾದಾಪುರ ನದಿಯ ದಡದಲ್ಲಿ ಹಾಲೇರಿ ಮನೆತನದ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ರಾಜ ದೊಡ್ಡ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯನ ತಂದೆ ಒಂದನೆಯ ಲಿಂಗರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯನ ಸಮಾಧಿ ಇದೆ. ದೊಡ್ಡ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ಇಲ್ಲಿ ಬಸವೇಶ್ವರನನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದ್ದಲ್ಲದೆ ಒಂದು ವೀರಶೈವ ಮಠವನ್ನೂ ಕಟ್ಟಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಹಳ್ಳಿಯನ್ನು ಜಹಗೀರಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದ. ಹಿಂದೆ ರಾಜರು ಮಠದಿಂದ ದಸರ ಶಿವರಾತ್ರಿ ಹಬ್ಬಗಳಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿರದ ಹಳ್ಳಿಗೆ ಜಂಬೂಸವಾರಿ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಈ ಊರಿಗೆ ಜಂಬೂರು ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಉಂಟು. ಮಾದಾಪುರ ಹೊಳೆಯ ಆಚೆಬದಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಪೇಟೆಯಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ಶನಿವಾರ ಸಂತೆ ಸೇರುವುದು. **(ಡಿ.ಎನ್.ಕೆ.)**

ಮಾದಾಪುರ ²: ಮಂಡ್ಯಜಿಲ್ಲೆ ಕೃಷ್ಣರಾಜಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾಯವ್ಯ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಹೇಮಾವತಿ ನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ಗ್ರಾಮ. ಹೊಳೆನರಸೀಪುರದಿಂದ 11 ಕಿಮೀ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,641.

ಇಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಮತ್ತು ಅನಂತರಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಗ್ರಾಮದ ಪೂರ್ವಕ್ಕಿರುವ ತ್ರಿಯಂಬಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಚಿಕ್ಕದು. ಈಗ ದಿಬ್ಬವೊಂದರಲ್ಲಿ ಭಾಗಶಃ ಮುಚ್ಚಿಹೋಗಿದೆ. ಇದು ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿದ್ದು, ಇದರ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಕನಾಸಿ ಮತ್ತು ನವರಂಗದ ಭುವನೇಶ್ವರಿಗಳನ್ನು ಸುಂದರವಾಗಿ ಕೆತ್ತಿದೆ. ಮಹಾಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವೂ ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿದ್ದು ಈಗ ಪಾಳು ಬಿದ್ದಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯ ಒಳ್ಳೆಯ ಶಿಲಾಗೋಪುರದಿಂದ ಕೂಡಿತ್ತೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಅರೆಗಂಬಗಳ ನಡುವೆ ಕೆಲವು ಗೂಡುಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿದೆ. ಚೆನ್ನಿಗರಾಯ ದೇವಾಲಯ ಒಕ್ಕೋಣೆಯ ಕಟ್ಟಡ. ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಮೂರೂವರೆ ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಚೆನ್ನಿಗರಾಯ (ಕೇಶವ) ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಹೊರಗಡೆಯಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನವಾದ ಸೊಗಸಾದ ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿಯಿದೆ. ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯ ಸ್ವಲ್ಪ ಈಚಿನ ಕಾಲದ್ದು. ಇದರ ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಒಂದೂಕಾಲು ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಸೂರ್ಯ, ಭೈರವ ಮತ್ತು ಭೃಂಗಿ ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ. ತೊಲೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಶಾಸನದಿಂದ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಪತ್ನಿ ಮುದ್ದುಕೃಷ್ಣಮ್ಮ ಇಲ್ಲಿ ಬಾವಿಯೊಂದನ್ನು ತೋಡಿಸಿದ ವಿಷಯ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುಶಃ ಆಕೆ ಈ ಗ್ರಾಮದವರಾಗಿರಬೇಕು. **(ಎಚ್.ಎಂ.ಎನ್.ಆರ್.)**

ಮಾದೇಶ್ವರ: ಮಲೆಯ ಮಾದೇಶ್ವರ, ಏಳುಮಲೆ ಮಾದೇಶ್ವರ ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಜನಪದ ಆರಾಧ್ಯದೈವ. ಚಾಮರಾಜನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವಘಟ್ಟಗಳ ಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ ಏಳುಮಲೆಗಳ ದಟ್ಟವಾದ ಕಣಿವೆಯಲ್ಲಿ ಗಿರಿವನಗಳ ನಡುವೆ ಮಾದೇಶ್ವರ **(ನೋಡಿ)** ಈ ಕ್ಷೇತ್ರ ಒಂದು ಪುಣ್ಯನೆಲೆಯೆನಿಸಿ ಅಪಾರ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಭಕ್ತರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸಿದೆ. ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗ, ಮೈಸೂರು ಮತ್ತು ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಹುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಈ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಒಕ್ಕಲುಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಶಿವರಾತ್ರಿ, ಯುಗಾದಿ ಮತ್ತು ನವರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಜಾತ್ರೆ ಉತ್ಸವಗಳಿಗೆ ಭಕ್ತರು ಈ ಭಾಗಗಳಿಂದ ತಂಡತಂಡವಾಗಿ ಯಾತ್ರೆ ಹೊರಡುತ್ತಾರೆ. ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಸೇಲಂ ಮೊದಲಾದ ಭಾಗಗಳಿಂದಲೂ ಈ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಭಕ್ತರು ಬರುತ್ತಾರೆ.

ಮಾದೇಶ್ವರ ಬಹುಶಃ ಐತಿಹಾಸಿಕ ವ್ಯಕ್ತಿ. ಇವರನ್ನು ಕುರಿತ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳೂ ಶಿಷ್ಟ ಕಾವ್ಯಗಳೂ ಪರಿಚಯ ಗ್ರಂಥಗಳೂ ಲಭ್ಯವಾಗಿವೆ. ಇವರ ಸಮಗ್ರ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಜನಪದ ಕಾವ್ಯವೊಂದು ಮೌಖಿಕ ಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲಿ ಉಳಿದುಬಂದಿದೆ. ಜನಪದ ಕಾವ್ಯವೊಂದನ್ನು ಹೊರತು ಉಳಿದ ಆಧಾರಗಳೆಲ್ಲ ಇನ್ನೂರು ಮುನ್ನೂರು ವರ್ಷ ಈಚಿನವು.

ಮಾದೇಶ್ವರರನ್ನು ಕುರಿತ ವಿವರಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಇತರ ಆಧಾರಗಳಿಗಿಂತ ಜನಪದ ಕಾವ್ಯ ಹೆಚ್ಚು ಮಾಹಿತಿಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿದೆ. ಈ ಜನಪದ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಪರಂಪರಾಗತವಾಗಿ ಹಾಡಿಕೊಂಡು ಬಂದವರು ಮಾದೇಶ್ವರ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ದೇವರಗುಡ್ಡರು **(ನೋಡಿ)** ಎಂಬ ಒಂದು ವರ್ಗದ ಧಾರ್ಮಿಕ ವೃತ್ತಿಗಾಯಕರು. ಸದ್ಯಕ್ಕೆ ಅವರು ಹಾಡಿರುವ ಜನಪದ ಕಾವ್ಯದ ಪ್ರಕಾರ ಮಾದೇಶ್ವರರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕೆಲವು ಪ್ರಮುಖ ಘಟನೆಗಳನ್ನು ಹೀಗೆ ಪಟ್ಟಿ ಮಾಡಬಹುದು:

1. ಬೇವಿನ ಕೊಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿ ಮಾದೇಶ್ವರರು ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡು ಹಲಗೇಗೌಡ ಮತ್ತು ಮಹಾದೇವಮ್ಮ ದಂಪತಿಗಳನ್ನು ಹರಸಿದ್ದು, ಮಾಲಂಗಿಯ

ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಮಕ್ಕಳಾಟಿಕೆ ಮಾರಯ್ಯನಾದುದು, ಉತ್ತರ ದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಚಂದ್ರಶೇಖರಮೂರ್ತಿ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಾಜಮ್ಮ ಎಂಬ ತಂದೆತಾಯಿಯರನ್ನು ಪಡೆದು ಬಂದದ್ದು, ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹೊರಟು ಸುತ್ತೂರು, ಕುಂತೂರು ಮಠಗಳಲ್ಲಿ ಪವಾಡಗಳನ್ನೆಸಗಿ ಏಳೂಮಲೆಗಳ ನಡುವೆ ನೆಲಸಿದ್ದು.

2. ದೇವತೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಸೆರೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟು ಸೊಕ್ಕಿನಿಂದ ಮೆರೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಶ್ರವಣನನ್ನು ನರಚಮ್ಮಾವುಗೆಯ ಪ್ರಸಂಗದಲ್ಲಿ ಕೊಂದು ದೇವತೆಗಳ ಸೆರೆ ಬಿಡಿಸಿದ್ದು.

3. ಆಲಂಬಾಡಿಯ ಸಿರಿವಂತ ಜುಂಜೇಗೌಡನನ್ನು ತನ್ನ ಪವಾಡಗಳಿಂದ ಗೆದ್ದು ಭಕ್ತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಮಾದೇಶ್ವರ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ತನಗೆ ಬೇಕಾದ ಗುಡಿ ಗೋಪುರಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದು.

4. ಪೂರ್ವಘಟ್ಟಗಳ ಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿರುವ ಆದಿವಾಸಿ ಜನಾಂಗ ಸೋಲಿಗರ ಶಂಕಮ್ಮನಿಗೆ ಒಲಿದು ಅವಳ ಗಂಡ ನೀಲೇಗೌಡ ಒಡ್ಡಿದ ಕಷ್ಟಗಳಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆಯನ್ನು ದೊರಕಿಸಿದ್ದು, ಅವಳಿಗೆ ಕಾರಯ್ಯ ಮತ್ತು ಬಿಲ್ಲಯ್ಯ ಎಂಬ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ನೀಡಿ ತನ್ನ ಶಿಷ್ಯರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡದ್ದು.

5. ಎಲ್ಲರಿಗೂ ವಿಷದ ಕಜ್ಜಾಯವಿಕ್ಕಿ ಕೊಲ್ಲುತ್ತಿದ್ದ ಇಕ್ಕೇರಿ ದೇವಮ್ಮ ಎಂಬುವಳ ಮನೆಗೆ ಹೋಗಿ, ವಿಷದ ಕಜ್ಜಾಯದಿಂದ ಅವಳ ಮಗನನ್ನೇ ಕೊಂದು ಅವಳಿಗೆ ಬುದ್ಧಿ ಕಲಿಸಿದ್ದು.

6. ತನ್ನ ವರದಿಂದಲೇ ಸಿರಿಸಂಪತ್ತನ್ನು ಪಡೆದು ಕೃಪಣಳಾಗಿ, ದರ್ಪ ಅಟ್ಟಹಾಸದಿಂದ ಮೆರೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಬೇವಿನಹಟ್ಟಿ ಕಾಳಿ ಎಂಬುವಳನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸಿ ಅವಳ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನೆಲ್ಲ ಮಣ್ಣುಗೂಡಿಸಿದ್ದು.

7. ಸರಗೂರಿನ ರಾಮವ್ವೆಯ ಮಗ ಮೂಗಪ್ಪ ಎಂಬುವವನನ್ನು ತನ್ನ ಪವಾಡಗಳಿಂದ ಗೆದ್ದು ತನ್ನ ಎಣ್ಣೆಮಜ್ಜನದ ಸೇವೆಗೆ ಶಿಷ್ಯನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದು.

ಏಳುಮಲೆ ಮಾದೇಶ್ವರನ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಏಳುಕವಲುಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಬೇಡರಕಣ್ಣಪ್ಪ ಮುಂತಾದ ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ಪ್ರಸಂಗಗಳೂ ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಬಂದರೂ ಮುಖ್ಯ ಭಾಗಗಳು ಈ ಏಳು ಮಾತ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ಬೇವಿನಕೊಲ್ಲಿ, ಸುತ್ತೂರು, ಕುಂತೂರು ಮುಂತಾದ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳ ಪ್ರಸ್ತಾಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಲಗೇಗೌಡ, ಜುಂಜೇಗೌಡ, ಶ್ರವಣದೊರೆ, ಸರಗೂರು ಮೂಗಪ್ಪ, ಬೇವಿನಹಟ್ಟಿ ಕಾಳಿ, ಶಂಕಮ್ಮ, ಕಾರಯ್ಯ, ಬಿಲ್ಲಯ್ಯ, ಬೇಡರ ಕಣ್ಣಪ್ಪ, ಇಕ್ಕೇರಿ ದೇವಮ್ಮ ಮುಂತಾದವರ ಪ್ರಸ್ತಾಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಾದೇಶ್ವರರು ಏಳುಮಲೆಗಳ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೊರಟಾಗ, ಅನಂತರ ಏಳುಮಲೆಗಳ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ತಾನು ನೆಲಸಿ, ಆ ಭಾಗದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಸಂಚರಿಸುವಾಗ ಎಸಗಿದ ಪ್ರಮುಖ ಕಾರ್ಯಗಳ ಪ್ರಸ್ತಾಪ ಮಾತ್ರ ಈ ಕಾವ್ಯದ ಒಂದೊಂದು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉಳಿದುಬಂದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ.

ಮಲೆಯ ಮಾದೇಶ್ವರ ಜನಪದ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ತಂದೆ ತಾಯಿಯರನ್ನು ಪಡೆದ ಪ್ರಸಂಗಗಳು ಕಾವ್ಯದ ಮುಖ್ಯ ಪರಿಸರದ ಹೊರಗೆ ಘಟಿಸುತ್ತವೆ. ಉತ್ತರರಾಜಮ್ಮನ ಪ್ರಸಂಗವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ, ಕಲ್ಯಾಣದಲ್ಲಿ ಬಸವೇಶ್ವರ, ನೀಲಮ್ಮ ಇವರಿಗೆ ಮಾದೇಶ್ವರ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಭಾಗ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಮಂಟೇಸ್ವಾಮಿ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಇಂಥದೇ ಘಟನೆ ಮುಖ್ಯ ಕಾವ್ಯದೊಡನೆ ಸಾವಯವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವುದರಿಂದ ಮಾದೇಶ್ವರರಿಗೆ ಕಲ್ಯಾಣದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಲಾಗಿಯೇ ಕಲಾವಿದರು ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡ ಭಾಗ ಇದು ಎನ್ನಬಹುದು.

ಕಾರಯ್ಯ ಮತ್ತು ಬಿಲ್ಲಯ್ಯ ಸೋಲಿಗರ ಶಂಕಮ್ಮನ ಮಕ್ಕಳೆಂದು ಜನಪದ ಕಾವ್ಯ ಚಿತ್ರಿಸಿದರೆ, ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದ ಪ್ರಕಾರ ಕಾರಯ್ಯನೊಬ್ಬನೇ ಸೋಲಿಗರ ಭಕ್ತ. ಬಿಲ್ಲಯ್ಯ ಕುರುಬ ಜನಾಂಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನು. ಬಿಲ್ಲಯ್ಯನಿಗೆ ಕುಂತೂರು ಮಠದಲ್ಲಿ ದೀಕ್ಷೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಅವನು ಮಾದೇಶ್ವರ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ತಮ್ಮಡಿಗಳ ಮೂಲ ಪುರುಷನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಮಾದೇಶ್ವರರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದ ಸಂಸಾರಿ ಸಂಗಪ್ಪ ಮಾದೇಶ್ವರಗಿರಿಯ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಮಠವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಲೂರು ಮಠ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿತು. ಈ ದಾಸೋಹ ಮಠ ದೇವರಗುಡ್ಡರಿಗೆ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಕೊಡುವ ಮೂಲಮಠ ಎನಿಸಿದೆ.

ಮಾದೇಶ್ವರ ಕಾವ್ಯದ ಶ್ರವಣನ ಪ್ರಸಂಗ ಮಾದೇಶ್ವರರ ಚರಿತ್ರೆಯ ಮೇಲೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಬೆಳಕನ್ನು ಚೆಲ್ಲುತ್ತದೆ. ದೇವಚಂದ್ರನ ರಾಜಾವಳೀ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ (1838) ಮಾದೇಶ್ವರರು ಭಾನುಕೀರ್ತಿ ಎಂಬ ಜಿನಮುನಿಯನ್ನು ಲಾಕ್ಷವ ಪಾದುಕಂ ಕೊಡಿಸಿ ಕಾದ ಅರೆಯ ಮೇಲೆ ಕೊಂದು ಕುಂತೂರು ಮಠದ ಜೋಳಿಗೆಯೊಡೆಯರಿಗೆ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕೊಡಿಸಿದ ಪ್ರಸಂಗ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮಾದೇಶ್ವರ ಕಾವ್ಯದ ಶ್ರವಣದೊರೆಯ ಸಾಲಿನೊಡನೆ ಈ ಪ್ರಸಂಗದ ಹೋಲಿಕೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆ. ಮಾದೇಶ್ವರರು ಈ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಆಗಮಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಬಲ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಜೈನಧರ್ಮ ಅವನತಿಗೊಂಡು ಶೈವಧರ್ಮದ ಪುನರುತ್ಥಾನವಾದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಈ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸಂಶೋಧನೆಯನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳುವುದರ ಮೂಲಕ ಮಾದೇಶ್ವರರ ಕಾಲವನ್ನು ಖಚಿತವಾಗಿ ನಿರ್ಧರಿಸುವ ಸಾಧ್ಯತೆಯಿದೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಖಚಿತ ಆಧಾರಗಳು ದೊರೆಯುವವರೆಗೆ ಮಾದೇಶ್ವರ ಶೈವ ಮೂಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಡುವ ಒಬ್ಬ ಮಹಿಮಾಪುರುಷ ಎಂದಷ್ಟೇ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ಮಲೆಯ ಮಾದೇಶ್ವರ ಜನಪದ ಕಾವ್ಯ ಅನೇಕ ಪೌರಾಣಿಕ ಅಂಶಗಳನ್ನು ತನ್ನಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತಗಳಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರೂ ಮಾದೇಶ್ವರರ ಜೀವನದ ಮೇಲೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಬೆಳಕು ಚೆಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಇದರ ಪ್ರಕಾರ ಮಾದೇಶ್ವರರು ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕದ ಬೇವಿನಕೊಲ್ಲಿಯ ಭಾಗದಲ್ಲೆಲ್ಲೊ ಜನ್ಮವೆತ್ತಿ, ಅಸಾಮಾನ್ಯ ಅಲೌಕಿಕ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಂಡು, ಬಾಲಜಂಗಮರಾಗಿ ಮೆರೆಯುತ್ತ, ಬೇವಿನಕೊಲ್ಲಿಯ ಭಾಗದಲ್ಲೆಲ್ಲೊ ಪವಾಡದಿಂದ ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದಿರಬೇಕು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಇವರು ಚರಮೂರ್ತಿಗಳಾಗಿ ಅನೇಕ ನೆಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತ, ಅನೇಕ ವೀರಶೈವ ಮಠಗಳಿಗೂ ಸಂದರ್ಶನ ನೀಡಿ, ಎಲ್ಲಿಯೂ ನಿಲ್ಲದೆ ಏಳುಮಲೆಗಳ ನಡುವೆ ಹೋಗಿ ನೆಲೆಸಿರಬಹುದು. ತಮ್ಮ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ, ಪವಾಡ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ, ದುಷ್ಟರನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸಿ ಶಿಷ್ಟರನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸಿ ಜನಪ್ರಿಯತೆಯನ್ನು ಗಳಿಸಿ ಭಕ್ತರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸಿರಬಹುದು.

1345ರಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದದ್ದೆನ್ನಲಾದ ಹರದನಹಳ್ಳಿಯ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಮಾದೇಶ್ವರರ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆಯಾದರೂ ಆ ಶಾಸನದ ಕಾಲ ಸಂದೇಹಾಸ್ಪದ. ಹೈದರ್ ಅಲಿಯ 1761ರ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಮಾದೇಶ್ವರರ ಬಗ್ಗೆ ಹೆಚ್ಚು ವಿವರಗಳು ಬಂದಿವೆ. ಆದರೆ ಅವರ ಮೂಲದ ಬಗ್ಗೆ ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿಲ್ಲ. ಸಂಗಪ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಸುತ್ತೂರು ಸಿಂಹಾಸನದ ಗುರು ಪರಂಪರೆ (1933) ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಪ್ರಕಾರ ಸಿದ್ಧನಂಜದೇಶಿಕರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (1170–1240) ಮಾದೇಶ್ವರರು ಸುತ್ತೂರಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಈ ಎಲ್ಲ ಮಾಹಿತಿಗಳೂ ಸಂದಿಗ್ಧವಾಗಿವೆ. ಮಾದೇಶ್ವರರ ಮೂಲ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುವಂತೆಯೇ ಅವರ ಕಾಲವನ್ನೂ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಲು ಖಚಿತ ಆಧಾರಗಳು ಸದ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಾಲದಾಗಿದೆ. **(ಜಿ.ಎಸ್.ಪಿ.)**

ಮಾದೇಶ್ವರರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಪಿ.ಕೆ.ರಾಜಶೇಖರ ಅವರು ಮಲೆಯ ಮಾದೇಶ್ವರ ಎಂಬ ಜನಪದ ಮಹಾಕಾವ್ಯವೊಂದನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ (1973).

ಮಾಧವ: ಸು. 1500. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಕವಿ. ಮಾಧವಾಲಂಕಾರ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ. ಇವನ ತಂದೆ ದೇಪರಸ. ತಾನು ಅನೇಕ ವಿದ್ಯಾಪರಿಣಿತನೆಂದೂ ಹಿರಿಯೂರ ದೊರೆಯೆಂದೂ ಕವಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.

ಮಾಧವಾಲಂಕಾರ ಲಕ್ಷಣ ಗ್ರಂಥ. ಚಂಪೂಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದು ದಂಡಿಯ ಕಾವ್ಯಾದರ್ಶದ ಅನುವಾದ. ಕಾವ್ಯಾದರ್ಶವನ್ನು ಸಮಗ್ರವಾಗಿ ಕನ್ನಡಿಸಿರುವುದು ಈ ಗ್ರಂಥದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರಗಳು ಕಾವ್ಯದ ಗುಣದೋಷಗಳು, ದುಷ್ಕರ ಯಮಕಾದಿ ಬಂಧಗಳು–ಇವೆಲ್ಲವನ್ನು ಕಿರಿದರಲ್ಲಿಯೇ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕೃತಿ ಭಾಷಾಂತರವಾದರೂ ಸ್ವತಂತ್ರ ರಚನೆಯೆನಿಸುವಂತೆ ಹೃದಯಂಗಮವಾಗಿದೆ. **(ಕೆ.ಕೆ.)**

ಮಾಧವ I: ತಲಕಾಡು ಗಂಗವಂಶದ ರಾಜ (ಸು.350–75). ಮೊದಲ ಗಂಗ ಅರಸರ ವಂಶಾವಳಿಯ ಬಗ್ಗೆ ದೊರಕುವ ಮಾಹಿತಿಗಳು ಸಂದಿಗ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ವಂಶಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ಮಾಧವನ ಸ್ಥಾನದ ಬಗ್ಗೆ ಹಲವು ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿವೆ. ಮಾಧವನೇ ಗಂಗವಂಶದ ಪ್ರಥಮ ರಾಜ, ಕೊಂಗುಣಿವರ್ಮ ಎಂಬುದು ಅವನ ಬಿರುದು ಮಾತ್ರ; ಕೊಂಗುಣಿವರ್ಮ ಗಂಗವಂಶದ ಸ್ಥಾಪಕ, ಮಾಧವ ಅವನ ಮಗ. ಕೊಂಗುಣಿವರ್ಮನ ಅನಂತರ ಈತ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ– ಇವು ಪ್ರಚಲಿತವಿರುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು. ಮಾಧವನ ಆಳಿಕೆಯ ಕಾಲದ ಬಗ್ಗೆ ಸಹ ಅನೇಕ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿದ್ದರೂ ಬಹುತೇಕ ಅವೆಲ್ಲ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲೇ ಇವನು ಆಳಿರಬೇಕೆಂಬುದನ್ನು ಒಪ್ಪುತ್ತವೆ.

ಗಂಗವಂಶದವರು ಮೂಲತಃ ಅಯೋಧ್ಯೆಯಲ್ಲೂ ಮತ್ತು ತರುವಾಯ ಅಹಿಚ್ಛತ್ರ ಪುರದಲ್ಲೂ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಇಕ್ಷ್ವಾಕುವಂಶದ ಧನಂಜಯನ ಸಂತತಿಗೆ ಸೇರಿದವರು. ಆ ವಂಶದ ದಡಿಗ ಮತ್ತು ಮಾಧವ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ರಾಜಕುಮಾರರು ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಬಂದು ಸಿಂಹನಂದಾಚಾರ್ಯರೆಂಬ ಜೈನಯತಿಗಳ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿ ಗಂಗವಾಡಿ 96000 ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು ಎಂಬ ಕಥೆ ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಕಥೆಯ ಸತ್ಯಾಸತ್ಯತೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಿಲ್ಲ **(ನೋಡಿ:ಕೊಂಗುಣಿವರ್ಮ; ಗಂಗವಂಶ)**.

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಬಲರಾಗಿದ್ದ ಪಲ್ಲವರಿಗೂ ಕರ್ನಾಟಕದ ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹೊಸದಾಗಿ ರಾಜ್ಯಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಪ್ರವರ್ಧಮಾನಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದ ಕದಂಬರಿಗೂ ವೈರತ್ವವಿದ್ದುದು ಮತ್ತು ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಬಾಣರು ದುರ್ಬಲರಾಗುತ್ತಿದ್ದುದು–ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕದ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಈಗಿನ ಆಂಧ್ರದ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅವ್ಯವಸ್ಥೆ ಏರ್ಪಟ್ಟಿತ್ತು. ಈ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡ ಮಾಧವ ಪಲ್ಲವರ ಸ್ನೇಹಗಳಿಸಿ ಬಾಣರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಕದಂಬರ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿ ಗಂಗರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಎಂಬುದು ಇತ್ತೀಚಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಒಂದನೆಯ ಮಾಧವನನ್ನು ಜಾಹ್ನವೇಯ ಕುಲ ಅಥವಾ ಗಂಗವಂಶದ ಬಾಂದಳದಲ್ಲಿ ಶೋಭಿಸುವ ಸೂರ್ಯ, ಕಾಣ್ವಾಯನ ಗೋತ್ರಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವ, ಕ್ರೂರ ಶತ್ರುಸಮೂಹವನ್ನು ಅನೇಕ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಜಯಿಸಿದವ, ಈ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಆದ ಗಾಯದ ಕಲೆಗಳಿಂದ ಶೋಭಿತನಾದವ, ಅರ್ಹತ್ ಶಾಸನದ (ಜೈನಧರ್ಮ) ಪ್ರಸಾದದಿಂದ ರಾಜ್ಯಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು ಪಡೆದವ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವನು ಶಿಲಾಸ್ತಂಭವನ್ನು ಒಂದೇ ಏಟಿಗೆ ತುಂಡರಿಸಿ ಬಲವನ್ನೂ ಖ್ಯಾತಿಯನ್ನೂ ಗಳಿಸಿದನೆಂದೂ ಸ್ವಬಾಹು ಬಲದಿಂದ ರಾಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನೆಂದೂ ಮುನಿಗುರು ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪೂಜೆ ಸಲ್ಲಿಸುವಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧೆಯುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದನೆಂದೂ ದಾನ ಧರ್ಮ ಮಾಡುವಲ್ಲಿ ಉತ್ಸಾಹಿಯಾಗಿದ್ದನೆಂದೂ ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವನು ಹಣೆಯ ಮೇಲೆ ಕರ್ಣಕಾರ ಪುಷ್ಪವನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಿದ್ದನೆಂದೂ ಇಂಥ ವೀರನೂ ಬಹುಗುಣ ಸಂಪನ್ನನೂ ಆದ ಮಾಧವನು ರಾಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದು ವಿವಿಧ ದೇಶಗಳ ಮೇಲೆ ಪರಿಣಾಮ ಬೀರಿತೆಂದೂ ಸಹ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇವನ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳು ದೊರೆಯದಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಕಾಲದ ರಾಜಕೀಯ ಘಟನೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿವರಗಳು ತಿಳಿದು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ತರುವಾಯದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇವನ ಬಗ್ಗೆ ನೀಡಿರುವ ಮೇಲಿನ ವಿವರಣೆಗಳಿಂದ ಇವನು ಸ್ವಪರಾಕ್ರಮದಿಂದ ರಾಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಸದ್ಧರ್ಮದಿಂದ ಅದನ್ನು ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬಂದನೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಒಂದನೆಯ ಮಾಧವನಿಗೆ ಕೊಂಗುಣಿವರ್ಮ ಎಂಬ ಬಿರುದಿನ ಜತೆಗೆ ಕೊಕಣಿವರ್ಮ, ಕೊಂಗುಲಿವರ್ಮ, ಜಯಭೂಷಣ, ಬಾಣಕುಲಾಂತಕ ಮುಂತಾದ ಬಿರುದುಗಳು ಇದ್ದುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕೊಂಗುಣಿವರ್ಮ ಎಂಬ ಬಿರುದು ಇವನಿಗೆ ಬಂದುದು ಇವನು ಕೊಂಗುದೇಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನಾದುದರಿಂದ, ಇವನು ಕೊಂಗುದೇಶವನ್ನು ಗೆದ್ದದ್ದರಿಂದ, ಇವನು ಕೊಂಕಣ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಗೆದ್ದುದರಿಂದ ಮುಂತಾಗಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿವೆ. ಆದರೆ ಕೊಂಗುಣಿವರ್ಮ ಎಂಬುದು ಗಂಗವಂಶದ ಹಲವು ಅರಸರ ಸಾಮಾನ್ಯ ಬಿರುದಾಗಿತ್ತು. ಈತ ಕೋಲಾರದಿಂದ ಕೊಂಕಣದವರೆಗೂ ಈಗಿನ ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯಿಂದ ಸೇಲಂವರೆಗೂ ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತರಿಸಿದ್ದಿರಬಹುದೆಂದು ಶಾಸನಗಳ ಆಧಾರದಿಂದ ನಂಬಲಾಗಿದೆ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಂಡಳಿಯ ಬಳಿ ಇವನು ಒಂದು ಚೈತ್ಯಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಲೂಯಿ ರೈಸ್‌ರವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಒಂದನೆಯ ಮಾಧವನಿಗೆ ಹರಿವರ್ಮ ಎಂಬ ಮಗನಿದ್ದು, ಮಾಧವನ ಮರಣಾನಂತರ ಅವನು ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದನೆಂಬ ಒಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಒಂದನೆಯ ಮಾಧವನಿಗೆ ಮಕ್ಕಳಿರಲಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ದಡಿಗನ ಮಗ ಎರಡನೆಯ ಮಾಧವ ಇವನ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯಾದ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಇದೆ. **(ಡಿ.ಎಸ್.ಜಿ.)**

ಮಾಧವ II: ತಲಕಾಡು ಗಂಗವಂಶದ ರಾಜ (ಸು.400–20). ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇವನನ್ನು ಮಾಧವ ಮಹಾಧಿರಾಜನೆಂದು ಸಂಬೋಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವನಿಗೆ ಕಿರಿಯ ಮಾಧವನೆಂಬ ಅಭಿಧಾನವೂ ಇತ್ತು. ಇವನು ಒಂದನೆಯ ಮಾಧವನ ಮೊಮ್ಮಗ, ಆರ್ಯವರ್ಮನ ಮಗ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿ. ಇವನಿಗೆ ಸಿಂಹವರ್ಮ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಹೆಸರೂ ಇತ್ತು. ಇವನು ಪಲ್ಲವ ಸ್ಕಂದವರ್ಮನಿಂದ ಅಭಿಷಿಕ್ತನಾದ ಎಂದು ತಿಳಿಯಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಲೂಯಿ ರೈಸ್ ಮತ್ತಿತರರು ಗಂಗರ ಪ್ರಥಮ ರಾಜನನ್ನು ಒಂದನೆಯ ಮಾಧವನೆಂದೂ ಈ ಮಾಧವ ಅವನ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯೆಂದೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ದುಬ್ರಾಯಿರವರು ಈ ಮಾಧವ ಗಂಗವಂಶದ ಪರುವಿ ಶಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದವನೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಈ ಮೇಲಿನ ವಿವರಣೆಗಳು ಮೂರನೆಯ ಮಾಧವನಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಎರಡನೆಯ ಮಾಧವನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದ ಬಗ್ಗೆಯೂ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ಆದರೆ ಎಲ್ಲ ಮುಖ್ಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸು. 400ರ ಆಸುಪಾಸಿನಲ್ಲಿವೆ.

ಈ ಮಾಧವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ರಾಜಕೀಯ ಘಟನೆಗಳು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇವನ ಸದ್ಗುಣಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಪಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕೊಂಡಾಡಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಜಾಕಲ್ಯಾಣ ಸಾಧನೆಯೇ ಇವನ ರಾಜ್ಯಭಾರದ ಗುರಿಯಾಗಿದ್ದಿತು. ಇವನು ಗುರು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಸೇವಾನಿರತ, ವಿದ್ಯಾವಿನಯ ಸಂಪನ್ನ, ಉಪನಿಷತ್‌ಗಳು ಮತ್ತು ನೀತಿಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ

ಪಾರಂಗತ, ವಿವಿಧ ಶಾಸ್ತ್ರ ಜ್ಞಾನಿ, ರಾಜ್ಯನೀತಿ ನಿಪುಣ, ಕಲೆ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳ ಪೋಷಕ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಶಾಸನಗಳು ವರ್ಣಿಸಿವೆ. ಇವನು ದತ್ತಕ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಬರೆದಿದ್ದನೆಂದು ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳ ಉಕ್ತಿ. ಆದರೆ ಆ ಕೃತಿ ದೊರೆತಿಲ್ಲ. **(ಡಿ.ಎಸ್.ಜೆ.)**

ಮಾಧವ III: ಗಂಗವಂಶದ ರಾಜ (ಸು.440–69). ವಿಷ್ಣುಗೋಪನ ಮಗ. ಇವನಿಗೆ ತಡಂಗಾಲ ಮಾಧವನೆಂಬ ಅಡ್ಡ ಹೆಸರೂ ಉಂಟು. ಇವನ ಕಾಲು ಊನವಾಗಿದ್ದುದೇ ಇವನಿಗೆ ಹೀಗೆ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣವೆನ್ನಲಾಗಿದೆ.

ಮೂರನೆಯ ಮಾಧವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಲ್ಲವರೂ ಕದಂಬರೂ ಗಂಗರೊಡನೆ ಸ್ನೇಹ ಬೆಳೆಸಿದ್ದರು. ಕೆಲವು ಹೇಳಿಕೆಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಪಲ್ಲವ ಸ್ಕಂದವರ್ಮ ಸ್ವಹಸ್ತದಿಂದ ಪಟ್ಟಗಟ್ಟಿದ ಗಂಗ ದೊರೆ ಮಾಧವ ಇವನೇ. ಈ ಮೂರನೆಯ ಮಾಧವನು ಒಂದನೆಯ ಕದಂಬ ಕೃಷ್ಣವರ್ಮನ ಸಹೋದರಿಯನ್ನು ವಿವಾಹವಾಗಿದ್ದ ವಿಷಯ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ವಿವಾಹ ರಾಜಕೀಯ ಮಹತ್ತ್ವದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದಿತು. ಗಂಗರಿಗೂ ಕದಂಬರಿಗೂ ಪ್ರಾರಂಭದಿಂದಲೂ ವೈಮನಸ್ಸು ಬೆಳೆದಿತ್ತು. ಗಂಗರು ಪಲ್ಲವರ ಬೆಂಬಲದಿಂದ ಕದಂಬರ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದ್ದರು. ವಿಷ್ಣುಗೋಪನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗಂಗರು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ದುರ್ಬಲರಾದಂತೆ ಕಂಡರೂ ಮಾಧವನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಂಡರು. ಗಂಗರಿಂದ ತಮಗೆ ಒದಗಬಹುದಾದ ಅಪಾಯವನ್ನು ಮುಂಗಂಡ ಕದಂಬರು ಈ ವಿವಾಹ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಮೈತ್ರಿ ಬೆಳೆಸಲು ಬಯಸಿದ್ದಿರಬಹುದು. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈ ಘಟನೆ ಗಂಗ ಮನೆತನದ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿತು. ಮೂರನೆಯ ಮಾಧವ ಆಂತರಿಕವಾಗಿ ಗಂಗರಾಜ್ಯವನ್ನು ಬಲಪಡಿಸಲು ಕಾರಣನಾದ. ಎರಡನೆಯ ಮಾಧವನ ತರುವಾಯ ಪರುವಿ ಮತ್ತು ಕೈವಾರ ಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಹೋಗಿದ್ದ ರಾಜ್ಯದ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಇವನು ಮುಖ್ಯ ಶಾಖೆಯಾದ ತಲಕಾಡು ವಂಶದ ಕಕ್ಷೆಗೆ ತಂದು ಗಂಗರಾಜ್ಯವನ್ನು ಪುನಃ ಒಂದುಗೂಡಿಸಿದ. ಶೃಂಗೇರಿ, ನೊಣಮಂಗಲ ಮತ್ತಿತರ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಮಾಧವ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿದ್ದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಸ್ವಬಲ ಪರಾಕ್ರಮದಿಂದ ಇವನು ತನ್ನ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕೊಂಡುಕೊಂಡನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಮಾಧವ ಶೈವಭಕ್ತನಾಗಿದ್ದ. ಆದರೂ ಇವನು ರಾಜಧರ್ಮಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಇತರ ಮತಪಂಥಗಳನ್ನು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಿದ. ಇವನು ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಕ್ಕೆ ದಾನ ಕೊಟ್ಟ ಸಂಗತಿ ಮೆಳೆಕೋಟೆ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ನೊಣಮಂಗಲ ತಾಮ್ರಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಇವನು ಜಿನಯತಿ ಆಚಾರ್ಯ ವೀರದೇವನಿಗೆ ಜೈನ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಭೂಮಿಯನ್ನು ದತ್ತಿ ನೀಡಿದ ವಿವರವಿದೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ, ದೇವರ ಉತ್ಸವಗಳಿಗೆ ದಾನ ಕೊಟ್ಟ ಉಲ್ಲೇಖಗಳೂ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ರಾಜ್ಯದ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಭಾವಿ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆದಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಅವರು ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಧರ್ಮ ಪರಿಪಾಲನೆಯಂಥ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲದೆ, ರಾಜ್ಯನೀತಿ ನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿ, ಯುದ್ಧ ಸನ್ನಾಹಗಳಲ್ಲಿ, ಹೊರರಾಜ್ಯಗಳೊಡನೆ ಒಪ್ಪಂದ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದರಲ್ಲಿ, ಕೋಟೆ ಕೊತ್ತಲಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುವಲ್ಲಿ ರಾಜನಿಗೆ ಸಲಹೆ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಮಾಧವ ಗಂಗವಂಶದ ತನ್ನ ಹಿರಿಯರ ಗುಣಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದ, ಒಳ್ಳೆಯ ದೇಹದಾರ್ಢ್ಯ ಉಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದ, ದೇವ ಗುರು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಸೇವೆಗೈಯುತ್ತಿದ್ದ, ಧರ್ಮ ಅರ್ಥ ಕಾಮಗಳ ಔಚಿತ್ಯವರಿತು ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ, ಅರಿಷಡ್ವರ್ಗಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದವನಾಗಿದ್ದ, ಅಲ್ಲದೆ, ಇವನು ವೀರಯೋಧ, ರಾಜನೀತಿ ಪ್ರವೀಣ, ಹಲವಾರು ಕದನಗಳ ವೀರ, ಅನುಯಾಯಿಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯದಾತ, ತನ್ನ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾದವರಿಗೆ ಅಮೃತಪ್ರಾಯ, ಕೋಪಕ್ಕೆ ತುತ್ತಾದವರಿಗೆ ವಿಷಸದೃಶ, ಕುಬೇರನಂತೆ ಸಂಪತ್ತುಳ್ಳವ, ಮೂವತ್ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಬಳಸಲು ಬಲ್ಲ ಮಹಾವೀರ ಮುಂತಾಗಿ ಇವನ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಶಾಸನಗಳು ವರ್ಣಿಸಿವೆ. (ಡಿ.ಎಸ್.ಜೆ.)

ಮಾಧವ ದಂಡನಾಯಕ: 14ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿ. ಶೈವಭಕ್ತ, ವಿದ್ವಾಂಸ, ನುರಿತ ಯೋಧ ಮತ್ತು ನಿಪುಣ ಮಂತ್ರಿ. ಚಾವುಂಡ ಮತ್ತು ಮಾಚಾಂಬಿಕಾ ಅವರ ಪುತ್ರ. ಆಂಗೀರಸ ಗೋತ್ರಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವ. ಮಾಧವಮಂತ್ರಿ, ಮಾಧವರಸ ಮತ್ತು ಮಾದರಸ ಒಡೆಯ ಎಂದೂ ಇವನ ಹೆಸರುಗಳು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಇಬ್ಬರು ಮಾಧವರಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವನನ್ನು ಗುರುತಿಸಲು ಚೌಡಮಾಧವ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಚರಿತ್ರಕಾರರಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಈತ ಶೈವಗುರು ಕಾಶೀವಿಲಾಸ ಕ್ರಿಯಾಶಕ್ತಿಯ ಶಿಷ್ಯನಾಗಿದ್ದ.

ಒಂದನೆಯ ಹರಿಹರನ ಸಹೋದರರಲ್ಲೊಬ್ಬನಾದ ಮಾರಪ್ಪನ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದ ಈತ 1366ರಲ್ಲಿ ಗೋವೆಗೆ ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿ ಅಲ್ಲಿ ಮಹಮ್ಮದೀಯರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ, ಕೊಂಕಣ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿದ. ಶಾಸನಗಳ ಆಧಾರದ ಪ್ರಕಾರ ಈತ ಒಂದನೆಯ ಬುಕ್ಕನ ಮಂತ್ರಿಯೂ ಆಗಿದ್ದ. 1368ರಲ್ಲಿ ಬುಕ್ಕ ಈತನನ್ನು ಗೋವ ಮತ್ತು ಬನವಾಸಿಯ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ನೇಮಿಸಿದ. ಒಂದನೆಯ ಬುಕ್ಕನ ಅಪ್ಪಣೆಯನ್ನು ಪಡೆದು, ತನ್ನ ಸ್ವಂತ ಹಣದಿಂದ, ನಾಗರಖಂಡದಲ್ಲಿ ಮುಚ್ಚಂಡಿ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಕೊಂಡು, ಅದಕ್ಕೆ ವೈದ್ಯೇಶ್ವರಪುರ ಎಂದು ನಾಮಕರಣ ಮಾಡಿ ಕಾಶ್ಮೀರದ 80 ಶೈವ ವಿದ್ವಾಂಸ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ದಾನಮಾಡಿದ. ಶೈವಾಗಮ ಸಾರಸಂಗ್ರಹ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಲು ಈತ ಮಾರಪ್ಪನಿಗೆ ನೆರವಾದ. ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳ ಮೇಲೆ ಈತ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಬರೆದ. ‘ಸೂತಸಂಹಿತಾ ತಾತ್ಪರ್ಯದೀಪಿಕಾ’ವನ್ನು ಬರೆದ. ಈತ ಇಮ್ಮಡಿ ಹರಿಹರನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲೂ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಜೀವಿಸಿದ್ದ. ತಲಕಾಡಿನಲ್ಲಿರುವ ವೈದ್ಯೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಆ ಊರಿನ ಬಳಿ ಕಾವೇರಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ಮಾಧವಮಂತ್ರಿ ಅಣೆಕಟ್ಟು ಇವನ್ನೂ ಇವನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಎಂಬ ಪ್ರತೀತಿ ಇದೆ. **(ಎ.ವಿ.ವಿ.)**

ಮಾಧವದೇವ: ಸು. 1650. ಜೈನಕವಿ. ನರಪಿಂಗಲಿ ಎಂಬ ಶಾಸ್ತ್ರಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ. ಇವನಿಗೆ ಅರ್ಹದ್ದಾಸ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ.

ನರಪಿಂಗಲಿ ಕಂದದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿದ್ದು ಇದರಲ್ಲಿ ಶಕುನಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ವಿಷಯಗಳು ನಿರೂಪಿತವಾಗಿವೆ. ಅಂದಿನ ಜನಜೀವನದಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ರೂಢಿ, ಸಂಪ್ರದಾಯ, ಮೂಢನಂಬಿಕೆ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಈ ಗ್ರಂಥ ಎತ್ತಿ ತೋರುತ್ತದೆ. ಕಾವ್ಯಾಂಶಗಳು ಕ್ವಚಿತ್ತಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಪೊಚ್ಚ ಪೊಸಗನ್ನಡದಿಂದ ಯಂತ್ರ ಮಂತ್ರ ತಂತ್ರಾದಿ ವಿಚಾರಗಳನ್ನೂ ಗೇಯರಸ ಭಾವದಲ್ಲಿ ಶಕುನ ವಿಚಾರವನ್ನೂ ಹೇಳುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಹೊಂದಿರುವೆನೆಂದು ಕವಿ ಸ್ವಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ಈ ಮಾತು ಇವನ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರೆ ಸತ್ಯ ಎನಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

(ಕೆ.ಎಚ್.)

ಮಾಧವರಾವ್, ಎನ್.: 1887–1972 . ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ದಿವಾನರು (1941–46). ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ನ್ಯಾಪತಿ ಮಾಧವರಾವ್. 1887 ಜೂನ್ 8ರಂದು ಮಸುಲಿಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಎನ್. ವೆಂಕಟಕೃಷ್ಣರಾವ್, ತಾಯಿ ವೆಂಕಟನರಸಮ್ಮ. ಮಸುಲಿ ಪಟ್ಟಣದ

ನೋಬಲ್ ಕಾಲೇಜು, ಮದರಾಸಿನ ಪಚ್ಚಯಪ್ಪ ಕಾಲೇಜು ಹಾಗೂ ಸರ್ಕಾರಿ ಲಾ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿ ಬಿ.ಎ.; ಬಿ.ಎಲ್. ಪದವಿಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರದ ಸಿವಿಲ್ ಸೇವೆಗೆ 1907ರಲ್ಲಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. ಗುಬ್ಬಿ, ಮೈಸೂರು ಮತ್ತು ಸಾಗರಗಳಲ್ಲಿ ಸಬ್‌ಡಿವಿಜನ್ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿಯೂ ತರುವಾಯ ಎಫಿಷಿಯೆನ್ಸಿ ಆಡಿಟರ್, ದಿವಾನರಿಗೆ ಆಪ್ತ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿ, ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಭದ್ರಾವತಿ ಕಬ್ಬಿಣ ಮತ್ತು ಉಕ್ಕಿನ ಕಾರ್ಖಾನೆಯ ಡೈರೆಕ್ಟರ್ ಮತ್ತು ಆ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಆಡಳಿತ ಮಂಡಳಿಯ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿದ್ದರು. ಆಗ ಎಂ. ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿ ಅವರಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತರಾಗಿದ್ದರು. ತರುವಾಯ ಮೈಸೂರು ಮುನಿಸಿಪಾಲಿಟಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷ, ಅನಂತರ ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರದ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿ, ಲಂಡನ್ನಿನಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಟ್ರೇಡ್ ಕಮಿಷನರ್ ಆಗಿದ್ದರು. ಲಂಡನ್ನಿನ ದುಂಡುಮೇಜಿನ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ದಿವಾನರಾಗಿದ್ದ ಸರ್ ಮಿರ್ಜಾ ಇಸ್ಮಾಯಿಲ್ ಅವರೊಂದಿಗೆ ಹಾಜರಿದ್ದರು. ಲಂಡನ್ನಿನಿಂದ ಹಿಂದಿರುಗಿದ ಮೇಲೆ ರೆವೆನ್ಯೂ ಕಮಿಷನರ್ ಆಗಿ, 1935ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಆಡಳಿತ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಸದಸ್ಯರಾದರು. ಜೂನ್ 1941ರಿಂದ ದಿವಾನರಾಗಿದ್ದು 1946ರಲ್ಲಿ ಆ ಹುದ್ದೆಯಿಂದ ನಿವೃತ್ತರಾದರು. ಫೆಬ್ರವರಿ 1946ರಲ್ಲಿ ವಾಷಿಂಗ್‌ಟನ್ ನಗರಕ್ಕೆ ಭಾರತ ಆಹಾರ ನಿಯೋಗದ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಹೋಗಿದ್ದರು.

ನಿವೃತ್ತರಾದಮೇಲೆ ಪೂರ್ವ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳ ಸಂಘಕ್ಕೆ ಸಲಹೆಗಾರರಾಗಿದ್ದರು. ರಾಜ್ಯ ವ್ಯವಸ್ಥಾಸಭೆಯ ಮತ್ತು ಅದರ ಕರಡು ರಚನಾ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. ಹೈದರಾಬಾದಿನ ಭೂ ಸುಧಾರಣಾ ಸಮಿತಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ರಾಜಸ್ತಾನದ ಫಿರ್ಕ ತನಿಖಾ ಸಮಿತಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ಬೆಂಗಳೂರು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಂಡಳಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು.

ಇವರು ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರ್ಕಾರದಿಂದ ಸಿ.ಐ.ಇ. ಪದವಿಯನ್ನೂ ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರಿಂದ ಪ್ರಧಾನ ಶಿರೋಮಣಿ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನೂ ಗಳಿಸಿದ್ದರು.

ಬಸವನಗುಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾವ್ ಪಾರ್ಕ್ ಎದುರಿನ 'ಹಿಮಾಲಯ' ಬಂಗಲೆಯಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸೆಂಚುರಿ ಕ್ಲಬ್, ಗಾಲ್ಫ್ ಕ್ಲಬ್ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. ಬೆಂಗಳೂರು ಕ್ಲಬ್, ಲಂಡನ್ನಿನ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಲಿಬರಲ್ ಕ್ಲಬ್ ಮೊದಲಾದವುಗಳೊಡನೆಯೂ ಗೋಖಲೆ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಪಬ್ಲಿಕ್ ಅಫೇರ್ಸ್ ಮತ್ತು ಫೋರಂ ಆಫ್ ಇಂಟರ್‌ನ್ಯಾಷನಲ್ ಅಫೇರ್ಸ್ ಸಂಸ್ಥೆಗಳೊಡನೆಯೂ ಸಂಬಂಧವಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಇವರು 1972 ಆಗಸ್ಟ್ 28 ರಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು.

(ವಿ.ಜಿ.ಕೆ.)

ಮಾಧವರಾವ್,ವಿ.ಪಿ.: 1850– . ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ದಿವಾನರು (1906–09). ವಿಶ್ವನಾಥ ಪಾಟಣಕರ ಮಾಧವರಾವ್ ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. 1850ರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಇವರು ಕುಂಭಕೋಣಂ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿ 1869ರಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದು ರಾಯಲ್ ಶಾಲೆಯ ಮುಖ್ಯೋಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿ ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರದ ಸೇವೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಪಬ್ಲಿಕ್ ಪ್ರಾಸಿಕ್ಯೂಟರಾಗಿಯೂ ನ್ಯಾಯ ಮತ್ತು ಕಂದಾಯ ಇಲಾಖೆಗಳ ಹಲವು ಹುದ್ದೆಗಳಲ್ಲೂ ಇದ್ದು ಮುಂದೆ ಪೊಲೀಸು ಇಲಾಖೆಯ ಇನ್ಸ್‌ಪೆಕ್ಟರ್ ಜನರಲ್, ಪ್ಲೇಗ್ ಕಮೀಷನರ್ ಮತ್ತು ರೆವಿನ್ಯೂ ಕಮೀಷನರ್ (1902) ಆದರು. 1904ರಲ್ಲಿ ತಿರುವಾಂಕೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ದಿವಾನರಾಗಿ ಅಲ್ಲಿಯ ಆಡಳಿತದ ಹಲವಾರು ಸುಧಾರಣೆಗಳಿಗೆ ಕಾರಣರಾದರು.

ಮಾಧವರಾಯರು 1906ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ದಿವಾನರಾಗಿ ನೇಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಮೂರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಸರ್ಕಾರದ ಸೂತ್ರಧಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತಯಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಸುಧಾರಣೆಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿದರು. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸರ್ಕಾರದ ತೀರ್ಮಾನಗಳನ್ನು ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಮತ್ತು ಸುಲಲಿತವಾಗಿ ರೂಪುಗೊಳಿಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಕೌನ್ಸಿಲರ್‌ಗಳ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿ, ಅವರು ತಮ್ಮ ಅಧೀನದಲ್ಲಿದ್ದ ಇಲಾಖೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತಿಮ ನಿರ್ಧಾರಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ರಾಜ್ಯದ ಎಲ್ಲ ಆದಾಯಗಳ ಮತ್ತು ಖಜಾನೆಗಳ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆಯನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ರೆವಿನ್ಯೂ ಕಮಿಷನರ್‌ಗೆ ನೀಡಲಾಯಿತು. ರಾಜ್ಯದ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಮಹತ್ತ್ವಪೂರಿತ ಸುಧಾರಣೆಗಳು ಜಾರಿಗೆ ಬಂದವು. ಗ್ರಾಮೀಣ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರ ಸಂಬಳಸಾರಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿತು. ಮಕ್ಕಳ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮತ್ತು ದೈಹಿಕ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಕೊಡಲಾಯಿತು. ರಾಜ್ಯಾದ್ಯಂತ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಮತ್ತು ಎಲಿಮೆಂಟರಿ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಉಚಿತ ಶಿಕ್ಷಣ ದೊರೆಯುವಂತಾಯಿತು. ಪರಿಶಿಷ್ಟ ವರ್ಗಗಳ ಜನರ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡುವ ಉದೇಶದಿಂದ, ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರದ ವತಿಯಿಂದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ವೇತನಗಳನ್ನು ನೀಡುವ ಏರ್ಪಾಡು ಸಹ ಆಯಿತು.

ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಇಲಾಖೆಯ ಸ್ಥಾಪನೆ, ಅಡಕೆ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಮಾರಕವಾಗಿದ್ದ ಹಾಲತ್ ಸುಂಕದ ರದ್ದು, ಮಾರೀಕಣಿವೆ ಅಣೆಕಟ್ಟಿನ ನಿರ್ಮಾಣ (1906–07), ಮೈಸೂರು ನಗರದ ವಿದ್ಯುದೀಕರಣ (1906–07), ಕನ್ನಂಬಾಡಿ ಕಟ್ಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಲು ನಡೆಸಿದ ಪೂರ್ವಭಾವಿ ತನಿಖೆಗಳು, ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರದ ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮುಂತಾದುವು ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಾದ ಇತರ ಜನಹಿತ ಕಾರ್ಯಗಳು.

ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯಾಂಗದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಹೆಜ್ಜೆಯನ್ನು ಇಡಲಾಯಿತು. 1907ರ ಪ್ರಥಮ ರೆಗ್ಯುಲೇಷನ್ ಪ್ರಕಾರ

ವಿಧಾನ ಪರಿಷತ್ತನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಯಿತು. ಇದರಿಂದ ಸರ್ಕಾರದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರಜಾಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳು ಒಟ್ಟುಗೂಡಿ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸುವುದು ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು. ಈ ಪರಿಷತ್ತು ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದುದು ಒಂದು ಮಹತ್ತ್ವದ ಘಟನೆಯಾದರೂ ಅದನ್ನು ರೂಪಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಚುನಾವಣೆ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಅಳವಡಿಸದೇ ಹೋದುದು ಮತ್ತು ಮೊದಲಾಗಿ ಪ್ರಜಾಸತ್ತೆಗೆ ವಿರೋಧವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಿಂದ ಈ ಬದಲಾವಣೆಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಇದಲ್ಲದೆ 1908ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಜಾರಿಗೆ ತಂದ ವೃತ್ತಪತ್ರಿಕಾ ರೆಗ್ಯುಲೇಷನ್ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಪತ್ರಿಕಾಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನು ಮೊಟಕು ಮಾಡಿತು. ಈ ಕಾನೂನನ್ನು ರಾಜ್ಯದ ಜನನಾಯಕರು ಬಲವಾಗಿ ವಿರೋಧಿಸಿದರು. ಅಲ್ಲದೆ ಕೆಲವು ಪ್ರಮುಖ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ತಾತ್ಕಾಲಿಕವಾಗಿ ಪ್ರಕಟಣೆಯನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿ ತಮ್ಮ ವಿರೋಧವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದವು.

1905ರಲ್ಲಿ ಬಂಗಾಲ ವಿಭಜನೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ ಆಂದೋಲನ ಮತ್ತು ಜನಜಾಗೃತಿಯ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಮಾಧವರಾಯರು ಕೈಗೊಂಡ ಕ್ರಮಗಳು ಪ್ರಜಾಹಿತಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವೆನ್ನಿಸಿ, ಮೈಸೂರು ಪ್ರಜಾಸಮುದಾಯದ, ರಾಜ್ಯದ ಮುಖಂಡರ ಮತ್ತು ಪತ್ರಿಕಾಸಂಪಾದಕರುಗಳ ವೈರತ್ವವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡರು. ಇದರಿಂದ ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಆಡಳಿತ ಸುಧಾರಣೆಗಳು ಜಾರಿಗೆ ಬಂದರೂ ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಇವರ ದಿವಾನಗಿರಿ ಜನಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಅಷ್ಟೊಂದು ತೃಪ್ತಿ ನೀಡಲಿಲ್ಲ.

ಮಾಧವರಾಯರು 1909ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ದಿವಾನ ಪದವಿಯಿಂದ ನಿವೃತ್ತರಾದರು. ಅನಂತರ ಬರೋಡ ಸಂಸ್ಥಾನದ ದಿವಾನರಾಗಿದ್ದರು (1910–13). ಇವರಿಗೆ ಕೈಸರ್–ಇ–ಹಿಂದ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ದೊರಕಿತ್ತು.

(ಕೆ.ಟಿ.ಆರ್.)

ಮಾನವಿಕ ಕರ್ನಾಟಕ: ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ 1970ರಿಂದ ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿರುವ, ಮಾನವಿಕ ವಿಷಯಗಳಗೆ ಮೀಸಲಾಗಿರುವ ಸುಸಂಸ್ಕೃತ ಅಭಿರುಚಿಯ ಓದುಗರಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾಗಿರುವ ಹೆಸರಾಂತ ಕನ್ನಡ ತ್ರೈಮಾಸಿಕ ಪತ್ರಿಕೆ. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಆಲೋಚಿಸುವುದೂ ಬರೆಯುವುದೂ ಹೆಚ್ಚಾದಂತೆಲ್ಲ ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ನಾಟಕ, ವಿಜ್ಞಾನ ಕರ್ನಾಟಕ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಸಾಲದಾಗಿ ಮಾನವಿಕ ವಿಷಯಗಳಿಗೂ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಪತ್ರಿಕೆಯೊಂದನ್ನು ಹೊರತರುವ ಆವಶ್ಯಕತೆ ಉಂಟಾಯಿತು. ಅದರಂತೆ ಇದರ ಮೊದಲ ಸಂಚಿಕೆ 1970ರ ಕನ್ನಡ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವದಂದು ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ವಿಜ್ಞಾನ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳನ್ನುಳಿದು ಎಲ್ಲ ವಿಷಯಗಳೂ ಇದರ ಸೀಮೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿರುತ್ತವೆ. ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ, ರಾಜ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ, ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರ, ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರ, ಮನಶ್ಶಾಸ್ತ್ರ, ಸಮಾಜಶಾಸ್ತ್ರ, ಇಂಡಾಲಜಿ, ಇತಿಹಾಸ, ಪುರಾತತ್ತ್ವ, ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮ, ಭೂಗೋಳಶಾಸ್ತ್ರ, ನ್ಯಾಯಶಾಸ್ತ್ರ, ಅಪರಾಧಶಾಸ್ತ್ರ, ಗ್ರಂಥಾಲಯಶಾಸ್ತ್ರ, ಶಿಕ್ಷಣಶಾಸ್ತ್ರ, ಭಾಷಾಶಾಸ್ತ್ರ, ವಾಣಿಜ್ಯ, ಸಂಗೀತ, ನೃತ್ಯ, ಚಿತ್ರಕಲೆ, ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಮುಂತಾದ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವೂ ವಿಚಾರಪೂರ್ಣವೂ ಸಂಶೋಧನಾತ್ಮಕವೂ ಆದ ಲೇಖನ, ವಿಮರ್ಶೆ, ಪ್ರಬಂಧಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬರೆಯುವ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತರಾಗಿರುವ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಯುಕ್ತ ಮಾಧ್ಯಮವಾಗಿ ವರ್ತಿಸುವಂಥ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಆವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನು ಪೂರೈಸಲು ಶ್ರಮಿಸುತ್ತಿರುವ ಪತ್ರಿಕೆಯಿದು.

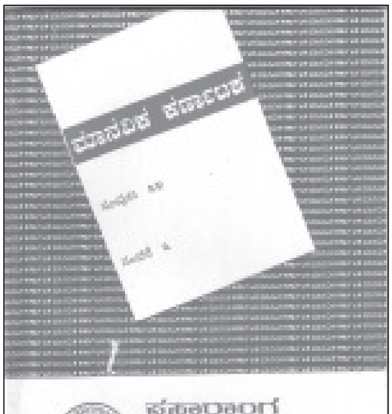

ಕುವೆಂಪು ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆಯ ನಿರ್ದೇಶಕರು ಈ ನಿಯತಕಾಲಿಕದ ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಅದರಂತೆ ಪ್ರಥಮ ಸಂಚಿಕೆಯ ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕರು ಹಾ.ಮಾ. ನಾಯಕರು. ಎಚ್.ಎಸ್. ಕೃಷ್ಣಸ್ವಾಮಿ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್ (ಎಚ್ಚೆಸ್ಕೆ) ಮತ್ತು ಎ.ವಿ. ನರಸಿಂಹಮೂರ್ತಿ ಇವರು ಪ್ರಥಮ ಸಂಪಾದಕದ್ವಯರಾಗಿದ್ದರು. ಮುಂದೆ ಅನೇಕ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು, ವಿದ್ವಾಂಸರು ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕತ್ವ ವಹಿಸಿ ಮುನ್ನಡೆಸಿದ್ದಾರೆ. ವರ್ಷಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು ಸಂಚಿಕೆಗಳಂತೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿರುವ ಈ ಪತ್ರಿಕೆ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಪ್ರಸಾರಾಂಗದ ಪ್ರಕಟಣೆಯಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ. ಈ ಪತ್ರಿಕೆ ಕನ್ನಡದ ಮಹತ್ತ್ವದ ಮಾನವಿಕ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಪೈಕಿ ಗಣ್ಯವಾದುದು. ಇದು 1/8 ಡೆಮ್ಮಿ ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಹೊರಬರುತ್ತಿದ್ದು ಸರಾಸರಿ 160ರಿಂದ 200 ಪುಟಗಳ ಗಾತ್ರದ್ದಾಗಿದೆ. ಇದುವರೆಗೆ ಒಟ್ಟು 35 ಸಂಪುಟಗಳು ಹೊರಬಂದಿವೆ.

*

ಮಾನೌಮಿಯ ಚೌಪದ: ಆಶ್ವಯುಜ ಶುದ್ಧ ನವಮಿಯ ಹಬ್ಬದಲ್ಲಿ ಹಾಡುವ ಹರಕೆಯ ಪದಗಳು. ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಬ್ಬಕ್ಕೆ ಮೂರು ನಾಲ್ಕು ತಿಂಗಳು ಮೊದಲೇ ಚೌಪದಗಳನ್ನು ಹಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧತೆಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಮಠದ ಅಯ್ಯಗಳು ಅಥವಾ ಓದುವಯ್ಯನವರು ಪದಗಳನ್ನು ಹಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಹುಡುಗರನ್ನು ಆರಿಸಿ ತರಬೇತು ಕೊಟ್ಟು ಹಬ್ಬದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವರಿಗೆ ನೀಟಾದ ಸಮವಸ್ತ್ರವನ್ನು ತೊಡಿಸಿ ತಾವೂ ಸೂಕ್ತವಾದ ಅಲಂಕಾರ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಹಳ್ಳಿಯಿಂದ ಹಳ್ಳಿಗೆ ಸಂಚಾರ ಮಾಡಿ ಮಕ್ಕಳಿಂದ ಕೋಲಾಟವಾಡಿಸಿ ಎಲ್ಲ ಜನಗಳನ್ನೂ ಕುರಿತ ಹರಕೆಗಳನ್ನು ಹಾಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಹರಕೆಯ ಪದಗಳು ದೇಶದ ನಾನಾ ಜನರನ್ನು ಕುರಿತವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ರಾಜ, ಮಂತ್ರಿ, ಕರಣಿಕ, ಮಣಿಯಹಾರ, ಜನಿವಾರದವ, ಶೆಟ್ಟಿ, ಅಕ್ಕಸಾಲಿ, ಗೌಡ, ಕುರುಬ, ಹುಡುಗ, ಹುಡುಗಿ, ದೇವದಾಸಿ ಮೊದಲಾದವರ ವಿಷಯ ಕುರಿತ ಹರಕೆಗಳು ಅವರ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಚಿತ್ರಗಳೊಡನೆ ಬಹು ಸೊಗಸಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ಮಾನೌಮಿ ಚೌಪದಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನ ಪಾಠಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಇವು ಪ್ರಾಂತೀಯವಾದ ವಿಷಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಬಿಡಿಪದ್ಯಗಳಾಗಿದ್ದು ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಜೋಡಿಸಿಕೊಂಡಿರಬಹುದು. ಅಥವಾ ಏಕಕರ್ತೃಕವಾದ ಏಕರೂಪದ ಒಂದು ಸಂಪೂರ್ಣ ಗ್ರಂಥದ ಆಕಾರದಲ್ಲಿದ್ದ ಅದರ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳು ಇತರರಿಂದ ಆಯ್ದುಕೊಂಡಿದ್ದರೂ ಇರಬಹುದು. ಅನೇಕ ಚೌಪದಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃವಿನ ಅಂಕಿತವಿರುವುದೂ ಉಂಟು. ಆಶ್ವಯುಜ ಶುದ್ಧ ಮಹನವಮಿ ಬರಲೆಂದು ಲೇಸಾಗಿ ಹರಸಿದೆವು ಬಾಲಕರು ಬಂದು ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಹರಕೆಯ ಪದಗಳು ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕದ ಎಲ್ಲ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿವೆ. ಆದಿಯ ಸ್ತೋತ್ರದ ಭಾಗಗಳು ಆಯಾ ಸ್ಥಳದ ವಿಶೇಷ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತವುಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಗಣೇಶ, ಸರಸ್ವತಿ, ವಿಷ್ಣು, ತ್ರಿಪುರಾಂಬ, ವೀರಭದ್ರ, ಮಾಕಾಳಿ, ಹನುಮಂತ, ಬಸವೇಶ್ವರ, ಕಾವೇರಿ ಈ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ತೋತ್ರಗಳೂ ಇರುವುದುಂಟು.

ಈ ಚೌಪದಗಳ ಮತ್ತೊಂದು ಸ್ವಾರಸ್ಯವೆಂದರೆ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ವರ್ಣನೆ ಮತ್ತು ಹರಕೆಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿನ ಬದಲಾವಣೆಯಿಂದ

ಯಾವ ವ್ಯಕ್ತಿಗಾದರೂ ಅನ್ವಯಿಸುವಂತೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಹರಕೆಯ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇಂತಯ್ಯ, ಇಂತಪ್ಪ, ಅವರಯ್ಯ ಎಂಬ ಪದಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದು. ಚೌಪದದ ಗುಂಪಿನವರು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಹರಕೆಗಳನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಅಂತವರ ಹೆಸರನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಹೇಳಬಹುದು.

ಚೌಪದಗಳ ಭಾಷೆ ಸರಳ ಮತ್ತು ಲಲಿತ. ಶೈಲಿ ಅಚ್ಚಗನ್ನಡ, ಛಂದಸ್ಸು ಸುಗಮ. ವರ್ಣನೆ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಟ್ಟುವಂತಹುದು. ಪ್ರತಿಪಾದದಲ್ಲಿಯೂ ಐದು ಮಾತ್ರೆಯ ಮೂರು ಗಣಗಳೂ ಮೂರು ಮಾತ್ರೆಯ ಒಂದು ಗಣವೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಅಂತ್ಯಾಕ್ಷರಪ್ರಾಸ ತಪ್ಪದೆಯೂ ದ್ವಿತೀಯಾಕ್ಷರ ಪ್ರಾಸ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿಯೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹಳ್ಳಿಗರ ಬುದ್ಧಿ ಪರೀಕ್ಷೆಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಅವಕಾಶವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಒಗಟುಗಳೂ ಭರತವಾಕ್ಯವೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಇಂಥ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ಸಂಗ್ರಹಕಾರ್ಯ ನಡೆದಿದ್ದು ಕೆ.ಆರ್.ಲಿಂಗಪ್ಪ ಅವರ ಮಾನೌಮಿ ಪದಗಳು (1955), ಎನ್.ಅನಂತರಂಗಾಚಾರ್ ಅವರ ಮಾನೌಮಿಯ ಚೌಪದ ಎಂಬ ಸಂಕಲನ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿವೆ. ಭಿನ್ನಪಾಠ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳಿರುವಲ್ಲಿ ಈ ಹಾಡುಗಳ ಸಂಗ್ರಹಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿದೆ.

(ಎನ್.ಎಆರ್.)

ಮಾನ್ವಿ: ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೇಂದ್ರ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಈಶಾನ್ಯದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ರಾಯಚೂರು, ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ದೇವದುರ್ಗ, ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ವಾಯವ್ಯದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗಸುಗೂರು, ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಿಂಧನೂರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶವೂ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 171 ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ. ಮಾನ್ವಿ, ಹಿರೇಕೊಟ್ಟನಕಲ್ಲು, ಕುರಡಿ, ಕಲ್ಲೂರು, ಸಿರಿವಾರ, ಮಲತ, ಕವಿತಾಳ, ಪಾಮನಕಲ್ಲೂರು ಮತ್ತು ಹಾಲಪುರ ಹೋಬಳಿಗಳು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1,792.2 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,93,106.

ತುಂಗಭದ್ರಾನದಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣದಿಂದ ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಈಶಾನ್ಯದಿಕ್ಕಿಗೆ ಹರಿದು ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಮಾನ್ವಿಯನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಿದೆ. ಮಾನ್ವಿ ಮತ್ತು ಸಿಂಧನೂರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ತುಂಗಭದ್ರಾನದಿಯನ್ನು ಸೇರುವ ಹಿರೇಹಳ್ಳ ಹರಿಯುತ್ತದೆ.ಇವಲ್ಲದೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಇನ್ನೆರಡು ಹಳ್ಳಗಳು ಹರಿದು ತುಂಗಭದ್ರಾನದಿಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತವೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕಪ್ಪು ಮತ್ತು ಕೆಂಪು ಜೇಡಿಮಣ್ಣಿನ ಭೂಪ್ರದೇಶ ಹೆಚ್ಚಿದೆ. ಸರಾಸರಿ ವಾರ್ಷಿಕ ಮಳೆ 435 ಮಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 2353.93 ಹೆ. ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶ, 1463.39 ಹೆ. ಬಂಜರು, 6091.54 ಹೆ, ಹುಲ್ಲುಗಾವಲೂ ಇದ್ದು, 1635.17 ಹೆ. ಭೂಮಿ ಬೇಸಾಯದಲ್ಲಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 54 ಕೆರೆಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ 128 ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ತುಂಗಭದ್ರಾ ಜಲಾಶಯದ ಎಡದಂಡೆನಾಲೆಯ ನೀರು ದೊರೆತು ವ್ಯವಸಾಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗಿದೆ. ಜೋಳ, ದ್ವಿದಳಧಾನ್ಯಗಳು, ನೆಲಗಡಲೆ, ಹತ್ತಿ, ಎಣ್ಣೆಬೀಜಗಳು, ಸೆಜ್ಜೆ ಮತ್ತು ಬತ್ತ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಕೈಮಗ್ಗದ ಬಟ್ಟೆಗಳು, ಚರ್ಮ ಮತ್ತು ಮರಗೆಲಸ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಾಗಿವೆ. ಈ ಉದ್ಯೋಗಗಳಿಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಲು ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳಿವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಹತ್ತಿ ಶುದ್ಧೀಕರಣ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು ಮತ್ತು ಮರಕೊಯ್ಯುವ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಮುಂತಾದವು ಇಲ್ಲಿವೆ. ಮಾನ್ವಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ ಸುತ್ತಲ ಪಟ್ಟಣಗಳಿಗೆ ಉತ್ತಮ ಮಾರ್ಗಗಳಿವೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿ, ದೂರವಾಣಿ, ಅಂಚೆ ಮುಂತಾದ ಸೌಕರ್ಯಗಳಿವೆ. ಪ್ರಾಥಮಿಕ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಮತ್ತು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳುಂಟು. ಸರ್ಕಾರಿ, ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಔಷಧಾಲಯಗಳಿವೆ. ಇಂದು ಮಾನ್ವಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕರ್ನಾಟಕ ಮತ್ತು ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶಗಳ ಎಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ಎರಡೂ ಕಡೆಯ ಸುತ್ತಲ ಊರುಗಳ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲೂರು **(ನೋಡಿ)** ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ಮತ್ತು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕಾಲದ ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ. ಕವಿತಾಳ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ತ್ರ್ಯಂಬಕೇಶ್ವರದ ದೇವಾಲಯವಿದ್ದು ಇದರಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಕೋಟೆಕಲ್ಲು ಗ್ರಾಮದ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಎರಡು ಬೆಟ್ಟಗಳ ಮೇಲೂ ಕೋಟೆ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇತಿಹಾಸಪೂರ್ವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನದ ಉದ್ಯಮವಿತ್ತು.

ಮಾನ್ವಿ ಈ ಹೋಬಳಿ ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕು ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ರಾಯಚೂರಿನ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ 44 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ, ರಾಯಚೂರು–ಸಿಂಧನೂರು ಹೆದ್ದಾರಿ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿದೆ. ತುಂಗಭದ್ರಾ ಯೋಜನೆಯ ಕಾರ್ಯಕೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪಾರಾಭಿವೃದ್ಧಿಯೊಂದಿಗೆ ವಿಸ್ತರಿಸುತ್ತಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 37,613. ಪಟ್ಟಣ ಪುರಸಭಾಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ.

ಮಾನ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಹಳೆ ಕೋಟೆಯ ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ 1052ರ ಒಂದು ಶಾಸನ ಇದು ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರ ದೇವರಸನಿಗೆ ಸೇರಿತ್ತೆಂಬುದನ್ನೂ ಚಾಳುಕ್ಯ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಸೇನಾಪತಿಯಾಗಿದ್ದ ಈತ ಉತ್ತರ ಕೊಂಕಣ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಭಾರತದ ಮೇಲೆ ದಂಡಯಾತ್ರೆ ನಡೆಸಿದ ವಿಷಯವನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಮಾನ್ವಿ ಈ ಸುತ್ತಿನ ಹಿಂದುಗಳಿಗೆ ಯಾತ್ರಾಸ್ಥಳ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಜಗನ್ನಾಥ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಜನವರಿ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಕರೆಮ್ಮನ ಜಾತ್ರೆ ಬಹುಜನರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಸುಮಾರು ಅದೇ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಮಹಾಮಲ್ಲೇಶಪ್ಪ ಮತ್ತು ಸಂಜೀವರಾಯನ ಜಾತ್ರೆಗಳೂ ಫೆಬ್ರವರಿ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಮ್ಮನ ಜಾತ್ರೆಯೂ ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹರಿದಾಸರಾದ ಜಗನ್ನಾಥದಾಸರು ಹುಟ್ಟಿದ ಊರು. ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ಮಾನ್ವಿ ನರಸಿಂಗರಾಯರು ಇದೇ ಪಟ್ಟಣದವರು.

(ಎಸ್.ವಿ.ಪಿ.)

ಮಾಯಕೊಂಡ: ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆ ಅದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಊರು, ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ದಾವಣಗೆರೆಯ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ 28 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು–ಪುಣೆ ರೈಲುಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 5,723. ಈಗ ಈ ಊರು ವ್ಯಾಪಾರಸ್ಥಳವಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತಿದೆ. ಊರು ಪುರಸಭಾಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಕೇಶವ ಮತ್ತು ಓಬಳ ನರಸಿಂಹ ಗುಡಿಗಳಿವೆ. ಕೇಶವನ ಗುಡಿ ಗ್ರಾಮದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಗುಡಿ ಇತ್ತೀಚಿನ ಕಾಲದ್ದೆಂದು ಕಾಣುವುದು. ಕೇಶವ ವಿಗ್ರಹದ ಶಿಲ್ಪ ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು. ಓಬಳ ನರಸಿಂಹ ಗುಡಿ ಗ್ರಾಮದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕಿದೆ. ಗುಡಿಯ ಉದ್ಭವ ನರಸಿಂಹಸ್ವಾಮಿ ವಿಗ್ರಹ ಗುಂಡಿನ ಆಕಾರದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಗುಡಿಯ ನವರಂಗಕ್ಕೆ ದ್ರಾವಿಡ ಶಿಲ್ಪಶೈಲಿಯ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳಿವೆ. ಈ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ಗಣೇಶ, ಹನುಮಂತ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳೂ ಪುರುಷಾಮೃಗ, ನೃತ್ಯಗಾತಿಯರು, ದರ್ಪಣಮೋಹಿನಿ, ಕಾಳಿಂಗ ಮೊದಲಾದ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪದ ರಚನೆಗಳೂ ಇವೆ. **(ವಿ.ಜಿ.ಕೆ.)**

ಮಾಯಸಂದ್ರ: ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ತುರುವೇಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ ಮತ್ತು ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ತುರುವೇಕೆರೆಗೆ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 3,945. ಈ ಗ್ರಾಮ ಹೆಬ್ಬಾರ್ ವೈಷ್ಣವರು ನೆಲೆಸಿದ ಪಂಚಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲೊಂದು (ಅವರು ನೆಲೆಸಿದ ಉಳಿದ ಗ್ರಾಮಗಳು ಗುಬ್ಬಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕಡಬ, ಚನ್ನರಾಯಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನುಗ್ಗೇಹಳ್ಳಿ, ನಾಗಮಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಿಂಡಿಗನವಿಲೆ, ತಿಪಟೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನೊಣವಿನಕೆರೆ). ಈ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ಕೆರೆದಂಡೆಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಗಂಗೆ

ಕುಲದವರು ಪೂಜಿಸುವ ಮಾಯಮ್ಮ ದೇವತೆಯ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಊರಿನಲ್ಲಿ ಕೊಲ್ಲಾಪುರದಮ್ಮ ಎಂಬ ಶಕ್ತಿದೇವತೆಯ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ 3 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ನೆಲ್ಲಿಗೆರೆ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ಮಹದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ನಡೆಯುವ ಇಲ್ಲಿಯ ಜಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಜಾನುವಾರುಗಳ ಸಂತೆ ಸೇರುವುದು. ಇಲ್ಲಿಂದ ಸು. 4ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ರಾಮನಗರದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ವರದರಾಜ ದೇವಲಯವಿದೆ. **(ವಿ.ಜಿ.ಕೆ.)**

ಮಾಯಾಚಾರ್, ಜಿ.ಡಿ.: ಹೆಸರಾಂತ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಿ. ಗುಂಡಪ್ಪ ದೇವೇಂದ್ರಪ್ಪ ಮಾಯಾಚಾರ್ ಎಂಬುದು ಇವರ ಪೂರ್ತಿ ಹೆಸರು. ಇವರಿಗೆ ಈ ಕಲೆ ಬಂದುದು ವಂಶಪಾರಂಪರ್ಯವಾಗಿ. ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಕುಶಲಕಲಾ ಕಲಾವಿದರಾಗಿದ್ದ ತಂದೆಯವರನ್ನು ಚಿಕ್ಕಂದಿನಲ್ಲಿಯೇ ಕಳೆದುಕೊಂಡರು. ಬಾಗಲಕೋಟೆ, ಬೆಳಗಾಂವಿಗಳಲ್ಲಿ ಬಡಗಿತನವೇ ಮೊದಲಾದ ಕಸಬುಗಳಿಂದ ಜೀವನ ನಿರ್ವಹಣೆ ಮಾಡಿದರು. ಆಕಸ್ಮಿಕವಾಗಿ ರಥ ನಿರ್ಮಾಣ ಚಾತುರ್ಯ ತೋರಿ ತಮ್ಮ ಸುಪ್ತಸತ್ವವನ್ನು ತಾವೆ ಬೆರಗಿನಿಂದ ಕಂಡುಕೊಂಡರು. ಇವರು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಕವತಗಿ ಹುಚೇಶ್ವರ ಮಠದ ಮುಖ್ಯದ್ವಾರದ ಸೌಂದರ್ಯ ಜನರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸಿತು. ಖಾದಿ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮೋದ್ಯೋಗ ಮಂಡಲಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಲಕಾಲ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಬಿಜಾಪುರ, ವಾರ್ಧಾಶ್ರಮ, ಅಹಮದಾಬಾದ್, ಸಾಬರಮತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕರಕುಶಲ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿದ ಅನಂತರ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ರಾಜೀನಾಮೆ ನೀಡಿದರು. ಶಿಲ್ಪಗಳ ರಚನಾ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡರು.

ಯಾವ ಗುರುವಿನಿಂದಲೂ ಶಿಲ್ಪಕಲಾ ಶಾಸ್ತ್ರ ಕಲಿಯದಿದ್ದರೂ ಶಿಲ್ಪಕಲೆ ಇವರಿಗೆ ಕರಗತವಾಗಿತ್ತು. ಮಾರ್ತಿಶಿಲ್ಪ, ವಿಗ್ರಹಗಳ ಕೆತ್ತನೆಯ ಕಾರ್ಯ ಅವಿರತವಾಗಿ ನಡೆಸಿ 500ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಸಣ್ಣದೊಡ್ಡ ಪ್ರಮಾಣದ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಇವರು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕಾಳಿಕಾ, ಶಾರದಾ, ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿ, ಈಶ್ವರ, ಮಾರುತಿ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನಲ್ಲದೆ ಶರಣರ ಹಾಗೂ ಸಂತರ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಬಾಗಲಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಭುವನ ಶಿಲ್ಪಕಲಾ ಶಾಲೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ (1982) ಶಿಲ್ಪಕಲಾ ಶಿಕ್ಷಣದ ಬಗೆಗೂ ಒಲವು ತೋರಿಸಿದರು. ದೈನಂದಿನ ಬದುಕಿನ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕೂಡ ಆರಿಸಿಕೊಂಡು ತಾಯಿ ಮಗು, ಕೊಡ ಹೊತ್ತ ಬಾಲೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರಿಗೆ ರಾಜ್ಯ ಕರಕುಶಲ ಮಂಡಲಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಲಲಿತಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭಿಸಿವೆ. ರಾಣಾ ಪ್ರತಾಪ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಿ ಎಂಬ ಬಿರುದಿನ ಗೌರವ ಸಂದಿದೆ (1978). ಕರ್ನಾಟಕ ಶಿಲ್ಪಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿಯೂ ಇವರು ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ (1995). ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ಇವರಿಗೆ ಜಕಣಾಚಾರಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ (1997). **(ಎಸ್.ಎಂ.)**

ಮಾಯಾರಾವ್: 1928– . ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನೃತ್ಯ ಕಲಾವಿದೆ. 1928ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಸಂಜೀವರಾವ್, ತಾಯಿ ಲಲಿತಾಬಾಯಿ. ತಂದೆಯವರು ಮೈಸೂರ್ ಹೋಮ್ಸ್ ಎಂಬ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಮಾಲೀಕರಾಗಿದ್ದರು.

ಚಿಕ್ಕಂದಿನಲ್ಲಿ ಮಾಯಾ ಅವರ ಆರೋಗ್ಯ ಸಮರ್ಪಕವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಂಟನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನವರೆಗೆ ಮನೆಯಲ್ಲೇ ಇವರ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ನಡೆಯಿತು. ಆಗ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನಿ ಹಾಡುಗಾರಿಕೆಯ ಜೊತೆಗೆ ದಿಲ್ರುಬಾ ನುಡಿಸುವುದನ್ನೂ ಇವರು ಕಲಿಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರಿಗೆ ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷವಾದಾಗ ಕಥಕ್ ನೃತ್ಯದ ಪರಿಚಯವಾಯಿತು. ಇವರ ತಂಗಿಯರಾದ ಚಿತ್ರಾ, ಉಮಾ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಥಕ್ ನೃತ್ಯಕಾರರಾದ ಸೋಹನಲಾಲ್ ಅವರಿಂದ ನೃತ್ಯ ಕಲಿಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರಿಗೂ ನೃತ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಲವು ಮೂಡಿತು. ಆದರೆ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯರಾಗಿದ್ದ ಮಾಯಾರಾವ್ ಅವರು ನೃತ್ಯ ಕಲಿಯುವುದಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಪ್ರಿಯರಾದ ತಂದೆ ಒಪ್ಪಲಿಲ್ಲ. ಸಂಗೀತ ಪಾಠ ಮುಂದುವರೆಯಿತು. ಆದರೆ ದಿನೇ ದಿನೇ ಇವರಿಗೆ ನೃತ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ಇವರು ನೃತ್ಯ ಕಲಿಯಲು ತಂದೆಯವರು ಕೊನೆಗೂ ಒಪ್ಪಿಗೆ ನೀಡಿದರು. 1942ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಸೋಹನಲಾಲರ ಬಳಿ ಕಥಕ್ ಮತ್ತು ಮಣಿಪುರಿ ನೃತ್ಯ ಕಲಿಯತೊಡಗಿದರು. ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಜೊತೆಯವರೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿ ಸಂಗೀತ ರೂಪಕಗಳನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. 1944ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಪುರಭವನದಲ್ಲಿ ನೀಡಿದ ಪ್ರದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಇವರು ವಹಿಸಿದ ಪಾತ್ರ ಎಲ್ಲರ ಮೆಚ್ಚುಗೆ ಗಳಿಸಿತು.

ಮಾಯಾ ಅವರ ನೃತ್ಯಾಸಕ್ತಿ ಬಂಧುಗಳ ವಿರೋಧ ಗಳಿಸಿತ್ತು. ಕಾಲೇಜಿ ನಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಆನರ್ಸ್ ತರಗತಿಯಲ್ಲಿ ಓದುತ್ತಿದ್ದಾಗಲೂ ಇವರ ನೃತ್ಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಮುಂದುವರೆಯಿತು. ಆದರೆ ಇವರ ತಂದೆ ನಿಧನರಾದಾಗ ನೃತ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ತಡೆಯುಂಟಾಯಿತು. ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಎಂ.ಎ. ಪಡೆದು ಜಯಪುರದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಪಕಿಯ ಕೆಲಸ ದೊರಕಿಸಿಕೊಂಡಮೇಲೆ ಮತ್ತೆ ನೃತ್ಯದ ಅಭ್ಯಾಸ ಮುಂದುವರಿಸಿದರು. ಅದೇ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಇವರು ಕಥಕ್ ನೃತ್ಯದ ಜೊತೆಗೆ ಭಾರತದ ಜನಪದ ನೃತ್ಯ ಶೈಲಿಗಳಲ್ಲೂ ಆಸಕ್ತಿ ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡು ಅವನ್ನೂ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರು. 1953ರಿಂದ ಎರಡು ವರ್ಷ ಇವರು ಶ್ರೀಲಂಕಾದಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ಅಲ್ಲಿಯ ನೃತ್ಯ ಕಲಿತರು. ಕಥಕ್ ನೃತ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆಯಲು ಇವರಿಗೆ 1955ರಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿವೇತನ ದೊರಕಿತು. ಕಥಕ್ ಸಮ್ರಾಟರೆನಿಸಿದ ಶಂಭು ಮಹಾರಾಜರಲ್ಲಿ ಕಲಿಕೆ ಮುಂದುವರಿಸಿದರು. ಬಿಡುವಿನ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಮಣಿಪುರಿಯ ಅಭ್ಯಾಸವನ್ನೂ ಮುಂದುವರಿಸಿದರು.

ರಾಸಲೀಲೆಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿ, ಶೃಂಗಾರಭಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಮಧುರಭಕ್ತಿ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಬೆಳೆದು, ಮುಗಲ್ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅಲಂಕಾರ ಪದ್ಧತಿಯಾಗಿ ರೂಪುಗೊಂಡ ಕಥಕ್ ಶೈಲಿಯ ಅಭಿಜಾತ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಕಾಪಾಡುವುದು ಶಂಭು ಮಹಾರಾಜರ ಆಶಯವಾಗಿತ್ತು. ಮಹಾರಾಜರ ಶಿಷ್ಯಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿ ಏಕೈಕ ಮಹಿಳೆಯಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಆ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಲಿತರು. ಚಲನಚಿತ್ರಗಳಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತವಾಗದ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಶೈಲಿ ಮಾಯಾ ಅವರದು. ಇವರು ಪುರಂದರದಾಸರ ದೇವರನಾಮಗಳನ್ನೂ ಜಯದೇವನ ಗೀತಗೋವಿಂದವನ್ನೂ ರವೀಂದ್ರರ ಕೃತಿಗಳನ್ನೂ ಕಥಕ್‌ಗೆ ಅಳವಡಿಸಿ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದರು.

ಇವರು ಶಿಷ್ಯವೇತನ ಪಡೆದು 1961ರಲ್ಲಿ ರಷ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಎರಡೂವರೆ ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಬ್ಯಾಲೆಯ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರು. ಅಲ್ಲಿ ಇವರು ನೀಡಿದ ಶಾಕುಂತಲಾ ಹಾಗೂ ಅಮೀರ್ ಖುಸ್ರೋ ನೃತ್ಯ ಪ್ರದರ್ಶಗಳು ವಿಶೇಷ ಮೆಚ್ಚುಗೆ ಪಡೆದವು. ಇವರು ಜರ್ಮನಿ, ಫ್ರಾನ್ಸ್, ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್

ಮುಂತಾದ ದೇಶಗಳಲ್ಲೂ ಪ್ರವಾಸ ಮಾಡಿ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳನ್ನು ನೀಡಿದರು. ಕುವೆಂಪು ಅವರ ರಾಮಾಯಣದರ್ಶನಂ ಮಹಾಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನಪೀಠ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ದೆಹಲಿಯಲ್ಲಿ ಆ ಕಾವ್ಯದ ಆಯ್ದ ಭಾಗಗಳನ್ನು ನೃತ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದ್ದರು.

ಇವರು ಅನೇಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳನ್ನೂ ಬಹುಮಾನಗಳನ್ನೂ ಪಡೆದಿದ್ದಾರೆ. ಹೆಲ್ಸಿಂಕಿಯಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನದ ಪದಕವೂ ಉಜ್ಜಯಿನಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಕಾಳಿದಾಸ ಸಮಾರೋಹದಲ್ಲಿ ಸಾದರಪಡಿಸಲಾದ ಕುಮಾರ ಸಂಭವದಲ್ಲಿ ಪಾರ್ವತಿಯ ಪಾತ್ರಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯೂ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯೂ ಇವರಿಗೆ ದೊರಕಿವೆ. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ನಾಟ್ಯಸಂಸ್ಕೃತಿ ಕಲಾಕೇಂದ್ರದ ಸ್ಥಾಪಕಿ ಇವರು. ಎಂ.ಎಸ್.ನಟರಾಜನ್ ಅವರ ನೇತೃತ್ವದ ನರ್ತನ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಜನಪದ ನೃತ್ಯ ಸಂಪಾದನೆ ನಿರ್ದೇಶನಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಮಾಡಿರುವ ಕೆಲಸ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಉಲ್ಲೇಖಾರ್ಹವಾದುದು. **(ಎಚ್.ಎಸ್.ಕೆ.)**

ಮಾರಮ್ಮ: ಕರ್ನಾಟಕದ ಎಲ್ಲ ಗ್ರಾಮ ಹಾಗೂ ಊರುಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಾಣಬರುವ, ಶಕ್ತಿದೇವತೆಯ ಅವತಾರ ಎಂದು ನಂಬಲಾದ ಗ್ರಾಮದೇವತೆ. ಗ್ರಾಮದ ಹೊರಗೆ ನೆಲಸಿರುವ ಈ ದೇವತೆ ಆ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಒದಗುವ ಕೆಡಕುಗಳು, ಈತಿಬಾಧೆಗಳು, ಸಾಂಕ್ರಾಮಿಕ ಜಾಡ್ಯಗಳು ಮುಂತಾದವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಶಾಂತಿ ನೆಮ್ಮದಿ ನೆಲಸುವಂತೆ ಮಾಡುವಳೆಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಜನಪದರರಲ್ಲಿದೆ. ಈಕೆ ಮುನಿದರೆ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಕೇಡೆಂದು ತಿಳಿದ ಜನಪದರು ಈಕೆಯನ್ನು ಪ್ರಸನ್ನಳಾಗಿಸಲು ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಜಾತ್ರೆಮಾಡಿ ಸಂತೃಪ್ತಿಗಾಗಿ ಕುರಿಕೋಳಿ ಕೋಣಗಳ ಬಲಿ ಕೊಡುವ ಸಂಪ್ರದಾಯವಿದೆ. ಕಾನೂನಿನ ಅಡಚಣೆಯಿಂದಾಗಿ ಬಲಿಕೊಡುವುದು ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಉರಿಮಾರಿ, ಊರುಮಾರಿ, ಮೂಗುಮಾರಿ, ದೊಡ್ಡಮಾರಿ, ಒಳ್ಳೆಮಾರಿ, ದೊಂಬರಮಾರಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಭಿನ್ನರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ದೇವತೆ ಪೂಜೆಗೊಳ್ಳುವುದುಂಟು. ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಿರುವ ಹುಲಿಗ್ಯವ್ವ ಕೂಡ ಶಕ್ತಿದೇವತೆಯಾದುದರಿಂದ ಮಾರಮ್ಮನ ಬಗ್ಗೆ ಇರುವ ನಂಬಿಕೆಗಳೇ ಈ ದೇವತೆಯ ಬಗ್ಗೆಯೂ ಪ್ರಚಲಿತವಿವೆ.

ಮಾರಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಅನೇಕ ಚರ್ಚೆಗಳು ನಡೆದಿವೆ. ಮಹೇಶ್ವರಿ ಎಂಬುದೇ ಮಾರಿ ಆಗಿದೆ ಎಂಬುದು ಒಂದು ವಾದ. ಈಕೆ ಶಕ್ತಿ ದೇವತೆಯಾದುದರಿಂದ, ದೇವಾನುದೇವತೆಗಳ ಎಲ್ಲ ರೀತಿಯ ಆಯುಧಗಳಿಂದಲೂ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ ರೌದ್ರಾವತಾರ ಪಡೆದು ಮಹಿಷಾಸುರನನ್ನು ಕೊಂದು ಚಾಮುಂಡೇಶ್ವರಿಯಾದ ಇವಳನ್ನು ಮಹಾವೀರಿ ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿ ಅದರಿಂದಲೇ ಮಾರಿ ಶಬ್ದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿದೆ ಎಂಬುದು ಇನ್ನೊಂದು ವಾದ. ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹವಾದ ಒಂದು ಕಥೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಮರದೇವತೆ ಮರಮ್ಮ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಾರಮ್ಮ ಎಂದಾಗಿದೆ ಎಂಬ ಮಾತು ಇದೆ.

ಮಾರಮ್ಮನ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ರುಂಡದ ಭಾಗ ಮಾತ್ರ ಕಾಣಬರುವುದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಕಥೆ ಹೀಗಿದೆ: ಪರಶುರಾಮ ತಂದೆಯಿಂದ ಆಜ್ಞಪ್ತನಾಗಿ ತಾಯಿಯನ್ನು ಕೊಲ್ಲಲು ಸಿದ್ಧನಾದಾಗ ಮಗನ ಪಿತೃಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಅರಿತಿದ್ದ ರೇಣುಕಾದೇವಿ ಪರಶುರಾಮ ಇತರ ಮಕ್ಕಳಂತಲ್ಲದೆ ತನ್ನನ್ನು ಕೊಂದೇ ಬಿಡುತ್ತಾನೆಂದು ನಂಬುತ್ತಾಳೆ. ಆಗ ಆತನ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಕರುಣರಸದ ಕಡೆಗೆ ಒಯ್ಯಲು ಯತ್ನಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪರಶುರಾಮ ಬಳಸುವುದು ಗಂಡುಗೊಡಲಿಯಲ್ಲ, ಇಬ್ಬಾಯಿಕತ್ತಿ. ಎರಡು ಅಂಚಿನ ಅಲಗಿನಿಂದ ಕತ್ತರಿಸಬಹುದಾದಂಥ ಕತ್ತಿ ಹಿಡಿದು ನಿಂತ ಮಗನನ್ನು ಪರಿಪರಿಯಾಗಿ ಹಾಗೆ ಮಾಡಬೇಡವೆಂದು ಕೇಳಿಕೊಂಡರೂ ಆತ ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ಕೊನೆಯ ಅಸ್ತ್ರವಾಗಿ ರೇಣುಕಾದೇವಿ, 'ಲೋ, ಮಗು, ನಾನು ನಿನ್ನನ್ನು ಹೆತ್ತವಳು ನಿನ್ನ ಅಮ್ಮ ಕಣೋ' ಎಂದು ಹೇಳಿದಾಗ ಎಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನು ವಿಚಲಿತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಬಿಡುತ್ತಾಳೋ ಎಂದು ಭಾವಿಸಿ 'ಅಮ್ಮ? ಎಲ್ಲಿ ಅಮ್ಮ?' ಎಂದು ರೇಗಿ ಕಚಕ್ಕನೆ ತಾಯಿಯ ಶಿರವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಆಘಾತದಿಂದ ಆತ ಎಚ್ಚೆತ್ತುಕೊಳ್ಳುವ ಮೊದಲೆ ಇಲ್ಲಿ ಅಮ್ಮ ಎಂಬ ಕೂಗು ಕೇಳಿಸುತ್ತದೆ. ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಅಮ್ಮ ನಗುತ್ತ ನಿಂತಿದ್ದಾಳೆ. ಒಂದು ತಲೆ ಕೆಳಗೆ ಬಿದ್ದಿದೆ. ಕತ್ತಿಯನ್ನು ಮತ್ತೆ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಬೀಸುತ್ತಾನೆ ಎಲ್ಲಿ ಅಮ್ಮ? ಎಂದು ಅಬ್ಬರಿಸುತ್ತ. ಎರಡುಸಲಕ್ಕೆ ಎರಡು ತಲೆಗಳು ಉರುಳುತ್ತವೆ. ಮತ್ತೆ ತಿರುಗಿ ನೋಡುತ್ತಾನೆ, ಇಲ್ಲಿ ಅಮ್ಮ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತ ರೇಣುಕಾದೇವಿ ನಗುತ್ತ ನಿಂತಿದ್ದಾಳೆ. ಪರಶುರಾಮನಿಗೆ ಪಿತ್ತ ನೆತ್ತಿಗೇರುತ್ತದೆ. ತಂದೆಯ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಾಲಿಸಲು ಆಗುತ್ತಿಲ್ಲವಲ್ಲ ಎಂಬ ಸಂಕಟಬೇರೆ. ಎಲ್ಲಿ ಅಮ್ಮ? ಅಮ್ಮ ಎಲ್ಲಿ? ಎಲ್ಲಿ ಅಮ್ಮ? ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತ ಕತ್ತಿಯನ್ನು ಎರಡೂ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಬೀಸತೊಡಗುತ್ತಾನೆ. ಆ ಇಬ್ಬಾಯಿ ಕತ್ತಿ, ಹೋಗುತ್ತ ಒಂದು ಬರುತ್ತ ಒಂದು ಹೀಗೆ ಎರಡೂ ಅಲಗಿನಿಂದ ತಲೆಗಳು ಉರುಳುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ನೂರಾರು ತಲೆಗಳು ಉರುಳಿ ರಾಶಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಆದಿಶಕ್ತಿ ಎನಿಸಿದ ರೇಣುಕಾದೇವಿಯ ತಲೆಗಳೇ ಅವೆಂದು ತಿಳಿದು ಪರಶುರಾಮ ಆ ತಲೆಗಳು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಹಳ್ಳಿಗೂ ಹೋಗಿ ನೆಲಸಿ ಪೂಜೆಗೊಳ್ಳುವಂತೆ ವರ ನೀಡುತ್ತಾನೆ. ಆ ತಲೆಗಳೇ ಇಂದು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ಪೂಜೆಗೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವ ಮಾರಮ್ಮ ಎಂಬ ಅಭಿದಾನ ಪಡೆದ ಗ್ರಾಮದೇವತೆ.

ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಕನ್ಯೆಯಾದ ಮಾರಮ್ಮ ಮೋಸಹೋಗಿ ಕೀಳುಜಾತಿಯವನೊಬ್ಬನನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಿ ನಿಜಸಂಗತಿ ತಿಳಿದಾಗ ಗಂಡನನ್ನು ಹೊರಹಾಕಿದಳೆಂದು ಹೇಳುವ ಒಂದು ಕಥೆ ಹೀಗಿದೆ:

ಕೆರೆಯ ಏರಿಯ ಮೇಲಿನ ಹೊಂಗೆಯ ಮರ ಏರಿ ಕುಳಿತಿದ್ದ ತಲಪಟ್ಟರಾಯ ಎಂಬ ಅಸ್ಪೃಶ್ಯ ಹೈದನೊಬ್ಬ ನೀರು ಮೊಗೆಯಲು ಬಂದ ಹಾರವರ ಮಗಳು ಮಾರಮ್ಮನನ್ನು ಕಂಡು ಮೋಹಿತನಾದ. ಏನಾದರೂ ಮಾಡಿ ಮಾರಮ್ಮನನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಬೇಕೆಂದು ಮನಸ್ಸು ಮಾಡಿದ. ಆ ಹೈದ ನಡೆನುಡಿಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಿಕೆಯನ್ನು ರೂಢಿಸಿಕೊಂಡು ಮಾರಮ್ಮನ ತಂದೆಯನ್ನು ಮರಳುಮಾಡಿ ಮದುವೆಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದ. ಮಾರಮ್ಮನಿಗೂ ತಲಪಟ್ಟರಾಯನಿಗೂ ಮದುವೆ ಆಯಿತು. ಮಾರಮ್ಮ ದಿನಕ್ಕೊಂದು ಬಗೆಯ ಅಡುಗೆ ಮಾಡಿ ಇಕ್ಕುತ್ತಿದ್ದಳು. ತಲಪಟ್ಟರಾಯ ಉಂಡು ಸುಖವಾಗಿದ್ದ. ಒಂದು ದಿನ ಮಾರಮ್ಮ ನಾಮದಲಗೆ ಎಂಬ ಸಿಹಿ ತಿಂಡಿ ಮಾಡಿದಳು. ಅದನ್ನು ಕಂಡು ಇದು ಎಂಥ ತಿಂಡಿ ಎಂದು ಕೇಳಿದ. ನಾಮದಲಗೆ ಎಂದಳು. ಎಂಥಾ ಹಲಗೆ ತಿಂದರೇನು, ಕೋಣನ ನಾಲಗೆ ತಿಂದಂಗಾದಾತಾ ಎಂದ. ಆಕೆಗೆ ಸಂಶಯ ಬಂದು ಈತ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೋ ಅಲ್ಲವೊ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವ ಸಲುವಾಗಿ ಒಂದು ಉಪಾಯ ಹೂಡಿದಳು. ಗಂಡನ ಕೈಗೆ ಒಂದು ಕಾಸು ಕೊಟ್ಟು ಅದರಲ್ಲಿ ಎಲೆ ಕಾಳು ಹೂವು ಎಣ್ಣೆ ಸೌದೆ ಕೊಂಡುಕೊಂಡು ಕಾಸನ್ನೂ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ತರುವಂತೆ ಹೇಳಿದಳು. ಅದು ಅವನಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಆಕೆ ನೀನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಲ್ಲ ಎಂದಳು. ಹೇಗೆ ಎಂದ. ನೀನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೇ ಆಗಿದ್ದರೆ ಆ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಿರುವ ಒಂದು ಎಳ್ಳಿನ ಗಿಡವನ್ನು ತರುತ್ತಿದ್ದೆ. ನೀನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಲ್ಲ. ಮನೆಯೊಳಗೆ ಬರಬೇಡ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅವನನ್ನು ಹೊರಗೆ ಅಟ್ಟಿ ಕದ ಹಾಕಿಕೊಂಡಳು.

ಮನೆಯಾಚೆ ಕುಳಿತ ತಲಪಟ್ಟರಾಯ ಮಾರಮ್ಮ ಮತ್ತೆ ಕದ ತೆರೆಯಬಹುದು ಎಂದು ಕಾದ. ಕಾಯುತ್ತ ಕುಳಿತೇಬಿಟ್ಟ. ವಿಷಯ ತಿಳಿದ ಅವನ ತಾಯಿ ಬಂದು ನೋಡಿದಳು. ಮಗನ ತಲೆ ಬಿಸಿಲಿನ ಝಳದಲ್ಲಿ ಬೇಯುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ಕಂಡು ಕೈಯೆಣ್ಣೆ ತಂದು ತಲೆಗೆ ಒತ್ತಿದಳು. ಕದ ತೆರೆಯುವಳೆಂದು ಕಾದು ಕಾದು ಸಾಕಾಗಿ ಕೋಪಗೊಂಡ ತಲಪಟ್ಟರಾಯ ಎಮ್ಮೆ ಕೋಣ ಕುರಿ ಕೋಳಿ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದು ತಂದು ಮಾರಮ್ಮನ ಮನೆಯ ಮುಂದೆ ಕತ್ತರಿಸಿ ಎಸೆಯತೊಡಗಿದ. ಅವನು ಏನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ನೋಡಲು ಇಣಿಕಿ ನೋಡಿದಾಗ ಮಾರಮ್ಮನ ಹಣೆಗೆ ಕೋಣನ ರಕ್ತ ಹಾರಿತು. ಆಗ ಕೋಪಗೊಂಡ ಮಾರಮ್ಮ ಕಲ್ಲಾಗಿ ಹೋಗು ಎಂದು ಶಾಪ ಕೊಟ್ಟಳು.

ಪ್ರತಿ ಮಾರಮ್ಮನ ಗುಡಿ ಮುಂದೆ ಮೋಟಾದ ಒಂದು ಕಲ್ಲುಕಂಬವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು (ಇದನ್ನು ಬಿಸಿಲುಮಾರಿ ಎಂದೂ ಕರೆಯುವುದುಂಟು). ಮಾರಿಗುಡಿಯ ಮುಂದೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಬಲಿಕೊಡುವ ಜನ ಆ ಕಂಬದ ನೆತ್ತಿಗೆ ಎಣ್ಣೆ ಸುರಿಯುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಮಾರಮ್ಮನಿಗೆ ಗಂಡ ಇಲ್ಲ, ತಲಪಟ್ರಾಯ್ನಿಗೆ ಹೆಂಡ್ರಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಮಾತು ಗಾದೆಯ ಮಾತಾಗಿದೆ. ಇದೇ ಮಾತು ಮಾರಮ್ಮನಿಗೆ ಗಂಡ ಇಲ್ಲ, ಬೋರೆದೇವರಿಗೆ ಹೆಂಡ್ರಿಲ್ಲ ಎಂದೂ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದೆ (ಮಾರಮ್ಮನ ಗುಡಿ ಸಮೀಪದಲ್ಲೇ ಬೋರೆ ದೇವರಗುಡಿ ಇರುವುದನ್ನು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು).

ಮಾರಮ್ಮನನ್ನು ಮಕ್ಕಳ ತಾಯಿ ಮಾರಮ್ಮ ಎಂದೂ ಕರೆಯುವುದುಂಟು. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ನಡೆಯುವ ಗ್ರಾಮದೇವತೆ ಜಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಮಾರಮ್ಮನಿಗೆ ತಂಪು ಕೊಡುವುದು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದೆ. ತಂಬಿಟ್ಟು ನೆನಕ್ಕಿ ನೆನಗಡಲೆ ಎಳನೀರು ಅರಿಶಿನ ಕುಂಕುಮ ಪೂಜೆ ಸಾಮಾನು ಮತ್ತು ಕಡ್ಡಾಯವಾಗಿ ಬೇವಿನಸೊಪ್ಪು-ಇವುಗಳಿಂದ ಮಾರಮ್ಮನನ್ನು ಅರ್ಚಿಸುವುದಕ್ಕೆ ತಂಪುಕೊಡುವುದು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ದಡಾರ ಸೀತಾಳ ಸಿಡುಬು ಇವು ಆಗದಿರಲಿ ಎಂಬುದು ತಂಪು ಕೊಡುವುದರ ಉದ್ದೇಶ. ಅವು ಆದಾಗಲೂ ವಾಸಿಯಾದ ಮೇಲೂ ಐದನೆಯ ಅಥವಾ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ದಿನ ತಂಪುಕೊಡುವ ಪರಿಪಾಠವಿದೆ.

ಸಿಡುಬಾದಾಗ ಮಕ್ಕಳು ಕಣ್ಣುಬಿಡಲಾರದ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದರೆ ನಿನಗೆ ಕಣ್ಣು ಕೊಡುವೆ ಎಂದು ಮಾರಮ್ಮನಿಗೆ ಹರಕೆ ಹೊರುವುದುಂಟು. ವಾಸಿಯಾದ ಮೇಲೆ ಕಣ್ಣಿನಾಕಾರದ ಬೆಳ್ಳಿಯ ತಗಡುಗಳನ್ನು ಒಯ್ದು ಮಾರಮ್ಮನ ಕಣ್ಣುಗಳ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅವನ್ನು ಎಣ್ಣೆಯಿಂದ ಅಂಟಿಸಿ ಇಟ್ಟು ಪೂಜೆ ಮಾಡಿಸಿಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಾರೆ.

ಜಾತ್ರೆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಮಾರಿಗುಡಿ ಮುಂದೆ ಬೆಂಕಿಹಾಕಿ ತಮಟೆ ಬಡಿತದ ಗತ್ತಿಗೆ ವೃತ್ತಾಕಾರವಾಗಿ ಕುಣಿಯುವ ಪದ್ಧತಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕುಣಿಯುವವರಿಗೆ ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಕೊಡುವ ಸಲುವಾಗಿ ನಡುನಡುವೆ ವಿವಿಧ ವೇಷ ಹಾಕಿ ಜನ ಸಮೂಹವನ್ನು ರಂಜಿಸುವ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಇಡೀ ರಾತ್ರಿ ಕುಣಿಯುತ್ತಾರೆ.

ಮಕ್ಕಳ ಮಾರಮ್ಮ ಎಂದು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕರೆಯುವ ರೂಢಿ ಬಂದದ್ದು ಮಾರಮ್ಮನನ್ನು ಕುರಿತ ಇನ್ನೊಂದು ಬಗೆಯ ಪದ್ಧತಿಯಿಂದ. ಮಕ್ಕಳ ಮಾರಮ್ಮ ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ಮೂಲ ಗುಡಿ ಇರುವುದು ಈಗ ತಮಿಳುನಾಡಿಗೆ ಸೇರಿಹೋಗಿರುವ ಸತ್ಯಮಂಗಲದಲ್ಲಿ. ಅಲ್ಲಿಯ ಕೆಲವು ಕುಟುಂಬಗಳವರು ಪೆಟ್ಟಿಗೆ ಆಕಾರದ ಪುಟ್ಟ 'ಗುಡಿ'ಯಲ್ಲಿ ಮಾರಮ್ಮನನ್ನು ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಚಾವಟಿಯಿಂದ ಹೊಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತ ಉರಿಮೆ ಹಾಗೂ ತಮಟೆ ವಾದ್ಯಗಳನ್ನು ಬಾರಿಸುತ್ತ ಕುಟುಂಬ ಸಮೇತ ಊರೂರು ಅಲೆಯುತ್ತ ಹೊರಡುತ್ತಾರೆ. ಮಕ್ಕಳ ತಾಯಿ ಮಾರಮ್ಮ ಬಂದವಳೆ, ಮಕ್ಕಳಿರೋರೆಲ್ಲ ಕಾಣಿಕೆ ಕೊಡಿ, ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಸಿಡುಬು ದಡಾರ ಆಗದಂತೆ ತಾಯಿ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಬೀದಿ ಮಧ್ಯೆ ಪೆಟ್ಟಿಗೆ ಇಟ್ಟು ಕಾಣಿಕೆ ನಿರೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ಜನ ಅಕ್ಕಿ ಜೋಳ ಅಥವಾ ಅಂಥ ಯಾವುದಾದರೂ ಧಾನ್ಯ ಉಪ್ಪು ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ ಹುಣಿಸೆಹಣ್ಣು ಹಸಿಟ್ಟು ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಕಾಸು ಇಷ್ಟನ್ನು ಮೊರದಲ್ಲಿ ಇರಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದು ಗುಡಿಯ ಮುಂದೆ ಇಡುತ್ತಾರೆ. ಅದನ್ನೆಲ್ಲ ಅವರು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಚೀಲಗಳಿಗೆ ಹಾಕಿಕೊಂಡು, ದೇವರ ಭಂಡಾರ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಬೇವಿನ ಸೊಪ್ಪನ್ನೂ ಅರಿಸಿನವನ್ನೂ ಪ್ರಸಾದವಾಗಿ ಮೊರದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟುಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅವರು ಬಟ್ಟೆಯನ್ನೂ ಕೇಳುವುದುಂಟು. ಇವು ಊರೂರು ತಿರುಗುವ ಮಾರಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಊರುಮಾರಿ ಎಂದೇ ಕರೆಯುಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಊರಾಡಲು ಹೊರಡುವ ಈ ಭಕ್ತರು ತಾಯಿ ಮಾರಮ್ಮನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಗಳಿಸುವ ಧಾನ್ಯದಿಂದಲೇ ಜೀವಿಸುತ್ತ ಮತ್ತೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಮೂಲ ನಿವಾಸವಾದ ಸತ್ಯಮಂಗಲಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಮೂಲ ದೇವರಿಗೆ ಉಳಿದೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಅರ್ಪಿಸುವಲ್ಲಿಗೆ ಅವರ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ಮುಗಿಯುತ್ತದೆ. ಮಾರಮ್ಮನ ಹಬ್ಬದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಡೆಸುವ ಕುಣಿತಕ್ಕೆ ಮಾರೀಕುಣಿತವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದು ಹಳೆಯ ಮೈಸೂರು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿದೆ.

*

ಮಾರಸಿಂಹ I: ಸು. 796. ಗಂಗವಂಶದ ರಾಜ. ಎರಡನೆಯ ಶಿವಮಾರನ ಮಗ. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಇವನ ತಂದೆ ಶಿವಮಾರ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಒಳಜಗಳದಲ್ಲಿ ಗೋವಿಂದನ ಪಕ್ಷ ವಹಿಸಿ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸೋತು ಧ್ರುವನ ಬಂದಿಯಾಗಿ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿದ್ದ, ಆಗ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಂಬಯ್ಯ ಗಂಗವಾಡಿಯ ರಾಜ್ಯಪಾಲನಾಗಿದ್ದ. ಆದರೂ

ಆಲೂರಿನ ತಾಮ್ರಶಾಸನದಲ್ಲಿ (799) ಮಾರಸಿಂಹನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಮೂರನೆಯ ವರ್ಷ ಉಲ್ಲೇಖವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲೋ ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಇವನೂ ಆಳಿರಬಹುದೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. (ಡಿ.ಎಸ್.ಜೆ.)

ಮಾರಸಿಂಹ II: ತಲಕಾಡು ಗಂಗವಂಶದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ರಾಜ (963–74). ಎರಡನೆಯ ಬೂತುಗನ ಮಗ. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇವನನ್ನು ಧರ್ಮಮಹಾರಾಜಾಧಿರಾಜ ಸತ್ಯವಾಕ್ಯ ಕೊಂಗಣಿವರ್ಮ ಪೆರ್ಮಾಡಿ ಮಾರಸಿಂಹ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಇವನಿಗೆ ಗಂಗಕಂದರ್ಪ, ಗಂಗವಿದ್ಯಾಧರ, ಗಂಗಚೂಡಾಮಣಿ, ಗಂಗ ಮಂಡಲಿಕ, ಗಂಗವಜ್ರ, ಗಂಗರಸಿಂಹ, ಚಲದುತ್ತರಂಗ, ಧರ್ಮಾವತಾರ, ಜಗದೇಕವೀರ, ಮಂಡಲಿಕತ್ರಿಣೇತ್ರ ಮೊದಲಾದ ಬಿರುದುಗಳಿದ್ದವು.

ಕೆಲವು ಚರಿತ್ರಕಾರರು ಎರಡನೆಯ ಶಿವಮಾರನ ಮೊಮ್ಮಗನೂ ಪೃಥ್ವೀಪತಿಯ ಮಗನೂ ಆದ ಮಾರಸಿಂಹನನ್ನು ಎರಡನೆಯ ಮಾರಸಿಂಹ ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇವನ ಬಗ್ಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಾಹಿತಿ ದೊರಕುವುದಿಲ್ಲ. ಪೃಥ್ವೀಪತಿ ತನ್ನದೇ ಆದ ಒಂದು ಗಂಗಶಾಖೆಯ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಆ ಶಾಖೆಯ ಮಾರಸಿಂಹನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ತಲಕಾಡಿನ ಮೂಲ ಗಂಗಶಾಖೆಯ ಪ್ರಸಕ್ತ ಮಾರಸಿಂಹನನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಮಾರಸಿಂಹ ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪೃಥ್ವೀಪತಿಯ ಶಾಖೆಯ ಮಾರಸಿಂಹನನ್ನು ಎರಡನೆಯ ಮಾರಸಿಂಹ ಎಂದು ಗಣಿಸುವ ಚರಿತ್ರಕಾರರು ಪ್ರಸಕ್ತ ಮಾರಸಿಂಹನನ್ನು ಮೂರನೆಯ ಮಾರಸಿಂಹ ಎಂದು ಹೆಸರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮಾರಸಿಂಹ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಸಾಧಿಸಿದ ಮಹತ್ಕಾರ್ಯವೆಂದರೆ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಮೂರನೆಯ ಕೃಷ್ಣನ ಆಹ್ವಾನದಂತೆ ಉತ್ತರದ ದಂಡಯಾತ್ರೆ ಕೈಗೊಂಡಿದ್ದು (964–65). ಈ ದಂಡಯಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಕೃಷ್ಣ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದಂತೆ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಮಾರಸಿಂಹನೇ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಸೈನ್ಯದ ದಂಡನಾಯಕತ್ವ ವಹಿಸಿ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಕಾಲಂಜರ ಮತ್ತು ಚಿತ್ರಕೂಟ ಗಿರಿದುರ್ಗಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದ. ಕೊನೆಗೆ ಉಜ್ಜಯಿನಿಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಪರಮಾರರನ್ನು ಸದೆಬಡಿದು ಅವರಿಂದ ಅಪಾರ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಸೂರೆಗೊಂಡು ತಂದು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದ. ಈ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಸೇನಾನಿಗಳಾದ ಶೂದ್ರಕಯ್ಯ ಮತ್ತು ಗೊಗ್ಗಿಮಯ್ಯರು ತೋರಿಸಿದ ಪರಾಕ್ರಮಕ್ಕಾಗಿ ಉಜ್ಜಯಿನಿ ಭುಜಂಗರೆಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಅವರಿಗೆ ಮಾರಸಿಂಹ ನೀಡಿದ. ಮಾರಸಿಂಹ ವಿಂಧ್ಯಾಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರಿಗೆ ಕಿರುಕುಳ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದ ಕಿರಾತರನ್ನು ಘಾತಿಸಿ ಚದುರಿಸಿದನೆಂದೂ ಅಲ್ಲ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಬಂಡುಕೋರ ಸಾಮಂತನನ್ನು ಅಡಗಿಸಿದನೆಂದೂ ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಸಾಧನೆಗಳಿಂದ ಸಂತೋಷಗೊಂಡ 3ನೆಯ ಕೃಷ್ಣ ಮಾರಸಿಂಹನಿಗೆ ಗೂರ್ಜರಾಧಿರಾಜ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಪುಲಿಗೆರೆ, ಬೆಳುವಲ ಮತ್ತು ಸಾಂತಳಿಗೆ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ.

ಮೂರನೆಯ ಕೃಷ್ಣ 968ರಲ್ಲಿ ನಿಧನನಾದ. ಅನಂತರ ಸಿಂಹಾಸನವೇರಿದ ಖೊಟ್ಟಿಗ ಅಸಮರ್ಥನಾದುದರಿಂದ, ಅವನ ಸಾಮಂತರು ಸ್ವತಂತ್ರರಾಗಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುತ್ತಿದ್ದುದಲ್ಲದೇ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರನ್ನು ನಾಶಮಾಡಲೂ ಹವಣಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪರಮಾರ ಸೀಯಕ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿ ರಾಜಧಾನಿ ಮಾನ್ಯಖೇಟವನ್ನೇ ಆಕ್ರಮಿಸಿದ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಮೃತನಾದ. ಆಗ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಬದ್ಧಕಂಕಣನಾಗಿದ್ದ ಮಾರಸಿಂಹ ಪರಮಾರರ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ವಿಂಧ್ಯದ ಆಚೆಯವರೆಗೂ ಅಟ್ಟಿದ. 973ರಲ್ಲಿ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಎರಡನೆಯ ತೈಲ ಸಂಯುಕ್ತ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ರಾಜಧಾನಿ ಮಾನ್ಯಖೇಟವನ್ನು ಮುತ್ತಿ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಇದರಿಂದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ನಿರ್ನಾಮವಾಗುವ ಸ್ಥಿತಿ ಉದ್ಭವಿಸಿತು. ಆಗ ಮಾರಸಿಂಹ ಮೂರನೆಯ ಕೃಷ್ಣನ ಮೊಮ್ಮಗನಾದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಎಂದು ಘೋಷಿಸಿ ಅವನಿಗೆ ಬಂಕಾಪುರದಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಕಟ್ಟಿದ. ಆದರೆ ಮಾನ್ಯಖೇಟವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮತ್ತೆ ಪಡೆಯಲಾಗಲಿಲ್ಲ.

ಮಾರಸಿಂಹ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ದಂಡಯಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದಾಗ ನೊಳಂಬರು ಗಂಗವಾಡಿಯ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದ್ದರು. ದೀರ್ಘಕಾಲದಿಂದಲೂ ವೈರಿಗಳಾಗಿದ್ದ ನೊಳಂಬರನ್ನು ನಿರ್ಮೂಲ ಮಾಡುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಮಾರಸಿಂಹ ಅವರ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧ ಕೈಗೊಂಡು ಅವರನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸೋಲಿಸಿ, ನೊಳಂಬಕುಲಾಂತಕ ಎಂಬ ಬಿರುದು ಧರಿಸಿದ (ಇವನ ಮಂತ್ರಿ ಚಾವುಂಡರಾಯ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದ. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಅವನಿಗೆ ವೀರಮಾರ್ತಾಂಡ ಎಂಬ ಬಿರುದು ನೀಡಲಾಯಿತು). ಆ ನಂತರ ಮಾರಸಿಂಹ ಉಚ್ಚಂಗಿದುರ್ಗವನ್ನು ಹಿಡಿದ. ಚಾಳುಕ್ಯ ವಂಶದ ಒಬ್ಬ ರಾಜಾದಿತ್ಯನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ. ಅಲ್ಲದೆ ಚೇರ, ಚೋಳ, ಪಲ್ಲವರ ಮೇಲೂ ಜಯಗಳಿಸಿದನೆಂದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ತನ್ನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದರೂ ಸುಸಂಸ್ಕೃತನೂ ಧರ್ಮಾತ್ಮನೂ ಆಗಿದ್ದ ಮಾರಸಿಂಹನ ಮನಸ್ಸು ಕೊನೆ ಕೊನೆಗೆ ವೈರಾಗ್ಯದತ್ತ ಸರಿಯತೊಡಗಿತು. ಕೊನೆಗೆ 947ರಲ್ಲಿ ಬಂಕಾಪುರದಲ್ಲಿ ಗುರು ಅಜಿತಸೇನಾಚಾರ್ಯರ ಬಳಿ ಸಲ್ಲೇಖನ ವ್ರತ ಕೈಗೊಂಡು ಇಹಲೋಕವನ್ನು ತೊರೆದ.

ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಚಂದ್ರಗಿರಿ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸ್ತಂಭದ ಮೇಲೆ ಮಾರಸಿಂಹನ ಚರಮಶಾಸನ ಇದೆ. ನಾಗವರ್ಮ ಮತ್ತು ಕೇಶಿರಾಜ ಎಂಬ ವಿದ್ವಾಂಸರಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಈ ಶಾಸನ ಒಂದು ಉತ್ತಮ ಕಾವ್ಯವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಮಾರಸಿಂಹನ ಕ್ಷಾತ್ರಸಾಧನೆಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದಲ್ಲದೆ, ಇವನನ್ನು ವ್ಯಾಕರಣ, ತರ್ಕ, ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ರಾಜ್ಯನೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಿಪುಣ ಎಂದೂ ಹೊಗಳಲಾಗಿದೆ. ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಚಂದ್ರಗಿರಿ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಮಾನಸ್ತಂಭವನ್ನೂ ಅನೇಕ ಬಸದಿಗಳನ್ನೂ ಇವನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಮಾರಸಿಂಹನ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಮಂತ್ರಿ ಚಾವುಂಡರಾಯ. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚಾವುಂಡರಾಯ ಪುರಾಣವನ್ನು ಬರೆದ.

ಮಾರಸಿಂಹನಿಗೆ ಮೂರು ಜನ ಗಂಡುಮಕ್ಕಳಿದ್ದರು. ತಂದೆಯ ಮರಣಾನಂತರ ಹಿರಿಯ ಮಗನಾದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ರಾಚಮಲ್ಲ ಸಿಂಹಾಸನವೇರಿದ.

(ಡಿ.ಎಸ್.ಜೆ.)

ಮಾರಿಕಣಿವೆ: ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟಗಳ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಕಣಿವೆ. ವೇದಾವತಿ ನದಿ ಈ ಕಣಿವೆಯ ಮೂಲಕ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವೇದಾವತಿ ನದಿಗೆ ಅಡ್ಡಗಟ್ಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ವಾಣೀವಿಲಾಸ ಸಾಗರವೆಂಬ ಜಲಾಶಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಜಲಾಶಯದ ಉದ್ದ 405.38 ಮೀ, ಎತ್ತರ 49.37 ಮೀ. ಜಲಾನಯನ ಪ್ರದೇಶ 80.28 ಚ.ಕಿಮೀ ಜಲಾಶಯದ ನೀರು ಶೇಖರಣಾ ಸಾಧ್ಯತೆ ಸು. 30,000 ಮಿಲಿಯನ್ ಕ್ಯೂಬಿಕ್ ಅಡಿ. ಈ ಜಲಾಶಯ 10117.50 ಹೆ. ಭೂಮಿಗೆ ನೀರುಣಿಸುತ್ತದೆ. 1898ರಲ್ಲಿ ಇದರ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾರ್ಯ ಆರಂಭವಾಗಿ 1907ರಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಗೊಂಡಿತು.

ಈ ಜಲಾಶಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದಂತೆಯೇ ಒಂದು ಮಾರಿದೇವತೆಯ ಗುಡಿ ಇದೆ. ಹಿಂದೆ ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಹಳ್ಳಿಯ ಜನ ಈ ಮಾರಿಯನ್ನು ಕಣಿವೆ ಮಾರಮ್ಮ ಎಂಬುದಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಅದೇ ಹೆಸರನ್ನು ಈ ಕಣಿವೆಗೂ

ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಮಾರಿಯ ದೇವಾಲಯ ಮೊದಲು ಮರದಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದ್ದು ಅನಂತರ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಪಾರ್ವತಿಯ ವಿಗ್ರಹ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದು ಬಲಗಡೆ ಲಕ್ಷ್ಮಿ, ಎಡಗಡೆ ಮಾರಿಯ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬಿಣದಿಂದ ಮಾಡಿದ 2.43 ಮೀ. ಎತ್ತರದ ದೀಪವಿದೆ. ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಈ ದೀಪವನ್ನು ಹಚ್ಚಲಾಗುವುದು.

ಮಾರಿಕಣಿವೆ ಸುಂದರವಾದ ಪ್ರಕೃತಿದೃಶ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಒಂದು ಉತ್ತಮ ಪ್ರವಾಸಿಕೇಂದ್ರವೂ ಆಗುವ ಸಾಧ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ. **(ಆರ್.ಸಿ.)**

ಮಾರಿಕುಣಿತ: ಮಾರಿಹಬ್ಬದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಜನಪದ ಕುಣಿತ. ಮಾರಿ ಒಂದು ಶಕ್ತಿ ದೇವತೆ (**ನೋಡಿ: ಮಾರಮ್ಮ**). ಈಕೆ ಪಾರ್ವತಿಯ ಒಂದು ರೂಪ. ಗ್ರಾಮ ರಕ್ಷಣೆ ಇವಳ ಹೊಣೆ. ಚಾಂದ್ರಮಾನ ಫಾಲ್ಗುಣ ಮಾಸ ಎಂದರೆ ಫೆಬ್ರವರಿ–ಮಾರ್ಚ್ ತಿಂಗಳಿನಲ್ಲಿ ಇವಳ ಆರಾಧನೆಯನ್ನು ಹಬ್ಬ ಮತ್ತು ಜಾತ್ರೆಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ನಡೆಸುತ್ತಾರೆ. ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇವಳ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ, ಬಹುಪಾಲು ತ್ರಿಪದಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಂಡು ಜನರು ಸಂಭ್ರಮದಿಂದ ಕುಣಿಯುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇದು ಮಾರಿಕುಣಿತ ಎಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಮಾರಿ ದುಷ್ಟ ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ದಮನ ಮಾಡಿದ ಸಂತೋಷಾರ್ಥವಾಗಿ ತನ್ನ ವೀರಮಕ್ಕಳೊಡನೆ ಕುಣಿಯುತ್ತಾ ಬಂದುದರ ಸಂಕೇತವಾಗಿ ಈ ಕುಣಿತ ರೂಪುಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕಡೆ ಕೊಂಡ ಹಾಯುವ ಪದ್ಧತಿಯೂ ಇದೆ. ಈ ಕುಣಿತದ ಸಾಲಿಗೆ ವೀರ ಮಕ್ಕಳ ಕುಣಿತ, ರಂಗದ ಕುಣಿತಗಳನ್ನೂ ಸೇರಿಸಬಹುದು. ಆದರೆ ಅವು ಕಾಲ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಂತ ಭೇದಗಳಿಗೆ ಒಳಗಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಕೆಲವು ಕಡೆ ಯುಗಾದಿ ದಿನ ರಂಗವಲ್ಲಿ ಕರ್ಕು ಹಾಕುವ ಮೂಲಕ ಆರಂಭಮಾಡಿ ಅಲ್ಲಿಂದ ಒಂದು ತಿಂಗಳಿಗೆ ಹಬ್ಬ ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕುಣಿತದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಕಾಲಗಳಿವೆ. ಆರಂಭದ ಕುಣಿತವನ್ನು ಒಂದನೆಯ ಕಾಲ ಎನ್ನುವರು. ಇದರಲ್ಲಿ ಮಕ್ಕಳು ಮರಿ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಕುಣಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕುಣಿತ ತೀವ್ರವಾದಾಗ ಎರಡನೆಯ ಕಾಲ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಮೂರನೆಯ ಹಂತ ಜಾಗರ ಎಂದರೆ ಬೆಳಗು ಪೂರ್ತಿ ಕುಣಿಯುವುದು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕುಣಿತ ಭಕ್ತಿಯ ಪರಾಕಾಷ್ಠೆ ಮುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಊರುಗಳಿಂದ ಗ್ರಾಮದೇವತೆಗಳನ್ನು ತಂದು ಕುಣಿಯುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವು ಕಡೆ ಏಳು ಊರುಗಳ ಕುಣಿತದವರು ಕುಣಿಯಲೇಬೇಕೆನ್ನುವ ಸಂಪ್ರದಾಯವಿದೆ. ಮೈಸೂರು, ಮಂಡ್ಯ ಮತ್ತು ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕುಣಿತ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ವಯೋಭೇದವಿಲ್ಲ. ಎಷ್ಟು ಜನ ಬೇಕಾದರೂ ಕುಣಿಯಬಹುದು. ಆದರೆ ಅವರಿಗೆ ಕುಣಿತದ ಅಭ್ಯಾಸವಿರಬೇಕು. ದೈವಾರಾಧನೆ ಮತ್ತು ಆನಂದ ಈ ಕುಣಿತದ ಗುರಿ.

ಮಾರಿಹಬ್ಬ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮಂಗಳವಾರ ಆರಂಭವಾಗಿ 3 ರಿಂದ 5 ದಿನಗಳ ಕಾಲ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಜನರು ಸ್ನಾನ ಮಡಿ ಮಾಡಿ ನಿಷ್ಠೆಯಿಂದ ಭಕ್ತಿ ಭಾವದಿಂದ ಹಬ್ಬವನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಊರಿನಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕೋಮಿನವರಿಗೆ ಈ ಹಬ್ಬಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಕರ್ತವ್ಯಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಗುಡಿಗೆ ಸುಣ್ಣ ಬಣ್ಣ ಮಾಡಿ ಚಪ್ಪರ ಹಾಕುತ್ತಾರೆ. ಮಧ್ಯಾಹ್ನದ ವೇಳೆಗೆ ಎಳನೀರು, ಮೊಸರನ್ನ ಹಸಿ ಅಕ್ಕಿ ತಂಬಿಟ್ಟು ನೈವೇದ್ಯ ಮಾಡಿ ತಂಪು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಾಣಿ ಬಲಿಯನ್ನು ಕೊಡುವುದೂ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದಿತು. ಈಚೆಗೆ ಈ ಪದ್ಧತಿ ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತಿದೆ.

ತೀರ್ಥಪ್ರಸಾದ ಸೇವನೆಯ ಅನಂತರ ಸಂಜೆಯ ಸುಮಾರಿಗೆ ಮಾರಿ ಕುಣಿತ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಇಡೀ ರಾತ್ರಿ ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಕಡೆ ಮಾರನೆಯ ದಿನ ಸಂಜೆ ತಮ್ಮಡಿಗಳು ಕೊಂಡ ಹಾಯುತ್ತಾರೆ. ಅನಂತರವೂ ಮಾರಿಕುಣಿತ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಕುಣಿಯುವಾಗ ತಲೆಗೆ ಎಲೆವಸ್ತ್ರ ಸುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ. ಒಂದೇ ಬಗೆಯ ಅಂಗಿ ಮತ್ತು ಏರುಗಚ್ಚೆ ಹಾಕಿರುತ್ತಾರೆ. ಈಚೀಚೆಗೆ ಸಮವಸ್ತ್ರ (ನಿಕ್ಕರು ಮತ್ತು ಬನೀನು) ಹಾಕಿರುತ್ತಾರೆ. ಕೈಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಚೌಕವಿರುತ್ತದೆ. ಕಾಲಿಗೆ ಗೆಜ್ಜೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಕುಣಿತಕ್ಕೇ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಚಕ್ರಬಳೆಯ ಲಯ ಮತ್ತು ಗತ್ತಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಕುಣಿಯುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಡೋಲು, ಶೃತಿ, ಓಲಗ, ಕೈತಾಳ, ಗಿಡಿ ಮತ್ತು ಎರಡು ಮೂರು ತಮಟೆಗಳನ್ನು ಬಳಸುವುದುಂಟು.

ಕಲಾವಿದರು ಒಂದೇ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ, ಹಲವು ಸಾಲುಗಳಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ವೃತ್ತಾಕಾರದಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಕುಣಿಯುತ್ತಾರೆ. ಕಾಲಿನ ಚಲನೆ ನಿಧಾನವಾಗಿ ಆರಂಭವಾಗಿ ಕ್ರಮೇಣ ತೀವ್ರಗೊಳ್ಳುತ್ತ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಈ ಕುಣಿತದಲ್ಲಿ ಆಯಾಯ ಗತಿಗೆ ಮೀಸಲಾದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಹೆಜ್ಜೆಗಳ ಗಣನೆಯಿರುವ ನಾನಾ ಬಗೆಯ ಗತಿಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾರಮ್ಮನ ಗತಿ, ತಿರುಗಣಿಗತಿ, ನಂದಿಕಂಬದ ಗತಿ, ಕೂತಾಟದ ಗತಿ, ಬಾಬಯ್ಯನ ಗತಿ, ಸೈಕಲ್ ಗತಿ, ಒಳಗತಿ, ಕೀಳುಸೀಮೆಗತಿ, ಬೈಸಿಗೆಗತಿ, ಕತ್ತರಗಾಲಗತಿ, ತಮ್ಮಡಿ ಗತಿ, ತಟ್ಟೆಜ್ಜೆ, ದೊಡ್ಡ ಹೆಜ್ಜೆ, ಚಿಕ್ಕ ಹೆಜ್ಜೆ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಭೇದಗಳಿವೆ.

ಪ್ರಾರ್ಥನಾ ಗತಿಯಾದ ಮಾರಮ್ಮನ ಗತಿಯಲ್ಲಿ 3 ಹೆಜ್ಜೆ ಹಾಕುತ್ತಾರೆ. ಎಡದಿಂದ ಬಲಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ಬಲದಿಂದ ಎಡಕ್ಕೆ ಮೂರು ಮೂರು ಹೆಜ್ಜೆ ಹೀಗೆ ಒಟ್ಟು 6 ಹೆಜ್ಜೆ ಹಾಕಿ ತಿರುಗುವುದು ತಿರುಗಣಿಗತಿ. ಎಡದ ಕಾಲನ್ನು 3 ಸಾರಿ ಬಲದ ಕಾಲನ್ನು 3 ಸಾರಿ ನೆಲಕ್ಕೆ ಕುಟ್ಟುವುದು ನಂದಿಕಂಬದ ಗತಿ. ಕೂತಾಟದ ಗತಿ ಮತ್ತು ಬಾಬಯ್ಯನ ಗತಿಗಳಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನ ವಿನ್ಯಾಸದ 5 ಹೆಜ್ಜೆ ಗತಿಗಳಿವೆ. ಕುಣಿಯುವಾಗ ಕೈಗಳನ್ನು ಸೈಕಲ್ ಪೆಡಲಿನಂತೆ ಮೇಲೆ ಕೆಳಗೆ ಆಡಿಸುವುದರಿಂದ ಸೈಕಲ್‌ಗತಿ ಎನ್ನುವ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಎಡಗಿರಿಕ, ಬಲಗಿರಿಕ ಎನ್ನುವ ಒಳ ಭೇದಗಳಿರುವ ಕತ್ತರಗಾಲಗತಿಯಿದೆ.

ಕುಣಿಯುವಾಗ ಬಲಗೈ ಸೊಂಟದ ಮೇಲಿದ್ದರೆ ಎಡಗೈ ಮುಂದೆ ಚಾಚಿರುತ್ತದೆ. ಎಡಗೈ ಸೊಂಟದ ಮೇಲಿದ್ದರೆ ಬಲಗೈ ಮುಂದೆ ಚಾಚಿರುತ್ತದೆ. ಕುಣಿತದ ಪ್ರಾರಂಭ ಒಂದನೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಮಧ್ಯಭಾಗ ಸ್ವಲ್ಪ ತ್ವರಿತಗೊಂಡು ಎರಡನೆಯ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಮುಂದುವರಿದ ಕುಣಿತ ತನ್ನ ಪರಾಕಾಷ್ಠೆಗೆ ಬಂದು ಮೂರನೆಯ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಕುಣಿತ ಬದಲಾಗುವ ಮತ್ತು ಮುಗಿಯುವ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಕಾಕುಹಾಕಿ–ಹೋ ಎನ್ನುವ ಉದ್ಗಾರದ ಮೂಲಕ ಸೂಚಿಸುತ್ತಾರೆ. *

ಮಾರಿಸನ್, ವಿಲಿಯಂ: ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಕಮಿಷನರ್ (1833–34). ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಈಸ್ಟ್ ಇಂಡಿಯಾ ಕಂಪನಿಯ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ಹುದ್ದೆಯಲ್ಲಿದ್ದ. ಈತನ ಪ್ರತಿಭೆ ಮತ್ತು ದಕ್ಷತೆಯನ್ನು ಕಂಡು ಸಿಪಾಯಿದಳದಿಂದ ಫಿರಂಗಿ ದಳಕ್ಕೆ ಇವನನ್ನು ವರ್ಗಾಯಿಸಿ ಸೈನಿಕರಿಗೆ ಶಿಕ್ಷಣ ಕೊಡಲು ನೇಮಿಸಲಾಯಿತು. ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲಾನಂತರ ಮೋಜಣಿ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಸರ್ವೇಯರ್ ಜನರಲ್ ಆದ. ಮಿಲಿಟರಿ ಆಹಾರ ಸರಬರಾಜು ಇಲಾಖೆ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಮೇಲೆ 1810ರಲ್ಲಿ ಆ ಇಲಾಖೆಯ ಕಮಿಸರಿ ಜನರಲ್ ಆಗಿದ್ದ. ಆಗ ಇವನ ಕಾರ್ಯಕೇಂದ್ರ ಹುಣಸೂರು. ಆಗ ಕ್ಯಾಪ್ಟನ್ ಹುದ್ದೆಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಇವನ ದಕ್ಷತೆಯಿಂದ ಮೇಜರ್ ದರ್ಜೆ ದೊರಕಿ ಸೈನಿಕ ಮಂಡಲಿಯ ಸದಸ್ಯನಾದ. ಇವನ ಕೈಕೆಳಗೆ 7 ಜನ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಸಹಾಯಕರಾಗಿ, 4ಜನ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಉಪಸಹಾಯಕರಾಗಿ ಇದ್ದರು. ತರುವಾಯ ಲೆಫ್ಟಿನೆಂಟ್ ಕರ್ನಲ್ ಹುದ್ದೆ ಪಡೆದ. ಅನಂತರ ತಿರುವಾಂಕೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ರೆಸಿಡೆಂಟ್ ಆದ.

ಈ ಮಧ್ಯೆ, 1831ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಮೈಸೂರಿನ ಆಡಳಿತ ಹದಗೆಟ್ಟು, ಕಂದಾಯ ವಸೂಲಾಗದೆ, ನಗರ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ದಂಗೆಗಳು ತಲೆದೋರಿದವು. ಭಾರತದ ಗವರ್ನರ್ ಜನರಲ್ ಲಾರ್ಡ್ ವಿಲಿಯಂ ಬೆಂಟಿಂಕ್ ಆ ಬಗ್ಗೆ ವಿಚಾರಣೆ ನಡೆಸಲು ಕಳುಹಿಸಿದ ಸಮಿತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಲಿಯಂ ಮಾರಿಸನ್ ಸಹ ಇದ್ದ. ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕಮಿಷನ್ ಆಡಳಿತ ಜಾರಿಗೆ ಬಂದಮೇಲೆ ಮೊದಲನೆಯ ಕಮಿಷನರ್ ಜಾನ್ ಬ್ರಿಗ್ಸ್‌ನ ತರುವಾಯ ಮಾರಿಸನ್ 1833 ಫೆಬ್ರವರಿ 6ರಿಂದ 1834ರ ಏಪ್ರಿಲ್ ವರೆಗೆ ಸೀನಿಯರ್ ಕಮಿಷನರ್ ಆಗಿಯೂ ಅನಂತರ ಜೂನ್ 1834ರಿಂದ ಏಕೈಕ ಕಮಿಷನರ್ ಆಗಿಯೂ ಇದ್ದ. 1834ರಲ್ಲಿ ಮಾರಿಸನ್ ಕಲ್ಕತ್ತದಲ್ಲಿ ಗವರ್ನರ್ ಜನರಲ್ ಅವರ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಸದಸ್ಯನಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡ.

ಮಾರಿಸನ್ ಯಾವ ಕೆಸವನ್ನೇ ಆಗಲಿ ದಕ್ಷತೆಯಿಂದ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದ. ರಾಬರ್ಟ್ ಕ್ಲೈವನ ಕಾಲದ ತರುವಾಯ ಮದರಾಸು ಸರ್ಕಾರದಿಂದ ಗವರ್ನರ್ ಜನರಲ್ ಸಭೆಗೆ ಆಯ್ಕೆಯಾದವರಲ್ಲಿ ಇವನೇ ಮೊದಲಿಗ. ಇವನು ಬರೆದ ನೋಟ್ಸ್ ಆನ್ ಮೈಸೂರ್ ಎಂಬ ಸರ್ಕಾರಿ ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ಆಡಳಿತ ಹೇಗಿದ್ದಿತೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.

(ವಿ.ಜಿ.ಕೆ.;*)

ಈ ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು ಮತ್ತು ಬೆಂಟಿಂಕನ ಸೂಚನೆಗಳ ಮೇರೆಗೆ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಆಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಬದಲಾವಣೆಗಳಾದುವು. ಆಗ ಇದ್ದ ನಾಲ್ಕು ಜನ ಭಾರತೀಯ ಫೌಜುದಾರರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಜನ ಐರೋಪ್ಯ ಸೂಪರಿಂಟೆಂಡೆಂಟರು ನಿಯಮಿತರಾದರು. ಇವರು ಕಂದಾಯ ಮತ್ತು ನ್ಯಾಯಾಂಗಗಳ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅಲ್ಲದೆ ಇವರು ಸಾಮಾನ್ಯ ಆಡಳಿತದ ಎಲ್ಲ ಇಲಾಖೆಗಳ ಮೇಲೂ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿನ ನಿಯಂತ್ರಣವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರು. ಇವರು ಹಿಂದಿನಿಂದ ಬಂದಿದ್ದ ಸ್ಥಳೀಯ ರೀತಿನಿಯಮಗಳನ್ನು ಅದರಲ್ಲೂ ಧರ್ಮಸಂಬಂಧವಾದವುಗಳನ್ನು ಗೌರವಿಸಿ ಮುಂದುವರೆಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಬೇಕೆಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಸ್ಥಳೀಯ ಅಮೀಲರು ಪೊಲೀಸ್ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ನಿರ್ವಹಿಸುವಂತೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿ, ನ್ಯಾಯ ವಿತರಣ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನು ಅವರ ಕಕ್ಷೆಯಿಂದ ತೆಗೆಯಲಾಯಿತು. ಛಡಿ, ಅಂಗ ಛೇದನ ಮೊದಲಾದ ದೈಹಿಕ ಶಿಕ್ಷೆ ನೀಡುವುದನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಿಸಲಾಯಿತು. ಕೊಲೆ, ದರೋಡೆಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಮರಣದಂಡನೆಯನ್ನು ಸೀಮಿತಗೊಳಿಸಲಾಯಿತು. ಹಿಂದೆ ಬ್ರಿಗ್ಸ್‌ನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಟೇಲರಿಗಿದ್ದ ನ್ಯಾಯವಿತರಣಾ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹಿಂತೆಗೆದು ಕೊಂಡು ಅವರ ಹಣಕಾಸಿನ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನೂ ಮೊಟಕುಗೊಳಿಸಿ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ನಿರ್ದೇಶಕ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ರಚಿಸಲಾಯಿತು. ಕಂದಾಯ ವಸೂಲಿ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಪುನರ್ವಿಮರ್ಶಿಸುವ ಕ್ರಮ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳ ಲಾಯಿತು. ಇದರಲ್ಲಿ ರೈತರ ಹಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಅಮೀಲರು ಬಾಧಿಸದಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿದ್ದಲ್ಲದೆ, ಧಾನ್ಯ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಕಂದಾಯವನ್ನು ಹಣದ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ವಸೂಲಿ ಮಾಡುವ ಕ್ರಮದ ಬಗ್ಗೆ ಆದ್ಯತೆ ನೀಡಲಾಯಿತು. ಕಮಿಷನರ್ ಈ ಎಲ್ಲ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೂ ತನ್ನ ನಾಲ್ಕು ಜನ ಐರೋಪ್ಯ ಸೂಪರಿಂಟೆಂಡೆಂಟರು ಮತ್ತು ದಿವಾನ ಕಛೇರಿಯ ಸಿಬ್ಬಂದಿಯ ಸಹಾಯದೊಡನೆ ನಿರ್ವಹಿಸುವ ಏರ್ಪಾಡಾಗಿ ಕ್ರಮೇಣ ದಿವಾನ ಹುದ್ದೆಯನ್ನು ರದ್ದು ಮಾಡುವಂತಾಯಿತು.

*

ಮಾಲತಿ ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ ಹೊಳ್ಳ: 1958–. ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮತ್ತು ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಅಂಗವಿಕಲರ ಸ್ಪರ್ಧೆಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಅಪ್ರತಿಮ ಸಾಧನೆಗೈದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕ್ರೀಡಾಪಟು. ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿ ಪೋಲಿಯೋಗೆ ತುತ್ತಾಗಿ ಕಾಲು ಕಳೆದುಕೊಂಡರು. ಇವರು ಜುಲೈ 1958ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಮಹಾರಾಣಿ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿ ಪದವಿ ಪಡೆದರು.

ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಅಂಗವಿಕಲರ ಸ್ಪರ್ಧೆಗಳಲ್ಲಿ 2 ಚಿನ್ನದ ಪದಕಗಳನ್ನು (ವ್ಹೀಲ್‌ಚೇರ್ ಮತ್ತು ಅಡೆ–ತಡೆಗಳ ಸ್ಪರ್ಧೆಗಳಲ್ಲಿ) ಮತ್ತು 2 ಬೆಳ್ಳಿ ಪದಕಗಳನ್ನು (ಗುಂಡು ಎಸೆತ ಮತ್ತು ಭರ್ಜಿ ಎಸೆತ) ಪಡೆಯುವುದರ ಮೂಲಕ ಕ್ರೀಡಾ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಪಾದಾರ್ಪಣೆ ಮಾಡಿದರು. ಇವರು ಸಿಂಯೋಲ್‌ನಲ್ಲಿ ನಡೆದ (1998) ಅಂಗವಿಕಲರ ಒಲಂಪಿಕ್ಸ್‌ನಲ್ಲಿ 100 ಮೀಟರ್ಸ್ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ವಿಫಲರಾದರೂ 200 ಮೀಟರ್ಸ್ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಅಂತಿಮ ಸ್ಪರ್ಧೆಗೆ ಅರ್ಹತೆ ಪಡೆದುಕೊಂಡರು. ಡೆನ್ಮಾರ್ಕ್‌ನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಮಾಸ್ಟರ್ ಕ್ರೀಡಾಕೂಟದಲ್ಲಿ 4 ಚಿನ್ನದ ಪದಕಗಳನ್ನು (100ಮೀ, 200ಮೀ, ವ್ಹೀಲ್‌ಚೇರ್ ಸ್ಪರ್ಧೆ, ಗುಂಡು ಎಸೆತ, ಚಕ್ರ ಎಸೆತ) ಪಡೆಯುವಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾದರು. ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಅನಂತರ ಇವರು ಆಸ್ಟ್ರೇಲಿಯದ ಕ್ವೀನ್ಸ್‌ಲೆಂಡ್‌ನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಸ್ಪರ್ಧೆಗಳಲ್ಲಿ ದಾಖಲೆಗಳೊಂದಿಗೆ 3 ಚಿನ್ನದ ಪದಕಗಳನ್ನು [ಗುಂಡು, ಭರ್ಜಿ, ಚಕ್ರ, ಎಸೆತ] ಪಡೆಯುವಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾದರು. ಇವರು ಈಗ ವ್ಹೀಲ್‌ಚೇರ್ ಸ್ಪರ್ಧೆಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಗಮನಹರಿಸದೆ ಚಕ್ರ ಎಸೆತಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಗಮನ ಹರಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. 1999ರಲ್ಲಿ ಬ್ಯಾಂಕಾಕ್‌ನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಅಂಕವಿಕಲ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಇವರು 13.80 ಮೀ ದೂರ ಎಸೆಯುವುದರೊಂದಿಗೆ ಬೆಳ್ಳಿ ಪದಕ ಪಡೆದಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರು ತಮ್ಮ ಕ್ರೀಡಾ ಜೀವನಲ್ಲಿ 118 ಚಿನ್ನ, 17 ಬೆಳ್ಳಿ, 8 ಕಂಚು ಪದಕಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುವಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 7 ಚಿನ್ನದ ಪದಕಗಳು ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಟ್ಟದ್ದಾಗಿವೆ.

ಇವರಿಗೆ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ 1995ರಲ್ಲಿ ಅರ್ಜುನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ. ಇವರ ಅಪ್ರತಿಮ ಕ್ರೀಡಾ ಸಾಧನೆಗಾಗಿ ಪದ್ಮಶ್ರೀ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯೂ ಲಭಿಸಿದೆ (2001). ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಕೆ.ಕೆ.ಬಿರ್ಲಾ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಪ್ರತಿಭಾಶ್ರೀ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಮಾರ್ಗದರ್ಶಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಕ್ರೀಡಾಪಟು ಪ್ರಶಸ್ತಿ– ಇವು ಇವರು ಪಡೆದಿರುವ ಇತರ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು. ಈಗ ಇವರು ಸಿಂಡಿಕೇಟ್ ಬ್ಯಾಂಕ್‌ನಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರರಂಗದಲ್ಲಿಯೂ ಅಭಿನಯಿಸಿದ್ದಾರೆ. **(ಎಸ್.ಆರ್.ಯು.)**

ಮಾಲೂರು: ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಅದರ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ, ಪಟ್ಟಣ. ಕೋಲಾರ ಉಪವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬಂಗಾರಪೇಟೆ, ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಕೋಲಾರ, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೊಸಕೋಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ತಮಿಳುನಾಡು ಬಳಸಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 364 ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ. ಲಕ್ಕೂರು, ಮಾಲೂರು, ಮಾಸ್ತಿ ಮತ್ತು ಟೇಕಲ್ ಹೋಬಳಿಗಳು. ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 648 ಚ.ಕಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,07,009.

ತಾಲ್ಲೂಕು ಪಾಲಾರ್ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಪಿನಾಕಿನಿ ನದಿಗಳ ಜಲವಿಭಾಜಕ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಎತ್ತರ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಶುಷ್ಕವಾಗಿಯೂ ಕುರುಚಲು ಕಾಡಿನಿಂದಲೂ ಕೂಡಿವೆ. ವಕ್ಕಲೇರಿ ಮತ್ತು ಟೇಕಲ್ ಬಳಿ ಕಣಶಿಲೆಯ ಬೆಟ್ಟಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಹು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅದರಲ್ಲೂ ಮಾಲೂರು ಮತ್ತು ಲಕ್ಕೂರು ಹೋಬಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಮರಳು ಮಿಶ್ರಿತ ಕೆಂಪುಮಣ್ಣಿನ ಭೂಮಿ ಇದೆ. ಟೇಕಲ್ ಬೆಟ್ಟಗಳ ಬಳಿಗೆ ಸರಿದಂತೆ ಈ ಮಣ್ಣಿನ ಆಳ ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಕರಡಿಬಂಡೆ ಮತ್ತು ದೊಡ್ಡ ಕುಂತೂರುಗಳ ಬಳಿ ಪಿಂಗಾಣಿ ಮಣ್ಣು ಇದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಫಲವತ್ತಾದ ಪ್ರದೇಶ ಮಾಸ್ತಿ ಹೋಬಳಿ. ಇಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಪಿನಾಕಿನಿಗೆ ಸೇರುವ ತೊರೆಗಳು ಹರಿಯುತ್ತವೆ. ಮಾರ್ಕಂಡೇಯ ನದಿಯ ಒಂದು ಕವಲು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಟೇಕಲ್ ಬೆಟ್ಟಗಳ ಬಳಿ ಹುಟ್ಟಿ ಆಗ್ನೇಯ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹರಿದು ಪಕ್ಕದ ಬಂಗಾರಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬೂದಿಕೋಟೆ ಬಳಿ ಮತ್ತೊಂದು ಕವಲನ್ನು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 733 ಮಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು 6440.71 ಹೆ 1536.24 ಹೆ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶವೂ 1464.98 ಹೆ ಹುಲ್ಲುಗಾವಲೂ ಇದ್ದು 2541.07 ಹೆ ವ್ಯವಸಾಯ ಮಾಡಲಾಗಿತ್ತು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕೆರೆಗಳು ಮತ್ತು ಬಾವಿಗಳು ಅಧಿಕ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಕೆರೆ ಮತ್ತು ಬಾವಿಗಳಿಂದ ಸು. 3237.60 ಹೆ ನೀರಾವರಿ ಒದಗುತ್ತಿದೆ. ರಾಗಿ, ಬತ್ತ, ಆಲೂಗೆಡ್ಡೆ, ಸೇಂಗಾ, ಹೈಬ್ರೀಡ್‍ಜೋಳ, ಮುಸುಕಿನ ಜೋಳ, ವಿವಿಧ ತರಕಾರಿಗಳು ಇಲ್ಲಿನ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆಗಳು. ವ್ಯವಸಾಯದೊಂದಿಗೆ ಪಶುಪಾಲನೆ ಇದ್ದು ಅವುಗಳ ರಕ್ಷಣೆ ಮತ್ತು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಮಟ್ಟದ ಪಶುವೈದ್ಯಾಲಯಗಳಿವೆ.

ಮಾಲೂರಿನ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ಮಣ್ಣು ಹೆಂಚು ಮತ್ತು ಇಟ್ಟಿಗೆ ತಯಾರಿಕೆಗೆ ಉತ್ತಮವಾದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ 4 ಹೆಂಚಿನ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳೂ ಇವೆ. ಗೃಹಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಾಗಿ ಬೆಂಕಿಪೊಟ್ಟಣ, ಊದುಬತ್ತಿ, ಬೀಡಿ ತಯಾರಿಕೆಗಳಿವೆ. ಕಲ್ಲಿನ ಮತ್ತು ಲೋಹದ ಸುಂದರ ವಿಗ್ರಹಗಳು, ಕಂಬಳಿ ಮತ್ತು ಕೈಮಗ್ಗದ ಬಟ್ಟೆ ತಯಾರಿಕೆ, ಜೇನು ಮತ್ತು ಕೋಳಿ ಸಾಕಣೆ, ಹಾಲಿನ ಉತ್ಪಾದನೆ ಮತ್ತು ರೇಷ್ಮೆ ವ್ಯವಸಾಯ-ಇವು ಇತರ ಪ್ರಚಲಿತವಿರುವ ಉದ್ಯಮಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ತಯಾರಾಗುವ ಇಟ್ಟಿಗೆ, ಹೆಂಚುಗಳನ್ನು ಹೊರಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲದೆ ಹೊರರಾಜ್ಯಗಳಿಗೂ ಕಳುಹಿಸಲಾಗುವುದು. ಶಿವಾರಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ತಯಾರಾಗುವ ಲೋಹದ ಮತ್ತು ಕಲ್ಲಿನ ವಿಗ್ರಹಗಳಿಗೆ ಹೊರದೇಶಗಳಲ್ಲೂ ಬೇಡಿಕೆ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ವಿವಿಧ ತರಕಾರಿಗಳನ್ನೂ ಮಲ್ಲಿಗೆ ಸೇವಂತಿಗೆ ಗುಲಾಬಿ ಹೂಗಳನ್ನೂ ಹೊರರಾಜ್ಯಗಳಿಗೂ ಕಳಿಸಿಕೊಡಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿನ ವ್ಯಾಪಾರ ವಾಣಿಜ್ಯೋದ್ಯಮಗಳಿಗೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿರುವ ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿವೆ.

ಮದರಾಸು-ಬೆಂಗಳೂರು ಬ್ರಾಡ್‍ಗೇಜ್ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಾದುಹೋಗಿದೆ. ಮಾಲೂರು ಮತ್ತು ಟೇಕಲ್ ರೈಲ್ವೆ ನಿಲ್ದಾಣಗಳು. ಮಾಲೂರಿನಿಂದ ಹೊಸಕೋಟೆ, ಕೋಲಾರ, ಹೊಸೂರು, ಮಾಸ್ತಿ, ಸೇಲಂ-ಈ ಸ್ಥಳಗಳಿಗೆ ಹೋಗುವ ರಸ್ತೆಗಳು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಹಾದಿಗಳು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿ ಸೌಲಭ್ಯವೂ ಆರೋಗ್ಯಕೇಂದ್ರಗಳೂ ಉಂಟು.

ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸರ್ಕಾರಿ ಜೂನಿಯರ್ ಕಾಲೇಜು, ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳು ಹಿರಿಯ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳೂ ಕಿರಿಯ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳೂ ಇವೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕತಿರುಪತಿ **(ನೋಡಿ)** ಒಂದು ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಡಿವಾಳ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಚೋಳರ ಕಾಲದ ಗಂಗಾಧರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಮಾಲೂರಿನ ಉತ್ತರಕ್ಕಿರುವ ತೋರಣಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ದನಗಳಿಗೆ ಬರುವ ಸಪ್ಪೆಜಾಡ್ಯವನ್ನು ವಾಸಿಮಾಡುವ ದೇವರೆಂಬ ನಂಬಿಕೆಯುಳ್ಳ ಸಪ್ಪಲಮ್ಮನ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಪುಷ್ಯ ಮಾಸದಲ್ಲಿ ದನಗಳ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಶಿವಾರಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಗಂಗದೊರೆ ಶ್ರೀಪುರುಷನ ಕಾಲದ ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಚಿಕ್ಕಕಡತೂರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನಕಾಲದ ವೀರರ ಗುಡಿಗಳಿವೆ. ಟೇಕಲ್ **(ನೋಡಿ)** ಪವಿತ್ರ ಸ್ಥಳ. ಮಾಸ್ತಿ **(ನೋಡಿ)** ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ದೊಡ್ಡ ಗ್ರಾಮ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿರೂಪಾಕ್ಷಪುರದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ದೊರೆ ಎರಡನೆಯ ದೇವರಾಯನ ಕಾಲದ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯವಿದೆ.

ಮಾಲೂರು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಕೋಲಾರದಿಂದ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ 24 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಪಟ್ಟಣದ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 27,815. ಇದು ಬೆಂಗಳೂರು-ಕೋಲಾರ, ಬೆಂಗಳೂರು-ಮದರಾಸು ರೈಲ್ವೆ ಹಾದಿಯಲ್ಲಿನ ಒಂದು ನಿಲ್ದಾಣ. ಈ ಊರು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಪೂರ್ವಕ್ಕಿದ್ದು ಕೋಲಾರ, ಬಂಗಾರ ಪೇಟೆ, ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಸೇಲಂ ಜಿಲ್ಲೆ-ಇವುಗಳಿಗೆ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಯಾದ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕು ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ಕಾರಿ ಕಛೇರಿಗಳೂ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳೂ ಇದ್ದು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ, ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಪಶುವೈದ್ಯಾಲಯ, ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿಯ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ರಕ್ಷಿತ ಕುಡಿಯುವ ನೀರು ಸರಬರಾಜಿದ್ದು ಈ ಊರು ಪುರಸಭಾಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಪ್ರತಿ ಗುರುವಾರ ಸೇರುವ ಈ ಊರಿನ ಸಂತೆಯಲ್ಲಿ ದನಗಳ ಮಾರಾಟ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನಡೆಯುವುದು.

ವಕ್ಕಲೇರಿ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿರುವ ಮಾರ್ಕಂಡೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಮಲ್ಲಿಗೆ ಹೂವನ್ನು ಮಾಲೂರಿನ ತೋಟಗಳಿಂದ ಕಳುಹಿಸುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಈ ಊರಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಮಲ್ಲಿಕಾಪುರ ಅಥವಾ ಮಲ್ಲಿಗೆಪಟ್ಟಣವೆಂಬ ಹೆಸರಿತ್ತು ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಈ ಊರು 16ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಹೊಸಕೋಟೆಯ ನಾಯಕ ತಿಮ್ಮೇಗೌಡನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿದ್ದು, ಅನಂತರ ಬಿಜಾಪುರದ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು ಹಲವು ಮನ್‍ಸುಬ್‍ದಾರರಿಗೆ ಜಹಗೀರಿಯಾಗಿ ನೀಡಲಾಗಿತ್ತು. ಮರಾಠರ ಕೈವಶವಾದ ಈ ಊರನ್ನು ರಜಪೂತ ಜಮೀನ್ದಾರ್ ಹ್ರಿದರಾಮ್ ಸಿಂಗನು ತನ್ನ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಊರಿಗೆ ಮಾಲೂರು ಎಂದು ಹೆಸರಿಸಿದ. ಹೈದರ್ ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವರೆಗೆ ಈ ಊರನ್ನು ಹ್ರಿದರಾಮ್‍ಸಿಂಗನ ವಂಶಜರೇ ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು.

ಶಂಕರನಾರಾಯಣಸ್ವಾಮಿ, ಧರ್ಮರಾಯಸ್ವಾಮಿ, ಬೀರೇಶ್ವರಸ್ವಾಮಿ ಮತ್ತು ಕೋದಂಡರಾಮ ಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯಗಳು ಇಲ್ಲಿಯ ಪ್ರಮುಖ ಗುಡಿಗಳು. ಕೋದಂಡರಾಮಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಪುಷ್ಕರಿಣಿ ಇದೆ. ಫಾಲ್ಗುಣ ಮಾಸದಲ್ಲಿ ಶಂಕರನಾರಾಯಣ ಸ್ವಾಮಿಗೆ 7 ದಿನಗಳು ವಿಶೇಷ ಪೂಜೆ ಮತ್ತು ರಥೋತ್ಸವ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಚೈತ್ರಮಾಸದಲ್ಲಿ ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಧರ್ಮರಾಯಸ್ವಾಮಿ ಕರಗ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. **(ಎ.ಬಿ.ಬಿ.)**

ಮಾಸೂರು: ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಹಿರೇಕೆರೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಗ್ರಾಮ. ಹಿರೇಕೆರೂರಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ 11 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರು ರೈಲು ನಿಲ್ದಾಣದಿಂದ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ 37 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 9,281.

ಇಲ್ಲಿ ಹಳೆಯ ಕೋಟೆಯೊಂದಿದ್ದು ಇದು 1635ರಲ್ಲಿ ಮಹಮ್ಮದ್ ಆದಿಲ್ ಷಾನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿನ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ಮಹಮ್ಮದ್ ಖಾನ್ ಬಿನ್ ರಾಜಾ ಫರೀದ ಎಂಬುವನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದೆಂದು ಒಂದು ಶಿಲಾಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಮಾಸೂರಿನಿಂದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 3 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಶಿಕಾರಿಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಎಲ್ಲೆಗೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಇರುವ ಮದಗದಕೆರೆ **(ನೋಡಿ)** ಈ ಭಾಗದ ದೊಡ್ಡ ಕೆರೆ. ಬಹುಶಃ ವಿಜಯನಗರಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ್ದು. ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯ ಉಪನದಿಯಾದ ಕುಮುದ್ವತಿ ನದಿಗೆ ತಳದಲ್ಲಿ 800' ದಪ್ಪವಿದ್ದು ಹಾಗೂ 100' ಎತ್ತರವಿರುವ, ಕಲ್ಲು ಬಂಡೆಗಳ ಮೇಲ್ಮೈಯುಳ್ಳ ಮಣ್ಣಿನ ಒಡ್ಡಿನಿಂದ ಕೆರೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಕೆರೆಗೆ ಎಡ ಹಾಗೂ ಬಲದಂಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಲುವೆ ಮಾಡಿದ್ದು ಬಲಕ್ಕೆ ಸು. 8 ಕಿಮೀ ಮತ್ತು ಎಡಕ್ಕೆ ಸು. 6ಕಿಮೀ ಉದ್ದದ ಕಾಲುವೆಗಳಿವೆ.

ಮಾಸೂರಿನ ಮದಗದಕೆರೆಯ ಕೆಂಚವ್ವನ ಗುಡಿ ಇದೆ. ಇದರ ಬಗ್ಗೆ ಒಂದು ಆಕರ್ಷಕವಾದ ಕಥೆ ಇದೆ. ಮಾಸೂರಿನ ಪಟೇಲನಿಗೆ ಕೆಂಚವ್ವ ಎಂಬ ಸುಂದರ ಮಗಳಿದ್ದಳು. ಅವಳನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಲು ವಿಜಯನಗರದ ರಾಜ ಮನಸ್ಸು ಮಾಡಿದ. ಆದರೆ ರಾಜನಿಗಿಂತ ಮಾಸೂರಿನ ಪಟೇಲನ ಕುಲ ಉಚ್ಚಮಟ್ಟದ್ದಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಕೆಂಚವ್ವ ರಾಜನನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಲು ನಿರಾಕರಿಸಿದಳು. ಮುಂದೆ ಕೆಂಚವ್ವನನ್ನು ಅವಳ ತಂದೆ ಶಿಕಾರಿಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಈಸೂರಿನ ಪಟೇಲನಿಗೆ ಕೊಡಲು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿದ. ಕೆಂಚವ್ವ ಅದಕ್ಕೂ ಒಪ್ಪದೆ ಮದಗದಕೆರೆಯಲ್ಲಿರುವ ದೇವರಗುಡಿಗೆ ಹೋಗಿ ದೇವರಿಗೆ ತನ್ನನ್ನೇ ಒಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಕೆರೆಗೆ ಮಹಾಪೂರ ಬಂದಾಗ ಅವಳು ಗುಡಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಲೀನವಾದಳಂತೆ. ಶಿಕಾರಿಪುರದ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಳೆ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಈಗಲೂ ಜನರು ಮಾಸೂರಿನ ಕೆರೆಗೆ ಬಂದು ಕೆರೆಯ ಕೆಂಚವ್ವನನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ಮಳೆಯನ್ನು ಕೊಡು ಎಂದು ಬೇಡಿಕೊಳ್ಳುವುದುಂಟು.

ಇನ್ನೊಂದು ಕಥೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಒಡ್ಡು ನಿಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ ಕೆರೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟುತ್ತಿದ್ದ ಒಡ್ಡರ ಪ್ರಮುಖನ ಮಗಳು ಲಕ್ಷ್ಮಿ ತನ್ನನ್ನು ಕೆರೆಗೆ ಆಹುತಿಯಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಿಕೊಂಡಳೆಂದೂ ಅವಳ ತ್ಯಾಗದಿಂದ ಕೆರೆಯ ಒಡ್ಡು ನಿಂತು ನೀರು ತುಂಬಿಬಂತೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಕೆರೆಯ ತೂಬಿನ ಬಳಿ ಆಕೆಯ ಹೆಸರಿನ ಒಂದು ದೇವಾಲಯವಿದೆ.

ಮದಗದಕೆರೆ ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಬಲಿದಾನ ಕುರಿತ ಜನಪದ ಗೀತೆಗಳು ಈ ಸುತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿವೆ.

ಸರ್ವಜ್ಞನ ತಂದೆಯ ಊರು ಮಾಸೂರು ಎಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಸರ್ವಜ್ಞ ಮಾಸೂರಿನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಅಬ್ಬಲೂರಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಮಾಸೂರು ಮದಗದಕೆರೆಯ ಬಳಿ ಅಡ್ಡಾಡಿದ್ದನೆಂದು ಅವನ ತ್ರಿಪದಿಗಳಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಎಸ್‌ಎ.ಎನ್.)

ಮಾಸ್ಟರ್ ಹಿರಣ್ಣಯ್ಯ: 1934– . ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಟ. ಇವರ ಮೂಲ ಹೆಸರು ನರಸಿಂಹಮೂರ್ತಿ. 1934 ಫೆಬ್ರವರಿ 15ರಂದು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಹಾಸ್ಯ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಎಂದೇ ಹೆಸರಾಗಿದ್ದ ಕೆ. ಹಿರಣ್ಣಯ್ಯ **(ನೋಡಿ)** ತಾಯಿ ಶಾರದಮ್ಮ.

ಆರಂಭದ ಶಿಕ್ಷಣ ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಮುಂದೆ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಪೂರೈಸಿದರು. ಬನುಮಯ್ಯ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಮುಗಿಸಿ ಶಾರದಾ ವಿಲಾಸ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಸೀನಿಯರ್ ಇಂಟರ್ ಮಿಡಿಯೇಟ್ ಮುಗಿಸಿದರು. ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ನಾಟಕ ಸಂಘ ಕಟ್ಟಿ ಒಥೆಲೋ, ಉಂಡಾಡಿಗುಂಡ, ದೇವದಾಸಿ, ಬಂಡ್ವಾಳಿಲ್ಲದ ಬಡಾಯಿ, ಪೋಲಿಕಿಟ್ಟಿ ಮೊದಲಾದ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸಿದರು. ಸೋದರ ಮಾವನ ಮನೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ಓದುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಸಾಧ್ವಿ, ಮೈಸೂರು ಪತ್ರಿಕೆ ಮಾರಾಟದ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು.

ತಾಯಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಬಳಿಕ (1949) ತಂದೆ ಬಯಸದಿದ್ದರೂ ಅನಿವಾರ್ಯವಾಗಿ ರಂಗಭೂಮಿಗೆ ಬರಬೇಕಾಯಿತು. ಆದರೆ ಅದರಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಲಿಲ್ಲ (1948–49). 1952ರಲ್ಲಿ ಕಾಲೇಜು ಶಿಕ್ಷಣ ಮುಗಿಸಿ ಹಿರಣ್ಣಯ್ಯ ಮಿತ್ರಮಂಡಳಿಗೆ ಬಂದು ಹಿರಣ್ಣಯ್ಯನವರು ಅಭಿನಯಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನೇ ಮಾಡತೊಡಗಿದರು. ತಂದೆ ಕೆ.ಹಿರಣ್ಣಯ್ಯನವರು ಗತಿಸಿದ ಅನಂತರ (1953) ಕೆಲವು ತಿಂಗಳು ತುಂಬ ಕಷ್ಟ ಅನುಭವಿಸಿದರು. ಅ.ನ.ಕೃಷ್ಣ ರಾಯ ಮತ್ತು ಮಿತ್ರರ ಧನಸಹಾಯದಿಂದ ನಿಂತು ಹೋಗಿದ್ದ ಹಿರಣ್ಣಯ್ಯ ಮಿತ್ರಮಂಡಳಿ ಪುನರುಜ್ಜೀವನಗೊಳಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ಬಿ.ಆರ್.ಪಂತುಲು ಅವರ ಗರಡಿಯಲ್ಲಿ ಚಲನಚಿತ್ರ ತರಬೇತಿ ಪಡೆದರು (1954). 1956ರಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಕಂಪನಿ ಕಟ್ಟಿದರು. ದೇವದಾಸಿ, ಎಚ್ಚಮನಾಯಕ. ಮಕ್ಮಲ್‌ಟೋಪಿ, ಸದಾರಮೆ, ಪಂಗನಾಮ, ಬ್ಲ್ಯಾಕ್ ಮಾರ್ಕೆಟ್ ಮೊದಲಾದ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

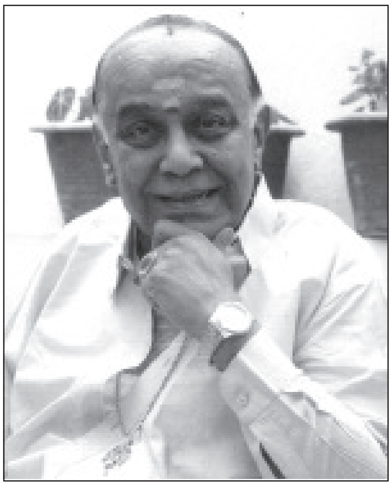

ಹಳೆಯ ನಾಟಕಗಳನ್ನೇ ಆಡಿ ಬೇಸರ ಬಂದಾಗ ದೇಶದ ಜೀವಂತ ಸಮಸ್ಯೆ ಲಂಚವನ್ನು ಕುರಿತು ಲಂಚಾವತಾರ ಎಂಬ ನಾಟಕ ಬರೆದು ಮೊಟ್ಟ ಮೊದಲಬಾರಿಗೆ ಶಿವಮೊಗ್ಗದಲ್ಲಿ ರಂಗಕ್ಕೆ ತಂದರು (1959). ಇದು 47 ವರ್ಷಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರದರ್ಶನಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದೆ. ಹತ್ತು ಸಾವಿರಕ್ಕೂ ಮಿಕ್ಕು ಪ್ರಯೋಗ ಕಂಡು ರಂಗಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಹೊಸದಾಖಲೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದೆ. ಅನಂತರ ಇವರು ನಡುಬೀದಿ ನಾರಾಯಣ, ಕಪಿಮುಷ್ಟಿ, ಭ್ರಷ್ಟಾಚಾರ, ಕಲ್ಕ್ಯಾವತಾರ ಮೊದಲಾದ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಬರೆದು ರಂಗವೇದಿಕೆಗೆ ತಂದರು. ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನಡುಬೀದಿ ನಾರಾಯಣ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸಿ 488 ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿದರು (1971).

ಇವರು ಚಲನಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಅಭಿನಯಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅವುಗಳೆಂದರೆ ದೇವದಾಸಿ, ಸಂಪ್ರದಾಯ, ಋಣಮುಕ್ತರು, ಮಧುರಮಿಲನ, ಕಲ್ಯಾಣೋತ್ಸವ, ಅಂತ (ಎರಡನೆಯ ಭಾಗ). ಸಂಪ್ರದಾಯ ಚಲನಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ಕಥೆ, ಸಂಭಾಷಣೆ, ಚಿತ್ರಕಥೆ, ನಿರ್ದೇಶನವನ್ನೂ ಇವರೇ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಇದಲ್ಲದೆ ಧ್ವನಿ ಸುರುಳಿಗಾಗಿ ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪ, ಮಿತಸಂತಾನ, ಹರಕೆ–ತುರುಕೆ, ಚಪಲಾವತಾರ, ಲಾಟರಿಸರ್ಕಾರ, ಸಂನ್ಯಾಸಿ ಸಂಸಾರ, ಅಳಿಯಾವತಾರ, ಹುಚ್ಚಾಸ್ಪತ್ರೆ, ಗಾಂಧಿಗೇ ಟೋಪಿ, ಮೆಟ್ಟುಸ್ವಾಮಿ ಮಠಾವತಾರ, ಚಮಚಾವತಾರ, ಕುಟುಂಬಾಯಣ, ಮರ್ಡರ್ ಪಂಚಾಯ್ತಿ, ಡಬ್ಬಲ್ ತಾಳಿ, ಫೋನಾವತಾರ, ದೇವಲೋಕದಲ್ಲಿ ದತ್ತು, ಪುರಷಾಮೃಗ ಮುಂತಾದ 36 ಏಕಾಂಕ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಬರೆದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ತಾವೂ ಪಾತ್ರ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಮಾತಿನ ಮಲ್ಲರೆಂದೇ ಹೆಸರಾಗಿರುವ ಮಾಸ್ಟರ್ ಹಿರಿಯಣ್ಣಯ್ಯ ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ಜೀವಂತ ಸಮಸ್ಯೆಗಳಿಗೆ ಕನ್ನಡಿ ಹಿಡಿದಿದ್ದಾರೆ. ವ್ಯಂಗ್ಯ, ವಿನೋದಭರಿತ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ರಾಜಕಾರಣಿಗಳ ಕಾವಿ, ಖಾದಿ, ಖಾಕಿ ಧರಿಸುವವರ ಹುಳುಕುಗಳಿಗೆ ಭೂತಗನ್ನಡಿಯಾಗಿದ್ದಾರೆ. ದಾರಿತಪ್ಪಿದವರಿಗೆ ಸಾಮಾಜಿಕ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಎಚ್ಚರಿಕೆ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಜನರಲ್ಲಿ ವೈಚಾರಿಕತೆ ತುಂಬುವ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಇವರದು ಎತ್ತಿದ ಕೈ. ರಾಜಕಾರಣಿಗಳ, ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ವಿರೋಧವನ್ನು ಎದುರಿಸುತ್ತ ಜ್ವಲಂತ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನೂ ಖಾರವಾಗಿ ವಿಶ್ಲೇಷಿಸುವ ಬಗೆಯನ್ನೂ ಜನ ಮೆಚ್ಚಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದ ತುಂಬ ಕೆ. ಹಿರಣ್ಣಯ್ಯ ಮಿತ್ರಮಂಡಳಿಯೊಂದಿಗೆ ಓಡಾಡಿದ ಇವರು ಗೋವ, ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ, ತಮಿಳುನಾಡು, ಆಂಧ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸುತ್ತಾಡಿ ತಮ್ಮ ಕಲಾಪ್ರತಿಭೆ ಮೆರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಅಮೆರಿಕದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ತ್ರಿವೇಣಿ ಕನ್ನಡ ಸಮ್ಮೇಳನಕ್ಕೆ ಆಹ್ವಾನಿತರಾಗಿ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿನ ವಿವಿಧ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ 17 ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿ, ಕೆಲವು ಕಡೆ ಉಪನ್ಯಾಸ ನೀಡಿ ಬಂದರು (1983). ಆಸ್ಟ್ರೇಲಿಯ, ಸಿಂಗಪುರ, ನ್ಯೂಜಿಲೆಂಡ್, ಇಂಗ್ಲೆಡ್ (1996), ಬೆಹರಿನ್ ಪ್ರವಾಸ ಮಾಡಿ ಅಲ್ಲಿಯ ಪ್ರೇಕ್ಷಕರಿಗೂ ನಾಟಕದ ಮೋಡಿಮಾಡಿ ಬಂದಿದ್ದಾರೆ. ಇದುವರೆಗೆ ಇವರಿಗೆ 600ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಸನ್ಮಾನಗಳಾಗಿವೆ. ಇವರಿಗೆ ಕಲಾರಾಜಸಿಂಹ, ವಾಕ್ ಚತುರ, ಅಭಿನವ ಸರ್ವಜ್ಞ, ಹಾಸ್ಯಕಲಾ ಪ್ರಪೂರ್ಣ ಮುಂತಾದ ಬಿರುದುಗಳು ಬಂದಿವೆ.

ಹಿರಣಯ್ಯನವರು ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿಗೆ ಸಲ್ಲಿಸಿರುವ ಅಪೂರ್ವ ಸೇವೆಗಾಗಿ ಹಲವು ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಗೌರವಗಳು ಸಂದಿವೆ. ಬಳ್ಳಾರಿಯಲ್ಲಿ ಪೌರಸನ್ಮಾನ ಮಾಡಿ ನಟರತ್ನಾಕರ ಎಂಬ ಬಿರುದು ನೀಡಿ ಸನ್ಮಾನಿಸಲಾಯಿತು. ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜರಾದ ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರ್ ಅವರು ಜಗನ್ಮೋಹನ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಸಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಹದಿನಾಲ್ಕು ನಾಟಕಗಳ ಪ್ರದರ್ಶನ ಏರ್ಪಡಿಸಿ ಇವರಿಗೆ ನಟನ ಕಲಾಚತುರ ಎಂಬ ಬಿರುದು, ರತ್ನಖಚಿತ ಗಂಡಭೇರುಂಡ ಪದಕ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದರು (1963–64). ಭಾರತದ ಮೇಲೆ ಚೀನ ದಾಳಿ ಮಾಡಿದಾಗ ಇವರು ತಮ್ಮ ತೂಕದ ಬೆಳ್ಳಿಯನ್ನು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ರಕ್ಷಣಾ ನಿಧಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿದರು (1962). ಇವರಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1984), ಕರ್ನಾಟಕ ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1988), ಮಂಡ್ಯದ ಶ್ರೀ ಶಂಕರಗೌಡ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1991), ನವರತ್ನಕಾರಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1998), ವಿದ್ಯಾರತ್ನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (2002) ಬಂದಿವೆ. ವೃತ್ತಿರಂಗಭೂಮಿಗೆ ಗಣನೀಯ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಕ್ಕಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ಇವರಿಗೆ ಗುಬ್ಬಿ ವೀರಣ್ಣ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ನೀಡಿದೆ (1997). (ಎಸ್.ಎಂ.ಕೆ.)

ಮಾಸ್ತಮ್ಮ: ಸ್ಥಳೀಯ ಜನಪದ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮದೇವತೆ, ಕುಲದೇವತೆ ಮತ್ತು ಗೃಹದೇವತೆಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಸ್ತಮ್ಮ ಗೃಹದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದ ಒಬ್ಬ ದೇವತೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಊರಿನಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೊಂದು ಗುಂಪಿನ ಜನರಿಗೆ ಒಂದೊಂದು ಸ್ತ್ರೀ ಗೃಹದೇವತೆಯಿದ್ದು, ಆ ದೇವತೆಗೆ ಅವರು ತಪ್ಪದೆ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುವುದನ್ನೂ ಆ ಮೂಲಕ ಕೆಲವು ಆಚರಣೆಗಳು ರೂಢಿಗೆ ಬಂದಿರುವುದನ್ನೂ ಕಾಣಬಹುದು. ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೆಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಮನೆದೇವರಾದ ಮಾಸ್ತಮ್ಮನಿಗೆ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಒಕ್ಕಲುಗಳಿರುವುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಮಾಸ್ತಮ್ಮ ಎಂಬ ರೂಪ ಮಹಾಸತಿ+ಅಮ್ಮ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧಿಸಿದುದಾಗಿದೆ. ಮಹಾಸತಿ ರೂಪ ಬರಬರುತ್ತ ಜನರ ಬಾಯಿಯಲ್ಲಿ ಮಾಸ್ತಿಯಾಗಿ, ಅದು ಪುರುಷಸೂಚಕವೋ ಸ್ತ್ರೀ ಸೂಚಕವೋ ತಿಳಿಯದೆ ಹೋದುದರ ಕಾರಣ ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀಸೂಚಕವಾದ ಅಮ್ಮ ಸೇರಿ ಮಾಸ್ತಮ್ಮ ಆಗಿರಬೇಕೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರ ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಮಹಾಸತಿ ಪದ ಪ್ರಚಲಿತವಿದ್ದುದರಿಂದ, ಸಾಂಸಾರಿಕ ಅಥವಾ ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ತನ್ನ ಜೀವನವನ್ನು ತ್ಯಾಗಮಾಡಿದ ಹೆಣ್ಣೊಬ್ಬಳ ಬಲಿದಾನದ ಕಥೆ ಇದರ ಹಿಂದೆ ಸುಪ್ತವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇಂಥ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅಂಕಿತನಾಮ ಮರೆತುಹೋಗಿ, ಅನ್ವರ್ಥನಾಮವೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.

ವಾಚಿಕ ಪರಂಪರೆಯ ಕಥೆಯ ಪಾಠವೊಂದು ಹೀಗಿದೆ: ಮಾಸ್ತಮ್ಮ ಮಂಡ್ಯ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹುಲಿವಾಹನದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ, ಮದ್ದೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಈರೇಗೌಡನ ದೊಡ್ಡಿಗೆ ದತ್ತುಮಗಳಾಗಿ ಬಂದು, ಅದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೊಸಕೆರೆಗೆ ವಿವಾಹವಾಗಿದ್ದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಗಂಡನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಒಂದು ಘಟನೆ ಇವಳು ಸತಿಹೋದುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿದೆ. ಆ ಕಥೆ ಹೀಗಿದೆ: ಮಾಸ್ತಮ್ಮನನ್ನು ಹೊಸಕೆರೆಯ ಗೌಡನ ಮನೆಗೆ ಕೊಟ್ಟು ಮದುವೆ ಮಾಡಿದರು. ಅಲ್ಲಿ ಇವಳ ಅಂದಚೆಂದ ನೋಡಿ ಹಜಾಮನೊಬ್ಬ ಕಣ್ಣಿಟ್ಟ. ಇವಳು ಸ್ನಾನ ಮಾಡುವಾಗ ಇವಳ ನಾದಿನಿಯರಿಗೆ ಹೇಳಿ ಏಳು ಹಟ್ಟಿ ಎಮ್ಮೆಕರುಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿದ. ತಲೆಗೆ ಸೀಗೇಕಾಯಿ ಹಾಕಿಕೊಂಡಿದ್ದರಿಂದ ಇವಳು ಹುಟ್ಟಿದ ನಿರ್ವಾಣದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತಾಳೆ ಎನ್ನುವುದು ಅವನ ಅಂದಾಜು. ಆದರೆ ಇವಳು ಒದ್ದೆಬಟ್ಟೆ ಉಟ್ಟು ಬಂದು ಏಳು ಹಟ್ಟಿ ಎಮ್ಮೆ ಕರುಗಳಿಗೆ ಏಳು ಮಂಡೆ ಕೂದಲು ಹಾಕಿ ಎಳೆತಂದು ಕಟ್ಟಿದಳು. ಗಂಡ ಮಾವ ಬರುವ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಅಳುತ್ತ ಕುಳಿತಳು. ಕಾರಣವನ್ನು ಗಂಡನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿದಳು, ಮಾವನಿಗೆ ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. ಒಂದು ದಿವಸ ಹಜಾಮ ಗೌಡರನ್ನು ಕುರಿತು ನಿಮ್ಮನೆಗೆ ಊಟಕ್ಕೆ ಬರಬೇಕು ಎಂದ. ಗೌಡ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡ. ಆದರೆ, ಅಗ್ನಿ ಇಲ್ದೆ ಅಡುಗೆ ಮಾಡಬೇಕು, ಸಗಣಿ ಇಲ್ದೆ ನೆಲ ಸಾರಿಸಬೇಕು ಎಂಬುದು ಹಜಾಮನ ಸವಾಲು. ಮಾವ ಬಂದು ಮಂಚದ ಮೇಲೆ ಮಕಾಡೆ ಮಲಗಿಕೊಂಡ. ಆಗ ಮಾಸ್ತಮ್ಮ 'ಇಷ್ಟಕ್ಕೆ ಯಾಕೆ ಯೋಚನೆ, ಊಟ ಮಾಡೇಳಿ' ಎಂದಳು. ಮೂಗಳ ಸುಣ್ಣ ತರಿಸಿ ಅಡುಗೆ ಮಾಡಿದಳು, ಲೋಕಸರ ತರಿಸಿ ಮನೆ ಸಾರಿಸಿದಳು. ಆಮೇಲೆ ಹಜಾಮನನ್ನು ಕರೆತರುವುದಕ್ಕೆ ಮಾವನನ್ನು ಕಳಿಸಿದಳು. ಅವನು ಬಂದ. ಮಾವನಿಗೆ ಮೊದಲು ನೀರು ಕೊಟ್ಟು, ಅವನಿಗೆ ಆಮೇಲೆ ಕೊಟ್ಟಳು. ಮಾವ ಅಲ್ಲೇ ನಿಂತುಕೊಂಡ. ಹಜಾಮ ಹಜಾರಕ್ಕೆ ಕಾಲು ಹಾಕಿದ, ಮಕಾಡೆ ಬಿದ್ದ. ತಿರುಗಿ ನೋಡಲಿಲ್ಲ. ಹೊರಟು ಹೋದ. ಆಮೇಲೆ ಗಂಡನಿಗೂ ಮಾವನಿಗೂ ಊಟಕ್ಕೆ ಬಡಿಸಿ, ನಾನು ಅರಿಗಿಸ ಇರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದಳು. ಏಳು ಬಂಡಿ ಸಿರಿಗಂಧದ ಸೌದೆ, ಸುತ್ತ ಕಂಬಿಸ್ಯಾಲೆ, ಇಂಬಿಹಣ್ಣು, ಈರ್‌ಜಡೆ, ಅರಿಶಿನ ಕುಂಕುಮ ಕಳಸ ವಾಲಗ ಸೈವಾಗಿ ಕಡೆದ್ಲು ಅಗ್ನಿಕೊಂಡಕ್ಕೆ. ಹುಣಸೆ ಹೂವಾಗಬೇಡ, ಮಾವು ಫಲವಾಗಬೇಡ, ಹೊಸಕೆರೆಗೆ ಹುಟ್ಟಿದ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಗಂಡ ಇದ್ದರೆ ಮಕ್ಕಳಿಲ್ಲ, ಮಕ್ಕಳಿದ್ದರೆ ಗಂಡ ಇಲ್ಲ, ಹೊರಗೆ ಕೊಟ್ಟವು ಬದುಕುವ ಹಾಗಿಲ್ಲ ಈರೇಗೌಡನದೊಡ್ಡಿಗೂ ಹೊಸಕೆರೆಗೂ ತರೋಳಿಕೊಡೋಳಿ ಇರೋಲ್ಲ ಎಂದು ಶಾಪಕೊಟ್ಟುಕೊಂಡವಾದಳು. ಅನಂತರ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಒಡಮೂಡಿದ್ಲು. ಮಾವನೇ ಗುಡಿ ಕಟ್ಟಿದ.

ಇದಿಷ್ಟು ಮಾಸ್ತಮ್ಮನ ಬಲಿದಾನಕ್ಕೆ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಾಗಿರುವ ಕಥೆ. ಇವೊತ್ತಿಗೂ ಹೊಸಕೆರೆಯಲ್ಲಿ ಮಾಸ್ತಮ್ಮನ ಗುಡಿ ಇದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ಹಜಾರ ಎರಡೇ ಅಂಕಣಗಳು. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಹುತ್ತದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಮಾಸ್ತಮ್ಮ ಒಡಮೂಡಿದ್ದಾಳೆ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಒಡಮೂಡಿದ ಮೇಲೆ ಈರೇಗೌಡನ ದೊಡ್ಡಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಮಾಸ್ತಮ್ಮನ

ಹಲಗೆ, ಚಿಕ್ಕಮ್ಮನ ಹಲಗೆ ಮತ್ತು ಕ್ಯಾತಮ್ಮನ ಹಲಗೆಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಿಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಇಟ್ಟರೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಮಾಸ್ತಮ್ಮನ ಶಾಪದ ಪರಿಣಾಮವೇ ಇಂದಿಗೂ ಈರೇಗೌಡನದೊಡ್ಡಿಗೂ ಹೊಸಕೆರೆಗೂ ವಿವಾಹಸಂಬಂಧ ಇಲ್ಲದಿರುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೆಂದು ಹಿರಿಯರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುತ್ತಾರೆ.

ಇಂಥ ಕಥೆಗಳು ಇತರ ಕಡೆಯೂ ದೊರೆಯುವ ಸಾಧ್ಯತೆ ಇದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ತುಮಕೂರಿನ ಕೆಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಸ್ತಮ್ಮನ ದೇವಸ್ಥಾನವೂ ಇವಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕಥೆಗಳೂ ಪ್ರಚಲಿತವಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿನ ಉದ್ದೇಶ ಒಂದೇ ಆದರೂ ಕಥನ ವಿವರಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಇಂಥ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಇದೇ ಬಗೆಯ ಹಿನ್ನಲೆಯುಳ್ಳ ಇತರ ಕಥೆಗಳ ಅಂಶಗಳು ಬಂದು ಸೇರಿಕೊಂಡಿರ ಬಹುದಾದ ಸಾಧ್ಯತೆಯನ್ನು ಅಲ್ಲಗಳೆಯಲಾಗದು. ಆದರೆ ಇವಳ ಸೌಂದರ್ಯ ಮತ್ತು ಏಳುಮಂಡೆ ಕೂದಲಿನ ವಿವರ ಹಾಗೂ ಇವಳು ಕೊಂಡವಾದ ವಿಷಯ ಸಮಾನ ಆಶಯಗಳಾಗಿ ಪರಿಗಣಿತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಮಾಸ್ತಮ್ಮನಿಗೆ ಸೇರಿದ ಒಕ್ಕಲುಗಳು ಇಂದಿಗೂ ಹಬ್ಬಹರಿದಿನ ಮದುವೆ ಮುಂತಾದ ವಿಶೇಷ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಸ್ತಮ್ಮನ ಗುಡಿಗೆ ಹೋಗಿ ಪೂಜೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ ಬರುವುದನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಇಂಥ ಸಮಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಚಿಗಳಿ ಮತ್ತು ತಂಬಿಟ್ಟನ್ನು ಮಾಡುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಹೆಂಗಸರು ಹೋದರೆ ಗುಡಿಯ ಹಜಾರದಲ್ಲಿ ಎಡೆಮಾಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ; ಆದರೆ ಗಂಡಸರು ಗರ್ಭಗೃಹದೊಳಗೆ ಎಡೆಮಾಡಬಹುದು. ಮಾಸ್ತಮ್ಮನಿಗೆ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಮನೆಯ ಹೆಣ್ಣುಮಗಳು ಮತ್ತು ಸೊಸೆಯರು ಹೊಸ ಬಟ್ಟೆ ತೊಡುವ ಪ್ರತಿ ಸಾರಿಯೂ ಮಾಸ್ತಮ್ಮನಿಗೆ ಇಟ್ಟು ಪೂಜೆಮಾಡಿ ತೊಟ್ಟುಕೊಳ್ಳ ಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂಥ ಸಂದಂರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಹೋಗಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಮನೆಯಲ್ಲಿಯೋ ಅಥವಾ ಬಾವಿ, ಕಾಲುವೆಗಳ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೋ ತುಂಬಿದ ಬಿಂದಿಗೆ, ಮೂರು ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟು ಪೂಜೆ ಮಾಡಬಹುದು. ಪುರುಷರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈ ಕಟ್ಟು ಬಹುತೇಕ ಅನ್ವಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಮದುವೆಯಾದ ತರುಣದಲ್ಲಿ ನವ ದಂಪತಿಗಳು ಮಾಸ್ತಮ್ಮನ ಗುಡಿಗೆ ಹೋಗಿ ಪೂಜೆಮಾಡಿ ಬರಬೇಕೆನ್ನುವ ಸಂಪ್ರದಾಯವಿದೆ. ಮನೆದೇವತೆ ಒಂದೇ ಆಗಿರುವ ಒಕ್ಕಲುಗಳಲ್ಲಿ ವೈವಾಹಿಕ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿದೆ.

ಪತಿ ಮಡಿದ ಮೇಲೆ ಸತಿ ಸಹಗಮನ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನದಿಂದಲೂ ಕಂಡುಬಂದಿದೆ. ಅಂಥವರನ್ನು ಮಹಾಸತಿಯರೆಂದು ಸ್ತುತಿಸಿ ಅವರ ಸ್ಮಾರಕವಾಗಿ ಮಾಸ್ತಿಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ನೆಡುತ್ತಿದ್ದುದು ಕೂಡ ಪ್ರಾಚೀನವೇ ಆಗಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಸತಿ ಕೆಲವು ಉತ್ಕಟ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಗಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಚಾರಿತ್ರ್ಯಕ್ಕೆ ಕಳಂಕ ಬಂದೀತೆಂದು ತಿಳಿದು ಪತಿ ಇದ್ದರೂ ಕೊಂಡವಾಗುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದಿರಬೇಕೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಮಾಸ್ತಮ್ಮನ ಕಥೆ ಒಂದು ನಿದರ್ಶನ. ಇಲ್ಲಿ ಮಾಸ್ತಮ್ಮ ಅಗ್ನಿ ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡುವಾಗಿನ ನಿಂಬೆಹಣ್ಣಿನ ಉಲ್ಲೇಖ ಸಹಗಮನ ಪದ್ಧತಿಯಂತೆ ಸತಿಯಾದವರ ಸ್ಮರಣೆಗೆ ಮಾಸ್ತಿಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ನೆಟ್ಟು ಗೌರವ ತೋರಿದಂತೆ, ಇಲ್ಲಿ ಮಾಸ್ತಮ್ಮನ ಗುಡಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ತಮ್ಮ ಗೌರವಾದರ ಭಕ್ತಿಭಾವಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮಾಸ್ತಮ್ಮನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕಥೆಯ ನಡಾವಳಿಯ ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಭವನೀಯ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಘಟನೆಯೊಂದಿದ್ದು, ಕ್ರಮೇಣ ಐತಿಹ್ಯದ ಅಂಶಗಳು ಅದರ ಸುತ್ತ ಬೆಳೆಯುತ್ತ ಹೋಗಿರಬೇಕೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. **(ಆರ್.ಜಿ.)**

ಮಾಸ್ತಿ: ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆ ಮಾಲೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಇದೇ ಹೆಸರಿನ ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ಮಾಲೂರಿನ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 6,409. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ಬುಧವಾರ ಸಂತೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

16ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಮಗಳ ಮಾನರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಕಂಚಿಯಿಂದ ಬಂದು ಇಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದ ಚೊಕ್ಕಬಾಬತಿ ಎಂಬುವವನಿಂದ ಈ ಗ್ರಾಮ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಮುಂದೆ ವಿಜಯನಗರದ ಅಚ್ಯುತರಾಯ ಚೊಕ್ಕ ಬಾಬತಿಯ ಸೇವೆಯನ್ನು ಪಡೆದು, ಅದಕ್ಕೆ ಪುರಸ್ಕಾರವಾಗಿ 20,000 ಪಗೋಡಗಳ ಆದಾಯ ಬರುವಂಥ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟ. ಚೊಕ್ಕಬಾಬತಿ ಮಾಸ್ತಿಯನ್ನು ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡ. ಅವನ ಅನಂತರ ಬಂದವರು ಅಂಕುಶಗಿರಿಯಿಂದ ರಾಜ್ಯವಾಳ ತೊಡಗಿದರು. ಮುಂದೆ ಮರಾಠರು ಕೋಲಾರವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಾಗ ಮಾಸ್ತಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಹೊಸಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ವಿಲೀನವಾಯಿತು. ಹೈದರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದು ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿತು. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಾಹಿತಿಗಳಾದ ಮಾಸ್ತಿ ವೆಂಕಟೇಶ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್ ಈ ಊರಿನವರು. **(ಕೆ.ಟಿ.ಆರ್.)**

ಮಾಸ್ತಿ ವೆಂಕಟೇಶ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್: 1891–1986. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣಕಥೆ ಎಂಬ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಕಾರಕ್ಕೆ ಭದ್ರ ಬುನಾದಿ ಹಾಕಿ ಸಣ್ಣ ಕಥೆಗಳ ಜನಕ ಎಂಬ ಹೆಸರಿಗೆ ಪಾತ್ರರಾದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಾಹಿತಿಗಳು. ಜ್ಞಾನಪೀಠ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪುರಸ್ಕೃತರು (1984). ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಎಂಬುದು ಇವರ ಕಾವ್ಯನಾಮ. 1891 ಜೂನ್ 6 ರಂದು ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಾಸ್ತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಶಿವಾರಪಟ್ಟಣ, ಮುಳವಳ್ಳಿ, ಕೃಷ್ಣರಾಜಪೇಟೆಗಳಲ್ಲೂ ಪ್ರೌಢಶಾಲಾ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮೈಸೂರಿನ ವೆಸ್ಲಿಯನ್ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿಯೂ ನಡೆಯಿತು. ಅನಂತರ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜು ಸೇರಿ ಎಫ್.ಎ.ಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮದರ್ಜೆಯಲ್ಲಿ ತೇರ್ಗಡೆಯಾದರು. ಆಮೇಲೆ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜು ಸೇರಿ 1912ರಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎ.ಪದವಿ ಗಳಿಸಿದರು. 1913ರಲ್ಲಿ ಎಂ.ಸಿ.ಎಸ್. ಪರೀಕ್ಷೆ ಕಟ್ಟಿ ಪ್ರಥಮ ದರ್ಜೆಯಲ್ಲಿ ತೇರ್ಗಡೆಯಾದರು. ಮದರಾಸಿನ ಪ್ರೆಸಿಡೆನ್ಸಿ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಮುಖ್ಯ ವಿಷಯವಾಗಿ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಕೆಲಕಾಲ ಬೆಂಗಳೂರು ಮತ್ತು ಮದರಾಸುಗಳಲ್ಲಿ ಉಪನ್ಯಾಸಕರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. 1914ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರದಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಸೇರಿದರು. ಅಸಿಸ್ಟೆಂಟ್ ಕಮಿಷನರ್, ಅಸಿಸ್ಟೆಂಟ್ ಸೆಕ್ರೆಟರಿ, ಸಬ್ ಡಿವಿಜನ್ ಆಫೀಸರ್, ಮ್ಯಾಜಿಸ್ಟ್ರೇಟ್, ಸೀನಿಯರ್ ಅಸಿಸ್ಟೆಂಟ್ ಕಮಿಷನರ್, ಸೆನ್ಸಸ್ ಕಮಿಷನರ್, ಡೆಪ್ಯೂಟಿ ಕಮಿಷನರ್, ಕಂಟ್ರೋಲರ್, ಎಕ್ಸೈಸ್ ಕಮಿಷನರ್–ಇಂಥ ಅನೇಕ ಉನ್ನತ ಹುದ್ದೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕವಾಗಿ ಮತ್ತು ತೃಪ್ತಿಕರವಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿ ಜನಮನ್ನಣೆ ಗಳಿಸಿದ್ದರು. 1944 ಏಪ್ರಿಲ್ 16ರಲ್ಲಿ ಸ್ವ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಎಕ್ಸೈಸ್ ಕಮಿಷನರ್ ಹುದ್ದೆಗೆ ರಾಜೀನಾಮೆ ನೀಡಿದರು.

ಮಾಸ್ತಿಯವರು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಉನ್ನತ ವ್ಯಾಸಂಗ ಪಡೆದರೂ ಕನ್ನಡ ಭಾಷಾ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೇವೆಗೆ ತಮ್ಮನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿಕೊಂಡರು. ಭಾರತೀಯ ಹಾಗೂ ಆಂಗ್ಲಸಾಹಿತ್ಯದ ಸವಿಗೆ ಸೋತ ಇವರು ಅವುಗಳ ಸಾರಸರ್ವಸ್ವವನ್ನು ತಮ್ಮ ಕಾವ್ಯರಚನಾಸೃಷ್ಟಿ ಶಕ್ತಿಗೆ ಬಳಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಸಂಸ್ಕಾರದ ಮೇಲೆ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಪ್ರಭಾವ ಬಿದ್ದಿಲ್ಲವೆಂದಲ್ಲ; ಆದರೆ ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಗಳ ಮೇಲೆ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ನೆರಳಾಟಕ್ಕೆ ಕೂಡಾ ಮಾಸ್ತಿಯವರು ಅವಕಾಶ ಮಾಡಿ ಕೊಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಆ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯಿಂದ

ಲಾಭ ಪಡೆದಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಶರಣಾಗಿಲ್ಲ. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಛಾಯಾಜೀವಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಲ್ಲ. ಅದನ್ನು ನೂರಕ್ಕೆ ನೂರರಷ್ಟು ಭಾರತೀಯ–ಕರ್ನಾಟಕ ಜಾಯಮಾನಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪುವಂತೆ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದು ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಹಿರಿಮೆ. (ಟಿ.ಟಿ.ಎಸ್.)

1912–13ರಿಂದ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಬರೆಯಲಾರಂಭಿಸಿದ ಮಾಸ್ತಿಯವರು ಸಾಹಿತ್ಯದ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೃಷಿ ನಡೆಸಿ 60ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕನ್ನಡ ನವೋದಯ ಕವಿಗಳ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಮಾಸ್ತಿಯವರದೂ ಒಂದು ಬಹುಮುಖ್ಯ ಹೆಸರು. ಇವರ ಕವಿತಾಸೃಷ್ಟಿಯು ಬಿನ್ನಹ, ಅರುಣ, ತಾವರೆ, ಚೆಲುವು, ಮಲಾರ, ಮನವಿ ಎಂಬ ಆರು ಸಂಕಲನಗಳಲ್ಲಿ ಹರಡಿಕೊಂಡಿದೆ. ಸರಳತೆ, ಮಾರ್ದವತೆ ಮಾಸ್ತಿಯವರ ಭಾವಗೀತೆಗಳ ಮೂಲ ಗುಣ. ಭಾವಗೀತೆಗಳೊಡನೆ ಕಥನ ಕವನಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯೂ ಅಪಾರವಿದೆ. ಗೌಡರ ಮಲ್ಲಿ, ರಾಮನವಮಿ, ನವರಾತ್ರಿ ಮೊದಲಾದ ಕಥನಕವನಗಳು ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ರಚನೆಗಳೆಂದು ಹೆಸರು ಗಳಿಸಿವೆ. ಶ್ರೀರಾಮಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ, ಶ್ರೀರಾಮನಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕವನ್ನು ಕುರಿತ ದೀರ್ಘಕಾವ್ಯ. ಇದರಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣದ ಕಥೆ ಸಿಂಹಾವಲೋಕನ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ. ಸರಳರಗಳೆಯಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿರುವ ಈ ಕಾವ್ಯದ ನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿ ವೈವಿಧ್ಯವೂ ಹಳೆಯ ಕಥೆಗೆ ಹೊಸ ಹೊಳಪೂ ಲಭ್ಯವಾಗಿವೆ.

ಮಾಸ್ತಿಯವರ ಹೆಸರು ಇಂದು ಕನ್ನಡಿಗರಿಗೆ ಚಿರಪರಿಚಿತವಾಗಿರುವುದು ಇವರ ಸಣ್ಣಕಥೆಗಳ ಮೂಲಕ. ಇವರು 70ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಸಣ್ಣ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾಜಿಕ, ಐತಿಹಾಸಿಕ, ಪೌರಾಣಿಕ, ಕಾಲ್ಪನಿಕ, ವಾಸ್ತವಿಕ ಕಥೆಗಳು ಇವೆ. ಸರಳತೆ, ನೇರನಿರೂಪಣೆ ಈ ಕಥೆಗಳ ಮೂಲ ದ್ರವ್ಯ. ನಮ್ಮ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಉತ್ತಮಾಂಶಗಳನ್ನು ಒಪ್ಪ ಓರಣವಾಗಿ ಕನ್ನಡಿಗರಿಗೆ ಪರಿಚಯಮಾಡಿಕೊಡಬೇಕೆಂಬ ಆಕಾಂಕ್ಷೆ ಈ ಎಲ್ಲ ಕಥೆಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೂಲ ಪ್ರೇರಣೆಯಾಗಿದೆ. ರಂಗಪ್ಪನ ಮದುವೆ, ರಂಗಸ್ವಾಮಿಯ ಅವಿವೇಕ, ನಮ್ಮ ಮೇಷ್ಟರು, ಮೊಸರಿನ ಮಂಗಮ್ಮ, ಮಸುಮತ್ತಿ, ಕಾಮನಹಬ್ಬದ ಒಂದು ಕತೆ, ಡೂಬಾಯಿ ಪಾದ್ರಿಯ ಒಂದು ಪತ್ರ, ಚಂದ್ರವದನಾ, ವೆಂಕಟಿಗನ ಹೆಂಡತಿ, ನಿಜಗಲ್ಲಿನ ರಾಣಿ, ಪೆನುಗೊಂಡೆಯ ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ, ಒಂದು ಹಳೆಯ ಕಥೆ, ವೆಂಕಟಸ್ವಾಮಿಯ ಪ್ರಣಯ– ಈ ಮೊದಲಾದ ಕಥೆಗಳು ಮಾಸ್ತಿಯವರಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟವು. ಸಣ್ಣಕಥೆ ಹಾಗೂ ಕಾದಂಬರಿಯ ನಡುವಣ ಹರವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡು ಮಾಸ್ತಿಯವರ ಪ್ರತಿಭಾ ಮೂಸೆಯಿಂದ ಮೂಡಿಬಂದ ಸುಬ್ಬಣ್ಣ ಕನ್ನಡದ ಮಹತ್ತ್ವದ ಕಥೆಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಸುಬ್ಬಣ್ಣ ಎಂಬ ಸಂಗೀತಗಾರ ನೊಬ್ಬನ ಬದುಕಿನ ಏಳು ಬೀಳುಗಳು ಅಪೂರ್ವವಾಗಿ ಚಿತ್ರಣಗೊಂಡಿದೆ.

ಚೆನ್ನಬಸವನಾಯಕ, ಚಿಕವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ಇವು ಇವರ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕಾದಂಬರಿಗಳು. ಈ ಎರಡೂ ಕಾದಂಬರಿಗಳ ವಸ್ತು ಇತಿಹಾಸ. ಮೊದಲನೆಯದರಲ್ಲಿ ಬಿದನೂರು ನಾಯಕ ಮನೆತನದ ಏಳುಬೀಳಿನ ಚಿತ್ರಣವಿದ್ದರೆ ಇನ್ನೊಂದರಲ್ಲಿ ಕೊಡಗಿನ ರಾಜಕೀಯ ಇತಿಹಾಸದ ದುರವಸ್ಥೆ ಚಿತ್ರಣಗೊಂಡಿದೆ. ಒಂದರಲ್ಲಿ ಸಂಯಮವಿಲ್ಲದ ಬಾಳು ದುರಂತಕ್ಕೆ ನಾಂದಿಯಾದರೆ ಇನ್ನೊಂದರಲ್ಲಿ ಕಾಮಕ್ರೋಧಗಳಿಗೆ ತುತ್ತಾದ ಬಾಳು ದುರಂತಕ್ಕೆ ದಾರಿಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ಕಾದಂಬರಿಕಾರರು ಈ ಎರಡೂ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಂದಿನ ಕಾಲದ ಜನಜೀವನವನ್ನು ಸುಂದರವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಶೇಷಮ್ಮ ಇವರ ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಾದಂಬರಿ (1976).

ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನಾಟಕಗಳಿಲ್ಲದ್ದನ್ನು ಮನಗಂಡಿದ್ದ ಮಾಸ್ತಿಯವರು ಶಾಂತಾ, ಸಾವಿತ್ರಿ, ಉಷಾ, ತಾಳೀಕೋಟೆ, ಮಂಜುಳಾ, ಶಿವಛತ್ರಪತಿ, ಯಶೋಧರಾ, ತಿರುಪಾಣಿ, ಕಾಕನಕೋಟೆ, ಮಾಸತಿ, ಅನಾರ್ಕಲಿ, ಪುರಂದರದಾಸ, ಕನಕಣ್ಣ ಎಂಬ ಹದಿಮೂರು ನಾಟಕಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮಂಜುಳಾ ಎಂಬ ಒಂದು ನಾಟಕವನ್ನುಳಿದು ಇತರ ನಾಟಕಗಳ ವಸ್ತು ಐತಿಹಾಸಿಕ, ಇಲ್ಲವೇ ಪೌರಾಣಿಕ. ತಾಳೀಕೋಟೆ, ಶಿವಛತ್ರಪತಿ, ಕಾಕನಕೋಟೆ, ಯಶೋಧರಾ, ಪುರಂದರದಾಸ, ಕನಕಣ್ಣ, ಮಂಜುಳಾ–ಇವು ದೊಡ್ಡ ನಾಟಕಗಳು, ಉಳಿದವು ಏಕಾಂಕಗಳು. ಇವರ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಕಾಕನಕೋಟೆ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಕೃತಿ. ರಣಧೀರ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತೆನ್ನಲಾದ ಘಟನೆಯೊಂದು ಈ ನಾಟಕದ ವಸ್ತು. ಕಾಡು ಕುರುಬರ ಜೀವನ, ಅವರಿಗೆ ಬಂದೊದಗಿದ ವಿಪತ್ತು, ಕಾಚ ಎಂಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಆಸರೆಯಿಂದ ಅವರು ಪಾರಾದ ಬಗೆ– ಈ ವಿವರಗಳಿಂದ ತುಂಬಿರುವ ಈ ಕೃತಿ ಕಾಡು ಕುರುಬರು ನಾಗರಿಕತೆಯ ಸೆಳೆತಕ್ಕೆ ತಮಗರಿವಿಲ್ಲದೆಯೇ ಒಳಗಾಗಿ ಸಂಕ್ರಮಣ ಘಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದು ನಿಲ್ಲುವುದು ಧ್ವನಿ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಾಟಕದ ಮೈಯಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ನಾಟಕ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಮೇಲೂ ಪ್ರಚಂಡ ಯಶಸ್ಸು ಗಳಿಸಿ ನಮ್ಮ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಪುನರುಜ್ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಮಹತ್ತ್ವದ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿತು. ಅನಂತರ ಚಲನಚಿತ್ರವಾಗಿ ತೆರೆಯ ಮೇಲೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡು ಚಿತ್ರರಸಿಕರ ಮನಸ್ಸನ್ನೂ ಸೂರೆಗೊಂಡಿತು (1977).

ಮಾಸ್ತಿಯವರು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿಗೆ ವಿಮರ್ಶೆಯ ವಿಚಾರವಾಗಿ ಬರೆದು ಆ ಪ್ರಕಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಗಮನಾರ್ಹ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. 1915ರ ಸುಮಾರಿಗೆ ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣಸೂಕ್ತಿ ಎಂಬ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾದ ಸತಿಹಿತೈಷಿಣೀ ಗ್ರಂಥ ಮಾಲೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಎಂಬವರು (ಸತೀಹಿತೈಷಿಣೀ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡ ಏಳು ಕಾದಂಬರಿಗಳ ವಿಮರ್ಶೆ) ಮಾಸ್ತಿಯವರ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲ ವಿಮರ್ಶಾ ಲೇಖನ. ಅನಂತರ ಮಾಸ್ತಿಯವರು ವಿಮರ್ಶೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಅನೇಕ ಲೇಖನಗಳನ್ನೂ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸಿದರು. ಇವರ ವಿಮರ್ಶಾ ಲೇಖನಗಳು ವಿಮರ್ಶೆ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಸಂಕಲನಗಳಾಗಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿವೆ. ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಮರ್ಶೆಯ ಕಾರ್ಯ ಎಂಬ ಲೇಖನ ವಿಮರ್ಶೆಯ ತಾತ್ತ್ವಿಕ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಮೊಟ್ಟ ಮೊದಲ ಲೇಖನ. ಇದರಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ವಿಮರ್ಶೆಯ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಪ್ರಯೋಜನ, ಕವಿಗೂ ವಿಮರ್ಶಕನಿಗೂ ಇರುವ ಭೇದ, ವಿಮರ್ಶಕನ ಅರ್ಹತೆಗಳು ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಸಮಗ್ರವಾಗಿ ಸುಂದರವಾಗಿ ವಿವೇಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮಾಸ್ತಿಯವರ ವಿಮರ್ಶಾ ವಿಧಾನ ವರ್ಣನಾತ್ಮಕ ರೀತಿಯದು. ಅಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣೆಗಿಂತ ಕೃತಿಯೊಂದನ್ನು ಸಹೃದಯತೆಯಿಂದ ಆಸ್ವಾದಿಸಿ ಆತ್ಮೀಯತೆಯಿಂದ ಪರಿಚಯ ಮಾಡಿಕೊಡುವ ಪರಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ವಿಮರ್ಶೆಯಲ್ಲಿ ದೋಷಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಗುಣವನ್ನು ಎತ್ತಿ ಹೇಳಬೇಕೆಂಬುದು ಮಾಸ್ತಿ ವಿಮರ್ಶೆಯ ಒಟ್ಟಾರೆ ನಿಲುವು. ಹಾಗಾಗಿ ಇವರ ವಿಮರ್ಶೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೃತಿಯ ಆಳಕ್ಕಿಳಿದು ಅದರ ಎಲ್ಲ ಮಗ್ಗುಲುಗಳನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸುವ ವಸ್ತುನಿಷ್ಠ ವಿಮರ್ಶೆಯ ಅಂಶ ಅಷ್ಟಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬ ವಾದವೂ ಇದೆ. ಆದಿಕವಿ ವಾಲ್ಮೀಕಿ, ಭಾರತ ತೀರ್ಥ-ಇವು ರಾಮಾಯಣ, ಮಹಾಭಾರತ ಈ ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ವಿಮರ್ಶಾಗ್ರಂಥಗಳು. ಆದಿಕವಿ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಉತ್ತಮ ವಿಮರ್ಶಾಗ್ರಂಥವೆಂಬ ಖ್ಯಾತಿಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿರುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ರಸಕೃತಿ ಎಂಬ ಹೊಗಳಿಕೆಗೂ ಪಾತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಮಾಸ್ತಿಯವರು ಸ್ವತಂತ್ರ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುವಂತೆ ಭಾಷಾಂತರಕಾರರಾಗಿಯೂ ಅನೇಕ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಷೇಕ್ಸ್‌ಪಿಯರ್‌ನ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಗೆ ತರುವಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿದ ಪ್ರಯತ್ನ ಮೆಚ್ಚುವಂಥದ್ದು. ಕಿಂಗ್ ಲಿಯರ್ (ಲಿಯರ್ ಮಹಾರಾಜ), ದಿ ಟೆಂಪೆಸ್ಟ್ (ಚಂಡಮಾರುತ), ಟ್ವೆಲ್ಫ್ತ್‌ನೈಟ್ (ದ್ವಾದಶ ರಾತ್ರಿ), ಹ್ಯಾಮ್ಲೆಟ್-ಇವು ಇವರಿಂದ ಅನುವಾದಗೊಂಡಿರುವ ನಾಟಕಗಳು. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಷೇಕ್ಸ್‌ಪಿಯರ್‌ನ ಅನೇಕ ನಾಟಕಗಳ ಬಿಡಿ ದೃಶ್ಯಗಳನ್ನು ಕೂಡ ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದು ಅವು ಷೇಕ್ಸ್‌ಪಿಯರ್ ದೃಶ್ಯಗಳು- 1,2,3 ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿವೆ. ಚಿತ್ರಾಂಗದಾ ಅದೇ ಹೆಸರಿನ ರವೀಂದ್ರನಾಥ ಠಾಕೂರ್ ಅವರ ಬಂಗಾಲಿ ಕೃತಿಯ ಅನುವಾದ. ಭಾಷಾವಿಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯ ವಿವೇಚನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಂತೆ ರಚಿತವಾದ ಕೃತಿ 'ನಮ್ಮನುಡಿ'. ಇದು ಕನ್ನಡ ಭಾಷಾಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ರಚಿತವಾದ ಆರಂಭದ ಮುಖ್ಯ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಮಾಸ್ತಿಯವರು ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯ ಬಗ್ಗೆ ತೋರಿರುವ ಆದರ, ಅಭಿಮಾನ ಮೆಚ್ಚುವಂಥದ್ದು. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಮಾಸ್ತಿಯವರು ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ನಲ್ಲಿಯೂ ಗ್ರಂಥರಚನೆ ಕೈಗೊಂಡಿರುವುದುಂಟು. ಜೊತೆಗೆ ತಮ್ಮ ಅನೇಕ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಇವರು ಇಂಗ್ಲಿಷಿಗೆ ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪಾಪ್ಯುಲರ್ ಕಲ್ಚರ್ ಇನ್ ಕರ್ನಾಟಕ, ದಿ ಪೊಯೆಟ್ರಿ ಆಫ್ ವಾಲ್ಮೀಕಿ, ಸುಬ್ಬಣ್ಣ, ದಿ ಮಹಾಭಾರತ-ಎ ಸ್ಟಡಿ, ಸೇಯಿಂಗ್ಸ್ ಆಫ್ ಬಸವಣ್ಣ, ರವೀಂದ್ರನಾಥ ಠಾಕೂರ್, ಷಾರ್ಟ್ ಸ್ಟೋರೀಸ್ 1, 2, 3, 4, 5 ಮೊದಲಾದವು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿವೆ.

ಸಾಹಿತ್ಯರಂಗದ ನಾನಾಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ದುಡಿದು ಉತ್ತಮ ಸಾಹಿತಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಗಳಿಸಿದಂತೆ ಮಾಸ್ತಿಯವರು ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮದಲ್ಲಿಯೂ ಕೈಹಾಕಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಸಂಪಾದಕರೆಂಬ ಹೆಸರು ಗಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾದ 'ಜೀವನ' ಪತ್ರಿಕೆ ಅನಂತರ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಂದಾಗ (1944) ಮಾಸ್ತಿಯವರು ಅದರ ಸಂಪಾದಕರಾದರು. ಅನಂತರ ಎರಡು ದಶಕಗಳ ಕಾಲ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡು ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಅನೇಕ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿದರು. ಆಗ ಇವರು ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಸಂಪಾದಕೀಯ ಲೇಖನಗಳು ವಿಚಾರ ಪರಿಪ್ಲುತವಾಗಿದ್ದು ಅಪಾರ ಮನ್ನಣೆಗಳಿಸಿದುವು; ಈ ಲೇಖನಗಳೇ ಈಗ ಸಂಪಾದಕೀಯ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಐದು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಗ್ರಂಥಸಂಪಾದನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಮಾಸ್ತಿಯವರು ಕೈಹಾಕಿರುವುದುಂಟು. ಧರಣಿಪಂಡಿತನ ಬಿಜ್ಜಳರಾಯ ಚರಿತೆ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಟ್ಟ ಇವರು ಕುವೆಂಪು ಅವರೊಡನೆ ಕುಮಾರವ್ಯಾಸನ ಕರ್ಣಾಟಭಾರತಕಥಾಮಂಜರಿ ಎಂಬ ಮಹಾಕಾವ್ಯವನ್ನು ಉತ್ತಮವಾಗಿ ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಸರ್.ಎಂ. ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ಎಂಬ ಕೃತಿಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಸರ್.ಎಂ.ವಿ. ಯವರ ಶತಮಾನೋತ್ಸವದ ಸಂಚಿಕೆ 'ಎಂ.ವಿ.' ಹೊರಬರುವಲ್ಲೂ ಶ್ರಮಿಸಿದ್ದಾರೆ (1960).

ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಕವಿಗಳು ಸ್ವವಿಚಾರವಾಗಿ ತಮ್ಮ ಬರೆವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿರುವುದು ಬಲು ಕಡಿಮೆ. ಇಂಥ ಬರೆವಣಿಗೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಬಹು ವಿರಳ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾಸ್ತಿಯವರು ಒಂದು ಹೆಜ್ಜೆ ಮುಂದಿದ್ದಾರೆ. ತಮ್ಮ ಆತ್ಮಕಥೆಯನ್ನು ಭಾವ (3 ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ) ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ (1968-69). ಈ ಗ್ರಂಥ ಮಾಸ್ತಿಯವರ ಮನೋಧರ್ಮವನ್ನು ಅರಿಯುವಲ್ಲಿ, ಅವರ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುವಲ್ಲಿ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕ ಏಕೀಕರಣದ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಮಾಸ್ತಿಯವರು ಅಪಾರವಾಗಿ ದುಡಿದಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಅನೇಕ ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಸಂಘ ಸಂಸ್ಥೆಗಳೊಂದಿಗೆ ನಿಕಟ ಸಂಪರ್ಕವಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಕೆಲಸ ನಿರ್ವಹಿಸಿದ (1943-48) ಇವರು ಆ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವಲ್ಲಿ ಅವಿಶ್ರಾಂತವಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದರು.

ಮಾಸ್ತಿಯವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಸನ್ಮಾನಗಳು ಲಭಿಸಿವೆ. 1929ರಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾಂವಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ 15ನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನಕ್ಕೆ ಇವರು ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. 1942ರಲ್ಲಿ ಹೈದರಾಬಾದಿನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಪ್ರಾಚ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದ 11ನೆಯ ಅಧಿವೇಶನದ ಕನ್ನಡ ವಿಭಾಗದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. 1946ರಲ್ಲಿ ಇಂಡಿಯನ್ ಪಿ.ಇ.ಎನ್. ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಯಾದರು. 1976ರಲ್ಲಿ ಅದರ ಅಧ್ಯಕ್ಷ ಗೌರವಕ್ಕೆ ಭಾಜನರಾದರು. 1968ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭಿಸಿತು. 1974ರಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಯಾಗಿದ್ದರು. ಇವರಿಗೆ 1956ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ, 1977ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಗೌರವ ಡಿಲಿಟ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭಿಸಿತು. 1984ರಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಪೀಠ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪಡೆದರು.

ಮಾಸ್ತಿ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವಿಮರ್ಶಾ ಕೃತಿಗಳು, ಲೇಖನಗಳು ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಶ್ರೀನಿವಾಸ (1972) ಎಂಬ ಸಂಭಾವನ ಗ್ರಂಥ ಮುಖ್ಯವಾದುದು. ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಸಾಹಿತ್ಯ (ಮಾಸ್ತಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮೀಕ್ಷೆ) ಎಂಬುದು ಇಂಥದೇ ಇನ್ನೊಂದು ಕೃತಿ. ಇವರನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಕುವೆಂಪು ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ

ಇಂಗ್ಲಿಷಿನಲ್ಲಿ ಮಾಸ್ತಿ ವೆಂಕಟೇಶ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್ ಎಂಬ ಕೃತಿಯೊಂದನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ. ಇವರು ಹಾಸ್ಯ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯವರಾಗಿದ್ದು ಸಹೃದಯಿಗಳಿಗೆ ಇವರ ಭಾಷಣಗಳು ಪ್ರಿಯವಾಗಿದ್ದವು. ಮಾಸ್ತಿಯವರು 'ಕರ್ನಾಟಕ' ವಿಷಯ ವಿಶ್ವಕೋಶದ ಪ್ರಥಮ ಆವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿದ್ದರು (1981). ಇವರು 1986 ಜೂನ್ 6ರಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. ಇವರ ಸ್ಮರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಮಾಸ್ತಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಎಂಬ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. **(*;ಟಿ.ಟಿ.ಎಸ್.)**

ಮಾಳಗಾಂವಕರ, ಮನೋಹರ: 1913– . ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ನಲ್ಲಿ ಕಾದಂಬರಿ, ಕಥೆಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುವ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಭಾರತೀಯ ಬರೆಹಗಾರರು, ಕನ್ನಡಿಗರು. 1913 ಜುಲೈ 12ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ದತ್ತಾತ್ರೇಯ, ತಾಯಿ ಪಾರ್ವತೀಬಾಯಿ. ವಾಸ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಲೋಂಡಾದ ಬಳಿ ಜಗಲಬೆಟ್ಟ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ. ಆರಂಭದ ಅಧ್ಯಯನ ಬೆಳಗಾಂವಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ಹೆಚ್ಚಿನ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಮುಗಿಸಿ ಪದವಿ ಪಡೆದು ಸೈನ್ಯ ಸೇರಿದರು. ಎರಡನೆಯ ಮಹಾಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ ಇವರು ತಮ್ಮ 39ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೆ ನಿವೃತ್ತಿ ಹೊಂದಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಕಾಲಿಟ್ಟರು. ಶ್ರೀಮಂತಿಕೆ, ರಾಜಕೀಯ ಪರಿಸರದ ಅನುಭವ ಇವರಿಗೆ ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೇ ಉಂಟಾದವು. ಇವರ ತಾತ (ತಾಯಿಯ ತಂದೆ) ಗ್ವಾಲಿಯರ್ ರಾಜ್ಯದ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದರು. ಹೀಗಾಗಿ ಇವರ ರಾಜಕೀಯ ಪರಿಸರದ ಅನುಭವ ಶ್ರೀಮಂತಿಕೆ ಇವೆಲ್ಲ ಇವರ ಕಾದಂಬರಿ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವಹಿಸಿ ನಿಂತಿವೆ. ಸೈನ್ಯ ಸೇರಿದ ಮಾಳಗಾಂವಕರ್ ನಿವೃತ್ತಿಯ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಲೆಫ್ಟಿನೆಂಟ್ ಕರ್ನಲ್ ಆಗಿದ್ದರು (1952). ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭಾರತದ ಉದ್ದಗಲಕ್ಕೂ ಸಂಚರಿಸಿದರು. ಸ್ವಭಾವತಃ ಬೇಟೆಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಣಾತರಾದ ಮಾಳಗಾಂವಕರ್ ಬರೆಯಲು ಆರಂಭಿಸಿದ್ದು ಒಂದು ಯೋಗಾಯೋಗವೇ ಸರಿ. ಇವರ ಪತ್ನಿ ಮನೋರಮಾ ಕಾಣಿಕೆಯಾಗಿ ನೀಡಿದ ಟೈಪ್‌ರೈಟರ್ ಇವರ ಬರೆವಣಿಗೆಗೆ ಕಾರಣವಾಯಿತಂತೆ.

ಮಾಳಗಾಂವಕರರ ಬರೆವಣಿಗೆ ವಿಪುಲವಾಗಿದೆ. ಕಥೆ, ಕವಿತೆ, ಕಾದಂಬರಿ ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲೂ ಕೃತಿ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕಾನ್ಹೋಜಿ ಅಂಗ್ರೇ, ಮರಾಠ ನಾವಿಕ (1959), ಡಿಸ್ಟಂಟ್ ಡ್ರಮ್ (1960), ಕಾಂಬ್ಯಾಟ್ ಆಫ್ ಷಾಡೋಸ್ (1962), ಪ್ರಿನ್ಸೆಸ್ (1963), ಪುಅರಸ್ ಆಫ್ ದೇವಾಸ್ ಸೀನಿಯರ್ (1963), ಎ ಬೆಂಡ್ ಇನ್ ದಿ ಗ್ಯಾಂಜಸ್ (1964), ಛತ್ರಪತೀಸ್ ಆಫ್ ಕೊಲ್ಹಾಪುರ್ (1971), ಡೆವಿಲ್ಸ್ ವಿಂಡ್ (1972), ಮೆನ್ ಹೂ ಕಿಲ್ಡ್ ಗಾಂಧಿ (1978), ಓಪನ್ ಸೀಜನ್ (1978), ಷಾಲಿಮಾರ್ (ಕೃಷ್ಣ ಷಾ ಅವರ ನಾಟಕದ ಕಾದಂಬರಿ ರೂಪ, 1978), ಸೀಹಾಕ್, ಸ್ಪೈ ಇನ್ ಅಂಬರ್– ಇವು ಇವರ ಕೆಲವು ಪ್ರಮುಖ ಕೃತಿಗಳು.

ಇವಲ್ಲದೆ ಐವತ್ತಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಥೆಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೂ ಕಾದಂಬರಿಗಳ ಮೂಲಕವೇ ಮಾಳಗಾಂವಕರ್ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಸಿದ್ಧರು. ಇವರ ಕಾದಂಬರಿಗಳು ಕನ್ನಡ, ಮರಾಠಿ ಮುಂತಾಗಿ ಹಲವು ಭಾರತೀಯ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಅನುವಾದಗೊಂಡಿವೆ. ಪ್ರಿನ್ಸೆಸ್ ಹಾಗೂ ಎ ಬೆಂಡ್ ಇನ್ ದಿ ಗ್ಯಾಂಜಸ್–ಈ ಎರಡು ಕಾದಂಬರಿಗಳು ಮಾಳಗಾಂವಕರರಿಗೆ ಖ್ಯಾತಿ ತಂದುಕೊಟ್ಟಿವೆ. ಪ್ರಿನ್ಸೆಸ್ ಕಾದಂಬರಿ ರಾಜ ಮಹಾರಾಜರು ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಶಂಕರಪಾಟೀಲರಿಂದ ಅನುವಾದಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಕಾದಂಬರಿ ಭಾರತದ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರ ಜೀವನವನ್ನು ಹಿನ್ನೆಲೆಯಾಗಿರಿಸಿ ಕೊಂಡು ರಚಿತವಾದ ಕೃತಿ. ಎ ಬೆಂಡ್ ಇನ್ ದಿ ಗ್ಯಾಂಜಸ್ (ಗಂಗೆಯ ಬದಲಾದ ಪಾತ್ರ) ಅಹಿಂಸೆಯ ಅಸ್ತಿಭಾರದಮೇಲೆ ನಿಂತ ಕಾದಂಬರಿ. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಪೂರ್ವ ಹಾಗೂ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾನಂತರದ ಭಾರತದ ಚಿತ್ರ ಇದರಲ್ಲಿ ಮೂಡಿದೆ. ಷಾಲಿಮಾರ್ ಕಾದಂಬರಿ ಚಲನಚಿತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಕಥೆ, ಕಾದಂಬರಿ ಹೀಗೆ ಯಾವುದೇ ಮಾಧ್ಯಮವಿರಲಿ ಇವರ ಬರೆವಣಿಗೆಯ ಶೈಲಿ ಸರಳ, ನೇರ, ಮಾರ್ಮಿಕ ಹಾಗೂ ವಸ್ತುನಿಷ್ಠವೆನ್ನ ಬಹುದು. *

ಮಾಳವಾಡ, ಸ.ಸ.: 1910–87. ಕನ್ನಡವನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ ಮಹನೀಯರಲ್ಲಿ ಗಣ್ಯರು. ವಿಮರ್ಶಕರೂ ವಿದ್ವಾಂಸರೂ ಆಗಿ ಖ್ಯಾತನಾಮರು. ಇವರು ಮೂಲತಃ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಾಳವಾಡದವರು; ಆದರೆ ಹಿರಿಯರು ನೆಲಸಿದ್ದು ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗೋವನಕೊಪ್ಪ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ. ಇವರು ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮೆಣಸಿಗಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 1910 ನವೆಂಬರ್ 14ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಸಂಗನಬಸಪ್ಪ, ತಾಯಿ ಕಾಳಮ್ಮ. ಮಾಳವಾಡರ ನಿಜನಾಮ ಸಂಗಪ್ಪ. ಇವರ ಬಾಲ್ಯ ಮತ್ತು ಪ್ರೌಢ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಗಳು ಗೋವನಕೊಪ್ಪ, ಗುಳೇದಗುಡ್ಡ, ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಬಿಜಾಪುರಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆದುವು (1916–29). ಬಾಗಲಕೋಟೆಯಲ್ಲಿರುವಾಗ ಗಜೇಂದ್ರಗಡ ಶಾಮರಾಯ ಮಾಸ್ತರ ಎಂಬುವರು ಇವರಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರೇಮ ಮೊಳೆಯಿಸಿದರು. ಮುಂದೆ ಬಿಜಾಪುರ, ಧಾರವಾಡಗಳಲ್ಲಿ ಅದು ಬೆಳೆಯಿತು. ಧಾರವಾಡದ ಕರ್ನಾಟಕ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಇತಿಹಾಸ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳ ಆಯ್ಕೆಯೊಂದಿಗೆ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮುಂದುವರಿದು, 1933ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಮುಂಬಯಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಅನಂತರ ಕೊಲ್ಹಾಪುರದಲ್ಲಿ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಶಿಕ್ಷಣ ಮುಂದುವರಿಸಿ, ಕನ್ನಡ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಗಳ ವಿಶೇಷ ಅಭ್ಯಾಸದೊಂದಿಗೆ ಅದೇ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿಯನ್ನು 1935ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಸ್ಥಾನದೊಂದಿಗೆ ಗಳಿಸಿದರು. ಮಾಳವಾಡರ ವೃತ್ತಿಜೀವನ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸರ್ಕಾರಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ನಡೆದು, 1936ರಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. ಅಲ್ಲಿಯೇ ತಮ್ಮ ಶಿಕ್ಷಕ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಪೂರೈಸಿ 1966ರಲ್ಲಿ ಆ ಕಾಲೇಜಿನ ಪ್ರಾಚಾರ್ಯರಾಗಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು. 1970ರ ತನಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಧನಸಹಾಯ ಆಯೋಗದ ಸಂಶೋಧಕ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದು ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು.

ಮಾಳವಾಡರು ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ರಂಗದಲ್ಲಿ ಬಹುಮುಖವಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಕಾಲೇಜಿನ ಹಿರಿಮೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿದರು. ಮೈಸೂರು, ಮುಂಬಯಿ ಸರ್ಕಾರಗಳ ಶಿಕ್ಷಣ ಇಲಾಖೆಗಳ ಅಭ್ಯಾಸ ನಿಯಾಮಕ ಮಂಡಳಿ, ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕ ಸಮಿತಿ, ನೇಮಕಾತಿ ಸಮಿತಿಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಸಹಯೋಗ ನೀಡಿದರು. ಮುಂಬಯಿ ಸರ್ಕಾರದ ಕನ್ನಡ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಸಂಶೋಧನ ಸಮಿತಿಯ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿದ್ದರು (1938–41). ಮುಂಬಯಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಶಿಕ್ಷಣಮಂಡಲಿ, ಸೆನೆಟ್ ಸಭೆಗಳಲ್ಲಿ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು (1946–52). ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಸ್ಥಾಪನೆಗೊಳ್ಳಲು ಹಾಗೂ ಆಕಾಶವಾಣಿ ಕೇಂದ್ರ ಆರಂಭವಾಗಲು ಇವರು ಬಹುವಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದರು. ಅಲ್ಲಿಯ ಕನ್ನಡ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಸ್ಥಾಪನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇವರ ಪಾತ್ರವಿದ್ದಿತು; 1953–57ರ ತನಕ ಆ ಸಂಸ್ಥೆಯ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ವಿದ್ವತ್ತಿನ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿದರು. 1956ರಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಕ್ಕೆ ವಹಿಸಿಕೊಡುವಲ್ಲಿಯೂ ಇವರದು ಮಹತ್ತ್ವದ ಪಾತ್ರ. ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯದ ಮೊದಲ ಗೌರವ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿಯೂ (1968–70) ಇವರು ಶ್ರಮಿಸಿ, ಈ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಭದ್ರ ಬುನಾದಿಯನ್ನು ಹಾಕಿದರು.

ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿದ್ಯಾವರ್ಧಕ ಸಂಘ, ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಪಿ.ಇ.ಎನ್. ಸಂಸ್ಥೆ, ಕೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ರಾಜ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯ

ಅಕಾಡೆಮಿಗಳು, ಭಾರತೀಯ ಜ್ಞಾನಪೀಠ, ಧಾರವಾಡದ ಲಿಂಗಾಯತ ವಿದ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಸಂಸ್ಥೆ, ಕೇಂದ್ರ ಬಸವ ಸಮಿತಿ ಮುಂತಾದ ಸಂಘ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ, ಸಲಹೆಗಾರರಾಗಿ ಮಾಳವಾಡರು ತಮ್ಮ ಪಾಲಿನ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಹಲವು ವಿದ್ವತ್ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಸಂಪಾದಕ ಮಂಡಲಿ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ, ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಕನ್ನಡ ನಿಘಂಟು ಸಮಿತಿ ಸದಸ್ಯ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್–ಕನ್ನಡ ನಿಘಂಟು ಸಮಿತಿ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ತಮ್ಮ ವಿದ್ವತ್ತಿನ ಪ್ರಯೋಜನ ದೊರಕಿಸಿಕೊಟ್ಟರು. ಪಿ.ಇ.ಎನ್. ಸಮ್ಮೇಳನಗಳಲ್ಲಿ, ಅಖಿಲಭಾರತ ಪ್ರಾಚ್ಯ ವಿದ್ಯಾಪರಿಷತ್ತಿನ ಅಧಿವೇಶನಗಳಲ್ಲಿ, ಅರವಿಂದ ಶತಾಬ್ದಿ ಮತ್ತು ಅಂಥ ಹಲವು ವಿಚಾರಗೋಷ್ಠಿಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಭಾಗವಹಿಸಿ ಪ್ರಬಂಧ ಮಂಡಿಸಿದರು. ಮದರಾಸು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಗೋಷ್ಠಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ (1945), ಧಾರವಾಡ ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲಾ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನಗಳ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಗೌರವಿಸಲ್ಪಟ್ಟರು.

ಮಾಳವಾಡರು ನಲವತ್ತಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಸ್ವಂತ ರಚನೆಗಳೂ ಸಂಪಾದಿತ ಕೃತಿಗಳೂ ಸೇರಿವೆ. ಈ ಕೃತಿಗಳ ಬೆಲೆಯುಳ್ಳ ಸಾಹಿತ್ಯಮೌಲ್ಯದ ಮೂಲಕ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವು ಆತ್ಮಚರಿತ್ರೆ, ಜೀವನಚರಿತ್ರೆ, ಪ್ರವಾಸ ಕಥನ, ವಿಚಾರ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಸಾಹಿತ್ಯ, ವಿಮರ್ಶೆ, ಸಂಪಾದನೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿವೆ. ‘ದಾರಿ ಸಾಗಿದೆ’ ಇವರ ಆತ್ಮಚರಿತ್ರೆ. ಉತ್ತಂಗಿ ಚನ್ನಪ್ಪ, ಮಧುರ ಚೆನ್ನ, ನಾಗಮಹಾಶಯ ಮೊದಲಾದವು ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆಗಳು; ಪಯಣದ ಕತೆ, ಸಂಚಾರ ಸಂಗಮ ಪ್ರವಾಸ ಕಥನ; ಸಂಸ್ಕೃತಿ, ಕಾಲವಾಹಿನಿ, ದೃಷ್ಟಿಕೋನ ಮೊದಲಾದವು ವೈಚಾರಿಕ ಬರೆಹಗಳು; ಶ್ರೀ ಅರವಿಂದ ಸ್ಮರಣೆ, ಅರವಿಂದ ಮಾತಾಪಥ ಮುಂತಾದವು ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಸಾಹಿತ್ಯದ ರಚನೆಗಳು; ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ದರ್ಶನ, ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮಾಲೋಚನೆ, ಪುಸ್ತಕ ಪ್ರಪಂಚ, ಹರಿಹರನ ರಗಳೆಗಳಲ್ಲಿ ಜೀವನದರ್ಶನ, ಕಾವ್ಯ ಮತ್ತು ಜೀವನಚಿತ್ರಣ ಈ ಕೆಲವು ಸಾಹಿತ್ಯ ವಿಮರ್ಶೆಯ ಕೃತಿಗಳು; ರಾಘವಾಂಕ ಚರಿತೆ, ಹರಿಹರನ ಮೂರು ಗರಳೆಗಳು ಮೊದಲಾದವು ಸಂಪಾದಿತ ಗ್ರಂಥಗಳು; ಸಂಗೀತರತ್ನ, ಕರ್ನಾಟಕ ಕುಲಪುರೋಹಿತರು ಇವರ ಸಂಪಾದಕತ್ವದ ಗೌರವಗ್ರಂಥಗಳು. ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಗಮ ಎಂಬ ಹೆಬ್ಬೊತ್ತಗೆಯಲ್ಲಿ ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃಷಿಯ ವೈವಿಧ್ಯವನ್ನು ನಿದರ್ಶಿಸುವ 60 ಲೇಖನಗಳು ಸಂಕಲಿತವಾಗಿದ್ದು ಅಭ್ಯಾಸಿಗಳಿಗೆ ತುಂಬ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಮತ್ತು ಆಧುನಿಕ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಕವಿ–ಕೃತಿಗಳ ಪರಿಚಯ ವಿಮರ್ಶೆಗಳಲ್ಲಿ, ಅರವಿಂದರ ಜೀವನ ಸಾಧನೆ ಸಂದೇಶಗಳ ಪ್ರಸಾರದಲ್ಲಿ ಇವರು ಅಪಾರವಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿರುವುದನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ, ಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿ ಶಿಕ್ಷಣತಜ್ಞರಾಗಿ ಇವರ ಸೇವೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಇವರ 73ನೆಯ ಹುಟ್ಟುಹಬ್ಬದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಎಂಬ ಅಭಿನಂದನ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಲಾಯಿತು (1983). ಇವರನ್ನು ರಾಜ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ (1972). ವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗಿ ನೇರವಾದ ನಡೆನುಡಿಗಳಿಗೆ, ವಸ್ತುನಿಷ್ಠವಿಚಾರಗಳಿಗೆ, ಆಡಳಿತ ದಕ್ಷತೆಗೆ ಇವರು ಹೆಸರಾಗಿದ್ದರು.

ಇವರು ಆಲೂರ ವೆಂಕಟರಾಯರು, ಬಿ.ಎಂ.ಶ್ರೀ, ಬಸವನಾಳ, ಬೇಂದ್ರೆ, ಕುವೆಂಪು, ಹಳಕಟ್ಟಿ, ಕುಂದಣಗಾರ್, ಕಾರಂತ, ತೀ.ನಂ.ಶ್ರೀ. ಮೊದಲಾದವರ ಸ್ನೇಹ ಸಂಪರ್ಕಗಳನ್ನು ಗಳಿಸಿದ್ದರು; ಪ್ರತಿಭಾವಂತ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಇವರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದ್ದರು. ಇವರ ಪತ್ನಿ ಶಾಂತಾದೇವಿ ಮಾಳವಾಡ ಸಹ ಮಹಿಳಾ ಸಾಹಿತಿಗಳಲ್ಲಿ ಗಣ್ಯರೆನಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮಾಳವಾಡರು ಆ ಕಾಲಕ್ಕೆ ತಮ್ಮ ಗಳಿಕೆಯ 25 ಸಾವಿರ ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪೋಷಣೆಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದತ್ತಿಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ವಿನಿಯೋಗಿಸಿದ್ದರು. ಇವರು 1987 ಆಗಸ್ಟ್ 30 ರಂದು ನಿಧನರಾದರು.

*

ಮಿಡಿಗೇಶಿ: ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಮಧುಗಿರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕಸಬೆಯಿಂದ 19 ಕಿಮೀ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಮಡಕಶಿರಾಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗದ ಸಮೀಪ ಮಿಡಿಗೇಶಿ ಬೆಟ್ಟದ ಪೂರ್ವದ ಇಳಿಜಾರಿನಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಇದೇ ಹೆಸರಿನ ಹೋಬಳಿಯ ಮುಖ್ಯಸ್ಥಳ.

ಮಿಡಿಗೇಶಿ ಹಿಂದೆ ಒಂದು ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟಿನ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ಪಾಳೆಯಗಾರನಾಗಿದ್ದ ನಾಗರೆಡ್ಡಿ ಎಂಬಾತ ತನ್ನ ಸುಂದರ ಪತ್ನಿಯ ತಲೆಕೂದಲು ಮಿಡಿಯ (ಹಿಮ್ಮಡಿ) ವರೆಗೂ ಇದ್ದ ಸಂಗತಿಯ ಸ್ಮರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿಗೆ ಮಿಡಿಗೇಶಿ ಎಂದು ನಾಮಕರಣ ಮಾಡಿದುದಾಗಿ ಐತಿಹ್ಯವಿದೆ. ಅವನೇ ಬೆಟ್ಟದ ಸುತ್ತ ಸುಭದ್ರ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಅವನ ಕಾಲ ನಿರ್ಣಯಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಆಧಾರಗಳಿಲ್ಲ. ಬಹುಶಃ ಅವನು 14–15ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದಿರಬಹುದು. ದೀರ್ಘಕಾಲದವರೆಗೂ ಆ ವಂಶದ ರಾಣಿಯರು ಅಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಮಧುಗಿರಿಯ ಪಾಳೆಯಗಾರ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪಗೌಡ ಮಿಡಿಗೇಶಿಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. 1678–79ರ ವೇಳೆಗೆ ಮೈಸೂರಿನ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ ದಳವಾಯಿ ದೇವರಾಜ ಮಧುಗಿರಿಯ ನಾಯಕನಾದ ತಿಮ್ಮಪ್ಪಗೌಡ ಮತ್ತು ರಾಮಪ್ಪಗೌಡರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಜಡಕನದುರ್ಗ, ಮಧುಗಿರಿ, ಚನ್ನರಾಯನದುರ್ಗ ಮತ್ತು ಮಿಡಿಗೇಶಿಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಶಹಾಜಿಯ ಹಿರಿಯ ಮಗ ತಂಜಾವೂರಿನಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ವೆಂಕೋಜಿ ಅಥವಾ ಏಕೋಜಿಯ ಸೈನ್ಯ ಯಶವಂತರಾಯನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡರೂ ಅಲ್ಪಾವಧಿಯಲ್ಲೇ ಮತ್ತೆ ಮೈಸೂರು ಸೈನ್ಯ ಮರಾಠರನ್ನು ಹೊಡೆದೋಡಿಸಿತು. ಅದೇ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರ ಸುಲ್ತಾನರ ಸೈನ್ಯ ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ನಡೆಸಿದಾಗ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಅವರನ್ನು ಹೊಡೆದೋಡಿಸಿ ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಮೇಲೆ ತನ್ನ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಭದ್ರಗೊಳಿಸಿದ. ಆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಮಧುಗಿರಿಯ ಪಾಳೆಯಗಾರರಿಗೆ ಮಿಡಿಗೇಶಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಡಲಾಯಿತು. ಹೈದರ್ ಅಲಿ 1761ರಲ್ಲಿ ಮಿಡಿಗೇಶಿಯನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡ. 1767ರಲ್ಲಿ ಮರಾಠರ ದಳಪತಿ ಮಾಧವರಾಯ ಮಿಡಿಗೇಶಿಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡರೂ 1774ರ ವೇಳೆಗೆ ಟಿಪ್ಪು ಮಧುಗಿರಿ, ಮಿಡಿಗೇಶಿಗಳನ್ನು ಪುನಃ ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡ. ಆದರೆ ಮರಾಠರು ಸೋತು ಓಡುವ ಮುನ್ನ ಮಿಡಿಗೇಶಿಯನ್ನು ಲೂಟಿ ಮಾಡಿ ಪಾಳುಗೆಡವಿದರು. ಅನಂತರ ಮೂರನೆಯ ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಕಾರನ್‌ವಾಲೀಸನ ಆಕ್ರಮಣದ ಅನಂತರ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪಗೌಡನ ವಂಶಸ್ಥರು ಮಿಡಿಗೇಶಿಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದರು. ಮತ್ತೆ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನನ ದಂಡನಾಯಕ ಕಮ್ರುದ್ದೀನನ ದಾಳಿಯಿಂದ ಅವರು ಮಿಡಿಗೇಶಿಯಿಂದ ಹೊರಬೀಳುವಂತಾಯಿತು. ಮುಸ್ಲಿಮರ ಆಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಮಿಡಿಗೇಶಿಯು

ಅಸೋಫ್ ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರಿಯ ವಾಸಸ್ಥಳವಾಗಿತ್ತು. ಅನಂತರ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಲೀನವಾಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಸೇರಿದ ಹೋಬಳಿಯ ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಳವಾಯಿತು.

ಮಿಡಿಗೇಶಿಯ ಕೋಟೆ ಒಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಹು ಭದ್ರ ಠಾಣ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ಕಡಿದಾದ ಬೆಟ್ಟದ ಸುತ್ತಲಿರುವ ಕೋಟೆಯ ಆಯಕಟ್ಟಿನ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ದುಂಡಾದ ಬತೇರಿಗಳನ್ನೂ ಗೋಡೆಯ ಒಳಬದಿಯಲ್ಲಿ ಕಾವಲುಗಾರರು ಮತ್ತು ರಕ್ಷಣಾ ಪಡೆಯವರು ಪಹರೆ ಮಾಡಲು ಸುತ್ತಲೂ ಗೋಡೆಯ ಜಗತಿಯನ್ನೂ ಮೇಲಂಚಿನಲ್ಲಿ ಫಿರಂಗಿಗಳ ರಂಧ್ರಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕೋಟೆಗೆ ಒಟ್ಟು ಐದು ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಹೈದರ್‌ಅಲಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಲಾದವು. ಅಂಥ ಎರಡು ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರಗಳಲ್ಲಿ ಕಮಾನು, ಗುಮ್ಮಟಾಕಾರದ ಚಾವಣಿ ಮುಂತಾದ ಮುಸ್ಲಿಮ್ ವಾಸ್ತುಲಕ್ಷಣಗಳು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿವೆ. ಕೋಟೆಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ವೆಂಕಟರಮಣಸ್ವಾಮಿ, ಮಲ್ಲೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಆಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಅರಮನೆ, ಹಾಳಾದ ಮಂಟಪ ಅಥವಾ ಕಾವಲು ಗೃಹ, ನೀರಿನ ದೊಣೆಗಳು, ಮಸೀದಿ, ಮದ್ದಿನ ಉಗ್ರಾಣ, ಧಾನ್ಯದ ಕಣಜಗಳು, ಎಣ್ಣೆ ಮತ್ತು ತುಪ್ಪದ ಸಂಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಗುಡಾಣಗಳು ಮುಂತಾದವುಗಳ ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ. ಕನ್ಯಾರಮ್ಮನ ದೊಣೆ ಮತ್ತು ಮುಸರೆ ದೊಣೆಗಳು ಕೋಟೆಯ ನಿವಾಸಿಗಳಿಗೆ ನೀರನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತಿದ್ದವು. ಕನ್ಯಾರಮ್ಮನ ದೊಣೆಯ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿರುವ ಸಣ್ಣ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಲಿಂಗಾಕಾರದ ದೇವಿಯ ಮೂರ್ತಿಯಿದೆ. ಕಾವಲುಗೃಹ ಅಥವಾ ಬುರುಜಿನ ಬಳಿಯ ಒಂದು ತಗ್ಗಿನಲ್ಲಿ ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವ 20 x 15 ಅಡಿ ವಿಸ್ತೀರ್ಣದ ಎರಡು ಕೋಣೆಗಳನ್ನು ಮದ್ದಿನ ಉಗ್ರಾಣವೆಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಬೆಟ್ಟದ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಗಾರೆಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಮಸೀದಿಯಲ್ಲಿ 35 x 20 ಅಡಿಗಳ ಹಜಾರ, ಕಟಕಟೆ ಮತ್ತು ಎರಡು ಮಿನರೆಟ್ಟುಗಳಿವೆ. ಧಾನ್ಯದ ಕಣಜಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದಿಗೂ ರಾಗಿ ಮತ್ತು ಬತ್ತದ ಕಾಳುಗಳು ಮತ್ತು ಹೊಟ್ಟು ಉಳಿದು ಬಂದಿದೆ.

ಮಿಡಿಗೇಶಿ ಕೋಟೆಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಮೂರು ಹಿಂದು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಜಿಬಿ ಆಂಜನೇಯನ ಗುಡಿ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಲಾಗಿದ್ದು ಅದರೊಳಗೆ ದೊಡ್ಡಕಲ್ಲಿನ ಮೇಲೆ ಕೆತ್ತಲಾದ ಆಂಜನೇಯನ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪ ಸುಂದರವಾಗಿದೆ. ಅದೇ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಬಹುದಾದ ಮಲ್ಲೇಶ್ವರನ ಗುಡಿಯನ್ನು ಸೆಟ್ಟೆನೋರು ಕುರುಬ ಪಂಥದವರು ತಮ್ಮ ಕುಲದೇವತೆಯಾದ ಮಲ್ಲೇಶ್ವರನಿಗೆ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆ ಪಂಗಡಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಸುಂದರ ತರುಣಿ ಚಿಕ್ಕಮಲ್ಲಮ್ಮನೆಂಬುವವಳನ್ನು ಮುಸ್ಲಿಂದಾಳಿಕಾರರು ಬಲಾತ್ಕಾರವಾಗಿ ಮಾನಭಂಗ ಮಾಡಿ ಸೆರೆಯಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟರು. ಅವಳು ತನ್ನ ಕುಲದೇವತೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು ದೇವತೆಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಬಂಡೆ ಇಬ್ಭಾಗವಾಗಿ ದಾರಿ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿತು. ಆಗ ಆಕೆ ಮಲ್ಲೇಶ್ವರನಸನ್ನಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಿದಳು ಎಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಬೆಟ್ಟದ ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳ ಸಾಲಿನ ಬಲಕ್ಕಿರುವ ಕಲ್ಲಿನ ಮೇಲೆ ಕೊರೆದ ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಈಟಿ ಮತ್ತು ಬಲಗೈಯ ಕತ್ತಿ ಹಿಡಿದ 2' ಎತ್ತರದ ಸ್ತ್ರೀಯ ಶಿಲ್ಪ ಆಕೆಯದೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ತಾಮ್ರಪತ್ರವೊಂದನ್ನು ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಡಲಾಗಿದೆ. ವೆಂಕಟರಮಣ ದೇವಾಲಯ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ್ಯ ದೇವಾಲಯ. ಅದೇ ಹೆಸರಿನ ಮಧುಗಿರಿಯ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಹೋಲುವ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ಈ ಕಟ್ಟಡವನ್ನು ನಾಗರೆಡ್ಡಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಲಾದರೂ ಅದರ ಗರ್ಭಗುಡಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯ ಕೊನೆಗಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವದ ಮಹಾದ್ವಾರದ ಮೇಲೆ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಗಾರೆಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಿದ ಎತ್ತರವಾದ ಗೋಪುರವಿದೆ. ದ್ವಾರಮಂಟಪದ ಕಂಬಗಳು ಸಿಂಹಲಾಂಛನವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ದ್ವಾರಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಬಲದ ಸಣ್ಣ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಗಣೇಶ ಮತ್ತು ಎಡದ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಭೈರವನ ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದ ಬಾಗಿಲಿನಲ್ಲಿರುವ ಗೂಡುಗಳಲ್ಲಿ ಗಣಪತಿ ಮತ್ತು ವೀರಭದ್ರರ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಾಕಾರದ ದಕ್ಷಿಣ ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ಬಾಗಿಲಿಗೆ ಹೊಂದಿದಂತೆ ಅರಮನೆಯ ಪಾಳುಬಿದ್ದ ಕಲ್ಲಿನ ಗೋಡೆಗಳಿವೆ. ರಾಜಮನೆತನದವರು ಈ ಬಾಗಿಲಿನಿಂದ ಗುಡಿಗೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದರಂತೆ. ಅಲ್ಲಿನ ಗೋಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಒಂದೂವರೆ ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಕೈಮುಗಿದು ನಿಂತ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಶಿಲ್ಪ ನಾಗರೆಡ್ಡಿಯದೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರ ಬಳಿ 5 ಅಡಿ ಉದ್ದದ ಕಾಳಿಂಗ ಸರ್ಪದ ಮೇಲೆ ನರ್ತಿಸುತ್ತಿರುವ ಕೃಷ್ಣನ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಮಹಾದ್ವಾರದ ಎದುರಿಗೆ ಗರುಡಮಂಟಪವಿದೆ. ಇದರ ಬಳಿಯಿರುವ 40 ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಹೂಬಳ್ಳಿಗಳಿಂದ ಆವೃತವಾದಂತೆ ಕೆತ್ತಿದ ಅಂದವಾದ ಧ್ವಜಸ್ಥಂಭ ಸಿಡಿಲು ಬಡಿದು ಅರ್ಧವಾಗಿದೆ.

(ವಿ.ಜಿ.ಕೆ.;ಬಿ.ಕೆ.ಜಿ.)

ಮಿಣಜಿಗಿ, ಮಡಿವಾಳಪ್ಪ ವೀರಪ್ಪ: 1901–87. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಚಿತ್ರ ಕಲಾವಿದರು. ತೈಲ ಹಾಗೂ ಜಲವರ್ಣ ಚಿತ್ರಗಳ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಹಸ್ತರು. ಇವರ ರಾಗಮಾಲಾ ಹಾಗೂ ನಿಸರ್ಗ ಚಿತ್ರಗಳು ವಿಶಿಷ್ಟವಾದುವು. ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಳ್ಳಿಯೊಂದರಲ್ಲಿ 1901 ಜನವರಿ 30ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಶ್ರೀಮಂತ ಮನೆತನದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಇವರು ಚಿಕ್ಕಂದಿನಲ್ಲಿಯೇ ತಾಯಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ತಂದೆಯ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದರು. ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ವೀರಪ್ಪನವರಿಗೆ ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ಚಿತ್ರಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯಿತ್ತು. ಪ್ರಾಥಮಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಬಿಜಾಪುರದಲ್ಲಿ. ಅನಂತರ ಮುಂಬಯಿಯ ಜೆ.ಜೆ. ಸ್ಕೂಲ್ ಆಫ್ ಆರ್ಟ್ಸ್ ಸೇರಿ ಪ್ರಥಮದರ್ಜೆಯಲ್ಲಿ ಡಿಪ್ಲೊಮಾ ಪಡೆದು ಆರ್ಟ್ಸ್ ಮಾಸ್ಟರ್ ಆದರು. ಅನಂತರ ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿನ ರಾಯಲ್ ಕಾಲೇಜ್ ಆಫ್ ಆರ್ಟ್ಸ್ ಸೇರಿ ಅಲ್ಲಿದ್ದ ವಿಲಿಯಮ್ ರೂಥನ್‌ಸ್ಟೈನ್ ಅವರದು ಅದ್ಭುತ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ. ಅವರಿಗೆ ಭಾರತೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಮತ್ತು ಕಲೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಅಭಿಮಾನವಿತ್ತು. ಮಿಣಜಿಗಿ ಅವರಿಗೆ ಅಂಥವರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವ ಸುಯೋಗ ದೊರೆಯಿತು. ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿನ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಗ್ಯಾಲರಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಎರಡು ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಮಿಣಜಿಗಿಯವರು ಪ್ರತಿಮಾಡಿ ರೂಥನ್‌ಸ್ಟೈನ್‌ರಿಗೆ ತೋರಿಸಿದಾಗ ಅವರು ಪ್ರತಿ ತೆಗೆಯುವ ಕೆಲಸ ಮಾಡಬೇಡ, ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ರಚಿಸು, ಉತ್ತಮ ಕಲಾಕಾರನಾಗು ಎಂದರಂತೆ. ಗುರುವಿನ ಮಾತನ್ನು ಪಾಲಿಸಲು ಮಿಣಜಿಗಿಯವರು ಸತತವಾಗಿ ದುಡಿದರು.

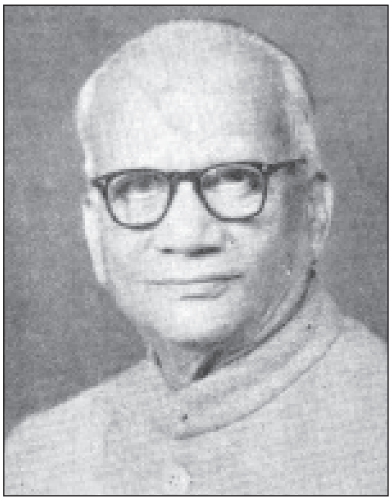

ಇವರು ಸುಮಾರು ಸಾವಿರ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ರಾಗಮಾಲಾ ಚಿತ್ರಗಳು, ನಿಸರ್ಗ ಚಿತ್ರಗಳು, ಭಿತ್ತಿಚಿತ್ರಗಳು, ರೇಖಾಚಿತ್ರಗಳು, ಸಂಯೋಜಿತ ಚಿತ್ರಗಳು ಸೇರಿವೆ. ಇವರು ಸ್ವತಃ ಸಂಗೀತಗಾರರಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವರ ರಾಗಮಾಲಾ ಚಿತ್ರಗಳು ಜೀವಂತಿಕೆ ಪಡೆದಿವೆ.

ಸಂಗೀತವನ್ನು ಬಣ್ಣದಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದು ನಿಲ್ಲಿಸುವ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಇವರು ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿನಿಂದ ಬಂದ ಇವರು ಕೆಲಕಾಲ ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಅನಂತರ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯನ್ನು ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ಕುಂಚಬ್ರಹ್ಮ, ಕರ್ನಾಟಕ ಕಲಾಸಾರ್ವಭೌಮ ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಪಡೆದರು. ಇವರಿಗೆ ರಾಜ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಹಾಗೂ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಡಾಕ್ಟರೇಟ್ ಪದವಿ ಸಂದಿವೆ. ಇವರು ಜಪಾನಿನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಕಲಾಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲೂ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರು. ಅಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ಸಂಘ ಸಂಸ್ಥೆಗಳೊಡನೆ ಸಂಬಂಧವಿರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಇವರು 1987ರಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. *

ಮಿಥಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿ: ಭಾರತದ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಶೋಧನೆಗಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡ, ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಒಂದು ಸಂಸ್ಥೆ. ಆಗಿನ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಕಂಟೋನ್ಮೆಂಟ್ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿ ಆಗಿದ್ದ ಎಫ್.ಜೆ. ರಿಚರ್ಡ್ಸ್‌ರ ಆಸಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಪರಿಶ್ರಮದ ಫಲವಾಗಿ ಈ ಸಂಸ್ಥೆ 1909ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು. ಇದರ ಸ್ಥಾಪನೆಗೆ ರಾಯಲ್ ಏಷ್ಯಾಟಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿಯೇ ಮಾದರಿ. ಮಾರಿಸ್ ಟ್ರಾವೆರ್ಸ್ ಇದರ ಪ್ರಥಮ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು. ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜ ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ಪ್ರಥಮ ಮಹಾಪೋಷಕರು. ಮೈಸೂರಿನ ರೆಸಿಡೆಂಟ್ ಸ್ಟುಯರ್ಟ್ ಫ್ರೇಸರ್ ಗೌರವಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದ ಎ.ಎಂ. ಟಬರ್ಡ್ ಮತ್ತು ಎಸ್. ಕೃಷ್ಣಸ್ವಾಮಿ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್ ಆಡಳಿತ ಮಂಡಳಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು.

ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು 1916ರಲ್ಲಿ ಈಗಿನ ನೃಪತುಂಗ ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿರುವ, ಆಗ ತಾನೇ ಹೊಸದಾಗಿ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಡ್ಯಾಲಿ ಮೆಮೊರಿಯಲ್ ಹಾಲ್‌ಗೆ ಸ್ಥಳಾಂತರಿಸಲಾಯಿತು. ಸಂಸ್ಥೆಗೆ ಒಂದು ಸುಸಜ್ಜಿತ ಗ್ರಂಥಾಲಯವನ್ನು ರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಗ್ರಂಥಾಲಯದಲ್ಲಿ ಇತಿಹಾಸ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ಧರ್ಮ, ತತ್ವಶಾಸ್ತ್ರ, ಲಲಿತಕಲೆ ಮತ್ತಿತರ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಮೂಲ ಆಕರಗಳು ಸಂಗ್ರಹವಾಗುವಂತೆ ಆದ್ಯ ಗಮನ ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ಇಂದು ಈ ಸಂಗ್ರಹ ಸುಮಾರು ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಸಾವಿರ ಶೀರ್ಷಿಕೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದ್ದು ಸಂಶೋಧಕರಿಗೆ ಅಮೂಲ್ಯ ಮಾಹಿತಿಗಳ ಆಕರವಾಗಿದೆ. ಈ ಗ್ರಂಥಾಲಯಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಒಂದು ವಾಚನಾಲಯವೂ ಇದೆ.

ಮಿಥಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿಯ ಮುಖವಾಣಿಯಾಗಿ ಸಂಶೋಧನ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಲು ಅವಕಾಶವಾಗುವಂತೆ ದ ಕ್ವಾರ್ಟರ್ಲಿ ಜರ್ನಲ್ ಆಫ್ ದ ಮಿಥಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿ ಎಂಬ ತ್ರೈಮಾಸಿಕವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸತೊಡಗಿತು. ಇದರಿಂದ ದೇಶ ವಿದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಕೀರ್ತಿ ಹಬ್ಬಿತು. 1927ರಲ್ಲಿ ಗಾಂಧೀಜಿಯವರು ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದಾಗ ಮಿಥಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿಗೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಕಾರ್ಯ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದರು.

ಇಂದಿಗೂ ಈ ಸಂಸ್ಥೆ ಕ್ರಿಯಾಶೀಲವಾಗಿದ್ದು ತನ್ನ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಕಾಯ್ದುಕೊಂಡು ಬಂದಿದೆ. ವಿದ್ವಾಂಸರಿಂದ ವಿವಿಧ ವಿಷಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಆಗಾಗ ಉಪನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸುತ್ತದೆ; ವಿಚಾರಸಂಕಿರಣಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂಸ್ಥೆ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಹಲವು ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಇತಿಹಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಸರ್ಟಿಫಿಕೆಟ್ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನೂ ನೀಡುತ್ತಿದೆ. **(ಡಿ.ಎಸ್.ಜಿ.)**

ಮಿರ್ಜಿ ಅಣ್ಣಾರಾಯ: 1918–75. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಾಹಿತಿ, ಸಮಾಜ ಸೇವಕರು. ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶೇಡಬಾಳದಲ್ಲಿ 1918 ಆಗಸ್ಟ್ 25ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಅಣ್ಣಪ್ಪ, ತಾಯಿ ಚಂದ್ರವ್ವ. ಇವರದು ವ್ಯವಸಾಯ ಮನೆತನ. ಅಣ್ಣಾರಾಯರು ಶಾಲೆಗೆ ಹೋಗಿ ಕಲಿತಿದ್ದು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಯವರೆಗೆ ಮಾತ್ರ. ಅನಂತರ ಸ್ವಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಖಾಸಗಿಯಾಗಿ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಜಾಣ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತೀರ್ಣರಾದರು (1938). ಮರುವರ್ಷ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲಾಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡ ಇವರು, ಸಮೀಪದ ಉಗಾರದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಅನಂತರ ಶೇಡಬಾಳ ಇವರ ಕಾರ್ಯಸ್ಥಾನವಾಯಿತು. ಕೆಲಸದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡೇ ಇವರು 1953ರಲ್ಲಿ ಮೆಟ್ರಿಕ್ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತೀರ್ಣರಾದರು. ಧಾರವಾಡದ ಶಿಕ್ಷಕರ ಟ್ರೈನಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜಿನಿಂದ ಶಿಕ್ಷಕ ತರಬೇತಿಯನ್ನೂ ಪಡೆದುಕೊಂಡರು (1948). ಕನ್ನಡದ ಜೊತೆಗೆ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಬೇಕಾಗುವಷ್ಟು ಮರಾಠಿ, ಹಿಂದಿ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಮತ್ತು ಗುಜರಾತಿ ಭಾಷೆಗಳ ಪರಿಚಯವನ್ನೂ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ಆ.ನೇ.ಉಪಾಧ್ಯೆಯವರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನೂ ಪ್ರಾಕೃತದಲ್ಲಿ ಪರಿಶ್ರಮವನ್ನೂ ಗಳಿಸಿಕೊಂಡರು.

ಹಳ್ಳಿಯ ಸಹಜ ಬದುಕಿನಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದ ಅಣ್ಣಾರಾಯರು ಚಿಕ್ಕಂದಿನಲ್ಲಿಯೇ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಆಕರ್ಷಿತರಾದರು. ಹಳಗನ್ನಡ ಕೃತಿಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಹೊಸ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನೂ ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ಜೊತೆಗೆ ಬರವಣಿಗೆಯ ಕಲೆಯನ್ನೂ ರೂಢಿಸಿಕೊಂಡರು. ಇವರು ಮೊದಲು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಕಾದಂಬರಿ ನಿಸರ್ಗ (1945). ವಸ್ತುವಿನ ಸಹಜತೆ, ಭಾಷೆಯ ಹೊಸತನ, ಸರಳವಾದ ಕಲಾತ್ಮಕ ನಿರೂಪಣೆ, ಜೀವಂತ ಬದುಕಿನ ಚಿತ್ರಣ, ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರುವ ದುರಂತ–ಇವುಗಳಿಂದ ಈ ಕಾದಂಬರಿ ಬಹುಬೇಗ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಸಹಜತೆಯ ಬರವಣಿಗೆಗೆ ನಾಂದಿ ಹಾಡಿತು.

ಅಣ್ಣಾರಾಯರ ಸಾಹಿತ್ಯ ರಚನೆ ವಿಸ್ತಾರವಾದುದು. ಸನ್ಮತಿ, ವಿವೇಕಾಭ್ಯುದಯ, ಗುರುದೇವ, ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ನಾಟಕ, ಜೀವನ ಮುಂತಾದ ಹತ್ತಾರು ನಿಯತಕಾಲಿಕಗಳಲ್ಲೂ ಸ್ಮರಣ ಸಂಪುಟ–ವಿಶೇಷಾಂಕಗಳಲ್ಲೂ ನಾನಾ ವಿಷಯಗಳ ಮೇಲೆ ನೂರಾರು ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಭಾರತದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲೂ ಭಾಗವಹಿಸಿ ರಾಷ್ಟ್ರಜೀವನದಲ್ಲಿ ಪರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿತ್ಯಂತರಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಸಾಕ್ಷಿಗಳಾಗಿ ಕಂಡುಂಡ ಇವರು ರಾಷ್ಟ್ರಪುರುಷ, ರಾಮಣ್ಣ ಮಾಸ್ತರ ಎಂಬ ಎರಡು ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನು ಬರೆದರು. ಮುಂದೆ ಶ್ರೇಯಾಂಸ, ಪ್ರತಿಸರಕಾರ, ಅಶೋಕಚಕ್ರ, ಎರಡು ಹೆಜ್ಜೆ, ಹದಗೆಟ್ಟ ಹಳ್ಳಿ ಮುಂತಾದ ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನೂ ಸಮ್ರಾಟ್ ಶ್ರೇಣಿಕ, ಚಾವುಂಡರಾಯ ಎಂಬ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನೂ ಋಷಭದೇವ ಎಂಬ ಪೌರಾಣಿಕ ಕಾದಂಬರಿಯನ್ನೂ ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಪ್ರಣಯ ಸಮಾಧಿ, ಅಮರ ಕಥೆಗಳು, ವಿಜಯಶ್ರೀ ಇವು ಇವರ ಕಥಾಸಂಕಲನಗಳು . ಮೂಲಶಿಕ್ಷಣದ ಮೌಲ್ಯಮಾಪನ, ಭಾಷಾ ಶಿಕ್ಷಣ, ಲೇಖನಕಲೆ ಮುಂತಾದ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ದತ್ತವಾಣಿ, ವಿಮರ್ಶೆಯ ಸ್ವರೂಪ, ಭರತೇಶನ ನಾಲ್ಕು ಚಿತ್ರಗಳು, ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಒಲವುಗಳು –ಮೊದಲಾದ ವಿಮರ್ಶೆಯ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕಲ್ಯಾಣ ಕೀರ್ತಿಯ ಚಿನ್ಮಯಚಿಂತಾಮಣಿ ಹಾಗೂ ಭರತೇಶವೈಭವದ ಶೋಭನ ಸಂಧಿಗಳು–ಇವು ಇವರ ಸಂಪಾದಿತ ಕೃತಿಗಳು. ಪ್ರಿಯದರ್ಶಿ, ಭಾರತದ ಬೆಳಕು, ಖಾರವೇಲ, ಭಗವಾನ್ ಮಹಾವೀರ, ಬುದ್ಧನ ಕಥೆ, ಮಹಮ್ಮದ್ ಪೈಗಂಬರ, ಶ್ರೀಶಾಂತಿಸಾಗರರು, ತೀರ್ಥಂಕರ ಮಹಾವೀರ, ಮಹಾಪುರುಷ–ಇವು ಇವರು ಬರೆದಿರುವ ಜೀವನಚರಿತ್ರೆಗಳು.

ಜೈನಧರ್ಮ ಅಣ್ಣಾರಾಯರ ಮೇರುಕೃತಿ. ಜೈನಧರ್ಮದ ದಿಗಂಬರ, ಶ್ವೇತಾಂಬರ, ಯಾಪನೀಯ, ತೇರಹಪಂಥ, ವೀಸಪಂಥ, ಸ್ಥಾನಕವಾಸಿ ಶಾಖೆಗಳು, ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಇವುಗಳ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ಇತಿಹಾಸ, ಆಗಮಗಳು, ಸ್ಯಾದ್ವಾದ, ಆತ್ಮಮೀಮಾಂಸೆ, ಕರ್ಮವಿಜ್ಞಾನ, ಸಾಧಕನ ಗುಣಸ್ಥಾನ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ಇತರ ಧರ್ಮಗಳೊಡನೆ ತುಲನಾತ್ಮಕ ಅಧ್ಯಯನ–ಇವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಈ ಉದ್ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು. ರವಿಷೇಣನ ರಾಮಾಯಣ ಕೃತಿಯ ಸಾರವನ್ನು ಜನತಾ ರಾಮಾಯಣವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಸುಲಭಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಬರೆದು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಇವರು ಬರೆದಿರುವ 150 ಪುಟಗಳ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿದ್ವತ್ಪೂರ್ಣವಾದ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ ತಲಸ್ಪರ್ಶಿಯಾದ ತೌಲನಿಕ ಸಂಶೋಧನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಭಾರತೀಯ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ರಾಮಾಯಣಗಳ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ವಿವೇಚಿಸಿದೆ. ರತ್ನಕರಂಡಕ ಶ್ರಾವಕಾಚಾರ ಎಂಬುದು ಇವರ ಇನ್ನೊಂದು ವಿದ್ವತ್ ಕೃತಿ. ಭಾರತೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗೆ ಜೈನಧರ್ಮದ ಕೊಡುಗೆ ಎಂಬ ಕೃತಿಯನ್ನು ಹಿಂದಿಯಿಂದ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ತಂದಿದ್ದಾರೆ.

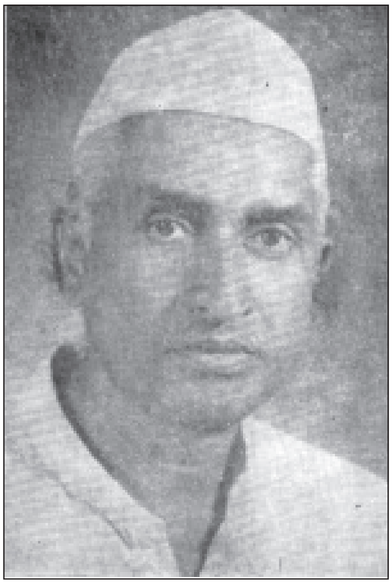

ಅಣ್ಣಾರಾಯರ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸೇವೆಯೂ ಗಣ್ಯವಾದುದಾಗಿದೆ. ಶೇಡಬಾಳದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯೋತ್ಸವದ ಸವಿನೆನಪಿಗೆ 1947 ಆಗಸ್ಟ್ 15 ರಂದು ಶಾಂತಿ ಸೇವಾಸದನವನ್ನು ತೆರೆದರು. ಅದರ ವತಿಯಿಂದ ಅನೇಕ ಹೊಸ ಬರೆಹಗಾರರಿಗೆ ತರಬೇತಿ ಕೊಟ್ಟು 45 ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜನತೆಯಲ್ಲಿ ವಾಚನಾಭಿರುಚಿ ಹುಟ್ಟಿಸಿ ಬೆಳೆಸಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಶೇಡಬಾಳದಲ್ಲಿ 1970 ಮೇ 30 ರಂದು ಜ್ಞಾನವಿಕಾಸ ಮಂದಿರವೆಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಇದರ ಹೆಸರಿಂದ ಗ್ರಂಥಭಂಡಾರವೂ ನಡೆದಿದೆ. ಸಾರ್ವಜನಿಕರ ಸೌಕರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಗ್ರಂಥಾಲಯ, ವಿದ್ವಾಂಸರು ಬಂದಿಳಿದು ಕೊಳ್ಳಲು ತಂಗುಮನೆ, ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೇ ವಾಸವಾಗಿದ್ದು ಬರೆವಣಿಗೆ ಅನ್ವೇಷಣೆ ಆಲೋಚನೆಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶ ಕಲ್ಪನೆ ಈ ಮುಂತಾದ ಉದ್ದೇಶಗಳಿಗಾಗಿ 1971ರಿಂದ ಚಂದ್ರಗಂಗಾ ಜ್ಞಾನಪೀಠ ಟ್ರಸ್ಟನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು.

ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನೊಂದಿಗೆ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಪರ್ಕಹೊಂದಿದ್ದ ಅಣ್ಣಾರಾಯರು ಪರಿಷತ್ತಿನ ಕಾರ್ಯಕಾರಿ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರೂ (1970–74) ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮಿತಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ರಾಜ್ಯಸರ್ಕಾರದ ಹಲವು ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕ ಸಮಿತಿಗಳ ಸದಸ್ಯರೂ ಅಧ್ಯಕ್ಷರೂ ಆಗಿದ್ದ ಇವರು ಸೊಲ್ಲಾಪುರದ ಜೀವರಾಜ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆ, ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ಬಳಿಯ ಬಾಹುಬಲಿ ವಿದ್ಯಾ ಸಂಸ್ಥೆ, ಗುಡಿಬಂಡೆಯ ವಿವೇಕೋದಯ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆ ಮುಂತಾದ ಸಂಸ್ಥೆಗಳೊಂದಿಗೆ ನಿಕಟ ಸಂಪರ್ಕ ಹೊಂದಿದ್ದರು. ಜಿನವಿಜಯ ಮತ್ತು ಸನ್ಮತಿ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಇವರು ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರು.

ಇವರಿಗೆ ಹಲವು ಬಗೆಯ ಗೌರವಗಳು, ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಬಂದಿವೆ. ಇವರ ನಿಸರ್ಗ ಕಾದಂಬರಿಗೆ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು ಹಾಗೂ ದೇವರಾಜ ಬಹದ್ದೂರ್ ದತ್ತಿ ಬಹುಮಾನಗಳು ಲಭಿಸಿವೆ. ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರದಿಂದ ಆದರ್ಶ ಶಿಕ್ಷಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದ (1967) ಇವರನ್ನು ರಾಜ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ 1970ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿತು. ಇವರಿಗೆ ಮಿರ್ಜಿ ಅಣ್ಣಾರಾಯ ಎಂಬ ಸಂಭಾವನ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಲಾಗಿದೆ.

(ಕೆ.ಎಚ್.)

ಮೀಡ್, ರಿಚರ್ಡ್ ಜಾನ್: 1821–94. ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಚೀಫ್ ಕಮಿಷನರ್ (1870–75). ಕ್ಯಾಪ್ಟನ್ ಜಾನ್ ಮೀಡ್‌ನ ಮಗ. ರಾಯಲ್ ನೇವಿ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದು ಭಾರತಕ್ಕೆ ಬಂದು 1838ರಲ್ಲಿ ಬಂಗಾಲ ವಿಭಾಗದ ಸೈನ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ. 1857ರ ಸಿಪಾಯಿದಂಗೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೀಡ್ ಒಂದು ವಿಭಾಗದ ಸೈನ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ. ತಾಂತ್ಯಾಟೋಪಿಯನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿದವನು ಇವನೇ. ಕ್ರಮವಾಗಿ ಲೆಫ್ಟಿನೆಂಟ್ ಜನರಲ್ ಹಾಗೂ ಜನರಲ್ ಹುದ್ದೆಗೇರಿದ. ಇವನು 1860ರಲ್ಲಿ ಗ್ವಾಲಿಯರ್‌ನಲ್ಲಿ ರಾಜತಾಂತ್ರಿಕ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿದ್ದ. 1861ರಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಗವರ್ನರ್ ಜನರಲ್ ರವರ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡ. ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಚೀಫ್ ಕಮೀಷನರ್ ಆಗಿದ್ದ ಬೌರಿಂಗ್ ರಾಜೀನಾಮೆ ನೀಡಿದ ಅನಂತರ 1870ರ ಫೆಬ್ರವರಿಯಲ್ಲಿ ಮೀಡ್ ಮೈಸೂರಿನ ಚೀಫ್ ಕಮಿಷನರ್ ಆಗಿ ನೇಮಕವಾಗಿ 1875ರ ಏಪ್ರಿಲ್ ವರೆಗೆ ಅದೇ ಹುದ್ದೆಯಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರೆದ. ಈ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ 1873–74ರಲ್ಲಿ ಬರೋಡ ಗಾಯಕವಾಡ ಮಲ್ಹಾರಿರಾಯನ ಮೇಲಿನ ಮೊಕದ್ದಮೆಯ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ಉನ್ನತಮಟ್ಟದ ನ್ಯಾಯಮಂಡಳಿಯ ಸದಸ್ಯನಾಗಿದ್ದ. 1875ರಲ್ಲಿ ಬರೋಡ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ನೇಮಕಗೊಂಡ. ಅನಂತರ ಹೈದರಾಬಾದಿನ ರೆಸಿಡೆಂಟ್ ಆಗಿದ್ದ (1876–81) ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರ್ಕಾರ ಇವನಿಗೆ ಕೆ.ಸಿ.ಎಸ್.ಐ. ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ನೀಡಿತ್ತು. ಈತ 1894 ಮಾರ್ಚ್ 20ರಂದು ದಕ್ಷಿಣ ಫ್ರಾನ್ಸ್‌ನಲ್ಲಿ ನಿಧನನಾದ.

ಇವನು ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಕಮಿಷನರ್ ಆಗಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇಶದ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಉಪಯೋಗಿ ಕೆಲಸಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ದೊರೆಯಿತು. ಎಲ್ಲಕಡೆ ಕೆರೆಕಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ದುರಸ್ತಿ ಮಾಡುವ ಮತ್ತು ದೇಶದ ಮೂಲೆಮೂಲೆಗಳಿಗೆ ರಸ್ತೆಗಳನ್ನು ರಚಿಸುವ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. ಹೊಸ ರೈಲ್ವೆಮಾರ್ಗಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣೆ ನಡೆಯಿತು. ಅನೇಕ ಹೊಸ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಕಟ್ಟಡಗಳ ರಚನೆಯಾಯಿತಲ್ಲದೆ ಸಣ್ಣ ನಗರಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯವನ್ನೂ ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. ದೇಶದ ಭೂಸರ್ವೇಕ್ಷಣೆ ನಡೆದುದಲ್ಲದೆ ಹಳ್ಳಿಗಳ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ತೋಪುಗಳನ್ನು ನೆಡಿಸುವ ಕೆಲಸವನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮತ್ತು ಕೃಷಿರಂಗಗಳಿಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ದೊರಕಿತು. ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷತೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಲು ಕೆಲವು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು ಒಟ್ಟು ಸೇರಿದ ಸಬ್ ಡಿವಿಷನ್‌ಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ಅವುಗಳ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆಗೆ ಅಸಿಸ್ಟೆಂಟ್ ಸೂಪರಿಂಟೆಂಡೆಂಟರನ್ನು ನಿಯಮಿಸಲಾಯಿತು (1871). ಲೋಕೋಪಯೋಗಿ, ಅರಣ್ಯ ಮತ್ತು ಮೋಜಣಿ ಇಲಾಖೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಳೀಯ ಆಡಳಿತಗಾರರನ್ನು ಉನ್ನತ ಹುದ್ದೆಗಳಿಗೆ ನಿಯಮಿಸಲು ತರಬೇತಿ ನೀಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರೊಬೇಷನರಿ ಹುದ್ದೆಗಳನ್ನು ರಚಿಸಲಾಯಿತು. ಮುನ್ಸೀಫ್ ಕೋರ್ಟುಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಅಮಲ್ದಾರರಿಂದ ನ್ಯಾಯನಿರ್ಣಯದ ಹೊರೆ ತಪ್ಪಿಸಲಾಯಿತು. ಪೊಲೀಸ್ ಇಲಾಖೆಯನ್ನು ಗ್ರಾಮದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಮೇಲಿನ ಹಂತದವರೆಗೆ ಸುವ್ಯವಸ್ಥಿತ ಗೊಳಿಸಲಾಯಿತು.

ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಬ್ಬನ್ ಪಾರ್ಕ್ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದುದು ಮೀಡ್‌ನಿಂದ. ಆ ಪಾರ್ಕಿಗೆ ಮೀಡ್ ಪಾರ್ಕ್ ಎಂದೇ ಹೆಸರಿತ್ತು. ಆದರೆ ಅನಂತರ ಇವನ ಇಚ್ಛೆಯಂತೆ ಅದಕ್ಕೆ ಕಬ್ಬನ್ ಪಾರ್ಕ್ ಎಂಬ ಅಭಿದಾನ ನೀಡಲಾಯಿತು. (ಸಿ.ಕೆ.ಎನ್.)

ಮೀನುಗಾರಿಕೆ ಉದ್ಯಮ: ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಮೀನುಗಾರಿಕೆ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ಉದ್ಯಮ. ವ್ಯವಸಾಯದಂತೆ, ಸಾಗರ ಹಾಗೂ ಒಳನಾಡುಗಳ ಮೀನುಗಾರಿಕೆ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ಆಹಾರ ಉತ್ಪಾದನಾ ಉದ್ಯಮವಾಗಿಯೂ ರೂಪುಗೊಂಡಿದೆ. ಇದು ಉದ್ಯೋಗ ಮತ್ತು ವಿದೇಶ ವಿನಿಮಯವನ್ನೊದಗಿಸುವುದಲ್ಲದೆ, ಖನಿಜವಸ್ತು ಮತ್ತು ಅರಣ್ಯಸಂಪತ್ತುಗಳ ಅನಂತರದ ಸ್ಥಾನಪಡೆದಿರುವ ಈ ಉದ್ಯಮ ನೈಸರ್ಗಿಕ ಸಾಧನೋಪಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೆನಿಸಿದೆ.

ಸಾಗರ ಹಾಗೂ ಒಳನಾಡಿನ ಮೀನುಗಾರಿಕೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವುದಾದರೂ ಅವುಗಳ ಯೋಜನಾಬದ್ಧ ಬೆಳೆವಣಿಗೆ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಮೀನುಗಾರಿಕೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವಾಗಿದೆ. ಮೀನುಗಾರಿಕೆಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿಯೇ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿ ಹಂತಹಂತವಾಗಿ ಅನೇಕ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಲು 1957ರಲ್ಲಿ ಮೀನುಗಾರಿಕೆ ಇಲಾಖೆಯನ್ನು ರಚಿಸಲಾಯಿತು.

ಕರ್ನಾಟಕದ ಕರಾವಳಿ ಸು. 320 ಕಿಮೀ ಉದ್ದವಿದೆ. ಭಾರತದ ಕಡಲ ತೀರದ ಸು. 1/15 ರಷ್ಟಿರುವ ಇದು ಸಮೃದ್ಧವಾದ ಮತ್ಸ್ಯಸಂಪತ್ತಿನಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಈ ತೀರವು ಕಡಲ ಮೀನುಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ದೇಶದ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೀಮಂತಭಾಗವೆನಿಸಿದ್ದು ಒಟ್ಟು ಸು.25,900 ಚ.ಕಿಮೀ. ಮೀನು ಹಿಡಿಯುವ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಆದರೆ ಇದರ ಐದನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗ ಮಾತ್ರ ಈಗ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಕರಾವಳಿ ಮೀನುಗಾರಿಕೆಯು ಬೂತಾಯಿ, ಬಂಗಡೆ ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ಸಂಕೀರ್ಣ ತೆರನ ಸಮುದ್ರದ ಮೀನುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ.

ಒಳನಾಡಿನ ಮೀನುಗಾರಿಕೆಗೆ ಹಲವಾರು ಸರೋವರ ಹಾಗೂ ಜಲಾಶಯಗಳು, 2,700 ದೊಡ್ಡಕೆರೆಗಳು, ಸು. 30,000 ಸಣ್ಣ ಕೆರೆಗಳು ಮತ್ತು 9,000 ಕಿಮೀ ಉದ್ದದ ನದಿ ಹಾಗೂ ಕಾಲುವೆಗಳು ಆಶ್ರಯವಾಗಿವೆ.

ಹಿಂದಿನ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಒಳನಾಡು ಮೀನುಗಾರಿಕೆಯ ಸಂಪನ್ಮೂಲದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನಷ್ಟೇ ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಗಿತ್ತು. ಮೊದಲ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕಾಗಿ 3.03 ಲಕ್ಷ ರೂ.ಗಳನ್ನು ಖರ್ಚು ಮಾಡಲಾಗಿತ್ತು. ಇದರ ಅನುಸಾರ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಸಾಗರ ಮತ್ತು ಶಾಂತಿಸಾಗರಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮೀನು ಫಾರಂಗಳನ್ನೂ ಮುನಿರಾಬಾದ್ ಬಳಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ಜಲಾಶಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮೀನುಗಾರಿಕೆಯ ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಯಿತು.

ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸಮುದ್ರತೀರ ಒದಗಿದ ಮೇಲೆಯೇ ಮೀನುಗಾರಿಕೆ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ಉದ್ಯಮವಾಗಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. 1957ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಮೀನುಗಾರಿಕೆ ಇಲಾಖೆ ಮೀನಿನ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಸುವ್ಯವಸ್ಥಿತ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಂಡಿತು. ಈ ದಿಸೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಯೋಜನೆಯ ಅಂಗವಾಗಿ ಸಂಶೋಧನಾ ಕೇಂದ್ರಗಳ ರಚನೆ, ಒಳನಾಡಿನ ಮೀನುಗಾರಿಕೆಯ ಸರ್ವತೋಮುಖ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ, ಸಮುದ್ರ ಮೀನುಗಾರಿಕೆಯ ವಿಸ್ತರಣೆ, ಮೀನುಗಾರರ ತರಬೇತಿ, ಮೀನುಮಾರುಕಟ್ಟೆಯ ಮತ್ತು ಮೀನಿನ ಬಳಕೆಯ ಸುಧಾರಣೆಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಯಿತು.

ಈ ಯೋಜನೆಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಒದಗಿಸಲಾದ 42 ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರದಿಂದ ಮೀನನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪಡೆಯಲು ಯಾಂತ್ರೀಕೃತ ಮೀನುಗಾರಿಕೆಗೆ 7.40 ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ಬಳಸಲಾಯಿತು. ಯಾಂತ್ರೀಕೃತ ಮೀನುಗಾರಿಕೆಯ ಅಂಗವಾಗಿ ಸುಧಾರಿಸಿದ ಮೀನುಹಿಡಿಯುವ ಸಲಕರಣೆಗಳ ಮತ್ತು ದೋಣಿಗಳ ಬಳಕೆ, ಜೋಪಾಸನೆ, ಸಂಸ್ಕರಣ, ಹಂಚಿಕೆ ಹಾಗೂ ವಿಕ್ರಯಗಳಿಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುವ ಮೂಲಕ ಮೀನಿನ ಉಪಯೋಗವನ್ನು ಸುಧಾರಿಸುವುದು ಮುಂತಾದುವನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. 1958ರಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿಯೂ 1960ರಲ್ಲಿ ಕಾರವಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಸುಧಾರಿತ ಮಾದರಿದೋಣಿ ನಿರ್ಮಾಣ ಅಂಗಳಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಯಿತು. ಇದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕ್ಷೇತ್ರ ಸಂಶೋಧನಾ ಪ್ರಯೋಗಾಲಯವೂ ಕೆಲವು ಶೀತಲಘಟಕಗಳೂ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದವು. ಮೀನು ಹಿಡಿಯುವ ದೋಣಿಗಳ ಹೊಸಮಾದರಿಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಮೀನು ಹಿಡಿಯುವ ವಿಧಾನಗಳಲ್ಲಿ ಮೀನುಗಾರರನ್ನು ತರಬೇತಿ ಮಾಡಲು ಮಂಗಳೂರು, ಗಂಗೊಳ್ಳಿ, ಮಲ್ಪೆ, ಹೊನ್ನಾವರ ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರಗಳನ್ನು ತೆರೆಯಲಾಯಿತು. ಮೀನುಗಾರರಿಗೆ ನೆರವು ನೀಡಲು ಮೀನುಗಾರಿಕೆ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳು ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡವು.

ಮೀನು ಸಂಸ್ಕರಣೆಯಲ್ಲಿ ನಿರತ ಮಹಿಳೆಯರು

ಮೂರನೆಯ ವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ಮೀನುಗಾರಿಕೆ ಉದ್ಯಮ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತು. ಇದಕ್ಕೆ ಒದಗಿಸಿದ 173.63 ಲಕ್ಷ ರೂ.ಗಳಲ್ಲಿ ಯಾಂತ್ರೀಕೃತ ಮೀನುಗಾರಿಕೆಗೆ 46.10 ಲಕ್ಷ ರೂ.ಗಳನ್ನೂ ಶೀತಲ ಸಂಗ್ರಹಣ ಘಟಕಗಳಿಗೆ 9.15 ಲಕ್ಷ ರೂ.ಗಳನ್ನೂ ಮೀನುಗಾರಿಕೆಯ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿಗೆ 9.8 ಲಕ್ಷ ರೂ.ಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ಮೀನುಗಾರಿಕೆಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಹಾಗೂ ತರಬೇತಿಗೆ 19.73 ಲಕ್ಷ ರೂ.ಗಳನ್ನೂ ವೆಚ್ಚಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಈ ಯೋಜನೆಯ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಗರ ಮೀನುಗಾರಿಕೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಕೈಗೊಂಡ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳೆಂದರೆ 150 ಯಾಂತ್ರೀಕೃತ ದೋಣಿಗಳ ನಿರ್ಮಾಣದ ಮೂಲಕ ಮಂಗಳೂರಿನ ಹಾಗೂ ಕಾರವಾರದ ದೋಣಿ ನಿರ್ಮಾಣ ಕೇಂದ್ರಗಳ ವಿಸ್ತರಣೆ, ಮೀನುಗಾರರಿಗೆ ಅಗತ್ಯವಿರುವ ಸುಮಾರು ಮೂರುಸಾವಿರ ಸಾಧನಸಲಕರಣೆಗಳ ಪೂರೈಕೆ, 400 ಜನ ಮೀನುಗಾರರಿಗೆ ಯಾಂತ್ರೀಕೃತ ಮೀನುಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ತರಬೇತಿ ಹಾಗೂ ಮೀನಿನ ಪರಿಣಾಮಕಾರೀ ಸಂರಕ್ಷಣೆ ಮತ್ತು ಸುಧಾರಿತ ಸಾಗಾಣಿಕೆಯ ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುವುದು, ಮೀನುಮರಿಗಳನ್ನು ಸಾಕಲು ಪೋಷಣ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಹಾಗೂ ಮೀನುಗಾರರಿಗೆ

ಒಳನಾಡು ಮೀನುಗಾರಿಕೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಸುಧಾರಿತ ಕ್ರಮಗಳ ಬಗ್ಗೆ ತರಬೇತಿ– ಇವು ಒಳನಾಡು ಮೀನುಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಕೈಗೊಂಡ ಕ್ರಮಗಳು.

ಸಾಗರ ಮೀನುಗಾರಿಕೆ ಮುನ್ನಡೆದಂತೆ ಕಾರವಾರ, ಮಲ್ಪೆ, ಕುಂದಾಪುರ ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಮೀನುಗಾರಿಕೆ ಬಂದರುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವ ರೂಪರೇಷೆಗಳನ್ನು ಯೋಜಿಸಲಾಯಿತು. ಹಿಂದೆ ಆರಂಭಿಸಲಾಗಿದ್ದ ಎರಡು ದೋಣಿ ನಿರ್ಮಾಣ ಕೇಂದ್ರಗಳು ವಿಸ್ತೃತಗೊಂಡು ಹೆಚ್ಚಿನ ಯಾಂತ್ರೀಕೃತ ದೋಣಿಗಳ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಮುನ್ನಡೆಯಿತು. ಹಾಗೆಯೇ ಸಾಧನ ಸಲಕರಣೆಗಳ ಪೂರೈಕೆಯೂ ಉತ್ತಮಗೊಂಡಿತು. ಮೀನುಗಾರಿಕೆ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ವರ್ಧಿಸಿದ್ದಲ್ಲದೆ ಕಾರವಾರ, ಗಂಗೊಳ್ಳಿ, ಹೊನ್ನಾವರ, ಕೃಷ್ಣರಾಜಸಾಗರಗಳಲ್ಲೂ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರಗಳನ್ನು ತೆರೆಯಲಾಯಿತು. ಮಂಗಳೂರು, ಮರವಂತೆ, ಭಟ್ಕಳ ಹಾಗೂ ಹಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಗರ ಮೀನಿನ ಬಳಕೆಯನ್ನು ಜನಪ್ರಿಯಗೊಳಿಸಲು ಹಾಗೂ ಹೆಚ್ಚಿಸಲು ಶೀತಲ ಸಂಗ್ರಹಣ ಘಟಕಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆಯನ್ನು ಯೋಜಿಸಲಾಯಿತು. ಮೀನಿನ ಮರಿಗಳನ್ನು ಅನೇಕ ಲಕ್ಷಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಒಳನಾಡಿನ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಡಲಾಯಿತು. ಅವುಗಳಿಗಾಗಿ ಬಹಳಷ್ಟು ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳ ಜಲಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಮೀನು ಪೋಷಣಾಕ್ಷೇತ್ರಗಳು ನಿರ್ಮಿತವಾದವು. ಇದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ತುಂಗಭದ್ರಾ ಜಲಾಶಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮೀನುಫಾರಂ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು.

ಮೀನುಗಾರಿಕೆಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಕೆಲವು ಕೂಡುರಸ್ತೆಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಹಾಗೂ ಮೀನಿನ ಸಂರಕ್ಷಿತ ಸಾಗಾಣಿಕೆಯ ಸೌಕರ್ಯಗಳ ಪೂರೈಕೆಗಳ ಒಂದು ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ಕೂಡ ಈ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

1966–67ರ ವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಯಾಂತ್ರೀಕೃತ ದೋಣಿಗಳಿಂದಲೂ ಶೀತಾವರಣ ಸಂರಕ್ಷಣಾ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಿಂದಲೂ ಮೀನಿನ ರಫ್ತು ವರ್ಧಿಸಿ, ಹೆಚ್ಚಿನವಿದೇಶ ವಿನಿಮಯದ ಗಳಿಕೆಯಾಯಿತು. ಯೂಗೋಸ್ಲಾವಿಯದ ನೆರವು ಪಡೆದು ಮಲ್ಪೆ ಮತ್ಸ್ಯೋದ್ಯಮ ಬಂದರನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ಒಳನಾಡು ಮೀನುಗಾರಿಕೆಯ ಕ್ರಮದ ಅನ್ವಯ, ರಾಜ್ಯದ ಒಳನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಶೀತಾವರಣದಲ್ಲಿ ಸಂರಕ್ಷಿಸಿದ ಮೀನಿನ ಹಂಚಿಕೆ, ಎರಡು ಕೋಟಿ ಮೀನು ಮರಿಗಳ ಉತ್ಪಾದನೆ ಹಾಗೂ ಸಂಗ್ರಹಣೆ, ಐದು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪೌಷ್ಟಿಕಾಹಾರದ ಉತ್ಪನ್ನದ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಹಾಗೂ ತುಂಗಭದ್ರಾ ಜಲಾಶಯದ ಸಮೀಪ ಮೀನುಬಲೆ ತಯಾರಿಕೆಯ ಒಂದು ಘಟಕದ ರಚನೆ ಮುಂತಾದವು ನಡೆದವು.

ದೋಣಿ ನಿರ್ಮಾಣ ಕೇಂದ್ರವಿಸ್ತರಣೆ, ಮೀನುಗಾರಿಕೆಯ ಸಾಧನ ಸಲಕರಣೆಗಳ ಪೂರೈಕೆ ಹಾಗೂ ಶೀತಲ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ಕಾರ್ಯಾರಂಭಗಳು, ಅಲ್ಲದೆ ಎರಡು ಮೀನುಗಾರಿಕೆಯ ಶಾಲೆಗಳು ಮತ್ತು ಒಂದು ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರದ ಸ್ಥಾಪನೆ ಹಾಗೂ ಒಂದು ಮೀನು ಮಾರುಕಟ್ಟೆಯ ರಚನೆ ಮೊದಲಾದವು 1967–68ರ ವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಗದ ಮುಖ್ಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು. ಮೀನುಗಾರಿಕೆಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ನೂತನವಾಗಿ ಕೃಷಿ ಪುನರ್ಧನ ಮಂಡಳಿಯ ಪ್ರವೇಶ ಈ ವರ್ಷದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳಲ್ಲೊಂದು.

ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರ 1968–69ರಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ 108 ಸುಧಾರಿಸಿದ ಯಾಂತ್ರೀಕೃತ ದೋಣಿಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು 257 ಮೀನು ಹಿಡಿಯುವ ಸಮರ್ಥಶಾಲಿ ಟ್ರಾಲರ್‌ಗಳನ್ನೂ ಮಂಜೂರು ಮಾಡಿತು. ಕುಳ್ಯಾ, ಮಣೂರು, ಕಾಪು ಹಾಗೂ ಮಡಿಕೇರಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾದ ಶೀತಾಗಾರ ಸಂಗ್ರಹಣಾಲಯಗಳೂ ಕಾರವಾರದಲ್ಲಿ ಮೀನುಗಾರಿಕೆ ಬಂದರಿನ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾರ್ಯವೂ ಈ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಆದ ಮೀನುಗಾರಿಕೆಯ ಪ್ರಗತಿ.

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ಮೀನು ಸಂಸ್ಕರಣ ಕೈಗಾರಿಕೆಯೂ ವಿಸ್ತೃತಗೊಂಡು 6,000 ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಮೀನುಗಾರರಿಗೆ ಉದ್ಯೋಗ ಒದಗಿದೆ. ವಾಣಿಜ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು ಹಾಗೂ ಕೃಷಿ ಪುನರ್ಧನಮಂಡಳಿ ಯಾಂತ್ರೀಕೃತ ಮೀನುಗಾರಿಕೆಗೆ ಅವಶ್ಯವಾದ ಬಂಡವಾಳದ ವಿಶೇಷ ಪಾಲನ್ನು ಕೊಡಮಾಡಿದೆ.

ಬ್ಯಾಂಕುಗಳ ಸಹಾಯದ ಉತ್ತೇಜನದಿಂದ ಖಾಸಗಿ ಉದ್ಯಮಿಗಳು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಶೀತಾಗಾರದ 73 ಘಟಕಗಳಿವೆ. ಹಾಲಿ ಇರುವ 3 ಖಾಸಗಿ ಹಾಗೂ 2 ಸಹಕಾರಿ ಕ್ಷೇತ್ರದ 10 ಶೇಖರಣ ಘಟಕಗಳಲ್ಲಿ 2 ಖಾಸಗಿ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಮೀನುಗೊಬ್ಬರ ಘಟಕಗಳಿವೆ. ಎರಡು ಜಿಲ್ಲಾ ಸಹಕಾರಿ ಮೀನು ಮಾರುಕಟ್ಟೆ ಫೆಡರೇಷನ್ನುಗಳಲ್ಲದೆ ರಾಜ್ಯ ಮೀನುಗಾರಿಕೆ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಂಡಳಿ ಸಹ ಮೀನಿನ ಹಾಗೂ ಮೀನಿನ ಉತ್ಪನ್ನಗಳ ಸಂಗ್ರಹಣೆ, ಸಂಸ್ಕರಣೆ ಮತ್ತು ಅವುಗಳೆಲ್ಲದರ ಮಾರಾಟ ಮುಂತಾದ ಉದ್ಯಮ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳ ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ಕಾರ್ಯಗತಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಕಲ್ಕತ್ತದಿಂದ ತರಿಸಲಾಗುವ ಮೀನುಮರಿಗಳನ್ನು ವಾಣೀವಿಲಾಸ ಸಾಗರ ಹಾಗೂ ಭದ್ರಜಲಾಶಯದ ಮೀನು ಫಾರಂಗಳಲ್ಲಿ ಪೋಷಿಸಿ ಬೆಳೆಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಈಗೀಗ ಒಳನಾಡು ಮೀನುಗಾರಿಕೆಯನ್ನು ಉತ್ತಮವಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸಲು ಗ್ರಾಮಪಂಚಾಯಿತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆಯಲ್ಲದೆ ನೂರಾರು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ ಪೌಷ್ಟಿಕ ಆಹಾರ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ಉತ್ತೇಜಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

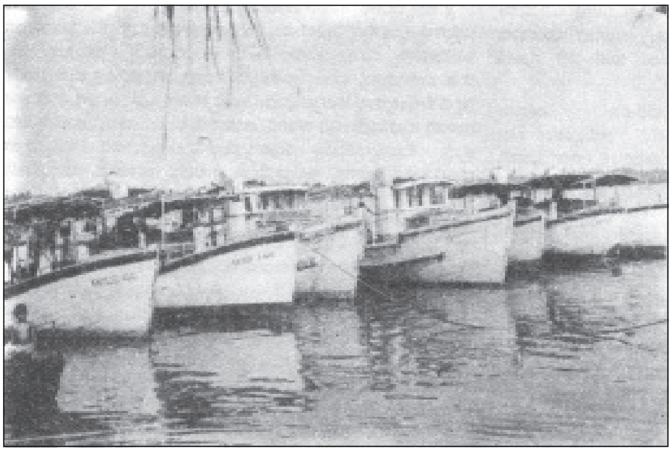

ಮೀನುಹಿಡಿಯಲು ಬಳಸುವ ಯಾಂತ್ರೀಕೃತ ದೋಣಿಗಳು

ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ, ಮೀನುಗಾರಿಕೆ ಸಹಕಾರಿ ಸಂಘಗಳನ್ನು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಿದುದರ ಕಾರಣ ಈ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳು ಸಾಲದ ನೆರವಿನಿಂದ ಮೀನುಗಾರಿಕೆಯ ಸಾಧನ ಸಲಕರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಂಡಿವೆ. ಕೃಷಿ ಪುನರ್ಧನಮಂಡಳಿಯ ಮತ್ತು ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ಆರ್ಥಿಕ ನೆರವಿನಿಂದ ಮಂಗಳೂರು ಹಾಗೂ ಕಾರವಾರದ ಜಿಲ್ಲಾ ಸಹಕಾರಿ ಮೀನುಮಾರುಕಟ್ಟೆ ಸಂಘಗಳು, ಶೈತ್ಯಾಗಾರಗಳು, ಸಂರಕ್ಷಣೆ ಮತ್ತು ಶೇಖರಣಾ ಘಟಕಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದಲ್ಲದೆ, ಯಾಂತ್ರೀಕೃತ ದೋಣಿಗಳನ್ನು ಸಹ ನಿರ್ಮಿಸಿವೆ.

ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರ 1971ರಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯ ಮೀನುಗಾರಿಕೆ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಂಡಳಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿತು. ಈ ಮಂಡಳಿ ಮೀನುಗಾರಿಕೆ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದೆ.

ಮೀನುಗಳ ಕೊರತೆಯ ಕಾರಣ ಸಂಕಷ್ಟಕ್ಕೊಳಗಾದ ಮೀನುಗಾರರಿಗೆ ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪುನರ್ವಸತಿ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಒಳನಾಡು ಮೀನುಗಾರಿಕೆಯನ್ನು ತೀವ್ರಗೊಳಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ

ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಜಿಲ್ಲೆಗೂ ಒಬ್ಬ ಮೀನುಗಾರಿಕೆ ಸಹಾಯಕ ನಿರ್ದೇಶನಾಧಿಕಾರಿಯನ್ನೂ ರಾಜ್ಯದ ಎರಡು ವಲಯಗಳಿಗೆ ಇಬ್ಬರು ಉಪನಿರ್ದೇಶನಾದಿಕಾರಿಗಳನ್ನೂ ನೇಮಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಈಗ ಸಾಗರ ಮೀನಿನ ಉತ್ಪಾದನೆ ಅಧಿಕಗೊಂಡಿದೆ. ರಫ್ತಿನಿಂದ ಕೋಟ್ಯಂತರ ರೂಪಾಯಿಗಳ ವಿದೇಶಿ ವಿನಿಮಯ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ.

ಮೀನುಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಆದ ಬೆಳವಣಿಗೆಗಳೆಂದರೆ ನಿರ್ಜಲೀಕರಣ, ಮೀನಿನ ಎಣ್ಣೆ ಮತ್ತು ಮೀನಿನ ಆಹಾರ ಹಾಗೂ ಮೀನಿನ ಸಾರಜನಕದ ಬಲವರ್ಧನೆ ಮುಂತಾದುವು. ಇವುಗಳಿಂದಾಗಿ ಮೀನುಗಾರಿಕೆ ಒಂದು ಬೃಹತ್ ಉದ್ಯಮವಾಗಿಯೇ ಪರಿಣಮಿಸಿದೆ. ಈ ಉದ್ಯಮದಲ್ಲಿ ಈಗ ಸಾಧಿಸಲಾಗಿರುವ ಅತ್ಯಂತ ತೀವ್ರ ಪ್ರಗತಿಯೆಂದರೆ ಮೀನಿನ ಕೃಷಿ. ಈ ವಿಧಾನದಿಂದ ಉಪಯುಕ್ತ ಮೀನುಗಳನ್ನು ಕೃತಕ ಇಲ್ಲವೆ ನೈಸರ್ಗಿಕ ಕೊಳಗಳಲ್ಲಿ ಕೃತಕ ಆಹಾರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಬೆಳೆಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಮೀನಿನ ಉತ್ಪನ್ನದಲ್ಲಿ ಭಾರಿ ಪ್ರಮಾಣದ ಏರಿಕೆ ಆಗಿದೆ. 2000–01ರ ಅಂಕಿಅಂಶದಂತೆ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 1221 ಮಂಜುಗಡ್ಡೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು, 56 ಶೀತಲೀಕರಣ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಇವೆ. ಇವುಗಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ 3836 ಟನ್‌ಗಳು. ಈ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದ ಮೀನಿನ ಪ್ರಮಾಣ 3,05,375 ಮೆಟ್ರಿಕ್ ಟನ್‌ಗಳು. (ಬಿ.ಎಚ್.ಎಂ.)

ಮೀರ್ ಸಾದಿಕ್: ಹೈದರ್ ಅಲಿಯ ಕಾಲದ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬ. ಪ್ರೀತಿ, ವಿಶ್ವಾಸಗಳಿಗೆ ಪಾತ್ರನಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ್ ಇವನನ್ನೇ ತನ್ನ ದಿವಾನನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿದ. ಈತ ಕಂದಾಯ ಮತ್ತು ಹಣಕಾಸು ಇಲಾಖೆಯ ಮುಖ್ಯನೂ ಆಗಿದ್ದ.

ಟಿಪ್ಪುವಿಗೆ ಕಾದಿದ್ದ ಕರಾಳ ಭವಿಷ್ಯ ಮನಗಂಡ ಈತ ಬ್ರಿಟಿಷರೊಂದಿಗೆ ಸಹಕರಿಸಲು ಆರಂಭಿಸಿದ. ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಗವರ್ನರ್ ಜನರಲ್ ಕಾರ್ನ್‌ವಾಲೀಸ್ ಮೈಸೂರಿನ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಬಂದ ಕಾಲದಿಂದಲೇ ಅವರೊಂದಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕ ಬೆಳೆಸಿದ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಒಪ್ಪಂದದವರೆಗೆ ಮಾತ್ರ (1792) ಟಿಪ್ಪುವಿಗೆ ನಿಷ್ಠೆಯಿಂದಿದ್ದ. ದಿವಾನನ ಇಂಗಿತ ಅರಿತ ಟಿಪ್ಪು ಇವನನ್ನು ಬಂಧಿಸಿ ಸೆರೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟ. ವಿಧೇಯನಾಗಿರುವ ಭರವಸೆಯ ಮೇಲೆ ಮತ್ತೆ ದಿವಾನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ನೇಮಿಸಿದ. ಆದರೆ ಈತ ತನ್ನ ವಿದ್ರೋಹತನವನ್ನು ಬಿಡಲಿಲ್ಲ. ಬ್ರಿಟಿಷರು ಹೂಡಿದ ಒಳಸಂಚಿನಲ್ಲಿ ಇವನೊಂದಿಗೆ ಅನೇಕ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಭಾಗಿಯಾಗಿದ್ದರು. ಇದನ್ನು ಅರಿತ ಟಿಪ್ಪು ಗಲ್ಲಿಗೇರಿಸಬೇಕಾಗಿದ್ದ ದೇಶದ್ರೋಹಿಗಳ ಪಟ್ಟಿ ತಯಾರಿಸಿದ. ಆ ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಹೆಸರು ಮೀರ್ ಸಾದಿಕ್‌ನದು. ದರ್ಬಾರಿನ ಸೇವಕನೊಬ್ಬ ಇದನ್ನು ಅರಿತು ವಿಷಯವನ್ನು ಸಾದಿಕ್‌ನಿಗೆ ತಿಳಿಸಿದ. ಆಗ ಈತ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಆಜ್ಞೆ ಕಾರ್ಯಗತಗೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಮುನ್ನವೇ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಲು ಏರ್ಪಾಡುಮಾಡಿದ. ಜೊತೆಗೆ ಟಿಪ್ಪು ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳದಂತೆಯೂ ಸಂಚು ರೂಪಿಸಿದ.

ಈತ ಬ್ರಿಟಿಷರೊಂದಿಗೆ ನಡೆಸಿದ ಒಳಸಂಚಿನಂತೆ 1799 ಮೇ 2ರಂದು ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಾಯುತ್ತಿದ್ದ ಮೈಸೂರಿನ ಸೈನಿಕರನ್ನು ವೇತನ ಹಂಚಿಕೆ ನೆಪದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಕರೆಯಿಸಿಕೊಂಡ. ಕಾವಲು ಸೈನಿಕರ ನಿರ್ಗಮನದ ವಿರುದ್ಧ ಪ್ರತಿಭಟಿಸುವವರಾರೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಸುಲ್ತಾನನ ನಿಷ್ಠಾವಂತ ಸೇನಾನಿ ಸಯಿದ್ ಗಫಾರ್ ಫಿರಂಗಿ ಗುಂಡಿಗೆ ಬಲಿಯಾಗಿದ್ದ. ಆತ ಮರಣಹೊಂದಿದ ಕೂಡಲೇ ಮೀರ್ ಸಾದಿಕ್ ಕೋಟೆಯ ಮೇಲೆ ನಿಂತು ಬಿಳಿಕರವಸ್ತ್ರ ಹಿಡಿದಾಗ ಕಂದಕಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಗಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಯೋಧರು ಮುನ್ನಡೆದು ಕೋಟೆಯ ಸಂಧಿಯೊಂದರಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಧ್ವಜ ನೆಟ್ಟರು. ಮೀರ್ ಸಾದಿಕನ ಕುತಂತ್ರ ತನ್ನ ಒಡೆಯನನ್ನೇ ಬಲಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿತು. ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಗವರ್ನರ್ ಜನರಲ್ ಲಾರ್ಡ್ ವೆಲ್ಲೆಸ್ಲಿಯ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಸೊಕ್ಕನ್ನಡಗಿಸುವ ಆಸೆ ಫಲಿಸಿತು. ಆದರೆ ಸಾದಿಕ್ ತನ್ನ ಕುತಂತ್ರದ ಫಲವನ್ನುಣ್ಣಲು ಬಹಳ ಕಾಲ ಬಾಳಲಿಲ್ಲ. ಬ್ರಿಟಿಷರೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳಲು ರಹಸ್ಯವಾಗಿ ಪಲಾಯನಕ್ಕೆ ಯತ್ನಿಸಿದಾಗ ಮೈಸೂರಿನ ಸೈನಿಕರೇ ಇವನನ್ನು ಕೊಲೆಗೈದರು. ಇವನ ದುಷ್ಕೃತ್ಯದ ಬಗ್ಗೆ, ವಿಶ್ವಾಸಘಾತಕತನದ ತಿಳಿದ ಅವರು ಶವವನ್ನು ಹೂತ ಮೇಲೂ ಹೊರತೆಗೆದು ಅವಮಾನಪಡಿಸಿದರು. ಗಂಡಸರು, ಹೆಂಗಸರು, ಮಕ್ಕಳಾದಿಯಾಗಿ ಶವವನ್ನು ಸುತ್ತುವರಿದು ಅದರ ಮೇಲೆ ಹೊಲಸು ಚೆಲ್ಲಿದರು. ಎರಡು ವಾರಗಳ ಅನಂತರ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಸುಧಾರಿಸಲು ಬ್ರಿಟಿಷರೇ ಮಧ್ಯೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಸ್ಮರಣಾರ್ಥ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಸಂದರ್ಶಿಸುವವರು ಇಂದಿಗೂ ಮೀರ್ ಸಾದಿಕ್ ಕೊಲೆಗೀಡಾದ ಜಾಗದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲೆಸೆಯುವುದುಂಟು. *

ಮುಂಡಗೋಡ: ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಯಲ್ಲಾಪುರ, ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಶಿರಸಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲಘಟಗಿ, ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಿಗ್ಗಾಂವಿ ಮತ್ತು ಹಾನಗಲ್ಲು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಇವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ನಾಲ್ಕು ಹೋಬಳಿಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಒಟ್ಟು 94 ಗ್ರಾಮಗಳುಂಟು. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 90,738.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶ. ಆದರೆ ಪೂರ್ವದತ್ತ ಸರಿದಂತೆ ಬಯಲು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಬೆಡಸಗಾಂವ್ ಸಮುದ್ರ ಮಟ್ಟದಿಂದ 765 ಮೀ ಎತ್ತರವಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾಯವ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬೇಡ್ತಿ ನದಿ ಹರಿದು ಯಲ್ಲಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕು ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸಾಗುವಾನಿ ತೋಪುಗಳಿವೆ. ಕಾಗನದಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವದಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಹರಿದು ಬೇಡ್ತಿ ನದಿಯನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಉಗ್ಗಿನಕೆರೆ, ಹುಲೆಹೊಂಡ, ನಂದಿಕಟ್ಟ, ಲಕ್ಕೊಳ್ಳಿ, ಹನುಮಾಪುರ, ಅತ್ತಂಗಿ, ಕೊಳಗಿ, ಆಲಳ್ಳಿ, ಹಿರೇಹಳ್ಳಿ, ಅಜ್ಜಿಹಳ್ಳಿ, ತಟ್ಟಿಹಳ್ಳಿ, ಇಂದೂರು, ಹುನಗುಂದ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಾಮಗಳೆಲ್ಲೆಲ್ಲ ಕೆರೆಗಳಿವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ತೊರೆಗಳಿಂದ ತಾಲ್ಲೂಕು ಜಲಸಮೃದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಸರಾಸರಿ ವಾರ್ಷಿಕ ಮಳೆ 3,200 ಮಿಮೀ ಇದ್ದದ್ದು ಈಗ ಈ ಪ್ರಮಾಣ 1,155 ಮಿಮೀಗೆ ಇಳಿದಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಭಾಗ ಫಲವತ್ತಾದ ಜಿಗುಟು ಕರಿಮಣ್ಣಿನಿಂದ, ಜಂಬುಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಬತ್ತ ಇಲ್ಲಿಯ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆ. ಜೋಳ, ತೊಗರಿ, ಅಡಕೆ ಮತ್ತು ಇತರ ತೋಟದ ಬೆಳೆಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಪಶುಪಾಲನೆಯುಂಟು.

ಬೇಸಾಯ ಮತ್ತು ಪಶುಪಾಲನೆ ಇಲ್ಲಿನ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿ. ಉತ್ತಮ ತಳಿಯ ಜಾನುವಾರುಗಳನ್ನು ಸಾಕುವರು. ಹಾಲು ಮತ್ತು ಹಾಲಿನ ಉತ್ಪನ್ನಗಳನ್ನು ಸಮೀಪದ ಪಟ್ಟಣಗಳಿಗೆ ಸಾಗಿಸುವರು. ಇಲ್ಲಿನ ಜನರ ವ್ಯಾಪಾರ ಸಂಪರ್ಕ 64 ಕಿಮೀ ದೂರದ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯೊಂದಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು. ಮುಂಡಗೋಡದಿಂದ 4 ಕಿಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿರುವ ಇಂದೂರು ಮತ್ತು ಕುಸೂರು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಎರಡೂವರೆ ಸಾವಿರ ಟಿಬೇಟಿಯನ್ ನಿರಾಶ್ರಿತರಿಗೆ ಆಶ್ರಯ ಕಲ್ಪಿಸಿದೆ. ಇವರು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಮುಸುಕಿನ ಜೋಳದ ಬೇಸಾಯ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಮಂಗಳೂರು–ಮುಂಬಯಿ, ಕಾರವಾರ–ಧಾರವಾಡಗಳ ಹೆದ್ದಾರಿಗಳು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹಾದುಹೋಗಿವೆ.

ಮುಂಡಗೋಡ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಇದು ಕಾರವಾರದಿಂದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 165 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಿಂದ 164 ಕಿಮೀ

ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. 1948ರಿಂದ ಇದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಸ್ತಿತ್ವ ಪಡೆಯಿತು. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 16,173. ಈ ಊರಿಗೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಇತಿಹಾಸವಿರುವುದು ಇಲ್ಲಿನ ಹಳೆಯ ದೇವಾಲಯಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಹಾನಗಲ್ಲು ಕದಂಬರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಊರು ಉಚ್ಛ್ರಾಯ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ, ಉಮಾಮಹೇಶ್ವರ, ದುರ್ಗಾ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಚೀನ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಕಾಲದ ಮಸೀದಿ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿಗೆ 9 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಮುಂಡಗೋಡ–ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿರುವ ಬಚಂಕಿ ಜಲಾಶಯ ಪ್ರವಾಸಿ ತಾಣವಾಗಿದೆ. ಕರಕುಶಲ ವಸ್ತುಗಳ ತಯಾರಿಕೆಗೂ ಈ ಊರು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಈ ಸ್ಥಳ ಮಂಗಳೂರು–ಮುಂಬಯಿ, ಕಾರವಾರ–ಧಾರವಾಡಗಳ ಹೆದ್ದಾರಿ ಮೇಲಿರುವ ಕಾರಣ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಾಹನ ಸಂಚಾರದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಂದ 16 ಕಿಮೀ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಧರ್ಮಾ ಜಲಾಶಯ ಮತ್ತು ಧರ್ಮಾ ವಸಾಹತುಗಳಿವೆ. ವಿಜಯನಗರ ಮತ್ತು ಬಹಮನೀಯರ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಈ ಊರನ್ನು ಮಾಧವರಾವ್ ಪೇಶವೆ (1761–72) ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ. ಕರ್ನಲ್ ವೆಲ್ಲೆಸ್ಲಿ ಮುಂಡಗೋಡನ್ನು ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಸರಹದ್ದು ಪ್ರದೇಶವೆಂದೂ ಇಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಮುಖ್ಯವೆಂದೂ ತನ್ನ ಅನೇಕ ಪತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಪತನದ ಅನಂತರ ಈ ಊರು ಮರಾಠ ಸೇನಾಧಿಪತಿ ಗೋಖಲನ ದಾಳಿಗೆ ತುತ್ತಾಯಿತು. ಮುಂದೆ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿಹೋಯಿತು. **(ಟಿ.ಪಿ.ಎಸ್.ಆರ್.)**

ಮುಂಡರಗಿ: ಗದಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಅದರ ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಳ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿ ಗದಗ ತಾಲ್ಲೂಕು, ನೈಋತ್ಯ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಶಿರಹಟ್ಟಿ ತಾಲ್ಲೂಕು, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕೊಪ್ಪಳ ಮತ್ತು ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಗಳು ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 877.4 ಚ.ಕಿಮೀ. ಗ್ರಾಮಗಳು 52. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,16,309.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿ ಮುಂಡರಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸುತ್ತದೆ. ಗದಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ ಮುಂದುವರೆದು ಹರಿಯುವ ಹಿರೇಹಳ್ಳ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರದಿಂದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಹರಿದು ತುಂಗಭದ್ರಾವನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಇದು ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ತುಂಬಿ ಹರಿದು ಬೇಸಗೆಯಲ್ಲಿ ಬತ್ತುವುದುಂಟು. ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 470 ಮಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕೆಂಪುಮಿಶ್ರಿತ ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣಿನ ಭೂಮಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಖುಷ್ಕಿ ವ್ಯವಸಾಯ ಹೆಚ್ಚು. ಬಾವಿ, ಹಳ್ಳ ತೊರೆಗಳಿಂದ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ನೀರನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದುಂಟು. ಜೋಳ, ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳು, ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ, ಸೇಂಗಾ, ಹತ್ತಿ, ಗೋದಿ ಮತ್ತು ತರಕಾರಿಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಪ್ರಮುಖ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಕೊರಲಹಳ್ಳಿ ಒಂದು. ಇದು ತುಂಗಭದ್ರಾನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದ್ದು ಮುಂಡರಗಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ 10 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ತುಂಗಭದ್ರಾನದಿಗೆ ಕಟ್ಟಿದ್ದ ಒಡ್ಡಿನ ಅವಶೇಷವಿದೆ. ಡಂಬಳ **(ನೋಡಿ)** ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥಳ. ಮುಂಡರಗಿಗೆ 25 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಗುಮ್ಮಗೋಳದಲ್ಲಿ ಬಸವಣ್ಣನ ದೇವಾಲಯವಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿ ಚೈತ್ರದಲ್ಲಿ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಹಳ್ಳಿಕೇರಿ, ಹೆಸರೂರು, ಬಾಗೇವಾಡಿ, ಬಿದರಹಳ್ಳಿ–ಇವು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದುತ್ತಿರುವ ಇತರ ಗ್ರಾಮಗಳು.

ಮುಂಡರಗಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಕೇಂದ್ರ. ಗದಗ ನಗರಕ್ಕೆ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ 38 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 20,363. ಈ ಊರು ಗದಗ–ಬಳ್ಳಾರಿ ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಕೊಪ್ಪಳ, ಬೆಲತ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ಊರುಗಳೊಡನೆ ಮಾರ್ಗ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸೇಂಗಾ ವ್ಯಾಪಾರ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿ ಮತ್ತು ಎಣ್ಣೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿವೆ.

ಈ ಊರಿನ ಸಮೀಪದ ಕಲ್ಲುಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಕೋಟೆ ಇದೆ. 1857ರ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ ಭೀಮರಾಯ ಇಲ್ಲಿಯವನು. ಊರಿಗೆ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ದಿನ್ನೆಯ ಮೇಲೆ ಕನಕನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಫಾಲ್ಗುಣದಲ್ಲಿ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಎರಡು ಅನ್ನದಾನೀಶ್ವರ ಮಠಗಳು ಇಲ್ಲಿವೆ. **(ಪಿ.ಆರ್.ಪಿ.)**

ಮುಂಡರಗಿ ಭೀಮರಾಯ: 1857ರ ಕ್ರಾಂತಿಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ಹೋರಾಡಿದ ವೀರ. ಇನಾಂದಾರ ವೀರರ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವ. ಇವನ ತಾತ ಮೊಂಡಗ್ಯೆ ಭೀಮರಾಯ ಡಂಬಳದ ದೇಸಾಯಿಯ ಸಚಿವನಾಗಿದ್ದ. ಇವನ ತಂದೆ ಪೇಶ್ವೆಯ ಕೈಕೆಳಗೆ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ. ಮುಂಡರಗಿ ಭೀಮರಾಯ ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಬಳ್ಳಾರಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಮಲೆದಾರನಾಗಿದ್ದ. ಇಂಗ್ಲಿಷ್, ಮರಾಠಿ, ಕನ್ನಡ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬಲ್ಲವ. ತನ್ನ ಮೇಲಿನ ಬಿಳಿಯ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ನಡತೆ, ಮಾತು, ಮೇಲಾಗಿ ಅವರು ಸ್ಥಳೀಯ ಜನರನ್ನು ಕೀಳಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದ ದುರಹಂಕಾರ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು ಕಂಡರೆ ಕಿಡಿಕಿಡಿಯಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಭೀಮರಾಯ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಾಧನೆಗಾಗಿ ತಹತಹಪಡುತ್ತಿದ್ದ. ಆದ ಕಾರಣ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಅವನ ಮೇಲೊಂದು ಕಣ್ಣಿದ್ದೇ ಇತ್ತು. ಯಾವುದೋ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಭೀಮರಾಯನ ಮೇಲೆ ಇಲ್ಲದ ಸಲ್ಲದ ಆರೋಪಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಅವನನ್ನು ಕೆಲಸದಿಂದ ತೆಗೆದುಹಾಕಿದರು.

ಅಂದಿನಿಂದಲೇ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಆಡಳಿತವನ್ನು ನಿರ್ಮೂಲ ಮಾಡಲು ಪಣತೊಟ್ಟ. 1857ರ ಮಹಾಕ್ರಾಂತಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ಹರಡಿದ್ದ ಅಸಂತೃಪ್ತಿ, ಮುಗಲ ಬಾದಷಾ ಮತ್ತು ಮರಾಠ ಸರದಾರರ ಯೋಜನೆಗಳು ಇವನಿಗೆ ಸ್ಫೂರ್ತಿಯಾದವು. ರಹಸ್ಯಾಲೋಚನೆಗಳಿಗೆ ಮೊದಲಿಟ್ಟು ಸೊರಟೂರು ದೇಸಾಯಿ ಮೂಲಕ ನಾನಾ ನಾಯಕರ ಸ್ನೇಹ ಸಂಪರ್ಕ ಬೆಳೆಸಿದ. ಹಮ್ಮಿಗೆ ಕೆಂಚನಗೌಡ, ಡಂಬಳದ ದೇಶಮುಖ, ಗೋವಿನಕೊಪ್ಪದ ದೇಸಾಯಿ–ಇವರೆಲ್ಲ ಭೀಮರಾಯನ ಅಂತರಂಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದರು. ಬ್ರಿಟಿಷರನ್ನು ಓಡಿಸಲು ಕ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ಹೇಗೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಬೇಕು, ಜನರನ್ನು ಇದಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಬೇಕು, ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ಸಂಗ್ರಹಿಸಬೇಕು–ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಕುರಿತು ಆಪ್ತಸ್ನೇಹಿತರೊಂದಿಗೆ ಚರ್ಚೆಮಾಡಿ ಒಂದು ತೀರ್ಮಾನಕ್ಕೆ ಬಂದ. ನರಗುಂದದ ಬಾಬಾ ಸಾಹೇಬನೂ ಈ ಸಂಚಿಗೆ ಸಿದ್ಧನಾದ.

ಭೀಮರಾಯ ಜನರ ವಿಶ್ವಾಸ ಗಳಿಸಿದ್ದ. ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೊಪ್ಪಳದಲ್ಲಂತೂ ಇವನ ಪ್ರಭಾವ ಅಪಾರವಾಗಿತ್ತು. ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಇವನ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಿಂದ ನೋಡುತ್ತಿದ್ದರು. 1857 ಆಗಸ್ಟ್ 1ರಂದು ಧಾರವಾಡದ ಕಲೆಕ್ಟರನು ತನ್ನನ್ನು ಬಂದು ನೋಡು ಎಂದು ಪತ್ರ ಬರೆದ. ಭೀಮರಾಯ ಕಲೆಕ್ಟರನ್ನು ಗೌರವದಿಂದ ಕಂಡು, ಹಿಂತಿರುಗಿ ತನ್ನ ಬಂಡಾಯದ ಸಿದ್ಧತೆಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದ. ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಗಳ ಸಂಗ್ರಹ ಮಾಡಲಾರಂಭಿಸಿದ. ಇದು ಹೇಗೋ ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ಗೊತ್ತಾಯಿತು. ಡಂಬಳದ ಅಧಿಕಾರಿ ಹಮ್ಮಿಗೆಯ ಕೆಂಚನಗೌಡನ ಮನೆಯನ್ನು ಮುತ್ತಿ, ಮದ್ದುಗುಂಡುಗಳನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ತನ್ನ ಗುಪ್ತಕಾರ್ಯ ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದ ಭೀಮರಾಯ ನೇರ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆ ಆರಂಭಿಸಿದ. ರೈತಜನರಿಗೆ ಕ್ರಾಂತಿತತ್ತ್ವ ಸಾರಿದ. ಬ್ರಿಟಿಷ್

ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಕಂದಾಯ ಕೊಡಬೇಡಿರೆಂದು ಹೇಳಿದ. ನರಗುಂದದ ದೇಸಾಯಿ, ಆನೆಗೊಂದಿಯ ಅರಸರಿಗೆ ಪತ್ರ ಬರೆದು ಹೋರಾಟಕ್ಕೆ ಅವರ ಬೆಂಬಲ ಬೇಡಿದ. ಮೊದಲು ಭೀಮರಾಯ ಮತ್ತು ಕೆಂಚನಗೌಡ ಡಂಬಳವನ್ನು ಮುತ್ತಿ ಆ ನಗರವನ್ನು ಸೂರೆಮಾಡಿದರು. ಭೀಮರಾಯ ಅಲ್ಲಿಂದ ಗದಗಕ್ಕೆ, ಗದಗದಿಂದ ಕೊಪ್ಪಳಕ್ಕೆ ನಡೆದ.

ಈ ಸುದ್ದಿ ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ಮುಟ್ಟಿತು. ಧಾರವಾಡ, ಬಳ್ಳಾರಿ, ರಾಯಚೂರು ಕಡೆಗಳಿಂದ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸೈನ್ಯಗಳು ಕೊಪ್ಪಳದ ಕಡೆ ಧಾವಿಸಿದವು. ಹೈದರಾಬಾದಿನಿಂದ ಟೇಲರ್ ಸಾಹೇಬನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದಳ ಬಂತು. ಮೇಜರ್ ಹೋಗನ್ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸೈನ್ಯ ಕೊಪ್ಪಳದ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಸುತ್ತುವರಿದು ಭೀಮರಾಯನನ್ನು ಶರಣಾಗುವಂತೆ ಆಜ್ಞೆ ಮಾಡಿತು (1858 ಮೇ 31). ಆದರೆ ಭೀಮರಾಯ ವೀರಾವೇಶದಿಂದ ಹೋರಾಡಿ ರಣರಂಗದಲ್ಲಿ 1858 ಜೂನ್ 1ರಂದು ನಿಧನನಾದ. ಇದರೊಡನೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಸಮರದ ಕಿಡಿಯೂ ನಂದಿಹೋಯಿತು.

(ಟಿ.ಟಿ.ಎಸ್.)

ಮುಂಡುಕೂರು: ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಕಾರ್ಕಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಕಾರ್ಕಳದ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ 22 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 5,822. ಗ್ರಾಮದ ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶಾಂಭವಿ (ಮುಲ್ಕಿ) ಹೊಳೆ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಊರು ಪ್ರಾಚೀನ ಸ್ಥಳವೆಂದು ಇಲ್ಲಿರುವ ಮಹಿಷಮರ್ದಿನಿ ದೇವಾಲಯದಿಂದ ವಿದಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮೂಡುಮೊಗವಾಗಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯ ಮಧ್ಯಮಗಾತ್ರದ ರಚನೆಯಾಗಿದ್ದು ಗರ್ಭಗೃಹ, ತೀರ್ಥಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಲೂ ಪಾಳಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಮಹಿಷಮರ್ದಿನಿಯ ಶಿಲಾಮೂರ್ತಿ 3' ಎತ್ತರವಿದೆ. ಮೂರ್ತಿಯ ಮೇಲಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರಗಳು, ಕೆಳಗಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಶೂಲ ಇದೆ. ಕಟಿಬಂಧ ಮಾತ್ರವುಳ್ಳ, ಅಲಂಕಾರ ರಹಿತವಾದ ಈ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು 9–10ನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯಿಸಬಹುದು. ಮುಂದೆ ಈ ದೇವಾಲಯ ಪುತ್ತಿಗೆ ಚೌಟರಸನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿತ್ತು. (ಪಿ.ಜಿ.ಬಿ.)

ಮುಕ್ತಾಯಕ್ಕ: 12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಿವಶರಣೆ ಹಾಗೂ ವಚನಕಾರ್ತಿ. ಮುಕ್ತಾಯಿ ಎಂದೂ ಹೆಸರಾಗಿದ್ದ ಈಕೆ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಳಾದವಳು. ಗದಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಾಗೂ ಅದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಲಕ್ಕುಂಡಿ ಈಕೆಯ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ಒಕ್ಕಲು ಮನೆತನದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದಳು. ಇವಳ ತಂದೆ ತಾಯಿಗಳ ವಿಚಾರ ತಿಳಿದಿಲ್ಲ. ಇವಳಿಗೆ ಮದುವೆಯಾಗಿತ್ತೆಂಬ ವಿಚಾರ ಸೂಚಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಗಂಡ ಯಾರೆಂಬುದು ತಿಳಿದುಬಂದಿಲ್ಲ. ಇವಳ ಅಣ್ಣ ಅಜಗಣ್ಣ. ಈತ ಇವಳ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಗುರುವೂ ಆಗಿದ್ದು ಇವರ ಸಂಬಂಧ ಗುರುಶಿಷ್ಯ ಸಂಬಂಧವಾಗಿದ್ದಿತು. ಮುಕ್ತಾಯಕ್ಕ ಮದುವೆಯಾದ ಮೇಲೆ ಮಸಳಿಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಗಂಡನ ಮನೆಗೆ ಹೋಗಬೇಕಾಯಿತು. ಆಗ ತನ್ನ ಗುರುವಾದ ಅಣ್ಣನನ್ನು ಅಗಲಿರಲಾಗದ ನೋವಿನಿಂದ, ಅವನ ಯೋಗಕ್ಷೇಮದ ಬಗ್ಗೆ ಕಾತರಳಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ, ಒಂದು ಪಕ್ಷ ಅವನಿಗೆ ಆಗಬಾರದುದೇನಾದರೂ ಆದರೆ ಅದನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವ ಕುರುಹನ್ನು ತಿಳಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಣ್ಣನನ್ನು ಕೇಳಿದಳು. ಉಟ್ಟ ಸೀರೆಯ ನಿರಿಗೆ ಕಳಚಿ, ಮುಡಿಗಟ್ಟು ಬಿಚ್ಚಿ ಕೆದರಿ, ಕಡೆಯುವ ಮೊಸರು ಕಲ್ಲಾದಾಗ ನಾನು ಶಿವೈಕ್ಯನಾದೆನೆಂದು ತಿಳಿದುಕೋ ಎಂದು ಅಜಗಣ್ಣ ತನ್ನ ಸಾವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಮೂರು ಕುರುಹುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ. ಅಣ್ಣನನ್ನು ಅಗಲಿ ಹೋದರೂ ಅವನ ನೆನಪು ಸದಾ ಇವಳಲ್ಲಿ ಹಸುರಾಗಿತ್ತು. ಹೀಗೆ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಕಳೆದ ಅನಂತರ ಒಂದು ದಿನ ಅಜಗಣ್ಣ ತಲೆಬಾಗಿಲಿಗೆ ಶಿರಸ್ಸು ತಾಗಿ ಲಿಂಗೈಕ್ಯನಾದ. ಇತ್ತ ಇವಳಿಗೆ ತನ್ನ ಅಣ್ಣ ಹೇಳಿದ್ದ ಮೂರು ಕುರುಹುಗಳೂ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡು ಅವನು ಲಿಂಗೈಕ್ಯನಾದುದು ತಿಳಿದು ಅಪಾರ ದುಃಖಪಟ್ಟಳು. ಆಗ ಪ್ರಭುದೇವ ಬಂದು ಇವಳ ಬಗ್ಗೆ ಮರುಕಗೊಂಡು ಸಂತೈಸಿ ಶಿವಯೋಗದ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಇವಳ ದುಃಖವನ್ನು ದೂರ ಮಾಡಿದ. ದೀರ್ಘಕಾಲದ ಚರ್ಚೆಯಿಂದ ಮುಕ್ತಾಯಿಯ ಭ್ರಮೆಗಳು ದೂರವಾದುವು. ಅನಂತರ ಈಕೆ ಶಬ್ದಮುಗ್ಧಳಾಗಿ ಬಯಲಾದಳು.

ಈಕೆ ಅಜಗಣ್ಣ ಎಂಬ ಅಂಕಿತವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ವಚನಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಇದುವರೆಗೆ ಮೂವತ್ತೇಳು ವಚನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಈಕೆಯ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಬಸವಾದಿ ವಚನಕಾರರ ಪ್ರಭಾವ ಕಂಡುಬರುವುದು ನಿಜವಾದರೂ ಇವುಗಳ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಹಾಗೂ ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಸಿದ್ಧಿಗಳು ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿವೆ. ಬಸವಣ್ಣ, ಚೆನ್ನಬಸವಣ್ಣ, ಮರುಳುಶಂಕರದೇವ, ಅಜಗಣ್ಣ ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಮಪ್ರಭು ಮೊದಲಾದವರು ಇವಳ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿದ ವಿಚಾರ ಇವಳ ವಚನಗಳಿಂದಲೇ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈಕೆಯ ಹೆಸರಿನೊಂದಿಗೆ ಗೌರವಾರ್ಥದ ಅಕ್ಕ ಶಬ್ದ ಸೇರಿದ್ದು ಇವಳು ತನ್ನ ಸಮಾಜದಿಂದ ಪಡೆದಿದ್ದ ಹೃತ್ಪೂರ್ವಕ ಗೌರವಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ. ಕಯ್ಯದು ಕುಱುಹು, ಬಾಯದು ಬೊಬ್ಬೆ ಉಲಿಯದಿರೊ ಭಾವ, ಉಲಿಯದಿರೊ ಭಾವ ವಾರಿಕಲ್ಲ ಕೊಡನಲ್ಲಿ ಮುತ್ತು ಮಾಣಿಕವ ತುಂಬಿ ಎತ್ತುವರಿಲ್ಲದೆ ಸಖಿಯನಱಿಸುತ್ತಿಪ್ಪೆ, ಮನದ ತನುವಿನಲ್ಲಿ ಆ ತನುವಿನ ಮನದಲ್ಲಿ ತಾನೆತ್ತಿಕೊಂಡಡೆ, ತನಗೆ ಮನ ಮೇರೆದಪ್ಪಿ ಕರಗಿ ಉಕ್ಕಿತು ನಮ್ಮ ಅಜಗಣ್ಣನ ಯೋಗ ಎಂಬ ಒಂದು ವಚನ ಇವಳ ಶೈಲಿಗೆ ನಿದರ್ಶನವಾಗಿದೆ. ಅಕ್ಕಮಹಾದೇವಿಯ ಅನಂತರ ಈಕೆ ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಹಾಗೂ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಸಿದ್ಧಿಗಳೆರಡರಿಂದಲೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಗಮನ ಸೆಳೆದ ವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗಿದ್ದಾಳೆ. (ಜಿ.ಎಸ್.ಎಸ್.ಐ.)

ಮುಗಲರ ಆಳ್ವಿಕೆ: ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಮುಗಲ್ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದುದು 1526ರಲ್ಲಿ. ಆದರೆ ಅಕ್ಬರನ ಕಾಲದವರೆಗೂ (1556–1605) ಮುಗಲರು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಕಡೆ ಗಮನ ಹರಿಸಲಿಲ್ಲ. 1599ರಲ್ಲಿ ಅಕ್ಬರ್ ಸ್ವತಃ ಸೈನ್ಯದ ನೇತೃತ್ವ ವಹಿಸಿ ಬಂದು ಬಹಮನೀ ಶಾಹೀ ರಾಜ್ಯಗಳಲ್ಲೊಂದಾಗಿದ್ದ ಅಹಮದ್‌ನಗರವನ್ನು ಹಿಡಿದರೂ ಕರ್ನಾಟಕದ ಶಾಹೀ ರಾಜ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪರಿಣಾಮವಾಗಲಿಲ್ಲ. 1621ರಲ್ಲಿ ಜಹಾಗೀರ್ ಕೈಗೊಂಡ ಸೈನಿಕ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಗಳ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಬಿಜಾಪುರ ಮುಗಲರಿಗೆ ಕಪ್ಪಕೊಡಲು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಿತು. ಆದರೆ ಕಪ್ಪವನ್ನು ನಿಯತವಾಗಿ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ.

ಮುಗಲರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತರಣೆ ದಾಹ ಹೆಚ್ಚಿತು. ಸಂಪತ್ತಿನ ಕ್ರೋಡೀಕರಣದ ಆಸೆಯೂ ಮಿಗಿಲಾಗಿತ್ತು. ಇದರಿಂದ ಅವರು ದಕ್ಷಿಣದತ್ತ ಆಗಾಗ ದಂಡಯಾತ್ರೆ ಕೈಗೊಳ್ಳತೊಡಗಿದರು. 1631ರಲ್ಲಿ ಷಾಜಹಾನನ ಸೈನ್ಯ ಬಿಜಾಪುರದ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿದರೂ ಸಫಲವಾಗಲಿಲ್ಲ. 1636ರಲ್ಲಿ ಷಾಜಹಾನ್ ಅಹಮದ್‌ನಗರ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಬಿಜಾಪುರದ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಬಂದ. ಆಗ ಆದ ಒಪ್ಪಂದದ ಪ್ರಕಾರ ಬಿಜಾಪುರದ ಸುಲ್ತಾನ ಮುಗಲರಿಗೆ 20 ಲಕ್ಷ ರೂ.ಗಳ ವಾರ್ಷಿಕ ಕಪ್ಪ ಕೊಡಲು ಮತ್ತು ಅವರ ಪರಮಾಧಿಕಾರವನ್ನು ಮಾನ್ಯಮಾಡಲು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡ.

ವಿಜಯನಗರದ 4ನೆಯ ಶ್ರೀರಂಗನ ಕಾಲದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಅವನ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಕರಗಿಹೋಗುವ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿತ್ತು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅವನು ಮುಗಲರೊಂದಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕ ಬೆಳೆಸಿ ಶಾಹೀ ಸುಲ್ತಾನರ ದಾಳಿಗಳಿಂದ ತನ್ನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವಂತೆ ಅವರನ್ನು ಕೋರಿದ್ದ. ಬಿಜಾಪುರ ಮತ್ತು

ಗೋಲ್ಕೊಂಡದ ಸುಲ್ತಾನರಿಗೆ ಮುಗಲರು ಕರ್ನಾಟಕದ ರಾಜಕೀಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು ಇಷ್ಟವಿರಲಿಲ್ಲ. ಒಂದಲ್ಲ ಒಂದು ದಿನ ಮುಗಲರು ತಮ್ಮನ್ನು ನಿರ್ಮೂಲ ಮಾಡುತ್ತಾರೆಂದು ಅವರು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿದ್ದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರು ಸಾಮಭೇಧೋಪಾಯಗಳಿಂದ ಮುಗಲರೊಂದಿಗೆ ವ್ಯವಹರಿಸತೊಡಗಿದರು. ಆದರೆ ಈ ಮಧ್ಯೆ ಗೋಲ್ಕೊಂಡದ ಸೈನ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಬಲನಾಗಿದ್ದ ಮೀರ್ ಜುಮ್ಲಾ ಎಂಬುವನು ಮುಗಲರ ಪಕ್ಷ ವಹಿಸಿದ. ಷಾಜಹಾನನು ಮೀರ್ ಜುಮ್ಲಾ ಗೋಲ್ಕೊಂಡಾದ ಸೈನ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ಗೆದ್ದಿದ್ದ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಕೆಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಮುಗಲ್ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಭಾಗವೆಂದು ಘೋಷಿಸಿ ಅದನ್ನು ಅವನಿಗೇ ಜಹಗೀರಿಯಾಗಿ ನೀಡಿದ. ಮುಗಲರ ಈ ಕ್ರಮದಿಂದಾಗಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ರಾಜಕೀಯದಲ್ಲಿ ಅವರು ನೇರವಾಗಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದಂತಾಯಿತು. 1657ರಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಆಗ ಮುಗಲ್ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿದ್ದ ಔರಂಗಜೇಬ್ ಹಾಗೂ ಮೀರ್ ಜುಮ್ಲಾ ಬಿಜಾಪುರದ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿದರು. ಬಿಜಾಪುರದ ಸುಲ್ತಾನ ಮುಗಲರೊಂದಿಗೆ ಒಪ್ಪಂದಕ್ಕೆ ಬಂದು ಅದರ ಪ್ರಕಾರ ಬಿದರೆ, ಕಲ್ಯಾಣಿ, ಕೊಂಕಣ ಮತ್ತಿತರೆಡೆಗಳ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಮುಗಲರಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಆದರೆ ಈ ಒಪ್ಪಂದ ಕಾರ್ಯ ರೂಪಕ್ಕೆ ಬರುವ ಮೊದಲೇ ಔರಂಗಜೇಬ್ ದೆಹಲಿಗೆ ಧಾವಿಸಿದ.

1658ರಲ್ಲಿ ಔರಂಗಜೇಬ್ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯೆಂದು ಘೋಷಿಸಿಕೊಂಡನಾದರೂ ತನ್ನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣದ ಕಡೆ ಹೆಚ್ಚು ಗಮನ ಹರಿಸಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅವನು ಕಳುಹಿಸುತ್ತಿದ್ದ ದಂಡನಾಯಕರು ಶಾಹೀ ಸುಲ್ತಾನರನ್ನು ಸಾಕಷ್ಟು ಹಣ್ಣು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರಾದರೂ ಅವರನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಿರ್ಮೂಲ ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಮರಾಠರು ಕ್ರಮೇಣ ಪ್ರಬಲರಾಗುತ್ತಾ ಮುಗಲರಿಗೆ ಸವಾಲಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿದ್ದರು. ಈ ಎಲ್ಲ ಕಾರಣಗಳಿಂದಾಗಿ ಸಮಸ್ತ ದಖನ್ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಮುಗಲ್ ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಔರಂಗಜೇಬ್ 1683ರಲ್ಲಿ ಸ್ವತಃ ಸೈನ್ಯಸಮೇತನಾಗಿ ದಖನ್ನಿಗೆ ಬಂದ.

1686ರಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರವೂ 1687ರಲ್ಲಿ ಗೋಲ್ಕೊಂಡವೂ ಮುಗಲರ ವಶವಾದವು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಮುಗಲರಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲೇ ತೆರೆದುಕೊಂಡಂತಾಯಿತು. ನಿರಂತರ ಯುದ್ಧಗಳಿಂದ, ದಾಳಿಗಳಿಂದ ಬಳಲಿದ್ದ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರು ಮತ್ತು ಬಿದನೂರು ನಾಯಕರು ಮುಗಲ್ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಎದುರಿಸುವ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರಲಿಲ್ಲ. ಮುಗಲರ ಅಪಾಯವನ್ನು ಮುಂಗಡ ಮೈಸೂರಿನ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಯ ಬಿಜಾಪುರ ಮತ್ತು ಗೋಲ್ಕೊಂಡಗಳ ಆಕ್ರಮಣ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುಗಲರಿಗೆ ನೆರವಾಗಿದ್ದ. ಅವನು ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಮುಗಲರೊಂದಿಗೆ ಸ್ನೇಹದಿಂದಲೇ ವರ್ತಿಸುತ್ತಿದ್ದ. ಸ್ಥಳೀಯ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಸಮಯೋಚಿತವಾಗಿ ಪಕ್ಷಗಳನ್ನು ವಹಿಸತೊಡಗಿದರು.

ಬಿಜಾಪುರದ ಪತನದ ಅನಂತರ ಮುಗಲರು ಆ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದ ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳತೊಡಗಿದರು. ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಬಹುತೇಕ ಭಾಗಗಳು ಮುಗಲರ ವಶವಾದವು. ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕದ ತುಮಕೂರು, ಕೋಲಾರ ಮತ್ತು ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅನೇಕ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಅವರು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು. ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಿರಾ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಮುಗಲರ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರವಾಯಿತು. ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಯ ಮುಗಲರಿಂದ ಬೆಂಗಳೂರನ್ನು ಕೊಂಡುಕೊಂಡ. ಮರಾಠರ ನಾಯಕ ರಾಜಾರಾಮ ಜಿಂಜಿಯ ಕಡೆ ಆಶ್ರಯ ಪಡೆಯಲು ಹೊರಟಿದ್ದಾನೆಂಬ ವಿಚಾರ ಮುಗಲರಿಗೆ ತಿಳಿದುದರಿಂದ ಅವರು ಅವನನ್ನು ಬೆನ್ನಟ್ಟಿದರು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಜುಲ್‌ಫಿಕರ್ ಖಾನನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಹೊರಟ ಮುಗಲ್ ಸೈನ್ಯ ರಾಯಚೂರು, ಬಿದನೂರು, ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರುಗಳ ಮೂಲಕವಾಗಿ ಮುನ್ನಡೆಯಿತು. ಬಿದನೂರಿನ ರಾಣಿ ರಾಜಾರಾಮನ ಪಲಾಯನಕ್ಕೆ ನೆರವಾದಳೆಂಬ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಅವಳೊಂದಿಗೆ ಮುಗಲರು ಯುದ್ಧ ನಡೆಸಿದರು. ಮರಾಠರು ರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮಾಜಿಯ ನೆರವಿಗೆ ನಿಂತರು. ಕೊನೆಗೆ ಅದು ಶಾಂತಿ ಒಪ್ಪಂದದಲ್ಲಿ ಪರ್ಯವಸಾನವಾಯಿತು.

1698ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಮುಗಲ್ ಸೈನ್ಯ ಜಿಂಜಿಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ಆದರೆ ರಾಜಾರಾಮ ಪುನಃ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದ. ಈ ಒಂದು ದಶಕದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುಗಲರು ಕರ್ನಾಟಕದ ದೊಡ್ಡೇರಿ, ಬಸವಾಪಟ್ಟಣ, ಸಾಗರ, ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧ ನಡೆಸಿದರು. ಮರಾಠ ಸೇನಾನಿ ಸಂತಾಜಿ ಬಿದನೂರು ಮತ್ತು ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ನಾಯಕರು ಮತ್ತಿತರ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಸಹಕಾರದಿಂದ ಮುಗಲ್ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಎದುರಿಸಿದ. ಆಗ ನಡೆದ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಮುಗಲ್ ಸೇನಾನಿಗಳು ಮರಾಠದಿಂದ ಹತರಾದರು. ಇದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಬಹು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮುಗಲರು ಸ್ಥಿರಪ್ರಭುತ್ವ ಸ್ಥಾಪಿಸದಂತೆ ಆಯಿತು.

ಮೈಸೂರಿನ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಯ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಮುಗಲರೊಂದಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಸಂಬಂಧವಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದ. ತನ್ನ ರಾಯಭಾರಿ ಲಿಂಗಯ್ಯನನ್ನು ಔರಂಗಜೇಬನ ಬಳಿ ನಿಯೋಗ ಕಳುಹಿಸಿದ್ದ. ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಅವನನ್ನು ಆದರದಿಂದ ಬರಮಾಡಿಕೊಂಡು ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಯನಿಗೆ ರಾಜಾ ಜಗದೇವ್ ಎಂಬ ಬಿರುದುಕೊಟ್ಟ. 1700ರಲ್ಲಿ ಲಿಂಗಯ್ಯ ಮುಗಲ್ ಆಸ್ಥಾನದಿಂದ ಹಿಂದಿರುಗಿದ.

18ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಪ್ರಾರಂಭದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಔರಂಗಜೇಬನು ಮರಾಠರನ್ನು ನಿರ್ಮೂಲ ಮಾಡುವ ಸಾಧ್ಯತೆಗಳು ಕಡಿಮೆಯಾದವು. ಗೆರಿಲ್ಲಾ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಪಳಗಿದ್ದ ಮತ್ತು ಅತಿ ವೇಗದಲ್ಲಿ ಚಲಿಸಬಲ್ಲ ರಾಹುತ ಪಡೆ ಹೊಂದಿದ್ದ ಮರಾಠ ಸೈನ್ಯ ಮುಗಲ್ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಅದ್ದೂರಿಯ ಅಪಾರ ಸೈನ್ಯಬಲವನ್ನು ಬಳಲಿಸಿತು. ವಯೋವೃದ್ಧನೂ ಹತಾಶನೂ ಆಗಿದ್ದ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯು ಅಹಮದ್‌ನಗರಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿರುಗಿದ. ತರುವಾಯ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲದಲ್ಲೇ 1707ರಲ್ಲಿ ಅವನು ಮರಣ ಹೊಂದಿದ.

ಬಿಜಾಪುರ ಮತ್ತು ಗೋಲ್ಕೊಂಡಗಳು ಮುಗಲರ ವಶವಾದ ಮೇಲೆ ದಖನ್ನಿನಲ್ಲಿ ಮುಗಲರ ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ನಾಲ್ಕರಿಂದ ಆರಕ್ಕೆ ಏರಿತು. ಈ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವಿಭಾಗಕ್ಕೂ ಫೌಜುದಾರ್ ಎಂಬ ಸೈನ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯನ್ನು ನೇಮಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಬಿಜಾಪುರ, ಕರ್ನಾಟಕ ಮತ್ತು ಹೈದರಾಬಾದ್ ವಿಭಾಗಗಳೆರಡೂ ಒಬ್ಬನೇ ಅಧಿಕಾರಿಯ ಅಧೀನದಲ್ಲಿದ್ದವು. ಆಡಳಿತ ಸೌಕರ್ಯಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಕಡಪ, ಕರ್ನೂಲು, ಸವಣೂರು ಮತ್ತು ಶಿರಾ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ಈ ವಿಭಾಗಗಳು ಆರ್ಕಾಟಿನ ನವಾಬನ ಅಧೀನದಲಿದ್ದವು. ಆರ್ಕಾಟಿನ ನವಾಬನನ್ನು ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಒಪ್ಪಿಗೆಯ ಮೇಲೆ ದಖನ್ನಿನ ಗವರ್ನರು ನೇಮಿಸುತ್ತಿದ್ದ. ಇದರಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರ, ಸವಣೂರು ಮತ್ತು ಶಿರಾಗಳು ಮುಗಲ್ ಆಡಳಿತದ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿದ್ದವು.

ಶಿರಾ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಬಸವಾಪಟ್ಟಣ, ಬೂದಿಹಾಳು, ಶಿರಾ, ಪೆನುಕೊಂಡ, ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ, ಹೊಸಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಕೋಲಾರಗಳೆಂಬ ಆರು ಪರಗಣಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಖಾಸಿಂ ಖಾನ್ ಎಂಬುವನು ಶಿರಾ ವಿಭಾಗದ ಪ್ರಥಮ ಪೌಜುದಾರನಾದ. ಅವನು 1698ರಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಮಡಿದಾಗ ಜುಲ್‌ಫಿಕರ್ ಖಾನನನ್ನು ಅಲ್ಲಿಗೆ ನೇಮಿಸಲಾಯಿತು. ಒಟ್ಟು 16ಜನ ಮುಗಲ್ ಪೌಜುದಾರರು ಶಿರಾದಲ್ಲಿ ಆಳಿದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇವರು ಮುಗಲ್ ಆಡಳಿತ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಆ ಭಾಗದಲ್ಲಿ

ಜಾರಿಗೆ ತಂದರು. ಮೈಸೂರಿನ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಸಹ ತನ್ನ ಆಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಮುಗಲ್ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ರೀತಿಗೆ ಬದಲಾಯಿಸಿದ. ಬಿಜಾಪುರ ಪತನದ ಅನಂತರ ಅಲ್ಲಿಯ ಸುಲ್ತಾನರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿ ಬಂಕಾಪುರದ ಗವರ್ನರ್ ಆಗಿದ್ದ ಅಬ್ದುಲ್ ರಹೂಫ್ ಮುಗಲರ ಸೇವೆಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಅವರಿಂದ ಬಂಕಾಪುರ, ಅಜಮ್‌ನಗರ ಮತ್ತು ಬೆಳಗಾಂವಿಗಳನ್ನು ಜಹಗೀರಿ ಪಡೆದ. ಮುಂದೆ ಸವಣೂರನ್ನು ತನ್ನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡ. ಅವನು ಕಂದಾಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಲು ನವಲಗುಂದ, ಶಿರಹಟ್ಟಿ, ಹಾವನೂರು, ಡಂಬಳ ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದು ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು (ದೇಸಾಯಿ) ನೇಮಿಸಿದ. ಇದರಿಂದ ಆ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮೂಲ ಆಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಹಿಂದು ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದು ಪಾರಂಪರಿಕ ಪದ್ಧತಿ ಮುಂದುವರೆಯಿತು.

ಮುಗಲರ ಆಳಿಕೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬಹುಕಾಲ ಉಳಿಯಲಿಲ್ಲ. 18ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಮುಗಲ್ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ದಿನೇ ದಿನೇ ದುರ್ಬಲವಾಗತೊಡಗಿತು. ದಖನ್ನಿನಲ್ಲಿ ಅದಮ್ಯಶಕ್ತಿಯಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಮರಾಠರು ಮುಗಲರ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಇನ್ನೂ ದುರ್ಬಲಗೊಳಿಸತೊಡಗಿದರು. ಮೈಸೂರು, ಬಿದನೂರು ರಾಜ್ಯಗಳು ತಮ್ಮ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಸರ್ವಪ್ರಯತ್ನ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದವು. 1719ರಲ್ಲಿ ಮರಾಠರ ಸಾಹು ಮುಗಲ್ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯಿಂದ ದಖನ್ನಿನ ಆರು ಪ್ರಾಂತಗಳಲ್ಲಿ ಚೌತ್ ಮತ್ತು ಸರ್ದೇಶ್‌ಮುಖಿಗಳೆಂಬ ತೆರಿಗೆಯನ್ನು ಎತ್ತುವ ಅಧಿಕಾರ ಪಡೆದ. ಇದರಿಂದ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಅನೇಕ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಮರಾಠರ ಪರಮಾಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟವು. ಅವನು ಚಕ್ರವರ್ತಿಯಿಂದ 16 ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಸ್ವರಾಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪನೆಗೂ ಅನುಮತಿ ಪಡೆದಿದ್ದ. ಈ ಸ್ವರಾಜ್ಯದ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಗದುಗಿನವರೆಗೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿತ್ತು. 1724ರಲ್ಲಿ ಹೈದರಾಬಾದಿನ ನಿಜಾಮ್ ಉಲ್ ಮುಲ್ಕನು ಚಕ್ರವರ್ತಿಯಿಂದ ಒತ್ತಾಯಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ದಖನ್ನಿನ ಗವರ್ನರ್ ಪದವಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದ. ಅವನು ಮುಂದೆ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗೆ ನಾಮಮಾತ್ರ ವಿಧೇಯತೆ ತೋರಿಸುತ್ತಿದ್ದು ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಸ್ವತಂತ್ರ ನೀತಿ ಅನುಸರಿಸುತ್ತಿದ್ದ. ಕ್ರಮೇಣ ಫೌಜುದಾರರು ದಖನ್ನಿನ ಗವರ್ನರನಿಂದಲೂ ಸ್ವತಂತ್ರರಾಗಿ ವರ್ತಿಸತೊಡಗಿದರು (ಸು. 1748). ಈ ಎಲ್ಲ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಮುಗಲ್ ಆಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕೆಲವೇ ದಶಕಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಥಿಲವಾಯಿತು.

ಔರಂಗಜೇಬ್ ಬಿಜಾಪುರದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಈದ್ಗಾ, ಬಿದರೆ ಬಳಿಯ ಮಸೀದಿ, ಶಿರಾದಲ್ಲಿ ಮುಗಲ್ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಕೋಟೆ, ಅರಮನೆ, ಉದ್ಯಾನ, ಜುಮ್ಮಾ ಮಸೀದಿ ಮೊದಲಾದವು ಇಂದಿಗೂ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿನ ಮುಗಲರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿವೆ. **(ಡಿ.ಎಸ್.ಜಿ.)**

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಮುಗಲರ ಆಳಿಕೆಯ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅನೇಕ ನಾಣ್ಯಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಔರಂಗಜೇಬ್ ತನ್ನ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ದಕ್ಷಿಣ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಗೋಸ್ಕರ ತನ್ನದೇ ಆದ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಚಲಾವಣೆಗೆ ತಂದ. ಬಳ್ಳಾಪುರ, ಕೋಲಾರ, ಹೊಸಕೋಟೆ, ಗುತ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯಗಳು ಟಂಕಿಸಲ್ಪಟ್ಟವು. ಇವು ಫಣಂ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವು. ಮಹಮ್ಮದ್ ಷಾನ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಇಲ್ಲಿ ಟಂಕಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯಗಳೂ ಎರಡನೆಯ ಅಲಂಗೀರನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಅಚ್ಚಾದ ತಾಮ್ರದ ನಾಣ್ಯಗಳೂ ಹೇರಳವಾಗಿ ದೊರಕಿವೆ. ಮಹಮ್ಮದ್ ಷಾನ ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಜರ್ಬ್ ಕೋಲಾರ್ ಎಂಬ ಪರ್ಷಿಯನ್ ಬರೆವಣಿಗೆ ಇದೆ. ಈ ರೀತಿಯ ನಾಣ್ಯಗಳು ದೇವನಹಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ನಂದಿಯಲ್ಲೂ ಟಂಕಿಸಲ್ಪಟ್ಟವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಟಂಕಸಾಲೆಯ ಹೆಸರು ಇದೆ. ಬಿದರೆಯಲ್ಲೂ ಮುಗಲರ ಒಂದು ಟಂಕಸಾಲೆ ಇತ್ತು. ಬಿದರೆಯಲ್ಲಿ ಮುಗಲರ ಕಾಲದ 175 ಗ್ರೇನ್ ತೂಕದ ಚಿನ್ನದ ಮೊಹರುಗಳು ಹೇರಳವಾಗಿ ದೊರಕಿವೆ. ಔರಂಗಜೇಬನ ಬೆಳ್ಳಿಯ ಮತ್ತು ತಾಮ್ರದ ನಾಣ್ಯಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ದೊರಕಿವೆ.

ಸ್ಥಳೀಯವಾಗಿ ಟಂಕಿಸಲಾದ ಮುಗಲ್ ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲದೆ ಅಕ್ಬರ್, ಷಾಜಹಾನ್, ಔರಂಗಜೇಬ್, ಷಾ ಆಲಂ, ಮಹಮ್ಮದ್ ಷಾ, ಎರಡನೆಯ ಅಲಂಗೀರ್-ಇವರ ಸಾಮಾನ್ಯ ಮುಗಲ್ ಪರಂಪರೆಯ ನಾಣ್ಯಗಳೂ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ದೊರಕಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಲೀಮು, ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ತೇದಿ ಮತ್ತು ಟಂಕಸಾಲೆಯ ಹೆಸರುಗಳು ಕಾಣಬರುತ್ತವೆ.

(ಎ.ವಿ.ಎನ್.)

ಮುಗಳಿ, ರಂ.ಶ್ರೀ.: 1906-93. ಶಿಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಪಮ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿದ್ವಾಂಸರು. ರಂಗನಾಥ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಮುಗಳಿ ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೊಳೆ ಆಲೂರಿನಲ್ಲಿ 1906 ಜೂನ್ 15ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ಪ್ರಾಥಮಿಕ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಬಾಗಲಕೋಟೆ, ಬಿಜಾಪುರಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ಅಸಹಕಾರ ಚಳವಳಿಗೆ ಮಾರುಹೋಗಿ 1920ರ ಸುಮಾರಿಗೆ ಶಾಲೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟರು. 1924ರಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡದ ಕರ್ನಾಟಕ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಪುನಃ ಆರಂಭಿಸಿ 1928ರಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎ. (ಸಂಸ್ಕೃತ ಆನರ್ಸ್) ಪದವಿಯನ್ನೂ 1930ರಲ್ಲಿ ಎಂ.ಎ. (ಕನ್ನಡ) ಪದವಿಯನ್ನೂ ಪಡೆದರು. ಅನಂತರ ಬಿ.ಟಿ. ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲೂ ತೇರ್ಗಡೆ ಹೊಂದಿದರು. 1932ರಲ್ಲಿ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯ ನ್ಯೂ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಕರಾದರು. ಅನಂತರ 1933ರಲ್ಲಿ ಸಾಂಗಲಿಯ ವಿಲಿಂಗ್ಡನ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಿನ್ಸಿಪಾಲರಾದರು. 1966ರ ವರೆಗೂ ಆ ಹುದ್ದೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ನಿವೃತ್ತರಾದರು. ಅನಂತರ ಸುಮಾರು ಆರು ತಿಂಗಳ ಕಾಲ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಇಲಾಖೆಯ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿದ್ದರು. 1967ರಿಂದ70 ವರೆಗೆ ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕನ್ನಡ ವಿಭಾಗದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು.

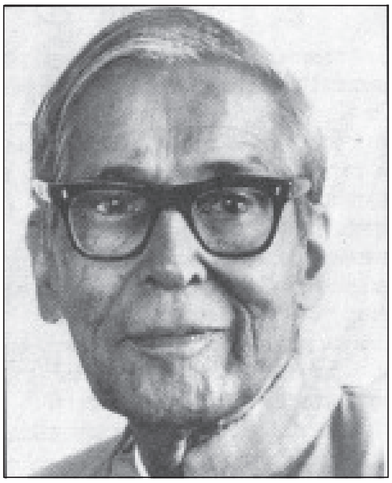

ಧಾರವಾಡ ಗೆಳೆಯರ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಬೇಂದ್ರೆ, ಗೋಕಾಕರ ಸಹಚರ್ಯೆಯಿಂದ ಕಾವ್ಯ ಸಾಧನೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿ ತಮ್ಮ ವಿಶಿಷ್ಟ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಅರಳಿಸಿಕೊಂಡ ಮುಗಳಿಯವರು ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆಕಾರರಾಗಿ, ವಿಮರ್ಶಕರಾಗಿ ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಸುವಿಖ್ಯಾತರಾಗಿದ್ದು ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆ (1953) ಎಂಬ ಗ್ರಂಥ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆಗಳ ಸಾಲಿನಲ್ಲೆ ಒಂದು ಮಹತ್ತ್ವದ ಕೃತಿಯಾಗಿದೆ. ರನ್ನನ ಕೃತಿರತ್ನ, ತವನಿಧಿ, ಸಾಹಿತ್ಯ ವಿಮರ್ಶೆಯ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕ ಸೂತ್ರಗಳು, ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯ ದರ್ಶನ-ಈ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲದೆ, ಆಧುನಿಕ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಕುರಿತ, ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದ ವಿವಿಧ ರೂಪಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರಾಚೀನ ಕವಿ-ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ಇತರ ವಿಮರ್ಶಾಕೃತಿಗಳು, ಲೇಖನಗಳು ಮುಗಳಿಯವರ ಆಳವಾದ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಸಮನ್ವಯ ಮನೋಧರ್ಮಕ್ಕೆ, ಮುಕ್ತವಿಮರ್ಶೆಗೆ ನಿದರ್ಶನಗಳಾಗಿವೆ.

ಇಂಗ್ಲಿಷಿನಲ್ಲಿ ಇವರು ಬರೆದ ಹೆರಿಟೇಜ್ ಆಫ್ ಕರ್ನಾಟಕ (1946) ಎಂಬ ಗ್ರಂಥ ಕನ್ನಡಿಗರ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಪರಂಪರೆಯ ಸಮೀಕ್ಷೆಯಾಗಿದೆ.

ಮುಗಳಿಯವರು ಕಾವ್ಯ, ಸಣ್ಣಕಥೆ, ಕಾದಂಬರಿ, ನಾಟಕ, ಪ್ರಬಂಧ ಮುಂತಾದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹಲವಾರು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಕವಿಯಾಗಿ ರಸಿಕರಂಗ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯನಾಮದಿಂದ ಕನ್ನಡಿಗರಿಗೆ ಪರಿಚಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಬಾಸಿಗ, ಅಪಾರ ಕರುಣೆ, ಓಂ ಅಶಾಂತಿಃ ಮುಂತಾದ ಕವನ ಸಂಗ್ರಹಗಳು ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಹೆಚ್ಚಿನ ಕವನಗಳ ವಸ್ತು ಭಕ್ತಿಭಾವ, ಪ್ರಕೃತಿಸೌಂದರ್ಯ, ರಾಷ್ಟ್ರೀಯತೆ, ಸಂಸಾರ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಅನ್ನ, ಬಾಳುರಿ, ಕಾರಣಪುರುಷ–ಇವು ಇವರ ಕಾದಂಬರಿಗಳು. ಅನ್ನ ಎಂಬ ಕಾದಂಬರಿ ಬರಗಾಲದ ಭೀಕರ ಬದುಕನ್ನು ಕುರಿತದ್ದು. ಬಾಳುರಿ ನಿರುದ್ಯೋಗ ಸಮಸ್ಯೆ ಹಾಗೂ ಬದುಕಿನ ಹೋರಾಟವನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸುತ್ತದೆ. ಕಾರಣ ಪುರುಷ ಕನ್ನಡ ಸೇವೆಗೆ ಕಂಕಣಬದ್ಧನಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಯೊಬ್ಬನ ಜೀವನದ ವಿವರಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಮುಗಳಿಯವರ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನವು ಸಾಮಾಜಿಕ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವಂಥವು. ‘ಎತ್ತಿದ ಕೈ’ ಇವರ ಆಯ್ದ ಹತ್ತು ಏಕಾಂಕ ನಾಟಕಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಸಂಕಲನ ಗ್ರಂಥ. ನಾಮಧಾರಿ, ಮನೋರಾಜ್ಯ, ಧನಂಜಯ–ಇವು ದೊಡ್ಡ ನಾಟಕಗಳು. ಈ ನಾಟಕಗಳು ಆ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಅಪಾರ ಜನಮನ್ನಣೆಗಳಿಸಿದ್ದವು.

ಇವರು ಹೊರನಾಡ ಕನ್ನಡಿಗರ ಸಂಘಟನೆಗಾಗಿಯೂ ಅಪಾರವಾಗಿ ದುಡಿದಿದ್ದಾರೆ. ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಹೊರಗಿದ್ದರೂ ಕನ್ನಡನಾಡು ನುಡಿಯ ಏಳ್ಗೆಗಾಗಿ ಅವಿರತ ಶ್ರಮಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದ ಪ್ರೌಢ ವ್ಯಾಸಂಗಕ್ಕೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದಿದ್ದಂತಹ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇವರ ಪರಿಶ್ರಮದಿಂದ ಕನ್ನಡ ವಿಭಾಗ ಅಲ್ಪಾವಧಿಯಲ್ಲಿಯೇ ವಿಸ್ತಾರ ಹೊಂದಿದ್ದು ಇವರ ದಕ್ಷತೆಗೆ, ಕನ್ನಡ ನಿಷ್ಠೆಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ. ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ಹಾಗೂ ಕರ್ನಾಟಕದ ಶಿಕ್ಷಣ ರಂಗದಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಅನೇಕ ಕನ್ನಡ ಪದವೀಧರರು ಮುಗಳಿಯವರ ಶಿಷ್ಯವೃಂದಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಮುಗಳಿಯವರ ಸಾಹಿತ್ಯಸೇವೆಗಾಗಿ ಅನೇಕ ಸನ್ಮಾನಗಳು ಲಭಿಸಿವೆ. ಜೀವನ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಕೆಲಕಾಲ ಇವರು ಅದರ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರು (1940–43). 1941ರಲ್ಲಿ ಹೈದರಾಬಾದಿನಲ್ಲಿ ನಡೆದ 26ನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಇವರು ನಾಟಕ ಗೋಷ್ಠಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. 1955ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ನಡೆದ 37ನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ವಿಮರ್ಶಾಗೋಷ್ಠಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು ಇವರ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ 1956ರಲ್ಲಿ ಪುಣೆ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಡಿ.ಲಿಟ್.ಪದವಿಯೂ ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪುರಸ್ಕಾರವೂ ಲಭಿಸಿದವು. 1963ರಲ್ಲಿ ಸಿದ್ದಗಂಗಾದಲ್ಲಿ (ತುಮಕೂರು) ನಡೆದ 44ನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನಕ್ಕೆ ಇವರನ್ನು ಅಧ್ಯಕ್ಷರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದರ ಮೂಲಕ ಕನ್ನಡನಾಡು ತನ್ನ ಕೃತಜ್ಞತೆಗಳನ್ನರ್ಪಿಸಿತು. 1964ರಲ್ಲಿ ಇಂಕ್ಲಾ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಪರವಾಗಿ ಫ್ರಿಬುವಿನಲ್ಲಿ ನೆರೆದಿದ್ದ ಜಾಗತಿಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರು. ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಕಾರ್ಯಕಾರಿ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರೂ ಕನ್ನಡ ವಿಭಾಗದ ಸಂಚಾಲಕರೂ ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಸಮಗ್ರ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆಯ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಾಹಕ ಸಂಪಾದಕರೂ. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ವಿವಿಧ ಯೋಜನೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಗದರ್ಶರಾಗಿಯೂ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಇವರು 1993ರಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. **(ವಿ.ಎಸ್.)**

ಮುಡುಕುತೊರೆ: ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಬೆಟ್ಟ, ಯಾತ್ರಾಸ್ಥಳ. ತಲಕಾಡಿಗೆ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಸು. 4 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ, ನದಿ ಇದ್ದಕಿದ್ದಂತೆ ತಿರುವು ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಸ್ಥಳದ ಬಳಿ ಇದೆ. ಬೆಟ್ಟಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಬೆಟ್ಟಹಳ್ಳಿ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮವಿದೆ. ಈ ಬೆಟ್ಟಕ್ಕೆ ಸೋಮಗಿರಿ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದೆ. ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನಲಿಂಗ ತಲಕಾಡಿನ ಪಂಚಲಿಂಗಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಸು. 100 ವರ್ಷಕ್ಕೂ ಹಿಂದಿನ ಒಂದು ಮಂಟಪವಿದೆ. ಇದರ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಚಿತ್ರಮಂಟಪ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಶಿವಪುರಾಣದ ದೃಶ್ಯಾವಳಿಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳ ಮೇಲೆ ಪ್ರತಿ ಚಿತ್ರದ ಹೆಸರಿನೊಂದಿಗೆ ಒಂದೊಂದು ದೃಶ್ಯವನ್ನೂ ವಿವರಿಸುವ ಕನ್ನಡ ಬರೆಹವಿದೆ. ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿನಿಂದ ನೋಡಿದಾಗ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಬಯಲು ಮತ್ತು ಗುಡ್ಡಗಳು ಹಾಗೂ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ಅಂಕುಡೊಂಕು ದೃಶ್ಯ ಮನಸೂರೆಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಕಾವೇರಿಯ ಆಚೆಯ ದಡದಲ್ಲಿ ಖಾಸಗಿ ಪ್ರವಾಸಿ ತಾಣಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಲು ಸ್ಟೀಮರ್ ಸೌಲಭ್ಯವಿದೆ.

ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯ

ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಜನವರಿ–ಫೆಬ್ರವರಿ ತಿಂಗಳಿನಲ್ಲಿ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಜಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಸು.10,000ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಜನ ಪಾಲ್ಗೊಳ್ಳುವರು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ತಲಕಾಡಿನ ವೈದ್ಯೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ತಾಂಡವೇಶ್ವರ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ತಂದಿಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಜಾತ್ರೆಯ ಕೊನೆಯ ದಿನ ಮನರಂಜನೆಗಾಗಿ ಗೂಳಿಓಟ ಸ್ಪರ್ಧೆಯನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಲಾಗುವುದು. ಅಂದು ಒಳ್ಳೆಯ ತಳಿಯ ಗೂಳಿಗಳು ಎಲ್ಲ ಕಡೆಗಳಿಂದ ಬಂದು ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತವೆ. ಗೆದ್ದ ಗೂಳಿಯ ಯಜಮಾನನು ಬಹುಮಾನವಾಗಿ ದೇವರ ಎದುರಿನಲ್ಲಿ ಅರ್ಚಕನಿಂದ ಹೂಮಾಲೆ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಜೊತೆಗೆ ಆತನಿಗೆ ಕರ್ನೂಲ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶ್ರೀ ಪರ್ವತದ ಯಾತ್ರೆ ಮಾಡುವ ಉಚಿತ ಸೌಲಭ್ಯವೂ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಜಾತ್ರೆಗೆ ಬರುವ ಯಾತ್ರಿಕರ ವಸತಿಸೌಕರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಮಂಟಪಗಳಿವೆ.

12 ವರ್ಷಗಳಿಗೊಮ್ಮೆ ನಡೆಯುವ ತಲಕಾಡಿನ ಪಂಚಲಿಂಗದರ್ಶನ ಜಾತ್ರೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದು ಅಂದು ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನಲಿಂಗದ ಪೂಜೆಯೂ ಬಹು ವೈಭವದಿಂದ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. **(ಕೆ.)**

ಮುತ್ತೋಡಿ: ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಅರಣ್ಯಧಾಮ. ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರಿನಿಂದ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ ಸು. 30ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಭದ್ರಾ ಅಭಯಾರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ (1974). ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಲಕ್ಕವಳ್ಳಿಯಿಂದ 33ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ.

ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟ ಶ್ರೇಣಿಗಳ ತಪ್ಪಲಿನಲ್ಲಿ ತಟ್ಟೆಯಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಹರಡಿಕೊಂಡಿರುವ ಈ ಅಭಯಾರಣ್ಯದ ಸುತ್ತ ಮುಳ್ಳಯ್ಯನಗಿರಿ **(ನೋಡಿ)**, ಬಾಬಾ ಬುಡನ್ ಗಿರಿ **(ನೋಡಿ)**, ಹೆಬ್ಬೆಗಿರಿ, ಗಂಗೇಗಿರಿ ಪರ್ವತ ಸಾಲುಗಳು ಇವೆ. ಭದ್ರಾನದಿಯ ಪಾತ್ರದಲ್ಲೇ ಬರುವ ಮುತ್ತೋಡಿಯಲ್ಲಿ ತಡಬೆಹಳ್ಳ, ಸೋಮವಾಹಿನಿ, ವಾಟೆಹಳ್ಳ, ಹೆಬ್ಬೆಹಳ್ಳಗಳು ಹರಿಯುತ್ತವೆ. ಈ ಅರಣ್ಯ ಭಾಗ 1998 ನವಂಬರ್ 19ರಂದು ಹುಲಿ ಸಂರಕ್ಷಣಾ ಯೋಜನೆಗೆ ಸೇರ್ಪಡೆಗೊಂಡಿತು. ಇಲ್ಲಿ ಹುಲಿ, ಚಿರತೆ, ಕಾಡುಬೆಕ್ಕು, ಕರಡಿ, ಕಾಟಿ, ಸೀಳುನಾಯಿ, ಸಿಂಗಳೀಕ, ನರಿ, ಅಪಾರ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಜಿಂಕೆ, ಸಾಂಬಾರ್, ಕಾಡುಹಂದಿ, ಕಾಡುಕುರಿ, ಕಾಡುಪಾಪ, ಹಾರುವ ಓತಿ, ಹಾರುವ ಕೆಂಜಳಿಲು, ಚಿಪ್ಪಿನ ಆಮೆ, ಮುಳ್ಳುಹಂದಿ, ಸಾಮಾನ್ಯ ನೀರುನಾಯಿ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿವರ್ಗ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಹೊನ್ನೆ, ಮತ್ತಿ, ನಂದಿ, ಬೀಟೆ, ತೇಗ, ತಾರೆ, ಅಳಲೆ, ನೆಲ್ಲಿ ಮೊದಲಾದ ಮರಗಳಿಂದ ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಬೃಹತ್ ಗಾತ್ರದ ಸು. 5.2 ಮೀ ಸುತ್ತಳತೆಯ ಸು. 300 ವರ್ಷಗಳಷ್ಟು ಹಳೆಯದಾದ ತೇಗದ ಮರ ಇಲ್ಲಿನ ಪ್ರಮುಖ ಆಕರ್ಷಣೆ.

ಇಲ್ಲಿನ ಕಣಿವೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮರಗಳು ಎತ್ತರವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ತೆರೆದುಕೊಂಡಿರುವ ದೃಶ್ಯ ರುದ್ರರಮಣೀಯವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಈ ಸ್ಥಳ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಖ್ಯಾತಿಯ ಪಕ್ಷಿ ತಜ್ಞ ಸಲೀಂ ಅಲಿ ಅವರಿಂದ ‘ಪಕ್ಷಿಗಳ ಸ್ವರ್ಗ’ ಎಂಬ ಪ್ರಶಂಸೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ 250ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪಕ್ಷಿಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಉರಗಗಳಿಗೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಈ ಅಭಯಾರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾಗರಹಾವು, ಮಂಡಲಹಾವು, ಕಟ್ಟುಹಾವು, ಹೆಬ್ಬಾವು ಇವೆ. ಜೌಗು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಮೊಸಳೆ, ಮ್ಯಾನೀಟರ್ ಓತಿ, ಹಾರುವ ಓತಿಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಅನೇಕ ಹಡ್ಲುಗಳು (ಬೇಸಗೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ನೀರು ಹಾಗೂ ಆಹಾರವನ್ನು ಒದಗಿಸುವ ಜೌಗುತಾಣ) ಪ್ರಾಣಿ ವೀಕ್ಷಣೆಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಸೂಕ್ತ ತಾಣಗಳಾಗಿವೆ. ಚಂದ್ರನ ಹಡ್ಲು, ದೊಡ್ಡಬಯಲು ಹಡ್ಲು ಹೆಸರಿಸಬಹುದಾದ ಬೃಹತ್ ಹಡ್ಲುಗಳು. ಅಭಯಾರಣ್ಯ ವೀಕ್ಷಣೆಗೆ ಅಕ್ಟೋಬರ್‌ನಿಂದ ಫೆಬ್ರವರಿ ಉತ್ತಮ ಕಾಲ. ತಂಗಲು ಅನೇಕ ಪ್ರವಾಸಿ ಗೃಹಗಳಿವೆ. ಮುತ್ತೋಡಿ ಜಾಗರ ಕಣಿವೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ಮುತ್ತಿನಪುರ ಮಠದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಮುತ್ತೋಡು ಎಂಬುದು ಜನರ ಬಾಯಲ್ಲಿ ಮುತ್ತೋಡಿಯಾಗಿ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಿಸರದ ಬದಲಾವಣೆಯಿಂದಾಗಿ, ಅಕ್ರಮ ಶಿಕಾರಿಯಿಂದಾಗಿ ಕ್ಷೀಣಿಸುತ್ತಿರುವ ಜೀವಸಂಕುಲ ಆಗಾಗ ಬೇಸಗೆಯಲ್ಲಿ ಘಟಿಸುವ ಅಗ್ನಿ ಅನಾಹುತಗಳಿಂದಲೂ ಕ್ಷೀಣಿಸುತ್ತಿದೆ. **(ಎಸ್.ಜಿ.ಎಸ್.)**

ಮುದ್ಗಲ್ಲು: ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಲಿಂಗಸುಗೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣ. ಇತಿಹಾಸಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥಳ. ಲಿಂಗಸುಗೂರಿನ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 19,116.

ಮುದ್ಗಲ್ಲು ಅಥವಾ ಮುದುಗಲ್ ಯಾದವರ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿದ್ದು ಆ ಕಾಲದ ಅನೇಕ ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳು ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿವೆ. 14ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮೊದಲ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಈ ಊರು ಕಾಕತೀಯ ರಾಜ್ಯದ ಗಡಿಯ ಉಕ್ಕಡವಾಗಿದ್ದಿತು. ಮಲಿಕ್ ನಾಯಿಬನು ದೇವಗಿರಿಯನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದ ಅನಂತರ ರಾಯಚೂರಿನ ಜೊತೆಗೆ ಮುದ್ಗಲ್ಲನ್ನೂ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದ ಅನಂತರ ಮುದ್ಗಲ್ಲು ವಿಜಯನಗರ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೂ ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೂ ನಡೆದ ಅನೇಕ ಯುದ್ಧಗಳ ನೆಲೆಯಾಗಿದ್ದಿತು. ಈ ಸ್ಥಳ ಅವರಲ್ಲಿ ಆಗಾಗ್ಗೆ ಕೈಬದಲಾಯಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯ ಪತನಾನಂತರ ಬಿಜಾಪುರದ ಆದಿಲ್‌ಶಾಹಿಗಳು ಈ ಊರನ್ನು ತಮ್ಮದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು.

ಮುದ್ಗಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆ ಆಯಕಟ್ಟಿನ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಭದ್ರವಾಗಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ಕೋಟೆಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಇದೇ ಇಲ್ಲಿನ ಪ್ರಧಾನ ಆಕರ್ಷಣೆ. ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟುವುದರಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿಯ ಗುಡ್ಡವನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ಸಮರ್ಥವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ಅರಮನೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ್ದು ಅವುಗಳ ಸುತ್ತಲೂ ಬುರುಜು ಅಥವಾ ಕೊತ್ತಲಗಳೊಡನೆ ದೊಡ್ಡದಾದ ಗೋಡೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮುದ್ಗಲ್ಲಿನ ಹೊರಕೋಟೆ ಸುಮಾರು ಅರ್ಧ ಚದರ ಮೈಲಿಯಷ್ಟು ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಇರುವ ಕಂದಕ ಕೆಲವು ಕಡೆ 50 ಗಜಗಳಷ್ಟು ಅಗಲವಾಗಿದೆ. ಈ ಅಗಳಿನ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸುತ್ತಲೂ ಒಂದು ಮೋಟು ಗೋಡೆ ಕೊತ್ತಲುಗಳ ಸಾಲು ಇದೆ. ಅದರಿಂದ ಮುಂದೆ ಇಕ್ಕಟ್ಟಾದ ಪ್ರದೇಶವಿದ್ದು ಅದಕ್ಕೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಇರುವ ಮತ್ತೊಂದು ಮೋಟುಗೋಡೆಯು ದೊಡ್ಡದಾದ ಬುರುಜುಗಳಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿದೆ. ಅನೇಕ ಕಡೆ ಕಲ್ಲುಕಟ್ಟಡದ ರಚನೆ ಹಿಂದು ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಕೈಪಿಡಿ ಗೋಡೆಯನ್ನು ಕಮಾನಿನಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಮುಸ್ಲಿಂ ಸಂಪ್ರದಾಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಅಗಳುಗಳು ಹಾಗೂ ಕೊತ್ತಲಗಳು ಸುಂದರವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುತ್ತವೆ. ಕೋಟೆಯ ಫತೇ ದರ್ವಾಜದ (ಮಹಾದ್ವಾರ) ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಬುರುಜು ಇದೆ. ಇದರ ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಪುರಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳ ಸಮೀಪದಲ್ಲೇ ರಕ್ಷಣಾದಳದ ಕೊಠಡಿಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರಗಳು ಕಮಾನಿನಾಕಾರದಲ್ಲಿವೆ. ರಕ್ಷಣಾಗೋಪುರಗಳು ಅಂಗಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಪಶ್ಚಿಮ ಹಾಗೂ ವಾಯವ್ಯ ಮುಖವಾಗಿ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ದೊಡ್ಡ ಬುರುಜಿನ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಫಿರಂಗಿ ಇದೆ. ಅದರ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಶಾಸನವನ್ನು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಿರಿದಾದ ಪ್ರದೇಶದ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲು ಇದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ರಕ್ಷಕಭಟರ ಕೊಠಡಿಗಳಿವೆ. ಈ ಎರಡನೆಯ ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲಿನ ಎಡಗಡೆಯಲ್ಲಿ ಇನ್ನಷ್ಟು ಮಜಬೂತಾಗಿ ಮಾಡಿರುವ ಮತ್ತೊಂದು ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲು ಇದೆ. ಇದು ಕಮಾನಿನಾಕಾರದಲ್ಲಿದೆ. ಇದರ ನಡುವೆಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವ ರಕ್ಷಕಭಟರ ಕೊಠಡಿಗಳು ಕೂಡ ವಿಶಾಲವಾಗಿವೆ. ಈ ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲಿನ ಬಳಿ ಒಂದು ಮಸೀದಿ ಇದೆ. ಇದರ ಒಳಾಂಗಣ ಹಿಂದು ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿರುವ ಕಂಬಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದೆ. ಮುಂದುಗಡೆ ನೌಬತ್‌ಖಾನೆಯ ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ. ಬಾಲಾಹಿಸಾರ್ (ಒಳದುರ್ಗ)ಗುಡ್ಡದ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಫಿರಂಗಿ ಮದ್ದಿನ ಉಗ್ರಾಣವಿದೆ. ಬಾಲಾಹಿಸಾರ್‌ನಿಂದ ಕೋಟೆಯ ಒಳ ಹಾಗೂ ಹೊರಭಾಗಗಳ ಪೂರ್ಣನೋಟ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಈ ದುರ್ಗದ ಬಂಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಗುಂಡಿಗಳಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ನೀರನ್ನು ಶೇಖರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಬಾಲಾಹಿಸಾರ್ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಗೊತ್ತಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಬುರುಜುಗಳು ಹಾಗೂ ಗೋಡೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗೋಳಾಕಾರದ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಬುರುಜು ಇದೆ. ಇದರ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿದತ್ತವಾದ ಕೆಲವು ಗವಿಗಳಿವೆ. ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಬೆಟ್ಟಗಳ ಸಾಲಿದ್ದು ಕೋಟೆ ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹಿಕ್ರಾನಿ ಬಾವಡಿ ಎಂಬ ದೊಡ್ಡ ಕೊಳ (ಸು. 140 x 50 ಗಜ) ಇದೆ. ಬಾಲಾಹಿಸಾರ್‌ನ ಮೊದಲನೆಯ ಮಹಾದ್ವಾರವನ್ನು ಕಮಾನಿನಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಎತ್ತರವಾಗಿ ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಎರಡನೆಯ ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲನ್ನು ಮಿಶ್ರಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ ಹಾಗೂ ರಕ್ಷಕ ಕೊಠಡಿಗಳು ಕಮಾನಿನಾಕಾರದಲ್ಲಿವೆ. ಇವುಗಳ ತಳಪಾಯ, ಕಂಬ ಹಾಗೂ ಭುವನೇಶ್ವರಿಗಳು ವಿಪುಲವಾಗಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿವೆ. ಮೂರನೆಯ (ಹೊರಗಡೆ ಇರುವ) ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲು ಕಂಬ ಮತ್ತು

ಹಾಸುಗಲ್ಲು ರೀತಿಯ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದ್ದು ಇದರ ಬಾಗಿಲುಗಳ ಮೇಲೆ ಕಬ್ಬಿಣದ ಗುಬ್ಬಿಮೊಳೆಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮುಳ್ಳಿನಂತಿರುವ ಗುಬ್ಬಿಮೊಳೆಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಬಾಗಿಲನ್ನು ಕಟಿ ದರ್ವಾಜ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಬಾಗಿಲು ಹಲಗೆಗಳ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾಣಿ ಹಾಗೂ ದೇವತೆಗಳ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಕೋಟೆಯ ಬಾಹ್ಯ ಭಿತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ಸರ್ಪವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ ದೇವತಾಮೂರ್ತಿಯೊಂದನ್ನು ಬಿಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹನುಮಂತನ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಮತ್ತೊಂದೆಡೆ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಕಂದಕದ ಮೇಲೆ ಇಕ್ಕಟ್ಟಾದ ಸೇತುವೆಯೊಂದನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಬಿಜಾಪುರದ ಆದಿಲ್ ಶಾಹೀ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಏಳು ಶಾಸನಗಳು, 15 ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳು, ದೇವನಾಗರಿ ಲಿಪಿಯ ಇತ್ತೀಚಿನ ಎಂಟು ಶಾಸನಗಳು ಈ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ 1557ಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ಇಬ್ರಾಹೀಂ ಆದಿಲ್ ಷಾನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜೆಸ್ವಿಟರಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಒಂದು ರೋಮನ್ ಕೆಥೊಲಿಕ್ ಇಗರ್ಜಿ ಇತ್ತು. ಇದರ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ಆದಿಲ್ ಷಾ ಇನಾಂ ಭೂಮಿಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದ. ಹಳೆಯ ಇಗರ್ಜಿಯನ್ನು ಕೆಡವಿ, ಅದೇ ಜಾಗದಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಇಗರ್ಜಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ.

ಮುದ್ಗಲ್ಲಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಒಂದು ಘಟನೆ ಜನಜನಿತವಾಗಿದೆ. ಮುದ್ಗಲ್ಲಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಒಬ್ಬ ಅಕ್ಕಸಾಲಿಗನ ಮಗಳು ಅನುಪಮ ಸುಂದರಿಯೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಳಾಗಿದ್ದಳು. ವಿಜಯನಗರದ ಒಂದನೆಯ ದೇವರಾಯ (1406–22) ಅವಳನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಹವಣಿಸಿದ. ಆದರೆ ತನ್ನ ಪ್ರಯತ್ನದಲ್ಲಿ ವಿಫಲನಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಮುದ್ಗಲ್ಲಿಗೆ ದೊಡ್ಡ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದ. ಆಗ ಮುದ್ಗಲ್ಲು ಪ್ರದೇಶ ಬಹಮನೀ ಅರಸ ಫಿರೋಜ್ ಷಾಗೆ ಸೇರಿತ್ತು. ದೇವರಾಯನ ಕೃತ್ಯದಿಂದ ಕೆರಳಿದ ಫಿರೋಜ್ ವಿಜಯನಗರ ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ದಾಳಿಯಿಟ್ಟು ವಿಜಯನಗರವನ್ನು ಮುತ್ತಿದ. ಮೊದಲು ಫಿರೋಜ್ ಈ ಪ್ರಯತ್ನದಲ್ಲಿ ವಿಫಲಗೊಂಡು ಸೋಲನ್ನು ಅನುಭವಿಸಬೇಕಾಯಿತಾದರೂ ತನ್ನ ಸೈನ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ವಿವಿಧ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕಳುಹಿಸಿ ದೇಶವನ್ನು ಕೊಳ್ಳೆಹೊಡೆಯಲು ಆಜ್ಞಾಪಿಸಿದ. ಕೊನೆಗೆ ಫಿರೋಜ್ ಒಡ್ಡಿದ ಷರತ್ತುಗಳಿಗೆ ದೇವರಾಯ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು ರಾಜಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಯಿತು. ಇದರೊಂದಿಗೆ ಅಪಾರವಾದ ಹಣ, ಅಮೂಲ್ಯ ಮುತ್ತುಗಳನ್ನು ಹಾಗೂ ಐವತ್ತು ಆನೆಗಳನ್ನು ಫಿರೋಜ್‌ಗೆ ವರದಕ್ಷಿಣೆ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಕೊಡಲಾಯಿತು. ಅನಂತರ ಮದುವೆಯನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ವೈಭವದಿಂದ ನೆರವೇರಿಸಲಾಯಿತು. ಆದರೆ ಮದುವೆಯ ಅನಂತರ ಅಳಿಯ ಫೀರೋಜ್ ಊರಿಗೆ ತೆರಳುವಾಗ ದೇವರಾಯ ಸಾಕಷ್ಟು ದೂರ ಅವನೊಂದಿಗೆ ಹೋಗಿ ಬೀಳ್ಕೊಡಲಿಲ್ಲವೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ ಫಿರೋಜ್ ಕೋಪಗೊಂಡ. ಇಷ್ಟೆಲ್ಲ ಘರ್ಷಣೆಗೆ ಕಾರಣಳಾದ ಮುದ್ಗಲ್ಲಿನ ಆ ಸುಂದರ ಯುವತಿಯನ್ನು ಕೊನೆಗೆ ಫಿರೋಜ್ ತನ್ನ ಮಗನಾದ ಹಸನ್‌ಖಾನ್‌ಗೆ ಮದುವೆ ಮಾಡಿಸಿದ. **(ಎಸ್.ವಿ.ಎಸ್.ಬಿ.)**

ಮುದ್ದಣ (ನಂದಳಿಕೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣಯ್ಯ): 1870–1901. ಹೊಸಗನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ನಾಂದಿ ಹಾಡಿದ ಕವಿ. ರಾಮಾಶ್ವಮೇಧಂ ಎಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಾವ್ಯದ ಕರ್ತೃ. ಕಾರ್ಕಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನಂದಳಿಕೆ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 1870 ಜನವರಿ 24ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ಪಾಟಾಳಿ ತಿಮ್ಮಯ್ಯ, ತಾಯಿ ಲಕ್ಷ್ಮಮ್ಮ. ರಾಮಪ್ಪ ಮತ್ತು ಲಿಂಗಣ್ಣಯ್ಯ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪಂದಿರು. ಶಿವರಾಮಯ್ಯ ಎಂಬುವರು ಇವರ ತಮ್ಮ. ಮಳಲಿ ಸುಬ್ಬರಾಯರು ಇವರ ಗುರು. ಮುದ್ದಣನವರ ಹುಟ್ಟು ಹೆಸರು ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣಯ್ಯ. ಹೆತ್ತವರು ಮುದ್ದಿನಿಂದ ಮುದ್ದಣ್ಣ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿ ಇವರು ನಂದಳಿಕೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದು ಅನಂತರ ಟ್ರೈನಿಂಗ್ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮುಗಿಸಿದರು. ಬಡತನದಿಂದಾಗಿ ಆಂಗ್ಲ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಮುಂದುವರೆಸಲಾಗದೆ, ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಯಾಮ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದು ಮರಳಿದ ಅನಂತರ ಉಡುಪಿಯ ಬೋರ್ಡುಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಅಂಗಸಾಧನೆಯ ಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು (1889 ಮೇ 16). ಆಗ ಇವರಿಗೆ ತಿಂಗಳಿಗೆ ಹತ್ತು ರೂಪಾಯಿ ಸಂಬಳ ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಮೂರು ವರ್ಷಗಳ ಅನಂತರ (1892) ಉಡುಪಿಯಿಂದ ಕುಂದಾಪುರಕ್ಕೆ ವರ್ಗವಾಯಿತು. ಆಗ ಇವರಿಗೆ 15 ರೂಪಾಯಿ ಸಂಬಳ ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ಹೊತ್ತಿಗಾಗಲೇ ಇವರಿಗೆ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಾಗೇಕೋಡಮಗ್ಗಿ ಗ್ರಾಮದ ನಾರಣಪ್ಪಯ್ಯ ಅವರ ಮಗಳು ಕಮಲಾಬಾಯಿ ಎಂಬುವರೊಂದಿಗೆ ಮದುವೆಯಾಗಿದ್ದು ರಾಧಾಕೃಷ್ಣ ಎಂಬ ಮಗನೂ ಇದ್ದ. ಮುಂದೆ ಮುದ್ದಣನವರಿಗೆ ಉಡುಪಿಯ ಕ್ರಿಶ್ಚನ್ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಪಂಡಿತರ ಉದ್ಯೋಗ ದೊರೆಯಿತು. ಆಗ ಇವರಿಗೆ ದೊರೆಯುತ್ತಿದ್ದ ತಿಂಗಳ ಸಂಬಳ ಇಪ್ಪತ್ತು ರೂಪಾಯಿ. ಇಷ್ಟು ಹಣದಲ್ಲಿ ಮುದ್ದಣನವರು ತಮ್ಮ ಸಂಸಾರ ನಿಭಾಯಿಸಬೇಕಾಗಿದ್ದು ಬಡತನದಲ್ಲಿ ತುಂಬ ಬಳಲಿದರು. ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಕಳೆದ ಅನಂತರ ಕ್ಷಯ ರೋಗಕ್ಕೆ ತುತ್ತಾದರು. ಈ ವ್ಯಾಧಿ ಉಲ್ಬಣಗೊಂಡು 1901 ಫೆಬ್ರವರಿ 15ರಂದು ಕೊನೆಯುಸಿರೆಳೆದರು. ಆಗ ಇವರಿಗೆ ಕೇವಲ 31 ವರ್ಷ.

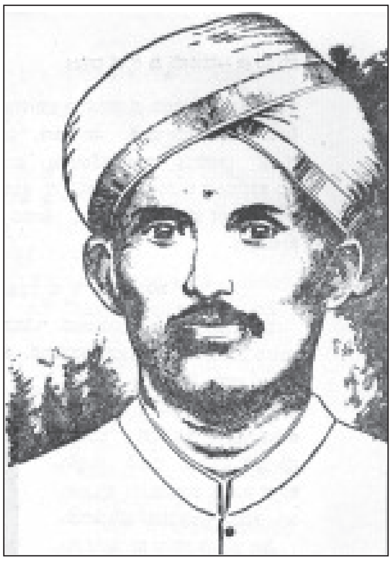

ಅತ್ಯಂತ ತೀಕ್ಷ್ಣಮತಿಯೂ ಏಕಪಾಠಿಯೂ ಎನಿಸಿದ್ದ ಮುದ್ದಣ ಬಿಡುವಿದ್ದಾಗಲೆಲ್ಲ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿಯೂ ಮಳಲಿ ಸುಬ್ಬರಾಯರಂಥ ಬಲ್ಲವರ ನೆರವಿನಿಂದಲೂ ಕಿಟ್ಟೆಲ್ ಕೋಶ, ಶಬ್ದಮಣಿದರ್ಪಣ ಮತ್ತು ಕಾವ್ಯಕಲಾನಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಅಚ್ಚಾಗಿ ಬರುತ್ತಿದ್ದ ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಗಳು, ಬಿ.ವೆಂಕಟಾಚಾರ್ಯರ ಕಾದಂಬರಿಗಳು ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ಶಬ್ದ ಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ವೈದುಷ್ಯವನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಜೊತೆಗೆ ಯಕ್ಷಗಾನದಲ್ಲೂ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇದರಿಂದ ಇವರ ರಸಿಕತೆ, ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಮುಂತಾದ ಗುಣಗಳಿಗೆ ಸಾಣೆ ಹಿಡಿದಂತಾಯಿತು. ಮುದ್ದಣನವರಿಗೆ ಕನ್ನಡ, ಸಂಸ್ಕೃತಗಳಲ್ಲದೆ ಮಲಯಾಳಂ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಗಳ ಪರಿಚಯವೂ ಇತ್ತು. ಇವರ ಕನ್ನಡ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಬರೆವಣಿಗೆ ಮುದ್ದಾಗಿರುತ್ತಿತ್ತು. ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿಯೂ ಮುದ್ದಣನವರಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿನ ಪರಿಶ್ರಮವಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಜೋಜೋ ಎಂಬುದು ಮುದ್ದಣನವರ ಮೊದಲ ಸಂಶೋಧನಾತ್ಮಕ ಲೇಖನ. 1900ರ ಜುಲೈನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗತೊಡಗಿದ ಸುವಾಸಿನಿ ಎಂಬ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಮೊದಲ ಸಂಚಿಕೆಯಲ್ಲೇ ಈ ಲೇಖನ ಬೆಳಕು ಕಂಡಿತು. ಚಕ್ರಧಾರಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಕಟವಾದ ಈ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ತುಳುವಿನ ಜೋವು (ಸುಗಮ) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನ್ನಡದ ಜೋಗುಳ ಎಂಬ ಪದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಸಾಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅನಂತರ ಇವರು ಶ್ರೀ ರಾಮಾಶ್ವಮೇಧಂ, ಅದ್ಭುತ ರಾಮಾಯಣ, ಶ್ರೀರಾಮ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ– ಈ ಹಳಗನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನೂ ರತ್ನಾವತೀಕಲ್ಯಾಣ, ಕುಮಾರವಿಜಯ ಮೊದಲಾದ ಯಕ್ಷಗಾನ ಕೃತಿಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸಿದರು. ಇವಲ್ಲದೆ ಗೋದಾವರಿ

ಎಂಬ ಕಾದಂಬರಿಯ ಕೆಲವು ಪರಿಚ್ಛೇದಗಳನ್ನೂ ಕನ್ನಡ ವ್ಯಾಕರಣದ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನೂ ಬರೆದಿದ್ದರಂತೆ. ವಾರ್ಧಕ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿ ಕರ್ಣಾಟಕ ರಾಮಾಯಣವನ್ನೂ ಭಾಮಿನೀ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿ ಭಗವದ್ಗೀತೆಯನ್ನೂ ಕುಶವಿಜಯ ಎಂಬುದನ್ನು ನವೀನ ರೀತಿಯಲ್ಲೂ ಬರೆಯಬೇಕೆಂದು ಯೋಜಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರಂತೆ. ಕಾಮಶಾಸ್ತ್ರ ಗ್ರಂಥದ ಅನುವಾದದ ಯೋಚನೆಯೂ ಇತ್ತಂತೆ. ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಬೆನ್ನುಹತ್ತಿದ ಕ್ಷಯರೋಗ ಮತ್ತು ಬಡತನ ತಾರುಣ್ಯದಲ್ಲೇ ಇವರನ್ನು ಬಲಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿತು. ಆದರೂ ಇವರ ಕೃತಿಗಳು ಮಾತ್ರ ಇವರನ್ನು ಅಮರರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದುವು.

ಶ್ರೀ ರಾಮಾಶ್ವಮೇಧ ಗದ್ಯಕಾವ್ಯ. ಪದ್ಮಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಬರುವ ರಾಮಾಯಣಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕಥೆ ಈ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಆಕರ. ಕಥೆಯ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಮಳೆಗಾಲದ ವರ್ಣನೆ, ಮುದ್ದಣ ಮನೋರಮೆಯರ ಸಂವಾದ ವಿನೂತನವಾಗಿದೆ. ನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿ ನವೀನತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಓದುಗನಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಸಂವೇದನೆಯನ್ನೂ ಕುತೂಹಲವನ್ನೂ ಕೆರಳಿಸುವಂತೆ ಇಡೀ ಕಾವ್ಯ ಮುದ್ದಣ ಮನೋರಮೆಯರ ಸಂವಾದದ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿದೆ ಎನ್ನಬಹುದು. ರಾಮನ ಕಥೆ ಮುಖ್ಯವಾದರೂ ಶ್ರೀರಾಮಾಶ್ವಮೇಧ ಕಾವ್ಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು ಈ ಸಂಭಾಷಣೆಗಳಿಂದ ಮತ್ತು ಮಾತಿನ ಮೋಡಿಯಲ್ಲಿನ ಹೊಸತನದಿಂದ.

ಶ್ರೀರಾಮಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ ಪದ್ಯಕಾವ್ಯ. ವಾರ್ಧಕ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 5 ಸಂಧಿಗಳೂ 242 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. ರಾವಣಾದಿಗಳ ಸಂಹಾರವಾದ ಬಳಿಕ ಶ್ರೀರಾಮ ಸೀತಾಸಮೇತನಾಗಿ ಅಯೋಧ್ಯೆಗೆ ಮರಳಿ ಪಟ್ಟಾಭಿಷಿಕ್ತನಾಗುವುದು ಕಾವ್ಯವಸ್ತು. ಇದರಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯ ಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕಿಂತಲೂ ವರ್ಣನೆ ಹೆಚ್ಚು. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣನೆಗಳು ಚೆನ್ನಾಗಿವೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಕಾವ್ಯಾಂಶವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಒಂದು ಚಿತ್ರಕಾವ್ಯವೆಂದು ಕರೆಯಬಹುದು.

ಅದ್ಭುತ ರಾಮಾಯಣ ಶಾಕ್ತ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಇದೇ ಹೆಸರಿನ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕೃತಿಯ ಆಧಾರದಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಗದ್ಯಗ್ರಂಥ. ಇದನ್ನು ಮೂಲದ ಎಷ್ಟೋ ನೀರಸವಾದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಕೈಬಿಟ್ಟು, ಕಥೆಯ ಓಟಕ್ಕೆ ಭಂಗಬಾರದಂತೆ ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಧಾನ ಕಥೆಗಿಂತ ಉಪಕಥೆಗಳು ಹೆಚ್ಚು ರಂಜನೀಯವಾಗಿವೆ. ಹಳಗನ್ನಡ ಗದ್ಯಶೈಲಿ ಬಿಗಿಯಾಗಿದ್ದೂ ಸೊಗಸಾಗಿದೆ.

ರತ್ನಾವತಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಅಥವಾ ದೃಢವರ್ಮ ಕಾಳಗ ಶ್ರೀಹರ್ಷನ ಪ್ರಿಯದರ್ಶಿಕಾ ಎಂಬ ನಾಟಕದ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗವನ್ನು ಆರಿಸಿಕೊಂಡು ಬಯಲಾಟಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ, ಆದರೆ ವಸ್ತುವಿಗೆ ಭಂಗ ಬರದಂತೆ ಹೊಸ ಅಂಶವನ್ನೊಳಗೊಂಡಂತೆ ರಚಿತವಾದ ಯಕ್ಷಗಾನ ಪ್ರಬಂಧ. ಕುಮಾರ ವಿಜಯ ಅಥವಾ ಶೂರ ಪದ್ಮಾಸುರ ಕಾಳಗ ಶಂಕರ ಸಂಹಿತೆಯ ಆಧಾರದಿಂದ ರಚಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಎರಡರಲ್ಲೂ ಮರಾಠಿ ನಾಟಕಗಳ ಹಾಡುಗಳ ಧಾಟಿಯೂ ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರಗಳೂ ಹೇರಳವಾಗಿದ್ದು ಕವಿಯ ಸಂಗೀತಜ್ಞಾನವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಕುಮಾರವಿಜಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಭೆಗಿಂತ ಪಾಂಡಿತ್ಯಕ್ಕೂ ಚಿತ್ರಕವಿತೆಗೂ ಅಗ್ರಸ್ಥಾನ ದೊರೆತಿದೆ. ಮುದ್ದಣ ಈ ಎರಡೂ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ಗುರು ಮಳಲಿ ಸುಬ್ಬರಾಯರಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮುದ್ದಣ ತಮ್ಮ ಕೃತಿಗಳ ಪ್ರಕಟಣೆಗಾಗಿ ಪಟ್ಟಪಾಡು ಶೋಚನೀಯವಾದದ್ದು. ರತ್ನಾವತೀ ಕಲ್ಯಾಣ ಇವರ ಚೊಚ್ಚಲ ಕೃತಿ. ಇವರ ಎಲ್ಲ ಕಾವ್ಯಗಳೂ ಕಾವ್ಯಮಂಜರಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡವು. ಅದ್ಭುತ ರಾಮಾಯಣಂ 1895ರಲ್ಲಿ, ಶ್ರೀರಾಮ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ 1896ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡವು. ರಾಮಾಶ್ವಮೇಧವೂ ಕಾವ್ಯಮಂಜರಿಯಲ್ಲೇ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿತು. ಈ ಎಲ್ಲ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಇವರು ಗುಪ್ತವಾದ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಳಿಸಿದರು.

ಮುದ್ದಣ–ಮನೋರಮೆಯರ ಸರಸ ಸಂಭಾಷಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಶೃಂಗಾರ, ಹಾಸ್ಯ, ಕರುಣರಸಗಳು ತುಂಬಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಕವಿಯ ಜೀವನವೃತ್ತಾಂತದ ಕೆಲವಂಶವೂ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ರತಿವರ್ಣನೆಯ ಸಂದರ್ಭ, ಸಪ್ತಾಕ್ಷರೀ ಮಂತ್ರಪ್ರಕರಣ ಮೊದಲಾದ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳು ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಸತ್ತ್ವ ತುಂಬಿವೆ. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಬರುವ ವಿಶಿಷ್ಟ ವರ್ಣನೆಗಳೂ ಬಗೆಬಗೆಯ ಅಲಂಕಾರಗಳೂ ಕಾವ್ಯದ ಸೊಗಸನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುತ್ತವೆ. ಹಳಗನ್ನಡ ಗದ್ಯಶೈಲಿ ಸರಳತೆಯೊಂದಿಗೆ ಸಶಕ್ತವಾಗಿ ಮೂಡಿಬಂದಿದೆ. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಪದ್ಯಗಳು ಪದ್ಯಖಂಡಗಳೂ ಅನಾಯಾಸವಾಗಿ ಕವಿಯ ಲೇಖನಿಯಿಂದ ಹರಿದು ಇಡೀ ಕೃತಿ ಪದ್ಯಗಂಧಿಯಾಗಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡದ ತುಳುನಾಡಿನ ಎಷ್ಟೋ ನುಡಿಗಳನ್ನು ನುಡಿಗಟ್ಟುಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿ ದೇಸಿಯನ್ನು ತಂದುದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಕೆಲವು ಹೊಸ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೂ ಇವರು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ತಮ್ಮ ಕಾವ್ಯಶೈಲಿಯನ್ನು ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಸೂಚಿಸಿರುವ ಕರ್ಮಣಿಸರದೊಳ್ ಚೆಂಬವಳಮಂ ಕೋದಂತಿರೆ ರಸಮೊಸರೆ ಲಕ್ಕಣಂ ಮಿಕ್ಕಿರೆ ಎಡೆಯೆಡೆಯೊಳ್ ಸಕ್ಕದದ ನಲ್ನುಡಿ ಮೆಱೆಯೆ ತಿರುಳ್ಗನ್ನಡದೊಳೆ ಕತೆಯನುಸಿರ್ವೆಂ ಎಂಬ ಮಾತುಗಳು ರಾಮಾಶ್ವಮೇಧ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಒಪ್ಪುತ್ತದೆ. **(ಟಿ.ಜಿ.ಕೆ.ಬಿ.)**

ಮುದ್ದೇಬಿಹಾಳ: ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಅದರ ಮುಖ್ಯ ಪಟ್ಟಣ. ಬಿಜಾಪುರ ಉಪವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿಲ್ಲೆ, ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆ, ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ, ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಸಿಂದಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮ ಹಾಗೂ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ ಬಸವನಬಾಗೇವಾಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ನಾಲತವಾಡ, ಮುದ್ದೇಬಿಹಾಳ, ಧವಳಗಿ ಮತ್ತು ತಾಳಿಕೋಟೆ ಹೋಬಳಿಗಳು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 154 ಗ್ರಾಮಗಳು ಮತ್ತು 2 ಪಟ್ಟಣಗಳು ಇವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1,507 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,53,638.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಸುಮಾರು ಮಟ್ಟಸ ಪ್ರದೇಶ. ಕೃಷ್ಣಾನದಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣದ ಗಡಿಯಾಗಿ ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿಲ್ಲೆ, ಲಿಂಗಸುಗೂರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸುವಂತೆ ಆಗ್ನೇಯ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿಯುವ ಹಿರೇಹಳ್ಳ ನೈಋತ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಸಾಗಿ ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಈಶಾನ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಡೋಣಿನದಿ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಸೋಗಲಿ ನದಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಡೋಣಿ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ಕೆಲವು ಸಣ್ಣಹಳ್ಳಗಳೂ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 577 ಮಿಮೀ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕಪ್ಪು ಮಣ್ಣಿನ ಪ್ರದೇಶವೇ ಹೆಚ್ಚು. ದೋಣಿ ನದಿಯ ದಡಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕಡೆ 30' ಆಳದವರೆಗೂ ಉಸುಕುಮಣ್ಣು ಶೇಖರವಾಗಿದೆ. ಇದು ಜನರ, ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಪ್ರಾಣಕ್ಕೆ ಕುತ್ತಾಗಿರುವುದೂ ಉಂಟು. ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಿಗಿಂತ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಡೋಣಿ ನದಿಯಿಂದಾಗಿ ತಾಳೀಕೋಟೆ ಪ್ರದೇಶ ಬಹು ಫಲವತ್ತಾಗಿದ್ದು ಸಮೃದ್ಧ ವ್ಯವಸಾಯವಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ನೀರಾವರಿ ವ್ಯವಸಾಯ ಬಹು ಕಡಿಮೆ. ಕೃಷ್ಣಾ ಮೇಲ್ದಂಡೆ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸಿದ್ದಾಪುರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಟ್ಟೆ ಕಟ್ಟಿ ಅದರ ಎಡನಾಲೆಯಿಂದ 11.3 ಲಕ್ಷ ಹೆ. ಭೂಮಿಗೆ ನೀರೊದಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಯೋಜನೆ ಇದೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ವ್ಯವಸಾಯ ಕ್ಷೇತ್ರದ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1,30,907 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳು. ಜೋಳ, ಗೋದಿ, ನೆಲಗಡಲೆ, ಸಜ್ಜೆ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆಗಳು. ಬತ್ತ, ಹೆಸರು, ತೊಗರಿ, ಅವರೆ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಕಬ್ಬನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ವ್ಯವಸಾಯದ ಜೊತೆಯಾಗಿ ರೇಷ್ಮೆ ಉದ್ಯಮವೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಪಶುಪಾಲನೆಯೂ ಇದ್ದು ಅವುಗಳ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಮತ್ತು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಮಟ್ಟದ ಪಶು ವೈದ್ಯಾಲಯಗಳಿವೆ. ಒಂದು ಆಸ್ಪತ್ರೆ, 14 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಪಶುವೈದ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳಿವೆ (2001).

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿ ಎಕ್ಕುವ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಉಳಿದಂತೆ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮೀಣ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಮಾತ್ರ ಇವೆ. 17 ಬಟ್ಟೆ ಉದ್ಯಮಗಳು, 40 ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಉದ್ಯಮಗಳು ಇತರೆ 64 ಉದ್ಯಮಗಳಿವೆ. ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕು ಮತ್ತು ನಿಯಂತ್ರಿತ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳಿವೆ. ಹೂವಿನ ಹಿಪ್ಪರಗಿ–ಮುದ್ದೇಬಿಹಾಳ–ಹುನಗುಂದ ಮಾರ್ಗ, ಮುದ್ದೇಬಿಹಾಳ–ತಾಳೀಕೋಟೆ ಮಾರ್ಗ, ಹಿಪ್ಪರಗಿ–ತಾಳೀಕೋಟೆ–ಹುಣಸಗಿ ಮಾರ್ಗ ಇವು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ರಸ್ತೆಗಳು.

ತಾಳೀಕೋಟೆ **(ನೋಡಿ)** ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಇತಿಹಾಸಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪಟ್ಟಣ. ಮುದ್ದೇಬಿಹಾಳದ ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿ ಸು.10 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಬಾಸರಕೋಡು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಜಕ್ಕಣಾಚಾರ್ಯ ನಿರ್ಮಿತವೆಂದು ಹೇಳುವ ಒಂದು ಜೈನ ದೇವಾಲಯವೂ 1750ರಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಮತ್ತು 1805ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ಮೂರುಲಿಂಗ ಗುಡಿಯೂ ಇವೆ. ಮುದ್ದೇಬಿಹಾಳದ ಆಗ್ನೇಯ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸು.20 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ನಾಲತವಾಡ ದೊಡ್ಡ ಗ್ರಾಮ. ಇಲ್ಲಿ ಮೂರು ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ತಾಳೀಕೋಟೆಯಿಂದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 10 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಶಿವಪುರ ಗ್ರಾಮದ ಹತ್ತಿರ ಹಗರಟಗಿ ತೀರ್ಥವಿದೆ. ಮುದ್ದೇಬಿಹಾಳದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಸು. 20 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಯಲಗೂರು ಗ್ರಾಮ ಅಲ್ಲಿನ ಆಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯದಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ (ಆಲಮಟ್ಟಿ ರೈಲ್ವೆ ನಿಲ್ದಾಣ ಈ ಗ್ರಾಮದಿಂದ 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ).

ಮುದ್ದೇಬಿಹಾಳ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಮುಖ್ಯ ಪಟ್ಟಣ. ಬಿಜಾಪುರದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 83 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಆಲಮಟ್ಟಿ ರೈಲ್ವೆ ನಿಲ್ದಾಣದಿಂದ ಇಲ್ಲಿಗೆ 27 ಕಿಮೀ ದೂರ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 54,424. ಪರ್ವತಗಿರಿ ಮತ್ತು ಮುದ್ದೇಬಿಹಾಳ ಎರಡೂ ಸೇರಿ ಈ ಊರು ಪುರಸಭೆಯಾಗಿದೆ. ಈ ಊರಿನಿಂದ ಹುನಗುಂದ, ಚಿಮ್ಮಲಗಿ, ನಾಲತವಾಡ, ತಾಳೀಕೋಟೆ, ಬಸವನಬಾಗೇವಾಡಿ ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ತಮ ರಸ್ತೆ ಸಂಪರ್ಕವಿದ್ದು ಮುದ್ದೇಬಿಹಾಳ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದೆ. ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ.

ಬಿಜಾಪುರದ ಸುಲ್ತಾನರ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿದ್ದ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬಾಸರಕೋಡು ನಾಡಗೌಡರ ಪೂರ್ವಜರಾದ ಪರಮಣ್ಣನಿಂದ ಈ ಊರು 1680ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು. ಅದೇ ಮನೆತನದ ಹುಚ್ಚಪ್ಪ 1720ರಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹಳೆಯ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಈಗ ಆ ಕೋಟೆಯ ಭಗ್ನಾವಶೇಷಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

(ಎಸ್.ವಿ.ಪಿ.;*)

ಮುದ್ರಣ ಉದ್ಯಮ: ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸು.15–16ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳ ಹೊತ್ತಿಗೇ ಮುದ್ರಣದ ಬಳಕೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾದರೂ ಅದು ಭಾರತಕ್ಕೆ ಬಂದದ್ದು 19ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ. ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರ್ಕಾರ ತನ್ನ ಆಡಳಿತ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿಯೂ ಕ್ರೈಸ್ತ ಮಿಷನರಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ತಮ್ಮ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕಾಗಿ ಧರ್ಮಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಅಚ್ಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಮುದ್ರಣ ವಿಧಾನವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಗೆ ತಂದುವು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಮುದ್ರಣಕಲೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದವರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ವೆಸ್ಲಿಯನ್ ಮತ್ತು ಮಂಗಳೂರಿನ ಬಾಸೆಲ್ ಮಿಶನ್ ಸಂಸ್ಥೆಯವರು ಮೊದಲಿಗರೆನ್ನಬಹುದು. ಇವರು ಸಹ ಮೊದಲಿಗೆ ತಮ್ಮ ಮತಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಮುದ್ರಿಸಿ ಕ್ರೈಸ್ತಧರ್ಮ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಮುದ್ರಣಾಲಯಗಳನ್ನು ಸು. 1817ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಸೇಂಟ್ ಮಾಥ್ಯೂವಿನ ಗಾಸ್ಪೆಲ್ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದ ಸು. 1820ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಅನಂತರ ರೀವ್ ಅವರ ಇಂಗ್ಲಿಷ್–ಕನ್ನಡ ಕೋಶ 1824ರಲ್ಲೂ ಕನ್ನಡ–ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಕೋಶ 1832ರಲ್ಲೂ ಪ್ರಕಟವಾದುವು. ಇದೇ ಮಿಷನರಿ ಸಂಸ್ಥೆಯವರು ಬಳ್ಳಾರಿ, ಮಂಗಳೂರುಗಳಿಂದ ವರ್ತಮಾನ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಪ್ರಕಟಣೆಯನ್ನಾರಂಭಿಸಿ, 1843 ಜುಲೈ 1ರಂದು ಕನ್ನಡದ ಮೊದಲನೆಯ ಪತ್ರಿಕೆಯಾದ ಮಂಗಳೂರ ಸಮಾಚಾರವನ್ನು **(ನೋಡಿ:ಕಂನಡ ಸಮಾಚಾರ)** ಹೊರಡಿಸಿದರು. ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯವರು ಪ್ರಾಚೀನ ಕನ್ನಡ ಗ್ರಂಥಗಳ ಮುದ್ರಣವನ್ನು ಸಹ ಆರಂಭಿಸಿ, ಜೈಮಿನಿ ಭಾರತ, ಬಸವಪುರಾಣ, ಮಹಾಭಾರತ ಮುಂತಾದ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಮುದ್ರಿಸಿದರು. ಬಿ.ಎಲ್.ರೈಸ್ ಅವರು ಕನ್ನಡ ಗ್ರಂಥಮಾಲಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಬಿಬ್ಲಿಯೋಥಿಕ ಕರ್ನಾಟಿಕ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಮುಂದೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಅಮರಕೋಶವನ್ನು ಸಹ ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು.

ಬೆಂಗಳೂರಿನ ವೆಸ್ಲಿಯನ್ ಮಿಷನ್ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಮುದ್ರಣಾಲಯದ ಸೂಪರಿಂಟೆಂಡೆಂಟ್‌ರಾಗಿದ್ದ ಜೆ. ಗ್ಯಾರೆಟ್‌ರವರು ಆಗ ಚೀಫ್ ಕಮೀಷನರಾಗಿದ್ದ ಮಾರ್ಕ್‌ಕಬ್ಬನ್ ಅವರನ್ನು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಿ, ಸರ್ಕಾರದ ವತಿಯಿಂದ ಒಂದು ಮುದ್ರಣಾಲಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ಏರ್ಪಾಡು ಮಾಡಿ ಸು. 1842ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಮುದ್ರಣಾಲಯದ ಮೊದಲನೆಯ ಸೂಪರಿಂಟೆಂಡೆಂಟರಾದರು. ಹೀಗೆ ಆರಂಭವಾದ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸರ್ಕಾರಿ ಮುದ್ರಣಾಲಯ ಇಂದು ಕರ್ನಾಟಕದ ಅತಿ ದೊಡ್ಡ ಮುದ್ರಣಾಲಯವಾಗಿದೆ. ಇವರ ಅನಂತರ ಇವರ ಮಗ ಜೆ.ಪಿ.ಗ್ಯಾರೆಟ್‌ರು ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದರು. 1866ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರ ತನ್ನ ನಡವಳಿಕೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಂತೆ ಮೈಸೂರು ಗೆಜೆಟ್ ಎಂಬ ಒಂದು ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಹೊರಡಿಸಲು ಆರಂಭಿಸಿತು. ಆಗ ಇದರ ಪ್ರಕಟಣೆಯ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ಸರ್ಕಾರಿ ಮುದ್ರಣಾಲಯಕ್ಕೆ ವಹಿಸಲಾಯಿತು. ಜೆ.ಗ್ಯಾರೆಟ್ ಅನಂತರ ಅವರ ಮಗ ಜೆ.ಪಿ.ಗ್ಯಾರೆಟ್, ಅನಂತರ ಎಚ್.ಹಡ್ಸನ್, ಟಿ.ಟಿ.ಲೆಯನಾರ್ಡ್, ಎಚ್.ಎಚ್. ಸ್ಪಾರ್ಕ್ಸ್, ಜಿ.ಹ್ಯೂಮನ್ ರೈಟ್, ಸಿ.ಎಚ್.ಯೇಟ್ಸ್ (1905–17) ಇವರು ಸರ್ಕಾರಿ ಮುದ್ರಣಾಲಯದ ಸೂಪರಿಂಟೆಂಡೆಂಟರಾದರು. ಯೇಟ್ಸ್ ಅವರು ಮುದ್ರಣಾಲಯವನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿ, ಮೈಸೂರಿನ ಇಬ್ಬರು ತರುಣ ಪದವೀಧರರನ್ನು ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿಗೆ ಮುದ್ರಣ ಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ತರಬೇತಿಗಾಗಿ ಕಳುಹಿಸಿದರು. ಇವರ ಅನಂತರ ಡಿ.ಬಿ.ರಾಮಚಂದ್ರ ಮೊದಲಿಯಾರ್ (1917–23), ಬಿ.ಪುಟ್ಟಯ್ಯ (1923–34), ಬಿ.ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಐಯ್ಯಂಗಾರ್ (1934–38), ಬಿ.ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬರಾವ್ (1938–39) ಇವರು ಮುದ್ರಣಾಲಯದ ಸೂಪರಿಂಟೆಂಡೆಂಟರಾಗಿದ್ದರು. ಅನಂತರ ಬಿ.ಕೃಷ್ಣಸ್ವಾಮಿಶೆಟ್ಟಿ (1939–53), ಡಿ.ಎಸ್.ಗುರುಬಸವಪ್ಪ (1953–61), ಎಂ.ಎ.ಶ್ರೀರಾಮ (1961–70), ಬಿ.ಪಿ.ಮಲ್ಲರಾಜೇ ಅರಸ್ (1970–74) ಮತ್ತು ಬಿ.ಎನ್. ರಾಮಮೂರ್ತಿ (1974–80), ಡಿ.ನರಸಿಂಹಯ್ಯ, ಎಚ್.ಗಂಗಯ್ಯ ಮೊದಲಾದವರು ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ಮುದ್ರಣಾಲಯವನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರೊಂದರಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದ ಮುದ್ರಣಾಲಯ ಮೈಸೂರು, ಮಡಿಕೇರಿ, ಧಾರವಾಡ ಮತ್ತು ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಶಾಖೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

ಅಲ್ಲದೆ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿಯೇ ಹೈಕೋರ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಜೈಲಿನಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಸಣ್ಣ ಮುದ್ರಣಾಲಯಗಳು ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿವೆ. ಸು. 20–25 ಮಂದಿ ಕೆಲಸಗಾರರಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸರ್ಕಾರಿ ಮುದ್ರಣಾಲಯದಲ್ಲಿ 2,000ಕ್ಕೂ ಮೇಲ್ಪಟ್ಟು ಕೆಲಸಗಾರರು ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು.

ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷಾಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಮುದ್ರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ರಾಜಮನೆತನದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದಿಂದ ಒಂದು ಮುದ್ರಣಾಲಯ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಜಗನ್ಮೋಹನ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು. ಅನಂತರ ಅದು ಸರ್ಕಾರಿ ಮುದ್ರಣಾಲಯದ ಒಂದು ಶಾಖೆಯಾಗಿ ಪ್ರಾಚ್ಯ ವಿದ್ಯಾ ಸಂಶೋಧನಾ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಪರಿಷ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕನ್ನಡ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ಮೈಸೂರು ರೈಲ್ವೆ ಇಲಾಖೆಯ ಮುದ್ರಣ ಕೆಲಸಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ಈಗ ಈ ಮುದ್ರಣಾಲಯ ಸರ್ಕಾರಿ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕ ಮುದ್ರಣಾಲಯವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಗಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದ ಖಾಸಗಿ ಮುದ್ರಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಸು. 1862ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ವಿಚಾರದರ್ಪಣ ಮುದ್ರಣಾಲಯ ಬಹಳ ಹಳೆಯದು. ಅನಂತರ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಪ್ರಕಟಣೆಗಾಗಿ ಯಜಮಾನ್ ಅಂಡ್ ಸನ್ಸ್ ಮುದ್ರಣಾಲಯ, ಒಕ್ಕಲಿಗರ ಮುದ್ರಣಾಲಯ, ಮೈಸೂರಿನ ಸ್ಟಾರ್ ಎಲೆಕ್ಟ್ರಿಕ್ ಮುದ್ರಣಾಲಯ, ಸಾಧ್ವಿ ಮುದ್ರಣಾಲಯ, ವೆಸ್ಲಿ ಮುದ್ರಣಾಲಯ ಮುಂತಾದವು ಸ್ಥಾಪನೆಗೊಂಡವು.

20ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಹೊಸ ದೈನಿಕ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಮತ್ತು ಮಾಸಿಕ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಪ್ರಕಟಣೆಯ ಮೂಲಕ ಮುದ್ರಣ ಉದ್ಯಮಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಚಾಲನೆ ದೊರಕಿತು. ಈ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಮುದ್ರಣಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಲೈನೋಟೈಪ್, ಇಂಟರ್‌ಟೈಪ್ ಅಕ್ಷರ ಜೋಡಣೆಯ ಯಂತ್ರಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ರೋಟರಿ ಮುದ್ರಣ ಯಂತ್ರವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡು ಅನೇಕ ಪತ್ರಿಕಾ ಮುದ್ರಣಾಲಯಗಳು ಸ್ಥಾಪಿತವಾದವು. ಕರ್ನಾಟಕದಾದ್ಯಂತ ಇಂಥ ಹಲವಾರು ಮುದ್ರಣಾಲಯಗಳು ಕಾರ್ಯ ನಿರತವಾಗಿದ್ದವು.

ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಮುದ್ರಣ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ಈಗಿರುವ ಬೆಂಗಳೂರು ಪ್ರಿಂಟಿಂಗ್ ಮತ್ತು ಪಬ್ಲಿಷಿಂಗ್ ಕಂಪನಿ, ಮೈಸೂರು ಮುದ್ರಣಾಲಯ, ಹೊಸಾಳಿ ಮುದ್ರಣಾಲಯ, ಬೃಂದಾವನ ಮುದ್ರಣಾಲಯ, ಕರ್ನಾಟಕ ಕೋ–ಆಪರೇಟಿವ್ ಪ್ರಿಂಟಿಂಗ್ ಮತ್ತು ಪಬ್ಲಿಷಿಂಗ್ ಹೌಸ್, ಶ್ರೀ ಗೌರಿ ನಿಲಯ (ಎನ್.ಬಿ.ಎನ್.) ಮುದ್ರಣಾಲಯ (1896), ಬಿ.ಬಿ.ಸುಬ್ಬಯ್ಯ ಅಂಡ್ ಸನ್ಸ್ ಮುದ್ರಣಾಲಯ (1873), ಮೈಸೂರಿನ ವೆಸ್ಲಿ ಮುದ್ರಣಾಲಯ, ಮೈಸೂರು ಪ್ರಿಂಟಿಂಗ್ ಮತ್ತು ಪಬ್ಲಿಷಿಂಗ್ ಹೌಸ್ (ಹಿಂದಿನ ಸ್ಟಾರ್ ಮುದ್ರಣಾಲಯ), ಸಾಧ್ವಿ ಮುದ್ರಣಾಲಯ, ಮಂಗಳೂರಿನ ಬಲ್ಮಠ ಮಾಸ್ಟರ್ ಮುದ್ರಣಾಲಯ (ಹಿಂದಿನ ಬಾಸೆಲ್ ಮಿಷನ್ ಪ್ರೆಸ್), ಶಾರದಾ ಮುದ್ರಣಾಲಯ, ಮಂಗಳೂರು ಮುದ್ರಣಾಲಯ, ಮಣಿಪಾಲದ ಮಣಿಪಾಲ್ ಪ್ರೆಸ್, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯ ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕ ಮುದ್ರಣಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ ಲಿಂಗರಾಜ ಆರ್ಟ್ಸ್ ಮುದ್ರಣಾಲಯ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಮುದ್ರಣಾಲಯಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. ಕರ್ನಾಟಕದ ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವ ಸಣ್ಣದೊಡ್ಡ ಮುದ್ರಣಾಲಯಗಳು ಸುಮಾರು ಎರಡುಸಾವಿರಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರಬಹುದೆಂದು ಅಂದಾಜು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಾಂತರ ಕುಶಲ ಕೆಲಸಗಾರರು ಹೆಚ್ಚಿನ ಗುಣಮಟ್ಟದ ಮುದ್ರಣ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಮುದ್ರಣ ಕೇವಲ ಕನ್ನಡ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್, ಸಂಸ್ಕೃತ, ಉರ್ದು ಭಾಷೆಗಳಿಗೆ ಮೀಸಲಾಗಿರದೆ ತೆಲುಗು, ತಮಿಳು, ಮರಾಠಿ, ಹಿಂದೀ ಮುಂತಾದ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮುದ್ರಿಸಲು ಬೇಕಾದ ಸಾಧನೆಗಳನ್ನು ಅನೇಕ ಮುದ್ರಣಾಲಯಗಳು ಹೊಂದಿವೆ. ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಉರ್ದು ಭಾಷೆಯ ಪುಸ್ತಕಗಳು ಲಿಥೋ ಮುದ್ರಣ ವಿಧಾನದಿಂದ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದವು. ಈಗ ಅನೇಕ ಉರ್ದು ಮುದ್ರಣಾಲಯಗಳು ಸಹ ಉರ್ದು ಅಚ್ಚುಮೊಳೆ ಜೋಡಣೆ ವಿಧಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಮೋದಿ ಪವರ್ ಪ್ರೆಸ್, ಅಲ್‌ಕಲಾಂ ಮುದ್ರಣಾಲಯ, ಪಾಸ್ಬಾನ್ ಮುದ್ರಣಾಲಯ ಮುಂತಾದುವುಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು.

ಮುದ್ರಣಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಕನ್ನಡ ಅಚ್ಚುಮೊಳೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಮಂಗಳೂರಿನ ಬಾಸೆಲ್ ಮಿಷನ್ ಮುದ್ರಣಾಲಯದವರು ಪಡಿಅಚ್ಚು ಫಾಂಟುಗಳನ್ನು ಕುಶಲ ಕೆಲಸಗಾರರಿಂದ ತಯಾರಿಸಿಕೊಂಡು ಮೊದಲು ಕೈಯಂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಅನಂತರ ಅಚ್ಚುಮೊಳೆ ಎರಕ ಹೊಯ್ಯುವ ಯಂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಎರಕಹೊಯ್ದು ತಮ್ಮ ಮುದ್ರಣಾಲಯಗಳು ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದ ಕೆಲಸಗಳಿಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿದರು. ಇತರ ಕಡೆ ಮುದ್ರಣಾಲಯಗಳು ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದ ಹಾಗೆಲ್ಲಾ ಅವುಗಳಿಗೂ ತಮ್ಮಲ್ಲಿ ತಯಾರಾದ ಅಚ್ಚುಮೊಳೆಗಳನ್ನು ಸರಬರಾಜು ಮಾಡಿದರು. ಈ ಅಚ್ಚುಮೊಳೆಗಳಿಂದ ಮುದ್ರಣವಾದ ಅಕ್ಷರಗಳು ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪ ವಕ್ರವಾಗಿದ್ದು, ಓದುವುದಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪ ತೊಂದರೆಯಾಗುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಕನ್ನಡ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಅಂದವಾಗಿಯೂ ಓದಲು ಸುಲಭವಾಗಿರುವಂತೆಯೂ ಬರೆಯಿಸಿ, ಅವುಗಳನ್ನು ಪಡಿಅಚ್ಚು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡು ಅವುಗಳಿಂದ ಕನ್ನಡ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಎರಕ ಹೊಯ್ದು ತಯಾರಿಸಿದರು (ಈ ನೂತನ ಅಚ್ಚುಮೊಳೆಗಳು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಎಲ್ಲ ಮುದ್ರಣಾಲಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದವು).

ಈ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಿದ್ದಾಗ ಆಗಿನ ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರ ಸುಮಾರು ಅರ್ಧ ಶತಮಾನದ ಹಿಂದೆಯೇ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಕನ್ನಡ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಅಂದವಾಗಿ ಡ್ರಾಯಿಂಗ್ ಕಾಗದದ ಮೇಲೆ ಅಚ್ಚಕಪ್ಪುಮಸಿಯಿಂದ ಬರೆಯಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಅಮೆರಿಕ ದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಅಚ್ಚುಮೊಳೆ ಎರಕ ಹೊಯ್ಯುವ ಥಾಂಸನ್ ಕಂಪನಿಗೆ ಕಳುಹಿಸಿ ಪಡಿಅಚ್ಚುಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಿಕೊಂಡು ಆ ಕಂಪನಿಯವರೇ ತಯಾರಿಸಿದ ಥಾಂಸನ್ ಟೈಪ್ ಕ್ಯಾಸ್ಟಿಂಗ್ ಯಂತ್ರಗಳನ್ನು ತರಿಸಿಕೊಂಡು ತಮ್ಮ ಸ್ವಂತ ಮುದ್ರಣಾಲಯದ ಉಪಯೋಗಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಇತರ ಮುದ್ರಣಾಲಯಗಳು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳಿಗೂ ಅಚ್ಚುಮೊಳೆಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ಅಚ್ಚು ಮೊಳೆಗಳ ವಿಶೇಷವೇನೆಂದರೆ ಜೋಡಿಸಿದ ಅಚ್ಚುಮೊಳೆಗಳ ಸಾಲುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಸತುವಿನ ಪಟ್ಟಿಗಳನ್ನು (ಲೆಡ್ಸ್) ಉಪಯೋಗಿಸದೆ ಮುದ್ರಿಸುವ ಸಾಧ್ಯತೆ ಇರುವುದು. ಇದರಿಂದ ಒಂದು ಪುಟದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಸಾಲುಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಬಹುದು. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಟೈಪ್ ಫೌಂಡರಿಯವರು, ಸಿಟಿ ಟೈಪ್ ಫೌಂಡರಿಯವರು ಮತ್ತು ಮದರಾಸಿನ ಸ್ವದೇಶಿ ಟೈಪ್ ಫೌಂಡರಿಯವರು ಸಹ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಕನ್ನಡ ಅಚ್ಚುಮೊಳೆಗಳನ್ನು ಎರಕ ಹೊಯ್ದು ಪ್ರಚುರಪಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಸುಮಾರು ಅರ್ಧಶತಮಾನದ ಹಿಂದೆಯೇ ಮಾನೊಟೈಪ್ ಯಂತ್ರವನ್ನು ಸರ್ಕಾರಿ ಮುದ್ರಣಾಲಯದಲ್ಲಿಯೂ (ಈ ಮಾನೋಟೈಪ್ ಯಂತ್ರದ ಸಹಾಯದಿಂದ 1934–35ರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಲಂಕಾ ದೇಶದ ಮತದಾರರ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನು ಮುದ್ರಿಸಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವುದು ಒಂದು ಹೆಮ್ಮೆಯ ವಿಷಯ) ಅನಂತರ ಬೆಂಗಳೂರು ಮುದ್ರಣಾಲಯ, ವೆಸ್ಲಿ ಮುದ್ರಣಾಲಯ ಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಮೂರು ದಶಕದ ಹಿಂದೆ

ಲೈನೋಟೈಪ್, ಇಂಟರ್ ಟೈಪ್ ಎಂಬ ಅಚ್ಚುಮೊಳೆಗಳ ಪಡಿಯಚ್ಚುಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಿ ಗಟ್ಟಿಯಾದ ಸಾಲುಗಳನ್ನು ಎರಕಹೊಯ್ಯುವ ಯಂತ್ರಗಳು ಸರ್ಕಾರಿ ಮುದ್ರಣಾಲಯದಲ್ಲಿಯೂ ಅನಂತರ ಬೆಂಗಳೂರು ಮುದ್ರಣಾಲಯ, ಡೆಕ್ಕನ್ ಹೆರಾಲ್ಡ್ ಮುದ್ರಣಾಲಯ ಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದವು. ಲೈನೋಟೈಪ್ ಮತ್ತು ಇಂಟರ್‌ಟೈಪ್ ಯಂತ್ರದ ಜೋಡಣೆಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ, ಕೈಜೋಡಣೆಯ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವ 225 ಕನ್ನಡ ಅಚ್ಚುಮೊಳೆಗಳ ಬದಲಾಗಿ, ಅವನ್ನು 180ಕ್ಕೆ ಇಳಿಸಿ ಮ್ಯಾಟ್ರಿಕ್ಸ್‌ಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಿಕೊಂಡು ಆಯಾಯ ಯಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅಳವಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿತ್ತು.

ಮುದ್ರಣಯಂತ್ರ ಸ್ಥಾಪನೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿಯೂ ಇತರ ದೇಶವಿದೇಶಗಳಂತೆ ಕ್ರಾಂತಿಕಾರಕ ಬದಲಾವಣೆಗಳಾಗಿವೆ. ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಮುದ್ರಣ ಪ್ರತಿಗಳನ್ನು ಕೈಯಂತ್ರದಿಂದ ಗಂಟೆಗೆ 100-200 ಪ್ರತಿಗಳನ್ನು ತೆಗೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಅನಂತರ ಕಾಲಿನಿಂದ ಒತ್ತಿ ನಡೆಸುವ ಟ್ರೆಡಲ್, ಕೈಗಳಿಂದ ತಿರುಗಿಸಿ ಪ್ರತಿಗಳನ್ನು ತೆಗೆಯುವ ಸ್ಟಾಪ್‌ಸಿಲಿಂಡರ್ ಪ್ರೆಸ್ ಇವುಗಳು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದುವು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿ ಉತ್ಪಾದನೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾದನಂತರ ಈ ಯಂತ್ರಗಳನ್ನು ವಿದ್ಯುತ್ ಮೋಟಾರ್‌ಗಳಿಂದ ನಡೆಯಿಸಿ ಗಂಟೆಗೆ ಸಾವಿರಾರು ಪ್ರತಿಗಳನ್ನು ಮುದ್ರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಸ್ಟಾಪ್ ಸಿಲಿಂಡರ್ ಯಂತ್ರಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದವು. ಗಂಟೆಗೆ 50 ರಿಂದ 70 ಸಾವಿರ ಪ್ರತಿಗಳನ್ನು ಮುದ್ರಿಸಬಹುದಾದ ರೋಟರಿ ಮುದ್ರಣ ಯಂತ್ರಗಳು ಡೆಕ್ಕನ್ ಹೆರಾಲ್ಡ್-ಪ್ರಜಾವಾಣಿ ಮುದ್ರಣಾಲಯ, ಇಂಡಿಯನ್ ಎಕ್ಸ್‌ಪ್ರೆಸ್-ಕನ್ನಡ ಪ್ರಭ-ಆಂಧ್ರ ಪ್ರಭ ಮುದ್ರಣಾಲಯ, ಹಿಂದು ಮುದ್ರಣಾಲಯ, ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕ ಮುದ್ರಣಾಲಯ ಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ 19ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿಯೆ ಲಿಥೂ ಶಿಲೆಯ (ಲಿಥೋ ಸ್ಟೋನ್) ಮುದ್ರಣ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿತ್ತು. ಅನಂತರ ಫ್ಲಾಟ್‌ಬೆಡ್ ರೋಟರಿ, ಡೈರಕ್ಟ್ ರೋಟರಿ ಯಂತ್ರಗಳು ಬಳಕೆಗೆ ಬಂದುವು. ಆಫ್‌ಸೆಟ್ ರೋಟರಿ ಮುದ್ರಣ ಯಂತ್ರಗಳು ಸಹ ಕರ್ನಾಟಕದ ಸರ್ಕಾರಿ ಮುದ್ರಣಾಲಯ, ಬೆಂಗಳೂರು ಮುದ್ರಣಾಲಯ, ಮಣಿಪಾಲ ಪ್ರೆಸ್ ಮುಂತಾದ ಮುದ್ರಣಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದವು.

ಮುದ್ರಣವನ್ನು ಒಂದೇ ವರ್ಣದಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾದ ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮಾಡುವ ವಿಧಾನಗಳು ಸಹ ಕರ್ನಾಟಕದ ಮುದ್ರಣಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದವು. ತ್ರಿವರ್ಣ ಅಥವಾ ಒಂದೇ ವರ್ಣದ ಪಡಿಯಚ್ಚುಗಳನ್ನು ತಯಾರು ಮಾಡುವ ಅನೇಕ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರಿ ಮುದ್ರಣಾಲಯ, ಯಜಮಾನ್ ಅಂಡ್ ಸನ್ಸ್, ಷಣ್ಮುಗಂ ಅಂಡ್ ಕಂಪನಿ ಇನ್ನೂ ಮುಂತಾದುವುಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು.

ಬೆಂಗಳೂರಿನ ನೀಲಕಂಟೇಶ್ವರ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ವರ್ಕ್ಸ್, ಆರ್.ಡಿ.ಇಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ವರ್ಕ್ಸ್ ಮುಂತಾದವರು, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯ ಕ್ರಾಫ್ಟ್ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಕಂಪನಿಯವರು ಪ್ಲೇಟನ್ ಮುದ್ರಣ ಯಂತ್ರಣಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಸ್ಟಾಪ್ ಸಿಲಿಂಡರ್ ಮುದ್ರಣ ಯಂತ್ರಗಳನ್ನೂ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಹಿಂದೂಸ್ಥಾನ್ ಮೆಷಿನ್ ಟೂಲ್ಸ್ ಸಂಸ್ಥೆಯವರು ತಮ್ಮ ಕಲಾಮೆಸರಿ (ಕೇರಳ ಪ್ರದೇಶ) ಶಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಯಂಚಾಲಿತ ಲೆಟರ್‌ಪ್ರೆಸ್ ಮತ್ತು ಆಫ್‌ಸೆಟ್ ಮುದ್ರಣ ಯಂತ್ರಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರಿ ಮುದ್ರಣಾಲಯದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳೂ ತಮ್ಮ ವರ್ಕ್‌ಷಾಪಿನಲಿಯೇ ಹಿಂದೂಸ್ಥಾನ್ ಮೆಷಿನ್ ಟೂಲ್ಸ್ ಸಂಸ್ಥೆಯವರ ಸಹಕಾರದಿಂದ, ಒಂದು ಸ್ಟಾಪ್ ಸಿಲಿಂಡರ್ ಯಂತ್ರವನ್ನು ತಯಾರಿಸಿ ಕಾವೇರಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಮುದ್ರಣ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಮುದ್ರಣ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಕ್ರಾಂತಿಕಾರಕ ತಾಂತ್ರಿಕ ಬದಲಾವಣೆಗಳಾಗಿವೆ. ಡಿ.ಟಿ.ಪಿ. (ಡೆಸ್ಕ್ ಟಾಪ್ ಪಬ್ಲಿಷಿಂಗ್) ಮುದ್ರಣ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಕಾಲಿಟ್ಟ ಅನಂತರ ಅಚ್ಚುಮೊಳೆ ಜೋಡಿಸಿ ಮುದ್ರಿಸುವ ಪರಿಪಾಟ ಬಹುಪಾಲು ನಿಂತುಹೋಗಿದೆ. *

ಮುಧೋಳ: ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಅದರ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಾಯವ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಜಮಖಂಡಿ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬೀಳಗಿ ಮತ್ತು ಬಾಗಲಕೋಟೆ, ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಬಾದಾಮಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ವಾಯವ್ಯ ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯೂ ಸುತ್ತುವರಿದಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕು ಜಮಖಂಡಿ ಉಪವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಲೋಕಾಪುರ ಮತ್ತು ಮುಧೋಳ ಹೋಬಳಿಗಳು, ಗ್ರಾಮಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ 77, ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 955.41 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,44,316.

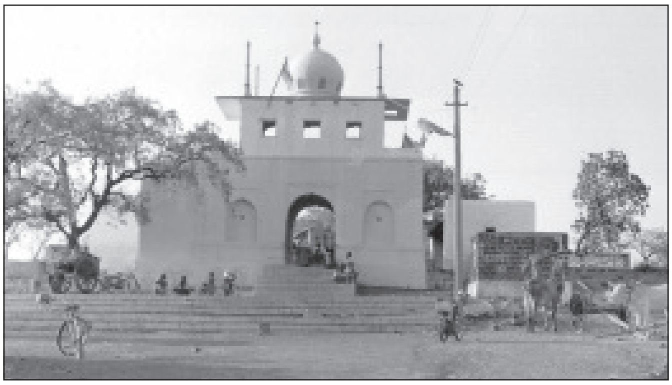

ಸೈಯದ್‌ಸಾಬ್‌ಮುತ್ಯಾ ದರ್ಗಾ

ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಿಂದ ಹರಿದು ಬರುವ ಘಟಪ್ರಭಾ ಮುಧೋಳ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಸು. 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಡ್ಡಕ್ಕೆ ಪಶ್ಚಿಮದಿಂದ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಬಾಗಲಕೋಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಸುಣ್ಣಕಲ್ಲು ಸಿಗುವುದಲ್ಲದೆ ಲೋಕಾಪುರ ಮತ್ತು ನದಿ ದಂಡೆಗುಂಟ ಮೆಕ್ಕಲುಮಣ್ಣನ್ನೂ ಮೆದುಕಾವಿಬಣ್ಣದ ಜೇಡಿಮಣ್ಣನ್ನೂ ಕಾಣಬಹುದು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 462 ಮಿಮೀ. ಇಲ್ಲಿಯ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆ ಜೋಳ, ಗೋದಿ, ಸೇಂಗಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳು. ಘಟಪ್ರಭಾ ನದಿ ಎಡದಂಡೆ ಯೋಜನೆಗಳಿಂದ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಭೂಮಿಗೆ ಜಲಸಮೃದ್ಧಿ ಒದಗಿ ಬರುತ್ತಿದೆ. ಪಶುಪಾಲನೆ ವ್ಯವಸಾಯದ ಒಂದು ಅಂಗವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಬಂದಿದೆ. ಅವುಗಳ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಪಶುವೈದ್ಯಾಲಯಗಳಿವೆ. ಸುಣ್ಣ ತಯಾರಿಕೆ, ಉಣ್ಣೆ ಉತ್ಪಾದನೆಗಳು ಇಲ್ಲಿಯ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು. ವ್ಯಾಪಾರ ವಾಣಿಜ್ಯಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿವೆ.

ಮುಧೋಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬೆಳಗಲಿ ಗ್ರಾಮ ಮುಧೋಳದ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ 11ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಇದೇ ರನ್ನನ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ ಎಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು. ಚಿತ್ರಭಾನುಕೋಟ ಘಟಪ್ರಭಾ ನದಿದಂಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ಚಿಕ್ಕ ಗ್ರಾಮ. ಮುಧೋಳಕ್ಕೆ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ 22 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಲೋಕಾಪುರದ ಜ್ಞಾನೇಶ್ವರಿ ಸ್ವಾಮಿಗಳು ತಪಸ್ಸು ಮಾಡಿದ ಪುರಾತನ ಗವಿ ಇದೆ. ಮುಧೋಳಕ್ಕೆ ವಾಯವ್ಯದಲ್ಲಿ 19

ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಮಹಾಲಿಂಗಪುರ **(ನೋಡಿ)** ಒಂದು ವ್ಯಾಪಾರ ಮತ್ತು ಧಾರ್ಮಿಕ ಕೇಂದ್ರ. *

ಮುಧೋಳ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಹೋಬಳಿಯ ಕೇಂದ್ರ. ಬಿಜಾಪುರಕ್ಕೆ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ಜಮಖಂಡಿಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಘಟಪ್ರಭಾ ನದಿ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಪಟ್ಟಣ ಇಂದು ವ್ಯಾಪಾರಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ವಿಸ್ತರಿಸುತ್ತಿದೆ. ಇದೊಂದು ಪುರಸಭೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 42,461.

ಹಿಂದಿನ ಸುಂದರ ಪಟ್ಟಣ 'ಮುದುವಳಲ್' ಇಂದಿನ ಮುಧೋಳವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ರನ್ನ ಮಹಾಕವಿಯದು ಎಂದು ಹೇಳುವ ಒಂದು ಹಳೆಯ ಮನೆಯನ್ನೂ ಕವಿಯದು ಎಂದು ಒಂದು ಕಲ್ಲಿನ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಈಗಲೂ ತೋರಿಸುವುದುಂಟು.

ಮುಧೋಳ ಹಿಂದೆ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದ್ದು ಆ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರ ಹಳೆಯ ವಾಡೆ ಇದೆ. ಊರಿನ ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮುಸ್ಲಿಂ ಸಂತನೊಬ್ಬನ ದರ್ಗಾ ಇದೆ. **(ಎಸ್.ವಿ.ಪಿ.;*)**

ಮುನಿರಾಬಾದ್: ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣ. ಔದ್ಯೋಗಿಕ ಕೇಂದ್ರ. ಕೊಪ್ಪಳದಿಂದ 23 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ–ಗುಂತಕಲ್ ರೈಲುಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿದೆ. ಹೊಸಪೇಟೆಯಿಂದ ಇಲ್ಲಿಗೆ 8 ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 8,115. ತುಂಗಭದ್ರಾ ಅಣೆಕಟ್ಟಿನ ನಿರ್ಮಾಣದಿಂದ ಈ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷ ಮಹತ್ತ್ವ ಬಂದಿದೆ. ಪಟ್ಟಣ ಇರುವುದು ಕಟ್ಟೆಯ ಎಡಪಕ್ಕದಲ್ಲಿಯೇ. ಈ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತಿರುವ ಪಂಪಾಸಾಗರ ಜಲಾಶಯ ದಂಡೆಯ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಕೈಲಾಸವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುವ ಅತ್ಯಾಧುನಿಕ ಸೌಕರ್ಯಗಳುಳ್ಳ ಬೃಹತ್ ಕಟ್ಟಡ, ಸಮೀಪದ ಹೂವಿನ ತೋಟ–ಇವು ಇಲ್ಲಿನ ಆಕರ್ಷಣೆಗಳು. ಇಲ್ಲಿನ ತೋಟ ಜಪಾನಿ ಪದ್ಧತಿಯಂತೆ ರಚಿಸಿದವುಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಪ್ರಥಮವಾದುದು.

1944ರಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು. ಆದರೆ ಮೊದಲಿಗೆ ರಜಕಾರರ ಹಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಹಾಳಾಗಿತ್ತು. ಈಗ ಇಂಡಿಯಾ ಷುಗರ್ ರಿಫೈನರಿ ಲಿಮಿಟೆಡ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮಗೊಂಡಿದೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಚಾಮುಂಡಿ ಕೆಮಿಕಲ್ಸ್ ಅಂಡ್ ಫರ್ಟಿಲೈಸರ್ಸ್ ಎಂಬ ಗೊಬ್ಬರ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಸಲ್ಫ್ಯೂರಿಕ್ ಆ್ಯಸಿಡ್ ಮತ್ತು ಸೂಪರ್ ಫಾಸ್ಫೇಟ್ ತಯಾರಿಸುತ್ತದೆ. ದಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ಪಲ್ಪ್ ಮತ್ತು ಬೋರ್ಡ್ ಫ್ಯಾಕ್ಟರಿಯಿಂದ ಕಾಗದದ ಕಚ್ಚಾ ಸಾಮಗ್ರಿ ಉತ್ಪಾದನೆಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. 1963ರಿಂದ ಹೈಡ್ರೋ ಎಲೆಕ್ಟ್ರಿಕ್ ಪವರ್ ಹೌಸ್ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಗಿದೆ. ಜನರೇಟಿಂಗ್ ಸ್ಟೇಷನ್, ರಾಜ್ಯ ವಿದ್ಯುತ್ ಮಂಡಲಿಯ ವೃತ್ತ ಕಛೇರಿ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿಂದ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನಾನಾ ಕಡೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ತಮ ರಸ್ತೆ ಸೌಲಭ್ಯವಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿರುವ 1088ರ ಶಾಸನವೊಂದರ ಪ್ರಕಾರ ಚಾಳುಕ್ಯ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಈ ಊರನ್ನು ಚೌವೇದಿ (ಚತುರ್ವೇದಿ) ಭಟ್ಟನಿಗೆ ದಾನ ಕೊಟ್ಟನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಆತ ಆಗಲೇ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಗೆ ಕಾಲುವೆ ತೆಗೆಯಿಸಿದ್ದನಂತೆ. ಹುಲುಗಿ ಎಂಬುದು (ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಘ್ರಪುರಿ) ಈ ಊರಿನ ಪ್ರಾಚೀನ ಹೆಸರು. ಇಲ್ಲಿ 13ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹುಲಿಗೆಮ್ಮನ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಎದುರಿಗೆ 25 ಅಡಿ ಎತ್ತರವಾದ ಧ್ವಜಸ್ತಂಭವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಪರಶುರಾಮನ ಗುಡಿಯಿದೆ. ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಪಂಚಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಜೈನ ಬಸದಿಯೂ ಉಂಟು. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಹುಲಿಗೆಮ್ಮನ ಜಾತ್ರೆ ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ವೈಭವದಿಂದ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. **(ಎಸ್.ಎಸ್.ಬಿ.)**

ಮುಪ್ಪಿನ ಷಡಕ್ಷರಿ: ಸು. 1500. ವೀರಶೈವ ಕವಿ. ನಿಜಗುಣ ಶಿವಯೋಗಿಯ ಸಮಕಾಲೀನನಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಈತನ ಊರು ಉಪ್ಪಿನಹಳ್ಳಿ ಇಲ್ಲವೆ ಉಕ್ಷಪುರ (ನಂದಿಪುರ)ವಾಗಿರಬಹುದು. ತೋಂಟದ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗ ಯತಿಯ ಶಿಷ್ಯಪರಂಪರೆಗೆ ಸೇರಿದ ಎರಗಂಬಳ್ಳಿಯ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗ ಈತನ ಗುರು ಎಂಬ ಊಹೆ ಇದೆ. ಕವಿ 74 ಕೈವಲ್ಯಪದ್ಯಗಳನ್ನೂ ಶಿವಪೂಜಾಷ್ಟಕ, ಶಿವ ಯೋಗಾಷ್ಟಕ ಎಂಬ ಕೃತಿಗಳನ್ನೂ ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ.

ಶಿವಪೂಜಾಷ್ಟಕ ಮತ್ತು ಶಿವಯೋಗಾಷ್ಟಕಗಳಲ್ಲಿ 9 ಕಂದಗಳಿವೆ. ಕೈವಲ್ಯ ಪದಗಳು ಭಾವಪೂರ್ಣವೂ ಸರಳವೂ ಭಕ್ತಿಭರಿತವೂ ಜನಪ್ರಿಯವೂ ಆಗಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಷಡಕ್ಷರಯ್ಯ ಎಂಬ ಅಂಕಿತ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಈ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಕವಿಯ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ಮೂಡಿಬಂದಿದೆ. ಮನದ ಮರ್ಕಟತನವನ್ನು ತಡೆಯುವ, ಈಶ ಕೃಪೆಯನ್ನು ಬೇಡುವ, ಸಮತಾಭಾವವನ್ನು ರೂಢಿಸುವ, ಭಕ್ತಿವಿರಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ನಿಸ್ಪೃಹಿಯಾಗುವ, ಹೊರಗೆ ಮರೆದು ತನ್ನ ತಾನು ತಿಳಿಯುವ ಉತ್ಕಟಭಾವ – ಇವು ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾಗಿ ಹೊರಹೊಮ್ಮಿವೆ. ಈಗಲೂ ಇವುಗಳನ್ನು ಭಕ್ತಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಹಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಮೂರು ಗ್ರಂಥಗಳೂ ಸುಬೋಧಸಾರ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿವೆ (1940). ಕೈವಲ್ಯಪದ್ಧತಿಯ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ನಿಜಗುಣಶಿವಯೋಗಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಈತ ಎರಡನೆಯವನಾಗಿ ನಿಲ್ಲುತ್ತಾನೆ.

ಈತನ ಸಮಾಧಿ ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಶಂಭುಲಿಂಗನ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಇದೆ ಎಂದು ಪ್ರತೀತಿ. **(ಎಸ್.ಎಸ್.ಎಂಎ.)**

ಮುರಳೀಧರರಾವ್, ಕೆ.: 1924– . ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಾಟ್ಯಾಚಾರ್ಯ ಹಾಗೂ ಚಿತ್ರಕಲಾವಿದರು. 1924ರಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಾಸರಗೋಡಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದರು. ಚಿಕ್ಕಪ್ಪ ಯಕ್ಷಗಾನ ಕಲಾವಿದರು. ಮನೆತನದಲ್ಲಿ ಕಲೆಯ ಸಂಸ್ಕಾರವಿತ್ತು. ಚಿಕ್ಕಂದಿನಲ್ಲಿಯೇ ತಂದೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಇವರು ಎಸ್.ಎಸ್.ಎಲ್.ಸಿ. ವರೆಗೆ ತಮ್ಮ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಮುಕ್ತಾಯ ಮಾಡಬೇಕಾಯಿತು. ಜೀವನೋಪಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಶೀಘ್ರಲಿಪಿ, ಬೆರಳಚ್ಚು ತರಬೇತಿಗಳನ್ನೂ ಪಡೆದಿದ್ದರು.

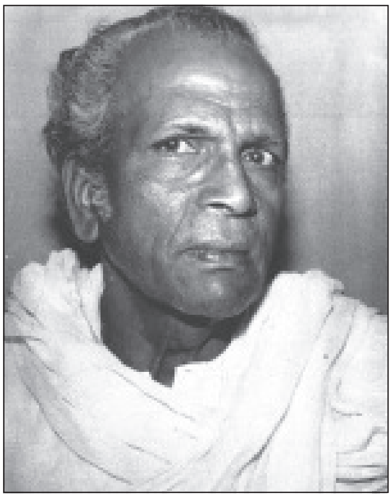

ಮೊದಮೊದಲು ಇವರ ಆಸಕ್ತಿ ಇದ್ದದ್ದು ರೇಖಾಚಿತ್ರ, ವರ್ಣಚಿತ್ರ ಹಾಗೂ ಛಾಯಾಗ್ರಹಣಗಳಲ್ಲಿ. ನಾಟ್ಯದ ಬಗೆಗೆ ಒಲವು ಮೂಡಿದಾಗ ಇವರಿಗೆ ಸು.28 ವರ್ಷಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಇವರು ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಲಕಾಲ ನೆಲೆಸಿದ್ದಾಗ ರಾಜನ್ ಅಯ್ಯರ್ ಎಂಬ ಕಥಕ್ಕಳಿ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದ ನೃತ್ಯಗುರುಗಳ ಪರಿಚಯವಾಗಿ ಅವರೇ ಇವರ ಮೊದಲ ನಾಟ್ಯಗುರುವಾದರು. ರಾಜನ್ ಅಯ್ಯರ್ ಅವರನ್ನು ಮಂಗಳೂರಿಗೆ ಆಹ್ವಾನಿಸಿ ಲಲಿತ ಕಲಾ ಕೇಂದ್ರ ಎಂಬ ನೂತನ ಕಲಾಶಾಲೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಅಷ್ಟಕ್ಕೆ ತೃಪ್ತಿಯಾಗದೆ ನೃತ್ಯಕಲೆಯ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕಾಗಿ ಪಂದನಲ್ಲೂರು ಶೈಲಿಯ ನ್ಯಾಸಧಾರಿ ನಾಟ್ಯಕಲಾನಿಧಿ ಚೊಕ್ಕಲಿಂಗಂ ಪಿಳ್ಳೆಯವರಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ

ಎರಡು ತಿಂಗಳ ಕಾಲ ಪ್ರಾರಂಭಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದರು. ಅನಂತರ ಕೊಚ್ಚಿನ್‌ನಲ್ಲಿ ಚೊಕ್ಕಲಿಂಗಂ ಅವರ ಶಿಷ್ಯ ರಾಜರತ್ನಂ ಪಿಳ್ಳೆಯವರಲ್ಲಿ ಐದು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ನೃತ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರು. ನಾಟ್ಯಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಮುಖ ಶಾಸ್ತ್ರಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ಸ್ವಂತ ಪರಿಶ್ರಮದಿಂದ ಆಳವಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ಪರಂಪರೆಯ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಜಡವಾಗಿದ್ದ ಭರತನಾಟ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಹೊಸ ಅನ್ವೇಷಣೆ ಮಾಡಿ ಸ್ವಂತಿಕೆಯ ಛಾಪನ್ನು ಮೂಡಿಸಿದರು. ಶಾಸ್ತ್ರಾಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ನೃತ್ಯಕಲೆಗೆ ಪೂರಕವಾದ ಎಲ್ಲ ಲಲಿತಕಲೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇವರು ಪರಿಣತಿ ಸಾಧಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನೃತ್ಯಲೋಕ ಎಂಬುದು ಭರತನಾಟ್ಯವನ್ನು ಕುರಿತ ಇವರ ಬೃಹತ್ ಶಾಸ್ತ್ರಗ್ರಂಥ. ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ವಿಷಯ ನಿರೂಪಣೆಗೆ ಪೂರಕವಾಗಿ 345 ರೇಖಾಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಸ್ವತಃ ಇವರೇ ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲದೆ ತಾವೇ ಸ್ವತಃ ತೆಗೆದ 63 ಛಾಯಾಚಿತ್ರಗಳನ್ನೂ ಈ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಅಳವಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನೃತ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಇವರ ಹಲವಾರು ವಿದ್ವತ್ ಲೇಖನಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವೃತ್ತಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ, ನಿಯತಕಾಲಿಕಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯದ ಸಮಿತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರೌಢಶಿಕ್ಷಣ ಪರೀಕ್ಷಾ ಮಂಡಳಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದು ಇವರು ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರ ನಾಟ್ಯಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸುತ್ತಿರುವ ಹಲವಾರು ಶಿಷ್ಯರು ನಾಡಿನಾದ್ಯಂತ ಇದ್ದಾರೆ. ಫ್ರೆಂಚ್ ಮೂಲದ ಇವರ ಶಿಷ್ಯೆ ಕಾಟಿಯಾ ಲೇಜೆರೆ ಭರತನಾಟ್ಯದ ಕಂಪನ್ನು ಫ್ರಾನ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಹರಡುತ್ತಿದ್ದಾಳೆ. 1982ರಲ್ಲಿ ಫ್ರೆಂಚ್ ಸರ್ಕಾರದ ಕೋರಿಕೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಪ್ಯಾರಿಸ್‌ನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಇಂಡಿಯನ್ ಯೂತ್ ಫೆಸ್ಟಿವಲ್‌ನಲ್ಲಿ ಇವರು ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರು.

ಚಿತ್ರಕಲಾವಿದರಾಗಿ ಮಂಗಳೂರಿನ ಶಾರದಾ ಪ್ರೆಸ್ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಕನ್ನಡ ಭೂಪಟವನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಇವರದು (1960–62). ನಿರಂಜನರ ಸಂಪಾದಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾದ (1970–74) ಜ್ಞಾನ ಗಂಗೋತ್ರಿ ಕಿರಿಯರ ವಿಶ್ವಕೋಶ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ಇವರು ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. ವಿಶ್ವಕೋಶದ ಲೇಖನಗಳಿಗೆ ಸೂಕ್ತ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಹಲವಾರು ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ತಾವೇ ಸ್ವತಃ ಬಿಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹಲವಾರು ಸಾಹಿತಿಗಳ ಗ್ರಂಥಗಳಿಗೆ ಮುಖಪುಟ ವಿನ್ಯಾಸ ಮಾಡಿರುವ ಹಿರಿಮೆಯೂ ಇವರದು.

ಇವರ ಕಲಾಸೇವೆಗೆ ಸಂದ ಸನ್ಮಾನ, ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಬಿರುದುಗಳು ಅನೇಕ. ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗೀತ ನೃತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಕರ್ನಾಟಕ ಕಲಾ ತಿಲಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1990), ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರದ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಶಾಂತಲಾ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (2000) ಇವು ಬಹು ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು. ಈಗಲೂ ವೃದ್ಧಾಪ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಉತ್ಸಾಹದಿಂದ ಮೈಸೂರು, ಬೆಂಗಳೂರು, ಮಂಗಳೂರು, ಮಡಿಕೇರಿ ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ನೃತ್ಯಪಾಠ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಇವರ ಕಲಾಸೇವೆ ಅನನ್ಯವಾದದ್ದು.

(ಎಚ್.ಆರ್.ಎಲ್.)

ಮುರಿಗೆ ದೇಶಿಕೇಂದ್ರ: ಸು. 1540. ವೀರಶೈವಕವಿ. ರಾಜೇಂದ್ರ ವಿಜಯ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯದ ಕರ್ತೃ. ಈತ ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗುಳೇದಗುಡ್ಡದ ಮುರಿಗೆಮಠದ ಪೀಠಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಮುರಿಗೆ ಶಾಂತವೀರ ಇವನ ಗುರುವಾಗಿದ್ದಿರಬಹುದೆಂಬ ಊಹೆ ಇದೆ. ಕವಿ ತನ್ನ ಹೆಸರನ್ನು ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೂ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿಲ್ಲ. ಒಂದು ಹಳೆಯ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಯ ಪ್ರತಿಕಾರನಿಂದ ರಾಜೇಂದ್ರ ವಿಜಯದ ಕರ್ತೃ ಈತನೇ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ರಾಜೇಂದ್ರ ವಿಜಯ ಚಂಪೂಗ್ರಂಥ. 9 ಪ್ರಕರಣ ಹಾಗೂ 750 ಪದ್ಯಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಹಮ್ಮೀರ ಕಾವ್ಯ, ಮನುರಾಜನ ಕಾವ್ಯ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳೂ ಇವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಭುದೇವನ ಗುರುವಾದ ಅನಿಮೇಷದೇವನ ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಇತರ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಕಥೆಗಳೂ ಇವೆ. ಸಿಂಗಿರಾಜನ (ಸು. 1500) ಅಮಲಬಸವಪುರಾಣದಲ್ಲಿನ ಅನಿಮಿಷಯ್ಯನ ಕಥೆ ಈ ಕೃತಿಗೆ ಆಕರ. ಜೊತೆಗೆ ಚಾಮರಸನ (ಸು. 1430) ಪ್ರಭುಲಿಂಗಲೀಲೆಯಿಂದಲೂ ಕವಿ ಪ್ರಭಾವಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈತನಿಗೆ ಕನ್ನಡ–ಸಂಸ್ಕೃತಗಳ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಸರಿಸಮನಾದ ಪ್ರಭುತ್ವವಿದೆ. ಅಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಹಿತಮಿತವಾಗಿ ಬಳಸಿದ್ದಾನೆ. *

ಮುರಿಗೆಪ್ಪಣ್ಣ ಚೆಟ್ಟಿ: 1907– . ನೈಜ ಚಿತ್ರಕಲೆಯ ಚಿತ್ರಕಲಾವಿದ. ಇವರದು ಶರಣಪರಂಪರೆಯ ಮನೆತನ. ಕಲಾಕಾರರಾದ ಅಡಿವೆಪ್ಪ ದಂಪತಿಗಳಿಗೆ ಮಗನಾಗಿ 1907 ಮಾರ್ಚ್ 9ರಂದು ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಅಥಣಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಪ್ರಾಥಮಿಕ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಕಲಾ ಸ್ಪರ್ಧೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಮಾನ ಗಳಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಕಲೆಯ ಕಾಶಿ ಎನಿಸಿದ ಮುಂಬಯಿಯ ಜೆ.ಜೆ. ಸ್ಕೂಲ್ ಆಫ್ ಆರ್ಟ್ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಕಲಾ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದ ಅನಂತರ ಕಲಾರಾಧನೆಗೆ ತೊಡಗಿದರು. ಡಿಪ್ಲೊಮಾ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಇವರು ರಚಿಸಿದ ತೈಲಮಾಧ್ಯಮದ ಕೃಷ್ಣಾರ್ಜುನ ಯುದ್ಧದ ಸನ್ನಿವೇಶದ ಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮ ಬಹುಮಾನ ಹಾಗೂ ಸ್ವರ್ಣ ಪದಕ ದೊರಕಿತು (1924). ಅನಂತರ ಫೆಲೋಷಿಪ್‌ಗೆ ಆಯ್ಕೆಗೊಂಡರು (1931–34).

ಸುಮಾರು ಹತ್ತುಸಾವಿರಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಭಾವಚಿತ್ರ, ರೇಖಾಚಿತ್ರ, ಸಂಯೋಜನ ಚಿತ್ರ ಮತ್ತು ನಿಸರ್ಗ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುವ ಚೆಟ್ಟಿಯವರು ಗದುಗಿನ ಚಿತ್ರಕಲೆಯನ್ನು ಉಳಿಸಿ ಬೆಳೆಸಿ ಸಿರಿವಂತಗೊಳಿಸಿದವರಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿಗರು. ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗಿಂತ ಶರಣ ಪರಂಪರೆಯ ಕಥಾವಸ್ತುವಿಗೆ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ನೀಡಿ ಕಲ್ಪನೆಗೆ ಹೊಸ ರೂಪ ಕೊಡುವಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧ ಹಸ್ತರು. ನಾಡಿನ ಅನೇಕ ಶಿವಶರಣರು ಇವರ ಕುಂಚದಲ್ಲಿ ಅರಳಿದ್ದಾರೆ. ಭಾವಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜಮಹಾರಾಜರ ಪೇಟಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಆಭರಣಗಳಲ್ಲಿ ಬಂಗಾರದ ಹೊಳಪನ್ನು ನೈಜವಾಗೆ ಬಣ್ಣದ ಬಳಕೆಯಿಂದ ಚಿತ್ರಿಸುವುದು ಇವರಿಗೆ ಬಂದ ದೈವದತ್ತ ಕೊಡುಗೆ.

ಉದಯಪುರದ ಅರಮನೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿದ್ದ ಜಲಮಂದಿರದ ನಿಸರ್ಗಚಿತ್ರ ಬಿಡಿಸಿದಾಗ ಅದನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿದ ಮಹಾರಾಜರು ಚಿತ್ರವನ್ನು ಅರಮನೆಗಾಗಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಪುರಸ್ಕಾರ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದರು. ಕಲಾಶಾಲೆಯ ಸುಂದರ ತೋಟದಲ್ಲಿದ್ದ ಗಿಡವೊಂದರ ಬೊಡ್ಡೆಯನ್ನು ಮೋಹಕವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದನ್ನು ಕಂಡು ಗುರುಗಳಾದ ಸೊಲೊಮನ್ ಅವರು ಅದನ್ನು ಶಾಲೆಯ ಗ್ಯಾಲರಿಗಾಗಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಅದರ ಪ್ರತಿಕೃತಿಯನ್ನು ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿಗೆ ಕಳುಹಿಸಿದರು. ಅದು ಅಲ್ಲಿಯೂ ಮೆಚ್ಚುಗೆ ಗಳಿಸಿತು. ಮಠಮಂದಿರಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಹಲವು ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗೇಶ್ವರಸ್ವಾಮಿಯ ಮೂಲಚಿತ್ರವನ್ನು ಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಇವರಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಚಾಂದ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಮಹಾರಾಜರು ಏರ್ಪಡಿಸಿದ ಚಿತ್ರಕಲಾ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಇವರು ರಚಿಸಿದ ವಿಶ್ವರೂಪದರ್ಶನ ತೈಲಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ಮಹಾರಾಜರ ಚಿನ್ನದ ಪದಕ ದೊರಕಿತು. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯ ಜಗದ್ಗುರು ಮೂರುಸಾವಿರ ಮಠದ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆಯ ವೀರಶೈವ ಭಾರತಿ ಪುಸ್ತಕ ಸಂಪದಕ್ಕೆ ಶರಣರ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುವ ಚೆಟ್ಟಿಯವರ ಅನೇಕ ಉತ್ತಮ ಕೃತಿಗಳು ದೇಶದ ಅನೇಕ ಮಠ ಮಂದಿರಗಳಲ್ಲಿ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿವೆ.

ಇವರ ಪ್ರತಿಭೆಯನ್ನು ಗೌರವಿಸಿ ಹಲವಾರು ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪುರಸ್ಕಾರಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವೆಂಕಟಪ್ಪ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1996), ಆಚಾರ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1998), ರಾಜ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಹಾಗೂ ಲಲಿತಕಲಾ ಅಕಾಡಮಿಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಉಲ್ಲೇಖನೀಯ. ಕಲೆಯನ್ನು ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಹಾಸುಹೊಕ್ಕಾಗಿಸಿಕೊಂಡ

ಚೆಟ್ಟಿಯವರು ಸರಳರು ಹಾಗೂ ಉದಾರಿಗಳು. ಗದುಗಿನಲ್ಲಿರುವ ತಮ್ಮ ಸ್ವಂತ ನಿವಾಸ ಆರ್ಟ್ ಗ್ಯಾಲರಿಯಾಗಬೇಕೆಂಬುದು ಇವರ ಆಕಾಂಕ್ಷೆ.

(ಎಸ್‌ಯು.ಎಂ.)

ಮುರುಗೋಡು: ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಬೈಲಹೊಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಥಳ. ಇಲ್ಲಿ ವೀರಶೈವರ ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾದ ದುರುದುಂಡೇಶ್ವರ ಮಠವಿದೆ. ಈ ಊರಿನ ಬೆಟ್ಟದ ಕಣಿವೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಗವಿಗಳಿವೆ. ಕಲ್ಯಾಣದ ಕ್ರಾಂತಿಯಾದ ಮೇಲೆ ಉಳುವಿಯ ಮಹಾಮನೆಗೆ ಹೋಗುವ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಬಸವಣ್ಣ, ಅಕ್ಕನಾಗಮ್ಮ, ರುದ್ರಮುನಿಸ್ವಾಮಿ, ಮಡಿವಾಳ ಮಾಚಯ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಶಿವಶರಣರು ಈ ಬೆಟ್ಟದ ಗವಿಗಳಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಸಂರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಇದ್ದರೆಂಬ ಪ್ರತೀತಿ ಇದೆ. ಬಿಜ್ಜಳನ ಸೈನ್ಯ ಇಲ್ಲಿಗೂ ಬೆನ್ನಟ್ಟಿ ಬಂದಾಗ ಶರಣರು ಶಸ್ತ್ರಸಜ್ಜಿತರಾಗಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸದೆಬಡಿದರು ಎಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಊರಿಗೆ ಮುರಿದೋಡು ಅಥವಾ ಮುರುಗೋಡು ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. *

ಮುರ್ಡೇಶ್ವರ: ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಭಟ್ಕಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕಡಲ ತೀರದ ಗ್ರಾಮ. ಪ್ರವಾಸಿ ಕೇಂದ್ರ. ಪ್ರಕೃತಿ ಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ ಹೆಸರಾದದ್ದು. ಭಟ್ಕಳದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 15 ಕಿಮೀ ಹಾಗೂ ಹೊನ್ನಾವರಕ್ಕೆ 27 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮದ ಮೂರು ಕಡೆ ಬತ್ತದ ಗದ್ದೆ, ತೆಂಗಿನಮರ ಹಾಗೂ ಬೆಟ್ಟಗಳ ಸಾಲು ಸುತ್ತುವರಿದಿದ್ದು ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಅರಬ್ಬೀ ಸಮುದ್ರ ತೀರದ ಸೊಬಗು ಇದೆ. ಕೃಷಿ, ಮೀನುಗಾರಿಕೆ– ಇವು ಇಲ್ಲಿಯ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ಯೋಗ. ಮುರ್ಡೇಶ್ವರದ ರೇವು ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರ. ಇಲ್ಲಿಯ ಹವೆ ಆರೋಗ್ಯಕರವಾದುದು. ಸು. 3,800 ಮಿಮೀ ಮಳೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಗ್ರಾಮದ ಸಮೀಪ ಒಂದು ಹೆಂಚಿನ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧಗಳು ನಡೆದ ಕುರುಹುಗಳು ಈಗಲೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಮಡಿದ ಯೋಧರ 30 ಸಮಾಧಿಗಳು ಇಲ್ಲಿವೆ. ಈ ಗ್ರಾಮದ ಸಮುದ್ರದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಸುಂದರ ಬಸದಿಯಿದೆ. ಜೈನಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಹೋಲುವ ಪಳೆಯುಳಿಕೆಗಳೂ ಇಲ್ಲಿವೆ. ವಿಜಯನಗರದ ಎರಡನೆಯ ದೇವರಾಯನ (1424–46) ಕಾಲದ ಹಾಗೂ ಇನ್ನೂ ಎರಡು ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳು ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿವೆ.

ಮುರ್ಡೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ

ಇಲ್ಲಿಯ ಸಮುದ್ರದಂಡೆಯ ಕುಂದುಗಿರಿ ಎಂಬ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ಮುರ್ಡೇಶ್ವರನ ಚಿಕ್ಕ ಶಿಲಾ ಗುಡಿ ಇದೆ. ಈ ಲಿಂಗ ಈಶ್ವರನ ಆತ್ಮಲಿಂಗದ ಒಂದು ಭಾಗ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸ್ಥಳ ಪೌರಾಣಿಕ ಕಾಲದಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿದೆ. ಈ ಗುಡಿ ಚಾಳುಕ್ಯ ಶಿಲ್ಪ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದನ್ನು ಪಾಂಡವರು ಕಟ್ಟಿಸಿದರು ಎಂಬ ದಂತಕತೆ ಇದೆ. 4–5ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಈ ಗುಡಿಯನ್ನು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ ಎಂಬ ಪ್ರತೀತಿ ಇದೆ.

ರಾವಣೇಶ್ವರ ತನ್ನ ತಾಯಿಗೆ ಈಶ್ವರನ ಆತ್ಮಲಿಂಗವನ್ನು ತಂದುಕೊಡುವ ಹಾದಿಯಲ್ಲಿ ವಿನಾಯಕ ಉಪಾಯದಿಂದ ಅದನ್ನು ಭೂಸ್ಪರ್ಶ ಮಾಡಿಸಿದ. ರಾವಣೇಶ್ವರ ಪಾತಾಳಕ್ಕೆ ಇಳಿಯುತ್ತಿರುವ ಲಿಂಗವನ್ನು ಬಲವಾಗಿ ಹಿಡಿದು ಎಳೆದದ್ದರಿಂದ ಲಿಂಗದ ಕೊಂಚಭಾಗ ಮುದುಡಿ ಕೈಯಲ್ಲಿ ತುಂಡಾಗಿ ಬಂತು. ಮುರುಡು ಮುರುಡು ಎಂದು ರಾವಣ ಅದನ್ನು ಬಿಸಾಡಿದನಂತೆ. ಅವನು ಉಚ್ಚರಿಸಿದ ಮುರುಡು ಶಬ್ದವೇ ಮುರ್ಡೇಶ್ವರ ಎಂದಾಯಿತಂತೆ. ಹಾಗೆ ಆತ ಎಸೆದ ತುಂಡುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಾರವಾರದ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದು ಅದಕ್ಕೆ ಸಜ್ಜೇಶ್ವರ ಎಂದೂ ಇನ್ನೊಂದು ತುಂಡು ಕುಮಟದ ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದು ಅದು ಧಾರೇಶ್ವರ ಎಂದೂ ಮತ್ತೊಂದು ತುಣುಕು ಹೊನ್ನಾವರದ ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದು ಗುಣವಂತೇಶ್ವರ ಎಂದೂ ಹೆಸರಾದುವು. ಗಣಪತಿ ಗೋಕರ್ಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದ ಆತ್ಮಲಿಂಗ ಮಹಾಬಲೇಶ್ವರ ಎಂಬುದಾಗಿ ಪಂಚಕ್ಷೇತ್ರಗಳಾದುವು. ಮುರ್ಡೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ನವೀಕರಣಗೊಂಡಿದೆ (1985).

ಈ ದೇವಾಲಯದ ಆವರಣದಲ್ಲೆ ಗಣಪತಿ, ಪಾರ್ವತಿ, ದತ್ತಾತ್ರೇಯ, ಹನುಮಂತ, ನವಗ್ರಹ, ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಇವೆ. ವಿಶಾಲವಾದ ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಕಾಕತೀರ್ಥ, ಭೀಮತೀರ್ಥ, ಜಟಾಯು ತೀರ್ಥ, ಕುಂಭತೀರ್ಥ ಎಂಬ ತೊರೆಗಳೂ ಹರಿಯುತ್ತವೆ. ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರದಲ್ಲಿಯೇ ವಿಶಾಲಪುಷ್ಕರಿಣಿಯಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವರುಷಕ್ಕೆ ಎರಡು ಸಲ ತೆಪ್ಪೋತ್ಸವ ಜರುಗುತ್ತದೆ. ಭಾರತದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವೇಣುವಾದಕ ದೇವೇಂದ್ರ ಮುರ್ಡೇಶ್ವರ ಇಲ್ಲಿಯವರು. ಗುಡಿಯ ಸಮೀಪವೇ ಒಂದು ಪ್ರವಾಸಿ ಬಂಗಲೆ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಪ್ರಕೃತಿ ಸನ್ನಿವೇಶ ಮತ್ತು ಕಡಲಿನ ರೋಚಕ ಅಲೆಗಳ ಸೌಂದರ್ಯ ಅಸಂಖ್ಯ ಪ್ರವಾಸಿಗರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತಿದೆ. *

ಮುಳಗುಂದ: ಗದಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣ. ಗದಗಿನ ನೃಋುತ್ಯಕ್ಕೆ 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 3,238.

ಈ ಊರು ಕರ್ನಾಟಕದ ಬಹು ಪುರಾತನವೂ ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧವೂ ಆದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. 1ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಗ್ರೀಕ್ ಭೂಗೋಳಕಾರ ಟಾಲೆಮಿಯ ಬರೆಹದಲ್ಲಿ ಹೆಸರಿಸಿರುವ 'ಮೋರ್‌ಂಡ್' ಮುಳಗುಂದವೇ ಎಂದು ತಿಳಿಯಲಾಗಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ, ಗಂಗ, ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯ, ಕಳಚುರಿ, ಸಿಂದ, ಹೊಯ್ಸಳ ಮೊದಲಾದ ರಾಜವಂಶಗಳ ಕಾಲದ 20 ಶಾಸನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುಳಗುಂದ–12 ಎಂಬ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕಮಂಡಲವಾಗಿದ್ದು ವಿಶೇಷ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿತ್ತು. ಚತುರ್ಯುಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ನಗರ, ಅನಾದಿ ಪಟ್ಟಣ, ಬೆಳ್ವೊಲ ವಿಷಯದ ಧರ್ಮನಿವಾಸ, ಶ್ರೀಮದ್ರಾಜಧಾನಿ ಮುಂತಾಗಿ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಮುಳಗುಂದವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ನೃಪತುಂಗನ ನೀಲಗುಂದದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಮುಳಗುಂದ–12ನ್ನು ಕುಳಪ್ಪಯ್ಯ ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ವಿಷಯವಿದೆ. ಮುಳಗುಂದದಲ್ಲಿಯೇ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಎರಡನೆಯ ಕೃಷ್ಣನ ಕಾಲದ ಶಾಸನವೊಂದು ದೊರೆತಿದ್ದು ಅರಸಾರ್ಯನೆಂಬುವನು ಜೈನ ಯತಿ ವೀರಸೇನನ ಶಿಷ್ಯ ಕನಕಸೇನನಿಗೆ ದತ್ತಿ ಬಿಟ್ಟ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಗಂಗ ದೊರೆ ನೊಳಂಬ ಕುಲಾಂತಕ ಮಾರಸಿಂಹನ ಪಾದಪದ್ಮೋಪ ಜೀವಿಯಾದ ಮಾತುರ ವಂಶದ ಪಾಂಚಾಲ ದೇಶದ ಶಾಸನ ಭಾಗವೊಂದು ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿದೆ. ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯ ಮನೆತನದ ಎರಡನೆಯ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆತನ ಸಾಮಂತನಾದ ಸಿಂದಕುಲದ ಬೊಪ್ಪದೇವರಸನು ಮುಳಗುಂದ–12ನ್ನು ಮನ್ನೆಯ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ. ಕಳಚುರಿ ದೊರೆ ಸಂಕಮನ ಕಾಲದ ಶಾಸನವೊಂದು (1178) ಶ್ರೀಮದನಾದಿಪಟ್ಟಣ ಮುಳಗುಂದ ಪಂಚಮಠಸ್ಥಾನ

ವಾಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಯಾದವ ಸಿಂಘಣನ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ (1224) ನಾಗರಸನೆಂಬ ಅಧಿಕಾರಿ ಇಲ್ಲಿನ ಸ್ವಯಂಭು ದೇವರಿಗೆ ದತ್ತಿ ಬಿಟ್ಟ ಸಂಗತಿ ಇದೆ. ಹೊಯ್ಸಳ ಎರಡನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳನ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ (1207) ಆತನ ಪಾದಪದ್ಮಾರಾಧಕ ಚವುಂಡಯ್ಯ ಇಲ್ಲಿನ ತೆಲ್ಲಿಗೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ದಾನ ಕೊಟ್ಟ ಸಂಗತಿ ಇದೆ. ಈ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಮುಳಗುಂದಪುರದ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ದೇವಭವನದಿನಲ್ಲಲ್ಲಿಗೆ ಪುಣ್ಯ ವೀಧಿಯಿಂದುಪ್ಪರಿಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನಪುರದಂತಿತ್ತೆಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

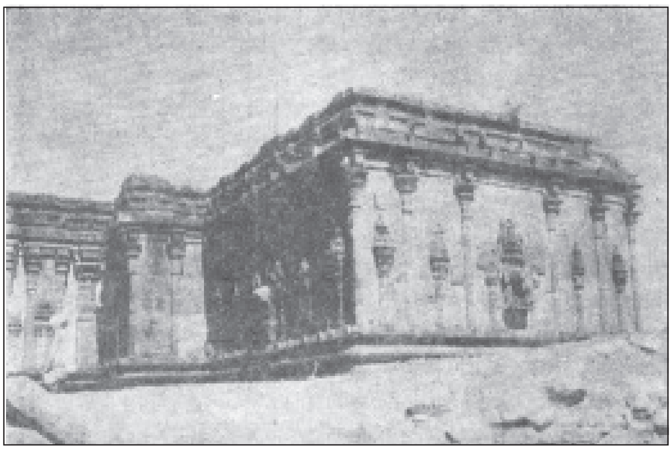

ಜೈನ ಬಸದಿ

ಜೈನಧರ್ಮೀಯರಿಗೆ ಮುಳಗುಂದ ಒಂದು ತೀರ್ಥಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ಇಲ್ಲಿದ್ದ ಜಿನಭವನಗಳು ಮತ್ತು ಚಂದ್ರಿಕಾವಾಟದ ಯತಿಗಳ ಪರಂಪರೆ. ಈ ಯತಿಗಳ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಸೇನ (ಸು. 830), ಕುಮಾರಸೇನ, ವೀರಸೇನ, ಕನಕಸೇನ, ಆರ್ಯನಂದಿ (ಸೇನ), ಅಜಿತಸೇನ (ಗಂಗದೊರೆ 2ನೆಯ ಮಾರಸಿಂಹ, ಚಾವುಂಡರಾಯ, ಮಹಾಕವಿ, ರನ್ನ ಮೊದಲಾದವರಿಗೆ ಗುರು), ಕನಕಸೇನ **II**, ಜಿನಸೇನ, ನರೇಂದ್ರಸೇನ **I**, ಮಲ್ಲಿಷೇಣ, ನಯಸೇನ **I**, ನರೇಂದ್ರಸೇನ **II** ಮತ್ತು ನಯಸೇನ **II** (ಧರ್ಮಾಮೃತದ ಕರ್ತೃ) ಮೊದಲಾದವರು ಬಹು ಪ್ರಸಿದ್ಧರು. 16–17ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಮುಳಗುಂದದ ಬಸದಿಗಳನ್ನು ತುರುಕರು ಕೆಡಿಸಿದ್ದು ಮತ್ತು ಬನದಾಂಬಿಕೆಯ ಶ್ರಾವಕಿಯೊಬ್ಬಳು ಸಾಗರವರ್ಣಿ ಗುರುವಿನ ಆದೇಶದ ಮೇಲೆ ಅವನ್ನು ಪುನಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದ ಸಂಗತಿ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈಕೆ ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳಕ್ಕೆ ಭೇಟಿಯಿತ್ತ ಸಂಗತಿ ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ ಬಂದಿದ್ದು ಆ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಮುಳಗುಂದ ಸೀಮೆಯುನ್ನು ಮುನಿಗುಂದದ ಸೀಮೆ ಎಂದು ಕರೆದಿದೆ.

ಮುಳಗುಂದ ಕನ್ನಡ, ಸಂಸ್ಕೃತ ಹಾಗೂ ಪ್ರಾಕೃತ ಭಾಷೆಗಳ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ತನ್ನದೇ ಆದ ಕೊಡುಗೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ 10ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ ಬರೆಪದ ಬಲ್ಮೆಗೆ ವಾದ್ಯದ ಪರಿಣತಿಗೆ ಕವಿತೆಗಿವನೊಳ್ ಯಾರು ಸಮ ಎನಿಪ ಸಾಮಿಯಣ್ಣ ಎಂಬ ಕನ್ನಡ ಕವಿಯೋರ್ವನ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಇದೇ ಸಾಮಿಯಣ್ಣ ಈ ಮುಳಗುಂದದ ಬಳಿಯ ನಾಗಬಾವಿಯ ಶಾಸನವನ್ನೂ (969) ಬರೆದಿರಬಹುದು. ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಷಾಭೂಷಣ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿನ ದೀರ್ಘೋಕ್ತಿರ್ನಯಸೇನಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿತವಾದ ನಯಸೇನ ಈ ಮುಳಗುಂದದವ. ನಿನಗೇನೆಂಬೆನೊ ಶಾಕಟಾಯನ ಮುನೀಶನ್ತಾನೆ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನದೊಳ್ ಪಾಣಿನಿ ಪಾಣಿನೀಯದೊಳ್ ಚನ್ದ್ರಂ ಚಾನ್ದ್ರದೊಳ್ ತಜ್ಜಿನೇನ್ದ್ರನೆ ಜೈನೇನ್ದ್ರದೊಳಾ ಕುಮಾರನೆ ಗಡಂ ಕೌಮಾರದೊಳ್ಪೋಲ್ವರೆನ್ತೆನೆ ಪೋಲ್ವನ್ನರ್ಯಯಸೇನಪಣ್ಡಿತರೊಳನ್ಯರ್ವ್ವಾರ್ದ್ಧಿವೀತೋರ್ವ್ವಿಯೊಳ್ [ವ] ಇಂತು ಸಮಸ್ತ ಶಬ್ದಶಾಸ್ತ್ರ ಪಾರಾವಾರಪಾರಗನ್ನರ್ಯಯಸೇನ ಪಣ್ಡಿತದೇವರ್ ಎಂದು ಆತನನ್ನು ಇಲ್ಲಿನ ಶಾಸನವೊಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಮಹಾಪುರಾಣವನ್ನು ರಚಿಸಿದ (1047) ಮಲ್ಲಿಷೇಣ ಯತಿ ಆ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಮುಳಗುಂದ ತೀರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರೆದು ಮುಗಿಸಿದುದಾಗಿ 'ತೀರ್ಥೇ ಶ್ರೀಮುಲಗುನ್ದಸಾಮ್ನಿ ನಗರೇ ಶ್ರೀ ಜೈನಧರ್ಮಾಲಯೇ ಸ್ಥಿತ್ವಾಶ್ರೀ ಕವಿಚಕ್ರವರ್ತಿಯನಿಪಃ ಶ್ರೀಮಲ್ಲಿಷೇಣಾಹ್ವಯಃ ಸಂಕ್ಷೇಪಾತ್ ಪ್ರಥಮಾನುಯೋಗಕಥನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ್ವಿತಂ ಶೃಣ್ವತಾಂ ಭವ್ಯಾನಾಂ ದುರಿತಾಪಹಂ ರಚಿತವಾನ್ನಿಃ ಶೇಷವಿದ್ಯಾಮ್ಬುಧಿಃ' ಎಂಬ ಆ ಗ್ರಂಥದ ಪದ್ಯವೊಂದರಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈತ ನಾಗಕುಮಾರಕಾವ್ಯ, ಭೈರವ ಪದ್ಮಾವತೀಕಲ್ಪ, ಸರಸ್ವತೀಮಂತ್ರಕಲ್ಪ, ಜ್ವಾಲಿನೀ ಕಲ್ಪ ಎಂಬ ಇತರ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ಬರೆದುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ತನ್ನನ್ನು ಉಭಯಭಾಷಾ ಕವಿಚಕ್ರವರ್ತಿ, ಗಾರುಡಮಂತ್ರವಾದವೇದಿ, ಸಕಲಾಗಮವೇದಿ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಭಾರತ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಜೈನ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಮಲ್ಲಿಷೇಣನಿಗೆ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಈತನ ಸಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಉಭಯ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರೂ ತಮ್ಮ ಕವಿತೆಯನ್ನು ಮಂಡಿಸಲು ಹಿಂಜರಿಯುತ್ತಿದ್ದರಂತೆ.

ಕೈವಲ್ಯ ದರ್ಪಣ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥ ಹಾಗೂ ಅನುಭಾವ ಗೀತೆಗಳನ್ನು ಬರೆದ ಬಾಲಲೀಲಾ ಮಹಾಂತ ಶಿವಯೋಗಿ **(ನೋಡಿ)** ಮುಳಗುಂದದಲ್ಲಿದ್ದರು (ಅವರ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಗವಿಮಠ ಇಲ್ಲಿಯೇ ಇದೆ).

ಮುಳಗುಂದದಲ್ಲಿ ಕುಂಬೇಶ್ವರ, ನಗರೇಶ್ವರ, ಪೇಟೆ ಬಸಪ್ಪ, ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ, ರಾಮದೇವ, ನಾರಾಯಣದೇವ ಎಂಬ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳೂ ಚಂದ್ರನಾಥ ಬಸದಿ, ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿ, ಹಿರಿಬಸದಿ ಎಂಬ ಜೈನಬಸದಿಗಳೂ ಅಂದಾನೇಶ್ವರಸ್ವಾಮಿ ಮಠ ಎಂಬ ಒಂದು ವೀರಶೈವ ಮಠವೂ ಪಳೆಯುಳಿಕೆಗಳಾಗಿ ನಿಂತಿವೆ. ಪುರಾತನ ಕಟ್ಟಡಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಹಾಳಾಗಿವೆ. ಚಾವಣಿಯ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದ ಶಾಸನಗಳು, ನಾರಾಯಣದೇವರ ಗುಡಿಯ ಮುಂದಿನ ಧ್ವಜಸ್ತಂಭ ಈ ಮಾತಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ಧ್ವಜಸ್ತಂಭ ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಜೈನಬಸದಿಯೊಂದರ ಮುಂದೆ ನಿಲ್ಲಿಸಿದ್ದ ಮಾನಸ್ತಂಭ. ಈ ಮಾನಸ್ತಂಭವನ್ನು 977ರಲ್ಲಿ ಮಾಡಿಸಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಗೆಯ್ಸಿದ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಅದರ ಮೇಲಿರುವ ಶಾಸನ ಸಾರುತ್ತದೆ. ಮುಳಗುಂದ 1848ರ ವರೆಗೆ ತಾಸಗಾಂವ್ ಜಹಗೀರಿಗೆ ಸೇರಿತ್ತು. **(ಎಸ್.ಜಿಎ.)**

ಮುಳಬಾಗಲು: ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೇಂದ್ರ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ವಾಯುವ್ಯ, ಪಶ್ಚಿಮ, ನೈಋತ್ಯ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸಪುರ, ಕೋಲಾರ ಮತ್ತು ಬಂಗಾರಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶವೂ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣವೂ 344 ಗ್ರಾಮಗಳೂ ಇವೆ. ದುಗ್ಗಸಂದ್ರ, ಮುಳಬಾಗಲು, ಬೈರಕೂರು, ತಾಯಲೂರು ಮತ್ತು ಆವನಿ ಹೋಬಳಿಗಳು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 836.4 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,31,302.

ತಾಲ್ಲೂಕು ಅನೇಕ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳಿರುವ ಪ್ರದೇಶ. ಕಣಶಿಲೆಯ ಗುಂಡುಗಳಿಂದಾದ ಬೆಟ್ಟಗಳು ಮತ್ತು ಹಲವೆಡೆ ಕಣಶಿಲೆಯ ವಿಸ್ತಾರ ಹರಹುಗಳನ್ನೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಒಂಟಿಬಂಡೆಗಳನ್ನೂ ಕಾಣಬಹುದು. ಮುಳಬಾಗಲು ಮತ್ತು ಆವನಿಯ ಬಳಿಯ ಬೆಟ್ಟಗಳು ದೊಡ್ಡವು. ಮುಖ್ಯ ಬೆಟ್ಟಶ್ರೇಣಿಯೊಂದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಬ್ಬಿದ್ದು ಇದರ

ಪಶ್ಚಿಮದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವಿಶಾಲ ಕಣಿವೆಗಳಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕಿರುಕಣಿವೆಗಳಿವೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಪಿಂಗಾಣಿ ತಯಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಬಿಳಿ ಜೇಡಿಮಣ್ಣು ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಕಡೆ ಕೆಂಪುಜೇಡಿಮಣ್ಣು ಇದೆ. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಅತಿ ಕಡಿಮೆ ಮಳೆಯಾಗುವ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇದೂ ಒಂದು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 755.19 ಮಿಮೀ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಋತುಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ನದಿಗಳಿಲ್ಲ. ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗುವಂಥ ಹಲವಾರು ಕೆರೆಗಳೂ ಬಾವಿಗಳೂ ಇವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ರಾಗಿ, ಬತ್ತ, ನೆಲಗಡಲೆ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆಗಳು. ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನೂ ಹಣ್ಣುಗಳನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ರೇಷ್ಮೆ ಕೃಷಿ ಇದೆ. ಪಶುಪಾಲನೆ ವ್ಯವಸಾಯದೊಂದಿಗೇ ಬೆಳೆದುಬರುತ್ತಿದೆ. ಅವುಗಳ ರಕ್ಷಣೆ ಮತ್ತು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮ ಮಟ್ಟದ ಪಶುವೈದ್ಯಾಲಯಗಳಿವೆ.

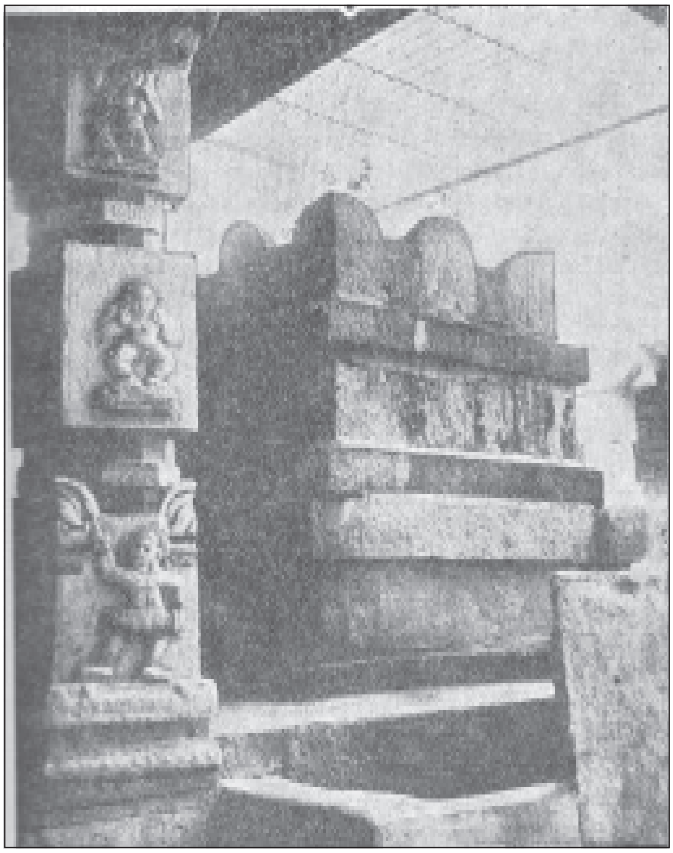

ಶ್ರೀಪಾದರಾಯರ ಬೃಂದಾವನ

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಉಕ್ಕಿನ ಪೀಠೋಪಕರಣಗಳು ಮತ್ತು ಕೈಮಗ್ಗದ ಬಟ್ಟೆ ತಯಾರಿಕೆಯುಂಟು. ಕೈಗಾರಿಕಾ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳುಂಟು. ನಿಯಂತ್ರಿತ ಮಾರುಕಟ್ಟೆ ಮತ್ತು ವಾಣಿಜ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿದ್ದು ವ್ಯಾಪಾರಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿವೆ. ಮುಳಬಾಗಲು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ ಸುತ್ತಲ ಊರುಗಳಿಗೆ ಉತ್ತಮ ಮಾರ್ಗಗಳಿವೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆವನಿ **(ನೋಡಿ)** ಪುರಾಣ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥಳ. ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ಸ್ಥಳ ದಕ್ಷಿಣ ಗಯ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಮುಳಬಾಗಲ ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಕುರುಡುಮಲೆಯಲ್ಲಿ **(ನೋಡಿ)** ಪ್ರಾಚೀನ ದೇವಾಲಯಗಳ ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ. ನಂಗಲಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವಗಡಿಯಂಚಿನ ಗ್ರಾಮ. ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಜಯಿಸಿದವುಗಳಲ್ಲಿ ಇದೂ ಒಂದು ಎಂಬುದಾಗಿ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

*

ಮುಳಬಾಗಲು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಬೆಂಗಳೂರು–ಚೆನ್ನೈ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಕೋಲಾರದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ 30 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಸ್ಥಳ ತಿರುಪತಿಗೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಪೂರ್ವಗಡಿಯ ಮುಗ್ಗಿಬೆಟ್ಟಗಳ ಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಮೂಡ್ಲಬಾಗಿಲು ಎಂದು ಕರೆದು, ಮುಂದೆ ಅದೇ ಮುಳಬಾಗಲು ಆಗಿದೆಯೆನ್ನುವರು. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಮುಳುವಾಯಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುಳಬಾಗಲು ಈ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಮುಂದೆ ಇದು ಹೊಸಕೋಟೆಯ ತಿಮ್ಮೇಗೌಡನ ವಶವಾಗಿದ್ದು 1768ರಲ್ಲಿ ಇದು ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಶವಾಯಿತು.

ಪಟ್ಟಣದ ಹತ್ತಿರ ಹಂಚುಕಲ್ಲು ಬೆಟ್ಟವೆಂಬ ಬೆಟ್ಟವಿದೆ. ಕೆಲವು ಪುರಾತನ ದೇವಾಲಯಗಳುಂಟು, ತಿರುಪತಿಗೆ ಹೋಗುವವರು ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಇಲ್ಲಿನ ನರಸಿಂಹತೀರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಿಂದು, ಮುಡಿಕೊಟ್ಟು ಹೋಗುವ ಪದ್ಧತಿ ಇದೆ. ಈ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿನ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಸುತ್ತಲ ಸುಂದರ ದೃಶ್ಯಾವಳಿಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ರಾಮತೀರ್ಥ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷ್ಮಣತೀರ್ಥಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಕೊಳಗಳಿವೆ. ಮುಳಬಾಗಲಿನಿಂದ ಒಂದೂವರೆ ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಪಾದರಾಯರ ಬೃಂದಾವನವಿದೆ. ಮುಳಬಾಗಲಿನಲ್ಲಿ ಇವರ ಮಠವಿದೆ. ಬೃಂದಾವನದ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಏಪ್ರಿಲ್ ಅಥವಾ ಮೇ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಜರುಗುವ ಇಲ್ಲಿನ ಸೋಮೇಶ್ವರಸ್ವಾಮಿ ಜಾತ್ರೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಮುಳಬಾಗಲ ಆಂಜನೇಯಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ ಬಹು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಈ ದೇವಾಲಯ ವಿಶಾಲವೂ ಭವ್ಯವೂ ಆಗಿದ್ದು ಬೃಹದಾಕಾರದ ಆಂಜನೇಯಸ್ವಾಮಿಯ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಹೈದರ್ ಅಲಿ ದರ್ಗಾದ ವಾರ್ಷಿಕ ಉತ್ಸವದಲ್ಲಿ ಸಾವಿರಾರು ಅನುಯಾಯಿಗಳು ಸೇರುತ್ತಾರೆ. **(ಎಸ್.ವಿ.ಎಸ್.ಬಿ.)**

ಮುಳಿಯ ತಿಮ್ಮಪ್ಪಯ್ಯ: 1888–1950. ಕನ್ನಡದ ಹಿರಿಯ ವಿದ್ವಾಂಸರು, ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಂಶೋಧಕರು ಹಾಗೂ ವಿಮರ್ಶಕರು. ಪಂಜೆ ಮಂಗೇಶರಾಯ, ಗೋವಿಂದ ಪೈ, ಎಂ.ಎನ್. ಕಾಮತ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಾಹಿತಿಗಳ ಸಮಕಾಲೀನರು. ಇವರ ಊರು ಮುಳಿಯ ಈಗ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಂಟ್ವಾಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ವಿಟ್ಲದಿಂದ ಸು. 8 ಕಿಮೀ ದೂರದ ಆಳಿಕೆ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ತಿಮ್ಮಪ್ಪಯ್ಯನವರು ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಡೆಂಗೋಡ್ಲುವಿನಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಅಜ್ಜನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ 1888 ಮಾರ್ಚ್ 3ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ಕೇಶವಭಟ್ಟ, ತಾಯಿ ಮೂಕಾಂಬಿಕೆ. ಕಡೆಂಗೋಡ್ಲು ಶಂಕರಭಟ್ಟರು ತಿಮ್ಮಪ್ಪಯ್ಯನವರ ಸೋದರಮಾವನವರ ಮಕ್ಕಳು.

ತಿಮ್ಮಪ್ಪಯ್ಯನವರು ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿದ್ವಾಂಸರಿಂದ ಸಾಕಷ್ಟು ಸಂಸ್ಕೃತಾಧ್ಯಯನ ನಡೆಸಿದರು. ನಾಲ್ಕನೆಯ ತರಗತಿಯ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮುಗಿದ ಮೇಲೆ, ಗೃಹಸ್ಥಿತಿ ಸುಗಮವಾಗಿರಲಿಲ್ಲವಾಗಿ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಉಚ್ಚ ಶಿಕ್ಷಣದ ಆಸೆಯನ್ನು ತೊರೆದು, ಆಗ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದ ತಿರುವಾಂಕೂರಿಗೆ ಹೋಗಿ (1906) ಅಲ್ಲಿ ಮಹಾರಾಜ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾಲೇಜು ಸೇರಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ನಡೆಸಿದರು. ಎರಡು ಮೂರು ವರ್ಷಗಳ ಅನಂತರ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದು ಸಂಗೀತ ಕಲಾನಿಧಿ ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯರ ಬಳಿ ಕೊಂಚ ಕಾಲ ಸಂಗೀತಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರು. ಸು. 1910ರಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಸ್ವಂತ ಊರಿಗೆ ತೆರಳಿದರು. 1911ರಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರಿನ ಕೆನರಾ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಸೇರಿದರು. ಇಲ್ಲಿ ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯ

ರಚನೆಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅವಕಾಶ ದೊರೆಯಿತು. ರಾಮಾಶ್ವಮೇಧದ ಮುದ್ದಣ ಮನೋರಮೆಯರ ಸಂವಾದದಿಂದ ಆಕರ್ಷಿತರಾಗಿ ಚಂದ್ರಾವಳಿ ವಿಲಾಸಂ ಎಂಬ ಹಳಗನ್ನಡ ಗದ್ಯಕೃತಿ ರಚಿಸಿದರು (1913). ಶೃಂಗಾರಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವಂತೆ ಭಾಸವಾಗುವ ಈ ಕೃತಿಯ ವಸ್ತು ಅನನುರೂಪ ದಾಂಪತ್ಯದ ವಿಪರೀತ ಫಲ, ಭಗವಂತನ ಲೀಲಾವಿನೋದ, ಭಗವದ್ಭಕ್ತಿಪಾರಮ್ಯಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ.

ಇವರು 1914ರಲ್ಲಿ ಪೇಜಾವರ ಭೋಜರಾಯರೊಡಗೂಡಿ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಸಾಮಾಜಿಕ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಮೀಸಲಾದ ಕನ್ನಡ ಕೋಗಿಲೆ ಎಂಬ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಆರ್ಥಿಕ ಒತ್ತಡಗಳಿಂದಾಗಿ ಈ ಪತ್ರಿಕೆ ನಾಲ್ಕೈದು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ನಿಂತುಹೋಯಿತು (1919). ತಿಮ್ಮಪ್ಪಯ್ಯನವರ ಪ್ರಾರಂಭದ ಕೃತಿಗಳಾದ ನಡತೆಯ ನಾಡು (1917), ಬಡಹುಡುಗಿ (1917), ಹಗಲಿರುಳು (1918) ಮೊದಲು ಬೆಳಕು ಕಂಡದ್ದು ಕನ್ನಡ ಕೋಗಿಲೆಯಲ್ಲಿ. ಬಡಹುಡುಗಿ, ಕನ್ಯಾವಿಕ್ರಯ ಘಟನೆಯೊಂದನ್ನು ವಸ್ತುವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ರಚಿಸಿದ ಕವನ. ನಡತೆಯನಾಡು ಕರ್ಣನ ವಿಷಯಕ ನಾಟಕ. ಹಗಲಿರುಳು, ಪ್ರಬೋಧ ಚಂದ್ರೋದಯದಿಂದ ಪ್ರಚೋದಿತವಾದ ತಾತ್ತ್ವಿಕ ನಾಟಕ ಕೃತಿ.

ಇವರು 1918ರಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರಿನ ಸೇಂಟ್ ಅಲೋಸಿಯಸ್ ಕಾಲೇಜಿನ ಕನ್ನಡ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ನಿಯುಕ್ತರಾದರು. ಇಲ್ಲಿಗೆ ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಜೀವನದ ಮೊದಲ ಘಟ್ಟ ಮುಗಿದು, ಎರಡನೆಯ ಘಟ್ಟ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಕನ್ನಡ ಕೋಗಿಲೆ ನಿಂತ ಮೇಲೆ ಇವರ ಕೃತಿಗಳು ಅನ್ಯ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗತೊಡಗಿದವು. ಮೈಸೂರಿನ ಕಾದಂಬರೀ ಸಂಗ್ರಹ ಎಂಬ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇವರ ಪ್ರೇಮಪಾಶ ಎಂಬ ಕಾದಂಬರಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಶಂಬರಾಸುರ ವಧೆಯನ್ನು ವಸ್ತುವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಆಂಡಯ್ಯನ ಕಬ್ಬಿಗರಕಾವದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಇವರು ರಚಿಸಿದ ಸೊಬಗಿನ ಬಳ್ಳಿ ಎಂಬ ಅಚ್ಚಗನ್ನಡ ಕಾವ್ಯ ಮೊದಲು ಇದೇ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿ (1918) ಅನಂತರ 1930ರಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರಿನ ಸೇಂಟ್ ಅಲೋಸಿಯಸ್ ಕಾಲೇಜಿನ ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಂಘದವರಿಂದ ಪರಿಷ್ಕೃತ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. 1927ರಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಇವರು ಆಂಡಯ್ಯನೂ ಕನ್ನಡಮೆನಿಪ್ಪಾನಾಡೂ ಎಂಬ ಲೇಖನವನ್ನು ಸಾದರಪಡಿಸಿದರು. ಆಂಡಯ್ಯನ ಕಬ್ಬಿಗರ ಕಾವದಲ್ಲಿ ಹುದುಗಿರಬಹುದಾದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ಮೊದಲು ಕೆದಕಿದವರು ತಿಮ್ಮಪ್ಪಯ್ಯನವರು. ಈ ಲೇಖನದಿಂದ ಇವರ ವಿದ್ವತ್ತು ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ಅಖಿಲ ಕರ್ನಾಟಕದ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಗಮನ ಸೆಳೆಯಿತು.

1931ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಕಾರವಾರದಲ್ಲಿ ನಡೆದ 17ನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ನಿಯುಕ್ತರಾದರು. ಇವರಿಗೆ ಪಂಪನ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಆಸಕ್ತಿ ಉಂಟಾಗಿ ಪಂಪನ ಮೇಲೆ ಗ್ರಂಥರಚನೆ ಮಾಡುವ ಕೆಲಸ ಕೈಗೊಂಡರು. ಈ ನಡುವೆ ಲಲಿತ ಸಾಹಿತ್ಯ ರಚನೆಗೂ ಕೈಹಾಕಿ ಪಶ್ಚಾತಾಪ ಎಂಬ ಕಾದಂಬರಿಯನ್ನು ಬರೆದು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು (1934). ನಾಲ್ಕು ದಶಕಗಳ ಹಿಂದಿನ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಈ ಕಾದಂಬರಿ ಚಿತ್ರಿಸುತ್ತದೆ.

ಬಳ್ಳಾರಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇವರ ಮೇರು ಕೃತಿ ‘ನಾಡೋಜ ಪಂಪ’ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು (1938). ಇದರ ಜೊತೆಗೇ ಪಂಪನ ಆದಿಪುರಾಣದ ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದ ರೂಪವಾದ ಆದಿಪುರಾಣ ಸಂಗ್ರಹವೂ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಅನಂತರ ಪಂಪನ ವಿಕ್ರಮಾರ್ಜುನ ವಿಜಯದ ಗದ್ಯಾನುವಾದ ‘ಸಮಸ್ತ ಭಾರತ ಸಾರ’ 1941ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಈ ನಡುವೆ ನವನೀತ ರಾಮಾಯಣ ಎಂಬ ಲಲಿತ ರಗಳೆಯ ಕಾವ್ಯದ ಪ್ರಥಮ ಭಾಂಡ ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂತು (1940). ಇದರಲ್ಲಿ ಆರ್ಯ ದ್ರಾವಿಡ ಘರ್ಷಣೆ ಧ್ವನಿತವಾಗುತ್ತದೆ (ಇದರ ಇನ್ನೆರಡು ಭಾಂಡಗಳು ಪ್ರಕಟವಾಗಿಲ್ಲ). ಆದಿಪುರಾಣ ಸಂಗ್ರಹ, ಸಮಸ್ತ ಭಾರತಸಾರಗಳ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲೇ ರಚಿತವಾದ ಇನ್ನೊಂದು ಕೃತಿ ತ್ರಿಪುರದಾಹ (1941). ಇದು ಶಿಶುಮಾಯಣನ ತ್ರಿಪುರದಹನ ಸಾಂಗತ್ಯದ ಗದ್ಯಾನುವಾದ. 1941 ಡಿಸೆಂಬರ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಲಕ್ಮೇಶ್ವರದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಪಂಪನ ಸಹಸ್ರ ಸಾಂವತ್ಸರಿಕೋತ್ಸವದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಇವರು ನಿಯೋಜಿತರಾದರು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯ ಸಮಯ ಎಂಬ ಕವಿ ಸಮಯ ವಿಷಯಕವಾದ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸತೊಡಗಿದ್ದರು. ಈ ಕೃತಿ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿಲ್ಲ. ಇದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾವುತ ರಂಗಪ್ಪ ಎಂಬ ಗೀತನಾಟಕವೊಂದನ್ನು ಬರೆಯತೊಡಗಿದರು. ಇದು ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ನವೀನ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳೊಳಗಿನ ಘರ್ಷಣೆಯನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸುವ ಅಪೂರ್ವ ವಿಡಂಬನ ರೂಪಕ. ಈ ಅಪೂರ್ಣ ಕೃತಿ ‘ನಡೆದು ಬಂದ ದಾರಿ’ಯ ಮೊದಲನೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿದೆ (ಇವರ ಅಪೂರ್ಣ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಎಂಬ ಕಿರುಹೊತ್ತಗೆಯೂ ಒಂದು). ಇವರ ಎರಡನೆಯ ವಿಮರ್ಶಾತ್ಮಕ ಕೃತಿ ಪಾರ್ತಿಸುಬ್ಬ (1945). ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಯಕ್ಷಗಾನದ ಕವಿಯಾದ ಪಾರ್ತಿಸುಬ್ಬನ ಚರಿತ್ರೆ, ಅವನ ಕೃತಿಗಳ ವಿವರ, ಅವನ ಕಾವ್ಯಶಕ್ತಿ, ಯಕ್ಷಗಾನದ ಸ್ವರೂಪ ಮುಂತಾದ ವಿಷಯಗಳು ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ಕೌಟಿಲ್ಯನ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ ಇವರಿಗೆ ಅತಿ ಪ್ರಿಯವಾಗಿದ್ದ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಕುರಿತಾದ ವಿಸ್ತೃತ ಗ್ರಂಥವೊಂದನ್ನು ಬರೆಯಬೇಕೆಂದಿದ್ದ ಇವರ ಬಯಕೆ ಪೂರ್ಣವಾಗದೆ ಹೋಯಿತು. ಆದರೆ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಕುರಿತು ಬರೆದ ಕೆಲವು ಲೇಖನಗಳು ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯ ಕರ್ಮವೀರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾದುವು (1945–49). 1948ರಲ್ಲಿ ಇವರ ಕವಿರಾಜಮಾರ್ಗ ವಿವೇಕ ಎಂಬ ವಿಮರ್ಶಾತ್ಮಕ ಗ್ರಂಥದ ಮೊದಲ ಭಾಗ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು (ಅನಂತರ ಸಂಪೂರ್ಣ ಗ್ರಂಥ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು). ಇದೇ ವರ್ಷ ಧಾರವಾಡದ ಕನ್ನಡ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಕನ್ನಡನಾಡಿನ ವ್ಯಾಪ್ತಿ, ಕನ್ನಡ ದೇಸಿ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಸ್ವರೂಪ, ಬಾಜನೆಗಬ್ಬವೂ ಯಕ್ಷಗಾನವೂ ಎಂಬ ಮೂರು ಉಪನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು. ಈ ಉಪನ್ಯಾಸಗಳು ಕನ್ನಡ ನಾಡೂ ದೇಸಿ ಸಾಹಿತ್ಯವೂ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಸಂಕಲನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾದುವು (1954). ನೃಪತುಂಗನ ಬಲಗೈ ಬಂಟನಾದ ಬಂಕೆಯನನ್ನು ಕುರಿತ ವೀರಬಂಕೆಯ ಎಂಬ ಕಾದಂಬರಿ ಇವರ ಕೊನೆಯ ಕೃತಿ. 1950ರಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಇತರ ಉಪನ್ಯಾಸಗಳು ಎಂಬ ಸಂಕಲನ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು (1963ರಲ್ಲಿ ಇದರ ಎರಡನೆಯ ಆವೃತ್ತಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಇದರ ಮೊದಲ ಆವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಲೇಖನಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಬೇರೆ ಕೆಲವಾರು ಲೇಖನಗಳೂ ಇವರು ಮಾಡಿದ್ದ ಕೆಲವು ಗ್ರಂಥ ವಿಮರ್ಶೆಗಳೂ ಸೇರಿವೆ). ಹಳೆಯ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ

ವಿದ್ವಾಂಸರಾದರೂ ಆಧುನಿಕ ಮಾರ್ಗದ ಬಗೆಗೆ ಪೂರ್ಣ ಗೌರವವಿದ್ದ ಇವರ ಚಿಕಿತ್ಸಕ ಬುದ್ಧಿಗೆ ಎಂದೂ ಅವಗುಂಠನ ಬಿದ್ದಿರಲಿಲ್ಲ.

ಇವರು 1948ರಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು. 1950 ಜನವರಿ 16ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. **(ಎಂ.ಕೆ.ಬಿ.)**

ಮುಳ್ಳಯ್ಯನಗಿರಿ: ಕರ್ನಾಟಕದ ಅತ್ಯಂತ ಎತ್ತರವಾದ ಗಿರಿ ಶಿಖರ. ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟ ಶ್ರೇಣಿಯಿಂದ ಒಳಚಾಚಿರುವ ಬೆಟ್ಟಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಪಟ್ಟಣದ ಉತ್ತರಕ್ಕಿದೆ. ಎತ್ತರ ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟದಿಂದ 1,926 ಮೀ.

ಈ ಗಿರಿ ಶ್ರೇಣಿಯು ಪಶ್ಚಿಮ–ಈಶಾನ್ಯವಾಗಿ ಹಬ್ಬಿದ್ದು ಒಂದು ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಮುತ್ತೋಡಿ ಅಭಯಾರಣ್ಯಕ್ಕೂ ಮತ್ತೊಂದು ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಮ್ಮಣ್ಣುಗುಂಡಿ ಗಿರಿಧಾಮಕ್ಕೂ ಸೇತುವೆಯಂತಿದೆ. ಈ ವಲಯದಲ್ಲಿ ಬಾಬಬುಡನ್‌ಗಿರಿ, ಕಲ್ಹತ್ತಗಿರಿ, ಕಾವಿಕಲ್ ಮಠ, ಅಬ್ಬೆ ಜಲಪಾತ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯ ಸ್ಥಳಗಳು ಸೇರಿವೆ. ಈ ಗಿರಿಯ ಎತ್ತರವಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಂದ ಧುಮುಕುವ ಜಲಪಾತಗಳು ಮತ್ತು ದಟ್ಟವಾಗಿ ಹಬ್ಬಿರುವ ಕಾಡು ನೋಡಲು ಅತ್ಯಂತ ರಮಣೀಯ, ಪ್ರಕೃತಿಯ ಮಡಿಲಲ್ಲಿರುವ ಈ ಗಿರಿಯ ಶಿಖರದಿಂದ ಸುದೂರ ಪ್ರದೇಶಗಳ ವಿಹಂಗಮ ನೋಟ ಕಾಣಬಹುದು. ಸೋಮವಾಹಿನಿ, ಹೊನ್ನಮ್ಮ ಹಳ್ಳ, ವೇದಾ, ಆವತಿ ಮುಂತಾದ ತೊರೆಗಳು ಈ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ. ಈ ಪರ್ವತಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ ಹೇರಳವಾಗಿ ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದಿರು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಹುಲಿ, ಕಾಡುಕೋಣ, ಚಿರತೆ, ಸಾರಂಗ, ಮುಳ್ಳುಹಂದಿ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಈ ಬೆಟ್ಟದ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿನ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ತೇಗ, ಶ್ರೀಗಂಧ, ನಂದಿ ಮತ್ತು ಮತ್ತಿ ಮುಂತಾದ ಮರಗಳು ಹೇರಳವಾಗಿವೆ. ಔಷಧೋಪಯೋಗಿಯಾದ ಅಮೂಲ್ಯವಾದ ಅನೇಕ ಗಿಡಮೂಲಿಕೆಗಳಿಗೆ ಈ ಗಿರಿಯು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಈ ಬೆಟ್ಟದ ಸಾಲನ್ನೇ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರದ್ರೋಣ ಪರ್ವತವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ರಾಮ ರಾವಣರ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಮಡಿದವರನ್ನು ಬದುಕಿಸಲು ಹನುಮಂತ ಈ ಪರ್ವತದಿಂದಲೇ ಸಂಜೀವಿನೀ ಎಂಬ ಮೂಲಿಕೆಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋದನೆಂಬ ಐತಿಹ್ಯವಿದೆ. ಈ ಬೆಟ್ಟದ ಅನೇಕ ಭಾಗಗಳು ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಕಾಫಿ ತೋಟಗಳಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮುಳ್ಳಯ್ಯನ ಗದ್ದುಗೆ, ಮಧ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಸ್ವಾಮಿಯ ದೇವಸ್ಥಾನ ಹಾಗೂ ಪಾದದಲ್ಲಿ ನಿರ್ವಾಣಸ್ವಾಮಿ ಗದ್ದುಗೆ ಮತ್ತು ನಿರ್ವಾಣಸ್ವಾಮಿಮಠ ಇವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯಗಳ ಹಾಗೂ ಗದ್ದುಗೆಗಳ ನಿರ್ವಹಣೆಯು ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಮೂರು ನಾಡಿನವರಿಗೆ ಸೇರಿದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಜನರು ತಮ್ಮ ಗ್ರಾಮದೇವತೆಗಳ ಉತ್ಸವಮೂರ್ತಿಗಳೊಡನೆ ಕಾಲ್ನಡಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಯಾತ್ರಾರ್ಥಿಗಳಾಗಿ ಬಂದು ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಜಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ವಿಶೇಷ ಸೇವೆಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಾರೆ. ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಯುಗಾದಿ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಇಲ್ಲಿನ ಜಾತ್ರೆ ದೊಡ್ಡದಾಗಿದ್ದು ಅನೇಕರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಬೆಟ್ಟದ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಹಾಗೂ ಗದ್ದುಗೆಗಳಿಗೆ ಹೋಗಿಬರಲು ರಸ್ತೆಯ ಅನುಕೂಲವಿದೆ. ಮುಳ್ಳಯ್ಯನಗಿರಿ ಒಂದು ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯ ಸ್ಥಳ. **(ಎಸ್.ವಿ.ಎಸ್.ಬಿ.)**

ಮುಳ್ಳೂರು: ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆ ಸೋಮವಾರಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಶನಿವಾರಸಂತೆಯಿಂದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಸು 6 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,026. ಗಂಗರ ಮತ್ತು ಚಂಗಾಳ್ವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಪಡೆದಿದ್ದ ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಆ ಕಾಲದ ಜೈನಬಸದಿಗಳಿವೆ. ಈ ಬಸದಿಗಳು ಈಗ ಜೀರ್ಣಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿವೆ. 1058ರ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ರಾಜೇಂದ್ರ ಚೋಳ ಪೃಥ್ವೀಕೊಂಗುಣಿII ಎಂಬುವವನು ತನ್ನ ತಾಯಿ ಪೊಂಬಚ್ಚರಸಿಯ ಸ್ಮಾರಕವಾಗಿ ತನ್ನ ತಂದೆ 1050ರಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದ ಬಸದಿಯೊಂದಕ್ಕೆ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನೂ ಎಣ್ಣೆಯನ್ನೂ ದಾನವಿತ್ತ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಇದು ಮುಳ್ಳೂರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಚಂಗಾಳ್ವರ ಕೊನೆಯ ಸಂತತಿಯ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ (ಸು. 1280, 1296, 1300ರ ಸಮಯ) ಮಲ್ಲಿದೇವನೆಂಬ ಚಂಗಾಳ್ವ ರಾಜ ಮತ್ತು ಅವನ ಮಗ ಹರಿಹರದೇವರಸು ತಮ್ಮ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಭೂಮಿ, ಧನ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ದಾನ ಕೊಟ್ಟ ಸ್ಥಳ ಮುಳ್ಳೂರೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿತವಾಗಿದೆ. ಮುಳ್ಳೂರು ಗಣವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಜೈನ ಶಿಷ್ಯ ಪರಂಪರೆಗೆ ಈ ಊರು ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. (ಎಂ.ವಿ.)

ಮೂಗೂರು: ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ತಿರುಮಕೂಡಲುನರಸೀಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ, ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 10 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 7,727. ಬಹು ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಆರು ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ದೇಶೇಶ್ವರ, ನಾರಾಯಣ ಮತ್ತು ತಿಬ್ಬಾದೇವಿ ದೇವಾಲಯಗಳು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದುವು. ಊರಿಗೆ ಈಶಾನ್ಯ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ದೇಶೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ದೊಡ್ಡ ಆವರಣದೊಳಗೆ ಕಟ್ಟಿದೆ. ಮುಂದೆ ಸುಂದರವಾದ ಗೋಪುರ ಹಾಗೂ ದೊಡ್ಡದಾದ ಒಂದು ದೀಪದ ಕಂಬ ಇವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ವಿವಿಧ ಹಂತಗಳಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ದೇಶೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಮೂಲತಃ ಕುಳ್ಳು ಗರ್ಭಗುಡಿ ಮಾತ್ರ ಇದ್ದ ಒಂದು ಅಂಕಣದ ಕಟ್ಟಡ. ಇದು ಬಹುಶಃ ಚೋಳರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು. ಪ್ರಾಯಶಃ ಹೊಯ್ಸಳ ಮೂರನೆಯ ನರಸಿಂಹನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಕೂಡಿದ ಹಾಗೆ ಶಂಕರೇಶ್ವರನ ದೊಡ್ಡ ದೇವಾಲಯವೊಂದನ್ನು ಮತ್ತು ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಯಿತು. ಅನಂತರ ದೇಶೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಶಂಕರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಹಾಗೆ ಒಂದು ದ್ವಾರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಶಂಕರೇಶ್ವರ ಲಿಂಗ ಒಂದು ಅಡಿ ವ್ಯಾಸವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದಲ್ಲಿರುವ ಸೂರ್ಯ, ವಿಷ್ಣು, ಸಪ್ತಮಾತೃಕಾ ಮುಂತಾದ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದ ದಕ್ಷಿಣ ದ್ವಾರದ ಎದುರಿಗಿರುವ ಗೂಡಿನೊಳಗೆ ಕೈಜೋಡಿಸಿ ನಿಂತಿರುವ ವಿಗ್ರಹವೊಂದಿದೆ. ಈ ವಿಗ್ರಹವು ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ದಾನಿಯದೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ದೇವಾಲಯದ ಆವರಣ, ಮಹಾದ್ವಾರ, ಗೋಪುರ, ಗರುಡಗಂಬ ಸುಂದರವಾದ ಕೆತ್ತನೆಗಳುಳ್ಳ ಪಂಚಲಿಂಗ ಗುಡಿ ಮತ್ತು ಪಾರ್ವತಿ ಗುಡಿ–ಮುಂತಾದವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಚೋಳರ ಕಾಲದ ಆರು ಕಂಬಗಳಿವೆ. ಈ ಕಂಬಗಳು ಮೊದಲಿನ ದೇಶೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಹಾಗೂ ಅದರ ಮುಖ ಮಂಟಪಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಎರಡು ಅಂಕಣವಿರುವ ಶಂಕರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖಮಂಟಪ ಅನಂತರದ ಸೇರ್ಪಡೆ. ದೇವಾಲಯದ ಯಾಗಶಾಲೆಯ ಹಾಗೂ ಪಂಚಲಿಂಗ ಗುಡಿಗಳ ಮರದ ಬಾಗಿಲುಗಳ ಶಿವಲೀಲೆ, ಮತ್ತಿತರ ಸುಂದರವಾದ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದಾಗಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಆವರಣದ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಸಣ್ಣ ಗುಡಿಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಕಾಲಬೈರವನ ಸುಂದರವಾದ ಮೂರ್ತಿಯೊಂದಿದೆ. ಸುಮಾರು ಮೂರು ಅಡಿ ಎತ್ತರವಿರುವ ಈ ವಿಗ್ರಹ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಕೆತ್ತನೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ತ್ರಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ನಿಂತಿರುವ ಈ ನಗ್ನ ವಿಗ್ರಹದ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಹಾವು, ಮುರಿದ ಕತ್ತಿ, ತ್ರಿಶೂಲ ಮತ್ತು

ಕಪಾಲಗಳಿವೆ. ಎರಡೂ ಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ನಾಲ್ಕು ಗಣಗಳಿದ್ದು ಒಂದು ಬೇಟೆನಾಯಿಯನ್ನು ಕೂಡ ಸುಂದರವಾಗಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ವಿಗ್ರಹದ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸಸ್ಯಾಲಂಕರಣದ ತೋರಣವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ದೇಶೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ನೂರು ಗಜ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ತಿಬ್ಬಾದೇವಿ (ತ್ರಿಪುರಾಂಬ, ತ್ರಿಪುರಸುಂದರಿ) ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯ ಮೊದಲು ಬರೀ ಗರ್ಭಗೃಹವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದು ಮಿಕ್ಕ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ನವರಂಗ, ಮುಖಮಂಟಪ, ಮುಖದ್ವಾರ, ಇಲ್ಲಿರುವ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರಾಕಾರ–ಇವೆಲ್ಲವೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲದವು. ಮತ್ತೆ ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆದಿ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯದ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರವಾದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖ್ಯ ದೇವತೆ ವೈಷ್ಣವಿ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ತಗಡು ಮುಚ್ಚಿದ ಬಾಗಿಲುಗಳ ಮೇಲೆ, ವಾಹನಗಳ ಮೇಲೆ ಮತ್ತು ಇತರ ಪಾತ್ರೆಗಳ ಮೇಲೆ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮೊದಲ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯದ ಕೈಪಿಡಿಗೋಡೆಯನ್ನು ಗಾರೆಗಚ್ಚಿನಿಂದ ಮಾಡಿದ ಪಾರ್ವತಿ, ಲಕ್ಷ್ಮೀ, ಸರಸ್ವತಿ, ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರು, ದಶಾವತಾರ ಮತ್ತು ಸಪ್ತಮಾತೃಕಾ ಮುಂತಾದ ನೂರಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ವಿಗ್ರಹಗಳಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಮಹಾದ್ವಾರದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಒಂದು ಮಂಟಪವಿದೆ. ಈ ಮಂಟಪ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಗಾರೆಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಿದ್ದು ಸುಂದರವಾದ ಕಂಬಗಳು, ಕಮಾನುಗಳು ಹಾಗೂ ಕೈಪಿಡಿಗೋಡೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿರುವ ನಾರಾಯಣಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ್ದು. ಆವರಣದೊಳಗಡೆ ಇರುವ ಈ ದೇವಾಲಯ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಕನಾಸಿ, ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳಿರುವ ಒಂದು ನವರಂಗ ಮತ್ತು ಒಂದು ಮುಖಮಂಟಪವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ನವರಂಗದ ಕಂಬಗಳು ಉರುಳೆಯಾಕಾರವಾಗಿದ್ದು ಬೆಣಚುಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ತಿಬ್ಬಾದೇವಿ ದೇವಾಲಯದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ಮೂರು ಗಜ ದೂರದಲ್ಲಿ ಆದಿನಾಥ ಮತ್ತು ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥರ ಬಸ್ತಿಗಳಿವೆ. ನಿಂತಿರುವ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನ ವಿಗ್ರಹ ಸುಮಾರು ನಾಲ್ಕು ಅಡಿ ಎತ್ತರವಿದ್ದು ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಏಳು ಹೆಡೆಗಳ ಸರ್ಪವೊಂದಿದೆ. ವಿಗ್ರಹದ ಪೀಠದ ಮೇಲಿರುವ ಕನ್ನಡದ ಶಾಸನದಿಂದ ಈ ವಿಗ್ರಹ ಹೊಂಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ್ದೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪದ್ಮಾಸನರೂಢನಾದ ಆದಿನಾಥನ ವಿಗ್ರಹವೂ ನಾಲ್ಕು ಅಡಿ ಎತ್ತರವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಕಂಬಗಳು ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ್ದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಮೂಗೂರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಡಿಸೆಂಬರ್ ಅಥವಾ ಜನವರಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ತಿಬ್ಬಾದೇವಿ ದೇವಾಲಯದ ಉತ್ಸವ ಸಾವಿರಾರು ಜನರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತದೆ.

(ಎಂ.ಎಸ್.ಕೆ.)

ಮೂಡಬಿದರೆ: ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಕಾರ್ಕಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣ. ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಜೈನಕಾಶಿಯೆಂದು ಖ್ಯಾತಿವೆತ್ತ ತೀರ್ಥಕ್ಷೇತ್ರ. ಮಂಗಳೂರು–ಕಾರ್ಕಳ ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರಿನ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 35 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬಿದರೆಯೆಂದೂ ಸಾಹಿತ್ಯ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ವಂಶಪುರ, ವೇಣುಪುರವೆಂದೂ ಕರೆಯಲಾಗಿರುವ ಈ ಗ್ರಾಮ 17ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಪುತ್ತಿಗೆಯ ಚೌಟರಸರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು.

ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬಿದಿರೆ ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಮೂಡಬಿದಿರೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಜೈನಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಹೆಸರಾದ ಊರು. ಒಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕ ಜನಸಂಖ್ಯೆಯ ಊರಾಗಿದ್ದರೂ ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲಿ ಜನವಾಸ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿ ನೆಲ ಹಾಳುಬಿದ್ದು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ಬಿದಿರಿನ ಮೆಳೆಗಳು ಬೆಳೆದುಕೊಂಡವು. ಒಮ್ಮೆ ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದಿಂದ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದ ಓರ್ವ ಜೈನ ಗುರುವಿನ ಆದೇಶದಂತೆ ಬಿದಿರ ಹಿಂಡಲುಗಳನ್ನು ಕಡಿದು ನೆಲವನ್ನು ಅಗೆದಾಗ ಅಲ್ಲೊಂದು ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಸ್ವಾಮಿಯ ವಿಗ್ರಹ ದೊರಕಿತು. ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದ್ದ ಜೈನರು ಅಲ್ಲೇ ಒಂದು ಬಸದಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ಆ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದರು. ಈ ಬಸದಿಗೆ ಹಳೇ ಬಸದಿ ಅಥವಾ ಗುರುಬಸದಿ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂತು. ಈಗಲೂ ಈ ಊರ ಜೈನ ಪೀಠಾಧಿಪತಿಗಳಿಗೆ ಪಟ್ಟವಾಗುವುದು ಈ ಗುರುಬಸದಿಯಲ್ಲಿಯೇ. ಹೀಗೆ ಬಿದಿರಿನಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿದ್ದ ಊರೇ ಬಿದಿರೆ. ಈ ಅಚ್ಚಗನ್ನಡದ ಸಂಸ್ಕೃತ ರೂಪಾಂತರಗಳೇ ವಂಶಪುರ, ವೇಣುಪುರ. ಮುಂದೆ ಈ ಊರು ಬೆಳೆದು 18 ಬಸದಿಗಳು, 18 ದೇವಾಲಯಗಳು, 18 ಕೆರೆಗಳು ಮತ್ತು 18 ಕೇರಿಗಳಿರುವ ಊರೆಂಬ ಪ್ರತೀತಿಯುಂಟಾಯಿತು. ಚರಿತ್ರೆಯು ವಿವರಣೆಗಳಲ್ಲೂ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲೂ ಇದು (ಮೂಡಬಿದಿರೆ) ಒಂದು ನಗರವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಿದ್ದು, ಎಂಟು ಮಂದಿ ಸೆಟ್ಟಿಕಾರರು (ವ್ಯಾಪಾರಸ್ಥರು) ಮತ್ತು ನಾಲ್ವರು ಏಳಮೆಗಳು (ವ್ಯವಸಾಯಗಾರರು) ಇವರಿಂದ ಆಳಲ್ಪಡುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

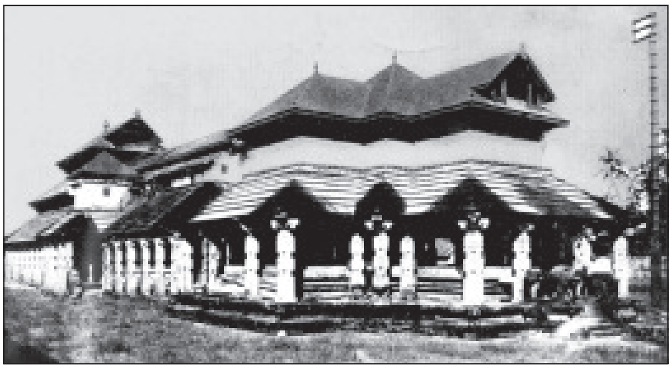
ಚಂದ್ರನಾಥ ಬಸದಿ

ಮೂಡಬಿದಿರೆಯಲ್ಲಿ 18 ಜೈನ ಬಸದಿಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಾವಿರಕಂಬಗಳ ಬಸದಿ ಎಂದು ಲೋಕವಿಶ್ರುತವಾದ ತ್ರಿಭುವನತಿಲಕ ಚೂಡಾಮಣಿ ಚೈತ್ಯಾಲಯ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಉತ್ತಮ ವಾಸ್ತು ನಿರ್ಮಾಣಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಇದರ ರಚನೆ 1431ರಲ್ಲಾಯಿತೆಂದು ಇಲ್ಲಿನ ಗದ್ದಿಗೆ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ಶಿಲಾಲೇಖದಲ್ಲಿದೆ. ಕಗ್ಗಲ್ಲಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಈ ಕಟ್ಟಡದ ಲಾವಣ್ಯ ಅನುಪಮವಾದುದು. ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಮುಂದೆ ಮೂರು ಮಂಟಪಗಳು ಸಾಲಾಗಿದ್ದು ಪ್ರಾಕಾರದಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿದಿದೆ. ಏರುವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಒಂದರ ಮೇಲೆ ಒಂದಾಗಿ ಮೂರು ಅಂತಸ್ತುಗಳಿದ್ದು ಇಳಿಜಾರು ಚಾವಣಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಮೇಲಿನ ಅಂತಸ್ತಿಗೆ ತಾಮ್ರದ ತಗಡುಗಳನ್ನು ಹೊದಿಸಿದ್ದು ಅಲ್ಲಿ ನಿಂತು ನೋಡಿದರೆ ಅರಬ್ಬೀಸಮುದ್ರ ಕಾಣುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ಬಸದಿಯ ಬಹುಸಂಖ್ಯಾತ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಒಂದು ಕಂಬದ ಕೆತ್ತನೆ ಇನ್ನೊಂದರಂತಿಲ್ಲವೆಂಬ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ ಪಡೆದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ, ಕಂಬಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲ್ಪಟ್ಟ ಹೂ–ಹಣ್ಣುಗಳ, ಬಳ್ಳಿಗಳ, ಮೃಗಪಕ್ಷಿಗಳ, ದೇವಾಸುರರ ಗೊಂಬೆಗಳ ಆಲಂಕಾರಿಕ ನೈಪುಣ್ಯವಂತೂ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ಲಾಘನೀಯ. ಮುಂದಿರುವ ಭೈರಾದೇವಿ ಮಂಟಪದ ಕೆಳಗಲ್ಲುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾದ ಜಿರಾಫೆ ಮತ್ತು ಚೀನ ದೇಶದ ಪುರಾಣಪ್ರಾಣಿಯಾದ ಡ್ರೇಗನ್ ಅತಿ ವಿಸ್ಮಯಕರ. ಇವು ಅಷ್ಟೇ ಅಪೂರ್ವ ಶಿಲ್ಪರಚನೆಗಳು. ಈ ಬಸದಿಯ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ 16 ಮೀ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿರುವ ಮಾನಸ್ತಂಭವೂ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಮಂಟಪವೂ ಭವ್ಯವೂ ಆಕರ್ಷಣೀಯವೂ ಆಗಿದೆ. ಪಂಚಲೋಹದ ಏಳಡಿ ಎತ್ತರದ

ಪ್ರಾಯಶಃ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲೇ ಅತಿ ದೊಡ್ಡದಾದ ಚಂದ್ರನಾಥಸ್ವಾಮಿ ತೀರ್ಥಂಕರನ ಮೂರ್ತಿ ಈ ಬಸದಿಯಲಿದೆ. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಚೈತ್ರಮಾಸದ ಪೂರ್ಣಿಮಾ ದಿನ ಇಲ್ಲಿ ರಥೋತ್ಸವ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಗುರುಬಸದಿಗೆ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಬಸದಿ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಜೈನರ ಪವಿತ್ರ ಧಾರ್ಮಿಕ ಗ್ರಂಥಗಳಾದ ಧವಲ, ಜಯಧವಲ, ಮತ್ತು ಮಹಾಧವಲ-ಎಂಬವುಗಳು ಶ್ರೀತಾಳೆಯ ಓಲೆಯ ಪ್ರತಿಗಳು ಇವೆ. ಪ್ರಾಕೃತ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಹಳಗನ್ನಡ ಅಕ್ಷರಗಳಿಂದ ಬರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ಈ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲದೆ, ಆ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿ ತಿರ್ಥಂಕರರ 33 ನವರತ್ನ ರಚಿತ ಪ್ರತಿಮೆಗಳಿವೆ. ಸಿದ್ಧಾಂತ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ಈ ಅಮೂಲ್ಯ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನೂ ದರ್ಶನ ಮಾಡಲು ಪ್ರತಿವರ್ಷವೂ ದೂರದ ಸ್ಥಳಗಳಿಂದ ಸಾವಿರಾರು ಜೈನ ಯಾತ್ರಿಕರು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಅಮ್ಮನವರ ಬಸದಿ ಮತ್ತು ತಿಪ್ಪಬಸದಿಗಳು ವಿಗ್ರಹಶಿಲ್ಪದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿವೆ.

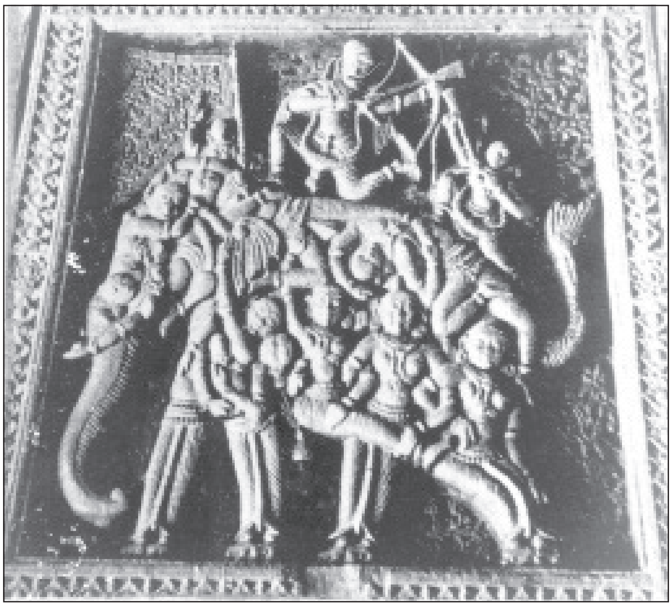

ಚೌಟರ ಅರಮನೆಯ ಕಂಬದ ಮೇಲಿರುವ ನವನಾರಿ ಕುಂಜರ

ಮೂಡಬಿದಿರೆಯ ಬೆಟ್ಟಕೇರಿಯಲ್ಲಿ ಮುಡಿಂಜಿ (ಮುಡಿಜ) ಎಂಬ ಜೈನ ಸ್ಮಾರಕಗಳು ಇವೆ. ಎತ್ತರಕ್ಕೆ ಹೋದಂತೆ ಸಪೂರವಾಗುವ ಟಿಬೆಟ್ಟಿನ ಸ್ತೂಪಗಳ ರೀತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ರಚನೆಗಳು ವಿಚಿತ್ರ ತರದವಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಬಸ್ ನಿಲ್ದಾಣದ ಸಮೀಪವಿರುವ ಚೌಟರಸರ ಅರಮನೆ ಈಗ ಹಾಳಾಗಿದ್ದರೂ ಅದರ ಬಲು ಸೊಗಸಾದ ಮರದ ಕೆತ್ತನೆಯ ಜಾಲಾಕ್ಷ ಕಿಟಿಕಿಗಳೂ ಕಂಬಗಳೂ ನೇತ್ರಾನಂದಕರವಾಗಿವೆ. ಪಟ್ಟದ ಚಾವಡಿಯ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಿರುವ ಪಂಚನಾರೀತುರಂಗ (ಐವರು ಹೆಂಗಸರು ಹೆಣೆದುಕೊಂಡು ರಚಿಸಲಾದ ಕುದುರೆ) ಮತ್ತು ನವನಾರೀಕುಂಜರ (ಒಂಬತ್ತು ಜನ ಹೆಂಗಸರು ಹೆಣೆದುಕೊಂಡು ರಚಿಸಲಾದ ಆನೆ) ಇವೆರಡು ಅತ್ಯಂತ ರಮಣೀಯವಾಗಿವೆ. ಪೂರ್ವಕಾಲದ ವೈಭವವನ್ನು ಸೂಚಿಸತಕ್ಕ ಕೋಟೆ ಮೂಡಬಿದಿರೆಯ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದು ಹನ್ನೊಂದು ಬತೇರಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಅಲ್ಲೊಂದು ಹನುಮಂತನಗುಡಿ ಇದೆ. **(ಎಂ.ವಿ.)**

ಮೂಡಬಿದಿರೆಯಲ್ಲಿ ಗಜಪೃಷ್ಠಾಕಾರದ ಮಹಿಷಮರ್ದಿನಿಯ ಗೌರಿದೇಗುಲ, ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಮಂದಿರ, ವೆಂಕಟರಮಣ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಮಹಾಲಸ ದೇವಾಲಯ ಸಹ ಇವೆ. ಈ ಊರಿನ ಜೈನಮಠ ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಅಭಿನವ ಚಾರುಕೀರ್ತಿ ಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯ ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿನ ಆಚಾರ್ಯರ ಬಿರುದು. ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ಇಗರ್ಜಿಗಳೂ ಮೂರು ಮಸೀದಿಗಳೂ ಇವೆ. ಪಟ್ಟಣದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಸು. 2 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಕೋಡಂಕಲ್ಲು (ಕೊಡಂಜೆ ಕಲ್ಲು) ಎಂಬ ಎರಡು ಕೋಡುಗಳುಳ್ಳ 277 ಮೀ ಎತ್ತರದ ಬೆಟ್ಟವಿದೆ. ಈ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಒಂದು ನ್ಯಾಯಬಸದಿ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಅಪರಾಧಿಗಳ ವಿಚಾರಣೆ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತಂತೆ. ಈಗಲೂ ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಲ್ಲುಮಂಟಪವಿದೆ. ಈ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಕಗ್ಗಲ್ಲೊಂದು ಚಾಚಿ ನಿಂತಿರುವ ರೀತಿ, ನೋಟಕರನ್ನು ಬೆರಗುಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಕಾರ್ಕಳ, ಮುಲ್ಕಿ, ಮಂಗಳೂರು, ಬಂಟ್ವಾಳ, ಬೆಳ್ತಂಗಡಿ ಮತ್ತು ನಾರಾವಿಗಳಿಗೆ ಯೋಗ್ಯ ಮಾರ್ಗ ಸೌಕರ್ಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಮೂಡಬಿದಿರೆ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಲು ಅನುಕೂಲ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದೆ. ಪ್ರತಿ ಶುಕ್ರವಾರ ಇಲ್ಲಿ ಸಂತೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಇಂದಿನ ಮೂಡಬಿದರೆ ಬೆಳೆದು ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತಿರುವ ನಗರ. ಇಲ್ಲಿ ಪುರಸಭೆ ಇದೆ. ಒಂದು ಕಾಲೇಜು ಮತ್ತು ಇತರ ಶಾಲೆಗಳು ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ವಿಖ್ಯಾತ ಸಮಾಜ ಮಂದಿರ (ಅದರೊಂದಿಗೆ ಲೀನವಾದ ಸರಸ್ವತೀ ಸೇವಾಸಂಘ). ಟೌನ್ ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕ್ ಇತರ ಬ್ಯಾಂಕ್‌ಗಳ ಶಾಖೆಗಳು ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ಆರ್ಥಿಕ ರಂಗದ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಾಗಿ ಹೆಸರು ಪಡೆದಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅನಾನಸು (ನೆಲಹಲಸು) ನಾರು ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರವಿದೆ. **(ಬಿ.ಎಂ.ಇ.;ಎಂ.ವಿ.)**

ಮೂಡಿಗೆರೆ: ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ನೈಋತ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಅದರ ಮುಖ್ಯಪಟ್ಟಣ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬೇಲೂರು ತಾಲ್ಲೂಕು, ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಸಕಲೇಶಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕು, ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೆಳ್ತಂಗಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕು, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಕಳ ತಾಲ್ಲೂಕು, ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಶೃಂಗೇರಿ, ಕೊಪ್ಪ, ನರಸಿಂಹರಾಜಪುರ ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಗೋಣಿಬೀಡು, ಬಣಕಲ್, ಬಾಳೂರು, ಮೂಡಿಗೆರೆ ಮತ್ತು ಕಳಸ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೋಬಳಿಗಳು. ಗ್ರಾಮಗಳು 140. ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1,163.6 ಚ.ಕಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,41,415.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದು ಪರ್ವತಮಯವಾಗಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮದ ಅಂಚಿನುದ್ದಕ್ಕೂ ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟಗಳ ಬೆಟ್ಟಶ್ರೇಣಿ ಇದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕುದುರೆ ಮುಖ (1,894 ಮೀ), ಬಲ್ಲಾಳರಾಯನ ದುರ್ಗ (1,505 ಮೀ), ಎಪ್ಪತ್ತುಮಂದಿಗುಡ್ಡ, ಶಿಸಲುಕುಡಿ, ಜೇನುಕಲ್ಲುಗುಡ್ಡ ಬಹು ಎತ್ತರದ ಶಿಖರಗಳು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಇತರ ಭಾಗಗಳೂ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಏರುತಗ್ಗಾಗಿದ್ದು ಕಣಿವೆ, ಕಮರಿಗಳು, ದಿಣ್ಣೆ, ಬೆಟ್ಟಗಳಿಂದ ಕೂಡಿವೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಧಾರವಾಡ ಶಿಲಾಶ್ರೇಣಿಯ ಪ್ರದೇಶ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದಿರು ಮತ್ತು ಗ್ರಾನೈಟುಗಳು ಹೇರಳವಾಗಿವೆ. ಕುದುರೆಮುಖ ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದಿರಿನ ಹರವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಕುದುರೆಗುಂಡಿ ಮತ್ತು ಬಾಳೆಗದ್ದೆ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಡ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಬಳಸುವ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಹೇರಳವಾಗಿ ತೆಗೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಕೆಲವೆಡೆ ಮರಳು ಮತ್ತು ಜೇಡಿಮಣ್ಣು ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ.

ಜಲಸಂಪತ್ತು ಇಲ್ಲಿನ ಪ್ರಮುಖ ಪ್ರಾಕೃತಿಕ ಸಂಪನ್ಮೂಲಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಭದ್ರಾ ಮತ್ತು ಹೇಮಾವತಿ ಹುಟ್ಟುವುದು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ. ಹೇಮಾವತಿ ನದಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಿಗೆಹಾರದ ಬಳಿ ಸೋಮಾವತಿ, ಕಿತ್ತಲೆಗಂಡಿ ಬಳಿ ಬಕ್ಕಿಹಳ್ಳ,

ಕೆಸವಳಲು ಕೂಡಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಕಪಿಲ ಅಥವಾ ಕಡದಾಳು ಹಳ್ಳ ಹಾಗೂ ಉದುಸೆ ಬಳಿ ಬೆರಣೆ ಹಳ್ಳ ಮುಂದೆ ಯಗಚಿ ಹಾಗೂ ವಾಟೆಹೊಳೆ ಮೊದಲಾದ ದೊಡ್ಡ ತೊರೆಗಳು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವಭಾಗದ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ಅನೇಕ ತೊರೆಗಳು ಭದ್ರಾನದಿಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತವೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳಲ್ಲಿ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಚಿಕ್ಕ ಹಳ್ಳಗಳು ಹರಿಯುವುವು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಜೂನ್‌ನಿಂದ ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ ತಿಂಗಳ ವರೆಗೆ ಅಧಿಕ ಮಳೆ ಬೀಳುವುದು. ಬೈರಾಪುರ ಎಸ್ಟೇಟ್ ಮತ್ತು ಕೊಟ್ಟಿಗೆಹಾರ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೆಚ್ಚು ಮಳೆ ಬೀಳುವ ಪ್ರದೇಶಗಳು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 2,509 ಮಿಮೀ.

ಶ್ರೀವಸಂತಪರಮೇಶ್ವರಿ ದೇವಸ್ಥಾನ, ಅಂಗಡಿ

ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳ ಮೇಲೆ ಸದಾ ಹಸುರುಭರಿತ ಕಾಡುಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಈ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ಎಲ್ಲ ಮರಗಳೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಗಂಧ, ಹಲಸು, ತೇಗ, ಮತ್ತಿ, ದಬ್ಬೆ, ನಂದಿ, ಸಂಪಿಗೆ ಮೊದಲಾದವು ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಇಲ್ಲಿಯ ಮೀಸಲು ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಬಾಳೂರು, ಸಾರಗೂಡು, ಕುಂದೂರು, ಮುದ್ರೆಮನೆ ಮೊದಲಾದ ಮೀಸಲು ಅರಣ್ಯಗಳಿವೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟದ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸರಹದ್ದಿನಲ್ಲಿ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ಅಲ್ಲಲ್ಲೆ ನೂರಾರು ಎಕರೆಗಳಷ್ಟು ಈಚಲು ಗಿಡಗಳ ಹರವುಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಮಲೆನಾಡಿನ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿ ಸಂಪತ್ತೂ ಹೇರಳ. ಇಲ್ಲಿನ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಆನೆ, ಹುಲಿ, ಹಂದಿ, ಕಾಡೆಮ್ಮೆ, ಕಡವೆ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿವೆ. ಆದರೆ ಕಾಫಿ ಮತ್ತು ಏಲಕ್ಕಿ ತೋಟಗಳ ಸಾಗುವಳಿಯಿಂದ, ಬೇಟೆ ಮತ್ತು ಕಾಡು ಕಡಿಯುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಕ್ಷೀಣಿಸಿದೆ.

ಬತ್ತ ಇಲ್ಲಿಯ ಮುಖ್ಯ ಆಹಾರ ಬೆಳೆ. ಗುಡ್ಡಗಳ ನಡುವೆ ಇಳಿಜಾರಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕಿರುಬಯಲುಗಳು ಬತ್ತ ಬೆಳೆಯುವ ಪ್ರದೇಶಗಳು. ಮಳೆಯ ನೀರೇ ಮುಖ್ಯ ಆಧಾರ. ಕೆಲವೆಡೆ ರಾಗಿಯನ್ನೂ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಬೆಳೆಯುವರು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕಾಫಿ ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್ನುಗಳು ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅರ್‍ಯಾಬಿಕ ಮತ್ತು ಆಧುನಿಕ ಆಯ್ಕೆ ತಳಿಗಳ ಜತೆಗೆ ರೋಬಸ್ಟ ಕಾಫಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಅದರಲ್ಲೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕಳಸದ ಸುತ್ತಮುತ್ತ ಅಡಕೆ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲಿಯೇ ಕೆಲವು ಟೀ ತೋಟಗಳೂ ಇವೆ. ಮೆಣಸನ್ನು ಎಲ್ಲೆಡೆ ಬೆಳೆಯಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಏಲಕ್ಕಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ವಾಣಿಜ್ಯ ಬೆಳೆಯಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಕೆಲವು ದಶಕಗಳಿಂದ ಮಳೆ ಕಡಿಮೆಯಾದುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಆಧುನಿಕ ಕಾಫಿ ಸಾಗುವಳಿ ಜನಪ್ರಿಯವಾದುದರಿಂದ ಈ ಬೆಳೆ ಕ್ಷೀಣಿಸುತ್ತಿದೆ. ಏಲಕ್ಕಿಗೆ ಇರುವ ಅನಿಶ್ಚಿತ ಬೆಲೆಯೂ ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ. ಆದರೂ ಇಂದು ಏಲಕ್ಕಿ ಸಾಗುವಳಿಯನ್ನು ಆಧುನಿಕ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಸುವ ಹೊಸ ಪ್ರಯತ್ನಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತಿವೆ. ಮೂಡಿಗೆರೆ ಕೈಮರದ ಬಳಿ ಕೃಷಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುವ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಏಲಕ್ಕಿ ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರವಿದ್ದು ಅದು ಬಹುತೇಕ ತೋಟದ ಬೆಳೆಗಳ ಸಾಗುವಳಿಗೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿದೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಇಲ್ಲಿ ತೋಟಗಾರಿಕೆ ಕಾಲೇಜು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿಲ್ಲ. ಕೆಲವೆಡೆ ಅಕ್ಕಿ ಗಿರಣಿಗಳಿವೆ. ಮೂಡಿಗೆರೆಯ ಬಳಿ ಮರ ಕೊಯ್ಯುವ, ಕೆಳಗೂರಿನಲ್ಲಿ ಟೀ ಹದ ಮಾಡುವ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು ಇವೆ. ಬಿದಿರಿನ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುವುದು, ಗಾಡಿ ಕೂಡಿಸುವುದು, ಕಬ್ಬಿಣದ ಕೆಲಸ, ಮಡಕೆ ಮಾಡುವುದು, ವಾಹನಗಳ ದುರಸ್ತು ಮಾಡುವುದು ಮೊದಲಾದ ಗೃಹಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿವೆ. ಕುದುರೆಗುಂಡಿ ಮತ್ತು ಬಾಳೆಗದ್ದೆ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಡಕ್ಕೆ ಬಳಸುವ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ತೆಗೆಯುವರು.

1976ರಿಂದ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಯಲ್ಲಿರುವ ಕುದುರೆಮುಖ ಕಬ್ಬಿಣ ಅದಿರು ಯೋಜನೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೇ ಮಹತ್ತ್ವದ್ದು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳು ಮತ್ತು ವಾಣಿಜ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು ಇದ್ದು ಆರ್ಥಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿದೆ. ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್‌ಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಕಾರ್ಮಿಕರ ಸಂಘಟನೆಯೂ ಹಲವೆಡೆ ಇದೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸರಹದ್ದಿನಲ್ಲಿ ಮೂಡಿಗೆರೆಯಿಂದ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯೊಂದಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕಿಸುವ ಚಾರ್ಮಾಡಿ ಘಾಟ್ ಮಾರ್ಗ ಇದೆ. ಮೂಡಿಗೆರೆ-ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ರಸ್ತೆ, ಮೂಡಿಗೆರೆ-ಸಕಲೇಶಪುರ ರಸ್ತೆ, ಮೂಡಿಗೆರೆ ಮಾಕೋನಹಳ್ಳಿ-ಬೇಲೂರು ರಸ್ತೆ, ಮೂಡಿಗೆರೆ-ಕೊಟ್ಟಿಗೆಹಾರ-ಉರುವಿನ ಖಾನ್-ಬಾಳೆ ಹೊನ್ನೂರು ರಸ್ತೆ, ಮೂಡಿಗೆರೆ-ಕಳಸ-ಕುದುರೆಮುಖ ರಸ್ತೆ, ಮೂಡಿಗೆರೆ-ದಾರದಹಳ್ಳಿ-ದೇವವೃಂದ ರಸ್ತೆ-ಇವು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಮಾರ್ಗಗಳು.

ಮಲೆನಾಡಿನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿರುವ ಸುಗ್ಗಿಹಬ್ಬದ ಆಚರಣೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲೆಲ್ಲ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಹಲವು ಗ್ರಾಮಗಳ ಗುಂಪುಗಳು ಸೇರಿ ಒಂದು 'ಸಾವಿರ'ವೆಂದು ಒಟ್ಟಾಗಿ ಈ ಹಬ್ಬ ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸುಗ್ಗಿದೇವತೆಗಳು ಪಾರ್ವತಿಯ ಅವತಾರವೆಂದು ಹಬ್ಬದಲ್ಲಿ ಹೆಣ್ಣು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ. ಉಗಾದಿಯ ತರುವಾಯ ದೇವವೃಂದದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ರಾಮೇಶ್ವರ ರಥೋತ್ಸವ ಈ 'ನಾಡಿನ ಹಬ್ಬ'. ಹಾಗೆಯೆ ಪಲ್ಗುಣಿಯಲ್ಲಿ ಮೂರುಸಾವಿರದ ನಾಡ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಕಳಸದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಕಳಸೇಶ್ವರಸ್ವಾಮಿ ಜಾತ್ರೆ, ಹೊರನಾಡು ಅನ್ನಪೂರ್ಣೇಶ್ವರಿ ಜಾತ್ರೆ-ಇವು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯವಾದ ಉತ್ಸವಗಳು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸುಗ್ಗಿ ಕುಣಿತ, ಕೋಲಾಟ ಪ್ರಸಿದ್ಧ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿವಿಧ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಅನೇಕ ಪೌರಾಣಿಕ ಐತಿಹ್ಯಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಹೇರಿಕೆ ಗ್ರಾಮದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಪಾಂಡವರ ಗುಡ್ಡದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಪಾಂಡವರು ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಹೇಳುವುದುಂಟು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕಳಸ, ಹೊರನಾಡು, ದೇವವೃಂದ **(ನೋಡಿ)** ಮೊದಲಾದ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕೇಂದ್ರಗಳೂ ಅಂಗಡಿ **(ನೋಡಿ)**. ಬಲ್ಲಾಳರಾಯನದುರ್ಗ ಮೊದಲಾದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಥಳಗಳೂ ಇವೆ. ಬಲ್ಲಾಳರಾಯನ ದುರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ಕೋಟೆ ಇದೆ.

ಇಲ್ಲಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಐದುಸಾವಿರ ಅಡಿಗಳ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿ ಗುತ್ತಿಹಳ್ಳಿಯ ಬಳಿ ಇರುವ ದೇವರಮನೆ ಭೈರವೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಭೈರಾಪುರದ ಬಳಿಯ ನಾಣ್ಯದ ಭೈರವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳು ಹೊಯ್ಸಳ ಕಾಲದ ನಿರ್ಮಾಣಗಳಿವೆ.

ಮೂಡಿಗೆರೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಕಡೂರು ಮಂಗಳೂರು ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಕಡೂರಿನ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ 73 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರಿಗೆ 33 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಮೂಡಿಗೆರೆ ಪಟ್ಟಣದ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 17,065. ಇದು ಪುರಸಭಾಡಳಿತವಿರುವ ಪಟ್ಟಣ. ಧರ್ಮಸ್ಥಳ ಮತ್ತು ಮಂಗಳೂರುಗಳಿಗೆ ಈ ಊರಿನ ಮೂಲಕ ವಾಹನ ಸಂಪರ್ಕ ವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಂದ ರಾಜ್ಯದ ಬಹುತೇಕ ಕಡೆಗಳಿಗೆ ಬಸ್ ಸೌಕರ್ಯವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ದರ್ಜೆ ಕಾಲೇಜಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಹಲವು ಪ್ರಾಚೀನ ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ಈ ಊರು ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಹೋಗುವ ಮುಖ್ಯ ಸಂಚಾರಮಾರ್ಗದಲಿದ್ದು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಪಡೆದಿತ್ತು. **(ಬಿ.ಎಸ್‌ಯು.ಆರ್.)**

ಮೂರೂರು ದೇವರು ಹೆಗಡೆ: 1920–91. ಯಕ್ಷಗಾನದ ಅಭಿಜಾತ ಕಲಾವಿದ. ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳನ್ನು ಮೊಟ್ಟ ಮೊದಲಬಾರಿಗೆ ರಂಗಭೂಮಿಗೆ ತಂದ ಪ್ರಯೋಗಶೀಲರು. ಉತ್ತರಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕುಮಟ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮೂರೂರು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು (1920). ಇವರ ಮೂಲ ಹೆಸರು ವೆಂಕಟರಮಣ, ಆದರೆ ಯಕ್ಷಗಾನ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ದೇವರು ಹೆಗಡೆ ಎಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದರು. ತಂದೆ ಶಿವವಿಷ್ಣು ಹೆಗಡೆ, ತಾಯಿ ಭಾಗೀರಥಿ. ಕಿರ್ನೀರು ಸುಬ್ರಾಯ ಹೆಗಡೆ ಇವರ ಗುರುಗಳು. ಇವರ ಅಜ್ಜ ಊರಕೇರಿ ಗಣಪತಿ ಹೆಗಡೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಭಾಗವತ, ಮದ್ದಲೆಗಾರ ಹಾಗೂ ಅರ್ಥಧಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಅಜ್ಜನ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ಶಂಭರಾಸುರ ಕಾಳಗದಲ್ಲಿ ಇವರು ರುಕ್ಮಿಣಿಯಾಗಿ ಮೊದಲು ರಂಗ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು (1935). 1940ರ ವರೆಗೆ ಹವ್ಯಾಸಿ ಕಲಾವಿದರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಅನಂತರ ಕರ್ಕಿ, ಇಡಗುಂಜಿ, ಧರ್ಮಸ್ಥಳ, ಕೂಡ್ಲೆ, ಸುರತ್ಕಲ್, ಮುಲ್ಕಿ, ಕೊಲ್ಲೂರು ಮೊದಲಾದ ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ವೃತ್ತಿಮೇಳಗಳಲ್ಲಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು (1967). ನಿವೃತ್ತರಾದ ಅನಂತರವೂ ಅತಿಥಿ ಕಲಾವಿದರಾಗಿ ಅನೇಕ ಮೇಳಗಳಲ್ಲಿ ತಾಳಮದ್ದಳೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಕ್ಷಗಾನದ ಸೇವೆ ಮಾಡಿದರು.

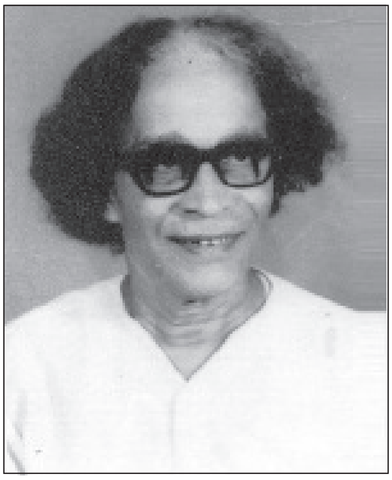

ಭೂಕೈಲಾಸದ ರಾವಣ, ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ ಪ್ರಸಂಗದ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ, ಕಂಸ, ಘಟೋತ್ಕಚ, ಭೀಮ, ದುಷ್ಟಬುದ್ಧಿ, ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪು ಇಂಥ ಪಾತ್ರಗಳಿಗೆ ಹೇಳಿ ಮಾಡಿಸಿದಂತಹ ಕಲಾವಿದರಾಗಿದ್ದರು. ರಂಗಪ್ರವೇಶ ಮಾಡುವಾಗಲೆ ಪಾತ್ರದ ಸ್ವಭಾವ, ಮನೋಭಾವ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರ ಎತ್ತರದ ನಿಲುವು, ಗಡಸುದನಿ, ಮುಖವರ್ಣಿಕೆ, ನಾಟಕೀಯ ವೇಷ ಕ್ಷಣ ಕ್ಷಣಕ್ಕೂ ಬದಲಾಗುವ ಮುಖಭಾವ, ಹಿತಮಿತವಾದ ಕುಣಿತ, ಅರ್ಥವತ್ತಾದ ಮಾತು ಪಾತ್ರಗಳ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ಸಾರುತ್ತಿದ್ದುವು. ಖಳನಾಯಕ ಹಾಗೂ ದುಷ್ಟ ಪಾತ್ರಗಳಿಗೆ ಜೀವ ತುಂಬುತ್ತಿದ್ದರು. ವಲು, ನಳ, ಬಾಹುಕ, ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ, ವಾಲಿ, ಸುಗ್ರೀವ, ಮುಂಜರಾಜನಂತಹ ಸೌಮ್ಯಮಿಶ್ರ ಸ್ವಭಾವದ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನೂ ಇವರು ಅಷ್ಟೇ ಚೆನ್ನಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವೆಲ್ಲ ಜನಮೆಚ್ಚುಗೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾದರೂ ಜನಮಾನಸದಲ್ಲಿ ಇವರ ದುಷ್ಟಪಾತ್ರಗಳೆ ಬೇರೂರಿವೆ.

ಇವರೊಬ್ಬ ಪ್ರಯೋಗಶೀಲ ಕಲಾವಿದರು. ಯಕ್ಷಗಾನ ವೇಷಭೂಷಣಗಳಲ್ಲಿ ನಾವೀನ್ಯವನ್ನು ಸಹಕಲಾವಿದರೊಂದಿಗೆ ಚರ್ಚಿಸಿ ಪಾತ್ರರೂಪಿಸುವ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ತಂದರು. ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೂರುತ್ತಿದ್ದ ಭಾಗವತ, ಮದ್ದಲೆ, ಚಂಡೆ, ಸ್ವರಹಿಡಿಯುವವರನ್ನು ಮುನ್ನೆಲೆಗೆ ತಂದು ಬಲಗಡೆಗೆ ಸರಿಸಿದರು. ಹಿಮ್ಮೇಳದಲ್ಲಿ ಪಿಟೀಲು ಉಪಯೋಗಿಸಿದವರಲ್ಲಿ ಇವರೇ ಮೊದಲಿಗರು. ತಮ್ಮ ಪೌರಾಣಿಕ ಪಾತ್ರಗಳಿಗೆ ಆಧುನಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯ ಸ್ಪರ್ಶಕೊಟ್ಟರು; ಹೊಸ ಹೊಸ ಆವಿಷ್ಕಾರಗಳನ್ನು ವೇಷ, ಭಾವ, ನಡೆ, ಗತ್ತು, ಗಾಂಭೀರ್ಯ, ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತಂದರು. ತಮ್ಮ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಯಕ್ಷಗಾನ ಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶಕೊಟ್ಟು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಿದರು.

ಇವರು ಶ್ರೀಮಹಾವಿಷ್ಣು ಪ್ರಾಸಾಧಿಕ ಯಕ್ಷಗಾನ ಕಲಾಸಂಘ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಥೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಕೆಲಕಾಲ ನಡೆಸಿದರು. ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ (1981–82) ಮೂರೂರಿನಲ್ಲಿ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರ ನಡೆಸಿದರು. ಸಾಹಿತ್ಯಾಸಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಇವರು ಕವನಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಾದಾನ್ವೇಷಣೆ ಎಂಬ ಕವನಸಂಕಲನ ಇವರ ಕಾವ್ಯ ಪ್ರತಿಭೆಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ. ಅಶ್ವತ್ಥಾಮ ಗರ್ವಭಂಗ, ಕಂಸವಧೆ, ಪ್ರಚಂಡಲಂಕೇಶ್ವರ ಎಂಬ ಯಕ್ಷಗಾನ ಪ್ರಸಂಗಗಳನ್ನು ಇವರು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಯಕ್ಷಗಾನ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಇವರು ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಸೇವೆಗಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಜಾನಪದ ಮತ್ತುಯಕ್ಷಗಾನ ಅಕಾಡೆಮಿ ಇವರಿಗೆ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ (1988). ತಮ್ಮ ಇಳಿವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಕೊಳಗಿ ಬೀಸದ ಅವಧೂತರ ಶಿಷ್ಯರಾಗಿದ್ದ ಇವರು 29 ಆಗಸ್ಟ್ 1991ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. **(ಎಸ್.ಎಂ.ಕೆ)**

ಮೂರ್ತಿರಾವ್, ಎ.ಎನ್.: 1900–2001. ಕನ್ನಡದ ಹೆಸರಾಂತ ಹಿರಿಯ ವಿದ್ವಾಂಸರು, ವಿಮರ್ಶಕರು, ಪ್ರಬಂಧಕಾರರು. ಅಕ್ಕಿಹೆಬ್ಬಾಳು ನರಸಿಂಹಮೂರ್ತಿರಾವ್ ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆ ಕೃಷ್ಣರಾಜಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಕ್ಕಿಹೆಬ್ಬಾಳಿನಲ್ಲಿ 1900 ಜೂನ್ 16ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಸುಬ್ಬರಾಯ, ತಾಯಿ ಪುಟ್ಟಮ್ಮ. ಬಾಲ್ಯದ ದಿನಗಳನ್ನು ಮೇಲುಕೋಟೆ, ನಾಗಮಂಗಲಗಳಲ್ಲಿ ಕಳೆದರು. ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲೇ ಹಳ್ಳಿಯ ವಾತಾವರಣದಲ್ಲೂ ಸಂಗೀತ, ಸಾಹಿತ್ಯ ಎರಡಲ್ಲೂ ಇವರಿಗೆ ತೀವ್ರವಾದ ಆಸಕ್ತಿ ಮೂಡಿತು. ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಬಂಧುಗಳೊಬ್ಬರು ಇವರನ್ನು ಒತ್ತಾಯಮಾಡಿ 1913ರಲ್ಲಿ ಹಳ್ಳಿಯಿಂದ ತಮ್ಮ ಮನೆಗೆ ಕರೆದು ತಂದು ಶಾಲೆಗೆ ಸೇರಿಸಿದರು. ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಓದುತ್ತಿದ್ದಾಗಲೆ ಇವರಿಗೆ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಭಿರುಚಿ ಹುಟ್ಟಿತು. ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಗ್ರಂಥಗಳ ಓದಿನ ಜೊತೆಗೆ ಸೊಗಸಾದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಬರೆವಣಿಗೆಯನ್ನೂ ರೂಢಿಸಿಕೊಂಡರು. ವೆಸ್ಲಿಯನ್ ಮಿಷನ್ ಸ್ಕೂಲಿನ ಪ್ರಿನ್ಸಿಪಾಲರಾಗಿದ್ದ ರೆವರೆಂಡ್ ಆರ್. ಡಬ್ಲ್ಯು. ಬೂಟ್ ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಾಪಕ ಡಿ. ಎನ್. ಮೂರ್ತಿ ಅವರು ಇವರಲ್ಲಿ ಮೂಡಿದ್ದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ನೀರೆರೆದರು.

ರಾಯರು ವೆಸ್ಲಿಯನ್ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ ಎಂಟ್ರೆನ್ಸ್ (ಪ್ರಿ–ಯೂನಿವರ್ಸಿಟಿ) ಮುಗಿಸಿ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜು ಸೇರಿದರು. ಜ್ಞಾನ ಪ್ರಪಂಚದ ಅನೇಕ ದಿಗ್ಗಜಗಳು ಅಂದಿಗೆ ಆ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕ ವರ್ಗದಲ್ಲಿದ್ದರು.

ಕಾಲೇಜಿನ ಪ್ರೊಫೆಸರ್ ಜೆ.ಸಿ. ರಾಲೋ ಅವರು ಈ ತರುಣನ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷಾ ಪ್ರೇಮವನ್ನು ಉಜ್ಜ್ವಲಗೊಳಿಸಿದರು. ಎಸ್. ರಾಧಾಕೃಷ್ಣನ್‌ರವರು ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದರು. ಅವರ ಆಕರ್ಷಣೆಯಿಂದಾಗಿ ಮೂರ್ತಿರಾಯರು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಜೊತೆಗೆ ತತ್ವಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನೂ ಅಧ್ಯಯನ ವಿಷಯವಾಗಿ ಆಯ್ದುಕೊಂಡರು. ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದು ಹೊಸಗನ್ನಡ ನವೋದಯ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಆಚಾರ್ಯ ಪುರುಷರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದ ಬಿ.ಎಂ. ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯನವರು ಮೂರ್ತಿರಾಯರ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಗುರುಗಳು. ಆ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ಇವರು 1922ರಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆ, ಸಾಹಿತ್ಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಧಾನ ವಿಷಯಗಳನ್ನಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ 1924ರಲ್ಲಿ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು.

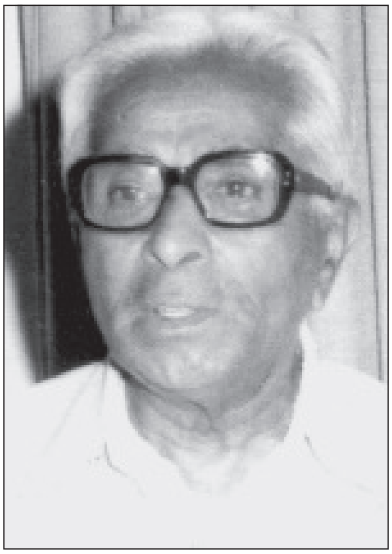

ಇವರು ಚಿಕ್ಕವಯಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಘಟನೆಯನ್ನು ವಸ್ತು ನಿಷ್ಠವಾಗಿ, ಭಾವೋದ್ವೇಗಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗದೆ, ಚಿಕಿತ್ಸಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡುವುದನ್ನು ಬೆಳಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ವಿದ್ವಾಂಸರು ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನ ವಿದ್ವತ್ತು, ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಇತರರು ತಮ್ಮ ಎತ್ತರಕ್ಕೆ ಏರುವುದು ಸಾಧ್ಯ ಎಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸಿಕೊಟ್ಟರು. ಕೈನೀಡಿ ಇವರನ್ನು ತಮ್ಮ ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಎಳೆದುಕೊಂಡರು. ಭುಜಕೊಟ್ಟು ಇನ್ನೂ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಏರಲು ನೆರವಾದರು. ಉತ್ತಮ ಮಿತ್ರ ಮಂಡಲಿಯೂ ಇವರಿಗೆ ದೊರೆತಿತ್ತು. ತೀ.ನಂ. ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯ. ಡಿ.ಎಲ್. ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್, ಕುವೆಂಪು, ಜಿ. ಹನುಮಂತರಾವ್ ಮೊದಲಾದವರು ಆ ಮಿತ್ರ ಮಂಡಳಿಯ ಸದಸ್ಯರು. ಮುಂದೆ ಪು.ತಿ.ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯರೂ ಆ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದರು. ಹೀಗೆ ಇವರು ಅನಾಯಾಸವಾಗಿ ವಿದ್ವತ್ತಿನ ದಿಗ್ಗಜಗಳನ್ನೂ ಸಾಹಿತ್ಯ ಲೋಕದ ಹಿಮಾಲಯದ ಶಿಖರಗಳನ್ನೂ ಬಾಳ ಕಡಲಿನ ಬೆಳಕಿನ ಕಂಬಗಳನ್ನೂ ಕಂಡು, ಒಡನಾಡಿ ಹರ್ಷಿಸಿದರು.

1924ರಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತಿರಾಯರು ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಟ್ಯೂಟರ್ ಆಗಿ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಸೇರಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಆ ಹುದ್ದೆಯಲ್ಲಿದ್ದರು. 1925–27ರ ತನಕ ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾದರು. 1927ರಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಕಾಲೇಜು ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದರು. 1940ರಲ್ಲಿ ಉಪಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾದರು. 1940–43ರ ತನಕ ಶಿವಮೊಗ್ಗೆಯ ಇಂಟರ್ ಮೀಡಿಯೆಟ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿದ್ದರು. 1943ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಆಕಾಶವಾಣಿಯ ಸಹಾಯಕ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. ಸುಮಾರು ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಅಲ್ಲಿ ಇವರು ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಅನೇಕ ಹೊಸ ಕಲಾವಿದರನ್ನು ಬೆಳಕಿಗೆ ತಂದದ್ದು, ಈಗಾಗಲೇ ಕಲಾ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಹೆಸರು ಪಡೆದಿದ್ದವರಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಗೌರವ ದೊರಕುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದು, ವೈವಿಧ್ಯಮಯವಾದ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿದ್ದು–ಇವು ಮೂರ್ತಿರಾಯರ ಸಾಧನೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು.

1948ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಆಗತಾನೆ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದ್ದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಇಂಟರ್ ಮೀಡಿಯೆಟ್ ಕಾಲೇಜಿನ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. ಒಂದು ವರ್ಷ ಕಾಲ ಅಲ್ಲಿದ್ದರು. 1949ರಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಆರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ 1955ರಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತಿಗೊಂಡರು. ಇವರ ವಿದ್ವತ್ತು ಮತ್ತು ಆಡಳಿತ ದಕ್ಷತೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿದ ಅಂದಿನ ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರ ಇವರನ್ನು ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಇಲಾಖೆಯ ನಿರ್ದೇಶಕರನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿತು (1956). ಕುಮಾರವ್ಯಾಸನ ಕರ್ಣಾಟ ಭಾರತ ಕಥಾಮಂಜರಿಯ ಸುಲಭ ಆವೃತ್ತಿ ಬಿಡುಗಡೆಗೊಂಡದ್ದೂ ಸರ್ಕಾರ ಯೋಜಿಸಿದ್ದ ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವಕೋಶದ ಸಾಮಗ್ರಿ ಸಂಗ್ರಹಣಾ ಕಾರ್ಯ ತಕ್ಕಮಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಗತಿ ಹೊಂದಿದ್ದೂ ಇವರು ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿದ್ದ ಅವದಿಯಲ್ಲೇ. ಸುಮಾರು ಮೂರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಆ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ 1959ರಲ್ಲಿ ಬಿಡುಗಡೆ ಹೊಂದಿದರು.

ಇವಲ್ಲದೆ ಇವರು ಹಲವು ಗೌರವ ಹುದ್ದೆಗಳನ್ನೂ ಅಲಂಕರಿಸಿದ್ದರು. 1959ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ, 1954–56ರಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಕನ್ನಡ ಸಲಹಾ ಸಮಿತಿಯ ಸಂಚಾಲಕ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿಯೂ ಸದರ್ನ್ ಲ್ಯಾಂಗ್ವೇಜಸ್ ಬುಕ್ ಟ್ರಸ್ಟ್‌ನ ಕನ್ನಡ ಶಾಖೆಯ ಸಂಚಾಲಕ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿಯೂ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಆಲ್ ಇಂಡಿಯಾ ರೇಡಿಯೋದ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಪ್ರೋಗ್ರಾಮ್ ಅಡ್ವೈಸರಿ ಕಮಿಟಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿಯೂ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು.

ಇವರ ಮೊದಲ ಕೃತಿ ‘ಆಷಾಡಭೂತಿ’ (1931). ಫ್ರೆಂಚ್ ನಾಟಕಕಾರ ಮೋಲಿಯೇರ್‌ನ (1622–73) ತಾರ್ತುಫ್ ನಾಟಕದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಬರೆದದ್ದು. ಪ್ರಕಟವಾದ ಕೂಡಲೆ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಗೊಂಡು ಇವರಿಗೆ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟಿತು. ಆಷಾಡಭೂತಿ ನಾಟಕ ಓದಿದ ಯಾರೂ ಅದನ್ನು ಅನುವಾದವೆಂದೂ ಅಳವಡಿಕೆಯೆಂದೂ ಭಾವಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಳಿಗನ್ನಡದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿರುವ ಒಂದು ಸ್ವತಂತ್ರ ಕೃತಿಯಂತೆ ಇದು ಓದಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಮೂಲದ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನೂ ಹೆಸರುಗಳನ್ನೂ ದೇಶದ ಪರಿಸರಕ್ಕೆ ಮೂರ್ತಿರಾಯರು ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರ ಇನ್ನೊಂದು ಕೃತಿ ಸಾಕ್ರಟೀಸಿನ ಕೊನೆಯ ದಿನಗಳು (1934). ಪ್ಲೇಟೋನ ಎನ್‌ಥ್ರೊ, ಕ್ರಿಟೊ, ಅಪಾಲಜಿ ಮತ್ತು ಫೀಡೋ ಎಂಬ ಸಂವಾದಗಳನ್ನು ಅನುವಾದಿಸಿ ಸಾಕ್ರಟೀಸಿನ ಕೊನೆಯ ದಿನಗಳು ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಲಾಗಿದೆ. ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಅವತರಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅನುವಾದಕರು ಸಾಕ್ರಟೀಸಿನ ವ್ಯಕ್ತಿಚಿತ್ರವನ್ನು, ಅವನ ಮಾತುಕತೆಗಳ ಮೂಲಕ ಅವನ ತತ್ತ್ವ, ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳು ರೂಪುಗೊಂಡ ಆವರಣದ ವಿವರಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವರಿಗೆ ಮೂಲ ಗ್ರೀಕ್ ಭಾಷೆಯ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಅನುವಾದ. ಅನುವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟತೆಯ ಜೊತೆಗೆ ಸರಳತೆಯೂ ಬೆರೆತಿರಬೇಕೆಂಬ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಇವರು ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಿಂದ ಪಾಲಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಆರ್. ಎಂ. ವ್ಯಾಲಂಟೈನನ ದಿ ಕೋರಲ್ ಐಲೆಂಡ್ ಕೃತಿಯ ಸಂಗ್ರಹಾನುವಾದ ‘ಹವಳದ ದ್ವೀಪ’. ಇವರ ಇತರ ಅನುವಾದ ಕೃತಿಗಳು: ಮೋಲಿಯೇರ್‌ನ ಎರಡು ನಾಟಕಗಳು, ಯೋಧನ ಪುನರಾಗಮನ (1947), ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಣ್ಣಕಥೆಗಳು, ಅಮೆರಿಕನ್ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಇಂಡಿಯ ಇಂದು ಮತ್ತು ನಾಳೆ (ಜವಹರಲಾಲ್ ನೆಹರು ಅವರ ಇಂಡಿಯಾ ಟುಡೆ ಅಂಡ್ ಟುಮಾರೊ ಪುಸ್ತಕದ ಅನುವಾದ). ಈ ಎಲ್ಲದರಲ್ಲಿಯೂ ಮೂಲಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಠೆ ತೋರಿಸಿಯೂ ಭಾಷೆಯ ಸರಳತೆಯನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಇವರ ವಿಶಿಷ್ಟ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಇವರ ಅನುವಾದ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾದ ಉಲ್ಲೇಖಕ್ಕೆ ಅರ್ಹವಾದದ್ದು ‘ಚಂಡಮಾರುತ’ (1981). ವಿಲಿಯಂ ಷೇಕ್‌ಸ್ಪಿಯರ್‌ನ ಪ್ರಖ್ಯಾತ

ನಾಟಕ ದಿ ಟೆಂಪೆಸ್ಟ್ ಎಂಬುದರ ಅನುವಾದ ಇದು. ಸು.66 ಪುಟಗಳಷ್ಟು ದೀರ್ಘವಾದ ಅವತರಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಷೇಕ್ಸ್‌ಪಿಯರನ ಮೂಲ ನಾಟಕದ ಎಲ್ಲ ಮುಖಗಳನ್ನೂ ವಿದ್ವತ್ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸಮಗ್ರವಾಗಿ ವಿಶ್ಲೇಷಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮಾನವ ಸ್ವಭಾವಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಅನೇಕ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನು ಕೂಲಂಕಷವಾಗಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಷೇಕ್ಸ್‌ಪಿಯರನ ನಾಟಕವೊಂದರ ಅನುವಾದಕ್ಕೆ ತೊಡಗುವವರು ಸಂಪಾದಿಸಿರಬೇಕಾದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಗಳ ಪ್ರಭುತ್ವ ಯಾವ ಸ್ವರೂಪದ್ದಾಗಿರಬೇಕು, ಅನುವಾದ ಎಷ್ಟು ನಿಖರವಾಗಿ ಮೂಲದ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವಾಗಬಲ್ಲುದು ಎಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಕೃತಿ ಇದು.

ಇಂಗ್ಲಿಷಿನಿಂದ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಕನ್ನಡದಿಂದ ಇಂಗ್ಲಿಷಿಗೂ ಇವರಿಂದ ಅನುವಾದಗಳು ನಡೆದಿವೆ. ಶಿವರಾಮ ಕಾರಂತನ ಮರಳಿ ಮಣ್ಣಿಗೆ ಕಾದಂಬರಿಯ ಅನುವಾದ 'ದಿ ರಿಟರ್ನ್ ಟು ದಿ ಸಾಯಿಲ್'. ಅಲ್ಲದೆ ತಮ್ಮದೇ ಕೆಲವು ಪ್ರಬಂಧಗಳನ್ನು ಇಂಗ್ಲಿಷಿಗೆ ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಎಸ್. ರಾಧಾಕೃಷ್ಣನ್, ಎಂ. ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ಮೊದಲಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಬಂಧಗಳನ್ನೂ ಬಿ. ಎಂ. ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯನವರನ್ನು ಕುರಿತು ಇಂಗ್ಲಿಷಿನಲ್ಲಿ ಪುಸ್ತಕವನ್ನೂ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರು ಆಧುನಿಕ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಪ್ರಬಂಧಕಾರರಲ್ಲೊಬ್ಬರು. ಹಗಲುಗನಸುಗಳು (1937), ಅಲೆಯುವ ಮನ (1959), ಮಿನುಗು ಮಿಂಚು (1962) –ಇವು ಇವರ ಲಲಿತ ಪ್ರಬಂಧಗಳ ಸಂಕಲನಗಳು (ಈಗ ಇವು ಮೂರೂ ಒಂದು ಸಂಕಲನದಲ್ಲಿ ಸಮಗ್ರ ಲಲಿತ ಪ್ರಬಂಧಗಳು ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಅಚ್ಚಾಗಿವೆ, 1988). ಲಲಿತ ಪ್ರಬಂಧ ಎಂಬ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಕಾರವನ್ನು ಜನಪ್ರಿಯಗೊಳಿಸಿದವರೇ ಇವರು. ಅದರ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಇಂದಿಗೂ ಇವರು ಅಚಾರ್ಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ. ಮೃದುವಾದ ಹಾಸ್ಯ, ಲಘುವಾದ ಚಿಂತನೆ, ಮನವನ್ನು ಉಲ್ಲಾಸಗೊಳಿಸುವಂಥ ವಿಚಾರ– ಇವು ಇವರ ಲಲಿತ ಪ್ರಬಂಧಗಳ ಪ್ರಧಾನ ಲಕ್ಷಣಗಳು. ಗೌರಜ್ಜಿ, ಹಗಲುಗನಸುಗಳು, ಹೂವುಗಳು, ಗಾಡಿಯ ಪ್ರಯಾಣ–ಇವು ಇವರ ಉತ್ತಮ ಪ್ರಬಂಧಗಳ ಪೈಕಿ ಕೆಲವು.

ಪ್ರವಾಸ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಇವರು ನೀಡಿರುವ ಅಮೂಲ್ಯವಾದ ಕೊಡುಗೆ 'ಅಪರ ವಯಸ್ಕನ ಅಮೆರಿಕಾ ಯಾತ್ರೆ'. ಅಮೆರಿಕ ಎಲ್ಲ ದೇಶಗಳ, ಎಲ್ಲ ಕಾಲಗಳ ತರುಣ ತರುಣಿಯರನ್ನೂ ಕೈಬೀಸಿ ಕರೆಯುತ್ತಿರುವ ಯಕ್ಷಲೋಕ. ಅಂಥ ದೇಶಕ್ಕೆ ಮೂರ್ತಿರಾಯರು ಮೊದಲ ಸಲ ಹೋದದ್ದು ತಮ್ಮ 73ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ; ಎರಡನೆಯ ಸಲ ಅಲ್ಲಿ ಸುತ್ತಾಡಿದ್ದು ತಮ್ಮ 76ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ. ಪಕ್ವ ವಯಸ್ಸಿನ, ಸುಲಭವಾಗಿ ಭಾವಾತಿರೇಕಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗದ ವ್ಯಕ್ತಿಯೊಬ್ಬರು ಅಮೆರಿಕದೇಶದ ಎಲ್ಲ ಮುಖಗಳನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಿನಿಷ್ಠನಾಗಿ ನೋಡಿ ತಮ್ಮ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು, ವರ್ಣನೆಗಳನ್ನು ಸಹಜ ಸರಳ, ಸುಂದರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಕನ್ನಡದ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಪ್ರವಾಸ ಕಥನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೆಂದು ಇದು ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಇವರಿಗೆ ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು (1997) ದೊರಕಿಸಿ ಕೊಟ್ಟ ಕೃತಿ ಚಿತ್ರಗಳು–ಪತ್ರಗಳು (1978). ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ, ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ, ಅನಂತರದ ಬದುಕಿನಲ್ಲಿ ರಾಯರು ಕಂಡ ಅನೇಕ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಜೀವನದ ನೆಳಲು–ಬೆಳಕುಗಳನ್ನು ಸೊಗಸಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಿರುವ ಕೃತಿ ಇದು. ಎಸ್. ರಾಧಾಕೃಷ್ಣನ್‌ರವರಂಥ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಖ್ಯಾತಿಯ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು, ಜೆ.ಸಿ. ರಾಲೋ, ಟಿ.ಎಸ್. ವೆಂಕಣ್ಣಯ್ಯ, ಬಿ.ಎಂ. ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು, ತಮ್ಮ ಪಾಂಡಿತ್ಯ, ಓದು, ಶಿಷ್ಯವಾತ್ಸಲ್ಯಗಳಿಂದ ಮೂರ್ತಿರಾಯರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಸೂರೆಗೊಂಡ ಡಿ.ಎನ್. ಮೂರ್ತಿಯವರು, ಎನ್. ದೇಶಿಕಾಚಾರ್ಯರು ಮುಂತಾದ ಉದಾತ್ತ ವ್ಯಕ್ತಿ ಚಿತ್ರಗಳೂ ಅತ್ಯಂತ ಸ್ವಾರಸ್ಯಕರ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ, ಅನೇಕ ಸರ್ಕಾರಿ ಕಾಲೇಜುಗಳು, ಆಕಾಶವಾಣಿ, ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು, ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಇಲಾಖೆ–ಮುಂತಾದ ಕೆಲವು ವಿಶಿಷ್ಟ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ಮಿಂಚುನೋಟಗಳು ಇಲ್ಲವೆ. ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿರುವ 75 ಪತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನವು ಇವರ ಮಿತ್ರರಾದ ತೀ.ನಂ. ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯನವರಿಗೆ ಬರೆದವು. ಕಳೆದುಹೋದ ಕೆಲವು ದಶಕಗಳ ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು, ವಿದ್ವತ್ಪ್ರಪಂಚದ ಆಗುಹೋಗುಗಳು, ಸಾಮಾಜಿಕ ಘಟನೆಗಳನ್ನು ತೀರ ಕಡಿಮೆ ಎನ್ನಬಹುದಾದಷ್ಟು ವೈಯಕ್ತಿಕ ವಿವರಗಳನ್ನು ಈ ಪತ್ರಗಳು ಪುನಾರಚಿಸಿ ನೀಡುತ್ತವೆ. ಕೆಲವು ಪತ್ರಗಳು ರಾಯರು ತಮ್ಮ ಮಗನಿಗೆ, ಸೊಸೆಗೆ ಬರೆದವು. ಸಾಕಾರ–ನಿರಾಕಾರ ದೈವದ ಕಲ್ಪನೆ, ಬದುಕಿನ ಸ್ವರೂಪ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ತಮಗೆ ಸಿದ್ಧಿಸಿರುವ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಸರಳವೂ ಅತ್ಯಂತ ನಿಕೃಷ್ಟವೂ ಆದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಪತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಷೇಕ್ಸ್‌ಪಿಯರ್ (ಭಾಗ1, 1962); ಮಾಸ್ತಿಯವರ ಕಥೆಗಳು (1971); ಪೂರ್ವಸೂರಿಗಳೊಡನೆ (1981); ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಸತ್ಯ (1982); ಮತ್ತು ವಿಮರ್ಶಾತ್ಮಕ ಪ್ರಬಂಧಗಳು (1982)– ಇವು ಇವರ ವಿಮರ್ಶಾಕೃತಿಗಳು. ಷೇಕ್ಸ್‌ಪಿಯರ್ ಬಗ್ಗೆ ಇವರಿಗಿರುವ ಪ್ರೀತಿ ಗೌರವಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಅವನ ನಾಟಕಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇವರು ಪಡೆದಿರುವ ತಲಸ್ಪರ್ಶಿಯಾದ ಪಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನು, ಇಷ್ಟೆಲ್ಲದರ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಷೇಕ್ಸ್‌ಪಿಯರನ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ವಿಚಿಕಿತ್ಸಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿರುವ ಇವರ ನಿಶಿತವಾದ ವಿಮರ್ಶಾಮತಿಯನ್ನು ಇವರ ಷೇಕ್ಸ್‌ಪಿಯರ್ ಕೃತಿ ಎತ್ತಿ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

ರಾಯರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ಅತ್ಯಂತ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದದ್ದು. ಶತಾಯುಷಿಯಾಗಿ ಬದುಕಿದ, ಅತ್ಯಂತ ಆರೋಗ್ಯಕರವಾದ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಇವರ ಮನಸ್ಸು ಸದಾ ಅನ್ವೇಷಕವಾಗಿದ್ದು ಹೊಸ ಹೊಸ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುವ, ವಿಶ್ಲೇಷಿಸುವ ಕುತೂಹಲವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಲೇ ಇದ್ದಿತು. ದೈವದ ವಿಷಯದಲ್ಲಾಗಲಿ, ಸಂಪ್ರದಾಯ, ಆಚರಣೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಾಗಲಿ ಲವಲೇಶವಾದರೂ ಮೂಢನಂಬಿಕೆಗಳಿಲ್ಲದ, ತೆರೆದ ಮನಸ್ಸಿನ ಅಪರೂಪದ ವ್ಯಕ್ತಿ. ದೇವರು (1991) ಎಂಬ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ದೇವರಿಲ್ಲ ಎಂಬುದನ್ನು ಸ್ವಾರಸ್ಯಕರವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದು ಇವರ ಅತ್ಯಂತ ಜನಪ್ರಿಯ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಆದರೆ ತಮ್ಮ ಜೀವನದ ಸಂಧ್ಯಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇವರು ತಮ್ಮೂರಿನ ನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿದ್ದು ಹಾಗೂ ಒಳ್ಳೆಯತನವೇ ದೇವರೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಸುದ್ದಿಯಾಗಿತ್ತು. ಇಂಡಿಯಾ: ಇಂದು ಮತ್ತು ನಾಳೆ, ಜನತಾ ಜನಾರ್ಧನ (1995), ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಕೇಡು ಎಂಬುವು ಇವರು ಕೊನೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದ ಕೃತಿಗಳು.

ಇವರಿಗೆ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ತೀವ್ರವಾದ ಆಸಕ್ತಿಯಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ ಆಳವಾದ ಪಾಂಡಿತ್ಯವೂ ಇತ್ತು. ಸಾಹಿತ್ಯ, ಕಲೆ, ಸಂಗೀತ, ಇವೆಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ಬದುಕು ತುಂಬ ದೊಡ್ಡದು ಎಂಬ ಜೀವನ ಶ್ರದ್ಧೆ ಇವರದು.

ಇವರಿಗೆ ಕನ್ನಡದ ಜನತೆ ಆತ್ಮೀಯವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸನ್ಮಾನ ನೀಡಿದೆ. ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ, ಸರ್ಕಾರಗಳು ಇವರನ್ನು ಗೌರವಿಸಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಮತ್ತು ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಗಳು ಇವರ ಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಬಹುಮಾನ ನೀಡಿವೆ. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಇವರಿಗೆ ಗೌರವ ಡಿ.ಲಿಟ್. (1977) ಪದವಿ ನೀಡಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ (1974), ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1984), ಪಂಪ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1992), ಹಂಪಿ ಕನ್ನಡ

ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ನಾಡೋಜ ಗೌರವ, ಡಿ.ಲಿಟ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭ್ಯವಾಗಿವೆ. ಇವರು 1984ರಲ್ಲಿ ಕೈವಾರದಲ್ಲಿ ನಡೆದ 56ನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು 101ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ 2001ರಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. *

ಮೃಗೇಶವರ್ಮ: ಆದ್ಯ ಕದಂಬವಂಶದ ರಾಜ (ಸು. 455–80). ಶಾಂತಿವರ್ಮನ ಮಗ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿ. ವೈಜಯಂತಿ (ಇಂದಿನ ಬನವಾಸಿ, ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ) ಮತ್ತು ಪಲಾಶಿಕಾ (ಇಂದಿನ ಹಲಶಿ, ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆ) ಇವನ ರಾಜಧಾನಿಗಳಾಗಿದ್ದುವು. ಇವನು ಗಂಗ ಮತ್ತು ಪಲ್ಲವರನ್ನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸೋಲಿಸಿದ. ಬಹುಶಃ ಚಂಡದಂಡ, 2ನೆಯ ಸಿಂಹವರ್ಮ ಅಥವಾ 4ನೆಯ ಸ್ಕಂದವರ್ಮ ಇವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನನ್ನು ಇವನು ಸೋಲಿಸಿರಬೇಕು. ಮೃಗೇಶ ಸ್ವತಃ ಹಿಂದುಧರ್ಮದವನಾಗಿದ್ದರೂ ಪರಧರ್ಮ ಸಹಿಷ್ಣುವಾಗಿದ್ದು ಅನೇಕ ಹಿಂದು ಮತ್ತು ಜೈನಧರ್ಮದ ಕಾರ್ಯಗಳ ಸಲುವಾಗಿ ದತ್ತಿಗಳನ್ನಿತ್ತಿದ್ದ. ಹಲಶಿಯಲ್ಲಿ ಜೈನಬಸದಿಯೊಂದನ್ನು ಇವನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಶಾಸನವೊಂದರಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಕೈಕೇಯ ವಂಶದ ಪ್ರಭಾವತಿ ಇವನ ರಾಣಿ. ರವಿವರ್ಮ, ಭಾನುವರ್ಮ, ಶಿವರಥ ಇವನ ಮಕ್ಕಳು. ಮೃಗೇಶವರ್ಮನ ಮರಣಾನಂತರ ಇವನ ತಮ್ಮನಾದ ಶಿವಮಾಂಧಾತೃವರ್ಮ ಕದಂಬ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನೇರಿದ. ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗುಡ್ನಾಪುರ ಮತ್ತು ಬನವಾಸಿಯಲ್ಲಿ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ದೊರೆತ ಎರಡು ಶಾಸಗಳು ಇವನ ಜೀವನದ ಕೆಲ ಮುಖ್ಯ ಅಂಶಗಳನ್ನು ವಿಶಿಷ್ಟ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಮೂದಿಸುತ್ತವೆ. **(ಎಂ.ಎನ್.ಕೆಎ.)**

ಮೃತ್ಯುಂಜಯಾಚಾರ್ಯ, ಎನ್.ಕೆ.: 1919– . ಖ್ಯಾತ ಶಿಲ್ಪಿ, ಸಂಸ್ಕೃತ, ವೇದ, ಆಗಮಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಆಳವಾಗಿ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದ ಆಚಾರ್ಯ. ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನಾಗಮಂಗಲದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು (1919). ತಂದೆ ಎನ್. ಕಸ್ತೂರಾಚಾರ್ಯ. ಇವರದು ವೈದಿಕ ಪುರೋಹಿತರ ಮನೆತನ. ಏಳನೆಯ ತರಗತಿಯವರೆಗೆ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದರು. ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದೆ ಇವರು ಸೋದರಮಾವನ ಬಳಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ವೇದಗಳ ಅಧ್ಯಯನ ಹಾಗೂ ವಂಶಪಾರಂಪರ್ಯವಾಗಿ ಬಂದ ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರು. ಮೈಸೂರು ಅರಮನೆಯ ಕಲಾವಿದ ಲಕ್ಷ್ಮಣ ಕೃಷ್ಣರಾಯರಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಶಿಷ್ಯವೃತ್ತಿ ಪಡೆದರು.

ಚಿತ್ರಕಲಾ ಪರಿಣತಿಯ ಬಳಿಕ ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ತಾಂತ್ರಿಕ ವೃತ್ತಿಶಿಕ್ಷಣ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ವರ್ಷ ಲೋಹ, ಶಿಲ್ಪಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದರು. ಸ್ವರ್ಣ ಕಲಾನಿಪುಣ ಶಿಲ್ಪಕಲಾ ಪಿತಾಮಹಾರೆನಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಸಿಂಗಣ್ಣಾಚಾರ್ಯರಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯ ಪ್ರೌಢಿಮೆ ಪಡೆದರು. ಇವರ ಲೋಹದ ಅನೇಕ ಕೆತ್ತನೆಗಳು ನಾಡಿನ ಹಲವಾರು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿವೆ. ವಳ್ಳಿಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ, ಕೊಳಲು ಕೃಷ್ಣ, ಗೋವರ್ಧನ ಗಿರಿಧಾರಿ ಕೃಷ್ಣ, ನಾಗಕನ್ನಿಕಾ, ಕಾಳಿಕಾ ಪರಮೇಶ್ವರಿ ಮೊದಲಾದವು ಇವರ ಮಹತ್ ಕೃತಿಗಳು. ಅನೇಕ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲೂ ಇವರ ಶಿಲೆ ಮತ್ತು ಲೋಹದ ಅಲಂಕರಣೀಯ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಮೆರಗು ಸೂಸುತ್ತಿವೆ. ಇವರು ಮೇಣದಲ್ಲೂ ಅನೇಕ ಸುಂದರ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುವುದು ಉಲ್ಲೇಖನೀಯ.

ಇವರು ನಿಷ್ಠೆ ಮತ್ತು ನಿರಾಡಂಬರದ ಕಲಾ ಸೇವಕರು. ಶಿಲ್ಪರತ್ನಂ, ಶಿಲ್ಪಕಲಾ ಪ್ರವೀಣ, ಮಹಾಶಿಲ್ಪಜ್ಞಾನಿ ಮೊದಲಾದ ಬಿರುದು, ಗೌರವಗಳಿಗೆ ಇವರು ಪಾತ್ರರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಶಿಲ್ಪಕಲಾ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಇವರು ಸಲ್ಲಿಸಿರುವ ಸೇವೆಗಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ಜಕಣಾಚಾರಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ (2002). **(ಎನ್.ಎಂ.)**

ಮೆಕೆಂಜಿ, ಕಾಲಿನ್: 1754–1821. ಭಾರತದ ಹಾಗೂ ಕರ್ನಾಟಕದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ದಾಖಲೆಗಳ ಸಂಗ್ರಹಕಾರ; ಭಾರತದ ಮಾಜಿ ಪ್ರಧಾನ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣಾಧಿಕಾರಿ; ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಮಾಜಿ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣಾ ಇಲಾಖೆಯ ಮುಖ್ಯಸ್ಥ.

ಈತ ಸ್ಕಾಟ್‌ಲೆಂಡಿನ ಪಶ್ಚಿಮದ್ವೀಪಗಳ ಸ್ಟೊರ್ನೋವೇನಲ್ಲಿ 1754ರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ. ಭಾರತಕ್ಕೆ ಹಿಂದು ಗಣಿತಶಾಸ್ತ್ರ ಕುರಿತು ಮಾಹಿತಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಲು ಬಂದ. ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಮದುರೆಗೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿದಾಗ ಇವನಿಗೆ ಭಾರತದ ಸಮೃದ್ಧವಾದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ದಾಖಲೆಗಳ ಸಂಗ್ರಹ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಪ್ರೇರಣೆಯಾಯಿತು. ಭಾರತದಲ್ಲೇ ನೆಲೆ ನಿಲ್ಲಲು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿ ಆಗಿನ ಮದರಾಸು ಪ್ರಾಂತದ ಸೇನಾ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎಂಜಿನಿಯರ್ ಆಗಿ ಸೇವೆಗೆ ಸೇರಿದ. ಆ ಕಾಲದ ಸೇನೆಯ ಎಂಜಿನಿಯರ್‌ಗಳು ಸೈನ್ಯದ ಮುಂಚೂಣಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಅದರ ಚಲವಲನಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ಫಿರಂಗಿ ಸ್ಥಾಪನೆಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ಮಾಡಬೇಕಿತ್ತು. ಬ್ರಿಟಿಷರು 1799ರಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ಅಂತಿಮ ಪ್ರಹಾರ ನಡೆಸಿದಾಗ ಮೆಕೆಂಜಿ ಹೈದರಾಬಾದ್ ನಿಜಾಮನ ಸೈನ್ಯದ ಮುಖ್ಯ ಎಂಜನಿಯರ್ ಆಗಿ ದಂಡಯಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದ.

ಇವನನ್ನು ಮೈಸೂರು ದೇಶದ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣಾ ಇಲಾಖೆಯ ಮುಖ್ಯಸ್ಥನನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಲಾಯಿತು (1800–07). ಆಗ ಇವನಿಗೆ ಹಳೆಯ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಸಮಗ್ರ ಭೂ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣೆ ನಡೆಸುವ ಹೊಣೆ ಹೊರಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಈತ ಈ ಕೆಲಸವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಲೇ ಇಲ್ಲಿನ ಇತಿಹಾಸ, ಆಚರಣೆಗಳು, ಪರಂಪರೆ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ಐತಿಹ್ಯ, ಶಾಸನಗಳ ನಕಲುಗಳು, ನಾಣ್ಯಗಳು, ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರಾಚೀನ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ. ಈ ಕೆಲಸಕ್ಕಾಗಿ ತಾವೇ ಸಂಬಳ ಕೊಟ್ಟು ಕೆಲವು ಸಹಾಯಕ ಪಂಡಿತರನ್ನು ನೇಮಿಸಿಕೊಂಡದ್ದ. ಲಕ್ಷ್ಮಯ್ಯ, ತೆಲುಗು ಕವಿ ಬೋರಯ್ಯ, ಅಬ್ದುಲ್ ಅಜೀಜ್, ಬಸವಯ್ಯ, ಮಹಾಬಲರಾವ್, ಶಿವರಾವ್, ರಾಮಸ್ವಾಮಿ ಮೊದಲಾದವರು ಸಹಾಯಕರಾಗಿದ್ದರೆಂದು ಆ ಕಾಲದ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿಂದ ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪರ್ಷಿಯನ್, ಅರಾಬಿಕ್, ಪ್ರಾಕೃತ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಲೂ ಈತ ಆಸಕ್ತಿ ತೋರಿದ. ಈತನಿಗೆ ಜೈನಧರ್ಮದ ಬಗ್ಗೆ ವಿಶೇಷ ಆಸಕ್ತಿಯಿದ್ದುದರಿಂದ ಆ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಮಾಹಿತಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ. ಈತನಿಗೆ ಶ್ರೀಲಂಕಾದಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆಗಳ ದುರಸ್ತಿ ಕಾರ್ಯವನ್ನೂ ವಹಿಸಲಾಯಿತು. ಈತನನ್ನು ಕರ್ನಲ್ ಹುದ್ದೆಗೆ ನೇಮಿಸಿದಾಗ ಕರ್ನಲ್ ಮೆಕೆಂಜಿ ಎಂದು ಜನಪ್ರಿಯನಾದ.

1810ರಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರದ ಪ್ರಧಾನ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ನೇಮಿತವಾದ ಮದರಾಸು 1812ರಲ್ಲಿ ಜಾವದ ಬೊರೊಬೊದೂರ್ತ್ರ ಅವಶೇಷಗಳ ಸಮೀಕ್ಷೆಗೆ ನಿಯೋಜಿತನಾದ. ಜಾವದ ವಿವಿಧ ಆಡುಭಾಷೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ. ಈತ ತನ್ನ 58ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬರ್ಟಲೊ ಎಂಬ ಡಚ್ ಮಹಿಳೆಯನ್ನು ಜಾವದಲ್ಲಿ ವಿವಾಹವಾದ. ಆಕೆ ಈತನಿಗೆ ಅಲ್ಲಿ ಡಚ್ ದಾಖಲೆಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಲು ನೆರವಾದ ಸಂಶೋಧಕಿ ಇರಬೇಕೆಂದು ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಹಿಂದಿರುಗಿದ ಮೇಲೆ ಕೇರಳ, ಆಂಧ್ರ ಮತ್ತಿತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ. ಇವನ ಕರ್ತವ್ಯ ನಿಷ್ಠೆ ಮತ್ತು ಮೇಧಾವಿತನಕ್ಕೆ ದೊರೆತ ಮಾನ್ಯತೆಯಾಗಿ 1815ರಲ್ಲಿ ಇವನನ್ನು ಭಾರತದ ಪ್ರಧಾನ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣ ಜನರಲ್ ಆಗಿ ನೇಮಿಸಲಾಯಿತು. ಆದರೆ ಈತ ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ದಾಖಲೆಗಳ ಸಂಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿದ್ದು ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಹೊಸ ಹುದ್ದೆಯನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಲಿಲ್ಲ. 1817ರಲ್ಲಿ ಈ ಹೊಸ ಹುದ್ದೆಯನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡ. ಆಂಧ್ರದಲ್ಲಿ

ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯಿಂದ ಪೆನ್ನಾರ್ ನದಿಯವರೆಗೂ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣ ಕಾರ್ಯ ನಡೆಸಿದ. 1819ರಲ್ಲಿ ಇವನ ವಿದ್ವತ್ತನ್ನು ಪರಿಗಣಿಸಿ ಲಂಡನ್‌ನ ರಾಯಲ್ ಸೊಸೈಟಿಯ ಫೆಲೊ ಆಗಿ ನೇಮಕ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಅದೇ ವರ್ಷ ಪ್ರಧಾನ ಕರ್ನಲ್ ಆಗಿ ಬಡ್ತಿ ಹೊಂದಿದ.

ನಿರಂತರ ಕಾರ್ಯಬಾಹುಳ್ಯದ ನಡುವೆಯೂ ಈತ ಅನೇಕ ವಿದ್ವತ್ ಪೂರ್ಣ ಲೇಖನಗಳನ್ನೂ ಬರೆದು ವಿವಿಧ ಜರ್ನಲ್‌ಗಳು ಮತ್ತು ನಿಯತಕಾಲಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ. ಈ ಲೇಖನಗಳು ಏಷ್ಯಾಟಿಕ್ ಆನ್ಯುಯಲ್ ರಿಜಿಸ್ಟರ್, ಓರಿಯೆಂಟಲ್ ರಿಪೆರ್ಟರಿ, ರಾಯಲ್ ಏಷ್ಯಾಟಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿ ಜರ್ನಲ್ ಮೊದಲಾದಕಡೆ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಈತ ಸ್ಕೆಚಸ್ ಆಫ್ ದ ವಾರ್ ವಿಥ್ ಟೀಪೂ ಸುಲ್ತಾನ್ ಎಂಬ ಕೃತಿಯನ್ನು ಎರಡು ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದ. ಇದನ್ನು ವಿಲ್ಕ್ಸ್ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದ್ದ (ಈ ಸಂಪುಟಗಳು ಈಗ ಲಭ್ಯವಿಲ್ಲ). ಈತ ರಚಿಸಿದ ಲೈಫ್ ಆಫ್ ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಎಂಬ ಕೃತಿಯ ಒಂದು ಭಾಗ ಏಷ್ಯಾಟಿಕ್ ಆನ್ಯುಯಲ್ ರಿಜಿಸ್ಟರ್‌ನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿತ್ತು. ಉಳಿದ ಭಾಗ ಸಿಕ್ಕಿಲ್ಲ. ಈತ ಆನೆಗೊಂದಿ, ಕೊಯಮತ್ತೂರು ಮತ್ತು ವಿಜಯನಗರದ ತರುವಾಯದ ಅರಸರ ಬಗ್ಗೆಯೂ ದಾಖಲೆಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ್ದ.

ಮೆಕೆಂಜಿ ತನ್ನ ಜೀವಿತ ಕಾಲದಲ್ಲೇ ತನ್ನ ಸಂಗ್ರಹವನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸಿ, ಅದಕ್ಕೊಂದು ವಿವರಣಾತ್ಮಕ ಸೂಚಿ ರಚಿಸಿ, ಅಗತ್ಯವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅನುವಾದಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದೇಶ ಹೊಂದಿದ್ದ. ಆದರೆ ಬಿಡುವಿರದ ಸತತ ದುಡಿಮೆಯಿಂದಾಗಿ ಇವನ ಆರೋಗ್ಯ ಬೇಗ ಕ್ಷೀಣಿಸಿತು. ನಿವೃತ್ತನಾಗಿ ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಪಡೆಯಬೇಕೆಂಬ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗಲೇ 1821ರಲ್ಲಿ ನಿಧನನಾದ. ಇವನ ನಿಧನದ ತರುವಾಯ ಈತ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ ದಾಖಲೆಗಳು ಶಿಥಿಲವಾಗುವ ಚಿಂತೆಯಿಂದ ಇವನ ಪತ್ನಿ ಇವುಗಳ ಮುಖ್ಯ ಸಂಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಈಸ್ಟ್ ಇಂಡಿಯಾ ಕಂಪನಿಗೆ ಸಂರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಒಂದು ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿಗೆ ಮಾರಿದಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಲಂಡನ್ ಗ್ರಂಥಾಲಯ ಮತ್ತು ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ಸೇರಿದರೆ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಮದರಾಸ್ ಕಾಲೇಜಿನ ಗ್ರಂಥಾಲಯ ಮತ್ತು ಮದರಾಸಿನ ಓರಿಯೆಂಟಲ್ ಮಾನ್ಯುಸ್ಕ್ರಿಪ್ಟ್ಸ್ ಲೈಬ್ರರಿ ಸೇರಿದವು. ತರುವಾಯದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರ ವಿಲ್‌ಸನ್ ಮತ್ತು ರೆವರೆಂಡ್ ಟೇಲರ್‌ರಿಂದ ಈ ಸಂಗ್ರಹಗಳ ಸೂಚಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿತು. 570 ಪುಟಗಳ ಈ ಸೂಚಿಯ ಪ್ರಕಾರ 1568 ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳು, 2070 ಸ್ಥಳೀಯ ಕಥನಗಳು, 8076 ಶಾಸನ ಪ್ರತಿಗಳು, 2150 ಭಾಷಾಂತರಗಳು, 6218 ನಾಣ್ಯಗಳು ಮತ್ತು 146 ವಿಗ್ರಹಗಳು ಹಾಗೂ ಇತರ ಪ್ರಾಕ್ತನ ವಸ್ತುಗಳು ದಾಖಲಾಗಿವೆ. ಬಿ.ಎಲ್. ರೈಸ್ ಮೊದಲಾದ ಮತ್ತಿತರ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಮೆಕೆಂಜಿಯ ಸಂಶೋಧನ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮುಕ್ತವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದ್ದಾರೆ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವಚರಿತ್ರೆಯ ಬಗ್ಗೆ ನಮ್ಮ ಜ್ಞಾನ ಸಮಗ್ರವಾಗಿ ಮೆಕೆಂಜಿ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳನ್ನೇ ಅವಲಂಬಿಸಿದೆ ಎಂಬ ಮಾರ್ಖಮ್ ಅವರ ಹೇಳಿಕೆ ಅಕ್ಷರಶಃ ನಿಜ. ವಿರಳ ಐರೋಪ್ಯ ಸಂಶೋಧಕರ ಸಾಲಿಗೆ ಸೇರಿದ ಈತ ಕನ್ನಡಿಗರಿಗೆ ಚಿರಸ್ಮರಣೀಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. *

ಮೆಕ್ಕೆಕಟ್ಟೆ: ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಅದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಶಿರಿಯಾರ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಸ್ಥಳ. ಉಡುಪಿಯಿಂದ 28 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಥಳವಾದ ಬಾರಕೂರಿನಿಂದ 8 ಕಿಮೀ ಉತ್ತರಕ್ಕಿದೆ.

ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಷ್ಠಶಿಲ್ಪಗಳ ಅಪೂರ್ವ ಸಂಗ್ರಹದಿಂದ ಈ ಸ್ಥಳ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಎರಡು ಅಡಿಯಿಂದ ಇಪ್ಪತ್ತು ಅಡಿಗಳಷ್ಟು ಎತ್ತರದ ಬಣ್ಣ ಬಣ್ಣದ ವಿಲಕ್ಷಣ ರೂಪಗಳ ತುಳುನಾಡಿನ ದೈವಗಳ 170 ಮರದ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಉರುಗಳು ಎಂದು ಕರೆಯುವ ಈ ಕಾಷ್ಠ ಶಿಲ್ಪಗಳು ನೋಡುವವರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಭಯ ಭಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಮೂಡಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಬಿಗುನಿಲುವಿನಲ್ಲಿ ನೆಟ್ಟಗೆ ನಿಂತಂತಿದ್ದು, ‘ಮೆಕ್ಕೆಕಟ್ಟೆ ಉರು ನಿಂತ ಹಾಗೆ’ ಎಂಬ ರೂಢಿಮಾತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿವೆ; ಇಲ್ಲಿನ ಪ್ರಧಾನ ದೇವತೆ ನಂದಿಕೇಶ್ವರ. ಮಿಕ್ಕವೆಲ್ಲ ಶಿವಗಣಗಳು.

ಸ್ಥಳಪುರಾಣದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವಂತೆ ಇದು ಹಿಂದೆ ಜಂಬುಕೇಶ್ವರ ಋಷಿಗಳು ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ ಮೇಕೆ ಕಟ್ಟಿದ ಸ್ಥಳವೇ ಮುಂದೆ ಮೆಕ್ಕೆಕಟ್ಟೆ ಅಥವಾ ಕೆಲವರು ಹೇಳುವಂತೆ ಮಕ್ಕಿಕಟ್ಟೆ (ಕುಂದಾಪುರ ಕನ್ನಡದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ) ಎಂದು ಕರೆಸಿಕೊಂಡಿರಬೇಕೆಂದು ಐತಿಹ್ಯವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಂದ ಒಂದು ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಜಂಬೂರಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಒಂದು ಶಿವದೇವಸ್ಥಾನ ಪಾಳು ಬಿದ್ದಿದೆ. ಎಷ್ಟೋ ಶತಮಾನಗಳ ಹಿಂದೆ ಶತ್ರುರಾಜನ ಸೇನೆ ನಡೆದು ಬರುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಇದ್ದಕಿದ್ದಂತೆ ಸೈನ್ಯ ಇಲ್ಲಿನ ನಂದಿಕೇಶ್ವರನ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ನಿಂತುಬಿಟ್ಟಿತೆಂದೂ ಮುಂದೆ ಹೋಗಬೇಕಾದರೆ ಮರದ ಸೈನ್ಯಾಕೃತಿಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಿಸಿ ನಿಲ್ಲಿಸಬೇಕಾಯಿತೆಂದೂ ಒಂದು ದಂತಕಥೆ ಇದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಇಲ್ಲಿರುವ ಊರುಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವು ಮಾನವಾಕೃತಿಯ ಸೈನಿಕರಂತಿವೆ. ಕೆಲವು ಬೂತಗಣಗಳಂತೆಯೂ ಇವೆ. **(ವಿ.ಬಿ.ಎಚ್.)**

ಮೆಣಸು: ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಂಬಾರ ಬೆಳೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಗಳ ತಪ್ಪಲಿನಲ್ಲೇ ಇದರ ಸಾಗುವಳಿ ಹೆಚ್ಚು. ಮೆಣಸನ್ನು ತೋಟದ ಬೆಳೆಯಾಗಿಯೂ ಮನೆಗಳ ಹಿತ್ತಲ ಬೆಳೆಯಾಗಿಯೂ ಬೆಳೆಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಮೆಣಸಿಗಾಗಿಯೇ ತೋಟಗಳು ಇದ್ದರೂ ಕಾಫಿ, ಏಲಕ್ಕಿ ತೋಟಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಮಿಶ್ರಬೆಳೆಯಾಗಿ ಬೆಳೆಸುವುದೇ ಹೆಚ್ಚು. ಮೆಣಸಿನ ಬಳ್ಳಿಯನ್ನು ಮರಗಳಿಗೆ ಹಬ್ಬಿಸುವುದುಂಟು. ತೋಟಗಳಲ್ಲಿ ಬಿದಿರು, ಸಿಮೆಂಟ್ ಕಂಬಗಳನ್ನು ನೆಟ್ಟು ಅಥವಾ ಹಾಲಿವಾಣ ಎಂಬ ಕುಬ್ಜ ಮರವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿ ಮೆಣಸಿನ ಬಳ್ಳಿಯನ್ನು ಹಬ್ಬಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ದೊಡ್ಡ ಮರಗಳಿಗೂ ಇದನ್ನು ಹಬ್ಬಿಸಬಹುದು. ಬೀಜದಿಂದ ಸಸಿಮಾಡಿ ಸಸ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಾಡಬಹುದು. ಆದರೆ ಈ ಕ್ರಮದಿಂದ ಬಳ್ಳಿಯ ಗುಣಗಳು ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗುತ್ತದಲ್ಲದೆ ಫಲ ಬರುವುದು ನಿಧಾನ. ಆದ್ದರಿಂದ ಬಲಿತ ಉತ್ತಮ ಗಿಡದ ಬುಡದ ಬಳಿಯ ರೆಂಬೆಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ ಮಣ್ಣು ತುಂಬಿದ ಬುಟ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿ ನೆಟ್ಟು, ನೀರೆರೆದು ತಳಿಯೆಬ್ಬಿಸಲಾಗು ತ್ತಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಫೆಬ್ರವರಿ–ಮಾರ್ಚ್ ಉತ್ತಮ ಕಾಲ. ಕೆಲವು ತಿಂಗಳುಗಳಲ್ಲೇ ಕಡ್ಡಿಗಳು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬೇರು ಬಿಟ್ಟು ಸಸಿಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಜೂನ್ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಅವನ್ನು ಆಯ್ದ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ನಾಟಿ ಮಾಡಬಹುದು.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ (ಹಾಗೂ ಕೇರಳ) ಬಹು ಕಾಲದಿಂದ ಮೆಣಸನ್ನು ಬೆಳೆಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ರೋಮನ್ನರು ಈ ಸಂಬಾರ ವಸ್ತುಗಳಿಗಾಗಿ ಕ್ರಿ.ಪೂ.ದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ವ್ಯಾಪಾರ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದುದಕ್ಕೆ ದಾಖಲೆಗಳಿವೆ. ಮೆಣಸಿನಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವಿಶಿಷ್ಟ ಬಗೆಗಳುಂಟು. ಬಾಲಂಕೊಟ್ಟ, ಕುದುರೆವಾಲಿ, ಕರಿಯುಂಡ, ಮಲ್ಲಿಗೆ ಸರ, ಕರಿವಳ್ಳಿ ಮುಂತಾದವು ಮುಖ್ಯ ಬಗೆಗಳೆನಿಸಿವೆ. ಈಚೆಗೆ ಉತ್ತಮ ಇಳುವರಿ ಕೊಡುವ ಮತ್ತು ರೋಗಗಳನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಪಣ್ಣಿಯೂರು–1 ಎಂಬ ಒಂದು ಮಿಶ್ರತಳಿಯನ್ನು ಕೇರಳದಲ್ಲಿ ಮೆಣಸು ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿದೆ. ಈ ವಿವಿಧ ಬಗೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೆಣಸಿನ ಕಾಳಿನ ಗೊಂಚಲುಗಳ ಉದ್ದ, ಕಾಳಿನ ಗಾತ್ರ, ಬಣ್ಣ, ಇಳುವರಿ ಮುಂತಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸವುಂಟು.

ಮೆಣಸಿನ ಬಳ್ಳಿ ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟದಿಂದ ಹಿಡಿದು 1,000 ಮೀಟರ್ ಎತ್ತರದವರೆಗಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯಬಲ್ಲುದು. ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಸು. 250

ಸೆಮೀ ಮಳೆ ಅವಶ್ಯಕ. ಫಲವತ್ತಾದ ಮಣ್ಣು, ಇಳಿಜಾರು ಪ್ರದೇಶ ಮತ್ತು ಉಷ್ಣತೆ, ಆರ್ದ್ರತೆ ಇರುವ ಹವಾಗುಣ ಬೇಕು. ಬಲಿತ ಗಿಡಗಳಿಗೆ ವರ್ಷಕ್ಕೆ 100 ಗ್ರಾಂ ಮ್ಯೂರಿಯೇಟ್ ಆಫ್ ಪೊಟ್ಯಾಷ್, 1 ಕೆಜಿ ಸೂಪರ್ ಫಾಸ್ಫೇಟ್, 9 ಕೆಜಿ ಕಾಂಪೋಸ್ಟ್ ಗೊಬ್ಬರ ಹಾಕಲಾಗುತ್ತದೆ. ಎಳೆಯ ಗಿಡಗಳಿಗೆ ನೆರಳು ಆವಶ್ಯಕ. ಬೆಳೆದ ಮೇಲೆ ಆಗಾಗ ಸವರಿ ತೀರ ಎತ್ತರಕ್ಕೆ ಬೆಳೆಯದಂತೆಯೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕವಲೊಡೆದು ಹರಡಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆಯೂ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಕೀಟಗಳಿಂದಲೂ ರೋಗಾಣುಗಳಿಂದಲೂ ಗಿಡವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು ಆಗಾಗ ಡಿ.ಡಿ.ಟಿ., ಸೆರಸಾನ್, ಬೋರ್ಡೊ ಮಿಶ್ರಣ ಮುಂತಾದವನ್ನು ಸಿಂಪಡಿಸಬೇಕು.

ಮೆಣಸಿನ ಬಳ್ಳಿಗಳು ಹೂ ಬಿಡತೊಡಗಿದಾಗ ತುಂತುರು ಮಳೆ ಆವಶ್ಯಕ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಬೆಳೆ ಹಾಳಾಗುತ್ತದೆ. ಹೂ ಬಿಟ್ಟು, ಹೀಚು ಬಂದು ಕಾಯಿ ಬಲಿಯಲು 6–8 ತಿಂಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಮೆಣಸಿನ ಕಾಳುಗಳು ದ್ರಾಕ್ಷಿಯ ಗೊಂಚಲುಗಳಂತೆ ರೆಂಬೆಗಳಲ್ಲಿ ತೂಗಾಡುತ್ತವೆ. ಒಂದೊಂದು ಗೊಂಚಲಿನಲ್ಲಿ 2–3 ಕಾಳುಗಳು ಕೆಂಪುಬಣ್ಣಕ್ಕೆ ತಿರುಗುತ್ತಲೇ ಕೊಯ್ಲು ನವೆಂಬರ್‌ನಿಂದ ಮಾರ್ಚ್ ವರೆಗೂ ಸಾಗುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ತು ತಂದ ಗೊಂಚಲುಗಳನ್ನು ಒಂದುದಿನ ರಾಶಿಮಾಡಿ ಹಾಗೆಯೇ ಬಿಟ್ಟು ಕಾಯಿಗಳು ತೊಟ್ಟಿನಿಂದ ಸುಲಭವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಕೈಯಿಂದ ಅಥವಾ ಕಾಲಿನಿಂದ ಉಜ್ಜಿ ಕಾಳುಗಳನ್ನು ತೊಟ್ಟಿನಿಂದ ಬೇರ್ಪಡಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ತರುವಾಯ ಕಾಳುಗಳನ್ನು ಗೋಣಿಚೀಲದ ಮೇಲೆ ಅಥವಾ ಸಿಮೆಂಟ್ ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಹರಡಿ ಬಿಸಿಲಿನಲ್ಲಿ 7–8 ದಿನ ಒಣಗಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಹಸುರುಬಣ್ಣದ ಕಾಯಿ ಒಣಗಿದಂತೆ ಕಪ್ಪು ಬಣ್ಣಕ್ಕೆ ತಿರುಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾಳಿನ ಸಿಪ್ಪೆಯಲ್ಲಿರುವ ಕೆಲವು ಕಿಣ್ವಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ರಾಸಾಯನಿಕ ಪರಿವರ್ತನೆಗಳೇ ಕಾರಣ.

ಮೆಣಸು ಒಣಗಿದ ಅನಂತರ ಅದರಲ್ಲಿರುವ ಸಿಪ್ಪೆ, ತೊಟ್ಟು, ಕಸ ಮುಂತಾದವನ್ನು ತೆಗೆದು ಶುದ್ಧಿ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. 100 ಕೆಜಿ ಹಸಿಮೆಣಸಿನಿಂದ 33 ಕೆಜಿ ಒಣಮೆಣಸು ಸಿಗುತ್ತದೆ. ರಫ್ತು ಮಾಡುವಾಗ ಅದನ್ನು ಮತ್ತೆ ಒಣಗಿಸಿ, ಶುದ್ಧಿಮಾಡಿ, ಗಾತ್ರಾನುಸಾರ ವಿಂಗಡಿಸಿ ಚೀಲಗಳಿಗೆ ತುಂಬಿ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗೆ ಕಳುಹಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಮೆಣಸು ಕಾರವಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಔಷಧೀಯ ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೆಲವು ತಿನಿಸುಗಳಿಗೆ ಮೇಲು ರುಚಿಗಾಗಿಯೂ ಇದರ ಪುಡಿಯನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಾರೆ.

(ವೈ.ಎಸ್.ಎಲ್.)

ಮೆರೆಮಿಂಡಯ್ಯ: 12ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಶಿವಶರಣ ಹಾಗೂ ವಚನಕಾರ. ಈತ ಬಸವಣ್ಣನವರಿಗಿಂತ ಹಿಂದಿನವನಿರಬೇಕೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಇದೆ. ಇವನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಇದುವರೆಗೆ 101 ವಚನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಐಘಟದೂರ ರಾಮೇಶ್ವರಲಿಂಗ ಎಂಬುದು ಇವನ ವಚನಗಳ ಅಂಕಿತ. ಅಸಿಯಾಗಲಿ, ಕೃಷಿಯಾಗಲಿ, ಮಸಿಯಾಗಲಿ ಮಾಡುವಲ್ಲಿ ಹುಸಿಯಿಲ್ಲದಿರಬೇಕು, ಅದು ಅಸಮಾಕ್ಷನ ಬರವು. ಪಶುಪತಿಯ ಇರವು ಐಘಟದೂರ ರಾಮೇಶ್ವರ ಲಿಂಗವು ತಾನೇ–ಎಂಬ ವಚನದಲ್ಲಿ ಅಸಿಯಿಂದ ಯೋಧರನ್ನೂ ಕೃಷಿಯಿಂದ ಶ್ರಮಜೀವಿಗಳನ್ನೂ ಮಸಿಯಿಂದ ಬುದ್ಧಿಜೀವಿಗಳನ್ನೂ ಸಂಬೋಧಿಸಿ–ಈ ಮೂರು ಕಾಯಕದಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನೇ ಅವಲಂಬಿಸಿ, ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹುಸಿಯಿರದಿರಲಿ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇಂಥ ಹಲವು ಸ್ಫಟಿಕ ಶುದ್ಧ ಮಾತುಗಳು ಇವನ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಹೊರಹೊಮ್ಮಿವೆ.

ಮೆರೆಮಿಂಡಯ್ಯ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯಿದ್ದು ಈತ ಅರುವತ್ತು ಮೂವರು ಪುರಾತನರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾಗಿದ್ದು 8ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಜೀವಿಸುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇವನನ್ನು ಕುರಿತು ಹರಿಹರ ಒಂದು ರಗಳೆಯನ್ನೂ ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಇವನೂ ವಚನಕಾರ ಮೆರೆಮಿಂಡಯ್ಯನೂ ಒಬ್ಬನೇ ಎಂದೂ ಇಬ್ಬರೂ ಭಿನ್ನವ್ಯಕ್ತಿಗಳೆಂದೂ ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ.

(ಜಿ.ಎಸ್.ಪಿ.ಎಂ.)

ಮೇಕೆದಾಟು: ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜಿಲ್ಲೆ ಕನಕಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ದಟ್ಟವಾದ ಅರಣ್ಯದ ನಡುವೆ ಕಾವೇರಿ ನದಿಪಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಒಂದು ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯ ಸ್ಥಳ. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಸಾತನೂರು ಮಾರ್ಗವಾಗಿ 113 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಕನಕಪುರದಿಂದ ಸಾತನೂರು, ಆಲಹಳ್ಳಿ, ಉಯ್ಯಂಬಳ್ಳಿಗಳ ಮಾರ್ಗವಾಗಿ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಸು. 40 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇರುವ ಈ ಸ್ಥಳ ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ಪ್ರವಾಸಿಗರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತಿದೆ.

ಕನಕಪುರ ಮಾರ್ಗವಾಗಿ ಅರ್ಕಾವತಿ ನದಿ ಸು. 32 ಕಿಮೀ ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹರಿದು ಕಡೆಗೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣದ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಹೊಕ್ಕು ಕಾವೇರಿಯನ್ನು ಸಂಗಮ ಎನ್ನುವೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಸಂಗಮೇಶ್ವರನ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಒಂದು ಪ್ರವಾಸಿ ಮಂದಿರವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಂದ ಅರ್ಕಾವತಿಯನ್ನು ದಾಟಿ ಕಾವೇರಿಯ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಸು. 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಮೇಕೆದಾಟು ಸಿಕ್ಕುತ್ತದೆ. ಪ್ರವಾಸಿಗರಿಗೆ ಮುಖ್ಯ ಆಕರ್ಷಣೀಯ ಕೇಂದ್ರ ಮೇಕೆದಾಟು ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದರೂ ಆ ಆಕರ್ಷಣೀಯ ಪೂರ್ವಸಿದ್ಧತೆ ಸಂಗಮದಿಂದಲೇ ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಅರ್ಕಾವತಿಯೊಡಗೂಡಿದ ಕಾವೇರಿ ದಟ್ಟವಾದ ಅರಣ್ಯದ ನಡುವೆ ಮುಂದೆ ಪ್ರವಹಿಸಿದಂತೆ ಅದರ ಪಾತ್ರ ಕ್ರಮಕ್ರಮವಾಗಿ ಕಿರಿದಾಗುತ್ತ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಇಳಿಜಾರು ಹೆಚ್ಚುತ್ತ ಹೋಗುವುದರಿಂದ ನೀರಿನ ಪ್ರವಾಹ ಭೋರ್ಗರೆಯುತ್ತ ವನಾಂತರ ಪ್ರದೇಶವನ್ನೆಲ್ಲ ಗಂಭೀರ ಸ್ವರದಿಂದ ತುಂಬಿರುತ್ತದೆ. ಶತಶತಮಾನಗಳ ಪ್ರವಾಹದ ಹೊಡೆತಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕಿದ ಇಕ್ಕೆಲಗಳ ಬೆಟ್ಟಗಳ ಬಂಡೆಗಳು ಚಿತ್ರವಿಚಿತ್ರವಾಗಿ ಕೊರೆದು ಹೋಗಿ ನಿಸರ್ಗ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ಮಹೋನ್ನತ ಶಿಲ್ಪಕಲಾಕೃತಿಗಳಂತೆ ಕಂಗೊಳಿಸುತ್ತಿರುತ್ತವೆ. ಪಾತಾಳದಲ್ಲಿ ಭೋರ್ಗರೆಯುತ್ತ ಇಳಿದೋಡುತ್ತಿರುವ ನದಿಯ ಎತ್ತರವಾದ ಎರಡು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲೂ ಮರಗಳ ಸಾಲಿನ ಹಸುರಿನ ಸಾಂದ್ರತೆ ಪ್ರಪಾತದ ಪ್ರವಾಹದ ಮೇಲೆ ಕತ್ತಲುಗರೆಯುತ್ತ ಅದರ ಗಂಭೀರತೆಯನ್ನು ಮತ್ತಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚಿಸಿದೆ. ಇಂಥ ಗಂಭೀರತೆಯ ನಡುವೆ ಮುಂದೆ ಪ್ರವಹಿಸಿದಂತೆ ನದಿಯ ಪಾತ್ರ ತೀರ ಇಕ್ಕಟ್ಟಾಗುತ್ತ ಬಂದು ಕೊನೆಗೆ ಮೇಕೆದಾಟನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನದಿಯ ಪಾತ್ರ

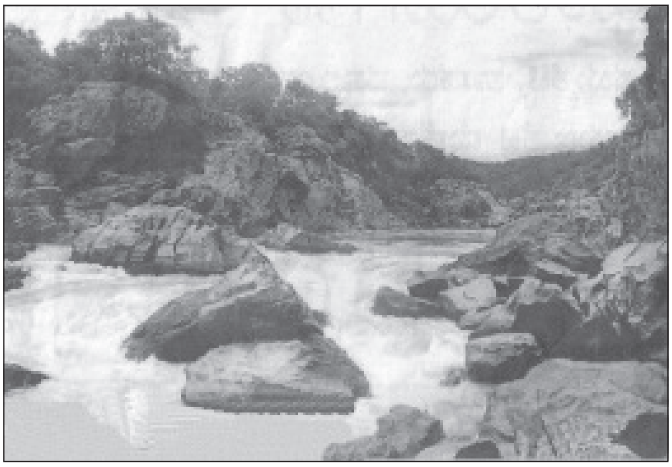
ಮೇಕೆದಾಟಿನ ಬಳಿ ಕಾವೇರಿಯ ಹರಿವು

ಕೆಲವೇ ಅಡಿಗಳಷ್ಟು ಅಗಲವಾಗಿದ್ದು ಇಡೀ ಜಲರಾಶಿಯೆಲ್ಲ ಆ ಅಂತರದೊಳಗೆ ಪ್ರವಹಿಸಿ ನದಿಯ ಹಿಂದಿನ ದೃಶ್ಯದ ಗಂಭೀರತೆ, ಪರಾಕಾಷ್ಠತೆಯುನ್ನು ಮುಟ್ಟಿದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನದಿಯ ಪಾತ್ರ ಮೇಕೆ ಸಹ ದಾಟುವಷ್ಟು ಇದೆ ಎಂದು ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ಹೇಳುವಷ್ಟು ಕಿರಿದಾಗಿದೆ. ಹಿಂದೆ ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮೇಕೆ ಹಾಗೆ ದಾಟಿದ್ದರಿಂದ ಮೇಕೆದಾಟು ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತೆಂದು ಹೇಳುವುದೂ ಉಂಟು. ನದಿಯ ಎಡದಡದಲ್ಲಿ ದುಮ್ಮಿಕ್ಕುವ ನೀರಿಗೆ ಸೋಕುವಂತೆ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಅಗಲವಾದ ಚಪ್ಪಟೆ ಬಂಡೆಕಲ್ಲೊಂದಿದೆ. ಅದನ್ನು ಟೇಬಲ್‌ರಾಕ್ ಎನ್ನುವರು. ಪ್ರವಾಸಿಗರು ಅದರ ಮೇಲೆ ನಿಂತು ದೃಶ್ಯದ ಸೊಬಗನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸುವುದು ವಾಡಿಕೆ. ಎಚ್ಚರ ತಪ್ಪಿ ಇಲ್ಲಿ ಈಜಲು ಹೋಗುವವರು ದುರಂತ ಮರಣ ಅಪ್ಪುವ ಪ್ರಸಂಗಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿರುತ್ತವೆ. ನದಿ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಪ್ರವಹಿಸಿದಂತೆ ಅದರ ಪಾತ್ರ ಮತ್ತೆ ವಿಸ್ತರಿಸುತ್ತ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಜಲರಾಶಿ ಹರಡಿಕೊಂಡು ಹೆಚ್ಚು ಇಳಿಜಾರಿಲ್ಲದ ಬಯಲಿನಲ್ಲಿ ನಿಧಾನವಾಗಿ ಮುಂದೆ ಸಾಗುತ್ತದೆ. ಟೇಬಲ್‌ರಾಕಿನ ಮೇಲೆ ನಿಂತು ನೋಡುವಾಗ ನದಿಯ ಹಿಂದಿನ ಗಭೀರತೆಯ ರುದ್ರರಮಣೀಯತೆಯನ್ನೂ ಅದರ ಮುಂದಿನ ಮಧುರ ಮಂಜುಳ ಮನೋಹರತೆಯನ್ನೂ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ ಆನಂದಿಸಬಹುದು. ಮುಂದೆ ನದಿ ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದ ಗಡಿಗಳನ್ನೂ ಆವರಿಸಿದಂತೆ ಹರಿದು ತಮಿಳುನಾಡನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. **(ಎಸ್.ವಿ.ಎಸ್.)**

ಮೇಲುಕೋಟೆ: ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆ ಪಾಂಡವಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕಸಬೆಯಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 29 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಯಾತ್ರಾಸ್ಥಳ, ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟದಿಂದ 1,013 ಮೀ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿ ಗಿರಿಪಂಕ್ತಿಯೊಂದರ ಮೇಲೆ ಮಟ್ಟಸ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸುಂದರ ಪರಿವೇಶದಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮಂಡ್ಯ (36 ಕಿಮೀ), ಮೈಸೂರು (50 ಕಿಮೀ), ಬೆಂಗಳೂರು (130 ಕಿಮೀ) ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳಿಂದ ಉತ್ತಮ ರಸ್ತೆ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ಪುರಸಭಾಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ.

ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳೆಂದು ಖ್ಯಾತವಾಗಿರುವ ನಾಲ್ಕು ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇದೂ ಒಂದು (ಇತರ ಮೂರು–ಕಂಚಿ, ತಿರುಪತಿ ಮತ್ತು ಶ್ರೀರಂಗಂ). ಮೇಲುಕೋಟೆಗೆ ನಾರಾಯಣಾದ್ರಿ, ವೇದಾದ್ರಿ, ಯಾದವಾದ್ರಿ, ಯತಿಶೈಲ ಮುಂತಾದ ಹೆಸರುಗಳುಂಟು. ಕೃತಯುಗದಲ್ಲಿ ಸನತ್ಕುಮಾರ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ತಿರುನಾರಾಯಣ ದೇವರನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದುದರಿಂದ ನಾರಾಯಣಾದ್ರಿಯೆಂದೂ ತ್ರೇತಾಯುಗದಲ್ಲಿ ದತ್ತಾತ್ರೇಯ ಈ ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ವೇದಗಳನ್ನು ಪ್ರವಚನ ಮಾಡಿದುದರಿಂದ ವೇದಾದ್ರಿಯೆಂದೂ ದ್ವಾಪರದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಾದಿಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ಯಾದವಾದ್ರಿಯೆಂದೂ ಕಲಿಯುಗದಲ್ಲಿ ರಾಮಾನುಜರು ಬಂದು ಈ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿದುದರಿಂದ ಯತಿಶೈಲವೆಂದೂ ಹೆಸರಿರುವುದಾಗಿ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ವೈಕುಂಠವರ್ಧನಕ್ಷೇತ್ರ, ದಕ್ಷಿಣ ಬದರಿಕಾಶ್ರಮ, ಯಾದವಗಿರಿ, ತಿರುನಾರಾಯಣಪುರ, ಮೇಲುಕೋಟೆ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. 1189ರ ಬಲ್ಲಾಳನ ಕಾಲದ ಒಂದು ಶಾಸನ ಮೇಲುಕೋಟೆಯ ವಿಷಯವಾಗಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಆಧಾರದಿಂದ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲೇ ಕೋಟೆಯು ಇದ್ದಿತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಕರ್ನಾಟಕ ದೇಶದ ಮತ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಮೇಲುಕೋಟೆಯ ಪಾತ್ರ ಮಹತ್ತರವಾದುದು. ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಚೋಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒದಗಿದ ಸಂದಿಗ್ಧ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಅದಕ್ಕೆ ನೆಲೆಯಾಗಿ, ಮೇಲುಕೋಟೆ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಪಂಥದ ಮುಖ್ಯ ಕೇಂದ್ರವಾಯಿತು. 12 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ರಾಮಾನುಜರು ಮೇಲುಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದರೆಂದು ಗುರುಪರಂಪರಾಪ್ರಭಾವ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗೆ ಬಂದ ಮೇಲುಕೋಟೆ ಇದುವರೆಗೂ ಅದರ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನೂ ಪಾವಿತ್ರ್ಯವನ್ನೂ ಕಾಪಾಡಿಕೊಂಡು ಬಂದಿದೆ.

ಚೆಲುವನಾರಾಯಣನ ದೇವಸ್ಥಾನ ಮೇಲುಕೋಟೆಯ ಮುಖ್ಯ ದೇವಾಲಯ. ಈ ದೇವಸ್ಥಾನ ಸು. 280 ಅಡಿ ಚಚ್ಚೌಕಾಕಾರದ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಕಟ್ಟಡ. ಸುತ್ತಲೂ ಕೈಸಾಲೆ, ಮುಂದೆ ಮಹಾದ್ವಾರ ಮತ್ತು ಗೋಪುರ–ಇವುಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಕಲ್ಲಿನ ಪ್ರಾಕಾರ, ಅದಕ್ಕೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಒಳಗೂ ಕೈಸಾಲೆ, ಚಿಕ್ಕ ಗುಡಿಗಳು, ಯಜ್ಞಶಾಲೆ, ಪಾಕಶಾಲೆ, ಮಂಟಪಗಳು ಮತ್ತು ಪಾತಾಳಾಂಕಣ ಇವೆ. ಮೂಲ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗುಡಿ ಮತ್ತು ಅದರ ಸುತ್ತಲೂ ಸುರಂಗದ ಕತ್ತಲೆ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆ ಇದೆ (ಇದು ವರ್ಷಕ್ಕೊಂದು ದಿನ ವೈರಮುಡಿ ಉತ್ಸವದ ರಾತ್ರಿ ತೆರೆಯಲ್ಪಡುವುದು). ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಮುಂದಣ ನವರಂಗಕ್ಕೆ ಮೂರು ಕಡೆಯಿಂದ ಪ್ರವೇಶವುಂಟು. ಈ ದೇವಸ್ಥಾನದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೆಂದರೆ ಉತ್ಸವವಿಗ್ರಹವಾದ ಶೆಲ್ವಪಿಳ್ಳೆಯನ್ನು ಮೂಲ ವಿಗ್ರಹದಿಂದ ಬೇರ್ಪಡಿಸಿ ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿರುವುದು. ಪಾತಾಳಾಂಕಣದಲ್ಲಿರುವ ಅನೇಕ ಸನ್ನಿಧಿಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರ ಸನ್ನಿಧಿ, ಯದುಗಿರಿ ಅಮ್ಮನವರ ಸನ್ನಿಧಿ ಮುಖ್ಯವಾದುದು. ಈ ರಾಮಾನುಜರ ವಿಗ್ರಹವು ರಾಮಾನುಜರು ಮೇಲುಕೋಟೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಶ್ರೀರಂಗಕ್ಕೆ ಹೊರಟಾಗ ಅವರ ಜ್ಞಾಪಕಾರ್ಥವಾಗಿ ಶಿಷ್ಯರುಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತೆಂದು ಪ್ರತೀತಿಯಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಪಾಂಚರಾತ್ರಾಗಮ ರೀತ್ಯಾ ಪೂಜೆ ನಡೆಯುವುದು. ದೇವರ ಕೈಂಕರ್ಯ ಮತ್ತು ದೇವಸ್ಥಾನದ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆ ನಡೆಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ರಾಮಾನುಜರು ಹಾಕಿಕೊಟ್ಟು ಹೋದ ನಿಯಮಗಳು ಇಂದಿಗೂ ಇಲ್ಲಿ ಜಾರಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಪರಿಪಾಲಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ರಾಮಾನುಜರು ಮಾಡಿದ ಐಂಬತ್ತಿರುವಲ್ (ಅಧಿಕಾರಿಗಳು) ಅವರ ಪರಂಪರೆಯವರು ಇಂದಿಗೂ ಅವುಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಹುತ್ತದಲ್ಲಿ ಹುದುಗಿದ್ದ ನಾರಾಯಣದೇವರನ್ನು ತೆಗೆಯಲು ಮತ್ತು ದೇವಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪುನರ್ನಿರ್ಮಿಸಲು ರಾಮಾನುಜರಿಗೆ ಹೊಯ್ಸಳ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. 1110ರಲ್ಲಿ ಈ ನಾರಾಯಣನ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆ ಆಯಿತೆಂದು ಹೇಳಿಕೆ. ಒಂದನೆಯ ನರಸಿಂಹನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (1155) ತೊಣ್ಣೂರಿನ ಮಹಾಜನಗಳು ತಿರುನಾರಾಯಣ ದೇವರಿಗೆ ಮಾನ್ಯ ನೀಡಿರುವುದಾಗಿ ಒಂದು ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಮೂರನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳನ ಸಾಮಂತರಾಜ ಪರಮವೈಷ್ಣವನಾದ ಮಾಧವ ದಣ್ಣಾಯಕ

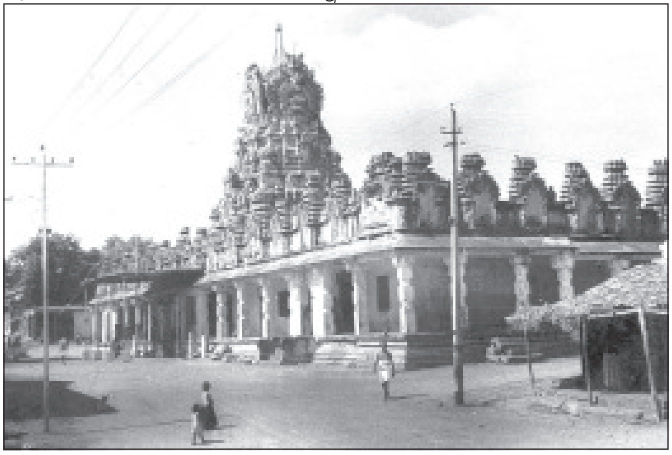

ಚೆಲುವನಾರಾಯಣಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ

ಅನೇಕ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಏಳಿಗೆಗೆ ಕಾರಣನಾಗಿದ್ದನೆಂದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

14ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಮೇಲುಕೋಟೆ ಮಹಮ್ಮದೀಯರ ದಾಳಿಗೆ ಈಡಾಗಿತ್ತು. 1460ರಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸು ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನ ಮಂತ್ರಿಯಾದ ತಿಮ್ಮಣ್ಣ ದಂಡನಾಯಕ ದೇವಸ್ಥಾನವನ್ನು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿದ. ಚಕ್ರತ್ತಾಳ್ವಾರ್ ಸನ್ನಿಧಿ ಮತ್ತು ಶ್ರೀ ಯದುಗಿರಿ ಅಮ್ಮನವರ ಸನ್ನಿದಿಗಳ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಮಂಟಪಗಳು ತಿಮ್ಮಣ್ಣ ದಂಡನಾಯಕ ನಿಂದ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟವೆಂದು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಕಂಬದ ಮೇಲಿರುವ ಒಂದು ಶಾಸನ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಒಂದೊಂದು ಕಂಬವೂ ಒಂದೊಂದು ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಿವೆಯೋ ಎಂಬಂತೆ ರಾಮಾಯಣ, ಭಾಗವತ ಮತ್ತು ಭಾರತ ಕಥೆಗಳು, ಕೃಷ್ಣ ಕಂಸನನ್ನು ಕೊಂದದ್ದು, ವಿಭೀಷಣ ರಾಮನಿಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತಿರುವುದು, ಅರ್ಜುನ ಇಂದ್ರಕೀಲ ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ತಪಸ್ಸನ್ನಾ ಚರಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಮುಂತಾದವು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಟ್ಟುವಂತೆ ಕೆತ್ತಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

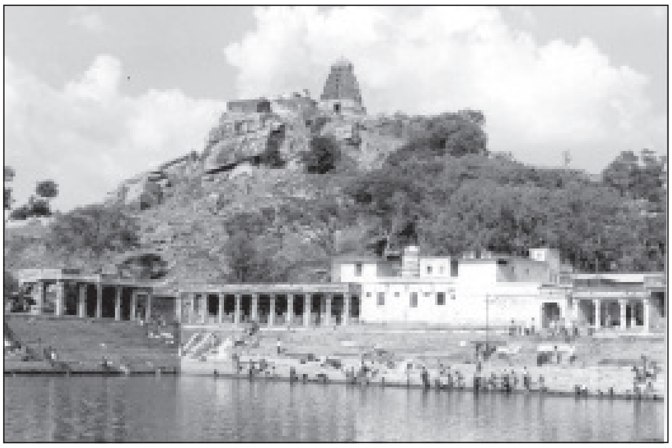

ಬೆಟ್ಟ, ಪುಷ್ಕರಣಿ ಮತ್ತು ಯೋಗಾನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯ

1771ರಲ್ಲಿ ಮರಾಠರು ಮೇಲುಕೋಟೆಯನ್ನು ಲೂಟಿ ಮಾಡಿದರು. ಅವರು ಗುರುತು ಕೂಡ ಸಿಕ್ಕದ ಹಾಗೆ ಇಲ್ಲಿನ ಅನೇಕ ಧರ್ಮಕೇಂದ್ರಗಳನ್ನು ಸುಟ್ಟುಹಾಕಿದ್ದಲ್ಲದೆ, ಸಿಕ್ಕಿದ್ದನ್ನೆಲ್ಲಾ ಕೊಳ್ಳೆಹೊಡೆದು ಇಲ್ಲಿನ ತೇರುಗಳಿಗೂ ಬೆಂಕಿಯಿಟ್ಟು ಅವುಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಕಬ್ಬಿಣದ ಭಾಗವನ್ನು ಸಾಗಿಸಿದರಂತೆ.

ಇಲ್ಲಿನ ಉತ್ಸವ ಮೂರ್ತಿ ಶೆಲ್ವಪಿಳ್ಳೆ (ಸಂಪತ್ಕುಮಾರ) ಬಗ್ಗೆ ಒಂದು ಕಥೆ ಉಂಟು. ಇದು ದೆಹಲಿಯ ಸುಲ್ತಾನನ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಅವನ ಮಗಳಾದ ವರನಂದಿಯು ಅನುಭೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದಳೆಂದೂ ಅದನ್ನು ತಿಳಿದ ರಾಮಾನುಜರು ದೆಹಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ವರನಂದಿಯಿಂದ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ತಂದರೆಂದೂ ಈ ಅಗಲಿಕೆಯನ್ನು ತಾಳಲಾರದೆ ವರನಂದಿ ಶೆಲ್ವಪಿಳ್ಳೆಯನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿ ಬಂದು ದೇವರಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯಳಾದಳೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇದರ ಕುರುಹಾಗಿ ನಾರಾಯಣನ ಪಾದದಡಿಯಲ್ಲಿ ವರನಂದಿಯ ವಿಗ್ರಹ ಇದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಊರ ಹೊರಗೆ ಒಂದು ವರನಂದಿಯ ಗುಡಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವಳನ್ನು ಬೀಬಿ ನಾಚ್ಚಿಯಾರ್ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಶ್ರೀರಾಮನು ಬಹಳ ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಪೂಜಿಸುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಈ ಮೂರ್ತಿಗೆ ರಾಮಪ್ರಿಯ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಉಂಟು. ಕಾಲಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಈ ಘಟನೆ ವರನಂದಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಎಂಬ ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯವೊಂದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ರಾಮಾನುಜರು ದೆಹಲಿಯಿಂದ ಉತ್ಸವ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ತಂದ ದಿನ ವಿಕೃತಿ ಸಂವತ್ಸರ ಆಶ್ವಯುಜ ಶುದ್ಧ ಸಪ್ತಮಿ ಎಂದೂ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ವರ್ಷಂಪ್ರತಿ ಆ ದಿನದ ಜ್ಞಾಪಕಾರ್ಥವಾಗಿ ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಈಗಲೂ ಡೆಲ್ಲಿ ಉತ್ಸವ ಎಂಬುದು ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಚೆಲುವನಾರಾಯಣಸ್ವಾಮಿ ಮೈಸೂರು ಅರಸರ ಆರಾಧ್ಯ ದೇವರು. ಆ ಅರಸರು ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಹೇರಳವಾದ ದಾನಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ರಾಜ ಒಡೆಯರು ತಮಗೆ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರಿಂದ ಉಂಬಳಿಯಾಗಿ ಬಂದ ಮುತ್ತಿಗೆರೆ ಗ್ರಾಮ ಮತ್ತು ಅದರ 50 ಉಪಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿನ ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೂ ಕೊಟ್ಟರು. ಗುಡಿ ಎದುರು ದೊಡ್ಡ ಮಂಟಪವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ದೇವತಾ ಉತ್ಸವಗಳಿಗೆ ಬಹಳ ಉತ್ತೇಜನ ಕೊಟ್ಟರು. ರಾಜ ಒಡೆಯರವರ ಭಕ್ತವಿಗ್ರಹ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಚಿನ್ನದ ಬಾಗಿಲಿನೊಳಗಿನ ನವರಂಗದ ಒಂದು ಕಂಬದಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಿದ್ದು, ಈಗಲೂ ಅದಕ್ಕೆ ಮರ್ಯಾದೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಮೈಸೂರು ಅರಸರು ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟ ರತ್ನಾಭರಣಗಳ ವಸ್ತುಗಳು ಈಗಲೂ ಇವೆ. ರಾಜ ಒಡೆಯರ ರಾಜಮುಡಿ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಮುಡಿ ಬಹಳ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದವು. ಟಿಪ್ಪು ಈ ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಕೆಲವು ಆನೆಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಆಭರಣಗಳನ್ನು ನೀಡಿರುವುದಾಗಿ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ರತ್ನಖಚಿತವಾದ ವೈರಮುಡಿ ಎಂಬ ಕಿರೀಟ ಚೆಲುವನಾರಾಯಣ ಗುಡಿಯ ಅಮೂಲ್ಯ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ಈ ವೈರಮುಡಿಯ ಕಾಲ, ದೇಶ, ವರ್ತಮಾನಗಳು ಬಗೆಹರಿಸಲಾಗದ ಐತಿಹ್ಯವಾಗೇ ಉಳಿದಿದೆ. ವರ್ಷಂಪ್ರತಿ ಈ ಕಿರೀಟವನ್ನು ಉತ್ಸಮೂರ್ತಿಗೆ ಧರಿಸಿ ವೈಭಯುತವಾಗಿ ವೈರಮುಡಿ ಉತ್ಸವವನ್ನು (ಏಪ್ರಿಲ್‌ನಲ್ಲಿ) ನಡೆಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಉತ್ಸವ ಸಾವಿರಾರು ಜನರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತದೆ.

ಚೆಲುವನಾರಾಯಣ ಸ್ವಾಮಿ ದೇವಸ್ಥಾನದ ನಾಲ್ಕು ಬೀದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇನ್ನೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನೂ ಕೊಳಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ಮಂಟಪಗಳನ್ನೂ ಕಾಣಬಹುದು. 29 ಕೊಳಗಳು, 73 ಮಂಟಪಗಳು, 19 ತೋಟಗಳು ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಕೈಪಿಡಿ ಪಟ್ಟಿಮಾಡಿದೆ. ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ತೋಪುಗಳು ಒಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿದ್ದುವು. ಈಗ ಅವು ಬಹಳ ವಿರಳ.

ದೇವಾಲಯದಿಂದ ಅನತಿದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕಲ್ಯಾಣಿ ತೀರ್ಥ ರಾಮಾನುಜರ ಕಾಲಕ್ಕೂ ಮುಂಚೆಯೇ ಇದ್ದಿತೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ಸುತ್ತ ಅನೇಕ ಮಂಟಪಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸುವ 6' ಎತ್ತರದ ಕಂಬಗಳು ಬಹಳ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿವೆ. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿಯೇ ಕಾಣಲಾಗುವ ಗೂಡುಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಇಡಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಅಷ್ಟತೀರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣಿ ಅಗ್ರಗಣ್ಯವಾದುದು.

ಚೆಲುವನಾರಾಯಣಸ್ವಾಮಿ ದೇವಸ್ಥಾನದಿಂದ ಬಲಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಮೆಟ್ಟಲೇರಿ ಹೋದರೆ ಗೋಪಾಲರಾಯನ ಬಾಗಿಲು ಎಂಬ ಕೋಟೆ ಬಾಗಿಲು ಸಿಕ್ಕುತ್ತದೆ. ನಾಲ್ಕು ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಕಲ್ಲುಕಂಬಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕಟ್ಟಡ ಮುಗಿಯದೆ ಅರ್ಧಕ್ಕೇ ನಿಂತಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಬಹಳ ಸುಂದರವಾಗಿವೆ. ಬಹುಶಃ 16ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಶ್ರೀರಂಗರಾಯನ ಎರಡನೆಯ ಮಗ ರಾಮದೇವರಾಯನ ದಳಪತಿ ಗೋಪಾಲರಾಯ ಈ ಕೋಟೆಯ ಬಾಗಿಲನ್ನು ಕಟ್ಟಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದನೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ಕಲ್ಯಾಣಿಯ ತೀರದಲ್ಲಿರುವ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿನ ಯೋಗಾನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯ ಮೇಲುಕೋಟೆಯ ಇನ್ನೊಂದು ಮುಖ್ಯಸ್ಥಾನ. ಇದು ಮೇಲುಕೋಟೆಯ ಅತ್ಯಂತ ಎತ್ತರದ ಶೃಂಗದ ಮೇಲೆ (ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟದಿಂದ 1,177 ಮೀ) ಇದ್ದು ಇಲ್ಲಿಂದ ಸುತ್ತಲ ವಿಶಾಲ ಪ್ರದೇಶದ

ಸುಂದರ ಪಕ್ಷಿನೋಟವನ್ನು ಸವಿಯಬಹುದು. ಈ ನಾರಸಿಂಹ ಕ್ಷೇತ್ರ ಇಲ್ಲಿನ ಸಪ್ತಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೆಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿ, ಸುತ್ತ ಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಮಹಾದ್ವಾರವುಳ್ಳ ಈ ದೇವಾಲಯ ಚಿಕ್ಕದು. ಮೈಸೂರು ಅರಸರು, ಟಿಪ್ಪು ಮುಂತಾದ ಅನೇಕರು ಈ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ್ ಕೊಟ್ಟ ನಗಾರಿಯನ್ನೂ ಪರಕಾಲಮಠದವರು ಸಮರ್ಪಿಸಿದ್ದ ದೊಡ್ಡ ಗಂಟೆಯನ್ನೂ ಕಾಣಬಹುದು.

ರಾಮಾನುಜ ಸಿದ್ಧಾಂತದ ಅನುಯಾಯಿಗಳ ಯತಿರಾಜಮಠ, ಅಹೋಬಿಲಮಠ, ಪರಕಾಲಮಠ, ವಾನಮಾಮಲೈಮಠ ಮುಂತಾದುವೂ ಮೇಲುಕೋಟೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಯತಿರಾಜಮಠವನ್ನು ರಾಮಾನುಜರೇ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. 1398ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ಅಹೋಬಿಲಮಠವನ್ನು ಮೇಲುಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ 'ಆದಿವಣ್' ಶಠಗೋಪ ಮಹಾದೇಶಿಕರ್ ಅವರು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಇಂದಿಗೂ ಈ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವಮಠಗಳು ಧರ್ಮಜಾಗೃತಿಯ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿ ನಡೆದುಬರುತ್ತಿವೆ. ಮೇಲುಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರವಿದೆ. ಮೇಲುಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದ್ದ ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವ ಸಮುದಾಯದವರು ಇಂದು ಉದ್ಯೋಗಾರ್ಥ ವಿವಿಧ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ವಲಸೆ ಹೋಗಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿನ ಊರು ಕರಕುಶಲಿಗಳು ಮತ್ತು ರೈತರೂ ಸೇರಿದಂತೆ ಇಂದಿಗೂ ಸು. 4 ಸಾವಿರ ಜನವಸತಿಗೆ ಆಶ್ರಯ ಕಲ್ಪಿಸಿದೆ. (ಆರ್.ವಿ.)

ಮೈದುನ ರಾಮಯ್ಯ: 12ನೆಯ ಶತಮಾನ ಶಿವಶರಣ ಹಾಗೂ ವಚನಕಾರ. ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ಭೀಮಾವತೀಪುರ ಇವನ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ಇವನ ತಂದೆ ಸೋಮನಾಥ, ತಾಯಿ ಮಹಾದೇವಿ. ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ತಂದೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಶಿವಭಕ್ತನಿಷ್ಠಳಾದ ತಾಯಿಯ ಇಚ್ಛೆಯಂತೆ ವಿದ್ಯೆ ಕಲಿತ. ದೀಪಾವಳಿಯ ಹಬ್ಬಕ್ಕೆ ಓರಗೆಯವರು ತಮ್ಮ ಮನೆಗೆ ತಂತಮ್ಮ ಅಕ್ಕಭಾವಂದಿರನ್ನು ಕರೆಸುತ್ತಾರೆಂಬುದನ್ನು ಕೇಳಿ ತಾವೂ ಹಾಗೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ತಾಯಿಗೆ ಹೇಳಿದಾಗ, ಕುಮಾರನ ಭಾವವನ್ನರಿತ ಆಕೆ ನಿನ್ನ ಅಕ್ಕ ಗೌರಿಯೆಂದೂ ಭಾವ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನೆಂದೂ ಅವರಿರುವುದು ಶ್ರೀಶೈಲವೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದಳು. ಮುಗ್ಧ ಬಾಲಕ ಅಕ್ಕಭಾವಂದಿರನ್ನು ಶ್ರೀಶೈಲದಲ್ಲಿ ಹುಡುಕಿ, ಕಾಣದೆ ತೊಳಲಿ ಬಳಲಿ, ಪ್ರಾಣ ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಸಿದ್ಧನಾದಾಗ, ಶಿವಪಾರ್ವತಿಯರು ಅವನಿಗೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡರು. ಅನಂತರ ಅವರನ್ನು ಅಕ್ಕಭಾವದಿರೆಂದೇ ಮನೆಗೆ ಕರೆತಂದು ಸತ್ಕರಿಸಿ ಶಿವನಿಂದ ಇಷ್ಟಲಿಂಗೋಪದೇಶ ಪಡೆದು ಮೈದುನ ರಾಮಯ್ಯನಾದ ಎಂಬ ಕಥೆಯಿದೆ.

ಈತ ಮಹಾಲಿಂಗ ಚನ್ನರಾಮಾ ಎಂಬ ಅಂಕಿತವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ವಚನಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಇದುವರೆಗೆ ಎರಡು ಮಾತ್ರ ದೊರಕಿವೆ. ಇವನನ್ನು ಕುರಿತು ಶಂಕರದೇವ (ಸು.1620) ಎಂಬುವನು ಮೈದುನ ರಾಮಯ್ಯನ ರಗಳೆ ಎಂಬ ಒಂದು ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. (ಬಿ.ಸಿ.ಜಿ.)

ಮೈಲಾರ: ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಹಡಗಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ತುಂಗಭದ್ರಾನದಿಯ ದಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಗ್ರಾಮ, ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಯಾತ್ರಾಸ್ಥಳ. ಹಡಗಲಿಯಿಂದ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ 33 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಶಿವಮಲ್ಲಾರಿಯ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಶಿವಲಿಂಗ ಉದ್ಭವಲಿಂಗವೆಂದೂ ಮೈಲಾರ ಅಥವಾ ಮಲ್ಲಾರಿಯ ಮೂರ್ತಿ ಮಣ್ಣಿನದೆಂದೂ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಮಣ್ಣಿನ ಮೂರ್ತಿಯ ಉಲ್ಲೇಖ ಸು. 15–16 ನೆಯ ಶತಕದ ಮಲ್ಲಾರಿ ಮಹಾತ್ಮ್ಯೆಯಲ್ಲೂ ಬಂದಿದೆ. 12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೈಲಾರನ ಭಕ್ತರಾದ ಗೊರವರ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ.

13ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅನಂತರ ಮತ್ತು 16ನೆಯ ಶತಮಾನದೊಳಗೆ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕ, ದಕ್ಷಿಣ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ, ಮಾಳವ ಮತ್ತು ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಮೈಲಾರಲಿಂಗ, ಮಲ್ಲಾರಿ, ಮಾರ್ತಾಂಡ ಭೈರವ, ಖಂಡೋಬಾ ಮುಂತಾದ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ತನ್ನ ಪತ್ನಿ ಮಾಳಚಿ–ಮ್ಹಾಳಸಾದೇವಿಯೊಂದಿಗೆ ಜನಪ್ರಿಯಗೊಂಡ ಗ್ರಾಮದೇವತೆ ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಮತ–ಪಂಥಗಳ ಆರಾಧ್ಯದೇವತೆಯಾಗಿರಬೇಕು. ಶಿವನ ಅವತಾರವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತ ಮೈಲಾರನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಬಣ್ಣಿಸುವ ಪುರಾಣರೂಪದ ಗ್ರಂಥಗಳೂ ರಚನೆಯಾದವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದುದು ಮಲ್ಲಾರಿ ಮಹಾತ್ಮ್ಯೆ.

ಈಗ ಮೈಲಾರ ಬಹು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಶಿವಕ್ಷೇತ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ಗೊರವರು ಅಪಾರ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಫೆಬ್ರವರಿ ತಿಂಗಳಿನಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಜಾತ್ರೆ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಬಹುಜನರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತದೆ.

ಮೈಲಾರದ ಸ್ಥಳಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನ ವರಬಲದಿಂದ ಮದಿಸಿದ ಮಲ್ಲ ಮತ್ತು ಮಣಿ ಎಂಬ ದೈತ್ಯರ ಹಾವಳಿಯಿಂದ ದಿಕ್ಕೆಟ್ಟ ಋಷಿಗಳೂ ದೇವತೆಗಳೂ ಶಿವನ ಮೊರೆಹೊಕ್ಕಾಗ ಶಿವ ಆ ರಕ್ಕಸರನ್ನು ಹತ್ತು ದಿನಗಳ ಕದನದ ಅನಂತರ ಕೊಂದುದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಮಲ್ಲಾರಿಯೆಂಬ ಹೆಸರಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಹೋರಾಟದ ಸ್ಮಾರಕವಾಗಿ ವಾರ್ಷಿಕ ಜಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಮೈಲಾರನ ಭಕ್ತರು ಶಿವನ ಸೈನ್ಯವಾದ ನಾಯಿಗಳಂತೆ ನಟಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೋರಾಟದ ಹತ್ತು ದಿನಗಳನ್ನು ಬೆಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಕಳೆದ ಮೈಲಾರನನ್ನು ಭಕ್ತರು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಕರೆತರುವಾಗ ಮಾರ್ಗ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದೇವಿ ಮಾಳಚಿ ಎದುರುಗೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ. ಆ ಸಂತೋಷ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಭಕ್ತನ ದೇಹದಲ್ಲಿ ದೇವತೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಆ ವರ್ಷದ ಭವಿಷ್ಯವನ್ನು ನುಡಿಯುವುದು, ಜಾತ್ರೆಯ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಮೈಲಾರನ ಭಕ್ತರು ಕಲ್ಲಿನ ಕಂಬಕ್ಕೆ ಬಿಗಿಸಲಾದ ಕಬ್ಬಿಣದ ಸರಪಳಿಯನ್ನು ಜಗ್ಗಿ ಎಳೆದು ತುಂಡರಿಸುವುದು ಮಲ್ಲಾರಿಯ ಶಕ್ತಿಯ ಸಂಕೇತವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ದನಗಳ ದೊಡ್ಡ ಜಾತ್ರೆಯೂ ಸೇರುತ್ತದೆ. (ಬಿ.ಕೆ.ಜಿ.)

ಮೈಲಾರದ ಬಸವಲಿಂಗ: 19ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಶಿವಶರಣ ಹಾಗೂ ಕವಿ. ಷಟ್‌ಸ್ಥಲ ನಿರಾಭಾರ ವೀರಶೈವ ಸಿದ್ಧಾಂತ, ಶಿವಾನುಭವ ದರ್ಪಣ, ಲಿಂಗಪೂಜಾ ವಿಧಾನ, ಪಂಚಾಚಾರ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮೈಲಾರ ಇವರ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ಇವರು ಇಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕ ಅಂಗಡಿಯ ಮಾಲೀಕರಾಗಿದ್ದರು. ಲಿಂಗನಾಯಕನಹಳ್ಳಿಯ ಚೆನ್ನವೀರಸ್ವಾಮಿ ಇವರ ಗುರು. ವೀರಶೈವ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಮತ್ತು ಆಚರಣೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ವಿಷಯಗಳು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿವೆ. ಆದರೂ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವಧರ್ಮ ಸಮನ್ವಯ ದೃಷ್ಟಿ ಸಹ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇವರ ಇನ್ನೊಂದು ಕೃತಿ ಗುರುಕರುಣತ್ರಿವಿಧಿ. ಇದು ತಮ್ಮ ಗುರು ಚೆನ್ನವೀರರನ್ನು ಕುರಿತು ರಚಿಸಿರುವ 333 ತ್ರಿಪದಿಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಗ್ರಂಥ. (ಜಿ.ಎಸ್.ಪಿ.ಎಂ.)

ಮೈಲಾರಲಿಂಗ: ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರು ಬಳಿಯಿರುವ ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರ. ದೇವರಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ಮೈಲಾರಲಿಂಗ ದೇವಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಪ್ರತಿವರ್ಷವೂ ಇಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಜಾತ್ರೆಗೆ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯ ಇದೆ. ಸಾವಿರಾರು ಭಕ್ತರು ಇಲ್ಲಿ ಕಲೆಯುತ್ತಾರೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಉಳಿದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮೈಲಾರ ಲಿಂಗ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಿವೆ. ಹಿರೇ ಮೈಲಾರ, ಗುಟ್ಟೂರು ಮೈಲಾರ,

ರೆಕ್ಕಾಲ್‌ಗೊಂಡಾ ಮೈಲಾರ, ಲಸ್ನಾಗರದ ಮೈಲಾರ, ಕೊಂಗಳ್ಳಿ ಮೈಲಾರ, ಸೂಜಿಕಲ್ಲು ಮೈಲಾರ, ಯಾದಗಿರಿ ಮೈಲಾರ, ಮುಡುಕುತೊರೆ ಮೈಲಾರ, ನಾಗಮಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮೈಲಾರ, ಶ್ರೀಶೈಲಕ್ಷೇತ್ರ ಮೈಲಾರ–ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸ್ಥಳ ಕಥೆಗಳೂ ಇವೆ.

ಜನಸಾಮಾನ್ಯರಿಗೆ ತೊಂದರೆ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದ ಮಣಿಮಲ್ಲಾಪುರ ಎಂಬ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಈಶ್ವರ ಗೊರವನ ವೇಷದಲ್ಲಿ ಬಂದು ಸಂಹರಿಸಿದನೆಂಬುದು ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಸ್ಥಳಪುರಾಣ. ಈ ರಾಕ್ಷಸ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಯಾರಿಂದಲೂ ಸಾವು ಬಾರದೆ ಇರುವಂತೆ ವರ ಬೇಡುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಬ್ರಹ್ಮ ಇದಕ್ಕೆ ಕಿವಿಗೊಡದಿರಲು, ಆತ ಪರಮೇಶ್ವರನನ್ನೇ ಕುರಿತು ಬೇಡುತ್ತಾನೆ. ಪರಮೇಶ್ವರ ಇದರಿಂದ ಕುಪಿತನಾಗಿ ತಲೆ ಕೊಡವುತ್ತಾನೆ. ಈಶ್ವರನ ತಲೆಯಿಂದ ತುಪ್ಪದ ಮಾಳಮ್ಮ ಎಂಬ ಹೆಣ್ಣು ಜನಿಸಿ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಲು ಉದ್ಯುಕ್ತಳಾಗುತ್ತಾಳೆ. ಆಕೆಯಿಂದಲೂ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗದೆ ಹೋದಾಗ, ಪರಮೇಶ್ವರನೇ ಗೊರವನ ವೇಷದಲ್ಲಿ ಬಂದು ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಕೊಂದು ತುಪ್ಪದ ಮಾಳಮ್ಮನನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಪವಾಡಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆಯೂ ಒಂದು ಕಥೆ ಇದೆ. ಗಂಗೆ ಮಾಳಮ್ಮ ಎಂಬಾಕೆ ತನ್ನ ಏಳು ಮಂದಿ ಅಣ್ಣ ತಮ್ಮಂದಿರಿಗೂ ಊಟ ಹೊತ್ತು ಹೋಗುತ್ತಿರುವಾಗ, ಈಶ್ವರ ಗೊರವನ ವೇಷದಲ್ಲಿ ಬಂದು ಅವಳ ಬಳಿ ನಿಲ್ಲುತ್ತಾನೆ. ಇದನ್ನು ನೋಡಿದ ಅವಳ ಏಳು ಮಂದಿ ಅಣ್ಣತಮ್ಮಂದಿರೂ ತಮ್ಮ ಎರಡು ನಾಯಿಗಳನ್ನೂ ಅವನ ಕಡೆಗೆ ಅಟ್ಟುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಆ ನಾಯಿಗಳು ಅವನಿಗೆ ಏನೂಮಾಡದೆ ಸುಮ್ಮನೆ ನಿಲ್ಲುತ್ತವೆ. ಆಗ ಆ ಏಳು ಮಂದಿ ಅಣ್ಣತಮ್ಮಂದಿರೇ ಅವನ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ಗೊರವನ ರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದ ಪರಮೇಶ್ವರ ಗಂಗೆ ಮಾಳಮ್ಮನನ್ನು ಮದುವೆ ಮಾಡಿಕೊಡುವಂತೆ ಕೇಳುತ್ತಾನೆ. ಐದು ಪವಾಡಗಳನ್ನು ಮಾಡಿತೋರಿಸಿದರೆ ಮದುವೆ ಮಾಡಿಕೊಡುವುದಾಗಿ ಅವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ಪರಮೇಶ್ವರ ಸರಪಳಿ ಪವಾಡ, ಶೂಲದ ಪವಾಡ, ಗೋವದ ಪವಾಡ, ಅಲಗು ಪವಾಡ, ಶಿರಸಿ ಪವಾಡ ಎಂಬ ಐದು ಪವಾಡಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈಗಲೂ ಮೈಲಾರಲಿಂಗನ ಭಕ್ತರು ಅನೇಕ ಬಗೆಯ ಪವಾಡಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ನಡೆಯುವ ಜಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿಯ ಪ್ರಮುಖ ಆಕರ್ಷಣೆಯೂ ಇವೇ ಆಗಿವೆ. ಇವು ಅತ್ಯಂತ ರೋಮಾಂಚಕಾರಿಯಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಮೈಲಾರಲಿಂಗನ ಭಕ್ತರು ಪವಾಡಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದಾಗಿ ಹರಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾರೆ.

ಗೊರವರು **(ನೋಡಿ)** ಎಂಬ ವೃತ್ತಿಗಾಯಕರು ಈ ಮೈಲಾರಲಿಂಗ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟವರು. ಇವರು ಮೈಲಾರಲಿಂಗನ ಕಥಾಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿದ್ದಾರೆ. ಕಥಾಪರಂಪರೆಗಿಂತ ರೋಮಾಂಚಕಾರಿ ಪವಾಡಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಲ್ಲಿ ಇವರು ಹೆಸರಾದವರು. ಇವರ ನೃತ್ಯವೂ (ಗೊರವರ ಕುಣಿತ) ಬಹಳ ವೈವಿಧ್ಯಪೂರ್ಣವಾದುದೆನಿಸಿದೆ. ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಎರಡು ದಿವಸ ಜಾತ್ರೆ ವಿಶೇಷ ರೀತಿಯಿಂದ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. *

ಮೈಸೂರು: ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಒಂದು ವಿಭಾಗ, ಜಿಲ್ಲೆ, ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ, ನಗರ. ಮೈಸೂರು ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಮಂಡ್ಯ, ಕೊಡಗು, ಹಾಸನ, ಮೈಸೂರು, ಚಾಮರಾಜನಗರ, ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳು ಸೇರಿವೆ.

ಜಿಲ್ಲೆ : ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ದಕ್ಷಿಣಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಹಾಸನ, ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಗಳು, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಕೊಡಗು, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮಂಡ್ಯ, ಚಾಮರಾಜನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಗಳು, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಕೇರಳ ರಾಜ್ಯ ಸುತ್ತುವರೆದಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆ ಉ.ಅ. 11^0 60" ನಿಂದ 20^0 17" ವರೆಗೂ ಪೂ.ರೇ. 75^0 19" ನಿಂದ 77^0 77" ವರೆಗೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿದೆ. ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣ, ನಂಜನಗೂಡು, ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರ, ಮೈಸೂರು, ಕೆ.ಆರ್. ನಗರ, ಹುಣಸೂರು ಮತ್ತು ಹೆಗ್ಗಡದೇವನಕೋಟೆ ಇವು ಜಿಲ್ಲೆಯ 7 ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು. 33 ಹೋಬಳಿಗಳು, 1203 ಜನವಸತಿಯುಳ್ಳ ಗ್ರಾಮಗಳಿದ್ದು ಜಿಲ್ಲಾ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 6269 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 26,41,027. ಇದರಲ್ಲಿ 16,56,310 ಮಂದಿ ಗ್ರಾಮವಾಸಿಗಳು, 9,68,601 ಮಂದಿ ಪಟ್ಟಣವಾಸಿಗಳು.

ಮೇಲ್ಮೈ ಲಕ್ಷಣ : ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟದಿಂದ ಸು. 610 ಮೀ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿದೆ. ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಹೆಗ್ಗಡದೇವನ ಕೋಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಗಳು ಮತ್ತು ಪೂರ್ವ ಘಟ್ಟಗಳ ನಡುವೆ ಜಿಲ್ಲೆ ಹಬ್ಬಿದೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಖ್ಯ ಬೆಟ್ಟಗಳು: ಮೈಸೂರಿನ ಚಾಮುಂಡಿಬೆಟ್ಟ (1,063 ಮೀ), ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರದ ಶಂಭುಲಿಂಗೇಶ್ವರ ಬೆಟ್ಟ ಮತ್ತು ವಾಯವ್ಯದ ಕಡೆ ಇರುವ ಬೆಟ್ಟದಪುರದ ಬೆಟ್ಟ (ಸು. 1337 ಮೀ). ಇವಲ್ಲದೇ ಅನೇಕ ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ಬೆಟ್ಟಗಳೂ ಇವೆ.

ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಪಶ್ಚಿಮದ ಉಪಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶ, ಮಧ್ಯದ ಕಾಲುವೆ ನೀರಾವರಿ ಪ್ರದೇಶ, ಪೂರ್ವದ ಕೆರೆ ನೀರಾವರಿಯ ಶುಷ್ಕಪ್ರದೇಶವೆಂದು ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು. ಪಶ್ಚಿಮದ ಉಪಮಲೆನಾಡನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉಳಿದ ಭಾಗ ಅಸಮ ಇಳಿಜಾರಿನ ಏರಿಳಿತಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶ. ಮಧ್ಯಭಾಗ ಕಾಲುವೆ ಮತ್ತು ನದಿಗಳ ನೀರಾವರಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ತರಿಬೆಳೆಗಳ ಸಮೃದ್ಧ ವ್ಯವಸಾಯ ಪ್ರದೇಶವಾದರೆ, ಪೂರ್ವದ ಮೈದಾನ ಕೆರೆ ನೀರಾವರಿಯ ಶುಷ್ಕ ಆಹಾರಬೆಳೆ ಮತ್ತು ವಾಣಿಜ್ಯ ಬೆಳೆಗಳ ನಾಡು. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈ ಜಿಲ್ಲಾ ಭೂಮಟ್ಟ ಪಶ್ಚಿಮದಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಕಡೆಗೆ ಕ್ರಮೇಣ ಇಳಿಜಾರಾಗಿದೆ.

ವಾಯುಗುಣ: ಇಲ್ಲಿ ಉಷ್ಣವಲಯದ ಮಾನ್‌ಸೂನ್ ಮಾರುತಗಳ ವಾಯುಗುಣವಿದೆ. ಸರಾಸರಿ ಉಷ್ಣತೆ 12.9^0 ಸೆ. ನಿಂದ 36.5^0 ಸೆ. ಇರುತ್ತದೆ. ಪಶ್ಚಿಮದ ಉಪಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಹೆಗ್ಗಡದೇವನ ಕೋಟೆ, ಹುಣಸೂರು ಮತ್ತು ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಚಳಿಗಾಲ ಮತ್ತು ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ತೇವದಿಂದ ಕೂಡಿದ ತಂಪಾದ ಹವೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ನದಿ ಹರಿಯುವ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಉಳಿದು ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ಭಾಗಗಳಲ್ಲೂ ಶುಷ್ಕ ಹವೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹಗಲು ಮತ್ತು ರಾತ್ರಿ ಹಾಗೂ ಚಳಿಗಾಲ ಮತ್ತು ಬೇಸಗೆ ಕಾಲದ ಉಷ್ಣತೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಜೂನ್‌ನಿಂದ ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ ತನಕ ಬೀಸುವ ನೈಋತ್ಯ ಮಾನ್‌ಸೂನ್ ಮಾರುತಗಳಿಂದ ಅಧಿಕ ಮಳೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಪಶ್ಚಿಮದ ಉಪಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತರ ಭಾಗಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಮಳೆಬೀಳುತ್ತದೆ. ಪಶ್ಚಿಮದಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಮಳೆ ಪ್ರಮಾಣ ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 41 ಕಾರ್ಯನಿರತ ವೃಷ್ಟಿಮಾಪನ ಕೇಂದ್ರಗಳಿವೆ. ಜಿಲ್ಲಾ ವಾರ್ಷಿಕ ವಾಡಿಕೆ ಮಳೆ 782 ಮಿಮೀ. ವಾಸ್ತವಿಕವಾಗಿ ಬಿದ್ದಮಳೆ 962.1 ಮಿಮೀ (2000).

ನದಿಗಳು: ಕಾವೇರಿ, ಲಕ್ಷ್ಮಣತೀರ್ಥ ಮತ್ತು ಕಪಿಲಾ ಮುಖ್ಯ ನದಿಗಳು. ಕಾವೇರಿ ನದಿ ನೆರೆಯ ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಯ ತಲಕಾವೇರಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ವಾಯವ್ಯ ಕಡೆಯಿಂದ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮೂಲಕ ಪುನಃ ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಈಶಾನ್ಯ ದಿಕ್ಕಿನಿಂದ ಸೇರಿ ಪೂರ್ವ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ

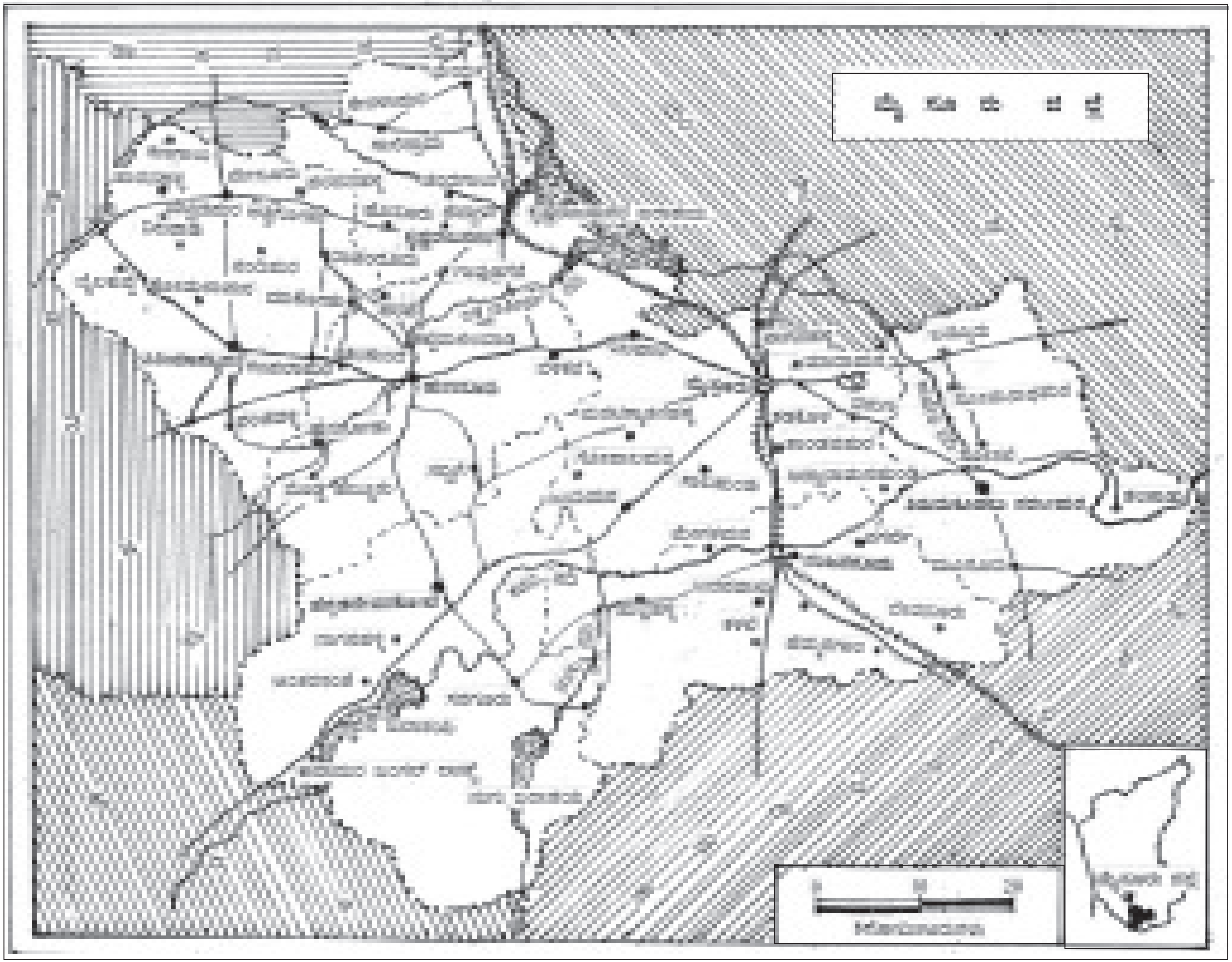
ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆ

ಇದು ಸು. 242 ಕಿಮೀ ದೂರ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತದೆ. ಕಪಿಲಾ (ಸು. 147 ಕಿಮೀ), ಲಕ್ಷ್ಮಣತೀರ್ಥ (65 ಕಿಮೀ), ಹೊನ್ನುಹೊಳೆ ಮುಂತಾದ ಉಪನದಿಗಳು ಕಾವೇರಿಯನ್ನು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರುತ್ತವೆ. ಕಪಿಲಾ ಕೇರಳದ ವೈನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಕೊಡಗಿನ ಮೂಲಕ ಹರಿದು ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ತಲುಪಿ, ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರದ ಹತ್ತಿರ ಕಾವೇರಿಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ಕಪಿಲಾ ನದಿಗೆ ಗುಂಡ್ಲುಹೊಳೆ, ನುಗುಹೊಳೆ ಎಂಬ ಉಪನದಿಗಳಿವೆ. ಉಡುತೊರೆಹಳ್ಳ, ಮಾವಿನಹಳ್ಳ, ಸುವರ್ಣಾವತಿ ಮುಂತಾದ ನದಿಗಳೂ ಇವೆ.

ಮಣ್ಣು : ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಂಪುಮಣ್ಣು, ಮರಳುಮಣ್ಣು ಲ್ಯಾಟರೈಟ್ ಮಣ್ಣು, ಕೆಂಪು ಜೇಡಿಮಣ್ಣು ಮತ್ತು ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಲ್ಯಾಟರೈಟ್ ಮಣ್ಣು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲೂ ಕೆಂಪುಮಣ್ಣು ವಾಯವ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ವಿವಿಧ ಮಣ್ಣು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸುಮಾರು ಅರ್ಧ ಭಾಗದಷ್ಟು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹರಡಿದೆ. ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಈಶಾನ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ, ಕೆಂಪುಮಿಶ್ರಿತ ಮರಳು ಮಣ್ಣು ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣ, ಹೆಗ್ಗಡದೇವನ ಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಹುಣಸೂರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಸಾರಜನಕ ಪೋಷಕಾಂಶ ಮಣ್ಣು ಅನೇಕ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಸಸ್ಯವರ್ಗ: ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಸ್ಯ ಸಂಪತ್ತು ಹೆಗ್ಗಡದೇವನಕೋಟೆ, ಹುಣಸೂರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರೀಕೃತವಾಗಿದೆ. ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಡುಗಳು ಮತ್ತು ಹುಲ್ಲುಗಾವಲು ಪ್ರದೇಶಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ತೇಗ, ಗಂಧ, ಬೀಟೆ, ನಂದಿ, ಹೊನ್ನೆ, ಮತ್ತಿ, ಎತ್ತಿಗ, ಹಡಗ ಮುಂತಾದ ಮರಗಳಲ್ಲದೆ ಬೆಂಕಿಪೊಟ್ಟಣ ಕೈಗಾರಿಕೆಗೆ ಬೇಕಾದ ಮೃದುಮರ, ಬಿದಿರು, ಅರಗು, ಗೋಂದು ಮುಂತಾದವು ದೊರಕುವುವು. ಅಲ್ಲದೇ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ನೀಲಗಿರಿ, ತೇಗ, ಗೋಡಂಬಿ ಮುಂತಾದ ಸಸಿಗಳನ್ನು ನೆಟ್ಟು ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್‌ಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸಲಾಗಿದೆ. ಹುಣಸೆ, ಹೊಂಗೆ ಮತ್ತು ಬಾಬುಲ್ ಮರದ ತೋಪುಗಳನ್ನೂ ಕಾಣಬಹುದು.

ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 1999–2000 ಅಂಕಿಅಂಶದ ಪ್ರಕಾರ 62,851ಹೆ. ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ಮೈಸೂರು ಮತ್ತು ಹುಣಸೂರು ಎರಡು ಮುಖ್ಯ ಅರಣ್ಯ ಭಾಗಗಳು. ಅರಣ್ಯ ಸಂಪತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 3ನೆಯ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆದಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅನೇಕ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಇಲ್ಲಿಯ ಅರಣ್ಯಗಳು ಕಚ್ಚಾ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ.

ಪ್ರಾಣಿಸಂಪತ್ತು: ಜಾನುವಾರು ಸಂಪತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಉತ್ತಮ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿದೆ. ಕುರಿ ಸಾಕಾಣಿಕೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಆರ್ಥಿಕಾಭಿವೃದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಗಣನೀಯ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸುತ್ತದೆ. ಬನ್ನೂರು ತಳಿ ಕುರಿಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದವು. ದನಸಾಕಣೆ ಮೊದಲನೆಯ ಸ್ಥಾನವನ್ನೂ ಮೇಕೆ–ಕುರಿ ಸಾಕಣೆ ಎರಡನೆಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲೂ ಇವೆ. ಹಂದಿ, ಕೋಳಿ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಸಾಕಾಣೆಯೂ ಮತ್ಸ್ಯೋದ್ಯಮವೂ ಇದೆ. ಅರಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹುಲಿ, ಚಿರತೆ, ಜಿಂಕೆ, ಕಾಡುಕೋಣ, ಆನೆ, ಕರಡಿ, ಮುಂತಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ನಾನಾ ಬಗೆಯ ಪಕ್ಷಿಗಳೂ ಉರಗಗಳೂ ಇವೆ. ವನ್ಯಮೃಗ ಸಂರಕ್ಷಣಾ ಕೇಂದ್ರಗಳಿವೆ. 1997ರ ಗಣತಿಯಂತೆ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಸಂಪತ್ತಿನ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ 16 ಪಶುವೈದ್ಯ ಶಾಲೆಗಳು, 37 ಚಿಕಿತ್ಸಾಲಯಗಳು, 104 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಪಶುವೈದ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳು, 7 ಸಂಚಾರಿ ಪಶುವೈದ್ಯ ಚಿಕಿತ್ಸಾಲಯಗಳು, 9 ಕೃತಕ ಗರ್ಭಧಾರಣಾ ಕೇಂದ್ರಗಳಿದ್ದವು. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಮತ್ಸ್ಯೋದ್ಯಮವೂ ಇದ್ದು 16,188 ಟನ್ನು ಮೀನನ್ನು ಹಿಡಿಯಲಾಗಿತ್ತು (2001).

ಖನಿಜ ಸಂಪತ್ತು: ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮ, ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಆಗ್ನೇಯ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಚಾರ್ನೊಕೈಟ್ ಶಿಲೆಗಳಿವೆ. ಉಳಿದಭಾಗ ಕಣಶಿಲೆಗಳ ಪ್ರದೇಶ. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಹಾರ್ನ್‌ಬ್ಲೆಂಡ್ ಪೈರಾಕ್ಸೆನೈಟ್ ಮಾನೈಟ್ ಈ ಶಿಲಾರಚನೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಅನೇಕಬಗೆಯ ಖನಿಜಗಳು ದೊರಕುತ್ತವೆ. ಕ್ರೋಮೈಟ್, ತಾಮ್ರ, ಕೊರಂಡಮ್, ಗಾರ್ನೈಟ್, ಚಿನ್ನ, ಗ್ರಾಫೈಟ್, ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದಿರು, ಕಯನೈಟ್, ಸಿಲಿಮನೈಟ್, ಸುಣ್ಣಕಲ್ಲು, ಡಾಲೋಮೈಟ್, ಬಳಪದಕಲ್ಲು, ವರ್ಮಿಕುಲೈಟ್, ಅಲಂಕರಣ ಹಾಗೂ ಕಟ್ಟಡದ ಶಿಲೆಗಳು ಕಲ್ನಾರು ಮುಂತಾದ ಖನಿಜಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ.

ನೀರಾವರಿ: ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಲುವೆ, ಕೆರೆ, ಬಾವಿಗಳಿದ್ದು ಹೆಚ್ಚುಭಾಗದಲ್ಲಿ ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯವಿದೆ. ನಂಜನಗೂಡು, ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರ, ಕೆ. ಆರ್. ನಗರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಶೇಕಡ 82.8 ಭೂಮಿ ನೀರಾವರಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ. ಹೆಗ್ಗಡದೇವನಕೋಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲೂ ಕಾಲುವೆ ನೀರಾವರಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದೆ. ಉಳಿದ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಬಾವಿ ಮತ್ತು ಕೆರೆ ನೀರಾವರಿಯಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಗುವಳಿಯಾಗುವ ಒಟ್ಟು ಭೂಮಿಯ ಸೇಕಡ 18 ರಷ್ಟು ಭೂಮಿ ನೀರಾವರಿಗೆ ಸೇರಿದೆ. ಕಪಿಲಾ, ಹಾರಂಗಿ, ನುಗು ಮತ್ತು ತಾರಕಾ ಯೋಜನೆಗಳಿಂದ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನೀರಾವರಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಭೂಮಿ ಸೇರಿದೆ. ಇವಲ್ಲದೇ ಗುಂಡಾಲ ಯೋಜನೆ, ಸುವರ್ಣಾವತಿ ಯೋಜನೆ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಅನೇಕ ಸಣ್ಣ ನೀರಾವರಿ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಂಡಿದೆ. ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಾರಂಗಿ ಮತ್ತು ಹೇಮಾವತಿ ಯೋಜನೆಗಳಿಂದಲೂ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯ ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 98,576 ಹೆ. ಕಾಲುವೆಗಳಿಂದ, 9,314 ಹೆ. ಕೆರೆಗಳಿಂದ, 11,653 ಹೆ. ಬಾವಿಗಳಿಂದ 359 ಹೆ. ಏತನೀರಾವರಿಯಿಂದ 718 ಹೆ. ಕೊಳವೆ ಬಾವಿಗಳಿಂದ, ಒಟ್ಟು 1,20,620 ಹೆ. ಭೂಮಿ ನೀರಾವರಿಯಾಗುತ್ತಿತ್ತು (1998–99).

ಕೃಷಿ: ಮೈಸೂರು ವ್ಯವಸಾಯ ಪ್ರಧಾನ ಜಿಲ್ಲೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೆಚ್ಚು ಭಾಗದ ಬೇಸಾಯ ಮಳೆಯನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಮುಖ್ಯ ಆಹಾರ ಬೆಳೆಗಳೆಂದರೆ ಬತ್ತ, ರಾಗಿ, ಜೋಳ ಮತ್ತು ಕಡಲೆ, ಹುರುಳಿ, ಅಲಸಂದೆ, ತೊಗರಿ ಮುಂತಾದವು. ವಾಣಿಜ್ಯ ಬೆಳೆಗಳಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿ, ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪು, ಕಬ್ಬು ಮತ್ತು ನೆಲಗಡಲೆ, ಹರಳು ಮುಂತಾದ ಎಣ್ಣೆಬೀಜಗಳು ಮುಖ್ಯವಾದವು;ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕ ಇಳುವರಿಯ ಹೈಬ್ರಿಡ್ ಬಿತ್ತನೆಗಳನ್ನು ಬಳಕೆಗೆ ತರಲಾಗಿದೆ. ನೀರಾವರಿ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸುಧಾರಿತ ಬಿತ್ತನೆ ಬೀಜಗಳಿಂದ ಸಾಂದ್ರಬೇಸಾಯ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಜಾರಿಗೆ ತರಲಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಸಸ್ಯಸಂರಕ್ಷಣಾ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ನುಗು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕೃಷಿ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರ ತೆರೆಯಲಾಗಿದೆ.

1998–99ರ ಅಂಕಿಅಂಶಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 1,09,666 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ಬತ್ತ, 83,670 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ರಾಗಿ, 17,492 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ಜೋಳ, 2,28,439 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಏಕದಳ ಬೆಳೆಗಳನ್ನು, 17,602 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ಮುಸುಕಿನ ಜೋಳ, 923 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ಕಡಲೆ, 6,687 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ತೊಗರಿ, 17,920 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು, 11,790 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ನೆಲಗಡಲೆ, 9,441 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬು, 59,668 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿಯನ್ನು ಬೆಳೆಯಲಾಗಿತ್ತು.

ಗೃಹ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ರೇಷ್ಮೆ ಮುಖ್ಯವಾದುದು. ರಾಜ್ಯದ ಒಟ್ಟು ಹಿಪ್ಪುನೇರಳೆ ಬೆಳೆಯುವ ಪ್ರದೇಶದ ಸೇಕಡ 60 ರಷ್ಟು ಪ್ರದೇಶ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯೊಂದರಲ್ಲೇ ಇದ್ದು ನಂಜನಗೂಡು ಉಪವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರೀಯ ರೇಷ್ಮೆ ಸಂಶೋಧನಾಲಯವಿದೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಪಪ್ಪಾಯಿ, ನಿಂಬೆ, ಸಪೋಟ, ಸೀಬೆ, ಹಲಸು, ಬಾಳೆ, ಮಾವು ಮುಂತಾದ ಹಣ್ಣುಗಳನ್ನೂ ಮಲ್ಲಿಗೆ, ಗುಲಾಬಿ, ಸಂಪಿಗೆ, ಜಾಜಿ ಮುಂತಾದ ಹೂವುಗಳನ್ನೂ ನಂಜನಗೂಡಿನ ರಸಬಾಳೆ, ಮೈಸೂರು ಮಲ್ಲಿಗೆ, ಮೈಸೂರು ವಿಳ್ಯೇದೆಲೆ ಮತ್ತು ಮೊಗರು ಬದನೆಕಾಯಿಯನ್ನೂ ಬೆಳೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಕೈಗಾರಿಕೆ: ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಇದ್ದು ಗಣನೀಯ ಪ್ರಗತಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಿವೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಖಾಸಗಿ ಮತ್ತು ಸರ್ಕಾರಿ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳೆರಡರಲ್ಲೂ ದೊಡ್ಡ ಹಾಗೂ ಮಧ್ಯಮ ಪ್ರಮಾಣದ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿವೆ.

ಸರ್ಕಾರಿ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು, ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರಗಳಲ್ಲಿ ಗಂಧದ ಎಣ್ಣೆ, ರೇಷ್ಮೆ ಬಟ್ಟೆ, ರೇಷ್ಮೆನೂಲು, ಅರಗು ಮತ್ತು ಬಣ್ಣದ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು ಮತ್ತು ಭಾರತ್ ಅರ್ತ್ ಮೂವರ್ಸ್ ನಿಯಮಿತ (ಬಿ.ಇ.ಎಂ.ಎಲ್.) ರೈಲ್ವೆ ಕಾರ್ಯಾಗಾರ, ಸಿ.ಎಫ್.ಟಿ.ಆರ್.ಐ. ಮತ್ತು ಆರ್.ಎಂ.ಪಿ, ಕಿರ್ಲೋಸ್ಕರ್, ವಿಪ್ರೊ, ಲಾರ್ಸನ್ ಮತ್ತು ಟ್ಯೂಬ್ರೊ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿವೆ.

ಮೈಸೂರು, ನಂಜನಗೂಡು, ಹುಣಸೂರು ಇಲ್ಲಿ ಖಾಸಗೀ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸೌತ್ ಇಂಡಿಯ ಪೇಪರ್ ಮಿಲ್ಸ್, ಗಜಾನನ ರೈಸ್ ಅಂಡ್ ಆಯಿಲ್ ಮಿಲ್, ಮೈಸೂರು ಚಿಪ್‌ಬೋರ್ಡ್ಸ್ ಲಿಮಿಟೆಡ್, ಸುನಂದ ಅಗರಬತ್ತಿ, ಸುಜಾತ ಬಟ್ಟೆ ಗಿರಣಿ, ಹುಣಸೂರು ಪ್ಲೈವುಡ್ (ನಿಯಮಿತ), ಜೆ.ಕೆ. ಟೈರ್ಸ್ (ವಿಕ್ರಾಂತ್ ಟೈರ್ ಕಾರ್ಖಾನೆ) ಹಳೆಯ ಮತ್ತು ಅನೇಕ ಹೊಸ ಉದ್ಯಮಗಳಿವೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಬತ್ತದ ಮಿಲ್ಲುಗಳಿವೆ. ಹಾಗೂ ನೂಲು ತೆಗೆಯುವ, ಸುಗಂಧ ಎಣ್ಣೆಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯ ಮತ್ತು ದನಗಳ ಮೇವಿನ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿವೆ.

ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 55 ಬಟ್ಟೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು, 58 ರಸಾಯನಿಕ, 88 ಎಂಜನಿಯರಿಂಗ್, 202 ಇತರೇ ವಿವಿಧ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು ಸೇರಿ ಒಟ್ಟು 403 ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿದ್ದು 54,238 ಮಂದಿಗೆ ಉದ್ಯೋಗ ದೊರೆತಿದೆ. 6 ಕೈಗಾರಿಕಾ ಪ್ರದೇಶಗಳು, 526 ಕೈಗಾರಿಕಾ ಶೆಡ್ಡುಗಳು ಇವೆ (2001). ನಗರದ ಸುತ್ತ ಅನೇಕ ಹೊಸ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಸ್ಥಾಪನೆಗೊಂಡಿದ್ದು ನಗರ ವಿಸ್ತೀರ್ಣವೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದೆ.

ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ಕೃಷ್ಣರಾಜೇಂದ್ರ ಆಸ್ಪತ್ರೆ ಮತ್ತು ಚಲುವಾಂಬ ಆಸ್ಪತ್ರೆ ಹೆಸರಾದವು. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 14 ಅಲೋಪತಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳು, ಭಾರತೀಯ ವೈದ್ಯ ಪದ್ಧತಿಯ 8 ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳು, ಯುನಾನಿ ಪದ್ಧತಿಯ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳೂ ಇವೆ. ವಿವಿಧ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ 57 ಸುಸಜ್ಜಿತ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳು, 96 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳು, ಉಪಕೇಂದ್ರಗಳೂ ಸೇರಿ ಒಟ್ಟು 510. ಕುಟುಂಬ ಕಲ್ಯಾಣ ಕೇಂದ್ರಗಳು, 41 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಘಟಕಗಳೂ ಇವೆ (2001). ಹೃದಯ ರೋಗಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅತ್ಯಾಧುನಿಕ ತಾಂತ್ರಿಕ ಸೌಲಭ್ಯ ಹೊಂದಿದ ವಿಕ್ರಮ್ ಆಸ್ಪತ್ರೆಯೂ ಇಲ್ಲಿದೆ. ಬಸಪ್ಪ ಮೆಮೋರಿಯಲ್ ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಬಿ.ಜಿ.ಎಸ್. ಅಪೊಲೊ ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಭಾರತ್ ಆಸ್ಪತ್ರೆ ಮೊದಲಾದವು ಆಧುನಿಕ ತಂತ್ರಜ್ಞಾನ ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡ ವಿಶಿಷ್ಟ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳು.

ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜು

ಶಿಕ್ಷಣ: ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಿರಿಯ ಹಾಗೂ ಹಿರಿಯ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳೂ ಮತ್ತು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳೂ ಪ್ರಥಮ ದರ್ಜೆ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ತಾಂತ್ರಿಕ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ 2 ವೈದ್ಯಕೀಯ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ 2 ಆಯುರ್ವೇದ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ 2 ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಾಠಶಾಲೆಗಳೂ ಜೊತೆಗೆ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಹಾಗೂ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ ಶಿಕ್ಷಕರ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರಗಳೂ ವೃತ್ತಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಶಾಲೆಗಳೂ ಇವೆ. ಜೊತೆಗೆ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಮಾನಸ ಗಂಗೋತ್ರಿ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಶಿಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರವಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿಯ ಖಾಸಗೀ ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಸೇವೆಯೂ ಗಣನೀಯವಾದದ್ದು. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಾಕ್ಷರತಾ ಪ್ರಮಾಣ 63.69 ಇದೆ (2001). ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 2286 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆ, 391 ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ, 89 ಪದವಿಪೂರ್ವ ಕಾಲೇಜು, 42 ಸಾಮಾನ್ಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಕಾಲೇಜು, 10 ಪಾಲಿಟೆಕ್ನಿಕ್, 6 ಎಂಜನಿಯರಿಂಗ್, 2 ಅಲೋಪತಿ ಮತ್ತು 2 ಭಾರತೀಯ ವೈದ್ಯಪದ್ಧತಿ, 2 ದಂತ ಶಿಕ್ಷಣ ಕಾಲೇಜು ಇವೆ. 114 ಗ್ರಂಥಾಲಯಗಳಿವೆ. ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ, ಸಂಗೀತ, ನೃತ್ಯ, ಲಲಿತಕಲೆಗಳಿಗೆ, ಶಿಕ್ಷಣ ತಜ್ಞರಿಗೆ, ಸಾಹಿತಿಗಳಿಗೆ ನೆಲೆಯಾದದ್ದೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದಿದೆ.

ಪ್ರಾರ್ಥನಾಮಂದಿರ, ಶ್ರೀರಾಮಕೃಷ್ಣ ನೈತಿಕ ಮತ್ತು ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆ

ಸಾರಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕ: ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿ ಸಂಪರ್ಕದೊಂದಿಗೆ ರಾಜ್ಯದ ಹೆದ್ದಾರಿಗಳ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ ಜಿಲ್ಲಾ ರಸ್ತೆಗಳು, ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಂಡಲಿ ರಸ್ತೆಗಳು, ಗ್ರಾಮೀಣ ಸಂಪರ್ಕ ರಸ್ತೆಗಳು ಇವೆ. ಇಲ್ಲಿಂದ ಮೈಸೂರು–ಬೆಂಗಳೂರು, ಮೈಸೂರು–ಅರಸೀಕೆರೆ, ಮೈಸೂರು–ಚಾಮರಾಜನಗರ ರೈಲು ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 20 ರೈಲು ನಿಲ್ದಾಣಗಳಿವೆ. 59 ಕಿಮೀ ಬ್ರಾಡ್‌ಗೇಜ್, 43 ಕಿಮೀ ಮೀಟರ್ ಗೇಜ್ ರೈಲು ಮಾರ್ಗವಿದೆ (2001). 79 ಕಿಮೀ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿ, 338 ಕಿಮೀ ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿ, 1038 ಕಿಮೀ ಜಿಲ್ಲಾ ಮುಖ್ಯ ರಸ್ತೆಗಳು, 209 ಕಿಮೀ ಇತರ ಜಿಲ್ಲಾ ರಸ್ತೆಗಳು ಇದ್ದು ಒಟ್ಟು 4,471 ಕಿಮೀ ಪಕ್ಕಾರಸ್ತೆಗಳಿವೆ (1999).

ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುತ್ತನ್ನು ಕೈಗಾರಿಕೆ, ಬೇಸಾಯ ಮತ್ತು ಗೃಹಬಳಕೆಗಳಿಗೆ ಬಳಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ನೀರಾವರಿ ಪಂಪು ಸೆಟ್ಟುಗಳಿಗಾಗಿ ವಿದ್ಯುತ್ತಿನ ಬೇಡಿಕೆ ಅಧಿಕಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಟ್ಟಣಗಳು ಮತ್ತು ಅನೇಕ ಗ್ರಾಮಗಳು ವಿದ್ಯುತ್ತಿನ ಸೌಲಭ್ಯ ಪಡೆದಿವೆ.

ಮಾರುಕಟ್ಟೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆ: ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮೈಸೂರು, ಕೆ. ಆರ್. ನಗರ ಮತ್ತು ನಂಜನಗೂಡುಗಳಲ್ಲಿ ಕೃಷಿಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳಿವೆ. ಜೊತೆಗೆ ಅಧಿಕ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸಣ್ಣ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳೂ ಇದ್ದು ಸಂತೆಗಳೂ ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ಒಟ್ಟು 13 ನಿಯಂತ್ರಿತ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳು ಜಿಲ್ಲೆಯ

ಅಧಿಕ ಉತ್ಪಾದನಾ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ವಾರಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ನಡೆಯುವ ಸಂತೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿಲೇವಾರಿಯಾಗುತ್ತವೆ. ಹೆಚ್ಚುವರಿ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಿಗೆ ಬೇಡಿಕೆಯ ಮೇಲೆ ಕಳಿಸುವುದುಂಟು. ಬತ್ತ, ರಾಗಿ, ಜೋಳ, ತೆಂಗು, ಬೆಲ್ಲ, ಹೊಂಗೆ ಮತ್ತು ಬೇವಿನಎಣ್ಣೆ ಮುಂತಾದವು ರಫ್ತಾಗುತ್ತವೆ. ಬತ್ತ ಮತ್ತು ಎಣ್ಣೆ ಸಂಸ್ಕರಣ ಘಟಕಗಳಿವೆ. ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ತಂಬಾಕು ಬೆಳೆಯುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಅದರ ಸಂಸ್ಕರಣ ಮತ್ತು ಮಾರುಕಟ್ಟೆ ಸಹಕಾರಿ ಸಂಘಗಳಿಂದ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ.

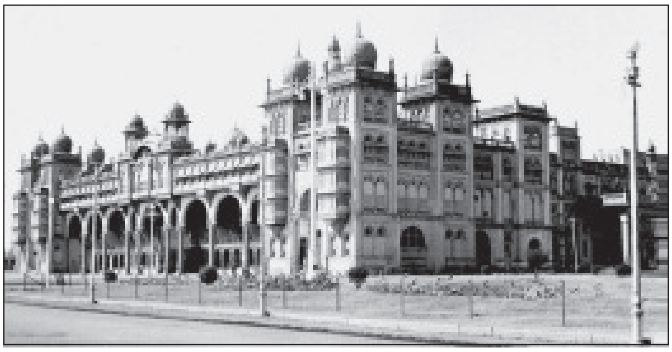
ಮೈಸೂರು ಅರಮನೆ

ಆರ್ಥಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆ: ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವಾಣಿಜ್ಯ, ಜಿಲ್ಲಾ ಸಹಕಾರ, ಭೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮುಂತಾದ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿವೆ. ಇವು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ವಿವಿಧ ಕಸಬುದಾರರಿಗೆ ಆರ್ಥಿಕ ಸಹಕಾರ ನೀಡುವುವು. 2000-2001ರ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ 184 ವಾಣಿಜ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು, 56 ಗ್ರಾಮೀಣ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು, 11 ನಗರ ಪ್ರದೇಶ ಸಹಕಾರ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು, 7 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಭೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು ಹಾಗೂ 1420 ಸಹಕಾರ ಮತ್ತು ಕೃಷಿ ಮಾರಾಟ ಸಂಘಗಳು ಇದ್ದವು.

ಪ್ರವಾಸೋದ್ಯಮ: ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಕೆಲವು ಪ್ರವಾಸಿ ಕೇಂದ್ರಗಳಿದ್ದು, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಈಗ ಕೆಲವು ಕೇಂದ್ರಗಳು ಚಾಮರಾಜನಗರ ಮತ್ತು ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಿಗೆ ಸೇರಿಹೋಗಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಕಾವೇರಿಯಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಐತಿಹಾಸಿಕ ದ್ವೀಪ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ, ಇಲ್ಲಿಯ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಸ್ಥಾನ, ಮಸೀದಿ, ದರಿಯಾ ದೌಲತ್, ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಅರಮನೆ ಮತ್ತು ಆತನ ಗೋರಿಯನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ಗುಂಬಜ್ ಮುಂತಾದವು. ಕಾವೇರಿಯಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿದ ರಂಗನತಿಟ್ಟು ಒಂದು ದ್ವೀಪ. ಇಲ್ಲಿ ಖಂಡಾಂತರಗಳಿಂದ ಬರುವ ವೈವಿಧ್ಯಮಯ ಪಕ್ಷಿ ಸಂಕುಲ ಕಾಣಬಹುದು. ಈ ಪಕ್ಷಿಧಾಮದಲ್ಲಿ ದೋಣಿ ವಿಹಾರದ ಸೌಲಭ್ಯವೂ ಉಂಟು. ಹೊಯ್ಸಳ ಶಿಲ್ಪಕಲೆ ಕ್ಷೇತ್ರವಾದ ಸೋಮನಾಥಪುರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸೋಮನಾಥ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಗೊಮ್ಮಟಗಿರಿ ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರವಾಸಿ ಕೇಂದ್ರ.

ತಲಕಾಡಿನ ಪಂಚಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳು, ನುಗು ಮತ್ತು ಕಬಿನಿ ಜಲಾಶಯಗಳು, ನಾಗರಹೊಳೆ ಅರಣ್ಯ ಮತ್ತು ಕಬಿನಿ ನದಿಯ ದಡದ ಮೇಲಿರುವ ನಂಜನಗೂಡಿನಲ್ಲಿ ನಂಜುಂಡೇಶ್ವರನ ದೇವಸ್ಥಾನ ಮುಂತಾದವು. ಮೈಸೂರು ನಗರವೇ ಒಂದು ಪ್ರವಾಸಿ ಆಕರ್ಷಣ ತಾಣವಾಗಿದೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕು: ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉತ್ತರಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜನಗರ, ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಪಾಂಡವಪುರ ಮತ್ತು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ನಂಜನಗೂಡು, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಹುಣಸೂರು ಮತ್ತು ಹೆಗ್ಗಡೆದೇವನಕೋಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಜಯಪುರ, ವರುಣ, ಇಲವಾಲ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ಹೋಬಳಿಗಳು. 128 ಜನವಸತಿಯುಳ್ಳ ಗ್ರಾಮಗಳಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 815.6 ಚ.ಕಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 10,38,490. ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಮೈಸೂರು ನಗರ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಅಸಮ ಇಳಿಜಾರಿನ ಬಯಲುಪ್ರದೇಶವಾಗಿದೆ. ಬೆಟ್ಟದಹಳ್ಳಿ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗುಡ್ಡಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಬೆಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಚಾಮುಂಡಿಬೆಟ್ಟ (1063 ಮೀ) ಮುಖ್ಯವಾದದ್ದು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿ ನದಿ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಕಬಿನಿ ನದಿ ಇವೆಯಾದರೂ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸರಹದ್ದಿಗೆ ಇವು ಒಳಪಟ್ಟಿಲ್ಲ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾಯುಗುಣ ಹಿತಕರ. ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ ಸು. 834.80ಮಿಮೀ. ವಾಸ್ತವಿಕವಾಗಿ ಬಿದ್ದ ಮಳೆ 979.8 ಮಿಮೀ (2001). ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶವಿಲ್ಲ. ಸೌದೆಗಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸಣ್ಣ ಗಿಡಮರಗಳು ಮತ್ತು ಪೋದೆಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ನೀಲಗಿರಿ ಮರಗಳ ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್‌ಗಳು ಮತ್ತು ಇತರ ಮಿಶ್ರ ಜಾತಿಯ ಹೊಂಗೆ, ಹುಣಿಸೆ, ಬನ್ನಿ ಮತ್ತು ಬಾಬುಲ್ ಮುಂತಾದ ಮರಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ.

ಬತ್ತ, ರಾಗಿ, ಜೋಳ, ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪು, ಕಡಲೆಕಾಯಿ, ಹತ್ತಿ, ಎಣ್ಣೆಬೀಜ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆಗಳು, ಕಬ್ಬು, ಹಿಪ್ಪುನೇರಳೆ ವಾಣಿಜ್ಯ ಬೆಳೆಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ದನ, ಕುರಿ, ಎಮ್ಮೆ, ಮೇಕೆ ಮುಂತಾದ ಜಾನುವಾರು ಸಂಪತ್ತು ಇದೆ. 29 ಪಶುವೈದ್ಯಶಾಲೆಗಳಿವೆ. ಕೋಳಿ ಸಾಕಾಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಸ್ಥಾನಪಡೆದಿದೆ. ಮತ್ಸ್ಯೋದ್ಯಮವಿದ್ದು 4753 ಟನ್ ಮೀನನ್ನು ಹಿಡಿಯಲಾಗಿದೆ (2001).

ಮೈಸೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 3 ಬಟ್ಟೆ, 32 ರಸಾಯನಿಕ, 41 ಎಂಜನಿಯರಿಂಗ್, 308 ಇತರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿವೆ. ಒಟ್ಟು 384 ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿದ್ದು 29,753 ಮಂದಿ ಉದ್ಯೋಗಿಗಳಿದ್ದಾರೆ (2001). ಮೈಸೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನೊಳಗೆ ಮತ್ತು ಅದರ ಸುತ್ತಮುತ್ತ ಹೊಸಹೊಸ ಉದ್ದಿಮೆಗಳು ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಗಿ ಕೈಗಾರಿಕೀಕರಣ ತ್ವರಿತಗತಿಯಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರೆಯುತ್ತಿದೆ.

ರಂಗಚಾರ್ಲು ಪುರಭವನ

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ರಸ್ತೆ ಮತ್ತು ರೈಲುಮಾರ್ಗಗಳ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಂದ ನಂಜನಗೂಡು, ಚಾಮರಾಜನಗರ, ಅರಸೀಕೆರೆ ಮತ್ತು ಬೆಂಗಳೂರುಗಳೊಡನೆ ರೈಲು ಸಂಪರ್ಕ ಇದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 18 ಕಿಮೀ ಬ್ರಾಡ್‌ಗೇಜ್, 18 ಕಿಮೀ ಮೀಟರ್‌ಗೇಜ್ ಒಟ್ಟು 36 ಕಿಮೀ ರೈಲುಮಾರ್ಗವಿದೆ. 31 ಕಿಮೀ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿ, 68 ಕಿಮೀ ರಾಜ್ಯ

ಹೆದ್ದಾರಿ, 172 ಕಿಮೀ ಮುಖ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ರಸ್ತೆ ಒಳಗೊಂಡಂತೆ ಒಟ್ಟು 557 ಪಕ್ಕಾರಸ್ತೆ ಸೇರಿಸಿ ಒಟ್ಟು 1374 ಕಿಮೀ ರಸ್ತೆಗಳಿದ್ದವು (2001).

ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿ ಕಛೇರಿ

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವ್ಯಾಪಾರ ವಾಣಿಜ್ಯಕ್ಕೆ ಆರ್ಥಿಕ ಅನುಕೂಲತೆ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರ ನೀಡಲು ಅನೇಕ ವಾಣಿಜ್ಯ, ಸಹಕಾರ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿವೆ. 2001ರ ಗಣತಿಯಂತೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 130 ವಾಣಿಜ್ಯ, 10 ಗ್ರಾಮೀಣ, 10 ನಗರ ಪ್ರದೇಶದ ಸಹಕಾರಿ ಮತ್ತು 1 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಭೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನವು ನಗರ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲೆ ಇವೆ (2001). ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಶಿಕ್ಷಣಕೇಂದ್ರ ಮಾನಸಗಂಗೋತ್ರಿ, ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ವಿವಿಧ ಶಾಲಾ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ವೃತ್ತಿಶಿಕ್ಷಣ ಶಾಲೆಗಳೂ ವೈದ್ಯಕೀಯ, ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, ವಾಣಿಜ್ಯ, ಕಾನೂನು ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ಇದ್ದು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷರತಾ ಪ್ರಮಾಣ 66.98 ಇದ್ದಿತು (1991). 630 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳು, 182 ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳು, 45 ಪದವಿಪೂರ್ವ, 31 ಸಾಮಾನ್ಯ ಶಿಕ್ಷಣ, 9 ಪಾಲಿಟೆಕ್ನಿಕ್, 5 ಎಂಜನಿಯರಿಂಗ್, ವೈದ್ಯಕೀಯ, ದಂತವೈದ್ಯ, ಆಯುರ್ವೇದ ಮುಂತಾದ ವೃತ್ತಿಶಿಕ್ಷಣ ಕಾಲೇಜುಗಳಿವೆ (2001). ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಹಾಗು ತಾಲ್ಲೂಕು ಸರ್ಕಾರಿ ಆಡಳಿತ ಕಚೇರಿಗಳಿವೆ. ಜಿಲ್ಲಾ ನ್ಯಾಯಾಲಯಗಳೂ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ಕೆಲವು ಆಡಳಿತ ಕಚೇರಿಗಳೂ ಇಲ್ಲಿವೆ.

ನಗರ: ಮೈಸೂರು ವಿಭಾಗ, ಜಿಲ್ಲೆ ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹಾಗೂ ಹೋಬಳಿಯ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಕರ್ನಾಟಕದ ರಾಜಧಾನಿ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ 138 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ನಗರ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 37.30 ಚ.ಕಿಮೀ ಇದ್ದದ್ದು ಹೊಸ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆಯಿಂದಾಗಿ ಅನೇಕ ಹೊಸ ಬಡಾವಣೆಗಳು ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡು ವಿಸ್ತೀರ್ಣ ಮತ್ತು ಜನಸಂಖ್ಯೆ ಹೆಚ್ಚಿದೆ. ನಗರ ಪಾಲಿಕೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ಜನಸಂಖ್ಯೆ 7,73,889. ಕರ್ನಾಟಕದ ಮುಖ್ಯ ನಗರಪಾಲಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಇದೂ ಒಂದು. ಅನೇಕ ಬಡಾವಣೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ವಿಶಾಲ ಮೈಸೂರು ನಗರದಲ್ಲಿ 3,99,904 ಮಂದಿ ಗಂಡಸರು, 3,85,896 ಮಂದಿ ಮಹಿಳೆಯರಿದ್ದು ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 7,85,800 (2001). ನಗರ ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟದಿಂದ 763 ಮೀ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿದೆ. ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಅಕ್ಷಾಂಶ 12^0 18" ನಿಂದ ಪೂರ್ವರೇಖಾಂಶ 76^0 12" ರಲ್ಲಿದೆ. ಸುತ್ತಲೂ ದಿಣ್ಣೆಯಂತಹ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಮತ್ತು ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಚಾಮುಂಡಿಬೆಟ್ಟದಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿರುವ ನಗರದ ಹವೆ ಮಾರ್ಚಿ, ಏಪ್ರಿಲ್ ಮತ್ತು ಮೇ ತಿಂಗಳು ಬಿಟ್ಟು ಮಿಕ್ಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಂಪಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಶಿಕ್ಷಣ: ನಾಡಿನ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ರಾಜಧಾನಿ ಎನಿಸಿದ ಮೈಸೂರು ನಗರ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಮುಖ್ಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿದೆ. ಮೈಸೂರು ಅರಸರ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವಿದೆ. ಅನೇಕ ಪ್ರಾಥಮಿಕ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳೂ ತಾಂತ್ರಿಕ ಹಾಗೂ ವೃತ್ತಿಶಿಕ್ಷಣ ಶಾಲೆಗಳೂ ಕಿವುಡಮೂಗರ ಪಾಠಶಾಲೆಯೂ ಇವೆ. ಮಾನವಿಕ ಮತ್ತು ವಿಜ್ಞಾನ, ವಾಣಿಜ್ಯ, ನ್ಯಾಯಶಾಸ್ತ್ರ, ಲಲಿತಕಲೆ, ವ್ಯಾಯಾಮ, ಶಿಕ್ಷಣ, ತಾಂತ್ರಿಕ ಹಾಗೂ ವೈದ್ಯಕೀಯ ಮುಂತಾದ ಕಾಲೇಜುಗಳಿವೆ. 1916 ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯವಿದೆ. ಮಾನಸಗಂಗೋತ್ರಿ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಶಿಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರ ಇದಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು ಉನ್ನತ ಮಟ್ಟದ ಶಿಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ಸಂಶೋಧನೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿದೆ. 1887 ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದ ಪ್ರಾಚ್ಯವಿದ್ಯಾ ಸಂಶೋಧನಾಲಯವಿದೆ **(ನೋಡಿ)**. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಮುಕ್ತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಭಾರತೀಯ ಭಾಷಾ ಸಂಸ್ಥಾನ, ಅಖಿಲ ಭಾರತ ವಾಕ್ ಶ್ರವಣಸಂಸ್ಥೆ ಮತ್ತು ಆಡಳಿತಾಧಿಕಾರಿಗಳ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರ ಮುಂತಾದುವು ಇವೆ. ಕೇಂದ್ರ ಆಹಾರ ಸಂಶೋಧನಾಲಯ ಮತ್ತು ರಕ್ಷಣಾ ಖಾತೆಗೆ ಸೇರಿದೆ ಆಹಾರ ಸಂಶೊಧನಾಲಯ, (ಡಿ.ಎಫ್.ಆರ್.ಎಲ್.) ರೇಷ್ಮೆ ಸಂಶೋಧನಾಲಯ, ಸರ್ಕಾರಿ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಗ್ರಂಥಾಲಯ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಗ್ರಂಥಾಲಯ ಮುಂತಾದವುಗಳಿವೆ. ಆಕಾಶವಾಣಿ ಕೇಂದ್ರವಿದೆ.

ಸೇಂಟ್ ಫಿಲೋಮಿನ ಚರ್ಚ್

ಮೈಸೂರು ಅರಮನೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಲಾಕೃತಿಗಳ ಒಂದು ಅದ್ಭುತ ಕಟ್ಟಡ. ಇದನ್ನು 1911–12 ರಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು 42 ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿಗಳ ಖರ್ಚಿನಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಜಗನ್ಮೋಹನ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಚಿತ್ರ ಶಾಲೆಯಿದೆ. ಮೈಸೂರಿನ ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ

ಮೃಗಾಲಯ ಬಲು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದದ್ದು. ಮೈಸೂರು ನಗರಕ್ಕೆ ಹತ್ತಿರವಾದ ಕೃಷ್ಣರಾಜಸಾಗರ ಮತ್ತು ಬೃಂದಾವನ ಪ್ರವಾಸಿ ಆಕರ್ಷಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು.

ಕೈಗಾರಿಕೆ: ಮೈಸೂರು ನಗರದ ತೀವ್ರ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ಇತ್ತೀಚಿನ ಕೈಗಾರಿಕೀಕರಣ ಮುಖ್ಯವಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ರಪ್ತು ಸಾಮಗ್ರಿಗಳ ಉತ್ಪಾದನೆ ಮಾಡುವ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಮತ್ತು ಸ್ಥಳೀಯ ನಿತ್ಯಬಳಕೆಯ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಪೂರೈಸುವ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿವೆ. ನಗರ ಮತ್ತು ಅದರ ಸುತ್ತ ಇರುವ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರಿ ರೇಷ್ಮೆ ಬಟ್ಟೆ ತಯಾರಿಕಾ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಗಂಧದ ಎಣ್ಣೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಅಗರಬತ್ತಿ ತಯಾರಿಕಾ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು, ಬೀಡಿ ತಯಾರಿಕೆ ಮುಂತಾದ ಸಣ್ಣ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಮ ವರ್ಗದ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿವೆ.

ಜರ್ಮನ್ ಸರ್ಕಾರದ ನೆರವಿನಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ್ದ ದೊಡ್ಡ ಮುದ್ರಣಾಲಯ, ಫಾಲ್ಕನ್ ಮತ್ತು ವಿಕ್ರಾಂತ್ ಟೈರ್ಸ್ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು, ಇವಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ಮರ ಕೊಯ್ಯುವ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳೂ ಅಕ್ಕಿ ಗಿರಣಿಗಳೂ ಮುದ್ರಣಾಲಯಗಳೂ ವಿದ್ಯುತ್ ಮಗ್ಗಗಳೂ ಮತ್ತು ಕೈಮಗ್ಗಗಳೂ ಹೆಂಚು ಮತ್ತು ಇಟ್ಟಿಗೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳೂ ಸೇರಿದಂತೆ. ಮೈಸೂರು ಇಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಮಾಹಿತಿ ತಂತ್ರಜ್ಞಾನ ಉದ್ಯಮಗಳನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತಿದೆ. ಇನ್‌ಫೋಸಿಸ್ ಸಂಸ್ಥೆ ಇಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಬಂಡವಾಳ ಹೂಡಿದೆ.

ಭಾರತದ ಪ್ರಾಚೀನ ನಗರಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಮೈಸೂರು ನಗರವೂ ಒಂದು ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ಸುಂದರವಾದ ಹಾಗೂ ಚೊಕ್ಕವಾದ ನಗರವೆಂದು ಹೆಸರು ಪಡೆದಿದೆ. ಮಹಾಭಾರತದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಹಿಷನಾಡು ಎಂಬ ಉಲ್ಲೇಖ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಸ್ಥಳ ಪುರಾಣದ ಪ್ರಕಾರ ಹಿಂದೆ ಮಹಿಷನೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸರಾಜನಿದ್ದನೆಂದೂ ಪಾರ್ವತಿದೇವಿ ಚಾಮುಂಡೇಶ್ವರಿಯಾಗಿ ಬಂದು ಅವನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಆಕೆಗೆ ಮಹಿಷಾಸುರಮರ್ದಿನಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂತೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಆ ಮಹಿಷನ ಊರೇ ಮುಂದೆ ಮೈಸೂರು ಆಯಿತೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ. ಈ ಮಹಿಷಮಂಡಲದ ಉಲ್ಲೇಖ ಅಶೋಕನ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಆತ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮ ಪ್ರಚಾರಕರನ್ನು ಮಹಿಷಮಂಡಲಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸಿದ್ದನಂತೆ.

ಅರಮನೆ ವೃತ್ತ

ಪ್ರಾಚೀನ ತಮಿಳು ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಱುಮೈ ನಾಡು ಎಂದು ಮೈಸೂರಿನ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರನ್ನು ಮಹಿಷೂರು, ಮಹಿಷಪುರ, ಮಹಿಷೂರಪುರ, ಮಹಿಷಾಸುರಪುರ ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿರುವುದು ಕಂಡುಬಂದಿದೆ. ಮೈಸುನಾಡು 70 ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿತ್ತೆಂದೂ ನಂದಿಗುಂದ ಗ್ರಾಮ ಮೈಸುನಾಡು 70 ಕ್ಕೆ ಸೇರಿತು. (ನಂಜನಗೂಡು ಶಾಸನ, 1021) ಎಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. 1499 ಮತ್ತು ಅನಂತರದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಸ್ಪಷ್ಟ ಉಲ್ಲೇಖ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಸು. 1524 ರಲ್ಲಿ ಬೆಟ್ಟದ ಚಾಮರಾಜನೆಂಬ ಅರಸು ಮೈಸೂರನ್ನು ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ರಾಜ್ಯಭಾರ ನಡೆಸತೊಡಗಿದನೆಂದೂ 1610 ರಲ್ಲಿ ರಾಜ ಒಡೆಯರು ವಿಜಯನಗರದ ಪ್ರತಿನಿಧಿ ಶ್ರೀರಂಗರಾಯನಿಂದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡರೆಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಮರಣದ ತನಕ (1799) ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ಭಾರತಕ್ಕೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಲಭಿಸುವತನಕ ಮೈಸೂರು ನಗರ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು.

*

ಮೈಸೂರು ಅನಂತಸ್ವಾಮಿ: 1936–95. ಸುಗಮ ಸಂಗೀತಕ್ಕೆ ಹೊಸ ಆಯಾಮ ನೀಡಿದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಗಾಯಕರು. ಕನ್ನಡ ಭಾವಗೀತೆಗಳನ್ನು ಕ್ಯಾಸೆಟ್ ಮೂಲಕ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗೆ ತಂದ ಮೊದಲಿಗರು. ವಿದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲಬಾರಿಗೆ ಕನ್ನಡ ಭಾವಗೀತೆಗಳ ವಾದ್ಯವೃಂದ ನಡೆಸಿದವರು. ಇವರಿಂದ ಕನ್ನಡ ಸುಗಮ ಸಂಗೀತ ಗಾಯಕರ ಒಂದು ಪರಂಪರೆಯೇ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿಸೃಷ್ಟಿಯಾಯಿತು.

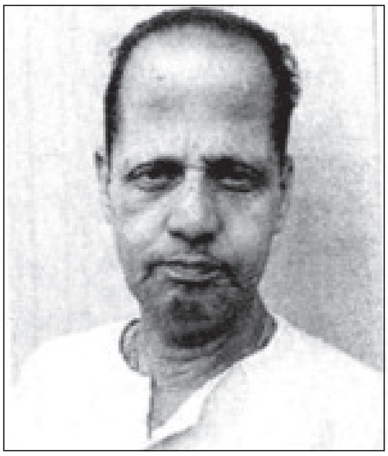

ಇವರು 1936 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 25 ರಂದು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ಜೆ.ಪಿ. ಸುಬ್ಬರಾವ್, ತಾಯಿ ಕಮಲಮ್ಮ. ಇವರ ತಾತ ಚಿಕ್ಕರಾಮರಾಯರು ಅರಮನೆಯ ಸಂಗೀತಗಾರರಾಗಿ ‘ಸಂಗೀತ ರತ್ನ’ ಎನಿಸಿಕೊಂಡವರು. ಅವರಿಗೆ ತಾಳಬ್ರಹ್ಮ ಎಂಬ ಬಿರುದೂ ಇತ್ತು. ಇಂಥ ಕೌಟುಂಬಿಕ ಪರಿಸರದಿಂದ ಅನಂತಸ್ವಾಮಿಯವರಿಗೆ ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲೇ ಸಂಗೀತದ ಒಡನಾಟ ಲಭಿಸಿತು. ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ, ಪಲ್ಲಡಂ ನಾಗರಾಜರಾಯರ ಬಳಿ ಸಂಗೀತಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರು. ಮೈಸೂರಿನ ಯುವರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಇಂಟರ್ ಮೀಡಿಯೆಟ್ ಓದಿದರು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಚಳವಳಿಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ದೇಶಭಕ್ತಿಗೀತೆಗಳ ಗಾಯನ ಇವರ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭಾವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿತು. ಆ ಕಾಲದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಗಾಯಕರಾದ ಎಚ್.ಎಸ್.ರಾಮಚಂದ್ರರ ಪ್ರಭಾವವೂ ಇವರ ಮೇಲಾಯಿತು. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಗಾಯಕರಾದ ಕಾಳಿಂಗರಾಯರ ಗಾಯನದ ಮೋಡಿಗೆ ಮರುಳಾದ ಇವರು ಕಾಳಿಂಗ ರಾಯರನ್ನು ತಮ್ಮ ಗುರುಗಳಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರು.

ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನ ಸಭಾಂಗಣದಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕವಿ ಕುವೆಂಪು ರಚನೆಗಳನ್ನೇ ಹಾಡಿ ತಮ್ಮ ಗಾಯನ ಜೀವನದ ಮೊದಲ ಯತ್ನ ಮಾಡಿದರು. ಕುವೆಂಪು ಅವರು ಇವರ ಗಾಯನವನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿದ್ದರು. ಇವರ ರಾಗ ಸಂಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ಅಪಾರವಾಗಿ ಮೆಚ್ಚಿದ ಕಾಳಿಂಗರಾಯರು ಇವರಿಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದರು. ಸಿನಿಮಾ ಗೀತೆ ಹಾಡುವ ಹುಚ್ಚಿನಿಂದ ಮದರಾಸು ಸೇರಿದ್ದ ಇವರನ್ನು ಸುಗಮ ಸಂಗೀತಕ್ಕೆ ಮರಳುವಂತೆ ಮಾಡಿದವರೇ ಕಾಳಿಂಗರಾಯರು.

ಎಲ್.ಆರ್.ಡಿ.ಇ. ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಉದ್ಯೋಗಿಯಾಗಿದ್ದ ಅನಂತಸ್ವಾಮಿಯವರು ತಮ್ಮ ಪ್ರೀತಿಯ ಹಾಡುಗಾರಿಕೆಯನ್ನು ತಪಸ್ಸಾಗಿ ಕೈಗೊಂಡರು. ಉದ್ಯೋಗನಿಮಿತ್ತ ಬೆಂಗಳೂರಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ ಇವರು ಪ್ರಭಾತ್ ಕಲಾವಿದರು ಹಾಗೂ ಎಂ. ಎಸ್. ಐ.ಎಲ್. ಸಂಗೀತ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಿಂದ

ಜನಪ್ರಿಯರಾದರು. ಪ್ರಭಾತ್ ಕಲಾವಿದರು ತಂಡದ ಕಿಂದರಿ ಜೋಗಿ, ಪುಣ್ಯಕೋಟಿ, ಸಿಂಡ್ರೆಲಾ, ಲವಕುಶ, ಧರ್ಮಭೂಮಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ವೈಭವ ಮೊದಲಾದ ನೃತ್ಯ ರೂಪಕಗಳಿಗೆ ಇವರು ಮಾಡಿದ ಸಂಗೀತ ಸಂಯೋಜನೆ ಇಂದಿಗೂ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿವೆ.

ಚಿತ್ರಗೀತೆಗಳ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವನ್ನೂ ಮೀರಿನಿಂತು ಕನ್ನಡ ಭಾವಗೀತೆಗಳ ಕ್ಯಾಸೆಟ್ ಯುಗಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಇವರ ಮೊದಲ ಕ್ಯಾಸೆಟ್ 'ನಿತ್ಯೋತ್ಸವ'. ಕನ್ನಡದ ಬಹುಪಾಲು ಕವಿಗಳು ಇವರ ಗಾಯನದಿಂದ ಜನಮನದಲ್ಲಿ ನೆಲೆ ನಿಂತರೆಂದರೆ ಅದು ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯಲ್ಲ. ಭಾವಸಂಗಮ, ಕೆಂದಾವರೆ, ನಾಕುತಂತಿ, ದುಂದುಭಿ, ತಾರಕ್ಕ ಬಿಂದಿಗೆ, ದೀಪೋತ್ಸವ, ಹೇಳ್ತೀನಿ ಕೇಳಾ ಸುಮಧುರ ಮೊದಲಾದವು ಇವರ ಜನಪ್ರಿಯ ಧ್ವನಿಸುರುಳಿಗಳು.

ಓನನ್ನ ಚೇತನಾ, ಭಾರತ ಜನನಿಯ ತನುಜಾತೆ ಜಯಹೇ ಕರ್ನಾಟಕ ಮಾತೆ, ಎದೆತುಂಬಿ ಹಾಡಿದೆನು, ಜೋಗದ ಸಿರಿ ಬೆಳಕಿನಲ್ಲಿ, ಬೆಣ್ಣೆ ಕದ್ದ ನಮ್ಮ ಕೃಷ್ಣ ಮೊದಲಾದ ಹಾಡುಗಳು ಇವರ ಗಾಯನದಿಂದ ಚಿರಸ್ಥಾಯಿಯಾಗಿವೆ, ಸುಗಮ ಸಂಗೀತದ ಸುಮಧುರ ಫಲಗಳಾಗಿವೆ, ಶ್ರೋತೃಗಳನ್ನು ಮೋಡಿ ಮಾಡಿವೆ. ಹೊಸ ಗಾಯಕರನ್ನು ರೂಪಿಸಿ ಅವರಿಗೆ ವೇದಿಕೆ ನೀಡಿದ್ದು ಅನಂತಸ್ವಾಮಿಯವರ ಇನ್ನೊಂದು ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆ.

ಇವರ ಪ್ರತಿಭೆಗೆ ಅಸಂಖ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಸಂದಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ ನೃತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಕರ್ನಾಟಕ ಕಲಾತಿಲಕ, ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಸುಗಮ ಸಂಗೀತ ಸಿರಿ ಮೊದಲಾದವು ಪ್ರಮುಖವಾದವು.

ಇವರು 1995 ಜನವರಿ 9ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. ಈಗ ಇವರ ಮಕ್ಕಳು (ರಾಜು ಅನಂತಸ್ವಾಮಿ) ಇವರ ಗಾಯನ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಪತ್ನಿ ಶಾಂತಾ ಕೂಡ ಸಂಗೀತ ಪ್ರೇಮಿ. **(ಎಸ್.ಬಿ.ಎಚ್.ಎ.)**

ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರು: 15ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆದಿಭಾಗದಿಂದ 1948ರವರೆಗೂ ಉಳಿದುಬಂದ ರಾಜಮನೆತನ. ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದ ಚಿಕ್ಕ ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ, ವಿಜಯನಗರದ ಸಾಮಂತರಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು. ರಕ್ಕಸತಂಗಡಿ ಯುದ್ಧದ ತರುವಾಯ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಶಿಥಿಲವಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೆಲಕಾಲ ಸಾಮಂತರಾಗಿ, ಅನಂತರ ಸ್ವತಂತ್ರರಾಗಿ ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕದ ಹಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡು ಮುಂದೆ ತಮ್ಮ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಸುತ್ತಣ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿ, 18ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಕೆಲಕಾಲ ಲುಪ್ತವಾಗಿದ್ದ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಮತ್ತೆ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಸಹಾಯದಿಂದ ಪಡೆದು, ಅವರ ಅಧೀನತ್ವದಲ್ಲಿ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಈ ರಾಜ್ಯ ಭಾರತ ಒಕ್ಕೂಟದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಹೋಗುವವರೆಗೂ (1948) ಆಳಿದ ರಾಜಮನೆತನ. ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ನಶಿಸಿದಮೇಲೆ ಆ ರಾಜ್ಯ ಬಿತ್ತಿ ಬೆಳೆಸಿದ ಹಲವು ಧ್ಯೇಯ ಮತ್ತು ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳನ್ನು ಮುಂದುವರೆಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಮೈಸೂರಿನ ಈ ಒಡೆಯರ ವಂಶದ್ದು. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ರಾಜ್ಯ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಆಳಿದ ಇತರ ಎಲ್ಲ ವಿಜಯನಗರೋತ್ತರ ರಾಜ್ಯಗಳಿಗೂ ಶಿಖರಪ್ರಾಯವಾಗಿತ್ತು.

ರಾಜಕೀಯ ಇತಿಹಾಸ: ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ಈ ವಂಶದ ಅರಸರ ರಾಜಧಾನಿಗಳಾಗಿದ್ದುವು. ರಾಜಾಧಿರಾಜ, ರಾಜಪರಮೇಶ್ವರ, ಅಪ್ರತಿಮವೀರ, ಬಿರುದೆಂತೆಂಬರಗಂಡ, ಕರ್ನಾಟಕಸಿಂಹಾಸನಾಧೀಶ್ವರ ಇತ್ಯಾದಿ ಹಲವು ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಈ ವಂಶದ ಅರಸರು ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದರು. ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ದೊರಕುವ ಇವರ ಹಲವಾರು ಶಿಲಾ ಹಾಗೂ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳು, ಮೈಸೂರು ಅರಮನೆ, ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರ, ದೆಹಲಿಯ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪತ್ರಾಗಾರ, ಲಂಡನ್ನಿನ ಇಂಡಿಯಾ ಹೌಸ್ ಮುಂತಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ರಾಜಕೀಯ ದಾಖಲೆ ಪತ್ರಗಳು ಈ ರಾಜವಂಶದ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ರಚಿಸಲು ಮೂಲಾಧಾರಗಳು. ಅಲ್ಲದೆ, ಮೈಸೂರು ದೊರೆಗಳ ವಂಶಾವಳಿ, ಮೈಸೂರು ದೊರೆಗಳ ಪೂರ್ವಾಭ್ಯುದಯ ವಿವರ, ಮೈಸೂರು ನಗರದ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ, ಮೈಸೂರು ರಾಜರ ಚರಿತ್ರೆ, ಕಳಲೆ ಅರಸುಗಳ ವಂಶಾವಳಿ, ಕಂಠೀರವನರಸರಾಜವಿಜಯ, ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಯ ವಂಶಾವಳಿ, ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ವಿಜಯಂ, ಅಪ್ರತಿಮವೀರಚರಿತ್ರೆ ಮುಂತಾದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಗ್ರಂಥಗಳು, ದಾಖಲೆಗಳು ಸಹಾಯಕವಾಗಿವೆ.

ಈ ವಂಶದ ಮೊದಲ ಇತಿಹಾಸ ಅಸ್ಪಷ್ಟ. ಇದರ ಸ್ಥಾಪಕನಾದ ಯದುರಾಯನು ಸೋದರ ಕೃಷ್ಣರಾಯನೊಡನೆ ದ್ವಾರಕೆಯಿಂದ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ನೆಲಸಿದನೆಂಬ ಐತಿಹ್ಯವಿದೆಯಾದರೂ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇದರ ಪ್ರಸ್ತಾಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ಯನಾದ ಯದುರಾಯ (ಸು.1399–1423) ಸುಸಂದರ್ಭವೊದಗಿದಾಗ, ಮೈಸೂರಿನ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿರುವ ಹದಿನಾಡು (ನಂಜನಗೂಡು ತಾಲ್ಲೂಕು ಹದಿನಾರು) ಮತ್ತು ಕಾರುಗಹಳ್ಳಿಗಳ ಪಾಳೆಯ ಪಟ್ಟಿನ ಆಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಂಡಿರಬೇಕು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಜಂಗಮನೊಬ್ಬನು ಸಹಕರಿಸಿದನೆಂದೂ ಅವನ ಮೇಲಿನ ಗೌರವದಿಂದ ತಮ್ಮ ಹೆಸರಿನೊಡನೆ ಮೈಸೂರು ಅರಸರು 'ಒಡೆಯರು' ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಪರಿಪಾಠ ಬೆಳೆಯಿತೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ. ಮುಂದಿನ ಅರಸರೆಲ್ಲ ಈ ಒಡೆಯರ್ ಎಂಬ ಕುಲನಾಮವನ್ನು ಬಳಸಿದರು. ಒಡೆಯರ್ ಅಂದರೆ ಒಡೆಯ ಅಥವಾ ಯಜಮಾನ ಎಂಬ ಅರ್ಥ ಇರುವುದನ್ನೂ ಗಮನಿಸಬಹುದು.

ಯದುರಾಯನ ಅನಂತರ ಬೆಟ್ಟದ ಚಾಮರಾಜ (1423–59), ತಿಮ್ಮರಾಜ I (1459–78), ಹಿರಿಯ ಚಾಮರಾಜ II (1478–1513), ಹಿರಿಯ ಬೆಟ್ಟದ ಚಾಮರಾಜ III (1513–53) ಈ ಪುತ್ರ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಆಳಿದರು. 3ನೆಯ ಚಾಮರಾಜನ ಮಗ 2ನೆಯ ತಿಮ್ಮರಾಜ (1553–72) ಪಾಳೆಯಗಾರರನ್ನು ಗೆದ್ದು ಬಿರುದೆಂತೆಂಬರಗಂಡ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡ. ಅನಂತರ ಆತನ ಕಿರಿಯ ತಮ್ಮ ಬೋಳ ಚಾಮರಾಜ (1572–76) ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದು ವೆಂಕಟಾದ್ರಿನಾಯಕನನ್ನು ಜಯಿಸಿ ಅವನು ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದ ಸುಗುಣ ಗಂಭೀರ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ತಾನೇ ಧರಿಸಿದ. ಆತನ ಅಣ್ಣ ಕೃಷ್ಣರಾಜನ ಮಗ ಬೆಟ್ಟದ ದೇವರಾಜ (1576–78) ಕೆಲಕಾಲ ಆಳಿ ವಿರಕ್ತನಾಗಿ ತಮ್ಮನಾದ ರಾಜೊಡೆಯನಿಗೆ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕವನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದ. ಒಡೆಯರ ವಂಶದ ಚರಿತ್ರೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದು ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ. ಕೇವಲ 33 ಹಳ್ಳಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಮೈಸೂರು ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟನ್ನು ದೊಡ್ಡ ರಾಜ್ಯವಾಗಿ ವಿಸ್ತರಿಸಿದವನು ರಾಜ ಒಡೆಯ (1578–1617). ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ವಿಜಯನಗರದ ಪ್ರತಿನಿಧಿ ತಿರುಮಲಾರ್ಯನಿಗೂ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸು ವೆಂಕಟನಿಗೂ ವೈಮನಸ್ಯವಿದ್ದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ರಾಜಒಡೆಯ ತಿರುಮಲನನ್ನು ಅಲಕ್ಷಿಸಿ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡ. ಕೊನೆಗೆ ತಿರುಮಲನನ್ನೂ ಎದುರಿಸಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಅರಸನಾದ. ವೆಂಕಟ ಒಪ್ಪಿಗೆ ಪಡೆದು ಸ್ವತಃ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾದ. ವೆಂಕಟನು ಮೈಸೂರಿನ ಸಮೀಪದ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನೂ ರಾಜಒಡೆಯನಿಗೇ ಕೊಟ್ಟ. ರಾಜಒಡೆಯ ತನ್ನ ವಿಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಮುಂದುವರೆಸಿ ಅನೇಕ ಚಿಕ್ಕಪುಟ್ಟ ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟುಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಸದೆಬಡಿದ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಸುಮಾರು ಇಂದಿನ ಇಡೀ ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಇವನ ವಶಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು.

ಅನಂತರ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ ರಾಜ ಒಡೆಯನ ಮೊಮ್ಮಗ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (1617–37) ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತರಣೆ ಮುಂದುವರಿದು

ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರು

ವಂಶಾವಳಿ:

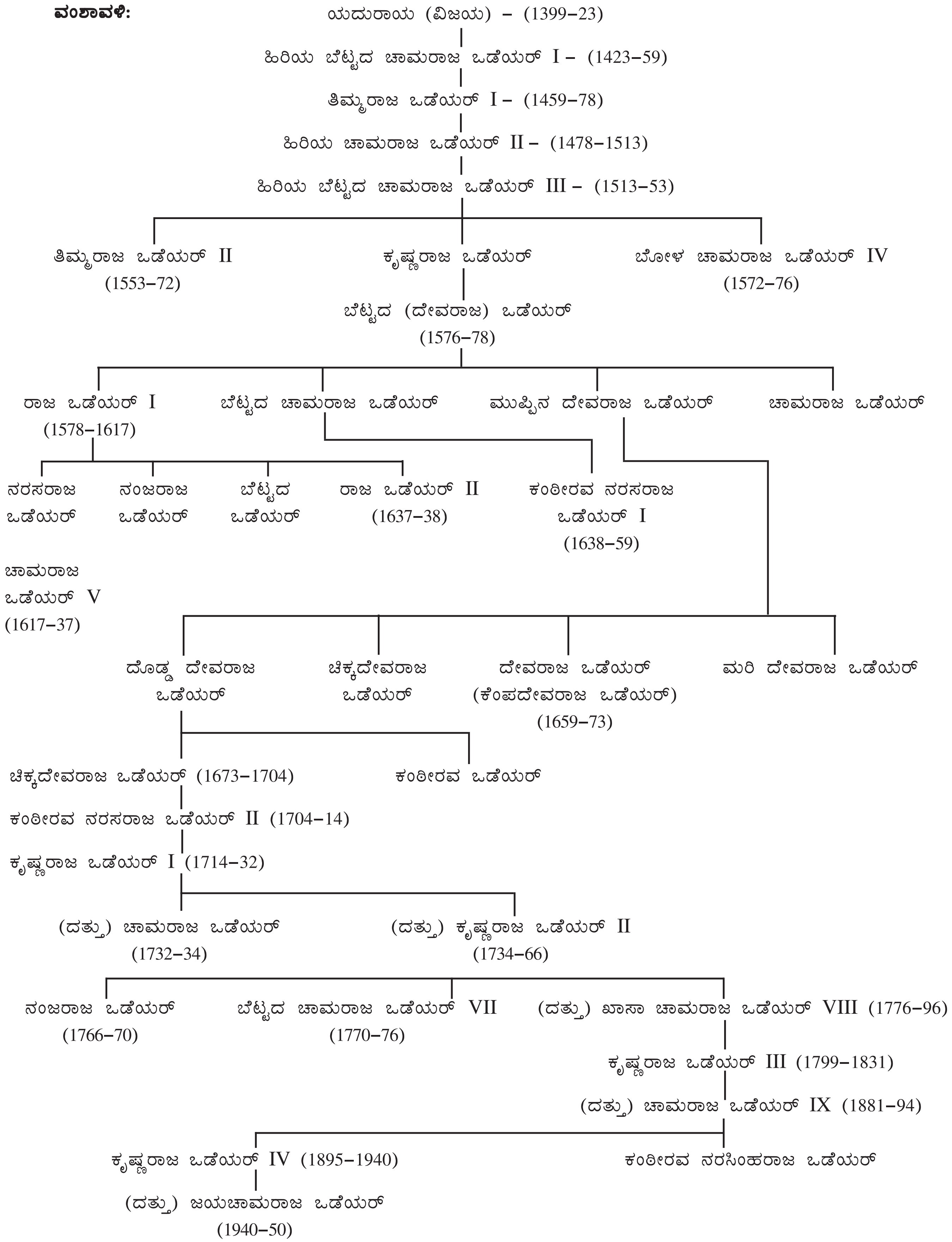
ಯದುರಾಯ (ವಿಜಯ) – (1399–23)
ಹಿರಿಯ ಬೆಟ್ಟದ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ್ I – (1423–59)
ತಿಮ್ಮರಾಜ ಒಡೆಯರ್ I – (1459–78)
ಹಿರಿಯ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ್ II – (1478–1513)
ಹಿರಿಯ ಬೆಟ್ಟದ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ್ III – (1513–53)
ತಿಮ್ಮರಾಜ ಒಡೆಯರ್ II (1553–72)
ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ್
ಬೋಳ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ್ IV (1572–76)
ಬೆಟ್ಟದ (ದೇವರಾಜ) ಒಡೆಯರ್ (1576–78)
ರಾಜ ಒಡೆಯರ್ I (1578–1617)
ಬೆಟ್ಟದ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ್
ಮುಪ್ಪಿನ ದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ್
ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ್
ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರ್
ನಂಜರಾಜ ಒಡೆಯರ್
ಬೆಟ್ಟದ ಒಡೆಯರ್
ರಾಜ ಒಡೆಯರ್ II (1637–38)
ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರ್ I (1638–59)
ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ್ V (1617–37)
ದೊಡ್ಡ ದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ್
ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ್
ದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ್ (ಕೆಂಪದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ್) (1659–73)
ಮರಿ ದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ್
ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ್ (1673–1704)
ಕಂಠೀರವ ಒಡೆಯರ್
ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರ್ II (1704–14)
ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ್ I (1714–32)
(ದತ್ತು) ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ್ (1732–34)
(ದತ್ತು) ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ್ II (1734–66)
ನಂಜರಾಜ ಒಡೆಯರ್ (1766–70)
ಬೆಟ್ಟದ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ್ VII (1770–76)
(ದತ್ತು) ಖಾಸಾ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ್ VIII (1776–96)
ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ್ III (1799–1831)
(ದತ್ತು) ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ್ IX (1881–94)
ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ್ IV (1895–1940)
ಕಂಠೀರವ ನರಸಿಂಹರಾಜ ಒಡೆಯರ್
(ದತ್ತು) ಜಯಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ್ (1940–50)

ಆತನು ತಲಕಾಡು, ಹೊಳೆನರಸೀಪುರ ಮುಂತಾದ ಪಾಳೆಪಟ್ಟುಗಳನ್ನು ಮುರಿದುದಲ್ಲದೆ ಬಲಶಾಲಿಯಾಗಿದ್ದ ಚನ್ನಪಟ್ಟಣದ ಜಗದೇವರಾಯನನ್ನೂ ಸೋಲಿಸಿ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯ ಹಾಸನ, ಮಂಡ್ಯ ಮತ್ತು ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡಿದ. ಆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಬಹು ಬಲಿಷ್ಠವಾದ ಕೆಳದಿಯ ಅರಸರ ಮೇಲೂ ದಂಡೆತ್ತಿಹೋಗುವ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಮೈಸೂರಿನ ಶಕ್ತಿ ಬೆಳೆದಿತ್ತು.

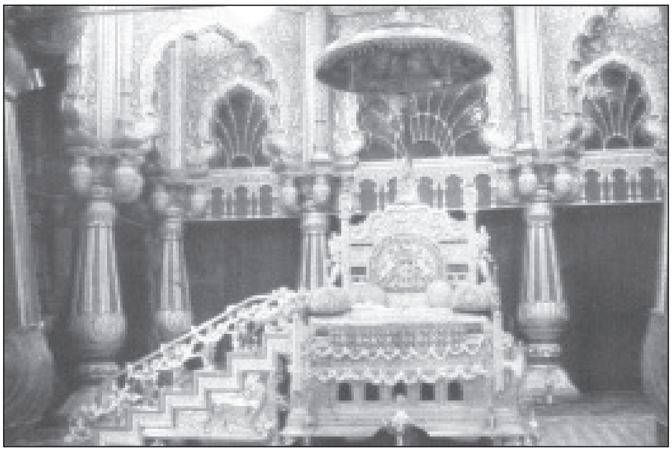

ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ರತ್ನಸಿಂಹಾಸನ

ಅನಂತರದ ದೊರೆ ಇಮ್ಮಡಿ ರಾಜಒಡೆಯ (1637–38) ದಳವಾಯಿ ವಿಕ್ರಮರಾಯನ ಕುತಂತ್ರದಿಂದ ಕೊಲೆಯಾದಮೇಲೆ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ ರಣಧೀರ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯ I (1638–59) ಬಹು ಬಲಿಷ್ಠನಾದ. ಈತ ಸಾಂಬಳ್ಳಿ, ಕಾವೇರಿಪುರ, ದಂಟಳ್ಳಿ, ಸಿಂಗಾನಲ್ಲೂರು, ತುರುವೇಕೆರೆ, ಆನೆಬಾಗೂರು, ತೋಳ್ಯ, ಚಂಗಪ್ಪಾಡಿ, ಮಾರಟಹಳ್ಳಿ, ಹಂಪಾಪುರ, ಪಿರಿಯಾಟ್ಟಣ, ಬೆಟ್ಟದಪುರ, ರುದ್ರಪಟ್ಟಣ, ಕಣ್ಣಾಗಾಲ (ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣದ ಬಳಿಯ), ಕಿತ್ತೂರು, ನಂಜರಾಜಪಟ್ಟಣ, ಹೆಬ್ಬೂರು, ಸೂಳೆಕೆರೆದುರ್ಗ, ಯಲಹಳಕನಾಡು, ಚೆನ್ನಗಿರಿ, ಗನ್ನಿಗ್ರಾಮ, ಮಾದಾಪುರ, ಕತ್ತರಿಘಟ್ಟ, ರತ್ನಗಿರಿ, ವೀರಭದ್ರನದುರ್ಗ, ಡಂಕಣಕೋಟೆ, ಸತ್ಯಮಂಗಲ, ಹೊಸೂರು– ಇವುಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡ ಬಿಜಾಪುರ ರಣದುಲ್ಲಾಖಾನ ನೊಡನೆ ಹೋರಾಡಿ ಗೆದ್ದ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಭದ್ರಮಾಡಿದ. ಮೈಸೂರಲ್ಲಿ ಫಿರಂಗಿಗಳನ್ನಿಡಿಸಿದ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ವರ್ಧಿಸಿದ. ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಕೊಡಗಿನವರೆಗೂ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಮಂಗಲ ಮತ್ತು ಡಣಾಯಕನ ಕೋಟೆ, ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿ ಪಟ್ಟಣದವರೆಗೂ ಈತನ ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತರಿಸಿತು. ನರಸರಾಜನ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯಾದ ದೇವರಾಜಒಡೆಯ (1659–73) ಬಿಜಾಪುರ ಮತ್ತು ಗೋಲ್ಕಂಡದ ಸುಲ್ತಾನರು, ಕೆಳದಿಯ ನಾಯಕರು ಹಾಗೂ ಮಧುರೆಯ ನಾಯಕನ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸೇಲಂ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಕೊಯಮತ್ತೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಧಾರಾಪುರ, ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕನಾಯಕನಹಳ್ಳಿ ವರೆಗೆ ವಿಸ್ತರಿಸಿದ.

ಶೂರನೂ ದಕ್ಷನೂ ಆದ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯ (1673–1704) ದೇವರಾಜ ಒಡೆಯನ ಹಿರಿಯ ಸೋದರನಾದ ದೊಡ್ಡದೇವರಾಜ ಒಡೆಯನ ಮಗ. ಈತ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ ತರುವಾಯ ದೇವನಗಿರಿ, ಹೊನ್ನವಳ್ಳಿ, ಬೊಮ್ಮಸಮುದ್ರ, ತೊಡನಾಡು, ಅಂದೂರು, ಮಧುಗಿರಿ ಕುಂಬಿ, ಹೊಸೂರು, ತುಮಕೂರು, ಕಂದಿಗೆರೆ, ತ್ಯಾಮಗೊಂಡ್ಲು, ಬೆಂಗಳೂರು, ಆವನಿ, ಪೆರೂರು, ಹೊಸಕೋಟೆ, ಮನುಗೊಂಡೆ ದುರ್ಗ, ಮನ್ನಾರಗುಡಿ, ವಾಮಲೂರು, ಧರ್ಮಪುರಿ, ಕಾವೇರಿಪಟ್ಟಣ, ಅನಂತಗಿರಿ, ಬಾಗಡಿ, ಹಾರನಹಳ್ಳಿ, ಬಾಣಾವರ, ಕಡೂರು, ಸಕ್ಕರೆಪಟ್ಟಣ, ಬೇಲೂರು, ವಸ್ತಾರೆ, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು, ಮಹಾರಾಜನದುರ್ಗ, ಹಾಸನ, ಅರಕಲಗೂಡು, ಐಗೂರು, ಸಕಲೇಶಪುರ, ಕೊಡ್ಲಿಪೇಟೆ, ಶಾದಮಂಗಲ, ನಾಮಕಲ್ಲು, ತಮ್ಮಂಬಟ್ಟಿ– ಇವುಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಂಡು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಅಪ್ರತಿಮ ವೀರನಾಗಿ, ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ತುಮಕೂರು, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಿಂದ ಹಿಡಿದು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಪಳನಿ, ಆನೆಮಲೈವರೆಗೂ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಕೊಡಗು, ಬೇಲೂರಿನಿಂದ ಹಿಡಿದು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸೇಲಂ ವರೆಗೂ ಹಬ್ಬಿದ ವಿಶಾಲರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಯಾದ. ಆಡಳಿತವನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೊಳಿಸಿದ. ಹೊಸ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಸಾಗುವಳಿಗೆ ಒಳಪಡಿಸಿದ. ದೇಶದ ಹಾಗೂ ಕೋಶದ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿದ. ಶ್ರೀಮಂತನಾಗಿ ನವಕೋಟಿ ನಾರಾಯಣನೆಂಬ ಹೆಸರು ಗಳಿಸಿದ. ದೆಹಲಿಯ ಬಾದಷಹನಿಂದ ಅನೇಕ ಸನ್ಮಾನಗಳನ್ನು ಪಡೆದ. ಇದು ಮೈಸೂರು ಇತಿಹಾಸದ ಉಚ್ಛ್ರಾಯ ಕಾಲ.

ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜನ ಮಗ ಇಮ್ಮಡಿ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ (1704–14) ಮೂಕನೂ ದುರ್ಬಲನೂ ಆಗಿದ್ದುದರಿಂದ ರಾಜ್ಯದ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ದಳವಾಯಿಗಳ ಕೈವಾಡ ಹೆಚ್ಚಾಯಿತು. ಅವರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯರಾದವರು ಕಳಲೆಯ ದಳವಾಯಿಗಳು. ಮೈಸೂರಿನ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜನ ಅನಂತರದ ಕಾಲವನ್ನು ದಳವಾಯಿಗಳ ಕಾಲ ಎಂದೇ ಕರೆಯಬಹುದು. ದೊಡ್ಡಕೃಷ್ಣರಾಜನ (ಕೃಷ್ಣರಾಜಒಡೆಯರ್) ಕಾಲದಲ್ಲಿ (1714–32) ಮುಗಲ್ ಮತ್ತು ಮರಾಠರ ದಾಳಿಗಳಿಂದ ಮೈಸೂರು ಬೊಕ್ಕಸ ಬರಿದಾಯಿತು. ರಾಜ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿ ಹದಗೆಟ್ಟಿತು. ಅನಂತರ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನು ಹತ್ತಿದ ಆತನ ದತ್ತುಪುತ್ರ ಚಾಮರಾಜ **VI** (1732–1734) ದಳವಾಯಿ ದೇವರಾಜಯ್ಯನ ದ್ರೋಹದಿಂದ ಕಬ್ಬಾಳುದುರ್ಗದ ಸೆರೆಯಲ್ಲೇ ತನ್ನ ಜೀವಿತವನ್ನು ಕಳೆದ. ಅನಂತರ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ ಇಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜನ (1734–66) ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೈದರನ ಅಧಿಕಾರ ಬೆಳೆಯತೊಡಗಿ ಕೊನೆಗೆ ಹೈದರನು ಸರ್ವಾಧಿಕಾರಿಯಾದ. ಆತನೂ ಮತ್ತು ಅವನ ಮಗ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನನೂ ವಸ್ತುತಃ ಸಾರ್ವಭೌಮರಾದರು. ಇವರಿಬ್ಬರ ಆಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ರಾಜವಂಶದವರ ಪಾತ್ರವೇನೂ ಇದರಲ್ಲಿರಲಿಲ್ಲ.

ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬಹು ಚಿಕ್ಕಯಸ್ಸಿನಲ್ಲೇ ವಿಧವೆಯಾದ ಇಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜನ ಪತ್ನಿ ಮಹಾರಾಣಿ ಲಕ್ಷ್ಮಮ್ಮಣ್ಣಿ ಮೈಸೂರು ರಾಜವಂಶದ ಆಳ್ವಿಕೆ ಅಳಿಯದಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಪ್ರಯತ್ನ ನಡೆಸಿದಳು. ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನರ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ರಾಜಮನೆತನ ಹಲವು ಕಷ್ಟಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸಬೇಕಾಗಿ ಬಂದರೂ ಧೃತಿಗೆಡದೆ, ಆಗಾಗ್ಗೆ ಮರಾಠರು ಮತ್ತು ಬ್ರಿಟಿಷರೊಡನೆ ಗುಪ್ತಸಂಧಾನ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದಳು. ವಂಶದ ಕುಡಿಗಳೂ ದುರದೃಷ್ಟವಶಾತ್ ಅಥವಾ ಕುತಂತ್ರದಿಂದ ಕಮರಿದಾಗ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ದತ್ತು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ತನ್ನ ಪ್ರಯತ್ನ ಮುಂದುವರೆಸಿದಳು.

1799ರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಪತನವಾಗಿ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನು ಮರಣವನ್ನಪ್ಪಿದ ಮೇಲೆ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಇತಿಹಾಸ ಹೊಸ ತಿರುವನ್ನು ಪಡೆಯಿತು. ಹೈದರ್, ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲೇ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಬಲವಾಗಿದ್ದ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯ ಒಡೆದು ಹರಿದುಹಂಚಿಹೋಯಿತು. ಕರ್ನಾಟಕದ ಉತ್ತರದ ಭಾಗಗಳು ಬ್ರಿಟಿಷರ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿದ್ದ ಮುಂಬಯಿ ಪ್ರಾಂತ ಮತ್ತು ಹೈದರಾಬಾದು ನಿಜಾಮನ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳ ನಡುವೆ ಸೇರಿಹೋದವು. ಧಾರವಾಡ, ಉತ್ತರಕನ್ನಡ, ಬೆಳಗಾಂವಿ ಮತ್ತು ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಗಳು ಮುಂಬಯಿ ಪ್ರಾಂತಾಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿದರೆ ಬೀದರ್, ಗುಲ್ಬರ್ಗ, ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳು ನಿಜಾಮನ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಭಾಗವಾದವು. ಬಳ್ಳಾರಿ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಗಳು

ಹಾಗೂ ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮದರಾಸು ಪ್ರಾಂತದ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟವು. ಕೊಡಗು, ಜಮಖಂಡಿ ಮತ್ತು ಸೊಂಡೂರುಗಳಂತಹ ಚಿಕ್ಕ ರಾಜಾಡಳಿತ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ಮಾನ್ಯತೆ ನೀಡಲಾಯಿತು. ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯಿಂದ ಕಾವೇರಿಯವರೆಗೂ ಹರಡಿದ್ದ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಉಳಿದ ಭಾಗವನ್ನು ಹಿಂದಿನ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ವಹಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ಪ್ರದೇಶ ಮುಂದೆ ಬೆಂಗಳೂರು, ಕೋಲಾರ, ಮೈಸೂರು, ಹಾಸನ, ತುಮಕೂರು, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು (ಕಡೂರು) ಮತ್ತು ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾವಾಯಿತು. ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನವು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಮತ್ತು ಕಲೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡುವ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದ್ದರಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಪ್ರದೇಶದ ಹೆಚ್ಚು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ರಾಜ್ಯವಾಗಿ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಿದುದ್ದರಿಂದಲೂ ಇದರ ಇತಿಹಾಸ ಮುಖ್ಯವೆನಿಸಿದೆ.

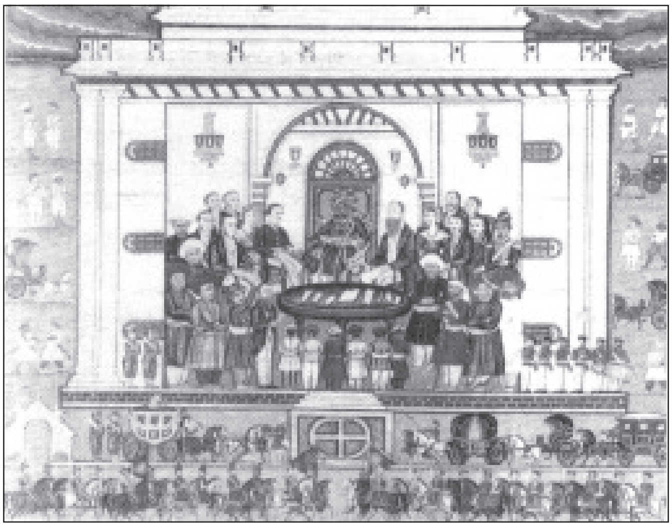

ಚಿತ್ರಕಲೆ: ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಸ್ಕೂಲ್ ಉದ್ಘಾಟನೆಯಲ್ಲಿ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ್

ಈ ಸಂಸ್ಥಾನವನ್ನು 1800–31ರವರೆಗೆ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ಆಳಿದರು. ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ಶತಮಾನದುದ್ದಕ್ಕೂ ಅವಿರತವಾಗಿ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯ ನಡೆಸಿದ ಯುದ್ಧಗಳಿಂದಾಗಿ ಮತ್ತು ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಪ್ರಭುತ್ವಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಕೊಡಬೇಕಾಗಿದ್ದ ಪೊಗದಿಯಿಂದಾಗಿ, ಹಿಂದಿನ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಮನೆತನಗಳ ಹಕ್ಕುದಾರರ ಅಸಹಕಾರ ಹಾಗೂ ಪ್ರತಿಭಟನೆಯಿಂದಾಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನವನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯ ಸರಿದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಮುನ್ನಡೆಸುವುದು ಕಷ್ಟಕರವಾಗಿದ್ದಿತು. ಆದರೂ ದಿವಾನ್ ಪೂರ್ಣಯ್ಯನ (1800–11) ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಾನೂನು ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಜಾರಿಗೆ ತರುವುದರಲ್ಲಿ, ನೀರಾವರಿ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳುವಲ್ಲಿ, ಕಂದಾಯ ವಸೂಲಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರಗತಿ ಸಾಧಿಸಲಾಯಿತು.

ಪೂರ್ಣಯ್ಯನ ಅನಂತರ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ಕ್ರಮೇಣ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷತೆಯನ್ನು ತರುವಲ್ಲಿ ಹಿನ್ನಡೆ ಅನುಭವಿಸಿದರು. ಪದೇ ಪದೇ ಆಗುತ್ತಿದ್ದ ದಿವಾನರುಗಳ ಬದಲಾವಣೆ; ಆಗಾಗ ತಲೆದೋರಿದ ಕ್ಷಾಮಗಳಿಂದ ಆದ ಆರ್ಥಿಕ ಹಿಂಜರಿತ; ನಗರದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ರೈತರ ದಂಗೆ– ಇವು ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಮುನ್ನಡೆಸುವಲ್ಲಿ ಮುಮ್ಮಡಿಯವರು ವಿಫಲರಾಗಿದ್ದಾರೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಪ್ರಭುತ್ವದಲ್ಲಿ ಮೂಡಿತು. ಸಮಿತಿಯೊಂದನ್ನು ನೇಮಿಸಿ ಆ ಸಮಿತಿಯ ವರದಿಯ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ರದ್ದುಪಡಿಸಿ 1831ರಲ್ಲಿ ನೇರವಾಗಿ ಕಮಿಷನರುಗಳ ಒಂದು ಮಂಡಲಿಗೆ ಅಧಿಕಾರ ವಹಿಸಿಕೊಟ್ಟಿತು. ಮುಂದೆ 1881ರ ವರೆಗೂ ಕಮಿಷನರ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಯಿತು (ನೋಡಿ: ಬ್ರಿಟಿಷರ ಆಳ್ವಿಕೆ). ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು (ನೋಡಿ) ಸುಸಂಸ್ಕೃತರೂ ಉದಾರಿಗಳೂ ಆಗಿದ್ದು ಅವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಸಂಗೀತ, ಕಲೆಗಳು ಮತ್ತು ಧಾರ್ಮಿಕ ಆಚರಣೆಗಳು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಪಡೆದವು.

ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ರಾಜ್ಯಾಧಿಕಾರವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡರೂ ತಮಗಾಗಿದ್ದ ಅನ್ಯಾಯದ ಬಗ್ಗೆ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಪ್ರಭುತ್ವಕ್ಕೆ ಮನವಿ ಮಾಡುವ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದರು. ಅಂತಿಮವಾಗಿ ಬೌರಿಂಗ್ ಕಮಿಷನರಾಗಿದ್ದಾಗ ಮುಮ್ಮಡಿಯವರ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ರಾಜ್ಯಾಧಿಕಾರ ವಹಿಸಿಕೊಡಲು ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಪ್ರಭುತ್ವ ಒಪ್ಪಿಗೆ ನೀಡಿತು. ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ತಮ್ಮ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ಅಪ್ರಾಪ್ತ ವಯಸ್ಕರಾಗಿದ್ದ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರನ್ನು ದತ್ತು ಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡಿದರು. ಈ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರು ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ ಸಮಾರಂಭ 1868 ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ 23ರಂದು ನಡೆಯಿತು.

ಮುಮ್ಮಡಿಯವರು ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರನ್ನು ದತ್ತು ತೆಗೆದುಕೊಂಡ ವಿಶಿಷ್ಟ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಎ.ಎನ್. ನಿರಂಜನರಾಜ ಅರಸು ಅವರು ತಮ್ಮ ಮುಮ್ಮಡಿ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣರಾಜ ಮಹೀಪಾಲ ವಂಶರತ್ನಾಕರ ಎಂಬ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಲೇಖಕರು ಮುಮ್ಮಡಿಯವರ ಅಳಿಯಂದಿರಾದ ಅಳಿಯ ಲಿಂಗರಾಜ ಅರಸರ ವಂಶಸ್ಥರಾಗಿದ್ದು ಕೆಲವು ವಿಶಿಷ್ಟ ಮಾಹಿತಿಗಳಿಂದ ಈ ಮುಂದಿನ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಾರೆ: ಮುಮ್ಮಡಿಯವರಿಗೆ ಐವರು ಧರ್ಮಪತ್ನಿಯರೂ ಹದಿನೈದು ಮಂದಿ ಗಾಂಧರ್ವ ಪತ್ನಿಯರೂ ಇದ್ದರು. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇವರೆಲ್ಲರನ್ನೂ ಧರ್ಮಪತ್ನಿಯರೆಂದೇ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಗಾಂಧರ್ವ ಪತ್ನಿಯರೆಂದರೆ ದುಷ್ಯಂತ ಶಕುಂತಲೆಯರಂತೆ ಮೆಚ್ಚಿ ಮದುವೆಯಾದವರು. ಇದು ಕೂಡ ಧರ್ಮಸಿಂಧುವಾದ ವಿವಾಹವಾಗಿದೆ. ಮುಮ್ಮಡಿಯವರಿಗೆ ಗಂಡು ಮತ್ತು ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳಿದ್ದರು. ಅವರಲ್ಲಿ ಗಾಂಧರ್ವ ಪತ್ನಿಯರಿಗೆ ಸೇನಾಪತಿ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರು ಮತ್ತು ಯುವರಾಜ ನಂಜರಾಜ ಒಡೆಯರೆಂಬ ಪುತ್ರರಿದ್ದು ಅವರಿಬ್ಬರು ಬೇಗ ನಿಧನರಾದರು. ಮುಮ್ಮಡಿಯವರ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯನ್ನು ನೇಮಿಸುವ ಪ್ರಶ್ನೆ ಬಂದಾಗ ಈ ಪುತ್ರರ ಮಕ್ಕಳನ್ನಾಗಲಿ ಪುತ್ರಿಯರ ಮಕ್ಕಳನ್ನಾಗಲಿ ಗಣನೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲ. ಶಾಸ್ತ್ರಬದ್ಧವಾಗಿ ದುಷ್ಯಂತನು ಭರತನಿಗೆ ಪಟ್ಟಕಟ್ಟಿದಂತೆ ಈ ಸಂತತಿಗೂ ಸಿಂಹಾಸನದ ಮೇಲೆ ಹಕ್ಕಿದ್ದಿತು. ಹೀಗಾಗಲು ಮುಮ್ಮಡಿಯವರ ನೇರ ವಂಶದವರ ಹಕ್ಕಿನ ಬಗ್ಗೆ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಪ್ರಭುತ್ವದ ಸ್ಥಳೀಯ ಸಲಹೆಗಾರರು, ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಕಮಿಷನರು ಹಾಗೂ ತದನಂತರ ದಿವಾನರಾಗಿದ್ದ ಸಿ.ರಂಗಾಚಾರ್ಲು ರವರು ಸೂಕ್ತ ಗಮನ ಕೊಡದೆ ಅವರ ಮೇಲೆ ಒತ್ತಡ ತಂದರು. ಇದರ ಫಲವಾಗಿ ಹಿಂದಿನ ಮಹಾರಾಣಿ ಲಕ್ಷ್ಮಮ್ಮಣ್ಣಿಯವರ ಸಂತತಿಯ ಕೃಷ್ಣೇ ಅರಸರಿಗೆ ಚಾಮರಾಜರ ತಂದೆ ಕೃಷ್ಣೇ ಅರಸು ದತ್ತುವಾಗಿದ್ದರು. ಅವರ ಸಂತತಿಯನ್ನು ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ತರಲು ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರನ್ನು ದತ್ತು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಮುಮ್ಮಡಿಯವರ ದೌಹಿತ್ರ ಸಂತಾನಕ್ಕೆ ಅಧಿಕಾರ ಕೊಡಲು ಆ ಕಾಲದ ಧರ್ಮಾಧಿಕಾರಿಗಳಲ್ಲಿ ದತ್ತು ಸ್ವೀಕಾರದ ಬಗ್ಗೆ ಅಧಿಕಾರ ವರ್ಗದವರು ಪ್ರಸ್ತಾಪ ಮಾಡಲಿಲ್ಲ. ರಾಜಕೀಯ ಸನ್ನಾಹದಿಂದ ಮನುಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅಂಗೀಕೃತವಾದ ದೌಹಿತ್ರ (ಮಗಳ ಮಕ್ಕಳು) ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರತ್ವದ ಹಕ್ಕನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಲಾಯಿತು. ಮುಂದೆ ಈ ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರ ಮನೆತನ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರನ್ನು ಸೂಕ್ತವಾಗಿ ಸ್ಮರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲ (ಅವರ ಒಂದು ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು ಮೈಸೂರು ನಗರದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ಆಸಕ್ತಿ ತೋರಿಸಿಲ್ಲ), ಅವರ ಗಂಡು ಮಕ್ಕಳ ಮತ್ತು ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳ ಸಂತಾನಕ್ಕೆ ತರುವಾಯದ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರು ಸರಿಯಾದ ಮನ್ನಣೆ ನೀಡಲಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಈ ಅಂಶಗಳು

ಅರಸು ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳಾಗಿವೆ. ಮುಮ್ಮಡಿಯವರು 1868 ಮಾರ್ಚ್ 27ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಪ್ರಭುತ್ವದೊಂದಿಗಿನ ಒಪ್ಪಂದದಂತೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಯಸ್ಸಿಗೆ ಬಂದ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರು ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರೆಂಬ ಅಭಿದಾನದೊಂದಿಗೆ 1881 ಮಾರ್ಚ್ 25ರಂದು ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ರಾಜ್ಯಾಧಿಕಾರವನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡರು.

ಅನೇಕ ನಿರ್ಬಂಧಗಳ ಷರತ್ತಿನ ಮೇರೆಗೆ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ ಒಡೆಯರು ಆಡಳಿತದ ಸಾಫಲ್ಯಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ದಿವಾನರನ್ನೇ ಅವಲಂಬಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಸಿ.ರಂಗಾಚಾರ್ಲು ಅವರನ್ನು ದಿವಾನರನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿಕೊಂಡ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರು ಅವರ ಸಲಹೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಪ್ರಜಾಪ್ರತಿನಿಧಿ ಸಭೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು (1881). ಇದು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ರೈತರು ಮತ್ತು ವರ್ತಕ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳು, ಆಂಗ್ಲೊ ಇಂಡಿಯನ್ನರು ಮತ್ತು ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್ ಬೆಳೆಗಾರರ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದಿತು. ಈ ಪ್ರಜಾಪ್ರತಿನಿಧಿ ಸಭೆ ದಸರ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಸೇರುತ್ತಿದ್ದಿತು. ದಿವಾನರು ರಾಜ್ಯದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ಮತ್ತಿತರ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ಸಭೆಯ ಗಮನಕ್ಕೆ ತರುತ್ತಿದ್ದರು. ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಮನವಿ ಸಲ್ಲಿಕೆ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದ ಈ ಸಭೆಗೆ ಕ್ರಮೇಣ ಕೆಲವು ಅಧಿಕಾರಗಳನ್ನು ನೀಡಲಾಯಿತು. ಇದು ಭಾರತದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಥಮ ಪ್ರಜಾಸತ್ತಾತ್ಮಕ ಮಾದರಿ ಸಂಸ್ಥೆ ಎಂಬ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆ ಪಡೆದಿತ್ತು.

ದಿವಾನ್ ರಂಗಾಚಾರ್ಲು 1883ರಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದಾಗ ಅವರ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಕೆ. ಶೇಷಾದ್ರಿ ಅಯ್ಯರ್ **(ನೋಡಿ)** ನೇಮಕವಾದರು. ಅವರು 1900ರ ವರೆಗೂ ದಿವಾನರಾಗಿದ್ದರು. ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ 1894ರ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರು ನಿಧನರಾದುದರಿಂದ ಅವರ ಪುತ್ರ ಬಾಲಕ ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರಿಗೆ 1895ರಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಕಟ್ಟಲಾಯಿತು. ರೈಲುಮಾರ್ಗಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ, ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆ, ಮಾರಿಕಣಿವೆ ಜಲಾಶಯ ನಿರ್ಮಾಣದ ಆರಂಭ, ಪ್ರಾಚ್ಯ ವಿದ್ಯಾಸಂಸ್ಥೆ, ಪ್ರಾಚೀನ ಶಾಸನಗಳ ಸಂಗ್ರಹ ಮತ್ತು ಪ್ರಕಟಣೆ, ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕಾಗಿ ಶಾಲಾ ಕಾಲೇಜುಗಳ ಪ್ರಾರಂಭ ಮೊದಲಾದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯಗಳು ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯ ಹೊತ್ತಿಗೆ ನಡೆದಿದ್ದವು.

ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು 1902ರಿಂದ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಆಳತೊಡಗಿದರು. ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿ.ಎನ್.ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ, ವಿ.ಪಿ.ಮಾಧವ ರಾವ್, ಟಿ.ಆನಂದರಾವ್, ಎಂ.ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ, ಎಂ.ಕಾಂತರಾಜ ಅರಸ್, ಆಲ್ಬಿಯನ್ ಬ್ಯಾನರ್ಜಿ, ಮಿರ್ಜಾ ಇಸ್ಮಾಯಿಲ್ ದಿವಾನರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಸುಮಾರು ನಾಲ್ಕು ದಶಕಗಳ ಪ್ರಬುದ್ಧ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ದಿವಾನರುಗಳನ್ನು ಆರಿಸಿಕೊಂಡು, ಅವರಿಗೆ ಸೂಕ್ತ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ನೀಡಿ, ರಾಜ್ಯದ ಸರ್ವತೋಮುಖ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಸಾಧ್ಯವಾಗಲು ಕಾರಣರಾದುದು ನಾಲ್ವಡಿಯವರ ಉದಾತ್ತ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ. ಪ್ರಜಾಪ್ರತಿನಿಧಿ ಸಭೆಗೆ ಚುನಾವಣೆ ಮೂಲಕ ಸದಸ್ಯರನ್ನು ಆರಿಸಲು ಹೆಚ್ಚಿನ ಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಂಡಿದ್ದಲ್ಲದೆ 1907ರಲ್ಲಿ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಚರ್ಚಿಸಿ, ಪರಾಮರ್ಶಿಸಿ ಅನುಮೋದಿಸಲು ನ್ಯಾಯವಿಧಾಯಕ ಸಭೆಯನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದು ಪ್ರಜಾಪ್ರಭುತ್ವದೆಡೆಗೆ ಇಟ್ಟ ದೊಡ್ಡ ಹೆಜ್ಜೆಯಾಯಿತು.

ಆದರೆ ನಾಲ್ವಡಿಯವರಿಗೆ ರಾಜ್ಯ ಎದುರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಬಡತನ, ಬರಗಾಲ ಮತ್ತು ಯೋಜನಾರಾಹಿತ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗಳು ಆತಂಕ ತಂದಿದ್ದವು. ಇಂತಹ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಜನರ ಆಶೋತ್ತರಗಳನ್ನು ಈಡೇರಿಸುವುದಿರಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಪ್ರಾಂತಗಳ ಮಟ್ಟಕ್ಕೂ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನ ಬೆಳೆಯುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿರಲಿಲ್ಲ. ಕಾವೇರಿ ನದಿಗೆ ಒಂದು ಆಧುನಿಕ ಜಲಾಶಯ ನಿರ್ಮಿಸುವುದು, ವೃತ್ತಿಪರ ಶಿಕ್ಷಣ ನೀಡುವುದು– ಈ ಬಗ್ಗೆ ಪ್ರಯತ್ನಗಳು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ನಡೆದಿದ್ದವು. ಆದರೆ ರಾಜ್ಯ ಮಿತವಾದ ಅಧಿಕಾರ ಪಡೆದಿದ್ದು ಹೊಸದಾಗಿ ಸಾಲ ಮಾಡಿ ವಿವಿಧ ಯೋಜನೆಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಕೊಳ್ಳುವ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಒಬ್ಬ ವರ್ಚಸ್ವಿ ನಾಯಕನ ಮತ್ತು ಯೋಜಕನ ಅಗತ್ಯವಿದ್ದಿತು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುಂಬಯಿ ಸರ್ಕಾರದಲ್ಲಿ ಎಂಜಿನಿಯರಾಗಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಚಿಕ್ಕಬಳ್ಳಾಪುರದ ಮುದ್ದೇನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಎಂ. ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರು ಭಾರತದ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಭಾವಂತರೆಂದು ಹೆಸರು ಗಳಿಸಿದ್ದವರಾಗಿದ್ದರು. ಅವರ ಸೇವೆಯನ್ನು ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಒದಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಆಸಕ್ತಿ ತೋರಿದ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ಅದರಲ್ಲಿ ಸಫಲರೂ ಆದರು. 1909ರಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರು ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಮುಖ್ಯ ಎಂಜಿನಿಯರ್ ಆಗಿ ನೇಮಕವಾದರು.

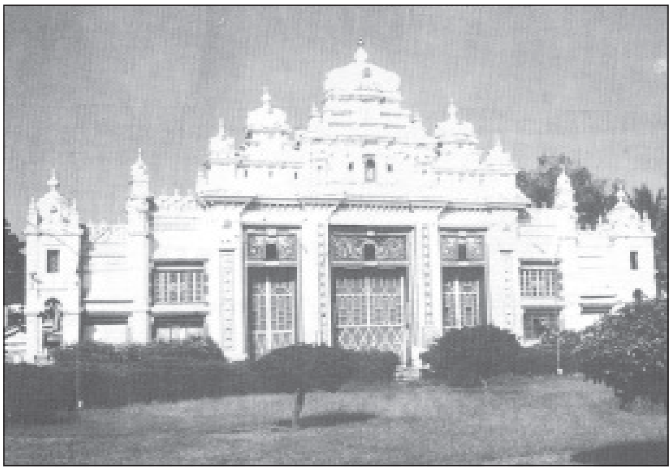

ಜಗನ್ಮೋಹನ ಅರಮನೆ

ಅತೀವ ದೇಶಪ್ರೇಮಿಯಾಗಿದ್ದ ಮತ್ತು ತಾವು ಹುಟ್ಟಿದ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಬಗ್ಗೆ ಪ್ರೀತಿ ಹೊಂದಿದ್ದ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರು ರಾಜ್ಯದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಗಳಿಗೆ ವಿದ್ಯುತ್ ಸಂಚಾರವಾದಂತೆ ಚುರುಕುಗೊಳಿಸಿದರು. ಮಹಾರಾಜರ ವಿಶ್ವಾಸ ಪಡೆದು ಶಿಕ್ಷಣ, ಕೈಗಾರಿಕೆ, ಆರ್ಥಿಕ ಮುನ್ನಡೆಯ ಬಗ್ಗೆ ವಿವಿಧ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಮಹಾರಾಜರ ಮುಂದಿಟ್ಟರು. ಇದರಿಂದ ಸುಪ್ರೀತರಾದ ಮಹಾರಾಜರು ಎಂ. ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರನ್ನು **(ನೋಡಿ)** 1912ರಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಥಾನದ ದಿವಾನರನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿದರು. ಸ್ವತಃ ಎಂಜಿನಿಯರೂ ದಕ್ಷ ಆಡಳಿತಗಾರರೂ ಆಗಿದ್ದ ಅವರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯ ಶಕೆಯನ್ನೇ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಆರ್ಥಿಕ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಸ್ಥಾಪನೆ, ರೈಲುಮಾರ್ಗಗಳ ನಿರ್ಮಾಣದ ಬೃಹತ್ ಯೋಜನೆ, ವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದನೆ, ಕೆರೆಗಳ ಸಂರಕ್ಷಣೆ, ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣದ ವಿಸ್ತರಣೆ, ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಸ್ಥಾಪನೆ, ಭದ್ರಾವತಿ ಉಕ್ಕು ಕಾರ್ಖಾನೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ಪ್ರಾರಂಭ, ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಕಾಯಿದೆ ಜಾರಿ, ಮೈಸೂರು ಬ್ಯಾಂಕ್ ಸ್ಥಾಪನೆ ಮುಂತಾದ ಹಲವು ಹತ್ತು ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಕೈಗೊಂಡು ಇಡೀ ಭರತಖಂಡವೇ ಮೈಸೂರಿನತ್ತ ನೋಡುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು. ಹಣಕಾಸು ನಿರ್ವಹಣೆಗೆ ಹೊಸ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ನೀಡಿದರು. ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನ ಖಾಯಂ ಅಸ್ತಿತ್ವವಿಲ್ಲದೆ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಪ್ರಭುತ್ವದಡಿ ಸರ್ಪದ ನೆರಳಲ್ಲಿರುವ ಕಪ್ಪೆಯಂತೆ ಇದ್ದಿತು. ಅದನ್ನು ನಿವಾರಿಸಿ 1913ರಲ್ಲಿ ವೈಸ್‌ರಾಯ್‌ರೊಂದಿಗೆ ಹೊಸ ಒಪ್ಪಂದ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಇತರ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳಂತೆ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನವು ಸಮಾನವಾದ ಮತ್ತು ಶಾಶ್ವತ ಸ್ಥಾನಮಾನ ಹೊಂದುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು.

ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಪಥದಲ್ಲಿ ಸಾಗುತ್ತಿರುವಾಗಲೇ ಒಂದನೆಯ ಮಹಾಯುದ್ಧ ತಂದ ಸಂಕಷ್ಟ ಮತ್ತು ಹಿಂದುಳಿದ ವರ್ಗಗಳಿಗೆ ಮೀಸಲಾತಿ ಬಗ್ಗೆ ಎದ್ದ ವಿವಾದ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನು ಒಡ್ಡಿದವು. ಅಂತಿಮವಾಗಿ

ಆ ಕಾಲದ ರಾಜಕೀಯ ಮತ್ತು ರಾಜಮನೆತನದ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಗಳು ನಾಲ್ವಡಿಯವರು ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಲಾಗದಂತೆ ಮಾಡಿದವು. 1918ರಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರು ಪದವಿ ತ್ಯಾಗ ಮಾಡಿದರು. ಮುಂದೆ 1926ರಲ್ಲಿ ಮಿರ್ಜಾ ಇಸ್ಮಾಯಿಲರು ದಿವಾನರಾಗುವವರೆಗೂ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಆರ್ಥಿಕ ಗೊಂದಲದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿತು. ಮಿರ್ಜಾ ಅವರು ದಿವಾನರಾದರೂ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರು ಮಹಾರಾಜರ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಂತೆ ರಾಜ್ಯದ ವಿವಿಧ ಯೋಜನೆಗಳಿಗೆ ಸಲಹೆ ಸಹಕಾರ ನೀಡುತ್ತ ಬಂದರು. 1920–21ರಲ್ಲಿ ಜಾರಿಗೆ ಬಂದ ಮಿಲ್ಲರ್ ಸಮಿತಿಯ ವರದಿಯು ಹಿಂದುಳಿದ ವರ್ಗದವರಿಗೆ ಸರ್ಕಾರಿ ಉದ್ಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಮೀಸಲಾತಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿತು.

ಗನ್ ಹೌಸ್

ಮಿರ್ಜಾ ಇಸ್ಮಾಯಿಲರ (ನೋಡಿ) ದಿವಾನಗಿರಿ ಚಟುವಟಿಕೆಭರಿತವಾಗಿದ್ದಿತು. ಅವರು ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಮುಂದುವರಿಸಿದ್ದಲ್ಲದೆ ಹೊಸ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆಗೂ ಆಸಕ್ತಿ ತೋರಿದರು. ಅಂದಿನ ಒತ್ತಡವನ್ನರಿತು ಸಂವಿಧಾನಾತ್ಮಕ ಸುಧಾರಣೆ ತಂದರು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಚಳವಳಿ ತೀವ್ರಗೊಂಡಂತೆಲ್ಲ ಅವುಗಳನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸಿ ಮಹಾರಾಜರನ್ನು ಬೆಂಬಲಿಸಲು ಕ್ರಮ ಕೈಗೊಂಡರು. 1940ರಲ್ಲಿ ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ನಿಧನರಾದರು. ಮಹಾರಾಜರ ಜನಪ್ರಿಯತೆ ಕುಗ್ಗದಂತೆ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಮಿರ್ಜಾ ಇಸ್ಮಾಯಿಲರಿಗೂ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ ನಾಲ್ವಡಿಯವರ ದತ್ತುಪುತ್ರ ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರ್ ಅವರ ಅಧಿಕಾರಾವಧಿಯ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲೇ (1941) ಮಿರ್ಜಾರವರು ದಿವಾನ ಪದವಿಗೆ ರಾಜೀನಾಮೆ ನೀಡಿದರು.

1940ರ ದಶಕ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟ ತಾರಕಕ್ಕೇರಿದ ಕಾಲ. ಆಗ ಎನ್.ಮಾಧವರಾವ್ ಮತ್ತು ಆರ್ಕಾಟ್ ರಾಮಸ್ವಾಮಿ ಮೊದಲಿಯಾರ್ ದಿವಾನರಾಗಿದ್ದರು. ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟ ತುತ್ತತುದಿ ಮುಟ್ಟಿದ ಕಾಲ. ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 1938ರಲ್ಲಿ ವಿದುರಾಶ್ವತ್ಥ (ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗೌರಿ ಬಿದನೂರು ತಾಲ್ಲೂಕು) ಮತ್ತು 1942ರಲ್ಲಿ ಈಸೂರಿನಲ್ಲಿ (ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಿಕಾರಿಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕು) ಹಿಂಸೆ ಭುಗಿಲೆದ್ದು ರಾಜಕೀಯ ವಾತಾವರಣವನ್ನು ಕದಡಿದ್ದವು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟಗಾರರು ಅತ್ಯುತ್ಸಾಹದಿಂದ ಪಾಲ್ಗೊಂಡು ಜೈಲುಗಳನ್ನು ಸೇರಿದರು. 1947 ಆಗಸ್ಟ್ 15ರಂದು ಭಾರತ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಪಡೆದಾಗ ಮೈಸೂರು ಅರಮನೆಯ ಡೋಲಾಯಮಾನ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ನಿವಾರಿಸಲು ಸತ್ಯಾಗ್ರಹಿಗಳು ಮೈಸೂರು ಚಲೋ ಚಳವಳಿಗೆ ಕರೆಕೊಟ್ಟರು. ಇದು ಅರಮನೆ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹವೆಂದೂ ಪರಿಚಿತವಾಗಿದೆ. ಸ್ವತಃ ರಾಷ್ಟ್ರಪ್ರೇಮಿಯಾಗಿದ್ದ ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರ್ ಅವರು ಪ್ರಜಾಡಳಿತಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶ ಕಲ್ಪಿಸುವುದಾಗಿ ಘೋಷಿಸಿದರು. ಅದರಂತೆ ಕೆ.ಸಿ.ರೆಡ್ಡಿಯವರು 1947 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 24ರಂದು ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರಥಮ ಮುಖ್ಯಮಂತಿಯಾಗಿ ಚುನಾಯಿತರಾಗಿ ಅಧಿಕಾರ ವಹಿಸಿಕೊಂಡರು. ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲದ ಮೇಲೆ (1949) ದಿವಾನ್ ಹುದ್ದೆಯನ್ನು ರದ್ದುಗೊಳಿಸಲಾಯಿತು.

ಮೈಸೂರು ರಾಜಮನೆತನದ ಬಗ್ಗೆ ಸಾರ್ವಜನಿಕರಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಗೌರವ ನಿಷ್ಠೆಗಳಿಗೆ ಬೆಲೆಕೊಟ್ಟು ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ 1950 ಜನವರಿ 26ರಂದು ಭಾರತ ಗಣರಾಜ್ಯ ರಚಿತವಾಗುವವರೆಗೂ ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರಿಗೆ 'ಮಹಾರಾಜ' ಪದವಿಯನ್ನು ಧರಿಸಲು ಅಧಿಕಾರ ನೀಡಿತ್ತು. ಮಹಾರಾಜರು ಜನಾನುರಾಗಿಗಳಾಗಿದ್ದು 1950–56ರವರೆಗೂ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ರಾಜಪ್ರಮುಖರಾಗಿದ್ದರು. 1956ರಲ್ಲಿ ವಿಶಾಲ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರಥಮ ರಾಜ್ಯಪಾಲರನ್ನಾಗಿ ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರನ್ನೇ ನೇಮಿಸಿದ್ದು ಜನತೆ ಅವರ ಬಗ್ಗೆ ಹೊಂದಿದ್ದ ಕೃತಜ್ಞತಾ ಭಾವನೆಗೆ ಸಾಕ್ಷಿ. 1964ರವರೆಗೂ ಅವರು ಆ ಹುದ್ದೆಯಲ್ಲಿದ್ದರು. ಇಂದಿರಾಗಾಂಧಿಯವರು ಪ್ರಧಾನಮಂತ್ರಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ (1960ರ ದಶಕದ ಕೊನೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ) ಮಹಾರಾಜರಿಗಿದ್ದ ರಾಜಧನವೂ ಸೇರಿದಂತೆ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷ ಸವಲತ್ತುಗಳನ್ನು ರದ್ದುಪಡಿಸಿದಾಗ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ವಂಶದ ಕಾನೂನುಬದ್ಧ ಅಸ್ತಿತ್ವ ಅಂತ್ಯಗೊಂಡಿತು. ಅವರ ಪುತ್ರ ಶ್ರೀಕಂಠದತ್ತ ನರಸಿಂಹರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ಅವರು ಮೈಸೂರು ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಈಗಲೂ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಅವರು ಎರಡನೆಯ ಬಾರಿಗೆ ಲೋಕಸಭಾ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಚುನಾಯಿತರಾಗಿದ್ದು ಜನತಂತ್ರದೊಂದಿಗೆ ತಮ್ಮ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. **(ಡಿ.ಎಸ್.ಜೆ.)**

ಮಧುವನ

ಆಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆ : ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರು ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಆಡಳಿತ ಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಇವರು ವಿಜಯನಗರದ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದರು. ಕಾಲಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಇವರು ಪ್ರಬಲರಾದಂತೆ ಆಡಳಿತ ಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿ ಹಲವು ಮಾರ್ಪಾಟುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರು.

ರಾಜ ಒಡೆಯನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನಾಕ್ರಮಿಸಿ ಸ್ವತಂತ್ರ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಮೇಲೆ ದಳವಾಯಿ, ಸರ್ವಾಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ಆಡಳಿತನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ನೇಮಿಸಿದ. ಪ್ರತಿಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿಯೂ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆ, ರಕ್ಷಣೆ ಮತ್ತು ಕಂದಾಯ ವಸೂಲಿಗಳಿಗಾಗಿ ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ನೇಮಿಸಲಾಯಿತು. ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತಾರವಾದಂತೆ ಒಳಾಡಳಿತವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಕಾರ್ಯಕರ್ತರನ್ನು

ನೇಮಿಸಲಾಯಿತು. ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ದೂರದೃಷ್ಟಿಯುಳ್ಳ ಆಡಳಿತಗಾರನಾಗಿದ್ದ. ದಳವಾಯಿಗಳು ಸೈನ್ಯವನ್ನು ತಮ್ಮ ಅಂಕೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಪ್ರಜಾಡಳಿತದಲ್ಲಿಯೂ ಕೈವಾಡ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿ ತಾನೇ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ. ಟಂಕಸಾಲೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಕಂಠೀರಾಯ ಹಣವನ್ನು ಚಲಾವಣೆಗೆ ತಂದ. ಚಿಕ್ಕ ದೇವರಾಜ ಪಂಚಪ್ರಧಾನರಾಗಿದ್ದರು. ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆಲ್ಲ ಅನ್ವಯಿಸುವಂತೆ ಅಂಚೆವ್ಯವಸ್ಥೆ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು. ಭೂ ಮತ್ತು ಇತರ ಕಂದಾಯ ಕಾನೂನುಗಳನ್ನು ಕ್ರೋಢೀಕರಿಸಲಾಯಿತು. ಕೇಂದ್ರಾಡಳಿತವನ್ನು ಹದಿನೆಂಟು ಇಲಾಖೆಗಳಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಲಾಯಿತು. ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಕೊಡಬೇಕಾದ ಸಂಬಳವನ್ನು ಅರ್ಧದಷ್ಟು ನಗದು ಹಾಗೂ ಅರ್ಧದಷ್ಟು ಧಾನ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಪಾವತಿಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು, ಪ್ರತಿ ನಿತ್ಯವೂ ಬೊಕ್ಕಸಕ್ಕೆ ಗೊತ್ತಾದ ಪ್ರಮಾಣದ ಹಣ ಸಲ್ಲಲೇಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮ ಕಟ್ಟುನಿಟ್ಟಾಗಿ ಪಾಲಿಸಲಾಗುತ್ತಿದ್ದು, ಇದರಿಂದ ಭಂಡಾರದಲ್ಲಿ ಅಪಾರ ಹಣ ಶೇಖರವಾಗಿದ್ದು ರಾಜನನ್ನು ನವಕೋಟಿನಾರಾಯಣನೆನ್ನುತ್ತಿದ್ದರು. ಆಡಳಿತ ಸುವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಜೊತೆಗೆ ತೂಕ ಅಳತೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ದಿಷ್ಟಗೊಳಿಸಲಾಗಿತ್ತು, ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಸಾವಿರಾರು ನೇಯ್ಗೆಯವರನ್ನು ತಂದು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಅವರು ತಯಾರಿಸಿದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಯಾತ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೂ ಏರ್ಪಾಟುಮಾಡಲಾಗಿತ್ತು. ಸೈನ್ಯಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಫಿರಂಗಿ, ಮದ್ದು, ಗುಂಡು ಇತ್ಯಾದಿ ಸೈನ್ಯೋಪಕರಣಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುವ ಒಂದು ಕೇಂದ್ರವನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಕಾವೇರಿ ನದಿಗೆ ಅಣೆಕಟ್ಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ನಾಲೆ, ದೇವರಾಜ ನಾಲೆಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಕಾಲುವೆಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದುದಲ್ಲದೆ ಹಲವಾರು ಕೆರೆಕಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದರು.

ಗಂಡಬೇರುಂಡ ರಾಜಲಾಂಛನ

ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ ಅನಂತರ ದಳವಾಯಿಗಳ ಪ್ರಾಬಲ್ಯ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕೊನೆಗೆ ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಇವರಿಗೆ ಆಡಳಿತ ಸೇರಿದಾಗ ಆಡಳಿತದ ಬಿಗಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸೈನ್ಯಕ್ಕೆ ಆಧುನಿಕ ತರಬೇತಿ ದೊರಕಿತು; ಅನಂತರ ಒಡೆಯರಿಗೆ ರಾಜ್ಯ ಹಿಂತಿರುಗಿದರೂ ಆಡಳಿತ ಪದ್ಧತಿ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ನಡೆಯಿತು.

ಚಿತ್ರಕಲೆ: ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇತರ ಲಲಿತಕಲೆಗಳಿಗೆ ದೊರೆತ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಚಿತ್ರಕಲೆಗೂ ದೊರೆಯಿತು. ವಿಜಯನಗರದ ಅನಂತರ ಆ ಕಾಲದ ಚಿತ್ರಕಲೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಬೆಳೆಸಿದವರು ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರು. ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೇರಳವಾಗಿ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳ ರಚನೆ ಆಗಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಆದರೆ ವಾಸ್ತು ಶಿಲ್ಪಗಳಂತೆ ಹೆಚ್ಚು ದೃಢವಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಈ ಕಲೆಗೆ ಬಳಸಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅರಮನೆ, ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಮನೆ, ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತರ ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ಅವರ ವಿಲಾಸಕ್ಕಾಗಿ ರಟ್ಟು, ಹಲಗೆ, ತಾಟುಗಳ ಮೇಲೆ ಬರೆಸಿದ ಚಿತ್ರಗಳ ಬಹುಪಾಲು ಕಾಲಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ನಷ್ಟವಾಗಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಹಾಗಲ್ಲದೆ ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಚನೆಗೊಂಡ ಭಿತ್ತಿಚಿತ್ರಗಳು ದೇವಾಲಯಗಳ, ಮಠಗಳ, ಮಹಲುಗಳ ಗೋಡೆ, ಚಾವಣಿಗಳ ಮೇಲೆ ಉಳಿದು ಬಂದಿವೆ. ಜಲ ಅಥವಾ ತೈಲವರ್ಣದಿಂದ ಗೋಡೆಗಳನ್ನೋ ಚಾವಣಿಗಳನ್ನೋ ತೊಲೆಗಳನ್ನೋ ಆಧಾರವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಚಿತ್ರರಚನೆ ಮಾಡಿರುವುದು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿದೆ. ಈ ಕಾಲದ ಮೊದಲಿನ ಭಿತ್ತಿಚಿತ್ರಗಳು ವಿಜಯನಗರದ ಚಿತ್ರಕಲೆಯನ್ನೇ ಹೋಲುತ್ತವೆ. ಈಗ ತಿಳಿದಿರುವ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಬಹುಶಃ ಈ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದ ಮೊದಲ ಚಿತ್ರಗಳೆಂದರೆ ಹರದನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ದಿವ್ಯಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಹಿಂದಿರುವ ಕೈಸಾಲೆಯ ಚಾವಣಿ, ತೊಲೆಗಳ ಮೇಲೆ ರಚಿತವಾದವು. 17ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಪ್ರಥಮಾರ್ಧಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಬಹುದಾದ ಈ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಲೇಪಾಕ್ಷಿಯಲ್ಲಿನ ವಿಜಯನಗರ ಶೈಲಿಯ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳ ಮಾದರಿಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಚಾವಣಿಯಿಂದ ನೀರು ಸೋರಿ ಈಗ ಈ ಚಿತ್ರಗಳು ಹೆಚ್ಚುಪಾಲು ಮಾಸಲಾಗಿ ಮಸುಕಾಗಿರುವುದಾದರೂ ಉಳಿದಿರುವಷ್ಟೇ ಚಿತ್ರಗಳು ಮೇಲ್ಮಟ್ಟವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಅಂಕಣಗಳ ನಡುವೆ ದೊಡ್ಡದಾಗಿ ದಶಭುಜಶಿವ, ಉಮಾಮಹೇಶ್ವರ, ಅಂಧಕಾಸುರ ಸಂಹಾರ, ಗಜಾಸುರಮರ್ದನ, ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ಮುಂತಾದ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದು, ಸುತ್ತಲೂ ಹಲವು ಬಗೆಯ ಅಲಂಕರಣಗಳಿವೆ. ಈ ಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವಂತೂ ತುಂಬ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಗಜಾಸುರಮರ್ದನ, ಮೂರ್ತಿಯ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಗಜಾಸುರನನ್ನು ಸೀಳಿ, ಆ ರಕ್ಕಸನ ಕುಂಭಸ್ಥಳದ ಮೇಲೆ ತಾಂಡವನೃತ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಗ್ನವಾಗಿರುವ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ತೀವ್ರ ಚಲನೆಯಿದೆ. ಮುಖಚರ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಓಜಸ್ಸಿದೆ, ಮೂರ್ತಿ ಸತ್ವಪೂರ್ಣವಾಗಿದೆ. ತೊಲೆಗಳ ಮೇಲೆ ಕೃಷ್ಣಲೀಲೆ, ಸಮುದ್ರ ಮಥನ, ಶಿವಲೀಲೆಗಳು, ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರು ಮುಂತಾದ ಹಲವು ಬಗೆಯ ಚಿತ್ರಣಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಬಿಡಿಸಿರುವುದು ಕುತೂಹಲಕರವಾಗಿದೆ. ಒಂದೆಡೆ ಮುಸ್ಲಿಂ ಸರದಾರನೊಬ್ಬನು ಹುಕ್ಕ ಸೇದುತ್ತಿರುವ ಅಪರೂಪದ ಚಿತ್ರವೊಂದಿದ್ದರೆ ಮತ್ತೊಂದೆಡೆ ಹಾವಾಡಿಗನೊಬ್ಬ ಪುಂಗಿಯೂದುತ್ತಿದ್ದಾನೆ; ಸರ್ಪವೊಂದು ಬುಟ್ಟಿಯಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹೆಡೆಯೆತ್ತಿದೆ; ದೂರದಲ್ಲಿ ಕೋತಿಯೊಂದು ತನ್ನ ಹಿಂಗಾಲುಗಳ ಮೇಲೆ ನಿಂತು ಭಯಮಿಶ್ರಿತ ಆಶ್ಚರ್ಯದಿಂದ ನೋಡುತ್ತಿದೆ. ಇಂಥ ಕಡೆಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಚಿತ್ರಕಾರನ ಕಲಾಕೌಶಲ್ಯ ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತದೆ.

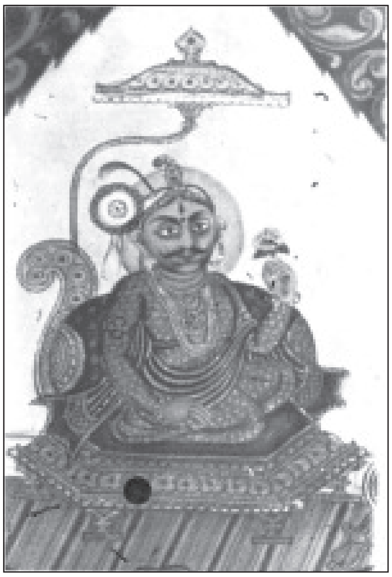
ಹಿರಿಯ ಬೆಟ್ಟದ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರು

ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಕಲ್ಯಾಣಿಯ ಒಂದು ಎತ್ತರವಾದ ಮಂಟಪದ ಚಾವಣಿ, ತೊಲೆಗಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ಚಿತ್ರಗಳು ತುಂಬಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈಗ ಈ ಚಿತ್ರಗಳ ಕುರುಹು ಮಾತ್ರ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಹಿರಿಯೂರಿನ ತೇರು ಮಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದಿನ ಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಎಡೆಯೂರು ಸಿದ್ಧಲಿಂಗೇಶ್ವರ ಮಠದ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಸುಮಾರು ಇದೇ ಕಾಲದ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಇವು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಗಿರಿಜಾಕಲ್ಯಾಣ ಮತ್ತು ಇತರ ಶಿವಲೀಲೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತದ್ದಾಗಿದೆ.

ಮುಂದಿನ ಘಟ್ಟಕ್ಕೆ ಸೇರಿದುದು ಸೀಬಿಯ ನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಮುಖಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಮಹಾದ್ವಾರಗಳ ಒಳಚಾವಣಿಗಳು, ತೊಲೆಗಳ

ಮೇಲೆಲ್ಲ ತುಂಬಿಹೋಗಿರುವ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳು. 18ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಉತ್ತರಾರ್ಧಕ್ಕೆ ಸೇರಿರುವ ಈ ಚಿತ್ರಗಳು ವಿಷಯವೈವಿಧ್ಯಕ್ಕೆ ಹಲವು ಕಥೆಗಳ ವಿವರವಾದ ದೃಶ್ಯಾವಳಿಗಳಿಗೆ ಹೆಸರಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ದಶಾವತಾರಗಳುಂಟು; ಶಿವಲೀಲೆಗಳುಂಟು; ರಾಮಾಯಣ, ಭಾರತ, ಭಾಗವತ, ಅಪರೂಪವಾದ ನರಸಿಂಹ-ಚಂಚುಲಕ್ಷ್ಮಿಯರ ಕಥೆಗಳುಂಟು. ಶಿವಲೀಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಶರಭಾವತಾರ, ಸುಂದರ ಕಲ್ಯಾಣಮೂರ್ತಿ, ಉಮಾಮಹೇಶ್ವರಮೂರ್ತಿ, ಅಂಧಕಾಸುರಸಂಹಾರಮೂರ್ತಿ, ಯೋಗಾಸನ ಮೂರ್ತಿ, ಗಜಾಸುರಮರ್ದನ ಮೊದಲಾದುವೂ ಮಹಾಭಾರತ ಯುದ್ಧದ ವಿವರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧಸನ್ನದ್ಧವಾಗಿರುವ ಎರಡು ಸೈನ್ಯಗಳೂ ಚತುರಂಗ ಬಲಸಮೇತವಾಗಿದ್ದು ಗೀತೋಪದೇಶ ಮುಂತಾದುವೂ ಕೃಷ್ಣಲೀಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಬರಾಸುರ, ಭಸ್ಮಾಸುರ, ಕಿಮ್ಮೀರ, ನರಕಾಸುರ, ಧೇನುಕ, ಹಯ, ಶಕಟ ಮೊದಲಾದ ರಾಕ್ಷಸರ ವಧೆಗಳೂ ಕಾಳಿಂಗ ಮರ್ದನ, ರುಕ್ಮಿಣೀ ಕಲ್ಯಾಣ, ಗೋಪೀ ವಸ್ತ್ರಾಪಹರಣ, ರಾಸಕ್ರೀಡೆ ಮೊದಲಾದವೂ, ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಸೀತಾಕಲ್ಯಾಣ, ವಾಲಿವಧೆ ಮತ್ತು ತಾರೆಯ ಶೋಕ, ಸುಗ್ರೀವಸಖ್ಯ, ಸೀತಾನ್ವೇಷಣೆ, ಸಮುದ್ರ ಲಂಘನ, ಅಶೋಕವನದಲ್ಲಿ ಸೀತೆ, ಹಾಗೆಯೇ ವಿಶ್ವರೂಪದರ್ಶನ ಮೊದಲಾದ ದೃಶ್ಯಗಳು ಅತಿನಾಜೂಕಾಗಿ ಬಿಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಚಿತ್ರಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನೂ ಕೆಳಗೆ ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಮಹಾದ್ವಾರದ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೈದರ್, ಟಿಪ್ಪು, ಆ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ನಲ್ಲಪ್ಪ ಮತ್ತು ಇತರ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು, ಸೈನ್ಯ ಮೊದಲಾದುವಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ನಲ್ಲಿ ಕಾಣುವಂತೆ ವ್ಯಕ್ತಿಚಿತ್ರಣಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು.

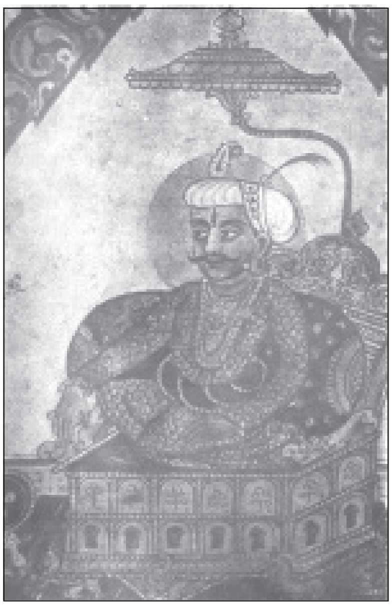
ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರು

ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಕಲೆಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ದೊರೆಯಿತು. ಟಿಪ್ಪು ದರಿಯಾದೌಲತ್ ಅರಮನೆಯ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ವ್ಯಕ್ತಿಚಿತ್ರಣಗಳನ್ನು ಬರೆಸಿದುದನ್ನು ಮಾದರಿಯಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು 1861ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಜಗನ್ಮೋಹನ ಅರಮನೆಯ ಮೇಲಂತಸ್ತಿನ ದೊಡ್ಡದಾದ ಹಜಾರ ಮತ್ತು ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲಿ ಸಂತಾನಾಂಬುಜ, ಅದರ ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಭಾರತದ ಮತ್ತು ಹೊರಗಿನ ಹಲವಾರು ರಾಜರುಗಳ ಭಾವಚಿತ್ರಗಳು, ರಾಜನ ಅನೇಕ ಬಂಧಿಗಳು ಮತ್ತು ಅಧಿಕಾರಗಳು, ವಿಜಯದಶಮಿ ಜಂಬೂಸವಾರಿಯ ವೈಭವದ ಮೆರವಣಿಗೆ, ಬೇಟೆಯ ಚಿತ್ರಗಳು, ಕಲ್ಪದ್ರುಮ, ವಸಂತೋತ್ಸವದ ದೃಶ್ಯಗಳು ಕುತೂಹಲಕರವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿತವಾಗಿವೆ. ತಮ್ಮ ತಂದೆ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ ಜನನದ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ಚಾಮರಾಜನಗರದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಜನನಮಂಟಪದಲ್ಲಿಯೂ ಗೋಡೆಗಳು ಇದೇ ರೀತಿ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳಿಂದ ತುಂಬಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಇದೇ ರೀತಿ ಸುಬ್ಬರಾಯದಾಸರು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿರುವ ವೆಂಕಟರಮಣ ಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದು ಚಿತ್ರಮಂಟಪವಿದೆ. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಮೈಸೂರರಸರ ಭಾವಚಿತ್ರಗಳು ಮೊದಲಾದುವು ಇವೆ. ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಜೈನಮಠದ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಜನರ ಮತ್ತು ಜೈನಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳ ಜೀವನವನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸುವ, ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನ ಸಮವಸರಣ, ಭರತನಾಗಕುಮಾರರ ಕಥೆ ಮೊದಲಾದ ಇದೇ ಕಾಲದ ಚಿತ್ರಗಳಿದ್ದು ಇವುಗಳಲ್ಲೊಂದರಲ್ಲಿ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕರಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ದರ್ಬಾರಿನ ಚಿತ್ರವೂ ಉಂಟು. ಈ ಕಾಲದ ಚಿತ್ರಮಂಟಪಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ಮುಡುಕುತೊರೆ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ಚಿತ್ರ ಮಂಟಪವನ್ನೂ ಸೇರಿಸಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ಭಿಕ್ಷಾಟನ ಮೂರ್ತಿ, ದೇವೀಮಹಾತ್ಮೆ, ಗಿರಿಜಾಕಲ್ಯಾಣ, ನಟರಾಜ ಮುಂತಾದ ಚಿತ್ರಗಳಿದ್ದು ಒಂದೊಂದಕ್ಕೂ ವಿವರಣಾತ್ಮಕ ಅಂಕಿತವಿದೆ. ಈ ಮೇಲಿನ ಎಲ್ಲ ಚಿತ್ರಗಳೂ ದೇಶೀಶೈಲಿಯಲ್ಲಿಯೇ ರಚಿತವಾದುವು. ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಚಿತ್ರಕಾರರು ತಮ್ಮ ಪ್ರತಿಭೆಯನ್ನು ತೋರಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕದ ಚಿತ್ರಶೈಲಿಯೊಂದಿಗೆ ಬಂಗಾಲಿ ಚಿತ್ರ ಕಲೆಯನ್ನೂ ಐರೋಪ್ಯ ಶೈಲಿಯನ್ನೂ ಮೈಗೂಡಿಸಿಕೊಂಡು ಚಿತ್ರರಚನೆ ಮಾಡಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವೆಂಕಟಪ್ಪನವರು ಅರಮನೆಯ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಚಿತ್ರಿಸಿರುವ ದೃಶ್ಯಗಳು ಮನೋಜ್ಞವಾಗಿವೆ.

ಲಲಿತಕಲೆಗಳು : ಒಡೆಯರ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ, ನೃತ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಇತರ ಲಲಿತಕಲೆಗಳಿಗೆ ಕೊಟ್ಟ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವೂ ಗಣನೀಯವಾದುದು. ಆದರೆ ಇವು ಕೇವಲ ಶ್ರವ್ಯ ಮತ್ತು ದೃಶ್ಯಗಳಾದುದರಿಂದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರಸರ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ರೀತಿ ಮತ್ತು ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸುವುದು ಅಸಾಧ್ಯ. ಆಗ ರಚಿತವಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ವಿಷಯಗಳಿಂದ ಮಾತ್ರ ಕೆಲಮಟ್ಟಿಗೆ ಒಡೆಯರು ಲಲಿತಕಲೆಗಳಿಗೆ ಕೊಟ್ಟ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು.

ಸಂಗೀತ : ರಾಜಒಡೆಯನ ಅನಂತರ ಬಂದ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯ ಸ್ವತಃ ಸಂಗೀತಪಟುವಾಗಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಯ ಕವಿಯಾಗಿದ್ದಂತೆ ಸಂಗೀತಜ್ಞನೂ ಆಗಿದ್ದ. ಈತನಿಗೆ ರಸಿಕಜನಕರ್ಣರಸಾಯನೀಕೃತಸಂಗೀತವಿಸ್ತರಂ ಎಂಬ ಬಿರುದಿತ್ತು. ಈತ ಗೀತಗೋಪಾಲ ಎಂಬ ಸಂಗೀತಕೃತಿಯನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಇವನ ಆಸ್ಥಾನ ಕವಿಯಾಗಿದ್ದ ತಿರುಮಲಾರ್ಯ ರಚಿಸಿದ ಕೆಲವು ಕೀರ್ತನೆಗಳೂ ಸೇರಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಜಯದೇವ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದ್ದ ಗೀತಗೋವಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಮಾದರಿ. ಇದರಲ್ಲಿನ ಹಾಡುಗಳು ಸುಂದರವಾಗಿದ್ದು ಭಗವಂತನ ಗುಣಾತಿಶಯಗಳನ್ನು ಕೊಂಡಾಡುವ ಈ ಕೀರ್ತನೆಗಳು ಸಂಗೀತಕ್ಕೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಭಾಗವತ ಮೊದಲಾದ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಅನೇಕ ಭಕ್ತರ ತತ್ತ್ವೋಪದೇಶಗಳನ್ನೂ ಆಳ್ವಾರುಗಳ

ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು

ಉಪದೇಶಿಸಿದ ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನೂ ಸುಂದರವಾಗಿ ಈ ಕೀರ್ತನೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಳವಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಗದ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ, ಅದಕ್ಕೆ ಹೊಂದುವಂತೆ ಸರಳವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸುಲಭವಾದ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಕೀರ್ತನೆಗಳನ್ನು ಈತ ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಸಂಗೀತದ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜನ ಪಾತ್ರ ಹಿರಿಯದಾದುದು. ಈತ ತನ್ನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಘನತೆಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಅನೇಕ ಸಂಗೀತ ವಿದ್ವಾಂಸರನ್ನು ಆದರಿಸಿ ಪೋಷಿಸಿದ. ತಂಜಾವೂರಿನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಾಗ್ಗೇಯಕಾರರಾದ ವೀಣೆ ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬಯ್ಯನವರನ್ನು ಮೈಸೂರಿಗೆ ಕರೆಸಿ, ಅವರ ಸಂಗೀತ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಕ್ಕೆ ಮೆಚ್ಚಿ, ಅವರಿಗೆ ಒಂದು ಬಂಗಾರದ ವೀಣೆಯನ್ನಿತ್ತು ಗೌರವಿಸಿದನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ ಇದೆ. ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಖ್ಯಾತರಾದ ವೀಣೆ ಶೇಷಣ್ಣ, ವೀಣೆ ಸುಬ್ಬಣ್ಣ, ಮೈಸೂರು ಸದಾಶಿವರಾಯರೇ ಮೊದಲಾದ ಘನ ವಿದ್ವಾಂಸರಿದ್ದರು. ಸದಾಶಿವರಾಯರು ಶೇಷಣ್ಣ, ಸುಬ್ಬಣ್ಣ ಮೊದಲಾದವರಿಗೆ ಗುರುಗಳೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಇವರ ಅಲಂಕಾರಪೂರ್ಣ ಕೃತಿಗಳು ವಿಶಿಷ್ಟವಾದುವು. ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರು ಮತ್ತು ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ತಮ್ಮ ಆಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವು ಸಂಗೀತ ವಿದ್ವಾಂಸರಿಗೆ ಆಶ್ರಯ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದುದಲ್ಲದೇ ಕರ್ನಾಟಕದ ಹೊರಗಿನ ಅನೇಕ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿದ್ವಾಂಸರನ್ನು ಅರಮನೆಗೆ ಕರೆಸಿ ಗೌರವಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಪಟ್ಣಂ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಅಯ್ಯರ್, ತಿರುಕ್ಕೋವಿದ ಕ್ಕಾವಲ್ ಕೃಷ್ಣ ಅಯ್ಯರ್, ಮಹಾವೈದ್ಯನಾಥ ಅಯ್ಯರ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರೌಢ ಸಂಗೀತವಿದ್ವಾಂಸರು ಹೀಗೆ ಅರಮನೆಯಿಂದ ಗೌರವ ಪಡೆದವರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು. ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ಸಂಗೀತಗಾರರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟ ಉದಾರ ಆಶ್ರಯದಿಂದ ಹೊಸ ಹೊಸ ರಚನೆಗಳಿಗೂ ಕಲಾಪ್ರಾವಿಣ್ಯಕ್ಕೂ ಎಡೆಯಾಯಿತು. ಶೇಷಣ್ಣ, ಬಿಡಾರಂ ಕೃಷ್ಣಪ್ಪ, ಸಾಂಬಯ್ಯ, ಮುತ್ತಯ್ಯ ಭಾಗವತರ್, ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯ–ಇವರು ರಚಿಸಿದ ಅನೇಕ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಹೊಸ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ನಡೆದಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತೆಲುಗು, ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಂಗೀತ ಕೃತಿಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಹಲವು ಕನ್ನಡ ಕೃತಿಗಳು ರಚಿತವಾದವು. ಮುತ್ತಯ್ಯ ಭಾಗವತರು ನೂರೆಂಟು ರಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಚಾಮುಂಡೇಶ್ವರಿಯ ಮೇಲೆ ನೂರೆಂಟು ಕೀರ್ತನೆಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ದೇವೋತ್ತಮದಾಸರು ಕನ್ನಡ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಮುಖ್ಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರು. ಕರಿಗಿರಿರಾಯರು ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿದ್ವಾಂಸರು. ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ತಮ್ಮ ಆಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಆಹ್ವಾನಿಸಿ ಸನ್ಮಾನ ಮಾಡಿದ ವಿದ್ವಾಂಸರುಗಳಲ್ಲಿ ವೀಣಾ ಧನಮ್ಮಾಳ್, ಅರಿಯಾಕುಡಿ ರಾಮಾನುಜಯ್ಯಂಗಾರ್, ಟೈಗರ್ ವರದಾಚಾರ್ಯ ಮುಂತಾದ ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಂಗೀತ ವಿದ್ವಾಂಸರುಗಳಲ್ಲದೆ ಫಿತಯಾಜ್‌ಖಾನ್, ಅಬ್ದುಲ್ ಕರೀಂಖಾನ್ ಮೊದಲಾದ ಹಿಂದೂಸ್ಥಾನೀ ಸಂಗೀತಗಾರರೂ ಸೇರಿದ್ದಾರೆ. ಸಂಗೀತಕ್ಕೆ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ಕೊಟ್ಟ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದಿಂದ ಮೈಸೂರು ಸಂಗೀತಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿ, ಸಂಗೀತಗಾರರನ್ನು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಸಂಗೀತಪ್ರಿಯರನ್ನೂ ಬಹುವಾಗಿ ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತಿದ್ದಿತು. ಇವರ ಅನಂತರ ಬಂದ ಜಯಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಪೌರ್ವಾತ್ಯ ಸಂಗೀತಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ನಿಷ್ಣಾತರಾಗಿದ್ದುದಲ್ಲದೆ ಸ್ವತಃ ವಾಗ್ಗೇಯಕಾರರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಇವರ ಹಲವು ಕೃತಿಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ನೃತ್ಯ: ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಉಚ್ಛ್ರಾಯ ಸ್ಥಿತಿಗೇರಿದ್ದ ನೃತ್ಯಕಲೆ, ಅವರ ಆಡಳಿತದ ಕಡೆಗಾಲದ ಹೊತ್ತಿಗಾಗಲೇ ತನ್ನ ಗೌರವವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳಲಾರಂಭಿಸಿತ್ತು. ಉನ್ನತವಾದ ವೃತ್ತಿ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಕೀಳರಿಮೆಯ ಕಾಯಕವಾಗಿ ಜನರನ್ನಾಕರ್ಷಿಸುವ ಸಾಧನವನ್ನಾಗಿ ವೇಶ್ಯೆಯರು ಬಳಸಲಾರಂಭಿಸಿದರು. ಇದರ ಫಲವಾಗಿ ರಾಣಿಯರು, ರಾಜಕುಮಾರಿಯರು ಕಲಿತು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಈ ಕಲೆಯನ್ನು ಕುಲೀನ ಮನೆತನದವರು ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುವುದು ಮರ್ಯಾದೆಯಲ್ಲ ಎಂಬ ಭಾವನೆ ಬೆಳೆಯಲು ಅವಕಾಶವಾಯಿತು. ಒಡೆಯರ ಆಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ನೃತ್ಯಗಾತಿಯರನ್ನು ನೇಮಿಸಿದ್ದರೂ ಅದು ಕೇವಲ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ. ಆದರೂ, ನೃತ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಿಂದ ಬೆಳೆದುಬಂದಿದ್ದ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಂಡು ಆಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದೇವದಾಸಿಯರಾಗಿ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲೂ ಪೋಷಣೆ ಪಡೆದು ಆ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಶಿಸದಂತೆ ಉಳಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದರು. ರಾಜರ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ. ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತರ ಮನೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಲವು ಸಮಾರಂಭಗಳಲ್ಲಿ ನೃತ್ಯವನ್ನೇರ್ಪಡಿಸುವುದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ಮುಮ್ಮಡಿ ಕರಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವರ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಜೆಟ್ಟಿತಾಯಮ್ಮ ಇಂಥ ಪ್ರಬುದ್ಧ ನೃತ್ಯಗಾರ್ತಿ. ಗಿರಿಯಪ್ಪ, ಕಾಶಿಗುರು, ಅಮೃತಪ್ಪ, ದಾಸಪ್ಪ, ಕಿಟ್ಟಪ್ಪ ಮೊದಲಾದವರು ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೃತ್ಯಕಲೆ ಪುನರುಜ್ಜೀವನಗೊಂಡಿತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಲೆಗಾಗಿ ಕಲೆಯನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುವ ಶ್ರದ್ಧೆ ಮೂಡಿ ಹಲವರು ನೃತ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿ ಅದನ್ನು ಪ್ರಸಾರ ಮಾಡಿದರು. ಇದರೊಂದಿಗೆ ವೇಶ್ಯೆಯರ ಸೊತ್ತಾಗಿದ್ದ ನೃತ್ಯ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಅವರ ಕೈ ಬಿಟ್ಟಿತು.

ಸಾಹಿತ್ಯ: ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರು ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಅಪರಿಮಿತವಾದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು. ಕನ್ನಡ, ಸಂಸ್ಕೃತವಲ್ಲದೆ ತೆಲುಗು ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೂ ಇವರಿಂದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ದೊರೆತಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ ಅವನ ಸೇನಾಪತಿಯಾಗಿದ್ದ ಕಳಲೆ ವೀರರಾಜ ವಚನಭಾರತಮು ಎಂಬ ಗದ್ಯಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆದ. ಇವನ ಮಗ ನಂಜರಾಜ ಹಾಲಾಸ್ಯಮಹಾತ್ಮ್ಯಮು ಎಂಬ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ತೆಲುಗು ಯಕ್ಷಗಾನಗಳೂ ರಚಿತವಾದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಕುಂಡಲಕೀರ್ತಿ ಚಂದ್ರಕವಿಯು ಕೃಷ್ಣ ಭೂಪಾಲೀಯಮು ಎಂಬ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಈ ಕಾಲದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದುದೆಂದರೆ ಕವಿಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯದಾತನಾಗಿ ಆಧುನಿಕ ಭೋಜನೆನಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ದಳವಾಯಿ ನಂಜರಾಜ ರಚಿಸಿದ ಸಂಗೀತಗಂಗಾಧರ, ಆತನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿದ್ದ ನರಸಿಂಹ ಕವಿಯ ನಂಜರಾಜಯಶೋಭೂಷಣವೆಂಬ ಅಲಂಕಾರಗ್ರಂಥ, ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಬರೆದ ಸೂರ್ಯ ಚಂದ್ರಾದಿವಂಶಾವತರಣ, ಶ್ರೀತತ್ತ್ವ ನಿಧಿ ಎಂಬ ಸಂಕಲನ ಗ್ರಂಥ, ದಶರಥನಂದನ ಚರಿತ ಎಂಬ ಆರ್ಯಾವೃತ್ತದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದ ರಾಮಾಯಣ, ಗ್ರಹಣದರ್ಪಣ, ಸಂಖ್ಯಾರತ್ನಕೋಶ, ಚದುರಂಗ ಸಾರಸರ್ವಸ್ವ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥಗಳು. ಈ ರಾಜನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿದ್ದ ರಾಮಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರಿ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕವಿಯ ಭುವನಪ್ರದೀಪಿಕಾ ಎಂಬ ವಿಶ್ವಕೋಶ, ಹಾಗೆಯೇ ಶ್ರೀನಿವಾಸಕವಿ ಸಾರ್ವಭೌಮಕೃತವಾದ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜನನ್ನು ಕುರಿತ ಕೃಷ್ಣರಾಜಪ್ರಭಾವೋದಯ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣನೃಪಯೋತ್ಕರ್ಷಚಂಪೂ ಇವೇ ಮೊದಲಾದುವು.

ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯವಂತೂ ಬಹುಮುಖವಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿತು. ಹಲವಾರು ಚರಿತ್ರ ಗ್ರಂಥಗಳು, ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಒಡೆಯರ ಬಗೆಗೆ, ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡುದೊಂದು ವಿಶೇಷ. ಇವುಗಳೊಂದಿಗೆ ಅಲಂಕಾರ ಗ್ರಂಥಗಳು, ರಾಮಾಯಣ, ಭಾರತ ಮುಂತಾದ ಕಾವ್ಯಗಳ ಗದ್ಯಾವತರಣಗಳೂ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದವು. ಸತ್ತ್ವದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ಅವುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಈ ಕಾಲದ ಕನ್ನಡ ಗ್ರಂಥಗಳು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಶ್ರೀಮಂತಗೊಳಿಸಿವೆ.

ರಾಜಒಡೆಯನ ಅನಂತರ ಆಳಿದ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಚಾಮರಾಜೋಕ್ತಿ ವಿಲಾಸ ಮತ್ತು ಮಣಿಪ್ರಕಾಶನ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳಿವೆ. ಮೊದಲನೆಯದು ರಾಮಾಯಣದ ಕಥೆಯ ಗದ್ಯನಿರೂಪಣೆಯಾದರೆ ಎರಡನೆಯದು ಬ್ರಹ್ಮೋತ್ತರಖಂಡದ ಟೀಕೆ. ಇದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಾಲಿಹೋತ್ರನ ಅಶ್ವಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ರಾಮಚಂದ್ರನೆಂಬುವನು ಸರಳವಾದ ಪದ್ಯ ಕಾವ್ಯವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜನ ಆಸ್ಥಾನಕವಿ ಗೋವಿಂದ ವೈದ್ಯನು ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜವಿಜಯ ಎಂಬ ಸಾಂಗತ್ಯಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯನ ಆಳ್ವಿಕೆ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಉತ್ಕರ್ಷೆಯ ಕಾಲ. ಈತ ಸ್ವತಃ ಕವಿಯಾಗಿದ್ದು ಹಲವು ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದುದಲ್ಲದೆ ತಿರುಮಲಾರ್ಯ, ಚಿಕುಪಾಧ್ಯಾಯ, ಸಿಂಗರಾರ್ಯ, ತಿಮ್ಮಕವಿ, ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ವೇಣುಗೋಪಾಲ ವರಪ್ರಸಾದ, ಚಿದಾನಂದ ಮೊದಲಾದ ಕವಿಗಳಿಗೆ ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಆಶ್ರಯ ಅನೇಕ ಕಾವ್ಯಗಳ, ಶಾಸ್ತ್ರಗ್ರಂಥಗಳ ರಚನೆಗೆ ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಯನ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದ ತಿರುಮಲಾರ್ಯ ಅಪ್ರತಿಮವೀರಚರಿತ್ರೆ, ಚಿಕದೇವರಾಜ ವಂಶಾವಳಿ, ಚಿಕದೇವರಾಜವಿಜಯ ಮತ್ತು ಚಿಕದೇವರಾಜಶತಕಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಚಿಕುಪಾಧ್ಯಾಯನೆಂಬ ಕವಿ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ದಿವ್ಯಸೂರಿಚರಿತೆ ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಆಳ್ವಾರುಗಳ ಕಥೆಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತದೆ. ವಿಷ್ಣುಪುರಾಣವನ್ನು ಚಂಪೂ ಮತ್ತು ಗದ್ಯರೂಪಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ರಂಗಧಾಮ ಸ್ತುತಿ, ಶೃಂಗಾರಶತಕ ಮೊದಲಾದ ಸಾಂಗತ್ಯಗಳು ವರ್ಣನಾಪ್ರಧಾನವಾದ ಕೃತಿಗಳು. ಚಮತ್ಕಾರದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಚಿತ್ರಶತಕವೆಂಬ ಸಾಂಗತ್ಯವೊಂದನ್ನೂ ಈತ ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ; ಕಾಮಂದಕನೀತಿ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಕೃತದ ಕೃತಿಗೆ ಕನ್ನಡ ಟೀಕೆಯನ್ನೂ ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ನಾಟಕವನ್ನು ಮೊದಲು ರಚಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಈ ಕಾಲದ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಕವಿ ಸಿಂಗಾರಾರ್ಯನದು. ಈತ ಮಿತ್ರವಿಂದಾ ಗೋವಿಂದ ಎಂಬ ನಾಟಕವನ್ನು ರಚಿಸಿದ. ಹರ್ಷನ ರತ್ನಾವಳಿ ನಾಟಕ ಈ ಕೃತಿಗೆ ಮೂಲ. ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರೂ ಕೃತಿರಚನೆ ಕೈಗೊಂಡರು. ಸಂಚಿಯ ಹೊನ್ನಮ್ಮ, ಹದಿಬದೆಯ ಧರ್ಮ ಎಂಬ ಸಾಂಗತ್ಯ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಶೃಂಗಾರಮ್ಮ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಕವಯಿತ್ರಿ ಪದ್ಮಿನೀ ಕಲ್ಯಾಣವೆಂಬ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಸಾಂಗತ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರೆದಿದ್ದಾಳೆ.

ದೊಡ್ಡದೇವರಾಜನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಮುಂದುವರಿಯಿತು. ಆತನ ರಾಣಿ ಚೆಲುವಾಂಬೆ ಸ್ವತಃ ಕವಯಿತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದಳು. ವರನಂದೀ ಕಲ್ಯಾಣ, ವೆಂಕಟಾಚಲಮಹಾತ್ಮೆ, ಲಾಲಿಪದ ಆಕೆಯ ಕೃತಿಗಳು. ದಳವಾಯಿ ನಂಜರಾಜ ಹಲವಾರು ಮಹಾತ್ಮ್ಯಗಳನ್ನು, ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ಕವಿಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯದಾತನೂ ಆಗಿದ್ದ. ಇವನ ನಂಜರಾಜ ವಾಣೀವಿಲಾಸ ಮಧುರೆಯ ಸುಂದರೇಶ್ವರನ ಲೀಲೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಗ್ರಂಥ. ಶಾಲ್ಯದ ಕೃಷ್ಣರಾಜನೆಂಬ ಕವಿ ವಿವೇಕಾಭರಣ, ಯಯಾತಿಕಾವ್ಯ, ಸದಾಶಿವ ಶತಕ, ಅಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರಶಂಸಾ ಶತಕ ಮೊದಲಾದ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಹಾಡು, ವಚನ, ಸಾಂಗತ್ಯ, ಷಟ್ಪದಿ ವೃತ್ತಗಳನ್ನು ಈತ ಬಳಸಿದ್ದಾನೆ. ವೆಂಕಮಾತ್ಯ ವಾರ್ಧಕ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣವನ್ನೂ ಚಂಪೂ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಇಂದಿರಾಭ್ಯುದಯವನ್ನೂ ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ.

ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜರು ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜನಂತೆ ಸ್ವತಃ ಕವಿಯಾಗಿದ್ದರು. ಇವರ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಹಲವಾರು ಕವಿಗಳು ಆಶ್ರಯ ಪಡೆದಿದ್ದರು. ಸಾಂಗತ್ಯ ಪ್ರಕಾರಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಕೃತಿಗಳು ಸಂಸ್ಕೃತದಿಂದ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಭಾಷಾಂತರಗೊಂಡವು. ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜರ ಕೃಷ್ಣರಾಜವಾಣಿ ವಿಲಾಸ ಎಂಬ ಭಾರತದ ಟೀಕೆ, ಸೌಗಂಧಿಕಾಪರಿಣಯವೆಂಬ ಗದ್ಯಪದ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ಕಾವ್ಯಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಇವರ ಕಾಲದ ಗ್ರಂಥಕಾರರಲ್ಲಿ ದೇವಚಂದ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದವನು. ಈತ ತನ್ನ ರಾಜಾವಳೀ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ರಾಜರ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕೆಂಪುನಾರಾಯಣ ಈ ಕಾಲದ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಪ್ರಮುಖ ಕವಿ. ಇವನು ಮುದ್ರಾಮಂಜೂಷ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಸರಳವಾದ ಸುಲಲಿತವಾದ ಗದ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಅಳಿಯ ಲಿಂಗರಾಜನೂ ಹಲವು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ನರಪತಿಚರಿತ್ರವು ಚಂಪೂಶೈಲಿಯ ಅಲಂಕಾರಗ್ರಂಥ. ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜರ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ಪದ್ಯಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ರಚಿಸಿದ್ದು ಈ ಗ್ರಂಥ ತಿರುಮಲಾರ್ಯನ ಅಪ್ರತಿಮವೀರಚರಿತೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದೆ.

ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ ಬಸವಪ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಿಯವರು ಕಾಳಿದಾಸನ ಅಭಿಜ್ಞಾನ ಶಾಕುಂತಲವನ್ನು ಕನ್ನಡಿಸಿ ಅಭಿನವಕಾಳಿದಾಸರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಂಶದ ಕೊನೆಯ ಅರಸರಾದ ಜಯಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರು ಆರಂಭಿಸಿದ ಶ್ರೀ ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಪೂರ್ಣವಾದುದು. ಅನೇಕ ಪಂಡಿತರಿಂದ ಋಗ್ವೇದ, ಪುರಾಣಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದ ಮಾಡಿಸಿ ಮೂಲಪಾಠವನ್ನೂ ಅದರ ಅನುವಾದವನ್ನೂ ಹಲವು ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿ ಕನ್ನಡದ ಜ್ಞಾನಭಂಡಾರವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿದ್ದಾರೆ.

ವಾಸ್ತು–ಶಿಲ್ಪ: ವಿಜಯನಗರದ ಪತನಾನಂತರ ಅವರ ವಾಸ್ತು ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪ ಶೈಲಿಯನ್ನನುಸರಿಸಿ ಮುಂದುವರೆದವರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ಒಡೆಯರು ಪ್ರಮುಖರು. ಆದರೆ ವಿಜಯನಗರದ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಶ್ರೀಮಂತ ಸೌಂದರ್ಯವಾಗಲಿ, ಭಾವದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಮೈಸೂರರಸರು ಹಲವಾರು ಗುಡಿ ಗೋಪುರಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮೇಲುಕೋಟೆಯ ಚೆಲುವರಾಯಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಮುಂದಿನ ಮುಖಮಂಟಪ ಕಂಬವೊಂದರ ಮೇಲಿನ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ರಾಜ ಒಡೆಯರೆಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದ್ದು ಆ ಮಂಟಪವನ್ನು ಅವರು ಕಟ್ಟಿಸಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆ ಇದೆ. ಅಲ್ಲಿಯ ಕಲ್ಯಾಣಿಯ ನಿರ್ಮಾಪಕ 5ನೆಯ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ್. ಅದರ ಒಂದು ಮೂಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ಅಷ್ಟಮುಖದ ಮಂಟಪ ಸುಂದರವಾದ ಹಾಗೂ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಕೃತಿ. ಒಂದನೆಯ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ಕಟ್ಟಿಸಿರುವ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ನರಸಿಂಹಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ ದೊಡ್ಡದಾದ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಡ್ಡಲಾಗಿರುವ ಸುಕನಾಸಿ, ಅನೇಕ ಕಂಬಗಳಿರುವ ನವರಂಗ, ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಪಥ, ಪಾತಾಳಾಂಕಣ, ಪ್ರಾಕಾರಗಳು, ನಾಲ್ಕು ಮೂಲೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಗುಡಿಗಳು, ಮಹಾದ್ವಾರ ಮತ್ತು ಹೊರಗಿನ ಮುಖಮಂಟಪಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಆದರೆ ವಾಸ್ತು ಸೌಂದರ್ಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಕಟ್ಟಡ. ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ತ್ರಿಣೇಶ್ವರನ ಗುಡಿಯ ಮಹಾದ್ವಾರ ಗೋಪುರ ಮತ್ತು ಚಾಮುಂಡಿ ಬೆಟ್ಟದ ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳ ಕರ್ತೃ ದೊಡ್ಡದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ್. ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ಕೋಟೆ ವೆಂಕಟರಮಣಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ ಕಟ್ಟಿಸಿದರು. ಇಲ್ಲಿನ ದ್ರಾವಿಡ ರೀತಿಯ ಸಂಕೀರ್ಣ ಸ್ತಂಭಗಳು, ಗೋಡೆಯ ಮೇಲಿನ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪ ಗಮನಿಸಬೇಕಾದಂಥವು. ಇಲ್ಲಿನ ದ್ರಾವಿಡ ರೀತಿಯ ಸಂಕೀರ್ಣ ಸ್ತಂಭಗಳು, ಗೋಡೆಯ ಮೇಲಿನ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪ ಗಮನಿಸಬೇಕಾದಂಥವು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಶ್ವೇತವರಾಹಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಇವರು

ನಿರ್ಮಿಸಿದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಗುಂಡ್ಲುಪೇಟೆಯಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡದೇವ ರಾಜರ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ಇವರು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಪರವಾಸುದೇವರ ದೇವಾಲಯ ಕಗ್ಗಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ದ್ರಾವಿಡ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ಮೈಸೂರರಸರ ಕಾಲದ ಉತ್ತಮವಾದ ಕಟ್ಟಡ. ಕಿರು ಜಗಿಲಿಯ ಮೇಲಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಒರಟಾದ ಅರೆಗಂಬಗಳೂ ಅರೆಗೋಪುರಗಳೂ ಇದ್ದು ವಿಶಾಲವಾದ ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಕಂಬಗಳ ವಾಸ್ತು ಸಂಪ್ರದಾಯ ಪುನರುಜ್ಜೀವನಗೊಂಡಿತು. ಚಾಮರಾಜನಗರದ ಚಾಮರಾಜೇಶ್ವರ, ಮೈಸೂರು ಪ್ರಸನ್ನ ಕೃಷ್ಣಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ, ಚಾಮುಂಡಿಬೆಟ್ಟದ ಚಾಮುಂಡೇಶ್ವರಿ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದಿನ ಉನ್ನತವಾದ ಗೋಪುರ, ನಂಜನಗೂಡಿನ ಶ್ರೀಕಂಠೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಪ್ರಾಕಾರ, ಮಹಾದ್ವಾರದ ಗೋಪುರ, ಪ್ರಾಕಾರದ ಸುತ್ತಲೂ ಇರುವ ಗುಡಿಗಳು, ವರುಣದಲ್ಲಿ ದೇವಾಜಮ್ಮಣ್ಣಿಯ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿರುವ ಮಹದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಮೊದಲಾದುವು ಇವರ ಕಾಲದ ರಚನೆಗಳು. ಈ ಹಲವು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಭಾರತೀಯ ಮುಸ್ಲಿಮ್ ಸಂಪ್ರದಾಯದಿಂದ ಉದ್ಭವವಾದ ಹಲವು ಚಿತ್ತಾರಗಳು ಮತ್ತು ವಿನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಗಚ್ಚಿನಲ್ಲಿ, ಪೌಳಿ ಮತ್ತು ಗೋಪುರಗಳಲ್ಲಿ ಮೂಡಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗಿನ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದ ವಾಸ್ತುಕಲೆಯಲ್ಲಿ ದೇಶೀ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಮುಂದುವರಿಕೆಯಷ್ಟೇ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಅದರಲ್ಲೂ ಈ ಹೆಚ್ಚಿನ ಕೃತಿಗಳೆ ವಿಜಯನಗರ ಶೈಲಿಯ ಅನುಕರಣೆಗಳೆಂದೇ ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಬೃಹತ್ ಗಾತ್ರವಾಗಲೀ ದೃಢಗಂಭೀರ ಪ್ರಮಾಣಗಳಾಗಲೀ ಈ ವಾಸ್ತುಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಮೈಸೂರು ದೇಶದಲ್ಲಿ ರೆಸಿಡೆಂಟರ ಆಳಿಕೆ ಆರಂಭವಾದ ಕಾಲದಿಂದ ಮುಂದೆ ಇಲ್ಲಿ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಾಸ್ತು ಸಂಪ್ರದಾಯ ಬೇರೂರಲಾರಂಭಿಸಿತು. ಮೈಸೂರು ಅರಸರುಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಳೆಯ ದೇಶೀ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳು ಎಲ್ಲೋ ಕೆಲವೆಡೆ (ಉದಾ: ಶೃಂಗೇರಿಯ ಶಾರದಾ ದೇವಾಲಯ, ಮೈಸೂರು ಭುವನೇಶ್ವರಿ, ಕಾಮಕಾಮೇಶ್ವರಿ ದೇವಾಲಯಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ) ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಹೆಚ್ಚಿನ ಕೃತಿಗಳು ಲೌಕಿಕ ವಾಸ್ತುವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವು. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಶೈಲಿ ಮತ್ತು ರಚನಾತಂತ್ರಗಳಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಮೈಸೂರಿನ ಲಲಿತ ಮಹಲ್, ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜು, ಓರಿಯಂಟಲ್ ಲೈಬ್ರರಿ, ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣರಾಜೇಂದ್ರ ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳ ಕಚೇರಿ, ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಹೈಕೋರ್ಟ್ ಕಟ್ಟಡ, ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜು, ಅರಮನೆ ಮುಂತಾದುವು ಈ ಹೊಸ ರಚನಾ ರೀತಿಯ ಉತ್ತಮ ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ಮೈಸೂರಿನ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಹಲವು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಹಾಗೂ ದೇಶೀಯ ವಾಸ್ತು ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳ ಮಿಶ್ರಣ ಇದೆ. ಮೈಸೂರಿನ ಕೃಷ್ಣರಾಜೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ವೃತ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ರಾಜರ ಪ್ರತಿಕೃತಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುವ ಮಂಟಪಗಳು, ಅಲಂಕರಣ ವಾಸ್ತುವಿನ ಉತ್ತಮ ರಚನೆಗಳು.

ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಅನುಕರಣೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಚಾಮುಂಡಿಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿನ ದೊಡ್ಡ ದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಬೃಹದಾಕಾರದ ಬಸವ ನಂಜನಗೂಡಿನ ಶ್ರೀಕಂಠೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿದೆ. ಇದು ದಳವಾಯಿ ವಿಕ್ರಮರಾಯ ಮಾಡಿಸಿದ್ದು. ಗುಂಡ್ಲುಪೇಟೆಯ ಪರವಾಸುದೇವ ದೇವಾಲಯದ ಮೂಲ ವಿಗ್ರಹ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಒಂದು ಉತ್ತಮ ಉದಾಹರಣೆ. ಮುಖದಲ್ಲಿರುವ ವಿಶಾಲನೇತ್ರಗಳು. ತುಟಿಗಳನ್ನು ಕೊಂಕಿಸಿ ಮೂಡಿಸಿರುವ ಕೃತಕ ನಗೆ, ಗುಂಡುಮುಖ, ಕುಳ್ಳಾಗಿ ಕಾಣುವ ಸುಪುಷ್ಟದೇಹ, ಉದ್ದವಾಗಿ ಕಂಡರೂ ಚಪ್ಪಟೆಯಾದ ಮೂಗು, ಹೆಚ್ಚು ಗುಂಭವಾಗಿ ಬಿಡಿಸಿದ ಅಂಗಾಂಗಗಳು, ಮೂರ್ತಿಯ ಗಾತ್ರಕ್ಕೆ ದೊಡ್ಡದಾದ ಕಿರೀಟ, ಸೆಟೆದು ಕುಳಿತಿರುವ ಭಂಗಿ ಮುಂತಾದುವನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ಸ್ವಾಭಾವಿಕತೆಗಿಂತಲೂ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕತೆಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಚಾಮರಾಜನಗರ, ನಂಜನಗೂಡು, ಮೈಸೂರು (ಪ್ರಸನ್ನಕೃಷ್ಣ ಸ್ವಾಮಿ) ಮುಂತಾದಲ್ಲಿನ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಅರವತ್ತಮೂರು ಪುರಾತನರು, ಆಳ್ವಾರರು, ಶಿವಲೀಲಾಮೂರ್ತಿಗಳು, ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಹೆಸರಿನ ಹಲವು ಲಿಂಗಗಳು ಅಥವಾ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅವತಾರಗಳು ಇದ್ದು ಪ್ರಾಕಾರದ ಪೌಳಿಯಲ್ಲಿ ಗಣೇಶ, ಶೈವ ಅಥವಾ ವೈಷ್ಣವ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ಗಚ್ಚಿನ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಇವು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುವವರಿಗೆ ತುಂಬಾ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿವೆ.

ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಜರ ಪ್ರಕೃತಿ ವಿಗ್ರಹಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರ ಭಕ್ತಿವಿಗ್ರಹ ಉದ್ದವಾದ ನಿಲುವಂಗಿ, ಸೊಂಟಕ್ಕೆ ಸುತ್ತಿರುವ ವಸ್ತ್ರ, ಕೈಕೆಳಗೆ ಕವಚಗಳು, ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ನೇತಾಡುತ್ತಿರುವ ಕತ್ತಿ ಗುರಾಣಿಗಳು, ಕಲ್ಲಿಮೀಸೆ, ಚೂಪಾದ ಆದರೆ ಚಪ್ಪಟೆಯಾಗಿ ಹರಡಿರುವ ಮೂಗು, ದೊಡ್ಡದಾದ ಕಣ್ಣುಗಳು, ತಲೆಕೂದಲನ್ನು ಎತ್ತಿ ಓರೆಯಾಗಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ಮುಡಿ, ಕೈಮುಗಿದು ನೇರವಾಗಿ ನಿಂತಿರುವ ನಿಲವು ಇವುಗಳ ಅಳವಡಿಕೆಯಿಂದ ಆ ಕಾಲದ ಪ್ರತಿಕೃತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಉತ್ತಮ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ. ಗುಂಡ್ಲುಪೇಟೆಯ ಪರವಾಸುದೇವರ ದೇವಾಲಯದ ಕಂಬವೊಂದರ ಮೇಲೆ ತನ್ನ ಪರಿವಾರದೊಂದಿಗೆ ಕುಳಿತಿರುವ ರಾಜನ ಮೂರ್ತಿ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರದಿರಬೇಕು. ನಂಜನಗೂಡು ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಮತ್ತು ಅವರ ರಾಣಿಯರ ಭಕ್ತವಿಗ್ರಹಗಳು ಬಹು ನಾಜೂಕಾಗಿ ಕೆತ್ತಿದ ಉತ್ತಮ ಪ್ರತಿಮೆಗಳಾಗಿವೆ.

ಈ ಕಾಲದ ಕಂಚಿನ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಸಾಕಷ್ಟು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ದೊರಕಿವೆ. 18ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ದಳವಾಯಿ ಕಳಲೆ ನಂಜರಾಜಯ್ಯ ಮಾಡಿಸಿದ ನಟರಾಜ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಹರದನಹಳ್ಳಿ, ತೆರಕಣಾಂಬಿ, ತಲಕಾಡು ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿವೆ. ನಂಜನಗೂಡಿನ ಶ್ರೀಕಂಠೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಈತ ಅರ್ಪಿಸಿದ 63 ಪುರಾತನ ಬಿಡಿ ಭಕ್ತವಿಗ್ರಹಗಳು ಇವೆ. ಈ ವಿಗ್ರಹಗಳು ವಿಜಯನಗರ ಸಂಪ್ರದಾಯದವು. ಅಲ್ಲದೆ ಬೆಳ್ಳಿ, ತಾಮ್ರ, ಹಿತ್ತಾಳೆ ಹಾಗೂ ಕಂಚಿನಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಗರುಡ, ಬಸವ, ಆನೆ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ವಾಹನಗಳು ನಂಜನಗೂಡು, ಚಾಮುಂಡಿ ಬೆಟ್ಟ, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಮೇಲುಕೋಟೆಯ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಇವೆ. ಹೆಚ್ಚಿನವು ಮೈಸೂರು ಅರಸರ, ಅದರಲ್ಲೂ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಣಿಕೆಗಳು.

ಒಡೆಯರ ಕಾಲದ ಮೂರ್ತಿಗಳ ಪ್ರಮಾಣ ಕಿರಿದು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಭಾವಪೂರ್ಣತೆಯಾಗಲಿ, ನಿಲುವಿನಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತವತೆಯಾಗಲಿ, ಅಂಗಾಂಗಗಳಲ್ಲಿ ನಯಗಾರಿಕೆಯಾಗಲಿ, ಚಲನೆಯಾಗಲಿ, ಹೆಚ್ಚು ಕಾಣಿಸದು. ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾದ ಕಟ್ಟುಪಾಡುಗಳಿಗೊಳಗಾಗಿ ಆಗ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಕಂಡರಿಸಿರುವ ಇವರ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಜೀವಂತಕಲೆ ಕೃತಕತೆಯ ಹಾದಿಯನ್ನು ತುಳಿದಿರುವುದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣಬಹುದು.

ಶಾಸನಗಳು, ದಾಖಲೆಗಳು: ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಕಾಲ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಪರಂಪರೆಯ ಕೊನೆಯ ಘಟ್ಟ. ಈಗ ದೊರೆತಿರುವ

ಈ ಕಾಲದ ಐನೂರಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಶಾಸನ–ದಾಖಲೆಗಳನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮೂರು ಗುಂಪುಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು : ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳು, ಶಿಲಾ ಮತ್ತು ಲೋಹ ಶಾಸನಗಳು ಮತ್ತು ಸನ್ನದು, ನಿರೂಪಗಳು. ಈ ಮೂರೂ ಪ್ರಕಾರದ ಶಾಸನಗಳೂ ಒಂದರಿಂದ ಒಂದು ಭಿನ್ನರೀತಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಸಂಖ್ಯಾಬಲದಲ್ಲಿ ಉಳಿದ ಎರಡಕ್ಕಿಂತ ತೀರ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿರುವ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳು ಎಲ್ಲ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಅಮೂಲ್ಯವಾದುವು.

ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳು ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳ ರಚನೆಯನ್ನನುಸರಿಸಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳ ಹಲಗೆಯ ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡವು ; ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಸುಧಾರಿಸಿವೆ. ವಿಜಯನಗರದ ಹಲಗೆಗಳ ಮೇಲ್ಭಾಗವಷ್ಟೂ ಕಮಾನಿನಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಮುಂಚಾಚಿಕೊಂಡಿದ್ದರೆ ಒಡೆಯರ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಳೆಯನ್ನು ತೂರಿಸಲು ಒಂದು ಗುಂಡು ತೂತು ಮಾಡುವಷ್ಟು ಸ್ಥಳ ಮಾತ್ರ ಮುಂಚಾಚಿರುತ್ತದೆ. ಹಲಗೆಗಳವರೆಗೂ ಇವರ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳುಂಟು. ಇವರ ಕೆಲವು ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳು ಬಹುಶಃ ಕರ್ನಾಟಕದ ಅರಸುಮನೆತನಗಳ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಅತ್ಯಂತ ದೊಡ್ಡವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. 15 ಹಲಗೆಗಳಿರುವ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ 733 ಪಂಕ್ತಿಗಳಿದ್ದರೆ ಮತ್ತೊಂದಕ್ಕೆ 16 ಹಲಗೆಗಳಿದ್ದು ಅದು 1,390 ಪಂಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಶಾಸನದ ಹಲಗೆಗಳನ್ನು ಬಳೆಯೊಂದಕ್ಕೆ ಪೋಣಿಸಿದ್ದು ಅವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ವರಾಹ ಮುದ್ರೆಯನ್ನುಳ್ಳ ಗಂಟೆಯಾಕಾರದ ದಪ್ಪ ಗುಂಡೊಂದನ್ನು ಸೇರಿಸಿರುತ್ತದೆ. ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿನ ಲಿಪಿ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ನಂದಿನಾಗರಿ; ಅನಂತರದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಗುಂಡಾದ ಕನ್ನಡ. ಭಾಷೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತ;ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿರುವುದೂ ಉಂಟು. ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಪ್ರೌಢವಾದ ಕಾವ್ಯಶೈಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿದ್ದು ಅದೇ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಕನ್ನಡ ಗದ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನಂತರ ವಿವರಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಈ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳು ಬಹುತೇಕ ದತ್ತಿ ಶಾಸನಗಳಾಗಿದ್ದು ದತ್ತಿಬಿಟ್ಟ ಗ್ರಾಮಗಳ ಚತುಸ್ಸೀಮೆಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿಯೇ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಚತುಸ್ಸೀಮೆಗಳ ವಿವರಗಳು ಬೇರೆ ರಾಜಮನೆತನಗಳ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡುಬರದಷ್ಟು ವಿವರಪೂರ್ಣವಾಗಿ, ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಹಲವು ಹಲಗೆಗಳನ್ನಾವರಿಸುವಷ್ಟು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ದೊಡ್ಡದೇವರಾಜ, ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ, ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ, ಒಂದನೆಯ ಕೃಷ್ಣರಾಜ, ಎರಡನೆಯ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಇವರ ಹಲವಾರು ತಾಮ್ರ ಶಾಸನಗಳು ಮೊದಲು ವಿಷ್ಣುಬ್ರಹ್ಮರಿಂದಾರಂಭಿಸಿ ಚಂದ್ರನ ಮೂಲಕ ಯದುರಾಯನೂ ಅವನ ದ್ವಾರಕೆಯಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದು ಆ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಕರ್ನಾಟ ದೇಶಕ್ಕೆ ಬಂದು ಇಲ್ಲಿನ ಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ ಮನಸೋತು ಇಲ್ಲಿಯೇ ನೆಲಸಿದರೆಂದೂ ಮಹಿಷಾಪುರವು ಇವರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಯಿತೆಂದೂ ತಿಳಿಸುವುದಲ್ಲದೆ ಮುಂದೆ ಬೆಟ್ಟದ ಚಾಮರಾಜನಿಂದಾರಂಭಿಸಿ ವಂಶಾವಳಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ. ಮೊದಲಿನ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳು ವಿಜಯನಗರದ ಸಾರ್ವಭೌಮತ್ವವನೊಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಮುಂದಿನವು ಒಡೆಯರು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ, ಕೃಷ್ಣರಾಜರ ಆಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ತಿರುಮಲಾರ್ಯನು ಅನೇಕ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳ ಕರ್ತೃ. ಈತ ರಾಮಾಯಣ, ಭಾರತ ಪಾರಾಯಣ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಣಾತ; ಕರ್ನಾಟಕ, ಆಂಧ್ರ, ಸಂಸ್ಕೃತ ಕವಿತ್ವದಲ್ಲಿ ನಿಪುಣ; ಗಾಂಧರ್ವ ವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಕುಶಲ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ದೇವನಗರ, ತೊಂಡನೂರು, ಕಳಲೆ, ಕಂಚಿ ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಳಗಳ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳೆಲ್ಲ ಕಾವ್ಯಮಯವಾಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕನ್ನಡಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ರಚಿಸಿರುವ ಈತನ ಶಾಸನ ಪದ್ಯಗಳು ಎಷ್ಟು ಸೊಗಸಾಗಿವೆಯೆಂದರೆ ಇವುಗಳಿಂದ ಮಿತ್ರವಿಂದಾ ಗೋವಿಂದ ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಸಿಂಗರಾರ್ಯ ಪದ್ಯಗಳನ್ನಾರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಅಪ್ರತಿಮ ವೀರಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿನ ಕೆಲವು ಪದ್ಯಗಳಿವೆ.

ಈ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ವಿಷಯಗಳು ತುಂಬಿವೆ. ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ನಡೆಸಿದ ಯುದ್ಧಗಳು, ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಮಾಡಿದ ದಾನಧರ್ಮಗಳು ಮುಂತಾದ ಹಲವು ವಿವರಗಳು ಇವುಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಸಿರುವ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶ ಅಗ್ರಹಾರಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ಹಲವು ವೃತ್ತಿಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿ ದತ್ತಿ ಬಿಡುವುದು. ಅನೇಕ ಕಾರಣಗಳಿಗಾಗಿ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ದತ್ತಿ ಬಿಟ್ಟುದುಂಟು. ದಳವಾಯಿ ಕಳಲೆ ದೇವರಾಜಯ್ಯ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಗ್ರಾಮಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ರಾಮಚಂದ್ರಪುರ ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಶಾಸನವೇ ಅತ್ಯಂತ ದೊಡ್ಡದು.

ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಗದ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿದ್ದು ಶಾಸನ ಹಾಕಿಸಿರುವ ಉದ್ದೇಶವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಸುವ ವಸ್ತುನಿಷ್ಠ ಶಾಸನಗಳೇ ಹೆಚ್ಚು. ಒಡೆಯರು ಹಾಕಿಸಿರುವ ಈ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಸನ ಹಾಕಿಸಿದ ರಾಜನ ಮೂರು ಅಥವಾ ನಾಲ್ಕು ತಲೆಮಾರುಗಳ ವಂಶಾವಳಿಯನ್ನು ಕೊಡುವುದು ರೂಢಿ. ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜರ ಕಾಲದ ಮತ್ತು ಅನಂತರದ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬಿರುದೆಂತೆಂಬರ ಗಂಡ, ಲೋಕೈಕವೀರ, ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜಾಧಿರಾಜ, ರಾಜಪರಮೇಶ್ವರ, ಪ್ರೌಢಪ್ರತಾಪನ ಪ್ರತಿಮವೀರನರಪತಿ ಮುಂತಾದ ಬಿರುದಾವಳಿಗಳನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ದೊಡ್ಡಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಸಾಹಿತ್ಯಾಂಶ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲವೆನ್ನಬಹುದು. ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಮಳವಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಶೃಂಗಾರಕೊಳವೆಂಬ ಕೊಳವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಅಲ್ಲಿನ ಶಾಸನ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ ವೃತ್ತಗಳಿಂದ ರಚಿತವಾಗಿದ್ದು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿಯೂ ಆ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಕಲ್ಲಂಬಾಳಿನ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಶಾಸನದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ರಘುವಂಶದ ವಾಗರ್ಥಾವಿವ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವುದೊಂದು ವಿಶೇಷ. ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜನು ಕಂಠೀರಾಯ ಹಣವನ್ನು ಟಂಕಿಸಿದುದನ್ನು ಒಂದು ಶಾಸನ ತಿಳಿಸಿದರೆ ಮತ್ತೆರಡು ಶಾಸನಗಳು ಕಾಶಿ ಪ್ರಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ದಾನಧರ್ಮಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ರಾಜ ದತ್ತಿ ಬಿಟ್ಟುದುದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಪವಾಡಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳೂ ಉಂಟು. 1818ರಲ್ಲಿ ಮೈಲಿಬೇನೆ ಮತ್ತು ಕಾಲರ ಹರಡಿದಾಗ ನಂಜಮ್ಮ ಎಂಬ ಕನ್ಯೆಯ ಮೇಲೆ ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿ ಮತ್ತು ಉಜ್ಜಯಿನಿಯ ಮಹಾಕಾಳಿಯರು ಆವಿರ್ಭವಿಸಿ ಎಲ್ಲ ವರ್ಣದವರಿಗೂ ರೋಗಾದ್ಯುಪದ್ರವಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿದುದಾಗಿ ಕನ್ನಂಬಾಡಿಯ ಶಾಸನವೊಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ಲೇಗಿನ ಉಪದ್ರವ ಹರಡಿದ್ದಾಗ ಸುಬ್ಬರಾಯದಾಸರಿಗೆ ದೇವರು ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವ ಬಾಲಕನಂತೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡು ಅಂಗಾರಾಕ್ಷತೆ ಪ್ರಸಾದವನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸಿದಾಗ ಎಂಟು ದಿನ ಮೈಮೇಲೆ ಎಚ್ಚರವಿಲ್ಲದೆ, ಬಂದ ರೋಗಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಅಂಗಾರಾಕ್ಷತೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ರೋಗ ವಾಸಿಮಾಡಿದ ಪವಾಡಗಳನ್ನು ಮೈಸೂರಿನ ಶಾಸನವೊಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿಯೇ ದೊಡ್ಡದಾದ ಈ ಶಾಸನ 2 ಕಲ್ಲುಗಳ ಮೇಲಿದ್ದು ಸುಬ್ಬರಾಯದಾಸರು ನಡೆಸಿದ ತೀರ್ಥಯಾತ್ರೆಗಳು, ಮಾಡಿದ ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ವಿವರವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿ ಅವರು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ದೇವಾಲಯಗಳ, ಅಗ್ರಹಾರಗಳ ವಿವರಗಳನ್ನು

ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದ ನೂರಾರು ಶಾಸನಗಳಿದ್ದರೂ ಅವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಮೂರ್ತಿಗಳ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ, ಒಡವೆಗಳ ಮೇಲೆ, ದೇವಾಲಯಗಳ ಪಾತ್ರೆಗಳ ಮೇಲೆ, ಉತ್ಸವ ವಿಗ್ರಹಗಳ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಕಿರುಶಾಸನಗಳು. ನಂಜನಗೂಡು, ಚಾಮರಾಜನಗರ, ಮೈಸೂರು, ಮೇಲುಕೋಟೆ, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಕಡೆ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ನೂರಾರು ಲೋಹ ಮತ್ತು ಶಿಲಾಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದವರ ಹೆಸರಿರುತ್ತವೆ; ಈ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷಯ ವೈವಿಧ್ಯತೆ ಕಡಿಮೆ.

ಸನ್ನದುಗಳು, ನಿರೂಪಗಳು, ರಹದಾರಿ ಪತ್ರಗಳು ಮುಂತಾದ ಕೈಯಲ್ಲಿ ತಯಾರುಮಾಡಿದ ಹಾಳೆಗಳ ಮೇಲಿರುವ ಐತಿಹಾಸಿಕ ದಾಖಲೆಗಳೇ ಹೆಚ್ಚು ಉಳಿದು ಬಂದಿರುವುದು. ಶೃಂಗೇರಿ, ಕೂಡಲಿ, ಪರಕಾಲ ಮಠಗಳೇ ಆದಿಯಾಗಿ ಅನೇಕ ಮಠಗಳಿಗೂ ವಿದ್ವಾಂಸರಿಗೂ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೂ ಕೊಟ್ಟ ದಾನಪತ್ರಗಳು ಅಥವಾ ಸನ್ನದುಗಳು ಉದ್ದವಾದ ಕಾಗದದ ಸುರುಳಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಮೇಲೆ ರಾಜನ ಮುದ್ರೆಯೂ ಕೆಳಗೆ ಸ್ವಹಸ್ತಾಕ್ಷರದಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟ ದಾನದ ವಿಷಯವೂ ರುಜುವೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಕನ್ನಡ, ಮರಾಠಿ ಮತ್ತು ಪಾರಸೀ ಭಾಷೆ ಮತ್ತು ಲಿಪಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಸನ್ನದುಗಳಿರುವುದುಂಟು. ಪತ್ರಗಳನ್ನು ಅಮೀಲರಿಗೆ ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ್ದು ಅವುಗಳ ನಕಲನ್ನು ಕಡತಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸುವ ನಿರೂಪವಿರುತ್ತದೆ. ಮಠದ ಸ್ವಾಮಿಗಳೋ ಪಂಡಿತರೋ ಸಂಚಾರ ಹೊರಟಾಗ ಅವರಿಗೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಅನುಕೂಲ ಮಾಡಿಕೊಡುವಂತೆ ಆಯಾ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಮೀಲರಿಗೆ ಬರೆದು ಕಳುಹಿಸಿದ ನಿರೂಪಗಳು, ಅವರು ಊರಿಂದ ಸಂಚರಿಸಲು ರಹದಾರಿಗಳು ಅನೇಕವಿವೆ. ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರ ಅಮೀಲರಿಗೆ ಪೂರ್ಣಯ್ಯ ಬರೆದ ಒಂದು ಓಲೆ ಸ್ವಾರಸ್ಯವಾದುದು. ನರಸೀಪುರದಲ್ಲಿದ್ದ ವೆಂಕಟರಾಮಾಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳೆಂಬ ಶ್ರೋತ್ರಿಯರು ತೀರಿಕೊಂಡಾಗ, ಅವರ ಹೆಂಡತಿ ಯಾರು ಎಷ್ಟೇ ಸಮಾಧಾನ ಮಾಡಿದರೂ ಕೇಳದೆ ಸಹಗಮನ ಮಾಡುವುದಾಗಿ ಹಟ ಹಿಡಿದಾಗ ಅಮೀಲರು ವಿಷಯವನ್ನು ಪೂರ್ಣಯ್ಯನಿಗೆ ಬರೆದು ತಿಳಿಸಿದಾಗ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಶ್ರೋತ್ರಿಯರಾಗಿ ಬಾಳಿದ ಹಿರಿಯರು ಅವರ ಹೆಂಡತಿ ಹಾಗೆ ಹಟ ಹಿಡಿಯುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ ಎಂದು ಎಲ್ಲ ಬಗೆಯಲ್ಲೂ ತಿಳಿಹೇಳುವುದು; ಎಷ್ಟು ಮಾತ್ರಕ್ಕೂ ಒಪ್ಪದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಸಹಗಮನಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿಗೆ ಕೊಡುವುದು’ ಎಂದು ಉತ್ತರ ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ.

(ಎಂ.ಎಚ್.)

ನಾಣ್ಯಗಳು: ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ನಾಣ್ಯಗಳು ಇಕ್ಕೇರಿಯ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನೇ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹೋಲುತ್ತವೆ. ಇವರು ಚಿನ್ನ, ಬೆಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ತಾಮ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಅಚ್ಚುಹಾಕಿಸಿದರೂ ಚಿನ್ನ ಮತ್ತು ತಾಮ್ರದ ನಾಣ್ಯಗಳೇ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ದೊರೆತಿವೆ. ಈ ಮನೆತನದ ರಾಜರಲ್ಲಿ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಅಚ್ಚುಹಾಕಿಸಿದವನು ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರ್. ಇವನು ಹಣಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಟಂಕಿಸಿದ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಕಂಠೀರಾಯ ಹಣವೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. ಕಾಲಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ದಿವಾನ್ ಪೂರ್ಣಯ್ಯ ಇದೇ ರೀತಿಯ ಹಣವನ್ನು ಅಚ್ಚು ಹಾಕಿಸಿದ. ಈ ಎರಡು ನಾಣ್ಯಗಳ ಭಿನ್ನತೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಲು, ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ಮುದ್ರಿಸಿದ ನಾಣ್ಯವನ್ನು ಅಗಲ ಕಂಠೀರಾಯ ಹಣವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಯಿತು. ಈ ರೀತಿಯ ಹತ್ತು ಹಣಗಳಿಗೆ ಸಮವಾದ ಕಂಠೀರಾಯ ವರಹವೆಂಬುದು ಲೆಕ್ಕಾಚಾರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಆ ರೀತಿಯ ನಾಣ್ಯಗಳು ಮಾತ್ರ ಮುದ್ರಿತವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಕಂಠೀರಾಯ ಹಣದ ಮುಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ನರಸಿಂಹನ ಚಿತ್ರವೂ ಹಿಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಯ ಎಂಬ ನಾಗರೀ ಲಿಪಿಯ ಬರೆಹವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಹಣದ ಮುಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಚಾಮುಂಡಿಯ ಚಿತ್ರ, ಹಿಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಎಂಬ ಕನ್ನಡ ಲಿಪಿಯ ಬರೆವಣಿಗೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಯ ಹಣವೆಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ 46 ಮತ್ತು 23 ಗ್ರೇನ್ ತೂಕದ ತಾಮ್ರದ ನಾಣ್ಯಗಳು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದವು. ಅವುಗಳ ಮುಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಸಿಂಹ, ಹುಲಿ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಚಿತ್ರಗಳೂ ಹಿಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ 1 ರಿಂದ 33ರ ವರೆಗಿನ ಕನ್ನಡದ ಸಂಖ್ಯೆಗಳೂ ಇವೆ. ಇವುಗಳು ಯಾರ ನಾಣ್ಯಗಳೆಂದು ಖಚಿತವಾಗಿ ತಿಳಿದಿಲ್ಲವಾದರೂ ಕೆಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಇವುಗಳನ್ನು ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜರದ್ದೆಂದೂ ಸಂಖ್ಯೆಗಳು ಅವರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ವರ್ಷಗಳೆಂದೂ ಭಾವಿಸುತ್ತಾರೆ.

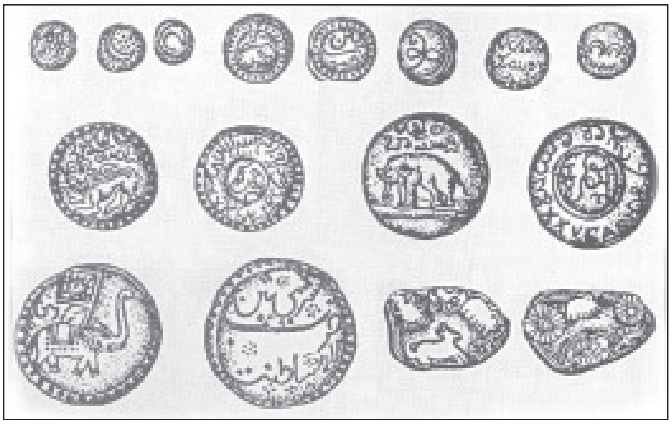

ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ನಾಣ್ಯಗಳು

ತಾತ್ಕಾಲಿಕವಾಗಿ ಮುಸ್ಲಿಮರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದ್ದ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಅನಂತರ ಮೈಸೂರು ಅರಸರು ತಮ್ಮ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಮತ್ತೆ ಅಚ್ಚುಮಾಡಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ಬಾಲಕನಾಗಿದ್ದಾಗ ರೀಜೆಂಟನಾಗಿದ್ದ ದಿವಾನ್ ಪೂರ್ಣಯ್ಯ ಇಕ್ಕೇರಿಯ ವರಹಗಳ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಅಚ್ಚುಹಾಕಿಸಿದ; ಇವು ಹೊಸ ಇಕ್ಕೇರಿ ವರಹ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುವು. ಇವುಗಳ ಮುಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಶಿವಪಾರ್ವತಿ ಮತ್ತು ಹಿಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರ ಇರುತ್ತದೆ. ಇವನು ಅಚ್ಚುಹಾಕಿಸಿದ ಹಣಗಳಿಗೆ ಗಿಡ್ಡು ಕಂಠೀರಾಯ ಹಣವೆಂದು ಹೆಸರು. ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ಆಡಳಿತವನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡ ಮೇಲೆ ಪೂರ್ಣಯ್ಯ ಅಚ್ಚು ಹಾಕಿಸಿದ್ದ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನೇ ಸ್ವಲ್ಪ ಬದಲಾವಣೆಯೊಂದಿಗೆ ಮುಂದುವರೆಸಿದರು. ಹಿಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣರಾಜ ಎಂಬ ನಾಗರೀ ಬರೆಹವನ್ನು ಅಚ್ಚುಹಾಕಿಸಿದರು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಕರ್ತರ್ (ರಾಜ) ಇಕೇರಿ ವರಹವೆಂದೂ ಹೆಸರಿದ್ದಿತು. ಇವರು ಹೊಸ ನಮೂನೆಯ ತಾಮ್ರದ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನೂ ಮುದ್ರಿಸಲು ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ನಮೂನೆಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಮೊದಲು ಅಚ್ಚಾದದ್ದು ಆನೆ ಕಾಸು ಎಂದು ಕರೆಯಲಾದ ನಾಣ್ಯ. ಇದರ ಮುಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಆನೆಯ ಚಿತ್ರ ಮತ್ತು ಹಿಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣರಾಜ ಎಂಬ ನಾಗರೀ ಬರೆಹವಿದೆ. ಅನಂತರ ಮೈಲಿಕಾಸು ಬಳಕೆಗೆ ಬಂದಿತು. ಇದರಲ್ಲಿ ಆನೆಯ ಮೇಲೆ ಶ್ರೀ ಎಂಬ ಕನ್ನಡ ಅಕ್ಷರ ಮತ್ತು ಹಿಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷಿನಲ್ಲಿ ಕ್ಯಾಷ್ ಎಂಬ ಬರೆಹ ಮತ್ತು ರೋಮನ್ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ (V, X, XX) ಅದರ ಮೌಲ್ಯ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಮಯಿಲಿಕಾಸು ಎಂಬ ಬರೆಹ ಕಾಣಬರುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಮುಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಆನೆಯ ಮೇಲೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ‘ಚಾ’ ಅಥವಾ ‘ಚಾಮುಂಡಿ’, ಹಿಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ನಾಣ್ಯದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣ ಎಂಬ ಕನ್ನಡ ಬರೆಹ, ಅದರ ಕೆಳಗೆ ಮಯಿಲಿ ಕಾಸು (ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ) ಮತ್ತು ಇಂಗ್ಲಿಷಿನ ‘ಕ್ಯಾಷ್’ ಇರುವ ನಾಣ್ಯಗಳು ಅಚ್ಚಾದುವು. ಕೊನೆಗೆ ಆನೆಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಸಿಂಹದ ಚಿತ್ರವೂ ಅದರ ಮೇಲೆ ಶ್ರೀಚಾಮುಂಡಿ ಎಂಬ

ಕನ್ನಡ ಬರೆಹ, ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರರಿರುವ ಮುಮ್ಮುಖವೂ ಹಿಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ನಾಣ್ಯದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣ ಎಂಬ ಬರೆಹ ಅದರ ಸುತ್ತಲೂ ವೃತ್ತಾಕಾರದಲ್ಲಿ XXV ಕ್ಯಾಷ್ ಎಂಬ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಬರೆಹ, ಜರ್ಬಿ ಮಹಿಸೂರ್ ಎಂಬ ಪಾರಸೀ ಬರೆಹ ಮತ್ತು ಮಯಿಲಿ ಕಾಸು 25 ಎಂಬ ಕನ್ನಡ ಬರೆಹದ ನಾಣ್ಯಗಳು ಬಳಕೆಗೆ ಬದವು. 1833ರಲ್ಲಿ ಟಂಕಸಾಲೆ ಮೈಸೂರಿನಿಂದ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಬದಲಾಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೂ ಇದೇ ರೀತಿಯ ನಾಣ್ಯಗಳು ಅಚ್ಚಾಗುತ್ತಿದ್ದವು. $6^1/_4$ಕಾಸಿನ ನಾಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಿಂಹದ ಮೇಲೆ ಶ್ರೀ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರ, ಹಿಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣ ಎಂಬ ಕನ್ನಡ ಬರೆಹ, ಜರ್ಬಿ ಮಹಿಸೂರ್ ಎಂಬ ಪಾರಸೀ ಬರೆಹ ಇವೆ. 1843ರಲ್ಲಿ ಟಂಕಸಾಲೆ ಅಂತಿಮವಾಗಿ ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಆ ವರ್ಷ ಅಚ್ಚಾದ ತಾಮ್ರದ ನಾಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಮುಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಸಿಂಹದ ಚಿತ್ರ, ಅದರ ಮೇಲೆ ಶ್ರೀ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರ, ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ 1843, ಹಿಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣ ಎಂಬ ಕನ್ನಡ ಬರೆಹ, ಅದರ ಕೆಳಗೆ ಮಹಿಸೂರ್ ಜರ್ಬಿ ಎಂಬ ಪಾರಸೀ ಬರೆವಣಿಗೆಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಇದು ಮೈಸೂರು ಅರಸರು ಅಚ್ಚುಮಾಡಿಸಿದ ಕೊನೆಯ ನಾಣ್ಯ. **(ಎ.ವಿ.ಎನ್.)**

ಮೈಸೂರು ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯ: 1865–1961. ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯ ಎರಡರಲ್ಲೂ ಸವ್ಯಸಾಚಿಯೆನಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ, ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಪ್ರಮುಖ ವಾಗ್ಗೇಯಕಾರರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರು. ಕಾಕನಹಳ್ಳಿ ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯರೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧರು. ಇವರು 1865 ಮೇ 28ರಂದು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯಾಚಾರ್ಯರು, ತಾಯಿ ಕೃಷ್ಣಾಬಾಯಿ.

ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜರ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಾಠಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಕೃಷಿ ಆರಂಭವಾಯಿತು. ಅರಮನೆಯ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿದ್ದ ಸುಬ್ಬರಾಯರು ಹಾಗೂ ವೀಣೆ ಪದ್ಮನಾಭಯ್ಯನವರ ಬಳಿ ಇವರ ಬಾಲ್ಯಸಂಗೀತ ಪಾಠ ನಡೆಯಿತು. ಸಂಗೀತ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಇವರ ಉನ್ನತವ್ಯಾಸಂಗ ತಿರುವಯ್ಯಾರಿನಲ್ಲಿ ಪಟ್ಣಂ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯಅಯ್ಯರ್ ಅವರ ಬಳಿ ನಡೆಯಿತು (1884–90). ತ್ಯಾಗರಾಜರ ನೇರ ಶಿಷ್ಯ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದವರು ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯರು.

ಆಚಾರ್ಯರು ರಚಿಸಿರುವ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ 50 ಕೀರ್ತನೆಗಳು ವಾಸುದೇವ ಕೀರ್ತನ ಮಂಜರಿ ಎಂಬ ಅಂಕಿತದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ನವ ರತ್ನರಾಗಮಾಲಿಕಾ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಆಚಾರ್ಯರ 9 ರಾಗಮಾಲಿಕಾ ರಚನೆಗಳಿವೆ. ಇವರ ಸಂಪಾದಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧವಾದ ಮೈಸೂರು ಸದಾಶಿವ ರಾಯರ ಕೆಲವು ಕೀರ್ತನೆಗಳನ್ನು ಮದರಾಸು ಮ್ಯೂಸಿಕ್ ಅಕಾಡೆಮಿಯವರು ಹೊರತಂದಿದ್ದಾರೆ. ಜಯಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರು ರಚಿಸಿರುವ ಸುಮಾರು ನೂರು ಕೀರ್ತನೆಗಳನ್ನು ಆಚಾರ್ಯರು ಪರಿಷ್ಕರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ತಮ್ಮ ಜೀವಿತದ ಕೊನೆಯ ಭಾಗವನ್ನು ಆಚಾರ್ಯರು ಮದರಾಸಿನ ಕಲಾಕ್ಷೇತ್ರ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಸೇವೆಗೆಂದು ಮುಡುಪಿಟ್ಟರು. ಆ ಮಹಾಸಂಸ್ಥೆಯ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ, ಮುಂದೆ ಆ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಶಿರೋಮಣಿ ಸಂಗೀತ ಕಾಲೇಜಿನ ಪ್ರಿನ್ಸಿಪಾಲರಾದರು. ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಆಚಾರ್ಯರು ಸಾಧಿಸಿದ ಮಹತ್ಕಾರ್ಯವೆಂದರೆ ರಾಮಾಯಣ ಮಹಾಕಾವ್ಯವನ್ನು ನೃತ್ಯ ನಾಟಕಕ್ಕೆಅಳವಡಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಮನೋಹರವಾದ ಸಂಗೀತವನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದು. ಆರು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿರುವ ಈ ನೃತ್ಯ ನಾಟಕಗಳು ದೇಶವಿದೇಶಗಳಲ್ಲಿನ ರಸಿಕರಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾಗಿವೆ.

ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯರು ಭಾರತದಾದ್ಯಂತ ಸಂಚರಿಸಿ, ಅನೇಕ ಸಂಗೀತ ಕಛೇರಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಗುರುಮನೆಗಳಿಂದ ಬಿರುದು ಬಹುಮಾನಗಳನ್ನು ಪಡೆದರು. ಸಂಗೀತ ಶಾಸ್ತ್ರರತ್ನ, ಸಂಗೀತಶಾಸ್ತ್ರವಿಶಾರದ ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳನ್ನಿತ್ತವರು ಮೈಸೂರರಸರು. ಮದರಾಸು ಮ್ಯೂಸಿಕ್ ಅಕಾಡೆಮಿ ಇವರಿಗೆ ಸಂಗೀತ ಕಳಾನಿಧಿ ಎಂಬ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿದೆ. ಕೇಂದ್ರ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ. ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಇವರಿಗೆ ಪದ್ಮಭೂಷಣ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿತು. ಇವರು ಸಂಗೀತಲೋಕದ ತಮ್ಮ ಬಗೆಬಗೆಯ ಅನುಭವಗಳನ್ನು ನಾ ಕಂಡ ಕಲಾವಿದರು ಮತ್ತು ನೆನಪುಗಳು ಎಂಬ ಎರಡು ಪುಸ್ತಕಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. **(ಎಸ್.ಕೆ.ಎಂ.)**

ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ: ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಹಿರಿಯ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಗಳಲ್ಲೊಂದು. 1916ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು. ಇದರ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಮುಖ್ಯ ಕಾಲೇಜುಗಳು ಹಾಗೂ ಮಾನಸಗಂಗೋತ್ರಿ ಎಂಬ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಕೇಂದ್ರ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿವೆ. ಮೈಸೂರು, ಮಂಡ್ಯ, ಹಾಸನ, ಚಾಮರಾಜನಗರ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಗಳು ಇದರ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿವೆ.

ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣದ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯವನ್ನು ಅರಿತು ಅಗತ್ಯ ಸೌಲಭ್ಯವನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಟ್ಟ ಆಶ್ರಿತ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಮೊದಲನೆಯದು. 1853ರಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾದ ಮೈಸೂರಿನ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜೂ 1858ರಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾದ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜೂ ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಎರಡನೆಯ ದಶಕದವರೆಗೂ ಮದರಾಸು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಅಂಗೀಕೃತ ಕಾಲೇಜುಗಳಾಗಿದ್ದವು. 1916ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲೇ ಮೊತ್ತಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಆರಂಭವಾದ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಕ್ಕೆ ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ಕೇಂದ್ರ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಾದುವು. 1917ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜೂ 1924ರಲ್ಲಿ ಮೆಡಿಕಲ್ ಕಾಲೇಜೂ (ಅನಂತರ ಇದು ಮೈಸೂರಿಗೆ ವರ್ಗವಾಯಿತು) ಆರಂಭವಾದುವು. 1959ರ ವೇಳೆಗೆ ಇನ್ನೂ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ 13 ನೂತನ ಕಾಲೇಜುಗಳು ಆರಂಭವಾದುವು. ಜೊತೆಗೆ ಅದು 37 ಖಾಸಗಿ ಕಾಲೇಜುಗಳಿಗೂ ಅಂಗೀಕಾರ ನೀಡಿತು. 1964ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬರುವ ಮೊದಲು ಈ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಇಡೀ ಹಳೆ ಮೈಸೂರು ಭಾಗ ಮತ್ತು ಹಿಂದಿನ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಹಾಗೂ ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಹೊಂದಿತ್ತು. 1964ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರದ 32 ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ನೂತನ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ವರ್ಗವಾದುವು. ಕೇವಲ ಎರಡು ಕಾಲೇಜುಗಳಿಂದ ಆರಂಭವಾದ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ 1976ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ 127 ಕಾಲೇಜುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿತ್ತು. ಈಗ 147 ಕಾಲೇಜುಗಳು ಈ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿವೆ. ಕೇವಲ 598 ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಂದ ಆರಂಭವಾದ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ 90 ವರ್ಷಗಳ ಈ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಅಗಾಧವಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿ ಲಕ್ಷಾಂತರ ಮಂದಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಶಿಕ್ಷಣವೀಯುತ್ತಿದೆ. ಬೋಧನೆ, ಸಂಶೋಧನೆ, ವಿಸ್ತರಣೆ–ಈ ಮೂರು ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನೂ ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯಾಗಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೊಳಿಸಿಕೊಂಡು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತ ಭಾರತದ ಖ್ಯಾತಿವೆತ್ತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳಲ್ಲೊಂದೆಂದು ಹೆಸರು ಪಡೆದಿದೆ. ಈಚಿನ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಕ್ ಸಮಿತಿಯಿಂದ A+ ಮಾನ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ.

ಈ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಮೂಲಶಾಸನ 1933ರಲ್ಲೂ ಅನಂತರ 1939ರಲ್ಲೂ ತಿದ್ದುಪಡಿಯಾಗಿ ಸೆನೆಟ್ಟಿನ ಸದಸ್ಯತ್ವ ಹೆಚ್ಚು ವ್ಯಾಪ್ತಿಯುತವಾದುದರ ಜೊತೆಗೆ ಅಕಾಡಮಿಕ್ ಕೌನ್ಸಿಲ್ಲನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ ತನ್ನ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ತಾನೇ ರೂಪಿಸಿ ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬರುವ ಹಕ್ಕು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿತು. ಅನಂತರ 1956ರ ಕಾಯಿದೆಯ ಪ್ರಕಾರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಸ್ವತಂತ್ರ ಸಂಸ್ಥೆಯಾಯಿತು. 1960ರಲ್ಲಿ ಆಗತಾನೆ ಕೊಂಡುಕೊಂಡ ಜಯಲಕ್ಷ್ಮೀ ವಿಲಾಸಕ್ಕೆ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ತರಗತಿಗಳು ವರ್ಗವಾದುವು. ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಈ ನೂತನ ಬಡಾವಣೆಗೆ ಅಂದಿನ ಉಪಕುಲಪತಿಗಳಾಗಿದ್ದ ರಾಷ್ಟ್ರಕವಿ ಕೆ.ವಿ.ಪುಟ್ಟಪ್ಪನವರು ಮಾನಸಗಂಗೋತ್ರಿ ಎಂದು ನಾಮಕರಣ ಮಾಡಿದರು.

ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ 17 ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ 14ನ್ನು 1960ರಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಲಾಯಿತು. 1964ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಆರಂಭವಾದ್ದರಿಂದ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜು ಅದಕ್ಕೆ ಸೇರಿಹೋಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿವಿಧ ವಿಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಗಣಿತ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ತರಗತಿಗಳನ್ನು ಮಾನಸಗಂಗೋತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಹೊಸದಾಗಿ ಆರಂಭಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ವಿಭಾಗಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆ 1960ರಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾಗಿ ಮುಂದುವರಿಯಿತು.

ನೂತನವಾಗಿ ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗ, ಕಟ್ಟಡಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ, ಪ್ರಯೋಗಾಲಯಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆ, ಉಪಕರಣಾದಿಗಳ ಸರಬರಾಜು, ಅಧ್ಯಾಪಕರ ನೇಮಕ, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಲಯಗಳ ಆರಂಭ, ಗ್ರಂಥಾಲಯದ ಏರ್ಪಾಟು-ಇವೆಲ್ಲ ಕಾರ್ಯಗಳೂ ಯೋಜನೆಯಿಂದ ಯೋಜನೆಗೆ ಮುಂದುವರಿದುವು. 9ನೆಯ ಯೋಜನೆಯ ವೇಳೆಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರಗತಿ ಸಾಧಿಸಲಾಯಿತು. ಈಗ (2007) ಸುಮಾರು 59ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿಷಯ ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಶಿಕ್ಷಣ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೊಂಡಿದೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ರಸಾಯನ ವಿಜ್ಞಾನ, ಭೌತವಿಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಮಾಲಿಕ್ಯುಲರ್ ಬಯಾಲಜಿ ಅಧ್ಯಯನ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ 5 ವರ್ಷಗಳ ಇಂಟೆಗ್ರೇಟೆಡ್ ಎಂಎಸ್‍ಸಿ ಕೋರ್ಸ್ ಆರಂಭಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾಣಿವಿಜ್ಞಾನ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಜೆನಿಟಿಕ್ಸ್ ಕೋರ್ಸ್ ಆರಂಭಿಸಲಾಗಿದೆ. ಯುವರಾಜ ಕಾಲೇಜಿಗೆ ಸ್ವಾಯತ್ತತೆ ನೀಡಲಾಗಿದೆ.

1962ರಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರಿಗೆ 20 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕೊಣಾಜೆಯಲ್ಲಿ ಮಂಗಳಗಂಗೋತ್ರಿಯೆಂಬ ಸ್ನಾತ್ತಕೋತ್ತರ ಕೇಂದ್ರವನ್ನು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಆರಂಭಿಸಿತು. ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಭೌತವಿಜ್ಞಾನ ವಿಭಾಗಗಳು ಆ ವರ್ಷ ಆರಂಭವಾದುವು. ಅನಂತರ 1970ರಲ್ಲಿ ಜೀವವಿಜ್ಞಾನ ವಿಭಾಗವೂ 1971ರಲ್ಲಿ ವಾಣಿಜ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಭಾಗವೂ ಆರಂಭವಾದುವು. ಅದೇ ರೀತಿ 1973-74ರಲ್ಲಿ ಶಿವಮೊಗ್ಗದ ಬಳಿ ಮತ್ತೊಂದು ಸ್ನಾತ್ತಕೋತ್ತರ ಕೇಂದ್ರವನ್ನು (ಭದ್ರಾ ಪ್ರಾಜೆಕ್ಟ್) ಆರಂಭಿಸಿತು. ಮೊದಲ ವರ್ಷ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಔದ್ಯೋಗಿಕ ರಸಾಯನಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಶಿಕ್ಷಣ ಏರ್ಪಟ್ಟಿತು. ಇವೆರಡು ಕೇಂದ್ರಗಳೂ ಮುಂದೆ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳಾದವು.

ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಸ್ನಾತ್ತಕೋತ್ತರ ವಿಷಯ ವಿಭಾಗವೂ ತನ್ನ ಕಾರ್ಯಕೇತ್ರವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದೆ. ಕನ್ನಡ ವಿಭಾಗ ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆಯಾಗಿ (1966) **(ನೋಡಿ: ಕುವೆಂಪು ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ)** ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೊಂಡು ವಿವಿಧ ಎಂ.ಎ. ತರಗತಿಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಇತರ ತರಗತಿಗಳನ್ನೂ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನೂ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೊಳಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ವಿಷಯ ವಿಭಾಗ ಒಂದು ವರ್ಷದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಡಿಪ್ಲೊಮ ತರಗತಿಗಳನ್ನೂ ಇತಿಹಾಸ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯ ಏಷ್ಯ ಅಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ಡಿಪ್ಲೊಮ ಮತ್ತು ಎಂ.ಎ. ತರಗತಿಗಳನ್ನೂ ಭೂಗೋಳಶಾಸ್ತ್ರದ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಯೋಜನೆಯ ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಎಂ.ಎ. ಮತ್ತು ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ತರಗತಿಗಳನ್ನೂ ಯೋಜನೆ ಮತ್ತು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅಲ್ಪಾವಧಿ ತರಗತಿಗಳನ್ನೂ ಏರ್ಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈಗ ಈ ವಿಭಾಗ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ರೂಪುಗೊಂಡಿದ್ದು ಹಲವು ಹೊಸ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನೂ ಕೈಗೊಂಡಿದೆ. ಭೂವಿಜ್ಞಾನ ವಿಭಾಗ ಖನಿಜ ವಿಜ್ಞಾನ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದೆ. ಶಿಕ್ಷಣಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಭಾಗ ಹಿಂದಿನಿಂದ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಎಂ.ಇಡಿ. ತರಗತಿಯ ಜೊತೆಗೆ ಎರಡು ವರ್ಷದ ಎಂ.ಎ. ತರಗತಿಯನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿದೆ. ವಾಣಿಜ್ಯ ಶಾಸ್ತ್ರದ ವಿಭಾಗ ಎರಡು ವರ್ಷದ ಎಂ.ಕಾಂ. ಜೊತೆಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ಪ್ರಥಮ ಪದವಿ ಪಡೆದವರಿಗೂ ಅವಕಾಶವುಳ್ಳ ವ್ಯವಹಾರೋದ್ಯಮಗಳ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಎಂ.ಎ. ತರಗತಿಯನ್ನೂ ನಡೆಸುತ್ತಿದೆ. ಸಂಗೀತ, ನ್ಯಾಯಶಾಸ್ತ್ರ, ವಿಷಯಗಳಲ್ಲೂ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ತರಗತಿಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಾಗಿದೆ. ಗ್ರಂಥಾಲಯ ವಿಜ್ಞಾನದಲೂ ದೈಹಿಕ ಶಿಕ್ಷಣದಲ್ಲೂ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಶಿಕ್ಷಣ ಏರ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆಧುನಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಪದ್ಧತಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಕಂಪ್ಯೂಟರ್ ವಿಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಮಾಸ್ಟರ್ಸ್ ಪದವಿಗಳು, ಬಯೋಟೆಕ್ನಾಲಜಿ ಮತ್ತು ಬಯೋಕೆಮಿಸ್ಟ್ರಿ, ರೇಷ್ಮೆ ಕೃಷಿ ಮೊದಲಾದ ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಪದವಿಗಳನ್ನು ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಕಂಪ್ಯೂಟರ್ ಮತ್ತು ಮಾಹಿತಿ ವಿಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ನಾನಾ ಡಿಪ್ಲೊಮ ಮತ್ತು ಸರ್ಟಿಫಿಕೇಟ್ ಶಿಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಅದನ್ನು ಮಾನಸಗಂಗೋತ್ರಿ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಹೊಸದಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಲಾದ ಸೆನೆಟ್ ಭವನದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಳಿಸಲಾಗಿದೆ (ಸಿಸ್ಟ್). ಶ್ರವಣ ದೃಶ್ಯ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆ (ಎವಿಆರ್‍ಸಿ) ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈಗ ಅದು ಇ.ಎಂ.ಎಂ.ಆರ್.ಸಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದೆ. ಡಾ. ಅಂಬೇಡ್ಕರ್ ಅಧ್ಯಯನ ಭವನ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದೆ. ವಿವಿಧ ಮಹನೀಯರ ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲಿ, (ಉದಾಗೆ ಕುವೆಂಪು, ವಿವೇಕಾನಂದ) ಧರ್ಮಗಳ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಪೀಠಗಳು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿವೆ.

ಬೋಧನೆ, ಸಂಶೋಧನೆ, ವಿಸ್ತರಣೆ-ಈ ಮೂರು ಕರ್ತವ್ಯಗಳೂ ಸಮಾನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯದವೆಂದು ದೃಢವಾಗಿ ನಂಬಿರುವ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಎಲ್ಲ ವಿಷಯ ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲೂ ಸಂಶೋಧನೆಗೆ ಅವಕಾಶ ಕಲ್ಪಿಸಿದೆ.

ವಿಸ್ತರಣ ಸೇವೆ : ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಾಗಿ ಸೇರಿ ಶಿಕ್ಷಣಪಡೆಯಲಾಗದಿದ್ದವರ ಉಪಯೋಗಕ್ಕಾಗಿ ವ್ಯಾಪಕವಾದ ವಿಸ್ತರಣ ಸೇವಾ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಏರ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಪ್ರಸಾರಾಂಗ ಈ ಕಾರ್ಯದ ಹೊಣೆ ಹೊತ್ತಿದೆ. ಸುಮಾರು 70 ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ತನ್ನ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಊರುಗಳಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ವಿದ್ವಾಂಸರಿಂದ ಪ್ರಚಾರೋಪನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸುವ ಕಾರ್ಯವೂ ಆ ಉಪನ್ಯಾಸಗಳ ವಿಷಯವನ್ನು ಕಿರುಹೊತ್ತಗೆಗಳಾಗಿ ಪ್ರಕಟಿಸುವ ಕಾರ್ಯವೂ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದು ಅವೆರಡು ಕಾರ್ಯಗಳೂ ತುಂಬ ಜನಪ್ರಿಯವೆನಿಸಿವೆ. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ವಿಶೇಷ ಉಪನ್ಯಾಸಗಳೂ ಉಪನ್ಯಾಸ ಮಾಲೆಗಳೂ ಏರ್ಪಡುತ್ತಿವೆ. ಪುಟ್ಟಣ್ಣ ಚೆಟ್ಟಿ ಪುದುವಟ್ಟಿನ ಮಾಲೆ, ಗೃಹಸರಸ್ವತಿ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆ, ವಿಶೇಷೋಪನ್ಯಾಸ ಮಾಲೆ ಮುಂತಾದ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯಲ್ಲೂ ಅನೇಕ ಉಪಯುಕ್ತಗ್ರಂಥಗಳು ಇಂಗ್ಲಿಷಿನಲ್ಲೂ ಕನ್ನಡದಲ್ಲೂ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ಣಾಟಕ, ಮಾನವಿಕ ಕರ್ಣಾಟಕ, ವಿಜ್ಞಾನ ಕರ್ಣಾಟಕಗಳೆಂಬ ಮೂರು ತ್ರೈಮಾಸಿಕ ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಿಕೆಗಳೂ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿವೆ. ಜೊತೆಗೆ ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಪ್ರಕಟವಾದ ಮತ್ತು ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿರುವ ವಿವರಣಾತ್ಮಕ ಗ್ರಂಥಸೂಚಿಯನ್ನು ಹಲವಾರು ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿದೆ. 1968ರಿಂದ ಈಚೆಗೆ ಅಂಚೆ ಮತ್ತು ತೆರಪಿನ ಶಿಕ್ಷಣ ಏರ್ಪಟ್ಟು ಅದು ಈಗ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಮುಕ್ತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯವೆಂಬ **(ನೋಡಿ)** ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯವಾಗಿ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದಿದೆ. ಅದು ಮೂಲತಃ ಕಲಾಶಾಸ್ತ್ರದ ವಿವಿಧ ವಿಷಯ ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಪಿಯುಸಿ ಮತ್ತು ಪದವಿ ಮಟ್ಟದಲ್ಲೂ ಕನ್ನಡ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್, ಇತಿಹಾಸ,

ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ, ಸಮಾಜಶಾಸ್ತ್ರ, ರಾಜ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ, ಹಿಂದೀ ಈ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ನಾತ್ತಕೋತ್ತರ ಮಟ್ಟದಲ್ಲೂ ಈ ಶಿಕ್ಷಣಸೌಲಭ್ಯ ಏರ್ಪಟ್ಟು ಇತರ ವಿಷಯಗಳಿಗೂ ಕ್ರಮಕ್ರಮವಾಗಿ ವಿಸ್ತರಿಸುವ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ಹೊಂದಿತ್ತು. ಈಗ ಅದರ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ವಿಸ್ತರಿಸಿದೆ. ಸಂಜೆಯ ವೇಳೆ ಬಂದು ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆಯಲು ಆಶಿಸತಕ್ಕವರಿಗಾಗಿ ಸಂಜೆಯ ಕಾಲೇಜನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದೆ. ಮಂಡ್ಯ ಮತ್ತು ಹಾಸನದಲ್ಲಿ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರಕೇಂದ್ರಗಳನ್ನು ತೆರೆದಿದೆ.

ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಿಗೂ ಗ್ರಂಥ ಪ್ರಕಟಣೆಗೂ ಸಹಾಯವಾಗುವಂತೆ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ತನ್ನದೇ ಆದ ಮುದ್ರಣಾಲಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಅತ್ಯಾಧುನಿಕ ಯಂತ್ರೋಪಕರಣಗಳಿಂದ ಸಜ್ಜುಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಮುದ್ರಣಾಲಯ ಮುದ್ರಣಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಡಿಪ್ಲೊಮ ತರಗತಿಗಳನ್ನೂ ನಡೆಸುತ್ತಿದೆ.

ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಕಾರ್ಯಸೌಧ

ಹಿಂದೆ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನ ಆವರಣದಲ್ಲಿದ್ದ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಗ್ರಂಥಾಲಯವನ್ನು ಮಾನಸಗಂಗೋತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿ ನೂತನವೂ ವಿಶಾಲವೂ ಆದ ಭವ್ಯಮಂದಿರಕ್ಕೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಲಾಗಿದೆ. ವಿವಿಧ ಜ್ಞಾನಕ್ಷೇತ್ರಗಳ ಸಂಶೋಧಕರಿಗೆ ಅನೂಕೂಲ ಏರ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅಮೂಲ್ಯ ಗ್ರಂಥಗಳೂ ಪರಾಮರ್ಶನ ಕೃತಿಗಳೂ ಸಂಶೋಧನ ಪತ್ರಿಕೆಗಳೂ ಇಲ್ಲಿ ದೊರಕುವುದಲ್ಲದೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಛಾಯಾಗ್ರಹಣ ಸೇವೆಯ ಸೌಲಭ್ಯವನ್ನೂ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೊಳಿಸಿದೆ. ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಲಯದ ಜೊತೆಗೆ ಮಾನಸಗಂಗೋತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಮಹಿಳೆಯರಿಗೂ ಪುರುಷರಿಗೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಲಯಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಡಾರ್ಮಿಟರಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯೂ ಉಂಟು.

ಹಿಂದಿನಿಂದ ಅನೇಕ ಉಪಯುಕ್ತ ಪ್ರಕಟಣೆಗಳನ್ನು ಹೊರಡಿಸಿರುವ ಹಾಗೂ ಸಂಶೋಧನೆ ಮತ್ತು ಗ್ರಂಥಸಂಪಾದನೆಗೆ ಮೀಸಲಾಗಿದ್ದ ಪ್ರಾಚ್ಯವಿದ್ಯಾಸಂಶೋಧನಾಲಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ಅರ್ಯಾಬಿಕ್ ಕೃತಿಗಳ ಪ್ರಕಟಣೆಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಂಡಿದೆ. ಕುವೆಂಪು ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆಯು ಕನ್ನಡದ ಅನೇಕ ಮಹತ್ತ್ವಪೂರ್ಣ ಪ್ರಕಟಣೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬಂದಿದೆ. ಈ ಎರಡು ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಭಂಡಾರಗಳಲ್ಲೂ ಸಹಸ್ರಾರು ಅಮೂಲ್ಯ ತಾಳೆಗರಿ ಗ್ರಂಥಗಳು ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿವೆ.

ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಡಿ.ಲಿಟ್., ಡಿ.ಎಸ್‌ಸಿ., ಡಿ.ಇಡಿ., ಡಿ.ಇ., ಪಿಎಚ್.ಡಿ.ಎಂ.ಫಿಲ್–ಈ ಡಾಕ್ಟರೇಟ್ ಪದವಿಗಳನ್ನೂ ಎಂ.ಎ., ಎಂ.ಎಸ್‌ಸಿ., ಎಂ.ಇಡಿ., ಎಂ.ಪಿ.ಇಡಿ., ಎಂ.ಎಸ್.ಡಬ್ಲ್ಯು., ಎಂ.ಎಫ್. ಎ.ಬಿ.ಎಂ., ಎಂ.ಕಾಂ., ಎಂ.ಮೂಸಿಕ್., ಎಂ.ಎಲ್., ಎಂ.ಬಿ.ಎ., ಎಂ.ಸಿ.ಎ., ಎಂ.ಟೆಕ್, ಎಲ್‌ಎಲ್.ಎಂ.–ಈ ಮಾಸ್ಟರ್ ಪದವಿಗಳನ್ನೂ ಬಿ.ಎ., ಬಿ.ಎಸ್‌ಸಿ., ಬಿ.ಐ.ಎಸ್. (ಲಿಬ್.,) ಬಿ.ಮ್ಯೂಸಿಕ್., ಬಿ.ಕಾಂ., ಬಿ.ಬಿ.ಎಂ. ಮುಂತಾದ ಬ್ಯಾಚಲರ್ ಪದವಿಗಳನ್ನೂ, ವಿದೇಶಿಭಾಷೆ, ಮುದ್ರಣ, ಭಾಷಾಂತರ, ವಿಜ್ಞಾನ ಮುಂತಾದ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಡಿಪ್ಲೊಮಗಳನ್ನೂ ನೀಡುತ್ತಿದೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಪಿಯುಸಿ ಅನಂತರದ ಐದುವರ್ಷಗಳ ಎಂ.ಎಸ್‌ಸಿ. ಇಂಜೆಸ್ಟೇಟೆಡ್ ಪದವಿಯನ್ನು ವಿಜ್ಞಾನ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ (ಭೌತವಿಜ್ಞಾನ, ರಸಾಯನ ವಿಜ್ಞಾನ, ಸಸ್ಯಜೀವವಿಜ್ಞಾನ) ನೀಡುತ್ತಿದೆ.

ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅಂಗರಚನೆ, ಆಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆ, ಕಾನೂನು ಪದ್ಧತಿ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಕರ್ನಾಟಕದ ಮೂರು ಸಾಮಾನ್ಯ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಗಳಿಗೂ ಅನ್ವಯಿಸುವಂತೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಗಳ ವ್ಯಾಪಕ ರೀತಿಯ ಅಧಿನಿಯಮವು ರಚನೆಯಾಯಿತು. ಇದರ ಪ್ರಕಾರ ಈ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಾಂತರ, ಕೋಲಾರ, ತುಮಕೂರು–ಈ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಕಾಲೇಜುಗಳು ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಸೇರಿಹೋದವು.

ವಜ್ರಮಹೋತ್ಸವ: ತೊಂಬತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಫಲಪ್ರದ ಸೇವೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಿ ಭಾರತದ ಖ್ಯಾತ ವಿದ್ಯಾಸಂಸ್ಥೆಯೆಂದು ಹೆಸರುಗೊಂಡಿರುವ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ 1976ರಲ್ಲಿ ತನ್ನ ವಜ್ರಮಹೋತ್ಸವವನ್ನು ಆಚರಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ಅನಂತರ ಸುವರ್ಣಮಹೋತ್ಸವವನ್ನೂ ಅಮೃತ ಮಹೋತ್ಸವವನ್ನೂ ಆಚರಿಸಿತು. ಕೇವಲ ಎರಡು ಕಾಲೇಜುಗಳಿಂದ ಆರಂಭವಾದ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಈಗ 147 ಕಾಲೇಜುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಇದು ತನಕ ಈ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದಿಂದ ಲಕ್ಷಾಂತರಮಂದಿ ಸ್ನಾತಕಪೂರ್ವ ಪದವೀಧರರು, ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಪದವೀಧರರು ರಾಷ್ಟ್ರದ ಹಾಗೂ ಪ್ರಪಂಚದ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ ತಮ್ಮ ವಿದ್ಯಾಪೀಠದ ಕೀರ್ತಿಪ್ರತಿಷ್ಠೆಗಳನ್ನು ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿದಿದ್ದಾರೆ.

ವಜ್ರಮಹೋತ್ಸವದ ಸವಿ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ನಾಲ್ಕು ನೂತನ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಿಕೊಂಡಿತ್ತು. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹುಣಸೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ 100 ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ದತ್ತು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅಲ್ಲಿನ ಜನತೆಯ ಸರ್ವತೋಮುಖ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಭರಣಿ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಕೈಗೊಂಡಿತು. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಈ ವಿದ್ಯಾಸಂಸ್ಥೆಯ ಉಗಮಕ್ಕೆ ಕಾರಣರಾದ ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಕಲಾ ಮತ್ತು ಮಾನವಿಕ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ವಿಶಿಷ್ಟ ಅಧ್ಯಯನ ಪೀಠ ಮತ್ತು ಮೋಕ್ಷಗುಂಡಂ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ತಾಂತ್ರಿಕ ವಿಜ್ಞಾನದ ವಿಶಿಷ್ಟ ಅಧ್ಯಯನ ಪೀಠವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದೆ. ಮೂರನೆಯದಾಗಿ ವಜ್ರಮಹೋತ್ಸವದ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ಖ್ಯಾತ ವಿದ್ವಾಂಸರಿಂದ ಉಪನ್ಯಾಸಮಾಲೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಲಾಗಿದೆ. ನಾಲ್ಕನೆಯದಾಗಿ ಆರ್ಥಿಕ ಅಡಚಣೆಯಿಂದಾಗಿ ವಿದೇಶಗಳಿಗೆ ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕಾಗಿ ಹೋಗಲಾರದ ಪ್ರತಿಭಾನ್ವಿತ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ನೆರವು ನೀಡಲು ವಜ್ರಮಹೋತ್ಸವ ನಿಧಿಯಿಂದ ಸಹಾಯ ದೊರಕಿಸುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಕೈಗೊಂಡಿದೆ.

ಗಾಂಧಿ ಭವನ, ಮಾನಸಗಂಗೋತ್ರಿ

ಮೇಲಿನ ಯೋಜನೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಉಪಯೋಗಕ್ಕಾಗಿ ಪುರಸಭೆಯ ಈಜು ಕೊಳವನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದೆ.

ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಆರಂಭದಿಂದಲೂ ಖ್ಯಾತ ವಿದ್ವನ್ಮಣಿಗಳು ಇದರ ಕುಲಪತಿಯ ಪೀಠವನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಕೀರ್ತಿಪ್ರತಿಷ್ಠೆಗೆ ಕಾರಣರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಅವರುಗಳೆಂದರೆ: ಎಚ್.ವಿ.ನಂಜುಂಡಯ್ಯ (1916–20), ಬ್ರಜೇಂದ್ರನಾಥ್ ಸೀಲ್ (1921–29), ಇ.ಸಿ.ಮೆಟ್‌ಕಾಫ್ (1930–37); ಎನ್.ಎಸ್.ಸುಬ್ಬರಾವ್ (1937–42); ಇ.ಜಿ.ಮೆಕಲ್ ಪೈನ್ (1942–44); ಟಿ.ಸಿಂಗಾರವೇಲು ಮೊದಲಿಯಾರ್ (1944–46); ಎಂ.ಸುಲ್ತಾನ ಮೊಹಿಯುದ್ದೀನ್ (1946–48); ಬಿ.ಎಲ್. ಮಂಜುನಾಥ್ (1950–55); ವಿ.ಎಲ್.ಡಿಸೌಜಾ (1954–56); ಕೆ.ವಿ.ಪುಟ್ಟಪ್ಪ (1956–60); ಎನ್.ಎ.ನಿಕ್ಕಮ್ (1960–62); ಕೆ.ಎಂ.ಫಣಿಕ್ಕರ್ (1963–64); ಕೆ.ಎಲ್.ಶ್ರೀಮಾಲಿ (1964–69); ದೇ.ಜವರೇಗೌಡ (1969–75); ಡಿ.ವಿ. ಅರಸ್ (1975–79); ಕೆ.ಎಸ್.ಹೆಗಡೆ (1979–85), ವೈ.ಪಿ.ರುದ್ರಪ್ಪ (1985–88), ಸೆಲ್ವಿದಾಸ್(1988–91), ಎಂ. ಮಾದಯ್ಯ (1991–97), ಎಸ್.ಎನ್.ಹೆಗಡೆ (1997–2003). ಈಗಿನ ಕುಲಪತಿ ಜೆ. ಶಶಿಧರಪ್ರಸಾದ್ (2003ರ ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್‌ನಿಂದ). **(ಎನ್.ಎಸ್.ವಿ.)**

ಮೈಸೂರು ಸದಾಶಿವರಾಯ: ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗೀತ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಟ್ಟ 19ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಪ್ರಮುಖ ವಾಗ್ಗೇಯಕಾರರು. ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ಆರ್ಕಾಟ್ ಜಿಲ್ಲೆಯವರಾದ ಇವರು ತಮ್ಮ 80ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದು ನೆಲಸಿ, ತಮ್ಮ ವಿದ್ಯಾಪ್ರತಿಭೆ ಪಾಂಡಿತ್ಯಗಳಿಂದ ಆಗಿನ ಮಹಾರಾಜ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಗೌರವಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾದರು. ತ್ಯಾಗರಾಜರ ಶಿಷ್ಯರಾದ ವಾಲಾಜಪೇಟೆ ವೆಂಕಟರಮಣ ಭಾಗವತರು ಇವರ ಸಂಗೀತ ಗುರುಗಳು. ಒಮ್ಮೆ ತಮ್ಮ ಗುರುಗಳ ಮನೆಗೆ ತ್ಯಾಗರಾಜರು ಬಂದಿದ್ದಾಗ ಸದಾಶಿವರಾಯರು ತ್ಯಾಗರಾಜಸ್ವಾಮಿ ವೆಡಲಿನ ಎಂಬ ಕೃತಿಯನ್ನು ತೋಡಿ ರಾಗದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿ, ಅವರ ಸಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಹಾಡಿ ಅವರ ಆಶೀರ್ವಾದವನ್ನು ಪಡೆದರು. ಆಕರ್ಷಕವಾದ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವುಳ್ಳವರೂ ತೇಜಸ್ವಿಗಳೂ ಆಗಿದ್ದ ರಾಯರು ತಮ್ಮ ಪಾಂಡಿತ್ಯಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಠೀವಿಯನ್ನೂ ಹೊಂದಿದ್ದರು. ನರಸಿಂಹದೇವರ ಉಪಾಸಕರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಕಮಲಾ ಮನೋಹರಿ ರಾಗದಲ್ಲಿ ನರಸಿಂಹುಡು ದಯಿಂಚೆನು ಎಂಬ ಕೃತಿಯನ್ನು ರಚಿಸಿ ಭಕ್ತಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದರು.

ಸದಾಶಿವರಾಯರ ರಚನಾಶೈಲಿ ಪಾಂಡಿತ್ಯಪೂರ್ಣವಾದುದು. ತೆಲುಗು ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿರುವ ಇವರ ಕೃತಿಗಳು ಸಂಗೀತ, ಸಾಹಿತ್ಯ ಹಾಗೂ ರಸಭಾವಗಳ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಸದಾಶಿವ ಎಂಬ ಅಂಕಿತದಲ್ಲಿ ಇವರು ಪದವರ್ಣಗಳು, ಕೃತಿಗಳು ಮತ್ತು ತಿಲ್ಲಾನಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರದು ಗಂಡುಶೈಲಿಯ ಗಾಯನ. ಇವರ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಹಾಡಲು ಪ್ರೌಢವಾದ ಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಕಠಿಣ ಅಭ್ಯಾಸ ಆವಶ್ಯಕ.

ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ರಾಮನವಮಿ ಉತ್ಸವವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಬಹಳ ವಿಜೃಂಭಣೆಯಿಂದ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ಸದಾಶಿವರಾಯರು ದೈವಭಕ್ತರೂ ಉದಾರಿಗಳೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಇವರ ಶಿಷ್ಯರಾದ ವೀಣೆ ಸುಬ್ಬಣ್ಣನವರು ಆಗಿನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ತಮ್ಮ ಗುರುಗಳಿಗೆ 5 ಸಹಸ್ರ ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ಶಾಲು ಜೋಡಿಯನ್ನೂ ಗುರುದಕ್ಷಿಣೆಯಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಿ ಗೌರವಿಸಿದ್ದರು. **(ಆರ್.ಎನ್.ಡಿ)**

ಮೈಸೂರು ಸೀತಾರಾಮಶಾಸ್ತ್ರೀ: 1868–1933. ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಪಂಡಿತರಾಗಿದ್ದ ಮೈಸೂರು ಅರಮನೆಯ ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾಂಸರು. ಹಳ್ಳದಕೇರಿ ಸೀತಾರಾಮಶಾಸ್ತ್ರೀಗಳೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಮೈಸೂರು ಹಳ್ಳದಕೇರಿಯಲ್ಲಿ 1868 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 26ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಕತ್ತವಾಡಿಪುರ ಅಗ್ರಹಾರದ ಪಂಡಿತ ಚಂದ್ರಶೇಖರಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ಮೈಸೂರು ಸದ್ವಿದ್ಯಾಪಾಠಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿ ವೃತ್ತಿಜೀವನವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದ ಇವರು ಅನಂತರ ಮೈಸೂರು ಟ್ರೈನಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಪಂಡಿತರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿ 1929ರಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು.

ಇವರು ಸಂಸ್ಕೃತದಿಂದ ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ತಂದಿದ್ದಾರೆ. ಭಾಸನ ಪ್ರತಿಮಾ ನಾಟಕ ಇವರ ಮೊದಲ ಅನುವಾದ ಕೃತಿ. ಹೃದ್ಯವಾದ ಕಂದವೃತ್ತಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಈ ಕೃತಿ ಈಗಲೂ ಅಧ್ಯಯನ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದೆ. ವೇಣೀಸಂಹಾರ ನಾಟಕವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಹಳಗನ್ನಡ ಗದ್ಯ ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಕೃತಿ ಹಳಗನ್ನಡ ಛಂದೋಬಂಧಗಳ ಹಾಗೂ ಭಾಷಾ ಪ್ರಯೋಗಗಳ ಮೇಲೆ ಇವರಿಗಿದ್ದ ಪ್ರಭುತ್ವಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ. ಇಂದ್ರಕೀಲವಿಜಯ, ಕರ್ಣಾಟಕ ಮಹೀಶೂರ ದೇಶಾಭ್ಯುದಯ, ಕರ್ಣಾಟ ಸ್ನುಷಾವಿಜಯ, ಕರ್ಣಾಟ ವಿಕ್ರಮಾರ್ಕಚರಿತಂ, ಕುಚೇಲೋಪಾಖ್ಯಾನ, ಕೃಷ್ಣಸಂಧಾನ, ಕೃಷ್ಣರಾಜ ವಂಶಾವಳಿ ವಿಜಯ, ಗೋಪಿಕಾಗೀತೆ, ಗಂಗಾ ಶಂತನು ವಿಲಾಸ, ಚತುರ್ದಶ ಮಂಜರಿ, ತರಂಗಿಣಿ, ನವರತ್ನದರ್ಪಣ, ಪದ್ಯಕದಂಬ, ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರ ಭಗವದ್ಗೀತ, ಪಾರ್ವತೀ ಪರಿಣಯ ನಾಟಕ, ಪಂಚತಂತ್ರ, ಭಕ್ತಿವಿಜಯ, ಬಾಲ ರಾಮಾಯಣ, ಭಜಗೋವಿಂದ, ಲಲಿತಾಸಹಸ್ರನಾಮ ಚಂದ್ರಿಕೆ, ಸುಧಾಮ ಚರಿತ್ರೆ, ಹಾಲಾಸ್ಯ ಮಹಾತ್ಮೆ–ಇವು ಇವರ ಇತರ ಕೃತಿಗಳು. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಹತ್ತಾರು ಕಾವ್ಯ ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳನ್ನೂ ಇವರು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು 1933 ಡಿಸೆಂಬರ್ 20ರಂದು ನಿಧನರಾದರು.

(ಕೆ.ಕೆ.)

ಮೊದಲಕಲ್ಲು ಶೇಷದಾಸ: ಸು. 1800–85. ಹೆಸರಾಂತ ಹರಿದಾಸರು. ಗದ್ವಾಲಿಗೆ ಸು. 8 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ದರೂರು ಇವರ ಜನ್ಮ ಸ್ಥಳ. ಗ್ರಾಮದ ಕುಲಕರಣಿಯ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿದ್ದ ಇವರನ್ನು ಶೇಷಪ್ಪ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ತುಂಗಭದ್ರಾ–ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಮೊದಲಕಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ತಪಶ್ಚರ್ಯ ಮಾಡಿ ಕೀರ್ತನೆಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ಹಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಮೊದಲಕಲ್ಲು ಶೇಷದಾಸರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದರು. ಗದ್ವಾಲ ಸಂಸ್ಥಾನವನ್ನು ಅಂದು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಸೋಮಭೂಪಾಲ ಇವರ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಕೇಳಿ ಸಹಿಸಲಾರದೆ ಸಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಹಣ ಕಟ್ಟಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಇವರ ಮೇಲೆ ದೂರು ಹೊರಿಸಿ ರಾಜಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಅವಮಾನಗೊಳಿಸಿದ. ಶೇಷಪ್ಪನವರು ದರೂರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಚಿಂತಲರೇವು ಎಂಬಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸರಾಯರಿಂದ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾದ ಮಾರುತಿರಾಯನ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿ, ಅಂದಿನಿಂದ ಹರಿದಾಸರಾಗಿ ಕಾಲಕಳೆದರು. ಗದ್ವಾಲಿನಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಥಸಾರಥಿಯ ದೇವಾಲಯ ಕಟ್ಟಿದರು. ವಿದ್ವಜ್ಜನರಿಗೆ ಆತಿಥ್ಯ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರ ಆತಿಥ್ಯವನ್ನು ಸುರಪುರದ ಆನಂದದಾಸರೂ ಯಳಮೇಲೀ ಹಯಗ್ರೀವಾಚಾರ್ಯರೂ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ್ದರು. ಚೀಕಲಪರವಿಯಲ್ಲಿ

ಇವರು ಕೆಲವು ದಿನಗಳನ್ನು ಅಶ್ವತ್ಥನರಸಿಂಹದೇವರ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿ ಕಳೆದರು. ಅನಂತರ ಚಿಪ್ಪಗಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಲದಿನವಿದ್ದು ಮತ್ತೆ ಚಿಂತಲರೇವಿಗೆ ಬಂದರು. ಅಷ್ಟರಲ್ಲಾಗಲೇ ಇವರ ಖ್ಯಾತಿ ಎಲ್ಲೆಡೆಯೂ ಹರಡಿತ್ತು. ಕೆಲದಿನ ಕಳೆದ ಅನಂತರ ಮೊದಲಕಲ್ಲಿಗೆ ವಾಪಸಾದರು. ನಿರಂತರವಾಗಿ ಸುಮಾರು ಇಪ್ಪತ್ತು ವರ್ಷಗಳನ್ನು ಭಗವತ್ ಸ್ಮರಣೆಯಲ್ಲಿ ಕಳೆದು ಗದ್ವಾಲಿನಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. ಇವರ ದೇಹಸಂಸ್ಕಾರ ಮಾಡಿದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬೃಂದಾವನವಿದೆ. ವೈಶಾಖ ಶುದ್ಧ ಅಷ್ಟಮಿಯಂದು ಪ್ರತಿವರ್ಷ ದಾಸರ ಪುಣ್ಯತಿಥಿ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಇವರು ಗುರುವಿಜಯವಿಠಲ ಎಂಬ ಅಂಕಿತದಿಂದ ಅನೇಕ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. 43 ಸುಳಾದಿಗಳು, ಅನೇಕ ದೇವರನಾಮಗಳು, ಉಗಾಭೋಗಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. 18 ತಾಳಗಳಿರುವ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಸುಳಾದಿಯೂ ಇದೆ. ಭಕ್ತಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಇವರಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಆದರಣೆಯಿರುವುದು ಇವರ ಕೀರ್ತನೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವಾರು ಸುಳಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಭಕ್ತರ ವಿಷಯವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಸಮಾಜದ ನಡತೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳುವಾಗ ಒಳಗೊಂದು ಹೊರಗೊಂದು ನುಡಿವ ಜನರನ್ನು ಕುರಿತು ವಿಡಂಬಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ವಿವರಣೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಸುಳಾದಿ ದೊಡ್ಡದು. **(ಎಚ್.ಆರ್.ಡಿ.)**

ಮೊಸಳೆ: ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಹಾಸನ–ಹೊಳೆನರಸೀಪುರ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹಾಸನಕ್ಕೆ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 717. ಇಲ್ಲಿ ನಾಗೇಶ್ವರ, ಚನ್ನಕೇಶವ ಎಂಬ ಎರಡು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಇವು ಒಂದೇ ರೀತಿಯ ತಳವಿನ್ಯಾಸ, ಗರ್ಭಗುಡಿ, ಸುಕನಾಸಿ, ಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಶಿಖರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಅವಳಿದೇವಾಲಯಗಳು. ಬಳಪದಕಲ್ಲಿನಿಂದ ರಚಿತವಾಗಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಶೈಲಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿದರೆ ಇವೆರಡೂ ನುಗ್ಗೇಹಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಸೋಮನಾಥಪುರ ದೇವಾಲಯಗಳ ಸಮಕಾಲೀನವೆಂದೂ ಬಹುಶಃ 1250ರಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿರಬೇಕೆಂದೂ ಊಹಿಸಬಹುದು.

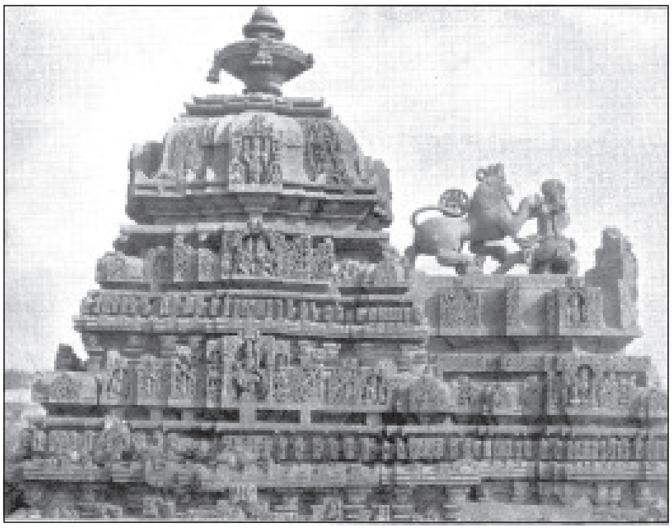

ಚನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯ

ನಾಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಜಗತಿಯ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದೆ. ಕೆಳಗಿನಿಂದ ನಾಲ್ಕೂವರೆ ಅಡಿ ಎತ್ತರದವರೆಗೆ ಐದು ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ. ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿನ ಕೀರ್ತಿಮುಖ, ಮಕರ ಮತ್ತು ಕಲಶಗಳನ್ನು ಪೂರ್ಣ ಮಾಡಿಲ್ಲ. ಈ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳ ಮೇಲೆ ವಿವಿಧ ಸುಂದರ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ದುರ್ಗಾ, ಶಕ್ತಿ, ಮಹಾಕಂಠ, ಸದಾಶಿವ, ಮಾಹೇಶ್ವರಿ ಮುಂತಾದ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿವೆ. ನಾಲ್ಕು ಹಂತದಲ್ಲಿರುವ ಶಿಖರ ಚೌಕಾಕೃತಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ತುದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಕಲಶ ಸುಂದರವಾಗಿದೆ. ಶಿಖರದಲ್ಲಿಯೂ ಶಿವನ ವಿವಿಧ ರೂಪದ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಒಟ್ಟು ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತು ಭುವನೇಶ್ವರಿಗಳಿವೆ. ಸುಕನಾಸಿಯಲ್ಲಿ ಜಾಲಂಧ್ರಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಮನ್ಮಥ–ರತಿಯರ ಶಿಲ್ಪ ಗಮನಾರ್ಹವಾದುದು. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಸುಂದರ ಲಿಂಗವಿದೆ.

ಚನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳೇ ವಿಶೇಷ. ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳ ಮೇಲಿನ ವಿಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿ ಗರುಡ, ಕೇಶವ, ವೇಣುಗೋಪಾಲ, ಗೋವರ್ಧನಧಾರಿ, ಅನಿರುದ್ಧ, ಶ್ರೀಧರ–ಬಲಿ–ವಾಮನ, ಅಚ್ಯುತ, ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ, ಲಕ್ಷ್ಮೀ, ಸರಸ್ವತಿ ಮುಂತಾದ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಈ ಸುಂದರವಾದ ಒಂಬತ್ತು ಭುವನೇಶ್ವರಿಗಳಿವೆ. ಸುಕನಾಸಿಯ ಭುವನೇಶ್ವರಿಯಲ್ಲಿ ಉಗ್ರನರಸಿಂಹ, ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಆರು ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಕೇಶವ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಹಿಂಭಾಗದ ತೋರಣದಲ್ಲಿ ದಶಾವತಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ.

ಎರಡು ದೇವಾಲಯಗಳ ಗೋಪುರದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಹುಲಿಯೊಡನೆ ಹೋರಾಡುತ್ತಿರುವ ಸಳನ ಸುಂದರ ಕೆತ್ತನೆ ಇದೆ. (ಎ.ವಿ.ಎನ್.)

ಮೊಹರಂ ಹಾಡುಗಳು: ಕರ್ನಾಟಕದ ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದಿಗೂ ಮೊಹರಂ ಹಬ್ಬದಲ್ಲಿ ಶಾಂತಿ ಹಾಗೂ ಧರ್ಮಕ್ಕಾಗಿ ತಮ್ಮನ್ನೇ ತಾವು ಬಲಿ ಕೊಟ್ಟುಕೊಂಡ ಹಜರತ್ ಹಸನ್–ಹುಸೇನರ ವೀರಚರಿತ್ರೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಹಾಡುಗಳನ್ನು. ಹಾಡುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಅಲಾವಿ ಪದಗಳೆಂದೂ ಕರ್ಬಲ ಪದಗಳೆಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಮೊಹರಂ ಹಬ್ಬದಲ್ಲಿಯೇ ಹಾಡಲಾಗುವ ಈ ಪದಗಳಿಗೆ ಈ ಹಬ್ಬದ ಆಚರಣೆಯ ಕಥೆಯೇ ಹಿನ್ನೆಲೆ. ಇಸ್ಲಾಂ ಧರ್ಮಸ್ಥಾಪಕರಾದ ಮಹಮ್ಮದ್ ಪೈಗಂಬರರ ತರುವಾಯ ನಾಲ್ಕು ಜನ ಕಲೀಫರು ಪೀಠವನ್ನೇರಿದರು. ಅವರಲ್ಲಿ ಹಜರತ್ ಅಲಿ ಅವರು ನಾಲ್ಕನೆಯವರು. ಹಜರತ್ ಅಲಿಯವರ ಜ್ಯೇಷ್ಠಪುತ್ರರಾದ ಹಜರತ್ ಹಸನ್ ಅವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಿರಿಯದ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ಹಜರತ್ ಮುಆವಿಯಾ ಅವರ ಮಗ ಯಜೀದನೇ ಕಲೀಫ ಪದಕ್ಕೆ ಹಕ್ಕುದಾರನೆಂದು ಸಾರಿದಾಗ ಇವನ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಮನ್ನಿಸಲು ಜನ ನಿರಾಕರಿಸಿದರು. ಇದೇ ಮುಂದೆ ನಡೆದ ಕರ್ಬಲ ಕಾಳಗಕ್ಕೆ ನಾಂದಿಯಾಯಿತು. ಧರ್ಮರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಯಜೀದನ ಉದ್ಧಟತನವನ್ನು ವಿರೋಧಿಸಿ ಹುಸೇನರು ಜೀವನದ ಹಂಗುತೊರೆದು ಹೋರಾಡಿದರು. ಆದರೆ ಇವರದು ಸಾತ್ವಿಕ ಹೋರಾಟ. ಕಪಟವರಿಯದ ಹುಸೇನರನ್ನು ಯಜೀದನ ಕಡೆಯವರು ಮೋಸದಿಂದ ಕೊಂದರು. ಮೊಹರಂ ಇಂಥ ಒಂದು ದುರಂತ ಚರಿತ್ರೆಯ ಧಾರ್ಮಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯ ಸಂಕೇತವಾಗಿದೆ. ಇದು ಪರಂಪರೆಯಿಂದ ಮುಸ್ಲಿಮರದಾದರೂ ಆಚರಣೆಯಿಂದ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಹಬ್ಬವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿದೆ. ಹಬ್ಬದ ದಿನ ಹಿಂದುಗಳೂ ಮುಸ್ಲಿಮರೂ ಕೂಡಿ ಯಾವ ಭೇದಭಾವವಿಲ್ಲದೆ ಮೇಳಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿಕೊಂಡು ಕನ್ನಡದ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಹಾಡುತ್ತಾ ಕುಣಿಯುತ್ತ ಮನೆಯಿಂದ ಮನೆಗೆ, ಊರಿಂದೂರಿಗೆ ಸಂದೇಶಗಳನ್ನು ಸಾರುತ್ತ ಸಂಚರಿಸುವರು. ಒಂದು ಹಾಡು ಮುಗಿಯುತ್ತಲೇ ಮತ್ತೊಂದನ್ನು ಅಲ್ಲೇ ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಹಾಡಿ ತೋರಿಸುವ ಚತುರ ಹಾಡುಗಾರರೂ ಈ ಮೇಳಗಳಲ್ಲಿರುತ್ತಾರೆ. ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಮೇಳಗಳು ಒಂದೆಡೆ ಸೇರಿದಾಗ ಹಾಡುಗಳ ಮೂಲಕವೇ ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳ ಮೇಲೆ ನಡೆಯುವ ವಾದವಿವಾದ ಕೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಸೊಗಸಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆಡುಮಾತನ್ನೇ ಮೂಲ ಬಂಡವಾಳವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ರಚಿತವಾದ ಈ ಹಾಡುಗಳು ಸರಳವಾಗಿವೆ, ಸುಂದರವಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಡಗಿನ ಮಾತನ್ನೂ ಪ್ರಾಸವಿನ್ಯಾಸಗಳನ್ನೂ ಪಾತ್ರಚಿತ್ರಣಗಳ ಸೊಗಸನ್ನೂ ಕಾಣಬಹುದು.

ಕರ್ಬಲ ಕಾಳಗದ ಅನೇಕ ಘಟನೆಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಮನಮುಟ್ಟುವಂತೆ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದುಂಟು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಒಂದು ಪದ :

ಧರಮಕ ಸತ್ತವರಾ ಸಿಗತಾರ ಕೋಟಿಗೊಬ್ಬ ಜನರಾ
ಮುಸಲಮಾನ ಮಂದ್ಯಾಗ ದೊರೀತಾರ ಹುಸೀನ ಸಾಹೇಬರಾ –

ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ

ಯಜೀದನವತಾರಾ ನಡೆಸಿತೊ ಅಧಿಕಾರ ಭರಪೂರಾ
ನೋಡಲಾಗದ ಎದುರಾಗಿ ನಿಂತಾರೊ ಹಜರತ ಹುಸೇನರಾ
ಲಡಾಯಿ ತಯ್ಯಾರಾ ಆದಾರ ಒಂಟಿಮ್ಯಾಲೆ ಸ್ವಾರಾ
ಹೊಂಟ ನಿಂತಾರೊ ಕರ್ಬಲಾ ಭೂಮಿಗೆ ಬಂಧುಬಳಗ ಪೂರಾ
ಅರಣ್ಯದಾಗವರಾ ಕಾಣದ ಮೂರ ದಿವಸ ನೀರಾ
ಕುಡದಾರೊ ತಣ್ಣೀರಾ ಮಕ್ಕಳು ಹುಡುಗರು ಹೆಂಗಸರಾ
ಜಂಗ ಎದರ–ಬದರಾ ವೈರಿಯ ಮೋಸಕ ಜಯಕಾರಾ
ಶರಣು ಹೋಗದವರಾ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋದಾರೊ ಹಜರತರಾ

–ಹೀಗೆ ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತದೆ. ಹಜರತ್ ಹುಸೇನರ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿದ್ದ ವೀರರೆಲ್ಲಾ ಯಜೀದನ ಕ್ರೂರ ಪಕ್ಷದವರಿಂದ ಹೋರಾಡಿ ಗತಪ್ರಾಣವಾಗಿದ್ದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ವೈರಿಗಳೊಡನೆ ಹೋರಾಡಲು ತಾನು ಹೋಗುವುದಾಗಿ ವೀರ ಕಾಶಿಮ ಹಟಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಅವನ ಕಕ್ಕ ಹಜರತ್ ಹುಸೇನರು ಮತ್ತು ಹಸೀನಾ ಬಾನೂ ಈ ಮೊದಲೇ ತೀರಿಹೋಗಿದ್ದ ಹಜರತ್ ಹಸನ್ ಅವರ ಬಯಕೆಯಂತೆ ತಮ್ಮ ಮಗಳಾದ ಸಕೀನಾ ಬಾನೂವನ್ನು ಕಾಶೀಮನಿಗಿತ್ತು ಕೂಡಲೇ ಲಗ್ನ ಮಾಡಿದರು. ಈ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಕುರಿತ ಒಂದು ಮೊಹರಂ ಹಾಡು:

ರಣವೆ ಹಂದರ ಭಲ್ಲೆಯೇ ಕಠಾರಿ,
ರಣಗರ್ಜನೆಯೇ ವಾದ್ಯಘೋಷ ಭೇರಿ.

ಇನ್ನೂ ಹರಿಶಿನದ ಮೈ ಆರದಿರುವ ತನ್ನ ಪ್ರಿಯ ಮಡದಿಯ ಅನುಮತಿ ಕೇಳಿದಾಗ ಅವಳು

ನಮ್ಮನ ಬಿಟ್ಟ ಹೋಗತೀರಿ ಲಡಾಯಿಕ
ನೀವು ಬರುವುದು ಎಷ್ಟು ದಿನಕ
ಹೇಳಿರಿ ಈ ಕ್ಷಣಕ–ಎನ್ನುತ್ತಾಳೆ.
ಕಾಮಿನಿ ಯಾಕ ನೀ ಚಿಂತಿ ಮಾಡತೀ ಸುಮಕ
ಸಂತೋಷದಿಂದ ಇರಬೇಕ
ಅಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಪಂಥ ಇರುವ ನಿರಕ
ಹೋಗಿ ಬರ್‍ತೀನಿ ಲಡಾಯಿಕ–ಎಂದು ಅವಳನ್ನು ಸಂತೈಸಿ ತಿರುಗಿ ಬರುವೆನೆಂದು ಆಶ್ವಾಸನೆ ಕೊಟ್ಟು ಹೋದ ವೀರಕಾಶಿಮ ಮರಳಿ ಬರಲೇ ಇಲ್ಲ. ವಿಷಯ ತಿಳಿದ ಸಕೀನಾ ಬಾನೂ

ಕಟ್ಟಿದ ಕರಿಮಣಿ ಚಟ್ಟನೆ ಹರದಾಳ
ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳದೆದಕ–ಎಂದು ಹರಿದು ಹಾಕುತ್ತಾಳೆ ಈ ದುರಂತ ಸನ್ನಿವೇಶ ಕರುಳಿರಿಯುವಂತೆ ಚಿತ್ರಿತವಾಗಿದೆ.

ಹಜರತ್ ಹಸನ್ ಮತ್ತು ಹುಸೇನರ ಪವಿತ್ರ ಜೀವನದ ಅಮರ ಸಂದೇಶವನ್ನು ಸಾರುವುದು ಮೊಹರಂ ಹಾಡುಗಳ ಪ್ರಧಾನ ಉದ್ದೇಶ. ಹಾಡುಗಾರರ ಮೇಳಗಳು ಸಮವಸ್ತ್ರ ಧರಿಸಿ, ರಣಹಲಗೆ ಬಡಿಯುತ್ತ, ಹಾಡುತ್ತ ಬಂದರೂ ಅದರ ಹಿಂದೆ ದುರಂತದ ಛಾಯೆ ಅಡಗಿದ್ದು ತಮ್ಮ ಹಾಡುಗಳಿಗೆ ಬಣ್ಣ ಬರಲೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ನೃತ್ಯದ ಗತಿಯನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡಿರಬೇಕೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಬಹುಶಃ ಇದು ಕಾಲಕ್ರಮೇಣ ಬೆಳೆಯುತ್ತ ಬಂದಿರಬೇಕು. **(ಟಿ.ಎಸ್.ಆರ್.)**

ಮೊಹರೆ ಹಣಮಂತರಾವ್: 1892–1960. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಿ, ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟಗಾರ, ಲೇಖಕರು. ಇವರು 1892 ನವೆಂಬರ್ 12ರಂದು ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದೇವರಹಿಪ್ಪರಗಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಮೊಹರೆ ರಾಘಣ್ಣನಾಯಕ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷ್ಮೀಬಾಯಿ ಇವರ ತಂದೆ ತಾಯಂದಿರು. ಪೇಶ್ವೆಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇವರ ಪೂರ್ವಜರು ಮೊಹರು ಹಾಕಿಕೊಡುವ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವರ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಮೊಹರೆ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂತಂತೆ. ಇವರು ತಮ್ಮ ನಾಲ್ಕನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತಾಯಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡರು. ತಂದೆ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ದುಡಿಯುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವರಿಗೂ ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಲವು ಬೆಳೆಯಿತು.

ದೇವರಹಿಪ್ಪರಗಿ, ಬಾಗಲಕೋಟೆ, ವಿಜಾಪುರಗಳಲ್ಲಿ ಓದಿ, ಬೆಳಗಾಂವಿ ಕೇಂದ್ರದಿಂದ ಶಾಲಾ ಅಂತಿಮ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಜಯಗಳಿಸಿದರು. ಇವರ ಪ್ರೀತಿಯ ಗುರುಗಳಾಗಿದ್ದ ಜಿ.ಕೆ. ಪುರಾಣಿಕರು ಕಾರವಾರಕ್ಕೆ ವರ್ಗವಾಗಿ ಹೋದುದರಿಂದ ಇವರೂ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಓದಿ ಮೆಟ್ರಿಕ್ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ತೇರ್ಗಡೆಯಾದರು (1913). ಅನಂತರ ಪುಣೆಯ ಡೆಕ್ಕನ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಇಂಟರ್‌ಮೀಡಿಯೇಟ್ (1914–18) ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿ, ಮುಂಬಯಿಯ ಎಲ್‌ಫಿನ್‌ಸ್ಟನ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯೆ ಮುಂದುವರಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ (1921) ಮಹಾತ್ಮಾ ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ಅಸಹಕಾರ ಆಂದೋಲನದ ಕರೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಕಾಲೇಜಿಗೆ ಶರಣು ಹೊಡೆದರು. ವಿಜಾಪುರಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿರುಗಿ ದೇಶಪಾಂಡೆ ಜಯರಾಯರು ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದ ಕರ್ನಾಟಕ ವೈಭವ ವಾರಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಸಂಪಾದಕರಾದರು. ಆ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರನ್ನು ಬ್ರಿಟಿಷರು ಬಂಧಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಇವರೇ ಸಂಪಾದಕರಾದರು. ಇವರು ಬರೆದ ಕರ್ನಾಟಕದ ವೀರರೇ ಎಂಬ ಸಂಪಾದಕೀಯ ಲೇಖನ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಕೆಂಗಣ್ಣಿಗೆ ಗುರಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿತು. ಇವರಿಗೆ ಎರಡು ವರ್ಷ ಸಶ್ರಮ ಶಿಕ್ಷೆ ಮತ್ತು ಒಂದು ಸಾವಿರ ರೂಪಾಯಿ ದಂಡ ವಿಧಿಸಿತು. ಇವರು ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಓದುತ್ತಿದ್ದಾಗಲೇ (1920) ಕಲಬುರ್ಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸುರಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹನುಮಂತರಾವ್ ದೇಶಪಾಂಡೆಯವರ ಮಗಳು ರಂಗೂಬಾಯಿಯವರೊಡನೆ ವಿವಾಹವಾಯಿತು. 1925ರಲ್ಲಿ ಬಿಡುಗಡೆಯಾಗಿ ಬಂದ ಇವರು ‘ಕರ್ನಾಟಕ ವೈಭವ’ದ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ಮುಂದುವರಿದರು. ಲೋಕಲ್ ಬೋರ್ಡ್ ಮುನ್ಸಿಪಾಲಿಟಿಗಳ ಲಂಚಗುಳಿತನ ಮತ್ತು ಜಾತಿ ಪಕ್ಷಪಾತದ ವಿರುದ್ಧ ದನಿಯೆತ್ತಿದರು. ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ವ್ಯಕ್ತಿಯೆನಿಸಿಕೊಂಡ ಇವರು 1928ರಲ್ಲಿ ಬಾಗಲಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮ ಸಂಘ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಪ್ರಥಮ ಪರಿಷತ್ತು ನಡೆಸಿದರು.

1930ರಲ್ಲಿ ಉಪ್ಪಿನ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದಕ್ಕಾಗಿ ಇವರಿಗೆ ಒಂದು ವರ್ಷ ಶಿಕ್ಷೆ ಹಾಗೂ ಇನ್ನೂರೈವತ್ತು ರೂಪಾಯಿ. ದಂಡ ವಿಧಿಸಲಾಯಿತು. 1932ರಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಅಕ್ರಮ ಸಂಸ್ಥೆ ಎಂದು ಬ್ರಿಟಿಷರು ಸಾರಿದಾಗ ಅದನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿ ಬಾಗಲಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಅಧಿವೇಶನ ನಡೆಸುವ ತಯಾರಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ಅದರ ಸುಳಿವು ಸಿಕ್ಕು, ಇವರ ಮನೆಯನ್ನು ಶೋಧಿಸಿ ಆಕ್ಷೇಪಾರ್ಹ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಿಕ್ಕಿತೆಂಬ ಸುಳ್ಳು ಆರೋಪ ಹೊರೆಸಿ ಇವರನ್ನು ಬಂಧಿಸಿತು. ಕಾರಾಗೃಹದಲ್ಲೇ ಇವರು ಕಾರ್ಯಕರ್ತರನ್ನು ಹುರಿದುಂಬಿಸಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಅಧಿವೇಶನ ನಡೆಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು.

ಇವರು ಬಳವಂತರಾವ್ ದಾತಾರರ ಕರೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಬೆಳಗಾಂವಿಗೆ ಬಂದು ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕ ದಿನಪತ್ರಿಕೆ ಸೇರಿದರು. ಕಟ್ಟಿ ಶೇಷಾಚಾರ್ಯ, ಎಚ್.ಆರ್. ತೆರಗುಂಡಿಯವರ ಅನಂತರ ಅದರ ಸಂಪಾದಕರಾದರು (1934). ಆಗ ಪತ್ರಿಕೆ ಬೆಳಗಾಂವಿಯಿಂದ ಹೊರಡುತ್ತಿತ್ತು. ಇದರ ಪ್ರಸಾರ ಸಂಖ್ಯೆ ಆಗ 700. ಪತ್ರಿಕೆ ಆರ್ಥಿಕ ಮುಗ್ಗಟ್ಟಿಗೆ ಈಡಾದಾಗ ಇವರು ಅದರ ಸೂತ್ರಧಾರರಾಗಿ ಆರ್ಥಿಕ ಸ್ಥಿತಿ ಸುಧಾರಿಸಲು ಮುಂದಾದರು. ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರಕಾಶನ ಮಂಡಳವು ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕವನ್ನು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ವಾಙ್ಮಯ ಪ್ರಕಾಶನ ಟ್ರಸ್ಟಿಗೆ ವಹಿಸಿಕೊಟ್ಟ (1935) ಬಳಿಕ ಇವರು ಪತ್ರಿಕೆಯ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕ ಸಂಪಾದಕರಾದರು (1935). ದಿವಾಕರರ ಜೊತೆ ಸೇರಿ ಚರ್ಚಿಸಿ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಗೆ ಸ್ಥಳಾಂತರಿಸಿದರು (1937). ಮುದ್ರಣ ವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ಅಂದಗೊಳಿಸಲು ಆಧುನಿಕ ಮುದ್ರಣ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದರು; ವೈವಿಧ್ಯಮಯ ಲೇಖನಗಳಿಂದ ಪತ್ರಿಕೆಯ ರೂಪ ಬದಲಿಸಿದರು. ಕರ್ಮವೀರ ಎಂಬ ವಾರಪತ್ರಿಕೆಯೂ ಕಸ್ತೂರಿ ಎಂಬ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಯೂ ಆರಂಭವಾದುವು.

ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕ 1943ರಲ್ಲಿ ಭಾರತೀಯ ಮತ್ತು ಪೌರಸ್ತ್ಯ ವೃತ್ತಪತ್ರ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಸದಸ್ಯತ್ವ ಪಡೆಯಿತು (1956). ಇವರು ಅಂದಿನಿಂದ ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ, ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ, ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ (1957) ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಸಂಪಾದಕ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದಾಗ (1940) ಇವರು ಅದರ ಸ್ಥಾಯಿ ಸಮಿತಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು.

ಯುದ್ಧಕಾಲದ ವಾರ್ತೆಗಳು ಜನರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಕೆರಳಿಸುವಂತಿರ ಬಾರದು ಎಂದು ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರ್ಕಾರ ಸ್ಥಾಯಿ ಸಮಿತಿ ರಚಿಸಿದಾಗ ಹನುಮಂತ ರಾಯರು ಅದರ ಸದಸ್ಯರಾದರು. ಸರ್ಕಾರ ಸುದ್ದಿಗಳನ್ನು ಸೆನ್ಸಾರ್ ಮಾಡಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಬೇಕೆಂದು ಸುಗ್ರೀವಾಜ್ಞೆ ಹೊರಡಿಸಿದಾಗ ನಿಯೋಗದೊಡನೆ ಅಂದಿನ ಗೃಹಮಂತ್ರಿಗಳನ್ನು ಕಂಡು ಚರ್ಚಿಸಿ ಸುಗ್ರೀವಾಜ್ಞೆ ಹಿಂತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು. ಪಿ.ಟಿ.ಐ. ಸಂಸ್ಥೆಯ ಒಡೆತನವನ್ನು ಭಾರತೀಯರು ವಹಿಸಿಕೊಂಡಾಗ ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕದ ಪರವಾಗಿ ಇವರು ನಿರ್ದೇಶಕರ ಮಂಡಳಿಯ ಸದಸ್ಯರಾದರು. ಪಿ.ಟಿ.ಐ. ಸಂಸ್ಥೆಯ ಹಣಕಾಸು ಉಪಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿಯೂ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು (1949–55).

ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಬ್ಯಾಂಕ್ ಆಫ್ ಕರ್ನಾಟಕ ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ದುಡಿದದ್ದು ಇವರ ಇನ್ನೊಂದು ಸಾಧನೆ. 1946ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಈ ಬ್ಯಾಂಕಿನ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ, ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು (1954). ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗದಗ, ಧಾರವಾಡ, ವಿಜಾಪುರ, ಕುಂದಗೋಳ, ಜಮಖಂಡಿ, ಸವಣೂರು, ದಾಂಡೇಲಿಗಳಲ್ಲಿ ಇದರ ಶಾಖೆಗಳು ಆರಂಭವಾದುವು. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಬ್ಯಾಂಕಿನ ದೊಡ್ಡ ಕಟ್ಟಡದ ನಿರ್ಮಾಣವಾಯಿತು. ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಸ್ಥಾಪನೆಗಾಗಿ ನ್ಯಾಯಮೂರ್ತಿ ಎನ್.ಎಸ್. ಲೋಕೂರರ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಸಮಿತಿಯ ರಚನೆಯಾದಾಗ ಇವರು ಆ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಅಮೂಲ್ಯ ಸಲಹೆ ನೀಡಿದರು (1947–48). ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದಾಗ (1949) ಕರ್ನಾಟಕ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಸೆನೆಟ್‍ಗೆ ಆಯ್ಕೆಗೊಂಡು ಅನೇಕ ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು 1958ರ ನವೆಂಬರ್‌ನಲ್ಲಿ ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕದಿಂದ ನಿವೃತ್ತರಾದರು. 1960 ಆಗಸ್ಟ್ 15ರಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನಿಧನಹೊಂದಿದರು.

(ಎಸ್.ಎಮ್.ಕೆ.)

ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು: ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಅದರ ಮುಖ್ಯಪಟ್ಟಣ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಉಪವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಈಶಾನ್ಯ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಚಳ್ಳಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕು, ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ, ವಾಯುವ್ಯ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ದೇವಸಮುದ್ರ ಮತ್ತು ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ಹೋಬಳಿಗಳಿವೆ. ಒಂದು ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು 91 ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ, ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 736.2 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,26,742.

ತಾಲ್ಲೂಕು ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಕಣಶಿಲೆಯ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳ ಪ್ರದೇಶ. ಮಧ್ಯೆ ಮಧ್ಯೆ ಇರುವ ಅನೇಕ ಕಣಿವೆ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಸುಮಾರು ಮಟ್ಟಸವಾಗಿದ್ದು ಜನವಸತಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದೆ. ಪೂರ್ವಘಟ್ಟಶ್ರೇಣಿಗೆ ಸೇರಿದ ಒಂದು ಚಾಚು ಇಲ್ಲಿ ಹಬ್ಬಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸುತ್ತಮುತ್ತ ಹರಡಿರುವ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ (706 ಮೀ), ನುಂಕಪ್ಪನ ಗುಡ್ಡ (ನುಂಕೆ ಭೈರವ, 921 ಮೀ), ಜಟಿಂಗ ರಾಮೇಶ್ವರ ಬೆಟ್ಟ (1,057 ಮೀ) ಮತ್ತು ಶಾಂತಿಗುಡ್ಡ (790 ಮೀ) ಮುಖ್ಯವಾದುವು.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯನದಿ ಜನಗಹಳ್ಳ. ಇದನ್ನು ಚಿನ್ನಹಗರಿ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಮತ್ತು ಜಗಳೂರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಮುಖಾಂತರ ಹರಿದು ಬರುವ ಈ ನದಿ ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಎಲ್ಲೆಯಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಹರಿದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಈಶಾನ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಮುಂದೆ ವೇದಾವತಿಯನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಈ ನದಿಗೆ ಕೆಲವು ಹಳ್ಳಗಳು ಬಂದು ಸೇರುವುದುಂಟು.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 73,000 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಭೂಮಿಯಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 526,39 ಮಿಮೀ. ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿ ಅನೇಕ ಕೆರೆ ಬಾವಿಗಳೂ ಇವೆ. ತಲಪರಿಗೆಗಳೂ ಬಹುಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಜೋಳ, ರಾಗಿ, ಬತ್ತ, ತೊಗರಿ, ಗೋದಿ, ಎಣ್ಣೆಬೀಜಗಳು, ಕಬ್ಬು, ಸೇಂಗಾ, ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪು ಮತ್ತು ಹತ್ತಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರವಾಗಿ ಹಬ್ಬಿರುವ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ–ಬಳ್ಳಾರಿ ರಸ್ತೆ, ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು–ಕೂಡ್ಲಿಗಿ, ಕೂಡ್ಲಿಗಿ–ದೇವಸಮುದ್ರ, ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು–ರಾಯದುರ್ಗ–ರಸ್ತೆಗಳು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಸಂಪರ್ಕ ಮಾರ್ಗಗಳು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ತಯಾರಾಗುವ ಕೈಮಗ್ಗದ ರೇಷ್ಮೆ ಬಟ್ಟೆಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ಕೊಂಡಲಹಳ್ಳಿ, ಕೋನಸಾಗರ, ನಾಗಸಮುದ್ರ, ಬೊಮ್ಮಗೊಂಡನಕೆರೆ, ಹಿರೇಕೆರೆಹಳ್ಳಿ, ದೇವಸಮುದ್ರ ಮತ್ತು ರಾಮಪುರ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯ ಗ್ರಾಮಗಳು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ **(ನೋಡಿ)**, ಜಟಿಂಗ ರಾಮೇಶ್ವರ **(ನೋಡಿ)** ಮತ್ತು ಸಿದ್ದಾಪುರಗಳಲ್ಲಿ ಅಶೋಕನ ಶಾಸನಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಇವುಗಳ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಇಸಿಲ ಎಂಬ ಬಹು ಪ್ರಾಚೀನ ಪಟ್ಟಣವೂ ಇತ್ತೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. ನುಂಕೆಭೈರವ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ವೈಶಾಖದಲ್ಲಿ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಬೊಮ್ಮಘಟ್ಟದ ರಾಮದೇವರ ಜಾತ್ರೆಯೂ ಈ ಸುತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು.

ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯಪಟ್ಟಣ. ಬೆಂಗಳೂರು–ರಾಯದುರ್ಗ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಾರಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 62 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 84 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 14,133. ಊರಿನ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲೂ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳಿದ್ದು, ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ವಿಶಾಲವಾದ ಒಂದು ಕೆರೆ ಇದೆ. ಇದನ್ನು ನಾಯಕನಹಟ್ಟಿಯ ನಾಯಕನೊಬ್ಬ ತನ್ನ ತಾಯಿಯ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ಸುತ್ತಲ ನಗರಗಳಿಗೆ ಉತ್ತಮ ರಸ್ತೆಗಳಿಂದ ಸಂಪರ್ಕ ಹೊಂದಿದ್ದು ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದೆ. ಪಟ್ಟಣ ಪೌರಸಭೆಯ

ಅಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಊರು ರೇಷ್ಮೆ ಬಟ್ಟೆಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ನೇಯ್ಗೆ ಇಲ್ಲಿನ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ಯಮಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಇದೊಂದು ಪ್ರವಾಸಿ ಕೇಂದ್ರವೂ ಹೌದು.

ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರದೇಶ ನೊಳಂಬವಾಡಿ 32000 ಸೀಮೆಯಲ್ಲಿ ಸಮಾವೇಶಗೊಂಡಿತ್ತು. ಜಟಿಂಗ ರಾಮೇಶ್ವರದಲ್ಲಿ 962ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಸಹೋದರ ಜಯಸಿಂಹನ ಅನಂತರ ಹೊಯ್ಸಳ ಮತ್ತು ವಿಜಯನಗರ ದೊರೆಗಳ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದ್ದ ಈ ಊರು ಹದಿನೈದನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ರಾಯದುರ್ಗದ ನಾಯಕರ ವಶದಲ್ಲಿತ್ತು. ಬೆಪ್ಪಮೊಮ್ಮನಾಯಕನೆಂಬುವನು ನಾಯಕನಹಟ್ಟಿಯ ಮಲ್ಲಪ್ಪನಾಯಕನೆಂಬುವನಿಗೆ ಅವನ ಬಳಿ ಇದ್ದ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಬಿಳಿ ಹಸುಗಳ ಬದಲು ಇದನ್ನು ಕೊಟ್ಟನೆಂದು ಒಂದು ಕಥೆ ಇದೆ. ಮುಂದೆ ಇದನ್ನು ಹೈದರ್ ಗೆದ್ದು ಮೈಸೂರಿಗೆ ಸೇರಿಸುವವರೆಗೆ ಈ ಊರು ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿನ ಪ್ರಾಚೀನ ಕೆರೆಯ ಬಳಿ ಒಂದು ಪ್ರತಿಧ್ವನಿ ಕೊಡುವ 'ಕೂಗು ಬಂಡೆ' ಇದೆ. ಇದರ ಸಮೀಪದ ಕಲ್ಲಮೇಲೆ ಮಹಾಕವಿ ಕಾಳಿದಾಸನನ್ನು ಹೊಗಳುವ ಒಂದು ಯಮಕ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಈ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕಾಳಿದಾಸನನ್ನು ಕವಿಶ್ರೇಷ್ಠನೆಂದು ಕರೆದು ಶತ್ರುಗಳಿಗೂ ನೀನು ಹೃದಯಸ್ಪರ್ಶಿ ಕಾವ್ಯದಿಂದ ಸುಖ, ಸಂಪತ್ತುಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿರುವೆ ಎಂದು ಅಜ್ಞಾತ ಕವಿ ಇಲ್ಲಿ ಉದ್ಗಾರ ತೆಗೆದಿದ್ದಾನೆ. ಯಮಕ ಬಂಡೆಯ ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ ನುಂಕೆಭೈರವನ ಬೆಟ್ಟವಿದೆ. ಇದು ಕಡಿದಾಗಿದ್ದು ಉತ್ತರದ ಗೋಸಾಯಿಗಳ ಪವಿತ್ರ ಯಾತ್ರಾಸ್ಥಳವಾಗಿದೆ. ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಕದಂಬ ದೊರೆ ಲಂಕೇಶ್ವರನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ದೇವಾಲಯ ಇದೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲೇ ಲುಂಕೆಯ ಹೆಸರಿನ ಕೋಟೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಅದೇ ಕಾಲಾನಂತರ ನುಂಕೆಕೋಟೆಯಾಯಿತು.

(ಎಸ್.ಕೆಒ.)

ಮೋಟಗಾನಹಳ್ಳಿ ರಾಮಶೇಷಶಾಸ್ತ್ರೀ: 1867–1934. ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಂಸ್ಕೃತ–ಕನ್ನಡ ಪಂಡಿತರು. ಮೋಟಗಾನಹಳ್ಳಿ ಶಂಕರಶಾಸ್ತ್ರಿ ಇವರ ಅಣ್ಣ. ರಾಮಶೇಷಶಾಸ್ತ್ರಿಯವರು ಮಾಗಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮೋಟಗಾನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಮುಲಕನಾಡು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಕುಟುಂಬವೊಂದರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವೆಲ್ಲ ಮಾಗಡಿಯಲ್ಲಿ ಕರಣಿಕರು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ಗುರುಕುಲ ಪದ್ಧತಿಯ ಪಾಠಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು (ಮಾಗಡಿ ಕರಣಿಕರ ವೇದ ಪಾಠಶಾಲೆಯೊಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿದೆ). ಮಾಗಡಿಯಿಂದ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಂದು ನೆಲಸಿದ ಶಾಸ್ತ್ರೀಗಳು ಅಲ್ಲಿನ ಆರ್ಯಬಾಲಿಕಾ ಪಾಠಶಾಲೆ, ನಾರ್ಮಲ್‌ಸ್ಕೂಲ್, ಮಹಾರಾಣಿ ಕಾಲೇಜು–ಈ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಗಳ ಬೋಧಕರಾಗಿದ್ದರು. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಕೆಲವು ಪ್ರಮುಖ ವರ್ತಕರ ಕೋರಿಕೆಯಂತೆ, ಅಣ್ಣ ಮೋಟಗಾನಹಳ್ಳಿ ಶಂಕರಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದೊಂದಿಗೆ ಅನೇಕ ವರ್ಷಕಾಲ ಇವರು ಮಹಾಭಾರತವನ್ನು ವಾಚನಮಾಡಿದರು.

ಮೈಸೂರು ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಜಯಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರಿಗೆ ಅಕ್ಷರಾಭ್ಯಾಸ ಮೊದಲಗೊಂಡು ಎಸ್.ಎಸ್.ಎಲ್.ಸಿ. ವರೆಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷಾ ಶಿಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು.

ಇವರ ಹೆಸರು ಚಿರಸ್ಥಾಯಿಯಾಗಿರುವುದು ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ, ತಾತ್ಪರ್ಯ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪಣಿ ಸಮೇತ ಅನುವಾದ ಮಾಡಿರುವ ಶ್ರೀಮದ್ ಭಾಗವತ ಮಹಾಪುರಾಣದಿಂದ. ಈ ಮಹತ್ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಇವರು 1909ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭ ಮಾಡಿ 1924ರಲ್ಲಿ ಮುಗಿಸಿದರು. ಗ್ರಂಥದ ಪ್ರಕಟನೆ 1911ರಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾಗಿ 1932ರಲ್ಲಿ ಮುಗಿಯಿತು. ಭಾಗವತದ ಶೈಲಿ ರಾಮಾಯಣ ಭಾರತಗಳ ಶೈಲಿಗಿಂತ ಕ್ಲಿಷ್ಟ ಮತ್ತು ಪ್ರೌಢ ; ಶಾಸ್ತ್ರೀಗಳ ಸರ್ವಸಮರ್ಪಕವಾದ ಅನುವಾದ ಇವರ ಉಭಯಭಾಷಾಪಾಂಡಿತ್ಯಕ್ಕೂ ವೇದಾಗಮಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರ ಸಂಪನ್ನತೆಗೂ ನಿದರ್ಶನವಾಗಿದೆ. ಇವರು ಸಂಸ್ಕೃತದಿಂದ ಅನುವಾದ ಮಾಡಿದ ಇತರ ಕೃತಿಗಳಿವು : ವಿಶಾಖದತ್ತನ ಮುದ್ರಾರಾಕ್ಷಸ ನಾಟಕ (ದ್ವಿತೀಯ ಮುದ್ರಣ, 1931), ಮುಕುಂದಾನಂದ ಭಾಣ (1935) ಮತ್ತು ಹಿತೋಪದೇಶ. ಅಮರಕೋಶವನ್ನು ಟೀಕೆಟಿಪ್ಪಣಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಪರಿಷ್ಕರಿಸಿ ಮುದ್ರಣಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ್ದರೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಇವರ ಭಾಷಾಪಾಂಡಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಅರಮನೆಯ ಸೇವೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ಇವರಿಗೆ ಆಸ್ಥಾನ ಮಹಾವಿದ್ವಾನ್ ಪದವಿಯನ್ನಿತ್ತು ಗೌರವಿಸಿದ್ದರು. ಶೃಂಗೇರಿ, ಶಿವಗಂಗೆ, ಕೂಡಲಿ, ಶ್ರೀಮಠಗಳಿಂದಲೂ ಇವರು ಸನ್ಮಾನಿತರಾಗಿದ್ದರು. **(ಎಂ.ವಿ.ಎಸ್.)**

ಮೋಟಗಾನಹಳ್ಳಿ ಶಂಕರಶಾಸ್ತ್ರೀ: 1862–1913. ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿದ್ವಾಂಸರು. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ಮೋಟಗಾನಹಳ್ಳಿ ರಾಮಶೇಷಶಾಸ್ತ್ರೀ ಇವರ ತಮ್ಮ. ತಂದೆ ಸಾಂಬಶಾಸ್ತ್ರೀ. ಮೋಟಗಾನಹಳ್ಳಿ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯಶಾಸ್ತ್ರೀ ಇವರ ಮಗ. ಶಾಸ್ತ್ರೀಗಳು ಜನಿಸಿದ್ದು ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಮಾಗಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮೋಟಗಾನ ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ. ಬಾಲ್ಯವೆಲ್ಲ ಮೋಟಗಾನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲೇ ಕಳೆಯಿತು. ಮಗನಿಗೆ ಎಂಟೊಂಬತ್ತು ವರ್ಷವಾಗಿದ್ದಾಗ ಸಾಂಬಶಾಸ್ತ್ರೀಗಳು ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಂದು ನೆಲೆಸಿದರು. ಶಂಕರಶಾಸ್ತ್ರೀಗಳ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವೆಲ್ಲ ಸೋದರಮಾವ ಗಂಗಾಧರಶಾಸ್ತ್ರೀಗಳ ಬಳಿ ಸಾಗಿತು. ತಾಯ್ನುಡಿ ತೆಲುಗಿನಲ್ಲೂ ಕನ್ನಡ ಸಂಸ್ಕೃತಗಳಲ್ಲೂ ಪಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನು ಗಳಿಸಿದರು. ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಗಳ ಅಧ್ಯಯನದೊಂದಿಗೆ, ಅಲಂಕಾರ, ಛಂದಸ್ಸು ಮತ್ತು ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪಾರಂಗತರೆನಿಸಿದ್ದರು.

ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮಹಾಪಾಠಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತದ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿಯೂ ದಂಡುಪ್ರದೇಶದ (ಕಂಟೋನ್ಮೆಂಟ್) ಆರ್ಕಾಟು ನಾರಾಯಣಸ್ವಾಮಿ ಮೊದಲಿಯಾರ್ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ತೆಲುಗು ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿಯೂ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಮಹಾಜನರಲ್ಲಿ ಪುರಾಣ ಪ್ರವಚನಕಾರರೆಂದು ಬಹು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದರು. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಚಾಮರಾಜಪೇಟೆ, ನಗರ್ತಪೇಟೆ ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಏರ್ಪಾಡಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಪುರಾಣಪ್ರವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಸಹೋದರರಾದ ರಾಮಶೇಷಶಾಸ್ತ್ರೀಗಳು ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ವಾಚನ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು, ಇವರು ಪಂಡಿತಪಾಮರ ರಂಜಕವಾಗುವಂತೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು.

ಇವರಿಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತ, ಕನ್ನಡ ಭಾಷಾಪಾಂಡಿತ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಗ್ರಂಥರಚನಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿದ್ದರೂ ಗ್ರಂಥರಚನೆಯ ಹವ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹೋಗಲಿಲ್ಲ. ಕೆಲವು ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಗಳ ಮತ್ತು ಪೇಟೆಯ ಪುಸ್ತಕದ ಅಂಗಡಿಗಳ ಒತ್ತಾಯದಿಂದ ಕೆಲವು ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಬರೆದುಕೊಟ್ಟದ್ದುಂಟು ; ಬಯಸಿದವರಿಗೆ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಪದ್ಯಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸಿಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರ,

ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರ, ಪದಲಾಲಿತ್ಯ ಮುಂತಾದ ಸಾಹಿತ್ಯಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದ ಇವರ ಆಶುಕವಿತಾರಚನೆಗಳೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕನ್ನಡ ಪದ್ಯಗಳೂ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಹಾಡುಗಳೂ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಈಗ ನಷ್ಟವಾಗಿವೆ. ಇವರು ರಚಿಸಿದ ಕನ್ನಡ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದುವು : ಇಂದ್ರಸಭಾ, ಪಾಂಡವವಿಜಯ, ಶ್ರೀಯಾಳಚರಿತ್ರೆ ಅಥವಾ ಧರ್ಮಪಾಲ ನಾಟಕ, ಮಂದಾರೋಜ್ವಲಪರಿಣಯ ಅಥವಾ ಗುಲೇಬಕಾವಲಿ. ಗುಲೇಬಕಾವಲಿ ಮುಂತಾದ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಗುಬ್ಬಿ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಯವರು ಆಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಜನರಂಜನೆಗಾಗಿ ಬರೆದ ಇಂಥ ನಾಟಕಗಳು ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪಾತ್ರವಹಿಸಿವೆ. ಇವರು 1913ರ ಮಾರ್ಚ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು.

(ಎಂ.ವಿ.ಎಸ್.)

ಮೋಟಗಾನಹಳ್ಳಿ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯಶಾಸ್ತ್ರೀ: 1905–61. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪಂಡಿತರು, ನಾಟಕಕಾರರು. ಇವರದು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಮನೆತನ. ಮೋಟಗಾನಹಳ್ಳಿ ಶಂಕರಶಾಸ್ತ್ರೀ ಇವರ ತಂದೆ. ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಾಲೆ, ಪ್ರೌಢ ಶಾಲೆಗಳ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮುಗಿಸಿ, ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾಲೇಜಿಗೆ ಸೇರಿ 1913–20ರ ವರೆಗೆ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿ ಪಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಂಡರು. ಸಾಹಿತ್ಯದ ಜೊತೆಗೆ ಸಂಗೀತದಲ್ಲೂ ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರವೇಶವನ್ನು ಪಡೆದರು. ವಾಲ್ಮೀಕಿ ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ವಾಚನ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಇವರು ಉತ್ತಮ ಗಮಕಿಗಳೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸೇಂಟ್ ಥೆರೆಸಾ ಕಾನ್ವೆಂಟಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಪಂಡಿತರಾಗಿ (1943–61) ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಕನ್ನಡ ಇವರ ನುಡಿ ಪತ್ರಿಕೆಗೆ ಇವರು ಕೆಲಕಾಲ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರು. ಮಹತ್ತರ ಕೊಡುಗೆ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಭಾಷಾಂತರ ಮಾಡಿದ್ದು (1930–38). ಮೈಸೂರು ಅರಮನೆಯ ಶ್ರೀಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಕಂದಪುರಾಣವನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ತಂದಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಇತರ ಕೃತಿಗಳಿವು: ಸ್ಕಂದಪುರಾಣ ಖಂಡಿಕೆಗಳು, ಲಲಿತೋಪಾಖ್ಯಾನ, ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕ ಕಥೆಗಳು (ಎರಡು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ), ಕರ್ನಾಟಕ ಮಾಳವಿಕಾಗ್ನಿಮಿತ್ರ.

ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜರು 1936ರಲ್ಲಿ ಇವರನ್ನು ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾಂಸರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಗೌರವಿಸಿದರು. ಇವರು 1961 ಜುಲೈ 30ರಂದು ನಿಧನರಾದರು.

(ಟಿ.ಟಿ.ಎಸ್.)

ಮೋದಿ, ಎಂ.ಸಿ.: 1916–2005. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನೇತ್ರವೈದ್ಯರು. ಮುರಿಗೆಪ್ಪ ಚನ್ನವೀರಪ್ಪ ಮೋದಿ ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. ತಂದೆ ಚನ್ನವೀರಪ್ಪ, ತಾಯಿ ದುಂಡಮ್ಮ. ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬೀಳಗಿರಿಯಲ್ಲಿ 1916 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 4 ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಪಿ. ಬಿ. ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ, ಬೆಳಗಾಂವಿಯ ಕರ್ನಾಟಕ ಆಯುರ್ವೇದ ಕಾಲೇಜು, ಕೆ.ಬಿ.ಎಚ್.ಬಿ. ಕಣ್ಣಿನ ಆಸ್ಪತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಪ್ರಥಮ ವೈದ್ಯಕೀಯ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮುಗಿಸಿದರು. ಮುಂದೆ ಅಮೆರಿಕದ ಕೊಲಂಬಿಯ ಮತ್ತು ನ್ಯೂಯಾರ್ಕ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ನೇತ್ರಶಾಸ್ತ್ರದ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಖಾಸಗೀ ವೈದ್ಯವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದರು (1942). ಇವರು ಮಹಾತ್ಮ ಗಾಂಧಿಯವರ ಅರ್ಪಿತ ಭಾವನೆಯ, ನಿಸ್ವಾರ್ಥ ಜನಸೇವೆಯ ಆದರ್ಶಕ್ಕೆ ಮಾರುಹೋಗಿ ಅವರ ಆಶೀರ್ವಾದವನ್ನು ಪಡೆದು, ದೇಶದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿರುವ ಅಂಧತ್ವದ ನಿವಾರಣೆಗೆ ತಮ್ಮನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿಕೊಂಡರು (1943). ವೈಯಕ್ತಿಕ ಸುಖ–ಸಂತೋಷವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ, ತಮ್ಮ ಪ್ರತಿಭೆ–ಪರಿಣತಿಯನ್ನು ಜನಸಾಮಾನ್ಯರ ಬಳಿ ಕೊಂಡೊಯ್ದು ಕಣ್ಣಿಲ್ಲದವರಿಗೆ ಬೆಳಕಾದರು.

ವೈದ್ಯಕೀಯ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮೋದಿಯವರ ಸಾಧನೆ ಅದ್ವಿತೀಯವಾದುದು. ವೈದ್ಯನಿದ್ದಲ್ಲಿ ರೋಗಿ ಹೋಗಬೇಕೆಂಬ ವಿಚಾರವನ್ನು ಅಲ್ಲಗಳೆದು, ರೋಗಿ ಇದ್ದಲ್ಲಿಗೇ ವೈದ್ಯರು ಹೋಗಬೇಕೆಂಬ ಪರಿಪಾಠವನ್ನು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ತಂದರು. ಸಂಚಾರಿ ನೇತ್ರಚಿಕಿತ್ಸಾಲಯವನ್ನು ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಪ್ರಥಮ ವ್ಯಕ್ತಿ ಇವರು. ಇವರ ಸಂಚಾರಿ ನೇತ್ರಚಿಕಿತ್ಸಾಲಯ ಬೃಹದಾಕಾರವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾರತದ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸಿ ಲಕ್ಷಾಂತರ ಜನರಿಗೆ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ.

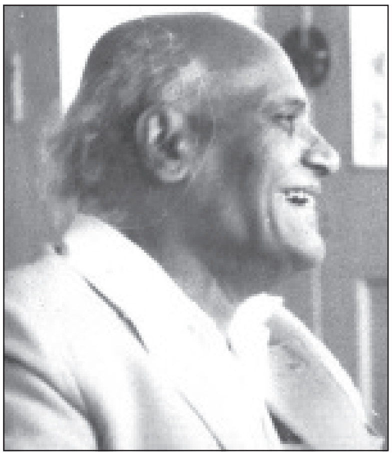

ಮೋದಿಯವರು ಸಾಮೂಹಿಕ ಉಚಿತ ನೇತ್ರ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದವರಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮರು. ಅಂಧತ್ವ ನಿವಾರಣೆಗೆ ಇವರು ಹಮ್ಮಿದ ಈ ಆಂದೋಲನದಲ್ಲಿ 1974ರ ಹೊತ್ತಿಗೇ 4 ಲಕ್ಷ ಜನರ ಕಣ್ಣುಗಳ ಶಸ್ತ್ರಚಿಕಿತ್ಸೆಯನ್ನೂ 40 ಲಕ್ಷ ಜನರ ಕಣ್ಣು ಪರೀಕ್ಷೆಯನ್ನೂ ಮಾಡಿ ದೃಷ್ಟಿ ಸಮಸ್ಯೆಗಳಿಗೆ ಪರಿಹಾರ ನೀಡಿದ್ದರು. ಅಗತ್ಯಬಿದ್ದ ಸಹಸ್ರಾರು ಮಂದಿಗೆ ಕನ್ನಡಕಗಳನ್ನು ಉಚಿತವಾಗಿ ನೀಡಿದರು.

ಮೋದಿಯವರ ಸಂಚಾರಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆ ಎರಡು ವಾರಗಳ ಪರ್ಯಂತ ಒಂದೊಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಆ ಶಿಬಿರಕ್ಕೆ ಶಾಲೆ ಕಾಲೇಜು ಮತ್ತಿತರ ಕಟ್ಟಡಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುವುದು. ಅನೇಕ ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳು, ಸ್ವಯಂಸೇವಕರು ಆ ಶಿಬಿರದ ಯಶಸ್ಸಿಗೆ ಶ್ರಮಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲಿ ನೆರೆದ ರೋಗಿಗಳಿಗೆ, ಅವರ ಸಹಾಯಕರಿಗೆ ಊಟ–ವಸತಿಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಮೊದಲು ರೋಗಿಗಳನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸಿ ಎರಡು ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಶಸ್ತ್ರಚಿಕಿತ್ಸೆಯನ್ನು ಮುಗಿಸಿ ಅನಂತರದ 10 ದಿನಗಳು ಶಸ್ತ್ರಚಿಕಿತ್ಸೆಯೋತ್ತರ ನಿರೀಕ್ಷಣೆಗೆ ರೋಗಿಗಳು ಒಳಪಡುತ್ತಾರೆ. ಗಂಟೆಗೆ ನಲವತ್ತು ಶಸ್ತ್ರಚಿಕಿತ್ಸೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಮೋದಿಯವರು ತಿರುಪತಿಯ ಶಿಬಿರದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ದಿನ 833 ಮೋತಿಬಿಂದು ತೆಗೆದ ದಾಖಲೆ ಇದೆ.

ಸಂಚಾರಿನೇತ್ರ ಚಿಕಿತ್ಸಾ ಘಟಕವಲ್ಲದೆ ದಾವಣಗೆರೆಯಲ್ಲಿ ನೇತ್ರಚಿಕಿತ್ಸಾ ಕೇಂದ್ರವೊಂದನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದು–ಇವುಗಳೆಲ್ಲ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಟ್ರಸ್ಟ್‌ಗಳಾಗಿವೆ. ಈ ಟ್ರಸ್ಟ್ ಬೆಂಗಳೂರು, ಬೆಳಗಾಂವಿ ಮತ್ತು ದಾವಣಗೆರೆಯಲ್ಲಿ ಉಚಿತ ಕಣ್ಣಾಸ್ಪತ್ರೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

ಮೋದಿಯವರು ಅನೇಕ ಬಾರಿ ಅಮೆರಿಕ, ರಷ್ಯ ಸಂದರ್ಶಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಶಸ್ತ್ರಚಿಕಿತ್ಸಾ ವಿಧಾನಗಳನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನೇತ್ರಚಿಕಿತ್ಸೆಯ ದೊರೆ, ಸಾಮೂಹಿಕ ನೇತ್ರಚಿಕಿತ್ಸಾ ವಿಧಾನದ ಆದ್ಯಪ್ರವರ್ತಕ, ನೇತ್ರದಾನಿ, ಕಣ್ಣು ಕೊಡುವ ಅಣ್ಣ ಎಂದು ಇವರನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷೆಯೂ ಇಲ್ಲ. ಮೋದಿಯವರು ತಮ್ಮ ಸುತ್ತ ತ್ಯಾಗಜೀವಿಗಳ ದೊಡ್ಡಗುಂಪನ್ನೇ ಕಟ್ಟಿ ಮಾನವೀಯ ಸೇವೆಗೆ ನಿಂತ ಮಹಾವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗಿದ್ದರು. ಜೀವಿತಾವಧಿಯಲ್ಲೇ ಇವರೊಂದು ದಂತಕತೆಯಾದರು.

ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಇವರ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ 1956ರಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಶ್ರೀ, 1968ರಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಭೂಷಣ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನಿತ್ತು ಗೌರವಿಸಿತು. ಮೈಸೂರು ಮತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳು ಇವರಿಗೆ ಗೌರವ ಡಾಕ್ಟೊರೇಟ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ನೀಡಿವೆ. ಮೋದಿಯವರ ಮಾನವೀಯ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ದೇಶ–ವಿದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಖ್ಯಾತಿ ಮನ್ನಣೆ ಮತ್ತು ಗೌರವ ಲಭಿಸಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ಮೋದಿಯವರನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಒಂದು ಸಾಕ್ಷ್ಯಚಿತ್ರವನ್ನು ತಯಾರಿಸಿದೆ.

(ಪಿ.ಎಸ್.ಎಸ್ಐ.)

ಮೋಹನದಾಸ: ಸು. 1750. ಹೆಸರಾಂತ ಹರಿದಾಸರು. ಬಡತನದ ಬೇಗೆಯಿಂದ ಇವರ ತಾಯಿ ರೋಗದ ಕೂಸನ್ನು ತುಂಗಭದ್ರೆಗೆ ಎಸೆಯ ಬೇಕೆಂದಿದ್ದಾಗ ವಿಜಯದಾಸರ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಬದುಕಿದರು. ಅವರಿಂದ ಮೋಹನ ಎಂದು ಹೆಸರು ಹೊಂದಿ ಮೋಹನದಾಸರಾಗಿ ಮೋಹನವಿಠಲ ಎಂಬ ಅಂಕಿತದಿಂದ ಸುಳಾದಿ, ಕೀರ್ತನೆ ಮತ್ತು ಉಗಾಭೋಗಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರಿಗೆ ವಿಜಯದಾಸರಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಗೌರವವಿದ್ದು ಅವರನ್ನು ಕುರಿತಂತೆಯೂ ಕೀರ್ತನೆಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಅನೇಕ ರಚನೆಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಬೋಧಿಸಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಕೋಲುಹಾಡು ಇವರ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖವಾದ ರಚನೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 217ನುಡಿಗಳಿವೆ. ಇದು ಜನಪದ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಕೋಲು ಪದಗಳ ಮಟ್ಟಿನಲ್ಲಿದೆ. ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಿಗೆ ಒಂದು ನುಡಿ. ಈ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಅರ್ಧಭಾಗ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ತುತಿಗೆ ಮೀಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಸುಭದ್ರೆ–ರುಕ್ಮಿಣಿ, ಕೃಷ್ಣಾರ್ಜುನ ಸಂಭಾಷಣೆ ಇದೆ. ನೀತಿನುಡಿಗಳಂತಿರುವ ಇವುಗಳ ತತ್ತ್ವ ಸಾಹಿತ್ಯದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿದಾಗ ಕಡಿಮೆಯೇ. ಒಂದು ನುಡಿ:

ಭಾವಜ್ಞರ ಸಂಗ ಶ್ಯಾವಿಗೆ ಉಂಡಂತೆ
ಭಾವವನರಿಯದ ಬಲುಹೀನ–ಕೋಲೆ
ಭಾವವನರಿಯದ ಬಲುಹೀನರ ಸಂಗ
ಬೇವಿನ ಹಾಲ ಕುಡಿದಂತೆ–ಕೋಲೆ

ಏನೆಲೊ, ಮೂರ್ ದುಡ್ಡು, ಭಾವಯ್ಯ, ತಲೆಹೊಡಕ, ತಿರುಗಲ ತಿಪ್ಪಿ, ಮನೆಮಾರಿ, ಪುಂಡುಗಾರ, ಲಂಡರ್ ಗೊಡವೆ ಮುಂತಾದ ಆಡು ಮಾತುಗಳನ್ನು ಇವರು ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ಕೀರ್ತನೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.

(ಎಚ್.ಆರ್.ಡಿ.)

ಮೋಳಿಗೆ ಮಾರಯ್ಯ: 12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಿವಶರಣ ಹಾಗೂ ವಚನಕಾರ. ಅರಸೊತ್ತಿಗೆ ಬಿಟ್ಟು ಕಾಯಕವೇ ಕೈಲಾಸ ಎಂಬ ನುಡಿಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಸೌದೆ ಒಡೆಯುವ ಕಾಯಕವನ್ನು ಕೈಗೊಂಡು ನಡೆನುಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಆದರ್ಶವಾಗಿ ಬಾಳಿದವ. ಇವನಿಗೆ ಮೋಳಿಗಯ್ಯ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದೆ. ಮೊದಲಿಗೆ ಈತ ಕಾಶ್ಮೀರ ದೇಶದ ಮಾಂಡವ್ಯಪುರದ ರಾಜನಾಗಿದ್ದನೆಂದೂ ಅನಂತರ ಬಸವಣ್ಣನವರ ವಿಚಾರಗಳ ಆಕರ್ಷಣೆಗೊಳಗಾಗಿ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ತನ್ನ ಹೆಂಡತಿ ಗಂಗಾದೇವಿಯೊಂದಿಗೆ ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕೆ ಬಂದು ಅಲ್ಲಿ ಮೋಳಿಗೆ ಮಾರಯ್ಯನಾದನೆಂದೂ ಹೆಂಡತಿ ಮಹಾದೇವಿಯಾದಳೆಂದೂ ವೀರಶೈವ ಗ್ರಂಥಗಳು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ತೆಲುಗು ಬಸವಪುರಾಣಮು, ಕನ್ನಡ ಬಸವಪುರಾಣ, ಶಿವತತ್ತ್ವಚಿಂತಾಮಣಿ, ವೀರಶೈವಾಮೃತ ಮಹಾಪುರಾಣ, ಪ್ರಭುದೇವರಪುರಾಣ, ರಾಘವಾಂಕಚಾರಿತ್ರ , ಗುರುರಾಜಚಾರಿತ್ರ, ವೃಷಭೇಂದ್ರವಿಜಯ, ಭೈರವೇಶ್ವರಕಾವ್ಯದ ಕಥಾಮಣಿಸೂತ್ರರತ್ನಾಕರ, ಶರಣಲೀಲಾಮೃತ, ಬೋರಬಸವಪುರಾಣ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಇವನ ಚರಿತ್ರೆ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ. ಹೊನ್ನವಳ್ಳಿಯ ಗೌರಾಂಕ (ಸು. 1525) ಈತನನ್ನು ಕುರಿತು ಮೋಳಿಗಯ್ಯನ ಪುರಾಣ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರಭುದೇವರ ಶೂನ್ಯಸಂಪಾದನೆಯಲ್ಲಿ ಮೋಳಿಗಯ್ಯಗಳ ಸಂಪಾದನೆ ಎಂಬ ಭಾಗವಿದೆ. ಕೀರ್ತನೆಕಾರರು ತಮ್ಮ ಕೀರ್ತನೆಗಳಲ್ಲಿ ಈತನನ್ನು ಕೊಂಡಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಬಸವಣ್ಣ, ಚೆನ್ನಬಸವಣ್ಣ, ಸಿದ್ಧರಾಮ ಮೊದಲಾದವರು ಈತನನ್ನು ತಮ್ಮ ಆದರ್ಶವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.

ಮಾರಯ್ಯ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಶಿವಭಕ್ತನೂ ಆದರ್ಶ ಶರಣನೂ ಆಗಿದ್ದಂತೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಚನಕಾರನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಈತನ 819 ವಚನಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ನಿಃಕಳಂಕಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಎಂಬುದು ಇವನ ವಚನಗಳ ಅಂಕಿತ. ಈ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಷಟ್ಸ್ಥಲಸಿದ್ಧಾಂತದ ನಿರೂಪಣೆಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಈತನ ಸತಿ ಮಹಾದೇವಿಯೂ ವಚನಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಇದುವರೆಗೆ ಇವಳ 69 ವಚನಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಎನ್ನಯ್ಯ ಪ್ರಿಯ ಇಮ್ಮಡಿ ನಿಃಕಳಂಕ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಎಂಬುದು ಇವಳ ವಚನಗಳ ಅಂಕಿತ. **(ಬಿ.ಎಸ್.ಎಸ್.)**

ಮೌಕ್ತಿಕ ಕವಿ: ಸು. 1120. ಚಂದ್ರನಾಥಾಷ್ಟಕ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ. ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಈತನೇ ಬರೆದನೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಗ್ರಂಥಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಕೃತಕೃತ್ಯಂ ಮೌಕ್ತಿಕ ಸತ್ಕವಿ ವಿರಚಿಸಿದೀಸಾರಮಪ್ಪಷ್ಟಕ ಶ್ರೀ ಸ್ತುತಿಯಂ ಎಂಬ ಮಾತುಗಳು ಆಧಾರವಾಗಿವೆ. ಇದೇ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ಪೆಣ್ಣೆಂಗಡಲ ಪುರವರಾಧೀಶ್ವರಂ ಚಂದ್ರನಾಥಾ ಎಂದು ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ಪೆಣ್ಣೆಂಗಡಲು ಅಥವಾ ಹೆಣ್ಣೆಂಗಡಲು (ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆ) ಜೈನ ಕೊಂಗಾಳ್ವರ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು, ಇದನ್ನು ವೀರಕೊಂಗಾಳ್ವದೇವ ಸು. 1120ರಲ್ಲಿ ಮೇಘಚಂದ್ರನ ಶಿಷ್ಯ ಪ್ರಭಾಚಂದ್ರ ಸಿದ್ಧಾಂತದೇವನಿಗೆ ದಾನವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಂತೆ ಶಾಸನವೊಂದರಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಚಂದ್ರನಾಥಾಷ್ಟಕ ಚಂದ್ರನಾಥ ಸ್ತುತಿಪರವಾದ ಗ್ರಂಥ. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ದೊರೆತಿರುವ ಅಷ್ಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದು. ಒಂಬತ್ತು ವೃತ್ತಗಳಿವೆ. ಪ್ರತಿವೃತ್ತವೂ ಚಂದ್ರನಾಥ ಎಂದು ಮುಗಿಯುತ್ತದೆ.(ಕೆ.ಬಿ.)

ಮೌರ್ಯರ ಆಳ್ವಿಕೆ: ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ. 4–3ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಮಗಧದ ಪಾಟಲೀಪುತ್ರದಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ರಾಜಮನೆತನ. ಈ ವಂಶದ ಮೂರನೆಯ ದೊರೆ ಅಶೋಕನ ಶಾಸನಗಳು ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಸ್ಕಿ ಮತ್ತು ಕೊಪ್ಪಳ (ಗವಿಮಠ ಮತ್ತು ಪಾಲ್ಕಿಗುಂಡು) ಹಾಗೂ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ, ಸಿದ್ಧಾಪುರ ಮತ್ತು ಜಟಿಂಗ ರಾಮೇಶ್ವರಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಉತ್ತರ ಭಾಗದ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಮೌರ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೇರ್ಪಡೆಯಾಗಿದ್ದುವೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟ. ಉತ್ತರ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಭೀಕರ ಕ್ಷಾಮ ತಲೆದೋರುವುದೆಂದು ಅರಿತ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ, ತನ್ನ ಗುರು ಭದ್ರಬಾಹುವಿನೊಂದಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಕಡೆಗೆ ಬಂದು ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿ, ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಸಲ್ಲೇಖನ ವ್ರತವನ್ನು ಕೈಗೊಂಡು ಮರಣವನ್ನಪ್ಪಿದನೆಂದು ಜೈನ ಸಂಪ್ರದಾಯ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದಲ್ಲಿನ ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಶಾಸನಗಳು ಈ ವಿಚಾರವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತಯಾರೆಂಬ ಬಗ್ಗೆ ಇತಿಹಾಸಕಾರರಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವಿದ್ದರೂ ಹೆಚ್ಚಿನವರಲ್ಲಿ ಈತ ಮೌರ್ಯ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಇರುವುದರಿಂದ, ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳವನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದ ಕರ್ನಾಟಕದ ದಕ್ಷಿಣದ ಭಾಗಗಳೂ ಮೌರ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿತ್ತೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಆದರೆ ಅಶೋಕನಾಗಲೀ ಅವನ ಹಿಂದಿನ ಮೌರ್ಯ ರಾಜರುಗಳಾಗಲೀ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿಬಂದು ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತರಿಸಿದ ಬಗ್ಗೆ ಯಾವ ಆಧಾರಗಳೂ ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ ಕ್ರಿಸ್ತಶಕಾರಂಭ ಕಾಲದ ಸಂಘಂ ತಮಿಳು ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕದ 11–12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ನಂದರ ಆಳ್ವಿಕೆಯಿದ್ದ ಪ್ರಸ್ತಾಪಗಳು ದೊರಕುವುದರಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕ ಮೊದಲು ನಂದರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿದ್ದು ಅನಂತರ ಅವರ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಗಳಾದ ಮೌರ್ಯರು ತಮ್ಮ ಆಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ಮುಂದುವರೆಸಿರಬೇಕೆಂದು ತರ್ಕಿಸಬಹುದು.

ಮೌರ್ಯರ ಕಾಲದ ಕರ್ನಾಟಕದ ರಾಜಕೀಯ, ಆರ್ಥಿಕ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯ ವಿಷಯ ಹೆಚ್ಚು ತಿಳಿದಿಲ್ಲ. ರಾಜಾಜ್ಞೆಗಳು ಸುವರ್ಣಗಿರಿಯಲ್ಲಿನ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳ ಮುಖೇನ ಇಸಿಲದಲ್ಲಿನ ಮಹಾಮಾತ್ರರಿಗೆ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತಿದ್ದಿತೆಂದು ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ ಗುಂಪಿನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಸುವರ್ಣಗಿರಿ(ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಸ್ಕಿ, ಕನಕಗಿರಿ ಅಥವಾ

ಕರ್ನೂಲು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚೊನ್ನಗಿರಿ) ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಮೌರ್ಯರ ಉಪರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿದ್ದು, ಇಸಿಲ (ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ) ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದು, ಈ ಎರಡು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದರ್ಜೆಯ ರಾಜ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಸಂಘಂ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ದೊರಕುವ ಕೆಲವು ಆಧಾರಗಳಿಂದ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದ ಮೌರ್ಯ ಸೈನ್ಯ, ಸ್ಥಳೀಯ ಕೋಶರ್ ಎಂಬ ಜನರೊಡನೆ ಕೂಡಿದ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ರಾಜಕೀಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಭಾವೀ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದ್ದಿತೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಮಹಾವಂಸ, ದೀಪವಂಸ ಮುಂತಾದ ಸಿಂಹಳದ ಬೌದ್ಧಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಅಶೋಕನು ಕಳುಹಿಸಿದ ಭಿಕ್ಷುಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧ ಧರ್ಮವನ್ನು ಹರಡಿದರೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ, ಮಸ್ಕಿ ಮುಂತಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆದಿರುವ ಉತ್ಖನನಗಳಿಂದ ಸಾತವಾಹನಪೂರ್ವ ಕಾಲದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಸ್ಥಳಗಳು ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಸಮಾಧಿ (ಮೆಗಾಲಿಥಿಕ್) ಸಂಸ್ಕೃತಿಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮೌರ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯೇ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿದ್ದಿರಬಹುದು. ಆದರೆ ಇದು ಬಹು ವಿವಾದಾಸ್ಪದ ವಿಷಯ. ಉತ್ತರ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಒತ್ತುಮುದ್ರೆಯ ನಾಣ್ಯಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಮತ್ತು ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ದೊರಕಿರುವುದರಿಂದ, ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಉತ್ತರ ಭಾರತದೊಡನೆ ವ್ಯಾಪಾರಾದಿ ಸಂಪರ್ಕಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದಿದ್ದು, ಪ್ರಾಯಶಃ ಈ ನೂತನ ರಾಜಕೀಯ ಆರ್ಥಿಕ ಸ್ಥಿತಿಯಿಂದಾಗಿ, ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕವಾಗಿ ಗ್ರಾಮೀಣ ಘಟ್ಟದಿಂದ ನಾಗರೀಕತೆಯ ಘಟ್ಟಕ್ಕೆ ಪರಿವರ್ತನೆ ಹೊಂದಲಾರಂಭಿಸಿರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಅಶೋಕನ ಅನಂತರ ಕರ್ನಾಟಕ ಮೌರ್ಯರ ಕೈಬಿಟ್ಟಿರಬೇಕು.

(6–7ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಕೊಂಕಣ–ಗೋವ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಮೌರ್ಯವಂಶದ ಚಂದ್ರವರ್ಮ ಮತ್ತು ಅನಿರ್ಜಿತವರ್ಮ ಎಂಬುವರ ಶಾಸನಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಆದರೆ ಈಗಿನ ಕರ್ನಾಟಕದ ಯಾವುದೇ ಭಾಗ ಇವರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದ್ದಂತೆ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ.) *

ಯ

ಯಂತ್ರ ಉದ್ಯಮ: ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಮತ್ತು ತಾಂತ್ರಿಕ ರಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಅಗಾಧ ಮುನ್ನಡೆಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಿರುವ ಆಧುನಿಕ ಯುಗದ ಆರ್ಥಿಕತೆಯಲ್ಲಿ ಯಂತ್ರಗಳ ಪಾತ್ರ ಮಹತ್ತ್ವದ್ದಾಗಿದ್ದು, ವಿವಿಧ ವಸ್ತುಗಳ ಉತ್ಪಾದನೆ ಮತ್ತು ವಿತರಣರಂಗಕ್ಕೆ ಮೂಲಾವಶ್ಯಕಗಳಾದ ಯಂತ್ರಗಳು ಮತ್ತು ಯಂತ್ರೋಪಕರಣಗಳನ್ನು ತಯಾರುಮಾಡುವುದು ಬಹುಮುಖ್ಯವಾದ ಉದ್ಯಮವಾಗಿ ರೂಪುಗೊಂಡಿದೆ. ವಿಶ್ವದ ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲೂ ಕಂಡುಬಂದಿರುವ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಕ್ರಾಂತಿಯ ಪರಿಣಾಮ ಭಾರತವನ್ನು ತಲುಪುವ ಮೊದಲು ಈ ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಸಹ ಬಹು ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ತಿಗರಿ, ಮಗ್ಗ, ಕುಲುಮೆಗಳಂಥ ಬಹು ಸರಳವಾದ ಯಂತ್ರಗಳು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ಅವುಗಳ ಉಪಯೋಗ ಸಣ್ಣ ಗೃಹ ಉದ್ಯಮಗಳಿಗೆ ಸೀಮಿತವಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಇಂದಿನ ಯಂತ್ರ ಉದ್ಯಮ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆದ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಮತ್ತು ಕೈಗಾರಿಕಾ ಕ್ರಾಂತಿಯ ಫಲ. ಸಹಜವಾಗಿ, 19ನೆಯ ಶತಮಾನ ಮತ್ತು 20ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮೊದಲ ದಶಕಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ, ಅದರಲ್ಲೂ ಬ್ರಿಟನ್‌ನಲ್ಲಿ ತಯಾರಾದ ಯಂತ್ರಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿನ ಬಳಕೆಗೆ ಆಮದು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ದೇಶದ ಆರ್ಥಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಈ ಪರಾವಲಂಬನವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಅಥವಾ ಕಡಿಮೆ ಮಾಡಿ, ಇಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ಥಳೀಯ ಆವಶ್ಯಕತೆಗಳಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಯಂತ್ರಗಳು ಮತ್ತು ಉಪಕರಣಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನಗಳು ನಡೆದು ಇಂದು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿಯೂ ಯಂತ್ರ ಉದ್ಯಮ ಬೃಹತ್ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದಿದೆ.

ಈ ರಂಗದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಾಧನೆಗಳೆಲ್ಲ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯೋತ್ತರ ಕಾಲದ್ದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದಾದರೂ ತತ್ಪೂರ್ವ ಈ ನಾಡಿನಲ್ಲಿ, ಅದರಲ್ಲೂ ಹಳೆಯ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಈ ದಿಶೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿನ ಚಟುವಟಿಕೆ ಆರಂಭವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಶತಮಾನದ ಮೊದಲ ದಶಕಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಕಾರ್ಯನಿರತವಾದ ಶಿವಸಮುದ್ರ ವಿದ್ಯುದಾಗಾರ, ಭದ್ರಾವತಿ ಕಬ್ಬಿಣ ಮತ್ತು ಉಕ್ಕಿನ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಯಂತ್ರೋದ್ಯಮದ ಬೆಳವಣಿಗೆಯ ಆವಶ್ಯಕತೆಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿದ್ದುವು **(ನೋಡಿ : ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು)**.

2ನೆಯ ಮಹಾಯುದ್ಧದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಉದ್ಯಮ ಇನ್ನೂ ಬೆಳೆಯಿತು. ಯಂತ್ರೋದ್ಯಮಕ್ಕೆ ಕುಶಲಿಗಳಾದ ಜನರ ಸಿದ್ಧತೆ ಮುಖ್ಯವೆಂದು ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರು ದಾನ ನೀಡಿ, 1942ರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಆಕ್ಯುಪೇಷನಲ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಸ್ವಲ್ಪ ಹಿಂದೆ, ಅಂದರೆ 1940ರಲ್ಲಿ, ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನ್ ವಿಮಾನ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿತ್ತು. ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರದ ಪಿಂಗಾಣಿ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ವಿದ್ಯುತ್ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಕೇಂದ್ರೀಯ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಕಾರ್ಯಾಗಾರ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲೂ ಮೈಸೂರು ಕಿರ್ಲೋಸ್ಕರ್ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಹರಿಹರದಲ್ಲೂ ಸ್ಥಾಪನೆಗೊಂಡವು. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಖಾಸಗಿಯಾಗಿ ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ಉದ್ಯಮಗಳೂ ಬೆಳೆದುವು.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ, ಅದರಲ್ಲೂ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಂಡಿದ್ದ ತಾಂತ್ರಿಕ ಪರಿಸರವನ್ನು ಗಮನಿಸಿದ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾನಂತರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿನ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನ್ ವಿಮಾನ ಕಾರ್ಖಾನೆಯನ್ನು ಅಗಾಧವಾಗಿ ವಿಸ್ತರಿಸಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನ್ ಮೆಷಿನ್ ಟೂಲ್ಸ್, ಭಾರತ್ ಅರ್ತ್ ಮೂವರ್ಸ್ ಲಿಮಿಟೆಡ್, ಭಾರತ್ ಎಲೆಕ್ಟ್ರಾನಿಕ್ಸ್ ಲಿಮಿಟೆಡ್ ಮತ್ತು ಇಂಡಿಯನ್ ಟೆಲಿಫೋನ್ ಇಂಡಸ್ಟ್ರೀಸ್– ಈ ಬೃಹತ್ ಉದ್ಯಮಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿತು. ರಾಜ್ಯಸರ್ಕಾರವೂ ತನ್ನ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಗಳ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಂಡವಾಳ ಹೂಡುವುದು, ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಉದ್ಯಮಗಳಿಗೆ ನೆರವು ನೀಡುವುದು, ಧನ ವಿನಿಯೋಗ ಮಾಡಲು ಇಚ್ಛಿಸುವವರಿಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡುವುದು, ಕೈಗಾರಿಕಾ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವುದು ಹಾಗೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ಅವಶ್ಯವಿರುವ ಹಣಕಾಸು ಮತ್ತು ಇತರ ತಾಂತ್ರಿಕ ಸೌಕರ್ಯಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುವುದು ಮುಂತಾದ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಿಂದ ಯಂತ್ರ ಮತ್ತು ಯಂತ್ರೋಪಕರಣಗಳ ಉತ್ಪಾದನಾರಂಗದಲ್ಲಿ ಖಾಸಗಿ ಉದ್ಯಮಿಗಳೂ ಭಾಗವಹಿಸಲು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡುತ್ತಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಹಣಕಾಸು ಮಂಡಳಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ಸಣ್ಣ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಮಂಡಲಿ, ಸಣ್ಣ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಸೇವಾಸಂಸ್ಥೆಗಳಂಥ ಅನೇಕ ಸರ್ಕಾರಿ ಕಾರ್ಯಶಾಖೆಗಳಿಂದ ಸಣ್ಣ ಉದ್ದಿಮೆಗಳಿಗೆ ನಾನಾ ರೀತಿಯ ಸಹಾಯ ಉತ್ತೇಜನ ದೊರೆಯುತ್ತಿದೆ. ಯಂತ್ರೋದ್ಯಮಕ್ಕೆ ಒಳ್ಳೆಯ ವಾತಾವರಣ, ಯೋಗ್ಯರಾದ ಕಾರ್ಮಿಕರು, ಸರ್ಕಾರದ ಸೌಕರ್ಯ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಯಂತ್ರೋದ್ಯಮ ಬೆಳೆಯಲು ಅವಕಾಶವಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕ ಯಂತ್ರೋದ್ಯಮದ ಬೀಡು ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು. ಹಾಸನದಲ್ಲಿ ಉಪಕರಣಗಳ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಗಡಿಯಾರದ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಕಿರ್ಲೋಸ್ಕರ್ ವಿದ್ಯುತ್ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ವಿದ್ಯುತ್ ಕಾರ್ಖಾನೆ – ಹೀಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಕೈಗಾರಿಕೆ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದೆ. ಅನೇಕ ಉಕ್ಕು ಪುನರ್ ಉರುಳು ಯಂತ್ರಾಗಾರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಎಲ್ಲ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹರಡಿವೆ. ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ರೈಲ್ವೆ ಇಲಾಖೆಯವರು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಯಲಹಂಕದ ಬಳಿ ರೈಲುಗಾಡಿಗಳಿಗೆ ಬೇಕಾದ ಗಾಲಿ ಮತ್ತು ಇರುಚು ತಯಾರಿಸುವ ಕಾರ್ಖಾನೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ಯೋಜಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ಕೇಂದ್ರೀಯ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಕಾರ್ಯಾಗಾರದವರ ವಿದ್ಯುತ್ ಚಾಲಕ ಎರಡು ಮತ್ತು ಮೂರು ಗಾಲಿಗಳ ವಾಹನಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯ ಉದ್ಯಮ, ಮದ್ದೂರಿನ ಬಳಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವ ಸ್ಕೂಟರ್ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಭದ್ರಾವತಿಯಲ್ಲಿ ಫೌಂಡ್ರಿ ಮತ್ತು ಪೋರ್ಜ್ ವಿಭಾಗ, ಧಾರವಾಡದ ಹತ್ತಿರ ಇರುವ ಕನ್ನಡ ಬೆರಳಚ್ಚಿನ ಯಂತ್ರಗಳ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಮತ್ತು ಸ್ಕೂಟರ್ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಇವೂ ಹೊಸದಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿವೆ. ದೊಡ್ಡ ಉದ್ಯಮಗಳಿಗೆ ಪೂರಕವಾಗಿಯೋ ಅಥವಾ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿಯೋ ಯಂತ್ರ ಮತ್ತು ಯಂತ್ರೋಪಕರಣಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುವ ನಾಲ್ಕಾರು ಖಾಸಗಿ ಘಟಕಗಳೂ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿವೆ.

ಕೆಲವು ಬೃಹತ್ ಉದ್ಯಮಗಳ ಪರಿಚಯದಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕದ ಯಂತ್ರೋದ್ಯಮದ ವಿಸ್ತಾರವನ್ನು ತಿಳಿಯಬಹುದು.

1) ನ್ಯೂ ಗೌರ್ನಮೆಂಟ್ ಎಲೆಕ್ಟ್ರಿಕಲ್ ಫ್ಯಾಕ್ಟರಿ : ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರ ಜರ್ಮನಿಯ ಎ.ಇ.ಜಿ. ಕಂಪನಿಯ ಸಹಯೋಗದೊಡನೆ ಈ ಕಾರ್ಖಾನೆಯನ್ನು 1965ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿತು. ವಿದ್ಯುತ್ ಯಂತ್ರಗಳ ತಯಾರಿಕೆ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶ. ನೂರಾರು ಕೋಟಿ ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ಬಂಡವಾಳ ಹೂಡಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ತಯಾರಾದ ಯಂತ್ರಗಳನ್ನು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಿಗೆ ರಫ್ತು ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

2) ಭಾರತ್ ಎಲೆಕ್ಟ್ರಾನಿಕ್ಸ್ ಲಿಮಿಟೆಡ್ : 1954 ರಲ್ಲಿ ಎಲೆಕ್ಟ್ರಾನಿಕ್ಸ್ ಉಪಕರಣಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಲು ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ ಕಾರ್ಖಾನೆ. 1956ರಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮ ಶಕ್ತಿ ಎಚ್.ಪಿ. ಟ್ರಾನ್ಸ್‌ಮೀಟರ್ಸ್ ಮತ್ತು ರಿಸೀವರ್ಸ್ ತಯಾರಿಕೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. 1,000 ಜನ ಕೆಲಸಗಾರರಿಂದ 60 ಲಕ್ಷ ರೂ. ಬೆಲೆಬಾಳುವ ವಸ್ತುಗಳು ತಯಾರು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟವು. ಈಗ ಆರು ತಯಾರಿಕಾ ವಿಭಾಗಗಳಿವೆ. ಸು. 350 ಬಗೆಯ ಎಲೆಕ್ಟ್ರಾನಿಕ್ ಉಪಕರಣಗಳನ್ನು ಒಂದೇ ಕಾರ್ಖಾನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ತಯಾರು ಮಾಡುತ್ತಿರುವುದು ಭಾರತದಲ್ಲಿಯೇ ಏಕೆ ವಿದೇಶಗಳ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದರೂ ಒಂದು ವಿಶೇಷವೇ. ರಕ್ಷಣಾ ಇಲಾಖೆ, ರೈಲ್ವೆ, ಅಂಚೆ ಮತ್ತು ತಂತಿ ಇಲಾಖೆ, ಪ್ರಸಾರ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾ ಇಲಾಖೆ, ವೈದ್ಯ ಇಲಾಖೆಗಳೂ ಇದರಲ್ಲಿ ತಯಾರಾದ ಉಪಕರಣಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿವೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ 14 ಸಾವಿರ ಜನ ಕೆಲಸಗಾರರಲ್ಲಿ 3 ಸಾವಿರ ಜನ ಮಹಿಳೆಯರು.

ಎಚ್.ಎಫ್. ಮತ್ತು ವಿ.ಎಚ್.ಎಸ್. ಎಂಬ ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಟ್ರಾನ್ಸ್‌ರಸೀವರ್ಸ್‌ಗಳನ್ನು, ವಾಲ್ವ್ಸ್ ಟ್ರಾನ್ಸ್‌ಮೀಟರ್ಸ್, ಟ್ಯೂಬ್ಸ್, ರಾಡಾರ್ ಮತ್ತು ವೈದ್ಯಕೀಯ ರಂಗಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಅನೇಕ ಎಲೆಕ್ಟ್ರಾನಿಕ್ ಉಪಕರಣಗಳನ್ನು, ಗಣಕ ಯಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಬೇಕಾದ ಡಿಜಿಟಲ್ ಸಿಂಫನಿಸಸ್ ಮುಂತಾದ ಉಪಕರಣಗಳನ್ನು ತಯಾರು ಮಾಡುತ್ತಿದೆ. ಸಂಶೋಧನೆ ಮತ್ತು ವಿಕಸನ ವಿಭಾಗಕ್ಕಾಗಿ ಒಟ್ಟು ಉತ್ಪಾದನೆಯಲ್ಲಿ ಸೇಕಡ 5ರಷ್ಟು ಖರ್ಚು ಮಾಡಿ ಹೊಸ ಉಪಕರಣಗಳನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿಯಲು ಉತ್ತೇಜನ ಕೊಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಉತ್ಪಾದನೆಯಲ್ಲಿ ಸೇಕಡ 60ರಷ್ಟು ಸ್ವಾವಲಂಬಿಯಾಗಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ತಯಾರಾದ ಕೋಟ್ಯಂತರ ರೂಪಾಯಿಗಳ ಬೆಲೆಬಾಳುವ ಉತ್ಪನ್ನಗಳನ್ನು ರಫ್ತು ಮಾಡಿದೆ. ಅಮೆರಿಕ, ಪಶ್ಚಿಮಜರ್ಮನಿ, ಇಟಲಿ, ಗ್ರೀಸ್, ತುರ್ಕಿ, ಸಿಂಗಪುರ್, ಹಾಂಗ್‌ಕಾಂಗ್, ಜಪಾನ್, ನ್ಯೂಜಿಲೆಂಡ್, ಆಸ್ಟ್ರೇಲಿಯ, ಕೀನ್ಯ, ಬ್ರೆಜಿಲ್, ಆರ್ಜೆಂಟಿನ, ಬಲ್ಗೇರಿಯ, ಯೂಗೋಸ್ಲಾವಿಯ, ಘಾನ, ಮಲೇಷ್ಯ, ಈಜಿಪ್ಟ್, ಇರಾನ್ ಮುಂತಾದ ದೇಶಗಳಿಗೆ ರಫ್ತು ಮಾಡಿ ಪ್ರಪಂಚದ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬಿ.ಇ.ಎಲ್. ಗುರುತನ್ನು ಹರಡಿದೆ. ಬಂಡವಾಳ ಹೂಡಿಕೆ ನೂರಾರು ಕೋಟಿಗಳನ್ನು ಮೀರಿದೆ. ಈ ಕಾರ್ಖಾನೆಯ ಒಂದು ವಿಭಾಗವನ್ನು ಉತ್ತರ ಪ್ರದೇಶದ ಘಾಜಿಯಾಬಾದಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲಾಗಿದೆ.

3) ಇಂಡಿಯನ್ ಟೆಲಿಫೋನ್ ಇಂಡಸ್ಟ್ರೀಸ್: 1948ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಟೆಲಿಫೋನ್‌ಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಉಪಕರಣಗಳನ್ನು ತಯಾರು ಮಾಡುತ್ತಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಟೆಲಿಫೋನುಗಳನ್ನು ಆಮದು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಕೋಟ್ಯಂತರ ರೂಪಾಯಿಗಳ ವಿದೇಶೀ ವಿನಿಮಯದ ಉಳಿತಾಯವಾಗುತ್ತಿದೆ. ಏಷ್ಯ ಮತ್ತು ಆಫ್ರಿಕ ದೇಶಗಳು ಹಾಗೂ ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್, ನ್ಯೂಜಿಲೆಂಡ್, ಬೆಲ್ಜಿಯಂ, ಗ್ರೀಸ್, ಐರ್ಲೆಂಡ್‌ಗಳಿಗೆ 1972ರವರೆಗೆ 4 ಕೋಟಿ ರೂಪಾಯಿಗಳ ಬೆಲೆಬಾಳುವ ಉಪಕರಣಗಳನ್ನು ರಫ್ತು ಮಾಡಿದೆ. 1972ರಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಖಾನೆಯ ಆಸ್ತಿ 40.5ಕೋಟಿ ರೂಪಾಯಿಗಳು, 32.78 ಕೋಟಿ ಮಾರಾಟ.

4) ಭಾರತ್ ಅರ್ತ್ ಮೂವರ್ಸ್ ಲಿಮಿಟೆಡ್: ಸಾವಿರಾರು ಜನ ವರ್ಷಗಟ್ಟಲೆ ಮಾಡುವ ಮಣ್ಣಿನ ಕೆಲಸವನ್ನು ಕೆಲವೇ ಯಂತ್ರಗಳು ಕೆಲವೇ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡುವಂತಹ ಯಂತ್ರಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಇದು. ಭಾರತದಲ್ಲೇ ಮೊದಲನೆಯದು. ಅಮೆರಿಕದ ಲೆಟರ್ನೊ ವೆಸ್ಟಿಂಗ್ ಹೌಸ್ ಇವರ ಸಹಯೋಗದೊಡನೆ 1964ರಲ್ಲಿ ಈ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನ್ ವಿಮಾನ ಕಾರ್ಖಾನೆಯ ರೈಲ್ವೆಕೋಚ್ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. 1965ರಲ್ಲಿ ರೈಲ್‌ಕೋಚ್ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಎಚ್.ಎ.ಎಲ್. ನಿಂದ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಬಿ.ಇ.ಎಂ.ಎಲ್. ಅನ್ನು ಸೇರಿತು. ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ಕೋಲಾರ ಚಿನ್ನದ ಗಣಿ ಪ್ರದೇಶದ ಹತ್ತಿರ ಕೊಟ್ಟ 1,800 ಎಕರೆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು. ಎರಡನೆಯ ಮಹಾಯುದ್ಧವಾದ ಮೇಲೆ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನ್ ವಿಮಾನ ಕಾರ್ಖಾನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗವಾಗಿ ರೈಲ್‌ಕೋಚ್ ವಿಭಾಗ 1947 ರಿಂದ ರೈಲುಗಾಡಿಯನ್ನು ತಯಾರಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿತು. ಸಮಗ್ರ ರೈಲುಗಾಡಿಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ತಯಾರು ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಎರಡನೆಯ ತರಗತಿ (ಹಿಂದಿನ ಮೂರನೆಯ ತರಗತಿ) ಗಾಡಿ, ಎಸ್.ಎಲ್.ಆರ್. ಪೋಸ್ಟಲ್ ಗಾಡಿಗಳು, ಸ್ಲೀಪರ್ ಗಾಡಿಗಳು – ಹೀಗೆ ವಿವಿಧ ಗಾಡಿಗಳನ್ನು ಸಹಸ್ರಾರು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ತಯಾರಿಸಿದೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ವಿವಿಧ ಕಡೆಗಳಿಗೆ ರಫ್ತು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. 20 ಮತ್ತು 50 ಟನ್ ಭಾರವನ್ನು ಸಾಗಿಸುವಂಥ ಟ್ರೈಲರ್‌ಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಜಪಾನಿನ ಕೊಮಾಟ್ಸು ಕಂಪನಿಯವರ ಸಹಕಾರದೊಡನೆ ಕ್ರಾಲರ್ ಟ್ರ್ಯಾಕ್ಟರ್ಸ್ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ವೆಸ್ಟಿಂಗ್ ಹೌಸ್ ಕಂಪನಿಯ ಸಹಕಾರದೊಡನೆ ವರ್ಷಕ್ಕೆ 850 ಯಂತ್ರಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುವ ಯೋಜನೆಯೊಡನೆ ಮೋಟರೈಸ್ಡ್ ಸ್ಕ್ರೇಪರ್ಸ್, ಹಾಲ್‌ಪಾರ್, ಟಿಗಾರ್ಸ್, ಕ್ರಾಲರ್ ಮೋಟಾರ್ ಗ್ರೇಡರ್, ಟ್ರಾಕ್ಟರ್ ಶೊವೆಲ್ಸ್, ಮೋಟರೈಸ್ಡ್ ಕ್ರೇನ್ಸ್, ಫ್ರೆಂಟ್ ಎಂಡ್ ಲೋಡರ್ ಮುಂತಾದ ಉಪಕರಣಗಳನ್ನು ಕೆ.ಜೆ.ಎಫ್.ನ ಮೃಚ್ಚಾಲಕ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ತಯಾರಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಮಾರಾಟ, ದುರಸ್ತಿ ಮತ್ತು ಮಾರಾಟದ

ಅನಂತರದ ಸೇವೆಯ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದು ವಿಭಾಗವೂ ಇದೆ. 1974–75 ರಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಉತ್ಪಾದನೆ 67.14 ಕೋಟಿ, ರಫ್ತು ವ್ಯಾಪಾರ 4.88 ಕೋಟಿ. 303 ರೈಲುಗಾಡಿಗಳು, 529 ಮಣ್ಣು ಎತ್ತುವ ಯಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉತ್ಪಾದಿಸಲಾಗಿದೆ. 10,981 ಜನ ಒಟ್ಟು ಕೆಲಸಗಾರರು. ಆಸ್ತಿ 89.70 ಕೋಟಿ ರೂಪಾಯಿಗಳು.

ಈ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಹೊರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ರಫ್ತು ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಯತ್ನ ನಡೆಸುತ್ತಿದೆ. ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿದೆ. ಮೃಚ್ಚಾಲಕ ಯಂತ್ರಗಳ ವಿಭಾಗದ ಸಂಶೋಧನೆ ಮತ್ತು ವಿಕಾಸದ ವಿಭಾಗ ಹೊಸ ಮಾದರಿಯ 1.3 ಘನ ಮೀಟರ್ ಮತ್ತು 2.3 ಘನ ಮೀಟರ್ ಡೋಜರ್ ಶೊವೆಲ್ಸ್ ಹಾಗೂ 4.5 ಘನ ಮೀಟರ್ ಫ್ರೆಂಟ್ ಎಂಡ್ ಲೋಡರನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸುತ್ತಿದೆ.

5) ಹಿಂದುಸ್ಥಾನ್ ಮೆಷೀನ್ ಟೂಲ್ಸ್: 1953ರಲ್ಲಿ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಸ್ವಿಟ್ಸರ್ಲೆಂಡಿನ ಆರಿಕ್ಲಾನ್ ಮೆಷೀನ್ ಟೂಲ್ಸ್ ಸಹಕಾರದೊಡನೆ ಈ ಕಾರ್ಖಾನೆಯನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿತು. ಎಚ್ 22 ಎಂಬ ಲೇತ್ ತಯಾರಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ, ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿಧವಾದ ಯಂತ್ರಗಳನ್ನು ಅಂದರೆ ಮಿಲ್ಲಿಂಗ್, ರೇಡಿಯಲ್ ಡ್ರಿಲ್ಲಿಂಗ್, ಎಚ್.ಬಿ. ಲೇತ್ ಮತ್ತು ಗ್ರೈಂಡಿಂಗ್ ಯಂತ್ರಗಳ ತಯಾರಿಕೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. 1961 ರಲ್ಲಿ 400 ಯಂತ್ರಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯಾಯಿತು. 1961ರಲ್ಲಿ ತನ್ನದೇ ಆದ ಮತ್ತೊಂದು ಕಾರ್ಖಾನೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿತು. 1965ರಲ್ಲಿ 2,000 ಯಂತ್ರಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಲಾರಂಭಿಸಿ ಹರಿಯಾಣದ ಪಿಂಜೋರ್ ಮತ್ತು ಕೇರಳದ ಕಲಾಮಸರಿ ಮತ್ತು ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ಹೈದರಬಾದಿನಲ್ಲಿ ಮೂರು ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿತು. ವಿಶೇಷ ಉದ್ದಿಶ್ಯವುಳ್ಳ ಯಂತ್ರಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿತು. ಭಾರೀ ಉತ್ಪಾದನೆ, ಸಾಮಾನ್ಯ ತಯಾರಿಕೆಯಿಂದ ಕಾರು ಮತ್ತು ಸೈಕಲ್ಲುಗಳ ಉತ್ಪಾದನೆಗೆ ಸಹಾಯಕವಾಯಿತು. ಗ್ರಾಹಕನಿಗೆ ಬೇಕಾಗುವಂಥ ಯಂತ್ರಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯಿಂದ ಸ್ವಯಂಚಾಲನೆಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂಥ ಯಂತ್ರಗಳ ತಯಾರಿಕೆ ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

ರಫ್ತು ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನಡೆಸಿ ಅಮೆರಿಕ, ಪಶ್ಚಿಮಜರ್ಮನಿ, ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್, ಆಸ್ಟ್ರೇಲಿಯ, ನ್ಯೂಜಿಲೆಂಡ್, ಪೋಲೆಂಡ್, ಹಂಗೇರಿ, ಚೆಕೊಸ್ಲೊವಾಕಿಯಾ, ಪೂರ್ವ ಜರ್ಮನಿ ಮತ್ತು ಬಲ್ಗೇರಿಯ ಮುಂತಾದ ದೇಶಗಳಿಗೆ ರಫ್ತು ಮಾಡಿದೆ. ಈ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಸ್ವಯಂಚಾಲನೆಗೆ ಬಹಳ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದೆ.

6) ಎಚ್.ಎಮ್.ಟಿ. ಕೈಗಡಿಯಾರ ಕಾರ್ಖಾನೆ: ಇಡೀ ಭಾರತದಲ್ಲೇ ಮೊದಲನೆಯ ಕೈಗಡಿಯಾರದ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ 1960ರಲ್ಲಿ ಜಪಾನಿನ ಸಿಟಿಜನ್ ವಾಚ್ ಕಂಪನಿಯ ಸಹಕಾರದೊಡನೆ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನ್ ಮೆಷೀನ್ ಟೂಲ್ಸ್ ಕಾರ್ಖಾನೆಯ ವಿಭಾಗವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು. 1961ರಲ್ಲಿ ತಯಾರಿಕೆ ಆರಂಭವಾಗಿ ಜಪಾನಿನಿಂದ ಬಿಡಿ ಭಾಗಗಳನ್ನು ತರಿಸಿ ಜೋಡಿಸಿ 800 ಗಡಿಯಾರಗಳನ್ನು ತಯಾರು ಮಾಡಿತು. 1961–62ರಲ್ಲಿ 14,439, 1966–67ರಲ್ಲಿ 2.4 ಲಕ್ಷ ಗಡಿಯಾರಗಳು ತಯಾರಾದುವು. ಸಿಟಿಜನ್, ಜನತಾ, ನ್ಯೂಮನ್, ಜವಹರ್, ಸೋನಾ, ಸುಜಾತಾ, ಪೈಲಟ್ ಮುಂತಾದ ಗಡಿಯಾರಗಳು ತಯಾರಾಗಿ ವರ್ಷಕ್ಕೆ 2.5 ಲಕ್ಷ ಗಡಿಯಾರಗಳು ತಯಾರಾಗುತ್ತಿದ್ದವು. 10 ಲಕ್ಷ ಎಲೆಕ್ಟ್ರಾನಿಕ್ ಹಾಗೂ 40 ಲಕ್ಷ ಸಾಮಾನ್ಯ ಗಡಿಯಾರಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುವ ಯೋಜನೆಯೂ ರೂಪಿತವಾಗಿತ್ತು. 6.7 ಲಕ್ಷ ಗಡಿಯಾರಗಳನ್ನು 18 ಮಾದರಿಗಳಲ್ಲಿ ತಯಾರಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಕೈಗಡಿಯಾರಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಲು ಬೇಕಾಗುವ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಸೇಕಡಾ 86ರಷ್ಟು ದೇಶೀಯವಾಗಿ ತಯಾರಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಉಳಿದ ಭಾಗವನ್ನು ಕೆಲವೇ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲೇ ತಯಾರು ಮಾಡುವ ಯೋಜನೆಯಿದೆ.

7) ಹಿಂದುಸ್ಥಾನ್ ಏರೋನಾಟಿಕ್ಸ್ ಲಿಮಿಟೆಡ್: 1940ರಲ್ಲಿ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕೈಗಾರಿಕೋದ್ಯಮಿ ವಾಲ್‌ಚಂದ್ ಹೀರಾಚಂದ್ ಅವರು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಈ ಕಾರ್ಖಾನೆಯ ಶಂಕುಸ್ಥಾಪನೆ ಮಾಡಿದರು. ಇದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ವಿಮಾನದ ದುರಸ್ತಿಯನ್ನು ಭಾರತದಲ್ಲೇ ಮಾಡಿದರೂ ಬಿಡಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಹೊರ ದೇಶಗಳಿಂದ ತರಿಸಬೇಕಾಗಿತ್ತು. 1940 ಡಿಸೆಂಬರ್ 25ರಂದು ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ, ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರ ಮತ್ತು ವಾಲ್‌ಚಂದ್ ಹೀರಾಚಂದ್ ಅವರು ಪಾಲುದಾರರಾಗಿ ಈ ಉದ್ಯಮ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಆಗಿನ ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರ ಕಾರ್ಖಾನೆಯ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ನಿವೇಶನ ನೀಡಿತು. ಕಾರ್ಖಾನೆಯ ಅಸ್ತಿಭಾರ ಹಾಕಿದ 6 ತಿಂಗಳಲ್ಲೇ ಮೊದಲನೆಯ ಫೈಟರ್ ವಿಮಾನ ಹಾರಿತು. ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಅನಂತರ ಈ ಕಾರ್ಖಾನೆಯನ್ನು ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ವಹಿಸಿಕೊಂಡಿತು. 2ನೆಯ ಮಹಾಯುದ್ಧದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅಮೆರಿಕದ ಸೈನ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಮಾನ ರಿಪೇರಿ, ಶುದ್ಧೀಕರಣ, ಬಿಡಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಕಳಚಿ ಚೊಕ್ಕಟ ಮಾಡುವುದು–ಈ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲಸ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಯುದ್ಧವಾದ ಅನಂತರ 16 ಸಾವಿರ ಜನ ಕೆಲಸಗಾರರನ್ನು 3 ಸಾವಿರಕ್ಕೆ ಇಳಿಸಿ ಡಕೋಟ ವಿಮಾನಗಳನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸಿ ಜನಗಳ ಬಳಕೆಗೆ ಉಪಯೋಗವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಲಾಯಿತು.

1947ರಲ್ಲಿ ರೈಲುಗಾಡಿಗಳ ತಯಾರಿಕೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. 1946ರಲ್ಲಿಯೇ ವಿಮಾನ ತಯಾರಿಕೆಯ ಯೋಜನೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಬಂದಮೇಲೆ ತರಬೇತಿ ವಿಮಾನ ತಯಾರಿಕೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. 1951ರಲ್ಲಿ ಈ ಕಾರ್ಖಾನೆಯನ್ನು ಕೈಗಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ವಾಣಿಜ್ಯ ಮಂತ್ರಾಲಯ ವಹಿಸಿಕೊಂಡಿತು.

1964ರಲ್ಲಿ ದೇಶಾದ್ಯಂತ ಇರುವ ವಿಮಾನ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳನ್ನು ಒಂದುಗೂಡಿಸಿ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನ್ ಏರೋನಾಟಿಕ್ಸ್ ಸಂಸ್ಥೆಯಾಗಿ ರೂಪುಗೊಳಿಸಲಾಯಿತು. 1965ರಲ್ಲಿ ಇದರೊಂದಿಗೆ ಇದ್ದ ರೈಲ್‌ಕೋಚ್ ವಿಭಾಗ ಭಾರತ್ ಅರ್ತ್ ಮೂವರ್ಸ್ ಜೊತೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿತು. ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರ ಕಛೇರಿ ಹೊಂದಿರುವ ಈ ಕಂಪೆನಿ ಬೆಂಗಳೂರು, ನಾಸಿಕ್, ಲಕ್ನೊ, ಕಾನ್ಪುರ, ಕೋರಾಪಟ್, ಹೈದರಾಬಾದುಗಳಲ್ಲಿ ತನ್ನ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

ಆರಂಭಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಾರ್ಲೋ ಪಿ.ಸಿ–5, ಟ್ರೈನರ್, ಹಾಕ್ ಟ್ರೈನರ್ ಬಾಂಬರ್ ವಿಮಾನಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲಾಯಿತು. ಅದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ 10 ಜನರ ಗ್ಲೈಡರ್ ಹಾರಿಸಲಾಯಿತು. 1943ರಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧ ವಿಮಾನ ದುರಸ್ತಿ ಆರಂಭವಾಗಿ 1947–48ರಲ್ಲಿ ಎಚ್.ಟಿ.–2 ಟ್ರೈನರ್ ವಿಮಾನಗಳ ರಚನೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. 1950ರಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಂಪೈರ್ ನ್ಯಾಟ್ ಜೆಟ್ ವಿಮಾನಗಳ ತಯಾರಿಕೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲಾಯಿತು. 1956ರಲ್ಲಿ ಜರ್ಮನಿಯ ಎಂಜಿನಿಯರುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಎಚ್.ಎಫ್.–24 ಮಾರುತ್ ವಿಮಾನ ತಯಾರಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ 1961ರಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ವಿಮಾನ ಹಾರಿತು. ಹಾರಾಟಗಾರರ ಕ್ಲಬ್ಬಿಗೆ ಬೇಕಾದ ಪುಷ್ಪಕ್, ವ್ಯವಸಾಯಗಾರರಿಗೆ ಬೇಕಾಗುವ ವಸಂತ್ ಮತ್ತು ಕೃಷಿಕ್ ವಿಮಾನಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಲಾಯಿತು. 1964ರಲ್ಲಿ ಬೇಸಿಕ್ ಜೆಟ್ ಟ್ರೈನರ್ ಕಿರಣ್ (ಎಚ್.ಜೆ.ಟಿ. 16) ರಚಿಸಿ ಹಾರಿಸಲಾಯಿತು. ಈಗ ಹೆಲಿಕಾಪ್ಟರ್ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಲಾಟಿ ಮತ್ತು ಚೀತಾ ಇವುಗಳ ತಯಾರಿಕೆ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ.

1956ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ಎಂಜಿನ್ ಕಾರ್ಖಾನೆಯಲ್ಲಿ ಆರ್.ಎಫ್.9–702(ಆರ್.ಫಿನ್) ಎಂಜಿನ್, ಡಾರ್ಟ್ ಎಂಜಿನ್ ತಯಾರಿಕೆ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ.

ಅರ್ಬನ್ ಟರ್ಬೋ ಜೆಟ್ ಎಂಜಿನ್ ಅನ್ನು ಹೆಲಿಕಾಪ್ಟರಿಗೆ ತಯಾರಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಉತ್ತಮವಾದ ಫೌಂಡ್ರಿ ಮತ್ತು ಫೋರ್ಜ್ ವಿಭಾಗಗಳೂ ಇವೆ. 1974–75ರಲ್ಲಿ ಇದರ ಆಸ್ತಿ 375 ಕೋಟಿ ರೂ. ಮಾರಾಟ 105 ಕೋಟಿ ರೂ.

8) ಮೋಟಾರ್ ಇಂಡಸ್ಟ್ರೀಸ್ ಕಂಪನಿ (ಮೈಕೊ): 1951ರಲ್ಲಿ ಜರ್ಮನಿಯ ರಾಬರ್ಟ್ ಬಾಷ್ ಕಂಪನಿಯ ಸಹಯೋಗದೊಡನೆ ಈ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಡೀಸೆಲ್ ಫ್ಯೂಯೆಲ್ ಇಂಜೆಕ್ಷನ್ ಉಪಕರಣ ಮತ್ತು ಸ್ಪಾರ್ಕಿಂಗ್ ಪ್ಲಗ್‌ಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುವುದೇ ಇದರ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿದೆ. ಭಾರತದಲ್ಲಿ ತಯಾರಾಗುತ್ತಿರುವ ಡೀಸೆಲ್ ಇಂಜಿನ್‌ಗಳುಳ್ಳ ಲೋಕೋಮೋಟಿವ್ ಟ್ರ್ಯಾಕ್ಟರ್ ಮತ್ತು ಇತರ ಯಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕಾರ್ಖಾನೆಯಲ್ಲಿ ತಯಾರಾದ ಉಪಕರಣಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ನಾಸಿಕದಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದು ಕಾರ್ಖಾನೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆಮದು ನಿಲ್ಲಿಸಿ ವಿದೇಶೀ ವಿನಿಮಯದ ಉಳಿತಾಯವಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ, ಪಶ್ಚಿಮ ಜರ್ಮನಿಯೊಂದಿಗೆ ರಫ್ತು ವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ಅಪಾರ ಹಣ ಗಳಿಸಿದೆ. ದೇಶದ ಪ್ರಮುಖ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ನೂರಾರು ಮಾರಾಟ ಹಾಗೂ ಸೇವಾ ಕೇಂದ್ರಗಳಿವೆ. ತೀವ್ರಗತಿಯಲ್ಲಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಂಡ ಈ ಉದ್ಯಮ ಈಗ ಅತ್ಯಾಧುನಿಕ ವಾಹನಗಳ ಬಿಡಿ ಭಾಗಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುತ್ತಿದೆ.

ಯಂತ್ರಗಳ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ವಿನ್ಯಾಸ ಅವುಗಳ ಉಪಯೋಗಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ದಿನೇ ದಿನೇ ಬದಲಾಗುತ್ತಿವೆ. ಭಾರತ್ ಅರ್ಥ್ ಮೂವರ್ಸ್‌ನಂತಹ ಉದ್ಯಮ ಭಾರಿ ಗಾತ್ರದ, ನೆಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವ ಯಂತ್ರಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಿದರೆ ರೇಡಿಯೋಗಳು ಗಡಿಯಾರಗಳು, ಕಂಪ್ಯೂಟರ್‌ಗಳು, ಸ್ಕ್ಯಾನಿಂಗ್ ಯಂತ್ರಗಳು, ಕ್ಯಾಮರಾಗಳ ತಯಾರಿಕಾಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮಾತಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಉಪಕರಣಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುವ ಉದ್ಯಮಗಳು ಬೆಳೆದುಬಂದಿವೆ. ಯಂತ್ರಗಳು ನಾಗರಿಕತೆಯ ಪ್ರಮುಖ ಸಲಕರಣೆಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಕ್ಷೇತ್ರ ಕ್ರಾಂತಿಕಾರಕ ಬದಲಾವಣೆ ಕಂಡಿದೆ. (ಎಚ್.ಎಸ್.)

ಯಕ್ಷಗಾನ: ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ಅಂಗವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಬಂದಿರುವ ಜನಪದ ರಂಗಸಂಪ್ರದಾಯ ವಿವಿಧ ಪ್ರಭೇದಗಳೊಡನೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಅನೇಕ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಮುಖ ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನು ಹೀಗೆ ಗುರುತಿಸಬಹುದು.

1. ಯಕ್ಷಗಾನ ಬಯಲಾಟ
1) ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರದೇಶ
  ಅ) ಮೂಡಲಪಾಯ (ದೊಡ್ಡಾಟ, ಅಟ್ಟದಾಟ, ಯಕ್ಷಗಾನ ಬಯಲ್ಗತೆ)
  ಆ) ಘಟ್ಟದ ಕೋರೆ
2. ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಗಳು, ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಲೆನಾಡಿನ
  ಗರ್ಭ ಪ್ರದೇಶ.
ಅ) ಪಡುವಲಪಾಯ (ಬಡಗತಿಟ್ಟು, ತೆಂಕ ತಿಟ್ಟು)
2) ತಾಳಮದ್ದಲೆ **(ನೋಡಿ)**
3) ಬೊಂಬೆಯಾಟಗಳು
ಅ) ಸೂತ್ರದ ಬೊಂಬೆಯಾಟ **(ನೋಡಿ)**
ಆ) ತೊಗಲು ಬೊಂಬೆಯಾಟ **(ನೋಡಿ)**

ಪ್ರಾಚೀನತೆ: ಯಕ್ಷಗಾನದ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಾಹಿತಿ ದೊರಕುವುದಿಲ್ಲವಾದರೂ ಭರತಮುನಿಯ ನಾಟ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ತೋರಿಬರುವ ಕೆಲವು ಆಧಾರಗಳಿಂದ ಈ ಕಲೆ ಬಹಳ ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ಇತ್ತೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಯಕ್ಷಗಾನ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಉಲ್ಲೇಖ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸು. 12ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗಾನ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಯಕ್ಷಗಾನ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿತ್ತು. ಮುಂದೆ ಅದು ನಾಟಕರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಿವರ್ತನೆಗೊಂಡಾಗ ಬಯಲಾಟ, ದಶಾವತಾರ ಆಟ, ದೊಡ್ಡಾಟ, ಪಾರಿಜಾತ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ 15ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ರೂಢಿಗೆ ಬಂದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಈ ಬಯಲಾಟದ ಇನ್ನೊಂದು ರೂಪ ತಾಳಮದ್ದಲೆ ಅಥವಾ ಯಕ್ಷಗಾನ ಕೂಟ. ಇದು 16ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಾಗಿದ್ದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

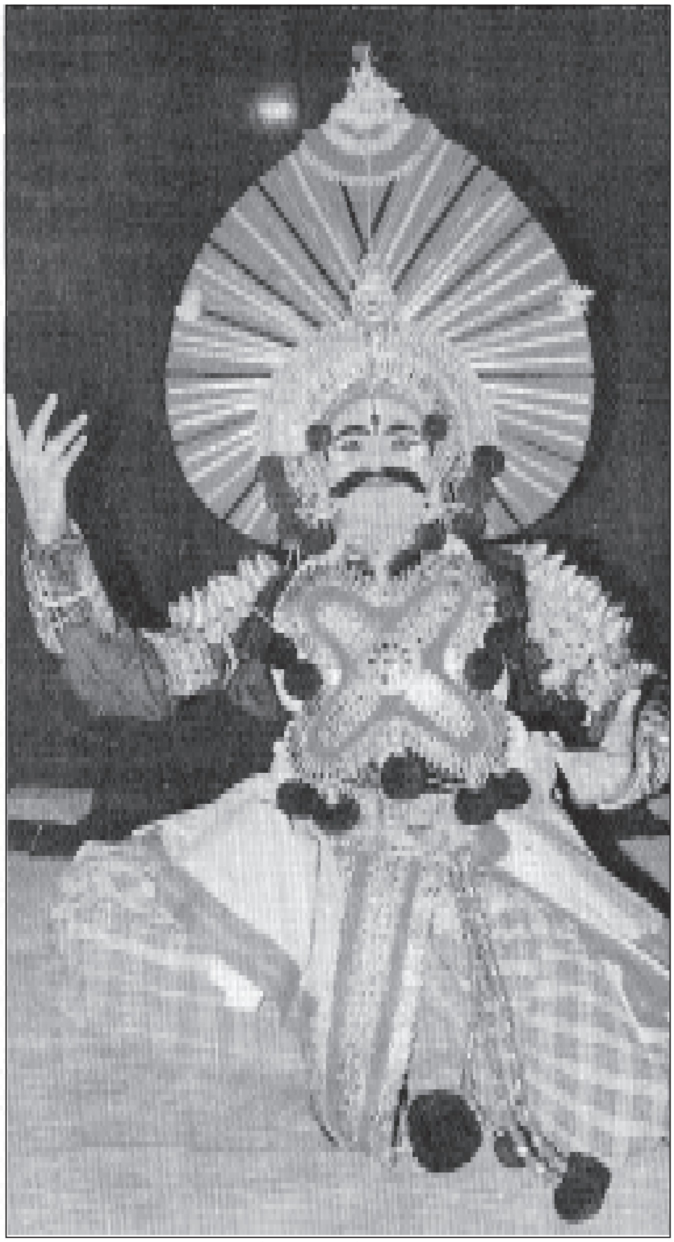

ತೆಂಕತಿಟ್ಟು ವೇಷಧಾರಿ

ಪಡುವಲಪಾಯ: ಈ ಪ್ರಭೇದದಲ್ಲಿ ಯಕ್ಷಗಾನ ಪ್ರದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಆವಶ್ಯಕವಾದ ರಂಗಸ್ಥಳವನ್ನು ಹದಿನೈದು ಅಡಿ ಚಚ್ಚೌಕಾಕಾರದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಮೂಲೆಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕಾರು ಬಿದಿರು ಕಂಬಗಳನ್ನು ನೆಟ್ಟು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವರು. ರಂಗಸ್ಥಳಕ್ಕಿಂತ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರದಲ್ಲಿ ಚೌಕಿಯನ್ನು (ನಟರು ವೇಷಹಾಕಿಕೊ

ಳ್ಳುವ ಸ್ಥಳ) ಕಟ್ಟುವರು. ಆಟದ ಪ್ರಾರಂಭ ನೇಪಥ್ಯ ಗೃಹವಾದ ಈ ಚೌಕಿಯಿಂದಲೇ. ಅಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿಗೆ ವಿನಾಯಕನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ, ದೇವರ ಮುಂದೆ ಕಿರೀಟ, ಗೆಜ್ಜೆ, ಹಣ್ಣುಕಾಯಿ ಇಟ್ಟು ಹನುಮನಾಯಕ (ಹಾಸ್ಯಗಾರ) ಆರತಿ ಎತ್ತುತ್ತಾನೆ. ದೇವರಿಗೆ ಎತ್ತಿದ ಆರತಿಯನ್ನೇ ವಾದ್ಯಗಳಿಗೂ ಎತ್ತುತ್ತಾನೆ. ಅನಂತರ ಹನುಮನಾಯಕನಿಂದ ವೀಳೆಯ ಪಡೆದ ಭಾಗವತರು ದೇವರಿಗೆ ಎತ್ತಿದ ಆರತಿಯೊಂದಿಗೆ ಮದ್ದಲೆಗಾರರು ಕೋಡಂಗಿಗಳೊಂದಿಗೆ ದೇವತಾಸ್ತುತಿ ಮಾಡುತ್ತಾ ರಂಗಸ್ಥಳ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಯಕ್ಷಗಾನ ಆಟದಲ್ಲಿ ಭಾಗವತನೇ ಪ್ರಥಮ ಪಾತ್ರದಾರಿ. ಎರಡನೆಯ ವೇಷಧಾರಿಯೇ ಕಥಾನಾಯಕ. ಭಾಗವತನು ಸೂತ್ರಧಾರಿಯಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ರಾಕ್ಷಸ ಪಾತ್ರ ನಿರ್ವಹಿಸುವವರು ಬಣ್ಣದ ವೇಷದವರು. ಆಟದ ಆರಂಭದಿಂದ ಕೊನೆಯ ಮಂಗಳದ ತನಕ ದೇವರನ್ನು ಚೌಕಿಗೆ ಮುಟ್ಟಿಸುವ ತನಕವೂ ಭಾಗವತನಿರಬೇಕು.

ಭಾಗವತರ ಪರಿವಾರ ರಂಗಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಬಂದೊಡನೆ ಚಂಡೆ, ಮದ್ದಲೆ (ಮೃದಂಗ), ಜಾಗಟೆ ಮತ್ತು ಚಕ್ರತಾಳಗಳನ್ನು ಬಾರಿಸುವ ಪದ್ಧತಿಯಿದ್ದು, 'ಕೇಳಿ ಕೇಳಿ ಹೊಡೆಯುವುದು' ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಬಡಿಯುವುದರ ಉದ್ದೇಶ ಊರಿನ ಜನಕ್ಕೆ ಆಟದ ಆರಂಭದ ಅರಿವಾಗಲಿ ಎಂಬುದೊಂದಾದರೆ, ಇನ್ನೊಂದು ದೇವರ ಲೀಲೆಯನ್ನು ಆಡುವ ರಂಗಸ್ಥಳದಲ್ಲಿನ ಭೂತಾಸುರರ ಉಚ್ಚಾಟನೆ ಮತ್ತು ವಿಘ್ನಶಾಂತಿ ಆಗಲಿ ಎಂಬುದು.

ರಂಗಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಗಣಪತಿ ಪೂಜೆ, ಅನಂತರ ಇತರ ದೇವರುಗಳ ಸ್ತುತಿ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಇವಕ್ಕೆಲ್ಲ ತಕ್ಕ ಪದಗಳು ರಾಗತಾಳಸಹಿತ ಇವೆ. ಈ ಹಾಡುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಮದ್ದಲೆಯ ಗತ್ತುಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಕುಣಿತವೂ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ರಂಗಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಬರುವ ವೇಷಧಾರಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಭಾಗವತರಿಗೂ ರಂಗಸ್ಥಳಕ್ಕೂ ವಂದಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಇಷ್ಟೆಲ್ಲ ಮುಗಿದ ಮೇಲೆ ರಂಗಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಮೊದಲನೆಯ ಪ್ರವೇಶವೇ ಹನುಮನಾಯಕ ಮತ್ತು ಅವನ ಪರಿವಾರದ ಕೋಡಂಗಿಗಳದ್ದು, ಇವರ ವೇಷಭೂಷಣ ವಿಚಿತ್ರ ತರದ್ದಾಗಿದ್ದು ತಲೆಯ ಮುಂಡಾಸಿಗೆ ಮಾವಿನ ಸೊಪ್ಪು ಮತ್ತು ನೆಕ್ಕಿ ಸೊಪ್ಪುಗಳನ್ನು ಸಿಕ್ಕಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಹಿಮ್ಮೇಳದಲ್ಲಿ ಜಾಗಟೆ, ಮದ್ದಲೆ, ಚಂಡೆ, ಚಕ್ರತಾಳಗಳ ಗತ್ತಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಕುಣಿಯುತ್ತಾರೆ. ಯಕ್ಷಗಾನದಲ್ಲಿ ನೃತ್ಯ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದು ಇಲ್ಲಿಂದಲೇ. ಕೋಡಂಗಿ ಮತ್ತು ಹನುಮನಾಯಕರಿಗೆ ಸಭಾಲಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕವಾದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಿದೆ. ಸಭಾಲಕ್ಷಣ ಕಾಲಕ್ಷೇಪ ಇದರಿಂದಾಗಿ ವಿಸ್ತರಿಸುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಭಾಗವತರು ಸಭಾಪತಿಯ ಲಕ್ಷಣ, ಸಭಿಕರ ಲಕ್ಷಣ, ರಂಗಸ್ಥಳದ ವಿವರ, ಆಟ ಆಡಿಸುವವರು ಹೇಗಿರಬೇಕು, ನೋಡುವ ಭಕ್ತರು ಎಂತಿರಬೇಕು, ಭಾಗವತ ಎಂದರೆ ಯಾರು, ಸಂಗೀತಗಾರ ಎಂದರೆ ಯಾರು ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಭಾಗವತರು ಮತ್ತು ಕೋಡಂಗಿಗಳ ನಡುವೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿನ ಸರಸಸಂವಾದ ನಡೆದ ಅನಂತರ ಬಾಲಗೋಪಾಲಕರ ನೃತ್ಯ ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಂದರವಾದ ಕೇದಗೆ ಮುಂತಲೆ ಧರಿಸಿ, ಭುಜಕೀರ್ತಿ, ಎದೆಕಟ್ಟು, ಒಡ್ಯಾಣ, ವೀರಕಸೆ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ ಸುಂದರ ವೇಷದ ಇಬ್ಬರು ಬಾಲಕರು ನರ್ತಿಸಿ ನಿರ್ಗಮಿಸುವರು. ಅನಂತರ ಭಾಗವತರು ಮುಂದಿನಿಂದ ತೆರೆವಲ್ಲಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಪರದೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಗ ಒಬ್ಬ ಸ್ತ್ರೀವೇಷಧಾರಿ ಅದರೊಳಗೆ ಬಂದು ನಿಲ್ಲುವನು. ಆಗ ಭಾಗವತರ ಹಾಡಿನ ಚರಣವೊಂದನ್ನು ಹಾಡಿ ಜಾಗಟೆಯನ್ನು ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿದು ಬಾರಿಸಿದೊಡನೆಯೇ ಮದ್ದಲೆಯವನು ಠೀವಿಯಿಂದ ಅನೇಕ ತರದ ನಡೆಗಳನ್ನು (ಪೆಟ್ಟು) ಬಾರಿಸುವನು. ಇದನ್ನು ಬಿಡಿತ ಅಥವಾ ಬಿಡಿತಿಗೆ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಈ ಬಿಡಿತಿಗೆಯ ಗತ್ತಿಗೆ ಸ್ತ್ರೀವೇಷದಾರಿ ತನ್ನ ಹೆಜ್ಜೆಗಾರಿಕೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತ ರಂಗದ ಮುಂಭಾಗಕ್ಕೆ ಬರುವನು. ಅನಂತರ ಭಾಗವತ ಬರೇ ಮೂರು ಪೆಟ್ಟುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಏಕತಾಳವನ್ನು ಜಾಗಟೆಯಲ್ಲಿ ಬಾರಿಸುವನು. ಆಗ ಆ ತಾಳಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಮದ್ದಲೆಗಾರ ಮದ್ದಲೆಯನ್ನು ನುಡಿಸುವನು. ಭಾಗವತನು ಜಾಗಟೆ ಬಾರಿಸುತ್ತಲೇ ತಾದಿಮಿತ ದಿಮಿತ್ತೈ । ದಿಕಿಟ ದಿಂದತ್ತೈ । ತತ್ತೊಂದಿಕು ತಕುತ್ತೈ । ಕಿಟಕತ । ತರಕಿಟ ಕಿಟತಕತ್ತೈ ಎಂಬಿತ್ಯಾದಿ ತಾಳಗತಿಯನ್ನು ನುಡಿಸುವನು. ಇದನ್ನು ಬಾಯಿತಾಳ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಈ ಬಾಯಿ ತಾಳದ ನುಡಿಗಳಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಸ್ತ್ರೀವೇಷಧಾರಿ ನರ್ತಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಅನಂತರ ಸುಬ್ರಮಣ್ಯ, ಅರ್ಧನಾರೀಶ್ವರ ಎಂಬ ವೇಷಗಳು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದಾಗ ಸಂಗೀತಗಾರನು ಆಯಾ ದೈವಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನು ಹಾಡುವನು. ವೇಷಧಾರಿಗಳು ಸ್ವಲ್ಪ ಹೊತ್ತು ಕುಣಿದು ನಿಷ್ಕ್ರಮಿಸುವರು. ಇದಾದ ಅನಂತರ ಸ್ತ್ರೀವೇಷದ ನರ್ತನ. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ತಾಳಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಹೆಜ್ಜೆಗಳನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಕುಣಿಯುವ ವೈವಿಧ್ಯವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮುಖ್ಯ ಹಾಸ್ಯಗಾರ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ದೈವ ದೇವರುಗಳ ಹೊಗಳಿಕೆ ನಡೆಸುವನು. ಸ್ವಲ್ಪ ಹೊತ್ತು ಕುಣಿದ ಸ್ತ್ರೀವೇಷ ಮತ್ತು ಹಾಸ್ಯ ವೇಷದ ನಿರ್ಗಮನದೊಂದಿಗೆ ಯಕ್ಷಗಾನ ಬಯಲಾಟದ ಪೂರ್ವಭಾಗ ಕೊನೆಗೊಳ್ಳುವುದು. ಸಭಾಲಕ್ಷಣದ ಸಂಪ್ರದಾಯ, ಅಲ್ಲಿನ ನೃತ್ಯ, ಹಾಡುಗಾರಿಕೆ, ಹಾಸ್ಯ ಎಲ್ಲ ರಂಗಸ್ಥಳಕ್ಕಾಗಿಯೇ ರೂಪಗೊಂಡದ್ದು. ಇದು ಒಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕಿರಿಯ ಕಲಾವಿದರ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರವೆನ್ನಬಹುದು.

ಯಕ್ಷಗಾನ ಪ್ರಸಂಗ

ಸಭಾಲಕ್ಷಣ ಮುಗಿದ ಅನಂತರ ಆಡಲು ನಿರ್ಧರಿಸಿದ ಪ್ರಸಂಗ ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಉತ್ತರರಂಗ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಭಾಗವತ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಅಂದಿನ ಕಥಾ ಪರಿಚಯ ಮಾಡುವನು. ಇದಕ್ಕೆ ಕಥಾನುಸಾರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅನಂತರ ಯಾವುದೇ ಪ್ರಸಂಗವನ್ನು ಆಡುವ ಮುನ್ನ ಒಡ್ಡೋಲಗ ಎಂಬ ಒಂದು ಸಂಪ್ರದಾಯವಿದ್ದು ಇದರ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶವೆಂದರೆ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಸಭೆಗೆ ಪರಿಚಯಿಸುವುದು. ಭಾಗವತರ ಎಡ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದ ತೆರೆಯ ಹಿಂದೆ ಅಂದಿನ ಕಥೆಯ ಪೀಠಿಕಾ ವೇಷದವರು ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರಾಗಿ ಕುಣಿಯುವುದನ್ನು ತೆರೆಕಲಾಗು ಎನ್ನುವರು. ಬಳಿಕ ರಂಗದಲ್ಲಿ ತೆರೆ ಹಿಡಿದು ವೇಷದವರು ಒಂದೇ ತಾಳಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕ್ರಮದ ತೆರೆಕುಣಿತವನ್ನು ತೋರಿಸುವರು. ಭಾಗವತನು ಆ

ವೇಷದೊಡನೆ ಸಂಭಾಷಿಸಿ, ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವೇಷದ ಪರಿಚಯ ಮಾಡಿಸುವನು. ಅನಂತರ ಪ್ರಸಂಗದ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಹಾಡುವನು. ವೇಷಧಾರಿಗಳು ತಾಳಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಕುಣಿಯುತ್ತ ಭಾವಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಅಭಿನಯಿಸುವರು. ಹಾಡು, ಕುಣಿತ ನಿಲ್ಲಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಪಾತ್ರಧಾರಿಯು ಪದಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಅರ್ಥ ವಿವರಿಸುವನು. ಇಲ್ಲಿ ಅವನು ತನ್ನ ಪ್ರತಿಭಾಶಕ್ತಿ ಸಾಹಿತ್ಯಾನುಭವಗಳಿಂದ ಔಚಿತ್ಯವರಿತು ರಸವತ್ತಾಗಿ ಅರ್ಥವಿಸ್ತಾರಗೈಯಲು ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗುವನು. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವೇಷಗಳ ರಂಗಪ್ರವೇಶ ವಿಧಾನದಲ್ಲಿಯೂ ವೈವಿಧ್ಯವಿದೆ. ಪೀಠಿಕಾ ವೇಷದ ಅನಂತರ ಬರುವ ಅಭಿಮನ್ಯು, ಕರ್ಣ, ಅರ್ಜುನ ಇತ್ಯಾದಿ ವೇಷಗಳು ಚಂಡೆಯ ಪೆಟ್ಟಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ವೀರಗತಿಯಲ್ಲಿ ರಂಗವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಕುಣಿಯುತ್ತವೆ. ರಾವಣ ಇತ್ಯಾದಿ ಬಣ್ಣದ ವೇಷಗಳು ಚೌಕಿಯಿಂದಲೇ ಅಟ್ಟಹಾಸಗೈಯುತ್ತ ರಂಗಪ್ರವೇಶಿಸಿ ತೆರೆಯಲ್ಲಿ ಕುಣಿಯುತ್ತವೆ.

ಯಕ್ಷಗಾನ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪುರಾಣ ಕಥೆಗಳ ದೃಶ್ಯರೂಪ. ಇದರಲ್ಲಿ ಬರುವ ದೇವದಾನವ, ಮಾನವ, ಗಂಧರ್ವರೆಲ್ಲರೂ ಅತಿಮಾನವರೇ. ಈ ಅತಿಮಾನವತೆಯನ್ನು ತೋರುವುದಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಯಕ್ಷಗಾನದ ವೇಷಭೂಷಣ, ಮುಖವರ್ಣಿಕೆ, ಹಿನ್ನೆಲೆ, ಹಿಮ್ಮೇಳ, ಬೆಳಕು ಎಲ್ಲವೂ ಯೋಜಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಯಕ್ಷಗಾನದ ಕಲ್ಪಕತೆಯನ್ನು ಪೋಷಿಸಿ, ಅತೀವ ಶೋಭೆಯನ್ನೀವ ಅಂಗವೆಂದರೆ ಅವರ ವೇಷಭೂಷಣಗಳು ಹಾಗೂ ಮುಖವರ್ಣಿಕೆಗಳು. ಇಲ್ಲಿನ ವೇಷಭೂಷಣ ವೈವಿಧ್ಯಮಯವಾದುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟೀಸ್, ಗೆಜ್ಜೆ, ಕಾಲ್ಕಡಗ, ಕಾಲುಮುಳ್ಳುಗಳು, ಗೆಜ್ಜಡ್ಡಿಗೆ, ಗುಂಡಡ್ಡಿಗೆ, ಭುಜಕೀರ್ತಿ, ತೋಳ್ಕಟ್ಟು, ಕೈಕಟ್ಟು, ಕೈಸರ, ಕರ್ಣಪಾತ್ರ, ಸೋಗೊಲ್ಲಿ, ಕೆನ್ನೆಪ್ಪು, ಚೆನ್ನೆಪ್ಪು, ಕಿರೀಟ, ಕೇಶವೇರಿತಟ್ಟೆ, ದಗಲೆ, ಬಾಲ್ಮುಂಡು, ತ್ರಿಶೂಲ, ವಜ್ರಾಯುಧ, ಯಮದಂಡ, ಗದೆ, ಕತ್ತಿ, ಸಬಳ ಧನಸ್ಸು, ಮೀಸೆ, ಸೊಂಟದ ಡಾಬುಗಳು, ಮಾರ್ ಮಾಲೆಗಳು, ಕೊರಳಾರ, ಗೆಜ್ಜೆಟಿಕ್ಕಿ, ಕಾಲ್ಜಂಗು, ದಂಚಿ, ಕಸೆ, ಕೇಸರಿ ಮೊದಲಾದುವು ಮುಖ್ಯವಾದುವು. ಈ ಅನೇಕ ವಸ್ತ್ರಾಭರಣ ವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಲು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬಣ್ಣಬಣ್ಣದ ಬಟ್ಟೆ, ಕಾಗದ, ಬೇಗಡೆಗಳನ್ನೂ ಮೆದುಮರ, ಬಿದುರು ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನೂ ಬಳಸುತ್ತಾರೆ.

ಯಾವ ವೇಷಕ್ಕೂ ಮುಖವಾಡವಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಯಕ್ಷಗಾನದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಅಶ್ವಮೇಧದ ಕುದುರೆ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಸಾಂಕೇತಿಕವಾಗಿ ತೋರಿಸಬೇಕಾಗಿ ಬಂದಾಗ ಮಾತ್ರ ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಮುಖವಾಡವನ್ನು ಬಳಸುವುದುಂಟು. ಆಟದ ಪಾತ್ರವೇ ಆಗಿರುವ ಸಿಂಹದಂಥ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಮುಖವರ್ಣಿಕೆಯಿಂದಲೇ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ವೇಷದ ಸ್ವಭಾವಕ್ಕನುಸರಿಸಿ ಬಣ್ಣಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವೈವಿಧ್ಯವಿದೆ. ಶೃಂಗಾರ ಲಲಿತ ಪಾತ್ರಗಳ ಬಣ್ಣ ಶ್ಯಾಮಲ. ರೌದ್ರ ಪಾತ್ರಗಳ ಮುಖವರ್ಣ ಕೆಂಪು. ಗೌರವರ್ಣ ವೀರರಸವನ್ನು ಅಭಿವ್ಯಂಜಿಸುತ್ತದೆ. ಭಯಾನಕ ರಸವನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು ಮುಖವನ್ನು ಕಪ್ಪು-ಕೆಂಪು ರೇಖೆಗಳಿಂದಲೂ ಬಿಳಿ ಚಿಟ್ಟೆ (ಚುಟ್ಟಿ) ಗಳಿಂದಲೂ ಚಿತ್ರಿಸುವರು. ಹೆಣ್ಣು ಬಣ್ಣದವರು ಬೀಭತ್ಸ ರಸಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಕಡುನೀಲ ವರ್ಣವನ್ನು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಬಳಸಿದರೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮಭಾವಗಳ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗಾಗಿ ವಿವಿಧ ವರ್ಣವಿನ್ಯಾಸಗಳಿಂದಲೂ ಮುಖರಂಜನೆ ಮಾಡುವರು. ಪಾತ್ರಗಳು ಧರಿಸುವ ಶಿರೋಭೂಷಣದಿಂದ ಒಡವೆ ವಸ್ತ್ರಗಳಿಂದ ಪ್ರೇಕ್ಷಕ ಸಮೂಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಪರಿಚಯ ಮಾಡಿಸುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಇರುವುದು ಯಕ್ಷಗಾನದ ಇನ್ನೊಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೆನ್ನಬಹುದು.

ಯಕ್ಷಗಾನದ ನೃತ್ಯ (ಕುಣಿತ) ತರಂಗಿತತೆಯನ್ನು ತನ್ನ ಮುಖ್ಯ ಗುಣವಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಂಜ್ಞೆ, ಸಂಕೇತಗಳು ಗೌಣ. ಈ ನೃತ್ಯಕ್ಕೆ ಹಿಮ್ಮೇಳದ ತಾಳ, ಮದ್ದಲೆ, ಚಂಡೆಗಳು ವಿಶೇಷ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಸ್ತ್ರೀ ಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಲಾಸ್ಯ, ಲಘುಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಸ್ಯ ಹಾಗೂ ಬೇರೆಲ್ಲೂ ಕಾಣಸಿಗದ, ಈ ಕಲೆಗೆ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿರುವ ವೀರ, ರೌದ್ರರಸ ಸಮನ್ವಿತವಾದ ನೃತ್ಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಧಾನಪುರುಷ ಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ವಿಶೇಷ ಉತ್ಸಾಹವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಸಂಗೀತಗಳು (ದಿಗಿಣ), ಮಂಡಿಯೂರಿ ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಬುಗುರಿಯಂತೆ ವೃತ್ತಾಕಾರದಲ್ಲಿ ತಿರುಗುವ ಮಂಡಿಗಳೂ ಈ ನೃತ್ಯದ ಅಂಗವಾಗಿ ಬಂದಿವೆ. ಕುಣಿತದ ಕೂಡೆನಿಲವುಗಳು (ಗತ್ತು) ಕೂಡ ಯಕ್ಷಗಾನದ ಪ್ರಮುಖ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಇದೇ ‘ಭಂಗಿ’ : ಇದರಲ್ಲಿ ಸಮಭಂಗ, ಅಭಂಗ, ದ್ವಿಭಂಗ, ಅತಿಭಂಗ, ತ್ರಿಭಂಗ ಮೊದಲಾದ ನಿಲವುಗಳಿವೆ. ವೇಷಗಳು ಧರಿಸುವ ಆಯುಧ ಸಂಕೇತರೂಪದ ಸಾಧನಗಳು ಸಹ ಈ ಅಂಗಭಂಗಿ ಹಾಗೂ ನಿಲವುಗಳಿಗೆ ಮೋಹಕತೆಯನ್ನು ನೀಡಿ ಪೋಷಿಸುತ್ತವೆ. ಇತ್ತೀಚಿನ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಹಾರಾಡಿ ರಾಮ, ಅಳಿಕೆ ರಾಮಣ್ಣ ರೈ, ವೀರಭದ್ರನಾಯಕ ಮೊದಲಾದ ಕಲಾವಿದರು ತಮ್ಮ ಅಮೋಘ ಯಕ್ಷಗಾನ ನೃತ್ಯದಿಂದ ಜನಮನವನ್ನು ಸೂರೆಗೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.

ಯಕ್ಷಗಾನದ ಗಾನ ಅಥವಾ ಹಾಡುಗಾರಿಕೆಯು (ಭಾಗವತಿಕೆ) ಶ್ರುತಿ, ರಾಗ, ತಾಳ, ಲಯಗಳಿಂದ ರೂಪುಗೊಂಡಿರುವ ಕರ್ನಾಟಕ ಹಾಗೂ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನೀ ಮಾರ್ಗ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾಗಿರುವ ಒಂದು ದೇಸೀ ಗೀತ ಸಂಪ್ರದಾಯವಾಗಿದೆ. ಗೀತಕ್ಕೆ ಹಿಮ್ಮೇಳವಾಗಿ ಶ್ರುತಿವಾದ್ಯ, ತಾಳ, ಮದ್ದಲೆ ಮತ್ತು ಚಂಡೆಗಳನ್ನು ಬಳಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಸೋರೆ ಬುರುಡೆಯಿಂದ ಮಾಡಿದ ಪುಂಗಿಯನ್ನು ಹಿಂದೆ ಶ್ರುತಿವಾದ್ಯವಾಗಿ ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದರೆ, ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಹಾರ್ಮೋನಿಯಮ್ ಪುಂಗಿಯ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ರಾಗಗಳಿಗಿಂತ ಧಾಟಿಗಳಿಗೆ (ಮಟ್ಟು) ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ ಹೆಚ್ಚು. ಸು. 80ರಷ್ಟು ಯಕ್ಷಗಾನ ರಾಗಗಳು ಉಪಲಬ್ಧವಿದ್ದು, ಇವುಗಳ ಧಾಟಿಗಳು ನೃತ್ಯಗೀತಗಳೆರಡರ ತರಂಗಿತತೆಗೆ ಆಧಾರಭೂತವಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಹಾಡುಗಾರಿಕೆ ಭಾಗವತನದಾದರೂ ಸಂಭಾಷಣೆಗೆ ಸಂದರ್ಭ ಒದಗಿದಾಗ, ಅವನಿಗಿಂತ ಮುಂಚೆ ಅಥವಾ ಜೊತೆಯಾಗಿ ಪಾತ್ರಧಾರಿಗಳೂ ಧ್ವನಿಗೂಡಿಸಿ ಹಾಡುವ ಕ್ರಮವಿದೆ. ಯಕ್ಷಗಾನ ಪ್ರಸಂಗದಲ್ಲಿನ ಪದ್ಯಮಾತ್ರ ಕವಿರಚಿತವಾದದ್ದು; ಆದರೆ ನಡುವೆ ಬರುವ ಮಾತು ಅಥವಾ ಸಂಭಾಷಣೆಯು ಪಾತ್ರಧಾರಿಗಳ (ಅರ್ಥಧಾರಿಗಳ) ಆಶುಗದ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ವೇಷಧಾರಿಗಳ ಬಾಯಲ್ಲಿ ಸಮಯಸ್ಫೂರ್ತಿಯಿಂದ ಪಾತ್ರ, ಸಂದರ್ಭ, ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಬರುವ ಈ ಮಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಭಾವತಲ್ಲೀನತೆಯೇ ಮುಖ್ಯ ಗುಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಯಕ್ಷಗಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಂಗ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಪದ್ಯವೂ ಮಾತು

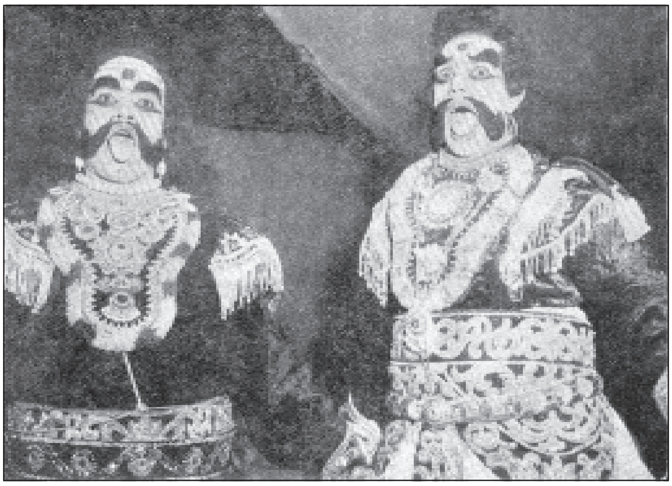

ತೆಂಕತಿಟ್ಟಿನ ವೇಷಗಾರಿಕೆ

ಗಾರಿಕೆಯ ಗದ್ಯವೂ ಏಕಶರೀರವಾಗಿ ಹೊಂದಾಣಿಕೆಯಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡು ರಸಪ್ರತಿಪಾದನೆಗೆ ಕುಮ್ಮಕ್ಕು ನೀಡುತ್ತವೆ.

ರಾಮಾಯಣ, ಭಾರತ, ಭಾಗವತಾದಿಗಳಿಂದ ಆರಿಸಿಕೊಂಡ ಕಥಾನಕಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ, ಯಕ್ಷಗಾನಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ಕಥಾನಕಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಂಗ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಮುನ್ನೂರಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಯಕ್ಷಗಾನ ಪ್ರಸಂಗಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಐರಾವತ, ಭೀಷ್ಮವಿಜಯ, ಕನಕಾಂಗಿ, ನಳದಮಯಂತಿ, ಉತ್ತರ ಗೋಗ್ರಹಣ, ಅಭಿಮನ್ಯುವಧೆ, ಪಂಚವಟಿ, ಅಂಗದಸಂಧಾನ, ಮೈರಾವಣಕಾಳಗ, ಲವಕುಶ, ಪ್ರಹ್ಲಾದಚರಿತ್ರೆ, ರತಿಕಲ್ಯಾಣ, ಬಾಣಾಸುರಕಾಳಗ, ಕುಮಾರವಿಜಯ ಮೊದಲಾದವು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಯಕ್ಷಗಾನ ಪ್ರಸಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು. ಇಂಥ ಪ್ರಸಂಗ ಕರ್ತೃಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು, ನಗಿರೆಯ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ, ದೇವದಾಸ, ಪಾಂಡೇಶ್ವರ ವೆಂಕಟ, ಧ್ವಜಪುರದ ನಾಗಪ್ಪಯ್ಯ, ಹಳೆಮಕ್ಕಿ ರಾಮ, ನಿತ್ಯಾನಂದ ಅವಧೂತ, ಹಟ್ಟಿಯಂಗಡಿ ರಾಮಭಟ್ಟ, ಪಾರ್ತಿಸುಬ್ಬ, ಮುದ್ದಣ, ಗೇರಸೊಪ್ಪೆ ಶಾಂತಪ್ಪಯ್ಯ, ಬೋರಾಡಿ ವೆಂಕಟರಮಣಯ್ಯ, ಹಲಸಿನಹಳ್ಳಿ ನರಸಿಂಹ ಶಾಸ್ತ್ರಿ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಪ್ರಮುಖರನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. ಭಾಗವತಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಕುಂಜಾರು ಶೇಷಗಿರಿ ಭಾಗವತ, ಬಲಿಪ ನಾರಾಯಣ ಭಾಗವತ ಮುಂತಾದವರು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದವರು.

(ವಿ.ಎಸ್.ಬಿ.,ಬಿ.ವಿ.ಕೆ.,ಎಂ.ಆರ್.ಎಸ್.;ಕೆ.ವಿ.ಎಸ್ಎ.;ಎ.ಜಿ.ಬಿ. ಟಿ.ಜಿ.ಕೆ.ಬಿ.)

ಮೂಡಲಪಾಯ: ಈ ಪ್ರಭೇದದ ರಂಗ ಸ್ಥಳ ಕೆಲವು ಅಂಶಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಇನ್ನಿತರ ಭಾಗಗಳ ರಂಗಸ್ಥಳದಂತೆಯೇ ರೂಪುಗೊಂಡರೂ ಒಂದಂಶದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪಡುವಲಪಾಯದಿಂದ ಭಿನ್ನವಾಗಿದೆ. ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಕಾದಿರಿಸಿದ ಜಾಗವೇ ರಂಗಸ್ಥಳವೆನಿಸಿದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಯಿಂದ ಒಂದು ಅಥವಾ ಒಂದೂವರೆ ಅಡಿ ಎತ್ತರಕ್ಕಾದಂತೆ ಮರದ ಹಲಗೆಗಳನ್ನು ಹಾಸಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಅಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಆಟ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಈ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಮೂಡಲಪಾಯಕ್ಕೆ ಅಟ್ಟದಾಟ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ರಂಗಸಜ್ಜಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರಗಳ ಪ್ರವೇಶಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಇರುತ್ತದೆ. ರಾಮಾಯಣದಂಥ ಆಂಜನೇಯನ ಪಾತ್ರ ಬರುವ ಆಟವನ್ನು ಆಡುವಾಗ ರಂಗಸಜ್ಜಿಕೆ ವಿಶೇಷ ರೀತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಆಂಜನೇಯನಂಥ ಪಾತ್ರಗಳು ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ರಂಗದ ಮೇಲೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಾಗ ಗಂಭೀರ ಪಾತ್ರಗಳಂತೆ ರಂಗದ ಒಳಭಾಗದಿಂದಲಾಗಲಿ ಅಥವಾ ರಾಕ್ಷಸ ಪಾತ್ರಗಳಂತೆ ರಂಗದ ಮುಂಭಾಗದಿಂದಲಾಗಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳದೆ ಆಕಾಶದಿಂದ ಅಥವಾ ಮರದ ಮೇಲಿಂದ ಧರೆಗೆ ಇಳಿದು ಬಂದಂತೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೊಳಿಸುವುದು ಇಲ್ಲಿನ ವಿಶೇಷ. ಇಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರಗಳಿಗೆ ಬಣ್ಣಹಾಕುವವನೇ ಬೇರೆ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಅವನನ್ನು ಬಣ್ಣದವನು ಎಂದೇ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಮೂಡಲಪಾಯದ ರಂಗಸಂಪ್ರದಾಯ ಹಲವು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕುತೂಹಲಕಾರಿಯಾದುದು. ಪ್ರಸಂಗದ ಆರಂಭ ರಂಗದ ಮೇಲೆಯೇ ಆಗುತ್ತದೆಯಾದರೂ ನಾಂದೀ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕೆಲವು ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳು ಆಚರಣೆ ನೇಪಥ್ಯ ಗೃಹದಿಂದಲೇ ಆರಂಭವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪಾತ್ರಧಾರಿಗಳು ವೇಷ ಧರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮುನ್ನವೇ ಆಭರಣವಿಶೇಷ ಹಾಗೂ ವಾದ್ಯವಿಶೇಷಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಒಂದೆಡೆ ಇಟ್ಟು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅನಂತರ ಪಾತ್ರಧಾರಿಗಳು ಭಾಗವತರಿಗೆ ವಂದಿಸಿ ಅವರಿಂದ ಆಶೀರ್ವಾದ ಪಡೆದು, ವೇಷ ಧರಿಸಲು ತೊಡಗುತ್ತಾರೆ. ಅನಂತರ ಭಾಗವತರು ಮತ್ತು ಹಿಮ್ಮೇಳದವರು ರಂಗದ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲುತ್ತಾರೆ. ಆಟ ಮುಗಿಯುವವರೆಗೆ ಇವರು ಇಲ್ಲೇ ನಿಂತಿರುತ್ತಾರೆ. ರಂಗದ ಮೇಲೆ ಮೊದಲು ಗಣಪತಿಯ ಪೂಜೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಭಾಗವತ ಪೂಜಾರಿಯನ್ನು ಬರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ರೀತಿ ಹಾಗೂ ಅವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ನಡೆಯುವ ಸಂಭಾಷಣೆ ಸ್ವಾರಸ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ವಿನಾಯಕನ ಪೂಜೆಯ ಅನಂತರ ಭಾಗವತರು ವಿನಾಯಕ, ಪಾರ್ವತಿ ಪರಮೇಶ್ವರ, ನಂದೀಶ, ಭೃಂಗಿ, ವೀರಭದ್ರ ಮೊದಲಾದ ಶಿವಗಣಗಳನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿ ಶಾರದಾಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವಂತೆಯೇ ರಂಗದ ಮೇಲೆ ಹನುಮನಾಯಕನ ಪ್ರವೇಶವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಂದ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಆಟ ಮುಗಿಯುವವರೆಗೂ ಹನುಮನಾಯಕ ರಂಗದ ಮೇಲೆ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಎಲ್ಲ ರಾಜರುಗಳ ಸಾರಥಿಯೂ ಅವನೇ. ರಂಗದ ಮೇಲೆ ಬರುವ ಎಲ್ಲ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ವಿಚಾರಿಸುವ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯೂ ಆತನದೇ. ಅನಂತರ ಬಾಲಗೋಪಾಲರು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಬಂದು ಮುಂದೆ ನಡೆಯಲಿರುವ ಆಟಕ್ಕೆ ಶುಭವನ್ನು ಹಾರೈಸಿಹೋದಮೇಲೆ ಭಾಗವತರು ಸಭಿಕರನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ 'ನಾನು ಕಥೆಯನ್ನು ಯಕ್ಷಗಾನದಲ್ಲಿ ಹಾಡುವೆನು. ಅದರಲ್ಲಿ ಏನಾದರೂ ತಪ್ಪುಗಳು ಕಂಡು ಬಂದರೆ ಕುಚ್ಚಿತೋಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಕುಹಕವಂಗೈಯದೆ ನೀರುಕ್ಷೀರವಂ ವಿಂಗಡಿಸುವ ಹಂಸದೋಪಾದಿಯಲ್ಲಿ ಏನು ಅಬದ್ಧವಿದ್ದರೂ ಬಾಲಾಭಾಷಾ ವಿಶೇಷೋಜ್ಜ್ವಲವೆಂದೆಣಿಸಿ ಬುದ್ಧಿವಂತರು ಸದ್ದುಮಾಡದೆ ಸಾವಧಾನದಿಂದಾಲಿಸಿ ಕೇಳಿ ಸಂತೋಷ ಯುಕ್ತರಾಗಬೇಕು' ಎಂದು ವಿಜ್ಞಾಪಿಸಿಕೊಂಡು ಆಟವನ್ನು ಆರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಮೋಹಿನಿ–ಭಸ್ಮಾಸುರ ಪ್ರಸಂಗ

ಪ್ರಾತಗಳು ರಂಗಪ್ರವೇಶಿಸುವ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ವರ್ಗದ ಪಾತ್ರಗಳಿಗೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುತ್ತದೆ. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಘೋರ ಪಾತ್ರಗಳ ಪ್ರವೇಶ ಕ್ರಮ ಅದ್ಭುತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಂಥ ಪಾತ್ರಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮತ್ತಷ್ಟು ಎತ್ತಿತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಸಹಜ ವಾತಾವರಣವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಪ್ರೇಕ್ಷಕರ ಮಧ್ಯಭಾಗದಿಂದ ಕೇಕೆಹಾಕುತ್ತ ಆರ್ಭಟಿಸಿಕೊಂಡು ಬರುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಪಂಜನ್ನು ಹಿಡಿದ ಇಬ್ಬರು ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ಹಾಗೂ ಅದಕ್ಕೆ ಗುಗ್ಗುಳದ ಪುಡಿಯನ್ನು ಎರಚುವ ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿ, ಜೊತೆಗೆ ತಮಟೆಯುವರು ಇರುತ್ತಾರೆ: ಉಳಿದ ಪಾತ್ರಗಳೆಲ್ಲ ರಂಗದ ಹಿಂಭಾಗದಿಂದಲೇ ರಂಗಪ್ರವೇಶ ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಆಟದ ಮುಕ್ತಾಯ ಧ್ವನಿಪೂರ್ಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಕೊನೆಯ ದೃಶ್ಯ ಮುಗಿದ ಮೇಲೆ ಮಂಗಳಾರತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ಪಾತ್ರಧಾರಿಗಳೂ ಆಗ ರಂಗದ ಮೇಲೆ ಬಂದು ಭಜನೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅನಂತರ ಹತ್ತಿರದ ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಹಾಗೆಯೇ ತೆರಳಿ ಮತ್ತೆ ಭಜನೆಯೊಂದಿಗೇ ಬಣ್ಣದ ಮನೆಯನ್ನು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ.

ಮೂಡಲಪಾಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಆಯ್ದುಕೊಳ್ಳುವ ಕಥಾಭಾಗವೆಲ್ಲ ವೀರರಸಪ್ರಧಾನವಾದುದು. ಉಳಿದ ರಸಗಳ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿದ್ದರೂ ವೀರರಸಕ್ಕೆ ಅಗ್ರಸ್ಥಾನ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಂಗ ಸಾಹಿತ್ಯ ರಚನೆ ಗದ್ಯ–ಪದ್ಯಗಳೆರಡರಿಂದಲೂ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ; ಎರಡೂ ಕವಿನಿರ್ಮಿತವೇ. ಪಾತ್ರಧಾರಿ ಪದ್ಯವನ್ನೆಂತು ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಿ ಹಾಡಬೇಕೋ ಗದ್ಯವನ್ನೂ ಅಂತೆಯೇ ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಿ ಮಾತನಾಡಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರಧಾರಿಗಳಿಗೆ ಅಭಿನಯದ ಹೊರತು ಇನ್ನಾವುದೇ ಬಗೆಯ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಪಡುವಲಪಾಯ ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸಂಪೂರ್ಣ ಭಿನ್ನವಾಗಿದೆ. ಮೂಡಲಪಾಯದಲ್ಲಿ ಬಳಸುವ ವಾದ್ಯವಿಶೇಷಗಳೆಂದರೆ ತಾಳ, ಮೃದಂಗ (ಮದ್ದಲೆ), ಮುಖವೀಣೆ ಹಾಗೂ ಶ್ರುತಿಗಾಗಿ ಮೊದಲು ಬಳಸಲಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಪುಂಗಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಈಗ ಬಳಸುತ್ತಿರುವ ಹಾರ್ಮೋನಿಯಂ. ಇಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟೇ ವಾದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತೋರುವ ವೈವಿಧ್ಯ, ಮಾಡುವ ಚಮತ್ಕಾರ ಅದ್ಭುತವಾದುದು. ಕುಣಿತ ಹಾಗೂ ಹಾಡಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ತಾಳ ಹಾಗೂ ಮೃದಂಗ ಅಪೂರ್ವ ಮೆರಗನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೆ, ಹಿಮ್ಮೇಳದೊಂದಿಗೆ ಮುಖವೀಣೆ ಅತ್ಯಂತ ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಸಾಮೂಹಿಕ ಹಿಮ್ಮೇಳ ಮೂಡಲಪಾಯದ ಒಂದು ಆಕರ್ಷಕ ಅಂಗ. ಭಾಗವತರು ಆಡಿದುದನ್ನು ಮುಖವೀಣೆಯೊಡನೆ ಆಲಾಪನೆ ಮಾಡುವ ರೀತಿ ಇಲ್ಲಿ ಅಪೂರ್ವವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿನ ಮತ್ತೊಂದು ಆಕರ್ಷಕ ಅಂಗ ವೇಷಭೂಷಣ. ಈ ವೇಷಭೂಷಣಗಳನ್ನು, ಆಭರಣವಿಶೇಷಣಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಲು ಬಳಸುವ ಸಾಮಾನ್ಯ ವಸ್ತುಗಳೆಂದರೆ ಬೆಂಡುಮರ, ಜೀರುಂಬೆ ರೆಕ್ಕೆ, ಗಾಜಿನ ಚೂರು, ಬಣ್ಣದಬಟ್ಟೆ ಮುಂತಾದುವುಗಳು. ಜನಪದರ ಅಪ್ರತಿಮ ಕಲ್ಪನಾಶಕ್ತಿ, ಪ್ರತಿಭಾಶಕ್ತಿ ಹಾಗೂ ಕಲಾಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ದಟ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಮೂಡಲಪಾಯ ಇಂದಿಗೂ ಹಳ್ಳಿಗಾಡಿನಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಮೂಲಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. **(ಡಿ.ಕೆ.ಆರ್.)**

ಉಪಸಂಹಾರ: ಕರ್ನಾಟಕದ ಯಕ್ಷಗಾನವನ್ನು ಹೋಲುವ ನೃತ್ಯನಾಟಕಗಳ ಪರಂಪರೆ ನೆರೆಯ ಆಂಧ್ರ ಮತ್ತು ತಮಿಳು ನಾಡುಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಆಂಧ್ರ ಪ್ರದೇಶದ ಕೂಚುಪುಡಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉಳಿದುಕೊಂಡಿರುವ ಭಾಮಾಕಲಾಪಂ ವೀದಿನಾಟಕವೆನ್ನುವ ನೃತ್ಯನಾಟಕ ಯಕ್ಷಗಾನದಿಂದ ಪ್ರೇರಿತವಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗಿದೆ ಎಂಬುದು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಮತ. ಈ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವಭಕ್ತಿಪ್ರಧಾನವಾದ ಕಥಾವಸ್ತುವಿರುವುದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಯಕ್ಷಗಾನದಲ್ಲಿರುವ ಇತರ ಅಂಶಗಳೂ ಕಂಡುಬರುವುದರಿಂದ ಈ ಹೇಳಿಕೆ ಸಾಧುವಾಗಿರಲು ಸಾಧ್ಯವಿದೆ.

ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಭಾಗವತ ಮೇಳಗಳು ಯಕ್ಷಗಾನದಂತಿವೆ. ಹಲವು ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಿದ್ದರೂ ಮೇಲತ್ತೂರಿನ ಸಂಪ್ರದಾಯವೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಈ ಕಲೆಯೂ ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ಯಕ್ಷಗಾನ ಕಲೆಗೆ ಋಣಿಯಾಗಿದೆ. ಭಾಮಾಕಲಾಪಂ ವೀದಿನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾವೀಣ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದ ಮಹನೀಯರೇ ತಮಿಳು ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಈ ಕಲೆಯನ್ನು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿ ತಂದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ತಂಜಾವೂರಿನ ನಾಯಕರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದಿಂದ ಬೆಳಗಿದ ಭಾಗವತ ಮೇಳಗಳಿಗೆ ತೀರ್ಥ ನಾರಾಯಣ ಯತಿಯೆಂಬುವರು ತೆಲುಗಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಂಗಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಹ್ಲಾದಚರಿತ್ರೆಯನ್ನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರದರ್ಶಿಸುತ್ತಾರೆ; ಇದೇ ಮಾದರಿಯ ಇನ್ನೊಂದು ಗ್ರಾಮೀಣ ನೃತ್ಯನಾಟಕವೆಂದರೆ ತೆರುಕ್ಕೂತ್ತು; ಇದನ್ನು ನಮ್ಮ ನಾಡಿನ ದೊಡ್ಡಾಟಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಬಹುದೇ ಹೊರತು ಯಕ್ಷಗಾನಕ್ಕಲ್ಲ. ಯಕ್ಷಗಾನದ ಮುಖವರ್ಣಿಕೆ, ವೇಷಭೂಷಣ, ನೃತ್ಯಾಭಿನಯಗಳ ವೈಭವ ಕಲಾವಿಲಾಸಗಳನ್ನು ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಸಾಮಾನ್ಯ ಮಟ್ಟದ ನೃತ್ಯನಾಟಕಗಳು ಪಡೆದಿಲ್ಲ. ಯಕ್ಷಗಾನ ಕಲಾವಿದರು ಕಲಾ ವ್ಯವಸಾಯವನ್ನು ಒಂದು ಉದ್ಯೋಗವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬಾಳಿನುದ್ದಕ್ಕೂ ಆ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ದುಡಿಯುತ್ತಾರೆ. ಆಂಧ್ರದಲ್ಲಿ ಅದು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಹವ್ಯಾಸವಾಗಿದ್ದರೆ, ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಮಾತ್ರ ಪ್ರದರ್ಶಿಸುವ ಕಲೆಯಾಗಿದೆ.

ಇತ್ತೀಚಿನ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಯಕ್ಷಗಾನ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹಾಗೂ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮನ್ನಣೆ ಗಳಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಈ ಕಲೆಯನ್ನು ಶಿವರಾಮಕಾರಂತರಂಥ ಉದ್ದಾಮ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಅನೇಕ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪರಿಷ್ಕರಿಸಿ ಪ್ರಚುರಪಡಿಸಿರುವುದುಂಟು. ಈ ಅಮೂಲ್ಯ ಕಲೆಯನ್ನು ಉಳಿಸಿ, ಬೆಳೆಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ಕೇಂದ್ರ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಶಿವರಾಮ ಕಾರಂತರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ, ಗುರು ವೀರಭದ್ರ ನಾಯಕನ ಹಿರಿತನದಲ್ಲಿ, ಉಡುಪಿಯಲ್ಲೊಂದು ಯಕ್ಷಗಾನ ಕೇಂದ್ರ ಸ್ಥಾಪನೆಗೊಂಡು (1971) ಯಕ್ಷಗಾನದ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಹಾಗೂ ಕ್ರಮಬದ್ಧ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಯಕ್ಷಗಾನ ಕಲೆಯನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳು ರಚಿತವಾಗಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಶಿವರಾಮ ಕಾರಂತರ ಯಕ್ಷಗಾನ ಬಯಲಾಟ ಎಂಬ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ ಒಂದು ಮಹತ್ತ್ವದ ಕೃತಿಯಾಗಿದೆ. **(ಎಸ್‍ಇ.ಐ.)**

ಯಕ್ಷಯಕ್ಷಿಯರು: ಹಿಂದು ಧಾರ್ಮಿಕ ಪುರಾಣ ಕಲ್ಪನೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಯಕ್ಷಯಕ್ಷಿಯರು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಒಂದು ಪಂಗಡ. ಆದರೆ ಇವರಿಗೆ ಯಾವುದೇ ಪೂಜೆ ಪುರಸ್ಕಾರವಿಲ್ಲ. ಯಕ್ಷಲೋಕ, ಯಕ್ಷಪ್ರಶ್ನೆ ಎಂಬ ನುಡಿಗಳು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಯಕ್ಷಲೋಕವೆಂದರೆ ಅದೊಂದು ಅವಾಸ್ತವ ಕಲ್ಪನಾಲೋಕ. ಬಿಡಿಸಲಾಗದ, ಸಂದಿಗ್ಧರೂಪದ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳನ್ನು ಯಕ್ಷಪ್ರಶ್ನೆ ಎಂಬ ಮಾತಿನಿಂದ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾಂಡವರು ಅಜ್ಞಾನವಾಸದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅವರನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸುವ ನೆಪದಿಂದ ಯಮ ಯಕ್ಷ ರೂಪತಾಳಿ ಕೆಲವು ಪ್ರಶ್ನೆಗಳನ್ನು ಕೇಳಿದ ಆಖ್ಯಾನ ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಜೈನರಲ್ಲಿ ಯಕ್ಷಯಕ್ಷಿಯರಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾದ ಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಹೊರನೋಟಕ್ಕೆ ತೀರ್ಥಂಕರ ವಿಗ್ರಹಗಳು ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳಿಲ್ಲದೆ ಒಂದೇ ಎರಕದ ಮೂರ್ತಿಗಳಂತೆ ಕಾಣುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ತೀರ್ಥಂಕರರನ್ನು ಗುರುತಿಸುವ ಅನೇಕ ಕ್ರಮಗಳಿವೆ. ಒಬ್ಬ ತೀರ್ಥಂಕರನಿಗೂ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ತೀರ್ಥಂಕರನಿಗೂ ಕೆಲವು ಅಂಶಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾತ್ಯಾಸಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾದವು–ಲಾಂಛನ, ಎತ್ತರ, ಬಣ್ಣ ಮತ್ತು ಯಕ್ಷಯಕ್ಷಿಯರು. ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ತೀರ್ಥಂಕರನಿಗೂ ಮೂರ್ತಿಯ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಯಕ್ಷನೂ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ಯಕ್ಷಿಯೂ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಯಕ್ಷಯಕ್ಷಿಯರನ್ನು ಶಾಸನ ದೇವತೆಗಳೆಂದೂ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಕನ್ನಡ ಜೈನಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಯಕ್ಷಯಕ್ಷಿಯರ ಸ್ತೋತ್ರಪದ್ಯಗಳಿವೆ. ಜೈನ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲೂ ಇವರ ಸಂಬಂಧವಾದ ಕಥೆಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಮಹಾಪುರಾಣ, ಪ್ರತಿಷ್ಠಾತಿಲಕಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ. ಇವರು ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆದದ್ದು, ಜೈನಧರ್ಮವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ್ದು ಜೈನಧರ್ಮದ ಇತಿಹಾಸಾರಂಭ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲವೆಂದೂ ಪೂಜಾದಿ ಬಾಹ್ಯ ಆಚಾರಗಳು ಆರಂಭವಾದ ಘಟ್ಟದಲ್ಲಿರಬೇಕೆಂದೂ ತಿಳಿಯಲು ಅವಕಾಶವಿದೆ. ಇಂದಿಗೂ ಇವರಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಪೂಜಾಮಂದಿರಗಳೂ ಪೂಜಾವ್ಯವಸ್ಥೆಯೂ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿರುವಷ್ಟು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಮೂರ್ತಿ ನಿರ್ಮಾಣದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಯಕ್ಷಯಕ್ಷಿಯರ ವಿಗ್ರಹಗಳು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲೇ ಅಧಿಕ, ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಇವರ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಿಸುವ ವಿಧಾನ ವಿರಳ.

ಒಟ್ಟು 24 ಜನ ಯಕ್ಷರು 24 ಜನ ಯಕ್ಷಿಯರೂ ಇದ್ದಾರೆ. 24 ಜನ ಯಕ್ಷರು: ಗೋಮುಖ, ಮಹಾಯಕ್ಷ, ತ್ರಿಮುಖ, ಯಕ್ಷೇಶ್ವರ, ತುಂಬುರು,

ಕುಸುಮ, ವರನಂದಿ, ವಿಜಯ, ಅಜಿತ, ಬ್ರಹ್ಮ, ಈಶ್ವರ, ಕುಮಾರ, ಷಣ್ಮುಖ, ಪಾತಾಳ, ಕಿನ್ನರ, ಗರುಡ, ಗಂಧರ್ವ, ಮಹೇಂದ್ರ, ಕುಬೇರ, ಪುರುಷವರ, ವಿದ್ಯುತ್ಪ್ರಭ, ಸರ್ವಾಹ್ಣ, ಧರಣೇಂದ್ರ, ಮತ್ತು ಮಾತಂಗ.

ಯಕ್ಷಯಕ್ಷಿಯರು

24 ಜನ ಯಕ್ಷಿಯರು: ಚಕ್ರೇಶ್ವರಿ, ರೋಹಿಣಿ, ಪ್ರಜ್ಞಪ್ತಿ, ವಜ್ರಶೃಂಖಲಾ, ಪುರುಷದತ್ತಾ, ಮಾನೋವೇಗೆ, ಕಾಳಿ, ಜ್ವಾಲಾಮಾಲಿನಿ, ಮಹಾಕಾಳಿ, ಮಾನವಿ, ಗೌರಿ, ಗಾಂಧಾರಿ, ವೈರೋಟಿ, ಅನಂತಮತಿ, ಮಾನಸಿ, ಮಹಾಮಾನಸಿ, ಜಯಾವಿಜಯಾ, ಅಪರಾಜಿತಾ, ಬಹುರೂಪಿಣಿ, ಚಾಮುಂಡಿ, ಕೂಷ್ಮಾಂಡಿ, ಪದ್ಮಾವತಿ ಮತ್ತು ಸಿದ್ಧಾಯಿನಿ.

ದಿಂಗಬರ ಮತ್ತು ಶ್ವೇತಾಂಬರ ಜೈನಧರ್ಮದ ಎರಡು ಮುಖ್ಯ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳು. ದಿಗಂಬರ ಅಮ್ನಾಯದಂತೆ ಮೋಕ್ಷ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಪುರುಷ ದೇಹಧಾರಿ ಜೀವಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ. ಅದರಿಂದಾಗಿ ಪೂಜೆ, ಪುರಸ್ಕಾರಗಳು ಕೂಡ ಪುರುಷದೈವಗಳಿಗೇ ಹೆಚ್ಚು. ಚೈತ್ಯಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ತೀರ್ಥಂಕರರಿಗೇ ಮೊದಲ ಪೂಜೆ. ಆದರೆ ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲಿ ಅವರ ಜೊತೆಗೆ ಉಳಿದ ಶಕ್ತಿಗಳಿಗೂ ಪೂಜೆ ಸಲ್ಲತೊಡಗಿತು. ಗೌಣದೇವತೆಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿತ ವಾಗಿದ್ದ ಯಕ್ಷಯಕ್ಷಿಯರೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪೂಜೆ ಪಡೆಯುವಂತಾದರು. ಈ ಕ್ರಮ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ಮುಂದುವರಿಯಿತು. ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಯಕ್ಷಿ ಆರಾಧನೆಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ಈ ಪೂಜಾ ಸಂಪ್ರದಾಯ ತಾಂತ್ರಿಕ ಆರಾಧನೆಯಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿತು. ತತ್ಫಲವಾಗಿ ಕೆಲವು ಜೈನ ಗುರುಗಳು ಈ ಪೂಜಾಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಪುರಸ್ಕರಿಸಿದರು. ಅವರಲ್ಲಿ ಹಲವರು ಮಂತ್ರ, ತಂತ್ರ, ನೈಪುಣ್ಯ ಸಂಪಾದಿಸಿದರು. 11ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಮಲ್ಲಿಷೇಣಸೂರಿ ಎಂಬ ಜೈನಮುನಿ ಹೆಸರಾಂತ ತಾಂತ್ರಿಕಾರಾಧಕನಾಗಿದ್ದ. ಈತ ಜ್ವಾಲಿನೀ ಕಲ್ಪ, ಭೈರವ ಪದ್ಮಾವತೀ ಕಲ್ಪ ಎಂಬ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ.

ಕನ್ನಡನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಯಕ್ಷಿ ಆರಾಧನೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕಂಡುಬಂದರೂ ಎಲ್ಲ ಯಕ್ಷಯಕ್ಷಿಯರಿಗೂ ಸಮಾನಪೂಜೆ, ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ದೊರೆಯಲಿಲ್ಲ. ಪದ್ಮಾವತಿ, ಜ್ವಾಲಾಮಾಲಿನಿ–ಈ ಇಬ್ಬರು ಯಕ್ಷಿಯರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ವಿಶೇಷ ಮಾನ್ಯತೆ ದೊರೆತಿದೆ. ಇವರನ್ನು ಗೌರವ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಅಮ್ಮನವರು ಎಂದೂ ಸಂಬೋಧಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಪದ್ಮಾವತಿ 23ನೆಯ ತೀರ್ಥಂಕರನಾದ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ತೀರ್ಥಂಕರನ ಯಕ್ಷಿ; ಜ್ವಾಲಾ ಮಾಲಿನಿ 8ನೆಯ ತೀರ್ಥಂಕರನಾದ ಚಂದ್ರಪ್ರಭ ತೀರ್ಥಂಕರನ ಯಕ್ಷಿ. ಜ್ವಾಲಾಮಾಲಿನಿ ಯಕ್ಷಿಯ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳು ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡಜಿಲ್ಲೆಯ ಗೇರುಸೊಪ್ಪೆ, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಎಡೆಹಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ನರಸಿಂಹರಾಜಪುರ (ಸಿಂಹನಗದ್ದೆ) ಮೊದಲಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಪದ್ಮಾವತಿ ಯಕ್ಷಿಯ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಶಿವಮೊಗ್ಗದಲ್ಲಿಯ ಹೊಂಬುಜ (ಹುಮಚ) ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿರುವುದು ವಿಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಈಕೆ ಏಳು ನೂರು ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಹೊಂಬುಜ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಅಧಿದೇವತೆಯೂ ಅಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಆಳಿದ ಸಾಮಂತ ವಂಶದವರ ಕುಲದೇವತೆಯೂ ಆಗಿದ್ದಳು. ಈಕೆಗೆ ಹರಕೆ ಹೊತ್ತು ನನ್ನಿಗಂಗನೆಂಬ ಅರಸ ಹಾಗೂ ಅವನ ಅರಸಿ ಕಂಚಲ ಮಹಾದೇವಿಯು ಹೆಮ್ಮಾಡಿದೇವ ಎಂಬ ಮಗನನ್ನು ಪಡೆದರೆಂದು ಶಾಸನ ದಾಖಲೆಯಿದೆ. ಕೆಲವು ಕನ್ನಡ ಓಲೆಗರಿ ಗ್ರಂಥಗಳ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಾವತಿದೇವಿಯ ಸ್ತುತಿಯಿದೆ. ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದಲ್ಲಿ ಅಧಿದೇವತೆಯಾಗಿ ಕೂಷ್ಮಾಂಡಿನಿದೇವಿ ಎಂಬ ಯಕ್ಷಿ ಸಿದ್ಧಸಿಂಹಾಸನಾಧೀಶ್ವರಿ ಎಂದು ಪ್ರಖ್ಯಾತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳ ಮತ್ತು ಸಮೀಪದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಕೂಷ್ಮಾಂಡಿನಿಯ ಸುಂದರವಾದ ಹತ್ತಾರು ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮರ್ಕೂಲಿ ಎಂಬ ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಅಪೂರ್ವ ಕಲಾಸಂಪತ್ತಿನಿಂದ ಕಂಗೊಳಿಸುವ ಗೋಮುಖ ಯಕ್ಷ ಹಾಗೂ ಚಕ್ರೇಶ್ವರಿ ಯಕ್ಷಿಯ ವಿಗ್ರಹಗಳಿರುವ ಪಂಚಬಸದಿಯಿದೆ. ಹದಿನಾರು ಹಸ್ತಗಳ ನ್ನೊಳಗೊಂಡ, ಶಿಲ್ಪಕಲಾ ಪರಿಪೂರ್ಣತೆಯಿಂದ ಶೋಭಿಸುವ ಯಕ್ಷಿರಿರುವ ಈ ಬಸದಿಯನ್ನು ಹೊಯ್ಸಳ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಪಟ್ಟಮಹಿಷಿ ಶಾಂತಲಾದೇವಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದಳೆಂದು ಅಲ್ಲಿಯ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಜೈನಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಕುಲದೇವತೆ ಇಲ್ಲವೇ ಮಂತ್ರ ತಂತ್ರ ಸಿದ್ಧಿ ಉಪಾಸನೆಗಳಿಗೆ ಪುರಸ್ಕಾರವಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಯಕ್ಷಯಕ್ಷಿಯರ ಪೂಜೆ ಒಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತೃಪೂಜೆಯೂ ಆಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಮಂತ್ರವಿದ್ಯೆಗೆ ಎಡೆಗೊಟ್ಟಿತು. ಅರ್ಕಕೀರ್ತಿ ಎಂಬ ಜೈನ ಯತಿವಿಮಲಾದಿತ್ಯನೆಂಬ ದೊರೆಗೆ ಒದಗಿದ್ದ ಶನಿಸಂಕಟವನ್ನು ಈ ಮೂಲಕ ನಿವಾರಿಸಿದನೆಂದು ಒಂದು ಆಧಾರ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಜೈನ ಯತಿಗಳು ಮಂತ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ವಿಚಾರ ಶಾಸನನಾದಿಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಜಿನಚಂದ್ರದೇವನೆಂಬ ಗುರು

ಯಕ್ಷ, ಪಟಣ

ಮಹಾಮಂತ್ರವಾದಿಯಾಗಿದ್ದನಂತೆ. ಆತನ ಮುಂದೆ ಭೂತ ಪ್ರೇತಪಿಶಾಚಾದಿಗಳ ಆಟ ಏನೂ ನಡೆಯುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಕೆಲವು ರಾಜಮನೆತನಗಳಿಗೆ ಭೈರವ, ಕಾಳಿಕಾದೇವಿ ಕುಲದೇವತೆಗಳಾಗಿದ್ದರು.

ಯಕ್ಷಯಕ್ಷಿಯರಿಗೆ ಭಕ್ತರು ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಪೂಜೆಗೆ ತಕ್ಕ ಪ್ರತಿಫಲ ದೊರೆಯುತ್ತದೆಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಜೈನಧರ್ಮೀಯರಲ್ಲಿದೆ. ಜೈನೇತರರಲ್ಲೂ ಈ ಬಗೆಯ ಪೂಜೆಗಳುಂಟು. ಶಕ್ತಿ ದೇವತೆಗಳ ಪೂಜಾವಿಧಾನಕ್ಕೆ ಯಕ್ಷಿಯರ ಪೂಜೆಯೂ ಸೇರುತ್ತದೆ. ಬೌದ್ಧರಲ್ಲಿ ತಾರಾದೇವಿ (ತಾರಾಭಗವತಿ), ಹಿಂದೂಗಳಲ್ಲಿ ಗೌರಿ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿರುವಂತೆ ಜೈನರಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಾವತಿ ಯಕ್ಷಿ ಬಹುಮನ್ನಣೆಗೆ ಪಾತ್ರಳಾದ ದೇವತೆ. ಕೆಲವು ಸಂಶೋಧಕರು ತಾರಾ, ಪದ್ಮಾವತಿ ಮತ್ತು ಗೌರಿ ಈ ಮೂವರ ಸ್ವರೂಪವೂ ಒಂದೇ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. *

ಯಗಚಿ: ಹೇಮಾವತಿ ನದಿಯ ಪ್ರಮುಖ ಉಪನದಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಬದರಿ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದೆ. ಈ ನದಿ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಾಬಾಬುಡನ್ ಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ, ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು, ಬೇಲೂರು ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ತಾಗಿ ಅದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸಿರಿಘಟ್ಟ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಗೊರೂರು ಗ್ರಾಮದ ಹತ್ತಿರ ಹೇಮಾವತಿ ನದಿಯನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಬೇಲೂರು ಸಮೀಪ ಇದಕ್ಕೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಜಲಾಶಯ ನಿರ್ಮಿಸಿ ಸಾವಿರಾರು ಎಕರೆ ಜಮೀನಿನ ನೀರಾವರಿಗೆ ಅನುಕೂಲ ಕಲ್ಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ನದಿಯ ಉದ್ದ ಸುಮಾರು 65 ಕಿಮೀ. ಈ ನದಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಬೇಲೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬೊಮ್ಮಡಿಹಳ್ಳಿ, ಹಾಸನ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹಾಲವಾಗಲು (ಹಾಲಬಾಗಿಲು) ಮತ್ತು ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ನೀರಾವರಿಗಾಗಿ ಚಿಕ್ಕ ಅಣೆಕಟ್ಟುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ವಾಟೆಹೊಳೆ (ಉದ್ದ ಸು. 30 ಕಿಮೀ) ಮತ್ತು ಬಿರಂಜಿಹಳ್ಳ ಯಗಚಿಯ ಉಪನದಿಗಳು. ಈ ನದಿಯಿಂದ ಬೇಲೂರು ಮತ್ತು ಹಾಸನಗಳ ಪಟ್ಟಣಗಳಿಗೆ ಕುಡಿಯುವ ನೀರಿನ ಸರಬರಾಜು ಆಗುತ್ತದೆ. (ಎ.ಕೆ.)

ಯಡ್ರಾಮನಹಳ್ಳಿ ದೊಡ್ಡಭರಮಪ್ಪ: ತೊಗಲುಗೊಂಬೆಯಾಟದ ಹೆಸರಾಂತ ಕಲಾವಿದ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಹಗರಿಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಯಡ್ರಾಮನಹಳ್ಳಿ ಸ್ವಂತ ಸ್ಥಳ. ತಂದೆ ದೇವೇಂದ್ರಪ್ಪ, ತಾಯಿ ಕೆಂಚಮ್ಮ. ವಂಶಪಾರಂಪರ್ಯವಾಗಿ ಬಂದ ತೊಗಲುಗೊಂಬೆಯಾಟ ಕಲೆಯನ್ನು ತಮ್ಮ ತಾತನವರಿಂದ ಕಲಿತರು. ನಾಲ್ಕು ದಶಕಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲದಿಂದ ಈ ಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಮಾಡಿರುವ ಸಾಧನೆ ಅಪರೂಪದ್ದು. ಈ ಕಲೆಯನ್ನು ಆಸಕ್ತರಿಗೆ ಕಲಿಸುತ್ತ ಇವರು ಆದರ್ಶಗುರು ಎನಿಸಿದ್ದಾರೆ. ತಮ್ಮ ಕಲಾತಂಡದೊಡನೆ ಜರ್ಮನಿ ಮುಂತಾದ ದೇಶಗಳಿಗೆ ಭೇಟಿನೀಡಿ ವಿದೇಶೀಯರಿಗೆ ಈ ಕಲೆ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿ ಅವರ ಮೆಚ್ಚುಗೆ ಗಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಹಲವಾರು ಜನಪದ ಕಲಾಮೇಳಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಪಾಲ್ಗೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಸಂಘಟಿಸಿದ್ದ ಜಾನಪದ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಇವರು ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರು (1975). ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ ರಾಜ್ಯಮಟ್ಟದ ಕಲಾಮೇಳದಲ್ಲಿಯೂ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರು (1982). ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಕರ್ನಾಟಕ ಕರಕುಶಲ ಪರಿಷತ್ತು, ಉಡುಪಿಯ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಜಾನಪದ ಕಲೆಗಳ ಅಧ್ಯಯನ ಕೇಂದ್ರ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡಿ ಇವರನ್ನು ಗೌರವಿಸಿವೆ. ಜರ್ಮನಿಯ ವಿದ್ವಾಂಸ ಷೆಲ್ವಮನ್ ಅವರು ದೊಡ್ಡಭರಮಪ್ಪನವರ ಕಲೆಯನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿ ಅಪೂರ್ವ ಕಲಾವಿದ ಎಂದು ಮೆಚ್ಚುಗೆ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹಾಲೆಂಡ್ ದೇಶದ ವಿದ್ವಾಂಸರೂ ಇವರ ಕಲೆಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಕಲಾಸಾಧನೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಜಾನಪದ ಮತ್ತು ಯಕ್ಷಗಾನ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1982), ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ಜಾನಪದ ಶ್ರೀ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1996) ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ. (ಜಿ.ಆರ್.ಟಿ.)

ಯದುರಾಯ: ಮೈಸೂರು ರಾಜಮನೆತನದ ಮೂಲ ಪುರುಷ (ಸು. 1399–1423). ವಿಜಯ ಎಂಬುದು ಈತನ ಇನ್ನೊಂದು ಹೆಸರಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ.

ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣನ ವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಕೆಲವು ರಾಜಕುಮಾರರು ಕಾಥೆಯವಾಡದ ದ್ವಾರಕೆಯಿಂದ ವಿಹಾರಾರ್ಥವಾಗಿಯೋ ಅಥವಾ ಅವರ ಕುಲದೇವತೆಯಾದ ಯದುಗಿರಿಯಲ್ಲಿರುವ ನಾರಾಯಣನ ದರ್ಶನಕ್ಕಾಗಿಯೋ ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಬಂದು, ಇಲ್ಲಿಯ ನಿಸರ್ಗಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ ಮನಸೋತು ಮಹಿಷಪುರದಲ್ಲಿ (ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ) ನೆಲಸಿ, ಮೈಸೂರು ರಾಜವಂಶದ ಮೂಲ ಪುರುಷರಾದರೆಂದು ಶಾಸನಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.

ಐತಿಹ್ಯಗಳ ಪ್ರಕಾರ 1399ರಲ್ಲಿ ಯದುವಂಶೋದ್ಭೂತರಾದ ಯದುರಾಯ (ವಿಜಯ) ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ಸೋದರರು ಗುಜರಾತಿನ ದ್ವಾರಕಾಪುರದಿಂದ ಕನ್ನಡ ದೇಶಕ್ಕೆ ಬಂದರು. ಆಗ ಹದಿನಾಡಿನ ಪಾಳೆಯಗಾರನಾಗಿದ್ದ ಚಾಮರಾಜ ಗತಿಸಿಹೋಗಿ, ಅವನ ಕುಟುಂಬದವರು ಕಷ್ಟಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದರು. ಸಮೀಪದ ಕಾರುಗಹಳ್ಳಿಯ ಮಾರನಾಯಕ ಈ ಸಮಯವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡು ಅವನ ಮಗಳನ್ನು ತನಗೆ ಧಾರೆಯೆರೆದುಕೊಡುವಂತೆ ಅವಳ ತಾಯಿಯನ್ನು ಒತ್ತಾಯಪಡಿಸುತ್ತಿರುವುದಾಗಿಯೂ ಅವಳು ಬೇರೆ ಮಾರ್ಗವಿಲ್ಲದೆ ಆ ಮದುವೆಗೆ ಸಮ್ಮತಿಸಿರುವುದಾಗಿಯೂ ಈ ತರುಣರಿಗೆ ತಿಳಿದುಬಂತು. ಇದೇ ಸುಸಮಯವೆಂದು ಅರಿತ ಈ ತರುಣರು ರಾಜಕುಟುಂಬದವರೊಡಗೂಡಿ, ಮಾರನಾಯಕ ಮತ್ತು ಅವನ ಅನುಚರರು ಭೋಜನಕ್ಕೆ ಕುಳಿತಿದ್ದಾಗ, ಅವರ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದು ಮಾರನಾಯಕನನ್ನು ಕೊಂದರು. ಕಾರುಗಹಳ್ಳಿ ಇವರ ವಶವಾಯಿತು. ಈ ತರುಣರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದ ವಿಜಯ ಅಥವಾ ಯದುರಾಯನನ್ನು ರಾಜಕುಮಾರಿ ಸ್ವಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ವರಿಸಿದಳು. ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಯದುರಾಯನಿಗೆ ಒಬ್ಬ ಜಂಗಮ ಸ್ವಾಮಿಯ ಭೇಟಿಯಾಗಿ ಅವನ ಶಿಷ್ಯನಾದನೆಂದೂ ಇದರಿಂದಾಗಿ ಈತ ‘ಒಡೆಯರು’ ಎಂಬ ಬಿರುದಿನಿಂದ ಹದಿನಾಡು ಪ್ರಾಂತವನ್ನೂ ಕಾರುಗಹಳ್ಳಿಯನ್ನೂ ಆಳಿದ ಮತ್ತು ಈ ಬಿರುದು ಅನಂತರದ ಈತನ ಮನೆತನದ ಅರಸರಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿಯಿತು ಎಂಬ ಹೇಳಿಕೆ ಇದೆ. ಯದುರಾಯ ಜನಿಸಿದ್ದು 1371ರಲ್ಲಿ, ಪಟ್ಟಾಭಿಷಿಕ್ತನಾದುದು 1399ರಲ್ಲಿ ಎಂದು ಮೈಸೂರು ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿರುವ ದಾಖಲೆಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈತನ ಮರಣಾನಂತರ ಇವನ ಪುತ್ರನಾದ ಹಿರಿಯ ಬೆಟ್ಟದ ಚಾಮರಾಜ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ (1423). (ಆರ್.ವಿ.)

ಯಮುನೂರು: ನವಲಗುಂದ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ; ಯಾತ್ರಾಸ್ಥಳ. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ–ಬಿಜಾಪುರ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ನವಲಗುಂದದ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಬೆಣ್ಣೆಹಳ್ಳದ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,168.

17ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಆಗಿಹೋದರೆನ್ನಲಾದ ರಾಜಾಬಾಗ ಸವಾರ ಎಂಬುವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ

ಚಾಂಗೇದವರ ಉರುಸ್ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ದೇಶದ ನಾನಾ ಮೂಲೆಗಳಿಂದ ಸಹಸ್ರಾರು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಜನ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ಹರಕೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ದೇವರ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಭಕ್ತಜನರ ಸಂಕಷ್ಟಗಳು ದೂರವಾಗಿ, ಅವರ ರೋಗರುಜಿನಗಳು, ಅದರಲ್ಲೂ ಗುಹ್ಯರೋಗಗಳು ನಿವಾರಣೆಯಾಗುತ್ತವೆಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಸ್ಥಳೀಕರಲ್ಲಿದೆ. **(ವಿ.ಎಸ್.ಬಿ.)**

ಯರ್ಮುಂಜ ರಾಮಚಂದ್ರ: 1933–55. ನವ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯಪಂಥದ ಆರಂಭದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಗಂಭೀರ ಸಾಹಿತ್ಯರಚನೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಕೊಂಡಿದ್ದ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಯುವ ಸಾಹಿತಿ, ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಿ.ಇವರು 1933 ಫೆಬ್ರವರಿ 9ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಪುತ್ತೂರಿನ ಬೋರ್ಡ್ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ ಓದಿ ಎಸ್.ಎಸ್.ಎಲ್.ಸಿ. ಮುಗಿಸಿದರು. ಕೆಲವು ಕಾಲ ತಮ್ಮ ಊರಾದ ಕಬುಕ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪೋಸ್ಟ್ ಮಾಸ್ತರಾಗಿ, ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ, ಬೆರಳಚ್ಚುಗಾರ ರಾಗಿ ಕೂಡ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಅನಂತರ ಮಂಗಳೂರಿನ ನವಭಾರತ ದೈನಿಕದ ಹಾಗೂ ಕಡೆಂಗೋಡ್ಲು ಶಂಕರಭಟ್ಟರ ರಾಷ್ಟ್ರಮತ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕ ಮಂಡಲಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಇವರು ಪಾಂಚಜನ್ಯ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಕೈಬರೆಹದ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಪಿ.ಎಸ್. ರಾಮ ಎಂಬವರ ಜೊತೆಗೂಡಿ ಸಂಪಾದಿಸುತ್ತಿದ್ದರು (1949–54). ಕಬುಕದಿಂದ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಪ್ರತಿ ಸಂಚಿಕೆಯಲ್ಲಿ ನೂರುಪುಟ, ವಾರ್ಷಿಕ ವಿಶೇಷ ಸಂಚಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂರು ಪುಟ ಇರುತ್ತಿದ್ದವು. ಶಿವರಾಮ ಕಾರಂತ, ಗೋವಿಂದ ಪೈ, ಸೇಡಿಯಾಪು ಕೃಷ್ಣಭಟ್ಟ, ವಿ.ಜಿ. ಭಟ್ಟ, ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಅರ್ತಿ, ಮ. ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣರಾಯ ಮೊದಲಾದ ಗಣ್ಯ ಲೇಖಕರು ಈ ಪತ್ರಿಕೆಗೆ ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಕಬುಕದಂಥ ಸಣ್ಣ ಊರಿನ ಜನರಿಗೆ ದೇಶ–ವಿದೇಶಗಳ ಸಾಹಿತ್ಯ–ರಾಜಕೀಯ–ಸಾಮಾಜಿಕ ವಿಚಾರಗಳ ಪರಿಚಯ ಮಾಡುವುದೇ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಇದು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ವಿಕೇಂದ್ರೀಕರಣಕ್ಕಾಗಿ ನಡೆಸಿದ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಯತ್ನವೂ ಹೌದು.

ವಿದಾಯ ಎಂಬ ಇವರ ಕವನಸಂಕಲನ ಇವರ ಮರಣಾನಂತರ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು (1956). ಇದರಲ್ಲಿ ನವೋದಯ, ಪ್ರಗತಿಶೀಲ, ನವ್ಯ ಶೈಲಿಗಳಲ್ಲಿ ಬರೆದ ನಲವತ್ತು ಕವನಗಳಿವೆ. ಪ್ರಕೃತಿ, ಗಂಡು ಹೆಣ್ಣಿನ ಸಂಬಂಧ, ಅಸಮಾನತೆ, ಸಾವು, ಬದುಕುವ ಛಲ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಈ ಕವನಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿರುವ ದೃಷ್ಟಿಕೋನ ಅತ್ಯಂತ ಸಂಕೀರ್ಣವಾದದ್ದು. ‘ಚಿಕಿತ್ಸೆಯ ಹುಚ್ಚು’ ಇವರ ಕಥಾಸಂಕಲನ (1954). ಸಾಮಾಜಿಕ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನೂ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಮಾನಸಿಕ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೇ ಚಿತ್ರಿಸುವ ಕಥೆಗಳೆಂದು ಇವುಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಚೆನ್ನಪ್ಪ ಒಡೆದ ಮೂರ್ತಿ ಮೂರ್ತಿಭಂಜಕತೆಯ ವಸ್ತುವನ್ನು ಉದ್ಘಾಟಿಸಿದ ಕಥೆ; ‘ಪ್ರೇತಾತ್ಮಗಳು’ ಎಳೆ ಹುಡುಗನ ಮೂಲಕ ಕಥೆ ಹೇಳುವ ಕನ್ನಡದ ಮೊದಲ ಪ್ರಯತ್ನಗಳಲ್ಲೊಂದು ಎಂದು ವಿಮರ್ಶಕರು ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಮಕಾಲೀನ ಲೇಖಕರಾದ ಯು.ಆರ್. ಅನಂತಮೂರ್ತಿ, ಕೆ.ಸದಾಶಿವ, ರಾಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಎನ್. ರಾವ್ ಮೊದಲಾದವರ ಕಥೆಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದರೆ ಆ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಇವರ ಕಥೆಗಳು ಮೇಲುಮಟ್ಟದಲ್ಲಿವೆ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ. ನವ್ಯ ಸಣ್ಣಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಂಕೇತಿಕತೆಯನ್ನು ಅರ್ಥಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತರಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ ಮೊದಲ ಲೇಖಕರಲ್ಲಿ ಇವರೂ ಒಬ್ಬರು. ಇವರ ಸಮಗ್ರಕಾವ್ಯ, ಕಥೆಗಳನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಪ್ರಿಸಮ್‌ಯಿಕ್ ಬುಕ್ಸ್ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಥೆ ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ (2002). **(ಆರ್.ಡಿ.)**

ಯಲಗುಪ್ಪ: ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಹೊನ್ನಾವರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಗೇರು ಸೊಪ್ಪೆ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹೊನ್ನಾವರದಿಂದ 15 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿರುವ ದೇವ ವೈದ್ಯ ಧನ್ವಂತರಿ ದೇವಸ್ಥಾನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಹಿಂದೆ ಮೈಸೂರಿನ ಕೆಲವು ಆಯುರ್ವೇದ ವೈದ್ಯರು ತಮ್ಮ ವೃತ್ತಿಯ ಆರಾಧ್ಯದೇವರನ್ನು ಕುರಿತು ಕುತೂಹಲ ತಾಳಿ ನಡೆಸಿದ ಶೋಧನೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿರುವ ದೇವಮೂರ್ತಿ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಅಮೃತ ಕಲಶ ಹಿಡಿದಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಧನ್ವಂತರಿ ವಿಗ್ರಹವೆಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿದರು. ಸ್ಥಳೀಯ ವಿದ್ವಾಂಸರೂ ಇದನ್ನು ಪುಷ್ಟೀಕರಿಸಿದರು. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಬಳಿ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಕೆರೆಯಿದೆ. ಧನ್ವಂತರಿ ಮೂರ್ತಿ ಇರುವ ಜಾಗದಿಂದ ಚಿಕ್ಕ ಜಲಧಾರೆ ಹರಿದು ಬಂದು ಈ ಕೆರೆಗೆ ಸೇರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಧನ್ವಂತರಿತೀರ್ಥವೆಂದು ಈ ಕೆರೆಯನ್ನು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಚರ್ಮರೋಗಗಳು ಗುಣವಾಗುತ್ತವೆ ಎಂಬ ನಂಬಿಕೆಯಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಸಮೀಪ ಆಯುರ್ವೇದ ಗಿಡಮೂಲಿಕೆಗಳ ಔಷಧೀಯ ಸಸ್ಯಗಳ ‘ಧನ್ವಂತರಿ ವನ’ ಇದೆ. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಧನ್ವಂತರಿ ಪುನಶ್ಚರಣ ಯಾಗ ಹಾಗೂ ಧಾರ್ಮಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು ಇಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತವೆ. **(ಎಸ್.ಎಚ್‌ಇ.)**

ಯಲಬುರ್ಗ: ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಅದರ ಮುಖ್ಯ ಪಟ್ಟಣ. ಕೊಪ್ಪಳಕ್ಕೆ ಉತ್ತರಕ್ಕಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಕೊಪ್ಪಳ, ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಕುಷ್ಟಗಿ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಗಂಗಾವತಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು, ಪಶ್ಚಿಮ, ನೈಋತ್ಯ ಮತ್ತು ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿ ಗದಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ರೋಣ ಹಾಗೂ ಗದಗ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು ಸುತ್ತುವರೆದಿವೆ. ಬಾಂಡಿ, ಯಲಬುರ್ಗ ಮತ್ತು ಕುಕ್ಕನೂರು ಹೋಬಳಿಗಳು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು ಗ್ರಾಮಗಳು 144. ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1,498 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,35,263.

ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದ ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರದೇಶ ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣಿನ ಎರೆಭೂಮಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾಯುವ್ಯದಿಂದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ಹರಿಯುವ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ತೊರೆ, ಪಶ್ಚಿಮದಿಂದ ಹರಿವ ಮತ್ತೆರಡು ಪುಟ್ಟ ತೊರೆಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಂಡು ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 620 ಮಿಮೀ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಿಗಿಂತ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಮಳೆ ಬೀಳುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ವ್ಯವಸಾಯ ಕೆರೆ, ಬಾವಿ ಮತ್ತು ಮಳೆಯನ್ನವಲಂಬಿಸಿದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆಗಳೆಂದರೆ ಜೋಳ, ಗೋದಿ, ಸೇಂಗಾ, ಸಜ್ಜೆ, ಬತ್ತ, ತೊಗರಿ. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿ, ಹರಳುಬೀಜ, ಸ್ವಲ್ಪ ಕಬ್ಬು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ.

ವ್ಯವಸಾಯಪ್ರಧಾನವಾದ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಕಡಿಮೆ. ರಾಜ್ಯ ಖಾದಿ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮೋದ್ಯೋಗ ಮಂಡಲಿಯ ಸಹಾಯ ಪಡೆದ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಎಣ್ಣೆ, ಚರ್ಮ, ಹಗ್ಗ ಮತ್ತು ಮರಗೆಲಸದ ಕೆಲವು ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳು ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿವೆ. ಹತ್ತಿ ಸಂಸ್ಕರಣದ 16 ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳೂ 2 ಎಣ್ಣೆ ಮಿಲ್ಲುಗಳೂ ಒಂದು ಮರ ಕೊಯ್ಯುವ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಮತ್ತು ಒಂದು ಚರ್ಮ ವಸ್ತುಗಳ ಉತ್ಪಾದನಾ ಕೇಂದ್ರ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿವೆ. ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೊಪ್ಪಳ ಮತ್ತು ಕುಷ್ಟಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಂತೆ ಹಾದು ಹೋಗಿದೆ. ರಾಜ್ಯ ಮತ್ತು ಜಿಲ್ಲಾ ಹೆದ್ದಾರಿಗಳೂ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹಾದು ಹೋಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ–ಬಳ್ಳಾರಿ ರೈಲ್ವೆ ಮಾರ್ಗ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಹಾದುಹೋಗಿದ್ದು ವ್ಯಾಪಾರ ವಾಣಿಜ್ಯ ಪ್ರಗತಿಗೆ ಸಹಾಯಕವಾಗಿದೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಟ್ಟದ ಸರ್ಕಾರಿ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಔಷಧಾಲಯ, ಮಾಸ್ತಿ ಮತ್ತು ಮೆಡಿಕಿನಾಳದಲ್ಲಿ ಆಯುರ್ವೇದದ ಔಷಧಾಲಯಗಳೂ ಮಂಗಳೂರು ಮತ್ತು ಕುಕ್ಕನೂರುಗಳಲ್ಲಿ ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳೂ ಇವೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಂಗಳೂರಿನ ಮಂಗಳೇಶ್ವರ ಜಾತ್ರೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದದ್ದು. ಇಟಗಿ (ನೋಡಿ) ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿರುವ ಮಹದೇವ ದೇವಾಲಯ ಸುಂದರ ವಾಸ್ತು ಕೃತಿ. ಯಲಬುರ್ಗದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕಿರುವ ಕುಕ್ಕನೂರು **(ನೋಡಿ)** ಹಿಂದೆ ಕುಂತಲ ಪುರವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಚಾಳುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಕಟ್ಟಡಗಳ ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ. *

ಯಲಬುರ್ಗ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. ರಾಯಚೂರಿನ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ ಈ ಊರಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 11,437.

ಐತಿಹಾಸಿಕವಾಗಿ ಇದರ ಹಳೆಯ ಹೆಸರು ಎರಂಬರ್ಗ. 11–12ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಂದ ಮನೆತನದವರು ಇದರ ಸುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಆ ವಂಶದ ಆಚರಸನ ವಿಷಯವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿರುವ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಶಾಸನವೊಂದು ಇಲ್ಲಿದೆ. ಊರ ಹೊರಗಿರುವ ಪಾಳು ಬಿದ್ದಿರುವ ಒಂದು ಕಲ್ಲಿನ ಮಂಟಪ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ.

ಇಲ್ಲಿ ಶಾಲಾ ಕಾಲೇಜುಗಳಿವೆ. ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿ, ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ ಸೌಕರ್ಯಗಳಿವೆ. ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಪಶುವೈದ್ಯಾಲಯಗಳುಂಟು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಬಸವಜಯಂತಿ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಐದು ದಿನಗಳ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಈ ಊರು ಕಂಬಳಿ ನೇಯ್ಗೆಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. **(ಎಸ್.ವಿ.ಪಿ.)**

ಯಲಹಂಕ: ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ಜಿಲ್ಲೆ ಉತ್ತರ ಬೆಂಗಳೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ, ಬೆಂಗಳೂರಿ ನಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಗುಂತಕಲ್ಲು ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕಬಳ್ಳಾಪುರಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ರೈಲುಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಥಳ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 90,827. ಚೋಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಲೈಪಾಕ್ಕ, ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಲಹಕ್ಕ ಎಂದಿದ್ದ ಇದರ ಹೆಸರು ಇದರ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತಿತ್ತು. 15ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಯಲಹಂಕದ ಪಾಳೆಯಗಾರರಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದ ಈ ಊರು ಅನಂತರ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ವಶವಾಯಿತು.

1871ರ ವರೆಗೆ ಇದೇ ಹೆಸರಿನ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದ ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪುರಸಭೆ ಇದೆ. ಯಲಹಂಕದ ವೇಣುಗೋಪಾಲ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಚೈತ್ರಶುದ್ಧ ಅಷ್ಟಮಿಯಂದು ರಥೋತ್ಸವ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. **(ಎಚ್.ವಿ.ಎಸ್.)**

ಯಲಹಂಕದ ಪಾಳೆಯಗಾರರು: 15ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಯಲಹಂಕದಲ್ಲಿ ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ, ಮುಂದೆ 16–18ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಮತ್ತು ಮಾಗಡಿಗಳಿಂದ ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಹುಭಾಗದ ಮೇಲೆ ಆಳಿಕೆ ನಡೆಸಿದ ಪಾಳೆಯಗಾರರು. ಮೊದಲು ವಿಜಯನಗರದವರಿಗೆ ಅಧೀನರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಕ್ರಮೇಣ ಸ್ವತಂತ್ರರಾದರು.

ಆವತಿಯ ರಣಭೈರೇಗೌಡನ ಕಿರಿಯ ಮಗ ಜಯಗೌಡ ಯಲಹಂಕ ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ (ನೋಡಿ: ಆವತಿ ಪಾಳೆಯಗಾರರು) ಯಲಹಂಕನಾಡ ಪ್ರಭು ಎಂದು ಬಿರುದಾಂಕಿತನಾಗಿ, ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮಂತನಾಗಿ ಆಳಿದ (ಸು.1418–33). ಇವನ ಮಗ ಗಿಡ್ಡೇಗೌಡ (ಸು.1433–1443). ಬಹುಕಾಲ ಮಕ್ಕಳಿಲ್ಲದ ಈತನಿಗೆ ಕುಲದೇವತೆ ಕೆಂಪಮ್ಮನ ವರಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಮಗುವೊಂದು ಜನಿಸಿತಂತೆ. ಆ ಮಗುವಿಗೆ ಕೆಂಪನಂಜೇಗೌಡ ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟನಲ್ಲದೆ, ಈ ವಂಶದ ಮುಂದಿನ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಕೆಂಪಮ್ಮನ ಹೆಸರು ಧರಿಸುವುದು ವಾಡಿಕೆಯಾಯಿತು. ಇವನು 70 ವರ್ಷ (ಸು.1443–1513) ರಾಜ್ಯಭಾರ ಮಾಡಿದ. ಇವನ ಮಗನೇ ಬೆಂಗಳೂರು ನಿರ್ಮಾಪಕ ಕೆಂಪೇಗೌಡ.

1ನೆಯ ಕೆಂಪೇಗೌಡ (ಸು.1513–69) ವಿಜಯನಗರದ ಸಾಮ್ರಾಟರಾದ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ಮತ್ತು ಅಚ್ಯುತರಾಯ ಇವರ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರನಾಗಿದ್ದ. ತನ್ನ ಪ್ರವಾಸ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಿವನಸಮುದ್ರಂ (ಈಗಿನ ಬೆಂಗಳೂರು ಪ್ರದೇಶಕ್ಕಿದ್ದ ಹೆಸರು) ಪ್ರದೇಶವು ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಲು ಅನುಕೂಲವಾಗಿರುವುದನ್ನು ಅರಿತು, ಅಚ್ಯುತರಾಯನ ಅನುಜ್ಞೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಮಣ್ಣಿನ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿ, ಬೆಂಗಳೂರು ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟು, ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡ. ಅಂದಿನಿಂದ ಬೆಂಗಳೂರು ಕೆಂಪೇಗೌಡನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ.

ಬೆಂಗಳೂರಿನ ದುರ್ಗದ ನಿರ್ಮಾಣದಿಂದ ವಿಜಯನಗರದ ದೊರೆ ಅಚ್ಯುತರಾಯನಿಗೆ ಸಂತೋಷವಾಯಿತು. 30,000 ವರಹ ಆದಾಯ ತರುವ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಕೆಂಪೇಗೌಡನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟ. ಅವುಗಳಿಂದ ಬರುವ ಆದಾಯವನ್ನು ಕೆಂಪೇಗೌಡ ಸದ್ವಿನಿಯೋಗ ಮಾಡಿದ; ಬೆಂಗಳೂರನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿದ; ಪೇಟೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳನ್ನೂ ಕುಶಲಕರ್ಮಿಗಳನ್ನೂ ನೆಲೆಗೊಳಿಸಿದ. ಕೆಂಪೇಗೌಡ ದೈವಭಕ್ತನೂ ಧರ್ಮಿಷ್ಠನೂ ಆಗಿದ್ದ. ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಗವಿಗಂಗಾಧರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಬಸವನಗುಡಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅಲ್ಲಿಯ ಅರ್ಚಕರಿಗಾಗಿ 3 ಅಗ್ರಹಾರಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿಕೊಟ್ಟ. ಒಂದು ಟಂಕಸಾಲೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಭೈರವನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಮುದ್ರಿಸಿದ. ಇವನ ಅನಂತರ ಇವನ ಮಗ ಗಿಡ್ಡೇಗೌಡ (ಸು.1569–78), ಅನಂತರ ಇಮ್ಮಡಿ ಕೆಂಪೇಗೌಡ (ಸು.1578–1658) ಆಳಿದರು.

ಇಮ್ಮಡಿ ಕೆಂಪೇಗೌಡ ಹೊಸ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿ, ತನ್ನ ನಾಡನ್ನು ವಿಸ್ತರಿದ. ತಳಾರಿ ಗಂಗಪ್ಪನಾಯಕ ಎಂಬುವನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಸಾವನದುರ್ಗವನ್ನೂ ಮಾಗಡಿಯನ್ನೂ ಮತ್ತೆ ಗಳಿಸಿ 14 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಇವೆರಡೂ ಊರುಗಳನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರಿನಿಂದಲೇ ಆಳಿದ. 1638ರಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರದ ಸುಲ್ತಾನನ ಸೇನಾನಿ ರಣದುಲ್ಲಾಖಾನ್ ಬೆಂಗಳೂರನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿ ಕೆಂಪೇಗೌಡನನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿದ. ಕೆಂಪೇಗೌಡ ಬೆಂಗಳೂರನ್ನು ಅವನಿಗೆ ಬಿಟ್ಟು, ಬಿಜಾಪುರಕ್ಕೆ ಕಪ್ಪ ಕೊಡುವ ಒಪ್ಪಂದಕ್ಕೆ ಬಂದು, ಮಾಗಡಿಗೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯವಾಳಲಾರಂಭಿಸಿದ. ಅಂದಿನಿಂದ ಮಾಗಡಿ ಅವನ ರಾಜಧಾನಿಯಾಯಿತು ಮತ್ತು ಅವನ ವಂಶಜರಿಗೆ ಮಾಗಡಿ ಕೆಂಪೇಗೌಡ ಅರಸರೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂತು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ರಾಜರ ಅಂಕೆಯಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಹುಲಿಕಲ್ಲು, ಹುಲಿಯೂರುದುರ್ಗ, ಹುತ್ರಿದುರ್ಗ, ಭೈರವನದುರ್ಗ, ಕುಣಿಗಲು ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳ ಪಾಳೆಯಗಾರರನ್ನು ಜಯಿಸಿ ಅವರ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಶ್ರೀರಂಗರಾಯನನ್ನು ಜಯಿಸಿದ. ದೀರ್ಘಕಾಲ ಪ್ರಜಾಪ್ರಿಯನಾಗಿ ರಾಜ್ಯವಾಳಿ ಧರ್ಮಪ್ರಭುವೆನಿಸಿಕೊಂಡು 1658ರಲ್ಲಿ ಕಾಲವಾದ.

ಇಮ್ಮಡಿ ಕೆಂಪೇಗೌಡನ ತರುವಾಯ ಅವನ ಮಗ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೆಂಪೇಗೌಡ(ಸು.1658–78), ಅವನ ಮಗ ದೊಡ್ಡವೀರಪ್ಪಗೌಡ (ಸು.1678–1705), ಅವನ ಮಗ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೆಂಪ ವೀರಪ್ಪಗೌಡ (ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೆಂಪೇಗೌಡ ಸು. 1705–28) ಆಳಿದರು. ಈ ಕೆಂಪೇಗೌಡ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಮಾಗಡಿಯಲ್ಲದೆ ನೆಲಪಟ್ಟಣವೆಂಬ ದುರ್ಗವನ್ನೂ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡಿದ್ದ. ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಕಾರಣವನ್ನು ನೆಪಮಾಡಿಕೊಂಡು ಮೈಸೂರಿನ ದಳವಾಯಿ ದೇವರಾಜಯ್ಯ ಸಾವನದುರ್ಗಕ್ಕೆ ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿ, ಗೌಡನ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ, ನೆಲಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಪಾಳುಮಾಡಿ, ಕೆಂಪೇಗೌಡನನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿದು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸಿದ. ಮಾಗಡಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಸೇರಿ (1728) ಕೆಂಪೇಗೌಡ ಅರಸುಗಳ ಆಳಿಕೆ ಕೊನೆಗೊಂಡಿತು.

ಯಲಹಂಕ ಪ್ರಭುಗಳ ವಂಶಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಂಪೇಗೌಡ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಹಲವರು ಇರುವುದರಿಂದ ಇವರ ಇತಿಹಾಸ ರಚನೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಕ್ಲಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ಶಾಸನಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಈ ಮನೆತನದ ವಂಶಾವಳಿ :

ಕೆಂಪನಂಜೇಗೌಡ
|
ಹಿರಿಯ ಕೆಂಪೇಗೌಡ
(1588–1608)
|
ಇಮ್ಮಡಿ ಕೆಂಪೇಗೌಡ
(1628–31)
|
ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೆಂಪೇಗೌಡ
(1667–74)
|
ಮುಮ್ಮಡಿ ದೊಡ್ಡ ವೀರಪ್ಪಗೌಡ
(1681–88)
|
ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೆಂಪವೀರಪ್ಪಗೌಡ
(1697–1715)

ಈ ವಂಶದವರ ಆಳಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿರುವ ಕೆಲವು ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳು ಇನ್ನೂ ಸ್ಪಷ್ಟ ಆಧಾರಗಳು ದೊರೆಯದೆ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿವೆ. ಯಲಹಂಕ ನಾಡು ಪ್ರಭು ದುತ್ತನ ಹಳ್ಳಿಯ ಚಿಕ್ಕಗಿರಿಯಪ್ಪಗೌಡ (1567) ಮತ್ತು ಹಿರಿಯ ಅಣ್ಣನ ಮಗ ಚಿಕ್ಕಹೊನ್ನಗೌಡನ (1597) ಹೆಸರು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖವಾಗಿವೆ. 17ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಯಲಹಂಕದ ಪ್ರಭು ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೆಂಪಭೂಪಾಲನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕವಿಯಾಗಿದ್ದ ಮುಕ್ತೀಶ್ವರ ದೀಕ್ಷಿತನ ಮಗ ಏಕಾಮ್ರ ದೀಕ್ಷಿತ ರಚಿಸಿದ ಸಾವನದುರ್ಗದ ವೀರಭದ್ರೇಶ್ವರನ ರಥೋತ್ಸವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ವೀರಭದ್ರವಿಜಯವೆಂಬ ಚಂಪೂ ಗ್ರಂಥದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವ ವಂಶಾವಳಿಯು ಶಾಸನೋಕ್ತ ವಂಶಾವಳಿಯೊಂದಿಗೆ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಸರಿಹೊಂದುತ್ತದೆ.

ಈ ಯಲಹಂಕದ ಪ್ರಭುಗಳು ಧರ್ಮನಿಷ್ಠರಾಗಿದ್ದು ಹಲವು ಗ್ರಾಮಗಳು, ಕೆರೆ, ದೇವಾಲಯ, ಅಗ್ರಹಾರಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವರಲ್ಲದೆ, ಅನೇಕ ಮಠ, ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಒಂದನೆಯ ಕೆಂಪೇಗೌಡನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಗವಿ ಗಂಗಾಧರೇಶ್ವರ, ದೊಡ್ಡಬಸವನಗುಡಿ ಮತ್ತು ಅದರ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಇತರ ದೇವಾಲಯಗಳು ರಚಿತವಾದುವು. ಇಮ್ಮಡಿ ಕೆಂಪೇಗೌಡ ಮಾಗಡಿಯ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ, ಸಾವನದುರ್ಗದ ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿದ. ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೆಂಪವೀರಪ್ಪಗೌಡ ಮಾಗಡಿ ಬಳಿ ಇರುವ ರಾಯಪೇಟೆಯಲ್ಲಿ ಚೆಲುವರಾಯ ಸ್ವಾಮಿಯನ್ನೂ (1711) ಬೈಚಾಪುರದಲ್ಲಿ ವರದ ಚೆಲುವರಾಜಸ್ವಾಮಿಯನ್ನೂ (1712) ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದ. ಮಾಗಡಿಯ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಶಿವಗಂಗೆಯ ಗಂಗಾಧರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿ, ಸುಂದರಗೊಳಿಸಿ ಒಂದು ಕೊಳವನ್ನೂ ಅನೇಕ ಮಂಟಪಗಳನ್ನೂ ವೀರಶೈವ ಮಠಗಳನ್ನೂ ಕಟ್ಟಿಸಿದ.

ಎರಡನೆಯ ಕೆಂಪೇಗೌಡನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪೆನುಗೊಂಡೆ, ಬೆಂಗಳೂರು, ಗೂಳೂರು, ಚಿಕ್ಕನಾಯಕಹಳ್ಳಿ, ಬಳ್ಳಾಪುರಂ. ಚಂದ್ರಗಿರಿ, ಕೋಲಾಲ, ಕೊಟ್ಟಕೋಟ, ಕಾವೇರಿಪಟ್ಟಣ, ರಾಯಕೋಟ, ನರಸೀಪುರ, ಬೇಲೂರು, ಹೆಬ್ಬೂರು, ನಾಗಮಂಗಲ, ಇಕ್ಕೇರಿ. ಬಸ್ತಿಹಳ್ಳಿಯ ನಾನಾ ದೇಶಿಗಳು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಮುತ್ತ್ಯಾಲ ಪೇಟೆಯ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿಯ ಪೂಜೆಗಾಗಿ ದಾನಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು. 1667ರಲ್ಲಿ 3ನೆಯ ಕೆಂಪೇಗೌಡನು ಕಾಶಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಠವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ, ಲಿಂಗವನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ಮಾಡಿ ಅಳಲುಕುಪ್ಪೆ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ದಾನಮಾಡಿದ. ದಾಸೇ ಬೋಯಿ ಎಂಬವನಿಗೆ ಕೆರೆಯ ಕೆಲಸಕ್ಕಾಗಿ ಹರಂಗಹಳ್ಳಿಯ ಭಟ್ಟ ಕೊಡುಗೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟ. ಇದೇ ರೀತಿ ಮಾಗಡಿ ಸೀಮೆಯಲ್ಲಿ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗಾಗಿ ಅಗ್ರಹಾರದ ವೃತ್ತಿಗಳನ್ನೂ ಗೋಪಾಲದೇವರಿಗೆ ಊಳಿಗಮಾನ್ಯವನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟ. ಯಲಹಂಕದ ಪ್ರಭುಗಳು ಇಂಥ 300 ಮಠಗಳನ್ನು ಮಾಗಡಿಯ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿ ದತ್ತಿಕೊಟ್ಟರೆಂಬ ಹೇಳಿಕೆ ಇದೆ.

ಈ ವಂಶದ ಅರಸರ ಕೆಲವು ಶಿಲಾಪ್ರತಿಮೆಗಳು ಬೆಂಗಳೂರು (ಅಲಸೂರಿನ) ಸೋಮೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಮಾಗಡಿಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲೂ ಕೆಂಪೇಗೌಡನ ಒಂದು ಕಂಚಿನ ಪ್ರತಿಮೆ ಶಿವಗಂಗೆಯಲ್ಲೂ ಇವೆ. ಇವರು ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ಹಲವು ಕೊಡುಗೆಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರದ ಸ್ಥಾಪನೆ ಅತ್ಯಮೂಲ್ಯವಾದುದು. (ವಿ.ಎಸ್.ಎಸ್.;ಎಚ್.ವಿ.ಎಸ್.)

ಯಲ್ಲಾಪುರ: ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಅದರ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಮುಂಡಗೋಡ, ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಶಿರಸಿ, ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ ಅಂಕೋಲ, ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರವಾರ ಮತ್ತು ಸುಪ, ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಹಳಿಯಾಳ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲಘಟಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕೂ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಮಂಚಿಕೇರಿ, ಯಲ್ಲಾಪುರ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಹೋಬಳಿಗಳು. ಒಟ್ಟು 133 ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1,525 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 73,497.

ಕವಡಿಕೆರೆಯ ಕವಡಮ್ಮ ದೇವಸ್ಥಾನ

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಬೇಡ್ತಿನದಿ (ಗಂಗಾವಳಿ) ಈಶಾನ್ಯ ದಿಕ್ಕಿನಿಂದ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ ಹರಿದು ಅಂಕೋಲದ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಅರಬ್ಬೀ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ಕಾಳೀನದಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ವಾಯವ್ಯದ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿದು ಸುಪ ಮತ್ತು ಹಳಿಯಾಳ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳನ್ನು ಯಲ್ಲಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ ಬೇರ್ಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಸೋಂದ ನದಿ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಶಿರಸಿ ಮತ್ತು ಯಲ್ಲಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿದು ಬೇಡ್ತಿನದಿಯನ್ನು ಅರಬೈಲಿನ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೆಚ್ಚು ಭಾಗ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಉಳಿದ ಭಾಗ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡ ಪ್ರದೇಶ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕೆಂಪುಮಣ್ಣಿನ ಭೂಪ್ರದೇಶವು ಇದೆ. ಸರಾಸರಿ ವಾರ್ಷಿಕ ಮಳೆ 2,286 ಮಿಮೀ. ಬತ್ತ ಮತ್ತು ಕಬ್ಬು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆಗಳು. ಅಲ್ಪಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನೂ

ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳ ಕಣಿವೆ ತೋಟಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಕೆ ಏಲಕ್ಕಿ, ಮೆಣಸು ಮತ್ತು ತೆಂಗನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಅರಣ್ಯೋತ್ಪನ್ನ ಉದ್ದಿಮೆಗಳೂ ಮರಕೊಯ್ಯುವ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳೂ ಇವೆ. ಸಹಕಾರಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳೂ ವಾಣಿಜ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳೂ ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿ, ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ ಸೌಲಭ್ಯಗಳೂ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂಥ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಇವೆ. ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ ಸುತ್ತಲ ಪಟ್ಟಣಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಕರಾವಳಿ ಬಂದರುಗಳಿಗೆ ಉತ್ತಮ ಮಾರ್ಗಗಳಿದ್ದು ವ್ಯಾಪಾರ ವಾಣಿಜ್ಯಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲಕರವಾಗಿವೆ.

ಮಾಗೋಡು ಮತ್ತು ಲಾಲಗುಳಿ ಜಲಪಾತಗಳು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಎರಡು ಸುಂದರ ತಾಣಗಳಾಗಿವೆ. ಯಲ್ಲಾಪುರದ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಸು. 14 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶಗುಡ್ಡೆ ಘಾಟ್ ಮಾರ್ಗವಿದೆ. ಅಣಶಿ ಮತ್ತು ಅರಬೈಲ ಕಣಿವೆ ಮಾರ್ಗಗಳು ಕಾರವಾರ, ಅಂಕೋಲ, ಕುಮಟ, ಹೊನ್ನಾವರಗಳೊಡನೆ ಸಂಪರ್ಕ ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತವೆ.

ಯಲ್ಲಾಪುರ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಊರು ಕಾರವಾರಕ್ಕೆ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 17,923. ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸರ್ಕಾರಿ ಆಡಳಿತ ಕಚೇರಿಗಳೂ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳೂ ಇವೆ. ಊರಿನಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿ, ಅಂಚೆ-ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ ಮತ್ತು ಶಾಲೆಗಳು, ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರ, ಪ್ರವಾಸಿ ಮಂದಿರ ಮುಂತಾದವು ಇವೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ದುರ್ಗಾ ದೇವಾಲಯ ನೋಡತಕ್ಕದ್ದಾಗಿದೆ. ಈ ಊರು ಪುರಸಭಾಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. **(ಜಿ.ಬಿ.ಎಸ್.)**

ಯಶವಂತ ಚಿತ್ತಾಲ: 1928-. ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸೃಜನಶೀಲ ಕಥೆಗಾರರು, ಕಾದಂಬರಿಕಾರರು. ಇವರು ಉತ್ತರಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಗೋಕರ್ಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹನೇಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ 1928 ಆಗಸ್ಟ್ 3ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ವಿಠೋಬಾ, ತಾಯಿ ರುಕ್ಮಿಣಿ, ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕವಿ ಗಂಗಾಧರ ಚಿತ್ತಾಲರು ಇವರ ಅಣ್ಣ. ಇವರ ಮಾತೃಭಾಷೆ ಕೊಂಕಣಿ. ಹನೇಹಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಕುಮಟಗಳಲ್ಲಿ ಆರಂಭಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದ ಇವರು ಉನ್ನತ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಧಾರವಾಡ, ಮುಂಬಯಿ ಮತ್ತು ಅಮೆರಿಕದ ನ್ಯೂಜರ್ಸಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದರು. ಇವರ ಮೇಲೆ ಅತ್ಯಂತ ಗಾಢ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿದ ಸಾಹಿತಿಗಳೆಂದರೆ ಗೌರೀಶ ಕಾಯ್ಕಿಣಿ ಹಾಗೂ ಶಾಂತಿನಾಥ ದೇಸಾಯಿಯವರು.

ಇವರ ಆರಂಭದ ಆಸಕ್ತಿಯ ಕ್ಷೇತ್ರ ಚಿತ್ರಕಲೆಯಾಗಿತ್ತು. ಇದರಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಪರಿಣತಿ ಪಡೆಯಲು ಮುಂಬಯಿಯ ಕಲಾನಿಕೇತನದ ಸಂಜೆತರಗತಿಗಳಿಗೂ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಕ್ರಮೇಣ ಎಂ.ಎನ್.ರಾಯ್ ಅವರ ವಿಚಾರಧಾರೆಗಳಿಂದ ಆಕರ್ಷಿತರಾಗಿ ರ್‍ಯಾಡಿಕಲ್ ಡೆಮೊಕ್ರಟಿಕ್ ಪಾರ್ಟಿಯ ಸದಸ್ಯತ್ವ ಪಡೆದರು. ನವ ಮಾನವತಾವಾದದ ಮಾರ್ಗವಾಗಿ ಮಾರ್ಕ್ಸ್, ಎರಿಕ್ ಫ್ರಾಂ, ಹಕ್ಸ್ಲಿ, ಎಡಿಂಗ್ಟನ್, ಫ್ರಾಯ್ಡ್ ಮೊದಲಾದ ಹಲವು ಧೀಮಂತರ ವಿಚಾರಗಳಿಗೆ ತಮ್ಮ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಅನಾವರಣ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ಇವುಗಳೊಂದಿಗೆ ತಮ್ಮ ಆಯ್ಕೆಯ ವಿಷಯವಾದ ಪ್ಲಾಸ್ಟಿಕ್ ತಂತ್ರವಿಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಪದವಿ ಪಡೆದು ಮುಂಬಯಿಯ ಬೇಕ್ ಲೈಟ್ ಹೈಲಮ್ ಲಿಮಿಟೆಡ್ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಉನ್ನತ ಹುದ್ದೆಗೆ ಸೇರಿದರು (1953). ಇಂಡಿಯನ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಟೆಕ್ನಾಲಜಿ ಹಾಗೂ ಪ್ಲಾಸ್ಟಿಕ್ ಅಂಡ್ ರಬ್ಬರ್ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಸಂದರ್ಶಕ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಇವರು ಮುಂಬಯಿಯ ಇಂಡಿಯನ್ ಪ್ಲಾಸ್ಟಿಕ್ ಮತ್ತು ಅಮೆರಿಕದ ರಿಸರ್ಚ್ ಅಂಡ್ ಡೆವಲಪ್‌ಮೆಂಟ್ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಸಂಶೋಧನೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿದರು. 1972ರಲ್ಲಿ ಅಮೆರಿಕದ ಸ್ಟೀವನ್ಸ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಟೆಕ್ನಾಲಜಿಯಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಸಿ ರಾಸಾಯನಿಕ ತಂತ್ರವಿಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ತಂತ್ರಜ್ಞಾನ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಸು. 30ವರ್ಷಗಳಿಗೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಇವರ ದುಡಿಮೆ ಆಧುನಿಕ ಜಗತ್ತಿನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ನಿಯಂತ್ರಿಸುತ್ತಿರುವ ಬಂಡವಾಳಶಾಹಿ, ಕೈಗಾರಿಕಾ ಜಗತ್ತಿನ ನಿಕಟ ಪರಿಚಯವನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟಿತು. ವೈಯಕ್ತಿಕ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಉದ್ಯೋಗದಲ್ಲಿ ಅನುಭವಿಸಿದ ಹಲವು ದುರಂತಗಳು ಹಾಗೂ ಬಿಕ್ಕಟ್ಟುಗಳು ಇವರ ಬರೆವಣಿಗೆಯ ಹಲವು ಕಾಳಜಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾದವು. ವೃತ್ತಿಯಿಂದ ರಸಾಯನ ವಿಜ್ಞಾನದ ತಂತ್ರಜ್ಞರಾದರೂ ಇವರ ಆಸಕ್ತಿ ಕನ್ನಡಸಾಹಿತ್ಯ ಸೃಷ್ಟಿ. ಇವರ ಬದುಕಿನ ಎಲ್ಲ ಹಿನ್ನೆಲೆಗಳೂ ಇವರ ಸೃಜನಶೀಲತೆಯ ಪಕ್ವತೆಗೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿವೆ.

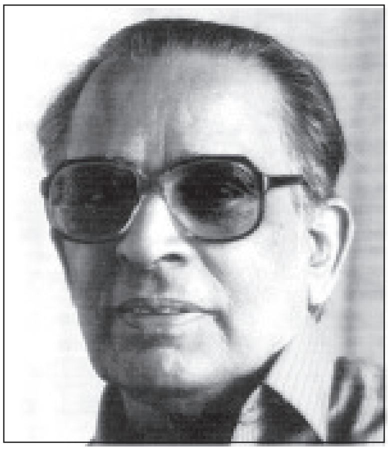

ತಮ್ಮ ತೆಕ್ಕೆಗೆ ಬಂದ ಅನುಭವಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಮಾ ನಿರ್ಮಿತಿ, ಸಾಮಾನ್ಯೀ ಕರಣ, ಅಂತರಂಗ ಪರಿವೀಕ್ಷಣೆ ಮುಂತಾದ ಹತ್ತು ಹಲವು ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಸಾಧನಗಳ ಮೂಲಕ ಅನನ್ಯವಾಗಿಸುವ ಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಚಿತ್ತಾಲರು ನಿಷ್ಣಾತರು. ಬೊಮ್ಮಿಯ ಹುಲ್ಲುಹೊರೆ (1949) ಇವರ ಮೊದಲ ಕತೆ. ಅಲ್ಲಿಂದೀಚೆಗೆ ಹಲವಾರು ಕಥಾಸಂಕಲನಗಳು, ಕಾದಂಬರಿಗಳು, ಪ್ರಬಂಧಗಳು, ಪ್ಲಾಸ್ಟಿಕ್ ತಂತ್ರವಿಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಅನೇಕ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಲೇಖನಗಳು ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಸಂದರ್ಶನ (1957) ಸಂಕಲನದ ಬಹುಪಾಲು ಕತೆಗಳು ದಿನಕರ ದೇಸಾಯಿ ಅವರು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಜನಸೇವಕ ಎಂಬ ವಾರಪತ್ರಿಕೆ ಯಲ್ಲಿ 'ನನ್ನ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಜೀವನ ಚಿತ್ರಗಳು' ಮಾಲಿಕೆಯಡಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿವೆ. ಆಬೋಲೀನ (1960), ಆಟ(1969), ಕತೆಯಾದಳು ಹುಡುಗಿ (1980), ಬೇನ್ಯಾ (1983), ಸಿದ್ಧಾರ್ಥ (1988), ಕುಮಟೆಗೆ ಬಂದಾ ಕಿಂದರಿಜೋಗಿ (1977), ಐವತ್ತೊಂದು ಕತೆಗಳು (2000), ಓಡಿ ಹೋದಾ ಮುಟ್ಟಿ ಬಂದಾ (2001)-ಇವು ಇವರ ಪ್ರಮುಖ ಕಥಾಸಂಕಲನಗಳು. ಕನ್ನಡ ಕಥಾಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಇವರನ್ನು ಮುಖ್ಯರಾಗಿಸಿದ ಕಥಾಸಂಕಲನ 'ಆಟ'.

ಇವರ ಮೊದಲ ಕಥಾಸಂಕಲನದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಇತ್ತೀಚಿನ ಓಡಿಹೋದಾ ಮುಟ್ಟಿ ಬಂದಾ ಕಥಾಸಂಕಲನದ ವರೆಗೆ ಇವರ ಕಥಾಸೃಷ್ಟಿಯ ಹಂತಹಂತದ ಬೆಳೆವಣಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗುತ್ತದೆ. ಇವರ ಸಮಗ್ರಕಥಾ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಹನೇಹಳ್ಳಿಯ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯುಳ್ಳ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಪ್ರಜ್ಞೆಯ ಆವಿಷ್ಕಾರವುಳ್ಳ ಕತೆಗಳು, ನಗರ ಜೀವನದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಬರೆದ ನವ್ಯ ಪ್ರಜ್ಞೆಯ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಲೆತ್ನಿಸುವ ಕತೆಗಳು ಮತ್ತು ವಿಶಿಷ್ಟ ಸಾಕಾರ ಅನುಭವದ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿದ್ದು ಸಾರ್ವತ್ರಿಕತೆಯತ್ತ ಮುಖ ಮಾಡಿರುವ ಕತೆಗಳು ಎಂದು ಮೂರು ತೆರನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು.

ಇವರ ಕಾದಂಬರಿಗಳು ಕೂಡ ಕತೆಗಳಷ್ಟೇ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯ ಪಡೆದಿವೆ. ಮೂರುದಾರಿಗಳು (1964), ಶಿಕಾರಿ (1979), ಛೇದ (1985), ಪುರುಷೋತ್ತಮ (1990), ಕೇಂದ್ರ ವೃತ್ತಾಂತ (1995)-ಇವು ಇವರ ಕಾದಂಬರಿಗಳು. ದಿಗಂಬರ ಎಂಬುದು ಇವರ ಅಪ್ರಕಟಿತ ಕಾದಂಬರಿ. ಮೂರುದಾರಿಗಳು ಚಲನಚಿತ್ರವಾಗಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳಿಸಿದೆ. ಶಿಕಾರಿ ಕನ್ನಡದ ಅತ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟ ಕಾದಂಬರಿಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಜನಪ್ರಿಯತೆ ಮತ್ತು ವಿಮರ್ಶಕರ ಮನ್ನಣೆಗಳನ್ನು

ಸಮಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಗಳಿಸಿದ ಕಾದಂಬರಿಯಿದು. ಇಬ್ಬರು ಮೇಲಧಿಕಾರಿಗಳ ಪರಸ್ಪರ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯ ಕಾದಾಟದಲ್ಲಿ ತಾನು ನೇರವಾಗಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡಿರದ ವಿದ್ಯಮಾನಗಳಿಗೆ ಬಲಿಪಶುವಾದ ನಾಗಪ್ಪನ ಮಾನಸಿಕ ತುಮುಲವನ್ನು ಈ ಕಾದಂಬರಿ ಚಿತ್ರಿಸುತ್ತದೆ. ಇವರ ಬಹುತೇಕ ಕಾದಂಬರಿಗಳು ಹನೇಹಳ್ಳಿಯ ಒಡಲಿನಿಂದ ಮೂಡಿಬಂದ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿಸಿಕೊಂಡಿವೆ. ಇವರ ಕಥನ ಪ್ರತಿಭೆಯೇ ಇವರ ಕಾದಂಬರಿಗಳ ಯಶಸ್ಸಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿದೆ. ಭೇದ ಕಾದಂಬರಿ ಇವರ ಸೃಜನಶೀಲ ಬದುಕಿನ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅರ್ಥಪೂರ್ಣ ಮುಂದುವರಿಕೆಯ ಘಟ್ಟವನ್ನು ಸಂಕೇತಿಸುತ್ತದೆ.

‘ಪುರುಷೋತ್ತಮ’ ಚಿತ್ತಾಲರ ಬೃಹತ್ ಕಾದಂಬರಿ. ಇವರ ಪ್ರಮುಖ ಕಾಳಜಿಗಳೆಲ್ಲ ಏಕತ್ರ ಸಂಘಟಿಸಿರುವ, ಇವರ ಸೃಜನಶೀಲ ಚೈತನ್ಯ ಮಡುಗಟ್ಟಿರುವ ಮಹಾತ್ವಾಕಾಂಕ್ಷೆಯ ಕೃತಿಯಿದು. ಈ ಕಾದಂಬರಿಯ ಶಿಲ್ಪ ಮಹಾಕಾವ್ಯದ ಶಿಲ್ಪದ ಹಾಗೆ ಮುಖ್ಯ ಕಥೆಗೆ ಅಂಟಿಯೂ ಅಂಟದಂಥ ಹಲವಾರು ಉಪಾಖ್ಯಾನಗಳನ್ನು ತನ್ನೊಳಗೆ ಹುದುಗಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಮೇಲುನೋಟಕ್ಕೆ ಅನಿವಾರ್ಯವೆನ್ನಿಸದ ಈ ಹಲವು ಕಥೆಗಳು ಒಂದನ್ನು ಇನ್ನೊಂದು ಬೆಳಗಿಸುತ್ತಾ ಎಲ್ಲದರ ಅರ್ಥಪೂರ್ಣತೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುತ್ತವೆ.

ಸಾಹಿತ್ಯ, ಸೃಜನಶೀಲತೆ ಮತ್ತು ನಾನು (1980) ಎಂಬುದು ಇವರ ಕತೆಯೋಪಾದಿಯ ಪ್ರಬಂಧಗಳ ಸಂಕಲನ. ಸೃಜನಶೀಲ ಲೇಖಕನೊಬ್ಬ ಒಂದುಕಡೆ ತನ್ನ ಅಂತರಂಗದಲ್ಲಿನ ನಿಗೂಢ ಸೃಷ್ಟಿಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯ ನಾಡಿಬಡಿತಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಮವಾಗಿ ಪರಿಶೀಲಿಸುತ್ತಾ ಪಡೆದಿರುವ ಹಲವು ಒಳನೋಟಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ‘ಸಾಹಿತ್ಯದ ಸಪ್ತಧಾತುಗಳು’ (2001)–ಇದು ಇವರು ಇಪ್ಪತ್ತುವರ್ಷಗಳ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಬರೆದ ವಿಮರ್ಶಾ ಪ್ರಬಂಧಗಳ ಮತ್ತೊಂದು ಸಂಕಲನ.

ಇವರ ‘ಕತೆಯಾದಳು ಹುಡುಗಿ’ ಸಂಕಲನ ಕೊಂಕಣಿ ಭಾಷೆಗೆ ಮೆಲ್ವಿನ್ ಡಿ ಸಿಲ್ವ ಅವರಿಂದ ‘ಕಾಣಿ ಜಾಲೀ ಚಲೀ’ ಎಂಬುದಾಗಿ ಅನುವಾದಗೊಂಡಿದೆ. ‘ಕಥಗಾ ಮಾರಿನ ಅಮ್ಮಾಯಿ’ ಎಂದು ಭಾರ್ಗವಿರಾವ್ ಅವರಿಂದ ತೆಲುಗಿಗೂ ‘ಒರು ಪೆಣ್ ಕದೈಯಾಗರಲ್’ ಎಂದು ಟಿ.ಬಿ.ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಯ್ಯ ಅವರಿಂದ ತಮಿಳಿಗೂ ಭಾಷಾಂತರಗೊಂಡಿದೆ. ವಿಲ್ಯಮ್ ಡಿ ಸಿಲ್ವ ಎಂಬುವವರು ಇವರ ಒಂಬತ್ತು ಕತೆಗಳನ್ನು ಖೇಳ್ ಆನಿಹೆರ್ ಕಥಾ ಎಂದು ಕೊಂಕಣಿಗೆ ಭಾಷಾಂತರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಹದಿಮೂರು ಕತೆಗಳನ್ನು ‘ದಿ ಬಾಯ್ ಹೂ ಟಾಕ್ಡ್ ಟು ಟ್ರೀಸ್’ ಎಂದು ಪದ್ಮಶರ್ಮ ಹಾಗೂ ಬಿ.ಸಿ.ರಾಮಚಂದ್ರಶರ್ಮ ಅವರು ಆಂಗ್ಲಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ‘ಶಿಕಾರಿ’ ಕಾದಂಬರಿ ಕೇಶವ ಮಹಾಗಾವ್ಕರ ಅವರಿಂದ ಮರಾಠಿಗೆ ಅನುವಾದವಾಗಿದೆ.

ಆಧುನಿಕ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಶಿಷ್ಟ ಕೊಡುಗೆ ನೀಡಿ ಅಗ್ರಮಾನ್ಯ ಕತೆ, ಕಾದಂಬರಿಕಾರರೆಂದು ಖ್ಯಾತರಾಗಿರುವ ಇವರಿಗೆ ಸಂದಿರುವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಪುರಸ್ಕಾರಗಳು ಅಪಾರ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದವು: ಕೇಂದ್ರಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1983), ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ವರ್ಧಮಾನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಭಾರತೀಯ ಭಾಷಾ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಮಾಸ್ತಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಶಿವರಾಮಕಾರಂತ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಶ್ರೀಗುರುನಾರಾಯಣ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಗೊರೂರು ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ನಿರಂಜನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಟಿ.ಎಂ.ಎ. ಪೈ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನಪುರಸ್ಕಾರ, ಔಟ್‌ಸ್ಟ್ಯಾಂಡಿಂಗ್ ಕೊಂಕನೀಸ್ ಅವಾರ್ಡ್, ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರಸರ್ಕಾರದ ಗೌರವ ಪುರಸ್ಕಾರ ಮೊದಲಾದವು. *

ಯಶೋಧರಾ ದಾಸಪ್ಪ: 1905–80. ಹೆಸರಾಂತ ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಾರ್ಯಕರ್ತರು, ಮಾಜಿಸಚಿವೆ. ಮಹಾತ್ಮ ಗಾಂಧಿಯವರ ನಿಷ್ಠ ಅನುಯಾಯಿಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬರು. 1905 ಮೇ 5ರಂದು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ಕೆ. ಎಚ್. ರಾಮಯ್ಯನವರು **(ನೋಡಿ)** ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಮಾಜ ಸೇವಕರಾಗಿದ್ದರು. ತಾಯಿ ರೇವಮ್ಮ, ಸಂಪ್ರದಾಯಸ್ಥ ಮಹಿಳೆಯಾದರೂ ಸುಧಾರಣೆಯ ವಾತಾವರಣಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಯಶೋಧರಮ್ಮನವರ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಹಾಗೂ ಪ್ರೌಢ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಲಾರ್ಡ್ ಮಿಷನ್ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ ಇವರು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ಆ ಕಾಲೇಜಿನ ಪ್ರಿನ್ಸಿಪಾಲರಾಗಿದ್ದ ಎಂ.ಎಸ್. ಬಟ್ಲರ್ ಇವರ ಮೇಲೆ ಬಹಳ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿದರು. ಸಮಾಜಸೇವಾ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಸ್ಫೂರ್ತಿ ಕೊಟ್ಟರು. ಅನಂತರ ಇವರು ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಕಾಲೇಜು ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದರು. 1926ರಲ್ಲಿ ಎಚ್. ಸಿ. ದಾಸಪ್ಪನವರೊಂದಿಗೆ **(ನೋಡಿ)** ಇವರ ವಿವಾಹವಾಯಿತು. ಎಚ್. ಸಿ. ದಾಸಪ್ಪನವರು ವಕೀಲರೂ ಮೈಸೂರು ಪೌರಸಭೆ ಮತ್ತು ಪ್ರಜಾಪ್ರತಿನಿಧಿ ಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರೂ ಆಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಯಶೋಧರಾ ದಾಸಪ್ಪನವರು ಸಮಾಜ ಸೇವಾ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಅತೀವ ಆಸಕ್ತಿ ವಹಿಸಿದರು. 1937ರಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟದ ಕಾವು ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ತಟ್ಟಿದಾಗ ಇವರು ಪತಿಗಿಂತ ಒಂದು ವರ್ಷ ಮುಂಚೆ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸಿಗೆ ಸೇರಿದರು; ಅನಂತರ ದಾಸಪ್ಪನವರನ್ನೂ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸಿಗೆ ಎಳೆದರು.

1938ರ ಏಪ್ರಿಲ್‌ನಲ್ಲಿ ಅಂದಿನ ಮೈಸೂರು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್‌ನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಮದ್ದೂರಿನ ಬಳಿ ಶಿವಪುರದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಧ್ವಜಸತ್ಯಾಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಇವರು ಪತಿಯೊಂದಿಗೆ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರು. 1942ರ ಚಲೇಜಾವ್ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಯಶೋಧರಾ ದಾಸಪ್ಪನವರು ಭೂಗತ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟಗಾರರಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಿತ್ತು ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ನೀಡಿದರು.

ಯಶೋಧರಾ ದಾಸಪ್ಪನವರು ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಹಿಂದಿನ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ನ್ಯಾಯ ವಿಧಾಯಕ ಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. ಅನಂತರ ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ರಚನಾತ್ಮಕ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಕ್ಕೆ ತಮ್ಮ ಪೂರ್ಣಕಾಲವನ್ನು ವಿನಿಯೋಗಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನ್ಯಾಯವಿಧಾಯಕ ಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯತ್ವಕ್ಕೆ ರಾಜೀನಾಮೆ ನೀಡಿದರು. ಕಸ್ತೂರ ಬಾ ಗಾಂಧೀ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸ್ಮಾರಕ ಟ್ರಸ್ಟ್ ರೂಪುಗೊಂಡ ಮೇಲೆ ಗಾಂಧೀಜಿಯವರು ಇವರನ್ನು ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕಸ್ತೂರ ಬಾ ಟ್ರಸ್ಟಿನ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿದರು. ಆ ಟ್ರಸ್ಟಿನ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಇವರು ಗ್ರಾಮೀಣ ಮಹಿಳೆಯರ ಮತ್ತು ಮಕ್ಕಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಬಹಳ ಶ್ರಮಿಸಿದರು. ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಬಾಲವಾಡಿ, ಮಹಿಳೆಯರ ಶಿಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ಕೈಗಾರಿಕಾ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಹಾಗೂ ಪ್ರಸೂತಿಕಾ ನಿಲಯಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಈ ಸೇವಾ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಸ್ವಾವಲಂಬಿಗಳಾಗಿ ಸಾರೋದ್ಧಾರವಾಗಿ ಸೇವಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಭೂ ಆಸ್ತಿಯನ್ನೂ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದರು. ಕರ್ನಾಟಕದ ಮಹಿಳಾ ಸೇವಾ ಕಾರ್ಯಕರ್ತರ ತರಪೇತಿಗಾಗಿ ಅರಸೀಕೆರೆ ಬಳಿ ಕಸ್ತೂರ ಬಾ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಮೂಡಿಗೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕು ಭಾರತಿ ಬೈಲ್‌ನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕೇಂದ್ರ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದರು.

ಯಶೋಧರಾ ದಾಸಪ್ಪನವರು 1948ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಪ್ರದೇಶ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸಿನ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿಯೂ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಅದೇ ವರ್ಷ ರಚಿತವಾದ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಗಾಂಧೀ ಸ್ಮಾರಕ ನಿಧಿಯ ಖಾಯಂ ಧರ್ಮದರ್ಶಿಯಾಗಿಯೂ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. 1962ರ ಮಹಾಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯ ವಿಧಾನ ಸಭೆಗೆ ಚುನಾಯಿತರಾದರು. ಆಗ ಎಸ್. ನಿಜಲಿಂಗಪ್ಪನವರು ರಚಿಸಿದ ಮಂತ್ರಿ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಸಮಾಜ ಕಲ್ಯಾಣ ಸಚಿವರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. 1966ರಲ್ಲಿ ನಿಜಲಿಂಗಪ್ಪನವರ ಮಂತ್ರಿಮಂಡಲ ಪಾನನಿರೋಧ ನೀತಿಯನ್ನು ರದ್ದುಮಾಡಲು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿದಾಗ ಅದನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿ ಇವರು ತಮ್ಮ ಮಂತ್ರಿ ಪದವಿಗೆ ರಾಜೀನಾಮೆ ಕೊಟ್ಟರು.

ಯಶೋಧರಾ ದಾಸಪ್ಪನವರು ಬಡ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಉದ್ಯೋಗಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಗೀತಾ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಸಹಕಾರ ಸಂಘವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ, ಬೆಂಗಳೂರು ಐ.ಟಿ.ಐ. ಸಂಸ್ಥೆಯ ಸಹಯೋಗದಿಂದ ಟೆಲಿಫೋನ್ ಜೋಡಣೆಯ ಉಪಕೇಂದ್ರವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದ್ದರು. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಇವರ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾವಂತ ಹರಿಜನ ಬಡ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳ ಸಲುವಾಗಿ ಎಚ್.ಎಂ.ಟಿ. ಗಡಿಯಾರದ ಜೋಡಣಾ ಉಪಕೇಂದ್ರವೊಂದನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದರು. ಗಾಂಧೀ ಸ್ಮಾರಕ ನಿಧಿ, ಹರಿಜನ ಸೇವಾ ಸಂಘ, ಗ್ರಾಮೀಣ ಮಹಿಳಾ ಸಂಘ, ಸಮಾಜ ಕಲ್ಯಾಣ ಮಂಡಲಿ, ಖಾದಿ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮೋದ್ಯೋಗ ಆಯೋಗ ಈ ಮುಂತಾದ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲೂ ಇವರು ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರಿಗೆ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ 1973ರಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಭೂಷಣ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿತು. ಮಾಜಿ ಲೋಕಸಭಾ ಸದಸ್ಯರಾದ ತುಲಸೀದಾಸ್ ದಾಸಪ್ಪನವರೂ ಸೇರಿದಂತೆ ಇವರಿಗೆ ಇಬ್ಬರು ಗಂಡುಮಕ್ಕಳು, ಒಬ್ಬ ಸಾಕುಮಗಳು. ತಮ್ಮ ಜೀವಿತಾವಧಿಯ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಒಂದಲ್ಲ ಒಂದು ಸಾಮಾಜಿಕ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರುತ್ತಿದ್ದ ಇವರು 1980 ಜೂನ್ 20ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. ಮೈಸೂರು ನಗರದ ವಿ.ವಿ.ಮೊಹಲ್ಲಾದಲ್ಲಿರುವ ಇವರ ಹಿರಿಯರ ಮನೆಯನ್ನೇ ಒಂದು ಟ್ರಸ್ಟ್ ಆಗಿ ರಚಿಸಿ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಯಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅದು ಈಗ ಹತ್ತಾರು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಯರಿಗೆ ಆಶ್ರಯ ನೀಡಿದೆ. (ಬಿ.ಆರ್.ಪಿ.)

ಯಳಂದೂರು: ಚಾಮರಾಜನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಹಾಗೂ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅತ್ಯಂತ ಚಿಕ್ಕ ತಾಲ್ಲೂಕಾಗಿರುವ ಇದನ್ನು ವಾಯವ್ಯ, ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲ ತಾಲ್ಲೂಕೂ ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಚಾಮರಾಜನಗರ ತಾಲ್ಲೂಕೂ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಯಳಂದೂರು ಮತ್ತು ಅಗರ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೋಬಳಿಗಳು. ಒಟ್ಟು 28 ಗ್ರಾಮಗಳಿದ್ದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 264.7 ಚ.ಕಿಮೀ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಜನಸಂಖ್ಯೆ 69,386. ಇದರಲ್ಲಿ 60,801 ಮಂದಿ ಗ್ರಾಮೀಣರು, 8,585 ಮಂದಿ ಪಟ್ಟಣಿಗರು.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರದೇಶ ಸಮತಟ್ಟಾಗಿದ್ದು, ವ್ಯವಸಾಯಯೋಗ್ಯ ಮರಳು ಮಿಶ್ರಿತ ಕೆಂಪುಮಣ್ಣು ಮತ್ತು ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣಿನ ಭೂಪ್ರದೇಶವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 2,700 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗವಾಗುತ್ತಿದ್ದು 7,751 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ವ್ಯವಸಾಯವಾಗದ ಭೂಮಿ ಇದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗ ಬಿಳಿಗಿರಿರಂಗನ ಬೆಟ್ಟದ ಸಾಲಿನ ದಟ್ಟ ಕಾಡುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದರೆ, ಉತ್ತರ ಭಾಗ ಸುವರ್ಣಾವತಿ ನದಿ ಮತ್ತು ಕೆರೆಗಳ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ತಂಪಾದ ಹವಾಗುಣ ಪಡೆದಿದೆ. ವಾರ್ಷಿಕ ಮಳೆ 779 ಮಿಮೀ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 10,722 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಸೇರಿರುವ ಬಿಳಿಗಿರಿರಂಗನಬೆಟ್ಟದ ಸಾಲು ಉತ್ತರ-ದಕ್ಷಿಣವಾಗಿ ಹಬ್ಬಿದೆ. ಈ ಬೆಟ್ಟ ದಟ್ಟವಾದ ಕಾಡಿನಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿದ್ದು ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ತೇಗ, ಹೊನ್ನೆ, ಮತ್ತಿ, ಬೀಟೆ, ಕಲ್ಲುಬಾಗಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಮರಗಳಿವೆ. ಆನೆ, ಕಾಡುಕೋಣ, ಜಿಂಕೆ, ಚಿರತೆ, ಕರಡಿ-ಮೊದಲಾದ ವನ್ಯಮೃಗಗಳಿವೆ. ಸುವರ್ಣಾವತಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ನದಿ. ಈ ನದಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಅಂಬಳೆ ಗ್ರಾಮದ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ನೈಋತ್ಯದಿಂದ ಯಳಂದೂರು ಮೂಲಕ ಈಶಾನ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹರಿದು ಅಗರ ಗ್ರಾಮದ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ನದಿ ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಕೆರೆಗಳು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿವೆ. ಕೆರೆಗಳ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಬತ್ತ, ಕಬ್ಬು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ತೆಂಗು, ಅಡಕೆ, ಹಿಪ್ಪುನೇರಳೆ, ವೀಳೆಯದೆಲೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ವಾಣಿಜ್ಯ ಬೆಳೆಗಳು. ಕುದೇರು, ಮಾಂಬಳ್ಳಿ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹಿಪ್ಪುನೇರಳೆ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಮಳೆಯನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿ ರಾಗಿ, ಜೋಳ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಗೌರೀಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮಹಾದ್ವಾರ

ರೇಷ್ಮೆ ನೂಲು ತೆಗೆಯುವುದು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪ್ರಮುಖ ಗೃಹಕೈಗಾರಿಕೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಬ್ಯಾಂಕ್ ಮತ್ತು ಕೃಷಿ ಮತ್ತು ಕೃಷಿಯೇತರ ಸಾಲ ನೀಡುವ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳಿವೆ. ಯಳಂದೂರು ಮಾರ್ಗದಿಂದ ಹೋಗುವ ನಂಜನಗೂಡು-ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲ ರಸ್ತೆ, ಚಾಮರಾಜನಗರ-ಯಳಂದೂರು ರಸ್ತೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪ್ರಮುಖ ರಸ್ತೆಗಳು. ಯಳಂದೂರಿಗೆ 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಚಾಮರಾಜನಗರ ರೈಲು ನಿಲ್ದಾಣವೇ ಇದಕ್ಕೆ ಸಮೀಪವಾದದ್ದು.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಶಾಲಾ ಕಾಲೇಜುಗಳು ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಗಿವೆ. ಯಳಂದೂರು, ಅಗರ ಹಾಗೂ ಮಾಂಬಳ್ಳಿ ಊರುಗಳಲ್ಲಿ ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳಿವೆ. ಅಂಚೆ-ತಂತಿ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯುತ್ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯ ಸ್ಥಳಗಳೆಂದರೆ ಅಗರ **(ನೋಡಿ)** ಮತ್ತು ಬಿಳಿಗಿರಿರಂಗನ ಬೆಟ್ಟ **(ನೋಡಿ)**. ಅಗರದಲ್ಲಿ ರಾಮೇಶ್ವರ, ನರಸಿಂಹ, ವರದರಾಜ ಮತ್ತು ದುರ್ಗಾದೇವಿ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಾಚೀನ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ.

ಯಳಂದೂರು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಮುಖ್ಯ ಪಟ್ಟಣ. ಮೈಸೂರಿನ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 61 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ನಂಜನಗೂಡಿನ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ 45 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಚಾಮರಾಜನಗರ ರೈಲ್ವೆ ನಿಲ್ದಾಣಕ್ಕೆ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇರುವ ಈ ಪಟ್ಟಣ ಸುವರ್ಣಾವತಿ (ಹೊನ್ನೊಳೆ) ನದಿಯ ದಡದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 8,585.

ಯಳಂದೂರು ಸುತ್ತಲ ಊರುಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದೆ. ಊರಲ್ಲಿ ಅಂಚೆ, ದೂರವಾಣಿ, ವಿದ್ಯುತ್, ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರ, ವಾಚನಾಲಯ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ಪ್ರಾಥಮಿಕ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಮತ್ತು ಪ್ರೌಢ ಶಾಲೆಗಳಿವೆ. ಬ್ಯಾಂಕ್ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳಿವೆ. ಊರು ಪುರಸಭಾಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ.

ಹಿಂದೆ ಈ ಊರು ಹದಿನಾಡು ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತೆಂದೂ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂಪದ್ಭರಿತ ಪಟ್ಟಣವಾಗಿತ್ತೆಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. 1807ರಲ್ಲಿ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ಯಳಂದೂರು ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ದಿವಾನ್ ಪೂರ್ಣಯ್ಯನಿಗೆ ಜಹಗೀರಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದು ಇನಾಂ ರದ್ಧತಿ ಶಾಸನಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಸರ್ಕಾರದ ವಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿತು. ಇಲ್ಲಿನ ಗೌರೀಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಹದಿನಾಡ ದೊರೆ ಸಿಂಗಿದೇವ 1450ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಗೌರೀಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ ಈ ಊರನ್ನು ಎಳೆಯಿಂದೂರು (ಎಳೆಯ ಚಂದ್ರನ, ಬಾಲಚಂದ್ರನ ಊರು) ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಈ ಊರು ಪೂರ್ವ ದಿಕ್ಕಿನ ಶ್ವೇತಗಿರಿ (ಬಿಳಿಗಿರಿ), ಆಗ್ನೇಯ ದಿಕ್ಕಿನ ಮಲ್ಲಿನಾಥ ಗಿರಿ, ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನ ಸುರಗಿಗಿರಿ, ನೈಋತ್ಯದಿಕ್ಕಿನ ಶಂಕರೇಶ್ವರಗಿರಿ, ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿನ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನಗಿರಿ, ವಾಯವ್ಯ ದಿಕ್ಕಿನ ಶಂಭುಲಿಂಗನಗಿರಿ, ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿನ ಶ್ರೀ ಶೈಲಗಿರಿ, ಈಶಾನ್ಯ ದಿಕ್ಕಿನ ನಿರ್ಮಲಗಿರಿ– ಈ ಎಂಟು ಗಿರಿಗಳ ನಡುವೆ ಕಂಗೊಳಿಸುತ್ತಿತ್ತೆಂದೂ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಒಂದು ತಮಿಳು ಶಾಸನ ಈ ಊರನ್ನು ಇಳಮರದೂರು ಎಂದು ಹೆಸರಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಗೌರೀಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಅದರ ಮಹಾದ್ವಾರ ಹನ್ನೆರಡು ಅಡಿಗಳಷ್ಟು ಎತ್ತರವಾಗಿದೆ. ಸುಂದರವಾದ ಕಲ್ಲಿನ ಬಳೆಗಳು, ದ್ವಾರಬಂಧದ ಮೇಲಿನ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮ ಹಾಗೂ ಸರಸ್ವತಿ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಮನೋಹರವಾಗಿವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಶಿವ, ದಕ್ಷಿಣಾಮೂರ್ತಿ, ಭೈರವ, ವೀರಭದ್ರ, ಗಣಪತಿ, ದುರ್ಗ, ವಿಷ್ಣು, ವೇಣುಗೋಪಾಲ, ಕೃಷ್ಣ ಹಾಗೂ ರಾಮ–ಈ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಮಹಾದ್ವಾರ ಸುಂದರವಾದ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಅದರ ಒಳಚಾವಣಿಯಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಮೊಗ್ಗನ್ನು ಅಂದವಾಗಿ ಬಿಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಒಂದು ಕಡೆ ಸುಗ್ರೀವರ ಕದನದ ಚಿತ್ರವಿದೆ. ಈಗಿನ ವರಾಹಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯವಿರುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿಗೆ ಒಂದು ಜೈನಬಸದಿ ಇತ್ತೆಂದೂ ಹತ್ತಿರದ ಯರಿಯೂರಿನಿಂದ ಅಲ್ಲಿನ ಶಿಥಿಲವಾದ ದೇವಾಲಯದ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನು ತಂದು ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ವರಾಹಸ್ವಾಮಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಯಿತೆಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಕಪಿಲೇಶ್ವರ ದೇಸಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿನ ತಮಿಳು ಶಾಸನವೊಂದರಿಂದ ಯಳಂದೂರು ಪ್ರದೇಶ ಚೋಳರ ಆಳಿಕೆಯಲ್ಲಿತ್ತೆಂದೂ ದೇವಸ್ಥಾನವನ್ನು ಚೋಳರು ನಿರ್ಮಿಸಿದರೆಂದೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಚೋಳ ಮತ್ತು ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಬಿಡಲಾಗಿತ್ತು. ಈ ಊರನ್ನು ಚೋಳರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಚೋಳೇಂದ್ರ ಸಿಂಹಚತುರ್ವೇದಿಮಂಗಲಂ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ರಾಜಶೇಖರವಿಲಾಸದ ಕರ್ತೃ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವೀರಶೈವ ಕವಿ ಷಡಕ್ಷರದೇವ ಇಲ್ಲಿನ ದನಗೂರು ಮಠದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕಾಲ ಇದ್ದನೆಂದೂ ಯಳಂದೂರಿಗೆ ಸು. 5ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಶಂಭುಲಿಂಗನಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿನ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನಸ್ತನಾಗುತ್ತಿದ್ದನೆಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ಥಳೀಯರು ಈ ಗುಹೆಯನ್ನು ಈಗಲೂ ಷಡಕ್ಷರಯ್ಯನ ಗುಹೆ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಊರಿನಲ್ಲಿ ಈತನ ಗದ್ದುಗೆ ಇದೆ. ವೈದ್ಯಗ್ರಂಥ ಒಂದನ್ನು ರಚಿಸಿದ ನರಸಿಂಹಭಟ್ಟ ಮತ್ತು ಹದಿಬದೆಯ ಧರ್ಮವನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಸಂಚಿಯ ಹೊನ್ನಮ್ಮ, ಜೈನವಿದ್ವಾಂಸನಾದ ವಿಶಾಲಾಕ್ಷ ಪಂಡಿತ ಈ ಊರಿನವರೆಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

(ಕೆ.ಆರ್.ಆರ್.;ಎಸ್.ಎನ್.ಜಿ.;ಎಸ್.ವಿ.ಎಸ್,ಬಿ.)

ಯಾಣ: ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಕುಮಟ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಯಾತ್ರಾಸ್ಥಳ. ಕುಮಟಕ್ಕೆ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಸು. 24 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ದೇವಿಮನೆ ಮತ್ತು ವಡ್ಡಿಘಾಟ್ ಮಾರ್ಗಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ಬೆಟ್ಟಗಳ ಕಣಿವೆಗಳಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿದಿರುವ ಸುಂದರ ತಾಣ. ಇದನ್ನು ಭೈರವಕ್ಷೇತ್ರವೆಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಮೋತಿಗುಡ್ಡ ಬೆಟ್ಟವಿರುವ ಈ ಕಣಿವೆಯಲ್ಲಿ ಶಿವಪಾರ್ವತಿಯರ ಮಂದಿರವಿದೆ. ಈ ಮಂದಿರಕ್ಕೆ ಹೋಗಲು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿರುವ ಹರಿತದಿಂದ ಸು. 13 ಕಿಮೀ ದೂರದ ಮತ್ತೊಂದು ಉತ್ತರದ ವಡ್ಡಿಕಣಿವೆಯ ಸು. 5ಕಿಮೀ ದೂರದ ಎರಡು ಶ್ರಮದಾಯಕ ಮಾರ್ಗಗಳಿವೆ. ಜಿಂಕೆ ಮತ್ತು ಕಾಡುಕೋಣಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಇರುವ ವಡ್ಡಿ ಕಣಿವೆಮಾರ್ಗ ಸದಾಕಾಲದ ಹರಿದ್ವರ್ಣ ಅರಣ್ಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಾದುಹೋಗಿದೆ. ದಟ್ಟ ಅರಣ್ಯದ ಮಧ್ಯೆ ಕೋಟೆಗೋಡೆಯಂತೆ ಸು. 46 ಮೀ ಎತ್ತರವಿರುವ ಕೋಡಗಲ್ಲು ಬಂಡೆಯ ಬೆಟ್ಟವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸು. 37 ಮೀ ಉದ್ದ, 3ಮೀ ಅಗಲ, 3ಮೀ ಎತ್ತರವಿರುವ ಭೈರವೇಶ್ವರ ಗುಹೆಯಿದೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಭೈರವೇಶ್ವರ ಲಿಂಗದ ಮೇಲೆ ಸಣ್ಣ ಝರಿಯೊಂದು ಸದಾ ಜಿನುಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಗುಹೆಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಚಿಕ್ಕ ಗುಹೆಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಸು. 3ಮೀ ಎತ್ತರವಿರುವ ಪಾರ್ವತಿದೇವಿಯ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಇದನ್ನು ಚಂಡಿಯಮ್ಮ ಎಂದೂ ಕರೆಯುವುದುಂಟು. ಕಲ್ಲುಬಂಡೆಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಹರಿಯುವ ನೀರು ಶುಭ್ರವಾಗಿದ್ದು ಇದನ್ನು 'ಬೆಳ್ಳಿ ಝರಿ' ಎನ್ನುವರು. ಈ ಝರಿ ಮುಂದೆ ಹರಿದು ಆನೆಗೊಂಡಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕುಮಟಕ್ಕೆ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಸು. 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಉಪ್ಪಿನಪಟ್ಟಣವೆಂಬಲ್ಲಿ ತದಡಿ (ಅಘನಾಶಿನಿ) ನದಿಯನ್ನು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಭೈರವೇಶ್ವರ ಬಂಡೆ

ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಜೇನುಹುಟ್ಟುಗಳು ಹೆಚ್ಚು. ಶಿವರಾತ್ರಿಯಂದು ಇಲ್ಲಿ ಭೈರವೇಶ್ವರನ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಪೌರಾಣಿಕ ಕಥೆಯಂತೆ ಮಹಾವಿಷ್ಣು ಮೋಹಿನಿಯಾಗಿ ಭಸ್ಮಾಸುರನನ್ನು ಭಸ್ಮಮಾಡಿದ ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಭಸ್ಮಾಸುರನ ಭಸ್ಮವೂ ಕೂಡಿದೆ ಎಂಬುದು ಸ್ಥಳೀಯ ನಂಬಿಕೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಭೈರವೇಶ್ವರ ಶಿಖರ, ಮೋಹಿನಿ ಶಿಖರ, ಪಾರ್ವತಿ ದೇವಾಲಯ, ನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯ–ಇವು ಭಸ್ಮಾಸುರ ಮೋಹಿನಿ ಪ್ರಕರಣದ ಕ್ಷೇತ್ರ ಎಂಬುದರ ಸಂಕೇತವಾಗಿದೆ.

ಈ ಕ್ಷೇತ್ರ ಪ್ರವೇಶವಾಗುತ್ತಲೆ ಮೊದಲು ಸಿಗುವುದು ಗಣಪತಿಯ ಗುಡಿ, ಮುಂದೊಂದು ಕೆರೆ, ಶಿಲೆಯೊಳಗಿಂದ ಸದಾಕಾಲ ಹರಿದು ಬರುವ ತೀರ್ಥಸ್ನಾನಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಝರಿ ಇದೆ. ಇದನ್ನು ಚಂಡಿಕಾ ದೇವಾಲಯವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಈ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದು ಬಲು ಪ್ರಯಾಸಕರ ಎಂಬುದರಿಂದಲೋ ಏನೋ 'ಮೈ ಸೊಕ್ಕಿದ್ದರೆ ಯಾಣ ನೋಡು' ಎಂಬ ಒಂದು ನಾಣ್ಣುಡಿ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಿದೆ. ಕೌಶಿಕ ರಾಮಾಯಣ ವನ್ನು ಬರೆದ ಬತ್ತಲೇಶ್ವರ ಕವಿ ಇಲ್ಲಿಯವನು. (ವಿ.ಬಿ.ಎಚ್.)

ಯಾದಗಿರಿ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಯಾದಗಿರಿ ಉಪವಿಭಾಗದ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಪಟ್ಟಣ ಹಾಗೂ ಅವುಗಳ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾಯವ್ಯ ಮತ್ತು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ತಾಪುರ ಮತ್ತು ಸೇಡಂ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಶಹಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕು ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶವೂ ಸುತ್ತುವರಿದಿದೆ. ಬಳಚಕ್ಕರ್, ಹತ್ತಿಕುಣಿ, ಸಯ್ದಾಪುರ, ಯಾದಗಿರಿ ಕೊಂಕಲ್ ಮತ್ತು ಗುರುಮಠಕಲ್ ಹೋಬಳಿಗಳಿದ್ದು ಒಟ್ಟು 142 ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ. ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1710.8 ಚ.ಕಿಮೀ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 3,25,907.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಗುಡ್ಡಗಾಡು ಪ್ರದೇಶ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮದಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು 32 ಕಿಮೀ ಉದ್ದದ ಬೆಟ್ಟಸಾಲಿದ್ದು ಅದು ಮುಂದೆ ಸೇಡಂ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು. ಉಳಿದ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗ ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ಗುಡ್ಡಗಳಿರುವ ಪ್ರದೇಶ. ಇಲ್ಲಿನ ಶಿಲಾರಚನೆ ಧಾರವಾಡ ಶಿಲಾರಚನೆಯೊಂದಿಗೆ ಹೋಲುವುದು. ಶುದ್ಧ ಬೆಣಚುಕಲ್ಲು, ಮರಳು, ಪ್ರಶಸ್ತ ಶಿಲೆ ಮತ್ತು ಬಳಪದಕಲ್ಲು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸಿಗುವುದು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ನದಿ ಭೀಮಾ. ಇದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿದು ಶಹಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸಿದೆ. ನದಿಯ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಅದರ ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿ ಬೆಳೆಗೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣಿನ ಭೂಮಿ ಇದ್ದು ಮಧ್ಯೆ ಮಧ್ಯೆ ಮರಳು ಮಿಶ್ರಿತ ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣಿನ ಭೂಮಿ ಕಾಣಬರುವುದು.

ಹೆಚ್ಚು ತಾಪಮಾನದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಏಪ್ರಿಲ್, ಮೇ, ಜೂನ್ ತಿಂಗಳು ಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಉಳಿದ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ವಾಯುಗುಣ ಹಿತಕರವೆನ್ನಬಹುದು. ವಾರ್ಷಿಕ ಮಳೆ 828.93 ಮಿಮೀ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 2,572 ಹೆಕ್ಟೇರು ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶವಿದ್ದು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಎರಡನೆಯದಾಗಿತ್ತು. ಈ ಅರಣ್ಯ ಶುಷ್ಕ ಉಷ್ಣವಲಯ ಪ್ರದೇಶದ್ದಾಗಿದ್ದು ಮುಳ್ಳುಕಂಟಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಹುರಗಲುಮರ, ಕೆಂಪುಜಾಲಿ, ಶ್ರೀಗಂಧ, ಹೊನ್ನೆ, ಕರೀಜಾಲಿ ಮುಂತಾದ ಮರಗಳು ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಭೀಮಾನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯುದ್ದಕ್ಕೂ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ನೀರಿನಾಶ್ರಯವಿದೆ. ಹತ್ತಿಕುಣಿ ತೊರೆ ಜಲಸಂಗ್ರಹದಿಂದ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬೇಸಾಯಕ್ಕೆ ನೀರೊದಗುತ್ತಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಜೋಳ, ಸಜ್ಜೆ, ರಾಗಿ, ಗೋದಿ, ತೈಲಬೀಜಗಳು, ದ್ವಿದಳಧಾನ್ಯಗಳು, ಬತ್ತ, ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ, ಹತ್ತಿ ಮತ್ತು ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪನ್ನು ಬೆಳೆಯುವರು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಮಾವು, ಬಾಳೆ, ದ್ರಾಕ್ಷಿ ಮುಂತಾದ ಫಲಗಳನ್ನೂ ಆಲೂಗೆಡ್ಡೆ, ಈರುಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ವಿವಿಧ ತರಕಾರಿಗಳನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುವರು. ಪಶುಸಂಗೋಪನೆಯುಂಟು. ಭೀಮಾನದಿಯ ದಂಡೆಗುಂಟ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿನ ಮತ್ಸ್ಯೋದ್ಯಮವೂ ಉಂಟು.

ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೈಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಗತಿ ತೋರಿಲ್ಲ. ಬೀಡಿ ತಯಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ಇತರ ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿರುವ ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಕುಶಲ ಕೈಗಾರಿಕಾ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬಿಣ ಮತ್ತು ಮರಗೆಲಸ, ಬಟ್ಟೆ ಹೊಲಿಯುವುದು, ಉಣ್ಣೆಬಟ್ಟೆ ಮತ್ತು ಚರ್ಮವಸ್ತು ತಯಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ನೇಯುವುದರಲ್ಲಿ ತರಬೇತಿ ಕೊಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಸೇಂಗಾ, ಬೀಡಿ, ಬೇವಿನ ಎಣ್ಣೆ ಇವು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಆರ್ಥಿಕ ಉತ್ಪಾದನೆ ಮತ್ತು ತಯಾರಿಕೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿದ್ದು ಆರ್ಥಿಕ ನೆರವು ನೀಡುತ್ತಿವೆ. ಸಿಮೆಂಟ್ ತಯಾರಿಕೆ ಉದ್ಯಮಗಳಿವೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮದ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ರಾಯಚೂರು–ಗುಲ್ಬರ್ಗ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಹಾದುಹೋಗಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ರಸ್ತೆಗಳೂ ಹಾದು ಹೋಗಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿಂದ ಸುತ್ತಲ ಊರು ಮತ್ತು ಪಟ್ಟಣಗಳಿಗೆ ಉತ್ತಮ ಮಾರ್ಗಗಳುಂಟು.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿಕುಣಿ ಒಂದು. ಯಾದಗಿರಿಯ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 11 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ಹತ್ತಿಕುಣಿ ತೊರೆಗೆ ಕಟ್ಟಿರುವ ಕಟ್ಟೆಯಿಂದ ಇದು ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಸೇರಿರುವ ಸಂಗಮ ಒಂದು ಪವಿತ್ರ ಕ್ಷೇತ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ಭೀಮಾನದಿ ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯನ್ನು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಚೆನ್ನವೀರ ಬಸವೇಶ್ವರ ಜಾತ್ರೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು.

ಯಾದಗಿರಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಭೀಮಾನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಗೆ ಸನಿಹದಲ್ಲೂ, ಗುಲ್ಬರ್ಗದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 124 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 570 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ 29,962 ಮಂದಿ ಪುರುಷರು, 28,840 ಮಂದಿ ಮಹಿಳೆಯರಿದ್ದು ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 75,734

ಪಟ್ಟಣ ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟಕ್ಕೆ 360 ಮೀಟರ್ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿದ್ದು ಬೇಸಗೆ ಕಾಲ ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಹಿತಕರ ವಾಯುಗುಣ ಹೊಂದಿದೆ. ರಾಯಚೂರು–ಗುಲ್ಬರ್ಗ ರೈಲುಮಾರ್ಗದ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ರೈಲುನಿಲ್ದಾಣವಾಗಿದ್ದು ಜೊತೆಗೆ ಜಿಲ್ಲಾ ಹೆದ್ದಾರಿಗಳ ಕೂಡುಸ್ಥಳದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಪಟ್ಟಣ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರಕೇಂದ್ರ. ಈ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢ, ಮಾಧ್ಯಮ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳೂ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳೂ ಕಾಲೇಜೂ ಇದ್ದು ಅಂಚೆ, ವಿದ್ಯುತ್ ಮುಂತಾದ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ಪಟ್ಟಣದ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಯಾದವ ದೊರೆಗಳ ಕಾಲದ ಒಂದು ಕೋಟೆಯಿದೆ. ಜುಮ್ಮಾ ಮಸೀದಿ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಮೈಲಾರಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯವಿದ್ದು ಇದು ಒಂದು ಪವಿತ್ರಕ್ಷೇತ್ರವೆನಿಸಿದೆ. (*;ಡಿ.ಎಸ್.ಜಿ.)

ಯಾದವ ಕವಿ: ಸು. 1800. ಕಲಾವತೀ ಪರಿಣಯ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ. ಚಿಕ್ಕಬಳ್ಳಾಪುರ ಇವನ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ಈತ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪಂಡಿತನಾಗಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಉಭಯ ಕವಿತಾವಿಚಕ್ಷಣ, ಉಭಯಕವಿತಾವಿಶಾರದ–ಇವು ಇವನ ಬಿರುದುಗಳು.

ಕಲಾವತೀಪರಿಣಯ ಗದ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 12 ಆಶ್ವಾಸಗಳಿವೆ. ಗದ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಕಾವ್ಯದ ಬಹುಭಾಗವನ್ನು ಐದು ಐದು ಮಾತ್ರೆಯ ಗಣಗಳಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಬಹುದು. 11ನೆಯ ಆಶ್ವಾಸದಲ್ಲಿ ವಿಜಯವರ್ಮನ ಪುತ್ರಿಯ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲು ಒಂದು ವೃತ್ತ ಹಾಗೂ 5 ಕಂದಪದ್ಯಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಕವಿಗೆ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಬರೆಯುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿದ್ದಿತೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ದ್ವಾದಶಾಶ್ವಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಕಥೆಯನ್ನು ಹೀಗೆ ಸಂಗ್ರಹಿಸಬಹುದು: ಸೌರಾಷ್ಟ್ರ ದೇಶಾಧಿಪತಿ ಕುವಲಯಾಪೀಡನೆಂಬುವನು ಸರ್ವಮಂಗಳೆಯ ಕರುಣದಿಂದ ಕಲಾವತಿಯೆಂಬ ಕನ್ಯಾರತ್ನವನ್ನು ಪಡೆದ. ಪುತ್ರಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಯಸ್ಕಳಾಗಲು, ಅವಳನ್ನು ವರಿಸಲು ಬಂದವರು ಆ ಪುರದ ರಕ್ಕಸಿಯನ್ನು ಸಂಹರಿಸಬೇಕೆಂಬ ನಿಬಂಧನೆ ಇದ್ದಿತು. ಇದನ್ನು ಸಾಧಿಸಲಾಗದೆ ಪರಾಜಿತರಾದವರಲ್ಲಿ ಕಾಶ್ಮೀರದ ಅಧಿಪತಿ ವಿಜಯವರ್ಮನೂ ಒಬ್ಬ. ಆದರೆ ಸೌವೀರ ದೇಶದ ಲೀಲಾವತಿಯೆಂಬ ರಾಜಧಾನಿಯ ಅಧಿಪತಿ ಬೃಹದ್ರಥ ಆ ಪುರದ ಉದ್ಯಾನವನದಲ್ಲಿದ್ದ ಕಲಾವತಿಯನ್ನು ಕಂಡು ಕಾಮವಿಕಾರಕ್ಕೊಳಗಾಗಿ ಅವಳ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನು ಬಯಸಿದ. ಅವನ ಬಯಕೆಯನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿದ ಕಲಾವತಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ನಿನ್ನನ್ನು ಪಾಣಿಗ್ರಹಣವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ನಿನ್ನನ್ನು ತೊರೆಯುವೆ ಎಂದು ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ ಮಾಡಿದ. ಅವಳು ಸಹ 'ನಿನ್ನಂಗಸಂಗದಿಂದರಸ ತನ್ನುದರದೊಳ್ ಜನಿಸಿದ ಕುಮಾರನಿಂ ನಿಮ್ಮ ನಿಗ್ರಹವನು ಮಾಡಿಸುವೆ' ಎಂದು ಪ್ರತಿ ನುಡಿದಳು. ಬೃಹದ್ರಥ ಆ ಪುರದ ರಕ್ಕಸಿಯನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿ ಕಲಾವತಿಯನ್ನು ವಿವಾಹವಾಗಿ ತನ್ನ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯಂತೆ ಅವಳನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ತನ್ನ ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಸೇರಿದ. ಕೆಲವು ತಿಂಗಳ ಅನಂತರ ಮಂತ್ರಿಕುಮಾರ ಕಲಾಧರನಾಗಿಯೂ ಕಲಾವತಿ ಅವನ ಸಹೋದರಿ ಮದನಮಂಜರಿಯಾಗಿಯೂ ಮಾರುವೇಷಗಳಿಂದ ಬಂದು ಬೃಹದ್ರಥನನ್ನು ಕಂಡು ವಿಶ್ವಾಸ ಗಳಿಸಿದರು. ಕಾಲಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಕಲಾವತಿ ಅರಸನೊಡನೆ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನು ಹೊಂದಿ, ಗರ್ಭವತಿಯಾಗಿ, ತನ್ನ ತವರಿಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಿ, ಕುಂಡಲಶ್ರವನೆಂಬ ಪುತ್ರರತ್ನವನ್ನು ಪಡೆದಳು. ನಿಜಾಂಶವನ್ನು ತಿಳಿದ ಬೃಹದ್ರಥನಿಗೆ ಸ್ತ್ರೀಬಲ್ಮೆಯನ್ನು ಕಂಡು ಆಶ್ಚರ್ಯವಾಯಿತು.

ಕುಂಡಲಶ್ರವ ಬೆಳೆದು ಸದೃಢಶಾಲಿಯಾಗಿ, ಒಮ್ಮೆ ಅರಣ್ಯಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರಲು ಶಾಪಮುಕ್ತನಾದ ವಿದ್ಯಾಧರನೊಬ್ಬ ಇವನು ಮಹಾಪುರುಷನೆಂದು ತಿಳಿದು, ಇಂದ್ರಜಾಲ ಮಹೇಂದ್ರಜಾಲ ವಿದ್ಯೆಗಳನ್ನು ಕಲಿಸಿ ಬೀಳ್ಕೊಟ್ಟ. ಅನಂತರ ಕುಂಡಲಶ್ರವ ಭೂದಿಗ್ವಿಜಯದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿ ಸಮಸ್ತ ರಾಜರನ್ನು ಜಯಿಸಿದ. ಕೊನೆಗೆ ತಂದೆ ಬೃಹದ್ರಥನನ್ನು ಎದುರಿಸುವ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯೊದಗಿ, ಅಸ್ತ್ರಪ್ರತ್ಯಸ್ತ್ರಗಳಿಂದ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಗೆದ್ದ. ಕಲಾವತಿಯ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ ನೆರವೇರಿದೊಡನೆಯೇ ಪತಿಪತ್ನಿಯರ ಸಮಾಗಮವಾಯಿತು. ಬೃಹದ್ರಥ ತನ್ನ ಮಗನಿಗೆ ವಿಜಯವರ್ಮನ ಪುತ್ರಿಯನ್ನು ತಂದುಕೊಂಡು ವಿವಾಹವನ್ನು ಜರುಗಿಸಿ ಯೌವರಾಜ್ಯಾಭಿಷೇಕವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದ. ಈ ಕಥೆ ಮಹಾಭಾರತದ ಚಿತ್ರಾಂಗದೆಯ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ಹೋಲುವಂತಿದೆ.

(ಕೆ.ಆರ್.ಎಸ್.)

ಯಾಮಿನಿ ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ: ಭರತನಾಟ್ಯ ಕೂಚುಪುಡಿ ಮತ್ತು ಒಡಿಸ್ಸಿ ನೃತ್ಯಶೈಲಿಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಣಿತರಾದ ಹೆಸರಾಂತ ಕಲಾವಿದರು. ಇವರು ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ. ಇವರ ತಂದೆ ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದವರು. ಎಳೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೆ ಮಗಳ ಕಲಾಭಿರುಚಿಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಅದರ ಸರ್ವತೋಮುಖ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ನೆರವಾದರು. ಮಗಳಿಗೆ ನೃತ್ಯ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಕೊಡಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿಯವರು 1954ರಲ್ಲಿ ಮದರಾಸಿಗೆ ಹೋಗಿ ನೆಲೆಸಿದರು. ಅಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಗೌರಿ ಅಮ್ಮನವರಲ್ಲಿ ಇವರ ನೃತ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಅನಂತರ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಲಾಕ್ಷೇತ್ರದ ರುಕ್ಮಿಣಿ ಅರುಂಡೇಲ್ ಅವರಲ್ಲಿ ಹಲವು ವರ್ಷ ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಪಡೆದರು. ಕೂಚುಪುಡಿ ನೃತ್ಯವನ್ನು ವೇದಾಂತಂ ಲಕ್ಷೀನಾರಾಯಣ ಶಾಸ್ತ್ರಿ, ವೇಣುಗೋಪಾಲಶರ್ಮ ಮತ್ತು ಚಿನ್ನಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿಯವರಲ್ಲಿ ಕಲಿತರು. ಒಡಿಸ್ಸಿ ನೃತ್ಯವನ್ನು ಕೇಳುಚರಣ್ ಮಹಾಪಾತ್ರ, ಪಂಕಜ ಚರಣ್‌ದಾಸ್ ಅವರಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರು. ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಶಿಷ್ಯವೇತನವನ್ನು ಪಡೆದು ನೃತ್ಯಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಭಾನ್ವಿತ ನಾಟ್ಯಾಚಾರ್ಯರಾದ ವಳವೂರ್ ರಾಮಯ್ಯ ಪಿಳ್ಳೈ, ಎಲ್ಲಪ್ಪ ಪಿಳ್ಳೈ, ಚೊಕ್ಕಲಿಂಗಂ ಪಿಳ್ಳೈ, ಕಿಟ್ಟಪ್ಪಪಿಳ್ಳೈ ಮೊದಲಾದವರಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಪಡೆದರು.

ಯಾಮಿನಿಯವರು 1956ರಲ್ಲಿ ರುಕ್ಮಿಣಿ ಅರುಂಡೇಲ್ ಅವರೊಡನೆ ನೃತ್ಯ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡು ವಿದೇಶಗಳಲ್ಲೂ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ನಡೆಸಿದರು. ದೆಹಲಿಯ ಸಂಗೀತ ಭಾರತೀ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಹಲವು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಇವರು ಅಧ್ಯಾಪಕಿಯಾಗಿಯೂ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು.

ಇವರ ಕಲಾಸೇವೆಗೆ ಹಲವು ಬಗೆಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಲಭಿಸಿವೆ. ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ 1968ರಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಶ್ರೀ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿತು. 1974ರಲ್ಲಿ ತಿರುಪತಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಗೌರವ ಡಾಕ್ಟೊರೇಟ್ ಪದವಿ ನೀಡಿತು. ತಿರುಪತಿ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಆಸ್ಥಾನ ನರ್ತಕಿಯಾಗಿಯೂ ಇವರು ನೇಮಕಗೊಂಡಿದ್ದರು. ಕೇಂದ್ರ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿ 1978ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿತು. ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಗಾನಸಭೆ ಇವರಿಗೆ ನೃತ್ಯ ಚೂಡಾಮಣಿ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನಿತ್ತು ಸನ್ಮಾನಿಸಿದೆ.

*

ಯಾಮುನಾಚಾರ್ಯ, ಎಂ.: 1899–1970. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರು, ಲೇಖಕರು. 1899 ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ 3ರಂದು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ನಾರಣೈಯ್ಯಂಗಾರ್, ತಾಯಿ ಮಾಣಿಕ್ಯಮ್ಮ. ಇವರ ತಾತಂದಿರಾದ ಗೋವಿಂದಾಚಾರ್ಯಸ್ವಾಮಿಗಳು ಪೂರ್ವಾಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರದ ಎಂಜಿನಿಯರಾಗಿದ್ದವರು. ಅವರು ಅನುಭಾವಿಗಳು ಮತ್ತು ನಿಮ್ನವರ್ಗದವರ ಏಳಿಗೆಗಾಗಿ ತುಂಬ ಶ್ರಮಿಸಿ ನೂರಾರು ಆದಿದ್ರಾವಿಡ ಶಿಷ್ಯವರ್ಗವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿದ್ದರು. ವೈಷ್ಣವ ಅನುಭಾವವನ್ನು ಕುರಿತು ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ನಲ್ಲಿ ಅವರು ಒಂದು ಪ್ರಮಾಣಗ್ರಂಥವನ್ನೂ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ತಮ್ಮ ತಾತಂದಿರ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಯಾಮುನಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಚಿಕ್ಕಂದಿನಲ್ಲಿಯೇ ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಆಸಕ್ತಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆದ ಇವರು, ಆ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ

ಅನೇಕ ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರದ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದರು. ಅನಂತರ ಹಾಸನದ ಇಂಟರ್‌ಮೀಡಿಯೇಟ್ ಕಾಲೇಜಿನ ಸೂಪರಿಂಟೆಂಡೆಂಟರಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು (1956). ಅನಂತರ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಗಾಂಧೀ ವಿಚಾರ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಗಾಂಧಿ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಭಾಷಾಂತರಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸುವ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಅಮೆರಿಕದ ಪೆನ್ಸಿಲ್ವೇನಿಯ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಿಂದ ಆಹ್ವಾನಿತರಾಗಿ ಆ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ತಿಂಗಳ ಕಾಲ ಗಾಂಧೀತತ್ತ್ವ ಮತ್ತು ಭಾರತೀಯ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಕುರಿತು ಅನೇಕ ಉಪನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರು. 1967-68ರಲ್ಲಿ ದೆಹಲಿಯ ಗಾಂಧೀ ಪೀಸ್ ಫೌಂಡೇಷನ್ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿಯೂ ಇವರು ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು.

ಇಂಗ್ಲಿಷ್, ಕನ್ನಡ, ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ತಮಿಳು ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಗಳಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಇವರು ಜನಪ್ರಿಯ ಭಾಷಣಕಾರರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರ, ಗಾಂಧೀಸಾಹಿತ್ಯ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಇವರು ಲೇಖನಗಳನ್ನೂ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯ ಪುಸ್ತಕಗಳಿವು: ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ರಾಜಕೀಯ ತತ್ತ್ವಗಳು, ನಮ್ಮ ಆಳ್ವಾರರುಗಳು, ಆಧುನಿಕ ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರಸಂಗ್ರಹ, ಮತಧರ್ಮತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರ, ಆಚಾರ್ಯ ರಾಮಾನುಜರು. ಮತಧರ್ಮದ ಪುನರುಜ್ಜೀವನ ಮತ್ತು ಮನುಷ್ಯನ ಮನಸ್ಸು ಎಂಬ ಎರಡು ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ನಿಂದ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ತಂದಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು 1970 ಜನವರಿ 4ರಂದು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ನಿಧನಹೊಂದಿದರು.

(ಜಿ.ಎಚ್.)

ಯೂಸುಫ್ ಆದಿಲ್ ಖಾನ್: ಆದಿಲ್ ಶಾಹೀ ರಾಜವಂಶದ ಸ್ಥಾಪಕ. ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಇದ್ದರೂ ವಸ್ತುತಃ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಬಿಜಾಪುರ ಪ್ರಾಂತ್ಯವನ್ನು ಆಳಿದ (1490-1510). ಮೂಲತಃ ಈತ ಜಾರ್ಜಿಯ ದೇಶದವ. ಫೆರಿಸ್ತನ ಪ್ರಕಾರ ಇವನು ತುರ್ಕಿಯ ಸುಲ್ತಾನ ಎರಡನೆಯ ಮುರಾದನ ಮಗ. ಮುರಾದನು 1451ರಲ್ಲಿ ಮಡಿದು ಅವನ ಮಗ ಮಹಮ್ಮದ್ ಸುಲ್ತಾನನಾದಾಗ, ಅವನು ಹಿಂದಿನ ಸುಲ್ತಾನನ ಇತರ ಎಲ್ಲ ಗಂಡು ಮಕ್ಕಳನ್ನೂ ಕೊಲ್ಲುವಂತೆ ಆಜ್ಞಾಪಿಸಿದ. ಯೂಸುಫನ ತಾಯಿ ಚಾತುರ್ಯದಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಿ ಪರ್ಷಿಯದ ಒಬ್ಬ ವರ್ತಕನ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದಳು. ಪರ್ಷಿಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲವಿದ್ದು ಅಲ್ಲಿಂದ ತನ್ನ ಹದಿನಾರನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಗುಲಾಮನಾಗಿ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಇವನನ್ನು ಮಹ್ಮೂದ್ ಗಾವಾನ್ ಕೊಂಡುಕೊಂಡ. ತನ್ನ ಸ್ವಸಾಧನೆಗಳಿಂದ ಹಾಗೂ ಗಾವಾನನ ಕರುಣೆಯಿಂದ ದಿನೇ ದಿನೇ ಉನ್ನತ ಪದವಿಗೇರಿದ. ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅಶ್ವದಳದ ನಾಯಕನಾಗಿದ್ದು, ಕ್ರಮೇಣ ಯುದ್ಧಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನಿಯ ಬಲಗೈಯಂತಿದ್ದು ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೆಸರುಗಳಿಸಿ, ಕೊನೆಗೆ ಬಿಜಾಪುರದ ಪ್ರಾಂತಪಾಲ ಹುದ್ದೆಗೆ ಏರಿದ.

ರಾಜಧಾನಿ ಬಿದರೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನಿಯಾಗಿ ಸರ್ವಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ಮೆರೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಖಾಸಿಂ ಬರೀದ್ ಎಂಬುವನು ಯೂಸುಫನ ಪರಮ ವೈರಿಯಾಗಿದ್ದ. ಯೂಸುಫನ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವನ್ನು ಮುರಿಯಲು ಆತ ಸದಾ ಹೊಂಚುಹಾಕುತ್ತಿದ್ದ. ಸುಲ್ತಾನನೇ ಅವನ ಕೈಗೊಂಬೆಯಾಗಿದ್ದನಾಗಿ, ಕುಟಿಲ ಖಾಸಿಂ ಬರೀದನ ಅಧೀನಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟಿರಲು ಇಚ್ಛಿಸದ ಪ್ರಾಂತಪಾಲರು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿರಲು ಹವಣಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಸದುಪಯೋಗ ಪಡಿಸಿಕೊಂಡ ಯೂಸುಫನು 1490ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ವಸ್ತುತಃ ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ.

ಇದನ್ನು ಸಹಿಸಲಾರದ ಖಾಸಿಂ ಬರೀದ್ ಯೂಸುಫ್‌ಖಾನನನ್ನು ಸೋಲಿಸಲು ಕೊಂಕಣದ ಬಹಾದುರ್ ಗಿಲಾನಿ ಹಾಗೂ ವಿಜಯನಗರದ ರಾಜಪ್ರತಿನಿಧಿ ನರಸನಾಯಕರೊಡನೆ ಒಡಂಬಡಿಕೆಯೊಂದನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು, ಅವರನ್ನು ಬಿಜಾಪುರದ ವಿರುದ್ಧ ಎತ್ತಿಕಟ್ಟಿದ. ನರಸನಾಯಕ ಕೃಷ್ಣಾ-ತುಂಗಭದ್ರಾ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ರಾಯಚೂರು ಮತ್ತು ಮುದ್ಗಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಸ್ವಾಧೀನಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಯೂಸುಫ್‌ಖಾನನು ರಾಯಚೂರು ಮತ್ತು ಮುದ್ಗಲ್‌ಗಳನ್ನು ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟು ನರಸನಾಯಕನೊಡನೆ ಸಂಧಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡ. ಗಿಲಾನಿಯನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಓಡಿಸಿದ. ಅನಂತರ ಖಾಸಿಂ ಬರೀದನ ವಿರುದ್ಧ ದಂಡೆತ್ತಿಹೋಗಿ ಅವನನ್ನೂ ಅವನ ಜೊತೆಗೂಡಿದ್ದ ಪರೆಂದದ ಮಲಿಕ್ ಅಹ್ಮದನನ್ನೂ ನೆಲದುರ್ಗದ ಬಳಿ ನಡೆದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸೋಲಿಸಿದ. ಅನಂತರ ಮಲಿಕ್ ಅಹ್ಮದನೊಡನೆ ಶಾಂತಿ ಒಪ್ಪಂದ ಮಾಡಿಕೊಂಡ. ಶತ್ರುಬಾಧೆ ನಿವಾರಣೆಯಾಗುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ರಾಯಚೂರು ಮತ್ತು ಮುದ್ಗಲ್‌ಗಳನ್ನು ಪುನಃ ಗಳಿಸಲು ಉದ್ಯುಕ್ತನಾದ. ಆಗ ವಿಜಯನಗರದವರೊಡನೆ ನಡೆದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸಫಲನಾದರೂ ಶಾಂತಿ ಒಪ್ಪಂದದ ಸೋಗು ಹಾಕಿ ನರಸನಾಯಕ, ಅವನ ಮಗ ತಿಮ್ಮ ಮತ್ತು ಅವರ ಪ್ರಧಾನ ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸಿ ಕುತಂತ್ರದಿಂದ ಹಲವರನ್ನು ಕೊಲೆ ಮಾಡಿಸಿದ. ನರಸನಾಯಕ ಮತ್ತು ಅವನ ಮಗ ಹೇಗೋ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡರು. ರಾಯಚೂರು ಮತ್ತು ಮುದ್ಗಲ್ಲು ಕೋಟೆಗಳು ಯೂಸುಫನ ವಶವಾದವು.

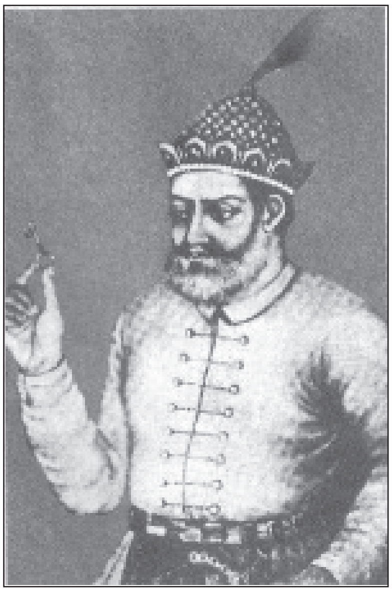
ಸಮಕಾಲೀನ ಕಲಾಕೃತಿ

1495ರಲ್ಲಿ ಖಾಸಿಂ ಬರೀದನ ದುರಾಡಳಿತದ ವಿರುದ್ಧ ಗುಲ್ಬರ್ಗದ ರಾಜ್ಯಪಾಲನಾಗಿದ್ದ ದಸ್ತೂರ್ ದಿನಾರ್ ದಂಗೆಯೆದ್ದ. ಇವನ ಉಪಟಳವನ್ನು ಅಡಗಿಸಲು ಬರೀದನು ಯೂಸುಫನ ಸಹಾಯವನ್ನು ಕೋರಿದ. ಈ ದಂಗೆಯನ್ನು ಅಡಗಿಸಲು ಬರೀದನಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದನಾದರೂ ದಿನಾರನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಲು ಯತ್ನಿಸಿದ ಬರೀದನನ್ನು ತಡೆದು, ಗುಲ್ಬರ್ಗವನ್ನು ದಿನಾರನಿಗೇ ಹಿಂದಿರುಗಿಸಿದ. ಆದರೆ ಮುಂದೆ 1504ರಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗದ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಹೋಗಿ ದಸ್ತೂರ್ ದಿನಾರನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಕೊಂದು ಗುಲ್ಬರ್ಗವನ್ನು ತನ್ನ ಆಧಿಪತ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡ.

ಪರ್ಷಿಯ ದೇಶದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಬಾಲ್ಯದ ಬಹುದಿನಗಳನ್ನು ಕಳೆದಿದ್ದ ಯೂಸುಫನಿಗೆ ಷಿಯಾ ಧರ್ಮದ ಬಗ್ಗೆ ನಿಷ್ಠೆಯಿತ್ತು. 1502ರಲ್ಲಿ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯದ ಷಿಯಾ ಧರ್ಮವನ್ನು ಅಧಿಕೃತ ಧರ್ಮವೆಂದು ಘೋಷಿಸಿದ. ಸುನ್ನಿ ಧರ್ಮಾನುಯಾಯಿಗಳಿಗೂ ಸಹಿಷ್ಣುತೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ. ಯಾರನ್ನೂ ಬಲಾತ್ಕರಿಸಿ ಷಿಯಾ ಧರ್ಮಾನುಯಾಯಿಗಳಾಗಲು ಒತ್ತಾಯಿಸಬಾರದೆಂದು ರಾಜಶಾಸನವೊಂದನ್ನು ಹೊರಡಿಸಿದರೂ ಈ ಬದಲಾವಣೆಯಿಂದ ಗೋಲ್ಕೊಂಡ ಹಾಗೂ ಅಹಮದ್‌ನಗರಗಳ ಸುಲ್ತಾನರು ಕೋಪಗೊಂಡರು. ಇಂಥ ಸಮಯಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಕಾಯುತ್ತಿದ್ದ ಖಾಸಿಂ ಬರೀದ್ ಅವರನ್ನು ಮತ್ತೂ ಪ್ರಚೋದಿಸಿ ಬಿಜಾಪುರದ ಮೇಲೆ ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಯುದ್ಧ ಹೂಡುವಂತೆ ಮಾಡಿದ. ಈ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಿಂದ ಪಾರಾಗಲು ಯೂಸುಫ್ ಬೀರಾರಿಗೆ ಪಲಾಯನ ಮಾಡಿದ. ಅಲ್ಲಿನ ಸುಲ್ತಾನ

ಇಮಾದ್‌ಷಾನ ಬುದ್ಧಿವಾದದಂತೆ ಷಿಯಾ ಧರ್ಮವನ್ನು ಕುರಿತು ಘೋಷಣೆಯನ್ನು ಹಿಂತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಸುನ್ನಿ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಪುನಃ ಮನ್ನಣೆ ಕೊಟ್ಟ. ಬಿಜಾಪುರದ ವಿರುದ್ಧ ರಚಿತವಾಗಿದ್ದ ಸ್ನೇಹ ಕೂಟದವರು ಇನ್ನೂ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಈ ಸ್ನೇಹಕೂಟವನ್ನು ಒಡೆಯಲು ಇಮಾದ್ ಷಾ ಗೋಲ್ಕೊಂಡ ಹಾಗೂ ಅಹಮದ್‌ನಗರಗಳ ಸುಲ್ತಾನರಿಗೆ ಪತ್ರವೊಂದನ್ನು ಬರೆದು ಈ ಸ್ನೇಹಕೂಟವನ್ನು ರಚಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಖಾಸಿಂ ಬರೀದನ ದುರುದ್ದೇಶ ಅಡಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಪಡಿಸಿದ. ಇದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಸ್ನೇಹಕೂಟ ಒಡೆಯಿತು. ಗೋಲ್ಕೊಂಡ ಹಾಗೂ ಅಹಮದ್‌ನಗರಗಳ ಸೇನೆಗಳು ಹಿಂದೆ ಸರಿಯಲು ಖಾಸಿಂ ಬರೀದ್ ಒಬ್ಬೊಂಟಿಗನಾದ. ಅವನನ್ನು ಯೂಸುಫ್ ಎದುರಿಸಿ ಸೋಲಿಸಿ, ಜಯಶಾಲಿಯಾಗಿ ಬಿಜಾಪುರಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿರುಗಿದ. ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ತೊಂದರೆ ನಿವಾರಣೆಯಾದ ಮೇಲೆ ಷಿಯಾ ಧರ್ಮವನ್ನು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಘೋಷಿಸಿದ. 1510ರಲ್ಲಿ ಅದುವರೆಗೆ ಬಿಜಾಪುರದ ವಶದಲ್ಲಿದ್ದ ಗೋವೆಯನ್ನು ಪೋರ್ಚುಗೀಸರು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡರು. ಆದರೆ ಶೀಘ್ರದಲ್ಲಿ ಯೂಸುಫ್ ದಾಳಿಮಾಡಿ ಅವರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಗೋವೆಯನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಂಡ. ಆದರೆ ಅದೇ ವರ್ಷ ಯೂಸುಫ್ 1510ರ ನವೆಂಬರ್‌ನಲ್ಲಿ ನಿಧನನಾದ. ಬಿಜಾಪುರದ ಬಳಿಯ ಗೋರಿಯಲ್ಲಿ ಇವನ ಅಂತ್ಯಸಂಸ್ಕಾರ ನಡೆಯಿತು. ಇವನ ನಿಧನಾನಂತರ ಪೋರ್ಚುಗೀಸರು ಗೋವೆಯನ್ನು ಪುನಃ ಸ್ವಾಧೀನಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು.

ಯೂಸುಫ್‌ಖಾನನು ಮುಕುಂದರಾವ್ ಎಂಬ ಮರಾಠ ನಾಯಕನೊಬ್ಬನ ಮಗಳನ್ನು ವಿವಾಹವಾಗಿದ್ದ. ಈಕೆಯ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಹಿಂದುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸಹನೆಯಿಂದ ನಡೆದುಕೊಂಡ. ಸರ್ಕಾರದ ಯಾವ ಹುದ್ದೆಗೇ ಆಗಲಿ, ಹಿರಿಯ ಸ್ಥಾನಗಳಿಗೇ ಆಗಲಿ ಹಿಂದುಗಳನ್ನು ನೇಮಿಸಲು ಹಿಂತೆಗೆಯುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಯೂಸುಫ್ ಉತ್ತಮ ನಡತೆಯುಳ್ಳವನೂ ಧರ್ಮಶೀಲನೂ ಆಗಿದ್ದು, ಸಾಹಿತಿಗಳನ್ನೂ ಪಂಡಿತರನ್ನೂ ಗೌರವಿಸಿ ಪೋಷಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಎಂದು ಫೆರಿಸ್ತ ಹೊಗಳಿದ್ದಾನೆ. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪರ್ಷಿಯ, ತುರ್ಕಿಗಳಿಂದ ಆಗಮಿಸಿದ್ದ ಪಂಡಿತರು ಬಿಜಾಪುರದಲ್ಲಿ ಆಸ್ಥಾನವನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿದ್ದರು. ಸ್ವತಃ ಸುಲ್ತಾನನೇ ಪಂಡಿತನಾಗಿದ್ದು ಉತ್ತಮ ವಾಗ್ಮಿಯೂ ಆಗಿದ್ದ. **(ಎಂ.ಎಸ್.ವಿ.)**

ಯೋಗಾನರಸಿಂಹಮೂರ್ತಿ, ಎಚ್.ಕೆ.: 1927–2002. ಯೋಗಣ್ಣ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಚಿರಪರಿಚಿತರಾದ ರಂಗಭೂಮಿ ಹಾಗೂ ಚಲನ ಚಿತ್ರರಂಗದ ಬಹುಮುಖ ಪ್ರತಿಭಾವಂತ ನಟ, ಗಾಯಕ, ಹಾರ್ಮೋನಿಯಂ ಮಾಸ್ಟರ್, ಸಂಗೀತ ನಿರ್ದೇಶಕ, ಕವಿ. ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆ ಪಾಂಡವಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹಳೇಬೀಡು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 1927 ಜುಲೈ 5ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಪುರಾಣಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರು ಹಾಗೂ ಪೌರೋಹಿತ್ಯದ ವೃತ್ತಿನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಬಡತನದ ಬವಣೆಯಲ್ಲೇ ಬೆಳೆದ ಯೋಗಣ್ಣನವರು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮುಗಿಸಿ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕಾಗಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಬಂದು ವಾರಾನ್ನ ಮಾಡಿ ಎಲ್.ಎಸ್. ಪರೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಮುಗಿಸಿ ಪ್ರಥಮ ದರ್ಜೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತೀರ್ಣರಾದರು. ಪ್ರೌಢಶಾಲಾ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆಂದು ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದರು. ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿಯೂ ವಾರಾನ್ನವೇ ಗತಿಯಾದಾಗ ಪರಾವಲಂಬನೆಯ ಬದುಕಿನ ಬಗ್ಗೆ ಬೇಸರಗೊಂಡು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ತೊರೆದು ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೇ ಆಕರ್ಷಿತವಾಗಿದ್ದ ರಂಗಭೂಮಿಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ಆಗ ಚಾಮರಾಜನಗರದಲ್ಲಿ ಹೆಸರಾಂತ ಚಲನಚಿತ್ರ ಹಾಗೂ ರಂಗನಟರೂ ಆಗಿದ್ದ ತಮ್ಮ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪ ಎಚ್.ರಾಮಚಂದ್ರಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ‘ಶ್ರೀ ಮಂಜುನಾಥೇಶ್ವರ ಕಲಾಮಂಡಳಿ’ಯನ್ನು ಸೇರಿದರು. ಅಲ್ಲಿ ಹೆಸರಾಂತ ಗಾಯಕರಾದ ಪಿ. ಕಾಳಿಂಗಾರಾಯರು ಇವರು ಸಹ ಕಲಾವಿದರಾಗಿದ್ದರು.

ರಾಮಾಂಜನೇಯ ಯುದ್ಧ ಎಂಬ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಇವರು ಆಂಜನೇಯನ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದರು. ವಿಜಯ ನಾರಸಿಂಹ ಅವರು ಬರೆದ ಸ್ವಾರ್ಥಿ ಸಾಮಾಜಿಕ ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಇವರು ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಬರೆದು ಸಂಗೀತ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದರು. ಮಹದೇವಸ್ವಾಮಿಯವರ ಕನ್ನಡ ಥಿಯೇಟರ್ಸ್ ಕಂಪನಿಗಾಗಿ ರಾಜಾ ವಿಕ್ರಮ, ಚಂದ್ರಹಾಸ ಎಂಬ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಬರೆದರು. ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ರಾಜಾವಿಕ್ರಮ ನಾಟಕದ ಸತತ 250 ಪ್ರಯೋಗಗಳಾದುವು. ಆಗಿನ ಪ್ರಧಾನಮಂತ್ರಿ ಜವಹರಲಾಲ್‌ನೆಹರು ಈ ನಾಟಕವನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸಿ ಮೆಚ್ಚುಗೆ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದರು. ಅನಂತರ ಕೆ. ಹಿರಣ್ಣಯ್ಯನವರ ಮಿತ್ರಮಂಡಳಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ ಯೋಗಣ್ಣನವರು ಪಣಿವರಾಜ್ (ಅಡಿಗೆ ಭಟ್ಟ), ನಡುಬೀದಿ ನಾರಾಯಣ (ಬಿಕನಾಸಿ), ಶ್ರೀಮನ್‌ರಮಾರಮಣಗೋವಿಂದ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಬರೆದರು.

1963ರಲ್ಲಿ ಸರ್ವೋದಯ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ ಎಂಬ ತಮ್ಮ ಸ್ವಂತ ಕಂಪನಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಇವರೇ ಬರೆದು ನಟಿಸಿದ ಚಿರಂಚಿಕಳ್ಳ ಭಟ್ಟಿ, ಶ್ರೀಮಾನ್ ಬೇವಾರ್ಸಿ ನಾಟಕಗಳು ಬಹಳ ಜನಪ್ರಿಯವಾದುವು. ಬೀದಿಕಾಮಣ್ಣ, ಅಪವಾದ, ಇಂದ್ರಾಣಿ–ಸುಂದ್ರಾಣಿ, ಜನಆರ್‌ಧನ, ನಾಡಮನೆ, ಭೂಕೈಲಾಸ ಮುಂತಾದ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಬರೆದರು. ಗುಲ್ಬರ್ಗ ದಲ್ಲಿ ಕಂಪನಿ ಮೊಕ್ಕಾಂ ಮಾಡಿದ್ದಾಗ ಬಿರುಗಾಳಿಯ ಆಘಾತಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕಿ ಈ ಕಂಪನಿ ನಾಶವಾಯಿತು.

ಅನಂತರ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದು ನೆಲಸಿದರು. ಆಗಿನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹವ್ಯಾಸಿರಂಗ ತಂಡ ಅಮರಕಲಾ ಸಂಘಕ್ಕಾಗಿ ಕೈಕಾರಾಣಿ ನಾಟಕ ಬರೆದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಸಂಗೀತವನ್ನು ಸಂಯೋಜಿಸಿದರು. ರಣಧೀರ ಕಂಠೀರವ ಇವರು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ಮತ್ತೊಂದು ನಾಟಕ. ಮೈಸೂರಿನ ಕರ್ನಾಟಕ ನಾಟಕ ರಂಗಾಯಣದಲ್ಲಿ ಆಹ್ವಾನಿತ ಸಂಗೀತ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ಕೆಲಕಾಲ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಅನೇಕ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಾಹಿತಿಗಳ ನಾಟಕಗಳಿಗೆ ರಂಗಸಂಗೀತ ಸಂಯೋಜಿಸಿದ್ದರು.

ಕಣಗಾಲ್ ಪ್ರಭಾಕರ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವರು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ ಕೂಲಿಕಾರಿ ಎಂಬ ಕನ್ನಡ ಹಾಗೂ ತಮಿಳು ಅವತರಣಿಕೆಗಳ ಚಲನಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ಇವರು ಸಂಗೀತ ನಿರ್ದೇಶನ ನೀಡುವ ಮೂಲಕ ಚಲನಚಿತ್ರ ಸಂಗೀತ ನಿರ್ದೇಶಕರಾದರು. ಪುಟ್ಟಣ್ಣ ಕಣಗಾಲ್ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ ಶುಭಮಂಗಳ, ಕಥಾಸಂಗಮ, ರಂಗನಾಯಕಿ ಮುಂತಾದ ಚಿತ್ರಗಳಿಗೆ ಸಂಭಾಷಣೆ ಒದಗಿಸಿದರು. ಸಿದ್ದಲಿಂಗಯ್ಯ, ರಾಜೇಂದ್ರಸಿಂಗ್ ಬಾಬು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ ಅನೇಕ ಚಿತ್ರಗಳಿಗೆ ಇವರು ಸಂಭಾಷಣೆ ಒದಗಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಗೌರವಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1983), ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1996), ಗಾನಕಲಾ ಭೂಷಣ ಸಿ. ಹೊನ್ನಪ್ಪ ಭಾಗವತರ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1998), ಡಾ.ಗುಬ್ಬಿವೀರಣ್ಣ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1999) ಇವು ಇವರಿಗೆ ಸಂದ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು. ಇವರು 2002 ಜೂನ್ 22ರಂದು ನಿಧನ ಹೊಂದಿದರು. **(ಎನ್‌ಎ.ಸಿ.)**

ರ

ರಂಗಣ್ಣ,ಎಸ್.ವಿ.: 1898–1987. ಹೆಸರಾಂತ ವಿಮರ್ಶಕ, ಸಾಹಿತಿ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ನಿವೃತ್ತ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು. ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಾಲಗಾಮೆಯಲ್ಲಿ 1898 ಡಿಸೆಂಬರ್ 24 ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬಯ್ಯ, ತಾಯಿ ವೆಂಕಟಲಕ್ಷ್ಮಮ್ಮ. ಇವರ ಪ್ರೌಢಶಾಲಾ ವ್ಯಾಸಂಗ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇಂಟರ್ ಮೀಡಿಯೆಟ್ ಮತ್ತು ಬಿ.ಎ. ಪದವಿಯ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಆಯಿತು. ಆಗ್ಗೆ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನ ಪ್ರಿನ್ಸಿಪಾಲರಾಗಿದ್ದ ಜೆ.ಜೆ. ಟೇಟರು ಇವರ ಮೇಲೆ ಅತಿಶಯವಾದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಬೀರಿದುದಲ್ಲದೆ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾದ ಅಕ್ಕರೆಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡಿದರು. ಇದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಬೋಧಕರಾಗಿದ್ದ ಎ.ಆರ್.ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ರಂಗಣ್ಣನವರಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದ ಅಭಿಮಾನ ಮೂಡುವುದಕ್ಕೆ ಭದ್ರವಾದ ತಳಹದಿ ಹಾಕಿದರು. ವ್ಯಾಸಂಗದ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಪ್ರತಿಭಾವಂತ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿದ್ದ ರಂಗಣ್ಣನವರು 1919ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ದರ್ಜೆಯಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಅದೇ ವರ್ಷ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದ ಇವರು ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜನ್ನು ಸೇರಿ, ಅಧ್ಯಾಪಕತ್ವದ (ಟ್ಯೂಟರ್) ಜೊತೆಗೆ ಪ್ರಥಮ ಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಂಡರು.

ಮೈಸೂರಿನ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ 1921ರಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಉಪನ್ಯಾಸಕರಾಗಿ ವೃತ್ತಿಜೀವನವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದ ಇವರು 1928–33ರವರೆಗೆ ತುಮಕೂರಿನ ಇಂಟರ್ ಮೀಡಿಯೆಟ್ ಕಾಲೇಜಿನ ಸೂಪರಿಂಟೆಂಡೆಂಟರಾಗಿದ್ದರು. ಅನಂತರ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷಾಸಾಹಿತ್ಯಗಳ ಉಪಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ, ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡಿ 1945ರಲ್ಲಿ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿಗೆ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಬಂದರು. ಅನಂತರ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಇಲಾಖೆಯ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾಗಿ, ಪ್ರಿನ್ಸಿಪಾಲರಾಗಿ, ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿ 1954ರಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು.

ರಂಗಣ್ಣನವರ ಕಾರ್ಯರಂಗ ಬೋಧನೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಸೀಮಿತವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಇವರು ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಇತರ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಇವರು ತಾವು ಇತರ ಭಾಷೆಗಳ – ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್–ಮೂಲಕ ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ತಮ್ಮ ಗುರುಗಳಾದ ಆಚಾರ್ಯ ಬಿ.ಎಂ. ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯನವರ ಪ್ರೇರಣೆಯಂತೆ ಕನ್ನಡದ ಮೂಲಕ ಹರಿಸಲು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿ ನಾಡಿನ ಉದ್ದಗಲ ಸಂಚರಿಸಿ ಉಪನ್ಯಾಸಗಳ ಮೂಲಕ, ಬರೆಹಗಳ ಮೂಲಕ ಜನತೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಷಾಭಿಮಾನವನ್ನು ಬೆಳೆಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದರು. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ 1923ರಲ್ಲಿ ರೋವರ್ ಸ್ಕೌಟ್ ಚಳವಳಿಗೆ ದುಮುಕಿದ ಇವರು ಅದರಲ್ಲಿ ಕುಂದದ ಆಸಕ್ತಿಯನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಯೂನಿಯನ್ ಶಾಖೆಗೆ ಇವರು ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಗಳಾಗಿದ್ದಾಗ ನಾಡಿನ ವಿವಿಧ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಸಹಕಾರದಿಂದ 1928ರಲ್ಲಿ ರನ್ನಕವಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಎಂಬ ವಿಮರ್ಶಾಗ್ರಂಥವನ್ನು ಹೊರತಂದರು. 1933ರಲ್ಲಿ ತುಮಕೂರಿನಿಂದ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಬೆಂಗಳೂರು ಶಾಖೆಯ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಉಪಾಧ್ಯಾಯ ಸಂಘದ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿದ್ದು ನಾಡಿನ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಾರೋಪನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿದುದಲ್ಲದೆ ಅಂಥ ಕೆಲವು ಉಪನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಪುಸ್ತಕ ರೂಪದಲ್ಲೂ ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಬಿ.ಎಂ. ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯನವರು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದಾಗ ಇವರು ಪರಿಷತ್ತಿನ ಗೌರವ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಗಳಾಗಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್–ಕನ್ನಡ ನಿಘಂಟಿನ ಪರಿಷ್ಕರಣ ಯೋಜನೆಯ ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ಇವರು ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಸಹಕಾರ ಸಂಘ, ಮೈಸೂರು ನಗರದ ಪದವೀಧರರ ಸಹಕಾರ ಸಂಘ, ಮೈಸೂರಿನ ಅನಾಥಾಲಯ– ಇವುಗಳ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ, ಮೈಸೂರಿನ ಶಾರದಾ ವಿಲಾಸ ವಿದ್ಯಾಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಗೌರವ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಇವರು ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ತಮ್ಮ ನವಿರಾದ ಹಾಸ್ಯಮಿಶ್ರಿತ ಭಾಷಣಕ್ಕೆ ಹೆಸರಾಗಿದ್ದರು.

ಈ ಎಲ್ಲ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಮೀರಿಸಿ ಇವರಿಗೆ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಾಶ್ವತ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟಿರುವುದು ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯನಿರ್ಮಾಣ ಕಾರ್ಯ. ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ಣಾಟಕದ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲ ಸಂಚಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಗುಣ ದೋಷಗಳು ಎಂಬ ಇವರ ಮೊದಲ ಲೇಖನ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಪ್ರಕಟವಾದ ಇವರ ಮೊದಲ ಪುಸ್ತಕ ಕುಮಾರವ್ಯಾಸ. ಇವರ ಅನೇಕ ಲೇಖನಗಳು ಕನ್ನಡದ ವಿದ್ವತ್ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಚದುರಿಹೋಗಿವೆ. ಹೊಸಗನ್ನಡದಲ್ಲಿ ನೂತನ ವಿಮರ್ಶೆಯ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ರಂಗಣ್ಣನವರಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ರನ್ನಕವಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಇವರ ರನ್ನನ ಶೈಲಿ ಎಂಬ ಲೇಖನ ಕನ್ನಡದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕವಿಗಳ ಶೈಲಿಯನ್ನು ವಿಮರ್ಶಿಸುವುದಕ್ಕೆ ನಾಂದಿಯಾಯಿತು. ಪಂಪ, ರನ್ನ, ಜನ್ನ, ನಾಗಚಂದ್ರ, ಹರಿಹರ, ರಾಘವಾಂಕ, ಲಕ್ಷ್ಮೀಶ, ಕನಕದಾಸ ಮೊದಲಾದ ಕನ್ನಡದ ಹಿರಿಯ ಕವಿಗಳ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ವಿಮರ್ಶಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವೆಲ್ಲ ಶೈಲಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪುಸ್ತಕ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಸಾಮಾನ್ಯ ಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ಸುವರ್ಣದ ಚೌಕಟ್ಟು, ಗದಾಯುದ್ಧ ನಾಟಕವನ್ನು ಕುರಿತ ವಿಮರ್ಶೆ ಈ ಮುಂತಾದ ಬಿಡಿಲೇಖನಗಳ ಸಂಗ್ರಹ ಹೊನ್ನಶೂಲ 1959ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಕಾಳಿದಾಸನ ನಾಟಕಗಳ ವಿಮರ್ಶೆ, ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಗಂಭೀರ ನಾಟಕಗಳು–ಈ ಗ್ರಂಥಗಳು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ವಿಮರ್ಶೆಯ ಹೊಸ ಕಾಣ್ಕೆಗಳನ್ನು ಮೂಡಿಸಿವೆ. ಈ ಗ್ರಂಥಗಳೊಂದಿಗೆ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಪ್ರಚಾರೋಪನ್ಯಾಸಮಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿರುವ ಕುಮಾರವ್ಯಾಸ, ಕುಮಾರವ್ಯಾಸವಾಣಿ, ವಿಡಂಬನೆ, ಹಾಸ್ಯ – ಈ ಕಿರುಹೊತ್ತಗೆಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. 1970ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾದ ಇವರ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಗಂಭೀರ ನಾಟಕಗಳು ಒಂದು ಬೃಹತ್ ಗ್ರಂಥ. ಗ್ರೀಸ್. ಇಟಲಿ, ಸ್ಪೇನ್, ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್, ಫ್ರಾನ್ಸ್, ರಷ್ಯ, ನಾರ್ವೆ ಮುಂತಾದ ಯುರೋಪಿನ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಗಂಭೀರ ನಾಟಕಗಳು ಬೆಳೆದು ಬಂದ ಬಗೆ, ಅಲ್ಲಿನ ಮುಖ್ಯ ಗಂಭೀರನಾಟಕಕಾರರು ಮತ್ತು ಅವರ ಕೃತಿಗಳ ವಿಮರ್ಶೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಡುವ ಈ ಗ್ರಂಥ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಗಂಭೀರ ನಾಟಕಗಳ ವಿಶ್ವಕೋಶದಂತಿದೆ.

ರಂಗಣ್ಣನವರ ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಚಟುವಟಿಕೆ ವಿಮರ್ಶೆಯ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಪರಿಮಿತವಾಗದೆ ಸೃಜನಾತ್ಮಕ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೂ ಕೈಚಾಚಿದೆ. ಇವರು ಬರೆದಿರುವ ಹಲವು ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ ನಾಟಕ ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಗದಾಯುದ್ಧದಿಂದ ಶ್ರೀಯವರು ಗದಾಯುದ್ಧ ನಾಟಕವನ್ನು ಕಂಡರಿಸಿದಂತೆ, ರಂಗಣ್ಣನವರು ರಾಘವಾಂಕನ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರಕಾವ್ಯದಿಂದ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ ನಾಟಕವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಕವಿಗಳ ಜೀವನ, ಸ್ವಭಾವ, ಚರ್ಯೆ ಮೊದಲಾದ ನಾನಾಭಾವಗಳನ್ನು ಕವಿಕಥಾಮೃತದಲ್ಲಿ (1972) ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ರಂಗಬಿನ್ನಪ (1963) ಇವರ ಇನ್ನೊಂದು ಗಣ್ಯಕೃತಿ. ಇಲ್ಲಿನ ವಚನಗಳು ಒಂದು ಸಾಲಿನಿಂದ ಹಿಡಿದು ಒಂದು ಪುಟಕ್ಕೂ ಮೀರಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತ ಮಾನವಸ್ವಭಾವಗಳಾದ ಸುಖ, ದುಃಖ, ಆಶೆ, ನಿರಾಶೆ, ಮಾನ, ಅಪಮಾನ, ಕಷ್ಟಕಾರ್ಪಣ್ಯ, ಬದುಕನ್ನು ಎದುರಿಸಬೇಕೆಂಬ ಶ್ರದ್ಧೆ, ಧೈರ್ಯ, ಛಲ ಮೊದಲಾದ ನಾನಾ ಭಾವಗಳನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸುತ್ತವೆ. ಕೋಲ್ ಕೋಲ್ ಕೂಡಿ ಬರಲಿ (1976) ಎಂಬ ಇವರ ಇನ್ನೊಂದು ಗ್ರಂಥ ಜನಪದ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಕುರಿತ ವಿಮರ್ಶೆಯನ್ನೂ ಇವರೇ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ ಜನಪದಗೀತೆಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿದೆ.

ರಂಗಣ್ಣನವರು ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ನಲ್ಲೂ ಕೆಲವು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬಿ.ಎಂ. ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯ, ದಿ ಲೇಡಿ ಅಂಡ್ ರಿಂಗ್, ಓಲ್ಡ್ ಟೇಲ್ಸ್ ರೀಟೋಲ್ಡ್, ಆನ್ ದಿ ಸೆಲ್ಫ್ ಇವು ಮುಖ್ಯವಾದವು.

ಇವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಗೌರವ, ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಇವರು ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕ ಹುದ್ದೆಯಿಂದ ನಿವೃತ್ತರಾದಾಗ ಶಿಷ್ಯರು, ಮಿತ್ರರು ಇವರಿಗೆ ಬಾಗಿನ ಎಂಬ ಅಭಿನಂದನ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದರು. ಸ್ಕೌಟ್ ಸೇವೆಗಾಗಿ ಇವರಿಗೆ ರಜತ ಗಜ ಎಂಬ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಬಂದಿದೆ. ಇವರ ರಂಗಬಿನ್ನಪ ಎಂಬ ಕೃತಿಗೆ 1965ರಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ದೊರಕಿದೆ. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ 1970ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಗೌರವ ಡಿ.ಲಿಟ್ ಪದವಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಗೌರವಿಸಿದೆ. 1976ರಲ್ಲಿ ಶಿವಮೊಗ್ಗದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಅಖಿಲ ಭಾರತ 49ನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನಕ್ಕೆ ಇವರು ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು 1987 ಫೆಬ್ರವರಿ 17ರಂದು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು.

(ಎಚ್.ಎಂ.ಎಸ್.)

ರಂಗದ ಕುಣಿತ: ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ಜನಪದ ನೃತ್ಯ. ಇದು ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿಯೂ ಬೆಂಗಳೂರು, ಮೈಸೂರು, ಹಾಸನ, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿರಳವಾಗಿಯೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಗ್ರಾಮದೇವತೆಯ ಗುಡಿಯ ಮುಂಭಾಗದ ಬಯಲೇ ಈ ಕುಣಿತದ ರಂಗಶಾಲೆ. ಈ ಕುಣಿತ ಸುಗ್ಗಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವುದರಿಂದ ಸುಗ್ಗಿಯಕುಣಿತವೆಂದೂ ಕರೆಯುವರು. ಒಕ್ಕಲುತನದವರಿಗೆ ಇದು ಹಿಗ್ಗಿನ ಕುಣಿತವೂ ಹೌದು. ಗ್ರಾಮದೇವತೆಯ ಹಬ್ಬ ಹದಿನೈದು ದಿನಗಳಿರುವಂತೆಯೇ ಊರಿನ ಪ್ರಮುಖರೆಲ್ಲ ಸೇರಿ ನಿಗದಿತ ದಿನವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಿ ಕುಣಿತದ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ಯೋಜಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೊಳೆಯ ಬಳಿಯಿಂದ ಕಳಸ ಸಮೇತ ಅತ್ತಿಮರದ ಮೂರು ಕವಲುಗಳುಳ್ಳ ಎರಡು ಅಡಿ ಉದ್ದದ ಕೊಂಬೆಯೊಂದರ ತುಂಡನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ತರುವ ಕಂಬಿಕ್ಕುವ ಶಾಸ್ತ್ರಮಾಡಿ ಪೂಜೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಶಾಸ್ತ್ರ ನಡೆಯುವುದು ಮಂಗಳವಾರ ಅಥವಾ ಶುಕ್ರವಾರ. ಕೊಂಬೆಯನ್ನು (ಕಂಬ) ಗ್ರಾಮದೇವತೆಯ ಗುಡಿಯ ಮುಂದಿರುವ ಬಲಿಗಂಬಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟುತ್ತಾರೆ. ಕಂಬಿಕ್ಕಿದ ತರುವಾಯ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಯಾವ ಮನೆಯಲ್ಲೂ ಯಾವುದೇ ರೀತಿಯ ಮೈಲಿಗೆ ಆಗಬಾರದು. ಒಂದು ವೇಳೆ ಆದರೆ ಅಂಥವರು ಗ್ರಾಮದ ಪ್ರಮುಖರಿಗೆ ತಿಳಿಸುವುದಲ್ಲದೆ ಬಲಿಕಂಬಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿದ ಕಂಬವನ್ನು ಆಂದು ರಾತ್ರಿಯೇ ವಾದ್ಯ ಸಮೇತ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಹೊಳೆಗೆ ಬಿಟ್ಟು ಹೊಸ ಕಂಬವನ್ನು ತಂದು ಬಲಿಗಂಬಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟುತ್ತಾರೆ.

ರಂಗದ ಕುಣಿತದ ಹುರಿಯಾಳುಗಳು ಕಾಲಿಗೆ ಗೆಜ್ಜೆ ಕಟ್ಟಿ, ತಲೆ ಹಾಗೂ ನಡುವಿಗೆ ಚೌಕವನ್ನು ಸುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಕುಣಿತಕ್ಕೆ ಮೇಳಗೂಡಿಸಲು ತಮಟೆ, ನಗಾರಿ, ಪಾರಚೀ (ತಾರಸಿ) ವಾದ್ಯಗಳು ಬೇಕೇಬೇಕು. ಕುಣಿಯಲು ಇಷ್ಟೇ ಜನರಿರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವೇನು ಇಲ್ಲ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸಮಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಕುಣಿಯುತ್ತ ಭೂ ಬಾಲರೇ, ಆಹಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಉದ್ಗಾರ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಮೂರು, ಐದು ಅಥವಾ ಏಳು ಹೆಜ್ಜೆಗಳು ಈ ಕುಣಿತದ ವಿಶೇಷ. ಐದು ಹೆಜ್ಜೆಯ ಕುಣಿತಕ್ಕೆ ತಿರುಣಿ ಕುಣಿತ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ವೈವಿಧ್ಯಮಯ ಕುಣಿತದ ನಡುವೆ ವಿಶ್ರಾಂತಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವಾಗ ಊರದೇವತೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ಹಾಡುಗಳಿಗೆ ರಂಗಪದ ಎಂಬುದಾಗಿ ಕರೆಯುವರು. ಕೆಲವು ಹಾಸ್ಯ ಚಟಾಕಿಯನ್ನೂ ಹಾರಿಸುವುದುಂಟು. ರಂಗದ ಕುಣಿತ ಮಧ್ಯರಾತ್ರಿಯ ತನಕ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಹಬ್ಬ ಮುಗಿದ ಬಳಿಕ ಕೊಂಡದ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಮಾರನೆಯ ದಿನ ಕಂಬವನ್ನು ಕಳಸ, ವಾದ್ಯ ಸಮೇತ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಹೊಳೆಗೆ ಬಿಡುವುದರೊಂದಿಗೆ ಕುಣಿತದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಮುಕ್ತಾಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ನೃತ್ಯದ ಒಂದು ಮಜಲು

(ಎಂ.ಆರ್.ಇ.)

ರಂಗನತಿಟ್ಟು: ಮಂಡ್ಯಜಿಲ್ಲೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಕಾವೇರಿನದಿಯ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ದ್ವೀಪಸಮೂಹ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪಕ್ಷಿಧಾಮ. ಮೈಸೂರು ನಗರಕ್ಕೆ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಸು.20 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಸು. 3 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಮತ್ತು ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರಕ್ಕೆ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸು. 130 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ದ್ವೀಪ ಸಮೂಹ ಸುಮಾರು 40 ಹೆಕ್ಟೇರು ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆವರಿಸಿದೆ. ಕಾವೇರಿ ನದಿ ಇಲ್ಲಿ ಇಬ್ಭಾಗವಾಗಿ ಸುಮಾರು ನಾಲ್ಕು ಫರ್ಲಾಂಗ್ ದೂರಹರಿದು ಮತ್ತೆ ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಈ ನದಿ ಸುತ್ತಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಸುಮಾರು ಒಂದೂವರೆ ಫರ್ಲಾಂಗ್ ಅಗಲವಿರುವ ಸುಣ್ಣಕಲ್ಲಿನ ಭೂಮಿಯೇ ಇಲ್ಲಿನ ಮುಖ್ಯದ್ವೀಪ. ಈ ದ್ವೀಪದೊಳಗೆ ವಿರಳವಾಗಿ ಮರಗಿಡಗಳು ಬೆಳೆದಿವೆ. ಜನವಸತಿ ಇಲ್ಲದ ಈ ಪ್ರದೇಶ ಸುತ್ತಲೂ ಗದ್ದೆ ಬಯಲಿನಿಂದಲೂ ನದಿಯ ಎರಡು ದಂಡೆಗಳಲ್ಲೂ ಬೆಳೆದಿರುವ ಸದಾ ಹಸುರಾಗಿರುವ ವಿವಿಧ ಮರಗಿಡಗಳಿಂದಲೂ ಆವೃತವಾಗಿದೆ.

ಭಾರತದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪಕ್ಷಿವಿಜ್ಞಾನಿ ಸಲೀಂ ಅಲಿ (1896–1987) ಅವರ ಶಿಫಾರಸ್ಸಿನ ಮೇಲೆ ಈ ತಾಣ ಪಕ್ಷಿಧಾಮದ ಪಟ್ಟ ಪಡೆಯಿತು (1940). ಇಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿದತ್ತ ರಕ್ಷಣೆ ಮತ್ತು ಆಹಾರ ಎರಡೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಪಂಚದ ನಾನಾ ಕಡೆಗಳಿಂದ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಪಕ್ಷಿಗಳು ವಲಸೆ

ಬರುತ್ತವೆ. ಜುಲೈ–ಅಕ್ಟೋಬರ್ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷಿಸಂಕುಲ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಪಕ್ಷಿಗಳು ಮರಿ ಮಾಡುವ ಕಾಲ. ಈ ಪಕ್ಷಿಧಾಮದಲ್ಲಿ ಗೊರವಂಕ, ಗಿಳಿ, ಚಮಚಮುಖಿ, ಬುಲ್‌ಬುಲ್, ಕಾಜಾಣ, ಗೀಜಗ, ಸೂರಕ್ಕಿ, ಚಂಬುಕುಟಿಗ, ಮೀಂಚುಳ್ಳಿ, ಗರುಡ, ನೀರುಕಾಗೆ, ಕಳ್ಳಿಪೀರ, ನವಿಲು, ಬೆಳವ, ದೇವನಹಕ್ಕಿ, ಕೌಜುಗ, ಜಂಗಲ್ ಬಾಬ್ಲರ್, ರಾಬಿನ್, ಫ್ಲೈಕ್ಯಾಚರ್, ಫ್ಲವರ್‌ಪೆಕೆರ್, ಕಪ್ಪು ಮತ್ತು ಬಿಳಿ ಐಬಿಸ್, ಕ್ರಾಸ್‌ಬಿಲ್ ಮುಂತಾದ ವಿವಿಧ ಜಾತಿಯ, ಗಾತ್ರದ ಮತ್ತು ಬಣ್ಣಗಳ ಪಕ್ಷಿಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ನದಿಯಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಪ್ರವಾಹ ಬಂದಾಗ ಈ ಪಕ್ಷಿಸಂಕುಲ ಹಾನಿಗೊಳಗಾಗಿರುವುದುಂಟು.

ಪಕ್ಷಿಧಾಮ, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ವಲಸೆ ಬರುವ ಪಕ್ಷಿಗಳೆಂದರೆ ಕೆಲವು ಜಾತಿಯ ವರಟೆಗಳು, ಸಿಹಿ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಇರುವ ಟೇಲ್ಸ್ ಎಂಬ ಜಾತಿಯ ಬಾತು ಮುಂತಾದುವು. ಇವು ಮೊಟ್ಟೆ ಇಟ್ಟು ಮರಿ ಮಾಡುವ ಸ್ಥಳಗಳಾದ ಯುರೋಪ್, ಸೈಬೀರಿಯಗಳಲ್ಲಿ ಶೀತ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನದಿ, ಸರೋವರಗಳ ನೀರು ಹೆಪ್ಪುಗಟ್ಟುವುದರಿಂದ ಆಹಾರಾಭಾವವುಂಟಾಗುವುದರಿಂದ ಹೇರಳ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಆಹಾರ ದೊರೆಯುವ ರಂಗನತಿಟ್ಟಿಗೆ ವಲಸೆ ಬರುವುವು. ಉತ್ತರದಿಂದ ವಲಸೆ ಬರುವ ಹಕ್ಕಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾದುದು ಫ್ಲೆಮಿಂಗೊ. ಈ ಹಕ್ಕಿಗಳ ತೌರು ಕಚ್‌ನ ರಣ್ ಪ್ರದೇಶ. ಆಫ್ಘಾನಿಸ್ಥಾನದ ಉದ್ದನೆ ಬಾಲದ ಹಕ್ಕಿಯೂ ಇಲ್ಲಿಗೆ ವಲಸೆ ಬರುವುದು. ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ನೀಲಗೃಧ್ರಗಳೂ ಹಿಮಾಲಯದಿಂದ ರಂಗನತಿಟ್ಟಿಗೆ ವಲಸೆ ಬರುವುವು.

ರಂಗನತಿಟ್ಟು ಇಂದು ಒಂದು ಪಕ್ಷಿಸಂರಕ್ಷಣಾ ಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿದ್ದು ಅರಣ್ಯ ಇಲಾಖೆಯ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆಗೆ ಸೇರಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷಿಬೇಟೆಯನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿದೆ. ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷಿವೀಕ್ಷಣೆಗೆ ಒಂದು ಗೋಪುರ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಪಕ್ಷಿವೀಕ್ಷಣೆಗೆ ನದಿಯನ್ನು ದಾಟಿ ದ್ವೀಪಗಳ ಹತ್ತಿರ ಹೋಗಲು ದೋಣಿಗಳ ಅನುಕೂಲವಿದೆ. ಉತ್ತಮ ಮಾರ್ಗ ಸಂಪರ್ಕವಿದ್ದು ಇದು ಪ್ರವಾಸಿಗರ ಆಕರ್ಷಣೆಯ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲೊಂದಾಗಿದೆ.

(ಜಿ.ಒ.)

ರಂಗನಾಥ್, ಕೆ.ಎಚ್.: 1926– . ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಧಾನ ಸಭೆಯ ಮಾಜಿ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು ಹಾಗೂ ಸಚಿವರು; ರಾಜಕಾರಣಿ.

ಇವರು 1926 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 20 ರಂದು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಹಿರಿಯೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಹರಿಹರಪ್ಪ, ತಾಯಿ ಸಿದ್ದಮ್ಮ. ಬಡತನದ ಬವಣೆಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದ ರಂಗನಾಥ್ ಅವರು ಜಾತ್ಯಾತೀತ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಅವಕಾಶ ಪಡೆದರು. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿದ್ದಾಗ ಕ್ವಿಟ್ ಇಂಡಿಯ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ(1942) ಭಾಗವಹಿಸಿ ಸೆರೆವಾಸ ಅನುಭವಿಸಿದರು. ಆಗ ಇವರಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟಗಾರ ನಾಯಕರ ಸಹವಾಸ ದೊರೆಯಿತು. ಮುಂದೆ ವ್ಯಾಸಂಗದ ಕಡೆ ಗಮನಹರಿಸಿ ಬಿ.ಎಸ್ಸಿ. ಮತ್ತು ಬಿ. ಎಲ್. ಪದವಿಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ವಕೀಲ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದರು. ಅಂದು ಹಿರಿಯ ವಕೀಲರಾಗಿದ್ದ ಕೆಂಚಪ್ಪನವರು ಇವರಿಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ಮಾಡಿ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಹೆಸರು ಗಳಿಸಲು ನೆರವಾದರು.

ಸ್ವಭಾವತಃ ಸಮಾಜವಾದಿ ದೃಷ್ಟಿಕೋನ ಹೊಂದಿದ್ದ ಇವರು 1948ರ ವೇಳೆಗೆ ಸಮಾಜವಾದಿ ಪಕ್ಷದ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. ಆಗ ನಡೆದ ಕಾಗೋಡು ಸತ್ಯಾಗ್ರಹದಲ್ಲಿ (ಗೇಣಿದಾರರ ಚಳವಳಿ) ಇವರೂ ಸಕ್ರಿಯವಾಗಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡರು. ಜಯಪ್ರಕಾಶ ನಾರಾಯಣ, ರಾಮಮನೋಹರ ಲೋಹಿಯಾ, ಅಶೋಕ ಮೆಹ್ತಾ, ನರೇಂದ್ರದೇವ ಮೊದಲಾದವರ ಸಂಪರ್ಕ ಮತ್ತು ಪ್ರಭಾವ ಇವರು ಅಪ್ಪಟ ಸಮಾಜವಾದಿಯಾಗಿ ರೂಪುಗೊಳ್ಳಲು ನೆರವಾಯಿತು. 1962ರ ವರೆಗೂ ಚುನಾವಣೆಯಿಂದ ದೂರ ಉಳಿದ ಇವರು ತಮ್ಮ ವಕೀಲ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಯಶಸ್ಸು ಸಾಧಿಸಿದರು. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಗಾಂಧಿನಗರದಲ್ಲಿ ಸರಳವಾಗಿ ಜೀವಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಇವರು ಸಮಾಜವಾದಿ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರ ಪ್ರೀತಿ ವಿಶ್ವಾಸಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾದರು. 1962ರ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ. ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮೂಡಿಗೆರೆ ಕ್ಷೇತ್ರ ಪ್ರಥಮಬಾರಿಗೆ ಏಕಸದಸ ಮೀಸಲು ಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿತ್ತು. ಆಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಮಾಜವಾದಿ ಗೆಳೆಯರ ಒತ್ತಾಸೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಮೂಡಿಗೆರೆ ವಿಧಾನಸಭಾ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿ ಜಯಶೀಲರಾದರು. ವಿದಾನಸಭಾ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಹೆಸರು ಮಾಡಿದ ಇವರು ತಮ್ಮ ಸಜ್ಜನಿಕೆ, ಸಂಭಾವಿತತನ ಹಾಗೂ ತಾಳ್ಮೆಯ ಗುಣಗಳಿಂದ ಜನಪ್ರಿಯರಾದರು 1967ರಲ್ಲಿ ವಿಧಾನಸಭಾ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಅದೇ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಪುನರಾಯ್ಕೆಯಾದರು. ಸಮಾಜವಾದಿ ಪಕ್ಷದ ಪ್ರಧಾನ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ ರಾಜ್ಯಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿ ಅನುಭವ ಪಡೆದರು.

1969ರ ರಾಜಕೀಯ ಸ್ಥಿತ್ಯಂತರದಲ್ಲಿ ಇಂದಿರಾ ಗಾಂಧಿ ನೇತೃತ್ವದ ಭಾರತ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸೇರಿದರು. 1972ರ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಿರಿಯೂರು ವಿಧಾನಸಭಾ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿ ಆಯ್ಕೆಯಾದರು. ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರದೇಶ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಮಿತಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು (1972–74). 1973ರಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರದ ಸಂಪುಟ ಸಚಿವರಾದರು. ಮುಂದೆ ಸಾರಿಗೆ, ಸಹಕಾರ, ಗೃಹ, ಸಂಸದೀಯ ವ್ಯವಹಾರಗಳು ಮೊದಲಾದ ವಿವಿಧ ಖಾತೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಎಲ್ಲರೊಂದಿಗೂ ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವ ಗುಣದಿಂದಾಗಿ ಇವರು ತಮ್ಮ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ಸಾರ್ಥಕವಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು. ಹಿರಿಯೂರು ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಪುನರಾಯ್ಕೆಯಾದ ಇವರು 1981–83ರ ತನಕ ವಿಧಾನಸಭೆಯ ಸಭಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. 1984ರಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಲೋಕಸಭಾ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಅಭ್ಯರ್ಥಿಯಾಗಿ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿ ಗೆದ್ದು ಬಂದರು. 1989ರಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಹಿರಿಯೂರು ವಿಧಾನಸಭಾ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ

ಚುನಾಯಿತರಾಗಿ ಕೃಷಿ, ತೋಟಗಾರಿಕೆ ಸೇರಿದಂತೆ ವಿವಿಧ ಖಾತೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. 1999ರಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಇವರು ತಮ್ಮ ಸಹಪಾಠಿ ಎಸ್.ಎಂ. ಕೃಷ್ಣ ಅವರ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ ಅರಣ್ಯ ಸಚಿವರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಯಾವುದೇ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಇವರು ಕಾನೂನು ಕಟ್ಟಳೆಗಳಿಗೆ ಮೊದಲ ಮನ್ನಣೆ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರು. ದೇಶವಿದೇಶಗಳಲ್ಲಿ (ಅಮೆರಿಕ, ಜಪಾನ್ ಮೊದಲಾದವು) ಪ್ರವಾಸ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಪತ್ನಿ ಲಲಿತಮ್ಮ. **(ಎಸ್.ಎನ್.ಜಿ.)**

ರಂಗಭೂಮಿ: ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಅದು ಜನಪದ ರಂಗಭೂಮಿ **(ನೋಡಿ)**, ಆಸ್ಥಾನ ರಂಗಭೂಮಿ ಎಂಬ ಎರಡು ನೆಲೆಗಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದು ಬಂದಿರುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡುತ್ತದೆ.

ಆಸ್ಥಾನ ರಂಗಭೂಮಿ: ಇದು ರಾಜಾಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದು ಬಂತು. ಇಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ, ನೃತ್ಯ, ನೃತ್ಯರೂಪಕಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ. ಪ್ರಾಚೀನಕಾಲದಿಂದಲೂ ಕನ್ನಡ ದೊರೆಗಳು ರಂಗಭೂಮಿಗೆ ಆಶ್ರಯದಾತರಾಗಿದ್ದರು. ಧಾರವಾಡ ಬಳಿಯ ಮಗುಂದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ (1045) ನಾಟಕಶಾಲೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಪ್ರಸ್ತಾಪ, ಭರತೇಶವೈಭವದಲ್ಲಿನ (ಸು. 1577) ಶೃಂಗಾರಮಯ ನಾಟಕ ಶಾಲೆಗಳ ವರ್ಣನೆ, ಕೆಳದಿಯ ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕ (ಸು. 1600) ಇಕ್ಕೇರಿ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ನಾಟಕಶಾಲೆ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂಬ ಲಿಂಗಣ್ಣಕವಿಯ ಕೆಳದಿ ನೃಪವಿಜಯದ ಹೇಳಿಕೆ, ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ರಾಜಧಾನಿಯಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟದ ನಾಟಕಶಾಲೆಗಳಿದ್ದುವೆಂಬ ಇತಿಹಾಸಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ, ಮೈಸೂರಿನ ಒಂದನೆಯ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ಅವರ (1638–59) ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ನಾಟಕಶಾಲೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಗೋವಿಂದವೈದ್ಯನ ಕಾವ್ಯಸಾಕ್ಷ್ಯ–ಇವು ಆಸ್ಥಾನ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಅಸ್ತಿತ್ವದ ಸಾತತ್ಯವನ್ನು ಸಾರುತ್ತವೆ. ಪಂಪನ ಆದಿಪುರಾಣದಲ್ಲಿನ ಐಂದ್ರನಾಟಕ ವಿಧಿಯ ಪ್ರಸ್ತಾಪ, ಪೊನ್ನನ ಶಾಂತಿ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಬಳಸಿರುವ ನಾಟಕ ಲಕ್ಷಣಗಳ ರೂಪಕ, ಕವಿರಾಜಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ನಾಟಕದ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖ, ಕಾಮದೇವ, ದುರ್ಗಸಿಂಹ, ಭೀಮಕವಿ, ಕುಮಾರವ್ಯಾಸ ಮೊದಲಾದವರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಬರುವ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು– ಇವುಗಳಿಂದ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ನಾಟಕದ ಅಸ್ತಿತ್ವ ಇದ್ದದ್ದು ವಿದಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ನಾಟಕ ಎನ್ನುವ ಪದ ನೃತ್ಯ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಸಂವಾದಿಯಾಗಿಯೂ ಬಳಕೆಯಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಬಹುಪಾಲು ಕಥಾನೃತ್ಯಗಳನ್ನೇ ನಾಟಕಗಳೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ರಾಜಾಸ್ಥಾನ ನಾಟಕಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಥ ನೃತ್ಯ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳೇ ಅಧಿಕವಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದುವು. ಗದ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಭಾಷಣೆಯನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ನಾಟಕಗಳೇ ಅಂದು ಪ್ರದರ್ಶನವಾಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲವೇ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಖಚಿತ ಉತ್ತರವಿಲ್ಲ. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಹೇರಳವಾಗಿ ಇಂಥ ನಾಟಕಗಳಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವು ರಂಗಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಕಂಡಿದ್ದವಾದುದರಿಂದ, ಕನ್ನಡ ರಾಜರ ರಸಿಕತೆಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿ, ಇವುಗಳನ್ನು ಆಡುವುದು, ಆಡಿಸುವುದು ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯ ಮಾತಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಅವರ ಅರಮನೆಯ ನಾಟಕಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕಗಳ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳನ್ನು ಕಂಡಿದ್ದರೆ ಆಶ್ಚರ್ಯವಿಲ್ಲ. ವಿಜಯನಗರದ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ಜಾಂಬವತೀ ಕಲ್ಯಾಣನಾಟಕ ವಿರೂಪಾಕ್ಷದೇವರ ಚೈತ್ರೋತ್ಸವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪ್ರದರ್ಶನ ಕಂಡ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದಿಸಿದ ಕನ್ನಡ ಆಸ್ಥಾನ ಕವಿಗಳು ಹೇರಳವಾಗಿದ್ದಿರಬೇಕು. ನಾಗವರ್ಮನ ಕಾವ್ಯಾವಲೋಕನದಲ್ಲಿ, ಜಯಕೀರ್ತಿಯ ಛಂದೋನುಶಾಸನದಲ್ಲಿ, ಭಟ್ಟಾಕಳಂಕನ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಆಧಾರಗಳಿವೆ. ಈ ಅನುವಾದಗಳ ಉದ್ದೇಶ ಸೀಮಿತವಾಗಿದ್ದು, ಜನಸಾಮಾನ್ಯರನ್ನು ಮುಟ್ಟಿ ಪ್ರಚುರವಾಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಸು. 1680ರಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ಮಿತ್ರವಿಂದಾ ಗೋವಿಂದ ಉಪಲಬ್ಧ ಪ್ರಾಚೀನ ನಾಟಕ. ಶ್ರೀಹರ್ಷನ ರತ್ನಾವಳೀ ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕವನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ತಂದವನು ಸಿಂಗರಾರ್ಯ. ಈ ನಾಟಕ ರಂಗಪ್ರಯೋಗವಾಗಿತ್ತೆ ಇಲ್ಲವೇ ಎನ್ನುವುದು ಖಚಿತವಿಲ್ಲ. ದೊರೆತ ಮೊದಲ ನಾಟಕ ಇದೆಂದು ರಂಗಭೂಮಿಯ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಂದಲೇ ಆರಂಭಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಇತಿಹಾಸವೇ ಬೇರೆ, ರಂಗಭೂಮಿಯ ಇತಿಹಾಸವೇ ಬೇರೆ. ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿದೆ ಎಂದರೆ ರಂಗಭೂಮಿ ಉಚ್ಛ್ರಾಯಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದೆ ಎಂದೂ ನಾಟಕಗಳೇ ದೊರೆಯಲಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಕಥೆ ಶೂನ್ಯವೆಂದೂ ಅಲ್ಲ. ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಗಮನಿಸುವಾಗ ಸಂಸ್ಕೃತನಾಟಕದ ಸಿರಿಯನ್ನು ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಕೆಲವು ತಪ್ಪು ತೀರ್ಮಾನಗಳಿಗೆ ಎಡೆ ನೀಡುತ್ತದೆ. ಆಸ್ಥಾನ ರಂಗಭೂಮಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಶಿಷ್ಟ ನಾಟಕಗಳು ಮೀಸಲಾಗಿದ್ದುವು. ಆಸ್ಥಾನ ರಂಗಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ವಿರಳವಾಗಿ ಜನಪದ ಮೇಳಗಳಿಗೂ ಅವಕಾಶ ವೀಯುತ್ತಿದ್ದರು. 1812ರಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಸ್ಥಳದ ಯಕ್ಷಗಾನ ಮೇಳವೊಂದು ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮೇಳ ಕಟ್ಟಿತ್ತು. ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೊನೆಯ ರಾಜ ಪರಂಪರೆಯವರಾದ ಮೈಸೂರರಸರ ಆಸ್ಥಾನ ರಂಗಭೂಮಿಯೇ ಹಳೆಯ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಿರಂಗ ಭೂಮಿಯ ಉಗಮಕ್ಕೆ ಮೂಲಕಾರಣವಾಯಿತು ಎನ್ನುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ ಅಂಶ.

ಗುಣಮುಖ ನಾಟಕದ ಒಂದು ದೃಶ್ಯ

ವೃತ್ತಿರಂಗಭೂಮಿ: ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಚರ್ವಿತ ಚರ್ವಣವಾಗಿದ್ದ ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಾಂತಿ ಕಾರಕ ಬದಲಾವಣೆಗಳನ್ನುಂಟು ಮಾಡಿದ ಹೊಸಗಾಳಿ ಬೀಸತೊಡಗಿತು. ಅದರ ಫಲವಾಗಿ ವೃತ್ತಿ ರಂಗಭೂಮಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಮಧ್ಯಮವರ್ಗದ ಜನತೆಗೆ ಮನರಂಜನೆ ನೀಡುವ ಮೂಲಕ, ಆರ್ಥಿಕ ಲಾಭ ಸಂಪಾದನೆಗೆ ಈ ರಂಗಭೂಮಿ ಮಾಧ್ಯಮವಾಯಿತು. ಜನಪದ ರಂಗದ ಧ್ಯೇಯಗಳಾದ ದೈವಾರಾಧನೆ, ನೀತಿಬೋಧೆ ಮತ್ತು ಆಸ್ಥಾನ ರಂಗದ ಉದ್ದೇಶಗಳಾದ ಕಲಾಪ್ರೌಢಿಮೆ, ಕಲಾರಸಿಕತೆ, ಕಲಾಪ್ರತಿಷ್ಠೆಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನವಾಗಿ ಮನರಂಜನೆ, ಹಣಸಂಪಾದನೆಯೇ ಗುರಿಯಾದ ವೃತ್ತಿರಂಗ ಭೂಮಿ ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ನಾಟಕ ವಿಧಾನವನ್ನು ರೂಪಿಸಿಕೊಳ್ಳ ಬೇಕಾಯಿತು. ಕಥಾವಸ್ತು, ಪ್ರಯೋಗತಂತ್ರ, ನಿರೂಪಣಾಶೈಲಿ, ವೇಷ ಭೂಷಣ, ರಂಗಾಲಂಕಾರ, ರಂಗಸಂಗೀತ, ಅಭಿನಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಸಹೊಸ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳು ರೂಪುಗೊಂಡವು. ನಟನೆಯೇ ವೃತ್ತಿಯಾದ ನಟನಟಿ ಯರುಳ್ಳ ಮಂಡಳಿಗಳು ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಊರೂರು ಪ್ರವಾಸ ಮಾಡುತ್ತ, ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ತಾತ್ಕಾಲಿಕ ರಂಗಮಂದಿರಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಂಡು, ಹೊಸ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಬರೆಸಿಕೊಂಡು, ರಂಗಸಜ್ಜಿಕೆಯಲ್ಲಿ ನಾವೀನ್ಯವನ್ನು ತಂದು ಕೊಂಡ ಜನರನ್ನು ರಂಜಿಸತೊಡಗಿದವು. ಮುಂದೆ ಕಂಪನಿ ನಾಟಕಗಳ ಯುಗ ಆರಂಭವಾಯಿತು.

ವಿದೇಶಿ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಸು. 1775ರಷ್ಟು ಹಿಂದೆಯೇ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಿರಂಗ ಭೂಮಿಯ ಆಗಮನವಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಅವುಗಳ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಕಲ್ಕತ್ತ ಹಾಗೂ ಮುಂಬಯಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸೀಮಿತವಾಗಿತ್ತು. ಕಾಲಕ್ರಮೇಣ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪಾರಸೀ ಕಂಪನಿಗಳು, ಮರಾಠಿ ಕಂಪನಿಗಳು ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಜನಪ್ರಿಯವಾದುವು. ಈ ವೃತ್ತಿಸಂಸ್ಥೆಗಳು ನೆರೆಯ ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೂ ಪದೇ ಪದೇ ಭೇಟಿ ನೀಡಿ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿದ್ದವು. ಅದ್ದೂರಿಯ ರಂಗಸಜ್ಜಿಕೆ, ಕಣ್ಣುಕುಕ್ಕುವ ಬೆಳಕಿನ ವ್ಯವಸ್ಥೆ, ಅಪ್ಯಾಯಮಾನ ವೇಷಭೂಷಣಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಈ ವೃತ್ತಿನಾಟಕಗಳನ್ನು ಕಂಡ ಕನ್ನಡ ಜನ ಅವಕ್ಕೆ ಮಾರುಹೋದರು; ಅಲ್ಲದೆ ಅವುಗಳನ್ನು ಅನುಕರಿಸಲಾರಂಭಿಸಿದರು. ಈ ಮರಾಠಿ ವೃತ್ತಿರಂಗ ಭೂಮಿಯ ಪ್ರಭಾವ ಕನ್ನಡ ವೃತ್ತಿರಂಗದ ಉಗಮಕ್ಕೆ ನಾಂದಿಯಾಯಿತು.

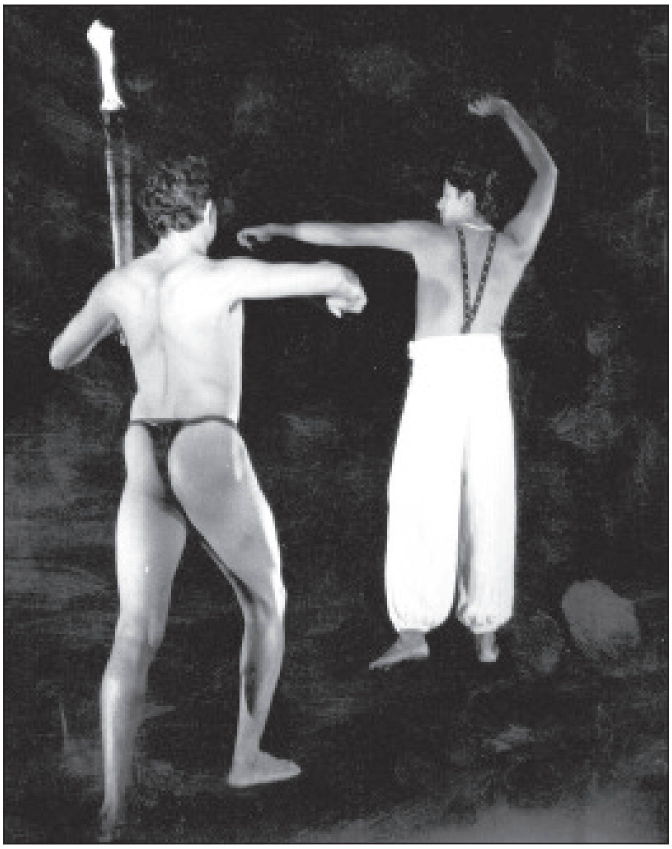

ಹಿಪ್ಪೋಲಿಟಸ್ ನಾಟಕದ ಒಂದು ದೃಶ್ಯ

ಕರ್ನಾಟಕದ ಎರಡು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಿರಂಗಭೂಮಿ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ವಿಕಸಿಸಿತು. ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ವೃತ್ತಿರಂಗದ ಬೆಳವಣಿಗೆಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ: ಶಾಂತಕವಿಗಳೆಂದು ಖ್ಯಾತರಾದ ಬಾಳಾಚಾರ್ಯ ಗೋಪಾಳಾಚಾರ್ಯ ಸಕ್ಕರಿಯವರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಗದುಗಿನಲ್ಲಿ 1874ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಶ್ರೀ ವೀರನಾರಾಯಣ ಪ್ರಾಸಾದಿತ ಕೃತಪುರ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿಯೇ ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಪ್ರಥಮ ವೃತ್ತಿ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿ. ಮರಾಠಿ ಕಂಪನಿಗಳ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಕುಗ್ಗಿಸುವ, ಮರಾಠಿ ನಾಟಕ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಅಡಗಿಸುವ, ಕನ್ನಡತನವನ್ನು ಎತ್ತಿಹಿಡಿಯುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಈ ಕಂಪನಿ ತಲೆ ಎತ್ತಿತ್ತು. ಮರಾಠಿ ರಂಗದ ಎಲ್ಲ ಹೊಸ ತಂತ್ರಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡು ಯಕ್ಷಗಾನ ಜನಪದ ಕಥಾವಸ್ತುವನ್ನು ರಂಗಕ್ಕೆ ತರುವ ಯತ್ನ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಶಾಂತಕವಿಯವರೇ ರಚಿಸಿದ ಉಷಾಹರಣ ಇವರ ಮೊದಲ ನಾಟಕ. ಶ್ರೀಯಾಳ ಸತ್ತ್ವಪರೀಕ್ಷೆ, ಸುಂದೋಪಸುಂದರ ವಧೆ, ಕೀಚಕವಧೆ, ಸುಧನ್ವವಧಾ, ಸೀತಾರಣ್ಯಪ್ರವೇಶ ಮೊದಲಾದ ಕನ್ನಡ ನಾಟಕಗಳು ರಂಗವೇರಿದವು. ಈ ಮಂಡಳಿಯಲ್ಲಿ ಹೆಸರು ಮಾಡಿದ ನಟರೆಂದರೆ ಗುಡಿ ರಾಘವೇಂದ್ರಚಾರ್ಯ, ನಾಯಕಿ ಪಾತ್ರದ ಡಂಬಳ ಹುಚ್ಚಾಚಾರ್ಯ, ವಿದೂಷಕ ಪಾತ್ರದ ಬಾದಾಮಿ ಪುಟ್ಟಾಚಾರ್ಯ, ಪ್ರಯೋಗತಂತ್ರ ಯಕ್ಷಗಾನ ರೀತಿಯದಾದರೂ ರಂಗಸಜ್ಜಿಕೆ, ವೇಷಭೂಷಣ, ದೀಪವ್ಯವಸ್ಥೆಗಳು ಹೊಸ ಬಗೆಯವಾಗಿ, ಜನಪದ ಹಾಗೂ ಶಿಷ್ಟ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಸಮನ್ವಯತೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಹದಿನಾರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಮೆರೆದ ಈ ಕಂಪನಿಯ ಸ್ಥಾಪಕರಾದ ಶಾಂತಕವಿಗಳು ಕರ್ನಾಟಕ ನಾಟಕ ಪಿತಾಮಹ ಎಂಬ ಗೌರವಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಕೃತಪುರ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿಯಿಂದ ಪ್ರಚೋದಿತರಾಗಿ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಗಳು ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡವು. ಧಾರವಾಡ, ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರು, ಹಿರೇಕೆರೂರು, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ಲಕ್ಷ್ಮೇಶ್ವರ, ನವಲಗುಂದ, ಬಾದಾಮಿ, ರಬಕವಿ ಮೊದಲಾದ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉಗಮಗೊಂಡ ಕಂಪನಿಗಳು ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ, ಆಂಧ್ರಗಳಿಗೂ ಪ್ರವಾಸ ಹೋಗತೊಡಗಿದವು.

ಅವಲಗಟ್ಟಿ ವೆಂಕಣ್ಣಾಚಾರ್ ನೇತೃತ್ವದ ಹಲಸಿಗಿ ನಾಟಕ ಸಂಘವೇ ಮೊದಲ ಕನ್ನಡ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿ ಎನ್ನುವವರೂ ಇದ್ದಾರೆ. 1878ರಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡ ಈ ಕಂಪನಿಯ ಜನಪ್ರಿಯ ನಾಟಕ ವಿರಾಟಪರ್ವ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಕವಿಗಳೆಂಬ ಅಭಿದಾನದಿಂದ ವೆಂಕಣ್ಣಾಚಾರ್ ರಚಿಸಿದ ಶ್ರೀಮತಿ ಪರಿಣಯ, ಮದಾಲಸ ಪರಿಣಯ, ದ್ರೌಪದಿವಸ್ತ್ರಾಪಹರಣ, ಬಾಣಾಸುರವಧೆ ಮೊದಲಾದ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಈ ಕಂಪನಿ ಅಭಿನಯಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ಸಂಸ್ಕೃತ–ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಣತರಾಗಿದ್ದ, ಕಾವ್ಯವಾಚನ ಕಲೆಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಣಾತರಾಗಿದ್ದ ಕಲಾವಿದರ ತಂಡವಿದ್ದ ಕಂಪನಿ ಇದು. ತನ್ನ ಪ್ರವಚನಗಳಿಗೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದ ಈ ಕಂಪನಿ 1886ರವರೆಗೆ ಜೀವಂತವಾಗಿತ್ತು.

ನೆರೆಯ ರಾಜ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವಾಸಮಾಡಿದ ಮೊದಲ ಮಂಡಳಿಯೆಂದರೆ 1886ರಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಧಾರವಾಡದ ತಂತುಪುರಸ್ಥ ನಾಟಕಮಂಡಳಿ. ಈ ಕಂಪನಿಯಲ್ಲಿ ಭೀಮಾಚಾರ್ಯವರಿ, ಗೋಪಿನಾಥರಾವ್ ಜೋಶಿ, ರಾಮಚಂದ್ರಭಾವು, ದತ್ತಾತ್ರೇಯರಾವ್ ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರಾಂತ ನಟರಿದ್ದರು. ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದಲ್ಲಿ ಮರಾಠಿ ನಾಟಕಗಳನ್ನು, ಆಂಧ್ರದಲ್ಲಿ ತೆಲುಗು ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಆಡಬಲ್ಲವರಾಗಿದ್ದುದು ಇವರ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ.

1885ರಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ರೈಲುಮಾರ್ಗಗಳ ಪ್ರವೇಶವಾಗತೊಡಗಿ ಆಕರ್ಷಕ ಉದ್ಯೋಗಾವಕಾಶಗಳ ದಾರಿ ತೆರೆದಿದ್ದುದರಿಂದ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿಗಳು ಕುಸಿಯತೊಡಗಿದವು. ಮಂಡಳಿಗಳೊಳಗಿನ ವೈಮನಸ್ಯಗಳೂ ಈ ಕುಸಿಯುವಿಕೆಗೆ ಚಾಲನೆ ನೀಡಿದವು. 1893ರಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಪ್ರವಾಸ ಬಂದ ಮರಾಠರ ಅದ್ದೂರಿಯ ಕಿರ್ಲೋಸ್ಕರ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ ತನ್ನ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಗಾಯನ, ಅಭಿನಯ, ರಂಗಸಜ್ಜಿಕೆಗಳಿಂದ ಮತ್ತೆ ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿಗೆ ಚೇತನ ತುಂಬುವ ಕೆಲಸಮಾಡಿತು. ಧಾರವಾಡದ ಯುವಕ ಕಲಾವಿದರು ಸೇರಿ ಹಿಂದೂ ಯೂನಿಯನ್ ಕ್ಲಬ್ಬಿನ ಉಗಮವಾಯಿತು. ಷೇಕ್ಸ್‌ಪಿಯರನ ಟೇಮಿಂಗ್ ಆಫ್ ದಿ ಶ್ರ್ಯೂ ನಾಟಕದ ಮರಾಠಿ ಅವತರಣಿಕೆ 'ತ್ರಾಟಿಕಾ' ಇವರ ಮೊದಲ ಪ್ರಯೋಗ. ಗಣಪತರಾವ್ ಜೋಷಿ, ಬಳವಂತರಾವ್ ಜೋಗ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತಿಭಾವಂತ ಕಲಾವಿದರು ಈ ಮಂಡಳಿಯ ವರ್ಚಸ್ಸನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿದರು. ರಾಣಾ ಭೀಮದೇವ್, ನರವೀರ ಮಾಲುಸರೆ ಎಂಬ ಇನ್ನೆರಡು ಮರಾಠಿ ನಾಟಕ

ಗಳು ಇವರವು. ಬಿಜಾಪುರದಲ್ಲಿ ಕೌಜಲಗಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸರಾವ್, ಮುಗಳಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸರಾವ್ ಮತ್ತಿತರರು ಮಂಡಳಿಯೊಂದನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಮರಾಠಿ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಆಡತೊಡಗಿದರು. ಹಾಗಾಗಿ ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಮರಾಠಿ ನಾಟಕಗಳೇ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗತೊಡಗಿದವು. ಇದನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟಲು ಧಾರವಾಡ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮದಿಹಾಳ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 1896ರಿಂದಲೂ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರಾಚ್ಯ ಕ್ರೀಡಾ ಸಂವರ್ಧಕ ಮಂಡಳಿ ಪುನರ್ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೊಂಡು 1904ರಲ್ಲಿ ಭರತ ಕಲೋತ್ತೇಜಕ ಸಂಗೀತ ಸಮಾಜ ಎಂದಾಗಿ ಕನ್ನಡ ನಾಟಕಗಳ ಪರಿಷ್ಕೃತ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳನ್ನು ನೀಡತೊಡಗಿತು. ಹವ್ಯಾಸೀ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಧೋರಣೆಯಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದ ಈ ಮಂಡಳಿ ಚುರುಮರಿ ಶೇಷಗಿರಿರಾಯರ ಕನ್ನಡ ಶಾಕುಂತಲ, ಉಳವೇಶ ಕವಿಯ ಕನ್ನಡ ಮೃಚ್ಛಕಟಿಕ, ಮುದವೀಡು ಕೃಷ್ಣರಾಯರು ಮರಾಠಿಯಿಂದ ಅನುವಾದಿಸಿದ ರಾಮರಾಜ್ಯವಿಯೋಗ, ಸೌಭದ್ರ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ರಂಗದ ಮೇಲೆ ತಂದಿತು. ಸಂಗೀತವಿದ್ವಾಂಸ ದೇಶಪಾಂಡೆ ತಿರುಮಲರಾಯ ಈ ಕಂಪನಿಯ ಪ್ರಮುಖ ಕಲಾವಿದರು. ಇಲ್ಲಿಯ ಬಹುತೇಕ ಕಲಾವಿದರೆಲ್ಲ ರೈಲ್ವೇ ನೌಕರರಾಗಿದ್ದವರೇ. ರೈಲ್ವೇ ಕಚೇರಿ ಧಾರವಾಡದಿಂದ ಮದರಾಸಿಗೆ ವರ್ಗವಾದಾಗ ಮಂಡಳಿಯ ನಟಸಂಖ್ಯಾಬಲ ಉಡುಗಿಹೋಯಿತು. 1916ರಲ್ಲಿ ಈ ಮಂಡಳಿ ನಿಷ್ಕ್ರಿಯಗೊಂಡಿತು. ಕನ್ನಡ ನಾಟಕಗಳಿಗೆ ಮತ್ತೆ ರಂಗಪಟ್ಟ ನೀಡಿದ, ಅನುವಾದಿತ ನಾಟಕಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ ಕೊಟ್ಟ, ಹಣ ಸಂಪಾದನೆಗಿಂತ ಪ್ರದರ್ಶನ ಸಾಮೀಪ್ಯಕ್ಕೆ ಮೊದಲ ಗಮನವಿತ್ತ ಖ್ಯಾತಿ ಈ ಕಂಪನಿಗೆ ಸಲ್ಲಬೇಕು.

20ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆರಂಭದೊಡನೆ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ವೃತ್ತಿರಂಗಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಹಲವು ಮಹತ್ತರ ಬದಲಾವಣೆಗಳಾದವು. ಮರಾಠಿ ಮಂಡಳಿಗಳೊಡನೆ ಸೆಣಸುವ ಹುರುಡು ಕನ್ನಡದ ಬಗ್ಗೆ ಭಾವನಾತ್ಮಕ ಧ್ಯೇಯ, ವೈಯಕ್ತಿಕ ಚಪಲಾಸಕ್ತಿಗಳು ಮುಖ್ಯವಾಗದೆ ಮಧ್ಯಮವರ್ಗದ ಮನರಂಜನೆಯ ಪೂರೈಕೆ, ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಮಂಡಳಿಯ ನಿರ್ವಹಣೆ, ಪರಿಷ್ಕೃತ ನಾಟಕ ಪ್ರದರ್ಶನ, ಆಕರ್ಷಕ ರಂಗಸಂಗೀತ ಅಳವಡಿಕೆಗಳ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸಫಲ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡವು. ಹೀಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಮೊದಲ ವೃತ್ತಿ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ ಎಂದರೆ ಶಿರಹಟ್ಟಿ ನಾಟಕಮಂಡಲಿ (1903–36). ಶಿರಹಟ್ಟಿ ವೆಂಕೋಬರಾಯರ ನೇತೃತ್ವದ ಶ್ರೀಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮೀ ಪ್ರಾಸಾದಿತ ನಾಟಕಮಂಡಳಿ ಎಂದರೆ ಇದೇ. ಪದ್ಮಾವತೀಪರಿಣಯ, ಯವನೀವಿಜಯ, ಭೋಜಪ್ರಬಂಧ, ಕಾಳಿದಾಸ ಚರಿತ್ರೆ, ಪ್ರಹ್ಲಾದಚರಿತ್ರೆ, ರಾಮಾಂಜನೇಯ ಯುದ್ಧ – ಈ ಕಂಪನಿಯ ಯಶಸ್ವೀ ನಾಟಕಗಳು. ಸ್ವತಃ ವೆಂಕೋಬರಾಯರೇ ಅಲ್ಲದೆ, ಕೊಲ್ಲೂರಯ್ಯ ಸ್ವಾಮಿ, ಗೋವಿಂದಾಚಾರ್ಯ, ವಾಮನರಾವ್ ಮಾಸ್ತರ ಈ ಕಂಪನಿಯ ನಟರು. ಈ ಮಂಡಳಿಯ ರಂಗಸಂಗೀತ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿತ್ತು.

ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ, ಇತರೆಡೆಗಳಂತೆ ಸ್ತ್ರೀಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಪುರುಷ ನಟರೇ ನಿರ್ವಹಿಸುವುದು ಸಂಪ್ರದಾಯವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಶಿಸ್ತನ್ನು ಮುರಿದು ಸ್ತ್ರೀಪಾತ್ರಗಳಿಗೆ ಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನೇ ರಂಗದ ಮೇಲೆ ತಂದ ಕೀರ್ತಿ ಶಿವಮೂರ್ತಿ ಸ್ವಾಮಿ ಕಣಬರ್ಗಿಮಠ ಅವರು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ತೊಣ್ಣೂರುಕರ್ ಕಾಡಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿಯದು (1901–21). ಗಂಗೂಬಾಯಿ ಗುಳೇದಗುಡ್ಡ ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಮೊದಲ ನಟಿ. ಆ ಕಾಲದ ಕರ್ನಾಟಕ ಗಂಧರ್ವ ಮುರಗೋಡು ಗಂಗಾಧರ ಈ ಮಂಡಳಿಯ ನಟರು. ಅದ್ದೂರಿಯ ಮರಾಠಿ ಕಂಪನಿಗಳಿಗೆ ಸರಿಸಾಟಿಯಾಗುವಂತೆ ಈ ಕಂಪನಿಗೆ ಅತ್ಯಾಧುನಿಕ ರಂಗಸಜ್ಜಿಕೆಯನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. ತಿರುಗುಮಂಚವನ್ನು ಪ್ರಥಮ ಬಾರಿಗೆ ಪ್ರವೇಶಗೊಳಿಸಲಾಯಿತು. ಡೈನಮೊ ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಉರಿಸಿದ ವಿದ್ಯುದ್ಧೀಪಗಳು ಪ್ರಥಮ ಬಾರಿಗೆ ಕನ್ನಡ ರಂಗಸ್ಥಳವನ್ನು ಝುಗಝುಗಿಸಿದವು. ದೃಶ್ಯಗಳ ಮಾರ್ಪಾಡುಗಳನ್ನು ಕ್ಷಣಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಸಾಹಸಗಳು ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡವು. ಶನಿಪ್ರಭಾವ, ಮನೋವಿಜಯ, ತುಕಾರಾಂ ಮೊದಲಾದವು ಈ ಕಂಪನಿಯ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ನಾಟಕಗಳು.

ಕಂಪನಿಯ ನಾಟಕಗಳು ಜನಪ್ರಿಯವಾಗತೊಡಗಿ ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಲಾಭದಾಯಕವಾಗ ತೊಡಗಿದುದರಿಂದ ಅನೇಕ ವೃತ್ತಿಮಂಡಳಿಗಳು ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡವು. 1905ರಲ್ಲಿ ಬಂಗಾಳ ವಿಭಜನೆಯಾದ ಮೇಲೆ ರಾಷ್ಟ್ರಾದ್ಯಂತ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯತೆಯ ಗಾಳಿ ಬೀಸತೊಡಗಿ ಈ ನವಚೇತನಕ್ಕೆ ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿಯೂ ಮಾರ್ದನಿಗೊಡತೊಡಗಿತು. ಪೌರಾಣಿಕ ನಾಟಕಗಳೇ ಆಗಲಿ ಸಾಮಾಜಿಕ ನಾಟಕಗಳೇ ಆಗಲಿ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಸಂದೇಶವನ್ನು ಬಿತ್ತುವ ಕಾರ್ಯ ನಡೆಯತೊಡಗಿತು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೂಡಿದ ಸಂಸ್ಥೆ ವಾಮನರಾವ್ ಮಾಸ್ತರರ ವಿಶ್ವಗುಣಾದರ್ಶ ಮಂಡಳಿ (1931–34) ಪ್ರಮುಖವಾದದ್ದು. ಶಿರಹಟ್ಟಿ ಕಂಪನಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಇವರು ಮೊದಮೊದಲು ಆ ಕಂಪನಿ ನಾಟಕಗಳನ್ನೇ ಆಡುತ್ತಿದ್ದು, ಅನಂತರ ಜನಪ್ರಿಯ ಮರಾಠಿ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಅನುವಾದ ಮಾಡಿಸಿ ಆಡತೊಡಗಿದರು. ಇಂಥ ಪ್ರಮುಖ ನಾಟಕಗಳೆಂದರೆ ವಿದ್ಯಾಸಾಧನ, ಸಂದೇಹಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ, ಮಹಾನಂದ, ಸಂತ ಸಕ್ಕೂಬಾಯಿ, ಪುಂಡಲೀಕ, ಬಾಜಿರಾವ್ ಪೇಶ್ವೆ, ವೀರ ಅಭಿಮನ್ಯು ಇತ್ಯಾದಿ. ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಹಿತವಾಗುವ ಆಡುಭಾಷೆ, ಮೋಹಕ ಮರಾಠಿ ರಂಗಗೀತೆಗಳ ಧಾಟಿ ಜನಪ್ರಿಯವಾದವು. ಗಂಗೂಬಾಯಿ ಗುಳೇದಗುಡ್ಡ, ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಮನ್ಸೂರ್, ಬಸವರಾಜ ಮನ್ಸೂರ್, ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರು ಮಲ್ಲಪ್ಪ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಸಿದ್ಧರು ಈ ಕಂಪನಿಯವರು.

ಇದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರಿನ ಹತ್ತಿರದ ಹಲಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿನ ಉತ್ಸಾಹಿ ಕಲಾವಿದರು ಸಹಕಾರಿ ತತ್ತ್ವದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ನಾಟಕಮಂಡಳಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಯತ್ನ ನಡೆಸಿದರು. ಹಲಗೇರಿ ಕಂಪನಿ ಎಂದು ಹೆಸರುವಾಸಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹಾಲಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ಪ್ರಾಸಾದಿತ ಸಂಗೀತನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ ಲಿಂಗನಗೌಡ ಪಾಟೀಲರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು. ಪಾದುಕಾ ವಿಷಮವಿವಾಹ, ರಾಕ್ಷಸೀ ಮಹತ್ವಾಕಾಂಕ್ಷೆ, ಹೇಮರೆಡ್ಡಿ ಮಲ್ಲಮ್ಮ, ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ್ ಮೊದಲಾದ ಗಂಭೀರನಾಟಕಗಳೂ ಸ್ತ್ರೀ, ಬಿ.ಎ. ಎಂಬ ಹಾಸ್ಯನಾಟಕಗಳೂ ಇವರವು. ದೊಡ್ಡಜೆಟ್ಟಪ್ಪ ಸೋದರರು ಈ ಕಂಪನಿಯ ಹೆಸರಾಂತ ನಟರು. ಹಾಸ್ಯಪ್ರಧಾನ ನಾಟಕಗಳ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಯಶಸ್ವಿಗೊಳಿಸಿದವರೂ ಇವರೇ.

ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಕಲೆಗೆ ಸ್ಥಾನ ದೊರಕಿಸಿಕೊಟ್ಟವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರಾದ ಗರೂಡ ಸದಾಶಿವರಾಯರ ದತ್ತಾತ್ರೇಯ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿಯ (1916–44) ನಾಟಕಗಳು ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರೌಢಿಮೆಗೆ ದಕ್ಷ ಅಭಿನಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದವು. ಪೌರಾಣಿಕ, ಸಾಮಾಜಿಕ, ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕಥಾವಸ್ತುಗಳನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಗರೂಡರೇ ರಚಿಸಿದ ಐವತ್ತುನಾಲ್ಕು ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಮಂಡಳಿಯಲ್ಲಿ ಜನಪ್ರಿಯವಾದವೆಂದರೆ ಎಚ್ಚಮನಾಯಕ, ಪಾದುಕಾಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ, ಕೃಷ್ಣಲೀಲೆ, ಕಂಸವಧೆ, ಶಕ್ತಿವಿಲಾಸ, ಕಬೀರ್‌ದಾಸ್, ಶರಣಬಸವ ಮೊದಲಾದುವು. ರಂಗ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಪವಿತ್ರಕ್ಷೇತ್ರವೆಂದು ಭಾವಿಸಿದ್ದು, ದೇಶಪ್ರೇಮ ಹಾಗೂ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾಕಾಂಕ್ಷೆಗಳಿಗೆ ಪುಟಕೊಟ್ಟ ಕಂಪನಿಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಅತಿ ಪ್ರಮುಖವಾದದ್ದು.

ಹುಲಿಮನೆ ಸೀತಾರಾಮಶಾಸ್ತ್ರಿಯವರ ಜಯಕರ್ನಾಟಕ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ, ಹಂದಿಗನೂರು ಸಿದ್ಧರಾಮಪ್ಪನವರ ವಿಶ್ವರಂಜನ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ, ಗಂಗೂಬಾಯಿ ಗುಳೇದಗುಡ್ಡ ಅವರ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ ನಾಟಕಕಂಪನಿ ಮತ್ತು ವೀರಾಚಾರ್ಯರ ಶ್ರೀರಾಮಸೇವಾ ನಾಟ್ಯ ಸಂಸ್ಥೆ, ಬಸವರಾಜ ಮನ್ಸೂರ್ ಮತ್ತು ಗೋಹರ್ ಕರ್ನಾಟಕಿಯವರ ವಾಣಿ ವಿಲಾಸ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ ಹೆಸರಿಸಬಹುದಾದಂಥವು. ಕೊಪ್ಪಳ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ ಅದ್ದೂರಿ

ಯಿಂದ ವಿಜಯಲಕ್ಷ್ಮೀ ನಾಟಕ ಸಭೆ ರಂಗತಂತ್ರಗಳಿಂದ, ಕೆಬಿಆರ್ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ ಪ್ರದರ್ಶನ ಸಹಜತೆ ಹಾಗೂ ಹಾಸ್ಯಮಯತೆಯಿಂದ ಹೆಸರುಮಾಡಿದವು. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಗಾಯಕಿ ಬಚ್ಚಾಸಾನಿಯ ಸ್ತ್ರೀನಾಟಕ ಮಂಡಳಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀ ಕಲಾವಿದೆಯರೇ ಇದ್ದದ್ದು ಒಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ.

ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ : ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಿರಂಗಭೂಮಿ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದದ್ದು. ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನ ಮೈಸೂರು ದೊರೆಗಳ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿತ್ತು. ಪರಂಪರಾಗತ ಆಸ್ಥಾನ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿಯ ದೊರೆಗಳೂ ಶೃಂಗಾರಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲಬೇಕಾದ ಮಾನ್ಯತೆ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದುದು ಸಹಜವಾಗಿತ್ತು. ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿಯೇ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ಅವರು ಧರ್ಮಸ್ಥಳದ ಯಕ್ಷಗಾನ ಮೇಳವನ್ನು ಕರೆಸಿದ್ದಕ್ಕೆ ದಾಖಲೆಗಳಿವೆ. ರಾಜಾಶ್ರಯದ ಬಿಡಾರ ದಶಾವತಾರ ಮೇಳದವರು ಯಕ್ಷಗಾನಗಳನ್ನು ಆಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದ ಮರಾಠಿ ಹಾಗೂ ಪಾರಸೀ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿಗಳು ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಹೆಸರಿಗೆ ಬೀಜಕಾರಕವಾದವು. 1876ರಲ್ಲಿ ಮರಾಠರ ಮಹದೇವಭಟ್ಟನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಸಾಂಗ್ಲೀಕರ್ ನಾಟಕಮಂಡಳಿ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಾಠಶಾಲೆಯ ಒಳಾಂಗಣದಲ್ಲಿಯೂ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ಅವರ ಸಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿಯೂ ಸೌಭದ್ರ, ಶಾಕುಂತಲ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಆಡಿತು. ಈ ಮರಾಠಿ ಕಂಪನಿ ಗಳಿಸಿದ ಯಶಸ್ಸಿನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾಗಿ ಬಾಲೀವಾಲಾ ಅವರ ವಿಕ್ಟೋರಿಯಾ ಪಾರಸೀ ಕಂಪನಿಯೂ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಧಾವಿಸಿ ಇಂದ್ರಸಭಾ, ಗುಲೇಬಕಾವಲಿ ಎಂಬ ಅದ್ದೂರಿಯ ಉರ್ದು ನಾಟಕಗಳನ್ನಾಡಿತು. ಮೇಲಕ್ಕೆ ಸುರುಳಿ ಸುತ್ತಿಕೊಳ್ಳುವ ಪರದೆಯ ವಿಸ್ಮಯ ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಪ್ರೇಕ್ಷಕರಲ್ಲಿ ಬೆರಗನ್ನು ಮೂಡಿಸಿತು. ವೈಭವೋಪೇತ ದರಬಾರು ದೃಶ್ಯ, ಕಣ್ಣುಕುಕ್ಕುವ ದೀಪಾಲಂಕಾರ, ಸ್ತ್ರೀಪಾತ್ರಧಾರಿಗಳು ಈ ಎಲ್ಲ ಹೊಸ ಸಂಗತಿಗಳಿಂದ ದಶಾವತಾರ ಆಟವನ್ನು ಕಂಡಿದ್ದ ಕನ್ನಡ ರಂಗಮಂಟಪಕ್ಕೆ ಹೊಸ ಹುರುಪು ಮೂಡಿದಂತಾಯಿತು. ಮೈಸೂರು ಅರಸರಿಗೆ ಆಸ್ಥಾನ ರಂಗಭೂಮಿಯೊಂದನ್ನು ನವೀಕರಿಸುವ ಅಭಿಲಾಷೆಯಾಯಿತು. ಅರಮನೆಗೆ ಸೇರಿದ ರಾಯಲ್ ಪಾಠಶಾಲೆಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಹೊಸ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಹ್ಲಾದ ನಾಟಕವನ್ನಾಡಿದರು. ಈ ನಾಟಕದ ಭಾಷೆ ಮರಾಠಿ ಎನ್ನುವುದು ಕುತೂಹಲಕಾರ ಅಂಶ. ಅನಂತರ ಈ ಮೈಸೂರು ರಾಯಲ್ ಡ್ರಮ್ಯಾಟಿಕ್ ಕಂಪನಿಯವರು ಫೆನಿಷ್ಡ್ ಅಪಾರ್ಟ್‌ಮೆಂಟ್ಸ್ ಎಂಬ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ನಾಟಕವನ್ನು ಆಡಿದರು. ದಿವಾನ್ ರಂಗಾಚಾರ್ಲು ಅವರು ಹೊಸ ಕನ್ನಡ ನಾಟಕಗಳ ರಚನೆಗೆ, ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಂಸ್ಕೃತ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ನಾಟಕಗಳ ಅನುವಾದಕ್ಕೆ ಪ್ರಚೋದನೆ ನೀಡಿದರು. ಇದರ ಫಲವಾಗಿಯೇ ಬಸವಪ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಶಾಕುಂತಲವನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ಅನುವಾದಿಸಿದರು. ರಾಯಲ್ ಸ್ಕೂಲಿನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ನಟರು, ಆಸ್ಥಾನಪಂಡಿತರು ಇತ್ಯಾದಿ ಅರಮನೆ ಕಲಾವಿದರು ಸೇರಿದ ಮಂಡಳಿ ಶಾಕುಂತಲ ಕರ್ನಾಟಕ ನಾಟಕ ಸಭಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ 1881ರಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾಗಿ ಮೊದಲನಾಟಕ ಶಾಕುಂತಲವನ್ನು ಆಡಿತು. ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿಶಾಸ್ತ್ರಿ, ಎಂ.ಡಿ.ಸುಬ್ಬಣ್ಣ, ಗಿರಿಭಟ್ಟರ ತಮ್ಮಯ್ಯ, ದೇವರಾಜ ಅರಸು ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರಧಾರಿಗಳು. ಕಲ್ಯಾಣಿ ಮೈದಾನದಲ್ಲಿ (ಈಗಿನ ಪುರಭವನ) ಚಪ್ಪರ ಹಾಕಿ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿಯೂ ನಾಟಕವನ್ನಾಡಿದರು. ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳನ್ನಿತ್ತರು. ಆಸ್ಥಾನ ರಂಗಭೂಮಿ ಜನತೆಯ ನಡುವೆ ಚಲಿಸಿತು. ಪೋಷಕರ ಗೌರವಾರ್ಥ 1882ರಲ್ಲಿ ಈ ಮಂಡಳಿಯ ಹೆಸರನ್ನು ಶ್ರೀ ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಕರ್ನಾಟಕ ನಾಟಕ ಸಭಾ ಎಂದು ಬದಲಿಸಲಾಯಿತು. ಸಿ. ಸುಬ್ಬರಾವ್ ಹಾಗೂ ಎ. ಆನಂದರಾಯರು ಅನುವಾದಿಸಿದ ಒಥೆಲ್ಲೊ (ಶೂರಸೇನ ಚರಿತೆ), ಎ. ಆನಂದರಾಯರ ಹಾಗೂ ಜಯರಾಯಾಚಾರ್ಯರು ಅನುವಾದ ಮಾಡಿದ ರೋಮಿಯೊ ಅಂಡ್ ಜೂಲಿಯಟ್ (ರಾಮವರ್ಮ-ಲೀಲಾವತಿ) ಹಾಗೂ ಮರ್ಚೆಂಟ್ ಆಫ್ ವೆನಿಸ್ (ಪಾಂಚಾಲೀಪರಿಣಯ) ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಅರಮನೆ ಕಂಪನಿ ಆಸ್ಥಾನರಂಗದಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸಿತು. ಇತರ ನಾಟಕಗಳೆಂದರೆ ಸೋಸಲೆ ಅಯ್ಯಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ವಿಕ್ರಮೋರ್ವಶೀಯ, ಚಂಡಕೌಶಿಕ, ಪ್ರತಾಪಸಿಂಹಚರಿತೆ, ಬಸವಪ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ರತ್ನಾವಳಿ, ಉತ್ತರರಾಮಚರಿತೆ, ಮಾಲತೀಮಾಧವ, ಸುಬ್ಬಾಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಮೃಚ್ಛಕಟಿಕ ಇತ್ಯಾದಿ. ಮುಂದಿನ ಹತ್ತು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಅನೇಕ ವೃತ್ತಿಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ಈ ಅರಮನೆ ಅನುವಾದ ನಾಟಕಗಳೇ ಮೂಲಗ್ರಾಸವಾಗಿ ಉಳಿದವು.

ಅರಮನೆ ಕಂಪನಿಯ ಆಡಳಿತ ನಿರ್ವಹಣೆ ಅರಮನೆಯದೇ ಆಗಿತ್ತು. ದರ್ಬಾರ್ ಭಕ್ಷಿ ಲಿಂಗರಾಜ ಅರಸ್ ಅವರ ಅನಂತರ ಎಂ. ಗೋಪಾಲರಾಜ ಅರಸ್ ಇದರ ನಿರ್ವಾಹಕರಾಗಿದ್ದರು. ಬಿಡಾರಂ ಕೃಷ್ಣಪ್ಪನವರು ನಾಟಕಾಭ್ಯಾಸದ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಕರಾಗಿದ್ದರು. ಸರ್ಟನ್ ರಾಮರಾಯ, ಎಂ.ಡಿ.ಸುಬ್ಬಣ್ಣ, ವೀರರಾಘವ, ಮಂಡ್ಯದ ರಂಗಾಚಾರ್ಯ, ಪುಟ್ಟಾರಿಶಾಸ್ತ್ರಿ, ಜಂಜೂಟಿ ಶೇಷಗಿರಿರಾಯ ಈ ಕಂಪನಿಯ ಪ್ರಮುಖ ನಟರು. ರುದ್ರನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಜನರ ಅಭಿರುಚಿ ಮೂಡಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಈ ಕಂಪನಿಗೆ ಸಲ್ಲಬೇಕು. ಆದರೆ ಕಾಲಕ್ರಮೇಣ ಅರಮನೆ ಮಂಡಳಿಯಲ್ಲಿ ಒಡಕುಂಟಾಗಿ 1917ರಲ್ಲಿ ಕಂಪನಿಯನ್ನು ಮುಚ್ಚಲಾಯಿತು. ಮೂವತ್ತೈದು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಒಂದು ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಯನ್ನು ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ನಡೆಸಿ ಆಸ್ಥಾನ ರಂಗಭೂಮಿಯನ್ನು ಜನತೆಯೊಡನೆಯೂ ಹಂಚಿಕೊಂಡು, ಅನೇಕ ವೃತ್ತಿರಂಗಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಉದಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣರಾದ ಕೀರ್ತಿ ಮೈಸೂರು ಅರಸರದು. ಶುದ್ಧಸಾಹಿತ್ಯ, ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಹಾಡುಗಾರಿಕೆ, ಸಹಜಾಭಿನಯದಂಥ ಉತ್ತಮ ಅಭಿರುಚಿಗಳಿಗೆ ಆದ್ಯಸ್ಥಾನ ನೀಡುವ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದವರೂ ಇವರೇ.

ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ಅವರ ಮಗ ಮದನವಿಲಾಸ ತೊಟ್ಟಿ ನಂಜರಾಜ ಬಹದ್ದೂರರೂ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ (1844-85) ಒಂದು ನಾಟಕ ಸಂಘವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಗುರಿಕಾರ್ ಮಾದಪ್ಪನವರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ತುಲಾಭಾರ, ರಾಮಾಯಣ, ನಳಚರಿತ್ರೆ ಮೊದಲಾದ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಮೈಸೂರು, ಬೆಂಗಳೂರುಗಳಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದರು.

ಮರಾಠಿ ಹಾಗೂ ಪಾರಸೀ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಗಳ ಪ್ರಭಾವ ಅರಮನೆಯ ಮೇಲಾದಂತೆ ಪುರಜನರ ಮೇಲೆಯೂ ಆಯಿತು. ಅರಮನೆ ಕಂಪನಿ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರೂ ಅದು ಆಸ್ಥಾನರಂಗಭೂಮಿ ಎಂಬ ಭಾವನೆ ಮರೆಯಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಹಾಗಾಗಿ ಕೆಲವು ವೃತ್ತಿಮಂಡಳಿಗಳು ಜನರಂಜನೆಗಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡವು. ಪ್ರಮುಖವಾದದ್ದೆಂದರೆ ಖ್ಯಾತನಟ ಮಂಡ್ಯದ ರಂಗಾಚಾರ್ಯರು 1881ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ ರಾಜಧಾನೀ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ. ಅರಮನೆ ಕಂಪನಿಗೆ ಸವಾಲಾದ ಈ ಮಂಡಳಿ ಕನ್ನಡವಲ್ಲದೆ ಸಂಸ್ಕೃತ, ಮರಾಠಿ, ಹಿಂದುಸ್ಥಾನೀ ಭಾಷೆಗಳ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಅಭಿನಯಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಾಟಕಗಳೆಂದರೆ ಬಾಣಾಸುರೋಪಾಖ್ಯಾನ, ಇಂದ್ರಸಭಾ, ಸತ್ಯವರ್ಮಚರಿತೆ, ರತ್ನಾವಳಿ. ರಂಗಾಚಾರ್ಯರಲ್ಲದೆ ತಿರುನಾರಾಯಣ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್, ನಾರಸಿಂಹಂ ವೆಂಕಟಾಚಾರ್ಯ, ಗೌರೀ ನರಸಿಂಹಯ್ಯ, ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್, ಸುಬ್ಬರಾವ್, ಡಿ. ನರಸಿಂಹಯ್ಯ ಮೊದಲಾದ ನಟರು ಈ ಮಂಡಳಿಯಲ್ಲಿದ್ದರು. ರಂಗಾಚಾರ್ಯರು ಅರಮನೆ ಕಂಪೆನಿಯನ್ನು ಸೇರಿದ ಮೇಲೆ ಇದು ನಿಷ್ಕ್ರಿಯವಾಯಿತು. ಶ್ರೀಯಾಳ ಚರಿತ್ರೆ ಎಂಬ ಜನಪ್ರಿಯ ನಾಟಕವನ್ನು ಆಡುತ್ತಿದ್ದ ರಸಿಕ ಮನೋಲ್ಲಾಸಿನಿ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿಯೂ (1883-86) ಇಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಾರ್ಹ. ರಾಣಿ ಪಾರ್ಟಿನ ಗೌರೀ ನರಸಿಂಹಯ್ಯನವರು 1886ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ ಶ್ರೀ ಸರಸ್ವತೀ ವಿಲಾಸ

ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಭೆ ಇನ್ನೊಂದು ಸಮಕಾಲೀನ ಸಂಸ್ಥೆ. ದೇವುಡು ಶಾಸ್ತ್ರಿ, ರಾಮಚಂದ್ರಪಂಡಿತ, ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ಶಾಸ್ತ್ರಿ, ಬಿ.ಕೆ. ಸುಬ್ಬರಾಯ, ಎಂ.ಕೆ. ನಂಜುಂಡಪ್ಪ, ಬೋಧರಾವ್, ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿರಾವ್ ಈ ಮಂಡಳಿಯ ಪ್ರಮುಖ ನಟರು. ಎ.ವಿ. ವರದಾಚಾರ್ಯರು ಮೊದಲು ರಂಗಪ್ರವೇಶಿಸಿದ್ದು ಈ ಕಂಪನಿಯ ಮೂಲಕವೇ.

ವೃತ್ತಿರಂಗ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ಮೈಸೂರಿಗೆ ಸೀಮಿತವಾಗಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನಾಟಕಸಂಘವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದವರೆಂದರೆ ಎಸ್.ಎಸ್. ಸೆಟ್ಲೂರ್, ಎಸ್.ಟಿ. ಗೋಪಾಲಯ್ಯಂಗಾರ್. ಬೆಂಗಳೂರು ಜನತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ರಂಗಾಸಕ್ತಿ ಮೂಡಿದ ಅನಂತರ ಎಂ.ಎಲ್.ಶ್ರೀಕಂಠೇಶಗೌಡ, ಪೂರ್ಣ ರಾಘವೇಂದ್ರರಾಯ, ಎಲ್.ಜಯರಾಯ ಇವರುಗಳು ಸೇರಿಕೊಂಡು ಶ್ರೀಕಂಠೇಶ್ವರ ಕರ್ಣಾಟಕ ನಾಟಕಸಭೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. 1907ರವರೆಗೆ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿದ್ದ ಈ ಮಂಡಳಿ ಸೀತಾಸ್ವಯಂವರ, ಘೋಷಯಾತ್ರೆ, ಪ್ರಮೀಳಾರ್ಜುನೀಯ ಮೊದಲಾದ ನಾಟಕಗಳನ್ನಾಡಿತು. ಸುಲ್ತಾನಪೇಟೆಯ ಮುಸ್ಲಿಂಹಾಲಿನ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ರಂಗಮಂಟಪವೊಂದನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿನ ಮತ್ತೊಂದು ಸಮಕಾಲೀನ ಮಂಡಳಿ ಎಂದರೆ ಪೆರಿಶಾಮಯ್ಯಂಗಾರ್ ಅವರ ಕಂಪನಿ. ವೀಣೆವಿದ್ವಾನ್ ಗೋಪಾಲರಾಯ ಮತ್ತು ತಿಮ್ಮಪ್ಪ ಇಲ್ಲಿಯ ಹೆಸರಾಂತ ನಟರು.

ಕೈವಾರ ಕೃಷ್ಣರಾವ್ ಹಾಗೂ ಕೈವಾರ ರಾಮರಾಯರ ಗೊಲ್ಲರಪೇಟೆ ನಾಟಕಸಭೆ ಈ ಕಾಲದ್ದೆ. ನಾಲ್ಕುವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ ಈ ಕಂಪನಿ ಅನಂತರ ಇಬ್ಭಾಗವಾಗಿ ಸಂಗೀತ ಸಾಗರ ಚಂದ್ರೋದಯ ಸಭೆ ಹಾಗೂ ಸಿಟಿ ಅಪೆರಾ ಟ್ರೂಪ್ ಎಂಬ ಎರಡು ಮಂಡಳಿಗಳು ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡವು.

ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ಧಿಸಿ ವೃತ್ತಿರಂಗಕ್ಕೆ ಭದ್ರಬುನಾದಿ ಹಾಕಿಕೊಟ್ಟ ಕಂಪನಿ ಎಂದರೆ ಬುಳ್ಳಪ್ಪನವರ ಕಂಪನಿ. ಟ್ರೂತ್ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಮಾಲೀಕರಾಗಿದ್ದ ಬುಳ್ಳಪ್ಪನವರು 1895ರಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿದರು. ಎಂಟುವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದ ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ರಾಜಪಾರ್ಟು ಸೂರಪ್ಪ, ನಕಲಿ ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿರಾಯ, ವಿದ್ವಾನ್ ವೆಂಕಟಪ್ಪ ಮೊದಲಾದ ಸಂಗೀತಾಭಿನಯ ನಿಷ್ಣಾತರಿದ್ದರು. ಅದ್ದೂರಿಯ ಸೆಟ್, ಚಮಕುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಈ ಕಂಪನಿ ಅನೇಕ ವೃತ್ತಿಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ಆದರ್ಶವಾಗಿತ್ತು.

ಆರಂಭಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು, ಬೆಂಗಳೂರು ಸುತ್ತಮುತ್ತ ಅನೇಕ ಮಂಡಳಿಗಳು ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಅವುಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ನಟರು ಹೊರಹೋಗಿ ಮತ್ತಷ್ಟು ಮಂಡಳಿಗಳು ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡು ವೃತ್ತಿರಂಗದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡವು. ಒಂದು ಕಂಪನಿಯ ನಟರು ಇನ್ನೊಂದಕ್ಕೆ ಹಾರುವುದು ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಸುಲಭ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಾಗಿತ್ತು. ಸ್ಪರ್ಧೆ ಈರ್ಷ್ಯೆಗಳು ಸರ್ವಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿದ್ದವು. ಆದರೂ ಕನ್ನಡ ವೃತ್ತಿರಂಗಭೂಮಿ ಸರ್ವಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ಕನ್ನಡ ವೃತ್ತಿರಂಗಭೂಮಿ ಸಾರ್ವಜನಿಕರಲ್ಲಿ ಕೆರಳಿಸಿದ ನಾಟಕ ಅಭಿರುಚಿ, ನಾಡಿನಾದ್ಯಂತ ರಂಗವೀಕ್ಷಕರ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಹೆಚ್ಚಳ, ಕೆಲವು ರಂಗವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಸಂಘಟನಾಚಾತುರ್ಯಗಳು ಮಹಾಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಮೂಡಿ ನಿಲ್ಲಲು ಕಾರಣವಾಯಿತು.

ಮೊದಲಿಗೆ ಹೇಳಬೇಕಾದ ಮಹಾಸಂಸ್ಥೆಯೆಂದರೆ ಗುಬ್ಬಿಕಂಪನಿಯೆಂದು ಖ್ಯಾತವಾದ ಗುಬ್ಬಿ ಶ್ರೀ ಚನ್ನಬಸವೇಶ್ವರ ಕೃಪಾಪೋಷಿತ ನಾಟಕ ಸಂಘ. ಕನ್ನಡ ವೃತ್ತಿರಂಗಭೂಮಿಯ ಇತಿಹಾಸವೆಂದರೆ ಗುಬ್ಬಿಕಂಪನಿಯ ಇತಿಹಾಸ ಎಂದರೆ ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷೆಯಲ್ಲ. ವೃತ್ತಿರಂಗಭೂಮಿಯ ಹುಟ್ಟಿನೊಂದಿಗೆ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಅದರ ಏಳುಬೀಳುಗಳಲ್ಲಿ ಸಹಭಾಗಿಯಾಗಿ ಕೀರ್ತಿಶಿಖರವೇರಿ ಇನ್ನೂ ಉಳಿದಿರುವ ಏಕೈಕ ಸಂಸ್ಥೆ ಎಂದರೆ ಇದೇ. ಗುಬ್ಬಿ ಚಂದಣ್ಣ, ಅಬ್ದುಲ್ ಅಜೀಜ್, ಸಾಹುಕಾರ್ ನೀಲಕಂಠಪ್ಪನವರು ಸೇರಿ 1884ರಲ್ಲಿ ಈ ಮಂಡಳಿಯನ್ನು ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಗುಬ್ಬಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುಹಾಕಿದರು. ದೊಡ್ಡಾಟ ಪ್ರಸಂಗವನ್ನು ನಾಟಕವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿ ಆಡಿದ ಕುಮಾರರಾಮನ ಕಥೆ ಇವರ ಮೊದಲ ಆಟ. ಚೋರಕಥೆ, ಜಗನ್ಮೋಹನ ಚರಿತೆ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಇವರು ಆಡುತ್ತಿದ್ದರು. 1917ರಲ್ಲಿ ಜಿ.ಎಚ್. ವೀರಣ್ಣನವರು ಕಂಪನಿಯ ನೇತೃತ್ವವನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡು ಮುಂದಿನ ನಲವತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ನಡೆಸಿ ಕಂಪನಿಯನ್ನು ಚಿರಸ್ಥಾಯಿಯಾಗಿಸಿದರು. ಬೆಳ್ಳಾವೆ ನರಹರಿಶಾಸ್ತ್ರೀ, ಭೀಮರಾಯ, ಬಿ. ಪುಟ್ಟಸ್ವಾಮಯ್ಯ ಮೊದಲಾದ ನಾಟಕಕಾರರನ್ನೂ ಜಿ.ನಾಗೇಶರಾಯ, ನಟಭಯಂಕರ ಗಂಗಾಧರರಾಯ, ಎಂ.ವಿ. ಸುಬ್ಬಯ್ಯ ನಾಯ್ಡು, ಗುರುಮೂರ್ತಪ್ಪ, ರಾಘವೇಂದ್ರರಾವ್, ಶ್ರೀಕಂಠಮೂರ್ತಿ, ಹೊನ್ನಪ್ಪ ಭಾಗವತ್, ಜಿ. ಸುಂದರಮ್ಮ, ವಾಸುದೇವರಾವ್ ಗಿರಿಮಾಜಿ, ಬಿ.ಆರ್. ಪಂತಲು, ಮಾಧವರಾವ್, ರಾಜಕುಮಾರ್, ಬಾಲಕೃಷ್ಣ, ನರಸಿಂಹರಾಜು, ಜಿ.ವಿ. ಅಯ್ಯರ್, ಬಿ.ವಿ.ಕಾರಂತ್ ಮೊದಲಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳನ್ನೂ ತರಬೇತಿಗೊಳಿಸಿದ ಕೇಂದ್ರವಿದು. ವಿವಿಧ ಮುಖಗಳಲ್ಲಿ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಪುರೋಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಶ್ರಮಿಸಿದ ಸಂಸ್ಥೆ ಇದು. 1924ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ನಾಟಕ ಮಂದಿರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಂಡಿತು. 1925ರಲ್ಲಿ ಬಾಲಕಲಾವರ್ಧಿನಿ ನಾಟಕ ಸಂಘ ಎಂಬ ಬಾಲಕಲಾವಿದರ ವೃತ್ತಿ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಉಪಸಂಸ್ಥೆಯಾಗಿ ಕಟ್ಟಿತು. 1926ರಲ್ಲಿ ಗದುಗಿನ ವೃತ್ತಿಮಂಡಳಿಯನ್ನು ತನ್ನ ವಶಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿತು. ಉಷಾಸ್ವಯಂವರ, ಕೃಷ್ಣಲೀಲೆ, ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರ, ದಶಾವತಾರ–ಈ ಪೌರಾಣಿಕಗಳಲ್ಲದೆ, ಸಾಹುಕಾರ, ಅಡ್ಡದಾರಿ, ಕಾಲಚಕ್ರ, ಸದಾರಮೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಹಾಸ್ಯಪ್ರಧಾನ ಸಾಮಾಜಿಕ ನಾಟಕಗಳನ್ನೂ ಆಡುತ್ತಿತ್ತು. ಮೊದಲಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಜನಪ್ರಿಯವಾದದ್ದೆಂದರೆ ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರ ನಾಟಕ. ಅನಂತರ ವೈಭವೋಪೇತ ರಂಗಸಜ್ಜಿಕೆ. ಅದ್ಭುತ ಬೆಳಕಿನ ವ್ಯವಸ್ಥೆ. ಟ್ರಿಕ್ ದೃಶ್ಯಗಳ ಸೊಗಸು ಮೊದಲಾದ ನವೀನ ರಂಗತಂತ್ರಗಳಿಂದ ರಂಗಕ್ಕೇರಿದ ದಶಾವತಾರ ಕನ್ನಡ ರಂಗನಾಟಕ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮೈಲಿಗಲ್ಲು. ಕರ್ನಾಟಕಾಂಧ್ರ ನಾಟಕ ಸಾರ್ವಭೌಮರೆಂದು ಬಿರುದಾಂಕಿತ ವೀರಣ್ಣನವರು 1938ರಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆಯೇ ಸಮರ ದೃಶ್ಯಗಳಿಗೆ ರಂಗದ ಮೇಲೆ ಆನೆ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಪ್ರವೇಶಗೊಳಿಸಿ

ಒಡಕಲು ಬಿಂಬ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಅರುಂಧತಿ ನಾಗ್

ದ್ದರು. ಬೆಳಕಿನ ಸಲಕರಣೆಗಳನ್ನು ಬಳಸಿ ಚಲಚ್ಚಿತ್ರ ತಂತ್ರಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡು ರಂಗಸಜ್ಜಿಕೆಯಲ್ಲಿ ನಾವೀನ್ಯತೆಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿದ್ದರು.

1944ರಲ್ಲಿ ಈ ಕಂಪನಿಯ ಕೃಷ್ಣಲೀಲಾ ನಾಟಕ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಸತತವಾಗಿ 125 ಪ್ರದರ್ಶನಗಳನ್ನು ಕಂಡಿತು. 1945ರಲ್ಲಿ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಸತತವಾಗಿ ಹದಿನೇಳು ಭಿನ್ನ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಆಡಿದ ಕೀರ್ತಿಯೂ ಇವರದು. 1946ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಥಮ ಸುಸಜ್ಜಿತ ರಂಗಮಂದಿರವಾದ ಗುಬ್ಬಿಶ್ರೀ ಚನ್ನಬಸವೇಶ್ವರ ನಾಟಕಶಾಲೆಯನ್ನು ತೆರೆಯಲಾಯಿತು. ಈ ಕಂಪನಿಯ ವತಿಯಿಂದ 1948ರಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ನಾಟಕರಂಗದ ಶತಮಾನೋತ್ಸವವನ್ನು ವೈಭವದಿಂದ ಆಚರಿಸಲಾಯಿತು. ಇದರೊಂದಿಗೆ ಗುಬ್ಬಿ ಕಂಪನಿಯ ವಜ್ರಮಹೋತ್ಸವವೂ ನಡೆಯಿತು. ಈ ಶತಮಾನೋತ್ಸವದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೆಂದರೆ ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಎಲ್ಲ ಭಾಗಗಳ ನಟರು, ನಾಟಕಕಾರರು, ಕಂಪನಿ ಮಾಲೀಕರು, ರಂಗವಿಮರ್ಶಕರು ಬಂದು ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಆಗುಹೋಗುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಚರ್ಚಿಸಿದ್ದು, ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಶತಮಾನೋತ್ಸವ ಸಂಚಿಕೆ ಎಂಬ ಕನ್ನಡ ರಂಗಪರಿಚಯ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಹೊರತರಲಾಯಿತು. ವೃತ್ತಿರಂಗ ಹೀನದೆಸೆಗೆ ಇಳಿದ ಅನಂತರ ಇಂದಿಗೂ ಜೀವಂತವಾಗಿ ಉಳಿದಿರುವ ಸಂಸ್ಥೆ ಇದು.

ಸಮಕಾಲೀನ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟೇ ಉಜ್ವಲ ಹೆಸರು ಗಳಿಸಿದ ಸಂಸ್ಥೆ ಎಂದರೆ ಮೈಸೂರು ನಾಟಕರಂಗದ ಅನಭಿಷಿಕ್ತ ಸಮ್ರಾಟರೆನಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಎ.ವಿ. ವರದಾಚಾರ್ಯರ ರತ್ನಾವಳಿ ಥಿಯೇಟ್ರಿಕಲ್ ಕಂಪನಿ. ಇದನ್ನು ಮೈಸೂರು ವೃತ್ತಿರಂಗ ಪರಂಪರೆಯ ಅವಿಭಾಜ್ಯ ಅಂಗವೆನ್ನಬಹುದು. ಮಂಡ್ಯದ ರಂಗಾಚಾರ್ಯರ ರಾಜಧಾನಿ ನಾಟಕಮಂಡಲಿಯೇ ಅನಂತರ ಗೌರಿ ನರಸಿಂಹಯ್ಯನವರ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಸರಸ್ವತಿ ವಿಲಾಸ ನಾಟಕ ಸಭೆಯಾಗಿ, ಅನಂತರ ವರದಾಚಾರ್ಯರು ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು 1904ರಲ್ಲಿ ಪುನರುಜ್ಜೀವನಗೊಳಿಸಿದರು. ಇಪ್ಪತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ನಡೆಸಿದರು. ಇಪ್ಪತ್ತು ನಾಟಕಗಳ ನೂರಾರು ಪ್ರದರ್ಶನಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು. ರತ್ನಾವಳಿ, ಶಾಕುಂತಲ, ನಿರುಪಮ, ಮನ್ಮಥವಿಜಯ, ವಿಷ್ಣುಲೀಲೆ, ಭಕ್ತಪ್ರಹ್ಲಾದ–ಈ ಜನಪ್ರಿಯ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಆಡಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಾದ್ಯಂತ ಪ್ರವಾಸ ಮಾಡಿ ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ರಂಗಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ರಾಯಭಾರಿ, ನಾಟಕಶಿರೋಮಣಿ ಎನಿಸಿಕೊಂಡರು. ಹಾಸ್ಯನಟ ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿರಾವ್, ರಾಣಿಪಾತ್ರದ ಬೋಧರಾವ್, ಆರ್. ನಾಗೇಂದ್ರರಾವ್, ಎಂ.ಜಿ. ಮರಿರಾವ್, ರಾಜಯ್ಯಂಗಾರ್, ಕೆ.ಸೀತಾರಾಮರಾವ್ ಮೊದಲಾದವರು ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಟರು. ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿಗೆ ವರದಾಚಾರ್ಯರ ಕೊಡುಗೆ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದದ್ದು. ಮುಖ್ಯವಾದದ್ದೆಂದರೆ ರಂಗಸಂಗೀತದ ಸುಧಾರಣೆ. ಕಂದ, ವೃತ್ತ, ಗೀತೆಗಳನ್ನು ಕರ್ಣಾಟಕ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಅಳವಡಿಸಿ, ಶುದ್ಧಶಾರೀರದಿಂದ ರಾಗಪರಿಜ್ಞಾನದಿಂದ, ಭಾವಪ್ರತಿಪಾದನೆಗೆ ಹಾಡುವ ವಿಶಿಷ್ಟ ರಂಗಸಂಗೀತ ಇಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡು ಪ್ರಚುರವಾಯಿತು. ಅನಾವಶ್ಯಕ ಸಂಗೀತಾಲಾಪಗಳನ್ನು ಮಿತಗೊಳಿಸಿ ರಸಪೋಷಣೆಗೆ ತಕ್ಕ ರಾಗ, ಹಾಡಿನ ಅವಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಪಾಡಾಯಿತು. ಪಾತ್ರಗಳ ಪ್ರವೇಶ ನಿಷ್ಕ್ರಮಣಗಳು ರಸಾವೇಶಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ವಿಜೃಂಭಿಸಿದವು. ರಂಗಸಜ್ಜಿಕೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಬದಲಾವಣೆಗಳಾದವು. ರಂಗದ ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿರುತ್ತಿದ್ದ ಪಕ್ಕವಾದ್ಯದವರನ್ನು ರಂಗದೆದುರು ತಂದು ವಾದ್ಯಹಳ್ಳವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ಪಾತ್ರಧಾರಿಗಳಿಗೂ ಪಕ್ಕವಾದ್ಯದವರಿಗೂ ಸಾಂಗತ್ಯ ತರುವ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ರೂಪಿಸಲಾಯಿತು. ಲೆಗ್ ಹಾರ್ಮೋನಿಯಮ್ ವಾದ್ಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಬಳಕೆಗೆ ತರಲಾಯಿತು. ಉಡುಗೆ–ತೊಡುಗೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಾವೀನ್ಯವನ್ನು ತಂದು ಅವು ಪಾತ್ರಸಹಜವಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಈ ಸುಧಾರಣೆಗಳು ಸರ್ವಜನಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಇತರ ವೃತ್ತಿಸಂಸ್ಥೆಗಳೂ ಆಚರಣೆಗೆ ತರತೊಡಗಿದುವು.

ಮೈಸೂರಿನ ಇನ್ನೊಂದು ರಂಗಪರಂಪರೆಯಾಗಿ, ಅರಮನೆ ಕಂಪನಿಯ ಕಲಾವಿದರ ತಂಡ ಮತ್ತೆ ಶಾಕುಂತಲ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಭೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು, ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲಾನಂತರ ಎನ್. ಸುಬ್ಬಣ್ಣನವರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಚಾಮುಂಡೇಶ್ವರಿ ನಾಟಕ ಸಭಾ ಎಂಬ ವೃತ್ತಿ ಸಂಸ್ಥೆಯಾಯಿತು. ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸುಬ್ಬಣ್ಣ ಆರ್. ನಾಗೇಂದ್ರರಾವ್, ಮರಿರಾವ್ ಹಾಗೂ ಕೊಟ್ಟೂರಪ್ಪನವರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಈ ಕಂಪನಿ ನಡೆದುಕೊಂಡು ಬಂತು. ಈ ಕಂಪನಿಯ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಾಟಕ ದಾನಶೂರಕರ್ಣ, ವರದಾಚಾರ್ಯರು ರೂಢಿಗೆ ತಂದ ಸುಧಾರಣೆಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಅಳವಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿಯನ್ನು ಅನುಕೂಲಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡು ಅನೇಕ ಮಾಯಾತಂತ್ರ ದೃಶ್ಯಗಳನ್ನು ರಂಗದ ಮೇಲೆ ತರಲಾಯಿತು.

ವರದಾಚಾರ್ಯರ ಅನಂತರ ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಸುಧಾರಣೆಗಳನ್ನು ತಂದು ಸಫಲರಾದವರಲ್ಲಿ ನಾಟ್ಯಕಲಾಪ್ರಪೂರ್ಣ ಬಳ್ಳಾರಿ ಟಿ. ರಾಘವ ಪ್ರಮುಖರು. ಇವರ ನಾಯಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಅಮೆಚೂರ್ ಸಂಸ್ಥೆ ರಾಮರಾಜು, ಒಥೆಲ್ಲೊ, ಮರ್ಚೆಂಟ್ ಆಫ್ ವೆನಿಸ್, ಮಂಡೋದರಿ, ಸಂಯುಕ್ತ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾಟಕಗಳನ್ನಾಡಿತು. ರಾಜಾಸ್ತಾನದ ರಂಗಮಂಚಕ್ಕೆ ಸಾಟಿಯಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀಯ ಪ್ರವೇಶ ನಿಷಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ವರದಾಚಾರ್ಯರೂ ಕಟ್ಟುಬಿದ್ದಿದ್ದರು. ಇವರ ಅನೌಚಿತ್ಯವನ್ನು ಗಮನಿಸಿದ ರಾಘವರು ವಿದ್ಯಾವಂತ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಮಹಿಳೆಯರನ್ನು ರಂಗಕ್ಕೆ ಏರಿಸಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾದರು. ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತಕ್ಕಿದ್ದ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನು ಮೊಟಕುಗೊಳಿಸಿ ಭಾವಪೂರ್ಣ ಅಭಿನಯಕ್ಕೆ ಗದ್ಯವೇ ಸ್ಪಷ್ಟ ಮಾಧ್ಯಮ ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಇವರ ನಾಟಕಗಳು ಸಾಧಿಸಿ ತೋರಿಸಿದವು. ರಾಘವರ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಡುಗಳಿರದೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶಪೂರ್ವಕ ಸೀಸ ಪದ್ಯಗಳಿರುತ್ತಿದ್ದವು. ರಂಗರಚನೆ, ಉಡುಗೆ ತೊಡುಗೆಗಳ ಸುಧಾರಣೆಗೂ ಗಮನವಿತ್ತರು. ಸನ್ನಿವೇಶಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳದ ಪರದೆ ಸೀನರಿಗಳ ಬದಲು ಬೂದು ಅಥವಾ ನೀಲಿ ರಂಗಿನ ಹಿಂತೆರೆಯ ಖಾಲಿರಂಗ ಸನ್ನಿವೇಶ ಉದ್ದೇಶವನ್ನು ಈಡೇರಿಸುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದು ಇವರ ನಿಲವಾಗಿತ್ತು.

ನಟನೊಬ್ಬನ ಅಭಿನಯ ಪ್ರತಿಭೆಯಿಂದ ಉಳಿದುಕೊಂಡು ಬಂದ ಕಂಪನಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾದದ್ದು ಮಹಮದ್ ಪೀರ್ ಅವರ ಚಂದ್ರಕಲಾ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ (1930–37). ಅಭ್ಯಾಸ ಪರಿಪೂರ್ಣತೆ, ಮೇಕಪ್ ಪಕ್ವತೆ, ಅಭಿನಯ ಮಹತಿ, ಮಾತುಗಳ ಸ್ಪಷ್ಟ ಉಚ್ಚಾರಣೆ, ಅಗತ್ಯವಿದಷ್ಟೇ ಚಲನವಲನಗಳು, ಭಾವದಲ್ಲಿ ತಲ್ಲೀನತೆ ಇವರ ಯಶಸ್ಸಿನ ಕಾರಣಗಳಾಗಿದ್ದುವು. ಎಚ್.ಎಲ್.ಎನ್.ಸಿಂಹ, ಎಂ.ವಿ.ರಾಜಮ್ಮ ಮೊದಲಾದ ಸಹನಟನಟಿಯರಿದ್ದ ಈ ಕಂಪನಿ ಗೌತಮಬುದ್ಧ, ಷಾಜಹಾನ್, ಸಂಸಾರನೌಕ ನಾಟಕಗಳನ್ನಾಡುತ್ತಿತ್ತು.

ಸಮಕಾಲೀನ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾದವೆಂದರೆ ಎಂ.ವಿ. ಸುಬ್ಬಯ್ಯನಾಯ್ಡು ಅವರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ (1932). ಟಿ. ಸೀತಾರಾಮಯ್ಯನವರ ಸೀತಾವನೋಹರ ಕಂಪನಿ (1934), ಎಂ.ಸಿ. ಮಹದೇವ ಸ್ವಾಮಿಯವರ ಕನ್ನಡ ಥಿಯೇಟರ್ಸ್ ನಾಟಕ ಸಂಘ ಮೊದಲಾದವು.

ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಕಥಾಚೌಕಟ್ಟನ್ನು ಸಡಲಿಸಿ, ಪರಂಪರಾಗತ ರಂಗಪ್ರಯೋಗ ರೀತಿಯನ್ನು ಧಿಕ್ಕರಿಸಿ, ಹೊಸ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಆವಿಷ್ಕರಿಸಿದವರಲ್ಲಿ ಹಿರಣ್ಣಯ್ಯ ಮಿತ್ರಮಂಡಳಿಯ ಕೆ. ಹಿರಣ್ಣಯ್ಯನವರು ಪ್ರಮುಖರು. ರಂಗದ ಮೇಲೆ ದೀರ್ಘಾವಧಿಯ ಪ್ರಥಮ ಏಕಾಂಕವನ್ನು ತಂದು ಗೆದ್ದವರು ಇವರು. ಈ ಮಂಡಳಿಯ ದೇವದಾಸಿ ನಾಟಕ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ 387 ಸತತ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳಿಂದ ದಾಖಲೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಿತು. ಹಿರಣ್ಣಯ್ಯನವರು ಮಕಮಲ್ ಟೋಪಿ, ಪಂಗನಾಮ ಮೊದಲಾದ ನಾಟಕಗಳ ಮೂಲಕ ಕುಡಿತ,

ಸಾಮಾಜಿಕ ತಾರತಮ್ಯ, ವಿಷಮ ವಿವಾಹ ಇತ್ಯಾದಿ ಸಾಮಾಜಿಕ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನು ರಂಗದ ಮೇಲೆ ತಂದು ಹಿಂಜಿ ಬದಲಾಗುತ್ತಿರುವ ಅಭಿರುಚಿಗೆ ಪುಟಗೊಟ್ಟರು. ಇವರ ಮಗ ನರಸಿಂಹಮೂರ್ತಿ (ಮಾಸ್ಟರ್ ಹಿರಣ್ಣಯ್ಯ) ಮತ್ತೆ 1959ರಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರಮಂಡಳಿಯನ್ನು ಪುನರುಜ್ಜೀವನಗೊಳಿಸಿದರು. ಸಾಮಾಜಿಕ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನು ಎತ್ತಿ ಹಿಂಜುವುದೇ ಇವರ ಧ್ಯೇಯವಾಯಿತು. ಲಂಚಾವತಾರ, ಭ್ರಷ್ಟಾಚಾರ, ನಡುಬೀದಿ ನಾರಾಯಣ ಮೊದಲಾದ ಇವರ ನಾಟಕಗಳು ಇಂದಿಗೂ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿವೆ. ಅಭಿನಯಕ್ಕಿಂತ ವ್ಯಂಗ್ಯೋಕ್ತಿಗಳು, ಕಟು ಹಾಸ್ಯದ ಮೊನಚು, ಮಾತಿನಮೋಡಿ, ಸಂಭಾಷಣೆಯ ಮೋಜು ಈ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿನ ಅಂತಃಸತ್ವ.

ವೃತ್ತಿರಂಗ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕ ಹಾಗೂ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರು ಬಿಟ್ಟು ಅರಳಿದ್ದರೂ ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಇತರೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಂಥ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ನಡೆದಿವೆ. ಕರಾವಳಿ ತೀರದ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿಯೂ 1912ರ ವೇಳೆಗೆ ಒಂದೆರಡು ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಆಗಿಹೋಗಿದ್ದವು. ರಾಮಯ್ಯ ಅಡಪದರ ಶ್ರೀ ರಾಜರಾಜೇಶ್ವರಿ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ ಮೈಸೂರು ಕಂಪನಿಗಳ ಸ್ಫೂರ್ತಿಯಿಂದ ಮೂಡಿದ್ದು, 1914ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಶಾಬು ಸಾಹೇಬ ಕಂಪನಿ ಹಾಗೂ ಮನಮೋಹನ ಕಂಪನಿ ಎಂಬ ಎರಡು ವೃತ್ತಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಕಾರ್ಯನಿರತವಾಗಿದ್ದುವು. ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಂಪನಿಯೆಂದರೆ ಮುಂಡಾಜಿ ರಂಗನಾಥ ಭಟ್ಟರ ಶ್ರೀ ಅಂಬಾಪ್ರಸಾದಿತ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ, ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನಾದ್ಯಂತ ಪ್ರವಾಸ ಮಾಡಿ ಹಗಲು ಪ್ರದರ್ಶನಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡದ ಏಕೈಕ ಕಂಪನಿ ಇದು.

ಹೈದರಾಬಾದು ರಾಜ್ಯದಂಚಿನ ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಮೊದಮೊದಲು ವೃತ್ತಿರಂಗಭೂಮಿ ತೆಲುಗು ನಾಟಕಗಳನ್ನೇ ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡಿತ್ತು. ಅನಂತರ ಕನ್ನಡ ನಾಟಕ ರಚನೆಯಿಂದ ಹಿಡಿದು ಕಂಪನಿಯ ಆಗುಹೋಗುಗಳಿಗೆ ಬಾಧ್ಯರಾಗಿ ದುಡಿದ ಕೆ. ಶ್ರೀನಿವಾಸರಾವ್, ಸಿ. ಗೋಪಾಲಚಾರ್ಯ, ಎಚ್. ಹನುಮಂತಗೌಡ, ತೋರಣಗಲ್ಲು ರಾಜಾರಾವ್, ಬಲಗಂದಿ ಓಬಲಶಾಸ್ತ್ರಿ, ಸುಬ್ಬಾಶಾಸ್ತ್ರಿ, ಜೋಳದರಾಶಿ ದೊಡ್ಡನಗೌಡ ಮೊದಲಾದವರು ವೃತ್ತಿರಂಗ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಸಿಂಚನವೆರೆದರು. ಹರಪನಹಳ್ಳಿ, ಹಿರೇಕಲ್ಲು, ಹಂಪಸಾಗರ, ಕೊಟ್ಟೂರು, ಮೊರಬ, ಕಡ್ಲಿಬೈಲು, ಆಲೂರು, ರಾಯದುರ್ಗ ಮೊದಲಾದೆಡೆ ಮಂಡಳಿಗಳು ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡವು. ಬಳ್ಳಾರಿ ಟಿ. ರಾಘವರು ರಂಗಭೂಮಿ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಾಂತಿಯುಂಟು ಮಾಡಿದರು. ಜೋಳದರಾಶಿ ದೊಡ್ಡನಗೌಡರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಮೂರು ನಾಟಕ ಕಲಾ ಪರಿಷತ್ತುಗಳು ನಡೆದದ್ದು ಈ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ. 1948ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಮೊದಲ ನಾಟಕ ಪರಷತ್ತಿನ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆ ಗರೂಡ ಸದಾಶಿವರಾಯರದು. 1950ರಲ್ಲಿ ಆರ್. ನಾಗೇಂದ್ರರಾಯರ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಪರಿಷತ್ತು ನಡೆಯಿತು. ಮೂರನೆಯ ಪರಿಷತ್ತು ಅ.ನ. ಕೃಷ್ಣರಾಯರ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯಲ್ಲಿ 1952ರಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ಈ ಪರಿಷತ್ತಿನಿಂದ ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ರಂಗಭೂಮಿ ಬಾಂಧವರು ಒಂದೆಡೆ ಸೇರಿ ರಂಗಹಿತದ ಬಗ್ಗೆ ಚರ್ಚಿಸಲು ವೇದಿಕೆಯೊಂದು ದೊರೆತಂತಾಯಿತು.

ಸು. 1880ರ ವೇಳೆಗೆ ಬೇರುಬಿಟ್ಟು ಸು. 1900ರಿಂದ ಹತ್ತಿರ ಹತ್ತಿರ ಅರ್ಧ ಶತಮಾನ ಕಾಲ ಪ್ರವರ್ಧಮಾನವಾಗಿ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಸುವರ್ಣ ಯುಗವನ್ನು ಕಂಡ ಅನಂತರ ಅನಿವಾರ್ಯ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಅವನತಿ ಪಡೆದ ವೃತ್ತಿರಂಗಭೂಮಿ ಕರ್ನಾಟಕದಾದ್ಯಂತ ನಡೆಸಿದ ವ್ಯಾಪಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿ ವಿಪುಲ ನಾಟಕಮಂಡಳಿಗಳಿದ್ದವು.

ಸೀಡೆಡ್ ಡಿಸ್ಟ್ರಿಕ್ಟ್ಸ ಅಸೋಸಿಯೇಷನ್, ಬೆಂಗಳೂರು (1900), ಮಳವಳ್ಳಿ ಸುಬ್ಬಣ್ಣನವರ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ (1900), ಅಮೆಚೂರ್ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ, ಬೆಂಗಳೂರು (1909), ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ ಪಾರಿಜಾತ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ (1916), ಅಬ್ಬಿಗೇರಿ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ, ಜಿ. ನಾಗೇಶರಾಯರ ಜೀವಾನಂದ ರತ್ನಾವಳೀ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ, ಆರ್ಯರತ್ನಾವಳಿ ನಾಟಕಸಭಾ, ತುಮಕೂರಿನ ಬಿ. ರಂಗನಾಥ ಮೊದಲಿಯಾರ್ ಅವರ ಶಾರದಾ ವಿಲಾಸ ನಾಟಕ ಸಭಾ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ನಾಟಕ ಸಭಾ, ಡಿ. ಲಕ್ಕಣಯ್ಯ ಅವರ ಸಾಹಿತ್ಯ ನಾಟಕ ಸಂಘ (1919), ಶ್ರೀ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಕೃಪಾಪೋಷಿತ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಭಾ, ಗುಬ್ಬಿ ಶಾಂತರಾಜಪ್ಪನವರ ಕಂಪನಿ, ಅಗಳಿ ಕಂಪನಿ, ಗೋಪಾಲರಾಜ ಆರ್ಟ್ ಕಂಪನಿ, ಆರವಳ್ಳಿ, ತಿಮ್ಮೋಟಪ್ಪನ ಕಂಪನಿ, ಸ್ತ್ರೀನಾಟಕ ಕಂಪನಿ, ಬೆಳ್ಳಾವೆ ಸೋಮೇಶ್ವರ ವಿಲಾಸ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ, ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣವಿಲಾಸ ಕರ್ನಾಟಕ ನಾಟಕ ಸಭಾ (1910), ರಸಿಕ ಜನಾನಂದಿನಿ ನಾಟಕಸಭಾ, ಬಾಲ ಸರಸ್ವತಿ ನಾಟಕ ಸಂಘ (1907), ಸರಸ್ವತಿ ನಾಟಕ ಸಭೆ (1907), ಸಿ.ಬಿ. ಮಲ್ಲಪ್ಪನವರ ಶ್ರೀಚಂದ್ರಮೌಳೇಶ್ವರಸ್ವಾಮಿ ಕೃಪಾಪೋಷಿತ ನಾಟಕ ಸಭೆ (1927), ಶ್ರೀ ವಿಜಯಲಕ್ಷ್ಮಿ ನಾಟಕ ಸಭಾ, ಟಿ.ಎಸ್.ಗುರಿಕಾರರ ಭಾರತ ಜನಮನೋಲ್ಲಾಸಿನಿ ನಾಟಕ ಸಭಾ (1924), ಬಾಲರತ್ನಾಕರ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿ (1925), ಶ್ರೀ ದುರ್ಗಾಂಬ ಕೃಪಾಪೋಷಿತ ನಾಟಕ ಸಭಾ (1927), ಶ್ರೀ ಶಾರದಾ ವಿಲಾಸ, ಒಥೆಲೊ ಥಿಯೇಟ್ರಿಕಲ್ ಯೂನಿಯನ್ (1914), ಶ್ರೀಪಂಚರತ್ನಾಕರ ನಾಟಕ ಸಭಾ, ಶ್ರೀಶಾರದಾವಿಲಾಸ ನಾಟಕ ಸಭಾ, ಶಾರದಾ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ (1937), ವರದಾಚಾರ್ಯ ಸ್ಮಾರಕ ಕಲಾಸಂಘ, ಸತ್ಯನಾರಾಯಣ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ (1942), ಇಂದಿರಾ ಲಲಿತ ಕಲಾಸೇವಾ ಮಂಡಳಿ (1946), ಶ್ರೀಮತಿ ಲಕ್ಷ್ಮ್ಯಾಸಾನಿ ಮಂಡಳಿ, ಶ್ರೀಚಂದ್ರ ಮೌಳೇಶ್ವರಸ್ವಾಮಿ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ, ಶ್ರೀಸೋಮೇಶ್ವರ ನಾಟಕ ಸಭಾ (1943), ದಾವಣಗೆರೆ ಶಿವಯೋಗಿ ಬಕ್ಕೇಶ್ವರ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ, ಶ್ರೀಸೋಮೇಶ್ವರ ವಿಲಾಸ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ, ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲದ ಅಕ್ಕಮಹಾದೇವಿ ಕೃಪಾಪೋಷಿತ ನಾಟಕ ಸಭಾ (1943), ಕಲಾಸೇವಾ ಮಂಡಳಿ, ಸುಮಂಗಲಿ ನಾಟಕ ಸಂಘ, ಶ್ರೀ ಶಾರದಾ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ, ದಿ ಪಾಪ್ಯುಲರ್ ಥಿಯೇಟ್ರಿಕಲ್ ಕಂಪನಿ ಆಫ್ ಮೈಸೂರು, ಮನೋಹರ ಗಾಯನ ಸಮಾಜ, ಶ್ರೀಕಮಲಾಕರ ನಾಟಕ ಸಭೆ, ಸ್ಟಾರ್ ಅಪೇರಾ ಟ್ರೂಪ್, ವಿದ್ವಜ್ಜನ ಮನೋಲ್ಲಾಸಿನಿ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ, ರಮಾ ಮನೋಹರ ನಾಟಕ ಸಭಾ, ಶ್ರೀ ಚನ್ನಬಸವೇಶ್ವರ ಪ್ರಸನ್ನ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ನಾಟಕ ಸಭಾ, ಶೇಷಕಮಲ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ, ಸಿಂಹಾಸ್ ಸೆಲೆಕ್ಟ್ ಎವರ್‌ಗ್ರೀನ್ ಆರ್ಟಿಸ್ಟ್, ಶ್ರೀ ತುಪ್ಪದ ಆಂಜನೇಯ ಸ್ವಾಮಿ ಸಂಘ, ಈಸ್ಟರ್ನ್ ಥಿಯೇಟ್ರಿಕಲ್ ಕಂಪನಿ, ಬಾಲಗಂಧರ್ವ ಕಂಪನಿ, ಶ್ರೀ ಶಾಂಭವಿ ಪ್ರಸಾದಿತ ನಾಟಕ ಸಂಘ, ಆರ್ಯ ಕರ್ನಾಟಕ ನಾಟಕ ಸಭಾ, ಸರಸ್ವತಿ ಮನೋಹರ ಗಾಯನ ಸಮಾಜ, ಹೊನ್ನಪ್ಪ ಭಾಗವತರ ಶ್ರೀ ಉಮಾಮಹೇಶ್ವರ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ, ಎಂ.ಸಿ. ಮಹದೇವಸ್ವಾಮಿಗಳ ಕನ್ನಡ ಥಿಯೇಟರ್ಸ್, ಆರ್. ನಾಗರತ್ನಮ್ಮನವರ ಸ್ತ್ರೀನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ, ಯೋಗಾನರಸಿಂಹರ ಆದರ್ಶ ಕಲಾಮಂಡಳಿ, ಬಿತ್ತರಗಿ ಗಂಗಾಧರ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಶ್ರೀಕುಮಾರ ವಿಜಯ ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಥೆ, ಜಮಖಂಡಿಯ ಶ್ರೀಗಜಾನನ ನಾಟ್ಯ ಸಂಘ, ಚಿಂದೋಡಿ ವೀರಪ್ಪನವರ ಕೆ.ಬಿ.ಆರ್. ಡ್ರಾಮಾ ಕಂಪನಿ, ಬಸವರಾಜ ಮನ್ಸೂರರ ವಾಣಿವಿಲಾಸ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ ಇತ್ಯಾದಿ.

ವೃತ್ತಿರಂಗಭೂಮಿ ಆಳವಾಗಿ ಬೇರುಬಿಟ್ಟು ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಹಲವಾರು ಕಂಪನಿಗಳು ಹಿಂದಿನಷ್ಟೆ ಜೀವಂತವಾಗಿದ್ದು ಜನರನ್ನು ರಂಗಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಇಂದಿಗೂ ಆಸಕ್ತಿ ಇಡುವಂತೆ ಮಾಡಿದೆ. ಶ್ರೀ ಹುಚ್ಚೇಶ್ವರ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ, ಹೊಳೆಹುಚ್ಚೇಶ್ವರ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ, ಕಲಾಪ್ರಕಾಶ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ಕಲಾಸಂಘ, ಮಹಾಕೋಟೇಶ್ವರ

ಕೃಪಾಪೋಷಿತ ನಾಟಕ ಸಂಘ, ಕರ್ನಾಟಕ ನಾಟ್ಯಸಂಘ, ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ, ಓಂಕಾರೇಶ್ವರ ನಾಟಕ ಸಂಘ, ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ, ಭಾರತೀ ನಾಟ್ಯಸಂಘ, ಶಿವಯೋಗೀಶ್ವರ ನಾಟಕ ಸಂಘ, ಶ್ರೀವೀರೇಶ್ವರ ನಾಟ್ಯ ಸಂಘ, ಕೊಟ್ಟೂರೇಶ್ವರ ನಾಟ್ಯ ಸಂಘ, ಭುವನೇಶ್ವರಿ ಕೃಪಾನಿಧಿ ಸಂಘ, ಶ್ರೀ ಅಮರೇಶ್ವರ ನಾಟ್ಯ ಸಂಘ ಇತ್ಯಾದಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಇನ್ನೂ ಸಕ್ರಿಯವಾಗಿದ್ದು ಸಾಮಾಜಿಕ ಪೌರಾಣಿಕ ಐತಿಹಾಸಿಕ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿವೆ.

20ನೆಯ ಶತಮಾನದ 5ನೆಯ ದಶಕದಿಂದ ವೃತ್ತಿರಂಗಭೂಮಿ ಕುಸಿಯ ತೊಡಗಿತು. ಇದರ ಅವನತಿಗೆ ಪ್ರಧಾನ ಕಾರಣವೆಂದರೆ ಚಲನಚಿತ್ರಗಳ ಯುಗ ಆರಂಭವಾದದ್ದು. ಮೂಕಚಿತ್ರಗಳು ಹಿಂದೆಯೇ ಬರಲಾರಂಭಿಸಿದ್ದರೂ ಸಂಭಾಷಣಾ ಸಂಗೀತ ಪ್ರಧಾನ ನಾಟಕಗಳಿಗೆ ಪೆಟ್ಟು ಬಿದ್ದಿರಲಿಲ್ಲ. ವಾಕ್ಚಿತ್ರಗಳ ಹೊಳೆ ಹರಿಯತೊಡಗಿದ ಮೇಲೆ ನಾಟಕಗಳಿಗಿಂತ ಅಧಿಕಪಟ್ಟು ಮನರಂಜನೆ ನೀಡಬಲ್ಲ ಚಿತ್ರಗಳತ್ತ ಪ್ರೇಕ್ಷಕರ ಅಭಿರುಚಿ ಒಲಿಯಿತು. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪವಿದ್ದ ರಂಗಮಂದಿರಗಳು ಚಿತ್ರಮಂದಿರಗಳಾದುವು. ಟೂರಿಂಗ್ ಸಿನಿಮಾ ಮಂಡಳಿಗಳು ಅಧಿಕವಾಗಿ ವೃತ್ತಿರಂಗಮಂಡಳಿಗಳು ಅವುಗಳೊಂದಿಗೆ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಲಾರದಾದವು. ರಂಗಭೂಮಿಯ ಹೆಸರಾಂತ ನಟವೃಂದ ಆಕರ್ಷಕ ಚಿತ್ರರಂಗವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದುದರಿಂದ ರಂಗ ಪ್ರತಿಪಲಾಯನವಾಗಿ ಆ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ವೃತ್ತಿರಂಗ ಸೋಲತೊಡಗಿತು. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ನಗರಗಳಲ್ಲಿ ಹವ್ಯಾಸಿ ರಂಗಭೂಮಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡು ವೃತ್ತಿರಂಗ ನಗರ ಪ್ರೇಕ್ಷಕರನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಕಳೆದುಕೊಂಡಿತು. ನಾಡಿನಾದ್ಯಂತ ಜನರಲ್ಲಿ ಮೊಳೆತ ಹೊಸ ಅಭಿರುಚಿಗೆ, ಹೊಸ ಜೀವನ ವಿಧಾನಕ್ಕೆ ಹೊಸ ನಾಗರಿಕತೆಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳಲಾಗದೆ, ತನ್ನ ಅಂತಸ್ಸತ್ವವನ್ನುಳಿಸಿಕೊಂಡು, ಹೊಸ ಸವಾಲಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ತನ್ನ ಅಂತರಂಗವನ್ನು ಬದಲಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗದೆ ವೃತ್ತಿರಂಗಭೂಮಿ ಅವನತಿಯ ದಾರಿ ಹಿಡಿಯಿತು. ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಪರ್ಯಾಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಎಂಬಂತೆ ಹವ್ಯಾಸಿ ರಂಗಭೂಮಿ ಚಾಲ್ತಿಗೆ ಬಂತು. **(ಎಸ್.ಎಸ್.ಎಂ.ಯು)**

ರಂಗಸ್ಥಳ: ಕೋಲಾರಜಿಲ್ಲೆ ಚಿಕ್ಕಬಳ್ಳಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿಯ ಬೃಹತ್ ದೇಗುಲವಿರುವ ಸ್ಥಳ. ಚಿಕ್ಕಬಳ್ಳಾಪುರದಿಂದ ಗೌರಿಬಿದನೂರಿಗೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ, ಚಿಕ್ಕಬಳ್ಳಾಪುರಕ್ಕೆ ಸು.5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ತಿಪ್ಪೇನಹಳ್ಳಿಯಿಂದ ಬೋದಗನಹಳ್ಳಿಗೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ಪೇನಹಳ್ಳಿಗೆ ಸು. 2 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರುವಂಥದ್ದು. ದೇವಾಲಯದ ಮಹಾದ್ವಾರ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು ಸುಕನಾಸಿ, ನವರಂಗ, ಸುಂದರವಾದ ಮುಖಮಂಟಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಸುತ್ತಲೂ ಸುಂದರ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಶಿಲಾಸ್ತಂಭಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಹಜಾರವಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪ ಏರಿಸಿದ ಜಗತಿಯ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 24 ಶಿಲಾಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತಿರುವ ಹಜಾರದ 14 ಶಿಲಾಸ್ತಂಭಗಳೂ ಉತ್ತಮ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ಮುಂಭಾಗದ ಹಜಾರದಲ್ಲಿ 8 ಶಿಲಾಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಮುಖಮಂಟಪ ಹಾಗೂ ಹಜಾರದಲ್ಲಿ ಸಾಲುಸಾಲಾಗಿ ಎಲ್ಲ ಶಿಲಾಸ್ತಂಭಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮೂರು ಸಾಲುಗಳ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿವೆ. ಮಂಟಪದ ಸೂರು ಕೂಡ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿಯೇ ಕೊರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು ಸಾರಸೆನಿಕ ಶಿಲ್ಪ ಶೈಲಿಯನ್ನು ನೆನಪಿಗೆ ತರುವಂತಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಆಚಾರ್ಯರುಗಳಾದ ವಿಶ್ವಕಸೇನ, ರಾಮಾನುಜ, ನಮ್ಮಾಳ್ವಾರ್ ಮತ್ತು ಚಕ್ರತ್ತಾಳ್ವಾರ್‌ಗಳ ಲೋಹದ ಪ್ರತಿಮೆಗಳಿವೆ. ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಶಯನ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥ ಸ್ವಾಮಿಯ ಮೂರ್ತಿ ಸುಮಾರು ನಾಲ್ಕು ಅಡಿ ಎತ್ತರವಿದ್ದು ಸುಂದರವಾಗಿದೆ.

ಮುಖಮಂಟಪದ ಮುಂಭಾಗದ ಹಜಾರಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತಿರುವ ಶಿಲಾಸ್ತಂಭಗಳ ಮೊದಲ ಸಾಲಿನ ಮಧ್ಯದ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳ ಮೇಲೆ ಅಶ್ವಾರೋಹಿಗಳನ್ನು ಸುಂದರವಾಗಿ ಕಡೆಯಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾಕಾರದೊಳಗೆ ಧ್ವಜಸ್ತಂಭದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಶ್ರೀಲಕ್ಷ್ಮಿದೇವಿ ಹಾಗೂ ಅಂಡಾಳದೇವಿಯರ ಆಲಯಗಳಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಾಕಾರದ ಹೊರಗೆ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರತೀರ್ಥಗಳಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕಿರುವ ಬೆಟ್ಟಗಳ ಸಾಲನ್ನು ಜ್ವಾಲಾ ನರಸಿಂಹಸ್ವಾಮಿ ಬೆಟ್ಟವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

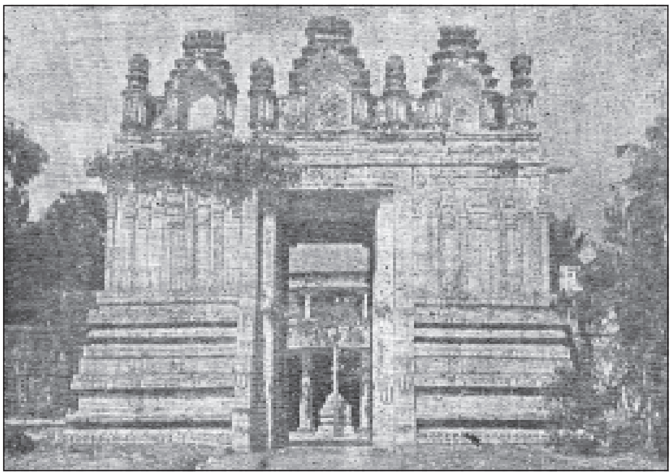
ಶ್ರೀರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದ ಮಹಾದ್ವಾರ

ಶ್ರೀರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರು ಪರಕಾಲ ಮಠಾಧೀಶರ ಅಭೀಷ್ಟದಂತೆ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಳಿಸಿದಂತೆ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಉತ್ಸವಗಳಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಗಶಿರ ಶುದ್ಧ ಪೂರ್ಣಿಮೆಯಂದು ನಡೆಯುವ ಬ್ರಹ್ಮೋತ್ಸವ, ಮುಕ್ಕೋಟಿ ಏಕಾದಶಿ, ದಸರ ವಿಶೇಷ ಸೇವೆ ಮತ್ತು ಶ್ರೀರಾಮನವಮಿ ಉತ್ಸವಗಳು ಮುಖ್ಯವಾದವುಗಳು. ಬ್ರಹ್ಮೋತ್ಸವದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಸು. 12ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವೈಷ್ಣವ ಗುರುಗಳಾದ ಪರಾಶರ ಭಟ್ಟರು ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನನ್ನು ಕೊಂಡಾಡಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗರಾಜಸ್ತವ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. **(ಎಂ.ಎನ್.ವಿ.)**

ರಂಗಾ,ಬಿ.ಎಸ್.: 1918– . ಕನ್ನಡ ಚಲನಚಿತ್ರ ನಿರ್ಮಾಪಕ, ನಿರ್ದೇಶಕ, ಛಾಯಾಗ್ರಾಹಕ. ಬೆಂಗಳೂರಿನವರಾದ ಇವರು ಮೊದಲಿಗೆ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಆಸಕ್ತಿಯನ್ನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡದ್ದು ತಮ್ಮ ತಂದೆಯವರ ಮೂಲಕ. ಛಾಯಾಗ್ರಹಣದಲ್ಲಿಯೂ ಆಸಕ್ತಿ ಹೊಂದಿದ್ದ ಇವರು 1940ರ ಸುಮಾರಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಕಲಿಕೆಗಾಗಿ ಮುಂಬಯಿಗೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ರಣಜಿತ್ ಸ್ಟುಡಿಯೋ ಸೇರಿ ಆ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ತಯಾರಾದ ಅಛೂತ್, ತುಲಸೀದಾಸ್, ಹೋಲಿ, ಪಾಗಲ್, ಪರದೇಶಿ ಮೊದಲಾದ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಕರಾಗಿ ದುಡಿದರು. ಅನಂತರ ಮದರಾಸಿನ ಜೆಮಿನಿ ಸ್ಟುಡಿಯೋದಲ್ಲಿ ಛಾಯಾಗ್ರಹಣ ನಿರ್ದೇಶಕರಾದರು(1941). ಆ ಸಂಸ್ಥೆಯಿಂದ ತಯಾರಾದ ನಾರದರ್, ನಂದನಾರ್, ಬಾಲನಾಗಮ್ಮ, ದಾಸಿ, ಅಪರಂಜಿ ಚಿತ್ರಗಳಿಗೆ ಛಾಯಾಗ್ರಹಣ ಒದಗಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ತಮಿಳರೊಬ್ಬರ ಜೊತೆಗೂಡಿ ಭಕ್ತ ತುಲಸೀದಾಸ್ ಎಂಬ ಸ್ವಂತ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿ ತಯಾರಿಸಿದರು. ಆದರೆ ಆ ಚಿತ್ರ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅನಂತರ ಭರಣಿ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಲೈಲಾಮಜ್ನು

ಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ಛಾಯಾಗ್ರಹಣದಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಖ್ಯಾತಿ ಲಭಿಸಿತು. ಸ್ತ್ರೀಸಾಹಸಂ, ಶಾಂತಿ, ದೇವದಾಸು, ಮನಂಪೋಲ್ ಮಾಂಗಲ್ಯಂ, ಕಣವನ್ ಕಣ್ ಕಂಡ ದೈವಂ, ಮೊದಟಿ ರಾತ್ರಿ, ದೀಕ್ಷ ಇತ್ಯಾದಿ ಹಲವಾರು ತಮಿಳು–ತೆಲುಗು ಚಿತ್ರಗಳ ಛಾಯಾಗ್ರಾಹಕರೂ ಇವರೇ. ಅತ್ಯಂತ ಜನಪ್ರಿಯ ಚಿತ್ರವಾದ ದೇವದಾಸು ಇವರ ಹೆಮ್ಮೆಯ ಚಿತ್ರ.

ರಂಗಾ ಅವರು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಥಮವಾದ ಆಟೊಮ್ಯಾಟಿಕ್ ಲ್ಯಾಬೊರೇಟರಿಯಾದ ವಿಕ್ರಂ ಲ್ಯಾಬೊರೇಟರಿ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು 1950ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ದೊರೆಯದೆ ಹೋದುದರಿಂದ ಇದು ಮದರಾಸಿಗೆ ವರ್ಗಾವಣೆಯಾಯಿತು. ಈ ಲ್ಯಾಬೊರೇಟರಿಗೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ವಿಕ್ರಂ ಪ್ರೊಡಕ್ಷನ್ಸ್ ಸಂಸ್ಥೆ 1952ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು. ಮಾಗೋಪಿ ಎಂಬ ತೆಲುಗು ಚಿತ್ರ ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಪ್ರಥಮ ಚಿತ್ರ. 1955ರಲ್ಲಿ ಇವರದೇ ಆದ ವಿಕ್ರಂ ಸ್ಟುಡಿಯೋ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಯಿತು. ಸ್ಟುಡಿಯೋ, ಲ್ಯಾಬೊರೇಟರಿ, ನಿರ್ಮಾಣ, ನಿರ್ದೇಶನ, ಛಾಯಾಗ್ರಹಣ ಎಲ್ಲವೂ ಸ್ವಂತವಾಗಿದ್ದ ಆ ದಿನಗಳು ಇವರ ಜೀವನದ ಸುವರ್ಣಕಾಲ. ಕನ್ನಡ, ತಮಿಳು, ತೆಲುಗು ಮತ್ತು ಹಿಂದೀ ಈ ನಾಲ್ಕು ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇವರು ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಿದ್ದಾರೆ. 1956ರಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಮಾರ್ಕಂಡೇಯ ಎಂಬ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಮೂರು ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ತೆನಾಲಿ ರಾಮಕೃಷ್ಣ, ಕುಟುಂಬಗೌರವಂ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಎರಡು ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ನಿಶ್ಚಯ ತಾಂಬೂಲಂ, ಪಟ್ಟಿಕಾಟ್ಟು ಪೊನ್ನಯ್ಯ, ತೆನ್ರಲ್ ವೀಸುಂ– ಇವು ತಮಿಳು ಚಿತ್ರಗಳು. ವಸಂತಸೇನ ತೆಲುಗು ಚಿತ್ರ. ಭಾಯಿ ಬೆಹನ್ ಹಿಂದೀ ಚಿತ್ರ. ಮಹಿಷಾಸುರಮರ್ದಿನಿ (1959), ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ (1964), ಮಹಾಸತಿ ಅನಸೂಯ (1965), ಚಂದ್ರಹಾಸ (1965), ಪಾರ್ವತಿ ಕಲ್ಯಾಣ (1967)– ಇವು ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರಗಳು. ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಪ್ರಥಮ ವರ್ಣಚಿತ್ರವಾದ ಅಮರಶಿಲ್ಪಿ ಜಕಣಾಚಾರಿಯನ್ನು (1964) ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಇವರದು. ಇದಾದ ಅನಂತರ ಭಲೇ ಬಸವ (1969) ಹಾಗೂ ಮಿಸ್ಟರ್ ರಾಜಕುಮಾರ್ (1970) ಎಂಬ ಇನ್ನೆರಡು ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳೂ ಇವರ ತಯಾರಿಕೆಯೇ. ಇವರ ಸಿಡಿಲುಮರಿ (1971) ಹಾಗೂ ಮಣ್ಣಿನ ಮಗಳು (1974) ಅಷ್ಟಾಗಿ ಯಶಸ್ಸು ಕಾಣಲಿಲ್ಲ. ಚಿತ್ರಜೀವನದ ಕೊನೆಯ ಘಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಆರ್ಥಿಕ ನಷ್ಟ ಅನುಭವಿಸಿದ ಇವರ ಚಿತ್ರರಂಗ ಚಟುವಟಿಕೆ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಸ್ಥಗಿತಗೊಂಡಿತ್ತು. ಅನಂತರ ಕರ್ನಾಟಕ ಫಿಲಂ ಡೆವಲಪ್‌ಮೆಂಟ್ ಕಾರ್ಪೋರೇಷನ್ನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಸುಳಿ(1978) ಎಂಬ ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಭಾಗ್ಯವಂತ (1981), ಹಾಸ್ಯರತ್ನ ರಾಮಕೃಷ್ಣ (1982), ಹುಲಿಯಾದ ಕಾಳ (1984) ಇವರ ಇತರ ಚಿತ್ರಗಳು. **(ಎಸ್.ಎಸ್.ಎಂಯು.)**

ರಂಗಾಚಾರ್ಲು: 1831–83. ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ದಿವಾನರು. ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ಶಿಟ್ಟಿಪುಣ್ಯಂ ವೀರವಳ್ಳಿ ರಂಗಾಚಾರ್ಲು. 1831ರಲ್ಲಿ ಚೆಂಗಲ್‌ಪಟ್ಟು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಿಟ್ಟಿಪುಣ್ಯಂನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ರಾಘವಾಚಾರ್ಯ, ತಾಯಿ ಕನಕಮ್ಮ. ರಂಗಾಚಾರ್ಲು ಅವರು ಮದರಾಸಿನ ಪಚ್ಚೆಯಪ್ಪ ಪಾಠಶಾಲೆ ಮತ್ತು ಮದರಾಸು ಹೈಸ್ಕೂಲುಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿ 1849ರಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಪ್ರೊಫಿಷಿಯೆನ್ಸಿ (ಪ್ರವೀಣ) ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ತೇರ್ಗಡೆ ಹೊಂದಿ 1850ರಲ್ಲಿ ಮದರಾಸು ಕಲೆಕ್ಟರರ ಕಛೇರಿಯಲ್ಲಿ 14 ರೂಪಾಯಿ ವೇತನದ ಮೇಲೆ ಅಸಿಸ್ಟೆಂಟ್ ಮುನ್ಷಿಯಾಗಿ ಸೇರಿದರು. ಆ ತರುವಾಯ ರಿಕಾರ್ಡು ಕೀಪರ್ (ದಫ್ತರ್ ರಕ್ಷಕ), ಡೆಪ್ಯುಟಿ ಅಕೌಂಟೆಂಟ್ (1851), ಹೆಡ್ ರೈಟರ್ ಮತ್ತು ಭಾಷಾಂತರಕಾರರಾಗಿ (1852) ಕೆಲಸ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. 1855 ರಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ವ್ಯಾಸಂಗಕ್ಕೆಂದು ಮದರಾಸಿಗೆ ಹೋಗಿ ಲಾ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಓದಿದರು. 1856ರಲ್ಲಿ ಸಿವಿಲ್ ಕೋರ್ಟ್ ಪ್ಲೀಡರ್ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ತೇರ್ಗಡೆಹೊಂದಿ ಅದೇ ವರ್ಷ ಸೈದಾಪೇಟೆಯ ತಹಶೀಲ್ದಾರರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. 1857ರಲ್ಲಿ ನೆಲ್ಲೂರು ನಾಯಬ್ ಶಿರಸ್ತೆದಾರ್ ಕೆಲಸ ನಿರ್ವಹಿಸಿ, 1859ರಲ್ಲಿ ರಾಜಮಹೇಂದ್ರಿಯ ಡೆಪ್ಯುಟಿ ಕಲೆಕ್ಟರ್ ಆದರು. ಆಮೇಲೆ ಇನಾಂ ಕಮಿಷನ್ನಿನ ಅಧ್ಯಕ್ಷ ಟೇಲರ್ ಅವರ ಸಹಾಯಕರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಟೇಲರ್ ಅವರು 1864ರಲ್ಲಿ ಭಾರತೀಯ ರೈಲುಗಳ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಲು ನೇಮಕವಾದಾಗ ಅವರು ರಂಗಾಚಾರ್ಲು ಅವರನ್ನು ತಮ್ಮ ಸಹೋದ್ಯೋಗಿಯನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿಕೊಂಡರು. ಅನಂತರ ರಂಗಾಚಾರ್ಲು ಅವರು 1864ರಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲಿಕೋಟೆಯ ಟ್ರೆಜರಿ ಡೆಪ್ಯುಟಿ ಕಲೆಕ್ಟರ್ ಆದರು. 1868ರಲ್ಲಿ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ಕಾಲವಾದಾಗ, ಅವರ ಚರ–ಸ್ಥಿರ ಸ್ವತ್ತುಗಳನ್ನು ಜೋಪಾನಮಾಡಿ ಅವರ ಸಾಲಗಳನ್ನು ತೀರಿಸುವ ಏರ್ಪಾಡಿಗಾಗಿ ಮೇಜರ್ ಎಲಿಯಟ್ ನೇಮಕವಾದರು. ಆಗ ಬೌರಿಂಗ್ ಸಾಹೇಬರ ಶಿಫಾರಸಿನಂತೆ ಎಲಿಯಟ್ ಅವರ ಸಹಾಯಕ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ರಂಗಾಚಾರ್ಲು ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದರು. ಇವರು ಅಧಿಕಾರ ವಹಿಸಿಕೊಂಡಾಗ ಅರಮನೆಯ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ನ್ಯೂನತೆಗಳಿದ್ದುವು. ಬೊಕ್ಕಸ ಬರಿದಾಗಿತ್ತು. ಅರಮನೆಯ ವಸ್ತುಗಳು ದೋಚಿ ಹೋಗಿದ್ದುವು. ರಂಗಾಚಾರ್ಲು ಕಟ್ಟುನಿಟ್ಟಾದ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ತಂದು ಅರಮನೆಯ ದುಂದುವೆಚ್ಚಗಳನ್ನು ಕಡಿತಗೊಳಿಸಿದರು. ಬಾಲಕರಾಗಿದ್ದ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ ಕೂಡಲೆ ಅಗತ್ಯವೆಂದು ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಶಿಫಾರಸು ಮಾಡಿದರು. ಅರಮನೆಯ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿದ್ದ ರಂಗಾಚಾರ್ಲು ಅವರಿಗೆ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ ಪೋಷಕರಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡುವ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಬಿದ್ದಿತು, ಜೊತೆಗೆ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ ಶಿಕ್ಷಣದ ಉಸ್ತುವಾರಿಯನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡರು.

ಇದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಂಗಾಚಾರ್ಲು ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 50 ವರ್ಷಗಳ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಆಡಳಿತ ಎಂಬ ವಿದ್ವತ್‌ಪೂರ್ಣವಾದ ತಮ್ಮ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಪ್ರಗತಿಯಾಗಿಲ್ಲ, ನಾನಾ ಇಲಾಖೆಗಳು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಳ್ಳ ಬೇಕಾಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೆಯನ್ನಿತ್ತರು. ಲಂಚರುಷುವತ್ತುಗಳನ್ನು ಖಂಡಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಇವರು ಅರಮನೆಯ ವೆಚ್ಚವನ್ನು ತಗ್ಗಿಸಿ ಎರಡೂವರೆ ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ಉಳಿಸಿದರು. ಇಂಡಿಯಾ ಸರ್ಕಾರ ಇವರ ದಕ್ಷತೆಯನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿ ಇವರಿಗೆ ಸಿ.ಐ.ಇ. ಬಿರುದು ನೀಡಿತು (1878).

ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರು ರಾಜ್ಯಭಾರವನ್ನು ತಾವೇ ವಹಿಸಿಕೊಂಡಾಗ (1881) ರಂಗಾಚಾರ್ಲು ದಿವಾನರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. ದಿವಾನರಾಗಿದ್ದಾಗ

ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರು–ತಿಪಟೂರು ರೈಲುಮಾರ್ಗದ ಕೆಲಸವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ 1881 ಆಗಸ್ಟ್ 25ರಂದು ಪ್ರಜಾಪ್ರತಿನಿಧಿ ಸಭೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಆ ಸಭೆಯ ಪಿತಾಮಹ ಎಂಬ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿದರು. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಉತ್ತೇಜನ ಕೊಟ್ಟರು. ಇವರು 1882ರಲ್ಲಿ ದೇಹಾಲಸ್ಯದಿಂದ ವಿಶ್ರಾಂತಿಗಾಗಿ ಮದರಾಸಿಗೆ ತೆರಳಿ ಅಲ್ಲಿ 1883 ಜನವರಿ 20ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. ಇವರು ತೋರಿಕೆಗೆ ಕಠಿಣವಾಗಿ ಕಂಡರೂ ಮೃದುಸ್ವಭಾವದವರಾಗಿದ್ದರು. ನ್ಯಾಯತತ್ಪರರೂ ಪರಮದೇಶಾಭಿಮಾನಿಯೂ ಆಗಿದ್ದ ಇವರು ಚತುರ ಆಡಳಿತಗಾರರು ಸಹ. ದೇಶದ ಆರ್ಥಿಕ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಹಾಗೂ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಉನ್ನತಿಗೆ ಶ್ರಮಿಸಿದ ಮುಂದಿನ ಮೈಸೂರು ದಿವಾನರುಗಳಲ್ಲಿ ಎಂ.ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರೂ ಸೇರಿದಂತೆ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಇವರು ಮಾದರಿಯಾದದ್ದು ಇವರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದ ಹಿರಿಮೆಗೆ ಸಾಕ್ಷಿ.

ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಅಪಾರ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಇವರ ಸ್ಮರಣೆಗಾಗಿ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ರಂಗಾಚಾರ್ಲು ಮೆಮೋರಿಯಲ್ ಹಾಲ್ (ಈಗಿನ ಪುರಭವನ) ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. **(ವಿ.ಜಿ.ಕೆ)**

ರಂಗಾಯಣ: ಕನ್ನಡದ ವೃತ್ತಿ ರಂಗಭೂಮಿ ಪುನಶ್ಚೇತನ ನೀಡುವ ಸಲುವಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಒಂದು ಸಂಸ್ಥೆ (1989). ಮೈಸೂರು–ಹುಣಸೂರು ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿರುವ ಕಲಾಮಂದಿರದ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಇದು ನೆಲೆಗೊಂಡಿದೆ. ಆಧುನಿಕ ಪರಿಕಲ್ಪನೆಯ ರೆಪರ್ಟರಿ ಕಂಪೆನಿಯಾದ ರಂಗಾಯಣ ತನ್ನ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ರಂಗಪ್ರಯೋಗಗಳಿಂದಾಗಿ ದೇಶಾದ್ಯಂತ ಹೆಸರು ಮಾಡಿದೆ. ವಿದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ರಂಗಪ್ರದರ್ಶನಗಳನ್ನು ನೀಡಿ ಮೆಚ್ಚುಗೆ ಪಡೆದಿದೆ. ನಲವತ್ತು ಜನರ ಸಮಗ್ರ ತಂಡವಾದ ರಂಗಾಯಣ ತನ್ನದೇ ಆದ ಕಲಾವಿದರು, ಪ್ರಶಿಕ್ಷಕರು, ತಂತ್ರಜ್ಞರು ಹಾಗೂ ಅಡಳಿತ ಸಿಬ್ಬಂದಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಇದು ಭೂಮಿಗೀತ ಎಂಬ ಸುಸಜ್ಜಿತ ರಂಗಮಂದಿರ, ವನರಂಗ ಎಂಬ ಬಯಲುರಂಗ ಮಂದಿರ, ಶ್ರೀರಂಗ ಎಂಬ ಕಿರುರಂಗಮಂದಿರ, ರಂಗಮಾಹಿತಿ ಕೇದ್ರ, ರಂಗ ತರಬೇತಿ ಶಾಲೆ, ಕರಕುಶಲ ಮಾರಾಟಮಳಿಗೆ–ಕುಟೀರ, ರಂಗ ಪುಸ್ತಕಮಳಿಗೆ, ಕ್ಯಾಂಟೀನ್ ಇತ್ಯಾದಿ ಖಾಯಂ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ವರ್ಷವಿಡೀ ವಾರಾಂತ್ಯ ರಂಗಪ್ರದರ್ಶನಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿ ವರ್ಷ ಒಂದು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ನಾಟಕೋತ್ಸವ, ಒಂದು ಹವ್ಯಾಸಿ ನಾಟಕೋತ್ಸವ, ಚಿಣ್ಣರಮೇಳ ಎಂಬ ಮಕ್ಕಳ ಬೇಸಗೆ ಶಿಬಿರ ಹಾಗೂ ರಾಜ್ಯಾದ್ಯಂತ ಹಲವು ರಂಗತರಬೇತಿ ಕಾರ್ಯಾಗಾರಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಪಂಚ ಖ್ಯಾತ ರಂಗನಿರ್ದೇಶಕರಾದ ಬಿ.ವಿ.ಕಾರಂತರು ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಮೊದಲ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರು ಹಾಗೂ ನಿರ್ದೇಶಕರು. ಅನಂತರ ಸಿ.ಬಸವಲಿಂಗಯ್ಯ, ಪ್ರಸನ್ನ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿದ್ದರು. ಈಗ ಚಿದಂಬರರಾವ್‌ಜಂಬೆ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ದೇಶವಿದೇಶಗಳ ಹೆಸರಾಂತ ನಿರ್ದೇಶಕರು, ರಂಗ ವಿನ್ಯಾಸಕರು ರಂಗಾಯಣ ಸಂಸ್ಥೆಗೆ ನಾಟಕ ತಯಾರಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಕನ್ನಡದ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಮುಖ ನಾಟಕಕಾರರ ನಾಟಕಗಳು, ವಿದೇಶಿ ನಾಟಕಕಾರರ ಪ್ರಮುಖ ಕೃತಿಗಳು ಈ ಆಧುನಿಕ ರೆಪರ್ಟರಿ ತಂಡದ ಪ್ರದರ್ಶನಮಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಮೂಲೆ ಮೂಲೆಗಳಿಂದ ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡಲಾದ ತರಬೇತಾದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಲಾವಿದರು ಹಾಗೂ ತಂತ್ರಜ್ಞರು ರಂಗಾಯಣದ ಬೆನ್ನೆಲುಬಾಗಿ ದುಡಿಯುತ್ತಿದ್ದಾರೆ.

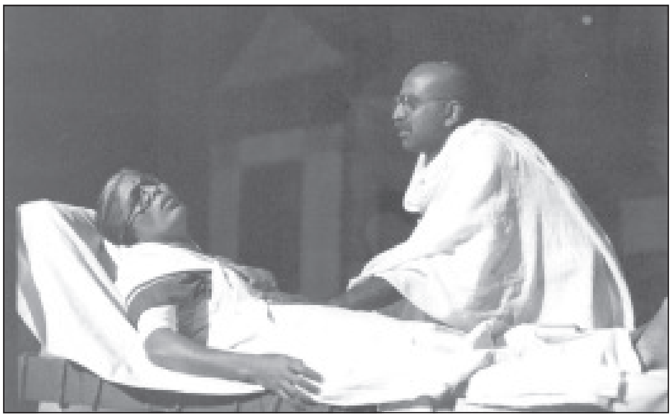

ನಾಟಕ: ಗಾಂಧಿ ವರ್ಸಸ್ ಗಾಂಧಿ

ರಂಗಾಯಣ ಒಂದು ಸ್ವಾಯತ್ತ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಸಂಸ್ಥೆ. ಸಂಸ್ಥೆಯ ನಿರ್ವಹಣೆಗೆಂದು ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ರಂಗ ಸಮಾಜ ಎಂಬ ಸಂಘವೊಂದನ್ನು ನೊಂದಾಯಿಸಿ ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಸಚಿವರು ರಂಗಸಮಾಜದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು. ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಇಲಾಖೆಯ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯವರು ಇದರ ಕಾರ್ಯಾಧ್ಯಕ್ಷರು. ರಂಗಾಯಣದ ನಿರ್ದೇಶಕರು ರಂಗಸಮಾಜದ ಪದನಿಮಿತ್ತ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಗಳು. ರಂಗ ಸಮಾಜವು ರಂಗಭೂಮಿಯ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಹಿರಿಯರನ್ನು ಸದಸ್ಯರನ್ನಾಗಿ ಹೊಂದಿದ್ದು ಇವರೆಲ್ಲರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಿಕೊಂಡು ಬರಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ರಂಗಾಯಣ ತನ್ನ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಕರಕುಶಲ ಮಾರಾಟ ಮಳಿಗೆಯೊಂದನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದೆ. ಗ್ರಾಮೀಣ ಭಾಗದ ಹಾಗೂ ಮಹಿಳಾ ಕರಕುಶಲಕರ್ಮಿಗಳ ಉತ್ಪನ್ನಗಳಿಗೆ ನೇರ ಮಾರುಕಟ್ಟೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ವರ್ಷವಿಡೀ ಪ್ರತಿ ಶನಿವಾರ ಮತ್ತು ಭಾನುವಾರದಂದು ಕರಕುಶಲ ವಸ್ತುಗಳ ಪ್ರದರ್ಶನ ಮತ್ತು ಮಾರಾಟವಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಮೂಲಕ ನಿರ್ಲಕ್ಷಿತ ಜನಪದ ಕುಶಲ ಕರ್ಮಿಗಳಿಗೆ ಉತ್ತೇಜನ ನೀಡುವುದು ರಂಗಾಯಣದ ಆಶಯ.

ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಎರಡು ಪ್ರಮುಖ ರೆಪರ್ಟರಿ ತಂಡಗಳಲ್ಲಿ ರಂಗಾಯಣ ಒಂದು. ರಂಗಾಯಣದ ವಾರಾಂತ್ಯ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳು ಭೂಮಿಗೀತ ರಂಗಮಂದಿರದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಇದು ಇನ್ನೂರು ಮಂದಿ ಪ್ರೇಕ್ಷಕರು ಕೂರಬಲ್ಲಂತಹ ಸುಸಜ್ಜಿತ ರಂಗಮಂದಿರ. ರಂಗಮಂದಿರಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವ ಉಪಾಹಾರ ಗೃಹ, ರಂಗ ಮಾಹಿತಿ ಕೇಂದ್ರದ ಗ್ರಂಥ ಭಂಡಾರ, ಸುಂದರವಾದ ಉದ್ಯಾನವನ ಇತ್ಯಾದಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗಳು ಪ್ರೇಕ್ಷಕರಿಗೆ ಸುಸಂಸ್ಕೃತ ವಾತಾವರಣ ನಿರ್ಮಿಸುವಲ್ಲಿ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿವೆ.

ರಂಗಾಯಣ ತನ್ನ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ನಿಯತವಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ವಿವಿಧ ಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲಿ, ಗ್ರಾಮೀಣ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರದರ್ಶಿಸುತ್ತಾ ಬಂದಿದೆ. ದೆಹಲಿ, ಮುಂಬೈ, ಕೋಲ್ಕತಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ನಾಟಕೋತ್ಸವಗಳಲ್ಲಿ ರಂಗಾಯಣ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತದೆ. ಹದಿನೈದು ವರ್ಷಗಳ ಅಪಾರ ಅನುಭವ ಹೊಂದಿರುವ ಕಲಾವಿದರು, ಸಂಗೀತಗಾರರು, ವಿನ್ಯಾಸಕರು ಹಾಗೂ ತಂತ್ರಜ್ಞರು ಇಲ್ಲಿ ಖಾಯಂ ಆಗಿ ಲಭ್ಯವಿದ್ದಾರೆ. ದೇಶವಿದೇಶಗಳ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ರಂಗ ನಿರ್ದೇಶಕರುಗಳಾದ ಫ್ರಿಟ್ಸ್ ಬೆನವಿಟ್ಸ್, ಕನ್ಹಯ್ಯಲಾಲ್ ಸಿಂಗ್, ವಾಸಲ್ಯೆ, ಶ್ರೀಮತಿ ಇರಿಯಾನ, ಬಿ. ವಿ. ಕಾರಂತರು, ಪ್ರಸನ್ನ, ಬಸವಲಿಂಗಯ್ಯ, ರುಸ್ತುಂ ಬರೂಚ, ಎಂ.ಎಸ್. ಸತ್ಯು, ಭಾಗೀರಥಿಬಾಯಿ ಮೊದಲಾದವರು ರಂಗಾಯಣಕ್ಕೆ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಶೇಕ್ಸ್‌ಪಿಯರ್, ಬರ್ಟೋಲ್ಟ್ ಬ್ರೆಕ್ಟ್, ಶ್ರೀರಂಗ, ಕುವೆಂಪು, ಶಿವರಾಮಕಾರಂತ, ಗಿರೀಶ್ ಕಾರ್ನಾಡ್, ಚಂದ್ರಶೇಖರ ಕಂಬಾರ, ಮಾಸ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಹೆಸರಾಂತ ನಾಟಕಕಾರರ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ರಂಗಾಯಣ

ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದೆ. ಸಾಕ್ಷರತಾ ಆಂದೋಲನದಲ್ಲಿ ಭಾಗಿಯಾಗಿ ನೂರಾರು ಬೀದಿ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಅಭಿನಯಿಸಿದೆ. ಡಿಡಿಪಿಐ ಹಾಗೂ ಡಿಸಿಆರ್‌ಟಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಶಿಕ್ಷಕರಿಗೆ ತರಬೇತಿ ಕಾರ್ಯಾಗಾರಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿದೆ. ರಂಗಾಯಣ ಈಗ ಭಾರತೀಯ ರಂಗಶಿಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರವೆಂಬ ತರಬೇತಿ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಆರಂಭಿಸಿದೆ. ಇದು ಇಡೀ ದೇಶದಲ್ಲೇ ಮೊದಲನೆಯದು. ಇಲ್ಲಿ ಸಂವಹನ ತರಬೇತಿ, ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ವಿಕಾಸ ತರಬೇತಿ, ನಾಯಕತ್ವ ತರಬೇತಿ, ಶಿಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ರಂಗಭೂಮಿ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ, ಕಲಾ ಜಾಥಾಗಳು ಮೊದಲಾದ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಪಂಚಾಯತಿ ಸದಸ್ಯರುಗಳಿಗೆ ತರಬೇತಿ ನೀಡುವ ಗ್ರಾಮೀಣಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಂತ್ರಾಲಯದ ಮಹತ್ತ್ವಾಕಾಂಕ್ಷಿ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ರಂಗಾಯಣ ಕೈಜೋಡಿಸಿದೆ. ಶ್ರೀರಂಗ ಕೇಂದ್ರ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿಯೇ ಮೊದಲನೆಯ ರಂಗಮಾಹಿತಿ ಹಾಗೂ ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಳ್ಳಲಿದೆ. ಆಧುನಿಕ ಮಾಹಿತಿ ತಂತ್ರಜ್ಞಾನ ಜಾಲವನ್ನು ಅದು ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದೆ. ಜೊತೆಗೆ ವರ್ಷವಿಡೀ ಮುಖಾಮುಖಿ, ಚರ್ಚಾಗೋಷ್ಠಿ, ಕಾರ್ಯಾಗಾರಗಳು, ವಿಚಾರಗೋಷ್ಠಿಗಳು ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಈ ಕೇಂದ್ರದಿಂದ ನಡೆಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಸಹಯೋಗದೊಂದಿಗೆ ರಂಗ ಸಂಶೋಧನೆಯ ಪಿಎಚ್.ಡಿ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ಸದ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಆರಂಭವಾಗಲಿದೆ. ರಂಗಾಯಣದ ಚಿಣ್ಣರ ಮೇಳ ಅಪಾರ ಜನಪ್ರಿಯತೆ ಗಳಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಮಕ್ಕಳ ಬೇಸಗೆ ರಂಗ ಶಿಬಿರ. ಪ್ರತಿ ವರ್ಷದ ಏಪ್ರಿಲ್–ಮೇ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ತಿಂಗಳ ಕಾಲ ನಡೆಯುವ ಈ ಬೇಸಗೆ ಶಿಬಿರವು ರಂಗ ತರಬೇತಿ, ಚಿತ್ರಕಲೆ, ಸಂಗೀತ, ಕರಕುಶಲ ಕಲೆಗಳು, ವಿಜ್ಞಾನ, ಪರಿಸರ ಪ್ರಜ್ಞೆ ಮೊದಲಾದ ಹಲವು ಕ್ಷೇತ್ರಗಳನ್ನು ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಪರಿಚಯಿಸುತ್ತದೆ. ಚಿಣ್ಣರ ಮೇಳದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಐದು ದಿನಗಳ ಮಕ್ಕಳ ನಾಟಕೋತ್ಸವ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಶಿಬಿರದಲ್ಲಿ ತಯಾರಾಗುವ ಹತ್ತಾರು ನಾಟಕಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರದರ್ಶಿತವಾಗುತ್ತವೆ.

ತಲೆದಂಡ ನಾಟಕದ ಒಂದು ದೃಶ್ಯ

ರಂಗಾಯಣ ಪ್ರತಿ ವರ್ಷವೂ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ನಾಟಕೋತ್ಸವವನ್ನು ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿದೆ. 2001ರಲ್ಲಿ ಮಹಿಳಾ ಸಶಕ್ತ ವರ್ಷದ ಅಂಗವಾಗಿ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ 'ಅಕ್ಕ' ಮಹಿಳಾ ನಾಟಕೋತ್ಸವವನ್ನು ರಾಷ್ಟ್ರಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಸಂಘಟಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ನಾಟಕೋತ್ಸವದಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರದ ಪ್ರಮುಖ ಭಾಷೆಗಳ, ಶ್ರೇಷ್ಠ ನಿರ್ದೇಶಕರ ಉತ್ತಮ ನಾಟಕಗಳು ಪ್ರದರ್ಶನಗೊಂಡವು. ಭಕ್ತಿಕವಿ ಹಾಗೂ ಪಾರಂಪರಿಕ ನಟ ಬಹುರೂಪಿ ಚೌಡಯ್ಯನವರ ನೆನಪಿನ 'ಬಹುರೂಪಿ' ನಾಟಕೋತ್ಸವ ಭಾರತೀಯ ಜನಪದ ಹಾಗೂ ಕಥನ ಶೈಲಿಗೆ ಒತ್ತು ನೀಡಿತು. ದೇಶಾದ್ಯಂತ ಹಲವಾರು ರಂಗತಂಡಗಳು, ಜನಪದ ಕಲಾವಿದರು, ವಿದ್ವಾಂಸರು ಇದರಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವರು. ಉತ್ಸವದ ಅಂಗವಾಗಿ ಭಾರತೀಯ ಕಥನ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಮೂರು ದಿನಗಳ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸಮ್ಮೇಳನವೂ ಯೋಜಿತವಾಗಿತ್ತು. ನಾಟಕೋತ್ಸವದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರ ಪ್ರದರ್ಶನ, ವಸ್ತು ಪ್ರದರ್ಶನ, ಪುಸ್ತಕ ಪ್ರದರ್ಶನ–ಮಾರಾಟ, ಕರಕುಶಲ ವಸ್ತುಗಳ ಮಾರಾಟ, ಭಾರತೀಯ ಶೈಲಿಯ ಊಟೋಪಚಾರಗಳ ಉತ್ಸವ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶ ಕಲ್ಪಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅಸಂಘಟಿತವಾಗಿದ್ದ ಮತ್ತು ಕ್ಷೀಣಿಸುತ್ತಿದ್ದ ರಂಗಕಲೆಗಳಿಗೆ ತರಬೇತಿ, ಶಿಕ್ಷಣ ಹಾಗೂ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸುವ ಮೂಲಕ ರಂಗಾಯಣ ಸಮಾಜ ಮುಖಿಯಾಗಿದೆ. *

ರಂಜಾಳ ಗೋಪಾಲ ಶೆಣೈ: 1897– . ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು. ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಾರ್ಕಳದಲ್ಲಿ 1897 ಜನವರಿ 6 ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಕಾರ್ಕಳಕ್ಕೆ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿರುವ ರಂಜಾಳ ಇವರ ಹಿರಿಯರ ಮೂಲಸ್ಥಳ. ಇವರ ತಂದೆ ಜನಾರ್ದನ ಶೆಣೈಯವರೂ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು. ಅವರು ಗೌಡಸಾರಸ್ವತ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಪೂಜನೀಯರಾಗಿದ್ದ ಶ್ರೀ ಭುವನೇಂದ್ರಸ್ವಾಮಿಯವರ ಅಂತರಂಗ ಶಿಷ್ಯರಂತಿದ್ದವರು. ಗೋಪಾಲ ಶೆಣೈಯವರಿಗೂ ತಂದೆಯಿಂದ ಶಿಲ್ಪಕಲೆ ಇಳಿದು ಬಂತು. ಶೆಣೈ ಅವರು ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲೂ ಕಲಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡದಿದ್ದರೂ ಗುರುಕರುಣೆ, ತಂದೆಯ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ, ಅಚಲ ಶ್ರದ್ಧೆ ಹಾಗೂ ನಿರಂತರ ಪ್ರಯತ್ನಗಳಿಂದ ಪರಿಣತ ಶಿಲ್ಪಿಯೆನಿಸಿದರು. ಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ತಮ್ಮ ಬದುಕನ್ನು ಮೀಸಲಿಡುವ ಮೊದಲು, ಸುಮಾರು ಹದಿನೈದು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಇವರು ಕಾರ್ಕಳದ ವಿ.ಡಿ.ಎ. ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಕಲಾ ಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರಿಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಗಾಢವಾದ ಅರಿವಿತ್ತು. ಜೈನಶಾಸ್ತ್ರ–ಧರ್ಮ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನೂ ಸಾಕಷ್ಟು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದ್ದರು. 1920ರ ಸುಮಾರಿಗೆ ಇವರು ತಮ್ಮ ಶ್ರೀಮದ್ಭುವನೇಂದ್ರ ಶಿಲ್ಪಶಾಲೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಅಂದಿನಿಂದ ಇಂದಿನವರೆಗೆ ಅದೇ ಇವರ ಕಾರ್ಯಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿತ್ತು.

ಕಾರ್ಕಳ ವೆಂಕಟರಮಣ ದೇವಾಲಯದ ಗರುಡ ಮಂಟಪದ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳನ್ನು ಕಡೆದ ಮೇಲೆಯೇ ಇವರ ಕಲಾ ವಿದಗ್ಧತೆ ಜನರ ಕಣ್ಮನಗಳನ್ನು ಸೆಳೆದದ್ದು. ಆ ಕಂಬಗಳ ಕಂಡರಣೆಗೆ ಇವರಿಗೆ ಎಂಟು ವರ್ಷಗಳು ಹಿಡಿದುವು (1934–42). ನೆಲ್ಲಿಕಾಯಿ ಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಆ ಕಂಬಗಳ ಕುಸುರಿಗೆಲಸ ತುಂಬು ಸೊಗಸಿನದು ಮತ್ತು ನಯಗಾರಿಕೆಯದು.

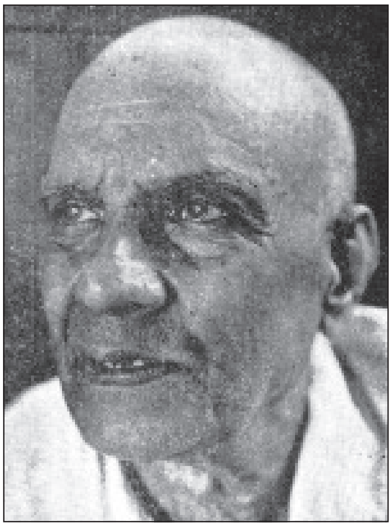

ಇವರಿಗೆ ವಿಗ್ರಹ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಆಸಕ್ತಿಯಿತ್ತು. ಈವರಗೆ ಇವರು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಅನೇಕ. ಹೃಷಿಕೇಶದ ಶಿವಾನಂದ ಆಶ್ರಮದಲ್ಲಿರುವ ಮುರಳೀಧರ, ಅಲಹಾಬಾದಿಗೆ ಕಳುಹಿಸಿದ ಕಡೆಗೋಲು ಕೃಷ್ಣ, ಪರ್ತಗಾಳಿಮಠಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ವೃಂದಾವನ, ವಡಾಲಮಠಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದ ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣಸೀತೆ–ಇವು ಕೆಲವು ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ರಚನೆಗಳು. ಕಂಚು ಬೆಳ್ಳಿ ಬಂಗಾರ ಮುಂತಾದ ಲೋಹಗಳಿಂದ ಮಣ್ಣು ಮತ್ತು ದಂತದಿಂದಲೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಸುಂದರ ಪ್ರತಿಮೆಗಳನ್ನು ಶೆಣೈಯವರು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಮೃತ

ಶಿಲೆ, ಸಾಲಿಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲೂ ಮೋಹಕ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಕಡೆದಿದ್ದಾರೆ. ಶೆಣೈ ಅವರು ಕೆಲಕಾಲ ಚಿತ್ರಕಲೆಯಲ್ಲೂ ನಿರತರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಮಾಸದೆ ಉಳಿದಿರುವ ಹಿರಿಯಂಗಡಿ ಮಾನಸ್ತಂಭ, ಸಿದ್ಧಾರ್ಥನ ರಾಜ್ಯತ್ಯಾಗ, ಹೊಲೆಯರ ಮದುವೆ–ಈ ಕೆಲವು ಚಿತ್ತಾಕರ್ಷಕ ವರ್ಣ ಚಿತ್ರಗಳು ಇವರ ಚಿತ್ರಕಲೆಯ ನೆನಪಿನ ಹೆಗ್ಗುರುತಾಗಿವೆ.

ಗೋಪಾಲ ಶೆಣೈಯುವರ ಹೆಸರು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲೇ ಅಲ್ಲದೆ ಹೊರನಾಡುಗಳಿಗೂ ಹಬ್ಬುವಂತಾದುದು ಇವರು ಧರ್ಮಸ್ಥಳಕ್ಕಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಗೊಮ್ಮಟೇಶ್ವರನ ಬೃಹನ್ಮೂರ್ತಿಯಿಂದ. ಈ ಬೃಹನ್ಮೂರ್ತಿಯ ಕೆತ್ತನೆ 1967 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 12ರಂದು ಕಾರ್ಕಳದ ಮಂಗಲಪಾದೆ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಆರಂಭವಾಗಿ ಸುಮಾರು ಐದು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ, ಐವತ್ತಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಜನ ಕುಶಲಕರ್ಮಿಗಳ ನೆರವಿನಿಂದ ಪೂರ್ಣಗೊಂಡಿತು. 1973ರ ಮಾರ್ಚ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಕಾರ್ಕಳದಿಂದ ತಂದು ಧರ್ಮ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಲಾಯಿತು. 13 ಅಡಿಗಳ ಪೀಠ ಭಾಗವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಪಾದ ದಿಂದ ಶಿರಸ್ಸಿನವರೆಗೆ 39 ಅಡಿ ಉದ್ದ, 14 ಅಡಿ ಅಗಲ, 170 ಟನ್ ಭಾರವಿರುವ ಈ ಮೂರ್ತಿ ಆಧುನಿಕ ಶಿಲ್ಪ ಚರಿತ್ರೆಗೆ ಅಚ್ಚರಿಯ ಒಂದು ಅಧ್ಯಾಯವನ್ನೇ ಸೇರಿಸಿದೆ.

1969ರಲ್ಲಿ ಗೋಪಾಲ ಶೆಣೈಯುವರಿಗೆ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಮಾಸ್ಟರ್ ಕ್ರ್ಯಾಫ್ಟ್ಸ್‌ಮನ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ನೀಡಿತು. ಅದೇ ವರ್ಷ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರ ಲಲಿತ ಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನಿತ್ತು ಗೌರವಿಸಿತು. **(ಎಂ.ಆರ್.ಎ.)**

ರಕ್ಕಸತಂಗಡಿ: ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ 1565ರಲ್ಲಿ ಬಹಮನೀ ಸುಲ್ತಾನರು ಒಟ್ಟುಗೂಡಿ ಯದ್ಧಮಾಡಿದ ಒಂದು ರಣಬಯಲು. ತಾಳೀಕೋಟೆ ಯದ್ಧವೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಸೋತು ಕೊನೆಗೊಂಡಿತು. ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುದ್ದೇಬಿಹಾಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕಸಬೆಯಿಂದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 35 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ತಾಳೀಕೋಟೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಮುಸಲ್ಮಾನ ಸುಲ್ತಾನರು ತಮ್ಮ ಸೇನೆಯನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಅನಂತರ ಇದರ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ತಾಳೀಕೋಟೆ ಯುದ್ಧವೆಂದು ಕರೆಯುವುದು ವಾಡಿಕೆಯಾಯಿತು. ಆದರೆ ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುದ್ದೇಬಿಹಾಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಇರುವ ಇಂದಿನ ರಕ್ಕಸಗಿ– ತಂಗಡಗಿ– ತಂಗಡಬೈಲು ಅಮ್ಮಾಪುರ – ಹೀಗೆ ಮೂರು ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕ ಹಳ್ಳಿಗಳನ್ನು ಆವರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ದೊಡ್ಡ ಬಯಲಿನಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧ ನಡೆದಿದೆ. ಇದರ ಬಗ್ಗೆ ಕೆಳದಿ ನೃಪವಿಜಯ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಶಾಲಿವಾಹನ ಶಕವರ್ಷ 1487ನೆಯ ರಕ್ತಾಕ್ಷಿ ಸಂವತ್ಸರದ ಮಾಘಬಹುಳದಲ್ಲಿ ರಕ್ಕಸತಂಗಡಿಯೆಂಬ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ರಾಮರಾಯರಂ ಪಿಡಿದು ಶಿರಶ್ಛೇದನಂಗೈದು ಎಂಬ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಇದರಂತೆ ದಾಖಲೆಗಳು ದೊರೆತ ಮೇಲೆ ತಾಳೀಕೋಟೆ ಯುದ್ಧವನ್ನು ರಕ್ಕಸತಂಗಡಿ ಯುದ್ಧ ಎಂದು ಇತಿಹಾಸ ತಜ್ಞರು ಪರಿಷ್ಕರಿಸಿದರು. ಇಂದಿನ ರಕ್ಕಸಗಿಯೆ ಅಂದಿನ ರಕ್ಕಸತಂಗಡಿ. ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿಯ ಎಡಬಲದ ಹಲವಾರು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧ ನಡೆದಿದ್ದು ಅಂಥ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ರಕ್ಕಸತಂಗಡಿಯೂ ಒಂದು. *

ರಗಳೆ: ಸಂಸ್ಕೃತ–ಪ್ರಾಕೃತ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬಳಕೆಗೊಂಡಿರುವ ಮಾತ್ರಾಗಣಬದ್ಧವಾದ ವಿಶಿಷ್ಟ ಛಂದೋರೂಪ. ಇದರಲ್ಲಿ ಉತ್ಸಾಹ, ಮಂದಾನಿಲ, ಲತವೆಂಬ ಮೂರು ಪ್ರಭೇದಗಳಿವೆ. ರಗಳೆ, ರಘಟಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಮೊದಲಬಾರಿಗೆ ಬಳಸಿದವನು ಛಂದೋಂಬುಧಿಯ ಕರ್ತೃ ನಾಗವರ್ಮ. ಇದರ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವವರಲ್ಲಿ ನಾಗವರ್ಮ ಮತ್ತು ಜಯಕೀರ್ತಿ ಮುಖ್ಯರು. ರಗಳೆ ಛಂದಸ್ಸು ಮಾರ್ಗಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಕ ಭಾಗವಾಗಿ ಸೇರಿ ಹರಿಹರನ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸ್ವತಂತ್ರ ದೇಸೀಕಾವ್ಯ ಮಾಧ್ಯಮವಾಗಿ ಬೆಳೆದದ್ದನ್ನು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಸಂಸ್ಕೃತ, ಪ್ರಾಕೃತ ಛಂದೋಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ರಘಟಾ ಶಬ್ದದ ಉಲ್ಲೇಖ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಉಳಿದ ಛಂದೋವ್ಯಾಕರಣ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಛಂದೋಂಬುಧಿಯ ಉಲ್ಲೇಖವೇ ಮೂಲವಾಗಿರಬೇಕೆಂಬುದು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ತೆಲುಗು ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ರಗಳೆ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ರಗಡ ಎಂಬ ಪದದ ಬಳಕೆಯಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಭಾಷೆಯ ಪ್ರಾಚೀನ ಲಕ್ಷಣ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ, ಆಧುನಿಕ ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಾಗಲಿ ಈ ಶಬ್ದದ ಬಗೆಗೆ ವಿಶೇಷ ಚರ್ಚೆ ನಡೆದಂತಿಲ್ಲ. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಅಲಂಕಾರ ಸಂಗ್ರಹ, ಛಂದಶೇಖರ ಇತ್ಯಾದಿ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ರಗಲಾ, ರಗಡಾ ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರೂ ಶಬ್ದಶಃ ಯಾವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅವು ಬಳಕೆಗೊಂಡಿರಬಹುದು ಎಂಬುದರ ವಿವರಣೆ ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ.

ರಗಳೆ ಹೆಸರಿನ ಬಗೆಗೆ ಕನ್ನಡ ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ವಿಪುಲ ಚರ್ಚೆಯಿದೆ. ವಿದ್ವಾಂಸರ ಪ್ರಕಾರ ಈ ಪದ್ಯಜಾತಿ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯದ ವಿಶೇಷ ಸಂಪರ್ಕವುಂಟಾದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದರ ಮೂಲವೂ ಪ್ರಾಕೃತ ಅಥವಾ ಅಪಭ್ರಂಶ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿರಬಹುದೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ರಾಜಶೇಖರನ ಛಂದಶೇಖರದಲ್ಲಿ ರಗಡಾದ್ರುವಕ ಎಂಬ ಪದಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ರಗಡಾ ಎಂಬುದು ಒಂದು ಪದ್ಯಜಾತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಶಬ್ದವಾಗಿರುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟ. ಈ ಪದ್ಯಜಾತಿಯ ಲಕ್ಷಣಗಳೇ ಕನ್ನಡ ರಗಳೆಯ ಮೂಲ ಎಂಬುದು ರಾಜಶೇಖರ ಹಾಗೂ ಹೇಮಚಂದ್ರ ಈ ಇಬ್ಬರ ಅಭಿಮತವೂ ಆಗಿದೆ. ಈ ರಗಡಾದ್ರುವಕವೇ ಕನ್ನಡದ ರಗಳೆ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತದ ರಘಟಾ ಶಬ್ದಗಳ ಹುಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರೇರಕವಾಗಿರಬೇಕೆಂಬುದು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ (ರಗಡಾ(ಪ್ರಾ) > ರಗಳೆ (ಕ) < ರಘಟಾ (ಸಂ).

ಬೇರೆಬೇರೆ ಪಾದಗಳ ಒಂದು ಘಟಕವನ್ನು ಹೇಳುವ ಶಬ್ದ ರಗಳೆ. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಗಣನಿಯಮಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಇದರ ಪಾದರಚನೆಯೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಇವು ಪಂಪಾದ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪದ್ದಳಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗಿವೆ. ಕನ್ನಡದ ಪದ್ದಳಿಯ ರಗಳೆ ಅಪಭ್ರಂಶದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಪಜ್ಝಟಿಕೆಯ ಕಡವಕಗಳಂತೆ. ಹೀಗೆ ಪ್ರಾಕೃತ ಮೂಲವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವಾಗ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸ್ವತಂತ್ರ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಚಂಪೂಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಪುಲವಾಗಿ, ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ವಚಿತ್ತಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ರಗಳೆಗಳಿಗೆ ಅಪಭ್ರಂಶ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ತ್ರಿಕಲ, ಚತಷ್ಕಲ ಮತ್ತು ಪಂಚಕಲ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಿರುವ ಕಡವಕಗಳೇ ಮೂಲ ಮತ್ತು ಪ್ರೇರಕ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. 3, 4 ಮತ್ತು 5 ಮಾತ್ರೆಗಳ ಈ ರಗಳೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಕನ್ನಡ ಕವಿಗಳು ಅಪಭ್ರಂಶ ಕವಿಗಳಂತೆಯೇ ವೈವಿಧ್ಯತೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳನ್ನೂ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ರಗಳೆಗಳು 12ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಹರಿಹರನ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಯೀ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆದು ಉತ್ಸಾಹ, ಮಂದಾನಿಲ ಮತ್ತು ಲಲಿತವೆಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗೊಂಡವು. ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾವ್ಯಶಾಸ್ತ್ರಾದಿ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ರಗಳೆ ಪ್ರಯೋಗಗೊಂಡಿದ್ದರೂ ಅದರ ಸಂಪೂರ್ಣ ಸತ್ತ್ವ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗಳನ್ನು ಮನಗಂಡು ಇದನ್ನೇ ತನ್ನ ಕಾವ್ಯಗಳ ಪ್ರಧಾನ ಛಂದಸ್ಸನ್ನಾಗಿ ಗಣಿಸಿ ಅತ್ಯಂತ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದವನು ಹರಿಹರ. ಈತ ರಗಳೆಯ ಕವಿಯೆಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ. ಕೆರೆಯ ಪದ್ಮರಸ, ತ್ರಿಭುವನ ತಾತ, ರಾಘವಾಂಕ, ಪಾಲ್ಕುರಿಕೆ ಸೋಮನಾಥ, ಭೀಮಕವಿ, ಸ್ವತಂತ್ರ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗೇಶ್ವರ, ಆಂಡಯ್ಯ ಮೊದಲಾದವರು ಹರಿಹರನ ಅನಂತರ ರಗಳೆ ಪ್ರಕಾರವನ್ನು ತಮ್ಮ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋದರು.

ರಗಳೆ ಯಾವ ಛಂದಸ್ಸಂಪ್ರದಾಯದ್ದು ಎಂಬ ಸೂಚನೆ ನಮಗೆ ನಾಗವರ್ಮನಲ್ಲಿ ಸಿಗಬಹುದಾದರೂ ಅದರ ಮೂಲಕ ನೇರ ನಿರ್ದೇಶನ ನಮಗೆ ದೊರೆಯುವುದು ಜಯಕೀರ್ತಿಯ ಛಂದೋನುಶಾಸನದಲ್ಲಿ. ಇದರಲ್ಲಿ

ರಘಟಾದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ ಪದ್ಧತಿ ಎಂಬ ಛಂದಸ್ಸಿನೊಂದಿಗೆ ರಗಳೆಯನ್ನು ಸಮೀಕರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇವನು ಬಳಸುವ ಸೈವ ಪದ್ದತಿ ಎಂಬ ಮೂಲದ ಮಾತು ರಗಳೆ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮೂಲದ ಮೇಲೆ ಬೆಳಕುಚೆಲ್ಲಿದೆ.

ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಗಳ ಮಾತೃಕೆಗಳಲ್ಲಿ ರಗಳೆಯ ಪದ್ಯಗಳಿಗೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಪದ್ಧತಿ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪದದ ಪ್ರಾಕೃತ ರೂಪವಾದ ಪದ್ದಡಿ, ಪದ್ದಳಿ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳ ಬಳಕೆಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಇದು ಆ ಪದ್ಯಜಾತಿ ಪದ್ಧತಿ ಛಂದಸ್ಸಿನ ರಗಳೆಯಾಗಿದೆ ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

ಉತ್ಸಾಹ, ಮಂದಾನಿಲ, ಲಲಿತ– ಈ ಮೂರು ಪ್ರಭೇದಗಳ ಹೆಸರು ಮತ್ತು ಲಕ್ಷಣ ನಿರೂಪಣೆ ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ಕಂಡುಬರುವುದು ಗುಣಚಂದ್ರನ ಛಂದಸ್ಸಾರದಲ್ಲಿ. ಈ ಬಗೆಗೂ ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ವಿಪುಲ ಚರ್ಚೆಯಾಗಿದೆ. ಈ ಮೂರು ಹೆಸರುಗಳೂ ಕನ್ನಡ ಛಂದಶ್ಶಾಸ್ತ್ರ ಸಂಪ್ರದಾಯಮೂಲವಾಗಿ ಬಂದಿರಬಹುದು. ಇವಕ್ಕೆ ಈ ಮೂರು ರಗಳೆಗಳ ಸಾಮಾನ್ಯ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರೇರಣೆ ಛಂದೋಂಬುಧಿಯೇ ಆಗಿರಬೇಕು.

ಉತ್ಸಾಹ ರಗಳೆಯ ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣ: ಒಂದು ರೀತಿ – 4 ತ್ರಿಮಾತ್ರಾಗಣಗಳಂತೆ ಪಾದಕ್ಕೆ 12 ಮಾತ್ರೆಗಳು:

ಕುಳಿರ್ವ । ಪೂಗೊ । ಳಂಗ । ಳಲ್ಲಿ
ತಳಿರ । ಕಾವ । ಣಂಗ । ಳಲ್ಲಿ (ಕಬ್ಬಿಗರಕಾವ)

ಇನ್ನೊಂದು ರೀತಿ– 8 ತ್ರಿಮಾತ್ರಾಗಣಗಳಂತೆ ಪಾದಕ್ಕೆ 16 ಮಾತ್ರೆಗಳು:

ಮಗನ । ಕರೆಯ । ಲಂದು । ಶಂಕೆ । ಯಿಲ್ಲ । ದಿರ್ದ । ರೆಳ್ದು । ಪೋಗಿ
ಮಗನೆ । ಮಗನೆ । ಬಾರೆ । ನುತ್ತೆ । ತಂದೆ । ಕರೆದು । ನೋಡಿ । ಬೀಗಿ॥
(ಸಿರಿಯಾಳನ ರಗಳೆ)

ಮಂದಾನಿಲ ರಗಳೆಯ ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣ 4 ಚತುರ್ಮಾತ್ರಾಗಣಗಳಂತೆ ಪಾದಕ್ಕೆ 16 ಮಾತ್ರೆಗಳು:

ಪಂಕಜ । ದಂತಿರೆ । ಪುಟ್ಟಿದ । ಳೊಲವಿಂ
ಪಂಕವ । ನೆಂದುಂ । ಪೊರ್ದದೆ । ನಲವಿಂ
(ಆದಯ್ಯನ ರಗಳೆ)

ಲಲಿತ ರಗಳೆಯ ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣ 4 ಪಂಚಮಾತ್ರಾಗಣಗಳಂತೆ ಪಾದಕ್ಕೆ 20 ಮಾತ್ರೆಗಳು:

ಸೊಂಪಿನಿಂ । ಕಂಪಿಡುವ । ಸಂಪಗೆಗ । ಳಂ ಕೊಂಡು
ಪೊಂಪೆಸೆವ । ಹೊಂಗೇದ । ಗೆಯ ಹೂಗ । ಳಂ ಕೊಂಡು
(ಬಸವರಾಜದೇವರ ರಗಳೆ)

ಕನ್ನಡದ ಲಲಿತ ರಗಳೆ ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ನ ಬ್ಲಾಂಕ್ ವರ್ಸ್ ಎಂಬ ಛಂದಃ ಪ್ರಕಾರದ ಕೆಲವು ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡು ಸರಳ ರಗಳೆ, ಮಹಾಛಂದಸ್ಸುಗಳೆಂಬ ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲಿ ಆಧುನಿಕ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಕಾಸಗೊಂಡದ್ದನ್ನೂ ನಾವು ಗಮನಿಸಬಹುದು. *

ರಘುನಾಥರಾವ್,ಆರ್.: ಸು. 1860–1918. ಹೊಸಗನ್ನಡ ಅರುಣೋದಯ ಕಾಲದ ಭಾಷಾಸೇವಕರು. ಮೈಸೂರಿನವರು. ಮದರಾಸು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಬಿ.ಎ. ಪದವೀಧರರಾಗಿ ಬೆಂಗಳೂರು, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡಿದರು. ಇವರು ಭೂಗೋಳ, ಇತಿಹಾಸ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ವಿಷಯಗಳ ಬೋಧಕರಾಗಿದ್ದರೂ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಹಲವು ಬಗೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ರಮಿಸಿದರು. ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಮತ್ತು ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯ ಅಧ್ಯಯನ ಕೈಕೊಂಡ ಇವರು ಭಾಷೆಯ ಸ್ವರೂಪ, ಬೆಳೆವಣಿಗೆ, ವರ್ಣಮಾಲೆ, ವ್ಯಾಕರಣ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಅಭ್ಯಾಸಪೂರ್ಣ ಬರೆಹಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಈಸೋಪನ ನೀತಿ ಕಥೆಗಳು, ಕರ್ನಾಟಕ ವ್ಯಾಕರಣೋಪನ್ಯಾಸ ಮಂಜರಿ, ನೀತಿರತ್ನಾಕರ, ಸನಾತನ ಧರ್ಮ ದೀಪಿಕೆ, ದಿ ಆರ್ಟ್ ಆಫ್ ಟ್ರಾನ್ಸ್‌ಲೇಶನ್–ಇವು ಇವರ ಕೆಲವು ಕೃತಿಗಳು.

ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಸ್ಥಾಪನೆಗಾಗಿಯೂ ಶ್ರಮಿಸಿದ ರಘುನಾಥರಾಯರು ಪರಿಷತ್ತಿನ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಗಳಾಗಿಯೂ (1916–18) ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. **(ವಿ.ಎಸ್.)**

ರಟ್ಟಕವಿ: ಸು. 1300. ರಟ್ಟಮತ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ. ಮಾರಸಿಂಹ ಚಮೂಪತಿಯಾಗಿ ಕಾಡಮರಸನ ವಂಶದ 16ನೆಯ ತಲೆಯಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದ ನಾಗಕುಮಾರ ಇವನ ತಂದೆ. ಬೂತನಣುಗಂ ಎಂದು ಕವಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಇವನ ತಂದೆ ನಾಗಕುಮಾರನಿಗೆ ಬೂತುಗ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದ್ದಿರಬಹುದೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ನೆಗಟ್ದಭಯಾಂಬುಧಿ ನಿಜಸುತೆಗೆ ಚಂದ್ರ ಲೇಖೆಗೆ ಪೇಟ್ದಪಂ ಕನ್ನಡದಿಂ ಎಂದು ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸುವುದರಿಂದ ಕವಿಯ ಹೆಸರು ಅಭಯಾಂಬುಧಿ ಎಂದೂ ಮಗಳ ಹೆಸರು ಚಂದ್ರಲೇಖೆಯೆಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಜಿನನಗರಪತಿ, ಗಿರಿನಗರಾಧೀಶ್ವರ ಎಂದು ತನ್ನನ್ನು ವಿಶೇಷಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಈತ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ನಗರಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದಿರಬಹುದು. ರಟ್ಟವೆಡಂಗ, ಸುಕವಿನಿಧಾನ ಎಂಬವು ಬಿರುದುಗಳಿದ್ದಿರಬಹುದು. ನಯಬಂಧು, ಜಿನದಾಸ, ಅರ್ಹದ್ದಾಸ, ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವರತ್ನಾಕರ, ರಟ್ಟಕಂದರ್ಪ, ಕವಿಗಳಾಭರಣ, ರಟ್ಟಕವೀಂದ್ರ, ಕವಿಕಂಜ ಸಂಭವ, ಸಹಜಕವೀಶ್ವರ, ಜಿನಧರ್ಮ ವತ್ಸಲ ಎಂದೂ ಈತ ತನ್ನನ್ನು ವಿಶೇಷಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.

ರಟ್ಟಮತ ವೃತ್ತ, ಕಂದ, ರಗಳೆ, ತ್ರಿಪದಿ ಈ ವೃತ್ತಭೇದಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ರಚಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿರುವ ಸು. 900 ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮಳೆಯ ಕುರುಹು, ಆಕಸ್ಮಿಕ ಲಕ್ಷಣ, ಶಕುನ, ವಾಯುಚಕ್ರ, ಗೋಪ್ರವೇಶ, ಭೂಕಂಪ, ಭೂಜಾತ ಫಲ, ಮಳೆಯ ನಯ, ಉತ್ಪಾತಲಕ್ಷಣ, ಪರಿವೇಶಲಕ್ಷಣ, ಇಂದ್ರಧನುರ್ಲಕ್ಷಣ, ಪ್ರಥಮಗರ್ಭಲಕ್ಷಣ, ದ್ರೋಣಸಂಖ್ಯೆ, ಮಿಂಚಿನ ಲಕ್ಷಣ, ಪ್ರತಿಸೂರ್ಯಲಕ್ಷಣ, ಸಂವತ್ಸರಫಲ, ಗ್ರಹಗಳ ಪಗೆ ಕಳೆ, ಮೇಘಗಳ ನಾಮಕುಲ ವರ್ಣಧ್ವಾನ ವಿಚಾರ, ದೇಶವೃಷ್ಟಿ, ಮಾಸಫಲ, ರಾಹುಚಕ್ರ, ನಕ್ಷತ್ರಫಲ, ಬಿತ್ತುವ ಶಕುನ, ಉದಕಾರ್ಗಳ, ಸಂಕ್ರಾಂತಿ ಫಲ ಈ ವಿಷಯಗಳು ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಗ್ರಂಥ ಅಸಮಗ್ರವಾಗಿದೆ. 14ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಭಾಸ್ಕರನೆಂಬ ಆಂಧ್ರಕವಿ ರಟ್ಟಮತವನ್ನು ತೆಲುಗಿಗೆ ಭಾಷಾಂತರ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. **(ಎಸ್.ಎನ್.ಕೆ.)**

ರಟ್ಟರು, ಸವದತ್ತಿಯ: 10–13ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ, ಇಂದಿನ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಲಿನ ಕೆಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದ ಕುಹುಂಡಿ ಮಂಡಲವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಸಾಮಂತ ರಾಜಮನೆತನ. ಈ ವಂಶದವರ ರಾಜಧಾನಿ ಮೊದಲು ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸವದತ್ತಿ. ಅನಂತರ ವೇಣುಗ್ರಾಮ (ಬೆಳಗಾಂವಿ). ಇವರು ತಮ್ಮ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ, ಪ್ರಾಯಶಃ ತಮ್ಮ ಘನತೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು, ತಾವು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣನ ಸಂತತಿಯವರೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ವಂಶದ ಹೆಸರು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಎಂದು ಎಲ್ಲೂ ಇಲ್ಲದೆ ರಟ್ಟ ಎಂದೇ ಸಂಬೋಧಿತವಾಗಿದೆ. ಲಟ್ಟಲೂರ ಪುರವರಾಧೀಶ್ವರ ಎಂಬ ಈ ವಂಶೀಯರ ಬಿರುದಿನಿಂದ ಇವರು ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಉಸ್ಮಾನಾಬಾದ್ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಲಾಟೂರು ಎಂಬ ನಗರಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರೆಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ರಟ್ಟರಾಜ್ಯಸ್ಥಾಪನೆ ಮತ್ತು ಮೂಲ ಪುರುಷರ ವಿಷಯವಾಗಿ ಏನೂ ತಿಳಿದಿಲ್ಲ. ಇದರ ಒಂದು ಶಾಖೆಯ ಆಳ್ವಿಕೆ ಮೈಳಾಪತೀರ್ಥನೆಂಬ ಜೈನ ಗುರುವಿನಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಕಾರೇಯ ಪಂಥದ ಅನುಯಾಯಿಯೂ ಮೇಱಡನ ಮಗನೂ ಆದ ಪೃಥ್ವೀರಾಮನಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇವನು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣನ ಸಾಮಂತ. ಪಿಟ್ಟುಗ ಮತ್ತು ಶಾಂತಿವರ್ಮ ಈ ವಂಶದ ಇತರ ಅರಸರು. ಶಾಂತಿವರ್ಮ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯರ ವಂಶದ ಮೊದಲನೆಯ ತೈಲನ ಸಾಮಂತನಾಗಿದ್ದ.

ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಖೆಯ ಆದ್ಯ ನನ್ನ (ಸು. 960–75). ಇವನ ಮಗ ಕತ್ತ ಅಥವಾ ಒಂದನೆಯ ಕಾರ್ತವೀರ್ಯ (ಸು. 975–1000). 980ರ ಇವನ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲನೆಯ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ

ಇವನು ಚಾಳುಕ್ಯ ಇಮ್ಮಡಿ ತೈಲನ ಸಾಮಂತನಾಗಿ ಕುಹುಂಡಿ 3000 ಪ್ರಾಂತ್ಯವನ್ನು ಪಾಲಿಸುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇವನೇ ಈ ವಂಶದ ನಿಜವಾದ ಸ್ಥಾಪಕ. ಕಾರ್ತವೀರ್ಯನ ಅನಂತರ ಇವನ ಮೊದಲನೆಯ ಮಗ ದಾಯಿಮ ಮತ್ತು ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಮಗ ಕಣ್ಣ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಆಳಿದರು. ಅನಂತರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ದಾಯಿಮನನ್ನು ರಟ್ಟರ ಮೇರು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ. ಕಣ್ಣನ ಮಗ ಎರಗ ಅಥವಾ ಎರೆಯಮ (ಸು. 1030–47) ಚಾಳುಕ್ಯ 2ನೆಯ ಜಯಸಿಂಹನ ಮಹಾಸಾಮಂತ. ರಟ್ಟಮಾರ್ತಾಂಡ, ರಟ್ಟನಾರಾಯಣ, ಸಿಂಗನಗರುಡ ಮುಂತಾದ ಇವನ ಬಿರುದುಗಳಿಂದ, ಇವನು 2ನೆಯ ಜಯಸಿಂಹನ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಕನಾಗಿ ತನ್ನ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಬೆಳೆಯಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಎರಗನ ಮರಣಾನಂತರ ಇವನ ಸಹೋದರನಾದ ಅಂಕ (ಸು. 1047–64) ರಾಜನಾದ. ಇವನು ಚಾಳುಕ್ಯ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಸಾಮಂತ. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚೋಳರು ಕೊಲ್ಲಾಪುರದವರೆಗೂ ನುಗ್ಗಿದರು. ಅಂಕನ ಅನಂತರ, ಇವನ ಅಣ್ಣನ ಮಗನಾದ ಸೇನ (ಸು. 1064–66), ಅನಂತರ ಅವನ ಮಗ ಇಮ್ಮಡಿ ಕಣ್ಣ (ಕಣ್ಣಕೈರ) ಆಳಿದರು. ಇಮ್ಮಡಿ ಕಣ್ಣನೂ ಅವನ ಸಹೋದರ ಇಮ್ಮಡಿ ಕಾರ್ತವೀರ್ಯನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ರಾಜ್ಯಭಾರ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇಮ್ಮಡಿ ಕಣ್ಣನು ಕದಂಬರ ದೊರೆ ಜಯಕೇಶಿಯೊಡನೆ ಸೇರಿ ಲಾಟ ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿಹೋಗಿ ವಿಜಯಿಯಾದನೆಂದು ಊಹಿಸಲು ಅವಕಾಶವಿದೆ. ಇಮ್ಮಡಿ ಕಣ್ಣನ ಹಿಂದಿನವರೆಲ್ಲ ಸಾಮಂತರೆಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೆ, ಇವನು ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರ ಪದವಿಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲನೆಯ ರಟ್ಟರಾಜ. ಸು. 1068ರಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣ ಮರಣ ಹೊಂದಿದ. ಅನಂತರ ಸಹರಾಜನಾಗಿದ್ದ ಇವನ ತಮ್ಮ ಇಮ್ಮಡಿ ಕಾರ್ತವೀರ್ಯ ಮೊದಲ ಇಮ್ಮಡಿ ಸೋಮೇಶ್ವರ. ಅನಂತರ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಇವರ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಆಳಿದ. ಕಾರ್ತವೀರ್ಯನ ಮಗ ಇಮ್ಮಡಿ ಸೇನ (ಸು. 1094–1129). ಇವನು ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಮಗ ಯುವರಾಜ ಜಯಕರ್ಣನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ. ಹೊಯ್ಸಳರು, ಗೋವೆಯ ಕದಂಬರು, ಪಾಂಡ್ಯರು, ಶಿಲಾಹಾರರು ಮುಂತಾದವರು ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನನ್ನು ಸೋಲಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಇಮ್ಮಡಿ ಸೇನನು ದಂಡನಾಯಕ ಚಾಮುಂಡ ಮತ್ತು ಸಿಂದದೊರೆ ಆಚುಗಿ ಇವರೊಡನೆ ಸೇರಿ ಚಾಳುಕ್ಯರಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿದ. ಇವನು ಕೆಲಕಾಲ ಮುಮ್ಮಡಿ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಅಧೀನನೂ ಆಗಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಇಮ್ಮಡಿ ಸೇನನ ಅನಂತರ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕಾರ್ತವೀರ್ಯ (1129–88) ರಾಜನಾದ. ಕಳಚುರಿಗಳು ಚಾಳುಕ್ಯರನ್ನು ಮೂಲೆಗೊತ್ತಿದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕಾರ್ತವೀರ್ಯ ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಲು ಹವಣಿಸಿದರೂ ಫಲಿಸದೆ ಕೊನೆಗೆ ಅವರ ಸಾಮಂತನಾದ. ಕಳಚುರಿಗಳ ಅವನತಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾದಾಗ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಎಂದಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನೂ ಹೊತ್ತು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಆಳಿದ. ಆದರೆ ಮುಂದೆ ಚಾಳುಕ್ಯ ನಾಲ್ವಡಿ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಇವನ ರಾಣಿ ಪದ್ಮಲದೇವಿ ಜೈನಧರ್ಮಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಳು.

ಮುಮ್ಮಡಿ ಕಾರ್ತವೀರ್ಯನ ಅನಂತರ ಅವನ ಮಗನಾದ ಒಂದನೆಯ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವ (1188–99) ಮೊದಲು ಸಾಮಂತ ಪದವಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಂಡು ಹೊಯ್ಸಳರಿಗೂ ಸೇವುಣರಿಗೂ ಕಾದಾಟಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಗೋವೆಯ ಕದಂಬರ ವಶದಲ್ಲಿದ್ದ ವೇಣುಗ್ರಾಮವನ್ನು ಅವರಿಂದ ಕಿತ್ತುಕೊಂಡು ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಸವದತ್ತಿಯಿಂದ ವೇಣುಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಬದಲಾಯಿಸಿದ. ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವನಿಗೆ ಚಂದಲದೇವಿ ಎಂಬ ರಾಣಿಯಿಂದ ಕಾರ್ತವೀರ್ಯ (ನಾಲ್ವಡಿ) ಮತ್ತು ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಎಂಬ ಮಕ್ಕಳಿದ್ದರು. ತಮ್ಮ ತಂದೆಯ ಮರಣಾನಂತರ ಇವರಿಬ್ಬರೂ ರಾಜ, ಯುವರಾಜರಾಗಿ ಆಳಿದರು. ನಾಲ್ವಡಿ ಕಾರ್ತವೀರ್ಯನೂ ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿಯೇ ರಾಜ್ಯವಾಳಿದ (1199–1221). ಸು.1210ರಲ್ಲಿ ಇವನ ಸಹೋದರನೂ ಯುವರಾಜನೂ ಆಗಿದ್ದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಅಕಾಲಮೃತ್ಯುವನ್ನು ಹೊಂದಿದ. ನಾಲ್ವಡಿ ಕಾರ್ತವೀರ್ಯನ ಮಗನಾದ ಇಮ್ಮಡಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವ (1221–33) ಮುನಿಚಂದ್ರನೆಂಬ ಗುರುವಿನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಸೇವುಣ ಸಿಂಘನೊಡನೆ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಿದ. ಆದರೆ ಆ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಪರಾಜಿತನಾದ. ಇದರಿಂದ ರಟ್ಟರ ಆಳ್ವಿಕೆಯೂ ಕೊನೆಗೊಂಡಿತು.

ರಟ್ಟರ ವಂಶಾವಳಿ

ಮೊದಲನೆಯ ಶಾಖೆ :

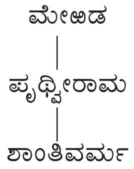
ಮೇಱಡ
ಪೃಥ್ವೀರಾಮ
ಶಾಂತಿವರ್ಮ

ಎರಡನೆಯ ಶಾಖೆ :

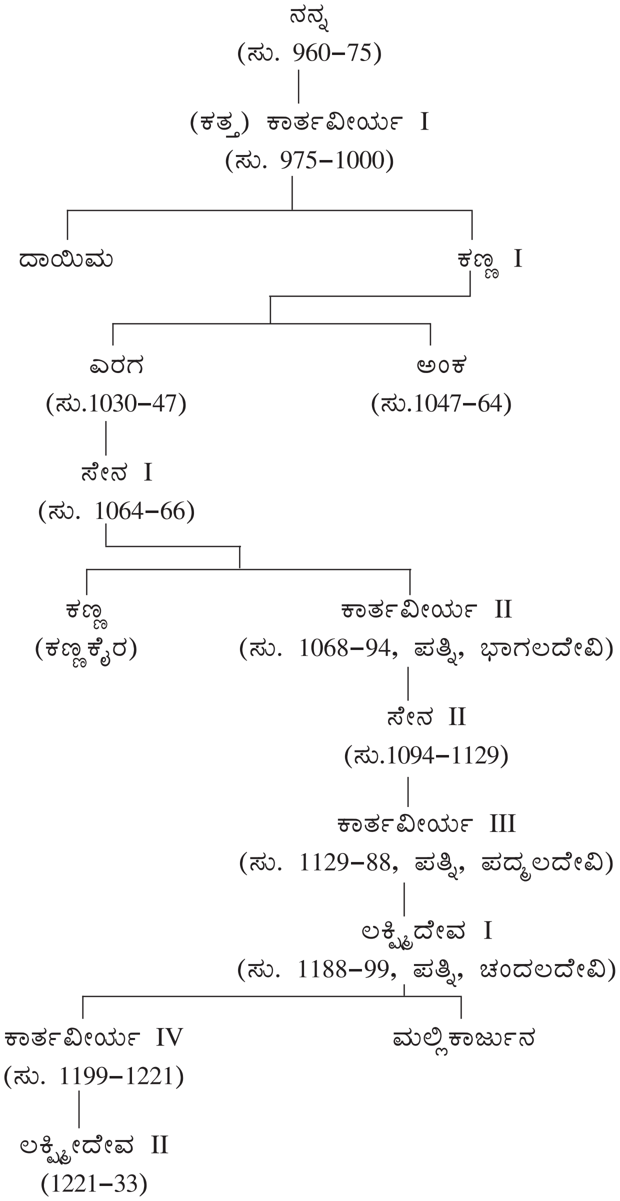
ನನ್ನ
(ಸು. 960–75)
(ಕತ್ತ) ಕಾರ್ತವೀರ್ಯ I
(ಸು. 975–1000)
ದಾಯಿಮ
ಕಣ್ಣ I
ಎರಗ
(ಸು.1030–47)
ಅಂಕ
(ಸು.1047–64)
ಸೇನ I
(ಸು. 1064–66)
ಕಣ್ಣ
(ಕಣ್ಣಕೈರ)
ಕಾರ್ತವೀರ್ಯ II
(ಸು. 1068–94, ಪತ್ನಿ, ಭಾಗಲದೇವಿ)
ಸೇನ II
(ಸು.1094–1129)
ಕಾರ್ತವೀರ್ಯ III
(ಸು. 1129–88, ಪತ್ನಿ, ಪದ್ಮಲದೇವಿ)
ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವ I
(ಸು. 1188–99, ಪತ್ನಿ, ಚಂದಲದೇವಿ)
ಕಾರ್ತವೀರ್ಯ IV
(ಸು. 1199–1221)
ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ
ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವ II
(1221–33)

ರಟ್ಟರು ಕರ್ನಾಟಕದ ರಾಜಕೀಯ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲೂ ಖ್ಯಾತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ರಟ್ಟ ರಾಣಿಯರಲ್ಲಿ ಅನೇಕರು ಜೈನ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದರೆ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಈಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದರು. ನಾಲ್ವಡಿ ಕಾರ್ತವೀರ್ಯನು (1201) ರಾಯಭಾಗದ ಆದಿನಾಥ ಬಸದಿಗೆ ದಾನ ನೀಡಿದ್ದಾನೆ. ಆತನ ಸಚಿವ ಬೆಳಗಾವಿಯಲ್ಲಿ ರಟ್ಟ ಜಿನಾಲಯ ಕಟ್ಟಿಸಿ ಕೃತಾರ್ಥನಾದ. ಇದೇ ಕಾರ್ತವೀರ್ಯನು 1219ರಲ್ಲಿ ನೇಸರ್ಗಿಯ ಶಿವಾಲಯವೊಂದಕ್ಕೆ ದಾನ ನೀಡಿದ್ದಾನೆ. ಇವರು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು. ಒಂದನೆಯ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವ ಕರ್ಣಪಾರ್ಯ ಮತ್ತು ನೇಮಿಚಂದ್ರ ಎಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕನ್ನಡ ಲೇಖಕರ ಪೋಷಕನಾಗಿದ್ದರೆ, ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಪುರಾಣದ ಕರ್ತೃ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಪಂಡಿತನು ನಾಲ್ವಡಿ ಕಾರ್ತವೀರ್ಯನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿದ್ದ. ನಾಲ್ವಡಿ ಕಾರ್ತವೀರ್ಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಸಂಪದ್ಭರಿತ ನಗರವಾಗಿದ್ದು ದೂರದೇಶದ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳೂ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ.

(ಎ.ವಿ.ಎನ್.)

ರಟ್ಟೀಹಳ್ಳಿ: ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಹಿರೇಕೆರೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರು ರೈಲ್ವೆ ನಿಲ್ದಾಣದಿಂದ 27 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 11,702. ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಊರು ರಟ್ಟೀಹಳ್ಳಿ 100 ಎಂಬ ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ಇಂದಿಗೂ ಆ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯ ಕುರುಹುಗಳಾಗಿ ಕದಂಬೇಶ್ವರ, ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯ ಮುಂತಾದವುಗಳಿವೆ.

ರಟ್ಟೀಹಳ್ಳಿಯ ಮೊದಲ ಉಲ್ಲೇಖ ಕಾವ್ಯಾವಲೋಕನಂ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ (ಪದ್ಯ 212) ಬಂದುದಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಎರಡನೆಯ ತೈಲಪ ರಟ್ಟೀಹಳ್ಳಿ ಮೊದಲಾದ ಹಲವು ಸ್ಥಳಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದುದಾಗಿ ಆ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಎರಡನೆಯ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೊಮ್ಮದೇವ ದಂಡಾಧೀಶನಿಗೆ ಬನವಾಸಿ ನಾಡಿನ ಆಡಳಿತವನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಟ್ಟ ಉಲ್ಲೇಖ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಪಾಂಡ್ಯದೇವನಿಂದ (1174) ಕದಂಬೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ದಾನ ಬಿಟ್ಟ ಸಂಗತಿ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿದೆ. ರಟ್ಟೀಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಮಠದ ಮಲ್ಲಿನಾಥ ದೇವರಿಗೆ ದಾನ ಕೊಟ್ಟ ಸಂಗತಿ ಸೇವುಣ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಎರಡನೆಯ ಸಿಂಘಣನ ಕಾಲದ (1238) ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಈ ದತ್ತಿಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ ವ್ಯಕ್ತಿ ಸ್ಥಾನಾಚಾರ್ಯ ರಾಜಗುರು ಮೂರುಜಾವಿದೇವ. ಕದಂಬೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಹಾಗೆ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಸಿದ್ದಗಿರಿ, ಜೈನಬಸದಿ ಇವೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದುವು. ಇಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ಕುಮುದ್ವತಿ ನದಿದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ, ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಶಾಸನ ಸೇವುಣ ದೊರೆ ರಾಮಚಂದ್ರನ ಕಾಲದ್ದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಯವಿಭಾಡ ಬಿರುದಿನ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನಾದ ಸಳುವೆಯ ಆಚರಸ ಪಂಡಿತನು ಮಾಡಿದ ದಾಳಿಯ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ವಿಜಯನಗರದ ಸದಾಶಿವರಾಯನ ಕಾಲದ ಒಂದು ಶಾಸನ ಇಲ್ಲಿನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೊಬ್ಬನಿಗೆ ದಾನ ನೀಡಿದುದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಮತ್ತು ಮರಾಠರ ನಡುವೆ ನಡೆದ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ರಟ್ಟೀಹಳ್ಳಿಯು ಹೈದರನ ಒಂದು ಅತ್ಯಂತ ಭದ್ರವಾದ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದಿತು. ಆಗ ಇಲ್ಲಿ ಆತ ತನ್ನ ದಂಡನಾಯಕ ಫಜಲ್ ಉಲ್ಲಾನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ 20,000 ಕುದುರೆ ಹಾಗೂ 40,000 ಪದಾತಿಸೈನ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ. ಆತ ಮರಾಠರ ವಿರುದ್ಧ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಸೋತಾಗ ರಟ್ಟೀಹಳ್ಳಿಯಿಂದ ಕಾಲ್ದೆಗೆದ. ಅನಂತರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಊರಿನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತ ಬಂತು.

(ಎಸ್.ಜಿ.ಎ.)

ರತ್ನಾಕರವರ್ಣಿ: 16ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಜೈನಕವಿ. ಕನ್ನಡದ ಸಾಂಗತ್ಯ ಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಗಣ್ಯನಾದವ. ಭರತೇಶವೈಭವ, ತ್ರಿಲೋಕಶತಕ, ರತ್ನಾಕರಾಧೀಶ್ವರ ಶತಕ, ಅಪರಾಜಿತೇಶ್ವರ ಶತಕ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳ ಕರ್ತೃ. ಇವನಿಗೆ ರತ್ನಾಕರ, ರತ್ನಾಕರ ಅಣ್ಣ, ರತ್ನಾಕರಸಿದ್ದ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳೂ ಇದ್ದು ತನಗೆ ರತ್ನಾಕರಸಿದ್ದ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಅತ್ಯಂತ ಮೆಚ್ಚಿಗೆಯಾದುದೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಚಾರುಕೀರ್ತಿ ಆಚಾರ್ಯ ಇವನ ದೀಕ್ಷಾಗುರು. ಹಂಸನಾಥ ಮೋಕ್ಷಗುರು.

ರತ್ನಾಕರವರ್ಣಿ ತನ್ನ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಂತ ಜೀವಿತಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಯಾವ ದಾಖಲೆಗಳನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಇವನನ್ನು ಕುರಿತು ಕೆಲವು ಬಾಹ್ಯ ವಿವರಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಆದರೆ ಅವು ಎಷ್ಟು ವಿಶ್ವಸನೀಯವೆಂಬುದು ಸರಿಯಾಗಿ ಹೇಳಬರುವಂತಿಲ್ಲ. ದೇವಚಂದ್ರ (1770–1841) ತನ್ನ ರಾಜಾವಳೀ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ರತ್ನಾಕರವರ್ಣಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಕೆಲವು ವಿವರಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಆತನ ಹೇಳಿಕೆಯ ಪ್ರಕಾರ ರತ್ನಾಕರವರ್ಣಿ ಸೂರ್ಯವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನು. ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಕುಲದವನು, ತುಳು ದೇಶದವನು, ಮೂಡುಬಿದರೆಯವನು, ದೇವರಾಜನ ಮಗ, ರತ್ನಾಕರಾಧೀಶನೆಂದು ಹೆಸರು. ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿ ಜೈನಾಗಮಗಳ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದ. ಕವಿಯಾದ ಮೇಲೆ ತೌಳವದೇಶದ ಭೈರರಸ ಒಡೆಯರ ಆಸ್ಥಾನಕವಿಯಾಗಿ ಶೃಂಗಾರಕವಿಯೆಂಬ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪಡೆದ. ಇವನು ಯೋಗಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲೂ ಕಾವ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದಷ್ಟೇ ಪ್ರವೇಶ ಪಡೆದಿದ್ದ. ಈತನೂ ವಿಜಯಣ್ಣನೂ ಸಮಕಾಲೀನರು. ವಿಜಯಣ್ಣನ ಕಾವ್ಯವಾದ ದ್ವಾದಶಾನುಪ್ರೇಕ್ಷೆಗೆ ದೊರೆತ ಮರ್ಯಾದೆ–ಪ್ರಭಾವನೆ ಕಂಡು ತಾನೂ ಭರತೇಶ್ವರಚರಿತೆಯೆಂಬ ಕಾವ್ಯ ಬರೆದು ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯ ಬಂದ ಕಾರಣದಿಂದ ಬೇಸರಿಸಿ ವೀರಶೈವಧರ್ಮ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಬಸವಪುರಾಣ ಮೊದಲಾದ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ. ಕಡೆಗೆ ಕೋಪ ಉಪಶಮನವಾದ ಮೇಲೆ ಮತ್ತೆ ಜೈನಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಶತಕವನ್ನೂ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಗೀತೆಗಳನ್ನೂ ಬರೆದ.

ದೇವಚಂದ್ರನ ಈ ನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿ ವಸ್ತುಸ್ಥಿತಿಯ ಜೊತೆಗೆ ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷೆಗಳೂ ವಿಸಂಗತಿಗಳೂ ಸೇರಿವೆ. ರತ್ನಾಕರ ತುಳು ದೇಶದ ಕವಿಯೆಂಬುದು ಸ್ಥಾಪಿತ ಸತ್ಯ. ಆತ ತುಳು ಭಾಷೆಯ ಪರಿಣತನೂ ಆಗಿದ್ದ. ಅಲ್ಲದೆ ಜೈನಮತದಿಂದ ಮತಾಂತರಮಾಡಿದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತೆಲುಗುಭಾಷಾಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೂ ಸುತ್ತಿರಬೇಕು. ಅದರಿಂದಲೇ ಆತನಿಗೆ ‘ಅಯ್ಯಯ್ಯಾ ಚೆನ್ನಾದುದೆನೆ ಕನ್ನಡಿಗರು ರಯ್ಯ ಮಂಚಿದಿಯೆನೆ ತೆಲುಗಾ ಅಯ್ಯಯ್ಯ ಎಂಚಪೊರ್ಲಾಡೆಂದು ತುಳುವರು ಮೆಯ್ಯುಬ್ಬಿ ಕೇಳಬೇಕಣ್ಣಾ’ ಎಂದು ಮೂರು ಭಾಷೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸುವುದು ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ರತ್ನಾಕರ ಜೈನಧರ್ಮದಿಂದ ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ‘ತಜ್ಜಾತಿಯನುತ್ತರೋತ್ತರಗೊಳಿಸಿ ನೆಗಳ್ಚಿದ್ದೂ’ ನಡೆದ ನನ್ನಿಯೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಆಧಾರಗಳೂ ಇವೆ; ರತ್ನಾಕರನ ಕೀರ್ತನೆಯೊಂದರಲ್ಲಿ ‘ಕರ್ಮವೇ ಬಲ್ಲಿತಲ್ಲ ಜಿನಧರ್ಮವನುಳಿದೆನ್ನನೀಪರಿ ಹುಚ್ಚುಮಾಡಿತಲ್ಲ; ಕರ್ಮವಶದಿ ಕಾರ್ಗತ್ತಲೆ ಕವಿದೆನ್ನ ಚರ್ಮಕ್ಕೆ ಲಿಂಗವು ಬಿತ್ತಲ್ಲ; ನಿರ್ಮಲ ಶ್ರೀಜಿನಧರ್ಮದೊಳಿದ್ದೆನ್ನ ಈ ಮೈ ಹುಚ್ಚು ಮಾಡಿತಲ್ಲ ಎಂಬ ಹೇಳಿಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಅನುರಣಿಸುವ ಸಾಲುಗಳು ರತ್ನಾಕರನ ಶತಕಗಳಲಿಯೂ ಬರುತ್ತವೆ. ದೇವಚಂದ್ರನ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹದ ಭಾಗವೂ ಇದೆ; ರತ್ನಾಕರ ವಿಜಯಣ್ಣನ (ಸು. 1448) ಸಮಕಾಲೀನನೆಂಬುದು, ಬಸವಪುರಾಣವನ್ನು ಬರೆದನೆಂಬುದು ಈ ಸಂದೇಹ ಭಾಗ. ರತ್ನಾಕರನಿಗೆ ದೇವಚಂದ್ರ ಶಕ 1479 (ಸು. 1557) ಎಂದು ಕಾಲವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ವಿಜಯಣ್ಣ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಪೂರೈಸಿದ್ದೇ 1448ರಲ್ಲಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಸಮಕಾಲೀನರಲ್ಲ. ಬಸವಪುರಾಣವನ್ನು ರತ್ನಾಕರ ಬರೆದುದಲ್ಲವೆಂಬುದಕ್ಕೆ

ಆಧಾರಗಳಿರುವಂತೆ ಬರೆದನೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲ. ರತ್ನಾಕರನೇ ಈ ಮತಾಂತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಶತಕವನ್ನು ಬರೆದನೆಂಬ ಹೇಳಿಕೆಯಿರುವ ಪದ್ಯವೊಂದು ಪ್ರಾಚೀನ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಯೊಂದರಲ್ಲಿದೆ. ಇದನ್ನು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಲು ಬಾಧಕಗಳಿವೆ. ರತ್ನಾಕರನ ಸುತ್ತ ಇಂಥ ಕಾಲ್ಪನಿಕ ಸಂಗತಿ ಗಳು ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಹಬ್ಬಿವೆ. ಯೋಗದ ಮೂಲಕ ಈತ ಭೈರರಸನ ಮಗಳ ಕನ್ನೆಮಾಡಕ್ಕೆ ಹೋಗಿಬರುತ್ತಿದ್ದು ಇವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಸ್ನೇಹವೇರ್ಪಟ್ಟು ದೊರೆಯ ಆಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರನಾಗಿ ಸಂನ್ಯಾಸ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದನೆಂದೂ ಒಂದು ಹೇಳಿಕೆಯಿದೆ. ಗಟ್ಟಿಪಾತಳಿಯ ಮೇಲೆ ನಿಲ್ಲದ ಇಂಥ ಹೇಳಿಕೆಗಳನ್ನು ನಂಬುವಂತಿಲ್ಲ.

ರತ್ನಾಕರ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳಿಗೆ ಶರಣಾದವನಲ್ಲ; ಸಂಸಾರಸುಖವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಬೇಕೆಂದವನಲ್ಲ; ಉಂಡರೇನು ಉಟ್ಟರೇನು ಅಬಲೆಯರೊಡನೆ ಕೂಡಿದರೇನು ಎಂದು ನೇರವಾಗಿ ಕೇಳಿದವನು; ಯಾವುದರಲ್ಲೂ ಒಂದು ಇತಿಮಿತಿ ಇರಬೇಕೆಂದವನು. ವಸ್ತುವಿನ ಆಯ್ಕೆಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ವಹಣೆಯಲ್ಲಿ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿ ಯಾದೃಚ್ಛಿಕವಾಗಿ ನಡೆದವನು. ರೂಢಿ ರೀತಿ ರಿವಾಜುಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಹೀನತೆಯಿದ್ದಾಗ ಮುಲಾಜಿಲ್ಲದೆ ಕಿತ್ತೆಸೆದು ಸರಿಕಂಡ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಧೀಮಂತನಂತೆ ಹೆಜ್ಜೆ ಹಾಕಿದವನು. ಜೈನ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಕಾವ್ಯಪದ್ಧತಿಗೆ ಪೂರ್ಣ ತಿಲಾಂಜಲಿಯಿತ್ತು ಬಿನ್ನಹ ಗುರುವೆ ಧ್ಯಾನಕೆ ಬೇಸರಾದಾಗ ನಿನ್ನನಾದಿಯ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಕನ್ನಡದೊಳಗೊಂದು ಸುಕಥೆಯ ಪೇಳುವೆ ಎಂದು ಹೇಳಲು ತೊಡಗಿದ್ದಾನೆ. ಅಷ್ಟಾದಶ ವರ್ಣನೆಗಳಲ್ಲೂ ಎಷ್ಟು ಬೇಕೊ ಅಷ್ಟಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ, ಉಚಿತತೆ ತಕ್ಕಷ್ಟು ಪ್ರವೇಶ ಪಡೆದಿದೆ. ಸಕಲ ಲಕ್ಷಣವು ವಸ್ತುಕಕೆ ವರ್ಣಕಕಿಷ್ಟು ವಿಕಳವಾದರು ದೋಷವಿಲ್ಲ ಸಕಲಲಕ್ಷಣಕಾಗಿ ಬಿರಸು ಮಾಡಿದರೆ ಪುಸ್ತಕದ ಬದನೆಕಾಯಹುದು ಎಂಬುದು ಕವಿಯ ಧೋರಣೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ರಳಕುಳಶಿಥಿಲಸಮಾಸಗಳ ಕೋಟಲೆ ಹಾಡುವ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೇಡವೆಂಬುದು ಕವಿಯ ಆಶಯ.

(ಎಚ್.ಪಿ.ಎನ್.)

ಭರತೇಶವೈಭವ 80 ಸಂಧಿಗಳು ಹಾಗೂ 10,000 ಪದ್ಯರಾಶಿಯನ್ನುಳ್ಳ ಸಾಂಗತ್ಯ ಕಾವ್ಯ. ಭೋಗವಿಜಯ, ದಿಗ್ವಿಜಯ, ಯೋಗವಿಜಯ, ಅರ್ಕಕೀರ್ತಿವಿಜಯ, ಮೋಕ್ಷವಿಜಯ ಎಂಬ ಪಂಚವಿಜಯಗಳಾಗಿ ಕಾವ್ಯ ವಿಭಾಗಗೊಂಡಿದೆ.

ಭರತೇಶ ಪ್ರಥಮ ತೀರ್ಥೇಶನ ಹಿರಿಯ ಮಗ, ಮೊದಲ ಚಕ್ರಿ. ಇಡೀ ಕಾವ್ಯ ಆತನ ನಿತ್ಯಜೀವನದ ದಿನಚರಿಯಂತಿದ್ದು, ಅವನ ಒಟ್ಟು ಬದುಕಿನ ವಿಸ್ತಾರ ವೈವಿಧ್ಯ ವಿಲಾಸ ವೈಭವಗಳ ಮಹೋನ್ನತಿಯನ್ನು ತುಂಬ ಕಲಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಕನ್ನಡಿಸಿದೆ. ಆತನ ಬಹಿರಂಗದ ಭೋಗದ ಬದುಕಿನಂತೆ ಯೋಗದ ಅಂತರಂಗದ ಜೀವನವನ್ನೂ ಕವಿ ಬಣ್ಣಕಟ್ಟಿ ಕುಸುರಿಕೆಲಸದಂತೆ ನಯವಾಗಿ ಬಿಡಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ರತ್ನಾಕರವರ್ಣಿ ಜಿನಸೇನರ ಪೂರ್ವಪುರಾಣ ಹಾಗೂ ಪಂಪನ ಆದಿಪುರಾಣಕ್ಕೆ ಋಣಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ಮುಂದಿನ ಕವಿಗಳಿಗೆ ತಾನೇ ಆದರ್ಶದ ಗಣಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ; ಮಹಾಕವಿಯೆಂಬ ಹೆಸರಿಗೆ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪಾತ್ರನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಭರತೇಶವೈಭವವು ಭರತೇಶನ ಚರಿತೆ. ಇದರ ಗತಿ ಮತಿ ಆಯು ಉಸಿರು ಹೆಸರು ಎಲ್ಲ ಅವನೆ. ಭರತನ ಸಾರ್ಥಕ ಜೀವನದ ಹಲವು ಪ್ರಮುಖ ಮಜಲುಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಮಾಡಿದ ಕಲಾತ್ಮಕವಾದ ಪಕ್ವವಿಮರ್ಶೆಯಂತೆ ಈ ಕೃತಿ ಮೈ ಪಡೆದಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕವಿಯ ಸಮೃದ್ಧವಾದ ಅನುಭವ ಹಾಗೂ ವಿಕಸನಶೀಲವಾದ ವೈಚಾರಿಕತೆ ಒಂದೇ ಲೋಹವಾಗಿ ಕರಗಿ ಬಂದಿವೆ. ಪುರಾಣವಾದುದನ್ನು ಕಾವ್ಯವನ್ನಾಗಿಸುವಲ್ಲಿ ಕವಿ ಅಪರೂಪ ಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದಿದ್ದಾನೆ. ಹಳೆಯ ವಸ್ತುವಿಗೆ ಹೊಸ ಕಸಿ ಎಸಗಿದ್ದಾನೆ. ಜೈನವಸ್ತುವನ್ನೂ ವೈದಿಕ ಕಾವ್ಯ ವಿನ್ಯಾಸದ ಜತೆಗೆ ಜಾನಪದ ಸತ್ತ್ವದ ಉತ್ತಮ ಅಂಶಗಳನ್ನೂ ತೆಕ್ಕೆಹಾಕಿದ್ದಾನೆ. ಜನಪದ ಪ್ರತಿಭೆಯ ಸಾಮುದಾಯಿಕ ಮನಸ್ಸಿನ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಫಲಗಳಾದ ಕಥೆಗಳು, ಕ್ರಿಯೆಗಳು, ಆಶಯಗಳು, ಕ್ರಿಯಾತ್ಮಕವಾದ ಮಾನವ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಏನೇನು ರೂಪಾಂತರ ಪಡೆಯಬಹುದೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಭರತೇಶ ವೈಭವ ಲಕ್ಷ್ಯದಂತಿದೆ.

ರತ್ನಾಕರನಿಗೆ ಶಬ್ದದಾರಿದ್ರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಕನ್ನಡ ಶಬ್ದಭಂಡಾರ ಕವಿಗೆ ಅಂಗೈ ಮೇಲಣ ನೆಲ್ಲಿಯಕಾಯಿ, ಶಬ್ದಗಳು, ಅವುಗಳಿಗಿರುವ ಅರ್ಥ–ಭಾವ–ನಾದ–ಧ್ವನಿಕೋಶಗಳ ಬೆಡಗಿನಿಂದ ಅಡೆತಡೆಯಿಲ್ಲದೆ ನಿರರ್ಗಳವಾಗಿ ಪುಟಿಯುತ್ತಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಸಾಂಗತ್ಯದ ಸೀಮಾಪುರುಷನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಸಾಂಗತ್ಯದ ವಿಲಾಸಮಯ ಸರಳ ಸುಂದರ ಲವಲವಿಕೆಯ ಶೈಲಿ, ದೃಶ್ಯಚಿತ್ರಗಳಿಂದ ಹೃದ್ಯವಾಗಿದೆ. ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಒಂದೊಂದು ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಉಜ್ವಲಚಿತ್ರ ಮೂಡುತ್ತಾ ಅವೆಲ್ಲ ಒಟ್ಟಾಗಿ ಕೂಡುತ್ತ, ಒಂದು ಅನುಭವ ಕೇಂದ್ರವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಡುತ್ತವೆ. ಈ ಚಿತ್ರಗಳಿಗೆ ಕವಿ ಕೊಡುವ ಮಾನವೀಯ ಸ್ಪರ್ಶದಿಂದಾಗಿ ಭರತೇಶವೈಭವದ ಚಿತ್ರಗಳು ಚಿರಂತನವಾಗಿವೆ.

ಕವಿ ಎಂಥ ಗಹನವಾದ ವಿಚಾರವನ್ನೂ ನಿರಾಯಾಸವಾಗಿ ಸಂವಹನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆವರಣದ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಆತ ಸಾಧಿಸಿರುವ ಯಶಸ್ಸು ಅದ್ಭುತ. ನಾಟಕೀಯ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳ ಅನುಭವಗಳನ್ನು ಇಂದ್ರಿಯಗಮ್ಯವನ್ನಾಗಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಗುಣಗಳಿಂದ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಎತ್ತರ ನಿಲುಕುವಂತೆ ಕವಿ ಸಾಧಿಸಿ ತೋರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ನೆನಪಿನ ನಾಲಿಗೆಯ ಮೇಲೆ ಬಹುಕಾಲ ರಸ ಒಸರಿಸುವ ಪರಿಭಾವ್ಯ ಪದ್ಯಗಳು ಪ್ರಸಂಗಗಳು ಸೂರೆಹೋಗಿವೆ. ಭೋಗವಿಜಯದ ಸಂಧಿಗಳು ಭಾವಗೀತೆಗಳಾಗಿ ಮೆಚ್ಚುಗೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗುತ್ತವೆ. ಜೇನ ಸೋನೆಯನ್ನು ಸುರಿದಂತೆ ಹಾಡಿದ ಗಾಯಕಿಯರ ಗಾನಕಲೆ ಇಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯಕಲೆಯಾಗಿ ಅವತರಿಸಿದೆ. ಇಂಥ ರೂಪಕ ಸಿಂಚಿತ ಭಾಷಾ ವಿಲಾಸ, ಚಿತ್ರಶಕ್ತಿ ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೆಕ್ಕಿದಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕುತ್ತದೆ. ನಾಟ್ಯರಂಗದ ತೆರೆ ಸರಿಯುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಸುಂದರಿಯರು ಸಮ್ಮೋಹನಸಾಗರದ ಸುಳಿಗಳಾಗಿ ‘ಬಲಕೆಡಕೊಲೆದು ಹರಿವೆಳವಿಸಿಲಲ್ಲಿ ಯೆಳನಾಗ ಹರಿವಂತೆ’ ಮೈಮುರಿದು ಸುಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಲಲಿತ ಶೃಂಗಾರಾದಿ ಕೋಮಲ ಭಾವಗಳು ತಮ್ಮ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಪದರಗಳನ್ನು ಕವಿಯ ಪಾರದರ್ಶಕ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಫುಟವಾಗಿ ತೋರಿಸುತ್ತವೆ. ಅಟ್ಟುವ ತೆರೆ ಓಡುವ ತೆರೆಗಳನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿದ ಕಡಲ ಬಣ್ಣನೆ, ಸೂರ್ಯೋದಯ, ಮಕ್ಕಳಾಟದ ವರ್ಣನೆ ಮೊದಲಾದುವು ವಾಸ್ತವತೆಯಲ್ಲಿ ಅದ್ದಿ ತೆಗೆದಂತಿವೆ.

ಕಲಾಪೂರ್ಣವಾದ ಭೋಗವಿಜಯದಲ್ಲಿ ಭರತನ ಮೂರು ದಿನಗಳ ರಾಗ ರಸಿಕತೆ ಸಂಜೆಗತ್ತಲಿನಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನ ಕಾಂತಿಯಲ್ಲಿ ರಂಜಿಸುವ ನಕ್ಷತ್ರ ಮಂಡಲದಂತಿದೆ. ಕವಿ ಗಮಕಿ ಗಾಯಕ ನರ್ತಕ ಸಮುದಾಯ ಭರತನ ಕಾಮನಬಿಲ್ಲಾಗಿ ನಿಲ್ಲುತ್ತಾರೆ. ಆತನದು ಅಪಾರ ಸಂಸಾರ, ಸಾವಿರಾರು ಮಡದಿಯರ ಶೃಂಗಾರ ಸಾಗರ. ಆತ ತನ್ನ ಹೆಂಡತಿಯರು, ಅವರ ತವರೂರನ್ನು ಮರೆಯುವಂತೆ ನೋಡಿಕೋಂಡ ಪ್ರಿಯಕರ, ಯಾವುದೇ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಂಥ ದಾಂಪತ್ಯಚಿತ್ರಣ ಅಪರೂಪ. ಇದು ಪ್ರಪಂಚಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಕನ್ನಡದ ಕೊಡುಗೆ. ರತ್ನಾಕರನ ಯಶಸ್ಸು ಸಂಸಾರಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿದೆ. ಇಷ್ಟಿದ್ದೂ ಇಲ್ಲಿನ ಶೃಂಗಾರ ಉನ್ನತವಾದುದು. ಇದು ಒಲಿದವರ ಕೂಟವನ್ನು ಅಕುಟಿಲವಾಗಿ ಬಿಡಿಸಿದೆ. ಕುಸುಮಾಜಿಯೊಡನೆ ಭರತ ಪ್ರೇಮದಿಂದ ಪುಳಕಿತವಾಗಿ ಕಳೆಯುವ ಇರುಳಿನ ಅನುಭವ ಶುದ್ಧಕಾವ್ಯವಾಗಿ ಹರಳುಗೊಂಡಿದೆ. ಲೈಂಗಿಕಾನುಭವ ಹೇಯವೆಂದು ಮರೆಮಾಡುವ ಮರ್ಯಾದೆಗಳಿಂದ ಪಾರಾದ ಇಲ್ಲಿನ ಮುಕ್ತವಾತಾವರಣ ಸ್ವಚ್ಛವಾಗಿ

ಅನಶ್ಲೀಲವಾಗಿ ಅಪೂರ್ವ ಶುಚಿತ್ವ ಪಡೆದಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಅಂತಃಪುರದ ಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ತಿಳಿಹಾಸ್ಯದ ಗೆರೆಯೊಂದು ಅಂಚು ಹೆಣೆದು ಮಿಂಚುತ್ತದೆ.

ಭರತೇಶವೈಭವ ಇಂಗ್ಲಿಷ್, ಹಿಂದಿ, ಗುಜರಾತಿ ಮತ್ತು ಮರಾಠಿ ಭಾಷೆಗಳಿಗೆ ಅನುವಾದಗೊಂಡಿರುವುದು ಆ ಕಾವ್ಯದ ಜನಪ್ರಿಯತೆಯನ್ನು ಎತ್ತಿ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. **(ಎಚ್.ಪಿ.ಎನ್.;ಜಿ.ಬಿ.)**

ರತ್ನಾಕರರನ ಹಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಜಿನಭಕ್ತಿಯದೇ ಮೇಲುಗೈ. ತ್ರಿಲೋಕ ಶತಕ ಜೈನಧರ್ಮಾನುಸಾರವಾಗಿ ಲೋಕಾಕೃತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ತೀರ ಸಪ್ಪೆಯಾದ ಕೃತಿ. ಅಪರಾಜಿತ ಶತಕ ಮತ್ತು ರತ್ನಾಕರ ಶತಕಗಳು ಭಾವಗೀತಾತ್ಮಕವಾದ ಖಂಡಕಾವ್ಯಗಳು. ಅಚ್ಚಗನ್ನಡ ಸೊಬಗು ಲಾಲಿತ್ಯಗಳಿಂದ ಭಾವಗೀತೆಯಾಗಿ ಹರಿದ ಇವನ ವೃತ್ತಗಳು ಹೃದಯಸ್ಪರ್ಶಿಯಾಗಿವೆ. ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಸಾಧಕನ ಆರ್ತಧ್ವನಿಯೂ ಕಡೆಗೆ ಸಿದ್ಧನ ಸಂತೃಪ್ತಿಯ ಸೊಲ್ಲೂ ಕೇಳುತ್ತದೆ. ಸಂಶಯಶ್ರದ್ಧೆ ಕಳಚಿ ಅಖಂಡಿತಶ್ರದ್ಧೆ ಮೂಡುತ್ತದೆ. ಅಳಲ ಕೊಳಲನ್ನೂದಿದ ಕವಿಯೇ ಆನಂದದ ಉದ್ಗಾರಗಳನ್ನು ಚಿಮ್ಮಿಸುತ್ತಾನೆ.

ರತ್ನಾಕರ ಶತಕದಲ್ಲಿ 228 ಪದ್ಯಗಳಿದ್ದು ವೈರಾಗ್ಯ, ನೀತಿ, ಆಧ್ಯಾತ್ಮ ವಿಚಾರಗಳು ಬೋಧಪ್ರದವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿವೆ. ಧರ್ಮಪಥಭ್ರಷ್ಟನಾದೆನಲ್ಲ ಎಂದು ಕೊರಗಿ ಕರಗಿ ಹರಿದ ಕವಿಯ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಕನ್ನಡಿಸುವ ಪದ್ಯಗಳು ಪ್ರಿಯವಾಗುತ್ತವೆ. ಯಾವ ಮುಚ್ಚುಮರೆಯೂ ಇಲ್ಲದೆ ಬಿಚ್ಚುಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ತನ್ನ ನಡೆನುಡಿಗಳ ನಡಾವಳಿಯನ್ನು ನಿರ್ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯವಾಗಿ ತಾನೇ ಪರಾಂಬರಿಸಿ ಹುಳುಕುಗಳನ್ನು ಹೊರಗೆಳೆಯುತ್ತಾನೆ. ನಾನಾಗರ್ಭದಿ ಪುಟ್ಟಿ, ಸ್ತ್ರೀಯಂ ಮಕ್ಕಳನೆಂತಗಲ್ವೆ, ಎತ್ತೆತ್ತ ಲತಾಂಗಿಯರ್ಸುಳಿದರತ್ತತ್ತಾಡುಗುಂ ಎಂಬಂಥ ಪದ್ಯಗಳು ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಟ್ಟಹಾಸ ಅಹಂಕಾರ ಭೋಗಗಳಿಂದ ಬೀಗುವ ಮನುಷ್ಯ ಮದ ಕರಗುತ್ತ ಸಾಗಿ ಸ್ವಂತ ವ್ಯಥೆಯ ಒಳದನಿಯೊಂದು ಕೇಳಿಸುತ್ತದೆ. ಕವಿ ಅಂತರ್ಮುಖಿಯಾಗುತ್ತಿರುವ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲೆಲ್ಲ ಕವಿಜೀವನದ ಉದ್ಗಾರಗಳು, ಉಸಿರಾಟ ಕೂಡ ಕೇಳುವಷ್ಟು ಭಾವಸ್ಪರ್ಶಿಯಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ಪಷ್ಟ ನಿಲುವಿನ ಎಳೆಗಳನ್ನು ನೇಯುತ್ತಿರುವ, ಒಂದು ಆರೋಗ್ಯಕರ ಜೀವನದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮೂಡಿಸಲು ಸಮರ್ಥವಾಗುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಮಲಗಿದ ಅನುಭವಗಳ ಅಸ್ಫುಟ ಆಕೃತಿಗಳನ್ನು ಮಾತಿನ ಬೆಳಕಿನಿಂದ ಎಚ್ಚರಕ್ಕೆ ತೆರೆಯುತ್ತ ಹೋಗುವ ಕಾಂತಿಮಯ ಭಾಗಗಳೂ ಇಲ್ಲಿವೆ.

ಅಪರಾಜಿತಶತಕದಲ್ಲಿ 128 ಪದ್ಯಗಳಿವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕವಿಯ ಅಂತರಂಗದಲ್ಲಿ ಸ್ಫುರಿಸಿದ ಭಾವತರಂಗಗಳು ಒಂದರ ಹಿಂದೆ ಒಂದರಂತೆ ವೀಚೀಗತಿಯಲ್ಲಿ ತೇಲಿಬರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಲಲಿತವಾದ ಪದಗುಂಫನ ಶ್ರುತಿಮಧುರವಾಗಿದೆ. ವಿಷಯನಿರೂಪಣೆ ಸ್ಫುಟವಾಗಿದ್ದು ಅರ್ಥಪೂರ್ಣವಾಗಿದೆ. ರತ್ನಾಕರಶತಕದ ಹಳವಂಡ, ಭಾವಪೂರದ ಅಬ್ಬರಗಳು ಇಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರವಾಹ ತಗ್ಗಿದ ಮೇಲಿನ ಪ್ರಶಾಂತತೆಯಿದೆ. ‘ಅರಸುವೆನೆನ್ನ ದೇಹದೊಳಗೆನ್ನನೆ ಕಾಣ್ಬೆನಮೂರ್ತ ಸಿದ್ಧನಂ ಪೊರಗೊಳಗೆಲ್ಲಮಂ ತೊಳೆದು ತಿಂಗಳ ಪುತ್ಥಳಿ ಮಾಡಿ ನೋಡುವೆ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಅರಿವಿನ ಹೊಂಬೆಳಗಿನಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಹಾದಿ ಹಿಡಿದು ಹೊರಟ ಧೃತಗತಿಯಲಯವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಬಹುಪಾಲು ಜೀವನವಿವೇಕದ ಮಾತುಗಳು ತನಗೆ ತಾನೆ ಹೇಳಿಕೊಂಡ ಸ್ವಗತ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಆವನುಮಕ್ಕೆ ನಿನ್ನಡಿಗಳಂ ನೆನೆವಾತನೆ ನನ್ನ ಬಂಧು, ರಂಭೆಯೆ ಬಂದು ತಾಂ ಕೊರಲನಪ್ಪಿದೊಡಂ ಪುಳಕಂಗಳಾಗದೇ.... ಬುದ್ಧಿ ಕಲಂಕದೇ ಶಿಲಾಸ್ತಂಭವೆನಲ್ಕೆಯೆನ್ನೊಳಗೆ ನಿಲ್ವೆನಪರಾಜಿತೇಶ್ವರಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಚಿತ್ತಚಾಂಚಲ್ಯಗಳು ಬತ್ತಿ ಆತ್ಮವಿಶ್ವಾಸ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿರುವುದು ನಿಚ್ಚಳವಾಗಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ಎರಡು ಶತಕಗಳು ಜೀವಂತವಾದ ಒಂದು ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ಹಂತಹಂತವಾಗಿ ಬೆಳದ ಕ್ರಮವನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸುವ ಹೆಜ್ಜೆಗುರುತುಗಳಾಗಿ ನಿಲ್ಲುತ್ತವೆ. ಆತ್ಮಕಥನದ ವೈಹಾಳಿಗತಿಯಲ್ಲಿ ಬಿಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳುವ ಈ ಬರೆವಣಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಆತ್ಮೀಯ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಜೀವನದ ಸಮೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ನಡೆಸಿದಂತಿದ್ದು ಕವಿಸ್ವಭಾವದ ಸಂಕೀರ್ಣ ಪದರಗಳನ್ನು ತೆರೆದಿರಿಸಿದಂತಿದೆ. ಮತೀಯ ಮಿತಿಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ ಸರ್ವಜನ ಗ್ರಾಹ್ಯವಾಗುವ ಈ ಪ್ರಾಂಜಲ ನಿರೂಪಣೆ ಪರಿಭಾವನಾರ್ಹವಾಗಿದೆ. **(ಎಚ್.ಪಿ.ಎನ್.)**

ರನ್ನ: ಸು. 949. ಕನ್ನಡದ ಮಹಾಕವಿಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬ. ಸಾಹಸಭೀಮ ವಿಜಯ, ಅಜಿತನಾಥಪುರಾಣ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯಗಳ ಕರ್ತೃ. ಪರಶುರಾಮಚರಿತೆ, ಚಕ್ರೇಶ್ವರಚರಿತೆ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ತಾನು ರಚಿಸಿರುವುದಾಗಿ ಅಜಿತಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ಆ ಕಾವ್ಯಗಳು ನಮಗೆ ದೊರೆತಿಲ್ಲ. ಈತ ರನ್ನಕಂದ ಎಂಬ ನಿಘಂಟೊಂದನ್ನು ರಚಿಸಿದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದೂ ಉಪಲಬ್ಧವಿಲ್ಲ.

ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಧೋಳ ಇವನ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ಈತ ಸು. 949ರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ. ಬಳೆಗಾರ ವೃತ್ತಿಯ ಜೈನಧರ್ಮೀಯ ಜಿನವಲ್ಲಭ ಈತನ ತಂದೆ; ತಾಯಿ ಅಬ್ಬಲಬ್ಬೆ. ದೃಢಬಾಹು, ರೇಚಣ, ಮಾರಮಯ್ಯ ಅಣ್ಣಂದಿರು. ಕವಿಗೆ ತನ್ನ ಹುಟ್ಟೂರಿನಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಪೋಷಣೆಗೆ ಅನುಕೂಲವಾದ ವಾತಾವರಣ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈತ ವಿದ್ಯೆ ಪಡೆಯಲೆಂದು ಗಂಗಮಂಡಲಕ್ಕೆ ಬಂದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಈತನಿಗೆ ಗಂಗರಾಜ್ಯದ ಮಂತ್ರಿಯೂ ವಿದ್ಯಾಪೋಷಕನೂ ಧರ್ಮಪೋಷಕನೂ ಆಗಿದ್ದ ಚಾವುಂಡ ರಾಯನ ಆಶ್ರಯ ದೊರಕಿತು. ಜೊತೆಗೆ ಅಜಿತಸೇನಾಚಾರ್ಯರಂಥ ಗುರುಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಷ್ಯತ್ವ ದೊರೆಕಿತು ಲೌಕಿಕ ಮತ್ತು ಧಾರ್ಮಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಪೂರೈಸಿದ. ಕನ್ನಡ-ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯ ರಚಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಪಡೆದ. ಅನಂತರ ಈತ ರಾಜಾಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಕೀರ್ತಿಗಳಿಸಿ ಹುಟ್ಟಿದೂರಿಗೆ ಮರಳಿ ಬಂದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ರನ್ನ ವಿಶೇಷ ಆತ್ಮಾಭಿಮಾನವುಳ್ಳ ಕವಿ. ತನ್ನ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದ ಬಗ್ಗೆ, ಕಾವ್ಯ ಶಕ್ತಿಯ ಬಗ್ಗೆ, ಕಾವ್ಯದ ಹಿರಿಮೆಯ ಬಗ್ಗೆ ನಿಸ್ಸಂಕೋಚವಾಗಿ ಹೊಗಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಚಾಳುಕ್ಯ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯಿಂದ ಕವಿಚಕ್ರವರ್ತಿ ಎಂಬ ಬಿರುದು ಪಡೆದುದನ್ನೂ ತಾನು ಜಿನಸಮಯದೀಪಕನೆಂಬುದನ್ನೂ ಹೆಮ್ಮೆಯಿಂದ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಆರಾತೀಯ ಕವೀಶ್ವರರಾರುಂ ಮುನ್ನಾರ್ತರಿಲ್ಲ ವಾಗ್ದೇವಿಯ ಭಂಡಾರದ ಮುದ್ರೆಯನೊಡೆದಂ ಸಾರಸ್ವತಮೆನಿಪ ಕವಿತೆಯೊಳ್ ಕವಿರನ್ನಂ ಎಂಬ ಮಾತು ರನ್ನ ತನ್ನ ಕಾವ್ಯಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳಿಕೊಂಡದ್ದಾದರೆ ರತ್ನಪರೀಕ್ಷನಾಂ ಕೃತಿರತ್ನಪರೀಕ್ಷಕನೆಂದು ಫಣಿಪತಿಯ ಫಣಾರತ್ನಮುಮಂ ರನ್ನನ ಕೃತಿರತ್ನಮುಮುಂ ಪೇಳ್ ಪರೀಕ್ಷಿಪಂಗೆಂಟೆರ್ದೆಯೆ ಎಂಬ ನುಡಿ ಸಹೃದಯ ವಿಮರ್ಶಕರನ್ನು ಕುರಿತದ್ದು. ಈ ಎರಡೂ ಒಣಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯ ಮಾತುಗಳಲ್ಲ ಎಂಬ ಸಂಗತಿ ಇವನ ಕಾವ್ಯಗಳ ಅಭ್ಯಾಸದಿಂದ ಸುವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಾಹಸಭೀಮವಿಜಯ 10 ಆಶ್ವಾಸಗಳುಳ್ಳ ಚಂಪೂಕಾವ್ಯ. ಗದಾಯುದ್ಧ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಈ ಕಾವ್ಯದ ರಚನೆಯ ಕಾಲ ಸು. 982 (1008ರಲ್ಲಿ ಬರೆದಿರಬೇಕೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಇದೆ). ಮಹಾಭಾರತದ ಗದಾಸೌಪ್ತಿಕ ಪರ್ವಗಳ ಕಥಾಭಾಗವೇ ಈ ಕಾವ್ಯವಸ್ತುವಿಗೆ ಆಧಾರ. ಪಂಪನ ವಿಕ್ರಮಾರ್ಜುನವಿಜಯ (13ನೆಯ ಆಶ್ವಾಸ), ಭಾಸನ ಊರುಭಂಗ, ಭಟ್ಟನಾರಾಯಣನ ವೇಣೀಸಂಹಾರ ನಾಟಕ-ಇವುಗಳ ಪ್ರಯೋಜವನ್ನೂ ಕವಿ ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಹೀಗಿದ್ದೂ ರನ್ನ ಈ ಕಾವ್ಯರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರವೆನಿಸುವ ಪ್ರತಿಭೆಯನ್ನು ತೋರಿದ್ದಾನೆ.

ಚಾಳುಕ್ಯ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ತೈಲಪನ ಆಜ್ಞೆಯಂತೆ ಆತನ ಮಗ ಯುವರಾಜ ಇಱಿವಬೆಡಂಗ ಸತ್ಯಾಶ್ರಯ (997–1008) ದಂಡಯಾತ್ರೆ ಕೈಕೊಂಡು ಚೋಳ ಅರಸ ಅಪರಾದಿತ್ಯನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಕಾಂಚೀನಗರ, ಗೂರ್ಜರಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದು ಸಾಹಸವನ್ನು ಮೆರೆದ. ಈ ಸಂಗತಿ ರನ್ನನ ಕಾವ್ಯರಚನೆಗೆ ಪ್ರಚೋದನೆಯನ್ನು ಒದಗಿಸಿತು. ಯುವರಾಜನ ಸಾಹಸಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕವಿ ಸಾಹಸಭೀಮವಿಜಯ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿದ. ಇದರಲ್ಲಿ ಇತಿಹಾಸ ಪುರಾಣಗಳನ್ನು ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಹೊಂದಿಸಿ ಹೇಳಲಾಗಿದ್ದು ಮಹಾಭಾರತದ ಭೀಮಸೇನನೊಂದಿಗೆ ಸತ್ಯಾಶ್ರಯನನ್ನು ಹೋಲಿಸಲಾಗಿದೆ.

ದುರ್ಯೋಧನ–ಭೀಮರ ನಡುವೆ ನಡೆದ ಗದಾಯುದ್ಧದ ಕಥಾನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿ ರನ್ನ ಮಹಾಭಾರತದ ಮುಖ್ಯ ಕಥೆಯನ್ನು ಸಿಂಹಾವಲೋಕನ ಕ್ರಮದಿಂದ ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಒಳಪೊಕ್ಕು ನೋಡೆ ಭಾರತದೊಳಗಣ ಕಥೆಯೆಲ್ಲಮೀ ಗದಾಯುದ್ಧದೊಳಂತೊಳಕೊಂಡತ್ತೆನೆ ಸಿಂಹಾವಳೋಕ ನಕ್ರಮದಿನಱಿಪಿದಂ ಕವಿರತ್ನಂ ಎಂದು ಒಂದು ಕಡೆ ಕವಿಯೇ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಭೀಮಸೇನನೇ ನಾಯಕ. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಆತನಿಗೇ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ. ದ್ರೌಪದಿಗೆ ಪಂಚಪತಿಗಳೆಂಬ ಕಲ್ಪನೆ ಇಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಭೀಮ ನೊಬ್ಬನೇ ಆಕೆಯ ಪತಿ. ದ್ರೌಪದಿ ಈ ಕಾವ್ಯದ ನಾಯಕಿ. ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಕೌರವಪಕ್ಷದ ವೀರರೆಲ್ಲ ಅಳಿದು ದುರ್ಯೋಧನನೊಬ್ಬನೇ ಉಳಿದಿದ್ದಾನೆ. ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪಾಂಡವ ಕೌರವರಲ್ಲಿ ಸಂಧಿಯ ಪ್ರಸ್ತಾಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಾಂಡವರು ಸಂಧಿಗೆ ಒಪ್ಪಿದರೆ ತನ್ನ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಗೆ ಭಂಗವಾಗುವುದೆಂದು ದ್ರೌಪದಿ ಭಾವಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಆಗ ಆಕೆ ಭೀಮಸೇನನನ್ನು ಪ್ರಚೋದಿಸಿ ತನ್ನ ಮತ್ತು ಆತನ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಗಳು ನೆರವೇರುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಆತನ ಬಳಿ ಬರುತ್ತಾಳೆ. ಹೀಗೆ ಆರಂಭವಾಗುವ ಈ ಕಾವ್ಯದ ಕಥೆ ದುರ್ಯೋಧನನ ಸೋಲು, ಭೀಮಸೇನನ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ ದೊಂದಿಗೆ ಕೊನೆಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

ಹತ್ತು ಆಶ್ವಾಸಗಳಲ್ಲಿಯ ಇದರ ಕಥಾಭಾಗವನ್ನು ಐದು ಅಂಕಗಳ ನಾಟಕವನ್ನಾಗಿ ಸಹಜವಾಗಿ ಅಳವಡಿಸುವ ಬಗೆಯಲ್ಲಿ ರನ್ನ ಕಾವ್ಯವಸ್ತುವನ್ನು ವಿನ್ಯಾಸಗೊಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸ್ಫುಟವಾದ ಪಾತ್ರದರ್ಶನ, ಪರಿಣಾಮಕಾರಿ ಸನ್ನಿವೇಶ ನಿರ್ಮಾಣ, ಚತುರ ಸಂಭಾಷಣೆ, ಉತ್ಕಟ ರಸಾವಿಷ್ಕಾರ–ಈ ನಾಟಕೀಯ ಗುಣಗಳು ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿವೆ. ಪಾತ್ರಚಿತ್ರಣದಲ್ಲಿಯೂ ಕವಿ ಸಿದ್ಧಹಸ್ತನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಭೀಮನ ಸಾಹಸಗಳ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಕವಿ ಜಾಣ್ಮೆ ತೋರಿದ್ದಾನೆ. ದುರ್ಯೋಧನನ ಪಾತ್ರಚಿತ್ರಣ ಇಡೀ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಹೋನ್ನತವಾಗಿದ್ದು ಸಹೃದಯರಿಗೆ ಆತ ಒಬ್ಬ ಮಹಾನುಭಾವನಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತಾನೆ. ಆತನ ಅಂತ್ಯಕಾಲದ ನಡೆವಳಿಕೆಯಂತೂ ಹೃದಯಸ್ಪರ್ಶಿಯಾಗಿದೆ. ಅವನ ಒಂದೊಂದು ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಧೀಮಂತ ನಾಯಕನೊಬ್ಬನ ಬದುಕಿನ ಪರಿಪಕ್ವತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ದ್ರೌಪದಿಯ ಪಾತ್ರವೂ ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯಾಗಿದೆ. ಇನ್ನುಳಿದ ಪಾತ್ರಗಳ ಚಿತ್ರಣವೂ ಸುಂದರವಾಗಿದೆ. ಕಾವ್ಯಶೈಲಿ ಸುಸ್ಪಷ್ಟವೂ ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯೂ ಆಗಿದೆ. ವೀರ, ಕರುಣ, ಹಾಸ್ಯ, ಬೀಭತ್ಸ, ಶೃಂಗಾರ ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ರಸಾನುಭವ ಈ ಕಾವ್ಯದ ಓದುಗರಿಗೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಮಾನವೀಯ ಸ್ವಭಾವಚಿತ್ರಣ, ಸಂಘರ್ಷಣೆಗಳ ಚಿತ್ರಣ ಮನಮುಟ್ಟುವ ಬಗೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಾಹಸಭೀಮವಿಜಯ ಒಂದು ಮಹತ್ತ್ವದ ಕೃತಿಯಾಗಿದೆ. **(ಎಸ್.ಎಸ್.ಎಂಎ.)**

ಅಜಿತಪುರಾಣ ಪ್ರೌಢ ಚಂಪೂಕಾವ್ಯ. ಇದರ ರಚನೆಯ ಕಾಲ 993. ಅಜಿತತೀರ್ಥಂಕರ ಪುರಾಣತಿಲಕಂ ಎಂದು ಕವಿ ಈ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಇಟ್ಟಿರುವ ಹೆಸರು. ಇದನ್ನು ಕವಿ ಪುರಾಣತಿಲಕ, ಪುರಾಣಚೂಡಾಮಣಿ ಎಂದೂ ಕರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಚಾಳುಕ್ಯ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಆಹವಮಲ್ಲ ತೈಲಪನ ಪಡೆವಳನಾಗಿದ್ದ ನಾಗಿದೇವನೆಂಬುವನು ಅಕಾಲಮೃತ್ಯುವಿಗೆ ತುತ್ತಾಗಲು, ಆತನ ಹಿರಿಯ ಹೆಂಡತಿ ಅತ್ತಿಮಬ್ಬೆ ತನ್ನಿಂದ ಇದನ್ನು ಬರೆಸಿದಳೆಂದು ಕವಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಅವಳ ಆದರ್ಶ ಚಾರಿತ್ರವನ್ನು ಪೀಠಿಕಾ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮನಸಾರೆ ಹೊಗಳಿದ್ದಾನೆ. ಸುಮಾರು ಎಂಟುನೂರು ಪದ್ಯಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡು ಹನ್ನೆರಡು ಆಶ್ವಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಹರಡಿರುವ ಈ ಪುಟ್ಟ ಜೈನಪುರಾಣ ಎರಡನೆಯ ತೀರ್ಥಂಕರ ಅಜಿತನಾಥನ ಜೀವಿತ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮೊದಲ ಮತ್ತು ಕಡೆಯ ಆಶ್ವಾಸಗಳು ಪ್ರಾರ್ಥನೆ, ಕವಿಕಾವ್ಯಪ್ರಶಸ್ತಿಗೆ ಮೀಸಲಾಗಿವೆ. ಎರಡರಿಂದ ಎಂಟನೆಯ ಆಶ್ವಾಸದವರೆಗೆ ಕಥಾನಾಯಕನ ಸುರಲೋಕಾವತಾರೋತ್ಸವ, ಜನ್ಮಾಭಿಷೇಕೋತ್ಸವ, ಪರಿನಿಷ್ಕ್ರಾಂತಿ ಮಹೋತ್ಸವ, ಕೈವಲ್ಯ ಬೋಧೋತ್ಸವ, ಪರಿನಿರ್ವಾಣಮಹೋತ್ಸವ ಎಂಬ ಪಂಚಕಲ್ಯಾಣಗಳ ಹಂದರದ ಮೇಲೆ ಕಥೆ ಹಬ್ಬಿದೆ. ಒಂಬತ್ತರಿಂದ ಹನ್ನೊಂದರವರೆಗೆ ಇರುವ ಮೂರು ಆಶ್ವಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಸಗರನ ಕಥೆ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಕಥೆ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ರಸಘಟ್ಟ. ಸಗರನ ಪಾತ್ರಚಿತ್ರಣ ಭವ್ಯತೆಯನ್ನು ಮುಟ್ಟಿದೆ. ಕಥೆ ಉಪಕಥೆಗಳೆರಡರಲ್ಲೂ ಮತತತ್ತ್ವನಿರೂಪಣೆ ಪ್ರಮುಖಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸಿದೆ. ಅಜಿತಸ್ವಾಮಿ ಸಂಸಾರತ್ಯಾಗಿಯಾಗುವ ಸನ್ನಿವೇಶ ಕರುಣರಸದಿಂದ ತುಂಬಿದೆ. ಋತು ವರ್ಣನೆ ಸುಂದರವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ವೈರಾಗ್ಯ ನಿರೂಪಣೆ ಕವಿಚೇತನದ ಆತ್ಮರೋದನವಾಗಿ ಮತಧರ್ಮದ ಸಂಕೋಚದಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೇರಿ ವಿಶ್ವಧರ್ಮದ ಮಹೋನ್ನತಿಯನ್ನು ಮುಟ್ಟಿದೆ. ಈತನ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಭಾವ–ಭಾಷೆಗಳು ಸಮರಸವಾಗಿ ಬೆರೆತು ಕಿವಿಗೆ ಇಂಪನ್ನೂ ಹೃದಯಕ್ಕೆ ತಂಪನ್ನೂ ನೀಡುತ್ತವೆ. (ಟಿ.ಎಸ್.ಎಸ್.)

ರಬಕವಿ–ಬನಹಟ್ಟಿ: ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿಲ್ಲೆ ಜಮಖಂಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣ. ಕಸಬೆಯಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ, ಕುಡಚಿ ರೈಲ್ವೆ ನಿಲ್ದಾಣದಿಂದ 34 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 70,248. ರಬಕವಿ ಮತ್ತು ಬನಹಟ್ಟಿಗಳಿಗೆ 1952ರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಜಂಟಿ ಪುರಸಭೆ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು. ಈ ಊರಲ್ಲಿ ರಬಕವಿ, ಬನಹಟ್ಟಿ, ಹೊಸೂರು ಮತ್ತು ರಾಂಪುರಗಳೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ಊರುಗಳು ಸಮಾವೇಶಗೊಂಡಿವೆ. ಪುರಸಭೆಯ ಕಾರ್ಯಾಲಯ ಬನಹಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿದೆ. ನೇಯ್ಗೆ ಇಲ್ಲಿನ ಜನರ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ಯೋಗ. ಇಲ್ಲಿ ನೇಯುವ ಮಧ್ಯಮ ದರ್ಜೆಯ ಸೀರೆಗಳನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಗೆ ಕಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ರಬಕವಿಯಲ್ಲಿರುವ ಶಂಕರಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯ ಹಾಗೂ ಬನಹಟ್ಟಿಯ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಒಂದು ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲಿರುವ ಕಾಡುಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯವಾಗಿವೆ. **(ಜಿ.ಎನ್.ಕೆ.)**

ರಮಾದೇವಿ, ವಿ.ಎಸ್.: 1934–. ಕರ್ನಾಟಕದ ಮಾಜಿ ರಾಜ್ಯಪಾಲರು (1999–2004). ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ಚೆಟ್ರೊಲು ಎಂಬಲ್ಲಿ 1934 ಜನವರಿ 15 ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ವಿ.ವಿ. ಸುಬ್ಬಯ್ಯ, ತಾಯಿ ವಿ. ವೆಂಕಟರತ್ನಮ್ಮ.

ರಮಾದೇವಿಯವರು ಎಂ.ಎ., ಎಲ್.ಎಲ್.ಎಮ್. ಪದವೀಧರರು. ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ಉನ್ನತ ನ್ಯಾಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ವಕೀಲರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಕೇಂದ್ರಸರ್ಕಾರದಲ್ಲಿ ಗ್ರೂಪ್–ಎ ವೃಂದದ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ತಮ್ಮ ಸೇವೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು.

ಶಾಸಕಾಂಗ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿ, ಕಾನೂನು ಆಯೋಗದ ಸದಸ್ಯ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿ ಮತ್ತು ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಂತಹ ಉನ್ನತ ಹುದ್ದೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಸೀಮಿತ ಅವಧಿಗೆ ಮುಖ್ಯ ಚುನಾವಣಾ ಆಯುಕ್ತರಾಗಿಯೂ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಹಿಳಾ ಆಯೋಗದ ಗೌರವ ಸಲಹೆಗಾರರೂ ಆಗಿದ್ದ ಇವರು ರಾಜ್ಯಸಭೆಯ ಮಹಾಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿಯೂ ನೇಮಕಗೊಂಡಿದ್ದರು (1993–97).

ಮಹಿಳೆಯರು ಹಾಗೂ ದುರ್ಬಲ ವರ್ಗದವರಲ್ಲಿ ಚುನಾವಣಾ ವಿಷಯವು ಸೇರಿದಂತೆ ಕಾನೂನು ಜಾಗೃತಿ ಉಂಟುಮಾಡುವುದು, ವಿಚಾರ ಸಂಕಿರಣ, ಕಮ್ಮಟ ಮತ್ತು ತರಬೇತಿಗಳಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರು ಮತ್ತು ಪೋಲೀಸ್ ಅಧಿಕಾರಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಅಪರಾಧ ನ್ಯಾಯ ಪದ್ಧತಿ ಬಗೆಗೆ ಸಂವಾದಿಸುವುದು, ಅಂಗವಿಕಲರಿಗಾಗಿ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಹಮ್ಮಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ರಾಜಕೀಯ ಬೆಳವಣಿಗೆಗಳ ಬಗೆಗೆ ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಸುವುದು, ಸಾಹಿತ್ಯರಚನೆ ಮೊದಲಾದುವು ಇವರ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷ ಆಸಕ್ತಿಯ ವಿಷಯಗಳು.

ಮಹಿಳೆ ಮತ್ತು ಕಾನೂನು, ಮಕ್ಕಳು ಮತ್ತು ಕಾನೂನು, ಅಂಗವಿಕಲರು ಮತ್ತು ಕಾನೂನು-ಹೀಗೆ ಕಾನೂನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕೆಲವು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ತೆಲುಗಿನಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕತೆ, ಕಾದಂಬರಿ ಹಾಗೂ ಪ್ರಬಂಧಗಳನ್ನು ಬರೆದಿರುವರು. ಇವರ ಒಂದೆರಡು ಕೃತಿಗಳು ಕನ್ನಡಕ್ಕೂ ಅನುವಾದವಾಗಿವೆ. ಇವರು ಹಿಮಾಚಲ ಪ್ರದೇಶದ ರಾಜ್ಯಪಾಲರಾಗಿಯೂ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. (26-07-1997 ರಿಂದ 03-12-1999) 1999 ಡಿಸೆಂಬರ್ 2 ರಿಂದ 2004ರವರೆಗೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ರಾಜ್ಯಪಾಲರಾಗಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಯಾವುದೇ ವಿವಾದಗಳಿಗೆ ಎಡೆಬರದಂತೆ ದಕ್ಷತೆಯಿಂದ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸುವುದು ಇವರ ಕಾರ್ಯವೈಖರಿಯ ವಿಶೇಷತೆಯಾಗಿತ್ತು. (ಟಿ.ಜಿ.)

ರಮಾಬಾಯಿ: 1858-1922. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಮಾಜ ಸುಧಾರಕಿ. ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಇವರು ಅನಂತ ಪದ್ಮನಾಭ ಡೋಂಗ್ರೆ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷ್ಮೀಬಾಯಿ ದಂಪತಿಗಳ ಮೂವರು ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಕಿರಿಯರು. ಪ್ರಚಂಡ ಬುದ್ಧಿ, ಅಪಾರ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಪಡೆದಿದ್ದ ಇವರು ಬಂಗಾಲಿ ವ್ಯಕ್ತಿಯೊಬ್ಬರನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಿ ಚಿಕ್ಕ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ವಿಧವೆಯಾದರು. ಸಂಪ್ರದಾಯಶರಣರು ಈಕೆಯ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಮತ್ತು ವಾಗ್ವೈಖರಿಯನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದರೂ ಈಕೆಯ ಅಂತರ್ಜಾತೀಯ ವಿವಾಹವನ್ನೂ ಹಿಂದುಧರ್ಮವನ್ನು ಟೀಕಿಸುತ್ತಿದ್ದ ರೀತಿಯನ್ನೂ ಕಂಡು ಕೆರಳಿದರು. ಪುರುಷ ವರ್ಗವು ಮಹಿಳೆಯರನ್ನು ಶೋಷಿಸುತ್ತಿದ್ದ ರೀತಿ ಮತ್ತು ಅನಾದರದ ಮನೋಭಾವಗಳಿಂದ ನೊಂದ ರಮಾಬಾಯಿ ಕ್ರೈಸ್ತಧರ್ಮ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರು. ಮೂರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ (1884-86) ಚೆಲ್ಟನ್‌ಹ್ಯಾಮ್ (ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್) ಕ್ರಿಶ್ಚಿಯನ್ ಮಹಿಳಾ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಅಮೆರಿಕದಲ್ಲಿ ಕಿಂಡರ್‌ಗಾರ್ಟನ್‌ನ ಫ್ರಾಯಬೆಲ್ಸ್ ಸಿಸ್ಟಮ್‌ನ್ನು ಕಲಿತರು. ಅನಂತರ ಶಿಕ್ಷಣಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಅಪಾರವಾದ ಆರ್ಥಿಕ ನೆರವಿನ ಭರವಸೆ ಪಡೆದು ಇವರು ಭಾರತಕ್ಕೆ ಮರಳಿದರು.

ಮಹಿಳೆಯರ ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕಾಗಿ ಇವರು ವಿಧವೆಯರು, ಪತಿತೆಯರು ಹಾಗೂ ರೋಗಿಷ್ಠ ಸ್ತ್ರೀಯರ ನೆರವಿಗಾಗಿ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಸಂಘ-ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ತೆರೆದರು. ಪುಣೆಯಲ್ಲಿ ವಿಧವೆಯರ ಉದ್ಧಾರಕ್ಕಾಗಿ ಆರ್ಯ ಮಹಿಳಾ ಸಮಾಜವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ ಸಂಸ್ಕೃತವನ್ನು ಕಲಿಸಿದರು. ಸು. 2000 ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಅಲ್ಲಿ ಕಲಿಯುತ್ತಿದ್ದರು. ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ಡಿ.ಡಿ. ಕರ್ವೆ ಅವರು ಪುಣೆಯಲ್ಲಿ ಹಿಂದು ವಿಧವೆಯರಿಗಾಗಿ 1889ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಶಾರದಾ ಸದನದಲ್ಲಿ ಅವರ ಶಿಷ್ಯೆಯಾಗಿ ರಮಾಬಾಯಿ ನಿಸ್ಪೃಹ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಇದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಈ ಶಾರದಾ ಸದನ 1910ರಲ್ಲಿ 'ಇಂಡಿಯಾ ವಿಮೆನ್ಸ್ ಯೂನಿವರ್ಸಿಟಿ'ಯಾಗಿ (ಭಾರತದ ಮಹಿಳಾ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ) ಪರಿವರ್ತಿತವಾಯಿತು. ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಗೃಹವಿಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಭಾರತೀಯ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮಾತೃಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಸಮಾಜದ ಎಷ್ಟೋ ವಿಧವೆಯರು ಮತ್ತು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀ ಸಮೂಹ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಪಡೆಯಲು ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು.

ಪುಣೆಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದ ಆರ್ಯ ಮಹಿಳಾ ಸಮಾಜದಿಂದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಯಶಸ್ಸು ದೊರೆಯಲಿಲ್ಲ. ರಾನಡೆ ಮತ್ತು ಆರ್.ಜಿ. ಭಂಡಾರಕರ್ ಅವರು ರಮಾಬಾಯಿಯವರಿಗೆ ಮೊದಮೊದಲು ಸಹಾನುಭೂತಿ ತೋರಿಸಿದರು. ಮಹಿಳೆಯರಿಗೆ ಶಿಕ್ಷಣ ನೀಡುವ ನೆಪದಲ್ಲಿ ಮತಾಂತರಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ರಮಾಬಾಯಿ ತೊಡಗಿದ್ದಾರೆ ಎಂದು ಟಿಳಕ್ ಆಪಾದಿಸಿದರು. ಶಾರದಾ ಸದನವು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ಮತಾಂತರ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಇವರು ಬಹಿರಂಗವಾಗಿ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡರು. ಆಗ ಭಂಡಾರಕರ್ ಮತ್ತು ರಾನಡೆ ಅವರು ರಮಾಬಾಯಿಯವರ ಕಾರ್ಯಚಟುವಟಿಕೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಇದ್ದ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನು ಕಡಿದುಕೊಂಡರು. ರಮಾಬಾಯಿಯವರ ಪಾಂಡಿತ್ಯಪೂರ್ಣ ಸಾಧನೆಗಾಗಿ ಇವರಿಗೆ ಕಲ್ಕತ್ತೆಯಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಮನ್ನಣೆಯಾಗಿ ಪಂಡಿತ ಮತ್ತು ಸರಸ್ವತಿ ಎಂಬ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡಲಾಯಿತು. ಇವರು ಅನೇಕ ಮರಾಠಿ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ದಿ ಹೈಕ್ಯಾಸ್ಟ್ ಹಿಂದು ವಿಮೆನ್, ರಮಾಬಾಯಿ ಬೈಬಲ್ (ಮೂಲ ಹೀಬ್ರೂ ಭಾಷೆಯಿಂದ ಅನುವಾದ), ಎ ಟೆಸ್ಟಿಮೊನಿ (ಕ್ರೈಸ್ತ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಮತಾಂತರವಾದ ಕಥೆ) ಇವರ ಮುಖ್ಯ ಕೃತಿಗಳು. *

ರಮೇಶ್ ಟಿಕಾರಾಂ: ಅರ್ಜುನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪಡೆದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಅಂಗವಿಕಲ ಕ್ರೀಡಾಪಟು. ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಪೋಲಿಯೋ ರೋಗಕ್ಕೆ ತುತ್ತಾದರೂ ಮಾನಸಿಕ ದೃಢತೆಯಿಂದ ಅಂಗವೈಕಲ್ಯವನ್ನು ಮೀರಿ ಯಶಸ್ಸು ಪಡೆದವರು. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ದಂಡು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿನ ಬಾಪೂಜಿ ಸ್ಮಾರಕ ವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಓದುತ್ತಿದ್ದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ (1982) ಇತರ ಮಕ್ಕಳು ಆಡುತ್ತಿದ್ದದ್ದನ್ನು ಕಂಡು ತಾನೂ ಆಡಬೇಕೆಂಬ ಹಂಬಲ ಇವರಲ್ಲಿ ಮೂಡಿತು. ಕಠಿಣ ಪರಿಶ್ರಮದ ದೈಹಿಕ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ನಿರತರಾದರು. ಇವರು ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಓದುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಉತ್ತಮ ಕುಸ್ತಿ ಪಟುವಾಗಿದ್ದರು. ಅಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ದೊರಕಿತು. ಇವರು 1988ರಲ್ಲಿ ದೆಹಲಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಅಂಗವಿಕಲರ ಕ್ರೀಡಾಕೂಟದಲ್ಲಿ ಷಾಟ್‌ಪುಟ್ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದರು; ಕೇರಂನಲ್ಲಿ ಸೆಮಿಫೈನಲ್ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿನ ನಾಟಿಂಗ್‌ಹ್ಯಾಂನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಷೇರ್‌ವುಡ್ ಫಾರೆಸ್ಟ್ ಗೇಮ್ಸ್ ಇವರು ಪಾಲ್ಗೊಂಡ ಮೊದಲ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸ್ಪರ್ಧೆ (1995). ಇದರಲ್ಲಿ ಷಾಟ್‌ಪುಟ್ ಮತ್ತು ಜಾವಲಿನ್ ಥ್ರೋಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಬೆಳ್ಳಿಪದಕ ಗೆದ್ದುಕೊಂಡರು. ಅನಂತರ ಆಸ್ಟ್ರೇಲಿಯ ದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಸದರ್ನ್ ಮಲ್ಟಿ ಡಿಸೆಬಿಲಿಟಿ ಚಾಂಪಿಯನ್‌ಷಿಪ್‌ನಲ್ಲಿ ಭಾಗ ವಹಿಸಿ ಷಾಟ್‌ಪುಟ್‌ನಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಣಪದಕವನ್ನು ಪಡೆದರು (1999). 2002ರಲ್ಲಿ

ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಅಂಗವಿಕಲರ ವಿಶ್ವಬ್ಯಾಡ್ಮಿಂಟನ್ ಚಾಂಪಿಯನ್‌ಷಿಪ್ ಪಂದ್ಯ ನಡೆಯಲು ಇವರೂ ಕಾರಣರು. ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಇವರ ಕ್ರೀಡಾ ಸಾಧನೆಗಾಗಿ ಅರ್ಜುನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ (2003). (ಎಸ್.ಆರ್.ಯು.)

ರಮೇಶ್, ಬಿ.ಸಿ.: 1971– . ಉತ್ತಮ ಕಬಡ್ಡಿ ಆಟಗಾರರು. 1971 ಜುಲೈ 4ರಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಪೊಲೀಸ್ ಆರಕ್ಷಕ ನಿರೀಕ್ಷಕರಾಗಿದ್ದರು. ಅವರು ಉತ್ತಮ ಫುಟ್‌ಬಾಲ್ ಆಟಗಾರರೂ ಹೌದು. ರಮೇಶ್ ಅವರ ತಮ್ಮ ಬಿ.ಸಿ.ಸುರೇಶ್ ಕೂಡ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹಾಗೂ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಕಬಡ್ಡಿ ಆಟಗಾರರು.

ಪ್ರಾರಂಭದ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಪಡೆದ ರಮೇಶ್ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯ ಹಂತದಲ್ಲೇ ಕಬಡ್ಡಿ ಆಟಗಾರರಾಗಿ ರೂಪುಗೊಂಡರು. ಪ್ರಾರಂಭದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದೂಸ್ತಾನ್ ಮಷಿನ್ ಟೂಲ್ಸ್ ತಂಡದ ಆಟಗಾರರಾಗಿ, ಅನಂತರ ಭಾರತೀಯ ಸ್ಟೇಟ್ ಬ್ಯಾಂಕ್ ತಂಡದ ಆಟಗಾರರಾಗಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ 8 ಬಾರಿ ಪ್ರತಿನಿಧಿಸಿದ್ದಲ್ಲದೆ ತಂಡದ ನಾಯಕರಾಗಿ ಉತ್ತಮ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿರುವರು. ಹಿರಿಯರ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಕ್ರೀಡಾಕೂಟದಲ್ಲಿ 11 ಬಾರಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ ಇವರು ಹಲವಾರು ಬಾರಿ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಆಲ್‌ರೌಂಡರ್ ಆಗಿ ಆಯ್ಕೆಗೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.

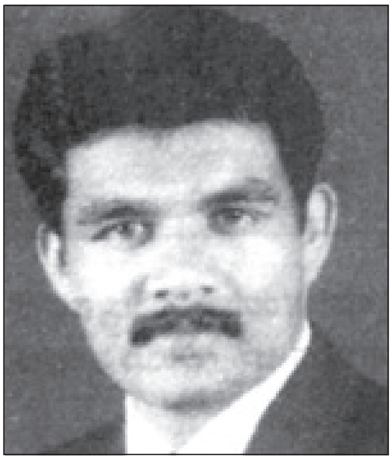

1995ರ 7ನೆಯ ಎಸ್.ಎ.ಎಫ್. ಗೇಮ್ಸ್‌ನಲ್ಲಿ ಭಾರತವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸಿ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪಂದ್ಯಾಟಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರ್ಪಡೆಗೊಂಡ ಇವರು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಏಷ್ಯನ್ ಕ್ರೀಡಾಕೂಟದಲ್ಲೂ ಎಸ್.ಎ.ಎಫ್. ಕ್ರೀಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನವನ್ನು ದೊರಕಿಸಿಕೊಡುವುದರ ಮೂಲಕ ಭಾರತ ತಂಡದ ನಾಯಕರಾಗಿಯೂ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು.

ಇವರಿಗೆ ಬಂದ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಹಲವಾರು. ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದಿಂದ 1999ರಲ್ಲಿ ಏಕಲವ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ 2000ರಲ್ಲಿ ಕೆಂಪೇಗೌಡ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ ಪಡೆದು 2002ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಒಲಂಪಿಕ್ಸ್ ಸಂಸ್ಥೆಯಿಂದಲೂ ಸನ್ಮಾನಿತರಾದ ಇವರು ಹೀರೋ ಇಂಡಿಯಾ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದ ಮೊದಲ ಭಾರತೀಯ ಕ್ರೀಡಾಪಟು. ಇವರ ಸಾಧನೆಯನ್ನು ಪರಿಗಣಿಸಿ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಇವರಿಗೆ 2001ರಲ್ಲಿ ಅರ್ಜುನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿತು. ಸ್ಟೇಟ್ ಬ್ಯಾಂಕ್ ಆಫ್ ಮೈಸೂರಿನ ಶಾಖೆಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸುವ ಇವರು ಕಬಡ್ಡಿ ಆಟವನ್ನು ರಾಜ್ಯಾದ್ಯಂತ ಬೆಳೆಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಗ್ರಾಮೀಣ ಪ್ರತಿಭೆಗಳನ್ನು ಹೊರತರುತ್ತಿದ್ದಾರೆ; ಎಳೆಯರಿಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಹಾಗೂ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. (ಎಸ್.ಆರ್.ಯು.)

ರಮೇಶ್‌ಕುಮಾರ್: 1949– . ಹೆಸರಾಂತ ರಾಜಕಾರಣಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಧಾನಸಭೆಯ ಮಾಜಿ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು, ಉತ್ತಮ ವಾಗ್ಮಿ. ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆ ಶ್ರೀನಿವಾಸಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಡ್ಡಗಲ್ಲು ಎಂಬ ಊರಿನಲ್ಲಿ 1949 ನವೆಂಬರ್ 23ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ದೆಸೆಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಸಂಘಗಳ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಬಿ.ಎಸ್ಸಿ. ಪದವಿ ಪಡೆದ ಅನಂತರ ಕೃಷಿಕ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿದ್ದರು. ಇಂದಿರಾ ಗಾಂಧಿಯವರ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಏರುಮುಖದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಇವರು ಯುವ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸಿನ ಮುಂದಾಳುಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬರಾಗಿ ಹೆಸರು ಗಳಿಸಿದರು. ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ 1977ರಲ್ಲಿ ಶಾಸಕರಾಗಿ ಚುನಾಯಿತರಾದರು. ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಜನತಾ ಪಕ್ಷದ ವತಿಯಿಂದ ಶ್ರೀನಿವಾಸಪುರ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿ ವಿಧಾನಸಭೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ಜನತಾ ಪಕ್ಷದ ಸರ್ಕಾರ 1994ರಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ವಿಧಾನಸಭೆಗೆ ಆಯ್ಕೆಯಾಗಿ ಅದರ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಚುನಾಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟರು. ಒಂದು ಅವಧಿಗೆ ಸಭಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ತಮ್ಮ ನೇರ ಮಾತು ಹಾಗೂ ನಡವಳಿಕೆಗಳಿಂದ ಸರ್ಕಾರದ ಅಂಕುಡೊಂಕುಗಳನ್ನು ತಿದ್ದುವ ಮೂಲಕ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದರು. ಇವರ ಭಾಷಣಗಳನ್ನು ಜನ ಕುತೂಹಲದಿಂದ ಕೇಳುವಷ್ಟು ಪರಿಣಾಮಕಾರಿ ಭಾಷಣಕಾರಾಗಿ ಹೊರಹೊಮ್ಮಿದರು. ಇವರು ವಿಧಾನಸಭಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಭಾವಂತ ಸಂಸದೀಯ ಪಟುಗಳು ಮಾಲಿಕೆಯಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಶಾಸಕರು ಮತ್ತು ಸಂಸತ್ ಸದಸ್ಯರನ್ನು ಕುರಿತು ಕಿರುಹೊತ್ತಿಗೆಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಗ್ರಂಥಗಳ ಪ್ರಕಟಣೆ ಯೋಜನೆ ಚುರುಕುಗೊಂಡಿತು. ಈ ಗ್ರಂಥಗಳು ಹಿರಿಯ ಸಂಸದೀಯರ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಪರಿಚಯದೊಂದಿಗೆ ಶಾಸಕಾಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಅವರು ಮಾಡಿದ ಭಾಷಣಗಳು ಮತ್ತು ಕಲಾಪಗಳ ವಿವರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಯುವ ಶಾಸಕರಿಗೂ ಇತಿಹಾಸಕಾರರಿಗೂ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿವೆ.

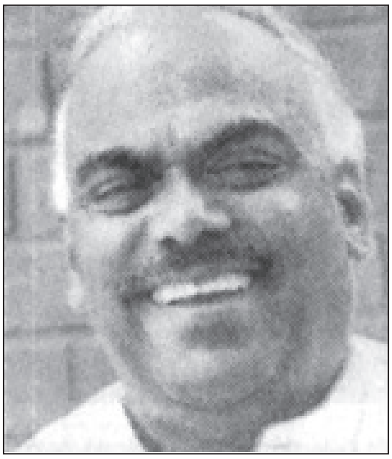

ಇವರು ಸಂಗೀತ, ಕಲೆ ಮತ್ತು ಅಭಿನಯಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ಉಳ್ಳವರು. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಕಿರುತೆರೆಯ ಧಾರಾವಾಹಿಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸಿ ಜನಮೆಚ್ಚುಗೆಗೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಉತ್ತಮ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಓದುವ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಇವರ ನೆಚ್ಚಿನ ಹವ್ಯಾಸಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಈಗ ಇವರು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿದ್ದು ಶಾಸಕರಾಗಿದ್ದಾರೆ. (ಎಸ್.ಎನ್.ಜಿ.)

ರಮ್ಯಕಾವ್ಯ: ಸು. 1920–50ರವರೆಗಿನ ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಮ್ಯಕಾವ್ಯ ಎಂದು (ರೊಮ್ಯಾಂಟಿಕ್) ನವ್ಯಪಂಥೀಯರು ಕರೆದರು. ಈ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಆಂಗ್ಲ ರೊಮ್ಯಾಂಟಿಕ್ ಕಾವ್ಯದ ಪ್ರೇರಣೆಯಿದ್ದರೂ ಇದು ಅದರ ಅನುಕರಣವಲ್ಲ. ಆಂಗ್ಲಕಾವ್ಯದ ಪ್ರಭಾವವಿರುವುದು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ತಂತ್ರದಲ್ಲಿ ರೂಪಾಂಶದಲ್ಲಿ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಈ ಅವಧಿಯ ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಕುವೆಂಪು ನವೋದಯ ಕಾವ್ಯವೆಂದು ಸಮುಚಿತವಾಗಿ ಹೆಸರಿಸಿದರು. ಈಗ ಆ ಹೆಸರೇ ರೂಢಿಗೆ ಬಂದಿದೆ.

ಆಂಗ್ಲ ರೊಮ್ಯಾಂಟಿಕ್ ಕಾವ್ಯ ತನಗಿಂತ ಹಿಂದಿನ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಭಟನೆಯಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡದ್ದು. ಆದರೆ ಅದಕ್ಕಿದ್ದ ವಿಶಿಷ್ಟ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಕನ್ನಡ ನವೋದಯ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಇರಲಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ, ಇದು ಪರಂಪರೆಗೆ ಬೆನ್ನು ತಿರುಗಿಸದೇ ಬೆಳೆದುಬಂತು. ಆಂಗ್ಲ ರೊಮ್ಯಾಂಟಿಕ್ ಕಾವ್ಯದೊಡನೆ ಕೆಲವು ಸಾಮ್ಯಗಳನ್ನುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ ಅಧಿಕ ಆಯಾಮಗಳನ್ನು ಅರ್ಜಿಸಿತು. ರೊಮ್ಯಾಂಟಿಸಿಸಂ, ಕ್ಲಾಸಿಸಿಂ ಇವೆರಡೂ ಭಿನ್ನವಾದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಳು (ನಿಜವಾದ ವಿರೋಧವಿರುವುದು ರೊಮ್ಯಾಂಟಿಕ್‌ವಾದ, ವಾಸ್ತವವಾದಗಳ ನಡುವೆ). ರೊಮ್ಯಾಂಟಿಕ್ ಶಬ್ದ ರೊಮಾನಿಕಾ ಭಾಷೆಯಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದುದು. ರೊಮಾನಿಕಾ ಎಂಬುದು ರೋಮನ್ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕೃತ ಲ್ಯಾಟಿನ್

ಭಾಷೆಯೊಡನೆ ಬೆಳೆದುಬಂದ 8ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಭಾಷೆಯೊಂದರ ಹೆಸರು. ಅದರಿಂದ ರೊಮಾನ್ಸ್ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂತು. ರೊಮಾನ್ಸ್ ಎಂಬುದು ಮೊದಲು ಹಳೆಯ ಫ್ರೆಂಚ್ ಭಾಷೆಗೆ ಅನಂತರ ಇನ್ನಿತರ ಲ್ಯಾಟಿನ್ ಭಾಷೆಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯವಾಯಿತು. ಆಮೇಲೆ ಈ ಶಬ್ದ ಫ್ರೆಂಚ್ ಭಾಷೆಯೊಂದರ ಹೆಸರಾಗಿರುವುದರ ಬದಲು ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು, ಕಾಲ್ಪನಿಕ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಂತಾಯಿತು. ಇನ್ನೂ ಈಚೆಗೆ 17ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಕಾಲ್ಪನಿಕ ಸ್ವರೂಪದಿಂದಾಗಿ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭ್ರಾಮಕ ಮತ್ತು ಹುಸಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಂಟಾಯಿತು. ಈ ಹೀನಾರ್ಥ ಸಾಕಷ್ಟು ದೀರ್ಘಕಾಲ ಮುಂದುವರಿಯಿತು. 18ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದದ ಉತ್ತಮವಾದ ಅರ್ಥ ಬಳಕೆಗೆ ಬಂತು. ಅದು ಗಾಥಿಕ್ ಅವಶೇಷಗಳಿಗೂ ಅರಣ್ಯದೃಶ್ಯಗಳಿಗೂ ಭಯ–ಭವ್ಯತೆ, ವಿಷಾದ–ಸಾಹಸಗಳ ಇತರ ಆಹ್ಲಾದಕರ ಮಿಶ್ರಣಗಳಿಗೂ ಅನ್ವಯಿಸುವಂತಾಯಿತು. ಆಧುನಿಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ರೊಮ್ಯಾಂಟಿಕ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲು ಅನ್ವಯವಾದುದು ಜರ್ಮನಿಯಲ್ಲಿ.

ರೊಮ್ಯಾಂಟಿಕ್ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಒಂದು ವಿಶೇಷ ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿ, ಜೀವನ ದೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಅನುಭವ ಪದ್ಧತಿ: ಅದರಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಮುಖತೆ, ಅನುಭಾವಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯ. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದ ಮನೋಧರ್ಮ ಮತ್ತು ನಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಮರಳುವಿಕೆ, ಆಂತರಿಕಾನುಭವವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸುವ ಪ್ರವೃತ್ತಿ, ಅದ್ಭುತದ ಪುನರುಜ್ಜೀವನ, ಕಿನ್ನರ ರೀತಿಯ ಬರೆವಣಿಗೆ, ಭಾವಜೀವನದ ತೀವ್ರ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ, ಚಿಂತನೆಗೆ ವಿಭಿನ್ನವಾದ, ಭಾವನೆ ತುಂಬಿದ ಹೃದಯ–ಹೀಗೆ ಬಗೆಬಗೆಯಾಗಿ ರೊಮ್ಯಾಂಟಿಕ್ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕಲ್ಪನೆ, ಧ್ವನಿಶಕ್ತಿ, ಅಸ್ಪಷ್ಟತೆ, ಇಂದ್ರಿಯಗಮ್ಯತೆ, ವಿಷಾದ, ಶಬ್ದಗಳ ಮಾಂತ್ರಿಕ ಬಳಕೆ, ಗೇಯತೆ, ಶ್ರೀಮಂತ ಪ್ರತಿಮಾವಳಿ, ಉದ್ಬೋಧನ ಶಕ್ತಿ, ಪರಿಪೂರ್ಣತೆ–ಇವುಗಳನ್ನು ರೊಮ್ಯಾಂಟಿಕ್ ಗುಣಗಳೆನ್ನಲಾಗಿದೆ.

ರೊಮ್ಯಾಂಟಿಸಿಸಂ ಎಂಬುದು ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಗೊಳ್ಳುತ್ತ ಬಂದಿದೆ: (1)ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಕಾವ್ಯ ಚಳವಳಿ (2)ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆಯ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯ ಒಂದು ಘಟ್ಟ. ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅದು ಒಂದು ಮನೋಧರ್ಮವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಎಲ್ಲ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕಲೆಗಳಲ್ಲೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿನಲ್ಲಿ ರೊಮ್ಯಾಂಟಿಕ್ ಯುಗಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿದ್ದ ನಿಯೋಕ್ಲಾಸಿಕ್ ಯುಗ ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿಗೆ ಪಟ್ಟಕಟ್ಟಿತ್ತು. ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಮನೋಭಾವದ ಬೆಳೆವಣಿಗೆ ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ. ಮನುಷ್ಯ ಎಲ್ಲ ಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಬೌದ್ಧಿಕವಾಗಿಯೆ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುದು ನಿಯೋಕ್ಲಾಸಿಕ್ ಯುಗದ ನಂಬಿಕೆಯಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ರೊಮ್ಯಾಂಟಿಕ್ ಸಾಹಿತ್ಯ ಒಪ್ಪದೆ, ಇಂದ್ರಿಯಾನುಭವ ಮತ್ತು ಕಲ್ಪನೆಯ ಮೇಲೆ ಒತ್ತುಹಾಕಿತ್ತು; ಅನುಭಾವ, ದರ್ಶನಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ ನೀಡಿತು.

ರೊಮ್ಯಾಂಟಿಕ್ ಯುಗಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನ ಸಾಹಿತ್ಯ ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿನಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಲಕ್ಷ್ಯವನ್ನು ನಗರವಾಸಿಗಳಿಗೆ, ಶ್ರೀಮಂತರಿಗೆ ಸೀಮಿತಗೊಳಿಸಿತ್ತು. ಆದರೆ ರೊಮ್ಯಾಂಟಿಕ್ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮನುಷ್ಯನ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದ ಘನತೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಿತು. 1799ರಲ್ಲಿ ಘಟಿಸಿದ ಫ್ರಾನ್ಸಿನ ಮಹಾಕ್ರಾಂತಿ ಈ ದಿಶೆಯಲ್ಲಿ ಬೀರಿದ ಪ್ರಭಾವ ಗಣನೀಯವಾದುದು.

ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನಜೀವನದಿಂದ ವಸ್ತುವನ್ನೆತ್ತಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಮಾನವನನ್ನು ಆಸಕ್ತಿಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ನಿಸರ್ಗೋಪಾಸನೆ ಮುಂತಾದವು ಆಂಗ್ಲ ರೊಮ್ಯಾಂಟಿಕ್ ಕಾವ್ಯ, ಕನ್ನಡ ನವೋದಯ ಕಾವ್ಯ ಎರಡರಲ್ಲೂ ಗೋಚರಿಸುವ ಸಂಗತಿಗಳು. ಆದರೆ ಭಾರತೀಯ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಯಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾತ್ಮ, ಅನುಭಾವಗಳನ್ನು ಸಹಜವಾಗಿಯೆ ಉಸಿರಾಡುವ ಕನ್ನಡ ನವೋದಯಕಾವ್ಯ 'ರಮ್ಯ'ದಾಚೆಗೂ ತನ್ನ ಪರಿಧಿಯನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಕೊಂಡಿದೆ. ಅದರ ಹಿಂದೆ ಪಶ್ಚಿಮದ ಪ್ರೇರಣೆಗಳಂತೆಯೆ ಅಂತೇ ಸ್ವದೇಶಿ ಪ್ರೇರಣೆಗಳೂ ಇವೆ. *

ರವಿವರ್ಮ: ಆದ್ಯ ಕದಂಬ ವಂಶದ ರಾಜ (ಸು. 485–519). ಮೃಗೇಶವರ್ಮನ ಮಗ. ತಂದೆ ಮರಣಹೊಂದಿದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಯಶಃ ಇವನು ಇನ್ನೂ ಪ್ರಾಪ್ತ ವಯಸ್ಕನಾಗಿರದಿದ್ದುದರಿಂದ, ಇವನ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪ ಮಾಂಧಾತೃವರ್ಮ ಬನವಾಸಿಯಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯವಾಳಲಾರಂಭಿಸಿದ. ಆತನ ಮರಣಾನಂತರ ರವಿವರ್ಮ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನು ಪಡೆದ. ಇವನು ವಿಷ್ಣುವರ್ಮನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದನೆಂದೂ ಕಾಂಚೀಪತಿ ಚಂಡದಂಡನನ್ನು ಕೊಂದನೆಂದೂ ಶಾಸನಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ವಿಷ್ಣುವರ್ಮನು ರವಿವರ್ಮನ ಜ್ಞಾತಿ, ತ್ರಿಪರ್ವತ ಕದಂಬ ಶಾಖೆಯ ಅರಸ. ಚಂಡದಂಡ ಪ್ರಾಯಶಃ ಪಲ್ಲವ ವಂಶದ ಒಂದು ಶಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದವನಿರಬಹುದು. ರವಿವರ್ಮನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕದಂಬ ರಾಜ್ಯ ನರ್ಮದಾ ನದಿಯವರೆಗೂ ಹಬ್ಬಿದ್ದಿತೆಂಬ ಹೇಳಿಕೆ ಇದ್ದರೂ ಇದು ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷೆಯೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಈತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಲಾಶಿಕಾ (ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಲಶಿ), ಉಚ್ಚಶೃಂಗಿ (ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉಚ್ಚಂಗಿ) ಸಹ ಉಪರಾಜಧಾನಿಗಳಾಗಿದ್ದುವು. ಈತನ ಸಹೋದರರಾಗಿದ್ದ ಭಾನುವರ್ಮ ಮತ್ತು ಶಿವರಥ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹಲಶಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಉಚ್ಚಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ರವಿವರ್ಮನ ಸು. 35 ವರ್ಷಗಳ ದೀರ್ಘ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಅನಂತರ ಇವನ ಮಗ ಹರಿವರ್ಮ ಪಟ್ಟವೇರಿದ.

(ಎ.ವಿ.ವಿ.)

ರಸೆಲ್,ಡಬ್ಲ್ಯು.ಎ.: 1830–92 ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ನವೋದಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಹತ್ತ್ವಪೂರ್ಣವಾದ ಸೇವೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯ ಏಳ್ಗೆಗಾಗಿ ದುಡಿದ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿದ್ವಾಂಸರು. ವಿಲಿಯಂ ಅಲೆನ್ ರಸೆಲ್ ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು.

ಇವರು ಹುಟ್ಟಿದ್ದು 1830ರಲ್ಲಿ. ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್‌ನ ಆಕ್ಸ್‌ಫರ್ಡ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದ ಅನಂತರ 1860ರಲ್ಲಿ ಪುಣೆಯ ಡೆಕ್ಕನ್ ಕಾಲೇಜಿನ ಪ್ರಿನ್ಸಿಪಾಲರಾಗಿ ನೇಮಕಹೊಂದಿದರು. 1862ರಲ್ಲಿ ಮುಂಬಯಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಮಧ್ಯ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣಾಧಿಕಾರಿಗಳಾದರು. ಅನಂತರ ಉತ್ತರ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವರ್ಷ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿ, 1865ರ ಮೇ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ವಿಭಾಗದ ಅಂದರೆ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದ ಶಿಕ್ಷಣಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿ ನೇಮಕವಾದರು. ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇವರು ಅಖಂಡವಾಗಿ 20 ವರ್ಷ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ, 1885ರ ಮಾರ್ಚ್‌ನಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತರಾಗಿ ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿಗೆ ಮರಳಿದರು. ತಮ್ಮ 62ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ 1892ರ ಡಿಸೆಂಬರ್‌ನಲ್ಲಿ ಜರ್ಮನಿಯಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು.

19ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಪ್ರಾರಂಭಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕವನ್ನು ದಕ್ಷಿಣ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿಯ ಸುಸಂಸ್ಕೃತರ ಭಾಷೆ ಮರಾಠಿಯಾಗಿತ್ತು; ಲೆಕ್ಕಪತ್ರಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮರಾಠಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಬರೆಯುವ ಪರಿಪಾಠವಿತ್ತು. ಇಂಥ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಉನ್ನತ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟ ಶ್ರೇಯಸ್ಸು ರಸೆಲ್ ಅವರದು. ರಸೆಲರು ಕನ್ನಡದ ಕೆಲಸವನ್ನು ಹತ್ತಾರು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದರು. ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದ ಭಾಷೆ ಕನ್ನಡವೆಂದು ಅರಿತ ಇವರು ಅಲ್ಲಿಯ ಮಕ್ಕಳಿಗೆಲ್ಲ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿಯೇ ಶಿಕ್ಷಣ ದೊರಕುವಂತೆ ಕನ್ನಡ ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಉನ್ನತ ಹುದ್ದೆಗಳು ಕನ್ನಡಿಗರಿಗೂ ದೊರಕುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು. ಕನ್ನಡ ಬಾರದ ಮರಾಠಿ

ಶಿಕ್ಷಣಾಧಿಕಾರಿಗಳು ಕನ್ನಡ ಕಲಿಯುವಂತೆ ನಿಗದಿಸಿದರು. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮಿತ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಬರೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಒಬ್ಬ ಭಾಷಾಂತರಕಾರರನ್ನು ನಿಯಮಿಸಿದರು. ತಿಂಗಳಿಗೆ 25–30 ರೂಪಾಯಿ ಸಂಬಳ ಕೊಟ್ಟು ಒಬ್ಬ ಕನ್ನಡ ಪಂಡಿತರನ್ನು ನಿಯಮಿಸಿಕೊಂಡು ರಸೆಲರೇ ಸ್ವತಃ ಕನ್ನಡವನ್ನು ಕಲಿತರು. ಕನ್ನಡ ಪಾಂಡಿತ್ಯದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದು ಸಾವಿರ ರೂಪಾಯಿಯಷ್ಟು ಸ್ವಂತ ಹಣವನ್ನು ಸರ್ಕಾರದಲ್ಲಿ ಠೇವಣಿ ಇರಿಸಿ, ಅದರ ಬಡ್ಡಿಯಿಂದ ವರ್ಥ್ ಬಹುಮಾನ ಎಂಬ ಬಹುಮಾನ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಸ್ವತಃ ಲೇಖಕರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಬರೆಹಗಾರರಿಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವಿತ್ತರು. ಫೈರ್ ಫ್ಲೈಸ್ ಇನ್ ಇಂಡಿಯಾ ಎಂಬ ಇವರ ಸರಸ ಕವಿತೆ ಇಂಡಿಯನ್ ಆಂಟಿಕ್ವೆರಿ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿದೆ. ಜಿ.ನೆಲನ್ ಫ್ರೇಜರ್ ಎಂಬುವರು ರಸೆಲ್‌ರಂಥ ಅಧಿಕಾರಿಗಳೇ ಮುಂದುವರಿದಿದ್ದರೆ, ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದ ಕೆಲಸ ಬಹಳ ಪ್ರಗತಿ ಹೊಂದುತ್ತಿತ್ತು ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. (ಆರ್.ವೈ.ಡಿ.)

ರಹಮಾನ್ ಘರ್: ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆ ಚಿಂತಾಮಣಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಗಿರಿದುರ್ಗ. ಚಿಂತಾಮಣಿಯ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ ಸು. 11 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಗಿರಿದುರ್ಗವನ್ನು ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟಕ್ಕೆ 1,304 ಮೀ ಎತ್ತರವಿರುವ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ದುರ್ಗವನ್ನು ಕೈವಾರದ ಈಶಾನ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಮರಾವ್ ಹೊಸಪೇಟೆಯ ಕಡೆಯಿಂದ ಹತ್ತಬಹುದು. ಈ ದುರ್ಗ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಮರಾಠರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನನ ಕೈಸೇರಿದ ಈ ದುರ್ಗ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯ ಪಡೆಯಿತು. 1791ರಲ್ಲಿ ಇದು ಬ್ರಿಟಿಷರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿತು.

ಈ ಗಿರಿದುರ್ಗ ಈಗಲೂ ಬಹು ಬಲವಾಗಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಟ್ಟಡಗಳೂ ಭಗ್ನಮಂದಿರಗಳೂ ಇವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಮದ್ದುಗುಂಡುಗಳ ದಾಸ್ತಾನಿಗಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಮಳಿಗೆಗಳೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಆನೆ ಮತ್ತು ಕುದುರೆ ಲಾಯಗಳೂ ಇಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ದುರ್ಗದ ಕೆಲವು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಆಪತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಾರಾಗಲು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಸುರಂಗ ಮಾರ್ಗಗಳಿದ್ದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ದುರ್ಗದ ಕೋಟೆ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಎರಡು ಬುರುಜುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದು–ಭಗ್ನವಾದ ದ್ವಾರವಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕೋಟೆಗೋಡೆಯನ್ನು ಗಾರೆಯ ಬಳಕೆಯಿಲ್ಲದೆ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಮೇಲುಗಡೆ ಹಾಳಾದ ರಕ್ಷಣಾ ತಡೆಗೋಡೆಗಳೂ ಕಾವಲುಗಾರನ ಮನೆಯೂ ಇವೆ. ಬಾಗಿಲ ಬಳಿಯೆ ಇರುವ ಸಹಜ ನೀರಿನ ತಾಣವನ್ನು ಬಾವಿಯನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಅರಮನೆ ಅಥವಾ ಮುಖ್ಯಸ್ಥಾನ ದೊಡ್ಡಮನೆಯ ಅವಶೇಷವಿದೆ. ಬೆಟ್ಟದ ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಬುರುಜುಗಳಂತೆ ಕಾಣುವ ಎರಡು ದೊಡ್ಡ ಕಡಿದಾದ ಬಂಡೆಗಳಿವೆ. ಈ ದುರ್ಗದ ಮೇಲೇರಿದರೆ ಸುತ್ತಲೂ ಸುಂದರವಾದ ಪ್ರಕೃತಿ ದೃಶ್ಯಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಇಂದಿನ ಕೈವಾರವೇ ಏಕಚಕ್ರಪುರವಾಗಿದ್ದು, ಈ ಪುರದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕಾಲ ಪಾಂಡವರು ವಾಸವಾಗಿದ್ದರೆಂದೂ ಆಗ ಭೀಮ ಈ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿದ್ದ ಬಕಾಸುರನನ್ನು ಕೊಂದು ಅಲ್ಲಿಯ ಗುಹೆಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಮುಚ್ಚಿದನೆಂದೂ ಅದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಈ ಬೆಟ್ಟದ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಕೈವಾರದ ಕಡೆಗೆ ಇರುವ ದೊಡ್ಡ ಬಂಡೆಯ ಸಂದಿನಿಂದ ಕೆಂಪು ನೀರು ಶಿವರಾತ್ರಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜಿನುಗುವುದೆಂದೂ ಅದು ರಾಕ್ಷಸನ ರಕ್ತವೆಂದೂ ಸ್ಥಳೀಯ ನಂಬಿಕೆ. **(ಎಂ.ಎಸ್.ವಿ.)**

ರಾಗಿ: ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕದ ಒಂದು ಮುಖ್ಯಬೆಳೆ. ಹವಾಮಾನದ ಏರುಪೇರುಗಳಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ಒಣ ಬೇಸಾಯ ಕ್ರಮದಲ್ಲೂ ಉತ್ತಮ ಫಲ ನೀಡಬಲ್ಲ ಬೆಳೆ ಇದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಋತುಗಳಿಗೂ ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ಉತ್ತಮವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಬಲ್ಲ ತಳಿಗಳಿದ್ದು, ಅವನ್ನು ವರ್ಷವಿಡೀ ಬೆಳೆಸಬಹುದು. ಮಳೆ ಅಭಾವದಿಂದಾಗಿ ಒಣಗಿದಂತಿದ್ದರೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಳೆ ಬಿದ್ದೊಡನೆ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಚೇತರಿಸಿಕೊಂಡು ಉತ್ತಮ ಫಲ ಕೊಡಬಲ್ಲುದು. ಅಧಿಕ ಪೌಷ್ಟಿಕಾಂಶಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಕಷ್ಟಜೀವಿಗಳಿಗೆ ಚೈತನ್ಯದಾಯಕ. ಅಲ್ಲದೆ ಇದಕ್ಕೆ ರೋಗ ರುಜಿನಾದಿಗಳು ಬರುವುದು ಕಡಿಮೆ. ಎಚ್ಚರ ವಹಿಸಿದಲ್ಲಿ ಕೀಟಬಾಧೆಗಳಿಲ್ಲದೆ 50 ವರ್ಷಗಳಿಗೂ ಮೇಲ್ಪಟ್ಟು ದಾಸ್ತಾನು ಮಾಡಬಹುದು. ಇದರ ಹುಲ್ಲು ಉತ್ತಮ ಮೇವು ಕೂಡ.

ರಾಗಿ ಪ್ರಭೇದ ಬಹುಶಃ ಭಾರತದ್ದು. ಇದರ ತವರು ಭಾರತ ಅಥವಾ ಆಫ್ರಿಕ ಎಂಬ ಎರಡು ವಾದಗಳಿವೆ. ಆದರೆ ಭಾರತದಲ್ಲಿ 5 ಪ್ರಭೇದಗಳಿವೆಯಲ್ಲದೆ ಇದು ಅನೇಕ ರಾಜ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಆಹಾರ ಹಾಗೂ ಮುಖ್ಯ ಮೇವು ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಬಹುಶಃ ಭಾರತದ್ದೇ ಇರಬೇಕು. ರಾಗಿ ಉಷ್ಣವಲಯದ ಬೆಳೆ. ಪೂರ್ವಆಫ್ರಿಕ, ಇತಿಯೋಪಿಯ ಮತ್ತು ಸೋಮಾಲಿ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿನ ವಿವಿಧ ಮೂಲ ನಿವಾಸಿಗಳಿಗೂ ಇದು ಮುಖ್ಯ ಆಹಾರ.

ರಾಗಿಯನ್ನು ಭಾರತದ ಅನೇಕ ರಾಜ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ತಮಿಳುನಾಡು, ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ, ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ, ಬಿಹಾರ, ಉತ್ತರ ಪ್ರದೇಶ ಮತ್ತು ಗುಜರಾತ್ ಇದರ ಬೇಸಾಯಕ್ಕೆ ಹೆಸರಾಗಿವೆ. ಆದರೆ ಒಟ್ಟು ವಿಸ್ತೀರ್ಣದ 1/3 ಭಾಗದಷ್ಟು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ–ಅದರಲ್ಲೂ ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಮುಖ್ಯ ಆಹಾರ ಬೆಳೆಗಳಲ್ಲಿ ರಾಗಿಗೆ ಮೂರನೆಯ ಸ್ಥಾನ.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ರಾಗಿ ಬೆಳೆಯ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ ಮತ್ತು ಉತ್ಪಾದನೆ(1998–99)

ಕ್ರ.ಸಂ.	**ಜಿಲ್ಲೆ**	**ವಿಸ್ತೀರ್ಣ (ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳಲ್ಲಿ)**	**ಉತ್ಪಾದನೆ (ಮೆಟ್ರಿಕ್ ಟನ್‌ಗಳಲ್ಲಿ)**
01.	ಬೆಂಗಳೂರು	48,459	1,03,596
02.	ಬೆಂಗಳೂರು(ಗ್ರಾ)	1,47,008	2,47,161
03.	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ	62,409	98,169
04.	ದಾವಣಗೆರೆ	35,741	61,248
05.	ಕೋಲಾರ	1,18,444	2,23,034
06.	ಶಿವಮೊಗ್ಗ	8,702	12,549
07.	ತುಮಕೂರು	2,06,568	2,96,350
08.	ಬೆಳಗಾವಿ	2,625	2,325
09.	ಬಿಜಾಪುರ	--	--
10.	ಬಾಗಲಕೋಟೆ	--	--
11.	ಧಾರವಾಡ	165	148
12.	ಗದಗ	18	26
13.	ಹಾವೇರಿ	4,756	4,079
14.	ಉತ್ತರಕನ್ನಡ	109	116
15.	ಬಳ್ಳಾರಿ	6,547	5,840

16.	ಬೀದರ್	--	--
17.	ಗುಲ್ಬರ್ಗ	5	4
18.	ರಾಯಚೂರು	--	--
19.	ಕೊಪ್ಪಳ	--	--
20.	ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು	61,059	1,04,235
21.	ದಕ್ಷಿಣಕನ್ನಡ	--	--
22.	ಉಡುಪಿ	--	--
23.	ಹಾಸನ	1,35,019	2,41,479
24.	ಕೊಡಗು	425	460
25.	ಮಂಡ್ಯ	85,467	1,64,759
26.	ಮೈಸೂರು	83,670	1,33,160
27.	ಚಾಮರಾಜನಗರ	23,484	35,338
	ಒಟ್ಟು	**10,30,679**	**17,34,076**

500-630 ಮಿಮೀ ಮಳೆಯಾಗುವ ಪ್ರದೇಶ ಇದಕ್ಕೆ ಸೂಕ್ತವಾದದ್ದು. ಮಲೆನಾಡಿನ ಹಾಗೂ ತೀರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿನ ಗುಡ್ಡಗಳ ಇಳಿಜಾರು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ನೀರು ಹೆಚ್ಚಾದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆ ಕೆಡುತ್ತದಾದ್ದರಿಂದ ನೀರು ಸುಲಭವಾಗಿ ಬಸಿಯುವಂತಿರಬೇಕು.

ಕೆಂಪುಭೂಮಿ ರಾಗಿ ಬೆಳೆಗೆ ಉತ್ತಮ. ಕೆಂಪುಜೇಡಿ ಮತ್ತು ಮರಳು ಮಿಶ್ರಿತ ಕೆಂಪುಮಣ್ಣು ಇದಕ್ಕೆ ತುಂಬ ಸೂಕ್ತ. ದಟ್ಟ ಎರೆಭೂಮಿ ಈ ಬೆಳೆಗೆ ಸೂಕ್ತವಲ್ಲ. ಹಗುರ ಎರೆಮಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಸಬಹುದಾದರೂ ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ನೀರು ಅಧಿಕವಾಗುವಲ್ಲಿ ಬೆಳೆ ಸಮರ್ಪಕವಾಗಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬೇಸಗೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ನೀರನ್ನು ಪೂರೈಸಬಹುದಾದಾಗ ಬೆಳೆ ಉತ್ತಮವಾಗಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಬತ್ತದೊಡನೆ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಮಳೆಗಾಲ, ಚಳಿಗಾಲ ಅಥವಾ ಬೇಸಗೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಸಬಹುದು. ಕಲ್ಲು, ಜವುಗು ಭೂಮಿಗಳು ಇದಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಪಕವಲ್ಲ.

ರಾಗಿಯನ್ನು ಹಿಂಗಾರು ಮಳೆ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಸುವುದೇ ಹೆಚ್ಚು. ಇದು ಸ್ವಲ್ಪ ದೀರ್ಘಾವಧಿಯ ಹೈನು ಬೆಳೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದೀರ್ಘಾವಧಿ ತಳಿಗಳನ್ನೇ ಬಳಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಮೈಸೂರು, ಹಾಸನ, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಏಪ್ರಿಲ್-ಮೇ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಮಳೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಸುವ ರಾಗಿಗೆ ಕಾರು ರಾಗಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇದರ ಕಾಲಾವಧಿ ಹೈನು ಬೆಳೆಗಿಂತ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಡಿಮೆ. ಹೈನು ಬೆಳೆಗಿಂತ ಒಂದು ಒಂದೂವರೆ ತಿಂಗಳ ಮೊದಲೇ ಕಟಾವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾರುರಾಗಿ ಬೆಳೆಯಲು ಸಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಳೆ ಬಾರದೆ ನಾಟಿ ತಡವಾದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಎಡೆಕಾರು ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ನೀರಾವರಿಯ ಅನುಕೂಲವಿರುವೆಡೆ ಮಾತ್ರ ಬೇಸಗೆ ಬೆಳೆ ಬೆಳೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಮೂರು ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆಗಳಲ್ಲದೆ, ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೆಲವು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೆರೆಗಳಿಗೆ ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್-ಅಕ್ಟೋಬರ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ನೀರು ತುಂಬುವುದರಿಂದ ಜೂನ್ ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ರಾಗಿ ಬೆಳೆಸಿ, ಆನಂತರ ಬೇಸಗೆಯಲ್ಲಿ ಬತ್ತ ಬೆಳೆಸುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಲವು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಪಕಾಲಾವಧಿಯ ಬತ್ತ ಅಥವಾ ಕಬ್ಬು ಕಟಾವಾದೊಡನೆ ನವೆಂಬರ್-ಡಿಸೆಂಬರ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬನಿ ರಾಗಿಯನ್ನು ಗದ್ದೆಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಸುವುದಿದೆ. ಈ ತಳಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ಚಳಿಯನ್ನು ತಡೆದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ರಾಗಿ ವ್ಯವಸಾಯದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಮಾಗಿ ಉಳುಮೆ ಮಾಡಿಡುವುದು ಸಾಮಾನ್ಯ ವಾಡಿಕೆ. ಫಸಲು ಕಟಾವಿನ ಅನಂತರ ಮಳೆಯಾದಲ್ಲಿ, ಆ ತೇವಾಂಶವನ್ನು ಬಳಸಿ ಒಂದೆರಡು ಸಲ ಹಸನಾಗಿ ಉಳುಮೆ ಮಾಡಿ ಹಾಗೆಯೇ ಬಿಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಮುಂಗಾರಿನಲ್ಲಿ ಬೀಳುವ ಮಳೆ ನೀರನ್ನು ಮಣ್ಣು ಹೀರಿ ಹಿಡಿದು, ಬೆಳೆಗೆ ಸಹಾಯಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ಣ ಉಳುಮೆ ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗದಿದ್ದರೆ ಹೆಗ್ಗುಂಟೆಯಿಂದಾದರೂ ಹೆರೆಗಿ ಮಣ್ಣಿನ ಮೇಲ್ಪದರವನ್ನು ಸಡಲಿಸಿ ಬಿಡುವುದು ಉಂಟು. ಇದರಿಂದ ಬೇಸಗೆಯಲ್ಲಿ ಮಣ್ಣು ಒಣಗಿ, ಸಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಾಟಿ ಅಥವಾ ಬಿತ್ತನೆ ಮಾಡಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಮಳೆಯನ್ನು ಬಳಸಿ ಉಳುಮೆ ಮಾಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಬೆಳೆಸು ಹಿಂಬೆದೆಯಾಗಿ ತೊಂದರೆಯಾಗಬಹುದು. ಮಳೆ ಬಿದ್ದ ತಕ್ಷಣ ಪುನಃ ಒಂದೆರಡು ಸಲ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಉತ್ತು ಮೇಲ್ಪದರ ಪುಡಿಯಾಗಿರುವಂತೆ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ರಾಗಿ ಫಸಲಿಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಸಾವಯವ ಗೊಬ್ಬರ ಪೂರೈಕೆ ಏರ್ಪಡಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಕೆರೆಯ ಗೋಡು, ಹುತ್ತದ ಕೆಂಪು ಮಣ್ಣು, ತೋಪು ದಿಬ್ಬ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಫಲವತ್ತಾದ ಮಣ್ಣು ಎಕರೆಗೆ 5-10 ಗಾಡಿ ಹಟ್ಟಿ ಅಥವಾ ಕಾಂಪೋಸ್ಟ್ ಗೊಬ್ಬರಗಳನ್ನು ಮಣ್ಣಿನ ಮೇಲೆ ಹರಡಿ ಉತ್ತು ಒಳಗೆ ಸೇರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಬೆಂಗಳೂರು, ಮೈಸೂರು, ಹಾಸನ, ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಕುರಿ ಆಡುಗಳ ಮಂದೆಯನ್ನು ಹೊಲಗಳಲ್ಲಿ ರಾತ್ರಿ ಕಾಲ ತಂಗಲು ಏರ್ಪಡಿಸಿ ಅವುಗಳ ಹಿಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ಮೂತ್ರಗಳ ವಿಸರ್ಜನೆಯಿಂದ ಭೂಮಿಯ ಫಲವತ್ತತೆಯನ್ನು ಅಧಿಕಗೊಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಗದ್ದೆಗಳಲ್ಲಿ ಜುಲೈ ಅನಂತರ ಬೆಳೆಸುವಲ್ಲಿ ಮುಂಗಾರು ಮಳೆಯನ್ನನುಸರಿಸಿ ಹಸುರೆಲೆ ಗೊಬ್ಬರ ಬೀಜಗಳನ್ನು ಬಿತ್ತಿ ಹೂವಾಗುವ ಮೊದಲು ಅವನ್ನು ಉತ್ತು ಮಣ್ಣಿನೊಳಗೆ ಸೇರಿಸುವುದೂ ಉಂಟು. ರಾಗಿಗೆ ಗೊಬ್ಬರಗಳ ಆವಶ್ಯಕತೆಯಿದೆ. ಅಧಿಕ ಇಳುವರಿ ಕೊಡಬಲ್ಲ ಶಕ್ತಿಪೂರ್ಣ ಇಂಡಾಫ್ ತಳಿಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಗೊಬ್ಬರ ಬಳಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅನೇಕ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿಂದ ಖುಷ್ಕಿ ಮತ್ತು ತರಿ ಬೆಳೆಗಳಿಗೆ ಆವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಒದಗಿಸಬೇಕಾದ ಪೋಷಕಾಂಶಗಳನ್ನು ನಿಗದಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಖುಷ್ಕಿ ರಾಗಿ : 1. ಹಟ್ಟಿ ಅಥವಾ ಕಾಂಪೋಸ್ಟ್ ಗೊಬ್ಬರ ಎಕರೆಗೆ 3,000ಕೆ.ಜಿ. ಬಿತ್ತನೆಗೆ ಅಥವಾ ನಾಟಿಗೆ 2-3 ವಾರಗಳ ಮುಂಚೆಯೇ ಎರಚಿ ಉತ್ತುಬಿಡುವುದುಂಟು.

2. ರಾಸಾಯನಿಕ ಗೊಬ್ಬರಗಳು : ಸಾರಜನಕ - 20ಕೆ.ಜಿ. ಮತ್ತು ರಂಜಕ - 15ಕೆ.ಜಿ.

ಇದರಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣ ರಂಜಕ ಮತ್ತು ಅರ್ಧಭಾಗ ಸಾರಜನಕವನ್ನು ಬಿತ್ತನೆ ಅಥವಾ ನಾಟಿ ಮಾಡುವಾಗಲೂ ಮತ್ತು ಉಳಿದ ಅರ್ಧಭಾಗ ಸಾರಜನಕವನ್ನು 6-7 ವಾರಗಳ ಅನಂತರವೂ ಒದಗಿಸುವುದಿದೆ.

ತರಿ ರಾಗಿ : 1. ಹಟ್ಟಿ ಅಥವಾ ಕಾಂಪೋಸ್ಟ್ ಗೊಬ್ಬರ ಎಕರೆಗೆ 3,000 ಕೆ.ಜಿ ನಾಟಿಗೆ 2-3 ವಾರಗಳ ಮೊದಲೇ ಭೂಮಿಗೆ ಹರಡಿ ಉತ್ತುಬಿಡಲಾಗುತ್ತದೆ.

2. ರಾಸಾಯನಿಕ ಗೊಬ್ಬರ : ಸಾರಜನಕ - 30ಕೆ.ಜಿ. ಮತ್ತು ರಂಜಕ- 15ಕೆ.ಜಿ. ಪೊಟ್ಯಾಷ್ - 15ಕೆ.ಜಿ.

ಇದರ ಅರ್ಧ ಭಾಗ ಸಾರಜನಕ ಮತ್ತು ಪೂರ್ಣ ಭಾಗ ರಂಜಕ ಹಾಗೂ ಪೊಟ್ಯಾಷ್‌ಗಳನ್ನು ನಾಟಿ ಸಮಯದಲ್ಲೂ ಉಳಿದರ್ಧ ಸಾರಜನಕವನ್ನು ನಾಟಿ ಮಾಡಿದ 30 ದಿನಗಳ ಅನಂತರವೂ ಕೊಟ್ಟು ಮಣ್ಣು ಏರಿ ಹಾಕಲಾಗುತ್ತದೆ.

ರಾಗಿಯನ್ನು ಎರಚಿ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಬಿತ್ತುವುದು ಅಥವಾ ಅಗೆಪಾತಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಸಿ ಹದವಿದ್ದಾಗ ಕಿತ್ತು ನಾಟಿ ಮಾಡುವುದು ರಾಗಿ ಬಿತ್ತನೆಯ ಮುಖ್ಯ ವಿಧಾನಗಳು. ಸಾಲು ಬಿತ್ತನೆಯನ್ನು ಸಡ್ಡೆ ಅಥವಾ ಕೂರಿಗೆಗಳಿಂದ ನಿರ್ವಹಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಗೊಬ್ಬರ ಮಿಶ್ರಿತ ಬೀಜವನ್ನು ತೆಳುವಾಗಿ ಚೆಲ್ಲಿ ಮುಚ್ಚುವುದು ಕೆಲವೆಡೆ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದೆ. ತಳಿ ಮತ್ತು ಕಾಲಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಸಾಲಿನಿಂದ ಸಾಲಿಗೆ 6"–10" ಅಂತರ ಕೊಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಬೀಜ ಬಿತ್ತನೆಮಾಡುವಲ್ಲಿ ಎಕರೆಗೆ 4 ರಿಂದ 6 ಕೆ.ಜಿ ಬಳಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ನಾಟಿಮಾಡುವಲ್ಲಿ 2–3 ಕೆ.ಜಿ ಸಾಕು. ರಾಗಿಯನ್ನು ಬಿತ್ತುವಾಗ ಬಹಳ ಆಳಕ್ಕೆ ಬಿತ್ತದಂತೆ ಎಚ್ಚರವಹಹಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ರಾಗಿ ಬಿತ್ತನೆಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಕಾಲಾವಧಿ ಅಗತ್ಯವಿಲ್ಲ. ಮಳೆ ಅಧಿಕವಾದಾಗ ಒಣಗಿರುವ ತೆನೆಯಲ್ಲಿನ ಬೀಜ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಮೊಳೆಯಲು ಉಪಕ್ರಮಿಸುತ್ತದೆ.

ನಾಟಿ ಮಾಡುವಲ್ಲಿ ಮಳೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಸಕಾಲಕ್ಕೆ 25–30 ದಿನಗಳ ವಯಸ್ಸಿನ ಸಸಿ ಸಿಗುವಂತೆ ಹೊಲದ ತಗ್ಗು ಮೂಲೆಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಗೊಬ್ಬರ ಹರಡಿ ಬೀಜ ಬಿತ್ತಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅಗೆಪಾತಿಯನ್ನು ಕಳೆ ತೆಗೆದು ಸಲಹಿ, ಮಳೆ ಬಂದಾಗ ಸಸಿಗಳನ್ನು ಕಿತ್ತು ನಾಟಿಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ನೀರಾವರಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಸುವುದಾದಲ್ಲಿ 25" ಉದ್ದ ಮತ್ತು 4" ಅಗಲ ಮತ್ತು 4" ಎತ್ತರದ 15 ಸಸಿ ಮಡಿಗಳನ್ನು ಸಿದ್ದಪಡಿಸಿ ಪ್ರತಿ ಮಡಿಗೂ 3 ರಿಂದ 4 ಕುಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟಿಗೆ ಗೊಬ್ಬರ ಅರ್ಧ ಕೆ.ಜಿ. ಅಮೋನಿಯಮ್ ಸಲ್ಫೇಟ್, 1 ಕೆ.ಜಿ. ಸೂಪರ್ ಪಾಸ್ಪೇಟ್ ಮತ್ತು ಅರ್ಧ ಕೆ.ಜಿ. ಮ್ಯೂರಿಯೇಟ್ ಆಫ್ ಪೊಟ್ಯಾಷ್ ಹಾಕಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಎರಡು ಕೆ.ಜಿ. ಬಿತ್ತನೆಯನ್ನು 4 ಗ್ರಾಮ್ ಅಗ್ರೋಸಾನ್ ಅಥವಾ ಸೆರೋಸಾನ್‌ನಿಂದ ಪರಿಷ್ಕರಿಸಿ 2" ಅಂತರ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಬಿತ್ತಲಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾಲುಗಳು ಮುಚ್ಚುವಂತೆ ಕೊಟ್ಟಿಗೆ ಗೊಬ್ಬರ ಅಥವಾ ಹುಡಿಮಣ್ಣು ಹರಡಿ ದಿನವೂ ನೀರು ಹಾಕುವುದಿದೆ. ಬಿತ್ತನೆಯಾದ 12–14 ದಿನಗಳ ತರುವಾಯ ಪ್ರತಿಮಡಿಗೂ ಅರ್ಧ ಕೆ.ಜಿ. ಅಮೋನಿಯಮ್ ಸಲ್ಫೇಟ್ ಮೇಲುಗೊಬ್ಬರವಾಗಿ ಕೊಡುವುದಿದೆ. ಪೈರು 20–25 ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ನಾಟಿಗೆ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಳೆ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಬಿತ್ತುವಲ್ಲಿ ಬೀಜವನ್ನು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು 18 ಗಂಟೆ ಕಾಲ ನೆನೆಹಾಕಿ ತೆಗೆದು ನೆರಳಿನಲ್ಲಿ ಹರಡಿ 24 ಗಂಟೆಗಳ ಕಾಲ ಒಣಗಿಸಿ ಅನಂತರ ಬಿತ್ತಲಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಜೆ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ನೆನೆಸಿ ಬೆಳಗ್ಗೆ ನೆರಳಿನಲ್ಲಿ ಒಣಗಿಸುವುದು ವಾಡಿಕೆ. ಇದು ಬೀಜವನ್ನು ದೃಢಪಡಿಸಿ ಹವಾಮಾನದ ಏರುಪೇರುಗಳನ್ನು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ತಡೆಯುಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಬಿತ್ತನೆಗೆ ಮುಂಚೆ ಪ್ರತಿ ಕೆ.ಜಿ. ಬೀಜಕ್ಕೂ 2 ಗ್ರಾಮ್ ಅಗ್ರೋಸಾನ್ ಜಿ.ಎನ್. ಅಥವಾ ಸೆರೋಸಾನ್ ಬೆರಸಿ ಬೀಜೋಪಚಾರ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಜಿಂಕ್ ಸಲ್ಫೇಟಿನಿಂದ ಪರಿಷ್ಕರಿಸುವುದು ಫಲದಾಯಕವೆಂದು ಕಂಡುಬಂದಿದೆ. ಮಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಇದರ ಕೊರತೆ ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಕಡಿಮೆ ಇಳುವರಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಬಹುದು. ಇದರಿಂದ 12.5 ಗ್ರಾಮ್ ಜಿಂಕ್ ಸಲ್ಫೇಟನ್ನು 5–6 ಚಮಚ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಬೆರಸಿ ಅದನ್ನು 2–$2^{1}/_{2}$ಕೆ.ಜಿ. ಬೀಜದೊಡನೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸಂಜೆ ಕಲೆಸಿಟ್ಟು ಮಾರನೆಯ ಬೆಳಗ್ಗೆ ಬಿತ್ತುವುದುಂಟು. ಇದನ್ನು ನೀರಾವರಿ ಅಥವಾ ಮಳೆಯಾಶ್ರಯದಲ್ಲೂ ಅನುಸರಿಸುವುದು ಉತ್ತಮ.

ನಾಟಿ ಮಾಡತಕ್ಕ ಅಥವಾ ಬಿತ್ತನೆ ಮಾಡುವ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಹಲವು ಸಲ ಉತ್ತು ಹೆಂಟೆಯೆಲ್ಲ ಪುಡಿಯಾಗಿ ಹಸನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಕಳೆಯನ್ನೆಲ್ಲಾ ತೆಗೆದು ಹಾಕಿ, ಎಕರೆಗೆ 8–10 ಗಾಡಿ ಕೊಟ್ಟಿಗೆ ಗೊಬ್ಬರ ಹರಡಿ ಮಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ನಾಟಿ ಮಾಡುವಲ್ಲಿ ಸಸಿಗಳು 20–22 ದಿನಗಳು ಮೀರದಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅವು ತಡವಾದಷ್ಟೂ ಇಳುವರಿ ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಫಲವತ್ತಲ್ಲದ ಭೂಮಿಗಳಲ್ಲಿ 9" ಸಾಲುಗಳಲ್ಲಿ ಸಸಿಗಳ ನಡುವೆ 4" ಅಂತರ ಇರುವಂತೆ ನೆಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿ ಗುಳಿಗೂ 2–3 ಸಸಿಗಳನ್ನು ನೆಡುವುದಿದೆ. ಫಲವತ್ತಾದ ಭೂಮಿಗಳಲ್ಲಿ ಗುಳಿಯಿಂದ ಗುಳಿಗೆ 6" ಅಂತರ ಕೊಡುವುದು ರೂಢಿ. ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ 9" ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಮುಳ್ಳುಗಳಿರುವ ಸಾಲು ಕುಂಟೆಯನ್ನು ಎರಡು ಕಡೆಯೂ ಹೊಡೆದು ಪಗಡೆದಾಯ ಗುರುತು ಮಾಡಿ, ಅವು ಸೇರುವೆಡೆ 2–3 ಸಸಿಗಳನ್ನು ನಾಟಿ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಸಾಲುಗಳ ನಡುವೆ ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲೂ ಕುಂಟೆ ಹರಗಿ ಕಳೆ ತೆಗೆಯಲೂ ಮಣ್ಣು ಏರಿ ಹಾಕಲೂ ಅನುಕೂಲವಾಗುತ್ತದೆ.

ರಾಗಿಯನ್ನು ಶುದ್ಧ ಬೆಳೆಯಾಗಿ ಅಥವಾ ಅಕ್ಕಡಿ ಬೆಳೆಯಾಗಿ ಬೆಳೆಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅವರೆ, ತೊಗರಿ, ಜೋಳ, ಅಪಸೆಣಬು, ಸೂರ್ಯಕಾಂತಿ ಮುಂತಾದವು ಇದರ ಉಪಬೆಳೆಗಳು.

ರಾಗಿ ಬೆಳೆಗೆ ಹಲವಾರು ಕೀಟ ಮತ್ತು ರೋಗಗಳಿಂದ ತೊಂದರೆಯಾಗಬಹುದು. ಹೇನು, ಬೇರು ತಿನ್ನುವ ಗೊಣ್ಣೆಹುಳು, ಕಾಂಡ ಕೊರೆಯುವ ಹುಳು, ಎಲೆ ಕತ್ತರಿಸುವ ಹುಳು, ತೆನೆಯ ಗೋಡುಮಾರು ಹುಳು ಮತ್ತು ಬಿಳಿಮೂತಿಯ ಹುಳು ಇದಕ್ಕೆ ತೊಂದರೆ ಕೊಡುವ ಮುಖ್ಯ ಕೀಟಗಳು. ರೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಬುಡ ಕೊರೆಯುವ ರೋಗ, ಸಸಿಗಳ ಬ್ಲೈಟ್ (ಕೊಳೆರೋಗ), ಬೆಂಕಿ ರೋಗ, ನಂಜು ರೋಗ ಮತ್ತು ಕಂದುಬಣ್ಣದ ಚುಕ್ಕೆ ರೋಗ ಮುಖ್ಯವಾದುವು. ರಾಗಿ ದಾಸ್ತಾನಿನಲ್ಲಿ ಕೀಟಬಾಧೆ ಅಪರೂಪ.

ಅಗ್ರೋಸಾನ್ ಅಥವಾ ಸಿರೋಸಾನ್‌ನಿಂದ (ಕೆಜಿಗೆ 2 ಗ್ರಾಮ್) ಬೀಜ ಪರಿಷ್ಕರಣೆ: ಮಡಿಯಲ್ಲಿನ ಸಸಿಗಳು 15 ದಿನಗಳಾಗಿದ್ದಾಗ ಕೀಟಗಳೇನಾದರೂ ಕಂಡುಬಂದಲ್ಲಿ 18 ಮಿಲೀ ಡೈಮಿತೋಯೇಟನ್ನು 18 ಲೀ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಬೆರೆಸಿ ಸಿಂಪಡಿಸುವುದು, ರೋಗ ಚಿಹ್ನೆಗಳಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದರಲ್ಲಿ 18ಮಿಲೀ ಹಿನೋಸಾನ್ ಅಥವಾ 40 ಗ್ರಾಮ್ ಜೈನ್‌ಟನ್ನೂ ಬೆರೆಸಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು. ನಾಟಿಯ ಅನಂತರ ಪ್ರತಿ ಎಕರೆಗೂ ಮೇಲಿನ ಮಿಶ್ರಣದ 200 ಲೀಟರನ್ನು 20 ಮತ್ತು 40 ದಿನಗಳಿಗೊಮ್ಮೆಯಂತೆ ಬಳಸುವುದು. ಬೇರು ಕತ್ತರಿಸುವ ಹುಳವಿದ್ದಲ್ಲಿ 8 ಕೆ.ಜಿ ಜಿಪೋರೇಟ್ ಅಥವಾ 10 ಕೆಜಿ ಕಾರ್ಬೋಫ್ಯೂರಾನ್ ಅಥವಾ 12 ಕೆಜಿ ಡೈಸಲ್ಫೋಟಾನ್‌ನನ್ನು ಮಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಬೆರೆಸುವುದು. ಕುತ್ತಿಗೆ ಬೆಂಕಿರೋಗವಿದ್ದಲ್ಲಿ 50 ರಷ್ಟು ತೆನೆಗಳು ಹೊರಬಂದಾಗ 18 ಲೀಟರ್‌ನಲ್ಲಿ 18ಮಿಲೀ ಹಿನೋಸಾನ್ ಅಥವಾ 18ಗ್ರಾಮ್ ಕಾಸುವಿನ್ ಅಥವಾ 40ಗ್ರಾಂ ಡೈಥೇನ್ ಜಡ್ ಬೆರೆಸಿ 15 ದಿನಗಳ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಎಕರೆಗೆ ಮಿಶ್ರಣದ 200 ಲೀಟರ್‌ನಂತೆ ಸಿಂಪಡಿಸುವುದು.

ಕಾಳು ಬಲಿಯುತ್ತಿರುವ ತೆನೆಗಳ ಮೇಲೆ ಗೂಡುಮಾರು ಹುಳುಗಳು ಕಂಡುಬಂದಲ್ಲಿ 36 ಮಿಲೀ ಮ್ಯಾಲಥಿಯಾನ್ ಅಥವಾ 72 ಗ್ರಾಮ್ ಕಾರ್ಬಾರಿಲ್ಲನ್ನು 18 ಲೀ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಬೆರೆಸಿ ಎಕರೆಗೆ 200 ಲೀಟರಿನಂತೆ ಸಿಂಪಡಿಸುವುದು–ಇವು ರೋಗ ಹಾಗೂ ಕೀಟನಿರೋಧಕ ಮಾರ್ಗಗಳು.

ಕಾರುರಾಗಿ ಸುಮಾರು 4 ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ (ಆಗಸ್ಟ್ ಕೊನೆಗೆ) ಕೊಯ್ಲಿಗೆ ಸಿದ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಇನ್ನೂ ಮಳೆಗಾಲ ಇರುವುದರಿಂದ ಕೂಡಲೇ ಮೆದೆ ಹಾಕದೆ ಕೊಯ್ದು ಅರಿಗಳನ್ನು 7–8 ದಿನ ಹಾಗೆಯೇ ಹೊಲದಲ್ಲಿ ಒಣಗಲು ಬಿಟ್ಟಿದ್ದು ಅನಂತರ ಶೇಖರಿಸಿ ತೆನೆ ಮೇಲಿರುವಂತೆ ಸಣ್ಣ

ಗುಡ್ಡೆಗಳಾಗಿ ಜೋಡಿಸಿಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ನವೆಂಬರ್ ವೇಳೆಗೆ ಮಳೆ ನಿಂತ ಮೇಲೆ ಕಣಕ್ಕೆ ಸಾಗಿಸಿ ಪಕ್ಕದಲ್ಲೇ ಮೆದೆ ಹಾಕಿಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂಗಾರು ರಾಗಿ ನವೆಂಬರ್–ಡಿಸೆಂಬರ್ ವೇಳೆಗೆ ಕಟಾವಿಗೆ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ಕಾಲಾವಧಿ ಸುಮಾರು $4 \, ^1/_2$ ತಿಂಗಳು. ಇದನ್ನು ಸಣ್ಣಗುಡ್ಡೆಗಳಾಗಿ ಶೇಖರಿಸಿಡುವುದಿಲ್ಲ. ಒಣಗಿದ ಅರಿಗಳನ್ನು ಮೆದೆ ಹಾಕಿಡಲಾಗುತ್ತದೆ.

ರಾಗಿಯ ಒಕ್ಕಣೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮಂಜು ಮುಗಿದು ಬೇಸಗೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾದಾಗಲೇ, ಅಂದರೆ ಫೆಬ್ರವರಿ ತಿಂಗಳ ಅನಂತರ; ಉಳಿದ ಎಲ್ಲ ಬೆಳೆಗಳ ಒಕ್ಕಣೆ ಮುಗಿದಮೇಲೆ. ಕಣದಲ್ಲಿ ರಾಗಿ ಅರಿಗಳನ್ನು ಹರಡಿ ಕೋಲಿನಿಂದ ಬಡಿದು ಅಥವಾ ಎತ್ತುಗಳಿಂದ ಸತತವಾಗಿ ತುಳಸಿ ಅಥವಾ ರೋಣುಕಲ್ಲು ಹೊಡೆದು ಒಕ್ಕಣೆ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಕೋಲಿನಿಂದ ಬಡಿಯುವಲ್ಲಿ ಅತಿ ತೆಳುವಾಗಿ ಹರಡಿ, ನೀಳ ಕೋಲುಗಳಿಂದ ಅರಿಯನ್ನು ಬಡಿದು ಕಾಳು ಬಿಡಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ತುಳಿಸುವಲ್ಲಿ 6–8 ಎತ್ತುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಅರಿಗಳ ಮೇಲೆ ಸುತ್ತಲೂ ತಿರುಗಿಸಿ ಅರಿಯನ್ನು ಆಗಿಂದಾಗ್ಗೆ ತಿರುವಿಹಾಕಿ, ಕಡ್ಡಿಗಳಿಂದ ಬಡಿದು ಬಿಡಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಕಲ್ಲುಹೊಡೆಯುವುದು ಸುಲಭ, ಅದಕ್ಕೆ ಒಂದೇ ಜೊತೆ ಎತ್ತು ಸಾಕು. ಅಲ್ಲದೆ ಹುಲ್ಲು ಜಜ್ಜಿದಂತಾಗಿ ಮೇವಿಗೆ ಸುಲಭವಾಗುತ್ತದೆ.

ಖುಷ್ಕಿ ರಾಗಿಯಿಂದ ಎಕರೆಗೆ 6–8 ಕ್ವಿಂಟಾಲ್, ನೀರಾವರಿಯಲ್ಲಿ ಜಾತಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಪೂರ್ಣ ರಾಗಿಯಿಂದ 15–20 ಕ್ವಿಂಟಾಲ್, ಶಕ್ತಿರಾಗಿಯಿಂದ 20–25 ಕ್ವಿಂಟಾಲ್ ಇಳುವರಿ ಪಡೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ.

ರಾಗಿಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ತಳಿಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದವು ಕೆಲವು ಮಾತ್ರ.

1.ಪೂರ್ಣರಾಗಿಯನ್ನು ಚಳಿಗಾಲ ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಎಲ್ಲ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಬೆಳೆಸಬಹುದು. ಇದು ಸಾಮಾನ್ಯ ಗಿಡ್ಡತಳಿ. 100 ರಿಂದ 110 ದಿನ ಕಾಲಾವಧಿ. ತೆನೆಯಿಂದ ಕಾಳು ಸುಲಭವಾಗಿ ಉದುರುವುದಿಲ್ಲ. ತೆನೆಗಳೆಲ್ಲ ಒಂದೇ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಬಲಿತು ಕಟಾವಿಗೆ ಬರುತ್ತವೆ. ಈ ತಳಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಗೊಬ್ಬರವನ್ನು ಬಳಸಿದರೆ ಅಧಿಕ ಇಳುವರಿ ಕೊಡಬಲ್ಲದು. 2. ಶಕ್ತಿ (ಆರ್ ಓ ಹೆಚ್ 2) $3–3 \, ^1/_2$ ಅಡಿ ಎತ್ತರ ಬೆಳೆಯಬಲ್ಲ 120–125 ದಿನ ಕಾಲಾವಧಿಯ ತಳಿ. ಮೇ ತಿಂಗಳಿಂದ ಆಗಸ್ಟ್‌ವರೆಗೂ ನೀರಾವರಿ ಹಾಗೂ ಖುಷ್ಕಿ ಬೆಳೆಯಾಗಿ ಬಿತ್ತಬಹುದು. 3. ಇಂಡಾಫ್ (–1 ರಿಂದ 5) ಭಾರತ ಮತ್ತು ಆಫ್ರಿಕ ತಳಿಗಳ ಸಂಕರದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದು. ಇಂಡಾಫ್–1 ಮತ್ತು ಇಂಡಾಫ್ –3, $3 \, ^1/_2–4$ ಅಡಿ ಎತ್ತರ ಬೆಳೆಯುವ ನೀಳ ತೆನೆ ಹಿಲಕು ಹೊಂದಿದ ತಳಿ. 120–125 ದಿನ ಕಾಲಾವಧಿ. ಜೂನ್ ತಿಂಗಳಿಂದ ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ ಕೊನೆಯವರೆಗೂ ಬಿತ್ತಲು ಸಮಂಜಸವಾದದ್ದು. ಹುಲ್ಲೂ ಸಾಕಷ್ಟು ಒದಗುತ್ತದೆ. ಇಂಡಾಫ್ –4 ಮತ್ತು ಇಂಡಾಫ್ –5 ಬೇಸಗೆ ಬೇಸಾಯಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾದ ತಳಿಗಳು. ಮಳೆ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ 13–15 ಕ್ವಿಂಟಾಲ್, ನೀರಾವರಿಯಲ್ಲಿ 20–24 ಕ್ವಿಂಟಾಲ್ ಇಳುವರಿ ಕೊಡಬಲ್ಲವು.

(ಜಿ.ವಿ.ಬಿ.ಎಸ್.)

ರಾಗಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣಯ್ಯ: 1921–93. ರಾಗಿ ಬೆಳೆ ತಜ್ಞರು. ನಿವೃತ್ತ ಕೃಷಿ ಅಧಿಕಾರಿ. ಮೈಸೂರು ತಾಲ್ಲೂಕು ಹಾರೋಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ 1921 ಮೇ 15ರಂದು ಬಡ ದಲಿತ ಕೃಷಿ ಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಬಾಲ್ಯದ ದಿನಗಳಿಂದಲೇ ಕೃಷಿ ವಿಧಾನಗಳಿಗೆ ತಮ್ಮ ಒಳಗಣ್ಣು ತೆರೆದುಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಪದವೀಧರರಾದ ಮೇಲೆ ಇವರು ತಮಗೆ ದೊರೆತ ರೈಲ್ವೆ ಇಲಾಖೆಯ ಉದ್ಯೋಗವನ್ನು ತೊರೆದು ತಮಗೆ ಪ್ರಿಯವಾಗಿದ್ದ ರಾಜ್ಯದ ಕೃಷಿ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಸೇರಿದರು. ಕೃಷಿ ಇಲಾಖೆ ಸೇರಿದ ಅನಂತರ ಕೃಷಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಶೋಧನೆ, ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ನಿರಂತರವಾಗಿ ಮುಂದುವರಿಸಿಕೊಂಡೇ ಬಂದರು. ರಾಗಿ ತಳಿಗಳ ಮೇಲೆ ಇವರಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾದ ಆಸಕ್ತಿ. ಒಣಹವೆಯಲ್ಲೂ ಸುಮಾರಾಗಿ ಬೆಳೆದುಕೊಂಡಿದ್ದು ತೇವ ದೊರೆತ ಒಡನೆಯೇ ಹುಲುಸಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವ ರಾಗಿಯ ಗುಣ, ಅದರ ರೋಗ ನಿರೋಧಕ ಶಕ್ತಿ ಇವರನ್ನು ಸೆಳೆದಿತ್ತು. ಬಡವರ ಹೊಟ್ಟೆಗೆ ಹಿಟ್ಟು, ಅವರ ಬಡಕಲು ದನಗಳಿಗೆ ಮೇವು ಒದಗಿಸುವ ಈ ಕಷ್ಟಸಹಿಷ್ಣು ಬೆಳೆ ಇವರಿಗೆ ಮೋಡಿಮಾಡಿತ್ತು. ಆದರೆ ರಾಗಿತಳಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವಲ್ಲಿ ಒಂದು ತೊಡಕಿತ್ತು. ರಾಗಿ ಸ್ವಭಾವತಃ ಸ್ವಕೀಯ ಪರಾಗಸ್ಪರ್ಶದ ಬೆಳೆ. ಈ ನೈಸರ್ಗಿಕ ಏರ್ಪಾಡನ್ನು ತಡೆದು ಮತ್ತೊಂದು ತಳಿಯ ಪುಷ್ಪ ಪರಾಗದಿಂದ ಅದು ಫಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಲು ಈ ಹಿಂದೆ ಹಲವರು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿ ವಿಫಲರಾಗಿದ್ದರು. ಇದರಿಂದ ಧೃತಿಗೆಡದ ಲಕ್ಷ್ಮಣಯ್ಯ ಈ ಸಾಹಸಕ್ಕೆ ಕೈಹಾಕಿದರು. ಸಂಪರ್ಕ ಸಂಕರಣ ವಿಧಾನದಿಂದ ಸಂಕರ ಬೀಜ ಪಡೆಯುವಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ಸು ಗಳಿಸಿದರು. ಈ ವಿಧಾನದಿಂದ ಅರುಣಾ, ಅನ್ನಪೂರ್ಣ, ಉದಯ, ಪೂರ್ಣ, ಕಾವೇರಿ, ಶಕ್ತಿ ತಳಿಗಳನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿದರು (1951–64). ಆ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಬದುಕನ್ನು ರಾಗಿ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಆವರಿಸಿತ್ತು. ತಮ್ಮ ವಾಸದ ಮನೆಯ ಸುತ್ತಲಿನ ಜಾಗದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಹಲವಾರು ರಾಗಿತಳಿ ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಸಂಕರ ತಳಿಗಳನ್ನು ಬೆಳೆದು ಪ್ರತಿ ಸಸ್ಯವನ್ನೂ ಕೂಲಂಕಷವಾಗಿ ಅಭ್ಯಸಿಸುವುದು ಇವರ ಮೆಚ್ಚಿನ ಹವ್ಯಾಸವಾಯಿತು.

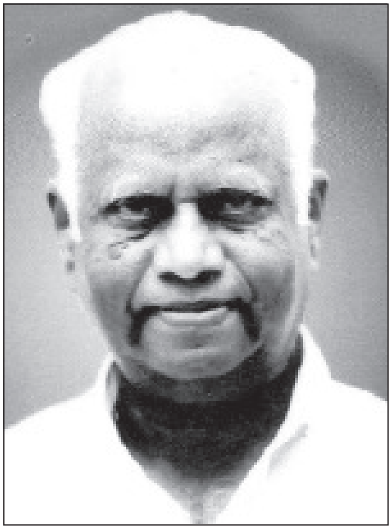

ಇವರು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿದ ಎಲ್ಲ ತಳಿಗಳೂ ಏಷ್ಯದ ತಳಿಗಳಿಂದಲೇ ಆದಂತಹವು. ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಾಧನೆಗಾಗಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣಯ್ಯನವರ ಮನಸ್ಸು ತುಡಿಯಿತು. ಆಗ ಇವರ ಗಮನಕ್ಕೆ ಬಂದದ್ದು ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಆಫ್ರಿಕದ ರಾಗಿ ತಳಿಗಳು. ಆಫ್ರಿಕ ರಾಗಿಯ ತೌರು. ಈ ಎರಡೂ ಉಪಖಂಡಗಳ ತಳಿಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಆನುವಂಶಿಕ ಅಂತರವಿತ್ತು; ಇಚ್ಛಿತ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳಿದ್ದವು. ಇದನ್ನು ಇವರು ಬಳಸಿಕೊಂಡರು. ಇದರ ಫಲವಾಗಿ ಇಂಡಿಯಾ – ಆಫ್ರಿಕ ತಳಿಗಳ ಸಮ್ಮಿಲನದಿಂದ ಉದಿಸಿದ್ದೇ 'ಇಂಡಾಫ್' ತಳಿ. ವಿವಿಧ ಹವಾಗುಣಗಳಿಗೆ ಹೊಂದುವಂತೆ ಇರುವ ಇಂಡಾಫ್ 1 ರಿಂದ 15 ನೆಯ ತಳಿಗಳವರೆಗೆ ಬಿಡುಗಡೆಮಾಡಿ ರಾಗಿಬೆಳೆಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಾಂತಿ ಮಾಡಿದರು. 1964ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭ ಆದ ಈ ಒಡನಾಟ ಇವರು ನಿವೃತ್ತಿ ಆದ (1984) ಅನಂತರವೂ ಮುಂದುವರೆಯಿತು.

ನಿವೃತ್ತಿಯ ಅನಂತರ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಕೃಷಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಇವರನ್ನು ರಾಗಿಯ ಸಂದರ್ಶಕ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿತು. ತಮ್ಮ ಹೊಸ ಹುದ್ದೆಯಲ್ಲಿ ರಾಗಿಯ ಏಳ್ಗೆಗೆ ಪುನಃ ತಮ್ಮನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸಿಕೊಂಡರು. ಜಿಂಬಾಬ್ವೆ ದೇಶದ ರಾಗಿ ತಳಿಗಳ ವೈವಿಧ್ಯತೆಯನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಇನ್ನಷ್ಟು ಉತ್ತಮ ತಳಿಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸತೊಡಗಿದರು. ಇವರ ಸತತ ಶ್ರಮದ ಫಲವಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ರಾಗಿ ಬೆಳೆಯ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ ಹೆಚ್ಚಿತು. ಉತ್ಪಾದನೆಯೂ ಹಲವು ಪಟ್ಟು ವೃದ್ಧಿಸಿತು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣಯ್ಯನವರ ಹೆಸರನ್ನು ಕೇಳದೇ ಇರುವ ರೈತರು ಇರಬಹುದು; ಆದರೆ

ಇಂಡಾಫ್ ಎಂಬ ರಾಗಿ ತಳಿಯ ಹೆಸರನ್ನು ಕೇಳದ ಯಾವ ರೈತರೂ ಇಲ್ಲ. ಇವರು ಸರಳ ಜೀವಿಯಾಗಿದ್ದರು. ತಮಗೂ ತಮ್ಮ ಮಕ್ಕಳಿಗೂ ದೊರೆಯಬಹುದಾಗಿದ್ದ ಸರ್ಕಾರಿ ಮೀಸಲು ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿದ ಉದಾತ್ತ ಜೀವಿ.

ಅಪ್ಪಟ ಗಾಂಧಿವಾದಿಯಾದ ಇವರು ತಾವೇ ಚರಕದಿಂದ ನೂಲನ್ನು ತೆಗೆದು ಸಬರಮತಿ ಆಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸಿ ಅಲ್ಲಿಂದ ಖಾದಿ ಬಟ್ಟೆ ತರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರಿಗೆ ಹಲವಾರು ಗೌರವ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ದೊರಕಿದ್ದವು. ಇವರು 1993 ಮೇ 14ರಂದು ನಿಧನ ಹೊಂದಿದರು. **(ಎಚ್.ಎಲ್.ಕೆ.)**

ರಾಘವ, ಬಳ್ಳಾರಿ: 1880–1946. ಹೆಸರಾಂತ ನಟ, ನಾಟಕಕಾರ ಹಾಗೂ ವಕೀಲರು. ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ತಾಡಪತ್ರಿ ರಾಘವಾಚಾರ್ಯ. ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಬಳ್ಳಾರಿಯ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಕುಟುಂಬವೊಂದರಲ್ಲಿ. ತಂದೆ ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯರು ತೆಲುಗು ಪಂಡಿತರಾಗಿದ್ದರು, ತಾಯಿ ಶೇಷಮ್ಮ. ಆರಂಭದ ವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನು ಬಳ್ಳಾರಿಯಲ್ಲಿ ಮುಗಿಸಿದ ಇವರು ಎಫ್.ಎ. ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ತೇರ್ಗಡೆ ಹೊಂದಿ ಅನಂತರ ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ಓದಿ ಬಿ.ಎ. ಹಾಗೂ ಬಿ.ಎಲ್. ಪದವಿಗಳನ್ನು (1905) ಗಳಿಸಿ ಬಳ್ಳಾರಿಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಸೋದರಮಾವ ಧರ್ಮಾವರಂ ರಾಮಕೃಷ್ಣಮಾಚಾರ್ಯರ ಬಳಿ ವಕೀಲ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತರಬೇತಿ ಪಡೆದರು (1906–12). ಅನಂತರ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ವಕೀಲ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ, ತಮ್ಮ ದಕ್ಷತೆ ಹಾಗೂ ಪರಿಶ್ರಮಗಳಿಂದ ಒಳ್ಳೆಯ ವಕೀಲರೆಂದೂ ಹೆಸರು ಮಾಡಿದರು.

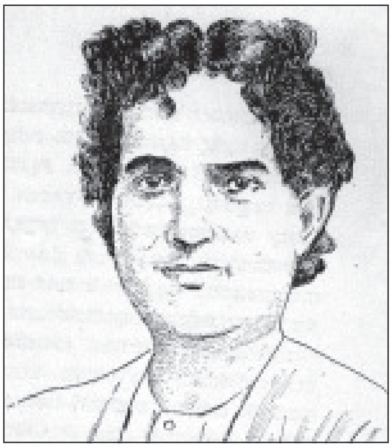

ರಾಘವರು ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿದ್ದಾಗ ಬಾಂಬೆ ಪಾರಸೀ ಥಿಯೆಟ್ರಿಕಲ್ ಕಂಪನಿ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಆ ಕಂಪನಿಯ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಟ ದಾದಾಭಾಯಿ ವಿಸ್ತ್ರಿಯವರ ಅಭಿನಯ ಇವರ ಮೇಲೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಬೀರಿತಲ್ಲದೆ ಮುಂದೆ ಇವರು ರಂಗಭೂಮಿಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಲೂ ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಕನ್ನಡದ ಜೊತೆಗೆ ತೆಲುಗು, ತಮಿಳು, ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಮತ್ತು ಹಿಂದೀ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಶ್ರಮವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಇವರು ಮೊದಲು ಅಭಿನಯಿಸಿದ್ದು ಡಾಕ್ಟರ್ ಅಂಡ್ ಅಪಾತಕಿರಿ ಎಂಬ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ. ಅನಂತರ ಬಳ್ಳಾರಿಯಲ್ಲಿ ವಟ್ಟಂ ಶಾಮರಾವ್ ಸೋದರರ ನೆರವಿನೊಂದಿಗೆ ಷೇಕ್ಸ್‌ಪಿಯರ್ ಕ್ಲಬ್ಬನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಕೆಲವು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಅಭಿನಯಿಸಿದರು.

ಅಂದಿನ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಾರಿಯಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಾವರಂ ರಾಮಕೃಷ್ಣಾಚಾರ್ಯ, ಕೋಲಾಚಲಂ ಶ್ರೀನಿವಾಸರಾಯ ಎಂಬ ಪ್ರತಿಭಾವಂತ ನಾಟಕಕಾರರು ಅನೇಕ ಸ್ವತಂತ್ರ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಬರೆದು ಸರಸವಿನೋದಿನಿ ಸಭೆ, ಸಮನೋರಮ ಸಭೆಗಳಿಂದ ನಾಟಕ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ಕಂಪನಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ರಾಘವರು ಅಭಿನಯಿಸಿದರು. ವಿಜಯನಗರ ಪತನ ಎಂಬ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಇವರು ವಹಿಸಿದ ಪಠಾನ್ ರುಸ್ತುಮ್ ಪಾತ್ರ ಇವರಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಜನಪ್ರಿಯತೆಯನ್ನು ದೊರಕಿಸಿಕೊಟ್ಟಿತು. ಮುಂದೆ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಅಮೆಚೂರ್ ಡ್ರಮಾಟಿಕ್ ಅಸೋಸಿಯೇಷನ್ (ಅಡ)ಸಂಸ್ಥೆಯ ನೇತಾರರಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಮುಂಬಯಿ, ಕಲ್ಕತ್ತ ಮತ್ತು ಸಿಮ್ಲಾಗಳಲ್ಲೂ ನಾಟಕ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿದರು. ರಾಘವರು ಅಭಿನಯಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ, ದಶರಥ, ರಾವಣ ಈ ಮುಂತಾದ ಪೌರಾಣಿಕ ಪಾತ್ರಗಳು ತುಂಬ ಜನಪ್ರಿಯವಾದವು. ಇವರು 1928ರಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿಗೆ ಹೋಗಿ ಆ ದೇಶದ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಅಭ್ಯಸಿಸಿದರು; ಅಲ್ಲಿಯ ನಾಟಕಗಳಿಗೂ ನಮ್ಮ ನಾಟಕಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಮುಖ್ಯ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದರು. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಾಟಕಕಾರ ಬರ್ನಾರ್ಡ್ ಷಾ ಅವರನ್ನು ಭೇಟಿಯಾದ ರಾಘವರು ಸ್ವದೇಶಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿರುಗಿ, ತಮ್ಮ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಬದಲಾವಣೆಗಳನ್ನು ತಂದು, ರಂಗಭೂಮಿಗೆ ಒಂದು ಹೊಸ ಆಯಾಮವನ್ನು ನೀಡಿದರು. ಆ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪುರುಷರೇ ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ರಾಘವರು ಇದನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿ ಸ್ತ್ರೀ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಸ್ತ್ರೀಯರಿಂದಲೇ ಮಾಡಿಸಿದರು. ರಾಘವರ ನಟನಾಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಅನೇಕ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ನಾಯಕರ ಮೆಚ್ಚುಗೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಯಿತು. ಲೋಕಮಾನ್ಯ ಟಿಳಕ ಅವರು ಬಳ್ಳಾರಿಯಲ್ಲಿ ವಾಣಿವಿಲಾಸ ನಾಟಕ ಭವನವನ್ನು ಉದ್ಘಾಟಿಸಿದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ರಾಘವರ ಕಲಾನೈಪುಣ್ಯವನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿಕೊಂಡರು. ಬೆಂಗಳೂರಲ್ಲಿ ಹರಿಜನ ನಿಧಿಗಾಗಿ ದೀನಬಂಧು ಕಬೀರ್ ನಾಟಕವನ್ನು ಅಮೆಚೂರ್ ನಾಟಕ ಸಂಘದವರು ಗಾಂಧೀಜಿಯ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸಿದಾಗ ರಾಘವರ ಕಬೀರ್ ಪಾತ್ರವನ್ನು ನೋಡಿ ಗಾಂಧೀಜಿಯವರು ಜಯಕಾರದಿಂದ ತಮ್ಮ ಮೆಚ್ಚುಗೆಯನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದರು. ರವೀಂದ್ರನಾಥ್ ಠಾಕೂರರು ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಂದಾಗ ಅಮೆಚೂರ್ ಸಂಘದವರು ಅಭಿನಯಿಸಿದ ಪ್ರಹ್ಲಾದ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ರಾಘವರ ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪು ಪಾತ್ರಾಭಿನಯವನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿ ಕೊಂಡಾಡಿದರು.

ರಾಘವರು ತಮ್ಮ ಮಿತ್ರರ ಒತ್ತಾಯದಿಂದ ಚಲನಚಿತ್ರರಂಗವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ (1935–40) ದ್ರೌಪದೀಮಾನಸಂರಕ್ಷಣ, ರೈತುಬಿಡ್ಡ, ಚಂಡಿಕಾ ಎಂಬ ತೆಲುಗು ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸಿದರು.

ಭಾರತೀಯ ರಂಗಭೂಮಿಯನ್ನು ಸುವ್ಯವಸ್ಥಿತ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಘಟಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ ಇವರು ಆಂಧ್ರನಾಟಕ ಕಲಾ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿಯೂ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಆಗಿನ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಇವರಿಗೆ ರಾವ್ ಬಹದ್ದೂರ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿತು. ಇವರು 1946 ಏಪ್ರಿಲ್ 16ರಂದು ನಿಧನರಾದರು.

(ಕೆ.ಡಿ.ಜಿ.)

ರಾಘವಾಂಕ: ಸು. 1225. ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರಕಾವ್ಯ, ಸೋಮನಾಥಚಾರಿತ್ರ, ವೀರೇಶಚರಿತೆ, ಶರಭಚಾರಿತ್ರ, ಹರಿಹರಮಹತ್ತ್ವ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳ ಕರ್ತೃ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ನಾಲ್ಕು ಉಪಲಬ್ಧವಿದ್ದು, ಕಡೆಯ ಎರಡು ಉಪಲಬ್ಧವಿಲ್ಲ. ಈ ಆರು ಕೃತಿಗಳನ್ನಲ್ಲದೆ ಈತ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಬರೆದಿರುವನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಅಂಥವುಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಾಂಗ ದಾಸಿಮಯ್ಯನ ಪುರಾಣವೂ ಒಂದು. ಆದರೆ ಇದನ್ನು ಬೇರಾವನೊ ಕವಿ ಬರೆದಿದ್ದು ರಾಘವಾಂಕನ ತಲೆಗೆ ಕಟ್ಟಿರಬಹುದೆಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ನಾರಸಿಂಹನು (ಸು. 1768) ತನ್ನ ಅನುಭವ ಶಿಖಾಮಣಿಯನ್ನು ರಾಘವಾಂಕನ ಶರಷಟ್ಪದಿ ಗ್ರಂಥವೊಂದನ್ನು ನೋಡಿ ಬರೆದಿರುವೆನೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಹರಿಹರಮಹತ್ತ್ವ ಮತ್ತು ಶರಭಚಾರಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಈ ಶರಷಟ್ಪದಿ ಗ್ರಂಥವಾಗಿರಬಹುದು.

ರಾಘವಾಂಕನ ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಅವನ ಕೃತಿಗಳಿಂದಲೂ ಬಸವಪುರಾಣ, ಚೆನ್ನಬಸವಪುರಾಣ, ಪದ್ಮರಾಜಪುರಾಣ, ರಾಘವಾಂಕ ಚಾರಿತ್ರ ಮುಂತಾದ ವೀರಶೈವ ಪುರಾಣಗಳಿಂದಲೂ ಕೆಲವು ವಿಷಯಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಈತ ಮಹಾದೇವಭಟ್ಟ ಮತ್ತು ರುದ್ರಾಣಿಯರ ಮಗನೆಂಬುದು ಒಂದು ನಿಶ್ಚಿತ ಸಂಗತಿ. ಕವಿಯೇ ತನ್ನ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ

ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಂಪೆಯ ಮಹಾದೇವನಾತ್ಮಜ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕಾವ್ಯದ ಆದಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಪಂಪಾವಿರೂಪಾಕ್ಷನ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದ್ದು, ಅದನ್ನೇ ಆ ಮೇಲಿನ ವೀರಶೈವ ಪುರಾಣಗಳು ಅನುಸರಿಸುವುದರಿಂದ ಇವನು ಪಂಪಾಕ್ಷೇತ್ರದ ನಿವಾಸಿ ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಈತ ಹರಿಹರನ ಸೋದರಳಿಯನೂ ಶಿಷ್ಯನೂ ಆಗಿದ್ದನೆಂಬುದು ಮತ್ತೊಂದು ಮುಖ್ಯ ಸಂಗತಿ. ಹಂಪೆಯ ಶಂಕರಪ್ರಭು, ಹಂಪೆಯ ಮಾದಿರಾಜ, ಹಂಪೆಯ ಮಹಾದೇವ–ಇವರು ಇವನ ಇತರ ಗುರುಗಳು. ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರಕಾವ್ಯ ಮತ್ತು ಸೋಮನಾಥಚಾರಿತ್ರಗಳ ಪೀಠಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಕವಿ ಇವರನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪೂರ್ವಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೇಶಿರಾಜನನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸ್ಮರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇವನು ಕೊಂಡಗುಳಿ ಕೇಶಿರಾಜನೆಂದೇ ತಿಳಿಯಲಾಗಿದೆ. ರಾಘವಾಂಕನಿಗೆ ಉಭಯಕವಿ ಶರಭಭೇರುಂಡ, ಉಭಯಕವಿ ಕಮಲರವಿ ಮತ್ತು ಅದಟಕವಿ ನಿಕರಚೌದಂತ ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳಿದ್ದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಪಂಪಾಕ್ಷೇತ್ರದ ರಾಜನಾದ ದೇವರಾಜನು ಈತನ ಪಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿ ಕವಿಶರಭಭೇರುಂಡ ಎಂಬ ಪಾದದ ಪೆಂಡೆಯವನಿತ್ತು ಗೌರವಿಸಿದನಂತೆ. ಈ ದೇವರಾಜನೇ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಬಂಗಾರದ ಹರಿವಾಣದಲ್ಲಿಟ್ಟು ಅಂಬಾರಿಯಲ್ಲಿ ಮೆರವಣಿಗೆ ಮಾಡಿಸಿದ ವಿಚಾರ ರಾಘವಾಂಕಚಾರಿತ್ರ ಮತ್ತು ಗುರುರಾಜಚಾರಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿತವಾಗಿದೆ. ರಾಘವಾಂಕನು ಸಿದ್ಧರಾಮಚಾರಿತ್ರವನ್ನು ಬರೆದ ಮೇಲೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದಂತೆಯೂ ಇದನ್ನು ಕೇಳಿದ ಹೊಯ್ಸಳ ನರಸಿಂಹ ಬಲ್ಲಾಳನ ಮಂತ್ರಿ ಕೆರೆಯ ಪದ್ಮರಸ ರಾಘವಾಂಕನ ಭೇಟಿಗೆ ಕಾತರಿಸಿದನೆಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ರಾಘವಾಂಕ ಓರಂಗಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಪ್ರತಾಪರುದ್ರನ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಮೀಸಲುಗವಿತೆಯಾದ ವೀರೇಶಚರಿತೆಯನ್ನು ವಾಚಿಸಿ ಪರವಾದಿಗಳಾದ ಏಕ, ದ್ವಿ, ತ್ರಿ ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಿಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಮನ್ನಣೆ ಪಡೆದನೆಂಬ ವಿಚಾರ ವೀರಶೈವ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಕಡೆಗೆ ಕೆರೆಯ ಪದ್ಮರಸನ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಈತ ಬೇಲೂರಿನಲ್ಲಿ ಬಯಲಾದ ವಿಷಯ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿದೆ.

ರಾಘವಾಂಕನ ಕಾವ್ಯಗಳೆಲ್ಲ ಷಟ್ಪದಿ ಕಾವ್ಯಗಳು. ಇವನನ್ನು ಷಟ್ಪದಿ ಕಾವ್ಯದ ನಿರ್ಮಾಪಕನೆನ್ನುವುದು ವಾಡಿಕೆ. ಆದರೆ ಇವನಿಗಿಂತ ಮುಂಚಿನ ಚಂದ್ರರಾಜನ ಮದನತಿಲಕದಲ್ಲಿಯೇ ಷಟ್ಪದಿಗಳು ಸಿಕ್ಕುತ್ತವೆ. ಪೋಲಾಳ್ವ ದಂಡನಾಥನು ಹರಿಚಾರಿತ್ರ ಎಂಬ ಷಟ್ಪದಿ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದನೆಂದು ಹರಿಹರದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಕಾವ್ಯ ದೊರೆತಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ, ಉಪಲಬ್ಧವಿರುವ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಇಡೀ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಷಟ್ಪದಿಯನ್ನು ಮೊದಲಿಗೆ ಬಳಸಿದವನು ರಾಘವಾಂಕನೇ. ಆದ್ದರಿಂದ ರಾಘವಾಂಕನನ್ನು ಷಟ್ಪದಿ ಕಾವ್ಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಪಕನೆನ್ನುವುದಕ್ಕಿಂತ ಪ್ರವರ್ತಕನೆನ್ನಬಹುದು.

ರಾಘವಾಂಕ ತನ್ನ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಅನುಕ್ರಮವೂ ಒಂದು ಸಮಸ್ಯೆಯಾಗಿದೆ. ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರಕಾವ್ಯವೇ ಒಂದು ತೆರನಾಗಿದ್ದು, ಉಳಿದ ಕೃತಿಗಳು ಇನ್ನೊಂದು ತೆರನಾಗುವುದು ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ. ಇದರಿಂದ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರಕಾವ್ಯ ಮೊದಲು ರಚಿತವಾದದ್ದೆಂದು ಕೆಲವರು, ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದದ್ದೆಂದು ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಉಳಿದ ಕೃತಿಗಳ ಅನುಕ್ರಮದ ಪ್ರಶ್ನೆ ಅಷ್ಟಾಗಿ ಕಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವೆಲ್ಲ ಒಂದೇ ಮನೋಧರ್ಮದವು. ರಾಘವಾಂಕಚರಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಹಲ್ಲು ಮುರಿದ ಕಥೆ, ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಂಕೇತಿಕ ಉತ್ತರ ನೀಡುತ್ತದೆ. ಕಾಲಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಪರಿಸರಗಳೊಡನೆ ಹೋರಾಡಿಯೂ ಅದಕ್ಕೆ ಬದ್ಧನಾಗಿ ಹೋದ ಕವಿಯೊಬ್ಬನ ಚಿತ್ರ ಇಲ್ಲಿದೆ. ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರಕಾವ್ಯವನ್ನು ಬರೆಯುವಾಗ ಮತಧರ್ಮವನ್ನು ಪ್ರಸಾರ ಮಾಡುವುದು ಕವಿಯ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ವಚನಕಾರರ ಸಾಮಾಜಿಕ ಕ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಸುವುದಷ್ಟೇ ಗುರಿಯಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಉಳಿದ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಧಾರ್ಮಿಕ ಶ್ರದ್ಧೆಯೇ ಕಾವ್ಯಶ್ರದ್ಧೆಯಾಗಿ ಮಾರ್ಪಾಡುಗೊಂಡಿತು. ರಾಘವಾಂಕ ತನ್ನ ಮನೋಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಸ್ಥಿತ್ಯಂತರ ಹೊಂದಿದ ಮೇಲೆ ಶೈವಕೃತಿಪಂಚಕಗಳನ್ನು ಬರೆದಿರಬೇಕೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟ. ಧಾರ್ಮಿಕ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯ ಇಂಥ ಧೋರಣೆಯುಳ್ಳ ಕವಿ ಅದಕ್ಕೆ ತದ್ವಿರುದ್ಧವಾದ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರಕಾವ್ಯವನ್ನು ಆಮೇಲೆ ಬರೆದಿರುವುದು ಅಸಾಧ್ಯವೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರಕಾವ್ಯ ರಾಘವಾಂಕನ ಮೊದಲ ಕೃತಿ, ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಮಹತ್ ಕೃತಿಯೂ ಆಗಿದೆ. 14 ಸ್ಥಲಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹರಡಿಕೊಂಡಿರುವ ಈ ಕಾವ್ಯ ವಾರ್ಧಕ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದನ್ನು ಪಂಪಾಕ್ಷೇತ್ರದ ದೇವರಾಜನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರೆದು ಓದಿದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ ದೇವರಾಯ ಯಾರು ಎಂಬ ಬಗ್ಗೆ ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿವೆ. ಸತ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿ ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ ಪಟ್ಟ ಪಾಡಿನ ಕಥೆಯೇ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರಕಾವ್ಯದ ವಸ್ತು. ಈ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಲು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಹರಿವಂಶ, ಲಿಂಗಪುರಾಣ, ಮಾರ್ಕಂಡೇಯ ಪುರಾಣ, ದೇವೀಭಾಗವತ, ಚಂಡಕೌಶಿಕ ನಾಟಕ ಮುಂತಾದ ಕೃತಿಗಳಿಂದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಹೀಗೆ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ್ದರೂ ಹಲವಾರು ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಸ್ವತಂತ್ರ ರಚನೆಗಳೂ ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆ. ಇಂದ್ರನ ಒಡ್ಡೋಲಗ, ವಸಿಷ್ಠ–ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರರ ಸಂವಾದ,ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನ ಕಾಟ–ಇಂಥ ಕೆಲವು ಪ್ರಸಂಗಗಳು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಮೂಲ ಆಕರಗಳಿಗೆ ಋಣಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳ ಯಶಸ್ಸಿಗೆ ರಾಘವಾಂಕನೇ ಕಾರಣನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ನಕ್ಷತ್ರಕನ ಪಾತ್ರ, ಹೊಲತಿಯರ ಪ್ರಸಂಗ ಮತ್ತು ಕಾಶೀರಾಜಪುತ್ರನ ಪ್ರಕರಣಗಳು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ರಾಘವಾಂಕನ ಸ್ವೋಪಜ್ಞ ಸೃಷ್ಟಿಗಳಾಗಿವೆ. ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರಕಾವ್ಯದ ಮೊದಲ ಆರು ಸ್ಥಲಗಳು ವರ್ಣನಾಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದು ನಿಷ್ಕ್ರಿಯವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ವಸಿಷ್ಠ–ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರರ ಸಂವಾದವೊಂದನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಅವುಗಳನ್ನು ಕ್ರಮಿಸುವುದೇ ಕಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಕಥೆ ಕ್ರಿಯಾಶೀಲವಾಗುವುದು ಸಪ್ತಮಸ್ಥಲದಿಂದ. ರಾಘವಾಂಕನ ಪ್ರತಿಭೆಯ ನಿಜವಾದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ಇಲ್ಲಿಂದ ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರಕಾವ್ಯ ರಾಘವಾಂಕನ ನಾಟಕೀಯ ಶಕ್ತಿಯೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಸೂರೆಗೊಂಡಿರುವ ಒಂದು ನಾಟಕ ಕಾವ್ಯ. ಇಲ್ಲಿಯ ಸಂವಿಧಾನವಾಗಲಿ, ಸಂವಾದವಾಗಲಿ, ದೃಶ್ಯಸಂಯೋಜನಾಕೌಶಲವಾಗಲಿ, ಅಭಿನಯ ಕಲೆಯಾಗಲಿ ಅವನ ನಾಟ್ಯ ಪ್ರತಿಭೆಯ ಅಪೂರ್ವ ರೀತಿ ವಿನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಎತ್ತಿತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರಕಾವ್ಯ ಮೂಲತತ್ತ್ವದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿ ನಾಟಕವಾಗಿದೆ ಎಂಬುದು ತೀರ ದಿಟ ಎಂಬ ವಿಮರ್ಶಕರ ಮಾತು ಸತ್ಯ. ಸಂಭಾಷಣೆಗಳ ಮೂಲಕ ಪಾತ್ರಗಳ ಮನೋರಂಗದ ಭಾವನಾ ಸುರಳಿಯನ್ನು ಬಿಚ್ಚಿಡುತ್ತಾಹೋಗುವುದು ಇಲ್ಲಿಯ ವಿಶೇಷ. ಘರ್ಷಣೆಗಳನ್ನು ತಂದಿಟ್ಟು, ಅದರ ಮೂಲಕ ಪಾತ್ರಗಳ ಗುಣಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸುವುದು ಕವಿಯ ಉದ್ದೇಶ. ಇಲ್ಲೆಲ್ಲ ಕಾಣುವುದು ದುಂದು ಮಾತುಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲ, ದೃಶ್ಯಮಯ ಜಗತ್ತು. ವಸಿಷ್ಠ–ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರರ ವಾಗ್ವಾದ ಮತ್ತು ಅನಾಮಿಕ ಸತಿಯರು–ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರರಾಯನ ಸಂವಾದಗಳು ಇದಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮ ನಿದರ್ಶನಗಳಾಗಿವೆ. ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತಗೊಂಡಿರುವ ಅಪೂರ್ವ ನಾಟಕೀಯತೆ ಅವನ ಉಳಿದ ಯಾವ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲೂ ಇಷ್ಟು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಏನೇ ಕಾರಣವಿರಲಿ, ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರುವಂತೆ ಘಟನೆ, ಸಂಘರ್ಷಣೆ, ಸನ್ನಿವೇಶ, ದೃಶ್ಯಪರಂಪರೆಗಳನ್ನು ಉಳಿದ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತರಲು ಆಸ್ಪದವಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಮುಖ್ಯವಾಗಿದೆ.

ಸಾಮಾಜಿಕ ಮೌಲ್ಯಗಳ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರಕಾವ್ಯ ಮಹತ್ತ್ವದ್ದಾಗಿದೆ. ಅತಿಹುಸಿವ ಯತಿ ಹೊಲೆಯ ಹುಸಿಯದಿಹ ಹೊಲೆಯನುನ್ನತಯತಿವರನು ಎಂಬ ಮಾತು ಸಾಮಾಜಿಕವಾಗಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿದ್ದು, ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರಕಾವ್ಯದ ಕಾವ್ಯಪಲ್ಲವಿಯಾಗಿರುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಹೊಲೆತನದ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಕವಿಯೊಬ್ಬ ಈ ರೀತಿ ಎತ್ತಿಕೊಂಡು ನಡೆಸಿಕೊಂಡದ್ದು ಅಪೂರ್ವವಾದದ್ದು. ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಋಷಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ಹೊಲೆತನವನ್ನು ಹೊರಬೇಕಾಯಿತು. ಮುನಿಗೆ ಹೊಲೆಯಾವುದತಿ ಕೋಪಬದ್ಧ ದ್ವೇಷನಿಮಿತ್ತವೈರ ಎಂದು ಕವಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಇದರಿಂದ ಗಾಣಿಗಿತ್ತಿಯರು ಹೊಲತಿಯರಾದರು. ಅಹಂಕಾರ ಕುಲಮದಗಳನ್ನು ಕಳೆಯಲು ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನೂ ಹೊಲೆಯನಾಗಬೇಕಾಯಿತು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲೆಲ್ಲ ಸಮಸ್ಯೆ ತಾತ್ತ್ವಿಕವಾಗಿ ಬಿಡುತ್ತದೆಯೇ ಹೊರತು ಸಾಮಾಜಿಕ ಅಂತರಂಗಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸುವುದಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹರನೆಂಬುದೇ ಸತ್ಯ ಸತ್ಯವೆಂಬುದು ಹರನು ಇದು ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರಕಾವ್ಯದ ದರ್ಶನ. ಮೊದಮೊದಲು ಕಾಣುವ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ ಸತ್ಯಸಾಧಕನೇ ಹೊರತು ಸಿದ್ಧಪುರುಷನಲ್ಲ. ಕವಿ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನ ಜನನದ ಹಿನ್ನಲೆಯಲ್ಲಿ ಆತ ಕಾರಣಕರ್ತನೆಂದು ಚಿತ್ರಿಸಿಲ್ಲ. ಅವನೂ ಇತರರಂತೆ ದೋಷ ದೌರ್ಬಲ್ಯಗಳಿಗೆ ಒಳಗಾಗಬಲ್ಲ. ಚಮ್ಮಟಿಗೆ ಹಿಡಿದು ಸತಿಯರನ್ನು ಹೊಡೆದದ್ದಾಗಲಿ, ಅವರನ್ನು ಹೊಲತಿಯರೆಂದು ಕರೆದದ್ದಾಗಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ನಿದರ್ಶನ. ಅವನಲ್ಲಿದ್ದ ಕುಲಮದ, ಅಹಂಕಾರಮದಗಳು ಪೂರ್ಣ ನಿರಸನವಾದ ಅನಂತರವೇ ಸತ್ಯದ ಪೂರ್ಣ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಕಾವ್ಯ ಹಲವಾರು ಜೀವನ ಮೌಲ್ಯಗಳಿಗೆ ತೆರೆದುಕೊಂಡಿದೆ; ಕನ್ನಡದ ಮಹತ್ತ್ವದ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲೊಂದಾಗಿದೆ.

ಸಿದ್ಧರಾಮಚಾರಿತ್ರ ರಾಘವಾಂಕನ ಎರಡನೆಯ ದೊಡ್ಡ ಕೃತಿ. ವಚನಕಾರನೂ ಕರ್ಮಯೋಗಿಯೂ ಆದ ಸಿದ್ದರಾಮನ ಜೀವನ ಕಥೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯ ವಸ್ತು. ಸಿದ್ದರಾಮನ ಇತಿಹಾಸ ವೃತ್ತಾಂತದ ಜೊತೆಗೆ ಪವಾಡಪ್ರಸಂಗಗಳೂ ಅತಿಮಾನುಷ ವಿಷಯಗಳೂ ಸೇರಿ ಕಾವ್ಯಕಲೆಯನ್ನು ಬೆಳೆಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಪುರಾಣವೆಂದು ಹೆಸರಾಗಿದೆ. ರಾಘವಾಂಕನ ಉಳಿದ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲದ ಒಂದು ಗಾಂಭೀರ್ಯ ಮತ್ತು ತಾದಾತ್ಮ್ಯಗಳು ಇದರಲ್ಲಿವೆ. ಹರಿಹರನ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು, ಜನಪದದಲ್ಲಿ ಹರಡಿದ್ದಿರಬಹುದಾದ ಕಥೆಗಳು, ಸಿದ್ಧರಾಮನ ವಚನಗಳು– ಇವುಗಳನ್ನು ಆಧರಿಸಿ ಸಿದ್ದರಾಮನ ಕಥೆಯನ್ನು ರಚಿಸಿದಂತಿದೆ. ಕೆಲವನ್ನು ಕವಿಯೇ ಸೃಷ್ಟಿಸಿಕೊಂಡಿರಬಹುದಾದ ಸಾಧ್ಯತೆಯೂ ಇದೆ. ರಾಘವಾಂಕನಿಗೆ ಸಿದ್ಧರಾಮನ ವಚನಗಳ ಪರಿಚಯವಿದ್ದಿರಬೇಕೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಆಧಾರಗಳು ಸಿಕ್ಕುತ್ತವೆ. ರಾಘವಾಂಕನು ಸೋಮನಾಥಚಾರಿತ್ರ ಬರೆಯುವಾಗ ಹರಿಹರನ ಆದಯ್ಯನ ರಗಳೆಯನ್ನು ಆಧಾರಮಾಡಿಕೊಂಡಂತೆ, ಸಿದ್ಧರಾಮಚಾರಿತ್ರಕ್ಕೂ ಅಂಥದೇ ಮೂಲವಿರಬಹುದೆಂದು ಒಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ಆದರೆ ಸಿದ್ಧರಾಮನನ್ನು ಕುರಿತ ಹರಿಹರನ ರಗಳೆ ಈವರೆಗೆ ದೊರೆತಿಲ್ಲ. ಹರಿಹರನ ಕೆಲವು ರಗಳೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧರಾಮನನ್ನು ಕುರಿತ ಕೆಲವು ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ಮಾತ್ರ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಸಿದ್ದರಾಮನ ವಿಷಯವಾಗಿ ಶಾಸನಗಳೂ ಸಿಗುತ್ತಿದ್ದು, ರಾಘವಾಂಕ ತನ್ನ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿಂದಲೂ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿರಬಹುದು.

ಕಾವ್ಯದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿಯೇ ಕವಿ ತನ್ನ ಕೃತಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ನಟ್ಟಕಲ್ಲೆ ನಿಸದಿಳೆಯೊಳಗೆ ಸುಳಿವ ಶಾಸನವೆನಿಸಿ ಪೇಳ್ವೆನೀ ಸತ್ಕೃತಿಯನು ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿ, ಕಥಾನಾಯಕ ಮನುಜನಲ್ಲ, ಕಾರಣರುದ್ರ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಸಿದ್ದರಾಮನ ಪಾತ್ರಕ್ಕೆ ಇದು ಮುನ್ನುಡಿಯೂ ಕನ್ನಡಿಯೂ ಆಗಿದೆ. ಸಿದ್ದರಾಮಚಾರಿತ್ರ ಧರ್ಮವನ್ನು ಕಾವ್ಯಧರ್ಮವನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ಹೇಳಹೊರಟ ಒಂದು ಪುರಾಣಕಾವ್ಯ. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ರಾಘವಾಂಕ ಪುರಾಣಕಾರರ ದಾರಿಯಲ್ಲಿಯೇ ನಡೆದಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧರಾಮನು ಶಿವಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ಪಡೆದು ಸೊನ್ನಲಿಗೆಗೆ ಬರುವವರೆಗೆ ಒಂದು ಘಟ್ಟವಾದರೆ, ಅಲ್ಲಿಂದ ಅಲ್ಲಮನ ಸಂದರ್ಶನದವರೆಗೆ ಮತ್ತೊಂದು ಘಟ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತೆ ಅಲ್ಲಿಂದ ಮಹಾಸಮಾಧಿಯವರೆಗೆ ಮಗುದೊಂದು ಘಟ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಿದ್ಧರಾಮನ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ಈ ಮೂರು ಹಂತಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಫುಟವಾಗುತ್ತಾ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಇಡೀ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಹೆಚ್ಚು ಕಲಾತ್ಮಕ ಭಾಗಗಳೆಂದರೆ ಸಿದ್ದರಾಮನ ಜನನ ಮತ್ತು ಬಾಲ್ಯ ಪ್ರಸಂಗಗಳು. ಇವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಬಿಲ್ಲೇಶಬೊಮ್ಮಯ್ಯನ ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಮನ ಸಂದರ್ಶನದ ಪ್ರಸಂಗಗಳು ಹೆಸರಿಸಬಹುದಾದವು. ಉಳಿದವೆಲ್ಲ ಘಟನೆಗಳ ಚಿತ್ರಗಳೂ ಅಥವಾ ಆಚರಣೆಗಳ ನಿರೂಪಣೆಯೊ ಇಲ್ಲವೆ ಪವಾಡಗಳ ಪ್ರದರ್ಶನವೊ ಆಗಿಬಿಡುತ್ತವೆ. ಸಮಸ್ತ ಜೀವಾಳಗಳಿಗೂ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವಲ್ಲಿ ಸಿದ್ದರಾಮನ ಲೋಕಮುಖವಾದ ಜೀವವನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಅವನ ಸಾಮಾಜಿಕ ಪ್ರಜ್ಞೆ ಕ್ರಿಯಾಶೀಲವಾಗುವುದು ಇಂಥ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿಯೇ. ಸಿದ್ಧರಾಮನು ಕರ್ಮಯೋಗಿ ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಕವಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಶಿವಯೋಗಿಯ ಶರೀರಂ ವೃಥಾ ಸವೆಯಲಾಗದನುಗೊಂಬನಿತು ಕಾಯಕಂ ನಡೆಯುತಿರಬೇಕು ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಇದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೂಲಕಥೆಯ ಜೊತೆಗೆ ಹಲಕೆಲವು ಉಪಕಥೆಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಸಿದ್ಧರಾಮನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಸಾರುವುದಕ್ಕೆ ಇವು ಉದ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದ್ದರೂ ಕಾವ್ಯದ ಬಹುಭಾಗವನ್ನು ಇವೇ ಆಕ್ರಮಿಸಿ ಬಿಡುವುದರಿಂದ ಏಕತಾನತೆ ಸೃಷ್ಟಿಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಆಯಾ ಪಾತ್ರಗಳ ಮೂಲಕವೇ ಹೇಳಿಸಿರುವುದು ಒಂದು ವೈವಿಧ್ಯ. ಈ ಕಥೆಗಳು ನಾಲ್ಕಾರು ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬಂದು ಹೋಗಿರುವುದರಿಂದ ಕಥೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಸತ್ತ್ವಪೂರ್ಣವೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇನ್ನು ಸಿದ್ದರಾಮನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇವಿದ್ದರೂ ಪವಾಡಗಳಷ್ಟೇ ಆಗಿ ಉಳಿಯುತ್ತವೆಯೇ ಹೊರತು ಸನ್ನಿವೇಶದ ಮೂಲಕ ಪರಿಣಾಮಗೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ. ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವಪ್ರಧಾನವಾದ ಈ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಅದರ ನಾಯಕನ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟು ನೋಡಿದಾಗ ಕವಿ ಕಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳುವ ಬಹಳಷ್ಟು ಉಪಕಥೆಗಳು ಅವನ ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆಯ ನಿಜವಾದ ಚಿತ್ರದ ಕಡೆಗೆ ಬೆಳಕು ಚೆಲ್ಲಲಾರವು ಎನಿಸುತ್ತದೆ.

ರಾಘವಾಂಕನ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ವೀರೇಶಚರಿತೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಸೋಮನಾಥಚಾರಿತ್ರವೇ ಅತ್ಯಂತ ಚಿಕ್ಕದು. ಪುಲಿಗೆರೆಯ ಜೈನಬಸದಿಯಲ್ಲಿ ಸೌರಾಷ್ಟ್ರದ ಸೋಮನಾಥನನ್ನು ತಂದು ನಿಲ್ಲಿಸಿದ ವಚನಕಾರ ಆದಯ್ಯನ ಚರಿತ್ರೆಯೇ ಇದರ ವಸ್ತು. ಇದಕ್ಕೆ ಆದಯ್ಯನ ಕಾವ್ಯ ಅಥವಾ ಆದಿಸೆಟ್ಟಿ ಪುರಾಣ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದೆ. ಕಥೆ ದೊಡ್ಡದಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ವಿಸ್ತಾರ ವರ್ಣನೆಗಳೆಂಬ ಐದು ಸ್ಥಲಗಳಲ್ಲಿ ಹರಡಿಕೊಂಡಿದೆ. ಹರಿಹರನ ಅದಯ್ಯನ ರಗಳೆಯಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವಸ್ತುವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿರಬಹುದೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ.

ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಆರಂಭಿಸುವ ಮುನ್ನ ಕಥೆಯ ಸಾರಾಂಶ ರೂಪದ ಕಥಾಗರ್ಭವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಕಥಾಸೂಚನೆಯೊಡನೆ ವಿವರವಾದ ವರ್ಣನೆಯೊಡನೆ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಕಾವ್ಯವನ್ನಾಗಿಸಿದ್ದಾನೆಂಬುದು ಪದ್ಯದ ಕಡೆಯ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಕಥೆಯ ಪೂರ್ವಪ್ರಸಂಗವಾಗಿ ನಾರದನ ಪ್ರವೇಶವಾಗುತ್ತದೆ. ನಾರದ ಪುಲಿಗೆರೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ ಆ ಮೂಲಕ ಆದಯ್ಯನ ಅವತಾರಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧತೆ ನಡೆಸುವನು. ಆದಯ್ಯನ ಜನನಕ್ಕಿರುವ ಕೈಲಾಸದ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಕಥಾವಸ್ತುವಿಗೆ ಪೌರಾಣಿಕ ಚೌಕಟ್ಟನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತದೆ. ಜನನಬಾಲ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳೆಲ್ಲ ವೀರಶೈವ ಪುರಾಣಕಾರರು ಅನುಸರಿಸಿರುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇವೆ. ಈ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ವಿವರವಾಗಿ

ಮಂದಗತಿಯಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿಸಿದ ಕವಿ, ಮುಂದಿನ ವಿವಾಹ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಪ್ರಸಂಗಗಳನ್ನು ತ್ವರಿತವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸೋಮನಾಥಚಾರಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಕಥೆಯ ಏಕಸೂತ್ರತೆಗೆ ಭಂಗಬಂದಿರುವುದಲ್ಲದೆ ರಸೈಕ್ಯವೂ ಇಲ್ಲವಾಗಿದೆ. ಪಾತ್ರಚಿತ್ರಣವೂ ಸರಿಯಾಗಿ ನಡೆದಿಲ್ಲ. ಆದಯ್ಯ ತಂದೆತಾಯಿಗಳನ್ನು ಅಗಲಿ ಹೋಗುವಾಗ ಹೆಂಡತಿಯ ವಿಷಯವನ್ನೆತ್ತದಿರುವುದು ಇದಕ್ಕೊಂದು ನಿದರ್ಶನ. ಸಂಸಾರಿಯಾಗಿದ್ದೂ ಪದ್ಮಾವತಿಯನ್ನು ನೋಡಿದ ಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಜಾರುವುದು ಅವನ ಉದಾತ್ತತೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಯ್ಯ ಕಾರಣಿಕ ಪುರುಷನೆಂದು ಮೊದಮೊದಲು ಚಿತ್ರಿಸಿದ ಕವಿ, ಅನಂತರ ಅವನಲ್ಲಿ ಅಕಾರಣಿಕತನದ ಎಚ್ಚರವನ್ನೇ ಕಾಣಿಸಿಲ್ಲ. ಪದ್ಮಾವತಿಯನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸುವಾಗ ಅವನ ಸಾಮಾನ್ಯ ಪ್ರಣಯ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಉತ್ಕರ್ಷಗಳೇ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತವೆ. ವಾಸ್ತವವೆಂದರೆ, ಸೋಮನಾಥನ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆಗೆ ಪದ್ಮಾವತಿ ಆದಯ್ಯರ ಪ್ರಣಯ ಪ್ರಸಂಗವೇ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೋಮನಾಥಚಾರಿತ್ರ ಒಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರಪ್ರಧಾನವಾದ ಕೃತಿ. ಆದಯ್ಯನ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ಮತ್ತು ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮಪರವಾಗಿರುವ ಅವನ ವೀರನಿಷ್ಠೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳುವುದು ಕವಿಯ ಉದ್ದೇಶ. ಬಸದಿಯಲ್ಲಿ ಸೋಮನಾಥನನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವ ಮುಖ್ಯಘಟನೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಈ ಕಾವ್ಯ ಘಟನಾ ಪ್ರಧಾನವೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪಾತ್ರವಾಗಲಿ, ಪ್ರಸಂಗವಾಗಲಿ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಳ್ಳದೆ ತಾತ್ತ್ವಿಕವಾಗುವುದೇ ಹೆಚ್ಚು. ಆದಯ್ಯನ ಐತಿಹಾಸಿಕತೆಯನ್ನು ಮತಸಂಬಂಧವಾದ ಘರ್ಷಣೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಜೈನಧರ್ಮ, ಅದನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಹವಣಿಸುತ್ತಿದ್ದ ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮ ಇವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ಕಾವ್ಯ ಪುರಾಣರೂಪವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಬ್ರಹ್ಮಶಿವ, ವೃತ್ತವಿಲಾಸ ಮುಂತಾದ ಕವಿಗಳೂ ತಮ್ಮ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಮತಶ್ಲಾಘನೆ ಅನ್ಯಮತದೂಷಣೆಯನ್ನು ತಂದಿದ್ದಾರೆ. ಸೋಮನಾಥ ಚರಿತ್ರವೂ ಇದೇ ಸಾಲಿಗೆ ಸೇರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯಾಂಶಗಳಿಗಿಂತ ಮತೀಯಾಂಶಗಳೇ ಅಧಿಕವೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ರಾಘವಾಂಕನ ಕಾವ್ಯಗಳಲೆಲ್ಲ ವೀರೇಶಚರಿತೆ ಅತ್ಯಂತ ಚಿಕ್ಕದು. ಇದು ಉದ್ದಂಡ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿದೆ. ಕವಿ ಇದನ್ನು ಮೀಸಲುಗವಿತೆ ಎಂದು ಕರೆದುಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇನೊ ತಿಳಿಯದು. ಆದರೆ ಪ್ರಯೋಗಶೀಲತೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಇದು ಧ್ವನಿಸುವಂತಿದೆ ವೀರಭದ್ರನಿಂದ ದಕ್ಷಾಧ್ವರ ಧ್ವಂಸವಾದದ್ದೆ ಇಲ್ಲಿಯ ಕಥಾವಸ್ತು. ಈ ಕಥೆ ಸ್ಕಾಂದಪುರಾಣ, ಶಿವಪುರಾಣ, ಲಿಂಗಪುರಾಣ, ವಾಯವೀಯಸಂಹಿತೆ, ಭಾರ ಭಾಗವತಾದಿ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ವಸ್ತುವನ್ನು ಆಧರಿಸಿ ಹರಿಹರನು ವೀರಭದ್ರ ದೇವರ ರಗಳೆಯನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ರಾಘವಾಂಕ ಇಲ್ಲಿ ಹರಿಹರನನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿದ್ದರೂ ಅವನಿಗೆ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆಯೊ ಎನ್ನುವಂತೆ ಹಲಕೆಲವು ಮಾರ್ಪಾಡುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವಂತಿದೆ. ಶಿವನ ಪಾರಮ್ಯವನ್ನು ಸಾರುವುದೇ ಕವಿಯ ಏಕೈಕ ಉದ್ದೇಶ. ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ರೌದ್ರವೇ ಸ್ಥಾಯಿ.ಅದರ ರುದ್ರಭಯಂಕರತೆಯನ್ನು ಭವ್ಯತೆಗೇರಿಸಲು ಯತ್ನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲೇ ಸಹಜವಾಗಿ ಭವ್ಯತೆ ಇರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿಮಾರೂಪದಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದರೆ ಶಿವ-ದಕ್ಷರ ನಡುವಣದ ಕಥೆ ಇನ್ನೂ ರಮ್ಯವಾಗಬಹುದಿತ್ತು. ಆದರೆ ಈಗ ಅದು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಭಾವದ ಹುಚ್ಚು ಹೊಳೆಯಾಗಿದೆ, ಆಲೋಚನೆ ಯಾವ ಪಾತ್ರಕ್ಕೂ ಅಂಟಿ ಬಂದಂತೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿಯ ಭವ್ಯತೆಗೆ ಉದಾತ್ತತೆಯ ಜೋಡಿಲ್ಲ, ಆವೇಶಕ್ಕೆ ವಿವೇಚನೆಯ ಬೆಂಬಲ ಸಾಲದು ಎಂಬ ವಿಮರ್ಶಕರ ಮಾತು ಅಕ್ಷರಶಃ ನಿಜ.

ರಾಘವಾಂಕನಿಗೆ ಕಾವ್ಯರಚನೆಯ ಉದ್ದೇಶ ಗುರಿಗಳಲ್ಲಿ ಉನ್ನತ ಗೌರವವಿತ್ತು. ಜನ ಬದುಕಬೇಕೆಂದು ಕಾವ್ಯಮುಖದಿಂ ಪೇಳ್ದನನಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ಎಂಬುದು ಅವನ ಕಾವ್ಯೋದ್ದೇಶ. ನಿರಪೇಕ್ಷೆಯನ್ನೇ ಕಾವ್ಯದ ಉದ್ದೇಶವನ್ನಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡ ರಾಘವಾಂಕನ ಈ ದೃಷ್ಟಿ ಅತ್ಯಂತ ನೂತನವಾದದ್ದಾಗಿದೆ. ಜನತಾಂತದೃಷ್ಟಿಯ ಈ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಕವಿಯ ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಾಳಜಿಯನ್ನು ಸಾಹಿತ್ಯಕ ನಿಯೋಗದ ಒಂದು ಸ್ಪಷ್ಟನೆಯನ್ನೂ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಪಂಡಿತರಿಗಾಗಿ ಕಾವ್ಯರಚನೆಯಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಘವಾಂಕನು ಪಾಮರರಿಗೂ ಪ್ರಿಯವಾಗುವ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತೇನೆ, ಜನ ಬದುಕಬೇಕೆಂದು ಕಾವ್ಯ ಬರೆಯುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಹೊರಟಿದ್ದು ಮೆಚ್ಚಬೇಕಾದ ಸಂಗತಿ.

(ಆರ್.ಜಿ.)

ರಾಘವಾಚಾರ್, ಕ. ವೆಂ.: 1904-77. ಗ್ರೀಕ್ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಪರಿಣತರಾಗಿದ್ದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕನ್ನಡ ವಿದ್ವಾಂಸರು. ಆ ಭಾಷೆಯ ಅನೇಕ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಕಡಬದವರು. ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ತಾಯಿಯ ತವರಾದ ಬೇಲೂರಿನಲ್ಲಿ. ಇವರದು ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವ ಮನೆತನ. ಇವರ ತಾತ ಶ್ರೀನಿವಾಸಭಟ್ಟರು ಆಚಾರನಿಷ್ಠರೂ ಶಾಸ್ತ್ರವೇತ್ತರೂ ಘನಪಂಡಿತರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ತಂದೆ ವೆಂಕಟಾಚಾರ್ಯ, ತಾಯಿ ತಿರುಮಲಮ್ಮ, ಅಣ್ಣ ರಾಮಸ್ವಾಮಿ, ಜೊತೆಗೆ ಒಬ್ಬ ತಂಗಿ. ತಂದೆ ವೆಂಕಟಾಚಾರ್ಯರು ತುಮಕೂರಿನಲ್ಲಿ ವಕೀಲರಾಗಿದ್ದರು. ಚಿಕ್ಕಂದಿನಲ್ಲಿಯೇ ತಾಯಿಯನ್ನೂ ಅಣ್ಣನನ್ನೂ ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಇವರು ಚಿಕ್ಕಪ್ಪ ಶ್ರೀನಿವಾಸಯ್ಯಂಗಾರರ ಪೋಷಣೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಬಂದರು.

ಇವರ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ವ್ಯಾಸಂಗ ತುಮಕೂರಿನಲ್ಲಿ ಎ.ವಿ.ಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿಯೂ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನ ವ್ಯಾಸಂಗ ಕೊಲಿಜಿಯೇಟ್ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿಯೂ ನಡೆಯಿತು. ಅಲ್ಲಿಯ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾದ ಕೃಷ್ಣಸ್ವಾಮಿ ಅಯ್ಯರ್ ಮೊದಲಾದವರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ಇವರ ಮೇಲೆ ತುಂಬ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿತು. ಆ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಅಲ್ಲಿ ಹಬ್ಬಿದ ಪ್ಲೇಗಿನಿಂದಾಗಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಕೋಟೆ ಎ.ವಿ.ಸ್ಕೂಲ್‌ನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದರು. ಅಲ್ಲಿ ಪತ್ತೇದಾರಿ ಕಾದಂಬರಿಕಾರರಾದ ವಿದ್ವಾನ್ ಬಾಲಸರಸ್ವತಿಗಳ ಶಿಷ್ಯರಾಗುವ ಯೋಗ ಒದಗಿತು ; ಅವರ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೂ ಒಳಗಾದರು. ಈ ಮಧ್ಯೆ ತಮ್ಮ 16ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತಂದೆಯನ್ನೂ ಕಳದುಕೊಂಡ ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ವೆಸ್ಲಿಯನ್ ಹೈಸ್ಕೂಲಿಗೆ ಸೇರಿದರು. ಅಲ್ಲಿ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿದ್ದ ಎಸ್.ವೆಂಕಟರಾಮನ್ ಅವರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತರಾದರು. ಮುಂದೆ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜನ್ನು ಸೇರಿ (1925-28) ಗಣಿತಶಾಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಭೌತಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿ ಗಳಿಸಿದರು. ಆ ಕಾಲೇಜಿನ ಅಧ್ಯಾಪಕ ವರ್ಗದಲ್ಲಿದ್ದ ಮೆಟ್ಕಾಫ್, ವೆಂಕಟರಾವ್ ತೆಲಂಗ್, ಬಿ.ಎಸ್.ಮಾಧವರಾವ್, ಸಿ.ಎನ್. ಶ್ರೀನಿವಾಸಯ್ಯಂಗಾರ್, ಬಿ.ವೆಂಕಟೇಶಾಚಾರ್ಯ, ಟಿ.ಎಸ್.ವೆಂಕಣ್ಣಯ್ಯ, ಎ.ಆರ್. ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರೀ ಮೊದಲಾದವರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಬದುಕನ್ನು ರೂಪಿಸಿಕೊಂಡರು. ಅನಂತರ ಮೈಸೂರಿನ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿಗೆ ಬಂದು 1928ರಲ್ಲಿ

ಕನ್ನಡ ಎಂ.ಎ. ತರಗತಿಗೆ ಸೇರಿದರು. ಅಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷಿನ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರೂ ಕನ್ನಡದ ಗೌರವ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರೂ ಆಗಿದ್ದ ಬಿ.ಎಂ. ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯನವರ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ಒಳಗಾದರು.ಜೊತೆಗೆ ಟಿ.ಎಸ್. ಸುಬ್ಬರಾಯಶಾಸ್ತ್ರಿ, ಡಿ. ಶ್ರೀನಿವಾಸಾಚಾರ್ಯ, ಸಿ.ಆರ್. ನರಸಿಂಹಶಾಸ್ತ್ರಿ, ರಾಳ್ಳಪಲ್ಲಿ ಅನಂತ ಕೃಷ್ಣಶರ್ಮ ಮೊದಲಾದ ಗುರುವರ್ಯರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನವೂ ಇವರಿಗೆ ಲಭಿಸಿತು. 1931ರಲ್ಲಿ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆದರು. ತೀ.ನಂ. ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯ ಮತ್ತು ಜಿ.ಪಿ. ರಾಜರತ್ನಂ ಅವರು ಇವರ ಸಹಪಾಠಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಎಂ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದ ಕೂಡಲೆ ಕೆಲಸ ಸಿಕ್ಕದಿದ್ದುದರಿಂದ ರಾಘವಾಚಾರ್ಯರು ಶಿಕ್ಷಣ ಕಾಲೇಜಿಗೆ ಸೇರಿ 1932ರಲ್ಲಿ ಬಿ.ಟಿ. ಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆದರು. ಆಗಲೂ ಕೆಲಸ ಸಿಕ್ಕದೆ ಬಿಡುವಿನ ವೇಳೆಯನ್ನು ಸದುಪಯೋಗ ಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಹೋಗಿ ಪಂಡಿತ ಪಿ.ಎಂ. ಸೋಮಸುಂದರಂ ಅವರಿಂದ ತಮಿಳನ್ನೂ ದಂಡುಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದ ಯುನೈಟೆಡ್ ಥಿಯಾಲಾಜಿಕಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಗ್ರೀಕ್ ಪಂಡಿತರಾಗಿದ್ದ ಎಚ್.ಕೆ. ಮೌಲ್ಟನ್ ಅವರಿಂದ ಗ್ರೀಕನ್ನೂ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದ ಇವರು ಅನಂತರ ಆ ಭಾಷೆ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಪಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡರು.

ಬೆಂಗಳೂರು ಇಂಟರ್ ಮೀಡಿಯೆಟ್ ಕಾಲೇಜು ಮತ್ತು ಜಿಲ್ಲಾ ನಾರ್ಮಲ್ ಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡಿದ ಇವರು ಅನಂತರ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್–ಕನ್ನಡ ನಿಘಂಟಿನ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಹಾಯಕರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. ನಿಘಂಟಿನ ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದ ಬೆಳ್ಳಾವೆ ವೆಂಕಟನಾರಣಪ್ಪನವರು ಆಚಾರ್ಯರ ಮನಸ್ಸಿನ ಮೇಲೆ ಗಾಢವಾದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಬೀರಿದರು. ರಾಘವಾಚಾರ್ಯರು ವೆಂಕಟನಾರಣಪ್ಪನವರಿಗೆ ಬಲಗೈಯಂತಿದ್ದು ನಿಘಂಟಿನ ಕಾರ್ಯಭಾರವನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ಆಸ್ಥೆಯಿಂದ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಸುಮಾರು 9 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ನಿಘಂಟಿನ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ ಅನಂತರ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. ಈ ಮಧ್ಯೆ 1943ರಲ್ಲಿ ವೆಂಕಟನಾರಣಪ್ಪನವರು ತೀರಿಕೊಂಡಮೇಲೆ ಎಂ.ಆರ್. ಶ್ರೀನಿವಾಸಮೂರ್ತಿ ಅವರು ನಿಘಂಟಿನ ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕರಾದರು. ಆಗ ಮತ್ತೆ ನಿಘಂಟಿನ ಕಚೇರಿಗೆ ಹೋದ ರಾಘವಾಚಾರ್ಯರು ಆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮುಗಿಸಿ 1946ರಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಅಧ್ಯಾಪಕ ಹುದ್ದೆಗೆ ಮರಳಿದರು. ಇವರು ಯುವರಾಜ, ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಸಹಸ್ರಾರು ವಿಧ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ವಿದ್ಯಾದಾನ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಭಾಷಾಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಇವರು ಆ ವಿಭಾಗದ ಉಪಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿಯೂ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿ 1959ರಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು. ಅನಂತರ ದೆಹಲಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕನ್ನಡ ವಿಭಾಗದ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡು ಸುಮಾರು ಹತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಆ ಹುದ್ದೆಯಲ್ಲಿದ್ದರು (1969).

ಕನ್ನಡ ಹಾಗೂ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ನಿಘಂಟುಗಳಿಗೆ ಇವರು ಸಲ್ಲಿಸಿರುವ ಸೇವೆ ಸ್ಮರಣೀಯವಾದುದು. ಹಲವಾರು ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದ ಆಚಾರ್ಯರಿಂದ ನಿಘಂಟಿನ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಬಹಳಷ್ಟು ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಿದೆ. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್–ಕನ್ನಡ ನಿಘಂಟಿಗೆ ಮೊದಲಿನಿಂದ ಕಡೆಯತನಕ ನಿರಂತರವಾಗಿ ದುಡಿದು, ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಸಾರವತ್ತಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಶಬ್ದಬ್ರಹ್ಮರೆನಿಸಿಕೊಂಡರು.

ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಕನ್ನಡ ನಿಘಂಟಿಗೆ ಅದರ ಪ್ರಾರಂಭಾವಸ್ಥೆಯಿಂದ ದುಡಿದವರಲ್ಲಿ ಇವರೂ ಒಬ್ಬರು. ಇವರು ಸಂಪಾದಕ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು (1943–69). ಆಮೇಲೆ ಸಂಪಾದಕ ಸಮಿತಿಯ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ (1969–71), ತರುವಾಯ ಆ ಸಮಿತಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಇಂಗ್ಲಿಷ್, ಸಂಸ್ಕೃತ, ತಮಿಳು ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವರಿಗಿದ್ದ ಆಳವಾದ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಕನ್ನಡ ನಿಘಂಟಿನ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷವಾದ ಪ್ರಯೋಜನವಾಯಿತು.

ಆಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೂ ಸೇವಾಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಮಿತವಾದ ಉತ್ಸಾಹ ಮತ್ತು ಶ್ರದ್ಧೆ. 1920ರಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಖಾದಿ ಧಾರಣೆ ಮಾಡಿದರು. ಅಂದಿನಿಂದ ಬಾಳಿನುದ್ದಕ್ಕೂ ಖಾದಿಯೇ ಇವರ ಖಾಸಗಿ ಮತ್ತು ಕಚೇರಿ ಉಡುಪಾಯಿತು. ಆ ಕಾಲಕ್ಕೇ ಇವರು ಕೋಹಿನೂರು ಸಂಘ ಎಂಬ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಎಂಟು ವರ್ಷಗಳು ಅದರ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಹಿಂದುಸ್ತಾನಿ ಸೇವಾದಳದ ಬೆಂಗಳೂರು ಶಾಖೆಯ ಸ್ವಯಂಸೇವಕ ತಂಡದ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ 1924ರ ಡಿಸೆಂಬರ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾಂವಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಅಧಿವೇಶನದಲ್ಲಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಹಾಗೆಯೇ 1927ರ ಡಿಸಂಬರ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಅಧಿವೇಶನದಲ್ಲೂ ಸ್ವಯಂಸೇವಕರಾಗಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದರು. ಇದೇ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಗಾಂಧೀಜಿ ಅವರು ನಂದಿಬೆಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದಾಗ ಅವರ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯ ಸೇವೆಯನ್ನೂ ಮಾಡಿದ್ದರು. ಅಲ್ಲದೆ ರಾಜಾಜಿ, ಮಹದೇವದೇಸಾಯಿ, ಮದನಮೋಹನ ಮಾಲವೀಯ, ಮೋತಿಲಾಲ್ ನೆಹರು, ಕಸ್ತೂರಬಾ ಇವರೇ ಮೊದಲಾದ ರಾಷ್ಟ್ರನಾಯಕರ ಪರಿಚಯ ಸಾಹಚರ್ಯಗಳನ್ನೂ ಪಡೆದರು. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಕೆಲಸ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ಆಚಾರ್ಯರು ಸಹಕರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪರಿಷತ್ತಿನ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಗಳಾಗಿ (1942–43 ; 1944–45;1946–47), ಕನ್ನಡ ನುಡಿಯ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ಇವರು ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದರಲ್ಲದೆ 'ಕನ್ನಡ ಬಾವುಟ', ಬಿ.ಎಂ.ಶ್ರೀ ಅವರಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಅಭಿನಂದನ ಗ್ರಂಥ 'ಸಂಭಾವನೆ' ಈ ಕೃತಿಗಳ ಪ್ರಕಟನೆಯಲ್ಲೂ ನೆರವಾಗಿದ್ದರು.

ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯಸೇವೆ ಬಹುಮುಖವಾದುದು. ಗ್ರೀಕ್ ಮೂಲದಿಂದಲೇ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಹಲವಾರು ನಾಟಕಗಳನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟದ್ದು ಇವರ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಕೊಡುಗೆ. ಇವರು ಭಾಷಾಂತರಿಸಿದ ಸಾಫೋಕ್ಲೀಸ್‌ನ ಅಂತಿಗೊನೆ 1956ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಅನಂತರ ಇವರು ಭಾಷಾಂತರಿಸಿದ ಅಗಮೆಮ್ನನ್, ಒಯ್ದಿ ಪೌಸ್ ದೊರೆ, ಕಪ್ಪೆಗಳು ಎಂಬ ನಾಟಕಗಳು ಮೂರು ಗ್ರೀಕ್ ನಾಟಕಗಳು ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯಿಂದ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಜನ್ನನ ಯಶೋಧರ ಚರಿತೆಯ ಒಂದು ಹೊಸ ಪರಿಷ್ಕರಣವನ್ನು ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಮೂಲಕ ಹೊರತಂದರು (1941). ಇವರು ಅರಿಸ್ಟಾಟಲ್‌ನ ಕಾವ್ಯಮೀಮಾಂಸೆಯನ್ನೂ ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಹಿತ್ಯ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ, ಭಾಷಾಶಾಸ್ತ್ರ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಹಲವಾರು ಸಂಶೋಧನಾತ್ಮಕ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಲೇಖನಗಳೆಲ್ಲ ನಂದಾ ನೆನಪು (1973) ಎಂಬ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ ಸಮಾವೇಶಗೊಂಡಿವೆ.

(ಎನ್.ಬಿ.)

ರಾಘವಾಪುರ: ಚಾಮರಾಜನಗರ ಜಿಲ್ಲೆ ಗುಂಡ್ಲುಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಕಸಬೆಯ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 8 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,517. ಈ ಗ್ರಾಮದ ಪ್ರಾಚೀನ ಹೆಸರು ಗೊಮ್ಮಟಹಳ್ಳಿ. 1321ರಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣ ಡಣಾಯಕ ಇದನ್ನು ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ತನ್ನ ತಂದೆ ರಾಘವ ಡಣಾಯಕನ ಹೆಸರನ್ನಿಟ್ಟ ಎಂಬ ವಿಷಯ ಶಾಸನವೊಂದರಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ, ಶಿವ ಮೊದಲಾದ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಗ್ರಾಮದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯ ದೊಡ್ಡದು.

ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ನಾರಾಯಣ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ನಾರಾಯಣ ಡಣಾಯಕ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಇವನೇ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಇನ್ನೊಂದು ದೇವಾಲಯ ಶಿವದೇವಾಲಯ. ಇದರಲ್ಲಿರುವ ರಾಮೇಶ್ವರಲಿಂಗ ಸುಂದರವಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದೊಳಗಿರುವ ಕೆಲವು ಸಣ್ಣ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಭಂಗದಲ್ಲಿ ನಿಂತಿರುವ ಮಹಿಷಾಸುರಮರ್ದಿನಿಯ ಶಿಲ್ಪ ಚಿತ್ತಾಕರ್ಷಕವಾಗಿದೆ.

ಗ್ರಾಮದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಮಣಸಮುದ್ರವೆಂಬ ಕೆರೆಯಿದೆ. ಇದನ್ನೂ ನಾರಾಯಣ ಡಣಾಯಕ ನಿರ್ಮಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕೆರೆಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಮೂರು ಚಿಕ್ಕಗುಡಿಗಳಿವೆ. (ಸಿ.ಕೆ.ವೈ.ಡಿ.)

ರಾಘವೇಂದ್ರ, ಹೊ.ನ.: 1935– . ಸುಗಮ ಸಂಗೀತ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಹಿರಿಯ ಗಾಯಕರು. ಗರ್ತಿಕೆರೆ ರಾಘಣ್ಣ ಎಂದೇ ಪರಿಚಿತರಾದ ಇವರು ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಹೊಸನಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗರ್ತಿಕೆರೆ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 1935ರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಹೊಸನಗರದ ನಾಗಪ್ಪಯ್ಯ, ಮೂಕಾಂಬಿಕಾ ಇವರ ತಂದೆ ತಾಯಿಗಳು. ಅತ್ಯಂತ ಬಡತನದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದ ಇವರಿಗೆ ಚಿಕ್ಕಂದಿನಲ್ಲಿಯೇ ಸಂಗೀತದ ಪರಿಸರ ದೊರೆಯಿತು. ಮನೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಭಜನೆ, ಹರಿಕಥೆ, ಗಾಯನ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು ಇವರಲ್ಲಿ ಹಾಡುವ ಆಸಕ್ತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟುಹಾಕಿದವು. ಇವರು ಓದಿದ್ದು ನಾಲ್ಕನೆಯ ತರಗತಿಯವರೆಗೆ ಮಾತ್ರವಾದರೂ ಇವರಿಗೆ ವಚನ, ಹರಿದಾಸ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಆಧುನಿಕ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಬಗೆಗೆ ಗಂಭೀರ ಅರಿವು ಇತ್ತು. ಇವರು ಹಿರಿಯ ಸಮಾಜವಾದಿ ಶಾಂತವೇರಿ ಗೋಪಾಲಗೌಡರ ಆತ್ಮೀಯರಾಗಿದ್ದರು. ಅವರ ಪರವಾಗಿ ಚುನಾವಣಾ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ಇಳಿದು, ವೇದಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಲಾವಣಿ ಹಾಗೂ ಅನೇಕ ಜನಪದ ಗೀತೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಹಾಡಿ ಜನಮನವನ್ನು ಸೂರೆಗೊಂಡರು.

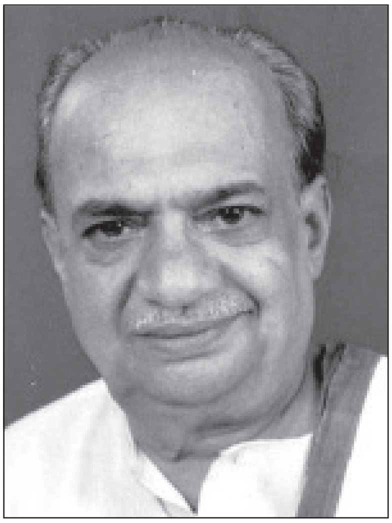

ಮಲೆನಾಡ ಕೋಗಿಲೆ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಹಾರ್ಮೋನಿಯಂ, ತಬಲ, ಕೊಳಲು ವಾದನಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಪರಿಶ್ರಮವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರು. ಗಾಯಕರೂ ಸಂಗೀತ ಸಂಯೋಜಕರೂ ಗೀತರಚನಕಾರರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭುತ್ವ ಹೊಂದಿದ್ದ ಇವರು ಮಧುರಕಂಠದಿಂದ ಹಾಡಬಲ್ಲವರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರ ಸಂಗೀತ ನಿರ್ದೇಶನದಲ್ಲಿ ಸಿ. ಅಶ್ವತ್ಥ್, ಮೈಸೂರು ಅನಂತಸ್ವಾಮಿ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಸುಬ್ಬಣ್ಣ, ಪುತ್ತೂರು ನರಸಿಂಹನಾಯಕ, ರತ್ನಮಾಲಾ ಪ್ರಕಾಶ ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರಾಂತ ಕಲಾವಿದರು ಹಾಡಿರುವುದೊಂದು ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆ. ಇವರ ಸಂಗೀತ ನಿರ್ದೇಶನದಲ್ಲಿ ಅಭಿನಂದನೆ, ದಾಸರಪದ, ಆಟಪಾತ, ಹಯಗ್ರೀವನಮನ, ವಂದನ, ಕೃಷ್ಣ ಬರುವನಂತೆ ಮೊದಲಾದ ಹಲವಾರು ಧ್ವನಿಸುರುಳಿಗಳು ಹೊರಬಂದಿವೆ. ಇವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ–ಗೌರವಗಳು ಲಭಿಸಿವೆ. ಕೇಂದ್ರ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ(1972), ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ(1991), ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗೀತ ನೃತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ(1993), ಸಂತ ಶಿಶುನಾಳ ಷರೀಫ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ(2002)– ಇವು ಇವರ ಪ್ರತಿಭೆಗೆ ದೊರೆತ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು. ಕರ್ನಾಟಕ ಕಲಾತಿಲಕ ಎಂಬ ಗೌರವಕ್ಕೂ ಇವರು ಪಾತ್ರರಾಗಿದ್ದಾರೆ. (ಎಚ್.ಆರ್.ಎಲ್.)

ರಾಘವೇಂದ್ರತೀರ್ಥ: 1595–1671. ಮಾಧ್ವ ಪರಂಪರೆಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಆಚಾರ್ಯರು. ಇವರು ಮೂಲತಃ ಕುಂಭಕೋಣದವರು. ಗೌತಮ ಗೋತ್ರಜರು. ವೇದ ವಿದ್ಯಾವಿಶಾರದರೂ ವೀಣಾವಾದನ ನಿಪುಣರೂ ಆಗಿದ್ದು ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ (1509–29) ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿದ್ದ ಕುಂಭಕೋಣದ ವೀಣಾ ಕೃಷ್ಣಭಟ್ಟ ಇವರ ಪ್ರಪಿತಾಮಹ. ತಾತ ಕನಕಾಚಲ ಭಟ್ಟ. ತಂದೆ ವೀಣಾ ತಿಮ್ಮಣ್ಣ ಭಟ್ಟ, ತಾಯಿ ಗೋಪಮ್ಮ. ಆ ದಂಪತಿಗಳ ಮಕ್ಕಳು ವೆಂಕಮ್ಮ, ಗುರುರಾಜ ಮತ್ತು ವೆಂಕಟಭಟ್ಟ ಎಂಬ ಮೂವರಲ್ಲಿ ಇವರು ಕೊನೆಯವರು. ತಿರುಪತಿಯ ವೆಂಕಟೇಶನ ವರಬಲದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದವರೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲೇ ತಂದೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಮಧುರೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಭಾವನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿ, ಪುನಃ ಕುಂಭಕೋಣಕ್ಕೆ ಬಂದು ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಸುಧೀಂದ್ರತೀರ್ಥರ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಗಳಿಸಿಕೊಂಡರು. ಇವರ ಪತ್ನಿ ಸರಸ್ವತೀದೇವಿ, ಪುತ್ರ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ.

ವೆಂಕಟಭಟ್ಟ ಎಂಬುದು ಇವರ ಪೂರ್ವಾಶ್ರಮದ ಹೆಸರು. ಇವರ ವಿದ್ಯಾಸಂಪನ್ನತೆ, ಆಕರ್ಷಕ ನಡೆನುಡಿ, ಆಚಾರನಿಷ್ಠೆ, ಸಿದ್ಧಾಂತದೀಕ್ಷೆ, ಅಪೂರ್ವ ತೇಜಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಕಂಡು ಗುರು ಸುಧೀಂದ್ರರು ಇವರಿಗೆ ಸನ್ಯಾಸದೀಕ್ಷೆಯಿತ್ತು ರಾಘವೇಂದ್ರತೀರ್ಥ ಎಂದು ನಾಮಕರಣಮಾಡಿ ತಮ್ಮ ಪೀಠಕ್ಕೆ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿದರು (1623).

ಇವರು ಪೀಠಾಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದ ಕಾಲ(1623–71) ಮಾಧವ ಪರಂಪರೆಯ ಆ ಮಠದ ಸುವರ್ಣಯುಗ. ಇವರ ತರುವಾಯ ಆ ಮಠಕ್ಕೆ ರಾಘವೇಂದ್ರಸ್ವಾಮಿಗಳ ಮಠ (ರಾಯರ ಮಠ) ಎಂದೇ ಹೆಸರಾಗಿ ಇಂದಿಗೂ ಆ ಹೆಸರೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇವರು 1671ರ ಶ್ರಾವಣ ಬಹುಳ ಬಿದಿಗೆ ಗುರುವಾರ ಸಶರೀರರಾಗಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ತೀರದ ಮಂತ್ರಾಲಯದಲ್ಲಿ ಬೃಂದಾವನ ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಿದರು.

ರಾಘವೇಂದ್ರತೀರ್ಥರು ಪ್ರಕಾಂಡ ಪಂಡಿತರು. ದ್ವೈತ ಸಿದ್ಧಾಂತದ ಬೆಳವಣಿಗೆಯ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಇವರ ಹೆಸರು ಚಿರಸ್ಥಾಯಿಯಾದುದು. ಆ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಖಚಿತವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸುವವೆಂದೂ ಸಾರವನ್ನು ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿಯುವವೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಪರಿಮಳ, ಭಗವದ್ಗೀತಾವಿವೃತಿ, ಪ್ರಾತಃಸಂಕಲ್ಪಗದ್ಯ, ಉಪನಿಷತ್‌ಖಂಡಾರ್ಥ, ರಾಮಚರಿತ್ರಮಂಜರಿ, ಕೃಷ್ಣಚಾರಿತ್ರಮಂಜರಿ ಮುಂತಾದ 48 ಉದ್ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಇವರು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರು ಸಂಗೀತತಜ್ಞರೂ ಆಗಿದ್ದು ಅನೇಕ ಕೀರ್ತನೆಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ದೇವಾರ್ಪಣೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರಂತೆ. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಇವರದು ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿರುವ ಒಂದೇ ಒಂದು ದೇವರನಾಮ 'ಇಂದು ಎನಗೆ ಗೋವಿಂದಾ' ಎಂಬುದು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಉಳಿದಿದೆ. ಆದರೆ ಇವರ ದಿವ್ಯ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದಿಂದ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಹರಿದಾಸಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ಬಹುಮಂದಿ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹರಿದಾಸರು ಇವರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವಮಹಿಮೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಅನೇಕ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ಕೊಂಡಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಭರತಖಂಡದ ಬಹುಜನರ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಜೀವನಸಾಧನೆಯಲ್ಲಿ ರಾಘವೇಂದ್ರರ ಪಾತ್ರ ಹಿರಿದಾಗಿದೆ. ರಾಘವೇಂದ್ರರು ಭಕ್ತರ ಸಕಲಾಭೀಷ್ಟ ಪ್ರದಾಯಕರು, ಪವಾಡಪುರುಷರು ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಮೂಲಬೃಂದಾವನವಿರುವ ಮಂತ್ರಾಲಯ ಮಹಿಮಾಕ್ಷೇತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರಾಗಿದ್ದು ಸಹಸ್ರಾರು ಭಕ್ತರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತಿದೆ. ಭಕ್ತರು ಇವರ ಹೆಸರಿನ ಮೃತ್ತಿಕಾ ಬೃಂದಾವನಗಳನ್ನು ಮುಂಬಯಿ, ಮದರಾಸು, ದೆಹಲಿ,

ಹೈದರಾಬಾದು, ಬೆಂಗಳೂರು, ಮೈಸೂರು ಮುಂತಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಂಥ ಸುಮಾರು 152 ಬೃಂದಾವನಗಳು ಭಾರತದಾದ್ಯಂತ ಇವೆ. (ಕೆ.ಎಂ.ಕೆ.)

ರಾಘವೇಂದ್ರರಾವ್, ಎಂ.: 1914–99. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಗಮಕಿ, ಗಮಕ ಕಲೆಯ ಪ್ರಚಾರಕರು. 1914 ಆಗಸ್ಟ್ 7ರಂದು ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಾಂಡವಪುರದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಮೈಸೂರು ನೀಲಕಂಠಕೇಶವರಾಯ, ತಾಯಿ ವೆಂಕಟಲಕ್ಷ್ಮಮ್ಮ. ರಾಘವೇಂದ್ರರಾಯರಿಗೆ ಸಾಹಿತ್ಯಪಾಠ ಆರಂಭವಾದದ್ದೇ ಇವರ ತಂದೆಯವರಿಂದ. ತಮ್ಮ ಹತ್ತನೆಯ ವಯಸ್ಸಿಗೆ ಗಮಕವಾಚನ ಕಲಿಯಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಜವಳಿ ಅಂಗಡಿಯ ತಮ್ಮಯ್ಯ ಎಂಬುವರ ಬಳಿ ಗುರುಕುಲ ಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿ ಗಮಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದರು.

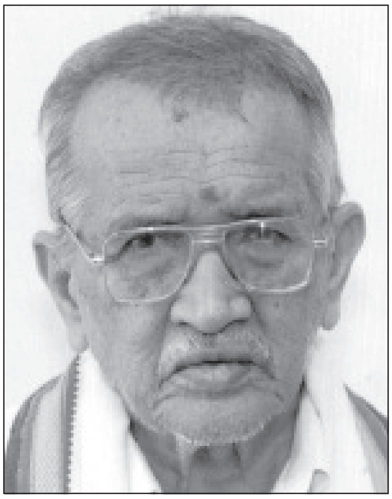

ಇವರು ಗಮಕಕಲೆಯನ್ನು ಸ್ವತಃ ಕಲಿಯುವುದರೊಂದಿಗೆ ಅದರ ಪ್ರಚಾರದ ವಿಷಯದಲ್ಲೂ ಮಹತ್ತರ ಕಾಳಜಿ ಹೊಂದಿದ್ದರು. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಬೇಕಾದ ಎಲ್ಲ ವಿಧಿವಿಧಾನಗಳನ್ನೂ ಅಳವಡಿಸಿ ಗಮಕ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಹಲವಾರು ಸಭೆಸಮಾರಂಭಗಳಲ್ಲಿ ನೀಡಿದರು. ಈ ಕಲೆಯತ್ತ ಜನರನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಆಕರ್ಷಿಸಲು ಸುಶ್ರಾವ್ಯವಾಗಿ ಗಮಕ ವಾಚನ ಮಾಡುವುದರೊಂದಿಗೆ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನೂ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಹಗಲಿರುಳು ಲಕ್ಷಿಸದೆ ಊರೂರುಗಳನ್ನು ತಿರುಗಿ ಸಂಗೀತ, ಸಾಹಿತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತರಾಗಿದ್ದವರನ್ನು ಒಂದು ಕಡೆ ಸೇರಿಸಿ ಅವರಿಗೆ ಈ ಕಲೆಯ ಪರಿಚಯ ಮಾಡಿಸಿದರು. ಶ್ರದ್ಧೆ ತೋರಿದವರಿಗೆ ಪಾಠ ಹೇಳಿಕೊಡುವ ಮೂಲಕ ಈ ಕಲೆಯ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ಗಟ್ಟಿ ತಳಪಾಯ ಹಾಕಿದರು. ಜೊತೆಗೆ ಅನೇಕ ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಆ ಮೂಲಕವೂ ಗಮಕ ಕಲೆಯ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದರು. ಇವರ ಇಂಥ ಪ್ರಯತ್ನಗಳಿಂದ ಗಮಕಕಲೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಮೂಲೆಮೂಲೆಗಳಲ್ಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವಂತಾಯಿತು.

ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ಗಮಕ ತರಗತಿಗಳಲ್ಲಿ ಇವರೇ ಬೋಧಕರಾಗಿದ್ದು ಒಂದು ಶಿಷ್ಟ ಪರಂಪರೆಯ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ಕಾರಣರಾದರು. ಪರಿಷತ್ತು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ಗಮಕ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳಿಗೆ ಪಠ್ಯಕ್ರಮ ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸುವುದು, ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುವುದು ಹಾಗೂ ಪರೀಕ್ಷಕರನ್ನು ನೇಮಿಸುವುದು–ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯುತ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಹೊತ್ತು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಗಮಕ ವಿಭಾಗದ ಸಂಚಾಲಕರಾಗಿ ಗಣನೀಯ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಶಿಕ್ಷಣ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಇವರು ತಮ್ಮ ನಿವೃತ್ತಿಯ ಅನಂತರ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯರಂಜನಿಸಭಾ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದ ಗಮಕ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಪರಿಷತ್ತಿನಿಂದ ಬೇರ್ಪಡಿಸಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಗಮಕ ಕಲಾ ಪರಿಷತ್ತು ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಸ್ಥಾಪನೆಗೆ (1982) ಕಾರಣರಾದರು. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಗಮಕ ಪ್ರಚಾರಗೋಷ್ಠಿ, ಕಾವ್ಯ ಗಾಯನ ಕಲಾಮಂದಿರ ಈ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೂ ಇವರೇ ರೂವಾರಿಯಾಗಿದ್ದರು.

ಸ್ವತಃ ಕವಿಗಳೂ ಆಗಿದ್ದ ಇವರು ಹಲವಾರು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಗಮಕಿ, ಕಾವ್ಯಗಾಯನ ಕಲಾ ಸಂಗ್ರಹ, ಗಮಕ ಪ್ರಚಾರ ಬೋಧಿನಿ, ಗಮಕ ಪ್ರವೇಶದಾಯಿನಿ ಮೊದಲಾದವು ಗಮಕ ಕಲೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಇವರ ಗಣನೀಯ ಕೃತಿಗಳು. ಸತ್ಯದೇವಚರಿತೆ, ವಾಸುದೇವ ವಿಜಯ, ವೆಂಕಟೇಶ ವಿಜಯ, ಶ್ರೀ ರಾಘವೇಂದ್ರ ಗುರುಕೀರ್ತನಮಾಲಿಕಾ, ವ್ಯಾಸರಾಯ ಮಹಾತ್ಮೆ, ಆನಂದಗೀತೆ ಮೊದಲಾದವು ಇವರ ಗೇಯಕೃತಿಗಳು. ರಾಘಣ್ಣನ ಕಲಿಪದಗಳು ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಇವರು ಪದಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಗಮಕ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಇವರು ಸಲ್ಲಿಸಿರುವ ಅಪಾರ ಸೇವೆಗಾಗಿ ಹಲವಾರು ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಇವರಿಗೆ ಸಂದಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ರಾಜ್ಯಸರ್ಕಾರದ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಕನಕ–ಪುರಂದರ ಪ್ರಶಸ್ತಿ– ಇವು ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಇವರು ಗಮಕ ಕಲಾ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಮೂರನೆಯ ಸಮ್ಮೇಳನಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಯಾಗಿ ಗಮಕ ರತ್ನಾಕರ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನೂ ಗಳಿಸಿದ್ದರು. ಇವರು 1999 ನವೆಂಬರ್ 3ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. (ಎಚ್.ಆರ್.ಎಲ್.)

ರಾಘವೇಂದ್ರ ಪಾಟೀಲ: 1951– . ಆಧುನಿಕ ಕನ್ನಡದ ಹೊಸತಲೆಮಾರಿನ ಮಹತ್ವದ ಸೃಜನಶೀಲ ಲೇಖಕರು ಹಾಗೂ ವಿಮರ್ಶಕರು. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಲ್ಲಾಡಿಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ 1951 ಏಪ್ರಿಲ್ 16 ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಬಲವಂತರಾವ್ ಪಾಟೀಲ, ತಾಯಿ ಇಂದಿರಾಬಾಯಿ. ಪ್ರಾಣಿವಿಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಎಂ.ಎಸ್ಸಿ. ಪದವಿ ಪಡೆದ ರಾಘವೇಂದ್ರರು ವೃತ್ತಿಯನ್ನಾರಂಭಿಸಿದ್ದು ಪದವಿಪೂರ್ವ ಕಾಲೇಜಿನ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ. ಅನಂತರ ಮಲ್ಲಾಡಿಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಪದವಿಪೂರ್ವ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಂಶುಪಾಲರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡು ತಮ್ಮ ಆದರ್ಶ ಸೇವೆಗಳಿಂದ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಸಂಸ್ಥೆ ಎಂಬ ಮನ್ನಣೆ ಕಾಲೇಜಿಗೆ ದೊರಕುವಂತೆ ಮಾಡಿದ ಕೀರ್ತಿ ಇವರದು. ವಿಜ್ಞಾನ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಸಿದ್ದರೂ ಇವರ ಆಪ್ತ ಕಾರ್ಯಕ್ಷೇತ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯವಾಗಿದೆ. ಸಣ್ಣಕಥೆ, ಕಾದಂಬರಿ, ವಿಚಾರ–ವಿಮರ್ಶೆಗಳಲ್ಲಿ ಸೃಜನಶೀಲರಾಗಿ ತಮ್ಮನ್ನು ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.

ಒಡಪುಗಳು, ಪ್ರತಿಮೆಗಳು, ದೇಸಗತಿ, ಮಾಯಿಯ ಮುಖಗಳು– ಇವು ಇವರ ಕಥಾಸಂಕಲನಗಳು. ಬಾಳವ್ವನ ಕನಸುಗಳು, ತೇರು– ಇವು ಇವರ ಮುಖ್ಯ ಕಾದಂಬರಿಗಳು. ವಾಗ್ವಾದ ಎಂಬುದು ವಿಮರ್ಶನ ಕೃತಿ. ಅಜ್ಞಾತ ಮುಂಬೈ ಎಂಬುದು ಇವರ ಪ್ರವಾಸ ಕಥನ. ಬೆಟಗೇರಿ ಕೃಷ್ಣಶರ್ಮರ ಜೀವನ, ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಸಾಧನೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಬರೆದ ಕೃತಿ ಆನಂದಕಂದ. ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ ಸಂಕಿರಣ, ಹೊಸಕಾವ್ಯದ ಮುನ್ನೆಲೆ (ಭಾಗ 1 ಮತ್ತು 2), ಕಾಡಿನ ಹುಡುಗ ಕೃಷ್ಣ, ಮಾಸ್ತಿಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮಗ್ರ ದರ್ಶನ ಮೊದಲಾದ ಹಲವು ಉತ್ತಮ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಇತರ ವಿದ್ವಾಂಸರೊಡಗೂಡಿ ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆನಂದಕಂದ ಎಂಬ ಮಾಲಿಕೆಯಲ್ಲಿ ನಾಡಿನ ಹಲವಾರು ಶ್ರೇಷ್ಠ ಲೇಖಕರ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಹಿತ್ಯ ಚಿಂತನೆಗೆ ಅಗತ್ಯ ವಾತಾವರಣ ನಿರ್ಮಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂವಾದ ಎಂಬ ಗಮನಾರ್ಹ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ತಮ್ಮ ಸಂಪಾದಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಹಿತ್ಯ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ ವಿಚಾರಗಳೇ ಇದರ ಕೇಂದ್ರವಸ್ತು. ತಿರುಕರಂಗ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ನಾಟಕೋತ್ಸವವನ್ನು ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ಸಂಘಟಿಸಿ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲೂ ಕೀರ್ತಿಭಾಜನರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ನವ್ಯಮಾದರಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಬರೆಯಲಾರಂಭಿಸಿದರೂ ಅದನ್ನು ಮೀರುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಿದ ಇವರು ತೇರು ಕಾದಂಬರಿಯಲ್ಲಿ ಆಧುನಿಕಪುರಾಣವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವ ಮೂಲಕ ನವ್ಯೋತ್ತರ ಕಥಾಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಹೊಸ ಸಾಧ್ಯತೆಯೊಂದನ್ನು ತೋರಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ ಎಂಬ ವಿಮರ್ಶಕರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿದೆ. ತಮ್ಮ ವಿಶಿಷ್ಟ ಪ್ರತಿಭೆಯಿಂದ ಪರಂಪರೆಯ ಒಳಹೊಕ್ಕು ಅಲ್ಲೇ ಸ್ಥಗಿತಗೊಳ್ಳದೆ ಹೊರಬಂದು

ಪರಂಪರೆಯ ನೆಪದಲ್ಲಿ ಹೊಸದನ್ನು ರೂಪಿಸುವ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ ಇವರದು. ಇದನ್ನು ತೇರು ಕಾದಂಬರಿಯಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಅಲ್ಲದೆ ಸಾಮಾಜಿಕ ಬದುಕಿನ ಹತ್ತು ಹಲವು ಮುಖಗಳು ಇವರ ಕಥೆ ಕಾದಂಬರಿಗಳಲ್ಲಿ ಅನಾವರಣಗೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಇದೂ ಇವರ ಕೃತಿಗಳ ಯಶಸ್ಸಿಗೆ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ಕಾರಣವಾಗಿದೆ.

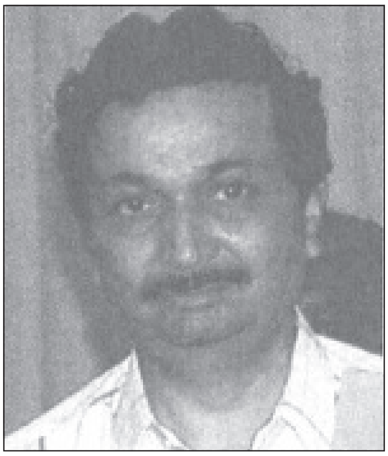

ಸಮಾಜದ ಚಲನೆಗೆ ಮನುಷ್ಯನ ಸೃಜನಶೀಲತೆಯೇ ಕಾರಣ ಎಂದು ನಂಬುವ ಪಾಟೀಲರು ತಮ್ಮ ಪರಿಸರವನ್ನು ಸದಾ ಸೃಜನಶೀಲವಾಗಿಡಲು ನಿರಂತರ ಶ್ರಮಿಸುತ್ತಿರುವ ಕ್ರಿಯಾಶೀಲ ವ್ಯಕ್ತಿ. ನಾಡಿನುದ್ದಗಲಕ್ಕೂ ಪರಸ್ಪರ ಸೌಹಾರ್ದತೆಯನ್ನು ಮೂಡಿಸುವ ದಿಶೆಯಲ್ಲಿ ಗೆಳೆಯರ ಬಳಗವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಇತ್ಯಾತ್ಮಕ ಪ್ರತಿಭೆಯ ಮಹತ್ವದ ಲೇಖಕರೆನಿಸಿಕೊಂಡ ಇವರಿಗೆ ಹಲವಾರು ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಸಂದಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದವು: ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (ಎರಡುಬಾರಿ), ಕಾರಂತಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಚದುರಂಗ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ವರ್ಧಮಾನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಗೊರೂರು ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಮತ್ತು ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನದ ಸಿರಿಗನ್ನಡ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ(2005). **(ಎ.ಆರ್.ಎಂ.ಕೆ.)**

ರಾಚಪ್ಪ: ರಾಣಿಪಾತ್ರದ ರಾಚಪ್ಪ ಎಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದ ರಂಗಭೂಮಿಯ ನಟ. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸಿಟಿ ಅಪೆರಾ ಟ್ರೂಪ್ ಎಂಬ ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಥೆಯ ನಟರಾಗಿದ್ದರು. ಈ ಕಂಪನಿ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದ ನಾಟಕಗಳು ಜನಪ್ರಿಯವಾದುವು; ಆಗಿನ ಮಹಾರಾಜ ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಂತೆ ಅರಮನೆಯ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಹಲವು ನಾಟಕಗಳನ್ನಾಡಿದರು. ಈ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದ್ದ ರಾಚಪ್ಪನವರ ಅಭಿನಯವನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿಕೊಂಡ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು, ಇವರನ್ನು ತಮ್ಮ ಅರಮನೆ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಗೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡು, ಬಿಡಾರಂ ಕೃಷ್ಣಪ್ಪನವರಿಂದ ಸಂಗೀತ ಪಾಠವನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದರು. ಇದರಿಂದ ಉತ್ತೇಜನಗೊಂಡ ರಾಚಪ್ಪನವರು, ಹಲವು ಬಗೆಯ ರಾಣಿಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಅಭಿನಯಿಸಿ ಜನಪ್ರಿಯರಾದರಲ್ಲದೇ ತಮ್ಮ ಪಾತ್ರಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅನೇಕ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ತಾವೇ ಹಾಡಿ ಪ್ರೇಕ್ಷಕರ ಮೆಚ್ಚುಗೆ ಗಳಿಸಿದರು. ಅರಮನೆ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಸರ್ಟಿನ್ ರಾಮರಾವ್, ದೊಡ್ಡಮಹಾಲಿಂಗಪ್ಪ, ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿಶಾಸ್ತ್ರಿ ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರಾಂತ ಕಲಾವಿದರಿಂದ ಪ್ರಭಾವಗೊಂಡ ರಾಚಪ್ಪನವರು ಶಾಕುಂತಲ, ವಿರಾಟಪರ್ವ, ರಾಜಸೂಯಯಾಗ– ಮುಂತಾದ ಪೌರಾಣಿಕ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜನ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿ, ತಮ್ಮ ಕಲಾ ನೈಪುಣ್ಯವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದರು. ಇವರ ಅಭಿನಯಕಲೆಗೆ ಮಾರುಹೋಗಿದ್ದ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ಇವರಿಗೆ ಖಿಲ್ಲತ್ತುಗಳನ್ನೂ ಸುವರ್ಣಪದಕಗಳನ್ನೂ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದರು. ಅರಮನೆ ಕಂಪನಿಯಲ್ಲದೆ, ಶಾಕುಂತಲ ನಾಟಕ ಮಂಡಲಿ, ಶ್ರೀ ಚಾಮುಂಡೇಶ್ವರಿ ಕರ್ನಾಟಕ ನಾಟಕ ಸಭಾ ಈ ಮುಂತಾದ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಗಳಲ್ಲೂ ಇವರು ನಟರಾಗಿದ್ದರು. ಈ ಕಂಪನಿಗಳು ಮದರಾಸು ಮತ್ತು ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲೂ ಅಭಿನಯಿಸಿ ಹೊರ ನಾಡಿನಲ್ಲೂ ಹೆಸರುಗೊಂಡರು. ಒಳ್ಳೆಯ ಕಂಠಶ್ರೀಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ರಾಚಪ್ಪನವರು ಹಾಡಿರುವ ಎಲ್ಲಿರುವೆ ತಂದೆ ಬಾರೋ, ಜಯ ಜಯ ಗೋಕುಲ ಬಾಲ, ನಾಗವೇಣಿ ನಗರಿಗೆ ನಾಂ ಪೋಗಿ ಬರುವೆನೆ ಈ ಮುಂತಾದ ಹಾಡುಗಳು ರಿಕಾರ್ಡುಗಳಾಗಿಯೂ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿವೆ. **(ಎಂ.ಎಚ್.ಆರ್.)**

ರಾಚಮಲ್ಲ I: ತಲಕಾಡು ಗಂಗ ವಂಶದ ದೊರೆ (ಸು. 816–43). ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನ ಮಗ. ಇವನು ರಾಜನಾದ ತರುಣದಲ್ಲಿಯೇ ಬಾಣರಾಜ ವಿದ್ಯಾಧರನು ಗಂಗವಾಡಿ 36000 ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಬಹುಭಾಗವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಅಮೋಘವರ್ಷನೂ ರಾಚಮಲ್ಲನನ್ನು ಸೋಲಿಸಲು ತಕ್ಕ ಸಿದ್ಧತೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ. ಇವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಗಮನಿಸುತ್ತಿದ್ದ ರಾಚಮಲ್ಲ ತನ್ನ ಸಾಮಂತರೊಡನೆ ಸಖ್ಯವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿಕೊಂಡ. ನೊಳಂಬ ಸಿಂಹಪೋತನ ಸಖ್ಯವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ತನ್ನ ಮಗಳಾದ ಜಾಯಬ್ಬೆಯನ್ನು ನೊಳಂಬಾಧಿರಾಜ ಪೊಳಲ್ಚೋರನಿಗೆ ಲಗ್ನ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟುದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ, ತಾನೇ ಸಿಂಹಪೋತನ ಮೊಮ್ಮಗಳನ್ನು ಮದುವೆಯಾದ. ರಾಚಮಲ್ಲ ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಲು ಹವಣಿಸುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಅಮೋಘವರ್ಷ ತನ್ನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸೇನಾನಿ ಬಂಕೆಯನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಗಂಗರಾಜನ ಮೇಲೆ ಕಳುಹಿಸಿದ. ಬಂಕೆಯ ಕೈದಾಳದುರ್ಗವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಗಂಗಸೈನ್ಯವನ್ನು ಕಾವೇರಿಯವರೆಗೂ ಅಟ್ಟಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋದ. ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿಯೇ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಹದಗೆಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ಅವನು ಹಿಂದಿರುಗಬೇಕಾಯಿತು. ಇದರಿಂದ ಉತ್ತೇಜಿತನಾದ ರಾಚಮಲ್ಲ ಗಂಗವಾಡಿಯ ಬಹುಭಾಗವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡ. ಆದರೂ ಗಂಗವಾಡಿ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಇವನ ಕೈಸೇರಲಿಲ್ಲ. ತಾತ್ಕಾಲಿಕವಾಗಿಯಾದರೂ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರಿಂದ ಗಂಗರಾಜ್ಯವನ್ನು ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡ ಕೀರ್ತಿ ರಾಚಮಲ್ಲನಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. **(ಎ.ವಿ.ಎನ್.)**

ರಾಚಮಲ್ಲ II: ತಲಕಾಡು ಗಂಗವಂಶದ ದೊರೆ (ಸು. 870–919). ನೀತಿಮಾರ್ಗ ಎಱೆಗಂಗನ ಜ್ಯೇಷ್ಠಪುತ್ರ. ತಂದೆಯ ಮರಣಾನಂತರ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಸತ್ಯವಾಕ್ಯ ಎಂಬುದು ಇವನ ಬಿರುದು. ರಾಚಮಲ್ಲನಿಗೆ ಇವನ ತಮ್ಮ ಬೂತುಗ ಸಹಾಯಕನಾಗಿ ಯುವರಾಜನಾಗಿದ್ದು ಇವನ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡ. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗಂಗರಾಜಕುಮಾರನೇ ಆದ ಮೊದಲನೆಯ ಪೃಥ್ವೀಪತಿಯ ಮಗನಾದ ನನ್ನಿಯಗಂಗನು ಬಾಣ ಮತ್ತು ವೈಡುಂಬರ ಸಹಾಯವನ್ನು ಪಡೆದ ರಾಜಮಲ್ಲನನ್ನು ಎದುರಿಸಿದರು. ತಾತ್ಕಾಲಿಕವಾಗಿ ಬಾಣರು ಗಂಗ ರಾಜ್ಯದ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡು ತಲಕಾಡನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡರು. ಆದರೆ ರಾಜಮಲ್ಲನ ಸ್ನೇಹಿತನೇ ಆಗಿದ್ದ ನೊಳಂಬ ಮಹೇಂದ್ರ ಸೋರೆಮಡ್ಡಿಯಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ ಘೋರ ಕದನದಲ್ಲಿ (892) ನನ್ನಿಯ ಗಂಗನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಅವನ ಹೆಸರಿಲ್ಲದಂತೆ ಮಾಡಿದ. ಈ ವಿಜಯದಿಂದ ನೊಳಂಬ ಮಹೇಂದ್ರ ಉತ್ತೇಜಿತನಾಗಿ ರಾಚಮಲ್ಲನನ್ನೇ ಕಡೆಗಣಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ. ಯುವರಾಜ ಬೂತುಗ ಮಹೇಂದ್ರನ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ, ಅವನನ್ನು ಪೂರ್ಣ ಸೋಲಿಸಲಾಗದಿದ್ದರೂ ತಡೆಹಿಡಿದ. ಬೂತುಗ ಮರಣ ಹೊಂದಲು ಅವನ ಮಗನಾದ ಎರಡನೆಯ ಎಱೆಗಂಗ ಯುದ್ಧವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿ 895ರಲ್ಲಿ ನೊಳಂಬ ಮಹೇಂದ್ರನನ್ನು ಕೊಂದು ಮಹೇಂದ್ರಾಂತಕ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಧರಿಸಿದ. ಎಱೆಗಂಗನ ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿದ ಮಕ್ಕಳಿಲ್ಲದ ರಾಚಮಲ್ಲ ಅವನನ್ನು ರಾಜ್ಯಭಾರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡ. ಇಮ್ಮಡಿ ರಾಚಮಲ್ಲ ಪ್ರಜೆಗಳ ಯೋಗಕ್ಷೇಮವನ್ನೇ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ರಾಜ್ಯಭಾರ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳು ಹೊಗಳಿವೆ. ಇವನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮತ್ತು ಜೈನ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟ. ಜನರು ಪುಣ್ಯ ಕಾರ್ಯನಿರತರಾಗುವಂತೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಿ, ಹಾಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದವರಿಗೆ

ಪೆರ್ಮಾನಡಿಪಟ್ಟ ಎಂಬ ಗೌರವವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದ. ಇವನು ಕೊಂಬಾಳೆ ಎಂಬಲ್ಲಿ ರೋಗಪೀಡಿತನಾಗಿ ಮೃತನಾದ. **(ಎ.ವಿ.ಎನ್.)**

ರಾಚಮಲ್ಲ III: ತಲಕಾಡು ಗಂಗವಂಶದ ದೊರೆ (933–36). ಎರಡನೆಯ ಎಱೆಗಂಗನ ಮಗ, ಇಮ್ಮಡಿ ಬೂತುಗನ ಅಣ್ಣ ಮತ್ತು ನರಸಿಂಹನ ತಮ್ಮ. ಅಣ್ಣ ನರಸಿಂಹನ ಮರಣಾನಂತರ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಈತ ತನ್ನ ಅಲ್ಪಾವಧಿಯ ಅಧಿಕಾರ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಅನೇಕ ಯುದ್ಧಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾಗಿ ಬಂತು. ಇವನ ತಮ್ಮನಾದ ಬೂತುಗನಿಗೆ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಕನ್ಯೆ ರೇವಕನಿಮ್ಮಡಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಲಗ್ನವಾಗಿದ್ದಿತು. ಈ ಬೂತುಗ ಅಮೋಘವರ್ಷನ ತಮ್ಮ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣನಿಗೆ ರಾಜ್ಯ ಸಿಕ್ಕುವ ಹಾಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಫಲವೆಂಬಂತೆ ಈಗ ಗಂಗರಾಜ್ಯ ತನಗೆ ಸಿಗಲು ಸಹಾಯ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಕೃಷ್ಣನನ್ನು ಬೂತುಗ ಕೇಳಿದ. ಅಣ್ಣತಮ್ಮಂದಿರ ಜಗಳದಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಕೃಷ್ಣ ಬೂತುಗನ ಪರವಾಗಿದ್ದ. ಇಂಥ ಒಳಜಗಳ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದ ನೊಳಂಬ ಅಣ್ಣಿಗ ಇದೇ ತಕ್ಕ ಸಮಯವೆಂದು ರಾಚಮಲ್ಲನ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿದ. ಕೊತ್ತಮಂಗಲದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಅಣ್ಣಿಗ ಸೋತ. ಆದರೆ ರಾಚಮಲ್ಲ ಅವನನ್ನು ಕೊಲ್ಲದೆ, ಮುಂದೆ ಬೂತುಗನನ್ನು ಸೋಲಿಸಲು ಅವನ ನೆರವು ಆವಶ್ಯಕವೆಂದು ತಿಳಿದು ಅವನನ್ನು ಸ್ನೇಹಿತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡ. ಆದರೆ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣನಿಂದ ಸಹಾಯ ಪಡೆದ ಇಮ್ಮಡಿ ಬೂತುಗ ತನ್ನ ಅಣ್ಣ ರಾಚಮಲ್ಲನನ್ನು ಯುದ್ದದಲ್ಲಿ ಸೋಲಿಸಿದ್ದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ, ಅವನನ್ನು ಕೊಂದು ಗಂಗರಾಜ್ಯವನ್ನು ತನ್ನದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡ. ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳು ಇವನನ್ನು ದುಷ್ಟನೆಂದೂ ಪ್ರಜಾಹಿಂಸಕನೆಂದೂ ವರ್ಣಿಸಿವೆ. ಆದರೆ ಅವುಗಳ ವಿವರ ತಿಳಿಯದು.

(ಎ.ವಿ.ಎನ್.)

ರಾಚಮಲ್ಲ IV: ತಲಕಾಡು ಗಂಗವಂಶದ ದೊರೆ (ಸು. 974–99). ಇಮ್ಮಡಿ ಮಾರಸಿಂಹನ ಮಗ. ತಂದೆಯ ಮರಣಾನಂತರ ಗಂಗ ಸಿಂಹಾಸನಕ್ಕಾಗಿ ತನ್ನ ತಮ್ಮನಾದ ನೀತಿಮಾರ್ಗ ಗೋವಿಂದರಸನೊಡನೆ ಕಲಹಗಳು ಪ್ರಾರಂಭವಾದವು. ಆಗ ಮಾರಸಿಂಹನ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದ ಚಾವುಂಡರಾಯ ರಾಚಮಲ್ಲನಿಗೆ ಸಹಾಯಕನಾಗಿ ನಿಂತ. ಈ ಕಲಹದಲ್ಲಿ ರಾಚಮಲ್ಲ ಜಯಶಾಲಿಯಾದ. ಆದರೆ ಇದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಬಲನಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಚಾಳುಕ್ಯ ಇಮ್ಮಡಿ ತೈಲನು ಇಬ್ಬರನ್ನೂ ಸೋಲಿಸಿ, ಗಂಗರಾಜ್ಯದ ಉತ್ತರ ಭಾಗಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡ. ಆದರೆ ರಾಚಮಲ್ಲ ಗಂಗರಾಜ್ಯದ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಆಳಿಕೊಂಡಿದ್ದ. ಕೊನೆಗೆ ಚೋಳರು ಇವನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ, ಇವನ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ತಮ್ಮದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು.

(ಎ.ವಿ.ಎನ್.)

ರಾಚಯ್ಯ, ಬಿ.: 1922–2000. ಪ್ರಮುಖ ದಲಿತ ರಾಜಕಾರಣಿ; ಮಾಜಿ ರಾಜ್ಯಪಾಲರು. ಇವರು ಹಿಂದಿನ ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚಾಮರಾಜನಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ (ಈಗ ಚಾಮರಾಜನಗರ ಜಿಲ್ಲೆ) ಆಲೂರು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 1922 ಆಗಸ್ಟ್ 10 ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಪೊಳ್ಳಂಡೆ ಬಸವಯ್ಯ, ತಾಯಿ ಸಿದ್ದಮ್ಮ. ರಾಚಯ್ಯನವರು ಪ್ರಾಥಮಿಕ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಹಾಗೂ ಪ್ರೌಢಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಆಲೂರು, ಕುದೇರು ಮತ್ತು ಹಾಸನದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿ ಅನಂತರ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಓದಿ ಬಿ.ಎಸ್ಸಿ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು (1948). ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಕಾನೂನು ವಿದ್ಯಾಲಯದಿಂದ ಬಿ.ಎಲ್.ಪದವಿ ಪಡೆದುಕೊಂಡರು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದರು.

1952ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ವಿಧಾನಸಭಾ ಚುನಾವಣೆ ನಡೆದಾಗ ಯಳಂದೂರು ಮೀಸಲು ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಜಾ ಸೋಷಿಯಲಿಸ್ಟ್ ಪಕ್ಷದಿಂದ ಆಯ್ಕೆಯಾದರು. ಕೆಂಗಲ್ ಹನುಮಂತಯ್ಯನವರ ನಾಯಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷ ಸೇರಿದರು (1954). 1957ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಚಾಮರಾಜನಗರ ವಿಧಾನಸಭಾ ಮೀಸಲು ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಮತ್ತೆ ಆಯ್ಕೆಯಾದರು. ಮತ್ತೆ 1962ರಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಬಾರಿಗೆ ಸಂತೇಮರಳ್ಳಿ ಶಾಸನಸಭೆಗೆ ಆಯ್ಕೆಯಾದರು. ಎಸ್.ಆರ್. ಕಂಠಿ ಅವರ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಬಾರಿಗೆ ಮಂತ್ರಿಯಾದರು. ಅನೇಕ ಖಾತೆಗಳನ್ನು ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. 1977ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಚಾಮರಾಜನಗರ ಲೋಕಸಭಾ ಮೀಸಲು ಕ್ಷೇತ್ರದ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಆಯ್ಕೆಯಾಗಿ ಚರಣ್ ಸಿಂಗ್ ನೇತೃತ್ವದ ಸರ್ಕಾರದಲ್ಲಿ (1979) ಕೈಗಾರಿಕಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಂತ್ರಿಯಾಗುವುದರ ಮೂಲಕ ರಾಷ್ಟ್ರಮಟ್ಟದಲ್ಲೂ ತಮ್ಮನ್ನು ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡರು.

1983ರಲ್ಲಿ ಜನತಾರಂಗದಿಂದ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿ ಸಂತೇಮರಳ್ಳಿ ವಿಧಾನಸಭಾ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಗೆದ್ದು ಬಂದರು. ಮತ್ತೆ 1985ರಲ್ಲಿ ಅದೇ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಜಯ ಪಡೆದರು. ಸುಮಾರು ಎರಡೂವರೆ ದಶಕಗಳ ರಾಜಕೀಯ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಇವರು ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿ ಕೃಷಿ, ಸಹಕಾರ ಮತ್ತು ಅರಣ್ಯ, ಮೀನುಗಾರಿಕೆ, ರೇಷ್ಮೆ, ಕಂದಾಯ, ತೋಟಗಾರಿಕೆ, ಶಿಕ್ಷಣ ಖಾತೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಇಲಾಖೆ, ಗೃಹ, ಆರೋಗ್ಯ ಯೋಜನೆಯ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿಯೂ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸರ್ಕಾರದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ದಕ್ಷಿಣ ಕೊರಿಯ, ಇಂಡೊನೇಷ್ಯ ಮುಂತಾದ ವಿದೇಶಗಳಿಗೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿದರು. 1989ರಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯ ಜನತಾದಳದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾದರು. ಇವರಿಗೆ ರಾಜ್ಯದ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಯಾಗುವ ಅವಕಾಶಗಳಿದ್ದವು. ರಾಜ್ಯಪಾಲರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. ಹಿಮಾಚಲ ಪ್ರದೇಶ (1990), ಕೇರಳ (1990–95), ಗೋವ (ಹಂಗಾಮಿ) ರಾಜ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು. 1995 ಆಗಸ್ಟ್ 11ರಂದು ರಾಜ್ಯಪಾಲ ಹುದ್ದೆಯಿಂದ ನಿವೃತ್ತರಾದರು. ಸಾತ್ವಿಕ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದ ರಾಚಯ್ಯನವರು ಅಜಾತಶತ್ರು ಎನಿಸಿದ್ದರು. ಮಿತವಾದ ಮಾತು ಮತ್ತು ಸದಾ ಶಾಂತಚಿತ್ತತೆಯಿಂದ ಜನಪ್ರಿಯರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು 2000 ಫೆಬ್ರವರಿ 14ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. ಇವರ ಪುತ್ರ ಆರ್. ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ ಶಾಸಕರಾಗಿದ್ದರು. **(ಎಂ.ಆರ್.ಇ.)**

ರಾಜ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್, ಬಿ.ಎಸ್.: –1978. ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗೀತ ವಿದ್ವಾಂಸರು, ರಂಗಭೂಮಿ ಹಾಗೂ ಚಲನಚಿತ್ರ ನಟರು. ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆ ಅರಸೀಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಾಣಾವರದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ಶ್ರೀನಿವಾಸರಂಗಾಚಾರ್. ರಾಜಅಯ್ಯಂಗಾರ್ ಅವರು ಚಿಕ್ಕವರಾಗಿದ್ದಾಗಲೇ ತಂದೆ ತೀರಿಕೊಂಡರು. ಆಗ ತಾಯಿಯೊಡನೆ ತಾಯಿಯ ತವರೂರಾದ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಸೇರಿದರು. ಅಲ್ಲೇ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದರು. ಚಿತ್ರದುರ್ಗದಲ್ಲಿ ಲೋಯರ್ ಸೆಕೆಂಡರಿ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ತೇರ್ಗಡೆಹೊಂದಿದರು. ಚಿಕ್ಕಂದಿನಲ್ಲೇ ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಇವರು ದಸರ ನೋಡಲು ತಮ್ಮ ಸೋದರಮಾವನೊಂದಿಗೆ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಹೋಗಿದ್ದಾಗ ಅಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಸುಪ್ರಸಿದ್ದ ನಟರಾದ ವರದಾಚಾರ್ಯರ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯ ಲಭಿಸಿತು. ವರದಾಚಾರ್ಯರ ಕಂಪನಿಯಲ್ಲೇ ಇವರು ಉಳಿದುಕೊಂಡು, ಅವರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದಿಂದ ಮೆಟ್ರಿಕ್ಯುಲೇಷನ್ ವರೆಗೆ ಶಿಕ್ಷಣ ಮುಂದುವರೆಸಿದರು.

ಆ ವೇಳೆಗೆ ಇವರಿಗೆ ಸಂಗೀತದ ಆಸಕ್ತಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ಶಾಮರಾವ್ ಎಂಬುವರಲ್ಲಿ ಹಲವು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗೀತವನ್ನು ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತವಾಗಿ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರು. ಅನಂತರ ಕಂಪನಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ ಶಾಲೆಯೊಂದನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಆದರೆ ಈ ಶಾಲೆ ಬಹಳ ಕಾಲ ನಡೆಯಲಿಲ್ಲ. ಸಂಗೀತದ ಅಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಇವರು ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಂಗೀತ ವಿದ್ವಾಂಸ ಟೈಗರ್ ವರದಾಚಾರ್ಯರ ಸಹೋದರ ಕೆ.ವಿ. ಶ್ರೀನಿವಾಸಯ್ಯಂಗಾರ್ ಅವರ ಶಿಷ್ಯರಾದರು. ಅನೇಕ ವರ್ಷಗಳ ಸಾಧನೆಯಿಂದ ಇವರು ಟೈಗರ್ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಘನವಿದ್ವಾಂಸರಾದರು. ಮದರಾಸಿನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಭೆಯೊಂದರ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಇವರು ನಡೆಸಿದ ಪ್ರಥಮ ಸಂಗೀತ ಕಛೇರಿ (1926) ತುಂಬ ಯಶಸ್ವಿಯಾಯಿತು. ಆ ಸಭೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಟೈಗರ್ ವರದಾಚಾರ್ಯರು ಇವರ ಪ್ರತಿಭೆಯನ್ನು ಬಹಳ ಮೆಚ್ಚಿಕೊಂಡರು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಕಛೇರಿಗಳು ನಡೆದುವು. 1927ರಲ್ಲಿ ಭಾರತ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಕಾಂಗ್ರೆಸಿನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಏರ್ಪಾಟಾಗಿದ್ದ ಸಂಗೀತ ಸಭೆಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಚಿನ್ನದ ಪದಕ ದೊರಕಿತು. ಕುಂಭಕೋಣದ ಮಹಾಮಾಘಂ ಉತ್ಸವದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಕಚೇರಿಯೂ ಇವರ ಸಂಗೀತ ಜೀವನದ ಒಂದು ಮೈಲಿಗಲ್ಲು. 1929ರಲ್ಲಿ ಆಗಿನ ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಸಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಇವರು ಹಾಡಿದಾಗ ರಾಜರು ಮೆಚ್ಚಿಕೊಂಡರು. ಇವರನ್ನು ಇನ್ನೊಮ್ಮೆ ಕರೆಸಿಕೊಂಡು ಖಾಸಗಿಯಾಗಿ ಹಾಡಿಸಿ ಕೇಳಿ ಸಂತೋಷಪಟ್ಟು ಇವರಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಸನ್ಮಾನ ಮಾಡಿದರು. ತಿರುವಾಂಕೂರು ಮಹಾರಾಜರು ಮೆಚ್ಚುಗೆಯ ಕುರುಹಾಗಿ ಸುವರ್ಣಪದಕ ನೀಡಿದರು.

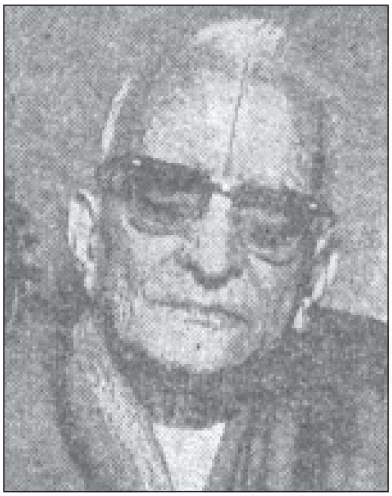

ರಾಜ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್ ಅವರು ಭಾರತದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಸಂಚರಿಸಿ ಕಚೇರಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಡಿದರು. ಬರ್ಮದಲ್ಲೂ ಪ್ರವಾಸ ಕೈಗೊಂಡರು. ರಂಗೂನಿನ ಸಂಗೀತ ಪ್ರಿಯರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಬಂಗಾರದ ಪದಕ ಲಭಿಸಿತು. 1945ರಲ್ಲಿ ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಗಾನಕಲಾನಿಧಿ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನೂ ಚಿನ್ನದ ಪದಕವನ್ನೂ ನೀಡಲಾಯಿತು. ಮದರಾಸಿನ ಮ್ಯೂಸಿಕ್ ಅಕಾಡೆಮಿ ಇವರಿಗೆ ವಿದ್ವತ್ ಪದಕ ನೀಡಿತು. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಕರ್ನಾಟಕ ಗಾನಕಲಾ ಪರಿಷತ್ತು ಇವರನ್ನು 1970ರಲ್ಲಿ ಸನ್ಮಾನಿಸಿತು. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯೂ ಇವರಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಇವರ ಹಾಡುಗಾರಿಕೆಯ ಆಡಿಸಿದಳು ಯಶೋದಾ ಎಂಬ ದೇವರನಾಮದ ಧ್ವನಿಮುದ್ರಿಕೆ ಬಹಳ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿದೆ. ಇದು ಇವರ ಕಂಚಿನ ಕಂಠ, ಶಾಸ್ತ್ರಶುದ್ಧಲಯಜ್ಞಾನ, ಭಾವಪೂರ್ಣತೆಗೆ ನಿದರ್ಶನವಾಗಿದೆ. ಅಷ್ಟೇ ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟಾಗಿ ಇವರು ಹಾಡಿರುವ ಕ್ಷೀರಸಾಗರಶಯನ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಕೃತಿ ಧ್ವನಿಮುದ್ರಣವಾಗಿದೆ.

ಅತ್ಯಂತ ಶಿಸ್ತಿನ ಜೀವನ ನಡೆಸುತ್ತ, ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ತಮ್ಮ ಶಾರೀರವನ್ನು ಪೋಷಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದ ರಾಜ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್ ಅವರು ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಹಳೆಯ ಕಾಲದ ಗುರುಕುಲ ಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿ ನಂಬಿಕೆ ಇಟ್ಟವರಾಗಿದ್ದರು. ಸಂಗೀತಗಾರರಾಗಬಯಸುವವರು ಚಿಕ್ಕಂದಿನಿಂದಲೇ ಸಾಧನೆ ಮಾಡಬೇಕು ಎಂಬುದು ಇವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಸಂಗೀತ ಕಚೇರಿಗಳು ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ನಡೆಯಬಾರದು ಎಂಬುದು ಇವರ ವಾದ. ಕ್ರಮಬದ್ಧವಾಗಿ ನಡೆಯುವ ಕಚೇರಿಗಳು ರಸಪೋಷಣೆಗೆ ಸಹಾಯಕವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಭಾವಿಸಿದ್ದ ಇವರು ಯಾವುದೇ ಕಚೇರಿಗಾದರೂ ಪೂರ್ವಸಿದ್ಧತೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡೇ ಹೋಗುವ ಪದ್ಧತಿ ಅನುಸರಿಸಿದವರು. ಕಚೇರಿಗಳು ಅಗ್ಗದ ಕಸರತ್ತುಗಳಿಗೆ ಬಲಿಯಾಗಬಾರದೆಂದು ಧೃಡವಾಗಿ ನಂಬಿದ್ದರು. ವಾಗ್ಗೇಯಕಾರರು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವ ರಾಗಗಳಲ್ಲೇ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಹಾಡಬೇಕೆಂಬುದು ಇವರ ಮತ. ಕಚೇರಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಡುವವರು ಪಕ್ಕವಾದ್ಯಗಾರರ ಮನೋಧರ್ಮವನ್ನೂ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನೂ ಅರಿತುಕೊಂಡು ಅವು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪ್ರಕಟವಾಗುವಂತೆ ನೆರವಾಗಬೇಕು ಎಂದು ಇವರು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಪುರಂದರದಾಸರ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಜನಪ್ರಿಯಗೊಳಿಸಲು ಇವರು ವಿಶೇಷವಾದ ಶ್ರಮವಹಿಸಿದರು. ಕನ್ನಡ ಕೃತಿಗಳ ಹಾಡುಗಾರಿಕೆಯೆಂದರೆ ಇವರಿಗೆ ತುಂಬ ಅಚ್ಚುಮೆಚ್ಚು.

ಇವರು ಚಲನಚಿತ್ರಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಕೆಲಸಮಾಡಿದ್ದರು. ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲೊಂದಾದ 'ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ'ದಲ್ಲಿ ಇವರು ನಾರದನ ಪಾತ್ರವನ್ನೂ ತಮಿಳಿನ 'ತುಳಸೀದಾಸ'ದಲ್ಲಿ ತುಳಸೀದಾಸನ ಪಾತ್ರವನ್ನೂ ತೆಲುಗಿನ 'ತುಲಸಿ ಜಲಂಧರ'ದಲ್ಲಿ ಸಾಧುವಿನ ಪಾತ್ರವನ್ನೂ ವಹಿಸಿ ಉತ್ತಮ ಅಭಿನಯ ನೀಡಿದ್ದರು. ಇವರು 1978 ಜುಲೈ 4ರಂದು ನಿಧನರಾದರು.

(ಎಚ್.ಎಸ್.ಕೆ.)

ರಾಜ ಒಡೆಯರ್ I: 1552–1617. ಮೈಸೂರು ರಾಜವಂಶದ ಅರಸು (1578–1617). 3ನೆಯ ಹಿರಿಯ ಬೆಟ್ಟದ ಚಾಮರಾಜನ ಮಗ. 2ನೆಯ ತಿಮ್ಮರಾಜನ ತಮ್ಮ ಹಾಗೂ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿ. 1552ರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ. ಈತನಿಗೆ ತಿಮ್ಮರಾಜ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ.

ರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯ 33 ಹಳ್ಳಿಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡು, ಕೇವಲ 3,000 ವರಹಗಳ ಆದಾಯ ಹೊಂದಿತ್ತು. ಮೈಸೂರಿನ ರಾಜರು ಸಾಮಂತರಾಗಿ, ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಟರ ಪ್ರಭುತ್ವಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದರು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿದ್ದ ವಿಜಯನಗರದ ಆಡಳಿತಾಧಿಕಾರಿಗೆ ಪೊಗದಿ ಪಾವತಿಯಾಗಬೇಕಾಗಿತ್ತು. 1565ರ ತಾಳೀಕೋಟೆ ಯುದ್ಧಾನಂತರ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಒಡೆದು ಹೋದರೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಹಾಳಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ವೆಂಕಟಪತಿರಾಯ ಪೆನುಗೊಂಡೆಯಿಂದ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ. ತಿರುಮಲರಾಯ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಅವನ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿದ್ದ. ರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ಇವನ ಹತೋಟಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದ್ದ. ಆದರೆ ಶೂರನೂ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಶಾಲಿಯೂ ಆದ ಈತ ತಿರುಮಲರಾಯನ ಹಿಡಿತದಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ. ರಾಜ್ಯದ ಆರ್ಥಿಕ ಮುಗ್ಗಟ್ಟಿನಿಂದ ಪೊಗದಿಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿರುಮಲರಾಯನಿಗೆ ತಿಳಿಸಿದ್ದಲ್ಲದೆ ಅವನ ಅನುಮತಿ ಪಡೆದು, ತನ್ನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಮೈಸೂರಿನ ಸುತ್ತ ಬಲವಾದ ಕೋಟೆಯೊಂದನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ. 1584ರಲ್ಲಿ ಹೊಳೆನರಸೀಪುರದ ನರಸಿಂಹ ನಾಯಕನಿಂದ ಅಕ್ಕಿಹೆಬ್ಬಾಳನ್ನು ಅದರ ಸುತ್ತಲ 12 ಹಳ್ಳಿಗಳನ್ನೂ ತಿರುಮಲನಿಂದ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ತನ್ನ ಸ್ವಾಧೀನಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡ.

ಇವನು ನಡೆಸಿದ ದಾಳಿಗಳು ಮತ್ತು ಸಾಧಿಸಿದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದ ತಿರುಮಲರಾಯ ರಾಜ ಒಡೆಯನನ್ನು ಆಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಕರೆಸಿ, ಅವನನ್ನು ಹತೋಟಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಿದ. ಆದರೆ ರಾಜ ಒಡೆಯ ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತರಣೆಯ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿ 1590ರಲ್ಲಿ ಕೆಂಬಾಳಿನ ದೇಪರಾಜನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ. 1591ರಲ್ಲಿ ಮುಳ್ಳೂರನ್ನೂ

1593ರಲ್ಲಿ ಹಾರೋಹಳ್ಳಿಯನ್ನೂ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. 1595ರಲ್ಲಿ ಕಾರುಗಹಳ್ಳಿ ವೀರರಾಜಯ್ಯನ ಸೇನೆಯನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ, ಅವನನ್ನು ಪದಚ್ಯುತಿಗೊಳಿಸಿದ. ಈತನನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸಲು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಿಂದ ಆಜ್ಞಾಪಿತನಾಗಿ ಬಂದ ಉಮ್ಮತ್ತೂರಿನ ಪಾಳೆಯಗಾರನನ್ನು ವಧಿಸಿದ. ಮುಂದೆ ಅನೇಕ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಸೇರಿ ವಿಜಯನಗರದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿದಾಗ, ರಾಜ ಒಡೆಯ ಅವನನ್ನು ಸೆರೆಯಿಂದ ಬಿಡಿಸಿದ. ಈ ಸ್ತುತ್ಯಸೇವೆಗಾಗಿ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸು ರಾಜ ಒಡೆಯನಿಗೆ ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬನ್ನೂರು ಮತ್ತು ಸೋಸಲೆ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ.

ಈ ಸಾಧನೆಗಳು ರಾಜ ಒಡೆಯನ ಶೌರ್ಯ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿಗೆ ನಿದರ್ಶನಗಳಾದರೂ ವಿಜಯನಗರದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾದ ತಿರುಮಲರಾಯನನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಿಂದ ಓಡಿಸಿ, ಅದನ್ನು ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದು ಈತನ ಮಹತ್ತ್ವದ ಸಾಧನೆ. ಅನೇಕ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಪಿತೂರಿ ನಡೆಸಿ ಈತನನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸುವಂತೆ ತಿರುಮಲರಾಯನನ್ನು ಪ್ರೇರೇಪಿಸಿದರು. ಅವನು ಇವನ ಶೌರ್ಯ, ಇವನ ಸೇನೆಯ ಶಿಸ್ತು, ಪ್ರಜೆಗಳ ರಾಜನಿಷ್ಠೆ, ಸಮರ್ಪಕ ಆಡಳಿತ– ಇವುಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ಮೆಚ್ಚಿದ್ದರೂ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಒತ್ತಾಸೆಯಿಂದ ತನ್ನ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಲೇಬೇಕಾಯಿತು. 1596ರಲ್ಲಿ ಕೆಸರೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಭೀಕರ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ತಿರುಮಲನ ಸೈನ್ಯ ಸೋತಿತು. ಅವಮಾನಿತನಾದ ತಿರುಮಲರಾಯ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಹಿಂತಿರುಗಬೇಕಾಯಿತು.

ರಾಜ ಒಡೆಯ ಮತ್ತೆ ತಿರುಮಲರಾಯನ ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ಆಕ್ರಮಣ ನಡೆಸಿ, ಅನೇಕ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಸ್ವಾಧೀನಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. 1600ರಲ್ಲಿ ಅರಕೆರೆ, 1606ರಲ್ಲಿ ಸೋಸಲೆ, 1607ರಲ್ಲಿ ತಲಕಾಡನ್ನು ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡ. 1608ರಲ್ಲಿ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಪ್ರಬಲವಾದ ಒಕ್ಕೂಟವನ್ನು ಎದುರಿಸಿ ಕುಣಿಗಲು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಅವರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ. 1610ರಲ್ಲಿ ತಿರುಮಲರಾಯ ಮತ್ತೆ ರಾಜ ಒಡೆಯನ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಿದಾಗ, ಒಡೆಯನ ಮಗ ನರಸರಾಜ ತಿರುಮಲರಾಯನನ್ನು ಓಡಿಸಿ, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ತನ್ನ ವಶಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡ. ಈ ಕ್ರಮಕ್ಕೆ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸ ವೆಂಕಟನ ಅನುಮೋದನೆಯೂ ದೊರಕಿ, ರಾಜ ಒಡೆಯ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಆತನ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾದ. ಆದರೆ ವಸ್ತುತಃ ಈತ ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿದ್ದು ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ನಿಜವಾದ ಸ್ಥಾಪಕನಾದ. **(ಕೆ.ಟಿ.ಆರ್.)**

ತನ್ನ ಸಾಧನೆಗಳನ್ನು ಮುಂದುವರೆಸಿ ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣದ ನಂಜುಂಡ ಅರಸನಿಂದ ಸಿರಿಯೂರನ್ನೂ (1610), ಶ್ರೀಕಂಠ ಒಡೆಯನಿಂದ ಸರಗೂರನ್ನೂ (1612) ಗೆದ್ದುಕೊಂಡ. 1614ರಲ್ಲಿ ಹದಿನಾಡಿನ ನಂಜರಾಜನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ, ತೆರಕಣಾಂಬಿ, ಉಮ್ಮತ್ತೂರು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳನ್ನು ತನ್ನ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡ. ಅದೇ ವರ್ಷ ಹುರವನ್ನೂ 1615ರಲ್ಲಿ ಹರದನಹಳ್ಳಿಯನ್ನೂ ಗೆದ್ದ. 1615ರಲ್ಲಿ ಕಳಲೆ, ಹೆಗ್ಗಡದೇವನಕೋಟೆ, ತಲಕಾಡು, ಹುಲ್ಲಹಳ್ಳಿ, ಮಳಲವಾಡಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನೂ ಗೆದ್ದು ಕಪ್ಪ ವಸೂಲಿ ಮಾಡಿದ. 1617ರಲ್ಲಿ ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣದ ನಂಜುಂಡ ಅರಸನಿಂದ ಮಾವತ್ತೂರನ್ನು ಗೆದ್ದ.

1617ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಮೈಸೂರು ಅರಸರ ರಾಜ್ಯ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಿಂದ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಉಮ್ಮತ್ತೂರು, ತೆರಕಣಾಂಬಿಯವರೆಗೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬನ್ನೂರಿನಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಮಾವತ್ತೂರು, ಅಕ್ಕಿ ಹೆಬ್ಬಾಳು ಮತ್ತು ಹೊಳೆನರಸಿಪುರದವರೆಗೂ ಹಬ್ಬಿತ್ತು. ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಚನ್ನಪಟ್ಟಣದ ಜಗದೇವರಾಯನ ರಾಜ್ಯದಂಚಿನಿಂದ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಮಧುರೆಯ ನಾಯಕನ ರಾಜ್ಯದ ಅಂಚಿನ ವರೆಗೂ ಇರುವ ಪ್ರದೇಶಗಳು ರಾಜ ಒಡೆಯನ ರಾಜಕೀಯ ಪ್ರಭಾವದ ವಲಯದೊಳಗಿದ್ದುವು. ಸೈನ್ಯದ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಗಾಗಿ ದಳವಾಯಿ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಜಾರಿಗೆ ತಂದ (1614). ರಾಜ ಒಡೆಯನ ರಾಜ್ಯಭಾರ ಕ್ರಮ ಕಟ್ಟುನಿಟ್ಟಾಗಿತ್ತು.

ಇವನು ರೈತರ ಬಗ್ಗೆ ದಯಾಶೀಲನಾಗಿದ್ದ. ವ್ಯವಸಾಯಗಾರರು ಹಿಂದೆ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದ ಕಂದಾಯಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಕೊಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲವೆಂದು ನಿರೂಪ ಹೊರಡಿಸಿ, ಅವರ ಪ್ರೀತಿ ಬೆಂಬಲಗಳನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಂಡ. ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿದ್ದ ನವರಾತ್ರಿ ಉತ್ಸವವನ್ನು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿಯೂ ನಡೆಸಲು ಆರಂಭಿಸಿದ. ಈತ ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತ. ಆದರೆ ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲದೆ ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೂ ಉಂಬಳಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟ. ಮೈಸೂರಿನ ಲಕ್ಷ್ಮೀಕಾಂತ, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಂಗನಾಥ ಮತ್ತು ಮೇಲುಕೋಟೆಯ ಚಲುವರಾಯ ಈತನ ಆರಾಧ್ಯದೈವಗಳು. ಈ ಎಲ್ಲ ದೇವಾಲಯಗಳ ದುರಸ್ತಿಗೂ ಪೂಜಾದಿಗಳಿಗೂ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿದ. ಮೇಲುಕೋಟೆಯ ದೇವರಿಗೆ ರಾಜಮುಡಿ ಎಂಬ ಕಿರೀಟವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸಿದ. ಮೈಸೂರಿನ ಲಕ್ಷ್ಮೀಕಾಂತ ದೇವಾಲಯದ ಹೆಗ್ಗೋಪುರವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಈತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವಮತಕ್ಕೆ ಬಹಳ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ದೊರಕಿತು. ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವಕವಿಗಳಾದ ಶ್ರೀರಂಗಮಾಹಾತ್ಮ್ಯದ ಕರ್ತೃ ಸಿಂಗರಾರ್ಯ, ಕರ್ಣವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ಬರೆದ ತಿರುಮಲಾರ್ಯ ಇವನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದರು. ತಿರುಮಲಾರ್ಯ ಕೆಲಕಾಲ ರಾಜ ಒಡೆಯನ ಪ್ರಧಾನಿಯೂ ಆಗಿದ್ದ.

ಈತನ ಪಟ್ಟದ ರಾಣಿ ಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿಯ ವೀರಾಂಬ ಅಲ್ಲದೆ ಈತನಿಗೆ ಅನೇಕ ಪತ್ನಿಯರಿದ್ದರು. ನಂಜರಾಜ, ನರಸರಾಜ, ಬೆಟ್ಟ ಒಡೆಯ ಮತ್ತು ಇಮ್ಮಡಿ ರಾಜ ಒಡೆಯ ಈತನ ಮಕ್ಕಳು.

ಕಿರಿಯ ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟಾಗಿದ್ದ ಮೈಸೂರನ್ನು ದೊಡ್ಡ ರಾಜ್ಯವಾಗಿ ವಿಸ್ತರಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿದ ರಾಜ ಒಡೆಯ 1617ರಲ್ಲಿ ಮೃತನಾದ.*

ರಾಜಒಡೆಯರ್ II: ಮೈಸೂರು ರಾಜವಂಶದ ದೊರೆ (1637–38). ಒಂದನೆಯ ರಾಜ ಒಡೆಯನ ಮಗ. ಜನನ, ತಂದೆ ಕಾಲವಾದ ಅನಂತರ ಮೇ 20, 1612ರಲ್ಲಿ. ತನ್ನ ಇಪ್ಪತ್ತೈದನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ 6ನೆಯ ಚಾಮರಾಜನ ಮರಣಾನಂತರ ಈತ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಈತನನ್ನು ಇಮ್ಮಡಿ ರಾಜರಸ, ಇಮ್ಮಡಿ ರಾಜೊಡೆಯರ್, ಇಮ್ಮಡಿ ರಾಜ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.

ಈತ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬರುವ ವೇಳೆಗಾಗಲೇ ಅರಸೊತ್ತಿಗೆಯ ಮೇಲೆ ದಳವಾಯಿಗಳ ಪ್ರಾಬಲ್ಯ ಅಧಿಕಗೊಳ್ಳುತ್ತ ಬಂದಿತ್ತು. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಕ್ರಮರಾಯ ದಳವಾಯಿಯಾಗಿ ಮುಂದುವರಿದ. 1638ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಅರಕಲಗೂಡಿನ ಮುತ್ತಿಗೆ ಇವನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಘಟನೆ. ದಳವಾಯಿ ವಿಕ್ರಮರಾಯ ಸೇನೆಯೊಂದಿಗೆ ಅರಕಲಗೂಡಿಗೆ ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿ, ಅಲ್ಲಿನ ಒಡೆಯ ಕೃಷ್ಣಪ್ಪನಾಯಕನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಅವನಿಂದ ಕಪ್ಪಕಾಣಿಕೆಗಳನ್ನು ವಸೂಲು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿರುಗಿದ.

ರಾಜ ಒಡೆಯ ಪ್ರತಿಭಾನ್ವಿತನಾದ ಅರಸ. ಇವನ ಧೈರ್ಯ ಮತ್ತು ಪರಾಕ್ರಮಗಳು ಸಾಹಿತ್ಯ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಧ್ವನಿತವಾಗಿವೆ. ಈತ ಕೇವಲ ಒಂದೂವರೆ ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಆಳಿದನಾದರೂ ಇವನ ಆಳ್ವಿಕೆ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿತ್ತು, ದಕ್ಷತೆಗೆ ಹೆಸರಾಗಿತ್ತು. ತನ್ನ ಪೂರ್ವಿಕರ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳನ್ನು ಮುಂದುವರೆಸಿಕೊಂಡು ಬಂದನಲ್ಲದೆ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಮತ್ತು ಕಲೆಯ ಪೋಷಕನೂ ಆಗಿದ್ದ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪರಮಭಕ್ತನಾದ ಈತ ವೈಷ್ಣವಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಭಕ್ತಿ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಪಠನವನ್ನು ಕೇಳುವುದರಲ್ಲಿ ಉತ್ಸುಕನಾಗಿದ್ದ. ಒಮ್ಮೆ ಇವನ

ದೇಹಸ್ಥಿತಿ ಸರಿಯಿಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ ದಳವಾಯಿ ವಿಕ್ರಮರಾಯ ಆಸ್ಥಾನದ ವೈದ್ಯನ ಮೂಲಕ ವಿಷವಿತ್ತು ಇವನನ್ನು ಕೊಲೆಮಾಡಿಸಿದ. **(ಎಚ್.ವಿ.ಎಸ್.)**

ರಾಜಕುಮಾರ್: 1929–2006. ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರರಂಗದ ಮೇರು ನಾಯಕ ನಟ. ಕರ್ನಾಟಕ ರತ್ನ, ದಾದಾ ಸಾಹೇಬ್ ಫಾಲ್ಕೆ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪುರಸ್ಕೃತರು. ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದ ಚಾಮರಾಜನಗರದಿಂದ (ಈಗ ಜಿಲ್ಲೆ) ಸು.20 ಕಿಮೀ ದೂರದ ಗಾಜನೂರಿನಲ್ಲಿ 1929 ಏಪ್ರಿಲ್ 24ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಕನಕಪುರದ ಸಮೀಪದ ಮುತ್ತತ್ತಿ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಮುತ್ತತ್ತಿರಾಯನ ವರಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಮಗು ಎಂಬ ನಂಬಿಕೆಯಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಮುತ್ತುರಾಜ ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟರು. ಇವರ ತಂದೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ರಂಗಭೂಮಿ ನಟ ಸಿಂಗಾನಲ್ಲೂರು ಪುಟ್ಟಸ್ವಾಮಯ್ಯ **(ನೋಡಿ)**, ತಾಯಿ ಲಕ್ಷ್ಮಮ್ಮ. ಬಾಲ್ಯ ಜೀವನವನ್ನು ಬಡತನದಲ್ಲಿ ಕಳೆದರು. ಇವರ ಆರಂಭದ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮೂರನೆಯ ತರಗತಿಗೇ ಕುಂಠಿತವಾಯಿತು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇವರ ತಂದೆ ನಾಟಕ ಕಲಿಸುವ ಮಾಸ್ತರು; ಅವರ ಜೊತೆ ಊರೂರು ಪ್ರವಾಸ ಮಾಡಿದರು. ತಂದೆಯವರಿಂದಲೇ ಹಾಡುಗಾರಿಕೆ, ಅಭಿನಯಗಳಲ್ಲಿ ತರಪೇತು ಪಡೆದರು. ಅನಂತರ ಗುಬ್ಬಿ ವೀರಣ್ಣನವರ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ವೃತ್ತಿ ರಂಗ ಜೀವನವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು.

ಮೊದಮೊದಲಿಗೆ ಬಾಲಪಾತ್ರಗಳು, ಸಖಿ, ಸೇವಕಿ ಮೊದಲಾದ ಹೆಣ್ಣು ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಇವರು ಅಭಿಮನ್ಯು, ಕುಂತಿ ಮೊದಲಾದ ಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸಿ ಹೆಸರು ಪಡೆದರು. ಆಗ ಗುಬ್ಬಿ ಕಂಪನಿಯಲ್ಲಿ ಬಿ.ವಿ. ಕಾರಂತ್, ಎಂ.ವಿ. ವಾಸುದೇವರಾವ್ ಮೊದಲಾದವರು ಇವರ ಸಹೋದ್ಯೋಗಿಗಳಾಗಿದ್ದರು.

ಇವರು 1942ರ ವೇಳೆಗೆ ಕಲೈವಾಣಿ ಫಿಲಮ್ಸ್‌ನವರ ಭಕ್ತಪ್ರಹ್ಲಾದ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಾಲಪಾತ್ರವೊಂದರಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರಾದರೂ ಚಿತ್ರರಂಗಕ್ಕೆ ಅಧಿಕೃತ ಪ್ರವೇಶವಾದದ್ದು ಗುಬ್ಬಿ ವೀರಣ್ಣನವರು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಬೇಡರಕಣ್ಣಪ್ಪ (1954) ಚಿತ್ರದ ಮೂಲಕ ಈ ಚಿತ್ರದ ನಿರ್ದೇಶಕರಾದ ಎಚ್.ಎಲ್.ಎನ್. ಸಿಂಹ ಅವರು ಇವರಿಗೆ ರಾಜಕುಮಾರ್ ಎಂದು ಚಿತ್ರ ನಾಮಕರಣ ಮಾಡಿದರು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಚಿತ್ರರಂಗದಲ್ಲಿ ರಾಜಕುಮಾರ್ ಎಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದರು.

ಮೊದಮೊದಲು ಭಕ್ತಿ ಪಾತ್ರಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಮೀಸಲಾದವರು ಎನ್ನುವಷ್ಟು ಸೊಗಸಾಗಿ ಭಕ್ತಿ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಭಕ್ತವಿಜಯ, ಹರಿಭಕ್ತ, ಓಹಿಲೇಶ್ವರ(1956), ಸತೀ ನಳಾಯಿನಿ(1957), ಕೃಷ್ಣಗಾರುಡಿ (1958), ಧರ್ಮವಿಜಯ(1959), ದಶಾವತಾರ, ಭಕ್ತ ಕನಕದಾಸ(1960), ಶ್ರೀಶೈಲ ಮಹಾತ್ಮೆ, ಕೈವಾರ ಮಹಾತ್ಮೆ, ಭಕ್ತ ಚೇತ(1961), ಮಹಾತ್ಮ ಕಬೀರ್(1962), ಸಂತ ತುಕಾರಾಂ(1963), ಸರ್ವಜ್ಞಮೂರ್ತಿ(1965), ಮಂತ್ರಾಲಯ ಮಹಾತ್ಮ(1966), ಭಕ್ತಕುಂಬಾರ(1974)–ಈ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿನ ಇವರ ಭಕ್ತಿಪಾತ್ರಗಳ ಅಭಿನಯ ಅಮೋಘವಾದುದು. ಭೂಕೈಲಾಸದ (1958) ರಾವಣ, ಮಹಿಷಾಸುರಮರ್ದಿನಿಯ(1959) ಮಹಿಷ, ಶ್ರೀರಾಮಾಂಜನೇಯ ಯುದ್ಧದ(1963) ರಾಮ, ಮೋಹಿನಿ ಭಸ್ಮಾಸುರದ(1966) ಭಸ್ಮಾಸುರ, ಮಹಾಸತಿ ಅನಸೂಯದ(1965) ನಾರದ, ಬಭ್ರುವಾಹನದ (1977) ಬಭ್ರುವಾಹನ ಇವರ ಜನಪ್ರಿಯ ಪೌರಾಣಿಕ ಪಾತ್ರಗಳು. ಸಾಮಾಜಿಕ, ಜನಪದ, ಐತಿಹಾಸಿಕ ಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಷ್ಟೇ ಮಟ್ಟಿನ ಕೌಶಲದಿಂದ ಅಭಿನಯ ಪ್ರತಿಭೆ ತಮ್ಮಲ್ಲಿದೆ ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಬಹುಬೇಗ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿದರು. ಇವರ ಮೊದಲ ಸಾಮಾಜಿಕ ಚಿತ್ರ ಪಂಢರಿಬಾಯಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ರಾಯರ ಸೊಸೆ(1957). ಇತರ ಪ್ರಮುಖ ಸಾಮಾಜಿಕ ಚಿತ್ರಗಳಿವು: ಕರುಣೆಯೇ ಕುಟುಂಬದ ಕಣ್ಣು(1962), ನಂದಾದೀಪ, ಸಾಕುಮಗಳು, ಗೌರಿ, ಕುಲವಧು (1963), ಚಂದವಳ್ಳಿಯ ತೋಟ, ನಾಂದಿ (1964), ತೂಗುದೀಪ, ಸಂಧ್ಯಾರಾಗ(1966), ಚಕ್ರತೀರ್ಥ(1967), ಗಾಂಧಿನಗರ, ಸರ್ವಮಂಗಳಾ(1968), ಮಾರ್ಗದರ್ಶಿ, ಉಯ್ಯಾಲೆ, ಕರುಳಿನ ಕರೆ(1969), ಕಸ್ತೂರಿ ನಿವಾಸ, ಕುಲಗೌರವ(1971), ಸಿಪಾಯಿರಾಮು, ಬಂಗಾರದ ಮನುಷ್ಯ(1972), ಬಿಡುಗಡೆ, ಸ್ವಯಂವರ, ದೂರದ ಬೆಟ್ಟ, ಗಂಧದಗುಡಿ(1975) ಭಾಗ್ಯವಂತರು(1977). ಜನಪ್ರಿಯ ಜನಪದ ಚಿತ್ರಗಳಿವು : ರಾಣಿಹೊನ್ನಮ್ಮ(1960), ಆಶಾಸುಂದರಿ(1960), ಸ್ವರ್ಣಗೌರಿ, ದೇವಸುಂದರಿ, ವಿಧಿವಿಲಾಸ(1962), ವೀರಕೇಸರಿ, ಚಂದ್ರಕುಮಾರ, ಬೆಟ್ಟದ ಹುಲಿ(1965), ಕಠಾರಿವೀರ, ಮಧುಮಾಲತಿ(1966), ಗಂಗೆಗೌರಿ, ರಾಜದುರ್ಗದ ರಹಸ್ಯ, ದೇವರ ಗೆದ್ದ ಮಾನವ(1967), ಭಾಗ್ಯದೇವತೆ (1968), ಜಗಮೆಚ್ಚಿದಮಗ(1972), ಬಹದ್ದೂರ್‌ಗಂಡು(1976). ಐತಿಹಾಸಿಕ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇವರ ನಾಯಕ ಪಾತ್ರದ ಅಭಿನಯ ಸ್ಮರಣೀಯವಾದುದು. ರಣಧೀರ ಕಂಠೀರವ (1960), ಕಿತ್ತೂರು ಚೆನ್ನಮ್ಮ(1961), ಇಮ್ಮಡಿ ಪುಲಿಕೇಶಿ(1967), ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ (1970), ಮಯೂರ(1975), ಹುಲಿಯ ಹಾಲಿನ ಮೇವು(1979). ಮೊದಲಾದ ಚಿತ್ರಗಳು ಚಿತ್ರರಂಗದಲ್ಲಿ ದಾಖಲೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಿವೆ. 1968ರಲ್ಲಿ ಬಿಡುಗಡೆಯಾದ ಜೇಡರಬಲೆ ಚಿತ್ರದ ಮೂಲಕ ಆಧುನಿಕ ಬಾಂಡ್ ಶೈಲಿಯ ಪಾತ್ರಗಳಿಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅಪಾರ ಜನಪ್ರಿಯತೆ ಗಳಿಸಿದರು. ಗೋವಾದಲ್ಲಿ ಸಿಐಡಿ 999(1968), ಆಪರೇಷನ್ ಜಾಕ್‌ಪಾಟ್ (1969), ಆಪರೇಷನ್ ಡೈಮಂಡ್ ರಾಕೆಟ್(1978)–ಈ ಚಿತ್ರಗಳು ಉಲ್ಲೇಖನೀಯ. ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಈ ಸ್ವರೂಪದ ಅನೇಕ ಚಿತ್ರಗಳು ತೆರೆಕಂಡವು. 205ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸಿರುವ ಇವರು ಕನ್ನಡೇತರ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ

ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿಲ್ಲ. ಇವರ ಚಿತ್ರಗಳು ತೆಲುಗು ಮತ್ತು ತಮಿಳಿಗೆ ಡಬ್ ಆಗಿವೆ. ಸತಿಶಕ್ತಿ(1963), ದಾರಿತಪ್ಪಿದ ಮಗ(1975), ಬಭ್ರುವಾಹನ(1976), ಮೊದಲಾದ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿಪಾತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಕುಲಗೌರವ (1972), ಶಂಕರ್‌ಗುರು(1977) ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ತಂದೆ, ಮಗ, ಮೊಮ್ಮಗ–ಹೀಗೆ ತ್ರಿಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು.

ಇವರು ನಾಯಕನಾಗಿ ಅಭಿನಯಿಸಿದ ಚಿತ್ರ ಬಂಗಾರದ ಮನುಷ್ಯ (1972) 104 ವಾರಗಳ ಕಾಲ ಸತತವಾಗಿ ನಡೆದು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿಯೇ, ಪ್ರಥಮ ಬಾರಿಗೆ ದಾಖಲೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಿತು. ಅನಂತರ ಪ್ರೇಮದ ಕಾಣಿಕೆ, ಹಾಲುಜೇನು, ಕವಿರತ್ನ ಕಾಳಿದಾಸ, ಚಲಿಸುವ ಮೋಡಗಳು, ಸನಾದಿ ಅಪ್ಪಣ್ಣ, ಭಕ್ತಕುಂಬಾರ, ಶ್ರುತಿಸೇರಿದಾಗ, ಆಕಸ್ಮಿಕ ಮೊದಲಾದ ಚಿತ್ರಗಳು ಇವರಿಗೆ ಅಪಾರ ಯಶಸ್ಸು ತಂದವು. ಇವರು ನಟಿಸಿದ ಕಡೆಯಚಿತ್ರ 'ಶಬ್ದವೇಧಿ'(2005). ಇವರ ಅನೇಕ ಚಿತ್ರಗಳು ಶತದಿನೋತ್ಸವ ಮತ್ತು ರಜತೋತ್ಸವ ಆಚರಿಸಿದೆ. ಇವರ ಅಭಿನಯದ ಭಕ್ತ ಕನಕದಾಸ, ಸತ್ಯ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ, ಕುಲಗೌರವ, ಭಕ್ತಕುಂಬಾರ, ಬಂಗಾರದ ಹೂ, ಮದುವೆ ಮಾಡಿನೋಡು ಮೊದಲಾದ ಚಿತ್ರಗಳು ರಾಜ್ಯಪ್ರಶಸ್ತಿ ಗಳಿಸಿವೆ. ಇವರ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಅಭಿನಯಕ್ಕಾಗಿ ಐದು ಬಾರಿ ರಾಜ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭಿಸಿದೆ. ಎರಡು ಬಾರಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಫಿಲಂಫೇರ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ದೊರಕಿದೆ. ಭಾರತೀಯ ಚಲನಚಿತ್ರ ರಂಗದ ಅತ್ಯುನ್ನತ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯಾದ ದಾದಾಸಾಹೇಬ್ ಪಾಲ್ಕೆ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯೂ (1995) ಪದ್ಮಭೂಷಣ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯೂ ಇವರಿಗೆ ಲಭಿಸಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರದ ಅತ್ಯುನ್ನತ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯಾದ 'ಕರ್ನಾಟಕ ರತ್ನ' ಇವರಿಗೆ ಸಂದಿದೆ. ನಾಡಿನಾದ್ಯಂತ ಚಲನಚಿತ್ರ ಪ್ರೇಮಿಗಳಿಂದ, ವಿವಿಧ ಸಂಘ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಂದ ಸನ್ಮಾನಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ವರನಟ, ನಟಸಾರ್ವಭೌಮ, ಕನ್ನಡ ಕಂಠೀರವ, ರಸಿಕರ ರಾಜ ಇವು ಇವರಿಗೆ ಚಲನಚಿತ್ರ ಪ್ರೇಮಿಗಳು ಕೊಟ್ಟ ಬಿರುದುಗಳು. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಇವರ ಕಲಾ ಸೇವೆಯನ್ನು ಪುರಸ್ಕರಿಸಿ 1976ರ ಫೆಬ್ರವರಿಯಲ್ಲಿ ಗೌರವ ಡಾಕ್ಟರೇಟ್ ಪದವಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ.

ಇವರು ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರರಂಗದ ಬಹುತೇಕ ಎಲ್ಲ ನಾಯಕ ನಟಿಯರೊಂದಿಗೆ ಅಭಿನಯಿಸಿದ್ದರು. ಪಂಢರೀಬಾಯಿ, ಎಂ.ವಿ.ರಾಜಮ್ಮ, ಆದವಾನಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿ, ಬಿ. ಸರೋಜಾದೇವಿ, ಜಮುನ, ಸಾಹುಕಾರ್ ಜಾನಕಿ, ಹರಣಿ, ಕೃಷ್ಣಕುಮಾರಿ, ವಂದನ, ಜಿ. ವರಲಕ್ಷ್ಮೀ, ರಾಜಶ್ರೀ, ಕಲ್ಪನಾ, ಚಂದ್ರಕಲಾ, ಪದ್ಮಪ್ರಿಯಾ ಮೊದಲಾದವರೊಡನೆ ನಟಿಸಿದ್ದರೂ ಲೀಲಾವತಿ, ಜಯಂತಿ, ಭಾರತಿ, ಆರತಿ, ಮಂಜುಳ, ಜಯಮಾಲ, ಲಕ್ಷ್ಮಿ, ಜಯಪ್ರದ, ಮಾಧವಿ, ಸರಿತಾ ಇವರೊಂದಿಗಿನ ಇವರ ತಾರಾಜೋಡಿ ಆಯಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಪಾರ ಜನಪ್ರಿಯತೆ ಗಳಿಸಿತ್ತು.

ಆಕರ್ಷಕ ಶಾರೀರವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದ ಇವರು ಹಿನ್ನೆಲೆ ಗಾಯಕರಾಗಿಯೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದರು. ಮಹಿಷಾಸುರಮರ್ದಿನಿ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಹಾಡಿದ್ದರೂ ಗಾಯಕರಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದದ್ದು ಸಂಪತ್ತಿಗೆ ಸವಾಲ್(1974) ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಹಾಡಿದ 'ಯಾರೇ ಕೂಗಾಡಲಿ ಊರೇ ಹೋರಾಡಲಿ' ಎಂದು ಆರಂಭವಾಗುವ ಎಮ್ಮೆ ಹಾಡಿನ ಮೂಲಕವೇ. ಇವರ ಹಾಡುಗಳ ಧ್ವನಿ ಮುದ್ರಿಕೆಗಳು ವಿಪುಲವಾಗಿ ಮಾರಾಟವಾಗಿವೆ. ಇವರು ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಪಾತ್ರದ ಹಾಡುಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಕಂಠ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಮುಂದೆ ಅನ್ಯರ ಕೆಲವು ಚಿತ್ರಗಳಿಗೆ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಗಾಯಕರಾಗಿ ಹಾಡಿದರು. ಅಲ್ಲದೆ ಚಿತ್ರೇತರ ಭಕ್ತಿಗೀತೆಗಳ ಮತ್ತು ಭಾವಗೀತೆಗಳ ಧ್ವನಿಮುದ್ರಿಕೆಗಳಿಗೂ ಇವರು ಹಾಡಿದ್ದುಂಟು. ಕುವೆಂಪು ಅವರ ಭಾವಗೀತೆಗಳನ್ನು ಇವರು ಸೊಗಸಾಗಿ ಹಾಡಿದ್ದಾರೆ; ಅನೇಕ ಧ್ವನಿ ಸುರಳಿಗಳನ್ನು ತಂದಿದ್ದಾರೆ. ತಾವೇ ಹಾಡಿ ನೂರಾರು ರಸಮಂಜರಿ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನೂ ನಡೆಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಹಾಡಿದ 'ಹುಟ್ಟಿದರೆ ಕನ್ನಡ ನಾಡಲ್ ಹುಟ್ಟಬೇಕು' ಎಂಬ ಹಾಡು ಕನ್ನಡಿಗರಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡಾಭಿಮಾನವನ್ನು ಬಡಿದೆಬ್ಬಿಸಿತ್ತು. ಇವರನ್ನು ರಾಜಕೀಯ ರಂಗಕ್ಕೆ ಸೆಳೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ಅನೇಕ ಪ್ರಯತ್ನಗಳು ಸಫಲವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಚಿತ್ರರಂಗದ ಸಮಸ್ಯೆಗಳಿಗೆ, ಕನ್ನಡನಾಡು, ನುಡಿಯ ಸಮಸ್ಯೆಗಳಿಗೆ ಅತೀವವಾಗಿ ಸ್ಪಂದಿಸಿದ ಇವರು ಬರ, ಪ್ರವಾಹ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಪಾದಯಾತ್ರೆ ಮಾಡಿ ಹಣ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಸಹಕರಿಸಿದರಲ್ಲದೆ ಗೋಕಾಕ್ ಚಳವಳಿಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಮುಖ ಶಕ್ತಿಯಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಇವರು ಯೋಗಾಭ್ಯಾಸ ಮತ್ತು ನಿತ್ಯ ವ್ಯಾಯಾಮದಿಂದ ದೇಹಾರೋಗ್ಯವನ್ನು ಬಹುಕಾಲ ಕಾಪಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಸರಳತೆಯನ್ನು ಗೌರವಿಸುವ ಸುಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗಿದ್ದ ಇವರು ತಮ್ಮ ವಿನಯ ಸೌಜನ್ಯಗಳಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದರು. ತಂದೆಯವರ ಬಗ್ಗೆ ಅಮಿತ ಗೌರವ, ಅಪಾರ ಅಭಿಮಾನವಿತ್ತು. ಇವರು ತಮ್ಮ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿದ್ದ ಶ್ರೀಸಾಮಾನ್ಯರನ್ನು ಅಪಾರವಾಗಿ ಗೌರವಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಅವರನ್ನು 'ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವರುಗಳು' ಎಂದು ಎದೆಯಾಳದಿಂದ ಸ್ಮರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರ ಪತ್ನಿ ಪಾರ್ವತಮ್ಮ. ಇವರ ಮೂವರು ಪುತ್ರರಾದ ಶಿವರಾಜಕುಮಾರ್ (ಶಿವಣ್ಣ), ರಾಘವೇಂದ್ರ ರಾಜಕುಮಾರ್, ಪುನೀತ್ ರಾಜಕುಮಾರ್**(ನೋಡಿ)** ಇಂದು ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರರಂಗದಲ್ಲಿ ನಾಯಕ ನಟರಾಗಿ ಹೆಸರು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಕುಖ್ಯಾತ ಕಾಡುಗಳ್ಳ, ದಂತಚೋರ ವೀರಪ್ಪನ್ 2000ದ ಜುಲೈ 30ರಂದು ಇವರನ್ನು ಸೆರೆ ಹಿಡಿದಿದ್ದ. ನೂರ ಎಂಟು ದಿನಗಳ ಕಾಲ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಬಂಧನದಲ್ಲಿರಿಸಿ ಕೊಂಡಿದ್ದು ಅನಂತರ ಬಿಡುಗಡೆಗೊಳಿಸಿದ್ದ. ರಾಜಕುಮಾರ್ ಅವರ ಬದುಕಿನಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ಅವಿಸ್ಮರಣೀಯ ಘಟನೆ.

ರಾಜಕುಮಾರ್ ಅವರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ಸಾಧನೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಹಲವು ಕೃತಿಗಳು ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿವೆ. ಸದಾಶಿವಯ್ಯ ಅವರು ಬರೆದಿರುವ ಒಂದು ಕಥಾನಾಯಕನ ಕಥೆ 'ವಿಜಯಚಿತ್ರ' ಚಲನಚಿತ್ರ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಧಾರಾವಾಹಿಯಾಗಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿತ್ತು. ವಿ. ನಾಗರಾಜ್ ಅವರ 'ರಾಜಕುಮಾರ್', ಕರ್ನಾಟಕ ಚಲನಚಿತ್ರ ಪತ್ರಕರ್ತರ ಪರಿಷತ್ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಶ್ಯಾಮಸುಂದರ ಕುಲಕರ್ಣಿಯವರ 'ರಾಜಕುಮಾರ್' ಮೊದಲಾದ ಕೃತಿಗಳನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. ರಾಜಕುಮಾರ್ ಅವರು ಪದ್ಮಭೂಷಣ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ಸಾರ್ಥಕ ಸುವರ್ಣ ಎಂಬ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯಡಿಯಲ್ಲಿ ಇವರನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಹಲವು ಸಂಪುಟಗಳನ್ನು ಹೊರತಂದಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಎ.ಎನ್. ಪ್ರಹ್ಲಾದರಾವ್ ಬರೆದಿರುವ ಪದ್ಮಭೂಷಣ ರಾಜಕುಮಾರ್ ಅಭಿವಂದನೆ ಎಂಬ ಬರೆಹ ಚಿತ್ರಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ರಾಜಕುಮಾರ್ ಅವರ 50 ವರ್ಷಗಳ ಸಾಧನೆಗಳನ್ನು ದಾಖಲಿಸಿದೆ. ಇದೇ ಸರಣಿಯಲ್ಲಿ 2005 ರಲ್ಲಿ ಬಂಗಾರದ ಮನುಷ್ಯ ಎಂಬ ಸಂಪುಟ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿದೆ.

ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಮೇಲೆ, ಕನ್ನಡಿಗರ ಮೇಲೆ ರಾಜಕುಮಾರ್ ಅವರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದ ಪ್ರಭಾವ ಅಪಾರವಾದುದು. ಇವರು 2006ರ ಏಪ್ರಿಲ್ 12 ರಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. **(ಎ.ಎಸ್.ಎಂ.ಯು.)**

ರಾಜಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣರಾಯ, ಕಡೇಕಾರು: 1885–1953. ಹೊಸಗನ್ನಡ ಅರುಣೋದಯ ಕಾಲದ ವಿದ್ವಾಂಸರು; ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಿಗಳು. ಈ ಶತಮಾನದ ಆರಂಭದ ದಶಕಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಸೂಕ್ತಿ ಎಂಬ ಮಾಸ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರಲ್ಲೊಬ್ಬರು (ಇನ್ನೊಬ್ಬರು ಕೆರೋಡಿ ಸುಬ್ಬರಾಯರು). ಇವರು ಉಡುಪಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ನಿಡಂಬೂರು ಮಾಗಣೆಗೆ ಸೇರಿದ ಕಡೇಕಾರು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 1884ರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ಬಾಲ್ಯದ

ವಿಚಾರ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತಿಳಿಯದು. ಉಡುಪಿ ಕ್ರಿಶ್ಚನ್ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ ಮೆಟ್ರಿಕ್ಯುಲೇಶನ್‌ವರೆಗೆ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ನಡೆಸಿದರಂತೆ. ಆಗ ಇವರು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕವಿ ಮುದ್ದಣನ ಅಚ್ಚುಮೆಚ್ಚಿನ ಶಿಷ್ಯರಾಗಿದ್ದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ರಾಜಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣರಾಯರ ಹೆಸರು ಕನ್ನಡ ನಾಡಿಗೆ ಪರಿಚಿತವಾದದ್ದು. ಇವರು ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಸೂಕ್ತಿ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರಾದ ಅನಂತರ. ಇವರ ಬಂಧುಗಳಾದ ಕೆರೋಡಿ ಸುಬ್ಬರಾಯರು 1906ರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಸೂಕ್ತಿ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ ಒಂದು ವರ್ಷ ಕಾಲ ನಡೆಸಿದರು. ಸು. 1907ರಲ್ಲಿ ಈ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರಲ್ಲೊಬ್ಬರಾಗಿ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮ ರಂಗವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ ರಾಜಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣರಾಯರು ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಬೆಳೆಸುವಲ್ಲಿ ಬಹುವಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದರು. ಕೆರೋಡಿ ಸುಬ್ಬರಾಯರು ಸಂಪಾದಕರಲ್ಲೊಬ್ಬರಾಗಿದ್ದರೂ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಪೂರ್ಣ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಕೃಷ್ಣರಾಯರದಾಗಿತ್ತು. ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಇವರು ಒಟ್ಟು ಒಂಬತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ನಡೆಸಿದರು. ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಸೂಕ್ತಿ ಕನ್ನಡನಾಡಿನಲ್ಲಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಕನ್ನಡನಾಡಿನ ಹೊರಗೂ (ಮದರಾಸು ಮತ್ತು ಮುಂಬಯಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ) ಒಳ್ಳೆಯ ಪತ್ರಿಕೆಯೆಂಬ ಹೊಗಳಿಕೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಬರೆದ ಸಂಪಾದಕೀಯ ಲೇಖನಗಳು ಗಮನಾರ್ಹವಾದುವುಗಳಾಗಿವೆ. ಇವರು ಕಂಠೀರವ ಎಂಬ ವಾರಪತ್ರಿಕೆಯ ಸ್ಥಾಪನೆಗೂ ಕಾರಣರಾಗಿದ್ದರು. ಕೆಲಕಾಲ ಆ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿಯೂ ಇವರು ಕೆಲಸ ನಿರ್ವಹಿಸಿದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

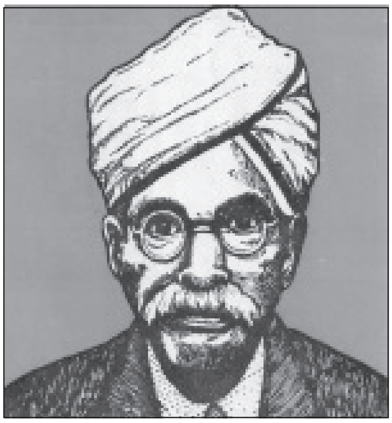

ರಾಜಗೋಪಾಲ ಕೃಷ್ಣರಾಯರು ಉತ್ತಮ ಸಾಹಿತಿಯೂ ಹೌದು. ಅನೇಕ ಕಥೆ, ಕವನ, ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಉತ್ತಮ ಅನುವಾದಕರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಕನ್ನಡವಲ್ಲದೆ ಇಂಗ್ಲಿಷ್, ಬಂಗಾಲಿ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಹೊಂದಿದ್ದ ಇವರು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಹಾಗೂ ಬಂಗಾಲಿಯಿಂದ ಅನೇಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅನುವಾದ ಹಾಗೂ ಸ್ವತಂತ್ರ ಬರೆಹಗಳು ಸುವಾಸಿನಿ, ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಸೂಕ್ತಿ, ಕಂಠೀರವ, ಸ್ವದೇಶಾಭಿಮಾನಿ ಮೊದಲಾದ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ.

ಕನ್ನಡ ಸಂಸ್ಕೃತಿ, ಭಾಷೆ, ಸಾಹಿತ್ಯಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತರಾಗಿದ್ದ ಕೃಷ್ಣರಾಯರು ಸಾರ್ವಜನಿಕ ರಂಗದಲ್ಲಿಯೂ ಹೆಸರು ಪಡೆದಿದ್ದರು. ಅನೇಕ ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಜೊತೆ, ಉನ್ನತ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಜೊತೆ ನಿಕಟಸಂಪರ್ಕವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದರು. ದ್ರಾವಿಡ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಪರಿಷತ್ತಿಗೆ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. 1915ರಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದಾಗ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಅದರ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರಲ್ಲದೆ, ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಆಜೀವ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. ಬಂಗಾಲಿ ಭಾಷೆ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಅಪಾರ ಒಲವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಇವರು ವಂಗಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಆಜೀವ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. ಇಂದು ಕನ್ನಡನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಹೆಸರಾದ ಉಡುಪಿ ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಂಘವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದವರು ಇವರೇ. ಈ ಸಂಘ ರಾಯರ ಮುಂದಾಳತ್ವದಲ್ಲಿ 1944ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪನೆಗೊಂಡಿತು. ಇವರು ಈ ಸಂಘದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ 6 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಅವಿಶ್ರಾಂತವಾಗಿ ದುಡಿದರು. ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಇವರು ತಮ್ಮ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಮೂಲಕ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆ ಹಾಗೂ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಶ್ರೀಮಂತಗೊಳಿಸಲು ನೆರವಾದದ್ದಲ್ಲದೆ, ನೂರಾರು ಜನ ಲೇಖಕರನ್ನು ಕನ್ನಡ ಸಾರಸ್ವತ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಸೂಕ್ತಿಯ ಮೂಲಕ ಪರಿಚಯ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟದ್ದು ವಿಶೇಷ ಉಲ್ಲೇಖಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರವಾದ ಸಂಗತಿ.

ತಮ್ಮ ಕಡೆಗಾಲದವರೆಗೂ ಕನ್ನಡದ ಏಳ್ಗೆಗಾಗಿ ದುಡಿದ ಕೃಷ್ಣರಾಯರು 1953 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 17ರಂದು ನಿಧನ ಹೊಂದಿದರು. ಇವರನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಹಾ.ತಿ. ಕೃಷ್ಣೇಗೌಡ ಅವರು ಕಡೇಕಾರು ರಾಜಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣರಾಯರು ಬದುಕು–ಬರಹ ಎಂಬ ಕೃತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ (1978). **(ಎನ್.ಆರ್.ಆರ್.)**

ರಾಜಪುರೋಹಿತ, ನಾರಾಯಣ ಶ್ರೀನಿವಾಸ: 1877–1953. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಂಶೋಧಕರು. ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಪ್ರಾಚೀನ ಇತಿಹಾಸ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಶೋಧನೆಯನ್ನು ನಡೆಸಿ, ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಾಚೀನ ಪರಂಪರೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡಿಗರಲ್ಲಿ ತಿಳಿವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿ, ಅವರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕತ್ವದ ಕಲ್ಪನೆಯನ್ನು ಮೂಡಿಸಿ, ಆ ಮೂಲಕ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಏಕೀಕರಣವನ್ನು ಸಾಧಿಸಬೇಕೆಂದು ದುಡಿದ ಮಹನೀಯರು. ಹಾವೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಗಡಿ ಇವರ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಇವರ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ನಡೆಯಿತು. ಕೆಲಕಾಲ ಸರ್ಕಾರಿ ಶಾಲಾ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ ಅನಂತರ ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಆಲೂರು ವೆಂಕಟರಾಯರು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ವಿದ್ಯಾಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಕರಾದರು. ಆ ಶಾಲೆ ನಿಂತುಹೋದಮೇಲೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಇತಿಹಾಸ ಸಂಶೋಧನೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದರು. 1914ರಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಕರ್ನಾಟಕ ಇತಿಹಾಸ ಸಂಶೋಧನ ಮಂಡಲದ ಸಂಸ್ಥಾಪಕರಲ್ಲಿ ಇವರು ಪ್ರಮುಖರು. ತಾಡವೋಲೆ ಗ್ರಂಥಗಳು, ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳು, ಪುರಾತನ ನಾಣ್ಯಗಳು ಮುಂತಾದ ಆಧಾರ ಸಾಮಾಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ಕನ್ನಡನಾಡಿನ ಆದ್ಯಂತ ಸಂಚರಿಸಿದರು.

ಇವರ ಸಂಶೋಧನೆಯ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತು. ಈ ಸಂಬಂಧವಾಗಿ ಇವರು ಬರೆದ ಅನೇಕ ವಿದ್ವತ್ಪೂರ್ಣ ಲೇಖನಗಳು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕ ಇತಿಹಾಸ ಸಂಶೋಧನ ಮಂಡಲದ ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕ ಎಂಬ ತ್ರೈಮಾಸಿಕ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಈ ಲೇಖನಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ನೃಪತುಂಗ, ರನ್ನ, ದುರ್ಗಸಿಂಹ, ಬಸವಣ್ಣ, ಕುಮಾರವ್ಯಾಸ, ಲಕ್ಷ್ಮೀಶ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಮುಖ ಕನ್ನಡ ಕವಿಗಳ ಕಾಲ, ದೇಶ, ಮತಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಚರ್ಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಕಾಶಿಯ ಭಾರತಧರ್ಮ ಮಹಾಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನೂ ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನೂ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದ್ದ ರಾಜಪುರೋಹಿತರು ಸಹವಾಸಿ, ಕಾಣ್ವ ಮುಂತಾದ ಕೆಲವು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಪಂಗಡಗಳ ಬಗೆಗೆ ಸಂಶೋಧನಾತ್ಮಕ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಬರೆದುದಲ್ಲದೆ, ದಾನಧರ್ಮ ಪದ್ಧತಿ (1910), ಸುರೇಶ್ವರಾಚಾರ್ಯರ ಚರಿತ್ರೆ (1922), ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ಚರಿತ್ರೆ (1936), ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರ ಚರಿತ್ರೆ (1936) ಎಂಬ ವಿದ್ವತ್ಪೂರ್ಣ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ರಾಜಪುರೋಹಿತರು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿದ್ಯಾವರ್ಧಕ ಸಂಘ, ಕರ್ನಾಟಕ ಇತಿಹಾಸ ಸಂಶೋಧನ ಮಂಡಲಿ– ಈ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಅಜೀವ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದು ಅವುಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳಲ್ಲಿ ಸಹಕರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿ 1935ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ 21ನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಂಗವಾಗಿ ಮೊತ್ತಮೊದಲಿಗೆ ಏರ್ಪಾಟಾದ ಸಂಶೋಧಕ ಗೋಷ್ಠಿಗೆ ಇವರು ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು.

ಇರಿಗೆ ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ 1947ರಲ್ಲಿ ಇವರ ಅರವತ್ತನೆಯ ಹುಟ್ಟುಹಬ್ಬವನ್ನು ಆಚರಿಸಿ, ನಿಧಿಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ ಗೌರವಿಸಲಾಯಿತು. ಇವರು 1953 ಆಗಸ್ಟ್ 23ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. (ಎಂ.ವಿ.ಎಸ್.)

ರಾಜಮ್ಮ, ಎಂ.ವಿ.: 1921– . ಕನ್ನಡ ಚಲನಚಿತ್ರ ಕಲಾವಿದೆ, ನಿರ್ಮಾಪಕಿ. ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಗ್ಗೊಂಡಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ 1921ರ ಮಾರ್ಚಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಜಮೀನುದಾರರೂ ವ್ಯಾಪಾರಿಯೂ ಆಗಿದ್ದ ನಂಜಪ್ಪ ಇವರ ತಂದೆ, ತಾಯಿ ಸುಬ್ಬಮ್ಮ.

ರಾಜಮ್ಮನವರು ರಂಗಭೂಮಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ್ದು (ಪೀರ್ ಕಂಪನಿ) ಎಚ್.ಎಲ್.ಎನ್.ಸಿಂಹ ಅವರ ಮೂಲಕ. ಅಭಿನಯಿಸಿದ ಮೊದಲ ನಾಟಕ ಸಂಸಾರನೌಕ. ಈ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಇವರು ಅಭಿನಯಿಸಿದ ನಾಯಕಿ ಸರಳೆಯ ಪಾತ್ರ ಇವರಿಗೆ ಅಪಾರ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟಿತು. ಗೌತಮ ಬುದ್ಧ, ಸುಭದ್ರಾ ಪರಿಣಯ ಈ ನಾಟಕಗಳೂ ರಾಜಮ್ಮನವರಿಗೆ ಕೀರ್ತಿ ತಂದುಕೊಟ್ಟವು. ಅನಂತರ ಸಂಸಾರ ನೌಕ ನಾಟಕ ಚಲನಚಿತ್ರವಾದಾಗ ಇವರು ಆ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಸರಳೆಯ ಪಾತ್ರವಹಿಸುವುದರ ಮುಲಕ ಚಿತ್ರರಂಗ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ಇಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಪಂತುಲು ಅವರ ಪರಿಚಯವಾಯಿತು. ಸಂಸಾರ ನೌಕ (1936)ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಇವರಿಬ್ಬರೂ ನಾಯುಕ–ನಾಯುಕಿ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದ್ದರಾಗಿ ಈ ಪರಿಚಯ ಗಾಢವಾಯಿತು.

ಕೆಲಕಾಲಾನಂತರ ರಾಜಮ್ಮನವರು ಸ್ವಂತ ಚಿತ್ರ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿ ರಾಧಾರಮಣ ಎಂಬ ಚಿತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು (1943). ಇದು ಉತ್ತಮ ಚಿತ್ರವೆಂಬ ಹೆಸರು ಗಳಿಸಿತಾದರೂ ಹಣ ಗಳಿಸಲಿಲ್ಲ. ಅನಂತರ ಪದ್ಮಿನಿ ಪಿಕ್ಚರ್ಸ್ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಸಹಯೋಗದೊಡನೆ ಮಕ್ಕಳ ರಾಜ್ಯ ಎಂಬ ಚಿತ್ರವನ್ನು ತಯಾರಿಸಿದರು. ಈ ಚಿತ್ರವೂ ಜನಪ್ರಿಯವಾಯಿತು. ಆದರೆ ಗಲ್ಲಾಪೆಟ್ಟಿಗೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅಷ್ಟಾಗಿ ಯಶಸ್ಸು ಕಾಣಲಿಲ್ಲ. ಅನಂತರ ರಾಜಮ್ಮನವರು ಚಿತ್ರ ನಿರ್ಮಾಣವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿದರು. ಈ ವೇಳೆಗಾಗಲೇ ಇವರು ಪದ್ಮಿನಿ ಚಿತ್ರ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಖಾಯಂ ಕಲಾವಿದೆಯಾಗಿದ್ದರು. ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಪ್ರಥಮ ಚಿತ್ರ 'ಮೊದಲ ತೇದಿ' ಯಿಂದ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತೀಯ ಚಿತ್ರರಂಗದಲ್ಲಿ ರಾಜಮ್ಮನವರು ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಸ್ಥಾನಗಳಿಸಿಕೊಂಡರು. ಮುಂದೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಟಿಯಾದರು. ನಾಯಕಿ ನಟಿಯಾಗಿ ಅಪಾರ ಯಶಸ್ಸು ಗಳಿಸಿದರು. ಸುಮಾರು ಎರಡು ದಶಕಗಳ ಕಾಲ ಬಿ.ಆರ್.ಪಂತುಲು ಮತ್ತು ಎಂ.ವಿ.ರಾಜಮ್ಮ ಈ ತಾರಾಜೋಡಿ ಅಂದಿನ ಚಿತ್ರರಸಿಕರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಸೂರೆಗೊಂಡಿತ್ತು.

ರಾಜಮ್ಮನವರು 50ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ, 80ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ತಮಿಳು ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ, 20ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ತೆಲುಗು ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಒಂದು ಹಿಂದಿ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಅಭಿನಯಿಸಿರುವುದುಂಟು. ಸ್ಕೂಲ್ ಮಾಸ್ಟರ್ (1958), ಕಿತ್ತೂರು ಚೆನ್ನಮ್ಮ (1961) ಈ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿನ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಅಭಿನಯಕ್ಕಾಗಿ ಅವರಿಗೆ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ದೊರಕಿವೆ. (ಬಿ.ಎಸ್.ಎಸ್.ಆರ್)

ರಾಜರತ್ನಂ, ಜಿ.ಪಿ.: 1908–79. ಕನ್ನಡದ ಆಚಾರ್ಯರಲ್ಲೊಬ್ಬರು. ಸುಮಾರು ನಾಲ್ಕು ದಶಕಗಳ ಕಾಲ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳ ಸಂವರ್ಧನೆಗಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದವರು. ಇವರದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪಂಡಿತ ಮನೆತನ. ಮೈಸೂರು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಗುಂಡ್ಲುಪಂಡಿತರೆಂದು ಹೆಸರಾಗಿದ್ದ ವೈದ್ಯರತ್ನಂ ಲಕ್ಷ್ಮಣಾಚಾರ್ಯರು ಇವರ ಚಿಕ್ಕತಾತ. ಸಂಸ್ಕೃತ –ಹಳಗನ್ನಡಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಂಡಿತ್ಯಗಳಿಸಿ, ಒಳ್ಳೆಯ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರೆಂದು ಹೆಸರುಗೊಂಡಿದ್ದ ಜಿ.ಕೆ.ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಅಯ್ಯಂಗಾರರು ಇವರ ತಂದೆ. ರಾಜರತ್ನಂ ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಕ್ಲೋಸ್‌ಪೇಟೆಯಲ್ಲಿ (ಈಗಿನ ರಾಮನಗರ). ಇವರಿಗೆ ಎಳವೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಗೀತಗಳ ಸವಿ; ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಅಂಥ ಸುಸಂಸ್ಕೃತ ವಾತಾವರಣ ದೊರಕಿತು. ತಂದೆಯವರು ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಕೊಡುತ್ತಿದ್ದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶ್ಲೋಕಗಳು, ಹಳೆಗನ್ನಡದ ನೀತಿಪದ್ಯಗಳು ಹಾಗೂ ತಾಯಿ ಹೇಳಿಕೊಡುತ್ತಿದ್ದ ದೇವರನಾಮಗಳು – ಇವುಗಳಿಂದ ತುಂಬ ಪ್ರಭಾವಿತರಾದರು. ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿದ್ದ ಇವರ ತಂದೆ, ತಾವು ಪಾಠ ಮಾಡಲು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದ ತರಗತಿಗಳಿಗೆ ಮಗನನ್ನೂ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದರು. ನೇರವಾಗಿ ಲೋಯರ್ ಸೆಕೆಂಡರಿ ತರಗತಿಗಳಿಂದ ತಮ್ಮ ಶಾಲಾಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದ ರಾಜರತ್ನಂ ಅವರಿಗೆ ಪುಸ್ತಕ ಓದುವ ಗೀಳು ಬಹಳವಾಗಿತ್ತು. ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಹಾಗೂ ಪ್ರೌಢ ಶಾಲಾ ಮಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಪದ್ಯಸಾರ, ಪಂಚತಂತ್ರ, ಈಸೋಪನ ನೀತಿಕಥೆಗಳು, ಎಂ.ಎಸ್.ಪುಟ್ಟಣ್ಣ, ಬಿ. ವೆಂಕಟಾಚಾರ್‌ರ ಕನ್ನಡ ಪುಸ್ತಕಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸ್ಕಾಟ್, ಡಿಕನ್ಸ್, ಕಾನನ್ ಡಾಯಲ್ ಮುಂತಾದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಲೇಖಕರ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನೂ ಬಹುವಾಗಿ ಓದಿದರು. ಇವರ ಈ ಪುಸ್ತಕದ ಪ್ರೀತಿ ಕಾಲೇಜನ್ನು ಸೇರಿದಾಗ ಮತ್ತಷ್ಟು ಬೆಳೆಯಿತು; ವಿಸ್ತಾರವಾಯಿತು. ಅದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ವಾತಾವರಣವೂ ಬಿ.ಎಂ. ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯ, ಎ.ಆರ್. ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರೀ, ವೆಂಕಣ್ಣಯ್ಯ, ವಿ. ಸೀತಾರಾಮಯ್ಯ ಮುಂತಾದ ಗುರುಹಿರಿಯರ ನಿಕಟ ಸಂಪರ್ಕಗಳೂ ಒದಗಿದವು. ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಕನ್ನಡ ವಿಷಯಗಳ ಜೊತೆಗೆ ವಿಜ್ಞಾನ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಓದಿ ಬಿ.ಎ. (1928) ಪದವಿ ಪಡೆದ ಇವರು ಮುಂದೆ ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು (1931). ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಇವರು ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ್ದು ಶಿಶುವಿಹಾರ, ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಹಾಗೂ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ. ಪದವಿ ಪಡೆದ ಏಳು ವರ್ಷಗಳ ತರುವಾಯ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಕನ್ನಡ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೊಂದು ಪಂಡಿತ ಹುದ್ದೆ ದೊರೆಯಿತು. ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಪಂಡಿತರಾಗಿ ತಮ್ಮ ವೃತ್ತಿಜೀವನವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದ ಇವರು ಮುಂದೆ ಕನ್ನಡ ಉಪಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಕೆಲಸ ನಿರ್ವಹಿಸಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು (1964). ಅನಂತರ ಯು.ಜಿ.ಸಿ. ಉಪಾಧ್ಯಾಯರೆಂದು ಮೂರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಕೆಲಸಮಾಡಿ ಆ ಕೆಲಸದಿಂದಲೂ ಬಿಡುವುಗೊಂಡ ಇವರು ತಮ್ಮ ಜೀವನದ ಕೊನೆಯವರೆಗೂ ಕನ್ನಡದ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿದ್ದರು.

ರಾಜರತ್ನಂರವರ ಪ್ರತಿಭೆ–ಪಾಂಡಿತ್ಯಗಳು ಬಹುಮುಖವಾದುವು. ಸಂಸ್ಕೃತ, ಕನ್ನಡ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲದೆ ಪಾಳಿ, ಪ್ರಾಕೃತ ಹಿಂದಿ ಮತ್ತು ತೆಲುಗು ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲೂ ಇವರಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಪರಿಶ್ರಮವಿತ್ತು. ಇವರು ಮಾಡಿರುವ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೇವೆ, ಗುಣ ಮತ್ತು ಗಾತ್ರಗಳೆರಡರಲ್ಲೂ ದೊಡ್ಡಮಟ್ಟದ್ದು; ಸಾಹಿತ್ಯದ ವಿವಿಧ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂರಕ್ಕೂ ಮಿಕ್ಕ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. 'ಹೀಗಾಯಿತು' ಎಂಬುದು ಇವರು ಬರೆದ ಮೊದಲ ಪದ್ಯ; ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಪಂಕ್ತಿಗಳ ಒಂದು ಕವನ. ಇವರು ಈ ಕವನ ಬರೆದದ್ದು ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಜೂನಿಯರ್ ಎಂ.ಎ. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿದ್ದಾಗ. ಪದ್ಯ ಕಾಲೇಜಿನ ಯೂನಿಯನ್ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಪ್ರಕಟವಾಯಿತಲ್ಲದೆ ಅದಕ್ಕೆ ಐದು ರೂಪಾಯಿ ಬಹುಮಾನವೂ ಬಂತು. ಆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದಿಂದ ಉತ್ತೇಜನಗೊಂಡ

ಇವರು ಸೋಲಿಗರ ಸಿದ್ಧ ಮತ್ತು ನೆನಪು ಎಂಬ ಎರಡು ಏಕಾಂಕ ದೃಶ್ಯಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಅವೂ ಯೂನಿಯನ್ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾದುವು. ಆ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರ ಸಲಹೆಯಂತೆ, ಹತ್ತು ರೂಪಾಯಿ ಕೊಟ್ಟು ಆ ಲೇಖನದ ಒಂದು ನೂರು ಮೇಲಚ್ಚಿನ ಪ್ರತಿಗಳನ್ನು ಕೊಂಡು, ಮಿತ್ರರು ಕೂಡಿ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡಿದ್ದ ತರುಣರ ದಂಡು ಸಂಘದ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿ, ನಾಲ್ಕಾಣೆಗೊಂದಂತೆ ಮಾರಿದರು. ಆ ಮಾರಾಟದಿಂದ ಅವರ ಖರ್ಚು ಕಳೆದು, ಹತ್ತು ರೂಪಾಯಿ ಲಾಭ ಬಂತು. ಅದೇ ರಾಜರತ್ನಂರವರ ಪುಸ್ತಕ ಪ್ರಕಟಣೆಯ ಮೊದಲ 'ಬೋಣಿ'. ಮುಂದೆ ಪುಸ್ತಕ ಬರೆಯುವ, ಬರೆದದ್ದನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವ, ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದನ್ನು ಮಾರುವ ಕೆಲಸವನ್ನು ಆಸರಬೇಸರವಿಲ್ಲದೆ ಮಾಡಿದ ರಾಜರತ್ನಂ ತಮ್ಮನ್ನು 'ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಚಾರಕ' ಎಂದು ಕರೆದುಕೊಂಡರು.

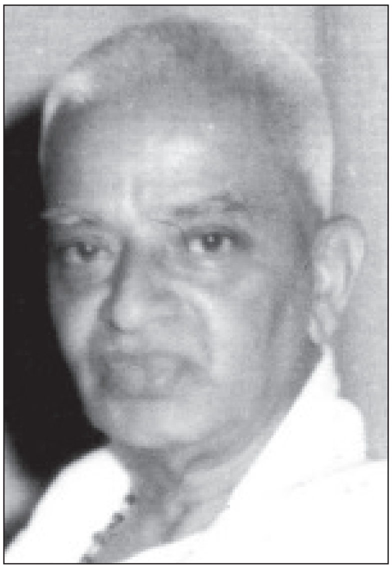

ರಾಜರತ್ನಂ ಅವರು ಬೌದ್ಧ ಮತ್ತು ಜೈನಧರ್ಮದ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ಹಲವು ಬಗೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ರಮಿಸಿದರು. ಕನ್ನಡ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದ ತರುಣರಲ್ಲಿ ಮಾಸ್ತಿಯವರ ನೆರವಿನಿಂದ ವಾಲ್ಟೇರಿನ ಕ್ಯಾಂಡಿಡ್ ಎಂಬ ಕೃತಿಯನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ತರುವುದರಲ್ಲಿ ನಿರತರಾದರು. ಮಾಸ್ತಿಯವರ ಸಲಹೆಯಂತೆ ಫಾಹಿಯಾನನ ಕ್ಷೇತ್ರಯಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಭಾಷಾಂತರಿಸಿದರು. ಎ.ಆರ್. ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಸೂಚನೆಯಂತೆ ಅದರ ಜೊತೆಗೆ ಯುವಾನ್ ಚಾಂಗ್ ಇತ್ಸಿಂಗ್ ಮುಂತಾದ ಇನ್ನಿತರ ಬೌದ್ಧ ಯಾತ್ರಿಕರನ್ನು, ಬೌದ್ಧಧರ್ಮವನ್ನು ಕುರಿತ ಒಂದು ಅನುಬಂಧವನ್ನು ಬರೆದರು. ಅದನ್ನು ಎ.ಆರ್ ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಚೀನಾ ದೇಶದ ಬೌದ್ಧಯಾತ್ರಿಕರು (1932) ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನ ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಂಘದಿಂದ ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಇದೇ ಇವರ ಪ್ರಕಟವಾದ ಮೊದಲ ಪುಸ್ತಕ. ಬೌದ್ಧಧರ್ಮದ ಜತೆಗೆ ಜೈನಧರ್ಮವನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಪರಿಚಯ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು ಶಾಕ್ಯಸಾಹಿತ್ಯಮಂಟಪ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಪುಸ್ತಕ ಮಾಲೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ, ಆ ಮಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಧರ್ಮದಾನಿ ಬುದ್ಧ (1933), ಬುದ್ಧ ವಚನ ಪರಿಚಯ (1937), ಪಾಲಿಪಜ್ಜ ಪುಷ್ಪಾಂಜಲಿ (1937), ಬುದ್ಧನ ಕತೆಗಳು (1940), ಜಾತಕ ಕತೆಗಳು (1941), ಧಮ್ಮಪದ (1945), ಭಗವಾನ್ ಬುದ್ಧ (1956) ಮುಂತಾದ ಇಪ್ಪತ್ತಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಬರೆದು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಹಾಗೆಯೇ ಜೈನಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಮಹಾವೀರನ ಮಾತುಕತೆ (1937), ಶ್ರೀ ಗೊಮ್ಮಟೇಶ್ವರ (1938), ಭಗವಾನ್ ಮಹಾವೀರ (1938), ಶ್ರೀಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಚಂಪೂ (1940) ಎಂಬ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು.

ಇವರ ರತ್ನನ ಪದಗಳು (1932) ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಕ್ರಾಂತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದ ಕೃತಿ. ಕನ್ನಡ ನವೋದಯದ ಸಂಧಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾದ ಕೆಲವು ಅಮರ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ರತ್ನನ ಪದಗಳು ಕೃತಿಗೆ ಹಿರಿಯ ಸ್ಥಾನವಿದೆ ಎಂದು ಅನಕೃ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ರತ್ನನ ಪದಗಳು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೆಂದರೆ, ಅಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಾಗಿರುವ ಆಡುಭಾಷೆ ಮತ್ತು ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗಿರುವ ನೂತನ ಜಗತ್ತು; ಆ ಜಗತ್ತಿನ ನಿವಾಸಿಗಳಾದ ರತ್ನ, ನಂಜಿ, ಮುನಿಯರಂಥ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು; ಕಾಸು ಇಸ್ಕೊಂಡಿ ಕಸ ಕೊಡುವ ಜಿಪುಣ ಮುನಿಯನಂಥ ಪಾತ್ರಸೃಷ್ಟಿ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಪೂರ್ವವಾದುದು; ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ನಲ್ಲಿ ಡ್ರೈಡನ್ ಕವಿ ಸೃಷ್ಟಿಸಿರುವ ಜಮ್‌ರಿ ಎಂಬ ವಿಡಂಬನ ಪಾತ್ರವನ್ನು ಹೋಲುವಂಥದು ಎಂಬುದಾಗಿ ವಿಮರ್ಶಕರೊಬ್ಬರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ರತ್ನನ ಪದಗಳು ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲುವಂಥ ಇವರ ಇನ್ನೊಂದು ಕೃತಿ ನಾಗನ ಪದಗಳು (1952). ಶಾಂತಿ (1934) ನೂರು ಪುಟಾಣಿ (1940), ಮಹಾಕವಿ ಪುರುಷ ಸರಸ್ವತಿ (1940)– ಇವು ಇವರ ಇತರ ಪದ್ಯ ಸಂಕಲನಗಳು. ಮೊದಲನೆಯದು ಮುಕ್ತಕಗಳ ರೀತಿಯ ರಚನೆಗಳ ಸಂಕಲನ. ಎರಡನೆಯದು ಸಾಹಿತ್ಯ ವಿಡಂಬನೆ.

ಕೈಲಾಸಂ ಗರಡಿಯಲ್ಲಿ ಪಳಗಿದ ರಾಜರತ್ನಂ ಅವರು ಬರೆದಿರುವ ನಾಟಕಗಳು ವೈಚಾರಿಕತೆಗೆ ಹೆಸರಾಗಿವೆ. ಗಂಡುಗೊಡಲಿ (1932), ನರಕದ ನ್ಯಾಯ ಮತ್ತು ಕಂಬ್ಳಿಸೇವೆ (1934), ಸಂಭವಾಮಿ ಯುಗೇ ಯುಗೇ (1942), ಶಕಾರನ ಸಾರೋಟು (1934), ಬಾಹುಬಲಿಯ ವಿಜಯಂ ಮತ್ತು ಗೊಮ್ಮಟಶಿಲ್ಪ (1953)– ಇವು ಇವರ ಕೆಲವು ನಾಟಕಗಳು.

ರಾಜರತ್ನಂ ಅವರ ವಿದ್ವತ್ ಪ್ರತಿಭೆಯನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸಿದ ಇನ್ನೊಂದು ಕ್ಷೇತ್ರ ಹಳಗನ್ನಡ ಕವಿ ಕೃತಿಗಳ ಪರಿಚಯ ವಿಭಾಗ. ತಮಗೆ ಮೆಚ್ಚುಗೆಯಾದ ಹಲವು ಹಳಗನ್ನಡ ಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಹೊಸಗನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥ, ಟೀಕು, ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ದಾರಿಯಲ್ಲಿನ ಕೆಲವು ಗ್ರಂಥಗಳಿವು: ರನ್ನನ ರಸಘಟ್ಟ (1948), ಹೊಸಗನ್ನಡ ಯಶೋಧರ ಚರಿತ್ರೆ (1944), ಶ್ರೀಕವಿರತ್ನ (1948), ಚಿಕದೇವರಾಜ ಬಿನ್ನಪ (1950), ಶ್ರೀ ಕವಿ ಪಂಪ (1951) ಹೀಗೆಯೇ ತಮಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ ಹಲವು ಕನ್ನಡ ಲೇಖಕರನ್ನೂ ಅವರ ಕೃತಿಗಳನ್ನೂ ಕುರಿತ ಅವಲೋಕನಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಂಥವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು: ಕೈಲಾಸಂ ಅವರ ಏಕಲವ್ಯ (1944), ಸಂಸ ಕವಿಯ ವಿಗಡ ವಿಕ್ರಮಚರಿತ (1947), ಚಿತ್ರಾಂಗದ ಚಿತ್ರಕೂಟ (1949).

ಎಳಮೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಗಾಂಧೀ ತತ್ವಗಳಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತರಾದ ರಾಜರತ್ನಂ ಅವರು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಗಾಂಧೀ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೂ ಶ್ರಮಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ಅನುಪಮ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದ ಹಲವು ಮುಖಗಳನ್ನು ಮಕ್ಕಳಿಗೂ ದೊಡ್ಡವರಿಗೂ ಈ ಪುಸ್ತಕಗಳ ಮೂಲಕ ಪರಿಚಯಿಸಿದ್ದಾರೆ: ಗಾಂಧೀ ಜಯಂತಿಯ ಕಾಣಿಕೆ (1942), ದೇವರ ಸಾಕ್ಷಿ (1943), ಗಾಂಧೀ ಜ್ಞಾಪಕ ದೀಪ (1948), ಗಾಂಧೀಜಿ ಅವರ ಕತೆ (1949), ಗಿಳಿಮರಿಗಳ ಗಾಂಧೀ (1942), ಮಕ್ಕಳ ಗಾಂಧೀ (1942), ವಂದೇ ಗಾಂಧೀಜಿ (1949).

ರಾಜರತ್ನಂರವರು ಸೃಷ್ಟಿಸಿರುವ ಮಕ್ಕಳ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮೇಲುಮಟ್ಟದ್ದು, ಮಕ್ಕಳ ಸಾಹಿತ್ಯ ರಚನೆಗೆ ಮಾದರಿಯಾಗಿರುವಂಥದು. ಶಿಶುವಿಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಮಕ್ಕಳೊಂದಿಗೆ ಕಳೆದಿದ್ದ ರಾಜರತ್ನಂ, ಮಕ್ಕಳ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅರಿತಿದ್ದರು. ಅವರಿಗೆ ಎಂಥ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಗತ್ಯವೆಂಬುದನ್ನು ತಮ್ಮ ಕೃತಿಗಳ ಮೂಲಕ ತೋರಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಪುಸ್ತಕಗಳೆಂದರೆ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ರಸಕವಳ. ಇವರ ತುತ್ತೂರಿ ಮತ್ತು ಕಡಲೆಪುರಿಗಳಂತೂ ಮಕ್ಕಳ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ತುಂಬ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿರುವ ಪುಸ್ತಕಗಳು. ಚುಟುಕ (1933), ಕೆನೆಹಾಲು (1935), ಕಲ್ಲುಸಕ್ಕರೆ (1935), ತಾರೆ (1947), ರಸಕವಳ (1954)– ಇವು ಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿ ಇವರು ರಚಿಸಿರುವ ಪದ್ಯ ಪುಸ್ತಕಗಳು. ಗುಲಗಂಜಿ (1934), ಕೋಳಿಕಳ್ಳ (1941), ಗೂಳೂರು ಗಾಯಕರು (1946), ಬಾ ಕರು ಬಾ (1946)–ಇವು ಗದ್ಯ ಕೃತಿಗಳು. ಬೆಳೆಯುವ ಪಯಿರು (1949) ಮತ್ತು ಧ್ವಜವಂದನೆ (1949) ಎಂಬ ಎರಡು ನಾಟಕಗಳನ್ನೂ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಕನ್ನಡದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕವಿಗಳು ಬರೆದಿದ್ದ ಹಲವು ಕವನಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಸಿ ಕಂದನ ಕಾವ್ಯಮಾಲೆ ಎಂಬ ಒಂದು ಸಂಕಲನವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ರಾಜರತ್ನಂ ಅವರ ವಿಚಾರ ವೈಭವ ದಟ್ಟವಾದುದು, ಬಹುಮುಖವಾದುದು. ಇವರ ಹಲವು ವಿಚಾರಸರಣಿಗಳು ಪುಸ್ತಕರೂಪದಲ್ಲೂ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ: ವಿಚಾರ ತರಂಗ (1967), ಕಿರಣಾನುಭವ (1968), ಸಭಾವಿನಯ (1969), ಸಾರಸ್ಯ ಮತ್ತು ವಿಚಾರರಶ್ಮಿ.

ರಾಜರತ್ನಂ ಅವರ ಸ್ನೇಹ ವಿಶ್ವಾಸಗಳು ಆದರ್ಶಪ್ರಾಯವಾದುವು. ತಮಗೆ ಹಿರಿಯರೂ ಪ್ರಿಯರೂ ಆಗಿದ್ದ ಸಂಸ, ಗೋವಿಂದ ಪೈ, ಕೈಲಾಸಂ, ವೆಂಕಣ್ಣಯ್ಯ, ಡಿ.ವಿ.ಜಿ. ಮುಂತಾದವರನ್ನು ಕುರಿತು ಹಲವು ಲೇಖನಗಳನ್ನು , ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಗೋವಿಂದ ಪೈಗಳಿಂದ ತಮಗೆ ಬಂದಿದ್ದ 47 ಪತ್ರಗಳನ್ನು ಮಂಜೇಶ್ವರದ ಶ್ರೀ.ಎಂ. ಗೋವಿಂದ ಪೈ ಅವರ ಕೆಲವು ಪತ್ರಗಳು ಎಂಬ ಪುಸ್ತಕವಾಗಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ (1971). ಅನಕೃ ತೀರಿಕೊಂಡಾಗ ಅವರ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಮಲ್ಲೇಶ್ವರಂನಲ್ಲಿರುವ ಗಾಂಧೀ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಘದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ಸ್ಮಾರಕ ಉಪನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ, ಅವುಗಳನ್ನು ಸ್ನೇಹದೀಪ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ (1972). ತಮ್ಮ ಆರಂಭದ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಬದುಕನ್ನು ಕುರಿತ ಹತ್ತು ವರ್ಷ ಎಂಬ ಕೃತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ (1939) ರಾಜರತ್ನಂ ಅವರು ಅನಂತರ ನಿರ್ಭಯಾಗ್ರಫಿಯನ್ನು (ಎಂಟು ಕಂತುಗಳಲ್ಲಿ) ಪ್ರಕಟಿಸಿ ತಮ್ಮ ಮನದ ಅಂತರ್ದರ್ಶನವನ್ನು ಕಾಣಿಸಿದ್ದರು.

ಸಾಹಿತ್ಯ ಚಟುವಟಿಕೆಯ ಜತೆಗೆ ರಾಜರತ್ನಂ ಅವರು ಮಾಡಿರುವ ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಸೇವೆಯೂ ಗಣ್ಯವಾದುದು. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನೊಂದಿಗೆ 1930ರಿಂದಲೂ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದ ಇವರು, ಪರಿಷತ್ತಿನ ಸಾಮಾನ್ಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ, ಪರಿಚಾರಕರಾಗಿ, ಗೌರವ ಕೋಶಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಮುನ್ನಡೆಗೆ ದುಡಿದಿದ್ದಾರೆ. ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನ ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಂಘದ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಬರೆವಣಿಗೆಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ಮಾಡಿದರಲ್ಲದೆ ಅವರ ಅನೇಕ ಬರೆಹಗಳನ್ನು ನಮ್ಮನಮ್ಮವರು, ನಮ್ಮ ಬೇಂದ್ರೆಯವರು ಮುಂತಾದ ಪುಸ್ತಕ ರೂಪದಲ್ಲೂ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದರು.

ರಾಜರತ್ನಂ ಅವರು ಮಾಡಿದ ನಾಡುನುಡಿಗಳ ಸೇವೆಗೆ ಮನ್ನಣೆ ಎಂಬಂತೆ ಇವರಿಗೆ ಹಲವು ಬಗೆಯ ಬಹುಮಾನಗಳು, ಗೌರವಗಳು ಲಭಿಸಿವೆ. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿದೆಶೆಯಲ್ಲಿ ಬರೆದ ತಾರೆ ಎಂಬ ಇವರ ಪದ್ಯಕ್ಕೆ ಶ್ರೀ ಅವರ ರಜತೋತ್ಸವ ಸ್ವರ್ಣಪದಕ ದೊರಕಿತು. 1938ರಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಾರಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ 23ನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ ಹಾಗೂ 1944ರಲ್ಲಿ ರಬಕವಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ 28ನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಲೇಖಕರ ಗೋಷ್ಠಿಗೆ ಇವರು ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರ ಚೀನಾ ದೇಶದ ಬೌದ್ಧ ಯಾತ್ರಿಕರು, ರತ್ನನ ಪದಗಳು, ಬುದ್ಧವಚನ ಪರಿಚಯ, ಬುದ್ಧನ ಕತೆಗಳು ಈ ಪುಸ್ತಕಗಳಿಗೆ ದೇವರಾಜ ಬಹದ್ದೂರ್ ದತ್ತಿ ಬಹುಮಾನ ಬಂದಿದೆ. ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಇವರಿಗೆ ರಾಜರತ್ನಂ ಎಂಬ ಗೌರವ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸಿದ್ದರು. ರಾಜ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಇವರಿಗೆ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ (1969). ಇವರ ಅರವತ್ತನೆಯ ಹುಟ್ಟು ಹಬ್ಬವನ್ನು (1969) ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಬಿ.ಬಿ.ಡಿ. ಪ್ರೆಸ್‌ನವರು ಸಾರ್ವಜನಿಕವಾಗಿ ಆಚರಿಸಿದರು. ಅದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಗಾಂಧೀ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಘದವರು ನಮ್ಮ ರಾಜರತ್ನಂ ಎಂಬ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಕಾರ್ಕಳದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ್ದ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲಾ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನಕ್ಕೆ ಇವರು ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ 1972ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಗೌರವ ಡಿ.ಲಿಟ್. ಪದವಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿತು. 1978ರಲ್ಲಿ ದೆಹಲಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನಕ್ಕೆ ಇವರನ್ನು ಅಧ್ಯಕ್ಷರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಗೌರವಿಸಲಾಯಿತು. 1979ರಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ನಡೆದ 51ನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಮಕ್ಕಳ ಸಾಹಿತ್ಯ ಗೋಷ್ಠಿಗೆ ಇವರು ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು.

ಇವರು 1979 ಮಾರ್ಚ್ 13ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. ಇವರ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ಜೀವರತ್ನ (1979) ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಚಾರಕ (1979) ಎಂಬ ಎರಡು ಸಂಸ್ಮರಣ ಸಂಪುಟಗಳು ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ.

*

ರಾಜಾದಿತ್ಯ: ಸು.1190. ಕನ್ನಡದ ಮೊದಲ ಗಣಿತಶಾಸ್ತ್ರಕಾರ. ಕೊಂಡಿಮಂಡಲಕ್ಕನುಪಮರತ್ನಮಂಡನಮೆನಿಪ್ಪ ಪೂವಿನಬಾಗೆ ಇವನ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ಇವನಿಗೆ ರಾಜವರ್ಮ, ಬಾಚಯ, ಬಾಚಿರಾಜ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳೂ ಗಣಿತವಿಳಾಸ ಓಜೆವೆಡಂಗ, ಪದ್ಯವಿದ್ಯಾಧರ, ಗಣಿತವಿರಿಂಚಿ ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳೂ ಇದ್ದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಉರ್ವಿಶ್ವರನಿಕರಸಭಾಯೋಗ್ಯಂ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಈತ ಎರಡನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳನ (1173–1220) ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಿರಬೇಕು. ಇವನ ಗುರು ಶುಭಚಂದ್ರದೇವ, ತಂದೆ ಶ್ರೀಪತಿ, ತಾಯಿ ವಸಂತಾಖ್ಯೆ, ಅಣ್ಣ ಶಾಂತ, ಹೆಂಡತಿ ಕನಕಮಾಲೆ, ಮಕ್ಕಳು ಭರತ ಮತ್ತು ಬಾಹುಬಲಿ (ಈ ಇಬ್ಬರೂ 2ನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳನ ದಂಡನಾಯಕರಾಗಿದ್ದಂತೆ ನಾಗಮಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ).

ವ್ಯವಹಾರ ಗಣಿತ, ಕ್ಷೇತ್ರಗಣಿತ, ಲೀಲಾವತಿ, ವ್ಯವಹಾರರತ್ನ, ಚಿತ್ರಹಸುಗೆ, ಜೈನಗಣಿತಸೂತ್ರಟೀಕೋದಾಹರಣ–ಇವು ಈತನ ಕೃತಿಗಳು. ವ್ಯವಹಾರ ಗಣಿತವೊಂದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದವಾವೂ ಅಚ್ಚಾಗಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೆ ಸಿಕ್ಕುವ ಯಾವ ಓಲೆಪ್ರತಿಯೂ ಶುದ್ಧವಾಗಿಯೂ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಈ ಎಲ್ಲ ಕೃತಿಗಳೂ ಗಣಿತಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಂತಿರುವುದು ಬಹುಮುಖ್ಯ ಸಂಗತಿಯಾಗಿದೆ.

ವ್ಯವಹಾರಗಣಿತ ಗದ್ಯಪದ್ಯಾತ್ಮಕವಾಗಿದೆ. ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಪದ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿ ಟೀಕೆಯನ್ನೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 8 ಅಧಿಕಾರಗಳಿವೆ. ಒಂದೊಂದು ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೂ ಹಾರ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ. ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಕವಿ 5 ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಬರೆದಂತೆ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಇದು ಸಹಜ ತ್ರಯರಾಶಿ, ವ್ಯಸ್ತತ್ರಯರಾಶಿ, ಸಹಜ ಪಂಚರಾಶಿ, ವ್ಯಸ್ತಪಂಚರಾಶಿ, ಸಹಜಸಪ್ತರಾಶಿ, ವ್ಯಸ್ತಸಪ್ತರಾಶಿ, ಸಹಜನವರಾಶಿ, ವ್ಯಸ್ತನವರಾಶಿ, ಪದಪಿನಸೂತ್ರ, ಬಣ್ಣಾಂತರದ ಸೂತ್ರ, ಹೊದೆಯಂಬಿನ ಸೂತ್ರ, ವಿಧುರೆ, ತೂಬಿನ ಸೂತ್ರ, ಹರಿವರಿಯ ಸೂತ್ರ, ಚಕ್ರಬಡ್ಡಿ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ.

ಲೀಲಾವತಿ ಪದ್ಯರೂಪವಾಗಿದ್ದು ಇದರಲ್ಲಿ ಲೆಕ್ಕಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ತೋರಿಸಿದೆ. ವ್ಯವಹಾರ ರತ್ನದಲ್ಲಿ 5 ಅಧಿಕಾರಗಳಿವೆ. ಚಿತ್ರಹಸುಗೆ ಸೂತ್ರ ಟೀಕಾರೂಪವಾಗಿದೆ. ಜೈನಗಣಿತಸೂತ್ರಟೀಕೋದಾಹರಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಉತ್ತರ ಪಡೆದ ವಿಧಾನ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ. ಈತ ತನ್ನ ಎಲ್ಲ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಭಾಷೆ ಲಲಿತವೂ ಶುದ್ಧವೂ ಆಗಿದ್ದು ಹೇಳುತ್ತಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಮನಮುಟ್ಟುವಂತೆ ರೂಪಿಸುವಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಬರೆಯುವಲ್ಲಿ ಕವಿ ಸಂಸ್ಕೃತದ ಭಾಸ್ಕರಾಚಾರ್ಯನಿಗೆ ಎಷ್ಟರಮಟ್ಟಿಗೆ ಋಣಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆಂದು ಖಚಿತವಾಗಿ ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅಂದಿನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ವ್ಯವಹಾರ ಗಣಿತ ತುಂಬ ಜನಪ್ರಿಯ ಕೃತಿಯಾಗಿದ್ದು ಇವನ ಗಣಿತಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯೂ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

(ಎನ್.ಬಿ.ಎಲ್.)

ರಾಜಾರಾಮಣ್ಣ: 1925–2004. ಭಾರತದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನ್ಯೂಕ್ಲಿಯರ್ ವಿಜ್ಞಾನಿ. 1974ರ ಮೇ 18ರಂದು ರಾಜಾಸ್ಥಾನದ ಮರುಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಭಾರತ ನಡೆಸಿದ ನ್ಯೂಕ್ಲಿಯರ್ ಸಾಧನದ ಪರೀಕ್ಷಾರ್ಥ ಪ್ರಯೋಗದ ಸ್ಫೋಟನೆಯ ನೇತಾರರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರು.

ಇವರು 1925ರ ಜನವರಿ 28ರಂದು ತುಮಕೂರಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದರು. ಮೈಸೂರಿನ ಗುಡ್ ಶೆಫರ್ಡ್ ಕಾನ್ವೆಂಟ್, ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಬಿಷಪ್ ಕಾಟನ್ ಸ್ಕೂಲ್ ಮತ್ತು ಸೇಂಟ್ ಜೋಸೆಫ್ಸ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಇವರ ಮೊದಲ ವ್ಯಾಸಂಗ ನಡೆಯಿತು. ಮದರಾಸಿನ ಕ್ರಿಶ್ಚಿಯನ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ 1945ರಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎಸ್‌ಸಿ. (ಆನರ್ಸ್) ಪದವಿಯನ್ನೂ 1948ರಲ್ಲಿ ಲಂಡನ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪದವಿಯನ್ನೂ ಪಡೆದರು.

1949ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಮುಂಬಯಿಯ ತಾತಾ ವಿಜ್ಞಾನ ಕೇಂದ್ರವನ್ನು ಸೇರಿದರು. ಅಲ್ಲಿಯ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕ ಪದವಿಯನ್ನು ಇವರಿನ್ನೂ ಹೊಂದಿದ್ದಾರೆ). 1953ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಟ್ರಾಂಬೆಯ ಪರಮಾಣುಶಕ್ತಿ ಕೇಂದ್ರದ ನ್ಯೂಕ್ಲಿಯರ್ ಭೌತವಿಜ್ಞಾನ ವಿಭಾಗದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾಗಿ ನಿಯೋಜಿತರಾದರು. 1962ರಲ್ಲಿ ಭೌತವಿಜ್ಞಾನ ಗುಂಪಿನ ನಿರ್ದೇಶಕರಾದರು. ಅನಂತರ 1972ರಲ್ಲಿ ಭಾಭಾ ಪರಮಾಣು ಸಂಶೋಧನಾ ಕೇಂದ್ರದ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ಅಧಿಕಾರ ವಹಿಸಿಕೊಂಡರು. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಭಾರತ್ ಎಲೆಕ್ಟ್ರಾನಿಕ್ಸ್ ಸಂಸ್ಥೆ ಮತ್ತು ಹೈದರಾಬಾದಿನ ಎಲೆಕ್ಟ್ರಾನಿಕ್ ಕಾರ್ಪೋರೇಷನ್ನಿನ ಅಧ್ಯಕ್ಷರೂ ಆಗಿದ್ದರು.

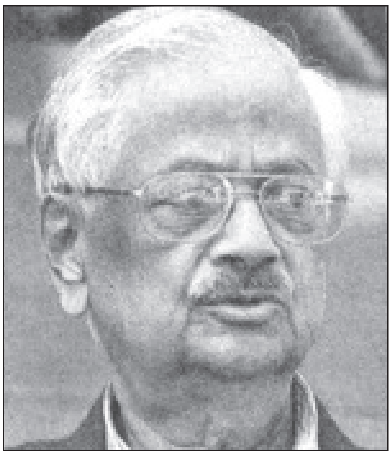

ಟ್ರಾಂಬೆಯಲ್ಲಿ ಪರಮಾಣುಶಕ್ತಿ ಕೇಂದ್ರ ಪ್ರಾರಂಭವಾದಾಗಿನಿಂದ ಅದರ ಎಲ್ಲ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಲ್ಲೂ ರಾಜಾರಾಮಣ್ಣನವರು ಪಾಲುಗೊಂಡಿದ್ದರು. ಅಪ್ಸರ, ಸೈರಸ್ ಮತ್ತು ಪೂರ್ಣಿಮ–ಈ ರಿಯಾಕ್ಟರುಗಳ ವಿನ್ಯಾಸ ಮತ್ತು ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಇವರು ವಹಿಸಿದ ಪಾತ್ರ ನಿರ್ಣಾಯಕವಾದುದು. ವಾನ್ ಡಿ ಗ್ರಾಫ್ ವೇಗೋತ್ಕರ್ಷಕ, ಕಲ್ಕತ್ತದಲ್ಲಿ ರೂಪುಗೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವ ವ್ಯತ್ಯಸ್ಥ ಶಕ್ತಿ ಸೈಕ್ಲೋಟ್ರಾನ್ ಮತ್ತು ಕಲ್ಪಾಕಮ್‌ನಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗುತ್ತಿರುವ ಸಂಶೋಧನ ರಿಯಾಕ್ಟರುಗಳು ಇವರ ಅದಮ್ಯ ನಾಯಕತ್ವಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಗಳಾಗಿವೆ.

ನ್ಯೂಟ್ರಾನ್ ಉಷ್ಣೀಕರಣ, ಮಂದಶಕ್ತಿ ನ್ಯೂಕ್ಲಿಯ ಕ್ರಿಯೆಗಳು, ವಿದಳನ–ಹೀಗೆ ಹಲವು ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮಣ್ಣ ಉನ್ನತ ಸಂಶೋಧನೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿದರು. ಇವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಪ್ರೌಢ ಲೇಖನಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಎಂಬತ್ತನ್ನೂ ಮೀರಿದೆ. ಅನೇಕ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹಾಗೂ ಅಂತರರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ವಿಜ್ಞಾನ ಸಮ್ಮೇಳನಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಪಾಲುಗೊಂಡಿದ್ದರು. 1963ರಲ್ಲಿ ಭಾರತೀಯ ವಿಜ್ಞಾನ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸಿನ ಸುವರ್ಣ ಅಧಿವೇಶನದಲ್ಲಿ ಭೌತವಿಜ್ಞಾನ ವಿಭಾಗದ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯನ್ನು ಇವರು ವಹಿಸಿದ್ದರು. ಅದೇ ವರ್ಷ ಇವರಿಗೆ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಶಾಂತಿಸ್ವರೂಪ್ ಭಟ್ನಾಗರ್ ಪಾರಿತೋಷಕವೂ ಲಭಿಸಿತು. ವಿಜ್ಞಾನರಂಗದಲ್ಲಿ ಇವರು ಸಾಧಿಸಿರುವ ಹಿರಿಮೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಇವರಿಗೆ 1968ರಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಶ್ರೀ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ 1973ರಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಭೂಷಣ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ. 1975ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಪದ್ಮವಿಭೂಷಣ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿತು.

ಇವರು ಭಾರತದ ಡಿಫೆನ್ಸ್ ರಿಸರ್ಚ್ ಅಂಡ್ ಡೆವಲೆಪ್‌ಮೆಂಟ್ ಆರ್ಗನೈಸೇಷನ್ನಿನ ಡೈರೆಕ್ಟರ್–ಜನರಲ್ ಆಗಿಯೂ ಅಂದಿನ ರಕ್ಷಣಾ ಸಚಿವರಿಗೆ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಸಲಹೆಗಾರರಾಗಿಯೂ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಮೂವತ್ತನೆಯ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪರಮಾಣು ಶಕ್ತಿ ನಿಯೋಗದ ಸರ್ವಸದಸ್ಯರ ಸಮಾವೇಶದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರೂ ಆಗಿದ್ದರು. 1990ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಣಾ ಸಚಿವಾಲಯದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯ ಸಚಿವರಾಗಿಯೂ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. 1993ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ವಿಶ್ವಭಾರತೀ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ದೇಶಿಕೋತ್ತಮ ಗೌರವ ಪದವಿಯನ್ನು ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿತು. 1997ರಲ್ಲಿ ಇವರು ರಾಜ್ಯಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಸೇವೆಗೈದಿದ್ದರು. 1998ರಲ್ಲಿ ರಾಮಣ್ಣ ಅವರು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಅಡ್ವಾನ್ಸ್ ಸ್ಟಡೀಸ್ ಸಂಸ್ಥೆಯ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿದ್ದರು.

ಇವರು ಭೌತವಿಜ್ಞಾನ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಪಾರ ಸಿದ್ಧಿಸಾಧನೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದರೂ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಪರಿಶ್ರಮ ಪಡೆದಿದ್ದರು; ಅತ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟ ಪಿಯಾನೋ ವಾದಕರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ದಿ ಸ್ಟ್ರಕ್ಚರ್ ಆಫ್ ಮ್ಯೂಸಿಕ್ ಅಂಡ್ ವೆಸ್ಟರ್ನ್ ಸಿಸ್ಟಮ್ಸ್ ಎಂಬುದು ಇವರ ಸಂಗೀತ ಕೃತಿ. ಇಯರ್ಸ್ ಆಫ್ ಪಿಲ್ಗ್ರಿಮೇಜ್ ಎಂಬುದು ಇವರ ಆತ್ಮಕಥೆ. ನೃತ್ಯ, ನಾಟಕ, ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನ, ಸಾಹಿತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಆಸಕ್ತಿ ತಳೆದಿದ್ದರು.

ಇವರು 2004 ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ 23ರಂದು ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು.

*

ರಾಜಾರಾವ್, ಹಾಸನ: 1909–2006. ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಸೃಜನಶೀಲ ಬರೆವಣಿಗೆ ಮಾಡಿದವರಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಗಣ್ಯರು. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಾದಂಬರಿಕಾರರು; ಕರ್ನಾಟಕದವರು.

ರಾಜಾರಾಯರು 1909 ನವೆಂಬರ್ 21ರಂದು ಹಾಸನದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಮೈಸೂರಿನ ಮಹಾರಾಜರು 1909ರಲ್ಲಿ ಹಾಸನಕ್ಕೆ ಭೇಟಿಯಿತ್ತಾಗ ಇವರು ಹುಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ರಾಜಾ ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟರಂತೆ. ಇವರ ತಂದೆತಾಯಿಗಳು ಚಿಕ್ಕ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲೇ ಇವರಿಗೆ ರಾಮಾಯಣ, ಮಹಾಭಾರತ, ಪುರಾಣಗಳ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಇವರಲ್ಲಿ ಭಾರತೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಒಲವನ್ನೂ ಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನೂ ಬೆಳೆಸಿದರು. ಪ್ರಾಥಮಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಹಾಸನದಲ್ಲಿ ಮುಗಿಸಿದ ಇವರು ಪ್ರೌಢವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆಂದು ಹೈದರಾಬಾದಿಗೆ ತೆರಳಿ ಅಲ್ಲಿಯ ನಿಜಾಂ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಮತ್ತು ಇತಿಹಾಸಗಳನ್ನು ಐಚ್ಛಿಕ ವಿಷಯಗಳನ್ನಾಗಿ ಓದಿ ತಮ್ಮ 19ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪದವೀಧರರಾದರು (1929). ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಶೋಧನೆಗೆಂದು ಫ್ರಾನ್ಸ್‌ಗೆ ತೆರಳಿದ ಇವರು ಅಲ್ಲಿಯ ಸಾರ್‌ಬೋನ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯವನ್ನು ಸೇರಿದರು. ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದ ಕೆಚಾಮಿಯಿ ಅವರ ನಿರ್ದೇಶನದಲ್ಲಿ ಸಂಶೋಧನೆಯನ್ನು ನಡೆಸಲು ಯತ್ನಿಸಿದರು. ಆದರೆ ಇವರ ಮನಸ್ಸು ಬರೆವಣಿಗೆಯತ್ತ ಹೊರಳಿ, ಅದರ ಆಕರ್ಷಣೆಯೇ ಪ್ರಬಲವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಸಂಶೋಧನೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬರೆವಣಿಗೆಯನ್ನೇ ತಮ್ಮ ವೃತ್ತಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ನಿರ್ಧಾರ ಕೈಗೊಂಡರು. ಇದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇವರು ಕೆಮಿಲ್ಲೆ ಮೌಲಿ ಎಂಬ ಫ್ರೆಂಚ್ ಮಹಿಳೆಯನ್ನು ಮದುವೆಯಾದರು (1931). ಅನಂತರ 1965ರಲ್ಲಿ ಜೋನ್ಸ್ ಎಂಬುವರನ್ನು ವಿವಾಹವಾದರು. ತಮ್ಮ ಜೀವನದ ಅರ್ಧಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಭಾಗವನ್ನು ಇವರು ಫ್ರಾನ್ಸ್‌ನಲ್ಲಿ ಕಳೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಆರು ತಿಂಗಳು ಭಾರತದಲ್ಲೂ ಇನ್ನಾರು ತಿಂಗಳು ಯುರೋಪ್ ಮತ್ತು ಅಮೆರಿಕದಲ್ಲಿ ಕಳೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. 1965ರಿಂದ ಆಸ್ಟನ್‌ನ ಟೆಕ್ಸಾಸ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸೆಮಿಸ್ಟರಿಗೆ ಬೋಧಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ರಾಜಾರಾಯರ ಬದುಕಿನ ಬಹುಭಾಗ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕಳೆದಿದ್ದರೂ ಇವರ ಚೇತನ ನಿರಂತರವಾಗಿ ಸ್ಫೂರ್ತಿ ಪಡೆದಿರುವುದು

ಭಾರತೀಯ ಪರಂಪರೆಯಿಂದ. ಭಾರತೀಯ ಪರಂಪರೆಯ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಶಾಶ್ವತ ಮಾನವೀಯ ಮೌಲ್ಯಗಳು ಅಡಗಿವೆಯೆಂಬುದು ರಾಜಾರಾಯರ ನಿಲುವು. ಈ ನಿಲುವಿನ ಮುಂಬೆಳಕಿನಲ್ಲಿ ಇವರು ತಮ್ಮ ಜೀವನವನ್ನೂ ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬಂದರು. ಲೇಖನವೃತ್ತಿಯನ್ನು ದಿವ್ಯಸಾಹಿತ್ಯೋಪಾಸನೆಯೆಂದು ಭಾವಿಸಿದ್ದ ಇವರಿಗೆ ಸಾಹಿತ್ಯೇತಿ ಹಾಸಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಆಸಕ್ತಿ ಇದ್ದರೂ ವೇದಾಂತ ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರಗಳೇ ಇವರ ಜೀವನದ ಉಸಿರು. ಇವರಿಗೆ ಕನ್ನಡ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಮತ್ತು ಫ್ರೆಂಚ್ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಳವಾದ ಪರಿಶ್ರಮವಿತ್ತು. ಭಾರತದ ಆರ್ಷೇಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಪರಂಪರೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಚಲವಾದ ಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದ ಇವರು ತಮ್ಮ ಬರೆವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಜೀವನವನ್ನು ಒಳಹೊಕ್ಕು ನೋಡುವುದು, ಭಾರತೀಯ ಮೌಲ್ಯಗಳನ್ನು ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿಯುವುದು, ಅತ್ಯಂತ ದೀನದಲಿತರಲ್ಲಿಯೂ ತಾವು ಕಂಡ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಮಾನವೀಯತೆ, ಜೀವನಶ್ರದ್ಧೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಬಣ್ಣಿಸುವುದು ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಪರಮಧ್ಯೇಯ.

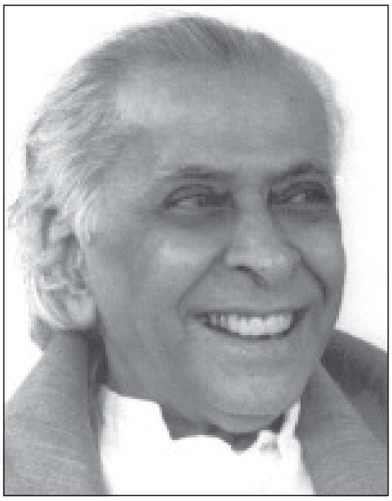

20ನೆಯ ಶತಮಾನದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ದಶಕದಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತ್ಯಸೃಷ್ಟಿಗೆ ತೊಡಗಿದ ಇವರು ಕಾಂತಾಪುರ (1938), ದಿ ಸರ್ಪೆಂಟ್ ಅಂಡ್ ದಿ ರೋಪ್ (1960), ದಿ ಕ್ಯಾಟ್ ಅಂಡ್ ಷೇಕ್ಸ್‌ಪಿಯರ್:ಎ ಟೇಲ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯಾ (1965), ಕಾಮ್‌ರೇಡ್ ಕಿರಿಲೋವ್ (1976), ಚೆಸ್‌ಮಾಸ್ಟರ್ ಅಂಡ್ ಹಿಸ್ ಮೂವ್ಸ್ (1988) ಎಂಬ ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನೂ ದಿ ಕೌ ಆಫ್ ದಿ ಬ್ಯಾರಿಕೇಡ್ ಅಂಡ್ ಅದರ್ ಸ್ಟೋರೀಸ್ (1947) ಎಂಬ ಒಂದು ಸಣ್ಣಕಥಾಸಂಕಲನವನ್ನೂ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಅನೇಕ ಲೇಖನಗಳೂ ಕಥೆಗಳೂ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಇಕ್ಬಾಲ್ ಸಿಂಗ್‌ರೊಡನೆ ವಿದರ್ ಇಂಡಿಯಾ (1948) ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ದಿ ಗ್ರೇಟ್ ಇಂಡಿಯನ್ ವೇ (1998) ಎಂಬುದು ಮಹಾತ್ಮ ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ಜೀವನವನ್ನು ಕುರಿತದ್ದು. ಡಾಟರ್ ಆಫ್ ದ ಮೌಂಟನ್ (2006) ಇವರು ಬರೆದ ಕೊನೆಯ ಕಾದಂಬರಿ.

ರಾಜಾರಾಯರ ಸಣ್ಣಕಥೆಗಳನ್ನು ಎರಡು ಬಗೆಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು. ಮೊದಲನೆಯದು, 1930ರ ದಶಕದಲ್ಲಿ – ಅಂದರೆ ಇವರ ತಾರುಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರೆದವು. ಎರಡನೆಯದು, ಇವರ ಹದಿವಯಸ್ಸಿನ ಬಳಿಕ ಬರೆದಂಥವು. ಮೊದಲನೆಯ ವರ್ಗದ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ದೀನದಲಿತ ವರ್ಗಗಳ ಉದ್ಧಾರಕ್ಕಾಗಿ ಗಾಂಧೀಜಿ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ಹೋರಾಟದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದಾಗಿ ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಾಳಜಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಎರಡನೆಯ ಬಗೆಯ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಉತ್ತಮ ಕಾದಂಬರಿಕಾರರಾಗುವ ಪೂರ್ವ ಸಿದ್ಧತೆಯೂ ಕಲಾತ್ಮಕತೆಯೂ ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳ ಕಥಾವಸ್ತು, ಪಾತ್ರಕಲ್ಪನೆ, ಚಿಂತನವಿಧಾನ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಯನ್ನು ಭಾರತೀಯ ಸಂವೇದನಾಶೀಲತೆಗೆ ಒಗ್ಗಿಸುವ ರೀತಿ ಮತ್ತು ಶೈಲಿಗಳಲ್ಲಿ ಮುಂದಿನ ಕಾದಂಬರಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರುವ ಹದ, ಪರಿಪಾಕಗಳ ಸೂಚನೆಗಳಿವೆ.

ದಿ ಕೌ ಆಫ್ ದಿ ಬ್ಯಾರಿಕೇಡ್ಸ್ ಅಂಡ್ ಅದರ್ ಸ್ಟೋರೀಸ್ ಎಂಬ ಸಂಕಲನದಲ್ಲಿ ಜವನಿ, ದಿ ಲಿಟಲ್ ಗ್ರ್ಯಾಂ ಶಾಪ್, ಅಕ್ಕಯ್ಯ, ನಿಮ್ಕ, ದಿ ಕೌ ಆಫ್ ದಿ ಬ್ಯಾರಿಕೇಡ್ಸ್ ಎಂಬ ಸಣ್ಣ ಕಥೆಗಳಿವೆ. ರಷ್ಯದ ಸುಂದರ ತರುಣಿಯೊಬ್ಬಳ ಕರುಣಾಜನಕ ಬದುಕನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ, ಕಾವ್ಯಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಿರುವ ನಿಮ್ಕ ಎಂಬ ಸಣ್ಣಕಥೆ ಪ್ರಪಂಚದ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಸಣ್ಣ ಕಥೆಗಳಲ್ಲೊಂದೆಂದು ಖ್ಯಾತಿ ಪಡೆದಿದೆ. ಈ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ರಾಜಾರಾಯರು ಐರೋಪ್ಯ ಆವರಣಕ್ಕೆ ಭಾರತೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಬೆಸೆದಿದ್ದಾರೆ. ಜವನಿ, ಇದೇ ಹೆಸರಿನ ಶೂದ್ರ ವಿಧವೆಯೊಬ್ಬಳ ಯಾತನಾಮಯ ಬದುಕನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವ ಉತ್ತಮ ಕಥೆ. ಅಕ್ಕಯ್ಯ ಎಂಬ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಯಾರಿಗೂ ಬೇಡದ, ಮನೆಯಿಂದ ಹೊರಗಾಗಿ ಅನಾಥಳಾದ ನತದೃಷ್ಟ ವಿಧವೆಯ ಜೀವನಚಿತ್ರಣವಿದೆ. ದಿ ಕೌ ಆಫ್ ದಿ ಬ್ಯಾರಿಕೇಡ್ಸ್ ಅಹಿಂಸಾ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಸಾರುವ ಭಾರತೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಮಾನವೀಯ ಮೌಲ್ಯವನ್ನು ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿಯುವ ಕಥೆ.

ರಾಜಾರಾಯರ ಮಹತ್ವದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೃಷ್ಟಿಯೆಂದರೆ ಇವರ ಕಾದಂಬರಿಗಳು. ಕಾಂತಾಪುರ ಕಾದಂಬರಿ ಗಾಂಧೀತತ್ತ್ವದಿಂದ ಗಾಢವಾಗಿ ಪ್ರಭಾವಿತವಾದ ಬರೆವಣಿಗೆ ಕಾಂತಾಪುರ ಎಂಬ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕಹಳ್ಳಿ ತನ್ನ ಶತಶತಮಾನದ ದೀರ್ಘನಿದ್ರೆಯಿಂದ ಮೈಕೊಡವಿಕೊಂಡು ಮೇಲೆದ್ದು ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ಅಹಿಂಸಾತ್ಮಕ ಚಳವಳಿಯ ಹಿನ್ನಲೆಯಲ್ಲಿ ನಾಯಕನೊಬ್ಬನ ಮುಂದಾಳತ್ವದಲ್ಲಿ ಇಡೀ ಹಳ್ಳಿಯೇ ಒಂದಾಗಿ ಶೋಷಣೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿ ಹೋರಾಟ ನಡೆಸುವುದು ಈ ಕಾದಂಬರಿಯಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿತವಾಗಿರುವ ವಸ್ತು. ಕಾದಂಬರಿಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಮೂರ್ತಿ, ಪಟೇಲ ರಂಗೇಗೌಡ, ಭಟ್ಟ ಮೊದಲಾದ ಪಾತ್ರಗಳು ಜೀವಂತವಾಗಿ ಕಂಡರಣೆಗೊಂಡಿವೆ. ಮೂರ್ತಿಯ ಪಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಆದರ್ಶದ ಅಂಶ ತುಂಬಿಕೊಂಡಿದ್ದು, ಅದರಲ್ಲಿ ಲೇಖಕರನ್ನು ಒಂದಾಗಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಹಾಗಿದ್ದೂ ಕೂಡ ಪಾತ್ರಕ್ಕೂ ಪರಿಸರಕ್ಕೂ ನಡುವೆ ಇರುವ ಕಂದರವನ್ನು ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಲೇಖಕರ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕತೆ ಮೆಚ್ಚಬೇಕಾದ್ದು. ಈ ಪಾತ್ರದ ಆಂತರಂಗಿಕ ತುಮುಲಗಳನ್ನು ಲೇಖಕರು ಚಿತ್ರಿಸುವಾಗ ತಮ್ಮ ಭಾವನೆಗಳು ಸಂಯಮವನ್ನು ನುಂಗದ ಹಾಗೆ ನೋಡಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ;ತುಂಬ ನಿರ್ವಿಕಾರವಾಗಿ, ಪ್ರಾಂಜಲವಾಗಿ ಪಾತ್ರನಿರ್ಮಿತಿ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಅನನ್ಯತೆಯಿಂದಲೇ ಈ ಪಾತ್ರ ನಮಗೆ ಪ್ರಿಯವಾಗುವುದು.

ಈ ಕಾದಂಬರಿಯಲ್ಲಿ ಕಥೆಯ ಮೈಗೆ ಒಗ್ಗುವಂಥ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಆವಿಷ್ಕರಿಸಿ ಅಳವಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಹೊಸದೊಂದು ಅನುಭವವಾಗಿದೆ. ಲೇಖಕರೇ ಹೇಳುವಂತೆ, ಅದು ಅವರಿಗೇನೂ ಸುಲಭವಾಗಿ ದಕ್ಕಲಿಲ್ಲ. ತುಂಬ ರಂಜಕವಾಗಿ ಮೊದಲಿನಿಂದ ಕಡೆಯವರೆಗೂ ಒಂದೇ ಉಸಿರಿನಲ್ಲಿ ಕಥೆಯ ಓಟವನ್ನು ಕಾಯ್ದುಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕಥೆಗಿಂತಲೂ ಅದರ ಬೌದ್ಧಿಕತೆಯ ಅಂಶ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯ ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದೆಯಾದರೂ ಜಟಿಲತಮವಾದ ಸಂಕೀರ್ಣ ಅಂಶಗಳನ್ನು ತೀರ ಸರಳವಾಗಿ ಸಹಜವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಿರುವ ಜಾಣ್ಮೆಯನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಭಾರತೀಯ ಪರಂಪರೆಯ ಮಹಾನ್ ಹಿನ್ನಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಂವೇದನಶೀಲ ಚೇತನ ಇಂದು ಪಡೆಯುವ ಅನುಭವಗಳನ್ನೂ ತೀರ ಭಿನ್ನವಾದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಪರಿಚಯಿಸಿಕೊಡುವುದರಲ್ಲಿ ರಾಜಾರಾಯರು ಮೊದಲನೆಯವರಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ಮೊದಲಿಗರೂ ಹೌದು. ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯ ಜಾಯಮಾನ, ಗತ್ತು, ಏರಿಳಿತಗಳು ಇವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಆಶ್ಚರ್ಯವೆನಿಸುವಷ್ಟು ಸಹಜವಾಗಿ ತಮ್ಮ ಈ ಹೊಸ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಅಳವಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕೆಲವೆಡೆ ಅಂಥ ಅನುವಾದಗಳು ಕಾವ್ಯದ ಉತ್ಕಟತೆಯನ್ನೂ ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ತನ್ನ ಇತಿಮಿತಿಗಳೇನೇ ಇದ್ದರೂ ಕಾಂತಾಪುರ ಭಾರತೀಯ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಲೇಖಕರು ನಡೆಯಬೇಕಾದ ದಾರಿ ಯಾವುದೆಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಕೈಮರವಾಯಿತು; ಹೊಸ ಪರಂಪರೆಯೊಂದರ ಉದಯವಾಣಿಯಾಯಿತು.

ಐತಿಹಾಸಿಕ ದಾಖಲೆಯೆಂದೇ ಅಲ್ಲ, ತನ್ನ ಅಂತಸ್ಸತ್ತ್ವದಿಂದ ಕೂಡ ಈ ಕಾದಂಬರಿ ನಿರ್ವಿವಾದವಾಗಿ ಒಂದು ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಕಲಾಕೃತಿಯ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದೆ. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಆಂಗ್ಲ ಲೇಖಕರಾದ ಇ.ಎಂ. ಫಾರ್‌ಸ್ಟರ್ ಅವರು ಈ ಕಾದಂಬರಿಯನ್ನು ಕುರಿತು 'ಕಾಂತಾಪುರ ಒಂದು ಉತ್ತಮ ಕಾದಂಬರಿ. ಭಾರತೀಯ ಲೇಖಕನೊಬ್ಬನಿಂದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಇದುವರೆವಿಗೂ ಇಂಥ ಕೃತಿ ಬಂದೇ ಇಲ್ಲ' ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಕಾಂತಾಪುರದ ಅನಂತರ ಪ್ರಕಟವಾದ ದಿ ಸರ್ಪೆಂಟ್ ಅಂಡ್ ದಿ ರೋಪ್ ಒಂದು ಮಹತ್ತ್ವಪೂರ್ಣ ಕೃತಿ. ಕಾಂತಾಪುರದಲ್ಲಿನ ಪ್ರಯೋಗ ಶೀಲತೆ ಈ ಕಾದಂಬರಿಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಹಾಗೂ ಯಶಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಮುಂದುವರಿದಿದೆ. ಭಾರತೀಯನಾದ ರಾಮಸ್ವಾಮಿ ಹಾಗೂ ಫ್ರೆಂಚ್ ಮಹಿಳೆ ಮ್ಯಾಡಲೀನರ ಕಥೆಯ ಮೂಲಕ ಪೂರ್ವಪಶ್ಚಿಮಗಳ ತಾತ್ತ್ವಿಕ ಮಿಲನವನ್ನು ಈ ಕಾದಂಬರಿಯಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮಾನವನು ಯಾವುದು ನಿರುಪಾಧಿಕ, ಯಾವುದು ನಿತ್ಯ, ಯಾವುದು ಅನಿತ್ಯ, ಯಾವುದು ಹಾವು, ಯಾವುದು ಹಗ್ಗ, ಯಾವುದು ನಿಜವಸ್ತು, ಯಾವುದು ನೆರಳು ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಅರಿಯಲು ಕಲಿಯಬೇಕು; ಇಂಥ ಯುಕ್ತಾಯುಕ್ತ ವಿವೇಚನೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಜ್ಞಾನವೇ ನಿಜವಾದ ಜ್ಞಾನ ಎನ್ನುವುದು ಈ ಕಾದಂಬರಿಯ ತಿರುಳು.

ರಾಜಾರಾಯರನ್ನೂ ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯಕೃಷಿಯನ್ನೂ ಕುರಿತಂತೆ ರಾಜಾರಾವ್: ಎ ಕ್ರಿಟಿಕಲ್ ಸ್ಟಡಿ ಆಫ್ ಹಿಸ್ ವರ್ಕ್ಸ್ (ಸಿ.ಡಿ.ನರಸಿಂಹಯ್ಯ, 1972), ರಾಜಾರಾವ್ (ಎಂ.ಎಸ್.ನಾಯಕ್, 1972) ಎಂಬ ಎರಡು ಅಧ್ಯಯನಗಳು ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಇವರಿಗೆ 1964ರಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭಿಸಿತು. ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೇವೆಗಾಗಿ ಪದ್ಮಭೂಷಣ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ (1969). ಇವರು 2006 ಜುಲೈ 8ರಂದು ಅಮೆರಿಕದಲ್ಲಿ ನಿಧನಹೊಂದಿದರು. **(ಎಚ್.ಜಿ.ಎಸ್.)**

ರಾಜೀವ ತಾರಾನಾಥ: 1932– . ಸರೋದ್ ವಾದನದ ಮೂಲಕ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮನ್ನಣೆಗೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿರುವ ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಂಗೀತ ಕಲಾವಿದ ಹಾಗೂ ಸಾಹಿತಿ. 1932 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 17ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವೈದ್ಯರೂ ಸಾಹಿತಿಯೂ ವಾಗ್ಮಿಯೂ ಸಂಗೀತಗಾರರೂ ಯೋಗಾಭ್ಯಾಸಿಯೂ ಕ್ರಾಂತಿಕಾರಿಯೂ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟಗಾರರೂ ಆಗಿದ್ದ ಪಂಡಿತ ತಾರಾನಾಥರು (1891–1942) ಇವರ ತಂದೆ; ತಾಯಿ ಸುಮತಿ. ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯ ದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದ್ದ ಪ್ರೇಮಾಯತನ ಎಂಬ ಆಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ರಾಜೀವರು ತಮ್ಮ ಬಾಲ್ಯದ ದಿನಗಳನ್ನು ಕಳೆದರು.

ರಾಜೀವರಿಗೆ ಚಿಕ್ಕಂದಿನಿಂದಲೂ ಗೆಳೆಯ, ಗುರು, ಆಪ್ತರೆಂದರೆ ಇವರ ತಂದೆಯೇ. ಎರಡನೆಯ ಒಡನಾಡಿ ಮನೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಗ್ರಾಮಫೋನು. ಆಗಿನ ಕಾಲದ ಖ್ಯಾತ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನಿ ಗಾಯಕರ ಧ್ವನಿಮುದ್ರಿಕೆಗಳು ಮನೆಯಲ್ಲಿದ್ದುದಲ್ಲದೆ ಮನೆಯೇ ಸಂಗೀತ ಶಾಲೆಯಂತಿತ್ತು. ಇವರು ಮೊದಲು ತಬಲಾ, ಅನಂತರ ಗಾಯನ ಹಾಗೂ ಸರೋದ್ ವಾದನವನ್ನು ಕಲಿತರು. ತಮ್ಮ ಬಿಡುವಿನ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಅಬ್ದುಲ್ ಕರೀಂಖಾನರಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಅನೇಕ ಹಿಂದುಸ್ತಾನಿ ಗಾಯಕರ ಧ್ವನಿಮುದ್ರಿಕೆಗಳನ್ನು ರಾಜೀವರು ಆಲಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ, ಸಂಸ್ಕೃತ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್, ಉರ್ದು, ಕೊಂಕಣಿ, ಹಿಂದಿ, ಬಂಗಾಲಿ, ತಮಿಳು, ತೆಲುಗು– ಹೀಗೆ ಹಲವು ಭಾಷೆಗಳನ್ನು ಮಾತನಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಪರಿಸರವಿತ್ತು. ಇಂಥ ವೈವಿಧ್ಯಮಯವಾದ ಶ್ರೀಮಂತ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ರಾಜೀವರು ತಮ್ಮ ಬಾಲ್ಯವನ್ನು ಕಳೆದರು. ರಾಜೀವರಿನ್ನೂ ಚಿಕ್ಕವರಿರುವಾಗಲೇ ಪಂಡಿತ ತಾರಾನಾಥರು ಇವರಿಗೆ ಸಂಗೀತ ಪಾಠ ಕಲಿಸುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿದ್ದರು. ಮೊದಲಿಗೆ ಸವಣೂರ ಕೃಷ್ಣಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತ ಸಂಗೀತ ಕಲಿಕೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಸವಾಯಿ ಗಂಧರ್ವರ ಶಿಷ್ಯರಾದ ವೆಂಕಟರಾವ್ ರಾಮದುರ್ಗರ ಮೂಲಕ ಭೈರವಿ ರಾಗವನ್ನು ಕಲಿತಿದ್ದಲ್ಲದೆ ಆ ಮೂಲಕ ರಾಗಗಳ ಸಂಕೀರ್ಣತೆಯ ಅರಿವುಂಟಾಯಿತು. 1940ರಲ್ಲಿ ಪಂಚಾಕ್ಷರಿ ಗವಾಯಿಗಳಿಂದ ಮುಲ್ತಾನಿ, ಬೋಗಿಯಾ ರಾಗಗಳನ್ನು ಕಲಿತರು. ಒಂಬತ್ತು ವರ್ಷದ ಬಾಲಕ ರಾಜೀವ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಡವೊಂದರ ಉದ್ಘಾಟನೆಗೆ ಸಂಗೀತ ಕಛೇರಿ ನಡೆಸಿಕೊಟ್ಟು ಜನಪ್ರೀತಿಗೆ ಪಾತ್ರರಾದರು. ಇದು ಇವರ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲ ಸಂಗೀತ ಕಛೇರಿ. ಅಂದು ಇವರು ಹಾಡಿದ ರಾಗ ಬಾಗೇಶ್ರೀ.

ಪಂಡಿತ ತಾರಾನಾಥರು 1942ರಲ್ಲಿ ಶಂಕರಜೋಶಿ ದೇವಗಿರಿ ಅವರಿಂದ ರಾಜೀವರಿಗೆ ಸಂಗೀತಪಾಠ ಹೇಳಿಸುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದರು. ದೇವಗಿರಿಯವರು ಪಾಠ ಹೇಳಲು ಬಂದ ದಿನದಂದು ಪಂಡಿತ ತಾರಾನಾಥರು ತೀರಿಕೊಂಡಿದ್ದರು (1942 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 31). ಧೃತಿಗೆಡದ ರಾಜೀವರ ತಾಯಿ ಮಗನಿಗೆ ಸಂಗೀತ ಪಾಠ ಹೇಳಿಸುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿದರು. ಸುಮಾರು ಒಂಬತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ರಾಜೀವರು ಶಂಕರ ಜೋಶಿಯವರಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿದರು.

ರಾಜೀವರು 1949ರಲ್ಲಿ ನೇರವಾಗಿ ಸೀನಿಯರ್ ಕೇಂಬ್ರಿಜ್ ಪರೀಕ್ಷೆಗೆ ಕುಳಿತು ಉತ್ತಮ ಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ ತೇರ್ಗಡೆಯಾದರು. 1955ರ ವೇಳೆಗೆ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಿಂದ ಬಿ.ಎ. ಆನರ್ಸ್ ಪದವಿ ಪಡೆದು ಅದೇ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾದರು. 1961ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿಯನ್ನು ಪ್ರಥಮ ರ್‍ಯಾಂಕ್‌ನೊಂದಿಗೆ ಪಡೆದರು. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದಲ್ಲಿಯೇ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ನೇಮಕವಾದರು. ಯು.ಜಿ.ಸಿ. ಶಿಷ್ಯವೇತನ ಪಡೆದು 1969ರಲ್ಲಿ ಸಿ.ಡಿ. ನರಸಿಂಹಯ್ಯನವರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ದಿ ಇಮೇಜ್ ಇನ್ ದಿ ಪೊಯಿಟ್ರಿ ಆಫ್ ಟಿ.ಎಸ್. ಎಲಿಯಟ್ ಎಂಬ ವಿಷಯ ಕುರಿತು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು (1968).

ರಾಜೀವರ ಬದುಕಿನಲ್ಲಿ ಮಹತ್ತ್ವದ ತಿರುವು ಮೂಡಿಸಿದ ಘಟನೆಯೆಂದರೆ 1952ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಪಂಡಿತ ರವಿಶಂಕರ್ ಮತ್ತು ಉಸ್ತಾದ್ ಅಲಿ ಅಕ್ಬರ್‌ಖಾನರ ಸಿತಾರ್–ಸರೋದ್ ಜುಗಲ್‌ಬಂದಿ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ. ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ಇವರಿಗೆ ಸರೋದ್ ವಾದ್ಯದ ಪೂರ್ಣ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಅರಿವಿಗೆ ತಂದುಕೊಟ್ಟಿತು. ವಾದ್ಯಗಳ ರಾಜನೆಂದರೆ ಸಿತಾರ್ ಎಂದುಕೊಂಡಿದ್ದ ರಾಜೀವರು ಪಂಡಿತ ರವಿಶಂಕರ್ ಅವರ ಸಿತಾರ್ ಕೇಳಲು ಅಂದಿನ ಸಂಗೀತ ಕಛೇರಿಗೆ ಬಂದು ಅಲಿ ಅಕ್ಬರ್ ಖಾನರು ನುಡಿಸಿದ 'ಪೂರ್ವಕಲ್ಯಾಣಿ' ರಾಗವನ್ನು ಕೇಳಿದರು. ರಾಜೀವರ ಮೈಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುತ್ ಸಂಚಾರವಾದಂತಾಯಿತು. ಆ ರಾಗ ಮುಗಿಯುವ ವೇಳೆಗೆ ರಾಜೀವರು ಸರೋದ್ ವಾದನದ ವಶವಾಗಿಹೋಗಿದ್ದರು. ಸರೋದ್‌ವಾದನ ರಾಜೀವರ ಭಾವಕೋಶದಲ್ಲಿ ಹೆಪ್ಪುಗಟ್ಟತೊಡಗಿತು. ಈ ವಾದ್ಯವನ್ನು ಕಲಿಯಲೇಬೇಕು, ಕಲಿತರೆ ಅಲಿ ಅಕ್ಬರ್‌ಖಾನರ ಹತ್ತಿರವೇ ಕಲಿಯಬೇಕೆಂದುಕೊಂಡರು. ಹೀಗೆ ಖಾನ್ ಸಾಹೇಬರ

ಅಂದಿನ ಸಂಗೀತ ಕಛೇರಿ ರಾಜೀವರ ಸಂಗೀತ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಒಂದು ಗೊತ್ತುಗುರಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಟ್ಟಿತು.

ಸರೋದ್ ಕಲಿಯಲು ಅಲಿ ಅಕ್ಬರ್‌ಖಾನ್ ಅವರಲ್ಲಿ ಶಿಷ್ಯವೃತ್ತಿ ಕೈಗೊಂಡರು. 1952–55 ರವರೆಗೆ ಮುಂಬಯಿ ಬೆಂಗಳೂರುಗಳಿಗೆ ಓಡಾಟವಿಟ್ಟುಕೊಂಡೆ ಸರೋದ್ ಅಭ್ಯಾಸ ಹಾಗೂ ಅಧ್ಯಾಪನ ಎರಡನ್ನೂ ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬಂದರು. ಇವರ ತಾಯಿ ತೀರಿಕೊಂಡಮೇಲೆ 1955ರಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಪಕ ವೃತ್ತಿಗೆ ರಾಜೀನಾಮೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ ಮುಂಬಯಿಗೆ ಹೋಗಿ ನೆಲಸಿ ಜೀವನ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ‘ಆರ್ಯನ್ ಪಾತ್’ ಪತ್ರಿಕಾಲಯ ಮತ್ತು ಭಾರತೀಯ ವಿದ್ಯಾಭವನ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಾ ತಮ್ಮ ಸರೋದ್ ಅಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದರು.

ಕಲ್ಕತ್ತಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ನೆಲಸಿದ್ದ ಅಲಿ ಅಕ್ಬರ್‌ಖಾನರು ತಮ್ಮ ಶಿಷ್ಯನನ್ನು ಕಲ್ಕತ್ತಕ್ಕೆ ಬರುವಂತೆ ಕರೆದರು. ರಾಜೀವರು ಕಲ್ಕತ್ತಕ್ಕೆ ಹೋದರು. ಕಡುಕಷ್ಟದ ದಿನಗಳವು. ರಾಜೀವರು ತಾಳ್ಮೆ–ಸಂಯಮಗಳಿಂದ ಕಷ್ಟನಿಷ್ಠುರಗಳನ್ನು ಧೈರ್ಯದಿಂದ ಎದುರಿಸಿದರು. ಇವರು ಧ್ಯಾನಶೀಲ ಮನಸ್ಸು ಇವರನ್ನು ಮಹಾನ್‌ಸಾಧಕರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿತು. 1955ರಿಂದ 1960ರವರೆಗೆ ಖಾನ್ ಸಾಹೇಬರು ಸರೋದ್ ನುಡಿಸುವಿಕೆಯನ್ನು ರಾಜೀವರಿಗೆ ಧಾರೆ ಎರೆದರು. ಇವರ ಸರೋದ್ ವಾದನಾಭ್ಯಾಸ ಒಂದು ಪರಿಪಕ್ವತೆಯ ಘಟ್ಟ ತಲುಪಿತು. ಅನಂತರ ರಾಜೀವರು ಕಲ್ಕತ್ತದಿಂದ ಹಿಂದಿರುಗಿ ಬಂದು ಪುನಃ ಅಧ್ಯಾಪನವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಕೈಗೊಂಡರು. 1960ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ಬನುಮಯ್ಯ ಕಾಲೇಜು, 1961ರಲ್ಲಿ ರಾಯಚೂರಿನ ಎಲ್.ವಿ.ಡಿ. ಕಾಲೇಜು, 1964ರಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡದ ಕರ್ನಾಟಕ ಕಾಲೇಜು, 1965ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ರೀಜನಲ್ ಕಾಲೇಜ್ ಆಫ್ ಎಜುಕೇಷನ್ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ದುಡಿದರು. 1968ರಲ್ಲಿ ತಿರುಚಿಯ ರೀಜನಲ್ ಕಾಲೇಜ್ ಆಫ್ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್‌ನಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಬೋಧಕರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಪದವಿ ಪಡೆದ ಮೇಲೆ ಹೈದರಾಬಾದಿನ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಅಂಡ್ ಫಾರಿನ್ ಲಾಂಗ್ವೇಜ್ (ಐ.ಇ.ಎಫ್.ಎಲ್.) ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ನೇಮಕವಾದರು. 1986ರ ಅನಂತರ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕ ಹುದ್ದೆಗೆ ರಾಜೀನಾಮೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ, ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಂದು ನೆಲೆಸಿದರು. ಈಗ ತಮ್ಮ ಬದುಕಿನ ಸಂಪೂರ್ಣ ಸಮಯವನ್ನು ಸರೋದ್‌ಗಾಗಿ ಮೀಸಲಾಗಿಟ್ಟಿರುವ ರಾಜೀವರು ಪುಣೆಯ ಫಿಲ್ಮ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್‌ನಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿಯೂ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ ಸಂದರ್ಶನ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿಯೂ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು.

ರಾಜೀವರ ಪತ್ನಿ ಮಾಧವಿ. ಇವರ ಏಕೈಕ ಪುತ್ರ ಚೇತನ್ ತಾರಾನಾಥ್ ಈಗ ಅಮೆರಿಕದಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ, ಬದುಕಿನಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಏರಿಳಿತಗಳನ್ನು ಕಂಡಿರುವ ರಾಜೀವರು ಸಂಚಾರಿ ಸ್ವಭಾವದ ವ್ಯಕ್ತಿ. ಹೊಸದರ ಅನ್ವೇಷಕರು. ಸ್ವತಂತ್ರ ಮನೋಧರ್ಮ ಇವರದು. ನಿರಂತರ ಶೋಧ ಇವರ ಗುಣ. ಏಕಾಗ್ರತೆ ಇವರ ಬದುಕಿನ ಮೂಲಭಿತ್ತಿ. ಹಿಂದುಸ್ತಾನಿ ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಸರೋದ್ ವಾದಕರೇ ಇಲ್ಲ ಎನ್ನುವಷ್ಟರಮಟ್ಟಿಗೆ ಅವರ ಸಂಖ್ಯೆ ಇಳಿದಿರುವಾಗ ಇವರು ದೊಡ್ಡ ಸರೋದ್ ಕಲಾವಿದರಾಗಿ ಸನಾಯಿ ಘರಾನಾ ಸಂಗೀತ ಪರಂಪರೆಗೆ ಸೇರಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ದೇಶದಾದ್ಯಂತ ಕಛೇರಿಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಪ್ರಪಂಚದ ಅನೇಕ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಸಂಗೀತ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾದವುಗಳೆಂದರೆ ಕಲ್ಕತ್ತದ ಅಖಿಲಭಾರತ ಸಂಗೀತೋತ್ಸವ, ಮುಂಬಯಿಯ ಭಾತಖಂಡೆ ಸಮ್ಮೇಳನ, ಗ್ವಾಲಿಯರಿನ ತಾನಸೇನ ಸಮಾವೇಶ, ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ (1986) ಅಖಿಲಭಾರತ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಸಮ್ಮೇಳನ, ದೆಹಲಿಯಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ (1978) ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಕಲಾ ಉತ್ಸವ ಮುಂತಾದವು. 1974ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಆಸ್ಟ್ರೇಲಿಯ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರವಾಸಮಾಡಿ ಸಿಡ್ನಿ, ಮೆಲ್ಬೋರ್ನ್, ಅಡಿಲೆಡ್, ಕ್ಯಾನ್‌ಬೆರಾಗಳಲ್ಲಿ ಕಛೇರಿ ನಡೆಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಿಡ್ನಿಯ "ಅಪೇರಾ ಹೌಸ್"ನಲ್ಲಿ ಹಿಂದುಸ್ತಾನಿ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಸಂಗೀತ ಕಛೇರಿ ನಡೆಸಿದ (1974) ಪ್ರಪ್ರಥಮ ಭಾರತೀಯನೆಂಬ ಕೀರ್ತಿಗೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಅಮೆರಿಕದ ಕ್ಯಾಲಿಫೋರ್ನಿಯದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಅಲಿ ಅಕ್ಬರ್‌ಖಾನ್ ಸಂಗೀತ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಂದರ್ಶಕ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ದುಡಿದಿದ್ದಾರೆ. ವಾಲ್ಟ್‌ಡಿಸ್ನಿ ಯೂನಿವರ್ಸಿಟಿ ಆಫ್ ಪರ್‌ಫಾರಿಂಗ್ ಆರ್ಟ್ಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಂದರ್ಶಕ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿರುವ ಭಾರತೀಯರಲ್ಲಿ ಪಂಡಿತ ರವಿಶಂಕರ್ ಮೊದಲಿಗರಾದರೆ ರಾಜೀವ ತಾರಾನಾಥರು ಎರಡನೆಯವರು.

ರಾಜೀವರದು ವೈವಿಧ್ಯಮಯವಾದ ಆಸಕ್ತಿ, ಬಹುಮುಖ ಪ್ರತಿಭೆ. ಇವರು ವಿಚಾರವಾದಿಗಳೂ ವಿಮರ್ಶಕರೂ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಗಾಯಕರೂ ಸಂಗೀತ ನಿರ್ದೇಶಕರೂ ಆಗಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಸಿನಿಮಾ ಜಗತ್ತಿಗೆ ನೀಡಿರುವ ಕೊಡುಗೆ ಕೂಡ ಗಮನಾರ್ಹವಾದುದು. ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಎಂಬತ್ತರ ದಶಕದಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾದ ಹೊಸ ಅಲೆಯ ಚಿತ್ರಗಳಿಗೆ ಸಂಗೀತ ನಿರ್ದೇಶನ ಮಾಡಿ ತಮ್ಮ ಸೃಜನಶೀಲತೆಯನ್ನು ಮೆರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಮೊದಲಿಗೆ ತಮ್ಮ ಗುರುಗಳ ಜೊತೆಗೂಡಿ ಬಂಗಾಲಿ ಚಲನಚಿತ್ರಗಳಿಗೆ ಸಂಗೀತ ನಿರ್ದೇಶನ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದ ರಾಜೀವರು 1970ರಲ್ಲಿ ಯು.ಆರ್. ಅನಂತಮೂರ್ತಿಯವರ ಕಾದಂಬರಿಯಾಧಾರಿತ ‘ಸಂಸ್ಕಾರ’ ಕನ್ನಡ ಚಲನಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಗೀತ ನಿರ್ದೇಶನ ನೀಡಿದರು. 1975ರಲ್ಲಿ ಪಿ. ಲಂಕೇಶ್‌ರ ಪಲ್ಲವಿ ಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಗೀತ ನಿರ್ದೇಶನ ನೀಡಿದರು. ಈ ಚಿತ್ರ ವರ್ಷದ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಸಂಗೀತವುಳ್ಳ ಚಿತ್ರ ಎಂದು ರಾಷ್ಟ್ರಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪಡೆಯಿತು. ಇವರ ಸಂಗೀತ ನಿರ್ದೇಶನದ ಕಾಂಚನ ಸೀತ (1978), ಪೂಕುವಯಲ್ (1981) ಎಂಬ ಮಲಯಾಳಂ ಚಿತ್ರಗಳು ರಾಷ್ಟ್ರಪ್ರಶಸ್ತಿ ಗಳಿಸಿವೆ. 1982ರಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಡುಗಡೆಯಾದ ಪೇಪರ್ ಬೋಟ್ ಎಂಬ ಚಲನಚಿತ್ರ ರಾಜ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿದೆ. 1991ರಲ್ಲಿ ಬಿಡುಗಡೆಯಾದ ಕದವು ಎಂಬ ಮಲಯಾಳಂ ಚಲನಚಿತ್ರ ಸಿಂಗಪುರ್‌ನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಏಷ್ಯ ಚಲನಚಿತ್ರೋತ್ಸವದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಚಿತ್ರವೆಂದು ಮನ್ನಣೆ ಗಳಿಸಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ 1970ರಲ್ಲಿ ಚದುರಂಗರು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ ಕುವೆಂಪು ಸಾಕ್ಷ್ಯಚಿತ್ರಕ್ಕೂ ರಾಜೀವರು ಸಂಗೀತ ನಿರ್ದೇಶನ ನೀಡಿದರು.

ರಾಜೀವರಿಗೆ ಸಂಗೀತದ ತರುವಾಯದ ಆಸಕ್ತಿಯ ಕ್ಷೇತ್ರವೆಂದರೆ ಸಾಹಿತ್ಯ. ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಸಂಗೀತದ ಸಂವೇದನೆಯಿಂದಲೇ ಗ್ರಹಿಸುವ ಮನಸ್ಸು ಇವರದು. ಕನ್ನಡ ನವ್ಯ ವಿಮರ್ಶಕರಲ್ಲಿಯೂ ಇವರ ಹೆಸರು ಮುಖ್ಯವಾದದ್ದು. ಟಿ.ಎಸ್. ಎಲಿಯಟ್‌ನ ಕಾವ್ಯದ ಮೇಲೆ ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆಸಿ ಆ ಕಾವ್ಯದ ಸೂಕ್ಷ್ಮಗಳನ್ನು ಅರ್ಥಪೂರ್ಣವಾಗಿ ವಿಶ್ಲೇಷಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಷೇಕ್‌ಸ್ಪಿಯರನ ಕಾರಿಯೊಲನಸ್ ನಾಟಕವನ್ನೂ ಎಲಿಯಟ್‌ನ ದಿ ವೇಸ್ಟ್ ಲ್ಯಾಂಡ್ ಕಾವ್ಯವನ್ನೂ ತೌಲನಿಕವಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಸಿ ಮಂಡಿಸಿರುವ ಪ್ರಬಂಧ ಪ್ರಪಂಚದ ವಿಮರ್ಶಕರ ಗಮನ ಸೆಳೆದಿದೆ.

ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ರಾಜೀವರು ಬರೆದಿರುವ ಲೇಖನಗಳು ಕಡಿಮೆ. ಎಚ್.ಎಂ. ಚನ್ನಯ್ಯನವರ ಕಾಮಿ, ಆಮೆ ಕವನ ಸಂಕಲನಗಳಿಗೆ, ನ. ರತ್ನ ಅವರ ಎಲ್ಲಿಗೆ ಎಂಬ ನಾಟಕಕ್ಕೆ, ಯು. ಆರ್. ಅನಂತಮೂರ್ತಿಯವರ ಪ್ರಶ್ನೆ ಕಥಾಸಂಕಲನಕ್ಕೆ ಇವರು ಅರ್ಥಪೂರ್ಣವಾದ ಮುನ್ನುಡಿಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಗಿರೀಶ್ ಕಾರ್ನಾಡರ ತುಘಲಕ್ ನಾಟಕದ ಬಗ್ಗೆ, ಚಂದ್ರಶೇಖರ ಕಂಬಾರರ ನಾಟಕಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಇವರು ವಿಮರ್ಶೆ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ.

ಮನ್ವಂತರದಲ್ಲಿ ಬರೆದ ನಾಟಕ ಪ್ರಜ್ಞೆ, ನಾಟಕ ಮತ್ತು ಕ್ರಿಯಾವಿಧಿ, ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ವೈಚಾರಿಕತೆ, "ಕದಡಿದ ನೀರು" ಕೃತಿ ವಿಮರ್ಶೆ- ಈ ಲೇಖನಗಳು ಇವರನ್ನು ಕನ್ನಡ ನವ್ಯ ವಿಮರ್ಶಕರ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯರನ್ನಾಗಿಸಿವೆ. ರಾಜೀವರು ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಸಂಗೀತ ಕುರಿತಂತೆ ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವ ಕೆಲವು ಲೇಖನಗಳು ಹೀಗಿವೆ:

ದಿ ಪೊಯಟ್ರಿ ಆಫ್ ನಿಜಮ್ ಎಜಿಕಿಲ್ (1966), ಆ್ಯವರೇಜ್ ಹ್ಯಾಸ್ ದಿ ಪಾಸಿಟಿವ್: ಎ ನೋಟ್ ಆನ್ ಆರ್.ಕೆ. ನಾರಾಯಣ್ (1967), ಕಾರಿಯೊಲನಸ್, ದಿ ವೇಸ್ಟ್ ಲ್ಯಾಂಡ್ ಅಂಡ್ ದಿ ಕ್ಯಾರಿಯೊಲ್ ಪೊಯಮ್ಸ್ (1963), ಎಕ್ಸ್‌ಪೀರಿಯನ್ಸ್ ಅಂಡ್ ಕಾನ್ಸೆಪ್ಚುಯಲೈಸೇಶನ್: ಎ ಪ್ರಾಬ್ಲಮ್ ಫಾರ್ ದಿ ಕನ್ನಡ ಕ್ರಿಟಿಕ್ (1968), ನಳಿನಿ: ಎ ಸ್ಟಡಿ ಇನ್ ಏಲಿಯನೇಶನ್(1971), ಎ ಸಾವಂತ್ ಇನ್ ಸರೋದ್ (1983), ಸಾಂಗ್ ಇನ್ ದಿ ಇಂಡಿಯನ್ ಫಿಲ್ಮ್ (1983), ಸಮ್ ಲೌಡ್ ಥಿಂಕಿಂಗ್ ಆನ್ ದಿ ಟೀಚಿಂಗ್ ಆಫ್ ಮ್ಯೂಸಿಕ್ ಇನ್ ಇಂಡಿಯ (1985).

ರಾಜೀವರ ಸಾಧನೆಗೆ ಅನೇಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪುರಸ್ಕಾರಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಏಡನ್ ಟೆಲಿವಿಷನ್ ಸಂಸ್ಥೆ ಇವರನ್ನು ಕುರಿತು 'ಫಿನಾನ್‌ಮಿನ್ ಆಲ್ ಹಿಂದ್' (ಭಾರತದ ಕಲಾವಿದ) ಎಂಬ ಸಾಕ್ಷ್ಯಚಿತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದೆ (1980). ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಂಗೀತಗಾರ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಇವರ ಸಾಕ್ಷ್ಯಚಿತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದೆ (1983). ಇವರಿಗೆ 1988ರಲ್ಲಿ ಹಿಂದುಸ್ತಾನಿ ಸಂಗೀತ ಕಲಾಕಾರ ಮಂಡಳಿಯಿಂದ ಅಭಿನಂದನೆಯ ಮನ್ನಣೆ ದೊರೆತಿದೆ. 1989-92ರ ಅವಧಿಗೆ ಇವರಿಗೆ ಅಮೆರಿಕದ ಫೋರ್ಡ್ ಫೌಂಡೇಶನ್ ಫೆಲೋಶಿಪ್ ದೊರೆತಿತ್ತು. ಕರ್ನಾಟಕ ನೃತ್ಯ ಸಂಗೀತ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1992), ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1995), ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1996) ಇವರಿಗೆ ಲಭ್ಯವಾಗಿವೆ.

*

ರಾಜೀವ್‌ಗಾಂಧಿ ಆರೋಗ್ಯ ವಿಜ್ಞಾನಗಳ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ: ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ವೈದ್ಯವಿಜ್ಞಾನ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿದ್ದ ವೈದ್ಯ ವಿಜ್ಞಾನ ಕಾಲೇಜುಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದ ವಿವಿಧ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಹಂಚಿಹೋಗಿದ್ದುವು. 1994ರ ರಾಜೀವಗಾಂಧಿ ಆರೋಗ್ಯ ವಿಜ್ಞಾನಗಳ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಕಾಯ್ದೆ ಅನ್ವಯ ಈ ಎಲ್ಲ ಕಾಲೇಜುಗಳನ್ನು ಒಂದು ತೆಕ್ಕೆಗೆ ತಂದು ಈ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯವನ್ನು 1996ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಯಿತು. ಇದರ ಮೂಲ ಉದ್ದೇಶಗಳೆಂದರೆ ಆರೋಗ್ಯ ವಿಜ್ಞಾನಗಳ ಕಲಿಕೆ ಮತ್ತು ಸಂಶೋಧನೆಗಳನ್ನು ಉನ್ನತೀಕರಣಗೊಳಿಸುವುದು ಮತ್ತು ಎಲ್ಲ ಆರೋಗ್ಯ ವಿಜ್ಞಾನ ಶಾಖೆಗಳ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪ್ರಸಾರ ಮಾಡುವುದು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿರುವ ವೈದ್ಯಕೀಯ, ದಂತವಿಜ್ಞಾನ, ಆಯುರ್ವೇದ, ಹೋಮಿಯೋಪತಿ, ಯುನಾನಿ, ಶುಶ್ರೂಷೆ, ಔಷಧೀಯ ವಿಜ್ಞಾನ, ಆಸ್ಪತ್ರೆ ಆಡಳಿತ, ಪ್ರಕೃತಿ ಚಿಕಿತ್ಸೆ, ಯೋಗ ಮತ್ತು ಅಂಗಸಾಧನ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಹಾಗೂ ಆರೋಗ್ಯ ವಿಜ್ಞಾನಗಳ ನಾನಾ ವಿಭಾಗಗಳ ಪದವಿ ಮತ್ತು ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಪದವಿ ಸೇರಿದಂತೆ ಎಲ್ಲ ನಿಕಾಯ, ಅಧ್ಯಯನ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಒಂದು ಸಂಸ್ಥೆಯ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಡಿಸಿರುವುದು ಈ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕಾರ್ಯವ್ಯಾಪ್ತಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ಮೊದಲು ವೈದ್ಯಕೀಯ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತಿದ್ದ 261 ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಈಗ ಈ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದೊಂದಿಗೆ ಸಂಯೋಜನೆಗೊಂಡಿವೆ. ಎಸ್. ಕಾಂತಾ ಈ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಪ್ರಥಮ ಕುಲಪತಿ (1996-99). ಇವರು ಈ ಬೃಹತ್ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮುನ್ನಡೆಸಿದರು. ಅನಂತರ ಎಸ್. ಚಂದ್ರಶೇಖರಶೆಟ್ಟಿಯವರು ಕುಲಪತಿಗಳಾಗಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು (1999). ಬಲವೀರ ರೆಡ್ಡಿಯವರು ಈಗಿನ ಕುಲಪತಿ.

ಪ್ರತಿವರ್ಷ 12,000 ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಪದವಿ ತರಗತಿಗಳಿಗೂ 2000 ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ತರಗತಿಗಳಿಗೂ ಸೇರುತ್ತಿರುವ ಈ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗ, ಮೌಲ್ಯಮಾಪನ ವಿಭಾಗ, ಹಣಕಾಸು ವಿಭಾಗ, ಅಧ್ಯಯನಾಭಿವೃದ್ಧಿ ವಿಭಾಗ, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಯೋಗಕ್ಷೇಮ ಮತ್ತು ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸಂಪರ್ಕ ವಿಭಾಗ, ಸಂಶೋಧನೆ ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಯನ ವಿಭಾಗ, ಎನ್.ಎಸ್.ಎಸ್., ಕ್ರೀಡಾ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ವಿಭಾಗ, ಗಣಕ ಕೇಂದ್ರ, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ ಮತ್ತು ಉತ್ತಮ ಗ್ರಂಥಾಲಯ ಮತ್ತು ಮಾಹಿತಿ ಕೇಂದ್ರವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಆರೋಗ್ಯ ವಿಜ್ಞಾನಗಳ ಬೋಧನೆಯಲ್ಲಿ ಉನ್ನತಿ ಸಾಧಿಸುವುದೇ ಪರಮಗುರಿಯಾಗುಳ್ಳ ಈ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಲಾಂಛನ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಮತ್ತು ಪೌರ್ವಾತ್ಯ ಆರೋಗ್ಯ ವಿಜ್ಞಾನಗಳ ಸಂಗಮದ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿದೆ. ನಮಗೆ ದೇವರು ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಪೂರ್ಣಾಯುಷ್ಯವನ್ನು ಪರಿಪೂರ್ಣ ಆರೋಗ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಅನುಭವಿಸೋಣ ಎಂಬ ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಶಾಂತಿಮಂತ್ರವೇ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಧ್ಯೇಯವಾಗಿದೆ.

ರಾಜೀವ್‌ಗಾಂಧಿ ಆರೋಗ್ಯ ವಿಜ್ಞಾನಗಳ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ

ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 75 ಆಯುರ್ವೇದ, 324 ನರ್ಸಿಂಗ್, 45 ದಂತವೈದ್ಯ, 78 ಫಾರ್ಮಸಿ, 5 ಯುನಾನಿ, 13 ಹೋಮಿಯೋಪತಿ, 36 ವೈದ್ಯ (ಎಂಬಿಬಿಎಸ್) ಕಾಲೇಜುಗಳೂ 65 ಪ್ಯಾರಾಮೆಡಿಕಲ್ ಹಾಗೂ ಫಿಸಿಯೋಥೆರಪಿ, 3 ಯೋಗ ಹಾಗೂ ಪ್ರಕೃತಿ ಚಿಕಿತ್ಸಾ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ಇದ್ದು ಒಟ್ಟು 644 ವೈದ್ಯಕೀಯ ಕಾಲೇಜುಗಳು ಈ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಸೇರಿವೆ.

*

ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರು: ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಪಟ್ಟಣ. ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಸೇರಿದ್ದ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು 1997ರ ಆಗಸ್ಟ್ 24ರಂದು ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದ ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಸೇರಿತು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆಯೂ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಹಾವೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕೂ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಹಿರೇಕೆರೂರು ಮತ್ತು ಬ್ಯಾಡಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಸುತ್ತುವರೆದಿವೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕುಪ್ಪೇಲೂರು, ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರು ಮತ್ತು ಮೆಡ್ಲೇರಿ- ಈ ಹೋಬಳಿಗಳೂ 103 ಗ್ರಾಮಗಳೂ ಇವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 904 ಚ.ಕಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 3,04,990. ಇದರಲ್ಲಿ 2,08,641 ಗ್ರಾಮಸ್ಥರು, 96,349 ಪಟ್ಟಣವಾಸಿಗಳು.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೆಚ್ಚು ಭಾಗ ಮಲೆನಾಡ ಸೆರಗಿನ ಪ್ರದೇಶ. ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಲಪಾರ್ಶ್ವದ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಅದು ಮೊದಲು ದಕ್ಷಿಣದ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ತುಮ್ಮಿನಕಟ್ಟೆ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸಂಪರ್ಕಹೊಂದಿ ಹರಿಹರ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ, ಹಡಗಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳನ್ನು ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ ಬೇರ್ಪಡಿಸುವ ರೇಖೆಯಾಗಿ ಹರಿದು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಚೌಡದಾನಪುರದ ಬಳಿ ಹಾವೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗಡಿ ಮುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಕುಮುದ್ವತಿ ನದಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯನ್ನು ಮುದೇನೂರಿನ ಬಳಿ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರಿನ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕಿರುವ ಅಸುಂಡಿ ಕೆರೆ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವಕ್ಕಿರುವ ಮೆಡ್ಲೇರಿ ಕೆರೆಗಳು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಬಹಳಷ್ಟು ಸಹಾಯಕವಾಗಿವೆ. ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 632 ಮಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸು. 125 ಚ.ಕಿಮೀ ಮೀಸಲು ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶ ಮತ್ತು ಸು. 55 ಚ.ಕಿಮೀ ಹುಲ್ಲುಗಾವಲಿನ ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶ ಇವೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅರಣ್ಯಗಳ ಬೆಲೆಬಾಳುವ ಇತರ ಉಪಯುಕ್ತ ಮರಗಳೊಡನೆ ಗಂಧದ ಮರವೂ ಹೆಚ್ಚು ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ಕಪ್ಪು ಮತ್ತು ಕೆಂಪು ಮಸಾರಿ ಮಣ್ಣಿನ ಫಲವತ್ತಾದ ಭೂಮಿಯಿದ್ದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಜೋಳ, ಗೋದಿ, ಬತ್ತ, ಸೇಂಗಾ, ಹತ್ತಿ, ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳು ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ರಾಗಿ, ವಿವಿಧ ತರಕಾರಿಗಳು ಮತ್ತು ಫಲಗಳು ಇತರ ಬೆಳೆಗಳು.

ತುಂಗಭದ್ರಾ ಮತ್ತು ಕುಮುದ್ವತಿ ನದಿಗಳು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ನೀರನ್ನೊದಗಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ನದಿಗಳಿಂದ ಮತ್ಸ್ಯೋದ್ಯಮವೂ ತಕ್ಕಮಟ್ಟಿಗೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಪಶುಪಾಲನೆ ವ್ಯವಸಾಯದಂತೆ ಒಂದು ಉಪಪ್ರಧಾನ ಕಸಬಾಗಿದೆ.

ಬೆಂಗಳೂರು-ಬೆಳಗಾಂವಿ ಹೆದ್ದಾರಿ ಹಾಗೂ ರೈಲುಹಾದಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮೂಲಕ ಆಗ್ನೇಯ-ವಾಯುವ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹಾದುಹೋಗುತ್ತದೆ. ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರಿನಿಂದ ಗುತ್ತಲ, ಬ್ಯಾಡಗಿ, ಕೋಡ, ಮಾಸೂರು, ಹೊನ್ನಾಳಿಗಳಿಗೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗಗಳು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಇತರ ಮುಖ್ಯ ರಸ್ತೆಗಳು.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಐರಣಿ **(ನೋಡಿ)** ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರಿನ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಸು. 22ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ತುಂಗಭದ್ರಾನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಇಲ್ಲೊಂದು ಹಳೆಯ ಕೋಟೆ ಇದೆ. ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರಿನ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಸು. 22ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಚೌಡದಾನಪುರ **(ನೋಡಿ)** ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರಿಗೆ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಸು. 13ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಗುಡ್ಡ ಗುಡ್ಡಾಪುರದಲ್ಲಿ (ದೇವರಗುಡ್ಡ) ಮಲ್ಲಾರಿ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಜಾತ್ರೆ ಸೇರುವುದು. ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರಿನ ವಾಯವ್ಯದಲ್ಲಿ ಸು. 5ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಹುಲಿಹಳ್ಳಿಯ ಹಳೆಯ ಕೋಟೆ, ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಇವೆ. ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರಿನ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಸು. 15ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಮೆಡ್ಲೇರಿ ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ತಯಾರಾಗುವ ಕಂಬಳಿಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಮೆಡ್ಲೇರಿಯಲ್ಲಿರುವ ಕೆರೆಗೆ 2,250' ಉದ್ದ 41' ಎತ್ತರವಿರುವ ಅಣೆಕಟ್ಟಿದೆ.

ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಮುಖ್ಯಪಟ್ಟಣ. ಧಾರವಾಡದಿಂದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 125 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಪುಣೆ-ಬೆಂಗಳೂರು ರೈಲ್ವೆ ಮಾರ್ಗ ಹಾಗೂ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿ ಈ ಪಟ್ಟಣದ ಮೂಲಕ ಹಾದುಹೋಗಿವೆ. ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ 46,001 ಗಂಡಸರು, 43,593 ಹೆಂಗಸರಿದ್ದು ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 89,594.

ಈ ಪಟ್ಟಣ ಪುರಸಭಾಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದರ ಸುತ್ತಮುತ್ತ ಹತ್ತಿ ಹಾಗೂ ಸೇಂಗಾ ಹೇರಳವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿ ಅರೆಯುವ ಜಿನ್ನುಗಳು ಮತ್ತು ಸೇಂಗಾ ಎಣ್ಣೆಯ ಮಿಲ್ಲುಗಳು ಇವೆ. ಈ ಪಟ್ಟಣ ಹತ್ತಿ, ಸೇಂಗಾ, ಗೋದಿ, ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ ಹಾಗೂ ಬಟ್ಟೆ ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರಿನ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಇರುವ ದಾವಣಗೆರೆ ಅತ್ಯಂತ ಸಮೀಪವಾಗಿದ್ದು ಆ ನಗರದೊಂದಿಗೆ ವ್ಯಾಪಾರದ ಸಂಪರ್ಕ ಹೆಚ್ಚು.

ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಈ ಊರಿನ ಪ್ರಾಚೀನ ಹಾಗೂ ಮುಖ್ಯ ದೇವಾಲಯ. ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿರುವ ಹಜರತ್ ಜಮಾಲ್ ಷಾ ವಲೋ ಎಂಬ ಸಂತರ ಸಮಾಧಿ ಪವಿತ್ರಕ್ಷೇತ್ರವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಮೊಹರಂ ಹಬ್ಬದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಜಾತ್ರೆ ಸೇರುತ್ತದೆ. **(ಎಂ.ಎಸ್ಎಚ್.;ಎಸ್.ಎ.ಎನ್.)**

ರಾಧಾಕೃಷ್ಣ, ಬಿ.ಪಿ.: 1918– . ಭಾರತದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಭೂವಿಜ್ಞಾನಿ. ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ಬೆಂಗಳೂರು ಪುಟ್ಟಯ್ಯ ರಾಧಾಕೃಷ್ಣ. ಇವರು 1918 ಏಪ್ರಿಲ್ 30ರಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಪುಟ್ಟಯ್ಯ, ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ಸರ್ಕಾರಿ ಮುದ್ರಣಾಲಯದ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿದ್ದವರು.

ರಾಧಾಕೃಷ್ಣ ಅವರ ಆರಂಭಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ಅನಂತರ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಭೂವಿಜ್ಞಾನವನ್ನು ಐಚ್ಛಿಕ ವಿಜ್ಞಾನವನ್ನಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬಿ.ಎಸ್ಸಿ. (ಆನರ್ಸ್) ಪದವಿಯನ್ನು ಮೊದಲ ದರ್ಜೆಯಲ್ಲಿ ಗಳಿಸಿಕೊಂಡರು (1937). ಜೊತೆಗೆ ಚಿನ್ನದ ಪದಕವನ್ನೂ ಪಡೆದರು. ಅನಂತರ ತಮ್ಮ 19ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಆಗಿನ ಮೈಸೂರು ಭೂವಿಜ್ಞಾನ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿ (ಈಗಿನ ಗಣಿ ಮತ್ತು ಭೂವಿಜ್ಞಾನ ಇಲಾಖೆ) ಭೂ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣ ಸಹಾಯಕರಾಗಿ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಸೇರಿದರು. ಇದೇ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಸತತವಾಗಿ 37 ವರ್ಷಗಳ ದೀರ್ಘಾವಧಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರಲ್ಲದೆ ಕೊನೆಯ ಹತ್ತುವರ್ಷಗಳು ಆ ಇಲಾಖೆಯ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿಯೂ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿ 1974ರಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು.

ಇವರು ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿದ್ದ ಹತ್ತುವರ್ಷಗಳ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಗಣಿ ಮತ್ತು ಭೂವಿಜ್ಞಾನ ಇಲಾಖೆ ಸರ್ವತೋಮುಖ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ಕಂಡಿತು. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಜಲ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣಾ ಘಟಕ ಮತ್ತು ಲಘು ಖನಿಜಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಗಳು ಸ್ಥಾಪನೆಗೊಂಡವು (1966). ಇವರ ಸೇವಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಇಂಗಳಧಾಳ, ಕಲ್ಯಾಡಿ ಮತ್ತು ತಿಂಥಿಣಿಗಳಲ್ಲಿ ತಾಮ್ರದ ಗಣಿಗಳು ಪ್ರಾರಂಭವಾದುವು. ಇವರು ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲೂ ಗಣಿ ಮತ್ತು ಭೂವಿಜ್ಞಾನ ಇಲಾಖೆಯ ಉಪಕಛೇರಿಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಅಂತರ್ಜಲ ಭೂವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಭೂಪಟವನ್ನು ತಯಾರಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಇಲಾಖೆಯ ವಿವಿಧ ಯೋಜನೆಗಳಿಂದ ರಾಜ್ಯದ ಬೊಕ್ಕಸಕ್ಕೆ ಆದಾಯ ಗಳಿಸುವಲ್ಲಿ ಗಣಿ ಮತ್ತು ಭೂವಿಜ್ಞಾನ ಇಲಾಖೆ ಎರಡನೆಯ

ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುವಂತೆ ಆ ಇಲಾಖೆಯನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿದರು. ಭಾರತದ ವಿವಿಧ ರಾಜ್ಯ ಭೂವಿಜ್ಞಾನ ಇಲಾಖೆಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಮೈಸೂರು ಭೂವಿಜ್ಞಾನ ಇಲಾಖೆ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಇಲಾಖೆಯೆಂದು ಹೆಸರು ಪಡೆಯಲು ಇವರು ಕಾರಣರಾದರು.

ರಾಜ್ಯದ ಉದ್ದಗಲಕ್ಕೂ ಪ್ರಸರಿಸಿರುವ ವಿವಿಧ ಶಿಲಾಸಮುದಾಯಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಹುದುಗಿರುವ ನಾನಾ ಬಗೆಯ ಖನಿಜಸಂಪತ್ತು ಮತ್ತು ರತ್ನಗಳನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದ ಇವರು ಕ್ರಮಬದ್ಧ ಗಣಿಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಿದರು. ಇದರ ಸಲುವಾಗಿ ಖನಿಜಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಂಡಳಿ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು 1953ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಅದು ಈಗ ಮೈಸೂರು ಮಿನರಲ್ಸ್ ಲಿಮಿಟೆಡ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕಾರ್ಯಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಕಾಳೀ, ಘಟಪ್ರಭಾ, ಮಲಪ್ರಭಾ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣಾನದಿಗಳ ಅಣೆಕಟ್ಟುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಇವರು ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಭೂಸರ್ವೇಕ್ಷಣಾ ವರದಿಗಳೂ ಇಂದಿಗೂ ಅತ್ಯುತ್ತಮವೆನಿಸಿವೆ.

ಇವರು ಸರ್ಕಾರಿ ಸೇವೆಯಿಂದ ನಿವೃತ್ತರಾದ ಬಳಿಕ, ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ಇವರನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕ ತಾಮ್ರನಿಕ್ಷೇಪ ಒಕ್ಕೂಟ ಮತ್ತು ಭಾರತ ಚಿನ್ನದ ಗಣಿ ನಿಯಮಿತ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ಅಧ್ಯಕ್ಷ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಾಹಕ ನಿರ್ದೇಶಕರನ್ನಾಗಿ ನೇಮಕಮಾಡಿತು (1976–79). ಇವರ ನಿರ್ದೇಶನದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇಂಗಳಧಾಳ ಮತ್ತು ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಯಾಡಿ ತಾಮ್ರದ ಗಣಿಗಳ ಕಾರ್ಯಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ಸಮಗ್ರ ಹಾಗೂ ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದು ಉತ್ಪಾದನಾಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಅಧಿಕಗೊಂಡಿತು. ಇಂಗಳಧಾಳದಲ್ಲಿ ಲೋಹಸಂಸ್ಕರಣ ಘಟಕವೂ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಯಿತು.

ಇವರು ಭಾರತ ವ್ಯವಸಾಯೋತ್ಪನ್ನ ಹಣಕಾಸು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಕೋರಿಕೆ ಮೇರೆಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ, ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ, ತಮಿಳುನಾಡು. ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಜಲ ಲಭಿಸುವ ತಾಣ, ಜಲೋದ್ಧಾರಣಾ ವಿಧಾನ, ಬಳಸುವ ರೀತಿ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಮೇಲೆ ಸಮೀಕ್ಷಾ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿ, ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮೀಣ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕುಡಿಯುವ ನೀರನ್ನು ಒದಗಿಸುವ ಬಗ್ಗೆ ಶೋಧನಾಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಡೆಸಿ ಕೊಟ್ಟರು. ಹೀಗಾಗಿ ಇವರಿಗೆ ಅಂತರ್ಜಲ ಭಗೀರಥ ಎಂಬ ಬಿರುದೂ ಬಂತು.

ಇವರು ಇಲಾಖೆಯ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲೇ ಭೂವಿಜ್ಞಾನ ಅಧ್ಯಯನ ಮತ್ತು ಸಂಶೋಧನೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿ ತಮ್ಮ ಸಂಶೋಧನ ಲೇಖನಗಳಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ, ಪದವಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳನ್ನು ಪಡೆದರು. ಈಗಿನ ರಾಮನಗರದಿಂದ (ಹಿಂದಿನ ಕ್ಲೋಸ್‌ಪೇಟೆ) ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರುವರೆಗೆ ಅನೂಚಾನವಾಗಿ ಹಬ್ಬಿರುವ ಕಣಶಿಲೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಸಿ.ಎಸ್. ಪಿಚ್ಚುಮುತ್ತುರವರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಸಂಶೋಧನೆಯನ್ನು ನಡೆಸಿದರು. ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಇವರು ಮಂಡಿಸಿದ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧಕ್ಕೆ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ 1954ರಲ್ಲಿ ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪದವಿ ನೀಡಿತು. ಇವರು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮತ್ತು ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ನಿಯತಕಾಲಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವ ಸಂಶೋಧನ ಲೇಖನಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಮುನ್ನೂರಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಿವೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ಹಬ್ಬಿರುವ ಆರ್ಷೇಯಕಲ್ಪದ ಶಿಲೆಗಳ ಜಟಿಲಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನು ಸಮಂಜಸವಾಗಿ, ವೈಜ್ಞಾನಿಕವಾಗಿ ಹಾಗೂ ವಿಮರ್ಶಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಸಂಶೋಧನೆ ಮಾಡಿರುವ ಇವರ ಪ್ರತಿಭೆಯನ್ನು ಗೌರವಿಸಿ ಧನಬಾದ್‌ನ ಇಂಡಿಯನ್ ಸ್ಕೂಲ್ ಆಫ್ ಮೈನ್ಸ್ ಸಂಸ್ಥೆ 1992ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಗೌರವ ಡಾಕ್ಟರ್ ಆಫ್ ಸೈನ್ಸ್ ಪದವಿಯನ್ನು ನೀಡಿತು. ಇಂಡಿಯನ್ ಸೈನ್ಸ್ ಅಕಾಡಮಿ 1956ರಲ್ಲಿ ಇವರನ್ನು ತನ್ನ ಗೌರವ ಸದಸ್ಯರನ್ನಾಗಿ ಆರಿಸಿತು. ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಇವರಿಗೆ 1971ರಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಖನಿಜಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ (ನ್ಯಾಷನಲ್ ಮಿನರಲ್ ಅವಾರ್ಡ್) ಮತ್ತು 1991ರಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಶ್ರೀ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿತು. ಇಂಡಿಯನ್ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಅಕಾಡಮಿ ಆಫ್ ಸೈನ್ಸ್ ಸಂಸ್ಥೆ 1972ರಲ್ಲಿ ಇವರನ್ನು ತನ್ನ ಗೌರವ ಸದಸ್ಯರನ್ನಾಗಿ ಆರಿಸಿ ಗೌರವಿಸಿತು. ಲಂಡನ್ನಿನ ಭೂವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಸಂಘ 1986ರಲ್ಲೂ ಅಮೆರಿಕ ಸಂಯುಕ್ತ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳ ಭೂವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಸಂಘ 1988ರಲ್ಲೂ ಇವರನ್ನು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಗೌರವ ಸದಸ್ಯರನ್ನಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಿದವು. ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ 1974ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ. 1990ರಲ್ಲಿ ಕಲ್ಕತ್ತದ ಏಷ್ಯಾಟಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿ ಇವರಿಗೆ ಪ್ರಮಥನಾಥ್ ಬೋಸ್ ಚಿನ್ನದಪದಕವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಗೌರವಿಸಿತು. ನವದೆಹಲಿಯ ಇಂಡಿಯನ್ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಸೈನ್ಸ್ ಅಕಾಡಮಿ, 1993ರಲ್ಲಿ ಭೂವಿಜ್ಞಾನದಲ್ಲೇ ಅತಿಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾದ ಡಿ.ಎನ್. ವಾಡಿಯ ಚಿನ್ನದ ಪದಕವನ್ನು ಇವರಿಗೆ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ. ವಿಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ತಂತ್ರಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯೆನಿಸಿರುವ ಸರ್.ಎಂ. ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯೂ ಇವರಿಗೆ ಸಂದಿದೆ. ಕೆನಡದ ಖ್ಯಾತ ಭೂವಿಜ್ಞಾನಿ ಎ.ಡಿ. ಗೆನ್ನಿನ್ ಮತ್ತು ಸಹೋದ್ಯೋಗಿಗಳು 1985ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಕೋಲಾರದ ಚಿನ್ನದಗಣಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣೆ ನಡೆಸಿ ಪತ್ತೆ ಮಾಡಿದ ಒಂದು ಹೊಸವರ್ಗದ ಖನಿಜಕ್ಕೆ ರಾಧಾಕೃಷ್ಣೈಟ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿಟ್ಟರು.

ಭಾರತ ಉಪಖಂಡದ ಭೂಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಖನಿಜಸಂಪತ್ತಿನ ತವರುಮನೆ ಎನಿಸಿದ ಆರ್ಷೇಯಕಲ್ಪದ ಶಿಲಾಸಮೂಹಗಳ ಮೇಲೆ ರಾಧಾಕೃಷ್ಣ ಅವರು ಬರೆದ ಲೇಖನಗಳು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಮತ್ತು ಪೌರಾತ್ಯ ಭೂವಿಜ್ಞಾನಿಗಳ ಪ್ರಶಂಸೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿವೆ. ಇವರು ಯುನೈಟೆಡ್ ಕಿಂಗ್‌ಡಮ್‌ನ ಲ್ಯಾಕ್ಯಾನ್‌ಸ್ಟರ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಟೋ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ನಡೆದ, ಭೂಮಿಯ ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸವನ್ನು ಕುರಿತ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರು (1975). ಅನಂತರ ಅಮೆರಿಕ ಸಂಯುಕ್ತ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳ ಉತ್ತರ ಕ್ಯಾರೊಲೀನ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಆಹ್ವಾನದ ಮೇರೆ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಆಗ್ನೇಯ ಏಷ್ಯದ ಭೂವಿಜ್ಞಾನ ಕುರಿತ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಅನೇಕ ವಿದ್ವತ್ಪೂರ್ಣ ಭಾಷಣಗಳನ್ನು ನೀಡಿದರು. ಭಾರತ ಮತ್ತು ರಷ್ಯದೇಶಗಳ ಸಂಯುಕ್ತ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಹೈದರಾಬಾದಿನಲ್ಲಿರುವ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಜಿಯೋಫಿಸಿಕಲ್ ರಿಸರ್ಚ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಆರ್ಷೇಯ ಶಿಲಾವರ್ಗದ ಭೂರಸಾಯನ ಸಂಶೋಧನೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಯೋಜನೆಯ ರೂವಾರಿಯಾಗಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು (1976–81). 1982ರಲ್ಲಿ ಭಾರತ–ಕೆನಡಗಳ ಸಂಯುಕ್ತ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ನಡೆದ, ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಪ್ರಾಗ್ಜೀವಿ ಶಿಲೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ಕಾರ್ಯಾಗಾರದ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ ಅನೇಕ ವಿದ್ವದ್ಗೋಷ್ಠಿಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿದರು. 1984ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದಲ್ಲಿ ಭಾರತ ಭೂವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಸಂಘದ ವತಿಯಿಂದ ನಡೆದ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಸ್ಟಲ್ ಎವಲ್ಯೂಷನ್ ಅಂಡ್ ಮೆಟಲರ್ಜಿ ಎಂಬ ವಿಚಾರದ ಬಗ್ಗೆ ವಿಚಾರಪೂರಿತವಾದ ಭಾಷಣ ಮಾಡಿ ತಮ್ಮ ಸಂಶೋಧನಾನುಭವದ ಹರಹನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದ್ದರು.

ಭೂವಿಜ್ಞಾನಿಗಳನ್ನು ಸಂಘಟಿಸಿ ಭೂವಿಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪ್ರಚುರಪಡಿಸುವಲ್ಲಿ ಇವರು ಮಾಡಿದ ಕೆಲಸ ಸ್ಮರಣೀಯವಾದುದು. 1950ಕ್ಕೂ ಮೊದಲೇ ಮೈಸೂರು ಭೂವಿಜ್ಞಾನಿಗಳ ಸಂಘವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ, ಅದರ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ ಭೂವೈಜ್ಞಾನಿಕ ವಿಷಯಗಳ ಪ್ರಕಟಣೆಗಾಗಿ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಯೊಂದನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಜಿಯಲಾಜಿಕಲ್ ಸೊಸೈಟಿ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು 1958ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಅದರ ಮೊದಲ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ, ಭಾರತದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಭೂವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಸಂಶೋಧನೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಪಂಚಾ

ದ್ಯಂತ ಪ್ರಚುರಪಡಿಸಲು ಮತ್ತು ಇತರ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆವ ಸಂಶೋಧನೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ನೆರವಾಗುವಂತೆ ಜರ್ನಲ್ ಆಫ್ ಜಿಯಲಾಜಿಕಲ್ ಸೊಸೈಟಿ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯ ಎಂಬ ತ್ರೈಮಾಸಿಕವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಅದು ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಯಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿತು. ಭೂವಿಜ್ಞಾನ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ವಿವಿಧ ರಾಜ್ಯಗಳ ಭೂವಿಜ್ಞಾನ ಖನಿಜಸಂಪತ್ತು, ಭೂವಿನ್ಯಾಸ, ಭೂವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣ ಕೈಪಿಡಿ, ಅಂತರ್ಜಲ, ಆರ್ಥಿಕ ಭೂವಿಜ್ಞಾನ, ಭೂಕಂಪನ ಮುಂತಾದ ಅಮೂಲ್ಯ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ರಾಧಾಕೃಷ್ಣ ಅವರು ಕನ್ನಡದಲ್ಲೂ ಉತ್ತಮ ಬರೆಹಗಾರರು ಹಾಗೂ ವಾಗ್ಮಿಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಮೊದಲ ಕನ್ನಡ ಕೃತಿ ನನ್ನ ತಂದೆ ಎಂಬುದು ತಮ್ಮ ತಂದೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಬರೆದದ್ದು. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ಡಾರ್ವಿನ್, ಸಿ.ವಿ. ರಾಮನ್, ಶ್ರೀನಿವಾಸ ರಾಮಾನುಜನ್, ಬಿ.ಜಿ.ಎಲ್.ಸ್ವಾಮಿ ಇವರನ್ನು ಕುರಿತ ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡಮಿ 1989ರಲ್ಲಿ ಇವರ ರಾಮನ್ ಪುಸ್ತಕಕ್ಕೆ ಬಹುಮಾನ ನೀಡಿದೆ. ಅಂತರ್ಜಲ ಎಂಬುದು ಭೂಜಲವಿಜ್ಞಾನದ ಮೇಲೆ ಬರೆದ ಒಂದು ಪುಸ್ತಕ. ಭೂವಿಜ್ಞಾನಕ್ಷೇತ್ರ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳೆರಡರಲ್ಲೂ ಇವರು ಸಲ್ಲಿಸಿರುವ ಸೇವೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಇವರಿಗೆ ಮೈಸೂರು ನಗರದ ದೇಜಗೌ ಟ್ರಸ್ಟ್ ವಿಶ್ವಮಾನವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ (1997). ಕರ್ನಾಟಕದ ವಿಜ್ಞಾನ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿಯೂ ಇವರು ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ಕಾಮಕೋಟಿ ಪ್ರಭ ಎಂಬ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಇವರಿಗಿರುವ ಪಾಂಡಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿ.

*

ರಾಧಾಕೃಷ್ಣ, ಸಿ.: 1928– . ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಂಗೀತ, ನೃತ್ಯ, ನಾಟಕ ಕಲಾವಿದರು. 1928 ಜನವರಿ 23ರಂದು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಬಿ.ಆರ್. ಚೆನ್ನಯ್ಯ, ತಾಯಿ ಚೆಲ್ಲಮ್ಮ. ಚಿಕ್ಕ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ತಾಯಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಇವರು ತಮ್ಮ ಎರಡನೆಯ ತಾಯಿಯ ಬಳಿ ಬೆಳೆದರು. ತಾಯಿಗಿದ್ದ ಅಪಾರ ಸಂಗೀತ ಆಸಕ್ತಿ ಇವರು ಚಿಕ್ಕ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ಸಂಗೀತ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆಯಲು ಸಹಾಯವಾಯಿತು. ತಾವರೆಕೆರೆ ರಾಮರಾಯರು ಇವರ ಮೊದಲ ಗುರು. ಇವರ ಕಂಠ ಮಾಧುರ್ಯವನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿದ ಸೋದರಮಾವ ಗುಂಡಪ್ಪ ಇವರಿಗೆ ಉನ್ನತ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ ಹಾಗೂ ನೃತ್ಯ ಶಿಕ್ಷಣಗಳು ಮನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಲಭಿಸುವಂತೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿದರು. ಮುಂದೆ ಸರ್ಕಾರಿ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಉದ್ಯೋಗಕ್ಕೆ ಸೇರುವಂತಾದರೂ ಇವರು ಸಂಗೀತ, ನೃತ್ಯ ಕಲಿಕೆಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಬಿಡಲಿಲ್ಲ. ಇವರ ಸಂಗೀತಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಚಿಂತನಪಲ್ಲಿ ರಾಮಚಂದ್ರರಾಯರ ಸಹಾಯ, ಸಹಕಾರ, ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಗಳೆಲ್ಲ ಲಭಿಸಿದವು. ಇವರ ಅಭಿನಯ ಹಾಗೂ ಜಾವಳಿ ಪದಗಳ ಕಲಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇವರ ಬಂಧುಗಳೆನಿಸಿದ್ದ ಪದ್ಮಮ್ಮ, ನಾಗಮ್ಮ ಇವರುಗಳ ಬೋಧನೆ, ಸಹಕಾರಗಳು ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಲಭಿಸಿದವು.

ರಾಧಾಕೃಷ್ಣ ಅವರು ತಮ್ಮ 17ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ ಕಛೇರಿಗಳನ್ನೂ 18ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನೃತ್ಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನೂ ನೀಡಲು ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಗುಬ್ಬಿವೀರಣ್ಣ ಅವರ ಕಂಪನಿನಾಟಕಗಳಲ್ಲೂ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಅತೀವ ಆಸಕ್ತಿಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಿದ ಇವರ ತಂದೆ ಸಿ.ಆರ್.ಕೆ. ಕಲಾಸಂಘ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಹುಟ್ಟುಹಾಕಿದರು. ಆದರೆ ಈ ಸಂಸ್ಥೆ ಹೆಚ್ಚುಕಾಲ ಉಳಿಯಲಿಲ್ಲ. ಹಾಗಾಗಿ ಇವರ ಒಲವೆಲ್ಲ ನೃತ್ಯ, ಸಂಗೀತಗಳ ಮೇಲೆ ಹೆಚ್ಚು ಕೇಂದ್ರೀಕೃತವಾಯಿತು. ಮುಂದೆ ಚಿತ್ತರಂಜನಿ ಕಲಾಕ್ಷೇತ್ರವೆಂಬ ನಾಟ್ಯಶಾಲೆಯನ್ನು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು (1956). ಜನರನ್ನು ಮಂತ್ರಮುಗ್ಧರನ್ನಾಗಿಸುವ ನೃತ್ಯವೈಖರಿ ಇವರದ್ದು.

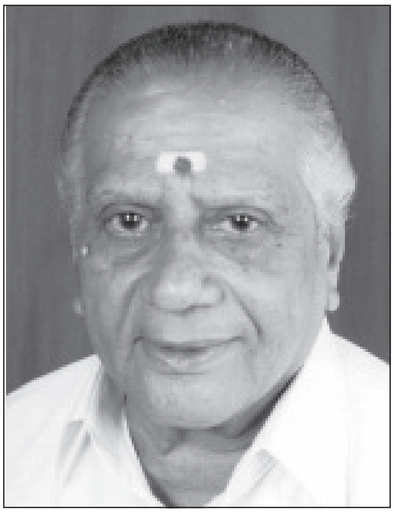

ಶಿವಲಿಂಗಸಾಕ್ಷಿ, ಹಂಸಗೀತೆ, ಸಂಘರ್ಷ, ಕಾವೇರಿ ಮೊದಲಾದ ಹಲವು ಚಲನಚಿತ್ರಗಳಿಗೆ ನೃತ್ಯನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದ ಗರಿಮೆ ಇವರದು. ಕಾಶ್ಮೀರದಿಂದ ಕನ್ಯಾಕುಮಾರಿಯವರೆಗೂ ದೇಶ ಸಂಚಾರ ಮಾಡಿ ನೃತ್ಯ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಜೊತೆಗೆ ಮದುರೆ, ಮದರಾಸು, ಬೆಂಗಳೂರುಗಳಲ್ಲಿ ಆರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ನೃತ್ಯ ಪಾಠಮಾಡುವ ಮೂಲಕ ಬೆಂಗಳೂರುಡ್ಯಾನ್ಸ್‌ಮಾಸ್ಟರ್ ಎಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಪಡೆದಿದ್ದರು. ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗೀತ ನೃತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ಪ್ರೌಢ ಶಿಕ್ಷಣಮಂಡಲಿಯಿಂದ ನೃತ್ಯ ಪರೀಕ್ಷಾ ಸಮಿತಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರ ಕಲಾಸೇವೆಗಾಗಿ ಹಲವಾರು ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಗೌರವಗಳು ಲಭಿಸಿವೆ. ಸಂಗೀತ ನೃತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1983), ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1989), ಮದರಾಸಿನ ಕಪಾಲಿ ಫೈನಾರ್ಟ್ಸ್ ನೀಡಿದ ನೃತ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಅಚಲಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಶಾಂತಲಾ ಆರ್ಟ್ಸ್ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಶಾಂತಲಾ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಬೆಂಗಳೂರಿನ ತಮಿಳು ಸಂಘದ ನಾಟ್ಯಕಲೈಮಾಮಣಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ನೃತ್ಯಕಲಾ ಪರಿಷತ್ತಿನ ನಾಟ್ಯ ಶಿರೋಮಣಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ಶಾಂತಲಾ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (2003) ಮೊದಲಾದವು ಇವರಿಗೆ ದೊರೆತ ಪ್ರಮುಖ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು. ಇವರ ನೃತ್ಯನಿರ್ದೇಶನದಲ್ಲಿ ಮೂಡಿಬಂದ ಕಾಳಿದಾಸನ ಕೃತಿದರ್ಶನ, ವಿಷಕನ್ಯೆ, ಶಾಂತಲಾ, ಪದ್ಮಾವತೀಪರಿಣಯ ಮೊದಲಾದ ನೃತ್ಯ ನಾಟಕಗಳು ಇಂದಿಗೂ ಜನರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅಚ್ಚಳಿಯದೆ ಉಳಿದಿದೆ.

(ಎಚ್.ಆರ್.ಎಲ್.)

ರಾನಡೆ, ಆರ್.ಡಿ.: 1886–1957. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಿ. ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ರಾಮಚಂದ್ರ ದತ್ತಾತ್ರೇಯ ರಾನಡೆ. ನಿಕಟವರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಶಿಷ್ಯವೃಂದದಲ್ಲಿ ಗುರುದೇವ ಎಂದು ಖ್ಯಾತರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು 1886 ಜುಲೈ 3 ರಂದು ಜಮಖಂಡಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದರು. ಕುಶಾಗ್ರಮತಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಗಣಿತಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎ. (1907) ಮತ್ತು ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಎಂ.ಎ. (1914) ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಇವರಿಗೆ ಗ್ರೀಕ್ ಹಾಗೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಗಳ ಮೇಲೆ ಅಸಾಧಾರಣ ಪ್ರಭುತ್ವವಿತ್ತು.

1914–24ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಡೆಕ್ಕನ್ ಎಜುಕೇಶನ್ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಫರ್ಗ್ಯುಸನ್ ಹಾಗೂ ವಿಲಿಂಗ್ಡನ್ ಮಹಾವಿದ್ಯಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ತೀವ್ರ ಅನಾರೋಗ್ಯದ ಕಾರಣದಿಂದ ನೌಕರಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನಿಂಬಾಳ ಎಂಬ ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದರು. ಮತ್ತೆ ಅಲಹಾಬಾದ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಸೇವೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಿ (1927–45) ಅದೇ

ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಉಪಕುಲಪತಿಗಳಾದರು (1945–46). ಅಲಹಾಬಾದ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಇವರಿಗೆ ಡಿ.ಲಿಟ್.ಪದವಿಯನ್ನು ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ.

ಇವರಿಗೆ ಆಧ್ಯಾತ್ಮದತ್ತ ಹೆಚ್ಚಿನ ಒಲವಿತ್ತು. ಇದು ಇವರ ತಾಯಿ ಪಾರ್ವತೀದೇವಿ ಅವರಿಂದ ಬಳುವಳಿಯಾಗಿ ಬಂದಿತ್ತು. ತಮ್ಮ ಹದಿನೈದನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇಂಚಗೇರಿಯ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಉಮದಿ ಭಾವುಸಾಹೇಬ ಎಂಬ ಗುರುಗಳಿಂದ ನಾಮದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಪಡೆದು ನಿಷ್ಠೆಯಿಂದ ಸಾಧನೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದರು.

ರಾನಡೆ ಅವರ ತತ್ತ್ವದರ್ಶನ ಅದ್ವೈತ ಪರಂಪರೆಯದು. ಇವರ ದರ್ಶನವನ್ನು ಅನುಭಾವಮಾರ್ಗದ ಅದ್ವೈತ ಎಂದೂ ಆನಂದವಾದ ಎಂದೂ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಾದ ಎಂದೂ ವಿಶ್ಲೇಷಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ನೈತಿಕತೆ ಹಾಗೂ ನಾಮಸ್ಮರಣೆ– ಇವು ಇವರ ಪ್ರಕಾರ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಮಹತ್ತ್ವದ ಅಂಗಗಳು. ರಾನಡೆಯವರ ಶಿಷ್ಯವೃಂದ ಅಪಾರ. ಜಾತಿಮತಗಳನ್ನು ಗಣಿಸದೆ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಸಮಾನಭಾವದಿಂದ ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದ ಇವರು ಸಹಸ್ರಾರು ಜನರಿಗೆ ನಾಮದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಎ ಕನ್‌ಸ್ಟ್ರಕ್ಟಿವ್ ಸರ್ವೆ ಆಫ್ ಉಪನಿಷದಿಕ್ ಫಿಲಾಸಫಿ (1926), ಮಿಸ್ಟಿಸಿಸಂ ಇನ್ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ (1933), ಪಾಥ್‌ವೇ ಟು ಗಾಡ್ ಇನ್ ಹಿಂದಿ ಲಿಟರೇಚರ್ (1954), ದಿ ಭಗವದ್ಗೀತಾ ಆ್ಯಸ್ ಎ ಫಿಲಾಸಫಿ ಆಫ್ ಗಾಡ್ ರಿಯಲೈಸೇಷನ್ (1959), ಪಾಥ್ ವೇ ಟು ಗಾಡ್ ಇನ್ ಕನ್ನಡ ಲಿಟರೇಚರ್ (1960), ವೇದಾಂತ ಆ್ಯಸ್ ಎ ಕಲ್ಮಿನೇಷನ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಫಿಲಾಸಫಿಕಲ್ ಥಾಟ್ (1970)– ಇವು ಇವರ ಗ್ರಂಥಗಳು.

ರಾನಡೆ ಅವರು 1957ರ ಜೂನ್ 6ರಂದು ನಿಂಬಾಳದಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. ಇವರ ಸಹಯೋಗದಿಂದ ನಿಂಬಾಳ ಒಂದು ಪವಿತ್ರ ಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿದ್ದು ಅನೇಕ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಸಾಧಕರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತಿದೆ. **(ಪಿ.ವಿ.ಕೆ.)**

ರಾಬರ್ಟ್‌ಸನ್‌ಪೇಟೆ: ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆ ಬಂಗಾರಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕಸಬೆಯ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 15 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಪಟ್ಟಣ. ಕೋಲಾರ ಚಿನ್ನದ ಗಣಿ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಅದರ ಈಶಾನ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿದೆ. ಇದು ಸುಮಾರು ಎಪ್ಪತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಕೆ.ಜಿ.ಎಫ್. ನೈರ್ಮಲ್ಯ ಮಂಡಳಿಯ ಪುರಸಭಾ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿತ್ತು. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಪಟ್ಟಣ ಬೆಳೆದು ವಿಸ್ತರಿಸಿದ ಪ್ರಯುಕ್ತ 1964ರ ನವೆಂಬರ್ 1ರಂದು ನೈರ್ಮಲ್ಯ ಮಂಡಳಿಯಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪೌರಸಭಾ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,41,424.

ಜಾನ್ ಟೇಲರ್ ಅಂಡ್ ಕಂಪನಿ 1885ರಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನಕ್ಕಾಗಿ ಗಣಿಗಳನ್ನು ಅಗೆದಾಗ ಮೊದಲ ಸುರಂಗವನ್ನು ಉರಿಗಾಂ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ತೋಡಿದರು. ಆ ಗ್ರಾಮದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಈ ಊರು ಬೆಳೆಯಿತು. ಹಿಂದೆ ಇಲ್ಲಿಯ ಚಿನ್ನದ ಗಣಿಗಳ ಆಡಳಿತವನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ಜಾನ್ ಟೇಲರ್ ಅಂಡ್ ಕಂಪೆನಿಯ ತಾಂತ್ರಿಕ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದ ರಾಬರ್ಟ್‌ಸನ್ ಮತ್ತು ಅಂಡರ್‌ಸನ್ ಇಬ್ಬರೂ ಗಣಿ ಕಾರ್ಮಿಕರ ಯೋಗಕ್ಷೇಮದ ಬಗ್ಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಅವರಿಬ್ಬರ ಸ್ಮರಣಾರ್ಥ ಗಣಿ ಪ್ರದೇಶದ ಎರಡು ಬಡಾವಣೆಗಳಿಗೆ ಅವರ ಹೆಸರನ್ನು ಇಡಲಾಯಿತು. ಒಂದು ಭಾಗ ರಾಬರ್ಟ್‌ಸನ್ ಪೇಟೆ ಆಯಿತು.

ರಾಬರ್ಟ್‌ಸನ್‌ಪೇಟೆ ಮತ್ತು ಉರಿಗಾಂ ಈ ಎರಡಕ್ಕೂ ರೈಲ್ವೆ ನಿಲ್ದಾಣವಿದೆ. ರಾಬರ್ಟ್‌ಸನ್‌ಪೇಟೆಯಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಪುರಸಭೆ ಮಾರುಕಟ್ಟೆ ಇದೆ; ಬಾಲಕ ಹಾಗೂ ಬಾಲಕಿಯರಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ 2 ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳೂ ಒಂದು ಪ್ರಥಮ ದರ್ಜೆ ಕಲೆ, ವಿಜ್ಞಾನ ಹಾಗೂ ವಾಣಿಜ್ಯ ಕಾಲೇಜು ಇವೆ. ಈ ಪಟ್ಟಣದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 11 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಬೇತಮಂಗಲ ಕೆರೆಯಿಂದ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸುರಕ್ಷಿತ ಕುಡಿಯುವ ನೀರಿನ ಸರಬರಾಜಿದೆ. ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯುತ್ ಸೌಲಭ್ಯವಿದೆ.

ರಾಬರ್ಟ್‌ಸನ್‌ಪೇಟೆಯ ಪುರಸಭೆಗೆ ಸೇರಿರುವ ಉರಿಗಾಂ 1880ರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಗ್ರಾಮವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿರುವ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಮನಾಥನ ಕಾಲದ (13ನೆಯ ಶತಮಾನದ) ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಈ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಉರಿಗೈಯಂ ಎಂಬ ಹೆಸರಿದ್ದುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. **(ವಿ.ಜಿ.ಕೆ.)**

ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಹೆಗಡೆ: 1927–2004. ಕರ್ನಾಟಕದ ಹಿರಿಯ ರಾಜಕಾರಣಿ, ರಾಜಕೀಯ ಮುತ್ಸದ್ದಿ, ಕರ್ನಾಟಕದ ಮಾಜಿ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿ (1983–84). ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದಲ್ಲಿ ವಾಣಿಜ್ಯ ಸಚಿವರಾಗಿದ್ದವರು (1998).

ಇವರು ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಸಿದ್ದಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದೊಡ್ಮನೆಯ ರೈತ ಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿ 1927 ಆಗಸ್ಟ್ 29ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಮಹಾಬಲೇಶ್ವರ, ತಾಯಿ ಸರಸ್ವತಿ. ಇವರು ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದುದು ಉತ್ತರ ಪ್ರದೇಶದ ಕಾಶಿವಿದ್ಯಾಪೀಠದಲ್ಲಿ. ಇವರು ಎಂ.ಎ., ಎಲ್‌ಎಲ್.ಬಿ. ಪದವೀಧರರು.

ವಿಶಿಷ್ಟಶೈಲಿಯ, ನವುರಾದ ವರ್ತನೆಯಲ್ಲಿ ಪರಿಣತರಾದ ಇವರು ಚಾಣಾಕ್ಷ ರಾಜಕಾರಣಿಯೆಂದೇ ಹೆಸರಾಗಿದ್ದರು. ತಮ್ಮ ರೀತಿನೀತಿಗಳಿಂದಾಗಿ ಬಲು ತೀವ್ರವಾದ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೆ ಇವರು ಅವಕಾಶ ಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತಾರೆಂಬುದು ಹಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ತಮ್ಮ ದೀರ್ಘ ರಾಜಕೀಯ ಯಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ತೀವ್ರವಾಗಿ ಪ್ರೀತಿಸುವ ಉತ್ಕಟ ಅಭಿಮಾನಿಗಳನ್ನೂ ಪ್ರತಿರೋಧ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವ ಉಗ್ರ ವಿರೋಧಿಗಳನ್ನೂ ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರೆಂದು ಅನೇಕರು ಹೇಳುವುದುಂಟು.

ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಹೆಗಡೆಯವರು ಜನಜಂಗುಳಿಯ ಮಟ್ಟದಿಂದ ಮೇಲೇರಿ ಬಂದ ಉತ್ತಮ ಸಂಘಟಕರೆಂದು ಹೆಸರುಗಳಿಸಿದವರು. ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇವರ ರಾಜಕೀಯ ಜೀವನ ಆರಂಭವಾದದ್ದು ಸಾಮಾನ್ಯ ಕಾರ್ಯಕರ್ತನಾಗಿ. ಕ್ರಮ ಕ್ರಮವಾಗಿ ವಿವಿಧ ಹಂತಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಅನುಭವ ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡರು. ಇವರು ಅಖಿಲ ಕರ್ನಾಟಕ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ಕೀರ್ತಿಗಳಿಸಿದ್ದು 1957ರಲ್ಲಿ ನೂತನವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ವಿಧಾನಸಭೆಗೆ ಆಯ್ಕೆಯಾದಾಗ. ಆಗ ಇವರಿಗೆ ಕೇವಲ ಮೂವತ್ತು ವರ್ಷ. ಈ ಉತ್ಸಾಹಿ ಯುವಕ ಆಗ ಕರ್ನಾಟಕದ ಹಿರಿಯ ಮುತ್ಸದ್ದಿ ಸಿದ್ದವನಹಳ್ಳಿ ನಿಜಲಿಂಗಪ್ಪನವರ ಗಮನ ಸೆಳೆದರು. ನಿಜಲಿಂಗಪ್ಪನವರ ಸರ್ಕಾರದಲ್ಲಿ ಯೋಜನೆ ಮತ್ತು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯ ಉಪಮಂತ್ರಿಯಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. ನಿಜಲಿಂಗಪ್ಪನವರ ಸರ್ಕಾರದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಿಯಾದ ಇನ್ನೊಬ್ಬರು ವೀರೇಂದ್ರ ಪಾಟೀಲರು **(ನೋಡಿ)** ಹೆಗಡೆಯವರಿಗಿಂತ ಹಿರಿಯರು. ಇವರಿಬ್ಬರೂ ನಿಜಲಿಂಗಪ್ಪನವರ ವಿಶೇಷವಾದ ನಂಬಿಕೆಗೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿ ಅವರ ಎಡಗೈ ಬಲಗೈಗಳಂತೆ ಕೆಲಸಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಕರ್ನಾಟಕದ ರಾಜಕೀಯದಲ್ಲಿ ಲವಕುಶರೆಂದೇ ಹಲವರು ಇವರನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದುದುಂಟು.

ಹೆಗಡೆಯವರ ಶ್ರದ್ಧೆ, ದಕ್ಷತೆ, ಚಾಣಾಕ್ಷತೆಗಳಿಗೆ ಬಲು ಬೇಗ ಯಶಸ್ಸು ದೊರಕಿತು. ಇವರು ಸಂಪುಟದರ್ಜೆಯ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿ (1962–65) ಅಭಿವೃದ್ಧಿ, ಪಂಚಾಯತ್ ರಾಜ್ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರ ಖಾತೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಮುಂದೆ ಹಣಕಾಸು, ಅಬಕಾರಿ, ವಾರ್ತಾ ಮತ್ತು ಪ್ರಚಾರ, ಯೋಜನೆ, ಯುವಜನಕಲ್ಯಾಣ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿ (ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅವಧಿಗಳಲ್ಲಿ) ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು (1965–71).

ಈ ನಡುವೆ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಒಡೆದು ಎರಡು ಹೋಳಾಗಿತ್ತು. ಇಂದಿರಾ ಗಾಂಧಿಯವರ ಆಳುವ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಒಂದು ಹೋಳಾದರೆ, ನಿಜಲಿಂಗಪ್ಪನವರ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯ ಸಂಸ್ಥಾ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಇನ್ನೊಂದು ಹೋಳು. ನಿಜಲಿಂಗಪ್ಪನವರಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠೆ ಹೊಂದಿದ್ದ ಹೆಗಡೆಯವರು ಸಂಸ್ಥಾ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿದರು. ಪಕ್ಷದ ಮಹಾಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿಯೂ ಕೆಲಸ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಸಂಸ್ಥಾ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಚುನಾವಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಲನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿದಾಗ ಇವರು ರಾಜ್ಯದ ವಿಧಾನ ಪರಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿರೋಧಪಕ್ಷದ ನಾಯಕರಾದರು.

ಇಂದಿರಾಗಾಂಧಿಯವರ ಸರ್ಕಾರ ತುರ್ತುಪರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಘೋಷಿಸಿದಾಗ (1975) ವಿರೋಧಪಕ್ಷಗಳ ಇತರ ಹಲವರಂತೆ ಹೆಗಡೆಯವರೂ ಸ್ಥಾನಬದ್ಧತೆಯನ್ನು ಅನುಭವಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಬಂಧನದಿಂದ ಹೊರಬಂದ ಮೇಲೆ ಇವರು ಬದಲಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಯಾದರೆಂದು ಹಲವರು ಭಾವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇವರ ವಿನೋದ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿ, ಗಾಂಭೀರ್ಯ ಹೆಚ್ಚಿತೆಂದೂ ಇವರ ಶೈಲಿ ಹೆಚ್ಚು ದೃಢವೂ ಗಟ್ಟಿಯೂ ಆಯಿತೆಂದೂ ಹಲವರ ಅನಿಸಿಕೆ.

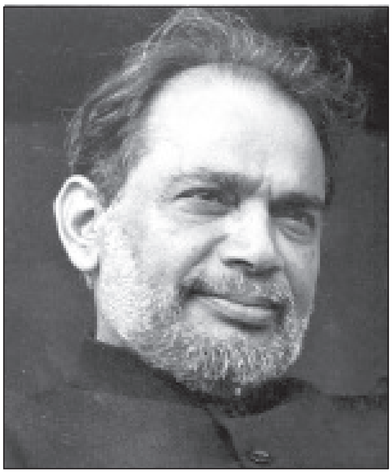

ತುರ್ತುಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಕೊನೆಗೊಂಡು ಚುನಾವಣೆ ನಡೆದಾಗ (1977) ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ಜನತಾಪಕ್ಷದ ಸರ್ಕಾರ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು. ಪಕ್ಷದ ವಿವೇಕಯುತ ನಾಯಕರಲ್ಲೊಬ್ಬರೆಂದು ಇವರು ಪರಿಗಣಿತರಾದರು. ಜನತಾ ಪಕ್ಷದ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಮಟ್ಟದ ಮಹಾಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. ಪಕ್ಷದ ಅಧಿಕೃತ ವಕ್ತಾರರಾಗಿ ತಮ್ಮ ಚುರುಕಾದ ಮಾತಿನಿಂದ, ವ್ಯಂಗ್ಯ ವಿಡಂಬನೆ, ನಗೆಚಟಾಕಿಗಳಿಂದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಜನಪ್ರಿಯತೆಗಳಿಸಿದರು. ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಈ ವ್ಯಕ್ತಿ ಅಖಿಲ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಹಲವು ಮಿತ್ರರನ್ನೂ ಅಭಿಮಾನಿಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡರು. ರಾಜಕಾರಣವೇ ಅಲ್ಲದೆ ಜೀವನದ ಇತರ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಿಗೂ ಇವರ ಸ್ನೇಹವಲಯ ವಿಸ್ತರಿಸಿತು.

ಬಹುಕಾಲ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಿಂದ ಹೊರಗಡೆಯೇ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ರಾಜಕೀಯದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗೇಳುತ್ತಿದ್ದ ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಹೆಗಡೆ 1983ರಲ್ಲಿ ಹಠಾತ್ತನೆ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ರಾಜಕಾರಣಕ್ಕೆ ಮರಳಿದರು. ಆ ವರ್ಷ ನಡೆದ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸೋತಿತು. ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯ ಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದ ಹೆಗಡೆಯವರು ಕನಕಪುರ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ವಿಧಾನಸಭೆಗೆ ಆಯ್ಕೆಯಾದರು. 1983 ಜನವರಿ 10ರಂದು ಕರ್ನಾಟಕದ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಯಾಗಿ ಅಧಿಕಾರ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರು. ಈ ಮೂಲಕ ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕದ ಮೊದಲ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸೇತರ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿ ಎಂಬ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆಗೆ ಪಾತ್ರರಾದರು.

ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಯಾದಂದಿನಿಂದಲೂ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಉಳಿಯಲು ಇವರು ನಿರಂತರವಾಗಿ ಸೆಣಸಾಟ ನಡೆಸಬೇಕಾಗಿಬಂತು. ಇವರ ಅಲ್ಪಸಂಖ್ಯಾತ ಸರ್ಕಾರವನ್ನು ಉರುಳಿಸಲು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಎಡಬಿಡದೆ ಶ್ರಮಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ಬಿಜೆಪಿ, ಕಮ್ಯೂನಿಸ್ಟರು ಮತ್ತು ಪಕ್ಷೇತರ ಸದಸ್ಯರ ನೆರವಿನಿಂದ ಇವರು ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಿದರು.

1984ರಲ್ಲಿ ಲೋಕಸಭೆಗೆ ನಡೆದ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಇವರ ಪಕ್ಷ ರಾಜ್ಯದಿಂದ ಕೇವಲ ನಾಲ್ಕು ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಗಳಿಸಿತು. ಹೆಗಡೆಯವರ ಸರ್ಕಾರ ಜನಪ್ರಿಯತೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ರಾಜೀನಾಮೆ ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪ್ರಚಾರ ನಡೆಸಿತು. ಹೆಗ್ಗಡೆಯವರು ಈ ವಾದವನ್ನು ಒಪ್ಪಲಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಕೊನೆಗೆ 1984 ಡಿಸೆಂಬರ್ 29ರಂದು ರಾಜೀನಾಮೆ ನೀಡಿ, ವಿಧಾನ ಸಭೆಯನ್ನು ವಿಸರ್ಜಿಸಿ ಚುನಾವಣೆ ನಡೆಸಬೇಕೆಂದು ರಾಜ್ಯಪಾಲರಿಗೆ ಕೋರಿಕೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ತಮ್ಮ ಪಕ್ಷದ ಜನಪ್ರಿಯತೆಯನ್ನು ಸಾಬೀತುಗೊಳಿಸುವುದಾಗಿ ಹೇಳಿದರು. 1985 ಮಾರ್ಚ್ 5ರಂದು ನಡೆದ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಇವರ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಪ್ರಚಂಡ ಜಯ ಲಭಿಸಿತು. ಅದು ಮೂರನೆಯ ಎರಡರಷ್ಟು ಬಹುಮತಗಳಿಸಿತು.

ಆದರೆ ಬಹುಕಾಲ ಇವರ ಅಧಿಕಾರ ಮುಂದುವರಿಯಲಿಲ್ಲ. ಸಾರಾಯಿಯನ್ನು ಸೀಸೆಗೆ ತುಂಬಿ ಮಾರಾಟ ಮಾಡಲು ಇವರು ಅನುಮತಿ ನೀಡಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಕರಾರು ಅನೂರ್ಜಿತವೆಂದು ಉಚ್ಚನ್ಯಾಯಾಲಯ ಅದನ್ನು ತಳ್ಳಿಹಾಕಿತು. ನೈತಿಕ ಹೊಣೆ ಹೊತ್ತು ಹೆಗಡೆಯವರು ಹಠಾತ್ತನೆ ರಾಜೀನಾಮೆ ನೀಡಿದರು. ಆದರೆ ಇವರ ಪಕ್ಷದ ಸದಸ್ಯರು ಇವರನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಡಲೊಪ್ಪಲಿಲ್ಲ. ಅವರ ಇಚ್ಛೆಗೆ ತಲೆಬಾಗಿ ಇವರು ಮತ್ತೆ ವಿಧಾನಸೌಧಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿರುಗಿದರು. 1986 ಫೆಬ್ರವರಿ 16ರಂದು ಪುನಃ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಯಾಗಿ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾವಚನ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರು.

ಅಲ್ಪಮತ ಸರ್ಕಾರದ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದೂ ತಮ್ಮ ಚತುರೋಪಾಯಗಳಿಂದ ಸರ್ಕಾರವನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಂಡು, ಚುನಾವಣೆ ನಡೆಸಿ ಬಹುಮತಗಳಿಸಿ ಗೆದ್ದು ಬಂದ ಹೆಗಡೆ ಚಾಣಾಕ್ಷರಾಜಕಾರಣಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಗಳಿಸಿಕೊಂಡರು. ತಮ್ಮದು ಮೌಲ್ಯಾಧಾರಿತ ರಾಜಕಾರಣವೆಂದೂ ಇವರು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಸಾರಾಯಿ ಸೀಸೆ ಹಗರಣದಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಯಾಲಯದ ತೀರ್ಪಿನಿಂದಾಗಿ ಇವರ ಮೌಲ್ಯ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಗೆ ಕಳಂಕ ಹತ್ತಿದೆಯೆಂದು ವಿರೋಧಿಗಳು ವಾದಿಸಿದರು. ಆದರೂ ಹೆಗಡೆಯವರು ಏಕಾಂಗ ವೀರನಂತೆ ಹೋರಾಡಿದರು. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿರೋಧಿಗಳ ಟೀಕೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರಿಸುತ್ತ, ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ರಾಜ್ಯಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಧಿಕಾರ ದೊರಕಬೇಕೆಂದು ವಾದಿಸುತ್ತ ಮುಂದುವರಿದ ಹೆಗಡೆ ಹಣಕಾಸಿನ ಸಮಸ್ಯೆಯನ್ನು ಎದುರಿಸಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ರಾಜ್ಯದ ಹಣಕಾಸು ಮಂತ್ರಿಯೂ ಆಗಿದ್ದ ಇವರು ಕಟುಟೀಕೆಗೆ ಗುರಿಯಾದರು. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷ ಸತತವಾಗಿ ಅನಾವೃಷ್ಟಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ತುಂಬ ಹದಗೆಟ್ಟಿತ್ತು. ವಿರೋಧಿಗಳು ಪ್ರಬಲರಾದರು. ಪರಸ್ಪರ ದೋಷಾರೋಪಣೆಗಳು ಬೆಳೆದವು. ದೂರವಾಣಿ ಕದ್ದಾಲಿಕೆಯ ಆರೋಪ ತೀವ್ರವಾಗಿ, ಕೊನೆಗೆ ಹೆಗಡೆ ಅವರು ರಾಜೀನಾಮೆ ನೀಡಿ ಹೊರಬಂದರು (1989). ಎಸ್.ಆರ್. ಬೊಮ್ಮಾಯಿ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಯಾದರು. ಹೆಗಡೆಯವರ ತೀವ್ರ ಪ್ರತಿಸ್ಪರ್ಧಿಯಾದ ಎಚ್.ಡಿ. ದೇವೇಗೌಡರು ವಿರೋಧಿ ಪಾಳಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿದ್ದರು.

ಈ ಒಳಜಗಳದ ಫಲವಾಗಿ ಮತ್ತೆ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂತು. ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಹೆಗಡೆಯವರು ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಪ್ರವಾಸ ಕೈಗೊಂಡು ಭಾಷಣಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತ ಜನಮನದಲ್ಲಿ ಉಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಯತ್ನನಡೆಸಿದರು. ಇವರು ಕೆಲಕಾಲ ಯೋಜನಾ ಆಯೋಗದ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿಯೂ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು.

ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಮತ್ತೆ ಜನಪ್ರಿಯತೆ ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಸೂಚನೆಗಳು ಕಂಡುಬಂದಾಗ ಜನತಾದಳಕ್ಕೆ ಮತ್ತೆ ಅಧಿಕಾರ ದೊರಕಿಸಿಕೊಡುವ ಅವಕಾಶ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು. ಎಚ್.ಡಿ. ದೇವೇಗೌಡರೂ, ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಹೆಗಡೆಯವರೂ ಮತ್ತೆ ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿದರು. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಕ ಪ್ರವಾಸ ಕೈಗೊಂಡು ಪ್ರಚಾರ ನಡೆಸಿದರು. 1994ರ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಜನತಾದಳಕ್ಕೆ ಜಯ ದೊರಕಿತು. ತಾವೂ ಒಬ್ಬ ಅಭ್ಯರ್ಥಿಯಾಗುವ ಯೋಚನೆಯನ್ನು ಹೆಗಡೆಯವರು ಕೊನೆ ಗಳಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟಿದ್ದರು. ಸರ್ಕಾರವನ್ನು ಯಾರು ರಚಿಸುವರೆಂಬ ಬಗ್ಗೆ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಅನಿಶ್ಚಿತತೆ ಉಂಟಾಯಿತು. ವಿರಸ ಪ್ರಸಂಗ ಮುಂದುವರಿಯಿತು. ಕೊನೆಗೆ ಎಚ್.ಡಿ. ದೇವೇಗೌಡರೇ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಯಾದರು. ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಹೆಗಡೆ ದೂರಸರಿಯಬೇಕಾಯಿತು. ಹೆಗಡೆಯವರು ಅನಂತರ ರಾಜ್ಯಸಭೆಗೆ ಪುನರಾಯ್ಕೆಯಾದರು.

ಎಚ್.ಡಿ. ದೇವೇಗೌಡರು ಅನಿರೀಕ್ಷಿತವಾಗಿ ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನಿಯಾಗಿ ಅಧಿಕಾರ ವಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿ ಬಂದಾಗ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ತೆರವಾದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಾರು ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಯಾಗಬೇಕೆಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆ ಮತ್ತೆ ಪ್ರಧಾನವಾಯಿತು. ಹೆಗಡೆಯವರು ಜೆ.ಎಚ್. ಪಟೇಲರನ್ನು ಬೆಂಬಲಿಸಿದರು. ಅವರು ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಯಾಗಿ ಅಧಿಕಾರ ವಹಿಸಿಕೊಂಡರು.

ಆದರೆ ವಿರಸ ವಾತಾವರಣ ಮುಂದುವರಿಯಿತು. ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಹೆಗಡೆಯವರು ಪಕ್ಷವಿರೋಧಿ ಚಟುವಟಿಕೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದಾರೆಂಬ ಆರೋಪದ ಮೇಲೆ ಆಗಿನ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಜನತಾದಳದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು ಇವರನ್ನು ಪಕ್ಷದಿಂದ ಹೊರಹಾಕಿದರು. ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ನವನಿರ್ಮಾಣ ವೇದಿಕೆ ಎಂಬ ರಾಜಕೀಯೇತರ ಸಂಘಟನೆಯನ್ನು ಹೆಗಡೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ರಾಜ್ಯದಾದ್ಯಂತ ವ್ಯಾಪಕ ಪ್ರವಾಸ ಕೈಗೊಂಡರು. ಅನಂತರ ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಹೆಗಡೆ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಲೋಕಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. 1998ರಲ್ಲಿ ಲೋಕಸಭೆಗೆ ನಡೆದ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಬಿಜೆಪಿಯೊಂದಿಗೆ ಮೈತ್ರಿ ಸಾಧಿಸಿ ಕೆಲವು ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದರು. ಅನಂತರ ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ಬಿಜೆಪಿ ಸರ್ಕಾರ ಅಧಿಕಾರ ವಹಿಸಿಕೊಂಡಾಗ ಅದರಲ್ಲಿ ವಾಣಿಜ್ಯ ಸಚಿವರಾದರು. ಆದರೆ ಬಿ.ಜೆ.ಪಿ. ಇತರ ಎನ್.ಡಿ.ಎ. ಅಂಗಪಕ್ಷಗಳೊಂದಿಗೆ ಮಧ್ಯಂತರ ಚುನಾವಣೆಯ ಅನಂತರ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಹೆಗ್ಗಡೆಯವರಿಗೆ ಕೇಂದ್ರ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನ ಸಿಗಲಿಲ್ಲ. ಹೆಗಡೆ ರಾಜ್ಯ ರಾಜಕೀಯದಲ್ಲಿ ಜನತಾದಳದ (ಸಂಯುಕ್ತ) ನಾಯಕರಾಗಿ ಮುಂದುವರಿದರು. ತೀವ್ರ ಅನಾರೋಗ್ಯಕ್ಕೊಳಗಾಗಿ 2004ರ ಜನವರಿ 12ರಂದು ನಿಧನರಾದರು.

*

ರಾಮಚಂದ್ರ: ಸೇವುಣವಂಶದ ಕೊನೆಯ ದೊರೆ (1271–1312). ಕನ್ನರನ ಮಗ. ತನ್ನ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪನ ಮಗನಾದ ಆಮಣ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ ಕೂಡಲೆ ಅವನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ತಾನೇ ರಾಜನಾದ. ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದಂತೆಯೇ ಮಾಳವ ಮತ್ತು ಗುಜರಾತುಗಳ ಕಡೆಗೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಹೋಗಿ ಮಾಳವರಾಜ ಅರ್ಜುನವರ್ಮನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ನುಗ್ಗಿ ವಾಘೇಲ ರಾಜ ಅರ್ಜುನನನ್ನೂ ಪರಾಜಯಗೊಳಿಸಿದ. ಈ ಎರಡು ವಿಜಯಗಳೂ 1272ಕ್ಕಿಂತ ಮುಂಚೆ ಸಾಧಿತವಾದುವು. ಅನಂತರ ಈತ ಹೊಯ್ಸಳರತ್ತ ತಿರುಗಿದ. ಅವನು 1276ರಲ್ಲಿ ಸಾಂತರ ಬೊಮ್ಮರಸನ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಿ ಸೋಲಿಸಿದ. ಅನಂತರ ತಿಕ್ಕಮ ಗುತ್ತವೊಳಲಿನ ಮೂರನೆಯ ಗುತ್ತನನ್ನು ಸ್ನೇಹಿತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು, ಇರುಂಗೊಳ, ಹರಿಪಾಲ, ಜೋಯಿದೇವ, ಇಮ್ಮಡಿ ಬಲ್ಲಹದೇವ ಮುಂತಾದ ಮಾಂಡಲಿಕರ ಸೈನ್ಯಸಹಾಯದೊಡನೆ ಬೆಳವಾಡಿಗೆ ಮುತ್ತಿಗೆಹಾಕಿದ. ಆಗ ಹೊಯ್ಸಳ ಸೈನ್ಯ ಚಿಕ್ಕಕೇತಯ್ಯ ನಾಯಕನ ಮುಂದಾಳುತ್ವದಲ್ಲಿ ಧೈರ್ಯದಿಂದ ಕಾದಾಡಿ ಸೇವುಣ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ದುಮ್ಮೆಯವರೆಗೆ ಓಡಿಸಿತು. ರಾಮಚಂದ್ರ ಕಾಕತೀಯ ರಾಣಿ ರುದ್ರಮದೇವಿಯೊಡನೆಯೂ ಯುದ್ಧಮಾಡಿದ. ಇದರಲ್ಲಿಯೂ ಇವನು ಜಯಶಾಲಿಯಾಗಲಿಲ್ಲ. ಕಾಕತೀಯರು ರಾಯಚೂರಿನ ಹಾಲುವೆ ಮತ್ತು ಮಾನುವೆ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದರು.

ಈ ರೀತಿ ರಾಮಚಂದ್ರ ಒಂದೇ ಸಮನೆ ಯುದ್ಧನಿರತನಾಗಿದ್ದಾಗ ಸೇವುಣರಿಗೆ ದೊಡ್ಡ ವಿಪತ್ತು ಬಂದೊದಗಿತು. ದೆಹಲಿಯ ಸುಲ್ತಾನ ಅಲಾ ಉದ್ದೀನನ ಸೈನ್ಯ 1296ರಲ್ಲಿ ದೇವಗಿರಿಯನ್ನು ಮುತ್ತಿತು. ರಾಮಚಂದ್ರ ಅಸಹಾಯಕತೆಯಿಂದ ಕೋಟೆಯೊಳಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡ. ಆದರೆ ಆಹಾರಪದಾರ್ಥಗಳು ಮುಗಿದುಹೋದುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಅಲಾ ಉದ್ದೀನ್ ತನ್ನ ಭಾರಿ ಸೈನ್ಯ ಹಿಂದೆ ಬರುತ್ತಿದೆ ಎನ್ನುವ ಸುಳ್ಳು ಸುದ್ದಿಯನ್ನು ಹಬ್ಬಿಸಿದ್ದರಿಂದ ರಾಮಚಂದ್ರ ಸಂಧಿಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡ. ಅನಂತರ ಏನಾಯಿತು ಎಂದು ತಿಳಿಯದು. ಏಕೆಂದರೆ ಮಹಮ್ಮದೀಯ ಇತಿಹಾಸಕಾರರ ಬರವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಒಮ್ಮತವಿಲ್ಲ. ಫೆರಿಸ್ತನ ಪ್ರಕಾರ ರಾಮಚಂದ್ರನ ಮಗನಾದ ಸಿಂಘಣ ರಾಜಧಾನಿಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಿ, ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಇಚ್ಛೆಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಅಲಾ ಉದ್ದೀನ್‌ನನಿಗೆ "ನಿನಗೆ ನಿನ್ನ ಪ್ರಾಣದ ಮೇಲೆ ಆಸೆ ಇದ್ದರೆ ನೀನು ಲೂಟಿ ಮಾಡಿರುವುದನ್ನೆಲ್ಲ ಹಿಂದಿರುಗಿಸಿ, ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಓಡಿಹೋಗುವುದು ನಿನ್ನ ಅದೃಷ್ಟವೆಂದು ಭಾವಿಸು" ಎಂದು ಪತ್ರ ಬರೆದ. ಇದರಿಂದ ಕೋಪಗೊಂಡ ಅಲಾ ಉದ್ದೀನ್ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಸಿಂಘಣನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ. ಅಲ್ಲದೆ ಕಪ್ಪಕಾಣಿಕೆಗಳ ಮೊತ್ತವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿದ. ಸಿಂಘಣ ಓಡಿಹೋದ.

ರಾಮಚಂದ್ರ 1303ರಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಹೊಯ್ಸಳರ ಮೇಲೆ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆಯಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಿದ. ಇದರಲ್ಲಿಯೂ ಈತ ಪರಾಜಿತನಾದ. ಅಲ್ಲದೆ, ಈತ ಅಲಾ ಉದ್ದೀನನಿಗೆ ಕೊಡಬೇಕಾಗಿದ್ದ ಕಪ್ಪವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿದ್ದರಿಂದ, ಕೋಪಗೊಂಡ ಸುಲ್ತಾನ ಮಲ್ಲಿಕ್ ಕಾಫರ್‌ನನ್ನು ದೇವಗಿರಿಗೆ ಕಳುಹಿಸಿದ. ರಾಮಚಂದ್ರ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಸೋತ. ಮಲ್ಲಿಕ್ ಕಾಫರ್ ಇವನನ್ನು ದೆಹಲಿಗೆ ಒಯ್ದ. ಆರು ತಿಂಗಳ ಕಾಲ ಅಲಾ ಉದ್ದೀನನ ಅತಿಥಿಯಾಗಿದ್ದ ರಾಮಚಂದ್ರ ಹಲವು ಮರ್ಯಾದೆಗಳೊಡನೆ ದೇವಗಿರಿಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಿ ತನ್ನ ಮರಣಪರ್ಯಂತ ಸುಲ್ತಾನನಿಗೆ ವಿಧೇಯನಾಗಿ ನಡೆದುಕೊಂಡ. 1309ರಲ್ಲಿ ಅಲಾ ಉದ್ದೀನನ ಸೈನ್ಯ ಓರಂಗಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ದೇವಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ತಂಗಿದ್ದಾಗ ರಾಮಚಂದ್ರ ಅದಕ್ಕೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದ. ಅನಂತರ 1312ರಲ್ಲಿ ಮೃತನಾದ.

ಸೇವುಣ ವಂಶದ ಕೊನೆಯ ಸಮರ್ಥ ದೊರೆಯಾಗಿದ್ದ ಈತ ವಿಶಾಲವಾದ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಒಡೆಯನಾಗಿದ್ದ. ಆದರೆ ಈತ ಉತ್ತರದಿಂದ ಒತ್ತಿಬರುತ್ತಿದ್ದ ಇಸ್ಲಾಮೀ ಬಲವನ್ನು ತಡೆಯುವ ಪ್ರಯತ್ನಗಳನ್ನು ಮಾಡದೆ, ತನ್ನ ಸುತ್ತಮುತ್ತಿನವರೊಡನೆ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತನಾಗಿ ಕೊನೆಗೆ ತಾನೇ ಇಸ್ಲಾಮೀಯ ಶಕ್ತಿಗೆ ಬಲಿಯಾದ. ಇವನ ಅನಂತರ ಇವನ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದ ಸಿಂಘಣ ದೇವಗಿರಿಯ ರಾಜನಾದ.

ರಾಮಚಂದ್ರ ಮರಾಠಿ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ವಿಶೇಷ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಕೊಟ್ಟ. ಮಹಾನುಭಾವ ಪಂಥದ ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳು ಇವನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದುವು.

(ಎ.ವಿ.ಎನ್.)

ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್, ಎಂ.ಬಿ.: 1906– . ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಭೂವಿಜ್ಞಾನಿ. ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ಮಂದಗೆರೆ ಭಾರದ್ವಾಜ್ ರಾಮಚಂದ್ರ ರಾವ್. 1906 ಆಗಸ್ಟ್ 5ರಂದು ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಂದಗೆರೆಯಲ್ಲಿ ಜನ್ಮತಳೆದರು. ಇವರ ತಂದೆ ಭೈರಪ್ಪ ಭಾರದ್ವಾಜ್, ತಾಯಿ ವೆಂಕಮ್ಮ. ರಾಯರು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನ

ಭೂವಿಜ್ಞಾನ ಶಾಖೆಯ ಪ್ರತಿಭಾವಂತ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಎನಿಸಿ 1928ರಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎಸ್‌ಸಿ ಪದವೀಧರರಾದರು. ಆ ವರ್ಷವೇ ಇವರನ್ನು ಅಂದಿನ ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರ ಭೂಸರ್ವೇಕ್ಷಣಾ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಕ ಭೂವಿಜ್ಞಾನಿಯಾಗಿ ನೇಮಕಮಾಡಿತು. ಕರ್ನಾಟಕದ ಹಲವಾರು ಕಡೆ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ನಡೆಸಿ ಹಿರಿಯ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಮೆಚ್ಚುಗೆಯನ್ನು ಗಳಿಸಿದರು. ಇಲ್ಲಿನ ಶಿಲಾ ಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿ ಹುದುಗಿದ್ದ ಖನಿಜಗಳ ಅನ್ವೇಷಣೆ, ಗಣಿ ಕೆಲಸ ಹಾಗೂ ಕೆಲವು ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಯೋಜನೆಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರಮಿಸಿದರು. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ 1933ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಎಂ.ಎಸ್‌ಸಿ ಪದವಿಯನ್ನೂ ಗಳಿಸಿದರು.

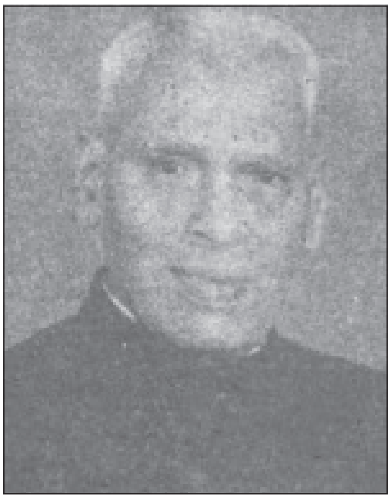

ಆ ವೇಳೆಗೆ ಖನಿಜಾನ್ವೇಷಣೆಯಲ್ಲಿ ಭೂಭೌತ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣೆ ಹೆಚ್ಚು ಬಳಕೆಗೆ ಬಂದಿತ್ತು. 1937–38ರಲ್ಲಿ ರಾಮಚಂದ್ರರಾಯರು ಈ ಹೊಸ ವಿಧಾನದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪರಿಶ್ರಮ ಪಡೆದು ಮೈಸೂರಿನ ಭೂ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲೂ ಈ ವಿಧಾನವನ್ನು ಬಳಕೆಗೆ ತಂದರು. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬಳಿ ಇರುವ ಇಂಗಳದಹಾಳಿನ ತಾಮ್ರ ಅದಿರಿನ ನಿಕ್ಷೇಪಗಳ ಮತ್ತು ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗಣಾಚಾರಪುರದ ಗ್ರ್ಯಾಫೈಟ್ ಅದಿರಿನ ನಿಕ್ಷೇಪಗಳ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಅರಿತುಕೊಳ್ಳಲು ಇವರು ಕೈಗೊಂಡ ಭೂಭೌತ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣೆ ಬಹುಸಹಾಯಕವೆನಿಸಿತಲ್ಲದೆ ಆ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿನ ಗಣಿ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಅನುಕೂಲವೆನಿಸಿತು. ಅಲ್ಲದೆ ನಾಡಿನ ಹಲವಾರು ಕಡೆ ಈ ವಿಧಾನಗಳ ನೆರವಿನಿಂದ ಭೂಜಲವನ್ನು ಪತ್ತೆಹಚ್ಚಿ ನೀರಿಗಿದ್ದ ಬವಣೆಯನ್ನು ನಿವಾರಿಸಲು ಸಹಾಯಕರಾದರು. ಇವರ ಸಾಧನೆಯ ಕೀರ್ತಿ ನೆರೆನಾಡಿಗೂ ಹಬ್ಬಿ 1944ರಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಇವರ ಸೇವೆಯನ್ನು ಅಂದಿನ ಮದರಾಸು ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಎರವಲು ನೀಡಲಾಯಿತು. ಅಲ್ಲಿನ ಜನೋಪಯೋಗಿ ಇಲಾಖೆಯವರು ಕೈಗೊಂಡಿದ್ದ ಹಲವಾರು ಯೋಜನೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಉತ್ತಮ ಸಲಹೆ ಲಭ್ಯವಾಗಿ ಕೆಲವು ನದೀ ಪಾತ್ರಗಳ ತಳದಲ್ಲಿ, 30–60 ಮೀಟರ್ ಆಳದಲ್ಲಿ ಹುದುಗಿದ್ದ ಶಿಲಾವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ಅರಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು.

ಇವರ ಪ್ರತಿಭೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಿದ ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರ ಭೂಭೌತ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣಾ ವಿಧಾನಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪರಿಶ್ರಮ ಪಡೆಯಲೆಂದು ಉನ್ನತ ತರಬೇತಿಗಾಗಿ ಇವರನ್ನು ಒಂದು ವರ್ಷ ಕಾಲ ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್, ಅಮೆರಿಕ ಮತ್ತು ಕೆನಡ ದೇಶಗಳಿಗೆ ಕಳುಹಿಸಿತು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮರಳಿದ ಮೇಲೆ 1949ರಲ್ಲಿ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಂತೆ ಇವರ ಸೇವೆಯನ್ನು ಭಾರತ ಭೂ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣಾ ಇಲಾಖೆಗೆ ವಹಿಸಲಾಯಿತು. ಭೂಭೌತ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣಾ ಶಾಖೆಯನ್ನು ಆಧುನಿಕ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೊಳಿಸಿ ಅದರ ಕಾರ್ಯಚಟುವಟಿಕೆಯನ್ನು ಬಹುವಾಗಿ ವಿಸ್ತರಿಸಿದರು. ರಾಜಸ್ತಾನದ ಖೇತ್ರಿ, ಬಿಹಾರಿನ ಸಿಂಘಭೂಂ, ಕರ್ನಾಟಕದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಹೀಗೆ ಹಲವಾರು ಪ್ರದೇಶಗಳ ತಾಮ್ರ, ಸೀಸ, ಮ್ಯಾಂಗನೀಸ್ ಮುಂತಾದ ಅದಿರು ನಿಕ್ಷೇಪಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ಅನ್ವೇಷಣೆಯಾಯಿತು. ಇದೇ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಗುಜರಾತಿನ ಕ್ಯಾಂಬೆ ಮತ್ತು ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಕಾವೇರಿ ನದೀಮುಖಜ ಭೂಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆದ ತೈಲಾನ್ವೇಷಣೆಯ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲೂ ರಾಯರದೇ ನಿರ್ದೇಶನ.

ಈ ವೇಳೆಗೆ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದವರು ತೈಲ ಮತ್ತು ನೈಸರ್ಗಿಕ ಅನಿಲ ನಿಕ್ಷೇಪಗಳನ್ನು ಪತ್ತೆಹಚ್ಚುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಚುರುಕುಗೊಳಿಸಿ ಅದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಆಯೋಗವೊಂದನ್ನು 1957ರಲ್ಲಿ ಡೆಹ್ರಾಡೂನಿನಲ್ಲಿ ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಆಯೋಗದ ಭೂಭೌತ ಶಾಖೆಯ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡ ರಾಮಚಂದ್ರರಾಯರು ದೇಶದ ಹಲವಾರು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ತೈಲನಿಕ್ಷೇಪಗಳಿಗಾಗಿ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣಾ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ನಿಯೋಜಿಸಿದರು. ಹೀಗೆ ನಡೆಸಿದ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣೆ ಇವರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಕ್ಯಾಂಬೆ–ಅಂಕಲೇಶ್ವರ ನೈಸರ್ಗಿಕ ಅನಿಲ ಮತ್ತು ತೈಲಕ್ಷೇತ್ರಗಳ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಪತ್ತೆಹಚ್ಚಿತು. 1959ರಲ್ಲಿ ಆಯೋಗದ ಸದಸ್ಯರಾದ ಇವರು ಅದರ ತಾಂತ್ರಿಕ ಹಾಗೂ ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗಗಳ ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆಯನ್ನೂ ವಹಿಸಿಕೊಂಡರು. 1961ರಲ್ಲಿ ಇವರು ವಿಶ್ರಾಂತರಾದರು. ಆದರೂ ಇವರ ಅಪಾರ ಪರಿಶ್ರಮ ಹಾಗೂ ಅನುಭವಗಳು ಆಯೋಗಕ್ಕೆ ಆವಶ್ಯಕವೆನಿಸಿ ಸಲಹೆಗಾರರನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಲಾಯಿತು.

ಅನಂತರ 1971–72ರಲ್ಲಿ ತೈಲ ಮತ್ತು ನೈಸರ್ಗಿಕ ಅನಿಲ ಆಯೋಗದ ರಚನೆ, ಆಡಳಿತ, ಕಾರ್ಯವಿಧಾನ–ಈ ಎಲ್ಲ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಲು ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರ ನೇಮಿಸಿದ ಸಮಿತಿಯಲ್ಲೂ ರಾಯರು ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಹೀಗೆ 35 ವರ್ಷಗಳಿಗೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲದ ಇವರ ಉತ್ತಮ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿ 1972ರಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರ ಇವರಿಗೆ ಪದ್ಮಭೂಷಣ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನಿತ್ತು ಗೌರವಿಸಿತು.

ತಮ್ಮ ಅಧಿಕಾರದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸಭೆ–ಸಮ್ಮೇಳನಗಳಲ್ಲಿ ಭಾರತವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸಿದ ಇವರು ಅಮೆರಿಕ ಸಂಯುಕ್ತ ಸಂಸ್ಥಾನ, ಕೆನಡ, ರಷ್ಯ, ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್, ಜರ್ಮನಿ, ಇಟಲಿ, ರೊಮೇನಿಯ, ಇರಾನ್ ಮೊದಲಾದ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವಾಸಮಾಡಿ ಅಪಾರ ಅನುಭವ ಗಳಿಸಿದರು.

ಭೂ ಹಾಗೂ ಭೂಭೌತ ವಿಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ 70ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಬಂಧಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಹಲವಾರು ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಸಂಘಗಳ ಸದಸ್ಯರು ಹಾಗೂ ಭಾರತ ಭೂವಿಜ್ಞಾನ ಸಂಘದ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರು ಆಗಿದ್ದಾರೆ. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಪ್ರಸಾರಾಂಗ ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವ ಇವರ ಪುಸ್ತಕ 'ಔಟ್‌ಲೈನ್ಸ್ ಆಫ್ ಜಿಯೊಫಿಸಿಕಲ್ ಪ್ರಾಸ್ಪೆಕ್ಟಿಂಗ್' ಭೂಭೌತ ವಿಜ್ಞಾನಿಗಳ ಮೆಚ್ಚುಗೆಯನ್ನು ಗಳಿಸಿದೆ. **(ಬಿ.ವಿ.ಜಿ.)**

ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್, ಎಸ್.ಕೆ.: 1927–2006. ಬಹುಭಾಷಾ ವಿದ್ವಾಂಸರು, ಸಂಗೀತಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರು, ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಶಿಲ್ಪಿ, ಅನುಭಾವಿ ದಾರ್ಶನಿಕರು. ಇವರು 1927 ಫೆಬ್ರವರಿ 9ರಂದು ಹಾಸನದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ಸಾಲಿಗ್ರಾಮ ಕೃಷ್ಣರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್. ಇವರ ತಂದೆ ಸಾಲಿಗ್ರಾಮ ಕೃಷ್ಣನಾರಾಯಣರಾವ್, ತಾಯಿ ಕಮಲಾಂಬಾ. ಸಾ.ಕೃ. ಎಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದ ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್ ಅವರು ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ತಮ್ಮ ತಂದೆಯವರಿಂದ ಮನಃಶಾಸ್ತ್ರ ಹಾಗೂ ಭಾರತೀಯ ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಬಗೆಗೆ ಬೋಧನೆ ಪಡೆದಿದ್ದರು. ಮನಃಶಾಸ್ತ್ರ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಪದವಿಗಳಿಸಿದರು. ಇವರ ಆಸಕ್ತಿಯ ಕ್ಷೇತ್ರ ಬಹಳ ವ್ಯಾಪಕವಾದದ್ದು. ಹೀಗಾಗಿ ಇವರಿಗೆ ಗುರುಗಳಾಗಿ ಅನೇಕರು ಒದಗಿ ಬಂದರು. ರಾಳ್ಲಪಲ್ಲಿ ಅನಂತಕೃಷ್ಣಶರ್ಮರಿಂದ ಸಂಗೀತಶಾಸ್ತ್ರ, ಪ್ರಾಕೃತ, ತೆಲುಗು ಭಾಷೆಗಳನ್ನು ಕಲಿತರು. ವಿ. ವೆಂಕಟರಾಮಯ್ಯರ್ ಅವರಿಂದ ವೈಣಿಕ ವಿದ್ಯೆ ಪಡೆದರು. ಚಿತ್ರಕಲೆಯ ಭೀಷ್ಮರೆನಿಸಿದ್ದ ಕೆ. ವೆಂಕಟಪ್ಪನವರ ಬಳಿ ಚಿತ್ರಕಲೆಯ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರು. ಬೌದ್ಧಧರ್ಮದ ವಿಚಾರಗಳು ಇವರಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯವಾಗಿದ್ದವು.

ಗೋವಿಂದ ಪೈ, ಕಿಟ್ಟೆಲ್ ಇವರ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿಯೇ ನಡೆದ ಇವರು ಕಲಿತ ಭಾಷೆಗಳು, ಕೈಗೊಂಡ ಅಧ್ಯಯನ–ಸಂಶೋಧನೆಗಳು ಅಪಾರ. ಪಾಲಿ, ಅರ್ಧಮಾಗಧಿ, ಅಪಭ್ರಂಶ, ಸಂಸ್ಕೃತ, ಪ್ರಾಕೃತ, ಗ್ರೀಕ್, ಲ್ಯಾಟಿನ್, ಜರ್ಮನ್, ಫ್ರೆಂಚ್, ತಮಿಳು, ಕನ್ನಡ, ತೆಲುಗು, ಬಂಗಾಲಿ, ಮರಾಠಿ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಮೊದಲಾದ ಭಾಷೆಗಳನ್ನು ಕಲಿತಿದ್ದಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಿನಿಧಿಕ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದು ಇವರ ಹಿರಿಮೆ.

ಬೆಂಗಳೂರಿನ ನಿಮ್ಹಾನ್ಸ್‌ನ ಕ್ಲಿನಿಕಲ್ ಸೈಕಾಲಜಿ ವಿಭಾಗದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾಗಿ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದ ಇವರು ಬಹಳ ಬೇಗ ಆ ವೃತ್ತಿಗೆ ವಿದಾಯ ಹೇಳಿ ತಮ್ಮ ಕೊನೆಗಾಲದವರೆಗೂ ಕ್ಯಾಲಿಸನ್ ಕಾಲೇಜ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಮ್ಯಾನೇಜ್‌ಮೆಂಟ್ ಹಾಗೂ ಹಲವಾರು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ವಿದ್ಯಾಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಮನಃಶಾಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಭಾರತೀಯ ತತ್ತ್ವ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಬೋಧಕರಾಗಿ, ಸಂಶೋಧಕರಾಗಿ ದುಡಿದರು.

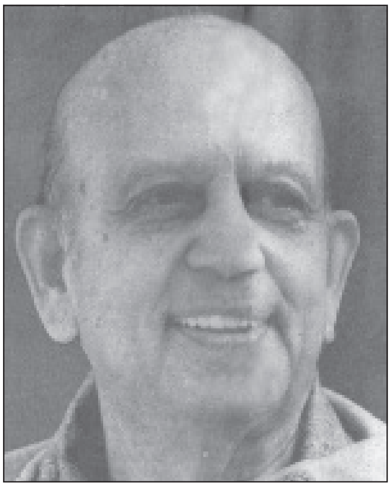

ಸಣ್ಣಕಥೆ, ಕಾದಂಬರಿ, ಮಹಾತ್ಮರ ಜೀವನ ಚಿತ್ರಣ, ದೇವಾಲಯಗಳ ಇತಿಹಾಸ, ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರ, ಆಯುರ್ವೇದ, ಲಲಿತಕಲೆಗಳು, ವೇದಾಂತ ಆಗಮ ಕೋಶಗಳು, ತತ್ತ್ವಮೀಮಾಂಸೆಯ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳು, ವೈಚಾರಿಕ ಲೇಖನಗಳು, ವೇದ–ವೇದಾಂಗದರ್ಶನಗಳು– ಹೀಗೆ ಇವರ ಲೇಖನಿ ಹತ್ತು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಹರಡಿದೆ. ವಿವಿಧ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ರಚಿಸಿರುವ ಗ್ರಂಥಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಇನ್ನೂರಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು. ಟಿಬೆಟ್ಟಿನ ಬೌದ್ಧಸಂತ ಮಿಲರೇಪನ ಬಗೆಗೆ ಬರೆದ ಕೃತಿ ಇವರ ಮೊಟ್ಟ ಮೊದಲ ಪ್ರಕಟಿತ ಕೃತಿ. ಸಾಯಣಾ ಚಾರ್ಯರು, ಆನಂದತೀರ್ಥರು, ಅರವಿಂದರು ಹಾಗೂ ಕಪಾಲಿಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ವೇದಗಳಿಗೆ ಮಾಡಿರುವ ಭಾಷ್ಯಗಳನ್ನು ಆಳವಾಗಿ ಅಭ್ಯಸಿಸಿ ಋಗ್ವೇದಕ್ಕೆ ಮೂರುಸ್ತರದ ವಿಶಿಷ್ಟ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಸು. 30 ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಮಾಡಿರುವುದು ಇವರ ಅಪ್ರತಿಮ ವಿದ್ವತ್ತಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ 18 ಸಂಪುಟಗಳು ಈಗಾಗಲೇ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿವೆ. ಚಿತ್ರಕಲೆ, ಶಿಲ್ಪ, ವಾಸ್ತು, ಸಂಗೀತ, ನೃತ್ಯ, ನಾಟಕ, ಸಿನಿಮಾ, ಕರಕುಶಲ ಕಲೆಗಳು, ಕಲಾವಿದರು ಈ ಬಗೆಯ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಂತೆ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ ಪ್ರಕಟಸಿರುವ 10 ಸಂಪುಟಗಳು, ಪ್ರಾಕೃತ ಪದಕೋಶ (ಜೈನಯುಗ, 1985) ಮೊದಲಾದವು ಇವರ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯ ಸಂಪಾದಿತ ಕೃತಿಗಳು. ತಿರುಪತಿ ತಿರುಮಲೆ ದೇವರು (1964), ಭಾರತೀಯ ದೇವಾಲಯ ಗಳ ಜಾನಪದ ಮೂಲ(1981) ಮೊದಲಾದವು ಇವರ ಸ್ವತಂತ್ರ ಕೃತಿಗಳು. ಗುರುಗಳಾದ ಕೆ.ವೆಂಕಟಪ್ಪ, ಹಾಗೂ ರಾಳ್ಳಪಳ್ಳಿಯವರ ಜೀವನ ಸಾಧನೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಕನ್ನಡ ಹಾಗೂ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಬರೆದಿರುವ ಕೃತಿಗಳು ಕಲಾಭ್ಯಾಸಿಗಳಿಗೆ ಕೈಪಿಡಿಗಳಂತಿವೆ. ದೇವೇಂದ್ರನಾಥ ಠಾಕೂರರ ಬ್ರಹ್ಮೋಪಾಸನೆ ಎಂಬುದು ಬಂಗಾಲಿ ಕೃತಿಯ ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದ. ಆಳ್ವಾರರ ನುಡಿಮುತ್ತುಗಳು (1985), ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮ ಮೊದಲಾದವು ಇವರ ಮುಖ್ಯ ಅನುವಾದ ಕೃತಿಗಳು.

ಇವರು ವಿದ್ವತ್ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಏಕಾಂಗಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿರುವ ಸಾಧನೆ ಮೇರು ಸದೃಶವಾದದ್ದು. ಈ ಬಗೆಯ ಸಾಧನೆಗೆ ಸಂದಿರುವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಗೌರವಗಳೂ ಅಪಾರ. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು, ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ಮಾನವ ಸಂಪನ್ಮೂಲ ಇಲಾಖೆ ನೀಡುವ ವೇದವಿದ್ವತ್ಸಮ್ಮಾನ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ತಿರುಪತಿಯ ಕೇಂದ್ರೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ವಾಚಸ್ಪತಿ ಪುರಸ್ಕಾರ, ಕರ್ನಾಟಕ ಹಾಗೂ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಗಳು ನೀಡಿದ ಗೌರವ ಡಾಕ್ಟರೇಟ್‌ಗಳು ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಬಹುದು. ಇವರು 2006 ಫೆಬ್ರವರಿ 2 ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. *

ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್, ಟಿ.ಎಸ್.: 1922–1977. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಿ. ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ನರಸಿಂಹರಾಜಪುರದಲ್ಲಿ 1922ರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಸೂರ್ಯ ನಾರಾಯಣರಾಯ, ತಾಯಿ ಬನಶಂಕರಮ್ಮ. ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲೆ ಪಿತೃ ವಿಯೋಗವಾಗಿ ಅಕ್ಕನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದರು. ಪರಶುರಾಮಪುರದಲ್ಲಿ ಶಿವಮೊಗ್ಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗೆ ಸೇರಿದರು. ಅನಂತರ ಆಗ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿದ್ದ (ಈಗಿನ ಯುವರಾಜ ಕಾಲೇಜು) ಪ್ರಥಮ ದರ್ಜೆ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಓದು ಮುಂದುವರಿಸಿದರು. ಸೀನಿಯರ್ ಇಂಟರ್ ಮೀಡಿಯೆಟ್ ತರಗತಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಕಾಯಿಲೆ ಬಿದ್ದು ಚೇತರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದಂತೆ, ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿದ್ದ ತಾಯಿಯ ಅನಾರೋಗ್ಯ ನಿಮಿತ್ತ ಓದು ನಿಲ್ಲಿಸಿ ತಾಯಿಯ ಸೇವೆಗೆ ನಿಂತರು.

ಪ್ರಥಮವಾಗಿ ತಿಂಗಳಿಗೆ 15 ರೂಪಾಯಿ ಸಂಬಳದ ಮೇಲೆ ಟೀ ಪ್ರಚಾರಕರಾಗಿ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಸೇರಿದರು. 1943ರ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ಈ ಕೆಲಸ ಬಿಟ್ಟು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಕಬ್ಬನ್‌ಪೇಟೆಯಲ್ಲಿ ದಿನಸಿ ಅಂಗಡಿ ಇಟ್ಟರು. ಇವೆಲ್ಲ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಓದುವ ಅಭ್ಯಾಸ ಬಿಟ್ಟಿರಲಿಲ್ಲ. ಎಂ. ಶಿವರಾಂ (ರಾಶಿ) ಅವರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದ ಮೇಲೆ ಕೊರವಂಜಿ ಪತ್ರಿಕೆಗೆ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಬರೆಯಲಾರಂಭಿಸಿದರು. ಕೊರವಂಜಿಯ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಬರೆಹಗಾರರಾಗಿದ್ದ ರಾಮಸ್ವಾಮಿಯವರೊಡನೆ ಸೇರಿ ಮೂನ್‌ಲೈಟ್ ಎಂಬ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಚಲನಚಿತ್ರ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಪತ್ರಿಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಮುಂದುವರಿಯಲಿಲ್ಲ. ಈ ವೇಳೆಗೆ (1948) ಪ್ರಜಾವಾಣಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾದದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಉಪಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ಸೇರಿದರು.

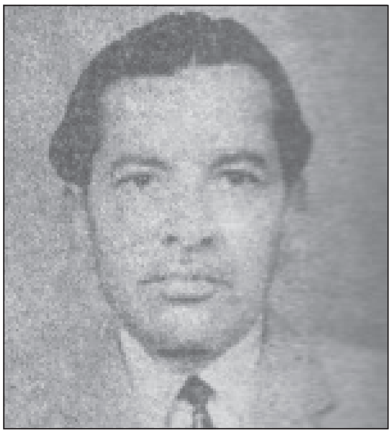

ಪ್ರಜಾವಾಣಿಯ ಪ್ರಥಮ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದ ಬಿ. ಪುಟ್ಟಸ್ವಾಮಯ್ಯನವರು ನಿವೃತ್ತರಾದ ಮೇಲೆ ಸಿ.ಜಿ.ಕೆ. ರೆಡ್ಡಿಯವರು ಸಂಪಾದಕರಾಗಿಯೂ ಖಾದ್ರಿ ಶಾಮಣ್ಣನವರು ಸಹಸಂಪಾದಕರಾಗಿಯೂ ಕೆಲಸ ಮಾಡಲಾರಂಭಿಸಿದರು. ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಕೆಲಸ ಬಿಟ್ಟಮೇಲೆ ಟಿ.ಎಸ್. ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್ ಅವರನ್ನು ಸಂಪಾದಕರನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಲಾಯಿತು. ಆಗ ಇವರಿಗೆ ಕೇವಲ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ವರ್ಷ.

ಇವರು ಸಂಪಾದಕರಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಜಾವಾಣಿ ಬಹಳಷ್ಟು ಹೊಸ ರೂಪ ತಾಳಿ ಜನಪ್ರಿಯವಾಯಿತು. ಇವರು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ ಛೂಬಾಣ– ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯ, ವಿಡಂಬನೆಯ ಹಾಸ್ಯದ ಹೊದಿಕೆ ಹೊತ್ತ ಮೊನಚು

ಬಾಣವಾಗಿಯೇ ಇತ್ತು. ಅದು ಯಾರ ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯಕ್ಕೂ ಕಟ್ಟುಬೀಳದೆ ಗುರಿ ಇಟ್ಟ ಕಡೆ ಚುಚ್ಚದೆ ಬಿಡುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮದಲ್ಲಿ ಆ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬರೆಹವನ್ನು ಜಾರಿಗೆ ತಂದು ಜನಪ್ರಿಯತೆ ಗಳಿಸಿದರು. 27 ವರ್ಷಗಳಷ್ಟು ದೀರ್ಘಕಾಲ ಪ್ರಜಾವಾಣಿಯ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರು. ಟಿಯೆಸ್ಸಾರ್ ಎಂದು ಜನಪ್ರಿಯರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಅನೇಕ ಬಾರಿ ವಿದೇಶ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿ ಅಪಾರ ಅನುಭವ ಗಳಿಸಿ ಅದರ ಫಲವನ್ನು ಪ್ರಜಾವಾಣಿಯ ಮೂಲಕ ಕನ್ನಡ ಜನತೆಗೆ ನೀಡಿದರು. ಇವರ ಛೂಬಾಣದ ಬರೆಹಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಪುಸ್ತಕರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವರು 1977 ಏಪ್ರಿಲ್ 11ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ಇವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯೊಂದನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದು ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದವರಿಗೆ ಇದನ್ನು ವರ್ಷಂಪ್ರತಿ ನೀಡಲಾಗುವುದು. **(ಬಿ.ವಿ.ವಿ.ಎ.)**

ರಾಮಚಂದ್ರಶರ್ಮ, ಬಿ.ಸಿ.: 1925–2005. ಆಧುನಿಕ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ನವ್ಯಕವಿ, ಕಥೆಗಾರ ಹಾಗೂ ನಾಟಕಕಾರರು. ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ಬೋಗಾದಿ ಚಂದ್ರಶೇಖರ ಶರ್ಮ ರಾಮಚಂದ್ರ ಶರ್ಮ. 1925 ನವೆಂಬರ್ 28ರಂದು ಮಂಡ್ಯಜಿಲ್ಲೆಯ ನಾಗಮಂಗಲದ ಬೋಗಾದಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ಚಂದ್ರಶೇಖರಶರ್ಮ. ರಾಮಚಂದ್ರಶರ್ಮರು ಚಿಕ್ಕ ವಯಸ್ಸಿಗೇ ತಂದೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಬಡತನದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯಬೇಕಾಯಿತು. ಬೆಂಗಳೂರು, ಮೈಸೂರುಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮುಗಿಸಿ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದಿಂದ ಬಿ.ಎಸ್ಸಿ., ಬಿ.ಎಡ್ ಪದವಿಗಳನ್ನು ಗಳಿಸಿದರು. ಚಿಕ್ಕಂದಿನಲ್ಲಿ ಎಂ.ವಿ. ಸೇತುರಾಮಯ್ಯ ಅವರ ಆಸರೆ, ಒಡನಾಟಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದ ಇವರಿಗೆ ಅವರ ಮೂಲಕ ವಿ.ಸೀ, ಬಿ.ಎಂ.ಶ್ರೀ, ಎಂ.ಆರ್.ಶ್ರೀ, ಕ.ವೆಂ. ರಾಘವಾಚಾರ್, ಎಲ್. ಗುಂಡಪ್ಪ, ಬೇಂದ್ರೆ ಮೊದಲಾದ ಹಲವು ಕನ್ನಡದ ಪ್ರತಿಭಾವಂತ ಚೇತನಗಳ ಸಹವಾಸ ದೊರೆತು ಉತ್ತಮ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರೇರಣೆ ಒದಗಿತು. ಹೋರಾಟದ ಮನಸ್ಸು ಹಾಗೂ ನಂಬಿದ್ದನ್ನು ಸಾಧಿಸುವ ಛಲ ಬೇರೂರಿತು.

ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ವೃತ್ತಿಜೀವನ ಆರಂಭಿಸಿದ ಇವರು ಇಥಿಯೋಪಿಯಕ್ಕೆ ತೆರಳಿ ಅಲ್ಲಿ ಕೆಲಕಾಲ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿ ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್‌ಗೆ ಬಂದರು. ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡೇ ಮನಃಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಸಿ ವಲಸೆಹೋದ ಭಾರತದ ಮಕ್ಕಳ ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಮಹಾಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ರಚಿಸಿ ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪದವಿ ಗಳಿಸಿದರು. ವಿಶ್ವಸಂಸ್ಥೆಯ ಪರವಾಗಿ ಮನಶಾಶಸ್ತ್ರದ ಸಲಹೆಗಾರರಾಗಿ ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್, ಜಾಂಬಿಯ ಮತ್ತು ಯುನೆಸ್ಕೋಗಳಲ್ಲಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು.

ಕಾವ್ಯ ಬರೆವಣಿಗೆಯ ಆರಂಭದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಗತಿಶೀಲ ಆಶಯಗಳನ್ನು ದಟ್ಟವಾಗಿ ಹೊಂದಿದ್ದ ಇವರ ಕಾವ್ಯ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿದ್ದು ಆರ್ಥಿಕ ಅಸಮಾನತೆ ಹಾಗೂ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು. ಶ್ರೇಷ್ಠಕಾವ್ಯದ ಬಗೆಗೆ, ಜಗತ್ತಿನ ಭಿನ್ನ ಕಾವ್ಯ ಮಾದರಿಗಳ ಬಗೆಗೆ ಇವರು ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಸುವಲ್ಲಿ ಸ್ಫೂರ್ತಿ ಪಡೆದದ್ದು ವೈ.ಎನ್.ಕೆ. ಅವರಿಂದ. ತಮ್ಮ 27ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯರಚನೆ ಆರಂಭಿಸಿದ ಇವರ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲ ಕವನ ಸಂಕಲನ ‘ಹೃದಯಗೀತ’ (1952). ಅನಂತರ ಏಳುಸುತ್ತಿನ ಕೋಟೆ (1953), ಬುವಿ ನೀಡಿದ ಸ್ಫೂರ್ತಿ (1956), ಹೇಸರಗತ್ತೆ (1969), ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಹುಡುಗ (1978), ಮಾತು–ಮಾಟ (1984), ದೆಹಲಿಗೆ ಬಂದ ಹೊಸವರ್ಷ (1988), ಸಪ್ತಪದಿ (1996) ಮೊದಲಾದವು ಇವರ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕವನ ಸಂಕಲನಗಳು. ಗೆಶ್ಚರ್ಸ್ (1978) ಎಂಬುದು ಇವರ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಕಾವ್ಯಸಂಕಲನ. ಯೇಟ್ಸ್, ಎಲಿಯಟ್, ಎಜ್ರಾಪೌಂಡ್, ಆಡನ್ ಮೊದಲಾದ ಮೂವತ್ತೊಂಬತ್ತು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಕವಿಗಳ ನೂರು ಭಿನ್ನ ಮಾದರಿಯ ಕವಿತೆಗಳನ್ನು ಈ ಶತಮಾನದ ನೂರು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಕವನಗಳು (1982) ಎಂಬ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದಿಸಿ ಅನುವಾದ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಅತ್ಯಮೂಲ್ಯ ಕೊಡುಗೆ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ.

ಮಂದಾರಕುಸುಮ (1953), ಏಳನೆಯ ಜೀವ (1956), ಬೆಳಗಾಯಿತು (1969), ಕತೆಗಾರನಕತೆ (1985)– ಇವು ಇವರ ಕಥಾ ಸಂಕಲನಗಳು. ಪ್ರಗತಿಶೀಲ ಸಂವೇದನೆ ಪ್ರಬಲವಾಗಿದ್ದು ನವ್ಯ ಸಂವೇದನೆ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬರೆದ ಇವರ ಕತೆಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಯೋಗಶೀಲ ಮನೋಧರ್ಮದವಾಗಿವೆ. ಕನ್ನಡ ಕಥಾ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ನವ್ಯಸಂವೇದನೆಯನ್ನು ಮೊಟ್ಟಮೊದಲಿಗೆ ತಂದ ಹಿರಿಮೆ ಇವರದು.

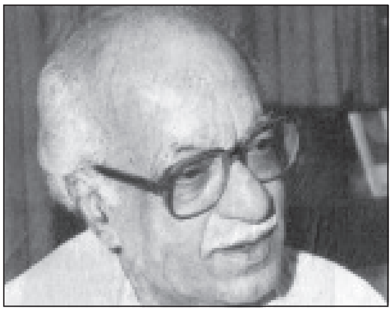

ಬಾಳಸಂಜೆ (1952), ನೀಲಿಕಾಗದ (1953), ಸೆರಗಿನ ಕೆಂಡ (1954), ನೆರಳು (1957), ಕಾರಂಜಿ (1985) ಇವರ ಮುಖ್ಯ ನಾಟಕಗಳು. ‘ಸೆರಗಿನ ಕೆಂಡ’ ರೇಡಿಯೋ ನಾಟಕ. ಸಿಪಾಯಿದಂಗೆಯ ಕೇಂದ್ರವ್ಯಕ್ತಿ ಪೇಶ್ವೆ ನಾನಾಸಾಹೇಬನ ಅಂತ್ಯವನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸುವ ಕಿರುನಾಟಕ. ಬಾಳಸಂಜೆ, ವೈತರಣಿ ಎಂಬ ಗೀತನಾಟಕವನ್ನೂ ಇವರು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕನ್ನಡ ನಾಟಕ ಚರಿತ್ರೆಯ ಒಂದು ಸಂಕ್ರಮಣ ಕಾಲದ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನಾಗಿ ಇವರ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ವಿಮರ್ಶಕರು ವಿಶ್ಲೇಷಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರು ತಮ್ಮ ಪತ್ನಿ ಹಾಗೂ ಲೇಖಕಿ ಪದ್ಮ ಅವರೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿ ಮಾಡಿರುವ ಅನುವಾದ ಕೃತಿಗಳೂ ಗಮನಾರ್ಹವಾದವು. ಯಶವಂತ ಚಿತ್ತಾಲರ ಕತೆಗಳನ್ನು ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ಗೆ ಭಾಷಾಂತರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬಿ.ಎಂ.ಎಸ್: ದಿ ಮ್ಯಾನ್ ಆಂಡ್ ಹಿಸ್ ವರ್ಕ್ಸ್ (1974), ಫ್ರಂ ಕಾವೇರಿ ಟು ಗೋದಾವರಿ, ಮಾಸ್ತಿ, ದಿ ಹೌಸ್ ಆಫ್ ಕಾನೂರು (ಕುವೆಂಪು ಅವರ ಕಾನೂರು ಹೆಗ್ಗಡತಿ ಕಾದಂಬರಿಯ ಅನುವಾದ) ಮೊದಲಾದವು ಇವರ ಪ್ರಮುಖ ಅನುವಾದಿತ ಕೃತಿಗಳು. ಹೀಗೆ ಮಾಸ್ತಿ, ಕುವೆಂಪು, ಚಿತ್ತಾಲ ಮೊದಲಾದ ಕನ್ನಡದ ಮಹತ್ವದ ಸಾಹಿತಿಗಳನ್ನು ಭಾಷಾಂತರದ ಮೂಲಕ ಪ್ರಪಂಚದ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಪರಿಚಯಿಸಿರುವ ಇವರ ಕಾರ್ಯ ಅನನ್ಯವಾದದ್ದು.

ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೇವೆಗೆ ಅನೇಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಗೌರವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1985), ಕತೆಗಳ ಅನುವಾದಕ್ಕಾಗಿ ಕಥಾ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1992), ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1997), ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1998)– ಇವು ಮುಖ್ಯವಾದುವು.

ಸಾಹಿತ್ಯದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರಕಾರಗಳಾದ ಕಾವ್ಯ, ಕತೆ, ನಾಟಕ, ವಿಮರ್ಶೆ ಮೊದಲಾದ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ್ದರೂ ತಮ್ಮನ್ನು ತೀವ್ರವಾಗಿ ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡದ್ದು ಕಾವ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ. ಕಾವ್ಯದ ಅಸಲು ಕಸುಬಿನ ಬಗ್ಗೆ ಸದಾ ಚಿಂತಿಸುವ ಶರ್ಮರು ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯ ಚರಿತ್ರೆಗೆ ಭಿನ್ನ ಮಾದರಿಯನ್ನು, ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಗೆ ಜೀರ್ಣಾಗ್ನಿ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟ ವಿಶಿಷ್ಟ ಪ್ರತಿಭೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರು ಎಂಬುದು ವಿಮರ್ಶಕರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಇವರು 2005 ಏಪ್ರಿಲ್ 18ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. *

ರಾಮತೀರ್ಥ: ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಥಣಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ ಹಾಗೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ತೀರ್ಥಕ್ಷೇತ್ರ. ಅಥಣಿಯಿಂದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 24 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,325. ಈ ಊರಿಗೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಆನಂದ ಪರ್ವತ ಎಂಬ ಬೆಟ್ಟವಿದ್ದು, ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿರುವ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಆನಂದನಾಯಕಿ ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಗುಹೆಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ

ರಾಮೇಶ್ವರ ಎಂಬ ಪ್ರಾಚೀನ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಕಂಬಗಳನ್ನು ಸುಂದರವಾಗಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮಹಾದ್ವಾರದ ಮೇಲ್ಗಡೆ ನಟರಾಜನ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಪ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿ ನೃಸಿಂಹ, ಅಮೃತೇಶ್ವರ, ಮಾರುತಿ, ಕಾಳಭೈರವ, ಹಾಗೂ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಗುಡಿಗಳಿವೆ.

ಮೊದಲಿಗೆ ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ವೆಂಕಟೇಶ್ವರನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿತ್ತೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಶ್ರೀರಾಮನು ಸೀತೆಯ ಶೋಧಾರ್ಥವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತ ಕಹೋಳ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಬಂದನೆಂದೂ ಅಲ್ಲಿ ಕಹೋಳ ಋಷಿಗಳ ದರ್ಶನ ಪಡೆದು ಸ್ವಯಂಭೂ ಎನಿಸಿದ ಓಂಕಾರೇಶ್ವರನನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ಪಾಶುಪತಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಪಡೆದು ಹರಿಹರರಲ್ಲಿ ಭೇದವಿಲ್ಲವೆಂಬ ಸಂಕೇತಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ರಾಮೇಶ್ವರ ಎಂಬ ಹೆಸರಿಟ್ಟನೆಂದೂ ಶೈವಪುರಾಣದ ರಾಮೇಶ್ವರ ಮಹಾತ್ಮ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆ ಕಹೋಳ ಆಶ್ರಮವೇ ಈಗ ಕೋಹಳ್ಳಿ ಗ್ರಾಮವೆಂದು ಹೆಸರಾಗಿದೆ. ಇದು ಅಥಣಿಯಿಂದ ಸು. 30 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಕಾಶೀ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರ ತನ್ನ ಪರಿವಾರಸಹಿತ ಇಲ್ಲಿ ಬಂದು ನೆಲಸಿದನೆಂದು ತ್ರಿಕೋಟಕ ರುದ್ರಸಂಹಿತೆಯ ಶೈವಪುರಾಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ಹಳ್ಳ ಉತ್ತರದ ಗಂಗಾನದಿ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಿದೆ. ಹಳ್ಳದಲ್ಲಿ ಪಾಪನಾಶಿನಿ ಎಂಬ ಮಡು ಇದೆ.

ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಮಹಾಶಿವರಾತ್ರಿಯಂದು ರಾಮದೇವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. (ಎಂ.ಎ.)

ರಾಮದಾಸ ಅಡ್ಯಂತಾಯ: 1947– . ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಮಕಾಲೀನ ಚಿತ್ರಕಲಾವಿದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖರು. ಕೇಂದ್ರ ಲಲಿತಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪುರಸ್ಕೃತರು (2001). ಇವರು ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಂಗಳೂರು ಬಳಿ ಅಬ್ಲಮೊಗರುವಿನಲ್ಲಿ 1947 ಜೂನ್ 27ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಕೆ. ನಾರಾಯಣ ಅಡ್ಯಂತಾಯ, ತಾಯಿ ಮೀನಾಕ್ಷಿ. ರಾಮದಾಸರು ಕುಟುಂಬದ ಆರ್ಥಿಕ ಸಂಕಷ್ಟಗಳಿಂದಾಗಿ ಪುಸ್ತಕಗಳಿಗೆ ರಟ್ಟುಕಟ್ಟುವ ಕೆಲಸವನ್ನು ಹಗಲುಹೊತ್ತು ಕೈಗೊಂಡು ರಾತ್ರಿ ಶಾಲೆಗೆ ಹೋಗಿ ಕಲಿತವರು. ಮಂಗಳೂರಿನ ಗಣಪತಿ ಶಾಲೆ, ಕಾಶಿ ಹೈಸ್ಕೂಲುಗಳಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರು. ಅನಂತರ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಂದು ಪೀಠೋಪಕರಣ ಮಾರುವ ಅಂಗಡಿಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಸೇರಿ ರಾತ್ರಿಯ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಓದು ಮುಂದುವರಿಸಿದರು. ಈ ನಡುವೆ ಕೆನ್ ಕಲಾ ಶಾಲೆಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿ ಸೇರಿದರು. ಚಿತ್ರಕಲಾ ಡಿಪ್ಲೊಮಾ ಪಡೆದು ಶಿಕ್ಷಕರಾದರು (1978). ರಾಜ್ಯ ಲಲಿತಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಶಿಷ್ಯವೇತನ ಪಡೆದು ಶಾಂತಿನಿಕೇತನಕ್ಕೆ ತೆರಳಿ ಚಿತ್ರಕಲಾ ಪದವಿ ಪಡೆದರು. 1983ರಿಂದ ಮೈಸೂರಿನ ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ದೃಶ್ಯಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿಯಲ್ಲಿ (ಕಾವಾ) ಚಿತ್ರಕಲಾ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದರು. ಸಬಿತಾ ಇವರ ಪತ್ನಿ. ಇವರಿಗೆ ಒಬ್ಬ ಪುತ್ರ (ಮಾನುಷ್) ಹಾಗೂ ಒಬ್ಬ ಪುತ್ರಿ (ಲಿಪಿ) ಇದ್ದಾರೆ.

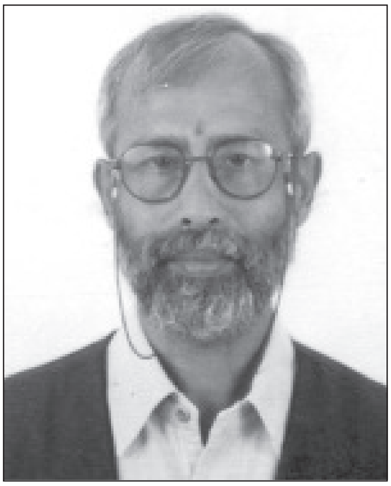

ರಾಮದಾಸರದು ಅಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಚಿತ್ರಕಲೆ. ಅಮೂರ್ತದತ್ತ ಒಲವು. ದಿನನಿತ್ಯ ಹೊಸತನ್ನು ಹೇಳುವುದೇ ಕಲೆ ಎಂಬುದು ಇವರ ನಂಬಿಕೆ. ಕೇಂದ್ರ ಲಲಿತಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪಡೆದ ಇವರ ಕೃತಿ ಫೇರಿ ಟೇಲ್ ವಿತೌಟ್ ಎ ಸ್ಟೋರಿ ಎಂಬುದು. ಇದು 1.1 ಮೀಟರ್ ಚಚ್ಚೌಕ ಆಕೃತಿಯ ಮಿಶ್ರ ಮಾಧ್ಯಮದ ಕೃತಿ. (ಎನ್.ಐ.ವಿ.)

ರಾಮದುರ್ಗ: ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಹಾಗೂ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿಲ್ಲೆ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಗದಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನರಗುಂದ ತಾಲ್ಲೂಕು, ನೈಋತ್ಯ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಸವದತ್ತಿ, ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಗೋಕಾಕ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು ಸುತ್ತುವರೆದಿವೆ. 103 ಗ್ರಾಮಗಳಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1,215 ಚ.ಕಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,27,265. ಇದರಲ್ಲಿ 1,90,616 ಮಂದಿ ಗ್ರಾಮವಾಸಿಗಳೂ 36,649 ಮಂದಿ ಪಟ್ಟಣಿಗರೂ ಇದ್ದಾರೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಎರೆಮಣ್ಣಿನ ಭೂಮಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಬೆಟ್ಟಗಳಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ಗುಡ್ಡಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಕುರುಚಲು ಕಾಡುಗಳು ಕಾಣಬರುತ್ತವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾಯುಗುಣ ಹಿತವಾಗಿದೆ. ಮಲೆನಾಡ ನೆರೆನಾಡಿನಂತಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಮಳೆ ಆಗುವುದು. ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 538.83 ಮಿಮೀ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ನದಿ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೊಚಬಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಹಳೆತೊರಗಲ್ಲು ಗ್ರಾಮದ ಉತ್ತರದವರೆಗೂ ಈಶಾನ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು, ಅನಂತರ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ರಾಮದುರ್ಗದ ಮುಖಾಂತರ ಕಿಳಬನೂರು ಗ್ರಾಮದವರೆಗೆ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಮುಂದುವರಿದು, ಅನಂತರ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಹಲಗಟ್ಟಿ ಗ್ರಾಮದವರೆಗೆ ಮೇಲೇರಿ ಮುಂದೆ ಆಗ್ನೇಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು, ಸಂಗಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬಾದಾಮಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು. ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಗೆ ಕೊಳಚೆ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಅಣೆಕಟ್ಟನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ನೀರಾವರಿಗೆ ಅನುಕೂಲ ಕಲ್ಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ನದಿಯ ದಂಡೆ ವ್ಯವಸಾಯ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದ್ದು ನೀರಾವರಿ ಅನುಕೂಲ ದೊರೆಯುತ್ತಿದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಚಿಕ್ಕ ಹಳ್ಳಗಳು ಹರಿಯುವುದುಂಟು. ಅವು ಬೇಸಗೆಯಲ್ಲಿ ಬತ್ತಿಹೋಗುವುವು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅತ್ಯಂತ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಜಾಟಹಳ್ಳ ಹರಿಯುವುದು. ಇದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕಡ್ಲಿಕೊಪ್ಪ ಗ್ರಾಮದ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಕಲ್ಹಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಬಿಡುವುದು. ಇದೂ ಕೂಡ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ತಕ್ಕ ಮಟ್ಟಿಗೆ ನೀರಾವರಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೆಚ್ಚು ಭಾಗ ಎರೆಮಣ್ಣಿನ ಭೂಮಿಯಾಗಿದ್ದು ಶೇಂಗಾ, ಜೋಳ ಮತ್ತು ಹತ್ತಿ ಇಲ್ಲಿನ ಪ್ರಮುಖ ಬೆಳೆಗಳು. ಜೊತೆಗೆ ಕೆಲವು ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುವುದುಂಟು.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸಾಯವೇ ಪ್ರಧಾನವಾದರೂ ಖಾದ್ಯತೈಲ, ಕೈ ಮಗ್ಗದ ಬಟ್ಟೆ ಮತ್ತು ಬೆಲ್ಲ ತಯಾರಿಸಿ ಹೊರಗೆ ಕಳಿಸುವರು. ಚರ್ಮ ವಸ್ತುಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯೂ ಉಂಟು. ಮರದ ವಸ್ತುಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯೂ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಇದೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ರಸ್ತೆಮಾರ್ಗ ಸಂಪರ್ಕ ಉತ್ತಮವಾಗಿದೆ. ವಿದ್ಯುತ್, ಅಂಚೆ, ದೂರವಾಣಿ ಸೌಕರ್ಯಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 91 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳೂ 45 ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳೂ 5 ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳೂ ಒಂದು ಕಾಲೇಜೂ ಇದ್ದು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಅನುಕೂಲಗಳಿವೆ.

ಆಸ್ಪತ್ರೆ ಮತ್ತು ಔಷಧಾಲಯಗಳಿವೆ. ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿದ್ದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೈಗಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಆರ್ಥಿಕ ಸಹಾಯ ನೀಡುತ್ತಿವೆ.

ರಾಮದುರ್ಗ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಮುಖ್ಯಪಟ್ಟಣ. ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ, ಬೆಳಗಾಂವಿ ನಗರದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ 104 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಬೈಲಹೊಂಗಲದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 72 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ 18,515 ಗಂಡಸರು, 18,124 ಮಹಿಳೆಯರಿದ್ದು ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 36,639.

ಇದೊಂದು ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ಶೇಂಗಾ, ಹತ್ತಿ ಮತ್ತು ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳ ವ್ಯಾಪಾರ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಈ ಪಟ್ಟಣದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ 48 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಬಾದಾಮಿಯ ರೈಲ್ವೆ ನಿಲ್ದಾಣವಿದೆ. ಈ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ವಿದ್ಯುತ್, ಅಂಚೆ, ದೂರವಾಣಿ ಸಂಪರ್ಕ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ವಿಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಕಲಾ ಕಾಲೇಜು, ಪ್ರೌಢ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳು ಇವೆ. ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳೂ ಇದ್ದು ವೈದ್ಯಕೀಯ ಸೌಲಭ್ಯವಿದೆ. ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿವೆ. ಶಿವಾಜಿ ಕಾಲದ್ದೆಂದು ಹೇಳುವ ಒಂದು ಹಳೆಯ ಕೋಟೆ ಈ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿದೆ. (ಎಸ್.ಎ.ಎಸ್.)

1671ರಲ್ಲಿ ರಾಮದುರ್ಗವನ್ನು ಶಿವಾಜಿಯು ಭಾವೆ ಮನೆತನದವರಿಗೆ ನೀಡಿದ. ಇದು ನರಗುಂದ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಒಂದು ಭಾಗವಾಗಿದ್ದು ಮುಂದೆ ಈ ಮನೆತನದ ಇಬ್ಬರು ಸೋದರರರಲ್ಲಿ ಆಸ್ತಿ ಹಂಚಿಕೆಯಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸಂಸ್ಥಾನವಾಗಿ ರೂಪುಗೊಂಡಿತು. ಬಹುಶಃ ಇದರ ಸ್ವತಂತ್ರ ಅಸ್ತಿತ್ವ 19ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆದಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಆಗಿರಬೇಕು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುರಾರಿರಾವ್ ಭಾವೆ ಎಂಬ ರಾಮದುರ್ಗದ ಒಬ್ಬ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕನ ಹೆಸರು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈತನಿಗೆ ಮಕ್ಕಳಿರಲಿಲ್ಲವಾಗಿ ಇವನ ವಿಧವೆ ಪತ್ನಿಯು ಒಬ್ಬ ದತ್ತುಪುತ್ರನನ್ನು ಪಡೆದುದನ್ನು ಕಂಪನಿ ಸರಕಾರ ಮಾನ್ಯಮಾಡಿತ್ತು (1828). 169 ಚದರ ಮೈಲು ವಿಸ್ತೀರ್ಣವಿದ್ದ ಈ ಸಂಸ್ಥಾನ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾನಂತರ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಲೀನವಾಯಿತು.

ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಸಂಗ್ರಾಮದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಒಂದು ತೀವ್ರ ಚಳವಳಿಯಿಂದಾಗಿ ಈ ಪಟ್ಟಣ ಖ್ಯಾತಿಗೆ ಬಂತು. ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವರ್ಷ ಬರಗಾಲ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಕಂದಾಯ ಮಾಫಿ ಮಾಡಲು ಜನ ಚಳವಳಿ ನಡೆಸಿದ್ದರು. ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸಿನ ಮಧ್ಯಸ್ಥಿಕೆಯಿಂದ ಅರಸರಿಗೂ ಜನರಿಗೂ ಒಂದು ಒಪ್ಪಂದವಾಗುವ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಉಂಟಾದರೂ ಕೆಲವು ನಾಯಕರು ಪ್ರಕ್ಷುಬ್ಧ ಭಾಷಣ ಮಾಡಿ ಜನರನ್ನು ರೊಚ್ಚಿಗೆಬ್ಬಿಸಿದರು. ಪ್ರಕ್ಷೋಭಕರ ಭಾಷಣ ಮಾಡಿದ ನಾಯಕರಿಬ್ಬರ ಬಂಧನವಾಗಲು ಅವರ ಬಿಡುಗಡೆಗಾಗಿ 1939 ಏಪ್ರಿಲ್ 7ರಂದು ಜನರು ರಾಮದುರ್ಗ ಜೈಲಿನ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿ ಎಂಟು ಮಂದಿ ಪೋಲಿಸರನ್ನು ಕೊಂದರು. ಈ ದುರಂತದ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ನಡೆದ ಖಟ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಆರು ಜನರಿಗೆ ಫಾಸಿ ಶಿಕ್ಷೆಯಾಗಿ ಅನೇಕರಿಗೆ ಜೈಲು ಶಿಕ್ಷೆ ಆಯಿತು. **(ಎಸ್.ಕೆ.)**

ರಾಮನ್, ಸಿ.ವಿ.: 1888–1970. ದ್ಯುತಿ ಭೌತಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿನ ವಿದ್ಯಮಾನವೊಂದನ್ನು ಮೊತ್ತಮೊದಲಿಗೆ ವೈಜ್ಞಾನಿಕವಾಗಿ ಅರ್ಥವಿಸಿ ರಾಮನ್ ಪರಿಣಾಮ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ನೊಬೆಲ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪುರಸ್ಕೃತ ಭೌತವಿಜ್ಞಾನಿ. ಯಾವುದೇ ಒಂದು ಬಣ್ಣದ–ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಕೆಂಪು, ನೀಲಿ, ಹಳದಿ ಇತ್ಯಾದಿ–ಬೆಳಕಿನ ಕಿರಣ ದಂಡವನ್ನು ಅಶ್ರಗದ ಮೂಲಕ ಹಾಯಿಸಿ ಬಿಳಿತೆರೆಯ ಮೇಲೆ ಬೀಳಿಸಿದರೆ ಅದರ ರೋಹಿತ ದೊರೆಯುವುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಉಜ್ಜ್ವಲ ರೇಖೆಗಳು ಎದ್ದುಕಾಣುವುವು. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಮೂಲ ಬೆಳಕಿನ ಬಣ್ಣದವೇ ಆಗಿ ತೋರಿದರೂ ಛಾಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಅಂದರೆ, ಮೂಲ ಬೆಳಕು ಈ ವಿವಿಧ ಛಾಯೆಗಳ ಸಂಯುಕ್ತ ಮತ್ತು ಅಶ್ರಗ ಅದನ್ನು ವಿಭಜಿಸಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಆ ಒಂದೊಂದು ಘಟಕದ (ಅಂದರೆ ಛಾಯೆಯ) ಅಲೆಯುದ್ದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದು ರೋಹಿತದಲ್ಲಿ ತನಗೇ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. ಈಗ ಅದೇ ಬೆಳಕನ್ನು ಮೊದಲು ಪಾರದರ್ಶಕ ಪದಾರ್ಥದ ಮೂಲಕವೂ ಮತ್ತೆ ಅಶ್ರಗದ ಮೂಲಕವೂ ಹರಿಸಿ ಅದರ ರೋಹಿತವನ್ನು ಪಡೆದರೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿದ್ದ ಗೆರೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಕೆಲವು ಹೊಸ ಗೆರೆಗಳು ಕಂಡುಬರುವುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೂಲ ಬೆಳಕಿನಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ವಿವಿಧ ಅಲೆಯುದ್ದ ರಶ್ಮಿಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಹೊಸ ಅಲೆಯುದ್ದದವೂ ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆ ಎಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಬೆಳಕಿನ ಹಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಾರದರ್ಶಕ ಪದಾರ್ಥ ಅಡ್ಡಬರುವುದರಿಂದ ಈ ಪರಿಣಾಮ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರಾಮನ್ ಪರಿಣಾಮ. ಇದರ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದ ಪಾರದರ್ಶಕ ಪದಾರ್ಥದ ಅಣು ರಚನೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿ ಪಡೆಯಬಹುದು. ಭೌತವಿಜ್ಞಾನದ ಸಂಶೋಧನೆಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮನ್ ಪರಿಣಾಮಕ್ಕೆ ಮಹತ್ತ್ವದ ಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಇದರ ಆವಿಷ್ಕಾರ ಕಲ್ಕತ್ತದಲ್ಲಾದರೂ ರಾಮನ್ ಇದನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ (1928 ಫೆಬ್ರವರಿ 28). ಈ ಆವಿಷ್ಕಾರದ ಹಿರಿಮೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಸ್ವೀಡನ್ನಿನ ನೊಬೆಲ್ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನ ಇವರಿಗೆ 1930ರ ಭೌತವಿಜ್ಞಾನ ವಿಭಾಗದ ನೊಬೆಲ್ ಪಾರಿತೋಷಿಕವನ್ನು ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿತು. ಭಾರತದ ಪ್ರಥಮ ನೊಬೆಲ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪಡೆದ ವಿಜ್ಞಾನಿ ಇವರು. ಆ ಮೊದಲೇ 1924ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಎಫ್.ಆರ್.ಎಸ್. ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಬಂದಿತ್ತು.

ಇವರು ತಮಿಳುನಾಡಿನ ತಿರುಚ್ಚಿರಾಪಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ 1888 ನವೆಂಬರ್ 7ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. 1907ರಲ್ಲಿ ಭೌತವಿಜ್ಞಾನದ ಎಂ.ಎ. ಡಿಗ್ರಿಯನ್ನು ಮದರಾಸಿನ ಪ್ರೆಸಿಡೆನ್ಸಿ ಕಾಲೇಜಿನಿಂದ ಪಡೆದು, ಅದೇ ವರ್ಷ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಸ್ಪರ್ಧಾಪರೀಕ್ಷೆಗೆ ಕುಳಿತು ಉತ್ತೀರ್ಣರಾಗಿ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ವಿತ್ತ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಸಿಸ್ಟೆಂಟ್ ಅಕೌಂಟೆಂಟ್ ಜನರಲ್ ಆಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. ಆದರೆ ಇವರ ಒಲವೆಲ್ಲ ವಿಜ್ಞಾನದ ಕಡೆಗೇ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಕಲ್ಕತ್ತದಲ್ಲಿನ ದಿ ಇಂಡಿಯನ್ ಅಸೋಸಿಯೇಶನ್ ಫಾರ್ ದಿ ಕಲ್ಟಿವೇಶನ್ ಆಫ್ ಸೈನ್ಸ್ ಎಂಬ ಖಾಸಗಿ ವಿಜ್ಞಾನ ಸಂಶೋಧನ ಮಂದಿರದಲ್ಲಿ ಸಂಶೋಧನೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದರು. ಉದ್ಯೋಗನಿಮಿತ್ತ ಕಲ್ಕತ್ತದಿಂದ ಹೊರಗಿನ ಊರುಗಳಿಗೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗಿದ್ದ ರಾಮನ್ ಅವರು 1911ರಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಕಲ್ಕತ್ತಕ್ಕೆ ಮರಳಿದರು. ಕಲ್ಕತ್ತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಕುಲಪತಿ ಆಶುತೋಷ ಮುಖರ್ಜಿಯವರ ಆಮಂತ್ರಣದ ಮೇರೆಗೆ 1917ರಲ್ಲಿ ಇವರು ತಮ್ಮ ಸರ್ಕಾರಿ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ರಾಜಿನಾಮೆ ನೀಡಿ, ಆ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಪಲಿತ್ ಭೌತವಿಜ್ಞಾನ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಸೇರಿದರು.

ಸದಾ ಕುತೂಹಲಿ, ಪ್ರಯೋಗಪಟು ಮತ್ತು ಚಿಂತನಶೀಲರಾಗಿದ್ದ ರಾಮನ್ 1917ರಿಂದ ಮುಂದೆ ಮೂಲಭೂತ ಸಂಶೋಧನೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ಉದ್ಯುಕ್ತರಾದರು. ಬೆಳಕಿನ ಬಗ್ಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಬೆಳಕನ್ನು ಚೆಲ್ಲುವುದು ಇವರ

ಆಗಿನ ಆಸಕ್ತ ಕ್ಷೇತ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ದುಡಿದುದರ ಪರಮಸಿದ್ಧಿಯೇ ಈ ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಿರುವ ರಾಮನ್ ಪರಿಣಾಮದ ಆವಿಷ್ಕಾರ. ಇದರಿಂದ ಇವರ ಖ್ಯಾತಿ ಪ್ರಪಂಚದಾದ್ಯಂತ ಹಬ್ಬಿತು. ಯುರೋಪ್, ರಷ್ಯ, ಅಮೆರಿಕ ಮೊದಲಾದ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳಲ್ಲಿನ ವಿಜ್ಞಾನ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಆಹ್ವಾನದ ಮೇರೆಗೆ ಸಂದರ್ಶಿಸಿ ಹಲವಾರು ಗೌರವ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳನ್ನು ಗಳಿಸಿ ಮರಳಿದರು.

ಇವರು 1933ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಇಂಡಿಯನ ಇನ್‍ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಸೈನ್ಸಿನ ನಿರ್ದೇಶಕತ್ವವನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡರು. ಮರುವರ್ಷ ಇಂಡಿಯನ್ ಅಕಾಡೆಮಿ ಆಫ್ ಸೈನ್ಸನ್ನು ಖಾಸಗಿಯಾಗಿ ತಮ್ಮ ಸಂಚಾಲಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಇದರ ಉದ್ದೇಶಗಳಿಷ್ಟು: ಪ್ರಥಮ ದರ್ಜೆಯ ಸಂಶೋಧಕರ ಪ್ರಬಂಧಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವುದು, ವಿಜ್ಞಾನ ಸಂಬಂಧ ಸಮಸ್ಯೆಗಳ ಚರ್ಚೆಗೆ ಹೊಸ ವೇದಿಕೆ ಒದಗಿಸುವುದು, ಭಾರತದ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಹಾಗೂ ಔದ್ಯಮಿಕ ಸಂಶೋಧನೆಗಳನ್ನು ಸಂಘಟಿಸುವುದು. ಈ ಉದ್ದೇಶ ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಸಂಶೋಧನ ಮಾಸಿಕವೊಂದನ್ನು ಸಹ ರಾಮನ್ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು (ಪ್ರೊಸೀಡಿಂಗ್ಸ್ ಆಫ್ ದಿ ಇಂಡಿಯನ್ ಅಕಾಡೆಮಿ). ತಮ್ಮ ನೆಚ್ಚಿನ ವಿಜ್ಞಾನಮಂದಿರವನ್ನು ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಹೆಬ್ಬಾಳ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದರು (1947). 1939ರಲ್ಲಿ ಇಂಡಿಯನ್ ಇನ್‍ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಸೈನ್ಸಿನ ನಿರ್ದೇಶಕತ್ವವನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟು ಕೇವಲ ಭೌತವಿಜ್ಞಾನಮುಖ್ಯರಾಗಿ ಉಳಿದರು. 1918ರಲ್ಲಿ ಈ ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆಯನ್ನೂ ಕಳಚಿಕೊಂಡು ಸ್ವಂತ ಮಂದಿರದ ಪೂರ್ಣ ಕಾಲದ ಸಂಶೋಧಕ ಮತ್ತು ನೇತಾರರಾದರು. ರಾಮನ್ ರಿಸರ್ಚ್ ಇನ್‍ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಎಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಈ ಮಂದಿರದ ಜೀವನಾಡಿ ಏನಿರಬೇಕು ಎಂಬುದನ್ನು ಸ್ವತಃ ಅವರೇ ಹೀಗೆಂದು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ: "ನಮ್ಮ ಪ್ರಾಚೀನ ರಾಷ್ಟ್ರಕ್ಕೆ ತಕ್ಕುದಾದಂಥ ವಿಜ್ಞಾನ ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರವನ್ನು ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ತರಬೇಕೆಂಬುದು ನನ್ನ ತೀವ್ರ ಅಭಿಲಾಷೆ. ಈ ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ದೇಶದ ತೀಕ್ಷ್ಣಮತಿಗಳು ವಿಶ್ವರಹಸ್ಯವನ್ನು ಶೋಧಿಸಬೇಕು; ಮತ್ತು ಹಾಗೆ ಮಾಡುವುದರ ಮೂಲಕ ವಿಶ್ವಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸುತ್ತಿರುವ ಅತೀತ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಲು ನಮಗೆ ನೆರವಾಗಬೇಕು. ಆತನ ದಿವ್ಯಕೃಪೆಯಿಂದ ನಮ್ಮ ದೇಶಪ್ರೇಮಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಈ ಕಾರಣವನ್ನು ಪೋಷಿಸುವ ವಿಧಾನವನ್ನು ಕಂಡಾಗ ಮಾತ್ರ ಈ ಗುರಿ ಸಿದ್ಧಿಸೀತು".

ಸೃಷ್ಟಿಯ ಸಕಲ ವಿದ್ಯಮಾನಗಳೂ ರಾಮನ್ ಅವರ ಆಸಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೆರಳಿಸಿದ್ದುವು. ಎಂದೇ ಇವರ ಮಂದಿರದ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ಮತ್ತು ಪುಸ್ತಕ ಭಂಡಾರಗಳು ವಿಶಾಲ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯುಳ್ಳವಾಗಿವೆ. ಮೂಲತಃ ಇವರು ಭೌತವಿಜ್ಞಾನಿ ಆಗಿದ್ದರೂ ಇವರ ಕುತೂಹಲ ಸಕಲ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತು ಭಾರತದ ಸುಪ್ತವಿಜ್ಞಾನಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ಇವರಿಗಿಂತ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ವಿಜ್ಞಾನಿ ಇನ್ನೊಬ್ಬನಿಲ್ಲ. ಭಾರತವನ್ನೂ ಭಾರತದ ಪ್ರಾಚೀನ ಪರಂಪರೆ ಹಾಗೂ ಸತ್ತ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನೂ ಇವರಿಗಿಂತ ಗಾಢವಾಗಿ ನಂಬಿ ಪ್ರೀತಿಸಿದ ವಿಜ್ಞಾನಿ ಇನ್ನೊಬ್ಬನಿಲ್ಲ. ನೇಟಿವ್ ವಿಜ್ಞಾನ ಎಂಬುದೇ ಇಲ್ಲ ಎಂದು ದೇಶೀಯರೆಲ್ಲರೂ ತಿರಸ್ಕಾರದಿಂದ ಉದ್ಗರಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ವಿಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕಲಿತ ವಿನಾ ಏನೂ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕವಾಗಿ ನಂಬಿದ್ದಾಗ ಈ ಸೇಕಡ ನೂರು ದೇಸಿ ವಿಜ್ಞಾನಿ ರಾಮನ್, ಸ್ವಂತ ಸಾಹಸಪರಿಶ್ರಮಗಳಿಂದ ಭಾರತದ ವಿಜ್ಞಾನಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಎತ್ತಿಹಿಡಿದರು. ಇವರ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ, ಸಂಶೋಧನೆ, ಸಿದ್ಧಿ ಎಲ್ಲವೂ ನಡೆದದ್ದು ಭಾರತದ ಒಳಗೇ. ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಖ್ಯಾತಿ ಬಂದ ಬಳಿಕ ಮಾತ್ರವೇ ಇವರು ವಿದೇಶೀ ಪ್ರವಾಸ ಕೈಗೊಂಡರು.

ಇವರು 1970 ನವೆಂಬರ್ 21ರಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು.

(ಜಿ.ಟಿ.ಎನ್.)

ರಾಮನಗರ: ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಪಟ್ಟಣ. ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಮಾಗಡಿ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬೆಂಗಳೂರು ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಕನಕಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿ ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕು, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಕನಕಪುರ ಮತ್ತು ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಚಾಚಿದ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಸುತ್ತುವರೆದಿವೆ. ಕೂಟಗಲ್ಲು, ಕೈಲಂಚ, ರಾಮನಗರ ಮತ್ತು ಬಿಡದಿ–ಇವು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನಾಲ್ಕು ಹೋಬಳಿಗಳು. ಗ್ರಾಮಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ 134. ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 631.7 ಚ.ಕಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,38,347. ಇದರಲ್ಲಿ 1,58,953 ಗ್ರಾಮವಾಸಿಗಳು 79,394 ಪಟ್ಟಣಿಗರೂ ಇದ್ದಾರೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಬಹುತೇಕ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿದೆ. ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶ ಕಡಿಮೆ. ಒರಟಾದ ಕಂದುಬಣ್ಣದ ಬೆಣಚುಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಬೆಟ್ಟಗಳ ಸಾಲು ರಾಮನಗರದ ಮೂಲಕ ಹಾದುಹೋಗಿದೆ. ಕೆಲವು ಕಡೆ ಬೆಟ್ಟದ ತಪ್ಪಲುಗಳಲ್ಲಿ ಕುರುಚಲು ಗಿಡದ ಕಾಡು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಅರ್ಕಾವತಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯನದಿ. ಇದು ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ರಾಮನಗರದವರೆಗೆ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಅಲ್ಲಿಂದ ಆಗ್ನೇಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕನಕಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ಈ ನದಿಯ ಎಡ ಮತ್ತು ಬಲದಂಡೆಗಳ ಭೂಪ್ರದೇಶ ವ್ಯವಸಾಯ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದೆ. ಮಂಚನಬೆಲೆ ಯೋಜನೆಯಿಂದ ಈ ನದಿಯ ನೀರನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಉತ್ತರದಿಂದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಕಣ್ವನದಿ ಹರಿದು ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಕಸಬು ವ್ಯವಸಾಯ. ಹೆಚ್ಚಿನ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಮಳೆ ನೀರು ಆಧಾರ. ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 800 ಮಿಮೀ. ರಾಗಿ, ಬತ್ತ, ಕಬ್ಬು ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆಗಳು. ಸ್ವಲ್ಪ ಗೋದಿಯನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ನದಿ ದಂಡೆ ಹಾಗೂ ಮೆಕ್ಕಲು ಮಣ್ಣಿನ ಭೂಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ತೆಂಗನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಹಿಪ್ಪುನೇರಳೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪ್ರಮುಖ ವಾಣಿಜ್ಯ ಬೆಳೆ.

ಬೀಡಿ ಕಟ್ಟುವುದು, ರೇಷ್ಮೆ ಸಾಕಣೆ, ರೇಷ್ಮೆ ನೂಲು ತೆಗೆಯುವುದು, ಹೆಂಚು ಮತ್ತು ವ್ಯವಸಾಯ ಉಪಕರಣಗಳ ತಯಾರಿಕೆ, ರೇಷ್ಮೆ ಸೀರೆ ನೇಯುವುದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗೃಹಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕ, ಪ್ರೌಢ ಮತ್ತು ಪದವಿಪೂರ್ವ ಶಾಲಾಕಾಲೇಜುಗಳಿವೆ. ಪ್ರಸೂತಿಗೃಹ, ಶಿಶುಕಲ್ಯಾಣ ಮತ್ತು ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳಿವೆ.

ಮಾಗಡಿ–ರಾಮನಗರ, ರಾಮನಗರ–ಕನಕಪುರ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು–ಬೆಂಗಳೂರು ಪ್ರಾಂತೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿ–ಇವು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪ್ರಮುಖ ರಸ್ತೆ ಮಾರ್ಗಗಳು. ಮೈಸೂರು–ಬೆಂಗಳೂರು ರೈಲುಮಾರ್ಗ ರಾಮನಗರದ ಮೂಲಕ ಹಾದು ಹೋಗುತ್ತದೆ.

ರಾಮನಗರ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಮೈಸೂರು–ಬೆಂಗಳೂರು ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ 48 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಅರ್ಕಾವತಿ ನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ 41,084 ಮಂದಿ ಗಂಡಸರು, 38,281 ಮಂದಿ ಹೆಂಗಸರು ಇದ್ದು ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 79,365.

1800ರಲ್ಲಿ ದಿವಾನ್ ಪೂರ್ಣಯ್ಯನಿಂದ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದ ಈ ಊರಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಕ್ಲೋಸ್‍ಪೇಟೆ ಎಂಬ ಹೆಸರಿದ್ದು ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ, ಮಾಗಡಿ ಮತ್ತು ಕಾನಕಾನಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉಪವಿಭಾಗವಾಗಿತ್ತು. ಹಳೆ ಮೈಸೂರಿನ ರೆಸಿಡೆಂಟ್ ಆಗಿದ್ದ ಸರ್ ಬ್ಯಾರಿಕ್ಲೋಸ್ ಎಂಬುವನ ಗೌರವಾರ್ಥ ಕ್ಲೋಸ್‍ಪೇಟೆ ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಇಡಲಾಗಿತ್ತೆಂದು ಕನ್ನಡ–ಪರ್ಷಿಯನ್ ಎರಡೂ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಇಲ್ಲಿನ ಶಾಸನವೊಂದರಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಹೊಸಪೇಟೆ, ನವಿಪೇಟೆ ಮತ್ತು ರಾಮಗಿರಿ–ಇವು ಈ ಊರಿಗಿದ್ದ ಇತರ ಹೆಸರುಗಳು. ಅರ್ಕಾವತಿ ನದಿಯ ದಡದಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಹಾರವೂ ಅರ್ಕೇಶ್ವರ ಹಾಗೂ ರಾಮದೇವರ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಮತ್ತು ಪೂರ್ಣಯ್ಯನವರು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಒಂದು ಛತ್ರವೂ ಇವೆ. **(ಜಿಓ.)**

ಈ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳು, ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಮತ್ತು ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳು. ಒಂದು ಸರ್ಕಾರಿ ಜೂನಿಯರ್ ಕಾಲೇಜು ಮತ್ತು ಒಂದು ಕಲಾ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರ ಇದ್ದು ಗ್ರಂಥಾಲಯ ಮತ್ತು ವಾಚನಾಲಯಗಳಿವೆ. ಸಹಕಾರಿ ಸಂಘಗಳು, ವಾಣಿಜ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳೂ ಇವೆ. ಈ ಪಟ್ಟಣ ಮೈಸೂರು–ಬೆಂಗಳೂರು ಮಾರ್ಗದ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ರೈಲುನಿಲ್ದಾಣ. ಅಂಚೆ, ದೂರವಾಣಿ, ವಿದ್ಯುತ್ ಮುಂತಾದ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರವಾದ ಈ ಪಟ್ಟಣ ಪುರಸಭಾಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ.

ರಾಮನಗರದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಸು. 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ರಾಮಗಿರಿ ಬೆಟ್ಟ ಇದೆ. ಇದನ್ನು ರೇವಣಸಿದ್ಧೇಶ್ವರಬೆಟ್ಟ ಎಂತಲೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಹಿಂದೆ ಇದ್ದ ಕೋಟೆಯ ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ. ರಾಮ ಮತ್ತು ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳು ಈ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿದ್ದು ಮೊದಲಿನ ದೇವಸ್ಥಾನದ ರಂಗಮಂಟಪ ಪಾಳೆಯಗಾರ ಕೆಂಪೇಗೌಡ ನಿರ್ಮಿತವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸ್ಥಳಪುರಾಣದ ಪ್ರಕಾರ ಕಾಕಾಸುರನೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಶ್ರೀರಾಮ ಸಂಹರಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಈಗಲೂ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಕಾಗೆಗಳು ಹಾರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಬಂಡೆಯನ್ನು ಮಾರ್ಕಂಡೇಯನೆಂದೂ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಎಡಕ್ಕೆ ಇರುವ ಬಂಡೆಗಳನ್ನು ಸಪ್ತಋಷಿಗಳೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೊಂದು ದೊಣೆಯಿದೆ. ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಇಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ರಾಮನಗರಕ್ಕೆ ಸು. 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಜಲಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ಎಂಬ ಮತ್ತೊಂದು ಬೆಟ್ಟವಿದೆ. **(ಎಸ್.ಎನ್.ಜಿ)**

ರಾಮನಾಥ: ಹೊಯ್ಸಳ ಅರಸು (1253–95). ವೀರ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಅವನ ರಾಣಿಯಾದ ಸೋವಲದೇವಿಯರ ಮಗ. ರಾಮನಾಥನಿಗೂ ಇವನ ಮಲಸಹೋದರನಾದ ಮೂರನೆಯ ನರಸಿಂಹನಿಗೂ ಹೊಂದಾಣಿಕೆ ಇರಲಿಲ್ಲವಾಗಿ ವೀರಸೋಮೇಶ್ವರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಇಬ್ಭಾಗ ಮಾಡಿ ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ರಾಮನಾಥನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟ. ಆದರೆ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲದಲ್ಲೇ ರಾಮನಾಥ ಮಧುರೆಯ ಜಟಾವರ್ಮನ್ ಸುಂದರ ಪಾಂಡ್ಯನಿಂದ ಪರಾಜಿತವಾಗಿ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯದ ಹೆಚ್ಚು ಭಾಗಗಳನ್ನೂ ರಾಜಧಾನಿಯಾದ ವಿಕ್ರಮಪುರವನ್ನೂ ಕಳೆದುಕೊಂಡ. ಧರ್ಮಪುರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೊಸೂರು ಬಳಿಯ ಕುಂದಾಣಿಯನ್ನು ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ನರಸಿಂಹನ ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ನಿರಂತರವಾದ ಆಕ್ರಮಣದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ. ಸೇಲಂ, ಧರ್ಮಪುರಿ, ಬೆಂಗಳೂರು ಮತ್ತು ಕೋಲಾರ (ಮತ್ತು ಪ್ರಾಯಶಃ ಕೊಯಮತ್ತೂರು) ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಪ್ರದೇಶಗಳಷ್ಟೇ ಇವನ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದ್ದವು. ಇವನು ಒಮ್ಮೆ ಕುಣಿಗಲಿನವರೆಗೂ ದಂಡೆತ್ತಿ ಹೋಗಿ ನರಸಿಂಹನಿಂದ ಪರಾಜಿತನಾಗಿ ಹಿಂದಿರುಗಿದ. ಕಮಲಾದೇವಿ ಇವನ ರಾಣಿ. ಇವರಿಗೆ ವಿಶ್ವನಾಥ ಎಂಬ ಕುಮಾರನಿದ್ದ. ವಿಶ್ವನಾಥ ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕೊನೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದ. ರಾಮನಾಥ 1295ರಲ್ಲಿ ಮೃತನಾದ. ಅನಂತರ 3ನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳ ಇವನ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಮೂಲ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡ. **(ಜಿ.ಆರ್.ಆರ್.)**

ರಾಮನಾಥಪುರ: ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆ ಅರಕಲಗೂಡು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ ಹಾಗೂ ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ಅರಕಲಗೂಡಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ.

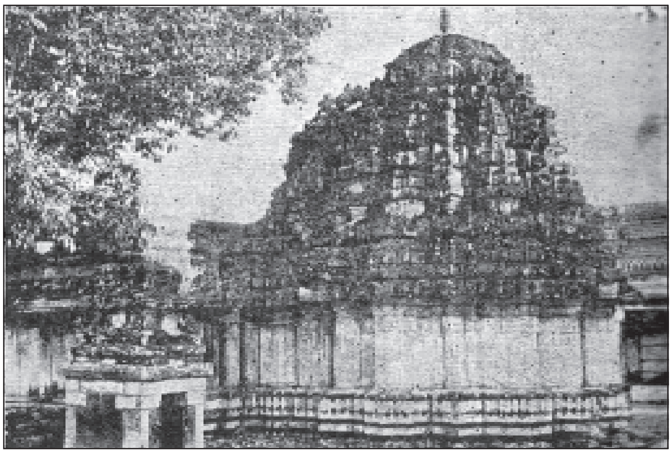

ಪ್ರಸನ್ನ ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ

ಇಲ್ಲಿ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯೇಶ್ವರ, ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ, ಅಗಸ್ತ್ಯೇಶ್ವರ, ಪ್ರಸನ್ನ ರಾಮೇಶ್ವರ, ಆಂಜನೇಯ, ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ ಮತ್ತು ದುರ್ಗಾರಾಮೇಶ್ವರಿ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ವಹ್ನಿಪುಷ್ಕರಿಣಿ ಎಂಬ ತೀರ್ಥವೂ ಇದೆ. ಇದೊಂದು ಪವಿತ್ರ ಸ್ಥಳವಾಗಿ ದಕ್ಷಿಣ ಕಾಶಿ ಎಂದು ಹೆಸರು ಗಳಿಸಿದೆ.

ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಏಳು ಹೆಡೆಗಳುಳ್ಳ ನಾಗವಿಗ್ರಹ ಸುಂದರವಾಗಿದೆ. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಮಾರ್ಗಶಿರ ಶುದ್ಧ ಷಷ್ಠಿಯಂದು ರಥೋತ್ಸವ, ಜಾತ್ರೆ ಜರುಗುತ್ತವೆ. ಇದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಸ್ತು ಪ್ರದರ್ಶನ ಮತ್ತು ದನಗಳ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯವೂ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದರ ಎದುರಿನಲ್ಲಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯದ ವಿಗ್ರಹ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದ್ದಾಗಿದ್ದು ಸುಂದರವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸನ್ನರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ್ದು. ಆದರೆ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸುಗಳ ಮತ್ತು ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ದುರ್ಗಾಪರಮೇಶ್ವರಿ ದೇವಾಲಯದ ದೇವವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ.

ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಾಠಶಾಲೆ, ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ ಇವೆ. ಈ ಊರಿನ ಬಳಿ ಕಾವೇರಿ ನದಿಗೆ ಒಂದು ಸೇತುವೆಯನ್ನೂ ಕೃಷ್ಣರಾಜಕಟ್ಟೆ ಎಂಬ ಅಣೆಕಟ್ಟೆಯನ್ನೂ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ರಾಮನಾಥಪುರಕ್ಕೆ ಅರಕಲಗೂಡು, ಹೊಳೆನರಸೀಪುರ, ಕೊಣನೂರು ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಿಂದ ಉತ್ತಮ ರಸ್ತೆ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ.

ಅಸುರರ ಗುರು ಶುಕ್ರಾಚಾರ್ಯರು ಮೃತಸಂಜೀವಿನಿ ಮಂತ್ರದ ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದರೆಂದೂ ಭೃಗು ಮುನಿಗಳಿಂದ ಶಾಪಗ್ರಸ್ತನಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಶಾಪವಿಮೋಚನೆ ಆಯಿತೆಂದೂ ಅದರ ನೆನಪಾಗಿ ವಹ್ನಿಪುಷ್ಕರಿಣಿ ಇದೆ ಎಂದೂ ತ್ರೇತಾಯುಗದಲ್ಲಿ ರಾಮಚಂದ್ರ ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯಾ ದೋಷಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಶಿವನನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದನೆಂದೂ ಇಲ್ಲಿಯ ಸ್ಥಳಪುರಾಣ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. **(ಕೆ.ಆರ್.ಆರ್.;ವಿ.ಎಸ್.ಎಸ್.)**

ರಾಮಮೂರ್ತಿ, ಎಂ.: 1918–67. ಕನ್ನಡದ ಜನಪ್ರಿಯ ಲೇಖಕರು ಮತ್ತು ಕನ್ನಡದ ಹಿತರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಹೋರಾಟ ನಡೆಸಿದವರು. ಮ.ರಾಮಮೂರ್ತಿ ಎಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದ ಇವರು 1918 ಮಾರ್ಚ್ 11ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಪತ್ತೆದಾರಿ ಕಾದಂಬರಿ ಪ್ರಕಾರದಲ್ಲಿ ಇವರದು ವಿಶೇಷ ಯಶಸ್ಸು. ತಂದೆ ಮದ್ದೂರು ಸೀತಾರಾಮಶಾಸ್ತ್ರಿ; ವೀರಕೇಸರಿ ಸೀತಾರಾಮಶಾಸ್ತ್ರಿ ಎಂದೇ ಅವರು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ. ಗಾಂಧೀಜಿಯವರೊಂದಿಗೆ ಆಪ್ತ ಸಂಬಂಧ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡವರು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟಗಾರರು. 'ವೀರಕೇಸರಿ' ಎಂಬ ಪತ್ರಿಕೆ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ರಾಮಮೂರ್ತಿಯವರ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ನಂಜನಗೂಡಿನಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ಇವರು ತಂದೆಯಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಲಿತರು. ಇವರ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭಾವಬೀರಿದ ಗುರುಗಳು ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಅಯ್ಯರ್. ಮುಂದೆ ಇವರ ಶಿಕ್ಷಣ ನಡೆದದ್ದು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಗಾಂಧಿನಗರದಲ್ಲಿದ್ದ ಆರ್ಯ ವಿದ್ಯಾಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ. ಇವರ ತಂದೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟದಲ್ಲಿ ಜೈಲು ಸೇರಿದಾಗ ರಾಮಮೂರ್ತಿಯವರ ಶಾಲೆಯ ಮುಖ್ಯ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾದ ದೇವುಡು ನರಸಿಂಹಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಇವರಿಗೆ ಅಶ್ವತ್ಥನಾರಾಯಣ ಅವರಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯ ದೊರಕಿಸಿಕೊಟ್ಟರು. ಅವರಲ್ಲಿದ್ದ ಗ್ರಂಥರಾಶಿ ರಾಮಮೂರ್ತಿಯವರಿಗೆ ಓದುವ ಗೀಳನ್ನು ಹಚ್ಚಿಸಿತು. ಶಾಲೆಯ ಓದಿನ ಬಗ್ಗೆ ಆಸಕ್ತಿ ಕಳೆದು ಹೋಯಿತು.

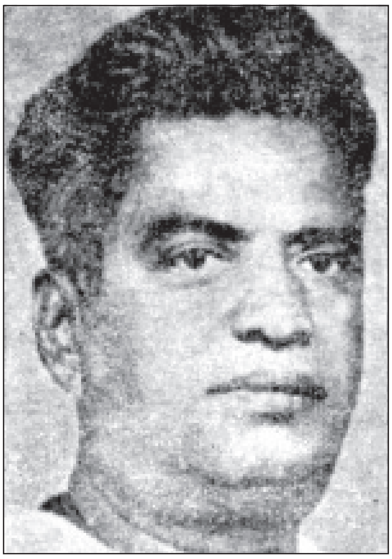

ದೇವುಡು ನರಸಿಂಹಶಾಸ್ತ್ರಿಯವರನ್ನೆ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿರಿಸಿಕೊಂಡು ರಾಮಮೂರ್ತಿ ಮೊತ್ತಮೊದಲು ಬರೆದ ಕಥೆ 'ಗುರುದಕ್ಷಿಣೆ'. ಅದು 'ಮಕ್ಕಳ ಪುಸ್ತಕ'ದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಇವರ ತಂದೆಯವರ ಸಹಚರರಾದ ಅನೇಕ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಯೋಧರ ಪರಿಚಯವಾಯಿತು. ಬಾಲಗಂಗಾಧರ ಟಿಳಕರ ಪ್ರಥಮ ಪುಣ್ಯತಿಥಿಯ ದಿನ, ಈಗ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು ಇರುವ ಸ್ಥಳದ ಗಾಂಧಿಮೈದಾನದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ಬೃಹತ್ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ರಾಮಮೂರ್ತಿ ಮೊದಲ ಭಾಷಣ ಮಾಡಿದರು. ಇವರ ವಾಗ್ವೈಖರಿಯನ್ನು ಕೊಂಡಾಡಿದ ಕರ್ಲಮಂಗಲಂ ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯನವರು ಲಕ್ಷ್ಮೀಶ, ಕುಮಾರವ್ಯಾಸ, ಬಸವಣ್ಣ, ಅಕ್ಕಮಹಾದೇವಿ, ಪುರಂದರ ದಾಸ ಮುಂತಾದವರ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಓದಲು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಿದರು. ತಂದೆಯವರು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ 'ವೀರಕೇಸರಿ' ಪತ್ರಿಕೆಗಾಗಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಸುದ್ದಿಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ತರ್ಜುಮೆ ಮಾಡಿಕೊಡಲು ನಾರಾಯಣಸ್ವಾಮಿ ಅಯ್ಯರ್‌ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದರು. ಕೆಲವು ದಿನ ಇವರು ಬಾಂಬೆ ಶೋ ಎಂಬ ಮನರಂಜನ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ನಡೆಸಿ ತಂದೆಯವರ ವಿರೋಧಕ್ಕೆ ಒಳಗಾದರು. 1942 ರಲ್ಲಿ ನಂಜನಗೂಡಿನ ಕಮಲಮ್ಮ ಅವರೊಂದಿಗೆ ಇವರ ವಿವಾಹವಾಯಿತು. ಆ ವೇಳೆಗೆ 'ವೀರಕೇಸರಿ' ಪತ್ರಿಕೆ ನಿಂತುಹೋಯಿತು. ಇವರು ವಿನೋದವಾಣಿ, ಕಥಾವಾಣಿ, ವಿನೋದಿನಿ ಮುಂತಾದ ಪತ್ರಿಕೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿದರು. ಆದರೆ ಯಾವುದೂ ಸಫಲವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಲೈಂಗಿಕ ವಿಜ್ಞಾನದ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಅಗತ್ಯವನ್ನರಿತು ಕಾಮಕಲಾ ಎಂಬ ಪತ್ರಿಕೆ ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಸಂಪ್ರದಾಯವಾದಿಗಳು ಅಶ್ಲೀಲ ಪತ್ರಿಕೆ ಎಂದು ಇವರ ವಿರುದ್ಧ ನ್ಯಾಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕರಣ ಹೂಡಿದರು. ಇದು ಅಶ್ಲೀಲ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲ ಲೈಂಗಿಕ ವಿಜ್ಞಾನ ಎಂದು ಇವರು ವಾದಿಸಿ ಗೆದ್ದರು. ಮುಂದೆ ಅಶ್ಲೀಲ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಹಾವಳಿ ಹೆಚ್ಚಾದುದರಿಂದ ತತ್ತ್ವನಿಷ್ಠರಾದ ರಾಮಮೂರ್ತಿ ತಮ್ಮ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿದರು.

ಶೆರ್ಲಾಕ್ ಹೋಮ್ಸ್, ಅಗಾಥಾ ಕ್ರಿಸ್ಟಿ, ಎಡ್ಗರ್ ಅಲೆನ್ ಪೊ, ಗಾರ್ಡನರ್ ಮೊದಲಾದ ಲೇಖಕರ ಕೃತಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತರಾಗಿ ಇವರು ಕನ್ನಡಿಗರಲ್ಲಿ ವಾಚನಾಭಿರುಚಿ ಬೆಳೆಸಲು 1950 ರಿಂದ 1960ರವರೆಗೆ ಅನೇಕ ಪತ್ತೆದಾರಿ ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನು ಬರೆದರು. ಕಾಲುವೆ ಮನೆ, ಯಾರವನು, ವಿಷಕನ್ಯೆ, ಅಮೃತಮಯಿ, ರಾಜರಹಸ್ಯ, ಮರೆಯಾಗಿದ್ದ ವಜ್ರಗಳು, ಏಕಾಕಿನಿ, ಎರಡು ಚೂರಿಗಳು, ಸಾಗರಿ, ಕಡೆಯಮಾತು, ಬೆರಳಿಲ್ಲದ ಕೈ, ವೈಯಾಳಿಕಾವಲ್, ಒಡೆದ ಬಳೆ, ಆ ಸುಂದರಿಯರು, ವಿಚಿತ್ರವಾದ ಭಾವಚಿತ್ರ, ಕೈಕೊಟ್ಟ ಪ್ರೇಮಪತ್ರ, ಅಪರಾಧಿಯ ಆತ್ಮಕಥೆ, ಅವನ ಪ್ರೇಯಸಿ, ಅದೃಷ್ಟದ ಮಚ್ಚೆ, ಜಾರುವ ಸೆರಗು, ಜುಲೇಖಾ, ಮತ್ತೆ ಜುಲೇಖಾ, ರಜಾಕಾರ ಗುಪ್ತಚಾರ, ಇಬ್ಬರು ರಾಣಿಯರು, ರಾಜದಂಡ ಮೊದಲಾದ 150ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ಪತ್ತೆದಾರಿ ರಾಮಮೂರ್ತಿ ಎಂದೇ ಹೆಸರಾದರು. ಮೊದಮೊದಲು ಇವರು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನು ರೂಪಾಂತರಿಸಿದರೂ ಮುಂದೆ ಸ್ವತಂತ್ರ ಐತಿಹಾಸಿಕ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಪತ್ತೆದಾರಿ ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನು ಬರೆದರು. ಇವರು 9 ಆಣೆಗೆ 125 ಪುಟದ ಒಂದು ಪುಸ್ತಕ ಕೊಟ್ಟು ಕನ್ನಡಿಗರಲ್ಲಿ ಓದುವ ಅಭಿರುಚಿ ಬೆಳೆಸಿದರು. ಇವರು ಮೊದಲು ಬರೆದ ಪತ್ತೆದಾರಿ ಕಥೆ 'ನಾರಾಯಣರಾಯನ ಭೂತ'. ರಜಾಕಾರರ ನಾಯಕ ಕಾಸೀಂ ರಜ್ವಿಯ ಸುತ್ತ ಹೆಣೆದ ಕಾದಂಬರಿ. 'ರಜಾಕಾರ ಗುಪ್ತಚಾರ'. ಇದು ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಥಮ ಗೂಢಚರ್ಯೆಯ ಕಾದಂಬರಿ. ರಾಜದಂಡ, ವಿಪ್ಲವ, ಇಬ್ಬರು ರಾಣಿಯರು, ಇತರರಿಗೆ ಸೀಮೆ ಮೊದಲಾದವು ಇವರ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕಾದಂಬರಿಗಳು. ಮೊದಲ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು ವಿಪ್ಲವ. ಚಿತ್ರಶಾಕುಂತಲಾ ಎಂಬುದು ಇವರು ಭಾಮಿನಿ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿ ಬರೆದ ಕಾವ್ಯ.

ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ತಮಿಳು, ಮಲೆಯಾಳಂ, ತೆಲುಗು ಭಾಷೆಯ ಜನ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದ್ದು, ಕನ್ನಡಿಗರನ್ನು ಕೇಳುವವರೇ ಇಲ್ಲವಾಗುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದ ರಾಮಮೂರ್ತಿ ಕನ್ನಡ ಯುವಜನ ಸಭಾ ಎಂಬ ಸಂಘ ಆರಂಭಿಸಿ, 1962ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಅದರ ಅಧಿವೇಶನ ನಡೆಸಿ, ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ ನೀಡಬೇಕೆಂದು ನಿರ್ಣಯ ಮಾಡಿಸಿದರು. ಇದರಲ್ಲಿ ರಾಮಮೂರ್ತಿಯವರದೇ ಮುಖ್ಯಪಾತ್ರ. ಆ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ 'ಕನ್ನಡ ಯುವಜನ' ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ದುಡಿದರು.

ಕನ್ನಡ ಉಳಿಸಿ ಬೆಳೆಯಿಸುವ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಇವರು ಅನಕೃ ಅವರೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿ ಹಲವಾರು ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಇವೆಲ್ಲ ಶಿಖರಪ್ರಾಯ ಸಂಸ್ಥೆಯಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಯುಕ್ತ ರಂಗ ಆರಂಭವಾಯಿತು. ಅ.ನ. ಕೃಷ್ಣರಾಯರು ಅದರ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು, ರಾಮಮೂರ್ತಿ ಪ್ರಧಾನ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿ. ಬೆಂಗಳೂರು ಬಡಾವಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಷಣ, ಪ್ರತಿಭಟನೆ, ಸಭೆ ಸಮಾರಂಭಗಳಲ್ಲಿ ಇವರಿಬ್ಬರೂ ತೊಡಗಿದರು. 1963ರಲ್ಲಿ ರಾಮಮೂರ್ತಿ ಮೊತ್ತಮೊದಲ ಕನ್ನಡ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವವನ್ನು ಸಂಘಟಿಸಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾದರು. ಇದರಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡಿಗರ ಸ್ವಾಭಿಮಾನ ಜಾಗೃತವಾಯಿತು. ಈ ಬಗೆಯ ಅನೇಕ ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡವು. ಕನ್ನಡಿಗರಿಗೆ ಸಮುಚ್ಚಯಗಳಲ್ಲಿ, ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಸಿಗುವಂತಾಯಿತು. ಕನ್ನಡ ಕಲೆ, ಚಲನಚಿತ್ರಗಳಿಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ದೊರೆಯಿತು. ಇಂದು ಕನ್ನಡಿಗರ, ಕನ್ನಡತನದ ಕುರುಹಾಗಿ

ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಹಳದಿ ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣದ ಬಾವುಟವನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸಿದವರು ರಾಮಮೂರ್ತಿ ಮತ್ತು ಅನಕೃ.

1956ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಏಕೀಕರಣವಾದರೂ ಕನ್ನಡ ಪ್ರದೇಶಗಳಾದ ಕಾಸರಗೋಡು, ಹೊಸೂರು, ತಾಳವಾಡಿ, ಆಲೂರು, ಆದವಾನಿ, ರಾಯದುರ್ಗ, ಸೊಲ್ಲಾಪುರ, ಅಕ್ಕಲಕೋಟೆ, ಜತ್ತ ಇವು ಕರ್ನಾಟಕವನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಹೋದವು ಎಂದು ಇವರಿಗೆ ಖೇದವಾಗಿತ್ತು. ಗೋವ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರಕ್ಕೆ ಹೋಗಬಾರದು ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಬರಬೇಕು ಎಂಬ ಆಶೆಯೂ ಇವರದಾಗಿತ್ತು.

ಕನ್ನಡ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನು ಬಗೆಹರಿಸಬೇಕಾದರೆ ನಮ್ಮ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳು ಪಂಚಾಯತಿಯಿಂದ ಹಿಡಿದು ಶಾಸನಸಭೆಯವರೆಗೂ ಇರಬೇಕು, ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಲು ಒಂದು ಪಕ್ಷವನ್ನು ಕಟ್ಟಬೇಕು ಎಂದು 1966ರಲ್ಲಿ ‘ಕನ್ನಡ ಪಕ್ಷ’ ಕಟ್ಟಿದರು. 1966–67ರ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಪಕ್ಷದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳು ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿದರು. ಆದರೆ ಜಯ ಗಳಿಸಲಿಲ್ಲ. ಕನ್ನಡದ ಹೋರಾಟದಲ್ಲಿ ಜೈಲಿಗೆ ಹೋದ ಕಾರ್ಯಕರ್ತರಿಗೆ ಜಾಮೀನು ನೀಡುವುದರಿಂದ ಹಿಡಿದು ಕನ್ನಡಿಗರ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನು ಬಗೆಹರಿಸುವವರೆಗೂ ಹಲವಾರು ಕಲಾಪಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮನ್ನು ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡ ರಾಮಮೂರ್ತಿಯವರು ದಿನದಿನವೂ ನ್ಯಾಯಾಲಯಗಳಿಗೆ ಅಲೆಯಬೇಕಾಯಿತು. ಇವರ ಆರ್ಥಿಕ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಹದಗೆಟ್ಟಿತು. 1967ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಕನ್ನಡ ಚಳವಳಿಯಿಂದ ದೂರ ಸರಿದರು.

ಮುಂದೆ ಇವರು ಮನೆಯ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಹೊತ್ತು, ಕುಟುಂಬದ ಜಮೀನಿನಲ್ಲಿ (ಕಗ್ಗಲಿಪುರದ ಬಳಿ ತಲಘಟ್ಟಪುರ) ವ್ಯವಸಾಯ ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಅಲ್ಲಿ ನೀರಿನ ಸೌಕರ್ಯವಿರಲಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಬಾವಿ ತೊಡಿಸತೊಡಗಿದರು. 1967 ಡಿಸೆಂಬರ್ 25ರಂದು ತಮ್ಮ ಮಕ್ಕಳಾದ ದಿನಕರ ಮತ್ತು ಮಂಜು–ಇವರನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾವಿಯಲ್ಲಿ ನೀರು ಬಂದುದನ್ನು ನೋಡಲು ಇಳಿದರು. ಕೂಲಿಯಾಳುಗಳು ಮಣ್ಣನ್ನು ಮೇಲೆತ್ತಿ ಹಾಕುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಆಕಸ್ಮಿಕವಾಗಿ ದಡ ಕುಸಿದು ಮಣ್ಣಿನ ರಾಶಿಯ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ರಾಮಮೂರ್ತಿ ತಮ್ಮ ಇಬ್ಬರು ಮಕ್ಕಳೊಂದಿಗೆ ಸಿಲುಕಿ ಅಸುನೀಗಿದರು. **(ಎಸ್.ಎಂ.ಕೆ.)**

ರಾಮಯ್ಯ, ಎಂ.ಎಸ್.: 1922– . ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಮೃದಂಗ ವಿದ್ವಾಂಸರು. 1922 ಮೇ 7ರಂದು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಸುಬ್ಬಣ್ಣ, ತಾಯಿ ಮದ್ದೂರಮ್ಮ. ರಾಮಯ್ಯನವರಿಗೆ ಚಿಕ್ಕಂದಿನಿಂದಲೂ ಉತ್ತಮ ಸಂಗೀತ ಪರಿಸರ ಒದಗಿತ್ತು. ಇವರ ತಾತ ಅನಂತಪ್ಪ ಹಾಗೂ ತಂದೆ ಸುಬ್ಬಣ್ಣ ಇಬ್ಬರೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ತಬಲಾ ವಾದಕರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು ತಮ್ಮ ಸಂಗೀತ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ತಬಲಾ ಕಲಿಕೆಯಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಇವರಿಗೆ ತಂದೆಯೇ ಮೊದಲ ಗುರು. ಇವರ ಸಹೋದರರಾದ ಎಂ.ಎಂ. ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಹಾಗೂ ಎಂ.ಎಸ್. ಶೇಷಪ್ಪ ಇವರುಗಳು ಪಿಟೀಲುವಾದನದಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಮೃದಂಗ ವಾದನದಲ್ಲಿ ಪರಿಣತರಾಗಿದ್ದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದರು.

ರಾಮಯ್ಯನವರು ಮೃದಂಗಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಮೈಸೂರು ಅರಮನೆಯ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿದ್ದ ಮುತ್ತುಸ್ವಾಮಿದೇವರು ಮತ್ತು ಅವರ ಮಗ ವೆಂಕಟೇಶ ದೇವರ ಬಳಿ ಮಾಡಿದರು. ಹೆಚ್ಚಿನ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಎ.ಟಿ. ಪುಟ್ಟಾಚಾರ್ ಹಾಗೂ ಶ್ರೀನಿವಾಸುಲು ನಾಯ್ಡು ಎಂಬುವರ ಬಳಿ ಪಡೆದರು. ಇವರಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗೀತ ಹಾಗೂ ಹಿಂದುಸ್ತಾನಿ–ಈ ಎರಡು ಸಂಗೀತ ಪದ್ಧತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅತೀವ ಆಸಕ್ತಿಯಿತ್ತು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಇವರು ಅಲಿಜಾನ್ ಸಾಹೇಬರಿಂದ ತಬಲಾ ವಾದನದ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನೂ ಪಡೆದು ಎರಡು ಸಂಗೀತ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹಿರಿಯ ಸಾಧಕರಾದರು.

ಹಿಂದುಸ್ತಾನಿ ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಹೆಸರಾಂತ ಗಾಯಕರಾದ ಭೀಮಸೇನ ಜೋಶಿ ಹಾಗೂ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಮನ್ಸೂರರಂತಹ ಅನೇಕ ಘನ ವಿದ್ವಾಂಸರುಗಳಿಗೆ ಹಾಗೂ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯರು, ಅರಿಯಾಕುಡಿ ರಾಮಾನುಜೈಯ್ಯಂಗಾರ್, ಮುತ್ತಯ್ಯ ಭಾಗವತರು, ಮಹಾರಾಜಪುರಂ ವಿಶ್ವನಾಥ ಅಯ್ಯರ್, ಜಿ.ಎನ್. ಬಾಲಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ, ಚಿತ್ತೂರು ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯಪಿಳ್ಳೆ, ದ್ವಾರಂ ವೆಂಕಟಸ್ವಾಮಿನಾಯ್ಡು, ಪಿಟೀಲು ಚೌಡಯ್ಯ, ಮಹಾಲಿಂಗಂ, ಎಂ.ಎಲ್. ವಸಂತಕುಮಾರಿ, ಡಿ.ಕೆ. ಪಟ್ಟಮ್ಮಾಳ್, ಬಾಲಮುರಳೀಕೃಷ್ಣ–ಹೀಗೆ ಹಲವಾರು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಗಾಯಕರು, ಪಿಟೀಲು ಹಾಗೂ ಕೊಳಲು ವಿದ್ವಾಂಸರುಗಳಿಗೆ ಪಕ್ಕವಾದ್ಯ ಸಹಕಾರ ನೀಡಿರುವ ಹೆಮ್ಮೆ ಇವರದು. ಇವರು ಆಕಾಶವಾಣಿಯ ನಿಲಯ ಕಲಾವಿದರಾಗಿಯೂ ಸು.45 ವರ್ಷ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದರು.

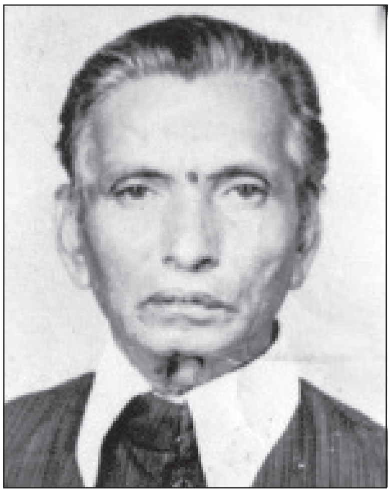

ಇವರ ಸಂಗೀತ ಕಲಾಸೇವೆಗಾಗಿ ಹಲವಾರು ಬಿರುದು, ಸನ್ಮಾನ, ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಇವರಿಗೆ ಲಭಿಸಿವೆ. ನಾದಚಿಂತಾಮಣಿ, ತಾಳವಾದ್ಯಪ್ರವೀಣ, ಲಯವಾದ್ಯಶಿರೋಮಣಿ, ಲಯಭೂಷಣ, ಗಾನಕಲಾ ಭೂಷಣ, ಮೃದಂಗ ಕಲಾ ಶಿರೋಮಣಿ, ಮೃದಂಗ ವಾದನ ಕೇಸರಿ ಮೊದಲಾದವು ಇವರಿಗೆ ಸಂದ ಬಿರುದುಗಳು. ಇವರು 1991ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಗಾಯನ ಸಮಾಜ ನಡೆಸಿದ ಸಂಗೀತ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗೀತ ನೃತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಕರ್ನಾಟಕ ಕಲಾತಿಲಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಕನಕ–ಪುರಂದರ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1998) ಮೊದಲಾದವು ಇವರಿಗೆ ಸಂದ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು. ನಾಡಿನಾದ್ಯಂತ ಹಲವಾರು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಇವರಿಂದ ಮೃದಂಗ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದಿದ್ದಾರೆ. **(ಎಚ್.ಆರ್.ಎಲ್.)**

ರಾಮಯ್ಯ,ಕೆ.ಎಚ್.: 1870–1933. ಹೆಸರಾಂತ ಸಮಾಜ ಸುಧಾರಕರು. ಆಗಿನ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಸಹಕಾರ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿ ರಿಜಿಸ್ಟ್ರಾರ್ ಆಗಿದ್ದರು. ಇವರ ಹಿರಿಯರು ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕಲ್ಲುದೇವರ ಹಳ್ಳಿಯವರು. ಇವರ ಅಜ್ಜ ಚಿಕ್ಕಣ್ಣಗೌಡರು ಒಕ್ಕಲು ಕಸಬನ್ನು ತೊರೆದು ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಂದು ನೆಲಸಿದರು. ಅವರು ಕಂಟ್ರಾಕ್ಟ್ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತ ಚಿಕ್ಕಣ್ಣ ಮೇಸ್ತ್ರಿ ಎಂದೇ ಹೆಸರಾಗಿದ್ದರು. ಚಿಕ್ಕಣ್ಣ ಮೇಸ್ತ್ರಿಯವರ ಮಗ ಹನುಮಾ ಮೇಸ್ತ್ರಿ. ಇವರೇ ರಾಮಯ್ಯನವರ ತಂದೆ, ತಾಯಿ ನಂಜಮ್ಮನವರು. ರಾಮಯ್ಯನವರು 1879 ಜುಲೈ 12ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿ ಇವರ ಮೇಲೆ ಇವರ ತಾಯಿಯ ವಿಶೇಷ ಪ್ರಭಾವ ಗಾಢವಾಗಿತ್ತು. ಇವರ ತಾಯಿ ಆಗ ಅಸ್ಪೃಶ್ಯರೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದವರನ್ನು ಮನೆ ಒಳಗೆ ಕರೆದುಕೊಳ್ಳುವಷ್ಟು ವಿಶಾಲ ಹೃದಯದವರಾಗಿದ್ದರು. ರಾಮಯ್ಯನವರ ಬಾಲ್ಯದ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ಲಂಡನ್ ಮಿಷನ್ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿ ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ಪದವಿಶಿಕ್ಷಣ ಮುಂದುವರಿಸಿದರು. ಈ ಮಧ್ಯೆ ತಂದೆ ತೀರಿಹೋದರೂ ಬಡತನದಲ್ಲಿಯೇ ಓದಿ 1903ರಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿ ಗಳಿಸಿದರು. ಮಾರನೆಯ ವರ್ಷ ನ್ಯಾಯಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎಲ್. ಪದವಿ ಗಳಿಸಿಕೊಂಡರು.

ಇವರು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿದೆಸೆಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗಲೆ ಪ್ರತಿಭಾವಂತರೆಂದೂ ಒಳ್ಳೆಯ ವಾಗ್ಮಿ ಎಂದೂ ಹೆಸರಾಗಿದ್ದರು. ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ವಿವೇಕಾನಂದರನ್ನು

ಸಂದರ್ಶಿಸುವ ಮತ್ತು ಅವರೊಂದಿಗೆ ಸಂಭಾಷಿಸುವ ಸುಯೋಗ ಇವರಿಗೆ ಲಭಿಸಿತ್ತು. ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣ, ಲೋಕಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಮಹಾಪುರುಷರ ಸಂಸರ್ಗದಿಂದ ಇವರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ಪುಷ್ಟಿಗೊಂಡಿತ್ತು. ಇವರು ವ್ಯಾಸಂಗ ಮುಗಿಸಿ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಸೇವೆಗೆ ಸೇರಿ ಸಹಕಾರ ಇಲಾಖೆಯ ರಿಜಿಸ್ಟ್ರಾರ್, ರೈತರ ಸಂಯೋಜನಾಧಿಕಾರಿ, ಹಿಂದುಳಿದ ವರ್ಗಗಳ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಕ ಈ ಮುಂತಾದ ಉನ್ನತ ಅಧಿಕಾರಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಇವರು ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಪ್ರಜಾಪ್ರತಿನಿಧಿ ಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರೂ ಆಗಿದ್ದರು.

ಇವರು 1913ರಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿಗೆ ಹೋಗಿ ಬಾರ್-ಅಟ್-ಲಾ ಪದವಿ ಪಡೆದು 1917ರಲ್ಲಿ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿರುಗಿದರು. ಪುನಃ 1933ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಆಗಿನ ಮೈಸೂರು ಯುವರಾಜರೊಂದಿಗೆ ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್ ಪ್ರವಾಸ ಮಾಡಿಬಂದರು.

ಇವರು ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷತೆಗೆ ಹೆಸರಾಗಿದ್ದಂತೆ ಸಮಾಜ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿ ಹಿಂದುಳಿದ ವರ್ಗಗಳ ನೇತಾರರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಒಕ್ಕಲಿಗರ ಸಂಘವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ, ಚುಂಚನಕಟ್ಟೆ ಮತ್ತು ಮೇಲುಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಬಡವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗಾಗಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಲಯಗಳು, ಶಾಲೆಗಳು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಲು ಅಪಾರವಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದರು. ಆದಿಚುಂಚನಗಿರಿ ಮಠದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲೂ ಇವರು ನೆರವಾಗಿದ್ದರು. 1928ರ ಫೆಬ್ರವರಿ ತಿಂಗಳಿನಲ್ಲಿ ಇವರ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆ ಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಮಠದ ಶಿಷ್ಯರ ಮಹಾಸಭೆ ಮೊದಲಬಾರಿಗೆ ಜರುಗಿತು. ಇವರು ಒಕ್ಕಲಿಗರ ಸಮಾಜದ ಏಳಿಗೆಗೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಪರಿಶಿಷ್ಟವರ್ಗದ ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಬಹುವಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದರು.

ಇವರ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ಮೈಸೂರಿನ ಒಂಟಿಕೊಪ್ಪಲಿನಲ್ಲಿ ಕೆ.ಎಚ್. ರಾಮಯ್ಯ ಒಕ್ಕಲಿಗರ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಲಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ (1937). ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಾರ್ಯಕರ್ತರಾಗಿದ್ದ ಯಶೋಧರಾ ದಾಸಪ್ಪ **(ನೋಡಿ)** ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ ನಿವೃತ್ತರಾದ ಕ್ಯಾಪ್ಟನ್ ಕೃಷ್ಣ ಇವರ ಮಕ್ಕಳು. **(ಡಿ.ಎಸ್.ಜಿ.)**

ರಾಮಯ್ಯ, ಪಿ.ಆರ್.: 1894-1970. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಿ. ತಾಯಿನಾಡು ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸ್ಥಾಪಕ ಸಂಪಾದಕ. ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ 1894 ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ 10ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಮೈಸೂರು ಮರಿಮಲ್ಲಪ್ಪನವರ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಆರಂಭದ ವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನು ಮುಗಿಸಿದ ಇವರು ಕಾಶಿವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗಮಾಡಿ ಪ್ರಥಮ ದರ್ಜೆಯಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎಸ್‌ಸಿ ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಮುಂದೆ ಎಂ.ಎಸ್‌ಸಿ ತರಗತಿಗೆ ಸೇರಿದರಾದರೂ ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೊಳಗಾಗಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮುಂದುವರಿಸದೆ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ವಹಿಸಿ, ಮದರಾಸಿನಿಂದ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಸ್ವರಾಜ್ಯ ಪತ್ರಿಕೆಗೆ ಉಪಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ದುಡಿದರು. ಅನಂತರ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಸ್ವರಾಜ್ಯ ಪತ್ರಿಕೆಯ ವರದಿಗಾರ ಹಾಗೂ ಪ್ರತಿನಿಧಿ ಆಗಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲ ಕೆಲಸಮಾಡಿ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಹೋದರು (1925). ಅಲ್ಲಿ ಎಂ. ವೆಂಕಟಕೃಷ್ಣಯ್ಯನವರ ಶಿಷ್ಯರಾಗಿ ಸಾಧ್ವಿ ಸಂಪದಭ್ಯುದಯ, ವೆಲ್ತ್ ಆಫ್ ಮೈಸೂರ್ ಮುಂತಾದ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಉಪಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. 1927ರಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ತಾಯಿನಾಡು ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಬೆಳೆಸಿ ಮೈಸೂರಿನಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಪ್ರಕಟಿಸಿ, ಅನಂತರ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಿದರು (1929). 1932ರಲ್ಲಿ ತಾಯಿನಾಡು ಮುದ್ರಣಾಲಯವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ, ಪತ್ರಿಕೆಯ ದರ್ಜೆಯನ್ನು ಉತ್ತಮಪಡಿಸಿ, ಅದನ್ನು ಒಂದು ಆದರ್ಶ ದಿನಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ತಾಯಿನಾಡು ಪತ್ರಿಕೆಯ ಜತೆಗೆ ಡೈಲಿ ನ್ಯೂಸ್ ಎಂಬ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ದಿನಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನೂ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ನಡೆಸಿದರು.

ರಾಮಯ್ಯನವರು ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಸಮಾಜಸೇವೆ ಗಣ್ಯವಾದುದು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದ ಇವರು 1942ರ ಕ್ವಿಟ್ ಇಂಡಿಯ ಚಳವಳಿಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ದಸ್ತಗಿರಿಯಾಗಿ ತುರಂಗವಾಸ ಅನುಭವಿಸಿದರು. ಬೆಂಗಳೂರು ಪುರಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿಯೂ (1947) ಮೈಸೂರು ವಿಧಾನಸಭಾ ಸದಸ್ಯರಾಗಿಯೂ (1952) ಇವರು ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದರು. ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಿಗಳ ಸಂಘ, ಹಿಂದೀ ಪ್ರಚಾರ ಪರಿಷತ್ತು, ಮೈಸೂರು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟ ಸಮಿತಿ ಮುಂತಾದ ಹಲವು ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೂ ಇವರ ಸೇವೆ ಸಂದಿದೆ.

ಇವರು ಅನೇಕ ಲೇಖನಗಳನ್ನೂ ಫ್ರಾನ್ಸಿನ ಮಹಾಕ್ರಾಂತಿ (1933), ಆಧುನಿಕ ರಷ್ಯಾ (1943), ಪೊಲಿಟಿಕಲ್ ಎವಲ್ಯೂಷನ್ ಆಫ್ ಮೈಸೂರ್ (1962), ದಯಾಸಾಗರ ಎಂ. ವೆಂಕಟಕೃಷ್ಣಯ್ಯನವರ ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆ (1969) ಎಂಬ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಬರೆದ ಗಾಂಧೀಜಿ ಎಂಬ ಪುಸ್ತಕ ಇವರ ನಿಧನಾನಂತರ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಆಗಿನ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರ 1969ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ರಾಜ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿತು.

(ಎನ್.ಎಸ್.ಎಂ.)

ರಾಮರಸ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ: ಸು. 1538. ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ ಸಾಂಗತ್ಯ ಎಂಬ ಕೃತಿಯ ಕರ್ತೃ. ಇವನ ತಂದೆ ರಾಮರಸ.

ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ ಸಾಂಗತ್ಯದಲ್ಲಿ 13 ಸಂಧಿಗಳೂ 619 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. ರಾಘವಾಂಕನ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರಕಾವ್ಯ ಈ ಕೃತಿಗೆ ಆಕರ. ಕಥೆ, ಸಂವಿಧಾನ, ಪಾತ್ರಸೃಷ್ಟಿ, ಸನ್ನಿವೇಶಕಲ್ಪನೆ, ದರ್ಶನ ಎಲ್ಲವೂ ರಾಘವಾಂಕನಿಂದ ಬಂದವು. ವಿರೂಪಾಕ್ಷನ ಕೆಲಸವೇನಿದ್ದರೂ ರಾಘವಾಂಕ ಹಾಕಿಕೊಟ್ಟ ಚೌಕಟ್ಟಿನಲ್ಲೇ. ಆದರೂ ಇವನ ಕೃತಿ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರಕಾವ್ಯದ ನೆರಳಲ್ಲ. ವರ್ಣನೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವನು ಎಷ್ಟೋ ಕಡೆ ರಾಘವಾಂಕನಿಂದ ಬೇರೆಯಾಗಿದ್ದಾನೆ; ಮೂಲಕಥೆಯನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಪುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸುವುದೂ ಉಂಟು. ಇವನ ಸ್ವತಂತ್ರ ಪ್ರತಿಭೆಯ ಕಿಡಿಗಳು ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇವನ ಸಾಂಗತ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವಿದೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪದ್ಯದ ಒಂದು ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಒಳಪ್ರಾಸ ನಿಯತವಾಗಿದೆ. ರಾಘವಾಂಕನ ಷಟ್ಪದಿ

ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಸರಳವಾಗಿ ಸಾಂಗತ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಿದ ನಾಲ್ವರು ಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿರೂಪಾಕ್ಷನಿಗೆ ಗಮನಾರ್ಹವಾದ ಸ್ಥಾನವಿದೆ. **(ಸಿ.ಪಿ.ಕೆ.)**

ರಾಮರಾಯ: ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಆಡಳಿತ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಪೂರ್ಣವಹಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರ (ರಾಜ್ಯಾಧಿಕಾರತ್ವ 1543–65). ಸಾಮ್ರಾಟ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಅಳಿಯ. ಇವನಿಗೆ ಕೋದಂಡರಾಮ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದ್ದಿತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಇವನು ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಗೋಲ್ಕೊಂಡದ ಸೈನ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದನೆಂದು ಕೆಲವೊಂದು ಮೂಲಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಬಂದು ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಬಳಿ ಸೇವೆಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ದಕ್ಷ ದಂಡನಾಯಕನೆನಿಸಿದ. ಕೆಲಕಾಲ ತೆಲುಗು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿಯೂ ಇದ್ದ. ಇವನ ಶಕ್ತಿಸಾಹಸಗಳಿಗೆ ಮೆಚ್ಚಿದ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ತನ್ನ ಮಗಳು ತಿರುಮಲಾಂಬೆಯನ್ನು ಇವನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು ವಿವಾಹ ಮಾಡಿದ. ಇದರಿಂದ ಇವನು ಮುಂದೆ ಅಳಿಯರಾಮರಾಯನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ. ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (1509–29) ರಾಮರಾಯ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಭಾವಿ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬನಾಗಿದ್ದ. ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಮಗ ತಿರುಮಲರಾಯ ವಿಷಪ್ರಾಶನದಿಂದ ಮರಣಹೊಂದಲಾಗಿ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಮಲತಮ್ಮ ಅಚ್ಯುತರಾಯನನ್ನು ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ನೇಮಿಸಿದ. ಆದರೆ ಮುಂದೆ ಇವರಿಬ್ಬರ ನಡುವೆ ವಿರಸ ಬಂತು. ಅಚ್ಯುತರಾಯ ರಾಜನಾಗಿರುವುದನ್ನು ಸಹಿಸದೆ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಚಿಕ್ಕಮಗುವನ್ನು ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯೆಂದು ಘೋಷಿಸಬೇಕೆಂದು ಹವಣಿಸುತ್ತಿದ್ದ. ಆದರೆ ಅಷ್ಟರಲ್ಲೇ ಆ ಮಗುವೂ ತೀರಿಕೊಂಡಿದ್ದರಿಂದ ನಿರಾಶನಾದರೂ ರಾಮರಾಯ ತನ್ನ ರಾಜಕೀಯ ಶಕ್ತಿಸಂವರ್ಧನೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ.

1542ರಲ್ಲಿ ಅಚ್ಯುತರಾಯ ನಿಧನನಾದಾಗ ಅವನ ಮಗ ವೆಂಕಟ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ಬಂದ. ಇನ್ನೂ ಬಾಲಕನಾಗಿದ್ದ ಅವನ ಪರವಾಗಿ ಅವನ ಸೋದರ ಮಾವನಾದ ಸಲಕ ತಿರುಮಲ ರಾಜಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಆಡಳಿತಸೂತ್ರವನ್ನು ಹಿಡಿಯಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುತ್ತಿದ್ದ. ಆದರೆ ರಾಮರಾಯ ಸೆರೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಸದಾಶಿವನನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿ ಅವನೇ ರಾಜನೆಂದು ಸಾರಿದ. ಈ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ತಿರುಮಲ ಮತ್ತು ರಾಮರಾಯರ ನಡುವೆ ಅನೇಕ ಯುದ್ಧಗಳು ನಡೆದವು. ಕೊನೆಗೆ ತಿರುಮಲನು ರಾಮರಾಯನಿಂದ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸೋತು ಕೊಲೆಗೀಡಾದ.

1543ರಲ್ಲಿ ರಾಮರಾಯ ಸದಾಶಿವನ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ ಮಾಡಿಸಿದ. ಆದರೆ ಅಧಿಕಾರವೆಲ್ಲ ರಾಮರಾಯನ ಕೈಸೇರಿತು. ರಾಜಬಿರುದುಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಹೆಸರಿನೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡ. 1550ರವರೆಗೂ ರಾಮರಾಯ ರಾಜಪ್ರತಿನಿಧಿಯೆಂದು ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ. ಆಗ ಪ್ರಬುದ್ಧ ವಯಸ್ಸಿಗೆ ಬಂದ ಸದಾಶಿವ ಸ್ವತಂತ್ರ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸತೊಡಗಿದಾಗ ರಾಮರಾಯ ಅವನನ್ನು ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿ ಬಂಧನದಲ್ಲಿಟ್ಟು 1551ರಿಂದ ತಾನೇ ಅಧಿಕಾರ ಚಲಾಯಿಸತೊಡಗಿದ. ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ರಾಮರಾಯನ ಸಹೋದರರು ರಾಜನ ಬಳಿ ಹೋಗಿ ಗೌರವ ಸೂಚಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ರಾಮರಾಯ ರಾಜ್ಯಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡ ಕೂಡಲೇ ತನ್ನ ಸಹೋದರರಾದ ತಿರುಮಲ ಮತ್ತು ವೆಂಕಟಾದ್ರಿಯನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮಂತ್ರಿ ಮತ್ತು ಸೇನಾಧಿಪತಿಯಾಗಿ ನೇಮಿಸಿದ. ಅನೇಕ ಹಳೆಯ ಆಸ್ಥಾನಿಕರನ್ನು ತೆಗೆದು ಅವರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ರಕ್ತಸಂಬಂಧಿಗಳನ್ನು ತಂದ. ವಿವಿಧ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ತನ್ನವರನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿದ. ಮುಸ್ಲಿಮರಿಗೆ ಉನ್ನತ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಸೈನ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡ. ಈ ಮೇಲಿನ ಎರಡೂ ಕಾರ್ಯಗಳು ಆಂತರಿಕ ಅಸಮಾಧಾನ ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಭಟನಾ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಇಂಬುಗೊಟ್ಟವು. ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಆಡಳಿತದ ನೈತಿಕ ಬಲ ಕುಸಿಯಿತು. ದೇಶಾದ್ಯಂತ ಅಶಾಂತಿ ಮತ್ತು ದಂಗೆಗಳು ಪ್ರಾರಂಭವಾದವು. ದಕ್ಷಿಣದ ಸಾಮಂತರನ್ನು ಅಡಗಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಆ ದಂಡಯಾತ್ರೆಯ ನೇತೃತ್ವ ವಹಿಸಿದ್ದ ವಿಟ್ಠಲ ಮತ್ತು ಚಿನ್ನತಿಮ್ಮ ಇವರು ಚಂದ್ರಗಿರಿ, ಭುವನಗಿರಿಗಳನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು. ತಂಜಾವೂರು ಮತ್ತು ಪುದುಕೋಟೆಯ ನಾಯಕರು ಶರಣಾದರು. ಪದಚ್ಯುತನಾಗಿದ್ದ ಪಾಂಡ್ಯನನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದರು. ತಿರುವಾಂಕೂರಿನ ಪಂಚ ತಿರುವಡಿಗಳ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಎದುರಿಸಿ ಸೋಲಿಸಿದರು. ಚಿನ್ನತಿಮ್ಮ ಕನ್ಯಾಕುಮಾರಿಯಲ್ಲಿ ವಿಜಯಸ್ತಂಭವನ್ನು ನೆಟ್ಟ. ವಿಟ್ಠಲ ದಕ್ಷಿಣದ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರನಾಗಿ ನಿಯೋಜಿತನಾದ. ಈ ನಿಗ್ರಹಕಾರ್ಯವನ್ನು ಉತ್ತರದ ಮುದ್ಗಲ್‌ವರೆಗೂ ನಡೆಸಿದ. ಕರಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ಕೀಟಲೆ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದ ಪೋರ್ಚುಗೀಸರನ್ನು ರಾಮರಾಯ ಅಡಗಿಸಿದ (1557–58). ಇದಲ್ಲದೆ ಸಿಲೋನಿನಲ್ಲಿ ಕ್ಯಾಡಿಯ ರಾಜನನ್ನು ಶರಣಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದ.

ಹಿಂದೆ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಪ್ರತಾಪದಿಂದ ನೊಂದಿದ್ದ ದಖನ್ನಿನ ಶಾಹೀರಾಜ್ಯಗಳು ಒಳಗೊಳಗೇ ವಿಜಯನಗರದ ಮೇಲೆ ಹಗೆ ಸಾಧಿಸುತ್ತಿದ್ದವು. ಆದರೆ ವಿಜಯನಗರದ ಮುಂದೆ ಅವು ದುರ್ಬಲವಾಗಿದ್ದವು. ಅವುಗಳ ಪರಸ್ಪರ ದ್ವೇಷ, ಸಂಶಯಗಳಿಗೊಳಗಾಗಿ ಆಗಾಗ ಒಂದಿಲ್ಲೊಂದು ರಾಜ್ಯ ವಿಜಯನಗರದೊಂದಿಗೆ ಮೈತ್ರಿ ಬೆಳೆಸುತ್ತಿತ್ತು. ರಾಮರಾಯ ಹಿಂದೆ ಗೋಲ್ಕೊಂಡದ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿದ್ದುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಈ ಮುಸ್ಲಿಂ ರಾಜ್ಯಗಳ ಆಂತರಿಕ ಸಂಬಂಧಗಳ ಸ್ವರೂಪವೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಸಂದರ್ಭಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಇವನು ಅವರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರಿಗೆ ಸಹಾಯಹಸ್ತ ಚಾಚುತ್ತ ಭೇದನೀತಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದ್ದ. ಶಾಹೀ ರಾಜ್ಯಗಳ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ 1542ರಿಂದ 1564ರವರೆಗೂ ನಿರಂತರವಾಗಿ ಯುದ್ಧಗಳ ಸರಣಿ ಮುಂದುವರಿಯಿತು. 1542ರಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರದ ಇಬ್ರಾಹಿಂ ಆದಿಲ್‌ಷಾ ವಿಜಯನಗರದ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದರೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪರಿಣಾಮವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಮುಂದೆ ವಿಜಯನಗರ 1557ರವರೆಗೂ ಅಹಮದ್‌ನಗರದ ಪರ ವಹಿಸಿತು. 1543ರಲ್ಲಿ ರಾಮರಾಯ ಬಿಜಾಪುರದಿಂದ ರಾಯಚೂರು ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣಾ–ತುಂಗಭದ್ರಾ ಮಧ್ಯವರ್ತಿ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಸೊಲ್ಲಾಪುರ ಅಹಮದ್‌ನಗರಕ್ಕೆ ದಕ್ಕಿತು. ಅಹಮದ್‌ನಗರದವರು ಕಲ್ಯಾಣವನ್ನು ಬಿದರೆಯವರಿಂದ ಕಿತ್ತುಕೊಂಡರು (1551). ಹೀಗೆ ರಾಯಚೂರು, ಮುದ್ಗಲ್, ಕಲ್ಯಾಣ ಮತ್ತು ಸೊಲ್ಲಾಪುರಗಳಿಗಾಗಿ ಆಗಾಗ ಪೈಪೋಟಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ರಾಮರಾಯ ತನ್ನ ನೀತಿಯನ್ನು ಬದಲಿಸಿದ (1557). ಬಿಜಾಪುರದೊಂದಿಗೆ ಸ್ನೇಹ ಬೆಳೆಸಿದ. ರಾಮರಾಯನ ನೆರವಿನಿಂದ ಆಲಿ ಆದಿಲ್ ಷಾ ಅಹಮದ್‌ನಗರಕ್ಕೆ ಅಪಾರ ನಷ್ಟ ಉಂಟುಮಾಡಿದ (1558–59). 1563ರ ಯುದ್ಧದಲ್ಲೂ ಅಹಮದ್‌ನಗರ ಅಪಮಾನಕರ ಸೋಲನ್ನು ಅನುಭವಿಸಬೇಕಾಯಿತು.

1564ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ದಖನ್ನಿನ ರಾಜಕೀಯ ಸ್ಥಿತಿ ಅತಿಗೊಂದಲಮಯವಾಗಿದ್ದಿತು. ವಿಜಯನಗರ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಅತಿಪ್ರಬಲವಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡರೆ, ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಶಾಹೀ ಸುಲ್ತಾನರು ಪರಸ್ಪರ ಹೋರಾಡಿ ಹಣ್ಣಾಗಿದ್ದರು. ವಿಜಯನಗರವನ್ನು ಒಂದಲ್ಲ ಒಂದು ರಾಜ್ಯ ಅವಲಂಬಿಸುವುದು ಅನಿವಾರ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ಮುಸ್ಲಿಂ ರಾಜ್ಯಗಳು ಈ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಅರಿತುಕೊಳ್ಳುವಲ್ಲಿ ವಿಫಲವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅವು ಪರಸ್ಪರ ಮಾತುಕತೆ ನಡೆಸಿ ತಮ್ಮ ಐಕಮತ್ಯದ ಅಗತ್ಯವನ್ನು ಮನಗಂಡವು. ಇದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಅವರೊಳಗೆ ವಿವಾಹಸಂಬಂಧಗಳು ಜರುಗಿದವು. ವಿಜಯನಗರವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ ಏಕೈಕ ಗುರಿಯಿಂದ ಭಾವೈಕ್ಯವನ್ನು

ಸಾಧಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ಸುಲ್ತಾನರ ನಾಲ್ಕು ರಾಜ್ಯಗಳು ಒಂದಾಗಿ ಬಿಜಾಪುರದ ಬಳಿ ತಮ್ಮ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಜಮಾಯಿಸಿದವು. 1564 ಡಿಸೆಂಬರ್ 25ರಂದು ಈ ಸಂಯುಕ್ತ ಸೈನ್ಯದ ದಂಡಯಾತ್ರೆ ದಕ್ಷಿಣದತ್ತ ಹೊರಟಿತು. ಇತ್ತ ರಾಮರಾಯ ಮುಂದಾಗಿ ಈ ಅಪಾಯವನ್ನರಿತ್ತಿದ್ದ. ಆಗ ಎಂಬತ್ತು ವರ್ಷದವನಾಗಿದ್ದ ಇವನು ಬೃಹತ್ ಸೈನ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಸ್ವತಃ ರಣರಂಗಕ್ಕೆ ಹೊರಟ. ಇವನ ಸೋದರರಾದ ವೆಂಕಟಾದ್ರಿ ಮತ್ತು ತಿರುಮಲರೂ ಮುಂದಾಗಿಯೇ ಹೋಗಿದ್ದರು. ಒಂದು ತಿಂಗಳಕಾಲ ಉಭಯ ಸೈನ್ಯಗಳೂ ಪರಸ್ಪರ ಶಕ್ತಿಮೀರಿ ಮತ್ತು ವ್ಯೂಹ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದವು. ಯುದ್ಧದ ಪ್ರಮುಖ ಘಟನೆ ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯ ಬಳಿಯ ರಕ್ಕಸತಂಗಡಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತೆಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. 1565 ಜನವರಿ 23ರಂದು ನಡೆದ ಭೀಕರ ಕದನದಲ್ಲಿ ರಾಮರಾಯ ಮೃತನಾದ. ವಿಜಯನಗರ ಸೈನ್ಯ ಕಂಗಾಲಾಗಿ ಸೋತು ಓಡಿತು.

ರಾಮರಾಯನ ಸೋಲು ಮತ್ತು ಸಾವಿನಿಂದಾಗಿ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಮಸುಕಾಯಿತು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಹಲವು ದಶಕಗಳ ಕಾಲ ವಿಜಯನಗರ ರಾಜವಂಶ ಮುಂದುವರಿದರೂ ಹಿಂದಿನ ವೈಭವ ಕೂಡಿಬರಲಿಲ್ಲ. ಈ ಐತಿಹಾಸಿಕ ದುರಂತಕ್ಕೆ ರಾಮರಾಯ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಕಾರಣನೆಂಬುದು ಹಲವು ಇತಿಹಾಸಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ರಾಮರಾಯ ಅಪ್ರತಿಮವೀರ, ರಣಭಯಂಕರ, ನೂರು ಸಮರಗಳ ವೀರ. ಆದರೆ ಇವನು ದಖನ್ನಿನ ರಾಜಕೀಯದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡಣ್ಣನ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದುದು ಉಳಿದವರಿಗೆ ಅಸಹನೀಯವಾಯಿತು. ಸುಲ್ತಾನರ ಒಳಜಗಳದಲ್ಲಿ ಇವನ ಮಧ್ಯಪ್ರವೇಶ ಅತಿಯಾದದ್ದೂ ಒಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ತಪ್ಪು ಲೆಕ್ಕಾಚಾರವಾಯಿತು. ರಾಮರಾಯನ ಸಮಯ ಸಾಧಕ ನೀತಿ ಮತ್ತು ಪರಿಸ್ಥಿತಿಗಳು ಅವನಿಗೇ ಎರವಾದವು.

ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀತಿಯನ್ನು ರಾಮರಾಯನೂ ಮುಂದುವರಿಸಿದ. ಇವನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ತೆಲುಗು ಕವಿ ಭಟ್ಟಮೂರ್ತಿ ಇದ್ದ. ವ್ಯಾಸರಾಯರು, ಪುರಂದರದಾಸರು, ಕನಕದಾಸರು ಇವನ ಸಮಕಾಲೀನರು. ಮಹಾದೇವಿಯಕ್ಕನ ಪುರಾಣದ ಕರ್ತೃ ಬಸವೇಂದ್ರ, ಚೋಳರಾಜ ಸಾಂಗತ್ಯದ ಕರ್ತೃ ಲಿಂಗ ಮುಂತಾದ ವೀರಶೈವ ಕವಿಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದರು. ಭಾರತ, ರಸರತ್ನಾಕರ, ವೈದ್ಯಸಾಂಗತ್ಯ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಸಾಳ್ವ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರಪ್ರಭ ಚರಿತೆಯನ್ನು ರಚಿಸಿದ ದೊಡ್ಡಯ್ಯ ಈ ಕಾಲದ ಜೈನಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯರು. ರಾಮರಾಯ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ದಾನ, ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಇವನು ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಪಂಥದ ಪರಮಪೋಷಕನಾಗಿದ್ದ. ಮಾಧ್ವ ವಿಜಯೇಂದ್ರ ತೀರ್ಥರ ವಿದ್ವತ್ತು, ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಗಳನ್ನು ಗೌರವಿಸಿ ಹಲವಾರು ಹಳ್ಳಿಗಳನ್ನು ಅವರಿಗೂ ಉಂಬಳಿ ನೀಡಿದ್ದ. **(ಡಿ.ಎಸ್.ಜೆ.)**

ರಾಮರಾವ್, ಟಿ.ಕೆ.: 1929–86. ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪತ್ತೆದಾರಿ ಕಾದಂಬರಿಕಾರರು. ತುಮಕೂರು ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ ರಾಮರಾವ್ ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಹೊಸದುರ್ಗದಲ್ಲಿ 1929 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 7ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಟಿ. ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ; ತಾಯಿ ನಾಗಮ್ಮ. ತಂದೆ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ರೈಲ್ವೇ ಸ್ಟೇಶನ್ ಮಾಸ್ತರರಾಗಿದ್ದರು. ಓದಿನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಆಸಕ್ತಿಯಿದ್ದ ಇವರು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿದ್ದಾಗಲೇ ಆಂಗ್ಲ ಮತ್ತು ಬಂಗಾಳಿ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಅಭ್ಯಸಿಸಿದರು. ಕ್ರಿಕೆಟ್ ಹಾಗೂ ಬ್ಯಾಡ್‌ಮಿಂಟನ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ಕುದುರಿಸಿಕೊಂಡರು. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ರೇಣುಕಾಚಾರ್ಯ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಇಂಟರ್‌ಮೀಡಿಯಟ್ ಓದಿದರು. ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ತಂದೆ ನಿಧನರಾದ ಮೇಲೆ ಅದೇ ಇಲಾಖೆ ಸೇರಿದ ರಾಮರಾವ್ ಕೆಲಕಾಲ ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ರೈಲ್ವೆಗಾರ್ಡ್ ಆಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡಿದರು. ಈ ಮೂಲದಿಂದ ಬರುವ ಆದಾಯ ಜೀವನ ನಿರ್ವಹಣೆಗೆ ಸಾಲದೆ ವೃತ್ತಿಗೆ ರಾಜೀನಾಮೆ ನೀಡಿ ಚನ್ನಪಟ್ಟಣದ ಸ್ವಂತ ಮನೆಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಿದರು. ಖಾಸಗಿ ಪಾಠಶಾಲೆ ತೆರೆದು, ಔಷಧ ಹಾಗೂ ಫಾರ್ಮಸಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮುಂದುವರೆಸಿ (1956) ಚನ್ನಪಟ್ಟಣದ ಪೊಲೀಸ್ ಸ್ಟೇಶನ್ ಎದುರು ಔಷಧ ಅಂಗಡಿ ತೆರೆದರು. ನ್ಯೂಸ್‌ಪೇಪರ್ ಏಜನ್ಸಿಯನ್ನು ಪಡೆದರು. 1969ರಲ್ಲಿ ಗ್ರೀಸ್, ಇಟಲಿ, ಸ್ವಿಟ್ಜರ್‌ಲೆಂಡ್, ಫ್ರಾನ್ಸ್, ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್, ಅಮೆರಿಕ, ಕೆನಡ, ಜಪಾನ್, ಹಾಂಕಾಂಗ್, ಥೈಲೆಂಡ್, ಸಿಂಗಪುರ್, ಶ್ರೀಲಂಕಾ ಮುಂತಾದ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳಿಗೆ ಭೇಟಿನೀಡಿದರು.

ಸೃಜನಶೀಲ ಸಾಹಿತ್ಯ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮನ್ನು ತೊಡಗಿಸಿ ಕೊಂಡ ಇವರು ಒಟ್ಟು ಐವತ್ನಾಲ್ಕು ಕಾದಂಬರಿ, ಹದಿನಾಲ್ಕು ಕಥಾ ಸಂಕಲನ ಹಾಗೂ ಒಂದು ಪ್ರವಾಸಕಥನವನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ದಿನಪತ್ರಿಕೆ, ನಿಯತಕಾಲಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡು ಗ್ರಂಥರೂಪ ಪಡೆದಿವೆ. ಮಕ್ಕಳ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲೂ ಕೃಷಿ ಮಾಡಿರುವ ರಾಮರಾಯರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೃಷ್ಟಿ ವೈವಿಧ್ಯಮಯವಾದುದು. ಅನೇಕ ಸಂಘ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಂದ ಸನ್ಮಾನಿತರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಕರ್ನಾಟಕದ ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರಥಮ ಪತ್ತೆದಾರಿ ಕಾದಂಬರಿ ಲೇಖಕರ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯನ್ನು ವಹಿಸಿದ್ದರು (1985). ಇವರ ಕಾದಂಬರಿಗಳು ಸಾಮಾಜಿಕ ಹಾಗೂ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿಟ್ಟು ಕೊಂಡಿವೆ. ಇವರ ಅನೇಕ ಕಾದಂಬರಿಗಳು ಚಲನಚಿತ್ರಗಳಾಗಿ ಖ್ಯಾತವಾಗಿವೆ. ಬಂಗಾರದ ಮನುಷ್ಯ (1971) ಕನ್ನಡ ಚಲನಚಿತ್ರ ರಂಗಕ್ಕೆ ಹೊಸ ಜೀವಕಳೆಯನ್ನು ನೀಡಿ ಅಪಾರಸಂಖ್ಯೆಯ ಚಿತ್ರರಸಿಕರನ್ನು ಸೆಳೆದ ದಾಖಲೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಮರಳು ಸರಪಣಿ (1977), ಮೂರುಜನ್ಮ (1984), ಸೇಡಿನ ಹಕ್ಕಿ (1985), ಸೀಳು ನಕ್ಷತ್ರ (1986), ವರ್ಣಚಕ್ರ (1987), ಮಣ್ಣಿನದೋಣಿ (1992) ಮುಂತಾದವು ಇವರ ಕಾದಂಬರಿಯನ್ನು ಆಧರಿಸಿದ ಹೆಸರಿಸಬಹುದಾದ ಚಲನಚಿತ್ರಗಳಾಗಿವೆ. 'ದಿಬ್ಬದ ಬಂಗಲೆ' ಸುಧಾ ವಾರ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಕಾದಂಬರಿ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಪುರಸ್ಕಾರ ಪಡೆದಿದೆ. ಪಯಣದ ಕೊನೆ (1986) ಇವರ ಕೊನೆಯ ಕಾದಂಬರಿ.

ದೂರಗಗನ, ಮೂರನೆಯ ಕೀಲಿಕೈ, ತ್ರಿಕೋನದ ಮನೆ, ಪಶ್ಚಿಮದ ಬೆಟ್ಟ, ಪಚ್ಚೆತೋರಣ, ಮಧುರ ಮಿಲನ, ಆಸರೆಯ ಬೊಂಬೆ, ಜಗದೇವರಾಯ, ಕೋವಿಕುಂಚ, ಸೀಮಾರೇಖೆ, ಹಿಮಪಾತ, ಲಂಗರು, ಸರ್ಪದಂಡೆ, ಕಹಳೆಬಂಡೆ, ಕೆಂಪುಮಣ್ಣು, ಪದ್ಮರಾಗ, ಆಷಾಢರಾತ್ರಿಗಳು, ನಿಗೂಢರು, ತಾಳೆಹೂ, ತೋರುಬೆರಳು, ಕಪ್ಪುನಾಯಿ, ಶಕುನಪಕ್ಷಿ, ಗುಲಾಮಹೆಣ್ಣು, ರಾಣಿಜೇನು, ಬೆದರುಬೊಂಬೆ, ಡೊಂಕುಮರ, ನೆರಳು, ಆರಿದಲಾಂಧ್ರ, ವಜ್ರದಕೊಂಬು, ದೂರದ ಕರೆ, ಚಿತ್ರಾವತಿ, ಚುಕ್ಕೆಯ ಪಾರಿವಾಳ, ರಹಸ್ಯಪತ್ರ, ಜೋಡಿಛಾಯೆ, ಕನಸುಗಾರ, ಕಣಿವೆಸೇರಿದವಳು ಮುಂತಾದವು ಇವರ ಕಾದಂಬರಿಗಳಾಗಿವೆ.

ಉಬ್ಬರವಿಳಿತ, ಹೇಡಿ, ನಾಲ್ಕುರೇಖೆಗಳು, ಎತ್ತರದ ಮನೆಯವನು, ಮಧುಚಂದ್ರ, ಬೆಂಕಿಗೂಡು, ಕಲ್ಲುಹಾಸಿಗೆ, ಕೊನೆಯ ಸಾಕ್ಷಿ, ಕೊಲ್ಲಿಯ ಹಣ, ಅಪರಾತ್ರಿಯ ಆತ್ಮೀಯ ಮುಂತಾದುವು ಇವರ ಕಥಾಸಂಕಲನಗಳು. ಪತ್ತೆದಾರಿ ಅಂಶ ಇವರ ಕಥೆ ಅಥವಾ ಕಾದಂಬರಿಗಳ ಮುಖ್ಯ ಕೇಂದ್ರವಾದರೂ ಭಾರತೀಯತೆ, ದೇಶ, ಭಾಷೆ, ಬಡತನ, ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಶೋಧಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಸ್ಪೃಶ್ಯತೆ, ಜಾತೀಯತೆ, ಮೇಲುಕೀಳೆಂಬ ಭಾವನೆಗಳ ಜಿಜ್ಞಾಸೆಯನ್ನು ನಡೆಸಿದರು. ಸಾಮಾಜಿಕ ಬದಲಾವಣೆ, ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಜೀವನ ದೃಷ್ಟಿ ಇವು ಇವರ ಕಾದಂಬರಿ, ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಎದ್ದುಕಾಣುವ ಅಂಶಗಳು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಬಂದ ಹೊಸ್ತಿಲಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ

ಜನಪ್ರಿಯ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಇವರು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರ ಮನ, ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆಯಲು ದೊಡ್ಡ ಕೊಡುಗೆ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ.

ಮಕ್ಕಳ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲೂ ಕೃಷಿ ಮಾಡಿರುವ ರಾಮರಾವ್ ಜೆ.ಎನ್.ತಾತಾ, ಲಾಲಾ ಲಜಪತರಾಯ್, ಟಿ.ವಿ. ಸುಂದರಂಅಯ್ಯಂಗಾರ್, ಶ್ಯಾಮಾಪ್ರಸಾದ್ ಮುಖರ್ಜಿ ಹಾಗೂ ಸ್ವಾಮಿ ಶಿವಾನಂದರ ಬಗ್ಗೆ ವ್ಯಕ್ತಿಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಜಗ್ಗು ಸಾಹಸಗಳು ಎಂಬ ಮಕ್ಕಳ ಸಾಹಸ ಕೃತಿಗಳನ್ನೂ ಇವರು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.

‘ಗೋಳದ ಮೇಲೊಂದು ಸುತ್ತು’ ವಿಶ್ವದ ಹದಿನಾಲ್ಕು ರಾಷ್ಟ್ರಗಳ ಇವರ ವಿಶಿಷ್ಟ ಪ್ರವಾಸಕಥನ. ಇದು ಅನೇಕ ಮುದ್ರಣ ಕಂಡ ಜನಪ್ರಿಯ ಪ್ರವಾಸ ಸಾಹಿತ್ಯ. ಆಯಾ ದೇಶಗಳ ಜನಜೀವನ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ, ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ, ಪರಿಸರ ಪ್ರಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಮನಮುಟ್ಟುವಂತೆ ಈ ಕೃತಿ ಪರಿಚಯಿಸುತ್ತದೆ. ಶಕುಂತಲಾ ಇವರ ಪತ್ನಿ. ಇವರು 1986 ನವೆಂಬರ್ 11 ರಂದು ನಿಧನರಾದರು.

(ಎಸ್.ಟಿಎಚ್ಎ.)

ರಾಮರಾವ್, ಬಿ.: 1890–1970. ಭಾರತದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಭೂವಿಜ್ಞಾನಿ. ಹಿಂದಿನ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಭೂವಿಜ್ಞಾನ ಇಲಾಖೆಯ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿದ್ದವರು. ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ಬೆಳ್ಳೂರು ರಾಮರಾವ್. 1890 ನವೆಂಬರ್ 20ರಂದು ಚಿತ್ರದುರ್ಗದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ವೆಂಕಟೇಶಯ್ಯ. ರಾಮರಾಯರು ತಮ್ಮ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಜೀವನದುದ್ದಕ್ಕೂ ಪ್ರತಿಭಾನ್ವಿತ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿದ್ದರು. ಸರ್ಕಾರಿ ನೌಕರರಾಗಿದ್ದ ಇವರ ತಂದೆಯವರ ವರ್ಗಾವಣೆಗಳಿಂದಾಗಿ ವಿವಿಧ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಪ್ರಕೃತಿದತ್ತ ರಮಣೀಯ ಸ್ಥಳಗಳು ಬಾಲಕ ರಾಮರಾವ್ ಮುಂದಿನ ಜೀವನವಿಡೀ ನಿಸರ್ಗಪ್ರೇಮಿಯಾಗಿರಲು ಅನುವು ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟವು. ಎಲ್ಲ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳಲ್ಲೂ ಪ್ರಥಮಸ್ಥಾನಗಳಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಸರ್ಕಾರದಿಂದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ವೇತನವೂ ದೊರೆಯಿತು. ಮುಂದೆ ತಮಗೆ ಪ್ರಿಯವೆನಿಸಿದ ಭೂವಿಜ್ಞಾನ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಆರಿಸಿಕೊಂಡು ಮದರಾಸು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದರು. ಅನಂತರ ಇವರು ಸಿವಿಲ್ ಪರೀಕ್ಷೆಗೆ ಕುಳಿತರಾದರೂ ರ್‍ಯಾಂಕ್ ಗಳಿಸಲು ವಿಫಲರಾದರು. ಈ ವೇಳೆಗಾಗಲೇ ರಾಬರ್ಟ್ ಬ್ರೂಸ್ ಫೂಟ್ ಎಂಬ ಭೂವಿಜ್ಞಾನಿಯ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಭೂವಿಜ್ಞಾನ ಇಲಾಖೆ ಸ್ಥಾಪನೆಗೊಂಡಿತ್ತು (1894). ನೂತನವಾಗಿ ಆರಂಭವಾದ ಆ ಇಲಾಖೆಗೆ ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರ ಭೂವಿಜ್ಞಾನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯರ್ಥಿಗಳಿಗಾಗಿ ಒಂದು ಸ್ಪರ್ಧಾತ್ಮಕ ಪರೀಕ್ಷೆಯನ್ನು 1914ರಲ್ಲಿ ಏರ್ಪಡಿಸಿತ್ತು. ಆ ಪರೀಕ್ಷೆಗೆ ಕುಳಿತಿದ್ದ ಮೂವತ್ತು ಅಭ್ಯರ್ಥಿಗಳ ಪೈಕಿ ರಾಮರಾವ್ ಪ್ರಪ್ರಥಮ ಸ್ಥಾನಗಳಿಸಿದರು. ತೇರ್ಗಡೆಯಾದ ಇತರರೆಂದರೆ ಟಿ.ಪಿ. ಕೈಲಾಸಂ ಹಾಗೂ ವೇಣುಗೋಪಾಲ್. ಕೈಲಾಸಂ ಅವರು ನಾಟಕ ಮತ್ತು ಹಾಸ್ಯಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ವಹಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಭೂವಿಜ್ಞಾನ ಇಲಾಖೆಯನ್ನು ಸೇರಿದ ನಾಲ್ಕುವರೆ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಸೇವೆಗೆ ರಾಜೀನಾಮೆ ಇತ್ತರು. ಹೀಗಾಗಿ ರಾಮರಾವ್ ಮೈಸೂರು ಭೂವಿಜ್ಞಾನ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿ 14 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ, ಒಟ್ಟು 33 ವರ್ಷಗಳ ಸುದೀರ್ಘ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿ 1948ರಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತಿ ಹೊಂದಿದರು. ಅದೇ ವರ್ಷ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಇಂಡಿಯನ್ ಬ್ಯೂರೋ ಆಫ್ ಮೈನ್ಸ್ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಪ್ರಪ್ರಥಮ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿಯೂ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿ ಆ ಹುದ್ದೆಯಿಂದ 1951ರಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತಿಹೊಂದಿದರು.

ಇವರ ಸೇವಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯದ ಭೂವಿಜ್ಞಾನ ಇಲಾಖೆ ಸರ್ವತೋಮುಖವಾದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಿತು. ಇವರು ತಮ್ಮ ಅಧ್ಯಯನ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿನ ಉಚ್ಚಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕಾಗಿ ಲಂಡನ್ನಿಗೆ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿದರು (1932). ವಾಷಿಂಗ್ಟನ್ನಿನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಭೂವಿಜ್ಞಾನ ಸಂಕಿರಣದಲ್ಲಿ ಭಾರತದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದರು (1933). ಸ್ವದೇಶಕ್ಕೆ ಮರಳಿದ ಬಳಿಕ, ಆಗಲೇ ನಡೆಸಿದ್ದ ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣೆ ಮುಗಿದಿತ್ತಾದರೂ ಕೆಲವು ಅತಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಪುನರ್ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣಾಕಾರ್ಯ ಇವರ ಪಾಲಿಗೆ ಬಂತು. ಮೊದಲ ಸಮೀಕ್ಷೆಗಳನ್ನು ಪೂರೈಸಿದ್ದ ಸ್ಮಿತ್, ಸಂಪತ್ ಐಯಂಗಾರ್ ಮತ್ತು ಜಯರಾಮ್ ಎಂಬವರು ಆ ಪ್ರದೇಶದ ಶಿಲೆಗಳೆಲ್ಲ ಅಗ್ನಿಶಿಲಾ ಮೂಲದವೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದರು. ಆದರೆ ರಾಮರಾಯರ ಹೊಳೆನರಸೀಪುರ ಮತ್ತು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಮರುಸಮೀಕ್ಷೆಗಳಿಂದಾಗಿ ಅವು ಜಲಜಶಿಲಾ ಸಂಚಯನಗಳಿಂದ ಆದುವೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟಪಟ್ಟಿತು. ಅಲ್ಲದೆ, ಕರ್ನಾಟಕದ ಶಿಲಾಸ್ತೋಮಗಳು ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲೇ ವಿಶಿಷ್ಟ ಮಾದರಿಯವೆಂಬುದನ್ನು ರಾಮರಾಯರು ಪ್ರಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಶ್ರುತಪಡಿಸಿದರು. ಪೈರಾಕ್ಸೀನ್ ಗ್ರಾನುಲೈಟುಗಳು ಅಗ್ನಿಶಿಲಾ ಅಂತಸ್ಸರಣದಿಂದ ಆದುವಲ್ಲವೆಂದೂ ಅವು ನಿಜಕ್ಕೂ ಪೆನಿನ್ಸುಲಾರ್ ನೈಸ್‌ಪಟ್ಟಿಶಿಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾದವು ಎಂಬುದನ್ನು ನಿಖರವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸಿದರು. ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರದ ವತಿಯಿಂದ ಗುಜರಾತ್ ರಾಜ್ಯದ ಬೇರಿಯ ಪ್ರದೇಶದ ಭೂವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ರಾಮರಾವ್ ಅವರ ಸೇವೆಯನ್ನು ಎರವಲು ನೀಡಿದ್ದರ ಸಲುವಾಗಿ ಆ ರಾಜ್ಯದ ಖನಿಜ ಮತ್ತು ಶಿಲೆಗಳ ನಿಖರ ಸಮೀಕ್ಷೆ ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು.

ಇವರು ಅಮೆರಿಕ ಸಂಯುಕ್ತಸಂಸ್ಥಾನಗಳು ಮತ್ತು ಯುರೋಪ್‌ಗಳ ಪ್ರವಾಸವನ್ನು ಮುಗಿಸಿ ಸ್ವದೇಶಕ್ಕೆ ಬರುವ ವೇಳೆಗೆ ಹಲವಾರು ಶುಭಸಮಾಚಾರಗಳು ಇವರಿಗಾಗಿ ಕಾದಿದ್ದವು. ಭಾರತೀಯ ವಿಜ್ಞಾನ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್‌ನ (1935) ಭೂವಿಜ್ಞಾನ ವಿಭಾಗೀಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಯಾದದ್ದು ಮತ್ತು ನ್ಯಾಷನಲ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಸೈನ್ಸ್ ಮತ್ತು ಇಂಡಿಯನ್ ಅಕಾಡೆಮಿ ಆಫ್ ಸೈನ್ಸ್ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ತಮ್ಮ ಸದಸ್ಯತ್ವ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದ್ದು – ಇವು ಇವರಿಗೆ ಸಂದ ಗೌರವ. ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ಬಡ್ತಿಯೂ ಲಭಿಸಿತು (1935). ಅದೇ ವರ್ಷ ಇವರು ಧಾರವಾಡ ಶಿಲಾಸ್ತೋಮದ ವರ್ಗೀಕರಣವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಇದು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮತ್ತು ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಭೂವಿಜ್ಞಾನ ಮಂಡಳಿಗಳು ಇಂದಿಗೂ ಅನುಸರಿಸುತ್ತಿರುವ ವರ್ಗೀಕರಣ ಹಾಗೂ ಸಮದೂಗುವಿಕೆಯ ಸೂತ್ರವಾಗಿ ಉಳಿದುಬಂದಿದೆ.

ರಾಮರಾವ್ ಅವರದು ಸುಲಲಿತ ಬರೆವಣಿಗೆ. 1953ರಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಆತ್ಮಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ‘ರಿಕಲೆಕ್ಷನ್ಸ್ ಆಫ್ ಎನ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಜಿಯಾಲಜಿಸ್ಟ್’ (ಭಾರತೀಯ ಭೂವಿಜ್ಞಾನಿಯೋರ್ವನ ಸವಿನೆನಪುಗಳು) ಬರೆದರು. ಆ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಭೂವಿಜ್ಞಾನಿಗೆ ಎದುರಾಗುವ ಸಮಸ್ಯೆಗಳು, ಹಾಸ್ಯಪ್ರಸಂಗಗಳು, ದಿನಚರಿಗಳಲ್ಲದೆ ನದಿ, ಪರ್ವತ, ಜಲಪಾತಗಳ ಹಾಗೂ ನಿಸರ್ಗವರ್ಣನೆಯನ್ನೂ ಸುಂದರವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ತಮ್ಮ ವಿಶ್ರಾಂತಜೀವನದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಇವರು ಭಾರತೀಯ ಭೂವಿಜ್ಞಾನ ಸಂಘದ (ಜಿಯಲಾಜಿಕಲ್ ಸೊಸೈಟಿ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯ) ಆಜೀವ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ,

ಆ ಸಂಘಕ್ಕೆ ಎರಡು ಬಾರಿ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ (1964, 1967) ಆಯ್ಕೆಯಾಗಿದ್ದರು. ಆ ಸಂಘದ ಏಳಿಗೆಗಾಗಿ ಕೊನೆಯ ತನಕ ಶ್ರಮಿಸಿದರು.

ಇವರು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹಾಗೂ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ನಿಯತಕಾಲಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ 90ಕ್ಕೂ ಮೀರಿ ಪ್ರಬಂಧಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಬರೆವಣಿಗೆಗಳು ಪ್ರಬುದ್ಧವೂ ಕಾವ್ಯಮಯವೂ ಆಗಿವೆ. ಇವರು ಬರೆದ ಕರ್ನಾಟಕದ ಖನಿಜ ನಿಕ್ಷೇಪಗಳು ಎಂಬ ಪುಸ್ತಕ 1959ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಇವರಿಗೆ ಛಾಯಾಚಿತ್ರಕಲೆಯಲ್ಲೂ ಆಸಕ್ತಿ ಇತ್ತು. ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಆರಂಭದ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿದ ಸಮೀಕ್ಷಾ ವಿವರಣೆ, ಶಿಲೆ, ಖನಿಜ ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ರಚನಾವಿನ್ಯಾಸಗಳ ನಕ್ಷೆ ಹಾಗೂ ಭೂಇತಿಹಾಸ ಸಂಘಟನಾ ನಿರೂಪಣೆಗಳು ಇಂದಿಗೂ ಪ್ರಸ್ತುತವೆನಿಸಿವೆ. ಇವರು 1970 ಫೆಬ್ರವರಿ 15ರಂದು ನಿಧನರಾದರು.

*

ರಾಮರಾವ್, ಲಕ್ಷ್ಮೇಶ್ವರ್: 1896–1974. ಭಾರತದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಭೂವಿಜ್ಞಾನಿ. ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ 1896 ಜನವರಿ 23ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ರಾಘವೇಂದ್ರರಾವ್ ದೇಶಪಾಂಡೆ, ತಾಯಿ ನಾಗೂಬಾಯಿ. ಇವರ ಪೂರ್ವಜರು ಮೂಲತಃ ಲಕ್ಷ್ಮೇಶ್ವರದವರು. ಚಿಕ್ಕಂದಿನಲ್ಲಿ ರಾಮರಾವ್ ಅವರಿಗೆ ಮಾತೃ ವಿಯೋಗವಾಯಿತು. ಇವರ ಆರಂಭಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ನಡೆದದ್ದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ. 1918ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗಮಾಡಿ ಬಿ.ಎಸ್‌ಸಿ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಅನಂತರ ಅದೇ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಭೂವಿಜ್ಞಾನದ ಅಧ್ಯಾಪನವೃತ್ತಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ, ಮುಂದೆ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರೂ ಆಗಿ ಆ ವಿಭಾಗದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾಗಿ ಮೂರು ದಶಕಗಳಿಗೂ ಹೆಚ್ಚುಕಾಲ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ 1951ರಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು. ಭೂವಿಜ್ಞಾನದ ಸೇವೆಗಾಗಿ ನೂರಾರು ನಿಷ್ಣಾತ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಇವರ ಸೇವಾವದಿಯಲ್ಲಿ ತರಬೇತು ಪಡೆದರು.

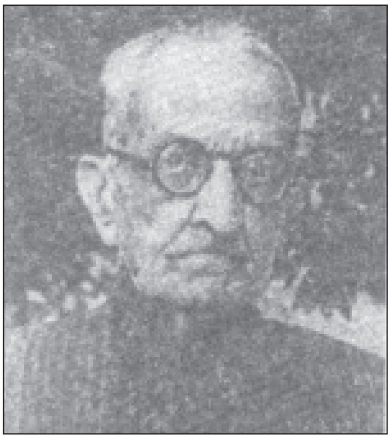

ಭೂವಿಜ್ಞಾನದ ಹಲವು ಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಆಸಕ್ತಿ ಇತ್ತು. ಭೂಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಗ್ಜೀವಿ ವಿಜ್ಞಾನಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಅದರಲ್ಲೂ ಭಾರತದ ಭೂಇತಿಹಾಸದ ಬಗ್ಗೆ ಇವರು ಅಧಿಕಾಸಕ್ತಿ ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಇವರ ಬೋಧನಾಕ್ರಮ ಹೆಚ್ಚು ಆಕರ್ಷಣೀಯವೂ ಸ್ಫೂರ್ತಿದಾಯಕವೂ ಅಲ್ಲದೆ ಸ್ಪಷ್ಟ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿತ್ತು. ಇವರ ಸಂಶೋಧನ ಪ್ರಕಟಣೆಗಳು ನೂರಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದ್ದು, ಅವು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹಾಗೂ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ನಿಯತಕಾಲಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿವೆ. ಪ್ರಪಂಚಾದ್ಯಂತ ಅತ್ಯಂತ ಕುತೂಹಲಕಾರಿ ವಿಷಯ ಎಂದೆನಿಸಿರುವ ಕ್ರಿಟೇಷಸ್ ಯುಗ ಮತ್ತು ತೃತೀಯ ಜೀವಿಕಲ್ಪಗಳ ನಡುವಿನ ಸೀಮಾ ರೇಖೆಯನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಇವರು ಪರಿಷ್ಕರಿಸಿ ಹಲವಾರು ಪ್ರಬಂಧಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ಆಧಾರ ಗ್ರಂಥವೊಂದನ್ನು ಹೊರತಂದು (1966) ಈ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಕ್ಲಿಷ್ಟಸಮಸ್ಯೆಯನ್ನು ಕುರಿತಾದ ಸಂದಿಗ್ಧತೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿದರು.

ಇವರು ಜಿಯಲಾಜಿಕಲ್ ಸೊಸೈಟಿ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಸಂಸ್ಥಾಪಕರು. ಆ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಆ ಸಂಸ್ಥೆ ಹೊರತರುತ್ತಿದ್ದ ನಿಯತಕಾಲಿಕದ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ 13 ವರ್ಷಗಳ ದೀರ್ಘಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಇವರ ಸಂಶೋಧನ ಪ್ರಕಟಣೆಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದ ಇಂಡಿಯನ್ ಸೈನ್ಸ್ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಅಸೋಸಿಯೇಷನ್ 1940ರ ಭೂವಿಜ್ಞಾನದ ವಿಭಾಗದ ವಿದ್ವತ್ ಸಭೆಗೆ ಇವರನ್ನು ಅಧ್ಯಕ್ಷರನ್ನಾಗಿ ಚುನಾಯಿಸಿತು. ಏಷ್ಯದ ಭೂಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಗ್ಜೀವಿ ವಿಜ್ಞಾನಗಳಿಗೆ ಅಪಾರ ಕೊಡುಗೆಗಳನ್ನಿತ್ತ ಇವರಿಗೆ, ಬಂಗಾಲದ ಏಷ್ಯಾಟಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿ ಪ್ರಮಥನಾಥ್ ಬೋಸ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪದಕವನ್ನು ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿತು. ಯು.ಎಸ್.ಎಸ್.ಆರ್. ವಿಜ್ಞಾನ ಅಕಾಡೆಮಿ ಇವರನ್ನು ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಕ್ರಿಟೇಷನ್ ಮತ್ತು ತೃತೀಯ ಜೀವಿಕಲ್ಪದ ನಡುವಣ ಸೀಮಾರೇಖೆಯನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸುವ ತಂಡದ ಮುಖಂಡರನ್ನಾಗಿ ನೇಮಕಮಾಡಿತ್ತು. ಭಾರತದ ಎಣ್ಣೆ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಕೃತಿಕ ಅನಿಲ ಸಂಸ್ಥೆಯಿಂದ (ಓ.ಎನ್.ಜಿ.ಸಿ.) ಶಿಕ್ಷಣಾರ್ಥಿಗಳ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಲು ಇವರಿಗೆ ಕೋರಿಕೆ ಬಂದಿತ್ತಾದರೂ ಅದನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳದೆ ಭಾರತದ ಭೂವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಸಂಘದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿಯೇ ಮುಂದುವರೆದರು.

ಇವರು ಸರಳ ಹಾಗೂ ಉದಾತ್ತ ನೀತಿ ನಿಷ್ಠೆಯ ವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗಿದ್ದರು. ಕೆಲಕಾಲ ಪಾರ್ಶ್ವವಾಯು ಪೀಡಿತರಾಗಿದ್ದ ಇವರು 1974 ನವೆಂಬರ್ 11ರಂದು ನಿಧನಹೊಂದಿದರು.

*

ರಾಮರಾವ್ ವಿ. ನಾಯಕ: 1909–98. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಂಗೀತಗಾರರು. ರಾಮರಾವ್ ವೆಂಕಾಜಿ ನಾಯಕ ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. ಇವರು 1909 ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ 28ರಂದು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ವೆಂಕಾಜಿನಾಯಕ. ತಾಯಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀಬಾಯಿ. ಮೂಲತಃ ಇವರು ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿದ್ದವರು. ಸವಣೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನೀಲಗಿರಿಗ್ರಾಮದವರು. ಇವರಿಗೆ ಚಿಕ್ಕಂದಿನಿಂದಲೇ ಸಂಗೀತದ ಬಗ್ಗೆ ಒಲವು ಮೂಡಿತು. ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗೀತವನ್ನು ಹಾರ್ಮೋನಿಯಂ ವಾದಕರಾದ ಶ್ರೀನಿವಾಸರಾವ್ ಅವರ ಬಳಿ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರು.

ತಮ್ಮ ಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿ ಹಣದ ಅಡಚಣೆ ಉಂಟಾದಾಗ ತಮ್ಮ ಹತ್ತನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲೇ ಸಂಗೀತ ಪಾಠ ಹೇಳಿ ದಿನಕ್ಕೆ ಐದು ರೂಪಾಯಿ ಗಳಿಸಿ ಸಂಸಾರ ತೂಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು (1920). ಬಾಲಕಲಾವಿದರಾಗಿ ಧ್ರುವ ಹಾಗೂ ಪ್ರಹ್ಲಾದನ ಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದರು. ಸಣ್ಣ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇವರು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಮನೋಜ್ಞವಾಗಿ ಅಭಿನಯಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಗುಬ್ಬಿವೀರಣ್ಣ, ಹಿರಣ್ಣಯ್ಯ, ವರದಾಚಾರ್ ಇವರು ಅಭಿನಯಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಕೆಲವು ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಗಳು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಲಾವಿದರಿಗೆ ಕಲಾಸೇವೆಗೆ ಪ್ರತಿಫಲವಾಗಿ ಒಂದು ಸೇರು ರಾಗಿ ಅಥವಾ ಬತ್ತವನ್ನು ದಿನಗೂಲಿಯಾಗಿ ನೀಡುವ ಪರಿಪಾಠವಿತ್ತು. ಸಂಗೀತದ ಬಗ್ಗೆ ಅಪಾರ ಒಲವಿದ್ದ ಇವರು ಪಂಡಿತ ಗೋವಿಂದ ವಿಠಲ ಭಾವೆ ಅವರಲ್ಲಿ, ಅನಂತರ ಆಗ್ರ ಘರಾನದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿದ್ದ ಸ್ವಾಮಿ ವಲ್ಲಭದಾಸರಲ್ಲಿ ಉಸ್ತಾದ್ ಅತ್ತಾ ಹುಸೇನ ಖಾನ ಅವರಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸ ನಡೆಸಿದರು. ಇಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಭಾರತೀಯ ಸಂಗೀತದ ಶ್ರೀಮಂತಿಕೆಯ ಅರಿವೂ ಗುರುಶಿಷ್ಯ ಪರಂಪರೆಯ ಪರಿಚಯವೂ ಆಯಿತು. ಮುಂದೆ ಇವರು ಆಗ್ರ ಘರಾನದ ಅನನ್ಯ ಸಾಧಕರಾದ ಉಸ್ತಾದ್ ಫಯಾಜ್ ಖಾನ್ ಅವರಲ್ಲಿ ಪಳಗಿ ನುರಿತ ಗಾಯಕರಾಗಿ ರೂಪುಗೊಂಡರು. ಇವರು ಗಾಯನದ ಜೊತೆಗೆ ಹಾರ್ಮೋನಿಯಂ ವಾದನದಲ್ಲೂ ನೈಪುಣ್ಯಗಳಿಸಿದ್ದರು. ತನಿ ಹಾಡುಗಾರಿಕೆ ಹಾಗೂ ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ಸಾಥ್ ನೀಡುವುದರಲ್ಲಿ ಪರಿಣತಿ ಹೊಂದಿದ್ದರು. ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಂದಾಗಲೆಲ್ಲ ಸಾಥ್ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದ ಇವರನ್ನು ವಲ್ಲಭದಾಸರು ಬರೋಡಕ್ಕೆ ಆಹ್ವಾನಿಸಿದರು. ಇವರು ಆಗ್ರ ಘರಾನದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪರಿಶ್ರಮ ಹೊಂದಿ ಕಛೇರಿಗಳಿಗೆ ಸಾಥ್ ಕೂಡ ನೀಡಿ ಪ್ರಖ್ಯಾತರಾದರು. ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರತಿಭಾವಂತರಾದ ಇವರು ತಮ್ಮ ಸೃಜನಶೀಲತೆಯಿಂದ ಅನೇಕ ರಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಖಯಾಲ್‌ಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ

ದ್ದಾರೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗೀತದ ಕಲ್ಯಾಣ ವಸಂತರಾಗದಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತರಾಗಿ ಅಪರೂಪದ ನಾಗರಂಜನಿ ಎಂಬ ಹೊಸ ರಾಗವನ್ನು ಸಂಯೋಜಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರು ಅನೇಕ ಸಂಗೀತ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ದೇಶಾದ್ಯಂತ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಆಕಾಶವಾಣಿಯ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ, ಮೈಸೂರು ದಸರ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ, ಕೇಂದ್ರ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ತಮ್ಮ ಸತತ ಸಾಧನೆಯಿಂದ ಒಲಿಸಿಕೊಂಡ ಸಂಗೀತ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅನೇಕ ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಧಾರೆಯೆರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಕಲಾಸೇವೆಗಾಗಿ ಇವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಗೌರವಗಳು ಸಂದಿವೆ. ಗಂಧರ್ವ ಮಹಾವಿದ್ಯಾಲಯದ ಸಂಗೀತ ಕಲಾ ಭೂಷಣ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ತಾನಸೇನ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಕಾಳಿದಾಸ ಸಮ್ಮಾನ್, ರಾಜ್ಯ ಸಂಗೀತ ನೃತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಹಾಗೂ ಕೇಂದ್ರ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಇವು ಮುಖ್ಯವಾದುವು. ಮೈಸೂರಿನ ಅರಮನೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಪಿಸಲಾದ (1995) ರಾಜ್ಯದ ಸಂಗೀತ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಅತ್ಯುನ್ನತ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯಾದ ರಾಜ್ಯ ಸಂಗೀತ ವಿದ್ವಾನ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಮರಣೀಯ. ಇವರು ತಮ್ಮ 89ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ 1998 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 21ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. (ಎಸ್‌ಯು.ಎಂ.)

ರಾಮಸಾಗರ: ಬಂಗಾರಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ರಾಮಸಾಗರ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಕೆಲವೇ ಫರ್ಲಾಂಗಗಳ ದೂರದಲ್ಲಿ ಪಾಲಾರ್ ನದಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿರುವ ಜಲಾಶಯಗಳಲ್ಲಿ ಇದೇ ಕೊನೆಯದು. ಈ ಕೆರೆ ಚೋಳರ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಇದೆಯೆಂದೂ ಹಿಂದೆ ಇದನ್ನು ಬಕ್ಕಸಾರವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. 1903ರಲ್ಲಿ ಮಿತಿಮೀರಿದ ಪ್ರವಾಹದಿಂದಾಗಿ ನೀರು ಕೆರೆಯ ಏರಿಯ ಮೇಲೆ ಹರಿದು ಏರಿ ಮೂರು ಕಡೆ ಕೊಚ್ಚಿಹೋದ ಕಾರಣ 1904ರಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ದುರಸ್ತು ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಈ ಕೆರೆಯಿಂದ ಸು. 1,261 ಎಕರೆ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ನೀರಾವರಿ ಒದಗುತ್ತದೆ. (ಎಚ್.ಆರ್.ಆರ್.)

ರಾಮಸ್ವಾಮಿ ಮೊದಲಿಯಾರ್, ಆರ್ಕಾಟ್: 1887-1976. ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ದಿವಾನರು (1946-49). 1887ರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ಕುಪ್ಪುಸ್ವಾಮಿ ಮೊದಲಿಯಾರ್. ಮದರಾಸು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಪದವೀಧರರಾಗಿ ಬಿ.ಎಲ್. ಪರೀಕ್ಷೆಮಾಡಿ ವಕಾಲತ್ತು ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದರು. ಮದರಾಸು ಪ್ರಜಾಪ್ರತಿನಿಧಿಯ ಸದಸ್ಯ (1920-26), ಮದರಾಸು ನಗರ ಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯ, ಅನಂತರ ಅದರ ಮೇಯರ್ (1928-30) ಆದರು. ಅನೇಕ ಸಮಿತಿಗಳ ಸದಸ್ಯ ಹಾಗೂ ಕೆಲವು ಕಾಲ ಜಸ್ಟಿಸ್ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕ (1927-35) ಸಹ ಆಗಿದ್ದರು. ಅನಂತರ ಇವರು ವೈಸ್‌ರಾಯ್ ಅವರ ಮಂತ್ರಿಮಂಡಲದ ಸದಸ್ಯರೂ (1939-46) ಲಂಡನ್ನಿನಲ್ಲಿರುವ ಇಂಡಿಯ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಗಳ ಮಂತ್ರಾಲೋಚನ ಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರೂ ಆಗಿದ್ದರು.

ರಾಮಸ್ವಾಮಿ ಮೊದಲಿಯಾರರು ಒಳ್ಳೆ ವಾಗ್ಮಿ. ಉತ್ತಮ ಶ್ರೇಣಿಯ ವ್ಯವಹಾರ ಕುಶಲಿ. ವಿವಿಧ ರಂಗಗಳಲ್ಲಿನ ಇವರ ಸೇವೆಗಾಗಿ ಅನೇಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಗಳ ಗೌರವ ಡಾಕ್ಟರೇಟ್, ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರ್ಕಾರದಿಂದ ದಿವಾನ್ ಬಹದ್ದೂರ್ ನೈಟ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1937), ಕೆ.ಸಿ.ಎಸ್.ಐ. (1942) ಮತ್ತು ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದಿಂದ ಪದ್ಮವಿಭೂಷಣ (1976) ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಸಂದಿವೆ. ಇವರು 1976ರಲ್ಲಿ ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. (ಟಿ.ಟಿ.ಎಸ್.)

ರಾಮಾಜೋಯಿಸ್, ಎಂ.: 1931- . ಹೆಸರಾಂತ ನ್ಯಾಯವಾದಿ, ಕಾನೂನು ತಜ್ಞ, ಲೇಖಕರು. ಮಂಡಗದ್ದೆ ರಾಮಾಜೋಯಿಸ ಇವರ ಪೂರ್ತಿ ಹೆಸರು. ಜಾರ್ಖಂಡ್ ರಾಜ್ಯದ ಮಾಜಿ ರಾಜ್ಯಪಾಲರಾಗಿದ್ದರು. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆರಗ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 1931 ಜುಲೈ 27ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ನರಸಿಂಹಜೋಯಿಸ್, ತಾಯಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಮ್ಮ. ಮಂಡಗದ್ದೆ ಮತ್ತು ತಂದೂರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ, ಶಿವಮೊಗ್ಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢಶಿಕ್ಷಣ ಮುಗಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಶಿವಮೊಗ್ಗದ ಸರ್ಕಾರಿ ಇಂಟರ್ ಮೀಡಿಯಟ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಓದಿದರು. ಬಿ.ಎಸ್‌ಸಿ. ಪದವಿ ಪಡೆದ (1954) ಇವರು 1958ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದಿಂದ ಕಾನೂನು ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಅದೇ ವರ್ಷ ಆಗಿನ ಹಿರಿಯ ವಕೀಲರಾದ ವೆಂಕಟರಂಗ ಅಯ್ಯಂಗಾರರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಿಜೀವನ ಆರಂಭಿಸಿದರು. 1963ರಿಂದ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ನ್ಯಾಯವಾದಿಗಳಾಗಿ ದುಡಿದು ಹೆಸರು ಮಾಡಿದರು. ಕರ್ನಾಟಕ ಉಚ್ಚನ್ಯಾಯಾಲಯದ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡ ಇವರು (1977), ಹಂಗಾಮಿ ಮುಖ್ಯನ್ಯಾಯಾಧೀಶ ರಾಗಿಯೂ ಕೆಲಸ ನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದಾರೆ(1989-91). 1992ರ ಮೇ ತಿಂಗಳಿನಿಂದ ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್‌ವರೆಗೆ ಪಂಜಾಬ್ ಮತ್ತು ಹರಿಯಾಣದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚನ್ಯಾಯಾಲಯದ ಮುಖ್ಯನ್ಯಾಯಾಧೀಶರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು.

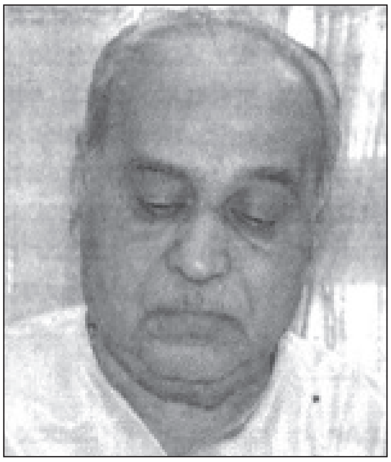

ಇವರು ತಮ್ಮ ವೃತ್ತಿಜೀವನದುದ್ದಕ್ಕೂ ನಿರ್ಭೀತ, ನಿಷ್ಪಕ್ಷಪಾತ, ಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರೆಂದು ಛಾಪು ಒತ್ತಿದರು. ಸರ್ವೋಚ್ಚನ್ಯಾಯಾಲಯದ ಹಿರಿಯ ನ್ಯಾಯವಾದಿಗಳಾಗಿ 1993ರಿಂದ ಸುಮಾರು ಒಂಬತ್ತು ವರ್ಷ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಹಿತಾಸಕ್ತಿಗಳತ್ತ ಗಮನ ಹರಿಸಿದರು. ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ದೇಶಪ್ರೇಮವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಜೋಯಿಸರು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸ್ವಯಂಸೇವಕ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಶಿಸ್ತು, ಸಂಯಮ, ಮನೋಸ್ಥೈರ್ಯ ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡವರು. ತುರ್ತುಪರಿಸ್ಥಿತಿಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ನಾಯಕರಾದ ಅಟಲ್ ಬಿಹಾರಿ ವಾಜಪೇಯಿ, ಮಧು ಲಿಮಯೆ, ಮಧು ದಂಡವತೆ, ಎಲ್.ಎನ್. ಮಿಶ್ರ, ಎಲ್.ಕೆ. ಅಡ್ವಾಣಿ ಪರವಾಗಿ ಹೇಬಿಯಸ್ ಕಾರ್ಪಸ್ ಅರ್ಜಿಗಳನ್ನು ಹಾಕಿ ಹೋರಾಟ ನಡೆಸಿದರು. ಇದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಇವರು ಬಂಧನಕ್ಕೊಳಗಾಗಿ ಸುಮಾರು ಹದಿಮೂರು ತಿಂಗಳ ಕಾಲ ಬೆಂಗಳೂರು ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಜೈಲಿನಲ್ಲಿ ಕಳೆಯಬೇಕಾಯಿತು. 1992ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಪಂಜಾಬ್, ಹರಿಯಾಣ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಭಟನಾತ್ಮಕ ರಾಜಿನಾಮೆ ನೀಡಿದರು.

ಇವರು ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರಾಗಿ ನೀಡಿದ ಬಹುತೇಕ ತೀರ್ಪುಗಳಿಗೆ ಸುಪ್ರೀಂಕೋರ್ಟಿನ ಮನ್ನಣೆ ದೊರಕಿದೆ. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ತಿಪ್ಪಗೊಂಡನಹಳ್ಳಿ ಬಳಿ ಬಡಾವಣೆ ತಲೆಯೆತ್ತುವುದನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಶುದ್ಧ ನೀರು ದೊರೆಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು. ಭಾಷಾ ಅಲ್ಪಸಂಖ್ಯಾತರ ಪರ ಮಾತೃಭಾಷಾ ಶಿಕ್ಷಣ ಕುರಿತಂತೆ ಇವರು ನೀಡಿದ ತೀರ್ಪು ಭಾರತದ ಎಲ್ಲ ರಾಜ್ಯಗಳಿಗೂ ಅನ್ವಯವಾಗುವಂತಹುದು. ಕ್ಯಾಪಿಟೇಶನ್ ಹಣ ನೀಡಿದರೂ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಹತೆಯೆ ಮಾನದಂಡವಾಗಬೇಕು ಎಂದು ಇವರು ನೀಡಿದ ತೀರ್ಪು ಸಾರ್ವಕಾಲಿಕ ಮೌಲ್ಯ ಹೊಂದಿದೆ.

ರಾಷ್ಟ್ರೀಯವಾದಿಯಾದ ಇವರು ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಹಿತಾಸಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಧಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗಲೆಲ್ಲ ದನಿ ಎತ್ತರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕೈಗಾ ಅಣುಸ್ಥಾವರದ ಕುರಿತು ಶಿವರಾಮ ಕಾರಂತರು ಪರಿಸರ ರಕ್ಷಣೆ ಕಾಳಜಿ ವಹಿಸಿದಾಗ ಕಾರಂತರ

ಪರ ವಕಾಲತ್ತು ವಹಿಸಿ ಪರಿಸರ ಪ್ರಭಾವ ವರದಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಸರ್ಕಾರ ಜಾಗೃತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು. ಇವರು ಕಾನೂನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಅನೇಕ ಮೌಲಿಕ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸರ್ವಿಸಸ್ ಅಂಡರ್ ದಿ ಸ್ಟೇಟ್ ಎಂಬುದು ಇವರ ಪ್ರಥಮ ಕೃತಿ (1987). ತುರ್ತುಪರಿಸ್ಥಿತಿಯ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ (1975–77) ಇವರು ಸರ್ಕಾರಿ ಕ್ರಮಗಳ ವಿರುದ್ಧ ಕೋರ್ಟಿನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ನ್ಯಾಯಾಂಗೀಯ ಹೋರಾಟದ ಕಥಾನಕವುಳ್ಳ ಇನ್ನೊಂದು ಪುಸ್ತಕವೂ ಓದುಗರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸಿದೆ. ಲೀಗಲ್ ಅಂಡ್ ಕಾನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಷನಲ್ ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯಾ ಎಂಬ ಇವರ ಗ್ರಂಥ (1984) ಮೂರು ಮುದ್ರಣಗಳನ್ನು ಕಂಡಿದ್ದು ಕಾನೂನು ಪದವಿ ಶಿಕ್ಷಣದ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕವಾಗಿದೆ.

ಧರ್ಮದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಎಳೆಎಳೆಯಾಗಿ ಬಿಡಿಸಿಟ್ಟು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹಾರ ಧರ್ಮದಲ್ಲಿದ್ದ ಸಿವ್ಹಿಲ್ ಮತ್ತು ಕ್ರಿಮಿನಲ್ ಕಾನೂನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಅರ್ವಾಚೀನ ಕಾಲಗಳ ಸೇತುವೆ ಕಟ್ಟಿ ಇಂದಿನ ನ್ಯಾಯಶಾಸ್ತ್ರದ ನ್ಯಗ್ರೋಧದ ಬೀಜಗಳು ಪ್ರಾಚೀನ ನ್ಯಾಯಶಾಸ್ತ್ರದ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದೆಯೆಂಬುದನ್ನು ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯಾಗಿ ಸರಳವಾಗಿ ವಿಶ್ಲೇಷಿಸಿದ ಕೃತಿ ‘ಧರ್ಮ ದಿ ಗ್ಲೋಬಲ್ ಎಥಿಕ್’. ಪ್ರಾಚೀನ ಪರಂಪರೆಯ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಇದು ಆಕರವೆನಿಸಿದೆ.

ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರದಲ್ಲಿರುವ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಕಾನೂನು ಶಾಲೆಯ ಗೌರವ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕ, ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಅಕಾಡೆಮಿಕ್ ಕೌನ್ಸಿಲಿನ ಸದಸ್ಯ, ಕೊಟ್ಟಾಯಮ್ ಮಹಾತ್ಮಾಗಾಂಧಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕಾನೂನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಂಡಳಿಯ ಸದಸ್ಯ, ಭಾರತೀಯ ವಿದ್ಯಾಭವನದ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷ, ಭಾರತ ವಿಕಾಸ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಮಟ್ಟದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಉತ್ತಮ ವಾಗ್ಮಿ ಎಂದು ಹೆಸರಾದ ಇವರು ಅನೇಕ ವೇದಿಕೆಗಳಿಂದ ವಿದ್ವತ್ಪೂರ್ಣ ಉಪನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ.

(ಎಸ್.ಎಂ.ಕೆ.)

ರಾಮಾನುಜನ್, ಎ.ಕೆ.: 1929–93. ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನವ್ಯಕವಿ. ಕತೆಗಾರ, ಜಾನಪದತಜ್ಞ, ಭಾಷಾವಿಜ್ಞಾನಿ; ದ್ರಾವಿಡ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಹೊಂದಿ, ದ್ರಾವಿಡ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಮೊತ್ತಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ಪರಿಚಯಿಸಿದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಭಾಷಾಂತರಕಾರ. ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ಅತ್ತಿಪಟ್ ಕೃಷ್ಣಸ್ವಾಮಿ ರಾಮಾನುಜನ್. ಇವರು 1929 ಮಾರ್ಚ್ 16ರಂದು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಪ್ರಾಥಮಿಕದಿಂದ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ತರಗತಿವರೆಗೆ ಇವರು ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದದ್ದು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ. 1950ರಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿ ಗಳಿಸಿ ಬರೋಡ, ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಮದುರೈ, ಕೊಯಿಲಾನ್ ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಒಂಬತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಉಪನ್ಯಾಸಕರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. 1959ರಲ್ಲಿ ಸ್ಮಿತ್‌ಮಂಟ್ ವ್ಯಾಸಂಗ ವೇತನ ಹಾಗೂ ಫುಲ್‌ಬ್ರೈಟ್ ಪ್ರವಾಸ ವೇತನ ಪಡೆದು ಭಾಷಾವಿಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆಯಲು ಅಮೆರಿಕದ ಇಂಡಿಯಾನಾ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಕ್ಕೆ ತೆರಳಿದರು. ಇಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಉತ್ಪಾದನಾತ್ಮಕ ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ಬರೆದು ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪದವಿ ಗಳಿಸಿದರು (1961). ಅನಂತರ ವಿಸ್ಕಾನ್‌ಸಿನ್, ಬರ್ಕ್‌ಲಿ, ಮಿಶಿಗನ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಉಪನ್ಯಾಸಕರಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡಿ, ಷಿಕಾಗೊ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಡಿಪಾರ್ಟ್‌ಮೆಂಟ್ ಆಫ್ ಸೌತ್ ಏಷ್ಯನ್ ಲ್ಯಾಂಗ್ವೇಜಸ್ ಅಂಡ್ ಸಿವಿಲೈಸೇಷನ್–ಈ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಭಾಷಾವಿಜ್ಞಾನ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದರು, ಡಿಪಾರ್ಟ್‌ಮೆಂಟ್ ಆಫ್ ಲಿಂಗ್ವಿಸ್ಟಿಕ್ಸ್ ಅಂಡ್ ದಿ ಕಮಿಟಿ ಆನ್ ಸೋಷಿಯಲ್ ಥಾಟ್‌ನ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು.

ಇವರ ಪ್ರಥಮ ಕೃತಿ ಗಾದೆಗಳು (1955) ಬಹುಜನರ ಮನ್ನಣೆ ಪಡೆದಿತ್ತು. ಇದರಲ್ಲಿ ಗಾದೆಯ ರೂಪರಚನೆ, ಕನ್ನಡ ಗಾದೆಗಳ ವಿಶ್ಲೇಷಣೆ ಉಂಟು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಜಾನಪದ ಅಧ್ಯಯನದ ಬಗ್ಗೆ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಮನೋಭಾವ ಅಷ್ಟಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿರದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಈ ಕೃತಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿ ಅನೇಕ ಹೊಸ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ಬಿಂಬಿಸಿದ್ದು ಮಹತ್ತ್ವದ ವಿಚಾರ. ಅದುವರೆಗೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಗ್ರಂಥಸ್ಥ ಹಾಗೂ ಜನಪದ ಗಾದೆಗಳ ಸಂಗ್ರಹಕಾರ್ಯ ನಡೆದಿತ್ತು. ಆದರೆ ಗಾದೆಗಳ ವಿಶ್ಲೇಷಣೆ ನಡೆದಿರಲಿಲ್ಲ. ಇಂದಿಗೂ ಗಾದೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಈ ಕೃತಿ ಒಂದು ಉತ್ತಮ ಕೈಪಿಡಿ.

ರಾಮಾನುಜನ್ ನವ್ಯಕವಿಯಾಗಿಯೇ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಸಿದ್ಧರು. ಹೊಕ್ಕುಳಲ್ಲಿ ಹೂವಿಲ್ಲ (1969) ಇವರ ಮೊದಲನೆಯ ಕವನ ಸಂಕಲನ. ಮತ್ತು ಇತರ ಪದ್ಯಗಳು (1977), ಕುಂಟೋಬಿಲ್ಲೆ (1990) ಇವರ ಇನ್ನೆರಡು ಕವನ ಸಂಕಲನಗಳು. ನವ್ಯಪಂಥದ ಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ವಿಶಿಷ್ಟ ಬಗೆಯ ಭಾಷೆಯನ್ನು ಕಾವ್ಯದ ಪ್ರಮುಖ ಲಕ್ಷಣವನ್ನಾಗಿಸಿಕೊಂಡು ಕಾವ್ಯ ಬರೆದ ಈ ಕವಿ ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಹೊಸ ಬಗೆಯ ಬಳಕೆ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ರಾಮಾನುಜನ್ನರ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷ ಸ್ಥಾನವುಂಟು.

ರಾಮಾನುಜನ್ನರ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಕವನಗಳು ಇವರ ಕನ್ನಡ ಕವನಗಳಷ್ಟು ಆತ್ಮೀಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ತಮ್ಮ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಎದುರಾದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಸಂಘರ್ಷವನ್ನು ಈ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಕವನಗಳು ನೇರವಾಗಿ ಬಿಂಬಿಸುತ್ತವೆ. ದಿ ಸ್ಟ್ರೈಡರ್ಸ್ (1966), ರಿಲೇಶನ್ಸ್ (1971), ಕಲೆಕ್ಟೆಡ್ ಪೊಯಮ್ಸ್, ಸೆಕೆಂಡ್ ಸೈಟ್– ಇವರ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಕವನ ಸಂಕಲನಗಳು. ರಾಮಾನುಜನ್ ಅವರ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಿಪ್ರಜ್ಞೆ ಸದಾ ಎಚ್ಚರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮೊದಮೊದಲು ಬರೆದ ಕವನಗಳಲ್ಲಿ ವಿಜ್ಞಾನಿಯ ಹಾಗೆ ತಮ್ಮ ಕವನದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಭಾವರಹಿತ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ವೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ. ತರುವಾಯದ ಕವನಗಳಲ್ಲಿ ಭಾವ–ಭಾರ ಪಡೆದುಕೊಂಡಿರುವ ಪದಬಳಕೆಯನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಹಾಗೆಂಯೇ ಈ ಕವನಗಳು ಭಾವುಕತೆಯಿಂದ ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡ ಕಾರಣದಿಂದಾಗಿ ಲಭಿಸಿದ ಹೊಸತನ ಓದುಗರಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿ ಕಂಡಿವೆ.

ರಾಮಾನುಜನ್ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಭಾಷಾಂತರಕಾರರು. ಇವರ ಭಾಷಾಂತರಗಳು ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮನ್ನಣೆ ಗಳಿಸಿವೆ. ಅನುವಾದ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ತಮಿಳು ಮತ್ತು ಕನ್ನಡದಿಂದ ಇವರು ಭಾಷಾಂತರಿಸಿದ್ದೇ ಹೆಚ್ಚು. ದಿ ಇಂಟೀರಿಯರ್ ಲ್ಯಾಂಡ್ ಸ್ಕೇಪ್ (1970) ಪ್ರಾಚೀನ ತಮಿಳು ಸಂಗಂ ಸಾಹಿತ್ಯದಿಂದ ಆಯ್ದ ಭಾಗಗಳ ಅನುವಾದ. ಸ್ಪೀಕಿಂಗ್ ಆಫ್ ಶಿವ (1973) ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಶತಮಾನದ ಪ್ರಮುಖ ವಚನಕಾರರಾದ ದೇವರ ದಾಸಿಮಯ್ಯ, ಬಸವಣ್ಣ, ಅಲ್ಲಮಪ್ರಭು, ಅಕ್ಕಮಹಾದೇವಿ– ಇವರ ಆಯ್ದ ವಚನಗಳ ಭಾಷಾಂತರ. ಸಾಂಗ್ ಆಫ್ ಅರ್ತ್ ಅಂಡ್ ಅದರ್ ಪೊಯಮ್ಸ್ (1968)– ಎಂ.ಜಿ. ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ ಅವರೊಡಗೂಡಿ ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಅಡಿಗರ ಕೆಲವು ಕವನಗಳನ್ನು ಭಾಷಾಂತರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹಿಮ್ಸ್ ಫಾರ್ ದಿ ಡ್ರೋವಿಂಗ್ ಎಂಬುದು ನಮ್ಮಾಳ್ವಾರ್ ಅವರ ಕೆಲವು ಕೃತಿಗಳ ಭಾಷಾಂತರ. ಪೊಯಮ್ಸ್ ಆಫ್ ಲವ್ ಅಂಡ್ ವಾರ್ ತಮಿಳಿನ ಜನಪದ ಪ್ರಣಯ ಗೀತೆಗಳ ಅನುವಾದ. ಫೋಕ್ ಟೇಲ್ಸ್ ಫ್ರಂ ಇಂಡಿಯಾ ಎಂಬುದು ಭಾರತದ

ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಭಾಷೆಗಳ ಐವತ್ತು ಜನಪದ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಅನುವಾದಿಸಿ, ಭಾರತೀಯ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಮತ್ತೊಂದು ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರಿಗೆ ತಿಳಿಸಿಕೊಟ್ಟಿರುವಂಥ ಕೃತಿ. ಜ್ಞಾನಪೀಠ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪಡೆದ ಯು.ಆರ್. ಅನಂತ ಮೂರ್ತಿ ಅವರ ಸಂಸ್ಕಾರ ಕಾದಂಬರಿಯನ್ನು ಇವರು ಇಂಗ್ಲಿಷಿಗೆ ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಮಧುರೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡ ತಲೆ, ಅಣ್ಣಯ್ಯನ ಮಾನವಶಾಸ್ತ್ರ–ಇವು ಇವರ ಬಿಡಿ ಕಥೆಗಳು. ಮತ್ತೊಬ್ಬನ ಆತ್ಮಚರಿತ್ರೆ (1978) ಇವರ ಸ್ವತಂತ್ರ ಕಾದಂಬರಿ. ಹಳದಿ ಮೀನು ಎಂಬ ಕೃತಿ ಶೌರಿಯವರ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಕಾದಂಬರಿಯ ಅನುವಾದ. ಇವರ ಕಥಾನಿರೂಪಣೆ ಸರಳವಾದುದು. ಆದರೂ ಹೆಚ್ಚು ಸೂಚ್ಯವಾಗಿರುವಂಥದು. ರಾಮಾನುಜನ್ ಅವರ ಗದ್ಯದ ಸೊಗಸು ಅವರಿಗೇ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದದ್ದು. ಆಧುನಿಕ ಕನ್ನಡ ಕಥಾಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಇವರ ಈ ಕೃತಿಗಳು ಉತ್ತಮ ಕೊಡುಗೆಗಳಾಗಿವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಚರ್ಚೆಗೊಳಗಾಗಿವೆ.

ರಾಮಾನುಜನ್ ಅವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಗೌರವ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗಿವೆ. ರಾಜ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಇವರಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ (1983). ಅಮೆರಿಕದ ಮೆಕಾರ್ಥರ್ ಫೌಂಡೇಷನ್ ಇವರಿಗೆ ಜೀನಿಯಸ್ ಅವಾರ್ಡ್ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ. ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಇವರಿಗೆ ಪದ್ಮಶ್ರೀ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ (1976). ರಾಮಾನುಜನ್ ರಜೆಯಲ್ಲಿ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗಲೆಲ್ಲ ಮದರಾಸು, ಧಾರವಾಡ, ಬೆಂಗಳೂರು, ಮೈಸೂರು– ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲ ಕಡೆ ಸಂಚರಿಸಿ ಉಪನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ನೀಡಿ ಹೊಸ ಹೊಸ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ಮುಂದಿಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರು 1993 ಜುಲೈ 13ರಂದು ಅಮೆರಿಕದಲ್ಲಿ ನಿಧನಹೊಂದಿದರು.

*

ರಾಮಾನುಜಯ್ಯಂಗಾರ್, ಎಂ.ಎ.: 1862–1937. ಹೊಸಗನ್ನಡ ಅರುಣೋದಯ ಕಾಲದ ಲೇಖಕರು, ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಿಗಳು. ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಮಂಡ್ಯದಲ್ಲಿ. ಇವರು ಪೆರಿಯಸ್ವಾಮಿ ತಿರುಮಲಾಚಾರ್ಯರಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡಿ, ಅನಂತರ ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜು, ಮದರಾಸಿನ ಕ್ರಿಶ್ಚಿಯನ್ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗಮಾಡಿ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದು ಮೈಸೂರು ವೆಸ್ಲಿಯನ್ ಮಿಶನ್ ಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿ ತಮ್ಮ ವೃತ್ತಿ ಜೀವನವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಮುಂದೆ ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಣಿ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾದರು. ಅನಂತರ ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರದ ಭಾಷಾಂತರಕಾರರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. ಆ ಹುದ್ದೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳಿದ್ದು ನಿವೃತ್ತರಾದರು.

ಆರ್ಯಮತ ಸಂಜೀವಿನಿ ಎಂಬ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು 1894ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ ಇವರು ಅದನ್ನು ಸುಮಾರು ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ನಡೆಸಿದರು. ಅನಂತರ ಕಾವ್ಯಮಂಜರಿ ಎಂಬ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ ಮುಂದೆ ಆ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಕಾವ್ಯಕಲಾನಿಧಿ **(ನೋಡಿ)** ಎಂದು ಮಾರ್ಪಡಿಸಿ ಸುಮಾರು 25 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಅದರ ಪ್ರಕಟಣೆಯನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಕನ್ನಡದ ಅನೇಕ ಹಳಗನ್ನಡ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಪ್ರಥಮ ಬಾರಿಗೆ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯದು. ಎಂ.ಕೆ. ತಿರುಮಲಾಚಾರ್ ಮತ್ತು ಎಸ್.ಜಿ. ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯರು ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಪ್ರಕಟಣ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಸಹಾಯಕರಾಗಿದ್ದರು.

ಕವಿಕಾರ್ಯ ಪ್ರಶಂಸೆ (1913), ಕವಿಸಮಯಂ (1908), ಸುವೃತ್ತ ಅಥವಾ ಕರ್ಮವಿಲಾಸ (1915), ಮಹಾಭಾರತ ಕಥಾಪ್ರಸಂಗ ಮತ್ತು ಇತರ ಕಥೆಗಳು ಇವು ಇವರ ಕೆಲವು ಪ್ರಮುಖ ಕೃತಿಗಳು.

ಪಂಪನ ಆದಿಪುರಾಣ, ಹರಿಹರನ ಪಂಪಾಶತಕಂ, ದುರ್ಗಸಿಂಹನ ಪಂಚತಂತ್ರ, ಗುಬ್ಬಿಯ ಮಲ್ಲಣಾರ್ಯನ ಭಾವಚಿಂತಾರತ್ನಂ, ಕನಕದಾಸರ ಮೋಹನತರಂಗಿಣಿ, ನೇಮಿಚಂದ್ರನ ಲೀಲಾವತಿ ಪ್ರಬಂಧ, ಅರ್ಧನೇಮಿ ಪುರಾಣಂ, ತಿರುಮಲಾರ್ಯನ ಚಿಕದೇವರಾಜ ವಿಜಯ, ಹೊನ್ನಮ್ಮನ ಹದಿಬದೆಯಧರ್ಮ, ಮುದ್ದಣನ ರಾಮಾಶ್ವಮೇಧ–ಇವು ಇವರು ಪರಿಷ್ಕರಿಸಿದ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯ ಗ್ರಂಥಗಳು.

*

ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯ: 1017–1137. ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತ ವೇದಾಂತದ ಪ್ರಮುಖ ಪ್ರತಿಪಾದಕರು. ಆಚಾರ್ಯಪರಂಪರೆಯ ಪ್ರಮುಖರಲ್ಲೊಬ್ಬರಾದ ಯಾಮುನಾಚಾರ್ಯರ ಶಿಷ್ಯ ಪರಂಪರೆಗೆ ಸೇರಿದವರು. ಮದರಾಸಿನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀಪೆರುಂಬುದೂರಿನಲ್ಲಿ 1017ರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಕೇಶವ ಸೋಮಯಾಜಿ (ಕೇಶವಾಚಾರ್ಯ), ತಾಯಿ ಕಾಂತಿಮತಿ. ರಾಮಾನುಜರಿಗೆ ಹದಿನೈದು ವರ್ಷಗಳಾದಾಗ ರಕ್ಷಾಂಬಾಳ್ ಎಂಬವರೊಂದಿಗೆ ವಿವಾಹವಾಯಿತು. ಯಾದವಪ್ರಕಾಶರ ಶಿಷ್ಯನಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವುದನ್ನು ರಾಮಾನುಜರು ಬಿಟ್ಟರು. ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಯೋಚಿಸಲು ಆರಂಭಿಸಿದರು.

ರಾಮಾನುಜರು ಗೊಂದಲದಲ್ಲಿದ್ದಾಗಲೆಲ್ಲ ಅವರಿಗೆ ಧೈರ್ಯ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವಾಸವನ್ನು ತುಂಬುತ್ತಿದ್ದವರು ಕಾಂಚೀಪೂರ್ಣರು. ಶ್ರೀರಂಗದಲ್ಲಿ ಯಾಮುನಾಚಾರ್ಯರು ಆರೋಗ್ಯವಿಲ್ಲದೆ ತಮ್ಮ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಗಾಗಿ ಶೋಧದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ರಾಮಾನುಜರ ಹೆಸರು ಅವರ ಕಿವಿಗೆ ಬಿತ್ತು. ಅವರನ್ನೇ ತಮ್ಮ ಮುಂದಿನ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲು ಸಂಕಲ್ಪಮಾಡಿ ತಮ್ಮ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಶಿಷ್ಯರಾದ ಮಹಾಪೂರ್ಣ ಎಂಬವರನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿ ರಾಮಾನುಜರನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಕ್ಕೆ ಕರೆಸಿಕೊಂಡರು. ಆದರೆ ರಾಮಾನುಜರು ಬರುವುದರೊಳಗೆ ಯಾಮುನಾಚಾರ್ಯರು ನಿಧನರಾಗಿದ್ದರು. ಅವರ ಮೂರು ಕೈಬೆರಳುಗಳು ಮಡಚಿಕೊಂಡಿದ್ದವು. ಇವು ಯಾಮುನಾಚಾರ್ಯರ ಮೂರು ಮನೋರಥಗಳ ಸಂಕೇತವೆಂದು ರಾಮಾನುಜರು ತಿಳಿದು ನೆರೆದ ಜನಸ್ತೋಮದ ಎದುರಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಗುರುಗಳ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಈಡೇರಿಸುವುದಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದರು. ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತಪರವಾದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಬರೆಯುವುದು, ವಿಷ್ಣು ಸಹಸ್ರನಾಮದ ಭಾಷ್ಯ ಮತ್ತು ದಿವ್ಯಪ್ರಬಂಧಗಳಿಗೆ ಟೀಕೆ ಬರೆಯುತ್ತೇನೆಂದು ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ ಮಾಡಿದರು. ಆಗ ಮಡಚಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಯಾಮುನಾಚಾರ್ಯರ ಕೈ ಬೆರಳುಗಳು ತೆರೆದುಕೊಂಡವಂತೆ. ಇದು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಹೊಸದೊಂದು ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಸಿದ್ಧಾಂತದ ಪ್ರಕಾರ ಬರೆಯುವುದಕ್ಕೆ ನಾಂದಿಯಾಯಿತು.

ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಮನಸ್ಸಿಟ್ಟ ರಾಮಾನುಜರ ಮನೋಧರ್ಮದ ಸಲುವಾಗಿ ಅವರ ಮತ್ತು ಅವರ ಮಡದಿ ರಕ್ಷಾಂಬಾಳ್ ನಡುವೆ ಪರಸ್ಪರ ಹೊಂದಾಣಿಕೆ ಇಲ್ಲದಾಯಿತು. ಹೆಂಡತಿಯ ಮನೋರಥವನ್ನು ಅರಿತ ಇವರು ಆಕೆಗೆ ಬೇಕಾದುದೆಲ್ಲವನ್ನು ನೀಡಿ ತವರಿಗೆ ಕಳಿಸಿದರು. ಲೌಕಿಕವಾದ ಆಸೆ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಗಳನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ಸಂನ್ಯಾಸಾಶ್ರಮ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ರಾಮಾನುಜರಲ್ಲಿ ಮನಸೋತ ಹಲವರು ಶಿಷ್ಯತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದರು.

ಅನಂತರ ಇವರು ಕಾಂಚೀಪುರದ ಮಠಕ್ಕೆ ಬಂದು ನೆಲೆಸಿದರು. ಇದರಿಂದ ತತ್ತ್ವಪ್ರಸಾರಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅನುಕೂಲವೇ ಆಯಿತು. ಕೆಲವು ದಿವಸಗಳ ಅನಂತರ ಕಾಂಚೀಪುರವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ಶ್ರೀರಂಗಕ್ಕೆ ಬಂದು ಯಾಮುನಾಚಾರ್ಯರ ಮಠದ ಆಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡರು. ಗೋಷ್ಠೀಪೂರ್ಣರಿಂದ ಮಂತ್ರೋಪದೇಶವನ್ನು ಪಡೆದರು. ಗುರುಗಳಿಂದ ಪಡೆದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಗೋಪ್ಯವಾಗಿಡಬೇಕೆಂದು ನಿಯಮಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಜಗದೋದ್ಧಾರಕ್ಕಾಗಿ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಗೋಪುರವನ್ನೇರಿ ನೆರೆದಿದ್ದ ಜನಸ್ತೋಮಕ್ಕೆ ಉಪದೇಶ ಮಾಡಿದರು.

ಶ್ರೀರಂಗದ ಅರಸ ಕುಲೋತ್ತುಂಗ ಚೋಳರಾಜ ಶೈವಭಕ್ತನಾಗಿದ್ದ. ಆತ ರಾಮನುಜರ ವೈಷ್ಣವ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ಕೋಪಗೊಂಡ. ರಾಜನ ಕ್ರೋಧಕ್ಕೊಳಗಾದ ರಾಮಾನುಜರು ಶ್ರೀರಂಗವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ಅಲ್ಲಿಂದ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದರು. ಇವರಿಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಭವ್ಯಸ್ವಾಗತ ದೊರೆಯಿತು. ಆಗ ಮೈಸೂರನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದವನು ಹೊಯ್ಸಳ ಬಿಟ್ಟಿದೇವ. ಇವನಿಗೆ ವೈಷ್ಣವಧರ್ಮದ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ನೀಡಿ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಕೊಟ್ಟರು. ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ರಾಮಾನುಜರ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಂತೆ ಬೇಲೂರಿನಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಕೇಶವನ ಗುಡಿ, ತಲಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಕೀರ್ತಿನಾರಾಯಣ, ಗದಗಿನಲ್ಲಿ ವೀರನಾರಾಯಣ, ಮೇಲುಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಚೆಲುವನಾರಾಯಣನ ಗುಡಿಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ರಾಮಾನುಜರು ತಮ್ಮ ಪ್ರಯಾಣದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಲಿಗ್ರಾಮ, ತೊಂಡನೂರುಗಳಿಗೆ (ತೊಣ್ಣೂರು) ಭೇಟಿನೀಡಿ ಅಲ್ಲೆಲ್ಲ ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತ ದರ್ಶನದ ಪ್ರಚಾರ ಕೈಗೊಂಡರು. ಬಳಿಕ ಮೇಲುಕೋಟೆಗೆ ಬಂದು ಅಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಹದಿನಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ನೆಲೆಸಿದ್ದು ಅನಂತರ ಶ್ರೀರಂಗಕ್ಕೆ ಹಿಂತಿರುಗಿದರು. ಅನೇಕ ವಿಷ್ಣುದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಂಚರಾತ್ರ ಆಗಮಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಪೂಜಾವಿಧಾನಗಳನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿದರು. ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳ ಮೂಲಕ ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತ ವೇದಾಂತವನ್ನು ಯಶಸ್ವಿಯಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಾರ ಮಾಡಿದರು. ರಾಮಾನುಜರು 1137ರಲ್ಲಿ ದೇಹತ್ಯಾಗ ಮಾಡಿದರು.

ರಾಮಾನುಜರ ತರುವಾಯ ಇವರ ಪಂಥ ಎರಡು ಶಾಖೆಗಳಾಗಿ ಒಡೆಯಿತು. ಈ ಶಾಖೆಗಳು ತೆಂಕಲೈ ಮತ್ತು ವಡಕಲೈ. ಈ ಶಾಖೆಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಹದಿನೆಂಟು ಅಂಶಗಳಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಭೇದಗಳಿವೆ. ತೆಂಕಲೈ ಮತದ ಪ್ರಧಾನ ಆಚಾರ್ಯರು ಶ್ರೀಪಿಳ್ಳೈ ಲೋಕಾಚಾರ್ಯರು (ಹದಿಮೂರನೆಯ ಶತಮಾನ). ವಡಕಲೈ ಮತದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಆಚಾರ್ಯರು ಲೋಕಾಚಾರ್ಯರ ಸಮಕಾಲೀನರೇ ಆದ ವೆಂಕಟನಾಥರು ಅಥವಾ ವೇದಾಂತ ದೇಶಿಕರು.

*

ರಾಯಚೂರು: ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಒಂದು ಜಿಲ್ಲೆ; ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಜಿಲ್ಲೆಯ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ನಗರ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ, ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆ, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಬಾಗಲಕೋಟೆ, ಕೊಪ್ಪಳಜಿಲ್ಲೆಗಳೂ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ, ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶವೂ ಸುತ್ತುವರೆದಿವೆ. 1997ರ ಆಗಸ್ಟ್‌ನಲ್ಲಿ ರಾಯಚೂರುಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಎರಡು ಭಾಗವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿ ಕೊಪ್ಪಳಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಯಿತು. ಈಗಿನ ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ದೇವದುರ್ಗ, ಲಿಂಗಸುಗೂರು, ಮಾನ್ವಿ, ರಾಯಚೂರು, ಸಿಂಧನೂರು–ಈ ಐದು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಿದ್ದು 37 ಹೋಬಳಿಗಳು ಒಟ್ಟು 878 ಗ್ರಾಮಗಳಿದ್ದು ಅದರಲ್ಲಿ 70 ಬೇಚಿರಾಗ್ ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 5,559 ಚ.ಕಿಮೀ. ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 16,69,762.

ಕರ್ನಾಟಕದ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಭಾಗಕ್ಕಿರುವ ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಉ.ಅ. 15^{0} 10" ನಿಂದ 16^{0} 50" ವರೆಗೂ ಪೂ.ರೇ. 75^{0} 80" ನಿಂದ 77^{0} 50" ವರೆಗೂ ಹರಡಿದ್ದು ಜಿಲ್ಲೆ ಕಪ್ಪು ಜೇಡಿಮಣ್ಣಿನ ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ, ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಹರಡಿದಂತಿರುವ ಗುಡ್ಡಗಳಿಂದ, ಕೆಂಪುಮಣ್ಣಿನ ಭೂಮಿಯಿಂದ, ಪೊದೆಯಂಥ ಮರಗಿಡಗಳ ಕಾಡುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಸಿಂಧನೂರಿಗೆ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಸು. 26 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಮೊರಿಗುಡ್ಡ, ಕನಕಗಿರಿಯ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ 11 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ನಿಶಾನಿಗುಡ್ಡ, ಸಿಂಧನೂರಿಗೆ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಸು. 2 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ದುರ್ಗದಗುಡ್ಡ, ರಾಯಚೂರಿನ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಸು. 6 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಮಲ್ಲಬಾದ ಶಿಖರ, ಮಾನ್ವಿ ಶಿಖರ ಹಾಗೂ ಮೊಸರಕಲ್ಲು ಶಿಖರಗಳು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಖ್ಯ ಬೆಟ್ಟಗಳು. ಈ ಬೆಟ್ಟಗಳೆಲ್ಲ ಬೆಣಚುಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಬೋಳಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಬೆಟ್ಟಗಳೆಲ್ಲ ಪ್ರಾಕೃತಿಕವಾಗಿ ರೂಪಾಂತರ ಹೊಂದಿದ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಿಲಾಯುಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವು.

ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೋಲಾರಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯೊಂದೇ ಚಿನ್ನದ ನಿಕ್ಷೇಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಪ್ರದೇಶ. ಲಿಂಗಸುಗೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹಟ್ಟಿ ಚಿನ್ನದಗಣಿಯಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಮ ದರ್ಜೆಯ ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದಿರು ಕುಷ್ಟಗಿ ಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ ಜಡಗುಡ್ಡ ಬೆಟ್ಟದ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಮಚ್ನೂರು, ಮಂದರ್ಗಿ, ಚಿಕ್ಕಹೆಸರೂರು ಮತ್ತು ಹಿರೇಹೆಸರೂರು ಬಳಿ ತಾಮ್ರದ ಅದಿರು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ನಂದಿಹಾಳ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ಶಿಲೆಯಿಂದ ಕಲ್ಲು ಹಲಗೆಗಳನ್ನೂ ನೆಲಕ್ಕೆ ಹಾಸಲು ಕಲ್ಲು ಹಾಸುಗಳನ್ನೂ ತಯಾರಿಸುವರು.

ಕೃಷ್ಣಾ ಮತ್ತು ತುಂಗಭದ್ರಾ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಖ್ಯ ನದಿಗಳು. ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉತ್ತರದ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿದು ಬಿಜಾಪುರ, ಗುಲ್ಬರ್ಗಜಿಲ್ಲೆಗಳನ್ನು ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶವನ್ನೂ ಬೇರ್ಪಡಿಸಿದರೆ ತುಂಗಭದ್ರಾ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದಕ್ಷಿಣದ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿದು ಬಳ್ಳಾರಿಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಮತ್ತು ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶವನ್ನೂ ಬೇರ್ಪಡಿಸಿದೆ. ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯ ಬಲದಂಡೆ, ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯ ಎಡದಂಡೆ ರಾಯಚೂರುಜಿಲ್ಲೆಯ ಎರಡು ಸಮೃದ್ಧ ಪ್ರದೇಶಗಳು. ಕೃಷ್ಣಾನದಿ ರಾಯಚೂರುಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಲಿಂಗಸುಗೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉಪ್ಪಿನಹಾಳ ಗ್ರಾಮದ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಮುಟ್ಟಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಸು. 168 ಕಿಮೀ ದೂರ ಹರಿಯುವುದು. ಗುಲ್ಬರ್ಗಜಿಲ್ಲೆಯಿಂದ ಹರಿದು ಬರುವ ಭೀಮಾನದಿ ರಾಯಚೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕಡಲೂರು ಗ್ರಾಮದ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿಯನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಜೊತೆಗೆ ಈ ನದಿಗೆ ಹುತ್ತಿ ನಾಲಾ, ಮಂದರ್ಗಿ ನಾಲಾ, ಕೋಡಿಹಾಳ ನಾಲಾ, ಹಿರೆಬುದುರ ನಾಲಾ, ತಿಮ್ಮಾಪುರ ನಾಲಾ, ಬುಡದಿಪಾಡು ನಾಲಾ ಮುಂತಾದವುಗಳು ಸೇರಿ ಒಟ್ಟು 36 ಹಿರಿ–ಕಿರಿಯ ತೊರೆಗಳು ಸೇರುತ್ತವೆ. ಕೃಷ್ಣಾನದಿ ರಾಯಚೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬುಡದಿಪಾಡು ಗ್ರಾಮದ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು. ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಮಾನ್ವಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಚಿಕ್ಕಕೋಟಕಲ್‌ನ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಮುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಸಿಂಧನೂರು, ಮಾನ್ವಿ ಮತ್ತು ರಾಯಚೂರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಮುಖಾಂತರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ಈ ನದಿ ರಾಯಚೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ತೆಲಮರಿ ಗ್ರಾಮದ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಆಂಧ್ರ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು. ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಗೆ ಅನೇಕ ತೊರೆಗಳು ಬಂದು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮಸ್ಕಿ ನಾಲಾ, ಹಿರೇಹಳ್ಳ, ಆಲವಂದಿ ನಾಲ, ಸಿಂಧನೂರು ನಾಲ, ಸಿದ್ಧಾಪುರ ಮತ್ತು ಮಾರ್ಲಿ ತೊರೆ. ಇಂಚನಾಳ, ಕನಕಗಿರಿ, ನಂದಿ ಮತ್ತು ಕಪ್ಗೋಳನಾಲಾಗಳು ಮುಖ್ಯವಾದವು.

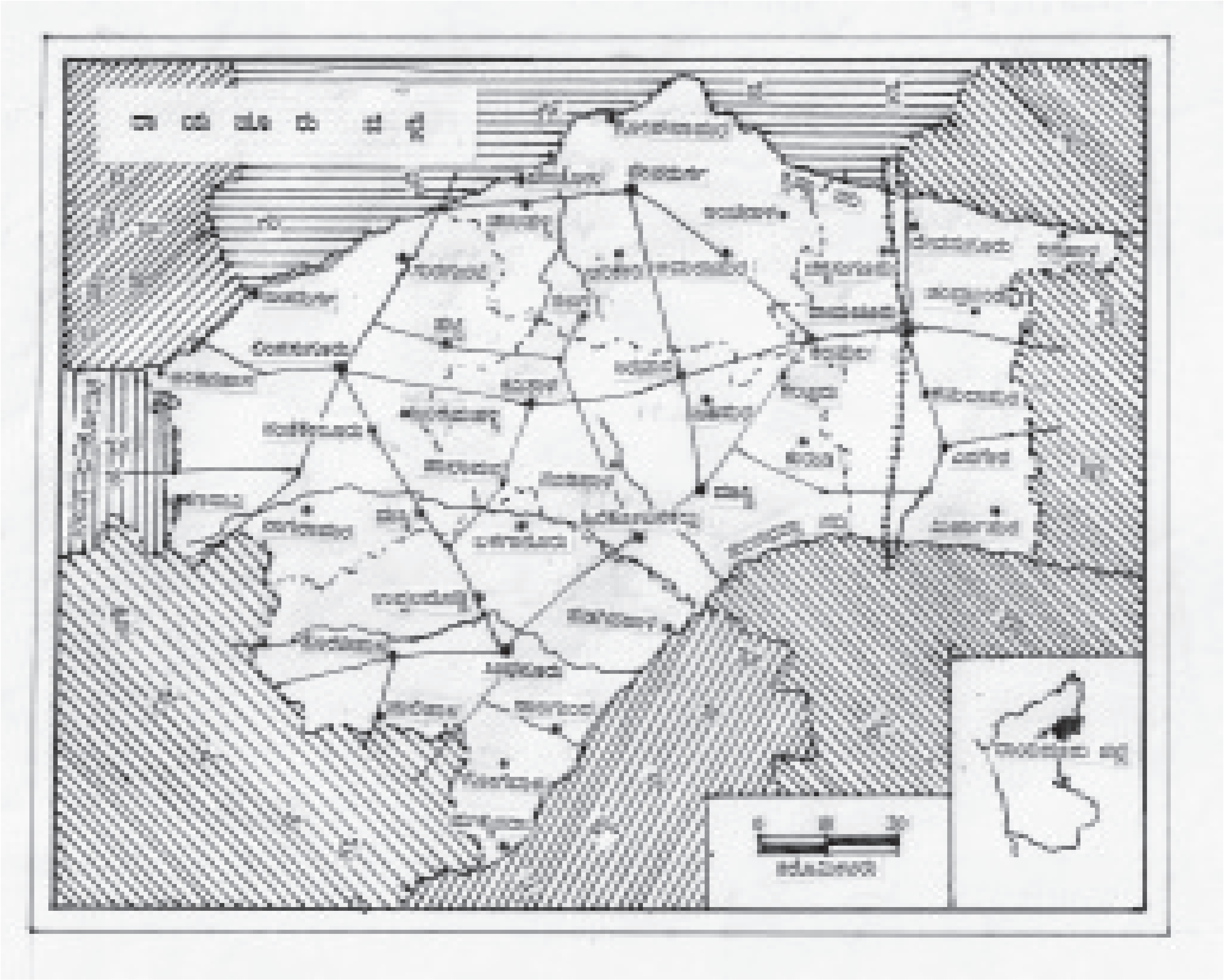

ರಾ ಯ ಚೂ ರು ಜಿ ಲ್ಲೆ

ಸಾಕಷ್ಟು ಮಳೆ ಬೀಳದ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದ್ದು ಮತ್ತು ಉಷ್ಣ ಹವಾಮಾನದಿಂದಾಗಿ ಮಾನ್ವಿ, ಲಿಂಗಸುಗೂರು, ದೇವದುರ್ಗ ಮತ್ತು ಸಿಂಧನೂರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಕಕ್ಕೆ, ಜಾಲ, ಹುಣಿಸೆ, ಹೊಂಗೆ, ಮುತ್ತುಗ, ದಿಂಡಿಗ, ಚುಜ್ಜಲು, ಹುರಗಲು, ಹೊನ್ನೆ, ಮತ್ತಿ, ಸೀತಾಫಲ ಮುಂತಾದ ಮರಗಳು ಬೆಳೆಯುವುವು. 405 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಿಗೂ ಹೆಚ್ಚಾದ ಪ್ರದೇಶವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಹಿರಬರ್ಗಿ, ಹನುಮಸಾಗರ, ಮುನಿರಾಬಾದ್ (ತುಂಗಭದ್ರ ಯೋಜನೆ) ಮತ್ತು ಗುಂಟುಗಾಲೆ ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್‌ಗಳಿವೆ. ಭೂಸವಕಳಿಯನ್ನು ತಡೆಯಲು ಈಗ ನೆಡುತೋಪುಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸುತ್ತಿದೆ. ಈ ಅರಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಪರೂಪವಾಗಿ ಚಿರತೆಗಳು ಕಂಡುಬರುವುವು.

ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಡಿಸೆಂಬರ್‌ನಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಚಳಿ. ಫೆಬ್ರವರಿಯಿಂದ ಏಪ್ರಿಲ್ ತಿಂಗಳವರೆಗೂ ಬೇಸಗೆ ಕಾಲ. ಬೇಸಗೆಯಲ್ಲಿ ಗರಿಷ್ಠ ಉಷ್ಣಾಂಶ 39.8^0 ಸೆಂ (103.7^0 ಫ್ಯಾ) ಚಳಿಗಾಲದ ಕನಿಷ್ಠ ಉಷ್ಣಾಂಶ 17.7 ಸೆಂ (63.9^0 ಫ್ಯಾ) ಜೂನ್‌ನಿಂದ ಮಳೆಗಾಲ ಪ್ರಾರಂಭ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 631 ಮಿಮೀ. ಸಹಜವಾಗಿ ಬಿದ್ದಮಳೆ 640 ಮಿಮೀ (2000).

ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೆಚ್ಚು ಭಾಗ ಹತ್ತಿ ಬೆಳೆಯ ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣಿನ ಪ್ರದೇಶ. ಹೆಚ್ಚು ಆಳವಾಗಿರುವ ಕೆಂಪುಮಣ್ಣು ಪ್ರದೇಶ ಕಬ್ಬು ಸೇರಿದಂತೆ ಎಲ್ಲ ಬಗೆಯ ಬೆಳೆಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿದೆ. ತೆಳು ಕೆಂಪುಮಣ್ಣು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಎಣ್ಣೆಬೀಜವನ್ನು ಬೆಳೆಯುವರು. ಜಿಗಟು ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಮಳೆಗಾಲದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಖಾರಿಫ್ ಬೆಳೆಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುವರು.

ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ದೋಅಬ್ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದ್ದು ಬಹುಭಾಗ ನೀರಾವರಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ. ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲದ ಕಾಲುವೆಗಳಿಂದ ಕೆರೆ ಬಾವಿಗಳಿಂದ ನೀರೊದಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ತುಂಗಭದ್ರಾ ಜಲಾಶಯ ನಿರ್ಮಾಣ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಒಂದು ವರಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಇದರ ಯೋಜನೆಯಂತೆ ಜಲಾಶಯದ ಎಡದಂಡೆ ನಾಲೆ 225 ಕಿಮೀ ದೂರ ಸಾಗಿ 5.8 ಲಕ್ಷ ಎಕರೆಗಳಲ್ಲಿ ನೀರುಣಿಸುವುದು. ರಾಯಚೂರು, ಮಾನ್ವಿ ಮತ್ತು ದೇವದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆರೆಯ ನೀರಾವರಿ ಹೆಚ್ಚು. ಆಂಧ್ರ ಮತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯಗಳೆರಡೂ ಸೇರಿ ಮಾನ್ವಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ರಾಜೋಲಿಬಂಡ ಗ್ರಾಮದ ಹತ್ತಿರ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಗೆ ಸುಮಾರು 820 ಮೀ ಉದ್ದದ ರಾಜೋಲಿಬಂಡ ನೀರು ತಿರುಗಣೆ ಅಣೆಕಟ್ಟನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ್ದು ಇದರಿಂದ ಹೊರಡುವ 116 ಕಿಮೀ ಉದ್ದದ ನಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಸು. 44 ಕಿಮೀ ಮಾತ್ರ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಗಿ ಮುಂದೆ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಸೇರುವುದು. ರಾಯಚೂರುಜಿಲ್ಲೆಯ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿಯುವ ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯ ಸುಮಾರು 168 ಕಿಮೀ ದೂರದ ಬಲದಂಡೆ ರಾಯಚೂರುಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಸೇರಿದ್ದು ಫಲವತ್ತಾದ ಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಜಲಸೌಕರ್ಯ ಪಡೆದಿದೆ. ಕೃಷ್ಣಾ ಮೇಲ್ದಂಡೆ ಯೋಜನೆಯಂತೆ ಮುದ್ದೇಬಿಹಾಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸಿದ್ಧಾಪುರದ ಬಳಿ ನಿರ್ಮಿಸುವ ನಾರಾಯಣಪುರ ಬಲದಂಡೆ ಯೋಜನೆಯಿಂದಲೂ ರಾಯಚೂರಿನ ಲಿಂಗಸುಗೂರು, ದೇವದುರ್ಗ, ರಾಯಚೂರು ಮತ್ತು ಮಾನ್ವಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಿಗೆ ನೀರೊದಗುವುದು. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಇಡೀ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲೇ ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಹೆಚ್ಚು ನೀರಾವರಿ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ.

ಜಿಲ್ಲೆಯ ವ್ಯವಸಾಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ನೆರವಾಗುವಂಥ ಅನೇಕ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯಗಳೂ ಯೋಜನೆಗಳೂ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿರುವುದಲ್ಲದೆ, ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರಗಳೂ ಇವೆ. ತೋಟಗಾರಿಕೆ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತಿದೆ. ಮಾವು, ಸಪೋಟ, ಬಾಳೆ, ಸೀಬೆ, ನಿಂಬೆ, ದಾಳಿಂಬೆ, ಅಂಜೂರ ಮುಂತಾದ ಹಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುವರು. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಪಶುಪಾಲನೆಗೂ ಗಮನ ಕೊಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಮುನಿರಾಬಾದಿನಲ್ಲಿ ಪಶು ಮತ್ತು ಕುರಿ ಸಂತಾನ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕೇಂದ್ರ, ಸಿಂಧನೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಜವಾಲ್ಗೇರದಲ್ಲಿ ಪಶು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕೇಂದ್ರ ಇವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಮುಖ್ಯ ಊರುಗಳಲ್ಲಿ ಪಶುವೈದ್ಯಾಲಯ ಮತ್ತು ಔಷಧಾಲಯಗಳಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮತ್ಸ್ಯೋದ್ಯಮದ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ತುಂಗಭಧ್ರಾ ಜಲಾಶಯ ಮುಖ್ಯವಾಗಿದ್ದು ಮುನಿರಾಬಾದಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮೀನುಸಾಕಣೆ ಕೇಂದ್ರವಿದೆ. ಕೃಷ್ಣಾ ಮತ್ತು ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಗಳಲ್ಲೂ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯ ಕೆರೆಗಳಲ್ಲೂ ಮೀನು ಸಾಕಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನ, ಕಬ್ಬಿಣ, ತಾಮ್ರ, ಸೀಸದ ಅದಿರು, ಫೆಲ್‌ಸ್ಪಾರ್, ಕಾವಿಮಣ್ಣು, ಅಭ್ರಕ, ಸ್ಫಟಿಕ ಶಿಲೆ, ಕಟ್ಟಡಗಳಿಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಶಿಲೆಗಳು ಮತ್ತು ಜಂಬುಮಣ್ಣು ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಅಶೋಕನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನ ತೆಗೆಯುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ತುಂಗಭದ್ರಾ ಜಲಾಶಯದ ನಿರ್ಮಾಣ ಮತ್ತು ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದನೆ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೊಸ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ, ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ಮೂಲ ತಿರುವನ್ನು ಕೊಟ್ಟವು. ಸಾಕಷ್ಟು ವಿದ್ಯುತ್ತಿನ ಸರಬರಾಜಿನಿಂದ ಹಳೆ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಕೆಲವು ವಿಸ್ತರಿಸಿದರೆ, ಹತ್ತಿನೂಲು, ಎಣ್ಣೆ ಮತ್ತು ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು ಕೆಲವು ವಿಸ್ತರಿಸಿದರೆ, ಹತ್ತಿನೂಲು, ಎಣ್ಣೆ ಮತ್ತು ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು ಹೊಸದಾಗಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾದವು. ಹಟ್ಟಿ ಚಿನ್ನದ ಗಣಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗಿದ್ದು ಕಾರ್ಮಿಕ ಕಲ್ಯಾಣದ ಕಡೆ ಹೆಚ್ಚು ಗಮನ ಹರಿಸುತ್ತಿದೆ. ಮುನಿರಾಬಾದಿನಲ್ಲಿರುವ ಸಾಲಾರಜಂಗ್ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ತುಂಗಭದ್ರಾ ಪಲ್ಪ್ ಅಂಡ್ ಬೋರ್ಡ್ ಮಿಲ್ಸ್, ಚಾಮುಂಡಿ ರಸಾಯನಿಕ ಮತ್ತು ಗೊಬ್ಬರ ತಯಾರಿಕಾ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಫರೂಕ್ ಅನ್ವರ್ ಎಣ್ಣೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಸಹಕಾರಿ ನೂಲು ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಹತ್ತಿ ಪರಿಷ್ಕೃತ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಸಿಮೆಂಟ್ ಪೈಪುಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುವ ಕಾರ್ಖಾನೆ ರಾಯಚೂರಿನಲ್ಲಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಬಳಿ ತಯಾರಿಕೆ, ಚರ್ಮ ಹದಗೊಳಿಸುವುದು, ಮಡಕೆ ಮಾಡುವುದು, ಮರ ಮತ್ತು ಕಬ್ಬಿಣದ ಕೆಲಸ, ಬುಟ್ಟಿ, ಮಂದಲಿಗೆ ತಯಾರಿಕೆ, ಪಾದರಕ್ಷೆಗಳ ತಯಾರಿಕೆ– ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಖಾದಿ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮೋದ್ಯೋಗ ಮಂಡಳಿಯ ನೆರವಿನಿಂದ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮೀಣ ಉದ್ಯಮಗಳೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತಿವೆ.

ಕಾರ್ಖಾನೆ ಮತ್ತು ಇತರ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ನೆರವಾಗುವಂಥ ಕಾರ್ಮಿಕರನ್ನು ತರಬೇತುಗೊಳಿಸಲು ರಾಯಚೂರಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕೈಗಾರಿಕಾ ತರಬೇತಿ ಸಂಸ್ಥೆ ಇದೆ. ಕಿನ್ನಾಳ ಮತ್ತು ಭಾಗ್ಯನಗರಗಳಲ್ಲಿ ಕುಟೀರ ಕೈಗಾರಿಕಾ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರಗಳೂ ಕೊಪ್ಪಳದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ ಕೈಗಾರಿಕಾ ತರಬೇತಿ ಸಂಸ್ಥೆಯೂ ಕಿನ್ನಾಳದಲ್ಲಿ ಮರದ ಬೊಂಬೆ ತಯಾರಿಕಾ ಕೇಂದ್ರವೂ ಇದೆ. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಸರ್ಕಾರ ಮತ್ತು ಖಾಸಗಿ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳು ಸಣ್ಣ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ತೇಜನ ನೀಡುತ್ತಿವೆ.

ಜಿಲ್ಲೆಯ ವ್ಯಾಪಾರ ವಾಣಿಜ್ಯ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕೃಷಿ ಸರಕುಗಳನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿದೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಿಂದ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಹತ್ತಿ, ಎಣ್ಣೆಬೀಜಗಳು, ಸೇಂಗಾ ಎಣ್ಣೆ, ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳು ರಫ್ತಾಗುವುವು. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಅಪಾರ ಹತ್ತಿಯನ್ನು ಸೋಲಾಪುರ, ಮುಂಬಯಿ ಮತ್ತು ಕೊಯಮತ್ತೂರುಗಳಿಗೂ ಸೇಂಗಾ ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ಪುಣೆ, ಮುಂಬಯಿ ಮತ್ತು ಇತರ ಕಡೆಗಳಿಗೂ ಎಣ್ಣೆಬೀಜಗಳನ್ನು ಗದಗ ಮತ್ತು ಬಿಜಾಪುರಗಳಿಗೂ ಕಳುಹಿಸಲಾಗುವುದು.

ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೈಮಗ್ಗಗಳಿಗೆ ಬೇಕಾದ ಹತ್ತಿನೂಲು, ರೇಷ್ಮೆ ಮತ್ತು ಕೃತಕ ರೇಷ್ಮೆದಾರ, ಕಂಬಳಿ, ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪು, ಬೀಡಿ ಎಲೆಗಳು,

ಮರ, ವನಸ್ಪತಿ, ತೆಂಗಿನ ಕಾಯಿ, ಬೆಲ್ಲ, ಕೆಲವು ಬಗೆಯ ಧಾನ್ಯಗಳು ಮುಂತಾದವನ್ನು ಹೊರಗಿನಿಂದ ಆಮದು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವರು. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಖ್ಯ ಮಾರುಕಟ್ಟೆ ಪ್ರದೇಶ ರಾಯಚೂರು. ಹತ್ತಿ ಸೇಂಗಾ, ಜೋಳ, ಹುಣಿಸಿಹಣ್ಣು, ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ ಮತ್ತು ಕೈಮಗ್ಗದ ಬಟ್ಟೆಗಳಿಗೆ ಕೊಪ್ಪಳ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ. ಬತ್ತ, ಜೋಳ, ಸೇಂಗಾ, ಬೆಲ್ಲ, ಹರಳು, ಸಜ್ಜೆ, ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗೆ ಗಂಗಾವತಿ ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ. ಇದೇ ರೀತಿ ಕುಷ್ಟಗಿ, ಯಲಬುರ್ಗ, ಕುಕನೂರು, ಕಿನ್ನಾಳ, ಸಿಂಧನೂರು, ಮಾನ್ವಿ, ಲಿಂಗಸುಗೂರು, ಮುದಗಲ್ಲು, ಮಸ್ಕಿ, ದೇವದುರ್ಗ, ಹನುಮಸಾಗರ ಮತ್ತು ಜಾಲಹಳ್ಳಿ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರಗಳು.

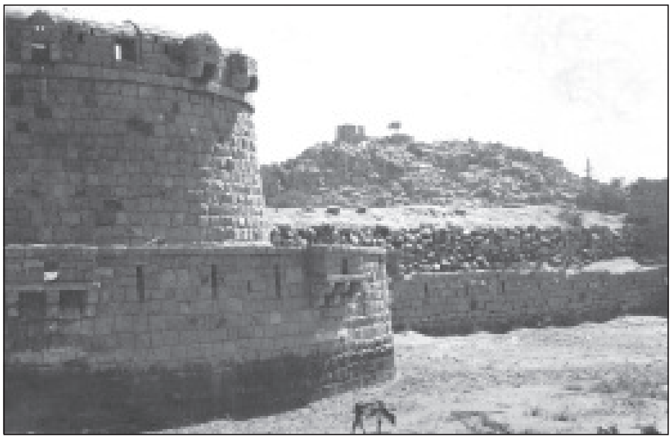

ರಾಯಚೂರು ಕೋಟೆ

ರಾಯಚೂರು-ಲಿಂಗಸುಗೂರು ನಡುವಣ ರಸ್ತೆಯೇ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 1855ರಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಮೊದಲ ರಸ್ತೆ. ಎರಡು ಮಹಾನದಿಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಇರುವ ಈ ದೋಅಬ್ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ವರ್ಷಗಳವರೆಗೆ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದ ಪ್ರದೇಶಗಳೊಂದಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕ ಕಷ್ಟವಾಗಿತ್ತು. ರೈಲುಮಾರ್ಗ ನಿರ್ಮಾಣದ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ನದಿಗಳಿಗೆ ಸೇತುವೆ ಕಟ್ಟಿ ಇತರ ಮುಖ್ಯ ರಸ್ತೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದಾಗ ಸಂಪರ್ಕ-ಸಾಗಣೆಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗತೊಡಗಿದವು. ಈಗ ಒಟ್ಟು 105 ಕಿಮೀ ಉದ್ದದ ರೈಲುಮಾರ್ಗವಿರುವ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಗುಂತಕಲ್ಲು-ವಾಡಿ ಬ್ರಾಡ್‌ಗೇಜ್ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ರಾಯಚೂರು ಮುಖಾಂತರ ಹಾದುಹೋಗುತ್ತದೆ. ತುಂಗಭದ್ರಾ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿಗಳಿಗೆ ಕಟ್ಟಿರುವ ಕೆಲವು ಸೇತುವೆಗಳು ನೆರೆ ರಾಜ್ಯಗಳಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕ ಕಲ್ಪಿಸಿವೆ.

ರಾಯಚೂರಿನಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಮಟ್ಟದ ನ್ಯಾಯಾಲಯವಿದ್ದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಟ್ಟದ ನ್ಯಾಯಾಲಯಗಳು ರಾಯಚೂರು, ಮಾನ್ವಿ, ಸಿಂಧನೂರು, ಲಿಂಗಸುಗೂರು, ದೇವದುರ್ಗದಲ್ಲಿವೆ. ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ 1,75,796 ಮಂದಿ ವ್ಯವಸಾಯಗಾರರೂ 2,64,178 ಮಂದಿ ಕೃಷಿಕಾರ್ಮಿಕರೂ 6,462 ಹೈನುಗಾರಿಕೆ ಘಟಕಗಳೂ 5,603 ಗಣಿಗಾರಿಕೆಯ ಘಟಕಗಳೂ 6,322 ಗೃಹ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಕೇಂದ್ರಗಳೂ ಇದ್ದವು (1991). 2001ರ ಅಂಕಿಅಂಶದ ಪ್ರಕಾರ 12,29,203 ಮಂದಿ ಗ್ರಾಮೀಣರೂ 4,19,099 ಮಂದಿ ನಗರವಾಸಿಗಳೂ ಇದ್ದರು. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 18,167 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ಸು. 40,641 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಭೂಮಿ ಸಾಗುವಳಿಗೆ ಲಭ್ಯವಿಲ್ಲವಾಗಿದ್ದು 6,44,274 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ನಲ್ಲಿ ಬಿತ್ತನೆ ಮಾಡಲಾಗಿತ್ತು. 1,17,347 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ಬತ್ತ, 1,74,386 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ಜೋಳ, 65,722 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ಸಜ್ಜೆ, 249 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ಮುಸುಕಿನ ಜೋಳ, 4,158 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ಗೋಧಿ, 47,030 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಧಾನ್ಯಗಳು, 50,040 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ನೆಲಗಡಲೆ, 134 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬು, 49,208 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿಯನ್ನು ಬೆಳೆಯಲಾಗಿತ್ತು (1999). ರೇಷ್ಮೆ ಉತ್ಪಾದನೆಗಾಗಿ 138 ಹೆ.ನಲ್ಲಿ ಹಿಪ್ಪುನೇರಳೆ ಬೆಳೆಯಲಾಗಿತ್ತು (2001). ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಪಶುಸಂಪತ್ತು ಸಾಕಷ್ಟಿದ್ದು ಅವುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ 5 ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳೂ 13 ಚಿಕಿತ್ಸಾಲಯಗಳೂ 44 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಪಶುವೈದ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳೂ 4 ಸಂಚಾರಿ ಚಿಕಿತ್ಸಾಲಯಗಳೂ ಇದ್ದವು (2000). 2000-2001ರ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ 3,410 ಮೆಟ್ರಿಕ್ ಟನ್ ಮೀನು ಹಿಡಿಯಲಾಗಿತ್ತು.

ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದುತ್ತಿವೆ. 88 ಬಟ್ಟೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳೂ 11 ರಾಸಾಯನಿಕ, 8 ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, 129 ಇತರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿವೆ. ಒಟ್ಟು 236 ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿದ್ದು 9148 ಮಂದಿಗೆ ಉದ್ಯೋಗ ದೊರಕಿತ್ತು (2001). ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 15 ನಿಯಂತ್ರಿತ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳಿದ್ದವು. ವಾಣಿಜ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಆರ್ಥಿಕ ಸಹಕಾರ ನೀಡುವಂತಹ 48 ವಾಣಿಜ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು, 46 ಗ್ರಾಮೀಣ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿದ್ದು ಒಟ್ಟು ಠೇವಣಿ ರೂ. 52,666 ಲಕ್ಷಗಳಷ್ಟಿತ್ತು (2001).

ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಾರಿಗೆ ಮತ್ತು ಸಂಪರ್ಕಗಳಿಗೆ ನೆರವಾಗುವಂತೆ 51 ಕಿಮೀ ಬ್ರಾಡ್‌ಗೇಜ್ ರೈಲುಮಾರ್ಗವಿದ್ದು 6 ರೈಲು ನಿಲ್ದಾಣಗಳಿವೆ. 27 ಸೇತುವೆಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ಒಟ್ಟು 6,449 ಕಿಮೀ ರಸ್ತೆಯಿದ್ದು ಇದರಲ್ಲಿ 2,594 ಕಿಮೀ ಪಕ್ಕಾರಸ್ತೆ ಸೇರಿದೆ (1999). ಅಂಚೆಕಚೇರಿಗಳೂ ದೂರವಾಣಿ ಕೇಂದ್ರಗಳೂ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟಿವೆ.

ಸಾಕ್ಷರತೆಯಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಗತಿ ಸಾಧಿಸಿಲ್ಲ. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಇದೇ ಕೊನೆಯದು. ಸಾಕ್ಷರತಾ ಪ್ರಮಾಣ ಶೇ. 49.54 (2001). ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 1,242 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳೂ 155 ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳೂ 34 ಪದವಿಪೂರ್ವ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ಇದ್ದವು (2000-2001). 3 ಪಾಲಿಟೆಕ್ನಿಕ್, 1 ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, 1 ಆಯುರ್ವೇದ ವೈದ್ಯಪದ್ಧತಿ ಕಾಲೇಜು ಮತ್ತು 1 ದಂತವೈದ್ಯ ಕಾಲೇಜು ಇದ್ದವು (2001). ಅನೇಕ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ನಿಲಯಗಳಿದ್ದು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಉತ್ತೇಜನ ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 4 ಸರ್ಕಾರಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳು, 3 ಭಾರತೀಯ ವೈದ್ಯಪದ್ಧತಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳು, 47 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಮತ್ತು 6 ಘಟಕಗಳು, 23 ಕುಟುಂಬ ಕಲ್ಯಾಣ ಕೇಂದ್ರಗಳೂ ಆರೋಗ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಇತರೇ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗಳೂ (2001) ಇದ್ದವು.

ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಧಾರ್ಮಿಕ, ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಚೀನ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ದೇವದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗಬ್ಬೂರು, ಯರಡೋಣ, ಆನೆಗುಂದಿ ಗ್ರಾಮಪ್ರದೇಶ, ಲಿಂಗಸುಗೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದೇವರಭೂಪುರ, ಜಲದುರ್ಗ, ಮಸ್ಕಿ ಮತ್ತು ಮುದುವಾಳ, ಮಾನ್ವಿ ತಲ್ಲೂಕಿನ ಕೋಟೆಕಲ್ಲು, ಕೌತಾಳ, ಕಲ್ಲೂರು, ರಾಯಚೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದೇವರಸುಗೂರು, ಕಡ್ಲೂರು, ರಾಮಗಡ್ಡೆ ಕೊರ್ವ (ಮಟ್ಮರಿ), ಗಾಣಧಾಳ, ಸಿಂಧನೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸೋಮಲಾಪುರ, ಮುಕುಂದ, ರೌದಕುಂದ, ಇವುಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಬಹುದು. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಜಾತ್ರೆಗಳೂ ನಡೆಯುವುವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಪಾದ ಶ್ರೀವಲ್ಲಭ ದೇವಾಲಯದ ಜಾತ್ರೆ, ಮಾನ್ವಿಯ ಮಹಾಮಲ್ಲೇಶಪ್ಪ ಮತ್ತು ಕರೆಮ್ಮ ಜಾತ್ರೆ, ಎಲ್ಲಮ್ಮ ಜಾತ್ರೆ, ಸಂಜೀವರಾಯ ಜಾತ್ರೆ, ಲಿಂಗಸುಗೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಮರೇಶ್ವರ ಜಾತ್ರೆ, ಕಡಲೂರಿನ ಕಡಲೂರಯ್ಯ ಜಾತ್ರೆ, ಸಿಂಧನೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಳಗನೂರು ಹನುಮಂತನ ಜಾತ್ರೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿಗೆ ಅಪಾರ ಕೊಡುಗೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದೆ. ಹಿಂದೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದೇವಾಲಯಗಳು, ವೀರಶೈವ ಮಠಗಳು ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಚಾಳುಕ್ಯ, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ, ವಿಜಯನಗರ, ಬಹಮನೀ ಮತ್ತು ಆದಿಲ್‌ಶಾಹೀ ರಾಜರುಗಳು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲೆ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಅಪಾರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಿವಶರಣರು ಮತ್ತು ಹರಿದಾಸರು ಕನ್ನಡ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಹಾಗೂ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಅಪಾರ ಕೊಡುಗೆ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ವಚನಕಾರರಲ್ಲಿ ಶಂಕರದಾಸಿಮಯ್ಯ, ಲಿಂಗಸುಗೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನವಲಿಯವನು ಢಕ್ಕೆಯ ಮಾರಯ್ಯ, ಆಯ್ದಕ್ಕಿಯ ಮಾರಯ್ಯ ಮತ್ತು ಈತನ ಪತ್ನಿ ಆಯ್ದಕ್ಕಿಯ ಲಕ್ಕಮ್ಮ ಇವರೂ ಇದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಮರೇಶ್ವರದವರು. ಬಿಬ್ಬಬಾಚಯ್ಯ ದೇವದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗಬ್ಬೂರಿನವನು. 16ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ವರರಮ್ಯರತ್ನಾಕರ ಗ್ರಂಥ ಬರೆದ ಲಿಂಗಣ್ಣಾಚಾರ್ಯ ಮಾನ್ವಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕಲ್ಲೂರಿನವನು. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹರಿದಾಸರಾದ ವಿಜಯದಾಸರು ಮಾನ್ವಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಚೀಕಲಪರವಿಯವರು. ಇವರ ಶಿಷ್ಯರೂ ಅನೇಕ ದೇವರ ನಾಮಗಳನ್ನು ಬರೆದ ಗೋಪಾಲದಾಸರೂ ದೇವದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮೊಸರ ಕಲ್ಲಿನವರು. ಹರಿಕಥಾಮೃತಸಾರ ರಚಿಸಿದ ಜಗನ್ನಾಥದಾಸರು ಮಾನ್ವಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನವರು. ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಬರೆದ ಮನೋಹರ ವಿಠಲರು ಮಾನ್ವಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬುದ್ದಿನ್ನಿಯವರು. 13 ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಉಗಾಭೋಗಗಳನ್ನೂ ಸುಳಾದಿಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ಪದಗಳನ್ನೂ ಬರೆದ ಪರಮಹಂಸ ವ್ಯಾಸ ತತ್ತ್ವಜ್ಞರೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ವೆಂಕಟರಾಮಾಚಾರ್ಯರು ಇದೇ ಜಿಲ್ಲೆಯವರು. ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ಹನ್ನೆರಡು ಇತರ ಹರಿಕಥೆಗಳನ್ನೂ ಉಗಾಭೋಗ, ಸುಳಾದಿ ಮತ್ತು ಪದಗಳನ್ನೂ ಬರೆದು ಪ್ರಾಣೇಶ ವಿಠಲರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಪ್ರಾಣೇಶದಾಸ ಯೋಗಪ್ಪನವರು ಲಿಂಗಸುಗೂರಿನವರು. ಪಂಗನಾಮ ತಿಮ್ಮಣ್ಣದಾಸ, ಆನಂದದಾಸ ಇವರೂ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹರಿದಾಸರು. ಕುಮಾರವಿಜಯ, ಬಸವಶತಕ ಮೊದಲಾದ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನೂ ಪಂಪಾಶತಕ ಮತ್ತು ಭುವನೈಕ ನಾಯಕಿ ಬರೆದ ಸಂಗವಿಭು ಇದೇ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗಣೇಕಲ್ಲಿನವನು. ಭಕ್ತಿ ಸುಧಾರಸ ಗ್ರಂಥ ಬರೆದ ಘನಮಠದಾರ್ಯನೂ ಇದೇ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಸೇರಿದವನು. ಇವರಲ್ಲದೆ ಇನೂ ಅನೇಕ ಕವಿಗಳು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಕೊಡುಗೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. ದಾಸ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆಸಿ 50ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುವ ಗೋರೆಬಾಳ ಹನುಮಂತರಾಯರು ಲಿಂಗಸುಗೂರಿನವರು. ಹಮ್‌ದರ್ದ್ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ, ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಬರೆದ ಪಂಡಿತ ತಾರಾನಾಥರು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯವರು. ಆಧುನಿಕ ಸಾಹಿತಿಗಳಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಮಣಿದರ್ಪಣದ ಪಾಠಾಂತರಗಳು, ಹರಿಕಥಾಮೃತ, ಹೂಮಾಲೆ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಡಿ.ಕೆ. ಭೀಮಸೇನರಾಯರು ಮಾನ್ವಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬೀಡಗಿಯವರು. ಸರಸ್ವತಿ ತತ್ತ್ವ, ಕನ್ನಡ ಯಾತ್ರೆ ಮೊದಲಾದ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಮಾನ್ವಿ ನರಸಿಂಗರಾಯರು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಸೇರಿದವರು.

ಇತಿಹಾಸ: ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತಿಹಾಸ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ ಪೂರ್ಣವಾದದ್ದು. ರಾಮಾಯಣದ ಕಿಷ್ಕಿಂಧೆ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಆನೆಗುಂದಿಯೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಮಹಾಭಾರತದ ಧರ್ಮರಾಯ ರಾಜಸೂಯಯಾಗ ಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದಿಗ್ವಿಜಯದ ತಂಡದ ನಾಯಕನಾಗಿ ಬಂದ ಸಹದೇವ ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ತಂಗಿದ್ದು ಆತಿಥ್ಯ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದನೆಂದೂ ಇದರಿಂದ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರದೇಶ ಪುರಾಣಗಳ ಕಾಲದಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ. ಕೃಷ್ಣಾ ಮತ್ತು ತುಂಗಭದ್ರಾ ಎರಡು ಮಹಾನದಿಗಳ ಮಧ್ಯದ ಈ ಪ್ರದೇಶ ಇತಿಹಾಸಪೂರ್ವದ ಪ್ರಾಚೀನ ಮಾನವ ನೆಲೆಯಾಗಿತ್ತು. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬೆಣಕಲ್ಲು, ಮಸ್ಕಿ, ಕಲ್ಲೂರು, ಕವಿತಾಳ ಮತ್ತು ಸಿರವಾರ ಮೊದಲಾದ 31 ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಇತಿಹಾಸಪೂರ್ವದ ನಾಗರಿಕತೆಯ ಅವಶೇಷಗಳು ಕಂಡುಬಂದಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮಸ್ಕಿ ಮುಖ್ಯವಾದದ್ದು. ಇಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನದ ಅದುರು ಕಂಡುಬರುವುದರಿಂದ ಗಣಿ ಕೆಲಸ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದಿರಬಹುದೆಂದೂ ಇದೇ ಮಸ್ಕಿಯ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಗೆ ಕಾರಣವಿರಬೇಕೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತಿಹಾಸ ಪೂರ್ವ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಲಾಯುಧಗಳು. ಹರಳಿನ ಮಣಿಗಳು, ಮಣ್ಣಿನ ಮಡಕೆಗಳು, ಟೆರ್ರಾಕೋಟ (ಮೃಣ್ಮಯ) ಮೂರ್ತಿಗಳು, ಲೋಹವನ್ನು ಕರಗಿಸುವ ಕುಲುಮೆಗಳು, ದೊಡ್ಡ ಕಲ್ಲುಗಳ ಸಮಾಧಿಗಳು ಮತ್ತು ರೇಖಾ ಹಾಗೂ ವರ್ಣ ಚಿತ್ರಗಳು ಸಿಕ್ಕಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಜನರು ಬಹಳ ಹಿಂದೆಯೇ ಕಬ್ಬಿಣ ಮತ್ತು ತಾಮ್ರದ ಉಪಯೋಗವನ್ನು ಅರಿತಿದ್ದರೆಂದೂ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗೂ ಹರಪ್ಪ ಮತ್ತು ಮೊಹೆಂಜೋದಾರೊ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗೂ ಹೋಲಿಕೆಯಿಂದ ಎಂದೂ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಇತಿಹಾಸದ ಪ್ರಕಾರ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮೌರ್ಯರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಸೇರಿತ್ತು. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಸ್ಕಿ, ಗವಿಮಠ, ಪಾಲ್ಕಿಗುಂಡು ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಅಶೋಕನ ಶಾಸನಗಳು ಸಿಕ್ಕಿವೆ. ಮುಂದೆ ಕದಂಬರು, ಬಾದಾಮಿಯ ಚಳುಕ್ಯರು, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು, ಸಾತವಾಹನರು, ಕಲ್ಯಾಣಿ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಳಚುರಿಗಳು ದೇವಗಿರಿಯ ಸೇವುಣರು ಅನಂತರ ಚೋಳ, ಹೊಯ್ಸಳ ಮುಂತಾದ ರಾಜಮನೆತನಗಳು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಆಳಿದವು. ಇವರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ದೊರಕಿವೆ. ಮುಂದೆ ವಿಜಯನಗರ ಮತ್ತು ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯಗಳ ನಡುವೆ ನಡೆದ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ರಣರಂಗವಾಗಿ ಕಷ್ಟನಷ್ಟ ಅನುಭವಿಸಿದ್ದಲ್ಲದೆ ಆಗಾಗ್ಗೆ ಒಬ್ಬರಿಂದ ಒಬ್ಬರ ಕೈಗೆ ಬದಲಾಗುತ್ತ ಹೋಯಿತು. ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯ ಒಡೆದು ಐದು ಶಾಹೀ ರಾಜ್ಯಗಳಾದವು. ಈ ಶಾಹೀ ರಾಜ್ಯಗಳಿಗೂ ವಿಜಯನಗರ ಅರಸರಿಗೂ ಯುದ್ಧ ನಡೆಯುತ್ತಲೇ ಇತ್ತು. ಅದರಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣ ದೇವರಾಯ 1520ರಲ್ಲಿ ರಾಯಚೂರು ಬಳಿಯ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಇಸ್ಮಾಯಿಲ್ ಆದಿಲ್ ಷಾನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ.

ವಿಜಯನಗರದ ಪತನದ ಅನಂತರ ಗೋಲ್ಕೊಂಡ, ಅಹಮದ್‌ನಗರ ಮತ್ತು ಬಿಜಾಪುರದ ಸುಲ್ತಾನರು ರಾಯಚೂರನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು. ಅಂದಿನಿಂದ ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಬಿಜಾಪುರದ ಆದಿಲ್ ಶಾಹೀ ವಂಶದವರಿಗೆ ಸೇರಿತು. ಬಿಜಾಪುರ ಮೊಗಲರ ವಶವಾದ ಮೇಲೆ ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಹೈದರಾಬಾದಿನ ನಿಜಾಮನ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿತು. ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟು ಮತ್ತೆ 1858ರಲ್ಲಿ ನಿಜಾಮನ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತು.

ಈ ಮಧ್ಯೆ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟಗಳೂ ನಡೆದುವು. ಮುಂಡರಗಿ ಭೀಮರಾಯ, ನಾಡಗೌಡ ಮತ್ತು ಕೆಂಚನಗೌಡ ಮೊದಲಾದವರು ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ಹೋರಾಡಿ ಮಡಿದರು. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಏಕತಾಭಾವನೆಯನ್ನು, ರಾಜಕೀಯ ಜಾಗೃತಿಯನ್ನು ನಾನಾರೂಪದಲ್ಲಿ ಉಂಟುಮಾಡಿದವರಲ್ಲಿ ಆರ್.ಬಿ. ದೇಸಾಯಿ, ಪಂಡಿತ ತಾರಾನಾಥ, ಅಡವೀರಾವ್ ಫಡ್ನವೀಸ್, ಆರ್.ಜಿ. ಜೋಶಿ, ಗಾಣಧಾಳ ನಾರಾಯಣಪ್ಪ, ವೀರಣ್ಣ ಮಾಸ್ತರ ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಬಹುದು. 1338ರಲ್ಲಿ ಹೈದರಾಬಾದು ರಾಜ್ಯ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಗಿ ಅದರ ಮುಖಾಂತರ ಅನೇಕರು ಗಾಂಧಿ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಂತೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 'ಭಾರತ ಬಿಟ್ಟು ತೊಲಗಿ' ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಬಂಧನಕ್ಕೊಳಗಾದರು. ಈ ರೀತಿ ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ತನ್ನ

ಕಾಣಿಕೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದೆ. ಹೈದರಾಬಾದಿನ ನಿಜಾಮ 27–8–1947ರಲ್ಲಿ ತಾನು ಸ್ವತಂತ್ರನೆಂದು ಸಾರಿಕೊಂಡು ಭಾರತದ ಒಕ್ಕೂಟದಲ್ಲಿ ಸೇರಲು ನಿರಾಕರಿಸಿದ. ನಿಜಾಮನ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ವಿರೋಧ ನಿಂತವರು ಸೆರೆಮನೆ ಕಂಡರು. ನಾನಾಬಗೆಯ ಚಳವಳಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಇವನ್ನೆಲ್ಲ ಹತ್ತಿಕ್ಕಲು ರಜಾಕಾರರು ಮುಂದಾಗಿ ಹೀನಕೃತ್ಯಗಳನ್ನೆಸಗಿ ಭಯೋತ್ಪಾದನೆಯುಂಟು ಮಾಡಿದರು. ಅವರ ದೌರ್ಜನ್ಯ ಮಿತಿಮೀರಿತು. ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ 13–9–1948ರಂದು ಈ ಹಾವಳಿ ತಡೆದು ಹೈದರಾಬಾದನ್ನು ಸರಿಯಾದ ಮಾರ್ಗಕ್ಕೆ ತರಲು ನಿರ್ಧರಿಸಿತು. ಈ ನಿರ್ಧಾರದ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದಿಂದ 18–9–1948ರಂದು ಹೈದರಾಬಾದು ನಿಜಾಮನ ಆಡಳಿತದಿಂದ ಮುಕ್ತವಾಗಿ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಹೋಯಿತು. ಅನಂತರ ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ರಾಜ್ಯಪುನರ್ವಿಂಗಡಣೆಯಿಂದಾಗಿ 1–11–1956ರಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕದ ಒಂದು ಭಾಗವಾಯಿತು.

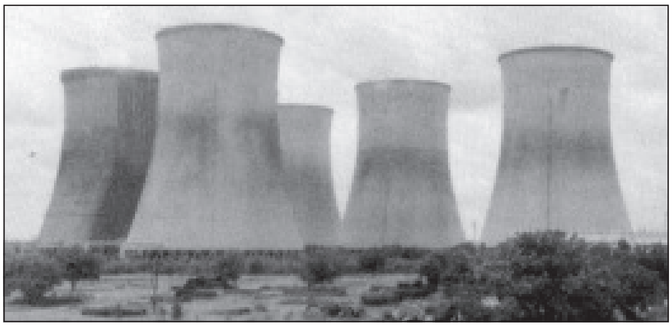
ಥರ್ಮಲ್ ಪ್ಲಾಂಟ್, ರಾಯಚೂರು

ತಾಲ್ಲೂಕು: ರಾಯಚೂರು ತಾಲ್ಲೂಕು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿದ್ದು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ, ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ದೇವದುರ್ಗ ಮತ್ತು ಮಾನ್ವಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಿಂದ ಸುತ್ತುವರೆದಿದೆ. ರಾಯಚೂರು, ಕಿಲ್ಲೆಸುಗೂರು, ಯರಗೇರ, ಕಲ್ಮಲ, ಚಂದ್ರಬಂಡೆ, ದೇವರಸುಗೂರು– ಇವು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ 6 ಹೋಬಳಿಗಳು. 160 ಗ್ರಾಮಗಳಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1531.5 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 4,35,380.

ರಾಯಚೂರು ತಾಲ್ಲೂಕು ತುಂಗಭದ್ರಾ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣಾನದಿಗಳ ಮಧ್ಯದ ದೋಅಬ್ ಪ್ರದೇಶ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಅರಸಣಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ಕೃಷ್ಣಾನದಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಬುಡದಿ ಪಾಡು ಗ್ರಾಮದ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟು ಆಂಧ್ರ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ ಬೇರ್ಪಡಿಸಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿ ಕಟಕನೂರಿನ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಮುಟ್ಟಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ತಲಮಾರಿ ಗ್ರಾಮದ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಆಂಧ್ರ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು. ಹಾಗೂ ತಾಲ್ಲೂಕು ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿದು ಆಂಧ್ರ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸಿರುವುದು. ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯ ಬಲದಂಡೆ ಮತ್ತು ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯ ಫಲವತ್ತಾದ ಪ್ರದೇಶ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಸೇರಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣ ಬೋಳು ಗುಡ್ಡಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ರಾಯಚೂರಿನ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಸು. 6 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಮಲ್ಲಾಬಾದಗುಡ್ಡ ದೊಡ್ಡದಾದದ್ದು. ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಬೇಸಗೆ ಕಾಲ ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದಂತೆ ಹವೆ ಸಹ್ಯವಾಗಿರುವುದು. ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 713.30 ಮಿಮೀ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನದಿ ದಡಗಳ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಡನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸು. 364 ಹೆಕ್ಟೇರ್ (1966–67) ಕಾಡು ಇದೆ. ಕಪ್ಪು ಮಣ್ಣಿನ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವ್ಯವಸಾಯ ನೀರಾವರಿಯ ಮೇಲೆ ಹೆಚ್ಚು ಅವಲಂಬಿತ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 1968–69ರಲ್ಲಿ 729 ಕೆರೆಗಳಿದ್ದು 3,775 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಿಗೆ ನೀರೊದಗಿಸುತ್ತಿದ್ದವು. ತುಂಗಭದ್ರಾ ಎಡದಂಡೆ ನಾಲೆ ಮತ್ತು ರಾಜೋಲಿ ಬಂಡ ಅಣೆಕಟ್ಟಿನ ಎಡನಾಲೆಗಳಿಂದ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ನೀರೊದಗಿ ಹೆಚ್ಚು ಭೂಮಿ ಬೇಸಾಯಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ. ಬತ್ತ, ಜೋಳ, ಸಜ್ಜೆ, ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳು, ಗೋದಿ, ತೊಗರಿ, ಹೆಸರು, ಕಬ್ಬು, ಸೇಂಗಾ, ಹರಳು, ಹತ್ತಿ ಇವನ್ನು ಬೆಳೆಯುವರು.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಹತ್ತಿ ಮತ್ತು ಎಣ್ಣೆ ಗಿರಣಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಬೇರೆ ದೊಡ್ಡ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿಲ್ಲ. ಹತ್ತಿಯನ್ನು ಸಂಸ್ಕರಿಸುವುದು, ಹರಳು, ಸೇಂಗಾ ಮುಂತಾದ ಎಣ್ಣೆಬೀಜಗಳಿಂದ ಎಣ್ಣೆ ತೆಗೆಯುವುದು ಇಲ್ಲಿನ ದೊಡ್ಡ ಉದ್ಯಮ. 1946ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ಸೀಮೆಂಟ್ ಕೊಳವೆ ತಯಾರಿಕಾ ಕಾರ್ಖಾನೆಯೊಂದು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿದೆ. ಕೈಮಗ್ಗದ ಬಟ್ಟೆ, ಕಂಬಳಿ, ಚರ್ಮಸಂಸ್ಕರಣ ಮತ್ತು ಆ ಸಂಬಂಧ ವಸ್ತುಗಳ ತಯಾರಿಕೆ, ಮರಗೆಲಸ–ಇವು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಇತರ ಗೃಹಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ವಾಣಿಜ್ಯ, ಕೈಗಾರಿಕಾ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿವೆ. ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ವಿದ್ಯುತ್, ಶಾಲಾ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ಆಸ್ಪತ್ರೆ ಮತ್ತು ಔಷಧಾಲಯ ಮುಂತಾದ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರದಕ್ಷಿಣವಾಗಿ ಗುಂತಕಲ್ಲು–ವಾಡಿ ಬ್ರಾಡ್‌ಗೇಜ್ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಹಾದುಹೋಗಿದೆ. ರಾಯಚೂರು ಇದರ ಮುಖ್ಯ ನಿಲ್ದಾಣ. ಮಾನ್ವಿ–ರಾಯಚೂರು, ಲಿಂಗಸುಗೂರು–ರಾಯಚೂರು, ಕಿಲ್ಲೆಸುಗೂರು–ರಾಯಚೂರು–ದೇವರಸುಗೂರು ಮುಂತಾದ ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿಗಳು ಜಿಲ್ಲಾ ಹೆದ್ದಾರಿಗಳೂ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹಾದುಹೋಗಿದ್ದು ಉತ್ತಮ ವಾಹನ ಸೌಕರ್ಯ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಂದ ಇಲ್ಲಿನ ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ದೇವರಸುಗೂರು ಒಂದು. ಇದು ರಾಯಚೂರಿನ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯ ಬಲದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದದ್ದು. ಮಾರ್ಗಶಿರದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಇಲ್ಲಿನ ಜಾತ್ರೆಗೆ ಬಹು ಜನ ಬರುವುದುಂಟು. ರಾಯಚೂರಿನ ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿ 24 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯ ಬಲದಂಡೆಗಿರುವ ಕೂಡಲೂರು ಬಳಿ ಭೀಮಾನದಿ ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯನ್ನು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಇದೊಂದು ಪವಿತ್ರ ಕ್ಷೇತ್ರವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ವಿಜಯನಗರದ ದೊರೆ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ಕುಟುಂಬಸಮೇತ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ಪೂಜೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದನೆಂದು ಇಲ್ಲಿನ ಒಂದು ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ರಾಮಗಡ್ಡೆ ಎಂಬುದು ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಪುಟ್ಟದ್ವೀಪ. ರಾಯಚೂರಿನ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 32 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರ ಲಿಂಗ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿ ಶಿವನನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ವೀರಶೈವ ಮಠವಿದೆ. ನಾರದಗಡ್ಡೆ ಕೃಷ್ಣಾನದಿ ಮಧ್ಯದ ಒಂದು ಸುಂದರ ದ್ವೀಪ. ರಾಯಚೂರಿಗೆ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಪವಿತ್ರ ಕ್ಷೇತ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ನಾರದ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಆಚರಿಸಿದ್ದನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಇಲ್ಲಿ ನಾರದ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ವೈರಾಗ್ಯ ಚನ್ನಬಸವಸ್ವಾಮಿ ಮತ್ತು ಶ್ರೀಪಾದ ವಲ್ಲಭಸ್ವಾಮಿ ಇವರ ಸಮಾಧಿಗಳಿವೆ. ಶಿವಯೋಗ ಪೀಠ, ಬಸವಣ್ಣ ಮಂದಿರ ಮತ್ತು ದತ್ತಾತ್ರೇಯ ಪೀಠ ಇದ್ದು ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಜಾತ್ರೆಯಾಗುವುದು. ಮಟ್ಮರಿ ಗ್ರಾಮ ರಾಯಚೂರಿಗೆ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ 36 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಚನ್ನವೀರ ಶಿವಾಚಾರ್ಯಸ್ವಾಮಿ ಮಠವಿದೆ. ಗಾಣಧಾಳ

ಗ್ರಾಮ ರಾಯಚೂರಿನ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 30 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಊರಿನ ಹತ್ತಿರದ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ಪಂಚಮುಖಿ ಹನುಮಂತನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಿಚ್ಚಾಲಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಸಾವಿರದೇವರು ಚನ್ನವೀರಶಿವಾಚಾರ್ಯಸ್ವಾಮಿ ಮಠವಿದೆ. ಕಲ್‌ಮಲದಲ್ಲಿ ಸಂತ ಕರಿಯಪ್ಪ ತಾತನ ಸಮಾಧಿ ಇದೆ.

ಪಟ್ಟಣ: ಇದು ಜಿಲ್ಲೆ ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 475 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಬಳ್ಳಾರಿಯಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 174 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪೂರ್ವಕ್ಕಿರುವ ಈ ನಗರದ ಮುಖಾಂತರ ಗುಂತಕಲ್ಲು-ವಾಡಿ ಬ್ರಾಡ್‌ಗೇಜ್ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಹಾದುಹೋಗಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,26,404.

ಮುಂಬಯಿ-ಮದರಾಸು ಮಧ್ಯ ರೈಲ್ವೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾದಂದಿನಿಂದ (1871) ಪ್ರಮುಖ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಈ ಪಟ್ಟಣ ಬೆಳೆಯುತ್ತ ಬಂದಿದೆ. ಮುಂಬಯಿಯಿಂದ ಬರುವ ರೈಲ್ವೆಗಾಡಿಗಳಿಗೆ, ಮದರಾಸಿನಿಂದ ಬರುವ ದಕ್ಷಿಣ ರೈಲ್ವೆಗಾಡಿಗಳಿಗೆ ರಾಯಚೂರು ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ಸಂಧಿಸ್ಥಳ. ರಾಯಚೂರಿನಿಂದ ಎಲ್ಲ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೇಂದ್ರಗಳಿಗೂ ಸಾರಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕ ಉಂಟು. ರಾಯಚೂರಿನ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 8 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ 1942ರಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ತಾತ್ಪೂರ್ತಿಕ ವಿಮಾನ ನಿಲ್ದಾಣವಿದೆ.

ರಾಯಚೂರು ಔದ್ಯೋಗಿಕವಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದುತ್ತಿರುವ ಪಟ್ಟಣವಾಗಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿಗಿರಣಿಗಳು, ಎಣ್ಣೆ ಗಿರಣಿಗಳು, ಸಾಮಾನ್ಯ ಯಂತ್ರ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು, ಬತ್ತದ ಗಿರಣಿಗಳು, ಕಟ್ಟಿಗೆ ಕೊರೆಯುವ ಯಂತ್ರಗಳು ಮತ್ತು ಮುದ್ರಣಾಲಯಗಳು, ಅಗರಬತ್ತಿ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಮುಂತಾದುವುಗಳಿವೆ. ಬಹಮನೀ ಅರಸರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ ಬಟ್ಟೆ ತಯಾರಿಕೆಗೆ ಈ ಪಟ್ಟಣ ಖ್ಯಾತಿಪಡೆದಿತ್ತು. ಹತ್ತಿ, ಸೇಂಗಾ, ಬತ್ತ ಮತ್ತು ಕಬ್ಬು ವಿಪುಲವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವ ಹಿನ್ನಾಡು ಇರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ರಾಯಚೂರು ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಿಯಂತ್ರಿತ ಮಾರುಕಟ್ಟೆ ಇದೆ (ರಾಜೇಂದ್ರಗಂಜ್) ಅಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿ, ಜೋಳ, ಸೇಂಗಾ, ಎಣ್ಣೆಯ ಕಾಳು, ಬತ್ತ, ಗೋದಿ ಇವುಗಳ ಮಾರಾಟ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಹತ್ತಿಯ ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಈ ಸ್ಥಳ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಸ್ಥಾನವನ್ನು, ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ. ತುಂಗಭದ್ರಾ ಯೋಜನೆಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯಗಳು ನಡೆದ ಮೇಲೆ ಈ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಯ ಮಹತ್ತ್ವ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ 10 ವಾಣಿಜ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳೂ ಒಂದು ಕೃಷಿ ಸಾಲ ಸಹಕಾರ ಸಂಘ ಮತ್ತು 20 ಕೃಷಿಯೇತರ ಸಾಲ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳು ಇವೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ತಾರಾನಾಥ ಸಂಸ್ಥೆ ಮತ್ತು ಠಾಕೂರ್ ಮೆಮೋರಿಯಲ್ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಕೆಲವು ಶಾಲಾ ಕಾಲೇಜುಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿವೆ. ಜೊತೆಗೆ ಸರ್ಕಾರಿ ಶಾಲೆಗಳೂ ಇದ್ದು ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ವಿಜ್ಞಾನ, ಕಲೆ ಮತ್ತು ವಾಣಿಜ್ಯ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ಸರ್ಕಾರಿ ತಾಂತ್ರಿಕ ಶಾಲೆ, ಆಯುರ್ವೇದ ವೈದ್ಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಕಾಲೇಜೂ ಉಪಾಧ್ಯಾಯ ತರಬೇತಿ ಶಾಲೆಗಳೂ ಕೃಷಿ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರ. ಪ್ರಾಥಮಿಕ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಮತ್ತು ಪಂಡಿತ ತಾರಾನಾಥರು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ (1920) ಹಮ್‌ದರ್ದ್ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯೂ ಸೇರಿದಂತೆ ಕೆಲವು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳೂ ಇವೆ. ಪಟ್ಟಣ ಪೌರಾಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ.

ಈ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯ ಸ್ಥಳಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿರುವ ಎರಡು ಸುತ್ತಿನ ಕೋಟೆ ಮುಖ್ಯವಾದುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಒಳಗಿನ ಸುತ್ತು ರಾಜ ವಿಠ್ಠಲ ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದು, ಹೊರಗಿನ ಸುತ್ತು ಮುಸಲ್ಮಾನ ದೊರೆಗಳು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಹೊರಕೋಟೆಗೆ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಕಾಡಿ ದರವಾಜ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡಿ ದರವಾಜ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಸೈಲಾನಿ ದರವಾಜ ಮತ್ತು ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡಿ ದರವಾಜ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಿಕಂದರಿ ದರವಾಜ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಸೈಲಾನಿ ದರವಾಜ ಎಂಬ ಎರಡು ಬಾಗಿಲುಗಳಿವೆ. ಹೊರಸುತ್ತಿನ ಕೋಟೆಯ ಉತ್ತರದ ನೌರಂಗಿ ದರವಾಜದ ಕೆತ್ತನೆಯ ಕೆಲಸ ಹಿಂದೆ ರೀತಿಯದಾಗಿದ್ದು ವಿಜಯನಗರದ ಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಜುಮ್ಮಾ ಮಸೀದಿ, ಸು. 20 ಮೀ ಎತ್ತರವಿರುವ ಏಕ್ ಮೀನಾರ್ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದವುಗಳು. ನೌರಂಗಿ ದರವಾಜದ ಬಳಿ ಕಲ್ಲಿನ ಒಂದು ಆನೆಯೂ ಬಜಾರಿನ ಮಧ್ಯೆ ಕಲ್ಲಿನ ಎರಡು ಆನೆಗಳೂ ಇವೆ. ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ, ನಗರೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಮಾಣಿಕ ಪ್ರಭು ದೇವಾಲಯಗಳು ನೋಡುವಂತಹವು. ಸಾವಿರದೇವರ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ಮಠ ಪುರಾತನವಾದುದು. ನಗರದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ತೀನ ಕಂದೀಲು ಎದುರಿಗೆ ಇರುವ ಮಸೀದಿ ಕೂಡ ನೋಡುವಂತಹುದು. ಇಲ್ಲಿನ ಕೆಲವು ಸರ್ಕಾರಿ ಕಾರ್ಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸಾತ್ ಕಚೇರಿ ಎಂಬ ಒಂದು ಹಳೆಯ ಕಟ್ಟಡದಲ್ಲಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಕೋಟೆಗೋಡೆಯ ಬಳಿ ಇರುವ ಕಲ್ಲುಬಂಡೆಯ ಮೇಲಿನ ಶಾಸನ ಕಾಕತೀಯ ಅರಸ ಎರಡನೆಯ ಪ್ರತಾಪರುದ್ರನ ಕಾಲದ್ದು. ಕಾಕತೀಯ ರಾಣಿ ರುದ್ರಮ್ಮದೇವಿಯ ಮಂತ್ರಿ ರಾಜಗೊರೆ ಗಂಗಯ್ಯರೆಡ್ಡಿಯ ಆದೇಶದಂತೆ ರಾಜ ವಿಠ್ಠಲನಾಥನೆಂಬುವನು ಪ್ರಜಾರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಭದ್ರವಾದ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಈ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಈ ಊರನ್ನು ರಾಚೂರು ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಹೊಯ್ಸಳ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ರಾಯಚೂರನ್ನು ಪೆರ್ಮನ ರಾಚವೂರ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ರಾಚಪುರವೇ ರಾಯಚೂರು ಆಗಿರಬೇಕೆಂದೂ ತೆಲುಗಿನಲ್ಲಿ ರಾಯಿ ಎಂದರೆ ಕಲ್ಲು ಎಂದರ್ಥವಿದ್ದು ಹೆಚ್ಚು ಕಲ್ಲುಬಂಡೆಗಳಿರುವ ಈ ಊರನ್ನು ಮೊದಲು ರಾಯೂರು ಎಂದು ಕರೆದಿದ್ದು ಹಾಗೇ ರಾಯಚೂರು ಆಯಿತೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ. ಈ ಪಟ್ಟಣ ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಹು ಮಹತ್ತ್ವದ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿತ್ತು. ಬಿಜಾಪುರದ ಇಸ್ಮಾಯಿಲ್ ಆದಿಲ್‌ಷಾ ಮತ್ತು ವಿಜಯನಗರದ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ಇವರ ನಡುವೆ ನಡೆದ ಕಾಳಗದಲ್ಲಿ (1520ರ ಮೇ) ಆದಿಲ್‌ಷಾನ ಸೈನ್ಯ ಸೋತಿತು. ವಿಜಯನಗರದ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಅನಂತರ ಎಡೆದೊರೆನಾಡು ಆದಿಲ್‌ಶಾಹೀ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತು. ಮುಂದೆ ದೆಹಲಿ ಅರಸರ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿತು. ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳ ಬಳಿಕ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತು. ಮುಂದೆ 1860ರ ಒಪ್ಪಂದದ ಪ್ರಕಾರ ಹೈದರಾಬಾದಿನ ನಿಜಾಮನ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿತು. 1948ರಲ್ಲಿ ಹೈದರಾಬಾದು ಸ್ವತಂತ್ರ ಭಾರತದ ಒಂದು ಸಂಸ್ಥಾನವಾಗಿ ಸೇರಿಹೋಯಿತು. ಅನಂತರ ನಡೆದ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳ ನಿರ್ಮಾನದಿಂದಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿತು. **(ಎಸ್.ಎಸ್.ಬಿ.)**

ರಾಯಬಾಗ: ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. ಬೆಳಗಾಂವಿಯ ಈಶಾನ್ಯ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಇರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಗೋಕಾಕ, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕೋಡಿ, ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಅಥಣಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಜಮಖಂಡಿ ಮತ್ತು ಮುಧೋಳ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಎರಡು ಪಟ್ಟಣಗಳೂ ಒಟ್ಟು 52 ಗ್ರಾಮಗಳೂ ಇರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 959.2 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,55,69..

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಇಳಿಜಾರಾಗಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಮರಳು ಮಿಶ್ರಿತ ಭೂಭಾಗ ಹೆಚ್ಚು. ವ್ಯವಸಾಯಪ್ರಧಾನವಾದ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಜೋಳ, ಸಜ್ಜೆ, ದ್ವಿದಳ

ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ ಮತ್ತು ಹಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಸಾಕಷ್ಟು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಕೃಷ್ಣಾ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯನದಿ. ಇದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುವುದಲ್ಲದೆ ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ಮತ್ತು ಅಥಣಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳನ್ನು ರಾಯಬಾಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ ಬೇರ್ಪಡಿಸುವ ತಾಲ್ಲೂಕು ಗಡಿಯಾಗಿದೆ. ರಾಯಬಾಗ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ವಾಯವ್ಯದಲ್ಲಿ ನವದತ್ತಿ ಗ್ರಾಮದ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವ ಕೃಷ್ಣಾನದಿ ರಾಯಬಾಗ ಪಟ್ಟಣದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕಿರುವ ಸಿದ್ದಾಪುರದ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವ ಕೃಷ್ಣಾನದಿ ರಾಯಬಾಗ ಪಟ್ಟಣದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕಿರುವ ಸಿದ್ದಾಪುರದ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅಥಣಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು. ಈ ನದಿಯ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಇರುವ ಫಲವತ್ತಾದ ಬಲದಂಡೆ ರಾಯಬಾಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಸೇರಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸಣ್ಣ ತೊರೆಗಳೂ ಇದ್ದು ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯನ್ನು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹವೆ ಸಹ್ಯವಾಗಿದ್ದು ಉತ್ತಮವೆನಿಸಿದೆ. ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 495.34 ಮಿಮೀ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕೈಗಾರಿಕೆ ಅಷ್ಟಾಗಿ ಮುಂದುವರಿದಿಲ್ಲ. ಸೇಂಗಾ ಎಣ್ಣೆ ಉತ್ಪಾದನೆ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿದ್ದು ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಸಿಮೆಂಟ್ ಕೊಳವೆಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಿ ಹೊರಗೆ ಕಳುಹಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ವಾಣಿಜ್ಯ, ಕೃಷಿ ಮತ್ತು ಕೃಷಿಯೇತರ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿವೆ. ಪ್ರಥಮ, ಮಧ್ಯಮ ಮತ್ತು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳು, ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಔಷಧಾಲಯಗಳೂ ಇವೆ. ವಿದ್ಯುತ್, ಅಂಚೆ, ದೂರವಾಣಿ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ–ಪುಣೆ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹಾದುಹೋಗಿದೆ. ರಾಯಬಾಗಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ರಾಯಬಾಗ ರೋಡ್ ರೈಲ್ವೆ ನಿಲ್ದಾಣವಿದೆ. ಕುಡಚಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಇನ್ನೊಂದು ರೈಲುನಿಲ್ದಾಣ. ಜಿಲ್ಲಾ ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕು ರಸ್ತೆಗಳು ಸುತ್ತಲ ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕ ಕಲ್ಪಿಸಿವೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಮುಖ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಕುಡಚಿ **(ನೋಡಿ)** ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯ ಬಲದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಈ ಊರಿನ ಹತ್ತಿರ ದೊಡ್ಡ ಸೇತುವೆಯಿದ್ದು ರಾಯಬಾಗಕ್ಕೆ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಸಂಪರ್ಕ ಕಲ್ಪಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಶಿಲಾ ತಾಮ್ರಯುಗದ ನೆಲೆಯೊಂದನ್ನು ಪತ್ತೆಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ರಾಯಬಾಗದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 8 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಚಿಂಚಲಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿನ ಮಾಯಮ್ಮನ ಮಂದಿರ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದದ್ದು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವದಂಚಿನಲ್ಲಿ ರಾಯಬಾಗಕ್ಕೆ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ 21 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಮುಗಳಖೋಡದಲ್ಲಿ ಯಲ್ಲಿಂಗ (ಎಲ್ಲಪ್ಪ) ಮಹಾರಾಜರು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಮಠವಿದೆ. ರಾಯಬಾಗಕ್ಕೆ ಸು. 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ರಾಮಗಟ್ಟಿ ಪವಾಡಸಿದ್ಧರ ಕ್ಷೇತ್ರ. ಇಲ್ಲಿನ ಹೊಂಡಗಳ ನೀರು ಚರ್ಮರೋಗಗಳನ್ನು ಗುಣಪಡಿಸುತ್ತದೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ.

ರಾಯಬಾಗ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. ಬೆಳಗಾಂವಿಯ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 96 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಚಿಕ್ಕೋಡಿಯ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 29 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ರಾಯಬಾಗ ರೋಡ್ ರೈಲು ನಿಲ್ದಾಣದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,241.

ಈ ಪಟ್ಟಣ ಸುತ್ತಲ ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರಕೇಂದ್ರ. ಆರೋಗ್ಯ ಮತ್ತು ಔಷಧಾಲಯಗಳಿವೆ. ಶಾಲೆಗಳೂ ಇತರ ಸರ್ಕಾರಿ ಆಡಳಿತ ಕಚೇರಿಗಳೂ ಇದ್ದು ಅಂಚೆ, ದೂರವಾಣಿ, ವಿದ್ಯುತ್ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಪಂಚಾಯಿತಿ ಆಡಳಿತವಿದೆ. *

ರಾವ್, ಎಸ್.ಆರ್.: 1922– . ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪುರಾತತ್ವಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞ ಹಾಗೂ ಸಿಂಧೂಲಿಪಿತಜ್ಞ. ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ಶಿಕಾರಿಪುರ ರಂಗನಾಥರಾವ್. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಸಾಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆನಂದಾಪುರದಲ್ಲಿ 1922ರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಜಡೆ, ಶಿವಮೊಗ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯವರೆಗಿನ ವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನು ಪೂರೈಸಿದರು. ಮುಂದಿನ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕಾಗಿ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದು ಅನಾಥಾಲಯದಲ್ಲಿದ್ದು ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎ. (ಆನರ್ಸ್) ಪದವಿ ಮಾಡಿದರು. ಆಗ ಇವರು 15 ರೂಪಾಯಿಗಳ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿವೇತನ ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಮೆಕಿಂತಾಷ್ ಮತ್ತು ಎಂ.ಎಚ್. ಕೃಷ್ಣ ಅವರಿಂದ ಇವರು ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಭಾವಿತರಾದರು. ಪ್ರಥಮ ಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ ಪದವಿ ಗಳಿಸಿದ ಇವರಿಗೆ ಸರ್ ಹ್ಯೂಕ್ಸಾಂಡಿ ಚಿನ್ನದ ಪದಕ ದೊರೆಯಿತು. ಅನಂತರ ನಾಗಪುರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಿಂದ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿ ಗಳಿಸಿದರು.

ಪೋಸ್ಟ್‌ಮಾಸ್ಟರ್, ಒಪ್ಪೊತ್ತಿನ ಅಧ್ಯಾಪಕ, ‘ನಾಗಪುರಟೈಮ್ಸ್’ ಆಂಗ್ಲಪತ್ರಿಕೆಯ ಉಪಸಂಪಾದಕ ಹಾಗೂ ಜನವಾಹಿನಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಜಾಮತ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಮ್ಯಾನೇಜರ್– ಹೀಗೆ ವಿವಿಧ ವೃತ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಇವರು 1947ರಲ್ಲಿ ಬರೋಡ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಪುರಾತತ್ತ್ವ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಕ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿದ್ದರು.

ಶಾಸನಶಾಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ನಾಣ್ಯಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತರಬೇತಿ ಹೊಂದಿದ ಇವರಿಗೆ ಬರೋಡದ ಕಲಾಭವನದಿಂದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಭಾರತೀಯ ಪುರಾತತ್ತ್ವ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣ ವಿಭಾಗದಿಂದ ಸಂರಕ್ಷಣೆ ಮತ್ತು ಉತ್ಖನನ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪರಿಣತಿ ದೊರೆಯಿತು. ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ಪುರಾತತ್ತ್ವ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಝೂಯ್ನರ್ ಅವರಿಂದ ಕಂಚುಯುಗದ ಪಶ್ಚಿಮ ಏಷ್ಯದ ಪುರಾತತ್ತ್ವದಲ್ಲಿ ಕ್ಲಾಡ್ ಸೊಬೊರ್ನ್ ಅವರಿಂದ ಹಾಗೂ ಪ್ರಾಚೀನ ಲಿಪಿಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ನೌಗಯರ್ಡ್ ಅವರಿಂದ ತರಬೇತಿ ಹೊಂದಿದರು.

ಪ್ರಾಂತಗಳ ಪುನರ್ವಿಂಗಡಣೆಯಿಂದಾಗಿ ಇವರು ಭಾರತೀಯ ಪುರಾತತ್ತ್ವ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಸಿಸ್ಟೆಂಟ್ ಸೂಪರಿಂಟೆಂಡೆಂಟ್ ಆರ್ಕಿಯಾಲಜಿಸ್ಟ್ ಆಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. ನಿವೃತ್ತರಾಗುವವರೆಗೂ (1980) ಇವರು ಈ ಇಲಾಖೆಯ ವಿವಿಧ ಹುದ್ದೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಇವರು ತಾವು ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ತಮ್ಮ ಸಾಧನೆ–ಸಿದ್ಧಿಗಳ ಗುರುತುಗಳನ್ನು ಮೂಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಯುರೋಪಿನ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳು, ಪಶ್ಚಿಮ ಏಷ್ಯ, ರಷ್ಯ ಮತ್ತು ಅಮೆರಿಕಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವಾಸ ಮಾಡಿ ಅನೇಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಂಧೂ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಮತ್ತು ತಮ್ಮ ಸಂಶೋಧನೆಯ ಬಗ್ಗೆ ವಿಶೇಷ ಉಪನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. 1981ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಲೋಥಲ್ ಅಂಡ್ ದಿ ಇಂಡಸ್ ಸಿವಿಲಿಸೇಷನ್ ಎಂಬ ಕೃತಿಗೆ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಡಿ.ಲಿಟ್ ಪದವಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿತು.

ಭಾರತದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ವಿಜ್ಞಾನ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಆರ್ಥಿಕ ನೆರವಿನಿಂದ ಭಾರತದ ಸಮುದ್ರಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಸಾಗರಪುರಾತತ್ತ್ವ ಅಧ್ಯಯನಗಳು ಎಂಬ ಸಂಶೋಧನ ಯೋಜನೆಯ ನೇತೃತ್ವ ವಹಿಸಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ ಹೆಮ್ಮೆ ಇವರದು.

1948ರಲ್ಲಿ ಶಿಶುಪಾಲಗಡದಲ್ಲಿ ನಡೆಸಲಾದ ಉತ್ಖನನದಲ್ಲಿ ತಂತ್ರವಿಧಾನಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಅನುಭವಗಳಿಸಿದ ಇವರು ಗುಜರಾತಿನ ಅಮ್ರೇಲಿಯಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿಯಾದರೂ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಸ್ವರೂಪದ ಉತ್ಖನನ ನಡೆಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧವಿಹಾರದ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದರು. ಅಲ್ಲಿ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಯುಗೀನ ಲಕ್ಷಣದ ದಹನಾನಂತರ ಹೂಳುಶಿವಸಂಸ್ಕಾರದ ವಿಶಿಷ್ಟ ಪದ್ಧತಿಯೊಂದನ್ನು ಇವರು ಬೆಳಕಿಗೆ ತಂದರು.

ಸಿಂಧು ಸಂಸ್ಕೃತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಗುಜರಾತ್–ಕಛ್ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೇ ಸುಮಾರು ಐವತ್ತಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ನೆಲೆಗಳನ್ನು ಪತ್ತೆ ಮಾಡಿದರು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಮುಖವಾದ ರಂಗಪುರ ಮತ್ತು ಲೋಥಲ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಖನನಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿ ಇಲ್ಲಿ ರಚನೆಗಳು ಮತ್ತು ಮಾನವ ನಿರ್ಮಿತ ವಸ್ತುಗಳು ಸಿಂಧೂ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಪ್ರೌಢಹಂತವೊಂದನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುವಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಮಹತ್ವದ್ದಾಗಿವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಮಾಣೀಕರಿಸಿದರು.

ಲೋಥಲ್ 1954ರಲ್ಲಿ ಪರಿಶೋಧಿತವಾಯಿತು. 1955ರಿಂದ 62ರವರೆಗೆ ಅಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಉತ್ಖನನಗಳಿಂದ ಸಿಂಧೂ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಮೇಲೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಬೆಳಕು ಬಿದ್ದಿತು. ಲೋಥಲ್ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಾಚೀನ ಬಂದರುಗಳಲ್ಲೊಂದಾಗಿದ್ದು ಅಲ್ಲಿನ ಜನರು ಬೆಹರಿನ್‌ದ್ವೀಪ, ಇರಾನ್ ಮತ್ತು ಇರಾಕ್‌ಗಳ ಪ್ರಾಚೀನ ಜನರೊಂದಿಗೆ ಸಮುದ್ರ ವ್ಯಾಪಾರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿಯಲಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಸಿಂಧೂಸಂಸ್ಕೃತಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಆಯಾಮ ದೊರೆಯಿತು. ಈ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಪುನರಾಲೋಚಿಸುವಂತಾಯಿತು. ಲೋಥಲ್‌ನಲ್ಲಿ 710 ಅಡಿ ಉದ್ದ ಮತ್ತು 124 ಅಡಿ ಅಗಲದ ಮೊತ್ತಮೊದಲ ಡಾಕ್‌ಯಾರ್ಡ್ ಗೋಚರಿಸಿತ್ತು.

ಸಮುದ್ರ ಹಾಗೂ ನದೀತೀರದ ನೆಲೆಗಳು ಪ್ರವಾಹಗಳಿಗೆ ತುತ್ತಾಗಿ ನಾಶಹೊಂದುತ್ತಿದ್ದ ಅಂಶವನ್ನು ಲೋಥಲ್ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತೋರಿಸಿಕೊಟ್ಟಿತು. ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ. 1900ರ ತರುವಾಯ ಸಿಂಧೂ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಜನರು ಹಂಚಿಹರಡಿ ಹೋಗಿ ಹಳ್ಳಿಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ವಾಸಮಾಡತೊಡಗಿದರು. ಕಾಲಿಬಂಗನ್ ಮತ್ತು ಲೋಥಲ್ ಉತ್ಖನನಗಳಿಂದ ಜನರು ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಅಂಶ ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದಿದೆ. ಸಿಂಧೂ ಜನರಿಗೆ ಕುದುರೆಗಳ ಪರಿಚಯವಿರಲಿಲ್ಲ ಎಂಬ ವಾದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವಾಗಿ ಕುದುರೆಯ ಎಲುಬುಗಳು ಲೋಥಲ್ ಮತ್ತು ಸುರ್‌ಕೋಟ್ಡಾಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿವೆ. ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿಹೋದ ಬಂದರು ನೆಲೆಗಳ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಇವರ ಕೊಡುಗೆ ದೊಡ್ಡದು. ಬೆಟ್‌ದ್ವಾರಕಾ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾನಗರಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿದ ಪರಿಶೋಧನೆಗಳಿಂದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಾಹಿತಿ ದೊರೆತಿದೆ. ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ. 14ನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದ ದ್ವಾರಕೆಯು ಹಲವು ಸಲ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿಹೋದ ವಿಷಯ ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದಿದೆ.

ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಪೈಯಂಪಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ಶಿವವರಂಗಳಲ್ಲಿ ರಾಯರು ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದರು. ಐಹೊಳೆ, ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲುಗಳಲ್ಲಿ ಶಾತವಾಹನ ಕಾಲದ ವಸತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಿಕೊಟ್ಟರು. ಕಾವೇರಿಪಟ್ಟಣ, ಎಲಿಫೆಂಟ, ಚಂದ್ರಪುರನ ಮುಂತಾದ ಹಲವೆಡೆ ಇವರ ಪರಿಶೋಧನಾ ಕಾರ್ಯಗಳು ನಡೆದವು. ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಇತಿಹಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಇವರು ಪರಿಶೋಧನೆ ನಡೆಸಿದ ನೆಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ರಾಯಗಡ ಮತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕದ ಹಂಪೆ ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಹಂಪೆಯಲ್ಲಿ ಪತ್ತೆಯಾದ ಬೌದ್ಧಶಾಸನ ಮತ್ತು ಕಟ್ಟಡ ಅವಶೇಷಗಳಿಂದ ಹಂಪಿಯ ಪ್ರಾಚೀನತೆ ಒಮ್ಮೆಲೇ ಸುಮಾರು ಒಂದೂವರೆ ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳಷ್ಟು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಹೋಯಿತು.

ಇವರ ಸೇವಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಸಂರಕ್ಷಿತವಾದ ಸ್ಮಾರಕಗಳು ನೂರಾರು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದವೆಂದರೆ ಅಜಂತಾಗುಹೆಗಳು, ಎಲ್ಲೋರದ ಕೈಲಾಸದೇವಾಲಯ, ತಾಜಮಹಲ್, ಚಿತ್ತೂರುಗಡದ ಕೋಟೆ, ಕಾರ್ಲೆ ಮತ್ತು ಎಲಿಫೆಂಟ ಗುಹೆಗಳು, ದ್ವಾರಕಾ, ಮೊಧೇರ, ತಂಜಾವೂರು, ಗೋವ, ಮಹಾಬಲಿಪುರ ಹಾಗೂ ಕರ್ನಾಟಕದ ಐಹೊಳೆ, ಬಾದಾಮಿ, ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲು, ಬಳ್ಳಿಗಾವೆ, ಲಕ್ಕುಂಡಿ, ಹಳೇಬೀಡು, ಬೇಲೂರು, ಚೌಡದಾನಪುರ, ಹಂಪೆ, ಬಿಜಾಪುರ, ಬೀದರ್, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳ ಹಲವು ಸ್ಮಾರಕಗಳ ಸಂರಕ್ಷಣೆಯ ಕಾರ್ಯ ನಡೆಯಿತು.

ಇವರು ಐಹೊಳೆ, ಬಾದಾಮಿ, ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲು, ಬಳ್ಳಿಗಾವೆ, ಲಕ್ಕುಂಡಿ ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಭಾರತದ ಪ್ರಾಚೀನಕಾಲದ ಗಣಿತೋಡಿಕೆ ಮತ್ತು ಲೋಹವಿದ್ಯೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಇತರ ತಜ್ಞರೊಡನೆ ಸೇರಿ ಪ್ರಬಂಧವೊಂದನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ 1977ರಲ್ಲಿ ಎಡಿನ್‌ಬರ್ಗ್‌ನಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ಹದಿನೈದನೆಯ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ವಿಜ್ಞಾನ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಮಂಡಿಸಿ ಮೆಚ್ಚುಗೆ ಗಳಿಸಿದರು.

ಸಿಂಧೂಲಿಪಿಯನ್ನು ಓದುವಲ್ಲಿ ಇವರು ನಡೆಸಿದ ಸತತ ಸಂಶೋಧನೆ ಇವರ ಅತಿಮುಖ್ಯ ಸಾಧನೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ಇವರು 1960ರಲ್ಲಿ ಸಿಂಧೂ ಮುದ್ರೆಗಳ ಮೇಲಿನ ಲಿಪಿಯ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಬ್ರಾಹ್ಮೀಲಿಪಿಯನ್ನು ಆಧಾರವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಸಿಂಧೂಲಿಪಿಯ ಮೂಲಚಿಹ್ನೆಗಳನ್ನು ಪತ್ತೆ ಹಚ್ಚುವಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಸಫಲರಾದರು. ಅವುಗಳಿಗೆ ಧ್ವನಿಮೌಲ್ಯ ಕೊಡುವ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಕೇಂಬ್ರಿಜ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಛಾಡ್ವಿಕ್ ಅವರ ಸಲಹೆಯಂತೆ ಸೆಮೆಟಿಕ್ ಲಿಪಿಯನ್ನು ಅಭ್ಯಸಿಸಿ ಎರಡು ಲಿಪಿಗಳ ನಡುವಣ ಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರು. ಸೆಮೆಟಿಕ್ ಲಿಪಿಯ ಧ್ವನಿಮೌಲ್ಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿನ ಸಿಂಧೂಲಿಪಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸಿದಾಗ ಸಿಂಧೂ ಲಿಪಿಯ ಭಾಷೆ ವೇದಪೂರ್ವ ಸಂಸ್ಕೃತ ಎಂಬುದು ಇವರಿಗೆ ಮನವರಿಕೆಯಾಯಿತು. ಈ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ರಾಯರ ಪಾಠ ಅನೇಕ ವಿದ್ವಾಂಸರಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಗೆಯಾಗಿದೆ. ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿದ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ದ್ವಾರಕೆ (2005) ಇವರ ಇತ್ತೀಚಿನ ಕೃತಿ.

ಇವರ ಸಾಧನೆ ಸಿದ್ಧಿಗಳಿಗಾಗಿ ಅನೇಕ ಸನ್ಮಾನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ರಂಗವಲ್ಲಿ ಎಂಬುದು ಇವರಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಲಾದ ಅಭಿನಂದನಗ್ರಂಥ. ಎಪಿಗ್ರಾಫಿಕಲ್ ಸೊಸೈಟಿ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯದ ಆರನೆಯ ವಾರ್ಷಿಕ ಸಮ್ಮೇಳನಕ್ಕೆ ಇವರು ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ಇಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ತಾಮ್ರಪತ್ರ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಲಾಯಿತು. ನೆಹರು ಫೆಲೋಶಿಫ್ (1977) ಪಡೆದ ಮೊದಲ ಕನ್ನಡಿಗ ಇವರು. ಮಿಥಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿ ಇವರನ್ನು ವರ್ಷದ ವಿದ್ವಾಂಸ (1981) ಎಂದು ಗೌರವಿಸಿದೆ. ದ್ವಾರಕಾಪೀಠ ಮತ್ತು ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಮಾಧ್ವಮಹಾಮಂಡಳಿ ಇವರಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪ್ರಾಚ್ಯವಿದ್ಯಾವಿಶಾರದ ಮತ್ತು ಸಮಾಜಭೂಷಣ ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ನೀಡಿವೆ. **(ಎಚ್.ಎಂ.ಎನ್.ಆರ್.)**

ರಾವ್ ಬಹದ್ದೂರ್: 1910–84. ಕನ್ನಡದ ಮಹತ್ತ್ವದ ಲೇಖಕರು. ಕಾದಂಬರಿಕಾರ, ಕತೆಗಾರ, ಹರಟೆಗಾರ, ಗಾಂಧೀವಾದಿ. ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ರಾಮಚಂದ್ರ ಭೀಮರಾವ್ ಕುಲಕರ್ಣಿ. ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೃಷ್ಣಾತೀರದಲ್ಲಿರುವ ಹಿರೇಪಡಸಲಗಿ ಇವರ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ತಂದೆ ಭೀಮರಾವ್ ಕುಲಕರ್ಣಿ, ತಾಯಿ ಸುಭದ್ರಾಬಾಯಿ. ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಹಿರೇಪಡಸಲಗಿ, ಪ್ರೌಢಶಿಕ್ಷಣ ಹಿರೆಕೆರೂರು, ಕಾಲೇಜು ಶಿಕ್ಷಣ ಕರ್ನಾಟಕ ಕಾಲೇಜು ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ಇವರಿಗೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಜೀವನದಿಂದಲೂ ಹಲವಾರು ವಿದ್ವಾಂಸರ, ಮಹನೀಯರ ಹಾಗೂ ಗಣ್ಯವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಪರಿಚಯ ಹಾಗೂ ಸಂಪರ್ಕವಿತ್ತು. ಆ ಸಂಪರ್ಕವೇ ಇವರ ಯುವ ಮನಸ್ಸನ್ನು ರೂಪಿಸಿ ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಅಭಿರುಚಿಗೆ ತಿರುಗಿಸಿದ ಶಕ್ತಿಗಳು.

ಇವರು ಒಕ್ಕಲು ಮನೆತನದಿಂದ ಬಂದವರು. ಕಾಲೇಜು ಶುಲ್ಕ ಕಟ್ಟಲೂ ಕೈಲಾಗದಷ್ಟು ಆರ್ಥಿಕ ದುಸ್ಥಿತಿಯಿಂದಾಗಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಜೀವನದಲ್ಲೇ

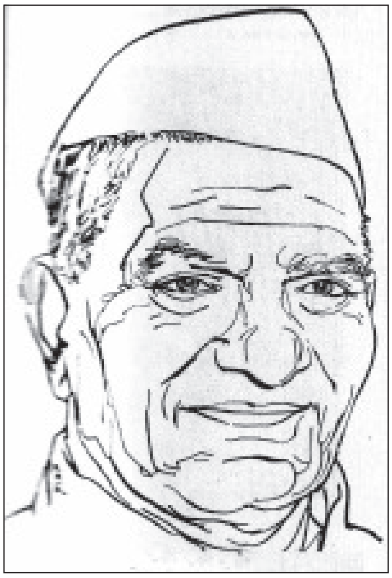

ಓದಿನ ಜೊತೆಗೆ ಬ್ಯಾಂಕೊಂದರಲ್ಲಿ ಬಿಡುವಿನ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ನೌಕರಿ ಮಾಡುತ್ತ ಬಿ.ಎ. ಮಾಡಿದ್ದೆ ಒಂದು ಸಾಹಸ. ಮುಂದೆ ಹಿಡಿದ ನೌಕರಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನೂ ಓದಲು ಬಿಡುವಾಗದಷ್ಟು, ಬಿಡುವುಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲಾಗದಷ್ಟು ತಲ್ಲೀನತೆ, ಏಕತಾನತೆ. ಹೀಗಾಗಿ ರಾವ್ ಬಹದ್ದೂರರು ಪಡೆದ ಸಮಕಾಲೀನ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಗಳ ಅಧ್ಯಯನ ತೀರಾ ಕಡಿಮೆ ಎಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಆದರೆ ಇವರು ಬದುಕಿನಿಂದ ಪಡೆದದ್ದು, ಅನುಭವಿಸಿದ್ದು ಅಪಾರ.

ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ರಾವ್ ಬಹಾದ್ದೂರರು ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಬದುಕು, ಜನಜೀವನ, ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಸೊಗಡನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವಂತೆ ಅಲ್ಲಿನ ವಿಶಿಷ್ಟಭಾಷೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಪೂರ್ವ ಹಾಗೂ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯೋತ್ತರ ಭಾರತದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ, ಗಾಂಧೀಯುಗದ ಆದರ್ಶಗಳು, ಮೌಲ್ಯಗಳು ಹಾಗೂ ಗಾಂಧೀ ಅನಂತರ ಭಾರತ ಕಂಡ ಸ್ಥಿತ್ಯಂತರಗಳನ್ನು ಆರ್ಷೇಯ ಮೌಲ್ಯಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿವೇಚಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಉದಾತ್ತ ಜೀವನದೃಷ್ಟಿ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಸ್ಥ ಮನಸ್ಸೊಂದು ಮಾನವ ಹಿತಕ್ಕಾಗಿ ಮಿಡಿಯುವುದನ್ನು ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.

ಇವರು ತಮ್ಮ ಬದುಕಿನ ಬವಣೆಗಳನ್ನು ನೀಗಲು ಎಷ್ಟೋ ಅವಸರದ ಬರೆವಣಿಗೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರೆಂಬುದು ನಿಜ. ಆದರೆ ಎಂದೂ ನೈತಿಕ ಮೌಲ್ಯಗಳ ನೆಲಗಟ್ಟನ್ನೂ ತಮ್ಮ ಜೀವನದೃಷ್ಟಿಯನ್ನೂ ಗಾಂಧೀದರ್ಶನವನ್ನೂ ಮಾನವೀಯ ಅನುಕಂಪವನ್ನೂ ತೊರೆದು ಅಗ್ಗದ ಜನಪ್ರಿಯತೆಗಾಗಿ ಬರೆಯಲಿಲ್ಲ. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಇವರ ಕೃತಿಗಳು ಜೀವನಾನುಭವಗಳ ಮೂಸೆಯಲ್ಲಿ ಮೂಡಿಬಂದವು. ಸೂಜಿಗಲ್ಲು ಕಾದಂಬರಿಯಲ್ಲಿ ತ್ಯಾಗ–ಸೇವಾಭಾವನೆಗಳು ಸೂಜಿಗಲ್ಲಿನಂತೆ ಜನರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುವ ದಿವ್ಯಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ನೀಡುವುದೆಂಬುದನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ ನಾರಾಯಣನ ಮರಣಾನಂತರದ ಘಟನೆಗಳಿಂದ ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ದೇಶದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದವರು ಪಟ್ಟ ಕಷ್ಟಗಳು, ಅವರು ಮಾಡಿದ ತ್ಯಾಗ–ಬಲಿದಾನ, ನಿಸ್ವಾರ್ಥ ಭಾವನೆಯಿಂದ ಬದುಕಿನಲ್ಲಿ ಸಂಘರ್ಷ ನಡೆಸಿದವರ ಚಿತ್ರಣವನ್ನು ಕನಸು ನನಸು, ತಬ್ಬಲಿಗಳು, ಬಿತ್ತಿ ಬೆಳೆದವರು, ವೃಂದಾವನ– ಈ ಕಾದಂಬರಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಯಾವ ಜನತೆಯ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟ ನಡೆಸಲಾಯಿತೊ ಆ ಹೋರಾಟದ ಮುಂಚೂಣಿಯಲ್ಲಿದ್ದವರೇ ಸ್ವತಂತ್ರ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರದ ಗದ್ದುಗೆ ಹಿಡಿದು ಜನತೆಯ ಶೋಷಣೆಯನ್ನು ಅಬಾಧಿತವಾಗಿ ನಡೆಸಿದ್ದು ಈ ದೇಶದ ದುರಂತ ಎಂಬ ವಿಷಾದದ ದನಿಯನ್ನು ಒಟ್ಟಾರೆ ಇವರ ಎಲ್ಲ ಕಾದಂಬರಿಗಳಲ್ಲೂ ಕಾಣಬಹುದು. ಅನರ್ಹರಿಗೆ ಅಧಿಕಾರ ಪಟ್ಟ, ದುಡಿಯದೇ ಹಣ ಪಡೆಯುವ ದುರಾಸೆ, ದುಡ್ಡಿದ್ದರೆ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಪಡೆಯಬಹುದು ಎಂಬ ಭ್ರಮೆಯಿಂದ ಧನಸಂಚಯ ಮಾಡುವವರ ನೈತಿಕ ಅಧೋಗತಿಯ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಧೂಮಕೇತು, ಕಾಂಚನಮೃಗ, ತಬ್ಬಲಿಗಳು ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಪ್ರಜೆಗಳ ಹಿತಕ್ಕೆಂದು ರೂಪಿಸಿದ ಯೋಜನೆಗಳ ಪ್ರಯೋಜನ ಕೆಲವೇ ಸ್ವಾರ್ಥಿಗಳು ಪಡೆಯುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಜಾಪ್ರಭುತ್ವದ ಬಗ್ಗೆ ಜನತೆಗಿದ್ದ ವಿಶ್ವಾಸವೇ ಬತ್ತಿಹೋಗುವ ದುರಂತಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಗೌಡರ ಕೋಣ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಇವರ ಉತ್ತಮ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲೊಂದಾದ 'ಗ್ರಾಮಾಯಣ' ಭಾರತೀಯ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಕನ್ನಡದ ವಿಶಿಷ್ಟ ಕೊಡುಗೆ ಎನ್ನಬಹುದು. ಯಾವುದೇ ಲೇಖಕನೊಬ್ಬನ ಚೊಚ್ಚಲು ಕೃತಿಯೊಂದು ಈ ಬಗೆಯ ಗೌರವ, ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುವುದು ಅಪರೂಪದ ಘಟನೆ. 'ಗ್ರಾಮಾಯಣ' ಕಾದಂಬರಿ ರಚನೆಯಾದದ್ದೇ ಪ್ರೇಮ–ಕಾಮ ಒಂದೇ ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ಕಾಡುವ ಸಮಸ್ಯೆ ಅಲ್ಲ, ಅವನನ್ನು ಕಾಡುವ ಅನಂತ ಸಮಸ್ಯೆಗಳಿವೆ; ಅವನ್ನು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೊಳಿಸುವ ಕಾದಂಬರಿಯನ್ನು ಏಕೆ ಬರೆಯಬಾರದೆಂಬ ಸವಾಲನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಗ್ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಹಳ್ಳಿಯ ನೂರು ಮುಖಗಳ ಚಿತ್ರಣವಿದ್ದು ಇಡೀ ಹಳ್ಳಿಯೇ ಅಲ್ಲಿ ಸಾಕಾರಗೊಂಡಿದೆ.

ಇವರು ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಿಯಾಗಿ ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಸೇವೆ ಮಹತ್ತ್ವದ್ದು. ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮ ಇನ್ನೂ ಶೈಶವಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ದಿನಗಳು ಅವು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಪೂರ್ವ ಕಾಲದಲ್ಲಂತೂ ಸರ್ಕಾರದ ವಕ್ರದೃಷ್ಟಿಗೆ ತುತ್ತಾಗಿ ಇಡೀ ಪತ್ರಿಕಾ ಕಚೇರಿ, ಮುದ್ರಣಾಲಯಗಳಿಗೆ ಬೀಗಮುದ್ರೆ ಹಾಕಿ ಸಂಪಾದಕರನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿದು ಯಾವಾಗ ಜೈಲಿಗೆ ಕಳಿಸುವರೋ ಎಂಬ ಭಯದಲ್ಲಿಯೇ ಕೆಲಸ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅಂಥ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಿಯಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಸುಮಾರು ಒಂದೂವರೆ ದಶಕಗಳಷ್ಟು ಕಾಲ ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಮುಖ ದಿನಪತ್ರಿಕೆ ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಹಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ದುಡಿದರು. ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕ ಬಿಟ್ಟ ಬಳಿಕ ರಾವ್ ಬಹದ್ದೂರರು ಇನ್ನಿತರ ಒಂದೆರಡು ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಸಂಪಾದಕತ್ವವನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡರಾದರೂ ಹೆಚ್ಚುಕಾಲ ಅಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಲಿಲ್ಲ. ಇವರು ನಿಷ್ಠಾವಂತ ಗಾಂಧೀವಾದಿ. ಗಾಂಧೀಜಿಯ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ಸಿಲುಕಿ ಅವರ ರಚನಾತ್ಮಕ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ಬದುಕಿನ ಅವಿಭಾಜ್ಯ ಅಂಗವನ್ನಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರು.

ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಬದುಕು ಆರಂಭಗೊಂಡದ್ದೇ ಸಣ್ಣಕತೆಗಳಿಂದ. ಇವರ 'ಇತಿಹಾಸ ಭೂತ' ಕತೆಗೆ 1951ರಲ್ಲಿ ಜಾಗತಿಕ ಕಥಾಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಬಹುಮಾನ ಲಭಿಸಿತು. ಸಣ್ಣಕತೆಗಾರರಾಗಿ, ಕತೆಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಸಿದ್ಧಿಸಿದ್ದ ಶೈಲಿ ಬೆರಗುಗೊಳಿಸುವಂಥದ್ದು. ಅನುಭವಗಳ ಗಟ್ಟಿ ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಬದುಕಿನ ಸಹಸ್ರಮುಖ ದರ್ಶನ ಮಾಡಿಸುವ ಕಲೆಗಾರಿಕೆ ಇವರದು.

ಇವರು ಹುಟ್ಟು ರೈತರು. ಒಕ್ಕಲತನ ಇವರ ಕುಟುಂಬದ ವೃತ್ತಿ. ಸಾಯುವ ತನಕ ಮಣ್ಣಿನ ಬದುಕಿನ ಜೀವಂತ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದರು. 1960ರಿಂದೀಚೆಗೆ ವ್ಯವಸಾಯವನ್ನೇ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯನ್ನಾಗಿಸಿಕೊಂಡು ಬರೆವಣಿಗೆಯನ್ನು ಹವ್ಯಾಸವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಇವರು ಉತ್ತಮ ವಾಗ್ಮಿಯಾಗಿದ್ದರು. ಹುಟ್ಟೂರಿನ ಭಾಷೆಯ ಎಲ್ಲ ಸೊಗಡು ಸೊಗಸನ್ನು ಬೆರೆಸಿ ಇವರು ಆಡುವ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಕೇಳುವುದೇ ಒಂದು ಆನಂದವಾಗಿತ್ತು. ಇವರು ಒಮ್ಮೆ ಬಾಂಗ್ಲಾದೇಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರವಾಸಮಾಡಿದ್ದರು. ಈ ಪ್ರವಾಸದ ಅನುಭವವನ್ನು 'ನಾ ಕಂಡ ಬಾಂಗ್ಲಾದೇಶ'ದಲ್ಲಿ ದಾಖಲಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರು ರಾಜ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯಿಂದ ಪುರಸ್ಕೃತರಾಗಿದ್ದರು (ವೃಂದಾವನ). ಸುಧಾ ಕಾದಂಬರಿ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಇವರ ಧೂಮಕೇತು ಕಾದಂಬರಿ ಪ್ರಥಮ ಬಹುಮಾನ ಪಡೆಯಿತು. ಗ್ರಾಮಾಯಣ, ಧೂಮಕೇತು, ಬಿತ್ತಿ ಬೆಳೆದವರು, ವೃಂದಾವನ, ಕನಸು–ನನಸು, ದೇವದಾಸಿ, ಸೂಜಿಗಲ್ಲು,

ಗೌಡರಕೋಣ, ಕಾಂಚನಮೃಗ, ತಬ್ಬಲಿಗಳು–ಇವು ಕಾದಂಬರಿಗಳು. ಮನೆಸುಟ್ಟಕಿಡಿ, ಮನ ಬೆಳಗಿತು, ಇತಿಹಾಸ ಭೂತ, ನೆರೆಹೊರೆ–ಇವು ಕಥಾಸಂಕಲನಗಳು. ಮರೆಯದ ನೆನಹುಗಳು ಅನುಭವ ಸಾಹಿತ್ಯ (ಅನುಭವ ಹರಟೆ). *

ರಾವ್, ಯು.ಆರ್.: 1932 – . ಪ್ರಪಂಚದ ಆಕಾಶರಾಷ್ಟ್ರಗಳ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಭಾರತಕ್ಕೆ ನೆಲೆ ದೊರಕಿಸುವ ದಿಶೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದ ಹಿರಿಯ ವಿಜ್ಞಾನಿ. ಉಡುಪಿ ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್ ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. ಭಾರತದ ಪ್ರಥಮ ಕೃತಕ ಉಪಗ್ರಹ ಆರ್ಯಭಟದ ಅಲೇಖ್ಯ, ಆದಿಮ ರೂಪದ ರಚನೆ, ಅಂತ್ಯ ರೂಪದ ನಿರ್ಮಾಣ ಹಾಗೂ ಸೋವಿಯತ್ ಆಕಾಶ ನಿಲ್ದಾಣದಿಂದ ಯಶಸ್ವೀ ಉಡಾವಣೆ (1974–1975) ಈ ಕ್ರಿಯೆಗಳ ನೇತಾರರಾಗಿ ನಿಂತು ಜಯಗಳಿಸಿ ಕೊಟ್ಟವರಿವರು. ರಾವ್ ಅವರು ಈ ಸಿದ್ಧಿಯಿಂದ ಭಾರತೀಯ ವಿಜ್ಞಾನ ಹಾಗೂ ತಂತ್ರವಿದ್ಯೆ ಪ್ರಬುದ್ಧ ಹಂತವನ್ನು ಐದಿವೆ ಎಂದೂ ಸ್ಥಳೀಯ ಪ್ರತಿಭೆಯ ಉದ್ದಿಷ್ಟ ಬಳಕೆಯಿಂದ ಭಾರತ ಕೂಡ ಪ್ರಪಂಚದ ಇತರ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರಗಳಂತೆ ಆಕಾಶಸಾಹಸಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಬಲ್ಲದು ಎಂದೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಭಾರತದ ವಿಜ್ಞಾನ ಹವೆಗೂ ತಂತ್ರವಿದ್ಯೆಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೂ ಈ ಯಶಸ್ಸಿನಿಂದ ಲಭಿಸಿರುವ ಕುಮ್ಮಕ್ಕು ಅಸಾಧಾರಣವಾದುದ್ದು.

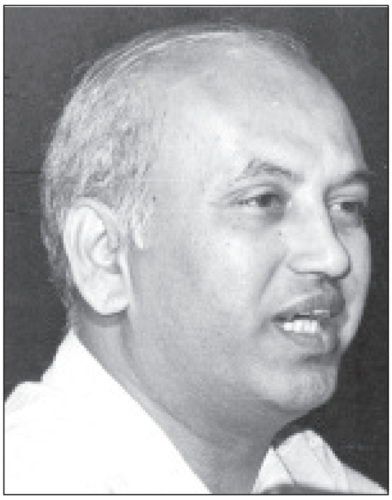

ಉಡುಪಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಾರ್ಪಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ 1932ರ ಮಾರ್ಚ್ 10ರಂದು ಕೃಷಿಕ ಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ರಾವ್ ಅವರು ಉಡುಪಿ ಮತ್ತು ಅನಂತಪುರಗಳಲ್ಲಿ ಓದಿ ಮುಂದೆ ಬನಾರಸ್ ಹಿಂದು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಎಂ.ಎಸ್‍ಸಿ. (ಭೌತವಿಜ್ಞಾನ) ಪದವೀಧರರಾದರು (1953). ಒಂದು ವರ್ಷ ಕಾಲ ಅಹಮದ್‍ನಗರ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರುಗಳಲ್ಲಿ ಭೌತವಿಜ್ಞಾನದ ಉಪನ್ಯಾಸಕರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿ, 1954ರಲ್ಲಿ ವಿಕ್ರಮ್ ಸಾರಭಾಯಿಯವರ ಸಂಶೋಧನ ತಂಡವನ್ನು ಸೇರಿಕೊಂಡರು. ಪ್ರಪಂಚ ಆಕಾಶಯುಗದ ಹೊಸ್ತಿಲಲ್ಲಿದ್ದ ಆ ದಿನಗಳಿಂದು (ಆಕಾಶಯುಗದ ಆರಂಭ 1957) ಭೌತವಿಜ್ಞಾನಿ ರಾಯರು ಆ ಹರವಿನಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಹಸುರನ್ನು ಕಂಡದ್ದು ಸಹಜವೇ. ಇವರ ಸಂಶೋಧನೆಯ ವಿಷಯ ವಿಶ್ವಕಿರಣಗಳು. ಬಾಗಿದ ದೂರದರ್ಶಕಗಳ ನೆರವಿನಿಂದ ವಿಶ್ವಕಿರಣಗಳ ಅನ್ವೇಷಣೆ ಎಂಬ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧಕ್ಕೆ ಗುಜರಾತ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಇವರಿಗೆ 1960ರಲ್ಲಿ ಡಾಕ್ಟರೇಟ್ ಪದವಿಯನ್ನು ನೀಡಿತು.

1961–66 ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಅಮೆರಿಕ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಆಕಾಶ ವಿಜ್ಞಾನದ ವಿವಿಧ ರಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆಸಿದರು ಹಾಗೂ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಅಮೆರಿಕದ ಪಯೋನಿರ್ ಹಾಗೂ ಎಕ್ಸ್‍ಪ್ಲೋರರ್ ನೌಕೆಗಳು ನಿರ್ವಹಿಸಿದ ವಿಶ್ವಕಿರಣ ಪ್ರಯೋಗಗಳ ಪ್ರಧಾನ ಅನ್ವೇಷಕರು ಇವರೇ.

ಭಾರತ ಆಕಾಶಯುಗದಲ್ಲಿ ಕಾಲಿಡುತ್ತಿದ್ದ ದಿನಗಳಂದು ಇವರು ವಿಕ್ರಮ್ ಸಾರಭಾಯಿಯವರ ಆಹ್ವಾನದ ಮೇರೆಗೆ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಮರಳಿ (1966) ಅಹಮದಾಬಾದಿನ ಫಿಸಿಕಲ್ ರಿಸರ್ಚ್ ಲ್ಯಾಬೊರೇಟರಿಯನ್ನು ಸೇರಿದರು. ಇವರನ್ನು ತಿರುವನಂತಪುರದ ವಿಕ್ರಮ್ ಸಾರಾಭಾಯಿ ಆಕಾಶ ಕೇಂದ್ರದ ಉಪಗ್ರಹ ವ್ಯವಸ್ಥಾ ವಿಭಾಗದ ಮುಖ್ಯರನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ವಿಭಾಗದ ಕ್ಷಿಪ್ರ ಅಭಿವರ್ಧನೆಯಿಂದ ಉತ್ತೇಜಿತರಾದ ನಾಡಿನ ಹಿರಿಯರು ಭಾರತೀಯ ಆಕಾಶ ಸಂಶೋಧನ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪನೆಯ (ಐ.ಎಸ್.ಆರ್.ಓ) ವತಿಯಿಂದ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಉಪಗ್ರಹ ವ್ಯವಸ್ಥಾ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ, ಅದರ ನಿರ್ದೇಶಕತ್ವದ ಹೊಣೆಯನ್ನು ಇವರಿಗೆ ವಹಿಸಿದರು. ಇದು ಇವರ ಧುರೀಣತ್ವಕ್ಕೆ ಸಂದ ಮರ್ಯಾದೆ ಎಂತೋ ಅಂತೆ ದೇಶದ ತಂತ್ರವಿದ್ಯೆ ಸೀಮೋಲ್ಲಂಘನ ಮಜಲು ಮುಟ್ಟಿದ್ದೆ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ದ್ಯೋತಕವೂ ಹೌದು. ಮುಂದೆ ಆರ್ಯಭಟದ ಯಶಸ್ಸು ಈ ನಂಬಿಕೆಯನ್ನು ದೃಢವಾಗಿ ಪುಷ್ಟೀಕರಿಸಿತು. ಇದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ರಾಷ್ಟ್ರದ ಉಪಗ್ರಹ ನಿರ್ವಹಣೆಯ ಸಮಸ್ತ ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆಯನ್ನೂ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಕೇಂದ್ರಕ್ಕೆ ವಹಿಸಲಾಯಿತು.

ರಾವ್ ಅವರು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಹಾಗೂ ಇತರರೊಡನೆ ಸಹಯೋಗದಿಂದ ಬರೆದು ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ವಿಜ್ಞಾನ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವ ಸಂಶೋಧನ ಲೇಖನಗಳು ಅಧಿಕ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿವೆ. ದೇಶವಿದೇಶಗಳಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಸಂದಿರುವ ಗೌರವ ಮತ್ತು ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಹಲವಾರು. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಹೆಸರಿಬೇಕಾದವು ನಾಸಾದಿಂದ (ಅಮೆರಿಕದ ನ್ಯಾಶನಲ್ ಏರೊನಾಟಿಕ್ಸ್ ಅಂಡ್ ಸ್ಪೇಸ್ ಅಡ್ಮಿನಿಸ್ಟ್ರೇಶನ್) ಸಮುದಾಯಸಿದ್ಧಿ ಗೌರವ (1973), ಸೋವಿಯತ್ ವಿಜ್ಞಾನ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಗೌರವ ಪದಕ (1975), ಶಾಂತಿ ಸ್ವರೂಪ್ ಭಟ್ನಾಗರ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1975), ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1975), ಹರಿ ಓಂ ಆಶ್ರಮ ಪ್ರೇರಿತ ವಿಕ್ರಮ್ ಸಾರಾಭಾಯಿ ಸಂಶೋಧನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1976), ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದಿಂದ ಪದ್ಮಭೂಷಣ ಬಿರುದು (1976), ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಗೌರವ ಡಾಕ್ಟರೇಟ್ (1976). *

ರಾವ್, ವಿ.ಕೆ.ಆರ್.ವಿ.: 1908– . ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಖ್ಯಾತಿ ಪಡೆದಿರುವ ಭಾರತೀಯ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರು. ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ವಿಜಯೇಂದ್ರ ಕಸ್ತೂರಿರಂಗ ವರದರಾಜಾರಾವ್. 1908ರ ಜುಲೈ 8ರಂದು ಚಿದಂಬರಂನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದರು. ರಾವ್ ಅವರ ಮನೆತನದವರು ಕನ್ನಡಿಗರು. ಇವರ ತಂದೆ ತಮಿಳುನಾಡು ಸರ್ಕಾರದ ನೌಕರಿಯಲ್ಲಿದ್ದರು. ತಾಯಿಯ ತೌರೂರು ಮೈಸೂರು. ರಾವ್ ಅವರ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮದರಾಸು ಮತ್ತು ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಭಾವಿತ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಬಿ.ಎ. ಮತ್ತು ಎಂ.ಎ. ಪರೀಕ್ಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ದರ್ಜೆಯಲ್ಲಿ ಕೇಂಬ್ರಿಡ್ಜ್‍ನಲ್ಲಿ ಇವರು ಭಾರತದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ವರಮಾನ ಕುರಿತು ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆಸಿ ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪಡೆದರು.

ಭಾರತಕ್ಕೆ ಮರಳಿದ ಮೇಲೆ ಇವರು ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ವಾಲ್ಟೇರ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರದ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದರು. ಅನಂತರ ಅಹಮದಾಬಾದಿಗೆ ತೆರಳಿ ಅಲ್ಲಿನ ಕಾಲೇಜೊಂದರಲ್ಲಿ ಐದು ವರ್ಷಕಾಲ ಪ್ರಾಚಾರ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. ಈ ಮಧ್ಯೆ 1934–35ರಲ್ಲಿ ಒಂದು ವರ್ಷಕಾಲ ಧಾರವಾಡದ ಕರ್ನಾಟಕ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. 1942ರಲ್ಲಿ ದೆಹಲಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. ರಾಯರ ಪ್ರತಿಭೆ ಮತ್ತು ವಿದ್ವತ್ತನ್ನು ಗುರುತಿಸಿದ ಅಂದಿನ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರ ಇವರನ್ನು 1944ರಲ್ಲಿ ಅಂಕಿ ಅಂಶಗಳ ಇಲಾಖೆಯ ನಿರ್ದೇಶಕರನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿತು. ಅನಂತರ ಇವರು ಆಹಾರ ಯೋಜನೆಯ ಸಲಹೆಗಾರರಾಗಿಯೂ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಅಮೆರಿಕದ ವಾಷಿಂಗ್‍ಟನ್ನಿನಲ್ಲಿ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಪರವಾಗಿ ಕರ್ತವ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. 1947–50ರ ವರೆಗೆ ವಿಶ್ವಸಂಸ್ಥೆಯ ಆರ್ಥಿಕ ಉಪಸಂಸ್ಥೆಯ

ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಹಿಂದುಳಿದ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕಾರ್ಯಯೋಜನೆಯನ್ನು ರೂಪಿಸಲು ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದರು.

ದೆಹಲಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರದ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕಾಗಿ ಡೆಲ್ಲಿ ಸ್ಕೂಲ್ ಆಫ್ ಎಕನಾಮಿಕ್ಸ್ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನೂ ಅನಂತರ ಅಭ್ಯುದಯಶಾಸ್ತ್ರದ (ಡೆವಲಪ್‌ಮೆಂಟ್ ಸೈನ್ಸ್) ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕಾಗಿ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಎಕನಾಮಿಕ್ ಗ್ರೋತ್ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನೂ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಇವರು ದೆಹಲಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕುಲಪತಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೂ ಅಧ್ಯಾಪಕರಿಗೂ ನೇರ ವೈಯುಕ್ತಿಕ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲು ವಿಶೇಷ ರೀತಿಯ ಬೋಧನ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಜಾರಿಗೆ ತಂದರು. ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಯೋಜನ ಮಂಡಳಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು.

1967ರಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಾರಿ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಲೋಕಸಭೆಗೆ ಚುನಾಯಿತರಾಗಿ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ಸಾರಿಗೆ ಸಚಿವರಾಗಿಯೂ ಅನಂತರ ವಿದ್ಯಾ ಸಚಿವರಾಗಿಯೂ ಕೆಲಸ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. 1971ರಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಅದೇ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಲೋಕಸಭೆಗೆ ಚುನಾಯಿತರಾದರು. 1972ರಲ್ಲಿ ಆರ್ಥಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಮಾಜಿಕ ಬದಲಾವಣೆಗಾಗಿ ಸಂಸ್ಥೆಯೊಂದನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಅದರ ನಿರ್ದೇಶಕರಾದರು.

ರಾವ್ ಅವರು ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಬಂಧಗಳನ್ನೂ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಭಾರತದಲ್ಲಿ ವರಮಾನ ತೆರಿಗೆ, ಭಾರತದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಆದಾಯ, ಯುದ್ಧ ಮತ್ತು ಅಂತರರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ನಾಣ್ಯ ಯೋಜನೆ, ಸಮರೋತ್ತರದಲ್ಲಿ ರೂಪಾಯಿ, ನಿರಾಶ್ರಿತರ ಪುನರ್ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಆರ್ಥಿಕ ಸಮೀಕ್ಷೆ, ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಶಿಕ್ಷಣ ಹಾಗೂ ನೌಕರಿ, ಭಾರತದ ಆರ್ಥಿಕ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹಾಗೂ ವಿದೇಶಿ ಸಹಾಯ, ಆರ್ಥಿಕ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಬಗ್ಗೆ ಪ್ರಬಂಧಗಳು, ಶಿಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ಮಾನವ ಸಂಪತ್ತಿನ ಸಂವರ್ಧನೆ, ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಕೃಷಿ ಕಾರ್ಮಿಕರು–ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು. 1974ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಪದ್ಮಶ್ರೀ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭಿಸಿದೆ. *

ರಾವ್, ಸಿ.ಎನ್.ಆರ್.: 1934– . ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಖ್ಯಾತಿಗಳಿಸಿರುವ ಭಾರತೀಯ ರಸಾಯನವಿಜ್ಞಾನಿ. ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ಚಿಂತಾಮಣಿ ನಾಗೇಶ ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್. ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ 1934 ಜೂನ್ 30 ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ನಾಗೇಶರಾವ್. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಪದವಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ನಡೆಯಿತು. ಮುಂದೆ ರಸಾಯನವಿಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಪದವಿಯನ್ನು (ಎಂ.ಎಸ್.ಸಿ.) ಬನಾರಸ್ ಹಿಂದು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಿಂದ ಪಡೆದರು (1953). ಅನಂತರ ಅಮೆರಿಕ ಸಂಯುಕ್ತಸಂಸ್ಥಾನದ ಇಂಡಿಯಾನ ರಾಜ್ಯದ ಪರ್ಡ್ಯೂ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಿಂದ ಡಾಕ್ಟೊರೇಟ್ (ಪಿಎಚ್.ಡಿ.) ಪದವಿ ಗಳಿಸಿದರು (1958). ಇದಾದ ಬಳಿಕ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಹಿಂತಿರುಗಿದ ರಾವ್ ಅವರಿಗೆ 1960ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಡಾಕ್ಟರ್ ಆಫ್ ಸೈನ್ಸ್ (ಡಿ.ಎಸ್‌ಸಿ.) ಪದವಿಯನ್ನು ನೀಡಿತು. ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಇಂಡಿಯನ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಸೈನ್ಸ್ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಉಪನ್ಯಾಸಕರಾಗಿಯೂ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಕಾನ್ಪುರದ ಇಂಡಿಯನ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಅಫ್ ಟೆಕ್ನಾಲಿಜಿ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ದಶಕಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚುಕಾಲ ರಸಾಯನ ವಿಜ್ಞಾನ ವಿಭಾಗದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾಗಿಯೂ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. 1976ರಲ್ಲಿ ಇಂಡಿಯನ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ನೂತನವಾಗಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ ಘನಸ್ಥಿತಿ ರಸಾಯನ ವಿಜ್ಞಾನ ವಿಭಾಗದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡು ರೋಹಿತ ವಿಜ್ಞಾನದ ಬಗ್ಗೆ ವಿಶೇಷ ಸಂಶೋಧನೆ ಕೈಗೊಂಡರು. ಈ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಘನಸ್ಥಿತಿ ರಸಾಯನ ವಿಜ್ಞಾನ ಘಟಕ ಮತ್ತು ಪದಾರ್ಥ ಸಂಶೋಧನ ಪ್ರಯೋಗಶಾಲೆಗಳನ್ನು ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಅನಂತರ 1984ರಿಂದ ಒಂದು ದಶಕದ ತನಕ ಆ ಸಂಸ್ಥೆಯ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿಯೂ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು.

ಇವರ ವಿದ್ವತ್ತು ಹಾಗೂ ಸಾಧನೆಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದ ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿನ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ರಾಯಲ್ ಸೊಸೈಟಿ ಇವರನ್ನು ತನ್ನ ಸದಸ್ಯರನ್ನಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿತು. 1982ರಲ್ಲಿ ಇದರ ಫೆಲೋ ಆದರು. ಅಮೆರಿಕ, ರಷ್ಯ ಹಾಗೂ ಯುರೋಪಿನ ಅನೇಕ ದೇಶಗಳ ಸುಮಾರು ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳು ಇವರಿಗೆ ಗೌರವ ಡಾಕ್ಟೊರೇಟ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಸನ್ಮಾನಿಸಿವೆ. ರಾವ್ ಅವರು ಕೆಲವು ಮುಂದುವರೆದ ದೇಶಗಳ ವಿಜ್ಞಾನ ಹಾಗೂ ಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿಗಳ ಸದಸ್ಯರೂ ಆಗಿದ್ದಾರೆ. ತೃತೀಯ ಪ್ರಪಂಚದ (ಥರ್ಡ್ ವರ್ಲ್ಡ್) ವಿಜ್ಞಾನಗಳ ಅಕಾಡೆಮಿಯನ್ನೂ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ರಾಯರು ಅದರ ಫೆಲೋ ಸಹ ಆಗಿದ್ದಾರೆ. ಅಭಿವೃದ್ಧಿಶೀಲ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ವಿನಿಮಯ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆಯ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯದ ಬಗ್ಗೆ ಇವರಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಕಾಳಜಿ ಇದೆ.

ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹಾಗೂ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ರಾವ್ ಅವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಗೌರವ ಹಾಗೂ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಸಂದಿವೆ. ಇವುಗಳ ಪೈಕಿ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದಿಂದ ಸಂದ ಪದ್ಮಶ್ರೀ (1974) ಹಾಗೂ ಪದ್ಮವಿಭೂಷಣ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು (1985), ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಅನುದಾನ ಆಯೋಗ ನೀಡುವ ಸರ್. ಸಿ.ವಿ. ರಾಮನ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1975), ಭಾರತದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ವಿಜ್ಞಾನ ಅಕಾಡೆಮಿ ನೀಡುವ ಮೇಘನಾದ ಸಹಾ ಪದಕ (1990)–ಇವು ಪ್ರಮುಖವಾದವು. ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿನ ಫ್ಯಾರಡೆ ಸೊಸೈಟಿ ನೀಡಿರುವ ಮಾರ್ಲೋ ಪದಕ (1967), ರಾಯಲ್ ಕೆಮಿಕಲ್ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಪದಕ (1981), ಯುನೆಸ್ಕೋದ ಐನ್‌ಸ್ಟೈನ್ ಸ್ವರ್ಣಪದಕ (1996)– ಇವೆಲ್ಲ ಇವರಿಗೆ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಗೌರವವನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟಿವೆ. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೇ ಇವರು ಅನೇಕ ವಿದೇಶಿ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಸಂಘ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಫೆಲೋಷಿಪ್‌ಗಳನ್ನೂ ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವರಿಗೆ ರಾಯಲ್ ಸೊಸೈಟಿಯು ಹ್ಯೂಗ್ ಪದಕ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ (2000). ಇಂಡಿಯ ಸೈನ್ಸ್ ಅವಾರ್ಡನ್ನು ಪಡೆದ ಮೊತ್ತಮೊದಲ ಭಾರತೀಯರಾಗಿದ್ದಾರೆ (2004). ಮುಂದೆ ಟೆಲ್ ಆವೀವ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಡಾನ್ ಡೇವಿಡ್ ಫೌಂಡೇಷನ್ನಿನ ಡಾನ್ ಡೇವಿಡ್ ಬಹುಮಾನ ಸಂದಾಯವಾಗಿದೆ (2005). ಇದನ್ನು ಇವರು ಜಾರ್ಜ್ ಹ್ವೈಟ್‌ಸೈಡ್ಸ್ ಮತ್ತು ರಾಬರ್ಟ್ ಲ್ಯಾಂಗರ್ ಅವರೊಂದಿಗೆ ಹಂಚಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಇವರಿಗೆ ಫ್ರಾನ್ಸ್ ಸರ್ಕಾರ ನೀಡುವ ಅದರ ಅತ್ಯುನ್ನತ ನಾಗರಿಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯೂ (2005), ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ವಿಜ್ಞಾನ ಪುರಸ್ಕಾರ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯೂ (2006) ಲಭಿಸಿವೆ.

ರಾವ್ ಅವರು ಶುದ್ಧ ಹಾಗೂ ಆನ್ವಯಿಕ ರಸಾಯನವಿಜ್ಞಾನ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸಂಘದ (ಐ.ಯು.ಪಿ.ಎ.ಸಿ)ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯನ್ನು 1985–87ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ವಹಿಸಿದ್ದರು. ಭಾರತೀಯ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ವಿಜ್ಞಾನ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯನ್ನು 1985 ರಿಂದ 86ರ ತನಕ, ಭಾರತದ ವಿಜ್ಞಾನಗಳ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯನ್ನು 1989ರಿಂದ 91ರ ತನಕ

ಮತ್ತು ಭಾರತದ ವಿಜ್ಞಾನ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಂಘದ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯನ್ನು 1987ರಿಂದ 88ರ ತನಕ ವಹಿಸಿದ್ದರು. ಇವರು ಅನೇಕ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹಾಗೂ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಮುಂದುವರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಇವುಗಳ ಪೈಕಿ ಯುಎಸ್ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಅಕಾಡೆಮಿ ಆಫ್ ಸೈನ್ಸಸ್, ಅಮೆರಿಕನ್ ಅಕಾಡೆಮಿ ಆಫ್ ಆರ್ಟ್ಸ್ ಅಂಡ್ ಸೈನ್ಸಸ್ ಮತ್ತು ಲಂಡನ್ನಿನ ರಾಯಲ್ ಸೊಸೈಟಿಗಳ ಸದಸ್ಯತ್ವಗಳು ಪ್ರಮುಖವಾಗಿವೆ.

ರಾವ್ ಅವರು ತಮ್ಮ ಸಂಶೋಧನೆಯೊಂದಿಗೆ ಸುಮಾರು ಮೂವತ್ತು ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಸ್ವತಃ ತಾವೇ ಇಲ್ಲವೆ ಇತರರೊಂದಿಗೂಡಿ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಂಪಾದಿತ ಕೃತಿಗಳೂ ಇವೆ. ಸುಮಾರು ಎಂಟುನೂರು ಸಂಶೋಧನ ಪ್ರಬಂಧಗಳನ್ನು ಸ್ವತಃ ತಾವೇ ಇಲ್ಲವೇ ಇತರರ ಸಹಯೋಗದಿಂದ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸುಮಾರು ಹದಿನೈದು ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ನಿಯತಕಾಲಿಕಗಳ ಸಂಪಾದಕ ಸಮಿತಿಗಳಲ್ಲೂ ಇವರು ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರು ಆಲ್ಬರ್ಟ್ ಐನ್‌ಸ್ಟೈನ್ ಸಂಶೋಧನ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರೂ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ಜವಾಹರಲಾಲ್ ನೆಹರು ಅಡ್ವಾನ್ಸ್‌ಡ್ ಸೈಂಟಿಫಿಕ್ ರಿಸರ್ಚ್ ಸೆಂಟರ್ ಕೇಂದ್ರದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರೂ ಆಗಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಅಮೆರಿಕದ ಕ್ಯಾಲಿಫೋರ್ನಿಯ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಕ್ಕೆ ಆಗಿಂದಾಗ್ಗೆ ಭೇಟಿ ನೀಡುವ ಗೌರವಾನ್ವಿತ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರೂ ಹೌದು. ಇವಲ್ಲದೆ ಭಾರತದ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ಕ್ಯಾಬಿನೆಟ್‌ನ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಸಲಹಾ ಸಮಿತಿಯ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾಗಿ ಇವರ ಸೇವೆ ಸಂದಿದೆ.

ರೋಹಿತವಿಜ್ಞಾನ ಹಾಗೂ ರಸಾಯನವಿಜ್ಞಾನ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ, ಅದರಲ್ಲೂ ಪದಾರ್ಥಗಳ ರಾಸಾಯನಿಕ ಸಂಯೋಜನೆ ಹಾಗೂ ರಚನೆಗಳನ್ನು ಅರಿಯುವಲ್ಲಿ ರೋಹಿತವಿಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅನ್ವಯಿಸುವ ವಿಧಾನಗಳನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಹಾಗೂ ಅಣುಗಳು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ವರ್ತಿಸುವ ವಿಚಾರ ಕುರಿತಂತೆ ರಾಯರು ಸಂಶೋಧನೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿದ್ದಾರೆ. 1980ರ ದಶಕದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಪಂಚಾದ್ಯಂತ ಕುತೂಹಲವನ್ನು ಕೆರಳಿಸಿದ ಅತಿವಾಹಕತೆ (ಸೂಪರ್ ಕಂಡಕ್ಟಿವಿಟಿ) ವಿಷಯದಲ್ಲೂ ಆಸಕ್ತಿಯನ್ನು ತಳೆದ ಇವರು ಆ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಸಂಶೋಧನೆಗಳಲ್ಲೂ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಕಿರಿಯ ವಿಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರಿಗೆ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಅಪಾರ ಆಸಕ್ತಿ.

*

ರಾಷ್ಟ್ರಕವಿ ಗೋವಿಂದಪೈ ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರ: ರಾಷ್ಟ್ರಕವಿ ಗೋವಿಂದಪೈ ಅವರ ನೆನಪಿನಲ್ಲಿ ಉಡುಪಿಯ ಮಹಾತ್ಮಗಾಂಧಿ ಸ್ಮಾರಕ ಕಾಲೇಜಿನ ಒಂದು ಅಂಗಸಂಸ್ಥೆಯಾಗಿ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದ ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರ (1965). ಗೋವಿಂದಪೈಯವರು ನಿಧನರಾದಾಗ ಅವರ ಸಂಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಐದು ಸಾವಿರ ಗ್ರಂಥಗಳಿದ್ದವು. ಕು.ಶಿ. ಹರಿದಾಸಭಟ್ಟ, ದೇ. ಜವರೇಗೌಡ ಹಾಗೂ ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ ಅಡಿಗ ಇವರ ಸಹಾಯದಿಂದ ಆ ಗ್ರಂಥಭಂಡಾರ ಎಂ.ಜಿ.ಎಂ. ಕಾಲೇಜಿಗೆ ಬಂತು. ಗೋವಿಂದಪೈ ಅವರ ನೆನಪಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ಈ ಸಂಸ್ಥೆ ಮೊದಲ ಹತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಸಂಶೋಧಕರ ಪರಾಮರ್ಶನ ಗ್ರಂಥಾಲಯವಾಗಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿತು. ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಿದ್ವಾಂಸರುಗಳಿಂದ ಭಾಷಣ, ವಿಚಾರಗೋಷ್ಠಿ, ಪುಸ್ತಕ ಪ್ರಕಾಶನ ಮುಂತಾದ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಹಾಗೂ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಗಮನ ಸೆಳೆದವು. ಪ್ರಾಕ್ತನಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರಾದ ಗುರುರಾಜ ಭಟ್ಟರ ಸಹಕಾರದಿಂದ ಅನೇಕ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳು, ವಿಗ್ರಹಗಳು, ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳು ಮುಂತಾದವುಗಳ ಸಂಗ್ರಹ ನಡೆದು ಇದೊಂದು ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯವೂ ಆಯಿತು. ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಕಟ್ಟಡವನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಗೋವಿಂದಪೈಯವರ ಗ್ರಂಥ ಭಂಡಾರವನ್ನು ಓರಣವಾಗಿರಿಸಿ ಸಂಶೋಧಕರಿಗೆ ಅನುವು ಮಾಡಿಕೊಡಲಾಯಿತು. ಸಂದರ್ಶಕರು ಹಾಗೂ ಸಂಶೋಧಕರಿಗಾಗಿ ಅತಿಥಿ ಗೃಹ ಮೊದಲಾದ ಸೌಕರ್ಯಗಳೂ ಏರ್ಪಟ್ಟವು. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ 1975 ಏಪ್ರಿಲ್ 1ರಂದು ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪದವಿ ತರಬೇತಿಗೆ ಕೇಂದ್ರವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿ ಮಾನ್ಯತೆ ನೀಡಿತು.

ಈ ಕೇಂದ್ರದ ಸಂಶೋಧನ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳು ಹೀಗಿವೆ: ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಮಟ್ಟದ ಸಂಶೋಧನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ; ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು ಹಾಗೂ ಸಂಶೋಧಕರಿಂದ ಕರಾವಳಿ ಪ್ರದೇಶದ ಭಾಷೆ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ, ಜಾನಪದ, ಇತಿಹಾಸ, ಕಲೆ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸಂಶೋಧನೆ; ತುಳು ನಿಘಂಟು ಯೋಜನೆ ಹಾಗೂ ತುಳುವಿನ ಬಗ್ಗೆ ವಿಶೇಷ ಅಧ್ಯಯನ; ಕೊಂಕಣಿ ಭಾಷೆ ಹಾಗೂ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಕುರಿತು ಸಂಶೋಧನೆ; ವಿಚಾರಗೋಷ್ಠಿ, ಕಮ್ಮಟಗಳ ನಿರ್ವಹಣೆ, ಸಂಶೋಧನ ಗ್ರಂಥಗಳ ಪ್ರಕಟಣೆ; ಪುರಾತತ್ತ್ವ ಹಾಗೂ ಜಾನಪದ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯ; ಪ್ರಾಚೀನ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳ ಶೇಖರಣೆ, ಸಂರಕ್ಷಣೆ ಹಾಗೂ ಪ್ರಕಟಣೆ; ಪ್ರಚಾರೋಪನ್ಯಾಸಗಳ ನಿರ್ವಹಣೆ, ಗ್ರಂಥಾಲಯ ಸೇವೆ, ವಿದ್ವಾಂಸರು ಹಾಗೂ ಸಂಶೋಧಕರ ಸಾಧನೆಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಸನ್ಮಾನಿಸುವುದು ಇತ್ಯಾದಿ.

ಗೋವಿಂದಪೈಗಳ ಗ್ರಂಥ ಸಂಗ್ರಹದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ಈ ಗ್ರಂಥಾಲಯ ಅನಂತರ ಯಜ್ಞನಾರಾಯಣ ಉಡುಪ, ಎನ್.ಎಸ್. ಕಿಲ್ಲೆ, ಮರಿಯಪ್ಪ ಭಟ್ಟ, ಬಿ.ಜಿ.ಎಲ್. ಸ್ವಾಮಿ, ಕಟಪಾಡಿ ನರಸಿಂಹಮಲ್ಯ, ಕೀಕಾನ ರಾಮಚಂದ್ರ, ಕಡಂಬಿಲ ಶ್ಯಾಮಭಟ್, ಅನಂತ ನಾರಾಯಣಾಚಾರ್, ಬೈಕಾಡಿ ವೆಂಕಟ ಕೃಷ್ಣರಾವ್, ಬಿ. ದಾಮೋದರರಾವ್, ಎ. ಶ್ರೀರಮಣ ಆಚಾರ್ಯ ಮೊದಲಾದವರ ಗ್ರಂಥಗಳ ಕೊಡುಗೆಯಿಂದ ಬೆಳೆದಿದೆ. ಈಗ ಸುಮಾರು ಹದಿನೈದು ಸಾವಿರ ಅಮೂಲ್ಯ ಗ್ರಂಥಗಳ ಸಂಗ್ರಹ ಇಲ್ಲಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ಕನ್ನಡ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಇಲಾಖೆ, ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ಮಾನವ ಸಂಪನ್ಮೂಲ ಸಚಿವಾಲಯ, ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಅನುದಾನ ಆಯೋಗ, ಭಾರತೀಯ ಇತಿಹಾಸ ಸಂಶೋಧನ ಇಲಾಖೆ, ಶಾಸನಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಭಾಗ, ದ್ರಾವಿಡ ಭಾಷಾವಿಜ್ಞಾನ ಪರಿಷತ್ತು, ಶಾಸನಶಾಸ್ತ್ರ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಪರಿಷತ್ತು, ಅಖಿಲಭಾರತ ಸ್ಥಳನಾಮ ಸಂಘ, ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ, ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿ, ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ನಾಟಕ ಶಾಲೆ, ರಂಗಾಯಣ, ನೀನಾಸಂ, ರೋಮ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಮುಂತಾದ ಹಲವಾರು ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಸಹಯೋಗದಿಂದ ಈ ಕೇಂದ್ರ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹಾಗೂ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಟ್ಟದ ವಿಚಾರಸಂಕಿರಣಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ನೆರವಿನಿಂದ ತುಳು ನಿಘಂಟು ಯೋಜನೆಯನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿ (ಹದಿನೆಂಟು ವರ್ಷಗಳು) ಆರು ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ತುಳು ನಿಘಂಟನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಮದರಾಸು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ನಿವೃತ್ತ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾದ ಎಂ. ಮರಿಯಪ್ಪಭಟ್ಟರೂ ಖ್ಯಾತ ಲೇಖಕರೂ ಯಕ್ಷಗಾನ

ವಿದ್ವಾಂಸರೂ ಆದ ಕೆ. ಶಿವರಾಮ ಕಾರಂತರೂ ತುಳುನಾಡಿನ ಇತಿಹಾಸ ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ಪಿ. ಗುರುರಾಜಭಟ್ಟರೂ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ತುಳು ನಿಘಂಟು ಯೋಜನೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ಮೇಲೆ (1981) ಯು.ಪಿ. ಉಪಾಧ್ಯಾಯ ಹಾಗೂ ಸುಶೀಲಾ ಪಿ. ಉಪಾಧ್ಯಾಯ–ಇವರು ನಿಘಂಟು ಯೋಜನೆಯ ಕಾರ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರದ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಸಂಶೋಧಕರಿಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರೂ ಆಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಉಪ್ಪಂಗಳ ರಾಮಭಟ್ಟರು ಸಂಶೋಧನ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರಾಗಿದ್ದರು (1992). ಇದುವರೆಗೆ ಹದಿಮೂರು ಸಂಶೋಧಕರು ಈ ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಸಿ ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪದವಿ ಪಡೆದಿದ್ದಾರೆ. ಸದ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತು ಜನ ಸಂಶೋಧಕರು ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಅಮೆರಿಕ, ಯುರೋಪ್, ಬ್ರಿಟನ್, ಜಪಾನ್ ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಿಂದಲೂ ಸಂಶೋಧಕ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಸಿದ್ದಾರೆ.

ಕಡೆಂಗೋಡ್ಲು ಕಾವ್ಯಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಇನಾಂದಾರ್ ವಿಮರ್ಶಾ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಸೇಡಿಯಾಪು ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಕು.ಶಿ. ಜಾನಪದ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಪೊಳಲಿ ಶೀನಪ್ಪ ಹೆಗ್ಗಡೆ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳನ್ನು ಈ ಕೇಂದ್ರ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ನೀಡುತ್ತಿದೆ.

ಈ ಕೇಂದ್ರ ಸುಮಾರು ಐವತ್ತಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವದವು ತುಳು ನಿಘಂಟು (ಆರು ಸಂಪುಟಗಳು), ಹವ್ಯಕ– ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ನಿಘಂಟು, ಯಕ್ಷಗಾನ ಪದಕೋಶ, ಗೋವಿಂದ ಪೈ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಪುಟ, ಇಂಡಿಯಾನ (ಗೋವಿಂದ ಪೈಯವರ ಆಂಗ್ಲ ಬರೆಹಗಳು), ತುಳುನಾಡಿನ ಶಾಸನಗಳು, ಎ ಕಂಪಾರಿಟಿವ್ ಸ್ಟಡಿ ಆಫ್ ತುಳು ಡೈಲೆಕ್ಟ್ಸ್, ಭೂತ ವರ್ಷಿಪ್, ಫೋಕ್ ಎಪಿಕ್ಸ್ ಆಫ್ ತುಳುನಾಡು, ತಾಡವಾಲೆ ಗ್ರಂಥಸೂಚಿ, ಕೊಂಕಣಿ ಭಾಷೆ ಸಾಹಿತ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ. ಈಗ ಎಚ್. ಕೃಷ್ಣಭಟ್ಟರು ಇದರ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

(ಯು.ಪಿ.ಯು.)

ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ವಂಶ: 8ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಿಂದ 10ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯ ಪಾದದವರೆಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಮತ್ತು ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಬಹುಭಾಗಗಳನ್ನು ಆಳಿದ ರಾಜಮನೆತನ. ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯರ ಆಶ್ರಿತರಾಗಿದ್ದು ಸ್ವಶ್ರಮದಿಂದ ರಾಜ್ಯ ಸಾಧಿಸಿ, ಚಳುಕ್ಯರ ರಾಜಕೀಯ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿ, 1ನೆಯ ಕೃಷ್ಣ, ಧ್ರುವ, 3ನೆಯ ಗೋವಿಂದ, 1ನೆಯ ಅಮೋಘವರ್ಷ (ನೃಪತುಂಗ), 3ನೆಯ ಕೃಷ್ಣ ಮುಂತಾದ ಹೆಸರಾಂತ ರಾಜರ ಪರಿಶ್ರಮದಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕದ ಕ್ಷಾತ್ರಪ್ರಭಾವವನ್ನು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಉತ್ತರ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಡೆ ಕನೂಜಿನವರೆಗೂ ಇನ್ನೊಂದು ಕಡೆ ಮಿಥಿಲೆಯವರೆಗೂ ಹಬ್ಬಿಸಿ ಸಮಕಾಲೀನ ಭಾರತೀಯ ರಾಜಕೀಯದಲ್ಲಿ ಪರಮೋಚ್ಚ ಶಕ್ತಿಯಾಗಿ ಮೆರೆದ ಕನ್ನಡ ಮೂಲದ ರಾಜವಂಶ. ಈ ಇತಿಹಾಸ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹೆಮ್ಮೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ.

ರಾಜಕೀಯ ಇತಿಹಾಸ: ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ–ಇದೊಂದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂಚಕ ಪದ. ಇದರ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯನ್ನು ಮೌರ್ಯರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಸಲಾದ ರಆಷ್ಟ್ರಿಕ ಎಂಬ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಈ ಪದ ಪ್ರಾಕೃತದಲ್ಲಿ ರಠಿ ಎಂದಾಯಿತು. ರಠಿ, ಮಹಾರಠಿ ಎಂದು ಬಿರುದಾಂಕಿತರಾದ ಕೆಲವರು ಸಾಮಂತರು ದಕ್ಷಿಣ ಹಾಗೂ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದುದು ತಿಳಿದಿದೆ. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಎಂಬುದು ಸಂಸ್ಕೃತದ ರಾಷ್ಟ್ರ (ದೇಶ, ಪ್ರದೇಶ) ಮತ್ತು ಕೂಟ (ಮುಖ್ಯಸ್ಥ) ಎಂಬ ಪದಗಳಿಂದ ಉಂಟಾದ ನಾಮಪದ. ಗ್ರಾಮಕೂಟ (ಗಾವುಂಡ, ಗೌಡ) ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿ ಇದ್ದಂತೆ, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಒಂದು ಪ್ರದೇಶದ ಅಧಿಪತಿ. ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ರಟ್ಟಂಗಡಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಅಧಿಕಾರಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಇದು ಸಹ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟಕ್ಕೆ ಸಮಾನ ಪದ. ವಾಸ್ತವದಲ್ಲಿ ‘ಅಕಾಲ ವರ್ಷ, ಧಾರಾವರ್ಷ, ಪ್ರಭೂತವರ್ಷ, ಅಮೋಘವರ್ಷ ಹಾಗೂ ಸುವರ್ಣವರ್ಷ’ ಎಂಬಲ್ಲಿನ ವರ್ಷ ‘ವೃಷ್ಟಿ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ತದ್ಭವರೂಪ. ವೃಷ್ಟಿ>ರಿಷ್ಟಿ>ರಟ್ಟ ಆಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ‘ರಟ್ಟ’ ಎಂಬ ಮಳೆಯ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಜ್ಞಾಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ಬಾದಾಮಿಯ ಚಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕೆಲವು ಮನೆತನಗಳು ಇದ್ದುವು. ಮಾನಾಂಕ, ದೇವರಾಜ, ಭವಿಷ್ಯ, ಅಭಿಮನ್ಯು ಈ ರೀತಿ ಪುತ್ರಾನುಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಸು. 7ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಮಾನಾಪುರ ರಾಜಧಾನಿಯಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರು ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದ ಹೋಷಂಗಾಬಾದ್ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಕೆಲವರೂ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಸತಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಾನ್ ಇವರ ರಾಜಧಾನಿ ಎಂದು ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಶಿವರಾಜನ ಮಗ ಗೋವಿಂದರಾಜ ಎಂಬುವನು ಚಾಳುಕ್ಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ (ಇಮ್ಮಡಿ) ಮಾಂಡಲಿಕನಾಗಿದ್ದ. ಇವನ ರಾಜಧಾನಿ ಮಾನಾಪುರ, ಸತಾರದ ಬಳಿಯ ಮಾನವೇ ಇದಾಗಿದ್ದಿರಬಹುದು. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಇನ್ನೊಂದು ಮನೆತನ ಅಚಲಪುರದಲ್ಲಿತ್ತು. (ಈಗಿನ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಅಮರಾವತೀ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಎಲಿಚ್‌ಪುರ) ಈ ಮನೆತನದ ಧ್ರುವರಾಜ, ಸ್ವಾಮಿಕರಾಜ ಮತ್ತು ನನ್ನರಾಜ ಎಂಬ ಮೂರು ತಲೆಮಾರಿನ ಮಾಂಡಲಿಕರು ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಚಾಳುಕ್ಯ ವಿನಯಾದಿತ್ಯ ಮತ್ತು ವಿಜಯಾದಿತ್ಯರ ಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದರು.

ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಾನ್ಯಖೇಟದಿಂದ (ಮಳಖೇಡ) ಆಳಿದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ವಂಶೀಯರ ಕಾರ್ಯಸ್ಥಾನವೆಲ್ಲ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದಲ್ಲೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಇವರು ಮೂಲತಃ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದವರು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ಆದರೆ ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ಅಳತೇಕರರು ತೋರಿಸಿರುವ ಆಧಾರಗಳು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ಕರ್ನಾಟಕದವರು ಎಂಬುದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ವಂಶದವರಲ್ಲಿ ಲತ್ತಲೂರ ಪುರವರಾಧೀಶ್ವರ ಎಂಬ ಬಿರುದು ಇರುವ ಕಾರಣ ಈ ಮನೆತನದ ಮೂಲ ಸ್ಥಾನ ಲತ್ತಲೂರು (ಈಗ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಉಸ್ಮಾನಾಬಾದ್ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ಲಾಟೂರು) ಆಗಿರಬೇಕು. ಮೂಲತಃ ರಟ್ಟನ ಊರಾಗಿದ್ದ ಇದು ಕ್ರಮೇಣ ಲತ್ತನ ಊರು ಲತ್ತಲೂರು ಎಂದು ಪರಿವರ್ತಿತವಾದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಈಗಿನ ಕರ್ನಾಟಕದ ಗುಲ್ಬರ್ಗ, ಬೀದರ್ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಎಲ್ಲೆಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳು ಆ ಭಾಗವೆಲ್ಲ ಹಿಂದೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಭಾಗವಾಗಿತ್ತೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿವೆ. ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯ ರಾಜ್ಯ ಉತ್ತರ ದಖನ್, ಗುಜರಾತ್, ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆಲ್ಲ ವಿಸ್ತರಿಸಿದಾಗ ಆ ಮನೆತನದವರು ಅಲ್ಲೆಲ್ಲ ನೆಲಸಿದ್ದಂತೆ, ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿದ್ದ ಅವರ ನಿಷ್ಠಸಾಮಂತರಿಗೂ ಚಳುಕ್ಯರು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದು, ಅವರಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಂಡಿರಬೇಕು. ಆದರೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಹೊರಗೆ ನೆಲೆಸಿದ್ದರೂ ಇವರು ಮೂಲತಃ ಕನ್ನಡನಾಡಿನವರೆಂಬುದನ್ನು ಅವರ ಶಾಸನಗಳೇ ತೋರಿಸುತ್ತವೆ. ಜಬ್ಬಲಪುರದ ಬಳಿಯ ಜುರಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಮೂರನೆಯ ಕೃಷ್ಣನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಇತರ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಶಾಸನಗಳು, ಉತ್ತಮ ಶೈಲಿಯ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಗುಜರಾತಿನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಯೂರಿದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಮನೆತನದವರು ಶಾಸನಗಳಿಗೆ ಆ ಪ್ರದೇಶದ ಲಿಪಿಯನ್ನೇ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ್ದರೂ ರಾಜರ ರುಜು ಮಾತ್ರ ಕನ್ನಡ ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತವೆ. ಮೇಲಾಗಿ ಅಸಗವ್ವೆ, ಅಬ್ಬಲಬ್ಬೆ, ಇಮ್ಮಡಿ ರೇವಕ್ಕ ಮುಂತಾದ ಹೆಸರುಗಳು ಅವರ ಕನ್ನಡತನವನ್ನು ಸಾರಿ ಹೇಳುತ್ತವೆ. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೂ ಅಪಾರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವನ್ನಿತ್ತಿರುವುದು ಇವರು ಕನ್ನಡನಾಡಿನವರೆಂಬುದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತದೆ.

ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಮನೆತನದ ರಾಜ ಲಾಂಛನ ಗರುಡ. ನಾಣ್ಯಗಳು ಮತ್ತು ತಾಮ್ರಪತ್ರಗಳ ಮೇಲೆ ಗರುಡನಲ್ಲದೆ ಶಿವನ ಚಿತ್ರವಿರುವುದೂ ಉಂಟು.

ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ತಮ್ಮ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಶಿವ, ವಿಷ್ಣು ಇಬ್ಬರನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸುವರಾದ ಕಾರಣ ಇವರು ಮತೀಯ ವಿಚಾರಗಳಲ್ಲಿ ಉದಾರಿಗಳಿದ್ದರೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ಅರಸರು ಜೈನಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟ ವಿಶೇಷ ಆಶ್ರಯವೂ ಈ ಧೋರಣೆಯನ್ನೇ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ವಂಶಾವಳಿ :

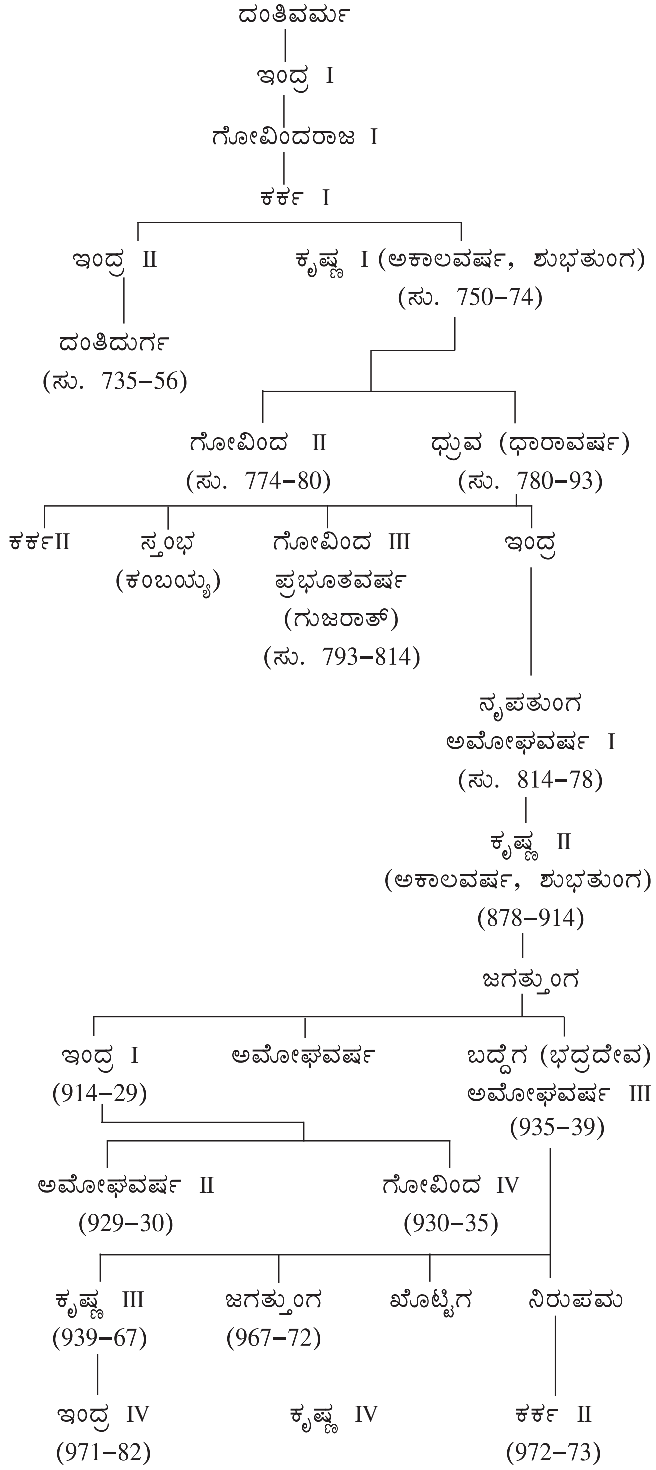
ದಂತಿವರ್ಮ
ಇಂದ್ರ I
ಗೋವಿಂದರಾಜ I
ಕರ್ಕ I
ಇಂದ್ರ II
ಕೃಷ್ಣ I (ಅಕಾಲವರ್ಷ, ಶುಭತುಂಗ)
(ಸು. 750–74)
ದಂತಿದುರ್ಗ
(ಸು. 735–56)
ಗೋವಿಂದ II
(ಸು. 774–80)
ಧ್ರುವ (ಧಾರಾವರ್ಷ)
(ಸು. 780–93)
ಕರ್ಕII
ಸ್ತಂಭ
(ಕಂಬಯ್ಯ)
ಗೋವಿಂದ III
ಪ್ರಭೂತವರ್ಷ
(ಗುಜರಾತ್)
(ಸು. 793–814)
ಇಂದ್ರ
ನೃಪತುಂಗ
ಅಮೋಘವರ್ಷ I
(ಸು. 814–78)
ಕೃಷ್ಣ II
(ಅಕಾಲವರ್ಷ, ಶುಭತುಂಗ)
(878–914)
ಜಗತ್ತುಂಗ
ಇಂದ್ರ I
(914–29)
ಅಮೋಘವರ್ಷ
ಬದ್ದೆಗ (ಭದ್ರದೇವ)
ಅಮೋಘವರ್ಷ III
(935–39)
ಅಮೋಘವರ್ಷ II
(929–30)
ಗೋವಿಂದ IV
(930–35)
ಕೃಷ್ಣ III
(939–67)
ಜಗತ್ತುಂಗ
(967–72)
ಖೊಟ್ಟಿಗ
ನಿರುಪಮ
ಇಂದ್ರ IV
(971–82)
ಕೃಷ್ಣ IV
ಕರ್ಕ II
(972–73)

ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ಶ್ರೀ ಪೃಥ್ವೀವಲ್ಲಭ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಬಾದಾಮಿಯ ಚಳುಕ್ಯರ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡರು. ಅರಬ ಪ್ರವಾಸಿಗರು ತಮ್ಮ ಬರೆಹಗಳಲ್ಲಿ ಇವರನ್ನು ವಲ್ಲಭ, ಬಲ್ಲಹ ಎಂದು ಹೆಸರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಮನೆತನದ ಮೊದಲ ಅರಸರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಲತ್ತಲೂರು ಇವರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿದ್ದಿರಬಹುದು. ದಂತಿದುರ್ಗನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೋರ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತಾರವಾದಂತೆ ಅಗತ್ಯಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ರಾಜ್ಯಮಧ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಮಾನ್ಯಖೇಟವನ್ನು (ಮಳಖೇಡ) ನೃಪತುಂಗನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅಲಂಕರಿಸಿದನು. ಅನಂತರ ಕೊನೆಯವರೆಗೂ ಅದು ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರಮುಖ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಉಳಿಯಿತು. ಮಾನ್ಯಖೇಟದ ವೈಭವದ ವರ್ಣನೆ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಹಿತ್ಯ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿದೇಶೀ ಪ್ರವಾಸಿಗಳ ಲೇಖನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಮಯೂರಖಿಂಡಿ (ನಾಸಿಕ್ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಾರ್ಖಂಡ ಅಥವಾ ಚಆಂದಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಾರ್ಕಂಡಿ), ಕಂಧರಪುರ (ನಾಂದೇಡ್ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಂಧಾರ) ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನಗಳು (ಪೈಠಣ) ಸಹ ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ರಾಜಧಾನಿಗಳಾಗಿದ್ದುವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಚಳುಕ್ಯ ವಂಶದ ಇಮ್ಮಡಿ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಪ್ರಾಬಲ್ಯಕ್ಕೆ ಬಂದ ಮೊದಲ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಅರಸ ದಂತಿದುರ್ಗ. ಎಲ್ಲೋರದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಅವನ ಪೂರ್ವಜರಾದ ದಂತಿವರ್ಮ, ಇಂದ್ರ I, ಗೋವಿಂದರಾಜ, ಕರ್ಕ II, ಇಂದ್ರ II – ಇವರನ್ನು ಆ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ನಮೂದಿಸಿದೆ.

ದಂತಿದುರ್ಗ (ಸು. 735–56) ಇಮ್ಮಡಿ ಇಂದ್ರನ ಮಗ. ಇವನು ತನ್ನ ಸಾಹಸಕ್ಕೆ ತಕ್ಕುದಾದ ಖಡ್ಗಾವಲೋಕ ಎಂಬ ಬಿರುದು ಧರಿಸಿದ್ದ. ಈತ ಮೊದಲು ಬಾದಾಮಿಯ ಚಳುಕ್ಯರ ಸಾಮಂತನಾಗಿ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಉತ್ತರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ. ಕಾಂಚಿ ವಿಜಯ ಯಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಇಮ್ಮಡಿ ಚಳುಕ್ಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನಿಗೂ ಅರಬರ ಮುನ್ನಡೆಯನ್ನು ತಡೆಯುವುದರಲ್ಲಿ ಗುಜರಾತಿನ ಮಂಡಲೇಶ್ವರನಾದ ಅವನಿಜನಾಶ್ರಯ ಪುಲಕೇಶಿಗೂ ಸಹಾಯಕನಾಗಿದ್ದು ಯುದ್ಧರಂಗದಲ್ಲಿ ಪರಿಣತಿ ಪಡೆದ ದಂತಿದುರ್ಗ, ಸಾಮ್ರಾಟ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಮರಣಾನಂತರ ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಲು ಹವಣಿಸಿದ. ಮೊದಲು ದಕ್ಷಿಣ ಗುಜರಾತಿನ ಚಳುಕ್ಯರನ್ನೂ ನಾಂದೀಪುರೀಯ ಗೂರ್ಜರರನ್ನೂ ಸೋಲಿಸಿ ರಾಜ್ಯ ಆಕ್ರಮಣ ಮಾಡಿಕೊಂಡುದಲ್ಲದೆ ಮಾಳವ, ಕೋಸಲ ರಾಜ್ಯಗಳ ಮೇಲೂ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಸಾರಿ ಉತ್ತರ ದಖನ್ನಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಬಲನಾದ. ಸಾಮ್ರಾಟರಾದ ಚಳುಕ್ಯರು ಪಲ್ಲವಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿದ್ದುದೂ ಮಹತ್ವಾಕಾಂಕ್ಷಿಯಾದ ದಂತಿದುರ್ಗನಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಒದಗಿಸಿದ್ದಿತು. ಮೊದಲು ಪಲ್ಲವರ ಸ್ನೇಹ ಸಾಧಿಸಿ ಅನಂತರ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮನ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧ ಹೂಡಿ ಜಯ ಗಳಿಸಿ ದಕ್ಷಿಣ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಭಾಗಗಳನ್ನೂ ಆಕ್ರಮಿಸಿದ. ಆದರೆ ಚಳುಕ್ಯ ಮೂಲೋತ್ಪಾಟನ ಮಾಡುವಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಮೃತನಾದ (ಸು. 756).

ಕೃಷ್ಣ (ಸು. 756–74) ಸಹ ಇನ್ನೊಮ್ಮೆ ಇಮ್ಮಡಿ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ, ಪ್ರಾಯಶಃ ರಣರಂಗದಲ್ಲಿ ಕೊಂದು ಅಳಿದುಳಿದ ಚಳುಕ್ಯರ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಕಿತ್ತುಕೊಂಡ. ಚಳುಕ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಪತಾಕೆಯನ್ನು ಹಾರಿಸಿದ್ದಲ್ಲದೆ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ತಲಕಾಡು ಗಂಗರನ್ನೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ವೆಂಗಿಯ ಚಳುಕ್ಯರನ್ನೂ ಬಗ್ಗುಬಡಿದು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ವಿಂಧ್ಯದಿಂದ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯವರೆಗೆ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮ ಸಮುದ್ರದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಸುಮಾರು ಓರಂಗಲ್ಲಿನವರೆಗಿನ ವಿಶಾಲ ಪ್ರದೇಶದ ಮೇಲೆ ತನ್ನ ಅಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ, ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಅದ್ವಿತೀಯವಾಗಿ ಬೆಳೆಸಿ ಮುಂದೆ ಉತ್ತರಭಾರತ ಮತ್ತು ತಮಿಳು ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಬಲ ಹಬ್ಬಲು ಅಡಿಪಾಯವನ್ನು ಹಾಕಿದ.

ಯುವರಾಜನಾಗಿದ್ದಾಗ ಗಂಗವಾಡಿ ಮತ್ತು ವೇಂಗಿಯ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ಸು ಪಡೆದಿದ್ದ ಕೃಷ್ಣನ ಹಿರಿಯ ಮಗ ಇಮ್ಮಡಿ ಗೋವಿಂದ (ಸು. 774–80) ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ ಅನಂತರ ವಿಲಾಸಪ್ರಿಯನಾಗಿ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ಕಳೆದುಕೊಂಡ. ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಇವನಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ದಕ್ಷನಾದ ಇವನ ತಮ್ಮ ಧ್ರುವ ತನ್ನ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿಕೊಂಡ. ಸೋದರನನ್ನು ಗೋವಿಂದ ಎದುರಿಸಿದನೆಂಬುದೊಂದು ಊಹೆ. ಆದರೆ ಆಗತಾನೇ ಪ್ರಾಬಲ್ಯಕ್ಕೆ ಬರತೊಡಗಿದ್ದ ಧೀಮಂತನಾದ ಧ್ರುವನಿಗೆ ಗೋವಿಂದ ಸ್ವಸಮ್ಮತಿಯಿಂದಲೇ ರಾಜ್ಯಾಧಿಕಾರವನ್ನೊಪ್ಪಿಸಿಬಿಟ್ಟನೆಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಇದೆ.

ಧ್ರುವ (ಸು. 780–93) ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ವಂಶದ ಅತಿ ಸಮರ್ಥ ಅರಸ. ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದಂತೆಯೇ, ಈ ಹಿಂದೆ ತನ್ನ ಅಣ್ಣನ ಪಕ್ಷ ವಹಿಸಿದ್ದ ಗಂಗರು ಮತ್ತು ಪಲ್ಲವರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಸೇಡನ್ನು ತೀರಿಸಿಕೊಂಡದ್ದಲ್ಲದೆ, ಗಂಗವಾಡಿಯನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಮಗ ಸ್ತಂಭನನ್ನು ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿ, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ರಾಜ್ಯದ ಎಲ್ಲೆಯನ್ನು ಕಾವೇರಿ ನದಿಯವರೆಗೆ ವಿಸ್ತರಿಸಿದ. ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಗೂರ್ಜರ ಪ್ರತೀಹಾರ ವಂಶದ ಅರಸನಾದ ವತ್ಸರಾಜ ಮತ್ತು ಬಂಗಾಲದ ಧರ್ಮಪಾಲ ಇವರುಗಳು ಉತ್ತರಾಪಥದಲ್ಲಿ ಕೀರ್ತಿವೆತ್ತಿದ್ದ ಕನೂಜಿನ ಆಕ್ರಮಣಕ್ಕಾಗಿ ಹೋರಾಡಿದರು. ಆಗ ಕನೂಜಿನಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಪರಸ್ಪರ ಸೆಣಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಧ್ರುವನು ಉತ್ತರ ಭಾರತಕ್ಕೆ ನುಗ್ಗಿ, ವತ್ಸರಾಜನನ್ನು ರಾಜಸ್ತಾನದ ಮರಳುಗಾಡಿಗೆ ಅಟ್ಟಿ, ಧರ್ಮಪಾಲನನ್ನೂ ಸದೆಬಡಿದು, ಅಪಾರ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ದೋಚಿದ. ಈ ಸಾಧನೆಯಿಂದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ರಾಜ್ಯವೇನೂ ವಿಸ್ತಾರಗೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲವಾದರೂ ಈ ಅರಸುಮನೆತನದ ಖ್ಯಾತಿ ಭಾರತದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಹಬ್ಬಿತು. ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ವೇಂಗಿಯ ಚಳುಕ್ಯ ಮನೆತನದ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ತನ್ನ ಮಗಳು ಶೀಲಭಟ್ಟಾರಿಕೆಯನ್ನು ಧ್ರುವನಿಗೆ ಮದುವೆಮಾಡಿಕೊಟ್ಟು ಅವನ ಸ್ನೇಹ ಸಂಪಾದಿಸಿದ. ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಗಂಗರ ಎರಡನೆಯ ಶಿವಮಾರನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಸೆರೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟ. ಪಲ್ಲವರ ನಂದಿವರ್ಮ (I) ಈತನ ಸಾಮಂತಿಕೆಯನ್ನು ಒಪ್ಪಿದ. ಹೀಗೆ ಧ್ರುವ ಇಡೀ ಭರತಖಂಡದ ಏಕೈಕ ಸಾಮ್ರಾಟನಾಗಿ ಮೆರೆದ. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ರಾಜ್ಯ ಸಮಕಾಲೀನ ಭಾರತದ ಬೃಹತ್ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವಾಯಿತು.

ಧ್ರುವನ ಇಚ್ಛೆಯಂತೆ ಅವನ ಮೂರನೆಯ ಮಗನಾದ ಮುಮ್ಮಡಿ ಗೋವಿಂದ (ಸು. 793–814) ಅನಂತರ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಈತ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ ತರುಣದಲ್ಲಿ ಅಣ್ಣನಾದ ಸ್ತಂಭನಿಂದ ತೊಂದರೆಗಳು ಉದ್ಭವಿಸಿದರೂ ಅದೇ ನೆವದಲ್ಲಿ ಅಣ್ಣನ ಸಹಕಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಗಂಗ, ನೊಳಂಬ, ಪಲ್ಲವರನ್ನೆಲ್ಲಾ ಬಗ್ಗಿಸಿ ದಕ್ಷಿಣಾಪಥದ ಆಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ಭದ್ರವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿಕೊಂಡು ಉತ್ತರ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ವಿಜಯಯಾತ್ರೆಯನ್ನು ಕೈಗೊಂಡ. ಅಲ್ಲಿ ಗೂರ್ಜರ ಪ್ರತೀಹಾರ ವಂಶದ 2ನೆಯ ನಾಗಭಟ್ಟ, ಕನೂಜಿನ ಚಕ್ರಾಯುಧ, ಬಂಗಾಲದ ಧರ್ಮಪಾಲರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಉತ್ತರಾಪಥದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಹಬ್ಬಿಸಿದ (ಸು. 800). ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಹಲವು ರಾಜರು ಒಟ್ಟುಗೂಡಿ ಗೋವಿಂದನ ರಾಜ್ಯಾಕ್ರಮಣಕ್ಕೆ ಸನ್ನಾಹ ನಡೆಸಿದ್ದರು. ಇದೂ ಗೋವಿಂದನ ಶೌರ್ಯ ಪ್ರದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಕೀರ್ತಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣವೇ ಆಯಿತು. ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಬಂದ ಗೋವಿಂದ ಗಂಗರೇ ಮೊದಲಾದ ದಕ್ಷಿಣದ ಅರಸರ ಸಂಯುಕ್ತ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ತುಂಗಭದ್ರೆಯ ಬಳಿ ಧ್ವಂಸಮಾಡಿ (ಸು. 802), ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುನ್ನಡೆದು ಪಲ್ಲವ, ಪಾಂಡ್ಯ, ಕೇರಳ ದೇಶಗಳ ಮೇಲೂ ದಾಳಿ ಮಾಡಿದ. ಈ ಸಾಧನೆಗಳನ್ನು ಕೇಳಿದ ಸಿಂಹಳದ ಅರಸು ಗೋವಿಂದನ ಸ್ನೇಹ ಯಾಚಿಸಿ ತನ್ನ ಹಾಗೂ ತನ್ನ ಪ್ರಧಾನಿಯ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಕಾಣಿಕೆಯಾಗಿ ನೀಡಿದ. ಇವುಗಳನ್ನು ಕಾಂಚೀಪುರದ ಶಿವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕೀರ್ತಿಸ್ತಂಭಗಳಂತೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಯಿತು. ವೇಂಗಿಯ ಚಳುಕ್ಯ ಅರಸು ಇಮ್ಮಡಿ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯ ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದಾಗ ಅಲ್ಲೂ ನುಗ್ಗಿ ತನಗೆ ಅನುಕೂಲನಾದ ಭೀಮನಿಗೆ ರಾಜ್ಯ ವಹಿಸಿದ.

ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತರಣೆ, ಸಂಘಟನೆ, ಮುತ್ಸದ್ದಿತನ, ಅಸಾಧಾರಣ ಶೌರ್ಯ ಧೈರ್ಯ ಯುಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಗೋವಿಂದ ತನ್ನ ತಂದೆ ಧ್ರುವನಿಗಿಂತ ಒಂದು ಕೈಮೇಲಾಗಿದ್ದ. ಸಿಂಹಳದಿಂದ ಹಿಮಾಲದಯವರೆಗೆ ಸೌರಾಷ್ಟ್ರದಿಂದ ಬಂಗಾಲದವರೆಗೆ ಭಾರತವರ್ಷ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಸೈನ್ಯದ ಪದಾಘಾತಕ್ಕೆ ಬಾಗಿತ್ತು. ಗೋವಿಂದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಅರಸರಲ್ಲಿಯೇ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರತಾಪಶಾಲಿ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ.

ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಗೆದ್ದ ರಾಜ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಕಾಪಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಗೋವಿಂದ ಗುಜರಾತ್ ಪ್ರಾಂತವನ್ನೇರ್ಪಡಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ತಮ್ಮನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಅವನ ಅನಂತರ ಅವನ ಮಗನಾದ ಕರ್ಕಸುವರ್ಣವರ್ಷನನ್ನೂ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರರೆಂದು ನೇಮಿಸಿದ. ಇದೇ ಮುಂದೆ ಗುಜರಾತಿನ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಶಾಖೆಯಾಯಿತು.

ಗೋವಿಂದ ಸಾಯುವಾಗ ಅಮೋಘವರ್ಷ ಚಿಕ್ಕವನಾಗಿದ್ದ ಕಾರಣ ಅವನ ರಕ್ಷಣೆ ಮತ್ತು ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಗುಜರಾತಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಕರ್ಕಸುವರ್ಣವರ್ಷನನ್ನು ಕರೆಸಿಕೊಂಡ. ಆತನನ್ನು ರಾಜಕುಮಾರನ ಪಾಲಕನೆಂದು ನೇಮಿಸಿದ.

1ನೆಯ ಅಮೋಘವರ್ಷನ (ನೃಪತುಂಗ, ಸು. 814–78) ಆಳ್ವಿಕೆ ಶಾಂತಿಯುತವಾಗಿ ನಡೆಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿರಲಿಲ್ಲ. ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ, ಅಪ್ರಬುದ್ಧ ಬಾಲಕ ಚಕ್ರವರ್ತಿ, ಅಸಂತುಷ್ಟ ತಳಮಳದಲ್ಲಿಯೇ ಕಸಿವಿಸಿ ಪಡುತ್ತಿದ್ದ ಸಾಮಂತ ಅರಸರು, ಹೆಚ್ಚಿನ ಲಾಭದಾಯಕ ಅಧಿಕಾರಸ್ಥಾನಗಳಿಗಾಗಿ ಮೇಲಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಅರಮನೆಯ ಪರಿವಾರ, ಇವರೆಲ್ಲರ ಸಂಯುಕ್ತ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ದಂಗೆಗಳಾದುವು. ಆದರೆ ಕರ್ಕನು ವಿಪ್ಲವ, ವಿದ್ರೋಹಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಹತ್ತಿಕ್ಕಿ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನು ಭದ್ರಪಡಿಸಿದ. ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲೇ ಹುಟ್ಟಿದ ತೊಂದರೆಗಳು ಇವನ ರಾಜ್ಯ ಕಾಲದ ಅಂತ್ಯದವರೆಗೂ ಒಂದಲ್ಲಾ ಒಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿದುವು. ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ತಲಕಾಡಿನ ಗಂಗರು; ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ವೇಂಗಿಯ ಚಳುಕ್ಯರು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಲು ಸತತ ಪ್ರಯತ್ನಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಅಮೋಘವರ್ಷ ತನ್ನ ಕಾಲವನ್ನೆಲ್ಲ ರಾಜ್ಯದ ಭದ್ರತೆಗಾಗಿಯೇ ವ್ಯಯಮಾಡಬೇಕಾಯಿತು. ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಇವನ ಜ್ಞಾತಿಗಳಾದ ಗುಜರಾತಿನ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ವಲ್ಲಭನೆಂಬ ಅರಸನಿಂದ ಸೋಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟುದಾಗಿ ತಿಳಿದಿದೆ. ಈ ವಲ್ಲಭ ಅಮೋಘವರ್ಷನೆಂಬುದು ಹಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಆದರೆ ಅಮೋಘವರ್ಷನಿಗೆ ಅವರು ನಿಷ್ಠೆಯನ್ನೇ ತೋರಿದ್ದರು. ಆಪತ್ಸಹಾಯಕರಾಗಿದ್ದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಲ್ಲಭ ಚಳುಕ್ಯ ಮನೆತನದ ಒಬ್ಬ ಅರಸಾಗಿರಬಹುದೆಂಬುದು ಹೆಚ್ಚು ಸಮಂಜಸವಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ರಾಜ್ಯದ ಸುತ್ತಲೂ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಈ ಯುದ್ಧಗಳಿಂದಾಗಿ ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತಾರದ ಯೋಚನೆಯೂ ಸಾಧ್ಯವಿರಲಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಈ ವಿದ್ಯಮಾನಗಳಿಂದ ಜುಗುಪ್ಸೆಗೊಂಡ ಅಮೋಘವರ್ಷ, ರಾಜ್ಯಾಡಳಿತಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಧರ್ಮ, ಸಾಹಿತ್ಯದ ಕಡೆಗೇ ತನ್ನ ಒಲವನ್ನು ಹರಿಸಿದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಇಂಥ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ರಾಜ್ಯ ಉಳಿದು ಬಂದುದು ಪ್ರಾಯಶಃ ಇವನ ತಂದೆ ಗಳಿಸಿದ್ದ ಬಲದ ಮುಂದುವರಿಕೆ ಮತ್ತು ಕರ್ಕ, ಬಂಕೇಶ ಮುಂತಾದ ನಿಷ್ಠಾವಂತ ಯೋಧರ ಶ್ರಮದಿಂದಾಗಿ ಎಂದೇ ಹೇಳಬಹುದು.

ಇಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣ (878–914) ತನ್ನ ತಂದೆ ಅಮೋಘವರ್ಷನ ಮರಣಾನಂತರ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಮೆದು ನೀತಿಯಿಂದ ಶತ್ರುಗಳು ಆಕ್ರಮಣಕಾರಿ

ಮನೋಭಾವವನ್ನು ತಾಳಿದ್ದರು. ಈತ ತನ್ನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಆರಂಭದಲ್ಲಿಯೇ ಗೂರ್ಜರ ಪ್ರತೀಹಾರ ವಂಶದ ಭೋಜನ ದಾಳಿಯನ್ನು ಎದುರಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ನರ್ಮದಾ ನದಿಯ ದಡದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಕದನದಲ್ಲಿ ಭೋಜನ ಕೈ ಮೇಲಾಗಿ ಕೃಷ್ಣ ಹಿಂಜರಿದ. ಇದರಿಂದ ಉತ್ತೇಜಿತನಾದ ಭೋಜ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಸಾಗಿ ಗುಜರಾತಿನಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿದ್ದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ವಂಶದ ಸಾಮಂತ ಇಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣನೊಡನೆ ಕಾದಿದ. ಈ ಕೃಷ್ಣನು ಭೋಜನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಉಜ್ಜಯಿನಿಯ ವರೆಗೂ ಬೆನ್ನಟ್ಟಿ ಹೋಗಿ ಆ ನಗರವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಹೀಗೆ ಇನ್ನೊಮ್ಮೆ ಮೂಲ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಮನೆತನದ ಹಿತರಕ್ಷಣೆಯ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ಸಾಮಂತ ಮನೆತನದ ಇಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣ ಹೊತ್ತ. ರಾಜ್ಯದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ವೇಂಗಿಯ ಗುಣಗ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯ ಹಿಂದಿನ ಸೋಲನ್ನು ನೆನೆದು ಸೇಡು ತೀರಿಸಲೆಂಬಂತೆ ಕೃಷ್ಣನು ಭೋಜನೊಡನೆ ಸೆಣಸುತ್ತಿದ್ದ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ರಾಜ್ಯದ ಉತ್ತರ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಲು ಹೋರಾಡಿದನಾದರೂ ವೇಂಗಿಯರ ಕೈಮೇಲಾಯಿತು. ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನು ಹಿಂದೆ ತಮ್ಮದಾಗಿದ್ದ ಎಲ್ಲ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೂ ಮರಳಿ ಪಡೆದುದಲ್ಲದೆ ಅಚಲಪುರ, ಕಿರಣಪುರಗಳನ್ನು ತಾತ್ಕಾಲಿಕವಾಗಿ ಸ್ವಾಧೀನ ಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಚಳುಕ್ಯರ ಸೇನಾನಿ ಪಾಂಡುರಂಗ ಕದನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದ. ಆದರೆ ಗುಣಗ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯ ಸತ್ತಕೂಡಲೆ ಇಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣ ವೇಮುಲವಾಡದ ಚಳುಕ್ಯ ಮನೆತನದ ಬದ್ದೆಗನ ನೆರವಿನಿಂದ ವೇಂಗಿನಾಡಿನ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಭೀಮ Iನನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿದ. ಶೀಘ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಭೀಮ ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿ ಹೋರಾಟಗಳು ಮುಂದುವರಿದವಾದರೂ ಕೊನೆಗೆ ಉಭಯತ್ರರ ನಡುವೆ ಕದನವಿರಾಮವೇರ್ಪಟ್ಟಿತು.

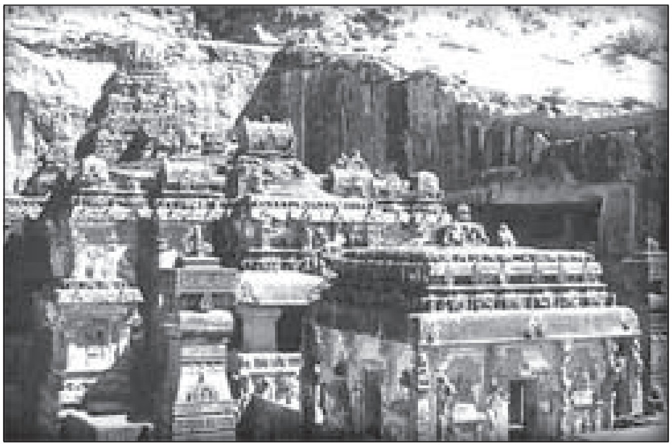

ಕೈಲಾಸ ದೇವಾಲಯ, ಎಲ್ಲೋರ

ಈ ಹೊತ್ತಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಚೋಳರು ಕ್ರಮೇಣ ಪ್ರಬಲರಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಕಾರಣ ಕೃಷ್ಣ ಅವರ ಸ್ನೇಹ ಬಯಸಿ ತನ್ನ ಮಗಳನ್ನು ಚೋಳರ ಮೊದಲನೆಯ ಆದಿತ್ಯನೊಂದಿಗೆ ಮದುವೆ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟ. ಈ ದಂಪತಿಗಳಿಗೆ ಹುಟ್ಟಿದ ಮಗ ಕನ್ನರ. ಆದಿತ್ಯನ ಇನ್ನೊಬ್ಬಳು ಹೆಂಡತಿಯ ಮಗನಾದ ಒಂದನೆಯ ಪರಾಂತಕನು ಈ ಒಂದನೆಯ ಕನ್ನರನ ಪ್ರತಿಸ್ಪರ್ಧಿಯಾಗಿ ನಿಂತ. ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಇವರೀರ್ವರ ನಡುವೆ ಹೋರಾಟಗಳಾದುವು. ಇಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣ ಮೊಮ್ಮಗನ ನೆರವಿಗೆ ಧಾವಿಸಿದನಾದರೂ ವಲ್ಲಾಳದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಕದನದಲ್ಲಿ ಪರಾಂತಕ ಗೆದ್ದ.

ಚಾಳುಕ್ಯ ಇಮ್ಮಡಿ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ವೇಳೆಗೆ ಗುಜರಾತಿನ ತೀರಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ದಾಳಿಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಅರಬರು ಕಾಲದ ತಮ್ಮ ಧೋರಣೆಯನ್ನು ಬದಲಿಸಿಕೊಂಡು ಶಾಂತಿಪ್ರಿಯರಾಗಿದ್ದರು. ಇಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣ ಇವರೊಡನೆ ಸ್ನೇಹ ಬೆಳೆಸಿದ. ತಜ್ಜಿಕರೆಂದು (ತಾಜಿಕ) ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ಇವರು ಈತನ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಿಗಳೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಸಂಜಾನ್ ಪ್ರಾಂತಾಧಿಕಾರಿ ಒಬ್ಬ ತಾಜಿಕ. ಈತನ ಮಂತ್ರಿ ಒಬ್ಬ ಹಿಂದು ಧರ್ಮೀಯ. ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಕಳಚುರಿಗಳೊಡನೆ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಚೋಳರೊಡನೆ ವೈವಾಹಿಕ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿದರೂ ಅವು ಬಯಸಿದ ಫಲ ನೀಡಲಿಲ್ಲ. ಪೂರ್ವಜರು ವಿಸ್ತರಿಸಿದ್ದ ರಾಜ್ಯದ ಹಲವು ಭಾಗಗಳು ಕೈಬಿಟ್ಟವು. ಆದರೂ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಗಡಿಗಳನ್ನು ಕಾಯ್ದುಕೊಂಡ ಕೀರ್ತಿ ಈತನಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ.

ಇಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣ ಜೀವಿಸಿರುವಾಗಲೇ ಇವನ ಮಗ ಜಗತ್ತುಂಗ ಮರಣಹೊಂದಿದ್ದ ಕಾರಣ ಮೊಮ್ಮಗನಾದ ಮುಮ್ಮಡಿ ಇಂದ್ರ 914ರಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಅನಿರೀಕ್ಷಿತವಾಗಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಉತ್ತರ ಗಡಿಯಲ್ಲಿ ದಾಳಿ ಮಾಡಿದ ನಾಸಿಕದ ಹತ್ತಿರದ ಗೋವರ್ಧನನನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದ. ಪರಮಾರ ವಂಶದ ಉಪೇಂದ್ರನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿದುದು ಇವನ ಮೊದಲ ಸಾಧನೆ. ಆ ಬಳಿಕ ತನ್ನ ಪೂರ್ವಜರಂತೆ ಉತ್ತರ ದಿಗ್ವಿಜಯವನ್ನು ಬಯಸಿದ ಅರಸನಿಗೆ ಗೂರ್ಜರ ಪ್ರತೀಹಾರ ವಂಶದ ಎರಡನೆಯ ಭೋಜ ಮತ್ತು ಮಹೀಪಾಲರ ನಡುವೆ ಏರ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ ವಿರಸ ಅವಕಾಶ ಒದಗಿಸಿತು. ಕನೂಜನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ ಇಂದ್ರ ಪಲಾಯನ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಮಹೀಪಾಲನ ಬೆನ್ನಟ್ಟಲು ತನ್ನ ಸಾಮಂತನಾದ ವೇಮುಲವಾಡದ ಚಳುಕ್ಯ ಇಮ್ಮಡಿ ನರಸಿಂಹನನ್ನು ಕಳಿಸಿದ. ಈ ಘಟನೆಗಳನ್ನು ಪಂಪಕವಿ ತನ್ನ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕೃಷ್ಣ ಹಿಂದಿರುಗಿದ ಬಳಿಕ ಮಹೀಪಾಲ ಚಂದೇಲ ಮನೆತನದ ಹರ್ಷನ ನೆರವಿನಿಂದ ಕನೂಜನ್ನು ಪುನಃ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ.

ಇಂದ್ರನ ಬಳಿಕ ಇವನ ಹಿರಿಯ ಮಗ ಎರಡನೆಯ ಅಮೋಘವರ್ಷ (929–30) ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದನಾದರೂ ಒಂದು ವರ್ಷದೊಳಗೇ ಅವನ ತಮ್ಮ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಗೋವಿಂದ (930–35) ಇವನನ್ನು ಬದಿಗೊತ್ತಿ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನೇರಿದ. ಆದರೆ ಈತ ಪ್ರಜೆಗಳ ಮನ್ನಣೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಈತನ ವಿರುದ್ಧ ಹೂಡಲಾದ ಸಂಚಿನಲ್ಲಿ ಗಂಗರ ಇಮ್ಮಡಿ ಬೂತುಗ ಹಾಗೂ ವೇಮುಲವಾಡದ ಅರಿಕೇಸರಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದರು. ಗೋವಿಂದನು ಅರಿಕೇಸರಿಯನ್ನು ಕದನದಲ್ಲಿ ಎದುರಿಸಿದನಾದರೂ ಇವನ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪನಾದ ಮುಮ್ಮಡಿ ಅಮೋಘವರ್ಷನನ್ನು (ಸು. 935–39) ಸಾಮಂತರು ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ತಂದರು. ಈ ವೇಳೆಗಾಗಲೇ ವಯೋವೃದ್ಧನಾದ ಅಮೋಘವರ್ಷ ಸ್ವಭಾವತಃ ಧಾರ್ಮಿಕ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯವನೂ ಆದಕಾರಣ ರಾಜಕಾರ್ಯವನ್ನೆಲ್ಲ ತನ್ನ ಮಗನಾದ ಯುವರಾಜ ಮೂರನೆಯ ಕೃಷ್ಣನಿಗೆ ವಹಿಸಿದ. ಇಮ್ಮಡಿ ಬೂತುಗ ಕೃಷ್ಣನ ಸೋದರಿ ರೇವಕ ನಿಮ್ಮಡಿಯನ್ನು ಲಗ್ನವಾಗಿದ್ದ. ಕೃಷ್ಣನ ಬೆಂಬಲದಿಂದ ಸೋದರನಾದ ಮುಮ್ಮಡಿ ರಾಚಮಲ್ಲನನ್ನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಕೊಂದು, ಗಂಗವಾಡಿಗೆ ಸ್ವತಃ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ಕೃಷ್ಣನಿಗೆ ನಿಷ್ಠೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಿದ. ಕೃಷ್ಣನ ತಾಯಿ ಕಳಚುರಿ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವಳು. ತಂದೆ ಬಹುಕಾಲ ಮಾವನ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲೇ ನೆಲಸಿದ್ದ. ಆದರೂ ಯಾವುದೋ ಕಾರಣ ದಿಂದ ಅವರ ಮೇಲೂ ದಂಡೆತ್ತಿ ಕಳಚುರಿಯ ಯುವರಾಜ ಸಾಹಸ ತುಂಗನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ. ಇದರಿಂದ ಅವರೀರ್ವರ ನಡುವಣ ಸೌಹಾರ್ದಕ್ಕೆ ಧಕ್ಕೆಯುಂಟಾಯಿತು.

ಇಷ್ಟೂ ಸಾಲದೆ ಗೂರ್ಜರ ಪ್ರತೀಹಾರರ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಹೋಗಿ ಚಿತ್ರಕೂಟ, ಕಾಲಂಜರ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು, ಹೆಸರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅರಸನಾಗಿದ್ದ ಅಮೋಘವರ್ಷನ ಮರಣಾನಂತರ (ಸು. 939) ಮೂರನೆಯ ಕೃಷ್ಣ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. ರಾಜ್ಯದ ಆಂತರಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಭದ್ರಮಾಡಿ ಸ್ಥಿತ್ಯಂತರವಾಗಿದ್ದ ತಮಿಳುನಾಡಿನ ರಾಜಕೀಯದಲ್ಲಿ ಕೈಹಾಕಿದ

ಚೋಳರ ಪರಾಂತಕ ಈ ಮೊದಲೇ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ವಿರೋಧಿಯಾಗಿದ್ದ. ರಾಜ್ಯಭ್ರಷ್ಟನಾಗಿದ್ದ ನಾಲ್ವಡಿ ಗೋವಿಂದನಿಗೆ ಆಶ್ರಯ ನೀಡಿ ವೈರತ್ವವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಸಿದ. ಈಗ ಕೃಷ್ಣ ಗಂಗ ಬೂತುಗನ ಸಹಾಯದೊಡನೆ ಚೋಳರ ವಿರುದ್ಧ ದಂಡೆತ್ತಿ ತಕೋಟದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಕದನದಲ್ಲಿ ಚೋಳರ ಯುವರಾಜನಾದ ರಾಜಾದಿತ್ಯನನ್ನು ಕೊಂದ. ತೊಂಡೈಮಂಡಲವನ್ನು ಗೆದ್ದು ಕಾಂಚೀಪುರದಿಂದ ತಂಜಾವೂರುವರೆಗಿನ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿ, ರಾಮೇಶ್ವರದವರೆಗೂ ಸಾಗಿ ಅಲ್ಲಿ ವಿಜಯಸ್ತಂಭವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ. ಪಾಂಡ್ಯರೂ ಕೇರಳರೂ ಸಿಂಹಳೀಯರೂ ವಿನಮ್ರರಾದರು. ಉತ್ತರ ಆರ್ಕಾಟು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮೇಲ್ಪಾಡಿ ಕೆಲಕಾಲ ಇವನ ರಾಜಧಾನಿಯಾಯಿತು.

ಈ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಗೂರ್ಜರ ಪ್ರತೀಹಾರರು ಮತ್ತೆ ಪ್ರಬಲರಾಗಿದ್ದರು. ಹೊಸದಾಗಿ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದ ಬುಂದೇಲಖಂಡದ ಚಂದೇಲರು ಚಿತ್ರಕೂಟ ಮತ್ತು ಕಾಲಂಜರ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡಿದ್ದರು (ಸು. 950). ಗಂಗ ಇಮ್ಮಡಿ ಮಾರಸಿಂಹನ ಮುಖಂಡತ್ವದಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಸೈನ್ಯ ಉತ್ತರ ದಂಡಯಾತ್ರೆಯನ್ನು ಕೈಗೊಂಡು (ಸು. 963) ಚಂದೇಲರನ್ನೂ ಮಾಳವದ ಪರಮಾರ ವಂಶದ ಸೀಯಕ ಹರ್ಷನನ್ನೂ ಸೋಲಿಸಿತು. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಅಧಿಕಾರ ನರ್ಮದೆಯ ಉತ್ತರಕ್ಕೂ ಹಬ್ಬಿತು.

ಪೂರ್ವತೀರದಲ್ಲಿ ವೇಂಗಿಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ತಲೆ ಎತ್ತಿದ ಅಂತಃಕಲಹಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ತನಗೆ ಅನುಕೂಲನಾದ ಇಮ್ಮಡಿ ಯುದ್ಧಮಲ್ಲನ ಮಗ ಬಾಡಪನಿಗೆ ವೇಂಗಿ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ವಹಿಸಿ ಅವನು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಸಾಮಂತತ್ವವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಿರುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಈ ವಿಧದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಕೃಷ್ಣ ಹಿರಿಯರ ಬೃಹತ್ ಸಾಧನೆಗಳನ್ನು ಅನುಕರಿಸಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತವನ್ನೆಲ್ಲ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಏಕಚ್ಛತ್ರದಡಿಗೆ ತಂದು ಉತ್ತರ ಭಾರತದಲ್ಲೂ ಪ್ರಭಾವಿಯಾಗಿ ಮೆರೆದ.

ಕೃಷ್ಣನ ಸೋದರ ಖೊಟ್ಟಿಗನ ಸಿಂಹಾಸನಾರೋಹಣದಿಂದ (967) ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಅವನತಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಪಟ್ಟಕ್ಕೇರುವಾಗಲೇ ಮುದುಕನಾಗಿದ್ದ ಈತ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿಯೂ ಶೌರ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ದುರ್ಬಲನಾಗಿದ್ದ. ಎಂತಲೇ ಕೃಷ್ಣನ ದಂಡಯಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ನೊಂದ ರಾಜರೆಲ್ಲ ಈಗ ತಲೆಯೆತ್ತಿದರು. ಪರಮಾರ ವಂಶದ ಸೀಯಕ ಹರ್ಷ ರಾಜಧಾನಿ ಮಳಖೇಡಕ್ಕೆ ನುಗ್ಗಿ ಅದನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಲೂಟಿ ಮಾಡಿದ. ಗಂಗರ ಇಮ್ಮಡಿ ಮಾರಸಿಂಹ ಪರಮಾರನನ್ನು ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿದನಾದರೂ ಈ ಹೊಡೆತದಿಂದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ಪರಮಾಧಿಕಾರಗಳಿಗೆ ಧಕ್ಕೆಯುಂಟಾಯಿತು. ಇದಾದ ಸ್ವಲ್ಪವೇ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಖೊಟ್ಟಿಗ ಸತ್ತ (972).

ಇವನ ಅನಂತರ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಸುಂದರ ನಿರುಪಮನ ಮಗ 2ನೆಯ ಕರ್ಕ ಒಂದು ವರ್ಷ ಮಾತ್ರ ರಾಜ್ಯವಾಳಿದ. ರಾಜನ ಅಸಾಮರ್ಥ್ಯ, ದುರ್ವ್ಯವಹಾರಗಳು ರಾಜ್ಯದ ಅಧಃಪತನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದುವು. ಮಾಂಡಲಿಕರು, ಅಧಿಕಾರಿಗಳು, ಪ್ರಜೆಗಳು ಅತೃಪ್ತರಾದರು. ಗೊಂದಲ ಅಶಾಂತಿ ಹೆಚ್ಚಿತು. ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಅಧೀನ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ಚಾಳುಕ್ಯ ವಂಶದ ಇಮ್ಮಡಿ ತೈಲಪ ಕ್ರಾಂತಿಯ ಮುಂದಾಳತ್ವವನ್ನು ವಹಿಸಿದ. ಎರಡು ನೂರು ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ತನ್ನ ಚಳುಕ್ಯ ಪೂರ್ವಜರಿಂದ ಅಧಿಕಾರ ಕಿತ್ತುಕೊಂಡಿದ್ದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ದಂತಿದುರ್ಗನ ಯುಕ್ತಿಯನ್ನೇ ತಾನೂ ಮಾಡಿ ಕಳೆದುಹೋದ ಚಾಳುಕ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವ ಧ್ಯೇಯದಿಂದ ತೈಲಪನು ಮುನ್ನಡೆದ. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರಿಂದ ಅವಮಾನಿತನಾಗಿದ್ದ ಚೇದಿಯ ಕಳಚುರಿಗಳು ನಿರಾಸಕ್ತರಾಗಿ ಘಟನಾವಳಿಗಳ ಮೂಕಪ್ರೇಕ್ಷಕರಾಗಿದ್ದರು. ತೈಲಪ ಬಲವಾದ ಸೈನ್ಯದೊಂದಿಗೆ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ರಾಜಧಾನಿಗೆ ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿ ಅದನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಕರ್ಕನೇನೋ ಪಾರಾಗಿ 991ರವರೆಗೂ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಬಹು ದೀನಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಬದುಕಿದ. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ವಂಶದ ಅಭಿಮಾನಿಯೂ ಹಿತೈಷಿಯೂ ಬಂಧುವೂ ಆದ ಇಮ್ಮಡಿ ಮಾರಸಿಂಹ ಮುಂತಾದವರು ಕೃಷ್ಣನ ಮೊಮ್ಮಗ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಬೆಂಬಲಿಸಿ ಹೋರಾಡಿದರಾದರೂ ಸಫಲರಾಗಲಿಲ್ಲ. 967ರಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಕೃಷ್ಣನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಉಚ್ಛ್ರಾಯದ ತುದಿಗೇರಿದ್ದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಕೇವಲ ಆರು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ 973ರಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಂಗತವಾಯಿತು.

ಭಾರತದ ಕೆಲವೇ ಮಹಾಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಗಳಾದ ಮೌರ್ಯ, ಗುಪ್ತ, ಪ್ರತೀಹಾರ, ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸರಿಸಮವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಬಲ್ಲ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರದು. ಸಮಕಾಲೀನ ಅರಬ್ ಲೇಖಕ ಸುಲೇಮಾನ್‌ನ ಪ್ರಕಾರ ಆಗಿನ ಪ್ರಪಂಚದ ನಾಲ್ಕು ಮಹಾಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಒಂದಾಗಿತ್ತು. **(ಜೆ.ಆರ್.ಪಿ.;ಬಿ.ಆರ್.ಜಿ.)**

ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಶಾಖೆಗಳು ಬಹಳ ಇವೆ. ಅವು ಭಾರತದ ತುಂಬ ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿವೆ. ಗುಜರಾತ್, ರಾಜಸ್ತಾನ (ಬಿಕನೇರ್ ರಾಜಮನೆತನ, 1947ರಲ್ಲಿ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದಲ್ಲಿ ವಿಲೀನವಾಯಿತು), ಮಿಥಿಲೆ (ಬಿಹಾರ) ಮತ್ತೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲೇ ಬನವಾಸಿ ಹಾಗೂ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮನೆತನಗಳಿದ್ದವು. ಸೌಂದತ್ತಿಯ ರಟ್ಟರು ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದರೆ ಬನವಾಸಿಯ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ಬನವಾಸಿಯಿಂದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯವರೆಗೆ ರಾಜ್ಯವಾಳಿದರು; ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರರಾಗಿ ಮೆರೆದರು. ಈ ಶಾಖೆಯ ಶಂಕರಗಂಡ (II) ಹಾಗೂ ಸಿಂಗಣದೇವ ಬಹಳ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ರಾಜರು. ಶಂಕರಗಂಡನು ಕೊಪ್ಪಳದಲ್ಲಿ ಜಯಧೀರ ಜಿನಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸಿಂಗಣದೇವನು ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಆಹವಮಲ್ಲ ಸೋಮೇಶ್ವರ (I) ದೊರೆಯ ಅಳಿಯನಾಗಿದ್ದ. ಚಾಳುಕ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಚೋಳರಿಂದ ಕೊಲ್ಲಿಪಾಕೆಯಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಿಸಿದ. ಅಂತೆಲೆ ಇವನಿಗೆ 'ಕೊಳ್ಳಿಪಾಕೆಯ ಗೋವ' ಹಾಗೂ 'ಮಾವನ ಗಂಧವಾರಣ' ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳಿದ್ದವು. ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಇವರು ಓರಂಗಲ್ಲಿನ ಹತ್ತಿರವಿದ್ದರು. ಇವರ ಒಂದು ಕನ್ನಡ ಶಿಲಾಶಾಸನ ಆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಜಾಫರಗದ್ದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ದೊರಕಿದೆ. ವಂಶವೃಕ್ಷ ಇಂತಿದೆ:

ಯಾದವವಂಶ

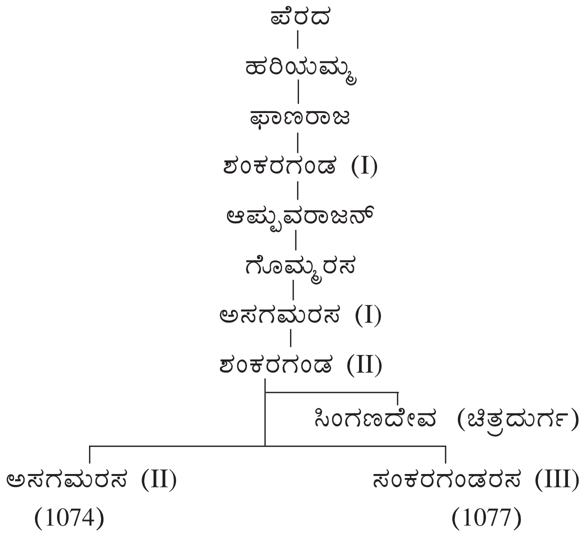

ಆಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆ: ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರ ರಾಜನನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಮಂತ್ರಿಮಂಡಲದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದಾಗಿತ್ತು. ರಾಜತ್ವವು ವಂಶಪಾರಂಪರ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ರಾಜನ ಜ್ಯೇಷ್ಠಪುತ್ರ ಯುವರಾಜನಾಗಿ, ಮುಂದೆ ಸಿಂಹಾಸನಕ್ಕೆ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯಾಗುತ್ತಿದ್ದ. ಆದರೆ ದಕ್ಷತೆಯನ್ನು ಆಧರಿಸಿ ಯುವರಾಜನನ್ನು ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡುವ ಪದ್ಧತಿಯೂ ಇದ್ದಿತೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟ. ಯುವರಾಜ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ರಾಜಧಾನಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತಿದ್ದ. ಆದರೆ ಕಿರಿಯ ರಾಜಕುಮಾರರನ್ನು ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿ ನೇಮಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ರಾಜನು ಪ್ರಾಪ್ತವಯಸ್ಕನಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಒಬ್ಬ ಪುರುಷಸಂಬಂಧಿಯನ್ನು ರಾಜಪ್ರತಿನಿಧಿಯನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಮಂತ್ರಿಮಂಡಲದ ಗಾತ್ರ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯದಿದ್ದರೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಧಾನಿ, ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಿ, ಭಂಡಾರಿ, ಕಂದಾಯ ಇಲಾಖೆಯ ಮುಖ್ಯಾಧಿಕಾರಿ, ಸೇನಾಪತಿ ಮತ್ತು ಪುರೋಹಿತರು ಮಂತ್ರಿಮಂಡಲದ ಸದಸ್ಯರಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರೆಲ್ಲರೂ ದಕ್ಷ ಸೈನಿಕರೂ ಆಗಿದ್ದು ಕದನದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಮಂತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಸಣ್ಣ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳ ಸಾಮಂತರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಈ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಭೂಮಿಗಳನ್ನು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಸರ್ವಮಾನ್ಯ ದತ್ತಿಗಳಾಗಿ ಕೊಡುವುದರ ಮೂಲಕ ಅವರ ಸಂಬಳಗಳನ್ನು ಪೂರೈಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಮೊತ್ತವನ್ನು ಹಣದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪಾವತಿ ಮಾಡುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಆಡಳಿತದ ಅನುಕೂಲಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಅನೇಕ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದ್ದಿತು. ರಾಷ್ಟ್ರಪತಿಯು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ರಾಷ್ಟ್ರದ ಮುಖ್ಯ ಅಧಿಕಾರಿ. ಈಗಿನ ಡಿವಿಷನ್‌ಗಳಿಗೆ ಸಮಾನವಾಗಿರಬಹುದಾದ ಒಂದೊಂದು ರಾಷ್ಟ್ರದಲ್ಲೂ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಂತಹ ನಾಲ್ಕೈದು ವಿಷಯಗಳಿದ್ದು ಇವುಗಳ ಆಡಳಿತ ವಿಷಯಪತಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತ್ತು. ಪ್ರತಿ ವಿಷಯದಲ್ಲೂ ಸು. 1,000 ದಿಂದ 4,000ದವರೆಗೆ ಗ್ರಾಮಗಳಿದ್ದವು. ಪುಣಕ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ 1,000 ಗ್ರಾಮಗಳಿದ್ದರೆ ಕರಹಾಟಕ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ 4,000 ಗ್ರಾಮಗಳಿದ್ದುವು. ಭುಕ್ತಿಗಳು ವಿಷಯಗಳ ಒಳವಿಭಾಗಗಳು. ಒಂದೊಂದು ಭುಕ್ತಿಯಲ್ಲೂ ಸು. 50ರಿಂದ 70 ಗ್ರಾಮಗಳಿರುತ್ತಿದ್ದವು. ಗ್ರಾಮ ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಕನಿಷ್ಠ ಘಟಕ. ರಾಷ್ಟ್ರಪತಿಯು ತನ್ನ ಆಡಳಿತ ಕಕ್ಷೆಗೊಳಪಟ್ಟ ಪ್ರದೇಶದ ಶಾಂತಿಪಾಲನೆಗೆ, ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಜವಾಬ್ದಾರನಾಗಿದ್ದ. ಸೈನ್ಯದ ಪೌರಾಡಳಿತದ ಮುಖ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ಈತ ಸಾಮಂತರ ಕಿರಿಯ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ನಿಷ್ಠೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎಚ್ಚರ ವಹಿಸಿ, ಅವರನ್ನು ಹತೋಟಿಯಲ್ಲಿಡುತ್ತಿದ್ದ. ಆಯಾ ಪ್ರದೇಶದ ಕಂದಾಯದ ವಸೂಲಿ ಆತನ ಜವಾಬ್ದಾರಿ. ಅರಸನ ಅನುಮತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಆದಾಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಹಿರಿಯ ಕಿರಿಯ ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ನೇಮಿಸುವ ಹಕ್ಕು ಈತನಿಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಸುಮಾರು ಇದೇ ವಿಧದ ಜವಾಬ್ದಾರಿಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಆಡಳಿತ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷಯಪತಿ, ಭೋಗಪತಿಗಳಿಗೂ ಇದ್ದಿತು. ಹಲವೊಮ್ಮೆ ಈ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ದಕ್ಷತೆಯನ್ನು ಪರಿಗಣಿಸಿ ಈ ಹುದ್ದೆಗಳು ವಂಶಪಾರಂಪರ್ಯವಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದವು.

ವಿಷಯಗಳ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದ ವಿಷಯಪತಿಗಳು ರಾಷ್ಟ್ರಪತಿಗಳಿಗೆ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಹೊಂದಿದ್ದರು. ವಿಷಯ ಅಥವಾ ಜಿಲ್ಲೆಗಳನ್ನು ಭುಕ್ತಿಗಳೆಂದು ಪುನರ್ವಿಂಗಡಿಸಿ ಇವುಗಳ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದಿಂದ ನೇಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಭೋಗಪತಿ ಅಥವಾ ಭೋಕರ ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರಿ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ. ಭುಕ್ತಿಗಳನ್ನು 10ರಿಂದ 30 ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ವೃತ್ತಗಳನ್ನಾಗಿ ಪುನರ್ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಇವುಗಳ ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳು ಅಥವಾ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳ ನೆರವಿನಿಂದ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಪ್ರತಿ ಗ್ರಾಮವು ಗಾವುಂಡ ಎಂಬ ವಂಶಪಾರಂಪರ್ಯ ಅಧಿಕಾರಿಯ ಹತೋಟಿಯಲ್ಲಿದ್ದಿತು. ಈತನು ಜನಗಳ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿದ್ದ. ಪ್ರತಿಗ್ರಾಮಕ್ಕೂ ಒಬ್ಬ ಗಾವುಂಡನಿದ್ದ. ಈತ ಗ್ರಾಮ ಸೈನ್ಯದ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದನಲ್ಲದೆ ಗ್ರಾಮದ ಕಂದಾಯ ವಸೂಲಿಗೂ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಹೊಂದಿದ್ದು ಗ್ರಾಮಸಭೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದ. ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ನ್ಯಾಯಾಡಳಿತವೂ ಇವನ ಅಧಿಕಾರದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೊಳಪಟ್ಟಿತ್ತು. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈತ ಗ್ರಾಮಾಡಳಿತದ ಮುಖ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ. ಈತನ ಸಂಭಾವನೆ ಕಂದಾಯರಹಿತ ಜಮೀನಾಗಿದ್ದಿತು. ಈತನ ಸಹಾಯಕ್ಕೆ ಗ್ರಾಮದ ಲೆಕ್ಕಿಗ ಇರುತ್ತಿದ್ದ. ಗ್ರಾಮಸಭೆಗಳಿದ್ದುವು. ಅಗ್ರಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಮಹಾಜನ ಸಭೆಗಳಿದ್ದುವು. ನಗರ ಮತ್ತು ಪಟ್ಟಣಗಳು ಪುರಪತಿ ಅಥವಾ ನಗರಪತಿಗಳೆಂಬ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಹತೋಟಿಯಲ್ಲಿದ್ದುವು. ಅವರು ಸಮಿತಿಗಳ ನೆರವಿನಿಂದ ಪೌರಾಡಳಿತವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಗ್ರಾಮಮಹತ್ತರ, ವಿಷಯಮಹತ್ತರ, ರಾಷ್ಟ್ರಮಹತ್ತರ ಮುಂತಾದ ಪದಗಳು ಕಂಡುಬಂದಿದ್ದು, ಇವು ಗ್ರಾಮವಿಷಯ ಅಥವಾ ರಾಷ್ಟ್ರದ ಸಭೆಗಳ ಸದಸ್ಯರನ್ನು (ಹಿರಿಯರನ್ನು) ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ.

(ಎ.ವಿ.ಎನ್.;ಬಿ.ಆರ್.ಜಿ)

ಆರ್ಥಿಕ ಸಾಮಾಜಿಕ ಸ್ಥಿತಿ: ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲದ ಆರ್ಥಿಕ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸಲು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಶಾಸನಗಳನ್ನಲ್ಲದೆ ಸಮಕಾಲೀನ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ದಾಖಲೆಗಳನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಬೇಕು. ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಆದಾಯ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತಿಸಂಪನ್ಮೂಲಗಳಿಂದಲೂ ದಂಡಯಾತ್ರೆಗಳಿಂದಲೂ ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ವ್ಯವಸಾಯ ಜನರ ಮುಖ್ಯ ಕಸಬಾಗಿದ್ದಿತು. ದಖನ್ ಪ್ರಸ್ಥಭೂಮಿಯ ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಜೋಳ, ಸಜ್ಜೆ, ಎಣ್ಣೆಬೀಜಗಳು ಮತ್ತು ಹತ್ತಿಯನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಹತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇರಳವಾಗಿ ದಕ್ಷಿಣ ಗುಜರಾತ್, ಖಾನ್‌ದೇಶ ಮತ್ತು ಬೀರಾರ್‌ನಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಕೊಂಕಣ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ತೆಂಗು, ಅಡಕೆ ಮತ್ತು ಬತ್ತವನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರಿನ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಗಂಧ, ತೇಗ, ಎಬೊನಿ (ಕರಿಯ ಮರ) ಮರಗಳ ಸಂಪತ್ತು ವಿಪುಲವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಮರಗಳಲ್ಲಿ ತಯಾರಿಸಿದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಬೇರೆ ದೇಶಕ್ಕೆ ರಫ್ತು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ತೀರಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಂಬಾರ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ರಾಜ್ಯದ ಹಲವು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ತೀರಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹೇರಳವಾಗಿ ಮಳೆಯಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಅರಸರು ಅನೇಕ ಕೆರೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಂಥ ನಿದರ್ಶನಗಳು ಬೇಕಾದಷ್ಟಿವೆ. ಕುಂಬಾರಿಕೆ, ನೇಯ್ಗೆ, ಮರಗೆಲಸ, ಲೋಹದ ಕೆಲಸ, ದಂತದ ಕೆತ್ತನೆ ಮೊದಲಾದುವು ಜನರ ಇತರ ಕಸಬಾಗಿದ್ದವು.

ಖನಿಜಸಂಪತ್ತು ಹೇರಳವಾಗಿತ್ತು. ಕರ್ನಾಟಕ, ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ಮತ್ತು ಆಂಧ್ರದ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ತಾಮ್ರದ ಗಣಿಗಳಿದ್ದವು. ಕಡಪ, ಬಳ್ಳಾರಿ, ಕರ್ನೂಲು, ಗೋಲ್ಕೊಂಡ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಅಮೂಲ್ಯವಾದ ರತ್ನದ ಹರಳುಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತಿದ್ದವು. ಇಂದಿಗೂ ಕೂಡ ಆಂಧ್ರದ ಅನಂತಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಜ್ರಕರೂರು ಮುಂತಾದ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ವಜ್ರದ ಹರಳುಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ರಾಜಧಾನಿಯಾದ ಮಾನ್ಯಖೇಟ ವಜ್ರವೈಡೂರ್ಯಗಳ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಯ ಮುಖ್ಯಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದಿವೆ. ಬಟ್ಟೆ ಕೈಗಾರಿಕೆ ಅತಿ ಮುಖ್ಯವಾದುದಾಗಿತ್ತು. ಮಿನ್ನಾಗರ, ಗುಜರಾತ್, ಉಜ್ಜಯಿನಿ, ಪೈಥಾನ್ ಮತ್ತು ತಗರ ಬಟ್ಟೆಗಿರಣಿಗಳ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಪೈಥಾನ್ ಮತ್ತು ವಾರಂಗಲ್ಲುಗಳು ಮಸ್ಲಿನ್ ಬಟ್ಟೆಯ ತಯಾರಿಕೆಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿದ್ದವು. ಚರ್ಮದ ಕೈಗಾರಿಕೆ ಈ ಕಾಲದ ಮತ್ತೊಂದು ಮುಖ್ಯವಾದ ಕೈಗಾರಿಕೆಯಾಗಿತ್ತು. ಹದಮಾಡಿದ ಚರ್ಮವನ್ನು ಇಂದಿನ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಥಾಣಾದಿಂದ ಅರೇಬಿಯ ಮತ್ತು ಪರ್ಷಿಯ ದೇಶಗಳಿಗೆ ರಫ್ತುಮಾಡುತ್ತಿ

ದ್ದರು. ಚಾಪೆ ಕೈಗಾರಿಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿತ್ತು ಬಣ್ಣಬಣ್ಣದ ಚಾಪೆಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಿ ರಫ್ತು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಆನೆಗಳು ಹೇರಳವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಅದು ದಂತದ ಕೈಗಾರಿಕೆಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು.

ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳೊಡನೆ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ವ್ಯಾಪಾರ ಸಂಪರ್ಕವಿದ್ದಿತು. ಬ್ರೋಚ್, ಕಲ್ಯಾಣ ಮುಖ್ಯವಾದ ಬಂದರುಗಳು. ನೌಸಾರಿ, ಸೊಪಾರ, ಥಾಣಾ, ಸೈಮೂರ್, ದಾಬೋಲ್, ಜಯಗಡ, ದೇವಗಡ ಇತರ ಬಂದರುಗಳು. ಬೆಲೆಬಾಳುವ ವಜ್ರ, ನೀಲಿ, ಸುಗಂಧ ದ್ರವ್ಯ ಮತ್ತು ಪರಿಮಳ ವಸ್ತುಗಳು, ಹತ್ತಿಯ ನೂಲು, ಹತ್ತಿಬಟ್ಟೆ, ಮಸ್ಲಿನ್ ಬಟ್ಟೆ, ಹದಮಾಡಿದ ಚರ್ಮ, ಗಂಧದ ಮತ್ತು ತೇಗದ ಮರದಿಂದ ತಯಾರಿಸಿದ ವಸ್ತುಗಳು, ದಂತದ ವಸ್ತುಗಳು–ಇವು ಹೊರದೇಶಕ್ಕೆ ರಫ್ತಾಗುತ್ತಿದ್ದವು. ಖರ್ಜೂರ, ಇಟಲಿಯ ದ್ರಾಕ್ಷಾರಸ, ಅಮೃತಶಿಲೆ, ಗಾಜು, ತವರ, ಸೀಸ ಮತ್ತು ಇತರ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಆಮದುಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ವಿದೇಶ ವ್ಯಾಪಾರ ಅತಿ ಬಿರುಸಿನಿಂದ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದು, ಎತ್ತಿನ ಗಾಡಿಯು ಆಂತರಿಕ ಸಾರಿಗೆಯ ಮುಖ್ಯ ಸಾಧನವಾಗಿತ್ತು. ಎತ್ತಿನ ಗಾಡಿಯ ಜೊತೆಗೆ ಕುದುರೆಯನ್ನು ಸಾರಿಗೆಯ ಸಾಧನವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಗ್ರಾಮದ ಕುಶಲಕರ್ಮಿಗಳಾದ ಬಡಗಿಗಳು, ಲೋಹಗೆಲಸದವರು, ಕುಂಬಾರರು ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಸಮುದಾಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರು. ಇವರು ರೈತರಿಗೆ ತಮ್ಮ ಸಹಾಯವನ್ನು ನೀಡಿ ಅವರು ಬೆಳೆದುದರಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದರು.

ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಆರ್ಥಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಸ್ತುವಿನಿಮಯ ಪದ್ಧತಿ ಮುಂದುವರಿಯಿತು. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ನಾಣ್ಯಪದ್ಧತಿಯು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿತ್ತು. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಅರಸರು ಅನೇಕ ರೀತಿಯ ಚಿನ್ನ ಮತ್ತು ಬೆಳ್ಳಿಯ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಅಚ್ಚುಹಾಕಿಸಿದ್ದರು. ದ್ರಮ್ಮ, ಸುವರ್ಣ, ಗದ್ಯಾಣಕ, ಕಲಂಜು ಮತ್ತು ಕಾಸು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ನಾಣ್ಯಗಳು. ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಲ ದೊರೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಆಗಿನ ವ್ಯಾಪಾರ ಶ್ರೇಣಿಗಳು ಆಧುನಿಕ ಬ್ಯಾಂಕಿನ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಕೈಗಾರಿಕೋದ್ಯಮಿಗಳಿಗೆ ಸಾಲ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದವು. ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿದ ಅಂಶಗಳಿಂದಾಗಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತ ಆರ್ಥಿಕ ಸಮೃದ್ಧಿಯಿಂದ ಕೂಡಿತ್ತೆಂಬುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ವಿದೇಶಿವ್ಯಾಪಾರ, ಕಟ್ಟಡಗಳ ರಚನೆ, ಸಾಹಿತ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಾಧಿಸಿದ ಸಾಧನೆ ಮತ್ತು ಅವರು ನೀಡುತ್ತಿದ್ದ ದಾನದತ್ತಿಗಳು ಆ ಕಾಲದ ಆರ್ಥಿಕ ಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುತ್ತವೆ.

ಇಬನ್ ಖುರ್ದಾದ್ ಬೇ ಸುಲೇಮಾನ್, ಅಲ್‌ಮಸೂದಿ ಮತ್ತು ಅಲ್ಬೆರೂನಿ ಅವರ ಗ್ರಂಥಗಳು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲದ ಸಾಮಾಜಿಕ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಅನುಕೂಲವಾಗಿವೆ. ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಏಳು ಜಾತಿಗಳಿದ್ದವೆಂದು ಇಬನ್ ಖುರ್ದಾದ್ ಬೇ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣಗಳೂ ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆ. ಅವನು ತನ್ನ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಸ್ಪೃಶ್ಯ ಮತ್ತು ಅಸ್ಪೃಶ್ಯರ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಣೆ ನೀಡಿದ್ದಾನೆ.

ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಹೋಮ, ವ್ರತ, ಪೂಜೆ, ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದರು. ಆಗಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಕ್ಷೇತ್ರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಮೀಸಲಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಅನೇಕ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಈ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದವರಾಗಿದ್ದರು. ಆಡಳಿತ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಅಧಿಕ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ವಿವರಿಸಿರುವಂತೆ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣದವರು ಧರ್ಮಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವಂತೆ ಕಟ್ಟುನಿಟ್ಟಾಗಿ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವೃತ್ತಿಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಅವರು ವಿವಿಧ ಕಸಬುಗಳನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿದ್ದರು. ಅನೇಕ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ವ್ಯಾಪಾರ, ವ್ಯವಸಾಯ, ಸೈನಿಕ ವೃತ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ್ದರು. ತೆರಿಗೆ ಮತ್ತು ಮರಣದಂಡನೆಯಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರೆಂದು ಆ ಕಾಲದ ಆಧಾರಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಈ ವಿನಾಯಿತಿಯು ಎಲ್ಲ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೂ ಅನ್ವಯಿಸಿರಲಿಲ್ಲ. ಅದು ಕೇವಲ ಕೆಲವು ಧರ್ಮಗುರುಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ವಿದ್ವಾಂಸರಿಗೆ ಮಾತ್ರ. ಅಲ್ಲದೆ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಮರಣದಂಡನೆಗೆ ಗುರಿಯಾದಂಥ ಯಾವ ಘಟನೆಯೂ ತಿಳಿದುಬಂದಿಲ್ಲ. ಬಹುಶಃ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಅತಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಥವಾ ಕ್ರೂರಶಿಕ್ಷೆ ಎಂದರೆ ಕೈ ಅಥವಾ ಕಾಲನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವ ಪದ್ಧತಿಯಾಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅರಬ್ ದೇಶದ ಕೆಲವು ಮಹಮದೀಯ ಪ್ರವಾಸಿಗರು ಕ್ಷತ್ರಿಯರಿಗೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ವಿಧೇಯರಾಗಿದ್ದರು ಎಂಬುದಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸತ್‌ಕ್ಷತ್ರಿಯರು ಕ್ಷತ್ರಿಯರಲ್ಲೇ ಉನ್ನತವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರಾಗಿದ್ದರು. ಸತ್‌ಕ್ಷತ್ರಿಯರು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗಿಂತ ಮೇಲ್ಮಟ್ಟದವರೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರು. ಕ್ಷತ್ರಿಯರು ಕೂಡ ತಮಗೆ ಮೀಸಲಾಗಿದ್ದ ಯುದ್ಧ ಮತ್ತು ಆಡಳಿತ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರದೆ ವಿವಿಧ ವೃತ್ತಿಗಳನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿದ್ದರು. ಕ್ಷತ್ರಿಯರು ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಯಾಗಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಅಷ್ಟೊಂದು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯ ನೀಡಿರಲಿಲ್ಲ. ಅವರು ವೇದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವ ಅವಕಾಶ ಹೊಂದಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಮಹತ್ತ್ವ ನೀಡಲಿಲ್ಲ. ಅದರ ಬದಲು ಅವರು ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಕಟ್ಟಳೆಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಮಹತ್ತ್ವ ನೀಡಿದ್ದರು.

ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೈಶ್ಯರ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳು ಕಡಿಮೆಯಾಗಿದ್ದವು. ವೈಶ್ಯರು ಮತ್ತು ಶೂದ್ರರ ನಡುವೆ ಇದ್ದಂಥ ಅಂತರ ಬಹು ಕಡಿಮೆ. ಶೂದ್ರರು ಕೂಡ ಶತಮಾನಗಳಿಂದಲೂ ಬೆಳೆದು ಬಂದಿದ್ದಂತಹ ಮೇಲ್ವರ್ಗದವರ ಸೇವೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ನಂಬಿಕೆಯನ್ನು ಬದಿಗೊತ್ತಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ವ್ಯಾಪಾರ ಮಾಡುವುದು, ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ತೊಡಗುವುದು ಮೊದಲಾದ ಕಸಬುಗಳನ್ನು ಆರಿಸಿಕೊಂಡು ಐಶ್ವರ್ಯ ಸಂಪಾದನೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದರು.

ಈ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಬೆಳೆದು ಬಂದಿದ್ದಂತಹ ಅವಿಭಕ್ತ ಕುಟುಂಬ ಪದ್ಧತಿಯೇ ಮುಂದುವರಿಯಿತು. ಅಂತರ್ಜಾತೀಯ ವಿವಾಹಗಳು ಅಪರೂಪವಾಗಿದ್ದರೂ ಅಸಂಭವವೇನಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲಿ ಘೋಷಾಪದ್ಧತಿ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಸತಿಸಹಗಮನ ಪದ್ಧತಿಯು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟೇನೂ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರಲಿಲ್ಲ. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡ ಉದಾಹರಣೆಗಳಿವೆ.

ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಅರಸರು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದರು. ಮಠಗಳು ಮತ್ತು ಅಗ್ರಹಾರಗಳು ಆಗಿನ ಕಾಲದ ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಈ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ಸರ್ಕಾರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದುದಲ್ಲದೆ ಸಾರ್ವಜನಿಕರು ಉದಾರ ಕೊಡುಗೆಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಉಚ್ಚವ್ಯಾಸಂಗದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ವೇದ, ವ್ಯಾಕರಣ, ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ಮೀಮಾಂಸೆ, ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ, ಪುರಾಣ, ನ್ಯಾಯ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಓದಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳು ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ ಕೆಲವು ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿವೆ. ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೆಬ್ಬಾಳಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಮಠವಿದ್ದಿತು. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಗೋವಿಂದನ ಶಾಸನ

ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಮತ್ತೊಂದು ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರವಾದ ಕಳಸ ಅಗ್ರಹಾರಕ್ಕೆ ದತ್ತಿನೀಡಿದುದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ದತ್ತಿಯ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಿಗೆ ಸಂಬಳ ನೀಡುವುದಕ್ಕೆಂದು ಮೀಸಲಾಗಿಡಲಾಗಿತ್ತು. ಸಾಲೊಟಗಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲದ ಬಹುಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿದ್ಯಾಸಂಸ್ಥೆಯಾಗಿತ್ತು. ಇದರ ಮೂಲ ಹೆಸರು ಪಾವಿಟ್ಟಗೆ. ಇದು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಅರಸ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದುದು. ಇಲ್ಲಿಗೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ದೇಶದ ನಾನಾ ಭಾಗಗಳಿಂದ ಬರುತ್ತಿದ್ದರು. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೋಸ್ಕರ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ವಸತಿಗೃಹಗಳಿದ್ದವು. ಈ ವಿದ್ಯಾಸಂಸ್ಥೆಯ ಮುಖ್ಯಸ್ಥನಿಗೆ ಸು. 250 ಎಕರೆ ಜಮೀನಿನ ಆದಾಯ ನೀಡಲಾಗಿತ್ತು. ಮುಮ್ಮಡಿ ಇಂದ್ರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಾಗಾವಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರವಿದ್ದಿತು. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ರಾಜಧಾನಿ ಮಾನ್ಯಖೇಟ ಕೂಡ ಒಂದು ಪ್ರೌಢ ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತೆಂಬುದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸಂಶಯವೂ ಇಲ್ಲ. **(ಎಸ್.)**

ವಾಸ್ತು-ಶಿಲ್ಪ: ಮೌರ್ಯ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಅಶೋಕನ ಕಾಲದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ಕಲ್ಲುಗುಡ್ಡಗಳನ್ನು ಕೊರೆದು ಸೃಜಿಸುವ ಕಲಾಸಂಪ್ರದಾಯ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠಮಟ್ಟವನ್ನೂ ಪ್ರಬುದ್ಧತೆಯನ್ನೂ ಮುಟ್ಟಿತು. ಕಲ್ಪನಾಶಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ, ಸೃಜನಸಾಮರ್ಥ್ಯದಲ್ಲಿ, ಭವ್ಯತೆಯಲ್ಲಿ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಎಲ್ಲೋರದ (ವೇರೂಳ್) ಕೈಲಾಸ ದೇವಾಲಯವನ್ನು, ಎಲಿಫೆಂಟಾ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ (ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ) ಮಹಾದೇವ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಸರಿಗಟ್ಟುವ ಕಲಾಕೃತಿಗಳು ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತದ ವಾಸ್ತು ಹಾಗೂ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲೇ ವಿರಳವಾಗಿದ್ದು ಅವು ವಿಶಿಷ್ಟ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಇತಿಹಾಸಜ್ಞರಾದ ಪರ್ಸಿ ಬ್ರೌನ್‌ರವರು ಒಂದು ಉದಾತ್ತಧ್ಯೇಯ ಸಾಧನೆಯಲ್ಲಿ ಮಾನವರ ಕೈಗಳು, ಮನಸ್ಸು, ಹೃದಯ ಏಕಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ತನ್ಮಯತೆಯಿಂದ ಕೆಲಸಮಾಡುವ ಅಪೂರ್ವಶ್ರಮದ ಉದಾಹರಣೆ ಈ ಕೈಲಾಸ ದೇವಾಲಯವೆಂದು ಉದ್ಗಾರವೆತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಭವ್ಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವುಳ್ಳ ಈ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದ ಎರಡು ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಎತ್ತರದ ಶೈವ ಧ್ವಜಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಸುತ್ತಲೂ ಆನೆಗಳಿದ್ದು ಕೈಲಾಸವನ್ನು ಹೊತ್ತು ನಿಂತಿವೆಯೇನೊ ಎನ್ನುವ ಹಾಗಿದೆ. ಮುಂದೆ ನಂದಿಮಂಟಪ, ದೇವಾಲಯ ಮೂರು ಮುಖಮಂಟಪಗಳುಳ್ಳ ವಿಶಾಲವಾದ ಸಭಾಮಂಟಪ, ಅಂತರಾಳ ಮತ್ತು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲೆ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ಶಿಖರವಿದೆ. ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಗರ್ಭಗುಡಿಯವರೆಗೆ ಒಳಗೂ ಹೊರಗೂ ಶಿವನ ಹಲವಾರು ರೂಪಗಳನ್ನು, ಪುರಾಣ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣ, ಮಹಾಭಾರತ, ಹರಿವಂಶಗಳಲ್ಲಿನ ಮುಖ್ಯ ಘಟನೆಗಳ ಚಿತ್ರಣಗಳನ್ನು, ಶಿವನ ಸೇವೆಗೆ ನಿಂತಿರುವ ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರ, ಗಂಗೆ, ಯಮುನೆ, ಸರಸ್ವತಿ ಮುಂತಾದ ದೇವತೆಗಳ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಸುತ್ತಲೂ ವಿಶಾಲವಾದ ಅಂಗಳವಿದೆ. ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿ ದೇವಕೋಷ್ಠಗಳಿದ್ದು ಎಲ್ಲದರಲ್ಲೂ ಚೆಲುವಾದ ದೇವರ ವಿವಿಧ ರೂಪಗಳ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಮಹಾಶಿಲ್ಪಿಯು ದೇವಲೋಕವಾದ ಇಡೀ ಕೈಲಾಸವನ್ನು ಮರ್ತ್ಯಲೋಕದವರಿಗೆ ದರ್ಶನ ಮಾಡಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆಯೋ ಎಂಬಂತಿದೆ ಈ ಕಲಾಕೃತಿ.

ಇದರಲ್ಲಿಯ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ, ಮಹಿಷಾಸುರನನ್ನು ಬೆನ್ನಟ್ಟಿಹೋಗುತ್ತಿರುವ ಸಿಂಹವಾಹಿನಿ ದುರ್ಗೆ, ಅನ್ನಪೂರ್ಣೆ, ಯೋಗಿ, ಮಹಾಶಿವ, ತನ್ನ ಒಂದೊಂದೇ ತಲೆಯನ್ನು ಶಿವನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಿರುವ ಮಹಾಭಕ್ತ ದಶಕಂಠ ರಾವಣ, ತ್ರಿವೇಣೀ ಸಂಗಮವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಗಂಗೆ ಯಮುನೆಯರ ಜೊತೆಗೆ ಸರಸ್ವತಿಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಅಪೂರ್ವವಾಗಿವೆ. ಈ ತ್ರಿವೇಣೀಸಂಗಮ ಗಂಗಾನದಿ ಬಯಲುಪ್ರದೇಶವನ್ನು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಗೆದ್ದುದರ ಸ್ಮರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆಯೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ.

ಇದಲ್ಲದೆ ಇಲ್ಲಿ ಅದೇ ಕಾಲದ ಕಗ್ಗಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕೊರೆದು ರಚಿಸಿದ 33 ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ 17 ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಧರ್ಮದವು. ಉಳಿದವು ಜೈನಧರ್ಮದವು. 14ನೆಯ ಸಂಖ್ಯೆಯ ದೇವಾಲಯದ ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಗಮನಾರ್ಹ. 30ನೆಯ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಜೈನಧರ್ಮದ ದೇವಾಲಯ ಕೈಲಾಸ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರತಿರೂಪವಾಗಿದ್ದು ಅದನ್ನು ಛೋಟಾ ಕೈಲಾಸವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಸಭೆ, ಜಗನ್ನಾಥ ಸಭೆಗಳಲ್ಲಿಯ ತೀರ್ಥಂಕರರ, ಯಕ್ಷಯಕ್ಷಿಯರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ತುಂಬ ಸೊಗಸಾಗಿವೆ.

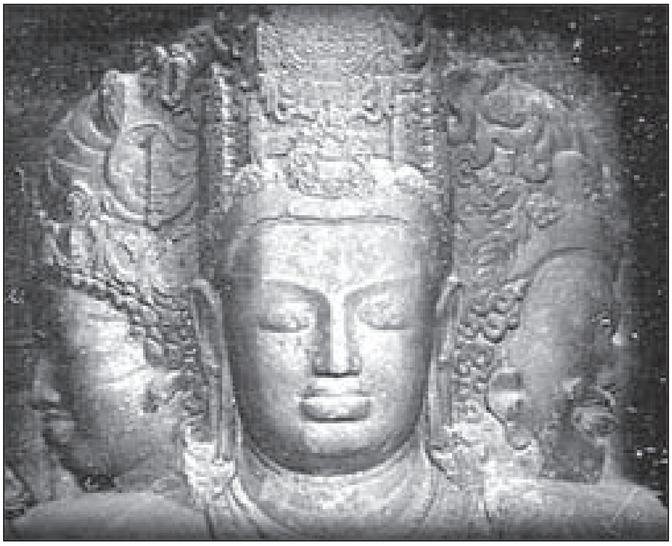

ಎಲಿಫೆಂಟ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿನ ತ್ರಿಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ

ಎಲಿಫೆಂಟಾದ ಬೃಹದಾಕಾರದ ಮಹಾದೇವನ ಮೂರ್ತಿ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲೆ ಒಂದು ಅಪೂರ್ವ ಕಲಾಕೃತಿ. ಮೂರು ಮುಖಗಳುಳ್ಳ ಈ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಮೊದಲು ತ್ರಿಮೂರ್ತಿಯೆಂದು ತಪ್ಪಾಗಿ ತಿಳಿಯಲಾಗಿತ್ತು. ಇದು ಮಹಾದೇವನ ಸದ್ಯೋಜಾತ, ಅಘೋರ ಮತ್ತು ತತ್ಪುರುಷನ ಸ್ವರೂಪವೆಂದು ಕ್ರಮೇಣ ಸರಿಯಾಗಿ ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಈ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪಕಲಾಪ್ರತಿಭೆ, ಔನ್ನತ್ಯಗಳು ಇದುವರೆಗೆ ಇವೆರಡು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕಂಡುಬಂದಿದೆ. ಈ ವಲಯದಿಂದ ಹೊರಗೆ ಈಗಿನ ಗುಲ್ಬರ್ಗ, ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗ, ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉತ್ತರಭಾಗ ಮತ್ತು ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮದ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿಯ ಸುಮಾರು 30 ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕಾಲದ ಒಂದೆರಡು ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿದ್ದ ಮಳಖೇಡದಲ್ಲಿ ಆ ಕಾಲದ ಒಂದೇ ಒಂದು ಜೈನಬಸದಿಯು ಈಗ ದುಃಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದಿದೆ. 1975ರಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಹಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸಿರವಾಳದಲ್ಲಿ 15 ದೇವಾಲಯಗಳ ಒಂದು ಸಮೂಹವೇ ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದಿದೆ; ಜೊತೆಗೆ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣನ ಕಾಲದ ಒಂದು ಶಿಲಾಶಾಸನವೂ (861) ದೊರೆತಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಸಂಖ್ಯೆಯವು ಶೈವದೇವಾಲಯಗಳು; ಉಳಿದವು ಜೈನ, ವೈಷ್ಣವ ಮತ್ತು ತ್ರೈಪುರುಷ (ತ್ರಿಮೂರ್ತಿ) ದೇವಾಲಯಗಳು. ಐಹೊಳೆಯಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಹಾಗೆ ಅಪೂರ್ವವಾಗಿ ಸಭಾಮಂದಿರಗಳು, ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಧೋಳ ಹಾಗೂ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಲಕ್ಷ್ಮೇಶ್ವರದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ತೋರಣಗಳು ಇವೆ.

ಬಿಜಾಪುರ, ಧಾರವಾಡ ಮತ್ತು ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಸುಗೆಂಪು ಬಣ್ಣದ ಮರಳುಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಉಳಿದ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಜಾತಿಯ ಕರಿಕಲ್ಲನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸ

ಲಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯಗಳ ತಳವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ವೈವಿಧ್ಯವಿದೆ. ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲಿನ ಜೈನನಾರಾಯಣ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾದ ಜೈನದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಹೊರಗೋಡೆಯಿಂದ ಒಮ್ಮೆ ಆವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಪಥವುಳ್ಳ ಗರ್ಭಗುಡಿ, ಅಂತರಾಳ, ಸಭಾಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಸಭಾಮಂದಿರದಷ್ಟೆ ಅಗಲದ ಅಪೂರ್ವವಾದ ಮುಖಮಂಟಪಗಳಿವೆ. ಈ ಲಕ್ಷಣ ಜೈನದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಚಚ್ಚೌಕವಾದ ದೊಡ್ಡ ಗರ್ಭಗೃಹವಿದ್ದು, ಮುಂದೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಣ್ಣ ಮುಖಮಂಟಪವಿರುತ್ತದೆ. ಸೂಡಿಯಲ್ಲಿರುವ ಗಣೇಶ ದೇವಾಲಯ ಇದಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮ ನಿದರ್ಶನ. ಬಹಳಷ್ಟು ದೇವಾಲಯಗಳು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತಿದ್ದರೂ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಪಥವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಮುಖಮಂಟಪ ಸಭಾಮಂಟಪಕ್ಕಿಂತ ಚಿಕ್ಕದಿರುತ್ತದೆ. ಹೊಸ ಮಹಾಕೂಟದ ಅಡಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ರೋಣದ ಮೂರು ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳು, ನರೇಗಲ್ಲಿನ ತ್ರಿಪುರಾಂತಕೇಶ್ವರ, ಬಾಳೇಶ್ವರ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಈ ವಿಧದ್ದಾಗಿವೆ.

ಈ ವಿಧದ ಕೆಲವು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೆರಡು ವಿಶಿಷ್ಟ ಲಕ್ಷಣಗಳಿವೆ. ರೋಣದಲ್ಲಿಯ ಜೈನದೇವಾಲಯ, ಐಹೊಳೆಯಲ್ಲಿಯ ಚರಂತಿಮಠ ಗುಂಪಿನ ಒಂದು ಜೈನದೇವಾಲಯ (ಹಾಗೂ ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತ ಬಸದಿ)– ಇವುಗಳ ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಎರಡು ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಸಣ್ಣ ಕೋಣೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಜೈನಮುನಿಗಳ ಧ್ಯಾನಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ತೋರುವುದು. ಕೆಲವು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖಮಂಟಪವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲಿನ ಚಂದ್ರಶೇಖರನ ದೇವಾಲಯ, ಐಹೊಳೆಯಲ್ಲಿಯ ಅಳ್ಳಿಬಸಪ್ಪನೆಂಬ ಶಿವದೇವಾಲಯ ಈ ರೀತಿಯದ್ದಾಗಿವೆ. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಭಾಮಂಟಪದ ಎರಡು ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಭಾಮಂಟಪದಷ್ಟೇ ಉದ್ದವಿರುವ ಕಿರಿದಾದ ಕೋಣೆಗಳಿರುತ್ತವೆ. ನರೇಗಲ್ಲಿನ ಮೂಲತಃ ಜೈನದೇವಾಲಯವಾಗಿದ್ದ ನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯ (853) ಹೀಗಿದೆ. ಈ ಕೋಣೆಯಲ್ಲಿ 24 ತೀರ್ಥಂಕರರ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನಿಡಲಾಗಿತ್ತು. ಇನ್ನು ಕೆಲವು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ತ್ರಿಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಗರ್ಭಗುಡಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಅಗಲವಾಗಿ ಮಾಡಿದ್ದು ಮತ್ತು ಸಭಾಮಂಟಪದ ಮುಂದೆ ವಿಶಾಲವಾದ ರಂಗಮಂಟಪವಿರುವುದು. ಬಾದಾಮಿಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಬೇಲೂರಿನ ತ್ರಿಮೂರ್ತಿ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ವಿರಳವಾಗಿ ಕೆಲವು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗುಡಿಯು ನಕ್ಷತ್ರಾಕೃತಿಯ ತಳವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಕೊಣ್ಣೂರಿನ (ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆ) ಪರಮೇಶ್ವರ (ಮೂಲತಃ ಜೈನ) ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಸವಡಿಯ ಬ್ರಹ್ಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳ ಗರ್ಭಗುಡಿ ಈ ವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿವೆ. ಪರಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಅಮೋಘವರ್ಷನ (ನೃಪತುಂಗ) ಮಹಾದಂಡನಾಯಕ ಬಂಕೆಯರಸ ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಬ್ರಹ್ಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಒಂದು ತ್ರೈಪುರುಷ ದೇವಾಲಯ. ಇದರ ಸಭಾ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ 68 ಮಧ್ಯಗಂಬಗಳಿದ್ದು ತುಂಬ ವಿಶಾಲವಾಗಿದೆ.

ಈ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಮತ್ತೊಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೆಂದರೆ ದ್ವಿಕೂಟಾಚಲ ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ಮಾಣ. ಇಂಥ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರಾಳ ಸಹಿತ ಎರಡು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು ಎದುರುಬದುರಾಗಿದ್ದು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಸಭಾಮಂಟಪವಿರುತ್ತದೆ. ಸವಡಿಯ ನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯ, ರೋಣದ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಈ ರೀತಿ ಇವೆ. ಹತ್ತರಗಿಯ (ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆ) ಶಿವದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಅಂತರಾಳ ಸಹಿತ ಎರಡು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಿದ್ದು ಅಂತರಾಳ ಮತ್ತು ಸಭಾಮಂಟಪ ಮಾತ್ರ ಒಂದೇ ಇದೆ. ಈ ಸಭಾಮಂಟಪಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖಮಂಟಪಗಳಿವೆ. ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲಗಳಲ್ಲಿ ಸಭಾಮಂಟಪದ ಮೂರು ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರಾಳ ಸಹಿತ ಒಂದೊಂದು ಗರ್ಭಗೃಹವಿರುತ್ತದೆ. ಮುಂಬದಿಯಲ್ಲಿ ಮುಖಮಂಟಪವಿರುತ್ತದೆ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಒಂದು ಸುಂದರವಾದ ತೋರಣ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಸೂಡಿಯ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯ ಇದಕ್ಕೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಉದಾಹರಣೆ.

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ದೇವಾಲಯಗಳ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನಾಗರ ವಿಮಾನ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಅಪರೂಪವಾಗಿ ಕದಂಬನಾಗರ (ಕಾಳಿಂಗ) ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಶಿಖರವಿರುತ್ತದೆ. ಜೈನದೇವಾಲಯದ ಶಿಖರದಲ್ಲಿ ಕೆಳಗಿನ ತಳ ಮತ್ತೊಂದು ಸಣ್ಣ ಗರ್ಭಗೃಹವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲಿನ ಜೈನನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳಿವೆ. ಹತ್ತರಗಿಯ ದೇವಾಲಯದ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಗರ್ಭಗೃಹಕ್ಕೆ ರೇಖಾನಾಗರ ಶೈಲಿಯ ಶಿಖರವಿದೆ. ಮತ್ತೊಂದು ಗರ್ಭಗೃಹ ಬಿದ್ದುಹೋಗಿದೆ.

ಬಾದಾಮಿಯ ಚಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಮಂಟಪಶೈಲಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಹೋಲುವ ಶಿಖರವಿಲ್ಲದ ಸಮತಲಛತ್ತನುಳ್ಳ ದೇವಾಲಯಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಐಹೊಳೆ ಮತ್ತು ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಇವೆ. ಐಹೊಳೆಯ ಕೊಂತಿಗುಡಿಗಳ ಸಮೂಹದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಈ ಕಾಲದ್ದು. ಒಂದು ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು ಚೌಕೋನದ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನ ಗೋಡೆಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಕಟ್ಟಲಾದ ಗರ್ಭಗುಡಿಯಿದೆ. ಮಂಟಪದ ಮುಂದೆ ಅದರಷ್ಟೇ ಅಗಲದ ಮುಖಮಂಟಪವಿದೆ. ಇದೇ ಸ್ಥಳದ ಬಡಿಗೇರ ದೇವಾಲಯವೆಂದು ಕರೆಯಲಾದ ಸೂರ್ಯದೇವಾಲಯ ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಇರುವ ಕದಂಬ ನಾಗರ ಶೈಲಿಯ ಶಿಖರವನ್ನು ಅನಂತರ ಸೇರಿಸಿದ್ದು. ಇಲ್ಲಿಯ ಅಳ್ಳಿಬಸಪ್ಪನೆಂದು ಕರೆಯಲಾದ ದೇವಾಲಯದ ಛತ್ತಿನ ನಿರ್ಮಾಣ ವಿಶಿಷ್ಟರೀತಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎತ್ತರಿಸಿದ ಸಮತಳದ ಛತ್ತಿದ್ದು ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅದು ಇಳಿಜಾರಾಗಿದೆ. ಉಳಿದೆಲ್ಲ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಛತ್ತು ಸಮತಲವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಈ ಮಾದರಿಗಳಿಗೆ ಸರಿಹೊಂದದ ತನ್ನದೇ ಆದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನುಳ್ಳ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಇವೆ. ಕುಕ್ಕನೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ನವಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ 9 ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಿದ್ದು ಅವು ಅಸಮವಾದ ತಳವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಇವೆ. ಐಹೊಳೆಯಲ್ಲಿ ಗಳಗನಾಥ ದೇವಾಲಯಗಳ ಸಮೂಹದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಚೌಕೋನ ಮಂಟಪವಾಗಿದ್ದು, ಅದನ್ನು ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ಸಭಾಮಂಟಪಗಳಾಗಿ ಮಧ್ಯದ ಅಡ್ಡಗೋಡೆಗಳಿಂದ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಅಡ್ಡಗೋಡೆಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹಕ್ಕೆ ಬಾಗಿಲು ಇದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಎದುರಾಗಿ ಸಭಾಮಂಟಪದ ಮುಂದಿನ ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವಿಲ್ಲದೆ ಇದರ ಬದಿಗಳ ಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಾಗಿಲುಗಳಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯೊಳಗೆ ಒಂದು ಉದ್ದನೆಯ ಪೀಠವಿದ್ದು, ಅದರಲ್ಲಿ ಲಿಂಗಗಳನ್ನಿಡಲು ಸಾಲಾಗಿ ಐದು ಕುಳಿಗಳಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು ಮೂಲತಃ ಪಂಚಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಇದಕ್ಕೆ ಸಮತಲ ಛತ್ತು ಇದೆ. ಅಂಬಿಗೇರ (ಸೂರ್ಯ) ದೇವಾಲಯದ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಮತ್ತೊಂದು ದೇವಾಲಯದ ಸಭಾಮಂಟಪಕ್ಕೂ ಮುಂಭಾಗಕ್ಕೂ ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವಿಲ್ಲದೆ ಎರಡೂ ಬದಿಗಳ ಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ನಾಗರವಿಮಾನ ಶೈಲಿಯ ಶಿಖರವಿದೆ.

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಈ ದೇವಾಲಯಗಳ ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಉಪಾನ, ಜಗತಿ, ಕುಮುದಪಟ್ಟಿ, ಕೂಡುವರಿ ಮೊದಲಾದ ಅಡ್ಡಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿಂದ

ಕೂಡಿದ ಪದ್ಮಬಂಧಶೈಲಿಯಲ್ಲೂ ಅಪೂರ್ವವಾಗಿ ಎತ್ತರದ ಕಂಠವುಳ್ಳ ಮಂಚಬಂಧಶೈಲಿಯಲ್ಲೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಗೋಡೆಯ ಹೊರಮೈ ಸಮತಲವಾಗಿದ್ದು, ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಅಳತೆಯ ಉಬ್ಬುಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ಏನೂ ಚಿತ್ರಗಳಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದೂ ಉಂಟು ಅಥವಾ ಉಬ್ಬುತಗ್ಗುಗಳಿದ್ದು ಅವುಗಳಿರುವಲ್ಲಿ ಮಕರತೋರಣವುಳ್ಳ ಸಣ್ಣಸಣ್ಣ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಹೊರಮೈಯಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ದಿಕ್ಕಿಗೆದುರಾಗಿ ಒಂದೊಂದು ದೇವಕೋಷ್ಠವಿರುತ್ತದೆ. ಅಪೂರ್ವವಾಗಿ ಗೋಡೆಯ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಪೋತಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿದ ಹಾಗೆ ಚಿತ್ರಫಲಕಗಳು ಇರುವುದೂ ಉಂಟು. ಸಭಾಮಂಟಪದ ಕಂಬಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸರಳವಾಗಿದ್ದು ಅಪೂರ್ವವಾಗಿ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣಸಣ್ಣ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಪೀಠ, ಕಾಂಡ, ಪದ್ಮಬಂಧ, ತಾಡಿ, ಕುಂಭ ಇವಿಷ್ಟೇ ಭಾಗಗಳಿದ್ದು ಫಲಕಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಭಾಮಂಟಪದ ಮಧ್ಯಭಾಗದ ಛತ್ತು ಹಾಗೂ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಛತ್ತು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅಷ್ಟಕೋನ ವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ.

ಐಹೊಳೆಯಲ್ಲಿ ಏಣಿಯರ್ ಗುಡಿಗಳ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲ ಮಾದರಿಯ ಎರಡು ದೇವಾಲಯಗಳು ಈ ಕಾಲದ್ದು. ಇವುಗಳ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲೇ ಎರಡು ಚಚ್ಚೌಕವಾದ ಸಭಾಗೃಹಗಳಿವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಹುಚ್ಚಪ್ಪನ ಮಠ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾದ ದೇವಾಲಯದ ಹತ್ತಿರ ಇರುವ ಒಂದು ಕಟ್ಟಡದಲ್ಲಿ ಕಂಬಗಳುಳ್ಳ ಸಭಾಮಂಟಪವಿದ್ದು ಮುಂದೆ ಕಕ್ಷಾಸನವುಳ್ಳ ಮುಖಮಂಟಪವಿದ್ದು ಈ ಮಂಟಪ ಮಾತ್ರ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲದ್ದು. ಈ ರೀತಿ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಹಾಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸಭಾಮಂಟಪಗಳಿರುವುದು ಈ ಕಾಲದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ.

ಬಹುಶಃ ಊರಿನ ಪ್ರಮುಖ ಪ್ರವೇಶ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ತೋರಣಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿತ್ತೆಂದು ತೋರುವುದು. ಎರಡು ಬಹು ಎತ್ತರದ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ಅಲಂಕೃತ ಅಡ್ಡಜಂತಿಯನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿ ತೋರಣ ಕಟ್ಟುವುದು ಒಂದು ಪದ್ಧತಿಯಾಗಿದ್ದು, ಅಡ್ಡ ಜಂತಿಯ ಮೇಲೆ ಶುಭಸೂಚಕವಾದ ಕಳಶ, ಕನ್ನಡಿ, ಮೀನದ್ವಯ ಮುಂತಾದ ಅಷ್ಟಮಂಗಳ ಚಿಹ್ನೆಗಳ ಮತ್ತು ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಇಂಥ ತೋರಣಗಳು ಮುಧೋಳ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷ್ಮೇಶ್ವರಗಳಲ್ಲಿವೆ.

ಬೇಲೂರು, ನಿಡಗುಂದಿ, ರೋಣ, ಸವಡಿ, ಗದಗ (ಇಲ್ಲಿಯ ತ್ರಿಕೂಟೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಮೂಲತಃ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಕಾಲದ ತ್ರೈಪುರುಷ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದ್ದು ಅದನ್ನು ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತರಿಸಿ ತ್ರಿಕೂಟೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಡಿಸಿರುವಂತೆ ತೋರುವುದು)– ಇಲ್ಲಿರುವ ತ್ರೈಪುರುಷ ದೇವಾಲಯಗಳ ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಪೀಠದಲ್ಲಿ ಸಮಭಂಗದಲ್ಲಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮ–ವಿಷ್ಣು–ಶಿವನ ಸುಂದರ ದುಂಡುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಬೇಲೂರಿನ ದೇವಾಲಯದ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಉತ್ತಮ ನಿದರ್ಶನ. ಸೂಡಿಯಲ್ಲಿಯ ಗಣೇಶ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಕುಳಿತ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ಚತುರ್ಭುಜ ಗಣೇಶವಿಗ್ರಹ ಒಂದು ಭವ್ಯ ದುಂಡು ಶಿಲ್ಪ. ಸುಮಾರು 2.50 ಮೀ ಎತ್ತರ ಮತ್ತು 1.75 ಮೀ ಅಗಲವಿರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪದ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ದಂತ, ಪರಶು, ಕಮಲ ಮತ್ತು ಮೋದಕ ಪಾತ್ರೆ ಇವೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದ ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿನ ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಲ್ಲಿ ಅನಂತಶಯನ ಮತ್ತು ಉಮಾಮಹೇಶ್ವರನ ಚೆಲುವಾದ ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ. ಅನಂತಶಯನ ಮೂರ್ತಿಯ ಪ್ರಭಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೊದಲನೆಯ ಐದು ಅವತಾರಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ತೋರಿಸಿರುವುದು ನಿಜಕ್ಕೂ ಗಮನಾರ್ಹ. ಐಹೊಳೆಯ ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದ್ದಾಗಿಯೂ ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸೂರ್ಯನ ಮೂರ್ತಿ ಮಾತ್ರ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಕಾಲದ್ದೆಂದೂ ತೋರುವುದು. ಈ ಶಿಲ್ಪದ ಪ್ರಭಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟಗ್ರಹಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಗದಗದ ಸಮೀಪದ ಬೆಟಗೇರಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಕೆತ್ತನೆಯ ಬ್ರಹ್ಮನ ಮೂರ್ತಿ ಒಂದು ಕಡೆ ಬಿದ್ದಿದೆ. ಇದು ಪ್ರಾಯಶಃ ಗದುಗಿನ ಮೂಲತಃ ತ್ರೈಪುರುಷ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದ್ದ ತ್ರಿಕೂಟೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದೆಂದು ಅನಿಸುವುದು. ರೋಣದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಒಂದು ಕೆರೆ ದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದಿವೆ. ಮುಧೋಳದಲ್ಲಿ ಮಾಧವನ ಒಂದು ಶಿಲ್ಪವಿದ್ದು ಅದು ಅಲ್ಲಿಯ ಪಾಳುಬಿದ್ದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಕಾಲದ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ್ದೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ಐಹೊಳೆಯ ಅಳ್ಳಿಬಸಪ್ಪ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಬಾಗಿಲಿನ ಎರಡು ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ಗಂಗೆ ಮತ್ತು ಯಮುನೆಯರ ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಮಾಣದ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳು ಅಪೂರ್ವವಾಗಿದ್ದು ನಿಜಕ್ಕೂ ಈ ಕಾಲದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಚಿತ್ರಗಳು. ಹಾಗೆಯೇ ರಾಜೂರಿನ (ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆ) ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳು ಮಧ್ಯಮ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿವೆ.

ಕೆಲವೊಂದು ದೇವಾಲಯಗಳ ಗೋಡೆಗಳ ಹೊರಮೈಯಲ್ಲಿ ದಶಾವತಾರದ ಭೂವರಾಹ, ನರಸಿಂಹ, ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ ಮುಂತಾದ ಚಿತ್ರಗಳ ಪೌರಾಣಿಕ ಕಥೆಗಳ ಮುಖ್ಯ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವ ತ್ರಿಪುರಾಂತಕೇಶ್ವರ, ಗಜಾಸುರಮರ್ದನ, ಜ್ಯೋತಿರ್ಲಿಂಗ, ಪಂಚತಂತ್ರದ ಕಥೆಗಳ ಮುಖ್ಯಾಂಶಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುವ, ತೀರ್ಥಂಕರರ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ದೇವಕೋಷ್ಠಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ, ಉಗ್ರನರಸಿಂಹ ಅಥವಾ ವಿಷ್ಣು, ದ್ವಿಭುಜಗಣೇಶನ ಶಿಲ್ಪಗಳಿರುತ್ತವೆ. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ಬಾದಾಮಿಯ ಚಳುಕ್ಯ ಶಿಲ್ಪಶೈಲಿಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದ್ದರೂ ಅದರಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ತ ಬದಲಾವಣೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ದೇಹವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಆಭರಣದ ವೈವಿಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ಮೆರೆದಿದ್ದಾರೆ.

ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಕಾಲದ ವೀರಗಲ್ಲುಗಳೂ ಕೂಡ ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯ ಉತ್ತಮ ಕೃತಿಗಳೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಮುಧೋಳ, ರೋಣ ಮತ್ತು ಬೆಟಗೇರಿಗಳ ವೀರಗಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಬಹುದು.

ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕೊಡುಗೆ ಬಹು ಮಹತ್ತ್ವದ್ದು. ನಕ್ಷತ್ರಾಕೃತಿಯ ತಳವಿನ್ಯಾಸ, ದ್ವಿಕೂಟಾಚಲ, ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲ ಶೈಲಿಯ ವೃದ್ಧಿ, ತ್ರೈಪುರುಷ, ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ, ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಸಭಾಮಂದಿರಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದು, ಜೈನಬಸದಿಗಳಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗುಡಿಗೆ ಧ್ಯಾನದ ಕೋಣೆಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದು– ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಮಹತ್ತ್ವದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಕಾಣಬಹುದು. **(ಎ.ಎಸ್.)**

ನಾಣ್ಯಗಳು: ದ್ರಮ್ಮ, ಸುವರ್ಣ, ಗದ್ಯಾಣ, ಕಾಸು, ಕಳಂಜು, ಮುಂಜಾಡಿ ಮತ್ತು ಅಕ್ಕಂ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಶಾಸನಗಳು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಇವುಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಾಹಿತಿ ಲಭಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ದ್ರಮ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ರೀತಿ–ಚಿನ್ನದ ಮತ್ತು ಬೆಳ್ಳಿಯ ದ್ರಮ್ಮಗಳು. ಶಾಸನಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಸುವರ್ಣವೆಂಬ ನಾಣ್ಯ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿತ್ತೆಂದೂ ತೂಕದ್ದಾಗಿರಬೇಕೆಂದೂ ಅಳತೇಕರ್ ಊಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಒಂದು ಗದ್ಯಾಣಕ್ಕೆ ಎರಡು ಕಳಂಜುಗಳು ಸಮ ಎಂದು ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅಂದರೆ ಇದು 48 ಗ್ರೇನ್ ತೂಕದ್ದಾಗಿರಬೇಕು. 20 ಕಾಸುಗಳಿಗೆ 7 ಕಳಂಜುಗಳು ಸಮವೆಂದು ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಕಳಂಜು ನಾಣ್ಯದ ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗದ ನಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಮುಂಜಾಡಿ ಎಂದು ಹೆಸರಿದ್ದಿತು.

ಬಹುಶಃ ಇದು ಎರಡೂವರೆ ಗ್ರೇನ್ ತೂಕದ ನಾಣ್ಯ. ಒಂದು ಕಾಸಿನ ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗವೇ ಅಕ್ಕಂ ಎಂಬ ನಾಣ್ಯ.

ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದಲ್ಲಿ ದೊರಕಿದ ಕೆಲವು ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣರಾಜಸ್ಯ ಎಂಬ ಬರೆಹವಿದೆ. ಇವು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಒಂದನೆಯ ಕೃಷ್ಣನ ನಾಣ್ಯಗಳೆಂದು ಕೆಲವರು ಭಾವಿಸಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಇತ್ತೀಚಿನ ಸಂಶೋಧನೆಗಳಿಂದ ಇವು ಕಳಚುರಿ ನಾಣ್ಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿದುಬಂದಿದೆ. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿದ್ದ ಮಳಖೇಡದಲ್ಲಿ 140 ಗ್ರೇನ್ ತೂಕದ 3/4 ಅಂಗುಲ ವ್ಯಾಸದ ತಾಮ್ರದ ನಾಣ್ಯಗಳು ದೊರಕಿದ್ದು ಅವುಗಳ ಮೇಲಿನ ಬರೆಹದಲ್ಲಿ ಕಾಕರಾಯ ಎಂಬ ಹೆಸರಿದೆಯೆಂದು ಓದಿ ಕೆಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಇವು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಇಮ್ಮಡಿ ಕರ್ಕರಾಜನದ್ದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟರು. ಆದರೆ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಈ ಬರೆಹವನ್ನು ಕಾಕತೀಯ ಎಂದು ಓದಿ ಅವುಗಳು ಆ ರಾಜವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಮ್ಮತವಿಲ್ಲ. ಎಂ.ಎಚ್.ಕೃಷ್ಣ ಅವರು 57.9 ಗ್ರೇನ್ ತೂಕದ ಕೆಲವು ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ನಾಣ್ಯಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತು ಮುದ್ರೆಗಳಿವೆ ಮತ್ತು ಪರ ಶ್ರೀ ಎಂಬ ಬರೆಹವಿದೆ. ಮಾನ್ಯ ಎಂಬ ಕನ್ನಡ ಬರೆಹವಿರುವುದು ಮಾನ್ಯಖೇಟವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆಯೆಂದೂ ಅವರ ವಾದ. ಆದರೆ ಇವಿನ್ನೂ ಖಚಿತವಾಗಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ ಖಚಿತವಾಗಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರಿಗೇ ಸೇರಬಹುದಾದ ನಾಣ್ಯಗಳಿನ್ನೂ ದೊರಕಿಲ್ಲವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿದೆ. **(ಎ.ವಿ.ಎನ್.)**

ಶಾಸನಗಳು: ಇದುವರೆಗೂ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಹಲವಾರು ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳು, ಸು. 35 ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪಕನಾದ ದಂತಿದುರ್ಗನ ಪೂರ್ವಜರ ಹಾಗೂ ಈ ರಾಜನ ಅನಂತರ ಬಂದ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳ ವಂಶಾವಳಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತವೆ. ಈ ವಂಶದ ಅರಸರ ರಾಜಕೀಯ ಸಾಧನೆಗಳು, ಅವರು ಧರಿಸಿದ ವಿವಿಧ ಬಿರುದಾವಳಿಗಳು, ಮಾಡಿದ ದಾನಧರ್ಮಗಳು, ಇತರ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಇವರ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದು. ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನಾಗರೀಲಿಪಿ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಮ್ಯೂಸಿಯಮ್‌ನಲ್ಲಿರುವ ಕನ್ನಡ ಲಿಪಿ ಮತ್ತು ಭಾಷೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಗೋವಿಂದನ ಶಾಸನವೊಂದು ಇದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ. ಈ ಮನೆತನದ ಹಲವಾರು ಶಾಖೆಗಳು ಸು. 7–8ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಗುಜರಾತ್ (ಖೇಟ್ ಮಂಡಳ), ಅಮರಾವತಿ (ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ) ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ 10–12ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಾರಿ (ಭೋಪಾಲ್ ಪ್ರದೇಶ), ಧನೋಪ ಮತ್ತು ಬಿಜಾಪುರ (ರಾಜಸ್ಥಾನ), ಮಗಧ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಶಿಲಾ ಮತ್ತು ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಔರಂಗಾಬಾದ್ ಖಾನ್ದೇಶ, ನಾಸಿಕ್ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಎಲ್ಲೋರದಿಂದ ರಟ್ಟರೆಂಬ ಶಾಖೆಯು ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಿ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಇವರ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳ ಮುದ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ವೀರಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಕೈಮುಗಿದುಕೊಂಡಿರುವ ಗರುಡನ ಅಥವಾ ತೆಕ್ಕೆಹಾಕಿಕೊಂಡಿರುವ ಎರಡು ಸರ್ಪಗಳ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು, ಆ ಸರ್ಪಗಳ ಹೆಡೆಗಳನ್ನು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡ ಗರುಡನ ಚಿತ್ರವಿರುತ್ತದೆ. ಜೊತೆಗೆ, ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶ, ಚಾರಿ, ದೀಪಸ್ತಂಭ, ಕೆಳಗೆ ಸ್ವಸ್ತಿಕವಿರುತ್ತದೆ. ಚಾರಿಯ ಮೇಲೆ ಸೂರ್ಯ ಚಂದ್ರರು, ಮತ್ತೊಂದು ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಲಿಂಗ ಅಂಕುಶ ಮೊದಲಾದ ಚಿತ್ರಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಅಪೂರ್ವವಾಗಿ ಚತುರ್ಬಾಹು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರ್ತಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ ಮತ್ತು ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲೂ ಇವರ ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳು ಲಭಿಸಿವೆ. ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳು ತಮಿಳು ಭಾಷೆ ಮತ್ತು ಲಿಪಿಗಳಲ್ಲಿವೆ. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳು ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ದೊರಕಿರುವುದು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ; ಅದರಲ್ಲೂ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ.

ಈ ವಂಶದವರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಅನಂತರದ ಶತಮಾನಗಳ ಶಾಸನಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದಾಗ ಇವರ ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳು ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ರೂಪದಲ್ಲಿವೆ ಎನ್ನಬಹುದು. ಆರಂಭದ ಪ್ರಾರ್ಥನಾ ಶ್ಲೋಕಗಳು ಅಪೂರ್ವವಾಗಿದ್ದು, ನೇರಾಗಿ ಅರಸನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಪ್ರಸ್ತಾಪ, ಆತನ ಸಾಮಂತಾಧಿಕಾರಿಯ ಉಲ್ಲೇಖ, ಶಾಸನದ ಕಾಲ ಮತ್ತು ಉದ್ದೇಶಗಳ ವಿವರಣೆಗಳನ್ನು ಇವರ ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಶಕಕಾಲವನ್ನು ಅಂಕೆಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ 'ಶಕನೃಪಕಾಲಾತೀತ ಸಂವತ್ಸರಶತಂಗಳೆಣ್ಬನೂರನಾಲ್ವತ್ತಾರು' ಎಂದು ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸುವ ಪದ್ಧತಿ ಸಾಮಾನ್ಯ. ಹೆಚ್ಚು ವಸ್ತುನಿಷ್ಠವಾದ ಈ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತ್ಯಾಂಶ ಬಹು ಕಡಿಮೆ; ಅಕ್ಷರಗಳು ಹೆಚ್ಚು ದುಂಡಾಗಿದ್ದು ಮುಂದಿನ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಾರ್ಪಾಡುಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದೆ ಸ್ಥಿರರೂಪವನ್ನು ಈಗ ಪಡೆದುವೆನ್ನಬಹುದು. ಸಮಕಾಲೀನ ಗಂಗರ ಶಾಸನಗಳಿಗಿಂತ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯ ಬಳಕೆ ಹೆಚ್ಚು. ಭಾಷೆಯ ರಚನೆ, ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಬರೆಯುವ ಒಂದು ಕ್ರಮ ಈಗ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡು ಭಾಷೆ ಸಂಸ್ಕಾರಗೊಂಡಿತು. ಪದ್ಯಶಾಸನಗಳಿಗಿಂತ ಗದ್ಯಶಾಸನಗಳೇ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು. ತಮಿಳುನಾಡಿನ ತಮಿಳುಶಾಸನಗಳೆಲ್ಲ ಮೂರನೆಯ ಕೃಷ್ಣನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವು. ಅನ್ಯಭಾಷಾಪ್ರದೇಶ ಸ್ವಾಧೀನವಾದಾಗ ಅಲ್ಲಿನ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಅವರ ಭಾಷೆಯನ್ನೇ ಬಳಸಿದುದೂ ಗಮನಾರ್ಹ ಸಂಗತಿ.

ದಂತಿದುರ್ಗನ ಎಲ್ಲೋರ ತಾಮ್ರಶಾಸನ (ಶ.ವ. 663) ಮತ್ತು ಸಾಮನಗಡ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳಿಂದ (ಶ.ವ. 675) ಈ ಮನೆತನದ ಆರನೆಯವನಾದ ಇವನು ಕಲಿತನದಿಂದ ಮಾಳವ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಾಧಿಕಾರವನ್ನು ಪಡೆದು ಅದನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುತ್ತ ಕೊನೆಗೆ ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಎರಡನೆಯ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ತನ್ನ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇವನ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಲಕ್ಷ ಗ್ರಾಮಗಳಿದ್ದು ಪ್ರತಿಯೊಂದರಿಂದಲೂ ಇವನ ತಾಯಿ ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದಳೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇದು ಇವನ ಮಾತೃಭಕ್ತಿಯ ದ್ಯೋತಕವಾಗಿದೆ.

ಇವನ ಅನಂತರ ಇವನ ಅಣ್ಣನ ಮಗನಾದ ಒಂದನೆಯ ಕೃಷ್ಣನ ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತರಣೆಯ ವಿವರಗಳು ಇವನ ಮಗ ಧ್ರುವಮಹಾರಾಜನ ಪಿಂಪಾರಿಶಾಸನ ಮತ್ತು ಅವನ ರಾಣಿ ಶೀಲಮಹಾದೇವಿಯ ಜಟಾಯಿ ತಾಮ್ರಶಾಸನದಿಂದಲೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಗಂಗರ ರಾಜಧಾನಿಯಾದ ಮಣ್ಣೆಯನ್ನು ಆಕ್ರಮಣ ಮಾಡಿ, ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಕಾಂಚಿಯವರೆಗೂ ದಿಗ್ವಿಜಯ ಸಾಧಿಸಿದ್ದನೆಂಬ ವಿಷಯ ತಳೆಗಾಂವ ತಾಮ್ರಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಾಗಿದೆ. ಈತನದೇ ಆದ ಪುಣೆ–ತಳೆಗಾಂವ ಮತ್ತು ಭಾಂಡಕ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಈತನು ನೀಡಿದ ದಾನಗಳ ವಿಷಯ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಗುಜರಾತಿನ ಸುವರ್ಣವರ್ಷ ಕರ್ಕರಾಜನ ಬರೋಡಾ ಶಾಸನ ಏಲಾಪುರದಲ್ಲಿ ಅದ್ಭುತವಾದ ಶಂಭುಗೃಹವನ್ನು ಒಂದನೆಯ ಕೃಷ್ಣ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ದೇವೋಲಿ ತಾಮ್ರಶಾಸನ ಪುಷ್ಟೀಕರಿಸುತ್ತದೆ. ಇವನಿಗೆ ಅಕಾಲವರ್ಷ, ಶುಭತುಂಗ, ಮಹಾಪ್ರಲಯ ವರಾಹ ಮುಂತಾದ ಬಿರುದಾವಳಿಗಳಿದ್ದುವು.

ಒಂದನೆಯ ಕೃಷ್ಣನ ಮಗ ಇಮ್ಮಡಿ ಗೋವಿಂದರಾಜ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲದವರೆಗೆ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯಾಗಿದ್ದು ವಿಷಯಲಂಪಟನಾದುದರಿಂದ ತನ್ನ ತಮ್ಮ ಧ್ರುವನಿಗೆ

ರಾಜ್ಯಭಾರವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸಿದನೆಂದು ಮೂರನೆಯ ಕೃಷ್ಣನ ರಾಧನಪುರ ಮತ್ತು ದೇವ್ಲೋಲಿ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಧ್ರುವನ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ದೌಲತಾಬಾದ್ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ (ಶ.ವ. 715) ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಮೂರನೆಯ ಗೋವಿಂದನ ಸು. 14 ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ನವಸಾರಿ ಶಾಸನದ (ಶ.ವ. 738) ಪ್ರಕಾರ ಇವನ ಅಣ್ಣ ಕಂಬಯ್ಯನು ಹನ್ನೆರಡು ಪ್ರಬಲ ರಾಜರೊಡಗೂಡಿ ಗೋವಿಂದನ ಮೇಲೆ ದಂಗೆ ಎದ್ದನೆಂದೂ ಸಿಸವಾಯಿ ಮತ್ತು ರಾಧನಪುರ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಈ ಬಂಡನ್ನು ಗೋವಿಂದನು ಅಡಗಿಸಿದನೆಂದೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇವನು ಪ್ರಭೂತವರ್ಷ, ಜಗತ್ತುಂಗ, ಅನುಪಮ, ಕೀರ್ತಿನಾರಾಯಣ, ವೃತ್ತಭುಜ, ತ್ರಿಭುವನಧವಳ ಮುಂತಾದ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ.

ಗೋವಿಂದನ ಮಗ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಒಂದನೆಯ ಅಮೋಘವರ್ಷನ ಸಂಜಾನ ತಾಮ್ರಶಾಸನ ಅವನ ಚರಿತ್ರೆಗೆ ಬಹಳ ಮಹತ್ತ್ವದ್ದಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಅವನ ತಂದೆಯ ಪರಾಕ್ರಮದ ವರ್ಣನೆ, ಮಂತ್ರಿವರ್ಗಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟ ಗೌರವ, ಶತ್ರುನಿಗ್ರಹ, ಉತ್ತರಭಾರತದಲ್ಲಿ ಹಿಮಾಲಯದವರೆಗೂ ನಡೆಸಿದ ದಿಗ್ವಿಜಯ, ನರ್ಮದಾ ನದಿಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬೀಡುಬಿಟ್ಟಾಗ ಕೋಸಳ, ವ್ಯಂಗಿ, ಡಹಳ, ಓಡ್ರಕ, ಮಾಳವರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ್ದು, ವಿಂಧ್ಯ ಪರ್ವತದ ತಟದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪುಣ್ಯಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸಿ ಕೇರಳ ಪಾಂಡ್ಯ ಚೋಳ ಪಲ್ಲವ ರಾಜರನ್ನು ತನ್ನ ಪ್ರತಾಪದಿಂದ ನಿಸ್ತೇಜರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ, ಸಿಂಹಳದ ರಾಜರು ಮತ್ತು ಅವನ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಯು ಈ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಶಿಲಾಪ್ರತಿಮೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸಿ ಏಲಾಪುರಕ್ಕೆ ತಂದು ಕಾಣಿಕೆ ಕೊಟ್ಟ ವಿಷಯಗಳು ಉಲ್ಲೇಖವಾಗಿವೆ. ಇವನು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಶಾಂತಿಗೋಸ್ಕರ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿಗೆ ತನ್ನ ಎಡಗೈ ಹೆಬ್ಬೆಟ್ಟನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ ದಾನಮಾಡಿದನೆಂದೂ ಹಲವು ಸಲ ವಿರಕ್ತಿಯಿಂದ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಪರಿತ್ಯಾಗ ಮಾಡಿದನೆಂದೂ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಕೊಣ್ಣೂರು ಶಿಲಾಶಾಸನದಿಂದ ಅಮೋಘವರ್ಷನ ಮಹಾದಂಡನಾಯಕ ಬಂಕೇಶನು ಸಾಮಂತರ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ಏಕಾಕಿಯಾಗಿ ಹೋಗಿ ಗಂಗರಾಜನ ನೀತಿಮಾರ್ಗನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ತನ್ನ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗೆ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದ ಕೊಳನೂರಿನಲ್ಲಿ (ಕೊಣ್ಣೂರು) ಒಂದು ಅಪೂರ್ವ ಶೈಲಿಯ ಜಿನದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ವಿಷಯ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಬಾಗುಂಬ್ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಮುಮ್ಮಡಿ ಇಂದ್ರನು ಇಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣನ ಅನಂತರ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದದ್ದು, ಕುರಂದಕ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಇವನ ಪಟ್ಟಬಂಧ ಮಹೋತ್ಸವ ಆದದ್ದು, ಕ್ಯಾಂಬೆ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇವನು ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬರುವ ಮುಂಚೆಯೇ ಕನೂಜ್ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಗೆದ್ದದ್ದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇವನ ಸಂಜಾನ ತಾಮ್ರಶಾಸನ (ಶ.ವ. 848) ತಾಜಿಕರು ಅವನ ಮಂಡಲಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದು ಸಂಜಾನಮಂಡಲವನ್ನು ಈ ವಂಶದ ಮಧುಮತಿ (ಮಹಮ್ಮದ್) ಸುಗತಿಪ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಮುಮ್ಮಡಿ ಗೋವಿಂದನ ಕ್ಯಾಂಬೆ ತಾಮ್ರಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಈ ರಾಜನು ತನ್ನ ಪಟ್ಟಬಂಧ ಮಹೋತ್ಸವವನ್ನು ಗೋದಾವರಿ ತೀರದಲ್ಲಿದ್ದ ಕಪಿತ್ಥರ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿಸಿಕೊಂಡನೆಂದೂ, ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ 600 ಅಗ್ರಹಾರಗಳನ್ನು, 2 ಲಕ್ಷ ಸುವರ್ಣಗಳನ್ನು, ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ 800 ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು, 4 ಲಕ್ಷ ಸುವರ್ಣಗಳನ್ನು, 32 ಲಕ್ಷ ದ್ರಮ್ಮಗಳನ್ನು ದಾನಮಾಡಿದನೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಸಾಂಗ್ಲಿ ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ಇವನು ನಿತ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಧೇಯ ಭೂದಾನವನ್ನು ಮತ್ತು ದೇವಭೋಗ ಅಗ್ರಹಾರಗಳನ್ನು ದಾನಕೊಟ್ಟನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಮುಮ್ಮಡಿ ಅಮೋಘವರ್ಷನ ಮೂವರು ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯವನಾದ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣ ಯುವರಾಜನಾಗಿದ್ದು, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಶಾಸನ (ಶ.ವ. 861) ಆತ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ ವರ್ಷವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶ ಜುರಾದಲ್ಲಿಯ ಕನ್ನಡ ಶಾಸನವು ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕರಹಾಡ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಚೋಳರನ್ನು ಬೇರುಸಹಿತ ಕಿತ್ತು ಪಾಂಡ್ಯ, ಚೇರ, ಸಿಂಹಳ ರಾಜರನ್ನು ತನ್ನ ಸಾಮಂತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ರಾಮೇಶ್ವರದಲ್ಲಿ ಜಯಸ್ತಂಭವನ್ನು ನಡೆಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆತಕೂರು ಶಿಲಾಶಾಸನದಲ್ಲಿ (ಶ.ವ. 892) ಇವನು ಚೋಳರ ಮೇಲೆ ತೆಕ್ಕೋಲದಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿದ ಯುದ್ಧ ಅದರಲ್ಲಿ ಚೋಳ ರಾಜ ಪರಾಂತಕನ ಮಗ ರಾಜಾದಿತ್ಯನ ಮರಣ ಮುಂತಾದ ವಿವರಗಳಿವೆ. ಸಾಲೋಟಗಿ ಸ್ತಂಭಶಾಸನ (ಶ.ವ. 867) ಕೃಷ್ಣನ ಪ್ರಧಾನಮಂತ್ರಿ ಮಹಿಷ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯ ಕಾಂಚನ–ಮುದುವೊಳಲ ನಾರಾಯಣನು ವಿದ್ಯಾಶಾಲೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದು, ಅದಕ್ಕೆ ಪಾವಿಟ್ಟಿಗೆ ಗ್ರಾಮದ ಅಧಿಪತಿ ಚಕ್ರಾಯುಧ ಬುಧ ದಾನಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇವನಿಗೆ ಅಕಾಲವರ್ಷ, ಶ್ರೀವಲ್ಲಭ, ಪರನಾರೀಸಹೋದರ ಮುಂತಾದ ಬಿರುದುಗಳಿದ್ದವು.

ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣನ ಅನಂತರ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ ಅವನ ತಮ್ಮ ಖೊಟ್ಟಿಗನ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಇವನಿಗೆ ಯಶಕೆನಲ್ಲಾತನೆಂಬ ಬಿರುದು ಇದ್ದಿತೆಂದು ಕ್ಯಾಸನೂರು ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ಅರಸರ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಅವುಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಹಲವಾರು ಕವಿಗಳ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ. ಒಂದನೆಯ ಕೃಷ್ಣನ ಪುಣೆ ತಾಮ್ರಶಾಸನದ ಕರ್ತೃ ಇಂದ್ರ, ಧ್ರುವನ ವಿಂಪಾರಿ ಮತ್ತು ಜಟ್ವಾಯಿ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಬರೆದ ಮಹಾಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಾಧಿಕೃತ ಪ್ರೇಮಾಂದಲ ಮತ್ತು ವಸುದೇವ, ಗೋವಿಂದನ ಶಾಸನಗಳ ಕರ್ತೃಗಳೆಂದು ಹೆಸರಿಸಲಾದ ಕಕ್ಕಯ್ಯ, ಅರುಣಾದಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಶ್ರೀಧರ ಮುಂತಾದವರು ಗಮನಾರ್ಹರು. **(ಎಎಸ್.;ಬಿ.ಆರ್.ಜಿ.)**

ಸಾಹಿತ್ಯ: ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ವೈಭವಪೂರ್ಣ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ದೊರಕಿತು. ಈ ಎರಡು ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲೂ ಅನೇಕ ಉದ್ಗ್ರಂಥಗಳು ರಚನೆಯಾದುವು. ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲ ಒಂದು ಪರ್ವಕಾಲವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಉಪಲಬ್ಧ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ಕವಿರಾಜಮಾರ್ಗ **(ನೋಡಿ)** ಈ ಕಾಲದ್ದು. ಆದಿಕವಿ ಪಂಪ **(ನೋಡಿ)** ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲದ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕವಿ. ಇವನು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಸಾಮಂತನಾದ ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಿಕೇಸರಿಯ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿದ್ದು ಆದಿಪುರಾಣ, ವಿಕ್ರಮಾರ್ಜುನವಿಜಯ ಎಂಬ ಎರಡು ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ. ಈ ಕಾಲದ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಕವಿ ಪೊನ್ನ **(ನೋಡಿ)**. ಈತ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ದೊರೆ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣನ ಆಸ್ಥಾನಕವಿಯಾಗಿದ್ದ. ಹದಿನಾರನೆಯ ತೀರ್ಥಂಕರನಾದ ಶಾಂತಿನಾಥನನ್ನು ಕುರಿತು ರಚಿತವಾದ ಶಾಂತಿಪುರಾಣ ಇವನ ಮಹಾಕಾವ್ಯ. ಇದಲ್ಲದೆ ಭುವನೈಕರಾಮಾಭ್ಯುದಯ ಮೊದಲಾದ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ಈತ ರಚಿಸಿರಬೇಕೆಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ವಡ್ಡಾರಾಧನೆಯೂ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲದ್ದೆಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಗುಣನಂದಿ, ಗುಣವರ್ಮ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಉಳಿದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕವಿಗಳು.

ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ರಾಜರು ಸಂಸ್ಕೃತಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಗ್ರಂಥಗಳು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ರಚಿತವಾದವು. ವೀರಸೇನ, ಜಿನಸೇನ ಹಾಗೂ ಗುಣಭದ್ರರು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಲೇಖಕರು. ಧವಲ, ಮಹಾಧವಲ, ಜಯಧವಲ ಹಾಗೂ ಮಹಾಪುರಾಣಗಳು ಇವರಿಂದ ಬರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ವ್ಯಾಕರಣಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಅನೇಕ

ಗ್ರಂಥಗಳು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ರಚಿತವಾದವು. ವ್ಯಾಕರಣ ವಿದ್ವಾಂಸನಾದ ದುರ್ಗಸಿಂಹ ಕಾತಂತ್ರಸೂತ್ರಗಳ ಮೇಲೆ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಬರೆದ. ಒಂದನೆಯ ಅಮೋಘವರ್ಷನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಶಾಕಟಾಯನ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನವೆಂಬ ಸೂತ್ರಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಲ್ಲದೆ ಇದೇ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಕುರಿತು ವೃತ್ತಿಯನ್ನೂ ಬರೆದ. ತನ್ನ ಆಶ್ರಯದಾತನ ಗೌರವಾರ್ಥವಾಗಿ ಆ ವೃತ್ತಿಗೆ ಅಮೋಘವೃತ್ತಿ ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟ. ನಳಚಂಪೂ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಬರೆದ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ ಈ ಕಾಲದವನು. ಇವನ ಮತ್ತೊಂದು ಗ್ರಂಥ ಮದಾಲಸ ಚಂಪೂ. ಸ್ವಯಂ ಕವಿಯಾಗಿದ್ದ ಅಮೋಘವರ್ಷ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇವನ ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರಮಾಲಿಕಾ ಸಂಸ್ಕೃತದ ಜ್ಞಾನಭಂಡಾರಕ್ಕೆ ಒಂದು ಅಮೂಲ್ಯ ಕೊಡುಗೆಯಾಗಿದೆ. ಅಮೋಘವರ್ಷನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲೇ ಮಹಾವೀರಾಚಾರ್ಯನು ಗಣಿತಸಾರಸಂಗ್ರಹ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿದ. ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಹಲಾಯುಧ ಹಲಾಯುಧ ಕೋಶವೆಂಬ ನಿಘಂಟು, ಕವಿರಹಸ್ಯ ಹಾಗೂ ಮೃತ ಸಂಜೀವಿನಿ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಾಳಿದ ಭಾರತದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಿಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬರಾದ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಅದ್ವೈತದ ಮಹಾ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಹರಡುವುದಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣರಾದರು. ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿದ್ವಾಂಸ ಜೈನ ಸೋಮದೇವಸೂರಿಯು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಮಾಂಡಲಿಕರಾದ ವೇಮುಲವಾಡದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿದ್ದ. ಇವನು ಯಶಸ್ತಿಲಕ ಎಂಬ ಚಂಪೂಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ನೀತಿವಾಕ್ಯಾಮೃತ ಇವನ ಮತ್ತೊಂದು ಉದ್ಗ್ರಂಥ. ಇದು ಕೌಟಿಲ್ಯನ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರದ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ಷಟ್ಖಂಡಾಗಮ ಒಂದು ಅಮೂಲ್ಯ ಕೃತಿ. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಅರಸರ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದ ಗುರು ಶಿಷ್ಯರಾದ ವೀರಸೇನ ಮತ್ತು ಜಿನಸೇನರು ಧವಳ ಮತ್ತು ಜಯಧವಳಾ ಎಂಬ ಒಂದು ಲಕ್ಷ ಶ್ಲೋಕ ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅದನ್ನು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಜಿನಸೇನರ ಶಿಷ್ಯರಾದ ಗುಣಭದ್ರರಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಜೈನ ತಾರ್ಕಿಕನಾದ ವಿದ್ಯಾನಂದ ಸಮಂತಭದ್ರರ ಆಪ್ತಮೀಮಾಂಸಾ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಮೇಲೆ ಅಷ್ಟಸಾಹಸೀ ಎಂಬ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಬರೆದ. ಅವನು ಆಪ್ತಪರೀಕ್ಷಾ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಕೂಡ ರಚಿಸಿದ. ಮತ್ತೊಬ್ಬ ತಾರ್ಕಿಕನಾದ ಮಾಣಿಕ್ಯನಂದಿಯಿಂದ ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪರೀಕ್ಷಾ ಮುಖ ಸೂತ್ರ ಮತ್ತು ಪ್ರಭಾಚಂದ್ರನ ಪ್ರಮೇಯ ಕಮಲಮಾರ್ತಾಂಡ ಮೊದಲಾದ ಜೈನಸಿದ್ಧಾಂತ ಗ್ರಂಥಗಳು ಕೂಡ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ಗ್ರಂಥಗಳೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡಲಾಗಿದೆ. ಮಿಥಿಲೆಯ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ದೊರೆ ಶಾಕ್ಯದೇವನು ನಾಟ್ಯಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. **(ಎ.ಎಸ್.ಜಿ.)**

ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪ್ರಯೋಗಾಲಯಗಳು: ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಔದ್ಯೋಗಿಕ ಮತ್ತು ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಸಂಶೋಧನ ಮಂಡಲಿ ಔದ್ಯೋಗಿಕ ಪ್ರಗತಿಗೆ ಅಗತ್ಯವಾದ ಸಂಶೋಧನೆ ಮತ್ತು ಮಾದರಿಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನಡೆಸಲು ರಾಷ್ಟ್ರದ ವಿವಿಧ ರಾಜ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮೂವತ್ತೇಳಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಯೋಗಾಲಯಗಳನ್ನೂ ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳನ್ನೂ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದೆ. ಆ ಶ್ರೇಣಿಯ ಎರಡು ಪ್ರಯೋಗಾಲಯಗಳೂ ಒಂದು ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯವೂ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿವೆ. ಆ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನೂ ಅವುಗಳ ಉದ್ದೇಶ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಯಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಮುಂದೆ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದೆ.

1. ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ವಾಯುಯಾನ ಸಂಶೋಧನ ಪ್ರಯೋಗಾಲಯ : ಇದು 1959ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಯಿತು. ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಆಧುನಿಕ ರೀತಿಯ ವಿಮಾನ ತಯಾರಿಕೆಯ ಉದ್ಯೋಗ ವಿಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಮೂಲರೂಪದ ವಿಮಾನವಿನ್ಯಾಸಗಳಿಗೆ ನೆರವಾಗುವ ಸಂಶೋಧನೆ ಮತ್ತು ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನಡೆಸುವುದು ಇದರ ಕರ್ತವ್ಯ. ಈ ಕರ್ತವ್ಯ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ಸಂಸ್ಥೆ ಆರು ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೊಳಿಸಿದೆ. ವಾಯುಯಾನ ವಿಜ್ಞಾನ, ಮುನ್ನೂಕುವ ಶಕ್ತಿ, ಸಂರಚನಾ ವಿಜ್ಞಾನ, ಸಾಮಗ್ರಿ (ಮೆಟೀರಿಯಲ್) ವಿಜ್ಞಾನ, ಎಲೆಕ್ಟ್ರಾನಿಕ್ಸ್–ಈ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿಕೊಂಡು ಸಂಶೋಧನೆ ಮತ್ತು ಮಾದರಿ ನಿರ್ಮಾಣಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿದೆ.

1967ರಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಯೋಗಾಲಯ ನಾಲ್ಕಡಿ ತ್ರಿಸೂತ್ರಿ ವಾಯುಸುರಂಗದ (ಟ್ರೈಸೊನಿಕ್ ವಿಂಡ್ ಟನಲ್) ವಿನ್ಯಾಸ, ಕಟ್ಟಡ, ಕಾರ್ಯಾರಂಭ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟತೆಯ ಕ್ರಮಾಂಕ ನಿರ್ಣಯ–ಈ ಸಂಕೀರ್ಣ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಂಡು ಅದರ ಸಂಶೋಧನೆ ಮತ್ತು ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸಿತು. ಈ ವಾಯುಸುರಂಗವನ್ನು ಈಚೆಗೆ ವಿಮಾನ ನಮೂನೆಗಳ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇದು ಕ್ಷಿಪಣಿಗಳ ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷ ಉಡಾವಣೆಯ ವಾಹನಗಳ ಮಾದರಿ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲೂ ಬಳಕೆಗೆ ಬರುತ್ತಿದೆ. ಹಿಂದೆ ವಿದೇಶೀ ವಾಯುಸುರಂಗದ ಮೂಲಕ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪರೀಕ್ಷಾ ಚಾಲನಕ್ಕೂ ಒಂದು ಸಹಸ್ರ ಡಾಲರುಗಳಷ್ಟು ಖರ್ಚಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಈಚೆಗೆ ಇಂಥ 3,000ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಪರೀಕ್ಷಾ ಚಾಲನೆಗಳು (ಟೆಸ್ಟ್‌ರನ್) ನಡೆದಿದ್ದು ಕೋಟಿಗಟ್ಟಲೆ ವಿದೇಶೀ ಹಣದ ಉಳಿತಾಯವಾಗಿದೆ.

ಈಚೆಗೆ ಈ ಪ್ರಯೋಗಾಲಯ ದೇಶೀಯವಾಗಿ, ಶುದ್ಧ ಮತ್ತು ಆನ್ವಯಿಕ ವಾಯುಯಾನ ವಿಜ್ಞಾನ ಸಂಶೋಧನೆಗಳಿಗೆ ಬೇಕಾಗುವ ಒಂದಡಿ ತ್ರಿಸೂತ್ರಿ ವಾಯುಸುರಂಗವನ್ನು ನಿಯೋಜಿಸಿ, ನಿರ್ಮಿಸಿ ಬಳಸುತ್ತಿದೆ.

ಇದರ ಸಾಮಗ್ರಿ ವಿಜ್ಞಾನ ವಿಭಾಗ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟತೆಯ ಲೋಹ ಛಾಪಾಯಂತ್ರಗಳ ರಚನೆಗೆ ಬೇಕಾಗುವ ಕಿಡಿ–ಸವೆತದ ಯಂತ್ರ ಮತ್ತು ಒತ್ತಡ–ಪಾತ್ರೆಯ ಉದ್ಯೋಗ ವಿಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಬೇಕಾಗುವ ತಂತುಗಳ ಸುತ್ತುವ ಯಂತ್ರಗಳನ್ನು ನೂತನವಾಗಿ ರಚಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದೆ. ವಿಮಾನ ಚಾಲಕಯಂತ್ರದ ಫಲಕಗಳನ್ನು (ಬ್ಲೇಡ್) ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ತಯಾರಿಸಲು ನೆರವಾಗುವ ವಿದ್ಯುದ್ರಾಸಾಯನಿಕ ರೇಖಾಂಕನ ಯಂತ್ರದ ತಯಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಈಗ ತೊಡಗಿದೆ. ತಂತುಗಾಜಿನ (ಫೈಬರ್ ಗ್ಲಾಸ್) ಪ್ರೇರಕ ಗ್ರಾಹಕಗಳು, ಆಡುಬೆಣೆಯುಂಗುರಗಳು (ಪಿಸ್ಟನ್ ರಿಂಗ್), ಕ್ಷಿಪಣಿಯ ಗಾಧಮಾಪಕ ನಾಸಿಕಾಶಂಖುಗಳು (ಸೌಂಡಿಂಗ್ ರಾಕೆಟ್ ನೋಸ್ ಕೋನ್), ಉನ್ನತ ವಿದ್ಯುತ್ಪ್ರವಾಹದ ನಿರೋಧಕಗಳು (ಪೃಥಕ್ಕಾರಿ) (ಹೈವೋಲ್ಟೇಜ್ ಇನ್ಸುಲೇಟರ್) ಮುಂತಾದವನ್ನೂ ತಯಾರಿಸಿದೆ. ಭಾರತದ ಪವನಶಾಸ್ತ್ರ ಶಾಖೆಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತು ಅಡಿ ವ್ಯಾಸದ ರೇಡೋಮುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಡುತ್ತಿದೆ.

ವಿಮಾನಯಾನದಲ್ಲಿ ವಿಮಾನಭಾಗಗಳು ದುರ್ಬಲವಾಗುವ ಅಂಶ ಒಂದು ತೀವ್ರ ರೀತಿಯ ಸಮಸ್ಯೆ. ಪ್ರಯೋಗಾಲಯದ ಸಂರಚನಾ ವಿಭಾಗ ವಿಮಾನ ಭಾಗಗಳು ದುರ್ಬಲವಾಗುವ ಕಾಲವನ್ನು ನಿಷ್ಕರ್ಷಿಸುವ ಯಂತ್ರಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಿರುವುದಲ್ಲದೆ, ವಿಮಾನದ ಒಟ್ಟಾರೆ ಆಯಸ್ಸನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸುವ ಪರೀಕ್ಷಾ ಯಂತ್ರಗಳನ್ನೂ ತಯಾರಿಸಿದೆ. ಈಚೆಗೆ ತೂರು ಹಾಯಿಕೆಯ ಉದ್ಯೋಗ ವಿಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಮಾಪನ ಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಉಪಕರಣಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದೆ. ಒತ್ತಡದ ಮತ್ತು ಪಲ್ಲಟದ (ವಿಸ್ಥಾಪನ) ತೂರುಹಾಯ್ಕೆಯಂತ್ರಗಳು (ಟ್ರಾನ್ಸ್‌ಡ್ಯೂಸರ್), ಅದಕ್ಕೆ ಬೇಕಾಗುವ ಪ್ರವರ್ಧಕಗಳು (ಆಂಪ್ಲಿಫೈಯರ್), ಕಂಪನಗ್ರಾಹಕಗಳು (ಪಿಕ್ ಅಪ್), ಕಂಪನಮಾಪಕಗಳು (ವೈಬ್ರೇಷನ್ ಮೀಟರ್), ಕಂಪನಗೊಳಿಸುವ ಯಂತ್ರಗಳು, ವಿಕೃತಿ ಮಾಪನ ಸೇತುಗಳು (ಸ್ಟ್ರೇನ್ ಮೆಷರಿಂಗ್ ಬ್ರಿಡ್ಜ್), ತಂತಿಯ ಮತ್ತು ಕಣಗಳ ವಿಕೃತಿ ಮಾಪನ ಸಾಧನಗಳು

(ವೈರ್ ಮತ್ತು ಫಾಯಿಲ್ ಮೆಷರಿಂಗ್ ಟೂಲ್ಸ್), ಉಷ್ಣ ಗ್ರಾಹಕಗಳು ಮುಂತಾದವುಗಳ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲೂ ತೊಡಗಿದೆ.

ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಎಲೆಕ್ಟ್ರಾನಿಕ್ ಡೆಸ್ಕ್ ಕಾಲ್ಕ್ಯುಲೇಟರನ್ನು ತಯಾರಿಸುವಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಸಂಶೋಧನೆ ಮತ್ತು ನಿರ್ಮಾಣಗಳಿಂದ ಪ್ರಯೋಗಾಲಯ ನೆರವಾಗಿದೆ. ವಾಯುಯಾನ ಸಂಶೋಧನೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಂಕಿ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ರೂಢಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಬೇಕಾದ ವಿಶಿಷ್ಟ ಗಣಕ ಯಂತ್ರಗಳನ್ನೂ ತಯಾರಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಕಾರ್ಖಾನೆ ಕಾರ್ಯಾಲಯಗಳ ಬಳಕೆಗೆ ಬೇಕಾಗುವ ಹತ್ತು ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿಗಳ ಬೆಲೆಯ ಗಣಕ ಯಂತ್ರಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸಿ ಒದಗಿಸಿದೆ.

ಈ ಪ್ರಯೋಗಾಲಯ ತನ್ನ ಸಂಶೋಧನೆ ಮತ್ತು ನಿರ್ಮಾಣಗಳ ಮೂಲಕ ವಿದೇಶೀ ತಂತ್ರಜ್ಞಾನದ ಅನಿವಾರ್ಯವನ್ನು ನಿವಾರಿಸಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಆಮದು ಪ್ರತಿ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಿ ತಾಂತ್ರಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾವಲಂಬನೆಯ ಸ್ಥಾಪನೆಗೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ನೆರವಾಗುತ್ತಿದೆ.

2. ಕೇಂದ್ರೀಯ ಆಹಾರ ಸಂಶೋಧನಾಲಯ (ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಫುಡ್ ಟೆಕ್ನಲಾಜಿಕಲ್ ರಿಸರ್ಚ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್): ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಮತ್ತು ಔದ್ಯೋಗಿಕ ಸಂಶೋಧನ ಮಂಡಲಿಯ ಅಂಗವಾಗಿ 1950ರ ಅಕ್ಟೋಬರಿನಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ನಗರದ ರಾಜಕುಮಾರಿ ಚೆಲುವಾಂಬಾ ಅರಮನೆಯ ವಿಶಾಲ ಮೈದಾನದಲ್ಲಿ ಆಹಾರ ರಂಗಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸಂಶೋಧನೆಗಳನ್ನು ಕೈಕೊಳ್ಳಲು ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಯಿತು. ಉತ್ಪಾದನೆಯ ಹಂತದಿಂದ ಸೇವಿಸುವವರೆಗಿನ ವಿವಿಧ ಮಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಆಹಾರವನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸಿ ಲಾಭದಾಯಕವಾಗಿ ಬಳಸುವ ವಿಧಾನಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆಸಿ ರಾಷ್ಟ್ರದ ಆಹಾರ ಸಮಸ್ಯೆಗೆ ಪರಿಹಾರ ದೊರಕಿಸುವ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಗಣನೀಯ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತ ಬಂದಿರುವ ಈ ಸಂಸ್ಥೆ 1976ರಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಬೆಳ್ಳಿಹಬ್ಬವನ್ನೂ ಅನಂತರ ಚಿನ್ನದ ಹಬ್ಬವನ್ನೂ ಆಚರಿಸಿದೆ.

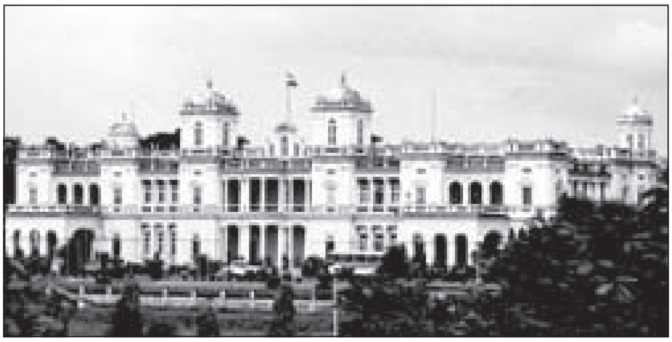
ಕೇಂದ್ರೀಯ ಆಹಾರ ಸಂಶೋಧನಾಲಯ, ಮೈಸೂರು

ಹಣ್ಣು ಮತ್ತು ತರಕಾರಿಗಳ ಸಂರಕ್ಷಣೆ, ಎಣ್ಣೆ ಹಿಂಡಿಯಿಂದ ಪೌಷ್ಟಿಕಾಂಶಗಳ ತಯಾರಿಕೆ, ಸದ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ಆಹಾರ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳಿಂದ ನೂತನ ಆಹಾರ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಿ ಬಳಸುವ ವಿಧಾನಗಳ ಸಂಶೋಧನೆ, ಆಹಾರ ತಯಾರಿಕೆಯ ಉದ್ಯಮಗಳಿಗೆ ತಾಂತ್ರಿಕ ನೆರವು ನೀಡುವುದು, ಆಹಾರೋದ್ಯಮದ ದಿನನಿತ್ಯದ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿಕೊಡುವುದು, ಆಹಾರ ಸಿದ್ಧವಸ್ತುಗಳ ಗುಣ ನಿಯಂತ್ರಣ ಮಾಡುವುದು ಇವೇ ಮುಂತಾದ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಸಲ್ಲಿಸಿರುವ ಸಾರ್ಥಕ ಸೇವೆಯ ಫಲವಾಗಿ ರಾಷ್ಟ್ರ ತನ್ನ ಆಹಾರ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಅನೇಕ ಜಟಿಲ ಸಮಸ್ಯೆಗಳಿಗೆ ಪರಿಹಾರ ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದೆ. ಕಳೆದ ಕಾಲು ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಇದು ನಿರ್ವಹಿಸಿರುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಆಹಾರ ವಸ್ತುಗಳ ಸಂರಕ್ಷಣೆ: ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಕೀಟಾದಿಗಳ ಕಾಟದಿಂದಲೂ ಸಂಗ್ರಹಣೆಯ ನ್ಯೂನತೆಗಳಿಂದಲೂ ಗಣನೀಯ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಆಹಾರ ನಷ್ಟವಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇದನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿ ರಾಷ್ಟ್ರದ ಆಹಾರ ಸಂಗ್ರಹಣಕ್ಕೆ ಪರಿಣಾಮಕಾರಿ ವಿಧಾನಗಳನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದು ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ತಂದಿದೆ. ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಉಗ್ರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಆಹಾರವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ರಕ್ಷಿಸಿಡಲು ನೆರವಾಗುವಂತೆ ಇದು ಸಂಶೋಧಿಸಿರುವ ಪ್ರಧೂಪನ (ಹೊಗೆಯಾಡಿಸುವ) ವಿಧಾನ ತುಂಬ ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯೆನಿಸಿದೆ. ಗೃಹಬಳಕೆಗಾಗಿ ಸಣ್ಣಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಿಸಿಡಲು ನೆರವಾಗುವಂತೆ ಅಲ್ಪಬೆಲೆಯ ಗುಳಿಗೆಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಿದೆ. ಒಂದು ಗುಳಿಗೆಯಿಂದ ಒಂದು ಮೂಟೆ ಧಾನ್ಯ ಅಥವಾ ಬಿತ್ತನೆ ಬೀಜವನ್ನು ಸಂಸ್ಕರಿಸಿ ಸಂರಕ್ಷಿಸಿ ಇಡಬಹುದು. ಕೀಟನಾಶಕವಾಗಿ ಇದು ತಯಾರಿಸಿರುವ ಲಿಂಡೇನ್ ಎಂಬ ರಾಸಾಯನಿಕ ವಸ್ತು ಈಗ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ಬಳಕೆಗೆ ಬರುತ್ತಿದೆ. ಇದರ ತಯಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ದೊರಕಿರುವ ಎಕ್ಸ್‌ಫ್ಯಾಕ್ಟರ್ ಎಂಬ ಉಪ–ಉತ್ಪನ್ನವು ಗೆದ್ದಲು ಮುಂತಾದ ಕೀಟನಾಶಕ್ಕೆ ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯೆನಿಸಿದೆ. ಈಗ ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಹಾಗೂ ಗುಜರಾತಿನ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಲಿಂಡೇನನ್ನು ತಯಾರಿಸಿ ಮಾರಾಟಕ್ಕೆ ಒದಗಿಸುತ್ತಿವೆ. ಗಿರಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಕ್ಕಿ ತಯಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಆಗುವ ನಷ್ಟವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಲು ಹೊಸತಂತ್ರವನ್ನು ರೂಪಿಸಿದೆ. ಕುಸುಬಲು ಅಕ್ಕಿ ಮಾಡಲು ನಾಲ್ಕೈದು ದಿನಗಳ ತನಕ ಹಬೆಗೊಡ್ಡುವ ಬದಲು ಕೇವಲ ಕೆಲವೇ ಗಂಟೆಗಳಲ್ಲಿ ಆ ಕಾರ್ಯ ಸಾಧಿಸುವ ನೂತನ ವಿಧಾನವನ್ನು ಅನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ತಂದಿದೆ. ಹೊಸ ಅಕ್ಕಿಯನ್ನು ಬಳಸಿದಾಗ ಉಂಟಾಗುವ ಕೆಲವು ತೊಂದರೆಗಳನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿ ಹಬೆಯಾಡಿಸಿ ಹಳೆಯ ಅಕ್ಕಿಯ ಗುಣಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವಂತೆ ಮಾಡುವ ವಿಧಾನವನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದು ಗ್ರಾಹಕರಿಗೆ ಉಪಕಾರ ಮಾಡಿದೆ.

ಅಕ್ಕಿ ತೌಡಿನಿಂದ ಖಾದ್ಯತೈಲ: ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಬತ್ತದ ತೌಡು ಅಧಿಕ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಲಭ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರ ಬಹುಭಾಗ ಇಂಧನದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ವ್ಯಯವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಆದರೆ ಅದರಲ್ಲಿ ಪುಷ್ಟಿಕರವಾದ ಖಾದ್ಯತೈಲ ಅಡಗಿದೆ. ಈ ಸಂಸ್ಥೆ ಅದರಿಂದ ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ನೆರವು ನೀಡಿ ವ್ಯರ್ಥವಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಲಕ್ಷಾಂತರ ಟನ್ ತೌಡು ಉಪಯುಕ್ತ ಆಹಾರವಾಗಲು ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದೆ.

ತರಕಾರಿ, ಹಣ್ಣು ಮುಂತಾದವುಗಳ ಸಂಸ್ಕರಣ : ಭಾರತದಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ತರಕಾರಿಗಳು ಹೇರಳವಾಗಿ ಬೆಳೆದರೂ ಕೆಲವೇ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಟ್ಟುಹೋಗುತ್ತವೆ. ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ತರಕಾರಿಯನ್ನು ದೀರ್ಘಕಾಲ ಇಟ್ಟು ಬಳಸಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ನೂತನ ಸಂಸ್ಕರಣ ವಿಧಾನಗಳನ್ನೂ ಈ ಸಂಸ್ಥೆ ರೂಪಿಸಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಜಾತಿಯ ಖಾದ್ಯ ಹಣ್ಣುಹಂಪಲುಗಳು ವರ್ಷದ ವಿವಿಧ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೊರಕುತ್ತವೆ. ಹಿಂದೆ ಅವನ್ನೆಲ್ಲ ಕೂಡಲೇ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಈಚೆಗೆ ಅವನ್ನು ಹಲವಾರು ತಿಂಗಳು ರಕ್ಷಿಸಿಡುವ ವಿಧಾನಗಳನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದು ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ನೆರವು ನೀಡಿದೆ. ಬಾಳೆಹಣ್ಣು ಬೇಕಾದ ಹಾಗೆ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದರೂ ರಫ್ತು ಮಾಡಲು ಬರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಸಂಶೋಧನಾಲಯ ಅದಕ್ಕೆ ಬೂಷ್ಟು ಹಿಡಿದು ಕೆಡದಂಥ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಂರಕ್ಷಿಸಿ ರಫ್ತುಮಾಡಲು ನೆರವಾಗುವಂಥ ಬೂಷ್ಟು ನಿರೋಧಕಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಿದೆ. ಅದರಿಂದ ಈಗ ಬಾಳೆಹಣ್ಣು ಅನ್ಯದೇಶಗಳಿಗೆ ರಫ್ತಾಗುತ್ತಿದ್ದು ವಿದೇಶೀ ವಿನಿಮಯಗಳಿಸುತ್ತಿದೆ. ಕೆಲವು ಹಣ್ಣುಗಳಿಂದ ಪಾನೀಯಗಳನ್ನೂ ಪುಡಿಮಿಠಾಯಿಯನ್ನೂ ತಯಾರಿಸುವ ವಿಧಾನವನ್ನು ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿಗೆ ಹೇಳಿಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಪರಂಗಿ ಹಣ್ಣಿನಿಂದ ಪೆಕ್ಟಿನ್ ಮತ್ತು ಪಪಾಯಿನ್ ಎಂಬ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ

ನಿಂಬೆಹಣ್ಣಿನಿಂದ ಪೆಕ್ಟಿನ, ನಿಂಬೆಎಣ್ಣೆ, ಕ್ಯಾಲ್ಸಿಯಂ ಸಿಟ್ರೇಟ್ ಮುಂತಾದ ಉಪಯುಕ್ತ ಆಹಾರಾಂಶಗಳನ್ನೂ ತಯಾರಿಸಿದೆ. ಅದನ್ನು ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಇಂದು ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ತಯಾರಿಸಿ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗೆ ತಂದಿದೆ. ಅದು ಕಂಡುಹಿಡಿದ ಹುಣಿಸೆಹಣ್ಣಿನ ರಸವೂ ಈಗ ಮಾರಾಟಕ್ಕೆ ಬಂದಿದೆ.

ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಹಲವಾರು ಸಂಬಾರ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಅನ್ಯದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಬೇಡಿಕೆಯಿದ್ದರೂ ಅಲ್ಲಿನವರ ರುಚಿಗೊಪ್ಪುವಂತೆ ಸಂಸ್ಕರಿಸುವ ವಿಧಾನ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿರಲಿಲ್ಲ. ಆಹಾರ ಸಂಶೋಧನಾಲಯ ಆ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲೂ ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆಸಿದೆ. ಕಪ್ಪು ಮೆಣಸಿನ ಸಿಪ್ಪೆಯನ್ನು ತೆಗೆದು ಸ್ವಚ್ಛ ಬಿಳಿಮೆಣಸು ಮಾಡುವ ಯಂತ್ರವನ್ನೂ ಹಸಸಿರು ಮೆಣಸನ್ನೂ ನಿರ್ದ್ರವಗೊಳಿಸುವ ವಿಧಾನವನ್ನೂ ಕಂಡುಹಿಡಿದಿದೆ. ಕೆಲವು ಸಂಬಾರ ವಸ್ತುಗಳ ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ತಯಾರಿಸುವ ವಿಧಾನವನ್ನೂ ಕಂಡುಹಿಡಿದಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಸಂಸ್ಕರಿಸಿದ ಸಂಬಾರ ವಸ್ತುಗಳ ರಫ್ತು ಹೆಚ್ಚಿ ವಿದೇಶೀ ವಿನಿಮಯ ಲಭ್ಯವಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಶಾಖಾಹಾರದ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ : ಮಾಂಸಾಹಾರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆಯೂ ಸಂಸ್ಥೆ ಹಲವು ಮೌಲಿಕ ಸಂಶೋಧನೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿದೆ. ಮಾಂಸ ಮತ್ತು ಮೊಟ್ಟೆ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಕೆಡದಂತೆ ರಕ್ಷಿಸಿಡುವ ವಿಧಾನವನ್ನು ರೂಪಿಸುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಮಾಂಸ, ತರಕಾರಿ, ಸಂಬಾರವಸ್ತು-ಇವುಗಳ ಸಂಯೋಜನೆಯಿಂದ ಬಹು ರುಚಿಕರವಾದ ಆಹಾರವಸ್ತುಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಿದೆ. ಕೋಳಿಮೊಟ್ಟೆಯಿಂದ ಶೀಘ್ರ (ದಿಢೀರ್) ಬಳಕೆಗೆ ಬರುವ ಒಂದು ರೀತಿಯ ಪುಡಿಯನ್ನು ತಯಾರಿಸಿದೆ.

ಸಸಾರಜನಕಾದಿ ಪುಷ್ಟಿಕರವಾದ ಆಹಾರ : ಸಸ್ಯಾಹಾರಗಳಿಗೆ ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳು ಹಾಗೂ ಕೆಲವು ಎಣ್ಣೆಬೀಜಗಳು ಪ್ರಮುಖ ಪುಷ್ಟಿದಾಯಕ ಆಹಾರ ವಸ್ತುಗಳು. ಆಹಾರ ಸಂಶೋಧನಾಲಯ ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಒಡೆದು ಒಪ್ಪವಾಗಿ ಬೇಳೆಮಾಡುವ ನೂತನ ಯಂತ್ರಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಿದೆ. ಕೆಲವು ಅನುಪಯುಕ್ತ ಎಣ್ಣೆಬೀಜಗಳಿಂದ ಪುಷ್ಟಿಕರವಾದ ಆಹಾರವಸ್ತುಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆ ತಯಾರಿಸಿದ ಆಹಾರ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಪೌಷ್ಟಿಕ ಆಹಾರಾಂಶ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಾಗುತ್ತಿದೆ. ಗೋದಿಹಿಟ್ಟು, ಕಡಲೆ ಹಿಟ್ಟು, ಕಡಲೆಕಾಯಿಹಿಟ್ಟು ಮತ್ತು ಬೆಲ್ಲ-ಇವುಗಳಿಂದ ತಯಾರಿಸಿದ ಬಹುರುಚಿಕರವಾದ ತಿಂಡಿ ಇಂಥ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಾಗಿದೆ.

ಈ ಸಂಸ್ಥೆ ತಯಾರಿಸಿರುವ ವಿವಿಧೋದ್ದೇಶ ಆಹಾರ ಈಗಾಗಲೆ ವಾಣಿಜ್ಯ ವಸ್ತುವಾಗಿ ಬಳಕೆಗೆ ಬಂದಿದೆ. ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲೂ ಉತ್ತರಪ್ರದೇಶದ ಕೋಟದ್ವಾರದಲ್ಲೂ ಅದನ್ನು ತಯಾರಿಸುವ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು ಆರಂಭವಾಗಿವೆ.

ಗುಜರಾತಿನ ಆನಂದ್‌ನಲ್ಲಿ ತಯಾರಾಗುತ್ತಿರುವ ಅಮೂಲ್ ಸ್ಪ್ರೇ ಮತ್ತು ಅಮೂಲ್ ಆಹಾರ ವಸ್ತುಗಳು ಎಳೆಯಮಕ್ಕಳಿಗೂ ಬೆಳೆದ ಐದು ವರ್ಷದ ವಯಸ್ಸಿನ ಮಕ್ಕಳಿಗೂ ಉಪಯುಕ್ತ ಆಹಾರವಾಗಿದ್ದು ದೇಶಾದ್ಯಂತ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿದೆ. ಇದನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದು ಆ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ಈ ಸಂಶೋಧನಾಲಯ ಮುಖ್ಯ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿತ್ತು.

ಕಡಲೆಕಾಯಿ ಹಿಂಡಿಯಿಂದ ಪ್ರೋಟೀನ್ ತಯಾರಿಸುವ ವಿಧಾನವನ್ನು ಈ ಸಂಸ್ಥೆ ಕಂಡುಹಿಡಿದಿದೆ. ಅದರಿಂದ ತಯಾರಾಗುವ ಮಿಲ್ಟೋನ್ ಎಂಬ ಪೇಯ ಈ ಸಂಸ್ಥೆಗೆ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಖ್ಯಾತಿಗಳಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಈಗ ಇದನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಡೈರಿಯಲ್ಲಿ ತಯಾರಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇದು ಕಂಡುಹಿಡಿದ ವಿಧಾನಗಳು ಉದ್ಯಮ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಗೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ದುಗ್ಧಾಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ವ್ಯಯವಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಕೋಟ್ಯಂತರ ರೂಪಾಯಿಗಳ ವಿದೇಶೀ ವಿನಿಮಯವನ್ನು ಉಳಿಸಿದಂತಾಗಿದೆ.

ಇಡ್ಲಿ, ದೋಸೆ, ವಡೆ, ರಸಂ, ಸಾಂಬಾರ್, ಚಕ್ಕುಲಿ, ಮುಚ್ಚೋರೆ, ಗುಲಾಬ್ ಜಾಮೂನ್, ಜಿಲೇಬಿ ಮುಂತಾದವನ್ನು ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ತಯಾರಿಸಲು ಅನುಕೂಲಿಸುವ ಪುಡಿಗಳನ್ನೂ ಈ ಸಂಸ್ಥೆ ಕಂಡುಹಿಡಿದಿದೆ. ಅವನ್ನು ಮಾರಾಟಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೂ ನೆರವು ನೀಡಿದೆ.

ತಂತ್ರಜ್ಞಾನದ ಬಿಡುಗಡೆ : ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಯಾವ ಸಂಶೋಧನೆಯೇ ಆಗಲಿ ಅದು ಜೀವನಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಆನ್ವಯಿಕ ಮೌಲ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದಾಗಲೆ ಅದರ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯ ಹೆಚ್ಚಾಗುವುದು. ಆಹಾರ ಸಂಶೋಧನಾಲಯ ಈಗಾಗಲೆ ರೂಪಿಸಿರುವ ಅನೇಕ ತಯಾರಿಕಾ ವಿಧಾನಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವನ್ನು ಸು. 300 ಉದ್ಯಮಗಳಿಗೆ ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿದೆ. ಇನ್ನೂ ಹಲವು ವಿಧಾನಗಳನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳ ಮೂಲಕ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗೆ ಉತ್ಪನ್ನಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ.

3. ಸರ್ ಎಂ. ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ಔದ್ಯೋಗಿಕ ಮತ್ತು ತಾಂತ್ರಿಕ ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯ: ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಔದ್ಯೋಗಿಕ ಮತ್ತು ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಸಂಶೋಧನ ಮಂಡಲಿ ಆರಂಭಿಸಿದ ಎರಡು ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ಇದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿದೆ. 1962ರಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಮಂಡಲಿ ತನ್ನ ಸ್ವಾಧೀನಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿತು. ಇದರ ಪ್ರಧಾನ ಉದ್ದೇಶಗಳು ಹೀಗಿವೆ:

1. ವಿಜ್ಞಾನ, ತಂತ್ರಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಉದ್ಯೋಗ ಈ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಆಗಿರುವ ಪ್ರಗತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುವಂಥ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ವಸ್ತುಗಳ ಸಂಗ್ರಹ, ರಕ್ಷಣೆ ಮತ್ತು ಪಾಲನೆ.

2. ಉದ್ಯೋಗ ಮತ್ತು ಮಾನವ ಕಲ್ಯಾಣ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಮತ್ತು ತಾಂತ್ರಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಆಗಿರುವ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು.

3. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಹಾಗೂ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರ ಉಪಯೋಗಕ್ಕಾಗಿ ವಿಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ತಂತ್ರಜ್ಞಾನವನ್ನು ಜನಪ್ರಿಯಗೊಳಿಸುವುದು.

4. ಶಾಲಾಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ನೀಡಿರುವ ವಿಜ್ಞಾನ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗುವಂತೆ ಪ್ರಸಾರ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡುವುದು.

5. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ವಿಜ್ಞಾನ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯಾಗಿ ನೀಡಲು ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಪಾಠೋಪಕರಣಗಳನ್ನು ಉತ್ತಮಪಡಿಸುವುದಕ್ಕೂ ಬಳಸುವುದಕ್ಕೂ ಅಧ್ಯಾಪಕರಿಗೆ ತರಬೇತು ನೀಡುವುದು.

6. ಶಾಲಾ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲೂ ಇತರೆ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲೂ ವಿಜ್ಞಾನ ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆಗೆ ಎಲ್ಲ ರೀತಿಯ ಅನುಕೂಲಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುವುದು ಮತ್ತು ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದ ಕಾರ್ಯಸಿಬ್ಬಂದಿಗೆ ತರಬೇತು ನೀಡುವುದು.

7. ಭಾರತಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ವಿಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ತಂತ್ರಶಾಸ್ತ್ರದ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆಸುವುದು.

8. ವಿಜ್ಞಾನ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಉತ್ತಮಪಡಿಸಲು ಆ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಸಲಕರಣೆಗಳನ್ನು ಪೀಠೋಪಕರಣಗಳನ್ನು ನಿಯೋಜಿಸಿ ತಯಾರಿಸುವುದು.

ಈ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ವ್ಯವಸ್ಥಾವೇದಿಕೆಗಳಿವೆ (ಗ್ಯಾಲರಿ): 1. ಎಲೆಕ್ಟ್ರೋಟೆಕ್ನಿಕ್, 2. ಮೋಟೀವ್ ಪವರ್, 3. ಪಾಪ್ಯುಲರ್ ಸೈನ್ಸ್, 4. ಟಿಂಬರ್ ಅಂಡ್ ಪೇಪರ್. ಈ ಸಂಸ್ಥೆ ಸಂಚಾರ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯವನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೊಳಿಸಿಕೊಂಡು ರಾಜ್ಯದ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರದರ್ಶನ ಏರ್ಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ಮೇಲಿನ ಉದ್ದೇಶಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಈ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ಕರ್ನಾಟಕದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೂ ಅಧ್ಯಾಪಕರಿಗೂ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರಿಗೂ ವಿಜ್ಞಾನದ ಪ್ರಗತಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಪರಿಚಯ ಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತಿದೆ. ಶಾಲಾ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಜ್ಞಾನ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಸಂವರ್ಧಿಸಲು ಈ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಂಡಿದೆ.

ತಾಂತ್ರಿಕ ಸೇವಾ ವ್ಯವಸ್ಥೆ : ಸರ್ಕಾರದ ಮತ್ತು ಖಾಸಗಿ ತಯಾರಿಕಾ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಂದ ಬರುವ ಕೋರಿಕೆಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿ ಪ್ರತಿವರ್ಷ 3,000–4,000 ಸಮಸ್ಯೆಗಳಿಗೆ ತಾಂತ್ರಿಕ ಪರಿಹಾರವೊದಗಿಸುತ್ತಿರುವ ಈ ಸಂಸ್ಥೆ ವಿವಿಧ ಆಹಾರಕ್ಷೇತ್ರಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಸಮೀಕ್ಷೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿ 27 ವರದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ.

ತರಪೇತು ವ್ಯವಸ್ಥೆ: ಸರ್ಕಾರದ ಮತ್ತು ಖಾಸಗಿ ತಯಾರಿಕಾ ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರುವ ಉದ್ಯಮಗಳ ಆವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನು ಪೂರೈಸಲು ಸಂಸ್ಥೆ ಒಂದು ತರಪೇತು ಕೇಂದ್ರವನ್ನೂ ನಡೆಸುತ್ತಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಗೆ ದೇಶವಿದೇಶಗಳಿಂದ ಹಾಗೂ ಆಗ್ನೇಯ ಏಷ್ಯದ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳಿಂದ ವರ್ಷಂಪ್ರತಿ ಅನೇಕರು ಬಂದು ತಾಂತ್ರಿಕ ತರಪೇತು ಪಡೆದು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದಾರೆ.

ಈ ಸಂಸ್ಥೆ ದೇಶದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಯೋಗಾಲಯಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದಿದೆ. ತಿರುಚ್ಚೂರು, ನಾಗಪುರ, ಲಕ್ನೊ, ಮುಂಬಯಿ, ಮಂಗಳೂರು, ಶ್ರೀಲಂಕ, ಜಮ್ಮು ತಾವಿ, ಕಡಪ – ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಹಣ್ಣು ಮತ್ತು ತರಕಾರಿ ಸಂರಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿದೆ. **ನೋಡಿ:ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳು.**

(ಎನ್.ಎಸ್.ವಿ)

ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಾನಸಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಮತ್ತು ನರವಿಜ್ಞಾನ ಸಂಸ್ಥೆ: ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ರಾಜಧಾನಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ಮಾನಸಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಮತ್ತು ನರವಿಜ್ಞಾನ ಚಿಕಿತ್ಸಾ ವೈದ್ಯಕೀಯ ಕೇಂದ್ರ ಸಂಸ್ಥೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮಿದುಳು, ನರ ಮತ್ತು ಮಾನಸಿಕ ಕಾಯಿಲೆಗಳಿಗೆ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ನೀಡುವುದಲ್ಲದೆ ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಸಂಶೋಧನೆ ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಣ ನೀಡುವ ಈ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸಂಸ್ಥೆ ನಿಮ್ಹಾನ್ಸ್ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ. ಇದರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ನ್ಯಾಷನಲ್ ಇನ್‍ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಮೆಂಟಲ್ ಹೆಲ್ತ್ ಆಂಡ್ ನ್ಯೂರೋ ಸೈನ್ಸಸ್.

ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ 1948ರಲ್ಲಿ ಮನೋರೋಗಿಗಳ ಒಂದು ಆಶ್ರಯ ತಾಣ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಗಿತ್ತು. 1925ರಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಮಾನಸಿಕ ರೋಗಗಳ ಆಸ್ಪತ್ರೆಯನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಲಾಯಿತು. ಆಗಿನ ಮೈಸೂರು ಅರಸರಾಗಿದ್ದ ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜರ ಮತ್ತು ದಿವಾನರಾಗಿದ್ದ ಮಿರ್ಜಾ ಇಸ್ಮಾಯಿಲ್ ಇವರುಗಳ ಆಸಕ್ತಿ ಹಾಗೂ ಸಹಾಯದಿಂದ ಈಗಿನ ಹೊಸೂರು ರಸ್ತೆಯ ವಿಶಾಲ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ 1937ರಲ್ಲಿ ಈ ಮಾನಸಿಕ ಆಸ್ಪತ್ರೆಯನ್ನು ಸ್ಥಳಾಂತರಿಸಲಾಯಿತು. 1954ರಲ್ಲಿ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಮಾನಸಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಸಂಸ್ಥೆಯಾಗಿ ಮತ್ತಷ್ಟು ವಿಶಾಲವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ವತಿಯಿಂದ 1955ರಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯರೂಪಕ್ಕೆ ಬಂದ ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಮನೋವಿಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಚಿಕಿತ್ಸಾ ಮನೋವಿಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಮನೋವೈದ್ಯರನ್ನೂ ಚಿಕಿತ್ಸಾ ಮನೋವಿಜ್ಞಾನಿಗಳನ್ನೂ ತಯಾರು ಮಾಡಿತು. ಎಂ.ವಿ. ಗೋವಿಂದಸ್ವಾಮಿಯವರು ಸಂಸ್ಥೆಯ ಮೊದಲ ನಿರ್ದೇಶಕರಾದರು. ಸಂಸ್ಥೆ ಮುಂದೆ ಅನೇಕ ಜನೋಪಯೋಗಿ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಹಮ್ಮಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಹೊಸಬರಿಗೆ ತರಬೇತಿ ನೀಡುತ್ತಾ ಸಂಶೋಧನೆಗಳಿಗೆ ಮಾರ್ಗ ತೋರುತ್ತ ಬಂದು ನರರೋಗ ವಿಭಾಗ ಮತ್ತು ನರಶಾಸ್ತ್ರ ಕ್ರಿಯಾವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿತು. ನಿಮ್ಹಾನ್ಸ್ 1974ರಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಯತ್ತ ಸಂಸ್ಥೆಯಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು.

ಇಡೀ ರಾಷ್ಟ್ರದಲ್ಲಿ ಮನೋರೋಗಿಗಳಿಗೆ ಒಂದು ಮಾದರಿ ಮಾನಸಿಕ ಆಸ್ಪತ್ರೆ ರೂಪುಗೊಂಡು ಮಾನವೀಯ ವಿಧಾನದಲ್ಲಿ, ಆಧುನಿಕ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಉಪಚಾರವನ್ನು ನೀಡತೊಡಗಿತು. ಫ್ರಾಂಕ್ ನರೋನಾ, ಅನಂತರ ಎಂ.ವಿ. ಗೋವಿಂದಸ್ವಾಮಿಯವರು ಆಸ್ಪತ್ರೆಯ ಅಧೀಕ್ಷಕರಾಗಿ ಉನ್ನತ ಗುಣಮಟ್ಟದ ಸೇವಾಸೌಲಭ್ಯಗಳಿಗೆ ಭದ್ರ ಬುನಾದಿಯನ್ನು ಹಾಕಿದರು. ಐರೋಪ್ಯ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಿದ್ದ ವಿದ್ಯುತ್ ಕಂಪನ ಚಿಕಿತ್ಸೆ, ಜಲಚಿಕಿತ್ಸೆ, ಇನ್‍ಸುಲಿನ್ ಕೋಮ ಚಿಕಿತ್ಸೆ, ಪ್ರೀಫ್ರಾಂಟಲ್ ಲೋಬಾಟಮಿ (ಮಿದುಳಿನ ಶಸ್ತ್ರಚಿಕಿತ್ಸೆ)ಯಂತಹ ಚಿಕಿತ್ಸಾ ವಿಧಿವಿಧಾನಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಆಸ್ಪತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಇತರ ಮಾನಸಿಕ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳಂತೆ ‘ಜೈಲಿನ’ ವಾತಾವರಣವಿಲ್ಲ. ಹಸಿರು ಗಿಡಮರಗಳ ಚೇತೋಹಾರಿ ಮುಕ್ತ ವಾತಾವರಣದಲ್ಲಿ ರೋಗಿಗಳ ವಾಸ್ತವ್ಯ ಇರುತ್ತಿತ್ತು. ಎಂ.ವಿ. ಗೋವಿಂದಸ್ವಾಮಿಯವರು ಸಂಸ್ಥೆಯ ಮೊದಲ ನಿರ್ದೇಶಕರಾದರು. 1955ರಲ್ಲಿ ಮನೋವೈದ್ಯ ಮತ್ತು ಚಿಕಿತ್ಸಾ ಮನಶ್ಯಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಡಿಪ್ಲೊಮಾ ಶಿಕ್ಷಣಗಳು ಪ್ರಾರಂಭವಾದುವು. 1956ರಲ್ಲಿ ಮನೋವೈದ್ಯ ಶುಶ್ರೂಷೆಯಲ್ಲಿ ಡಿಪ್ಲೊಮಾ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ದೂರದ ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿಗೆ ಹೋಗಿ ತರಬೇತಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆಯಬೇಕಾದ ಅನಿವಾರ್ಯತೆ ಹೋಗಿ, ನಮ್ಮ ದೇಶದೊಳಗೇ ಮಾನಸಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ತಜ್ಞ ತರಬೇತಿ ಹೀಗೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಅರವತ್ತರ ದಶಕದಲ್ಲಿ ಮನೋವೈದ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಂ.ಡಿ. ಶಿಕ್ಷಣ (1966), ಎಪ್ಪತ್ತರ ದಶಕದಲ್ಲಿ ನರರೋಗ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಡಿ.ಎಂ. ಶಿಕ್ಷಣ ಹಾಗೂ ನರಶಸ್ತ್ರ ಕ್ರಿಯಾ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎಂ.ಸಿ.ಎಚ್., ಮನೋವೈದ್ಯ ಸಮಾಜ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಡಿಪ್ಲೊಮಾ ಹಾಗೂ ಅನಂತರ ವಿವಿಧ ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಪಿಎಚ್.ಡಿ ಶಿಕ್ಷಣಗಳು ಪ್ರಾರಂಭವಾದುವು.

ನಿಮ್ಹಾನ್ಸ್, ಬೆಂಗಳೂರು

ಇಂದು ನಿಮ್ಹಾನ್ಸ್ ದೇಶದಲ್ಲಿಯೇ ಅತಿದೊಡ್ಡ ತರಬೇತಿ ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆಯ್ಕೆಯಾಗಿ ತರಬೇತಿ ಪಡೆಯುವುದು, ಡಿಪ್ಲೊಮಾ–ಡಿಗ್ರಿ ಪಡೆಯುವುದು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯ ವಿಷಯವೆನಿಸಿದೆ. ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಮುಂದಿನ ಶಿಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಮನೋವೈದ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಂ.ಡಿ.; ನರರೋಗಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಡಿಎಂ.; ನರಶಸ್ತ್ರ ಚಿಕಿತ್ಸಾ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎಂ.ಸಿ.ಎಚ್.; ಚಿಕಿತ್ಸಾ ಮನಶಾಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಎಂ.ಫಿಲ್.; ಚಿಕಿತ್ಸಾ ಮನಶಾಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪಿಎಚ್.ಡಿ; ಮನೋವೈದ್ಯ ಸಮಾಜ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಂ.ಫಿಲ್ ಮತ್ತು ಪಿಎಚ್.ಡಿ.; ಮನೋವೈದ್ಯ ಶುಶ್ರೂಷೆ ಡಿಪ್ಲೊಮಾ; ಮನೋವೈದ್ಯ ಶುಶ್ರೂಷೆ ಎಂ.ಎಸ್‍ಸಿ. ಮತ್ತು ಪಿಎಚ್.ಡಿ; ನರರೋಗಿ ಶುಶ್ರೂಷೆಯಲ್ಲಿ ಡಿಪ್ಲೊಮಾ, ನ್ಯೂರೋ ರೇಡಿಯಾಲಜಿಯಲ್ಲಿ ಡಿ.ಎಂ; ನ್ಯೂರೋ ಫಿಸಿಯಾಲಜಿಯಲ್ಲಿ ಎಂ.ಫಿಲ್; ಬಯೋಫಿಸಿಕ್ಸ್‌ನಲ್ಲಿ ಎಂ.ಫಿಲ್; ನ್ಯೂರೋ ಸೈನ್ಸಸ್‌ನಲ್ಲಿ ಎಂ.ಫಿಲ್; ನ್ಯೂರೋಮೈಕ್ರೋ ಬಯಾಲಜಿಯಲ್ಲಿ ಪಿಎಚ್.ಡಿ; ನ್ಯೂರೋವೈರಾಲಜಿಯಲ್ಲಿ ಪಿಎಚ್.ಡಿ; ಸೈಕೋಫಾರ್ಮಕಾಲಜಿಯಲ್ಲಿ ಪಿಎಚ್.ಡಿ; ಬಯೋಸ್ಟಾಟಿಸ್ಟಿಕ್ಸ್‌ನಲ್ಲಿ ಪಿಎಚ್.ಡಿ; ನ್ಯೂರೋಫಿಸಿಯಾಲಜಿಯಲ್ಲಿ ಡಿಪ್ಲೊಮಾ; ನ್ಯೂರೋಪೆಥಾಲಜಿಯಲ್ಲಿ ಪೋಸ್ಟ್ ಡಾಕ್ಟರಲ್ ಫೆಲೋಷಿಪ್; ನ್ಯೂರೋ–

ಅನಿಸ್ತೀಸಿಯಾದಲ್ಲಿ ಪೋಸ್ಟ್ ಡಾಕ್ಟರಲ್ ಫೆಲೋಷಿಪ್; ನ್ಯೂರೋ ಇಮೇಜಿಂಗ್‌ನಲ್ಲಿ ಸರ್ಟಿಫಿಕೇಟ್ ಶಿಕ್ಷಣ.

ಯಾವುದೇ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ನಿಮ್ಹಾನ್ಸ್‌ನಲ್ಲಿ 150ಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪದವಿಯೋತ್ತರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಇವರಲ್ಲದೆ ಭಾರತದ ವಿವಿಧ ರಾಜ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತರಬೇತಿ ಪಡೆಯುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳೂ ವಿಶ್ವ ಆರೋಗ್ಯ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಫೆಲೋಷಿಪ್ ಪಡೆದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳೂ ಹಲವು ದೇಶಗಳ ತಜ್ಞರೂ ಭಿನ್ನ ಅವಧಿಯ ತರಬೇತಿ, ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆಯಲು ನಿಮ್ಹಾನ್ಸ್‌ಗೆ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಪಾವಧಿಯ ತರಬೇತಿಗಾಗಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ವೈದ್ಯರು, ದಾದಿಯರು, ವೃತ್ತಿ ತರಬೇತಿ ಶಿಕ್ಷಕರು, ಶಾಲಾ-ಕಾಲೇಜುಗಳ ಶಿಕ್ಷಕರು, ಸೇವಾ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಕಾರ್ಯಕರ್ತರು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪದವಿ ಪಡೆದ ತಜ್ಞರು ಇಂದು ಪ್ರಪಂಚದಾದ್ಯಂತ ವಿವಿಧ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಾ ತಮಗೆ, ನಿಮ್ಹಾನ್ಸ್ ಸಂಸ್ಥೆಗೆ ಹಾಗೂ ಭಾರತ ದೇಶಕ್ಕೆ ಗೌರವವನ್ನು ತಂದಿದ್ದಾರೆ.

ಇಂದು ನಿಮ್ಹಾನ್ಸ್ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 22 ವಿಭಾಗಗಳಿದ್ದು ಇವು ರೋಗಿಗಳ ಆರೈಕೆ, ಚಿಕಿತ್ಸೆ, ತಜ್ಞರ ತರಬೇತಿ ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಣ ಹಾಗೂ ಸಂಶೋಧನೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತವಾಗಿವೆ. 1994ರಲ್ಲಿ ನಿಮ್ಹಾನ್ಸ್ ಪರಿಗಣಿತ (ಡೀಮ್ಡ್) ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯವಾಗಿ ಮಾನ್ಯತೆ ಪಡೆಯಿತು. ನಿಮ್ಹಾನ್ಸ್‌ನ ಸರ್ವಾಂಗೀಣ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ವೈದ್ಯರಾದ ಆರ್.ಎಂ. ವರ್ಮ, ಡಿ.ಎಲ್.ಎನ್. ಮೂರ್ತಿರಾವ್, ಸೂರ್ಯ, ಮಸಾನಿ, ಭಾಸ್ಕರನ್, ಕೆ.ಎಸ್.ಮಣಿ, ಎಂ. ಗೌರೀದೇವಿ ಹಾಗೂ ಪ್ರಸಕ್ತ ನಿರ್ದೇಶಕರೂ ಕುಲಪತಿಗಳೂ ಆದ ಡಿ. ನಾಗರಾಜ್ ಅವರಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ಮಹನೀಯರುಗಳು ತಮ್ಮ ಕೊಡುಗೆಯನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ.

ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಮತ್ತು ಉಪಚಾರ: ನಿಮ್ಹಾನ್ಸ್‌ನಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 900 ಹಾಸಿಗೆಗಳ ಒಳರೋಗಿ ಘಟಕಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರತಿನಿತ್ಯ ಕೆಲಸ ನಿರ್ವಹಿಸುವ ಹೊರರೋಗಿ ಘಟಕಗಳೂ ನಿತ್ಯ 24 ಗಂಟೆಗಳ ಅವಿರತ ತುರ್ತುಸೇವೆಯನ್ನು ಒದಗಿಸುವ ಅಪಘಾತ ಮತ್ತು ತುರ್ತುವಿಭಾಗವೂ ಇವೆ. ಮನೋವೈದ್ಯ ವಿಭಾಗವು ಸೋಮವಾರದಿಂದ ಶನಿವಾರದವರೆಗೆ ಪ್ರತಿದಿನ ಹೊರರೋಗಿ ಸಲಹಾ ವಿಭಾಗವನ್ನು ನಡೆಸಿದರೆ, ನರರೋಗ ವಿಭಾಗವು ಪ್ರತಿ ಸೋಮವಾರ, ಗುರುವಾರ ಮತ್ತು ಶುಕ್ರವಾರ, ನರಶಸ್ತ್ರಚಿಕಿತ್ಸಾ ವಿಭಾಗವು ಪ್ರತಿ ಸೋಮವಾರ, ಬುಧವಾರ ಮತ್ತು ಶುಕ್ರವಾರ ಹೊಸರೋಗಿಗಳಿಗೂ ಉಳಿದ ಮೂರು ದಿನಗಳು ಹಳೆಯ ರೋಗಿಗಳಿಗೂ ಸಲಹೆ ನೀಡುತ್ತವೆ. ಮಾತು ಮತ್ತು ಶ್ರವಣ ವಿಭಾಗವು ನಿತ್ಯ ಸಲಹೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ನೀಡುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಆಯುರ್ವೇದ ವಿಭಾಗ ಕೂಡ ತನ್ನದೇ ಆದ ಹೊರರೋಗಿ ಮತ್ತು ಒಳರೋಗಿ ಘಟಕವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ವಿವಿಧ ವಿಭಾಗಗಳು ವಿಶೇಷ ಚಿಕಿತ್ಸಾ ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿವೆ.

ಒಳರೋಗಿ ಘಟಕಗಳು: ಮನೋವೈದ್ಯ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ತೀವ್ರರೀತಿಯ ಮನೋರೋಗಿಗಳಿಗೆ ಹಾಗೂ ಮಾನಸಿಕ ಅಸ್ವಸ್ಥ ವಿಚಾರಣಾಧೀನ ಖೈದಿಗಳು ಅಥವಾ ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿರುವ ಖೈದಿಗಳಿಗಾಗಿ ಮುಚ್ಚಿದ ವಾರ್ಡ್‌ಗಳೂ ರೋಗಿಯ ಜೊತೆಗೆ ಮನೆಯವರೂ ಇದ್ದು ಚಿಕಿತ್ಸೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಗಿಯಾಗುವ ತೆರೆದ ವಾರ್ಡ್‌ಗಳೂ ಸ್ಪೆಷಲ್ ವಾರ್ಡ್‌ಗಳೂ ಇಡೀ ಕುಟುಂಬವೇ ಸಲಹೆ, ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಪಡೆಯುವ ಫ್ಯಾಮಿಲಿವಾರ್ಡ್‌ಗಳೂ ಮದ್ದು ಮದ್ಯವ್ಯಸನ ವಿಮೋಚನ ವಿಶೇಷವಾರ್ಡ್‌ಗಳೂ ಮಕ್ಕಳು ಹದಿಹರೆಯದವರಿಗಾಗಿ ಮಕ್ಕಳವಾರ್ಡ್‌ಗಳೂ ಇವೆ. ನರರೋಗಿಗಳಿಗೆ, ಮಿದುಳಿನ ಶಸ್ತ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆಸಬೇಕಾದ ರೋಗಿಗಳಿಗೆ, ತಲೆಗೆ ಪೆಟ್ಟುಬಿದ್ದ ರೋಗಿಗಳಿಗೆ, ಪಾರ್ಶ್ವವಾಯುಪೀಡಿತರಿಗೆ, ಮಿದುಳಿನ ಕಾಯಿಲೆ ಇರುವ ಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿ ವಿಶೇಷವಾರ್ಡ್‌ಗಳು, ನ್ಯೂರೋಸೆಂಟರ್ ಕಟ್ಟಡದಲ್ಲಿವೆ. ಆಯುರ್ವೇದ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಬಯಸುವ ರೋಗಿಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಆಯುರ್ವೇದ ಸಂಶೋಧನ ವಿಭಾಗವಿದೆ.

ವಿವಿಧ ವಿಭಾಗಗಳ ತಜ್ಞರು ಪರಸ್ಪರ ಚರ್ಚೆ ಸಹಕಾರಗಳಿಂದ ರೋಗಿಗಳಿಗೆ ಉತ್ತಮ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಉಪಚಾರವನ್ನು ಆಯೋಜಿಸಿ ನೀಡುವುದು (ಮಲ್ಟಿಡಿಸಿಪ್ಲಿನರಿ ಅಪ್ರೋಚ್) ನಿಮ್ಹಾನ್ಸ್ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆ. ಮಾನಸಿಕ ಅಥವಾ ನರರೋಗಗಳಿಂದ ಅಂಗವೈಕಲ್ಯವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿರುವವರಿಗೆ ಫಿಸಿಯೋಥೆರಪಿ (ಅಂಗಮರ್ದನ ಚಿಕಿತ್ಸೆ) ಉದ್ಯೋಗ ತರಬೇತಿ, ಪುನರ್ವಸತಿಗಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವಿಭಾಗವಿದ್ದು ಒಳ ಮತ್ತು ಹೊರ ರೋಗಿಗಳಿಗೆ ಸೇವೆ, ಮಾರ್ಗದರ್ಶನವನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿದೆ. ಸುಮಾರು 20ಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿನ ವೃತ್ತಿ ತರಬೇತಿ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು (ಹೊಲಿಗೆ, ನೇಯ್ಗೆ, ಮುದ್ರಣ, ಚಾಪೆ, ಬುಟ್ಟಿ, ಸೋಪ್, ಬ್ರೆಡ್ ಮಾಡುವುದು ಇತ್ಯಾದಿ) ಹೊಂದಿದೆ.

ರೋಗ ನಿದಾನ, ಚಿಕಿತ್ಸೆ, ನಿವಾರಣೆಯಲ್ಲಿ ನೆರವಾಗಲು ನರಜೀವ ರಸಾಯನಶಾಸ್ತ್ರ, ನರರೋಗ ವಿಧಾನಶಾಸ್ತ್ರ, ಸೂಕ್ಷ್ಮಾಣು ಜೀವಿಶಾಸ್ತ್ರ, ವೈರಾಣುಶಾಸ್ತ್ರ, ತಳಿಶಾಸ್ತ್ರ, ಸರ್ವೇಕ್ಷಣಾ ಶಾಸ್ತ್ರ, ಅಂಕಿಅಂಶಶಾಸ್ತ್ರ, ಆರೋಗ್ಯ ಶಿಕ್ಷಣ ವಿಭಾಗಗಳು ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿವೆ.

ಬೆಂಗಳೂರು ದಕ್ಷಿಣ ತಾಲ್ಲೂಕು, ಆನೇಕಲ್ಲು, ಗೌರಿಬಿದನೂರು, ಮದ್ದೂರು, ಮಧುಗಿರಿ, ಕನಕಪುರ, ಗುಂಜೂರು, ಯಳಂದೂರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾನಸಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಚಿಕಿತ್ಸಾ ಶಿಬಿರಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬರಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಆರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ, ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ಸಹಯೋಗದೊಂದಿಗೆ ಜಿಲ್ಲಾ ಮಾನಸಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ನಡೆಸಿ, ಮನೋರೋಗಿಗಳಿಗೆ ಮೂರ್ಛೆರೋಗಿಗಳಿಗೆ, ಬುದ್ಧಿಮಾಂದ್ಯರಿಗೆ ಸ್ಥಳೀಯ ವೈದ್ಯರು, ವೈದ್ಯೇತರ ಸಿಬ್ಬಂದಿಯ ನೆರವಿನಿಂದ ಸಲಹೆ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ನಡೆಸಲಾಯಿತು. ವೈದ್ಯರು, ವೈದ್ಯೇತರ ಸಿಬ್ಬಂದಿಗೆ ನೀಡಬೇಕಾದ ತರಬೇತಿಯ ವಿವರಗಳನ್ನು, ಕೈಪಿಡಿಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ನಿಮ್ಹಾನ್ಸ್‌ನ ಈ ಎಲ್ಲ ಸಮುದಾಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ಕಂಡು, ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರ 1982ರಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಾನಸಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ರೂಪಿಸಿತು. ಹಾಗೆಯೇ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮೂರ್ಛೆರೋಗ ನಿಯಂತ್ರಣ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ, ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮದ್ದು ಮಾದಕ ಪಾನೀಯ ಸೇವನೆ ಚಟ ನಿಯಂತ್ರಣ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳೂ ಜಾರಿಗೆ ಬಂದಿವೆ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಮಾನಸಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ, ಜಿಲ್ಲಾ ಮಾನಸಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ದೇಶದ 28 ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ತರಲಾಗಿದೆ. ಹತ್ತನೆಯ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ಒಂದು ನೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಿಗೆ ವಿಸ್ತರಿಸಲು ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರ 190 ಕೋಟಿ ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ಮೀಸಲಾಗಿಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದ ಅನುಷ್ಠಾನದ ಉಸ್ತುವಾರಿಯನ್ನು ನಿಮ್ಹಾನ್ಸ್ ಸಂಸ್ಥೆಗೇ ವಹಿಸಲು ಆಲೋಚಿಸಲಾಗಿತ್ತು.

ನಿಮ್ಹಾನ್ಸ್ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಸಮುದಾಯ ಮಾನಸಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದ ರೂಪುರೇಖೆಗಳನ್ನು ಶ್ರೀಲಂಕಾ, ಬಾಂಗ್ಲಾದೇಶ, ಭೂತಾನ, ಪಾಕಿಸ್ತಾನ, ಇರಾನ್, ಯೆಮೆನ್, ಬರ್ಮಾ ಇತ್ಯಾದಿ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳು ಅನುಸರಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಹೆಮ್ಮೆಯ ಸಂಗತಿ. ಮಾನಸಿಕ ಹಾಗೂ ನರವಿಜ್ಞಾನ ತಜ್ಞರ ಸಂಖ್ಯೆ ಅತ್ಯಂತ ಕಡಿಮೆ ಇರುವ ನಮ್ಮ ದೇಶದಲ್ಲಿ (ಹತ್ತುಲಕ್ಷ ಜನಸಂಖ್ಯೆಗೆ ಮೂರು-ನಾಲ್ಕು ತಜ್ಞರು ಮಾತ್ರ ಇದ್ದಾರೆ) ಮಾನಸಿಕ ಹಾಗೂ ನರರೋಗಗಳಿಗೆ ಸೇವಾ ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ತಜ್ಞರಲ್ಲದವರಿಂದ (ಸಾಮಾನ್ಯ ವೈದ್ಯರು, ನರ್ಸ್‌ಗಳು) ಅಥವಾ ವೈದ್ಯೇತರರಿಂದ (ಶಾಲೆ-ಕಾಲೇಜು ಶಿಕ್ಷಕರು, ಅಂಗನವಾಡಿ ಕಾರ್ಯಕರ್ತರು, ಸಮಾಜಸೇವಾ

ಕಾರ್ಯಕರ್ತರು, ಸ್ವಯಂ ಸೇವಕರು) ಜನರಿಗೆ ತಲುಪಿಸಲು ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಗುಣಮಟ್ಟವನ್ನು ಕಾಯ್ದುಕೊಳ್ಳಲು ನಿಮ್ಹಾನ್ಸ್ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದೆ.

ಸಂಶೋಧನೆ: ಐವತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಮಾನಸಿಕ ಹಾಗೂ ನರರೋಗಗಳ ಬಗ್ಗೆ ನಮಗೆ ತಿಳಿದದ್ದು ಅತ್ಯಲ್ಪ. ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಈ ಕಾಯಿಲೆಗಳು ಎಷ್ಟು ಜನಕ್ಕೆ ಇರುತ್ತವೆ, ಹೇಗೆ ಎಷ್ಟು ಕಾಲ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಕಾಡುತ್ತವೆ, ಕಾಯಿಲೆ ಪ್ರಕಟಗೊಳ್ಳಲು ಪ್ರೇರಣೆ ನೀಡುವ ಅಂಶಗಳು ಯಾವುವು, ಈ ಕಾಯಿಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಿದುಳಿನ ನರಕೋಶಗಳಲ್ಲಿ ಏನೇನು ಬದಲಾವಣೆಗಳಾಗುತ್ತವೆ, ಕಾಯಿಲೆಗಳು ಬರದಂತೆ ಮಾಡುವ ನಿವಾರಣೋಪಾಯಗಳು ಇವೆಯೇ ಈ ಎಲ್ಲ ವಿಷಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ನಿಮ್ಹಾನ್ಸ್ ಸಂಶೋಧನ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಆಯೋಜಿಸುತ್ತಾ ಬಂದಿದೆ. ದೇಶದ ಪ್ರಥಮ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣಾ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಎಂ.ವಿ. ಗೋವಿಂದಸ್ವಾಮಿಯವರು ಮಾಡಿದರು. ವಂಶವಾಹಿನಿಗಳ ಅಧ್ಯಯನ, ಮಿದುಳಿನ ನರಕೋಶಗಳಲ್ಲಿ ಆಗುವ ಬದಲಾವಣೆಗಳು, ಕಾಯಿಲೆಗಳ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣೆ, ಆಗಿಂದಾಗ್ಗೆ ಹೊಸದಾಗಿ ಬಳಕೆಗೆ ಬರುವ ಚಿಕಿತ್ಸಾ ವಿಧಾನಗಳು ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಉಪಯುಕ್ತತೆ, ಔಷಧಿಗಳ ಅಡ್ಡಪರಿಣಾಮಗಳು, ಕಾಯಿಲೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರೇರಣೆ ನೀಡುವ ಜೈವಿಕ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಅಂಶಗಳು, ಜನರ ನಂಬಿಕೆ, ಧೋರಣೆ, ಆಚರಣೆಗಳು, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ತ ಬದಲಾವಣೆ ತರುವ ಮಾರ್ಗೋಪಾಯಗಳು ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ದೇಶದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಅಧ್ಯಯನಗಳಲ್ಲಿ ನಿಮ್ಹಾನ್ಸ್ ಮುಂಚೂಣಿ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದೆ.

2002–03ನೆಯ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ನಿಮ್ಹಾನ್ಸ್‌ನ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 114 ಸಂಶೋಧನ ಪ್ರಾಜೆಕ್ಟ್‌ಗಳು ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದುವು. ಒಟ್ಟು 11.5 ಕೋಟಿ ಹಣವನ್ನು ಈ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮತ್ತು ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಾದ ಭಾರತೀಯ ವೈದ್ಯ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ವಿಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ತಂತ್ರಜ್ಞಾನ ಇಲಾಖೆ, ಕೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ರಾಜ್ಯ ಆರೋಗ್ಯ, ಅಂಗವಿಕಲ ಕಲ್ಯಾಣ, ಸಮಾಜ ಕಲ್ಯಾಣ ಇಲಾಖೆಗಳು, ಲೈಫ್‌ಸೈನ್ಸಸ್ ರಿಸರ್ಚ್ ಬೋರ್ಡ್, ಅಟಾಮಿಕ್ ಎನರ್ಜಿ ವಿಭಾಗ, ಅಖಿಲ ಭಾರತ ತಾಂತ್ರಿಕ ಶಿಕ್ಷಣದ ಕೌನ್ಸಿಲ್, ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಗ್ರಾಮೀಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಕೌನ್ಸಿಲ್, ಕೇರ್ ಇಂಡಿಯಾ, ವಿಶ್ವ ಆರೋಗ್ಯ ಸಂಸ್ಥೆ, ಭಾರತ ಮತ್ತು ಅಮೆರಿಕ ಸಂಯುಕ್ತ ಯೋಜನೆಗಳು, ಫೋರ್ಡ್ ಫೌಂಡೇಶನ್, ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿನ ವೆಲ್‌ಕಮ್ ಟ್ರಸ್ಟ್, ಕೆನಡದ ಸೆಂಟರ್ ಫಾರ್ ಗ್ಲೋಬಲ್ ಹೆಲ್ತ್, ರಿಸರ್ಚ್ ಇತ್ಯಾದಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ನಿಮ್ಹಾನ್ಸ್‌ನೊಂದಿಗೆ ಕೈಜೋಡಿಸಿವೆ. ಹೀಗೆ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಾನಸಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಮತ್ತು ನರವಿಜ್ಞಾನ ಸಂಸ್ಥೆ ರೋಗಿಗಳ ಆರೈಕೆ, ತಜ್ಞರ ತರಬೇತಿ ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಣ, ಸಂಶೋಧನೆಯ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ.

ನಿಮ್ಹಾನ್ಸ್ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಧ್ಯೇಯೋದ್ದೇಶಗಳು :

1) ಜಾಗತಿಕ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಹಾಗೆ ಮಾನಸಿಕ ಮತ್ತು ನರವಿಜ್ಞಾನ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಮತ್ತು ವೃತ್ತಿಪರ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಂದ ಬೆಳವಣಿಗೆ ಮತ್ತು ವಿಕಾಸವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದು.

2) ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ರೋಗಿಗಳ ಚಿಕಿತ್ಸೆ, ತಜ್ಞರ ತರಪೇತಿ ಮತ್ತು ವಿಷಯಗಳ ಅಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಥೆಯು ಮುಂಚೂಣಿಯಲ್ಲಿರುವಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

3) ಮಿದುಳು, ಮನಸ್ಸು–ನಡೆವಳಿಕೆಗಳನ್ನು ಜೀವಕೋಶಗಳ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ, ಜೈವಿಕ–ಮಾನಸಿಕ ಹಾಗೂ ಸಾಮಾಜಿಕ ಮಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಂಡು, ಮಾನಸಿಕ ಹಾಗೂ ನರರೋಗಗಳ ಕಾರಣ–ಪರಿಹಾರಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸುವುದು.

4) ಮಾನಸಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಮತ್ತು ನರವಿಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಶೋಧನೆ, ಮಾಪನ, ತರಬೇತಿ, ಸಲಹೆ ಮತ್ತು ಮಾರ್ಗದರ್ಶನವನ್ನು ಮಾಡುವುದು.

5) ಮಾನಸಿಕ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಅಕ್ಷರ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯುನ್ಮಾನ ಮಾಧ್ಯಮಗಳು ಅಂದರೆ ನಿಯತಕಾಲಿಕೆಗಳೂ ಸಂಶೋಧನ ಪ್ರಬಂಧಗಳು, ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಸಮ್ಮೇಳನ, ವಿಚಾರ ಸಂಕಿರಣಗಳ ನಡಾವಳಿಗಳು, ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳು, ಕೈಪಿಡಿಗಳು ಹಾಗೂ ಕರಪತ್ರಗಳ ಮೂಲಕ ಹರಡುವುದು.

6) ಸಂಸ್ಥೆಯ ಧ್ಯೇಯೋದ್ದೇಶಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ಪ್ರಸಾರ ಮಾಡಲು ಗ್ರಂಥಭಂಡಾರ ಹಾಗೂ ಮಾಹಿತಿ ಸೇವಾಜಾಲವನ್ನು ರೂಪಿಸಿ ವೃದ್ಧಿಸುವುದು.

7) ಮಾನಸಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಮತ್ತು ನರವಿಜ್ಞಾನ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಶೋಧನೆ–ಆವಿಷ್ಕಾರ, ತರಬೇತಿ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಹಮ್ಮಿಕೊಂಡಿರುವ ಇತರ ದೇಶೀಯ ಹಾಗೂ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಸಹಕರಿಸುವುದು. ಮಾಹಿತಿ ಅಂಕಿಅಂಶಗಳು ಹಾಗೂ ಸಿಬ್ಬಂದಿಯ ಸೇವೆಯನ್ನು ಇತರರಿಗೆ ನೀಡುವುದು ಹಾಗೂ ಪಡೆಯುವುದು.

8) ಮಾನಸಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಮತ್ತು ನರವಿಜ್ಞಾನ ವಿಷಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸಾರ್ವಜನಿಕರಿಗೆ ಶಿಕ್ಷಣ ನೀಡುವುದು ಮತ್ತು ಅವರ ಅರಿವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವುದು.

(ಸಿ.ಆರ್.ಸಿ.)

ರಾಹುಲ್ ದ್ರಾವಿಡ್: 1973–. ಭಾರತ ಕ್ರಿಕೆಟ್ ತಂಡದ, ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಖ್ಯಾತಿಯ ಆಟಗಾರ. ರಾಹುಲ್ 'ದ ವಾಲ್' ದ್ರಾವಿಡ್ (ಗೋಡೆ) ಎಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧರು. ಇವರು 1973 ಜನವರಿ 11ರಂದು ಇಂದೋರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಶಾಲಾ ದಿನಗಳಿಂದಲೇ ಕ್ರಿಕೆಟ್ ಆಸಕ್ತಿ ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡರು. ಇವರ ತಂದೆ ಹಾಗೂ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪ ಕ್ರಿಕೆಟ್ ಪ್ರೇಮಿಗಳಾಗಿದ್ದುದು ಇವರ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿತು. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸೇಂಟ್ ಜೋಸೆಫ್ ಶಾಲೆಯ ಕ್ರಿಕೆಟ್ ತಂಡದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಪ್ರತಿಭೆ ತೋರಿದ ಇವರು 15, 17 ಹಾಗೂ 19 ವರ್ಷದೊಳಗಿನವರ ರಾಜ್ಯ ಮಟ್ಟದ ಸ್ಪರ್ಧೆಗಳಲ್ಲಿ ಗಮನ ಸೆಳೆದರು. ಕ್ರಿಕೆಟ್ ಆಟಗಾರರಾದ ಜಿ.ಆರ್.ವಿಶ್ವನಾಥ್, ಕೆ.ಕೆ.ತಾರಾಪೂರ್, ರೋಜರ್ ಬಿನ್ನಿ ಹಾಗೂ ಬ್ರಿಜೇಶ್ ಪಟೇಲ್ ಮೊದಲಾದವರು ಇವರಿಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದರು.

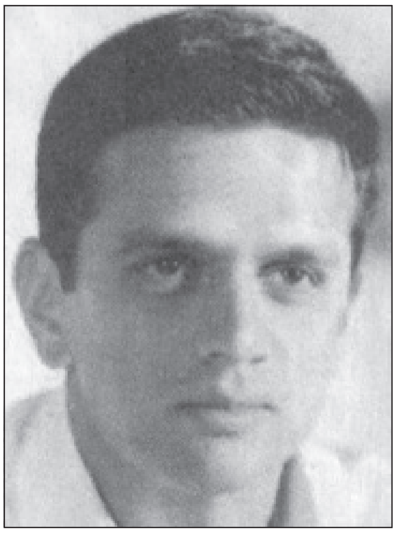

1991ರಲ್ಲಿ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ವಿರುದ್ಧ ಮೊದಲ ರಣಜಿ ಪಂದ್ಯ ಆಡಿದರು. ಅನಂತರ ಪಶ್ಚಿಮ ಬಂಗಾಲ, ಗೋವ ಹಾಗೂ ಕೇರಳ ತಂಡಗಳ ವಿರುದ್ಧ ಗಮನಾರ್ಹ ಪ್ರದರ್ಶನ ನೀಡಿದರು. ಈ ವೇಳೆಗೆ ಸೇಂಟ್ ಜೋಸೆಫ್ ವಾಣಿಜ್ಯ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಪದವಿ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನೂ ನಡೆಸಿ ಪ್ರಥಮ ದರ್ಜೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತೀರ್ಣರಾದರು. ಭಾರತದ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಕ್ರಿಕೆಟ್ ತಂಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶ ಪಡೆದ ಇವರು ಲಾರ್ಡ್ಸ್‌ನಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್

ವಿರುದ್ಧ ಎರಡನೆಯ ಟೆಸ್ಟ್‌ನಲ್ಲಿ(1996) ಮೊದಲ ಟೆಸ್ಟ್ ಪಂದ್ಯವನ್ನೂ ಸಿಂಗಪುರ ದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಲಂಕಾ ವಿರುದ್ಧ ಸಿಂಗರ್ ಕಪ್‌ಗಾಗಿ ನಡೆದ ಪಂದ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಏಕದಿನ ಪಂದ್ಯವನ್ನೂ (1995–96) ಆಡಿದರು. ತರುವಾಯ ಭಾರತ ತಂಡದ ಅನಿವಾರ್ಯ ಸದಸ್ಯರಾದರು. ಬಲಗೈ ಬ್ಯಾಟ್ಸ್‌ಮನ್ ಆದ ಇವರು ಬಲಗೈ ಆಫ್ ಸ್ಪಿನ್ ಬೌಲರ್ ಆಗಿಯೂ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ವಿಕೆಟ್ ಕೀಪರ್ ಆಗಿಯೂ ಗಮನಸೆಳೆದಿದ್ದಾರೆ. ಟೆಸ್ಟೊಂದರ ಪ್ರತೀ ಇನ್ನಿಂಗ್ಸ್‌ನಲ್ಲಿ ಸೆಂಚುರಿ ಬಾರಿಸಿದ ಮೂವರು ಭಾರತೀಯರಲ್ಲಿ (ವಿಜಯ್ ಹಜಾರೆ ಹಾಗೂ ಸುನಿಲ್ ಗವಾಸ್ಕರ್ ಉಳಿದ ಇಬ್ಬರು) ಇವರೂ ಒಬ್ಬರು. ನ್ಯೂಜಿಲೆಂಡ್ ವಿರುದ್ಧ 1999ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಈ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದರು.

ನಾಗಪುರದ ವೈದ್ಯೆ ವಿಜೇತಾ ಪೆಂಡಾರ್ಕರ್‌ರನ್ನು ವಿವಾಹವಾದ (2003) ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರಿಗೆ ಹಲವಾರು ಪುರಸ್ಕಾರಗಳು ಸಂದಿವೆ. ಪದ್ಮಶ್ರೀ(2004), ವಿಸ್ಡನ್ ಕ್ರಿಕೆಟರ್(2004), ಐ.ಸಿ.ಸಿ.ಪ್ರಶಸ್ತಿ(2004), ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಮೊದಲಾದುವು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾದುವು. ಈಗ ಭಾರತ ಕ್ರಿಕೆಟ್ ತಂಡದ ಕ್ಯಾಪ್ಟನ್ ಆಗಿದ್ದಾರೆ. *

ರೀತ್ ಅಬ್ರಹಾಂ: 1962– . ಕರ್ನಾಟಕದ ಹೆಸರಾಂತ ಕ್ರೀಡಾಪಟು (ಅಥ್‌ಲೀಟ್). ಹೆಪ್ಟತ್ಲಾನ್ ಸೇರಿ ಒಟ್ಟು ಮೂರು ಸ್ಪರ್ಧೆಗಳಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಚಾಂಪಿಯನ್‌ಷಿಪ್ ಪಡೆದಿದ್ದಾರೆ. 1962 ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ 28ರಂದು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಮೈಸೂರಿನ ಕ್ರೈಸ್ಟ್ ದ ಕಿಂಗ್ ಮತ್ತು ಮಹಾರಾಣಿ ಕಲಾ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿದರು. ಶಾಲಾ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಕ್ರೀಡಾಪಟು ಆಗಿದ್ದರು. ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಹಿಸ್ಸಾರ್‌ನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಅಂತರ ರಾಜ್ಯ ಕಿರಿಯರ ಚಾಂಪಿಯನ್‌ಷಿಪ್‌ನ (1980) ಪೆಂಟಥ್ಲಾನ್‌ನಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನದ ಪದಕ ಗೆದ್ದು ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದರು. ಮರುವರ್ಷವೇ ಲಖನೌದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮುಕ್ತ ಚಾಂಪಿಯನ್‌ಷಿಪ್‌ನಲ್ಲಿ ಗೆದ್ದರು.

ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಕ್ರೀಡೆ, ಮಾಸ್ಟರ್ಸ್ ಮೀಟ್, ಒಲಂಪಿಕ್ಸ್ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವ ಅಥ್ಲೆಟಿಕ್ಸ್ ಸೇರಿ ರಾಷ್ಟ್ರ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 16 ಚಿನ್ನ ಮತ್ತು 11 ಬೆಳ್ಳಿ ಪದಕಗಳನ್ನು ಇವರು ಗೆದ್ದರು. ಹೆಪ್ಟಥ್ಲಾನ್ 100ಮೀ ಅಡೆತಡೆ (100ಮೀ ಹರ್ಡಲ್ಸ್) ಮತ್ತು ಉದ್ದ ಜಿಗಿತದ ಚಾಂಪಿಯನ್ ಆಗಿದ್ದಾರೆ. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಹಾಗೂ ರಾಜ್ಯ ಮತ್ತು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಅಥ್ಲೆಟಿಕ್ ತಂಡದ ನಾಯಕರಾಗಿ ವಿವಿಧ ಘಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮೊತ್ತಮೊದಲು ಇವರು 1982ರಲ್ಲಿ ದೆಹಲಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಏಷ್ಯನ್ ಗೇಮ್ಸ್‌ನಲ್ಲಿ ಹೆಪ್ಟಥ್ಲಾನ್‌ನಲ್ಲಿ ಭಾರತವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸಿ 6ನೆಯ ಸ್ಥಾನವನ್ನೂ 5056 ಅಂಕಗಳನ್ನೂ ಗಳಿಸಿದರು. 1985–86ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಏಷ್ಯನ್ ಟ್ರಾಕ್ ಮತ್ತು ಫೀಲ್ಡ್ ಮೀಟ್‌ನಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ 5 ಮತ್ತು 4ನೆಯ ಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ಏರಿಸಿದರು. ಇವರು ಕೋಲ್ಕತ್ತದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸಮಾವೇಶದಲ್ಲಿ 5.88 ಮೀ ಉದ್ದ ನೆಗೆದು ಬೆಳ್ಳಿಪದಕ ಪಡೆದರು. ಅನಂತರ ಇಸ್ಲಾಮಾಬಾದ್‌ನಲ್ಲಿ ನಡೆದ 'ಸಾಫ್' ಗೇಮ್ಸ್‌ನಲ್ಲಿ ಹರ್ಡಲ್ಸ್ ಹಾಗೂ ಉದ್ದಜಿಗಿತದಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನದ ಪದಕವನ್ನು ಕೊರಳಿಗೇರಿಸಿಕೊಂಡರು. 1989ರಲ್ಲಿ ದೆಹಲಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಎ.ಪಿ.ಟಿ.ಯಲ್ಲಿ 6.15 ಮೀ ಉದ್ದನೆಗೆದು ಕಂಚಿನ ಪದಕ ಮತ್ತು ಹರ್ಡಲ್ಸ್‌ನಲ್ಲಿ 4ನೆಯ ಸ್ಥಾನಗಳಿಸಿದರು. 1984ರ ಒಲಂಪಿಕ್ಸ್ ರಿಲೇ ತಂಡದ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಬಹಳ ಕಾಲ ಭಾರತ ತಂಡದ 4 x 4000 ಮೀ ರಿಲೇಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಭದ್ರಪಡಿಸಿ ಕೊಂಡಿದ್ದರು.

ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಪೊರೇಷನ್ ಬ್ಯಾಂಕ್‌ನಲ್ಲಿ ಉದ್ಯೋಗಿ. ಇವರ ಕ್ರೀಡಾಸಾಧನೆಯನ್ನು ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಗುರುತಿಸಿ ಅತ್ಯುನ್ನತ ಮನ್ನಣೆಯಾದ ಅರ್ಜುನ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು 1997ರಲ್ಲಿ ನೀಡಿತು. ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ದಸರ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ರೋಟರಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಮತ್ತು ಲಯನ್ಸ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳನ್ನು ಇವರು ಪಡೆದಿದ್ದಾರೆ. **(ಎಸ್.ಆರ್.ಯು.)**

ರೀವ್, ವಿಲಿಯಂ: ಸು. 19ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡವನ್ನು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಪರಿಚಯ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲೊಬ್ಬ. ಕ್ರೈಸ್ತಧರ್ಮ ಪ್ರಸಾರಕ್ಕೆಂದು ಭಾರತಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಸು. 1827ರಲ್ಲಿ ಈತ ಮದರಾಸಿನ ಫೋರ್ಟ್ ಸೇಂಟ್ ಜಾರ್ಜ್ ಕಚೇರಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಭಾಷಾ ಪಂಡಿತನಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡಿದ. ಕನ್ನಡ, ತಮಿಳು, ಒರಿಯ, ಬಂಗಾಲಿ, ಸಂಸ್ಕೃತ ಮುಂತಾದ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಗಳಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಈತ ಶಿಕ್ಷಣ ತಜ್ಞನೂ ಆಗಿದ್ದ. ಈತ ಮಾಡಿದ ಒಂದು ಮಹತ್ತ್ವಪೂರ್ಣವಾದ ಕೆಲಸವೆಂದರೆ ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ಕನ್ನಡ–ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ನಿಘಂಟನ್ನು ರಚಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದು. 1817ರಲ್ಲಿ ಈ ನಿಘಂಟಿನ ರಚನೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದ ಈತ 1832ರಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಮುಗಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ. ಹಳೆಯ ಒಡಂಬಡಿಕೆಯ ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದವನ್ನು ಮೋಸೆಯ ಮೊದಲನೆಯ ಕಾಂಡವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾನೆ. 1830ರಿಂದ 1839ರವರೆಗೆ ಬೈಬಲ್ ಭಾಷಾಂತರದಲ್ಲಿ ನಿರತನಾಗಿದ್ದ ಈತ 1839ರಲ್ಲಿ 1,200 ಪುಟಗಳಿಗೂ ಮೀರಿದ ಕನ್ನಡ ಬೈಬಲನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ. **(ಜಿ.ಎಸ್.ಪಿ.ಎಂ.)**

ರುದ್ರಪ್ಪ, ಎಚ್.ಎಸ್.: ರೈತ ಚಳವಳಿಯ ಧುರೀಣರು; ವಕೀಲರು. ವಿಧಾನಸಭೆಯ ಮಾಜಿ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು (1954–56) ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಪ್ರಾರಂಭ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗ್ರಾಮೀಣ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಇವರು ಹೊಸ ಜಾಗೃತಿ ಯುಗದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ರೂಪುಗೊಂಡರು. ಪ್ರತಿಭಾವಂತ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿದ್ದ ಇವರು ವ್ಯಾಸಂಗದಲ್ಲಿ ಮುಂದಿದ್ದು ಶಿಸ್ತು, ಸಂಯಮಗಳನ್ನು ರೂಢಿಸಿಕೊಂಡರು. ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣದತ್ತ ಮುಖಮಾಡಿದ ಇವರು ಬಿ.ಎಸ್ಸಿ. ಮತ್ತು ಎಲ್‌ಎಲ್.ಬಿ. ಪದವಿಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿರಳವಾಗಿದ್ದ ವಕೀಲ ವೃತ್ತಿಗೆ ಸೇರಿದರು.

ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಚಳವಳಿ ಪ್ರಖರವಾಗಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇವರು ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಆಗುಹೋಗುಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದರು. 1930ರ ದಶಕದಲ್ಲಿ ಮಹತ್ವ ಪಡೆದಿದ್ದ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಸರ್ಕಾರದ ಬೇಡಿಕೆಯ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದರು. ಇವರ ಮುಂದಾಳತ್ವ ಗುಣ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷದ ಹಿರಿಯರ ಗಮನ ಸೆಳೆಯಿತು. ಇದರ ಫಲವಾಗಿ ಇವರು 1942ರ ನ್ಯಾಯವಿಧಾಯಕ ಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಚುನಾಯಿತರಾದರು. ಸ್ವತಃ ಕಾನೂನು ತಜ್ಞರಾಗಿದ್ದ ರುದ್ರಪ್ಪನವರು ಶಾಸನ ರಚನಾ ಕಲಾಪದಲ್ಲಿ ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯಾಗಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದರು. ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ತತ್ತ್ವಚಿಂತನೆಗಳಿಗೆ ಹಾಗೂ ಆಚರಣೆಗೆ ಮಾರುಹೋದ ಇವರು ಅಪ್ಪಟ ಖಾದಿಧಾರಿಯಾಗಿ ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ಅನುಯಾಯಿಯಾದರು.

ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾನಂತರ ಇವರು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷದ ವತಿಯಿಂದ ವಿಧಾನಸಭೆಗೆ ಚುನಾಯಿತರಾದರು. ಪ್ರಬುದ್ಧ ರಾಜಕಾರಣಿಯಾಗಿ ರೂಪುಗೊಂಡಿದ್ದ ಇವರು ಉತ್ತಮ ಸಂಸದೀಯ ಪಟುವಾಗಿ ಹೆಸರು ಮಾಡಿದರು. 1954ರಲ್ಲಿ ಅಂದಿನ ವಿಧಾನಸಭಾ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದ ಹಾಗೂ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯವರೇ ಆದ ಎಚ್. ಸಿದ್ದಯ್ಯನವರು ನಿಧನರಾದಾಗ ಇವರು ಆ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ತುಂಬಿದರು. 1954 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 13 ರಿಂದ 1956 ನವಂಬರ್ 1ರವರೆಗೂ ವಿಧಾನಸಭಾ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು.ಅಂದಿನ ಹಳೆಯ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯ ಪ್ರಮುಖ ರಾಜಕೀಯ ತುಮುಲವನ್ನು ಕಂಡ ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಇವರು ವಿಧಾನಸಭಾಧ್ಯಕ್ಷ ಸ್ಥಾನದ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ದಕ್ಷತೆಯಿಂದ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು.

ವಿಶಾಲ ಮೈಸೂರು ರಾಜಕೀಯದಲ್ಲೂ ಇವರು ಪಕ್ಷ ಮತ್ತು ಸರ್ಕಾರಿ ಅಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಕ್ರಿಯರಾಗಿದ್ದರು. ಅನಂತರ ರಾಜಕೀಯದಿಂದ ಹಿಂದೆ ಸರಿದರೂ ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಳಕಳಿ ಇವರ ಸ್ವಭಾವಕ್ಕಂಟಿಬಂದ ಗುಣವಾಗಿತ್ತು. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ರೈತ ಚಳವಳಿಗೆ ಹೆಸರಾದದ್ದು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾನಂತರ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಿಸಾನ್ ಮಜ್ದೂರ್ ಪಕ್ಷವೆಂಬ ಸಂಘಟನೆ ಚುನಾವಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಪರ್ಧಿಸುವಷ್ಟು ಪ್ರಬಲವಾಗಿತ್ತು. ಇವರು ಗ್ರಾಮೀಣ ಜನರ ಆಶೋತ್ತರಗಳಿಗೆ ಸದಾ ಸ್ಪಂದಿಸುತ್ತಾ ಬಂದವರು. 1970–80ರ ದಶಕಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ಷಾಮಡಾಮರಗಳಿಂದ ರೈತರ ಸ್ಥಿತಿ ಚಿಂತಾಜನಕ ವಾದಾಗ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ರೈತ ಸಂಘಟನೆ ಹೊಸ ಸಾಮಾಜಿಕ ಶಕ್ತಿಯಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ಈ ಸಂಘಟನೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡ ಇವರು 1980ರ ದಶಕದಲ್ಲಿ ಅದರ ರಾಜ್ಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿಯೂ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಇವರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ರೈತ ಸಂಘಟನೆ ಪ್ರಬಲ ಸಾಮಾಜಿಕ ಶಕ್ತಿಯಾಯಿತು. ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ರೈತಸಂಘ ನಂಜುಂಡಸ್ವಾಮಿ, ಸುಂದರೇಶ ಮೊದಲಾದವರ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದಾಗಿ ರಾಜಕೀಯ ಶಕ್ತಿಯಾಗಿ ಬೆಳೆಯಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿತು. **(ಡಿ.ಎಸ್.ಜೆ.;*)**

ರುದ್ರಪ್ಪ ಹಂಜಿ: 1911–80. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ರುದ್ರಹಂಜಿ ಎಂದೇ ಖ್ಯಾತರಾಗಿದ್ದ ಕಲಾವಿದ, ಶಿಲ್ಪಿ. ತಮ್ಮ ಸೃಜನಶೀಲ ಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಹೆಸರಾದ ಇವರು ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದ ಸರ್ಕಾರ ಹಾಗೂ ಗ್ವಾಲಿಯರ್ ರಾಜ ಮನೆತನದವರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದಿಂದ ಮುಂದೆ ಬಂದರು. ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ತರೀಕೆರೆಯಲ್ಲಿ. ತಂದೆ ಶಂಕರಪ್ಪ ಹಂಜಿ. ಇವರ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ತರೀಕೆರೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ಅನಂತರ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮುಂದುವರಿಸಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಇಂಟರ್ ಮಿಡಿಯೇಟ್ ಶಿಕ್ಷಣ ಮುಗಿಸಿದರು. ಕವಿ ಮನೋಭಾವದ ಗಂಭೀರ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯ ಇವರು ಚಿಕ್ಕಂದಿನಿಂದಲೂ ಮಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಹಾಗೂ ಚಿತ್ರ ಬರೆಯುವುದನ್ನು ರೂಢಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದರು. ಜೊತೆಗೆ ಕವನಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸತೊಡಗಿದರು. ಆಗಿನ ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜರ ಕೃಪೆಯಿಂದ ಶಾಂತಿನಿಕೇತನಕ್ಕೆ ಹೋದರು (1927).

ಶಾಂತಿನಿಕೇತನದಲ್ಲಿ ರವೀಂದ್ರನಾಥ ಠಾಕೂರ್ ಹಾಗೂ ಅವನೀಂದ್ರನಾಥ ಠಾಕೂರ್ ಮೊದಲಾದವರಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತರಾಗಿ ನಂದಲಾಲ್ ಬೋಸ್ ಹಾಗೂ ರಾಮಕಿಂಕರ ಅವರಲ್ಲಿ ಶಿಷ್ಯವೃತ್ತಿ ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಮಹಾರಾಜರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿವೇತನದ ಕಾಲಾವಧಿ ಮುಗಿದರೂ 1936ರವರೆಗೆ ಶಾಂತಿನಿಕೇತನ ದಲ್ಲಿದ್ದರು. ಅನಂತರ 1944ರ ತನಕ ಬನಾರಸ್ ವಸಂತ ಮಹಲ್ ವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕಲಾಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿ, ಗ್ವಾಲಿಯರ್ ಪದ್ಮ ವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕಲಾ ಆಚಾರ್ಯರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. 1972ರಲ್ಲಿ ರಾಜಮಾತೆ ವಿಜಯರಾಜೆ ಸಿಂಧ್ಯ ಅವರ ಅಪೇಕ್ಷೆ ಮೇರೆಗೆ ಗ್ವಾಲಿಯರ್‌ನ ಸಿಂಧಿಯಾ ಕನ್ಯಾ ವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯ ಕಲಾಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿ ದುಡಿದರು. 1976ರಲ್ಲಿ ಸೇವೆಯಿಂದ ನಿವೃತ್ತರಾದರು. ಅಲ್ಲಿಯೇ ಮತ್ತೆ ಮೂರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಮುಂದುವರಿದರು. ಇವರಿಗೆ 1979ರಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರ ಮೂರು ವರ್ಷಗಳ ಫೆಲೋಶಿಪ್ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿತು. ಇವರು 1980 ಫೆಬ್ರವರಿ 8ರಂದು ನಿಧನರಾದರು.

1940ರಲ್ಲಿ ಮಾಡ್ರನ್ ರಿವ್ಯೂ ಹಾಗೂ ಸ್ಟುಡಿಯೋ ಆಫ್ ಲಂಡನ್ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಇವರ ಕಲಾಪ್ರತಿಭೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಮೆಚ್ಚುಗೆ ಸೂಚಿಸಿದವು. 1943ರಲ್ಲಿ ದೆಹಲಿಯ ಏಷ್ಯ ಕಲಾಪ್ರದರ್ಶನದಲ್ಲಿ, 1949ರಲ್ಲಿ ಏಷ್ಯ ಆರ್ಟ್ಸ್ ಪ್ರದರ್ಶನದಲ್ಲಿ, 1958ರಲ್ಲಿ ಉಜ್ಜಯಿನಿ ಅಖಿಲ ಭಾರತೀಯ ಕಾಳಿದಾಸ ಚಿತ್ರ ಮತ್ತು ಮೂರ್ತಿ ಕಲಾಪ್ರದರ್ಶನಗಳಲ್ಲಿ ಇವರನ್ನು ಪುರಸ್ಕರಿಸಲಾಯಿತು. 1954ರಲ್ಲಿ ಅಖಿಲ ಭಾರತೀಯ ಪ್ರತಿನಿಧಿ ಮಂಡಲದ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಚೀನ ಹಾಗೂ 1964ರಲ್ಲಿ ನೇಪಾಳಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಬಂದರು. 1975ರಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶ ಕಲಾಪರಿಷತ್ ಇವರನ್ನು ಸನ್ಮಾನಿಸಿತು.

ಇವರ ಕಲಾಕೃತಿಗಳು ಶಾಂತಿನಿಕೇತನ, ಬನಾರಸ್, ವಸಂತ್ ಮಹಲ್ ವಿದ್ಯಾಲಯ, ಪಟಿಯಾಲ ಮಹಲ್, ಗ್ವಾಲಿಯರ್ ಪದ್ಮ ವಿದ್ಯಾಲಯ, ಸಿಂಧಿಯಾ ವಿದ್ಯಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಇವೆ. ಇವರ ಜೀವನ ಹಾಗೂ ಕಲೆ ಕುರಿತಂತೆ ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದ ಕಲಾಪರಿಷತ್ ವ್ಯಕ್ತಿ ಪರಿಚಯವನ್ನು ಹೊರತಂದಿದೆ. ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶ ಸರ್ಕಾರ ರುದ್ರ ಆರ್ಟ್ ಗ್ಯಾಲರಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಇವರ ಎಲ್ಲ ಕಲಾಕೃತಿಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದೆ.

ಸಿಮೆಂಟ್ ಹಾಗೂ ಪ್ಲಾಸ್ಟರ್‌ನಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು, ಬಣ್ಣದ ರೇಖೆಯಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಸೃಜಿಸಿರುವ ಇವರು ನಂದಲಾಲ್ ಬೋಸರ ಚಿತ್ರರಚನಾಶೈಲಿ, ರಾಮಕಿಂಕರರ ಮೂರ್ತಿರಚನಾ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿ ಕೊಂಡು ತಮ್ಮದೇ ಆದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಪೂರ್ಣ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ರಚಿಸಿದ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಗ್ವಾಲಿಯರ್‌ನ ಪದ್ಮ ವಿದ್ಯಾಲಯದ ಅಂಗಳದಲ್ಲಿರುವ ಸರಸ್ವತಿ ವಿಗ್ರಹ, ಆರು ದಂತಗಳ ಆನೆ, ಬಾರಾದಾರಿ ಹೂದೋಟದಲ್ಲಿರುವ ಪಾವನ ಪರಿವಾರ, ತೀನ್ ಕನ್ಯಾ, ಭಗವಾನ್ ಬುದ್ಧ, ನಟರಾಜ, ಕುಲು ಶ್ರಮಿಕರು ಮುಂತಾದವು ಇವರ ಕಲಾಪ್ರೌಢಿಮೆಯ ದ್ಯೋತಕಗಳಾಗಿವೆ.

ಜೇಲಮನ ಗೀತೆ ಎಂಬ ಚಿತ್ರ ಇವರ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠಮಟ್ಟದ್ದು. ಕಾಶ್ಮೀರದ ಇತಿಹಾಸ, ಜನಜೀವನ, ಋತುಮಾನವನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ರೇಷ್ಮೆ ವಸ್ತ್ರದ ಮೇಲೆ 15 ಅಡಿ ಉದ್ದ 1 ಅಡಿ ಅಗಲದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ (1960) ಈ ಚಿತ್ರ ಗ್ವಾಲಿಯರ್ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ 24 ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಸರಸ್ವತಿ ವಿಗ್ರಹ ಒಂದು ಭವ್ಯ ಮೂರ್ತಿಯೂ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಕಲಾಕೃತಿಯೂ ಆಗಿದೆ. ಪದ್ಮ ವಿದ್ಯಾಲಯದ ಅಂಗಳದಲ್ಲಿರುವ ಆರು ದಂತಗಳ ಆನೆಯ ಕಲಾಕೃತಿ ಸಿಮೆಂಟ್ ಕಾಂಕ್ರೀಟಿನಿಂದ ಮಾಡಿದ 14X16 ಅಡಿಗಳ ಬೃಹತ್ ರಚನೆ.

ಚೀನ ಹಾಗೂ ಜಪಾನ್ ದೇಶಗಳ ಕಲೆ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ, ಜನಜೀವನ ಅರಿತಿದ್ದ ಇವರು ತಮ್ಮ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ, ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿನ ಕಲೆಯ ಅಂಶಗಳ ಮಿಶ್ರಣ ಮಾಡಿರುವುದನ್ನು ನಾವು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

*

ರುದ್ರಭಟ್ಟ: ಸು. 1185. ಕನ್ನಡದ ವೈಷ್ಣವ ಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯವನು. ಜಗನ್ನಾಥವಿಜಯ, ರಸಕಲಿಕೆ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳ ಕರ್ತೃ. ನೇಮಿಚಂದ್ರನ ಸಮಕಾಲೀನನಾದ ಈತ ಹೊಯ್ಸಳ ವೀರಬಲ್ಲಾಳನಿಂದ (1173–1220) ಪೋಷಿತನಾಗಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಜಗನ್ನಾಥ ವಿಜಯವನ್ನು ಚಂದ್ರಮೌಳಿ ಪ್ರಮುಖ ನಿಖಿಲ ವಿದ್ವಜ್ಜನಂ ಮೆಚ್ಚೆ ಪೇಳ್ದೆಂ ಎಂದು ಕವಿ

ಹೇಳಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಚಂದ್ರಮೌಳಿ ಎಂಬ ವಿದ್ವಾಂಸ ಈತನ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿಕೊಂಡಿರಬೇಕು. ಈ ಚಂದ್ರಮೌಳಿ ವೀರಬಲ್ಲಾಳನ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದಂತೆ 1181ರ ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಒಂದು ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕವಿಗೆ ಕೃತಿಶಾರದಾಂಬ ಚಂದ್ರಾತಪ, ಕವಿರಾಜ ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಪ, ಪೊನ್ನ, ಗಜಾಂಕುಶ, ಗುಣವರ್ಮ, ಕರ್ಣಪಾರ್ಯ ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇವನನ್ನು ದೇವಕವಿ, ಚೌಂಡರಸ ಮೊದಲಾದವರು ಸ್ಮರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಜಗನ್ನಾಥವಿಜಯ 18 ಆಶ್ವಾಸಗಳುಳ್ಳ ಚಂಪೂಗ್ರಂಥ. ವಿಕ್ರಮಾರ್ಜುನ ವಿಜಯದಲ್ಲಿ ಪಂಪ ಅರಿಕೇಸರಿಯನ್ನು ಅರ್ಜುನನೊಡನೆ, ಸಾಹಸಭೀಮ ವಿಜಯದಲ್ಲಿ ರನ್ನ ಸತ್ಯಾಶ್ರಯನನ್ನು ಭೀಮನೊಡನೆ ಸಮೀಕರಿಸಿ ಕಾವ್ಯ ರಚಿಸಿದ ಹಾಗೆಯೇ ರುದ್ರಭಟ್ಟ ವೀರಬಲ್ಲಾಳನನ್ನು ಜಗನ್ನಾಥನೊಡನೆ ಸಮೀಕರಿಸಿ ಈ ಕಾವ್ಯ ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅರಿಕಾಮಧ್ವಂಸಿ, ರಾಜರಾಜನೆಂಬ ಚೋಳದೊರೆಯನ್ನು ಸಿಂಹಾಸನದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿಸಿದ್ದರಿಂದ ರಾಜರಾಜ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನಿರತ, ಇವನ ರಾಣಿ ಉಮಾದೇವಿಯಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಉಮಾಕಾಮಿ ನೀಜೀವಿತೇಶ–ಹೀಗೆ ಕವಿ ತನ್ನ ದೊರೆಯನ್ನು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿಯೋ ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿಯೋ ಜಗನ್ನಾಥನೊಂದಿಗೆ ಸಮೀಕರಿಸಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಜಗನ್ನಾಥ ವಿಜಯವೆಂಬ ಹೆಸರಿನ ಸಾರ್ಥಕತೆ ಹೀಗೆ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಮಹತ್ತ್ವದ್ದಾಗಿದೆ.

ಜಗನ್ನಾಥವಿಜಯ ಕೃಷ್ಣನ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಕಾವ್ಯ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣನ ಜನನದಿಂದ ಮೊದಲಗೊಂಡು ಆತ ಸಾಲ್ವ ವಧೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ದ್ವಾರಕಾ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ನೆಲಸುವ ವರೆಗಿನ ಕಥೆ ಚಿತ್ರಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಮೂಲ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಷ್ಣುಪುರಾಣವಾದರೂ ಕವಿ ಬರಿಯ ಭಾಷಾಂತರಕಾರನಲ್ಲ. ಮೂಲ ಕಥೆಯ ನೀರಸಭಾಗಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಪ್ರತಿಭೆಯಿಂದ ರಸಾರ್ದ್ರಗೊಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ವಿಷ್ಣುಪುರಾಣದ ಪಂಚಮಾಂಶದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಜನನ, ಪೂತನಿ, ಶಕಟ, ಧೇನುಕ, ರಜಕ, ಕೇಶಿ, ಮುಷ್ಟಿಕ, ಚಾಣೂರ ಮೊದಲಾದ ರಾಕ್ಷಸರ ಸಂಹಾರ, ಕಾಳಿಂಗಮರ್ದನ, ಗೋವರ್ಧನೋದ್ಧರಣ, ರಾಸಕ್ರೀಡೆ, ಅಕ್ರೂರಾಗಮನ, ಕಾರ್ಮುಕೋತ್ಸವ, ಕಂಸಸಂಹಾರ, ಪಾರಿಜಾತಾಪಹರಣ, ನರಕಾಸುರವಧೆ, ಉಷಾ–ಅನಿರುದ್ಧ ವಿವಾಹ, ಬಾಣಾಸುರ ಪರಾಜಯ ಮೊದಲಾದ ಕಥೆಗಳು ವಿವರವಾಗಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಕೇವಲ ವಾರ್ತಾರೂಪವಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯಸೌಂದರ್ಯವಾಗಲಿ, ರಸಾನುಭೂತಿಯಾಗಲಿ, ಪ್ರತಿಭಾಸೃಷ್ಟಿಯಾಗಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಜಗನ್ನಾಥ ವಿಜಯದಲ್ಲಿ ಈ ಒಂದೊಂದು ಸನ್ನಿವೇಶವೂ ರಸವತ್ತಾಗಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ. ಅದರಲ್ಲೂ ಕೃಷ್ಣನ ಬಾಲಲೀಲೆ, ಅಕ್ರೂರಾಗಮನ, ಪಾರಿಜಾತಾಪಹರಣ, ಗೋಪಿಯರು ಕೃಷ್ಣನ ಕೊಳಲಗಾನಕ್ಕೆ ಮನಸೋತು ಓಡಿಬರುವ ಪ್ರಸಂಗ– ಮೊದಲಾದವು ಕಾವ್ಯಮಯವಾಗಿವೆ. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ಮೂಲದೊಂದಿಗೆ ಈ ಕೃತಿಯನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ ನೋಡಿದರೆ ರುದ್ರಭಟ್ಟನ ಪ್ರತಿಭಾದರ್ಶನ ಸಹೃದಯರಿಗಾಗುತ್ತದೆ.

ದೀರ್ಘವಾದ ಸಮಾಸಪದಗಳಿಂದಲೂ ಅಪೂರ್ವವಾದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿರುವ ರುದ್ರಭಟ್ಟನ ಶೈಲಿ ಪ್ರೌಢವಾದುದು. ಆದರೆ ಕವಿ ಮನಸ್ಸು ಮಾಡಿದರೆ ತಿಳಿಯಾದ ಕನ್ನಡ ಪದಗಳನ್ನೇ ಬಳಸಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಾವ್ಯ ಬರೆಯಬಲ್ಲ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿ ಸಾಕಷ್ಟು ನಿದರ್ಶನಗಳು ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಾಣಸಿಗುತ್ತವೆ. ಕಾವ್ಯದ ತುಂಬ ಬರುವ ಹದಿನೆಂಟು ವರ್ಣನೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಂದರ್ಭಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸಿ ನಿರೂಪಿಸುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ಕವಿಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಶಕ್ತಿಯಿರುವುದು ವಿದಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತಿ ಈ ಕಾವ್ಯದ ಮುಖ್ಯರಸ. ಇದಕ್ಕೆ ಅದ್ಭುತ ರಸ ಪೋಷಕವಾಗಿದೆ.

ರಸಕಲಿಕೆ ಅಲಂಕಾರ ಗ್ರಂಥವಾಗಿದ್ದು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಸಾಳ್ವ ತನ್ನ ರಸರತ್ನಾಕರದಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಂಥದ ಅನೇಕ ಭಾಗಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿರುವುದಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಸರಸ್ವತೀತಿಲಕಕಾರ ತನ್ನ ಗ್ರಂಥದ ವ್ಯಂಗ್ಯ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಜಗನ್ನಾಥವಿಜಯದ ಪದ್ಯಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನಕಾರ ತನ್ನ ವ್ಯಾಕರಣ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಂಥದಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಯಪದ್ಯಗಳನ್ನಾಗಿ ಉದಾಹರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸೂಕ್ತಿಸುಧಾರ್ಣವ ಹಾಗೂ ಕಾವ್ಯಸಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಗ್ರಂಥದ ಅನೇಕ ಪದ್ಯಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ.

ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಂಡಿತನೊಬ್ಬ ಜಗನ್ನಾಥವಿಜಯದ ಮಂಗಳಶ್ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಪಾಷಾಣವ್ಯಾಖ್ಯಾ ಎಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೊಂದನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ.

(ಪಿ.ವಿ.ಸಿ.)

ರುದ್ರಮುನಿ: ಸು. 12ನೆಯ ಶತಮಾನ. ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮದ ಪುನರುಜ್ಜೀವನದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಹತ್ತರ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದ ಮಹಾಪುರುಷ. ರೇವಣಸಿದ್ಧರ ಔರಸ ಪುತ್ರ. ಇವನ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಕಲ್ಯಾಣ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ಎಂಟನೆಯ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ವೀರಶೈವ ದೀಕ್ಷೆ ಪಡೆದ. ಪ್ರಭವಂಶೋದ್ಭವರಾದ ಗುರುಲಿಂಗಣಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ಈತನಿಗೆ ಷಟ್ಸ್ಥಲ ಜ್ಞಾನೋದಯವಾಯಿತು. ಇವನಿಗೆ ಅನುಗ್ರಹ ದೀಕ್ಷೆಯೂ ಆಗಿತ್ತು. ಈ ದೀಕ್ಷೆಯ ಅನಂತರ ಈತ ರುದ್ರಮುನಿದೇವರು ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪಡೆದ. ಇವನು ಚರಪಟ್ಟಾಧಿಕಾರಿಯೂ ಆಗಿದ್ದ. ಆಚಾರ್ಯ ರೇವಣಸಿದ್ಧರ ಆಜ್ಞೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಅದನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿದ. ಚನ್ನಬಸವೇಶ್ವರನ ತರುವಾಯ ಶೂನ್ಯಸಿಂಹಾಸನದ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ. ಈತ ಶ್ರೀಶೈಲದಲ್ಲಿ ಸಿಂಹಾಸನ ಮಠವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದೂ ಕಾಲಜ್ಞಾನ (1202) ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆದಿರುವನೆಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. *

ರುಮಾಲೆ ಚೆನ್ನಬಸವಯ್ಯ: 1910–88. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಜಲವರ್ಣ ಹಾಗೂ ತೈಲವರ್ಣ ಚಿತ್ರಕಲಾವಿದರು. 1910 ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ 6ರಂದು ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೂ ಚಿತ್ರಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಅಭಿರುಚಿ ಇದ್ದ ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಕಲಾಮಂದಿರದಲ್ಲಿ (1929) ಮತ್ತು ಮೈಸೂರಿನ ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಕಲಾಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಕಲಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರು (1934–36). ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸೇವಾದಳದ ಸಂಘಟಕರೂ 'ತಾಯಿನಾಡು' ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಮಹಾತ್ಮ ಗಾಂಧಿಯವರಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತರಾಗಿ ಭಾರತದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಒಂದು ವರ್ಷ ಸೆರೆಮನೆಯ ಕಠಿಣ ಶಿಕ್ಷೆ ಅನುಭವಿಸಿದರು (1939–40). ಹೀಗೆ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹ, ಸೇವಾದಳ, ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮ, ಸಮಾಜಸೇವೆ ಮೊದಲಾದ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಕಲಾಭ್ಯಾಸದಲ್ಲೂ ತೊಡಗಿ (1936–40) ಕಲಾವಿದರಾಗಿ ಹೆಚ್ಚು ಜನಪ್ರಿಯರಾದರು. ತಪಸ್ವಿಜೀ ಅವರು ಇವರ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಗುರುಗಳು. 6ನೆಯ ಮೈಸೂರು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಅಧಿವೇಶನದಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಬಸವಯ್ಯನವರ ಕಲಾಕೃತಿಗಳ ಪ್ರದರ್ಶನ ಏರ್ಪಾಡಾಗಿತ್ತು (1946).

ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನು ವಿವಿಧ ದೃಷ್ಟಿಕೋನಗಳಿಂದ ಅಭ್ಯಸಿಸಿ ತಮ್ಮ ಕಲಾಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಧವಿಧವಾದ ಮರಗಿಡಬಳ್ಳಿ ಕೊಂಬೆ ರೆಂಬೆ ಹೂಗಳ ತೀಕ್ಷ್ಣ ವರ್ಣಗಳ ವೈಖರಿಯನ್ನು ಮೆರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಮುಕ್ತ ಮನಸ್ಸು, ಸೂಕ್ಷ್ಮ ನಿರೀಕ್ಷಣೆ, ಸುತ್ತಲಿನ ಬದುಕು, ಪರಿಸರಗಳಿಗೆ ಸ್ಪಂದಿಸುವ ಹೃದಯ, ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಕಲಾತ್ಮಕತೆಗೊಳಿಸುವ ಬಯಕೆ, ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಕಾಣುವ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಗೊಂಡಾಗ ಹೇಗೆ ಸುಂದರವಾಗುತ್ತವೆಂಬುದು ಇವರ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಮೂಡಿಬಂದಿದೆ. ಇವರು ತಮ್ಮ ಕಲಾಕೃತಿಗಳನ್ನು

ಶಿವಬಾಲಯೋಗಿ, ಮಹಾತ್ಮಗಾಂಧಿ, ಹರ್ಡೀಕರ್ ಅವರಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ರಚಿಸಿರುವ ಶರಾವತಿಯ ಜಲಪಾತದ ದೃಶ್ಯ ಹಾಗೂ ವಿವಿಧ ಭಾಗದ ಚಿತ್ರಕಲಾಕೃತಿಗಳು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ನೋಡಿದರೆ ಆಗುವಷ್ಟೇ ಅನಿರ್ವಚನೀಯ ರೋಮಾಂಚನವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ತಾವು ಕಂಡ ದೃಶ್ಯಗಳಿಗೆ ಯಥಾವತ್ತತೆಯ ಜೊತೆಗೆ ತಮ್ಮ ಕಲ್ಪನಾ ಚಾತುರ್ಯವನ್ನೂ ಮೇಳೈಸಿ ಕಲಾಕೃತಿಗೆ ಜೀವತುಂಬುವುದು ಇವರ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಕಲಾಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಯೋಗ, ಸಂವಿಧಾನ, ಸಮರಸತೆಗಳ ವಿನೂತನ ರೇಖೆ, ವರ್ಣ, ವಾತಾವರಣಗಳನ್ನು ನೈಜತೆಗೆ ತರುವ ಜಾಣ್ಮೆ ಇವರದು. ಇವರು ಬಳಸುವ ಜಲವರ್ಣಗಳೆಲ್ಲ ಶುದ್ಧ ವಿದೇಶೀಯ. ಇವರು ಕೊಡಗು, ಶರಾವತಿ, ಜೋಗಜಲಪಾತ ಮುಂತಾದೆಡೆಗೆ ಹೋಗಿ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ರಚಿಸಿರುವ ಶರಾವತಿ ಜಲಪಾತದ ಜಲವರ್ಣದ ನಿಸರ್ಗ ಕಲಾಕೃತಿ ಈಗ ದೆಹಲಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅಮೆರಿಕನ್ ದೂತವಾಸದ ರೂಸ್‌ವೆಲ್ಟ್ ಭವನವನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿದೆ. ಇವರ 'ರಿಕಲೆಕ್ಷನ್ಸ್' ಜಲವರ್ಣದ ಚಿತ್ರ ಕೋಲ್ಕತದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಕಲಾಪ್ರದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಬಹುಮಾನ ಪಡೆಯಿತು (1935). ಹಾಗೆಯೇ ಮೈಸೂರು ದಸರ ಪ್ರದರ್ಶನದಲ್ಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಗಳಿಸಿಕೊಂಡಿತು(1962). ಇವರ ಕಲಾಕೃತಿಗಳು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ಹಾಗೂ ಇತರೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರದರ್ಶನಗೊಂಡಿವೆ. ಖ್ಯಾತ ಕಲಾವಿದರಾದ ಎಸ್. ರೋರಿಕ್, ಮದರಾಸಿನ ಕಲಾಕಾಲೇಜಿನ ಪ್ರಾಂಶುಪಾಲರಾದ ಕೆ.ಸಿ.ಎಸ್. ಪಣಿಕರ್ ಮೊದಲಾದವರು ಇವರ ಕಲಾಕೃತಿಗಳನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಇವರ ಕಲಾ ಪ್ರತಿಭೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ರಾಜ್ಯಲಲಿತ ಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1972), ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ತಾಮ್ರಪತ್ರ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1983)ಗಳಿಂದ ಪುರಸ್ಕರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವರು ರಾಜ್ಯ ವಿಧಾನ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಸದಸ್ಯರಾಗಿಯೂ ನಾಮಕರಣಗೊಂಡಿದ್ದರು (1952). ತಮ್ಮ ಮನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಕಲಾಕೃತಿಗಳ ಗ್ಯಾಲರಿಯೊಂದನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು (1973). ಆದರ್ಶ ಕಲಾಪ್ರೇಮಿಯಾದ ಇವರು 1988ರ ಫೆಬ್ರವರಿಯಲ್ಲಿ ನಿಧನ ಹೊಂದಿದರು. ಇವರ ಆಸ್ತಿ ಹಾಗೂ ಕಲಾ ಗ್ಯಾಲರಿಯ ಮೇಲುಸ್ತುವಾರಿ ಟ್ರಸ್ಟ್ ಒಂದನ್ನು ತಪಸ್ವಿಜೀ ಮಹಾರಾಜರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ.

(ಆರ್.ಜಿ.ಆರ್.)

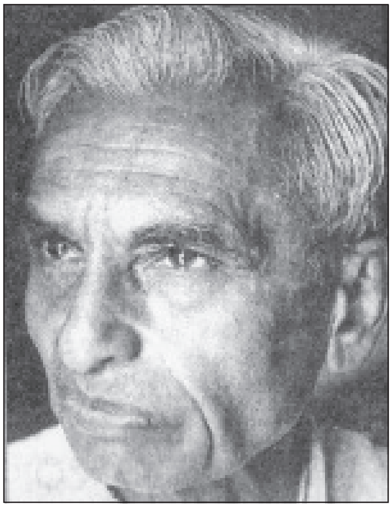

ರೆಡ್ಡಿ, ಸಿ.ಆರ್.: 1880–1951. ಶಿಕ್ಷಣತಜ್ಞ, ರಾಜಕೀಯ ಮುತ್ಸದ್ದಿ, ಪ್ರಬಂಧಕಾರ, ಆರ್ಥಿಕ ಚಿಂತಕ, ಉತ್ತಮ ವಾಗ್ಮಿ, ಕವಿ, ವಿಮರ್ಶಕ, ದೇಶೀಯತೆಯ ಸೊಗಡಿನ ಸಮಕಾಲೀನ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಚಿಂತನೆಯ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯುಳ್ಳ ಭಾರತೀಯ ವಿದ್ವಾಂಸರು. ಇವರ ಪೂರ್ಣಹೆಸರು ಕಟ್ಟಮಂಚಿ ರಾಮಲಿಂಗರೆಡ್ಡಿ. ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ಚಿತ್ತೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಟ್ಟಮಂಚಿ ಎಂಬ ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ವತ್ತಿಗೆ ಹೆಸರಾದ ಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿ 1880 ಡಿಸೆಂಬರ್ 10ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ರೆಡ್ಡಿ. ಕಟ್ಟಮಂಚಿ, ಚಿತ್ತೂರುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ, ಪ್ರೌಢ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನೂ ಮದರಾಸಿನ ಕ್ರಿಶ್ಚಿಯನ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿಯನ್ನೂ (1901) ಪಡೆದು ಕೇಂಬ್ರಿಜ್‌ನ ಸೇಂಟ್‌ಜಾನ್ಸ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಉನ್ನತ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿದರು. ಕೇಂಬ್ರಿಜ್‌ನಲ್ಲಿ ರೈಟ್ ಬಹುಮಾನ ಪಡೆದದ್ದಲ್ಲದೆ (1903) 'ದತ್ತಿ ವಿದ್ವಾಂಸ'ರೂ ಆದರು. ಅಲ್ಲಿಯ ಲಿಬರಲ್ ಕ್ಲಬ್ಬಿನ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ ಅನಂತರ ಕೇಂಬ್ರಿಜ್ ಯೂನಿಯನ್ನಿನ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು (1905). ಇದಕ್ಕೆ ಆಯ್ಕೆಗೊಂಡ ಭಾರತೀಯರಲ್ಲಿ ಇವರು ಮೊದಲಿಗರು. ಆ ಯೂನಿಯನ್ನಿನ ಸಭೆಗಳಿಗೆ ಲಾಲಾಲಜಪತರಾಯ್, ಗೋಖಲೆ ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ಅತಿಥಿ ಭಾಷಣಕಾರರನ್ನಾಗಿ ಆಹ್ವಾನಿಸಿ ದೇಶಪ್ರೇಮ ತೋರಿದರು.

ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿನಿಂದ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿರುಗಿದ ಮೇಲೆ (1908) ಬರೋಡ ಗಾಯಕ್ವಾಡ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ, ಅನಂತರ ವೈಸ್‌ಪ್ರಿನ್ಸಿಪಾಲರಾದರು. ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಐರೋಪ್ಯ ಇತಿಹಾಸ, ಭಾರತೀಯ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ ಬೋಧಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಇವರಿಂದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಪ್ರಭಾವಿತರಾದರು. ಬರೋಡ ಗಾಯಕ್ವಾಡರ ಒತ್ತಾಯದ ಮೇರೆಗೆ ಕೆನಡ, ಜಪಾನ್ ಮತ್ತು ಫಿಲಿಪ್ಪೈನ್ಸ್ ದ್ವೀಪಗಳಿಗೆ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಪ್ರವಾಸ ಕೈಗೊಂಡಿದ್ದರು.

1909ರಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಸುಧಾರಣೆ ಕುರಿತು ಉಪನ್ಯಾಸ ನೀಡಲು ಮೈಸೂರಿಗೆ ಆಹ್ವಾನಿತರಾದ ಇವರನ್ನು ದಿವಾನ್ ಪಿ.ವಿ. ಮಾಧವರಾವ್ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯಸೇವೆಗೆ ಸೇರಲು ಒತ್ತಾಯಿಸಿದರು. ಬಳಿಕ ಇವರು ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾದರು. ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದ ಪ್ರಾರಂಭದ ಎರಡು ಮೂರು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲೇ (1913) ಮೈಸೂರಿನ ಯುವರಾಜರ ಜೊತೆ ಯುರೋಪ್ ಪ್ರವಾಸ ಕೈಗೊಂಡು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇಶಗಳ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿದರು. ಪ್ರಾಚ್ಯ ಹಾಗೂ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಶಿಕ್ಷಣ ವಿಧಾನಗಳ ಬಗೆಗೆ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಪ್ರತಿನಿಧಿವರದಿ' ನೀಡಿದರು. ಸರ್ಕಾರದ ಮನವಿಯ ಮೇರೆಗೆ ಮೈಸೂರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ಯೋಜನೆ ರೂಪಿಸಿ ವರದಿ ತಯಾರಿಸಿದರು (1915). ಬೋಧನೆ, ಸಂಶೋಧನೆ ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಕಾಲೇಜುಗಳ ಸೇರ್ಪಡೆಯೊಂದಿಗೆ ಹೊಸ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂತು (1916). ಅನಂತರ ಇವರು ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನ ಪ್ರಾಂಶುಪಾಲರಾದರು (1916–17). ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನ ಕೆಲವು ಹಳೆಯ ವಿಭಾಗಗಳಿಗೆ ಹೊಸ ರೂಪಕೊಟ್ಟು ಭಾರತೀಯ ಭಾಷೆಗಳ ಹೊಸ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. 1918ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. ಇದೊಂದು ಅಪರೂಪದ ಗೌರವ. ಹೊಸ ಹುದ್ದೆಗೆ ಬಂದ ಕೂಡಲೇ ತುಕ್ಕು ಹಿಡಿದಿದ್ದ ಶಿಕ್ಷಣ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಸುಧಾರಿಸಲು, ಶಾಲೆಯಿಲ್ಲದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲೂ ಶಾಲೆ ತೆರೆಯುವ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ಹಮ್ಮಿಕೊಂಡರು. ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಸರ್ಕಾರದ ಧನಸಹಾಯ ಹೆಚ್ಚಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು. ಮಹಾತ್ಮಗಾಂಧೀಯವರ ಅಸ್ಪೃಶ್ಯತಾ ನಿವಾರಣಾ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆಯೇ ಇವರು ಹರಿಜನರಿಗೆ ಎಲ್ಲ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲೂ ಪ್ರವೇಶಾವಕಾಶ ಕಲ್ಪಿಸಿದರು.

1921ರಲ್ಲಿ ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣಾಧಿಕಾರಿ ಹುದ್ದೆಗೆ ರಾಜೀನಾಮೆ ನೀಡಿ ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ರಾಜಕೀಯ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ಮದರಾಸಿನ ವಿಧಾನ ಪರಿಷತ್ತಿಗೆ

ಆಯ್ಕೆಗೊಂಡರು (1922). ಅನಂತರ ಆಂಧ್ರಮಹಾಸಭೆಯ ಆಧ್ಯಕ್ಷರಾದರು (1924). ಮೈಸೂರಿನಿಂದ ಮದರಾಸಿಗೆ ಹೋದ ಬಳಿಕ ಅಲ್ಲಿ 'ಯುನೈಟೆಡ್ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಪಕ್ಷ' ರೂಪಿಸಿದರು.

1926ರಲ್ಲಿ ಹೊಸದಾಗಿ ಸ್ಥಾಪನೆಗೊಂಡ ಆಂಧ್ರವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಕ್ಕೆ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕ ಕುಲಪತಿಯಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡು ಅನಂತರ ಕುಲಪತಿಗಳಾದರು (1930). ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಳ್ಳಲು ಕುಲಪತಿ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ರಾಜೀನಾಮೆ ನೀಡಿದರು (1935). ಸ್ವಲ್ಪ ಸಮಯದ ಬಳಿಕ ಸ್ಥಳೀಯ ರಾಜಕೀಯಕ್ಕೆ ಇಳಿದು ಚಿತ್ತೂರು ಜಿಲ್ಲಾ ಮಂಡಳಿ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಗೊಂಡರು (1935). ಪುನಃ ಆಂಧ್ರವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕುಲಪತಿಯಾದರು (1936). ಅನಂತರ ಅಂತರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಮಂಡಲಿ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾದರು (1937). ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯ ಬಗೆಗೆ ವರದಿ ಸಲ್ಲಿಸಲು ಪುನಃ ಇವರನ್ನು ಮೈಸೂರಿಗೆ ಆಹ್ವಾನಿಸಲಾಯಿತು (1949). ಅದೇ ವರ್ಷ ಇವರನ್ನು ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಕುಲಾಧಿಪತಿಗಳನ್ನಾಗಿ (ಪ್ರೊ ಛಾನ್ಸಲರ್) ನೇಮಕ ಮಾಡಲಾಯಿತು.

ಇವರು ತೆಲುಗಿನಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮುಸಲಮ್ಮ ಮರಣಮು 107 ಪದ್ಯಗಳಿರುವ ಕಥನಗೀತೆ. ಇದು ಮದರಾಸಿನ ಕ್ರಿಶ್ಚಿಯನ್ ಕಾಲೇಜಿನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿದ್ದಾಗ (1899) ಆಂಧ್ರಭಾಷಾಭಿರಂಜನಿ ಸಂಘ ಏರ್ಪಡಿಸಿದ್ದ ಸ್ಪರ್ಧೆಗೆ ಬರೆದು ಬಹುಮಾನ ಗಳಿಸಿದ ಕೃತಿ. ಕೆರೆ ಒಡೆದು ಮಹಾಪೂರ ಬಂದಾಗ ಮುಸಲಮ್ಮ ಎಂಬ ಯುವತಿಯನ್ನು ಬಲಿಕೊಡುವುದೇ ಈ ಕೃತಿಯ ವಸ್ತು. ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರಮು ಎಂಬ ಕೃತಿಗೆ ಬರೆದ (1911) ಅರ್ಪಣೆಯ ಪದ್ಯಗಳು, 'ಕವಿತ್ವ ತತ್ತ್ವವಿಚಾರಮು'ವಿಗೆ (1913) ಬರೆದ ಪೀಠಿಕಾ ಪದ್ಯಗಳು, ದತ್ತುಪುತ್ರಿಯ ಮದುವೆ (1919) ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬೀಳ್ಕೊಡುವಾಗ ಬರೆದ ಅಂಪಕಾಲು ಎಂಬ ಪದ್ಯಗಳು, ತೆಲುಗು ಮಹಾಭಾರತಕ್ಕೆ ಟೀಕುರೂಪದಲ್ಲಿ ಬರೆದ 'ಭಾರತ ಪ್ರಶಂಸ'– ಇವು ಇವರ ಕೆಲವು ಕವಿತೆಗಳು. ನವಯಾಮಿನಿ ಎಂಬ 30 ಪದ್ಯಗಳಿರುವ ಕೃತಿ ಬಿಲ್ಹಣ ಎಂಬ ಗುರುವಿಗೂ ಕಾಶ್ಮೀರದ ಯುವರಾಣಿ ಯಾಮಿನಿಗೂ ನಡೆದ ರಹಸ್ಯ ಪ್ರಣಯದ ಕಥೆ.

ಕವಿತ್ವ ತತ್ತ್ವವಿಚಾರಮು ಎಂಬ ಕೃತಿ ಆಧುನಿಕ ತೆಲುಗು ವಿಮರ್ಶೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮೈಲುಗಲ್ಲು. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿಮರ್ಶಾ ಪದ್ಧತಿಯಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತರಾಗಿ ಈ ವಿಮರ್ಶಾಕೃತಿಯನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. 'ವ್ಯಾಸಮಂಜರಿ' ಬೇರೆಯವರ ಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಬರೆದ ಪೀಠಿಕೆ ಅಥವಾ ಮುನ್ನುಡಿ ಹಾಗೂ ಭಾಷಣಗಳಿರುವ ಪ್ರಬಂಧ ಸಂಕಲನ.

ಭಾರತ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರಮು ಕೃತಿ ಮೇಲುನೋಟಕ್ಕೆ ಭಾರತದ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಕುರಿತಾದ ಗ್ರಂಥವಾದರೂ ಭಾರತೀಯ ಸಮಾಜದ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಕುರಿತ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. 1909–12ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ನೀಡಿದ ಉಪನ್ಯಾಸಗಳೇ ಈ ಕೃತಿಗೆ ಮೂಲ. ಸಾಮಾಜಿಕ ವಿಜ್ಞಾನದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ಮಾಧ್ಯಮವಾಗಿ ತೆಲುಗನ್ನು ಬಳಸುವುದರಲ್ಲೂ ಇದು ಪ್ರಥಮ ಹಾಗೂ ಗಂಭೀರ ಪ್ರಯತ್ನ. ಹಿಂದು ಪದ್ಧತಿಯ ಯೋಚನಾ ಸರಣಿಯ ಆಧಾರದಿಂದ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಭಾರತೀಯ ಸಮಾಜವನ್ನು ಕುರಿತ ವಿಮರ್ಶೆ ಇದರಲ್ಲಿದೆ.

ಇವರು ಕೇಂಬ್ರಿಜ್‌ನ ರೈಟ್ ಬಹುಮಾನ (1903), ಆಂಧ್ರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಡಾಕ್ಟರ್ ಆಫ್ ಲೆಟರ್ಸ್ ಗೌರವ (1938), ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರ್ಕಾರದಿಂದ ಸರ್ ಬಿರುದು (1942) ಪಡೆದಿದ್ದರು.

ಇವರು 1951 ಫೆಬ್ರವರಿ 24ರಂದು ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು.

*

ರೆಮ್ಮವ್ವೆ: 12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಿವಶರಣೆ ಹಾಗೂ ವಚನಕಾರ್ತಿ. ಈಕೆ ಏಲೇರಿ ಎಂಬ ಊರಿನವಳೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಏಲೇಶ್ವರಲಿಂಗ ಈಕೆಯ ಇಷ್ಟದೈವ. ಏಲೇಶ್ವರದ ಕೇತಯ್ಯ ಇವಳ ಗುರು. ಈಕೆ ಪತಿಯ ಮರಣದ ಅನಂತರ ತನ್ನ ಇಬ್ಬರು ಮಕ್ಕಳೊಂದಿಗೆ ಒಕ್ಕಲುತನ ಕೈಕೊಂಡಿದ್ದಳು. ತತ್ತ್ವನಿಷ್ಠಳಾಗಿ, ಭಾವಶುದ್ಧಿಯ ಕಾಯಕದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದು ಕಾಯಕದಿಂದ ಗಳಿಸಿದ ಹಣವನ್ನು ಗುರುಲಿಂಗಜಂಗಮರ ಸೇವೆಗಾಗಿ ವಿನಿಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದಳು. ಕಾಯಕವೇ ಕೈಲಾಸವೆಂಬ ಬಸವೇಶ್ವರರ ತತ್ತ್ವ ಈಕೆಗೆ ಬಹಳ ಮೆಚ್ಚುಗೆಯಾಗಿತ್ತು. ಆಚಾರವೇ ಪ್ರಾಣವಾದ ರಾಮೇಶ್ವರಲಿಂಗ ಎಂಬುದು ಇವಳ ವಚನಗಳ ಅಂಕಿತ. ಮಾಹೇಶ್ವರ ಸ್ಥಲದ ನಿಷ್ಠೆ ಇವಳ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. (ಎಸ್.ಎಂ.)

ರೇಚವ್ವೆ: 12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಿವಶರಣೆ ಹಾಗೂ ವಚನಕಾರ್ತಿ. ಈಕೆ ಕಾಳಕೂಟಯ್ಯ ಎಂಬ ಶರಣನ ಪತ್ನಿಯಾಗಿ, ಆದರ್ಶಸತಿಯಾಗಿ ಬಾಳಿ ನಿಜಶಾಂತೇಶ್ವರಾ (ಅಥವಾ ಕುಂಭೇಶ್ವರಾ) ಎಂಬ ಅಂಕಿತದಲ್ಲಿ ವಚನಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುವಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈಕೆಯ ಊರಾಗಲೀ ವಚನಸಂಖ್ಯೆಯಾಗಲೀ ತಿಳಿಯದು. ಇವಳ ಒಂದು ವಚನವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉದ್ಧರಿಸಬಹುದು:

ಬಂಜೆಯಾವಿಂಗೆ ಕ್ಷೀರವುಂಟೆ, ವ್ರತಹೀನನ ಬೆರೆಯಲುಂಟೆ, ನೀ ಬೆರೆದಡೂ ಬೆರೆ ನಾನೊಲ್ಲೆ ನಿಜಶಾಂತೇಶ್ವರಾ. (ಎಚ್.ಸಿ.ಎಸ್.)

ರೇವಕನಿಮ್ಮಡಿ^{1}: ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಚಕ್ರವರ್ತಿ 3ನೆಯ ಇಂದ್ರನ (914–29) ಪುತ್ರಿ. ಬೋಧನದ ಚಾಳುಕ್ಯ ವಂಶದ ಇಮ್ಮಡಿ ಅರಿಕೇಸರಿಯ ಪತ್ನಿ. ಅರಿಕೇಸರಿಯ ಮೊಮ್ಮಗ 3ನೆಯ ಅರಿಕೇಸರಿಯ ಪರಭಣಿತಾಮ್ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಇಮ್ಮಡಿ ಅರಿಕೇಸರಿಯ ಪತ್ನಿ ಲೋಕಾಂಬಿಕೆ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಲೋಕಾಂಬಿಕೆ ಎಂಬುದು ರೇವಕನಿಮ್ಮಡಿಯ ಇನ್ನೊಂದು ಹೆಸರಿರಬಹುದು ಅಥವಾ ಅವಳು ಇವಳ ಸವತಿಯಿರಬಹುದು. ಅರಿಕೇಸರಿಯ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಪಂಪ ತನ್ನ ವಿಕ್ರಮಾರ್ಜುನ ವಿಜಯದಲ್ಲಿ ಈ ರಾಜ್ಞಿಯರ ಬಗ್ಗೆ ಏನನ್ನೂ ಹೇಳಿಲ್ಲ. (ಎಸ್.ಜೆಎ.)

ರೇವಕನಿಮ್ಮಡಿ^{2}: ಗಂಗರಾಜ ಬೂತುಗನ ಪತ್ನಿ. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ 3ನೆಯ ಅಮೋಘವರ್ಷನ ಮಗಳು. ಬೂತುಗನಿಗೆ ಈಕೆಯ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಮರುಳನೆಂಬ ಪುತ್ರ ಜನಿಸಿದ. ರೇವಕನಿಮ್ಮಡಿಯ ಸಹೋದರ 3ನೆಯ ಕೃಷ್ಣನ ಪುತ್ರಿಯನ್ನು ಮರಳನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು, ಮರುಳನ ಪುತ್ರಿಯನ್ನು ಕೃಷ್ಣನ ಪುತ್ರನೊಬ್ಬನಿಗೆ ತಂದುಕೊಳ್ಳಲಾಗಿತ್ತು. ಈ ವಂಶದ ಕುಡಿಯೇ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಇಂದ್ರ. ಹೀಗೆ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಹಾಗ ಗಂಗಮನೆತನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಿಶೇಷ ಬೆಸುಗೆಗೆ ಈ ರೇವಕನಿಮ್ಮಡಿ ಕಾರಣವಾದಳು. ಈಕೆ ಚಾಗವೆಡಂಗಿ ಎಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಳಾಗಿದ್ದಳು. (ಎಸ್,ಜೆಆರ್.)

ರೇವಣಸಿದ್ಧ: ಸುಮಾರು ಹತ್ತು ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣದ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಜನ್ಮವೆತ್ತಿ ವಿಭೂತಿಪುರುಷರಾಗಿ ಮೆರೆದು ಸಮಾಜಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ ಬಯಲಾದರೆನ್ನಲಾದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವೀರಶೈವ ಆಚಾರ್ಯರು. ಇವರ ಜೀವನದ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಅಂಶಗಳು ಪೌರಾಣಿಕಾಂಶಗಳೊಂದಿಗೆ ಬೆರೆತು ಮುಸುಕಾಗಿವೆ. ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಪ್ರಕಾರ ರೇವಣಸಿದ್ಧರು ವೀರಶೈವ ಪಂಚಾಚಾರ್ಯರಲ್ಲೊಬ್ಬರು. ಸು. 12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಸಿರಿವಾಳ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧರೇವಣ, ರೇವಣಾಚಾರ್ಯರನ್ನು (ರೇಣುಕಾಚಾರ್ಯ) ಮಹಾನ್ ಸಿದ್ಧಪುರುಷರೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವರನ್ನು ಕೈಲಾಸದ ಪ್ರಮಥ ರೇಣುಕನೊಂದಿಗೆ ಹೋಲಿಸಲಾಗಿದೆ. ಬಸವಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಮಕಾಲೀನರಾಗಿದ್ದು ಧರ್ಮಗುರುವೆನಿಸಿದ್ದ ರೇವಣಸಿದ್ಧರೇ ಈ ಸಿದ್ಧರೇವಣ. ಆದರೆ

ಸಿದ್ಧರಾಮ, ಆದಯ್ಯ ಇವರ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ರೇವಣಸಿದ್ಧರ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಶಿವತತ್ತ್ವರತ್ನಾಕರದ ಕರ್ತೃ ಬಸವಭೂಪಾಲನು ರೇವಣ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರರು ಶೃಂಗೇರಿಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಚಂದ್ರಮೌಳೀಶ್ವರ ಲಿಂಗದ ದಾತೃವೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಹರಿಹರಾದಿಗಳು ತಿಳಿಸುವಂತೆ ರಾಜೇಂದ್ರ ಚೋಳ ರೇವಣಸಿದ್ಧರ ಸಮಕಾಲೀನ. ಈತ ರೇವಣಸಿದ್ಧಗಿರಿಯಿಂದ ಶಿವರಾತ್ರಿ ಶಿವಯೋಗಿಗಳನ್ನು ಕರೆದೊಯ್ದು ಕಪಿಲಾ ನದೀ ತೀರದಲ್ಲಿ ಸುತ್ತೂರು ಮಠವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ. ಶಿವರಾತ್ರೀಶ್ವರರ ಗದ್ದುಗೆ ಇಲ್ಲಿರುವುದೇ ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿ. ಮಾಯಾಕೋಲಾಹಲ ಮಲೆಯ ಮಾದೇಶ್ವರರೂ ಈ ಮಠದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಇದ್ದರಂತೆ.

ಬಸವಣ್ಣನವರ ಅನಂತರ ವೀರಶೈವಧರ್ಮದ ಪುನರುಜ್ಜೀವನವನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಲು ಧಾರ್ಮಿಕ ಕ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಲು ವೀರಶೈವರು ರುದ್ರಮುನಿಯನ್ನು ನಾಯಕನನ್ನಾಗಿ ಆರಿಸಿದರಂತೆ. ಆ ರುದ್ರಮುನಿ ರೇವಣಸಿದ್ಧರ ಔರಸಪುತ್ರ. ಕಲ್ಯಾಣದ ಬಿಲ್ವವನದ ಮಧ್ಯೆ ಈಗಲೂ ಇರುವ ರುದ್ರಮುನಿ ಗದ್ದುಗೆ ಇದಕ್ಕೆ ಜ್ವಲಂತ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ. ಕಲ್ಯಾಣದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಗಿರಿಯೆಂದು ಹೆಸರಾದ ತಾಣ ಈ ರೇವಣಸಿದ್ಧರ ತಪೋಭೂಮಿ ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ರೇವಣಸಿದ್ಧ ಗದ್ದುಗೆ, ರುದ್ರಮುನಿ ಗದ್ದುಗೆ ಎಂಬ ತೋರು ಗದ್ದುಗೆಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಅನೇಕವಿವೆ. ಬೆಂಗಳೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ರಾಮನಗರದ ಬಳಿ ಇರುವ ರೇವಣಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ಬೆಟ್ಟ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪವಿತ್ರ ಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿ ಇಂದಿಗೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಿದೆ. ರೇವಣಸಿದ್ಧರಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಗ್ರಂಥಗಳ ಬಗ್ಗೆಯಾಗಲೀ ಅವರ ವೈಯಕ್ತಿಕ ಜೀವನದ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿವರಗಳಾಗಲೀ ತಿಳಿದುಬಂದಿಲ್ಲ. **(ಜಿ.ಎಂ.)**

ರೇಷ್ಮೆ ಉದ್ಯಮ: ಕರ್ನಾಟಕದ ಮುಖ್ಯ ವಾಣಿಜ್ಯ ಉದ್ಯಮಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಆದರೆ ಇದರ ಉಗಮವನ್ನು ಖಚಿತವಾಗಿ ನಿರ್ಧರಿಸಲಾಗಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಚೀನ ಮತ್ತು ಅರ್ವಾಚೀನ ತಂತ್ರಗಳ ಸಂಲಯನದಿಂದ ತಯಾರಾಗುತ್ತಿರುವ ಇಂದಿನ ರೇಷ್ಮೆಗೆ ಸು.3000 ವರ್ಷಗಳ ರೋಚಕ ಇತಿಹಾಸವಿದೆ. ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ. ಸು. 2700 ಆಸುಪಾಸಿನಲ್ಲಿ ಚೀನದಲ್ಲಿ ರೇಷ್ಮೆಯ ಆವಿಷ್ಕಾರವಾಯಿತೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಈ ಕುರಿತಾದ ಚೀನೀ ಐತಿಹ್ಯದ ಪ್ರಕಾರ ಚೀನದ ಖ್ಯಾತ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಹುವಾಂಗ್ ತೈ ಎಂಬಾತನ ಪತ್ನಿ ಸಿ–ಲಿಂಗ್–ಚೈಗೆ ರೇಷ್ಮೆಹುಳುವನ್ನೂ ಅದು ಉತ್ಪಾದಿಸುವ ದಾರವನ್ನೂ ಆವಿಷ್ಕರಿಸಿದ ಖ್ಯಾತಿ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ರೇಷ್ಮೆಕೃಷಿ ಹಾಗೂ ರೇಷ್ಮೆ ವಸ್ತ್ರ ತಯಾರಿಕೆಯ ವಿಧಾನಗಳ ರೂವಾರಿಯೂ ಆಕೆಯೇ ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. ‘ರೇಷ್ಮೆಹುಳುಗಳ ದೇವತೆ’ ಎಂದು ಆಕೆಯನ್ನು ಚೀನೀಯರು ಪರಿಗಣಿಸುತ್ತಾರೆ. ಜಗತ್ತಿನಾದ್ಯಂತ ಬಲು ಬೇಡಿಕೆ ಇದ್ದ ಅಮೂಲ್ಯ ಪದಾರ್ಥವಾಗಿದ್ದರೂ ರೇಷ್ಮೆಕೃಷಿಯ ವಿಧಿವಿಧಾನಗಳನ್ನು ಚೀನೀಯರು ಅತಿ ಗೋಪ್ಯವಾಗಿರಿಸಿ ಸು. 3ನೆಯ ಶತಮಾನದವರೆಗೂ ರೇಷ್ಮೆಯ ಉತ್ಪಾದನೆ ಹಾಗೂ ಮಾರಾಟದ ಮೇಲೆ ಏಕಸ್ವಾಮ್ಯ ಸಾಧಿಸಿದ್ದರು. ಮೆಡಿಟರೇನಿಯನ್ ಸಾಗರದಿಂದ ಪೂರ್ವ ಚೀನದವರೆಗಿನ ಹೆದ್ದಾರಿಯನ್ನು ರೇಷ್ಮೆ ದಾರಿ (ಸಿಲ್ಕ್ ರೂಟ್) ಎಂದು ಹೆಸರಿಸಲು ಇದೇ ಕಾರಣ. ಆ ಶತಮಾನದ ಆದಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ರೇಷ್ಮೆಕೃಷಿ ಕೊರಿಯದ ಮೂಲಕ ಜಪಾನನ್ನು ತಲುಪಿತು. ತದನಂತರ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿತು. ಚೀನಿ ರಾಜಕುಮಾರಿಯೊಬ್ಬಳು ಹಿಪ್ಪನೇರಿಳೆ ಅಥವಾ ಉಪ್ಪುನೇರಳೆ (ಮಲ್‌ಬೆರಿ) ಗಿಡದ ಬೀಜ ಮತ್ತು ರೇಷ್ಮೆಹುಳುವಿನ ಮೊಟ್ಟೆಯನ್ನು ತನ್ನ ಮುಂಡಾಸಿನಲ್ಲಿ ಅಡಗಿಸಿ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಒಯ್ದಳು ಎಂದೂ 522ರಲ್ಲಿ ಪರ್ಷಿಯನ್ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳು ಮೊಟ್ಟೆಗಳನ್ನೂ ರೇಷ್ಮೆಕೃಷಿ ರಹಸ್ಯವನ್ನೂ ರೋಮನ್ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಚೀನದಿಂದ ಕದ್ದೊಯ್ದರು ಎಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ. ತದನಂತರ ಯುರೋಪಿನ ಅನೇಕ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳಿಗೆ ಹರಡಿದ ರೇಷ್ಮೆಕೃಷಿಯ ವಿಧಿವಿಧಾನಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸುಧಾರಣೆಗಳಾಗಿವೆ.

ಭಾರತದ ರೇಷ್ಮೆ ಕೃಷಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ದೊರಕುತ್ತವೆ. ಪೌರಾಣಿಕ ಕಥೆಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಪೂ. ಸು. 140ರಷ್ಟು ಹಿಂದೆ ರೇಷ್ಮೆ ಹುಳುವಿನ ಮೊಟ್ಟೆ ಮತ್ತು ಹಿಪ್ಪುನೇರಳೆ ಬೀಜಗಳನ್ನು ಖೋಟಾನ್‌ಗೆ (ದಕ್ಷಿಣ ಚೀನದ ಒಂದು ಪ್ರಾಂತ) ಸಾಗಿಸಿದುದರ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮಪುತ್ರಾ ಮತ್ತು ಗಂಗಾ ನದೀ ಬಯಲುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ರೇಷ್ಮೆಕೃಷಿ ನಡೆಯಿತೆಂದೂ ತರುವಾಯ ಪಶ್ಚಿಮ ಪರ್ಷಿಯ, ಮಧ್ಯ ಏಷ್ಯಗಳಿಗೆ ಹರಡಿತೆಂದೂ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದ ರಾಜವಂಶಗಳು ರೇಷ್ಮೆಯನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದವೆಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ಅದರ ಬಳಕೆ ಶತಮಾನಗಳಷ್ಟು ಹಿಂದಿನದೆಂಬುದು ವೇದ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಕೈಗಾರಿಕೆಯನ್ನು ಕ್ರಮಬದ್ಧವಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದವರೆಂದರೆ ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಮತ್ತು ಆತನ ಪುತ್ರ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ್ ಎಂಬುದು ದಾಖಲೆಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಛ್ರಾಯಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಈ ಉದ್ಯಮ ಕಾಲಾನುಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಇಳಿಮುಖವಾಯಿತು. ಅನಂತರ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ದಿವಾನರಾಗಿದ್ದ ಮೋಕ್ಷಗುಂಡಂ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರ ಸಕ್ರಿಯ ಪ್ರಯತ್ನದ ಫಲವಾಗಿ 1914ರಲ್ಲಿ ರೇಷ್ಮೆಕೃಷಿ ಇಲಾಖೆ ಕಾರ್ಯೋನ್ಮುಖವಾಯಿತು. ಕೃಷಿ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಈ ಉದ್ಯಮ ನಿರುದ್ಯೋಗ ನಿವಾರಣೆಯ ಹಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದೆಯಲ್ಲದೆ, ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜನರ ಆರ್ಥಿಕ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಸುಧಾರಿಸಿ ದೇಶಕ್ಕೆ ವಿದೇಶಿ ವಿನಿಮಯವನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿರುವ ಮಲ್ಟಿವೋಲ್ಟೈನ್ ತಳಿಗಳಿಂದ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಹಲವು ಬೆಳೆಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಬಹುದು. ಈ ತಳಿಗೆ ಹಲವಾರು ವಿಶಿಷ್ಟ ಗುಣಗಳಿವೆ; ಅದ್ವಿತೀಯವಾದ ಹೊಳಪು, ನಯ, ನಾಜೂಕು, ಯಾವ ಬಣ್ಣಕ್ಕೇ ಆಗಲಿ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವ ಸ್ವಭಾವ ಹಾಗೂ ರೋಗ ನಿರೋಧಕ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ, ಇಷ್ಟೆಲ್ಲ ಒಳ್ಳೆಯ ಗುಣಗಳಿದ್ದರೂ ರೇಷ್ಮೆಯ ಇಳುವರಿ ಒಂದು ಗೂಡಿಗೆ ಕೇವಲ 200ರಿಂದ 300 ಗಜಗಳು ಮಾತ್ರ. ರೇಷ್ಮೆ ಬಿಚ್ಚಾಣಿಕೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಹೆಚ್ಚು ದಾರ ನಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಸ್ಥಳೀಯ ತಳಿಗಳನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿ, ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ರೇಷ್ಮೆ ದಾರವನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂಬ ಪ್ರಯತ್ನ ನಡೆದು ಮಿಶ್ರತಳಿಗಳ ಉತ್ಪಾದನೆಗೆ ನಾಂದಿಯಾಯಿತು. ರೋಗರಹಿತವಾದ ಬಿತ್ತನೆ ಮೊಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಲು ಪ್ರತಿ ತಾಯಿಚಿಟ್ಟೆಯನ್ನು ಅರೆದು ಸೂಕ್ಷ್ಮದರ್ಶಕದಲ್ಲಿ ಪ್ಯಾಶ್ಚರ್ ಸಿಸ್ಟಮ್ ಮಾದರಿಯ ಮೊಟ್ಟೆ ಉತ್ಪಾದನೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಿಕೊಟ್ಟವ ಇಟಲಿ

ಚಂದ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ರೇಷ್ಮೆಹುಳು ಸಾಕಣೆ

ದೇಶದಿಂದ 1913ರಲ್ಲಿ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಆಗಮಿಸಿದ್ದ ರೇಷ್ಮೆ ಕೃಷಿ ಪರಿಣತರಾದ ಸೈನರ್ ವಾಷಿಂಗ್ಟನ್ ಮಾರಿ ಎಂಬಾತ.

ಮಿಶ್ರತಳಿ ಉತ್ಪಾದನೆಗೆ ಬೇಕಾದ ಬಿತ್ತನೆಯನ್ನು ಅಂದರೆ– ಗಂಡು ಚಿಟ್ಟೆಯನ್ನು–ಜಪಾನ್, ಇಟಲಿ, ಚೀನಗಳಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಯುನಿವೋಲ್ಟೈನ್ ಮತ್ತು ಬೈವೋಲ್ಟೈನ್ ತಳಿಗಳನ್ನು ಆಮದು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ 1919ರಲ್ಲಿ ಜಪಾನ್ ದೇಶದ ಯೋನಿಮುರ ಎಂಬ ತಜ್ಞರ ಸೇವೆಯನ್ನು ಪಡೆಯಲಾಯಿತು. ಆಮದು ಮಾಡಿಕೊಂಡ ಯೂನಿವೋಲ್ಟೈನ್ ಮತ್ತು ಬೈವೋಲ್ಟೈನ್ ತಳಿಗಳಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾದ ಗೂಡುಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ದರ್ಜೆಯ ರೇಷ್ಮೆದಾರ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿದೆ. ಇಂಥ ಗೂಡುಗಳಿಂದ ಬರುವ ಗಂಡು ಚಿಟ್ಟೆಯನ್ನು ಸ್ಥಳೀಯ ಮಲ್ಟಿವೋಲ್ಟೈನ್ ಗೂಡಿನಿಂದ ಬರುವ ಹೆಣ್ಣು ಚಿಟ್ಟೆಯೊಂದಿಗೆ ಸಂಕರ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಇದರಿಂದ ಉತ್ಪಾದನೆಗೊಂಡ ರೇಷ್ಮೆಗೂಡು ಗಣನೀಯವಾಗಿ ಉತ್ತಮ ದರ್ಜೆಯದಾಗಿತ್ತು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಧಾರಣೆಯೂ ಸಿಕ್ಕಿತಲ್ಲದೆ ರೇಷ್ಮೆ ಬಿಚ್ಚುವವರಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಇದ್ದ ನಷ್ಟ, ತೊಡಕುಗಳು ಇಲ್ಲವಾದವು; ಮಿಶ್ರ ತಳಿಗಳನ್ನು ಸಾಕುವುದು ಜನಾದರಣೀಯವಾಯಿತು.

ಮಿಶ್ರತಳಿಗೆ ಬೇಕಾದ ವಿದೇಶಿ ಮತ್ತು ಸ್ವದೇಶಿ ತಳಿಗಳನ್ನು ಬಿತ್ತನೆಗೆ ಒದಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಕ್ರಮ : ಈ ಎರಡೂ ತಳಿಗಳ ಮೂಲ ಸಂತತಿಯನ್ನು ಸದೃಢವಾಗಿಯೂ ರೋಗರಹಿತವಾಗಿಯೂ ಬೆಳೆಸಬೇಕಾದುದು ಅಗತ್ಯ. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ವಿಶೇಷ ಸೌಲಭ್ಯಗಳು ಬೇಕು. ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಯೋಗ್ಯ ಮತ್ತು ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವ ಹವಾಗುಣದಲ್ಲಿ ಪಾಲನೆಮಾಡಿ ಈ ಮೂಲ ತಳಿಗಳನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಬೇಕಾದುದು ಅಗತ್ಯ ಮತ್ತು ಅನಿವಾರ್ಯ.

ವಿದೇಶಿ ತಳಿ, ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಸಾಕಣೆ (ಹಿಲ್ ಅಮಿಲಿಯೋರೇಷನ್); ಈ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಪಾಲನೆಗೊಂಡ ವಿದೇಶಿ ತಳಿಗಳು ತಮ್ಮ ಮೂಲ ಸ್ವಭಾವದಂತೆಯೇ ವರ್ತಿಸುವುವು. ಅವುಗಳ ಮೂಲ ಸ್ಥಳದ ಹವಾಗುಣವನ್ನು ಬಹಳ ಹೋಲುವ ವಾತಾವರಣ ಬೆಟ್ಟ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವುದನ್ನು ಮನಗಂಡ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟದಿಂದ ಸು. 1,400 ಮೀ ಎತ್ತರವಿರುವ ಬಿಳಿಗಿರಿರಂಗನಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕೃಷಿ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿತು. ಇಲ್ಲಿ ಸಾಕಲಾಗುತ್ತಿರುವ ತಳಿಗಳನ್ನು P_3 ಪೀಳಿಗೆಯವು ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದ ಗೂಡುಗಳಿಂದ ಬರುವ ಚಿಟ್ಟೆಗಳಿಂದ ಬರುವ ಚಿಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಪರಸ್ಪರ ಸಂಕರ ಮಾಡಿ ಪಡೆಯುವ ಮೊಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಬಯಲು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಸರ್ಕಾರಿ ಸ್ವಾಮ್ಯದ ಕೃಷಿಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಿಂದ ತಾಂತ್ರಿಕ ವಿಧಿವಿಧಾನಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಸ್ಥಳೀಯ ವಾತಾವರಣಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಸಾಕಣೆ ಮಾಡಲಾಗುವುದು. ಈ ಹುಳುಗಳು ಕಟ್ಟಿದ ಗೂಡುಗಳಿಂದ ಹೊರಬರುವ ಚಿಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಸಂಕರಣಮಾಡಿ ಪಡೆದ ಮೊಟ್ಟೆಗಳಿಗೆ P_2 ಪೀಳಿಗೆಯವು ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಮೊಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಇಲಾಖೆಯ ವತಿಯಿಂದ ತರಬೇತಿ ಪಡೆದ, ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯವಿರುವ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿರುವ ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ರೈತರಿಗೆ ಹಂಚಲಾಗುವುದು. ಈ ರೈತರು ಸಾಕುವ ಹುಳುಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟ ಗೂಡುಗಳು P_1 ಪೀಳಿಗೆಯವು ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಗೂಡುಗಳನ್ನೇ ಮಿಶ್ರತಳಿ ತಯಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಗಂಡು ಚಿಟ್ಟೆಗಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಮಿಶ್ರತಳಿ ಉತ್ಪಾದನೆಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ವಿದೇಶಿ ತಳಿಯ ಬಣ್ಣ ಬಿಳಿಯದಾಗಿರುವುದರಿಂದ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಬಿಳಿಗೂಡು ಎಂದೇ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಅಧಿಕ ರೇಷ್ಮೆ ಉತ್ಪನ್ನಕ್ಕೆ ಮಿಶ್ರತಳಿ ಉತ್ಪಾದನೆಯೇ ಮೂಲ. ಬಿಳಿಗೂಡಿಗಾಗಿ ಈ ತಳಿಗಳನ್ನು ದ್ವಿಗುಣಗೊಳಿಸಿಕೊಂಡು ಮಿಶ್ರತಳಿ ಉತ್ಪನ್ನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಗತಿ ಸಾಧಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಮೈಸೂರು ತಳಿ: ಮಿಶ್ರತಳಿಗೆ ಬೇಕಾದ ಮಲ್ಟಿವೋಲ್ಟೈನ್ ಸಂತತಿಯನ್ನು (ಮೈಸೂರು ತಳಿ) ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕುಣಿಗಲು, ಕೆಂಪಹಳ್ಳಿ, ಹುಲಿಯೂರುದುರ್ಗ, ಹೆಬ್ಬೂರು, ಸಂತೆಮಾವತ್ತೂರು ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಾಗಡಿ, ಬಿಡದಿ, ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬೆಳೆಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಸರ್ಕಾರಿ ಮೂಲದಿಂದ ತಯಾರಾದ ಮೊಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರವೇ ರೈತರು ಸಾಕಬೇಕು. ತಾಂತ್ರಿಕ ಸಲಹೆ ಸಹಾಯಗಳಿಗಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸಿಬ್ಬಂದಿಯನ್ನು ನಿಯೋಜಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸರ್ಕಾರಿ ಸ್ವಾಮ್ಯದ ರೇಷ್ಮೆ ಕೃಷಿ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ತಾಯಿಚಿಟ್ಟೆ ಇಟ್ಟ ಮೊಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಸಾಕಣೆ ಮಾಡಿ (ಸೆಲ್ಯುಲಾರ್ ರೇರಿಂಗ್) ಇದೇ ರೀತಿ ಮತ್ತೊಂದು ಚಿಟ್ಟೆಯ ಮೊಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಸಾಕಿ ಇವುಗಳ ಗೂಡಿನಿಂದ ಬರುವ ಚಿಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಸಂಕರಣ ಮಾಡಿ ಮೂಲತಳಿಯನ್ನಾಗಿಟ್ಟು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಸೆಲ್ಯುಲರ್ ರೇರಿಂಗ್‌ನಲ್ಲಿ ಪಡೆದ ಗೂಡುಗಳು (P_3 ಪೀಳಿಗೆ) ಮೂಲ ಬಿತ್ತನೆಯೆನಿಸುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ಪಡೆಯಲಾದ ಮೊಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಪರಿಣತ ರೈತರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟೋ ಇಲ್ಲವೆ ಸರ್ಕಾರಿ ಸ್ವಾಮ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಹಿಪ್ಪುನೇರಳೆ ತೋಟವುಳ್ಳ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲೋ ದ್ವಿಗುಣಗೊಳಿಸಲಾಗುವುದು. ಈ ಗೂಡುಗಳು P_2 ಪೀಳಿಗೆಯವು ಎನಿಸುವವು. ಈ ಗೂಡುಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ ಮೊಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಪರವಾನಿಗೆ ಪಡೆದ ಉಳಿದ ರೈತರು ಸಾಕಣೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವ ಗೂಡುಗಳು P_1 ಪೀಳಿಗೆಯವು ಎನಿಸುತ್ತದೆ ಹಾಗೂ ಈ ಗೂಡುಗಳನ್ನು ಮಿಶ್ರತಳಿಗೆ ಬೇಕಾಗುವ ತಾಯಿ ಚಿಟ್ಟೆಯ ಉತ್ಪಾದನೆಗೆ ಉಪಯೋಗ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಮೈಸೂರು ತಳಿಯನ್ನುಳಿದು ಬೇರೆ ಇನ್ನಾವ ತಳಿಯನ್ನೂ ಸಾಕದಂತೆ, ಬೆಳೆದ ಗೂಡುಗಳನ್ನು ಸರ್ಕಾರದ ಅಧಿಕೃತ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯಮಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಅನುಜ್ಞಾಪತ್ರ ಪಡೆದವರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಮಾರುವಂತೆ, ಬಿತ್ತನೆಗೂಡಿನ ಹಂಚಿಕೆ ಮತ್ತು ಸರಬರಾಜಿನ ನಿಯಂತ್ರಣವನ್ನು ಜಾರಿಗೆ ತಂದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಬಿತ್ತನೆ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ಹಲವು ವಲಯಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿ ಪ್ರತಿ ವಲಯಕ್ಕೂ ಒಬ್ಬ ಅಧಿಕಾರಿಯನ್ನು ನೇಮಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಮಿಶ್ರತಳಿಗೆ ಬೇಕಾದ ತಾಯಿಚಿಟ್ಟೆಯನ್ನು ಕೊಡುವ ರೋಗರಹಿತ ಗೂಡುಗಳನ್ನು ಆಯ್ಕೆಮಾಡಲು ಬಲು ಸುಲಭವಾಗಿದೆ. ವರ್ಷಕ್ಕೆ 52 ಕೋಟಿ ಮೈಸೂರು ತಳಿ ಬಿತ್ತನೆಗೂಡು ಬೇಕಾಗಿದ್ದರೆ ಸು. 90 ಕೋಟಿ ಗೂಡು ಉತ್ಪಾದನೆಯಾಗುತ್ತಿದ್ದು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಗೂಡುಗಳನ್ನು ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಹೆಚ್ಚು ಅವಕಾಶ ಒದಗಿದೆಯೆನ್ನಬೇಕು.

ಮಿಶ್ರತಳಿ ಮೊಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ರೈತರಿಗೆ ಪೂರೈಸಲು ಸರ್ಕಾರದ ವತಿಯಿಂದ ಮಾತ್ರ ನಡೆಸಲಾಗುತ್ತಿರುವ ರೇಷ್ಮೆ ಮೊಟ್ಟೆ ಉತ್ಪಾದನಾ ತಾಣಗಳಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ತರಬೇತಿ ಪಡೆದ ಅನುಜ್ಞಾಪತ್ರ ಹೊಂದಿರುವ ಖಾಸಗಿ ಜನ ಸಹ ಮಿಶ್ರತಳಿ ಉತ್ಪಾದನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ರೈತರಿಗೆ ಹಂಚುವರು. ಕಾನೂನಿನ ರಕ್ಷೆಗೊಳಪಟ್ಟಿರುವ ಸರ್ಕಾರದವರೇ ಆಗಲಿ ಖಾಸಗಿಯವರೇ ಆಗಲಿ ಅಲ್ಲಿಂದ ಮಾತ್ರವೇ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಮೊಟ್ಟೆ ಹಂಚುವುದರಿಂದ ಹಿಡಿದು ಗೂಡು ಉತ್ಪಾದನೆಯಾಗುವವರೆಗೆ ಸರ್ಕಾರದ ನಿಯೋಜಿತ ಸಿಬ್ಬಂದಿ ತಾಂತ್ರಿಕ ಸಲಹೆಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತ ಬೆಳೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿ ಹಂತದಲ್ಲಿಯೂ ಪರೀಕ್ಷಿಸುವರು. ರೋಗರಹಿತವಾದ ಮಿಶ್ರತಳಿ ಬಿತ್ತನೆ ತಯಾರಿಕೆಗೆ ಒದಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಲ್ಲ

ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನೂ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಬಿತ್ತನೆ ಗೂಡುಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೂ ಎಲ್ಲ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಒದಗುವಂತೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೂ ಬಿತ್ತನೆ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಹೊಸ ರೇಷ್ಮೆ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆಗೂ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಾಗುತ್ತಿದೆ.

ರೇಷ್ಮೆ ಹುಳುವಿನ ಆಹಾರವಾದ ಹಿಪ್ಪನೇರಳೆ (ಉಪ್ಪುನೇರಳೆ) ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಕೈಗೊಂಡ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ: ಕರ್ನಾಟಕದ ಹವಾಮಾನ, ಭೂಗುಣ ಹಿಪ್ಪನೇರಳೆ ಬೇಸಾಯಕ್ಕೆ ತುಂಬ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದೆ. ಆಮ್ಲೀಯ, ಕ್ಷಾರೀಯ ಮತ್ತು ಲ್ಯಾಟರೈಟ್ ಸ್ವಭಾವದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಇನ್ನುಳಿದ ಎಲ್ಲ ತೆರನ ಮಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಹಿಪ್ಪನೇರಳೆಯು ರೇಷ್ಮೆ ಹುಳು ಸಾಕಣೆಗೆ ಆಧಾರ. ನಮ್ಮ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಕಾಲದಿಂದ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಮೂರು ತಳಿಗಳು; ಬೂದಿಕಡ್ಡಿ, ಎಣ್ಣೆರಂಗಿನ ಕಡ್ಡಿ ಮತ್ತು ಸುಲ್ತಾನಿ ಕಡ್ಡಿ, ಕಾಂಡದ ಬಣ್ಣ ಸ್ವಭಾವಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಈ ಹೆಸರು ಚಾಲ್ತಿಯಲ್ಲಿದ್ದವೆಂದು ಅವುಗಳ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಈ ಎಲ್ಲ ತಳಿಗಳಲ್ಲೂ ಎಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಛಿದ್ರತೆ ಹೆಚ್ಚು. ಇಳುವರಿ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದಾಯಕವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಈ ಶತಮಾನದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಸುಲ್ತಾನಿ ಕಡ್ಡಿಯನ್ನು ದೂರ ಮಾಡಿ ಜನಪ್ರಿಯವಾದ ತಳಿಗಳೆಂದರೆ ಬೂದಿಕಡ್ಡಿ ಮತ್ತು ಎಣ್ಣೆರಂಗಿನ ಕಡ್ಡಿ, ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಲಾಭದಾಯಕವಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಹಿಪ್ಪನೇರಳೆಯನ್ನು ಮರಗಳ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಸುವ ಪದ್ಧತಿ ಹೆಚ್ಚು ರೂಢಿಯಾಗಲಿಲ್ಲ.

ಅಭಿವೃದ್ಧಿ: ಕಚ್ಚಾ ರೇಷ್ಮೆಯ ಉತ್ಪಾದನಾ ವೆಚ್ಚದ ಬಹುಪಾಲು ಹಿಪ್ಪನೇರಳೆಯ ಮೇಲೆಯೇ ಅವಲಂಬಿತವಾಗಿರುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟವೇ ಆಗಿದೆ. ಹಿಂದಿನ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಾಗಿದ್ದ ತಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಇಳುವರಿ ಬಹಳ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿತ್ತು. ಬೇಸಾಯ ಕ್ರಮವೇ ಆಗಲಿ ಹದವರಿತು ಗೊಬ್ಬರ ಒದಗಿಸುವುದೇ ಆಗಲಿ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ತಳಹದಿಯ ಮೇಲೆ ಅವಲಂಬಿತವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಜಪಾನ್ ದೇಶದಿಂದ ಉತ್ತಮ ತಳಿಗಳನ್ನು ಆಮದು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. ಅವುಗಳ ಪೈಕಿ ಇಚಿಹೈ, ಕೈರಿಯೋ–ನೆಜುಮಿಗೈಷಿ, ಇಚೆನೋಸ, ಕೋಸೆನ್, ಗೋಷಿಯೋ ಇರಾಮಿ ಮುಖ್ಯವಾದುವು. ಹೀಗೆ ಹೊರದೇಶಗಳಿಂದ ಆಮದು ಮಾಡಿಕೊಂಡ ತಳಿಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ಉಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆ ಎದುರಾಯಿತು. ನಿರಂತರ ಪ್ರಯೋಗ, ಪರಿಶೋಧಗಳ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಕಸಿ ಕಡ್ಡಿಗಳ ತಯಾರಿಕೆ ಇಂದು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದೆ. ಸ್ಥಳೀಯವಾಗಿದ್ದ ಮೋರಸ್ ಇಂಡಿಕ (ಎಣ್ಣೆ ರಂಗು ಮತ್ತು ಬೂದಿಕಡ್ಡಿ ಅಥವಾ ಸುಲ್ತಾನಿಕಡ್ಡಿ) ತಳಿಗಳ ಬೇರಿನ ಮೇಲೆ ವಿದೇಶಿ ತಳಿಗಳ ಕಾಂಡ ಭಾಗವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಕಸಿ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಸುಮಾರು ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕಣ್ವ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲದಲ್ಲಿ ಕಸಿಕಡ್ಡಿಗಳ ಉತ್ಪಾದನೆ, ಹಂಚಿಕೆಗಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಸುಮಾರು ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕಣ್ವ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಕಸಿಕಡ್ಡಿಗಳ ಉತ್ಪಾದನೆ, ಹಂಚಿಕೆಗಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಗುಣಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಈ ಕಸಿಕಡ್ಡಿಗಳಿಂದ ಬೆಳೆದ ಸೊಪ್ಪು ಉತ್ತಮವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಕಂಡುಬಂದರೂ ಸ್ಥಳೀಯ ತಳಿಗಳಿಂದ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ 5ರಿಂದ 8 ಬಾರಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದ ರೈತರಿಗೆ ಕಸಿ ಕಡ್ಡಿಗಳಿಂದ ದೊರೆಯುತ್ತಿದ್ದ 3–4 ಬಾರಿಯ ಬೆಳೆ ಲಾಭದಾಯಕವೆನಿಸಲಿಲ್ಲ. ನೀರಾವರಿ ಆಸರೆಯ ತೋಟಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಈ ಕಸಿಕಡ್ಡಿಗಳಿಂದ ಫಲಿತಾಂಶ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದಾಯಕವಾಗಿತ್ತು. ಮಳೆಯ ಆಸರೆಯ ಜಮೀನುಗಳಿಗೆ ಇವನ್ನು ಹಾಕುವಂತಿರಲಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಕಸಿಕಡ್ಡಿಗಳು ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಅನುಕೂಲವೆನಿಸಲಿಲ್ಲ. ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಸವರಬೇಕಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ (ಪ್ರೂನಿಂಗ್) ಕ್ರಮೇಣ ಬರುವ ಸೊಪ್ಪು ಕಿರಿದಾಗಿರುತ್ತಿತ್ತು. ಇಳುವರಿ ಕಡಿಮೆಯಾಯಿತು. ಎಳೆಯ ರೇಷ್ಮೆ ಹುಳುಗಳಿಗೆ ಸೊಪ್ಪನ್ನು ಬಳಸಲು ಆಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಸುಧಾರಿತ ರೇಷ್ಮೆ ತಳಿಗಳ ಸಾಕಣೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಸೊಪ್ಪು ಉತ್ತಮ ಫಲಿತಾಂಶ ಕೊಟ್ಟಿತೇ ಹೊರತಾಗಿ ಸ್ಥಳೀಯವಾಗಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಹುಳುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾಗಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಲಿಲ್ಲ. ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಹೀಗಾದಾಗ ಇಲ್ಲಿನ ಹವೆಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವ, ಸ್ಥಳೀಯ ತಳಿಗಳಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿ ಒದಗುವ, ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಬಾರಿ ಬೆಳೆ ತೆಗೆಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿರುವ ತಳಿಗಳನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದ ಅಂಗವಾಗಿ ಮೋರಸ್ ಇಂಡಿಕ ತಳಿಗಳ ಹಣ್ಣುಗಳಿಂದ ಬೀಜ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಸಹಸ್ರಾರು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಸಸಿಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸಲಾಯಿತು. ಈ ಸಸಿಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವಾಗಿ ಬೆಳೆದವನನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಲಾಯಿತು. ನಿರಂತರ ಪರಿಶ್ರಮದಿಂದ ಅಪೇಕ್ಷಿತ ಗುಣಗಳಿಗಾಗಿ ಆಯ್ಕೆ ನಡೆಸಲಾಯಿತು. ಎಲೆಗಳ ಉದ್ದಗಲ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವ, ಗಿಣ್ಣುಗಳ ಉದ್ದಗಲ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವ, ಗಿಣ್ಣುಗಳ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿರುವ, ಹೆಚ್ಚು ಪೋಷಕಾಂಶಗಳು ಇರುವ, ಛಿದ್ರತೆ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿರುವ, ಎಲೆಗಳುಳ್ಳ ಉತ್ತಮ ಸಸಿಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಬೆಳೆಸಲಾಯಿತು. ಇದನ್ನು ಸುಧಾರಿತ ತಳಿ ಅಥವಾ ಆಯ್ಕೆಗೊಂಡ ತಳಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇದರ ಎಲೆಯ ಇಳುವರಿ ಹಳೆಯ ತಳಿಗಿಂತ ಸೇಕಡಾ 3ರಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚು. ಇವಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮ ಗೊಬ್ಬರ, ಮಧ್ಯಂತರ ಬೇಸಾಯ, ನೀರು ಒದಗಿಸಿದರೆ ಕಸಿಗಿಡಗಳಷ್ಟೇ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಗುಣವುಳ್ಳ ಎಲೆಗಳನ್ನು ಇವುಗಳಿಂದ ಪಡೆಯಬಹುದು. ಮಳೆಯ ಆಸರೆಯ ತೋಟಗಳೇ ಇಂದು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿವೆ. ನೀರಾವರಿ ಆಸರೆಯ ತೊಟಗಳು ಕೂಡ ಹಿಂದಿಗಿಂತ ಈಗ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿವೆ.

ಬೇಸಾಯ ಕ್ರಮ: ಆಳವಾದ ಅಗತೆ, ಹೆಪ್ಪು ಹೊಡೆಯುವುದು, ಕಳೆ ಬೇರ್ಪಡಿಸುವುದು, ಸಮತಟ್ಟು ಮಾಡುವುದು, ಗೊಬ್ಬರ ಬಳಸುವುದು, ಮಣ್ಣು ತಿರುವಿ ಸಾಲು ಹೊಡೆಯುವುದು ಈ ಕ್ರಮವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ತೋಟ ಮಾಡ ಬಯಸುವವರು ಕೈಗೊಳ್ಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ವರ್ಷದಲ್ಲಿ 5ರಿಂದ 8 ಬಾರಿ ಎಲೆಗಳನ್ನು ಕೀಳುವುದರಿಂದ ಭೂಸಾರ ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯೋಗ್ಯ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಒದಗಿಸುವುದು ತುಂಬ ಅಗತ್ಯ. ಈ ಗೊಬ್ಬರದಲ್ಲಿ ನೈಟ್ರೋಜನ್, ಫಾಸ್ಫರಸ್ ಮತ್ತು ಪೊಟ್ಯಾಸಿಯಮ್ ಮತ್ತು ಮೈಕ್ರೊನ್ಯೂಟ್ರಿಯಂಟ್‌ಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುವಂತಿರಬೇಕು. ಬರೀ ರಸಗೊಬ್ಬರವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದರೆ ಭೂಮಿಯ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಗುಣ ಕುಂಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿಗೆ ಗೊಬ್ಬರ, ಕಾಂಪೋಸ್ಟ್ ಗೊಬ್ಬರವನ್ನೂ ಬಳಸಬೇಕು.

ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಿಪ್ಪನೇರಳೆ ಬೇಸಾಯ ಎರಡು ತೆರನಾಗಿದೆ. ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಲಂಗಡ್ಡಿಯಾಗಿ ಗಿಡದಿಂದ ಗಿಡಕ್ಕೆ 7.5 ಸೆಂ.ಮೀ. ಸಾಲಿನಿಂದ ಸಾಲಿಗೆ 22.5 ಸೆಂಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಸುವರು. ಈ ತೆರನಾದ ತೋಟಗಳು ಬಹುಪಾಲು ನೀರಾವರಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿವೆ. ಸಾಲುಗಡ್ಡಿ ತೋಟದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ಬಾರಿಯೂ ಕಾಂಡ ಭಾಗವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂತರಬೇಸಾಯ ಮಾನವ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಆಗಬೇಕು. ಇಂಥ ತೋಟಗಳು ಕಳೆಯಿಂದ ವಿಮುಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಗೊಬ್ಬರ ಹಾಕುವುದರಿಂದ ಕಡಿಮೆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಗುಣಮಟ್ಟದಲ್ಲಿಯೂ ಇವು ಉತ್ತಮವೇ ಆಗಿವೆ. ರಾಜ್ಯದ ಇನ್ನಿತರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಪ್ಪುನೇರಳೆಯಲ್ಲಿ ಗುಣಿಕಡ್ಡಿಯಾಗಿ ಬೆಳೆಸುತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ಸಾಲಿನಿಂದ ಸಾಲಿಗೆ ಗಿಡದಿಂದ ಗಿಡಕ್ಕೆ 5ರಿಂದ 7.7 ಸೆಂಮೀ ಅಂತರ ಬಿಟ್ಟು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಗುಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಸುತ್ತಾರೆ. ಒಟ್ಟಾರೆ ಯಾವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದರೂ ಆಯ್ಕೆಗೊಂಡ ತಳಿ 5 ಉತ್ತಮ ಫಲಿತಾಂಶ ನೀಡುತ್ತಿದೆ.

ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ: 1875ರಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತು ಲಕ್ಷ ಪೌಂಡು ರೇಷ್ಮೆಯನ್ನು ವಿದೇಶಗಳಿಗೆ ರಫ್ತು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಭಾರತದ ರೇಷ್ಮೆ ಉತ್ಪಾದನೆ ಕ್ರಮೇಣ ಕ್ಷೀಣಿಸತೊಡಗಿತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೆಂದರೆ ರೇಷ್ಮೆ ಹುಳುಗಳಿಗೆ ಮಾರಕವಾಗಿ ಗಂಟುರೋಗದ ಹಾವಳಿ. ರೇಷ್ಮೆ ಕೃಷಿಯನ್ನು ಮಾರಕ ರೋಗಗಳಿಂದ ಮುಕ್ತಗೊಳಿಸಿ ಸುಧೃಡವಾಗಿ ಬೆಳೆಸಿ ಉಳಿಸಲೆಂದು ಈ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಇಲಾಖೆ 1915ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತೆಂಬುದನ್ನು ಈ ಮೊದಲೇ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಉತ್ಪಾದನಾ ವೆಚ್ಚಕ್ಕಿಂತ ಅತಿ ಕಡಿಮೆ ಬೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಮಾರಾಟ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ 1928ನೆಯ ಇಸವಿಯಲ್ಲಿ ಒದಗಿತು. ರೇಷ್ಮೆ ಮಾರಾಟ ತೀವ್ರ ಪೈಪೋಟಿಗೆ ಒಳಗಾಯಿತು. ಈ ಕೃಷಿಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದವರು ವಿವಂಚನೆಗೊಳಗಾಗಬೇಕಾಯಿತು. ರಫ್ತು ವ್ಯಾಪಾರ ಸ್ಥಗಿತಗೊಂಡಿತು. ಈ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡು ಚೀನ ತನ್ನ ರೇಷ್ಮೆಯನ್ನು ಕಡಿಮೆ ದರದಲ್ಲಿ ಭಾರತಕ್ಕೆ ರಫ್ತು ಮಾಡಲು ಪ್ರಾರಂಭಮಾಡಿತು. ಜೊತೆಗೆ ಕೃತಕ ರೇಷ್ಮೆಯೂ ಜನಾದರಣೀಯವಾಯಿತು. ಮೊದಲೇ ದುರವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಈ ಉದ್ಯಮಕ್ಕೆ ಮತ್ತಷ್ಟು ಪೆಟ್ಟು ಬಿತ್ತು. ಇದನ್ನು ಮನಗಂಡ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ 1932ರಲ್ಲಿ ಈ ಕೈಗಾರಿಕೆಯ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಮುಂದಾಯಿತು. ವಿದೇಶಗಳಿಂದ ಆಮದಾಗುತ್ತಿದ್ದ ರೇಷ್ಮೆಯ ಮೇಲೆ ಕರಭಾರ ಹೇರಿತು. ಇದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಸ್ಥಳೀಯ ರೇಷ್ಮೆಯ ಬೆಲೆ ಚೇತರಿಸಿಕೊಂಡಿತು.

ರೇಷ್ಮೆ ಕೃಷಿಯನ್ನು ಉತ್ತಮಪಡಿಸಲು ರೂಪುಗೊಂಡ ಸಲಹಾ ಸಮಿತಿ: ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ 1951ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ರೇಷ್ಮೆ ಕೈಗಾರಿಕೆಯ ವಿಚಾರಗೋಷ್ಠಿ ಈ ಉದ್ಯಮ ಪ್ರಗತಿ ಪಥದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಚಾಲನೆಕೊಟ್ಟಿತು. ಈ ಕೈಗಾರಿಕೆಯ ವಿವಿಧ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ದುಡಿದ ಅನುಭವಿಗಳನ್ನು, ವಿಜ್ಞಾನಿಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ಸಮಿತಿ ನೀಡಿದ ಸಲಹೆಗಳನ್ನು ಕಾರ್ಯರೂಪಕ್ಕೆ ತರಲು ಇಲಾಖೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಂಡಿತು. ಸಮಿತಿ ನೀಡಿದ ಅತಿ ಮುಖ್ಯ ಸಲಹೆಗಳೆಂದರೆ ರೇಷ್ಮೆ ಕೃಷಿ ಸಂಶೋಧನೆ, ಶಿಕ್ಷಣ, ರೋಗ ರಹಿತ ಮೊಟ್ಟೆಗಳ ಉತ್ಪಾದನೆ, ರೇಷ್ಮೆಗೂಡಿನ ವಿತರಣೆ, ಹತೋಟಿಯನ್ನು ಕಾನೂನಿನ ಕಕ್ಷೆಗೊಳಪಡಿಸುವುದು. ರೇಷ್ಮೆ ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿನ ಅಹಿತಕರ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗಳನ್ನು ತಪ್ಪಿಸುವುದು ಇತ್ಯಾದಿಗಳು.

ಇಂದಿನ ಸ್ಥಿತಿ: ರೇಷ್ಮೆ ಉದ್ಯಮ ಕರ್ನಾಟಕದ ಮೈಸೂರು, ಮಂಡ್ಯ, ಬೆಂಗಳೂರು, ತುಮಕೂರು, ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಈ ಉದ್ಯಮವನ್ನು ಧಾರವಾಡ, ಬಿಜಾಪುರ, ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಬಳ್ಳಾರಿ, ರಾಯಚೂರು, ಹಾಸನ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಿಗೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈಗಾಗಲೇ ಬಿಜಾಪುರ, ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ರೈತರು ಹುಳು ಸಾಕಣೆಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ತೋರಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಉದ್ಯಮ ಕೃಷಿ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದು ಗ್ರಾಮಾಂತರದಲ್ಲಿನ ಲಕ್ಷಾಂತರ ಜನಗಳ ಜೀವನಾಧಾರವೆನಿಸಿದೆ. ಹಿಪ್ಪುನೇರಳೆಯ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ ಲಕ್ಷಾಂತರ ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಿಗೆ ವಿಸ್ತರಿಸಿದ್ದು ಸಾಕಷ್ಟು ನಿರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯವನ್ನು ಒದಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸಮಾಜದ ದುರ್ಬಲ ವರ್ಗಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಕುಟುಂಬಗಳೇ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಈ ಕೃಷಿಯಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ರೇಷ್ಮೆ ಕೃಷಿ ಇಲಾಖೆಯ ಬಹುಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶವೆಂದರೆ ಒಂದು ನಿಶ್ಚಿತ ವಿಸ್ತೀರ್ಣದಲ್ಲಿ ಹಿಪ್ಪುನೇರಳೆಯ ಗುಣಮಟ್ಟವನ್ನು, ಇಳುವರಿಯನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸಿ ತನ್ಮೂಲಕ ಅಂತರರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಟ್ಟಕ್ಕೆ ಸಮನಾದ ರೇಷ್ಮೆ ಉತ್ಪಾದನೆಗೆ ಶ್ರಮಿಸಬೇಕೆಂಬುದು.

ಹೊಸ ಹೊಸ ಮಿಶ್ರತಳಿಗಳನ್ನು ಸಾಕಲು ರೈತರು ಮುಂದೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಮಲಿವೋಲ್ಟೈನ್ ಸ್ವಭಾವದ ಮೈಸೂರು ತಳಿಯಲ್ಲಿರುವ ರೋಗ ನಿರೋಧಕ ಶಕ್ತಿ, ಅತ್ಯಂತ ಹೊಳಪುಳ್ಳ ರೇಷ್ಮೆ, ವಿದೇಶಿ ತಳಿಯಲ್ಲಿರುವ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಮಾಣದ ರೇಷ್ಮೆ–ಈ ವಿಶಿಷ್ಟ ಗುಣಗಳ ಸಂಗಮವನ್ನು ಇಂದು ಮಿಶ್ರತಳಿ ರೇಷ್ಮೆಗೂಡುಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಮೈಸೂರು ತಳಿಯ ಹೆಣ್ಣುಚಿಟ್ಟೆಯನ್ನೂ ವಿದೇಶಿ ತಳಿಯ ಗಂಡುಚಿಟ್ಟೆಯನ್ನೂ ಅಡ್ಡಹಾಯಿಸಿ ತಾಯಿಚಿಟ್ಟೆಯನ್ನು ಅರೆದು ಸೂಕ್ಷ್ಮದರ್ಶಕದಲ್ಲಿ ಪರೀಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ತಾಯಿಚಿಟ್ಟೆ ಇಟ್ಟಿರುವ ಮೊಟ್ಟೆಗಳು ರೋಗರಹಿತವಾಗಿಯೇ ಎಂಬುದನ್ನು ಖಾತರಿ ಪಡಿಸಿಕೊಂಡಂತಾಗುತ್ತದೆ. ರೋಗದ ಸುಳಿವು ಸಿಕ್ಕರೆ ಆ ಮೊಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಲಾಗುವುದು.

ಮೈಸೂರು ತಳಿ ಸಾಕಣೆಗೆ ಬೇಕಾಗುವ ದಿನಗಳಿಗಿಂತ ಬಹಳ ಕಡಿಮೆ ದಿನಗಳೊಳಗಾಗಿ ಮಿಶ್ರತಳಿಗಳು ಫಲ ಕೊಡುವುದರಿಂದ, –ಕಡಿಮೆ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಗುಣಮಟ್ಟದ, ಹಿಂದಿನ ತಳಿಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಬೆಲೆ ತರುವ ಗೂಡುಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುವುದು ರೇಷ್ಮೆ ಬೆಳೆಗಾರರಿಗೂ ರೇಷ್ಮೆ ಬಿಚ್ಚುವವರಿಗೂ ಅನುಕೂಲವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ತಳಿಗಳ ಸಾಕಣೆ ಹೆಚ್ಚು ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿದೆ.

ರೇಷ್ಮೆಹುಳು ಸಾಕಣೆಯಲ್ಲಿ ಸುಧಾರಣೆ : ರೇಷ್ಮೆ ಹುಳುಗಳು ತಮ್ಮ ಲಾರ್ವ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಬಾರಿ ಪೊರೆ ಕಳಚುತ್ತವೆ. ಆಗತಾನೆ ಮೊಟ್ಟೆಯಿಂದ ಹೊರಬಂದ ಮರಿಗಳಿಗೆ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ‘ಚಾಕಿ’ ಎಂದೂ ಪೊರೆ ಕಳಚುವ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ಮರಿಗಳಿಗೆ ‘ಜ್ವರ’ ಎಂದೂ ಹೆಸರು. ಎಳೆಯ ಹುಳುಗಳನ್ನು ಮೂರನೆಯ ಜ್ವರದವರೆಗೆ ಸಾಕುವ ತನಕ ಬಹಳ ಎಚ್ಚರಿಕೆ ವಹಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಬೆಳೆ ಸದೃಢವಾಗಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಫಲ ನೀಡಬೇಕಾದರೆ ಎಳೆಯ ವಯಸ್ಸಿನ ಹುಳುಗಳ ಸಾಕಣೆ ಅತಿ ಮುಖ್ಯ. ಈ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಸರ್ಕಾರದ ವತಿಯಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವ ಚಾಕಿ ಸಾಕಣೆ ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ, ರೈತರು ತಂದುಕೊಡುವ ಮೊಟ್ಟೆಗಳನ್ನು 2–3ನೆಯ ಜ್ವರದವರೆಗೆ ಇಲಾಖೆಯ ತಾಂತ್ರಿಕ ಸಿಬ್ಬಂದಿಯ ನೇರ ಉಸ್ತುವಾರಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಕಿ ರೈತರಿಗೆ ಕೊಡಲಾಗುವುದು. ವಯಸ್ಸಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಉತ್ತಮ ಸೊಪ್ಪು ಕೊಡುವುದು, ಉಷ್ಣಾಂಶ, ಆರ್ದ್ರತೆಗಳನ್ನು ಹತೋಟಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದು ಅಗತ್ಯ. ಹುಳು ಸಾಕಣೆಯಲ್ಲಿ ಬೇಕಾದ ಉಷ್ಣಾಂಶ ಮತ್ತು ಶೈತ್ಯಾಂಶಗಳ ವಿವರ :

ಹುಳುವಿನ ಹಂತ	ಉಷ್ಣಾಂಶ	ಆರ್ದ್ರತೆ
1ನೆಯ ಹಂತ	75–800 ಫ್ಯಾ	80%–90%
2ನೆಯ ಹಂತ	74–790 ಫ್ಯಾ	80%–90%
3ನೆಯ ಹಂತ	73–780% ಫ್ಯಾ	80%
4ನೆಯ ಹಂತ	72–770 ಫ್ಯಾ	70%–75%
5ನೆಯ ಹಂತ	70%–76% ಫ್ಯಾ	65%–70%

ಈಗ ಪ್ರಚಲಿತವಿರುವ ಮಿಶ್ರತಳಿಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಹೊಸದಾಗಿ ಬೈವೋಲ್ಟೈನ್ ಮಾದರಿಯ ವಿದೇಶಿ ತಳಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ತರಲಾಗಿದೆ. ಈ ತಳಿಗಳ ಮೊಟ್ಟೆಗಳು ಚಾಕಿಯಾಗಲು 4–6 ತಿಂಗಳುಗಳು ಬೇಕಾಗುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ಕೃತಕ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಚಾಕಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ ರೈತರಿಗೆ ಹಂಚಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಇವುಗಳಿಂದ ಬೆಳೆಯಲಾಗಿರುವ ಗೂಡುಗಳು ಶ್ರೇಷ್ಠ ಗುಣಮಟ್ಟದವು. ಇಳುವರಿ ಆಶಾದಾಯಕವಿದ್ದು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಗಣನೀಯವಾಗಿ ಹೆಚ್ಚುತ್ತಿದೆ.

ಗೂಡಿನ ಮಾರಾಟದ ವ್ಯವಸ್ಥೆ: 1970ಕ್ಕೂ ಹಿಂದೆ ಖಾಸಗಿಯವರ ಹಿಡಿತದಲ್ಲಿದ್ದ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಸರ್ಕಾರವೇ ಅಧಿಕೃತ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ತೆರೆದಿದೆ. ಅನುಜ್ಞ ಪತ್ರ ಪಡೆದಿರುವ ರೇಷ್ಮೆ ಬಿಚ್ಚುವವರೂ ಸರ್ಕಾರದ ರೇಷ್ಮೆ ಫಿಲೇಚರಿನ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳೂ ಭಾಗವಹಿಸುವ ಈ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳಲ್ಲಿ ರೇಷ್ಮೆಗೂಡು ಬಹಿರಂಗ ಹರಾಜಿನಲ್ಲಿ ಮಾರಾಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 56 ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳು ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿವೆ.

ರೇಷ್ಮೆ ನೂಲು ಬಿಚ್ಚುವಿಕೆ: ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ 328 ಲಕ್ಷ ಕೆಜಿ ರೇಷ್ಮೆಗೂಡನ್ನು ಬಿಚ್ಚಲು ಒಟ್ಟು 3,350 ಬೇಸಿನ್‌ಗಳು ಖಾಸಗಿ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಲ್ಲೂ ಸರ್ಕಾರದಸ್ವಾಮ್ಯದಲ್ಲಿನ 7 ಫಿಲೇಚರ್ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಲ್ಲೂ ಇವೆ. ಖಾಸಗಿಯವರ ಬಳಿ 4,337 ಗೃಹ ಬೇಸಿನ್‌ಗಳು 8,675 ಚರಕಾಗಳು ಈ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರತವಾಗಿವೆ. ಈ ಮೂರು ಬಗೆಯ ಯಂತ್ರೋಪಕರಣಗಳಿಂದ 22 ಲಕ್ಷ ಕೆಜಿ ರೇಷ್ಮೆ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ರೇಷ್ಮೆ ಬಿಚ್ಚುವಾಗ ದೊರೆಂಯುವ ನಟ್ಟಿ ಅಥವಾ ಜೂಟನ್ನು ಸ್ಪನ್ ರೇಷ್ಮೆಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಸ್ಪನ್ ಸಿಲ್ಕ್ ಗಿರಣಿಗಳು: ಭಾರತದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಪ್ರಥಮವಗಿ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಚನ್ನಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ 1936ರಲ್ಲಿ ಈ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು. ಪ್ರಾರಂಭಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ 6,000 ಕದಿರುಗಳಿದ್ದವು. 1966ರಲ್ಲಿ 1,500 ಕದಿರುಗಳನ್ನು ಜಪಾನಿನಿಂದ ಆಮದು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ ಸು. 8,.25 ಲಕ್ಷ ಕೆಜಿ ನಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ 2–3 ಲಕ್ಷ ಕೆಜಿಗಳನ್ನು ಈ ಕಾರ್ಖಾನೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡು 36,000 ಕೆಜಿ ಸ್ಪನ್ ರೇಷ್ಮೆ ದಾರವನ್ನೂ ಇದರ ತಯಾರಿಕೆಯ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕುವ ಉಪ–ಉತ್ಪನ್ನದಿಂದ 50,000 ಕೆಜಿ ನಾಯಿಲ್ ದಾರವನ್ನೂ ಪಡೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ನಾಯಿಲ್ ದಾರ ತಯಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಉಪ–ಉತ್ಪನ್ನದಿಂದ ಜಮಖಾನೆಗಳಿಗೆ ಬೇಕಾದ ದಾರವನ್ನೂ ತಯಾರಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ದಾರಗಳನ್ನೂ ಪಡೆದ ಅನಂತರ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಉಳಿಯುವ ಪುಡಿ ಗೊಬ್ಬರಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗವಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಒದಗುವ ಎಲ್ಲ ವಸ್ತುಗಳೂ ಲಾಭದಾಯಕವಾಗಿಯೇ ಇವೆ. ಸ್ಪನ್ ಸಿಲ್ಕ್ ಮಿಲ್ಲಿನ ಉತ್ಪನ್ನಗಳು ವಿದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಜನಾದರಣೀಯವಾಗಿ ವಿದೇಶಿ ವಿನಿಮಯಗಳಿಸುತ್ತಿವೆ.

ರೇಷ್ಮೆ ಉದ್ಯಮದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ಇತರ ಉಪ–ಉತ್ಪನ್ನಗಳು : 1 ರೇಷ್ಮೆ ಹುಳು ಸಾಕಣೆಯಲ್ಲಿ ಬೀಳುವ ಹಿಕ್ಕೆ. 2 ರೇಷ್ಮೆ ನೂಲು ಬಿಚ್ಚಲು ಉಪಯೋಗಿಸಿದ ನೀರು. ಇವೆರಡೂ ಉತ್ತಮ ಗೊಬ್ಬರವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತವೆ. 3 ನೂಲು ಬಿಚ್ಚಿದ ಅನಂತರ ಉಳಿಯುವ ಹುಳು ಹಿಂದೆ ಗೊಬ್ಬರವಾಗಿ ಉಪಯೋಗವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಆದರೆ ಇಂದು ಇವುಗಳಿಂದ ಎಣ್ಣೆಯನ್ನೂ ಪ್ರೋಟೀನನ್ನೂ ತೆಗೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ಸೋಪು ತಯಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರೋಟೀನನ್ನು ಕೋಳಿಗಳ ಆಹಾರವಾಗಿಯೂ ಬಳಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ರೇಷ್ಮೆ ಕೃಷಿ ಶಿಕ್ಷಣ: ತಾಂತ್ರಿಕ ಸಿಬ್ಬಂದಿಗೆ ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚನ್ನಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿರುವ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರದ ಶಿಕ್ಷಣ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ಕೇಂದ್ರ ರೇಷ್ಮೆ ಕೃಷಿ ಮತ್ತು ಸಂಶೋಧನ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತರಬೇತಿ ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಡಿಪ್ಲೊಮಾ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಐದನೆಯ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಕೆಳಕಾಣಿಸಿರುವಂತೆ ಕೇಂದ್ರದ ನೆರವಿನೊಡನೆ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಗಿತ್ತು:

I. 35,000 ಎಕರೆ ಮಳೆ ಆಸರೆಯ ಹಿಪ್ಪುನೇರಳೆಯನ್ನು ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯಕ್ಕೆ ಒಳಪಡಿಸುವುದು.

II. 27.50 ಲಕ್ಷ ಕೆಜಿ ಕಚ್ಚಾ ರೇಷ್ಮೆಯನ್ನು ಉತ್ಪಾದಿಸುವುದು.

III. 600 ಮೆಟ್ರಿಕ್ ಟನ್ ಬೈವೋಲ್ಟೈನ್ ರೇಷ್ಮೆಯನ್ನು ಉತ್ಪಾದಿಸುವುದು.

IV. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ಉಳಿಕೆಯಾಗಿರುವ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸುವುದು :

1. ಮೈಸೂರು ತಳಿ ಬಿತ್ತನೆಯನ್ನು ಅಧಿಕಗೊಳಿಸಲು 5 ಹೊಸ ಕೃಷಿ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವುದು.
2. ವಿದೇಶಿ ತಳಿ ಬಿತ್ತನೆಯನ್ನು ಅಧಿಕಗೊಳಿಸಲು 5 ಹೊಸ ಕೃಷಿ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವುದು.
3. ಮಿಶ್ರತಳಿ ತತ್ತಿ ಉತ್ಪಾದನೆಗಾಗಿ 25 ಹೊಸ ತಾಣಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವುದು.
4. ರೇಷ್ಮೆಗೂಡಿನ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳಿಗೆ ವಿಸ್ತೃತ ಸೌಲಭ್ಯ ನೀಡುವುದು.
5. 125 ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆ.
6. ಟಸ್ಸಾರ್ ರೇಷ್ಮೆಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ.
7. ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಬೈವೋಲ್ಟೈನ್ ಸಾಕಣೆ ಕೇಂದ್ರವನ್ನು ಧರ್ಮಪುರಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದು.
8. ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಅನ್ವಯವಾಗುವಂತೆ ಹುಳುಸಾಕಣೆ ಮನೆಗಳು, ಬಾವಿ ತೋಡಲು ಉಪಕರಣ ಕೊಳ್ಳಲು, ಗ್ರೆ ನೇಜು ಮತ್ತು ಹುಳು ಸಾಕಣೆಗೆ ಮನೆ ಕಟ್ಟಲು ಸಾಲ, ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಜಾತಿ ಬುಡಕಟ್ಟು ಜನಾಂಗದವರಿಗೆ ಸಹಾಯ ಧನದ ಸೌಲಭ್ಯ.
9. ಹೊಸ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ರೇಷ್ಮೆ ಕೃಷಿ ಕೈಗೊಳ್ಳಲು ಕ್ರಮ.
10. ಸುಧಾರಿತ ಕ್ರಮಗಳನ್ನುಸರಿಸಿ ತೋಟ, ಹುಳುಸಾಕಣೆಗಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯ.
11. ಬೈವೋಲ್ಟೈನ್ ತಳಿಗಳ ಸಾಕಣೆಗೆ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ.

ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ 66 ಕೋಟಿ ರೂಪಾಯಿಗಳ ವೆಚ್ಚಳದಲ್ಲಿ 16 ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳ ಕ್ಷಿಪ್ರಯೋಜನೆಯನ್ನು ಮಂಜೂರು ಮಾಡಿದೆ. ರೈತರು ಸಂಘಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿಕೊಂಡು ವಾಣಿಜ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿಂದ ಸಾಲ ಪಡೆದು ತೋಟಗಳಿಗೆ ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯ ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು. ಹುಳು ಸಾಕಣೆಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಮನೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುವುದು. ಹುಳು ಸಾಕಣೆ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಕೊಳ್ಳುವುದು, ತೋಟಗಳಿಗೆ ರಸಗೊಬ್ಬರ ಕೊಳ್ಳುವುದು, ರೇಷ್ಮೆ ನೂಲಿನ ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ, ರೇಷ್ಮೆ ಬಿಚ್ಚುವುದಕ್ಕೆ ಬೇಕಾಗುವ ಉಪಕರಣಗಳಿಗಾಗಿ ಅನುಕೂಲ ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ಈ ಕ್ಷಿಪ್ರ ಯೋಜನೆಯ ಮೂಲ ಉದ್ದೇಶಗಳು.

ಆರ್ಥಿಕ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ: ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಈಗ 22 ಲಕ್ಷ ಕೆಜಿಗೂ ಹೆಚ್ಚು ರೇಷ್ಮೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ರಾಜ್ಯದಿಂದ ಪರದೇಶಕ್ಕೆ ರೇಷ್ಮೆದಾರ, ಜೂಟು, ರೇಷ್ಮೆ ವಸ್ತ್ರಗಳು ನಿರ್ಯಾತವಾಗುತ್ತಿದ್ದು ವಿದೇಶಿ ವಿನಿಮಯಗಳಿಕೆಯಾಗುತ್ತಿದೆ. ಮಳೆ ಆಶ್ರಯದ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ಎಕರೆಗೆ ಖರ್ಚು ಕಳೆದು ರೈತನ ಉತ್ಪನ್ನ ಸು. 2000 ರೂಪಾಯಿಗಳು, ನೀರಾವರಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸು. 5,000 ರೂಪಾಯಿಗಳು.

ಕರ್ನಾಟಕ ರೇಷ್ಮೆ ಕೃಷಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅಂಕಿ ಅಂಶಗಳು :

1 ಬಿತ್ತನೆಗಾಗಿ ಹುಳುಗಳನ್ನು ಸಾಕಲು ಹಿಪ್ಪನೇರಳೆ ತೋಟಗಳು	39
2 ಹಿಪ್ಪನೇರಳೆ ಕಡ್ಡಿ ಮತ್ತು ಗಿಡಗಳ ಸರಬರಾಜಿಗೆ ನರ್ಸರಿಗಳು	7
3 ಮೈಸೂರು ತಳಿ ಸಾಕಣೆ ಮಾಡುವ ರೈತರು	11,961
4 ಮೈಸೂರು ತಳಿ ಮೊಟ್ಟೆ ಉತ್ಪಾದನಾ ತಾಣಗಳು	15
5 ವಿದೇಶಿ ತಳಿ ಸಾಕಣೆ ಮಾಡುವ ರೈತರು	1992
6 ವಿದೇಶಿ ತಳಿ ಮೊಟ್ಟೆ ಉತ್ಪಾದನಾ ತಾಣಗಳು	9
7 ಮಿಶ್ರತಳಿ ಮೊಟ್ಟೆ ಉತ್ಪಾದನಾ ತಾಣಗಳು	52
8 ಚಾಕಿ ಸಾಕಣೆ ಕೇಂದ್ರಗಳು	58
9 ರೇಷ್ಮೆಗೂಡಿನ ಅಧಿಕೃತ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳು	56
10 ಮಿಶ್ರತಳಿ ಮೊಟ್ಟೆ ಉತ್ಪಾದಿಸುವ ಖಾಸಗಿಯವರು	779
11 ಬಿತ್ತನೆ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ರೇಂಜುಗಳು	49
12 ಮಿಶ್ರತಳಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ರೇಂಜುಗಳು	200

ಮೇಲಿನ ಯೋಜನೆಗಳಲ್ಲದೆ, ಬರಗಾಲ ಪೀಡಿತ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳ ಅಂಗವಾಗಿ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಧಾರವಾಡ, ರಾಯಚೂರು, ತುಮಕೂರು ಮತ್ತು ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ, 85,65 ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿಗಳ ವೆಚ್ಚದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಸರಕಾರಿ ಹಿಪ್ಪನೇರಳೆ ತೋಟ ಮಾಡಲು ಮತ್ತು ಹುಳು ಸಾಕಲು ಬೇಕಾದ ಖರ್ಚಿಗೆ ಧನಸಹಾಯ ಒದಗಿಸುವುದು ಹಾಗೂ ವಿಶ್ವಬ್ಯಾಂಕಿನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಸು. 25 ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿಗಳ ವೆಚ್ಚದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸರ್ಕಾರಿ ಹಿಪ್ಪನೇರಳೆ ತೋಟ ಮತ್ತು ಹುಳು ಸಾಕಣೆ ಕೇಂದ್ರ ಸ್ಥಾಪನೆ, ರೈತರಿಗೆ ಶಿಕ್ಷಣ, ಪ್ರತಿ ರೈತನೂ ಒಂದು ಹೆಕ್ಟೇರು ಹಿಪ್ಪನೇರಳೆ ತೋಟ ಮಾಡಲು 5,600 ರೂಪಾಯಿ ಸಾಲ ಕೊಡುವ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ಈಗಾಗಲೇ ಜಾರಿಗೆ ತರಲಾಗಿದೆ.

ಕೇಂದ್ರ ರೇಷ್ಮೆ ಸಂಶೋಧನ ಮತ್ತು ತರಭೇತಿ ಸಂಸ್ಥೆ : 1951ರಲ್ಲಿ ಸಲಹಾ ಸಮಿತಿ ನೀಡಿದ ಸಲಹೆ ಮೇರೆಗೆ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರ ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ, ಅನಂತರ ಕೇಂದ್ರ ರೇಷ್ಮೆ ಮಂಡಲಿಗೆ ವಹಿಸಿಕೊಟ್ಟಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ರೇಷ್ಮೆ ಕೈಗಾರಿಕೆಯ ವಿವಿಧ ಅಂಗಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆಯುತ್ತ ಇದೆ. ಈಗಾಗಲೇ ನಮ್ಮ ರಾಜ್ಯದ ವಾತಾವರಣಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಮಟ್ಟಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡು, ರೈತರು ಸಾಕಬಹುದಾದ ಅಧಿಕ ಇಳುವರಿ ಕೊಡುವ ಬೈವೋಲ್ಟೈನ್ ತಳಿಗಳನ್ನು ಹೊರ ತಂದಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಜಾತಿಯ ಹಿಪ್ಪನೇರಳೆ ಗಿಡಗಳನ್ನು ಹೊರ ತರುವ ಸಂಶೋಧನ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರತವಾಗಿದೆ. ಈಗಾಗಲೇ ಪ್ರಯೋಗಾಲಯ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಕೆಲವೊಂದು ತಳಿಗಳು (S54, S36, S30) ಆಶಾದಾಯಕವಾಗಿ ಕಾಣಬರುತ್ತಿವೆ.

2000–2001ನೆ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲಾವಾರು ರೇಷ್ಮೆ ಉತ್ಪಾದನೆಯ ಅಂಕಿಅಂಶ ಈ ರೀತಿ ಇದೆ.

ಜಿಲ್ಲೆಗಳು	**ಹಿಪ್ಪನೇರಳೆ ಬೆಳೆ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ (ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳಲ್ಲಿ)**	**ರೇಷ್ಮೆ ಉತ್ಪಾದನೆ (ಟನ್ನುಗಳಲ್ಲಿ)**
01. ಬೆಂಗಳೂರು(ನಗರಜಿಲ್ಲೆ)	1,893	1,347
02. ಬೆಂಗಳೂರು(ಗ್ರಾ)	21,625	15,518
03. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ	3,340	1,716
04. ದಾವಣಗೆರೆ	212	84
05. ಕೋಲಾರ	32,492	23,099
06. ಶಿವಮೊಗ್ಗ	184	47
07. ತುಮಕೂರು	11,015	6,088
08. ಬೆಳಗಾಂವಿ	500	205
09. ಬಿಜಾಪುರ	259	91
10. ಬಾಗಲಕೋಟೆ	303	83
11. ಧಾರವಾಡ	136	49
12. ಗದಗ	163	39
13. ಹಾವೇರಿ	208	69
14. ಉತ್ತರಕನ್ನಡ	317	69
15. ಬಳ್ಳಾರಿ	541	293
16. ಬೀದರ್	75	25
17. ಗುಲ್ಬರ್ಗ	278	122
18. ರಾಯಚೂರು	138	28
19. ಕೊಪ್ಪಳ	164	39
20. ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು	158	37
21. ದಕ್ಷಿಣಕನ್ನಡ	172	35
22. ಉಡುಪಿ	148	19
23. ಹಾಸನ	2,012	1,046
24. ಕೊಡಗು	134	29
25. ಮಂಡ್ಯ	10,349	6,506
26. ಮೈಸೂರು	8,698	4,201
27. ಚಾಮರಾಜನಗರ	14,004	5,020

ಮೇಲಿನ ಅಂಕಿಅಂಶಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ಹಿಪ್ಪನೇರಳೆ ಬೆಳೆ ವಿಸ್ತೀರ್ಣದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ರೇಷ್ಮೆ ಉತ್ಪಾದನೆಯಲ್ಲಿ ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮವಾದರೆ ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜಿಲ್ಲೆ ಎರಡನೆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದೆ.

ಭಾರತದ ಒಟ್ಟು ರೇಷ್ಮೆಯಲ್ಲಿ ಸೇಕಡ 80ರಷ್ಟು ರೇಷ್ಮೆಯನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಪೂರೈಸುತ್ತಿದೆ.

ಟಸ್ಸಾರ್ ರೇಷ್ಮೆ: ರಾಜ್ಯದ ಶಿರಸಿ, ಧಾರವಾಡ, ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಬಿಳಿಗಿರಿ ರಂಗನಬೆಟ್ಟ ಹಾಗೂ ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರು ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕರಿ ಮತ್ತು ಬಿಳಿ ಮತ್ತಿ ಮರಗಳು ಹಾಗೂ ಹಾರ್ಡಿವಿಕಿಯ ಮರಗಳು ಅತಿ ಸಮೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ ಎಲೆಗಳು ಟಸ್ಸಾರ್ ಜಾತಿಯ ರೇಷ್ಮೆ ಹುಳುಗಳಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಆಹಾರ. ಇದನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡು ಟಸ್ಸಾರ್ ಬೆಳೆಯನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಾಡಲು ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ.

*

ರೈತ ಚಳವಳಿ: ರೈತರ ಸಮಸ್ಯೆಗಳ ಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಸಮಕಾಲೀನ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಪ್ರತಿಭಟನೆಯೊಡನೆ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡ ಒಂದು ಸಂಘಟನೆ. ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಸುಮಾರು ನೂರು ರೈತ ಚಳವಳಿಗಳು ನಡೆದಿವೆ ಎಂದು ಅಂದಾಜುಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಮುಗಲರ ಕಾಲದಿಂದ ಈವರೆಗೆ ಭಾರತದಲ್ಲಿ 77 ರೈತ ಹೋರಾಟಗಳ ದಾಖಲೆಯನ್ನು ಕ್ಯಾಥಲೀನ್ ಗಾಫ್ ಎಂಬಾಕೆ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾಳೆ. ಇಂಥ ಚಳವಳಿಗಳನ್ನು ಆಕೆ ಐದು ವಿಧವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಈ ಪಟ್ಟಿಗೆ ಡಿ.ಎನ್. ಧನಗರೆ ಎಂಬಾತ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಕಾರವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ರೈತ ಚಳವಳಿಯ ಆರು ವಿಧಗಳು ಹೀಗಿವೆ:

1. ಪುನಸ್ಥಾಪನ ದಂಗೆಗಳು 2. ಧಾರ್ಮಿಕ ಚಳವಳಿಗಳು 3. ಸಮಾಜನಿಷ್ಠ ದರೋಡೆಗಳು 4. ಭಯೋತ್ಪಾದಕ ಪ್ರತೀಕಾರಗಳು 5. ಜನತಾ ಚಳವಳಿಗಳು ಮತ್ತು 6. ಸುಧಾರಣಾವಾದಿ ಚಳವಳಿಗಳು.

ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಪೂರ್ವ ರೈತ ಚಳವಳಿಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪರಕೀಯರ ವಿರುದ್ಧ ನಡೆದವು. ಭೂಸಂಬಂಧವುಳ್ಳ ಎಲ್ಲ ವರ್ಗದ ರೈತರೂ ಇಂಥ ಚಳವಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲ ಎರಡು ಹಂತದ ಚಳವಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಪರಕೀಯರಿಂದಾಗಿ ಭೂಮಿ ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಪಾಳೆಯಗಾರರು, ಹಳೆಯ ಪ್ರಭುಗಳು, ಆಡಳಿತಗಾರರು, ದಿವಾಳಿ ಎದ್ದ ರೈತರು, ಕೈ ಕಸಬುಗಳನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡವರು, ಕೂಲಿ ಕಾರ್ಮಿಕರು, ಧರ್ಮಗುರುಗಳು ಹಾಗೂ ಆದಿವಾಸಿ ಮುಖಂಡರು ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಶ್ರೀಮಂತರು ಹಾಗೂ ಭೂಮಾಲೀಕರ ಕಿರುಕುಳದಿಂದ ಬದುಕುಗೆಟ್ಟ ಶಕ್ತಿಶಾಲಿಗಳು ಅವರ ವಿರುದ್ಧ ನಿಂತು, ಅವರ ಆಸ್ತಿ-ಪಾಸ್ತಿಯನ್ನು ದರೋಡೆ ಮಾಡಿದರು. ದರೋಡೆ ಮಾಡಿದ ಆಸ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಬಹುಪಾಲನ್ನು ನೊಂದವರಿಗೆ, ಬಡವರಿಗೆ ಹಂಚಿದರು. ಈ ಕಾರಣವಾಗಿ ಇವರ ದರೋಡೆಗಳು ಸಮಾಜನಿಷ್ಠವಾಗಿದ್ದವು ಎನ್ನಬಹುದು. 17 ಹಾಗೂ 18ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಭಾರತದ ಠಕ್ಕರು, ಮದರಾಸು ಪ್ರಾಂತದ ಕಳ್ಳರು, ಕೇರಳದ ಸನ್ಯಾಸಿ-ಫಕೀರರು ಈ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದರು.

ಭಯೋತ್ಪಾದಕ ಪ್ರತೀಕಾರದ ಹಲವು ಹೋರಾಟಗಳು ನಡೆದಿವೆ. ಶ್ರೀಮಂತರು, ಭೂ ಮಾಲೀಕರು, ಸರ್ಕಾರಿ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಂದ ಒಕ್ಕಲೆಬ್ಬಿಸುವಿಕೆ, ಅಧಿಕ ಕಂದಾಯ, ಬಿಟ್ಟಿ ಕೆಲಸಗಳಂಥ ಹಿಂಸಾತ್ಮಕ ಒತ್ತಡಗಳಿಂದ ಈ ಹೋರಾಟಗಳು ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡಿವೆ. ತೀವ್ರಗಾಮಿ ಎಡಪಂಥೀಯ ಹೋರಾಟಗಳು ಈ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟ ಸಂದರ್ಭದ ರೈತ ಚಳವಳಿಗಳು ಜನತಾ ಆಂದೋಲನದೊಳಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಬಂದವು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಪೂರ್ವ ಹಾಗೂ ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಸುಧಾರಣಾ ನೆಲೆಯ ಚಳವಳಿಗಳು ನಡೆದಿವೆ.

ಬಹುಶಃ ಮುಗಲ್ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯ ಆರಂಭ ಭಾರತದ ರೈತ ಹೋರಾಟಗಳಿಗೆ ನೆಲೆ ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಟ್ಟಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಹೊಸ ರೀತಿಯ ಭೂ ವಿಂಗಡನೆ, ಹಂಚಿಕೆ ಹಾಗೂ ಕಂದಾಯ ನಿಗದಿ ಕ್ರಮ ಭಾರತದ ಭೂ ಒಡೆತನದ ನೆಲೆಯನ್ನು ಅಲ್ಲಾಡಿಸಿತು. ಅದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ರೈತರು ಸಂಘಟಿತರಾದರು. ಕೆಲಮಟ್ಟಿಗೆ ಆಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನೂ ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದರು. ಕೈಗಾರಿಕಾ ಕ್ರಾಂತಿಗೆ ಮೊದಲು ಭೂಒಡೆತನದಲ್ಲಿ ಆದ ಬದಲಾವಣೆಗಳು ರಾಜ್ಯಗಳ ನಾಶ ಹಾಗೂ ಉದಯದ ಕಥೆಗಳಾಗಿವೆ. ಇವು ರೈತರ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಕುರಿತ ನಿಜ ಕಥೆಗಳು. ಮುಗಲರೂ ಈ ದೇಶದ ಪ್ರಜೆಗಳೇ ಆಗಿ ಕರಗಿ ಹೋದುದರಿಂದ ಆ ಕಾಲದ ರೈತ ಪ್ರತಿಭಟನೆಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಸಾಮೂಹಿಕ ಸ್ವರೂಪ ಪಡೆದುಕೊಂಡಂತೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ.

ಬ್ರಿಟಿಷರು ಹೊರಗಿನಿಂದ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಬಂದರಾದರೂ ಇಲ್ಲಿಯವರಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅವರು ಇಲ್ಲಿಂದ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಒಯ್ಯುವ ವ್ಯಾಪಾರಿ ರಾಜಪ್ರಭುಗಳಾಗಿದ್ದರು. ವ್ಯವಸಾಯ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಸ್ಪರ್ಧಿಯಾಗಿ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಬೆಳೆಸತೊಗಿದರು. ಭಾರತದ ವ್ಯವಸಾಯಿಕ ಉತ್ಪನ್ನಗಳು ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿನ ಕೈಗಾರಿಕೀಕರಣವನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವ ಸಾಧನವಾದವು. ಸರ್ಕಾರದ ಬೊಕ್ಕಸ ತುಂಬಲು ಹಾಗೂ ತಮ್ಮ ಯುದ್ಧ ವೆಚ್ಚವನ್ನು ಭರಿಸಲು ಅವರು ಭಾರತದ ವ್ಯವಸಾಯಗರ ಮೇಲೆ ಹೆಚ್ಚು ಕಂದಾಯ ವಿಧಿಸಿದರು. ನೇರ ಕಂದಾಯ ವಸೂಲಿಯಾಗಲು ಕೃಷಿಕರ ಮಧ್ಯೆ ಅನೇಕ ಬಗೆಯ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಗಳನ್ನು ತಂದರು. ಹೊಸ ಭೂಮಾಲೀಕರು, ಜಹಗೀರುದಾರರು, ಇನಾಂದಾರರು, ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು, ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಸ್ಥಾಪಿತರಾದರು. ಅನೇಕ ರೈತರು ಭೂಮಿ ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಕೂಲಿಗಳಾದರು. ಸ್ವಯಂ ಬೇಸಾಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಆದಿವಾಸಿಗಳ ಮೇಲೆ ಇದು ತೀವ್ರ ಪರಿಣಾಮ ಬೀರಿತು. ಅವರು ಹೊಸ ಜಮೀನುದಾರರ ಕೈಕೆಳಗೆ ಬರುವಂತಾಯಿತು. ಸ್ಥಳೀಯ ಗುಡಿಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ನಾಶವಾದುವು. ಯಾರ್ಕ್‍ಷೈರ್‌ನಿಂದ ಬಟ್ಟೆಬರೆಗಳನ್ನು ಕೊಳ್ಳುವ ಸ್ಥಿತಿ ಉಂಟಾಯಿತು. ವಾಣಿಜ್ಯ ಬೆಳೆಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯಲು ಒತ್ತಾಯ, ಹಿಂಸೆ ಕೊಡಲಾಯಿತು. ಆಹಾರ ಬೆಳೆಗಳು ಗಣನೀಯವಾಗಿ ಕಡಿಮೆಯಾದವು. ಸಾಮಾನ್ಯರ ಜೀವನ ನಿರ್ವಹಣೆ ಕಷ್ಟವಾಯಿತು. ತೆರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು ಉಳಿದುದರಲ್ಲಿ ಜೀವನ ಸಾಗಿಸುವುದು ದುಸ್ತರವಾಯಿತು. ಈ ಕಾರಣದ ಮೇಲೆ ಆದಿವಾಸಿ ಕೃಷಿಕರು, ಬೇರೆ ಬೇರೆ ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೃಷಿ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ರೈತರು ಸ್ಥಳೀಯ ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಘಟನೆಗೊಂಡು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಸ್ಥಳೀಯ ಭೂಮಾಲೀಕರನ್ನು, ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ಬ್ರಿಟಿಷರನ್ನು ವಿರೋಧಿಸುವುದು ಅನಿವಾರ್ಯವಾಯಿತು.

ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಪೂರ್ವದ ರೈತ ಹೋರಾಟಗಳು ಪ್ರಾದೇಶಿಕವಾದುವು; ಅವುಗಳ ಉದ್ದೇಶಕೂಡ ಸೀಮಿತವಾಗಿರುತ್ತಿತ್ತು. ಸದ್ಯದ ನೋವಿಗೆ ಪರಿಹಾರ ಕಂಡುಕೊಳ್ಳುವುದು ಮುಖ್ಯ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಾಗಿತ್ತು. ಶತ್ರುಗಳನ್ನೂ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿ ಹೋರಾಡುವ ಭೂಮಿಕೆ ಇನ್ನೂ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಬಹಳ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಈ ಹೋರಾಟಗಳು ತಮ್ಮ ಪೂರ್ವಾಶ್ರಮ ಜೀವತತ್ತ್ವ ಹಾಗೂ ವರ್ಗಗಳಿಂದ ಹೊರಗೆ ಬರಲು ಇಚ್ಛಿಸಲಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದಲೆ ಈ ರೈತ ಹೋರಾಟಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಮತ, ಧರ್ಮ ಮುಂತಾದ ನಿರ್ಬಂಧಗಳು ಹೇರಿಕೊಂಡಿದ್ದವು. ಈ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬಂದ ಮುಖ್ಯ ನೆಲೆಯ ಹೋರಾಟಗಳಿವು:

1772-80 ಸಂನ್ಯಾಸಿ - ಫಕೀರರ ದಂಗೆಗಳು

1855 ಸಂತಾಲ ದಂಗೆ

1860 ನೀಲಿ ಬೆಳೆಗಾರರ ಚಳವಳಿ

1875 ದಕ್ಷಿಣದ ದಂಗೆಗಳು

1836-1931 ಮಾಪಿಳ್ಳೆ ದಂಗೆಗಳು

1928 ಬಾರ್ಡೋಲಿಯ ರೈತ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹ

1945-46 ವಾರಲಿ ಆದಿವಾಸಿಗಳ ಹೋರಾಟ ಹಾಗೂ

1946-47 ತೇಭಾಗ ಚಳವಳಿ

ರೈತರು ತಮ್ಮ ಹಿಂಸೆಗೆ ಸಂನ್ಯಾಸಿ, ಫಕೀರರ ವೇಷದಲ್ಲಿ ಸಂಘಟನೆಗೊಂಡು ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯಿಸಿದ ರೀತಿಯೇ ಸಂನ್ಯಾಸಿ-ಫಕೀರರ ದಂಗೆ. ಇವು ರೈತಾಪಿ ಜನರ ಪ್ರಥಮ ಪ್ರತಿಭಟನೆಗಳು, ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧದ ಮೊದಲ ಯುದ್ಧಗಳು. ಬ್ರಿಟಿಷರ ಆಡಳಿತ ಹಾಗೂ ಕಂದಾಯ ನೀತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿದಾಗ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸೈನ್ಯ ಹಳ್ಳಿ ಹಳ್ಳಿಗಳನ್ನೇ ನಾಶಮಾಡುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ಘಟನೆಗಳಿಂದ ನೆಲೆ ಕಳೆದುಕೊಂಡವರು ಸಂಘಟಿತರಾಗಿ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಪರವಾಗಿದ್ದ ಭೂಮಾಲೀಕರನ್ನೂ ಆಡಳಿತಗಾರರನ್ನೂ ಅವರ ಸೇವಕರನ್ನೂ ಹಿಡಿದು ಬಡಿಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಸೇರಬೇಕಾದ ಹಣವನ್ನು ಕೊಳ್ಳೆ ಹೊಡೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಬಿಹಾರ, ಬಂಗಾಲ ಹಾಗೂ ಪೂರ್ವ-ಈಶಾನ್ಯ ಭಾರತದ ಹಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಈ ದಂಗೆಗಳು ಹರಡಿದ್ದವು.

ಸಂತಾಲರ ದಂಗೆ ಭಾರತದ ಆರ್ಥಿಕ ಹಾಗೂ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಇತಿಹಾಸದ ಮೇಲೆ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಹಾಕಿದ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಬರೆ. ಸಂತಾಲರು ನಿಜವಾದ ಬೇಸಾಯಗಾರರು. ಇವರದು ಬೇಸಾಯವನ್ನು ಆಧರಿಸಿದ ರಾಜ್ಯ ಪದ್ಧತಿ ಹಾಗೂ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಜೀವನ. ಬ್ರಿಟಿಷರ ಹೊಸ ಭೂ ಹಂಚಿಕೆ ಹಾಗೂ

ಬಡತನದ ಕಾರಣವಾಗಿ ಇವರು ಹೊಸ ಭೂಮಾಲೀಕರಿಗೆ ತಮ್ಮ ಜಮೀನಿನ ಒಡೆತನ ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟು ಅವರಲ್ಲಿ ಕನಿಷ್ಠ ಕೂಲಿಗಾಗಿ ದುಡಿಯುವ ಕೂಲಿಕಾರರಾಗಬೇಕಾಯಿತು. 'ನೆಲಬಿಡಿ ಇಲ್ಲವೆ ಗೇಣಿಕೊಡಿ' ಎಂದು ಹೊಸ ಮಾಲೀಕರು ಇವರಿಗೆ ತಾಕೀತು ಮಾಡಿದರು. ಜಮೀನುದಾರರ, ಪೊಲೀಸರ, ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಮತ್ತು ಸಾಲಗಾರರ ಹಿಂಸೆ, ಹೆಂಡತಿ ಮಕ್ಕಳ ಮೇಲಿನ ಅವರ ದೌರ್ಜನ್ಯ, ತೂಕ ಮತ್ತು ಮಾರಾಟದಲ್ಲಿ ಮೋಸ–ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದಾಗಿ ಮುಗ್ಧರಾದ ಈ ಬುಡಕಟ್ಟು ಜನ ತತ್ತರಿಸಿ ಹೋದರು. ಬದುಕುವ ಕೊನೆಯ ಆಸೆಯಾಗಿ ಹೋರಾಟಕ್ಕೆ ನಿಂತರು. ಸಾವಿರ ಸಾವಿರ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಘಟಿತರಾಗಿ ಹಿಂಸೆಯ ಮಾರ್ಗ ಹಿಡಿದು ತಮ್ಮ ಅಸ್ತಿತ್ವ ಸ್ಥಾಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಹೊರಟರು. ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸೈನ್ಯ ಸಂತಾಲ ಸಮುದಾಯವನ್ನು ಸದೆ ಬಡಿಯಿತು. ಸಂತಾಲರು ತಮ್ಮ ಬಿಲ್ಲು ಬಾಣ ಮತ್ತು ದೈಹಿಕ ಶಕ್ತಿಗಳಿಂದಲೇ ನೈತಿಕ ಹೋರಾಟವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದರು. ಈ ದಂಗೆಯಲ್ಲಿ ಸು. 25 ಸಾವಿರ ಸಂತಾಲರು ಸತ್ತರೆಂದು ವರದಿ.

ಬಂಗಾಲ, ಬಿಹಾರ ಪ್ರದೇಶದ ನೀಲಿ ಬೆಳೆಗಾರರೆಂದರೆ ಆ ಕಾಲದ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಹಾಗೂ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಪರ ಭೂಮಾಲೀಕರು, ಗುಲಾಮರು ಎಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ತಮ್ಮ ಹೊಟ್ಟೆಗೆ ಅನ್ನ ಬೆಳೆದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದೆ ಆಳುವ ಪ್ರಭುಗಳ ಬಟ್ಟೆಗೆ ಬೇಕಾದ ನೀಲಿ ಬಣ್ಣಕೊಡುವ ಬೆಳೆ ಬೆಳೆದು ಕೊಡುವ ಕೈದಿಗಳಂತೆ ಇವರು ದುಡಿದರು. ಇವರ ಮೇಲಿನ ಹಿಂಸೆ ಹೇಳಲಸದಳ. ಬದುಕು ತೀರ ಕಷ್ಟ. ನೀಲಿ ಬೆಳೆಗಾರರಾದ ಹಿಂದು ಮುಸ್ಲಿಮ್ ನೌಕರರು ತಮ್ಮ ಶೋಷಣೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿದರು. ಶೋಷಕರಿಗೆ ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿದರು. ಸರ್ಕಾರದ ಮಧ್ಯಪ್ರವೇಶದಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಪರಿಹಾರವನ್ನೂ ಪಡೆದರು.

ದಖನ್ ದಂಗೆಯ ಮೂಲಸ್ಥಾನ ಮುಂಬಯಿ ಪ್ರಾಂತದ ಪುಣೆ ಮತ್ತು ಅಹಮದ್‌ನಗರ ಪ್ರದೇಶಗಳು. ಇವು ರೈತವಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಮುಂಬಯಿ ಸರ್ಕಾರ ಕಂದಾಯ ಹೆಚ್ಚಿಸುತ್ತಹೋಯಿತು. ಸ್ಥಳೀಯ ಸಾಹುಕಾರರ ಬಡ್ಡಿ ವ್ಯವಹಾರ ಜನರ ಮೈಮೇಲೆ ಅಮರಿಕೊಂಡಿತು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಚಿಕ್ಕಪುಟ್ಟ ರೈತರೆಲ್ಲ ಜಮೀನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತ ಹೋದರು. ಸಿಟ್ಟುಗೊಂಡ ಅವರು ಸಂಘಟಿತರಾಗಿ ಬಡ್ಡಿ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳಿಗೆ ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿದರು. ಸಾಲ ಪತ್ರಗಳನ್ನು ಕಿತ್ತು ಸುಟ್ಟುಹಾಕಿದರು. ದಂಗೆ ಅಡಗಿಸಲು ಸೈನ್ಯ ಬಂತು. ಸೆರೆಸಿಕ್ಕವರಿಗೆ ಹಿಂಸೆಯ ಜೊತೆಗೆ ಪುಂಡುಗಂದಾಯ ಹಾಕಲಾಯಿತು.

ಮಾಪಿಳ್ಳೆಗಳ ದಂಗೆ ಆರ್ಥಿಕ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡರೂ ಅದರ ಅಂತರಂಗ ಅವರ ಧಾರ್ಮಿಕ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದೆ. ಅರಬ್ ದೇಶಗಳಿಂದ ಬಂದ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು ಹಾಗೂ ಕೇರಳದ ಸ್ಥಳೀಯ ಹೆಣ್ಣುಗಳ ವೈವಾಹಿಕ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದವರು ಮಾಪಿಳ್ಳೆಗಳು. ಇವರು ಕೇರಳದ ಆ ಕಾಲದ ಭೂಒಡೆಯರಾದ ನಂಬೂದರಿಗಳು ಹಾಗೂ ಅವರ ಸಹವಾಸಿಗಳಾದ ನಾಯರ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಕೃಷಿಕೂಲಿಗಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರು ಹೆಚ್ಚಿನ ಗೇಣಿ ಕೊಡಬೇಕಿತ್ತು, ಕೊಡದಿದ್ದರೆ ಒಕ್ಕಲೆಬ್ಬಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಸಾಮಾಜಿಕವಾಗಿ ಹೀನವಾಗಿ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಬಹಳಕಾಲದ ಈ ಹಿಂಸೆಯಿಂದಾಗಿ ಅವರು ಸಿಡಿದೆದ್ದರು. 1863ರಿಂದ 1921ರ ವರೆಗೆ ಸುಮಾರು ಐವತ್ತು ದಂಗೆಗಳಾದವು. ಅನೇಕ ಹಿಂಸಾಕೃತ್ಯಗಳು ನಡೆದವು. ಸಾವಿರಾರು ಮಾಪಿಳ್ಳೆಗಳು ಸತ್ತರು. ಈ ಎಲ್ಲದಕ್ಕೆ ಅವರ ಧಾರ್ಮಿಕ ಗುರುಗಳ ಬೆಂಬಲವೂ ಇತ್ತು. ಒಂದು ಕಡೆ ತಮ್ಮ ಭೂ ಮಾಲೀಕರ ವಿರುದ್ಧ ಹೋರಾಡಿದರು. ಮತ್ತೊಂದು ಕಡೆ ಹಿಂದೂ ಧರ್ಮದವರಿಂದ ಬಹಿಷ್ಕೃತರಾಗಿ ದೂರವಿರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಜನರೊಂದಿಗೆ ಸ್ನೇಹ–ವೈವಾಹಿಕ ಸಂಬಂಧ ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡು ತಮ್ಮ ಜನಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ವೃದ್ಧಿಸಿಕೊಂಡರು. ಕೊನೆಗೆ ಒಂದು ರಾಜಕೀಯ ಬಲವಾಗಿ ರೂಪುಗೊಂಡರು.

ಗಾಂಧೀಯವರ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹ ಪರಿಕಲ್ಪನೆ ರೂಪುಗೊಳ್ಳುವವರೆಗಿನ ರೈತ ಹೋರಾಟಗಳು ದೈಹಿಕ ಹಿಂಸೆಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಸತ್ಯಾಗ್ರಹ ರೈತ ಹೋರಾಟದ ಅಸ್ತ್ರವಾದ ಮೇಲೆ ಅವು ಮಾನಸಿಕ ಹಿಂಸೆ – ಪ್ರತಿಹಿಂಸೆಯ ಸ್ವರೂಪ ಪಡೆದವು. ಕೆಲಮಟ್ಟಿಗೆ ರೈತರ ಸಮಸ್ಯೆಗಳ ಪರವಾಗಿ ಹೋರಾಡಲು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ನಿರ್ಧರಿಸಿತು. 1928ರ ಬಾರ್ಡೋಲಿಯ ರೈತ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹ ಇದಕ್ಕೊಂದು ಉದಾಹರಣೆ. ಈ ಹೋರಾಟ ಎರಡು ಹಂತದಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ಇದರ ನೇತೃತ್ವವನ್ನು ಗಾಂಧೀಯವರ ಸಮ್ಮತಿಯಂತೆ ಸರ್ದಾರ್ ವಲ್ಲಭಭಾಯಿ ಪಟೇಲ್ ವಹಿಸಿದ್ದರು. ಅವರನ್ನು 'ಬಾರ್ಡೋಲಿಯ ವೀರ' ಎಂದೂ ಕರೆಯಲಾಯಿತು.

ಸೂರತ್ ಪ್ರಾಂತದ ಭೂಮಾಲೀಕರು ಮತ್ತು ಅವರ ಗೇಣಿದಾರರ ಮಧ್ಯೆ ವೈಮನಸ್ಯ ಉಂಟಾಯಿತು. ದೂಬ್ಲಾ, ನಾಯಿಕ, ಚೋಧ್ರಾ, ದೂಧಿಂಯಾ, ಗಾಮಿಟ ಮುಂತಾದ ಕೂಲಿಕಾರ ಜನ ಪಟಿದಾರ ಭೂಮಾಲೀಕ–ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳ ವಿರುದ್ಧ ತಿರುಗಿ ಬಿದ್ದರು. ಪಟಿದಾರರಿಂದ ಪಡೆದ ಸಾಲಕ್ಕೆ ತಮ್ಮ ಚಿಕ್ಕಪುಟ್ಟ ಭೂಮಿಯನ್ನೂ ಕಳೆದುಕೊಂಡರು. ಜೊತೆಗೆ ಮುಂಬಯಿ ಸರ್ಕಾರ ಸೇ. 22ರಷ್ಟು ಕಂದಾಯ ಏರಿಸಿತು. ಇದರ ಹೊರೆ ಗೇಣಿದಾರ ಕೂಲಿಕಾರ್ಮಿಕರ ಮೇಲೆ ಬಿತ್ತು. ಸಾಯುವವನ ಮೇಲೆ ಕಲ್ಲು ಎತ್ತಿಹಾಕಿದಂತಾಯ್ತು. ಇದನ್ನು ಎಲ್ಲ ರೈತರೂ ವಿರೋಧಿಸಿ ಒಂದಾದರು. ಚಳವಳಿ ಸರ್ಕಾರದ ವಿರುದ್ಧವಾಯಿತು. ಸರ್ಕಾರ ಇವರನ್ನು ಹತ್ತಿಕ್ಕಲು ಅನಾಗರಿಕ ಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿತು. ವಲ್ಲಭಭಾಯಿ ಪಟೇಲ್ ಹಾಗೂ ಇತರ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ನಾಯಕರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರದ ವಿರುದ್ಧ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹ ನಡೆಯಿತು. ಸೇ. 22 ಕಂದಾಯವನ್ನು 6 $^{1}/_{4}$ಕ್ಕೆ ಇಳಿಸುವ ಮೂಲಕ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹ ಯಶಕಂಡಿತು.

ವಾರಲಿ ಆದಿವಾಸಿಗಳ ಹೋರಾಟ ಸಂತಾಲ ದಂಗೆಯ ರೀತಿಯದಾದರೂ ಕಮ್ಯೂನಿಸ್ಟ್ ಪಕ್ಷದ ಬೆಂಬಲದೊಂದಿಗೆ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿ ನಡೆಯಿತು. ಒಂದು ಕಾಲಕ್ಕೆ ಭೂಮಿ ಹೊಂದಿ ಉತ್ತಮ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಇವರನ್ನು ಮುಂಬಯಿಯ ವಿವಿಧ ವರ್ಗದ ಜನ ಶೋಷಣೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಕೊನೆಗೆ ಅತ್ಯಂತ ದೀನಸ್ಥಿತಿಯ ಕೂಲಿಕಾರ್ಮಿಕರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಸರ್ಕಾರ, ಸಾಹುಕಾರ, ಅಧಿಕಾರಿ, ದಲ್ಲಾಳಿಗಳು ಸೇರಿಕೊಂಡು ಇವರ ಬದುಕನ್ನು ನರಕ ಸಮಾನ ಮಾಡಿದರು. ಕಮ್ಯೂನಿಸ್ಟ್ ಪಕ್ಷದ ತಾತ್ತ್ವಿಕತೆಯ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿ ತಮ್ಮ ದಾಸ್ಯದ ವಿರುದ್ಧ ಇವರು ತೀವ್ರ ಹೋರಾಟ ನಡೆಸಿದರು. ಭಾರತ ಕಿಸಾನ್ ಸಭಾ ನಾಯಕತ್ವದ ಈ ಹೋರಾಟ ಕೆಲಮಟ್ಟಿಗಾದರೂ ಸಫಲತೆ ಪಡೆಯಿತು.

ಬಂಗಾಲದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ತೇಭಾಗ ರೈತ ಚಳವಳಿ ಮೂರನೆಯ ಎರಡು ಪಾಲು ಫಸಲು ತಮಗೆ ಇರಬೇಕು ಎಂದು ಗೇಣಿದಾರರು ನಡೆಸಿದ ಹೋರಾಟ. ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಕಿಸಾನ್‌ಸಭಾ ಹಾಗೂ ಬಂಗಾಲ ಕಿಸಾನ್‌ಸಭಾ ನಾಯಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಈ ಹೋರಾಟ ತನ್ನ ಬೇಡಿಕೆಯನ್ನು ಈಡೇರಿಸಿಕೊಂಡಿತು.

ಐದು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ನಡೆದ ತೆಲಂಗಾಣ ರೈತ ಹೋರಾಟ ವಿಶಿಷ್ಟ ಬಗೆಯದು. ಮೂಲತಃ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಪುನರುತ್ಥಾನ ಇದರ ಗುರಿ. ಉರ್ದು ಭಾಷೆಗಿದ್ದ ರಾಜ ಮನ್ನಣೆಯಿಂದಾಗಿ ತೆಲುಗು ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳು ಕಳಾಹೀನವಾಗಿದ್ದವು. ಇದನ್ನು ಮನಗಂಡ ಮಧ್ಯಮ ವರ್ಗದ ಸಾಹಿತಿ–ಚಿಂತಕರು 1921ರಲ್ಲಿ ಆಂಧ್ರ ಜನಸಂಘಮ್ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡರು. 1928ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಇದು 'ಆಂಧ್ರ ಮಹಾಸಭಾ'

ಆಗಿ ವಿಸ್ತೃತಗೊಂಡಿತು. ಆರ್ಥಿಕ ಸಮಸ್ಯೆಗಳಾದ ಬಿಟ್ಟಿ ಚಾಕರಿ, ಪುಕ್ಕಟೆ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಪದ್ಧತಿ ಹಾಗೂ ಅಸ್ಪೃಶ್ಯತೆ, ಬಾಲ್ಯವಿವಾಹ, ವಿಧವಾ ಸಮಸ್ಯೆಯಂಥ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಈ ಸಭೆ ತನ್ನ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿತು.

ಹೈದರಾಬಾದ್ ನಿಜಾಮ ಅಪಾರ ಆಸ್ತಿ ಹೊಂದಿದ್ದು ಅಲ್ಲಿ ರೈತರು ಪುಕ್ಕಟೆ ದುಡಿದು ಬೆಳೆಕೊಡಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಮತ್ತೊಂದು ಕಡೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ತೆರಿಗೆ ಕೊಡಬೇಕಿತ್ತು. ಭೂಮಾಲೀಕರು ತುಂಡರಸರಾಗಿ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ದುಡಿಯುವವರನ್ನು ಜೀವಂತ ಹಿಂಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಇದನ್ನು ಆಂಧ್ರ ಮಹಾಸಭಾ ಖಂಡಿಸಿ ಜನಸಂಘಟನೆ ಮಾಡಿತು. ಇದರಲ್ಲಿ ಕಿಸಾನ್‍ಸಭಾದ ಕಮ್ಯೂನಿಸ್ಟರು ಬಹಳ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದರು. 1946 ಜುಲೈ ಹೊತ್ತಿಗೆ ತೆಲಂಗಾಣ ರೈತ ಚಳವಳಿಗೆ ಒಂದು ಸ್ಪಷ್ಟ ರೂಪ ಬಂತು.

ಭಾರತಕ್ಕೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಬಂದು ಈ ಹೋರಾಟಕ್ಕೆ ಮತ್ತೊಂದು ತಿರುವು ಉಂಟಾಯಿತು. ನಿಜಾಮ ತಾನು ಭಾರತಕ್ಕೆ ಸೇರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದ. ದೇಶೀ ಚಿಂತಕರಿಗೆ ಇದು ಸಾಕಾಗಿತ್ತು. ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೂ ಈ ಸಂದರ್ಭ ಸೂಕ್ತವೆನಿಸಿತು. ಹಲವು ಕಡೆಯಿಂದ ಹೋರಾಟಕ್ಕೆ ಬೆಂಬಲ ದೊರಕಿತು. ಹೈದರಾಬಾದ್ ಬಿಡುಗಡೆಯೂ ದುಡಿಯುವ ರೈತರ ಬಿಡುಗಡೆಯೂ ಒಂದೇ ವೇದಿಕೆಯ ಆಸಕ್ತಿಗಳಾದವು. ಇದು ಸತ್ಯಾಗ್ರಹವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ, ಅಂತರ್‍ಯುದ್ಧವಾಗಿತ್ತು. ಹಿಂಸೆ-ಪ್ರತಿಹಿಂಸೆಗಳು ತಾಂಡವವಾಡಿದವು. ಹೈದರಾಬಾದ್ ಪ್ರಾಂತ ಭಾರತದೊಳಗೆ ವಿಲೀನಗೊಂಡ ಅನಂತರ ಹೋರಾಟ ತಣ್ಣಗಾಯಿತು. ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸಿಗರು ಮತ್ತು ಇತರರು ಸೇರಿ ಕಮ್ಯೂನಿಸ್ಟರನ್ನು ಒಂಟಿ ಮಾಡಿದರು. ಚುನಾವಣಾ ಹೋರಾಟದ ಕಡೆಗೆ ನಡೆದರು.

ಈ ಹೋರಾಟ ಭಾರತದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಪೂರ್ವ ಹಾಗೂ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾನಂತರದ ರೈತ ಹೋರಾಟಗಳ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಳ ಮೇಲೆ ಬೆಳಕು ಚೆಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಭಾರತೀಯ ಪಕ್ಷ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳ ನೆಲೆಗಳನ್ನು ಪರಿಚಯ ಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ವಿವಿಧ ರೈತ ವರ್ಗಗಳ ಹಿತಾಸಕ್ತಿಯನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಿ ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ನಕ್ಸಲ್‍ಬಾರಿ, (1960) ಶ್ರೀಕಾಕುಲಂ (1965-70) ರೈತ ಹೋರಾಟದ ಬೀಜಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿತು. ಸಾಮಾಜಿಕ-ಆರ್ಥಿಕ ಹೋರಾಟಕ್ಕೆ ರಾಜಕೀಯ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಬಳಸುವ ಅನಿವಾರ್ಯತೆಯನ್ನು ಈ ಮೂರೂ ರೈತ ಹೋರಾಟಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.

ಭಾರತಕ್ಕೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಬರುವ ಸಾಧ್ಯತೆ ಕಂಡಂತೆಲ್ಲ, ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಿಕ್ಕಿದ ಆರಂಭದ ದಿನಗಳ ತನಕ ರೈತ ಹೋರಾಟಗಳು ಹೊಸ ದಿಕ್ಕನ್ನು ಪಡೆದವು. ಬೇಡಿಕೆಗಳು ಸಮಾನತಾ ಅವಕಾಶಗಳಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟವು. ಸರ್ವಾಧಿಕಾರದ ವಿರೋಧ ಪ್ರಜಾಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಬಲಪಡಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿತು. ಬೇಡಿಕೆಗಳನ್ನು ಹಕ್ಕುಗಳ ಒತ್ತಾಯಗಳಾಗಿ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ಮಂಡಿಸಲಾಯಿತು:

1. ಉಳುವವನಿಗೆ ಭೂಮಿ. ಹೆಚ್ಚಿನ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಭೂಹೀನರಿಗೆ ಹಂಚುವುದು
2. ಲಾಭದಾಯಕ ಬೆಲೆಗಾಗಿ ಹೋರಾಟ
3. ಸಾಲದ ಹೊರೆಯಿಂದ ಮುಕ್ತಿ
4. ಲೆವಿ, ತೆರಿಗೆ, ಸರ್‍ಚಾರ್ಜುಗಳ ವಿರುದ್ಧ ಚಳವಳಿ
5. ಕೃಷಿ ಕೂಲಿಗಳಿಗೆ ಕನಿಷ್ಠ ವೇತನ ನಿಗದಿ
6. ಭೂಹೀನರಿಗೆ ನಿವೇಶನ
7. ಗುಡಿ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಆದ್ಯತೆ
8. ಕೈಗಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ಕೃಷಿ ಬೆಳೆಗಳ ಬೆಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾನತೆ ತರುವುದು
9. ಸಾಗುವಳಿಯಾಗದ ಭೂಮಿಗೆ ಕೃಷಿ ಸೇನೆ
10. ಚತುಸ್ತಂಭ ರಾಷ್ಟ್ರ ನಿರ್ಮಾಣ

ರೈತ ಹೋರಾಟಗಳಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕ ಹೊರಗೆ ಉಳಿದಿರಲಿಲ್ಲ. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಹೆಸರು ಹಾಗೂ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಹಲವು ರೈತರ ಹಿತಾಸಕ್ತಿಯನ್ನು ಕುರಿತ ಹೋರಾಟಗಳು ನಡೆದವು. 1799ರ ದೋಂಡಿಯಾ ವಾಘ ಮತ್ತು ಸಂಗಡಿಗರ ಆದಿವಾಸಿಗಳ ದಂಗೆ, 1803ರ ಬಳ್ಳಾರಿಯ ಪಾಳೆಗಾರರ ದಂಗೆ, 1830ರ ಸಂಗೊಳ್ಳಿ ರಾಯಣ್ಣನ ಬಂಡು, 1830-31ರ ಬೂದಿಬಸಪ್ಪನ ಬಂಡು, 1857ರ ಹಲಗಲಿಯ ಬೇಡರ ಬಂಡು, ನರಗುಂದದ ಬಾಬಾ ಸಾಹೇಬನ ಬಂಡು ಮುಖ್ಯವಾದವು. ನೇರವಾಗಿ ರೈತರ ಸಾಮಾನ್ಯ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನು ಮುಂದಿರಿಸಿಕೊಂಡು ಅಂಕೋಲ, ಶಿರಸಿ, ಸಿದ್ಧಾಪುರ, ಹಿರೆಕೆರೂರು ಮುಂತಾದ ಕಡೆ ಕರನಿರಾಕರಣೆ ಚಳವಳಿಗಳು ನಡೆದವು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾನಂತರದ ಪ್ರಮುಖ ರೈತ ಹೋರಾಟಗಳಿವು:

ಕಾಗೋಡು ಸತ್ಯಾಗ್ರಹ (1950-51)

ಸಾಗರ-ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಗೇಣಿದಾರರ ಹೋರಾಟ (1950-51)

ಹಳಿಯಾಳ ರೈತ ಕೂಲಿಕಾರರ ಚಳವಳಿ (1979)

ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ರೈತ ಸಂಘದ ಚಳವಳಿ (1980)

ಮೊದಲೆರಡು ಹೋರಾಟಗಳು ಒಂದರ ಮುಂದುವರಿಕೆಯೋ ಮತ್ತೊಂದು ಎನ್ನುವಂತಿವೆ. ಕಾಂಗ್ರೆಸ್‍ನ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹದಿಂದ ಆರಂಭಗೊಂಡ ಈ ಚಳವಳಿಗಳು ಕೊನೆಗೆ ಸಮಾಜವಾದಿಗಳ ಕೈಗೆ ಬಂದವು. ಅವು ಹೋರಾಟದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮೂಡಿಸಿ ಹಿಂದೆ ಸರಿದವು.

ಕಾಗೋಡು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿದ್ದ ಏಳೂರಿನ ಹೆಸರಾದ ಗೌಡರ ಭೂಒಡೆತನದಲ್ಲಿ ಕೂಲಿಗಳಾಗಿದ್ದವರು ನಡೆಸಿದ ಹೋರಾಟ ತುಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. 70 ದೀವರ ಕುಟುಂಬ, 18 ದಲಿತ ಕುಟುಂಬ, 3 ಮಡಿವಾಳ ಕುಟುಂಬ ಹಾಗೂ ಒಂದು ಅಕ್ಕಸಾಲಿ ಕುಟುಂಬಗಳು ಗೌಡರ ಗೇಣಿದರ, ಅಳತೆ, ಶೋಷಣೆ ವಿರುದ್ಧ ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿದರು. ಇವರ ಪರವಾಗಿ ಮಲೆನಾಡ ಗೇಣಿದಾರರ ಸಂಘ (1946), ಸಾಗರ ತಾಲ್ಲೂಕು ರೈತಸಂಘ (1948) ಬೆಂಬಲಕ್ಕೆ ನಿಂತವು. ಕಾಗೋಡು ಸತ್ಯಾಗ್ರಹದ ಬೀಜಬಿತ್ತಿದ್ದು ಗಣಪತಿಯಪ್ಪ. ಇದನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದ ಮುಖ್ಯರೆಂದರೆ ಕಡಿದಾಳ್ ಮಂಜಪ್ಪ, ಗರುಡಶರ್ಮ, ಜಿ.ಸದಾಶಿವರಾಯ, ಭಾ.ಸು.ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ, ಸೀತಾರಾಮ ಐಯ್ಯಂಗಾರ್, ಶಾಂತವೇರಿ ಗೋಪಾಲಗೌಡ, ಎಸ್.ರಾಮಯ್ಯ, ಎಸ್.ಜಿ.ಗೋವಿಂದಪ್ಪ ಮುಂತಾದವರು. ಈ ಹೋರಾಟಕ್ಕೆ ದೆಹಲಿಯಿಂದ ರಾಮಮನೋಹರ ಲೋಹಿಯಾ ಬಂದರು, ನೇರವಾಗಿ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಸ್ಥಳೀಯ ಹೋರಾಟಗಾರರನ್ನು ಹುರಿದುಂಬಿಸಿದರು. ಈ ಹೋರಾಟದ ಅಗತ್ಯವನ್ನು ಒತ್ತಿ ಹೇಳಿದರು.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬಹು ದೊಡ್ಡದಾಗಿ ಬೆಳೆದ ಚಳವಳಿ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ರೈತ ಸಂಘ ನಡೆಸಿದ್ದು. ಇದು 1980ರಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡಿತು. ಇದಕ್ಕೆ ಮೂಲ ಪ್ರೇರಣೆ ದೊರಕಿದ್ದು ಮಲಪ್ರಭಾ ನೀರಾವರಿ ಪ್ರದೇಶದ ನರಗುಂದ, ನವಲಗುಂದ ಘಟನೆಗಳ ಮೂಲಕ. ಮಲಪ್ರಭಾ ಅಣೆಯ ನೀರು ತಮಗೆ ವರದಾನವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ನರಗುಂದ, ನವಲಗುಂದ, ರಾಮದುರ್ಗ ಹಾಗೂ ಸವದತ್ತಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ರೈತರು ನಂಬಿದ್ದರು. ಆ ಮಣ್ಣಿನ ಗುಣದಿಂದಾಗಿ ಅಣೆಯ ನೀರು ಕಾಲುವೆಗಳಲ್ಲಿ ಸರಿಯಾಗಿ ಹರಿಯಲಿಲ್ಲ. 1976ರಲ್ಲಿ ನೀರು ಬಂದರೂ ಸರ್ಕಾರ 1974ರಿಂದ ನೀರು ಹಾಗೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ತೆರಿಗೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸಿತು. ಭೂಮಿ ಕಳೆದುಕೊಂಡವರಿಗೆ ಪರಿಹಾರ ಸಿಗುವುದು ತಡವಾಯಿತು. ಇದಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗುವಂತೆ ಈ ಅಣೆಯ ನೀರನ್ನು ನೀರಾವರಿ ಬೆಳೆಗೆ ಬಳಸುವಂತಿಲ್ಲ ಎಂದು ಸರ್ಕಾರ ಕಟ್ಟುಮಾಡಿತು. ಇದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರದ ವರಲಕ್ಷ್ಮಿ ಹತ್ತಿ

ಬೀಜ ಪಡೆದು ಬೆಳೆ ಬೆಳೆದರೆ ಹಾಕಿದ ಹಣ ಕೈಗೆ ಬರದೆಹೋಯಿತು. ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಹಿಂಸೆ ಅಪಾರವಾಯಿತು. 1980 ಜುಲೈ 21ರಂದು ರೈತಜಾತಾ ನಡೆಯಿತು. ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಧಿಮಾಕಿನಿಂದಾಗಿ ಕೆಲ ರೈತರು ಗುಂಡೇಟಿಗೆ ಬಲಿಯಾದರು. ಇದು ಆ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ರೈತ ಚಳವಳಿ ಹುಟ್ಟಲು ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಅದರ ನೇತೃತ್ವವನ್ನು ಹಳಕಟ್ಟಿ, ಹೊಸಕೇರಿ, ಯಾವಗಲ್, ಕಪ್ಪಣ್ಣವರ್ ಮುಂತಾದ ಕಮ್ಯೂನಿಸ್ಟ್ ಚಿಂತಕರು ವಹಿಸಿದರು.

ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಹಾಸನ, ಮಡಿಕೇರಿ, ಮೈಸೂರು, ಮಂಡ್ಯ ರಾಯಚೂರು, ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಚಳವಳಿ ವ್ಯಾಪಕವಾಯಿತು. ನೀರಿನ ಕರದ ವಿರುದ್ಧ ಆರಂಭವಾದ ಈ ರೈತ ಚಳವಳಿ ರೈತರ ಮೇಲೆ ಹೇರಿಕೊಂಡಿದ್ದ ವಿವಿಧ ಸಾಲ ಮನ್ನಾಕ್ಕಾಗಿ ಮುನ್ನಡೆಯಿತು. ಮುಂದುವರಿದು ಲೆವಿ ವಿರೋಧ, ಕೃಷಿ ಬೆಳೆಗಳಿಗೆ ನ್ಯಾಯಬೆಲೆ ಕೇಳುವ ಹಂತವನ್ನು ತಲುಪಿತು. ಸರ್ಕಾರದ ಸಾಲ ಜಪ್ತಿಗೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಮರುಜಪ್ತಿ ಚಳವಳಿ ಶುರುವಾಯಿತು. ಈ ವಿಸ್ತೃತ ರೈತ ಚಳವಳಿಯ ನೇತೃತ್ವವನ್ನು ಶಿವಮೊಗ್ಗದ ಹಿರಿಯ ಗಾಂಧೀವಾದಿ ಹಾಗೂ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಮುಖಂಡ ಎಚ್.ಎಸ್.ರುದ್ರಪ್ಪ ವಹಿಸಿಕೊಂಡರು. ಇದರ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ ಎನ್.ಡಿ.ಸುಂದರೇಶ್ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. ನಂಜುಂಡಸ್ವಾಮಿ ಸಂಚಾಲಕರೆಂದು ನಿಯೋಜಿತರಾದರು. ಈ ಚಳವಳಿಗೆ ಬಹುಬೇಗ ಆಕರ್ಷಿತರಾದವರೆಂದರೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಹಳೆಯ ಹಾಗೂ ಹೊಸ ಸಮಾಜವಾದಿಗಳು. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಡಿದಾಳ್ ಶಾಮಣ್ಣ, ಗಣಪತಿಯಪ್ಪ, ಹಾಸನದ ಮಂಜುನಾಥ ದತ್ತ, ಆರ್.ಪಿ.ವೆಂಕಟೇಶ ಮೂರ್ತಿ, ಎಚ್.ಎಮ್. ವಿಶ್ವನಾಥ್, ಜಾನಕೆರೆ ಮೋಹನ್, ವಾಸು, ಕೆ.ಎಚ್.ಹನುಮಂತೇಗೌಡ, ರಾಜೇಗೌಡ ಸೋಮವಾರಪೇಟೆ, ಡಿ.ಜೆ.ಶಿವರಾಮ್, ಮೈಸೂರಿನ ವೆಂಕಟಾಚಲಯ್ಯ, ಅರಸು, ನಾಯಕ್, ಮಂಡ್ಯದ ಎಸ್.ಡಿ. ಜಯರಾಮ್, ಎಚ್.ಶ್ರೀನಿವಾಸ್, ಪುಟ್ಟಣ್ಣಯ್ಯ, ಬಳ್ಳಾರಿಯ ಚನ್ನಬಸಪ್ಪ ಬೆಟ್ಟದೂರ್, ರಾಯಚೂರಿನ ಬಸವರಾಜ ತಂಬಾಕಿ, ಬೆಳಗಾಂವಿಯ ಬಾಬೂಗೌಡ ಪಾಟೀಲ್, ಸುರೇಶ್‌ಬಾಬು ಪಾಟೀಲ್, ಧಾರವಾಡದ ಹೇಮಂತ ಪಾಂಚಾಲ್, ಚನ್ನಪಟ್ಟಣದ ಸೋಮಣ್ಣ, ಅನಸೂಯಮ್ಮ ಮೊದಲಾದವರು ಮುಖ್ಯರು. ಮೈಸೂರಿನಿಂದ ಹಿ.ಶಿ.ರಾಮಚಂದ್ರೇಗೌಡ, ಕೆ.ಸಿ. ಬಸವರಾಜು, ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಅಡ್ವೊಕೇಟ್ ರವಿವರ್ಮ ಕುಮಾರ್, ಎಸ್.ಆರ್.ನಾಯಕ್, ತುಮಕೂರಿನ ರಾಮಚಂದ್ರ ಮುಂತಾದವರು ಜೊತೆಗೂಡಿದರು.

ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ರೈತ ಚಳವಳಿ ತನ್ನ ಪ್ರಣಾಳಿಕೆಯನ್ನು ಹೀಗೆ ಮುಂದಿಟ್ಟಿತು :

‘ರೈತಾಪಿ ಜನರ ಬಡತನಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ಋಣಬಾಧೆಗೆ ಕಾರಣಗಳು ರೈತಾಪಿ ಜನರಲ್ಲ, ಬೇಸಾಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಸರ್ಕಾರದ ಲೆವಿ ನೀತಿ, ಬೆಲೆ ನೀತಿ, ಸಾಲ ನೀತಿ ಮತ್ತು ಕಂದಾಯ ನೀತಿಗಳು ಅವರ ಬಡತನಕ್ಕೆ ನೇರ ಕಾರಣಗಳು. ಸರ್ಕಾರದ ಯೋಜನಾ ನೀತಿ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ಮುಖ್ಯಕಾರಣ’. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಮುಂದಿನ ಬೇಡಿಕೆಗಳನ್ನು ಈಡೇರಿಸಬೇಕು:

1. ಕಾರ್ಮಿಕರಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಕೂಲಿ
2. ಗೇಣಿದಾರರಿಗೆ ಭೂಮಿ
3. ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ಸೇ.80 ಯೋಜನಾ ವೆಚ್ಚ
4. ಬೇಸಾಯಗಾರರ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಸೇ.80 ಹುದ್ದೆ ಮೀಸಲು
5. ಎಲ್ಲಾ ಕಂದಾಯ ರದ್ದು
6. ರೈತರ ಬೆಳೆಗಳಿಗೆ ನ್ಯಾಯಬೆಲೆ : ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಬೆಲೆ
7. ರೈತರ ಎಲ್ಲಾ ಸಾಲ ರದ್ದು (ಲೆವಿ ಮೂಲಕ ಅವರು ಸಾಲದ ನೂರು ಪಟ್ಟು ಹಣವನ್ನು ಈಗಾಗಲೇ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ)
8. ರೈತರ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಜಪ್ತಿ ಮಾಡಿದರೆ ಮರುಜಪ್ತಿ ಮಾಡಲಾಗುವುದು.

ಹೀಗೆ ಆರ್ಥಿಕ ಬೇಡಿಕೆಗಳ ಮೂಲಕ ಕರ್ನಾಟಕದ ಬಹುಭಾಗವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿದ ಈ ರೈತ ಚಳವಳಿ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಆಂದೋಲನಕ್ಕೂ ಕೈಹಾಕಿತು. ಜಾತಿ ನಿರ್ಮೂಲನೆ, ಸರಳ ಮದುವೆ, ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಸಮಾನತೆ, ಸ್ವಾಭಿಮಾನ, ಲಂಚ ನಿರ್ಮೂಲನೆ, ಸ್ತ್ರೀ ಸಮಾನತೆ–ಹೀಗೆ ಹಲವು ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಂಡಿತು. ರೈತ ಸಾಹಿತ್ಯ ರಚನೆ ಮಾಡುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಸಾವಿರಾರು ಸರಳ ಮದುವೆಗಳನ್ನು ವರದಕ್ಷಿಣೆ ಹಾಗೂ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಬಿಟ್ಟು ಕಾರ್ಯರೂಪಕ್ಕೆ ತಂದಿತು.

ಚರಿತ್ರೆಯ ಒತ್ತಡ ಎನ್ನುವಂತೆ 1980–1990ರ ದಶಕ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ರೈತ ಚಳವಳಿಗಳ ಸುಗ್ಗಿ ಎನ್ನಬಹುದು. ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಬಹಳ ವರ್ಷಗಳಿಂದ ಇದ್ದ ನಾರಾಯಣಸ್ವಾಮಿ ನಾಯಿಡು ಹಾಗೂ ಶಿವಸ್ವಾಮಿ ನೇತೃತ್ವದ ರೈತ ಚಳವಳಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಸಮೂಹ ಪ್ರವಾಹವಾಯಿತು. ಕೇರಳದಲ್ಲಿ ಎಡಪಂಥೀಯರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಮಟ್ಟದಲ್ಲೂ ರಾಜ್ಯ ಮಟ್ಟದಲ್ಲೂ ರೈತರ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನು ಎತ್ತಿಕೊಂಡು ಚಳವಳಿಗಳು ನಡೆದವು. ಆಂಧ್ರ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಅಧಿಕಾರ ಕಳೆದುಕೊಂಡು ತೆಲುಗು ದೇಶಂ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬರಲು ಎಡಪಂಥೀಯ ಹಾಗೂ ಇತರ ಪಂಥಗಳ ನಾಯಕತ್ವದ ರೈತ–ಆದಿವಾಸಿ ಹೋರಾಟಗಳು ಕಾರಣವಾದವು. ಒರಿಸ್ಸದಲ್ಲಿ ಕಿಶನ್ ಪಟ್ನಾಯಕ್ ಅವರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಸಮಾಜವಾದಿ ಚಿಂತನೆಯ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ರೈತರನ್ನು ಸಂಘಟಿಸಲಾಯಿತು. ಕರ್ನಾಟಕ, ತಮಿಳುನಾಡು, ಕೇರಳ, ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ ಹಾಗೂ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ರೈತ ಚಳವಳಿಗಳ ಸಮನ್ವಯ ಸಮಿತಿಯನ್ನು ರಚಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ಸಮಿತಿ ಉತ್ತರ ಭಾರತದ ಅದರಲ್ಲೂ ಉತ್ತರ ಪ್ರದೇಶ, ಹರ್ಯಾಣ ರೈತನಾಯಕರ ಜೊತೆಗೆ ತಾತ್ತ್ವಿಕ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿತು. ಉತ್ತರ ಪ್ರದೇಶದ ಮಹೇಂದ್ರಸಿಂಗ್ ಟಿಕಾಯತ್‌ರ ರೈತ ಚಳವಳಿ ದಕ್ಷಿಣದ ರೈತನಾಯಕರ ನೆರವು ಪಡೆಯಿತು. ಈ ಮಧ್ಯೆ ಭಾರತ ಮಟ್ಟದ ಎಲ್ಲ ರೈತ ಸಂಘಟನೆಗಳ ಸಮಾವೇಶ ಬಿಹಾರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿತು. 1990ರ ಅನಂತರ ಈ ಚಳವಳಿಗಳು ಮೊದಲ ಬಿರುಸನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡವು. ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಪಕ್ಷಗಳ ಶಕ್ತಿ ಹೆಚ್ಚುತ್ತ ಬಂದಂತೆಲ್ಲ ರೈತ ಚಳವಳಿಗಳ ಕಾವು ಕಡಿಮೆಯಾದುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು.

*

ರೈಸ್,ಇ.ಪಿ.: 1849–1939. ಕನ್ನಡಕ್ಕಾಗಿ ದುಡಿದ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲೊಬ್ಬರು. ರೈಸ್ ಎಡ್ವರ್ಡ್ ಪೀಟರ್ ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿನ ಹ್ಯಾರೋ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ. ಕ್ರೈಸ್ತಮತ ಪ್ರಸಾರಕರಾಗಿದ್ದ ಇವರ ತಂದೆ ಬೆಂಜಮಿನ್ ಹಾಲ್ಟ್‌ರು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಲಂಡನ್ ಮಿಶನರಿ ಸೊಸೈಟಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಕೆಲಸಮಾಡಿದರು. ತಂದೆಯೊಂದಿಗೆ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದ ರೈಸರು ಕ್ರೈಸ್ತಧರ್ಮದ ಜೊತೆಗೆ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳನ್ನೂ ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡಿದರು. ಬೆಂಗಳೂರು ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕಬಳ್ಳಾಪುರಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರೈಸ್ತಮತ ಪ್ರಸಾರಕರಾಗಿ 1873–1895 ರವರೆಗೆ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ ರೈಸರು, ಬೆಂಗಳೂರು ಲಂಡನ್ ಮಿಶನ್ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನ ಮುಖ್ಯೋಪಾಧ್ಯಾಯ ರಾಗಿಯೂ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿ 1915ರಲ್ಲಿ ಸ್ವದೇಶಕ್ಕೆ ತೆರಳಿದರು.

ರೈಸರು ಕನ್ನಡಕ್ಕಾಗಿ ಹಲವು ಬಗೆಯಲ್ಲಿ ದುಡಿದಿದ್ದಾರೆ. ಹಳೆಯ ಒಡಂಬಡಿಕೆಯನ್ನು ಸರಳಗನ್ನಡದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದ್ದಲ್ಲದೆ, ಮೋಸೆಯ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಆದಿಕಾಂಡವು (1908), ಮೋಸೆಯ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಯಾತ್ರಾಕಾಂಡವು ಎಂಬ ದ್ವಿತೀಯ ಭಾಗವು (1909) ಎಂಬ ಎರಡು ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ರೈಸರು 1915ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ

ಎ ಹಿಸ್ಟರೀ ಆಫ್ ಕೆನರೀಸ್ ಲಿಟರೇಚರ್ ಎಂಬುದು ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ನಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ಮೊದಲ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆ. ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮಹತ್ತ್ವವುಳ್ಳ ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ವಿವರಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆ ಎಂಬ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಈ ಕೃತಿಗೆ ಮಹತ್ತ್ವ ಸಂದಿದೆ.

(ಡಿ.ವಿ.)

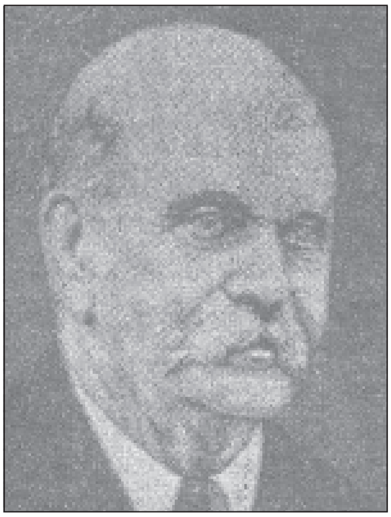

ರೈಸ್, ಬಿ.ಎಲ್: 1837-1927. ಎಪಿಗ್ರಾಫಿಯ ಕರ್ನಾಟಿಕ ಸಂಪುಟಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಕನ್ನಡದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ದುಡಿದ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ವಿದ್ವಾಂಸರು. ಬೆಂಜಮಿನ್ ಲೂಯಿ ರೈಸ್ ಎಂಬುದು ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. 1837 ಜುಲೈ 17ರಂದು ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಇವರು ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿನಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿ 1860ರಲ್ಲಿ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಬಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ 5 ವರ್ಷ ಮುಖ್ಯೋಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿದ್ದು ಅನಂತರ ಮೈಸೂರು ಮತ್ತು ಕೊಡಗು ಶಾಲಾ ಇನ್ಸ್‌ಪೆಕ್ಟರ್ ಆದರು. 1868ರಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದ ಇಲಾಖೆಯ ಮುಖ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿಯೂ 1883ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರದ ವಿದ್ಯಾಶಾಖೆಯ ಪ್ರಥಮ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿಯೂ ನೇಮಕಗೊಂಡರು.

ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಪಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದ್ದ ಇವರು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಸ್ಥಳಪುರಾಣಗಳು, ಚಾರಿತ್ರಿಕ ವಿಷಯಗಳು, ಪುರಾತನ ಗ್ರಂಥಗಳು ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸುತ್ತ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಓದುವ ಹವ್ಯಾಸ ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡು ಶಾಸನ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಆಗಾಗ ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ನಾಡಿನ ಸಂಚಾರದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಅಪಾರ ಅನುಭವದ ಫಲವಾಗಿ ಮೈಸೂರು ಗೆಜೆಟಿಯರಿನ ಎರಡು ಸಂಪುಟಗಳನ್ನು 1877-78ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. 1881ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ದೇಶದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಮೊದಲನೆಯ ಖಾನೇಷುಮಾರಿಯ ಲೆಕ್ಕದ ವರದಿ ಮಾಡಿದರು.

ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರ 1884ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಶಾಖೆಯನ್ನಾರಂಭಿಸಿದಾಗ ರೈಸ್ ಅವರು ತಮ್ಮ ಹುದ್ದೆಯ ಜೊತೆಗೆ ಈ ಶಾಖೆಯ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡರು. ವಿದ್ಯಾಶಾಖೆಯ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿದ್ದಾಗಲೇ ಕೊಡಗಿನ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಒಂದು ಸಂಪುಟವನ್ನಾಗಿ ಇವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿದುದು (1886) ಎಪಿಗ್ರಾಫಿಯ ಕರ್ನಾಟಿಕ ಮಾಲೆಗೆ ನಾಂದಿಯಾಯಿತು. ಅಪಾರವಾಗಿದ್ದ ಶಾಸನ ಸಂಪತ್ತಿನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಅರಿತ ಆಗಿನ ಸರ್ಕಾರ ಇವರನ್ನು ಪುರಾತತ್ತ್ವ ಶಾಖೆಯ ಪೂರ್ಣಕಾಲದ ಅಧಿಕಾರಿಯನ್ನಾಗಿ 1890ರಲ್ಲಿ ನೇಮಿಸಿತು. ಮುಂದೆ ಹದಿನಾರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಪ್ರತಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಳ್ಳಿ ಹಳ್ಳಿಗಳನ್ನೂ ಸುತ್ತಿ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಹನ್ನೆರಡು ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಇವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಶಾಸನಗಳ ಒಟ್ಟು ಸಂಖ್ಯೆ 8,869. ಈ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವ ರಾಜಕೀಯ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿ ತಿಳಿಸುವ ಮೈಸೂರ್ ಅಂಡ್ ಕೂರ್ಗ್ ಫ್ರಮ್ ಇನ್‌ಸ್ಕ್ರಿಪ್ಷನ್ಸ್ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಇವರು ಹೊರತಂದರು. ಇವರು ಸಂಚಾರ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ ಸಹಸ್ರಾರು ಓಲೆಗರಿ ಗ್ರಂಥಗಳಿಗಾಗಿ ಓರಿಯಂಟಲ್ ಲೈಬ್ರರಿ ಎಂಬ ಪ್ರಾಚ್ಯ ಗ್ರಂಥ ಭಂಡಾರವೊಂದು ಆರಂಭವಾಯಿತು. ಪಂಪಭಾರತ, ಪಂಪ ರಾಮಾಯಣ, ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನ ಮುಂತಾದ ಮುಖ್ಯವಾದ ಕೆಲವು ಪ್ರಾಚೀನ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ಬಿಬ್ಲಿಯೋಥಿಕ ಕರ್ನಾಟಿಕ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಹೊರತಂದಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಚರಿತ್ರೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ನೂರಾರು ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಹಲವು ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ.

1906ರ ವರೆಗೆ ಈ ದೇಶದ ಪುರಾತನ ಅಧ್ಯಯನ ರಂಗದಲ್ಲಿ ಅವಿಶ್ರಾಂತವಾಗಿ ದುಡಿದು ತಮ್ಮ 70ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತರಾಗಿ ತಾಯ್ನಾಡಿಗೆ ಮರಳಿ ಹ್ಯಾರೋ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದರು. ಅನಂತರ 1927ರ ಜುಲೈ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ 90ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು.

(ಎಂ.ಎಚ್.)

ರೊದ್ದ ಶ್ರೀನಿವಾಸರಾವ್: 1850-1829. ಕನ್ನಡ ಭಾಷಾ ಸೇವಕರು, ಶಿಕ್ಷಣ ತಜ್ಞರು. ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಕೋನ್ಹೇರರಾವ್ ರೊದ್ದ. ಇವರ ಮನೆತನ ಮೂಲತಃ ಇಂದಿನ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ಅನಂತಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪೆನುಗೊಂಡೆಯ ಹತ್ತಿರದ ರೊದ್ದಮ್ ಎಂಬುದು. ಇವರ ಮನೆತನದವರು ಬಳ್ಳಾರಿಯ ಕಲೆಕ್ಟರನ ಕೈಕೆಳಗೆ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಆಗ್ಗೆ ಬಳ್ಳಾರಿಯ ಕಲೆಕ್ಟರನಾಗಿದ್ದ ಚಾಪ್ಲಿನ್ ಎಂಬುವನು ಧಾರವಾಡದ ಕಲೆಕ್ಟರನಾಗಿ ಬಂದಾಗ ಈ ಮನೆತನವೂ ಧಾರವಾಡಕ್ಕೆ ಬಂದು ಮದಿಹಾಳದಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿತು. ಶ್ರೀನಿವಾಸರಾಯರು 1850 ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ 17ರಂದು ಮದಿಹಾಳದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಕಡು ಬಡತನ. ಚಿಕ್ಕಂದಿನಲ್ಲಿಯೇ ತಂದೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ತಾಯಿಯ ಪೋಷಣೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದರು. ಪ್ರಾರಂಭದ ವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನು ಮದಿಹಾಳದಲ್ಲಿ ಮುಗಿಸಿ ಹುಯಿಲಗೋಳ ಭುಜಂಗರಾವ್, ರಸೆಲ್ ಮುಂತಾದವರ ನೆರವಿನಿಂದ ಪುಣೆಯ ಡೆಕ್ಕನ್ ಕಾಲೇಜನ್ನು ಸೇರಿದರಾದರೂ ಆರ್ಥಿಕ ತೊಂದರೆಗಳಿಂದಾಗಿ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಮಧ್ಯಕ್ಕೆ ಬಿಟ್ಟು ಉದ್ಯೋಗಸ್ಥರಾದರು. 1872ರಲ್ಲಿ ಕಾರವಾರದ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ತಮ್ಮ ವೃತ್ತಿ ಜೀವನವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದ ಇವರು ಅನಂತರ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಿಕ್ಷಣಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿಯೂ ಧಾರವಾಡದ ಟ್ರೈನಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜಿನ ಪ್ರಿನ್ಸಿಪಾಲರಾಗಿಯೂ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ 1908 ರಂದು ನಿವೃತ್ತರಾದರು. ಬಡತನದ ಬವಣೆಯನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿದ್ದ ಶ್ರೀನಿವಾಸರಾಯರು ತಮ್ಮ ಅಧಿಕಾರಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಮಹಮ್ಮಡನ್ ಬರ್ಸರಿ ಫಂಡ್, ಧಾರವಾಡದ ಟ್ರೈನಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜಿನ ಜನರಲ್ ಪ್ರೈಜ್ ಫಂಡ್, ವೆಂಕಾಸಾನಿ ಸ್ಕಾಲರ್‌ಷಿಪ್ ಮುಂತಾದ ಹಲವು ಬಗೆಯ ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ, ಬಡ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ನೆರವಾದರು. ಸರ್ಕಾರಿ ವೃತ್ತಿಯಿಂದ ನಿವೃತ್ತರಾದ ಮೇಲೆ ಇವರು ಮಾಡಿದ ಸಮಾಜ ಸೇವೆಯೂ ಗಣ್ಯವಾದುದು. ನಾಡಿನ ನಾನಾ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸಿ ಕನ್ನಡ ಪ್ರಚಾರವನ್ನು ಮಾಡಿದರಲ್ಲದೆ, ಹಲವು

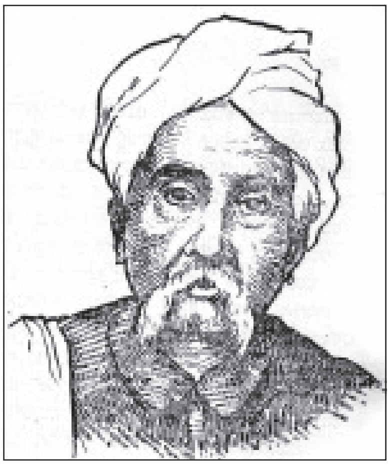

ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಬೆಳೆಸಿದರು. ಬೊಂಬಾಯಿಯ ಲೆಜಿಸ್ಲೇಟಿವ್ ಕೌನ್ಸಿಲಿನ ಚುನಾಯಿತ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ 1910–1915ರವರೆಗೆ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ ಇವರು, ಆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಸರ್ ಫಿರೋಜ ಶಹಾ ಮೆಹತಾ, ಸರ್ ಲಲ್ಲೂಭಾಯಿ ಶಾಮಲದಾಸ್, ಸರ್ ಚಿಮಣಲಾಲ್ ಸೆಟಲ್‌ವಾಡ್ ಮೊದಲಾದ ಶ್ರೀಮಂತರ ಸಹಾಯವನ್ನು ದೊರಕಿಸಿಕೊಂಡು ಧಾರವಾಡದ ಕರ್ನಾಟಕ ಕಾಲೇಜಿಗಾಗಿ ಒಂದು ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿ ವಂತಿಗೆ ಕೂಡಿಸಿ, ದಿವಾನ್ ಬಹದ್ದೂರ್ ಅರಟಾಳ ರುದ್ರಗೌಡರ ಸಹಾಯದಿಂದ 1917ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಕಾಲೇಜನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಧಾರವಾಡ ನಗರಸಭೆಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿಯೂ (1912–15) ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲಾ ಲೋಕಲ್ ಬೋರ್ಡಿನ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿಯೂ (1917–25) ವಿದ್ಯಾವರ್ಧಕ ಸಂಘದ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿಯೂ ಇವರು ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು.

ಸಾಹಿತ್ಯಪ್ರೇಮಿಗಳೂ ಲೇಖಕರೂ ಆಗಿದ್ದ ಇವರು, ನಂದಿನಿ (ಬುದ್ಧನ ಚರಿತ್ರೆ) ಮತ್ತು ಸ್ತ್ರೀಶಿಕ್ಷಣದ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಎಂಬ ಎರಡು ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಇವರಿಗೆ ಹಲವು ಬಗೆಯ ಗೌರವ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಲಭಿಸಿದ್ದವು. 1909ರಲ್ಲಿ ರಾವ್‌ಬಹದ್ದೂರ್, 1923ರಲ್ಲಿ ದಿವಾನ್ ಬಹದ್ದೂರ್ ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳು ಇವರಿಗೆ ಬಂದವು. 1924ರಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರ್ಕಾರದಿಂದ ಇ.ಐ.ಇ. ಎಂಬ ಉನ್ನತ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭಿಸಿತು. ಹೊಸಪೇಟೆಯಲ್ಲಿ 1920ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ 6ನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನಕ್ಕೆ ಶ್ರೀನಿವಾಸರಾಯರನ್ನು ಅಧ್ಯಕ್ಷರನ್ನಾಗಿ ಆರಿಸಿ ಕನ್ನಡಿಗರು ಗೌರವಿಸಿದರು. ಇವರು 1929ರಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು.

(ಆರ್.ವೈ.ಡಿ.)

ರೋಣ: ಗದಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಈಶಾನ್ಯ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಗದಗ, ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ನವಲಗುಂದ, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ನರಗುಂದ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಾದಾಮಿ ತಾಲ್ಲೂಕು, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕುಷ್ಟಗಿ ಮತ್ತು ಯಲಬುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು ಸುತ್ತುವರೆದಿವೆ. ಗದಗ ಉಪವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 93 ಗ್ರಾಮಗಳೂ 3 ಪಟ್ಟಣಗಳೂ ಇವೆ. ನರೇಗಲ್ಲ, ರೋಣ, ಹೊಳೆಆಲೂರು ಹೋಬಳಿಗಳು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1,290.6 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,47,645.

ತಾಲ್ಲೂಕು ಹೆಚ್ಚುಮಟ್ಟಿಗೆ ಬಯಲು ಪ್ರದೇಶ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಮಲಪ್ರಭಾನದಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹಡಗಲಿಯವರೆಗೂ ಹರಿದು, ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಾದಾಮಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ರೋಣದಿಂದ ಬೇರ್ಪಡಿಸಿದೆ. ಮುಂದೆ ಈ ನದಿ ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಮಲಪ್ರಭಾನದಿಯನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಕೆಲವು ಹಳ್ಳಗಳುಂಟು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಣ್ಣೆಹಳ್ಳ ಮುಖ್ಯವಾದದ್ದು. ನರಗುಂದ, ರೋಣ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಈಶಾನ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಮಾಳವಾಡದ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ಮೆಣಸಗಿಯ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಮಲಪ್ರಭಾನದಿಯನ್ನು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 609 ಮಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೆಚ್ಚು ಭಾಗ ಎರೆ ಮತ್ತು ಒಂದು ಅಥವಾ ನೆರೆಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣಿನ ಪ್ರದೇಶವೇ ಹೆಚ್ಚೆನ್ನಬಹುದು. ರೋಣದ ಬಳಿ ಕರೇಕಲ್ಲು ಹಾಗೂ ಕೆಲವು ಮೋಡಿಯ ಕಲ್ಲುಗಳುಂಟು. ಮಲಪ್ರಭಾ ಯೋಜನೆಯಿಂದ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ನೀರಾವರಿ ಸೌಕರ್ಯ ಹೆಚ್ಚಿ ವ್ಯವಸಾಯ ಪ್ರದೇಶದ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ ಹೆಚ್ಚಿದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯಬೆಳೆ ಜೋಳ, ಗೋದಿ, ಸಜ್ಜೆ ಮತ್ತು ಸೇಂಗಾ, ಹತ್ತಿ, ಹರಳು, ಎಳ್ಳು ಮುಂತಾದ ತೈಲೋತ್ಪಾದಕ ಕಾಳುಗಳು, ಇತರ ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುವರಲ್ಲದೆ ವಿವಿಧ ಹಣ್ಣು ಮತ್ತು ತರಕಾರಿಗಳನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ.

ರೋಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಮಟ್ಟದ ಪಶುವೈದ್ಯಾಲಯಗಳೂ ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳೂ ಇವೆ. ಅಂಚೆ ತಂತಿ, ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿ ಸೌಲಭ್ಯವಿದೆ. ಪ್ರಾಥಮಿಕ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಮತ್ತು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳುಂಟು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ–ಗದಗ–ಹುಟಗಿ ರೈಲ್ವೆ ಮಾರ್ಗ ಹಾದು ಹೋಗಿದ್ದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಮುಲ್ಲಾಪುರ, ಸವಡಿ, ಹೊಳೆಆಲೂರುಗಳಲ್ಲಿ ರೈಲ್ವೆನಿಲ್ದಾಣಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ ಸುತ್ತಲ ಗ್ರಾಮ ಮತ್ತು ಪಟ್ಟಣಗಳಿಗೆ ಮಾರ್ಗಗಳಿವೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗಜೇಂದ್ರಗಡದ ಕಾಲಕಾಲೇಶ್ವರನ ಜಾತ್ರೆ, ನರೇಗಲ್ಲಿನ ವೀರಪ್ಪಜ್ಜನ ಜಾತ್ರೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದವು. ಗಜೇಂದ್ರಗಡ **(ನೋಡಿ)** ರೋಣದ ಪೂರ್ವಕ್ಕಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಶಿವಾಜಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಒಂದು ಕೋಟೆಯಿದೆ. ರೋಣದ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿರುವ ನರೇಗಲ್ಲ **(ನೋಡಿ)** ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಿಗೂ ಶಾಸನಗಳಿಗೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ರೋಣಕ್ಕೆ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ 8 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಸವಡಿಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮದೇವ ಮತ್ತು ನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮೂರು ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳಿದ್ದು ಒಂದು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಖೊಟ್ಟಿಗನ ಕಾಲದ್ದು (970), ಮತ್ತೊಂದು ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದು (1082) ರೋಣದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಸು. 20ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಸೂಡಿ ಗ್ರಾಮವನ್ನು 11ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜಧಾನಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. 1010ರ ಒಂದು ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ಚಾಳುಕ್ಯ ರಾಣಿ ಅಕ್ಕಾದೇವಿ ಈ ಪ್ರಾಂತ್ಯವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಳೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ರೋಣ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ–ಬಿಜಾಪುರ ರೈಲ್ವೆ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಮುಲ್ಲಾಪುರ ರೈಲ್ವೆ ನಿಲ್ದಾಣದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಸು 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 66,554. ಕಾಲೇಜು ಮಟ್ಟದವರೆಗೂ ವಿವಿಧ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿವೆ. ಪಶು ವೈದ್ಯಾಲಯ ಮತ್ತು ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಇವೆ. ಈ ಪಟ್ಟಣ ನಗರ ಪಂಚಾಯಿತಿ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ.

ರೋಣ ಹಿಂದೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದು, ದೊಡ್ಡ ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿಯ ಆಡಳಿತವನ್ನು 104 ಮಹಾಜನರು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಇಲ್ಲಿಯ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ 1ನೆಯ ಅಮೋಘವರ್ಷನ ಆಡಳಿತ ಕಾಲದ (874) ಒಂದು ಶಾಸನ ಇಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಪುರಾಣ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ದ್ರೋಣಾಚಾರ್ಯರ ಗುಡಿಯ ಬಳಿ ಸಭಾಗೃಹ ಮತ್ತು ಅಭ್ಯಾಸಗೃಹಗಳ ದೀಪಕ್ಕಾಗಿ, ವಿದ್ಯಾದೇವತೆಯ ಪೂಜೆಗಾಗಿ ದಾನವಿತ್ತ ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ದ್ರೋಣಾಚಾರ್ಯರ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ನಂದಿ ವಿಗ್ರಹ ಒಳಗಡೆಯೂ ದ್ರೋಣಾಚಾರ್ಯರ ಮೂರ್ತಿ ಹೊರಗಡೆಯೂ ಇವೆ. ರೋಣವೆಂಬ ಹೆಸರು ದ್ರೋಣದಿಂದ ಬಂದಿದೆ ಎಂದು ಪ್ರತೀತಿ ಇಲ್ಲಿನ ಅನಂತಶಯನ, ಲೋಕನಾಥ ಮತ್ತು ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳು ನೋಡತಕ್ಕವಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಬಸ್ತಿಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನ ಮೂರ್ತಿ ಇದೆ.

(ಪಿ.ಆರ್.ಪಿ.)

ಲ

ಲಂಕೇಶ್, ಪಿ.: 1935 –2000. ನವ್ಯಪೀಳಿಗೆಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಲೇಖಕರು. ಚಲನಚಿತ್ರ ನಿರ್ದೇಶಕರು.ಲಂಕೇಶ್ ಪ್ರತಿಕೆ ಎಂಬ ವಿಶಿಷ್ಟ ಬಗೆಯ ಪ್ರತಿಕೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿ ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಿಕಾ ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಹೆಸರಾದವರು. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೊನಗವಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ 1935 ಮಾರ್ಚ್ 8ರಂದು ಹುಟ್ಟಿದರು. ಇವರ ಮನೆತನದವರು ಮೊದಲು ಹರಿಹರದ ಬಳಿಯ ನಂದಿತಾವರೆಯಲ್ಲಿದ್ದರು. ಇವರ ತಾತ ಕೊನಗವಳ್ಳಿಗೆ ಬಂದು ನೆಲಸಿದರು. ತಾಯಿತಂದೆಗೆ ಐದನೆಯ ಮಗುವಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಇವರಿಗೆ ಮೂವರು ಸೋದರಿಯರು ಮತ್ತು ಒಬ್ಬ ಸೋದರ. ಅವರ ಪೈಕಿ ಲಂಕೇಶ್ ಒಬ್ಬರೇ ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದವರು. ಎಳೆತನದಲ್ಲೇ ಲಂಕೇಶರಿಗೆ ಓದುವ ಅಭ್ಯಾಸ ಬೆಳೆದದ್ದು ಇವರ ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದವರಿಗಾಗಿ ತೆರೆಯಲಾಗಿದ್ದ ಪುಸ್ತಕ ಭಂಡಾರದಿಂದಾಗಿ. ಲಂಕೇಶರ ಮನೆಯ ವಾತಾವರಣ ಅಷ್ಟೇನೂ ಹಿತಕರವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ತಂದೆತಾಯಿ ಸದಾ ಜಗಳವಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರೇ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿರುವಂತೆ ಅತ್ಯಂತ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರೀತಿಯ ಅಥವಾ ಅತ್ಯಂತ ಹೆಚ್ಚು ಉಪೇಕ್ಷೆಗೆ ಒಳಗಾದ ಮಗುವಾಗಿದ್ದ ಲಂಕೇಶರು ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಚಿಂತನಶೀಲತೆಯನ್ನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡರು. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಸಂಸಾರವೂ ಒಂದಿಲ್ಲೊಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಸುಖಿಯೇ ಎಂಬುದು ಗೊತ್ತಾಗುವ ವೇಳೆಗೆ ಇವರು ಅಂತರ್ಮುಖಿಯಾಗಿದ್ದರು. ಮನೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಜೈಮಿನಿಭಾರತ, ವೀರಶೈವ ಗ್ರಂಥಗಳು ಇವುಗಳನ್ನು ಓದುವುದರಲ್ಲಿ ಬಾಹ್ಯಪ್ರಪಂಚದ ವಾಸ್ತವತೆಯನ್ನು ಮರೆಯಲು ಯತ್ನಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಎನಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಇವರು ವೈದ್ಯಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆಯಬೇಕೆಂಬುದು ತಂದೆತಾಯಿಯರ ಇಚ್ಛೆಯಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಲಂಕೇಶ್ ಲೇಖಕರಾಗಿ ವಿಕಾಸಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಅಧ್ಯಾಪಕರೊಬ್ಬರ ವರ್ತನೆಗೆ ಪ್ರತಿಭಟನೆಯಾಗಿಯೇ ಇವರು ಬರೆಯತೊಡಗಿದ್ದು. ಹೀಗಾಗಿ ಸ್ವೀಕೃತವಾದ, ಸಂಭಾವಿತವೆನಿಸಿಕೊಂಡ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಹಾಗೂ ವಿಚಾರಗಳ ಪ್ರತಿಭಟನೆಯಾಗಿ, ಬಂಡಾಯದ ಸಂಕೇತವಾಗಿ ಇವರು ಲೇಖನಿಯನ್ನು ರೂಪಿಸಿಕೊಂಡರೆನ್ನಬಹುದು.

ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರು ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎ. (ಆನರ್ಸ್) ಮತ್ತು ಮೈಸೂರಿನ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿ ಗಳಿಸಿ ಶಿವಮೊಗ್ಗದ ಪ್ರಥಮ ದರ್ಜೆ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾದರು (1952–62). ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಮೂರುವರ್ಷ (1962–65), ಸರ್ಕಾರಿ ಪ್ರಥಮದರ್ಜೆ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ವರ್ಷ ಬೋಧಿಸಿ, ಬಳಿಕ 1966ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಸೇರಿ 1978ರಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಪಕ ವೃತ್ತಿಗೆ ರಾಜೀನಾಮೆ ನೀಡಿದರು. ಅನಂತರ ಪ್ರಜಾವಾಣಿ ಪತ್ರಿಕೆಗೆ ಅಂಕಣ ಬರೆಯಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ (ಬಂ ಮತ್ತು ಗುಂ), ತಾವೇ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ‘ಲಂಕೇಶ್ ಪತ್ರಿಕೆ’ಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದರು (1980 ಜುಲೈ). ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಟೀಕೆ ಟಿಪ್ಪಣಿ ಎಂಬ ಅಂಕಣ ಅತ್ಯಂತ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿತ್ತು.

ಲಂಕೇಶರ ಮೊದಲನೆಯ ಕೃತಿ ಕೆರೆಯ ನೀರನು ಕೆರೆಗೆ ಚೆಲ್ಲಿ (1963) ಎಂಬುದು ಸಣ್ಣಕಥೆಗಳ ಸಂಕಲನ. ನಾನಲ್ಲ (1970), ಉಮಾಪತಿಯ ಸ್ಕಾಲರ್‌ಶಿಪ್ ಯಾತ್ರೆ (1973), ಕಲ್ಲುಕರಗುವ ಸಮಯ (1990), ಉಲ್ಲಂಘನೆ (1996)–ಇವು ಇವರ ಇನ್ನಿತರ ಸಣ್ಣಕಥಾಸಂಕಲನಗಳು. ಬಿಚ್ಚು ಹಾಗೂ ತಲೆಮಾರು ಕವನಸಂಕಲನಗಳು. 1950–70ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾದ ಕವನಗಳ ಪೈಕಿ ಕೆಲವನ್ನು ಆಯ್ದು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಅಕ್ಷರ ಹೊಸ ಕಾವ್ಯ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಇವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ (1970). ಬೋದಿಲೇರ್ ಕವಿಯ ಕವನಗಳನ್ನು ಅನುವಾದಿಸಿ ಪಾಪದ ಹೂವುಗಳು ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಟಿ.ಪ್ರಸನ್ನನ ಗೃಹಸ್ಥಾಶ್ರಮ (1964), ತೆರೆಗಳು (1965), ನನ್ನ ತಂಗಿಗೊಂದು ಗಂಡುಕೊಡಿ, ಗಿಳಿಯು ಪಂಜರದೊಳಿಲ್ಲ, ಸಿದ್ಧತೆ, ಪೋಲೀಸರಿದ್ದಾರೆ ಎಚ್ಚರಿಕೆ, ಕ್ರಾಂತಿ ಬಂತು ಕ್ರಾಂತಿ, ಸಂಕ್ರಾಂತಿ, ಗುಣಮುಖ ಇವು ಇವರ ನಾಟಕಗಳು. ಆಷಾಢಭೂತಿತನ, ಸಿನಿಕತೆ, ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ನಿಷ್ಫಲತೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಹತಾಶೆ, ಆಕ್ರೋಶ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಅಸಮಾನತೆಯ ವಿರುದ್ಧ ಪ್ರತಿಭಟನೆ ಇವರ ಎಲ್ಲ ನಾಟಕಗಳ ಮುಖ್ಯ ವಸ್ತು. ದೊರೆ ಈಡಿಪಸ್ ಹಾಗೂ ಅಂತಿಗೊನೆ–ಇವು ಪ್ರಮುಖ ಅನುವಾದಿತ ನಾಟಕಗಳು. ಬಿರುಕು (1967), ಮುಸ್ಸಂಜೆಯ ಕಥಾಪ್ರಸಂಗ (1978) ಮತ್ತು ಅಕ್ಕ (1991)– ಇವರ ಕಾದಂಬರಿಗಳು.

ಪ್ರಸ್ತುತ (1970), ಕಂಡದ್ದು ಕಂಡ ಹಾಗೆ (1975), ಟೀಕೆಟಿಪ್ಪಣಿ (ಎರಡು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ) ಇವು ಇವರ ಲೇಖನ, ಭಾಷಣ, ಅಂಕಣ ಬರೆಹಗಳ ಸಂಕಲನ. ಈ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಕುರಿತ ಇವರ ಧೋರಣೆ, ಸ್ವವಿಮರ್ಶೆ, ಲೋಕವನ್ನು ಇವರು ನೋಡುವ ದೃಷ್ಟಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಹುಳಿಮಾವಿನ ಮರ (1997) ಇವರ ಆತ್ಮಕಥನ.

ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಚಲನಚಿತ್ರದಲ್ಲೂ ಇವರು ಪ್ರಯೋಗಶೀಲರೆನಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪಲ್ಲವಿ, ಅನುರೂಪ, ಖಂಡವಿದೆಕೋ ಮಾಂಸವಿದೆಕೋ, ಎಲ್ಲಿಂದಲೋ ಬಂದವರು ಎಂಬ ಚಲನಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಇವರು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪಲ್ಲವಿಯ ಉತ್ತಮ ನಿರ್ದೇಶನಕ್ಕಾಗಿ (1976) ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ಬಹುಮಾನ ಇವರಿಗೆ ದೊರಕಿದೆ. ಇವರಿಗೆ ರಾಜ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಗೌರವಪ್ರಶಸ್ತಿ (1986), ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1993) ದೊರೆತಿವೆ. ಇವರು 2000 ಜನವರಿ 26ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. ಇವರ ಮಕ್ಕಳಾದ ಗೌರಿ ಲಂಕೇಶ್ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಜಿತ್ ಈಗ ಲಂಕೇಶ್ ಪ್ರತಿಕೆಯನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಮುಂದುವರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಮಗಳು ಕವಿತಾ ಲಂಕೇಶ್ **(ನೋಡಿ)** ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಚಲನಚಿತ್ರ ನಿರ್ದೇಶಕಿ. **(ಎಚ್.ಎಸ್.ಕೆ.)**

ಲಕ್ಕಣ್ಣ ದಂಡೇಶ: ಸು. 1410–63. ವಿಜಯನಗರದ ಪ್ರೌಢದೇವರಾಯನ (1424–46) ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿದ್ದ ದಂಡನಾಯಕ ಹಾಗೂ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿ. ಶಿವತತ್ತ್ವ ಚಿಂತಾಮಣಿ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ. ಇವನಿಗೆ ಲಕ್ಕಣ್ಣನಾಯಕ, ಲಕ್ಕಣಾಮಾತ್ಯ, ಲಕ್ಕಮಂತ್ರಧರ, ಲಕ್ಕಣ್ಣವೊಡೆಯ, ಲಕ್ಕಣ್ಣದಣ್ಣಾಯಕ ಎಂಬ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಹೆಸರುಗಳಿದ್ದಂತೆ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಇವನ ತಂದೆ ಹೆಗ್ಗಡದೇವ, ತಾಯಿ ಒಮ್ಮಾಯಮ್ಮ, ಸಹೋದರ ಮಾದಣ್ಣ. ಹೊಸಪಟ್ಟಣ (ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆ ಮುಳಬಾಗಲು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿರೂಪಾಕ್ಷಪುರ) ಇವನ ಜನ್ಮಸ್ಥಳವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ.

ಲಕ್ಕಣ್ಣದಂಡೇಶ ತನ್ನ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ 'ಧರೆಗಧಿಕ ಮೂರುರಾಯರಗಂಡನ ಪ್ರತಿಮಬಿರುದಂಕಗಜವೇಂಟೆಕಾರ ದೇವೇಂದ್ರಭೂವರನಮಹದೈಶ್ವರ್ಯ ಶರಧಿ ಚಂದ್ರೋದಯನುದಾರಕರುಣಾಧಾರ, ಧರಣೀಶ ದೇವರಾಜೇಂದ್ರನುನ್ನತ ಕಳೆಯ, ಪ್ರೌಢಮತಿ ದೇವರಾಜೇಂದ್ರನ ಮಹಾಪ್ರಧಾನಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಅಲ್ಲದೆ ತನ್ನನ್ನು ಕೀರ್ತಿಯುತ, ಸಕಲಸಜ್ಜನ ಕಲ್ಪತರು, ಕರುಣಾಳು, ಲೋಕೈಕ ಬಂಧು ಮುಂತಾಗಿ ವಿಶೇಷಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಇದುವರೆಗೆ ಇವನ ವಿಚಾರವಾಗಿ ಕೋಲಾರ, ಮಂಡ್ಯ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಬೆಂಗಳೂರು, ತಿರುಚ್ಚಿರಾಪಳ್ಳಿ, ತಂಜಾವೂರು, ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ, ಸೇಲಂ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಹದಿನೇಳು ಶಾಸನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಇವು 1410–1463ರ ನಡುವಣ ಅವಧಿಯವು.

ದೇವರಾಯನಲ್ಲಿ ಈತ ಮೊದಲಿಗೆ ಮಾಂಡಲಿಕನಾಗಿದ್ದು, ಬಳಿಕ ಸೇನಾನಿಯಾಗಿ ಅನಂತರ ಮಹಾಮಂತ್ರಿಯಾದ. 1405–55ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ದೇಶದ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ದಂಗೆಕೋರರ ಉಪಟಳವನ್ನು ಅಡಗಿಸಿ, ಅಲ್ಲಿಯ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಸುವ್ಯವಸ್ಥೆಗೊಳಿಸಿ, ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ಬಹು ದಕ್ಷತೆಯಿಂದಲೂ ನಿಷ್ಠೆಯಿಂದಲೂ ನಿರ್ವಹಿಸಿದ. ಪ್ರೌಢದೇವರಾಯ ಇವನ ಕಾರ್ಯದಕ್ಷತೆಗೆ ಮೆಚ್ಚಿ ದಕ್ಷಿಣಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಆಡಳಿತವನ್ನೆಲ್ಲ ಇವನಿಗೇ ವಹಿಸಿದ್ದ. 1430–40ರವರೆಗೆ ಟೇಕಲ್, ಮುಳಬಾಗಲು, ತುಂಡೀರ, ಬಾರಕೂರು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳಿಗೆ ಮಾಂಡಲಿಕನಾಗಿದ್ದ. 1440ರ ಅನಂತರ ಪುನಃ ಮಧುರೆಗೆ ಮಾಂಡಲಿಕನಾಗಿ ಬಳಿಕ ರಾಜಪ್ರತಿನಿಧಿಯೂ ಆದ. 1431ರಲ್ಲಿ ಪಾಂಡ್ಯ ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿಯ ಅರಸರನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ರಾಜಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ರಾಜ್ಯಭಾರವನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡ.

ಈತ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಹೆಸರಿರುವ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಅಚ್ಚು ಹಾಕಿಸಿ ತಿರುಚ್ಚಿರಾಪಳ್ಳಿ, ತಂಜಾವೂರು ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅವನ್ನು ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ತಂದ. ಇವನ ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮುಖದಲ್ಲಿ ಆನೆಯ ಚಿಹ್ನೆ, ಮತ್ತೊಂದು ಮುಖದಲ್ಲಿ ಲಕುಮಣ ದಣಾಯಕರು ಎಂಬ ಲಿಪಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಇವನಿಗೆ ಶ್ರೇಯಸ್ಸನ್ನು ಕೋರಿ 1440ರಲ್ಲಿ ನಾಗರಸ ಎಂಬುವನು ತಿರುವಾರೂರಿನ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಗೋಪುರವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿಕೊಟ್ಟನೆಂದು ಶಾಸನದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಅದೇ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ಸಿಂಹಳ ಭಾಷೆಯ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ಕನ್ನಡಿಗರ ಈ ದಿಗ್ವಿಜಯ ಸಂಗತಿಯ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಸಿಂಹಳ ದಂಡಯಾತ್ರೆಯ ಅನಂತರ ದೊರೆ ದೇವರಾಯನಿಗೆ ಅಲಾಉದ್ದೀನನಿಂದ ಒದಗಿದ ಕಿರುಕುಳವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಲು ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ನುಗ್ಗಿ ಕಲ್ಬುರ್ಗಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯವನ್ನು ಕೊಳ್ಳೆಹೊಡೆದು ರಣಾಂಗಣ ದಲ್ಲಿ ಕಲಿವೀರಭದ್ರನಾಗಿ ಕಾದಾಡಿ ತುರುಷ್ಕ ಸೇನೆಯನ್ನು ಹಾಳುಮಾಡಿ ವಿಜಯ ಸಾಧಿಸಿದ ಲಕ್ಕಣ್ಣ ದಂಡೇಶನ ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು ಸಿದ್ಧನಂಜೇಶ ತನ್ನ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಕೀರ್ತ್ಯಂಗನೆಯ ತೋಳೊಳೊರಗಿರುವ ಪ್ರೌಢನರೇಂದ್ರನುರುದಂಡನಾಯಕಂ ಹರಭಕ್ತಲಕ್ಕಣಾಮಾತ್ಯರ್' ಎಂದು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪರ್ಷಿಯ ದೇಶದ ರಾಯಭಾರಿ ಅಬ್ದುಲ್ ರಜಾಕ್ ಇವನ ಬಗ್ಗೆ ಹೊಗಳಿಕೆಯ ಮಾತುಗಳನ್ನಾಡಿದ್ದಾನೆ.

ಲಕ್ಕಣ್ಣ ದಂಡೇಶ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಈ ಎರಡು ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದೊಡ್ಡ ವಿದ್ವಾಂಸನಾಗಿದ್ದ. ಇವನು ಕೈಗೊಂಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಸಂವರ್ಧನಕಾರ್ಯ ರಾಜಕಾರ್ಯದಷ್ಟೇ ಮಹತ್ತ್ವವುಳ್ಳದ್ದು. ವೀರಶೈವ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ನಾಡಿನ ಮೂಲೆ ಮೂಲೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹರಡುವಂತೆ ಜನಜಾಗೃತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದ ಕೀರ್ತಿ ಈತನದು. **(ಎಸ್.ಬಿ.)**

ಈತನ ಶಿವತತ್ತ್ವ ಚಿಂತಾಮಣಿ ವಾರ್ಧಕ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 54 ಸಂಧಿಗಳೂ 2,221 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. ಈ ಕಾವ್ಯ ವೀರಶೈವ ಲಿಂಗತತ್ತ್ವದ ವಿವರಣೆಯೊಂದಿಗೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ, ಶಿವನ 25 ಲೀಲೆಗಳು, ಬಸವೇಶ್ವರರ ಜನನ, ಬಾಲ್ಯ, ಅಧಿಕಾರಪ್ರಾಪ್ತಿ, ಪವಾಡಗಳು, ಪ್ರಮಥರ ಕಥೆಗಳು, ನೂತನ ಗಣಂಗಳ ಹೆಸರು, ಊರು, ಕಾಯಕಗಳು, ನೂರೊಂದು ಸ್ಥಲಗಳು, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾದ ಅಷ್ಟಾವರಣ ಷಟ್‌ಸ್ಥಲಗಳ ವಿವರಣೆಯೊಂದಿಗೆ ಲಿಂಗಾಂಗ ಸಾಮರಸ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಮುಕ್ತಾಯಗೊಂಡಿದ್ದು ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮದ ತತ್ತ್ವಕೋಶದಂತಿದೆ. ಇದರ ಪ್ರತಿಪದ್ಯದ ಅಂತ್ಯ 'ಚರಣಾಂಬುಜಕ್ಕೆ ಶರಣು' ಎಂಬ ಅಂಕಿತದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಇದು ದಾಸೋಹಂ ಎಂಬ ಭಕ್ತಿಸಿದ್ಧಾಂತದ ತತ್ತ್ವದಿಂದ ಮೈತುಂಬಿರುವ ಕಾವ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಕಾವ್ಯದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ಪುರಾಣದಂತಿದ್ದರೂ ಹೊಸ ರೀತಿಯ ವರ್ಣನೆಗಳಿಂದ ಕೃತಿಕಾರ ಒಂದು ಸುಂದರ ಕಾವ್ಯವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಭಕ್ತಿ ರಸದೊಂದಿಗೆ ಉಳಿದ ರಸಗಳು ಪೋಷಕವಾಗಿ ಕಾವ್ಯದ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿವೆ. ಕಾವ್ಯದ ಪ್ರಧಾನ ಲಕ್ಷ್ಯ ಮಾನವರನ್ನು ಶಿವಪದದತ್ತ ಸಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು. ಶೈಲಿ ಸರಳವೂ ಸುಂದರವೂ ಆಗಿದೆ. ಸಾವಿರಾರು ಜನ ಶಿವಶರಣರ ಚರಿತೆ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿರುವ ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಐತಿಹಾಸಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸಮಕಾಲೀನ ಶರಣರ ಹೆಸರು ಹಾಗೂ ಅವರ ಸ್ಥಳಗಳು ಉಲ್ಲೇಖಿತವಾಗಿದ್ದು ಆ ಮೂಲಕ ತನ್ನ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ವಿಷಯಗಳು ಆಗಮ ಮತ್ತು ಪುರಾಣಗಳಿಂದ ಆಯ್ದವುಗಳಾಗಿವೆ. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಪಾರಸೀ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗ ಹಿತಮಿತವಾಗಿದೆ. ಸಂಸ್ಕೃತ ಪದಗಳನ್ನು ಛಂದಸ್ಸಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. ನೂತನ ಗಣಂಗಳ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಬರೆದ ವೀರಶೈವ ಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಲಕ್ಕಣ್ಣನೇ ಮೊದಲಿಗ. ಅನಂತರ ಬಂದ ಗುಬ್ಬಿಯ ಮಲ್ಲಣಾರ್ಯ, ಸಿದ್ಧನಂಜೇಶ ಮೊದಲಾದ ಕವಿಗಳು ಇವನ ಕೃತಿಗೆ ಋಣಿಯಾಗಿದ್ದಾರೆ. (ಪಿ.ಎಂ.)

ಲಕ್ಕಮ್ಮ: ಸು. 1160. ಶಿವಶರಣೆ ಹಾಗೂ ವಚನಕಾರ್ತಿ. ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಮರೇಶ್ವರದ ಆಯ್ದಕ್ಕಿ ಮಾರಯ್ಯನ ಹೆಂಡತಿ. ಈಕೆ ಆಯ್ದಕ್ಕಿ ಲಕ್ಕಮ್ಮನೆಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಈಕೆಯ ಪತಿ ಬಸವಾದಿ ಪ್ರಮಥರ ಅಂಗಳದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದ ಅಕ್ಕಿಯನ್ನು ಆಯ್ದು ತರುವ ಕಾಯಕದವ. ಹೀಗೆ ತಂದ ಅಕ್ಕಿಯಿಂದ ದಾಸೋಹ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ದಂಪತಿಗಳಿವರು. ಈ ತನಕ ಈಕೆಯ 25 ವಚನಗಳು ಉಪಲಬ್ಧವಾಗಿವೆ. ವಚನಗಳ ಅಂಕಿತ 'ಮಾರಯ್ಯಪ್ರಿಯ ಅಮರೇಶ್ವರ ಲಿಂಗ'. ಕಾಯಕವೇ ಕೈಲಾಸ, ಪತಿ ಕರ್ತವ್ಯಚ್ಯುತನಾಗದಂತೆ ಎಚ್ಚರಿಸುವುದು ಮತ್ತು ಅವನನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವುದು ತನ್ನ ಧರ್ಮವೆಂದು ನಂಬಿದ್ದವಳು. ಎಂಥ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಬಂದರೂ ಕಾಯಕಮಾಡಿ ಬದುಕಬೇಕು, ಯಾರಲ್ಲೂ ಯಾಚನೆ ಮಾಡಬಾರದು, ಅಂದಂದಿಗೆ ಎಷ್ಟು ಬೇಕೋ ಅಷ್ಟು ಮಾತ್ರ ಶೇಖರಿಸಬೇಕೆಂಬ ಆದರ್ಶವಿದ್ದ ಗೃಹಿಣಿ ಈಕೆ. ಒಮ್ಮೆ ಈಕೆಯ ಪತಿ ಹೆಚ್ಚು ಅಕ್ಕಿ ಆಯ್ದುತಂದಾಗ 'ಒಮ್ಮನವ ಮೀರಿ ಇಮ್ಮನದಲ್ಲಿ ತಂದಿರಿ, ಇದು ನಿಮ್ಮ ಮನವೋ ಬಸವಣ್ಣನ ಅನುಮಾನದ ತವಕ ಹಿಂಗಿತೆ; ಆಯ್ದಿಹೆನೆಂಬ ಕಾಯಕದ ಅರಿಕೆ ಹಿಂಗಿತೆ, ನಾ ಮಾಡಿಹೆನೆಂಬ ತವಕ ಹಿಂಗಿತೆ; ನಮಗೆ ಎಂದಿನಂದವೆ ಸಾಕು ಸ್ವಾಮಿ, ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಕ್ಕಿಯ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಸುರಿದು ಬನ್ನಿರಿ' ಎಂದು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸಿದಳಂತೆ.

ಕಾಯಕದ ಮಹಿಮೆ ಹೇಳುವ ಈಕೆಯ ಒಂದು ವಚನ ಹೀಗಿದೆ:

ಮಾಡಿನೀಡಿಹೋದೆನೆಂಬಾಗ ಕೈಲಾಸವೇನು ಕೈಕೂಲಿಯೇ?
ಮುಂದೊಂದ ಕಲ್ಪಿಸದೆ ಹಿಂದೊಂದ ಭಾವಿಸದೆ ಸಲೆಸಂದಿದ್ದಾಗವೆ
ಮಾರಯ್ಯ ಪ್ರಿಯ ಅಮರೇಶ್ವರಲಿಂಗವಿದ್ದ ಠಾವೆ ಕೈಲಾಸ

*

ಲಕ್ಕವಳ್ಳಿ: ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ತರೀಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ; ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ತರೀಕೆರೆ–ನರಸಿಂಹರಾಜಪುರ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ತರೀಕೆರೆಯ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ 14 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪದವಿ ಪೂರ್ವ ಕಾಲೇಜು, ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರ, ಅಂಚೆ ಮತ್ತು ತಂತಿ ಕಚೇರಿ ಹಾಗೂ ವಿವಿಧ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳಿವೆ.

ಈ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಭದ್ರಾನದಿಗೆ ಜಲಾಶಯ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಒಂದನೆಯ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಯ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ 40.81 ಕೋಟಿ ರೂ.ಗಳ ಅಂದಾಜು ವೆಚ್ಚದಲ್ಲಿ ಈ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ಜಲಾಶಯದ ಅಣೆಕಟ್ಟೆಯನ್ನು ಕಲ್ಲುಗಾರೆಯಿಂದ ಕಟ್ಟಿದೆ. ಇದರ ಉದ್ದ 440ಮೀ, ಎತ್ತರ 59ಮೀ. ಜಲಾನಯನ ಪ್ರದೇಶ 40 ಚದರ ಮೈಲಿಗಳು. ಈ ಜಲಾಶಯ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು, ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಮತ್ತು ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಿಗೆ ನೀರೊದಗಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಜಲಾಶಯದಿಂದ ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯ ಪಡೆದಿರುವ ಒಟ್ಟು ಪ್ರದೇಶ 99,010 ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳು. ಭದ್ರಾ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದನಾ ಯೋಜನೆಯೂ ಇದೆ. ಇದರಿಂದ 25 ಸಾವಿರ ಕಿವಾಗೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದನೆಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಈ ಜಲಾಶಯದ ಎದುರಿನಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಕೇಂದ್ರ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಗಿ (1973) ಮೊದಲಿಗೆ ಕನ್ನಡ, ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ, ಗಣಿತಶಾಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಔದ್ಯಮಿಕ ರಸಾಯನ ವಿಜ್ಞಾನ ವಿಭಾಗಗಳು ಆರಂಭವಾದವು. ಈ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಕೇಂದ್ರ ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಕುವೆಂಪು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯುವಾಯಿತು(1987). **(ನೋಡಿ: ಕುವೆಂಪು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ).**

*

ಲಕ್ಕುಂಡಿ: ಗದಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಸೇರಿದ ಒಂದು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಥಳ. ಗದಗ–ಬೆಟಗೇರಿಯಿಂದ 11 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 11,305. ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಲೊಕ್ಕಿಯಗುಂಡಿ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದ ಈ ಊರು ಹನ್ನೊಂದು ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳ್ವೊಲ 300 ಪ್ರಾಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿತ್ತು. ಬೆಳ್ವೊಲದ 18 ಅಗ್ರಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ಇದೂ ಒಂದಾಗಿತ್ತು. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಊರನ್ನು ‘ಶ್ರೀಗೆ ವಿಭೂತಿಗೆ ಧರ್ಮಕ್ಕಾಗರಮೆನಲಿಂದ್ರನಗ್ಗದಮರಾವತಿಗಂ ಭೋಗಾವತಿಗಂ ಸಲೆಮೇಲಾಗಿಪ್ಪುದು ಧರೆಗೆ’ ಎಂದು ಪ್ರಕಟಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ದಾಶರಥಿ ವಿನಿರ್ಮಿತ ರಾಮರದತ್ತಿ, ಶ್ರೀಮದ್ರಾಮಮಹೇಂದ್ರದತ್ತ ಎಂದು ಕರೆದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಮಹಾ ಜನರನ್ನು ವಿದಿತವೇದಾರ್ಥವಿದ್ಯಾಪಾರಗರ್, ಷಟ್ಕರ್ಮ ನಿರತರ್, ಸಪ್ತಸೋಮಸಂಸ್ಥಾವಭೃತಾವಗಾಹನಪವಿತ್ರೀ ಕೃತಶರೀರರ್, ಅಷ್ಟಾದಳಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಕುಶಳರ್, ಶಾಪಾನುಗ್ರಹಸಮರ್ತ್ಥರ್, ವೈಷ್ಣವಗೀತ ಮನೋಹರರ್ ದ್ವಿಜಕುಳತಿಳಕರ್ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಲೊಕ್ಕಿಗುಂಡಿಯೊಂದಿಗೆ ರನ್ನಕವಿಯ ಆಶ್ರಯದಾತೆಯಾಗಿದ್ದ ದಾನ ಚಿಂತಾಮಣಿ ಎಂದು ಖ್ಯಾತಳಾಗಿದ್ದ ಅತ್ತಿಮಬ್ಬೆಯ ಹೆಸರು ಬೆಸೆದು ಕೊಂಡಿದೆ. ಈಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಜಿನಾಲಯವೊಂದನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಸಂಗತಿ, ಈ ಜಿನಾಲಯಕ್ಕೆ ದತ್ತಿಬಿಡುವಂತೆ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ದೊರೆ ಇಱಿವಬೆಡಂಗ ಸತ್ಯಾಶ್ರಯನಲ್ಲಿ ಬಿನ್ನವಿಸಿಕೊಂಡ ಸಂಗತಿ ಇಲ್ಲಿನ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಲೊಕ್ಕಿಗುಂಡಿ ಕೆಲಕಾಲ ಒಂದು ಉಪರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ಹೊಯ್ಸಳ ಇಮ್ಮಡಿ ಬಲ್ಲಾಳ ಇದನ್ನು ತನ್ನ ನೆಲೆವೀಡಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದ. ಇಲ್ಲಿ ಬಲವಾದ ಕೋಟೆಯೊಂದಿದ್ದು ಅದನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಲು ಈತನಿಗೂ ಸೇವುಣರ ಭಿಲ್ಲಮನಿಗೂ ನಡುವೆ ಕದನಗಳಾದುವೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. 1189–90ರಲ್ಲಿ ಭಿಲ್ಲಮ ಹೊಯ್ಸಳರಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಲು ತನ್ನ ರಾಜ್ಯದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಸೊರಟೂರನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದ. ಇದನ್ನು ಕಂಡ ಹೊಯ್ಸಳ ಬಲ್ಲಾಳ ಭಿಲ್ಲಮನನ್ನು ಅಲ್ಲಿಂದ ಹೊರದೂಡಲು ಸೈನ್ಯಾಚರಣೆ ಕೈಗೊಂಡ. ಆಗ ನಡೆದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಸೊರಟೂರಿನ ಕದನದಲ್ಲಿ ಭಿಲ್ಲಮನನ್ನು ಬಲ್ಲಾಳ ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿದ. ಅನಂತರ ಆತ ಮುಂಜಾಗರೂಕತೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕೆಲಕಾಲ ಲೊಕ್ಕಿಗುಂಡಿಯನ್ನೇ ತನ್ನ ನೆಲೆವೀಡಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡ. ಈ ಸುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಎರಡು ಬಣಗಳ ನಡುವೆ ಕಲಹಗಳಾಗುತ್ತಲೇ ಇದ್ದುವು. ಭಿಲ್ಲಮನ ಅನಂತರ ಜೈತುಗಿ ಲಕ್ಕುಂಡಿಯನ್ನು ಪ್ರಯಾಸಪಟ್ಟು ಆಕ್ರಮಿಸಿದನಾದರೂ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಬಲ್ಲಾಳ ಅದನ್ನು ಕಸಿದುಕೊಂಡ. 12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅನಂತರ ಲೊಕ್ಕಿಗುಂಡಿ ತನ್ನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿತು. ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಆಳಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ಪ್ರಮುಖ ಟಂಕಸಾಲೆಯಾಗಿತ್ತು. ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಲೊಕ್ಕಿಯ ಪೊಂಗದಾಣ್ಯ ಇಲ್ಲಿನ ಟಂಕಸಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಅಚ್ಚಾದುದು.

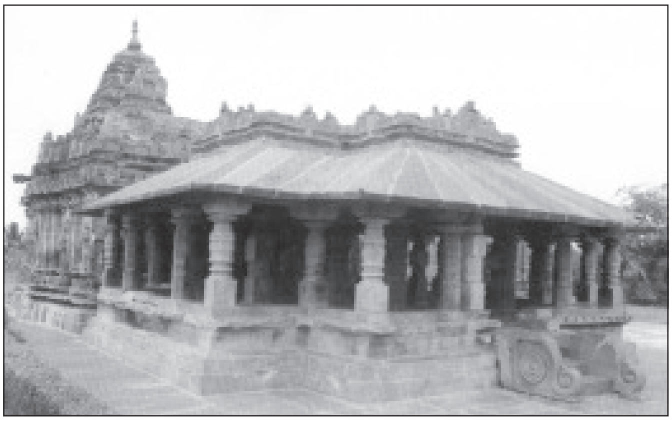
ಜೈನಬಸದಿ (ಬ್ರಹ್ಮಜಿನಾಲಯ)

ಲಕ್ಕುಂಡಿಯಲ್ಲಿ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ಸೋಮೇಶ್ವರ, ನನ್ನೇಶ್ವರ, ವೀರಭದ್ರ, ಚಂದ್ರಮೌಳೇಶ್ವರ, ಮಾಣಿಕೇಶ್ವರ ಮುಂತಾದ 20ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಕಾಲ ಸ್ಪಷ್ಟವಿಲ್ಲವಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಲಭ್ಯವಾಗಿರುವ ಶಾಸನಗಳೆಲ್ಲ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಹಾಗೂ ಅನಂತರ ಆಳಿದ ಮುಮ್ಮಡಿ ತೈಲಪ ಹಾಗೂ ನಾಲ್ವಡಿ ಸೋಮೇಶ್ವರರ ಮತ್ತು ಕಳಚುರಿ ಹಾಗೂ ಹೊಯ್ಸಳ ಅರಸರ ಶಾಸನಗಳು ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುವು.

ಕಾಶೀವಿಶ್ವನಾಥನ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಲೆಯ ಭವ್ಯತೆಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೈಭವದಿಂದ ಮೆರೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಈ ದೇವಾಲಯ ಚೋಳರ ದುರಾಕ್ರಮಣ ಮತ್ತು ಅತ್ಯಾಚಾರಗಳಿಗೊಳಗಾಗಿ ಭಗ್ನವಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿನ ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಮುಂದಿನ ಪಡಸಾಲೆಯ ತೊಲೆಯ ಕಂಬದಲ್ಲಿ ಮುಮ್ಮಡಿ ತೈಲಪನ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ಈ ಭಾಗದ ಕಲೆಯನ್ನು ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಾಂಗಣದ ಹಾಗೂ ಮಹಾದ್ವಾರದ ಕಲೆಗೆ ಹೋಲಿಸಿ ನೋಡಿದಾಗ ಈ ಒಳಭಾಗ ಮೂಲತಃ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಕಟ್ಟಡ ಎಂಬುದು

ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯುವನ್ನು ಹಿಂದೆ ಕವತಾಳೇಶ್ವರಾಲಯ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ದೇವಾಲಯದ ತೊಲೆಗಳಲ್ಲಿನ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. 1162ರಲ್ಲಿ ಬಾಚಿರಾಜ ಮತ್ತು ಮಾಚಿಕವ್ವೆಗಳ ಪುತ್ರ, ಲೊಕ್ಕಿಗುಂಡಿಯ ಶ್ರೀಸಾಸಿರ್ವ್ವರ ಪ್ರಿಯಪುತ್ರನೆನಿಸಿದ ಪೆಗ್ಗಡೆಯರ ತ್ರಿಭುವನಮಲ್ಲ ಕೇಶದೇವನು ಗ್ರಾಮಾಧಿದೈವವಾದ ಕವತಾಳೇಶ್ವರದ ಆಚಾರ್ಯರಾದ ಸೋಮೇಶ್ವರಪಂಡಿತರಿಗೆ ವರ್ಷಂಪ್ರತಿ 3 ಹೊನ್ನನ್ನು ದೇವರ್ಗ್ಗೆ ಪ್ರಭಾತದ ತುಯ್ಯಲನಿವೇದ್ಯಕ್ಕೆಂದು ದಾನಮಾಡಿದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಗೋಡೆಯ ಮೇಲೆ ರಾಮಾಯಣದ ಕೆಲವು ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ.

ಲಕ್ಕುಂಡಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಜೈನಬಸದಿಯೇ (ಬ್ರಹ್ಮಜಿನಾಲಯ) ಪ್ರಾಚೀನವಾದದ್ದು. ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯ ಒಂದು ಅಂಶವಾದ ಕಲಾಪೂರ್ಣವಾದ ದ್ವಾರಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಹಾಗೂ ಉತ್ತಮ ನಿದರ್ಶನವನ್ನು ಈ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಎರಡು ಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ಇನ್ನೆರಡು ಸಣ್ಣಗೋಡೆಗಂಬಗಳು, ಅವುಗಳಿಂದ ಹೊಮ್ಮಿ ಗೋಪುರದ ಮೇಲೆ ಬಾಗಿದಂತೆ ತೋರುವ ಸುಳಿ ಸುಂದರವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಸಿಂಹಾಸನದಲ್ಲಿರುವ ಕಪ್ಪುಶಿಲೆಯ ಮಹಾವೀರನ ವಿಗ್ರಹ ಈಗ ಭಗ್ನವಾಗಿದೆ. ಜಿನನ ಎರಡೂ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಚೌರಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತ ಸೇವಕರಿದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಎರಡೂ ಕಡೆ ಬ್ರಹ್ಮ ಹಾಗೂ ಸರಸ್ವತಿಯ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಈಗ ಸರಸ್ವತಿಯ ವಿಗ್ರಹ ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ.

ಇದಲ್ಲದೆ ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಎರಡು ಬಸದಿಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದನ್ನು ಈಗ ನಾಗನಾಥಾಲಯವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ವಾಸ್ತವಿಕವಾಗಿ ಇದು ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿ. ಈಗ ಅದರ ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ವಿಗ್ರಹದ ಪೀಠ ಹಾಗೂ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನ ತಲೆಯ ಮೇಲಿರಬೇಕಾದ ಹೆಡೆಯುಳ್ಳ ಸರ್ಪ ಮಾತ್ರ ಇದೆ. ಆದರೆ ಬಸದಿಯ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗೋಪುರದ ಬಳಿ ಇರುವ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನ ಶಿಲ್ಪದಿಂದ ಇದು ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನ ಬಸದಿಯೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಈ ಜೈನ ಬಸದಿಗೆ ಘಟಾಂತಿಕೆಯ ಬಸದಿ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಬಸದಿ ಪ್ರತಿಬದ್ಧವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ ನೋಂಪಿಯ ಬಸದಿ, ಕಮ್ಮಟ ಜಿನಾಲಯ ಎಂಬ ಇನ್ನೂ ಎರಡು ಬಸದಿಗಳ ಉಲ್ಲೇಖ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಈಗಿನ ಗಣೇಶನ ಗುಡಿಯ ಮಾಳಿಗೆಗೆ ಸೇರಿಸಿರುವ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನ (1165) ಚಾಳುಕ್ಯ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನದು. ಇದರಲ್ಲಿ ನೋಂಪಿಯ ಬಸದಿಯ ದೇವರಿಗೆ, ಕಮ್ಮಟೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ಮತ್ತು ಕಮ್ಮಟ ಜಿನಾಲಯದ ಶಾಂತಿನಾಥ ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಲಾದ ದಾನಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ.

(ಬಿ.ಆರ್.ಜಿ.)

ಲಕ್ಷ್ಮಕವಿ: ಸು. 1723. ಭಾರತ, ರುಕ್ಮಾಂಗದಚರಿತೆ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯಗಳ ಕರ್ತೃ. ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಆನೇಕಲ್ಲಿಗೆ ಹತ್ತಿರದ ಹಾರುಗದ್ದೆ (ಖಗಪುರ) ಇವನ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ಇವನ ತಂದೆ ರಾಮಚಂದ್ರ, ಗುರು ದೇಶಿಕೋತ್ತಮ. ಇವನಿಗೆ ಪುಂಭಾವಭಾರತಿ, ಗಂಡುಶಾರದೆ ಎನ್ನುವ ಬಿರುದುಗಳು ಇದ್ದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಕೃಪೆಯಿಂದ ಜನಿಸಿದ್ದರಿಂದ ತನಗೆ ಲಕ್ಷ್ಮಕವಿ ಎನ್ನುವ ಹೆಸರು ಬಂತೆಂದು ಸ್ವತಃ ಕವಿಯೇ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಅಧಿದೇವತೆ ಚೆನ್ನಿಗರಾಯನ ಅಂಕಿತದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈತ ಒಂದು ನೀತಿಗ್ರಂಥವನ್ನೂ ಬರೆದಿದ್ದು ಅದು ಕಂದರೂಪದಲ್ಲಿದೆ.

ಭಾರತ ವಾರ್ಧಕ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಇದರಲ್ಲಿ ಸು. 99 ಸಂಧಿ ಮತ್ತು 4,000ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಪದ್ಯಗಳು ಇವೆ. ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಭಾರತ ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯದು. ಈತನ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಭಾರತದ ಕಥೆ ಹೀಗಿದೆ:ಸಕಲ ವೇದಶಾಸ್ತ್ರ ಪುಣ್ಯನದಿಗಳ ವಾರಾಶಿ ಭಾರತ–ಅದನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮನು ವ್ಯಾಸನೆಂಬ ಮಂದರದಿಂದ ಕಡೆದ. ದ್ರೌಪದಿ, ಲಕ್ಷ್ಮಿ, ಭೀಷ್ಮ, ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷ, ಧರ್ಮ, ಚಂದ್ರ, ಭೀಮ, ಐರಾವತ, ಅರ್ಜುನ, ಉಚ್ಚೈಶ್ರವಸ್ಸು, ಕೃಷ್ಣ, ಅಮೃತ, ಕೌರವ, ಹಾಲಾಹಲ, ವಿದುರ, ಕಾಮಧೇನು, ದ್ರೋಣ, ಚಿಂತಾರತ್ನ, ಗಾಂಧಾರಿ, ಜ್ಯೇಷ್ಠಾದೇವಿ ಹುಟ್ಟಿದರು. ಹೀಗೆ ಒಂದು ಬೃಹತ್ ಕಲ್ಪನೆಯ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಿಂದ ಪ್ರಚೋದಿತವಾದ ಈ ಕೃತಿ ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಬೃಹತ್ ಆಗಿದೆ.

ರುಕ್ಮಾಂಗದ ಚರಿತ್ರೆಯೂ ವಾರ್ಧಕ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 17 ಸಂಧಿಗಳೂ 900ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. ಏಕಾದಶೀ ಮಹಾತ್ಮ್ಯೆ ಇದರ ಕಥಾವಸ್ತು. ವಸಿಷ್ಠರು ಮಾಂಧಾತನಿಗೆ ನಿರೂಪಿಸಿದ ನಾರದೀಯ ಪುರಾಣದ ಅಂಶ ಈ ಕೃತಿಗೆ ಮೂಲವಾಗಿದೆ.

ನೀತಿಕಂದದಲ್ಲಿರುವ ಈತನ ಕಂದಪದ್ಯಗಳ ರಚನೆ ಮನೋಹರವಾಗಿದ್ದು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಹಜವಾದ ಲೋಕನೀತಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇವನ ಕಾವ್ಯಗಳ ಭಾಷೆ ಸುಲಲಿತವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಅಗಾಧವಾದ ನಾದಪ್ರಜ್ಞೆ ಮತ್ತು ಅರ್ಥಭಾರ ಹೊಮ್ಮಿರುವುದೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. **(ಪಿ.ಎಚ್.ಎಂ.)**

ಲಕ್ಷ್ಮಣ್, ಆರ್.ಕೆ.: 1924–. ಭಾರತದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ವ್ಯಂಗ್ಯ ಚಿತ್ರಕಾರರು. ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ರಾಶಿಪುರಂ ಕೃಷ್ಣಸ್ವಾಮಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣ್. ಮೂಲತಃ ಕನ್ನಡಿಗರಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಣ್ 1924 ನವೆಂಬರ್ 24ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಕೃಷ್ಣಸ್ವಾಮಿ, ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯೊಂದರ ಮುಖ್ಯೋಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿದ್ದರು. ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಯ ಪ್ರಮುಖ ಭಾರತೀಯ ಲೇಖಕರಾದ ಆರ್. ಕೆ. ನಾರಾಯಣ್ **(ನೋಡಿ)** ಇವರ ಹಿರಿಯ ಸಹೋದರ.

ಲಕ್ಷ್ಮಣ್ ಅವರಿಗೆ ಚಿಕ್ಕಂದಿನಿಂದಲೂ ಚಿತ್ರಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಅಪಾರ ಆಸಕ್ತಿ. ಸಣ್ಣ ಹುಡುಗನ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಒಂದು ಪುಸ್ತಕ ಮತ್ತು ಲೇಖನಿ. ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ರೇಖಾಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸುವ ಚಟ ಇವರದು. ಸಣ್ಣ ಹುಡುಗನಾಗಿ ಮನೆಯಲ್ಲಿಯ ಇತರ ಮಕ್ಕಳ ಹಾಗೂ ತಂದೆ, ತಾಯಿ ಮತ್ತು ಅಣ್ಣಂದಿರ ರೇಖಾಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸುವುದು ಇವರ ಹವ್ಯಾಸವಾಗಿತ್ತು. ಎಸ್.ಎಸ್.ಎಲ್.ಸಿ. ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಫೇಲಾದರು. ಚಿತ್ರಕಲೆಯಲ್ಲಿಯ ಆಸಕ್ತಿಯಿಂದಾಗಿ ಮುಂಬಯಿನ ಜೆ.ಜೆ. ಕಲಾಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಕಲೆ ಕಲಿಯಬೇಕೆಂಬ ಹೆಬ್ಬಯಕೆ ಇವರದಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಇವರಿಗೆ ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶ ಸಿಗಲಿಲ್ಲ. ಮೈಸೂರಿನ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜು ಸೇರಿ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಆದರೆ ಮುಂದೊಂದು ದಿನ ಜೆ.ಜೆ. ಕಲಾಶಾಲೆಯವರು ಇವರನ್ನು ತಮ್ಮ ಶಾಲಾವಾರ್ಷಿಕೋತ್ಸವಕ್ಕೆ ಕರೆಸಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಬಹುಮಾನ ವಿತರಣೆ ಮಾಡಿಸಿದ ಘಟನೆ ನಡೆದದ್ದು ಗಮನಾರ್ಹ ಸಂಗತಿಯಾಗಿದೆ.

ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿರುವಾಗಲೇ ಚಿತ್ರಕಾರರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗೆ ಬಂದ ಇವರು ಪ್ರಜಾವಾಣಿ ಮತ್ತು ಡೆಕ್ಕನ್ ಹೆರಾಲ್ಡ್ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿದರು. ಚಿಕ್ಕ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲೇ ಇವರು ಶ್ರೇಷ್ಠ ವ್ಯಂಗ್ಯಚಿತ್ರಕಾರ ಡೇವಿಡ್ ಲೋ ಅವರ ವ್ಯಂಗ್ಯಚಿತ್ರಗಳಿಂದ ಬಹಳ ಪ್ರಭಾವಿತರಾದರು. ಇವರನ್ನು ವ್ಯಂಗ್ಯ ಚಿತ್ರಕಾರನನ್ನಾಗಿ ಬೆಳಕಿಗೆ ತಂದ ಕೀರ್ತಿ ಕೊರವಂಜಿ ಪತ್ರಿಕೆಯ ರಾ.ಶಿ.ಅವರಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಕೊರವಂಜಿ ಪತ್ರಿಕೆ ಇವರ ಪ್ರತಿಭೆಯ ವಿಕಸನಕ್ಕೆ ಹಾದಿಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿತು.

ಕೆಲಕಾಲ ಇವರು ಮದರಾಸಿನ ಜೆಮಿನಿ ಸ್ಟುಡಿಯೋದಲ್ಲಿ ಕಲಾವಿದರಾಗಿ ದುಡಿದರು. ಅನಂತರ ಕೆಲಸ ಹುಡುಕಿಕೊಂಡು 1947ರಲ್ಲಿ ದೆಹಲಿಗೆ ಪ್ರಯಾಣ ಬೆಳೆಸಿದರು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂಬಯಿಗೆ ಹೋದರು. 1947ರಲ್ಲಿ

ಫ್ರೀ ಪ್ರೆಸ್ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಚಿತ್ರಕಾರರಾಗಿ ಸೇರಿದರು. ಆರು ತಿಂಗಳ ಕಾಲಅಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿ ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದ ಅದನ್ನು ತೊರೆದು ‘ಟೈಮ್ಸ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯ’ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಸೇರಿದರು. ಇವರು ಈ ಪತ್ರಿಕೆಗೆ ಸೇರುವವರೆಗೆ ಅದರಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯ ಚಿತ್ರಗಳು ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಗಮನಾರ್ಹ. ‘ಟೈಮ್ಸ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯ’ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣ್ ಅವರಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ರೇಖಾಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಇವರು ಮುಂದೆ ವ್ಯಂಗ್ಯಚಿತ್ರಕಾರರಾಗಿ ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದರು. ಟೈಮ್ಸ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸೆಡ್ ಇಟ್ ಎಂಬ ಜನಪ್ರಿಯ ತಲೆಬರೆಹದ ಅಡಿ ಅಚ್ಚಾಗುವ ಇವರ ವ್ಯಂಗ್ಯಚಿತ್ರಗಳು ರಾಜಕೀಯ ರಂಗದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರತೆ, ಅಸ್ಥಿರತೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಂಥವಾಗಿವೆ. ಇವರು ಸಾವಿರಾರು ಸಾಮಾಜಿಕ–ರಾಜಕೀಯ ವ್ಯಂಗ್ಯಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರ ಪ್ರತಿಭೆಗೆ ಸಂದ ಪುರಸ್ಕಾರಗಳು ಅನೇಕ. 1958ರಲ್ಲಿ ಲಂಡನ್ನಿನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ವ್ಯಂಗ್ಯಚಿತ್ರಗಳ ಪ್ರದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಭಾರತದಿಂದ ಮೊಟ್ಟ ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಮಣ್‌ರ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಲಾಯಿತು. 1969ರಲ್ಲಿ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಸೇವೆಗಾಗಿ ಬಿ.ಜೆ. ಹಾರ್ನಿಮನ್‌ರ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಿ ಎಂಬ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ನೀಡಲಾಯಿತು. 1971ರಲ್ಲಿ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಪದ್ಮಭೂಷಣ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿತು. 1974ರಲ್ಲಿ ದುರ್ಗಾರತನ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪಡೆದರು. ಮರಾಠವಾಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಇವರಿಗೆ ಗೌರವ ಡಿ.ಲಿಟ್ ಪದವಿ (1979) ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ. ಇವರಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ 1983ರಲ್ಲಿ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಸೇವೆಗಾಗಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿದೆ. 1984ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಮ್ಯಾಗ್ಸೆಸೇ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ದೊರಕಿತು. ಇಂಡಿಯನ್ ಎಕ್ಸ್‌ಪ್ರೆಸ್ ಬಳಗದ ಬಿ.ಡಿ.ಗೊಯೆಂಕಾ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯೂ ಇವರಿಗೆ ಲಭಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಪಂಚದ ಗಣ್ಯವ್ಯಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಭೇಟಿ ಮಾಡಿದಾಗಲೆಲ್ಲ ಅವರ ವ್ಯಂಗ್ಯಚಿತ್ರವನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ಅದರ ಮೇಲೆ ಅವರ ಹಸ್ತಾಕ್ಷರ ಪಡೆಯುವುದು ಇವರ ಪ್ರಮುಖ ಹವ್ಯಾಸಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಅಣ್ಣ ಆರ್. ಕೆ. ನಾರಾಯಣ್ ಅವರ ಅನೇಕ ಪುಸ್ತಕಗಳಿಗೆ ರೇಖಾಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಇವರು ಬಿಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕೇವಲ ವ್ಯಂಗ್ಯಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲದೆ ಚಿತ್ರಕಲೆಯಲ್ಲೂ ಇವರು ಅಪಾರ ಪರಿಣತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಾಣಿಪಕ್ಷಿಗಳ, ವಸ್ತುಗಳ ಅನೇಕ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಲಕ್ಷ್ಮಣ್‌ರ ವ್ಯಂಗ್ಯಚಿತ್ರಗಳು ಮಿ ಅ್ಯಂಡ್ ಮಿಸಸ್ 55 ನಂಥ ಹಿಂದಿ ಸಿನಿಮಾದಲ್ಲೂ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿವೆ.

ಉತ್ತಮ ಬರೆಹಗಾರರೂ ಆಗಿರುವ ಇವರು ಡುಡಲ್ಸ್, ಸಾರಿ ನೋ ರೂಮ್ ಎಂಬ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ; ಪ್ರವಾಸಕಥನ ಹಾಗೂ ಸಣ್ಣಕಥೆಗಳನ್ನೂ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ.

*

ಲಕ್ಷ್ಮಣತೀರ್ಥ: ಕಾವೇರಿನದಿಗೆ ಅದರ ಬಲದಂಡೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದು ಸೇರುವ ಉಪನದಿಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಕೊಡಗಿನ ದಕ್ಷಿಣಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿಯ ದೇವಸಿ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ, ಮುನಿಕಾಡು ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಈ ನದಿ ಉಗಮಿಸುತ್ತದೆ. ನದಿಯ ಹರಿವಿನ ಒಟ್ಟು ಉದ್ದ ಸು. 180 ಕಿಮೀ. ಲಕ್ಷ್ಮಣತೀರ್ಥ ಹಾಗೂ ಇದರೊಡನೆ ಸಂಗಮಿಸುವ ರಾಮತೀರ್ಥ ಮತ್ತು ಕೆರೆಹೊಳೆ ನದಿಗಳು ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಿರಾಜಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಗ್ನೇಯ ಭಾಗಕ್ಕೆ ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ. ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿಯಿಂದ ತೀವ್ರ ಇಳುಕಲು ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ಈ ನದಿ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಲಂಬರೇಖೆಯುವಾಗಿರುವ ಗೋಡೆಯಂಥ ಭೂಪ್ರದೇಶದೊಡನೆ ಸಂಘಟಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಈ ಎಡೆಯ ಪ್ರಾಕೃತಿಕ ದೃಶ್ಯ ರಮಣೀಯವಾಗಿದೆ. ಈ ಭಾಗದ ಇರ್ಪು ಎಂಬ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣತೀರ್ಥದ ಒಂದು ಜಲಪಾತವಿದೆ. ಆಳವಾದ ಮರಳಿನ ತಳವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಮಣ್ಣಿನ ಅಥವಾ ಜೇಡಿಮಣ್ಣಿನ ದಡಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಈ ನದಿಯ ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲಿ ದಟ್ಟವಾದ ಅರಣ್ಯ (ಬಿದಿರು ಮೆಳೆ) ಕಾಣಬರುತ್ತದೆ. ಈ ನದಿ ಹುಣಸೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಚಿಕ್ಕಹೆಜ್ಜೂರಿನ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಸು. 3 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಹನಗೋಡು, ಹುಣಸೂರು ಮತ್ತು ಕಟ್ಟೆಮಳಲವಾಡಿಯ ಮೂಲಕ ಹರಿದು ಕೃಷ್ಣರಾಜನಗರ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಸಾಗರಕಟ್ಟೆ ಬಳಿ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯೊಡನೆ ಸಂಗಮಿಸುತ್ತದೆ. ಇದು ಚಿಕ್ಕನದಿಯಾದರೂ ಎಲ್ಲ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದರಲ್ಲಿ ನೀರು ಹರಿಯುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ಈ ನದಿಯ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಹಲವು ಅಣೆಕಟ್ಟುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯವನ್ನು ದೊರಕಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಕೊಡಗಿನಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣತೀರ್ಥ ಜಲಾಶಯವನ್ನು 1893ರಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಯಿತು. ಇದರಿಂದ ಸು. 45 ಚ.ಮೈಲಿ ಭೂಮಿಗೆ ನೀರು ಪೂರೈಕೆಯಾಗುತ್ತಿದೆ. ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಹನಗೋಡು, ರಾಮೇನಹಳ್ಳಿ, ಕಟ್ಟೆಮಳಲವಾಡಿ, ಹಂಗರಹಳ್ಳಿ, ಮಾರ್ಚಳ್ಳಿ, ಸಾಗರಕಟ್ಟೆ ಮತ್ತು ಜೋಳನಹಳ್ಳಿ ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕ ಅಣೆಕಟ್ಟುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸಾಗರಕಟ್ಟೆ ಅಣೆಕಟ್ಟನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದವರು ದಿವಾನ್ ಪೂರ್ಣಯ್ಯನವರು.

(ಪಿ.ಜಿ.;ಡಿ.ಸಿ.ಜೆ.;ವಿ.ಜಿ.ಕೆ.)

ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ, ಎನ್.: ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಖ್ಯಾತಿಯ ಚಲನಚಿತ್ರ ನಿರ್ದೇಶಕರು. 1961ರಲ್ಲಿ ಲಂಡನ್ನಿನ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಫಿಲ್ಮ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್‌ನ ನೆರವಿನೊಡನೆ ತೆಗೆದ ಬ್ಲಿಸ್ ಎಂಬ 8 ನಿಮಿಷಗಳ ಪ್ರಾಯೋಗಿಕ ಕಿರುಚಿತ್ರದಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮನ್ನಣೆ ದೊರಕಿದುದರ ಜೊತೆಗೆ 1962ರಲ್ಲಿ ಈ ಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ಸ್ಯಾನ್‌ಫ್ರಾನ್ಸಿಸ್ಕೊ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಚಲನಚಿತ್ರೋತ್ಸವದ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಕೂಡ ಲಭಿಸಿತು. ಕಿರುಚಿತ್ರವೊಂದರ ತಯಾರಿಕೆಗೆ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಫಿಲ್ಮ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟಿನ ಮನ್ನಣೆ ಪಡೆದ ಪ್ರಥಮ ಭಾರತೀಯರೂ ಇವರೇ. ಕೆಲಕಾಲ ಬಿ.ಆರ್. ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ, ಆರ್. ನಾಗೇಂದ್ರರಾವ್ ಅವರ ಬಳಿ ಸಹನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡಿದ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣರು ಸ್ವತಂತ್ರ ನಿರ್ದೇಶಕರಾದದ್ದು 1964ರಲ್ಲಿ; ತಾವೇ ಕಥೆ, ಚಿತ್ರಕಥೆ ಬರೆದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ ಮೊದಲ ಚಿತ್ರ ‘ನಾಂದಿ’ಯ ಮೂಲಕ. ಕುರುಡು ಮೂಗರ ಜೀವನವನ್ನು ಕುರಿತ ಈ ಮನೋಜ್ಞ ಕಲಾತ್ಮಕ ಚಿತ್ರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಅಪಾರ ಹೆಸರುಗಳಿಸಿತಲ್ಲದೆ 1965ರಲ್ಲಿ ಲಂಡನ್‌ನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಕಾಮನ್‌ವೆಲ್ತ್ ಚಿತ್ರೋತ್ಸವಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶ ಪಡೆಯಿತು. ಭಾರತದ ಹೊರಗೆ ಪ್ರದರ್ಶಿತವಾದ ಪ್ರಥಮ ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರ ಇದು.

ಇವರ ಎರಡನೆಯ ಚಿತ್ರ ಉಯ್ಯಾಲೆ (1969) ಕೂಡ ಜರ್ಮನಿಯ ಫ್ರಾಂಕ್‌ಫರ್ಟ್‌ನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಏಷ್ಯನ್ ಚಿತ್ರೋತ್ಸವ (1970) ಹಾಗೂ ರಷ್ಯದ ಬೈಲೊರಷ್ಯದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಚಿತ್ರೋತ್ಸವಗಳಲ್ಲಿ (1971) ಪ್ರದರ್ಶನ ಕಂಡು ವಿದೇಶೀಯರ ಮೆಚ್ಚುಗೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಯಿತು. ಇವರ ಇನ್ನೊಂದು ಚಿತ್ರ ಮುಕ್ತಿ (1971) ಅದೇ ವರ್ಷ ರೋಮನ್ ಗ್ರ್ಯಾಂಡ್‌ಪ್ರಿ ಸ್ಪರ್ಧೆಗೂ ನಾಮಕರಣ ಹೊಂದಿತ್ತು. 1973ರಲ್ಲಿ ಇವರು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ ಪೂರ್ಣಚಂದ್ರ ತೇಜಸ್ವಿಯುವರ ಸಣ್ಣಕಥೆಯಾಧಾರಿತ ಅಬಚೂರಿನ ಪೋಸ್ಟ್ ಆಫೀಸ್ ಎಂಬ ಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ರಾಷ್ಟ್ರಪತಿಯ ರಜತಪದಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ದೊರೆಯಿತು. ಈ ಚಿತ್ರ ಟೆಹರಾನ್ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಚಲನಚಿತ್ರೋತ್ಸವದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರದರ್ಶಿತವಾಗಿತ್ತು (1974).

ಇವರು 1971ರಲ್ಲಿ ಲಂಡನ್‌ನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಚಿತ್ರೋತ್ಸವದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ತಮಗಾದ ಅನುಭವಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಕನ ವಿದೇಶಯಾತ್ರೆ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ (1974).

(ಎಸ್.ಎಸ್.ಎಂ.ಯು.)

ಲಕ್ಷ್ಮೀಶ: ಸು. 1550. ಜೈಮಿನಿ ಭಾರತ ಎಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಾವ್ಯದ ಕರ್ತೃ. ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಕಡೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದೇವನೂರು ಇವನ ಜನ್ಮಸ್ಥಳವೆಂದು ಕೆಲವರು ವಿದ್ವಾಂಸರೂ ಸುರಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದೇವಪುರವೆಂದು ಕೆಲವರು ವಿದ್ವಾಂಸರೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಕಾವ್ಯದ ಆಂತರಿಕ (ಕೃಷ್ಣಾನದಿ) ಸಂಗತಿಗಳನ್ನೂ ಪೆರ್ದೊರೆ ಎಂಬ ಮಾತಿನ ಆಧಾರವನ್ನೂ ಗ್ರಹಿಸಿ ಸುರಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದೇವನೂರೇ ಕವಿಯ ಜನ್ಮಸ್ಥಳವೆಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ಸೀತಾರಾಮ ಜಾಗೀರದಾರರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವನ ತಂದೆ ಅಣ್ಣಮಾಂಕ. ಕವಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದ್ದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕರ್ಣಾಟಕವಿಚೂತವನ ಚೈತ್ರ ಎಂಬುದು ಈತನ ಬಿರುದು. ಈತ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ವಿದ್ವತ್ಸಭಾವ ಲಯಮರಿಯೆ ವಿರಚಿಸಿದೆಂ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ತನ್ನ ಸಮಕಾಲೀನ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಓದಿ ಅವರಿಂದ ಮೆಚ್ಚುಗೆ ಪಡೆದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಕಾವ್ಯರಚನೆಯನ್ನು ತನ್ನ ಇಷ್ಟದೈವ ದೇವಪುರದರಸು ಲಕ್ಷ್ಮೀರಮಣಸ್ವಾಮಿಯ ಅಂಕಿತದಲ್ಲಿ ಕೈಗೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಕವಿಯ ಕಾಲನಿರ್ಣಯದ ಬಗ್ಗೆಯೂ ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿವೆ. ಜೈಮಿನಿ ಭಾರತ 1345–47ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿದೆ ಎಂಬುದು ಇತ್ತೀಚಿನ ಒಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಪೂರ್ವಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಈತ ಯಾರನ್ನೂ ಸ್ಮರಿಸಿಲ್ಲ. ಈತನನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಮಕವಿ, ಕೋನಯ್ಯ, ಬಬ್ಬೂರ ರಂಗ, ಗೋವಿಂದ ಮೊದಲಾದ ಕವಿಗಳು ಗೌರವದಿಂದ ಸ್ಮರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಜೈಮಿನಿ ಭಾರತ ವಾರ್ಧಕ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 34 ಸಂಧಿಗಳೂ 1907 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. ಇದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಜೈಮಿನಿ ಭಾರತದ ಅನುವಾದ. ಕಥಾವಸ್ತುವಿನಲ್ಲೂ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಮೂಲವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೂ ಮೂಲದಲ್ಲಿರುವ ಅಪ್ರಯೋಜಕವಾದ ನೀರಸವಾದ, ಬಹುದೀರ್ಘವಾದ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮಧ್ಯೆ ಮಧ್ಯೆ ತನ್ನ ರಸಿಕತೆಯನ್ನೂ ವರ್ಣನಾ ವೈಖರಿಯನ್ನೂ ಪ್ರದರ್ಶಿಸುವ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕವಿ ತನ್ನ ಕೃತಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಒಂದು ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದಾನೆ:

ಪುಣ್ಯಮಿದು ಕೃಷ್ಣಚರಿತಾಮೃತಂ ಸುಕವೀಂದ್ರ
ಗಣ್ಯಮಿದು ಶೃಂಗಾರಕುಸುಮತರುತುರುಗಿದಾ
ರಣ್ಯಮಿದು ನವರಸಪ್ರೌಢಲಾಲಿತ್ಯ ನಾನಾವಿಚಿತ್ರಾರ್ಥಂಗಳ
ಗಣ್ಯಮಿದು ಶಾರದೆಯ ಸನ್ಮೋಹನಾಂಗ ಲಾ
ವಣ್ಯಮಿದು ಭಾವಕರ ಕಿವಿದೊಡವಿಗೊದವಿದ ಹಿ
ರಣ್ಯಮಿದು ಭೂತಳದೊಳೆನೆ ವಿರಾಜಿಪುದು ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿಯ
ಕಾವ್ಯರಚನೆ

ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಾಂಡವರ ಕಥೆ ಆನುಷಂಗಿಕವಾಗಿದ್ದು ಕೃಷ್ಣಚರಿತೆಯ ಪ್ರಕಾಶನಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಮಹತ್ತ್ವ ನೀಡಿ ಕೃತಿಯನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಕೃಷ್ಣಭಕ್ತರ ಕಥಾಗುಚ್ಛವನ್ನಾಗಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕೃಷ್ಣಭಕ್ತರಾದ ವೃಷಕೇತು, ಯೌವನಾಶ್ವ, ಮುರುತ್ತರಾಯ, ಅನುಸಾಲ್ವ, ನೀಲಧ್ವಜ, ಹಂಸಧ್ವಜ, ಸುಧನ್ವ, ಬಭ್ರುವಾಹನ, ತಾಮ್ರಧ್ವಜ, ಮಯೂರಧ್ವಜ, ಚಂದ್ರಹಾಸ ಮೊದಲಾದವರ ಕಥೆಗಳು ಅನುಸೂತ್ಯವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿತವಾಗಿವೆ. ಕವಿ ಈ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದರಲ್ಲಿ, ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವುದರಲ್ಲಿ, ಬೆಳೆಸುವುದರಲ್ಲಿ, ಮುಗಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಕಥಾಕೌಶಲವನ್ನು ತೋರ್ಪಡಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈತ ಶ್ರೇಷ್ಠಮಟ್ಟದ ಕಥೆಗಾರ ಎಂಬುದು ಇಂಥ ಕಥೆಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಜೈಮಿನಿ ಭಾರತ ವೀರರಸ ಪ್ರಧಾನ ಕಾವ್ಯವಾದರೂ ಇತಿಮಿತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಶೃಂಗಾರ ವರ್ಣನೆಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿದೆ; ಉತ್ತಮ ನೀತಿಗ್ರಂಥವೂ ಆಗಿದೆ. ಯುದ್ಧವರ್ಣನೆಗಳು ವೀರರಸಯುಕ್ತವಾ ಗಿವೆ. ಪ್ರಕೃತಿ ವರ್ಣನೆಗಳು ಪರಿಚಿತರೂಪಕ ಉಪಮೆಗಳಿಂದ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಟ್ಟುವಂತಿವೆ. ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಕೃಷ್ಣಚರಿತಾಮೃತಂ ಎಂದು ಕವಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಭಕ್ತಿರಸಕ್ಕೂ ಅವಕಾಶ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಭಕ್ತಿರಸ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಕವಿ ಸಿದ್ಧಹಸ್ತನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಮಾಡುವಲ್ಲಿ ಅನ್ಯದೈವಗಳಲ್ಲಿ ಸಹನೆ ತೋರಿದ್ದಾನೆ. ಕವಿಯ ಹರಿಹರಾಭೇದ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ನಿದರ್ಶನಗಳು ದೊರಕುತ್ತವೆ. ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿರುವ ಮೂಲಕಥೆಯನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸುವಲ್ಲಿ ಕವಿಯ ಸ್ವೋಪಜ್ಞತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀಪಾತ್ರಗಳ ಚಿತ್ರಣದಲ್ಲಿ ವೈವಿಧ್ಯ ಎದ್ದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಸತ್ಯಭಾಮೆ, ಜ್ವಾಲೆ, ಪ್ರಭಾವತಿ, ಪ್ರಮೀಳೆ, ಚಿತ್ರಾಂಗದೆ, ವಿಷಯೆ, ಸೀತಾದೇವಿ, ಚಂಡಿ ಈ ಒಂದೊಂದೂ ಪಾತ್ರಗಳೂ ಒಂದೊಂದು ಬಗೆಯಾಗಿದ್ದು ಓದುಗರ ಮೇಲೆ ಅಚ್ಚಳಿಯದ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರುವಂತಿವೆ. ಚಂಡಿಯ ಕಥೆ, ಚಂದ್ರಹಾಸನ ಕಥೆ, ಸೀತಾದೇವಿಯ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಕರುಣ ರಸ ಉಕ್ಕಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಚಂಡಿಯ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಸ್ಯದ ಜೊತೆಗೆ ವಿರಸದಾಂಪತ್ಯ ಚಿತ್ರಣ ಸುಂದರವಾಗಿ ಮೂಡಿದೆ. ಸೀತಾದೇವಿಯ ಕಥೆ ಮೂಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪ್ರಭಾವಪೂರ್ಣವಾಗಿದೆ, ಧ್ವನಿಪೂರ್ಣವಾಗಿದೆ. ಚಂದ್ರಹಾಸನ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಕವಿಯ ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತಿ ಗರಿಗೆದರಿದೆ.

ಭಾಷಾಬಳಕೆಯಲ್ಲಿ ಕವಿಯ ರಸಿಕತೆ, ಪಾಂಡಿತ್ಯ, ಪ್ರತಿಭಾಸಾಮರ್ಥ್ಯ ದರ್ಶಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಪಮೆ ರೂಪಕಗಳ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿ ಮನೋಹರತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಉಪಮೆಗಳು ಜೀವಂತವಾಗಿವೆ, ರಸಾರ್ದ್ರವಾಗಿವೆ. ಕಟುಕರ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕ ಚಂದ್ರಹಾಸನ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಕಾಕಸಂಘಾತದೊಳ್ ಸಿಕ್ಕಿರ್ದ ಕೋಗಿಲೆಯ ಮರಿಯಂತೆ ಎಂದೂ ದುಃಖಿಸುವ ಧರ್ಮರಾಯನ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಅನಿಲ ಸಂಚಾರವೊಂದಿನಿತಿಲ್ಲದುರಿವ ಕಡುವೇಸಗೆಯ ಬಿಸಿಲಿಂದೆ ಬಸವಳಿದ ಕೋಮಲ ರಸಾಲದಂತೆ ಎಂದೂ ಉದ್ದಾಲಕ ಚಂಡಿಯರ ವಿರಸ ದಾಂಪತ್ಯವನ್ನು ಮುಳ್ಳಿಡಿದ ಮರನೇರಿದಂತೆ ಎಂದೂ ಲಕ್ಷ್ಮಣನ ಮಾತು ಸೀತಾದೇವಿಯ ಕಿವಿಗೆ ಬಿದ್ದಾಗ ಗರ್ಭಿಣಿಯಾದ ಸೀತೆ ನೆಲಕ್ಕೆ ಬಿದ್ದಳೆಂಬುದನ್ನು ಬಿರುಗಾಳಿ ಪೊಡೆಯಲ್ಕೆ ಕಂಪಿಸಿ ಫಲಿತ ಕದಳಿ ಮುರಿದಿಳೆಗೊರಗುವಂತೆ ಎಂದೂ ಹೇಳುವ ಇಂತಹ ಕಲ್ಪನೆಗಳು ಸುಂದರವಾಗಿವೆ. ಉಪಮಾಲೋಲ ಎಂಬ ಮಾತಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿ ಇಂಥ ಹಲವಾರು ನಿದರ್ಶನಗಳು ಕೃತಿಯ ಒಡಲಲ್ಲಿ ತುಂಬಿಕೊಂಡಿವೆ.

ಬಿಡಿಬಿಡಿಯಾಗಿ ಈತ ಹೇಳಿರುವ ಒಂದೊಂದು ಕಥೆಯೂ ತನಗೆ ತಾನೇ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ನಿಂತುಕೊಳ್ಳುವ ಕಾವ್ಯಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿವೆ. ಈ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಒಂದು ಕಥಾ ಸರಿತ್ಸಾಗರ ಎಂದೂ ಕರೆಯಬಹುದು. ಷಟ್ಪದಿಯ ರಚನೆ ಕವಿಯ ಮನೋಭಾವವನ್ನು ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ಸಹೃದಯರಿಗೆ ಸಂವಹನಿಸುವಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಕವಾಗಿದೆ. ಇಷ್ಟಾದರೂ ಇವನ ಕಾವ್ಯ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಜಾಡಿನಲ್ಲಿ, ಪಾಂಡಿತ್ಯದ ಭರದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಕೃತಿ. ನಾರಣಪ್ಪನ ಪ್ರತಿಭಾ ಪ್ರಭಾವವನ್ನೂ ಸ್ವತಂತ್ರ ಮನೋಧರ್ಮವನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ಕಾಣಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸಂಭಾಷಣಾ ವೈಖರಿಯಲ್ಲಿ ಈತ ರನ್ನ, ರಾಘವಾಂಕ, ಕುಮಾರವ್ಯಾಸ ಇವರಿಗೆ ಋಣಿಯಾಗಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಕವಿ ಸಂಸ್ಕೃತ–ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಗಳೆರಡಲ್ಲಿಯೂ ಪಂಡಿತನಾಗಿದ್ದಂತೆ ಒಳ್ಳೆಯ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಿಯೂ ಆಗಿದ್ದನೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಸಂದರ್ಭಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ಹೇಳುವಲ್ಲಿ ಕವಿಗೆ ಅಪಾರ ಲೋಕಾನುಭವವಿರುವುದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ದೃಷ್ಟಿಗಳಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಮೀಶನನ್ನು ಮಹಾ ಕವಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗದಿದ್ದರೂ ಕನ್ನಡದ ಉತ್ತಮ ಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಎನ್ನಬಹುದು.

ಜೈಮಿನಿ ಭಾರತ ಒಂದು ಕಾಲಕ್ಕೆ ಕರ್ನಾಟಕದಾದ್ಯಂತ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿದ್ದು ರಾತ್ರಿಯ ಹೊತ್ತು ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ನಿತ್ಯಪಾರಾಯಣ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರಂತೆ. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ಜೈಮಿನಿ ಭಾರತವನ್ನು ಓದಿ ಅರ್ಥ ಹೇಳುವಷ್ಟು ತಿಳಿವಳಿಕೆ ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಬಂದರೆ ಆತ ಪಂಡಿತ, ಬುದ್ಧಿವಂತ ಎಂಬ ನಂಬಿಕೆಯೂ ಜನರಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳುವುದುಂಟು. ಈ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಆಧರಿಸಿ ಸೋಲೂರು ಹುಚ್ಚಕವಿ ಎಂಬಾತ ಯಾಗಚರಿತೆ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಯಕ್ಷಗಾನವನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಜೈಮಿನಿ ಭಾರತವನ್ನೇ ಆಧರಿಸಿ ಪ್ರಮೀಳಾರ್ಜುನೀಯ, ಸುಧನ್ವಾರ್ಜುನರ ಕಾಳಗ, ಬಭ್ರುವಾಹನಾರ್ಜುನರ ಕಾಳಗ, ಚಂದ್ರಹಾಸ ನಾಟಕ, ಕುಶಲವರ ಕಾಳಗ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾಟಕಗಳು ರಚಿತವಾಗಿವೆ. **(ಎನ್.ಎಆರ್.)**

ಲಕ್ಷ್ಮೇಶ್ವರ: ಗದಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಶಿರಹಟ್ಟಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕಸಬೆಯಿಂದ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ 21 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪಟ್ಟಣ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 33,417.

ಪ್ರಾಚೀನ ಶಿಲಾ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಊರಿನ ಹೆಸರು ಪುಲಿಗೆರೆ, ಪುರಿಗೆರೆ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಲಕ್ಷ್ಮರಸನೆಂಬುವನು ಸು. 11ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೇಶ್ವರ ಎಂಬ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದುದರಿಂದ ಅದರ ಹೆಸರೇ ಕ್ರಮೇಣ ಊರಿಗೆ ಬಂದಿರಬೇಕೆಂದು ಊಹೆಯಿದೆ. ಬಾದಾಮಿಯ ಚಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಸು. 16ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅಂತ್ಯದವರೆಗೆ ಇದು ಪುಲಿಗೆರೆ 200 ವಿಭಾಗದ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಕವಿರಾಜಮಾರ್ಗ ಹಾಗೂ ವಿಕ್ರಮಾರ್ಜುನವಿಜಯದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ತಿರುಳ್ಗನ್ನಡದ ಸೀಮೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಹಲವು ದೇವಾಲಯಗಳು, ಜೈನ ಬಸದಿಗಳು ಮತ್ತು ಜುಮ್ಮಾ ಮಸೀದಿ (ಲಾಡ್‌ಖಾನ್) ಇವೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಶಂಖಬಸದಿ ಅಥವಾ ಜಿನಭಟ್ಟಾರಕ ಜಿನಾಲಯ ಮೂಲಸಂಘಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು ಇದು ಇಲ್ಲಿನ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಬಸದಿ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಬಾದಾಮಿಯ ಚಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದ್ದು. ಇಲ್ಲಿನ ಆನೆಸಜ್ಜೆ ಬಸದಿಯನ್ನು ಚಳುಕ್ಯ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನ ತಂಗಿ ಕುಂಕುಮ ಮಹಾದೇವಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದಳು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಶಾಸನೋಲ್ಲೇಖವಿದೆ. 12ನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಶೈವಧರ್ಮ ಪ್ರಬಲವಾಯಿತು. ಹಲವು ಶೈವದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಯಿತು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಬಹುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿತ್ತು. ಹರಿಹರನ ಆದಯ್ಯನ ರಗಳೆ ಮತ್ತು ರಾಘವಾಂಕನ ಸೋಮನಾಥಚರಿತೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಸೋಮನಾಥನ ಪ್ರತಿಮೆಯ ವಿಷಯವಿದೆ. ಹೋಜೇಶ್ವರ ಅಥವಾ ವಾಜೇಶ್ವರ ಇಲ್ಲಿನ ಮತ್ತೊಂದು ಮುಖ್ಯ ದೇವಾಲಯ. ಇದು ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವದ್ದು. ಇಲ್ಲಿ ಸು. 50ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಕನ್ನಡ ಹಾಗೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಾಸನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಧದಷ್ಟು ಜೈನಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟವು. ಇಲ್ಲಿರುವ 12 ಮತ್ತು 13ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಇಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ಮತ್ತು ರಾಮಚಂದ್ರ ದೇವಾಲಯಗಳು, ರಾಮೇಶ್ವರ, ಸಿಂಧೇಶ್ವರ, ಸೋಭನೇಶ್ವರ, ಮುದ್ದೇಶ್ವರ, ಓಬಳೇಶ್ವರ, ಕರ್ಮಟೇಶ್ವರ, ಬಾಳೇಶ್ವರ, ಧವಳಜಿನಾಲಯ, ಚತುರ್ಮುಖ ಜಿನಾಲಯ, ಗೊಗ್ಗಿಯ ಬಸದಿ, ವಿಜಯ ಬಸದಿಗಳು ಇದ್ದುವು. ಈ ಊರು ಪಂಚಮಠಸ್ಥಾನವಾಗಿತ್ತು. ವೀರಶೈವ ಪಂಚಾಚಾರ್ಯರುಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರಾದ ರೇವಣಸಿದ್ಧರ ಹಾಗೂ ಮೂರುಜಾವ ದೇವಮುನಿಯ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ಇಲ್ಲಿನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿವೆ.

12ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನವಿತ್ತು. ಕಳಚುರಿ ಬಿಜ್ಜಳನ ಕಾಲದ ಶ್ರೀಧರನೆಂಬ ಅಧಿಕಾರಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗಾಗಿ ಒಂದು ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಯನ್ನೂ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಜಯಕೇಶಿ ಅರಸನು ಒಂದು ಪುರವನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಕರ್ನಾಡ ಸುಕವಿ, ನಾಗಾರ್ಜುನ ಕವಿ, ನಾಗದೇವ ಎಂಬ ಕವಿಗಳ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ಇಲ್ಲಿನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿದೆ. 1152ರ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ನಯಸೇನ ಸೂರಿ ಎಂಬ ಕವಿಯ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಮನೋಹರವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮಶಿವ, ಪುಲಿಗೆರೆ ಸೋಮ, ಮಹಾಲಿಂಗದೇವ, ಸುರಕವಿ, ಸಿಂಹರಾಜ ಎಂಬ ಕವಿಗಳು ಈ ಸ್ಥಳದವರೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಮುಮ್ಮುರಿ ದಂಡಗಳು ಎಂಬ ವಾಣಿಜ್ಯ ಸಂಘದ ಶಾಖೆಯೂ ಇಲ್ಲಿತ್ತು.

ಸುಮಾರು ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳವರೆಗೆ ವಿವಿಧ ಧರ್ಮಗಳು, ವಾಸ್ತು ಮತ್ತು ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ, ಕಾವ್ಯರಚನೆ, ವ್ಯಾಪಾರ ಮತ್ತು ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಹಿರಿಮೆಯುಳ್ಳ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ಪ್ರಮುಖ ಸ್ಥಳವಾಗಿದೆ. **(ಎ.ಎಸ್.)**

ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್: ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ಕರ್ನಾಟಕದ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಸ್ಯೋದ್ಯಾನಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಇದನ್ನು ಶಿರಾದ ಮುಗಲ್ ಉದ್ಯಾನವನದ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಸಣ್ಣ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಆರಂಭಿಸಿದ. ಇವನ ಮಗ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ ಇದನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿದ. ಕಾಬೂಲ್, ಪರ್ಷಿಯ, ಮಾರಿಷಸ್ ಹಾಗೂ ಟರ್ಕಿಗಳಿಂದ ಹಲವು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯಬೀಜಗಳನ್ನು ತರಿಸಿ ನೆಡಿಸಿದ. ತರುವಾಯ ಮಾರ್ಕ್ ಕಬ್ಬನ್ ಇದರ ಉಸ್ತುವಾರಿ ವಹಿಸಿ (1856), ಕ್ಲೆಗ್‌ಹಾರ್ನ್‌ನಿಂದ ಸಸ್ಯೋದ್ಯಾನವನ್ನಾಗಿ ರೂಪಿಸಿದ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಇದು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಆಲಂಕಾರಿಕ ಸಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿ ಸಂಶೋಧನೆ, ವಿಸ್ತರಣೆ ಹಾಗೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದೆ.

ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಇದರ ಮೂಲ ಹೆಸರಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. 1856 ರವರೆಗೆ ಇದಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರಿದ್ದ ಬಗ್ಗೆ ದಾಖಲೆಗಳಿಲ್ಲ. ಮೊದಲು ಇದನ್ನು ಮಾವಿನ ತೋಪು ಮತ್ತು ಸೈಪ್ರಸ್ ಗಾರ್ಡನ್ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿದ್ದ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಉದ್ಯಾನವನ್ನು ನೋಡಿದ ಜನ ಇದನ್ನೂ ಅದೇ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲಾರಂಭಿಸಿದರು. ಆ ಉದ್ಯಾನವನ್ನೂ ಹೈದರ್ ಹಾಗೂ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನರೇ ಬೆಳೆಸಿದ್ದರು. ಅಲ್ಲಿ ಹೈದರ್ ಹಾಗೂ

ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನರ ಗೋರಿಗಳಿರುವ ಗುಂಬಜ್ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್‌ನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿತ್ತು.

ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನನ ಮರಣಾನಂತರ ಈಸ್ಟ್ ಇಂಡಿಯ ಕಂಪನಿ ಲಾಲ್‌ಬಾಗನ್ನು ತನ್ನ ವಶಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿತು. ಮೇಜರ್ ವಾ ಇಲ್ಲಿ ವಿದೇಶಿ ಸಸ್ಯ, ತರಕಾರಿ, ಆಕರ್ಷಕ ಸಸ್ಯಗಳನ್ನೂ ಹಣ್ಣಿನ ಗಿಡಗಳನ್ನೂ ನೆಡಿಸಿದ. ತರುವಾಯ ಇದು ಮೈಸೂರಿನ ಮುಖ್ಯ ಕಮಿಷನರ್‌ನ ಸುಪರ್ದಿಗೆ ಬಂದಿತು (1831). 1836ರಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಕೃಷಿ–ತೋಟಗಾರಿಕೆ ಸಂಸ್ಥೆಗೆ ವಹಿಸಲಾಯಿತು. 1856ರಲ್ಲಿ ಇದು ಸರ್ಕಾರಿ ಸಸ್ಯೋದ್ಯಾನವಾಗಿ ಸರ್ಕಾರದ ಆಡಳಿತಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟಿತು. 1881ರಲ್ಲಿ ಇದು ಮತ್ತೆ ಮೈಸೂರು ಅರಸರ ಒಡೆತನಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು. ಮೊದಲು 40 ಎಕರೆಗಳಷ್ಟಿದ್ದ ಇದರ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಎರಡರಷ್ಟಾಯಿತು. ಉದ್ಯಾನದ ಹರಹು ವಿಸ್ತಾರವಾಗುತ್ತ ಬಂದು ಈಗ 120 ಎಕರೆಗಳಷ್ಟು ವಿಶಾಲವಾಗಿದೆ.

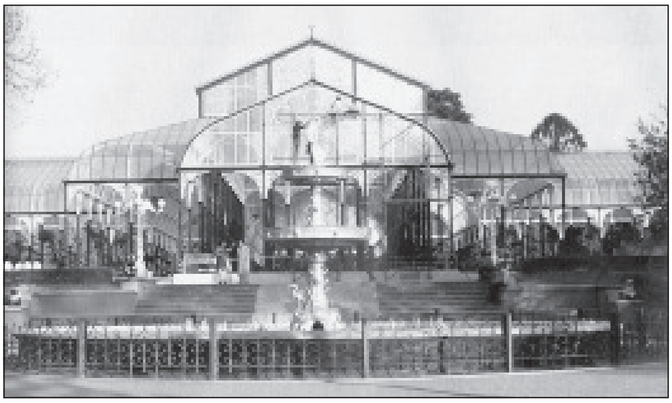
ಆಕರ್ಷಕ ಗಾಜಿನ ಮನೆ

ಹೈದರ್ ಅಲಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾವು, ಬಾಳೆ, ದಾಳಿಂಬೆಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕೃಷಿಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಟಿಪ್ಪು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೈಪ್ರಸ್, ತೂಜ, ದ್ರಾಕ್ಷಿ, ಸೀಬೆ, ಸ್ಟ್ರಾಬೆರಿ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಬೆಳೆಯಲಾಯಿತು. ಆದರೆ ಈ ಉದ್ಯಾನಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಜನಿಕರಿಗೆ ಪ್ರವೇಶವಿರಲಿಲ್ಲ. 1794ರಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪು ಬೆಂಗಳೂರನ್ನು ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ನೀಡಬೇಕಾದಾಗ ಇಲ್ಲಿನ ಸಸ್ಯರಾಶಿ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ನಾಶವಾಗಿತ್ತು. ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಅಧಿಕಾರಿ ವಾ ಈ ಸಸ್ಯರಾಶಿಗೆ ಪುನರುಜ್ಜೀವನ ನೀಡಿದ. ಜೊತೆಗೆ ಓಕ್, ಎಲ್ಮ್, ಸೀಡರ್, ಪೈನ್, ಗುಲಾಬಿ, ಮ್ಯಾಗ್ನೋಲಿಯ ಮುಂತಾದುವನ್ನು ನೆಡಿಸಿದ. 1858ರಲ್ಲಿ ಅಧೀಕ್ಷಕನಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡ ವಿಲಿಯಮ್ ನ್ಯೂ ಎಂಬಾತ ಸಿಂಕೋನ, ಕಾಫಿ, ಟೀ, ಅನಾನಸ್, ಪಾಮ್, ಸಪೋಟ, ಸೀಬೆ, ದ್ರಾಕ್ಷಿ ಮುಂತಾದ ವಾಣಿಜ್ಯ ಸಸ್ಯಗಳಲ್ಲದೆ ಅಜೇಲಿಯ, ರೋಡೋಡೆಂಡ್ರನ್, ಮ್ಯಾಗ್ನೋಲಿಯ, ಕ್ರೋಕಸ್ ಮೊದಲಾದ ಹೂ ಗಿಡಗಳನ್ನು ನೆಡಿಸಿದ. ಇವುಗಳೊಂದಿಗೆ ಯೂಕಲಿಪ್ಟಸ್, ಕ್ಯಾಸರೀನ, ಸಿಲ್ವರ್ ಓಕ್ ಮೊದಲಾದ ಮರಗಳನ್ನೂ ನೆಡಿಸಿದ.

ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಅಧೀಕ್ಷಕನಾದ ಜಾನ್ ಕೆಮರಾನ್‌ನ ಅವಧಿ ಲಾಲ್‌ಬಾಗಿನ ಸ್ವರ್ಣಯುಗವೆಂದು ಹೆಸರಾಗಿದೆ. ಈತ ಹೂ ಸಸ್ಯಗಳೊಂದಿಗೆ ಮರ, ಔಷಧೀಯ ಸಸ್ಯ, ಸಾಂಬಾರ ಸಸ್ಯಗಳನ್ನು ನೆಡಿಸಿದನಲ್ಲದೆ 17 ಬಗೆಯ ಸೇಬಿನ ಗಿಡಗಳನ್ನು ಹೊರಗಿನಿಂದ ತರಿಸಿದ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ರೋಮ್ ಬ್ಯೂಟಿ ಆ್ಯಪಲ್ ಮುಖ್ಯವಾದುದು. ಕೋಸು, ಹೂಕೋಸು, ಕ್ಯಾರೆಟ್, ಮೂಲಂಗಿ, ಸ್ಪಿನಿಜ್ ಮುಂತಾದ ತರಕಾರಿಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

ಸಸ್ಯ ಸಂರಕ್ಷಣೆಗೆ ಗಾಜಿನಮನೆ ಅಗತ್ಯವೆಂದರಿತ ಕೆಮರಾನ್ ಅಗತ್ಯ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿನಿಂದ ತರಿಸಿಕೊಂಡು ಕೇವಲ 12 ಗಂಟೆಗಳ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಗ್ಲಾಸ್‌ಹೌಸ್ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ (1888). ತರುವಾಯ ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಪುಷ್ಪ ಪ್ರದರ್ಶನವೂ ಆರಂಭವಾಯಿತು. ಜಿ.ಎಚ್. ಕ್ರಂಬೀಗಲ್‌ನ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಅಮೂಲ್ಯ ಕೆಲಸಗಳು ನಡೆದವು. ಭೋಜಪತ್ರ, ಆಲಿವ್, ಹೀಮಟಾಕ್ಸಿಲೋನ್, ಗಂಧಮೆಣಸು ಮೊದಲಾದ ಅಸಂಖ್ಯ ಗಿಡ–ಮರಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ನೆಡಲಾಯಿತು.

ಲಂಡನ್ನಿನ ಕ್ರಿಸ್ಟಲ್ ಪ್ಯಾಲೆಸ್‌ಗೂ (1851) ಗಾಜಿನಮನೆಗೂ ಹೋಲಿಕೆ ಇದೆ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಗಾಜಿನ ಮನೆಯನ್ನು ಕಚೇರಿ, ಗ್ರಂಥಾಲಯ ಹಾಗೂ ಸಸ್ಯ ಸಂರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಬಳಸುವ ಉದ್ದೇಶ ಮೊದಲು ಇತ್ತಾದರೂ ತರುವಾಯ ಪ್ರದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಸೀಮಿತಗೊಳಿಸಲಾಯಿತು. ಇದಕ್ಕೆ ವೇಲ್ಸ್ ರಾಜಕುಮಾರ ಆಲ್ಬರ್ಟ್ ವಿಕ್ಟರ್ ಸಂರಕ್ಷಣಾಲಯವೆಂದೂ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಿಲಾವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ನೈಸ್ ಶಿಲೆಯ ಬಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಬೆಂಗಳೂರು ನಿರ್ಮಾತೃ ಕೆಂಪೇಗೌಡ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಅಪರೂಪದ ಗಡಿ ಗೋಪುರವೂ ಇದೆ. ಆತ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸುತ್ತ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಗೋಪುರಗಳಲ್ಲಿ ಇದೂ ಒಂದು. ಎಂ.ಎಚ್. ಮರೀಗೌಡ ಎಂಬುವರ ಆಡಳಿತ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಸಸ್ಯೋದ್ಯಾನ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಚೆಲುವನ್ನೂ ಸುರಕ್ಷತೆಯನ್ನೂ ಪಡೆದುಕೊಂಡಿತು. ಆನೆಹುಣಿಸೆ (ಬಾವೊಬಾಬ್), ನೊಬೆಲ್ ಆಮ್‌ಹರ್ಸ್ಟಿಯ, ಬ್ರೌನಿಯ ಮೊದಲಾದ ಅಪರೂಪದ ಮರಗಳು ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್‌ನಲ್ಲಿವೆ.

*

ಲಾಲಗುಳಿ ಜಲಪಾತ: ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಯಲ್ಲಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಯಲ್ಲಾಪುರದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ, ಯಲ್ಲಾಪುರ–ಬೆಳಗಾಂವಿ ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿರುವ ಲಾಲಗುಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಹತ್ತಿರ ಕಾಳಿನದಿಯಿಂದಾಗಿರುವ ಒಂದು ಜಲಪಾತ. ತಟ್ಟೆಹೊಳೆ ಕಾಳಿನದಿಗೆ ಸೇರುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಕಾಳಿನದಿ ಸು. 91 ಮೀ ಎತ್ತರದಿಂದ 5ರಿಂದ 7 ಮೀ ಘಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಹಂತಹಂತವಾಗಿ ದುಮುಕುತ್ತದೆ. ಈ ಜಲಪಾತದ ಸಪ್ಪಳ ಶಾಂತ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಸು. 16 ಕಿಮೀವರೆಗೆ ಕೇಳುವುದಂತೆ. ಹಿಂದೆ ಸೋದೆಯ ಅರಸರು ಮರಣದಂಡನೆಗೆ ಗುರಿಯಾದ ದುಷ್ಟರನ್ನು, ಅಪರಾಧಿಗಳನ್ನು ತಂದು ಇಲ್ಲಿಂದ ದೂಡಿ ಕೊಲ್ಲುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಜಲಪಾತದ ಸಮೀಪದ ಎತ್ತರದ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ಹನುಮಂತ ದೇವಾಲಯವಿದೆ.

(ಆರ್.ಜಿ.ಆರ್.)

ಲಿಂಗಣಾರಾಧ್ಯ: ಸು. 1724. ವೀರಶೈವ ಕವಿ. ಕೇಶಿರಾಜನ ಶಬ್ದಮಣಿದರ್ಪಣಕ್ಕೆ ಸೂತ್ರಾನ್ವಯ ರತ್ನಮಾಲೆ ಎಂಬ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಗ್ರಂಥದ ತಾಳಪ್ರತಿಯಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು 1724ರಲ್ಲಿ ಬೇಲೂರು ಅಪ್ಪಾಜಯ್ಯನ ಮಗನಾದ ಚಲುವಯ್ಯ ಪ್ರತಿಮಾಡಿದುದಾಗಿ ತಿಳಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಲಿಂಗಣಾರಾಧ್ಯ 1724ಕ್ಕೂ ಹಿಂದೆ ಇದ್ದವನೆಂದು ಹೇಳಬಹುದಾಗಿದೆ. ಗ್ರಂಥದ ಕೆಲವು ಪ್ರಕರಣಾಂತ್ಯದ ಗದ್ಯದಲ್ಲಿ ‘ಇದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಕರ್ಣಾಟಕೋಭಯಭಾಷಾವಿಶಾರದ ಶ್ರೀವೀರಶಯವ ಲಿಂಗಣಾರಾಧ್ಯ ವಿರಚಿತಮಪ್ಪ ಸೂತ್ರಾನ್ವಯರತ್ನಮಾಲೆಯೆನಿಪ ಶಬ್ದಮಣಿದರ್ಪಣವೃತ್ತಿಯೊಳ್’ ಎಂದಿರುವುದು ಕಾಣಬರುತ್ತದೆ.

ಸಂಸ್ಕೃತ ವೃತ್ತಿಕಾರರಂತೆ ಲಕ್ಷಣಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪದಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಪ್ರಶ್ನೆಗಳ ದ್ವಾರದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿರುವುದು, ಕೇಶಿರಾಜನ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಪಾಠಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವುದು, ಕೆಲವನ್ನು ಮಾರ್ಪಡಿಸಿರುವುದು, ಕೆಲವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವುದು, ಕೆಲವನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿರುವುದು, ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೇಶಿರಾಜನ ಮೂಲವೃತ್ತಿಯನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿವರಗಳನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟು ಜೊತೆಗೆ ಸ್ವಂತ

ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದು–ರತ್ನಮಾಲೆ ವೃತ್ತಿಯ ಕೆಲವು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳಾಗಿವೆ. ಈ ಗ್ರಂಥದ 61ನೆಯ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಈತ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿರುವ ಕೆಲವು ಮಾತುಗಳಿಂದ ಲಿಂಗಣಾರಾಧ್ಯನಿಗಿಂತ ಹಿಂದೆಯೇ ಕೇಶಿರಾಜನ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಬರೆದವನೊಬ್ಬನಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

(ಎ.ಎಸ್.ಕೆ.)

ಲಿಂಗಣ್ಣಕವಿ: ಸು. 1750. ಕೆಳದಿನೃಪವಿಜಯಂ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ. ಕೆಳದಿ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಆಸ್ಥಾನಕವಿ. ಈತ ಕೆಳದೀವರಬಸವೇಂದ್ರಾಶ್ರಿತ ಎಂದು ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡನೆಯ ಬಸವಪ್ಪ ನಾಯಕನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (1739–54) ಇದ್ದಿರಬಹುದು. ಕೃತಿಯ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಪೀಠಿಕಾ ಪ್ರಕರಣ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಕವಿಯ ವಿಚಾರ ತಿಳಿದುಬರುವುದಿಲ್ಲವಾದರೂ ಕಾವ್ಯದ ಒಂದು ಕಡತದ ಪ್ರತಿಯ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಮೆರೆವೀ ಸತ್ಕೃತಿಯಂ ತಾಂ ವಿರಚಿಸಿದಂ ಸಕಲನೃಪಶಿರೋಮಣಿ ಕೆಳದೀಬಸವೇಂದ್ರಾಶ್ರಿತ ಭೂಸುರಕುಲಮಣಿ ವೆಂಕಪಾತ್ಮಜಂ ಲಿಂಗಬುಧಂ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈತ ಶಿವಕಲ್ಯಾಣ ಎಂಬ ಯಕ್ಷಗಾನ ಕೃತಿಯನ್ನೂ ರಚಿಸಿರುವಂತಿದೆ.

ಕೆಳದಿನೃಪವಿಜಯ 12 ಆಶ್ವಾಸಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಚಂಪೂ ಗ್ರಂಥ. ಕೆಳದಿ ರಾಜರ ಚರಿತ್ರೆ ಈ ಗ್ರಂಥದ ವಸ್ತು. ಒಂದನೆಯ ಆಶ್ವಾಸದಲ್ಲಿ ಚೌಡಪ್ಪ ನಾಯಕ, ಎರಡನೆಯ ಆಶ್ವಾಸದಲ್ಲಿ ಸದಾಶಿವರಾಯನಾಯಕ, ಮೂರನೆಯ ಆಶ್ವಾಸದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡಸಂಕಣ್ಣನಾಯಕ, ನಾಲ್ಕನೆಯ ಆಶ್ವಾಸದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕಸಂಕಣ್ಣ ನಾಯಕ, ಐದನೆಯ ಆಶ್ವಾಸದಲ್ಲಿ ರಾಮರಾಜನಾಯಕ, ಆರನೆಯ ಆಶ್ವಾಸದಲ್ಲಿ ವೀರಭದ್ರನಾಯಕ, ಏಳನೆಯ ಆಶ್ವಾಸದಲ್ಲಿ ಶಿವಪ್ಪನಾಯಕ ಮತ್ತು ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕ, ಎಂಟನೆಯ ಆಶ್ವಾಸದಲ್ಲಿ ಭದ್ರಪ್ಪನಾಯಕ, ಹಿರಿಯ ಸೋಮಶೇಖರ ನಾಯಕ, ಮತ್ತು ಕುತ್ಸಿತ ಶಿವಪ್ಪನಾಯಕ, ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಆಶ್ವಾಸದಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮಾಜಿ, ಹತ್ತನೆಯ ಆಶ್ವಾಸದಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯ ಬಸವಪ್ಪ ನಾಯಕ ಮತ್ತು ಸೋಮಶೇಖರ ನಾಯಕ, ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಆಶ್ವಾಸದಲ್ಲಿ ಬಸವಪ್ಪನಾಯಕ ಮತ್ತು ಚೆನ್ನಬಸವ ನಾಯಕ, ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಆಶ್ವಾಸದಲ್ಲಿ ವೀರಮ್ಮಾಜಿ ಮತ್ತು ಸೋಮಶೇಖರ ನಾಯಕ–ಈ ರಾಜರ ವಿಚಾರಗಳಿವೆ. ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಕೆಳದಿ ಅರಸರ ಚರಿತ್ರೆಯ ನಿರೂಪಣೆ ಪ್ರಧಾನವಾದರೂ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ನಾಯಕರು, ಬೇಲೂರು ಅರಸರು, ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು, ಶಾಹೀರಾಜರು, ಮರಾಠರು, ದೆಹಲಿಯ ಸುಲ್ತಾನರು ಇವರ ವಿಷಯವೂ ಪ್ರಾಸಂಗಿಕವಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಚಂಪೂ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಗ್ರಂಥಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರ, ಮೇರುಪರ್ವತ, ಜಂಬೂದ್ವೀಪ, ಕರ್ನಾಟಕ ದೇಶ ಮೊದಲಾದವನ್ನು ಕವಿ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಕಂದ ಮತ್ತು ಗದ್ಯ ಹೆಚ್ಚು; ವೃತ್ತಗಳಿರುವುದು ಕಡಿಮೆ. ಕಾವ್ಯಾಂಶಕ್ಕಿಂತ ಚಾರಿತ್ರ್ಯಾಂಶವೇ ಅಧಿಕ.

ಕೆಳದಿ ನೃಪವಿಜಯವನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಆಧಾರಗ್ರಂಥವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸದಿದ್ದರೂ ಕೆಳದಿಯ ಇತಿಹಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ವಿವರಣೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಗ್ರಂಥ ಇತಿಹಾಸಕಾರರಿಗೆ ಕೆಳದಿ ಅರಸರ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಬರೆಯುವಲ್ಲಿ ಅಮೂಲ್ಯ ಆಕರವಾಗಿದೆ.

(ಕೆ.ಟಿ.ಆರ್.;ಎಸ್.ಎನ್.ಕೆ.)

ಲಿಂಗದ ಬೀರ: ಶೈವಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಒಂದು ಜನಪದ ಧಾರ್ಮಿಕ ವೀರನೃತ್ಯ. ಮೈಸೂರು, ಮಂಡ್ಯ, ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿದೆ. ಲಿಂಗಬೀರ, ಲಿಂಗಧೀರ, ಲಿಂಗವೀರ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ವೀರಶೈವ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರು ವಂಶಪಾರಂಪರ್ಯವಾಗಿ ಈ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿದ್ದಾರೆ.

ಲಿಂಗದ ಬೀರರ ನೃತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಒಬ್ಬ ನರ್ತಕನಿರುತ್ತಾನೆ. ವಿರಳವಾಗಿ ಇಬ್ಬರು ಸೇರುವುದೂ ಉಂಟು. ಲಿಂಗದ ಬೀರರ ವೇಷಭೂಷಣಗಳು ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ತಲೆಗೆ ಮಿರಗ ಚೌಲಿ, ಹಣೆಯ ಮೇಲೆ ಕಿರೀಟದಾಕಾರ ಹೋಲುವ ಹಿತ್ತಾಳೆಯ ಲಿಂಗಸರ, ಸೊಂಟಕ್ಕೆ ಹಿತ್ತಾಳೆಯ ದಕ್ಷಬ್ರಹ್ಮನ ತಲೆಗಳು, ಬೆನ್ನಿಗೆ ಹಿತ್ತಾಳೆಯ ವೀರಭದ್ರನ ಹಲಗೆ, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ತೋಪಡ, ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಕತ್ತಿ ಇರುತ್ತವೆ. ಎರಡು ಕಾಲಿಗೂ ಗೆಜ್ಜೆಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ, ಬಲಗಾಲಿಗೆ ಜಂಗು ಕಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಕಾವಿಯ ನಿಲುವಂಗಿ (ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಬಣ್ಣದ ಶರಾಯಿ) ಮತ್ತು ದಟ್ಟಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿ ಮುಖವನ್ನು ವಿಭೂತಿ ಗಂಧ ಕುಂಕುಮಗಳಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಕೊರಳಲ್ಲಿ ರುದ್ರಾಕ್ಷಿ ಸರವಿರುತ್ತದೆ. ನೃತ್ಯದಲ್ಲಿ ಓಲಗ, ತಮ್ಮಟೆ, ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮಟೆಯ ಬದಲು ಕರಡೆ ವಾದ್ಯವನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಾರೆ. ಲಿಂಗದ ಬೀರರು ವೀರಭದ್ರನ ಖಡ್ಗಗಳನ್ನು (ಹಾಡುಗಳನ್ನು) ಹೇಳುತ್ತ, ಕೈಗಳಲ್ಲಿರುವ ತೋಪಡ ಮತ್ತು ಕತ್ತಿಗಳನ್ನು ಜಳಪಿಸುತ್ತ, ವೀರಾವೇಶದಿಂದ ವಾದ್ಯಗಳ ಗತ್ತಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಲಯಬದ್ಧವಾಗಿ ವೃತ್ತಾಕಾರದಲ್ಲಿ ನರ್ತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟ ವೇಷವೇನೂ ಇಲ್ಲದ ಸಾಮಾನ್ಯ ವ್ಯಕ್ತಿಯೊಬ್ಬ ಭಲರೇ ವೀರ, ಹರೋಹರಾ ಎಂದು ಕಾಕು ಹೇಳುತ್ತ, ಜಾಗಟೆ ಬಡಿಯುತ್ತ ಸಾವಧಾನವಾಗಿ ವೃತ್ತಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಕುಣಿಯುತ್ತಾನೆ.

ಮದುವೆ, ಗೃಹಪ್ರವೇಶ ಮುಂತಾದ ಶುಭಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಈ ನೃತ್ಯದ ಏರ್ಪಾಡಿರುತ್ತದೆ. ಅರಸು ಮನೆತನದವರು, ವೀರಶೈವರು, ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಕ್ಕಲಿಗರು, ಕುರುಬರು, ಮಡಿವಾಳರೂ ಲಿಂಗದ ಬೀರರನ್ನು ಬರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಗೊತ್ತಾದ ದಿನ ಅವರು ಕಾರ್ಯದ ಮನೆಗೆ ಬಂದು ಅಲ್ಲಿ ವೇಷಭೂಷಣಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಲಾಂಛನಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ ಮನೆಯಿಂದ ನಡೆಮಡಿಯ ಮೇಲೆ ಗೊತ್ತುಪಡಿಸಿರುವ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ (ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದೇವಸ್ಥಾನ) ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮನೆಗೆ ಬರುವಾಗ ನೃತ್ಯ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ನೃತ್ಯ ಮುಗಿಯುವ ತನಕ ಅವರು ಉಪವಾಸ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಅನಂತರ ಪಡಿ ಮತ್ತು ಕಾಣಿಕೆ ಹಾಗೂ ಪಂಚೆ ವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಮನೆ ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡುವ ಮುಂಚೆ ತೆಂಗಿನ ಕಾಯಿಗಳನ್ನು ಅವರ ಮುಖಕ್ಕೆ ಇಳಿ ತೆಗೆದು ಒಡೆಯುವ ರೂಢಿಯುಂಟು.

ಲಿಂಗದ ಬೀರರು ಹೇಳುವ ಖಡ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹೀಗಿದೆ; ಮೆಟ್ಟಿದಾವಿಗೆ । ತೊಟ್ಟುರುಳಿ ಪದಕ । ವುಟ್ಟ ಚಲ್ಲಣಕಾಸೆ । ವುಡಿಯ ಬಾಕು । ರಮಿಯ ಚೂರಿ । ಕಕ್ಕಡವಂತಿ । ಅಂಬು । ಗಂಡುಗತ್ತರಿ । ಪಾಂಡಿವಾಳ । ರತ್ನದ ಕಿರೀಟ । ಕೈಯಲ್ಲಿ ಕಠಾರಿ । ಇಷ್ಟು । ಆಯುಧಗಳನ್ನೇ ಪಿಡಿದು । ಎತ್ತಲಿಂದ ಬಂದೋ । ಸುತ್ತ ದೇವತೆಯ ಗಂಡ । ಕಲಿವೀರಭದ್ರ । ನಮಗ ರುದ್ರಾ। ಕದನಕ್ಕೆ ಕುಠಾರ । ಮದನ ಸಂಹಾರ । ರಣದೊಳಗೆ ಭಯಂಕರ । ಕರುಣಿಸೊ । ಕರುಣ ಕೃಪಾಲ। ಕರೆಕಾಳಿಂಗರುದ್ರಾ.

(ಟಿ.ಎಸ್.ಆರ್.)

ಲಿಂಗದಹಳ್ಳಿ: ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ತರೀಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ತರೀಕೆರೆಯಿಂದ 15 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 5,933. ಕೃಷ್ಣರಾಜೇಂದ್ರ ಗಿರಿಧಾಮಕ್ಕೆ (ಕೆಮ್ಮಣ್ಣುಗುಂಡಿ) ತರೀಕೆರೆ ಕಡೆಯಿಂದ ಹೋಗುವ ದಾರಿಯಲ್ಲಿರುವ ಮೊದಲ ಹಳ್ಳಿ. ಮಲೆನಾಡಿನ ಗಿರಿ ಶ್ರೇಣಿಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸುವ ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲಿನಲ್ಲಿ ಈ ಊರು ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕರಿಯಮ್ಮ ಹಾಗೂ ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ವೀರಭದ್ರ ದೇವರ ದೇವಾಲಯದ ಜಾತ್ರೆ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಮೇ ತಿಂಗಳಿನ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ಜರುಗುತ್ತದೆ.

ಚಾರಿತ್ರಿಕವಾಗಿ ಈ ಗ್ರಾಮ ಹಳೆಯ ಶಿಲಾಯುಗದ ಒಂದು ನಿವೇಶನ. ಇಲ್ಲಿ ಆ ಕಾಲದ ಕೆಲವು ಆಯುಧಗಳು ಉಪಲಬ್ಧವಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ಶಾಸನವೊಂದು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮಹತ್ವದ ವಿಷಯವೊಂದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.ಹೊಯ್ಸಳ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಮುಮ್ಮಡಿ ಬಲ್ಲಾಳನೂ ಆತನ ಮಹಾಪ್ರಧಾನನೂ ರಾಜ್ಯವಾಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ 1331ರ ಏಪ್ರಿಲ್ 29ನೆಯ ದಿವಸದಂದು ತುರಕರ ಸೈನ್ಯವು ಅರಸೀಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕಣೆಕಟ್ಟೆ ಊರುಗಳ ಮಧ್ಯದ ಜೈನಯತಿಗಳ ಸಮಾಧಿಯ ಸ್ಥಳ ಗೊರವಕಲ್ಲಿಗೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಬಂದಾಗ 'ಕಟಕತೋಟಕಾರೆ ಮರೆವೊಕ್ಕಡೆ ಕಾವ' ಲಿಂಗದಹಳ್ಳಿಯ ಬಲಗೌಡನ ಮಗ ಮಾರಗೌಡನು ತುರಕರನ್ನು ಎದುರಿಸಿ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಅವರ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿದನು. ಆ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಮೆಚ್ಚಿದ ಮಂತ್ರಿಯೂ ದೊರೆಯೂ ಲಿಂಗದಹಳ್ಳಿಯ ಮಾರಗೌಡನಿಗೆ ಕಲ್ಲುಂಡಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ನೆತ್ತರ ಕೊಡುಗೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟರು. ಈಗ ಈ ಊರು ಪಟ್ಟಣವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದೆ. **(ಎಸ್.ಜಿಎ.)**

ಲಿಂಗನಮಕ್ಕಿ: ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಸಾಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಲಿಂಗನಮಕ್ಕಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಶರಾವತಿ ಜಲವಿದ್ಯುದುತ್ಪಾದನಾ ಯೋಜನೆಗಾಗಿ ಶರಾವತಿ ನದಿಗೆ ಅಣೆಕಟ್ಟು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ಒಂದು ಜಲಾಶಯ. ಈ ಜಲಾಶಯ ಸಾಗರಕ್ಕೆ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ 32 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಬೀರೂರು–ತಾಳಗುಪ್ಪ ಮಾರ್ಗದ ಕೊನೆಯ ರೈಲು ನಿಲ್ದಾಣ ತಾಳಗುಪ್ಪದಿಂದ ಸು. 15 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಜೋಗ ಜಲಪಾತಕ್ಕೆ 5 ಕಿಮೀ ಮೇಲುಗಡೆ ಈ ಜಲಾಶಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದು ಇದರಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದ್ದ ಹಿರೇಭಾಸ್ಕರ್ ಜಲಾಶಯ ಮುಳುಗಿಹೋಗಿದ್ದು ಅದರ ಕಾರ್ಯವೂ ಈಗ ಈ ಜಲಾಶಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ.

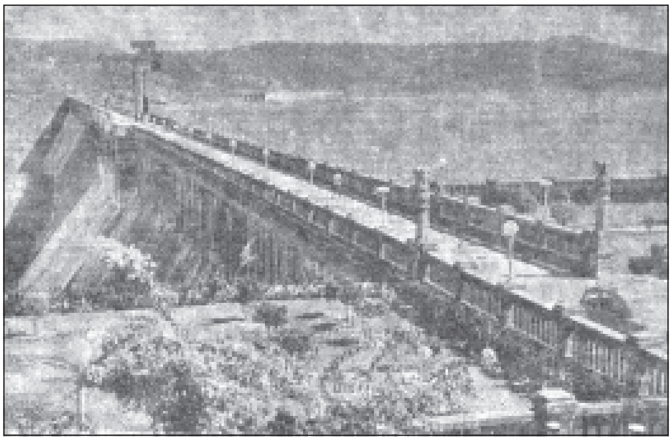

ಲಿಂಗನಮಕ್ಕಿ ಅಣೆಕಟ್ಟು

ಈ ಜಲಾಶಯದ ಜಲಾನಯನ ಪ್ರದೇಶದ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1,992 ಚ.ಕಿಮೀ. ಲಿಂಗನಮಕ್ಕಿ ಜಲಾಶಯದ ಶೇಖರಣಾಸಾಮರ್ಥ್ಯ 4,368 ದಶಲಕ್ಷ ಘನ ಮೀ. ಗಳಷ್ಟು; ಅಂದರೆ ಕೃಷ್ಣರಾಜಸಾಗರದ ಸುಮಾರು ಮೂರೂವರೆಪಟ್ಟು, ಭದ್ರಾ ಜಲಾಶಯದ 2ರಷ್ಟು, ತುಂಗಭದ್ರಾ ಜಲಾಶಯದ ಒಂದೂಕಾಲರಷ್ಟು. ಕಟ್ಟೆಯ ಒಟ್ಟು ಉದ್ದವಾದ 2,424 ಮೀ. ಕಟ್ಟೆಯ ಎಡಭಾಗದ 1,780 ಮೀ ಉದ್ದಕ್ಕೆ ಸುರ್ಕಿಗಾರೆಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ ಕಲ್ಲುಕಟ್ಟಡ. ಉಳಿದ ಭಾಗ ಮುಂದುಗಡೆಗೆ ಕಲ್ಲುಬಂಡೆಗಳನ್ನು ಪೇರಿಸಿರುವ ಮಣ್ಣಿನ ಏರಿ ಕಟ್ಟೆಯ ಅತ್ಯಂತ ಆಳವಾದ ತಳಪಾಯದಿಂದ ಕಟ್ಟೆಯ ಎತ್ತರ 61.7ಮೀ. ಹೊಳೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಗರಿಷ್ಠ ಪ್ರವಾಹ ಸೆಕೆಂಡಿಗೆ 16,744 ಘ.ಮೀ ಎಂದು ಅಂದಾಜು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿ ನದಿಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿನ ಕಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಓಗಿ ಆಕಾರದ ಕೋಡಿಯನ್ನು ಬಿಡಲಾಗಿದೆ. ಇದರ ಮೇಲಿನ ಹರಿವನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸಲು 15.5 ಮೀ ಅಗಲ 7.44 ಮೀ ಎತ್ತರವಿರುವ 11 ಅರೀಯ ಶಿಖರ ಬಾಗಿಲುಗಳನ್ನು (ರೇಡಿಯಲ್ ಕ್ರೆಸ್ಟ್‌ಗೇಟ್ಸ್) ಅಳವಡಿಸಿದೆ. ಕಟ್ಟೆಯ ಎಡದಂಡೆಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುತ್ ನಾಲೆಗೆ ನೀರು ಬರಲೆಂದು 2.48 ಮೀ x 4.34 ಮೀ ಅಳತೆಯ 3 ತೂಬುಗಳನ್ನಿಟ್ಟಿದೆ. ಇವುಗಳ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟೆಯ ಕೆಳಗೆ, ಮುಂದೆ ನಿರ್ಮಿಸಬಹುದಾದ ವಿದ್ಯುತ್ ಕೇಂದ್ರಕ್ಕೆ ಅಗತ್ಯವಾಗುವಂಥ 4.96 ಮೀ ವ್ಯಾಸದ 2 ಕೊಳವೆಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಿದೆ. ಇದರ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಆನೆಬೈಲು ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದನೆ ಕೇಂದ್ರ ಇಡೀ ಆಗ್ನೇಯ ಏಷ್ಯದಲ್ಲೇ ದೊಡ್ಡದು. **(ಕೆ.ವಿ.ಎಸ್‌ಯು.)**

ಲಿಂಗಪ್ಪ, ಕೆ.ಆರ್.: 1922– . ಹೆಸರಾಂತ ಜನಪದ ಹಾಡುಗಾರರು, ವಕೀಲರು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾನಂತರದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಜಾನಪದ ಅಧ್ಯಯನದ ನಿಜವಾದ ಶಕೆ ಆರಂಭವಾಯಿತು. ಜನಪದ ಸಾಹಿತ್ಯವೆಂದರೆ ಬರೀ ಜನಪದ ಗೀತೆಗಳು ಎಂದು ಭಾವಿಸಿದ್ದ ಕಾಲ ಅದು. ಆಗ ಜಾನಪದದೊಂದಿಗೆ ನಿಕಟ ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದಿ ಅದರ ವಿಶಿಷ್ಟತೆಗೆ ಮಾರುಹೋಗಿ ಅದರ ಪ್ರಸಾರ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಕ್ರಿಯವಾಗಿ ತೊಡಗಿದವರು ಇವರು. ಇವರು ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ತರೀಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಶಿವನಿ ಹೋಬಳಿಯ ಕಲ್ಲೇನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ 1922 ಜೂನ್ 8ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಪಟೇಲ್ ರಂಗಪ್ಪ, ಬಸಮ್ಮ–ಇವರ ತಂದೆ ತಾಯಿ. ಮಗು ಜನಿಸಿದಾಗ ಇವರ ತಾಯಿ "ನನ್ನ ಹೊಟ್ಟೇಲೊಂದು ಚಿನ್ನ ಹುಟ್ಟಿತು ತಾಯಿ" ಎಂದು ಹಾಡಿದ್ದರಂತೆ. ಬಡತನದ ನಡುವೆ ಅಜ್ಜಂಪುರ, ದಾವಣಗೆರೆ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದರು. ಆಹಾರ ಇಲಾಖೆಯ ಬಿಲ್‌ಕ್ಲರ್ಕ್ ಕೆಲಸ ಬಿಟ್ಟು ವಕೀಲರಾದರು. ಲಿಂಗಪ್ಪನವರ ಪತ್ನಿ ಪಾರ್ವತಮ್ಮ. ಈ ದಂಪತಿಗಳಿಗೆ ಹತ್ತು ಜನ ಮಕ್ಕಳು.

ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಕೀಲರಾಗಿದ್ದರೂ ಜನಪದ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ತಮ್ಮನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡವರು. ಚಿಕ್ಕಂದಿನಲ್ಲೆ ರಕ್ತಗತವಾಗಿದ್ದ ಹಾಡುವ ಗುಣ ವೃತ್ತಿಜೀವನದಲ್ಲಿ ಮತ್ತಷ್ಟು ಹೊಮ್ಮಲು ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಇವರು ಜನಪದಗೀತೆಗಳನ್ನು ಹಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ವಿಶಿಷ್ಟ ಶೈಲಿಗೆ ಹೆಸರಾದವರು. ಆ ಮಾತುಗಾರಿಕೆಯ ಸೊಗಸು, ಇಂಪಾದ ಹಾಡಿನ ಸಿರಿಕಂಠದ ಮೋಡಿ ಮುದುಕರಿಂದ ಹಿಡಿದು ಮಕ್ಕಳವರೆಗೂ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಮಾಯಾಲೋಕಕ್ಕೆ ಕೊಂಡೊಯ್ಯುವ ಗುಣ ಹೊಂದಿದೆ. ಇವರ ಹಾಡು ಕೇಳುವ ಜನ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಹಾಡು ಕೇಳಿದಂಥ ಅನುಭವ ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಜನಪದ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಸೊಗಸಾಗಿ ಹಾಡುವಂತೆಯೇ ಪ್ರಾಚೀನ ಕವಿಗಳಾದ ಪಂಪ, ರಾಘವಾಂಕ, ಹರಿಹರ ಮೊದಲಾದವರ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ಸುಶ್ರಾವ್ಯವಾಗಿ ವಾಚಿಸಬಲ್ಲವರಾಗಿದ್ದರು. ಅದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ನಮ್ಮ ಜನ ಲಿಂಗಪ್ಪನವರನ್ನು 'ಜಾನಪದ ಕೋಗಿಲೆ' ಎಂದು ಕರೆದರು. ಇವರ ಹಾಡುಗಾರಿಕೆಯನ್ನು ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರು ಒಂದೊಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಗುಣಗಾನ ಮಾಡಿದ್ದುಂಟು. ಪಾಟೀಲ ಪುಟ್ಟಪ್ಪ ಅವರು ತಮ್ಮ 'ಪ್ರಪಂಚ' ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ: "ಇವರ ಕಂಠದಲ್ಲಿ ಏನೋ ಒಂದು ಗಾರುಡಿ ಇದೆ. ಇವರ ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಏನೋ ಒಂದು ಸಮ್ಮೋಹನ ಇದೆ. ಜಾನಪದದಿಂದ ಲಿಂಗಪ್ಪನವರಿಗೆ ಮೆರುಗು ಬಂದಿತೋ ಅಥವಾ ಲಿಂಗಪ್ಪನವರಿಂದ ಜಾನಪದಕ್ಕೆ ಮೆರುಗು ಬಂದಿದೆಯೋ ಪೃಥಕ್ಕರಿಸಿ ಹೇಳುವುದು ಕಷ್ಟ. ಹಾಲುಸಕ್ಕರೆ ಸಮ್ಮಿಲಿತವಾದಂತೆ".

ಬೆಂಗಳೂರು, ಉಡುಪಿ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನಗಳಲ್ಲಿ ಲಿಂಗಪ್ಪ ಮಾಡಿದ ಭಾಷಣಗಳು ಜನರ ಮನದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಅಚ್ಚಳಿಯದೆ

ಉಳಿದಿವೆ. ಲಿಂಗಪ್ಪ ಕೇವಲ ಹಾಡುಗಾರರಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ ಜಾನಪದ ಸಂಗ್ರಾಹಕರಾಗಿಯೂ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕಣ್ಮರೆಯಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಮಾನೌಮಿ ಪದಗಳನ್ನು ಪುಸ್ತಕರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ (1949). ಇದರಲ್ಲಿ ಮಾರ್ನವಮಿ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಎಲ್ಲ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಜೊತೆಗೆ ಸಾಂದರ್ಭಿಕ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡುವುದರ ಮೂಲಕ ಸಹೃದಯರಿಗೆ ಅದರ ಒಟ್ಟು ಪರಿಕಲ್ಪನೆ ದೊರಕುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮಲೆನಾಡಿನ ಮಡಿಲಲ್ಲಿ (1954) ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಭೂಮಿತಾಯಿ ಪೂಜೆ ಮಾಡುವ ಹಾಡು, ಅರ್ಜುನ ಸ್ವಾಮಿಯ ಹಾಡು, ಉತ್ತರ ದೇವಿಯ ಹಾಡು ಸೇರಿವೆ. ಇವರು ಸ್ಟಿತ್ ಥಾಂಸನ್, ಅಲನ್ ಡಂಡೆಸ್, ರಿಚರ್ಡ್ ಡಾರ್‌ಸನ್, ಆರ್ನೆಆಂಟೆ ಮೊದಲಾದ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿದ್ವಾಂಸರ ವಿಚಾರಧಾರೆಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದ್ದರು. ‘ತರೀಕೆರೆ ತೆರೆದದಾರಿ’ ಲೇಖನ ಇವರ ಸೈದ್ಧಾಂತಿಕ ನಿಲುವುಗಳನ್ನು ತೋರುತ್ತದೆ. ಲಿಂಗಪ್ಪನವರ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ಅಖಿಲ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಜಾನಪದ ಸಂಶೋಧನೆ, ವಿಮರ್ಶೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಹೊನ್ನಬಿತ್ತೇವು ಹೊಲಕೆಲ್ಲ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಮರಣ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಹೊರತರಲಾಯಿತು. ಜಾನಪದ ಸರಸ್ವತಿಯ ತೇರು ಹೊರಟಿದ್ದೆ ತರೀಕೆರೆ ಸಮ್ಮೇಳನದಿಂದ.

ಲಿಂಗಪ್ಪನವರ ಈ ಸಾಧನೆಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಜನ ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಗೌರವಿಸಿದ್ದಾರೆ, ಸನ್ಮಾನಿಸಿದ್ದಾರೆ. 1976ರಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಶ್ರೀಮುರುಘ ರಾಜೇಂದ್ರ ಸ್ವಾಮೀಜಿಯವರು ಜಾನಪದ ಸಾಹಿತ್ಯರತ್ನ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದ್ದಾರೆ (1965). ಜಾನಪದ ಜಂಗಮ, ನುಡಿಗಾರುಡಿಗ, ಸಾಹಿತ್ಯಭಾಸ್ಕರ ಮುಂತಾದ ಬಿರುದುಗಳು ಇವರಿಗೆ ದೊರೆತಿವೆ. 1976ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ರಾಜ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪುರಸ್ಕಾರ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ. ಹಲವಾರು ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳು, ಶಾಲಾಕಾಲೇಜುಗಳು ಲಿಂಗಪ್ಪನವರನ್ನು ಅನೇಕ ಬಾರಿ ಸನ್ಮಾನಿಸಿವೆ. ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕ ಜಾನಪದ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ‘ಬೆಳಕು’ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರೂ ‘ಪುಸ್ತಕ ಪ್ರಪಂಚ’ದ ಉಪಸಂಪಾದಕರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಸೆನೆಟ್ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. ಲಿಂಗಪ್ಪನವರ ಜಾನಪದ ಸಾಧನೆ ಗುರುತಿಸಿ ಇವರ ಅಭಿಮಾನಿಗಳು ಗ್ರಾಮಜ್ಯೋತಿ (ಸಂ:ಗೊ.ರು. ಚನ್ನಬಸಪ್ಪ) ಎಂಬ ಅಭಿನಂದನ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. 1991ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಜಾನಪದ ಮತ್ತು ಯಕ್ಷಗಾನ ಅಕಾಡೆಮಿ ಜಾನಪದ ತಜ್ಞ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಇವರನ್ನು ಗೌರವಿಸಿದೆ. ಗೊ.ರು. ಚನ್ನಬಸಪ್ಪನವರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಇವರ ಸ್ಮರಣಾರ್ಥ ‘ಕೆ.ಆರ್. ಲಿಂಗಪ್ಪ ಜಾನಪದ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನ’ವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನ ಜಾನಪದ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದವರಿಗೆ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡುತ್ತದೆ.

(ಜಿ.ಆರ್.ಟಿ.)

ಲಿಂಗಮ್ಮ: 12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ವಚನಕಾರ್ತಿ. ವಚನಕಾರ ಹಡಪದ ಅಪ್ಪಣ್ಣನ ಪತ್ನಿ. ದಲಿತ ವರ್ಗದ ಶರಣೆ. ಈಕೆಯ ಜೀವನದ ವಿವರಗಳೇನೂ ಸಿಕ್ಕಿಲ್ಲವಾದರೂ ಈಕೆಯ ಉಜ್ಜ್ವಲ ವಚನಗಳಿಂದ ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಇವಳ ಜೀವನರೇಖೆಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು.

ಲಿಂಗಮ್ಮ ಬಡತನದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಚಿಕ್ಕಂದಿನಿಂದ ಕಷ್ಟವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿದವಳು. ಆದರೂ ಶಿವನ ಮೇಲಿದ್ದ ಭಕ್ತಿ ಕಡಿಮೆಯಾಗಲಿಲ್ಲ; ದಿನೇ ದಿನೇ ವೃದ್ಧಿಸುತ್ತಲೇ ಇತ್ತು. ಪ್ರಾಪ್ತವಯಸ್ಕಳಾದ ಮೇಲೆ ಇವಳನ್ನು ಶಿವಭಕ್ತನಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬಸವಭಕ್ತನಾಗಿದ್ದ ಹಡಪದ ಅಪ್ಪಣ್ಣನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು ವಿವಾಹವಾಯಿತು. ಲಿಂಗಮ್ಮನ ಪಾಲಿಗೆ ಶಿವನೇ ಅಪ್ಪಣ್ಣ, ಅಪ್ಪಣ್ಣನೇ ಶಿವ. ಪತಿಯ ಸಹವಾಸದಿಂದ ಲಿಂಗಮ್ಮನ ಭಕ್ತಿ, ಜ್ಞಾನ ಮತ್ತೂ ಹೆಚ್ಚಿದವು. ಶಿವಭಕ್ತರ ಸೇವೆ, ದಾಸೋಹಗಳೇ ಇವರ ಪರಮಪ್ರಿಯ ಕಾಯಕಗಳಾದವು. ಪತಿಯ ಮಾತೇ ವೇದವಾಕ್ಯವಾಯ್ತು. ಹೀಗೇ ಇರಲು ಅಂಗಲಿಂಗವೆಂಬ ಭೇದ ಅಳಿಯುವಷ್ಟು ದೊಡ್ಡವಳಾದಳು. ಕಡೆಗೆ ಒಂದು ದಿವಸ ಶಿವನಲ್ಲೇ ಐಕ್ಯಳಾದಳು.

ಚೆನ್ನಮಲ್ಲೇಶ್ವರ ಇವಳ ಗುರು. ಅಪ್ಪಣ್ಣಪ್ರಿಯ ಚೆನ್ನಬಸವಣ್ಣ ಎಂಬುದು ಇವಳ ವಚನಗಳ ಅಂಕಿತ. ಇದುವರೆಗೆ ಇವಳ 113 ವಚನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಒಂದು ವಚನದಲ್ಲಿ ತಾನು ಚೆನ್ನಬಸವಣ್ಣನ ಕರುಣದ ಶಿಶು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾಳೆ. ಕೈಲಾಸ–ಮರ್ತ್ಯವೆಂಬ ಭೇದ ಲಿಂಗಮ್ಮನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಗೆಯಿಲ್ಲ. ನಿಜವಾದ ಶರಣರು ಯಾರೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಆಸೆಯನಳಿದು, ರೋಷವನಳಿಸಿ, ಜಗದ ಪಾಶವ ಹರಿದು, ಈಶ್ವರನೆನಿಸಿಕೊಂಬವರು ಶರಣರು ಎಂದು ನುಡಿದಿದ್ದಾಳೆ. ಘನವ ಕಾಂಬುದಕ್ಕೆ ಮನವೆಂತಿರಬೇಕೆಂದು ಕೇಳಿದರೆ ಮನನಿರ್ಮಳವಾದಲ್ಲದೆ ಘನವ ಕಾಣಬಾರದು ಎಂದು ಒಂದೇ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಕೊಡುತ್ತಾಳೆ. ನೋಡಿಹೆನೆಂದರೆ ನೋಟವಿಲ್ಲ, ನೆನೆದಿಹೆನೆಂದರೆ ಮನವಿಲ್ಲ, ಇಂತು ನೆನಹು ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿ ಶರಣರ ಪಾದದಲ್ಲಿಯೇ ಬೆರೆದು ಸುಖಿಯಾದೆನಯ್ಯಾ, ತೊಟ್ಟು ಬಿಟ್ಟು ಬಟ್ಟಬಯಲೊಳಗೆ ಬಿದ್ದು ನಾನೆತ್ತ ಹೋದೆನೆಂದರಿಯೆನಯ್ಯ, ಅಂಗಲಿಂಗವೆಂಬ ಉಭಯವಳಿಯಿತ್ತು ಸಂಗಸುಖ ಹಿಂಗಿತ್ತು ಮಂಗಳದ ಮಹಾಬೆಳಗಿನಲ್ಲಿ ಓಲಾಡಿ ಸುಖಿಯಾದೆನಯ್ಯ ಎಂಬ ವಚನ ಇವಳ ಅನುಭಾವ ಸಂಪತ್ತಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ. ಇವಳ ಅನುಪಮ ಗಂಭೀರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ಇವಳ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿತವಾಗಿದೆ.

(ಕೆ.ವೈ.ಎಸ್.)

ಲಿಂಗರಾಜ ಅರಸು, ಎಚ್.: 1860–1936. ಕರ್ಣಾಟಕ ರಾಮಾಯಣ ಸಂಗ್ರಹ, ಯದುನೃಪವಿಜಯ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳ ಕರ್ತೃ. ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ನಂಜನಗೂಡು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹಗಿನವಾಳು ಇವರ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ಇವರು ತಮ್ಮ ಎರಡು ಕಾವ್ಯಗಳ ಪೀಠಿಕಾಸಂಧಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಗೋವದ ಲಿಂಗವನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇವರ ಕುಲದೈವ. ಗೋವದ ಲಿಂಗವೆಂದೂ ಇವರ ಪೂರ್ವಜರು ಗೋವೆಯ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಿಂದ ಬಂದು ಮೈಸೂರು ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದರೆಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇವರ ತಂದೆ ದೊಡ್ಡಲಿಂಗರಾಜ ಅರಸು. ಲಿಂಗರಾಜ ಅರಸು ಅವರ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಹಗಿನವಾಳಿನಲ್ಲೇ ನಡೆಯಿತು. ಏಳು ವರ್ಷದವರಿದ್ದಾಗಲೇ ಮೈಸೂರು ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ರಾಜಕುಮಾರ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ ಸಂಗಡಿಗರಾಗಿ ಅರಮನೆಯನ್ನು ಸೇರುವ ಅವಕಾಶ ಲಭಿಸಿತು. ಚಿಕ್ಕ ವಯಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ಅರಮನೆಯ ಭೋಗಜೀವನದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದರು. ಅನಂತರ ಮರಾಮತ್ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಮೊಖ್ತೇಸರ ಆಗಿ ತುಂಬ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ರಾಜಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ತಮ್ಮ 68ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಉದ್ಯೋಗದಿಂದ ನಿವೃತ್ತರಾದ ಇವರು 1936ರಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು.

ಇವರು ವಿದ್ವತ್ಪ್ರೇಮಿಯೂ ಸಾಹಿತ್ಯಾಭಿಮಾನಿಯೂ ಸ್ವಯಂ ಕವಿಯೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಆಸ್ಥಾನದ ಮಹಾವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ಪಿ.ಆರ್.ಕರಿಬಸವಶಾಸ್ತ್ರೀ, ತಿಮ್ಮಪ್ಪಯ್ಯಶಾಸ್ತ್ರೀ ಮೊದಲಾದವರು ಇವರ ಪರಮ ಆಪ್ತಮಿತ್ರರು. ಇವರಿಗೆ ಛಂದೋಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಪಾಂಡಿತ್ಯವಿತ್ತು. ಕನ್ನಡ,

ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಪಾಂಡಿತ್ಯವಿತ್ತು. ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾವ್ಯ ವ್ಯಾಸಂಗದಲ್ಲಿ ಅತೀವ ಆಸಕ್ತಿಯಿತ್ತು.ಇವರು ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟನೆಯ ವರ್ಷ ವರ್ಧಂತಿಯ ಜ್ಞಾಪಕಾರ್ಥವಾಗಿ 1912ರಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣದ ಬಾಲಕಾಂಡವನ್ನು ಭಾಮಿನೀ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿ ರಾಜಸನ್ನಿಧಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿದರು. ಮಹಾರಾಜರು ಬಾಲಕಾಂಡವನ್ನು ಪರಾಮರ್ಶಿಸಿ ಅದು ಜನಸಾಮಾನ್ಯರಿಗೂ ಓದಲು ಸುಲಭವಾಗಿಯೂ ಲಲಿತವಾಗಿಯೂ ಇರುವಂತೆ ಬರೆದು ಅಚ್ಚು ಮಾಡಿಸಿದರೆ ಬಹಳ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಸಿದರು. ಅದರಂತೆಯೇ ಇವರು ಕರ್ಣಾಟಕ ರಾಮಾಯಣ ಸಂಗ್ರಹ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯವನ್ನು (1919) ರಚಿಸಿ ಮಹಾರಾಜರಿಗೆ ಅರ್ಪಣೆ ಮಾಡಿದರು. ಇದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಮೈಸೂರು ದರ್ಬಾರಿನಿಂದ ರಾಜಕವಿ ಭೂಷಣ ಎಂಬ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯೂ ರಾಜಸನ್ಮಾನವೂ ಲಭಿಸಿದುವು.

ಕರ್ಣಾಟಕ ರಾಮಾಯಣ ಸಂಗ್ರಹದಲ್ಲಿ 6 ಕಾಂಡಗಳೂ 1,764 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. 1924ರಲ್ಲಿ ಯದುನೃಪವಿಜಯ ಎಂಬ ಪದ್ಯಕಾವ್ಯವನ್ನು ಷಟ್ಪದಿ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿ, ಮಹಾಮಾತೃ ಶ್ರೀವಾಣಿ ವಿಲಾಸ ಅವರಿಗೆ ಅರ್ಪಣೆ ಮಾಡಿದರು. ಇದರಲ್ಲಿ ಪೀಠಿಕಾ ಸಂಧಿಯೂ ಸೇರಿದಂತೆ 7 ಸಂಧಿಗಳೂ 282 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರರಸರ ಮೂಲಪುರುಷರಾದ ಯದುರಾಯ ಕೃಷ್ಣರಾಯ ಸಹೋದರರ ಚರಿತ್ರೆಯಿದೆ. ಅವರು ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದು ರಾಜ್ಯಾಧಿಕಾರವನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡ ಬಗೆಯನ್ನು ವಿವರವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ವಿದ್ಯಾಪಕ್ಷಪತಿಯಾದ ಇವರು ಕವಿತಾರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥರಾದ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಪಾರಿತೋಷಕವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಲು ಮೈಸೂರು ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮಹಾಪಾಠಶಾಲೆಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಉಪಯೋಗವಾಗುವಂತೆ ತಮ್ಮ ತಂದೆಯ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ನಿಧಿಯೊಂದನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿದರು. ಇವರು ಮೈಸೂರು ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಘದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರೂ (1934) ಬಳ್ಳಾರಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಅಖಿಲ ಕರ್ನಾಟಕ ಕೀರ್ತನ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರೂ (1926) ಆಗಿದ್ದರು. **(ಒ.ಎನ್.ಎಲ್.;ಬಿ.ಎಸ್.ಎಸ್.)**

ಲಿಂಗರಾಜೇಂದ್ರ I: ಕೊಡಗನ್ನು ಆಳಿದ ಹಾಲೇರಿ ವಂಶದ ಅರಸು (1775–80). ಮುದ್ದುರಾಜನ ಸೋದರ. 1770ರಲ್ಲಿ ಮುದ್ದುರಾಜ ತೀರಿಕೊಂಡ. ಅವನ ಮಗ ಅಪ್ಪಾಜಿರಾಜನಿಗೆ ಪಟ್ಟವೇರಲು ಅವಕಾಶ ಕೊಡದೆ ಕಿರಿಯ ಹೊರಮತಿಶಾಖೆಯ ದೇವಪ್ಪರಾಜನಿಗೆ ಪಟ್ಟವಾದಾಗ ಲಿಂಗರಾಜ ತನ್ನ ಅಣ್ಣನ ಮಗ ಅಪ್ಪಾಜಿರಾಜನ ಪರ ಹೈದರ್ ಅಲಿಯ ಸಹಾಯಹಸ್ತವನ್ನು ಯಾಚಿಸಿದ. ಕೊಡಗನ್ನು ಗೆಲ್ಲಲು ಹಾತೊರೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಹೈದರ್ ಈ ಅಂತಃಕಲಹದ ಲಾಭಪಡೆದು 1773ರಲ್ಲಿ ಕೊಡಗನ್ನು ಗೆದ್ದು ಅಪ್ಪಾಜಿರಾಜನಿಗೆ ಸಿಂಹಾಸನವೇರಲು ನೆರವಾದ. ಮುಂದೆ ಅಪ್ಪಾಜಿರಾಜ ನಿಧನ ಹೊಂದಲು 1775ರಲ್ಲಿ ಲಿಂಗರಾಜನಿಗೇ ಪಟ್ಟವಾಯಿತು. ಹೈದರನ ನೆರವಿನಿಂದ ಮಲಬಾರಿನ ವೈನಾಡು ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡ. ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಹೈದರನಿಗೆ ವರ್ಷಕ್ಕೆ 24,000 ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ಆತನ ದಂಡಯಾತ್ರೆಯ ವೆಚ್ಚವಾಗಿ ನೀಡಲು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡ. ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಈ ಕೊಡುಗೆ ಕಪ್ಪದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ಪಡೆಯಿತು. 1779ರಲ್ಲಿ ಕೇರಳದ ಕೋಟೆಯ ಅರಸ ವೈನಾಡನ್ನು ಮತ್ತೆ ಗೆದ್ದುಕೊಂಡ. ಅದನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು ಲಿಂಗರಾಜ ಕಳುಹಿಸಿದ್ದ ಸೇನೆಯನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ, ಅದರ ಜೊತೆ ಬಂದಿದ್ದ ಇಬ್ಬರು ಕೊಡಗಿನ ರಾಜಕುಮಾರರನ್ನೂ (ಅಪ್ಪಾಜಿರಾಜನ ಮಕ್ಕಳು) ಕೊಂದ. ಇದಾಗಿ ಅಲ್ಪ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ 1780ರ ಫೆಬ್ರವರಿಯಲ್ಲಿ ಲಿಂಗರಾಜ ತೀರಿಕೊಂಡ. ಈತನನ್ನು ಮಾದಾಪುರದಲ್ಲಿ (ಸೋಮವಾರಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕು) ಸಮಾಧಿ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಈತನ ಮಕ್ಕಳಾದ ವೀರರಾಜ ಮತ್ತು ಲಿಂಗರಾಜೇಂದ್ರರು ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತೀರ ಚಿಕ್ಕವರೆಂಬ ನೆಪ ಒಡ್ಡಿ ಹೈದರ್ ಕೊಡಗಿನ ಆಡಳಿತವನ್ನು ತಾನೇ ವಹಿಸಿಕೊಂಡು ಕರಣಿಕ ಸುಬ್ಬರಸಯ್ಯನೆಂಬುವವನನ್ನು ಅಮಲ್ದಾರನನ್ನಾಗಿ ಮಡಿಕೇರಿಯಲ್ಲಿ ನೇಮಿಸಿದ. **(ಎಸ್.ಕೆ.)**

ಲಿಂಗರಾಜೇಂದ್ರ II: ಕೊಡಗಿನಲ್ಲಿ ಆಳಿದ ಹಾಲೇರಿ ವಂಶದ ಅರಸು (1811–20). ಒಂದನೆಯ ಲಿಂಗರಾಜನ ಎರಡನೆಯ ಮಗ. ಒಂದನೆಯ ಲಿಂಗರಾಜನ ಮರಣಾನಂತರ ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಇಬ್ಬರೂ ಇವನು ಮತ್ತು ಇವನ ಅಣ್ಣ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರರನ್ನು ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಗೊರೂರಿನಲ್ಲೂ ಮುಂದೆ ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣದಲ್ಲೂ ಸೆರೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟಿದ್ದರು. ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ 1788ರಲ್ಲಿ ಧೀರತನದಿಂದ ಯತ್ನಿಸಿ ಕೊಡಗಿನ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನು ಮತ್ತೆ ಪಡೆದ. ಆದರೆ 1793ರಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಜೊತೆ ಒಪ್ಪಂದ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅವರಿಗೆ ಕಪ್ಪ ಕೊಡಲು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡ. 1809ರಲ್ಲಿ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ಮರಣ ಹೊಂದಿ, ಅವನ ಮಗಳಾದ ದೇವಮ್ಮಾಜಿಗೆ ಪಟ್ಟವಾದರೂ ಲಿಂಗರಾಜೇಂದ್ರ ಉಪಾಯದಿಂದ ಅವಳಿಂದ ರಾಜ್ಯಾಧಿಕಾರವನ್ನು ಕಸಿದುಕೊಂಡು ತಾನೇ ರಾಜನಾದ (1811). ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಅಕ್ರಮವಾಗಿ ಗಳಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಕಂಪನಿ ಸರ್ಕಾರದ ಜೊತೆ ತೀರ ನಯವಿನಯದಿಂದ ವರ್ತಿಸುತ್ತಿದ್ದ. ಇವನು 1820ರಲ್ಲಿ ನಿಧನನಾದ. ಅನಂತರ ಇವನ ಮಗ ಎರಡನೆಯ ವೀರರಾಜನಿಗೆ ಪಟ್ಟವಾಯಿತು.

ಲಿಂಗರಾಜೇಂದ್ರ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ ಅನಂತರ ಆಡಳಿತ ಸಂಬಂಧವಾಗಿ ಇವನು ಹೊರಡಿಸಿದ ಹುಕುಂ ನಾಮೆಯಲ್ಲಿರುವ 52 ಆಜ್ಞೆಗಳು ಒಬ್ಬ ತಜ್ಞ ಆಡಳಿತಗಾರನ ಬುದ್ಧಿಮತ್ತೆಯನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುತ್ತವೆ. ಅರಮನೆಯ ಕೇಂದ್ರ ಕಚೇರಿಯ ನೌಕರರಿಗೆ, ನಾಡುಗಳ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ, ಶಾನುಭೋಗರಿಗೆ, ಕಂದಾಯ ವಸೂಲಿ ಸಂಬಂಧ ಮುಂತಾಗಿ ಇವನು ನೀಡಿದ ಸೂಚನೆಗಳು ಮನನೀಯವಾಗಿವೆ. ಭೂಮಿಯ ಉತ್ಪನ್ನದ ಹತ್ತನೆಯ ಒಂದಂಶವನ್ನಷ್ಟೇ ಇವನು ಕಂದಾಯವಾಗಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸುತ್ತಿದ್ದ. ಕಂದಾಯವನ್ನು ವರ್ಷಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು ಕಂತುಗಳಲ್ಲಿ ಸಲ್ಲಿಸಲು ಅವಕಾಶವಿತ್ತಲ್ಲದೆ ಕಂದಾಯ ಸಂದ ರಶೀತಿ ನೀಡಬೇಕೆಂದು ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಕಟ್ಟಪ್ಪಣೆ ನೀಡಿದ್ದ. ಈ ಹುಕುಂಗಳಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಯ ತಿರ್ಮಾನ, ಜಾತಿ ಕಟ್ಟಳೆಗಳ ರಕ್ಷಣೆ, ವ್ಯಾಪಾರ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸೂಚನೆಗಳು ಇವೆ. ರಾಜ್ಯದ ವ್ಯಾಪಾರ ವಹಿವಾಟುಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಲು ಬೈರಾವಂಜಿ ಎಂಬ ಪಾರಸೀ ವರ್ತಕನನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದು, ಅವನ ನೆರವಿನಿಂದ ವಾಣಿಜ್ಯಾದಾಯವನ್ನು ಲಿಂಗರಾಜ ಹೆಚ್ಚಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ.

ವಂಚನೆಯಿಂದ ಅಧಿಕಾರ ಪಡೆದಿದ್ದ ಲಿಂಗರಾಜೇಂದ್ರ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯದೊಳಗಿನ ಯಾವುದೇ ಸುದ್ದಿ ಕಂಪನಿಗೆ ಮುಟ್ಟಬಾರದೆಂದು ಬಹಳ ಎಚ್ಚರ ವಹಿಸಿ, ಭಾರಿ ಬಂದೋಬಸ್ತನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದ. ಆಫ್ರಿಕದ ಸಿದ್ಧಿಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಅಂಗರಕ್ಷಕರಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ತನಗೆ ಕೇಡು ಬಗೆಯುವವರೆಂದು ಕಂಡುಬಂದ ಅನೇಕ ಜನರ ಕೊಲೆ ಮಾಡಿಸಿದ್ದ. ಹೀಗಿದ್ದರೂ ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಯುದ್ಧಮುಕ್ತ ಶಾಂತಿಯ ವಾತಾವರಣ, ಸಂಪತ್ತು ಸಮೃದ್ಧಿಗಳು ಕೊಡಗಿಗೆ ಲಭಿಸಿದವು.

ಇವನು ಚತುರ ಗುರಿಕಾರನೂ ಒಳ್ಳೆಯ ಬೇಟೆಗಾರನೂ ದಂಡಾಳೂ ಆಗಿದ್ದು ಇವನ ಕ್ರೀಡಾಕೌಶಲಗಳನ್ನು ಅನೇಕ ಆಂಗ್ಲ ಸಂದರ್ಶಕರು ಹೊಗಳಿದ್ದಾರೆ. ನಿಜ ಗುಣಶಿವಯೋಗಿಯ ವಿವೇಕ ಚಿಂತಾಮಣಿಯನ್ನು ಇವನು ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಗೆ ಭಾಷಾಂತರಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಇವನು ಕವಿತೆಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇವನು 1812ರಲ್ಲಿ ಮಡಿಕೇರಿಯ ಅರಮನೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಮಡಿಕೇರಿಯಲ್ಲಿರುವ ಓಂಕಾರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವೂ ಇವನೇ ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದು (1820). **(ಎಸ್.ಕೆ.)**

ಲಿಂಗಸುಗೂರು: ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ಉಪವಿಭಾಗ, ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಪಟ್ಟಣ. ಈ ಉಪವಿಭಾಗ ಲಿಂಗಸುಗೂರು, ಸಿಂಧನೂರು ಮತ್ತು ಮಾನ್ವಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆ, ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಮಾನ್ವಿ ದೇವದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿಲ್ಲೆ ಸುತ್ತುವರೆದಿವೆ. ಮುದ್ಗಲ್ಲು, ಲಿಂಗಸುಗೂರು, ಗುರ್ಗುಂಟೆ ಮತ್ತು ಮಸ್ಕಿ ಹೋಬಳಿಗಳು. ಒಟ್ಟು ಗ್ರಾಮಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ 192, ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1,947 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 3,20,879.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೆಚ್ಚಿನ ಭಾಗ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಬಯಲುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪ್ರದೇಶ. ಧಾರವಾಡ ಶಿಲೆ ತಳಶಿಲೆಯಾಗಿದ್ದು ಎರೆಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಹಟ್ಟಿ, ಮಸ್ಕಿ ಇವುಗಳ ಬಳಿಯ ಚಿನ್ನದ ನಿಕ್ಷೇಪಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದವು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಗಡಿಯಾಗಿ ಕೃಷ್ಣಾನದಿ ಇದೆ. ಇದು ಉಪ್ಪಿನಹಳ್ಳ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ತಾಗಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಸಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಹಳ್ಳಗಳು ಮಾತ್ರ ಇವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದವು ಹಟ್ಟಿಹಳ್ಳ ಮತ್ತು ಹಿರೇಹಳ್ಳ. ಹಟ್ಟಿಹಳ್ಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹರಿದು ದಕ್ಷಿಣದಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಗುರ್ಗುಂಟೆಯ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯನ್ನು ಕೂಡುವುದು. ಹಿರೇಹಳ್ಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣಭಾಗದಲ್ಲಿ ನೈಋತ್ಯದಿಂದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಹರಿದು, ಅನಂತರ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ, ಮುಂದೆ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಮಾನ್ವಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಮಸ್ಕಿ ಹೋಬಳಿ ಮುಖಾಂತರ ತುಂಗಭದ್ರಾ ಎಡದಂಡೆಯ ಮುಖ್ಯನಾಲೆ ಹಾದು ಹೋಗಿದೆ. ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯ ಹರಿವಿನಿಂದ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಫಲವತ್ತಾದ ಕೆಲವು ನಡುಗಡ್ಡೆಗಳಿವೆ. ಆ ನದಿಯ ತೀರದ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಕಪ್ಪುಮರಳ ಪ್ರದೇಶವಿದ್ದು ಅರಣ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಜೋಳ, ನೆಲಗಡಲೆ, ಹತ್ತಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆಗಳು. ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳು, ಸಜ್ಜೆ, ಬತ್ತ, ಗೋದಿ ಮತ್ತು ಸ್ವಲ್ಪ ಕಬ್ಬನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವೊಂದು ಹಣ್ಣುಗಳನ್ನೂ ತರಕಾರಿಗಳನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೆಸರಿಸಬಹುದಾದ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಉದ್ಯಮವೆಂದರೆ ಹಟ್ಟಿ ಚಿನ್ನದ ಗಣಿ. ಹಿಂದೆ ಮಸ್ಕಿಯಲ್ಲೂ ಗಣಿಕೆಲಸ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಈಗ ನಿಂತಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿ ಎಕ್ಕುವ ಕೆಲವು ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿವೆ. ಕೈಮಗ್ಗದ ಬಟ್ಟೆ ತಯಾರಿಕೆಯುಂಟು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವ್ಯಾಪಾರ ವಾಣಿಜ್ಯಕ್ಕೆ ಆರ್ಥಿಕ ನೆರವು ನೀಡಲು ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿವೆ. ಗಂಗಾವತಿ–ಲಿಂಗಸುಗೂರು–ಸುರಪುರಮಾರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೆದ್ದಾರಿ. ಮುದ್ಗಲ್–ಕುಷ್ಟಗಿ, ಮುದ್ಗಲ್–ಹುನಗುಂದ, ಲಿಂಗಸುಗೂರು–ಸಿಂಧನೂರು, ಲಿಂಗಸುಗೂರು–ರಾಯಚೂರು ರಸ್ತೆಮಾರ್ಗಗಳು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮತ್ತು ಹೊರಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಭಾಗಗಳಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕ ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ದೇವರಭೂಪುರ ಲಿಂಗಸುಗೂರಿಗೆ ಈಶಾನ್ಯ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ 17 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಊರು ಬೆಲ್ಲ ತಯಾರಿಕೆಗೆ ಮತ್ತು ಇಲ್ಲಿರುವ ಅಮರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಲಿಂಗಸುಗೂರಿಗೆ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಗುರ್ಗುಂಟೆ ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ಹಿಂದೆ ಇದೊಂದು ಚಿಕ್ಕ ಸಂಸ್ಥಾನವಾಗಿತ್ತು. ಲಿಂಗಸುಗೂರಿಗೆ ಸು. 17 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಹಟ್ಟಿ ಚಿನ್ನದ ಗಣಿಗಳಿವೆ **(ನೋಡಿ)**. ಲಿಂಗಸುಗೂರಿನ ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ ಸು. 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಜಲದುರ್ಗ **(ನೋಡಿ)** ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿಯಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿದ ಪ್ರದೇಶ. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹಳೆಯ ಕೋಟೆ ಇದೆ. ಲಿಂಗಸುಗೂರಿನ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಸು. 27 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಮಸ್ಕಿ **(ನೋಡಿ)**, ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಮುದ್ಗಲ್ಲು **(ನೋಡಿ)** ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಹಾಗೂ ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥಳಗಳು. ಲಿಂಗಸುಗೂರಿನ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ, ಮಸ್ಕಿಯ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಸು. 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ವೆಂಕಟಾಪುರ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ಇರುವ ಎರಡು ಬೆಟ್ಟಗಳ ನಡುವೆ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಯುಗದ ಸಮಾಧಿಗಳಿವೆ.

ಲಿಂಗಸುಗೂರು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಉಪವಿಭಾಗದ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ರಾಯಚೂರಿನ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ 93 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. 1905ರವರೆಗೆ ಇದೇ ಜಿಲ್ಲಾ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 20,730. ಇಲ್ಲಿಂದ ರಾಯಚೂರು, ಮುದ್ಗಲ್ಲು, ಸುರಪುರ, ಸಿಂಧನೂರುಗಳಿಗೆ ನೇರ ರಸ್ತೆಗಳಿವೆ. ಗುಲ್ಬರ್ಗ, ಬೆಂಗಳೂರು, ರಾಯಚೂರು, ಬಾಗಲಕೋಟೆಗಳಿಗೆ ಮಾರ್ಗಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ಈ ಸುತ್ತಲಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಇದು ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರ ಸ್ಥಳ. ನೆಲಗಡಲೆ ಮತ್ತು ಹತ್ತಿಯ ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಪಟ್ಟಣ ಪುರಸಭಾಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ.

ಈ ಪಟ್ಟಣದ ಬಳಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡಕೆರೆ ಇದೆ. ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿರುವ ಕುಪ್ಪೇರಾಯನ ದೇವಾಲಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ರಾಯರ ಮಠದ ವರದೇಂದ್ರರ ವೃಂದಾವನ ಇಲ್ಲಿದೆ. **(*;ಪಿ.ಆರ್.ಪಿ.)**

ಲೀಲಾವತಿ, ಎಚ್. ಆರ್.: 1934–. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸುಗಮ ಸಂಗೀತಗಾರ್ತಿ. ಕರ್ನಾಟಕ ಸುಗಮ ಸಂಗೀತ ಮಾಧುರ್ಯವನ್ನು ರಾಜ್ಯ, ರಾಷ್ಟ್ರ, ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚುರಪಡಿಸಿದವರು. ಇವರು 1934ರಲ್ಲಿ ಹಾಸನದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ರಾಮಣ್ಣ, ತಾಯಿ ಜಯಮ್ಮ. ತಂದೆಯವರು ಉತ್ತಮ ಗಮಕ ಹಾಗೂ ಭಾವಗೀತೆ ಗಾಯಕರಾಗಿದ್ದರು. ತಾಯಿ ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಪರಿಣತಿ ಪಡೆದಿದ್ದರು. ಇಂತಹ ಕೌಟುಂಬಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಇವರಿಗೆ ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೇ ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಆಸಕ್ತಿ ಮೂಡಿಸಿತು.

ಕಲಾ ಪದವೀಧರೆಯಾದ ಇವರು ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕರ್ಣಾಟಕ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಸಂಗೀತಗಾರ ಎನ್. ಚನ್ನಕೇಶವಯ್ಯನವರ ಬಳಿ ಸಂಗೀತಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರು. ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಅಡಿಪಾಯ ಪಡೆದು ಅನಂತರ ಎಂ.ವಿ. ಕೃಷ್ಣಮಾಚಾರ್ ಅವರಿಂದ ಸಂಗೀತದ ಹೊಸ ಆಯಾಮವನ್ನು ಕಂಡುಕೊಂಡರು. ಸಂಗೀತ ನಿರ್ದೇಶಕ ಪದ್ಮಚರಣ್ ಅವರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಂಗೀತ ಹಾಗೂ ಲಘು ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಪರಿಶ್ರಮ ಹೊಂದಿ ರವೀಂದ್ರರ ಸಂಗೀತದ ಬಗ್ಗೆ ರಾಬಿನ್ ರಾಯ್ ಅವರಿಂದ ತರಬೇತಿ ಪಡೆದರು. ಸುಗಮ ಸಂಗೀತದ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲೂ ಪರಿಣತಿ ಗಳಿಸಿದರು.

ಇವರದು ಸುಗಮಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಐದು ದಶಕಗಳಿಗೂ ಮೀರಿದ ಕಲಾರಾಧನೆ. ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯ ಲೋಕದ ಭಾವ ವೈವಿಧ್ಯ ಕನ್ನಡಿಗರ ಹೃನ್ಮನಗಳನ್ನು ತಟ್ಟುವಂತೆ ಇವರು ಸಂಗೀತ ಕಾಯಕ ನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆಕಾಶವಾಣಿಯಲ್ಲಿ 'ಎ' ದರ್ಜೆ ಕಲಾವಿದರಾಗಿ ಸಾವಿರಾರು ಭಾವಗೀತೆಗಳನ್ನು ಹಾಡಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ಸಂಗೀತ ರೂಪಕಗಳಿಗೆ ಸಂಗೀತ ಸಂಯೋಜನೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಕನ್ನಡ ಚಲನಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಗಾಯಕಿಯಾಗಿಯೂ ಹಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಉತ್ತಮ ಗಾಯಕಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಉತ್ತಮ ಲೇಖಕಿಯೂ ಹೌದು. ಅನೇಕ ಕಥೆ, ಮಕ್ಕಳ ಕಥೆಗಳನ್ನೂ, ಭಾವಗೀತೆಗಳನ್ನೂ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಮಧುಚಂದ್ರ ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಕುಟುಂಬ ಯೋಜನಾ ಇಲಾಖೆ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭಿಸಿದೆ.

ಇವರು ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಕಲಾಸೇವೆಗಾಗಿ ಅನೇಕ ಬಿರುದು, ಗೌರವ, ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಲಭಿಸಿವೆ. ಎಸ್.ಕೆ. ಕರೀಂಖಾನ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಶಿವಮೊಗ್ಗದ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ಕನ್ನಡ ಸಂಘದ ಗಾನಕಲಾಪರಿಪೂರ್ಣೆ, ಮೈಸೂರಿನ ನಾಗರಿಕ ಸೇವಾ ಸಮಿತಿಯ ಗಾನಕಲಾಶಾರದೆ, ಕನ್ನಡ ಚಳವಳಿ ಹೋರಾಟ ಸಮಿತಿಯ ಕನ್ನಡ ಗಾನ ಕೋಗಿಲೆ, ಮೈಸೂರು ರೋಟರಿ ವೆಸ್ಟ್ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಸುಗಮಸಂಗೀತ ಪ್ರವೀಣೆ, ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1992), ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ಸಂತ ಶಿಶುನಾಳ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1997) ಇವು ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಇವರ ಅಭಿಮಾನಿಗಳೂ ಶಿಷ್ಯರೂ ಇವರಿಗೆ ನಾದಲೀಲೆ ಎಂಬ ಅಭಿನಂದನ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರು ರಾಜ್ಯ ಲಲಿತ ಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿಯೂ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ಎಸ್.ಯು.ಎಂ.)

ಲೀಲಾವತಿ, ಎಂ.: 1938-. ಕನ್ನಡ ಚಲನಚಿತ್ರರಂಗದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಾಯಕಿನಟಿ, ಚತುರ್ಭಾಷಾತಾರೆ, ನಿರ್ಮಾಪಕಿ. ದಕ್ಷಿಣಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬೆಳ್ತಂಗಡಿಯಲ್ಲಿ 1938ರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಹುಟ್ಟು ಹೆಸರು ಲೀಲಾಕಿರಣ್. ಬಡತನದ ಕಾರಣ ಮೂರನೆಯ ತರಗತಿಯವರೆಗೆ ಮಾತ್ರ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರು. ಇವರ ರೂಪಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಗಮನಿಸಿದ ಆತ್ಮೀಯರೊಬ್ಬರು ಚಲನಚಿತ್ರ ಕ್ಷೇತ್ರ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಭವಿಷ್ಯವಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದರು. ಅದೇ ಸಮಯಕ್ಕೆ ಪತ್ರಿಕೆಯೊಂದರಲ್ಲಿ ನಟ-ನಟಿಯರು ಬೇಕಾಗಿದ್ದಾರೆ ಎಂಬ ಜಾಹೀರಾತೊಂದು ಪ್ರಕಟವಾಗಿತ್ತು. ಧೈರ್ಯಮಾಡಿ ತಮ್ಮ ಚಿಕ್ಕಮ್ಮನೊಂದಿಗೆ ಇವರು ಮೈಸೂರಿಗೆ ಪ್ರಯಾಣ ಬೆಳೆಸಿದರು. ಚಲನಚಿತ್ರೋದ್ಯಮಿ ಶಂಕರಸಿಂಗರನ್ನೂ ವಿಠಲಾಚಾರ್ಯರನ್ನೂ ಕಂಡು ತಮ್ಮ ಆಸೆಯನ್ನು ನಿವೇದಿಸಿಕೊಂಡರು. ರಂಗಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಪಳಗಿ ಅನುಭವ ಗಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ಹಿರಿಯರ ಸಲಹೆಯಂತೆ ಇವರು ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಸುಬ್ಬಯ್ಯನಾಯ್ಡು ಅವರ ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶ ಪಡೆದುಕೊಂಡು ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸುವ ಮೂಲಕ ಅಭಿನಯದಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಅನುಭವ ಗಳಿಸಿಕೊಂಡರು.

ಸುಬ್ಬಯ್ಯನಾಯ್ಡು ಅವರ ಭಕ್ತಪ್ರಹ್ಲಾದ (1958) ಇವರ ಅಭಿನಯದ ಮೊದಲ ಚಿತ್ರ. ಈ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಇವರು ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪುವಿನ ಪತ್ನಿ ಕಯಾಧುವಿನ ಸಖಿಯಾಗಿ ಪುಟ್ಟ ಪಾತ್ರದಲ್ಲಿ ನಟಿಸಿದರು. 1949ರಲ್ಲಿ ತೆರೆಕಂಡ ನಾಗಕನ್ನಿಕಾ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಇವರದ್ದು ಸಖಿಯ ಪಾತ್ರ. ಇವರು ನಾಯಕಿಯಾಗಿ ಅಭಿನಯಿಸಿದ ಮೊದಲ ಚಿತ್ರ 'ಮಾಂಗಲ್ಯ ಯೋಗ' (1959). ಸುಮಾರು ಮುನ್ನೂರು ಚಲನಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸಿದ ಖ್ಯಾತಿ ಇವರದು. ಇವರು ಅನೇಕ ನಟರೊಡನೆ ನಾಯಕಿಯಾಗಿ ಅಭಿನಯಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಒಂದು ಕಾಲಕ್ಕೆ ರಾಜಕುಮಾರ್-ಲೀಲಾವತಿ ಜೋಡಿ ಅತ್ಯಂತ ಜನಪ್ರಿಯ ನಾಯಕ-ನಾಯಕಿ ಜೋಡಿಯಾಗಿತ್ತು. ರಾಜಕುಮಾರ್ ಅವರೊಂದಿಗೆ ಅಭಿನಯಿಸಿದ ಮೊದಲಚಿತ್ರ 'ರಣಧೀರ ಕಂಠೀರವ'. ರಾಣಿ ಹೊನ್ನಮ್ಮ (1960), ಮನಮೆಚ್ಚಿದ ಮಡದಿ, ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ, ಕುಲವಧು (1963), ಚಂದ್ರಹಾಸ (1965), ಸಂಚಿಹೊನ್ನಮ್ಮ, ಪ್ರೇಮಮಯಿ, ಗಂಗೆ-ಗೌರಿ (1967), ವೀರಕೇಸರಿ (1963), ಭಕ್ತಕುಂಬಾರ(1974), ಭಾಗ್ಯದೇವತೆ (1968), ಶರಪಂಜರ (1971), ಉಪಾಸನೆ (1974) ಮೊದಲಾದ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಅಭಿನಯ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ.

ಎಪ್ಪತ್ತರ ದಶಕದ ಅನಂತರ ಪೋಷಕ ನಟಿಯಾಗಿ ಅಭಿನಯಿಸಿ ಜನಪ್ರಿಯತೆ ಗಳಿಸಿದರು. ಸಿಪಾಯಿ ರಾಮು, ಗೆಜ್ಜೆಪೂಜೆ (1970) ಮೊದಲಾದ ಚಲನಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿನ ಉತ್ತಮ ಅಭಿನಯಕ್ಕಾಗಿ ಮೂರುಬಾರಿ ಪೋಷಕ ನಟಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪಡೆದ ಖ್ಯಾತಿ ಇವರದು. ಗಣೇಶಪ್ರಸಾದ್ ಮೂವೀಸ್ ಅವರ ಸಂತ ತುಕಾರಾಂ (1963), ವಿಜಯ ಪ್ರೊಡಕ್ಷನ್ಸ್ ಅವರ ಮದುವೆ ಮಾಡಿ ನೋಡು ಮೊದಲಾದ ಚಿತ್ರಗಳು ಇವರ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಅಭಿನಯಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಗಳು. ಕಾಲೇಜ್ ಹೀರೋ, ನಾಯಕ, ಕನ್ನಡದ ಕಂದ ಮೊದಲಾದ ಚಿತ್ರಗಳ ಮೂಲಕ ಇವರು ನಿರ್ಮಾಪಕಿಯೂ ಆದರು. ಇವರಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ಡಾ.ರಾಜಕುಮಾರ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ (1999-2000). ಇವರು ಸರಳ ಸಜ್ಜನಿಕೆಗೆ ಹೆಸರಾದವರು. ಡ್ಯಾನ್ಸ್ ರಾಜ ಡ್ಯಾನ್ಸ್ ಎಂಬ ಚಿತ್ರದ ನಾಯಕ ನಟರಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ವಿನೋದ್ ರಾಜ್ ಇವರ ಪುತ್ರ. (ಎಸ್.ಜಿ.ಪಿ.)

ಲೊಕ್ಕಿಕೆರೆ: ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕಸಬೆಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 21 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 5,805. ಊರಿನ ಮುಂದಿರುವ ದೊಡ್ಡಕೆರೆಯಿಂದ ಈ ಊರಿಗೆ ಲೊಕ್ಕಿಕೆರೆ ಅಥವಾ ಲೋಕೀಕೆರೆ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿತ್ತು. ಕೆರೆಯ ತೂಬಿನ ಬಳಿ ಇರುವ ಕೋಡಿಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಇಲ್ಲಿಯ ಪುರಾತನ ದೇವಾಲಯ. ಹೊಯ್ಸಳ ಇಮ್ಮಡಿ ನರಸಿಂಹನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಕೆಲವು ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿರುವ ವಿಷಯ ದೇವಾಲಯದ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲಿರುವ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು ಮೂರು ಗರ್ಭಗುಡಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಮುಚ್ಚಿಹೋಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದರ ಹೊರನೋಟ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಶಿಥಿಲವಾಗಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯದ ಸೂರ್ಯನ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಈಗ ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯರು, ಮಹಿಷಮರ್ಧಿನಿ, ಚಂಡಿಕೆ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಇಡಲಾಗಿದೆ.

ಊರಿನ ಮುಂದಿರುವ ಕೇತೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಸುಂದರವಾದುದು. ಇದು 11ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ್ದೆಂದು ಅಲ್ಲಿಯ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಬಳಪದಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯ ಚಾಳುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಇದರ ಹೊರಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅರೆಗಂಬಗಳೂ ಆಳವಾದ ಗೂಡುಗಳೂ ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ಅರೆಗೋಪುರಗಳೂ ಇವೆ. ನವರಂಗದ ಗುಂಡು ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ಅರೆಗೋಳವಿ ಆಕಾರದ ಪಟ್ಟಿಕೆಗ

ಳಿವೆ. ಭುವನೇಶ್ವರಿಯಲ್ಲಿ ತಾಂಡವೇಶ್ವರ, ಒಳಮಂಟಪಗಳಲ್ಲಿ ಗಣೇಶ ಮತ್ತು ಮಹಿಷಮರ್ದಿನಿ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ.

ಊರಿನ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕಿರುವ ನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯ ಇದೇ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದರೂ ಹೊರಗೋಡೆಗಳು ಬಿದ್ದುಹೋಗಿ ಹೆಚ್ಚುಭಾಗ ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿರುವ ಮೂರ್ತಿ ಭಿನ್ನವಾಗಿದ್ದರೂ ಸುಂದರವಾಗಿದೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಮೈಲಾರದೇವ, ವೀರಭದ್ರ ಮತ್ತು ಆಂಜನೇಯನ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. **(ಎಂ.ಎಚ್.)**

ಲೋಂಡಾ: ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಖಾನಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕಸಬೆಯಿಂದ 25 ಕಿಮೀ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕಿರುವ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 6,273. ಇದು ಗೋವ–ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ಹಾಗೂ ಮೀರಜ್–ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ಮೀಟರ್‌ಗೇಜ್ ರೈಲುದಾರಿಗಳ ಸಂಧಿಸ್ಥಳ. ಉರುವಲು ಕಟ್ಟಿಗೆ ಹಾಗೂ ಕಟ್ಟಡ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ತೊಲೆಗಳು, ಮ್ಯಾಂಗನೀಸ್ ಮತ್ತು ಇದ್ದಿಲು ಇಲ್ಲಿಂದ ವಿವಿಧ ಸ್ಥಳಗಳಿಗೆ ರವಾನಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. **(ಎಸ್‌ಎ.ಎನ್.)**

ಲೋಕಪಾವನಿ: ಕಾವೇರಿಯ ಉಪನದಿ. ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆ ನಾಗಮಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೊನಕೆರೆ ಹೋಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವುದು. ಈ ನದಿ ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತರದಿಂದ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ನಾಗಮಂಗಲ, ಪಾಂಡವಪುರ ಮತ್ತು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿದು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಾಬುರಾಯನ ಕೊಪ್ಪಲಿನ ಬಳಿ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರುವುದು. ಎಲ್ಲ ಕಾಲಗಳಲ್ಲೂ ಹರಿಯುವ ಈ ನದಿಯ ಅಗಲ ಸು. 45.72 ಮೀ ಕಾವೇರಿಯನ್ನು ಸೇರುವ ಮೊದಲು ಈ ನದಿಗೆ ಮೋತಿತಲಾಬ್‌ನಿಂದ ಹರಿದುಬರುವ ತೊರೆಯೊಂದು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಈ ನದಿಗೆ ನಾಗಮಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉಯ್ಯನ ಹಳ್ಳಿ ಬಳಿ ಒಂದು ಅಣೆಕಟ್ಟನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಇದರ ಉದ್ದ ಸು. 112.56 ಮೀ. ಮೇಲುಕೋಟೆ ಹೋಬಳಿಯ ಬೋಳೇನಹಳ್ಳಿ ಬಳಿ ಇನ್ನೊಂದು ಅಣೆಕಟ್ಟನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಇದರ ಉದ್ದ ಸು. 40.33 ಮೀ. ಈ ಅಣೆಕಟ್ಟು ಮಾದರಹಳ್ಳಿ ಕೆರೆಗೆ ನೀರನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ಅಣೆಕಟ್ಟುಗಳ ನೀರು ಸುತ್ತಲ ಗ್ರಾಮಗಳ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಬಳಕೆಯಾಗುತ್ತದೆ. *

ಲೋಕಾಯುಕ್ತ: ಆಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯಬಹುದಾದ ಭ್ರಷ್ಟಾಚಾರ ಹಾಗೂ ಲಂಚ ಪ್ರಕರಣಗಳನ್ನು ಪತ್ತೆಹಚ್ಚಿ, ತಪ್ಪಿತಸ್ಥರ ವಿರುದ್ಧ ಕ್ರಮ ಜರುಗಿಸಿ, ಸ್ವಚ್ಛ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಅನುವು ಮಾಡಿಕೊಡುವ ಉದ್ದೇಶವುಳ್ಳ ಒಂದು ಕಾನೂನು ವ್ಯವಸ್ಥೆ. ನ್ಯೂಜಿಲೆಂಡ್, ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್ ಹಾಗೂ ಆಸ್ಟ್ರೇಲಿಯ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತಾತ್ಮಕ ಕಾನೂನು ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೂ ದುರಾಡಳಿತ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿತು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಸಾಮಾಜಿಕ ಹಾಗೂ ಆರ್ಥಿಕ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು ಯಶಸ್ವಿಯಾಗದೆ ವಿಫಲವಾದುವು. ಆಗ ಅಲ್ಲಿ ಇಂಥ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತು.

ಕರ್ನಾಟಕ ಲೋಕಾಯುಕ್ತ 1984ರ ಕಾಯಿದೆ ಪ್ರಕಾರ ಲೋಕಾಯುಕ್ತ ಹಾಗೂ ಉಪಲೋಕಾಯುಕ್ತರನ್ನು ನೇಮಕಮಾಡುವ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ರಾಜ್ಯಪಾಲರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಲೋಕಾಯುಕ್ತರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಳ್ಳುವ ವ್ಯಕ್ತಿ ಸರ್ವೋಚ್ಚ ನ್ಯಾಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರಾಗಿ ಕೆಲಸ ನಿರ್ವಹಿಸಿರಬೇಕು, ಇಲ್ಲವೇ ಯಾವುದೇ ಉಚ್ಚ ನ್ಯಾಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿರಬೇಕು. ಯಾವುದೇ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ನೌಕರನ ವಿರುದ್ಧ ಮಾಡುವ ಆರೋಪಗಳನ್ನೂ ದೂರುಗಳನ್ನೂ ತನಿಖೆ ಮಾಡುವ ಅಧಿಕಾರ ಲೋಕಾಯುಕ್ತಕ್ಕೆ ಇದೆ. ಅನ್ಯಾಯಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ಸಂಕಷ್ಟಕ್ಕೆ ಒಳಗಾದವರಿಗೆ ಶೀಘ್ರ ಪರಿಹಾರ ಒದಗಿಸುವುದು ಇದರ ಪ್ರಧಾನ ಉದ್ದೇಶ. ಲೋಕಾಯುಕ್ತ ಕಾಯ್ದೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತನಿಖೆಗೆ ಒಳಪಡುವ ಆಸ್ತಿಯ ವಿವರಗಳು, ಪತ್ರಗಳು ಹಾಗೂ ಇತರೆ ದಾಖಲೆಗಳನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಲೋಕಾಯುಕ್ತರಿಗೆ ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಭ್ರಷ್ಟಾಚಾರ ಪ್ರಕರಣಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ದಾಖಲೆಗಳನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳುವ, ತನಿಖೆಗೆ ಬೇಕಾಗುವ ಪ್ರಮಾಣಪತ್ರ (ಅಫಿಡವಿಟ್) ಮತ್ತು ಸಾಕ್ಷ್ಯಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಇವರಿಗೆ ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ಸುಳ್ಳು ಫಿರ್ಯಾದು ಅಥವಾ ದೂರು ನೀಡುವ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ವಿರುದ್ಧ ಕ್ರಮ ಜರಗಿಸುವ, ಶಿಕ್ಷೆಗೆ ಶಿಫಾರಸು ಮಾಡುವ ಅಧಿಕಾರವೂ ಇವರಿಗಿದೆ.

ಈ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ತನಿಖೆ ನಡೆಸಿ, ತಪ್ಪಿತಸ್ಥರ ವಿರುದ್ಧ ಕ್ರಮ ಜರುಗಿಸಲು ಶಿಫಾರಸು ಮಾಡುವ ಅಧಿಕಾರವಿದೆಯೇ ಹೊರತು ಶಿಕ್ಷೆಗೊಳಪಡಿಸುವ ಅಧಿಕಾರವಿಲ್ಲ. ಸರ್ಕಾರ ಈ ಶಿಫಾರಸುಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಇಷ್ಟಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಜಾರಿಗೊಳಿಸಬಹುದು. ಎನ್. ವೆಂಕಟಾಚಲ ಅವರು ಕರ್ನಾಟಕದ ಮೊದಲ ಲೋಕಾಯುಕ್ತರು. ಇವರ ಅನಂತರ ಸಂತೋಷ ಹೆಗಡೆ ಲೋಕಾಯುಕ್ತರಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಲೋಕಾಯುಕ್ತರಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಧಿಕಾರ ಕೊಡದ ಹೊರತು ಅವರ ನೇಮಕದ ಉದ್ದೇಶ ಈಡೇರುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿದೆ. *

ಲೋಕೇಶ್: 1947–2004. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ರಂಗಭೂಮಿ ಹಾಗೂ ಚಲನಚಿತ್ರ ನಟ, ನಿರ್ಮಾಪಕ, ನಿರ್ದೇಶಕ. ಇವರು 1947ರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಕನ್ನಡ ಚಲನಚಿತ್ರರಂಗದ ಆರಂಭಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಾಯಕನಟರಾಗಿದ್ದ ಎಂ. ವಿ. ಸುಬ್ಬಯ್ಯನಾಯ್ಡು ಇವರ ತಂದೆ. ಬ್ಯಾಲ್ಯದಿಂದಲೂ ಇವರಿಗೆ ಸಂಗೀತ, ನೃತ್ಯ, ಅಭಿನಯಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯಿತ್ತು. ಇವರು ತಮ್ಮ 9ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ 'ಭಕ್ತ ಪ್ರಹ್ಲಾದ' ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಾಲನಟ ಪ್ರಹ್ಲಾದನಾಗಿ ನಟಿಸುವ ಮೂಲಕ ಚಲನಚಿತ್ರರಂಗಕ್ಕೆ ಪಾದಾರ್ಪಣೆ ಮಾಡಿದರು. ಪೂರ್ಣಕಾಲಿಕ ನಟನಾಗುವ ಮೊದಲು ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರದ ವಾರ್ತಾ ಇಲಾಖೆಯ ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ನಾಟಕ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಲಾವಿದರಾಗಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು (1970_82). ಅಭಿನಯದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ವಿಶಿಷ್ಟ ಛಾಪು ಮೂಡಿಸಿದ ಇವರು 250ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಚಲನಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನಟಿಸಿದ್ದಾರೆ.

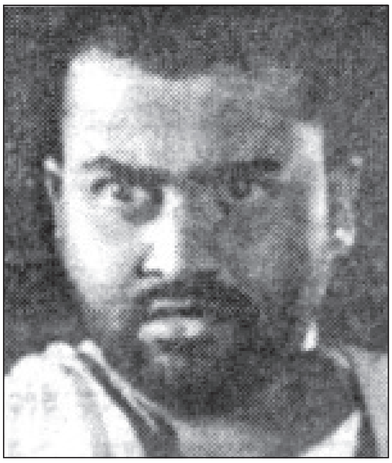

ವೃತ್ತಿರಂಗಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಇವರ ತಂದೆ ಸುಬ್ಬಯ್ಯನಾಯ್ಡು ಅವರು ಶ್ರೀ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿಯನ್ನು ತಮ್ಮ ಸಹೋದರಿ ಬಂಗಾರಮ್ಮನವರ ಜೊತೆಗೂಡಿ ಅನೇಕ ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ನಟಿಸಿದ್ದರು. ಲೋಕೇಶ್ ಅವರ ನಟರಂಗ ತಂಡ ಹವ್ಯಾಸಿರಂಗ ಪ್ರಯೋಗಗಳ ಸುಗ್ಗಿಗೆ ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಸಿ.ಆರ್. ಸಿಂಹ, ಶ್ರೀನಾಥ್, ಗಿರಿಜಾ ಲೋಕೇಶ್ ಮುಂತಾದವರು ಈ ತಂಡದ ಸದಸ್ಯರು.

ಲೋಕೇಶ್ ಅವರು ಮಾಸ್ತಿಯವರ ಕಾಕನಕೋಟೆ ನಾಟಕದಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದರು. ತುಘಲಕ್, ಮಿಡ್ ಸಮ್ಮರ್ ನೈಟ್ಸ್ ಡ್ರೀಂ, ಪೋಲಿಕಿಟ್ಟಿ ಮೊದಲಾದ ನಾಟಕಗಳೂ ಇವರಿಗೆ ಹೆಸರು ತಂದುಕೊಟ್ಟವು. ಅನಂತರ ಹುಣಸೂರು ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ ನಿರ್ದೇಶನದ 'ಅಡ್ಡದಾರಿ' ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಯುವ

ನಾಯಕನಟನಾಗಿ ನಟಿಸುವ ಮೂಲಕ ಕನ್ನಡ ಚಲನ ಚಿತ್ರ ಕ್ಷೇತ್ರ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ಪರಸಂಗದ ಗೆಂಡೆತಿಮ್ಮ, ಭೂತಯ್ಯನ ಮಗ ಅಯ್ಯು ಚಿತ್ರಗಳು ಇವರಿಗೆ ಅಪಾರಕೀರ್ತಿ ಹಾಗೂ ಜನಪ್ರಿಯತೆಯನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟವು. ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ ಯಮರಾಜ, ಭೂಮಿಗೆ ಬಂದ ಭಗವಂತ, ಭಕ್ತ ಸಿರಿಯಾಳ, ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಬಂದ ಪತ್ನಿಯರು, ದೇವರ ದುಡ್ಡು, ದೇವರ ಕಣ್ಣು, ಬ್ಯಾಂಕರ್ ಮಾರ್ಗಯ್ಯ, ಮುಂಗಾರಿನ ಮಿಂಚು, ಕಾಕನಕೋಟೆ, ನಿನಗಾಗಿ ನಾನು, ಸಂಕ್ರಾಂತಿ, ಸಂಗೀತಾ, ಗಾನಯೋಗಿ ಪಂಚಾಕ್ಷರಿ ಮುಂತಾದ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನಾಯಕನಟ, ಖಳನಟ, ಪೋಷಕನಟರಾಗಿ ವಿಭಿನ್ನ ಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಸಿದ್ದರು. ಇವರ ಕೊನೆಯ ಚಿತ್ರ ಶ್ರಾವಣ ಸಂಭ್ರಮ.

ಭೂತಯ್ಯನ ಮಗ ಅಯ್ಯು ಚಿತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ್ದರಿಂದ ತಮಿಳು ಮತ್ತು ತೆಲುಗು ಚಿತ್ರಗಳ ಅವತರಣಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಯ್ಯುಪಾತ್ರವನ್ನು ಇವರೇ ನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಇದು ಅವರ ಪ್ರತಿಭೆಗೆ ಹಿಡಿದ ಕನ್ನಡಿ. ಇವರ ಇಡೀ ಕುಟುಂಬ ಚಲನಚಿತ್ರ, ರಂಗಭೂಮಿ ಹಾಗೂ ಕಿರುತೆರೆ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಇವರ ಪತ್ನಿ ಗಿರಿಜಾ ಲೋಕೇಶ್ ಉತ್ತಮ ಪೋಷಕ ನಟಿ. ಮಗಳು ಪೂಜಾ ಲೋಕೇಶ್, ಮಗ ಸೃಜನ್ ಕಿರುತೆರೆಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರು ಹಲವಾರು ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳಿಂದ ಪುರಸ್ಕೃತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಫಿಲಂಫೇರ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಮೂರು ಬಾರಿ ರಾಜ್ಯಪ್ರಶಸ್ತಿ ಇವರಿಗೆ ಲಭಿಸಿವೆ. ಭೂತಯ್ಯನ ಮಗ ಅಯ್ಯು (1973), ಪರಸಂಗದ ಗೆಂಡೆತಿಮ್ಮ (1978), ಬ್ಯಾಂಕರ್ ಮಾರ್ಗಯ್ಯ (1983) ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಅಭಿನಯಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ದೊರೆಕಿವೆ. ಇವರು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ ಆಲನಹಳ್ಳಿಯವರ ಕಾದಂಬರಿ ಆಧಾರಿತ ‘ಭುಜಂಗಯ್ಯನ ದಶಾವತಾರಗಳು’ ಚಲನ ಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪುರಸ್ಕಾರ, ಆರ್ಯಭಟ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಆರ್.ಎನ್.ಆರ್. ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಸೇರಿದಂತೆ ಹಲವಾರು ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪುರಸ್ಕಾರಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿವೆ. ಇವರು 2004 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 10 ರಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. ನಿಧನರಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ವೈದ್ಯ ಸಂಶೋಧನೆಗೆ ತಮ್ಮ ದೇಹವನ್ನು ದಾನ ಮಾಡುವಂತೆ ಉಯಿಲು ಬರೆದಿದ್ದರು. ಅದರಂತೆ ಇವರ ನಿಧನಾನಂತರ ಇವರ ದೇಹವನ್ನು ವೈದ್ಯಕೀಯ ಸಂಶೋಧನೆಗೆ ನೀಡಲಾಯಿತು. ಹೀಗೆ ಇವರು ಸಾವಿನಲ್ಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆ ಮೆರೆದಿದ್ದಾರೆ. **(ಎಸ್.ಜಿ.ಪಿ.)**

ವ

ವಂದನಾರಾವ್, ಕರ್ವಾಲೋ: 1963–. ಅರ್ಜುನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪಡೆದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕ್ರೀಡಾಪಟು. ಇವರು 1963 ಎಪ್ರಿಲ್ 21 ರಂದು ಮಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಸೇಂಟ್ ಮೇರೀಸ್ ಬಾಲಕಿಯರ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಓದಿ, ಬೆಸೆಂಟ್ ಮಹಿಳಾ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಇವರು ಉತ್ತಮ ಕ್ರೀಡಾಪಟು ಆಗಿದ್ದರೂ ಟೆನ್ನಿಸ್, ಬ್ಯಾಡ್ಮಿಂಟನ್ ಹಾಗೂ ಈಜು ಕ್ರೀಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆಸಕ್ತಿ ವಹಿಸಿದರು. ಮಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ತಂಡದ ನಾಯಕಿಯಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕ ತಂಡವನ್ನು ಮುನ್ನಡೆಸಿದರು.

ಇವರು ಅನೇಕ ಬಾರಿ ಎರಡು ಫರ್ಲಾಂಗ್ (400 ಮೀ) ಓಟದ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವಾಗಿ ಓಡಿ ಪಿ.ಟಿ. ಉಷಾಳ ಅನಂತರದ ಅಂದರೆ ದ್ವಿತೀಯ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.

1982 ರಲ್ಲಿ ದೆಹಲಿಯ ಏಷ್ಯನ್‌ಕ್ರೀಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ದೇಶದ ಗಮನ ಸೆಳೆದರು. ಅನಂತರ ಸು. 8 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ರಾಷ್ಟ್ರದ ಪ್ರಮುಖ ಅಥ್ಲೆಟ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರಾಗಿ 4X 400 ಮೀ ರಿಲೇ ಪಂದ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿಣತಿ ಪಡೆದರು. ಅನೇಕ ಬಾರಿ ಭಾರತವನ್ನು ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿನಿಧಿಸಿ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾಗಿ ಉತ್ತಮ ಸಾಧನೆ ಗಳಿಸಿದರು; ತಂಡದ ಯಶಸ್ಸಿಗೂ ದುಡಿದರು.

1984ರ ಒಲಂಪಿಕ್ಸ್ ಕ್ರೀಡೆಗಳಲ್ಲಿ 7ನೆಯ ಸ್ಥಾನ ಗಳಿಸಿದ 4X 400 ಮೀ ರಿಲೇ ತಂಡದಲ್ಲಿ ಇವರೂ ಒಬ್ಬ ಸದಸ್ಯೆಯಾಗಿದ್ದರು. ಈ ತಂಡದ ಇತರ ಸದಸ್ಯರೆಂದರೆ ಪಿ.ಟಿ. ಉಷಾ, ವಲ್ಸಮ್ಮ ಮತ್ತು ಶೈನೀ ಅಬ್ರಹಾಂ. ಅನಂತರ ರೋಮ್‌ನಲ್ಲಿ ನಡೆದ (1987) ವಿಶ್ವ ಚಾಂಪಿಯನ್ ಷಿಪ್‌ನಲ್ಲಿ ಈ ತಂಡ ತನ್ನ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಉತ್ತಮಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ಕ್ರಮವಾಗಿ ಜಕಾರ್ತ ಮತ್ತು ಸಿಂಗಪುರ್‌ನಲ್ಲಿ 1985 ಮತ್ತು 1987ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಏಷ್ಯನ್ ಟ್ರಾಕ್ ಮತ್ತು ಫೀಲ್ಡ್ ಸ್ಪರ್ಧೆಗಳಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನದ ಪದಕ ಗೆದ್ದರು. 4X 400 ಮೀ ರಿಲೇ ತಂಡದ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. ಸಿಂಗಪುರ್‌ನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಎ.ಟಿ.ಎಫ್. ಕೂಟದಲ್ಲಿ ಬೆಳ್ಳಿ ಪದಕ ಗಳಿಸಿಕೊಂಡ ರಿಲೇ ತಂಡದಲ್ಲಿಯೂ ಇವರು ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. ಸಿಯೋಲ್‌ನ ಏಷ್ಯನ್ ಕ್ರೀಡೆಯಲ್ಲಿ ಈ ತಂಡ ಚಿನ್ನದ ಪದಕವನ್ನು ಗೆದ್ದು ದೇಶದ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿತು. ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಇವರ ಸಾಧನೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಅರ್ಜುನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿತು (1987). ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನು ಓದುವುದು, ಪಾಪ್ ಸಂಗೀತ ಕೇಳುವುದು ಇವರಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ಹವ್ಯಾಸಗಳು. ಈಗ ಇವರು ಮಂಗಳೂರಿನ ಪಾಂಡೇಶ್ವರದಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಪೋರೇಷನ್ ಬ್ಯಾಂಕಿನಲ್ಲಿ ಕ್ರೀಡಾ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. **(ಎಸ್.ಆರ್.ಯು.)**

ವಚನ: ಒಂದು ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾರ. ಹಳಗನ್ನಡ ಚಂಪೂಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವಚನ ಎಂಬ ಮಾತು ಗದ್ಯ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಶತಮಾನದ ವೀರಶೈವ ವಚನಕಾರರು ಬರೆದ ವಚನಗಳು ಚಂಪೂಕಾವ್ಯಗಳ ಗದ್ಯವಲ್ಲ. ಗದ್ಯ ಅನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಸಾಲುಗಳುಳ್ಳದ್ದು; ಅದನ್ನು ಪಾದಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಲಯ ಅಲ್ಲಿ ಕೇಳಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ವೀರಶೈವ ಕೃತಿಕಾರರು ಬರೆದ ವಚನಗಳು ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕ ಕೃತಿಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಲುಗಳು ಇಷ್ಟೇ ಇರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿರದಿದ್ದರೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಒಂದರಿಂದ ಹತ್ತುಹದಿನೈದು ಸಾಲುಗಳಿರುತ್ತವೆ (ಕೆಲವು ವಚನಗಳು ಇನ್ನೂ ದೊಡ್ಡದಾಗಿರುವುದುಂಟು). ಈ ಸಾಲುಗಳನ್ನು ಕೃತಿಕಾರರೇ ಇಷ್ಟು ಪಾದಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಬೇಕೆಂದು ಸೂಚನೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರದಿದ್ದರೂ ಅರ್ಥಲಯಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿ ಪದವಿಂಗಡಣೆ ಸಾಧ್ಯ. ಪದ್ಯದ ನಿಯತವಾದ ಲಯವಿರದಿದ್ದರೂ ಲಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಲು

ಬರುವಂತಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ವಚನಗಳು ಗದ್ಯ, ಪದ್ಯಗಳ ಮಧ್ಯದ ಒಂದು ಪ್ರಕಾರವೆಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಪದ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ಗದ್ಯವೆಂದು ಕರೆಯಬಹುದು.

ವಚನ ಹೇಗೆ ಹುಟ್ಟಿತು ಎಂಬುದನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ. ಅದರ ಉಗಮದ ಬಗ್ಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಭಿನ್ನವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು ಹೊರಟಿವೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ನೋಡಿದರೂ ವಚನಗಳು ಮೊತ್ತಮೊದಲು ಕಾಣಿಸುವುದು ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ. ದೇವರ ದಾಸಿಮಯ್ಯ (ಸು. 11ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಉತ್ತರಾರ್ಧ, 12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಪೂರ್ವಾರ್ಧ) ನಮಗೆ ತಿಳಿದಮಟ್ಟಿಗೆ ಮೊತ್ತಮೊದಲ ವಚನಕಾರ. ಇವನ ವಚನಗಳು ಬಹು ಸುಂದರವಾಗಿದ್ದು ಮುಂದಿನವರ ವಚನಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಪದ್ಯಲಯವನ್ನೂ ಪ್ರಾಸವಿನ್ಯಾಸವನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿವೆ. ಇವನ ಅನೇಕ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿಪದಿಯ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಎದ್ದುಕಾಣುತ್ತವೆ. ಇವನಿಗಿಂತ ಹಿಂದೆ ವಚನಗಳನ್ನು ಬರೆದವರು ಇದ್ದುದೂ ಅಸಂಭವವಲ್ಲ (ಅವು ಸದ್ಯಕ್ಕೆ ಉಪಲಬ್ಧವಾಗಿಲ್ಲ).

ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ವೀರಶೈವ ಧಾರ್ಮಿಕ ನಾಯಕರು ಸಾಮಾಜಿಕ-ಧಾರ್ಮಿಕ ಕ್ರಾಂತಿಗಾಗಿ ಪಣ ತೊಟ್ಟಾಗ, ಅವರು ಕನ್ನಡವನ್ನು ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ತಮ್ಮ ಮಾಧ್ಯಮವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ಕನ್ನಡ ಅವರ ಅನುಭವಗಳ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೆ, ಜನಸಾಮಾನ್ಯರಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ಮಾಧ್ಯಮವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿತು. ಆ ನಾಯಕರ ಗಮನದಲ್ಲಿದ್ದುದು ಜನಸಾಮಾನ್ಯರಾದ್ದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಅರ್ಥವಾಗುವ ಭಾಷೆಯನ್ನು ಬಳಸುವ ಅಗತ್ಯ ಅನಿವಾರ್ಯವಾಗಿದ್ದಿತು. ಇದರಿಂದ ಅವರು ಹಳಗನ್ನಡದ ಕ್ಲಿಷ್ಟಭಾಷೆಯನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ನಡುಗನ್ನಡದ ಸರಳ ಭಾಷೆಯನ್ನು, ತಮ್ಮ ಸಮಕಾಲೀನವಾದ ಶಿಷ್ಟಭಾಷೆಯನ್ನು ಬಳಸಿದರು. ಅವರ ಉದ್ದೇಶ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ಬರೆಯುವುದಾಗಿರಲಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ವೃತ್ತ, ಕಂದ, ರಗಳೆಗಳ ಚೌಕಟ್ಟನ್ನು ಅವರು ಆರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲ. ಅದರ ಬದಲು, ಮೊದಲೇ ದೇವರದಾಸಿಮಯ್ಯನಿಂದ ರಚಿತವಾಗಿದ್ದ ವಚನಗಳ ರೀತಿ ಅವರಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾಗಿದ್ದು, ಆ ಮಾರ್ಗವನ್ನೇ ಅವರು ಅನುಸರಿಸಿದರು. ವಚನಗಳನ್ನು ಬರೆಯಲು ಭಾಷಾಪಾಂಡಿತ್ಯ ಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಛಂದಸ್ಸಿನ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ತಿಳಿದಿರಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಿ 'ನಿಯಮ'ಗಳೆಂಬುವೇ ಇಲ್ಲ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಬಸವಣ್ಣ, ಅಲ್ಲಮಪ್ರಭು ಮುಂತಾದ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ, ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವೃತ್ತಿಗಳನ್ನವಲಂಬಿಸಿದ್ದ ಅಷ್ಟೊಂದು ವಿದ್ಯಾವಂತರಲ್ಲದ ನೂರಾರು ಸ್ತ್ರೀಯರೂ ತಮ್ಮ ಅನುಭವಗಳನ್ನು ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಸುವುದು ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು.

ಬಸವಣ್ಣನವರು ಒಂದು ಕಡೆ ತಮಗೆ ಸಂಗೀತ ಜ್ಞಾನವಾಗಲಿ, ಛಂದೋಜ್ಞಾನವಾಗಲಿ ಇಲ್ಲವೆಂದೂ ಅದು ಒಲಿದಂತೆ ಹಾಡುವವನೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹಾಡು ಎನ್ನುವ ಮಾತು ಮುಖ್ಯ. ವಚನಗಳು ಶುದ್ಧ ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅವು ಹಾಡಿಗೆ, ರಾಗಾಲಾಪನೆಗೆ ಅಳವಡುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದರು (ಇಂದಿಗೂ ವಚನಗಾಯನವನ್ನು ನಾವು ಕೇಳಬಹುದು). ಅಲ್ಲಮಪ್ರಭು ಕೈಯಲ್ಲಿ ದಂಡಿಗೆ ಹಿಡಿದು ವಚನಗಳನ್ನು ಹಾಡುತ್ತ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಶೂನ್ಯಸಂಪಾದನೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಹರಿಹರನ ರಗಳೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಸವಣ್ಣ, ಅಕ್ಕಮಹಾದೇವಿ ಮೊದಲಾದವರು 'ಅಂದಂದಿನುಚಿತಕೆ ಗೀತಮಂ ಪಾಡುತ್ತಿದ್ದ' ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ. ಯಾವುದೋ ಸನ್ನಿವೇಶ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಕಲಕಿದಾಗ, ಅಪೂರ್ವ ಅನುಭವವಾದಾಗ ಅದು ವಚನದ ಮೂಲಕ ಹೊರಬರುತ್ತಿದ್ದಿತು. ಶಿವಾನುಭವ ಸುಖ ಉಕ್ಕಿ ಹರಿದದ್ದೇ ವಚನವಾಯಿತು ಎಂಬ ಕಲ್ಲಮಠದ ಪ್ರಭುದೇವನ ಮಾತು ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅರ್ಥಪೂರ್ಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಿದ್ಧರಾಮನ ವಚನಗಳನ್ನು ಅವನ ಶಿಷ್ಯರು ಶುದ್ಧ ಭೈರವಿ ರಾಗದಲ್ಲಿ ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬ ರಾಘವಾಂಕನ ಮಾತನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಿಸಬಹುದು. ಅಂತರಂಗದ ಅನುಭವ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವ ವಚನಗಳು ಒಂದು ಭಾಗವಾದರೆ, ನೀತಿನಿರೂಪಣೆಯನ್ನು ಮಾಡುವ ವಚನಗಳು ಇನ್ನೊಂದು ಭಾಗವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಒಟ್ಟಾರೆ ವಚನಗಳನ್ನು ಸಾಹಿತ್ಯವೆಂದೋ ಶಾಸ್ತ್ರವೆಂದೋ ಕರೆಯುವುದು ಕಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

ಎಲ್ಲ ವಚನಕಾರರೂ ಒಂದೇ ಮಟ್ಟದವರಲ್ಲ. ಅವರವರ ಶಕ್ತಿ, ಪಾಂಡಿತ್ಯ, ಅನುಭವ, ಜೀವನದೃಷ್ಟಿ, ಸಂಸ್ಕಾರ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬನೂ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿರುವುದು ಸಹಜವೇ. ಅವರಲ್ಲಿ ಬಸವಣ್ಣನಂಥ ಅತಿಶ್ರೇಷ್ಠ ವಚನಕಾರರಿರುವಂತೆ, ಆದಯ್ಯನಂಥ ಸಾಮಾನ್ಯ ವಚನಕಾರರೂ ಇದ್ದಾರೆ. ಸಾಹಿತ್ಯದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೋ ಅಥವಾ ಇನ್ನಾವುದೇ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೋ ಅನೇಕರು ಬಹು ಸಾಮಾನ್ಯ ಕೃತಿಕಾರರಾಗಿ ಕಂಡು ಬಂದರೂ ಇಡೀ ಭರತಖಂಡದಲ್ಲಿ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರು ಈ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಕೃತಿರಚನೆ ಮಾಡಲು ಎಂದೂ ಮುಂದೆ ಬಂದಿರಲಿಲ್ಲ. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ವಚನ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಪೂರ್ವವಾದುದು. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವೃತ್ತಿಗಳನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿದ್ದವರು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವೃತ್ತಿಗಳ ಚೌಕಟ್ಟಿನಲ್ಲೇ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಅನುಭವಗಳನ್ನು ಕಂಡುಕೊಳ್ಳಲು, ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಗಳನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದೂ ವಚನಸಾಹಿತ್ಯದ ಒಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೆನ್ನಬಹುದು.

ವಚನರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಕಲೆಗಾರಿಕೆ ಕೆಲವರಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ದೇವರ ದಾಸಿಮಯ್ಯ, ಬಸವಣ್ಣ, ಅಕ್ಕಮಹಾದೇವಿ, ಅಲ್ಲಮಪ್ರಭು, ಗಣೇಶ ಮಸಣಯ್ಯ ಮೊದಲಾದವರು. ವಚನ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯೆಂದರೆ ಬಸವಣ್ಣನವರು. ಅವರೇ ಆ ಕಾಲದ ಕ್ರಾಂತಿಯ ನಾಯಕರೂ ಆಗಿದ್ದರು.

ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಾಹಿತ್ಯಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ನಿಂತ ವಚನ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಹೊಸ ಅನುಭವ, ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಗೆ ಹೊಸ ಹದವನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟಿತು. ಮುಂದೆ ಹರಿಹರ, ರಾಘವಾಂಕರಿಗೆ ಪ್ರಚೋದನೆಯನ್ನು ನೀಡಿ ಅವರಿಂದ ಹೊಸ ಕಾವ್ಯಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣಮಾಡಿಸಿತು. ಆದರೆ ಬಸವಣ್ಣ ಮೊದಲಾದ ವಚನಕಾರರಾದ ಮೇಲೆ ಕೆಲವು ಶತಮಾನಗಳವರೆಗೆ ವಚನಗಳನ್ನು ಯಾರೂ ಬರೆಯಲಿಲ್ಲ. ಹದಿನೈದನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ತೋಂಟದ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಯತಿ ಮತ್ತು ಅವರ ಪರಂಪರೆಯ ಕೆಲವರು ವಚನಗಳನ್ನು ಬರೆದರು. ಆದರೆ ಅವು ಗುಣ ಮೌಲ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಸವಣ್ಣ ಮುಂತಾದವರ ವಚನಗಳಿಗೆ ಸರಿಸಮಾನವಾಗಲಾರವು. ವಚನ ಒಂದು ಪ್ರಕಾರ ಎಂದು ಭಾವಿಸಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ, ಪ್ರಾಚೀನ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆ ತನ್ನದು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳಬಹುದಾದ್ದು, ವಚನವೆಂದೇ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಇಂಥ ಪ್ರಕಾರ ಇತರ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಡಗಿನ ವಚನಗಳು ಎಂಬ ಒಂದು ವರ್ಗವನ್ನೂ ಗುರುತಿಸಬಹುದು. **(ಎಂ.ಸಿ.)**

ವಚನಕಾರರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ತತ್ತ್ವವಿಷಯವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವಲ್ಲಿ ಈ ಬೆಡಗಿನ ರೀತಿಯನ್ನು ಬಳಸಿದ್ದಾರೆ. ಹೇಳಬೇಕಾಗಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿರುದ್ಧಾರ್ಥಕವೆನಿಸುವ, ಆದರೆ ತಾತ್ತ್ವಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ತನ್ನದೇ ಆದ ಪರಂಪರೆಯ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಹೇಳುವುದು ಬೆಡಗಿನ ರೀತಿ. ಇಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಾಗುವ ಮಾತುಗಳಿಗೂ ಆ ಮಾತುಗಳಿಂದ ಹೊಮ್ಮುವ ಭಾವನೆಗೂ ಸಂಬಂಧವೇ ಇಲ್ಲವೆನಿಸಿದರೂ ಆಳವಾಗಿ ವಿಚಾರ ಮಾಡಿದಾಗ

ಆ ಮಾತುಗಳಿಗೆ ತಾತ್ತ್ವಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟ ಅರ್ಥವಿರುವುದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಂಥ ಅನೇಕ ಸೊಗಸಾದ ವಚನಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಮಪ್ರಭು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ದೇವರ ದಾಸಿಮಯ್ಯ, ಸಿದ್ಧರಾಮ, ಚೆನ್ನಬಸವಣ್ಣ, ಅಕ್ಕಮಹಾದೇವಿ, ಮೋಳಿಗೆ ಮಾರಯ್ಯ, ತುರುಗಾಹಿ ರಾಮಣ್ಣ, ಕೋಲಶಾಂತಯ್ಯ, ಅರಿವಿನ ಮಾರಿತಂದೆ, ಬಿಬ್ಬಿಬಾಚಯ್ಯ, ಮಧುವಯ್ಯ, ಆದಯ್ಯ, ರೆಮ್ಮವ್ವ, ಮಾದಾರ ಧೂಳಯ್ಯ, ವೀರಗೊಲ್ಲಾಳ, ಕಲಕೇತಯ್ಯ, ಅಮುಗಿದೇವಯ್ಯ, ಹಡಪದ ಅಪ್ಪಣ್ಣ, ತೋಂಟದ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗೇಶ್ವರ ಮೊದಲಾದ ವಚನಕಾರರೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಈ ಬೆಡಗಿನ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ತಾತ್ತ್ವಿಕ ವಿಚಾರವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಂಥ ವಚನಗಳು ಜನಸಾಮಾನ್ಯರಿಗೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ಅರ್ಥವಾಗಲಿ ಎಂಬ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಟೀಕೆ ಬರೆಯುವ ಸಂಪ್ರದಾಯವೊಂದು ಪ್ರಚಲಿತವಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಕಲ್ಲಮಠದ ಪ್ರಭುದೇವ, ಮಹಾಲಿಂಗದೇವರು, ಸಿದ್ಧಬಸವರಾಜದೇವರು, ಸೋಮಶೇಖರ ಶಿವಯೋಗಿ ಮೊದಲಾದವರು ಬೆಡಗಿನ ವಚನಗಳಿಗೆ ಟೀಕೆಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಈ ರೀತಿಯ ಟೀಕೆಯುಳ್ಳ ಒಂದು ವಚನವನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು:

ಐದು ಸರ್ಪಂಗಳಿಗೆ ತನುವೊಂದು ದಂತವೆರಡು;
ಸರ್ಪ ಕಡಿದು ಸತ್ತ ಹೆಣ ಸುಳಿದಾಡುವುದು ಕಂಡೆ
ಈ ನಿತ್ಯವನಱಿಯದ ಠಾವಿನಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಯೆಲ್ಲಿಯದೋ ಗುಹೇಶ್ವರಾ

ಎಂಬ ಅಲ್ಲಮಪ್ರಭುವಿನ ಈ ವಚನದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಐದು ಸರ್ಪ, ತನು, ದಂತ, ಸತ್ತ ಹೆಣ ಸುಳಿದಾಡುವುದು ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ತಾತ್ತ್ವಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ವಿಚಾರ ಮಾಡಿದರೆ ಮನಸ್ಸೆಂಬ ದೇಹಕ್ಕೆ ಪಂಚೇಂದ್ರಿಯಗಳು ಐದು ಮುಖಗಳು. ಮನಸ್ಸು ತನ್ನ ಸಂಕಲ್ಪ–ವಿಕಲ್ಪಗಳೆಂಬ ಚಂಚಲತೆಯಿಂದ ಜೀವನವನ್ನು ಆವರಿಸಿದಾಗ ಅವನು ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಮೃತಪ್ರಾಯನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅವನು ಸತ್ತ ಹಾಗೆ. ಆದರೆ ಅವನು ಅಜ್ಞಾನಿಯಾಗಿ ಭವಚಕ್ರದಲ್ಲಿ ಸುತ್ತುತ್ತಾನೆ. ಸತ್ತ ಹೆಣ ಸುಳಿದಾಡಿದಂತೆ ಈ ಅಜ್ಞಾನಿಯ ತೊಳಲಾಟ. ಪರವನ್ನು ಅರಿತಾಗ ಈ ವಿಷ ವಿಮುಕ್ತವಾಗುವುದು. ಈ ವಿಷ ವಿಮುಕ್ತವಾಗದಿದ್ದರೆ ಲಿಂಗಭಕ್ತಿ ಒಳಕೊಳ್ಳದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ.

ಬೆಡಗು ಶೈಲಿಗೂ ಸಾಂಕೇತಿಕತೆಗೂ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಅದ್ಭುತ, ಅತಿಶಯತೆ, ಅರ್ಥಾಂತರತೆ, ವಿರೋಧಾಭಾಸ, ದೀಪಕ, ಅನ್ಯಾಪದೇಶ, ಅಲಂಕಾರಗಳಿಗೂ ಸಂಬಂಧವಿದೆ. ಬೆಡಗಿನಲ್ಲಿ ಬರುವ ಸಾಂಕೇತಿಕತೆಗೆ ತಾತ್ತ್ವಿಕ ಅರ್ಥವಿರುವುದು ಬಹು ಮುಖ್ಯವಾದ ಅಂಶ.

ಬೆಡಗಿನ ವಚನಕ್ಕೆ ಒಗಟಿನ ಜನಪದ ಗೀತೆಗಳು ಮೂಲವಿರಬಹುದೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಇದೆ. ಆದರೆ ಬೆಡಗಿನ ವಚನಗಳು ತಾತ್ತ್ವಿಕ ಅಥವಾ ಯೌಗಿಕ ಅನುಭವಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆಯೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಒಗಟುಗಳು ಇವುಗಳಿಗೆ ಮೂಲ ಎಂದು ಒಪ್ಪುವುದು ಕಷ್ಟ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಈ ವಚನಗಳಿಗೆ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ, ಅನಂತರ ಬಂದ ತಂತ್ರಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದುಬಂದಿರುವ ಬರೆವಣಿಗೆಯೇ ಮೂಲವಾಗಿರಬೇಕೆಂಬುದು ಹೆಚ್ಚು ಸಮರ್ಥನೀಯವಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆ. **(ಆರ್.ಆರ್.)**

ವಚನಭಂಡಾರಿ ಶಾಂತರಸ: 12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಿವಶರಣ ಹಾಗೂ ವಚನಕಾರ. ಬಸವೇಶ್ವರರ ಸಮಕಾಲೀನ. ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ತಲೆದೋರಿದ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ವಚನಕಾರರ ವಚನಗಳನ್ನು ಗ್ರಂಥಭಂಡಾರದಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಬಸವಪುರಾಣವೇ ಮೊದಲಾದ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಆಧಾರ ಸಿಕ್ಕುತ್ತದೆ. ಶಾಂತರಸನಿಗೆ ಈ ಕಾರ್ಯದ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆ ವಹಿಸಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಈತನಿಗೆ ವಚನಭಂಡಾರಿ ಶಾಂತರಸ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿರಬೇಕು.

ಈತನ ಸ್ವಂತ ವಿಷಯಗಳೇನೂ ತಿಳಿದುಬಂದಿಲ್ಲ. ಈತ ಕೇವಲ ವಚನ ಭಂಡಾರಿಯಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ವಚನಕಾರನೂ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಅನುಭಾವಿಯೂ ಆಗಿದ್ದ. ಇದುವರೆಗೆ ಈತನ 62 ವಚನಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಈತ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅರಿತುಕೊಂಡಿದ್ದ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಈ ವಚನ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ :

ಸ್ಥಳಕುಳವನರಿಯಬೇಕೆಂಬರು, ಭಕ್ತನಾಗಿ ಮಹೇಶ್ವರನಾಗಬೇಕೆಂಬರು
ಮಹೇಶ್ವರನಾಗಿ ಪ್ರಸಾದಿಯಾಗಬೇಕೆಂಬರು,
ಪ್ರಸಾದಿಯಾಗಿ ಪ್ರಾಣಲಿಂಗಿಯಾಗಬೇಕೆಂಬರು
ಪ್ರಾಣಲಿಂಗಿಯಾಗಿ ಶರಣನಾಗಬೇಕೆಂಬರು,
ಶರಣನಾಗಿ ಐಕ್ಯನಾಗ ಬೇಕೆಂಬರು
ಐಕ್ಯ ಏತರಿಂದ ಕೂಟ ನಾನರಿಯೆ, ಒಳಗಣ ಮಾತು ಹೊರಹೊಮ್ಮಿಯಲ್ಲದೆ ಎನಗೆ–ಅರಿಯಬಾರದು
ಶರಣನಾಗಿ ಪ್ರಾಣಲಿಂಗಿಯಾಗಬೇಕು,
ಪ್ರಾಣಲಿಂಗಿಯಾಗಿ ಪ್ರಸಾದಿ ಯಾಗಬೇಕು
ಪ್ರಸಾದಿಯಾಗಿ ಮಹೇಶ್ವರನಾಗಬೇಕು, ಮಹೇಶ್ವರನಾಗಿ ಭಕ್ತನಾಗಬೇಕು
ಭಕ್ತನಾಗಿ ಸಕಲಯುಕ್ತನಾಗಬೇಕು, ಯುಕ್ತಿ ನಿಶ್ಚಯವಾದಲ್ಲಿಯೇ ಐಕ್ಯಸ್ಥಳ
ಒಳಹೊರಗಾಯಿತ್ತು, ಅಲೇಖ ಲೇಖವಾಯಿತ್ತು, ಎನಗೆ ಕಾಣಬಂದಿತ್ತು
ಅಲೇಖನಾದ ಶೂನ್ಯಶಿಲೆಯ ಹೊರಹೊಮ್ಮಿ ಕಂಡೆ ನಿನ್ನನು.

(ಎನ್.ಬಿ.)

ವಡ್ಡಾರಾಧನೆ: ದೊರೆತಿರುವ ಕನ್ನಡ ಗದ್ಯಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದು (ಸು. 920). ಶಿವಕೋಟ್ಯಾಚಾರ್ಯ ಇದರ ಕರ್ತೃವೆನ್ನುವ ಮತ್ತು ಇದನ್ನು ಒಪ್ಪದಿರುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿವೆ.

ಇದು ಜೈನ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಥೆಗಳ ಸಂಗ್ರಹ. ಜ್ಞಾನ, ದರ್ಶನ, ಚಾರಿತ್ರ್ಯ, ತಪಸ್ಸು–ಈ ನಾಲ್ಕನ್ನು ಸ್ಥಿರಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಸಾಧಿಸುವುದನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಆರಾಧನೆ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಜೈನ ವಾಙ್ಮಯದಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಒಂದನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಶಿವಕೋಟಿ ಆಚಾರ್ಯನ ಭಗವತೀ–ಆರಾಧನಾ (ಮೂಲ ಆರಾಧನಾ) ಎಂಬ ಜೈನ ಶೌರಸೇನೀ ಪ್ರಾಕೃತ ಗ್ರಂಥ ಪ್ರಾಚೀನವೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವೂ ಆಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಬರುವ ಗಾಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗುವ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಮುಂದೆ ಬಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರು ವಿಸ್ತರಿಸಿಕೊಂಡರು. ಹೀಗೆ ವಿಸ್ತರಿಸಿಕೊಂಡು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಹರಿಷೇಣ ಬೃಹತ್ಕಥಾಕೋಶ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿದ. ಇದರಲ್ಲಿ ಬರುವ ಕಥಾಸಂಖ್ಯೆ 126–144ರವರೆಗಿನ ಹತ್ತೊಂಬತ್ತು ಕಥೆಗಳು ಕನ್ನಡ ವಡ್ಡಾರಾಧನೆಯಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಅವು ಈ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿವೆ: ಸುಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿಯ ಕಥೆ, ಸುಕೌಶಳಸ್ವಾಮಿಯ ಕಥೆ, ಗಜಕುಮಾರನ ಕಥೆ, ಸನತ್ಕುಮಾರ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಕಥೆ, ಅಣ್ಣಿಕಾಪುತ್ರನ ಕಥೆ, ಭದ್ರಬಾಹು ಭಟಾರರ ಕಥೆ, ಲಲಿತಘಟೆಯ ಕಥೆ, ಧರ್ಮಘೋಷ ಭಟಾರರ ಕಥೆ, ಸಿರಿದಿಣ್ಣ ಭಟಾರರ ಕಥೆ, ವೃಷಭಸೇನ ಭಟಾರರ ಕಥೆ, ಕಾರ್ತಿಕ ಋಷಿಯ ಕಥೆ, ಅಭಯಘೋಷರೆಂಬ ಮುನಿಯ ಕಥೆ, ವಿದ್ಯುಚ್ಚೋರರಿಸಿಯ ಕಥೆ, ಗುರುದತ್ತ ಭಟಾರರ ಕಥೆ, ಚಿಲಾತಪುತ್ರನ ಕಥೆ, ದಂಡಕರಿಸಿಯ

ಕಥೆ, ಮಹೇಂದ್ರದತ್ತಾಚಾರ್ಯರ್ ಮೊದಲಾದ ಅಯ್ಯೂರ್ವರ್ ರಿಸಿಯರ್ಕಳ ಕಥೆ, ಚಾಣಾಕ್ಯ ರಿಸಿಯ ಕಥೆ, ವೃಷಭಸೇನರೆಂಬ ರಿಸಿಯರ ಕಥೆ. ಈ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಉಪಸರ್ಗ ಕೇವಲಿಗಳ ಕಥೆ ಎಂದು ಕರೆಯುವುದೂ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ವಡ್ಡಾರಾಧನೆಯ ಕಥೆಗಳಿಗೆ ಮೂಲವಸ್ತು ಬೃಹತ್ ಕಥಾಕೋಶವೇ ಆದರೂ ಆ ಮೂಲ ಸಾಮಗ್ರಿಯನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿ, ಸ್ವಾರಸ್ಯವಾಗಿ ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಕಲೆಗಾರಿಕೆ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ. ವಡ್ಡಾರಾಧನೆಯ ಕಥೆಗಳ ಪೀಠಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ‘ಶ್ರೀ ವೀರವರ್ಧಮಾನ ಭಟ್ಟಾರಕರ್ಗೆ ನಮಸ್ಕಾರಂಗೆಯ್ದು ದೇವೋಪಸರ್ಗ ಮನುಷ್ಯೋಪಸರ್ಗ ತಿರಿಕೋಪ ಸರ್ಗಮಚೇತನೋಪಸರ್ಗಮೆಂದಿತು ಚತುರ್ವಿಧಮಪ್ಪುಪಸರ್ಗಮುಮಂ ಪಸಿವುಂ ನೀರೞ್ಕೆ ಮೊದಲಾಗೊಡೆಯ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಪರೀಷಹಂಗಳುಮಂ ಸೈರಿಸಿ ಅಯ್ದುಮಿಂದ್ರಿಯಂಗಳಂ ಗೆಲ್ದು ಬಾಹ್ಯಾಭ್ಯಂತರ ಪರಿಗ್ರಹಂಗಳಂ ತೊಱೆದು ದ್ವಾದಶವಿಧಮಪ್ಪ ತಪದೊಳ್ ನೆಗೞ್ದು ಪ್ರಾಯೋಪಗಮನದಿಂ ಸಂನ್ಯಸನಂಗೆಯ್ದು ಕರ್ಮಕ್ಷಯಂ ಗೆಯ್ದು ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ವೋದ ಮತ್ತಂ ಸರ್ವಾರ್ಥಸಿದ್ಧಿಯೊಳ್ ಪುಟ್ಟಿದ ಮಹಾಪುರುಷರ್ಕಳ ಕಥೆಗಳಂ ಪೇೞ್ವಲ್ಲಿ’ ಎಂಬ ಮಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಗ್ರಂಥಕಾರ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ವಿಷಯನಿರೂಪಣೆ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕಥೆಯ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಪ್ರಾಕೃತ ಗಾಥೆ ಇದ್ದು ಇದು ಆಯಾ ಕಥೆಯ ಸಾರವನ್ನು ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ಒಳಗೊಂಡಿರುತ್ತದೆ.

ವಡ್ಡಾರಾಧನೆಯ ಗದ್ಯಶೈಲಿ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಅಪೂರ್ವವಾದುದು. ಇಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ದೇಸಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ದೊರಕಿದೆ. ಸಂಸ್ಕೃತವನ್ನು ಸಮತೂಕದಲ್ಲಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಆದರೂ ಅಚ್ಚಗನ್ನಡ ಪದಗಳ ಕಡೆಗೆ ಗ್ರಂಥಕರ್ತೃವಿನ ಒಲವು ನಿಚ್ಚಳವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಎಲ್ಲ ಕಥೆಗಳ ರಚನೆಯ ಚೌಕಟ್ಟು ಒಂದೇ ರೀತಿಯದಾದರೂ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ವೈವಿಧ್ಯ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಆಗಾಗ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಪುನರುಕ್ತವಾಗುವ ಅತ್ಯಂತ ರೂಪಲಾವಣ್ಯಕಾಂತಿಹಾವಭಾವ ವಿಲಾಸ ವಿಭ್ರಮಂಗಳ ನೊಡೆಯಳ್; ಅಂತವರ್ಗಳಿಷ್ಟವಿಷಯ ಕಾಮಭೋಗಂಗಳನನುಭವಿಸುತ್ತಿರೆ; ಗ್ರಾಮೇಕರಾತ್ರಂ ನಗರೇ ಪಂಚರಾತ್ರಂ ಅಟವ್ಯಾಂ ದಶರಾತ್ರಮೆಂಬೀ ತೆಱದಿಂದಂ ಗ್ರಾಮ ನಗರ ಖೇಡಖರ್ವಡಮಡಂಬಪತ್ತನ ದ್ರೋಣಾಮುಖಂಗಳಂ ವಿಹಾರಿಸುತ್ತಂ–ಈ ಮುಂತಾದ ಕೆಲವು ಪದಸಮುಚ್ಚಯಗಳು, ಸಿದ್ಧವಾಕ್ಯಗಳು ಗದ್ಯಶೈಲಿಗೆ ಮೆರುಗನ್ನಿತ್ತಿವೆ. ಕಥೆಗಳೆಲ್ಲ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ, ವೈರಾಗ್ಯ ಬೋಧಕ, ನೀತಿಪರವಾದರೂ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿವೆ. ಸನ್ನಿವೇಶರಚನೆ, ಪಾತ್ರಸೃಷ್ಟಿ, ಸಂವಾದಗಳಲ್ಲಿ ಸಜೀವತೆಯಿದೆ. ಯಾವುದೇ ಕಥೆಯಲ್ಲಿಯ ಸಂದರ್ಭವನ್ನೆತ್ತಿ ಪರೀಕ್ಷಿಸಿದರೂ ಈ ಮಾತಿನ ಸತ್ಯತೆ ಮನದಟ್ಟಾಗುತ್ತದೆ. ವಡ್ಡಾರಾಧನೆ ಓದುಗನ ಮನವನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿದು ಬಿಡುತ್ತದೆ; ಧರ್ಮದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಬೀರುತ್ತದೆ. ಪಾತ್ರಗಳ ನಿಚ್ಚಳ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಮನದೆರೆಯ ಮೇಲೆ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ದೃಷ್ಟಿಗಳಿಂದ ಈ ಕೃತಿ ಪಂಪಪೂರ್ವಯುಗದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಗದ್ಯಗ್ರಂಥವಾಗಿದ್ದು ಇಡೀ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಚಿರಂತನವಾಗಿ ನಿಲ್ಲತಕ್ಕ ಕೃತಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಕುರಿತು ಆ.ನೇ.ಉಪಾಧ್ಯೆ ಮತ್ತು ಡಿ.ಎಲ್.ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್, ಹಂಪ ನಾಗರಾಜಯ್ಯ ಮೊದಲಾದವರು ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆಸಿದ್ದಾರೆ. **(ಎಂ.ಎ.)**

ವಯಲೆಟ್ ಆಳ್ವ: 1908–69. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟಗಾರರು. ಸಂಸದೀಯಪಟು, ಸಮಾಜ ಸೇವಕಿ ಹಾಗೂ ಪತ್ರಕರ್ತೆ. ಇವರು 1908 ಏಪ್ರಿಲ್ 24 ರಂದು ಅಹಮದಾಬಾದ್‌ನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ತಾಯಿಯವರ ಒಂಬತ್ತು ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಎಂಟನೆಯವರು. ಮುಂಬಯಿಯ ಸೇಂಟ್ ಜೇವಿಯರ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿ ಮುಗಿಸಿದರು. ಸರ್ಕಾರಿ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್‌ಎಲ್.ಬಿ. ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದರು. ಕರ್ನಾಟಕ ಮೂಲದ, ಮುಂಬೈನಲ್ಲಿ ವಕೀಲ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದ ಜೋಕಿಂ ಆಳ್ವರ ಸಂಗಡ ಭಾರತದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟದಲ್ಲಿ ಸಕ್ರಿಯವಾಗಿ ದುಮುಕಿದರು. 1937 ನವೆಂಬರ್ 20 ರಂದು ಜೋಕಿಂ ಆಳ್ವರನ್ನು ವಿವಾಹವಾದರು.

ಅನಂತರ ಇಬ್ಬರೂ ವಕೀಲವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಕೂಡಿಯೇ ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಜೋಕಿಂ ಆಳ್ವ ಅವರು 1941ರ ಉಗ್ರಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಸೆರೆವಾಸ ಅನುಭವಿಸಿದರು. ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇವರು ತಮ್ಮ ವಕೀಲಿ ವೃತ್ತಿಯನ್ನೇ ನೆಚ್ಚಿ ಜೀವನ ಸಾಗಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಇವರೂ ಕೂಡ ಸರ್ಕಾರದ ವಿರುದ್ಧ ಪ್ರತಿಭಟನೆ ನಡೆಸಿ ಬಂಧನಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗಿ ಜೈಲು ಸೇರಿದರು. ಆಗ ಇವರ ಎರಡನೆಯ ಮಗ ಐದು ತಿಂಗಳ ಕೂಸು. ಇಬ್ಬರೂ ಸೆರೆವಾಸದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆಯಾದ ಮೇಲೆ ಭಾರತದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟದ ಅಂತಿಮ ಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಫೋರಂ ಎಂಬ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು 1943 ಆಗಸ್ಟ್ 9 ರಂದು ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಇದು ಭಾರತದ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿ ಪತ್ರಿಕೆಯಾಗಿ ಹೆಸರು ಗಳಿಸಿತು. ವಯಲೆಟ್ ಆಳ್ವ ಅವರು ಬೇಗಂ ಎಂಬ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆ ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಮುಂದೆ ಇದೇ ಪತ್ರಿಕೆ ಇಂಡಿಯನ್ ವುಮನ್ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆಯಿತು. ಅಖಿಲ ಭಾರತ ವೃತ್ತಪತ್ರಿಕಾ ಸಂಪಾದಕರ ಸಮ್ಮೇಳನದ ನಿರ್ದೇಶಕರ ಸಮಿತಿಗೆ ಆಯ್ಕೆಯಾದ ಪ್ರಪ್ರಥಮ ಮಹಿಳೆ ಎಂಬ ದಾಖಲೆ ಇವರದು. ಅಲ್ಲದೆ 1944ರಲ್ಲಿ ಮುಂಬಯಿಯ ಉಚ್ಚನ್ಯಾಯಾಲಯದ ಪೂರ್ಣ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರ ಪೀಠದ ಮುಂದೆ ಮಹಿಳಾ ನ್ಯಾಯವಾದಿಯಾಗಿ ವಾದಿಸಿದ್ದು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮಹತ್ತ್ವದ ಘಟನೆಯಾಗಿದೆ. ಇವರು ಮಹಿಳಾ ವಕೀಲರ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷೆಯಾಗಿ ವಿಶೇಷ ಮನ್ನಣೆ ಗೌರವಕ್ಕೂ ಪಾತ್ರರಾದರು.

ರಾಧಾಕೃಷ್ಣನ್, ಜಾಕೀರ್ ಹುಸೇನ್, ವಿ.ವಿ. ಗಿರಿ, ಜವಾಹರಲಾಲ್ ನೆಹರು ಅವರಂಥ ಮಹಾನ್ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಕೈಕೆಳಗೆ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ ಖ್ಯಾತಿ ಇವರದು. 1952 ರಲ್ಲಿ ಇವರು ರಾಜ್ಯಸಭೆಗೆ ಆಯ್ಕೆಯಾಗಿ, ಜೋಕಿಂ ಆಳ್ವ ಅವರು ಲೋಕಸಭೆಗೆ ಆಯ್ಕೆಯಾಗಿ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೋದ ಪ್ರಥಮ ದಂಪತಿಗಳು. ಇವರು ನೆಹರು ಅವರ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದಲ್ಲಿ ಗೃಹಖಾತೆಯ ಉಪಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದರು. 1962 ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ರಾಜ್ಯಸಭೆಗೆ ಆಯ್ಕೆಯಾದರು. ಅಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಸಭೆಯ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಯಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದ ಪ್ರಥಮ ಮಹಿಳೆ ಎಂಬ ಖ್ಯಾತಿ ಇವರದು.

ಭಾರತೀಯ ಸಂಸದೀಯ ನಿಯೋಗದ ಸದಸ್ಯೆಯಾಗಿ ನೈಜೀರಿಯ, ಅಮೆರಿಕ, ಜರ್ಮನಿ, ಜಪಾನ್, ಫಿಲಿಪೀನ್ಸ್, ಆಸ್ಟ್ರೇಲಿಯ ದೇಶಗಳ ಪ್ರವಾಸ ಕೈಗೊಂಡರು. ಇವರು 1969 ನವೆಂಬರ್ 20 ರಂದು ನಿಧನಹೊಂದಿದರು. **(ಆರ್.ಜಿ.ಆರ್.)**

ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣ: ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಎರಡು ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿವೆ. 1. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಮಿತಿ, ಮೈಸೂರು, 2.ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಸಮಾಜ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಮಿತಿ, ಬೆಳಗಾಂವಿ.

ಭಾರತ ಸರಕಾರದ ಸಾಮೂಹಿಕ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲೂ ಸಹ 1952ರಲ್ಲಿ ಆ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಅದರ ಅಂಗವಾಗಿ ಸಮಾಜ ಶಿಕ್ಷಣ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳೂ ಪ್ರಾರಂಭವಾದವು. ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ಕಾರ್ಯಗತ ಮಾಡಲು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ

ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೂ ಒಬ್ಬ ಸಮಾಜ ಶಿಕ್ಷಣ ಕಾರ್ಯಕರ್ತ ಮತ್ತು ಮುಖ್ಯ ಸೇವಕಿಯೊಬ್ಬಳು ಇರುವರು.

ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಮಿತಿ ಒಂದು ಖಾಸಗಿ ಸಂಸ್ಥೆ. ಇದು ಸರಕಾರದಿಂದ ಅಂಗೀಕೃತವಾದ ತನ್ನದೇ ಆದ ಅಂಗರಚನೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಈ ಸಂಸ್ಥೆ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಚುನಾಯಿತ ಅಧ್ಯಕ್ಷರನ್ನು ಮತ್ತು ಪ್ರಧಾನ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯವರನ್ನು ಹೊಂದಿತ್ತು. 1965ರಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಸರಕಾರ ಸಮಿತಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರನ್ನು ನಾಮಕರಣ ಮಾಡುತ್ತಿತ್ತು.

ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಮಿತಿಯ ಪತ್ರಿಕೆ

ಸಮಿತಿ ತನ್ನ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ನೆರವಾಗುವಂತೆ ಹನ್ನೆರಡು ತಜ್ಞರ ಉಪಸಮಿತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದೆ. ಈ ಉಪಸಮಿತಿಗಳು ತಮಗೆ ಸೀಮಿತವಾದ ವಿಷಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಪರ್ಯಾಲೋಚಿಸಿ ಕೇಂದ್ರ ಸಮಿತಿಗೆ ಸಲಹೆ ನೀಡುವುವು. ಆ ಉಪಸಮಿತಿಗಳು ಈ ರೀತಿ ಇವೆ: 1 ಜನಪದ ಕಲೆ, 2 ಲೋಕವ್ಯವಹಾರ ಶಿಕ್ಷಣ, 3 ಕನ್ನಡ ಲಿಪಿ ಸಂಸ್ಕರಣ, 4 ಪುಸ್ತಕ ಭಂಡಾರ, 5 ಪ್ರಕಟಣೆ, 6 ಪುಸ್ತಕ ಪ್ರಪಂಚ ಸಂಪಾದಕ ಮಂಡಳಿ, 7 ವಿದ್ಯಾಪೀಠ, 8 ಉಗ್ರಾಣ, 9 ಸಂಶೋಧನೆ ಮತ್ತು ಅಂಕಿಅಂಶಗಳ ಸಂಗ್ರಹ, 10 ಚಲನಚಿತ್ರ ತಯಾರಿಕೆ, 11 ಮಹಿಳಾ ಸಮಿತಿ, 12 ಬೆಳಕು ಸಂಪಾದಕ ಮಂಡಳಿ, ಆವಶ್ಯಕತೆ ಬಿದ್ದಾಗ ಕೇಂದ್ರ ಸಮಿತಿ ಇಂತಹ ಉಪಸಮಿತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸುವುದು. ಈಗ 3,9,11 ಮತ್ತು 12ನೆಯ ಉಪಸಮಿತಿಗಳಿಲ್ಲ.

ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಒಂದು ಜಿಲ್ಲಾ ಸಮಿತಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಆಯಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳೇ ಅದರ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು. ಮೈಸೂರು ನಗರ ಮತ್ತು ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ನಗರ ಸಮಿತಿಗಳಿವೆ. ಆಯಾ ನಗರದ ಕಾರ್ಪೊರೇಷನ್ನಿನ ನಗರಸಭಾಧ್ಯಕ್ಷರು ಅದರ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು.

ರೈತರ ಕ್ರಿಯಾತ್ಮಕ ಸಾಕ್ಷರತಾ ಯೋಜನೆ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ. ಶಕ್ತಿಮಾನ್ ಆಹಾರ ತಳಿಗಳ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಅನಕ್ಷರಸ್ಥ ರೈತರಿಗೆ ಮಾಹಿತಿ ಮತ್ತು ಸಾಕ್ಷರತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸಮಗ್ರ ಸಾಕ್ಷರತಾ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ನಡೆಸುವುದು ಈ ಯೋಜನೆಯ ಉದ್ದೇಶ. ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ಈಗ ರಾಜ್ಯದ ಎಂಟು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕ ಮತ್ತು ಪೂರಕ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಸಮಿತಿಯ ಸಂಶೋಧನಾ ಶಾಖೆ ರಚಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಈ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ನಿರತರಾದ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರ, ಮೇಲ್ವಿಚಾರಕರ ಮತ್ತು ಇತರ ಕಾರ್ಯಕರ್ತರ ತರಬೇತನ್ನು ಸಮಿತಿ ಕೈಕೊಳ್ಳುವುದು.

1976–77ನೆಯ ಸಾಲಿಗೆ 15–25ರ ವಯೋಮಿತಿಯ ಗ್ರಾಮೀಣ ಯುವಕರಿಗೆ ಅನೌಪಚಾರಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಎರಡು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸಲಾಯಿತು; 1977–78ನೆಯ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಇನ್ನು ನಾಲ್ಕು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಿಗೆ ವಿಸ್ತರಿಸಲಾಯಿತು. ಒಂದು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯಲಿರುವ ಅನೌಪಚಾರಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಯೋಜನೆಯ ಖರ್ಚನ್ನು ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ, ಇನ್ನೊಂದು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ವೆಚ್ಚವನ್ನು ಆಯಾ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರ ವಹಿಸಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿದೆ. ಈ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಕಾರ್ಯಗತ ಮಾಡಲು ಬೇಕಾಗುವ ಸೂಕ್ತ ಸಾಹಿತ್ಯ ರಚನೆ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಯಕರ್ತರ ತರಬೇತಿಯ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ಸರ್ಕಾರ ಸಮಿತಿಗೆ ವಹಿಸಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಮಿತಿಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು: ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಪ್ರಥಮವಾಗಿ ವಯಸ್ಕರ ನಿರಕ್ಷರತಾ ನಿವಾರಣಾ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಸರ್ ಎಂ. ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರಿಗೆ ಸಲ್ಲುವುದು. ಆ ಯೋಜನೆಯ ಪ್ರಕಾರ 1912ರಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಥಾನದಾದ್ಯಂತ ವಯಸ್ಕರಿಗೆ 7,000 ಅಕ್ಷರ ಪ್ರಚಾರ ತರಗತಿಗಳು ಪ್ರಾರಂಭವಾದುವು. ಜೊತೆಗೆ ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚಾರಿ ಪುಸ್ತಕ ಭಂಡಾರಗಳು ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದವು. ಜನತೆಯಲ್ಲಿ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಮನೋಭಾವನೆಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡಲು ವಿಜ್ಞಾನ ಎಂಬ ಪತ್ರಿಕೆ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಆದರೆ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರ ಈ ಯೋಜನೆ ಬಹುಕಾಲ ಮುಂದುವರಿಯಲಿಲ್ಲ.

1940ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಸಂಘದ ಸಮಾಜ ಸೇವಾ ಉಪಸಮಿತಿ ಅಲ್ಪಪ್ರಮಾಣದ ಅಕ್ಷರ ಪ್ರಚಾರ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ಕೈಗೊಂಡಿತು. ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಘ 300 ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ಮಂಜೂರು ಮಾಡಿತು. ಸಂಘದ ಕರೆಗೆ ಓಗೊಟ್ಟು 600 ಮಂದಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಅಕ್ಷರ ಪ್ರಚಾರ ಸೇವೆ ಕೈಗೊಳ್ಳಲು ಮುಂದಾದರು. ಅವರೆಲ್ಲರಿಗೂ ವಯಸ್ಕರ ಮನಶ್ಶಾಸ್ತ್ರ ಬೋಧನಾಕ್ರಮ ಮತ್ತು ತರಗತಿ ನಡೆಸುವ ಬಗ್ಗೆ ತರಬೇತಿ ಕೊಡಲಾಯಿತು. ಮೈಸೂರು ಪುರಸಭೆಯೂ ಈ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಹಕರಿಸಿತು.

ಸಮಿತಿಯ ಕಾರ್ಯ ವಿಸ್ತಾರವಾದಂತೆ 1941ರ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಅಂದಿನ ಉಪಕುಲಪತಿಗಳ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಅಕ್ಷರ ಪ್ರಚಾರ ಸಮಿತಿ ಜನ್ಮ ತಾಳಿತು. ಸಮಿತಿ ಇಡೀ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯವಾಗುವಂತೆ ಅಕ್ಷರ ಪ್ರಚಾರ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ತಯಾರಿಸಿ ಸರ್ಕಾರದ ಒಪ್ಪಿಗೆಗೆ ಕಳುಹಿಸಿತು. 1941ರ ಅಕ್ಟೋಬರಿನಲ್ಲಿ ಆಗಿನ ವಿದ್ಯಾಮಂತ್ರಿಗಳು ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣ ಕಾರ್ಯಕರ್ತರ ಮತ್ತು ಮುಂದಾಳುಗಳ ಸಭೆಯನ್ನು ಕರೆದು ಸಮಿತಿಯ ಯೋಜನೆಯ ಬಗ್ಗೆ ವಿಚಾರವಿನಿಮಯ ಮಾಡಿದರು. ತತ್ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಬಿ.ಎಂ. ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯನವರ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಅಕ್ಷರ ಪ್ರಚಾರ ಸಮಿತಿ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂತು. ಸರ್ಕಾರ ಸಮಿತಿಯ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಮೊದಲನೆಯ ಸಾರಿಗೆ 5,000 ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ಮಂಜೂರು ಮಾಡಿತು. ಸಮಿತಿಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು ವಿಸ್ತಾರವಾದಂತೆ ಸರ್ಕಾರ ತನ್ನ ಅನುದಾನವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿದೆ. ಅಕ್ಷರ ಪ್ರಚಾರದ

ಕೆಲಸ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ನಡೆಯಲು ರಾಜ್ಯಸರ್ಕಾರ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಂಡಳಿ ಮತ್ತು ಪುರಸಭೆಗಳು ತಮ್ಮ ಆಯವ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಸೇ. 5ರಷ್ಟು ಹಣವನ್ನು ನಿರಕ್ಷರತಾ ನಿವಾರಣೆಗೆ ಮೀಸಲಾಗಿಡಲು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಈ ಸಮಿತಿ ಅಕ್ಷರ ಪ್ರಚಾರದ ಜೊತೆಗೆ ಇತರ ಪೂರಕ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ 1945ರಲ್ಲಿ ಸಮಿತಿ ತನ್ನ ಹೆಸರನ್ನು ಸಂಸ್ಥಾನದ ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಮಿತಿ ಎಂಬುದಾಗಿ ಬದಲಾಯಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಮಿತಿ ಎಂದಾಯಿತು. ಸಮಿತಿ ತನ್ನ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹಳೆಯ ಮೈಸೂರಿನ ಹತ್ತು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ವಿಸ್ತರಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ಗಾಂಧೀ ಶತಾಬ್ದಿ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಮಿತಿ ತನ್ನ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ಇತರ ಹೊಸ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಹರಡಿತು. ಅದರ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ನಿರಕ್ಷರತಾ ನಿವಾರಣೆ, ವಿದ್ಯಾಪೀಠಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆ, ಪುಸ್ತಕ ಭಂಡಾರಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆ, ಪ್ರಕಟನೆ, ಗ್ರಾಮಸೇವಾ ಶಿಬಿರ, ಜನತಾ ಶಿಕ್ಷಣ ಕ್ಷೇತ್ರ ಮುಂತಾದ ಯೋಜನೆಗಳು ಸೇರಿದ್ದವು.

ವಯಸ್ಕರ ನಿರಕ್ಷರತಾ ನಿವಾರಣೆ ಸಮಿತಿಯ ಪ್ರಧಾನ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ: 15ರಿಂದ 45 ವಯೋಮಿತಿಯ ಅನಕ್ಷರಸ್ಥ ವಯಸ್ಕರಿಗೆ ಓದುಬರೆಹ ಮತ್ತು ಲೆಕ್ಕ ಹೇಳಿಕೊಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ವೃತ್ತಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಚ್ಚಾಗುವ ಸುದ್ದಿ, ಇತರ ಪ್ರಕಟಣೆಗಳನ್ನು ಓದಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ತೂಕ, ಅಳತೆ ಮತ್ತು ನಾಣ್ಯಗಳ ವ್ಯವಹಾರದ ಸುಲಭ ಲೆಕ್ಕಾಚಾರವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು, 1ರಿಂದ 10ರ ಮಗ್ಗಿಯನ್ನು ಹೇಳುವುದು, ನೆಂಟರಿಷ್ಟರಿಗೆ ಕಾಗದವನ್ನು, ಕಚೇರಿಗೆ ಒಂದು ಅರ್ಜಿ ಬರೆಯುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವುದು, ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ರಾಜಕೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಸಾಮಾನ್ಯ ತಿಳಿವಳಿಕೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುವುದು–ಇವು ಸಾಧಿಸಬೇಕಾದ ಸಾಕ್ಷರತೆಯ ಮಟ್ಟ.

ತರಗತಿಗಳು: ಅಕ್ಷರ ಪ್ರಚಾರ ತರಗತಿಯ ಅವಧಿ ಐದು ತಿಂಗಳು. ಇದು ಎರಡು ಹಂತಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವುದು. ಮೊದಲನೆಯ ಹಂತ ಎರಡೂವರೆ ತಿಂಗಳು. ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರ ಪರಿಚಯ, ಕಾಗುಣಿತ ಮತ್ತು ಒತ್ತಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಪದಪದ್ಧತಿಯ ಮೂಲಕ ಕಲಿಸಲಾಗುವುದು. ಅದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಾಗಿ ರಚಿಸಿದ ಬಾ ಅಣ್ಣ ಓದು ಕಲಿ ಮತ್ತು ಇದನ್ನು ಓದಣ್ಣ ಎಂಬ ಎರಡು ಪಠ್ಯ ಪುಸ್ತಕಗಳಿವೆ. ವಯಸ್ಕರು ಓದುವ ಪುಸ್ತಕ, ಬೋಧನೆಯ ಎರಡನೆಯ ಹಂತ ಮೊದಲನೆಯ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಕಲಿತ ಓದು ಸ್ಥಾಯಿಯಾಗಿ ನಿಲ್ಲಲು ಪೋಷಕವಾಗುವಂತೆ ವಯಸ್ಕರು ಓದುವ ಪುಸ್ತಕ ಬಳಸಲಾಗುವುದು. ಜೊತೆಗೆ ಸುಲಭ ಲೆಕ್ಕಾಚಾರವನ್ನು ಕಲಿಸಲಾಗುವುದು. ಇದು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಸಾಕ್ಷರತಾ ತರಗತಿಯ ವಿವರ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಸಮಿತಿ ಮೂರು ತೆರನಾದ ಅಕ್ಷರ ಪ್ರಚಾರ ತರಗತಿಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಗಳ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸೇವಾಯೋಜನೆಯ (ಎನ್.ಎಸ್.ಎಸ್.) ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಸಹ ಈ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿರುವರು. ಪ್ರಾರಂಭದಿಂದ 1976–77ನೆಯ ಸಾಲಿನವರೆಗೆ 9,45,254 ಮಂದಿ ವಯಸ್ಕರು ಅಕ್ಷರಸ್ಥರಾಗಿದ್ದರು. ಅನಂತರದ ವರ್ಷಗಳ ಅಕ್ಷರಸ್ಥರ ಸಂಖ್ಯೆ ದ್ವಿಗುಣ, ತ್ರಿಗುಣಗೊಂಡಿದೆ.

ಪುಸ್ತಕ ಭಂಡಾರ ಮತ್ತು ವಾಚನಾಲಯ: ಹೊಸದಾಗಿ ಅಕ್ಷರ ಕಲಿತವರು ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣಮಾಲೆಯ ಪುಸ್ತಕಗಳಿಂದ ಆಕರ್ಷಿತರಾದರು. ಅವರು ಅಂತಹ ಪುಸ್ತಕಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚೆಚ್ಚು ಬೇಡಿಕೆಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲಾ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಶಾಲೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟವರಿಗೆ ಮತ್ತು ಇತರ ಗ್ರಾಮಸ್ಥರಿಗೆ ಪುಸ್ತಕಗಳು ಪ್ರಿಯವಾಗಿದ್ದುವು. ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ವರ್ಗದ ಓದುಗರ ಆವಶ್ಯಕತೆಗಳನ್ನು ಪೂರೈಸಲು ಗ್ರಾಮಪುಸ್ತಕ ಭಂಡಾರ ಯೋಜನೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. 1941ರ ಬೇಸಗೆಯಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಗ್ರಹಾರ ಬಾಚಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಪುಸ್ತಕ ಭಂಡಾರ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು.

ಗ್ರಾಮಪುಸ್ತಕ ಭಂಡಾರವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ಆಯಾ ಗ್ರಾಮ ಪಂಚಾಯಿತಿ, ಸಹಕಾರ ಸಂಘ ಇಲ್ಲವೆ ಆ ಗ್ರಾಮದ ಉದಾರಿ ಮಹನೀಯರಲ್ಲಿ ಯಾರಾದರೂ ನಿಗದಿಯಾದ ಚಂದಾಹಣವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿದೆ. ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಗ್ರಾಮಪುಸ್ತಕ ಭಂಡಾರವನ್ನು ಮಂಜೂರು ಮಾಡುವ ಮುನ್ನ ಈ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸುವರು. 1 ಗ್ರಾಮದ ಜನಸಂಖ್ಯೆ, 2 ವಿದ್ಯಾವಂತರ ಸಂಖ್ಯೆ, 3 ಪುಸ್ತಕ ಭಂಡಾರ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ನಡೆಯಲು ಇರುವ ಸಂಪನ್ಮೂಲಗಳು, 4 ಪುಸ್ತಕ ಭಂಡಾರವನ್ನು ಇಡುವ ಸ್ಥಳ, 5 ಗ್ರಾಮದವರ ಉತ್ಸಾಹ ಹಾಗೂ ಅವರಿಂದ ದೊರಕಬಹುದಾದ ಪೀಠೋಪಕರಣ ಮುಂತಾದ ಸೌಕರ್ಯಗಳು. ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಪುಸ್ತಕಭಂಡಾರ ಪಡೆಯಲು 25 ರೂಪಾಯಿ ಚಂದಾ ಹಣ ಕೊಡಬೇಕಿತ್ತು. ಅನಂತರ ಅದನ್ನು 160 ರೂಪಾಯಿಗೆ ಏರಿಸಲಾಯಿತು.

ಗ್ರಾಮಸ್ಥರು ನೀಡುವ ವಂತಿಕೆಗೆ ಸಮನಾದ ಅನುದಾನವನ್ನು ಸಮಿತಿ ನೀಡುತ್ತಿತ್ತು. ಅನುದಾನದ ಗರಿಷ್ಠ ಮಿತಿ 100 ರೂ. ಮೀರುವಂತಿಲ್ಲ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಗ್ರಾಮಪುಸ್ತಕ ಭಂಡಾರವು ತನ್ನ ಆಯವ್ಯಯ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನು ರಚಿಸಿ ಜಿಲ್ಲಾ ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಮಿತಿಯ ಮಂಜೂರಾತಿಗೆ ಕಳುಹಿಸುವುದು.

ವಾಚನಾಲಯ ಪುಸ್ತಕ ಭಂಡಾರದ ಒಂದು ಭಾಗ. ಪುಸ್ತಕ ಭಂಡಾರದ ಆಡಳಿತಕ್ಕಾಗಿ ರಚಿಸುವ ಸಮಿತಿಯು ತನ್ನ ಆಯವ್ಯಯ ಪಟ್ಟಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಂತೆ ತನಗೆ ಬೇಕಾದ ಪತ್ರಿಕೆಗಳನ್ನು ತರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ಕೇಂದ್ರ ಪುಸ್ತಕ ಭಂಡಾರ : ಗ್ರಾಮ ಪುಸ್ತಕ ಭಂಡಾರಗಳ ಹೆಚ್ಚಿನ ಮತ್ತು ವಿಶೇಷ ಪುಸ್ತಕಗಳ ಬೇಡಿಕೆಯನ್ನು ಜಿಲ್ಲಾ ಕೇಂದ್ರ ಪುಸ್ತಕ ಭಂಡಾರಗಳು ಪೂರೈಸುವುವು. ಗ್ರಾಮ ಪುಸ್ತಕ ಭಂಡಾರಗಳು ಜಿಲ್ಲಾ ಕೇಂದ್ರ ಪುಸ್ತಕಭಂಡಾರಗಳ ಸದಸ್ಯರಾಗಿರಬೇಕು. ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಕೇಂದ್ರ ಭಂಡಾರದಿಂದ ಎರವಲಾಗಿ ಪಡೆದು ತಿಂಗಳ ಅನಂತರ ವಾಪಸು ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿದೆ. ಈಗ ಹತ್ತು ಜಿಲ್ಲಾ ಕೇಂದ್ರ ಪುಸ್ತಕ ಭಂಡಾರಗಳು ಮತ್ತು ಎರಡು ನಗರಕೇಂದ್ರ ಪುಸ್ತಕ ಭಂಡಾರಗಳಿವೆ.

ಕ್ಷೇತ್ರೀಯ ಪುಸ್ತಕಭಂಡಾರ ಮತ್ತು ವಾಚನಾಲಯ : ಗ್ರಾಮಸ್ಥರಲ್ಲಿ ಪುಸ್ತಕ ಬೇಡಿಕೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅವರು ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಒಂದು ಕೇಂದ್ರ ಪುಸ್ತಕ ಭಂಡಾರವನ್ನು ಹೊಂದಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಬಹುದು. ಅಂಥ ಬೇಡಿಕೆಯನ್ನು ಪೂರೈಸುವುದೇ ಕ್ಷೇತ್ರೀಯ ಪುಸ್ತಕಭಂಡಾರ ಮತ್ತು ವಾಚನಾಲಯ ಯೋಜನೆಯ ಉದ್ದೇಶ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ 3,000ಕ್ಕೂ ಮೇಲ್ಪಟ್ಟು ಜನ ವಾಸಿಸುವ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ಷೇತ್ರೀಯ ಪುಸ್ತಕಭಂಡಾರಗಳನ್ನು ತೆರೆಯಬಹುದು. ಆದರೆ ಆಯಾ ಕ್ಷೇತ್ರೀಯ ಪುಸ್ತಕಭಂಡಾರ ಒಟ್ಟಾರೆ ಖರ್ಚಿನಲ್ಲಿ ಸೇ. 50ರಷ್ಟು ಹಣವನ್ನು ಆಯಾ ಗ್ರಾಮಸ್ಥರು ಕೊಡಬೇಕು. ಜೊತೆಗೆ ಪುಸ್ತಕಭಂಡಾರವನ್ನಿಡಲು ಒಂದು ಕಟ್ಟಡ ಒದಗಿಸಬೇಕು. ಪುಸ್ತಕ ಭಂಡಾರದ ಕೆಲಸವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಲು ಒಪ್ಪೊತ್ತಿನ ಕೆಲಸಗಾರನನ್ನು ನೇಮಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಆತನ ಸಂಬಳವನ್ನು ಆಯಾ ಜಿಲ್ಲಾ ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಮಿತಿ ವಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 28 ಕ್ಷೇತ್ರೀಯ ಪುಸ್ತಕ ಭಂಡಾರಗಳಿವೆ. ಒಂದೆರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮಸ್ಥರು ಪುಸ್ತಕ ಭಂಡಾರದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಜಮೀನನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟಿರುವ ಉದಾಹರಣೆಗಳುಂಟು.

ಗ್ರಾಮಸೇವಾ ಶಿಬಿರಗಳು: ಪ್ರಾರಂಭದಿಂದಲೂ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ ಮತ್ತು ಕಾಲೇಜು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಅಕ್ಷರಪ್ರಚಾರ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನೆರವು ನೀಡುತ್ತಿರುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ನೆರವಿನಿಂದ

ಬೇಸಗೆ ರಜಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮಸೇವಾ ಶಿಬಿರಗಳು ಪ್ರಾರಂಭವಾದವು. ಬೆಳಗ್ಗೆ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ, ಪ್ರಭಾತಫೇರಿ, ಗ್ರಾಮನಿರ್ಮಲೀಕರಣ, ಅಕ್ಷರಪ್ರಚಾರ, ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಮತ್ತು ಮನರಂಜನ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ-ಇವೇ ಶಿಬಿರದ ಪ್ರತಿನಿತ್ಯದ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು.

ಸಮಗ್ರ ಗ್ರಾಮಸೇವಾ ಯೋಜನೆ: ಸೇವಾಮನೋಭಾವವುಳ್ಳ ಸ್ವಯಂ ಸೇವಕರ ಸಹಕಾರ ಪಡೆದು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಗ್ರ ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸುವುದು ಈ ಯೋಜನೆಯ ಗುರಿ. ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ನಡೆಸಲು ಸರ್ವತೋಮುಖವಾದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಆಯಾ ಗ್ರಾಮಸ್ಥರು ಕಾರ್ಯಕರ್ತನೊಂದಿಗೆ ಸಹಕರಿಸಬೇಕು. ಈ ಪ್ರಯೋಗ ಕೆಲವು ಕಾಲ ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು.

ವಿದ್ಯಾಪೀಠಗಳು: ಸಮಿತಿ 12 ವಿದ್ಯಾಪೀಠಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿತ್ತು. ಅವುಗಳ ಪೈಕಿ ನಂಜನಗೂಡು ಮತ್ತು ಕೆಂಗೇರಿ ವಿದ್ಯಾಪೀಠಗಳು ಮಹಿಳೆಯರಿಗಾಗಿ ಪರಿವರ್ತನೆಯಾಗಿದ್ದವು.

ಜನತಾ ಶಿಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರ, ಚಲನಚಿತ್ರ ಪ್ರದರ್ಶನ, ಪ್ರಚಾರ ಸಭೆಗಳ ಮೂಲಕ ಜ್ಞಾನಪ್ರಸಾರ ಗ್ರಾಮಕಲೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ; ಸಮಿತಿ 9 ಚಲನಚಿತ್ರ ಘಟಕಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಈ ಘಟಕಗಳು ಗ್ರಾಮಾಂತರದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸಿ ವ್ಯವಸಾಯ, ಕೈಗಾರಿಕೆ, ಪಶುಪಾಲನೆ ಮುಂತಾದ ಚಲನಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುವುವು. ನಮ್ಮ ಮೈಸೂರು, ಈರಬೀರಿ, ವಿದ್ಯಾಪೀಠ ಎಂಬ ಚಲನಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಸಮಿತಿ ತಯಾರಿಸಿದೆ. ಶಿಲ್ಪಕಲೆ, ಕೈಗಾರಿಕಾಸಂಪತ್ತು ಮುಂತಾದ ವಿವರಣೆ ಸೂಚಿಸುವ ವರ್ಣರಂಜಿತ ಚಿತ್ರ ನಮ್ಮ ಮೈಸೂರು; ಸಾಕ್ಷರತೆಯ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಚಿತ್ರ ಈರಬೀರಿ. ಸಮಿತಿಯ ಕಾರ್ಯಕರ್ತರು ಆಗಾಗ್ಗೆ ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಾರಸಭೆಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಚಲನಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸುವರು. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಗಣರಾಜ್ಯದಿನದಂದು ದೆಹಲಿಯಲ್ಲಿ ಆಯಾ ರಾಜ್ಯದ ಉತ್ತಮ ಜನಪದ ಕಲೆಯ ಪ್ರದರ್ಶನ ನಡೆಯುವುದು.

ಸಂಶೋಧನೆ: ಕನ್ನಡ ಲಿಪಿ ಸಂಸ್ಕರಣ ನಡೆಸಲು 1946ರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಉಪಸಮಿತಿ ರಚನೆ ಆಯಿತು. 1947ರ ನವೆಂಬರಿನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಸಭೆಯ ನಡವಳಿಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಹೊಸ ಲಿಪಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ 1,000 ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಅಚ್ಚುಮಾಡಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಮೈಸೂರು ನಗರದ ಕೆಲವು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಲಾಯಿತು. ಆದರೆ ಕಾರಣಾಂತರಗಳಿಂದ ಆ ಕೆಲಸ ನಡೆಯಲಿಲ್ಲ.

ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಸಮಾಜ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಮಿತಿ, ಬೆಳಗಾಂವಿ: ಮುಂಬಯಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣ ಪ್ರಾರಂಭವಾದಾಗ ಈ ಸಮಿತಿ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು. ಅನಂತರ ಈ ಸಮಿತಿಯನ್ನು ಸರ್ಕಾರ ರದ್ದು ಮಾಡಿರುವುದಾಗಿ ತಿಳಿದು ಬಂದಿದೆ. 1947-48ರಿಂದ 1967-68ರವರೆಗೆ 1,15,519 ಮಂದಿಯನ್ನು ಅಕ್ಷರಸ್ಥರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕಾಶ ಎಂಬುದು ಸಮಿತಿ ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆ. ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತು ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣ ಮಾಲೆಯ ಪುಸ್ತಕಗಳು ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ.

ಕೊಡಗಿನಲ್ಲಿ 1951ರಲ್ಲಿ ಸಮಾಜ ಶಿಕ್ಷಣ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಅದರ ಅಂಗವಾಗಿ ಅಕ್ಷರ ಪ್ರಚಾರ ತರಗತಿಗಳು ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಾದವು. ಅದಕ್ಕೆ ಪೋಷಕವಾಗಿ 104 ಗ್ರಾಮ ಪುಸ್ತಕ ಭಂಡಾರಗಳು ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದವು. ಅವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸಮಾಜ ಶಿಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರ, ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆ ಮತ್ತು ಮಹಿಳಾ ಸಮಾಜಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿವೆ. ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಪುಸ್ತಕ ಭಂಡಾರಗಳಿಗೆ ರೇಡಿಯೋಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲೊಂದು ಚಲನಚಿತ್ರ ಘಟಕವಿದೆ. ಈಗ ಕೊಡಗಿನಲ್ಲಿ ರೈತರ ಕ್ರಿಯಾತ್ಮಕ ಸಾಕ್ಷರತಾ ಯೋಜನೆ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ.

ಸಾಮೂಹಿಕ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಯ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರ ಪ್ರಚಾರ ಮತ್ತು ಪುಸ್ತಕ ಭಂಡಾರ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಯುವಕ ಮಂಡಳಿ, ಮಹಿಳಾಮಂಡಳಿ, ಗ್ರಾಮ ಮುಖಂಡರ ತರಬೇತು, ರೈತರ ವಿಚಾರಗೋಷ್ಠಿ ಮತ್ತು ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಪ್ರವಾಸಗಳನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಪೌಷ್ಟಿಕ ಆಹಾರ ಯೋಜನಾ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಅಲ್ಲಲ್ಲೇ ನಡೆಯುತ್ತಿವೆ. ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜನರಿಗೆ ಔದ್ಯೋಗಿಕ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರಗಳಿವೆ. ರೇಡಿಯೊ ಗೋಷ್ಠಿಗಳ ಮೂಲಕ ಜ್ಞಾನಪ್ರಸಾರ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ. ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಭಜನೆ, ಕೋಲಾಟ, ನಾಟಕ, ಜನಪದ ಕಲೆ ಮುಂತಾದ ಮನರಂಜನೆಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳ ಮೂಲಕ ಗ್ರಾಮೀಣ ಜನರ ಸುಪ್ತಚೇತನವನ್ನು ಹೊರಹೊಮ್ಮಿಸಲು ಸೂಕ್ತ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ವಯಸ್ಕರ ಸಾಹಿತ್ಯ: ವಯಸ್ಕರು ಓದು ಬರೆಹ ಕಲಿತಮೇಲೆ ಓದನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿಕೊಂಡು ಜ್ಞಾನಾರ್ಜನೆಮಾಡಲು ಸಹಕಾರಿಯಾಗುವಂಥ ಪೂರಕ ಸಾಹಿತ್ಯರಚನೆ ಅತ್ಯಗತ್ಯ. ಹೊಸದಾಗಿ ಅಕ್ಷರ ಕಲಿತವರಿಗೆ ಸಾಹಿತ್ಯ ರಚಿಸುವುದು ಒಂದು ಕಲೆ. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ರಚನೆಮಾಡುವ ವಿಧಾನ ಒಂದು ವಿಜ್ಞಾನವೂ ಹೌದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಾಗಿ ಮತ್ತು ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿ ನಡೆಯಬೇಕಾದ ಕಾರ್ಯ. ಈ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಮಿತಿ ಸಾಕಷ್ಟುಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ಸಾಹಿತ್ಯರಚನಾ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಕೈಗೊಂಡಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಸಮಾಜ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಮಿತಿಯು ಸಹ ಈ ದಿಸೆಯಲ್ಲಿ ಸೇವೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದೆ. ಕೆಲವು ಖಾಸಗಿ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳೂ ಈ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿರುವ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮರೆಯುವಂತಿಲ್ಲ. ಈ ಕೆಳಕಂಡ ಮಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ವಯಸ್ಕರ ಸಾಹಿತ್ಯ ರಚನೆಗೊಂಡಿದೆ:

1. ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕ ರಚನೆ, 2. ಸಾಹಿತ್ಯರಚನಾಲಯದ ಪ್ರಕಟಣೆಗಳು, 3. ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣಮಾಲೆ, 4. ಪುಸ್ತಕಭಂಡಾರಮಾಲೆ, 5. ಜೀವವಿಜ್ಞಾನ ಮಾಲೆ, 6. ಪೌರಾಣಿಕ ಸಾಹಿತ್ಯಮಾಲೆ, 7.ಬೆಳ್ಳಿಯ ಹಬ್ಬದ ವಿಶೇಷ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆ, 8. ಭಾಷಾಂತರ ಮಾಲೆ, 9. ವಿಶೇಷ ಪ್ರಕಟಣೆಗಳು, 10. ಖಾಸಗಿಯವರಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಪ್ರಕಟಣೆಗಳು, 11. ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಪ್ರಚಾರೋಪನ್ಯಾಸಮಾಲೆ.

ರಾಮಾಯಣ ಮತ್ತು ಭಾರತ ನಮ್ಮ ಜನರ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಮುನ್ನಡೆಯ ಪ್ರತೀಕಗಳಾಗಿವೆ. ಜನಸಾಮಾನ್ಯರು ಓದಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಜನಪ್ರಿಯ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಲಾಗಿದೆ (ಲೇಖಕರು: ಕುವೆಂಪು). ಹೆಸರಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಈ ಪುಸ್ತಕ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿರುವ ಕಾರಣ ಹಲವಾರು ಮುದ್ರಣಗಳನ್ನು ಕಂಡಿದೆ. ಕನ್ನಡನಾಡಿನ ಶಿವಶರಣೆಯರ ಬಗ್ಗೆ ಸಿದ್ಧಯ್ಯ ಪುರಾಣಿಕರು ಬರೆದಿರುವ ಶರಣಚರಿತಾಮೃತ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಸಮಿತಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ. ಸಮಿತಿ ತನ್ನ 25 ವರ್ಷದ ಸಾರ್ಥಕ ಸೇವೆಯ ಸವಿನೆನಪಿಗಾಗಿ ಬೆಳ್ಳಿಯ ಹಬ್ಬದ ವಿಶೇಷ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ.

ವಯಸ್ಕರ ತರಗತಿಯಲ್ಲಿ ಓದುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಹೊಸದಾಗಿ ಅಕ್ಷರ ಕಲಿತವರಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಸಮಿತಿ 'ಬೆಳಕು' ವಾರಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ವ್ಯವಸಾಯ, ಪಶುಪಾಲನೆ, ಆರೋಗ್ಯ ಮತ್ತು ನೈರ್ಮಲ್ಯ ಮುಂತಾದ ಉಪಯುಕ್ತ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಆಯಾ ವಾರದ ಪ್ರಮುಖ ಸುದ್ದಿ ಸಮಾಚಾರಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಾದ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ 14 ಪಾಯಿಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು (ಬೆಳಗಾಂವಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಸಮಾಜ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಮಿತಿ, ಪ್ರಕಾಶ ಎಂಬ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿತ್ತು). ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಇತರ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಚ್ಚಾಗುವ ಪುಸ್ತಕಗಳ ಪರಿಚಯ ಮಾಡಿಕೊಡುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ

ರೀಡರ್ಸ್ ಡೈಜೆಸ್ಟ್ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ಪುಸ್ತಕ ಪ್ರಪಂಚ **(ನೋಡಿ)** ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಸಮಿತಿ ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿದೆ. ಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿಯ ಕಿಂದರಿಜೋಗಿ ಮತ್ತು ಗೋವಿನಕಥೆಯ ವಿಷಯವನ್ನು ಗದ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಗನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಸಚಿತ್ರವಾಗಿ ಪ್ರಕಟಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳ ಪ್ರಕಟಣೆಗೆ ಯುನೆಸ್ಕೊ ನೆರವು ನೀಡಿದೆ.

ಪ್ರಚಾರದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಇತರರಿಗೆ ಪರಿಚಯ ಮಾಡಿಕೊಡಲು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಅಡಲ್ಟ್ ಎಜುಕೇಷನ್ ಇನ್ ಮೈಸೂರು ಎಂಬ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸಮಿತಿ ಇದುವರೆಗೆ ವಿವಿಧ ಮಾಲೆಗಳಿಂದ ಒಟ್ಟು 243 ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ.

ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ, ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಮತ್ತು ಹಂಪಿ ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಪ್ರಸಾರಾಂಗ ಶಾಖೆಗಳು ಪ್ರಚಾರೋಪನ್ಯಾಸ ಮಾಲೆಯಲ್ಲಿ ನೂರಾರು ಹೊತ್ತಿಗೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿವೆ. ಈ ಹೊತ್ತಿಗೆಗಳು ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿವೆ; ಕೆಲವು ಅನೇಕ ಮುದ್ರಣಗಳು ಕಂಡಿವೆ. ವಯಸ್ಕರ ಸಾಹಿತ್ಯ ರಚನೆಯ ವಿಧಾನದಲ್ಲಿ ತಿಳಿವಳಿಕೆ ನೀಡಲು ಸಾಕ್ಷರತಾ ಸಾಹಿತ್ಯಸೂತ್ರಗಳು ಎಂಬ ಹೊತ್ತಿಗೆಯನ್ನು ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ. ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಮಿತಿಯ ಅನೇಕ ಕಾರ್ಯಯೋಜನೆಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರಕಟಣೆಗಳನ್ನು ರಾಜ್ಯ ಸಂಪನ್ಮೂಲ ಕೇಂದ್ರ ವಹಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ಇಂದು ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಮಿತಿ ಕವಲುದಾರಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಅದನ್ನು ಸರ್ಕಾರ ರದ್ದುಪಡಿಸಿದ್ದು ಮತ್ತೆ ಅದರ ಪುನರುಜ್ಜೀವನವಾಗಬೇಕೆಂದು ಉದ್ದೇಶಿಸಲಾಗಿದೆ. ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣ ಅವಿರತವಾಗಿ ನಡೆಯಬೇಕಾದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಾಗಿದ್ದು ಇಂದು ಆ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಸಂಘ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಗಮನಹರಿಸಿವೆ. **(ಟಿ.ಆರ್.ಎಸ್.ಎ)**

ವರದರಾಜರಾವ್,ಜಿ.: 1918–87. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಂಶೋಧಕ, ಸಂಪಾದಕ, ಕವಿ ಹಾಗೂ ವಿಮರ್ಶಕರು. 1918 ಜನವರಿ 3ರಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ಗುಂಡಮರಾಜು ವರದರಾಜರಾವ್. ತಂದೆ ವೆಂಕಟರಾವ್, ತಾಯಿ ಜಾನಕಮ್ಮ. ವರದರಾಜರಾವ್ ಅವರು ಆರಂಭಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಮುಗಿಸಿ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದು ಬಿ.ಎ. ಆನರ್ಸ್, ಎಂ.ಎ. ಹಾಗೂ ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪದವಿಗಳನ್ನು ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದಿಂದ ಪಡೆದರು. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ದೆಸೆಯಲ್ಲಿಯೇ ತಮ್ಮ ಅಪ್ರತಿಮ ಪ್ರತಿಭೆಯಿಂದ ಕೇಣಿಸಿದ್ದಪ್ಪ ಚಿನ್ನದಪದಕ, ರಜತೋತ್ಸವ ಸ್ವರ್ಣಪದಕ, ಹೊನ್ನಸೆಟ್ಟಿ ಬಹುಮಾನ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದರು. ಸಾಹಿತ್ಯದ ಯಾವುದೇ ವಿಷಯದ ಬಗೆಗೆ ನಿರರ್ಗಳವಾಗಿ ಭಾಷಣ ಮಾಡುವಂತಹ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಪಡೆದಿದ್ದ ಇವರ ಮೇಲೆ ಗಾಢ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿದ ಸಾಹಿತಿಗಳೆಂದರೆ ಬಿ.ಎಂ.ಶ್ರೀ. ಹಾಗೂ ಮಾಸ್ತಿ ವೆಂಕಟೇಶ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್.

ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ, ಮಂಗಳೂರು ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ, ಅದೇ ಕೇಂದ್ರದ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ ನಿವೃತ್ತರಾದ ಅನಂತರ ಕುವೆಂಪು ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಧನಸಹಾಯ ಆಯೋಗದ ವತಿಯಿಂದ ಆರಂಭವಾದ ಹರಿದಾಸ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಸಂಪಾದನ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ಗೌರವ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು.

ಇವರು ಕಾವ್ಯ, ವಿಮರ್ಶೆ, ಸಂಪಾದನೆ, ಸಂಶೋಧನೆ ಮೊದಲಾದ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ 25 ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ತೋರಣ, ವಿಜಯದಶಮಿ, ಸೆರೆಯಾಳು, ತೊಟ್ಟಿಲು–ಇವು ಕವನ ಸಂಕಲನಗಳು; ಪಡಿನುಡಿ, ಸಾಹಿತ್ಯಸಾನ್ನಿಧ್ಯ, ಕುಮಾರರಾಮನ ಸಾಂಗತ್ಯಗಳು, ಶ್ರೀಪುರಂದರ ದಾಸರು ಮತ್ತು ಅವರ ಕೀರ್ತನೆಗಳು–ಇವು ವಿಮರ್ಶೆಯ ಕೃತಿಗಳು; ಮಹಾಸತಿ ಕಸ್ತೂರ ಬಾ ಎಂಬ ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನೂ ಬುಡಬುಡಕೆ ಎಂಬ ಬಾಲಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಯನ್ನೂ ಓಬವ್ವ ಎಂಬ ಕಥಾಸಂಕಲನವನ್ನೂ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹರಿದಾಸ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಇವರ ಸಂಪಾದಿತ ಕೃತಿಗಳು ಇವರ ಅಪಾರ ವಿದ್ವತ್ತಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಗಳಾಗಿವೆ. ಶ್ರೀಪಾದರಾಜರ ಕೃತಿಗಳು, ಶ್ರೀಮಹಿಪತಿದಾಸರ ಕೃತಿಗಳು–ಇವು ಬಹುಮುಖ್ಯ ಕೃತಿಗಳು. ಹರಿದಾಸ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮೀಕ್ಷೆ ಎಂಬ ಕೃತಿಯನ್ನೂ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾದ, ಶುದ್ಧಪಾಠವಿರುವ, ಖಚಿತ ಕಾಲನಿರ್ಣಯದ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳಿಗೆ ಆದ್ಯತೆ ನೀಡಿ ಅದಕ್ಕೆ ಲಭಿಸುವ ಸಮಸ್ತ ಪಾಠಾಂತರಗಳನ್ನೂ ಕ್ರೋಡೀಕರಿಸಿ ಅಂಕಿತವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಿ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಕ್ರಮವನ್ನು ದಾಸಸಾಹಿತ್ಯದ ಸಂಪಾದನ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೆರೆದಿರುವುದು ಇವರ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಸಂಪಾದನೆಯ ಕ್ರಮದೊಂದಿಗೆ ಮೇಳೈಸಿರುವ ಇವರ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಶಿಸ್ತು ಹಾಗೂ ವಿದ್ವತ್ತುಗಳು ಇವರ ಕಾರ್ಯ ಘನತೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿವೆ. ಇದೇ ಬಗೆಯ ವಿಶಿಷ್ಟತೆಯನ್ನು ನಾವು ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ, ಗ್ರಂಥಸಂಪಾದನೆಯ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇವರಿಗೆ ದೇವರಾಜ ಬಹದ್ದೂರ್ ಬಹುಮಾನ, ಹರಿದಾಸ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೇವಾ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ಹಲವು ಬಹುಮಾನ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗಿವೆ. ಇವರು 1987 ನವೆಂಬರ್ 13ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. *

ವರದಾ: ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯ ಒಂದು ಉಪನದಿ. ಇಕ್ಕೇರಿಯ ಸಮೀಪದ ವರದಾ ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಇದರ ಉಗಮ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಚಂದ್ರಗುತ್ತಿಯ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಹರಿದು ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಬನವಾಸಿ ಮುಟ್ಟಿ, ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ ಮತ್ತು ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಹರಿದು ಹಾನಗಲ್ಲು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗೊಂದಿಯ ಬಳಿ ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಈಶಾನ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಮೊದಲು ಹಾನಗಲ್ಲು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಗ್ನೇಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹರಿದು, ಅಲ್ಲಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ, ಹಾನಗಲ್ಲು ಮತ್ತು ಹಾವೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಗಡಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಹರಿದು, ಮುಂದೆ ಸವಣೂರು–ಹಾವೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸುತ್ತ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಸಾಗಿ, ಅಲ್ಲಿಂದ ಅದೇ ನೇರದಲ್ಲಿ ಹಾವೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಈಶಾನ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹರಿದು ಕೊನೆಗೆ ಆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗಳಗನಾಥದ ಬಳಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ನದಿಯ ಹರಿವಿನ ಒಟ್ಟು ಉದ್ದ ಸು. 185 ಕಿಮೀ. **(ಟಿ.ಪಿ.ಎಸ್.ಆರ್.)**

ಧರ್ಮಾ ಈ ನದಿಯ ಮುಖ್ಯ ಉಪನದಿ. ಇದು ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಸು. 32 ಕಿಮೀ ದೂರ ಹರಿದು ಮುಂದೆ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಾನಗಲ್ಲು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸು. 56 ಕಿಮೀ ದೂರ ಸಾಗಿ ಆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಈಶಾನ್ಯದ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಕೂಡಲ ಬಳಿ

ವರದಾ ನದಿಯನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರವಹಿಸುವ ಅನೇಕ ಸಣ್ಣ ಹಳ್ಳಗಳೂ ವರದಾ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತವೆ.

ವರದಾ ಜೀವನದಿ. ನದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವಹಿಸುವ ನೀರಿನ ಪ್ರಮಾಣ ಹೆಚ್ಚಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಇದಕ್ಕೆ ಹಾಗೂ ಇದರ ಉಪನದಿ ಧರ್ಮಾಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಒಡ್ಡುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಸಾಕಷ್ಟು ನೀರಾವರಿ ಸೌಕರ್ಯವನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಬನವಾಸಿ, ಕೂಡಲ ಮತ್ತು ಗಳಗನಾಥ ಈ ನದಿಯ ದಂಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರಗಳು. ಶಿವ ತನ್ನ ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯಾಪಾಪವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಶೃಂಗಋಷಿಯ ಆಶ್ರಮವಿದ್ದ ವರದಾಮೂಲ ಪ್ರದೇಶದ ಬಳಿ ತಪೋನಿರತನಾಗಿದ್ದ. ಆಗ ಉದ್ಭವಿಸಿದ ಅವನ ತಪೋಜ್ವಾಲೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸುಡುವಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚಾಯಿತು. ಅದನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಲು ನಾರಾಯಣ ಭಾಗೀರಥೀ ನದಿಯ ನೀರನ್ನು ತನ್ನ ಶಂಖದಿಂದ ಶಿವನ ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಹೊಯ್ದ. ಅದರಿಂದ ವರದಾ ನದಿಯ ಉಗಮವಾಯಿತು ಎಂದು ಪುರಾಣದ ಕಥೆ. *

ವರದಾಚಾರ್ಯ, ಎ.ವಿ.: 1869–1926. ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ರಂಗಭೂಮಿ ನಟ. 1869 ಫೆಬ್ರವರಿ 2ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ಅನುಮನಪಲ್ಲಿ ರಂಗಸ್ವಾಮಿ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್ಯರು ರೆವಿನ್ಯೂ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಶಿರಸ್ತೇದಾರರಾಗಿದ್ದರು. ಎಳಮೆಯಲ್ಲಿಯೇ ವರದಾಚಾರ್ಯರು ಸಂಗೀತ ಅಭಿನಯಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಅತೀವ ಆಸಕ್ತಿ ವಹಿಸಿದ್ದರು. ಬೆಂಗಳೂರು ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಓದಿ ಎಫ್.ಎ. ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ತೇರ್ಗಡೆಯಾದ ಅನಂತರ, ತಮ್ಮ ಮನೋಹರವಾದ ರೂಪ, ದೇಹದಾರ್ಢ್ಯ ಹಾಗೂ ಇಂಪಾದ ಶಾರೀರದಿಂದಾಗಿ ಕಲಾವಿಲಾಸೀ ತಂಡಗಳ ಗಮನ ಸೆಳೆದು ಪಾತ್ರವಹಿಸತೊಡಗಿದರು. ಇವರು ನಾಯಕ ಭೂಮಿಕೆಯಲ್ಲಿ ನಿಂತ ಮೊದಲ ನಾಟಕ ವಿಕ್ರಮೋರ್ವಶೀಯ. ಅನಂತರ 1892ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಗೌರೀನರಸಿಂಹಯ್ಯನವರ ಶ್ರೀಸರಸ್ವತೀ ವಿಲಾಸ ರತ್ನಾವಳಿ ನಾಟಕ ಸಭಾಮಂಡಲಿಯನ್ನು ಸೇರಿ ಪ್ರಚಲಿತ ಪೌರಾಣಿಕ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ನಾಯಕ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸತೊಡಗಿದರು. ಆ ಮಂಡಳಿ ನಿಂತ ಅನಂತರ 1896ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಿ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ರೆಸಿಡೆಂಟರ ಕಛೇರಿಯಲ್ಲಿ ನೌಕರಿ ಹಿಡಿದರು. ಆದರೆ ರಂಗದ ಗೀಳು ಅವರನ್ನು ಮತ್ತೆ ಸೆಳೆಯಿತು. ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ರಾಜೀನಾಮೆ ಕೊಟ್ಟು ಬೆಂಗಳೂರು ಯೂನಿಯನ್ ಕ್ಲಬ್ ಸಂಘವನ್ನು ಸೇರಿದರು. ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಪ್ಲೇಗು ರೋಗದಿಂದ ಹೆಂಡತಿ ಮತ್ತು ಇದ್ದ ಒಬ್ಬನೇ ಮಗ ತೀರಿಕೊಂಡರು. ಈ ಸಾಂಸಾರಿಕ ಕ್ಲೇಶದಿಂದ ಬಳಲುತ್ತಿದ್ದ ಇವರು ಅಭಿಮಾನಿಗಳ ಒತ್ತಾಸೆಯಿಂದ ಮತ್ತೆ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಮರಳಿ, ಗೌರೀನರಸಿಂಹಯ್ಯನವರ ಮರಣದಿಂದ ದಾರಿಗಾಣದಂತಾಗಿದ್ದ ರತ್ನಾವಳಿ ನಾಟಕ ಸಭಾ ಮಂಡಳಿಯ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆ ವಹಿಸಿಕೊಂಡು, ಅದನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲ ನಡೆಯಿಸಿ, ಹಿತೈಷಿಗಳ ಒತ್ತಾಯದಿಂದ 1902ರಲ್ಲಿ ಮಂಡಳಿಯನ್ನು ಸ್ವಂತ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಮೈಸೂರು ರತ್ನಾವಳೀ ಥಿಯಟ್ರಿಕಲ್ ಕಂಪನಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಅದನ್ನು ಸುಮಾರು ಇಪ್ಪತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ನಡೆಸಿ ಮೈಸೂರು ವೃತ್ತಿರಂಗಭೂಮಿಯ ಸಾಮ್ರಾಟ ನಟರೆನಿಸಿಕೊಂಡರು. ಅವರ ಆ ಕಾಲವನ್ನು ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಸ್ವರ್ಣಯುಗವೆಂದೇ ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು.

ವರದಾಚಾರ್ಯರು ನಾಯಕ ನಟರು; ಅಷ್ಟೇ ಪ್ರಭಾವಶಾಲೀ ಗಾಯಕ ನಟರೂ ನಾಟಕಕಾರರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಶಾಕುಂತಲ, ರತ್ನಾವಳೀ, ಮನ್ಮಥ ವಿಜಯ, ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ, ಮಂದಾರವಲ್ಲೀ ಪರಿಣಯ, ಮಾಳವಿಕಾಗ್ನಿಮಿತ್ರ, ನಿರುಪಮ, ರಾಮವರ್ಮ–ಲೀಲಾವತಿ, ಪ್ರತಾಪಸಿಂಹ, ಸದಾರಮೆ, ಮಕರಂಧಿಕಾಪರಿಣಯ, ಭಕ್ತಪ್ರಹ್ಲಾದ, ವಿಷ್ಣುಲೀಲೆ ಹಾಗೂ ತಾವೇ ಬರೆದ ಇಂದಿರಾನಂದ ಮತ್ತು ವಿಮಲಾವಿಜಯ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ನಿರ್ವಹಿಸಿದ ನಾಯಕ ಪಾತ್ರಗಳು, ವೈಯಕ್ತಿಕವಾಗಿ ಇವರಿಗೂ ಇವರ ಪರಿಣತ ನಟಮಂಡಳಿಗೂ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಅಪೂರ್ವವಾದ ಕೀರ್ತಿಯಶಸ್ಸುಗಳನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟವು. ಇವರು ನಿರ್ವಹಿಸಿದ ದುಷ್ಯಂತ (ಶಾಕುಂತಲ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ), ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪು (ಭಕ್ತಪ್ರಹ್ಲಾದ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ), ಸಂತಾಪಕ (ನಿರುಪಮ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ), ವಸಂತ ರತ್ನಾವಲಿ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ), ರಾಮವರ್ಮ (ರಾಮವರ್ಮ–ಲೀಲಾವತಿ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ) ಈ ಮುಂತಾದ ಪಾತ್ರಗಳ ವೈಭವವನ್ನು ನೋಡಿ ಜನ ಮರೆಯದಾದರು. ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ 1919ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದ ಪ್ರಹ್ಲಾದಚರಿತ್ರೆ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಇವರ ಅಭಿನಯವನ್ನು ರವೀಂದ್ರನಾಥ ಠಾಕೂರರು ನೋಡಿ ಬಹುವಾಗಿ ಮೆಚ್ಚಿಕೊಂಡರು.

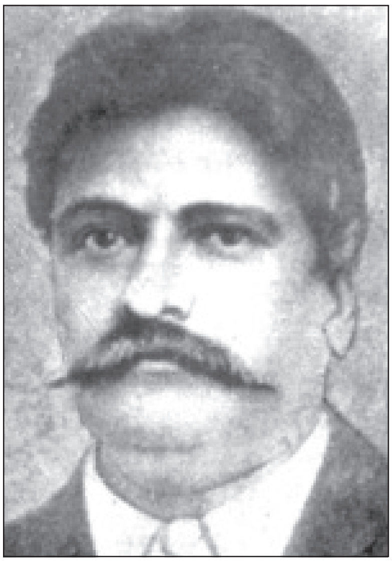

ಮೈಸೂರಿನ ವೃತ್ತಿರಂಗಭೂಮಿಗೆ ವರದಾಚಾರ್ಯರ ಕೊಡುಗೆ ದೊಡ್ಡ ಮಟ್ಟದ್ದು. ರಂಗಪ್ರದರ್ಶನದ ವೈಭವವನ್ನು ಹಿಗ್ಗಿಸಿ, ಕರ್ಣಾಟಕ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಸಂಗೀತ ರಾಗಗಳಿಗೆ ಗಮಕದ ಮೆರಗು ಕೊಟ್ಟು ರಂಗಸಂಗೀತದ ಹೊಸದೊಂದು ಪರಂಪರೆಯನ್ನೇ ರೂಪಿಸಿ, ಪಾತ್ರದ ವೇಷಭೂಷಣಗಳಿಗೆ ಸಹಜತೆ, ಠೀವಿಗಳನ್ನೂ, ಅಭಿನಯವನ್ನೂ ಹಾಸ್ಯವನ್ನೂ ಪರಿಷ್ಕಾರಗೊಳಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಇವರದು.

ಇವರ ಅಭಿನಯಕೌಶಲವನ್ನೂ ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಮುನ್ನಡೆಗಾಗಿ ಇವರು ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಸೇವೆಯನ್ನೂ ಮೆಚ್ಚಿಕೊಂಡ ಮೈಸೂರು ಜನತೆ 1913ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಗಿಫ್ಟೆಡ್ ಆ್ಯಕ್ಟರ್ (ವರನಟ) ಎಂಬ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ ಉಡುಪಿ ಅಷ್ಟಮಠಾಧೀಶರು ನಾಟ್ಯಕಲಾಚತುರ ಎಂಬ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟು ಗೌರವ ತೋರಿದರು. 1918ರಲ್ಲಿ ತಿರುಚನಾಪಳ್ಳಿಯ ಜನತೆ ಆ್ಯನಿಬೆಸೆಂಟರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ನಾಟಕಶಿರೋಮಣಿ ಎಂಬ ಮಹಾಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಪುರಸ್ಕರಿಸಿತು.

ಉದಾರಸ್ವಭಾವದವರಾಗಿದ್ದ ವರದಾಚಾರ್ಯರು ತಮ್ಮ ಸಂಪಾದನೆಯ ಬಹುಭಾಗವನ್ನು ಕಷ್ಟಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತಿದ್ದ ನಾನಾ ವರ್ಗದ ಜನತೆಗೆ ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಹಂಚಿ ಕೊಡುಗೈ ದೊರೆ ಎಂದು ಹೆಸರಾಗಿದ್ದರು. ಈ ಧಾರಾಳತನದಿಂದಾಗಿ ಜೀವನದ ಕೊನೆಯ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಇವರು ಬಹುವಾಗಿ ಬಳಲಿದರು. 1926 ಏಪ್ರಿಲ್ 4ರಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. ಇವರು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ ಟಿ.ಪಿ.ಕೈಲಾಸಂ ಅವರ ಒತ್ತಾಸೆಯಿಂದ ಇವರು ನಿಧನರಾದ ಮೇಲೂ ಸುಮಾರು ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ನಡೆದು ಕೊನೆಗೆ ನಿಂತುಹೋಯಿತು. ಇವರ ಶಿಷ್ಯರೂ ಅಭಿಮಾನಿಗಳೂ ಇವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ರಂಗಮಂದಿರವೊಂದನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದಾರೆ.

(ಎಚ್.ಕೆ.ಆರ್.)

ವರುಣ: ಮೈಸೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಮೈಸೂರಿನ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 10 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರದ ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,162. ಈ ಊರು 9–10ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಚಾಳುಕ್ಯಾನ್ವಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದ ಒಂದು ಕಿರು ಸಾಮಂತ ಶಾಖೆಯ

ನೆಲೆಯಾಗಿತ್ತು. ಆ ಕಾಲದ ಇಲ್ಲಿನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಆ ವಂಶದ ಗೊಗ್ಗಿ, ನರಸಿಂಹ ಎಂಬುವರ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ದೊರಕುತ್ತವೆ. ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಅದೇ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಕೆಲವು ಪ್ರಾಚೀನ ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮಹಾಲಿಂಗೇಶ್ವರ (ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಭೂತೇಶ್ವರ) ಗುಡಿ ಮುಖ್ಯವಾದುದು. ಇದು ಗರ್ಭಗುಡಿ ಮತ್ತು ಸುಕನಾಸಿಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಒಳಗೊಂಡಿರುವ ಚಿಕ್ಕ ಕಟ್ಟಡ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯ ಅಲಂಕರಣ ಒಳಗಿನ ವಿನ್ಯಾಸ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಗಂಗ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಇವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ, ಕಪೋತದ ಕೆಳಗೆ ಪುರಾಣದ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ಶಿಲ್ಪಪಟ್ಟಿಕೆಗಳು ಇವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ರಾಮಾಯಣ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳು ವಿಶಿಷ್ಟ ರೀತಿಯದಾಗಿವೆ. ಈ ಗುಡಿಯ ನವರಂಗದ 9–10ನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸೇರುವ ಕೆಲವು ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ವರುಣದಲ್ಲಿ ಸು. 11–12ನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಕೆಲವು ಜೈನ ಅವಶೇಷಗಳೂ ದೊರಕಿವೆ.

ಜೈನ ಬಸದಿ

ಮಹದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಸ್ವಲ್ಪ ದೊಡ್ಡ ಕಟ್ಟಡ. ಇದನ್ನು 1828ರಲ್ಲಿ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ಅವರ ಧರ್ಮಪತ್ನಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀವಿಲಾಸದ ದೇವಮ್ಮಣ್ಣಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದರು. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಪಾರ್ವತಿ, ನಂದಿ, ವಿದ್ಯಾಗಣಪತಿ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣನ ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಗೋಳಾಕಾರದ ಶಿಲಾ ಲಿಂಗವಿದೆ. ತಾಮ್ರದ ಸದಾಶಿವ ಸಮೂಹವೂ ಸಹ ಇಲ್ಲಿದೆ. ವರುಣದ ಬಳಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಕೆರೆ ಇದೆ. **(ಎಂ.ಎಲ್.ಎಸ್.)**

ವರ್ಣಕ: ಪ್ರಾಚೀನ ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಪ್ರಭೇದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ನಾಗವರ್ಮ ತನ್ನ ಕಾವ್ಯಾವಲೋಕನದಲ್ಲಿ (ಕವಿಸಮಯಾಧಿಕರಣಂ, ಸೂತ್ರ 245) ಆಖ್ಯಾಯಿಕೆ, ಚಂಪೂ, ಮೆಲ್ಪಾಡು, ಬೆದಂಡೆಗಬ್ಬ, ಬಾಜನಗಬ್ಬ ಮೊದಲಾದ ಕಾವ್ಯ ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ, ಕೊನೆಗೆ ನಗರಾರ್ಣವ ಸಂದಟವೀ (ಸಂಭೋಗ) ನಗಚಂದ್ರಾರ್ಕೋದಯರ್ತುಸಲಿಲಕ್ರೀಡಾದಿಗಳಾದಿಯಾಗೆ ಸರಸೋಕ್ತಿಗಳಿಂ ವರ್ಣಿಸುಗೆ ವರ್ಣಕಂಗಳನದಱೊಳ್ ಎಂದು ವರ್ಣಕ ಕಾವ್ಯಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ‘ಅಱುವತ್ತೇೞುಂ ಕಂದದೊಳ್ ಉಱುವ ಮಹಾಭಾರತದೀ ವರ್ಣಕ ಕೃತಿಯೊಳ್ ತುರುಗಿಹ ಶಬ್ದಾರ್ಥಕ್ಕೋಸ್ಕರಮಾಗಿಯೆ ಪೇೞ್ದೆನಖಿಲ ಶಬ್ದಾನ್ತರಮಂ ವರ್ಣಕಮೊಡಂಬಡೆ’ ಎಂದು ಕವಿಗಳು ತಮ್ಮ ಕೃತಿ ವರ್ಣಕ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಮರಿಸಬಹುದು. ಪದದ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ವರ್ಣನಾಪ್ರಧಾನವಾದದ್ದು ವರ್ಣಕ ಕಾವ್ಯ. ರೂಢಿಯಲ್ಲಂತೂ ವರ್ಣಕವೆಂದರೆ ಗೀತಪ್ರಧಾನ ಪದ್ಯಕಾವ್ಯ ಎಂದರ್ಥ. ಯಶೋಧರ ಚರಿತದ (ವಾದಿರಾಜ) ಟೀಕಾಕಾರನಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಣ ಉಪಮೋತ್ಪ್ರೇಕ್ಷಾದಿ ವರ್ಣನಾಂಕಿತಾ ಕವಿತಾ ಕವಿತ್ವಂ ವರ್ಣಕಂ ಎಂದಿದ್ದಾನೆ. ಬಾಹುಬಲಿಕುಮಾರ ವರ್ಣಕವನ್ನು ಚಿಪ್ಪು ಕಳೆದು ಸರಗೈದ ಸುಪ್ಪಾಣಿ ಮುತ್ತಿನ ಹಾರ ಎಂದು ಹೊಗಳಿದ್ದಾನೆ. ವರ್ಣಕದ ಕ್ಷೇತ್ರ ಸೀಮಿತವಾದದ್ದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಧರ್ಮದ ಲೇಪ ಅತ್ಯಲ್ಪ. ಸೌಂದರ್ಯದ ದೃಷ್ಟಿ ಅಧಿಕ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಕಥಾ ನಿರೂಪಣೆಗೆ ಸ್ಥಾನವಿಲ್ಲದ, ಆದರೆ ಅಲಂಕಾರಗಳ ಚಮತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಪರಮಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವಿರುವ ಲಘುರಚನೆಗಳೆಲ್ಲವೂ ವರ್ಣಕವೆನಿಸುವುದು.

ಭಾವಪ್ರಧಾನತೆ ವರ್ಣಕದ ಇನ್ನೊಂದು ಮುಖ್ಯಗುಣ. ದೇವನೃಪಾದ ಪ್ರಶಂಸೆ, ಸ್ತೋತ್ರಗಳೆಲ್ಲ ಕಥಾಪ್ರಧಾನವಾಗುವುದಕ್ಕಿಂತ ಭಾವಪ್ರಧಾನವಾಗುವುದೇ ಹೆಚ್ಚು. ಆದುದರಿಂದ ಶಿವ, ಶಿವಗಣಾದಿ ಪ್ರಶಂಸೆಗೆ ಹೊರಟ ವೀರಶೈವಕವಿಗಳು ತಮ್ಮ ರಗಳೆ, ವಚನ ಮುಂತಾದ ರಚನೆಗಳನ್ನು ವಸ್ತುಕವೆನ್ನದೆ ವರ್ಣಕವೆಂದೇ ಭಾವಿಸುತ್ತ ಬಂದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಧರ್ಮ, ಕಾವ್ಯಧರ್ಮಗಳೆರಡನ್ನು ಸಂಘಟಿಸಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಜೈನಕವಿಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳು ಬರೆದ ನೂತನಪುರಾಣಕಾವ್ಯ ಸಂಪ್ರದಾಯಕಥಾವಸ್ತುವಿನ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ವಸ್ತುಕವೆನಿಸುವ ಅಂಶಗಳನ್ನೂ ವರ್ಣನಾಚಮತ್ಕಾರ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ವರ್ಣಕವೆನಿಸುವ ಅಂಶಗಳನ್ನೂ ಕಡಿಮೆ ಒಳಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದವು. ಒಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಸ್ತುಕಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿದ್ದರೆ, ಮತ್ತೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಕಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ದೊರಕಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಈ ಎರಡೂ ಕಾವ್ಯ ಪ್ರಭೇದಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಚರ್ಚೆ ನಡೆದಿದೆ. **(ಸಿ.ಜಿ.ಪಿ.;ಕೆ.ಕೆ.)**

ವಸ್ತುಕ: ಸಂಸ್ಕೃತ ಲಾಕ್ಷಣಿಕರು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹೆಸರಿಸದ ಆದರೆ ಕನ್ನಡದ ಕವಿಗಳೂ ಕೆಲವರು ಕನ್ನಡಿಗರಾದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕವಿಗಳೂ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿರುವ ಒಂದು ಕಾವ್ಯ ಪ್ರಭೇದ. ಸಂಸ್ಕೃತ–ಕನ್ನಡ ಕವಿಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರ, ಆಲಂಕಾರಿಕರ ಎಲ್ಲ ವಿವರಣೆಗಳನ್ನೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಕಲೆಹಾಕಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ. ಕೆಲವೊಂದು ತೀರ್ಮಾನಗಳಿಗೆ ಬರಬಹುದು. ಶಾರ್ಙ್ಗದೇವನ ಸಂಗೀತರತ್ನಾಕರದಲ್ಲಿ ಬರುವ ವರೋ ವಸ್ತುಕವಿರ್ವಣಕವಿರ್ಮಧ್ಯಮ ಉಚ್ಯತೇ ಎಂಬ ಮಾತಿಗೆ ಕಲ್ಲಿನಾಥನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ, ವಸ್ತುಕಕವಿಯನ್ನು ಕಥಾಕವಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ, ಯಾವ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಥೆಗೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವೋ ಅದು ವಸ್ತುಕ ಕಾವ್ಯವೆಂದರೆ ಚಂಪೂಕಾವ್ಯ ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಮಾತನ್ನು ವಾದಿರಾಜನ ಯಶೋಧರ ಚರಿತೆಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಬರೆದಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಮಣನೂ ಪುಷ್ಟೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈತ ಯಥಾವತ್ ವಸ್ತುಕಥನಂ ವಸ್ತುಕಂ ಎಂದಿದ್ದಾನೆ. ಅಂದರೆ, ಕಥೆಯನ್ನು ನೇರವಾಗಿ ನಡೆದಂತೆ ನಿರೂಪಿಸುವುದು ವಸ್ತುಕ ಮಾರ್ಗ. ಇಲ್ಲಿ ಭಾವಕ್ಕಿಂತ ಕಥೆ ಪ್ರಧಾನ. ಉಪಮೆ ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷೆಗಳ ಅಗತ್ಯ ಅಷ್ಟಾಗಿಲ್ಲ. ಕಥಾನಿರೂಪಣೆ ಮುಖ್ಯ. ಆದರೆ ಒಂದೇ ಚಂಪೂಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ವಸ್ತುಕಾಂಶಗಳೂ ಇರಬಹುದು. ವಸ್ತುಕವೆಂದರೆ ಸಕಲ ಲಕ್ಷಣಬದ್ಧ ಕವಿತೆ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪ್ರಾಚೀನರಲ್ಲಿ ಇದ್ದುದು ವಿರೂಪಾಕ್ಷಪಂಡಿತ ಮೊದಲಾದ ಷಟ್ಪದಿಕಾರರಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಬಾಹುಬಲಿಕುಮಾರ ತನ್ನ ನಾಗಕುಮಾರಚರಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಕಾವ್ಯಮಾರ್ಗವನ್ನು ಚಿಪ್ಪಿನೊಳಿಹ ಮುತ್ತು ಎಂದು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದ್ದಾನೆ. **(ಕೆ.ಕೆ.ಸಿ.ಜಿ.ಪಿ.)**

ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳು: ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚ್ಯ ಇಲಾಖೆ ಮತ್ತು ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ಸಂಸ್ಥೆ ರೂಪುಗೊಂಡ ಮೇಲೆ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ಬೆಳೆವಣಿಗೆ ಆಗತೊಡಗಿತು. ಈಗ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳಿವೆ. ಇವು ಜನರ ಕಲಾಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೆರಳಿಸುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಜ್ಞಾನಾಭಿವೃದ್ಧಿಯ ಕೆಲಸವನ್ನೂ ಮಾಡುತ್ತ ಬರುತ್ತಿವೆ. ರಾಜ್ಯ ಪ್ರಾಚ್ಯ ಇಲಾಖೆಯವರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿ 9 ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳಿವೆ. ಭಾರತ

ಪುರಾತತ್ವ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣ ಇಲಾಖೆಯ ಅಧೀನದಲ್ಲಿ 4 ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳು ಮತ್ತು 3 ಶಿಲ್ಪಕಲಾ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳಿವೆ. ವಿಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ತಾಂತ್ರಿಕ ಸಂಶೋಧನ ಇಲಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದ 3 ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳಿವೆ. 9 ಖಾಸಗಿ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳಿವೆ. ಇವಲ್ಲದೆ 3 ವಿಶ್ವ ವಿದ್ಯಾನಿಲಯಗಳ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳಿವೆ. ಈ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ಸ್ಥೂಲ ಸಮೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

1960 ಕ್ಕೂ ಮೊದಲು ಸರ್ಕಾರಿ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳು ಕೈಗಾರಿಕಾ ಇಲಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದ್ದುವು. 1960 ರಲ್ಲಿ ಇವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಪ್ರಾಚ್ಯ ಇಲಾಖಾ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯಕ್ಕೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಲಾಯಿತು.

ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸರ್ಕಾರಿ ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯ 1865ಕ್ಕೂ ಹಿಂದೆ ಬಾಡಿಗೆ ಕಟ್ಟಡದಲ್ಲಿತ್ತು. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ರೀತಿಯ ನೂತನ ಕಟ್ಟಡ 1879 ರಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬನ್ ಪಾರ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿ 180ರಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದ ನಾಣ್ಯಗಳು, ಶಿಲ್ಪ ಕೃತಿಗಳು, ತಾಳೆಗರಿಗಳು, ಪ್ರಾಚ್ಯ ಇಲಾಖೆಯ ಸಂಶೋಧನ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರ ಶಿಲ್ಪ ಕಲಾವಸ್ತುಗಳ ಪ್ರದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಅವಕಾಶ ಕೂಡ ಇದೆ. 1935 ರಿಂದ ಅನೇಕ ಅಪರೂಪದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಕೊಳ್ಳುವುದರ ಮೂಲಕ, ದಾನ ಪಡೆಯುವುದರ ಮೂಲಕ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯವನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಲಾಯಿತು. ಎರಡು ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೊಜನೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರ ಈಗಿನ ಕಟ್ಟಡವನ್ನು ಹಿಗ್ಗಿಸಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸ್ಥಳಾವಕಾಶ ಕಲ್ಪಿಸಲು ಧನಸಹಾಯ ನೀಡಿತು.

ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ಸಮುಚ್ಚಯ

ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ಅಪರೂಪವಾದ ಅನೇಕ ಕಲಾ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ಹುಲ್ಲೂರು ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಜೋಯಿಸರ ಶ್ರಮದ ಫಲವಾಗಿ ಈ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಮೊದಲು ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿ, ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಅವಶೇಷಗಳು ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರದರ್ಶನಗೊಂಡಿದ್ದುವು. 1947ರಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ರಾಜ್ಯ ಪ್ರಾಚ್ಯ ಇಲಾಖೆಯ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿತು. ಇಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಪಾಳೆಯಗಾರರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಅನೇಕ ಆಯುಧೋಪಕರಣಗಳನ್ನೂ ವಸ್ತು ವಿಶೇಷಗಳನ್ನೂ ನೋಡಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಶಿವಮೊಗ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಜಿಲ್ಲಾ ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ಅಲ್ಲಿನ ಜಿಲ್ಲಾ ಕೇಂದ್ರ ಗ್ರಂಥಾಲಯದ ಕಟ್ಟಡದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಆಳಿದ ರಾಜರು, ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದಂಥ ಅನೇಕ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕೆಳದಿ ಅರಸರ ಕಾಲದ ವಿಗ್ರಹಗಳು, ನಾಣ್ಯಗಳು, ಆಯುಧಗಳು, ಫಿರಂಗಿಗಳು, ವೇಷ ಭೂಷಣಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಸ್ತುಗಳು ಮುಂತಾದವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿನ ಸಂಗ್ರಹದಲ್ಲಿರುವ ಅಪೂರ್ವ ವಸ್ತುವೆಂದರೆ ಆಮ್‌ಸ್ಟರ್‌ಡ್ಯಾಂನಲ್ಲಿ ತಯಾರಿಸಲಾದ ಒಂದು ಗಂಟೆ. ಇದು ಕೆಳದಿಯ ಚೆನ್ನಮ್ಮಾಜಿಯ ಕಾಲದ್ದು. ಸಾಗರ, ಸೊರಬ ಮುಂತಾದ ಕಡೆಯ ಹಿಂದಿನ ಹಾಗೂ ಇಂದಿನ ಗುಡಿಗಾರರ ದಂತದ ಕುಸುರಿ ಕೆತ್ತನೆ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಮಡಿಕೇರಿಯ ಜಿಲ್ಲಾ ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯ 1971 ರಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಹಳೆಯ ಕಾಲದ ಸುಂದರ ಚರ್ಚಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ ವಿವಿಧ ಶಿಲಾಮೂರ್ತಿಗಳು, ನಾಣ್ಯಗಳು, ಕೊಡಗಿನ ರಾಜರ ಕಾಲದ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳು, ವೇಷಭೂಷಣಗಳು, ಕತ್ತಿ, ಕಠಾರಿಗಳು ಅಲ್ಲದೆ ತೀರ್ಥಂಕರ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಮುಂತಾದುವು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರದರ್ಶಿತವಾಗಿವೆ.

ಮಂಗಳೂರಿನ ಶ್ರೀಮಂತಿಬಾಯಿ ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ಎತ್ತರವಾದ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲಿರುವ ಕಟ್ಟಡದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಖ್ಯಾತ ಕರ್ನಲ್ ವಿ.ಆರ್.ಮಿರಜ್‌ಕರ್ ಅವರು ತಮ್ಮ ತಾಯಿಯವರ ಸ್ಮರಣೆಗಾಗಿ 1906 ರಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಅನಂತರ ಸರ್ಕಾರದ ವಶಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟರು. ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡದ ಗುರುಮಠಗಳಲ್ಲಿ, ಖಾಸಗಿ ಶ್ರೀಮಂತರ ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಅಪರೂಪದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ತಂದು ಈ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯವನ್ನು ಶ್ರೀಮಂತಗೊಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳು, ಲೋಹಮೂರ್ತಿಗಳು, ಶಿಲಾಪ್ರತಿಮೆಗಳು, ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತುಗಳು ಹಾಗೂ ಆಯುಧ ವಿಶೇಷಗಳು, ಟ್ಯಾಕ್ಸಿಡರ್ಮಿ ಕಲಾವಸ್ತುಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿವೆ.

ಕಿತ್ತೂರು ರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮ ಸ್ಮಾರಕ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯ 1967 ರಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತೂರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಈ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ಕಿತ್ತೂರು ಕೋಟೆಯ ಒಳಗೇ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತೂರು ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ವಸ್ತುಗಳು ಹಾಗೂ ಆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಯುದ್ಧದ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳು, ನಾಣ್ಯಗಳು, ವಿಗ್ರಹಗಳು, ವೇಷಭೂಷಣ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸಂಗ್ರಹಾಲಯವನ್ನು ನೂತನ ಕಟ್ಟಡಕ್ಕೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಲು ಸಿದ್ಧತೆ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ.

ಗುಲ್ಬರ್ಗದ ಸರ್ಕಾರಿ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ಅಲ್ಲಿನ ಎರಡು ಗುಮ್ಮಟಗಳಲ್ಲಿ ಆವಿಷ್ಕಾರಗೊಂಡಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿರುವ ಬೆಲೆಬಾಳುವ ಪುರಾತನ ವಸ್ತುಗಳು ಅಪೂರ್ವವಾದುವು, ಅಲ್ಲದೆ ಪ್ರಾಚ್ಯ ಸಂಶೋಧನೆಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಮಣ್ಣಿನ ಹಾಗೂ ಶಿಲ್ಪದ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿಡಲಾಗಿದೆ. ಶಿಲಾಮೂರ್ತಿಗಳು, ನಾಣ್ಯಗಳು, ಆಯುಧಗಳು, ವೇಷಭೂಷಣಗಳು, ಮೈಸೂರು ಶೈಲಿಯ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳು, ಆಧುನಿಕ ಚಿತ್ರಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ವಸ್ತುಗಳು, ಕ್ರಿ.ಪೂ. 3ನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೂ ಹಿಂದಿನದೆನ್ನಲಾದ ಅನೇಕ ಅವಶೇಷಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಸಂಗ್ರಹಗಳಾಗಿವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಸಂಚಿಹೊನ್ನಮ್ಮ, ಶಿರವಾಳ, ಮಳಖೇಡ, ಸೇಡಂ, ಉಪುರ, ಮಣುರ,ಕಾಳಗಿ ಇವುಗಳಲ್ಲಿಯ ಶೈವ ಮತ್ತು ಜೈನ ಶಿಲಾಲೇಖಗಳ ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯ ಸಂಗ್ರಹ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಸುರಪುರದ ಅರಸರ ಕಾಲದ ಅವಶೇಷಗಳೂ ಇಲ್ಲಿವೆ.

ಬಿದರೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಸವಕಲ್ಯಾಣದ ಸರ್ಕಾರಿ ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ಬಸವ ಕಲ್ಯಾಣ ನಗರಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತಿರುವ ಚಿಕ್ಕ ಹಾಗೂ ಸುಂದರವಾದ ಒಂದು ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿ ಶಿಲಾಲೇಖಗಳು, ಶಿಲಾಮೂರ್ತಿಗಳು ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳೆಲ್ಲ ಆ ಸುತ್ತಿನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದವೇ ಆಗಿವೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದ ಖ್ಯಾತ ಕಲಾವಿದರಾದ ವೆಂಕಟಪ್ಪನವರ ಸ್ಮಾರಕವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪನೆಗೊಂಡ ವೆಂಕಟಪ್ಪ ಆರ್ಟ್ ಗ್ಯಾಲರಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸರ್ಕಾರಿ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲೇ ಇದೆ. ಈ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿ ವೆಂಕಟಪ್ಪನವರು ರಚಿಸಿದ ಅನೇಕ ಕಲಾಕೃತಿಗಳನ್ನು ಸುವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಇವರು ಬಳಸಿದ ಸಂಗೀತ ವಾದ್ಯಗಳನ್ನೂ ಇವರು ಉಪಯೋಗಿಸಿದ ಕಲಾಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ಮತ್ತು ಬಟ್ಟೆ ಬರೆಗಳನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದ ಮೊದಲ ಮಹಡಿಯಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯದ ಹಾಗೂ ಇತರ ರಾಜ್ಯದ ಖ್ಯಾತ ಕಲಾವಿದರ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನೂ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನೂ ಕಾಣಬಹುದು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಪಾಲು ಆಗಿಂದಾಗ್ಗೆ ಕಲಾವಿದರಿಂದಲೇ ಕೊಂಡ ಕಲಾವಸ್ತುಗಳು, ಎರಡನೆಯ ಮಹಡಿಯ ವಿಶಾಲವಾದ ಸಭಾಂಗಣದಲ್ಲಿ ಕಲಾವಿದರ ಕೃತಿಗಳ ಪ್ರದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಅಣಿಮಾಡಿಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಈ ಗ್ಯಾಲರಿಯ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಲಾಪ್ರದರ್ಶನಗಳು ನಡೆದಿವೆ. ಸರ್ಕಾರಿ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದ ಕ್ಯೂರೇಟರ್ ಈ ಗ್ಯಾಲರಿಯ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಕರು.

ಕೇಂದ್ರ ಪ್ರಾಚ್ಯ ಇಲಾಖಾ ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳು: ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಪ್ರಾಚ್ಯ ಇಲಾಖೆಯ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ರೂಪಿಸಲಾದ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಹಳೇಬೀಡು, ಹಂಪೆ, ಬಿಜಾಪುರ, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ, ಬಿದರೆ ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳು ಕಲೋಪಾಸಕರ ಪ್ರಮುಖ ಆಕರ್ಷಣೆಗಳಾಗಿವೆ.

ಹಳೇಬೀಡಿನ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ಹೊಯ್ಸಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಆವರಣದಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಅನೇಕ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಲಾಗಿದೆ.

ವಿಜಯನಗರದ ಗತವೈಭವ ಸ್ಮಾರಕವಾಗಿ ಉಳಿದಿರುವ ಹಂಪೆಯಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿನ ಗಜಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವಾರು ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಆ ಸುತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ ಕೃತಿಗಳು. ಈ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಕ್ಕೆ ನೂತನ ಕಟ್ಟಡ ರೂಪಗೊಳ್ಳಲಿದೆ.

ಬಿಜಾಪುರದ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಗೋಳಗುಮ್ಮಟದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿರುವ ನಗರ್‌ಖಾನ್ ಕಟ್ಟಡದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಅಪೂರ್ವ ವಸ್ತುಗಳೆಂದರೆ ಬಹುಮನೀ ಶೈಲಿಯ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳು, ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಶಿಲ್ಪಕೃತಿಗಳೂ ನಾಣ್ಯಗಳೂ ಸೇರ್ಪಡೆಗೊಂಡಿವೆ.

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿರುವ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನನ ಬೇಸಗೆ ಅರಮನೆಯನ್ನು (ದರಿಯಾದೌಲತ್) 1959 ರಲ್ಲಿ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಡಿಸಲಾಯಿತು. ಇಲ್ಲಿ ಹೈದರ್ ಅಲಿ, ಟಿಪ್ಪು ಕಾಲದ ನಾಣ್ಯಗಳು, ವೇಷಭೂಷಣಗಳು, ತೈಲ, ಜಲವರ್ಣ ಹಾಗೂ ಸೀಸದ ಕಡ್ಡಿಯಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದ ರೂಪಚಿತ್ರಗಳನ್ನೂ ಕೋಟೆ ಕೊತ್ತಲಗಳ ನಿಸರ್ಗ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನೂ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಕೇಂದ್ರ ಪ್ರಾಚ್ಯ ಇಲಾಖೆಯ ವತಿಯಿಂದ ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥಳಗಳಾದ ಬಾದಾಮಿ, ಐಹೊಳೆ, ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲುಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಭಾಗದ ಶಿಲ್ಪಕೃತಿಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಇಡುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ವಿಜ್ಞಾನ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯ (ಕೈಗಾರಿಕಾ ಪ್ರಾಯೋಗಿಕ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳು): ಕೇಂದ್ರ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಪ್ರಯೋಗ ಶಾಖೆಯವರು ಭಾರತದಲ್ಲಿ 2 ವಿಜ್ಞಾನ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಒಂದು ಕಲ್ಕತ್ತದಲ್ಲೂ ಮತ್ತೊಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲೂ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿವೆ. ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಮತ್ತು ತಾಂತ್ರಿಕ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿ ವಿಜ್ಞಾನದ ನಾನಾ ಪ್ರಕಾರದ ಪ್ರಗತಿಯನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ತೋರುವ ವಿವಿಧ ಮಾದರಿಯ ಯಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರು ಸಾಧಿಸಿದ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಪ್ರಗತಿಯನ್ನೂ ಸಾಕ್ಷ್ಯಚಿತ್ರಗಳ ಮಾದರಿಯೊಡನೆ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಲಾಗಿದೆ.

ರೀಜನಲ್ ಸೈನ್ಸ್ ಸೆಂಟರ್ ಒಂದನ್ನು ಗುಲ್ಬರ್ಗದಲ್ಲಿ ತೆರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಸಂಚಾರಿ ವಿಜ್ಞಾನ (ಮೊಬೈಲ್ ಸೈನ್ಸ್) ಪ್ರದರ್ಶನಗಳನ್ನು ಆಗಾಗ್ಗೆ ನಡೆಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳೂ ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿವೆ. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದಲ್ಲಿ ಎರಡು, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ಇವೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿನ ಪ್ರಾಚ್ಯ ಸಂಶೋಧನಾಲಯ ಪ್ರಾಚ್ಯ ಸಂಶೋಧನೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಸುತ್ತಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳೇ ಅಲ್ಲದೆ ಅಪೂರ್ವ ಕಲಾಸಂಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯ ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯವನ್ನು ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಪ್ರಾಚೀನ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವ ಇಲಾಖೆಯೂ ಹೊಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಬಗೆಯ ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಲಾಗಿದೆ.

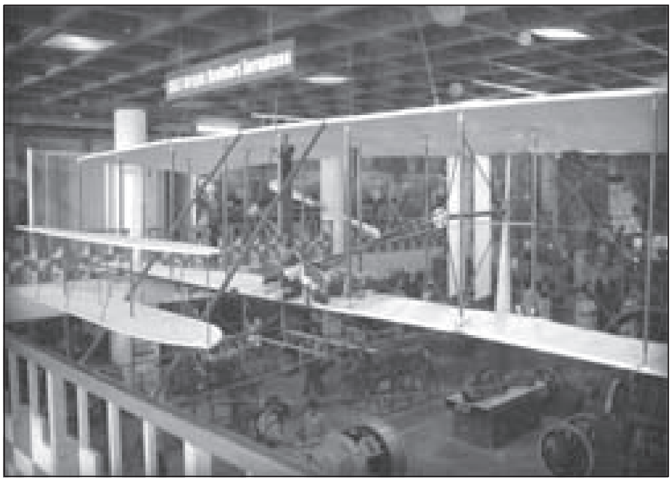
ಬೆಂಗಳೂರಿನ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದ ಒಂದು ನೋಟ

ಜಾನಪದ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯ: ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಕುವೆಂಪು ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಜಾನಪದ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ಭಾರತದಲ್ಲೇ ದೊಡ್ಡದು. ಈ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಎಲ್ಲ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಜನಪದ ಕಲಾವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿಡಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಜಾನಪದ ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ದೇಜಗೌ, ಹಾ.ಮಾ.ನಾಯಕ, ಜೀ.ಶಂ. ಪರಮಶಿವಯ್ಯ ಇವರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಕಲಾವಿದರೂ ಕ್ಯೂರೇಟರೂ ಆದ ಪಿ.ಆರ್.ತಿಪ್ಪೇಸ್ವಾಮಿಯವರ ಸಹಕಾರದಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ಬಹುಬೇಗ ಬೆಳೆಯಿತು. ಈಗ ಈ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರ ಬೊಂಬೆಗಳು, ತೊಗಲುಬೊಂಬೆಗಳು, ವಾದ್ಯವಿಶೇಷಗಳು, ಮರದ ವಿವಿಧ ಕೆತ್ತನೆ ಮಾದರಿಗಳು, ಮಕ್ಕಳ ಆಟದ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳು, ನಿತ್ಯಬಳಕೆಯ ವಸ್ತುಗಳು, ಆಯುಧ ವಿಶೇಷಗಳು, ಉಡುಗೆತೊಡುಗೆಗಳು, ಮೀನುಗಾರ, ನೇಕಾರ, ಕಮ್ಮಾರ, ಬಡಗಿ, ಅಕ್ಕಸಾಲಿಗ, ಚಮ್ಮಾರ ಮುಂತಾದವರ ವೃತ್ತಿಸಂಬಂಧವಾದ ಹತ್ಯಾರುಗಳು, ಮಣ್ಣಿನ, ಮರದ, ಲೋಹದ, ವಸ್ತುಗಳು ಮತ್ತು ವ್ಯವಸಾಯ ಸಾಧನಗಳು, ಯಕ್ಷಗಾನ ವೇಷಭೂಷಣಗಳು, ದೇವತಾಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ಮತ್ತು ಆದಿವಾಸಿಗಳ ಮಾದರಿ ಗುಡಿಸಲುಗಳು ಹಾಗೂ ಅವರು ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ

ಈ ಎಲ್ಲ ವಸ್ತುಗಳು ಬಹುಪಾಲು ದಾನರೂಪದಲ್ಲಿ ಪಡೆದವೇ ಆಗಿವೆ. ಈ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದ ಮತ್ತೊಂದು ವಿಶೇಷವೆಂದರೆ ಕನ್ನಡನಾಡಿನ ಖ್ಯಾತ ಸಾಹಿತಿಗಳು, ಕಲಾವಿದರು ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದ ವಸ್ತುಗಳು, ಅವರ ಬರೆಹ ಮುಂತಾದುವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಲಾಗಿರುವುದು. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಪ್ರಾಣಿಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಭಾಗ ಸಸ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಭಾಗ ಹಾಗೂ ಭೂವಿಜ್ಞಾನ ವಿಭಾಗಗಳು ತಮ್ಮದೇ ಆದ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಹಾಲಿ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಮಾನಸ ಗಂಗೋತ್ರಿಯ ಜಯಲಕ್ಷ್ಮೀ ವಿಲಾಸ ಅರಮನೆಯನ್ನು ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ಸಮುಚ್ಚಯವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿದೆ. ಈ ಸಮಗ್ರ ಕಟ್ಟಡದ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಕ್ಕೆ ಇನ್‌ಫೋಸಿಸ್‌ನ ನಾರಾಯಣಮೂರ್ತಿಯವರ ಪತ್ನಿ ಸುಧಾ ಮೂರ್ತಿ ಧನಸಹಾಯ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. **(ಪಿ.ಆರ್.ಟಿ.)**

ಖಾಸಗಿ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಚಿತ್ರಶಾಲೆ ಪ್ರಮುಖವಾದುದು. 1861ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಾದ ಜಗನ್ಮೋಹನ ಅರಮನೆಯನ್ನು 1915ರಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಲಾಯಿತು. ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ಭಾರತೀಯ ಚಿತ್ರಕಲೆ ಹಾಗೂ ಕುಶಲ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಕಲಾಕೃತಿಗಳ ಸಂಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಕೊಟ್ಟರು. 1924ರ ವೇಳೆಗೆ ಭಾರತದ ನಾನಾ ಶೈಲಿಯ ಖ್ಯಾತ ಚಿತ್ರಕಾರರ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಲಾಯಿತು. 1932–37ರ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ಪಿ. ಮೆಕಾಲ್ಫ್, ಬಿ. ವೆಂಕಟಾಚಲಂ ಅವರ ಸಹಕಾರದೊಂದಿಗೆ ಈ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ವಿಸ್ತಾರಗೊಂಡಿತು. ಕೇರಳದ ಕಲಾವಿಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದ ಡಾ. ಜೇಮ್ಸ್ ಎಚ್. ಕಸಿನ್ಸ್ ಅವರನ್ನು ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ಮೈಸೂರಿಗೆ ಕರೆಸಿ ಈ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯವನ್ನು ಓರಣಗೊಳಿಸಿದರು. ದಸರ ವಸ್ತುಪ್ರದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಬಹುಮಾನ ಪಡೆದ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಕೊಂಡು ಈ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿ ಇರಿಸಲಾಯಿತು. ಇಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಮಂದಿ ಪ್ರೇಕ್ಷಕರ ಗಮನ ಸೆಳೆದಿರುವಂಥದು 'ದೀಪ ಹಿಡಿದ ಹೆಣ್ಣು ಮಗಳ ಜಲವರ್ಣಚಿತ್ರ' (ದೀಪದಮಲ್ಲಿ). ಮುಂಬಯಿಯ ಖ್ಯಾತ ಕಲಾವಿದ ಎಸ್.ಜಿ. ಹಾಲ್‌ಡಂಕರ್ ಈ ಚಿತ್ರ ರಚಿಸಿದವರು.

ಈ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿ ಐರೋಪ್ಯ, ಭಾರತೀಯ, ರಜಪೂತ್, ಮುಗಲ್ ಶೈಲಿಯ ಕಲಾಕೃತಿಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ದಂತ, ಪಿಂಗಾಣಿ, ಗಂಧದ ಕಲಾಕೃತಿಗಳನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸಂಗೀತವಾದ್ಯಗಳನ್ನೂ ಆಲಂಕಾರಿಕ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಎರಡನೆಯ ಮಹಡಿಯ ವಸಂತ ಕೋಣೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹೈದರ್ ಅಲಿ, ಟಿಪ್ಪು ಇವರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಮರದ ಕೆತ್ತನೆ ಹಾಗೂ ಛಾಯಾಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಲಾಗಿದೆ.

1950ರಲ್ಲಿ ಜಯಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ್‌ರವರು ಈ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಒಂದು ಖಾಸಗಿ ಟ್ರಸ್ಟಿಗೆ ಒಳಪಡಿಸಿದರು. ರಾಜಾ ರವಿವರ್ಮರಿಂದ ಬರೆಸಿದ ಬಹು ಬೆಲೆಬಾಳುವ ತೈಲವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಜಯಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ್‌ರವರು ಈ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಕ್ಕೆ ದಾನವಾಗಿ ನೀಡಿದರು. 1960ರಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ಪುನಃ ಕಾಯಕಲ್ಪ ಪಡೆಯಿತು. ಅವನೀಂದ್ರನಾಥ ಠಾಕೂರ್, ಅನಿತ್‌ಕುಮಾರ್ ಹಲ್ದಾರ್, ಆಗಾ ಹುಸೇನ್, ಈಶ್ವರದಾಸ್, ಇನಾಮತಿ, ಕನು ದೇಸಾಯಿ, ಖಾನ್‌ಬಹದ್ದೂರ್, ಎ.ಡಿ. ಥಾಮಸ್, ಸುಬ್ಬುಕೃಷ್ಣ, ಎಂ. ವೀರಪ್ಪ, ಕೆ. ವೆಂಕಟಪ್ಪ, ರೋರಿಚ್, ನಂದಲಾಲ ಬಸು ಮೊದಲಾದವರ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಚಿತ್ರಗಳು ಇಲ್ಲಿವೆ.

ರಾಷ್ಟ್ರಕವಿ ಗೋವಿಂದ ಪೈ ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರ: ಉಡುಪಿಯ ಮಹಾತ್ಮಗಾಂಧಿ ಸ್ಮಾರಕ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಮೂರ್ತಿಗಳು, ಮರದ ವಿಗ್ರಹಗಳು, ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳು, ಕಂಚಿನ ಪ್ರತಿಮೆಗಳನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಲಾಗಿದೆ. ಜೊತೆಗೆ ದೊಡ್ಡ ಗ್ರಂಥರಾಶಿಯೂ ಇದೆ. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಇತಿಹಾಸ ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ಪಿ. ಗುರುರಾಜಭಟ್ಟರಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಇಂಡಲಾಜಿಕಲ್ ಮ್ಯೂಜಿಯಂ ಕಲ್ಯಾಣಪುರದಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳು, ವಿಗ್ರಹಗಳು, ಚಾರಿತ್ರಿಕ ದಾಖಲೆಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಧರ್ಮಸ್ಥಳ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬೃಹತ್ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಜನಜೀವನ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಚಿತ್ತಾಪುರದ ಶ್ರೀಗಳವರ ಮಠದ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ಒಂದು ಅಪೂರ್ವ ಸಂಗ್ರಹದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಈ ಮಠದ ಮಹಡಿಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಲೋಹದ, ಕಲ್ಲಿನ, ಮರದ ಹಾಗೂ ದಂತದ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು, ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಕುಸುರಿನ ಕೆತ್ತನೆ ಕಲಾಕೃತಿಗಳನ್ನು, ಗಾಜಿನ ಮೇಲೆ ರಚಿಸಿದ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕೆಲವು ಜನಪದ ವಸ್ತುವಿಶೇಷಗಳನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಕ್ಕೆ ಹೊಸ ಕಟ್ಟಡದ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ನಡೆದಿದೆ.

ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರು ಭಾರತದ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಪ್ರಗತಿಗೆ ಬಹುವಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ಇವರ ಹುಟ್ಟೂರಾದ ಮುದ್ದೇನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಟ್ರಸ್ಟ್ ಮ್ಯೂಜಿಯಂ ಅನ್ನು 1972 ಮೇ 14ರಂದು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಳದಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಏಕವ್ಯಕ್ತಿ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯವೊಂದು ರೂಪಗೊಂಡಿದೆ. ಕೆಳದಿ ಗುಂಡಾ ಜೋಯಿಸರು ಇದರ ನೇತಾರರು. ಇಲ್ಲಿ ಬಹುಪಾಲು ಕೆಳದಿ ನಾಯಕರ ಕಾಲದ ತಾಮ್ರ ಶಾಸನಗಳು, ಓಲೆಗರಿ ಬರೆಹಗಳು ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪಮೂರ್ತಿಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ವಸ್ತು ವಿಶೇಷಗಳು ಸಂಗ್ರಹಗೊಂಡಿವೆ. ಪ್ರತಿ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆಯೂ ಒಂದಲ್ಲ ಒಂದು ರೂಪದಲ್ಲಿ ತನ್ನದೇ ಆದ ಕಿರು ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ಬಹುತೇಕ ವಿಜ್ಞಾನ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇನ್ನು ಪಾರಂಪರಿಕ ವಸ್ತು ವೈವಿಧ್ಯಗಳನ್ನು ಮೆರೆಯುವ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳೂ ಇವೆ. ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚನ್ನಪಟ್ಟಣದ ಬಳಿ ಇರುವ 'ಜಾನಪದ ಲೋಕ' ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯ. ಇದನ್ನು ಜಾನಪದ ತಜ್ಞರಾದ ಎಚ್.ಎಲ್. ನಾಗೇಗೌಡರು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಮೈಸೂರು ನಗರದಲ್ಲಿ ಕುವೆಂಪು ವಿದ್ಯಾವರ್ಧಕ ಟ್ರಸ್ಟ್ ಒಂದು ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದೆ. ಕೆಲವೆಡೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಬಯಲು ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಂರಕ್ಷಿಸಿಡಲಾಗಿದೆ. **(ಎ.ವಿ.ವಿ.)**

ವಾಗ್ಗೇಯಕಾರರು: ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಂಗೀತಕ್ಕೆ ಕೃತಿ ರಚನೆಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ ವಾಗ್ಗೇಯಕಾರರಲ್ಲಿ ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನರಾದವರು ಯಾರೆಂಬ ವಿಷಯ ಇನ್ನೂ ಖಚಿತವಾಗಿಲ್ಲ. 5ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ಮತಂಗನ ಬೃಹದ್ದೇಶಿಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಬಂಧಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಕೆಲವು ಹೇಳಿಕೆಗಳಿರುವುದಾದರೂ ಅದರ ಸ್ವರೂಪ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ 12ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಬಸವಾದಿ ಶರಣರಿಂದ ರಚಿತವಾದ ವಚನಗಳನ್ನೇ ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ಹಾಡುಗಳೆನ್ನಬಹುದು. ಆದರೆ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ ದೃಷ್ಟಿಗಿಂತ ತತ್ತ್ವಬೋಧೆಯೇ ಪ್ರಮುಖ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಮುಂದೆ ಪುರಂದರದಾಸರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ಎಂದರೆ 15ನೆಯ ಶತಮಾನದವರೆನ್ನಲಾದ ನಿಜಗುಣ ಶಿವಯೋಗಿಗಳನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಥಮ ವಾಗ್ಗೇಯಕಾರರೆನ್ನಬಹುದು. ಇವರಿಂದ ರಚಿತವಾದ ವಿವೇಕ

ಚಿಂತಾಮಣಿಯ ಕೆಲವು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ವಿವರಣೆಯಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಸಂಗೀತಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿದ್ದ ಅಪಾರ ಪ್ರೌಢಿಮೆ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇವರ ಮತ್ತೊಂದು ಗ್ರಂಥವಾದ ಕೈವಲ್ಯ ಪದ್ಧತಿಯ ಹಾಡುಗಳು ರಾಗತಾಳಸಮನ್ವಿತವಾದ ಕೃತಿಗಳಾಗಿವೆ. ಪಲ್ಲವಿ, ಅನುಪಲ್ಲವಿ, ಚರಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ಇಂದಿನ ಕೃತಿರೂಪಕ್ಕೆ ಇವರೇ ಮೂಲಪುರುಷ ರೆಂಬುದೂ ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ.

ಶ್ರೀಪಾದರಾಯರು (ಸು.1450) ದಾಸಕೂಟದ ಆದ್ಯಪ್ರವರ್ತಕರಾದ ನರಹರಿತೀರ್ಥರ ಶಿಷ್ಯರು. ದಾಸಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿದವರಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿಗರು. ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಪಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದ ಇವರು ರಂಗವಿಠಲ ಎಂಬ ಅಂಕಿತದಲ್ಲಿ ಉಗಾಭೋಗ ವೃತ್ತನಾಮ ಮತ್ತು ದೇವರನಾಮಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುವರು. ಇವರ ಅನಂತರ ವ್ಯಾಸರಾಯರು (1447–1559) ಹರಿದಾಸ ಪಂಥ ಉನ್ನತಮಟ್ಟದಲ್ಲಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದವರು. ಕನ್ನಡ, ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಪಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದ ಇವರು ಕೃಷ್ಣ, ಸಿರಿಕೃಷ್ಣ ಎಂಬ ಅಂಕಿತದಲ್ಲಿ ವೃತ್ತನಾಮ ಉಗಾಭೋಗ ಮತ್ತು ಪದಗಳನ್ನು ವಿಪುಲವಾಗಿ ರಚಿಸಿರುವರು. ವ್ಯಾಸರಾಯರ ಶಿಷ್ಯರಾದ ಪುರಂದರದಾಸರು (1484–1564) ಅಭ್ಯಾಸ ಗಾನಗಳನ್ನೇ ಅಲ್ಲದೆ (ಸರಳೆ, ಅಲಂಕಾರ, ಗೀತೆ) ಕೃತಿಗಳು, ಸುಳಾದಿಗಳು, ಸುವ್ವಾಲೆ ಹಾಗೂ ಊಗಾಭೋಗಗಳನ್ನು ಅಸಂಖ್ಯಾತವಾಗಿ ರಚಿಸಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗೀತಕ್ಕೆ ಭದ್ರ ಬುನಾದಿಯನ್ನು ಹಾಕಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗೀತ ಪಿತಾಮಹ ಎನಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕನಕದಾಸರು (1508–1606) ಪುರಂದರದಾಸರಂತೆಯೇ ವ್ಯಾಸರಾಯರಲ್ಲಿ ಶಿಷ್ಯವೃತ್ತಿಯನ್ನು ವಹಿಸಿದ್ದವರು. ಇವರು ಕಾಗಿನೆಲೆ ಆದಿಕೇಶವ ಎಂಬ ಅಂಕಿತವನ್ನು ತಮ್ಮ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಸಿದ್ದಾರೆ. ಕನಕದಾಸರ ಅನಂತರ, ಅನೇಕ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಉಗಾಭೋಗಗಳನ್ನೂ ದೇವರನಾಮಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸಿದ ವಾಗ್ಗೇಯಕಾರರುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಜಯದಾಸರು, ಗೋಪಾಲದಾಸರು, ಜಗನ್ನಾಥದಾಸರು, ಪ್ರಸನ್ನವೆಂಕಟದಾಸರು ಮತ್ತು ಹೆಳವನಕಟ್ಟೆ ಗಿರಿಯಮ್ಮ– ಈ ಹೆಸರುಗಳು ಕಾಣಬರುತ್ತವೆ.

ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿದ್ದ ಮೈಸೂರು ಸದಾಶಿವರಾಯರು ತ್ಯಾಗರಾಜರನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಕಂಡು ಅವರಿಂದ ಅನುಗ್ರಹೀತರಾದವರು. ಇವರು ಸ್ವನಾಮ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪದವರ್ಣಗಳನ್ನೂ ಕೃತಿಗಳನ್ನೂ ವಿದ್ವತ್ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ರಚಿಸಿರುವರು. ಇವರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಬಹುವಾಗಿ ತ್ಯಾಗರಾಜರ ಶೈಲಿಯ ಹೋಲಿಕೆಯಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ವೀಣೆ ಪದ್ಮನಾಭಯ್ಯನವರು ಮತ್ತು ಕರಿಗಿರಿರಾಯರು ಮೈಸೂರಿನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಾಗ್ಗೇಯಕಾರರೂ ಆಸ್ಥಾನವಿದ್ವಾಂಸರೂ ಆಗಿದ್ದು ಅನೇಕ ಮಂದಿ ಶಿಷ್ಯರನ್ನು ತಯಾರು ಮಾಡಿದರು. ಪದ್ಮನಾಭಯ್ಯನವರು ಜತಿಸ್ವರ, ಕೃತಿ ಮುಂತಾದ ರಚನಾ ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುವರು. ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯರು, ಸುಂದರಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಮತ್ತು ಕೇಶವಭಟ್ಟರು ಇವರ ಶಿಷ್ಯವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಖ್ಯಾತಿಗಳಿಸಿದವರು. ಕರಿಗಿರಿರಾಯರು ರಾಜಸಭೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿದ್ವನ್ಮಣಿಗಳ ನಡುವೆ ಇದ್ದವರು. ಲಕ್ಷ್ಯಲಕ್ಷಣಗಳೆರಡರಲ್ಲೂ ಪಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದ ಇವರು ಸಂಗೀತ ವಿದ್ಯಾಕಂಠೀರವ ಎಂಬ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದರು. ಸಂಗೀತಸುಬೋಧಿನಿ ಮತ್ತು ಗಾನವಿದ್ಯಾರಹಸ್ಯಪ್ರಕಾಶಿನೀ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುವ ಇವರು ಹಲವಾರು ವರ್ಣಗಳನ್ನೂ ಕೀರ್ತನೆಗಳನ್ನೂ ದೇವರನಾಮಗಳನ್ನೂ ನೃಸಿಂಹ ಎಂಬ ಅಂಕಿತದಿಂದ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಸಂಗೀತಗಾರರಾದ ವೀಣೆ ಶೇಷಣ್ಣನವರು (1852–1946) ಮತ್ತು ಸುಬ್ಬಣ್ಣನವರು ವಾಗ್ಗೇಯಕಾರರಾಗಿ ಸ್ವರಜತಿ, ಕೃತಿ, ತಿಲ್ಲಾನ ಮುಂತಾದ ರಚನಾ ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ಸಂಗೀತ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಮೆರೆದಿದ್ದಾರೆ.

ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿದ್ದ ಗಾನವಿಶಾರದ ಬಿಡಾರಂ ಕೃಷ್ಣಪ್ಪನವರು (1866–1931) ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣ ಎಂಬ ಅಂಕಿತದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುವರು.

ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಂಗೀತಜ್ಞರಾದ ಕಾನಕಾನಹಳ್ಳಿ (ಮೈಸೂರು) ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯರು ಗಾಯಕರಾಗಿದ್ದುದಕ್ಕಿಂತ ವಾಗ್ಗೇಯಕಾರರಾಗಿಯೇ ಜನಮನದಲ್ಲಿ ಚಿರಸ್ಥಾಯಿಯಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇವರಿಂದ ರಚಿತವಾಗಿರುವ ಕೃತಿ ಮತ್ತು ವರ್ಣಗಳು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ 200 ಕ್ಕೂ ಮೇಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಅವು ವಾಸುದೇವ ಎಂಬ ಅಂಕಿತದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿವೆ. ವೈಣಿಕಪ್ರವೀಣ ವೆಂಕಟಗಿರಿಯಪ್ಪನವರೂ ಕೆಲವು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಂಗೀತರತ್ನ ಚೌಡಯ್ಯವರು ತ್ರಿಮಕುಟ ಎಂಬ ಅಂಕಿತದಿಂದ ಕನ್ನಡ, ತೆಲುಗು ಹಾಗೂ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ವರ್ಣ, ಕೃತಿ, ತಿಲ್ಲಾನ ಮುಂತಾದುವುಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಜಯಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ್ (1919–74) ಇತ್ತೀಚಿನ ವಾಗ್ಗೇಯಕಾರರಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರು. ಇವರು ಶ್ರೀವಿದ್ಯಾ ಎಂಬ ಅಂಕಿತದಲ್ಲಿ ವಿದ್ವತ್ಪೂರ್ಣವೂ ಸುಂದರವೂ ಆದ ಅನೇಕ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿರುವರು.

(ವಿ.ಆರ್.)

ವಾಗ್ಭೂಷಣ: ಧಾರವಾಡದಿಂದ 1896ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಲಾರಂಭಿಸಿದ, ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮೀಸಲಾಗಿದ್ದ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆ. ಗ್ರಂಥಪ್ರಚಾರದ ಸಾಧನವಾಗಿ ಹಾಗೂ ಭಾಷಾಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಮತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕ–ಮೈಸೂರು ಭಾಗಗಳ ಗ್ರಂಥಭಾಷೆ ಒಂದೇ ಇರುವಂತೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕ ವಿದ್ಯಾವರ್ಧಕ ಸಂಘ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿತು. 1902ರಲ್ಲಿ ಮತ್ತು 1924ರಲ್ಲಿ ತೊಂದರೆಗಳು ಬಂದರೂ ಹೇಗೋ ಮುಂದುವರಿದು ಕೊನೆಗೆ 1931ರಲ್ಲಿ ನಿಂತಿತು. 1941ರಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಏಳು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ನಡೆಯಿತು. ಅನಂತರ ಅವಶ್ಯವೆನಿಸಿದಾಗ ಪ್ರಕಟವಾಗುವ ಪತ್ರಿಕೆಯಾಯಿತು. 1973ರಲ್ಲಿ 25 ವರ್ಷಗಳ ಅನಂತರ ಇದು ಮತ್ತೆ ಚೇತರಿಸಿಕೊಂಡು ನಿಯತಕಾಲಿಕೆಯಾಗಿ ಪ್ರಕಟವಾಗತೊಡಗಿತು.

FOR REFERENCE ONLY
ವಾಗ್ಭೂಷಣ
ವಿಷಯ ಸೂಚಿಕೆ.
1929
ನಂ 33

ಕಥೆ–ಕವನ, ಹರಟೆ, ಪ್ರಬಂಧಗಳು ಮತ್ತು ಧಾರಾವಾಹಿ ಕಾದಂಬರಿಗಳು ಇದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದವು. ಉತ್ತಮ ಕಾದಂಬರಿಕಾರರು ಮತ್ತು ಲೇಖಕರನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಉತ್ತಮ ಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಇದು ಬಹುಮಾನಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿತ್ತು. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಾದಂಬರಿಕಾರ ಗಳಗನಾಥರು ಅಂಥ ಬಹುಮಾನದ ಆಸೆಯಿಂದಲೇ ತಮ್ಮ ಮೊದಲ ಕಾದಂಬರಿಯನ್ನು ಬರೆದರು. ರಾ.ಹ. ದೇಶಪಾಂಡೆ, ಧೋಂಡೋ ನರಸಿಂಹ ಮುಳಬಾಗಲ, ವೆಂಕಟ ರಂಗೋ ಕಟ್ಟಿ, ಮುದವೀಡು ಕೃಷ್ಣರಾವ್, ಫ.ಗು. ಹಳಕಟ್ಟಿ, ಹೊನ್ನಾಪುರಮಠ, ಮ.ಪ್ರ.ಪೂಜಾರ, ಕೇಶವಶರ್ಮ ಗಲಗಲಿ, ಶಾಂತಾಬಾಯಿ ನೀಲಗಾರ, ಶಾಂತಕವಿ, ಆರ್.ವಿ. ಜಹಗೀರದಾರ ಇವರು ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಲೇಖನ, ಕಥೆ, ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನು ಬರೆದ ಪ್ರಮುಖ ಲೇಖಕರು. ನಾರಾಯಣರಾವ್ ಕರಗುದರಿ, ರಾ.ಹ. ದೇಶಪಾಂಡೆ, ಆಲೂರು ವೆಂಕಟರಾವ್, ಆರ್.ವಿ. ಜಹಗೀರದಾರ ಇವರು ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರು.

(ಎಸ್.ವಿ.ಪಿ.)

ವಾಟೆಕೊಲ್ಲಿ: ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಿರಾಜಪೇಟೆಯಿಂದ ಕಣ್ಣಾನೂರಿಗೆ (ಕೇರಳ) ಪೆರಿಯಂಬಾಡಿ ಘಟ್ಟದ ಮೂಲಕ ಹಾದುಹೋಗುವ ರಾಜ್ಯದ ಹೆದ್ದಾರಿಯ ಮೇಲಿರುವ ಒಂದು ಹಳ್ಳಿ. ಕೇರಳದ ಗಡಿಗೆ ತುಂಬ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಹಳ್ಳಿ ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟದಿಂದ ಸು. 3.141 ಅಡಿ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿದೆ. ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ಒಂದು ಶಾಖೆ ಉತ್ತರದಿಂದ ಹರಿದು ಬಂದು ವಾಟೆಕೊಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಜಲಾಶಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದೆ. 1855ರ ಸುಮಾರಿಗೆ ಇಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿದ್ದ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ತೋಟಗಾರರು ಸದಾ ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿರುವ ಈ ತಾಣವನ್ನು ವಾಟರ್ ಕೊಲ್ಲಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರಂತೆ. ಕಾಲಕ್ರಮೇಣ ವಾಟರ್ ಕೊಲ್ಲಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ರೂಪಾಂತರಗೊಂಡು ವಾಟೆಕೊಲ್ಲಿ ಎಂದಾಗಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹೆ.

ಹೆಸರೇ ಸೂಚಿಸುವಂತೆ ವಾಟೆಕೊಲ್ಲಿ ಕಿರುಬಿದಿರು ಬೆಳೆವ ಗೊಂಡಾರಣ್ಯ. ಈ ಸ್ಥಳ ನಿಬಿಡವಾದ ಕಾಡಿನ ಮಧ್ಯೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಹಾಗೂ ನೈಋತ್ಯ ಮಾರುತಗಳನ್ನು ತಡೆಹಿಡಿಯುವ ಪೆರಿಯಂಬಾಡಿ ಘಟ್ಟ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಮಳೆ ಹೆಚ್ಚು (ಸು. 7,000 ಮಿಮೀ). ಭಾಗಮಂಡಲವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಕೊಡಗಿನಲ್ಲಿ ಅತಿ ಹೆಚ್ಚು ಮಳೆಯಾಗುವ ಸ್ಥಳವಾದುದರಿಂದ ವಾಟೆಕೊಲ್ಲಿ ಕೊಡಗಿನ ಚಿರಾಪುಂಜಿ ಎಂದು ಹೆಸರುಗಳಿಸಿದೆ.

ಬರಪೊಳೆ ನದಿ ವಾಟೆಕೊಲ್ಲಿಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಹಾದುಹೋಗಿ ಆಳವಾದ ಕಣಿವೆಯಲ್ಲಿ ದುಮುಕಿ ಜಲಪಾತವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದೆ. ನಿಸರ್ಗ ಸೌಂದರ್ಯದ ಮಧ್ಯೆ ಇರುವ ಈ ಜಲಪಾತ ಮನೋಹರವಾಗಿದೆ.

(ವಿ.ಎನ್.ಎಸ್.)

ವಾಡಿ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ ಹಾಗೂ ಪ್ರಮುಖ ರೈಲು ನಿಲ್ದಾಣ. ಗುಲ್ಬರ್ಗ ನಗರದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 50 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಚಿತ್ತಾಪುರದ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ 20 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 30,038. ಇದು ಹಿಂದೆ ಜೈನ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಈ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಸಮೀಪದ ತೆಂಗಳಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ದೊರಕಿದ ಶಾಸನವೊಂದರಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ವಾಡಿ–ಹೈದರಾಬಾದು ರೈಲುಮಾರ್ಗದ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗುವವರೆಗೂ ಒಂದು ಸಾಮಾನ್ಯ ಹಳ್ಳಿಯಾಗಿತ್ತು. ಅನಂತರ ಮದರಾಸು–ಮುಂಬಯಿ, ಸಿಕಂದರಾಬಾದು–ಮುಂಬಯಿ, ರಾಯಚೂರು–ಗುಲ್ಬರ್ಗ ರೈಲ್ವೆ ಮಾರ್ಗಗಳ ಸಂಧಿಸ್ಥಳವಾಯಿತು. ರೈಲ್ವೆ ನಿಲ್ದಾಣದ ಬಳಿಯಲ್ಲೇ ದೊಡ್ಡ ರೈಲ್ವೆ ಲೋಕೋಷೆಡ್ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹಾಸುಗಲ್ಲುಗಳನ್ನು ತೆಗೆದು ಸುತ್ತಲ ಊರುಗಳಿಗೆ ಕಳಿಸುವುದೂ ಉಂಟು. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಸಿಮೆಂಟ್ ಕಾರ್ಖಾನೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. (ಎಸ್.ಜಿ.ಆರ್)

ವಾಣಿ: 1917–88. ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಲೇಖಕಿ, ಕಥೆಗಾರ್ತಿ, ಕಾದಂಬರಿಕಾರ್ತಿ. ಕನ್ನಡ ಸಾರಸ್ವತ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಇವರು ವಾಣಿ ಎಂದು ಚಿರಪರಿಚಿತರಾಗಿದ್ದರೂ ಇವರ ಮೂಲ ಹೆಸರು ಸುಬ್ಬಮ್ಮ. ಇವರು 1917 ಆಗಸ್ಟ್ 12 ರಂದು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ಬಿ. ನರಸಿಂಹರಾವ್, ತಾಯಿ ಹಿರಿಯಕ್ಕಮ್ಮ. ತಂದೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಲೇಖಕರೂ ಪ್ರತಿಭಾವಂತರೂ ಆಗಿದ್ದು ರಾಜಸೇವಾಸಕ್ತ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದರು. ರಾಜಕೀಯ ರಂಗದಲ್ಲೂ ಹೆಸರು ಮಾಡಿದ್ದರು. ಶಾಸನಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಬಹುಕಾಲ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. ವಾಣಿಯವರು ಕಾಲೇಜು ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದವರಲ್ಲ. ಇವರ ಬದುಕಿನ ವಿಸ್ತಾರ ಅನುಭವ ಮತ್ತು ಮನೆತನದ ಸುಸಂಸ್ಕೃತ ಪರಿಸರ ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃಷಿಗೆ ಮೂಲ ಪ್ರೇರಣೆಯಾಯಿತು. ಕನ್ನಡದ ಹೆಸರಾಂತ ಕಾದಂಬರಿಕಾರ್ತಿ ತ್ರಿವೇಣಿಯವರು ವಾಣಿಯವರ ಅಕ್ಕನ ಮಗಳು. ಬಿ.ಎಂ.ಶ್ರೀ.ಯವರು ವಾಣಿಯವರ ಭಾವನ ಅಣ್ಣ (ದೊಡ್ಡಭಾವ).

ವಾಣಿಯವರು ತಮ್ಮ 15ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ಬರೆವಣಿಗೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. 1941ರಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು ಏರ್ಪಡಿಸಿದ್ದ ದತ್ತಿನಿಧಿ ಕಥಾಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಮಿಂಚು ಎಂಬ ಇವರ ಕಥೆಗೆ ದೊರೆತ ಬಹುಮಾನ ಇವರ ಮುಂದಿನ ಬರೆವಣಿಗೆಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿತ್ತು. ಸಣ್ಣಕಥೆಗಳ ಮೂಲಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಿದ ಇವರು ನೂರ ಇಪ್ಪತ್ತಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಸಣ್ಣ ಕಥೆಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಕಥೆಗಳು ಏಳು ಸಂಕಲನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡದ ಹೆಸರಾಂತ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಮತ್ತು ನಿಯತಕಾಲಿಕೆಗಳು ಪ್ರಕಟಿಸಿವೆ. ಇವರು ಸ್ತ್ರೀಪರ ಕಾಳಜಿಯ ಭಾವನೆಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿಸಿ ಆದರ್ಶ ಮನೋಭಾವವನ್ನು ಹಿಡಿದಿಡುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಕಸ್ತೂರಿ (1944), ಅರ್ಪಣೆ (1957), ನಾಣಿಯ ಮದುವೆ (1962), ಅಪರೂಪದ ಅತಿಥಿ (1971), ಬಾಬು ಬರ್ತಾನೆ (1976), ಹ್ಯಾಪಿ ಬರ್ತ್‌ಡೆ (1986), ತಾರಮ್ಮಯ್ಯ (1988)–ಇವು ಇವರ ಸಣ್ಣಕಥಾಸಂಕಲನಗಳು. ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಮೇಲೆ ಬಿ. ವೆಂಕಟಾಚಾರ್, ಗಳಗನಾಥ ಹಾಗೂ ಮಾಸ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ಹಿರಿಯರು ವಿಶೇಷ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿದ್ದಾರೆ.

ವಾಣಿಯವರು ಕಾದಂಬರಿಕಾರರಾಗಿ ಹೆಚ್ಚು ಚಿರಪರಿಚಿತರಾದವರು. ಹತ್ತೊಂಬತ್ತು ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬಿಡುಗಡೆ (1955), ಚಿನ್ನದ ಪಂಜರ (1958), ಎರಡು ಕನಸು (1960), ಶುಭಮಂಗಳ (1962), ಹೊಸಬೆಳಕು (1969), ಹೂವು ಮುಳ್ಳು (1972), ಶಿಶಿರಗಾನ (1974), ಸುಲಗ್ನಾ ಸಾವಧಾನ (1981), ನೆರಳು–ಬೆಳಕು (1984) – ಇವು ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯ ಕಾದಂಬರಿಗಳು. ಇವರ ಕಾದಂಬರಿಗಳು ಮಧ್ಯಮ ವರ್ಗದ ಜನರ ಆಸೆ–ಆಕಾಂಕ್ಷೆಗಳನ್ನೂ ಬದುಕಿನ ದಟ್ಟ ಅನುಭವಗಳನ್ನೂ ಚಿತ್ರಿಸುತ್ತವೆ. ಎರಡು ಕನಸು, ಹೊಸಬೆಳಕು, ಶುಭಮಂಗಳ ಮೊದಲಾದ ಕಾದಂಬರಿಗಳು ಚಲನಚಿತ್ರಗಳಾಗಿ ಜನಪ್ರಿಯತೆಯನ್ನೂ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳನ್ನೂ ಪಡೆದಿವೆ.

ಇವರು ವಾಗೀಶ್ವರಿ ಎಂಬ ಅಂಕಿತದಿಂದ ನವನೀತ ಎಂಬ 518 ವಚನಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸರಳ ಹಾಗೂ ನೈಜತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಇವರ ವಚನಗಳು ಧ್ವನಿ ಪ್ರಚುರವಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಜೀವನ ಕುರಿತ ಗಂಭೀರ ತಾತ್ತ್ವಿಕ ಚಿಂತನಗಳು, ಸಾಮಾಜಿಕ ವಿಚಾರಗಳು, ಸ್ತ್ರೀ ಸಂವೇದನೆಯ ತುಡಿತಗಳು ದಾಖಲಾಗಿವೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ಇವರು ಅನೇಕ ನಾಟಕ, ಹರಟೆ, ಬಿಡಿ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ‘ಅಧಿಕಮಾಸ’ ಇವರ ಒಂದು ನಾಟಕ. ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೇವೆಗೆ ಸಂದ ಬಹುಮಾನ ಹಾಗೂ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಹಲವು. ಮನೆಮಗಳು ಕಾದಂಬರಿಗೆ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರದ ಬಹುಮಾನ (1961), ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಸುವರ್ಣ ಮಹೋತ್ಸವದ ಸನ್ಮಾನ (1970) ಹಾಗೂ ರಾಜ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1972) ದೊರೆಕಿವೆ. 1980ರ ರಾಜ್ಯಮಟ್ಟದ ಅಖಿಲ ಕರ್ನಾಟಕ ಲೇಖಕಿಯರ ಸಮ್ಮೇಳನವನ್ನು ಉದ್ಘಾಟಿಸಿದ ಹಿರಿಮೆ ಇವರದು. ಇವರು 1988 ಫೆಬ್ರವರಿ 14 ರಂದು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ನಿಧನಹೊಂದಿದರು.

(ಎ.ಎಸ್.)

ವಾದಿರಾಜ: 1480–1600. ಮಾಧ್ವಯತಿಗಳು, ವಿದ್ವಾಂಸರು, ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹರಿದಾಸರು. ಉಡುಪಿಯ ಬಳಿಯ ಕುಂಭಾಸಿಯ ಹತ್ತಿರದ ಹೂವಿನಕೆರೆ ಇವರ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ, ತಂದೆ ರಾಮಾಚಾರ್ಯ, ತಾಯಿ ಗೌರಮ್ಮ. ಹುಟ್ಟು ಹೆಸರು ಭೂವರಾಹ. ಮನೆಯೊಳಗೆ ಜನನವಾದರೆ ಅದು ಮನೆತನಕ್ಕೆ, ಹೊರಗೆ ಹುಟ್ಟಿದರೆ ಆ ಮಗು ಮಠಕ್ಕೆ ಎಂದು ಒಮ್ಮೆ ಒಬ್ಬ ಗುರುಗಳು ಇವರ ತಂದೆತಾಯಿಗಳಿಗೆ ಹೇಳಿದ್ದರಂತೆ. ಒಂದು ಸಾಧನ ದ್ವಾದಶಿಯ ದಿನ ಬೆಳಗ್ಗೆ ಎಲ್ಲರೂ ಗದ್ದೆಯ ಮಧ್ಯದ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಊಟಕ್ಕೆ ಕುಳಿತಿರುವಾಗ, ಬೆಳೆದ ಪೈರು ದನದ ಪಾಲಾಗುವುದನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಲು ದಿನ ತುಂಬಿದ ಗರ್ಭಿಣಿಯಾಗಿದ್ದ ಮನೆಯೊಡತಿ (ಇವರ ತಾಯಿ) ಧಾವಿಸಬೇಕಾಗಿ ಬಂದು, ಮರದ ನೆರಳಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಸವವಾಯಿತಂತೆ. ಈ ಸ್ಥಳ ಈಗಲೂ ಗೌರೀಗದ್ದೆ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವರು ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲೇ ಸಂನ್ಯಾಸ ಪಡೆದರು. ವಾದಿರಾಜತೀರ್ಥ ಇವರ ಸಂನ್ಯಾಸಾಶ್ರಮನಾಮ. ವಾಗೀಶ ತೀರ್ಥರು ಇವರ ಗುರು. ವಾದಿರಾಜರು ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯ ಪರಂಪರೆಯ ಅಷ್ಟಮಠಗಳಲ್ಲೊಂದರ ಪೀಠಾಧಿಪತಿಗಳಾದರು. ಸೋದೆಯ (ಶಿರಸಿಯಿಂದ ಸು. 22 ಕಿಮೀ ದೂರ) ಮಠದ ಅಧಿಪತಿಗಳಾಗಿದ್ದು ಅಲ್ಲಿನ ರಾಜ ಅರಸಪ್ಪ ನಾಯಕನಿಂದ ಗೌರವಾದರಗಳನ್ನು ಪಡೆದರು. ತಮ್ಮ ಬಾಳಿನ ಬಹುಭಾಗವನ್ನು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಕಳೆದರು.

ವಾದಿರಾಜರು ವಾದದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೀಣರಾಗಿದ್ದರೆಂದೂ ಒಮ್ಮೆ ವಾದದಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣಭೂತವೆಂಬ ಬ್ರಹ್ಮರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಅದರ ಮೂಲಕ ಅನೇಕ ಅತಿಮಾನುಷ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದರೆಂದೂ ಹಿಮಾಲಯದ ಬದರಿಕಾಶ್ರಮದಿಂದ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮದೇವರನ್ನು ಕಲ್ಲಿನ ರಥ ಸಮೇತ ತಂದು ಸೋದೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದರೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ. ಇವರು ದ್ವೈತಸಿದ್ಧಾಂತ ಪ್ರಚಾರ, ದೀನದಲಿತರ ಉದ್ಧಾರ, ಪಂಡಿತ ಮಂಡಳಿಯ ಸಂರಕ್ಷಣೆ, ಸಂವರ್ಧನೆ, ಸಮಾಜಸುಧಾರಣೆ, ಸದ್ಗ್ರಂಥ ರಚನೆ ಮುಂತಾದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿದ್ದರು. ಈಗ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಧರ್ಮಸ್ಥಳದ ಮಂಜುನಾಥಸ್ವಾಮಿಯನ್ನು ಕದ್ರಿಯಿಂದ ತಂದು ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದವರು ವಾದಿರಾಜರೇ. ಉಡುಪಿಯ ದ್ವೈವಾರ್ಷಿಕ ಪರ್ಯಾಯೋತ್ಸವವನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೊಳಿಸಿದವರೂ ಇವರೇ.

ಇವರು ಯುಕ್ತಿಮಲ್ಲಿಕಾ, ಗುರ್ವರ್ಥದೀಪಿಕಾ, ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥಪ್ರಕಾಶಿಕೆ, ತಾತ್ಪರ್ಯ ನಿರ್ಣಯ ಟೀಕೆ, ಉಪನ್ಯಾಸಭಾರತೀ, ಸರಸಭಾರತೀವಿಲಾಸ, ತೀರ್ಥಪ್ರಬಂಧ ಮುಂತಾದ ಹದಿನಾರು ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹಯವದನ ಮುದ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕನ್ನಡ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ವೈಕುಂಠವರ್ಣನೆ, ಲಕ್ಷ್ಮೀಶೋಭಾನೆ, ಗುಂಡಕ್ರಿಯೆ, ಸ್ವಪ್ನಗದ್ಯ, ಮಧ್ವಸುವಾಲಿ, ಭ್ರಮರಗೀತೆ, ಕೀಚಕವಧೆ–ಇವು ಇವರ ಕನ್ನಡ ಕೃತಿಗಳು. ಇವರ ಎಲ್ಲ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಕೀರ್ತನೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಧ್ವಮತದ ತತ್ತ್ವಗಳು ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿವೆ.

ಇವರು ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ವಾಙ್ಮಯವನ್ನು ಸಾಹಿತ್ಯ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ರುಕ್ಮಿಣೀಶವಿಜಯ ಇವರ ಕಾವ್ಯರಚನಾಕೌಶಲ್ಯಕ್ಕೆ ಹಿರಿದಾದ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ. ತಮ್ಮ ವಾಗ್ವೈಖರಿ, ರಚನಾಕೌಶಲ, ಯುಕ್ತಿಚಾತುರ್ಯ, ವಿಷಯವಿನ್ಯಾಸ ನೈಪುಣ್ಯ, ಅಗಾಧ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಇವುಗಳಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರಸಾಹಿತ್ಯ ರಂಗದಲ್ಲಿ ಇವರು ತಮ್ಮದೇ ಆದ ವಾದಿರಾಜವೀಥಿಯನ್ನೇ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಉಡುಪಿಯ ಅಷ್ಟ ಮಠಗಳ ಯತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದವರಲ್ಲಿ ಇವರು ಮೊದಲಿಗರು. ಇವರ ಲಕ್ಷ್ಮೀಮಿನಾರಾಯಣ ಎಂಬ ಹಾಡನ್ನು ನೃತ್ಯಕ್ಕೆ ಅಳವಡಿಸಿ ಈಗಲೂ ಅಷ್ಟಮಠಗಳಲ್ಲಿ ರಾತ್ರಿ ಪೂಜಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಾಡುವುದುಂಟು.

ವಾದಿರಾಜರು ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯದ ಹೇಳಿಕೆಯ ಪ್ರಕಾರ 120 ವರ್ಷ ಪೂರ್ಣಾಯಸ್ಸು ಪಡೆದು ಅರವತ್ತನಾಲ್ಕು ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಣಿತರಾಗಿದ್ದು ಸಾರ್ಥಕ ಜೀವನವನ್ನು ನಡೆಸಿದವರು. ಇವರ ವೃಂದಾವನ ಸೋದೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿನಿತ್ಯ ಪೂಜೆ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದು ಇದೊಂದು ಯಾತ್ರಾಸ್ಥಳವಾಗಿದೆ.

(ಕೆ.ಎಂ.ಕೆ.)

ವಾಮನರಾವ್ ಮಾಸ್ತರ: 1883–1935. ಹೆಸರಾಂತ ರಂಗಭೂಮಿ ನಟ ಮತ್ತು ನಾಟಕಕಾರ. ಜನಿಸಿದ್ದು ರಬಕವಿಯಲ್ಲಿ. ಆಗಿನ ಮುಲ್ಕಿ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ತೇರ್ಗಡೆಯಾಗಿ ರಬಕವಿ ಹಾಗೂ ಬಾಗಲಕೋಟೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಶಾಲಾಮಾಸ್ತರರಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡಿದರು. ಚಿಕ್ಕಂದಿನಲ್ಲಿಯೇ ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ವಹಿಸಿದ್ದ ಇವರು ಗೆಳೆಯರೊಬ್ಬರ ನೆರವಿನಿಂದ ರಂಗಭೂಮಿಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ಹಾಗೆ ಇವರು ಮೊದಲು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ್ದು ಬಾಗಲಕೋಟೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಶಿರಹಟ್ಟಿ ವೆಂಕೋಬರಾಯರ ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು. ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಗಾಯಕರಾಗಿ, ಅನಂತರ ನಟರಾದ ಇವರು ಆ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಯ ಇತರ ಪಾತ್ರಧಾರಿಗಳಿಗೆ ಹಾಡು ಮತ್ತು ಮಾತುಗಳನ್ನು ಕಲಿಸುವ ಕೆಲಸವನ್ನೂ ಮಾಡಿದರು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಇವರು ಮಾಸ್ತರ್ ಎಂಬ ಅಭಿಧಾನಕ್ಕೂ ಪಾತ್ರರಾದರು. ಒಳ್ಳೆಯ ಮೈಕಟ್ಟು ಹಾಗೂ ಸಹಜ ಅಭಿನಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ವಾಮನರಾಯರು ಪೌರಾಣಿಕ ಹಾಗೂ ಸಾಮಾಜಿಕ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಅಭಿನಯಿಸಿ ಹೆಸರಾದರು. ಇವರಿಗೆ ಅಖಿಲ ಕರ್ನಾಟಕ ಮಟ್ಟದ ಖ್ಯಾತಿ ತಂದುಕೊಟ್ಟಿದ್ದು– ಕವಿರತ್ನ ಕಾಳಿದಾಸ ನಾಟಕದ ಕಾಳಿದಾಸನ ಪಾತ್ರ. 1910 ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದ ಭೋಜಪ್ರಬಂಧ ನಾಟಕದಲ್ಲಿನ ಅಭಿನಯ ಕ್ಕಾಗಿ ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಸುವರ್ಣ ಪದಕವೂ ಲಭಿಸಿತು.

ಇವರು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಕೆಲವು ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಬರೆದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ತಾವೇ ಅಭಿನಯಿಸಿದರಲ್ಲದೆ ವಿಶ್ವಗುಣಾದರ್ಶ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ ಎಂಬ ಸ್ವತಂತ್ರ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ ಸುಮಾರು 20 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ (1914–34) ನಡೆಸಿದರು. ಈ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ನಾನಾ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಪುಂಡಲೀಕ, ವೀರ ಅಭಿಮನ್ಯು, ಬಾಜೀರಾವ್ ಪೇಶ್ವೆ, ಸಂತ ಸಕ್ಕೂಬಾಯಿ ಮುಂತಾದ ಪೌರಾಣಿಕ, ಐತಿಹಾಸಿಕ ಹಾಗೂ ಸಾಮಾಜಿಕ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿ ಜನಪ್ರಿಯವಾಯಿತು. ಮೈಸೂರಿನ ಜಗನ್ಮೋಹನ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ಅವರ ಸಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಇದೇ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ ಮಹಾನಂದ ಮತ್ತು ಭಕ್ತಪುಂಡಲೀಕ ಎಂಬ ಎರಡು ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಅಭಿನಯಿಸಿ ಪ್ರಭುಗಳ ಮೆಚ್ಚುಗೆಗೂ ಪಾತ್ರವಾಯಿತು.

ಮೂರು ದಶಕಗಳ ಕಾಲ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಸೇವೆ ಮಾಡಿದ ವಾಮನರಾವ್ ಮಾಸ್ತರರು ತಮ್ಮ ಬದುಕಿನ ಕೊನೆಯ ದಿನಗಳನ್ನು ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಕಳೆದು, ತಮ್ಮ ಐವತ್ತೆರಡನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ 1935ರಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು.

(ಎನ್.ಕೆ.ಆರ್.)

ವಾಸುದೇವಯ್ಯ, ಚ.: 1852–1943. ಹೊಸಗನ್ನಡದ ಆದ್ಯರಲ್ಲೊಬ್ಬರು. ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚನ್ನಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ 1852 ಆಗಸ್ಟ್ 2 ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಇವರು ಅಲ್ಲಿನ ಆ್ಯಂಗ್ಲೋವರ್ನಾಕ್ಯುಲರ್ ಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಆರಂಭದ ವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನು ಮುಗಿಸಿ ಮುಂದೆ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಓದಿ ಮೆಟ್ರಿಕ್ಯುಲೇಷನ್ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತೀರ್ಣರಾದರು. ಅನಂತರ ಮೊದಲನೆಯ ವರ್ಷದ ಎಫ್.ಎ. ತರಗತಿಗೆ ಸೇರಿದರಾದರೂ ಕಾರಣಾಂತರಗಳಿಂದ ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಇವರು ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ

ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ ಬಳಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಇಲಾಖೆಯ ಇನ್ಸ್‌ಪೆಕ್ಟರ್ ಜನರಲ್‌ರ ಕಚೇರಿಯಲ್ಲಿ ಗುಮಾಸ್ತರಾದರು. ಕ್ರಮೇಣ ಆ ಕಚೇರಿಯ ಮ್ಯಾನೇಜರ್ ಮತ್ತು ಆಫೀಸ್ ಅಸಿಸ್ಟೆಂಟ್ ಹುದ್ದೆಗೇರಿ 1910 ರಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು.

ವಾಸುದೇವಯ್ಯನವರ ಮನೆಮಾತು ತೆಲುಗು. ಕನ್ನಡ, ಸಂಸ್ಕೃತ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಮತ್ತು ಬಂಗಾಲಿ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಳ್ಳೆಯ ಪರಿಶ್ರಮವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಇವರು ಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿ ರಚಿಸಿದ ಕನ್ನಡ ಬಾಲಬೋಧೆಗಳು ಸರಳವಾದ ಗದ್ಯ, ಆಕರ್ಷಕ ನಿರೂಪಣೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿದ್ದುದಲ್ಲದೆ, ಅನೇಕ ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಬಂಗಾಲಿ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ರಜನೀಕಾಂತ ಗುಪ್ತ ಅವರು ಬರೆದಿದ್ದ ರಾಜಪುತ್ರ ಮಹಿಮೆ ಎಂಬ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಇವರು ಆರ್ಯಕೀರ್ತಿ–ಭಾಗ 1 ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಭಾಷಾಂತರಿಸಿದರು (1896). ಹಾಗೆಯೇ ಸತ್ಯಚರಣಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರಾಧಿಪತಿ ಶಿವಾಜಿ ಮಹಾರಾಜನ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಆರ್ಯಕೀರ್ತಿ–ಭಾಗ 2 ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಭಾಷಾಂತರಿಸಿದರು (1898). ರಾಜಪುತ್ರರ ಧೈರ್ಯ, ದೇಶಾಭಿಮಾನ, ರಾಜಪುತ್ರಿಯರ ಉಗ್ರವ್ರತನಿಷ್ಠೆ, ಶಿವಾಜಿಯ ಸ್ವಧರ್ಮದೀಕ್ಷೆ ಈ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಈ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಮಹಾಭಾರತವನ್ನು ಆಧರಿಸಿ ಇವರು ರಚಿಸಿರುವ ಭೀಷ್ಮಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ (1927) ಭೀಷ್ಮರ ಸತ್ಯಪ್ರತಿಜ್ಞೆ, ಭಗವದ್ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಭೀಷ್ಮರಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದ್ದ ಮನೋದಾರ್ಢ್ಯ ಮತ್ತು ಶಾಂತಚಿತ್ತತೆಗಳನ್ನು ಬಲು ಸೊಗಸಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಸರಳವಾದ ಗದ್ಯ, ಮನಮುಟ್ಟುವ ಶೈಲಿಗಳಿಗೆ ಈ ಪುಸ್ತಕಗಳು ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿವೆ.

ಸರಳತೆ ಮತ್ತು ಸಜ್ಜನಿಕೆಗಳಿಗೆ ಹೆಸರಾಗಿದ್ದ ವಾಸುದೇವಯ್ಯನವರಿಗೆ ಬೆಂಗಳೂರು ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಘ 1926 ರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಿನ್ನವತ್ತಳೆಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ ಗೌರವಿಸಿತು. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು 1942ರಲ್ಲಿ ಇವರನ್ನು ಸನ್ಮಾನಿಸಿತು. ಇವರು 1943 ಡಿಸೆಂಬರ್ 26 ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. ಇವರ ಪುತ್ರ ಚ.ವಾ. ರಾಘವೇಂದ್ರಯ್ಯನವರು ಇವರನ್ನು ಕುರಿತ ಜೀವನಚರಿತ್ರೆಯೊಂದನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. **(ಕೆ.ಎಸ್.ಕೆ.)**

ವಾಸುದೇವರಾವ್, ಎಂ.ವಿ.: 1921– . ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿ ಹಾಗೂ ಚಲನಚಿತ್ರ ನಟ. ಮೂಡಬಿದರೆ ವೆಂಕಟರಾವ್ ವಾಸುದೇವರಾವ್ ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. ಇವರು ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮೂಡಬಿದರೆಯವರು. ಶಿಕ್ಷಕ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ತಂದೆ ಬಿ. ವೆಂಕಟರಾವ್ ಅವರಿಗೆ ಕವಿತೆ, ನಾಟಕ ಹಾಗೂ ಸಂಗೀತಗಳಲ್ಲಿ ಅಪಾರ ಆಸಕ್ತಿಯಿತ್ತು. ವಾಸುದೇವರಾವ್ ಅವರು ರಂಗಭೂಮಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಆಸಕ್ತಿಯನ್ನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡದ್ದು ತಮ್ಮ ತಂದೆಯವರ ಮೂಲಕ. ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಟೀಲಿನಲ್ಲಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಗೆ ಬಾಲನಟನಾಗಿ ಸೇರುವ ಮೂಲಕ ರಂಗಭೂಮಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ಒಂದೆರಡು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಗುಬ್ಬಿ ವೀರಣ್ಣನವರ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಯನ್ನು ಸೇರಿಕೊಂಡರು. ಆಗ ಇವರಿಗೆ ಎಂಟು ವರ್ಷ ವಯಸ್ಸು. ಅಂದಿನಿಂದ ಕೊನೆಯವರೆಗೆ ಇದೇ ಕಂಪನಿಯ ನಟರಾಗಿದ್ದರು. ಇಲ್ಲಿ ಸಹೋದ್ಯೋಗಿಗಳಿಗೆ ಇವರು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪರಿಚಿತರಾಗಿದ್ದುದು ‘ಬೇಬಿ’ ಎಂಬ ಅಡ್ಡ ಹೆಸರಿನಿಂದ. ಇವರ ಭಾವಾಭಿನಯ ಕೌಶಲ ಅದ್ಭುತವಾದ್ದು. ಕಂಠಶ್ರೀ ಶ್ರೀಮಂತವಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಯಾವ ಪಾತ್ರವನ್ನೂ ಲೀಲಾಜಾಲವಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಭಿಮನ್ಯು, ದಶಾವತಾರದಲ್ಲಿ ಭೀಷ್ಮ ಮೊದಲಾದ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಪರಶುರಾಮನ ಪಾತ್ರ ಇವರಿಗೆ ಅಪಾರ ಕೀರ್ತಿ ತಂದುಕೊಟ್ಟಿತು. ರಂಗಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಐದು ದಶಕಗಳಷ್ಟು ದೀರ್ಘಕಾಲ ಅನುಭವ ಪಡೆದ ಇವರಿಗೆ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಟ್ಟದ ಕೀರ್ತಿಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗುವ ಸಂದರ್ಭ ಒದಗಿಬಂದದ್ದು ‘ಚೋಮನ ದುಡಿ’ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ನಟಿಸುವ ಮೂಲಕ. ಶಿವರಾಮ ಕಾರಂತರ ಚೋಮನ ದುಡಿ ಕಾದಂಬರಿಯನ್ನು ಬಿ.ವಿ.ಕಾರಂತರು ಸಿನಿಮಾ ಮಾಧ್ಯಮಕ್ಕೆ ಪರಿವರ್ತಿಸಿದಾಗ ಒಮ್ಮೆ ತಮ್ಮ ಸಹನಟರಾಗಿದ್ದ ಎಂ.ವಿ.ವಾಸುದೇವರಾವ್ ಅವರಿಗೆ ಚೋಮನ ಪಾತ್ರವನ್ನು ನೀಡಿದರು. ಅಪಾರ ತಾಳ್ಮೆ ಹಾಗೂ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಪಾತ್ರದ ಆಳ ಆಯಾಮಗಳನ್ನು ಅಭ್ಯಸಿಸಿದ ಇವರು ಅದನ್ನು ತಾದಾತ್ಮ್ಯದಿಂದ ಅಭಿನಯಿಸಿ ಮೊದಲ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ತಮ್ಮ ಅಭಿನಯ ಪ್ರತಿಭೆಯನ್ನು ತೋರಿದರು. ಈ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿನ ಇವರ ಅಭಿನಯಕ್ಕಾಗಿ 1975ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ರಾಷ್ಟ್ರಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ನಟ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭಿಸಿತು. ಅದೇ ವರ್ಷ ಇವರಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯಪ್ರಶಸ್ತಿಯೂ ದೊರಕಿತು. ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಚಿತ್ರೋತ್ಸವದಲ್ಲಿಯೂ ಇವರ ಅಭಿನಯ ಮೆಚ್ಚುಗೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಯಿತು. ಈ ಚಿತ್ರೋತ್ಸವದಲ್ಲಿ ಇವರೂ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರು.

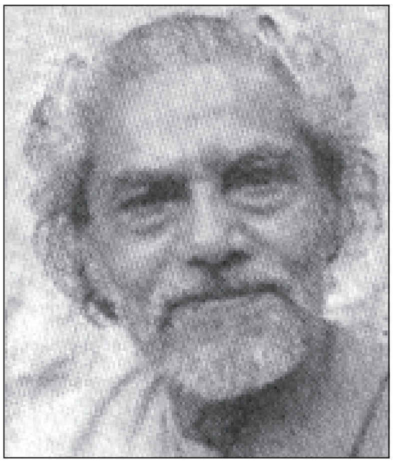

ಇವರು ಅನೇಕ ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹುಲಿ ಬಂತು ಹುಲಿ (1978) ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಜೇನುಕುರುಬರ ಮುಖ್ಯನ ಪಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸಿದ್ದರು. ದೇವರೇ ದಿಕ್ಕು ಇವರ ಇನ್ನೊಂದು ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರ. ಮೃಣಾಲ್ ಸೇನರ ಒಕ ಊರಿ ಕಥೆ (ಪ್ರೇಮಚಂದರ ಕಫನ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಕಥೆಯಾಧಾರಿತ) ತೆಲುಗು ಚಿತ್ರದ ಮೂಲಕ ಅನ್ಯಭಾಷಾ ಚಿತ್ರರಂಗಕ್ಕೂ ಕಾಲಿಟ್ಟರು. ಬಿ.ವಿ.ಕಾರಂತ್, ಜಿ.ವಿ.ಅಯ್ಯರ್, ಬಾಲಕೃಷ್ಣ, ರಾಜಕುಮಾರ್ ಮೊದಲಾದವರು ಗುಬ್ಬಿ ಕಂಪನಿಯಲ್ಲಿ ಇವರ ಸಹನಟರಾಗಿದ್ದರು. **(ಎಸ್.ಎಸ್.ಎಂಯು.)**

ವಾಸುದೇವಾರ್ಯ: ಸು. 1725–90. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವೇದಾಂತೋಪದೇಶಕರು; ಜ್ಞಾನಭಕ್ತಿವೈರಾಗ್ಯಸಂಪನ್ನರು. ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಚಿಕ್ಕನಾಯಕನಹಳ್ಳಿ ಇವರ ಸ್ಥಳ. ಇವರು ಪತ್ನಿ ತೀರಿಕೊಂಡ ಮೇಲೆ ಸಂನ್ಯಾಸ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ, ಯತಿಯಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ವಾಸುದೇವಯತಿ ಶಿಷ್ಯನಿಂದ ರಚಿತವಾದ ವಿವೇಕಸಾರದಲ್ಲಿ, ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯೊಳ್ ವಿರಚಿಸಿದ ವಾಸುದೇವಯತೀಂದ್ರೋಕ್ತವಾದ ವಿವೇಕಸಾರ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆರ್. ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯರು ಊಹಿಸಿರುವಂತೆ ವಾಸುದೇವಾರ್ಯರು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ವಿವೇಕಸಾರ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದು. ವಾಸುದೇವ ಮನನ ಎಂಬುದು ಇವರ ಇನ್ನೊಂದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥ. ಅದ್ವೈತ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿ

ಸುವ ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ದೊಡ್ಡಬೆಲೆ ನಾರಾಯಣ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ (1897). ಪೂಜಾವಿಧಾನ ಕೀರ್ತನೆಗಳು, ಧ್ರುವಚರಿತ್ರೆ, ಪರಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಕಾಶಿಕೆ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಕನ್ನಡ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಬರೆದಿರುವ ತಿಮ್ಮಪ್ಪದಾಸರು ಇವರ ಪೌತ್ರರು ಹಾಗೂ ಶಿಷ್ಯರು. ವಾಸುದೇವಾರ್ಯರ ದೌಹಿತ್ರರೂ ಪ್ರಶಿಷ್ಯರೂ ಆದ ವೆಂಕಟದಾಸಾರ್ಯರು ಅಖಂಡಾನಂದಸ್ವರೂಪ ಎಂಬ ತಮ್ಮ ಕನ್ನಡ ಗದ್ಯಗ್ರಂಥದ ಸಮಾಪ್ತಿ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಗುರುಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ವಾಸುದೇವಾರ್ಯರನ್ನು ವರಬಾಲಕವಿ ಎಂದು ವಿಶೇಷಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇವರು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲೂ ಕನ್ನಡದಲ್ಲೂ ಪದ್ಯಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸಿರುವರೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಇವರು ತಮ್ಮ ಶಿಷ್ಯರ ಮೂಲಕ ಭಗವನ್ನಾಮಸಂಕೀರ್ತನರೂಪದ ಭಜನೆಯ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ರೂಢಿಗೆ ತಂದರು. ಇವರು ಅನೇಕ ಮಹಿಮೆಗಳನ್ನು ಮೆರೆದರೆಂದು ಪ್ರತೀತಿಯಿದೆ. ಇವರು ಗುಹಾಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಿ ಯೋಗಾರೂಢರಾಗಿ ತಮ್ಮ ಕಳೇಬರವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿದರು. ಇವರ ಸಮಾಧಿಯ ಮೇಲೆ ಕಟ್ಟಿದ ಬೃಂದಾವನ ಈಗಲೂ ಚಿಕ್ಕನಾಯಕನ ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿದೆ.

(ಎಂ.ವಿ.ಎಸ್.)

ವಾಸ್ತುಕಲೆ: ಕರ್ನಾಟಕದ ವಾಸ್ತುಕಲೆ ಭಾರತೀಯ ವಾಸ್ತುಕಲೆಯ ಒಂದು ಭಾಗವೇ ಆಗಿದ್ದರೂ ಇದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷವಾದ ಒಂದು ಮಹತ್ತ್ವವಿದೆ. ಭಾರತದ ಉಳಿದೆಡೆ ಕಾಣದಷ್ಟು ವೈವಿಧ್ಯಮಯ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತವೆ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಭಾರತದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ವಿಶಿಷ್ಟ ಸ್ಥಾನವಿದೆ. ತನ್ನ ಸುತ್ತಮುತ್ತ ಬೆಳೆದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಶೈಲಿಗಳನ್ನು ಮೈಗೂಡಿಸಿಕೊಂಡುದೇ ಅಲ್ಲದೆ, ಅವುಗಳ ಸಂಯೋಜನೆಯಿಂದ ತನ್ನದೇ ಆದ ಹೊಸಶೈಲಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿ ಅದ್ಭುತವಾಗಿ ಬೆಳೆಸಿ ಪ್ರಪಂಚದ ವಾಸ್ತುಕಲೆಯ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಬಲ್ಲ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕದ ವಾಸ್ತುಕಲೆ ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದೆ. ಈ ವೈವಿಧ್ಯಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿನ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೀತಿಯ ಮೂಲಸಾಮಗ್ರಿಯೂ ಕಾರಣ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಿದುವಾದ ಧಾರವಾಡ ಶಿಲಾಪದರವೂ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗಟ್ಟಿಯಾದ ಗ್ರಾನೈಟ್ ಕಲ್ಲೂ ನಡುವೆ ಕೆಂಪು ಮರಳುಶಿಲೆ ಮತ್ತು ಹಸಿರು ಬೆರೆತ ಬಿಳಿಯ ಶಾಹಬಾದ ಕಲ್ಲಿನ ಪದರಗಳೂ ಮಲೆನಾಡು ಮತ್ತು ಕರಾವಳಿ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಜಂಬೂಕಲ್ಲೂ ಹೇರಳವಾಗಿ ದೊರೆಯುತ್ತಿದ್ದು ವಾಸ್ತುರೀತಿಗಳು ಈ ಮೂಲ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ಬೆಳೆದು ಬಂದಿವೆ. ಆಯಾ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆಯದ ಮೂಲ ಸಾಮಗ್ರಿಯನ್ನು ದೂರದಿಂದ ತರಿಸಿ ವಾಸ್ತುನಿರ್ಮಾಪಕರು ತಮ್ಮ ಅಭಿರುಚಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಆ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿಲ್ಲದ ನೂತನ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಡಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ್ದರೂ ಇಂಥ ಸಂದರ್ಭಗಳು ಅಪರೂಪ. ವಾಯುಗುಣದ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೂ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯನ್ನು ರೂಪಿಸುವಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಬೀರಿದೆ. ವಾಸ್ತು ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ, ಅದನ್ನೊಂದು ಕಲೆಯಾಗಿ ಬೆಳೆಸುವುದಕ್ಕೆ ಮೂಲ ತಳಹದಿ ಮತಧರ್ಮಗಳು. ಹಲವು ಮತಧರ್ಮಗಳಿಗೆ ತವರೂ ಆಶ್ರಯಸ್ಥಾನವೂ ಆಗಿದ್ದ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಮತದವರೂ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಮಂದಿರಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿದ ಹುರುಡು ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿ ವಾಸ್ತು ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಲು ಸಾಧಕವಾಯಿತು. ಇದೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಮೀರಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕದಂಬ, ಗಂಗ, ಚಾಳುಕ್ಯ, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ, ಹೊಯ್ಸಳ ಮತ್ತು ವಿಜಯನಗರಗಳಂತಹ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ರಾಜಮನೆತನಗಳು ಸುಭದ್ರವಾದ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ದೇವಾಲಯ, ಬಸದಿ, ಮಠ, ಮತ್ತಿತರ ಕಟ್ಟಡಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಹೇರಳವಾಗಿ ಸಹಾಯ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ, ಅವುಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬರಲು ಉದಾರವಾಗಿ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟುದರಿಂದ, ದೇವಾಲಯ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸುವುದು ಒಂದು ಪುಣ್ಯ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ಜನ ಸಾಮಾನ್ಯರೂ ಭಾವಿಸಿದ್ದರಿಂದ ವಾಸ್ತುಕಲೆ ಇಲ್ಲಿ ಬಹುವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಬರಲು ಅನುವಾಯಿತು.

ಈಗ ಬೆಳೆದು ಬಂದಿರುವ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿ ಆರಂಭ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೇಗಿತ್ತು ಎನ್ನುವುದನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವಾದರೂ ಬಹುಶಃ ಆಗ ಮರ, ಬೊಂಬು, ಮಣ್ಣು ಮುಂತಾದ ಬೇಗ ನಾಶವಾಗಬಹುದಾದಂಥ ವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಡಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಆರಂಭವಾಗಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಸತ್ತವರ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ಸಮಾಧಿ ನಿರ್ಮಿಸುವುದು, ಭೂತ ಅಥವಾ ದೈವಗಳಿಗಾಗಿ ತಮ್ಮ ವಾಸದ ಮನೆಗಳನ್ನನುಕರಿಸಿ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಕಟ್ಟಡಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುವುದು ಆರಂಭದೆಸೆಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದಿರಬಹುದಾದ ವಾಸ್ತುರೀತಿಗಳು, ನಡುವೆ ಒಂದು ಎತ್ತರವಾದ ಮರದ ಕಂಬ, ಅದನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಗುಂಡಾದ ಅಥವಾ ಚೌಕಾಕಾರದ ಮಣ್ಣಿನ ಗೋಡೆಗಳು, ಕಂಬದ ತುದಿಯಿಂದ ಸುತ್ತಲೂ ಇಳಿಜಾರಾಗಿರುವಂತೆ ಹುಲ್ಲಿನ ಚಾವಣಿ, ಕಂಬದ ತುದಿಗೆ ಮಳೆಯ ನೀರು ಒಳಗಿಳಿಯದಂತೆ ಬೋರಲು ಹಾಕಿರುವ ಒಂದು ಮಡಕೆ, ಬಾಗಿಲಿಗೆ ಎದುರಾಗಿ ಒಳಗೋಡೆಯ ಮೇಲೆ ಮೃಣ್ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಅರೆಯುಬ್ಬಿನಲ್ಲಿ ಬಿಡಿಸಿ ಬಣ್ಣ ಹಾಕುವ ಪದ್ಧತಿ ಇದ್ದಿರಬೇಕು. ಅನೂಚಾನವಾಗಿ ನಡೆದುಕೊಂಡು ಬಂದಿರುವ ಗ್ರಾಮದೇವತೆಗಳು, ಇತರ ಶಕ್ತಿದೇವತೆಗಳ ಇಂಥ ಸಾಮಾನ್ಯ ಗುಡಿಗಳು ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತಿದ್ದು ಅವು ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ವಾಸ್ತುಪದ್ಧತಿಯ ಅವಶೇಷಗಳೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟ.

ಚರಿತ್ರೆಯ ಆರಂಭಕಾಲಕ್ಕೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಕಟ್ಟಡಗಳನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಪೂರ್ಣರೂಪದಲ್ಲಿ ಈ ಕಟ್ಟಡಗಳು ಈಗ ಉಳಿದುಬಂದಿಲ್ಲವಾದರೂ ಅವುಗಳ ಅವಶೇಷಗಳಿಂದ ಅವುಗಳ ಸ್ಥೂಲ ರೂಪರೇಖೆಗಳನ್ನರಿಯಬಹುದು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಮೌರ್ಯ ಮತ್ತು ಸಾತವಾಹನರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧ ರೀತಿಯ ಚೈತ್ಯ, ಸ್ತೂಪ, ವಿಹಾರಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವುದು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬಂದಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ ಮತ್ತು ಬನವಾಸಿಯಲ್ಲಿ ಲಾಳದಾಕಾರದ ಹಿಂಭಾಗವನ್ನುಳ್ಳ ಇಂಥ ಕಟ್ಟಡಗಳ ಅವಶೇಷಗಳು ಉಳಿದು ಬಂದಿವೆ. ಬನವಾಸಿಯ ಚೈತ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಸುತ್ತು ದಪ್ಪನಾದ ಗೋಡೆಗಳಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಸನ್ನತಿಯಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಾಕಾರದ ಸ್ತೂಪದ ಅವಶೇಷವು, ಸ್ತೂಪವು ಶಿಲ್ಪಫಲಕಗಳಿಂದ ಆಚ್ಛಾದಿತವಾಗಿದ್ದುದನ್ನೂ ಇದಕ್ಕೆ ಆಯಕ ಸ್ತಂಭಗಳಿದ್ದುದನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವುದಲ್ಲದೆ ಅದು ಭಟ್ಟಿಪ್ರೋಲು, ಅಮರಾವತಿ, ನಾಗಾರ್ಜುನಕೊಂಡ ಮುಂತಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ವಾಸ್ತು ರೀತಿಯನ್ನು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಹೋಲುತ್ತಿತ್ತೆಂಬುದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಈ ಕಾಲದ ನೇರವಾದ ಗೋಡೆಯನ್ನುಳ್ಳ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಕೋಟೆಯನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಐಹೊಳೆ, ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲುಗಳಲ್ಲಿನ ಎರಡು ಸಾಲು ಕಂಬಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡು ವಿಶಾಲವಾದ ಹಜಾರವನ್ನುಳ್ಳ ದೀರ್ಘಚತುರಸ್ರಾಕಾರದ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ದೇವಾಲಯದ ಅವಶೇಷವೂ ಸಾತವಾಹನರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು ಅಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದು ಬಂದ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಗೆ ಮೂಲ ಮಾದರಿಯಾಗಿದೆ. ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಕಟ್ಟಡಗಳಿದ್ದ ಕುರುಹುಗಳು ಹೇರಳವಾಗಿ ದೊರೆತ್ತಿದ್ದರೂ ಆ ಕಾಲದ ವಾಸದ ಮನೆಗಳ ವಾಸ್ತು ರೀತಿಯನ್ನರಿಯಲು ತಕ್ಕಷ್ಟು ತಲವಿನ್ಯಾಸಗಳು ಉಳಿದುಬಂದಿಲ್ಲ.

ಸರಿಸುಮಾರು ಮೌರ್ಯಸಾತವಾಹನರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಸರಿಸಿದ್ದ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಯುಗದ ಹಲವು ಸಮಾಧಿಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದ ನಾನಾ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿದ್ದು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡದಾದ ಕಲ್ಲಿನ ಚಪ್ಪಡಿಗಳನ್ನು ಸ್ವಸ್ತಿಕದ ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಜೋಡಿಸಿ ಮೇಲೊಂದು ವಿಶಾಲವಾದ ಹಾಸುಗಲ್ಲನ್ನು

ಮುಚ್ಚಿ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ಶವಪೆಟ್ಟಿಗೆಗಳು ಈಗ ಉಳಿದುಬಂದಿರುವ ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ಕಲ್ಲಿನ ಕಟ್ಟಡಗಳೆನ್ನಬಹುದು. ಪೂರ್ವ ದಿಕ್ಕಿನ ಅಡ್ಡಚಪ್ಪಡಿಯಲ್ಲಿ ಗುಂಡುರಂಧ್ರವಿರುವುದೊಂದು ವಿಶೇಷ. ಇವುಗಳನ್ನು ಸುತ್ತಿಕೊಂಡಂತೆ ಗುಂಡಾಗಿ, ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿಯಲ್ಲಿರುವಂತೆ, ಕಲ್ಲಿನ ಗೋಡೆಗಳಿರಬಹುದು; ಅಥವಾ ದಪ್ಪ ಗುಂಡುಗಳನ್ನು ಒಂದು ಅಥವಾ ಎರಡು ವೃತ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಸುತ್ತಲೂ ಜೋಡಿಸಿರಬಹುದು. ಇವುಗಳನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಚಿಕ್ಕಚಿಕ್ಕ ಕಲ್ಲಿನ ತುಂಡುಗಳನ್ನು ಗೋಪುರವಾಗಿ ಪೇರಿಸಿರಬಹುದು. ಕಲೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಇವು ಅಷ್ಟೇನು ಗಮನಾರ್ಹ ರಚನೆಗಳಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಮುಂದಿನ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ವಾಸ್ತು ಶೈಲಿಗೆ ನಾಂದಿ ಹಾಡಿದವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಸಾತವಾಹನರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಬೌದ್ಧಸ್ತೂಪ, ಚೈತ್ಯಗಳ ಜೊತೆಗೆ ವೈದಿಕ ದೇವಾಲಯಗಳಿದ್ದುದಕ್ಕೆ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಚನೆಗಳಿದ್ದರೂ ಕಟ್ಟಡಗಳ ಸ್ವರೂಪ ಹೇಗಿತ್ತೆಂಬುದನ್ನರಿಯಲು ಅವು ಉಳಿದು ಬಂದಿಲ್ಲ. ಮಳವಳ್ಳಿಯ ಮಳ್ಳಪಳ್ಳಿ ದೇವರು, ತಾಳಗುಂದದ ಪ್ರಣವೇಶ್ವರ ದೇವರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಾತವಾಹನರು ಆ ದೇವರುಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದ್ದರೆಂಬುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕದಂಬರ ಕಾಲ ಶಿಲಾವಾಸ್ತುವಿನ ಆರಂಭಕಾಲವೆನ್ನಬಹುದು. ಅವರು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ದೇವಾಲಯಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಜೈನಬಸದಿಗಳೂ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿವೆ. ಕದಂಬ ಶೈಲಿ ಎಂದು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಗುರುತಿಸಲು ತಕ್ಕಷ್ಟು ಉದಾಹರಣೆಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಅದರ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ಹೀಗೆ ಸೂಚಿಸಬಹುದು: ಚತುರಸ್ರ ಅಥವಾ ದೀರ್ಘಚತುರಸ್ರವಾದ ತಲವಿನ್ಯಾಸ, ಸರಳವಾದ ಗೋಡೆಗಳು, ಅವುಗಳಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಮಧ್ಯೆ ಹೂ ಸಾಲಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ದೊಡ್ಡಪಟ್ಟಿಕೆ, ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲೆ ಪಿರಮಿಡ್ಡಿನ ಆಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಮೆಟ್ಟಿಲುಮೆಟ್ಟಿಲಾಗಿ ಮೇಲೆ ಹೋದಂತೆ ಚಿಕ್ಕದಾಗುವ ಚಪ್ಪಟೆ ಸ್ತರಗಳು; ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಅವುಗಳಿಗೆ ಮೇಲೆದ್ದ ದಂತಾಕೃತಿಯ ಸಾಲುಗಳು ಇದ್ದು ಇದನ್ನು ಕದಂಬನಾಗರಶೈಲಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ಉಳಿದು ಬಂದಿರುವ ಕದಂಬರ ಕಾಲದ ಕಟ್ಟಡಗಳಲ್ಲಿ ಉರುಟು ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಗರ್ಭಗೃಹಕ್ಕಿಂತ ಸುಕನಾಸಿಯು ದೊಡ್ಡದಾಗಿರುವ, ಯಾವ ರೀತಿಯ ಶಿಲ್ಪಾಲಂಕರಣವೂ ಇಲ್ಲದ ಹಲಶಿಯ ಜೈನಬಸದಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನವೆನ್ನಬಹುದು. ಬಹುಶ: ಈಗ ಉಳಿದು ಬಂದಿರುವ ಅತಿಪ್ರಾಚೀನ ಶಿಲಾನಿರ್ಮಿತ ಕಟ್ಟಡವೂ ಇದೇ. ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿರುವ ಹತ್ತಿಕೇಶ್ವರ, ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ, ಸುವರ್ಣೇಶ್ವರ, ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಕದಂಬರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವು. ಬನವಾಸಿ, ತಾಳಗುಂದಗಳಲ್ಲಿರುವ ದೇವಾಲಯಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಬೆಳೆದುಬಂದು ಬದಲಾವಣೆ ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ಮೂಲರೂಪ ತಿಳಿಯದು. ಆದರೂ ಬನವಾಸಿಯಲ್ಲಿರುವ ಕೆಲವು ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕ ಗುಡಿಗಳು ಆ ಕಾಲದ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಗೆ ಮಾದರಿಗಳೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಗಳಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ, ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲು

ಕದಂಬರ ಸಮಕಾಲೀನವಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಆಗ್ನೇಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಆಳಲಾರಂಭಿಸಿದ ಗಂಗರು ಮುಂದೆ 11ನೆಯ ಶತಮಾನದವರೆಗೂ ಆಳುತ್ತಿದ್ದು, ತಮ್ಮ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತುಕಲೆ ಹಲವು ಬಗೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯಲು ಕಾರಣರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯನ್ನು ಮೂರು ಬಗೆಯಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿಯೇ ಹುಟ್ಟಿ ಬೆಳೆದ ತೀರ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಕಟ್ಟಡಗಳು; ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿದ ಉತ್ತಮ ಮಟ್ಟದ ಪಲ್ಲವ ಅಥವಾ ಚಾಳುಕ್ಯ ಶೈಲಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತವಾದ ಕಟ್ಟಡಗಳು; ಈ ಎರಡು ರೀತಿಗಳನ್ನೂ ಒಗ್ಗೂಡಿಸಿರುವ ಮೂರನೆಯ ರೀತಿ. ಹೊಸಶೈಲಿಯನ್ನು ಗಂಗರು ಆರಂಭಿಸದಿದ್ದರೂ ತಮ್ಮ ಸುತ್ತಮುತ್ತ ಆಗಲೇ ಬೆಳೆದು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿದ ಮಾದರಿಗಳನ್ನು ಉತ್ತಮವಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗೆ ಬಳಸುವಲ್ಲಿ ಗಂಗ ವಾಸ್ತುಕಾರರಿಗೆ ಚಾಳುಕ್ಯ ಮತ್ತು ಪಲ್ಲವ ಎರಡು ಕಡೆಗಳಿಂದಲೂ ಸ್ಫೂರ್ತಿ ಪಡೆಯಲು ಅವಕಾಶವಿದ್ದರೂ ಅವರ ಮೇಲೆ ಹೆಚ್ಚು ಪರಿಣಾಮ ಬೀರಿರುವುದು ಪಲ್ಲವರ (ದ್ರಾವಿಡ) ಶೈಲಿ.

ಗಂಗರ ಆರಂಭದ ಕಟ್ಟಡಗಳು ಬಹುಶಃ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಗಾರೆ ಮರಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಿದ್ದವಾಗಿದ್ದು ಇಂಥ ದೇವಾಲಯ ಹಾಗೂ ಬಸದಿಗಳು ಮಾಧವ, ಅವಿನೀತ, ದುರ್ವಿನೀತ ಮೊದಲಾದ ಗಂಗರಾಜರ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದುವೆಂದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದು ಬಂದರೂ ಅವು ಈಗ ಉಳಿದುಬಂದಂತೆ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿಯೇ ಹುಟ್ಟಿದ, ಕಲೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಗಣನೆಗೆ ಬಾರದ ಕೆಲವು ಕಟ್ಟಡಗಳು ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾ ಸಮಾಧಿಗಳಂತೆ ತೆಳುಚಪ್ಪಡಿಗಳನ್ನು ಗೋಡೆಗಳಿಗೆ ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಅಂಥವೇ ಚಪ್ಪಡಿಗಳನ್ನು ಚಾವಣಿಗೂ ಹೊದಿಸಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದುವು. ತೋಟಗೆರೆಯ ಅರ್ಜುನ ರಾಯನಗುಡಿ, ಸಂಪಿಗೆಪುರದ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳು ಈ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರುತ್ತವೆ. ಹೊರಗೋಡೆಯನ್ನು ಇಟ್ಟಿಗೆಯಿಂದ ಕಟ್ಟಿದ, ಒಳಗೆ ಕಲ್ಲಿನ ಕಂಬ ಚಾವಣಿಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಇವರ ಕಾಲದ ಹಲವಾರು ದೇವಾಲಯಗಳು ಉಳಿದುಬಂದಿವೆ. ಹೊರಗೋಡೆಗಳು ಪುನರ್ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡು ತೀರ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಾಣುವ ಈ ದೇವಾಲಯಗಳು ಒಳಗೆ ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಅದ್ಭುತವಾದ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ಗರ್ಜಿ, ನೊಣವಿನ ಕೆರೆ, ಹಳೇ ಆಲೂರು, ಅರಳಗುಪ್ಪೆ, ಹಿರೇಮಗಳೂರು ಮೊದಲಾದೆಡೆ ಇರುವ ದೇವಾಲಯಳು ಇಂಥವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅರಳಗುಪ್ಪೆ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ತನ್ನ ಚಾವಣಿಯ ಅತಿ ಸುಂದವಾದ ಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ಇಟ್ಟಿಗೆ ದೇವಾಲಯುದ ಮೂಲ ಹೊರಗೋಡೆಯು ಅಚ್ಚಳಿಯದೆ ಉಳಿದಿದ್ದು ಇಟ್ಟಿಗೆಯದೇ ಆದ ಗೋಪುರ, ಅದರ ಮೇಲೆ ಗಚ್ಚಿನ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಅಪೂರ್ವವೆನಿಸಿರುವ ನರಸಮಂಗಲದ ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದು. ಮಣ್ಣೆಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದುಬಂದಿರುವ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಗುಡಿಗಳನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ನೆನೆಯಬಹುದು.

ಈ ಎಲ್ಲ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು ಇವರ ಶಿಲಾನಿರ್ಮಿತ ದೇವಾಲಯ ಬಸದಿಗಳಿಗೂ ಪಲ್ಲವರ ದ್ರಾವಿಡ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯೇ ಮಾದರಿ. ಗಂಗರು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಇಂಥ ಕಟ್ಟಡಗಳ ಸಾಮಾನ್ಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೀಗೆ ವಿವರಿಸಬಹುದು; ಈ ಕಟ್ಟಡಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸಣ್ಣ ಪ್ರಮಾಣದವು. ಇವುಗಳ ಎತ್ತರ ಕಡಿಮೆ. ನೆಲದಿಂದ ಚಾವಣಿಯ ಹಂತದವರೆಗೆ ಸು. 7 ಅಡಿಗಳು. ಇವುಗಳನ್ನು ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಗ್ರಾನೈಟ್ ಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿರ

ಬಹುದು ಅಥವಾ ಒಳಭಾಗ ಮಾತ್ರ ಗ್ರಾನೈಟ್ ಶಿಲೆಯದಾಗಿದ್ದು ಹೊರಗೋಡೆಗಳು ಇಟ್ಟಿಗೆಯದಾಗಿರಬಹುದು. ಚೌಕ ಅಥವಾ ದೀರ್ಘ ಚತುರಸ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣ ಪ್ರಮಾಣದ ಗರ್ಭಗುಡಿ, ತೆರೆದ ಸುಕನಾಸಿ ಮತ್ತು ನವರಂಗಗಳಿರುತ್ತವೆ. ನವರಂಗದ ಕಂಬಗಳು ಕುಳ್ಳಾಗಿ ಬುಡ ಚೌಕನಾಗಿದ್ದು ಕಾಂಡ ತೆಳುವಾಗಿ ಗುಂಡಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮೇಲೆ ಕಳಸ ಅಥವಾ ಹೂಜಿಯಾಕೃತಿ, ಅದರ ಮೇಲೆ ಬನ್ನಿನಾಕಾರದ ಬೋದಿಗೆ, ಗುಂಡಗಿರುವುದರ ಬದಲು ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಅಷ್ಟಕೋನಾಕೃತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇರಬಹುದು. ಇವು ಸರಳವಾಗಿರಬಹುದು, ಇಲ್ಲವೆ ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ಕೀರ್ತಿಮುಖಗಳ ಸಾಲು. ಅವುಗಳ ಕಟವಾಯಿಗಳಿಂದ ಹೊರಟಂತಿರುವ ಮಣಿಹಾರಗಳು, ಹಾರಗಳೊಳಗೆ ಹಲವು ನರ್ತನ ಭಂಗಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಕಿರುಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಎಲ್ಲವೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಂಡರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತವೆ. ತೀರ ಅಪೂರ್ವವಾಗಿ, ನರಸಮಂಗಲದ ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ದಪ್ಪ ಕಂಬಗಳಿದ್ದು ಗಂಟೆಯಾಕೃತಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿರಬಹುದು. ಹಾಗೆಯೇ ಪಲ್ಲವ ರೀತಿಯ ಸಿಂಹ ಸ್ತಂಭಗಳನ್ನು ಗಂಗಾವಾರ ಮತ್ತು ಕಿತ್ತೂರುಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ನವರಂಗದ ಚಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದ ಅಂಕಣ ದೊಡ್ಡದಾಗಿದ್ದು ಅದರಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರು ನಡುವೆ ಶಿವ ಅಥವಾ ಜಿನನ ಮೂರ್ತಿಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಹಾಗಿಲ್ಲದಾಗ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅರಳಿದ ದೊಡ್ಡದಾದ ಕಮಲ ಪುಷ್ಪವನ್ನು ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಬಿಡಿಸಿರಬಹುದು. ಈ ಮಧ್ಯ ಅಂಕಣದ ಸುತ್ತಲೂ ಅಂಕಣದ ಕಡೆ ಕಿರಿದಾಗಿದ್ದು ಹೊರಚಾಚುವಾಗ ಅಗಲವಾಗುತ್ತ ಹೋಗುವಂತೆ ಜೋಡಿಸಿರುವ ಹಾಸುಗಲ್ಲುಗಳು ಅಂಕಣದ ಸುತ್ತಲೂ ಕಿರಣಗಳು ಹೊರಸೂಸುವಂತೆ ಇರುತ್ತವೆ. ಹೊರಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ದೂರ ದೂರದಲ್ಲಿ ಅರೆಗಂಬಗಳಿರಬಹುದು. ಗೋಡೆಗಳ ಮಧ್ಯ ಅಂಕಣದಲ್ಲಿ ಆಳವಿಲ್ಲದ ಗೂಡು, ಎಲ್ಲವೂ ಸರಳ. ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಬುದ್ಧವಾದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಲೋವೆಯ ಕೆಳಗೆ ಹಂಸ, ಯಾಳಿ ಅಥವಾ ನೀರ್ಗುದುರೆಗಳ ಸಾಲು, ಕಿರುಲೋವೆಯ ಮೇಲೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕೀರ್ತಿಮುಖವುಳ್ಳ ಲಾಳದಾಕೃತಿಯ ಕಮಾನುಗಳು ಕೈಪಿಡಿಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ಪಂಜರ, ಗಜಪೃಷ್ಠಾಕೃತಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿದ್ದು ಅವುಗಳ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಬಿಡಿಸಿರಬಹುದು. ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಮೇಲೆ ಒಂದೇ ಅಂತಸ್ತಿನ ಗೋಪುರವಿರಬಹುದು ಅಥವಾ ಅದು ಮೂರು ಅಂತಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಲೆದ್ದು ಒಂದೊಂದು ಅಂತಸ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಪಂಜರ, ಗಜಪೃಷ್ಠಾಕೃತಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಅಲಂಕರಣ ಇರುತ್ತವೆ. ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಗ್ರೀವ ಮತ್ತು ಅಮಲಕ, ಚಂದ್ರಗುಪ್ತ ಬಸದಿ, ವರುಣದ ಮಹಲಿಂಗೇಶ್ವರ, ಬನ್ನೂರಿನ ಹನುಮಂತೇಶ್ವರ, ಗಂಗಾವಾರದ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಮುಂತಾದವು ಸರಳವಾದ, ಶಿಲ್ಪ ಬಾಹುಳ್ಯವಿಲ್ಲದ ದೇವಾಲಯಗಳಾದರೆ, ನಂದಿಯ ಭೋಗನಂದೀಶ್ವರ, ಬೇಗೂರಿನ ನಾಗೇಶ್ವರ, ಕಂಬದ ಹಳ್ಳಿಯ ಆದಿನಾಥ ಬಸದಿ, ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಚಾವುಂಡರಾಯ ಬಸದಿ– ಇವು ಪ್ರಬುದ್ಧವಾದ ಕಟ್ಟಡಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಗಂಗರ ಕಾಲದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಪೂರ್ಣವಿಕಾಸವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಗಂಗವಾಡಿಯ ಬಹುಭಾಗವನ್ನಾಕ್ರಮಿಸಿದ್ದ ಚೋಳರು ತಮ್ಮ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದಂತೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಬೃಹತ್ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸದಿದ್ದರೂ ಸಣ್ಣ ಪ್ರಮಾಣದ ಹಲವಾರು ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹಿಂದೆ ಇದ್ದ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವನ್ನು ಕಲ್ಲಿನ ಕಟ್ಟಡಗಳಾಗಿ ಮಾರ್ಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲೇ ಇದ್ದ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರೂ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯನ್ನೇ ಮುಂದುವರೆಸಿ ಬೆಳೆಸಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದ ವಾಸ್ತು ರೀತಿಯಲ್ಲೆ ಕೆಲವು ಬೆಳವಣಿಗೆಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಹಿಂದಿನದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ. ಅಗರದ ದುರ್ಗಾದೇವಾಲಯ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿನ ಚೋಳ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಗೆ ಮಾದರಿಯಾಗಿದೆ. ಅದೇ ಊರಿನ ನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹ ವೃತ್ತಾಕಾರದ ವಿನ್ಯಾಸ ಹೊಂದಿದೆ. ಕೋಲಾರದ ಕೋಲಾರಮ್ಮನ ಗುಡಿ ಬಹುಶಃ ಚೋಳರ ಈ ಭಾಗದ ಗುಡಿಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ದೊಡ್ಡದು. ಹಿಂದೆ ಇದ್ದ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಕಟ್ಟಡವನ್ನು ತೆಗೆದು ಇವರು ಈ ಶಿಲಾ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ನಂದಿಯ ಭೋಗನಂದೀಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ರಾಜೇಂದ್ರ ಚೋಳನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿರಬಹುದಾದ ಕಲ್ಯಾಣ ಮಂಟಪದ ಕಂಬಗಳು ಕುಸುರಿನ ಕೆಲಸದಿಂದ ತುಂಬಿವೆ. ಬೇಗೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ಚೋಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಅಲ್ಲಿನ ಗಂಗರ ಕಾಲದ ನಾಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರತಿಕೃತಿ.

ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯ, ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲು

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯ ಹಲವು ಬಗೆಯ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ನಡೆದುದು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಬಾದಾಮಿ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ; ಅವರ ಮುಖ್ಯ ನಗರಗಳಾಗಿದ್ದ ಐಹೊಳೆ, ಬಾದಾಮಿ, ಮಹಾಕೂಟ, ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲುಗಳಲ್ಲಿ, ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಈ ಚಾಳುಕ್ಯರೇ ಕರ್ನಾಟಕದ ವಿಶಿಷ್ಟ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯ ಆದ್ಯ ಪ್ರವರ್ತಕರು. ಇವರಿಗೆ ಮುಂಚೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಶಿಲಾಕಟ್ಟಡಗಳ ರಚನೆ ಅಷ್ಟೇನೂ ಪ್ರಚಲಿತವಿರಲಿಲ್ಲ. ಗುಹಾಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಕಟ್ಟಡಗಳೇ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದುದು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಆರಂಭಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇವರು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿ ಅದಕ್ಕೊಂದು ರೂಪ ಕೊಟ್ಟರು. ಮುಂದಿನ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಗೆ ಮಾದರಿ ಹಾಕಿಕೊಟ್ಟರು. 5ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿಯೇ ಇವರು ಕಟ್ಟಿದ ಗೌಡರಗುಡಿ, ಲಾಡಖಾನ್, ಕೊಂತಿಗುಡಿ ಮೊದಲಾದುವು ಪ್ರಯೋಗಾತ್ಮಕ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಬಹುಶಃ ಅವು ಆಗಲೇ ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಸಾತವಾಹನರ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಕಟ್ಟಡಗಳ ಮಾದರಿಗಳನ್ನು ಅನುಕರಿಸಿರಬೇಕು. ಈ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಮಂಟಪ ಮಾತ್ರ ಇರುತ್ತದೆ. ದೀರ್ಘ ಚತುರಸ್ರಾಕಾರದ ಮಂಟಪದ ನಡುವಣ ಅಂಕಣವನ್ನು ಗೋಡೆಗಳಿಂದ ಮುಚ್ಚಿ ದೇವಕೋಷ್ಠವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿದ, ಗೌಡರಗುಡಿಗೆ ಮುಖಮಂಟಪವಿಲ್ಲ; ಕೊಂತಿಗುಡಿಯು ಗುಜ್ಜ ಮತ್ತು ದಪ್ಪಚೌಕ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ದೇವಾಲಯ; ಲಾಡಖಾನ್ ಸ್ಥೂಲವಾದ ರಚನೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಎರಡು ಸಾಲು ದಪ್ಪ ಕಂಬಗಳಿರುವ ಸು.50 ಅಡಿ ಚದರದ ದೊಡ್ಡ ಹಜಾರ. ಇದರ ಹಿಂದಿನ ಮಧ್ಯದಂಕಣವನ್ನು ಗರ್ಭಗುಡಿಯಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿದೆ. ಮುಂದೆ ಮೂರು ಅಂಕಣದ ಮುಖಮಂಟಪವಿದೆ. ಹಜಾರದ ನಡುವಣಂಕಣದ ಮೇಲೆ ಮೇಲಂತಸ್ತಿನ ಗುಡಿಯೂ ಇದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ನಿಶ್ಚಿತ ವಿನ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ; ಇವು ಸ್ಥೂಲ ಮತ್ತು ಕುಬ್ಜ, ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಒರಟುತನ–ಇವನ್ನೆಲ್ಲ ನೋಡಿದರೆ ಕಲ್ಲಿನ

ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ ಇವು ಮೊದಲ ಪ್ರಯತ್ನಗಳೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮುಂದಿನ ಹೆಜ್ಜೆ ಐಹೊಳೆಯ ದುರ್ಗದಗುಡಿ. ಸು. 6ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆರಂಭಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿರಬಹುದಾದ ಈ ದೇವಾಲಯ ಹೊಸರೀತಿಯ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೊಳಗಾಗಿದೆ. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕಡೆ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿದ್ದ ಶೈಲಿಗಳನ್ನು ಇದರಲ್ಲಿ ಅಳವಡಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನ ನಡೆದಿದೆ. ಬೌದ್ಧರ ಚೈತ್ಯಾಲಯಗಳಂತೆ ಅರ್ಧವರ್ತುಲಾಕಾರದ ಗರ್ಭಗುಡಿ, ಅದಕ್ಕೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಆಯಾಕಾರದ ಮಂಟಪ, ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಪಥ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮುಖಭದ್ರ, ಎತ್ತರವಾದ ಜಗತಿಯ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಈ ಗುಡಿಯ ಕೈಸಾಲೆಗಳ ಚಾವಣಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಇಳಿಜಾರು ಆಗಿದ್ದು ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಮೇಲೆ ಔತ್ತರೇಯ ಪದ್ಧತಿಯ ಶಿಖರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಹೀಗೆ ಗುಹಾಶೈಲಿ, ಔತ್ತರೇಯ ನಾಗರಶೈಲಿ ಮತ್ತು ಬೌದ್ಧ ಚೈತ್ಯಶೈಲಿಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೇ ಹುಟ್ಟಿದ ಶಿಲಾಕಟ್ಟಡಗಳ ಶೈಲಿಯೊಂದಿಗೆ ಮೇಳವಿಸಿ ವಿನೂತನ ಮಾದರಿಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದೆ.

ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲು

ಸುಮಾರು ಇದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಐಹೊಳೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡು, ಬಾದಾಮಿಯಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಗುಹಾ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕೊರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಇವುಗಳ ವಿನ್ಯಾಸ ಒಂದೇ ಬಗೆಯದು. ಒಂದೊಂದರಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಬದ ಸಾಲುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮೊಗಸಾಲೆ, ದೊಡ್ಡದಾದ ಹಜಾರ, ಹಿಂದೆ ಚಿಕ್ಕದೊಂದು ಗರ್ಭಗುಡಿ. ಇವು ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಹೆಚ್ಚು ಉಬ್ಬಿನಿಂತಿರುವ ಬೃಹತ್ ಪ್ರಮಾಣದ ಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಹಿಂದು ಮತ್ತು ಜೈನ ಗುಹಾವಾಸ್ತು ರೀತಿಗೆ ಈ ಗುಹಾ ದೇವಾಲಯಗಳು ಆದಿ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ವೈಷ್ಣವ ಗುಹೆಯನ್ನು ಮಂಗಲೀಶ 578 ರಲ್ಲಿ ಕೊರೆಸಿದ.

ಏಳನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ದ್ರಾವಿಡ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ಗುಡಿಗಳನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಇಮ್ಮಡಿ ಪುಲಕೇಶಿಯ ಕಾಲದ ಮೇಗುಟಿ, ಮಹಾಕೂಟೇಶ್ವರ, ಮಾಲೆಗಿತ್ತಿ ಶಿವಾಲಯ ಈ ಶೈಲಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದು, ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಲೆಗಿತ್ತಿ ಶಿವಾಲಯ ದ್ರಾವಿಡ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಎಲ್ಲ ಅಂಶಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಆದರೂ ದಪ್ಪ ಏಕಶಿಲಾಸ್ತಂಭಗಳು ದಪ್ಪ ಬೋದಿಗೆಗಳು ಹಾಗೂ ಕಿರುಲೋವೆಗಳು ಮುಂತಾದವು ಇದರಲ್ಲಿ ಗುಹಾಶಿಲ್ಪದ ಕುರುಹು ಉಳಿದಿರುವುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯ, ಇಮ್ಮಡಿ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚಾಳುಕ್ಯರು ಕಂಚಿಯ ವರೆಗೆ ನುಗ್ಗಿದಾಗ ಕಂಚಿಯಲ್ಲಿ ರಾಜ ಸಿಂಹೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ ಮಾರುಹೋದರು. ಬಹುಶಃ ಆಗ ಅಲ್ಲಿಂದ ಹಲವು ರೂವಾರಿಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ರಾಜಧಾನಿಗೆ ಅವರು ಕರೆತಂದಿರಬೇಕು. ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ಹಲವಾರು ಕಟ್ಟಡಗಳು ಆಗ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡವು. ಇದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಔತ್ತರೇಯ ನಾಗರಶೈಲಿಯ ಕಟ್ಟಡಗಳನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡು ಶೈಲಿಗಳ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನೂ ಜೊತೆಜೊತೆಯಾಗಿ ಕಟ್ಟಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಚಾಲುಕ್ಯ ಶಿಲ್ಪದ ಉಚ್ಛ್ರಾಯವನ್ನು ಕಾಣುವುದೂ ಅಲ್ಲಿಯೇ. ಹೆಚ್ಚು ಬೆಳವಣಿಗೆ ಹೊಂದದ ಪಾಪನಾಥ, ಜಂಬುಲಿಂಗ, ಕರಿಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಕಾಶೀನಾಥ ದೇವಾಲಯಗಳು ಔತ್ತರೇಯ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನೇರವಾಗಿ ಮೇಲೆದ್ದು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಒಳಕ್ಕೆ ಬಾಗುವ, ಮೇಲೆ ಅಮಲಕವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಶಿಖರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೆ, ಸಂಗಮೇಶ್ವರ, ವಿರೂಪಾಕ್ಷ, ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಮತ್ತು ಗಳಗನಾಥ ದೇವಾಲಯಗಳು ಅಂತಸ್ತುಗಳಾಗಿ ಮೇಲೇಳುವ ದ್ರಾವಿಡ ಶಿಖರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಇವು ಪೂರ್ಣ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿದ ದೇವಾಲಯಗಳ ಎಲ್ಲ ಭಾಗಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡ ದೇವಾಲಯಗಳು. ತಾವು ಆಳಿದ 200 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯರು ಅವರ ಕಾಲದ ಅನಂತರ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಹಬ್ಬಿದ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಗಳಿಗೆ ಭದ್ರವಾದ ಬುನಾದಿಯನ್ನು ಹಾಕಿದರು. ಈ ಎಲ್ಲ ರೀತಿಯ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಗಳಿಗೂ ಅವರು ಉಪಯೋಗಿಸಿದುದು ಕೆಂಪು ಮರಳು ಶಿಲೆಯ ಕಲ್ಲು.

ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯರ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಗಳಾದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರೂ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಕಲೆಯನ್ನು ಉತ್ತಮವಾಗಿ ಬೆಳೆಸಿದರು. ಎಲ್ಲೋರ, ಎಲಿಫೆಂಟಗಳಲ್ಲಿನ ಇವರ ಸಾಧನೆ ಭಾರತದಲ್ಲಿಯೇ ಅತ್ಯುಚ್ಚ ಆಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಸಿದ್ಧಿಗಳನ್ನು ಪಡೆದುವೆಂದು ಗೋಸ್ವಾಮಿಯವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಇವರ ವಾಸ್ತು ರೀತಿಗಳು ಉಳಿದುಬಂದಿರುವುದು ಸ್ವಲ್ಪ. ಅದರಲ್ಲಿ ಸಿರಿವಾಳದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ಗುಡಿಯ ಸುಕನಾಸಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪಲ್ಲವ ರೀತಿಯ ಸಿಂಹಸ್ತಂಭಗಳು ಗಮನಾರ್ಹ.

ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರು 10ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಕರ್ನಾಟಕದ ವಾಸ್ತುಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಮಜಲು ಆರಂಭವಾಯಿತು. ಮೂಲತಃ ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯರ ವಾಸ್ತುಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನೇ ಇವರು ಮುಂದುವರಿಸಿದರೂ ಅದರಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಬದಲಾವಣೆಗಳನ್ನು ತಂದು ನೂತನ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಬೆಳೆಸಿದರು. ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಕಟ್ಟಡಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಸರಳವಾಗಿ ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಉನ್ನತವಾಗಿರುತ್ತದ್ದುವು; ಅಲಂಕರಣ ಹೆಚ್ಚು ಇರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಅವುಗಳ ಮೇಲಿನ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳ ಪ್ರಮಾಣ ದೊಡ್ಡದು, ಹೆಚ್ಚು ಸರಳ. ಕಟ್ಟಡಗಳಿಗೆ ಉಪಯೊಗಿಸುತ್ತಿದ್ದುದು ನಸುಗೆಂಪಿನ ಮರಳುಶಿಲೆ. ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರು ಗುಹಾವಾಸ್ತುವಿನ ಸ್ಥೂಲತೆಯನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಕೈಬಿಟ್ಟರು. ಮರಳು ಶಿಲೆಯ ಬದಲು ಕ್ಲೋರೈಟಿಕ್ ಶಿಸ್ಟ್ ಎಂಬ ಹಸುರು ಬೆರೆತ ಕಪ್ಪು ಕಲ್ಲನ್ನು ಬಳಸಿದರು. ಇದು ಹೆಚ್ಚು ಮೃದುವಾದ್ದರಿಂದ ದೊಡ್ಡಗಾತ್ರದ ಕಂಬಗಳಾಗಲಿ, ಹೆಚ್ಚು ತೂಕ ತಡೆಯುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಾಗಲಿ ಇಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ದೇವಾಲಯಗಳ ಪ್ರಮಾಣ ಕಡಿಮೆಯಾಯಿತು. ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ಅಡ್ಡಗೆರೆಗಳ ಮಾಟ ನಾಗರ ಶೈಲಿಯ ಲಂಬಮಾಟಗಳನ್ನು ಹಿತಮಿತವಾಗಿ ಸಂಯೋಜಿಸಿ ಸಂಕರ ರೂಪವನ್ನು ಕೊಡಲಾಯಿತು. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯರ ದೇವಾಲಯಗಳ ತಲವಿನ್ಯಾಸ ಚೌಕ ಅಥವಾ ದೀರ್ಘ ಚತುರಸ್ರಾಕಾರವಾಗಿಯೇ ಮುಂದುವರಿದರೂ ಗೋಡೆಗಳು ಸರಳವಾಗಿ ನೇರವಾಗಿಲ್ಲದೆ ಕೋಚು ಕೋಚಾಗಿ ಉಬ್ಬಿರುತ್ತವೆ. ಒಂದೊಂದು ಕೋಚಿನ ಮೂಲೆಗೂ ಅರೆಗಂಬಗಳ ನಡುವೆ ಕುಳ್ಳಾದ, ಆದರೆ ಹೆಚ್ಚು ಉಬ್ಬಿನಿಂತ ಹಲವು ಭಂಗಿಗಳ ಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಇದರೊಂದಿಗೆ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಕಿರಿದಾಗಿ

ಬಾಗಿದ್ದ ಲೋವೆಯ ಬದಲು ಎರಡು ಬಾಗುಗಳಲ್ಲಿ ‘S’ ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಬಳುಕಿರುವ ಅಗಲವಾದ ಲೋವೆಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಲಾರಂಭವಾಯಿತು. ಇದು ಕೇವಲ ಆಲಂಕಾರಿಕವಲ್ಲದೆ ಕೆಳಗಿನ ಶಿಲ್ಪಾಲಂಕರಣಕ್ಕೆ ರಕ್ಷಣೆಯೂ ಆಯಿತು. ಬಾಗಿಲುವಾಡಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ನವುರಾಗಿ ಹಲವು ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಿ ಶಿಲ್ಪ ವೈವಿಧ್ಯದಿಂದ ತುಂಬಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಕಂಬಗಳು ತೆಳುವಾಗಿ ಕೆಳಗೆ ಮೇಲೆ ಘನಾಕೃತಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ, ನಡುವೆ ಗುಂಡು ಅಥವಾ ಅಷ್ಟಮುಖಗಳ ಮೇಲೆ ಹಲವು ಆಲಂಕಾರಿಕ ರೂಪಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವುದುಂಟು. ಈ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಕನಾಸಿ, ಹಲವು ಕಂಬಗಳುಳ್ಳ ತೆರೆದ ಮಂಟಪಗಳಿರುವುದೇ ಸಾಮಾನ್ಯ. ಶಿವದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಒಂದು ನಂದಿಮಂಟಪವಿರಬಹುದು. ಸುಕನಾಸಿ ಅಥವಾ ಅರ್ಧಮಂಟಪಕ್ಕೆ ಗೋಡೆ, ಬಾಗಿಲುಗಳಿಲ್ಲದೆ ಎರಡು ತೆಳುಗಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ಸುಂದರವಾಗಿ ಕಂಡರಿಸಿದ ಮಕರ ತೋರಣಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಇದನ್ನು ಮೀರಿದ ಕೆಲವು ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯಗಳನ್ನು ಕೆಲವು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಸಿರಿವಾಳ, ಮುದೆನೂರು, ಕೆಂಬಾವಿ ಮೊದಲಾದ ಕಡೆ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಚತುರಸ್ರವಾದ ಗರ್ಭಗುಡಿ, ಅದರ ನಾಲ್ಕು ಕಡೆಗೂ ಅರ್ಧಮಂಟಪ, ಮಹಾಮಂಟಪ, ಮತ್ತೆ ಅರ್ಧಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಿದ್ದು ನಾಲ್ಕು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇವಾಲಯಗಳು ಮಧ್ಯದ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡಂತಿರುವ ವಿಶಿಷ್ಟ ವಿನ್ಯಾಸವುಳ್ಳ ದೇವಾಲಯಗಳುಂಟು. ಅಪೂರ್ವವಾಗಿ ಡಂಬಳದ ದೊಡ್ಡಬಸಪ್ಪ ದೇವಾಲಯ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿದೆ. ಹಳೇಬೀಡಿನ ಹೊಯ್ಸಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿಯೇ ಇದು ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರ ದೇವಾಲಯ ಎಂದು ಕಸಿನ್ಸ್ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಬಿದರೆ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ, ಬಿಜಾಪುರ, ಧಾರವಾಡ, ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಬಳ್ಳಾರಿ, ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಥ ದೇವಾಲಯಗಳೋ ಅವುಗಳ ಅವಶೇಷಗಳೋ ವಿಪುಲವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಚಾಳುಕ್ಯರ ಆಳ್ವಿಕೆ ಮುಗಿದ ಮೇಲೂ ಹೊಯ್ಸಳರು, ಸೇವುಣರು, ಕಾಕತೀಯರು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಪ್ರಾಂತಗಳಲ್ಲಿ ಇದೇ ಮಾದರಿಯಂಥ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿ ಬೆಳೆಸಿದರು.

ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯರು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯನ್ನು ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ಪ್ರಚುರಪಡಿಸಿದರೆ, ಅವರ ಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದು ಅನಂತರ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಚಕ್ರಾಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಆಳಿದ ಹೊಯ್ಸಳರು ಅದನ್ನು ಶ್ರೀಮಂತಗೊಳಿಸಿದರು. ಚಾಳುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯನ್ನು ವಾಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡ ಹೊಯ್ಸಳರು ಮುಂದೆ ಅದನ್ನು ವೈವಿಧ್ಯಮಯವಾಗಿ ಅಪೂರ್ವ ವಿನ್ಯಾಸಗಳೊಡನೆ ಬೆಳೆಸಿ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಶೈಲಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾರ್ಪಡಿಸಿದರು. ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶೈವ, ವೈಷ್ಣವ, ಜೈನ ಹಾಗೂ ಮತ್ತಿತರ ಮತಗಳ ದೇವಾಲಯಗಳು ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಲು, ಬೆಳೆಯಲು ಸಮಾನವಾದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ದೊರೆಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಒಂದೊಂದು ಮತದವರೂ ಹುರುಡಿನಿಂದ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಇವರು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಸರಳವಾದ ಆಯತಾಕಾರದ ಅರೆಗಂಬಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಗೋಡೆಗಳನ್ನುಳ್ಳ ದೇವಾಲಯಗಳು ಅನೇಕವಿದ್ದರೂ ಇವರ ವಿಶಿಷ್ಟವೂ ಸಂಕೀರ್ಣವೂ ಆದ ವಿನ್ಯಾಸದ ಪ್ರೌಢಾವಸ್ಥೆಯನ್ನು ತೋರುವ ಪರಿಪೂರ್ಣ ದೇವಾಲಯಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯಗಳ ಮುಖ್ಯ ಲಕ್ಷಣವೆಂದರೆ ಅವುಗಳನ್ನು ಎತ್ತರವಾದ ಜಗತಿಯ ಮೇಲೆ ಕಟ್ಟಿರುವುದು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಎತ್ತರವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಜಗತಿಗಳು ಅವಕ್ಕೊಂದು ಎತ್ತರವನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ. ಜಗತಿಗಳು ದೇವಾಲಯಗಳ ತಲವಿನ್ಯಾಸವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿದ್ದು ವಿಶಾಲವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಅವು ಪ್ರದಕ್ಷಿಣ ಪಥವಾಗಿಯೂ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿವೆ. ವೈವಿಧ್ಯಮಯವಾದ ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯಗಳ ತಲವಿನ್ಯಾಸ ಹೆಚ್ಚು ಸಂಕೀರ್ಣವಾದದ್ದು. ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟಾಗಿ ಉಬ್ಬಿದ ಆಯಾಕಾರದ ಗೋಡೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರಬಹುದು. ಅಷ್ಟಭದ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿರಬಹುದು ಅಥವಾ ಅಷ್ಟಭದ್ರಾ ಮತ್ತು ಅಷ್ಟಕೋನ ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಸಂಕೀರ್ಣವಾಗಿರಬಹುದು ಅಥವಾ 16 ಮೂಲೆಗಳ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರವಾಗಿರಬಹುದು. ಹೀಗೆ ಗೋಡೆಗಳನ್ನು ಹಲವು ಮುಖಗಳಾಗಿ ಒಡೆಯುವುದರಿಂದ ರೂವಾರಿಗಳಿಗೆ ಕೆತ್ತನೆಯ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಅವಕಾಶ ದೊರೆಯಿತಲ್ಲದೆ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಮೇಲೆ ನೆಳಲು ಬೆಳಕುಗಳ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಲು ಅನುಕೂಲವಾಯಿತು. ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯಗಳು ಅಡಿಯಿಂದ ಮುಡಿಯವರೆಗೂ ಕುಸುರಿ ಶಿಲ್ಪದಿಂದ ತುಂಬಿರುವುದು ಇನ್ನೊಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಒಂದು ಆಸರೆ ಮಾತ್ರ. ಜಗತಿಯ ಮೇಲಿನ ತಳಹದಿ ಹಲವಾರು ಅಡ್ಡಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಣೆಗೊಂಡು ಒಂದೊಂದು ಪಟ್ಟಿಕೆಯಲ್ಲೂ ಆನೆಸಾಲು, ಕುದುರೆಸಾಲು, ಸಿಂಹಸಾಲು, ಸಾಲುಹಂಸ, ಬಳ್ಳಿಸುರುಳಿ, ರಾಮಾಯಣ, ಭಾರತ, ಭಾಗವತಗಳ ಶಿಲ್ಪ ನವುರಾಗಿ ಕೆತ್ತನೆಗೊಂಡಿವೆ. ಮೇಲಿನ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ, ಅರೆಗೋಪುರಗಳ ಕೆಳಗೋ ಬಳ್ಳಿವಿತಾನಗಳ ಕೆಳಗೋ ದೇವಾನುದೇವತೆಗಳ ಅವರ ಪರಿವಾರವರ್ಗದ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳ ವಿವಿಧ ಭಂಗಿಗಳು ಸಾಲುಗೋಡೆಯನ್ನು ತುಂಬಿರುತ್ತದೆ. ಗಾಳಿಬೆಳಕಿನ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗಾಗಿ ಇರುವ ಜಾಲಂಧ್ರಗಳೂ ಹಲವು ಬಗೆಯ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೂರು ಕಡೆಯೂ ಊರೆಯನ್ನೊದಗಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ಆಲಂಕಾರಿಕವಾದ ದೊಡ್ಡ ಮಂಟಪಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಗೂಡುಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಎರಡು ಬಳುಕಿನ ದೊಡ್ಡ ಲೋವೆಗಳ ಮೇಲೂ ಕೀರ್ತಿಮುಖ, ಮಣಿಹಾರಗಳ ಅಲಂಕರಣವಿರುತ್ತದೆ. ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಲೋವೆಯ ಕೆಳಗೆ ಮದನಿಕೆಗಳಿರುವುದುಂಟು. ತಲವಿನ್ಯಾಸವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿ ಮೇಲೆದ್ದ ಶಿಖರಗಳು ಸರ್ವಾಲಂಕೃತವಾಗಿರುತ್ತವೆ.

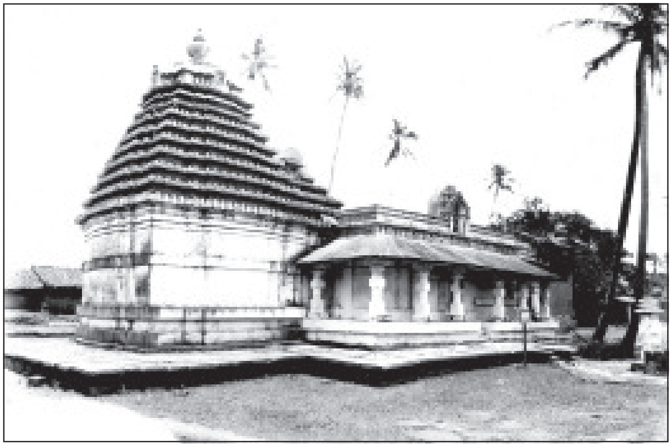

ಭೂವರಾಹ–ನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯ, ಹಲಶಿ (12ನೆಯ ಶತಮಾನ)

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯಗಳ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅದರ ಮುಂದೆ ಸುಕನಾಸಿ ಮತ್ತು ನವರಂಗಗಳು, ನವರಂಗದ ಮುಂದೆ ಒಂದಂಕಣದ ಮುಖಭದ್ರ ಇರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯ ಜೋಡಿ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಒಂದರ ಪಕ್ಕ ಒಂದು ಕಟ್ಟುವುದು ಇಂಥ ಎರಡು ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಒಂದೇ ಹಜಾರದಿಂದ ಕೂಡಿಸುವುದೂ ಉಂಟು. ನವರಂಗದ ಮೂರು ಕಡೆ ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಿದ್ದು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಕಡೆ ಮುಖಭದ್ರ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರಗಳಿರುವ ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲಗಳು ಈ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದು ಸಾಮಾನ್ಯ. ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಮೇಲೂ ಒಂದೇ

ಬಗೆಯ ಗೋಪುರಗಳಿರಬಹುದು ಅಥವಾ ಮಧ್ಯದ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲೆ ಮಾತ್ರ ಗೋಪುರವಿರಬಹುದು.

ಅಲಂಕಾರಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಬಾಗಿಲುವಾಡಗಳ ಮೇಲೆ ಸುಂದರವಾದ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಕಂಡರಿಸುವುದು. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ತಿರುಗಣಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಡರಿಸಿದ ಕಂಬಗಳಿರುವುದು, ಭುವನೇಶ್ವರಿಗಳು ಆಳವಾಗಿದ್ದು ಒಂದೊಂದೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಶಿಲ್ಪದಿಂದ ತುಂಬಿರುವುದು. ಎಷ್ಟೋ ವೇಳೆ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ಮದನಿಕೆಗಳಿರುವುದು, ತೊಲೆಗಳ ಮೇಲೂ ಶಿಲ್ಪಸಾಲುಗಳನ್ನು ತುಂಬಿರುವುದು ಈ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ.

ಒಂದೇ ಗರ್ಭಗುಡಿಯುನ್ನುಳ್ಳ ಕೋರಮಂಗಲದ ಬೂಚೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಅಮೃತಾಪುರದ ಅಮೃತೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಅರಸೀಕೆರೆಯ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಹಾರನಹಳ್ಳಿಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಅರಳಗುಪ್ಪೆಯ ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯ, ಬಸರಾಳಿನ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಬಗೆಬಗೆಯ ಕಂಬಗಳು, ಮದನಿಕೆಗಳು, ಆಳವಾದ ಭುವನೇಶ್ವರಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಬೇಲೂರಿನ ಚೆನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯ ಮಾದರಿ. ಮರಲೆ, ಮರಸೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಬಗೆಯ ಎರಡು ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಒಂದರ ಪಕ್ಕ ಒಂದು ಕಟ್ಟಿದ್ದರೆ ಹಳೇಬೀಡಿನ ಹೊಯ್ಸಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯುವೂ ಜೋಡಿ ದೇವಾಲಯುವಾಗಿದ್ದು ಅವುಗಳನ್ನು ಮೂರಂಕಣದ ಒಂದು ಹಜಾರ ಸೇರಿಸಿದೆ. ಎರಡರ ಮುಂದೆಯೂ ನಂದಿ ಮಂಟಪಗಳಿದ್ದು ಹೊಯ್ಸಳರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿಯೇ ದೊಡ್ಡದೂ ಅತಿ ಸುಂದರವಾದುದೂ ಆಗಿದೆ. ಸೋಮನಾಥಪುರದಲ್ಲಿರುವ ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯ ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯಗಳ ಎಲ್ಲ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದಿರುವ ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲ.

ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಭದ್ರತೆಯ ದೃಷ್ಟಿ ಕಡಿಮೆ. ಅತಿಯಾದ ಅಲಂಕರಣ, ಕುಸುರಿಯ ಕೆಲಸದ ಪರಾಕಾಷ್ಠೆಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಹೊಯ್ಸಳರ ಅವನತಿಯ ಅನಂತರ ಅವರ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿ ನಿಂತುಹೋಯಿತು.

14ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಭಿನ್ನ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಗಳು ಬೆಳೆಯಲಾರಂಭಿಸಿದುವು. ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದ ಮೇಲೆ ಅಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಪುನರುಜ್ಜೀವನಗೊಳಿಸಿದರು. ಜೊತೆಗೆ ಹಿಂದಿನ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿದರು. ತೀರ್ಥಮಂಟಪ, ಕಲ್ಯಾಣಮಂಟಪ, ಸಾವಿರಕಂಬದ ಮಂಟಪಗಳು, ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಮಹಾಗೋಪುರಗಳು ಇವುಗಳಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡುವು. ಗ್ರಾನೈಟ್ ಕಲ್ಲನ್ನು ಇವರು ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿದರೂ ಇವರ ದೇವಾಲಯಗಳು ಚಾಳುಕ್ಯ, ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯಗಳಂತೆ ಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡುವು. ಈ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿನ ಕಂಬಗಳು ಸಂಕೀರ್ಣ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಕಾಸಗೊಂಡವು. ಸಾಲುಗಂಬಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಕುದುರೆಯಾಳಿಗಳ ಬೃಹತ್ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಹಿಂಗಾಲಿನ ಮೇಲೆ ಚಿಮ್ಮಿ ನಿಂತಂತೆ ಬಿಡಿಸಿರುವುದು, ನಡುವಣ ಚಪ್ಪಕಂಬದ ಸುತ್ತಲೂ ತೆಳುವಾದ ಕಿರುಗಂಬಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸುವುದು, ದೊಡ್ಡದಾದ ಬಾಗು ಲೋವೆಗೆ ಕಲ್ಲಿನ ಬಳೆಗಳನ್ನು ತೂಗುಬಿಡುವುದು ಇವುಗಳ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಅನೇಕ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ನಿಂತ ವಿಶಾಲ ಹಜಾರಗಳು ಮಂಟಪಗಳಂತೆ ತೆರೆದಿದ್ದು ಗಾಳಿಬೆಳಕು ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಒಳಹುಗುವಂತಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಕಂಬಗಳ ಮುಖಗಳ ಮೇಲೆಲ್ಲ ಹಲವು ಬಗೆಯ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಉಬ್ಬಿಸಿ ಬಿಡಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಗಟ್ಟಿಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದುವಾದ್ದರಿಂದ ಈ ದೇವಾಲಯಗಳು ಬೃಹತ್ ಗಾತ್ರವನ್ನು ತಳೆದುವು. ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ದೊರೆತಿದ್ದರೆ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತು ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪ ಎರಡಕ್ಕೂ ಸಮಾನ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ದೊರೆಯಿತು. ಅವರು ಕಟ್ಟಡಗಳನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ಭದ್ರವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ದೀರ್ಘಚತುರಸ್ರಾಕಾರದ ವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಈ ದೇವಾಲಯಗಳು ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದ್ದು ಇವುಗಳ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೂ ಪೌರಾಣಿಕ ಕಥೆಗಳು, ರಾಮಾಯಣ, ಭಾರತ, ಶಿವಲೀಲೆಗಳು, ನೃತ್ಯ, ಬಳ್ಳಿಸುರುಳಿ, ಪ್ರಾಣಿ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಮೊದಲಾದ ಶಿಲ್ಪಗಳು ತುಂಬಿದ್ದು ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ ಮನವನ್ನಾಕರ್ಷಿಸುವಂತಿದ್ದರೆ ಕಟ್ಟಡಗಳ ರಚನೆ ಗಾತ್ರಗಳು ಬೆರಗುಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ. ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ದೇವಾಲಯಗಳು ಪ್ರತಿ ಊರಿನ ಧರ್ಮ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ, ಕಲೆ, ಸಾಮಾಜಿಕ ನಡವಳಿಕೆಗಳು, ಊರೊಟ್ಟಿನ ಕರ್ತವ್ಯಗಳು, ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮುಂತಾದುವುಗಳ ಕೇಂದ್ರಬಿಂದುವಾಗಿ ಬೆಳೆದುದರಿಂದ ಇವುಗಳ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ ಹೆಚ್ಚಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಈ ದೇವಾಲಯಗಳ ವಿಸ್ತರಣೆ ಆವಶ್ಯಕವಾಯಿತು. ಹಂಪೆಯಲ್ಲಿ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ವಿಸ್ತರಣೆ ಮತ್ತು ಬೃಹದ್ಗೋಪುರ, ವಿಜಯ ವಿಠ್ಠಲಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ, ಕೃಷ್ಣರಾಯನಗುಡಿ, ಅಚ್ಯುತರಾಯನಗುಡಿ, ಹಜಾರರಾಮಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ ಮೊದಲಾದುವೂ ಲೇಪಾಕ್ಷಿಯ ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯ, ತಾಡಪತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಚಿಂತಲರಾಯ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಶಿವಾಲಯ, ಕಂಚಿ, ಶ್ರೀರಂಗ, ಚಿದಂಬರ ಮೊದಲಾದೆಡೆ ಅಲ್ಲಿದ್ದ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಸೇರಿಸಿದ ತೀರ್ಥಮಂಟಪ, ವಿಶಾಲವಾದ ಮಂಟಪಗಳು, ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಮಹಾಗೋಪುರಗಳು ಇವರ ಕಾಲದ ವಾಸ್ತು ವೈವಿಧ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿ ನಿಂತಿವೆ. ಇವುಗಳೊಂದಿಗೆ ಶೃಂಗೇರಿಯಲ್ಲಿ ದ್ರಾವಿಡ ಹೊಯ್ಸಳ ಮತ್ತು ಇತರ ಶೈಲಿಗಳ ಸಮ್ಮಿಶ್ರಣದಿಂದ ಎತ್ತರವಾದ ಜಗತಿಯ ಮೇಲೆ ಕಗ್ಗಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿರುವ, ಮುಂಭಾಗ ಹಿಂಭಾಗಗಳು ಅರ್ಧವೃತ್ತಾಕಾರದಲ್ಲಿದ್ದು ಗೋಪುರ ವೃತ್ತಾಕಾರವಾಗಿ ಮೆಟ್ಟಲುಮೆಟ್ಟಲಾಗಿ ಮೇಲೆದ್ದಿರುವ ಅಪೂರ್ವ ಶೈಲಿಯ ವಿದ್ಯಾಶಂಕರ ದೇವಾಲಯ ಈ ಕಾಲದ ವಾಸ್ತು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳಲ್ಲೊಂದು. ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಲೌಕಿಕ ಕಟ್ಟಡಗಳು ಕೆಲವು ಉಳಿದು ಬಂದಿದ್ದು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದು–ಮುಸ್ಲಿಂ ಶೈಲಿಯ ಛಾಯೆ ಇದೆ. ಈ ಕಟ್ಟಡಗಳು ಇಟ್ಟಿಗೆ ಗಾರೆಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದ್ದು ಅರೆಗೋಲಾಕೃತಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಕಮಾನು, ಗುಮ್ಮಟಗಳಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ವಿಜಯನಗರದ ಕಮಲಮಂದಿರ, ಆನೆಲಾಯ, ಚಂದ್ರಗಿರಿಯ ಅರಮನೆಗಳನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಇವಲ್ಲದೆ ವಿದೇಶೀ ಯಾತ್ರಿಕರು ಭವ್ಯವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಇವರ ಅರಮನೆಗಳು ಚಿತ್ರಗಳಿಂದ, ನೃತ್ಯಭಂಗಿಗಳ ಮೂರ್ತಿಗಳಿಂದ ತುಂಬಿದ್ದುವೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಮಹಾನವಮಿ ದಿಬ್ಬ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ರಚನೆ. ಎತ್ತರವಾದ ದಿಬ್ಬದ ಮುಖಗಳ ಮೇಲೆ ಸಾಲು ಸಾಲಾಗಿ ಉಬ್ಬುಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡರಿಸಿರುವ ಬಗೆಬಗೆಯ ನೃತ್ಯಭಂಗಿಗಳು, ಬೇಟೆಯ ದೃಶ್ಯಗಳು, ಆನೆ ಕುದುರೆಗಳ ಮೆರವಣಿಗೆಗಳು, ಪ್ರಾಣಿಪಕ್ಷಿಗಳು ತುಂಬಿಕೊಂಡಿವೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಮಂಟಪವಿದ್ದಿತೆಂದು ಪ್ರವಾಸಿಗಳು ದಾಖಲೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದ ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಗಿ ವಾಸ್ತು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣ ಬದಲಾವಣೆಯಾಯಿತು. ಆ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಿಂದು ಧಾರ್ಮಿಕ ಶೈಲಿ ನಿಂತು ಹೋಗಿ ಇಸ್ಲಾಂ ಧರ್ಮದಿಂದ ಪ್ರಚೋದಿತವಾದ ಹಿಂದು–ಮುಸ್ಲಿಂ ಶೈಲಿ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ಹರಡಿತು. ಈ ಪ್ರಾಂತ್ಯವನ್ನಾಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡ ಹೊಸದರಲ್ಲಿ ಹಿಂದು ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನೆ ಮಸೀದಿಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾರ್ಪಡಿಸಿರುವುದುಂಟು ಅಥವಾ ಆ ದೇವಾಲಯಗಳ ಕಂಬಗಳು ತೊಲೆಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಅವರದೇ ಆದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ

ಕಟ್ಟಡಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿರುವುದುಂಟು. ಆದರೆ ಅವರು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಹಿಂದು–ಮುಸ್ಲಿಂ ಶೈಲಿಗಳನ್ನಳವಡಿಸಿ ಕಟ್ಟಡಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾರಂಭಿಸಿದಾಗ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ತುಗಲಕ್ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡುದನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಮೊದಲು ಕಟ್ಟಿದ ಇವರ ಗೋರಿ ಕಟ್ಟಡಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಎತ್ತರವಾದ ಜಗತಿಯ ಮೇಲೆ ಚೌಕನಾದ ಕಟ್ಟಡವಿದ್ದು ದಪ್ಪ ಗೋಡೆಗಳು ಬುಡದಲ್ಲಿ ಅಗಲವಾಗಿದ್ದು ಓಟವಾಗಿ ಮೇಲೇರುತ್ತವೆ. ಗುಮ್ಮಟ ತಗ್ಗಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿದ್ದು ಹೆಚ್ಚು ಭದ್ರತೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕಟ್ಟಿದುವು. ಈ ಶೈಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಉಳಿದು ಬರಲಿಲ್ಲ. ಬಹಮನೀ ಅರಸರು ಉತ್ತರ ಭಾರತದ ಶಿಲ್ಪಿಗಳಿಗಿಂತ ಪರ್ಷಿಯಾ ಮುಂತಾದ ದೇಶಗಳಿಂದ ಶಿಲ್ಪಿಗಳನ್ನು ಕರೆಸಿದುದರಿಂದ ಪರ್ಷಿಯನ್ ಶೈಲಿಯ ಪ್ರಭಾವ ಮುಂದೆ ಬೆಳೆದು ಅದರೊಂದಿಗೆ ಸ್ಥಳೀಯ ಹಿಂದು ಶೈಲಿಯೂ ಕ್ರಮೇಣ ಹೆಚ್ಚು ಹೆಚ್ಚು ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ಮಿಲನವಾಗಿ ನೂತನ ಬಹುಮನೀ ಶೈಲಿಯೊಂದು ಬೆಳೆದು ಬಂತು. ಗುಲ್ಬರ್ಗದ ಕೋಟೆಯೊಳಗಿನ ದೊಡ್ಡ ಮಸೀದಿಯನ್ನು ಇರಾನಿನಿಂದ ಬಂದ ರಫಿ ಎಂಬ ಶಿಲ್ಪಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾನೆ. ವಿಶಾಲವಾದ ಈ ಕಟ್ಟಡ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಗುಮ್ಮಟಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಚಾವಣಿಯಿಂದ ಆಚ್ಛಾದಿತವಾಗಿದ್ದು ಸ್ಪೇನಿನ ಕಾರ್ಡೋವದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಮಸೀದಿಯ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಬಹಮನೀ ಅರಸರ ಭವ್ಯವಾದ ಕಟ್ಟಡಗಳನ್ನು ಬಿದರೆಯಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿನ ಇವರ ಕಟ್ಟಡಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥೂಲವಾದ ರಚನೆ ವಿವಿಧ ರೀತಿಯ ಎತ್ತರವಾದ ಕಮಾನುಗಳು, ಗೋಲದ ಮುಕ್ಕಾಲು ಭಾಗವನ್ನಿಟ್ಟಂತಿರುವ ಉನ್ನತವಾದ ಗುಮ್ಮಟಗಳು, ಗೋಡೆಗಳಿಗೆ ಬಗೆಬಗೆಯ ಬಣ್ಣದ, ವಿವಿಧ ಆಕಾರದ ಮನೋಹರವಾದ ರೀತಿಯ ಸೂಡುಚಿತ್ರ ಬಿಲ್ಲೆಗಳ ಜೋಡಣೆ ಮತ್ತು ಹೂವು ಬಳ್ಳಿ, ಎಲೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಹಿಂದು ರೀತಿಯ ಶಿಲ್ಪಾಲಂಕರಣ ಇರುತ್ತವೆ. ಅಹಮದ್ ಷಾವಲಿಯ ಅರಮನೆ, ಅಲಾ ಉದ್ದೀನ್ ಮತ್ತು ಹಜರತ್ ಖಲೀ ಉಲ್ಲಾರ ಗೋರಿಗಳು ಮಹ್ಮೂದ್ ಗಾವಾನನ ಮದರಸಾಗಳು ಬಹಮನೀ ಸುಲ್ತಾನರ ವಾಸ್ತುಕಲೆಯ ಸುಂದರ ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮಹ್ಮೂದ್ ಗಾವಾನನ ಮದರಸಾ ಪರ್ಷಿಯ ದೇಶದ ಅಂಥ ಕಟ್ಟಡಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿ ಕಟ್ಟಿದ ಅಪರೂಪದ ಕಟ್ಟಡ. ಬಹಮನೀ ಸುಲ್ತಾನರ ಅನಂತರ ಬಂದ ಬರೀದ್‌ಶಾಹೀ ಅರಸರು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಕಟ್ಟಡಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವು ಬದಲಾವಣೆಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಇವರ ಕಟ್ಟಡಗಳಲ್ಲಿ ದಢೂತಿತನದ ಭಾವನೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹಮನೀ ಸುಲ್ತಾನರ ಕಟ್ಟಡಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಲಿ, ಭವ್ಯತೆಯಾಗಲಿ ಇಲ್ಲ. ಹಿಂದು ಶೈಲಿಯ ಅನುಕರಣೆ ಹೆಚ್ಚು. ಅಲಂಕರಣ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದ್ದು ಭದ್ರತೆಯ ಅಭಾವವಿದೆ. ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಕೆತ್ತಿರುವ ಮರದ ಕಂಬಗಳು ಸುಂದರವಾಗಿವೆ. ಬಣ್ಣದ ಬಿಲ್ಲೆಗಳಿಂದ ಮಾಡಿದ ಅಲಂಕಾರ, ಮುತ್ತಿನ ಚಿಪ್ಪಿನ ಕೆಲಸ ತುಂಬ ನವುರಾಗಿದೆ. ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ರಂಗೀನ್ ಮಹಲ್ ಅರಮನೆ ಮತ್ತು ಅಲಿಬರೀದಿಯ ನಾಲ್ಕು ಕಡೆಯೂ ತೆರೆದ ಕಮಾನುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಂಟಪದಂತಿರುವ ಗೋರಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣಬಹುದು. ಇದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಬಿಜಾಪುರದಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದು, ಮುಂದೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಉತ್ತರ ಭಾಗವನ್ನೆಲ್ಲ ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡ ಆದಿಲ್ ಶಾಹೀ ಅರಸರು ಅನೇಕ ಮಹತ್ತರವಾದ ಕಟ್ಟಡಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದರು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅರಮನೆಗಳು, ಮಸೀದಿಗಳು, ಗೋರಿಗಳು, ಕೋಟೆಗಳು, ಬುರುಜುಗಳು ಸೇರಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ನವುರಾದ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಆಲಂಕರಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಇಬ್ರಾಹಿಂ ರೋಜಾ ತನ್ನ ಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ ಹೆಸರಾಗಿದ್ದರೆ, ಅತಿದೊಡ್ಡ ಹಜಾರ, ಉನ್ನತವೂ ವಿಸ್ತಾರವೂ ಆದ ಗುಮ್ಮಟ, ಪಿಸುಗುಟ್ಟಿದರೆ ಹಲವು ಬಾರಿ ಪ್ರತಿಸ್ಪಂದಿಸುವ ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದ ಒಳಕೈಸಾಲೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಗೋಳಗುಮ್ಮಟ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿಯೇ ಒಂದು ಅದ್ಭುತ ರಚನೆ ಎನಿಸಿದೆ.

ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಪತನದ ಆನಂತರ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳಬಹುದಾದಂಥ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಬೆಳವಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲವಾದರೂ ಕೆಳದಿ ಅರಸರು, ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರು, ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ, ಮಾಗಡಿಯ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಮಿತಿಯಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತುಕಲೆಯನ್ನು ಬೆಳೆಸಿದ್ದಾರೆ. ಕೆಳದಿಯ ನಾಯಕರು ವಿಜಯನಗರದ ಶೈಲಿಯಿಂದ ಸ್ಫೂರ್ತಿ ಪಡೆದರೂ ತಮ್ಮ ವಿಶಿಷ್ಟ ಶೈಲಿಯನ್ನು ರೂಪಿಸಿಕೊಂಡರು. ಗಟ್ಟಿ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಇವರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ದ್ರಾವಿಡ, ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಗಳೆರಡೂ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿವೆ; ಮುಸ್ಲಿಂ ಶೈಲಿಯ ಪ್ರಭಾವವನ್ನೂ ನೋಡಬಹುದು. ಇಕ್ಕೇರಿಯ ಅಘೋರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಕೆಳದಿಯ ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯ ಈ ಮಾದರಿಗೆ ಉತ್ತಮ ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಗುಡಿಗಳು ಆ ಕಾಲದ ವಾಸ್ತು ಕಲೆಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಎತ್ತರವಾದ ಜಗತಿಯ ಮೇಲೆ ಸಣ್ಣ ಪ್ರಮಾಣದ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಇದೇ ಪ್ರಮಾಣದ ಸುಕನಾಸಿ ಮಾತ್ರ ಇದ್ದು ಮುಂದೆ ಜಗತಿಯಿಲ್ಲದೆ ನೆಲದಿಂದ ಮೇಲೆದ್ದ ನೀಳ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿರುವ ಮುಖಭದ್ರ, ದೀರ್ಘಚತುರಸ್ರಾಕಾರದ ಈ ಗುಡಿಗಳ ಹೊರ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಿರುತ್ತವೆ. ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ, ನಗರ, ಸಾಲಿಗೆರೆ ಶೃಂಗೇರಿ ಮುಂತಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ಇಂಥ ಕಿರುದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದುದು ಜಂಬಿಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲಿರುವ ನೀಲಕಂಠೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಮೈಸೂರು ಅರಸರು ಹಲವಾರು ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಭವ್ಯತೆ, ನಯನಾಜೂಕು ಅಷ್ಟಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಗುಂಡ್ಲುಪೇಟೆಯ ಪರವಾಸುದೇವ ದೇವಾಲಯ, ಹರದನಹಳ್ಳಿಯ ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯ, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ನರಸಿಂಹಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ, ಮೈಸೂರಿನ ಪ್ರಸನ್ನ ಕೃಷ್ಣಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಪಾಳೆಯಗಾರರೂ ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಹಲವಾರು ಸುಭದ್ರವಾದ ಕೋಟೆಗಳೂ ಇಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖನಾರ್ಹ. ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ವಾಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ನೀರ್ತಡಿಯ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಉಚ್ಚಂಗಮ್ಮನ ದೇವಾಲಯ ಇವೆಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ರಾಮದುರ್ಗದಲ್ಲಿ ಗುಡ್ಡವೊಂದನ್ನು ಕೊರೆದು ಸುಂದರವಾಗಿ ರಚಿಸಿರುವ ಗುಹಾದೇವಾಲಯ ಅಪೂರ್ವವಾದುವು.

ಮಲೆನಾಡು ಮತ್ತು ಕರಾವಳಿ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತುಕಲೆ ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾಗಿಯೇ ಬೆಳೆದು ಬಂದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯಗಳು ನೇಪಾಳದ ತುರಾಯಿಗಳಂತೆ ಇರುವುದಾಗಿ ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಇಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಜಂಬುಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿರುವುದೇ ಹೆಚ್ಚು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೊರಗೋಡೆಯ ಮೇಲಿನ ಅಲಂಕರಣ ಹೆಚ್ಚಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಮಳೆಯಿಂದ ಕಟ್ಟಡಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದು ಅನಿವಾರ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ ಚಾವಣಿಗಳು ಇಳಿಜಾರಾಗಿರುತ್ತವೆ. ದೇವಾಲಯಗಳ ತಳವಿನ್ಯಾಸ ವೃತ್ತಾಕಾರವಾಗಿರುವುದುಂಟು. ಇದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬೌದ್ಧ ವಾಸ್ತುವನ್ನನು ಸರಿಸುವ ಚೈತ್ಯಾಕಾರದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಹೆಚ್ಚು. ಮೇಲ್ಚಾವಣಿಗಳು ಎರಡು ಮೂರು ಅಂತಸ್ತುಗಳಿಲ್ಲದ್ದು ಇಳಿಜಾರಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಇವುಗಳಿಗೆ ತಾಮ್ರದ ತಗಡನ್ನು ಹೊದಿಸಿರುತ್ತದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರ ಪ್ರಾಬಲ್ಯ ಬೆಳೆದಂತೆ ಐರೋಪ್ಯ ರೀತಿಯ ವಾಸ್ತು ನಿರ್ಮಾಣ ಆರಂಭವಾಯಿತು. ಮೊದಲಿಗೆ ಕಟ್ಟಡಗಳು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಎಂಜಿನಿಯರುಗಳಿಂದ ರೂಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಯುರೋಪಿನ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಚರ್ಚುಗಳು ಗಾಥಿಕ್ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾದುವು. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಟ್ರಿನಿಟಿ ಚರ್ಚ್,

ಮಂಗಳೂರಿನ ಸೇಂಟ್ ಅಲೋಷಿಯಸ್ ಚರ್ಚು, ಮೈಸೂರಿನ ಸೇಂಟ್ ಫಿಲೋಮಿನ ಚರ್ಚುಗಳು ಈ ಶೈಲಿಯ ಅತ್ಯಂತ ಆಕರ್ಷಕ ಕಟ್ಟಡಗಳು, ಚರ್ಚುಗಳು ಮತ್ತು ಇತರ ಮತೀಯ ಕಟ್ಟಡಗಳಿಗಿಂತ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಕಟ್ಟಡಗಳ ನಿರ್ಮಾಣವಾದವು. ಈ ಕಟ್ಟಡಗಳಲ್ಲಿ ಗಾಥಿಕ್ ಶೈಲಿಯೇ ಅಲ್ಲದೆ ಗ್ರೀಸ್, ಇಟಲಿ, ಫ್ರಾನ್ಸ್‌ಗಳ ಪುನರುಜ್ಜೀವನ ಶೈಲಿಯ ಅನುಕರಣೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಗಾಥಿಕ್ ಶೈಲಿಯ ಕಟ್ಟಡಗಳಿಗೆ ಬೆಂಗಳೂರು ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನ ಕಟ್ಟಡ ಉತ್ತಮ ಉದಾಹರಣೆ. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಅಠಾರಾ ಕಚೇರಿ, ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯ, ಡ್ಯಾಲಿ ಮೆಮೋರಿಯಲ್ ಹಾಲ್, ಮೈಸೂರಿನ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜು, ಜೂಬಿಲಿ ಕಟ್ಟಡ, ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿ ಕಚೇರಿ ಕಟ್ಟಡಗಳು ಪುನರುಜ್ಜೀವನ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಅರಮನೆ ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್ ಮತ್ತು ನಾರ್ಮಂಡ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಮಧ್ಯಯುಗದ ದುರ್ಗಗಳಂತೆ ಇದ್ದು ವಿಂಡ್ಸರ್ ಅರಮನೆಯ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಮೈಸೂರಿನ ಕೃಷ್ಣರಾಜೇಂದ್ರ ಆಸ್ಪತ್ರೆಯಂಥ ಹಲವು ಕಟ್ಟಡಗಳಲ್ಲಿ ಪುನರುಜ್ಜೀವನ ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಆಧುನಿಕ ಕಟ್ಟಡಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರವೂ ಭವ್ಯವೂ ಆದ ಮೈಸೂರಿನ ಅರಮನೆ ಹಿಂದು, ಮುಸ್ಲಿಂ ಮತ್ತು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಶೈಲಿಗಳ ಆಕರ್ಷಣೀಯ ಸಂಗಮ. ಇತ್ತೀಚಿನ ಕಟ್ಟಡವಾದ ವಿಧಾನಸೌಧ ಬೃಹತ್ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿದ್ದು ಪ್ರಾಚೀನ ದ್ರಾವಿಡ ರೀತಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳ ಗೋಪುರಗಳ ಮಾದರಿಗಳನ್ನಳವಡಿಸಿ ಗಾಂಭೀರ್ಯ ಮತ್ತು ಭವ್ಯತೆಗಳು ಎದ್ದು ಕಾಣುವಂತೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಅದೇ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ಇದರ ಪಕ್ಕದಲ್ಲೇ ವಿಕಾಸಸೌಧವನ್ನು ಈಗ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಕಟ್ಟಡಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನವೀನ ಶೈಲಿ ರೂಪುಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದೆ. ಗಗನಚುಂಬಿ ಕಟ್ಟಡಗಳು ಮೇಲೇಳುತ್ತಿವೆ. ಅಮೆರಿಕದ ಎಂಪೈರ್ ಸ್ಟೇಟ್ ಬಿಲ್ಡಿಂಗ್ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಮಹಾತ್ಮ ಗಾಂಧಿ ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ಯುಟಿಲಿಟಿ ಬಿಲ್ಡಿಂಗ್ ಇಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಾರ್ಹ. ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಹುರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಕಂಪನಿಗಳು, ಐ.ಟಿ. ಮತ್ತು ಬಿ.ಟಿ. ತಂತ್ರಜ್ಞಾನ ಉದ್ದಿಮೆಗಳು ಕಾಲಿಟ್ಟ ಮೇಲೆ ಕಟ್ಟಡಗಳ ವಾಸ್ತು ವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಬಹಳಷ್ಟು ಬದಲಾವಣೆಗಳು ಕಂಡುಬಂದಿವೆ. ಬಹು ಅಂತಸ್ತುಗಳ ಮತ್ತು ವಿಶಾಲವಾದ ಹಜಾರಗಳ ಬೃಹತ್ ಕಟ್ಟಡಗಳು ತಲೆಎತ್ತಿವೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಕಟ್ಟಡಗಳ ಒಳಾಲಂಕರಣವೂ ವೈಭವೋಪೇತವಾಗಿ ಭಿನ್ನ ಅಭಿರುಚಿ, ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಬೆಳೆದಿದೆ. **(ಎಂ.ಎಚ್.)**

ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ I: ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯ ಅರಸು ಮನೆತನದ ಶೂರ ದೊರೆ (ಸು. 655–81). ಎರಡನೆಯ ಪುಲಕೇಶಿಯ ಐವರು ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ. ಇವನಿಗೆ ರಣರಸಿಕ, ಪರಮಮಾಹೇಶ್ವರ, ಅನಿವಾರಿತ, ರಾಜಮಲ್ಲ, ಶ್ರೀವಲ್ಲಭ ಇತ್ಯಾದಿ ಬಿರುದುಗಳಿದ್ದುವು.

ಸು. 642 ರಲ್ಲಿ ಪಲ್ಲವ ನರಸಿಂಹವರ್ಮ ಬಾದಾಮಿಯ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿ ಆಕ್ರಮಿಸಿದ್ದ. ಇದರಿಂದ ನಷ್ಟವಾಗಿದ್ದ ಚಳುಕ್ಯ ರಾಜ್ಯಶ್ರೀಯನ್ನು ಮರಳಿ ಪಡೆಯುವುದು ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಮೊದಲ ಕೆಲಸವಾಯಿತು. ಅವನಿಪತಿ ತ್ರಿತಯಾಂತರಿತವಾಗಿದ್ದ ಚಳುಕ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಈತ ಸ್ವಶ್ರಮದಿಂದ ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡುದಾಗಿ ಶಾಸನಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಮೂವರು ಅವನಿಪತಿಗಳು ಪಲ್ಲವ ಸಾಮಂತರಾದ ಚೋಳ, ಪಾಂಡ್ಯ, ಕೇರಳ ಅರಸರಿರಬೇಕೆಂಬ ಊಹೆ ಇದೆಯಾದರೂ ಈ ವಿಷಯ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಗಂಗ ದುರ್ವಿನೀತ ಕಾಡುವೆಟ್ಟಿಯನ್ನು (ಪಲ್ಲವರಾಜ) ಸೆರೆಹಿಡಿದು ಮೊಮ್ಮಗ ಜಯಸಿಂಹ ವಲ್ಲಭನಿಗೆ ಚಳುಕ್ಯ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನು ದೊರಕಿಸಿದನೆಂದು ಒಂದು ಶಾಸನದ ಹೇಳಿಕೆ. ಆದರೆ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲೂ ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ಒಮ್ಮತವಿಲ್ಲ. ಏನೇ ಆದರೂ ಪಲ್ಲವರಿಂದ ತನ್ನ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಹಲವು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಶ್ರಮಿಸಿರಬೇಕು. ಆದರೆ 655ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಈತ ಚಳುಕ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಾಧಿಕಾರವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿದಿದೆ.

ಚಳುಕ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಪುನಃಸ್ಥಾಪನೆಯ ಆನಂತರ ಆ ವಂಶಕ್ಕೆ ಹತ್ತಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಕಳಂಕವನ್ನು ತೆಡೆಯುವುದು ಇವನ ಮುಖ್ಯ ಕೆಲಸವಾಯಿತು. ಈ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಸಮರ್ಪಕವಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸಿದ. ಪಲ್ಲವ ನರಸಿಂಹವರ್ಮ, ಅವನ ಮಗ ಇಮ್ಮಡಿ ಮಹೇಂದ್ರವರ್ಮ, ಅವನ ಮಗ ಒಂದನೆಯ ಪರಮೇಶ್ವರವರ್ಮ– ಈ ಮೂರು ರಾಜರುಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಅವರ ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿದ. 670ರ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ಕಂಚಿಯನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ, ಆ ನಗರದ ಸಮೀಪದ ಮಲ್ಲಿಯೂರಿನವರೆಗೂ ನಡೆದಿದ್ದ. 674 ರಲ್ಲಿ ಚೋಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿದ್ದ ತಿರುಚಿರಾಪಳ್ಳಿ ಬಳಿಯ ಉರಗಪುರದಲ್ಲಿ (ಉರೈಯೂರ್) ಬೀಡುಬಿಟ್ಟಿದ್ದ. ಶತ್ರು ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಜಾಲಾಡಿದ್ದ. ಪಲ್ಲವ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಪಲ್ಲವರು ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನನ್ನು ಹಲವೆಡೆ ಸೋಲಿಸಿದರೆಂಬ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ದೊರಕುತ್ತವೆಯಾದರೂ ಈ ಎಲ್ಲ ಯುದ್ಧಗಳೂ ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಭಾಗಗಳಲ್ಲೇ ನಡೆದವಾದ್ದರಿಂದ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಪಲ್ಲವರನ್ನು ಬಗ್ಗು ಬಡಿಯಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುತ್ತ ಆ ರಾಜ್ಯದ ಎಲ್ಲೆಗಳೊಳಗೇ ಘರ್ಷಣೆಗಳು ಸೀಮಿತವಾಗುವಷ್ಟು ಶಕ್ತಿಶಾಲಿಯಾಗಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದಾಗಿದೆ.

ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿದ ಈ ಅನೇಕ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಇವನ ಮಗ ವಿನಯಾದಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಮೊಮ್ಮಗ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯ ಸಹ ಪಾಲ್ಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತವೆ. ಹಲವು ಸಮಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಯುದ್ಧಾರ್ಥವಾಗಿ ರಾಜಧಾನಿಯಿಂದ ಹೊರಗಿರುತ್ತಿದ್ದಾಗ ರಾಜ್ಯ ನಿರ್ವಹಣೆಯ ಭಾರವನ್ನು ಈ ಮಗ ಮತ್ತು ಮೊಮ್ಮಗ ಹೊತ್ತಿರುತ್ತಿದ್ದರು.

ಚಳುಕ್ಯ ರಾಜ್ಯಶ್ರೀಯನ್ನು ಕೀರ್ತಿಪೀಠದ ಮೇಲೆ ನಿಲ್ಲಿಸಿದ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಸು. 26 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ರಾಜ್ಯವಾಳಿ 681ರಲ್ಲಿ ಮೃತನಾದ. ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಆನಂತರ ಇವನ ಮಗ ವಿನಯಾದಿತ್ಯ ಪಟ್ಟವೇರಿದ. **(ಆರ್.ಟಿ.ಎಸ್.)**

ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ II: ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯ ಮನೆತನದ ಅರಸು (ಸು. 733–45). ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನ ಮಗ. ಈತ ತಂದೆಯ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ 710ರ ಸುಮಾರಿನಿಂದಲೇ ಯುವರಾಜ ಪದವಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಚಳುಕ್ಯ ರಾಜ್ಯದ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗಗಳ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಯುವರಾಜನಾಗಿದ್ದಾಗಲೇ ಸು. 730–31ರಲ್ಲಿ ಕಂಚಿಯ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿಯ ರಾಜ ಇಮ್ಮಡಿ ಪರಮೇಶ್ವರವರ್ಮನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ. ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ ತರುಣದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಪಲ್ಲವ ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ದಾಳಿಮಾಡಿ, ಆಗತಾನೇ ಪಲ್ಲವ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನು ಏರಿದ್ದ ಇಮ್ಮಡಿ ನಂದಿವರ್ಮನನ್ನು ಓಡಿಸಿ ಕಂಚಿಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಆಗ ಕಂಚಿಯ ರಾಜಸಿಂಹೇಶ್ವರ (ಈಗಿನ ಕೈಲಾಸನಾಥ) ದೇವಾಲಯದ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಕಂಡು, ಅದನ್ನು ದೋಚದೆ ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೇ ಬಿಟ್ಟ ಎಂದು ಕಂಚಿಯ ಅದೇ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಇವನ ಕನ್ನಡ ಶಾಸನವೊಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇವನ ಮತ್ತು ಇವನ ಮಗ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮನ ಶಾಸನಗಳು ಈ ಕಂಚಿ ವಿಜಯದ ಅನಂತರ ಪಾಂಡ್ಯ, ಚೋಳ, ಕೇರಳ, ಕಳಭ್ರರನ್ನೂ ಗೆದ್ದು ದಕ್ಷಿಣಾರ್ಣವದಲ್ಲಿ ಜಯಸ್ತಂಭವೊಂದನ್ನು ನೆಟ್ಟನು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದರೂ ಈ ಹೇಳಿಕೆಯ ಸತ್ಯಾಂಶ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಈ ಚಳುಕ್ಯರ ಏಕೈಕ ಪ್ರಬಲ ಶತ್ರುಗಳಾಗಿದ್ದ ಪಲ್ಲವರ ಬಲವೂ ಮೊಂಡಾದ ಮೇಲೆ ಕಂಚೀವಿಜಯದ ಅನಂತರ ಇಮ್ಮಡಿ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಇಡೀ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಅಪ್ರತಿಮ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯಾದ. **(ಪಿ.ಜಿ.ಬಿ.)**

ಆದರೆ ಇದರಿಂದ ತೃಪ್ತನಾದ ಇವನು ಮುಂದೆ ತನ್ನ ಸಾಹಸೀವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಲಿಲ್ಲ. ಸು. 739 ರಲ್ಲಿ ಇವನ ಸಾಮಂತನಾಗಿ ಗುಜರಾತಿನಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಚಾಳುಕ್ಯರಾಜ ಅವನಿಜನಾಶ್ರಯ ಪುಲಕೇಶಿ ಅರಬ್ಬರ ದಾಳಿಯನ್ನು ಎದುರಿಸಿ ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿದರೂ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಆಸಕ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿದಂತೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ನಿರಾಸಕ್ತಿ ಅನೇಕ ಸಾಮಂತರ ಸ್ವಪ್ರತಿಷ್ಠೆಗೆ ಸಹಾಯಕವಾಗಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಇದರಿಂದ ಲಾಭ ಪಡೆದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ವಂಶದ ದಂತಿದುರ್ಗ ಚಳುಕ್ಯ ರಾಜ್ಯದ ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಬಲಸಂವರ್ಧನೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಮುಂದೆ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಮರಣಾನಂತರ ಚಾಳುಕ್ಯ ರಾಜ್ಯದ ವಿನಾಶಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾದ. ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕೊನೆಯ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಯುವರಾಜನಾಗಿದ್ದ ಇವನ ಮಗ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಕಂಚಿಯ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿದ. ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಜೀವಿತದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಈ ಮೂರು ಕಂಚಿ ವಿಜಯಗಳಿಂದಾಗಿ, ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲಿನ ಒಂದು ಶಾಸನ ಈತನನ್ನು 'ಮೂಮೆ ಕಂಚಿಯನ್ ಪರಾಜಿಸಿದೋರ್' ಎಂದು ಹೊಗಳುತ್ತದೆ. ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಸು. 745ರಲ್ಲಿ ಮರಣಹೊಂದಿದ.

ಹೈಹಯ ವಂಶದ ಲೋಕಮಹಾದೇವಿ ಮತ್ತು ತ್ರೈಲೋಕ್ಯ ಮಹಾದೇವಿ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ಸೋದರಿಯರು ಈತನ ಪತ್ನಿಯರು. ಇವನಿಗೆ ಇಮ್ಮಡಿ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮ ಎಂಬ ಮಗನೂ ವಿನಯವತಿ ಎಂಬ ಮಗಳೂ ಇದ್ದರು. ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯ ವಂಶದ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಭೀಮ ಈತನ ತಮ್ಮ.

ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈತನ ಹೆಂಡತಿಯರು ತಮ್ಮ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಲೋಕೇಶ್ವರ (ಈಗಿನ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ) ಮತ್ತು ತ್ರೈಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದರೆಂದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

*

ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ V: ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯ ವಂಶದ ಅರಸ (1008–15). ಇಱಿವಬೆಡಂಗ ಸತ್ಯಾಶ್ರಯನ (997–1008) ಸೋದರನಾದ ದಶವರ್ಮ ಈತನ ತಂದೆ. ತಾಯಿ ಭಾಗ್ಯವತಿ. ದೊಡ್ಡಪ್ಪನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕೊನೆಯ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಸಮಭಾಗಿಯಾಗಿದ್ದ ಈತ 1008ರಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ ಅನಂತರ ಇವನ ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ದಕ್ಷಿಣದ ಚೋಳರೂ ಉತ್ತರದ ಪರಮಾರ ಅರಸ ಭೋಜನೂ ಆಕ್ರಮಣ ನಡೆಸಿದರು. ರಾಜವಲ್ಲಭನ ಭೋಜ ಚರಿತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಲಾದ ಘಟನೆಯೊಂದನ್ನಾಧರಿಸಿ ಪರಮಾರ ಭೋಜನು ಚಾಳುಕ್ಯರ ವಿರುದ್ಧ ದಂಡೆತ್ತಿ, ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನನ್ನು ಕೊಂದು, ತನ್ನ ಪೂರ್ವಜರ ಸೇಡು ತೀರಿಸಿಕೊಂಡನೆಂಬ ಒಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ಆದರೆ ಇದು ಸಾಧಾರವಲ್ಲವೆಂದು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ದೊಡ್ಡಪ್ಪನಿಂದ ಪಡೆದ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕುಂದುಂಟಾಗದಂತೆ ಕಾಪಾಡಿಕೊಂಡು ಬಂದ ಯಶಸ್ಸು ಈತನದು. ಈತನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಅಂತಿಮ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಈತನ ಕಿರಿಯ ಸೋದರ ಈತನೊಡನೆ ರಾಜ್ಯವಾಳಿದ.

(ಬಿ.ಆರ್.ಜಿ.)

ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ VI: ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯ ವಂಶದ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಚಕ್ರವರ್ತಿ (1076 –1127). ತ್ರಿಭುವನಮಲ್ಲ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದ ಈತ ಒಂದನೆಯ ಸೊಮೇಶ್ವರನ ಮಗ, ಎರಡನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ತಮ್ಮ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿ.

ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಕಾಲದಿಂದಲೇ ಚಾಳುಕ್ಯ ರಾಜಕೀಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದ್ದ. ಆಗ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಜಯಸಿಂಹ ಮತ್ತು ಉದಯಾದಿತ್ಯ ಎಂಬುವರು ಪರಮಾರ ಸಿಂಹಾಸನಕ್ಕಾಗಿ ಸೆಣಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಜಯಸಿಂಹನ ಪರವಾಗಿ ಹೋರಾಡಿ ಅವನಿಗೆ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ದೊರಕಿಸಿಕೊಟ್ಟ. ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಇವನ ಶೌರ್ಯವನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿ ಇವನನ್ನೇ ಯುವರಾಜನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲು ಇಚ್ಛಿಸಿದ್ದನೆಂಬ ಹೇಳಿಕೆ ಇದೆ. ಆದರೆ ತಂದೆಯ ಮರಣಾನಂತರ ಇವನ ಹಿರಿಯಣ್ಣ 2ನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಅಂದಿನಿಂದ ಅಣ್ಣ ತಮ್ಮಂದಿರಲ್ಲಿ ಸಾಮರಸ್ಯವಿರಲಿಲ್ಲ. 2ನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ನಿಷ್ಠೆಯನ್ನು ಸಂದೇಹಿಸಿದ. ಉತ್ತರದ ಪರಮಾರ, ಚಾಳುಕ್ಯ, ಕಳಚುರಿಗಳೊಡನೆ ಇವನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಸ್ನೇಹಬಲದಿಂದ ತನ್ನ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೇ ಕುಂದು ತರಬಹುದೆಂಬ ಶಂಕೆಯಿಂದ ಸೋಮೇಶ್ವರ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನನ್ನು ಪರಮಾರ ರಾಜ್ಯದಿಂದ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಕರೆಸಿಕೊಂಡ. ತಾನೇ ನೇರವಾಗಿ ಅಲ್ಲಿನ ರಾಜಕೀಯ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸಲು ನಡೆದನಾದರೂ ಸೋಲನ್ನನುಭವಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಇದರಿಂದ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ವರ್ಚಸ್ಸು ಹೆಚ್ಚಿತೆಂದೇ ಹೇಳಬಹುದು. ಉತ್ತರದಿಂದ ಹಿಂದೆ ಬಂದ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ತನ್ನ ಜೀವ ಅಥವಾ ಗೌರವಕ್ಕೆ ಸೋಮೇಶ್ವರನಿಂದ ಹಾನಿಯಾಗಬಹುದೆಂದು ಬಗೆದು ತನ್ನ ತಮ್ಮ ಜಯಸಿಂಹನನ್ನು ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ರಾಜಧಾನಿ ಕಲ್ಯಾಣದಿಂದ ಹೊರಬಿದ್ದ. ಇವನನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿದ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಸೈನ್ಯಕ್ಕೂ ಇವನಿಗೂ ಯುದ್ಧವಾದರೂ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನಿಗೆ ತೊಂದರೆಯೇನೂ ಆಗಲಿಲ್ಲ. ಮುಂದೆ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ತುಂಗಭದ್ರಾ ದಂಡೆಯಲ್ಲಿ ಕಳೆದು ಅನಂತರ ಚೋಳ ಆಕ್ರಮಣವನ್ನು ತಡೆಯಲು ಬನವಾಸಿಗೆ ಹೋದ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಕದಂಬ ಜಯಕೇಶಿಯ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದು ಅವನನ್ನು ಸಾಮಂತನಾಗಿಸಿಕೊಂಡ. ಅವನ ಜೊತೆ ಸೇರಿ ಚೋಳ ದೊರೆ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ. ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ತನ್ನ ಮಗಳನ್ನು ಇವನಿಗೆ ಮದುವೆ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟು ಸ್ನೇಹ ಬೆಳೆಸಿದ (ಸು. 1069). ಅತಿ ಶೀಘ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಆಗ ತಾನೇ ಹಿಂತಿರುಗಿದ್ದ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರನ ಮರಣ ವಾರ್ತೆಯನ್ನು ಕೇಳಿ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಚೋಳ ರಾಜಧಾನಿ ಗಂಗೈಕೊಂಡಚೋಳಪುರಕ್ಕೆ ಧಾವಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಕಂಟಕಪ್ರಾಯರಾಗಿದ್ದವರನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸಿ ತನ್ನ ಮೈದುನ ಅಧಿರಾಜೇಂದ್ರನನ್ನು ಚೋಳ ಸಿಂಹಾಸನದ ಮೇಲೆ ಕೂರಿಸಿದ.

1073–76ರ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ವೆಂಗಿಯ ಇಮ್ಮಡಿ ರಾಜೇಂದ್ರ ಚೋಳ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯಾಗಿ ಅಧಿಕಾರ ವಹಿಸಿದ ಮೇಲೆ ವೆಂಗಿ ಸಹ ಚೋಳ ರಾಜ್ಯದ ಭಾಗವಾಯಿತು. ಇದು ಚಾಳುಕ್ಯರ ಗೌರವಕ್ಕೆ ಹಾನಿಯುಂಟು ಮಾಡಿತು. ಸೋಮೇಶ್ವರನ ನಿರ್ವೀರ್ಯ ವರ್ತನೆಯೇ ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೆಂದು ತರ್ಕಿಸಿದ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ತಾನೇ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಸನ್ನಾಹ ಮಾಡಿದ. 1071ರ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳು ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನನ್ನು ಚಾಳುಕ್ಯ ಸಮ್ರಾಟನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಆ ಹೊತ್ತಿಗೆ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಈ ದಿಶೆಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯಪ್ರವೃತ್ತನಾಗಿದ್ದನೆಂಬ ಸೂಚನೆಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ. 1076ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಸೋಮೇಶ್ವರನಿಗೂ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನಿಗೂ ಯುದ್ಧ ನಡೆದು ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಜಯಗಳಿಸಿದ. 1075–76ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಚಾಳುಕ್ಯ ರಾಜ್ಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕೈವಶವಾದರೂ ಹಲವು ಆಂತರಿಕ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಿಗ್ರಹ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿದ್ದು ಕೊನೆಗೆ ಪಿಂಗಳ ಸಂವತ್ಸರದ ಚೈತ್ರಶುದ್ಧ ಪಾಡ್ಯಮಿಯಂದು (1077 ಫೆಬ್ರವರಿ 26) ಪಟ್ಟಾಭಿಷಿಕ್ತನಾದ. ಅಂದಿನಿಂದ ಚಾಳುಕ್ಯ ವಿಕ್ರಮಶಕೆ ಎಂಬ ಕಾಲಗಣನೆಯನ್ನು ಉದ್ಘಾಟಿಸಿದ (ಈ ಗಣನೆ ಮುಂದೆ ಸುಮಾರು ಐವತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿದ್ದಿತು).

ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನೇರಿದಾಗ ಚೋಳ ಕುಲೋತ್ತುಂಗ ಪ್ರಬಲನಾಗಿದ್ದ. ಇದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕೈಬಿಟ್ಟ ವೆಂಗಿಯನ್ನು ಹಿಂತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಲಿಲ್ಲ. ಅತ್ತ ಕುಲೋತ್ತುಂಗನೂ ಸೋಮೇಶ್ವರನಿಗೂ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ

ಏಳ್ಗೆಯನ್ನು ತಡೆಯುವ ಪ್ರಯತ್ನದಲ್ಲಿ ಅಸಫಲನಾದ್ದರಿಂದ, ಇಬ್ಬರೂ ಪರಸ್ಪರರ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಅರಿತು ತೆಪ್ಪಗಾದರು. ಆದರೆ ಇವನ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲೇ ತಮ್ಮನಾದ ಯುವರಾಜ ಜಯಸಿಂಹ ದಂಗೆಯೆದ್ದ ಹಿಂದೆ ಅಣ್ಣನಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದ್ದರ ಪ್ರತಿಫಲವಾಗಿ ಯುವರಾಜ ಪದವಿಯನ್ನೂ ಅನೇಕ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳ ಅಧಿಕಾರವನ್ನೂ ವಹಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಜಯಸಿಂಹ ಕುಲೋತ್ತುಂಗನ ಸ್ನೇಹ ಬಯಸಿ ಅಣ್ಣನ ವಿರುದ್ಧ ನಿಂತಿದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲ ಅಧಿಕಾರಗಳನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ (1082). ಅದೇ ವರ್ಷ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಮಗ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನಿಗೆ ಯುವರಾಜತ್ವ ದಕ್ಕಿತು.

ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಮೂರು ಬಾರಿ ಮಾಳವದ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿದ. ಪಟ್ಟಾಭಿಷಿಕ್ತನಾದ ತರುಣದಲ್ಲೇ ಸು. 1077 ರಲ್ಲಿ, ಹಿಂದೆ ತನ್ನ ಅಣ್ಣ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಅಲ್ಲಿಯ ಉದಯಾದಿತ್ಯನಿಂದ ಅನುಭವಿಸಿದ್ದ ಸೋಲಿನ ಸೇಡು ತೀರಿಸಲು ತೆರಳಿದನಾದರೂ ಇದರ ಫಲಿತಾಂಶ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಉದಯಾದಿತ್ಯನ ಮಗ ಜಗದ್ದೇವನಿಗೆ ಸಿಂಹಾಸನ ದೊರಕಿಸಿ ಕೊಡುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಪುನಃ 1088ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಮಾಳವಕ್ಕೆ ನುಗ್ಗಿ ಉದಯಾದಿತ್ಯನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ, ಪ್ರಾಯಶಃ ಕೊಂದು ರಾಜಧಾನಿ ಧಾರಾ ನಗರವನ್ನು ಸುಟ್ಟ. ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ 1096–97ರಲ್ಲಿ ಧಾರಾನಗರವನ್ನು ಇವನು ಹಾಳುಗೆಡವಿದನೆಂದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ದಾಳಿಗಳಿಂದಾಗಿ ನರ್ಮದೆಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕಿದ್ದ ಪ್ರದೇಶವೆಲ್ಲ ಚಾಳುಕ್ಯ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿತು.

ಅಲ್ಲದೆ, ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಪೈವೆಯ (ಹೈವೆಯ) ಗೊಗ್ಗಿ, ನಾಗವರ್ಮ, ಕರಾಡದ ಶಿಲಾಹಾರ ವಂಶದ ಒಂದನೆಯ ಭೋಜ ಇವರನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸಿದ. ಇವನ ಸೇನಾನಿ ಶ್ರೀಪತಿಯರಸ ರತ್ನಪುರಿಯ ಕಳಚುರಿಗಳ ಮೇಲೆ ವಿಜಯ ಸಾಧಿಸಿದ.

ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಮೊದಲು ವೆಂಗಿ ರಾಜ್ಯದ ಆಸೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಕೆಲಕಾಲಾನಂತರ ಅಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗಿದ್ದ ರಾಜಕೀಯ ಅಸ್ತವ್ಯಸ್ತ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯ ಲಾಭ ಪಡೆಯಲು ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ. 1087, 1098, 1118ರಲ್ಲಿ ಕೊಂಡೆಯ ಮಹಾರಾಜ ಮತ್ತು ದಂಡನಾಯಕ ಚಿದ್ದರಸರು ಕೊಲ್ಲಿಪಾಕೆಯನ್ನು ಇವನ ಸಾಮಂತನಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸು.1120ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ವೆಂಗಿ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಕ್ಷೆಗೆ ಬಂದು ಇವನ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಪೂರ್ವ ಪಶ್ಚಿಮ ಸಮುದ್ರಪರ್ಯಂತ ಹರಡಿತು. *

ಇವನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕೊನೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರು ಸ್ವತಂತ್ರರಾಗುವ ಪ್ರಯತ್ನಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿದರು. ಹೊಯ್ಸಳ ಎರೆಯಂಗ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಬಲಗೈಯಂತಿದ್ದು ಚಾಳುಕ್ಯರು ನಡೆಸಿದ ಹಲವು ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡಿದ್ದರೂ ಅವನ ಮಗ ಬಲ್ಲಾಳ ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಲಿಚ್ಛಿಸಿದ. ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಇವನ ಬಲವನ್ನು ಮುರಿಯಲು ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ತನ್ನ ನೆಚ್ಚಿನ ದಂಡನಾಯಕ ಪರಮಾರ ಜಗದ್ದೇವನನ್ನು ಇವನ ನಿಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ ನಿಯೋಜಿಸಿದ. ಆದರೆ ಬಲ್ಲಾಳ ಮತ್ತು ಅವನ ತಮ್ಮ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನರ ಪ್ರತಾಪದೆದುರು ಜಗದ್ದೇವ ಸೋತ. ಇದರಿಂದ ಉತ್ತೇಜಿತನಾದ ಬಲ್ಲಾಳ ಉಚ್ಚಂಗಿಯ ಪಾಂಡ್ಯರೇ ಮೊದಲಾದ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಇತರ ಸಾಮಂತರೊಡನೆ ಸಮರ ಹೂಡಿದ. ಈ ಉದ್ಧಟತನವನ್ನು ಸಹಿಸದ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ತನ್ನ ಸಾಮಂತ ಸಿಂದ ಆಚುಗಿಯನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿ ಬಲ್ಲಾಳನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ. ಬಲ್ಲಾಳ ಕೊನೆಗೆ ಸಾಮಂತತ್ವವನ್ನು ಒಪ್ಪಿದ. ಅವನ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಮೊದಲು ಚೋಳರನ್ನು ತಲಕಾಡಿನಿಂದ ಓಡಿಸಿ, ನೀಲಗಿರಿ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಚಾಳುಕ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಟ ತಲೆದೂಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದ. ಆದರೆ ಮುಂದೆ ಆಳುಪರ ಮೇಲೆ ಮತ್ತು ನಿಡುಗಲ್ಲು, ಹೆಂಜೇರುಗಳ ಮೇಲೆ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ದಂಡೆತ್ತಿಹೋದುದನ್ನು ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಸಹಿಸದೆ ಅನೇಕ ಮಂಡಲೇಶ್ವರರು ಮತ್ತು ಸಾಮಂತರನ್ನು ಕೂಡಿಸಿ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ನಿಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸಿದ. ಸು.1117–18ರಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣೇಗಾಲದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಕದನದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ದಂಡನಾಯಕ ಗಂಗರಾಜ ಚಾಳುಕ್ಯ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಸದೆಬಡಿದ. ಅಲ್ಲದೆ ಈ ವಿಜಯ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯದ ವಿಸ್ತರಣೆಗೆ ನಾಂದಿಯಾಯಿತು. ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಹಾನುಗಲ್ಲು, ಬಳ್ಳಾರಿ, ಕುಮ್ಮಟ ಮೊದಲಾದುವನ್ನಲ್ಲದೆ ಬೆಳ್ವೊಲವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಯವರೆಗೂ ಮುನ್ನಡೆದ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಪೆಟ್ಟಿಗೆ ಸಿಕ್ಕಿ ಅವಮಾನಿತರಾಗಿದ್ದ ಹಾನುಗಲ್ಲು ಮತ್ತು ಗೋವೆಯ ಕದಂಬರು ಮತ್ತು ಸಿಂದರನ್ನು ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಒಟ್ಟುಕೂಡಿಸಿ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನನ್ನು ತುಳಿಯಲು ಸನ್ನಾಹ ನಡೆಸಿದ. 1122ರ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಲಸೂರು, ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೊಸವೀಡುಗಳ ಬಳಿ ನಡೆದ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಸೋತು, ಅವನು ಹೊಸದಾಗಿ ಆಕ್ರಮಿಸಿದ ಭಾಗಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಬಿಟ್ಟುಕೊಡಬೇಕಾಯಿತು. ಆದರೂ ಹೊಯ್ಸಳರು ನಿಗ್ರಹಿಸಲಾಗದಷ್ಟು ಪ್ರಬಲರಾದುದರಿಂದ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಮೌನವಾಗಿ ಅವರ ಉರುಟಣೆಯನ್ನು ಸಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಯಿತು.

ಸು.50 ವರ್ಷಗಳ ದೀರ್ಘ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಅನಂತರ 1127ರಲ್ಲಿ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಮರಣಹೊಂದಿದ. ಇವನಿಗೆ ಚಂದಲದೇವಿ, ಮಲಯಮತೀದೇವಿ, ಪದ್ಮಲದೇವಿ, ಚೌಕಲದೇವಿ ಮೊದಲಾದ ಹಲವಾರು ಪತ್ನಿಯರಿದ್ದರು. ಇವರಲ್ಲಿ ಚಂದಲದೇವಿ **(ನೋಡಿ)** ಶಿಲಾಹಾರ ವಂಶದವಳು. ಇವಳು ನೃತ್ಯವಿದ್ಯಾಧರೆ, ಅಭಿನವಸರಸ್ವತಿ, ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಬಿರುದು ಗಳಿಸಿದ್ದು ಹಲವು ಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿಪುಣಳಾಗಿದ್ದಳಲ್ಲದೆ, ಕವಿಕಲಾಪೋಷಕಳಾಗಿದ್ದಳು. ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ಸೋಮೇಶ್ವರ III, ಜಯಕರ್ಣ ಮತ್ತು ತೈಲಪ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಮಕ್ಕಳು. ಯುವರಾಜನೂ ಹಿರಿಯ ಮಗನೂ ಆಗಿದ್ದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ತಂದೆಗಿಂತ ಮೊದಲೇ ಗತಿಸಿದ್ದರಿಂದ, 3ನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಇವನ ಅನಂತರ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ.

ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲ ವೈಭವಯುತವಾಗಿತ್ತು. ಹಲವು ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ, ಧರ್ಮ, ದತ್ತಿಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆ ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆದುವೆಂದು ಇವನ ನೂರಾರು ಶಾಸನಗಳು ಸಾರುತ್ತವೆ. ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ತನ್ನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಭಾವಿತರಾದ ವಿದ್ವಾಂಸರಿಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವನ್ನಿತ್ತಿದ್ದ. ಬಿಲ್ಹಣ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಆಸ್ಥಾನ ಕವಿಯಾಗಿದ್ದು ವಿಕ್ರಮಾಂಕದೇವಚರಿತವೆಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿದ. ಇದರಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಪ್ರಭುವಿನ ಮಹಾಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮೂರ್ತಿಮತ್ತಾಗಿ ಅಡಕವಾಗಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಮಿತಾಕ್ಷರವನ್ನು ಬರೆದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನ್ಯಾಯವಾದಿ ವಿಜ್ಞಾನೇಶ್ವರ **(ನೋಡಿ)** ಇವನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದ. ಈ ಗ್ರಂಥ ಇಂದಿಗೂ ಹಿಂದು ನ್ಯಾಯಶಾಸ್ತ್ರದ ಮೂಲಾಧಾರವಾಗಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಕಲ್ಯಾಣದಂಥ ನಗರವಾಗಲೀ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನಂಥ ಅರಸಾಗಲೀ ಬೇರೆಲ್ಲೂ ಇಲ್ಲ ಎಂದು ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೊಗಳಲಾಗಿದೆ. **(ವಿ.ಜಿ.ಬಿ.)**

ವಿಘ್ನಸಂತೆ: ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ತಿಪಟೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕಸಬೆಯಿಂದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ, ನೊಣವಿನಕೆರೆಯಿಂದ ಸು. 5 ಕಿಮೀ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಗ್ರಾಮ. ಈ ಹಳ್ಳಿಯ ಪ್ರಾಚೀನ ಹೆಸರು ಇಗನಸಂತೆ. ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ಪ್ರಮುಖ ಸ್ಥಳವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಗ್ರಾಮ ಈಗ ಆ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯ ಇಲ್ಲಿಯ ಪ್ರಧಾನ ಆಕರ್ಷಣೆ. ಹೊಯ್ಸ ಮೂರನೆಯ ನರಸಿಂಹನ ದಂಡನಾಯಕರೂ ಮಲ್ಲಿದೇವದಂಡನಾಯಕನ ಮಕ್ಕಳೂ ಆದ ಅಪ್ಪಯ್ಯ, ಗೋಪಾಲ ಮತ್ತು ಮಾಧವ ಎಂಬವರು 1286ರಲ್ಲಿ ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದರೆಂದು ಇಲ್ಲಿನ ಒಂದು ಶಾಸನ

ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯ ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿರುವ ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲ. ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯದ ತಳವಿನ್ಯಾಸ ಅನೇಕ ಸಮಕೋಣಗಳ ಹಿನ್‌ಸರಿತ ಮುನ್‌ಸರಿತಗಳ ಅಂಚುಳ್ಳ ಗಿಡ್ಡು ಶಿಲುಬೆಯಾಕಾರದಲ್ಲಿದೆ. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನವರಂಗವೂ ಇದಕ್ಕೆ ತೆರೆದಂತೆ ಪೂರ್ವ ಪಶ್ಚಿಮಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಸುಕನಾಸಿಯುತ ಗರ್ಭಗೃಹವೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮುಖಮಂಟಪವೂ ಇವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಮೈನಲ್ಲಿ ಸುರುಳಿ, ಕುಂಭಾಕೃತಿ, ಮಕರಮುಖ ಮುಂತಾದ ಕೆತ್ತನೆಗಳುಳ್ಳ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ. ಭಿತ್ತಿ ಭಾಗ ಅನೇಕ ಅರೆಗಂಬಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಕಪೋತದೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಕುಂಭ, ಮಕರ ಮತ್ತು ಕಿರುಗೋಪುರಗಳ ಅಲಂಕರಣವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಶಿಖರ ಸುಂದರ ರಚನೆ. ನಾಲ್ಕು ಘಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಲೆದ್ದಿರುವ ಈ ಶಿಖರದ ಪ್ರತಿಘಟ್ಟವೂ ಚಿಕ್ಕ ಅಲ್ಪ ಉಬ್ಬಿನ ಶಿಖರಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಸುಕನಾಸಿಯ ಮೇಲೆ ಶಿಖರದ ನಾಲ್ಕೂ ಕಡೆಗಳಲ್ಲೂ ಯೋಗಾನರಸಿಂಹ, ನಟರಾಜ, ಮಾಧವ ಮೊದಲಾದ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಮುಂಭಾಗದ ಎರಡು ಕಂಬಗಳು ಹಾಗೂ ಇತರ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಬಹುನಾಜೂಕಾಗಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿವೆ. ನವರಂಗದ ಕಂಬಗಳು ಅದರ ಹಾಗೂ ಸುಕನಾಸಿ ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಬಾಗಿಲುವಾಡಗಳು ಮತ್ತು ಭುವನೇಶ್ವರಿಗಳು ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಗೆ ಸಹಜವಾಗಿ ಸುಂದರ ವಿನ್ಯಾಸದ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮುಖ್ಯ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಕೇಶವ, ಪಶ್ಚಿಮದ ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದ ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ವೇಣುಗೋಪಾಲ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತವಾಗಿವೆ. ಇವೂ ಸುಂದರ ಹೊಯ್ಸಳ ಕೃತಿಗಳು. ವಿಶಿಷ್ಟ ವಿನ್ಯಾಸ ಮತ್ತು ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಶಿಲ್ಪಾಲಂಕರಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯಲ್ಲೇ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ರಚಿತವಾಗಿರುವ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯ ಬಹುಶಃ ಕೊನೆಯದು. ಇದರಲ್ಲೂ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ಶಿಲ್ಪಾವಳಿಯಿಲ್ಲದೆ ಬರಿಯ ಅರೆಗಂಬಗಳಿರುವುದು ಮತ್ತು ಶಿಖರದ ವಿನ್ಯಾಸ ಮಾಮೂಲಿಗಿಂತ ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾಗಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ ಬದಲಾವಣೆಗಳು.

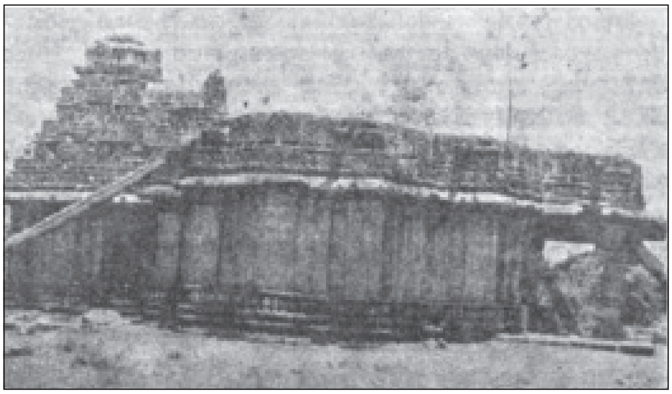
ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯ

*

ಬಾಲಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯ ಉತ್ತರ-ಈಶಾನ್ಯ ದಿಶೆಯಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕ ಹಳ್ಳವೊಂದರ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿದೆ. ಇದೂ ಮೇಲಿನ ದೇವಾಲಯದ ವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವ ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲ. ಆದರೆ ಹೊರಭಿತ್ತಿ ಅಲಂಕಾರ ರಹಿತವಾಗಿ ಬಹು ಸರಳವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಶಿಖರ ಮೆಟ್ಟಿಲು ಮೆಟ್ಟಿಲಾಗಿ ಏಳು ಘಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಲೆದ್ದಿದೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಮೂಲ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಬದಲಾಗಿವೆ. ದೇವಾಲಯವೂ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ನವೀಕೃತವಾಗಿದೆ. ಭೈರವ (ಬೋರೆದೇವ) ದೇವಾಲಯ ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ಮುಖಮಂಟಪಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಚಿಕ್ಕ ಗುಡಿ. ಇದರಲ್ಲಿ ಸು. 13-14ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೆಲವು ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಗ್ರಾಮದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಹೊಲವೊಂದರಲ್ಲಿ ಬನಶಂಕರಿ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ಸುಕನಾಸಿ ಮಾತ್ರವಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಸುಖಾಸನಾರೂಢವಾದ ಬಹುಶಃ ಹೊಯ್ಸಳ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ದೇವಿಯ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಈ ದೇವಿ ಅಲ್ಲಿಯ ನೇಕಾರರ ಅಧಿದೇವತೆ. (ಎಂ.ಎಲ್.ಎಸ್.)

ವಿಜಯದಾಸ: ಸು. 18ನೆಯ ಶತಮಾನ. ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಮುಖ ಹರಿದಾಸರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರು. ಮಾನ್ವಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಚೀಕಲಪರವಿ ಇವರ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ತಂದೆ ಶ್ರೀನಿವಾಸಪ್ಪ, ತಾಯಿ ಕೂಸಮ್ಮ. ದಾಸಪ್ಪ ಎಂಬುದು ಇವರ ಪೂರ್ವಾಶ್ರಮದ ಹೆಸರು. ಕಡುಬಡತನದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದ ಇವರಿಗೆ ಪುರಂದರದಾಸರಿಂದ ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ಅಂಕಿತ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ವಿಜಯದಾಸರಾದರೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ವಿಜಯವಿಠಲ ಎಂಬುದು ಇವರ ಅಂಕಿತ. ಕಾಲ, ಸಾಧನೆ, ಸಿದ್ಧಿಗಳ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಇವರನ್ನು ಹರಿದಾಸ ಸಾಹಿತ್ಯದ ದ್ವಿತೀಯ ಘಟ್ಟದ ಪ್ರಮುಖರೆನ್ನಬಹುದು. ಪುರಂದರ, ಕನಕಾದಿ ದಾಸರುಗಳಿಂದ ಕಾವ್ಯಮಯವಾಗಿ ಹೊಮ್ಮಿದ ದಾಸಸಾಹಿತ್ಯ ಇವರ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞಾನ ಹಾಗೂ ಪಾಂಡಿತ್ಯದ ಕುರುಹಾಯಿತು. ಹರಿನಾಮ ಮಹಿಮೆ, ಬಿಂಬರೂಪಿ ಭಗವಂತನನ್ನು ಒಲಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಬಗೆ, ಜ್ಞಾನ ಭಕ್ತಿ ವೈರಾಗ್ಯಗಳ ಸಂಪಾದನೆ, ಹರಿಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವ ಹರಿಯ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕತ್ವ, ದೇವತಾ ತಾರತಮ್ಯ, ಗುರುಕರುಣೆಯ ಅಪಾರತೆ, ಭಗವತ್ಪ್ರಸಾದದ ಆವಶ್ಯಕತೆ -ಈ ಎಲ್ಲ ಮಾಧ್ಯಮವಾಗಿ ನಿಂತ ಇವರ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಲಾಲಿತ್ಯದ ಅಂಶ ಕಡಿಮೆ. ಇತರ ದಾಸರಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವಷ್ಟು ವೈವಿಧ್ಯವೂ ಇಲ್ಲ. ಇವರಲ್ಲಿ ಗಹನವಾದ ವಸ್ತುವಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಸುಳಾದಿಗಳ ರಚನೆ ಹೆಚ್ಚು, ಕೀರ್ತನೆಗಳ ವಸ್ತು, ಬಂಧುಗಳು ಬಿಗಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ಭಾಷೆ ಹಾಗೂ ನಿರೂಪಣೆಗಳು ಸರಳವಾಗಿವೆ. ಎಲ್ಲರೊಳು ವ್ಯಾಪಕನಾಗಿಪ್ಪನೆ ಬಲ್ಲಿದ ದೊರೆಯೇ ಜ್ಞಾನಿಗಳರಸನೆ ಎಲ್ಲಿ ನೋಡಲು ಸರಿಗಾಣೆ ವಿಜಯವಿಠಲ ಬಾ, ಅಪ್ರತಿಮಲ್ಲ ಬಾ, ಭಕುತವತ್ಸಲ ಬಾ, ಹಸೆಯ ಜಗುಲಿಗೆ-ಇದು ಶೋಭಾನೆಯ ಪದವೊಂದರಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಹಸೆಮಣೆಗೆ ಕರೆದಿರುವ, ಆ ಮೂಲಕ ಹರಿಯ ಸರ್ವಶಕ್ತ ಹಾಗೂ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕ-ಎಂಬ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಮಾಡುವ ರೀತಿ. ಈ ರೀತಿಯ ತಾತ್ತ್ವಿಕತೆಯೊಂದಿಗೆ ಮನಸ್ಸಿನ ಚಂಚಲತೆ, ಮನೋನಿಗ್ರಹದ ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯತೆ, ಮನುಷ್ಯನ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಋಣದ ಪಾತ್ರ, ಹಬ್ಬಗಳ ಆಚರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನೂ ಇವರು ವಿಚಾರ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ವಸುಧೆಯೊಳಗೆ ಒಂದು ಕಾಸು ಕೊಟ್ಟವನ ಋಣ ವಸುಧೆಯೆಲ್ಲಾ ತಿರುಗೆಪೋಗದಯ್ಯ ಎಂಬ ಮಾತು, ದಂಪತಿಗಳು ಏಕವಾಗಿಪ್ಪುದೇ ಹಬ್ಬ ಎಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಇವರ ಅನುಭವ, ತಿಳಿವಳಿಕೆ ಹಾಗೂ ವಿಶಾಲದೃಷ್ಟಿಗಳ ದ್ಯೋತಕವಾಗಿದೆ. ಅಂತೆಯೇ ಆತ್ಮಯಜ್ಞಸುಳಾದಿ, ಹರಿಸ್ವತಂತ್ರಸುಳಾದಿ, ಅಭಯಸುಳಾದಿ, ಕಂಕಣ ಸುಳಾದಿಗಳಲ್ಲಿನ ಇವರ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞಾನ ಮೆಚ್ಚುವಂಥದು.

ಪುರಂದರದಾಸರ ಜೀವನ ಪರಿಚಯಕ್ಕೆ ವಿಜಯದಾಸರ ಉಪಲಬ್ಧವಿರುವ ಕೀರ್ತನೆಗಳೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಪ್ರಮಾಣಗಳು. ಜೊತೆಗೆ ಶ್ರೀಪಾದರಾಯ, ಟೀಕಾಚಾರ್ಯ, ವ್ಯಾಸರಾಯ-ಇವರುಗಳ ಬಗ್ಗೆಯೂ ಸಾಕಷ್ಟು ವಿಷಯ ಸಂಗ್ರಹಣೆ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಮತಸಾಹಿತ್ಯವಾಗಿ ಇವರ ಕೃತಿಗಳು ವಿಶೇಷ ಮೌಲ್ಯವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿವೆಯೆನ್ನಬಹುದು.

ಸುಮಾರು ಎಪ್ಪತ್ತಮೂರು ವರ್ಷಗಳ ತುಂಬು ಜೀವನವನು ಬಾಳಿ, ಗುಂತಕಲ್ಲಿನ ಬಳಿಯಿರುವ ಜಿಪ್ಪಗಿರಿ ಎಂಬ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ದಿವಂಗತರಾದರು. ಇವರು ಭೃಗುಮುನಿಗಳ ಅವತಾರವೆಂಬ ಒಂದು ನಂಬಿಕೆಯೂ ಪುರಂದರ ದಾಸರ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಮಗ ಮಧ್ವಪತಿಯೆ ವಿಜಯದಾಸರಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದರೆಂಬ ಪ್ರತೀತಿಯೂ ಇದೆ. ಇವರ ಶಿಷ್ಯ ಮೋಹನದಾಸರು ಮುಂದೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹರಿದಾಸರಾದರು.

(ಟಿ.ಎನ್.ಎನ್.)

ವಿಜಯನಗರ: 14-17 ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ, ಕನ್ನಡ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಅದರಲ್ಲೂ ಹಿಂದು ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಎತ್ತಿಹಿಡಿದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ.

ರಾಜಕೀಯ ಇತಿಹಾಸ: ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ 1336ರ ವೇಳೆಗೆ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂತು. ಸಂಗಮಪುತ್ರರಾದ ಹರಿಹರ ಬುಕ್ಕರು ಈ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾದ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸಿದರು. ಇವರ ಕಿರಿಯ ಸೋದರರಾದ ಕಂಪಣ, ಮಾರಪ್ಪ ಮತ್ತು ಮುದ್ದಪ್ಪ ಇವರಿಗೆ ಬೆನ್ನೆಲುಬಾಗಿ ನಿಂತು ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದರು. ಈ ಸೋದರರು ಮೂಲತಃ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದವರೆಂದೂ ಕಾಕತೀಯ ಪ್ರತಾಪರುದ್ರನ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಇವರು, ಆ ರಾಜ್ಯ ಮುಸ್ಲಿಮರ ವಶವಾದ ಅನಂತರ ಹಂಪೆಯ ಪರಿಸರದ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಬಂದು ಕಂಪಿಲಿಯ ರಾಮನಾಥನ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಾದರೆಂದೂ ಕಂಪಿಲಿಯೂ ಮುಸ್ಲಿಮರ ಆಘಾತಕ್ಕೆ ಈಡಾದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸೆರೆಸಿಕ್ಕಿದ ಇವರು ದೆಹಲಿಗೆ ಒಯ್ಯಲ್ಪಟ್ಟರೆಂದು ಆದರೆ ಮಹಮ್ಮದ್-ಬಿನ್-ತುಗಲಕನು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ತಲೆಯೆತ್ತಿದ ದಂಗೆಯನ್ನಡಗಿಸಲು ಇವರನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿನ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿ ನೇಮಿಸಿ ಕಳಿಸಿದನೆಂದೂ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹಿಂತಿರುಗಿದ ಇವರು ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೊಳಗಾಗಿ, ಆ ವೇಳೆಗೆ ಮತಾಂತರಗೊಂಡಿದ್ದರೂ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಹಿಂದು ಮತವನ್ನಪ್ಪಿ ಆ ಗುರುಗಳ ಕೃಪೆಯಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ರಾಜ್ಯಸ್ಥಾಪನೆ ಮಾಡಿದರೆಂದೂ ಒಂದು ವಾದವಿದೆ.

ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ನೆಲ್ಲೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗೊಜಲವೀಡು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಶಾಸನವೊಂದನ್ನು (ಶಾಸನದ ಕಾಲ 1314 ಎಂದು ನೆಲ್ಲೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನ ಸಂಪುಟಗಳ ಎರಡನೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿದೆ) ಆಧರಿಸಿ ಈ ಶಾಸನೋಕ್ತ ಬುಕ್ಕನು ಒಂದನೆಯ ಬುಕ್ಕನೆಂದೂ ಈತ ಕಾಕತೀಯ ಪ್ರತಾಪರುದ್ರನ ಸಾಮಂತನಾಗಿದ್ದನೆಂದೂ ಕೆಲವರು ವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಶಾಸನದ ಮೂಲವನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸಿ, ಅದರ ಪ್ರತಿಯನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದಾಗ ಶಾಸನದ ಕಾಲ ಶಕವರ್ಷ 1296, 1236 ಅಲ್ಲ ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. 1373-74ರಲ್ಲಿ ಈ ಅರಸ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆಯಾಗಿ ಈ ಶಾಸನದಿಂದ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಮೂಲಪುರುಷರು ಆಂಧ್ರರೆಂಬ ವಾದಕ್ಕೆ ಇದು ಪುಷ್ಟಿ ನೀಡುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದು ಖಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಈ ಸೋದರರು

ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರ ವಂಶಾವಳಿ

ಸಂಗಮ ವಂಶ

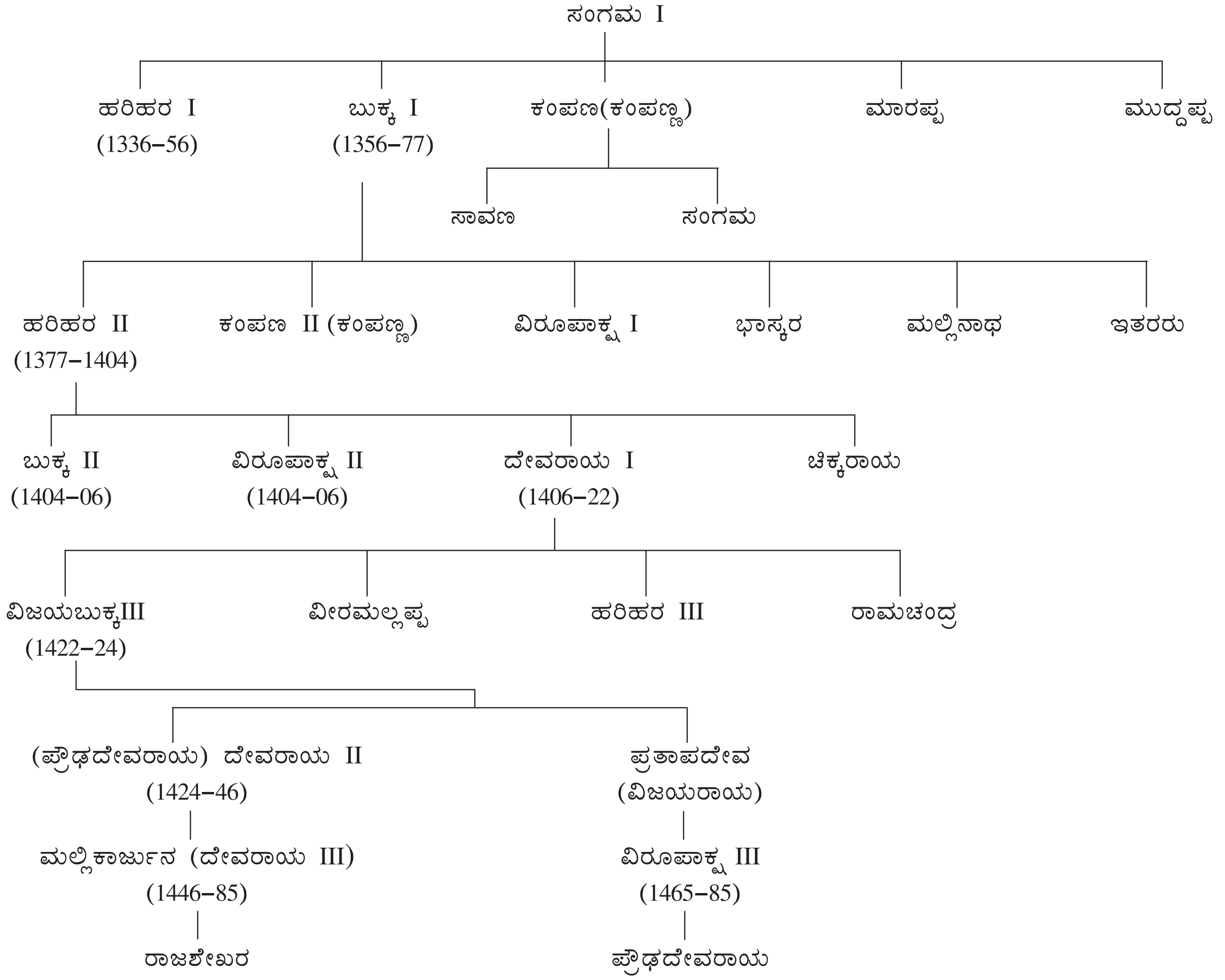
ಸಂಗಮ I
ಹರಿಹರ I (1336-56)
ಬುಕ್ಕ I (1356-77)
ಕಂಪಣ(ಕಂಪಣ್ಣ)
ಮಾರಪ್ಪ
ಮುದ್ದಪ್ಪ
ಸಾವಣ
ಸಂಗಮ
ಹರಿಹರ II (1377-1404)
ಕಂಪಣ II (ಕಂಪಣ್ಣ)
ವಿರೂಪಾಕ್ಷ I
ಭಾಸ್ಕರ
ಮಲ್ಲಿನಾಥ
ಇತರರು
ಬುಕ್ಕ II (1404-06)
ವಿರೂಪಾಕ್ಷ II (1404-06)
ದೇವರಾಯ I (1406-22)
ಚಿಕ್ಕರಾಯ
ವಿಜಯಬುಕ್ಕIII (1422-24)
ವೀರಮಲ್ಲಪ್ಪ
ಹರಿಹರ III
ರಾಮಚಂದ್ರ
(ಪ್ರೌಢದೇವರಾಯ) ದೇವರಾಯ II (1424-46)
ಪ್ರತಾಪದೇವ (ವಿಜಯರಾಯ)
ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ (ದೇವರಾಯ III) (1446-85)
ವಿರೂಪಾಕ್ಷ III (1465-85)
ರಾಜಶೇಖರ
ಪ್ರೌಢದೇವರಾಯ

ಸಾಳುವ ಮನೆತನ

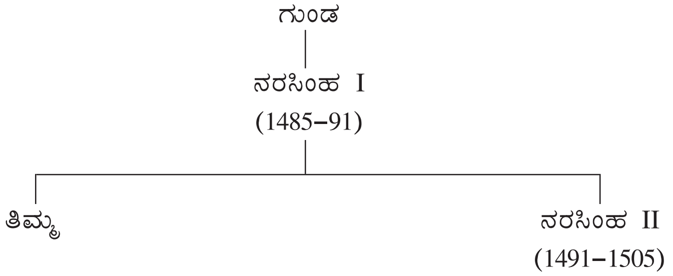
ಗುಂಡ
ನರಸಿಂಹ I
(1485–91)
ತಿಮ್ಮ
ನರಸಿಂಹ II
(1491–1505)

ತುಳುವ ಮನೆತನ

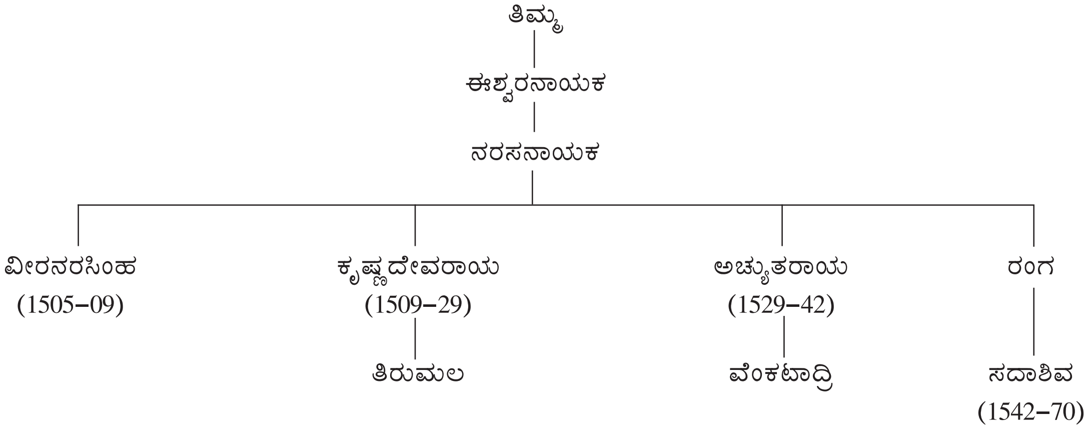
ತಿಮ್ಮ
ಈಶ್ವರನಾಯಕ
ನರಸನಾಯಕ
ವೀರನರಸಿಂಹ
(1505–09)
ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ
(1509–29)
ತಿರುಮಲ
ಅಚ್ಯುತರಾಯ
(1529–42)
ವೆಂಕಟಾದ್ರಿ
ರಂಗ
ಸದಾಶಿವ
(1542–70)

ಆರವೀಡು ಮನೆತನ

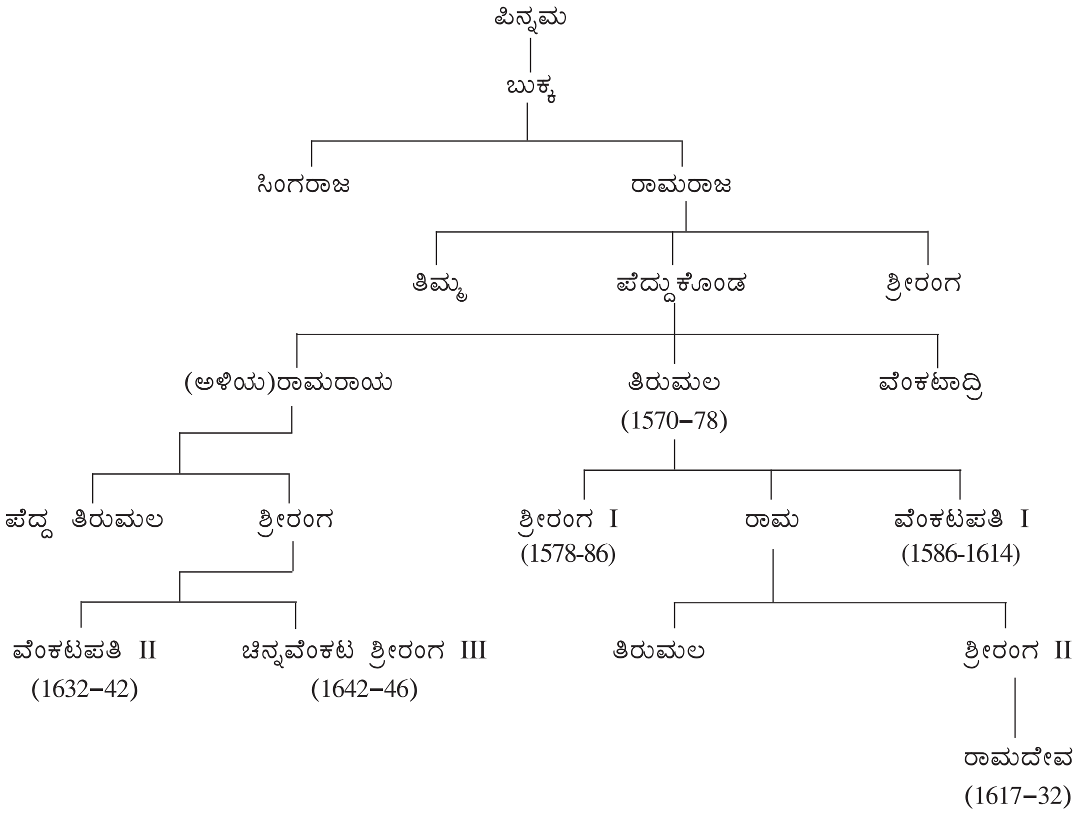
ಪಿನ್ನಮ
ಬುಕ್ಕ
ಸಿಂಗರಾಜ
ರಾಮರಾಜ
ತಿಮ್ಮ
ಪೆದ್ದುಕೊಂಡ
ಶ್ರೀರಂಗ
(ಅಳಿಯ)ರಾಮರಾಯ
ತಿರುಮಲ
(1570–78)
ವೆಂಕಟಾದ್ರಿ
ಪೆದ್ದ ತಿರುಮಲ
ಶ್ರೀರಂಗ
ಶ್ರೀರಂಗ I
(1578-86)
ರಾಮ
ವೆಂಕಟಪತಿ I
(1586-1614)
ವೆಂಕಟಪತಿ II
(1632–42)
ಚಿನ್ನವೆಂಕಟ ಶ್ರೀರಂಗ III
(1642–46)
ತಿರುಮಲ
ಶ್ರೀರಂಗ II
ರಾಮದೇವ
(1617–32)

ಆರಂಭದಿಂದಲೂ ಕನ್ನಡಿಗರೆಂದೂ ಹಂಪೆಯ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಾಡಳಿತ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ಇವರು ಹೊಯ್ಸಳ ಮುಮ್ಮಡಿ ವೀರಬಲ್ಲಾಳನ ಮಾಂಡಲಿಕರಾಗಿದ್ದುದಲ್ಲದೇ ಆ ಅರಸನೊಡನೆ, ಆತನ ಬಂಧುಗಳು ಮತ್ತು ಅಧಿಕಾರವರ್ಗದವರೊಡನೆ ರಕ್ತ ಸಂಬಂಧ ಬೆಳೆಸಿದ್ದರೆಂದೂ ಮುಮ್ಮಡಿ ಬಲ್ಲಾಳನೇ ಈ ಸೋದರರಿಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿ ದೇಶಕ್ಕೆ ಮಹಮದೀಯರಿಂದ ಒದಗಿದ್ದ ಕುತ್ತನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಲು ಇವರಿಗೆ ಎಲ್ಲ ಬೆಂಬಲವನ್ನೂ ನೀಡಿದನೆಂದೂ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಆಳತೊಡಗಿದರೂ ವಿಧೇಯತೆಯ ಕುರುಹಾಗಿ ಮೊದಲ ಇಬ್ಬರು ಸೋದರರು ಮಂಡಲೇಶ್ವರರೆಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದರೆಂದೂ ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರ ಸಂಪರ್ಕ ಇವರಿಗೆ ಬಂದುದು ಅನಂತರದ ದಶಕಗಳಲ್ಲೆಂದೂ ಇನ್ನೊಂದು ವಾದವಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ವಾದಕ್ಕೆ ಶತಮಾನಗಳ ಅನಂತರದ ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯ ಕಾಲಜ್ಞಾನ ಮುಂತಾದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಗಳು, ಫೆರಿಸ್ತ ಮುಂತಾದ ಪರಕೀಯರ ಬರೆವಣಿಗೆಗಳೂ ಆಧಾರವಾಗಿದ್ದರೆ, ಎರಡನೆಯ ವಾದ ಸಮಕಾಲೀನ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಆಧರಿಸಿದೆ. ಇವು ಹೇಗೇ ಇದ್ದರೂ ಈ ಸೋದರರು, ಅನಂತರ ಬಂದವರು ಹಂಪೆಯನ್ನು ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು, ಅಲ್ಲಿನ ದೇವತೆಯಾದ ವಿರೂಪಾಕ್ಷನನ್ನು ಕುಲದೈವವಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಿ ಆ ದೈವದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳಾಗಿ ರಾಜ್ಯವಾಳುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ತೋರಿಸಲು ತಮ್ಮ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಎಂಬ ಅಂಕಿತಗಳನ್ನು ಹಾಕುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನೆಲ್ಲ ಕಂಡಾಗ ಇವರಿಗೆ ಕನ್ನಡನಾಡು ನುಡಿ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳ ಬಗೆಗೆ ವಿಶೇಷವಾದ ಪ್ರೀತಿ ಆದರಗಳಿದ್ದುವೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಇವರು ಕನ್ನಡಿಗರೇ ಆಗಿದ್ದರೆನ್ನಲು ಹಿಂಜರಿಯಬೇಕಾದ ಪ್ರಬಲವಾದ ಅಂಶಗಳಾವುವೂ ಇಲ್ಲ.

ಹರಿಹರ ಸೋದರರು 1336ರಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. 1342ರಲ್ಲಿ ಮುಮ್ಮಡಿ ಬಲ್ಲಾಳ ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಟ್ಟ. ಈ ಆರು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಬಲಪಡಿಸುವ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಹರಿಹರ ನಿರತನಾಗಿದ್ದ. 1346ರಲ್ಲಿ ಸೋದರರೊಡನೆ ಶೃಂಗೇರಿಗೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿನ ಗುರುಗಳಾದ ವಿದ್ಯಾತೀರ್ಥ ಶ್ರೀಪಾದಂಗಳಿಗೆ ಗೌರವ ಸಲ್ಲಿಸಿದ. ರಾಜ್ಯಾಡಳಿತದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಸಹೋದರರಾದ ಬುಕ್ಕ, ಕಂಪಣ, ಮಾರಪ್ಪ ಮತ್ತು ಮುದ್ದಪ್ಪರ ನೆರವನ್ನು ಪಡೆದ. ಬುಕ್ಕ ಯುವರಾಜ ಪದವಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ರಾಜ್ಯದ ಮಧ್ಯಭಾಗವಾದ ದೋರಸಮುದ್ರದ ಸುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ. ಕಂಪಣನು ಉದಯಗಿರಿ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲೂ ಮಾರಪ್ಪನು ಪಶ್ಚಿಮತೀರದ ಮಲೆರಾಜ್ಯದಲ್ಲೂ ಮುದ್ದಪ್ಪನು ಮುಳಬಾಗಲಿನ ಸುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿದ್ದರು. 1347ರಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗದಲ್ಲಿ ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು. ಅಲಾಉದ್ದಿನ್ ಬಹಮನ್ ಷಾ ಎಂದು ಬಿರುದಾಂಕಿತನಾದ ಹಸನ್ ಅಥವಾ ಜಾಫರ್‌ಖಾನನು ಇದರ ಸಂಸ್ಥಾಪಕ. ಇದೊಂದು ವಿಶೇಷವಾದ ಘಟನೆ. ಈ ರಾಜ್ಯ ಅನಂತರದ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ನೆರೆಯ ವಿಜಯನಗರ ರಾಜ್ಯದೊಡನೆ ಸತತವಾಗಿ ಕದನಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿತ್ತು.

1347ರ ಸುಮಾರಿಗೆ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದ ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯದ ಸುಲ್ತಾನರು ವಿಜಯನಗರದ ಪ್ರತಿಸ್ಪರ್ಧಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಮಧುರೆಯ ಸುಲ್ತಾನರು ಕಂಟಕಪ್ರಾಯರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ, ಇತರ ಮಾಂಡಲಿಕರು, ಸಾಮಂತರು ಹರಿಹರನ ಸಾರ್ವಭೌಮತ್ವವನ್ನು ಒಪ್ಪಿದರು. 1356ರಲ್ಲಿ ಹರಿಹರನ ಸೋದರನಾದ ಬುಕ್ಕ ಪಟ್ಟಾಭಿಷಿಕ್ತನಾದ. ಆವರೆವಿಗೂ ಹಿರಿಯನಿಗೆ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ನೆರವಾಗಿ ರಾಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪನೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದ ಈತ ಸಿಂಹಾಸನಾರೂಢನಾದ ಅನಂತರ ಎರಡು ದಶಕಗಳ ಕಾಲ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿದು ರಾಜ್ಯವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಬಲಪಡಿಸಿದ. ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಚೆಂಗಲ್ಪೇಟ್ ಮತ್ತು ಆರ್ಕಾಟ್ ಜಿಲ್ಲೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಭಾಗ ಆಗ ರಾಜಗಂಭೀರ ರಾಜ್ಯವೆನಿಸಿತ್ತು. ಅಲ್ಲಿ ಶಂಬುವರಾಯ ಮನೆತನದ ರಾಜಗಂಭೀರ ರಾಜನಾರಾಯಣನೂ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಆಳಿ ವಿಜಯನಗರದ ಸಾರ್ವಭೌಮತ್ವವನ್ನು ಅಲ್ಲಗಳೆದಿದ್ದ. ಅವನ ವಿರುದ್ಧ ಈಗ ಸೈನ್ಯಾಚರಣೆ ನಡೆಸಲು ಬುಕ್ಕನು ತನ್ನ ಸೋದರನಾದ ಕಂಪಣನನ್ನು ನಿಯೋಜಿಸಿದ. ರಾಜಗಂಭೀರನ್‌ಮಲ್ಯೆ ಎನಿಸಿದ್ದ ಈಗಿನ ಉತ್ತರ ಆರ್ಕಾಟ್ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಡ್ಪೈವೀಡನ್ನು ಕಂಪಣ ಮುತ್ತಿ ಶಂಬುವರಾಯನನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿದ. ಶಂಬುವರಾಯ ಅನಂತರ ಬುಕ್ಕನ ಮಾಂಡಲಿಕತ್ವವನ್ನು ಒಪ್ಪಿದ. ಇಲ್ಲಿಂದ ಕಂಪಣ ದಕ್ಷಿಣದ ಕಡೆ ದಿಗ್ವಿಜಯ ಯಾತ್ರೆಗೆ ತೆರಳಿ ಮಧುರೆಯ ಸುಲ್ತಾನನ ಮೇಲೆರಗಿ ಅಲ್ಲಿನ ಸುಲ್ತಾನನೊಬ್ಬನನ್ನು ಕೊಂದ (1371). ಕಂಚಿಯ ರಾಜ ಸಿಂಹೇಶ್ವರಾಲಯದಲ್ಲಿ, ಶ್ರೀರಂಗದ ರಂಗನಾಥಾಲಯದಲ್ಲಿ ದೇವರ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಪುನಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದ. ಆದರೂ ಮಧುರೆಯ ಸುಲ್ತಾನನೆನಿಸಿಕೊಂಡ ಅಲಾಉದ್ದೀನ್ ಸಿಕಂದರ್ 1377ರ ವರೆಗೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ತಲೆಮರೆಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ. ಈ ದಿಗ್ವಿಜಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಪಣನ ಸೇನಾನಿಗಳಾದ ಗೋಪಣ ಮತ್ತು ಸಾಳುವ ಮಂಗು ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸಿದ್ದರು. ಕಂಪಣನ ಪತ್ನಿಯಾದ ಗಂಗಾದೇವಿ ರಾಜಕುಮಾರನ ಸಾಧನೆಗಳನ್ನು ಮಧುರಾವಿಜಯಂ ಅಥವಾ ವೀರಕಂಪಣರಾಯ ಚರಿತೆ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಕೃತ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದಾಳೆ.

ಬುಕ್ಕರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯದೊಡನೆ ಕದನಗಳು ಆರಂಭವಾಗಿ ತೀವ್ರಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಾಳಿದವು. ಭಿನ್ನಧರ್ಮಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಈ ರಾಜ್ಯಗಳ ನಡುವಣ ಕಲಹಗಳು ಕೇವಲ ಧಾರ್ಮಿಕವಾಗಿರದೆ ತುಂಗಭದ್ರಾ-ಕೃಷ್ಣಾನದಿಗಳ ನಡುವಣ ಫಲವತ್ತಾದ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸುವ ಹೋರಾಟವೂ ಆಗಿತ್ತು. ಎರಡು ಕಡೆಯವರೂ ರಾಯಚೂರು ದೋಅಬ್‌ನ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನು ತಮ್ಮದಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರೂ ಅಲ್ಲಿನ ಎಲ್ಲ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಬೇಕೆಂಬ ಆಸೆ ಅವರೀರ್ವರೂ ನಿರಂತರ ಕದನಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗುವಂತೆ ಮಾಡಿತು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಫೆರಿಸ್ತನ ಹೇಳಿಕೆಗಳು ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಕಟ್ಟುಕಥೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಮರೆಯುವಂತಿಲ್ಲ. ಬಹಮನಿಯ ಮಹಮ್ಮದ್ ಆ ಬುಕ್ಕನನ್ನು ಕಾಡುಮೇಡುಗಳಲ್ಲಿ ಆರು ತಿಂಗಳುಗಳ ಕಾಲ ಬೆನ್ನಟ್ಟಿ ಆತ ರಾಮೇಶ್ವರದವರೆಗೂ ಅಲೆಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದನೆಂಬುದು ಇಂಥ ಒಂದು ಹೇಳಿಕೆ. ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಬಹಮನೀ ಅರಸರಾಗಲೀ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರಾಗಲೀ ಖಚಿತವಾದ ಅಂತಿಮವೆನಿಸಬಹುದಾದ ಜಯವನ್ನು ಪಡೆಯಲೇ ಇಲ್ಲ. ಅಂಥ ಘಟನೆ ನಡೆದುದು ಎರಡು ಶತಮಾನಗಳ ಅನಂತರ ನಡೆದ ರಕ್ಕಸತಂಗಡಗಿ ಕದನದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ. ಈ ಹೋರಾಟ ಧಾರ್ಮಿಕವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ ಎಂಬ ವಾದವನ್ನು ಸಹ ಒಪ್ಪಲಾಗದು. ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಮಹಮದೀಯ ಅರಸರು ಹಿಂದೂ ಧರ್ಮವನ್ನು ಅಲ್ಲಗಳೆದು ತಮ್ಮ ಮತವನ್ನು ಬಲವಂತವಾಗಿ ಪ್ರಜೆಗಳ ಮೇಲೆ ಹೇರುವ ಯತ್ನ ಮಾಡಿದರು. ಉತ್ತರ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಅವರ ಈ ಯತ್ನಗಳನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟಲು ಸರಿಸಮವಾದ ಬಲ ಯಾವ ರಾಜನಿಗೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ, ತಡವಾಗಿಯಾದರೂ ತಮ್ಮ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಚ್ಯುತಿಬಂದಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಮನಗಂಡ ಅರಸರು, ಸಾಮಂತರು, ಪ್ರಜೆಗಳು ದೃಢಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಒಗ್ಗಟ್ಟಾಗಿ ಅದನ್ನು ತಡೆಯುವ, ಧರ್ಮರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದರು. ಎಂತಲೇ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಸಂಗೀತ, ಕಲೆ, ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆ ಕೊಡಲಾಯಿತು. ಬುಕ್ಕನು ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯ ಮತ್ತು ಮಾಧವಾಚಾರ್ಯರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ವೇದಗಳಿಗೆ ಭಾಷ್ಯಗಳನ್ನು ಬರೆಸುವ ಯೋಜನೆಯನ್ನು 1360ರಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯಗತ ಮಾಡಿದುದು ಇಂಥ ಮನೋಭಾವದಿಂದಲೇ.

ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಬುಕ್ಕನು ಕಾಕತೀಯ ಪ್ರತಾಪರುದ್ರನ ಮೊಮ್ಮಗನಾದ ವಿನಾಯಕದೇವನೊಡನೆ ಸ್ನೇಹಸಂಬಂಧಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸಿದ. ಇಬ್ಬರೂ

ಕೂಡಿ ದೆಹಲಿ ಸುಲ್ತಾನನಾಗಿದ್ದ ಫಿರೋಜನ ಆಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳನ್ನು ಕಳಿಸಿದರು. ಆದರೆ ಸ್ವತಃ ಸುಲ್ತಾನನೇ ಇಕ್ಕಟ್ಟಿನ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಸಿಲುಕಿದ್ದ ಕಾರಣ ಈ ನಿಯೋಗ ಏನೂ ಸಾಧಿಸಲಿಲ್ಲ. ಮಹಮ್ಮದ್ ಓರಂಗಲ್ಲನ್ನು ಮುತ್ತಿ ವಿನಾಯಕದೇವನನ್ನು ಕೊಂದ. ಇನ್ನೊಮ್ಮೆ ಗೋಲ್ಕೊಂಡವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದ. ಆಂಧ್ರದಲ್ಲಿನ ಪ್ರೋಲಯನಾಯಕ, ಕಾಪಯನಾಯಕ ಮೊದಲಾದ ನಾಯಕರು ಕೆಲಕಾಲ ಧೈರ್ಯದಿಂದ ಶತ್ರುವನ್ನು ಎದುರಿಸಿ ಸ್ವತಂತ್ರರಾದರು. ಆದರೆ ಕ್ರಮೇಣ ಆಂತರಿಕ ಕಲಹಗಳು ತಲೆಯೆತ್ತಿ ಅವರ ಬಲ ಕುಗ್ಗಿತು. ಓರಂಗಲ್ಲಿನ ಸುತ್ತಲು ವೇಲಮರು ಪ್ರಬಲರಾಗಿ ವಿಜಯನಗರದ ವಿರುದ್ಧ ಕಾದಿದರು. ಗೋದಾವರಿ, ಕೃಷ್ಣಾನದಿಗಳ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ರೆಡ್ಡಿ ವಂಶಸ್ಥರು ರಾಜಮಹೇಂದ್ರಿ ಮತ್ತು ಕೊಂಡವೀಡುಗಳನ್ನು ನೆಲೆವೀಡಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಮಹಮದ್ ಓರಂಗಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಜಯಗಳಿಸಿದ ಅನಂತರ ಎರಡು ಬಾರಿ ಬುಕ್ಕನನ್ನು ರಣರಂಗದಲ್ಲಿ ಎದುರಿಸಿದ. ಸಮಾನಬಲದ ಈರ್ವರಲ್ಲಿ ಯಾರೊಬ್ಬರಿಗೂ ಜಯ ಲಭಿಸಲಿಲ್ಲ. ಬುಕ್ಕನ ಸೋದರನಾದ ಮಾದಪ್ಪನ ಮಂತ್ರಿ ಚಾವುಂಡನ ಮಗ ಮಾಧವನು ಕೊಂಕಣ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ದಂಡೆತ್ತಿ ಗೋವೆಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಅಂದಿನಿಂದ ಸುಮಾರು ಒಂದು ಶತಮಾನದ ಕಾಲ ಗೋವೆ ವಿಜಯನಗರದ ಅಧೀನದಲ್ಲಿತ್ತು.

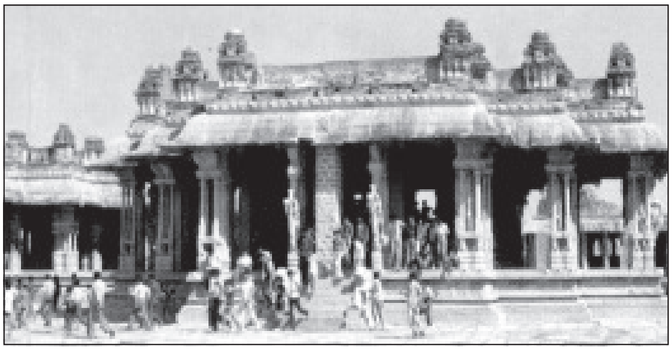
ವಿಠಲ ದೇವಾಲಯ, ಹಂಪೆ

ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಬಲಪಡಿಸಲು ಬುಕ್ಕ ಹಲವಾರು ಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಂಡ. ರಾಜಧಾನಿಯಾದ ಹಂಪೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ಪ್ರಜೆಗಳ ವಾಸಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಅನುಕೂಲಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದ. ವ್ಯವಸಾಯ, ವ್ಯಾಪಾರಗಳಿಗೆ ಉತ್ತೇಜನ ನೀಡಿದ. ಸಿಂಹಳದ ಅರಸರು, ಮಲಬಾರಿನ ನಾಯಕರು ಅರಸನ ಆಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ರಾಜಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳನ್ನು ಕಳಿಸಿದರು. ದೂರದ ಚೀನಾ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಮಿಂಗ್ ವಂಶದ ಅರಸನ ಆಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬುಕ್ಕ 1374ರಲ್ಲಿ ರಾಯಭಾರಿಗಳನ್ನು ಕಳಿಸಿದ. ಬುಕ್ಕನ ಮಕ್ಕಳಾದ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಮತ್ತು ಭಾಸ್ಕರರು ಆರಗ ಮತ್ತು ಮುಳುವಾಯಿ (ಮುಳಬಾಗಲು) ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳಾದರು. ಸೋದರನಾದ ಕಂಪಣ್ಣ ತಮಿಳುದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರ ವಹಿಸಿದ. ರಾಷ್ಟ್ರದ ಹಿತಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಜೆಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಜಾತಿಮತಗಳಲ್ಲಿನ ವೈಷಮ್ಯಗಳನ್ನು ತೊಡೆದು ಶಾಂತಿಯುತ ಸಹಜೀವನ ನಡೆಸುವುದು ಆವಶ್ಯಕವಾಗಿತ್ತು. ಎಂತಲೇ ಒಮ್ಮೆ ಶ್ರಣಬೆಳಗೊಳದಲ್ಲಿ ಜೈನರಿಗೂ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವರಿಗೂ ಕಲಹವಾದಾಗ ಅರಸನು ಅವರನ್ನು ಸಮಾಧಾನಗೊಳಿಸಿ ಎಲ್ಲ ಧರ್ಮಗಳೂ ಒಂದೇ, ಯಾವುದನ್ನೂ ಯಾರೊಬ್ಬರೂ ತೆಗಳಲಾಗದು ಎಂದು ಅವರಿಗೆ ಉಪದೇಶ ನೀಡಿ ಅವರನ್ನು ಸಾಂತ್ವನಗೊಳಿಸಿದ. ಇದು ಅಂದಿನ ಅರಸರ ಧಾರ್ಮಿಕ ನೀತಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ.

1377ರಲ್ಲಿ ಇಮ್ಮಡಿ ಹರಿಹರ ತಂದೆಯ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ಆಡಳಿತ ಸೂತ್ರ ವಹಿಸಿದ. 1374ರಲ್ಲಿ ಕಂಪಣ ನಿಧನನಾದ ಬಳಿಕ ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ತುಂಡೀರ, ಚೋಳ ಮತ್ತು ಪಾಂಡ್ಯ ದೇಶಗಳ ಮಾಂಡಲಿಕರು ದಂಗೆ ಎದ್ದಿದ್ದರು. ಈ ಬಾರಿ ಹರಿಹರನ ಸೋದರನಾದ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ದಂಗೆಗಳನ್ನು ಅಡಗಿಸಿ, ಅಂತಿಮವಾಗಿ ಮಧುರೆಯ ಸುಲ್ತಾನನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಹೊರದೂಡಿ, ಸಿಂಹಳ ದ್ವೀಪದವರೆಗೂ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿನ ಅರಸನಾದ ಭುವನ್ಯೆಕಬಾಹುವಿನಿಂದ ಕಪ್ಪವನ್ನು ವಸೂಲಿ ಮಾಡಿದ. 1391ರಲ್ಲಿ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಚೌಲ್, ದಭೋಲ್ ಮತ್ತು ಖಾರೇಪಟ್ಟಣಗಳು ವಿಜಯನಗರದ ವಶವಾದುವು. ಇದರ ಫಲವಾಗಿ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಕೃಷ್ಣಾತೀರದವರೆಗೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿದಂತಾಯಿತು. ಬಹಮನಿಯ ಫಿರೋಜ್ ಷಾ ಕದನ ಹೂಡಿದನಾದರೂ ಫಲಿತಾಂಶ ಶೂನ್ಯ. ಇದರಲ್ಲಿ ಗುಂಡ ದಂಡಾಧಿನಾಥನು ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದ. ಉದಯಗಿರಿ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿದ್ದ ಯುವರಾಜನಾದ ದೇವರಾಯನು ವೇಮನ ಹಾಗೂ ಅವರ ಸಹಾಯಕ್ಕೆ ಬಂದ ಬಹಮನೀ ಸುಲ್ತಾನನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಮೆಹಬೂಬ್‌ನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪನಗಲ್ ಕೋಟೆಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಅರಸನು ರಾಜ್ಯದ ಆರ್ಥಿಕಾಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಹಲವಾರು ನೀರಾವರಿ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಂಡು ನದಿಗಳಿಗೆ ಅಣೆಕಟ್ಟನ್ನು ಕಟ್ಟಿ, ಕಾಲುವೆಗಳನ್ನು ತೋಡಿಸಿದ. ಸಿಂಗಮಭಟ್ಟನೆಂಬಾತ ಅಂದಿನ ಖ್ಯಾತ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಿ ಪೆನುಗೊಂಡೆಗೆ ನೀರನ್ನು ಒದಗಿಸಲು ಹೊನ್ನೆ ನದಿಯಿಂದ ಕಾಲುವೆಯೊಂದನ್ನು ಈತ ತೋಡಿಸಿದ. ಬುಕ್ಕ ಆರಂಭಿಸಿದ್ದ ವೇದಗಳಿಗೆ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಬರೆಯಿಸುವ ಯೋಜನೆ ಹರಿಹರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಗೊಂಡಿತು. ಅರಸನು ವೈದಿಕಮಾರ್ಗಸ್ಥಾಪನಾಚಾರ್ಯನೆನಿಸಿದ. ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆ–ಸಾಹಿತ್ಯಗಳಿಗೆ ಈತ ವಿಶೇಷವಾದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿದ್ಯಾವಿಲಾಸನೆನಿಸಿಕೊಂಡ. ಜೈನ ಹಾಗೂ ವೀರಶೈವ ಕೃತಿಗಳು ಆಗ ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದುವು.

1404ರಲ್ಲಿ ಹರಿಹರ ಮಡಿದ. ಸಿಂಹಾಸನಕ್ಕಾಗಿ ಬುಕ್ಕ (11) ಮತ್ತು ವಿರೂಪಾಕ್ಷರ ನಡುವೆ ಸ್ಪರ್ಧೆ ಏರ್ಪಟ್ಟಿತು. ಬುಕ್ಕ ಜಯಶಾಲಿಯಾದರೂ ಬಹುಕಾಲ ಬಾಳಲಿಲ್ಲ. 1406ರಲ್ಲಿ ಅವನ ಕಿರಿಯ ಸೋದರ ದೇವರಾಯ ರಾಜ್ಯಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ವಹಿಸಿದ. ಈತ ಬಹಮನೀ ಸುಲ್ತಾನನಾದ ಫಿರೋಜನೊಡನೆ ಸತತವಾಗಿ ಕಾದಬೇಕಾಯಿತು. ಮುದಗಲ್ಲಿನ ಅಕ್ಕಸಾಲಿಗನೊಬ್ಬನ ಮಗಳಲ್ಲಿ ಈತ ಅನುರಕ್ತನಾದನೆಂದೂ ಆಕೆಯ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಫಿರೋಜ್ ವಿಜಯನಗರವನ್ನು ಮುತ್ತಿದನೆಂದೂ ಫಿರೋಜನ ಮಗ ದೇವರಾಯನ ಮಗಳನ್ನು ಮದುವೆಯಾದನೆಂದೂ ಫೆರಿಸ್ತನ ಹೇಳಿಕೆ. ಇದು ಕಟ್ಟುಕತೆ ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟ. ಕೊಂಡವೀಡಿನ ರೆಡ್ಡಿ ಮನೆತನದ ಪೆದಕೋಮಟಿ ವೇಮನು ಉದಯಗಿರಿಯನ್ನು ಮುತ್ತಿದನಾದರೂ ದೇವರಾಯ ಅವನನ್ನು ಅಲ್ಲಿಂದ ಹೊರದೂಡಿದ. ಅನಂತರ ವೇಮನ ರಾಜಮಹೇಂದ್ರಿಯ ಕಾಟಯವೇಮನನ ವಿರುದ್ಧ ದಂಡೆತ್ತಿದ. ಕಾಟಯನು ದೇವರಾಯನ ಮೈದುನ. ಎಂತಲೇ ದೇವರಾಯನು ಅವನ ನೆರವಿಗೆ ಧಾವಿಸಿದ. ಆದರೆ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲದ ಅನಂತರ ಬಹಮನೀ ಸುಲ್ತಾನನ ನೆರವಿನಿಂದ ಪೆದಕೋಮಟಿಯು ಕಾಟಯವೇಮನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಕೊಂದನಾದರೂ ಕಾಟಯನ ಮಂತ್ರಿಯಾದ ಅಲ್ಲಾಡ 1415ರ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ಶತ್ರುವನ್ನು ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾದ. ಇವುಗಳ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಒರಿಸ್ಸಾದಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಗಜಪತಿ ವಂಶದ ಭಾನುದೇವ ದೇವರಾಯನ ಶತ್ರುವಾದ. ತನ್ನ ದಕ್ಷಿಣ ದಿಗ್ವಿಜಯಗಳಿಗೆ ದೇವರಾಯನಿಂದ ಅಡಚಣೆಯುಂಟಾಗುವುದೆಂಬುದೊಂದು ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ.

ದೇವರಾಯ ಸಹ ತನ್ನ ತಂದೆಯಂತೆ ನೀರಾವರಿ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಂಡು ತುಂಗಭದ್ರೆಯಿಂದ ರಾಜಧಾನಿಗೆ ಎತ್ತರವಾದ ಕಲ್ಲಿನ ಕಾಲುವೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನಲ್ಲದೆ ಅಣೆಕಟ್ಟೊಂದನ್ನು ಸಹ ನಿರ್ಮಿಸಿದ. ಹರಿಹರದ ಸಮೀಪದ ಹರಿದ್ರಾ ನದಿಗೂ ಒಂದು ನೀರಾವರಿ ಕಟ್ಟನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಸಾಹಿತ್ಯ, ಕಲೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದ. ಶೃಂಗೇರಿಯ ಗುರುಗಳಾದ ಚಂದ್ರಶೇಖರಭಾರತಿಗಳು ಈತನ ಗುರುಗಳಾಗಿದ್ದರು.

ಒಂದು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅರಸನ ಜೀವವನ್ನು ಉಳಿಸಿದ ಲಕ್ಷ್ಮೀಧರ ಖ್ಯಾತ ಅಮಾತ್ಯ ನಾಗಪ್ಪ ಆಪ್ತನಾಗಿದ್ದ ಸೇನಾನಿ. 1422ರಲ್ಲಿ ದೇವರಾಯ ದಿವಂಗತನಾದ. 1424ರಲ್ಲಿ ಆತನ ಮೊಮ್ಮಗ ಇಮ್ಮಡಿ ದೇವರಾಯ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಪ್ರೌಢದೇವರಾಯ, ಪ್ರತಾಪದೇವರಾಯ, ಅಭಿನವ ವೀರದೇವರಾಯ ಎಂಬುವು ಈತನ ಇತರ ಹೆಸರುಗಳು. ಗಜಬೇಂಟೆಕಾರ ಎಂಬುದು ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಬಿರುದು. ಈತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೇಲಮರೊಡಗೂಡಿ ಭಾನುದೇವ ರಾಜಮಹೇಂದ್ರಿಯ ರೆಡ್ಡಿಯನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಕೊಂಡವೀಡನ್ನೂ ಆಕ್ರಮಿಸಿದ. ದೇವರಾಯ ಎಚ್ಚೆತ್ತು ಭಾನುದೇವನನ್ನು ಎದುರಿಸಿ ಸೋಲಿಸಿ ಕೊಂಡವೀಡನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಪಡೆದುಕೊಂಡ. ರಾಜಮಹೇಂದ್ರಿಯ ರೆಡ್ಡಿ ಪುನಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 1436ರಲ್ಲಿ ಭಾನುದೇವನ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯಾದ ಕಪಿಲೇಂದ್ರ ಇನ್ನೊಮ್ಮೆ ದಾಳಿಮಾಡಿದನಾದರೂ ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಬೇಕಾಯಿತು. ಸೇನಾನಿಯಾದ ಮಲ್ಲಪ್ಪ ಒಡೆಯ ಶತ್ರುವಿನೊಡನೆ ಶೌರ್ಯದಿಂದ ಕಾದಿದ. ಬಹಮನೀ ಸುಲ್ತಾನ ಅಹಮದ್ ಷಾ 1422–23ರಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ವಿರುದ್ಧ ದಂಡೆತ್ತಿದಾಗ ರಾಜ್ಯಾಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದ್ದ ಯುವರಾಜನಾದ ದೇವರಾಯನಿಂದ ಸೋಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. ಶತ್ರುವಿನಿಂದ ದೂರವಿರಲೆಂಬಂತೆ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಗುಲ್ಬರ್ಗದಿಂದ ಬಿದರೆಗೆ ಬದಲಿಸಿದ. 1435–36ರಲ್ಲಿ ಸುಲ್ತಾನ್ ಅಲಾಉದ್ದಿನ ಮುದಗಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆಯನ್ನಾಕ್ರಮಿಸಲು ಯತ್ನಿಸಿದ. ಮುದಗಲ್ಲು ಅವನ ವಶವಾಯಿತೆಂದು ಫೆರಿಸ್ತ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನಾದರೂ ಅದೇ ಕಾಲದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ದೇವರಾಯನ ಅಧಿಕಾರಿಯಾದ ವರದಣ್ಣ ನಾಯಕನು ಅಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದೇ ಅಲಾಉದ್ದೀನನ ಯತ್ನ ಫಲಿಸಲಿಲ್ಲವೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಲಕ್ಕಣ್ಣ ದಂಡನಾಯಕ ಸಿಂಹಳದ ಅರಸರ ವಿರುದ್ಧ ನೌಕಾಬಲವೊಂದನ್ನು ಒಯ್ದು, ಅಲ್ಲಿನ ಅರಸನಿಂದ ಕಪ್ಪಕಾಣಿಕೆಗಳನ್ನು ಪಡೆದ. ಈತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಾತೀರದವರೆಗೂ ಹಬ್ಬಿತು. **(ಬಿ.ಆರ್.ಜಿ.)**

ಕೇರಳ, ಸಿಂಹಳ, ಪುಲಿಕಾಡು, ಪೆಗು ಮತ್ತು ಬರ್ಮದ ಅರಸರು ಈತನಿಗೆ ಕಪ್ಪವನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಿದರೆಂದು ಈತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪರ್ಷಿಯಾದಿಂದ ಬಂದ ರಾಯಭಾರಿಯಾದ ಅಬ್ದುಲ್ ರಜಾಕ್ (1443) ಬರೆದಿಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಇಟಲಿಯಿಂದ ಬಂದ ನಿಕೊಲೊ ಡಿ ಕೊಂಟೆ (1420–21) ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಯಾತ್ರಿಕ. ಈತ ವೆನಿಸ್ ನಗರದ ಗಣ್ಯಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದ. ಡಮಾಸ್ಕಸ್‌ನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ ವರ್ತಕ. ಅರಬ್ಬೀ ಭಾಷೆ ಕಲಿತ ಈತ ಆರುನೂರು ವರ್ತಕರ ತಂಡದೊಡನೆ ಪ್ರವಾಸ ಹೊರಟು ಭಾರತಕ್ಕೂ ಬಂದಿದ್ದ. ಇಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದ. ಆಗ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಅರಸ ಇಮ್ಮಡಿ ದೇವರಾಯ. ಸು.1440ರಲ್ಲಿ ವೆನಿಸ್‌ಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಿದ ಅನಂತರ ಇಟಲಿಯ ಪೋಪನ ಆದೇಶದ ಮೇರೆಗೆ ತನ್ನ ಪ್ರವಾಸವನ್ನು ಪೋಪನ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿ ಪೊಡ್ಜಿಯೋ ಬ್ರಟ್ಟೆಯೋಲಿನಿ ಎಂಬಾತನಿಗೆ ಹೇಳಿದ. ಆತ ಇದನ್ನು ಲ್ಯಾಟಿನ್ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಬರೆದುಕೊಂಡ. ಆ ಬಳಿಕ ಅದು ಪೋರ್ಚುಗೀಸ್ ಭಾಷೆಗೆ ದುಮೇಸಿಯೋ ಎಂಬವರಿಂದ ಇಟಾಲಿಯನ್ ಭಾಷೆಗೆ ಭಾಷಾಂತರ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟು ಕೊನೆಗೆ ಮೇಜರ್ ಎಂಬಾತನಿಂದ ಆಂಗ್ಲ ಭಾಷಾಂತರವನ್ನು ಕಂಡಿತು.

ಈತನ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರ ಬಿಜೆನೆಗಾಲಿಯ ಎಂದಾಗಿದೆ. ನಗರದ ಸುತ್ತಳತೆ ಅರವತ್ತು ಮೈಲುಗಳು. ಸುತ್ತಕಟ್ಟಿರುವ ಕೋಟೆ ಪರ್ವತಗಳಷ್ಟು ಎತ್ತರವಾಗಿದೆ. ತೊಂಬತ್ತುಸಾವಿರ ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಪ್ರವೀಣರು ಇಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ. ಭಾರತದ ಎಲ್ಲ ರಾಜರಿಗಿಂತ ಬಲಾಢ್ಯನಾದ ಇಲ್ಲಿಯ ರಾಜನಿಗೆ 12,000 ಜನ ಹೆಂಡತಿಯರಿದ್ದಾರೆ. ಇವರಲ್ಲಿ 4,000 ಜನ ಅರಸ ಹೋದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಕಾಲ್ನಡಿಗೆಯಲ್ಲಿ, ಇನ್ನು 4,000 ಜನ ಕುದುರೆಗಳ ಮೇಲೂ ಇತರರು ಪಲ್ಲಕ್ಕಿಗಳಲ್ಲೂ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ಎರಡು–ಮೂರು ಸಾವಿರ ಜನ ಅರಸ ಸತ್ತಾಗ ಆತ್ಮಸಂತೋಷದಿಂದ ಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ರಾಜಧಾನಿಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ದೊಡ್ಡ ಹಬ್ಬಗಳನ್ನು (ಬಹುಶಃ ಉಗಾದಿ, ದೀಪಾವಳಿ ಮತ್ತು ನವರಾತ್ರಿ ಹಬ್ಬಗಳು) ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮದುವೆಗಳನ್ನು ಬಹಳ ವೈಭವದಿಂದ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಎಂದೆಲ್ಲ ಬರೆದಿಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.

ಅಬ್ದುಲ್ ರಜಾಕ್ ಎಂಬಾತ ಇದೇ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪ್ರವಾಸ ಮಾಡಿದ ಪರ್ಷಿಯಾ ದೇಶದ ಯಾತ್ರಿಕ. ಈತ 1441ರಲ್ಲಿ ಹಖ್‌ಷಾನ ರಾಯಭಾರಿಯಾಗಿ ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಕಲ್ಲಿಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಇಳಿದು ಅಲ್ಲಿನ ಜಾಮೊರಿನ್‌ನ್ನು ಕಂಡು ಅನಂತರ ಮಂಗಳೂರು ಮಾರ್ಗವಾಗಿ ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಈತ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಇದ್ದು 1443ರಲ್ಲಿ ಹೊನ್ನಾವರದಲ್ಲಿ ಹಡಗನ್ನು ಹತ್ತಿ ಓರ್ಮುಜ್‌ಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಿದ. ಈತ ತನ್ನ ಪ್ರವಾಸಕಥನವನ್ನು ಮತ್ಲ ಅಸ್ ಸದೈನ್ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಬರೆದಿಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.

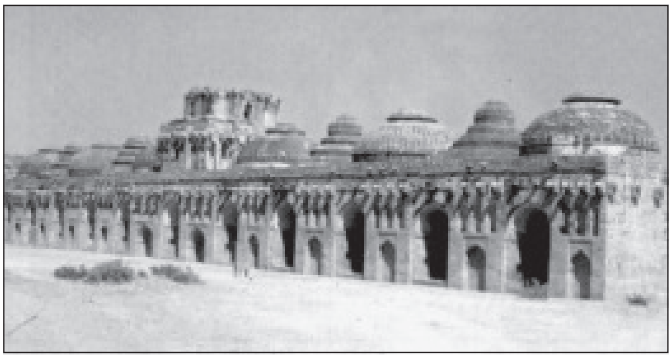

ಆನೆಲಾಯ, ಹಂಪೆ

ವಿಜಯನಗರ ಬಹಳ ದೊಡ್ಡ ಜನಸಂಖ್ಯೆಯ ಊರು. ರಾಜ್ಯ ಸೆರೆನ್‌ದಿಬ್‌ದ (ಸಿಂಹಳ) ಗಡಿಯಿಂದ ಕಲ್ಬರ್ಗದ ಕೊಟ್ಟಕೊನೆಯವರೆಗೆ, ಬಂಗಾಲದಿಂದ ಮಲಬಾರ್ ಕೊನೆಯವರೆಗೆ ಸಾವಿರ ಫರೆಸಾಂಗ್‌ಗಳಷ್ಟು ವಿಸ್ತರಿಸಿದೆ. ಮುನ್ನೂರು ಬಂದರುಗಳಿವೆ. ಸೈನ್ಯದಲ್ಲಿ 11 ಲಕ್ಷ ಯೋಧರಿದ್ದಾರೆ. ಸಾವಿರಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪೆಡಂಭೂತಗಳಂತಹ ಆನೆಗಳಿವೆ. ಈ ರಾಯನಂತಹ ಶ್ರೇಷ್ಠ ದೊರೆ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿ ಹುಡುಕಿದರೂ ಸಿಕ್ಕುವುದಿಲ್ಲ. ಬಿಜನಗರದಂತಹ ನಗರವನ್ನು ಕಣ್ಣು ಕಂಡಿಲ್ಲ, ಕಿವಿ ಕೇಳಿಲ್ಲ; ಈ ನಗರವನ್ನು ಏಳು ದುರ್ಗಗಳೂ ಏಳುಕೋಟೆಗಳೂ ಒಂದನ್ನೊಂದು ಆವರಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಅಂಗಡಿಬೀದಿಗಳು ಬಹು ಉದ್ದವಾಗಿಯೂ ಅಗಲವಾಗಿಯೂ ಇವೆ. ಬೀದಿಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಗುಲಾಬಿ ಹೂವಿನ ವಾಸನೆ. ಈ ಜನಗಳು ಗುಲಾಬಿ ಹೂಗಳಿಲ್ಲದೆ ಬದುಕುವಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲ. ರತ್ನಪಡಿ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು ಅಂಗಡಿಬೀದಿಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಿರಂಗವಾಗಿ ವಜ್ರವೈಡೂರ್ಯಗಳನ್ನು ಮುತ್ತುಗಳನ್ನೂ ಮಾರುತ್ತಾರೆ. ರಾಜನನ್ನು ಸ್ವತಃ ಕಂಡ ರಜಾಕ್ ಆತನ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಆಗ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಅರಸನ ಹತ್ಯೆಗಾಗಿ ನಡೆಯಿತೆನ್ನಲಾದ ಘಟನೆಯ ವಿವರಗಳನ್ನೂ ನೀಡಿದ್ದಾನೆ. ಮಹಾನವಮಿಯ ದಿನ ರಾಜನ ದರ್ಬಾರಿನ ವರ್ಣನೆಯೂ ಇದೆ. **(ಜಿ.ಆರ್.ಆರ್.;ಸಿ.ಕೆ.ಎನ್.)**

ದೇವರಾಯನ ಅನಂತರ ಆಳಿದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಮತ್ತು ವಿರೂಪಾಕ್ಷರು ದಕ್ಷರಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಸೋದರಸಂಬಂಧಿಗಳಲ್ಲಿ ವೈಮನಸ್ಯಗಳೂ ಕಲಹಗಳೂ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡವು. ಗಜಪತಿ ಕಪಿಲೇಂದ್ರನು ರಾಜಮಹೇಂದ್ರಿಯ ರೆಡ್ಡಿಯನ್ನೂ ಸೋಲಿಸಿ ಕೊಂಡವೀಡು, ಪೆನುಕೊಂಡೆ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ (1454). 1463ರಲ್ಲಿ ಕಪಿಲೇಂದ್ರನ ಹಮ್ಮೀರನು ಕಾವೇರಿ ನದಿಯವರೆಗೂ ದಂಡೆತ್ತಿ ಹೋಗಿ ಉದಯಗಿರಿ, ಚಂದ್ರಗಿರಿ ಮುಂತಾದ ನಗರಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದ. ಬಹಮನಿಯ ಮಹಮದ್‌ನ (111) ಪ್ರಧಾನಿಯಾಗಿದ್ದ ಮಹ್ಮೂದ್ ಗಾವಾನನು ಪಶ್ಚಿಮ ಕರಾವಳಿಯ ಮೇಲೆ

ದಾಳಿ ಮಾಡಿ ಕೊಂಕಣ, ಗೋವೆಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದನು. ಬೆಳಗಾಂವಿ ಸಹ ಆತನ ವಶವಾಯಿತು. ಇಷ್ಟರಲ್ಲಿ ವಿರೂಪಾಕ್ಷನ ಅಧಿಕಾರಿ ವರ್ಗದಲ್ಲಿದ್ದ ಚಂದ್ರಗಿರಿಯ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರನಾಗಿದ್ದ ಸಾಳುವ ವಂಶದ ನರಸಿಂಹನು ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಒದಗಿದ್ದ ಕುತ್ತನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಲು ದಂಡನಾಯಕನಾಗಿದ್ದ ತುಳುವಂಶದ ನರಸನಾಯಕನೊಡಗೂಡಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ನಿರತನಾದ. ಅಂತಃಪುರದ ಕಲಹಗಳ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ 1485ರಲ್ಲಿ ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಟ್ಟಾಗ ಚಂದ್ರಗಿರಿಯಿಂದ ರಾಜಧಾನಿಗೆ ಧಾವಿಸಿದ ನರಸಿಂಹ ಅಲ್ಲಿನ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಗಳನ್ನು ಹತೋಟಿಗೆ ತಂದು ಅಂತಿಮವಾಗಿ ತಾನೇ ಸಿಂಹಾಸನಾರೂಢನಾದ (1485).

ನರಸಿಂಹನಿಂದ ವಿಜಯನಗರದ ಎರಡನೆಯ ವಂಶದ ಆಳ್ವಿಕೆ ಆರಂಭವಾಯಿತು. ಈತನ ತಂದೆ ಸಾಳುವ ಗುಂಡ. ಪೂರ್ವಜರಲ್ಲೊಬ್ಬನಾದ ಮಂಗು ಇಮ್ಮಡಿ ಕಂಪಣ್ಣ ಕೈಕೊಂಡ ದಕ್ಷಿಣದ ದಿಗ್ವಿಜಯಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದ. 1452ರಿಂದಲೇ ಅರಸನ ನೆಚ್ಚಿನ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬನಾಗಿದ್ದ ನರಸಿಂಹ ಅಂದಿನ ರಾಜಕೀಯ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಗಳನ್ನು ಮನಗಂಡು ರಾಜ್ಯದ ಹಿತಕ್ಕೆಂತಲೇ ಪದವಿಯನ್ನು ಬಲವಂತವಾಗಿ ಕಸಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಯಿತು. 1463ರ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿಯೇ ಹಮ್ಮೀರನನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ದೂಡಿದ ನರಸಿಂಹನು ಅನಂತರ ದಕ್ಷಿಣದ ಮಧುರೆಯಲ್ಲಿ ದಂಗೆ ಎದ್ದಿದ್ದ ಸಮರ ಕೋಲಾಹಲನೆಂಬ ನಾಯಕನನ್ನು ಅಡಗಿಸಿದ. ಅರಸನಾದ ಬಳಿಕ ಕೇವಲ ಆರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಆಳಿದ ನರಸಿಂಹ ಶಾಂತಿಯುತ ವಾತಾವರಣವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದ. ಆದರೂ ಕಪಿಲೇಂದ್ರನ ಮಗ ಪುರುಷೋತ್ತಮ ಗಜಪತಿ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಗುಂಟೂರುವರೆಗಿನ ಪೂರ್ವತೀರಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೂ ಉದಯಗಿರಿ ಕೋಟೆಯನ್ನೂ ಆಕ್ರಮಿಸಿದ. ದೈಹಿಕವಾಗಿ ಬಲಗುಂದುತ್ತಲಿದ್ದ ನರಸಿಂಹ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸುವ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ತನ್ನ ಸೇನಾನಿಯಾದ ನರಸನಾಯಕನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದ. 1491ರಲ್ಲಿ ನರಸಿಂಹ ಸತ್ತ ಬಳಿಕ ನರಸನಾಯಕ ಆತನ ಅಪ್ರಾಪ್ತವಯಸ್ಕರಾದ ಮಕ್ಕಳ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಆಡಳಿತಸೂತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸಿದ. ನರಸಿಂಹನ ಹಿರಿಯ ಮಗ ತಿಮ್ಮನನ್ನು ಸಿಂಹಾಸನದ ಮೇಲೆ ಕೂರಿಸಿದ. ಆದರೆ ಆತ ಕುತಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಬಲಿಯಾಗಿ ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಟ್ಟ. ಆನಂತರದ ಸರದಿ ಎರಡನೆಯ ಮಗನಾದ ಎರಡನೆಯ ನರಸಿಂಹನದು. ಅನಿರೀಕ್ಷಿತವಾಗಿ ಈತ ನರಸನಾಯಕನನ್ನು ವಿರೋಧಿಸಿದ. ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಈತನನ್ನು ಪೆನುಗೊಂಡೆಗೆ ಸಾಗಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಸೆರೆಮನೆಯಲ್ಲಿಡಲಾಯಿತು.

ಸರ್ವಾಧಿಕಾರಿಯಾದ ನರಸನಾಯಕ ದಕ್ಷಿಣ ಹಾಗೂ ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಶೆಗಳಲ್ಲಿನ ದಂಗೆಕೋರರನ್ನು ಅಡಗಿಸಿದ. ಈ ವೇಳೆಗಾಗಲೇ ಬಹಮನಿಯಲ್ಲಿ ಆಂತರಿಕ ಕಲಹಗಳುಂಟಾಗಿದ್ದವು. ಅವುಗಳ ಪ್ರಯೋಜನ ಪಡೆದು ರಾಯಚೂರು ಮುದಗಲ್ಲು ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದ. ಗಜಪತಿ ಪ್ರತಾಪರುದ್ರನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಓಡಿಸಿದ. ಇವನಿಗೆ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಬಲವಂತವಾಗಿ ಕಸಿದುಕೊಂಡನೆಂಬ ಅಪಖ್ಯಾತಿ ಬಂದರೂ ವಾಸ್ತವಿಕವಾಗಿ ಈತ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಒಳಿತನ್ನು ಮಾಡಿದ. ಮೊದಲಿನ ಸ್ಥೈರ್ಯ ಈಗ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ಖ್ಯಾತಿ ಹೆಚ್ಚಿತು.

ನರಸನಾಯಕ 1503ರಲ್ಲಿ ಮಡಿದ. ಇವನ ಮಗ ವೀರನರಸಿಂಹ ತಂದೆಯ ಅಧಿಕಾರಗಳನ್ನು ಪಡೆದ. ಸಾಳುವ ಇಮ್ಮಡಿ ನರಸಿಂಹ ಸ್ವತಃ ಆಳಬಲ್ಲವನಾಗಿದ್ದರೂ ವೀರನರಸಿಂಹ ಅವನನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಸರಿಸಿ 1505ರಲ್ಲಿ ಆತನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಿಸಿದ. ಅಂದಿನಿಂದ ತುಳುವ ಮನೆತನದ ಆಳ್ವಿಕೆ ಆರಂಭವಾಯಿತು. 1505–09ರ ವರೆಗೆ ವೀರನರಸಿಂಹ ಆಳಿದ. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡ ಅನಿಶ್ಚಿತ ಘಟನೆಗಳು ಶೈಥಿಲ್ಯಕ್ಕೆ ಎಡೆಗೊಟ್ಟುವು. ಬಹಮನಿಯ ಯೂಸುಫ್ ಆದಿಲ್‌ಖಾನನು ರಾಯಚೂರು ಮುದಗಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಪುನಃ ಪಡೆದುಕೊಂಡನಾದರೂ ವೀರನರಸಿಂಹ ಅವುಗಳನ್ನು ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಸಾಧಿಸಿಕೊಂಡ. ಪೋರ್ಚುಗೀಸರ ಸ್ನೇಹ ಸಂಪಾದಿಸಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಅವರಿಂದ ಖರೀದಿಸಿದ. ಸೈನಿಕರಿಗೆ ಯುದ್ಧಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿಶಿಷ್ಟ ತರಬೇತಿ ನೀಡಿದ.

1509ರಲ್ಲಿ ವೀರನರಸಿಂಹ ಮರಣ ಹೊಂದಿದ. ಆತನ ಮಲಸೋದರ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರಲ್ಲಿ ಅತಿಶ್ರೇಷ್ಠನೂ ಭಾರತದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿಯೇ ಖ್ಯಾತಿವೆತ್ತವನೂ ಆದ ಈತ ಕೇವಲ 20 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಆಳಿದರೂ ಆ ಅಲ್ಪಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಕೀರ್ತಿ ದೇಶಾದ್ಯಂತ ಹರಡಲು ಕಾರಣನಾದ. ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ರಾಜ್ಯದ ವಾತಾವರಣ ಉತ್ತೇಜಕವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ನಿರಂತರ ಕದನಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದ ಅರಸರು ಪ್ರಜೆಗಳಿಂದ ಅನೇಕ ಕರಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಸುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿದ್ದ ಉಮ್ಮತ್ತೂರಿನ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ದಂಗೆ ಎದ್ದಿದ್ದರು. ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ವೇಳೆಗೆ ಛಿದ್ರಗಳು ಕಂಡುಬಂದು ಅಂತಿಮವಾಗಿ ಅದು ಐದು ಸ್ವತಂತ್ರ ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟುಗಳಾಗಿ ಒಡೆದರೂ ಬಿಜಾಪುರದ ಯೂಸುಫ್ ಆದಿಲ್‌ಖಾನನು ವಿಜಯನಗರದ ಮೇಲೇರಿ ಬರಲು ಕಾದಿದ್ದ. ಗಜಪತಿಯಂತೂ ಉದಯಗಿರಿ ಮುಂತಾದ ಈಶಾನ್ಯಭಾಗದ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡೇ ಇದ್ದ. ಪಶ್ಚಿಮತೀರದಲ್ಲಿ ಪೋರ್ಚುಗೀಸರು ಪ್ರಬಲರಾಗಿದ್ದರು.

ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ವಹಿಸಿದ ಅರಸ ಚಾಕಚಕ್ಯತೆಯಿಂದ ತನ್ನ ನೀತಿಯನ್ನು ರೂಪಿಸಿಕೊಂಡ. ಪ್ರಜೆಗಳ ಕರಭಾರವನ್ನು ಕಡಿಮೆ ಮಾಡಲೆಂದು ರಾಜ್ಯಾದ್ಯಂತ ಮದುವೆಯ ಮೇಲೆ ವಿಧಿಸಲಾಗಿದ್ದ ತೆರಿಗೆಯನ್ನು, ಇತರ ಕೆಲವು ತೆರಿಗೆಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಹಾಕಿದ. ಪ್ರಾಂತಾಧಿಕಾರಿಗಳು, ಸಾಮಂತ ನಾಯಕರು ನಿಶ್ಚಿತಗೊಳಿಸಿದ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸೈನಿಕ ಬಲವನ್ನು ಕೇಂದ್ರಕ್ಕೆ ಒದಗಿಸಿಕೊಡುವಂತೆ ಕಡ್ಡಾಯಮಾಡಿದ. ಬೀಳುಬಿದ್ದಿದ್ದ ಭೂಮಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಸಾಗುವಳಿಗೆ ಅಣಿಗೊಳಿಸಿ ಪ್ರಜೆಗಳ ಆರ್ಥಿಕ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಉತ್ತಮಗೊಳ್ಳುವಂತಹ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಂಡ. ಪೋರ್ಚುಗೀಸರೊಡನೆ ಸ್ನೇಹ ಬೆಳೆಸಿದ. ಇದರಿಂದ ಆತನು ತೀರಪ್ರದೇಶದ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಅವರು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದನ್ನು ನಿಸ್ಸಹಾಯಕವಾಗಿ ನೋಡುತ್ತಿರಬೇಕಾಯಿತಾದರೂ ಹೊರಗಿನ ಶತ್ರುಗಳ ದಮನಕ್ಕೆ ಪೋರ್ಚುಗೀಸರಿಂದ ಸರಬರಾಜಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಅಶ್ವಬಲ ಹೆಚ್ಚು ಆವಶ್ಯಕವಾಯಿತು. ಪೋರ್ಚುಗೀಸರು ಬಿಜಾಪುರದ ಸುಲ್ತಾನನ ವಿರುದ್ಧ ಹೋರಾಡಿ ಅಂತಿಮವಾಗಿ ಗೋವೆಯನ್ನು ಸ್ವಾಧೀನಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು. ಉಮ್ಮತ್ತೂರಿನ ಪಾಳೆಯಗಾರರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ, ಶಿವಸಮುದ್ರಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿ, ಅಲ್ಲಿನ ಆಡಳಿತವನ್ನು ನೆಚ್ಚಿನ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ವಹಿಸಿದ.

ಬಹಮನೀ ಸುಲ್ತಾನನಾದ ಮಹಮೂದ್ (1) ದುರ್ಬಲಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಜೀಹಾದ್‌ನ ನೆಪದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ವಿರುದ್ಧ ದಂಡೆತ್ತಿದ. ಬಿಜಾಪುರದ ಯೂಸುಫ್ ಆದಿಲ್‌ಖಾನನು ಇವನೊಡಗೂಡಿದ. ಆದರೆ ಬಹಮನೀ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಎರಡು ಬಾರಿ ಸೋಲಿಸಿದ ರಾಯ ಅವನನ್ನು ಬೆನ್ನತ್ತಿದ. ಯೂಸುಫ್ ಕದನದಲ್ಲಿ ಅಸುನೀಗಿದ (1510). 1523ರಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಮ್ಮೆ ರಾಯನು ಗುಲ್ಬರ್ಗದವರೆಗೂ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಮಹಮೂದನ ಮೂವರು ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಸೆರೆಯಿಂದ ಬಿಡಿಸಿ, ಹಿರಿಯನನ್ನು ಸುಲ್ತಾನ ಪಟ್ಟಕ್ಕೇರಿಸಿ, ಇನ್ನಿಬ್ಬರನ್ನು ತನ್ನೊಡನೆ ರಾಜಧಾನಿಗೆ ಕರೆತಂದು ಅವರನ್ನು ಪ್ರೀತಿ ಗೌರವಗಳಿಂದ ಕಂಡ. ಯವನರಾಜ್ಯಸ್ಥಾಪನಾಚಾರ್ಯನೆಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಪಡೆದ. ಬಿಜಾಪುರದಲ್ಲಿ ಯೂಸುಫ್‌ನ ಮಗ ಇಸ್ಮಾಯಿಲ್ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ. ರಾಯಚೂರು–ಮುದಗಲ್ಲು ಕೋಟೆಗಳು ಈತನ ವಶದಲ್ಲಿದ್ದವು. ಅದನ್ನು ಮರಳಿ ಪಡೆಯಲು ರಾಯನು 1520ರಲ್ಲಿ ರಾಯಚೂರನ್ನು ಮುತ್ತಿದ. ಭೀಕರ ಕದನದಲ್ಲಿ ಪೋರ್ಚುಗೀಸರ

ತುಪಾಕಿಗಳ ನೆರವಿನಿಂದ ಕೋಟೆಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಇನ್ನೂ ಎರಡು ಬಾರಿ ಈ ಶತ್ರುಗಳು ಕದನ ಹೂಡಿದರು. 1523ರಲ್ಲಿ ಸಾಗರದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಅಂತಿಮ ಕದನದಲ್ಲಿ ಇಸ್ಮಾಯಿಲ್ ಸೋತ.

ರಾಯ ಹೂಡಿದ ಕದನಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದು ಆತನ ಒರಿಸ್ಸಾದ ದಂಡಯಾತ್ರೆ. ಅಲ್ಲಿನ ಗಜಪತಿ ಅರಸರು ವಿಜಯನಗರದ ವಿರುದ್ಧ ಸೆಣಸುತ್ತಿದ್ದರು. ದೇಶದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ, ಧರ್ಮ, ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳಿಗೇ ಧಕ್ಕೆಯುಂಟಾಗಿದ್ದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹಿಂದುಗಳೇ ಆಗಿದ್ದ ಗಜಪತಿ, ಮಿತ್ರರಾಗಿರುವ ಬದಲು ಶತ್ರುತ್ವವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿದುದು ನಾಡಿಗೆ ಹಿತಕರವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಎಂತಲೇ ಅವರಿಗೆ ಪಾಠ ಕಲಿಸಲೆಂದೇ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ತನ್ನ ದಂಡಯಾತ್ರೆಗೆ ಸಕಲ ಸನ್ನಾಹಗಳನ್ನೂ ಮಾಡಿಕೊಂಡು, ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಐದು ಘಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಗಜಪತಿಯನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ. 1513ರಲ್ಲಿ ಉದಯಗಿರಿ, 1517ರಲ್ಲಿ ಕೊಂಡವೀಡು, ಕಂದುಕೂರು ವಿನುಕೊಂಡ, ನಾಗಾರ್ಜುನಕೊಂಡ, 1517ರಲ್ಲಿ ವಿಜಯವಾಡ ಮತ್ತು ಕೊಂಡಪಲ್ಲಿಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡು ಸಿಂಹಾಚಲಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ, ಪೋತನೂರಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಜಯಸ್ತಂಭವನ್ನು ನೆಟ್ಟು ಅಂತಿಮವಾಗಿ ಗಜಪತಿಯ ರಾಜಧಾನಿಯಾದ ಕಟಕ್ ನಗರವನ್ನು ಮುತ್ತಿ ಪ್ರತಾಪರುದ್ರನನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸೋಲಿಸಿದ. ಆತನ ಮಗಳಾದ ಜಗನ್ಮೋಹಿನಿಯನ್ನು ಮದುವೆಯಾದ. ಪ್ರತಾಪರುದ್ರ ಮಿತ್ರನಾಗಿರುವುದು ಹಿತವೆಂದು ಆತನಿಗೆ ಬೋಧಿಸಿ ಆತನ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಆತನಿಗೇ ಉದಾರವಾಗಿ ಹಿಂದಿರುಗಿಸಿದ. ಗೋಲ್ಕೊಂಡದ ಕುತುಬ್ ಷಾಹಿ ಸುಲ್ತಾನನು ಈ ಸಂದರ್ಭದ ಪ್ರಯೋಜನ ಪಡೆದು ಒರಿಸ್ಸದ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ನಡೆಸಿದಾಗ ಆತನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಅಟ್ಟಿದ. ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಸಿಂಹಳದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಎದ್ದಿದ್ದ ದಂಗೆಯನ್ನಡಗಿಸಿ ವಿಜಯಬಾಹುವಿನ ಮಗನಾದ ಭುವನೈಕಬಾಹುವನ್ನು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದ.

ಮಹಾದ್ವಾರ, ಹಂಪೆ

ಈ ಅರಸನ ಅಂತಿಮ ದಿನಗಳು ದುಃಖದಾಯಕವಾಗಿದ್ದುವು. ಆರು ವರ್ಷದ ಮಗ ತಿರುಮಲನಿಗೆ ಯುವರಾಜ ಪದವಿ ನೀಡಿದ್ದ. ಆದರೆ ಆತ ಒಂದು ವರ್ಷದೊಳಗೇ ಮಡಿದ. ರಾಯನ ನೆಚ್ಚಿನ ಸೇನಾನಿಯಾದ ಅಮಾತ್ಯ ಸಾಳುವ ತಿಮ್ಮರಸನ ಮಗ ತಿಮ್ಮ ದಂಡನಾಯಕ ಗುತ್ತಿಯ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಕುತಂತ್ರಕ್ಕೊಳಗಾಗಿ ಬಂಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಆತ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಯತ್ನಿಸಿ ವಿಫಲನಾದ. ಕುಪಿತಗೊಂಡ ಅರಸ ತಂದೆಮಕ್ಕಳಿಬ್ಬರ ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಕೀಳಿಸಿದ ಎಂಬುದು ನ್ಯೂನಿಜ್‌ನ ಹೇಳಿಕೆ. ಇದರ ಸತ್ಯಾಸತ್ಯತೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ವಾದಗಳಿವೆ. ಹೇಗೇ ಇದ್ದರೂ ಇಂತಹ ಒಂದು ಘಟನೆ ಅರಸನನ್ನು ಘಾಸಿಗೊಳಿಸಿತು. ಈತ ಸ್ವಾಸ್ಥ್ಯ ಕಳೆದುಕೊಂಡು 1529ರ ನವೆಂಬರ್‌ನಲ್ಲಿ ಮರಣಹೊಂದಿದ. **(ಬಿ.ಆರ್.ಜಿ)**

ಈ ಅರಸನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನೇಕರು ಪ್ರವಾಸಿಗಳಾಗಿ ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೂ ಬಂದಿದ್ದರು. ಅವರಲ್ಲಿ ಪೋರ್ಚುಗೀಸರಾದ ಬಾರ್ಬೋಸ ಮತ್ತು ಡೊಮಿಂಗೊ ಪೇಯಿಸ್ ಪ್ರಮುಖರು. ಬಾರ್ಬೋಸ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಪೀಡ್ರೋ ಅಲ್ವಾರಿಸ್ ಕಾಟ್ರಲ್ ನೌಕಾಪಡೆಯೊಡನೆ ಸು. 1500ರಲ್ಲಿ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಬಂದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮಲೆಯಾಳಂ ಭಾಷೆಯನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಲಿತ ಈತ ಆಲ್ಬುಕರ್ಕ್‌ನ ದುಭಾಷಿಯಾಗಿ ಕಣ್ಣಾನೂರು ಮತ್ತು ಕೊಚ್ಚಿನ್‌ಗಳ ಅರಸರೊಡನೆ ಮಾತುಕತೆ ನಡೆಸಿದ್ದ. ಇಲ್ಲಿ ಈತನಿಗೆ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ಬಡತಿ ಸಿಕ್ಕದ ಕಾರಣ ನಿರಾಶನಾಗಿ 1519ರಲ್ಲಿ ಮರುಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿದ. ಈತ 1521ರಲ್ಲಿ ಫಿಲಿಫೈನ್ಸಿನ ಸೆಬುದ್ವೀಪಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಅಲ್ಲಿನ ರಾಜನಿಂದ ಕೊಲ್ಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. ಸುಮಾರು 1515ರ ವೇಳೆಗೆ ಈತ ಪೋರ್ಚುಗೀಸ್ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಬರೆದಿಟ್ಟ ಪ್ರವಾಸಕಥನವನ್ನು 1563ರಲ್ಲಿ ರಾಮುಸ್ಸಿಬೋ ಇಟಲಿ ಭಾಷೆಗೆ ಪರಿವರ್ತಿಸಿದ. ಈ ಶತಮಾನದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಮಾನ್ಸೆಲ್ ಲಾಂಗ್‌ವರ್ತ್ ಡೇಮ್ಸ್ ಎಂಬಾತನೂ 1865ರಲ್ಲಿ ಹೆನ್ರಿ ಎಂಬಾತನೂ ನೇರವಾಗಿ ಆಂಗ್ಲ ಭಾಷೆಗೆ ಅನುವಾದಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಈತ ಹಿಂದುಗಳನ್ನು ಜಂಟೈಲ್‌ಗಳೆಂದೂ ಮಹಮದೀಯರನ್ನು ಮೂರರೆಂದೂ ಕರೆದಿದ್ದಾನೆ. ವಿಜಯನಗರವನ್ನು ನರಸಿಂಗ ಮಹಾರಾಜ್ಯ ಎಂದೂ ಹೆಸರಿಸಿದ ಈತ ಈ ರಾಜ್ಯ ಶ್ರೀಮಂತಿಕೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಧನಧಾನ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ನಗರಗಳೂ ಪಟ್ಟಣಗಳೂ ಇಲ್ಲಿವೆ; ಬೇಕಾದಷ್ಟು ವ್ಯಾಪಾರ, ಹಡಗಿನಲ್ಲಿ ರವಾನೆಯೂ ಇಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತದೆ ಎಂದಿದ್ದಾನೆ. ಉತ್ತರಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೊನ್ನಾವರ, ಮಿರ್ಜಾನ್, ಭಟ್ಕಳ, ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಯಂಮೂರು (ಬೈಂದೂರು), ಬಾರಕೂರು, ಬಸರೂರು ಮುಂತಾದ ಊರುಗಳ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಇವನ ಬರೆಹದಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಬಿಜನಗರ್ ರಾಜ್ಯದ ಒಳನಾಡಿನ ದೊಡ್ಡ ನಗರ, ರಾಜ ಇಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇವನನ್ನು ರಾಹೆನಿ (ರಾಯ) ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿಗೆ ತಾಮ್ರ, ಪಾದರಸ, ಸಿಂಧೂರ, ಕೇಸರಿ, ಗುಲಾಬಿ, ಅತ್ತರು, ಅಫೀಮು ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಅಗಾಧವಾಗಿ ಮೆಣಸನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪರ್ದೊ (ಪ್ರತಾಪ?) ಎಂಬ ನಾಣ್ಯ ಚಲಾವಣೆಯಲ್ಲಿದೆ. ರಾಜನೂ ಆಡಳಿತವನ್ನು ರಾಜ್ಯಪಾಲಕರುಗಳಿಗೆ ವಹಿಸಿ ತಾನು ರಾಜಧಾನಿಯಲ್ಲಿ ಸುಖವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಅರಮನೆಯ ಊಳಿಗಕ್ಕೆ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಆರಿಸಿದ ರೂಪವತಿಯರನ್ನು ನೇಮಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ರಾಜನ ಅಶ್ವದಳ, ಕಾಲುದಳಗಳಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಲಕ್ಷ ಜನರಿದ್ದಾರೆ. ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಹೋದಾಗ ಸೈನಿಕರ ಸಂಖ್ಯೆಗನುಗುಣವಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನು ಕಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನು ಜನ ಗೌರವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇವೇ ಮುಂತಾದ ಅಂದಿನ ಸಮಾಜದ ವಿವರಗಳು ಈತನ ಬರೆವಣಿಗೆಗಳಿಂದ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ.

ಡೊಮಿಂಗೊ ಪೇಯಿಸ್ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (1520) ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದ. ಇವನ ಬರೆಹಗಳು ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಇತಿಹಾಸಕ್ಕೆ ಬಹಳ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಈತನೂ ಅನಂತರ ಬಂದ ನ್ಯೂನಿಜನೂ ಪೋರ್ಚುಗೀಸರೇ. ಈ ಇಬ್ಬರೂ ಬರೆದಿಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ಡೇವಿಟ್ ಲೋಪ್ 1897ರಲ್ಲಿ ಡೋಸ್‌ರೈಸ್–ದೆ–ಬಿಸ್ನಾಗ ಎಂಬ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ. ಇವರು ಬರೆದ ವೃತ್ತಾಂತಗಳನ್ನು ಗೋವದಿಂದ ಪೋರ್ಚುಗಲ್‌ಗೆ ಕಳುಹಿಸಿದಾತನ ಹೆಸರು ಗೊತ್ತಿಲ್ಲ. ಆತ ಅದನ್ನು ಲಿಸ್ಬನ್‌ನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಇತಿಹಾಸಕಾರನಾದ ಬರ್ರೂಷನಿಗೆ ಕಳಿಸಿದ. ಪೇಯಿಸ್ ಸಹ ವಿಜಯನಗರವನ್ನು ನರಸಿಂಗನ ರಾಜ್ಯವೆಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಇತರರಂತೆ ಈತನೂ ಇಲ್ಲಿನ ರೇವುಪಟ್ಟಣಗಳಾದ ಅಹೋಲ, ಮಿರ್ಜಾನ್, ಹೊನ್ನಾವರ, ಭಟ್ಕಳ, ಮಂಗಳೂರು, ಬಸರೂರು, ಬಾರಕೂರುಗಳ ಪ್ರಸ್ತಾಪ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಬಿಸ್ನಗರದ (ವಿಜಯನಗರ) ವರ್ಣನೆ ಇವನ ಬರೆಹದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿದೆ. ರಾಜ ತನ್ನ ಮಡದಿಯ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಹೊಸ

ನಗರವನ್ನು (ನಾಗಲಾಪುರ) ಕಟ್ಟಿಸಿದುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅರಸನನ್ನು ಸ್ವತಃ ಕಂಡಿದ್ದ ಈತ ಅವನನ್ನು ಸುಮಾರು ಎತ್ತರವಾಗಿದ್ದು ಲಕ್ಷಣವಾಗಿದ್ದಾನೆ; ಮೈ ತೆಳುವಾಗಿರುವುದಕ್ಕಿಂತ ಸ್ಥೂಲವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಮುಖದ ಮೇಲೆ ಸಿಡುಬಿನ ಕಲೆಗಳಿರುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತವೆ. ಹಸನ್ಮುಖನಾಗಿ ಉಲ್ಲಾಸದಿಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ದೊರೆಯನ್ನು ಕ್ರಿಸ್ನರಾವ್ ಮಕಾಗಾವ್ (ಕೃಷ್ಣರಾಯ ಮಹಾರಾಯ) ರಾಜಾಧಿರಾಜ, ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರ, ಮೂರು ಸಮುದ್ರಗಳಿಗೊಡೆಯ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಹೊಗಳುತ್ತಾರೆ ಎಂದೆಲ್ಲ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ನಗರದ ಜನಸಂಖ್ಯೆ ಹೇಳಲಸಾಧ್ಯವಾದುದೆಂದೂ ಆತ ನೋಡಿದಷ್ಟು ಭಾಗವೇ ರೋಮ್ ನಗರದಷ್ಟಿತ್ತೆಂದೂ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಮಾರುಕಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಸಿಗುವ ಆಹಾರ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ತರಕಾರಿ ಹಾಗೂ ಮಾಂಸಗಳ ಅತಿ ಕಡಿಮೆ ಬೆಲೆಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ದಸರ ಹಬ್ಬದ ಒಂಬತ್ತು ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ವೈಭವಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ದಸರೆಯ ಹಬ್ಬವನ್ನು ಅರಸನೂ ಪ್ರಜೆಗಳೂ ಸಂಭ್ರಮದಿಂದ ಆಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಅಂದು ಸಾಮಂತರು, ಅಧಿಕಾರಿಗಳು, ರಾಯಭಾರಿಗಳು, ಅರಸನಿಗೆ ಗೌರವ ಸಲ್ಲಿಸಿ ನಿಷ್ಠೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ತನ್ನ ಒರಿಸ್ಸದ ವಿಜಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸಲೆಂಬಂತೆ ಮಹಾನವಮಿ ದಿಬ್ಬವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಅನಂತರ ನವರಾತ್ರಿಯ ಉತ್ಸವಗಳೂ ವಿಶೇಷ ಸಮಾರಂಭಗಳೂ ಇಲ್ಲಿಯೇ ನೆರವೇರುತ್ತಿದ್ದುವು. ಅರಸನು ರಾಜ್ಯದ ತೀರ್ಥಕ್ಷೇತ್ರಗಳಿಗೆ ಅಪರಿಮಿತವಾದ ದಾನಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ. ರಾಜಧಾನಿಯಲ್ಲೂ ಹೊರಗಡೆಯೂ ನೂತನ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದುದಲ್ಲದೆ, ಮೊದಲಿನ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ನೂತನ ಸಭಾಮಂಟಪ, ನೃತ್ಯಮಂಟಪ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ, ಚೋಳರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಆ ಮೊದಲು ಕಂಡುಬಂದಂತಹ ಗೋಪುರಗಳನ್ನು ದೇವಾಲಯದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ, ಹೆಚ್ಚು ಕಲಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಭವ್ಯವಾಗಿ, ಉನ್ನತವಾಗಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಇಂತಹ ಗೋಪುರಗಳು ಅನಂತರ ರಾಯಗೋಪುರಗಳೆಂದೇ ಹೆಸರಾದುವು. ಕಲೆ, ಸಾಹಿತ್ಯಗಳಿಗೂ ಈತ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದ. ಅಷ್ಟದಿಗ್ಗಜರು ಈತನ ಆಸ್ಥಾನವನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿದ್ದರು. ಸಂಸ್ಕೃತ, ಕನ್ನಡ, ತೆಲುಗು, ತಮಿಳು ಭಾಷೆಗಳಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದ ಈತ ಸ್ವತ: ಕವಿ. ಆಮುಕ್ತಮಾಲ್ಯದಾ ಎಂಬ ತೆಲುಗು ಕೃತಿ ಈತನಿಂದ ರಚಿತವಾದದ್ದೆಂಬ ಹೇಳಿಕೆ ಇದೆ. ಆಂಧ್ರಕವಿತಾ ಪಿತಾಮಹನೆನಿಸಿದ ಅಲ್ಲಸಾನಿ ಪೆದ್ದನ, ನಂದಿ ತಮ್ಮಯ್ಯ, ತಮ್ಮಣ್ಣ ಕವಿ, ಗುಬ್ಬಿಯ ಮಲ್ಲಣ್ಣ, ವಿರುಪರಾಜ, ನಂಜುಂಡ, ಓದುವ ಗಿರಿಯ, ಚೇರಮಾಂಕ ಮೊದಲಾದವರು ಈತನ ಕಾಲದ ತೆಲುಗು ಕನ್ನಡ ಕವಿಗಳು. ಅರಸನು ಮದಾಲಸಾಚರಿತೆ, ರಸಮಂಜರೀ ಮುಂತಾದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆಂದು ಆಮುಕ್ತಮಾಲ್ಯದಾ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

(ಸಿ.ಕೆ.ಎನ್.)

ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಮಲಸೋದರ ಅಚ್ಯುತರಾಯ. ಈತ 1529ರಲ್ಲಿ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನೇರಿದನಾದರೂ ದಾಯಾದಿಗಳ ವಿರೋಧವನ್ನು ಎದುರಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಮಗನಿಗೆ ಆಗಿನ್ನೂ ಒಂದೂವರೆ ವರ್ಷ. ಆ ಮಗುವಿನ ಪರವಾಗಿ ಸೋದರಮಾವನಾದ ಹುಚ್ಚ ತಿರುಮಲ, ಅಳಿಯನಾದ ರಾಮರಾಯ ಈತನ ಪ್ರತಿಸ್ಪರ್ಧಿಗಳು. ಇವರ ಅಂತಃಕಲಹಗಳ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರದ ಇಸ್ಮಾಯಿಲ್ ಎರಡು ಬಾರಿ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಮುತ್ತಿದ. ಮೊದಲ ಬಾರಿ ರಾಯಚೂರು, ಮುದಗಲ್ಲು ಕೋಟೆಗಳು ಅವನ ವಶವಾದುವು. ಆದರೆ ಕೊನೆಗೊಮ್ಮೆ ಅಚ್ಯುತರಾಯ ಅವನನ್ನು ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ಸೋಲಿಸಿದ. ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ದಂಗೆಗಳು ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡವು. ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು ಈತನಿಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಹೇಗೋ 1542ರ ವರೆಗೆ ಆಳಿದ. ಆನಂದನಿಧಿ ಎಂಬ ದತ್ತಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ದಾನಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ ಯಶಸ್ಸು ಈತನದು.

ಅಚ್ಯುತರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ ಬಂದ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಪೋರ್ಚುಗೀಸ್ ಯಾತ್ರಿಕ ನ್ಯೂನಿಜ್. ಈತ ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ ಬಂದುದು ಸು. 1536–37ರಲ್ಲಿ. ವಿಜಯನಗರದ ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸವನ್ನು ತಿಳಿಸಿರುವುದು ಈತನ ಬರೆವಣಿಗೆಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಈತನ ಬರೆವಣಿಗೆ ಸಹ ಗೋವಾದ ಒಬ್ಬ ಅನಾಮಿಕನಿಂದ ಲಿಸ್ಬನ್ನಿನ ಬರ್ರೂಷನಿಗೆ ತಲುಪಿತು. ಆದರೆ ಆ ಅನಾಮಿಕ ಇದನ್ನು ಲಿಸ್ಬನ್ನಿಗೆ ಕಳುಹುವಾಗ ಕುದುರೆ ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೋಸ್ಕರ ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ (ಬಿಸ್ನಗ) ಹೋಗಿದ್ದು ಮೂರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಫರ್ನಾಂವ್ ನ್ಯೂನಿಜನಿಂದ ಆತ ಬರೆದಿಟ್ಟಿದುದನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡು ಕಳಿಸುತ್ತಿರುವುದಾಗಿ ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ನ್ಯೂನಿಜ್‌ನಿಗೆ ಕುದುರೆ ವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ಏನೂ ಗಿಟ್ಟಲಿಲ್ಲವಂತೆ.

ವಿಜಂಯನಗರದ ಅರಸರ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು, ಇತರ ವಿವರಗಳನ್ನು ಕೊಡುವಲ್ಲಿ ನ್ಯೂನಿಜ್ ಎಡವಿದ್ದಾನೆ. ವಿಜಯನಗರದ ಮೊದಲ ಅರಸನನ್ನು ದೆಹೋರಾವ್ ಎಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾನೆ. ವೈದಿಂಯಜುಗ (ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯ) ಸ್ವಾಮಿಗಳು ಕಾಲವಾದ ಮೇಲೆ ಒಂದು ದೇವಸ್ಥಾನವನ್ನು ಆತ ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದಾನೆಂದಿದ್ದಾನೆ. ಅನಂತರ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ ಬುಕರಾವ್ ಕೈತಪ್ಪಿಹೋಗಿದ್ದ ರಾಜ್ಯಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದುದಲ್ಲದೆ ಒರಿಯಾ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಗೆದ್ದನಂತೆ. ಬುಕರಾವ್‌ನ ಮಗ ಅಜರಾವ್ ಎಂದಿದ್ದಾನೆ. ಇವೆಲ್ಲ ಗೊಂದಲಮಯವಾದ ಬರೆಹಗಳು. ಆದರೆ ಸಮಕಾಲೀನ ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಹಿಂದಿನ ಘಟನೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಬರೆಯುವಲ್ಲಿ ಈತ ಹೆಚ್ಚು ನಂಬಿಕೆಗೆ ಅರ್ಹನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸಾಳುವ ನರಸಿಂಹನನ್ನು ನರಸಿಂಗುವಾ ಎಂದು ಕರೆದು ಬಿಸ್ನಾಗ್ರ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ನರಸಿಂಗುವಾ ರಾಜ್ಯವೆಂದಿದ್ದಾನೆ. ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ದಂಡಯಾತ್ರೆಗಳ ವಿವರಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾನೆ. ಅಚ್ಯುತರಾಯ ಅನೀತಿ ಮತ್ತು ದಬ್ಬಾಳಿಕೆಗಳಿಗೆ ಕೈಹಾಕಿದನು. ಪ್ರಾಮಾಣಿಕತೆ ಎನ್ನುವುದೇ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಈತನ ನಡತೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಯಾರಿಗೂ ಗೌರವವಿಲ್ಲ. ತನ್ನ ರಾಜ್ಯಭಾರದ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಈತನಿಗೆ ಕಿಂಚಿತ್ತೂ ಆಸಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ ಎಂದೂ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಜೊತೆಗೆ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜೆಗಳ ಆಚಾರ ವ್ಯವಹಾರಗಳು, ಸಾಮಾಜಿಕ ಪದ್ಧತಿಗಳು ಇಂತಹ ಇತರ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಸಹ ತನ್ನ ಬರೆಹದಲ್ಲಿ ಈತ ಕಾಣಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಅಚ್ಯುತರಾಯನ ಮರಣಾನಂತರ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಕಲಹಗಳುಂಟಾದುವು. ಅಂತಿಮವಾಗಿ ಅಳಿಯ ರಾಮರಾಯ ಅಚ್ಯುತರಾಯನ ಮೇಲುಗೈ ಪಡೆದ. ಈ ಬಾರಿ ರಾಮರಾಯ ಅಚ್ಯುತನ ಸೋದರನಾದ ರಂಗನ ಮಗ ಸದಾಶಿವನ ಹಕ್ಕನ್ನು ಎತ್ತಿಹಿಡಿದ. ಆದರೆ ಸದಾಶಿವರಾಯನನ್ನು ತನ್ನ ಕೈಗೊಂಬೆಯಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅವನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ತಾನೇ ಸರ್ವಾಧಿಕಾರಿಯಾದ. ಪ್ರಾಪ್ತವಯಸ್ಕನಾದ ಸದಾಶಿವ 1550ರ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವತಃ ಆಳಲು ಯತ್ನಿಸಿದಾಗ ಆತನನ್ನು ಸೆರೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟು ತನ್ನ ಸೋದರರಾದ ತಿರುಮಲ ಮತ್ತು ವೆಂಕಟಾದ್ರಿಗಳನ್ನು ಮಂತ್ರಿ, ಸೇನಾಪತಿ ಪದವಿಗಳಲ್ಲಿ ನೇಮಿಸಿ ಅವರ ನೆರವಿನಿಂದ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಆಳಿದ. ಆದರೆ ಸದಾಶಿವರಾಯನ ಹೆಸರನ್ನು ಬಳಸಲು ಮರೆಯಲಿಲ್ಲ.

ರಾಮರಾಯ ದಕ್ಷ ಸೇನಾನಿ, ನುರಿತ ರಾಜನೀತಿಜ್ಞ. ಅಧಿಕಾರ ವಹಿಸಿದ ಕೂಡಲೇ ಆಯಕಟ್ಟಿನ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠಾವಂತರನ್ನು ಸಂಬಂಧಿಕರನ್ನು ನೇಮಿಸಿ, ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಬಲಗೊಳಿಸಿ, ಅವರಲ್ಲಿ ಪರಿಣತರಾದ ಮಹಮದೀಯರಿಗೆ ಉನ್ನತ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನಿತ್ತು, ಆಡಳಿತವನ್ನು ಬಿಗಿಗೊಳಿಸಿದ. ಪ್ರಜೆಗಳ ವಿಶ್ವಾಸ ಗಳಿಸಲು ಭಾರವಾಗಿದ್ದ ನಾವಿದರ ಮೇಲಿನ ತೆರಿಗೆ ಮುಂತಾದ ಕರಗಳನ್ನು ಮಾನ್ಯ ಮಾಡಿದ. ಆ ವೇಳೆಗೆ ಐದು ಭಾಗಗಳಾಗಿ ಒಡೆದಿದ್ದ

ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯದ ಐವರು ಸುಲ್ತಾನರು ಪರಸ್ಪರ ಕಲಹಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ, ಅವರ ರಾಜಕೀಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ಅವರಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡುವಂತೆ ತೋರಿಸಿಕೊಂಡು, ಅವರ ಬಲವನ್ನು ಕುಗ್ಗಿಸಿದ. ಅಂತೆಯೇ ರಾಜ್ಯವನ್ನೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿದ. ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಅನಂತರ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಶತ್ರುಗಳ ವಶವಾಗಿದ್ದ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡುದಲ್ಲದೆ, ಕಲ್ಯಾಣ, ಕೋವಿಲ್ಕೊಂಡ, ಘಂಪುರ, ಯಾದಗೀರ್ ಮುಂತಾದ ಇತರ ಕೋಟೆಗಳನ್ನೂ ಆಕ್ರಮಿಸಿದ. ಇವನ ಈ ಆಕ್ರಮಣನೀತಿ ಹೊಸದಾಗಿತ್ತು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ರಕ್ಷಣಾನೀತಿಯನ್ನು ಈವರೆಗೆ ಅವಲಂಬಿಸಿದ್ದ ರಾಜ್ಯ ಈಗ ಇಂತಹ ನೀತಿಯನ್ನು ಪಾಲಿಸಿದುದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ವಿಜಯನಗರದ ಬಲ ಹೆಚ್ಚಿತಾದರೂ ಅದು ಶತ್ರುಗಳ ಕಣ್ಣು ತೆರೆಯಿಸಿತು. ಆಗ ಐವರು ಸುಲ್ತಾನರು ತಮ್ಮ ನೈಜಪರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಅರಿತು ಒಟ್ಟುಗೂಡಲು ಸನ್ನದ್ಧರಾದರು. ಅಹಮದ್‌ನಗರದ ಹುಸೈನ್ ನಿಜಾಂ ಷಾ ತನ್ನ ಮಗಳಾದ ಚಾಂದಬೀಬಿಯನ್ನು ಬಿಜಾಪುರದ ಅಲಿ ಆದಿಲ್ ಷಾನಿಗೆ ಮದುವೆ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟು, ಆತನ ಸೋದರಿಯನ್ನು ರಾಜಕುಮಾರ ಮುರ್ತಾಜನಿಗೆ ತಂದುಕೊಂಡ. ಈ ಐವರಲ್ಲಿ ಬೀರಾರಿನ ಸುಲ್ತಾನನನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ ಇತರರು ತಮ್ಮ ಸೈನ್ಯಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟುಗೂಡಿಸಿ ರಾಮರಾಯನ ವಿರುದ್ಧ ದಂಡೆತ್ತಿದರು. ಬಿಜಾಪುರದ ಸುಲ್ತಾನನಾದ ಆಲಿಯನ್ನು ರಾಮರಾಯ ತನ್ನ ಸ್ವಂತ ಮಗನಂತೆಯೇ ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದ. ಎಂತಲೇ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಈ ಸುಲ್ತಾನ ಇತರರನ್ನು ಸೇರಲು ಒಪ್ಪಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಕೊನೆಯ ಘಳಿಗೆಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ನಿರ್ಧಾರವನ್ನು ಬದಲಾಯಿಸಿದ. ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯ ಉತ್ತರತೀರದ ತಾಳೀಕೋಟೆ ಸಮೀಪದ ರಕ್ಕಸಗಿ–ತಂಗಡಗಿ ಎಂಬ ಎರಡು ಗ್ರಾಮಗಳ ನಡುವಣ ಬಯಲಿನಲ್ಲಿ ಶತ್ರು ಸೈನ್ಯ ಸೇರಿತು. 1565 ಜನವರಿ 23 ರಂದು ನಡೆದ ತೀವ್ರವಾದ ಕದನದಲ್ಲಿ ರಾಮರಾಯನ ಇಬ್ಬರು ಮಹಮದೀಯ ಸೇನಾಪತಿಗಳು ಒಮ್ಮೆಲೇ ಪಕ್ಷಾಂತರ ಮಾಡಿ ಶತ್ರುವನ್ನು ಸೇರಿದರು. ಇದು ಕದನದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ಬದಲಾಯಿಸಿತು. ಮಿತ್ರರೇ ಆಗಿದ್ದವರ ಆಕಸ್ಮಿಕ ದಾಳಿ ಸೈನ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೋಲಾಹಲವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿತು. ಈ ವೇಳೆಗೆ ಆಕಸ್ಮಿಕವಾಗಿ ರಾಮರಾಯ ಶತ್ರುವಿನ ಕೈಸೆರೆಯಾದ. ಹುಸೈನ್ ನಿಜಾಮ್ ಷಾ ಆತನ ಶಿರಶ್ಛೇದನ ಮಾಡಿಸಿ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದ. ಸೈನ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಾಹಾಕಾರವೆದ್ದಿತು. ವಿಜಯನಗರದ ಸೈನ್ಯ ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿತು. ತಿರುಮಲ ತೀವ್ರಗತಿಯಲ್ಲಿ ರಾಜಧಾನಿಗೆ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನು, ಸಂಬಂಧಿಕರನ್ನು ಮತ್ತು ಸಾಧ್ಯವಿದ್ದಷ್ಟು ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಸುಮಾರು 1550 ಆನೆಗಳ ಮೇಲೆ ಹೇರಿಸಿ ಚಂದ್ರಗಿರಿಗೆ ಸಾಗಿಸಿದ. ರಾಜನೆನಿಸಿದ್ದ ಸದಾಶಿವನನ್ನು ಒಯ್ಯಲಾಯಿತು. ಇವರ ಬೆನ್ನಟ್ಟಿಬಂದ ಶತುಸೈನ್ಯ ರಾಜಧಾನಿಯಲ್ಲಿ ಐದು ತಿಂಗಳುಗಳ ಕಾಲ ನೆಲೆಸಿ, ಅಲ್ಲಿನ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ತುಂಡರಿಸಿ, ಆಸ್ತಿಪಾಸ್ತಿಗಳನ್ನು ಲೂಟಿ ಮಾಡಿ, ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಅರಮನೆಗಳನ್ನು ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಭೇದಿಸಿದರು. ಬೆಂಕಿಯಿಂದ, ಕತ್ತಿಗಳಿಂದ, ಹಾರೆಗುದ್ದಲಿಗಳಿಂದ ಒಂದೊಂದು ದಿನವೂ ಅವರು ವಿನಾಶಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದರು. ಪ್ರಪಂಚದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಭವ್ಯವಾದ ನಗರದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಅತ್ಯಾಚಾರ ಬೇರಾವ ಕಡೆಯೂ ನಡೆದಂತಿಲ್ಲ. **(ಬಿ.ಆರ್.ಜಿ)**

ಈ ಕದನವನ್ನು ತಪ್ಪು ತಿಳಿವಳಿಕೆಯಿಂದ ತಾಳಿಕೋಟೆಯುದ್ಧ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿತ್ತು. ಸುಲ್ತಾನರ ಸಂಘಟಿತ ಸೇನೆ ಮೂರು ಲಕ್ಷ ಪ್ರಮಾಣದ್ದು. ಇದು ಬಿಜಾಪುರದಿಂದ 1564 ಡಿಸೆಂಬರ್ 25ರಂದು ವಿಜಯನಗರದತ್ತ ಸಾಗಿತು. ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ತಾಳಿಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಶಿಬಿರ ಹೂಡಿ ವಿಶ್ರಮಿಸಿತು. ಅಲ್ಲಿಂದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಸು. 40 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯನ್ನು ದಾಟಿ ವಿಜಯನಗರ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವ ಉದ್ದೇಶ ಅದಕ್ಕಿತ್ತು. ಆದರೆ ಆರು ಲಕ್ಷ ಸೈನ್ಯಬಲದ ವಿಜಯನಗರದ ಸೈನ್ಯ ರಾಮರಾಯನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ನದಿಯ ದಕ್ಷಿಣ ತೀರದುದ್ದಕ್ಕೂ ಗೋಡೆಯನ್ನೆಬ್ಬಿಸಿ ಕಾವಲು ಭಟರನ್ನು ಇರಿಸಿ ಸೈನ್ಯದ ಮುಖ್ಯ ಭಾಗ ಹೊಳೆಯನ್ನು ದಾಟಿ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿದ್ದ ಶತ್ರು ಸೈನ್ಯವನ್ನೆದುರಿಸಿತು. ಇದು ನಡೆದುದು ರಕ್ಕಸಗಿ–ತಂಗಡಗಿ ಎಂಬ ಎರಡು ಊರುಗಳ ನೆರೆಯಲ್ಲಿ. ರಾಮರಾಯನ ಬಖೈರ್ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ರಾಕ್ಷಸತಂಗಡಿ ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶಿದೆ. ಭಾರತದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ರುದ್ರಭಯಾನಕವಾದ ಈ ಯುದ್ಧ ಇತಿಹಾಸದ ಗತಿಯನ್ನೇ ಬದಲಿಸಿತು. **(ವಿ.ಬಿ.ಡಿ.)**

ಈ ಕದನದೊಂದಿಗೆ ವಿಜಯನಗರ ಕಣ್ಮರೆಯಾಯಿತು. ಹಂಪೆ ಕೊಂಪೆಯಾಯಿತು. ದಕ್ಷಿಣಭಾರತದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಪಾಳೆಯಗಾರರು, ನಾಯಕರು ತಲೆ ಎತ್ತಿ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಪ್ರಬಲರಾದರು. ಆದರೆ ಚಂದ್ರಗಿರಿಗೆ ಓಡಿಹೋದ ತಿರುಮಲ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ರಾಜ್ಯ ಕಟ್ಟಲು ಯತ್ನಿಸಿದ. ಈತ ಆರವೀಡು ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದಾತ. ಕರ್ನೂಲು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಆರವೀಡು ಎಂಬ ಗ್ರಾಮದಿಂದ ಬಂದ ಇವರು ತಮ್ಮ ಹೆಸರನ್ನೇ ವಂಶಕ್ಕೂ ಬಳಸಿದರು. ತಿರುಮಲನ ಸೋದರನಾದ ರಾಮರಾಯನು ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಅಳಿಯ. ಅಳಿಯ ರಾಮರಾಯನೆಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ. ಸದಾಶಿವನನ್ನು ಚಂದ್ರಗಿರಿಯ ಸೆರೆಮನೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟು ತಿರುಮಲ ತನ್ನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲೇ ಆಳತೊಡಗಿದ. ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಬಳಿಕ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಪೆನುಗೊಂಡೆಗೆ ಬದಲಾಯಿಸಿದ. ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿರುಗುವ ಯೋಜನೆಯನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟುಬಿಟ್ಟ. 1570ರಲ್ಲಿ ಸದಾಶಿವನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಿಸಿದ. ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ಭಾಷೆಯ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಅಳಿದುಳಿದ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಆಡಳಿತಕ್ಕಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿ, ತೆಲುಗಿನ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಹಿರಿಯ ಮಗ ಶ್ರೀರಂಗನನ್ನೂ ಕನ್ನಡ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಎರಡನೆಯ ಮಗನಾದ ರಾಮರಾಯನನ್ನೂ ತಮಿಳು ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ವೆಂಕಟಪತಿಯನ್ನೂ ನೇಮಿಸಿದ. ರಾಮರಾಯ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಿಂದ ಆಳತೊಡಗಿದ. ಆದರೆ ಈ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಆಂತರಿಕ ಕಲಹಗಳಿಗೆ ಇಂಬುಗೊಟ್ಟು, ಶತ್ರುಗಳು ದಾಳಿಮಾಡಲು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಿತು.

1578ರಲ್ಲಿ ತಿರುಮಲನ ಮಗ ಶ್ರೀರಂಗ (11) ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದು ಸುಮಾರು 8 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಆಳಿದ. ಅನಂತರ 1586ರಿಂದ ವೆಂಕಟಪತಿ ಆಳತೊಡಗಿದ. ತಿರುಮಲ ಅಲಿ ಆದಿಲ್ ಷಾನ ದಾಳಿಯನ್ನು ಎದುರಿಸಲು ಗೋಲ್ಕೊಂಡೆಯ ಕುತುಬ್ ಷಾನ ಸಹಾಯ ಪಡೆದನು. ಆದರೂ ಎರಡನೆಯ ಬಾರಿ ಆದಿಲ್ ಷಾ ತಿರುಮಲನ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಮುತ್ತಿ ಅರಸನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ. ಪೆನುಗೊಂಡೆಯ ಉತ್ತರಭಾಗ ಶತ್ರುವಶವಾಯಿತು. ಬಂಧಿಯಾಗಿದ್ದ ಶ್ರೀರಂಗ ಅಪಾರವಾದ ಧನವನ್ನು ದಂಡವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟು ಪೆನುಗೊಂಡೆಗೆ ಹಿಂತಿರುಗಿದ. ಅನಂತರ ಇನ್ನೊಮ್ಮೆ ಆದಿಲ್ ಷಾ ದಂಡೆತ್ತಿ ಬಂದಾಗ ಮಾತ್ರ ಶ್ರೀರಂಗನ ಬಂಧುವಾದ ಜಗದೇವರಾಯ ಆತನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ. ಆದರೆ ಅವನಿಗೆ ಬಾರಾಮಹಲಿನಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟಗಳವರೆಗೆ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಬಹುಮಾನವಾಗಿ ಕೊಡಬೇಕಾಯಿತು. ಗೋಲ್ಕೊಂಡದ ಸುಲ್ತಾನ, ಶ್ರೀರಂಗನಿಂದ ವಿನುಕೊಂಡ, ಬೆಲ್ಲಂಕೊಂಡ, ಕೊಂಡವೀಡು, ಉದಯಗಿರಿಗಳನ್ನು ಕಸಿದುಕೊಂಡ. ಆಂತರಿಕ ದಂಗೆಗಳು ರಾಜ್ಯದ ಬಲವನ್ನು ಇನ್ನಷ್ಟು ಕುಗ್ಗಿಸಿದುವು. ವೆಂಕಟಪತಿಯೂ ಗೋಲ್ಕಂಡ ಮತ್ತು ಬಿಜಾಪುರದ ಷಾಹಿಗಳನ್ನು ಎದುರಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಉತ್ತರ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಆಗ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಮುಗಲ್ ಮನೆತನದ ಅಕ್ಬರ್ 1600 ರಲ್ಲಿ ಅಹಮದ್‌ನಗರವನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡು, ಅನಂತರ ಎರಡು ಬಾರಿ ವೆಂಕಟಪತಿಯ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ರಾಯಭಾರಿಗಳನ್ನು ಕಳಿಸಿದ. ಆದರೆ ಇದು ಮುಂದಿನ ಆಕ್ರಮಣಗಳಿಗೆ ನಾಂದಿಯಾಗಬಹುದೆಂದು ಭಾವಿಸಿದ. ವೆಂಕಟಪತಿ ಅಕ್ಬರನೊಡನೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಬಂಧಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲ. ವೆಂಕಟಪತಿಯನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿದ್ದ ರಾಮರಾಯನ ಮಗ ತಿರುಮಲ ಗೌರವದಿಂದ

ಕಾಣಲಿಲ್ಲ. ಮೈಸೂರಿನ ರಾಜ ಒಡೆಯ ಈ ಸಂದರ್ಭವನ್ನುಪಯೋಗಿಸಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ವೆಂಕಟಪತಿ ರಾಜ ಒಡೆಯನನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸಿದುದೇ ಅಲ್ಲದೆ, ಈಗ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಹಾಗೂ ಉಮ್ಮತ್ತೂರುಗಳನ್ನು ಆತನಿಗೆ ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟ. ಸಾಹಿತ್ಯ ಕಲೆಗಳಿಗೆ ವೆಂಕಟಪತಿ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದ. ಸುಮಾರು ಮೂರು ದಶಕಗಳ ಕಾಲ ಆಳಿದ ಈತ ರಾಜ್ಯದ ಗತವೈಭವವನ್ನು ಪುನರುಜ್ಜೀವನಗೊಳಿಸಿದನಾದರೂ ಇದು ಬಹುಕಾಲ ಬಾಳಲಿಲ್ಲ.

ವೆಂಕಟಪತಿಯ ಅನಂತರ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಅಂತಃಕಲಹಗಳು ಏರ್ಪಟ್ಟವು. ಆತನಿಗೆ ಗಂಡುಮಕ್ಕಳಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ ರಾಜ್ಯ ಆತನ ಸೋದರನಾದ ರಾಮರಾಯನ ಮಗ ಮುಮ್ಮಡಿ ಶ್ರೀರಂಗನ ವಶವಾಯಿತು. ಆದರೆ ಜಗರಾಯನೆಂಬ ವೆಂಕಟಪತಿಯ ಭಾವಮೈದುನನು ವೆಂಕಟಪತಿಯ ಮಗನೆಂದು ಹೇಳಲಾದ ಚಿಕ್ಕರಾಯನ ಪರವಾಗಿ ನಿರಾಧಾರವಾದ ಹಕ್ಕನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ಯತ್ನಿಸಿದ. ಪೆಲುಗೋಡಿನ ಎಚ್ಚಮನಾಯಕನೂ ತಂಜಾವೂರು ಹಾಗೂ ಇತರ ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟುಗಳ ನಾಯಕರೂ ಚೋಪೂರು ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಕದನದಲ್ಲಿ ಜಗರಾಯನನ್ನೂ ಆತನ ಬೆಂಬಲಿಗರಾದ ಮಧುರೆ, ಜಿಂಜಿ ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಳಗಳ ನಾಯಕರನ್ನೂ ಸೋಲಿಸಿದರು. ಆ ಬಳಿಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 12–13 ವರ್ಷಗಳ ಬಾಲಕನಾದ ರಾಮದೇವನನ್ನು ಸಿಂಹಾಸನದ ಮೇಲೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಯಿತು. ಈತ 1617–32 ರವರೆಗೆ ಆಳಿದ. ಅನಂತರ ಅಳಿಯ ರಾಮರಾಯನ ಮೊಮ್ಮಗ ಇಮ್ಮಡಿ ವೆಂಕಟಪತಿ ಯುವರಾಜನಾದ. ಆದರೂ ಇವರಾರೂ ರಾಜ್ಯದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ವರ್ಧಿಸಲಿಲ್ಲ. ಬಿಜಾಪುರ, ಗೋಲ್ಕೊಂಡಗಳ ಸುಲ್ತಾನರು ಹಲಕೆಲವು ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡರು. ಅಂತಿಮವಾಗಿ ಕೊನೆಯ ಅರಸನಾದ ಮುಮ್ಮಡಿ ಶೀರಂಗ ಮೊದಲು ಬಿದನೂರಿಗೂ ಅನಂತರ ಮೈಸೂರಿಗೂ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ತಮ್ಮ ಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದು ಈಗ ಪ್ರಬಲರಾಗಿದ್ದವರ ಆಶ್ರಯಪಡೆದ (1646). ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಮರಳಿ ಪಡೆಯಲು ಆಗಿಂದಾಗ್ಗೆ ಯತ್ನಿಸಿ ವಿಫಲನಾಗಿ 1681ರಲ್ಲಿ ನಿಧನನಾದ.

(ಬಿ.ಆರ್.ಜಿ.;ಎ.ವಿ.ವಿ.)

ಕೋಟೆ ಬುರುಜು, ಹಂಪೆ

ಆಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆ : ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ರಾಜಪ್ರಭುತ್ವವಿತ್ತು. ಕೇಂದ್ರೀಯ ಆಡಳಿತ ರಾಜನಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರೀಕೃತವಾಗಿತ್ತು. ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ ಮಹೋತ್ಸವ ಮಹತ್ತ್ವದ್ದಾಗಿದ್ದು ರಾಜನಿಗೆ ರಾಜ್ಯವಾಳುವ ನ್ಯಾಯಯುತವಾದ ಹಕ್ಕನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿತ್ತು. ಇದಕ್ಕೆ ಅಧೀನ ರಾಜರು ಮತ್ತು ಜನಸಾಮಾನ್ಯರ ಮುಖಂಡರು ಹಾಜರಿದ್ದು ಆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಕಪ್ಪಕಾಣಿಕೆಗಳನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸಿ ತಮ್ಮ ನಿಷ್ಠೆಯನ್ನು ತೋರ್ಪಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ರಾಜಪ್ರಭುತ್ವವಿದ್ದರೂ ನಿರಂಕುಶಪ್ರಭುತ್ವ ಇರಲಿಲ್ಲ. ರಾಜನ ಕರ್ತವ್ಯ ಧರ್ಮವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದಾಗಿತ್ತು. ರಾಜತ್ವವು ಧರ್ಮದ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತ್ತು. ಸ್ವಧರ್ಮವನ್ನು ಪಾಲಿಸಲು ರಾಜ ಸಮಯಾಚಾರ್ಯರೆಂಬ ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ನೇಮಕ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ. ಸಂಪ್ರದಾಯ ಮತ್ತು ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ರಾಜನ ನಿರಂಕುಶಪ್ರಭುತ್ವಕ್ಕೆ ತಡೆಯಾಗಿತ್ತು. ತೆರಿಗೆಗಳನ್ನು ಸಂಪ್ರದಾಯಬದ್ಧವಾಗಿ ವಿಧಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅಲ್ಲದೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೊಂಡಿದ್ದ ಸಂಘಗಳು ಮತ್ತು ಶ್ರೇಣಿಗಳು ನಿರಂಕುಶತ್ವಕ್ಕೆ ತಡೆಯಾಗಿದ್ದುವು. ಕೇಂದ್ರಸರ್ಕಾರವು ಅವುಗಳ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆ ಹೊಂದಿದ್ದು ಆವಶ್ಯಕವಾದರೆ ಸಾಮರಸ್ಯ ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ಮಧ್ಯ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ರಾಜನ ನಿರಂಕುಶತ್ವಕ್ಕೆ ಮಂತ್ರಿಮಂಡಲವೂ ಒಂದು ತಡೆಯಾಗಿತ್ತು. ರಾಜನ ಮಂತ್ರಿಮಂಡಲವು ಅವನು ನೇಮಿಸಿದ ಮಂತ್ರಿಗಳು ಮತ್ತು ಶ್ರೀಮಂತರನ್ನೊಳಗೊಂಡಿತ್ತು. ರಾಜ್ಯ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ರಾಜನು ಮಂತ್ರಿಮಂಡಲದ ಸಲಹೆಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ.

ರಾಜರು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಠಗಳಿಗೆ ದ್ರವ್ಯಸಹಾಯ ಮಾಡಿ ಅವನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿದ್ದರು. ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಕೊಡಲು ಕಾಡುಗಳನ್ನು ಕಡಿದು, ಹೊಸ ಹಳ್ಳಿಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ದೇಶದ ಆರ್ಥಿಕ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಶಾಂತಿ ಮತ್ತು ನ್ಯಾಯದ ಪಾಲನೆ ರಾಜನ ಕರ್ತವ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ರಾಜನೇ ಶ್ರೇಷ್ಠ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶನಾಗಿದ್ದ. ವಿದ್ಯೆ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಪೋಷಣೆಯಲ್ಲಿ ರಾಜ ಅಧ್ವರ್ಯುವಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದ.

ರಾಜ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ತನ್ನ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಿ, ಆತನಿಗೆ ಯುವರಾಜ ಎಂದು ಪಟ್ಟಕಟ್ಟುತ್ತಿದ್ದ. ರಾಜನ ಹಿರಿಯ ಮಗನೇ ಹಕ್ಕುದಾರನಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರೂ ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಇದು ಸಂದರ್ಭವಶಾತ್ ಬದಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯ ಆಯ್ಕೆ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಮಂತ್ರಿಗಳು ಮತ್ತು ಶ್ರೀಮಂತರ ಸಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ರಾಜನು ಯುವರಾಜ ಮತ್ತು ಇತರ ರಾಜಕುಮಾರರನ್ನು ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸುತ್ತಿದ್ದ. ಇದರಿಂದ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಗೆ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ತರಬೇತು ಸಿಗುತ್ತಿತ್ತು. ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿ ಚಿಕ್ಕವನಾಗಿದ್ದರೆ, ಅವನು ವಯಸ್ಸಿಗೆ ಬರುವವರೆಗೆ ದೇಶವನ್ನಾಳಲು ರಾಜಪ್ರತಿನಿಧಿಯನ್ನು ನೇಮಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ವಿಜಯನಗರದ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ರಾಜಪ್ರತಿನಿಧಿ ಆ ಪದವಿಯನ್ನು ದುರುಪಯೋಗಪಡಿಸಿಕೊಂಡ ದೃಷ್ಟಾಂತಗಳೂ ಇವೆ.

ಬೃಹತ್ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ರಾಜ ಸ್ವಂತವಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದುದಲ್ಲದೆ, ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮ ತರಬೇತಿ ಮತ್ತು ಸಲಕರಣೆಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿ ಶಿಸ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟು, ಒಳಹೊರ ಶತ್ರುಗಳ ನಿಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದ. ಹಲವಾರು ದಂಡನಾಯಕರು ವಿವಿಧ ವಿಭಾಗಗಳ ಮತ್ತು ತುಕಡಿಗಳ ನೇತೃತ್ವವನ್ನು ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಅಲ್ಲದೆ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳೂ ಸಾಮಂತರೂ ಅವಶ್ಯವಿದ್ದಾಗ ರಾಜನಿಗೆ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಒದಗಿಸಿ ತಾವೂ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿದ್ದಿತು.

ಆಡಳಿತದ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಅನೇಕ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಇವುಗಳು ರಾಜ್ಯ, ಮಂಡಲ ಮತ್ತು ನಾಡುಗಳೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದುವು. ರಾಜ್ಯಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಕಾಲಾನುಗುಣವಾಗಿ ಬದಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಆಡಳಿತ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹೊಸ ರಾಜ್ಯಗಳು ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಗುತ್ತಿದ್ದವು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ತುಳುವ ನಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ರಾಜ್ಯಗಳಿದ್ದವು. ಉತ್ತರ ತುಳು ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಬಾರಕೂರು ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು; ದಕ್ಷಿಣ ತುಳು ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಮಂಗಳೂರು ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ಇವಲ್ಲದೆ ಉದಯಗಿರಿ ರಾಜ್ಯ, ಪೆನುಕೊಂಡೆ ರಾಜ್ಯ, ಮುಳವಾಯಿ ರಾಜ್ಯ ಮತ್ತು

ರಾಜಗಂಭೀರ ರಾಜ್ಯಗಳಿದ್ದವು. ರಾಜಗಂಭೀರ ರಾಜ್ಯದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ತಿರುವಡಿಗ್ಯೆ ರಾಜ್ಯ ಮತ್ತು ಮಧುರಾ ರಾಜ್ಯಗಳಿದ್ದವು. ಪ್ರತಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯಕ್ಕೂ ಒಬ್ಬ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಿದ್ದ. ಅವರು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ರಾಜಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರಾಗಿದ್ದರು. ಸಂಗಮ ವಂಶದ ರಾಜಕುಮಾರರು ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿ ನೇಮಕರಾದ ಅನಂತರ ಒಡೆಯ ಅಥವಾ ಒಡೆಯರ್ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಹೀಗೆ ರಾಜಮನೆತನದಿಂದ ನೇಮಕಗೊಂಡ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರರೆಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಎರಡನೆಯ ದೇವರಾಯನ ಕಾಲದಿಂದ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳ ನೇಮಕದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಬದಲಾವಣೆಯಾಯಿತು. ರಾಜಮನೆತನದವರಲ್ಲದೆ ಸಾಮಂತ ರಾಜರ ಮನೆತನಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಶ್ರೀಮಂತ ಮನೆತನಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದವರೂ ನೇಮಕಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಇದಕ್ಕೆ ಹಲವು ಕಾರಣಗಳಿದ್ದವು. ರಾಜಮನೆತನದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವರು ಸಾಕಷ್ಟು ಸಿಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೆ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವು ವಿಸ್ತರಿಸಿದಂತೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳಾಗಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳ ಆವಶ್ಯಕತೆ ಇತ್ತು. ಹೀಗೆ ನೇಮಕಗೊಂಡ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳು ದಳಪತಿಯಾಗಿಯೂ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರನ್ನು ದಂಡನಾಯಕರೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರಿಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಸ್ವಾಯತ್ತತೆ ಇದ್ದಿತು. ಇವರು ತಮ್ಮದೇ ಆದ ನ್ಯಾಯಾಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಸೈನ್ಯವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಇವರ ಮುಖ್ಯ ಕರ್ತವ್ಯ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಂತ್ಯ ರಕ್ಷಣೆ. ಇವರು ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಕಂದಾಯ ವಸೂಲಿಯ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿಯೂ ಶ್ರೇಷ್ಠ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರಾಗಿಯೂ ಇದ್ದರು. ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಾಂತಿಪರಿಪಾಲನೆಯೂ ಇವರ ಕರ್ತವ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ಇವರು ಹೊಸ ತೆರಿಗೆಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಬಹುದಾಗಿತ್ತು; ಹಳೆಯ ತೆರಿಗೆಗಳನ್ನು ರದ್ದುಮಾಡಬಹುದಾಗಿತ್ತು. ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತ ಹದಗೆಟ್ಟರೆ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರ ಮಧ್ಯೆ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಿತ್ತು.

ಅರಸರು ತಮ್ಮ ಆಕ್ರಮಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ರಾಜ್ಯಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದರೂ ಹಲವಾರು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾ ರಾಜರುಗಳಿಗೆ ಅವರ ರಾಜ್ಯಗಳನ್ನು ಹಿಂದಿರುಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರು ವಿಜಯನಗರದ ಸಾಮ್ರಾಟನಿಗೆ ಪೊಗದಿ ಕೊಡುವ ಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದರು. ಇದಕ್ಕೆ ನಾಯಕರ ಪದ್ಧತಿ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ನಾಯಕರು ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಟನಿಗೆ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ ಸಮಯದಲ್ಲಿ, ರಾಜಕುಮಾರ ಅಥವಾ ರಾಜಕುಮಾರಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ, ರಾಜನ ವರ್ಧಂತಿಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಮಹಾನವಮಿ ಉತ್ಸವದಲ್ಲಿ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹಾಜರಿದ್ದು ಕಾಣಿಕೆಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ನೂತನ ವರ್ಷದ ದಿನ ರಾಜನಿಗೆ ಬಹುಮಾನಗಳನ್ನು ನೀಡಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಸಾಮಂತರು ಕರ್ತವ್ಯಪರಿಪಾಲನೆ ಮಾಡದಿದ್ದರೆ ಶಿಕ್ಷೆಗೆ ಗುರಿಯಾಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳು ವರ್ಗಾಯಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದರಾದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನಾಯಕರನ್ನು ವರ್ಗ ಮಾಡುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ನಾಯಕತನ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಕ್ರಮೇಣ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ದುರ್ಬಲತೆಯಿಂದ ವಂಶಪಾರಂಪರ್ಯವಾಯಿತು. ನಾಯಕರು ರಾಜಾಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರು ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಅದರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಅಧಿಕಾರಿಯು ರಾಜಧಾನಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ನಾಯಕನ ಸೈನ್ಯದ ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆ ಹೊತ್ತಿದ್ದ. ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಅಧಿಕಾರಿಯು ಸ್ಥಾನಪತಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟು ರಾಜಧಾನಿಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ನಾಯಕನ ಹಿತಪರಿಪಾಲನೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ. ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದಲ್ಲಿ ಸಾಮಂತಾಧಿಕಾರಿಗಳು ಮತ್ತು ಮಹಾನಾಯಕಾಚಾರ್ಯರೆಂಬ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಸಾಮಂತರಾಜರ ಇಲಾಖೆಯ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆ ಹೊಂದಿದ್ದರು.

ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಬಗೆಯ ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಕಾಣಬರುತ್ತವೆ. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮಸಭೆಗಳು, ಮಹಾಜನಸಭೆಗಳು, ಮಹಾನಾಡು ಮತ್ತು ನಾಡುಸಭೆಗಳು, ಪೌರಸಭೆಗಳು ಮತ್ತು ಅನೇಕ ಶ್ರೇಣಿಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಇದ್ದಿತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಗ್ರಾಮಸಭೆಗೆ ಊರು, ಒಕ್ಕಲು, ಪ್ರಜೆ, ಹಲರು, ಜಗತ್ತು ಮುಂತಾದ ಹೆಸರುಗಳಿದ್ದವು. ಅಗ್ರಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ಮಹಾಜನರ ಸಭೆ ಇದ್ದಿತು. ನಾಡು ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ; ನಾಡುಸಭೆ ಇತ್ತು. ಈ ಸಭೆಗಳು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಉಪಯೋಗಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ದಾನಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಪಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು ಮತ್ತು ಕ್ರಯಮಾಡುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯ ಪ್ರಜೆಯ ಸೌಕರ್ಯಗಳಿಗೆ ಗಮನವೀಯುತ್ತಿದ್ದವು ; ಜನರ ಏಳಿಗೆಗಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದವು. ಇವು ಆಧುನಿಕ ಸರ್ಕಾರಗಳು ಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಾಹಕ ಶಾಖೆ. ಶಾಸನರಚನೆ ಮತ್ತು ನ್ಯಾಯನಿರ್ವಹಣೆ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದವು. ತೆರಿಗೆಗಳನ್ನು ವಸೂಲು ಮಾಡುವ, ಮಾಫಿ ಮಾಡುವ ಮತ್ತು ಹೊಸ ತೆರಿಗೆಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದುವು. ಹಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಯ ವಿತರಣೆ ಮಾಡುತ್ತಿತ್ತು. ಇವುಗಳ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೊಳಪಟ್ಟ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳ ಹತೋಟಿ ಹೊಂದಿದವು. ಇದೂ ಅಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದವು. ಜನರ ಆರ್ಥಿಕ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ಧಾರ್ಮಿಕ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಕಾನೂನು ಮಾಡಿ ಹತೋಟಿ ಹೊಂದಿದ್ದವು. ಇವು ಪೌರಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದವು. ನಗರ ಅಥವಾ ಪೌರಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಣಿಗಳು ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದವು. ಈ ಎಲ್ಲ ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದ ಇವು ಸ್ವಾಯತ್ತತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದವೆಂದು ನಿಸ್ಸಂಶಯವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಗ್ರಾಮಸಭೆಗಳಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮದ ಗೌಡರು ಅಥವಾ ಒಕ್ಕಲು ಅಥವಾ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಜೆಗಳೂ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. ಗೌಡಿಕೆ ಅಥವಾ ಗ್ರಾಮದ ಮುಖಂಡತ್ವವು ಬಹಳ ಆಕರ್ಷಣೀಯಾದ ಹುದ್ದೆಯಾಗಿದ್ದಿತು. ಗ್ರಾಮದ ಮುಖಂಡ ಗ್ರಾಮಸಭೆಯ ಮುಖ್ಯ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ. ಅಗ್ರಹಾರಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಮಹಾಜನ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಿಕಾರರು ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. ಅವರ ಮುಖಂಡರನ್ನು ಬುದ್ಧಿವಂತರು, ಗ್ರಾಮ ಹೆಬ್ಬಾರುವ, ಪ್ರಭು, ಒಡೆಯ, ಮೂಲಿಗ ಮುಂತಾದ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ನಾಡಿನ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ನಾಡಿಗೆ ಸೇರಿದ ಗ್ರಾಮಗಳ ಮುಖಂಡರು, ನಾಡಿನ ಜನರ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳು ಮತ್ತು ಹಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಾರ ಶ್ರೇಣಿಗಳ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳು ಇದ್ದರು. ಶ್ರೇಣಿಗಳು ಪೌರ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದವು. ಶ್ರೇಣಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷನನ್ನು ಪಟ್ಟಣಸ್ವಾಮಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಅನೇಕ ವೇಳೆ ಪಟ್ಟಣಸ್ವಾಮಿಯು ಪೌರಸಭಾಧ್ಯಕ್ಷನಾಗುತ್ತಿದ್ದ. ಈ ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ತೀರ್ಮಾನಗಳನ್ನು ಒಮ್ಮತದಿಂದ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಮನ್ನಣೆ ಇತ್ತು. **(ಎ.ವಿ.ವಿ.)**

ಆರ್ಥಿಕ ಸಾಮಾಜಿಕ ಸ್ಥಿತಿ: ಧರ್ಮರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ನಿರಂತರವಾಗಿ ಕದನಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಬೇಕಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಧನ ಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅರಸರಿಗೆ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಕುದುರೆಗಳ ಆವಶ್ಯಕತೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದ್ದು ಆ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಅರಸರು ಪೋರ್ಚುಗೀಸರೊಡನೆ ಹಾರ್ದಿಕ ಸಂಬಂಧಗಳನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಅವರಿಂದ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ಅಶ್ವಪಡೆಗೆ ವಿಶೇಷವಾದ ಧನ ವ್ಯಯವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಧನಸಂಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನಮೂಲಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅರಸರೂ ಅಧಿಕಾರಿಗಳೂ ರಾಜ್ಯದ ಆರ್ಥಿಕಾಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದರು. ಬೀಳು ಬಿದ್ದಿದ್ದ ಸಾವಿರಾರು ಎಕರೆ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸಾಗುವಳಿಗೆ ತರಲಾಯಿತು. ಕಾಡುಗಳನ್ನು ಕಡೆದು ಹೆಚ್ಚಿನ ಭೂಮಿಯನ್ನು ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಒಳಪಡಿಸಲಾಯಿತು. ಅದಕ್ಕೆಂದೇ ಆ ಹೊಸ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದವರಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ತೆರಿಗೆಗಳಲ್ಲಿ ರಿಯಾಯಿತಿಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಅನೇಕ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ನಗರಗಳಾಗಿ

ಪರಿವರ್ತಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸಾಯೋತ್ಪನ್ನಗಳನ್ನು ಮಾರಲು ಸಂತೆಗಳನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಲಾಯಿತು.

ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ–ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಅನಂತಪುರ ಮತ್ತು ಕರ್ನೂಲು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ–ರತ್ನದ, ವಜ್ರದ ಗಣಿಗಳಿದ್ದುವು. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ನೂರಾರು ದೊಡ್ಡ ಸಣ್ಣ ರೇವುಗಳಿದ್ದುವು. ರಾಜ್ಯವು ಮಲಯ, ಬರ್ಮಾ, ಚೀನ, ಅರೇಬಿಯ, ಪರ್ಷಿಯ, ದಕ್ಷಿಣ ಆಫ್ರಿಕ, ಅಬಿಸೀನಿಯ ಮತ್ತು ಪೋರ್ಚುಗಲ್ ದೇಶಗಳೊಡನೆ ವ್ಯಾಪಾರ ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದಿತ್ತು. ಬಟ್ಟೆ, ಅಕ್ಕಿ, ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದಿರು, ಮರ, ಸಂಬಾರ ಪದಾರ್ಥಗಳು, ಸಕ್ಕರೆ–ಇವು ರಫ್ತು ಸಾಮಗ್ರಿಗಳು. ಹೀಗೆ ಭೂಮಿಯಿಂದ ಬರುವ ವಿಪುಲ ಆದಾಯ, ದೇಶಾಂತರಗಳ ವ್ಯಾಪಾರೋದ್ಯಮ ಸಾಧನೆಗಳಿಂದ ಹರಿದುಬರುವ ಧನಪ್ರವಾಹದಿಂದ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಸಮೃದ್ಧವೂ ಧನಾಢ್ಯವೂ ಆಗಿತ್ತು. ಇಷ್ಟೆಲ್ಲ ಆದರೂ ವಿವಿಧ ರೀತಿಯ ತೆರಿಗೆಗಳಿಂದ ಜನರು ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಸಹನಶಕ್ತಿಯನ್ನೇ ಕಳೆದುಕೊಂಡಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ನಾವಿದರೆಲ್ಲ ಒಟ್ಟುಗೂಡಿ ಸದಾಶಿವರಾಯನಿಗೆ ನಾವಿದವಾರಿಯನ್ನು ತೆಗೆಯಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಮಾಡುವ ಅಂಶ ನೂರಾರು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದಿದೆ. ಅಂತೆಯೇ ರಾಜ್ಯಾದ್ಯಂತ ಮದುವೆಯ ಸುಂಕವನ್ನು ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ಮನ್ನಾ ಮಾಡಿದ ವಿಷಯವೂ ತಿಳಿದಿದೆ.

ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ನಡೆದುಬಂದ ವರ್ಣಾಶ್ರಮಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬರುವುದು ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯವೆಂದು ಅರಸರು ಭಾವಿಸಿದ್ದರು. ಪರಕೀಯರಿಂದ ದೇಶಕ್ಕೆ ಉಂಟಾಗಿದ್ದ ಕುತ್ತಿನಿಂದ ಪಾರಾಗಲು ಪ್ರಜೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಒಟ್ಟಾಗಿ ಧರ್ಮದಿಂದ ಬಾಳಬೇಕೆಂದು ಅರಸರೂ ಅವರಂತೆಯೇ ಪ್ರಜೆಗಳೂ ತಿಳಿದಿದ್ದರು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಪೂಜಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ರಾಜಕೀಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆದಿದ್ದವರು. ಅಧಿಕಾರ ವರ್ಗಗಳಲ್ಲಿದ್ದವರು ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ವಿಶೇಷವಾದ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಪಡೆದಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಎಲ್ಲರೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಗೌರವಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿದ್ದಾರೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಬಾರ್ಬೋಸ, ನ್ಯೂನಿಜ್ ಮೊದಲಾದ ಯಾತ್ರಿಕರು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನು ಕುರಿತು ಬರೆಯುವಾಗ ಇವರು ಹೊಟ್ಟೆಬಾಕರೆಂದೂ ಆಸೆಬುರುಕರೆಂದೂ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ.

ಅಂದಿನ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವವರು ವಿಪ್ರವಿನೋದಿ, ಪಾಂಚಾಳ, ಕೈಕೊಳ, ಡೊಂಬ, ನಾವಿದ ಮುಂತಾದ ಕುಶಲಕರ್ಮಿ ಹಾಗೂ ಇತರ ಕಸಬುಗಳವರು. ಇವರೆಲ್ಲ ಆಗ ತಮ್ಮ ಹಕ್ಕುಬಾಧ್ಯತೆಗಳಿಗಾಗಿ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಸಂಘಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಇದು ಅಂದಿನ ಸಮಾಜ ಜಾಗೃತವಾಗಿತ್ತೆನ್ನಲು ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ. ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಸಮಗ್ರ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತಕ್ಕೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಭಿನ್ನಭಾಷೆಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಜನರು ಒಂದು ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ವಲಸೆ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದುದೂ ಸಾಮಾಜಿಕ ಸಂಘರ್ಷಗಳಿಗೆ ಒಂದು ಕಾರಣವಾಗಿತ್ತು.

ಸಾಂಘಿಕ ಜೀವನ ಜಾಗೃತವಾಗಿದ್ದ ಕಾರಣ ಪ್ರಜೆಗಳು ಸರ್ಕಾರದ ನೆರವಿಗಾಗಿ ಕಾಯದೆ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಆವಶ್ಯಕತೆಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಅನೂಚಾನವಾಗಿ ನಡೆದುಬಂದಿದ್ದ ನಗರಗಳ ಹಾಗೂ ಗ್ರಾಮೀಣ ಸ್ವಯಮಾಡಳಿತ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಜವಾಬ್ದಾರಿಯುತವಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದುವು.

ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀ ಬಹು ಗಣ್ಯಸ್ಥಾನ ಪಡೆದಿದ್ದಳೆಂಬುದು ನಿಜವಾದರೂ ಬಹುಪಾಲು ಸಾಂಸಾರಿಕ ಸ್ತ್ರೀಯರು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸಮಾಜದ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಯಾತ್ರಿಕ ಪೇಯಿಸ್ ಇಂತಹ ಸಾಂಸಾರಿಕ ಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನು ತಾನು ಹೊರಗೆ ಕಂಡುದೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ಅರಸರ ಅಂತಃಪುರದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸ್ತ್ರೀಯರಿದ್ದರು. ರಾಣೀವಾಸದವರ ಸೇವೆಗೆಂದೇ ನೂರಾರು ದಾಸಿಯರು ನಿಯಮಿತರಾಗಿದ್ದರು. ಇಂತಹವರು ನ್ಯಾಯವಿಧಾನ, ರಕ್ಷಣಾ ವಿಧಾನ, ಗಣಿತ, ಲೇಖನಕಲೆ, ಕಾವ್ಯ, ಸಂಗೀತ, ನೃತ್ಯ, ವಾದನ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಣತರಾಗಿದ್ದರು. ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 400 ಜನ ಇಂತಹ ಸ್ತ್ರೀಸೇವಕಿಯರಿದ್ದರು. ಹೊನ್ನಮ್ಮ ಎಂಬಾಕೆ ಪ್ರೌಢದೇವರಾಯನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವರದಿಗಾರಳಾಗಿದ್ದಳು. ಓದುವ ತಿರುಮಲಾಂಬೆ ಅಚ್ಯುತರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಹುಶಃ ಇಂತಹುದೇ ಪದವಿಯನ್ನಲಂಕರಿಸಿದ್ದಳು. ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಬೇಸಾಯದಲ್ಲಿ ಸಹಕರಿಸಿ ಬತ್ತದ ಮಡಿಗಳನ್ನು ಕಾಯುವ, ಹಕ್ಕಿಬೆದರಿಸುವ ಕೆಲಸಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿದ್ದರು. ಕನಕದಾಸರ ಪದವೊಂದರಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀವ್ಯಾಪಾರಿಗಳ ವರ್ಣನೆಯೊಂದಿದೆ. ನಟ ತಿಮ್ಮಯ್ಯನ ಮಗಳಾದ ಪಾತ್ರಿ ಎಂಬುವಳು ನಟಿಯಾಗಿ ತಾಯಿಕುಂದ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದ್ದಳೆಂದು ಒಂದು ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದಿದೆ. ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಸ್ತ್ರೀಯರು ವಿಭಿನ್ನಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದರು. ವೇಶ್ಯಾವೃತ್ತಿ ಹಾಗೂ ದೇವದಾಸೀ ಪದ್ಧತಿ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿತ್ತು. ಅನೇಕ ವೇಶ್ಯೆಯರು ವೈಭವೋಪೇತ ಜೀವನ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದೂ ಶ್ರೀಮಂತರಾಗಿದ್ದರೆಂದೂ ಬಾರ್ಬೋಸ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆವ ಉತ್ಸವಗಳಲ್ಲಿ, ಶ್ರೀಮಂತರ ಮದುವೆ ಮುಂತಾದ ಇತರ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಸ್ತ್ರೀಯರು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಜನ ಉತ್ಸವಪ್ರಿಯರಾಗಿದ್ದರು. ಹಬ್ಬಹುಣ್ಣಿಮೆಗಳಲ್ಲಿ, ಆಟಪಾಟಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಸಂತಸವನ್ನೀಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಅರಸರೂ ಇದನ್ನು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಿದರು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ ಪಡೆದ ಹಬ್ಬ ನವರಾತ್ರಿ. ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸಲಾದ ಈ ಹಬ್ಬದ ವೈಭವವನ್ನು ಪೇಯಿಸ್ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈತನ ಹೇಳಿಕೆಗಳನ್ನು ಕವಿ ರತ್ನಾಕರವರ್ಣಿಯ ಭರತೇಶವೈಭವದಲ್ಲಿನ ನವರಾತ್ರಿಸಂಧಿಯಲ್ಲಿ ಬಣ್ಣಿಸಲಾದ ವಿವರಗಳೊಡನೆ ಹೋಲಿಸಬಹುದು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತಕ್ಕೆ ಅಮಿತವಾದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ದೊರೆತಿತ್ತು. ಹಲವಾರು ಸಂಗೀತ ಗ್ರಂಥಗಳು ರಚಿತವಾದುವು. ಭಕ್ಷ್ಯಭೋಜ್ಯಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಅಭಿರುಚಿಯನ್ನು ಅಂದಿನ ಜನ ವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಮಂಗರಸನ (ಸು.1508) ಸೂಪಶಾಸ್ತ್ರ ಈ ಕಾಲದ ಒಂದು ಗ್ರಂಥ.

ಲಲಿತಕಲೆ–ಸಾಹಿತ್ಯ : ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರ ಆಳ್ವಿಕೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಉಚ್ಛ್ರಾಯಕಾಲ; ಕಲೆ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳು ಪುನರುಜ್ಜೀವನಗೊಂಡ ಕಾಲ. ಇವರು ಎಲ್ಲ ರೀತಿಯ ಕಲೆಗಳಿಗೂ ಅಮಿತ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದರು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಲೆಗೆ ಹೊಸ ತಿರುವು, ಹೊಸ ಉತ್ಸಾಹ ಮೂಡಿತು. ರಾಜಮನೆತನಗಳ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವಷ್ಟಕ್ಕೇ ಸೀಮಿತವಾಗದೆ ಹಲವು ಕಾರಣಗಳಿಂದಾಗಿ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರಲ್ಲೂ ಕಲಾಪ್ರಜ್ಞೆ ಮೂಡಿ ಪ್ರೌಢವಾದ ವಿದ್ವತ್ಕಲೆ ಮತ್ತು ಜನಪದ ಕಲೆಗಳ ಸಮ್ಮಿಳನವಾಗಿ ಪಂಡಿತಪಾಮರರಿಬ್ಬರನ್ನೂ ರಂಜಿಸಬಲ್ಲ ನೂತನ ವಿಸ್ತಾರವನ್ನು ಕಲೆಗಳು ಕಂಡುಕೊಂಡವು.

ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಚಿತ್ರಕಲೆ ಈಗ ಉಳಿದು ಬಂದಿರುವುದು ಬಹಳ ಕಡಿಮೆಯೆ. ಆದರೆ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಕಲೆಗೆ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ, ಅಚ್ಯುತರಾಯರು ಕೊಟ್ಟ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ, ಚಿತ್ರಕಾರರಲ್ಲಿ ಆಗ ಇದ್ದ ಉತ್ಸಾಹಗಳನ್ನು ಹೊರದೇಶದ ಪ್ರವಾಸಿಗಳು ಬರೆದಿಟ್ಟಿರುವ ಭವ್ಯವಾದ ವರ್ಣನೆಯಿಂದ ತಿಳಿಯಲವಕಾಶವಿದೆ. ಇವರ ಕಾಲದ ಚಿತ್ರಗಳು ಹಂಪೆಯ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯ, ಆನೆಗೊಂದಿಯ ಒಂದು ಮಂಟಪ. ಲೇಪಾಕ್ಷಿ, ಸೋಂಡಲ್ಲೆ ದೇವಾಲಯಗ

ಳಲ್ಲಿ, ಕಂಚಿ ವರದರಾಜ ದೇವಾಲಯ, ತಂಜಾವೂರಿನ ಬೃಹದೀಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ, ಚಂದ್ರಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದುಬಂದಿವೆ. ಆ ಕಾಲದ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರುವ ವರ್ಣನೆಗಳಿಂದ ಆ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಶ್ರೀಮಂತರು ತಮ್ಮ ಮನೆಗಳನ್ನು ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಪದ್ಧತಿ ಇದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಇವು ಪೌರಾಣಿಕ ವಸ್ತುಗಳನ್ನಾಧರಿಸಿದ್ದುವು; ಸಮುದ್ರಮಥನ, ಕಾಮಸಂಹಾರಮೂರ್ತಿ, ಗಿರಿಜಾಕಲ್ಯಾಣ, ನಳದಮಯಂತಿ, ಪ್ರಾಣಿಪಕ್ಷಿಗಳ ಪಂಕ್ತಿಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ. ಇವಲ್ಲದೆ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರೂ ತಮ್ಮ ಮನೆಗಳ ಮುಂದೆ, ಗೋಡೆಗಳ ತಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗಿಡ ಗಿಣಿಗಳ ಆಕೃತಿಗಳು, ರಂಗವಲ್ಲಿಯ ಬಗೆಬಗೆಯ ಆಕಾರಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ತೋರುತ್ತಿದ್ದುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅವನ ಅರಮನೆಯನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿದ್ದ ಪೋರ್ಚುಗೀಸ್ ಪ್ರವಾಸಿ ಡೊಮಿಂಗೊ ಪೇಯಿಸನು ಅರಮನೆಯ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದ ಚಿತ್ರಗಳ ಬಗೆಗೆ, ಅಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಚಿತ್ರಕಾರರ ಉತ್ಸಾಹದ ಬಗೆಗೆ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅರಮನೆಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಬಳಿ ಎರಡು ಕಡೆಯೂ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ಮತ್ತು ಅವನ ತಂದೆಯ ಆಳೆತ್ತರದ ಆಕೃತಿಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಿಸಿದ್ದರು. ರಾಜನ ಪೋಷಾಕುಗಳು, ಆಭರಣಗಳು, ರಾಜಯೋಗ್ಯವಾದ ಅವರ ನಿಲುವು ಗಾಂಭೀರ್ಯಗಳನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದಂತೆ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇದೇ ರೀತಿ ದಂತಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇಶಗಳ ಜನರ ಉಡುಪು, ರೀತಿನೀತಿಗಳು, ನಡವಳಿಕೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಯಥಾವತ್ತಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪೋರ್ಚುಗೀಸರನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಿರುವುದನ್ನೂ ಪೇಯಿಸ್ ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅರಮನೆಯ ಮೇಲಂತಸ್ತಿನ ಒಂದು ಕೋಣೆಯ ಎಲ್ಲ ಭಾಗಗಳೂ ಚಿತ್ರಿತವಾಗಿದ್ದುವು. ಇಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಭಾಗಗಳನ್ನು ಕೂಡ ಬಣ್ಣದಿಂದ ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದರು. ರಾಜಸಭಾಭವನವೂ ಇದೇ ರೀತಿ ಚಿತ್ರಿತವಾಗಿತ್ತು. ನೃತ್ಯಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಅದರ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲೆ ನೃತ್ಯಗಾತಿಯರು ವಿರಮಿಸಿ ಕೈಕಾಲುಗಳನ್ನು ಚಾಚಿ ಸಡಿಲಗೊಳಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಅಂಗಣದಲ್ಲಿಯೂ ಸುತ್ತಲೂ ನಾಟ್ಯಭಂಗಿಯ ಬಗೆಬಗೆಯ ಚಿತ್ರಗಳಿದ್ದವು. ಅರಮನೆಯ ಆನೆಗಳಿಗೂ ಅವುಗಳ ತಲೆಯ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹಲವು ಬಗೆಯ ರಾಕ್ಷಸಾಕೃತಿಗಳನ್ನೂ ಮೃಗಗಳ ಆಕೃತಿಗಳನ್ನೂ ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದುದನ್ನು ಪೇಯಿಸ್ ಕಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಪೇಯಿಸನ ವರದಿಯಂತೆ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿನ ಚಿತ್ರಗಳು ಉನ್ನತಮಟ್ಟದವಾಗಿದ್ದುವು; ಯಥಾರ್ಥವಾದ ಆಕಾರಗಳು, ಅನುರೂಪವಾದ ಬಣ್ಣಗಳನ್ನು ಬಳಸುವಲ್ಲಿ ಆ ಚಿತ್ರಕಾರರು ನಿಷ್ಣಾತರಾಗಿದ್ದರು.

ಇಮ್ಮಡಿ ವೆಂಕಟನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂದರ್ಶಿಸಿದ್ದ ಜೆರಿಕ್ ಚಂದ್ರಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಚಿತ್ರಗಾರರಿದ್ದುದಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಯುರೋಪಿನಿಂದ ಬಂದ ಪ್ರವಾಸಿಗಳು ರಾಜನಿಗೆ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಕಾಣಿಕೆ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದುದಾಗಿಯೂ ಅವುಗಳ ಮಟ್ಟಕ್ಕೆ ದೇಶೀಯ ಚಿತ್ರಗಳು ಬರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಅವನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಈಗ ಉಳಿದುಬಂದಿರುವ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಶಃ ಆನೆಗೊಂದಿಯ ಹುಚ್ಚುಮಲ್ಲಪ್ಪನ ಮಠ ಎಂದು ಈಗ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಒಂದು ದೊಡ್ಡಮಂಟಪ ಗಮನಾರ್ಹ. ಇದರ ಚಾವಣಿಯಲ್ಲಿನ ಚಿತ್ರಗಳೆಲ್ಲ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ನಾಶವಾಗಿದ್ದು ಚಿತ್ರಗಳಿದ್ದ ಕುರುಹುಗಳು ಮಾತ್ರ ಈಗ ಉಳಿದಿವೆ. ಹಂಪೆಯ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದಿನ ವಿಶಾಲವಾದ ಭವ್ಯವಾದ ರಂಗಮಂಟಪದ ಚಾವಣಿ. ತೊಲೆಗಳ ಮೇಲಿನ ಚಿತ್ರಗಳು ಅನಂತರದ ಕಾಲದ್ದು. ಈ ಮಂಟಪವನ್ನು 1509–10ರಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ತನ್ನ ಕಿರೀಟಧಾರಣ ಮಹೋತ್ಸವದ ಅಂಗವಾಗಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ, ಆಗಲೇ ಈ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸಿರಬೇಕು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಉಮಾಮಹೇಶ್ವರ, ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ, ಬ್ರಹ್ಮಸರಸ್ವತಿಯರ ಚಿತ್ರಗಳೂ ಎರಡನೆಯದರಲ್ಲಿ ಎಡಬಲಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು, ತುಂಬುರು ನಾರದರು, ಪರಿವಾರದೇವತೆಗಳೂ ನಿಂತಿರುವಂತೆ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಿರುವ ಗಿರಿಜಾಕಲ್ಯಾಣ, ಮತ್ತೊಂದು ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರ ಸಾಲು, ಹಾಗೆಯೇ ಇನ್ನೊಂದರಲ್ಲಿ ಶಿವನ ತಪೋಭಂಗ, ತ್ರಿಪುರದಹನಗಳೂ ಕೊನೆಯ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ದಶಾವತಾರಗಳೂ ಚಿತ್ರಿತವಾಗಿವೆ. ಮುಂಭಾಗದ ತೊಲೆಯೊಂದರ ಮೇಲಿನ ಪಲ್ಲಕ್ಕಿಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ ಸಂನ್ಯಾಸಿಯೊಬ್ಬನ ಮೆರವಣಿಗೆಯನ್ನು ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರೆಂದೋ ವ್ಯಾಸರಾಯರೆಂದೋ ಗುರುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಇವುಗಳಿಗೆ ಅನಂತರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಬಣ್ಣ ಹಾಕಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ಮೂಲಸ್ವರೂಪದ ಸ್ಪಷ್ಟ ಅರಿವು ಸಾಧ್ಯವಾಗದು. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅಚ್ಯುತರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಲೇಪಾಕ್ಷಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯದ ವ್ಯಾಪಕವಾದ ಚಿತ್ರಸಮೂಹ ಅಮೂಲ್ಯವಾದುದು. ಈ ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲದ ಮಧ್ಯದ ನಾಟ್ಯಮಂಟಪ, ಅರ್ಧಮಂಟಪಗಳ ಚಾವಣಿಗಳು, ಗೋಡೆಗಳು, ಸುತ್ತಲೂ ಇರುವ ಕೈಸಾಲೆಯ ಚಾವಣಿಗಳ ಮೇಲೆಲ್ಲ ಚಿತ್ರಗಳು ತುಂಬಿವೆ. ಕೈಸಾಲೆಯ ಚಿತ್ರಗಳು ಖಿಲವಾಗಿದ್ದರೂ ದೇವಾಲಯದ ಒಳಗಿನ ಚಿತ್ರಗಳು ಉಳಿದು ಬಂದಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿನ ಹಲವು ಚಿತ್ರಗಳು ಕಲೆಗಾರನ ನೈಪುಣ್ಯವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುತ್ತವೆ. ನಾಟ್ಯಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಗಿರಿಜಾಕಲ್ಯಾಣ, ದಕ್ಷಿಣಾಮೂರ್ತಿ, ಶ್ರೀರಾಮಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ, ವಟಪತ್ರಶಾಯಿ, ಕಿರಾತಾರ್ಜುನೀಯ, ಶಿವಪಾರ್ವತಿಯರ ಪಗಡೆಯಾಟ ಇತ್ಯಾದಿ ಚಿತ್ರಗಳಿದ್ದು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೃಹದಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿತವಾದ ವೀರಭದ್ರನ ಮೂರ್ತಿಯ ಮುಂದೆ ಆ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ವಿರಪಣ್ಣ, ವೀರಪ್ಪ ಮತ್ತು ಅವರ ಪರಿವಾರಗಳು ಪ್ರಸಾದ ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅರ್ಧಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಹಲವು ಬಗೆಯ ಶಿವಲೀಲಾಮೂರ್ತಿಗಳಿದ್ದು ಕೆಲವು ಅವುಗಳ ರಚನಾಕೌಶಲ್ಯಕ್ಕೆ ಹೆಸರಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ರಾಕ್ಷಸನ ಮೇಲೆ ನರ್ತಿಸುತ್ತಿರುವ ಶಿವನ ಭವ್ಯವಾದ ನಾಟ್ಯಭಂಗಿ ಅದ್ಭುತವಾದ ಚಿತ್ರ. ಶಿವನ ಸುಂದರವಾದ ಭಂಗಿ, ನೀಳಕಾಯದ ಸೊಬಗು, ಚಲನೆಯ ಸಾಮರಸ್ಯ, ಅತ್ಯಂತ ಅನುರೂಪವಾದ ನಿಲುವು, ಪ್ರಶಾಂತ ಮುಖ ಮುದ್ರೆಗಳು ನುರಿತ ಚಿತ್ರಗಾರನೊಬ್ಬನ ಕೃತಿ ಇದೆಂದು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಮತ್ತೊಂದು ಅತಿ ಸುಂದರ ಚಿತ್ರವೆಂದರೆ ಗಂಗಾಧರ ಶಿವನು ಗೌರಿಯನ್ನು ಸಾಂತ್ವನಗೊಳಿಸುತ್ತಿರುವುದು. ಅತ್ಯಂತ ನವುರಾದ ಭಾವನೆಯನ್ನು ಅಷ್ಟೇ ನವುರಾಗಿ ಬಿಡಿಸಿರುವ ಇಲ್ಲಿನ ಕಲೆ ಅಮೋಘವಾದುದು. ಜಟೆಯಲ್ಲಿ ಅಡಗಿಸಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದ ತನ್ನ ಹೊಸ ಹೆಣ್ಣು ಗಂಗೆಯು ಭಗೀರಥನ ಬೇಡಿಕೆಗೆ ಒಗೊಟ್ಟು ದುಮ್ಮಿಕ್ಕಿದುದನ್ನು ಕಂಡ ಪಾರ್ವತಿಯ ಅಸಹನೆ, ಶಿವನ ಪೇಚು, ಆದರೂ ಮುಖದಿರುಹಿದ ಆ ಕೋಪದ ಮುಂದೆ ಶಾಂತ ಭಾವದಿಂದ ಗಲ್ಲಕ್ಕೆ ಕೈಚಾಚಿ ರಮಿಸಲೆತ್ನಿಸುತ್ತಿರುವ ಆ ಭಂಗಿ– ಎಲ್ಲವೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮ, ಪಾದದಿಂದ ಕಟಿಯವರೆಗೆ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಚಾಚಿಕೊಂಡಂತಿದ್ದು ಅಲ್ಲಿಂದ ಮೇಲೆ ನೇರ ನಿಲುವಿರುವುದು ಇಲ್ಲಿ ನಿಂತಿರುವ ಸಾಲು ಚಿತ್ರಗಳ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ವಿಜಯನಗರದ ಕಡೆಯ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಬಹುದಾದ ಬೃಹದೀಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒರಟುತನ, ಅಸಹಜತೆ ಕಂಡುಬಂದು ಚಿತ್ರಕಲೆ ಅವನತಿ ಹೊಂದುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಉಚ್ಛ್ರಾಯಕಾಲದ ಚಿತ್ರಗಳು ಅತ್ಯಂತ ನವುರಾದ ಸುಂದರವಾದ ಭಾವಭಂಗಿಗಳನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿಯುವಲ್ಲಿ, ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಮನದ ಇಂಗಿತವನ್ನು ಹೊಮ್ಮಿಸುವಲ್ಲಿ, ಅನುರೂಪವಾದ ವರ್ಣಸಂಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ, ಗೆರೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿಶ್ಚಿತವಾದ ಆಕೃತಿಗಳನ್ನು

ಮೂಡಿಸುವಲ್ಲಿ, ಬಾಗುಬಳಕುಗಳನ್ನು ತರುವಲ್ಲಿ ಆ ಕಾಲದ ಚಿತ್ರಕಾರರು ನಿಷ್ಣಾತರಾಗಿದ್ದರೆಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತವೆ.

ಸಂಗೀತ, ನೃತ್ಯಕಲೆಗಳಿಗೆ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು ಕೊಟ್ಟ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದಿಂದ ಅವು ಹಲವು ಬಗೆಯಲ್ಲಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಹೊಂದಿದವು. ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ ಸಂಗೀತ ಪದ್ಧತಿಗೆ ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಂಗೀತ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಚಾಳುಕ್ಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಬಂದಿತೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದ್ದರೂ ಅದು ಪ್ರಚಲಿತವಾದದ್ದು ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಯವಿಭಾಗಗಳು ಬಹುವಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿದವು. ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪನೆಗೆ ಮೂಲ ಕಾರಣರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರು ಸಂಗೀತ ತಜ್ಞರಾಗಿದ್ದು ಸಂಗೀತಸಾರವೆಂಬ ಲಕ್ಷಣಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಮೂಲಗ್ರಂಥ ದೊರೆತಿಲ್ಲವಾದರೂ ತಂಜಾವೂರಿನ ರಾಜ ರಘುನಾಥ ನಾಯಕನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ಗೋವಿಂದ ದೀಕ್ಷಿತನ ಸಂಗೀತಸುಧಾ ಎಂಬ ಲಕ್ಷಣಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರ ಸಂಗೀತಸಾರವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿದುದಾಗಿ ಕೃತಿಕಾರ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ರಾಗ ಅಥವಾ ಆಲಾಪದ ಬಗೆಗೆ ವಿವರಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತ ತಾನು ಅವುಗಳನ್ನು ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರ ಸಂಗೀತಸಾರದಲ್ಲಿನ ರಾಗಾಧ್ಯಾಯದಿಂದ ನೇರವಾಗಿ ಎತ್ತಿಕೊಂಡುದಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ ಮತ್ತು 15 ಮೇಳಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅವರ ಮೇಳಪದ್ಧತಿಯೇ ಬಹು ಪ್ರಾಚೀನವೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇಮ್ಮಡಿ ಪ್ರೌಢದೇವರಾಯನ ಅಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಅಭಿನವಭರತಾಚಾರ್ಯ, ರಾಯವಾಗ್ಗೇಯಕಾರ ಮುಂತಾದ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಕಲ್ಲಪ್ಪ ದೇಶಿಕ ಅಥವಾ ಚತುರ ಕಲ್ಲಿನಾಥನು ಶಾರ್ಙ್ಗದೇವನ ಸಂಗೀತರತ್ನಾಕರಕ್ಕೆ ಕಲಾನಿಧಿ ಎಂಬ ವಿದ್ವತ್ ಪೂರ್ಣವಾದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ರಚಿಸಿದ. ಅದರಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಸಂಗೀತಶಾಸ್ತ್ರದ ಬಗೆಗೆ ಬೆಳೆದು ಬಂದಿದ್ದ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಕೂಲಂಕಷವಾಗಿ ವಿಚಾರ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಇದು ಸಂಗೀತ ಶಾಸ್ತ್ರದ ವಿಕಾಸಕ್ಕೆ ಮುಂದೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕವಾಯಿತು. ಅವನ ಈ ಗ್ರಂಥ ಸಂಗೀತದ ಬಗೆಗೆ ಒಂದು ಕಿರುವಿಶ್ವಕೋಶವೆನ್ನಬಹುದು. ಅದು ಮುಂದಿನ ಲಕ್ಷಣಕಾರರ ಮೇಲೂ ತನ್ನ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿತು. ಅಲ್ಲದೆ ಕಲ್ಲಿನಾಥಮತವೆಂಬ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಸಂಪ್ರದಾಯವೇ ಪ್ರಚಲಿತವಾಯಿತು. ಗಾಂಧರ್ವಗುಣ ಗಂಭೀರನಾಗಿದ್ದ ಪ್ರೌಢದೇವರಾಯನಿಂದ ಈತನಿಗೆ ಅಪಾರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ದೊರೆಯಿತೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಕುಶಲಿಯಾಗಿದ್ದ. ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಆತನನ್ನು ಮೀರಿಸುವವರೇ ಇರಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಶಾಸನವೊಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಕಲ್ಲಿನಾಥನಿಂದೀಚೆಗೆ ಸಂಗೀತಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಪುಲವಾಗಿ ಬೆಳೆದುದಲ್ಲದೆ ಸಂಗೀತ ಕಲೆಯೂ ಅಪಾರವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಮನೆಮನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅದು ಒಂದು ಆವಶ್ಯಕ ಕಲೆಯಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಹಲವರು ಸಂಗೀತದ ಬಗೆಗೆ ಉದ್ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಬರೆದರು(1500–50). ಈ ಕಾಲದ ಲಕ್ಷಣಗ್ರಂಥಗಳೆಂದರೆ ದೇವಣಭಟ್ಟನ ಸಂಗೀತ ಮುಕ್ತಾವಳಿ, ಲಕ್ಷ್ಮಣಭಟ್ಟ ಅಥವಾ ಲಕ್ಷ್ಮೀಧರ ರಚಿಸಿದ ಸಂಗೀತಸೂರ್ಯೋದಯ, ಗೋಪೇಂದ್ರ ತಿಪ್ಪಭೂಪಾಲನ ತಾಳದೀಪಿಕೆ, ಕಾಮದೇವಿ ಬರೆದ ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ನಾಟ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಸಂಗೀತಯುಗದರ್ಪಣ ಮತ್ತು ಸಂಗೀತವಿದ್ಯಾವಿನೋದ ಮುಂತಾದುವು. ಇದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ ಕರ್ನಾಟಕದವನೇ ಆಗಿದ್ದ ಪುಂಡರೀಕ ವಿಠಲನು ಉತ್ತರದ ಮುಸ್ಲಿಂ ದೊರೆಗಳ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿದ್ದು ಸದ್ರಾಗಚಂದ್ರೋದಯ, ರಾಗಮಂಜರಿ, ರಾಗಮಾಲಾ ಮತ್ತು ನರ್ತನ ನಿರ್ಣಯ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಶಾಸ್ತ್ರಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ.

ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಅಳಿಯ ರಾಮರಾಯನಿಗಂತೂ ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಅಪಾರ ಆಸಕ್ತಿ. ಆತನ ಇಚ್ಛೆಯ ಮೇರೆಗೆ ರಾಮಾಮಾತ್ಯನು ಸ್ವರಮೇಳ ಕಲಾನಿಧಿ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿದನು. ಈ ರಾಮಾಮಾತ್ಯ ತಾನು ಕಲ್ಲಿನಾಥನ ಮೊಮ್ಮಗನೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ವಿಜಯನಗರದ ಕಡೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದಿಂದ ತಂಜಾವೂರಿಗೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ರಘುನಾಥಭೂಪಾಲನ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದ ಗೋವಿಂದ ದೀಕ್ಷಿತನ ಕೃತಿ ಸಂಗೀತಸುಧಾ ಮತ್ತು ಅವನ ಮಗ ವೆಂಕಟಮಖಿಯ ಚತುರ್ದಂಡಿ ಪ್ರಕಾಶಿಕಾ ಸಂಗೀತಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಮೈಲಿಗಲ್ಲುಗಳಾಗಿವೆ.

ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ ಸಾಮಾಜಿಕ, ಧಾರ್ಮಿಕ, ತಾತ್ತ್ವಿಕ ರಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಜನಮನವನ್ನು ಉನ್ನತಮಟ್ಟಕ್ಕೊಯ್ಯುವ ಸಾಧನವಾಯಿತು. ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢಾವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಪಡೆದ ಸಂಗೀತ ಆಸ್ಥಾನದ ಹೊರಗೂ ಭಕ್ತಿಪಂಥದ ಸಾಧುಸಂತರ ಮೂಲಕ ಹೊಸದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದು ಬೆಳೆಯಿತು. ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನತೆಯನ್ನು ಸಂಗೀತ ಮಾಧ್ಯಮದಿಂದ ಭಕ್ತಿಮಾರ್ಗದಲ್ಲೊಯ್ಯುವ ಈ ಹೊಸ ಪಂಥ ದಾಸಪಂಥ ಎನ್ನಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ಈ ಪಂಥ ಶ್ರೀಪಾದರಾಯರು, ನರಹರಿತೀರ್ಥರು ಮತ್ತು ವ್ಯಾಸರಾಯರಿಂದ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು. ವ್ಯಾಸರಾಯರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಅವರ ಹಲವಾರು ಶಿಷ್ಯರು ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ಜನತೆಯಲ್ಲಿ ಹರಡಿದರು; ಸಂಗೀತಕಲೆಗೆ ಒಂದು ಜೀವಂತಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು. ಇವರಲ್ಲಿ ಪುರಂದರದಾಸರು ಮತ್ತು ಕನಕದಾಸರು ಪ್ರಮುಖರು. ಪುರಂದರದಾಸರು ಈಗ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿರುವ ಸಂಗೀತಕಲೆಗೆ ಆದ್ಯಪ್ರವರ್ತಕರಾಗಿ ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಂಗೀತ ಪಿತಾಮಹರೆನ್ನಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಲಕ್ಷಾವಧಿ ಕೀರ್ತನೆಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದರೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಅನೇಕ ಜನಪದ ಮಟ್ಟುಗಳಿಗೆ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಾದ ಸಂಗೀತ ರಾಗಗಳ ಸ್ವರೂಪ ಕೊಟ್ಟುದೂ ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನತೆಗೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ಗ್ರಹಿಸಬಲ್ಲಂತೆ ಸಾಹಿತ್ಯವಿದ್ದುದೂ ಮತ್ತು ಭಕ್ತಿಮಾರ್ಗದ ಮೂಲಕ ಭಗವತಾರಾಧಾನೆಯೆಂಬ ಸಂದೇಶಕ್ಕೆ ವಾಹಕವಾದದ್ದೂ ಕೀರ್ತನೆಗಳು ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಲು ಕಾರಣವಾದುವು. ಹರಿದಾಸರಂತೆ ಶಿವಶರಣರೂ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಿವಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಸಾರುವಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟ ಸಂಗೀತಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು. ಸಂಗೀತ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಕೊಡುಗೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟ ಶಿವಶರಣರಲ್ಲಿ ನಿಜಗುಣಶಿವಯೋಗಿ ಪ್ರಮುಖ. ಈತನ ವಿವೇಕಚಿಂತಾಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತಕಲೆಯನ್ನು ಕುರಿತ ಒಂದು ಭಾಗವಿದೆ. ಶ್ರುತಿ, ಸ್ವರ, ಅಲಂಕಾರ, ರಾಗ ಮತ್ತು ವಾದ್ಯಗಳನ್ನು ಇವನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ತ್ರಿಪದಿ ಸಾಂಗತ್ಯ ಮುಂತಾದ ಹಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಷಟ್ಸ್ಥಲಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವುದಲ್ಲದೆ ರಾಗತಾಳಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸಂಗೀತಕೃತಿಗಳನ್ನು ಕೈವಲ್ಯಪದ್ಧತಿಯ ಹಾಡುಗಳು ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಈತನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲದ ಕಡೆಯ ದಿನಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ರತ್ನಾಕರವರ್ಣಿ ಭರತೇಶ ವೈಭವದಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ನೃತ್ಯಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸುವ ಚಿತ್ರವತ್ತಾದ ವರ್ಣನೆಗಳು ಸ್ವಾರಸ್ಯಕರವೂ ಕುತೂಹಲಕರವೂ ಆಗಿವೆ. ಭರತನ ಆಸ್ಥಾನದ ಸಂಗೀತಮೇಳಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತ ನಾನಾ ರಾಗಭೇದಗಳನ್ನೂ ಗಾಯಕದೋಷಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಧ್ವನಿ, ಲಯ, ಮೇಳ, ಜತಿ, ಜಾತಿ, ಕಟ್ಟಣೆ, ಗಮಕ, ಆಲಾಪಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿ ವಿವರಿಸಿರುವುದಲ್ಲದೆ ವೀಣೆ, ಚೆಂಗು, ಉಪಾಂಗ, ರಿಂಚೆಯ, ಚಿನುಚಿಂಪೆ, ತುಡುಮು, ದಂಡಿಗೆ, ಸ್ವರಮಂಡಲ, ಕಿನ್ನರಿ ಮುಂತಾದ ಹಲವು ವಾದ್ಯಗಳನ್ನೂ ಹೆಸರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ನೃತ್ಯದ ಬಗೆಗೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ವಿಜಯನಗರದ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಅತಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಮನ್ನಣೆ ದೊರೆತಿತ್ತು. ಅಂತಃಪುರ ಸ್ತ್ರೀಯರು ನಿತ್ಯವೂ ನೃತ್ಯವನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ಡೊಮಿಂಗೊ ಪೇಯಿಸ್ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ನೃತ್ಯ ಸಭಾಗೃಹವೊಂದಿತ್ತು. ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಆ ಸಭಾಗೃಹದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಕಂಬಳ

ಹಾಗೂ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆಲ್ಲಾ ನಾಟ್ಯಭಂಗಿಗಳನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದು ಅವು ಒಂದೊಂದೂ ನಾಟ್ಯದ ಅಂತಃಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಂತಿದ್ದು ನಾಟ್ಯ ಕಲಿಯುವವರಿಗೆ ಮುಕ್ತಾಯದ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ನಿಲ್ಲಿಸಬೇಕೆಂಬುದರ ಕಲ್ಪನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತಿದ್ದುವೆಂದೂ ನರ್ತಕಿಯರು ತಮ್ಮ ದೇಹಸೌಷ್ಠವವನ್ನು ಕಾಪಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಮೈಚಾಚಿ ಕೈಕಾಲು ಸಡಿಲಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಬಗೆಯನ್ನು ಕೂಡ ಮತ್ತೊಂದೆಡೆ ತೋರಿಸಿಕೊಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತೆಂದೂ ಪೇಯಿಸ್ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ಈಗ ಆ ನಾಟ್ಯಮಂದಿರವಾಗಲಿ ನೃತ್ಯಭಂಗಿಗಳ ಚಿತ್ರ, ಶಿಲ್ಪಗಳಾಗಲಿ ಉಳಿದುಬಂದಿಲ್ಲ.

ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ದೇವರ ಪೂಜಾಸಮಯದಲ್ಲಿ ಉತ್ಸವದ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ನೃತ್ಯ ಸೇವೆ ಒಂದು ಅಗತ್ಯವಾದ ಅಂಗವಾಗಿ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದು ಬಂದಿತ್ತು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ವಿಶಾಲವಾದ ನೃತ್ಯಮಂಟಪಗಳ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿತ್ತು. ಇಂಥ ನಾಟ್ಯ ಸೇವೆಗಾಗಿಯೇ ದೇವದಾಸಿಯರಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರಲ್ಲದೆ ವೇಶ್ಯೆಯರೂ ನಾಟ್ಯಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಪರಿಣತಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಉತ್ಸವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ನೃತ್ಯ ವೈಖರಿಯನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇದಲ್ಲದೆ ಸಮಾಜದ ಗಣ್ಯ ವರ್ಗದ, ಶ್ರೀಮಂತ ವರ್ಗದ ಮನೋರಂಜನೆಗಾಗಿಯೂ ಇವರು ನಾಟ್ಯಪ್ರದರ್ಶನಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರು. ನಾಟ್ಯಕಲೆಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಣಾತರಾಗಿದ್ದ ವೇಶ್ಯೆಯರಿಗೆ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಗೌರವವಾದ ಸ್ಥಾನವಿತ್ತು. ರಾಜರಂತೆ ಅವರ ಸಾಮಂತರು, ಅಧಿಕಾರಿಗಳು, ಇತರ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತರು ಇವರಿಗೆ ಹೇರಳವಾಗಿ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ಈ ಕಲೆಗಳು ಅವರಲ್ಲಿ ಮನೆಮಾಡಿಕೊಂಡುವು. ಇಂಥ ವೇಶ್ಯಾವಾಟಿಕೆಗಳ ವರ್ಣನೆಗಳು ಆ ಕಾಲದ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಆ ಕಾಲದ ನಾಟ್ಯದ ಪೂರ್ಣಸ್ವರೂಪ, ಅವರು ಪಡೆದಿದ್ದ ಪರಿಣತಿಯ ರೀತಿಯನ್ನು ಈಗ ಅರಿಯುವುದು ಅಸಾಧ್ಯವಾದರೂ ದೇವಾಲಯಗಳ ಗೋಡೆಗೋಪುರಗಳ ಮೇಲಿರುವ ನೃತ್ಯಭಂಗಿಗಳು ಆ ಕಾಲದ ನಾಟ್ಯವಿದ್ಯೆಯ ತಜ್ಞತೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಚಿದಂಬರ ಗೋಪುರದ ಮೇಲೆ ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲದ ಇಂಥ ನೂರೆಂಟು ನೃತ್ಯಭಂಗಿಗಳನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಇವುಗಳೊಂದಿಗೆ ಜನಪದ ನೃತ್ಯ, ಜನಪದ ಮೇಳ ಮಹಾನವಮಿ ಹಬ್ಬ, ಹಜಾರ ರಾಮಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಮೇಲಿರುವ ಕೋಲಾಟ, ಯಕ್ಷಗಾನ ಮೇಳ ಮುಂತಾದ ಸುಂದರ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಂದ ಇದನ್ನರಿಯಬಹುದು. **(ಎಂ.ಎಚ್.)**

ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಂಡಿತರಿಗೆ ಕವಿಗಳಿಗೆ ರಾಜಾಶ್ರಯ, ಮನ್ನಣೆ. ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ದೊರೆತುದರ ಫಲವಾಗಿ ಸಾಹಿತ್ಯಕೃಷಿ ವಿಪುಲವಾಗಿ ನಡೆಯಿತು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ, ಸಂಸ್ಕೃತ ಹಾಗೂ ತೆಲುಗು ಭಾಷೆಗಳ ಕೃತಿಗಳು ರಚಿತವಾದುವು. ಸ್ವತಂತ್ರ ಕೃತಿಗಳ ರಚನೆ ಸಂಖ್ಯಾದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕಡಿಮೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದಾದರೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗ್ರಂಥಗಳು ಗಣನೀಯ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಮೌಲ್ಯದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪುರಸ್ಕಾರ ಸಲ್ಲದೆ ಇದ್ದರೂ ಸಾಹಿತ್ಯ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಗಮನಾರ್ಹವಾದ ಸಾಧನೆ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಾಗಿದೆ ಎನ್ನಬಹುದು.

ಬಾಹುಬಲಿ (ಸು.1352) ಮತ್ತು ಮಧುರ (ಸು.1385)– ಎಂಬ ಕವಿಗಳು 15ನೆಯ ತೀರ್ಥಂಕರನಾದ ಧರ್ಮನಾಥನ ಜೀವನವನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಚಂಪೂಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮಂಗರಸ (ಸು.1508) ನೇಮಿಜಿನೇಶ ಸಂಗತಿ ಮುಂತಾದ ಐದು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣದ ದೊಡ್ಡಯ್ಯ (ಸು. 1550) ಚಂದ್ರಪ್ರಭಚರಿತೆ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ರತ್ನಾಕರವರ್ಣಿ (ಸು. 1557) ಈ ಕಾಲದ ದೊಡ್ಡ ಕವಿ. ಈತನ ಭರತೇಶವೈಭವ ಎಂಬತ್ತು ಸಂಧಿಗಳನ್ನೂ ಹತ್ತುಸಾವಿರ ಸಾಂಗತ್ಯ ಪದ್ಯಗಳನ್ನೂ ಉಳ್ಳ ದೀರ್ಘಕಾವ್ಯ. ಸಾಳ್ವ (ಸು. 1550) ಬರೆದ ಭಾರತ ಸಾಳ್ವಭಾರತ ಎಂದೇ ಹೆಸರಾಗಿದೆ. ರಸರತ್ನಾಕರ, ವೈದ್ಯಸಾಂಗತ್ಯ, ಶಾರದಾವಿಲಾಸಗಳು ಈತನ ಇತರ ಕೃತಿಗಳು. ಈ ಕಾಲದ ಮೂವರು ಕವಿಗಳು ಜೀವಂಧರಚರಿತೆಯನ್ನು ಕಾವ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಭಾಸ್ಕರನ (ಸು. 1424) ಜೀವಂಧರಚರಿತೆ ಈ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಗಮನಾರ್ಹ ಕೃತಿ. ತೆರಕಣಾಂಬಿಯ ಬೊಮ್ಮರಸ (ಸು. 1485), ಕೋಟೇಶ್ವರ (ಸು. 1500) ಎಂಬ ಕವಿಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಜೀವಂಧರಸಾಂಗತ್ಯ, ಜೀವಂಧರ ಷಟ್ಪದಿ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕಲ್ಯಾಣಕೀರ್ತಿಯ (ಸು. 1439) ಜ್ಞಾನಚಂದ್ರಾಭ್ಯುದಯ ಮತ್ತು ಕಾಮನ ಕಥೆ ಗಮನಾರ್ಹವಾದವು. ತೆರಕಣಾಂಬಿಯ ಬೊಮ್ಮರಸನ ಸನತ್ಕುಮಾರನ ಕಥೆ ಮತ್ತು ಬಾಹುಬಲಿಯ (ಸು. 1560) ನಾಗಕುಮಾರನ ಕಥೆ, ಶ್ರುತಕೀರ್ತಿಯ (ಸು. 1567) ವಿಜಯಕುಮಾರಿಯ ಕಥೆ–ಇವು ಹಳೆಯ ಮಾದರಿಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ರಚಿತವಾದ ಕೃತಿಗಳು.

ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಕೃತಿಗಳು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ವಿರಳವಾದರೂ 1359ರಲ್ಲಿ ಕೇಶವರ್ಣಿಯು (ಸು. 1359) ನೇಮಿಚಂದ್ರನ ಗೊಮ್ಮಟಸಾರದ ಮೇಲೆಯೂ ಅಮಿತಗತಿಯ ಶ್ರಾವಕಾಚಾರದ ಮೇಲೆಯೂ ಬರೆದ ವಿವರಣಾತ್ಮಕ ಟೀಕೆಗಳು ಗಮನಾರ್ಹವಾದುವು. ವಿದ್ಯಾನಾಥ (ಸು. 1455) ತನ್ನ ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥವಾದ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತಕ್ಕೆ ತಾನೇ ಟೀಕೆಯನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಧರ್ಮಶರ್ಮಾಭ್ಯುಯದಯದ ಟೀಕೆಯನ್ನು ಬರೆದ ಯಶಃಕೀರ್ತಿಯನ್ನೂ (ಸು. 1500) ಇಲ್ಲಿ ಹೆಸರಿಸಬಹುದು.

ಯಾವ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಕಥನಮೌಲ್ಯವನ್ನೂ ಹೊಂದದೆ ಕೇವಲ ತತ್ತ್ವ ಮತ್ತು ಜೈನ ನೀತಿನಿಯಮಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಮಿಶ್ರಕಾವ್ಯಗಳೆಂದು ಗುರುತಿಸಬಹುದಾದ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಆಯುತವರ್ಮನ (ಸು. 1400) ರತ್ನಕರಂಡಕ, ಚಂದ್ರಕೀರ್ತಿಯ (ಸು. 1400) ಪರಮಾಗಮಸಾರ, ಕಲ್ಯಾಣಕೀರ್ತಿ ಮತ್ತು ವಿಜಯಣ್ಣರ ಅನುಪ್ರೇಕ್ಷೆ, ನೇಮಣ್ಣನ (ಸು. 1559) ಜ್ಞಾನಭಾಸ್ಕರಚರಿತ್ರೆ ಇವುಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. ಮಧುರನ ಗೊಮ್ಮಟಸ್ತುತಿ, ಕಲ್ಯಾಣ ಕೀರ್ತಿಯ ಜಿನಸ್ತುತಿ ಇವು ಭಕ್ತಿಪರವಾದ ಜಿನಸ್ತುತಿಗಳಾಗಿವೆ.

ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೀರಶೈವ ಪುರಾಣಗಳ ಕೃಷಿ ವಿಪುಲವಾಗಿ ನಡೆದಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಜಕ್ಕಣಾಚಾರ್ಯ ಹಾಗೂ ಲಕ್ಕಣದಂಡೇಶರಂಥ ಕೆಲವು ಸೇನಾಧಿಪತಿಗಳ ಪೋಷಣೆ, ಅಲ್ಲದೆ ತೋಂಟದ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಯತಿಗಳ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನವೂ ಕಾರಣವೆನ್ನಬಹುದು. ವೀರಶೈವ ಪುರಾಣ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಅರವತ್ತುಮೂವರು ಪುರಾತನರ, ಬಸವಾದಿ ತತ್ಸಮಕಾಲೀನರಾದ ನೂತನ ಪುರಾತನರ, ಆಧುನಿಕ ಶರಣರ ಮತ್ತು ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಿವಿಧ ಕಥೆಗಳ ಸಾರ ಸಂಗ್ರಹಗಳೆಂದು ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು.

ನಂಜುಂಡನ (ಸು. 1525) ಕುಮಾರರಾಮಸಾಂಗತ್ಯ ಕಲ್ಪಿತ ಹಾಗೂ ಸಾಹಸ ಕಥನಗಳೊಡನೆ ಬೆರೆತ ಮಹತ್ತ್ವದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕೃತಿಯಾಗಿದ್ದು ಸಾಂಗತ್ಯಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಎತ್ತರದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದೆ. ಓದುವಗಿರಿಯ (ಸು. 1525) ಮತ್ತು ಬೊಂಬೆಯ ಲಕ್ಕ (ಸು. 1538) ಈ ಇಬ್ಬರೂ ರಾಘವಾಂಕ ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನ ಕಥೆಯನ್ನು ವಸ್ತುವನ್ನಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಹಾಡುಗಬ್ಬವಾದ ಸಾಂಗತ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಓದುವಗಿರಿಯುನು ಸಾನಂದಗಣೇಶಸಾಂಗತ್ಯ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಕೃತಿಯನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ರಾಮರಸ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ (ಸು. 1538) ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರಸಾಂಗತ್ಯ ಎಂಬ ಕೃತಿಯನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ವೀರಭದ್ರರಾಜನ (ಸು. 1530) ವೀರಭದ್ರವಿಜಯ, ಗುರುಲಿಂಗವಿಭುವಿನ (ಸು.1550)

ಭಿಕ್ಷಾಟನಚರಿತೆ, ಬಸವಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದ್ದ ಕಥೆಯನ್ನಾಧರಿಸಿ ರಚಿತವಾದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನ (ಸು. 1485) ಶ್ವೇತನ ಸಾಂಗತ್ಯ–ಇವು ಹೆಸರಿಸತಕ್ಕವು. ಅರವತ್ತುಮೂವರು ಪುರಾತನರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದ ಸುಂದರನಂಬಿಯ ಕಥೆಯನ್ನು (ನಂಬಿಯಣ್ಣನ ರಗಳೆ) ಮೊಟ್ಟಮೊದಲಿಗೆ ತಿಳಿಯಾದ ಹಾಗೂ ನಯವಾದ ಹಾಸ್ಯದಿಂದ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದವನು ಹರಿಹರ. ಬೊಮ್ಮರಸ (ಸು.1450) ಇದೇ ಕಥೆಯನ್ನು ಮತ್ತೆ ಹೊಸದಾಗಿ ರಚಿಸಿ ಅದನ್ನು ಸೌಂದರಪುರಾಣವೆಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಸುರಂಗಕವಿ (1500) ತ್ರಿಷಷ್ಠಿಪುರಾತನ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಚಂಪೂವಿನಲ್ಲಿ ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಇದೇ ವಸ್ತುವನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಕೃತಿಗಳೆಂದರೆ ಗುಬ್ಬಿಯ ಮಲ್ಲಣಾರ್ಯನ (ಸು. 1513) ಭಾವಚಿಂತಾರತ್ನ ಮತ್ತು ಲಿಂಗಕವಿಯ ಚೋಳರಾಜ ಸಾಂಗತ್ಯ. ಮೊದಲನೆಯದು ತಮಿಳಿನ ಆಕರವೊಂದರಿಂದ ಸ್ಫೂರ್ತಿ ಪಡೆದದ್ದು. ಪಂಚಾಕ್ಷರೀ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಮೆರೆಯುವುದೇ ಕಥೆಯ ಮುಖ್ಯ ಆಶಯ. ವಿರುಪರಾಜ (ಸು. 1519) ಮತ್ತು ಚೇರಮ (ಸು. 1526) ಇಬ್ಬರೂ ಅರವತ್ತುಮೂವರು ಪುರಾತನರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದ ಚೇರಮನ ಕಥೆಯನ್ನು ಕಾವ್ಯದ ವಸ್ತುವನ್ನಾಗಿ ಆರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.

ಬಸವಣ್ಣನವರ ಜೀವನವನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ರಚಿತವಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಭೀಮಕವಿಯ (ಸು. 1369) ಬಸವಪುರಾಣ ಬಹುಮುಖ್ಯವಾದದ್ದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಬಸವಚಾರಿತ್ರದ ಜೊತೆಗೆ ಶೈವಪುರಾತನರ ಹಾಗೂ ಬಸವೇಶ್ವರರ ಸಮಕಾಲೀನರ ಕಥೆಗಳಿವೆ. ಲಕ್ಕಣ್ಣದಂಡೇಶನ (ಸು. 1428) ಶಿವತತ್ತ್ವಚಿಂತಾಮಣಿ, ಇವನ ಅನುಯಾಯಿ ಸಿಂಗಿರಾಜನ (ಸು. 1510) ಅಮಲಬಸವಚಾರಿತ್ರ (ಸಿಂಗಿರಾಜ ಪುರಾಣ), ಕೆರೆಯ ಪದ್ಮರಸನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪದ್ಮಣಾಂಕನ (ಸು. 1385) ಪದ್ಮರಾಜಪುರಾಣ, ಅಲ್ಲಮಪ್ರಭುವಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಚಾಮರಸನ (ಸು.1430) ಪ್ರಭುಲಿಂಗಲೀಲೆ, ವಿರಕ್ತ ತೋಂಟದಾರ್ಯನ (ಸು. 1560) ಪಾಲ್ಕುರಿಕೆ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಪುರಾಣ–ಇವು ಶಿವಶರಣರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕೃತಿಗಳು.

ಹರಿಹರನ ಅನಂತರ ಅಕ್ಕಮಹಾದೇವಿಯ ಜೀವನಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಬರೆದ ಚೆನ್ನಬಸವಾಂಕನ (ಸು. 1550) ಮಹಾದೇವಿಯಕ್ಕಪುರಾಣ, ತೋಂಟದ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಯತಿಯ ಮಹಾಮಹಿಮೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರಪುರಾಣ ಮತ್ತು ತೋಂಟದ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ಪುರಾಣವೆಂದು ಅಂಕಿತವಾದ ಶಾಂತೇಶನ (ಸು. 1561) ಕೃತಿಗಳು, ಗುಬ್ಬಿಯ ಮಲ್ಲಣಾರ್ಯನ (ಸು. 1513) ವೀರಶೈವಾಮೃತ ಮಹಾಪುರಾಣ–ಇವು ಷಟ್ಪದಿ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ಬೃಹತ್ ಕೃತಿಗಳು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೆಳಕು ಕಂಡವು. ವಚನಕಾರರಲ್ಲಿ ತೋಂಟದ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಯತಿ, ಜಕ್ಕಣಾರ್ಯ ಮೊದಲಾದವರು ಕೃತಿಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಕೆಲವು ವಚನಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಈ ದಿಸೆಯಲ್ಲಿ ಶೂನ್ಯ ಸಂಪಾದನೆ ಯನ್ನು ಶ್ರೇಷ್ಠಗ್ರಂಥವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಬಹುದು.

ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥಗಳಿಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳನ್ನು ಬರೆದಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಕನ್ನಡ ಕೃತಿಗಳಿಗೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುವುದುಂಟು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಗುರುದೇವನಿಂದ (ಸು. 1530) ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿತವಾದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಸ್ತೋತ್ರ, ಭಟ್ಟ ಭಾಸ್ಕರನ ಯಜುರ್ವೇದ ಭಾಷ್ಯದ ಮೇಲಣ ಗುರುನಂಜನ (ಸು. 1500) ಕನ್ನಡ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. ಸಾರಸ್ವತ ವ್ಯಾಕರಣಕ್ಕೆ ಬರೆದ ಚನ್ನವೀರನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಶ್ರೀಧರಾಂಕ (ಸು. 1550) ಮತ್ತು ಸಾನಂದ ಶಿವಯೋಗಿ (ಸು. 1480) ಇವರ ಬೃಹದ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳು ಪ್ರಮುಖವಾದವುಗಳು. ವಿರಕ್ತ ತೋಂಟದಾರ್ಯನು ಮಗ್ಗೆಯ ಮಾಯಿದೇವನ ಶತಕತ್ರಯಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ವಿಜಯನಗರದ ರಾಜಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ದೇಪರಾಜ (ಸು. 1410) ಸೊಬಗಿನ ಸೋನೆ ಮತ್ತು ಅಮರುಕ ಎಂಬೆರಡು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸೊಬಗಿನ ಸೋನೆ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲ ಸಾಂಗತ್ಯಕೃತಿ ಎಂಬ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆಗೂ ಪಾತ್ರವಾಗಿದೆ. ಅಮರುಕ ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥದ ಅನುವಾದ.

ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವಧರ್ಮ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರ ಮೇಲೆ ತನ್ನ ಪ್ರಭಾವದ ಮುದ್ರೆಯನ್ನು ಒತ್ತಿತು. ಈವರೆಗೂ ದೇವಭಾಷೆ ಎಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿಯೇ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಕವಿಗಳು ದೇಶೀಸಾಹಿತ್ಯದ ಕೃಷಿಗೆ ಕೈಹಾಕಿದರು. ಪವಿತ್ರ ಗ್ರಂಥಗಳೆನಿಸಿದ ಮಹಾಭಾರತ, ರಾಮಾಯಣ, ಮತ್ತು ಭಾಗವತಗಳನ್ನು ದೇಶಭಾಷೆಗಳಿಗೆ ಅನುವಾದ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ನಿರತರಾದರು.

ಈ ಕಾಲದ ಮಹತ್ತ್ವದ ಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಕುಮಾರವ್ಯಾಸನದು (ಸು. 1430) ದೊಡ್ಡ ಹೆಸರು. ಈತ ಮಹಾಭಾರತದ ಕಥೆಯನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಜನಸಾಮಾನ್ಯರಿಗೆ ಮೆಚ್ಚುಗೆಯಾಗುವಂತೆ ಸರಳವಾಗಿ ಭಾಮಿನೀ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿ ಕರ್ಣಾಟ ಭಾರತ ಕಥಾಮಂಜರಿ ಎಂಬ ಮಹಾಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿದ. ಇದು ಹತ್ತು ಪರ್ವಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಗದುಗಿನ ಭಾರತ, ಕುಮಾರ ವ್ಯಾಸ ಭಾರತ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಮಹಾಭಾರತದ ಕೊನೆಯ ಎಂಟು ಪರ್ವಗಳ ಕಥೆಯನ್ನು ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ತಿಮ್ಮಣ್ಣ ಎಂಬ ಕವಿ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ತಂದಿದ್ದಾನೆ. ಚಾಯಣ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಸುಕುಮಾರಭಾರತಿ (ಸು. 1550) ರಚಿಸಿದ ಮಹಾಭಾರತದ ಅನುವಾದವೊಂದಿದ್ದು ಅದು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಲಭ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ. ರಾಮಾಯಣಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕುಮಾರವಾಲ್ಮೀಕಿಯ (ಸು. 1550) ತೊರವೆರಾಮಾಯಣ ಬಹುಪ್ರಖ್ಯಾತವಾದುದು. ಇದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬತ್ತಲೇಶ್ವರನಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಕೌಶಿಕ ರಾಮಾಯಣವೂ ಗಮನಾರ್ಹವಾದ ಕೃತಿ.

ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕವಿಗಳು ಭಾಗವತವನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ತಂದರು. ನಾರಾಯಣ (ಸು. 1450) ಎಂಬುವವನು ಭಾಗವತವನ್ನು ಗದ್ಯಕ್ಕೆ ಭಾವಾನುವಾದ ಮಾಡಿರುವಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಕೃತಿ ಉಳಿದುಬಂದಿಲ್ಲ. ನಿತ್ಯಾತ್ಮಶುಕನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಸದಾನಂದಯೋಗಿ (ಸು. 1530) ಭಾಗವತವನ್ನು ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪ್ರಕ್ಷೇಪಗಳಿವೆ ಎಂಬುದು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಮತ.

ಈ ಕಾಲದ ಹರಿದಾಸರಲ್ಲಿ ಕನಕದಾಸರದು ದೊಡ್ಡ ಹೆಸರು. ಇವರು ಪದಗಳ ಜೊತೆಗೆ ನಳಚರಿತ್ರೆ, ಮೋಹನತರಂಗಿಣಿ, ರಾಮಧಾನ್ಯ ಚರಿತ್ರೆ, ಹರಿಭಕ್ತಿಸಾರ ಎಂಬ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕನಕದಾಸರಲ್ಲದೆ ಶ್ರೀಪಾದರಾಯರು (ಸು. 1500), ವ್ಯಾಸರಾಯರು (ಸು. 1520) ಮತ್ತು ಪುರಂದರದಾಸರು (ಸು. 1540) ಮುಂತಾದವರು ಹರಿಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವನ್ನೂ ವಿಷ್ಣುಮಹಿಮೆಯನ್ನೂ ಕುರಿತಂತೆ ಕೀರ್ತನೆಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವು ದಾಸರ ಪದಗಳೆಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಶತಕಗ್ರಂಥಗಳು ರಚಿತವಾದವು. ಮಗ್ಗೆಯ ಮಾಯಿದೇವ (ಸು.1430) ಪ್ರಾರಂಭದ ಶತಕಕಾರ. ಚಂದ್ರ (ಸು. 1430), ಗುಮ್ಮಟಾರ್ಯ (ಸು. 1500), ಸಿರಿನಾಮಧೇಯ (ಸು. 1560), ಚನ್ನಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ (ಸು. 1560) ಮುಂತಾದವರು ಶತಕಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಲೌಕಿಕ ವಿದ್ಯಾ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಾದ ಪಶುವೈದ್ಯ, ಅಶ್ವವೈದ್ಯ, ಅಲಂಕಾರ, ನಿಘಂಟು, ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯ, ಕಾಮಶಾಸ್ತ್ರ, ಪಾಕಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳೂ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿವೆ. ಶ್ರೀಧರದೇವನ (ಸು. 1500) ವೈದ್ಯಾಮೃತ, ಸಾಳ್ವನ (ಸು. 1550) ವೈದ್ಯಸಾಂಗತ್ಯ, ಮಂಗರಾಜನ (ಸು. 1360) ಖಗೇಂದ್ರ ಮಣಿದರ್ಪಣ ವೈದ್ಯಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಗ್ರಂಥಗಳು. ಅಭಿನವಚಂದ್ರ (ಸು. 1400) ಮತ್ತು ಬಾಚರಸ (ಸು. 1500) ಇವರು ಅಶ್ವಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಸಾಳ್ವನ ರಸರತ್ನಾಕರ ಮತ್ತು ಶಾರದಾ ವಿಲಾಸ, ಈಶ್ವರಕವಿಯ (ಸು. 1550) ಕವಿಜಿಹ್ವಾಬಂಧನ, ದಂಡಿಯ ಕಾವ್ಯಾದರ್ಶದ ಅಕ್ಷರಶಃ ಭಾಷಾಂತರವಾದ ಮಾಧವನ (ಸು.1308) ಮಂಗಾಭಿಧಾನ, ಬೊಮ್ಮರಸನ (ಸು. 1450) ಚತುರಾಸ್ಯ ನಿಘಂಟು, ಲಿಂಗಮಂತ್ರಿಯ (ಸು. 1530) ಕಬ್ಬಿಗರ ಕೈಪಿಡಿ, ವಿರಕ್ತತೋಂಟದಾರ್ಯನ (ಸು. 1560) ಕರ್ಣಾಟಕ ಶಬ್ದಮಂಜರಿ– ಇವು ನಿಘಂಟುಗಳು. ಶುಭಚಂದ್ರನ ನರಪಿಂಗಲಿ, ಲಕ್ಷ್ಮಣಾಂಕನ ಶಕುನಸಾರ, ಚಾಕರಾಜನ ಶಕುನಪ್ರಪಂಚ, ಗಂಗಾಧರನ (ಸು. 1550) ರಟ್ಟಜಾತಕಗಳು ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯ ಹಾಗೂ ಶಕುನಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ಗ್ರಂಥಗಳು. ಕಲ್ಲರಸನ (ಸು. 1450) ಜನವಶ್ಯ ಕಾಮಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕೃತಿ. ಮೂರನೆಯ ಮಂಗರಸನ ಸೂಪಶಾಸ್ತ್ರ ಪಾಕಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕೃತಿ.

ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಈ ಕಾಲದ ಉತ್ತಮ ಕೃತಿ ಎಂದರೆ ವೇದಾರ್ಥ ಪ್ರಕಾಶ. ವೇದಗಳಿಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಸರಳವಾದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಬರೆಯುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಸಾಯಣರಿಗೆ ವಹಿಸಲಾಯಿತು. ಅವರು ಪಂಚಾಗ್ನಿ ಮಾಧವ, ನರಹರಿ ಸೋಮಯಾಜಿ, ನಾರಾಯಣ ವಾಜಪೇಯಿ, ನಾಗಾಭರಣ, ವಾಮನಭಟ್ಟ ಮೊದಲಾದವರ ನೆರವಿನಿಂದ ವೇದಗಳಿಗೆ ಭಾಷ್ಯಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಸುವ ಕರ್ಮಕ್ರಮಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಯಜ್ಞತಂತ್ರಸುಧಾನಿಧಿ ಎಂಬ ಕೈಪಿಡಿಯು ಇಮ್ಮಡಿ ಹರಿಹರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಯಿತು. ಅದೇ ರೀತಿ ಚೌಂಡಪಾರ್ಯ (ಸು. 1404) ವೈದಿಕ ಕರ್ಮತಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಪ್ರಯೋಗರತ್ನ ಮಾಲಾ ಅಥವಾ ಆಪಸ್ತಂಭ ಅಧ್ವರ ತಂತ್ರವ್ಯಾಖ್ಯಾ ಎಂಬ ಕೃತಿಯನ್ನು ರಚಿಸಿದ. ಪರಾಶರಮಾಧವೀಯವು ಪರಾಶರಸ್ಮೃತಿಗೆ ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರು ರಚಿಸಿದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. ಬುಕ್ಕರಾಜನ ಅಪೇಕ್ಷೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಸಾಯಣರು ‘ಪುರುಷಾರ್ಥ ಸುಧಾನಿಧಿ’ಯನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ದೇವಣಭಟ್ಟ (ಸು. 1445) ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ‘ಸ್ಮೃತಿಚಂದ್ರಿಕೆ’ ಯನ್ನು ಬರೆದ. ಅಂಥದೇ ಇನ್ನೊಂದು ಗ್ರಂಥ ‘ಸ್ಮೃತಿಕೌಸ್ತುಭ’. ಇದರ ಕರ್ತೃ ನರಹರಿ. ಮಾಧವಮಂತ್ರಿಯು ಸೂತಸಂಹಿತೆಯ ವಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ರಚಿಸಿ ಅದನ್ನು ತಾತ್ಪರ್ಯದೀಪಿಕಾ ಎಂದು ಕರೆದ. ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ಈಶ್ವರದೀಕ್ಷಿತನು ರಾಮಾಯಣದ ಮೇಲೆ ಎರಡು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳನ್ನು ಬರೆದ.

ವ್ಯಾಸರಾಯರ ಸಮಕಾಲೀನನಾದ ವರದರಾಜಾಚಾರ್ಯನು ಆನಂದ ತೀರ್ಥರ ಮಹಾಭಾರತತಾತ್ಪರ್ಯ ನಿರ್ಣಯಕ್ಕೆ ವರದರಾಜೀಯ ಎಂಬ ವಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಉಡುಪಿಯ ಪೇಜಾವರ ಮಠಾಧಿಪತಿಯಾದ ವಿಜಯಧ್ವಜತೀರ್ಥರು (1378–1439) ಭಾಗವತಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಶಂಕರ ವಿಜಯ ಮತ್ತು ರಾಜಕಾಲನಿರ್ಣಯ ಎಂಬೆರಡು ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರು ರಚಿಸಿರುವರೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ಇವು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅದ್ವೈತಾಚಾರ್ಯರಾದ ಶಂಕರರ ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನೂ ವಿಜಯನಗರ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನೂ ನಿರೂಪಿಸುತ್ತವೆ. ಸಾಯಣರ ಸುಭಾಷಿತ ಸುಧಾನಿಧಿ– ಈ ಕೃತಿಯ ಸಂಪೂರ್ಣ ಪಾಠ ದೊರೆತಿಲ್ಲ. ಸಾಯಣರ ಸೋದರರಲ್ಲೊಬ್ಬನಾದ ಭೋಗನಾಥನು ಉದಾಹರಣಮಾಲಾ, ರಾಮೋಲ್ಲಾಸ, ತ್ರಿಪುರವಿಜಯ, ಶೃಂಗಾರಮಂಜರಿ, ಮಹಾಗಣಪತಿಸ್ತವ ಮತ್ತು ಗೌರೀನಾಥಾಷ್ಟಕಗಳೆಂಬ ಆರು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುವುದಾಗಿ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಕೃತಿಗಳು ಉಪಲಬ್ಧವಿಲ್ಲ.

ಗಂಗಾದೇವಿ, ಕಾಮಾಕ್ಷಿ, ತಿರುಮಲಾಂಬಾ ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಅಮೂಲ್ಯವಾದ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಗಂಗಾದೇವಿಯ ಮಧುರಾ ವಿಜಯ ಅಥವಾ ವೀರಕಂಪಣರಾಯಚರಿತೆ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯ ಆಕೆಯ ಪತಿಯಾದ ಕಂಪಣರಾಯನ ವಿಜಯಯಾತ್ರೆಯನ್ನು ಸರಳ ಸುಂದರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಿದೆ. ವೇದಾಂತದೇಶಿಕರೆನಿಸಿದ ವೆಂಕಟನಾಥರ ಹಂಸಸಂದೇಶ, ಪಾದುಕಾಸಹಸ್ರಗಳು, ಮಾಧವನ ನರಕಾಸುರವಿಜಯ, ಗಂಗಾಧರನ ಗಂಗದಾಸಪ್ರತಾಪವಿಲಾಸ, ಸಾಳುವ ನರಸಿಂಹ ರಚಿಸಿದನೆನ್ನಲಾದ ರಾಮಾಭ್ಯುದಯ, ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ಸ್ವತಃ ರಚಿಸಿದನೆನ್ನಲಾದ ಸತ್ಯವಧೂಸ್ವಾಂತನ, ಸಕಲಕಥಾಸಾರಸಂಗ್ರಹ, ರಸಮಂಜರಿ ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನಚಿಂತಾಮಣಿ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯಗಳು, ಇವನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ದಿವಾಕರನ ಭಾರತಾಮೃತ, ಅಭಿನವಕಾಮಾಕ್ಷಿಯ ಅಭಿನವರಾಮಾಭ್ಯುದಯ, ತಿರುಮಲಾಂಬೆಯ ವರದಾಂಬಿಕಾ ಪರಿಣಯ ಎಂಬ ಚಂಪೂಕಾವ್ಯ, ಸ್ವಯಂಭೂವಿನ ಮಗನೂ ಎರಡನೆಯ ರಾಜನಾಥನ ಸೋದರಪುತ್ರನೂ ಆದ ಶಿವಸೂರ್ಯನ ಪಾಂಡಾಭ್ಯುದಯ, ಡಿಂಡಿಮ ವಂಶದ ಮೂರನೆಯ ರಾಜನಾಥನ ಅಚ್ಯುತರಾಯಾಭ್ಯುದಯ, ಎರಡನೆಯ ಅರುಣಗಿರಿನಾಥನ ಸೋದರ ಪುತ್ರನಾದ ಸ್ವಯಂಭೂನಾಥನ ಕೃಷ್ಣವಿಲಾಸ ಮೊದಲಾದ ಕೃತಿಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖನೀಯ.

ಸೋದೆಮಠದ ಪೀಠಾಧಿಪತಿಗಳಾಗಿದ್ದ ವಾದಿರಾಜರು 16ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕಡೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ರುಕ್ಮಿಣೀಶವಿಜಯ, ತೀರ್ಥಪ್ರಬಂಧ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ವಾದಿರಾಜರ ಶಿಷ್ಯನಾದ ನರಹರಿಯು ಶ್ರೀಹರ್ಷನ ನೈಷಧ ಮಹಾಕಾವ್ಯದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿ ನೈಷಧದೀಪಿಕೆಯನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರ ಸೌಂದರ್ಯಲಹರಿಗೆ ಅರುಣಗಿರಿನಾಥ ಬರೆದಿರುವ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಸಹ ಸ್ಮರಣೀಯ.

ಅನಂತಭಟ್ಟ (ಸು.1500) ಭಾರತ ಚಂಪೂ ಕಾವ್ಯದ ಕರ್ತೃ. ಆತನ ಸೋದರ ಪುತ್ರನಾದ ಸೋಮನಾಥನ ವ್ಯಾಸಯೋಗೀಚರಿತವೆಂಬ ಚಂಪೂಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸರಾಯರ ಜೀವನಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಮುಮ್ಮಡಿ ರಾಜನಾಥನು ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವ ಭಾಗವತಚಂಪೂವನ್ನು ರಚಿಸಿ ದೊರೆ ಅಚ್ಯುತರಾಯನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸ್ವಯಂಭೂನಾಥನು ಶಂಕರಾನಂದ ಚಂಪೂವನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವನ ಸೋದರ ಗುರುರಾಮನು ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ ಚಂಪೂವಿನ (ಸು. 1610) ಕರ್ತೃ.

ಮಹಾನಾಟಕ ಸುಧಾನಿಧಿ ಎಂಬುದು ಪ್ರೌಢದೇವರಾಯನ (1424–46) ಕೃತಿ. ಈ ಕೃತಿಯ ಕರ್ತೃತ್ವದ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಮಂತ್ರಿ ಸಾಳುವ ತಿಮ್ಮನು ಅಗಸ್ತ್ಯ ರಚಿತ ಚಂಪೂಭಾರತಕ್ಕೆ ಮನೋಹರ ಎಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ರಚಿಸಿದ. ಈ ಅಗಸ್ತ್ಯ ಓರಂಗಲ್ಲಿನ ಪ್ರತಾಪರುದ್ರನ ಆಸ್ಥಾನಕವಿಯಾಗಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ವಾಮನಭಟ್ಟ ಬಾಣನು ಶೃಂಗಾರಭೂಷಣಬಾಣ ಎಂಬ ಲಘುನಾಟಕವನ್ನು ವಿರೂಪಾಕ್ಷನ ಉತ್ಸವಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬರೆದ. ಇದು ಸಭಿಕರ ಮನರಂಜನೆಗೆ, ಪ್ರದರ್ಶಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ರಚಿಸಿದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಕೃಷ್ಣಮಿಶ್ರನ ಪ್ರಬೋಧ ಚಂದ್ರೋದಯದ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ವೆಂಕಟನಾಥನು ಸಂಕಲ್ಪಸೂರ್ಯೋದಯವೆಂಬ ತಾತ್ತ್ವಿಕ ನಾಟಕವನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಜಾಂಬವತೀಪರಿಣಯ ಮತ್ತು ಉಷಾಪರಿಣಯಗಳು ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಅಥವಾ ಸ್ಫುಲಿಂಗಕವಿಯ ಸತ್ಯಭಾಮಾಪರಿಣಯ, ಗುರುರಾಯನ ಸುಭದ್ರಾಧನಂಜಯ ಮತ್ತು ರತ್ನೇಶ್ವರಪ್ರಸಾದ ಇವು ನಾಟಕಗಳು. ನಾದಿಂಡ್ಲಗೋಪನು ಪ್ರಬೋಧ ಚಂದ್ರೋದಯ ಎಂಬ ನಾಟಕಕ್ಕೆ ವಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ.

ಅಲಂಕಾರ, ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ಇತರ ಶಾಸ್ತ್ರ ಗ್ರಂಥಗಳು ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಪುಲವಾಗಿ ರಚನೆಗೊಂಡವು. ಸಾಯಣರ ಅಲಂಕಾರ ಸುಧಾನಿಧಿಯ

ಸಂಪೂರ್ಣ ಹಸ್ತಪ್ರತಿ ದೊರೆತಿಲ್ಲ. ಹತ್ತು ಉನ್ವೇಷ (ಅಧ್ಯಾಯ)ಗಳಿದ್ದಂತೆ ತೋರುವ ಇದರಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವಾಗಿರುವ ಉದಾಹರಣಾ ಪದ್ಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಭೋಗನಾಥನ ಉದಾಹರಣ ಮೂಲದಿಂದ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದ್ದು ಅವೆಲ್ಲವೂ ಸಾಯಣರ ಪ್ರಶಂಸಾಪರವಾದುವೇ ಆಗಿವೆ. ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಇನ್ನೊಂದು ಗ್ರಂಥ ರಸಮಂಜರಿ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನದೆಂಬ ಪ್ರತೀತಿ ಇದೆ. ನರಹರಿಯೂ ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ಒಂದು ವಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಸಾಳುವ ಗೋಪತಿಪ್ಪ ಭೂಪಾಲನು ವಾಮನನ ಕಾವ್ಯಾಲಂಕಾರಸೂತ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾಮಧೇನು ಎಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಕೃತಿ ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೊಂದು ಪ್ರಮುಖ ಕೊಡುಗೆ.

ಸಂಗೀತಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ, ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರೇ ರಚಿಸಿದರೆಂದು ಹೇಳುವ ಸಂಗೀತಸಾರ ಎಂಬ ಕೃತಿ, ಗೋಪತಿಪ್ಪಭೂಪಾಲನ ತಾಳದೀಪಿಕಾ ಮತ್ತು ದೇವಣ್ಣಭಟ್ಟನ (ಸು. 1445) ಸಂಗೀತಮುಕ್ತಾವಳೀ ಇವು ಸಂಗೀತ ಶಾಸ್ತ್ರಗ್ರಂಥಗಳು. ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ನಾಟ್ಯಾಚಾರ್ಯನಾಗಿದ್ದು ಅಭಿನವಭರತನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣನು ಸಂಗೀತ ಸೂರ್ಯೋದಯವನ್ನೂ ಕಲ್ಲರಸನು ಶಾರ್ಙ್ಗದೇವನ ಸಂಗೀತ ರತ್ನಾಕರಕ್ಕೆ ಕಲಾನಿಧಿ ಎಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನೂ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇಮ್ಮಡಿ ದೇವರಾಯನಿಂದ ರಚಿತವಾದ ರತಿರತ್ನಪ್ರದೀಪಿಕಾ ಕಾಮಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕೃತಿ. ಇದರಲ್ಲಿ ಏಳು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಿವೆ. ಕಾಮಶಾಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಕಾಮಕಲೆ ಇದರ ವಸ್ತು. ಸಾಯಣ ರಚಿತವಾದ ಆಯುರ್ವೇದ ಸುಧಾನಿಧಿ ಒಂದು ವೈದ್ಯಗ್ರಂಥ. ಲಕ್ಷ್ಮಣಪಂಡಿತನೂ ವೈದ್ಯರಾಜವಲ್ಲಭ ಎಂಬ ವೈದ್ಯಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಸಾಯಣರ ಧಾತುವೃತ್ತಿ ವ್ಯಾಕರಣಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಒಂದು ಗಮನಾರ್ಹ ಗ್ರಂಥ. ಇದು ಪಾಣಿನಿಯ ಧಾತುಪಾಠದ ಮೇಲಿನ ಒಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರ ಕಾಲಮಾಧವ ಎಂಬ ಕೃತಿ ಕಾಲ, ಅದರ ಸ್ವಭಾವ, ಅದರ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ವಿವರಣೆ ನೀಡುತ್ತದೆ. ವಿದ್ಯಾಮಾಧವಸೂರಿ (14ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಎಂಬ ಖಗೋಳಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞನು ಮುಹೂರ್ತ ದರ್ಶನ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ. ಇದೊಂದು ಜ್ಯೋತಿಷ ಗ್ರಂಥ. ಇದಕ್ಕೆ ವಿದ್ಯಾಮಾಧವೀಯ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದೆ. ಇವನ ಮಗ ವಿಷ್ಣುಸೂರಿ (ಸು. 1363)ವಿದ್ಯಾಮಾಧವೀಯಕ್ಕೆ ಮುಹೂರ್ತದೀಪಿಕಾ ಎಂಬ ವಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಲೊಲ್ಲ ಲಕ್ಷ್ಮೀಧರನು ಜ್ಯೋತಿಷದರ್ಪಣದ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇದು ಖಗೋಳಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಿಶ್ವಕೋಶ ಮಾದರಿಯ ಗ್ರಂಥವಾಗಿದೆ. ಸರ್ವದರ್ಶನ ಸಂಗ್ರಹ ಎಂಬ ಕೃತಿಯ ಕರ್ತೃತ್ವದ ಬಗೆಗೆ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವಿದ್ದರೂ ಇದು ವೇದಾಂತಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಉತ್ತಮ ಕೃತಿಯಾಗಿದ್ದು ಬಹುಶಃ ಸಾಯಣಕೃತ ಇರಬಹುದೆಂದು ನಂಬಲಾಗಿದೆ.

ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರ ಗುರು ಭಾರತೀತೀರ್ಥರು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ, ವೈಯಾಸಿಕ ನ್ಯಾಯಮಾಲಾ ಎಂಬ ಕೃತಿಯನ್ನೂ ಅದಕ್ಕೆ ಗದ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರ ಎಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನೂ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸರಳವಾದ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿರುವ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿರುವುದಲ್ಲದೆ, ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರು ಜೀವನ್ಮುಕ್ತಿವಿವೇಕ ಎಂಬ ಕೃತಿಯ ಕರ್ತೃ. ಭಾರತೀತೀರ್ಥರು ಹಾಗೂ ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರಿಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ ಬರೆದಿರುವಂತೆ ತೋರುವ ಪಂಚಶಿಖ ಎಂಬ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಅದ್ವೈತವೇದಾಂತದ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳಿವೆ. ಜೀವನ್ಮುಕ್ತಿವಿವೇಕದಲ್ಲಿ ಜೀವನ್ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ವಿವೇಚನೆ ಇದೆ. ಅದರೊಂದಿಗೆ ಪ್ರಾಸಂಗಿಕವಾಗಿ ಸಂನ್ಯಾಸ ಮತ್ತು ವಿದೇಹಮುಕ್ತಿಗಳ ವಿಷಯದ ಚರ್ಚೆಯನ್ನೂ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಅನುಭೂತಿ ಪ್ರಕಾಶದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳ ಉಪದೇಶವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ವಿವರಣಪ್ರಮೇಯ ಸಂಗ್ರಹ ಕೂಡ ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರಚಿತ ಮತ್ತೊಂದು ಕೃತಿ. ಇದು ಪ್ರಕಾಶಾತ್ಮರ ಪಂಚಪಾದಿಕಾ ವಿವರಣದ ಸಂಗ್ರಹ ನಿರೂಪಣೆ. ಇಮ್ಮಡಿ ದೇವರಾಯನು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರದ ಮೇಲೆ ಒಂದು ವೃತ್ತಿಯನ್ನೂ ನಾದಿಂಡ್ಲಗೋಪನು ಪ್ರಬೋಧಚಂದ್ರೋದಯಕ್ಕೆ ಚಂದ್ರಿಕಾ ಎಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನೂ ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಸೇಶ್ವರಮೀಮಾಂಸಾ, ನ್ಯಾಯಸಿದ್ಧಾಂಜನ, ತತ್ತ್ವಮುಕುಟ ಕಲಾಪ, ತಾಳವಾಲಿಕ, ತಾತ್ಪರ್ಯ ಚಂದ್ರಿಕಾಗಳು–ಇವು ರಾಮಾನುಜರ ಶ್ರೀಭಾಷ್ಯ ಮತ್ತು ಗೀತಭಾಷ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ ಶ್ರೀವೇದಾಂತದೇಶಿಕರು ರಚಿಸಿದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳು. ದ್ವೈತವೇದಾಂತಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಅಕ್ಷೋಭ್ಯತೀರ್ಥರ ಮಧ್ವತತ್ತ್ವಸಾರಸಂಗ್ರಹ ಟೀಕಾಚಾರ್ಯರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿರುವ ಜಯತೀರ್ಥರ ಪ್ರಮಾಣಪದ್ಧತಿ, ದ್ವೈತದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಮೂಲಗಳೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ, ಅನುಮಾನ, ಆಗಮ ಎಂಬ ಪ್ರಮಾಣ ತ್ರಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಕೃತಿಯನ್ನು ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ವಾದಾವಳಿ ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಾತ್ಮತರಂಗಿಣಿ ಇವುಗಳು, ಅವರದೇ ಆದ ಭಗವದ್ಗೀತೆಯ ಮೇಲಿನ ತತ್ತ್ವಪ್ರಕಾಶಿಕಾ, ಪ್ರಮೇಯ ದೀಪಿಕಾ ಮತ್ತು ಋಗ್ಭಾಷ್ಯಟೀಕಾಗಳು ಪ್ರಮುಖವಾದವು. ರಘೋತ್ತಮನ (ಸು.1500) ಭಾವಬೋಧ ಎಂಬ ಕೃತಿ ಆನಂದತೀರ್ಥರ ನ್ಯಾಯವಿವರಣ ವಾಗ್ವಜ್ರದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. ಶ್ರೀಪಾದನು ವಾಗ್ವಜ್ರ ಎಂಬ ಕೃತಿಯನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದನೆಂಬ ಪ್ರತೀತಿ ಇದೆ.

ವ್ಯಾಸರಾಯರು (ಸು. 1447–1539) ತಾತ್ಪರ್ಯಚಂದ್ರಿಕಾ, ನ್ಯಾಯಾಮೃತ, ತರ್ಕತಾಂಡವ ಎಂಬ ಕೃತಿಗಳ ಕರ್ತೃ. ಜಯತೀರ್ಥರ ತತ್ತ್ವಪ್ರಕಾಶವೆಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ತಾತ್ಪರ್ಯ ಚಂದ್ರಿಕಾ. ತರ್ಕತಾಂಡವ ಎಂಬ ಕೃತಿ ನ್ಯಾಯ ವಾದಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು. ವ್ಯಾಸರಾಯರ ಮತ್ತೊಂದು ಸ್ವತಂತ್ರ ಕೃತಿ ಭೇದೋಜ್ಜೀವನ.

ಮಾಧವಮಂತ್ರಿಯು ಶೈವಸಿದ್ಧಾಂತಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಶೈವಾಮ್ನಾಯಸಾರ ಎಂಬ ಸಂಕಲನ ಕೃತಿಯನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಸೋಸಲೆ ವೀರಣಾರಾಧ್ಯನ (15ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಪಂಚರತ್ನ ಎಂಬ ಕೃತಿಗೆ ರೇವಣಾರಾಧ್ಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಪಾಲ್ಕುರಿಕೆ ಸೋಮನಾಥನು ಸೋಮನಾಥಭಾಷ್ಯ (ಬಸವರಾಜೀಯ) ಎಂಬ ಕೃತಿಯನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ರುದ್ರಭಾಷ್ಯ ಅಷ್ಟಕ, ಪಂಚಕ, ನಮಸ್ಕಾರಗದ್ಯ, ಅಕ್ಷರಾಂಕಗದ್ಯ, ಬಸವೋದಾಹರಣ, ಚತುರ್ವೇದ ತಾತ್ಪರ್ಯಸಂಗ್ರಹ ಎಂಬ ಕೃತಿಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಶಕ್ತಿವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಶ್ರೀಪತಿ ಪಂಡಿತ ರಚಿಸಿರುವ ಶ್ರೀಕರಭಾಷ್ಯ ಅಪೂರ್ವ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲೊಂದೆನಿಸಿದೆ. ಮಾಧವ ಸಂಕಲಿಸಿದ ಏಕಾಕ್ಷರ ರತ್ನಮಾಲಾ, ಇರುಗಪ್ಪದಂಡಾಧಿನಾಥನ ನಾನಾರ್ಥರತ್ನಮಾಲಾ, ವಾದಿರಾಜರ ಲಕ್ಷಾಭರಣ–ಇವು ಈ ಕಾಲದ ಕೆಲವು ನಿಘಂಟುಗಳು.

ಈ ಕಾಲದ ಕನ್ನಡ ಹಾಗೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ತೆಲುಗು ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಕೃತಿಗಳು ಕಡಿಮೆಯೆಂದೇ ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೂ ಕೆಲವು ಗಮನಾರ್ಹ ಕೃತಿಗಳೂ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿವೆ. ವ್ಯಾಸಭಾರತವನ್ನು ತೆಲುಗಿಗೆ ಅನುವಾದಿಸಿದ ಕವಿತ್ರಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದ ತಿಕ್ಕನನು ಹರಿಹರ ಅದ್ವೈತ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ರಾಮಾಯಣಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ. ತೆಲುಗು ಭಾಷೆಯನ್ನು ಈತ ತನ್ನ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ತೆಲುಗು ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಹಾಕವಿ ಎಂದು ಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಕವಿತ್ರಯರಲ್ಲಿ ಎರ್ರನ ಕೊನೆಯವನು (ಸು.14ನೆಯ ಶತಮಾನ). ಈತ ಮಹಾಭಾರತದ ಅರಣ್ಯಪರ್ವವನ್ನು ಪಾಂಡಿತ್ಯಪೂರ್ಣ

ವಾಗಿ ಅನುವಾದಿಸಿ ಮಹಾಭಾರತ ಕಥೆಯನ್ನು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಹರಿವಂಶಮು, ನೃಸಿಂಹ ಪುರಾಣಮು ಎಂಬ ಇನ್ನೆರಡು ಕೃತಿಗಳನ್ನೂ ಈತ ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪಾಲ್ಕುರಿಕೆ ಸೋಮನಾಥ ಕನ್ನಡಾಂಧ್ರಕವಿ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಬಸವಪುರಾಣಮು ಮತ್ತು ಪಂಡಿತಾರಾಧ್ಯ ಚರಿತಮು ಎಂಬೆರಡು ಕೃತಿಗಳನ್ನೂ ದ್ವಿಪದಿ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈತನ ಕೃತಿಗಳು ಕನ್ನಡ, ಸಂಸ್ಕೃತ, ತಮಿಳು ಭಾಷೆಗಳಿಗೆ ಅನುವಾದವಾಗಿವೆ.

ಶ್ರೀನಾಥ ಮತ್ತು ಪೋತನರ ಕಾಲವನ್ನು ತೆಲುಗು ಸಾಹಿತ್ಯದ ಪೌರಾಣಿಕ ಹಾಗೂ ಪ್ರಬಂಧಯುಗಗಳ ಸಂಧಿಕಾಲವೆಂದು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಪ್ರಬಂಧವೆಂಬ ಹೊಸಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾರ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರೂಪುಗೊಂಡಿತು. ಈ ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾರಕ್ಕೆ ಅಸ್ತಿಭಾರವನ್ನು ಹಾಕಿದವರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀನಾಥ ಮೊದಲಿಗ. ಶೃಂಗಾರನೈಷಧಂ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಈತನ ಕೃತಿ ಹರ್ಷನ ನೈಷಧೀಯಚರಿತಂ ಎಂಬ ಕೃತಿಯ ಭಾಷಾಂತರ. ಭೀಮಕಂಡಮು ಮತ್ತು ಕಾಶೀಖಂಡಮು ಎಂಬೆರಡು ಕೃತಿಗಳು ತೀರ್ಥಕ್ಷೇತ್ರಗಳ ಸ್ಥಳಪುರಾಣ ಕಥೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಕ್ರೀಡಾಭಿರಾಮಂ ಎಂಬ ನಾಟಕದ ಕರ್ತೃವೂ (ವೀಧಿನಾಟಕ) ಈತನೇ ಇರಬೇಕೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ಈತನ ಹರವಿಲಾಸಮು ಎಂಬ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಶಿವನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅನೇಕ ಕಥೆಗಳಿವೆ. ಇದೇ ಕವಿಯ ಗಾಥಾಸಪ್ತಶತಿಯು ಪ್ರಾಕೃತದ ಅನುವಾದಿತ ಕೃತಿಯಾಗಿದ್ದು ಉಪಲಬ್ದವಿಲ್ಲ. ಈತನ ಪದ್ಯಗಳನ್ನು ತೆಲುಗಿನಲ್ಲಿ ಚಾಟುಪದ್ಯಗಳೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಪೋತನ ಶ್ರೀನಾಥನ ಸಮಕಾಲೀನ. ಈತನ ಭಾಗವತ ಚಿತ್ತಾಕರ್ಷಕವಾದ ಉಪಕಥೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಈತನ ಗಜೇಂದ್ರಮೋಕ್ಷ, ಧ್ರುವಚರಿತ್ರೆ, ಪ್ರಹ್ಲಾದ ಕಥಾ ಹಾಗೂ ರುಕ್ಮಿಣೀಕಲ್ಯಾಣಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಉಪಾಖ್ಯಾನಗಳಾಗಿವೆ.

ಗೌರನ, ಜಕ್ಕನ, ಅನಂತಾಮಾತ್ಯ ಹಾಗೂ ಪಿನವೀರನ ಇವರು ಶ್ರೀನಾಥ ಹಾಗೂ ಪೋತನರ ಸಮಕಾಲೀನರಾದ ಇತರ ಕವಿಗಳು. ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟದಿಗ್ಗಜಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದ ಎಂಟು ಜನ ಕವಿಗಳಿದ್ದ ವಿಷಯ ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾದುದು. ಈ ಕವಿಗಳ ಹೆಸರಿನ ಬಗೆಗೆ ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿವೆ. ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಅಮುಕ್ತಮಾಲ್ಯದಾ ತೆಲುಗು ಪಂಚಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೆನಿಸಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಗೋದಾದೇವಿ ಮತ್ತು ಶ್ರೀರಂಗನಾಥರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕಥೆಯ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ. ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಆಸ್ಥಾನಕವಿಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬನಾದ ಪೆದ್ದನನ ಮನುಚರಿತಮು ಎಂಬ ಕೃತಿ, ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಲಾದ ನಂದಿ ತಿಮ್ಮಣ್ಣನ ಪಾರಿಜಾತಾಪಹರಣ, ಶಿವಭಕ್ತನೂ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಆಸ್ಥಾನಕವಿಯೂ ಆಗಿದ್ದ ಧೂರ್ಜಟಿಯ ಶ್ರೀಕಾಳಹಸ್ತಿ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಮು, ಕಾಳಹಸ್ತೀಶ್ವರಶತಕಮು ಎಂಬೆರಡು ಕೃತಿಗಳು, ಪಿಂಗಳಿ ಸೂರಣನ ಕಳಾಪೂರ್ಣೋದಯಮು, ಪ್ರಭಾವತೀ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಮು, ರಾಮರಾಜ ಭೂಪಣನ ಗೇಯಕಾವ್ಯವಾದ ವಸುಚರಿತ್ರ– ಇವು ತೆಲುಗು ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಈ ಕಾಲದ ಅಪೂರ್ವ ಕೊಡುಗೆಗಳು. ಹಾಸ್ಯಕವಿ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ತೆನಾಲಿ ರಾಮಕೃಷ್ಣನು ಪಾಂಡುರಂಗ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಮು ಎಂಬ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಪೂರ್ಣ ಮಹಾಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಇದು ಉತ್ತಮ ಕೃತಿ ಎನಿಸಿದೆ. ಅಯ್ಯಲರಾಜು, ರಾಮಭದ್ರ, ಮಲ್ಲನ, ರಾಧಾ ಮಾಧವಕವಿ, ಕಂದುಕುರು ರುದ್ರಕವಿ–ಇವರು ಈ ಕಾಲದ ಇನ್ನಿತರ ಕವಿಗಳು. ಆಟವೆಲದಿ ಎಂಬ ದೇಸೀ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿರುವ ವೇಮನನ ಪದ್ಯಗಳು ವಿಚಾರಪರಿಪ್ಲುತವಾಗಿವೆ. ಇವು ಸರ್ವಜ್ಞನ ತ್ರಿಪದಿಗಳನ್ನು ಹೋಲುತ್ತವೆ. ನವುರಾದ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಸಮಾಜವನ್ನು ವಿಡಂಬಿಸಿದ್ದಾನೆ**(ನೋಡಿ:ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ)**. (ಕೆ.)

ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ: ವಿಜಯನಗರದ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ, ಹಿಂದು ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಪುನರುಜ್ಜೀವನದ ಅನಂತರ ದ್ರಾವಿಡ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಒಂದು ಹೊಸ ತಿರುವು ಹೊಂದಿತು. ಸುಮಾರು ಇದೇ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತೀಯ, ಬಹುತೇಕ ಬದುಕುಳಿದ ದೇವಾಲಯಗಳ ಗೋಪುರಗಳು, ವಿಜಯ ನಗರದ ಅರಸರ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಮಹತ್ವಾಕಾಂಕ್ಷೆಗೆ ಚಿರಖಣಿಯಾಗಿವೆ.

ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ಹಾಗೂ ಅಚ್ಯುತರಾಯರ ಆಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ, ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿ ಒಂದು ಅತ್ಯುನ್ನತ ಮಟ್ಟವನ್ನು ತಲುಪಿತು. ವಿಜಯನಗರದ ಭವ್ಯ ದೇವಾಲಯಗಳು ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಕೆಲವು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿವೆ; ಹಾಗೂ ಜೀರ್ಣಹೊಂದಿದ ಹಳೆಯ ದೇವಾಲಯಗಳು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಹೊಂದಿವೆ. ಜೀರ್ಣವಾಗಿ ಶಿಥಿಲಗೊಂಡ ಬೇಲೂರು ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಗುಂಡಪ್ಪ ದಂಡನಾಯಕನೆಂಬುವನು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿಸಿದ. ಮೇಲುಕೋಟೆಯ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದಿನ ಅಂಗಳದಲ್ಲಿರುವ ಮಂಟಪವನ್ನು ಪ್ರೌಢದೇವರಾಯನ ಮಂತ್ರಿ ತಿಮ್ಮದಂಡನಾಯಕನ ಧರ್ಮಪತ್ನಿ ರಂಗನಾಯಕಿ 1458ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದಳೆಂದು ಒಂದು ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಕಂಬಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಂಟಪಗಳು ಹಾಗೂ ಕಂಬಸಾಲುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ದೇವಾಲಯಗಳೇ ವಿಜಯನಗರ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ವೈವಿಧ್ಯಮಯವಾದ ಹಾಗೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಕೆತ್ತನೆಯ ಕಲಾಕೃತಿಗಳುಳ್ಳ ಕಂಬ ರಚನೆ ವಿಜಯನಗರ ದೇವಾಲಯಗಳ ಮುಖ್ಯ ಲಕ್ಷಣ. ಒಂದೊಂದು ದೇವಾಲಯವೂ ಭವ್ಯ ಕಂಬಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ವಿಜಯನಗರದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಕಂಬಗಳಿಂದಲೇ ಸೌಂದರ್ಯ, ಸಂಕೀರ್ಣತೆಯನ್ನೂ ಪಡೆದಿವೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಕೆಲ ಕಂಬಗಳು ಚೌಕವಾಗಿದ್ದು, ಅದರ ಸುತ್ತಲೂ ಅಷ್ಟಮುಖಗಳ, ಅಷ್ಟಕೋನಾಕೃತಿಯ ಚಿಕ್ಕಚಿಕ್ಕ ಕಂಬಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ಇವೆಲ್ಲ ಕಂಬಗಳು ಒಂದೇ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕೊರೆದವಾಗಿವೆ. ಕೆಲ ಕಂಬಗಳ ಸುತ್ತಲೂ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ ಕೊರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತದೆ. ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ಕಲಾತ್ಮಕ ಕೆತ್ತನೆಯ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದೆ.

ವಿಜಯನಗರ ಶೈಲಿಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಕಟ್ಟಡಗಳು ದಕ್ಷಿಣಭಾರತದ ಎಲ್ಲ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡವು. ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ವೆಲ್ಲೂರು, ಕುಂಭಕೋಣಂ, ಕಾಂಚೀವರಂ, ತಾಡಪತ್ರಿ, ವಿರಿನ್‌ಜಿಪುರಂ, ಶ್ರೀರಂಗಂ, ಮಧುರೆ, ಚಿದಂಬರಂ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವೆಲ್ಲೂರು ಕೋಟೆಯ ದೇವಸ್ಥಾನ ಅತಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು. ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ಚಿದಂಬರದ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಪುನಃಕೆಲವು ಹೊಸ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ, ಆ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಒಂದು ಗೋಪುರ ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಮಧುರೆಯಲ್ಲಿ ಪುದುಮಂಟಪ ಅಥವಾ ವಸಂತ ಮಂಟಪವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದವನೂ ಇವನೇ.

ವಿಜಯನಗರದ ದೇವಾಲಯದ ಮಂಟಪಗಳು ಪತ್ರಾಕೃತಿಯ ಕಮಾನುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಈ ಕಮಾನುಗಳು ಮುಂದೆ ಸುರುಳಿಸುರುಳಿಯಾದ ಅಲಂಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಕಲಶಗಳೂ ಸಹ ಕಮಾನಿನ ಆಕೃತಿ ಪಡೆದಿವೆ. ಕಮಾನುಗಳು ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಕಟ್ಟಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದವು. ಕಾವಲುಗಾರರ ವಸತಿಗಳು, ಗಜಶಾಲೆ, ಕಮಲ ಮಹಲ್ (ಲೋಟಸ್ ಮಹಲ್) ಮುಂತಾದ ಕಟ್ಟಡಗಳು ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಕಮಾನುಗಳುಳ್ಳ ಕಟ್ಟಡಗಳಿಗೆ ನಿದರ್ಶನಗಳಾಗಿವೆ.

ಪಾಂಡ್ಯರ ಕಾಲದ ಗೋಪುರಗಳು ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಮುಂದುವರೆದವು. ಈ ಗೋಪುರಗಳ ಮಾದರಿಗಳು ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ

ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು ಉತ್ತುಂಗ ಗೋಪುರ ನಿರ್ಮಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಅಪಾರ ಆಸಕ್ತಿ ಹೊಂದಿದ್ದರು. ಈ ಗೋಪುರಗಳು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲೆಲ್ಲ ರಾಯಗೋಪುರಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ವಿಜಯನಗರದ ಪತನಾನಂತರವೂ ತಂಜಾವೂರು ಹಾಗೂ ಮಧುರೆಯ ನಾಯಕರು ಈ ಗೋಪುರನಿರ್ಮಾಣ ಶೈಲಿಯ ವೈಖರಿಯನ್ನು ಮುಂದುವರೆಸಿದರು. ಗೋಪುರಗಳು ಅತಿ ಎತ್ತರವಾಗಿದ್ದು, ಅನೇಕ ಶಿಲ್ಪಕಲಾಕೃತಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸುಂದರ ಕೃತಿಗಳಾಗಿವೆ. ಗೋಪುರ, ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ ಹೊಂದಿದ್ದು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪತ್ರತೋರಣ ಇರುತ್ತದೆ; ಹೊಸ್ತಿಲಲ್ಲಿ ವೃಶ್ಚಿಕ ಚಿಹ್ನೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಗೋಪುರದ ಅಡಿಭಾಗ ಭವ್ಯವಾದ ಶಿಲ್ಪಕಲಾಕೃತಿಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದು, ದೇವತೆಗಳ ವಿವಿಧ ಮೋಹಕ ನೃತ್ಯಭಂಗಿಗಳನ್ನು ಸೊಗಸಾಗಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ.

ಮುಖ್ಯ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಸಂಕಲನವಾಗಿ ದೇವಾಲಯದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಕೆಲವು ಪರಿವಾರ ಗುಡಿಗಳು, ಕಂಬಗಳುಳ್ಳ ದೊಡ್ಡ ಪಡಸಾಲೆ, ಹಜಾರಗಳು, ರಂಗಮಂಟಪಗಳು ಈ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದವು. ಇಂಥ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಮಂಟಪ, ಹಜಾರಕ್ಕೆ ಅದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಉದ್ದೇಶ ಹಾಗೂ ಉಪಯೋಗ ಇರುತ್ತಿತ್ತು.

ಮತ್ತೊಂದು ಮುಖ್ಯ ಕಟ್ಟಡವೆಂದರೆ ಕಲ್ಯಾಣಮಂಟಪ ಅಥವಾ ವಸಂತ ಮಂಟಪ. ದೇವಾಲಯದ ಸಂಕೀರ್ಣ ಭಾಗವೆಂದು ಈ ಕಲ್ಯಾಣ ಮಂಟಪ ಕಟ್ಟಲ್ಪಡುತ್ತಿತ್ತು. ಮುಖ್ಯ ದೇವಾಲಯದ ಎಡಭಾಗ ಹಾಗೂ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಮುಂದಿನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಮಂಟಪವನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇದು ಛಾವಣಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವ, ತೆರೆದ ಕಂಬಗಳ ರಂಗಮಂಟಪವಾಗಿರುತ್ತಿತ್ತು.

ಹಂಪೆಯ ಹಳೆಯ ಮಹಾದ್ವಾರದ ಪ್ರವೇಶಮಾರ್ಗದ ಹತ್ತಿರವಿದ್ದ ಹನುಮಾನ್ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳು ಕೆತ್ತಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಮಹಾದ್ವಾರದ ಎರಡು ಬದಿಗೂ ಒಂದು ಶಾಸನ ಕೆತ್ತಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಶಾಸನದ ಮೇಲೆಯೇ ಎರಡು ಮಾನವ ಆಕೃತಿಯ ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ. ಈ ಎರಡು ಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರೌಢದೇವರಾಯನ ಮಗ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಮೂರ್ತಿ ಎಂದು ಈ ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇದುವರೆಗೆ ಕಂಡುಬಂದಿರುವ, ಸಂಗಮ ವಂಶದ ಅರಸರಲ್ಲೊಬ್ಬನನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುವ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ ಇದೊಂದೇ.

ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯದ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ತುಲಾಭಾರ ಮಂಟಪದ ಎಡಗಡೆಯ ಕಂಬದ ಕೆಳಭಾಗದ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಅರಸನ ಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪವಿದ್ದು ಈ ಅರಸನ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರು ರಾಣಿಯರು ಗೋಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ ಯಾವುದೇ ಗುರುತಿನ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನೂ ಹೊಂದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ಹಾಗೂ ಆತನ ಇಬ್ಬರು ರಾಣಿಯರು ಎಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು.

ವಿಜಯುನಗರದ ಪಟ್ಟಣದ ತುಂಬೆಲ್ಲ ಆಚೀಚೆ, ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಪಾಳುಬಿದ್ದ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಮಂಟಪಗಳೂ ಭವ್ಯ ವಿಗ್ರಹಗಳೂ ಗೋಚರಿಸುತ್ತವೆ. 1528ರಲ್ಲಿ, ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ, 22 ಅಡಿ ಎತ್ತರದ, ಪದ್ಮಾಸನಸ್ಥ ಏಕಶಿಲಾ ನಾರಸಿಂಹ ವಿಗ್ರಹ ಕೊರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ನಾರಸಿಂಹ ವಿಗ್ರಹದ ತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ವಿಗ್ರಹ ಭಗ್ನವಾಗಿದೆ. 12 ಅಡಿಗಿಂತ ಎತ್ತರವಿರುವ ಸಾಸಿವೆಕಾಳು ಹಾಗೂ ಕಡಲೆಕಾಳು ಗಣೇಶ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಇಲ್ಲಿವೆ. ಇವು ಅಖಂಡ ಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೊರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ಬೃಹದ್ ವಿಗ್ರಹಗಳು. ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಹಂಪೆಯ ಕೆಲವು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ನೆಲ ಮಾಳಿಗೆಗಳಿರುವುದು ಒಂದು ವಿಶೇಷ. ಈ ನೆಲಮಾಳಿಗೆಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಅಂದಿನ ವಾಸ್ತು ಕೌಶಲಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿ. ಈಗ ಈ ನೆಲಮಾಳಿಗೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರವೇಶ ನಿರ್ಬಂಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

1513ರಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನು ಒರಿಸ್ಸದ ಅರಸರನ್ನು ಗೆದ್ದ ಜ್ಞಾಪಕಾರ್ಥವಾಗಿ ಹಂಪೆಯಲ್ಲಿ ಮಹಾನವಮಿ ದಿಬ್ಬವನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿಸಿದ. ಈ ದಿಬ್ಬ ಸಿಂಹಾಸನದ ಜಗತಿಯಾಗಿತ್ತು; ಇದರ ಅಡಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಇದರ ವೇದಿಕೆಯ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಮೋಹಕ ನೃತ್ಯವಿನ್ಯಾಸಗಳು, ಬೇಟೆಯ ದೃಶ್ಯಗಳು ಗೋಚರಿಸುತ್ತವೆ. ದಿಬ್ಬದ ಮೇಲೆ ಕೊರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಸಮಕಾಲೀನ ಜೀವನವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತವೆ. ರಾಜನು ನವರಾತ್ರಿ ಉತ್ಸವವನ್ನು ಈ ದಿಬ್ಬದ ಮೇಲೆಯೇ ಆಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದ.

ಹಂಪೆಯ ಪಂಪಾವತಿ ಅಥವಾ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯ ತುಂಬಾ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. ವಿಜಯನಗರದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಇದು ಅತ್ಯಂತ ಪುರಾತನವಾದುದು. ಇದು ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ್ದು. ಗುರು ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರ ಸಲುವಾಗಿ ಒಂದನೆಯ ಹರಿಹರ ಈ ದೇವಾಲಯದ ಕೆಲ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಲಾಂಗ್‌ಹರ್ಸ್ಟ್ ಎಂಬ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಅಲಂಕೃತ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ, ಸೊಗಸಾಗಿ ಕೆತ್ತಿದ ಕಂಬಗಳು, ಸುಂದರ ಕೆತ್ತನೆಯ ಬಾಗಿಲುಗಳನ್ನು ಈ ದೇವಾಲಯ ಹೊಂದಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪಗಳು, ಕೈಸಾಲೆಗಳು, ವರಾಂಡಗಳನ್ನು ವಿಜಯನಗರದ ರಾಜರುಗಳು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. 1509–10ರಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ತನ್ನ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕಮಹೋತ್ಸವದ ಸ್ಮಾರಕವಾಗಿ ಈ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ರಂಗಮಂಟಪವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಇಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯ ಉನ್ನತವಾದ ಮಹಾದ್ವಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಅದರ ಮೇಲೆ ಭವ್ಯಗೋಪುರವಿದೆ. ಬಹುಶಃ ಈ ಗೋಪುರ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಅನಂತರದ ಕಾಲದ್ದಿರಬೇಕು.

ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹಂಪೆಯ ವಿಠ್ಠಲ ಹಾಗೂ ಹಜಾರರಾಮಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯಗಳು ಪ್ರಮುಖವಾದವುಗಳು. ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯ ಪ್ರೌಢದೇವರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ನಿರ್ಮಿತವಾಯಿತು. 1513ರಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ಈ ದೇವಾಲಯದ ಕಟ್ಟಡ ಕಾರ್ಯದ ಉಳಿದ ಭಾಗದ ನಿರ್ಮಾಣಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದ. ಈ ಕಾರ್ಯ ಅಚ್ಯುತರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ (1529–42) ಮುಂದುವರಿಯಿತು. ಆಗಲೂ ದೇವಾಲಯುದ ಕಾರ್ಯ ಮುಕ್ತಾಯುಗೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲ. 1513ರಲ್ಲಿ ತನ್ನ ದಿಗ್ವಿಜಯದ ಅನಂತರ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ಈ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಕಲಾತ್ಮಕವಾದ ಮುಂಭಾಗ ಹಾಗೂ ಫಲಪೂಜಾ ಹಾಗೂ ಕಲ್ಯಾಣ ಮಂಟಪಗಳೆರಡನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿ ಸೇರಿಸಿದ. ಸಂಪೂರ್ಣ ಒಂದೇ ಒಂದು ಬೆಣಚುಗಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಈ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದೆ. ಬಹುಕೋನಗಳುಳ್ಳ ಮೇಲುಪಾಯದ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ಈ ಬೃಹದ್ ಯೋಜನೆಯ ಸಂಯುಕ್ತ ಕಂಬಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ, ಒಂದೇ ಶಿಲೆಯಿಂದ ಕೊರೆಯಲ್ಪಟ್ಟು ಪಂಕ್ತಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಬಳ್ಳಿ, ಪಕ್ಷಿ, ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಸುಂದರ ಚಿತ್ರಗಳು ಈ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ಕೆತ್ತಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈ ಕಂಬಗಳ ಅಡಿಪಾಯದ ಅಡ್ಡಪಟ್ಟಿಕೆಗಳೂ ಕುಸುರಿನ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯ ಸು. 538 ಅಡಿ ಉದ್ದ 310 ಅಡಿ ಅಗಲದ ಅಂಗಳದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಲು ಮೂರು ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಗೋಪುರ ದ್ವಾರಗಳಿವೆ. 230 ಅಡಿ ಉದ್ದ ಹಾಗೂ 25 ಅಡಿ ಎತ್ತರವಾಗಿರುವ ಗರ್ಭಗೃಹ ಈ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಇದೆ. ಪೂರ್ವ ದಿಕ್ಕಿನ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಹೊರಗೆ ಒಂದು ಭವ್ಯವಾದ ದೀಪಸ್ತಂಭವಿದ್ದು ಹೊರ ಆವರಣದಲ್ಲಿ

ಸೊಗಸಾದ ಕೆತ್ತನೆಯುಳ್ಳ ಎರಡು ರಂಗಮಂಟಪಗಳಿವೆ. ಕಲ್ಲುಕಂಬಗಳ ಆರು ಮಂಟಪಗಳು ಇಲ್ಲಿಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿವೆ. 12 ಅಡಿ ಎತ್ತರವಿರುವ 56 ಕಂಬಗಳು ಮುಖಮಂಟಪವನ್ನು ಹೊತ್ತು ನಿಂತಿವೆ. ಇದರ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕಂಬವೂ ಸೊಗಸಾದ ಕೆತ್ತನೆಯ ಕೆಲಸ ಹಾಗೂ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಆವರಣದ ಮುಖಮಂಟಪದ ಎದುರಿಗೆ ಇರುವ ಕಲ್ಲಿನ ರಥ ಗಮನಾರ್ಹವಾದುದು. ಈ ಕಲ್ಲು ರಥದ ಮೇಲಿನ ಚಿತ್ರಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಸೈನಿಕರ, ಸವಾರರ, ಬೇಟೆಗಾರರ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಕೊರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಸಂಗೀತದ ಸಪ್ತಸ್ವರಗಳನ್ನು ಈ ದೇವಾಲಯದ ಕಂಬಗಳಿಂದ ನುಡಿಸಬಹುದು. ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ಸೊಗಸಾದ, ಅಪ್ರತಿಮ ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯಿಂದ ಈ ದೇವಾಲಯ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ಹಂಪೆಯ ಕೋಟೆಯೊಳಗಣ ಹಜಾರ ರಾಮಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯವನ್ನು 1513ರಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಈ ದೇವಾಲಯ ರಾಜಮನೆತನದವರ ಪೂಜೆಗಾಗಿ ಮೀಸಲಾಗಿತ್ತು. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದಿನ ಅಂಗಳದಲ್ಲಿಯೇ ಸೊಗಸಾಗಿ ಕೊರೆದ ಕಂಬಗಳು ಹಾಗೂ ಚಪ್ಪಟೆ ಆಕಾರದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಒಂದು ದ್ವಾರಮಂಟಪ ಇದೆ. ಇದರ ಮುಂದೆ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಕಂಬಗಳ ಒಂದು ರಂಗಮಂಪಟವಿದೆ. ಕಂಬಗಳು ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈ ಮಂಟಪಕ್ಕೆ ಉತ್ತರ–ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಂದಲೂ ಬಾಗಿಲುಗಳಿವೆ. ಈ ಬಾಗಿಲುಗಳು ದ್ವಾರಮಂಟಪಗಳಾಗಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲಿನ ವಿಮಾನ ಚಿಕ್ಕದಾಗಿದ್ದರೂ ಸೊಗಸಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆಲ್ಲ ಚಿತ್ರ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ. ವೈಷ್ಣವ ದೇವತೆಗಳು ರಾಮಾಯಣ ಹಾಗೂ ಮಹಾಭಾರತದ ಕೆಲ ದೃಶ್ಯಗಳು ಈ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಕಂಗೊಳಿಸುತ್ತಿವೆ.

ಹೊಯ್ಸಳ ಹಾಗೂ ದ್ರಾವಿಡ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ, 1356–58ರಲ್ಲೇ ಶೃಂಗೇರಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ವಿದ್ಯಾಶಂಕರ ದೇವಾಲಯ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದುದು. ತುಂಗಾನದಿಯ ದಡದ ಮೇಲಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯ ಎತ್ತರವಾದ ವೇದಿಕೆಯ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿದೆ. ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ ದೇವಾಲಯದ ತುಂಬೆಲ್ಲ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ. ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರ ವಿಗ್ರಹಗಳು, ಶೈವಪ್ರತಿಮೆಗಳು ಈ ದೇವಾಲಯದ ಭಿತ್ತಿವಿಗ್ರಹಗಳಾಗಿವೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಮೇಲೆ ಗೋಪುರವಿದೆ.

ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ 1513ರಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಆತನ ಸಹೋದರ ಅಚ್ಯುತರಾಯ 1539ರಲ್ಲಿ ಅಚ್ಯುತರಾಯ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಇವೆರಡೂ ದೇವಾಲಯಗಳು ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಇವುಗಳ ಕಲ್ಯಾಣಮಂಟಪಗಳು, ವಿಠ್ಠಲಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಕಲ್ಯಾಣಮಂಟಪದ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಗಳಂತಿವೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಏಕಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ಕೆತ್ತಿದ ಪೌರಾಣಿಕ ಚಿತ್ರಕಥೆಗಳು ಗಮನಾರ್ಹವಾದವು.

ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿನ ಇತರ ಕಟ್ಟಡಗಳೆಂದರೆ ಅಷ್ಟಕೋನಾಕೃತಿಯ ರಂಗಮಂಟಪಗಳು ಹಾಗೂ ಸ್ನಾನಗೃಹಗಳು (ರಾಣಿಯರ), ಶಿಲಾದ್ವಾರ, ರಾಜನ ದರ್ಬಾರು, ನೆಲಮನೆಯ ದೇವಾಲಯ, ವಿಷ್ಣುವಿನ ಚಿಕ್ಕ ದೇವಾಲಯ, ಜೈನ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಹಂಪೆಯ ಪೇಟೆ, ಕೋದಂಡರಾಮ ದೇವಾಲಯ, ರಾಜನ ತುಲಾಭಾರ, ಮಾಲ್ಯವಂತ ರಘುನಾಥ ದೇವಾಲಯ, ಗಾಣಿಗಿತ್ತಿ ಜೈನ ದೇವಾಲಯ, ಚಂದ್ರಶೇಖರ ದೇವಾಲಯ, ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ದೇವಾಲಯ ಮೊದಲಾದುವು.

ಇಂಡೊ–ಮುಸ್ಲಿಂ (ಸಾರ್‌ಸೆನಿಕ್) ಶೈಲಿಯು ವಿಜಯನಗರ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಮೇಲೆ ಅಪಾರ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿದೆ. ಈ ಮಾದರಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣವನ್ನೂ ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. ರಾಣಿಯರ ಸ್ನಾನಗೃಹ, ಅಷ್ಟಕೋನಾಕಾರದ ಮಂಟಪ, ರಾಣಿಯ ಅರಮನೆ, ಕಾವಲುಗೋಪುರಗಳು, ಕಮಲ ಮಹಲ್, ಗಜಶಾಲೆ, ರಕ್ಷಣಾ ಸ್ಥಲ ಅಥವಾ ಕಾವಲುಕೋಣೆ, ಮುಸ್ಲಿಂ ಕಾವಲುಬುರುಜು ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಈ ಇಂಡೊ–ಮುಸ್ಲಿಂ ಶೈಲಿಗೆ ಸೇರಿದವುಗಳು. ಕೆಲವೆಡೆ ಶಿಲೆಗಳ ನಡುವೆ ಸುರಂಗಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲೊಂದು ರಾಜನು ಸಚಿವರು ಅಥವಾ ಗೂಢಚಾರರೊಂದಿಗೆ ರಹಸ್ಯವಾಗಿ ಸಮಾಲೋಚನೆಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಲು ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಹಂಪೆಯ ಶಿಲಾಮಯ ಪರ್ವತ ಪ್ರದೇಶ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಕಟ್ಟಡ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ತುಂಬಾ ಸಹಾಯಕವಾಯಿತು. ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರಿಗೆ ಸೃಷ್ಟಿ ನೈಸರ್ಗಿಕವಾಗಿತ್ತ ಕೊಡುಗೆ ಇದು.

ವಿಜಯನಗರದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪವು ಚಾಳುಕ್ಯ, ಹೊಯ್ಸಳ ಹಾಗೂ ದ್ರಾವಿಡ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಮಾದರಿಯ ತ್ರಿವೇಣಿಸಂಗಮವಾಗಿದೆ. ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಹಿಂದು ದೇವಾಲಯಗಳು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿದ್ದುವು. ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಒಂದು ಹೊಸ ಯುಗವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದವು. **(ಎಸ್.ಜಿ.ಎ.)**

ಶಾಸನಗಳು: ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಹಲವಾರು ಮನೆತನಗಳ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಶಃ ವಿಜನಗರದ ಅರಸರದೇ ಅತ್ಯಧಿಕ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಶಾಸನಗಳು. ಈ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಸಮಗ್ರ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದುದರಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತ, ಕನ್ನಡ, ತೆಲುಗು ಮತ್ತು ತಮಿಳು ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಸನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಸು. 9,000 ಶಾಸನಗಳು ಈವರೆಗೆ ಗಮನಕ್ಕೆ ಬಂದಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಸ್ವಲ್ಪ ಭಾಗ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಇವರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿನ ಲಿಪಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಒಂದೆರಡು ಅಂಶಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಕರ್ನಾಟಕ ಹಾಗೂ ಆಂಧ್ರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಈವರೆಗೆ ಬಹಳಷ್ಟು ಶಾಸನಗಳು ಕಪ್ಪು ಬಳಪದ ಶಿಲೆಯ ಮೇಲೆ ಬರೆದವುಗಳಾಗಿದ್ದುವು. ಎಂತಲೇ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಮುದ್ದಾಗಿ, ನಾಜೂಕಾಗಿ ಕೆತ್ತುವುದು ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಕಲೆಯಾಗಿ ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಾಸನ ಬರೆಯಲು ಬಳಸಿದುದು ಗಟ್ಟಿಯಾದ ಗ್ರಾನೈಟ್ ಶಿಲೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣ ಪ್ರಮಾಣದ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತುವುದು ಸುಲಭವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೆ ಆ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ ಸುಮಾರು ಮೂರು ಶತಮಾನಗಳ ಕಾಲ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕ್ಷುಬ್ಧ ವಾತಾವರಣವಿದ್ದು ಯಾವಾಗಲೂ ನೆರೆಯ ಶತ್ರುಗಳೊಡನೆ ಕದನದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರಬೇಕಾದ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಿತ್ತು. ಹೀಗಾಗಿ ಜನತೆ ರಾಜ್ಯದ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಸದಾ ಉದ್ಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತವಾಗಿದ್ದು ಶಾಂತಿ ತೃಪ್ತಿಗಳು ಅಪರೂಪವಾಗಿದ್ದಾಗ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ, ನಾಜೂಕಾಗಿ ಬರೆಯುವ, ಬರೆಸುವ ವ್ಯವಧಾನವಿರಲಿಲ್ಲವೆನ್ನಬಹುದು. ಅಲ್ಲದೆ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಬರೆದಿಡಬೇಕಾದಾಗ ಪ್ರತಿಯೊಂದಕ್ಕೂ ಉತ್ತಮವಾದ ಶಿಲೆಯನ್ನು ಆರಿಸಿ ತರುವುದೂ ಸುಲಭವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಶಾಸನಗಳ ಅಕ್ಷರಗಳು ಸುಂದರವಾಗಿರದೆ ದಪ್ಪವಾಗಿ, ಮನಬಂದಂತೆ ಕೆತ್ತಿದವುಗಳಾಗಿದ್ದುವು. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಒಂದು ವಿಧದಲ್ಲಿ ಶಾಸನಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಭೆ ಇಳಿಮುಖವಾಗಿತ್ತು.

ಭಾಷೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲೂ ಸಹ ಇವೇ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಅಂಶ ಬಹಳ ಕಡಿಮೆ. ಅರಸರು ತಮ್ಮ ಆಸ್ಥಾನ ಕವಿಗಳಿಂದ ಬರೆಸಿದ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿದರೆ, ಇತರ ಶಾಸನಗಳು ವಿಷಯಕ್ಕೆ ನೇರವಾಗಿ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದವುಗಳಾಗಿದ್ದವು.

ಸಮಕಾಲೀನ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲೂ ಸಂಖ್ಯೆ ಅಪಾರವಾದರೂ ಪ್ರೌಢಿಮೆ ಲಾಲಿತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳಕು ಕಂಡ ಶಾಸನಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಇವು ಸಾಟಿಯಲ್ಲವೆಂಬುದು ಕಟುಸತ್ಯ. ಲೌಕಿಕದ ತುದಿಯನ್ನು ಮುಟ್ಟಿತೆಂಬಂತೆ ಅದರಲ್ಲಿ ಬರುವ ಶಾಪಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕವೇಳೆ ಅಶ್ಲೀಲ, ಅವಾಚ್ಯ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ನಾವು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.

ಈ ಅರಸರ ನೂರಾರು ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳು ಲಭಿಸಿವೆ. ಇವುಗಳ ಭಾಷೆ ಸಂಸ್ಕೃತ. ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಲಿಪಿ ನಂದಿನಾಗರೀ ಎನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ನಾಗರೀಲಿಪಿ. ಈ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹಿರಿಯ ಆಕಾರ-ಗಾತ್ರಗಳದ್ದಾಗಿದ್ದು, ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಅರಸರ ವಂಶಾವಳಿಗಳನ್ನು ನೀಡಿದೆ. ಈ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಭಾಗದ ಶಾಸನಪಾಠಗಳು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಒಂದೇ ಪಡಿಯಚ್ಚಿನವು. ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಅರಸನ ಗಣನೀಯ ವೆನ್ನಬಹುದಾದ ಸಾಧನೆಗಳ ಉಲ್ಲೇಖಗಳನ್ನು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಅರಸರು ಬದಲಾದಂತೆಲ್ಲ ಹಿಂದಿನ ಅರಸರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅದೇ ಶಾಸನಪಾಠಗಳನ್ನಿರಿಸಿಕೊಂಡು ಅನಂತರದ ಅರಸರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಹೊಸ ವಿವರಗಳನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಇವು ಅರಮನೆಯ ಶಾಸನಾಧಿಕಾರಿಯಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಕಾರಣ ಆತ ಮೂಲತಃ ಹಿಂದಣ ದಾಖಲೆಯನ್ನು ಆಧರಿಸಿ ಕರಡುಪ್ರತಿಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಅನಂತರದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳೂ ಅದೇ ದಾಖಲೆಯನ್ನು ಬಳಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಹೊಸ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುತ್ತ ಹೋಗುವುದರಿಂದ ಈ ಶಾಸನಗಳು ಒಂದೇ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದು ಸಹಜ. ಅಲ್ಲದೆ ಈ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ವಂಶಪಾರಂಪರ್ಯವಾಗಿ ಆಸ್ಥಾನ ಕವಿಗಳಾಗಿದ್ದು, ತಮ್ಮ ಹಿರಿಯರು ಬರೆದಿಟ್ಟಿದ್ದುದರ ಮುಂದಿನ ಭಾಗಗಳನ್ನು ತಾವೂ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟ. ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳ ಕೊನೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಿಗಳನ್ನು ಪಡೆದವರ ಹೆಸರುಗಳೂ ದತ್ತಿ ಬಿಟ್ಟ ಗ್ರಾಮ ಅಥವಾ ಭೂಮಿಯ ಮೇರೆಗಳೂ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಭಾಷೆಗಳ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯಗಳನ್ನೂ ಜನಪದ ಭಾಷೆಯನ್ನೂ ಈ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳ ಭಾಷೆ ಒಳನಾಡಿನ ಸಮಕಾಲೀನ ಭಾಷೆಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾಗಿದ್ದು ತನ್ನ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯತೆಯನ್ನುಳಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು.

ಅಂದಿನ ಆರ್ಥಿಕ-ಸಾಮಾಜಿಕ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಈ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಹಳ್ಳಿಗಳನ್ನು ಪಟ್ಟಣಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿದಾಗ, ಬೀಡು ಬಿಟ್ಟಿದ್ದ ಭೂಮಿಗಳನ್ನು ಸಾಗುವಳಿಗೆ ತಂದಾಗ, ಅಧಿಕಾರವರ್ಗದವರು ಹೊಸದಾಗಿ ಅಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದ ಜನತೆ ನೀಡುವ ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತಾದ ಒಪ್ಪಂದಗಳು, ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಶೋಷಣೆಯ ವಿರುದ್ಧ ಜನತೆ ಅರಸನಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಸಾಮಂತನಲ್ಲಿ ನೀಡಿದ ದೂರುಗಳು ಹಾಗೂ ಅವುಗಳ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಜನತೆಗೆ ನೀಡಿದ ಆಶ್ವಾಸನೆಗಳು, ಭಾರವಾಗಿದ್ದು ಕಸಬುದಾರರನ್ನು ಮುಕ್ತಗೊಳಿಸುವುದು-ಇವೇ ಮುಂತಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಧರ್ಮರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿಯೇ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಮೈವೆತ್ತಿತ್ತು ಎಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ಬುಕ್ಕ, ಇಮ್ಮಡಿ ದೇವರಾಯ, ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಮುಖ ಅರಸರು ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ನೀಡಿದ ಅಪಾರ ದತ್ತಿಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. **(ಬಿ.ಆರ್.ಜಿ.)**

ನಾಣ್ಯಗಳು: ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಾಣ್ಯ ಪದ್ಧತಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸುಧಾರಿತವಾಯಿತು. ಇಮ್ಮಡಿ ದೇವರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜಾರಿಗೆ ಬಂದ ಆಡಳಿತ ಸುಧಾರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದದ್ದು ನಾಣ್ಯಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದು. ತೆರಿಗೆಗಳನ್ನು ಧಾನ್ಯರೂಪದ ಬದಲು ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಇವನು ಮಾಡಿದ ಆಜ್ಞೆಯ ಫಲವಾಗಿ ಹೊಸ ನಮೂನೆಯ ನಾಣ್ಯಗಳು ಬಳಕೆಗೆ ಬಂದವು. ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯಗಳ ತೂಕ ಮತ್ತು ಶುದ್ಧತೆಯನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸಲು ಒಂದು ಶಾಖೆಯೇ ಇದ್ದಿತೆಂದು ಕೆಲವು ಸಮಕಾಲೀನ ಇತಿಹಾಸಕಾರರಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯಗಳೇ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಬೆಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ತಾಮ್ರದ ನಾಣ್ಯಗಳೂ ಅಚ್ಚಾಗುತ್ತಿದ್ದುವು. ವರಹ (ಗದ್ಯಾಣ, ಪೊನ್, ಪಗೋಡ), ಪಣ, ಹಾಗ ಎಂಬುವು ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯಗಳು. ತಾರ ಎನ್ನುವುದು ಬೆಳ್ಳಿಯ ನಾಣ್ಯ. ಪಣ, ಚಿತಲ್ ಮತ್ತು ಕಾಸು ತಾಮ್ರದ ನಾಣ್ಯಗಳು. ವರಹ ಸುಮಾರು 52 ಗ್ರೇನ್ ತೂಕದ್ದು. ಸುಮಾರು 250 ಗ್ರೇನ್ ತೂಕದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ 15 ಗ್ರೇನ್ ತೂಕದವರೆಗಿನ ತಾಮ್ರದ ನಾಣ್ಯಗಳು ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದಿವೆ. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ದೊರಕುವ ಮಾಹಿತಿಗಳಿಂದ ಮತ್ತು ಸಮಕಾಲೀನ ವಿದೇಶೀಯ ಇತಿಹಾಸಕಾರರ ಬರೆವಣಿಗೆಯಿಂದ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ ನಾಣ್ಯಗಳ ಕೋಷ್ಟಕವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತೋರಿಸಬಹುದು:

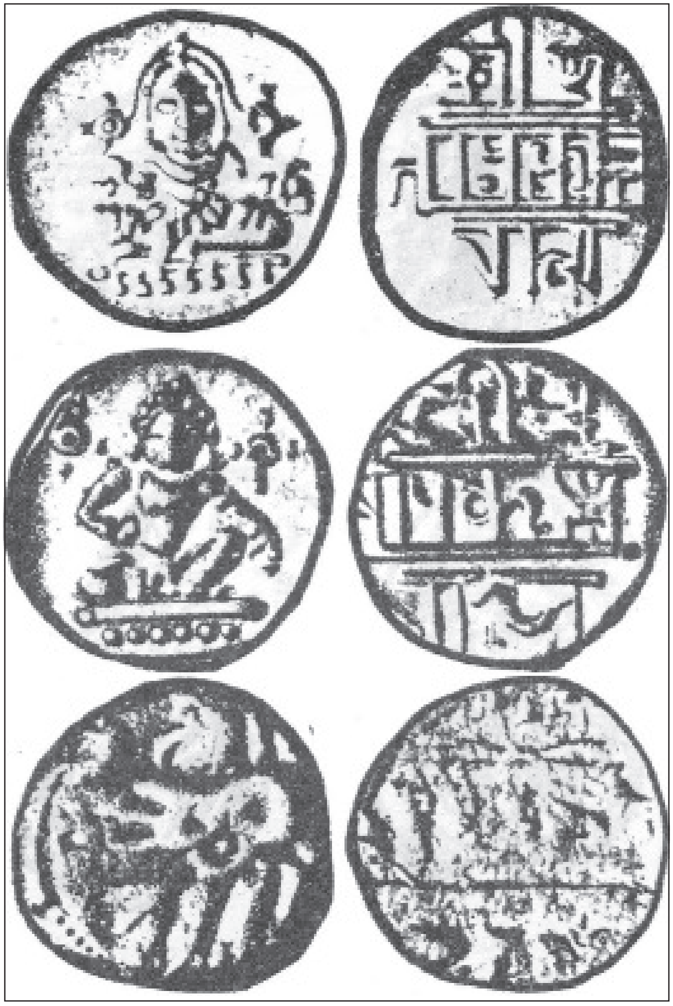

ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಕಾಲದ ನಾಣ್ಯಗಳು

1 ದೊಡ್ಡ ವರಹ = 2 ವರಹ, 1 ವರಹ = 2 ಪ್ರತಾಪ, 1 ಪ್ರತಾಪ = 2 ಕಾಟಿ, 1 ಪಣ = 1/10 ವರಹ, 1 ಚಿನ್ನ = 1/8 ವರಹ, 1 ಪಣ = 4 ಹಾಗ, 1 ಹಾಗ = 2 ಬೇಳೆ.

ಹನುಮಂತ, ಗರುಡ, ವೆಂಕಟೇಶ್ವರ, ಬಾಲಕೃಷ್ಣ, ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ, ಶ್ರೀರಾಮ, ಶಂಖ-ಚಕ್ರ, ದುರ್ಗಿ, ಗಂಡಭೇರುಂಡ, ವರಾಹ, ಆನೆ,

ಉಮಾಮಹೇಶ್ವರ, ನಂದಿ ಮುಂತಾದವುಗಳು ವಿಜಯನಗರದ ನಾಣ್ಯಗಳ ಮುಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ಹಿಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬರೆಹವಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಬರೆಹ ಕನ್ನಡ, ನಾಗರೀ ಅಥವಾ ತೆಲುಗು ಲಿಪಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ವಿಜಯನಗರದ ಸ್ಥಾಪಕರು ಕನ್ನಡ ಲಿಪಿಯನ್ನೇ ತಮ್ಮ ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಸಿದ್ದರು ಎಂಬುದು ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಅಂಶ. ಅನಂತರದ ರಾಜರು ನಾಗರೀ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಲಿಪಿಯ ಬರೆಹಗಳನ್ನು ಅಚ್ಚುಹಾಕಿಸಿದರು. ಆದರೆ ಕೊನೆಯ ರಾಜರ ಬರೆಹಗಳು ತೆಲುಗಿನಲ್ಲಿವೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬರೆಹಗಳು ರಾಜನ ಹೆಸರು ಮತ್ತು ಅವರ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.

ತಾಂತ್ರಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ವಿಜಯನಗರ ನಾಣ್ಯಗಳು ಗಮನಾರ್ಹವಾದವು. ಸರಿಯಾದ ಅಚ್ಚುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಅವುಗಳಿಂದ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ತೂಕ ಮತ್ತು ಆಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಖಚಿತತೆ ಕಾಣಬರುತ್ತದೆ. ಅವುಗಳ ಮೇಲಿನ ಚಿತ್ರಗಳು ಕಲಾತ್ಮಕ, ಬರೆವಣಿಗೆ ಸ್ಫುಟ.

ಒಂದನೆಯ ಹರಿಹರನ ಚಿನ್ನ, ಬೆಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ತಾಮ್ರದ ನಾಣ್ಯಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಇವನ ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹನುಮಂತ ಅಥವಾ ಗರುಡನ ಚಿತ್ರವುಳ್ಳ ಮುಮ್ಮುಖ ಮತ್ತು ಶ್ರೀ ವೀರ ಹರಿಹರ ಎಂಬ ಕನ್ನಡ ಬರೆವಣಿಗೆ ಕಾಣಬರುತ್ತದೆ. ಒಂದನೆಯ ಬುಕ್ಕನ ಚಿನ್ನ ಮತ್ತು ತಾಮ್ರದ ನಾಣ್ಯಗಳ ಮುಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಹನುಮಂತನ ಚಿತ್ರ, ಒಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ವೀರಬುಕ್ಕರಾಯ ಎಂಬ ಬರೆಹ ಕನ್ನಡ ಅಥವಾ ನಾಗರೀಲಿಪಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರುತ್ತದೆ. ಇಮ್ಮಡಿ ಹರಿಹರ ವೀರ ಎನ್ನುವ ಬಿರುದಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಪ್ರತಾಪ ಎನ್ನುವ ಪದವನ್ನು ತನ್ನ ನಾಣ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ ಅಚ್ಚುಹಾಕಿಸಿದ. ಇವನ ನಾಣ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ ಉಮಾಮಹೇಶ್ವರ, ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ, ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ, ಸರಸ್ವತಿ, ಬ್ರಹ್ಮ ಮತ್ತು ನಂದಿಯ ಚಿತ್ರಗಳಿರುತ್ತವೆ. ತಾಂತ್ರಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಇಮ್ಮಡಿ ಹರಿಹರನ ನಾಣ್ಯಗಳು ಬಹಳ ಉತ್ತಮವಾದವು. ಇವನ ಅನಂತರ ಬಂದ ಅನೇಕ ರಾಜರು ಇವನ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನೇ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅನುಕರಿಸಿದರು. ಇವನ ಒಂದೆರಡು ಮುಖ್ಯ ನಮೂನೆಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಮುಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಶಿವನೊಡನೆ ಕುಳಿತಿರುವ ಪಾರ್ವತಿ, ಇಬ್ಬರೂ ಕಿರೀಟಧಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ; ಶಿವನು ಡಮರು ಮತ್ತು ತ್ರಿಶೂಲಧಾರಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ; ಶಿವನ ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರರು ಇದ್ದಾರೆ. ಹಿಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಪ್ರತಾಪ ಹರಿಹರ ಎಂಬ ಮೂರು ಸಾಲುಗಳ ನಾಗರೀ ಬರವಣಿಗೆ ಇದೆ. ಮತ್ತೊಂದು ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಮುಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮ ಮತ್ತು ಸರಸ್ವತಿ; ಬ್ರಹ್ಮನ ಒಂದು ಕೈ ಅಭಯ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇತರ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಪುಸ್ತಕ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿವೆ. ಸರಸ್ವತಿ ವೀಣೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ. ಹಿಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ನಾಗರಿಲಿಪಿಯ ಶ್ರೀ ಪ್ರತಾಪ ಹರಿಹರ ಎಂಬ ಬರೆಹ ಇದೆ. ಇನ್ನೊಂದರಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಮತ್ತು ನಾರಾಯಣ ಕುಳಿತಿದ್ದಾರೆ. ನಾರಾಯಣನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರಗಳಿವೆ. ಮತ್ತೊಂದು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು ಬಳಸಿದ್ದಾನೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಕೈ ಅಭಯಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಇವನ ತಾಮ್ರದ ನಾಣ್ಯದ ಮುಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಚುಕ್ಕೆಗಳಿಂದ ಮಾಡಿದ ವೃತ್ತಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಎಡಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಿರುವ, ಘಂಟೆಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾದ ನಂದಿಯ ಚಿತ್ರ; ಅದರ ಮುಂದೆ ಖಡ್ಗ; ಮೇಲೆ ಚಂದ್ರ ಇವೆ. ಹಿಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಾಪ ಹರಿಹರ ಎಂಬ ಎರಡು ಸಾಲುಗಳ ನಾಗರೀ ಬರೆವಣಿಗೆಯಿದೆ.

ಎರಡನೆಯ ಬುಕ್ಕನ ತಾಮ್ರನಾಣ್ಯ ನಂದಿ ನಮೂನೆಗೆ ಸೇರಿದ್ದು, ಇಮ್ಮಡಿ ಹರಿಹರನ ನಾಣ್ಯದಂತೆಯೇ ಇದೆ. ಒಂದನೆಯ ಮತ್ತು ಎರಡನೆಯ ದೇವರಾಯರ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸುವುದು ಕಷ್ಟ. ಎರಡನೆಯ ದೇವರಾಯ ವೀರಶೈವಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಕೊಟ್ಟನೆಂತಲೂ ಮತ್ತು ಅವನು ಆನೆಗಳ ಬೇಟೆಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಆಸಕ್ತಿವಹಿಸಿದ್ದನೆಂದೂ ಊಹಿಸಿ ಶೈವಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಆನೆಯ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ನಾಣ್ಯಗಳು ಎರಡನೆಯ ದೇವರಾಯನಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದೆಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಭಾವನೆ. ಒಂದನೆಯ ದೇವರಾಯನ ಐದು ವಿಧವಾದ ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯಗಳು ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದಿವೆ. ಇವುಗಳ ಮುಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ, ಉಮಾಮಹೇಶ್ವರ ದೇವತೆಗಳೂ ಹಿಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಪ್ರತಾಪದೇವರಾಯ ಎಂಬ ನಾಗರೀ ಬರೆಹವೂ ಕಾಣಬರುತ್ತದೆ. ಇವನ ತಾಮ್ರದ ನಾಣ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ ನಂದಿಯ ಚಿತ್ರ ಮತ್ತು ಹಿಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ದೇವರಾಯ ಎಂಬ ಕನ್ನಡ ಅಥವಾ ನಾಗರೀ ಬರೆಹವಿದೆ.

ಕೆಲವು ನಾಣ್ಯಗಳ ಹಿಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ರಾಯ ಗಜಗಂಡಭೇರುಂಡ, ಶ್ರೀದೇವರಾಯ, ಗಜವೇಂಟೆಕಾರ ಎಂಬ ಬರೆವಣಿಗೆಯಿದೆ. ಎರಡನೆಯ ವಿಜಯರಾಯನ ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮುಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಆನೆ, ಹಿಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ವಿಜಯರಾಯ ಎಂಬ ಕನ್ನಡ ಬರೆಹವಿದೆ. ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನ ತಾಮ್ರದ ನಾಣ್ಯದ ಮೇಲೂ ಆನೆ ಮತ್ತು ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನರಾಯರು ಎಂಬ ಕನ್ನಡ ಬರೆಹವಿದೆ.

ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ಹಳೆಯ ನಾಣ್ಯ ನಮೂನೆಗಳನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದುದಲ್ಲದೆ ಹೊಸ ನಮೂನೆಗಳನ್ನು ಬಳಕೆಗೆ ತಂದ. ಸುಮಾರು 117 ಗ್ರೇನ್ ತೂಕದ ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯಗಳು ಗಮನಾರ್ಹವಾದವು. ಈ ನಾಣ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ ಅಲಂಕೃತನಾದ ತಿರುಪತಿ ವೆಂಕಟೇಶ್ವರನ ಚಿತ್ರವಿದೆ. ಈ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ತನ್ನ ಒರಿಸ್ಸ ವಿಜಯದ ಜ್ಞಾಪಕಾರ್ಥವಾಗಿ, ತಿರುಪತಿಯ ವೆಂಕಟೇಶ್ವರನಿಗೆ ಕನಕಾಭಿಷೇಕ ಮಾಡಿಸಿದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅಚ್ಚು ಹಾಕಿಸಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹೆ. ಇವನ ವರಹ ಮೌಲ್ಯದ ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ ಬಾಲಕೃಷ್ಣನ ಚಿತ್ರವಿದೆ. ಹಿಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಪ್ರತಾಪ ಕೃಷ್ಣರಾಯ ಎಂಬ ಮೂರು ಸಾಲುಗಳ ಬರೆಹವಿದೆ. ಇವನ ಉಮಾಮಹೇಶ್ವರ ನಮೂನೆಯ ನಾಣ್ಯಗಳು ಹಿಂದಿನ ನಾಣ್ಯಗಳಂತೆಯೇ ಇವೆ. ಇವನ ತಾಮ್ರದ ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಗರುಡ ಮತ್ತು ನಂದಿ ನಮೂನೆಗಳು ಮುಖ್ಯವಾದುವು. ಇವು 247 ಗ್ರೇನ್‌ನಿಂದ 15 ಗ್ರೇನ್ ತೂಕದವರೆಗೂ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ.

ಅಚ್ಯುತರಾಯನ ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದುದು ಗಂಡಭೇರುಂಡ ನಮೂನೆಯ ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯ. ಇದರ ಮುಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಹಾರುತ್ತಿರುವ ಅಲಂಕೃತ ಗಂಡಭೇರುಂಡ; ಅದರ ಎರಡು ಕೊಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಆನೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ ಚಿತ್ರವಿದೆ. ಹಿಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಪ್ರತಾಪಾಚ್ಯುತರಾಯ ಎಂಬ ಬರೆಹವಿದೆ. ಸದಾಶಿವರಾಯನ ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ, ಉಮಾಮಹೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಗರುಡ ನಮೂನೆ ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಇವುಗಳ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ತಿರುಮಲರಾಯುಲು ಎಂಬ ಬರೆಹವಿದೆ. ಇವೇ ರಾಮಟಂಕಿ ನಾಣ್ಯಗಳಿಗೆ ನಾಂದಿಯಾದವು. ಇವನ ತಾಮ್ರದ ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಗರುಡನ ಚಿತ್ರವಿದೆ. ರಾಮರಾಯ ವೆಂಕಟಾದ್ರಿ ಎಂಬ ಬರೆಹವುಳ್ಳ ತಾಮ್ರದ ನಾಣ್ಯಗಳು ವೆಂಕಟಾದ್ರಿಯದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಇಮ್ಮಡಿ ಶ್ರೀರಂಗರಾಯ ವೆಂಕಟೇಶ್ವರ ನಮೂನೆಯ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಮತ್ತೆ ಬಳಕೆಗೆ ತಂದ. ಇಮ್ಮಡಿ ವೆಂಕಟಪತಿರಾಯ ಇದೇ ನಮೂನೆಯ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದ. ಇವನ ತಾಮ್ರದ ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಗರುಡ ಮತ್ತು ಹನುಮಂತನ ಚಿತ್ರ; ಹಿಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀವೆಂಕಟರಾಯ ಎಂಬ ನಾಗರೀ ಬರೆಹವಿದೆ. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಶ್ರೀರಂಗರಾಯ ವೆಂಕಟೇಶ್ವರ ನಮೂನೆಯ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದ. ಇವುಗಳ ಮುಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ವೆಂಕಟೇಶ್ವರನ ಚಿತ್ರ; ಹಿಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀವೆಂಕಟೇಶ್ವರಾಯ ನಮಃ ಎಂಬ ನಾಗರೀ ಬರೆಹವಿದೆ.

(ಎ.ವಿ.ಎನ್.)

ವಿಜಯಪುರ: ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜಿಲ್ಲೆ ದೇವನಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣ ಹಾಗೂ ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ಬೆಂಗಳೂರು–ಕೋಲಾರ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ, ದೇವನಹಳ್ಳಿಗೆ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ 12 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ 47 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 29,458.

ಈ ಪಟ್ಟಣ ದೇವನಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ. ರೇಷ್ಮೆ, ಆಲೂಗೆಡ್ಡೆ, ಈರುಳ್ಳಿ ಇಲ್ಲಿಂದ ನಿರ್ಯಾತವಾಗುವ ಮುಖ್ಯವಸ್ತುಗಳು. ದ್ರಾಕ್ಷಿ ಹಾಗೂ ಹಿಪ್ಪುನೇರಳೆಯನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ರೇಷ್ಮೆ ಹುಳು ಸಾಕಣೆ, ನೂಲು ತೆಗೆಯುವುದು ಇಲ್ಲಿನ ಉದ್ಯಮ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ಶುಕ್ರವಾರ ಸಂತೆ ಸೇರುತ್ತದೆ. ಈ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸರ್ಕಾರದ ರೇಷ್ಮೆ ಮಾರಾಟ ಮಳಿಗೆಯಿದೆ.

ಈ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಕೇಶವ, ಓಂಕಾರೇಶ್ವರ, ರಾಮ, ಕಾಲಭೈರವೇಶ್ವರ, ರುದ್ರದೇವ, ಗಂಗಾತಾಯಿ, ಸಂಗಮೇಶ್ವರ, ಬೈಲು ಬಸವೇಶ್ವರಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಊರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಓಂಕಾರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಪ್ರಾಚೀನವಾದದ್ದು. ಕಾಮನಹಬ್ಬದಂದು ಇಲ್ಲಿ ಧರ್ಮರಾಯ ಸ್ವಾಮಿ ಕರಗವೂ ಚೈತ್ರಹುಣ್ಣಿಮೆಯಂದು ಎಲ್ಲಮ್ಮ ಕರಗವೂ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಈ ಪಟ್ಟಣದಿಂದ ಚಿಕ್ಕಬಳ್ಳಾಪುರ, ಕೋಲಾರ, ಶಿಡ್ಲಘಟ್ಟ, ಬೆಂಗಳೂರು ಮೊದಲಾದೆಡೆಗೆ ವಾಹನ ಸೌಕರ್ಯವಿದೆ. ದೇವನಹಳ್ಳಿ ರೈಲ್ವೆ ನಿಲ್ದಾಣ ಈ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ರೈಲುಮಾರ್ಗ. ವಿಜಯಪುರಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆ ವಡಿಗೇನಹಳ್ಳಿಯೆಂಬ ಹೆಸರಿತ್ತೆಂದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

(ಡಿ.ಇ.ಕೆ.ಆರ್.)

ವಿಜಯ ಭಾಸ್ಕರ್: 1924–2002. ಕನ್ನಡದ ಸೃಜನಶೀಲ ಚಲನಚಿತ್ರ ಸಂಗೀತ ನಿರ್ದೇಶಕ. 1924 ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ 19 ರಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಕ್ರೀಡಾಪಟು ವಿ.ಕೆ.ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ. ತಾಯಿ ಜೀಜಾಬಾಯಿ ಮಗನಿಗೆ ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೂ ಸಂಗೀತದ ಸ್ಫೂರ್ತಿ ತುಂಬಿದವರು. ವಿಜಯಭಾಸ್ಕರ್ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಪದವಿ ಗಳಿಸಿದರೂ ಇವರ ಆಸಕ್ತಿಯ ಕೇಂದ್ರಬಿಂದು ಸಂಗೀತವಾಗಿತ್ತು. ಆಚಾರ್ಯ ಪಂಡಿತ್ ಗೋವಿಂದ ವಿಠ್ಠಲಭಾವೆ ಮತ್ತು ನೌಷದ್ ಅಲಿ ಅವರಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಹಾಗೂ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನಿ ಸಂಗೀತವನ್ನು ಚಿಕ್ಕಂದಿನಿಂದಲೇ ಕಲಿತರು. ಮುಂದೆ ವಿಶೇಷ ತರಬೇತಿಗಾಗಿ ಮಾಧವಲಾಲ್ ಮಾಸ್ಟರರ ಬಳಿಗೆ ಬಂದರು. ಅವರು ಹಿಂದುಸ್ಥಾನಿ, ಕರ್ನಾಟಕ – ಈ ಎರಡು ಸಂಗೀತ ಶೈಲಿಗಳಲ್ಲೂ ಪರಿಣತರಾಗಿದ್ದವರು. ಪಿಯಾನೊ ಭಾಸ್ಕರರ ಪ್ರಿಯ ವಾದ್ಯ. ಲಂಡನ್ ಸಂಗೀತ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಂಗೀತವನ್ನು ಕಲಿತದ್ದೂ ಇವರ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆ. ಕನ್ನಡದ ಜೊತೆಗೆ ತಮಿಳು. ತೆಲುಗು, ಮಲಯಾಳಂ, ತುಳು, ಕೊಂಕಣಿ, ಬಂಗಾಲಿ, ಮರಾಠಿ, ಹಿಂದಿ ಮೊದಲಾದ ಇತರ ಭಾರತೀಯ ಭಾಷೆಗಳನ್ನು ಅರಿತಿದ್ದರು.

ಬಿ.ಆರ್. ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ ಅವರ 'ಶ್ರೀರಾಮಪೂಜಾ' ಕನ್ನಡ ಚಲನಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಗೀತ ಸಂಯೋಜನೆ ಮಾಡುವ (1954) ಮೂಲಕ ಇವರು ಸ್ವತಂತ್ರ ಸಂಗೀತ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ಚಲನಚಿತ್ರರಂಗವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಇವರ ಕ್ರಿಯಾತ್ಮಕತೆ ಸಂಗೀತ ನಿರ್ದೇಶನಕ್ಕಷ್ಟೇ ಮೀಸಲಾಗದೆ ಕಥೆ, ಚಿತ್ರಕಥೆ ಹಾಗೂ ಸಂಭಾಷಣೆಗಳನ್ನು ಹೆಣೆಯುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ಯಶಸ್ಸು ಗಳಿಸಿತು. ರಾಣಿ ಹೊನ್ನಮ್ಮ ಚಿತ್ರದ ಮೂಲಕ ಎಲ್ಲರ ಗಮನವನ್ನು ಸೆಳೆದರು. ಸಂಗೀತ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ಸುಮಾರು ಐದು ದಶಕಗಳ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ತಮಿಳು, ತೆಲುಗು, ಮಲಯಾಳಂ, ಹಿಂದಿ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಹೀಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಭಾಷೆಯ ಸು. 605 ಚಲನಚಿತ್ರಗಳಿಗೆ (1954–2002) ಸಂಗೀತ ನಿರ್ದೇಶನ ಮಾಡಿದ ಕೀರ್ತಿ ಇವರದು. ಇಷ್ಟಲ್ಲದೆ ರೇಡಿಯೋ, ದೂರದರ್ಶನಗಳ ಧಾರಾವಾಹಿಗಳಿಗೂ ಸಂಗೀತ ನಿರ್ದೇಶನ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ರೋಮ್‌ನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಭಾರತೀಯ ಸಂಯೋಜಕರ ಮತ್ತು ಬರೆಹಗಾರರ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ (1982) ನಾಯಕ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ, ರಷ್ಯದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಕಾಡೆಮಿ ತಾಷ್ಕೆಂಟ್‌ನಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿದ ಪ್ರಪಂಚ ಚಿತ್ರೋತ್ಸವದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಆಹ್ವಾನಿತರಾಗಿ (1985), ಅಮೆರಿಕದ ಸಂಗೀತಗಾರರ ಒಕ್ಕೂಟ ಏರ್ಪಡಿಸಿದ್ದ ಚರ್ಚಾಕೂಟದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ (1987), ಬರೆಹಗಾರರ ಮತ್ತು ಸಂಯೋಜಕರ ಪ್ರಪಂಚ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್‌ನಲ್ಲಿ ಭಾರತದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಹಾಗೂ ಭಾಷಣಕಾರರಾಗಿ (1996) ಭಾಗವಹಿಸಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ, ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಪ್ರಖ್ಯಾತರಾಗಿದ್ದರು. ಮುಂಬೈನ ಇಂಡಿಯನ್ ಪರ್‌ಫಾರ್ಮಿಂಗ್ ಆರ್ಟ್ಸ್ ಸೊಸೈಟಿಯ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿಯೂ ಮದರಾಸು ಚಿತ್ರಸಂಗೀತದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿಯೂ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಒಡನಾಡಿ ಕಲಾವಿದರನ್ನು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಿ ಬೆಳೆಸುವುದು ಇವರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವಾಗಿತ್ತು.

ಇವರ ನಿಷ್ಠಾವಂತ ಕಲಾ ಸಾಧನೆಗೆ ದೊರೆತ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪುರಸ್ಕಾರಗಳು ಅಸಂಖ್ಯಾತ. ಇವರಿಗೆ ಕರ್ನಾಟದ ಸರ್ಕಾರ ಎರಡು ಬಾರಿ (1985 ಮತ್ತು 2001) ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ ಏಳು ಬಾರಿ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಸಂಗೀತ ನಿರ್ದೇಶಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿರುವುದು ಇವರ ಪ್ರತಿಭೆಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ. ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1951), ಲಂಡನ್ ಚಿತ್ರೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1959) ಇವು ಇವರು ಪಡೆದ ಇತರ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು. ಸು. 30–40 ಚಿತ್ರಗಳ ಸಂಗೀತ ನಿರ್ದೇಶನಕ್ಕೆ ಇವರಿಗೆ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಲಭಿಸಿವೆ. ಭಾರತದಾದ್ಯಂತ ವಿವಿಧ ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಇವರಿಗೆ ಸಂಗೀತ ಸಾಮ್ರಾಟ್, ಸಂಗೀತಬ್ರಹ್ಮ, ನಾದಬ್ರಹ್ಮ, ಸ್ವರಶಿಲ್ಪಿ, ರಸೇಶ್ವರ, ರಾಗಋಷಿ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿವೆ. ಇವರು 2002 ಮಾರ್ಚ್ 3 ರಂದು ನಿಧನರಾದರು.

(ಎಸ್.ಜಿ.ಪಿ.)

ವಿಜಯಾದಿತ್ಯ: ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯ ವಂಶದ ರಾಜ (696–733). ವಿನಯಾದಿತ್ಯನ ಮಗ. ವಿನಯಾದಿತ್ಯ ತನ್ನ ತಂದೆ ಮತ್ತು ತಾತ ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯದ ಆಡಳಿತದಲ್ಲೂ ಅನೇಕ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲೂ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದ. ಇವನು ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಿ ಗಂಗಾ, ಯಮುನಾ ಪ್ರತಿಮೆಗಳನ್ನೂ ಢಕ್ಕ ಮತ್ತು ಪಾಳಿ ಧ್ವಜವನ್ನೂ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡನೆಂದು ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಈತ ಉತ್ತರ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ವಜ್ರಟ ಎಂಬುವನ ಮೇಲೆ ಅಥವಾ ಯಶೋವರ್ಮ ಎಂಬುವನ ಮೇಲೆ ಸೆಣಸಿರಬಹುದು. ಯಾವುದೋ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈತನನ್ನು ಶತ್ರುಗಳು ಸೆರೆಹಿಡಿದಿದ್ದರೆಂದೂ ಅಲ್ಲಿಂದ ತಾನೇ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡನೆಂದೂ ಕೆಲವು ಶಾಸನ ಹೇಳಿಕೆಗಳಿವೆ. ಇವನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯುವರಾಜ ಇಮ್ಮಡಿ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಕಾಂಚಿಯ

ಮೇಲೆ ದಾಳಿಮಾಡಿ, ಅಲ್ಲಿಯ ರಾಜನಾದ ಇಮ್ಮಡಿ ಪರಮೇಶ್ವರವರ್ಮನನ್ನು ಜಯಿಸಿ ಅವನಿಂದ ಕಪ್ಪಕಾಣಿಕೆಗಳನ್ನು ವಸೂಲಿ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಉಳ್ವಾಲ (ಕರ್ನೂಲು ಜಿಲ್ಲೆ) ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯ ರಾಜರುಗಳ ಪೈಕಿ ಇವನ ಆಳಿಕೆಯ ಕಾಲ ಅತಿ ದೀರ್ಘವಾದುದೂ ಶಾಂತಿ ಮತ್ತು ಸುಭಿಕ್ಷೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದೂ ಆಗಿತ್ತು. ವಿಜಯಾದಿತ್ಯ ತನ್ನ ತಂದೆ ವಿನಯಾದಿತ್ಯನ ರೀತಿಯಲ್ಲೇ ಆಡಳಿತದ ಸುವ್ಯವಸ್ಥೆಗಾಗಿ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಗಿಂದಾಗ್ಗೆ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದನೆಂದೂ ಹಾಗೂ ತನ್ನ ಆಳಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಏಲಾಪುರ, ಹತಂಪುರ, ರಕ್ತಪುರ ಹೀಗೆ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಬೀಡು ಬಿಟ್ಟಿದ್ದನೆಂದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಬಾಣರು, ರೇನಾಡುವಿನ ತೆಲುಗು ಚೋಡರು, ಭೂಪಾದಿತ್ಯ, ಉಪೇಂದ್ರ ಮುಂತಾದ ರಾಜರು ಇವನ ಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದರು.

ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ವಿಜಯೇಶ್ವರ ಎಂಬ ಈಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನವನ್ನು (ಈಗಿನ ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ) ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ವಿಜಯಾದಿತ್ಯ ಜೈನಧರ್ಮಕ್ಕೂ ತನ್ನ ಗೌರವಾದರವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಅನೇಕ ಜೈನಗುರುಗಳಿಗೆ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ. ಇವನ ಸಹೋದರಿ, ಆಳುಪ ಚಿತ್ರವಾಹನನ ಹೆಂಡತಿ ಕುಂಕುಮ ಮಹಾದೇವಿ ಜೈನಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅಪಾರ ನಿಷ್ಠೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಳು. ಈಕೆ ಲಕ್ಷ್ಮೇಶ್ವರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಜೈನ ದೇವಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದಳು. ವಿಜಯಾದಿತ್ಯ 733ರಲ್ಲಿ ನಿಧನನಾದ. (ಎಸ್.)

ವಿಜ್ಞಾನ: ವಿಜ್ಞಾನ ವಿಷಯಗಳಿಗೇ ಮೀಸಲಾಗಿದ್ದ ಪ್ರಥಮ ಕನ್ನಡ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆ. 1917ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಜ್ಞಾನ ಪ್ರಚಾರಿಣೀ ಸಮಿತಿ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿತು. ಸಮಿತಿಯ ಸಂಸ್ಥಾಪಕರೂ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನ ಭೌತವಿಜ್ಞಾನದ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರೂ ಆಗಿದ್ದ ಬೆಳ್ಳಾವೆ ವೆಂಕಟನಾರಣಪ್ಪನವರೂ ಮತ್ತು ಆಗಿನ ಮೈಸೂರು ಸರಕಾರದ ಪವನಶಾಸ್ತ್ರ ವೀಕ್ಷಣಾಲಯದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾಗಿದ್ದ ನಂಗಪುರಂ ವೆಂಕಟೇಶ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್ಯರೂ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರು.

ಡಿಮೈ (1/8) ಆಕಾರದಲ್ಲಿರುತ್ತಿದ್ದ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ 30–40 ಪುಟಗಳಿರುತ್ತಿದ್ದವು. ಪ್ರತಿ ಸಂಚಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ನಾಲ್ಕು ವಿಜ್ಞಾನ ಲೇಖನಗಳಿರುತ್ತಿದ್ದವು. ಜೊತೆಗೆ ವಿವಿಧ ವಿಜ್ಞಾನ ವಿಷಯ ಸಂಗ್ರಹ ಎಂಬ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯಲ್ಲಿ ವಿಜ್ಞಾನದ ಪ್ರಗತಿಯನ್ನು ಕುರಿತ ಸುದ್ದಿಗಳನ್ನು ನೇಚರ್, ಸೈಂಟಿಫಿಕ್ ಅಮೆರಿಕನ್ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಿಂದ ಆಯ್ದು ಪ್ರಕಟಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

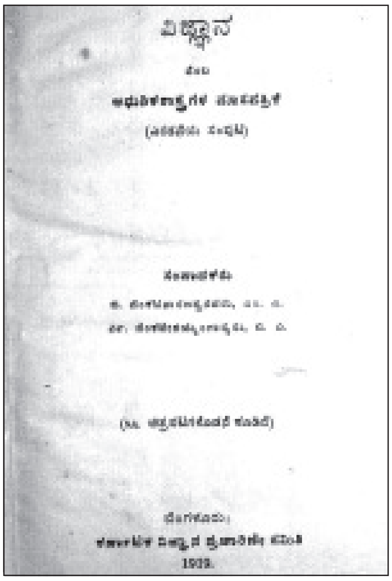
ವಿಜ್ಞಾನ

ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಮತ್ತು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಎಟಕುವಂತಿದ್ದ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಲೇಖನಗಳು ನಿರ್ದುಷ್ಟ ವಿಷಯ ನಿರೂಪಣೆ, ಭಾಷಾ ಶುದ್ಧತೆ ಮತ್ತು ಶೈಲಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಒಳ್ಳೆಯ ಮಾದರಿಗಳಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಅವು ಮೈಸೂರು ದೇಶದ ಶಾಲೆಗಳ ಕನ್ನಡ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಹತ್ತಿಪ್ಪತ್ತು ವರ್ಷ ಕಾಲ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಚಿರಪರಿಚಿತವಾಗಿದ್ದುವು. ಪತ್ರಿಕೆಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ದೊರಕದೆ ಹನ್ನೆರಡು ಸಂಚಿಕೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಅನಂತರ ನಿಂತುಹೋಯಿತು. (ಜಿ.ಆರ್.ಎಲ್.)

ವಿಜ್ಞಾನೇಶ್ವರ: 11–12ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಕಾರ. ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಸ್ಮೃತಿಯ ಮೇಲೆ ಮಿತಾಕ್ಷರಾ ಎಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಇವನು ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ (1076–1127) ಆಸ್ಥಾನವನ್ನಲಂಕರಿಸಿದ್ದು ಚಕ್ರವರ್ತಿಯಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿ ಮಿತಾಕ್ಷರಾ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆದಿರುವನೆಂಬುದು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಇವನು ತನ್ನನ್ನು ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ವಿಜ್ಞಾನಯೋಗಿನ್ ಎಂದು ಕರೆದುಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಗ್ರಂಥದ ಸಮಾಪ್ತಿ ವಚನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುವಂತೆ ಪದ್ಮನಾಭಭಟ್ಟ ಇವನ ತಂದೆ, ಉತ್ತಮ ಇವನ ಗುರು.

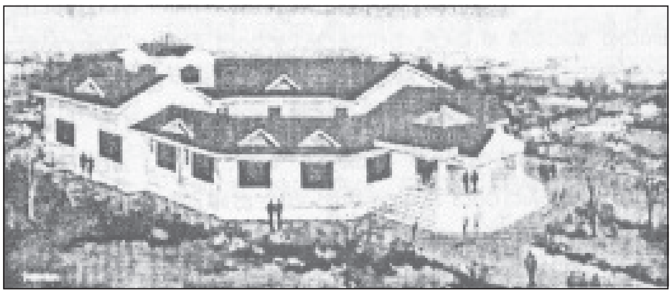
ವಿಜ್ಞಾನೇಶ್ವರ ಸ್ಮಾರಕ ಮಂದಿರದ ಪ್ರತಿಕೃತಿ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ

ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪತಂಜಲಿಯ ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಂತೆ ಅಥವಾ ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಮ್ಮಟನ ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾಶದಂತೆ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಮಿತಾಕ್ಷರಾ ಗ್ರಂಥದ ಸ್ಥಾನ ಅತಿ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದು. ಈ ಗ್ರಂಥ ತನ್ನ ಕಾಲಕ್ಕಿಂತ ಸು. 2000 ವರ್ಷ ಮುಂಚಿನ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಚಾರದ ಸಾರವನ್ನು ನಮ್ಮ ಮುಂದಿಡುವುದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ, ನೂತನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಪ್ರವಾಹಗಳಿಗೆ ಆದಿಮೂಲದಂತಿದೆ. ಇದು ಅನಂತರ ಬೆಳೆದು ಬಂದ ನಿಬಂಧಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವಗಾಮಿಯಾಗಿದ್ದು, ಗ್ರಂಥದ ಪ್ರತಿ ಪಂಕ್ತಿಯಲ್ಲೂ ಎದ್ದು ಕಾಣುವ ಪಾಂಡಿತ್ಯ, ವಿವೇಕಯುಕ್ತ ನಿರ್ಣಯ, ಪದವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತತೆ ಮುಂತಾದ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಆ ನಿಬಂಧಗಳಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠತರವೆನಿಸಿದೆ. ಹೆಸರೇ ಸೂಚಿಸುವಂತೆ, ಮಿತಾಕ್ಷರಾ ವಿಷಯನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಹಾಗೂ ಪ್ರಸಕ್ತ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಎಷ್ಟೋ ಅಷ್ಟು ಎನ್ನುವಂತಿದ್ದರೂ ಕೆಲವು ಕಡೆ ಸುದೀರ್ಘವಾದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳಿರುವುದೂ ಉಂಟು. ತನ್ನ ಗ್ರಂಥ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರದ ವಿವಿಧ ಆದೇಶಗಳ ಭಂಡಾರ ಹಾಗೂ ಸಂಶ್ಲೇಷಣವಾಗಬೇಕೆಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರನ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಯೇ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಧಾನ ಕಾರಣ.

ವಿದ್ವಾಂಸರು ಲೆಕ್ಕಹಾಕಿರುವಂತೆ, ಮಿತಾಕ್ಷರಾದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿತವಾಗಿರುವ ಸ್ಮೃತಿಗಳ, ಸ್ಮೃತಿಕಾರರ ಒಟ್ಟು ಸಂಖ್ಯೆ 89. ಅಲ್ಲದೆ ವೇದ, ಉಪನಿಷತ್, ನಿರುಕ್ತ, ಯೋಗಸೂತ್ರ, ಭರತ (ನಾಟ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ), ಪಾಣಿನಿಯ ವ್ಯಾಕರಣ, ಸುಶ್ರುತ ಸಂಹಿತೆ, ಸ್ಕಂದಪುರಾಣ, ವಿಷ್ಣುಪುರಾಣ, ಅಮರ ಮತ್ತು ಗುರು (ಪ್ರಭಾಕರ)–ಈ ಆಕರಗಳೂ ಉಲ್ಲೇಖಿತವಾಗಿದೆ. ವಿಜ್ಞಾನೇಶ್ವರನಿಗಿಂತ ಹಿಂದಿನ ಸ್ಮೃತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರಾದ ಮತ್ತು ಸಾರಸಂಗ್ರಹಕಾರರಾದ ಅಸಹಾಯ, ವಿಶ್ವರೂಪ, ಮೇಧಾತಿಥಿ, ಶ್ರೀಕರ, ಭಾರುಚಿ ಮತ್ತು ಭೋಜದೇವ ಇವರನ್ನು ಹೆಸರಿಸುತ್ತದೆ.

ಮಿತಾಕ್ಷರಾ ಕೇವಲ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ ಸ್ಮೃತಿಯ ಮೇಲಿನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿರದೆ, ಸ್ಮೃತಿ ವಿಷಯಗಳ ಸಾರಸಂಗ್ರಹವಾಗಿದ್ದು, ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ಒಂದು ಸ್ವತಂತ್ರ ಗ್ರಂಥದಂತಿದೆ. ಎಲ್ಲ ಪ್ರಮುಖ ಸ್ಮೃತಿಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ

ಗಳನ್ನೂ ಕೂಲಂಕಷವಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸಿ, ಎಲ್ಲ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲೂ ಕಡೆಗೆ ತನ್ನದೇ ಆದ ನಿರ್ಧಾರಕ್ಕೆ ಬರುವುದು ಈ ಕೃತಿಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಹಲವಾರು ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉದ್ಧೃತ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಒಂದೆಡೆಗೆ ತಂದು ಚರ್ಚಿಸುವಾಗ, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ವಿರೋಧೋಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಮೀಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ತಿದ್ದಿತೇಲಿಸಿ, ವಿವಿಧ ಸೂಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ (ವಿಷಯ ವ್ಯವಸ್ಥಾ) ಒಂದು ಸರಿಯಾದ ಕ್ರಮವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ಅಸಂಬದ್ಧವೆಂದು ತೋರುವ ಸ್ಮೃತ್ಯಾದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಮತ್ತೊಂದು ಗಮನಾರ್ಹವಾದ ಅಂಶವೆಂದರೆ, ಆಧುನಿಕ ಭಾರತದ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಮಿತಾಕ್ಷರಾ ವಹಿಸಿರುವ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಮುಖಪಾತ್ರ. ಬಂಗಾಳ ಮತ್ತು ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ವಿನಾ ಭಾರತದ ಉಳಿದ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ (ಉದಾ : ದತ್ತು ಸ್ವೀಕಾರ, ಪಿತ್ರಾರ್ಜಿತ ಆಸ್ತಿ, ಸ್ಥಿರಾಸ್ತಿಯ ಹಂಚಿಕೆ ಇತ್ಯಾದಿ) ಹಿಂದು ನ್ಯಾಯಶಾಸ್ತ್ರದ ಹಲವಾರು ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧ ಪಟ್ಟಂತೆ ಮಿತಾಕ್ಷರಾ ಇಂದಿಗೂ ಪ್ರಮಾಣಗ್ರಂಥವಾಗಿದೆ.

11–12ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳ ಕರ್ನಾಟಕದ ಜನಜೀವನವನ್ನು ಅಭ್ಯಸಿಸುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಮಿತಾಕ್ಷರಾ ಒಂದು ಪ್ರಧಾನವಾದ ಆಕರಗ್ರಂಥ. ಹಲವಾರು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವಾಗ, ಮೂಲದಲ್ಲಿಲ್ಲದ, ಆದರೆ ತನ್ನ ಸಮಕಾಲೀನ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ, ವಿಷಯ–ವಿವರಗಳನ್ನು ವಿಜ್ಞಾನೇಶ್ವರ ಒದಗಿಸಿದ್ದಾನೆ. **(ಎಸ್.ಜಿ.)**

ವಿಜ್ಜಿಕೆ: ಸು. 7ನೆಯ ಶತಮಾನ. ಸಂಸ್ಕೃತ ಕವಯಿತ್ರಿ. ಈಕೆಗೆ ವಿಜ್ಜಕಾ, ವಿಜ್ಜಾಕಾ, ವಿಜ್ಜಿಕಾ, ವಿಜಾ, ವಿಜ್ಜಕ, ವಿಜಯಾಂಬಿಕಾ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳೂ ಇವೆ.

ಈಕೆ ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯವಂಶದ ಚಂದ್ರಾದಿತ್ಯನ ಹೆಂಡತಿ. ವಿಜಯಭಟ್ಟಾರಿಕಾ ಈಕೆಯೇ ಇರಬಹುದೆಂಬ ಊಹೆ ಇದೆ. 855ರಲ್ಲಿದ್ದ ಕಾಶ್ಮೀರದ ಅರಸ ಅವಂತಿವರ್ಮನ ಸಮಕಾಲೀನ, ಭಟ್ಟಕಲ್ಲಟನ ಮಗ ಮುಕುಲಭಟ್ಟ ತನ್ನ ಅಭಿಧಾವೃತ್ತಿ ಮಾತೃಕ ಎಂಬ ವ್ಯಾಕರಣ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಈಕೆಯದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದಾದ ಒಂದು ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಆಯ್ದುಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ವಿಜ್ಜಿಕೆಯದೇ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಮತ್ತೊಂದು ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಈಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಂಸ್ಕೃತ ಆಲಂಕಾರಿಕ ದಂಡಿಗಿಂತ (7ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಈಚಿನವಳೆಂಬುದು ನಿರ್ವಿವಾದ. ರಾಜಶೇಖರ (10ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಈಕೆಯ ಕವಿತಾಶೈಲಿಯನ್ನು ವೈದರ್ಭೀಶೈಲಿಯೆಂದು ಹೊಗಳಿದ್ದಾನೆ.

ಕೌಮುದೀ ಮಹೋತ್ಸವ ಎಂಬ ಐದಂಕದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ನಾಟಕ ಈಕೆಯದಿರಬಹುದೆಂಬುದು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಈ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಯಥಾಪ್ರಕಾರ ರಾಜ, ಋತು, ರಸಿಕತೆ, ರಾಸಕ್ರೀಡೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಎಲ್ಲ ವರ್ಣನೆಗಳೂ ಬಂದಿದ್ದು ರಸಪೋಷಣೆ ಪಡೆದಿವೆ. ಈ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಭಾಸನಂತೆ ಸ್ಥಾಪನಾ ಎಂಬುದು ಪ್ರಸ್ತಾವನಾ ಎಂಬುದರ ಬದಲಿಗೆ ಪ್ರಯೋಗಗೊಂಡಿದೆ. ಈಕೆಯವೇ ಎಂಬ ಸುಮಾರು 30–40 ಬಿಡಿ ಪದ್ಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಯಶಃ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಆಲಂಕಾರಿಕರೂ ಉದಾಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪದ್ಯಗಳಿಂದ ಪದ್ಯಕರ್ತೃವನ್ನು ಅಳೆಯುವುದಾದರೆ ಈಕೆ ವಿಲಾಸಪ್ರಿಯಳಂತೆ ವಿನೋದಪ್ರಿಯಳೂ ಪ್ರತಿಭಾನ್ವಿತಳೂ ಹೌದು. ಕವಿ ದಂಡಿ ತನ್ನನ್ನು ನೋಡಿದ್ದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಸರ್ವಶುಕ್ಲಳೆನ್ನುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವಷ್ಟರಮಟ್ಟಿನ ಸ್ವಾಭಿಮಾನ ಇವಳದು. ಈಕೆ ಉತ್ತಮ ಕವಯಿತ್ರಿ. ಕುಟ್ಟುವುದು ಕುಣಿಯುವುದು ಹಾಡುವುದು ಮುಂತಾದ ನಿತ್ಯಜೀವನದ ಭೋಗವಿಲಾಸಗಳೇ ಈಕೆಯ ಕಾವ್ಯವಸ್ತುಗಳು. **(ಜಿ.ಎಂ.)**

ವಿಟ್ಲ: ಬಂಟ್ವಾಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಮಂಗಳೂರಿನ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 41 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಬಂಟ್ವಾಳದಿಂದ 17 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 15,650. ಇಲ್ಲಿ ಪಂಚಲಿಂಗೇಶ್ವರ, ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ, ವಿಠೋಬ ಮತ್ತು ಅನಂತೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಊರಿನ ಹೆಸರು ಇಷ್ಟಕಾಪುರ ಎಂದಿದೆ. ಹಿಂದೆ ಇದು ಸ್ಥಳೀಯ ಅರಸು ಮನೆತನವೊಂದರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತ್ತು. ಈ ಅರಸುಗಳ ಅರಮನೆ ಇಲ್ಲಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ವಿಟ್ಲದ ಹೆಗಡೆಗಳು ಎಂದೇ ಹೆಸರಾಯಿತು. **(ಡಿ.ಎನ್.ಕೆ.)**

ಈ ಅರಸು ಮನೆತನದವರಿಗೆ ಡೊಂಬಹೆಗ್ಗಡೆ ಎಂಬ ವಂಶನಾಮವೂ ಇವರ ಸಿಂಹಾಸನಕ್ಕೆ ಪಾರ್ಥಂಪಾಡಿ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದ್ದಿತು. ಈ ವಂಶದವರು ಅಳಿಯ ಸಂತಾನ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ಮನೆತನದ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಉಲ್ಲೇಖ ಇಲ್ಲಿನ ಪಂಚಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿದೆ. 1436ರಲ್ಲಿ ಕುಞ್ಞಣ್ಣಶೇಖ ಡೊಂಬ ಹೆಗ್ಗಡೆಯ ಮಗ ಮುಂಡಿಸಿದ್ಧಶೇಖ ಎಂಬವನು ಇಷ್ಟಕಾಪುರದ ಪಂಚಲಿಂಗೇಶ್ವರ ಗುಡಿಗೆ ಹೊನ್ನಕಳಶವನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. 1571ರಲ್ಲಿ ಕುಂನಿದೇವರಸ ಡೊಂಬ ಹೆಗ್ಗಡೆ ಇದ್ದ. 1608ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಇಲ್ಲಿಯ ಹೆಗ್ಗಡೆಗಳು ಕೆಳದಿಯ ನಾಯಕರ ಸಾಮಂತರಾದರು. ಆದರೆ 1629–30ರಲ್ಲಿ ಆಗಿನ ಕೆಳದಿ ವಿರುದ್ಧ ದಂಗೆಯೆದ್ದು, ಬಹುಶಃ ಸ್ವತಂತ್ರರಾದರು. ಆದರೆ ಪ್ರಾಯಶಃ ಇವರು ಪುನಃ ಕೆಳದಿ ಅರಸರ ಅಧೀನತ್ವವನ್ನು ಒಪ್ಪಬೇಕಾಯಿತು. 1719ರ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಕಪ್ಪವನ್ನು ಕೊಡದ ತಪ್ಪಿಗಾಗಿ ವಿಟ್ಲದ ಹೆಗ್ಗಡೆಯನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿದು ಕೆಳದಿಗೆ ಕರೆದೊಯ್ದು ಮತ್ತು ನಿರ್ವಾಣಶೆಟ್ಟಿ ಎಂಬವನ ನೆರವಿನಿಂದ ಅವನು ಬಿಡುಗಡೆಯಾದ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ. ಮುಂದೆ 1721ರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಮಲದೇವಿಯರ ಪುತ್ರ ನರಸಿಂಹ ಅರಸ ಡೊಂಬಹೆಗ್ಗಡೆಯ ಅಳಿಯ ಚೆನ್ನಮ್ಮದೇವಿಯರ ಮಗ ಪಾಂಡ್ಯಪ್ಪರಸ ಡೊಂಬಹೆಗ್ಗಡೆ, 1727ರಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಥಂಪಾಡಿ ನರಸಿಂಹ ಅರಸ ಡೊಂಬಹೆಗ್ಗಡೆಯ ಅಳಿಯ ನರಸಿಂಹ ಕೃಷ್ಣಪ್ಪರಸ ಡೊಂಬ ಹೆಗ್ಗಡೆ, 1730ರಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಪ್ಪ ಅರಸನ ತಮ್ಮ ನರಸಿಂಹರಸ ಡೊಂಬ ಹೆಗ್ಗಡೆ, 1744ರಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ನರಸಿಂಹ ಅರಸ ಡೊಂಬಹೆಗ್ಗಡೆ– ಇವರ ಹೆಸರು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ದೊರಕುತ್ತವೆ. ಹೈದರ್ ಕೆಳದಿಯನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸುವವರೆಗೂ ಇಲ್ಲಿಯ ಹೆಗ್ಗಡೆಗಳು ಆ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಅಧೀನರಾಗಿದ್ದರು. ಅನಂತರ 1765ರಲ್ಲಿ ಹೆಗ್ಗಡೆಗಳು ಕೊಡಬೇಕಾಗಿದ್ದ ಕಪ್ಪದ ಮೊತ್ತವನ್ನು ಹೈದರ್ ಹೆಚ್ಚಿಸಿದ. ಆಗ ಇದ್ದ ಅಚ್ಯುತ ಹೆಗ್ಗಡೆ ಇಂಗ್ಲಿಷರೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡ. ಇದರಿಂದ ರೋಷಗೊಂಡ ಹೈದರ್ ಅಚ್ಯುತ ಹೆಗ್ಗಡೆಯನ್ನು ಉಚ್ಚಾಟಿಸಿದ. ಇಂಗ್ಲಿಷರು ಇವನಿಗೆ ಆಶ್ರಯಕೊಟ್ಟು ನೂರು ರೂಪಾಯಿ ವರ್ಷಾಶನ ನೀಡಿ ತಲಚೇರಿಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಲು ಅವಕಾಶ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟರು. ಆದರೂ ಹೆಗ್ಗಡೆ ಆಗಾಗ್ಗೆ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಪುನಃ ಆಕ್ರಮಿಸುವ ಸನ್ನಾಹ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ. ಇಂಥ ಒಂದು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ 1784ರಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪು ಅಚ್ಯುತ ಹೆಗ್ಗಡೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದು ಅವನ ತಲೆ ಹೊಡೆಸಿದ. ವಿಟ್ಲದಲ್ಲಿದ್ದ ಈ ರಾಜರ ಅರಮನೆಯನ್ನು ಸುಟ್ಟುಹಾಕಿದ. ಆದರೆ ಇವನ ವಂಶಸ್ಥರು ಇಂಗ್ಲಿಷರ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ತಲಚೇರಿಯಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿದರು. 1792ರಲ್ಲಿ ಆಗಿನ ಹೆಗ್ಗಡೆಯ ವರ್ಷಾಶನವನ್ನು 200 ರೂಪಾಯಿಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿಸಲಾಯಿತು. ವಿಟ್ಲದ ಹೆಗ್ಗಡೆಗಳು ತಮ್ಮ ಕೃತಜ್ಞತೆಯ ಕುರುಹಾಗಿ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ವಿರುದ್ಧದ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷರಿಗೆ ಅನೇಕ ರೀತಿಯ ನೆರವು ನೀಡಿದರು. 1799ರಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ವಿರುದ್ಧ ಇಂಗ್ಲಿಷರು ಜಯಗಳಿಸಿದರೂ ಹೆಗ್ಗಡೆಗಳಿಗೆ ತಮ್ಮ ರಾಜ್ಯ ಪುನಃ ದಕ್ಕಲಿಲ್ಲ. ವಿಟ್ಲದ ಹೆಗ್ಗಡೆ ಇಂಗ್ಲಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ದಂಗೆಯೆದ್ದ. ಕೊಯಮತ್ತೂರಿನಿಂದ ಬಂದಿದ್ದ ಸುಬ್ಬರಾವ್ ಎಂಬುವನೂ ಇವನ ಜೊತೆ ಸೇರಿದ. ಆದರೆ ಆ ವರ್ಷದ ಜುಲೈ ತಿಂಗಳ

ಹೊತ್ತಿಗೆ ವಿಟ್ಲದ ಹೆಗ್ಗಡೆ ಮನೆತನದ ಒಂಬತ್ತು ಜನರನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿದು ಆಗ ಹೆಗ್ಗಡೆ ಭದ್ರಯ್ಯನನ್ನು ಗಲ್ಲಿಗೇರಿಸಲಾಯಿತು. ಉಳಿದವರನ್ನು ತಲಚೇರಿಯಲ್ಲಿ ಬಂಧಿಸಲಾಯಿತು. ಮುಂದಿನ ಹಕ್ಕುದಾರ ನರಸಿಂಹರಾಜನಿಗೆ 200 ರೂಪಾಯಿ ವರ್ಷಾಶನ ನೀಡಿ ಸೇಂಟ್ ಎಡ್ವರ್ಡ್ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಬಂಧಿಸಿಡಲಾಯಿತು. ಅನಂತರ ಮುಪ್ಪಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವನು ವಿಟ್ಲದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಲು ಅವಕಾಶ ಮಾಡಿಕೊಡಲಾಯಿತು. ಈ ಹೆಗ್ಗಡೆ ವಂಶಸ್ಥರು ಈಗಲೂ ವಿಟ್ಲದಲ್ಲಿರುವರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಟ್ಲದಲ್ಲಿ ಹೆಗ್ಗಡೆಗಳ ಆಳಿಕೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಒಂದು ಮಣ್ಣಿನ ಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಅರಮನೆಯ ಅವಶೇಷಗಳು ಉಳಿದುಬಂದಿವೆ. ಅರಮನೆಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ದೇಶದ್ರೋಹಕ್ಕಾಗಿ ಸಜೀವವಾಗಿ ಸಮಾಧಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಶಂಭುಲಿಂಗ ಭಟ್ಟ ಎಂಬ ಮಂತ್ರಿಯ ಸಮಾಧಿ ಇದೆ. ಆದರೆ ಈಗ ವಿಟ್ಲದ ಪ್ರಮುಖ ಆಕರ್ಷಣೆ ಇಲ್ಲಿನ ಪಂಚಲಿಂಗೇಶ್ವರ ಗುಡಿ. ಗಜಪೃಷ್ಠಾಕಾರದ ವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಮಧ್ಯಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಮುಖಮಂಟಪಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದ್ದು ಮೂರು ಘಟ್ಟಗಳ ಇಳಿಜಾರು ಚಾವಣಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯ ಮೂಲತಃ ಸು. 7–8ನೆಯ ಶತಮಾನದ್ದೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಉತ್ತಮ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಮತ್ತು ಪ್ರೌಢಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ಈ ಊರು ಹೆಸರಾಗಿದೆ. ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರ ಇಲ್ಲೊಂದು ಅಡಕೆ ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದೆ.

ವಿಠಲ್, ಎಂ.ಆರ್.: 1908– . ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರರಂಗದ ಪ್ರತಿಭಾವಂತ ನಿರ್ದೇಶಕರಲ್ಲೊಬ್ಬರು. ಮೈಸೂರು ರಾಘವೇಂದ್ರರಾವ್ ವಿಠಲ್ ಎಂಬುದು ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು.

ಇವರು 1908 ಆಗಸ್ಟ್ 19ರಂದು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ಎಂ. ರಾಘವೇಂದ್ರರಾವ್, ತಾಯಿ ಗಂಗಾಬಾಯಿ. ವಿಠಲ್ ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಎಸ್.ಎಸ್.ಎಲ್.ಸಿ ಮುಗಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಇಂಟರ್ ಮೀಡಿಯೇಟ್ ಮುಗಿಸಿ, ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಅಂಡ್ ಫ್ಲೈಯಿಂಗ್‌ನಲ್ಲಿ ಮೂರು ವರ್ಷಗಳ ಅವಧಿಯ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಮದರಾಸಿನ ಆಂಧ್ರ ಏವಿಯೇಷನ್ ಸ್ಕೂಲ್‌ಗೆ ಸೇರಿದರು. ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರ್ಕಾರ ಈ ಶಾಲೆಯನ್ನು ಅನಿರೀಕ್ಷಿತವಾಗಿ ಸ್ಥಗಿತಗೊಳಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ ವರ್ಷದ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಿ, ಕಾಲೇಜು ಸೇರಿ ಆಟೊಮೊಬೈಲ್ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್‌ನಲ್ಲಿ ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದು ಆ ಉದ್ಯಮಕ್ಕೆ ಪದಾರ್ಪಣ ಮಾಡಿದರು. ಅನಂತರ 1928–29ರಲ್ಲಿ ಮುಂಬಯಿಗೆ ಹೋದರು. ಅಲ್ಲಿ ಕೆಲವಾರು ವರ್ಷಗಳು ಇದ್ದು, ಅನಂತರ ಕೊಲ್ಹಾಪುರದಲ್ಲಿ ಸ್ವಂತವಾಗಿ ಗ್ಯಾರೇಜ್ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಆಗ್ಗೆ ಕೊಲ್ಹಾಪುರ ಸಿನಿಟೋನ್ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಥೆ ಅತ್ಯಂತ ಉಚ್ಛ್ರಾಯಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿತ್ತು. ಅದರ ಮಾಲೀಕರಾಗಿದ್ದ ದಾದಾ ಸಾಹೇಬ್ ನಿಂಬಾಳ್ವರ್ ಅವರು ವಿಠಲ್ ಅವರನ್ನು ಸೌಂಡ್ ಎಂಜಿನಿಯರ್ ಹುದ್ದೆಗೆ ಆಹ್ವಾನಿಸಿದರು. ಅಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ವಿಠಲ್ ಅವರಿಗೆ ದಾದಾಸಾಹೇಬ್ ಫಾಲ್ಕೆ ಅವರ ಪರಿಚಯ ಭಾಗ್ಯ ಒದಗಿಬಂತು. ನಿರ್ದೇಶನದ ಅನೇಕ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ಫಾಲ್ಕೆ ಅವರಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಂಡರು. ಅಲ್ಲಿಂದ 1930ರಲ್ಲಿ ಲಾಹೋರಿಗೆ ಪ್ರಯಾಣ ಬೆಳೆಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಸೂಪರ್ ಸೌಂಡ್ ಸ್ಟುಡಿಯೋದಲ್ಲಿ ಸೌಂಡ್ ಎಂಜಿನಿಯರ್ ಹುದ್ದೆಯನ್ನು ಪಡೆದು ಅಶೋಕಿ ದುನಿಯಾ ಎಂಬ ಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಶಬ್ದಗ್ರಹಣ ನೀಡಿದರು. ಅಂದಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಟನಟಿಯರಾಗಿದ್ದ ಸುರೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಊರ್ಮಿಳಾ ನಾಯಕ–ನಾಯಕಿಯರಾಗಿದ್ದ ಟಾಕಿ ಚಿತ್ರವೊಂದನ್ನು ಪ್ರಪ್ರಥಮವಾಗಿ ದಿಗ್ದರ್ಶಿಸಿ ನಿರ್ದೇಶಕನ ಹಂತಕ್ಕೇರಿದರು. ಕೈತುಂಬ ಕೆಲಸವಿದ್ದರೂ ಅಲ್ಲಿಯ ವಾತಾವರಣ ಹಿಡಿಸದೆ ಮುಂಬಯಿಗೆ ವಾಪಸಾದರು.

1939ರಲ್ಲಿ ಮದರಾಸು ಸರ್ಕಾರದ ಆಹ್ವಾನದ ಮೇಲೆ ಸಾಕ್ಷ್ಯಚಿತ್ರಗಳ ತಯಾರಿಕೆಗೆ ಮದರಾಸಿಗೆ ಬಂದರು. ಹಲವಾರು ಸಾಕ್ಷ್ಯಚಿತ್ರಗಳ ನಿರ್ಮಾಣವನ್ನು ಕೈಗೊಂಡರು. ಈ ಮಧ್ಯೆ ಯುದ್ಧಾನಂತರ ಎ.ಜಿ.ಪಟೇಲ್ ಎಂಬುವರು ಸುದ್ದಿಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಭಾರತದಾದ್ಯಂತ ಪ್ರಾರಂಭಮಾಡಿದರು. ಮದರಾಸು ಕಚೇರಿಯ ಮ್ಯಾನೇಜರ್ ಹುದ್ದೆಗೆ ವಿಠಲ್ ಅವರನ್ನು ಆಯ್ಕೆಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ಕಾಲಕ್ರಮೇಣ ಸರ್ಕಾರ ಈ ಶಾಖೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಕೊಂಡು ಕೊಂಡಿತು. ಚಿತ್ರರಂಗದಲ್ಲಿ ತಾಂತ್ರಿಕ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ತರಬೇತಿ ಪಡೆಯಲು 1949ರಲ್ಲಿ ವಿಠಲ್ ಅವರು ಯುರೋಪ್ ಪ್ರವಾಸ ಕೈಗೊಂಡರು. ಬೆಲ್ಜಿಯಮ್‌ನ ಗೇವರ್ಟ್ ಕಾರ್ಖಾನೆಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯನಿರತರಾಗಿ, ಆಳವಾದ ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಸಿ ಅಲ್ಲಿಂದ ಫ್ರಾನ್ಸ್‌ಗೆ ತೆರಳಿ ಎಕ್ಲರ್ ಸ್ಟುಡಿಯೋದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲವಿದ್ದರು. ಅನಂತರ ತಾಂತ್ರಿಕ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ತರಬೇತಿ ಪಡೆಯಲು ಇಚ್ಛಿಸಿ ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿಗೆ ತೆರಳಿ ಅಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲವಿದ್ದು 1950ರಲ್ಲಿ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಮರಳಿದರು.

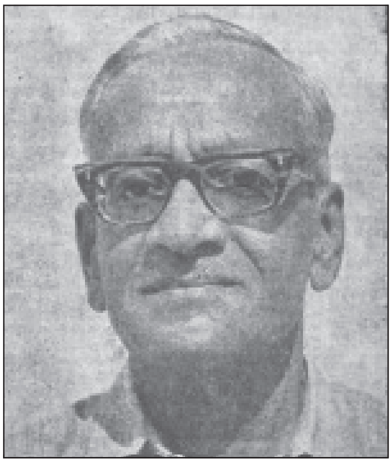

ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ನೆಲೆನಿಂತು ಮಲೆಯಾಳಂ ಚಿತ್ರವೊಂದನ್ನು ದಿಗ್ದರ್ಶಿಸಿದರು. ಚಿತ್ರ ಸಾಕಷ್ಟು ಯಶಸ್ವಿಯಾಗದೆ ವಿಠಲ್ ಅವರಿಗೆ ಅಪಾರ ನಷ್ಟವುಂಟಾಯಿತು. ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಚಿತ್ರರಂಗದಿಂದ ದೂರವಾದರು. ಪುನಿತವತಿ ಎಂಬ ತಮಿಳುಚಿತ್ರದ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ಮತ್ತೆ ಚಿತ್ರರಂಗ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು.

1962ರಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಚಲನಚಿತ್ರೋದ್ಯಮಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಮೊತ್ತಮೊದಲನೆಯ ಬಾರಿಗೆ ಧರ್ಮವಿಜಯ ಎಂಬ ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರವನ್ನು ದಿಗ್ದರ್ಶಿಸಿದರು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ನಂದಾದೀಪ, ಮಂಗಳಮುಹೂರ್ತ, ಮಿಸ್ ಲೀಲಾವತಿ, ಪ್ರೇಮಮಯಿ, ನಕ್ಕರದೇ ಸ್ವರ್ಗ, ಮನಸ್ಸಿದ್ದರೆ ಮಾರ್ಗ, ಹಣ್ಣೆಲೆ ಚಿಗುರಿದಾಗ, ಕಣ್ಣುಮುಚ್ಚಾಲೆ, ಮಾರ್ಗದರ್ಶಿ, ಎರಡುಮುಖ, ಬಾಳಪಂಜರ, ಯಾರ ಸಾಕ್ಷಿ, ಪ್ರೊಫೆಸರ್ ಹುಚ್ಚೂರಾಯ, ಕೂಡಿಬಾಳೋಣ, ಅಣ್ಣ–ಅತ್ತಿಗೆ, ಪುನರ್ಮಿಲನ, ಮೊದಲಾದ ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ದಿಗ್ದರ್ಶಿಸಿದರು. ಇವರ ನಿರ್ದೇಶನದಲ್ಲಿ ತಯಾರಾದ ನಂದಾದೀಪ, ಮಿಸ್ ಲೀಲಾವತಿ, ಹಣ್ಣೆಲೆ ಚಿಗುರಿದಾಗ, ನಕ್ಕರದೇ ಸ್ವರ್ಗ, ಮಾರ್ಗದರ್ಶಿ ಮುಂತಾದ ಚಿತ್ರಗಳಿಗೆ ರಾಜ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ದೊರೆತಿದೆ. (ಎಸ್.ಎಚ್.ವಿ.)

ವಿದುರಾಶ್ವತ್ಥ: ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆ ಗೌರಿಬಿದನೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಪುರಾಣ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಯಾತ್ರಾಸ್ಥಳ. ಗೌರಿಬಿದನೂರಿನ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಸು. 6 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಕುರುಗೋಡು ಬಳಿ ವಿದರನೇ ನೆಟ್ಟು ಬೆಳೆಸಿದ್ದೆಂದು ಹೇಳುವ ವಿಶಾಲವಾದ ಒಂದು ಅಶ್ವತ್ಥವೃಕ್ಷವಿದೆ. ಈ ವೃಕ್ಷವನ್ನು ಜನ ಪೂಜಿಸುವುದುಂಟು. ಈ ವೃಕ್ಷ ಉತ್ತರ ಪಿನಾಕಿನಿ ನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಇದರ ಬುಡದಲ್ಲಿ ನೂರಾರು ವಿವಿಧಾಕೃತಿಯ ನಾಗರಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ವೃಕ್ಷದ ಪ್ರಾಕಾರಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಈಶ್ವರ, ನವಗ್ರಹಗಳು, ನಾರಾಯಣ, ಶ್ರೀರಾಮರ ಇತ್ತೀಚಿನ ಕಾಲದ ಸಣ್ಣ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಿವೆ. ಈ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಹಿಂಭಾಗದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಒಂದು ವಿಶಾಲವಾದ ಮರಗಳ ತೋಪಿದೆ. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಚೈತ್ರ ಮಾಸದ ಹುಣ್ಣಿಮೆಯ ದಿನ ದೊಡ್ಡ ಜಾತ್ರೆ ನೆರೆಯುತ್ತದೆ.

ಭಾರತ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಗ್ರಾಮದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಒಂದು ಘಟನೆ ಉಲ್ಲೇಖಾರ್ಹವಾಗಿದೆ. 1938ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸಿನ ಪ್ರಮುಖರು ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಸರ್ಕಾರ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬರಲು ಶ್ರಮಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಸತ್ಯಾಗ್ರಹಿಗಳು ಸರ್ಕಾರದ ನಿಷೇಧಾಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲಂಘಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಆ ವರ್ಷದ ಏಪ್ರಿಲ್ 22ರಂದು ವಿದುರಾಶ್ವತ್ಥದಲ್ಲಿ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಪೋಲೀಸರು ನೆರೆದಿದ್ದ ಗುಂಪಿನ ಮೇಲೆ ಗುಂಡುಹಾರಿಸಿ ಅನೇಕ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ನಾಯಕರನ್ನು ಬಂಧಿಸಿದರು. ಮಾರನೆಯ ದಿನವೂ ಜನಸಮುದಾಯ ಸರ್ಕಾರದ ನಿಷೇಧಾಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲಂಘಿಸಿತು ಮತ್ತು ಹಲವಾರು ಜನ ಬಂಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟರು. 25ರಂದು ಸುಮಾರು 7,000 ಜನ ವಿದುರಾಶ್ವತ್ಥದ ಬಹಿರಂಗ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಜರಿದ್ದು, ಧ್ವಜವಂದನೆ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ಆಚರಿಸಿದರು. ಪೋಲೀಸಿನವರು ಗುಂಪನ್ನು ಚದುರಿಸಲು ಗುಂಡು ಹಾರಿಸಿದಾಗ ಸ್ಥಳದಲ್ಲೇ ಹತ್ತು ಮಂದಿ ಮೃತಪಟ್ಟರು. ಈ ಘಟನೆಯ ಸ್ಮರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾನಂತರ 1959ರಲ್ಲಿ ಸರ್ವೋದಯ ಮೆಮೋರಿಯಲ್ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. 1962ರಲ್ಲಿ ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ತೋಪಿನಲ್ಲಿ ಮರಣಹೊಂದಿದ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹಿಗಳ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ಸ್ಮಾರಕಸ್ತಂಭವೊಂದನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಲಾಗಿದೆ. (ಬಿ.ಎನ್.ಎಸ್)

ಅಶ್ವತ್ಥವೃಕ್ಷ ಮತ್ತು ನಾಗರಕಲ್ಲುಗಳು

ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯ: 14ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಸ್ಥಾಪನೆಗೆ ಕಾರಣರಾದವರೆಂದು ಐತಿಹ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿರುವ ಅದ್ವೈತ ಪಂಥದ ಯತಿ; ಶೃಂಗೇರಿ ಮಠಾಧೀಶ; ದರ್ಶನ, ಸಂಗೀತ ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮಹತ್ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುವ ಪ್ರತಿಭಾನ್ವಿತ ವಿದ್ವಾಂಸ.

ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರ ಬಗ್ಗೆ ಇತಿಹಾಸಕಾರರಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವಿವಾದಗಳಿವೆ. ಇಸ್ಲಾಂ ಧರ್ಮವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ್ದ ಹಕ್ಕ, ಬುಕ್ಕ ಎಂಬ ಸೋದರರನ್ನು ಇವರು ತಮ್ಮ ಗುರುಗಳ ಅನುಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದು ಹಿಂದು ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಮತಾಂತರಿಸಿ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಸ್ಥಾಪನೆಗೆ ಪ್ರೇರೇಪಿಸಿದರೆಂದು ಕೆಲವು ಐರೋಪ್ಯ ಮತ್ತು ಮುಸ್ಲಿಂ ಗ್ರಂಥಕಾರರ ಬರೆಹಗಳು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಶಿಥಿಲವಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಹಿಂದು ಧರ್ಮದ ಪುನರುದ್ಧಾರಕ್ಕೆ ಶಕ್ತಿಯುತ ಹಿಂದು ರಾಜ್ಯದ ಆವಶ್ಯಕತೆಯಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದ ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರು, ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯ ದಕ್ಷಿಣ ದಂಡೆಯ ಪಂಪಾ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಕಟ್ಟಿ, ರಾಜ್ಯಸ್ಥಾಪನೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಹರಿಹರ ಮತ್ತು ಬುಕ್ಕ ಎಂಬ ಸೋದರರನ್ನು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಿದರೆಂದೂ ಇವರು ಆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ (1336) ತಮ್ಮ ಗುರುಗಳ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾನಗರ ಎಂದು ಆ ನಗರಕ್ಕೆ ಹೆಸರಿಟ್ಟರೆಂದೂ ಮುಂದೆ ಅದೇ ವಿಜಯನಗರವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು ಎಂಬುದಾಗಿ ಹಲವಾರು ದೇಶಿ ಗ್ರಾಂಥಿಕ ಆಧಾರಗಳ ಮೇಲೆ ಚರಿತ್ರಕಾರರು ಊಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಿಷಯಗಳು 14ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅಂತ್ಯ ಮತ್ತು 15ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಹಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. (ಎಚ್.ವಿ.ಎಚ್.)

ಆದರೆ ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರು ವಿಜಯನಗರ ರಾಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪನೆಗೆ ಕಾರಣರಾದರೆಂಬ ವಿಷಯ ಯಾವ ಸಮಕಾಲೀನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲೂ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಾಗಿಲ್ಲ; ಅಂದಿನ ಶಾಸನಗಳೆಲ್ಲ ಪಾಶುಪತ ಪಂಥದ ಕ್ರಿಯಾಶಕ್ತಿ ಎಂಬುವರನ್ನೇ ರಾಜಗುರುಗಳಾಗಿ ಹೆಸರಿಸುತ್ತವೆ–ಇತ್ಯಾದಿ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಇವೆಲ್ಲ ಕಟ್ಟುಕಥೆ ಎಂದು ಕೆಲವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಶೃಂಗೇರಿ ಮಠದ ಗುರುಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರು 1331ರಲ್ಲಿ ಸಂನ್ಯಾಸ ಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡಿದರೆಂದೂ ಇವರ ಗುರುಗಳಾದ ಭಾರತೀತೀರ್ಥರ ಅನಂತರ 1377ರಿಂದ 1386ರವರೆಗೆ ಪೀಠಾಧಿಪತಿಗಳಾಗಿದ್ದರೆಂದೂ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ. ವಿಜಯನಗರ ಅರಸರು ಶೃಂಗೇರಿ ಮಠಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷ ಗೌರವಸ್ಥಾನವಿತ್ತಿದ್ದರು ಎಂಬುದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರ ಹೆಸರು ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಎರಡನೆಯ ದೊರೆ ಒಂದನೆಯ ಬುಕ್ಕನ ಹಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದ ಹಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರು ವಿಜಯನಗರ ರಾಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪನೆಗೆ ಕಾರಣರಾದವರು ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರು. ಆದರೆ ರಾಜ್ಯಸ್ಥಾಪನೆ ಮತ್ತು ಅದರ ಸದ್ಯಃ ಅನಂತರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇವರ ಗುರುಗಳೂ ಪರಮ ಗುರುಗಳೂ ಜೀವಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಈ ಕಿರಿಯ ಯತಿಯ ಪ್ರಸ್ತಾಪ ಅಸಾಧುವಾಗುವುದರಿಂದ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಭಾವಿಸಿದ್ದಾರೆ. ವಿಜಯನಗರದ ಮೊದಲ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬಹು ಗೌರವ ವಿಶೇಷಣಗಳೊಡನೆ ಕಂಡುಬರುವ ಪಾಶುಪತಾಚಾರ್ಯ ರಾಜರಾಜ ಗುರು ಕಾಶೀವಿಲಾಸ ಕ್ರಿಯಾಶಕ್ತಿಯೇ ಮುಂದೆ ಅದ್ವೈತಿಯಾಗಿ ಶೃಂಗೇರಿಯ ಮಠದ ಪೀಠವನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿದರೆಂಬ ಒಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಇದೆ.

ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಗ್ರಂಥಕಾರ ಮಾಧವ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯ ಒಬ್ಬರೇ ಅಥವಾ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳೇ ಎಂಬುದೂ ವಿವಾದದ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. ಕೆಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರು ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರೇ ಮಾಧವರೆಂದೂ ವೇದಭಾಷ್ಯಗಳನ್ನು ರಚನೆ ಮಾಡಿರುವ ಸಾಮಂತಾಚಾರ್ಯರ ಸೋದರರೆಂದೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳ ವಿವರಣಕಾರರಾದ ಶಂಕರಾನಂದರ ಶಿಷ್ಯರು ಇವರಿದ್ದಿರಬಹುದೆಂಬ ಪ್ರತೀತಿ ಇದೆ. ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯ, ಗ್ರಂಥಕಾರ ಮಾಧವ ಮತ್ತು ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ಹೊಯ್ಸಳ ಹಾಗೂ ಮಾಧವ ಮಂತ್ರಿ ಒಬ್ಬನೇ ವ್ಯಕ್ತಿ ಎಂದೂ ಕೆಲವರು ಊಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಮನ್ನಣೆ ದೊರೆತಿಲ್ಲ.

ಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿರುವ ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯ ಬಹುಮುಖ ಪ್ರತಿಭೆಯ ವ್ಯಕ್ತಿ. ಇವರು ಹಿಂದು ರಾಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪನೆಗೆ ಕಾರಣರೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಮಠದ ಅಧಿಪತಿಗಳೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಇವರು ವಿಖ್ಯಾತ ವೈಚಾರಿಕರು. ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರ ಅನಂತರ ಅದ್ವೈತ ವೇದಾಂತ ಪುಷ್ಟಿ ನಡೆದದ್ದು ಇವರಿಂದಲೇ. ವಿವರಣಾ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ದ್ವೈತ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸಿ ಜನಪ್ರಿಯಗೊಳಿಸಿದವರು ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರು. ಇವರ ವಿವರಣಾಪ್ರಮೇಯ ಸಂಗ್ರಹ ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಬರೆದ ಮಹತ್ತ್ವದ ಕೃತಿ. ಅದ್ವೈತ ವೇದಾಂತ ಸಾರವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವ ಪಂಚದಶೀ, ಜೀವನ್ಮುಕ್ತಿ ವಿವೇಕ, ಅನುಭೂತಿ ಪ್ರಕಾಶ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ಇವರು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಭಾರತೀಯ ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರಕಾರಗಳ ಸುಲಭ

ಪರಿಚಯವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಡುವ ಸರ್ವದರ್ಶನ ಸಂಗ್ರಹ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯ ಕೃತಿ ಕಾಲನಿರ್ಣಯ, ಶಂಕರವಿಜಯ ಮುಂತಾದ ಇತರ ಗ್ರಂಥಗಳೂ ಇವರೇ ರಚಿಸಿದರೆಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಇದೆ.

ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರು ಸಂಗೀತಸಾರ (ಈಗ ಅನುಪಲಬ್ಧ) ಎಂಬ ಸಂಗೀತ ಗ್ರಂಥವನ್ನೂ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ರಾಗಗಳ ಜನಕ ಜನ್ಯ ರೀತಿಗಳ ಮೊದಲ ನಿರೂಪಣೆ ಕಂಡುಬರುವುದೆಂದೂ ಇವರು ನಿರೂಪಿಸಿರುವ ಪ್ರಕಾರದಿಂದಲೇ ದಕ್ಷಿಣಾದಿ ಸಂಗೀತ ರೀತಿಗೆ ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಂಗೀತ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣವಾಯಿತೆಂದೂ ಒಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ.

ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರು ವಿದ್ಯಾಪ್ರೇಮಿಗಳಾಗಿದ್ದರೆಂದೂ ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತ ವೇದಾಂತ ದೇಶಿಕ, ದ್ವೈತಿ ಟೀಕಾಚಾರ್ಯ ಈ ಸಮಕಾಲೀನರನ್ನು ಗೌರವಿಸಿದ್ದರೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿಗಳಿವೆ.

ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರು 1386ರಲ್ಲಿ ಹಂಪೆಯಲ್ಲಿ ಮೃತರಾದರೆಂದೂ ಅಲ್ಲಿಯ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇವರ ಸಮಾಧಿ ಇದೆಯೆಂದೂ ಕೆಲವು ದಾಖಲೆಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.

*

ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿ: ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಕಾರ್ಯಗತಗೊಳಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ.

ಮೈಸೂರಿನ ದಿವಾನರಾಗಿದ್ದ ಕೆ.ಶೇಷಾದ್ರಿ ಅಯ್ಯರ್ ಅವರ ದೂರದರ್ಶಿತ್ವದಿಂದಾಗಿ ಭಾರತದ ಪ್ರಪ್ರಥಮ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಯೋಜನೆ ಕೋಲಾರದ ಚಿನ್ನದ ಗಣಿ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿಯನ್ನು ಪೂರೈಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ 1902ರಲ್ಲಿ ಶಿವಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯಗತವಾಯಿತು. ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ನೀರು ಈ ಯೋಜನೆಗೆ ಆಧಾರ. ಈ ಯೋಜನೆಯ ಪ್ರಥಮ ಹಂತದ ವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದನಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ 4,300 ಕಿವಾ. ಶಿವಸಮುದ್ರದ ಉತ್ಪಾದನಾ ಕೇಂದ್ರದಿಂದ ಕೋಲಾರದ ಚಿನ್ನದ ಗಣಿಪ್ರದೇಶದ ತನಕ ಇದ್ದ 33 ಕಿವಾಗಳ 92 ಮೈಲು ಉದ್ದದ ಹೈವೋಲ್ಟೇಜಿನ ಪ್ರಸರಣ ತಂತಿಗಳು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲೇ ಅತ್ಯಂತ ಉದ್ದವಾದ ಸಂಚರಣ ತಂತಿಗಳೆಂದು ದಾಖಲೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದುವು. ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿಗೆ ಬೇಡಿಕೆ ಅಧಿಕವಾದಂತೆಲ್ಲ ಶಿವಸಮುದ್ರ ಪ್ರಥಮ ಹಂತದ ಘಟಕಗಳಿಗೆ ಮತ್ತಷ್ಟು ಘಟಕಗಳು ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವು. ಇಂದಿನ ಅದರ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ 42 ಮಿವಾ. ಈಗ ಇಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ವಿದ್ಯುಜ್ಜನಕಗಳಿವೆ. ಇಂದು ಇದನ್ನು ಕೆ.ಶೇಷಾದ್ರಿ ಅಯ್ಯರ್ ವಿದ್ಯುತ್ ಕೇಂದ್ರ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುವುದು.

ಕರ್ನಾಟಕದ ಎರಡನೆಯ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಯೋಜನೆ 1940ರಲ್ಲಿ ಮದ್ದೂರಿನಿಂದ ಸು. 38 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಶಿಂಷಾಪುರದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ನೀರಿನ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗವನ್ನು ಶಿಂಷಾ ಕಣಿವೆಗೆ ಹರಿಯಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದನಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ 17.2 ಮಿವಾ. ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿದ್ಯುಜ್ಜನಕಗಳಿವೆ.

ಎರಡನೆಯ ಮಹಾಯುದ್ಧಾನಂತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿಯ ಬೇಡಿಕೆ ಹೆಚ್ಚಿ ಆಗಿನ ಸರ್ಕಾರ ವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದನೆಗೆ ಶರಾವತಿ ನದಿಯನ್ನೂ ಬಳಸುವ ಯೋಜನೆ ಹಾಕಿಕೊಂಡಿತು. ಜೋಗ ಜಲಪಾತದ ಬಳಿಯಿರುವ ಮಹಾತ್ಮಗಾಂಧಿ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಯೋಜನೆಯ ಮೊದಲನೆಯ ಹಂತ 1947ರಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಗೊಂಡಿತು. ಆಗ ಇದು ನಾಲ್ಕು ವಿದ್ಯುಜ್ಜನಕಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಅದರ ಉತ್ಪಾದನಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ 48 ಮಿವಾ ಇತ್ತು. ವಿದ್ಯುತ್ತಿನ ಬೇಡಿಕೆ ಬಹಳವಾಗಿ ಏರಿದುದರಿಂದ ಈ ಯೋಜನೆಯ ಮೊದಲನೆಯ ಹಂತ ಪೂರ್ಣಗೊಳ್ಳುವ ಮೊದಲೇ ಎರಡನೆಯ ಹಂತದ ಕೆಲಸವೂ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಎರಡನೆಯ ಹಂತ ನಾಲ್ಕು ವಿದ್ಯುಜ್ಜನಕಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಅದರ ಉತ್ಪಾದನಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ 72 ಮಿವಾ ಇತ್ತು. ಈಗ ಜೋಗ್‌ನಲ್ಲಿರುವ ಮಹಾತ್ಮಾಗಾಂಧಿ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಸ್ಥಾವರದ ಒಟ್ಟು ಉತ್ಪಾದನಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ 120 ಮಿವಾ.

ಭಾಷಾವಾರು ಪ್ರಾಂತ್ಯರಚನೆಯಾದಾಗ ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಲೀನಗೊಂಡಿತು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ಯೋಜನೆಯ ಬಲದಂಡೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ಪಾದಿಸಲ್ಪಡುವ ವಿದ್ಯಚ್ಛಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕವೂ ಒಂದು ಪಾಲು ಪಡೆಯುವಂತಾಯಿತು (1957). ತುಂಗಭದ್ರಾದ ಬಲದಂಡೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ, ಎಂದರೆ ತುಂಗಭದ್ರಾ ಅಣೆಕಟ್ಟಿನ ಬಳಿ ಮತ್ತು ಹಂಪೆಯಲ್ಲಿ, ಉತ್ಪಾದಿಸಲ್ಪಡುವ ಒಟ್ಟು ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿಯ ಪ್ರಮಾಣ 72 ಮಿವಾ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಪಾಲು 14.4 ಮಿವಾ.

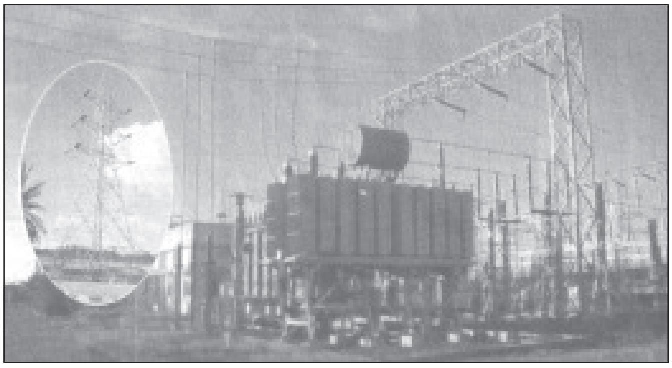
ವಿದ್ಯುತ್ ಪ್ರಸರಣವಾಗುತ್ತಿರುವ ಟ್ರಾನ್ಸ್‌ಫಾರ್ಮರ್‌ಗಳು

ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯ ನೀರನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿದ ಮುನಿರಾಬಾದ ವಿದ್ಯುತ್ ಸ್ಥಾವರ 1962ರಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂತು. ಇಲ್ಲಿ ಮೂರು ವಿದ್ಯುಜ್ಜನಕಗಳಿವೆ. ಇದರ ವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದನಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ 27.0 ಮಿವಾ.

ಇದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಭದ್ರಾ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಯೋಜನೆಯೂ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಇದರ ಪ್ರಥಮ ಹಂತ 1962ರಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಗೊಂಡಿತು. ಇಂದು ಇದರ ಉತ್ಪಾದನಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ 33.2 ಮಿವಾ. ಇದು ನಾಲ್ಕು ವಿದ್ಯುಜ್ಜನಕಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ.

ಶರಾವತಿಯ ಬೃಹತ್ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಯೋಜನೆ ಬಹಳ ಹಿಂದಿನಿಂದಲೇ ಸರ್ಕಾರದ ಗಮನದಲ್ಲಿದ್ದಿತಾದರೂ ಹಲವು ಕಾರಣಗಳಿಂದಾಗಿ ಅದರ ಕೆಲಸ 1958ಕ್ಕೆ ಮುನ್ನ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದು ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ. 89.1 ಮಿವಾ. ಸಾಮರ್ಥ್ಯದ ಎರಡು ವಿದ್ಯುಜ್ಜನಕಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ಮೊದಲನೆಯ ಹಂತದ ಕೆಲಸ 1958ರಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾಯಿತು. ಅಷ್ಟೇ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದ ಆರು ವಿದ್ಯುಜ್ಜನಕಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ಎರಡನೆಯ ಹಂತದ ಕೆಲಸವೂ ಸುಮಾರಾಗಿ ಅದೇ ಸಮಯದಲ್ಲೇ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಇಂದು ಈ ವಿದ್ಯುತ್‌ಸ್ಥಾವರದ ಒಟ್ಟು ಸಾಮರ್ಥ್ಯ 891ಮಿವಾ. ಇಲ್ಲಿಯ ವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದನೆ ಶರಾವತಿ ನದಿಯು ಹರಿಯುವ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬೀಳುವ ಮಳೆಯ ನೀರನ್ನು ಬಹಳವಾಗಿ ಅವಲಂಬಿಸಿದೆ. ಪ್ರತಿವರ್ಷ 1,62,000 ಮಿಲಿಯ ಘನ ಅಡಿ ನೀರನ್ನು ಬಳಸುವ ಉದ್ದೇಶವಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಈ ಯೋಜನೆ ರೂಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಯೋಜನೆಯ ಮುಖ್ಯ ಜಲಾಶಯ ಲಿಂಗನಮಕ್ಕಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಹೆಚ್ಚುವರಿ ನೀರನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿಟ್ಟು ಬಳಸುವ ಸೌಲಭ್ಯವನ್ನು ಲಿಂಗನಮಕ್ಕಿ ಜಲಾಶಯ ಹೊಂದಿದೆ.

ಕಾಳೀನದಿ ಯೋಜನೆ ಶರಾವತಿ ಯೋಜನೆಯಷ್ಟೇ ಬೃಹತ್ತಾದುದು. ಈ ಯೋಜನೆಗೆ 1971ರಲ್ಲಿ ಅನುಮತಿ ದೊರಕಿತು. ಎರಡು ಹಂತಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಗೊಳ್ಳಲಿರುವ ಈ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಯೋಜನೆ ಐದು ವಿದ್ಯುತ್ ಸ್ಥಾವರಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರುತ್ತದೆ.

1 ನಾಗ್ಝರಿಯಲ್ಲಿನ ವಿದ್ಯುತ್ ಸ್ಥಾವರ: ಇದು 810 ಮಿವಾ ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿಯನ್ನು ಉತ್ಪಾದಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಹೊಂದಿದೆ.

2 ಸುಪಾ ಅಣೆಕಟ್ಟಿನ ಬಳಿಯ ವಿದ್ಯುತ್‌ಸ್ಥಾವರ: ಇದು 100 ಮಿವಾ ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿಯನ್ನು ಉತ್ಪಾದಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಪಡೆದಿದೆ.

3 ದಾಂಡೇಲಿ ಅಣೆಕಟ್ಟಿನ ಬಳಿಯ ವಿದ್ಯುತ್ ಸ್ಥಾವರ: ಇದು 50 ಮಿವಾ ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿಯನ್ನು ಉತ್ಪಾದಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಪಡೆದಿದೆ.

4 ಕೋಡಸನಳ್ಳಿ ಅಣೆಕಟ್ಟಿನ ವಿದ್ಯುತ್ ಸ್ಥಾವರ: ಇದು 96 ಮಿವಾ ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿಯನ್ನು ಉತ್ಪಾದಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಪಡೆದಿದೆ.

5 ಕಾದ್ರಾ ಅಣೆಕಟ್ಟಿನ ವಿದ್ಯುತ್ ಸ್ಥಾವರ: ಇದು 75 ಮಿವಾ ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿಯನ್ನು ಉತ್ಪಾದಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಹೊಂದಿದೆ.

ನಾಗ್ಝರಿ ಮತ್ತು ಸುಪಾಗಳು ಮೊದಲನೆಯ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಗೊಂಡು, ಉಳಿದ ಮೂರು ಸ್ಥಾವರಗಳು ಎರಡನೆಯ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಗೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಈ ಯೋಜನೆ ಪೂರ್ಣಗೊಂಡಾಗ ಒಟ್ಟು 1,131 ಮಿವಾ ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿಯನ್ನು ಉತ್ಪಾದಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ತಗಲುವ ವೆಚ್ಚ ಸುಮಾರು 154 ಕೋಟಿ ರೂಪಾಯಿಗಳೆಂದು ಅಂದಾಜು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಸುಪಾ ಜಲಾಶಯ ಈ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಯೋಜನೆಯ ಜೀವಾಳವಾಗಿದೆ. ಈ ಜಲಾಶಯ 4,350 ಮಿಲಿಯ ಘನ ಅಡಿಗಳಷ್ಟು ನೀರನ್ನು 129 ಚ.ಕಿಮೀ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಶೇಖರಿಸುವುದು. ಇಲ್ಲಿಯ ಅಣೆಕಟ್ಟಿನ ಎತ್ತರ 101 ಮೀ.

ಕರ್ನಾಟಕ ತನ್ನ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಕೈಗೊಂಡು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಿದರೆ ಸು. 5,000 ಮಿವಾ ಅಧಿಕ ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿಯನ್ನು ಉತ್ಪಾದಿಸಲು ಶಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪರಮಾಣು ವಿದ್ಯುತ್ ಸ್ಥಾವರ ಮತ್ತು ಕಲ್ಲಿದ್ದಲು ವಿದ್ಯುತ್ ಸ್ಥಾವರಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದರೆ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಸ್ಥಾವರಗಳು ಕಡಿಮೆ ಖರ್ಚಿನಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಕೇಂದ್ರಗಳ ಮೂಲಕ ವಿದ್ಯುತ್ತನ್ನು ಉತ್ಪಾದಿಸಲು ತಗಲುವ ಖರ್ಚು ವಿದ್ಯುತ್ ಮೂಲಮಾನಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು 3 ರಿಂದ 6 ಪೈಸೆಗಳು.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವಿರುವ ಎಲ್ಲ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಿದರೆ ಆಗ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವ್ಯಕ್ತಿಯೂ ಸರಾಸರಿ 650 ಯೂನಿಟ್ ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಬಹುದೆಂಬುದು ಒಂದು ಅಂದಾಜು.

ಕರ್ನಾಟಕದ ಜಲ ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿಯ ಪ್ರಮಾಣ ಇತರ ರಾಜ್ಯಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದರೆ ಕಡಮೆಯೇನಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಮುಂದೆ ಬರಲಿರುವ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿಗೆ ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿಯನ್ನು ಪೂರೈಸಲು ಇದು ಸಾಲದು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲಿದ್ದಲಿನ ಗಣಿಗಳಿಲ್ಲ. ನೆರೆಯ ಆಂಧ್ರ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಕಲ್ಲಿದ್ದಲಿನ ಸರಬರಾಜಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಕಲ್ಲಿದ್ದಲು ಬಳಸುವ ಉಷ್ಣ ವಿದ್ಯುತ್ ಸ್ಥಾವರಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ದುಬಾರಿ ಎನಿಸಬಹುದು. ರಾಯಚೂರಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಉಷ್ಣ ವಿದ್ಯುತ್ ಸ್ಥಾವರವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಉಷ್ಣಸ್ಥಾವರಗಳು: ಅಧಿಕ ಲೋಡ್‌ಫ್ಯಾಕ್ಟರ್‌ನಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರೆ ಅವುಗಳಿಗೆ ತಗಲುವ ಖರ್ಚು ಇಳಿಮುಖವಾಗುತ್ತದೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಈಗಿನ ಲೋಡ್‌ಫ್ಯಾಕ್ಟರ್ ಸುಮಾರು 88%. ಕರ್ನಾಟಕದ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಸ್ಥಾವರಗಳು 50-60 ಲೋಡ್ ಫ್ಯಾಕ್ಟರಿನಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಮಾಡುವಂತೆ ವಿನ್ಯಾಸಗೊಂಡಿವೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಉಷ್ಣ ವಿದ್ಯುತ್ ಸ್ಥಾವರ ಮತ್ತು ಪರಮಾಣು ವಿದ್ಯುತ್ ಸ್ಥಾವರಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು

ಕರ್ನಾಟಕದ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಯೋಜನೆಗಳ ಪಕ್ಷಿನೋಟ

ಕ್ರಸಂ	ಸ್ಥಾವರದ ಹೆಸರು	ವಿದ್ಯುಜ್ಜನಕಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಉತ್ಪಾದನಾ-ಸಾಮರ್ಥ್ಯ (ಮಿಲಿಯ ವಾಟ್ಸ್‌ಗಳಲ್ಲಿ)
1.	ಕೆ.ಶೇಷಾದ್ರಿ ಅಯ್ಯರ್ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಸ್ಥಾವರ, ಶಿವಸಮುದ್ರ	10	42.0
2.	ಶಿಂಷಾ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಸ್ಥಾವರ	2	17.2
3.	ಮಹಾತ್ಮಾಗಾಂಧಿ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಸ್ಥಾವರ, ಜೋಗ	8	120.0
4.	ತುಂಗಭದ್ರಾ ಬಲದಂಡೆಯ ಸ್ಥಾವರ (ಕರ್ನಾಟಕದ 20% ಪಾಲು)	–	14.4
5.	ಮುನಿರಾಬಾದ ವಿದ್ಯುತ್‌ಸ್ಥಾವರ, ಮುನಿರಾಬಾದ	3	27.0
6.	ಭದ್ರಾ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಸ್ಥಾವರ	4	33.2
7.	ಶರಾವತಿ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಸ್ಥಾವರ,ಜೋಗ	10	891.0
8.	ಕಾಳೀನದಿ ಯೋಜನೆ (ಎ)ಸುಪಾ	2	100.0
	(ಬಿ)ನಾಗ್ಝರಿ	6	810.0
9.	ಲಿಂಗನಮಕ್ಕಿ ಅಣೆಕಟ್ಟಿನ ಸ್ಥಾವರ	2	55.0
10.	ಬೇಡ್ತಿ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಸ್ಥಾವರ	4	420.0
11.	ವರಾಹಿ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಸ್ಥಾವರ	4	460.0
12.	ಶರಾವತಿ ಹಿಂಬದಿಯ ಸ್ಥಾವರ	–	240.0
13.	ಕೋಡಸನಳ್ಳಿ ಅಣೆಕಟ್ಟಿನ ಸ್ಥಾವರ	3	96.0
14.	ಕಾದ್ರಾ ಅಣೆಕಟ್ಟಿನ ಸ್ಥಾವರ	3	75.0
15.	ದಾಂಡೇಲಿ ಅಣೆಕಟ್ಟಿನ ಸ್ಥಾವರ	2	50.0
16.	ಅಘನಾಶಿನಿ ಸ್ಥಾವರ	–	300.0
17.	ಕೃಷ್ಣರಾಜಸಾಗರ ಅಣೆಕಟ್ಟಿನ ಸ್ಥಾವರ	–	40.0
18.	ಬರಪೊಳೆ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಸ್ಥಾವರ	–	125.0
19.	ಕಬಿನಿ ಅಣೆಕಟ್ಟಿನ ಸ್ಥಾವರ	–	32.0
20.	ಘಟಪ್ರಭಾ ಅಣೆಕಟ್ಟಿನ ಸ್ಥಾವರ	–	28.4
21.	ಕೃಷ್ಣಾ ಮೇಲ್ದಂಡೆಯ ಯೋಜನೆ	–	250.0
22.	ಮಹಾದಾಯಿ ಸ್ಥಾವರ	–	30.0
23.	ನೇತ್ರಾವತಿ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಯೋಜನೆ	–	100.0
24.	ತುಂಗಭದ್ರಾ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಯೋಜನೆ	–	32.0

ವಿದ್ಯುತ್ ಪೂರೈಕೆ ಮಾಡಲು ಕರ್ನಾಟಕದ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಸ್ಥಾವರಗಳು ಅನುಕೂಲಕರವಾಗಿವೆ. ಖನಿಜ ತೈಲಗಳ ಬೆಲೆ ಹೆಚ್ಚಾಗುತ್ತಿರುವುದಿರಂದಲೂ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲಿದ್ದಲಿನ ನಿಕ್ಷೇಪಗಳು ದೊರಕದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಕರ್ನಾಟಕ ಪರಮಾಣು ವಿದ್ಯುತ್ ಸ್ಥಾವರಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುವುದು ಅಗತ್ಯವಿದೆ. ಈ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಕೈಗಾ ಪರಮಾಣು ವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದನಾ ಕೇಂದ್ರ ಮೈಲಿಗಲ್ಲಾಗಿದೆ. ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಉಷ್ಣಸ್ಥಾವರ (ಥರ್ಮಲ್) ವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದನಾ ಕೇಂದ್ರ ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಮಾಣದ ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿಯನ್ನು ಬಳಸುವ ದೊಡ್ಡ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಮೈಸೂರು, ಬೆಂಗಳೂರು, ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಮತ್ತು ಭದ್ರಾವತಿ, ಮಂಗಳೂರು, ಹಾಸನ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಧಾರವಾಡ, ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಮುನಿರಾಬಾದ ಮತ್ತು ಹೊಸಪೇಟೆ, ಹರಿಹರ ಮತ್ತು ದಾವಣಗೆರೆ ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿವೆ. ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಗ್ರಾಹಕತಾಣ್ಯಗಳು ರಿಸೀವಿಂಗ್ ಸ್ಟೇಷನ್ನುಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. 220 ಸಹಸ್ರ ವೋಲ್ಟಿನ ಪ್ರಸರಣ ತಂತಿಗಳು ಮುಖ್ಯ ವಿದ್ಯುತ್ ಸ್ಥಾವರಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ರಿಸೀವಿಂಗ್ ಸ್ಟೇಷನ್ನುಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸುತ್ತವೆ. 110, 66 ಮತ್ತು 33 ಸಹಸ್ರ ವೋಲ್ಟಿನ ಪ್ರಸರಣ ತಂತಿಗಳು ರಿಸೀವಿಂಗ್ ಸ್ಟೇಷನ್ ಮತ್ತು ಹಲವಾರು ಸಬ್‌ಸ್ಟೇಷನ್ನುಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸುತ್ತವೆ. ಸಬ್‌ಸ್ಟೇಷನ್ನುಗಳಿಂದ ಹೊರಡುವ 110, 66 ಮತ್ತು 33 ಸಹಸ್ರ ವೋಲ್ಟಿನ ಪ್ರಸರಣ ತಂತಿಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಜಿಲ್ಲೆ ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಸಬ್‌ಸ್ಟೇಷನ್ನುಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಚಿಕ್ಕ ಸಬ್‌ಸ್ಟೇಷನ್ನುಗಳಲ್ಲಿ 11 ಸಹಸ್ರ ವೋಲ್ಟಿನ ಪ್ರಸರಣ ತಂತಿಗಳು ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿಯನ್ನು ಸರಬರಾಜು ಮಾಡುತ್ತವೆ.

1902ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪಾದನೆಯಾಗುತ್ತಿದ್ದ ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿ ಕೇವಲ 4.3 ಮಿವಾ. 1977ರಲ್ಲಿ ಈ ಉತ್ಪಾದನೆಯ ಪ್ರಮಾಣ 1,144.8 ಮಿವಾ ಗಳಿಗೆ ಏರಿತು. ವಿದ್ಯುತ್ತಿನ ಬೇಡಿಕೆಯು ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿನ ಹೆಚ್ಚಳದಿಂದಾಗಿ ಈ ವಿದ್ಯುತ್ ಪೂರೈಕೆ ಇನ್ನೂ ಸಮರ್ಪಕವಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಈ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಗಮನಾರ್ಹ ಸಾಧನೆಯಾಗಿದೆ. ಖಾಸಗಿ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದಲೂ ಕಿರುಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದನಾ ಕೇಂದ್ರಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ಅವಕಾಶ ನೀಡಿದ್ದು ಅವು ಉತ್ತಮ ಫಲಿತಾಂಶ ನೀಡುವುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ.

(ಕೆ.ಸಿ.ಜಿ.)

ವಿಧಾನ ಮಂಡಲ: ಸಂಸದೀಯ ಪ್ರಜಾಸತ್ತಾತ್ಮಕ ಗಣರಾಜ್ಯ ತತ್ತ್ವ ಮತ್ತು ಪದ್ಧತಿಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಕೇಂದ್ರದ ಸಂಸತ್ತಿನಂತೆಯೇ ರಾಜ್ಯ ವಿಧಾನ ಮಂಡಲವಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಸಂಸದೀಯ ಪ್ರಜಾಪ್ರಭುತ್ವ ನೀತಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ರೂಪಿತವಾಗಿದ್ದು ಅವು ಶಾಸಕಾಂಗ, ಕಾರ್ಯಾಂಗ ಮತ್ತು ನ್ಯಾಯಾಂಗವೆಂದು ವಿಭಾಗಿಸಿದೆ. ವಿಧಾನ ಮಂಡಲವೇ ಶಾಸಕಾಂಗ, ಶಾಸಕಾಂಗ ಒಂದು ದ್ವಿಸದನ ಮಂಡಲ. ಈ ವಿಧಾನ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಪಾಲರನ್ನೊಳಗೊಂಡು ವಿಧಾನ ಸಭೆ ಹಾಗೂ ವಿಧಾನ ಪರಿಷತ್ತು ಎಂಬ ಎರಡು ಸದನಗಳಿವೆ.

ಜನತೆ ನೇರವಾಗಿ ಚುನಾಯಿಸಿದ 224 ಮಂದಿ ಹಾಗೂ ನಾಮನಿರ್ದೇಶಿತ ಒಬ್ಬ ಸದಸ್ಯ ವಿಧಾನ ಸಭೆಯಲ್ಲಿರುತ್ತಾರೆ. ವಿಧಾನ ಸಭಾ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳ ವಿಂಗಡಣೆ ಮತ್ತು ಸದಸ್ಯ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಪರಿಷ್ಕರಣ 10 ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಜನಗಣತಿ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಧರಿಸಲಾಗುವುದು. ರಾಜ್ಯವನ್ನು 216 ಚುನಾವಣಾ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದ್ದು, ಆ ಪೈಕಿ 28 ಕ್ಷೇತ್ರಗಳನ್ನು ಅನುಸೂಚಿತ ಜಾತಿಗಳವರಿಗೆ ವರ್ಷಗಳಿಗೊಮ್ಮೆ ಜನಗಣತಿ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಧರಿಸಲಾಗುವುದು. ಈ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯ ವರ್ಗಕ್ಕೂ ಅನುಸೂಚಿತ ಮತ್ತು ಆದಿಮ ಜಾತಿಗಳವರಿಗೆ ಮೀಸಲಿರಿಸಿದೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ಸದಸ್ಯರನ್ನು ಚುನಾಯಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಧಾನಸಭಾ ಸದಸ್ಯರಾಗಲು 25 ವರ್ಷ ವಯಸ್ಸಾಗಿರಬೇಕು. ಮೀಸಲು ಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ಅನುಸೂಚಿತ ಜಾತಿ ಅಥವಾ ಅನುಸೂಚಿತ ಆದಿಮ ಜಾತಿಗಳವರನ್ನೇ ಆರಿಸಲಾಗುವುದು. 2006ರಲ್ಲಿ ವಿಧಾನಸಭಾ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಭಾರಿ ಬದಲಾವಣೆ ತರುವ ವರದಿ ಸಲ್ಲಿಸಲಾಗಿದ್ದು ಅದು ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ಮುಂದಿದೆ. ಸುಮಾರು 2.5 ಲಕ್ಷ ಮತದಾರರಿರುವಂತೆ ವಿಧಾನಸಭಾ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳನ್ನು ಪುನರ್ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರಂತೆ 2009ರಿಂದ ಚುನಾವಣೆಗಳು ನಡೆಯಬಹುದೆಂದು ನಿರೀಕ್ಷೆ ಇದೆ. ಆಂಗ್ಲೋ–ಇಂಡಿಯನ್ ಕೋಮಿಗೆ ಸೇರಿದವರೊಬ್ಬರನ್ನು ರಾಜ್ಯಪಾಲರು ನಾಮನಿರ್ದೇಶನ ಮಾಡುವರು, ವಿಧಾನಸಭೆಯ ಅವಧಿ ಐದು ವರ್ಷಗಳು. ಇದನ್ನು ತುರ್ತು ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅವಧಿಗಿಂತ ಮೊದಲೇ ವಿಸರ್ಜಿಸಬಹುದು ಅಥವಾ ಅವಧಿಯನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಬಹುದು. ಪ್ರತಿ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಚುನಾವಣೆಯ ಅನಂತರ ಹೊಸ ವಿಧಾನ ಸಭೆ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಭೆಯ ಪ್ರಥಮಾಧಿವೇಶನದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ, ಅಧ್ಯಕ್ಷ ಪದವಿ ಮತ್ತು ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷ ಪದವಿ ತೆರವಾದಂತೆಲ್ಲ ವಿಧಾನಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರೊಬ್ಬರನ್ನು ಅಧ್ಯಕ್ಷರನ್ನಾಗಿಯೂ ಮತ್ತೊಬ್ಬರನ್ನು ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರನ್ನಾಗಿಯೂ ಚುನಾಯಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಚುನಾಯಿತ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು ಪಕ್ಷಾತೀತರಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತಮ್ಮ ಪಕ್ಷದೊಡನೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸುವರು. ಸಭಾಧ್ಯಕ್ಷರ ಗೈರು ಹಾಜರಿಯಲ್ಲಿ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರು ಸಭೆಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆ ವಹಿಸುವರು.

ವಿಧಾನ ಪರಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ 75 ಮಂದಿ ಸದಸ್ಯರಿದ್ದು, 25 ಮಂದಿಯನ್ನು ವಿಧಾನಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರೂ 25 ಮಂದಿಯನ್ನು ನಗರ ಸಭೆಗಳಂಥ ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಸದಸ್ಯರೂ 7 ಮಂದಿಯನ್ನು ಪದವೀಧರರಾಗಿ ಮೂರು ವರ್ಷಗಳಾಗಿರುವ ನೋಂದಾಯಿತ ಪದವೀಧರರೂ ಮತ್ತು 7 ಮಂದಿಯನ್ನು ಶಾಲಾಕಾಲೇಜುಗಳ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರೂ ಚುನಾಯಿಸುವರು. ಇನ್ನುಳಿದ 11 ಮಂದಿಯನ್ನು ಸಾಹಿತ್ಯ, ವಿಜ್ಞಾನ, ಕಲೆ, ಸಹಕಾರ ಚಳವಳಿ ಹಾಗೂ ಸಮಾಜ ಸೇವಾ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಜ್ಞಾನ ಪಡೆದಿರುವ ಮತ್ತು ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿರುವ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳನ್ನು ರಾಜ್ಯಪಾಲರು ನಾಮನಿರ್ದೇಶಿಸುವರು. ವಿಧಾನ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಸದಸ್ಯರಾಗಲು 30 ವರ್ಷ ವಯಸ್ಸಾಗಿರಬೇಕು.

ವಿಧಾನ ಪರಿಷತ್ತನ್ನು ವಿಸರ್ಜಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ, ಪರಿಷತ್ತನ್ನು ರದ್ದುಗೊಳಿಸುವಂತೆ ವಿಧಾನಸಭೆ ನಿರ್ಣಯವನ್ನು ಅನುಮೋದಿಸಿದಲ್ಲಿ ಸಂಸತ್ತು ಅದನ್ನು ರದ್ದುಗೊಳಿಸಬಹುದು. ಪ್ರತಿ ಎರಡು ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಮೂರನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗದಷ್ಟು ಸದಸ್ಯರು ನಿವೃತ್ತರಾಗುವರು. ಸದರಿ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಭರ್ತಿ ಮಾಡಲು ದ್ವೈವಾರ್ಷಿಕ ಚುನಾವಣೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಭಾಪತಿಯವರ ಹಾಗೂ ಉಪಸಭಾಪತಿಯವರ ಸ್ಥಾನಗಳು ಖಾಲಿಯಾದಂತೆಲ್ಲ ವಿಧಾನ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಸದಸ್ಯರ ಪೈಕಿ ಒಬ್ಬರನ್ನು ಸಭಾಪತಿಯನ್ನಾಗಿಯೂ ಮತ್ತೊಬ್ಬರನ್ನು ಉಪಸಭಾಪತಿಯನ್ನಾಗಿಯೂ ಚುನಾಯಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಸಭಾಪತಿಯ ಗೈರು ಹಾಜರಿಯಲ್ಲಿ ಉಪಸಭಾಪತಿ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆ ವಹಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಚುನಾವಣೆಗಳ ಅನಂತರ ಬಹುಮತ ಪಡೆದ ಪಕ್ಷದ ನಾಯಕನನ್ನು ಮಂತ್ರಿಮಂಡಲ ರಚಿಸುವಂತೆ ರಾಜ್ಯಪಾಲರು ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಯವರನ್ನು ರಾಜ್ಯಪಾಲರು ನೇಮಿಸಲಿದ್ದು, ಉಳಿದ ಮಂತ್ರಿಗಳನ್ನು ಅವರು ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಯವರ ಶಿಫಾರಸಿನ ಮೇರೆಗೆ ನೇಮಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿ ಅಥವಾ ಇತರ ಮಂತ್ರಿಗಳು ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಸದನದ ಸದಸ್ಯರಾಗಿರಬೇಕು. ಹಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅವರು ಆರು ತಿಂಗಳ ಅವಧಿಯೊಳಗಾಗಿ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಸದನದ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಆರಿಸಿ ಬರಬೇಕು.

ರಾಜ್ಯದ ಆಡಳಿತ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ಹಾಗೂ ಜನತಾ ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕಾಗಿ ವಿಧಾನ ಮಂಡಲ ಕಾನೂನುಗಳನ್ನು ರಚಿಸುತ್ತದೆ. ವಿಧೇಯಕಗಳನ್ನು ವಿಧಾನಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಮಂಡಿಸಿ ಅಂಗೀಕಾರ ದೊರೆತ ಅನಂತರ ವಿಧಾನ ಪರಿಷತ್ತಿಗೆ ಕಳುಹಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಅಂಗೀಕಾರ ದೊರೆತ

ಅನಂತರ ರಾಜ್ಯಪಾಲರ ಅನುಮೋದನೆಗಾಗಿ ಕಳುಹಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅನುಮೋದನೆ ದೊರೆತ ಅನಂತರ ಅವು ಶಾಸನಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ವಿತ್ತೀಯ ವಿಧೇಯಕಗಳನ್ನು ವಿಧಾನ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ;ಮಾತ್ರ ಮಂಡಿಸಲಿದ್ದು ಅವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ ಅನಂತರ ವಿಧಾನ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಶಿಪಾರಸುಗಳಿಗಾಗಿ ಅವನ್ನು ಕಳುಹಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ತೆರಿಗೆ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಮೂಲಕ ಹಣ ಸಂಗ್ರಹಿಸಲು ಅನುಮತಿ ನೀಡುವುದು ಮತ್ತು ಆಡಳಿತ ನಿರ್ವಹಣೆ ಹಾಗೂ ಜನತಾ ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕಾಗಿ ಬೇಕಾಗುವ ಹಣವನ್ನು ಮಂಜೂರು ಮಾಡುವುದು ಮುಂತಾದವು ವಿಧಾನ ಮಂಡಲದ ನಿರ್ಧಾರವನ್ನವಲಂಬಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಆಯವ್ಯಯದ ಮುಂಗಡ ಪತ್ರವನ್ನು ಮಂಡಿಸಿದ ಅನಂತರ ಉಭಯ ಸದನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅದರ ಬಗ್ಗೆ ಚರ್ಚೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ರಾಜ್ಯದ ಸಂಚಿತ ನಿಧಿಯಿಂದ ಹಣವನ್ನು ಬಳಸಲು ಅನುಮತಿ ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಹಣ ವಿನಿಯೋಗ ವಿಧೇಯಕವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಮಂಜೂರು ಮಾಡಿದ ಹಣ ಆ ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಸಾಲದಿದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಂದಾಜು ವೆಚ್ಚಗಳ ಅನುಪೂರಕ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನು ಉಭಯ ಸದನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮಂಡಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಯಾವುದೇ ಇಲಾಖೆ ಮಂಜೂರು ಮಾಡಿದ ಹಣಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಹಣವನ್ನು ವೆಚ್ಚ ಮಾಡಿದಲ್ಲಿ, ಆ ಹೆಚ್ಚಿನ ವೆಚ್ಚವನ್ನು ಕ್ರಮಗೊಳಿಸ ಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಹೆಚ್ಚುವರಿ ಅನುದಾನಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಬೇಡಿಕೆಗಳನ್ನು ವಿಧಾನಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಮಂಡಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಧಾನಮಂಡಲ ನೇರವಾಗಿ ಅಥವಾ ಅದರ ಸಮಿತಿಗಳ ಮೂಲಕ ಕಾರ್ಯಾಂಗವನ್ನು ವಿವಿಧ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಹತೋಟಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ವಿಷಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳನ್ನು ಹಾಕುವ ಮೂಲಕ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಮಂತ್ರಿಗಳಿಂದ ಸದಸ್ಯರು ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಅಧಿವೇಶನದ ಪ್ರಾರಂಭದ ಒಂದು ಗಂಟೆಯನ್ನು ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರಗಳಿಗಾಗಿಯೇ ಮೀಸಲಿಡಲಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಸರ್ಕಾರದ ಲೋಪದೋಷಗಳು ಹೊರಬಿದ್ದು ಅವನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ರಾಜ್ಯಪಾಲರ ಭಾಷಣದ ಮೇಲಿನ ಹಾಗೂ ಆಯವ್ಯಯದ ಮುಂಗಡ ಪತ್ರದ ಮೇಲಿನ ಚರ್ಚೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸದಸ್ಯರು ಸರ್ಕಾರದ ಲೋಪದೋಷಗಳನ್ನು ಹೊರಗೆಡಹಿ ಆ ಬಗ್ಗೆ ಕ್ರಮಕೈಗೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಒತ್ತಾಯಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಜರೂರು ವಿಷಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸದಸ್ಯರು ಅಲ್ಪಕಾಲಾವಧಿಯ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳನ್ನು ಹಾಕುತ್ತಾರೆ ಅಥವಾ ಮಂತ್ರಿಗಳ ಗಮನ ಸೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ; ಅಥವಾ ಅರ್ಧ ಗಂಟೆ ಅಥವಾ ಎರಡೂವರೆ ಗಂಟೆ ಕಾಲಾವಧಿಯವರೆಗೆ ಚರ್ಚೆ ನಡೆಸಲು ಸೂಚನಾ ಪತ್ರ ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಹಿತದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಜರೂರಾದ ಹಾಗೂ ಮಹತ್ತ್ವವಾದ ಘಟನೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ನಿಲುವಳಿ ಸೂಚನೆಯನ್ನು ಮಂಡಿಸಿ, ಸಭೆಯ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳನ್ನು ಬದಿಗೊತ್ತಿ ಮುಖ್ಯ ತುರ್ತು ವಿಷಯವನ್ನು ಚರ್ಚಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳುವಂತೆ ಸರಕಾರವನ್ನು ಒತ್ತಾಯಪಡಿಸುವ ನಿರ್ಣಯಗಳನ್ನೂ ಅವರು ಸೂಚಿಸಬಹುದು. ಸದಸ್ಯರಿಗೆ ವಿಧಾನ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ವಾಕ್ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಿದ್ದು ಸದನದ ಮುಂದೆ ಬರತಕ್ಕ ವಿಷಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ನಿರ್ಭಯವಾಗಿ ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ.

ವಿಧಾನ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಮೂರು ವಿತ್ತೀಯ ಸಮಿತಿಗಳಿದ್ದು, ಸಾರ್ವಜನಿಕ ವೆಚ್ಚವನ್ನು ಭರಿಸಲು ವಿಧಾನ ಮಂಡಲ ಅನುಮೋದಿಸಿದ ಹಣದ ವಿನಿಯೋಗ ಲೆಕ್ಕಪತ್ರಗಳನ್ನು ಹಾಗೂ ವಿಧಾನ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಮಂಡಿಸಿದ ಇತರ ಲೆಕ್ಕಪತ್ರಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಲು ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಲೆಕ್ಕಪತ್ರಗಳ ಸಮಿತಿಯೂ ರಾಜ್ಯದ ಆಯವ್ಯಯದ ಅಂದಾಜು ಪಟ್ಟಿಯನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಮಿತವ್ಯಯ, ದಕ್ಷತೆ ಮುಂತಾದುವುಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು ಅಂದಾಜುಗಳ ಸಮಿತಿಯೂ ಮತ್ತು ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಉದ್ಯಮಗಳ ಲೆಕ್ಕಪತ್ರಗಳನ್ನು ಹಾಗೂ ವರದಿಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಲು ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಉದ್ಯಮಗಳ ಸಮಿತಿಯೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಈ ವಿತ್ತೀಯ ಸಮಿತಿಗಳಲ್ಲದೆ ಇತರ ಸಮಿತಿಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಅನುಸೂಚಿತ ಜಾತಿ ಹಾಗೂ ಅನುಸೂಚಿತ ಆದಿಮ ಜಾತಿಗಳ ಪ್ರಗತಿ ಹಾಗೂ ಅವರಿಗೋಸ್ಕರ ಇರತಕ್ಕ ಕಲ್ಯಾಣ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಜಾರಿಗೆ ತಂದಿರುವುದನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಅತ್ಯಂತ ಕಡಿಮೆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅವರ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳನ್ನು ಸುಧಾರಿಸುವ ಮಾರ್ಗೋಪಾಯಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು ಅನುಸೂಚಿತ ಜಾತಿ ಹಾಗೂ ಅನುಸೂಚಿತ ಆದಿಮ ಜಾತಿಗಳವರ ಕಲ್ಯಾಣ ಸಮಿತಿಯೊಂದೂ ಇದೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ಇತರ ಸಮಿತಿಗಳಾದ ಅಧೀನ ಶಾಸನ ಸಮಿತಿ, ಭರವಸೆಗಳ ಸಮಿತಿ ಮತ್ತು ಮನವಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸಮಿತಿಗಳೂ ಉಪಯುಕ್ತ ಸೇವೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತವೆ. ವಿಧಾನಮಂಡಲದ ಎರಡು ಸದನಗಳಲ್ಲೂ ಬಹುಮತ ಪಡೆದ ಆಡಳಿತ ಪಕ್ಷದ್ದೇ ಮೇಲುಗೈ ಆಗಿದ್ದರೂ ಉಳಿದ ವಿರೋಧ ಪಕ್ಷದ ಸದಸ್ಯರು ಸಭೆಗಳ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳು ರಾಜ್ಯದ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿ, ಸುಗಮವಾಗಿ, ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಹಿತಾಸಕ್ತಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯತ್ತ ಸಾಗಲು ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯಾಗಿ ವರ್ತಿಸುತ್ತಾರೆ. ರಾಜ್ಯದ ರಾಜಧಾನಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ವಿಧಾನ ಸೌಧದಲ್ಲಿ ವಿಧಾನ ಮಂಡಲಗಳ ಸಭೆ ಮತ್ತು ಪರಿಷತ್ತು ಸೂಕ್ತ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರುತ್ತವೆ.

ಕಾರ್ಯಾಂಗ ಪ್ರಮುಖರಾದ ರಾಜ್ಯಪಾಲರನ್ನು ರಾಷ್ಟ್ರಾಧ್ಯಕ್ಷರು 5 ವರ್ಷಗಳ ಅವಧಿಗೆ ನೇಮಿಸುವರು. ಅವಶ್ಯವೆನಿಸಿದಂತೆಲ್ಲ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪ ನಡೆಸಲು ಅವರು ಉಭಯ ಸದನಗಳನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ ಹಾಗೂ ಮುಕ್ತಾಯಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ವಿಧಾನಸಭೆಯನ್ನು ವಿಸರ್ಜಿಸುವ ಅಧಿಕಾರ ರಾಜ್ಯಪಾಲರಿಗಿದೆ. ಚುನಾವಣೆಯ ಅನಂತರ ಉಭಯ ಸದನಗಳ ಪ್ರಥಮಾಧಿವೇಶನದ, ಹಾಗೂ ಪ್ರತಿವರ್ಷದ ಪ್ರಥಮಾಧಿವೇಶನದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಸದನಗಳ ಸದಸ್ಯರನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಅವರು ಭಾಷಣ ಮಾಡುವರು. ಹಣಕಾಸಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಹಾಗೂ ಇತರ ವಿತ್ತೀಯ ವಿಧೇಯಕಗಳನ್ನು ವಿಧಾನಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಮಂಡಿಸಿ ಉಭಯ ಸದನಗಳು ಅಂಗೀಕರಿಸುವಂತೆ ಅವರು ಶಿಫಾರಸು ಮಾಡುವರು. ಆಯವ್ಯಯದ ಮುಂಗಡ ಪತ್ರವನ್ನು ಉಭಯ ಸದನಗಳ ಮುಂದಿಡುವಂತೆ ಅವರು ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡುವರು. ಉಭಯಸದನಗಳಿಂದಲೂ ಅಂಗೀಕೃತವಾದ ವಿಧೇಯಕಗಳಿಗೆ ಅವರು ಅನುಮತಿ ನೀಡುವರು. ಯಾವುದೇ ಸದನ ಉಪವೇಶನದಲ್ಲಿಲ್ಲದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅವರು ಅಧ್ಯಾದೇಶಗಳನ್ನೂ ಹೊರಡಿಸುವರು **(ನೋಡಿ: ಆಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆ).** **(ಟಿಇ.ಎಚ್.)**

ವಿನಯಾದಿತ್ಯ^1: ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯ ವಂಶದ ಅರಸು (681–96). ಒಂದನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಮಗ. ಈತ ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲೇ ರಾಜ್ಯದ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಅನೇಕ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡಿದ್ದ. ಒಂದು ಶಾಸನದಿಂದ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನು ತನ್ನ ಮಗ ವಿನಯಾದಿತ್ಯನಿಗೂ ಮೊಮ್ಮಗ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನಿಗೂ ಸರಿಯಾದ ಸಮರ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಟ್ಟನೆಂದು ತಿಳಿದುಬಂದಿದೆ. ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ದೂರ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ ದಂಡಯಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಂಡಾಗ ರಾಜ್ಯದ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಅವನ ಮಗ ವಿನಯಾದಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಮೊಮ್ಮಗ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ವಿನಯಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯ ಶಾಂತಿಪೂರ್ಣವಾಗಿಯೂ ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿಯೂ ಇದ್ದಿತೆಂದು ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಇವನು ಆಡಳಿತದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಎಚ್ಚರಿಕೆ ವಹಿಸಿದ್ದ. ಆಗಾಗ ಸೇನಾಸಮೇತನಾಗಿ ರಾಜ್ಯದ ನಾಲ್ಕು ಕಡೆಗಳಲ್ಲೂ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದ. ಒಮ್ಮೆ ಪಂಪಾತೀರ್ಥದಲ್ಲೂ ಬೀಡುಬಿಟ್ಟಿದ್ದ. ರಾಜ್ಯದ ಆಡಳಿತವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಲು ಇವನ ಮಗ ಯುವರಾಜ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯ ಎಲ್ಲ ರೀತಿಯಲ್ಲೂ ಸಹಾಯ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ.

ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿದೇಶಿ ದಾಳಿಗಳು ಕಡಿಮೆಯಾದವಲ್ಲದೆ, ರಾಜ್ಯದ ಒಳ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶಾಂತಿ ಕಲಕುವಂಥ ಯಾವ ದುರ್ಘಟನೆಗಳೂ ನಡೆಯಲಿಲ್ಲ. ಪಲ್ಲವರನ್ನು ಒಂದನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಸದೆಬಡಿದಿದ್ದರಿಂದ, ಅವರಿಂದ ಯಾವ ತೊಂದರೆಯೂ ಉಂಟಾಗಲಿಲ್ಲ. ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳು ಈತನೇ ಪಲ್ಲವರ ಬಲವನ್ನು ಹುದುಗಿಸಿ ಕವೇರಿ (ಕಾಂಬೋಡಿಯ), ಪಾರಸಿಕ (ಪರ್ಷಿಯ) ಮತ್ತು ಸಿಂಹಳದ ದ್ವೀಪಾಧಿಪರಿಂದ ಕಪ್ಪ ಕಾಣಿಕೆಯನ್ನು ವಸೂಲಿ ಮಾಡಿದನೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ.

ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲದ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳು ಅವನ ತಂದೆ ವಿನಯಾದಿತ್ಯನ ಉತ್ತರ ಭಾರತದ ದಂಡಯಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನೂ ಪಾಲ್ಗೊಂಡಿದ್ದ. ವಿಜಯಾದಿತ್ಯ ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಸಮಕ್ಷಮದಲ್ಲೇ ವೈರಿ ಸೇನೆಗಳನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡಿ, ಪಾಲಿಧ್ವಜ ಶ್ವೇತಚಕ್ರ, ಚಾಮರ ಮೊದಲಾದ ಲಾಂಛನಗಳನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು, ತನ್ನ ತಂದೆಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ದಿಸೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಇತಿಹಾಸಕಾರರು ಚಳುಕ್ಯ ರಾಜನು ಗಂಗಾ ಮತ್ತು ಯಮುನಾ ನದಿಯ ದಡಗಳ ಮೇಲೆ ಕನೂಜಿನ ರಾಜ ಯಶೋವರ್ಮನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ್ದಾನೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಇತಿಹಾಸಕಾರರು ವಜ್ರಟ ಎಂಬುವನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿರಬಹುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಅಂಶದ ಮೇಲೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಬೆಳಕು ಬೀರುವ ಆಧಾರಗಳಿಲ್ಲದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಚಳುಕ್ಯ ವಿನಯಾದಿತ್ಯ ಸೋಲಿಸಿದ ಉತ್ತರ ಭಾರತದ ರಾಜನಾರು ಎಂಬುದನ್ನು ನಿಖರವಾಗಿ ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

ಉತ್ತರ ಭಾರತದ ದಂಡಯಾತ್ರೆ ವಿನಯಾದಿತ್ಯನ ಆಳಿಕೆಯ ಅಂತ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡಲಾಗಿದೆ. ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ವಿನಯಾದಿತ್ಯನ ಮಗ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯ ಸೆರೆಹಿಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟನೆಂದು ತಿಳಿದು ಬಂದಿದೆ. ವಿಜಯಾದಿತ್ಯ ಇನ್ನೂ ಶತ್ರುವಿನ ಸೆರೆಮನೆಯಲ್ಲಿರುವಾಗಲೇ ವಿನಯಾದಿತ್ಯ ತೀರಿಕೊಂಡಿರಬಹುದು (ಸು. 696) ಎಂಬ ಊಹೆ ಸಹ ಇದೆ.

ವಿನಯಾದಿತ್ಯನಿಗೆ ಶ್ರೀಪೃಥ್ವೀವಲ್ಲಭ, ಸತ್ಯಾಶ್ರಯ, ರಾಜಾಶ್ರಯ, ಯುದ್ಧಮಲ್ಲ ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳಿದ್ದುವು. ರನ್ನ ತನ್ನ ಗದಾಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ವಿನಯಾದಿತ್ಯನನ್ನು ದುರ್ಧರಮಲ್ಲ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. ವಿನಯಾದಿತ್ಯನ ರಾಣಿ ವಿನಯವತಿ. ಈಕೆ ವಿನಯಾದಿತ್ಯನ ಅನಂತರವೂ ಜೀವಿಸಿದ್ದು 696ರಲ್ಲಿ ಬಾದಾಮಿಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು, ಮಹೇಶ್ವರ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದಳು. ವಿನಯಾದಿತ್ಯನಿಗೆ ಕುಂಕುಮದೇವಿ ಎಂಬ ಮಗಳಿದ್ದಳು. ಈಕೆ ಆಳುಪವಂಶದ ದೊರೆ ಚಿತ್ರವಾಹನನನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಿದ್ದಳು.

(ಎಸ್.)

ವಿನಯಾದಿತ್ಯ^2: ಹೊಯ್ಸಳರಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರು ವಿನಯಾದಿತ್ಯರು ಆಳಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲು ಹೊಯ್ಸಳರಲ್ಲಿ ವಿನಯಾದಿತ್ಯ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಇಬ್ಬರು ದೊರೆಗಳು ಆಗಿಹೋಗಿರುವ ಬಗ್ಗೆ ಇತಿಹಾಸಕಾರರಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವಿದ್ದಿತು. ಡೆರೆಟ್, ಬಿ.ಎಲ್. ರೈಸ್ ಮೊದಲಾದ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉಪ್ಪಳ್ಳಿಯ 1012ರ ಶಾಸನವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿ ಒಂದನೆಯ ವಿನಯಾದಿತ್ಯ ಎಂಬವನು ಇದ್ದನೆಂದೂ ಇವನು ಸುಮಾರಾಗಿ 1022 ರವರೆಗೆ ಆಳಿರಬಹುದೆಂದೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದರು. ಇತ್ತೀಚಿಗೆ ಅದೇ ಉಪ್ಪಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಮನೆತನದ ಸಮಗ್ರ ವಂಶಾವಳಿ ದೊರೆತ್ತಿದ್ದು ಅದರ ಪ್ರಕಾರ ಒಂದನೆಯ ವಿನಯಾದಿತ್ಯನ ಅಸ್ತಿತ್ವ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಈತ ಗಂಗರ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವಾದ ರಾಚಮಲ್ಲ, ರಕ್ಕಸಗಂಗ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ತಳೆದಿದ್ದ. ಒಂದೆಡೆ ಈತ ಗಂಗವಾಡಿಯನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬ ಉಲ್ಲೇಖವೂ ದೊರಕುತ್ತದೆಯಾಗಿ ವಿನಯಾದಿತ್ಯ ಗಂಗವಂಶಕ್ಕೆ ಯಾವುದೋ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದನೆಂಬ ಊಹೆ ಇದೆ. ಅಥವಾ ಹೊಯ್ಸಳರಲ್ಲಿ ತಾವು ಗಂಗರ ರಾಜಕೀಯ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಗಳು ಎಂಬ ಭಾವನೆಯೂ ಇದ್ದಿರಬಹುದು. ಇದರಿಂದ ಇವನು ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯ ಭಾಗದಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದದ್ದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಎರಡನೆಯ ವಿನಯಾದಿತ್ಯನು ನೃಪಕಾಮನ ಮಗನಾಗಿದ್ದು ಆತ ಸು. 1047 ರಲ್ಲಿ ಸಿಂಹಾಸನವೇರಿದ. ಸೋದರಿ ಹೊಯ್ಸಳದೇವಿ 1ನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಿದ್ದಳು. 2ನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಮತ್ತು 6ನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯರೊಡನೆ ಉತ್ತಮ ಬಾಂಧವ್ಯವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡು ಅವರ ಛಾತ್ರ ಸಾಧನೆಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಮಕ್ಕಳು ಮತ್ತು ಮೊಮ್ಮಕ್ಕಳು ಪಾಲ್ಗೊಳ್ಳುವಂತೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆಮಾಡಿದನಲ್ಲದೆ, ತನ್ನ ಸ್ಥಾನವನ್ನೂ ಭದ್ರಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಚಂಗಾಳ್ವರ ಮತ್ತು ಕೊಂಗಾಳ್ವರ ಮೇಲೆ ವಿಜಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದ. ಮೊದಲು 1 ಮತ್ತು 2ನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ವಿರುದ್ಧ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಬಂಡೆದ್ದು ರಾಜ್ಯಸಾಧಿಸಿಕೊಂಡ ವಿಷಮಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗತ್ಯಂತರವಿಲ್ಲದೆ ಅವನ ಸಾಮಂತತ್ವವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಿರಬಹುದೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಚಾಳುಕ್ಯ ಸಾಮಂತತ್ವದ ಕುರುಹಾಗಿ ಇವನು ತ್ರಿಭುವನಮಲ್ಲ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದ.

ಬೇಲೂರು ಮತ್ತು ದ್ವಾರಸಮುದ್ರ ಇವನ ರಾಜಧಾನಿಗಳು. ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಕೊಂಕಣ, ಆಳ್ವಖೇಡ, ವೈನಾಡು ಮತ್ತು ತಲಕಾಡು ಇವನ ರಾಜ್ಯದ ಮೇರೆಗಳು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದು ಮತ್ತು ಇತರ ಆಧಾರಗಳಿಂದ ವಿನಯಾದಿತ್ಯನ ಆಳಿಕೆ ಹಾಸನ ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲದೆ, ಮೈಸೂರು, ತುಮಕೂರು ಮತ್ತು ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಲವು ಭಾಗಗಳಿಗೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿದ್ದಿತೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ವಿನಯಾದಿತ್ಯ ಜೈನಮತಾವಲಂಬಿ, ಶಾಂತಿದೇವನ ಶಿಷ್ಯ. ಇವನಿಗೆ ಕೆಳೆಯಬ್ಬರಸಿ ಎಂಬ ರಾಣಿಯೂ ಎರೆಯಂಗನೆಂಬ ಮಗನೂ ಇದ್ದರು. ಮಹಾಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಿ ಪೋಚಿಮಯ್ಯ, ದಂಡನಾಯಕರಾದ ಮರಿಯಾನೆ ಮತ್ತು ಬಾಹುಬಲಿ ಇವನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಮುಖ್ಯ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು.

ವಿನಯಾದಿತ್ಯ ಮತ್ತಾವರದ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಜೈನಬಸದಿಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಕಾಲುವೆಯೊಂದನ್ನು ತೋಡಿಸಿದ. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೊಸೆವೂರು ಅಥವಾ ಶಶಕಪುರ, ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳ, ಚಿಕ್ಕಹನಸೋಗೆ ಮತ್ತು ಇತರ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಜೈನಬಸದಿಗಳು ನಿರ್ಮಾಣವಾದವು. ತೊಣಚಿಯ ಬಸವೇಶ್ವರ, ಕುಬಟೂರಿನ ಕೈಟಬೇಶ್ವರ, ಬಳ್ಳಿಗಾವೆಯ ಕೇದಾರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳು ಎರಡನೆಯ ವಿನಯಾದಿತ್ಯನ ಆಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟವೆಂದು ತಿಳಿದುಬಂದಿದೆ. ಈತನ ಮರಣಾನಂತರ(1098) ಇವನ ಮಗ ಎರೆಯಂಗ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ.

(ಜಿ.ಆರ್.ಆರ್.)

ವಿನೋದ: ಬೆಂಗಳೂರಿನಿಂದ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿರುವ ಹಾಸ್ಯ ಪ್ರಧಾನ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆ. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟಗಾರರಾದ ದೇಶಹಳ್ಳಿ ಜಿ. ನಾರಾಯಣ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸ್ಥಾಪಕ ಸಂಪಾದಕರು. ಮೈಸೂರು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸ್ಥಾಪಕರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರಾಗಿದ್ದ ಎಚ್.ಕೆ. ವೀರಣ್ಣಗೌಡ ಅವರ ಸಂಪಾದಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದ ವಾರ್ತಾ ಪತ್ರಿಕೆ ಮತ್ತು ಚಿತ್ರಗುಪ್ತ ವಾರಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ

(1949) ಕೆಲಸಮಾಡಿ ಅನುಭವ ಪಡೆದಿದ್ದ ಜಿ. ನಾರಾಯಣ ಅವರು ಬೆಂಗಳೂರಿನಿಂದ 'ವಿನೋದ' ಪತ್ರಿಕೆ ಪ್ರಕಟಣೆಯನ್ನು 1951 ಜನವರಿ 26 ರಂದು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಪ್ರಥಮ ಸಂಚಿಕೆ ಹೊರತರಲು ನಿರ್ಧರಿಸಿ ಕಾರ್ಯನಿರತರಾದರು (ಪತ್ರಿಕೆ 1951 ಫೆಬ್ರವರಿಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡಿಗರ ಕೈಸೇರಿತು). ಆಗ ಕೊರವಂಜಿ ಮತ್ತು ನಗುವನಂದ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಕಾಲ. ವಿನೋದ ಪತ್ರಿಕೆ ಡಿಮ್ಮೈ ಅಷ್ಟದಳ ಆಕಾರದಲ್ಲಿದ್ದು ಮೊದಲ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಬೆಲೆ ಎರಡು ಆಣೆ ಇದ್ದು ಅನಂತರ 40 ಪೈಸೆ, 50 ಪೈಸೆ, 1 ರೂಪಾಯಿ ಆಯಿತು. ಈಗ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಬೆಲೆ 3 ರೂಪಾಯಿ. ಪ್ರತಿ ತಿಂಗಳ ಮೊದಲ ವಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗುವ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ 30ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಪುಟಗಳಿದ್ದು ಹಾಸ್ಯ ಲೇಖನಗಳು, ವ್ಯಂಗ್ಯಚಿತ್ರ, ಹಾಸ್ಯಕವನ ಮುಂತಾದವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ವಿನೋದ ಪತ್ರಿಕೆಗೆ ಬರೆಯುವ ಲೇಖಕರ ಸಂಖ್ಯೆ ಸಾಕಷ್ಟಿದ್ದು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಹಾಸ್ಯ ಲೇಖಕರ ಕೊರತೆಯಿಲ್ಲವೆಂದೂ ವಿನೋದದ 50 ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿರುವ ಹಾಸ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಲೇಖನಗಳು 6000ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಿವೆ ಎಂದೂ ಸಂಪಾದಕರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ನಾಡಿಗೇರ ಕೃಷ್ಣರಾಯ, ದಾಶರಥಿ ದೀಕ್ಷಿತ್, ಬೀಚಿ, ಎಂ. ಶಿವರಾಂ (ರಾಶಿ), ಟಿ. ಸುನಂದಮ್ಮ, ಅ.ರಾ. ಮಿತ್ರ, ಹಾ.ಮಾ. ನಾಯಕ, ಎ.ಎನ್. ಸ್ವಾಮಿ, ಸಿ.ಪಿ.ಕೆ., ಬಿ. ಶಾಮಸುಂದರ, ಎಚ್.ಎಲ್. ಕೇಶವಮೂರ್ತಿ, ಬಿ. ಸುಬ್ರಾಯ ಅಡಿಗ, ಶ್ರೀ ವೆಂಕಟರಮಣ, ಪ್ರೇಮಾಭಟ್, ಎಮ್. ಶಾರದಾ ನಾಗಭೂಷಣ, ಕ.ರಾ. ಮೋಹನ್, ತುರುವೆಕೆರೆ ಪ್ರಸಾದ್, ಎ.ಕೆ. ಪಟ್ಟಾಭಿ, ಎನ್. ರಾಘವೇಂದ್ರ, ಕೋ.ಲ. ರಂಗನಾಥರಾವ್, ಎಚ್.ವಿ. ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬಯ್ಯ, ಸಿಸು ಸಂಗಮೇಶ, ಕೊತ್ತಲ ಮಹದೇವಪ್ಪ, ಎಲ್. ಚಿಕ್ಕಲಿಂಗೇಗೌಡ, ಎಚ್.ಆರ್. ಚಂದ್ರವದನರಾವ್, ಜಿ. ತಿಪ್ಪೇರುದ್ರಪ್ಪ ಮೊದಲಾದ ನೂರಾರು ಮಂದಿ ವಿನೋದ ಲೇಖಕರ ಬಳಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಜೊತೆಗೆ ವ್ಯಂಗ್ಯಚಿತ್ರ ರಚನೆಕಾರರಿಗೆ, ಹಾಸ್ಯಕವನ ಕವಿಗಳಿಗೆ, ಲೇಖಕರಿಗೆ ಪತ್ರಿಕೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದೆ. ಲಾಭದಾಸೆಯಿಲ್ಲದೆ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಳಿದಿರುವ ಏಕೈಕ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಯಿದು.

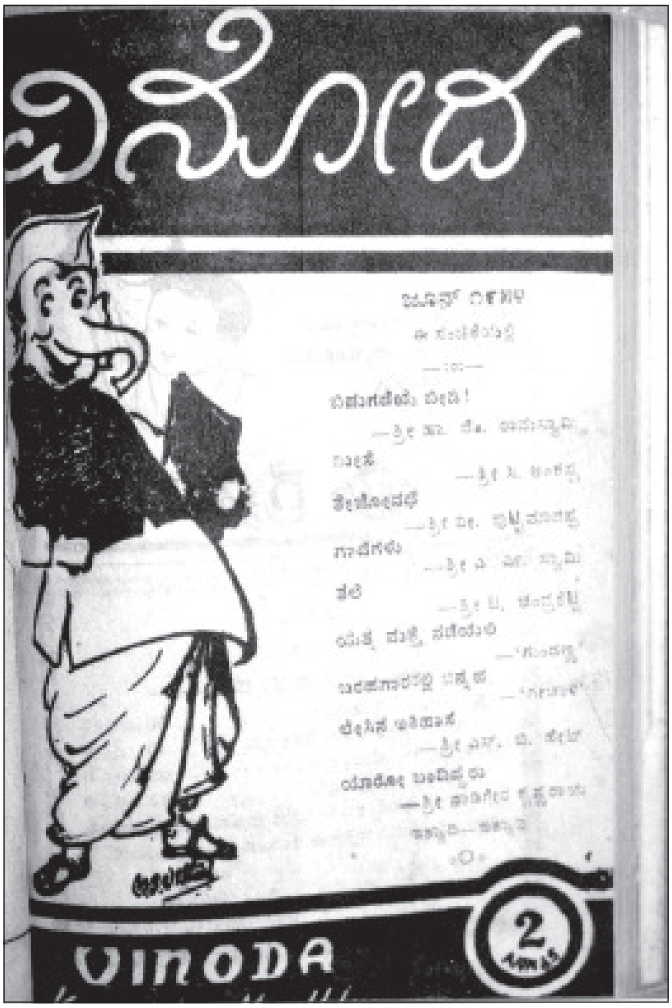

ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಆಗಸ್ಟ್ 15 ರಂದು ವಿನೋದ ವಾರ್ಷಿಕ ಸಂಚಿಕೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. 2006 ಆಗಸ್ಟ್ 15 ರಂದು ವಿನೋದದ 55ನೆಯ ವಾರ್ಷಿಕ ವಿಶೇಷ ಸಂಚಿಕೆ ಬಿಡುಗಡೆಯಾಗಿದೆ. ವಿನೋದ ಹಾಸ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಲು ಪ್ರತಿವರ್ಷ ವಿನೋದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡುತ್ತಿದೆ. ಆಯ್ಕೆಯಾದ ಕೃತಿಗೆ 5 ಸಾವಿರ ರೂಪಾಯಿ ಬಹುಮಾನ ನೀಡಲಾಗುವುದು.

*

ವಿರಕ್ತ ತೋಂಟದಾರ್ಯ: ಸು. 1560. ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ಪುರಾಣ, ಪಾಲ್ಕುರಿಕೆ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಪುರಾಣ, ಕರ್ಣಾಟಕ ಶಬ್ದಮಂಜರಿ, ಮನೋವಿಜಯ ಕಾವ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯ, ಮಗ್ಗೆಯ ಮಾಯಿದೇವ ಶತಕತ್ರಯ ಟೀಕೆ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳ ಕರ್ತೃ. ಈತ ತನ್ನ ಪಾಲ್ಕುರಿಕೆ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಚಿದಾನಂದ ಸಿಂಧು ಎಂಬ ಚಂಪೂ ಗ್ರಂಥವನ್ನೂ ಬರೆದಿರುವುದಾಗಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ಈ ಗ್ರಂಥ ಉಪಲಬ್ಧವಿಲ್ಲ. ಸಿದ್ದಲಿಂಗೇಶ್ವರ ಶತಕ ಮತ್ತು ಪಾಲ್ಕುರಿಗೆ ಸೋಮನಾಥನ ಪಂಚಪದ್ಯಗಳ ಟೀಕೆ ಎಂಬ ಕೃತಿಗಳನ್ನೂ ಈತನೇ ಬರದಿರಬಹುದೆಂಬ ಊಹೆಯಿದೆ. ಇವನ ಎಲ್ಲ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲೂ ನಿರಂಜನಲಿಂಗ ಎಂಬ ಅಂಕಿತ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಈತನಿಗೆ ತೋಂಟದ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗ ದೇಶಿಕ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದ್ದಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕವಿ ತನ್ನನ್ನು ಗುರುನಿರಂಜನ ಲಿಂಗಪದಕಮಲಸೌರಭಾಸಕ್ತ ಷಟ್ಪದ, ಷಟ್ಸ್ಥಲಾಚಾರಸಂಪನ್ನ, ಶೈವ ಪಂಚಾಕ್ಷರೀಮಂತ್ರ ಹೃದಯ, ಅಖಿಲ ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥಕೋವಿದ ಎಂದು ವಿಶೇಷಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಈತ ಪರ್ವತೇಂದ್ರನ ಕರಜಾತ ಗೂಳೂರು ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರರ ಶಿಷ್ಯ. ತೋಂಟದ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗ ಯತಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಈತ ಬಹಳ ನಿಷ್ಠೆ ಹೊಂದಿದ್ದ.

ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ಪುರಾಣ ವಾರ್ಧಕ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 25 ಸಂಧಿಗಳೂ 1,535 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. ನಿರಂಜನಗಣೇಶ್ವರನ ಅಪರಾವತಾರವಾದ ತೋಂಟದ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಯತಿಗಳ ಚರಿತ್ರೆ ಹಾಗೂ ಅವರು ಮೆರೆದ ಪವಾಡಗಳನ್ನು ಇದರಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಪಾಲ್ಕುರಿಕೆ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಪುರಾಣ ವಾರ್ಧಕ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ 15 ಸಂಧಿಗಳೂ 1,456 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇದ್ದು ಭೃಂಗಿಯ ಅಪರಾವತಾರವಾದ ಪಾಲ್ಕುರಿಕೆ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಚರಿತೆ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಗೂಳೂರು ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರರ ಆಜ್ಞಾನುಸಾರ ಬರೆದಂತೆ ಕವಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.

ಕರ್ಣಾಟಕ ಶಬ್ದಮಂಜರಿ ಹಳಗನ್ನಡ ನಿಘಂಟು. ಇದರಲ್ಲಿ 120 ವಾರ್ಧಕ ಷಟ್ಪದಿಗಳಿವೆ. ಅಚ್ಚಗನ್ನಡ ಗೂಢಪದ ತತ್ಸಮಂ ತದ್ಭವಗಳೆಂಬ ಶಬ್ದನಾಮಗಳನೋರಂತೆ ವಿರಚಿಸಿದೆನೆಲ್ಲಾ ಕವೀಶ್ವರರುದಾಹರಣ ಸನ್ಮಾರ್ಗವಿಡಿದು ಎಂದು ತನ್ನ ನಿಘಂಟಿನ ಬಗೆಗೆ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಆ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಈ ನಿಘಂಟು ತುಂಬ ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾಗಿದ್ದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಮನೋವಿಜಯ ಕಾವ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯ ಸಪ್ತಕಾವ್ಯಗಳ ಗುರುಬಸವನ (ಸು. 1430) ಮನೋವಿಜಯ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಬರೆದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. ಇದಕ್ಕೆ ಚಂದ್ರಿಕೆ ಎಂಬ ಹೆಸರಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ.

ಮಗ್ಗೆಯ ಮಾಯಿದೇವ ಶತಕತ್ರಯ ಟೀಕೆ ಮಗ್ಗೆಯ ಮಾಯಿದೇವ (ಸು. 1430) ವಿರಚಿತ ಐಪುರೀಶ್ವರ ಶತಕ, ಶಿವಾಧವ ಶತಕ, ಶಿವಾವಲ್ಲಭ ಶತಕ ಇವುಗಳಿಗೆ ಬರೆದ ಟೀಕಾ ಗ್ರಂಥ. **(ಜಿ)**

ವಿರಾಜಪೇಟೆ: ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. ದಕ್ಷಿಣ ಕೊಡಗು ಎಂದೂ ಕರೆಯುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣ, ಹುಣಸೂರು ಮತ್ತು ಹೆಗ್ಗಡದೇವನಕೋಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಸೋಮವಾರಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸ್ವಲ್ಪ ಭಾಗವೂ ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ವಾಯವ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಡಿಕೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ನೈಋತ್ಯ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಕೇರಳರಾಜ್ಯವೂ ಸುತ್ತುವರೆದಿವೆ. ಅಮ್ಮತ್ತಿ, ವಿರಾಜಪೇಟೆ, ಪೊನ್ನಂಪೇಟೆ, ಬಾಳೆಲೆ, ಶ್ರೀಮಂಗಲ ಮತ್ತು ಹುದಿಕೇರಿ ಹೋಬಳಿಗಳಿದ್ದು 98 ಗ್ರಾಮಗಳೂ 3 ಪಟ್ಟಣಗಳೂ ಇವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1,619.8 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,78,148.

ಮಲೆನಾಡ ತೌರುಮನೆಯಾದ ಕೊಡಗಿನ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಕಣಿವೆ ಪ್ರದೇಶ ಮತ್ತು ಗುಡ್ಡಗಳ ಇಳಿಜಾರು ಪ್ರದೇಶ ಕಾಡುಗಳಿಂದ, ಬತ್ತದ ಗದ್ದೆಗಳಿಂದ ಮತ್ತು ಕಾಡುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಮಧ್ಯೆ ಇರುವ ಕಾಫಿ, ಕಿತ್ತಳೆಯ ತೋಟಗಳಿಂದ ಕಂಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅಂಬಟೆ ಬೆಟ್ಟ, ಬೆಟ್ಟಂಗಾಲ, ಕುಂಡದಬೆಟ್ಟ ಮತ್ತು ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ಬೆಟ್ಟ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಬೆಟ್ಟಗಳು. ವಿರಾಜಪೇಟೆಯ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಪ್ಪುನಾಡು ಮತ್ತು ಕಡ್ಯೈಟ್‌ನಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಅರಣ್ಯ ದಟ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಪೂರ್ವ ಎಲ್ಲೆಯ ಬಳಿ ಕಾವೇರಿ, ಲಕ್ಷ್ಮಣತೀರ್ಥ ನದಿಗಳ ನಡುವೆ ಪರ್ಣಪಾತಿ ವೃಕ್ಷಗಳ ವಿಶಾಲ ಕಾಡುಂಟು. ಇದರ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯ ಹಸುರು ಕಾಡು ಇದ್ದು ಬಿದಿರು ಮೆಳೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ.

ಕಾವೇರಿ, ಲಕ್ಷ್ಮಣತೀರ್ಥ ಮತ್ತು ಬರಪೊಳೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ನದಿಗಳು. ಕಾವೇರಿ ಹಲುಗುಂದ ಗ್ರಾಮದ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಮುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಮಡಿಕೇರಿ ಮತ್ತು ಸೋಮವಾರಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳನ್ನು ವಿರಾಜಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ ಬೇರ್ಪಡಿಸಿ ಗಡಿಯಾಗಿ ಈಶಾನ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯವುದು. ನದಿಯಬಯಲದಂಡೆ ವಿರಾಜಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದು ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ ಬೆಟ್ಟಸಾಲಿನ ದೆವಾಸಿಬೆಟ್ಟದ ಮುನಿಕಾಡು ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣತೀರ್ಥ ಹುಟ್ಟಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತ, ಅರಕೆರೆ ಮತ್ತು ಹತುಗಟ್ಟು ಕಾಡುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಹರಿದು ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು. ರಾಮತೀರ್ಥ ಮತ್ತು ಕರೆಹೊಳೆ ಎರಡು ಉಪನದಿಗಳು ಈ ನದಿಗೆ ಸೇರುವುವು. ವಿರಾಜಪೇಟೆಯ ಆಗ್ನೇಯ ಭಾಗಕ್ಕೆಲ್ಲ ಈ ನದಿಗಳ ನೀರಿನಾಶ್ರಯ ದೊರೆತಿದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮತ್ತೊಂದು ಮುಖ್ಯ ನದಿ ಬರಪೊಳೆ. ಲಕ್ಷ್ಮಣತೀರ್ಥ ಮತ್ತು ಪಾಪನಾಶಿನಿ ಹುಟ್ಟುವೆಡೆಯಲ್ಲೇ ಈ ನದಿಯೂ ಹುಟ್ಟಿ ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುವುದು. ಕೇರಳವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವ ಮುನ್ನ ಬರಪೊಳೆ ಸುಮಾರು ಮೂರು ಕಿಮೀ ದೂರ ಕೊಡಗಿನ ತೀರದ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿಯುವುದು. ದಟ್ಟಕಾಡಿನ ಮಧ್ಯೆ ಈ ನದಿ ಹರಿದರೂ ಇದರ ಎಡಬಲ ದಂಡೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ವ್ಯವಸಾಯ ಭೂಮಿಗೆ ನೀರುಣಿಸುತ್ತದೆ. ಜಲ ಮತ್ತು ಸಸ್ಯ ಸಮೃದ್ಧವಾದ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಮಳೆ ಹೆಚ್ಚು. ಇದರ ವಾರ್ಷಿಕ ಮಳೆ ಸು. 2,839.40 ಮಿಮೀ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಬತ್ತಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದಂಥ ಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಜಲಪೂರೈಕೆ ಸಮೃದ್ಧಿಯಾಗಿದ್ದು ಇದೇ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆಯಾಗಿದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಕಾಫಿ, ಮೆಣಸು, ಏಲಕ್ಕಿ ಮತ್ತು ಕಿತ್ತಳೆ ಮುಖ್ಯ ತೋಟದ ಬೆಳೆಗಳು. ಇವಲ್ಲದೆ ಬಾಳೆ, ಸ್ವಲ್ಪ ಅಡಕೆ, ಹಲಸು ಮುಂತಾದವನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುವುದುಂಟು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಜೇನುಸಾಕಣೆ, ಪಶುಪಾಲನೆ ಮತ್ತು ಮತ್ಸ್ಯೋದ್ಯಮ ಸಾಮಾನ್ಯ. ಕೈಗಾರಿಕೆ ಅಷ್ಟಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗಿಲ್ಲ. ವಿರಾಜಪೇಟೆ–ಮೈಸೂರು, ವಿರಾಜಪೇಟೆ– ಮಡಕೇರಿ– ಸೋಮವಾರಪೇಟೆ, ಹಾಸನ ಮುಂತಾದ ಜಿಲ್ಲಾ ಹೆದ್ದಾರಿಗಳಿದ್ದು, ಸಾಕಷ್ಟು ಗ್ರಾಮೀಣ ರಸ್ತೆಗಳಿದ್ದು ಸಂಪರ್ಕ ಸಾಧನಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿವೆ. ಶಾಲೆಗಳೂ ಒಂದು ಕಾಲೇಜೂ ಇದ್ದು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಸೌಲಭ್ಯವಿದೆ. ವಿದ್ಯುತ್, ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ, ಆಸ್ಪತ್ರೆ ಮತ್ತು ಔಷಧಾಲಯಗಳ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ.

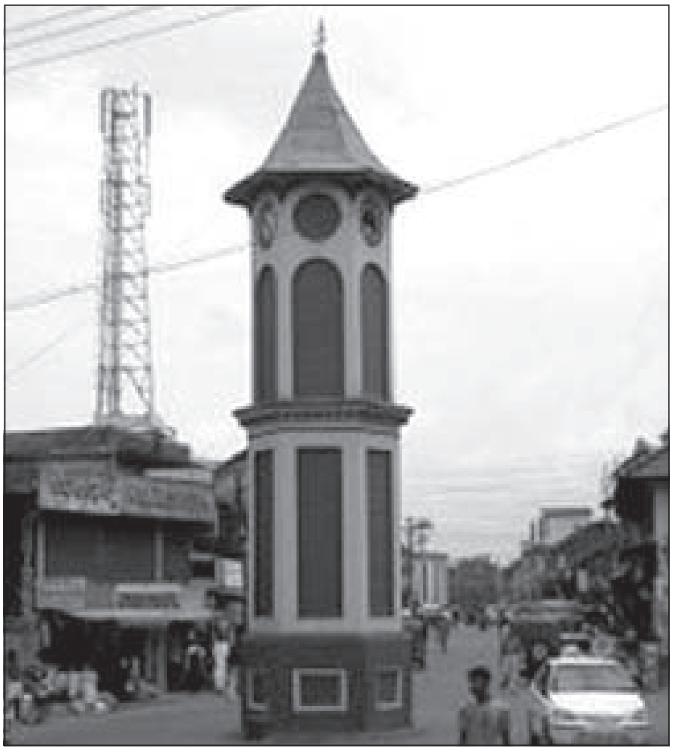

ಗಡಿಯಾರದ ಗೋಪುರ, ವೀರಾಜಪೇಟೆ

ವಿರಾಜಪೇಟೆ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ 10 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಹೆಗ್ಗಾಲ ಗ್ರಾಮವು ಹೆಗ್ಗಾಲ (ಹೆಗ್ಗಾಲ ಪಾಸ್) ಕಣಿವೆ ಮಾರ್ಗದಿಂದಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಈ ಮಾರ್ಗದ ಮೂಲಕವೇ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ್ ಕೊಚ್ಚಿನ್ ಮತ್ತು ತಿರುವಾಂಕೂರು ರಾಜರ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಹೋಗಿದ್ದನೆಂದೂ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಸೈನ್ಯ ಸಹ ಕಣ್ಣಾನೂರಿನಿಂದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಇದೇ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸಾಗಿತ್ತೆಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ವಿರಾಜಪೇಟೆಯ ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿ 6 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಅರಮೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾ ಸಮಾಧಿಯುಗದ ಕಲ್ಲುಗುಡ್ಡೆ ಸಮಾಧಿಗಳು ದೊರಕಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿನ ಇತಿಹಾಸಪೂರ್ವ ಸ್ಥಳಚರಿತ್ರೆಯ ವಿಷಯಗಳ ಮೇಲೆ ಬೆಳಕು ಚೆಲ್ಲಿವೆ. ವಿರಾಜಪೇಟೆಯ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಬೈರಂಬಡ ಗ್ರಾಮದ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ದೇವಾಲಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದದ್ದು. ವಿರಾಜಪೇಟೆಗೆ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಗುಯ್ಯ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿರುವ ಅಗಸ್ತ್ಯೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಹೆಸರಾದದ್ದು. ವಿರಾಜಪೇಟೆಯ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿರುವ ಪೊನ್ನಂಪೇಟೆಗೆ 11 ಕಿಮೀ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಬೀಳೂರು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 9ನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಗಂಗರ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಪೊನ್ನಂಪೇಟೆಯ

ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ 6 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಧನುಗಾಲದಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನನ ಸೈನ್ಯ ಹಾಳುಗೆಡವಿದ ಕೊಳ್ಳಿನಿಂಗ ಮತ್ತು ಬೆಣ್ಣೆಕೃಷ್ಣ ಇವರು ಕಟ್ಟಿದ್ದೆಂದು ಹೇಳುವ ಕೋಟೆಯ ಅವಶೇಷವಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣದಂಚಿನಲ್ಲಿದ್ದು ಪೊನ್ನಂಪೇಟೆಗೆ 35 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕುಟ್ಟ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ಮಾರ್ಚ್–ಏಪ್ರಿಲ್‌ನಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಕಾಳಿಕಾದೇವಿಯ ಜಾತ್ರೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣದ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಪೊನ್ನಂಪೇಟೆಗೆ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ 24 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕುರ್ಚಿ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ಶ್ರೀರಾಮನಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದದ್ದೆಂದು ಹೇಳುವ ಶಿವದೇವಾಲಯವಿದ್ದು ಶಿವರಾತ್ರಿಯಂದು ಸಣ್ಣ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಪೊನ್ನಂಪೇಟೆಯ ದಕ್ಷಿಣ ದಲ್ಲಿ 10 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಹುದಿಕೇರಿ ಹಿಂದೆ ಕಿಗ್ಗಟ್‌ನಾಡು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಪೊನ್ನಂಪೇಟೆಗೆ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ 3 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಚಿಕ್ಕಮಂಡೂರು ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ಇತಿಹಾಸ ಪೂರ್ವ ಶಿಲಾಸಮಾಧಿಗಳು ಇರುವುದು ಪತ್ತೆಯಾಗಿದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಾಗರ ಹೊಳೆ ಅಭಯಾರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ಪೊನ್ನಂಪೇಟೆಯ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 35 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶ ಪ್ರವಾಸಿಗಳ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದೆ. ಪೊನ್ನಂಪೇಟೆ ಹೋಬಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಕುಟ್ಟಂಡಿ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ಬರಪೊಳೆ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಕೇಂದ್ರ ಸ್ಥಾಪನೆಯ ಯೋಜನೆ ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮ ಮತ್ತು ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಕೇಂದ್ರದ ಸ್ಥಳ ವಿರಾಜಪೇಟೆಯ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ವಿರಾಜಪೇಟೆಯ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಬಿಟ್ಟಂಗಾಲ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ಅಭಯಾರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶದ ಪ್ರಕೃತಿಸೌಂದರ್ಯ ಹೆಸರಾದದ್ದು. ಇಲ್ಲಿಂದ ಬರಪೊಳೆಯ ಸರತಾಭಿ ಜಲಪಾತಕ್ಕೆ ಮಾರ್ಗವುಂಟು. ವಿರಾಜಪೇಟೆಯ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಗೋಣಿಕೊಪ್ಪಲು **(ನೋಡಿ)** ಒಂದು ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ. ವಿರಾಜಪೇಟೆಯ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ 20ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಪೊನ್ನಂಪೇಟೆ **(ನೋಡಿ)** ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ವ್ಯಾಪಾರಕೇಂದ್ರ. ವಿರಾಜಪೇಟೆಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಇರುವ ವಾಟೆಕೊಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮ ಪೆರಿಯಂಬಾಡಿ ಘಾಟ್ ಮೂಲಕ ಕಣ್ಣಾನೂರಿಗೆ ಹೋಗುವ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಹೆಚ್ಚು ಮಳೆ ಬೀಳುವ ಕೊಡಗಿನ ಭಾಗಮಂಡಲ ಬಿಟ್ಟರೆ ವಾಟೆಕೊಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯದು. ಇದನ್ನು ಕೊಡಗಿನ ಚಿರಾಪುಂಜಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ವಿರಾಜಪೇಟೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣಾನೂರು–ಮಡಿಕೇರಿ, ಕಣ್ಣಾನೂರು–ಮೈಸೂರು ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ಪಟ್ಟಣ ಮಡಿಕೇರಿಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 32 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 22,480. ಇದು ಕೊಡಗಿನ ಎರಡನೆಯ ಮುಖ್ಯ ಪಟ್ಟಣ. ಈ ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಕೊಡಗಿನ ದೊಡ್ಡ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯ 1792ರಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸೈನ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ಜನರಲ್ ಸರ್ ರಾಬರ್ಟ್ ಅಬರ್‌ಕ್ರಾಂಬಿಯನ್ನು ಭೇಟಿಯಾದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲೇ ಅದರ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ಕಟ್ಟಿಸಿ, ವೀರರಾಜೇಂದ್ರಪೇಟೆ ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟ. ಮುಂದೆ ಈ ಪಟ್ಟಣದ ಹೆಸರು ವಿರಾಜಪೇಟೆಯೆಂದು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿ ಬಂತು. ಇಲ್ಲಿ ಕ್ಷೇತ್ರಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಕಛೇರಿಗಳೂ ಮುನಿಸೀಫರ ಮತ್ತು ಮೊದಲನೆಯ ದರ್ಜೆಯ ಮ್ಯಾಜಿಸ್ಟ್ರೇಟರ ಕೋರ್ಟುಗಳೂ ಸರ್ಕಾರಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳೂ, ವಿದ್ಯುತ್, ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ ಸೌಲಭ್ಯ, ಖಾಸಗಿ ಮತ್ತು ಸರ್ಕಾರಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಮತ್ತು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳೂ ಇವೆ. ಈ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ 1870ರಿಂದ ಪುರಸಭೆಯಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಂದ ಕೇರಳದ ತಲಚೇರಿ, ಕಣ್ಣಾನೂರುಗಳಿಗೂ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮತ್ತು ನೆರೆಜಿಲ್ಲೆಯ ಎಲ್ಲ ಊರುಗಳಿಗೂ ವಾಹನ ಸಂಪರ್ಕವಿದ್ದು, ಇದು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರಕೇಂದ್ರವಾಗಿದೆ ಕಾಫಿ, ಏಲಕ್ಕಿ, ಮೆಣಸು ಮತ್ತು ಅಕ್ಕಿ ಇಲ್ಲಿಯ ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರ ಪದಾರ್ಥಗಳು. ಪಟ್ಟಣ ಮಲೆತಂಬಿರಾನ್ ಬೆಟ್ಟದ ಬುಡದಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ರೋಮನ್ ಕ್ಯಾಥೊಲಿಕ್ ಚರ್ಚ್ ಮತ್ತು ಗಡಿಯಾರದ ಗೋಪುರ ಆಕರ್ಷಣೀಯವಾಗಿದೆ.

(*;ಡಿ.ಎನ್.ಕೆ.)

ವಿರುಪರಾಜ: 16ನೆಯ ಶತಮಾನ. ತ್ರಿಭುವನತಿಲಕಂ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ. ರಾಜವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಈತ ತನ್ನ ವಂಶಾವಳಿಯನ್ನು ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ತನ್ನನ್ನು ನಾನಾಕಲಾರಾಮ, ಚೋಳರ ಭೀಮ, ಭೋಗನನುಜ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ವಿಶೇಷಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.

ತ್ರಿಭುವನತಿಲಕಂ ಸಾಂಗತ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದು ಇದರಲ್ಲಿ 27 ಸಂಧಿ, 1,578 ಪದ್ಯಗಳಿವೆ. ರಚನೆಯ ಕಾಲ 1519. ಚೇರಮನೆಂಬ ಶಿವಭಕ್ತನ ಕಥೆ ಈ ಕಾವ್ಯದ ವಸ್ತು. ಪ್ರತಿಸಂಧಿಯ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನನ್ನು ಕುರಿತ ಸ್ತುತಿಪದ್ಯಗಳಿವೆ. ಕಾವ್ಯವನ್ನು ತನ್ನ ಮಡದಿಗೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ತ್ರಿಭುವನ ತಿಲಕದ ಕಥಾವಸ್ತು ಚೇರಮನ ಚರಿತ್ರೆ ಎಂದು ಕವಿ ಹೇಳಿರುವನಾದರೂ ಸೌಂದರನಂಬಿಯ ಕಥೆಯೇ 18 ಸಂಧಿಗಳಷ್ಟು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿದೆ. ಈ ರಸವತ್ತಾದ ಕಥೆಯನ್ನು ಕವಿ ರಮ್ಯವಾಗಿ ಹಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಸಾಂಗತ್ಯ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ವಿರುಪರಾಜನಿಗೆ ಪ್ರಭುತ್ವವಿದೆ. ಈ ಕವಿಯ ಮೇಲೆ ಹರಿಹರನ ಪ್ರಭಾವ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಆಗಿರುವಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

(ಎಂ.ಆರ್.ಯು.)

ವಿರೂಪಾಕ್ಷ I: ವಿಜಯನಗರ ಸಂಗಮವಂಶದ ದೊರೆ. ಒಂದನೆಯ ಬುಕ್ಕನ ಮಗ. ಇಮ್ಮಡಿ ಹರಿಹರ ಮತ್ತು ಇಮ್ಮಡಿ ಕೆಂಪಣ್ಣ ಈತನ ಸೋದರರು. ಯುವರಾಜ ಪದವಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಮುಂದುವರಿದು ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ರಾಜ್ಯವಾಳಲಿಲ್ಲ. ಈತ ಆರಗ ಪ್ರಾಂತ್ಯ ಅಥವಾ ಮಲೆ ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ. ಹಲವು ಇತಿಹಾಸಕಾರರು ಈತನನ್ನು ಗಣನೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳದೆ ಇಮ್ಮಡಿ ಹರಿಹರನ ಮಗ ವಿರೂಪಾಕ್ಷನೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿದ್ದಾರೆ.

(ಬಿ.ಆರ್.ಜಿ.)

ವಿರೂಪಾಕ್ಷ II: ವಿಜಯನಗರ ಸಂಗಮ ವಂಶದ ದೊರೆ (1404–06). ಎರಡನೆಯ ಹರಿಹರ ಮತ್ತು ಅವನ ರಾಣಿಯರಲ್ಲೊಬ್ಬಳಾದ ಮಲ್ಲಾ (ಮೇಲಾ) ದೇವಿಯ ಮಗ. ಪ್ರಾಪ್ತವಯಸ್ಕನಾದ ತರುವಾಯ ಈತ ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಸಹೋದರನಾದ ಒಂದನೆಯ ದೇವರಾಯ ಮತ್ತು ಮಲಸಹೋದರ ಎರಡನೆಯ ಬುಕ್ಕನೊಡನೆ ಪಾಲ್ಗೊಂಡಿದ್ದ ಈತ, ಸಿಂಹಳ ದ್ವೀಪದ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿನ ರಾಜನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ, ಅವನು ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ ಪೊಗದಿ ಸಲ್ಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದ. 1404ರಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಹರಿಹರನ ಮರಣಾನಂತರ, ಅವನ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಸಿಂಹಾಸನಕ್ಕಾಗಿ ಕಾದಾಟಗಳು ನಡೆದಾಗ ಎರಡನೆಯ ಬುಕ್ಕನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನು ಪಡೆದ. ಆದರೆ ಬಹಳ ಕಾಲ ರಾಜನಾಗಿರಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ ಈ ಸಹೋದರನೂ ಸಾಹಸಿಯೂ ಆದ ಒಂದನೆಯ ದೇವರಾಯ ಈತನನ್ನು ಸಿಂಹಾಸನದಿಂದ ತಳ್ಳಿ ಅಧಿಕಾರರೂಢನಾದ. ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಅನಂತರ ಪ್ರಾಂತಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ಮುಂದುವರಿದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

(ಜಿ.ಆರ್.ಆರ್.)

ವಿರೂಪಾಕ್ಷ III: ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಸಂಗಮ ವಂಶದ ದೊರೆ (ಸು. 1465–85). ಇಮ್ಮಡಿ ದೇವರಾಯನ ತಮ್ಮ, ಪ್ರತಾಪ ದೇವರಾಯನ ಮಗ. ಹಲವಾರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಪೆನುಕೊಂಡೆಯ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದ. ಈತ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನನ್ನು ಬದಿಗೊತ್ತಿ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನನ್ನು ಇವನು ಕೊಲೆ ಮಾಡಿದನೆಂಬ ನಂಬುಗೆಯಿ

ದ್ದರೂ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಸಿಂಹಾಸನ ಭ್ರಷ್ಟನಾದ ಅನಂತರವೂ ಬದುಕಿದ್ದನೆಂಬ ಊಹೆ ಇದೆ.

ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ವ್ಯಸನಗಳಿಗೆ ಬಲಿಯಾಗಿ ರಾಜ್ಯರಕ್ಷಣ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡವನಾಗಿದ್ದ. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ 1470ರಲ್ಲಿ ಬಹಮನೀ ಸುಲ್ತಾನ 3ನೆಯ ಮಹಮ್ಮದ್‍ಷಾನ ಮಂತ್ರಿ ಮಹ್ಮೂದ್ ಗಾವಾನ್ ಗೋವೆಯನ್ನು, ಅದಕ್ಕೂ ಉತ್ತರದ ಕೊಂಕಣ ಕರಾವಳಿಯನ್ನು, ಬೆಳಗಾಂವಿಯ ಸುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಇದರಿಂದ ಸಮುದ್ರವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿದ್ದ ಗೋವೆ, ದಾಬೋಲಿಂ ಮುಂತಾದ ಕರಾವಳಿಯ ಪಟ್ಟಣಗಳು ಬಹಮನಿಗಳ ವಶವಾಗಿ, ರಾಜ್ಯದ ಆರ್ಥಿಕ ಹಿನ್ನಡೆಗೆ ಅವಕಾಶ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿತು. ಕೇಂದ್ರ ಪ್ರಭುತ್ವದ ಪ್ರಭಾವ ಕ್ಷೀಣಿಸುತ್ತ ಬಂತು. ವಿಜಯನಗರದ ಭವ್ಯತೆ ಅದೇತಾನೆ ನಾಶವಾಗುವ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದಿತು. ಚಂದ್ರಗಿರಿಯ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದ ಸಾಳುವ ನರಸಿಂಹನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಉಳಿಯಿತು. ಇಮ್ಮಡಿ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಸು. 20 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ರಾಜನಾಗಿದ್ದ. ಸು. 1485ರಲ್ಲಿ ಇವನನ್ನು ಇವನ ಜೇಷ್ಠಪುತ್ರನೇ ಕೊಲೆಮಾಡಿದನೆಂಬ ಹೇಳಿಕೆ ಇದೆ. **(ಕೆ.ಎಸ್.ಎಸ್.;ಜಿ.ಆರ್.ಆರ್.)**

ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಪಂಡಿತ: ಸು. 1584. ಚೆನ್ನಬಸವಪುರಾಣ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯದ ಕರ್ತೃ. ಇವನು ವಿಜಯನಗರದ ಹಿರಿಯಮಠದ ಪಟ್ಟಾಧ್ಯಕ್ಷನಾಗಿದ್ದನೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ವಿಜಯನಗರದ ಮಳೆಯ ಮಲ್ಲೇಶ ಪರಂಪರೆಗೆ ಸೇರಿದ ಸಿದ್ಧವೀರೇಶ ಇವನ ಗುರು. ಹಂಪೆಯ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಇವನ ಇಷ್ಟದೈವ. ಈತ ತನ್ನನ್ನು ಸಕಲಾಗಮಪುರಾಣಕೋವಿದ, ಸರಸಕರ್ಣಾಟಾದಿ ಭಾಷಾ ವಿಶಾರದ, ವರಕವಿಪ್ರಕರಮಾನಸರಾಜಹಂಸ, ನೂತನಪಂಡಿತಾರಾಧ್ಯ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ವಿಶೇಷಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಪೂರ್ವಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ರಾಘವಾಂಕ, ಹರಿಹರ, ಮಗ್ಗೆಯ ಮಾಯಿದೇವ, ಚಾಮರಸ, ಕೆರೆಯ ಪದ್ಮರಸ ಮೊದಲಾದ ಕವಿಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪುರಾತನರಲ್ಲಿ ಪ್ರಭುದೇವನಿಂದ ಕಿನ್ನರಿ ಬೊಮ್ಮಯ್ಯನವರೆಗೆ ಸ್ಮರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಬಸವ ಮೊದಲಾದ ಶಿವಶರಣರ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಹಿಂದಿನ ಕವಿಗಳು ಬರೆದಿರುವರು. ಆದರೆ ಚೆನ್ನಬಸವನನ್ನು ಕುರಿತು ಯಾರೂ ಕಾವ್ಯ ರಚಿಸಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ನೀನು ಅದನ್ನು ರಚಿಸು ಎಂದು ಶಿವಭಕ್ತ ಸಂಕುಲ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿಕೊಂಡದ್ದರಿಂದ ತಾನು ಕಾವ್ಯ ಬರೆಯಲು ತೊಡಗಿದಂತೆ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.

ಚೆನ್ನಬಸವಪುರಾಣ ವಾರ್ಧಕ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 5 ಕಾಂಡಗಳೂ 63 ಸಂಧಿಗಳೂ 2,906 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. ಬಸವಣ್ಣನವರ ಸೋದರಿ ನಾಗಲಾಂಬಿಕೆಯ ಪುತ್ರ ಚೆನ್ನಬಸವಣ್ಣನ ಚರಿತೆ ಕಾವ್ಯವಸ್ತು. ಮೊದಲನೆಯ ಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಬಸವನ ಜನನ, ಬಾಲ್ಯ ಪ್ರೌಢಾದಿ ಅವಸ್ಥೆಗಳೂ ಎರಡು, ಮೂರು ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಕಾಂಡಗಳಲ್ಲಿ ಪರಶಿವನ ಪಂಚವಿಂಶತಿ ಲೀಲೆಗಳೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ಐದನೆಯ ಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ವೀರಶೈವ ಮತತತ್ತ್ವ, 63 ಪುರಾತನರು, 770 ಗಣಂಗಳು ಮತ್ತು 101 ವಿರಕ್ತರ ವರ್ಣನೆಗಳು ಮತ್ತು ಆನೆಗೊಂದಿ ವಿಜಯನಗರದ ರಾಜ್ಯಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಪರಿಚಯ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳು ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿವೆ. ಮಹಾಕಾವ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳೆನಿಸಿದ 18 ವರ್ಣನೆಗಳಿಂದಲೂ ಛಂದಸ್ಸು ಅಲಂಕಾರ ರಸಗಳಿಂದಲೂ ಈ ಕಾವ್ಯ ಬಂಧುರವೂ ಲಲಿತವೂ ಆಗಿದೆ. ವಸಂತವರ್ಣನೆ, ಗಿರಿಜಾ ಪರಿಣಯ, ಸೂರ್ಯಾಸ್ತ, ಚಂದ್ರೋದಯ, ರತಿಪ್ರಲಾಪ ಮೊದಲಾದ ವರ್ಣನೆಗಳು ಮನೋಹರವಾಗಿವೆ. ಈ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೂ ಲಕ್ಷ್ಮೀಶನ ಜೈಮಿನಿ ಭಾರತಕ್ಕೂ ಅನೇಕ ಹೋಲಿಕೆಗಳಿವೆಯಾದರೂ ಇವರಿಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಯಾರು ಮೊದಲಿಗರು ಎಂಬ ಬಗ್ಗೆ ಪಂಡಿತರಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ಕವಿಯ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆ ಇದ್ದ ವೀರಶೈವ ಪುರಾತನರ ಮತ್ತು ಕವಿಗಳ ಕಾಲನಿರ್ಣಯಕ್ಕೆ ಈ ಗ್ರಂಥ ಸಾಕಷ್ಟು ಸಹಾಯಕವಾಗಿದೆ. ಕನ್ನಡದ ಷಟ್ಪದಿ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಉನ್ನತ ಸ್ಥಾನ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. **(ಎಂ.ಜಿ.ಎನ್.)**

ವಿಲ್ಕ್ಸ್, ಮಾರ್ಕ್ ಕರ್ನಲ್: 1760–1831. ಯೋಧ, ಚರಿತ್ರಕಾರ; ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ರೆಸಿಡೆಂಟ್ (1803–08).

ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿನ ಐಲ್ ಆಫ್ ಮ್ಯಾನ್‍ನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಈತ ಚರ್ಚಿನ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಉನ್ನತಮಟ್ಟದ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದ. 1783ರಲ್ಲಿ ಈಸ್ಟ್ ಇಂಡಿಯಾ ಕಂಪನಿಯ ಸೈನ್ಯ ಸೇರುವ ಉದ್ದೇಶ ದಿಂದ ಮದರಾಸಿಗೆ ಬಂದು ಮದರಾಸಿನ ಸೈನ್ಯ ಮಂಡಳಿಯ ಉಪಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾದ. ಅನಂತರ ಮದರಾಸಿನ ಗವರ್ನರ್ ಜಾನ್ ಹಾಲೆಂಡ್‍ನ ಏಡ್–ಡಿ–ಕ್ಯಾಂಪ್ ಆದ. ಟಿಪ್ಪುವಿನ ವಿರುದ್ಧ 1790–92ರವರೆಗೆ ನಡೆದ ಯುದ್ಧದ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ನಲ್ ಜೇಮ್ಸ್ ಸ್ಟ್ಯೂವರ್ಟನಿಗೆ ಎ.ಡಿ.ಸಿ. ಮತ್ತು ಮಿಲಿಟರಿ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿದ್ದ. 1792ರ ಒಪ್ಪಂದದ ಅನಂತರ ಈತ ಅಸಿಸ್ಟೆಂಟ್ ಜನರಲ್ ಆಗಿಯೂ ಅನಂತರ ಜನರಲ್ ಸ್ಟ್ಯೂವರ್ಟನಿಗೆ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿಯೂ ಕೆಲಸಮಡಿದ. ಅನಾರೋಗ್ಯದ ಕಾರಣ 1794ರಲ್ಲಿ ಯುರೋಪಿಗೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ 1799ರವರೆಗಿದ್ದ, ಪುನಃ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿರುಗಿ ಮದರಾಸಿನ ಗೌವರ್ನರ್ ಆಗಿದ್ದ ಎಡ್ವರ್ಡ್ ಕ್ಲೈವನಿಗೆ ಮಿಲಿಟರಿ ಮತ್ತು ಆಪ್ತಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿದ್ದು ಪೋರ್ಟ್‍ಸೇಂಟ್ ರೆಸಿಡೆಂಟ್ ಆಗಿದ್ದ. 1808ರಲ್ಲಿ ಭಾರತದಿಂದ ಹಿಂದಿರುಗಿದ ಅನಂತರ ಸೇಂಟ್ ಹೆಲೀನ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಗೌವರ್ನರ್ ಆಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡಿ (1803–08) ನೆಪೋಲಿಯನ್ ಬೋನಪಾರ್ಟೆ ಅಲ್ಲಿ ಖೈದಿಯಾಗಿದ್ದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತನಾದ. 1818ರಲ್ಲಿ ಕೆಲಸದಿಂದಲೂ ನಿವೃತ್ತನಾಗಿ 1831ರಲ್ಲಿ ನಿಧನನಾದ.

ಈತ ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಮುಖ್ಯವಾದದ್ದು ಹಿಸ್ಟಾರಿಕಲ್ ಸ್ಕೆಚಸ್ ಆಫ್ ದಿ ಸೌತ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯಾ ಇನ್ ಎನ್ ಅಟೆಂಪ್ಟ್ ಟು ಟ್ರೇಸ್ ದಿ ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಮೈಸೂರ್. ಇದು ಮೂರು ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯದು 1810ರಲ್ಲೂ ಉಳಿದವು 1817ರಲ್ಲೂ ಪ್ರಕಟವಾದವು. 3ನೆಯ ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಅನಂತರ ಈ ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ರೆಸಿಡೆಂಟ್ ಆಗಿದ್ದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ತಾನು ಗಳಿಸಿದ ಅನುಭವ ಮತ್ತು ವಿಷಯಜ್ಞಾನದ ಮೇಲೆ ರಚಿತವಾದ ಈ ಇತಿಹಾಸ ಗ್ರಂಥ ಈ ದೇಶದ ಇತಿಹಾಸ ರಚನೆಗೆ ಅದರಲ್ಲೂ 1799ರವರೆಗಿನ ಒಡೆಯರು ಮತ್ತು ಹೈದರ್, ಟಿಪ್ಪು ಕಾಲದ ಇತಿಹಾಸದ ಬಗ್ಗೆ ಇಂದಿಗೂ ಮೂಲ ಆಕರವಾಗಿದೆ. ಬ್ರಿಟಿಷ್ ದೃಷ್ಟಿಕೋನವಷ್ಟೇ ಇಲ್ಲಿದೆಯೆಂಬ ಅಪವಾದವೊಂದನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಮಕಾಲೀನ ಆಧಾರಗಳ ಉಪಯೋಗ, ಉತ್ತಮಶೈಲಿ ಮತ್ತು ವಿಷಯನಿರೂಪಣೆ ಇವುಗಳಿಂದ ಇದೊಂದು ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಗ್ರಂಥವಾಗಿದೆ. ಮೈಸೂರು ಇತಿಹಾಸ ರಚನೆಯ ಜೊತೆಗೆ ಈತ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಆಂತರಿಕ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಕುರಿತು ಒಂದು ವರದಿಯನ್ನೂ ತಯಾರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸಂಸ್ಥಾನದ ಆದಾಯ ಮೂಲಗಳು ಮತ್ತು ಆಯುವ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಇವನ ವರದಿ ಅತ್ಯಂತ ಉಪಯುಕ್ತ ದಾಖಲೆಯಾಗಿದೆ. ಹಲವು ಕಾಲ ಇವನು ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿನ ಏಷ್ಯಾಟಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿಯ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷನೂ ಆಗಿದ್ದ. ಆಗ ಅರಿಸ್ಟಾಟಲನ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿ ಟ್ಯೂಸ್ ಪ್ರದೇಶದ ನಾಸಿರುದ್ದೀನ್ ಎಂಬ ವಿದ್ವಾಂಸನಿಂದ ರಚಿತವಾದ ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅಖ್ಲಕ್–ಇ–ನಾಸಿರಿ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ವಿಮರ್ಶನಾಕೃತಿಯನ್ನೂ ಬರೆದ.

ಆಡಳಿತ, ಇತಿಹಾಸ, ತತ್ತ್ವ ವಿಮರ್ಶೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಬರೆದಿರುವ ಈತನನ್ನು ಜ್ಞಾನಿ, ಮೇಧಾವಿ, ದಯಾವಂತ, ದೃಢತೆಯಿಂದಿರುವ ಆಡಳಿತಗಾರ ಎಂದು ನೆಪೋಲಿಯನ್ (ಸೇಂಟ್ ಹೆಲೀನಲ್ಲಿದ್ದಾಗ) ಬಣ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. (ಬಿ.ಎಸ್.ಎ.;ಕೆ.ವಿ.ಟಿ)

ವಿವೇಕಾನಂದ ಗಿರಿಜನ ಕಲ್ಯಾಣ ಕೇಂದ್ರ: ಚಾಮರಾಜನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಿಳಿಗಿರಿರಂಗನ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿರುವ ಗಿರಿಜನರ ಮತ್ತು ಪಂಗಡಗಳ ಸರ್ವತೋಮುಖ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಕಾರ್ಯನಿರತ ಸೇವಾಕೇಂದ್ರ (1981). ಸ್ವಾಮಿ ವಿವೇಕಾನಂದ ಮತ್ತು ಮಹಾತ್ಮಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ಸೇವಾದರ್ಶಗಳನ್ನು ಆಶಯವಾಗುಳ್ಳ ಈ ಸಂಸ್ಥೆ ಯಳಂದೂರು, ಚಾಮರಾಜನಗರ, ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಸೋಲಿಗರಿಗೆ (ಸು. 22 ಸಾವಿರ) ಸರ್ಕಾರದ ಯೋಜನೆಗಳ ಮತ್ತು ಅನೇಕ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿವಳಿಕೆ ನೀಡಲು ಹಾಗೂ ಅವರ ಆರೋಗ್ಯ, ವಸತಿ, ಶಿಕ್ಷಣ, ತರಬೇತಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಜಾಗೃತಿ ಉಂಟುಮಾಡಲು ಕಳೆದ ಎರಡು ದಶಕಗಳಿಂದ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತ ಬಂದಿದೆ. ಸು. 60 ಕಿಮೀ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ನೂರಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಚಿಕ್ಕ ಮತ್ತು ದೊಡ್ಡ ಗಿರಿಜನಪೋಡು, ಹಾಡಿ, ಪಾಳ್ಯ, ದೊಡ್ಡಿ ಮತ್ತು ಕಾಲೊನಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಗ್ರ ಗಿರಿಜನ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಹಮ್ಮಿಕೊಂಡು ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದೆ. ಎಲ್ಲ ಕೆಲಸ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಗಿರಿಜನರೇ ಸಕ್ರಿಯವಾಗಿ ಪಾಲುಗೊಳ್ಳುವುದು ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯ ವಿಶೇಷತೆ. ಈ ಕೇಂದ್ರದ ಕಾರ್ಯಕಾರಿ ಸಮಿತಿ ಸಹ ಬಹುತೇಕ ಗಿರಿಜನರಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಈ ಕೇಂದ್ರದ ಉದ್ದೇಶಗಳಿವು: ಗಿರಿಜನರನ್ನು ಸ್ವಾವಲಂಬಿಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದು; ಸೋಲಿಗ ಗಿರಿಜನ ಸಮಾಜವನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವುದು; ಶಿಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ತರಬೇತಿಯ ಮೂಲಕ ಗಿರಿಜನರ ಸುಪ್ತ ಪ್ರತಿಭೆ ಮತ್ತು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಕಟಗೊಳಿಸುವುದು; ಗಿರಿಜನರ ಸಂಘಟನೆಗಳನ್ನು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸುವುದು; ಸಮುದಾಯ ಬಾಳ್ವೆ ಮತ್ತು ಒಟ್ಟುಗೂಡಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವುದು; ಬಡತನ ರೇಖೆಗಿಂತ ಕಡಿಮೆ ಇರುವ ಜನರ ಆರೋಗ್ಯ, ಶಿಕ್ಷಣ, ವೃತ್ತಿಶಿಕ್ಷಣ ಮುಂತಾದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಿಗೆ ಆದ್ಯತೆ ಕೊಟ್ಟು ಅದರ ಕಾರ್ಯ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಗೆ ಸಹಕಾರ ನೀಡುವುದು; ಸಮಾಜಕಾರ್ಯ ಮತ್ತು ಸಮುದಾಯ ಸಂಘಟನೆಗೆ ಪ್ರೇರಣೆ; ಸ್ವಾಮಿ ವಿವೇಕಾನಂದರ ತತ್ತ್ವಗಳ ಅರಿವುಂಟುಮಾಡುವುದು ಇತ್ಯಾದಿ.

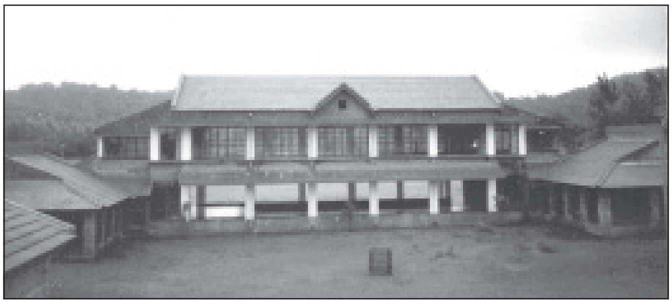
ವಿವೇಕಾನಂದ ಗಿರಿಜನಕಲ್ಯಾಣಕೇಂದ್ರದ ಕಛೇರಿ, ಬಿಳಿಗಿರಿರಂಗನಬೆಟ್ಟ

ಈ ಸಂಸ್ಥೆ ಗಿರಿಜನರ ಶಿಕ್ಷಣ ಹಾಗೂ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕಾಗಿ ಅನೇಕ ಶಾಲಾಕಾಲೇಜುಗಳನ್ನು, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಲಯಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ದೇಶೀಯ ಹಾಗೂ ವಿದೇಶೀಯ ನೆರವಿನಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿದೆ. ಸ್ಥಳೀಯ ಆವಶ್ಯಕತೆ, ಸಂಪನ್ಮೂಲ ಮತ್ತು ಅಭಿರುಚಿಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಮರಗೆಲಸ, ಜೇನುಸಾಕಣೆ, ಹೆಣಿಗೆ ಮೊದಲಾದ ಕೈಮಗ್ಗ, ಅನೇಕ ಗೃಹ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳನ್ನೂ ಕೈಕಸಬುಗಳನ್ನೂ ಕಲಿಯಲು ಅವಕಾಶ ಕಲ್ಪಿಸಿ (ಗಿರಿಯ ಯುವಜನರಲ್ಲಿ) ಸ್ವಉದ್ಯೋಗ ಮತ್ತು ಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾವಲಂಬನೆ ಬೆಳೆಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದೆ.

ಸಮುದಾಯ ಸಂಘಟನೆ: ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲ, ಚಾಮರಾಜನಗರ ಮತ್ತು ಯಳಂದೂರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಗಿರಿಜನ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಒಂದೊಂದು ಪೋಡು ಹಾಡಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಗ್ರಾಮಮಟ್ಟದ ಸಂಘಗಳು ಮತ್ತು ಇವುಗಳು ಒಟ್ಟುಗೂಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಸಂಘಗಳು ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿವೆ. ಈ ಸಂಘಟನಾ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿಗೆ ಸಮಾಜ ಕಾರ್ಯಕರ್ತರ ನೆರವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿದ್ದ ಗಿರಿಜನರು ಈಗ ಅವುಗಳನ್ನು ತಾವೇ ಸಂಘಟಿಸಿ ನಡೆಸುವುದರಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಗ್ರಾಮಸಮಸ್ಯೆಗಳ ಪರಿಹಾರ, ಸರ್ಕಾರಿ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳ ಸಂಯೋಜನೆ ಮತ್ತು ಅನುಷ್ಠಾನ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಈಗ ಸಂಘಗಳು ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಿವೆ. ಕುಷ್ಠ, ಕ್ಷಯದಿಂದ ಹಿಡಿದು ವಿವಿಧ ರೋಗಗಳ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಅರಿವಿಗೆ ಸಮುದಾಯ ಆರೋಗ್ಯ ತರಬೇತಿ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕರುಣ ಟ್ರಸ್ಟ್ ಮೂಲಕ ಕುಷ್ಠ, ಮೂರ್ಛೆ ಮತ್ತು ಕ್ಷಯರೋಗ ನಿಯಂತ್ರಣ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿವೆ. ಪೌಷ್ಟಿಕ ಆಹಾರ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ಯೋಜನೆ ಯಲ್ಲಿ ತಾಯಿಮಕ್ಕಳ ಆರೋಗ್ಯಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ಪೋಷಣೆಗೆ ಗಮನ ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ಗೋರೆಮಡು, ಕೋಣನಕೆರೆಗಳಲ್ಲಿ ಆರೋಗ್ಯ ಉಪಕೇಂದ್ರಗಳಿವೆ. ವ್ಯವಸಾಯ, ತೋಟಗಾರಿಕೆ, ಪಶುಸಂಗೋಪನೆ, ಮೀನುಗಾರಿಕೆ, ಕೋಳಿ ಸಾಕಣೆ, ವಸತಿ ನಿರ್ಮಾಣ, ಅರಣ್ಯ ಬೆಳೆಸುವಿಕೆ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಈ ಕೇಂದ್ರ ವಿವಿಧ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ನೆರವಿನಿಂದ ಕೈಗೊಂಡಿದೆ. (ಜಿ.ಎಸ್‌ಎಚ್.)

ವಿಶಿಷ್ಟ ಶಿಕ್ಷಣ: ಸಾಮಾನ್ಯ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆಯಲಾರದ ಅಂಗವಿಕಲರ ಹಾಗೂ ಹಿಂದುಳಿದ ವರ್ಗಗಳ ಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿ ಏರ್ಪಟ್ಟಿರುವ ವಿಶೇಷ ರೀತಿಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಈ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದೆ. ಕುರುಡರ ಮತ್ತು ಮೂಗರ ಪಾಠಶಾಲೆ, ವಾಕ್–ಶ್ರವಣ ಸಂಸ್ಥೆ ಹಾಗೂ ಹಿಂದುಳಿದ ವರ್ಗಗಳ ಮಕ್ಕಳ ಶಾಲೆ ಇವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪರಿಚಯ ಮಾಡಿಕೊಡಲು ಯತ್ನಿಸಿದೆ.

ಕುರುಡರ ಮತ್ತು ಮೂಗರ ಪಾಠಶಾಲೆ: ಮೈಸೂರು ನಗರದಲ್ಲಿ 1901ರಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತ ಶಾಲಾ ಇನ್‌ಸ್ಪೆಕ್ಟರ್ ಆದ ಎಂ.ಶ್ರೀನಿವಾಸರಾಯರು ತಮ್ಮ ಮನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಒಬ್ಬ ಕುರುಡ ಮತ್ತು ಮೂವರು ಕಿವುಡ ಬಾಲಕರಿಗೆ ಶಿಕ್ಷಣ ಕೊಡಲಾರಂಭಿಸಿದರು. ಕಣ್ಣುಳ್ಳವರಿಗೆ ದೊರಕುವಂತೆ, ಇವರಿಗೂ ಯೋಗ್ಯ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ದೊರಕಿ, ತನ್ಮೂಲಕ ಇವರೂ ಉತ್ತಮ ಪ್ರಜೆಗಳಾಗುವಂತೆ, ಮಾಡುವ ಆದರ್ಶವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಈ ಶಾಲೆಯನ್ನಾರಂಭಿಸಿದರು. ಸರ್ಕಾರ ಇವರ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮನ್ನಿಸಿ 1902ರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಅಧ್ಯಾಪಕರನ್ನು ನೇಮಿಸಿತು. ಅನೇಕ ಉದಾರಿಗಳು ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಕಾರಣರಾದರು. ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರ್ ಅವರೂ ಅವರ ಆಪ್ತಕಾರ್ಯದರ್ಶಿ ಸರ್ ಚಾರ್ಲಸ್ ಹಂಟರ್ ಅವರೂ ವಿದೇಶಗಳಲ್ಲಿರುವ ಇಂಥ ಶಾಲೆಗಳ ಮಟ್ಟಕ್ಕೆ ಈ ಶಾಲೆಯನ್ನು ತರಲು ಬಹಳ ಶ್ರಮಿಸಿದರು. 1927ರಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರ ಈ ಶಾಲೆಯನ್ನು ತನ್ನ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿತು. ಅಂದಿನಿಂದ ಇಂದಿನವರೆಗೆ ಈ ಶಾಲೆ ಹಲವು ವಿಧಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸುತ್ತ ಬಂದಿದೆ. 1901ರಿಂದ 1932ರವರೆಗೆ ಈ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಹ ಶಿಕ್ಷಣವೂ ದೊರೆಯುತ್ತಿತ್ತು. 1932ರಲ್ಲಿ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿಯೇ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವೃತ್ತಿಶಿಕ್ಷಣ ಶಾಲೆ ಆರಂಭವಾಯಿತು. 1969ರಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಇದನ್ನು ಕುರುಡರ ಮತ್ತು ಮೂಗರ ಪಾಠಶಾಲೆಗೇ ವರ್ಗಾಯಿಸಲಾಯಿತು. ಈಗ ಇಲ್ಲಿ ಸಹಶಿಕ್ಷಣ ಕ್ರಮವಿದೆ. ಅನಂತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ಕುರುಡರ ಮತ್ತು ಮೂಗರ ಪಾಠಶಾಲೆ ಆರಂಭವಾಯಿತು

(1962). ಇಲ್ಲಿ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನೂ ಸಂಗೀತವನ್ನೂ ಹೇಳಿಕೊಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಈಚೆಗೆ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲೂ ಇಂಥ ಶಾಲೆಯನ್ನು ಸರ್ಕಾರದವರು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ವಸತಿ ವಿದ್ಯಾಲಯಗಳಾಗಿವೆ. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ವೈಟ್‌ಫೀಲ್ಡ್‌ನಲ್ಲೂ ಕುರುಡರಿಗಾಗಿ ಒಂದು ಪ್ರೌಢಶಾಲಾ ಮಟ್ಟದ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆ ಖಾಸಗಿ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ.

ಕುರುಡರ ಮತ್ತು ಮೂಗರ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ 6 ರಿಂದ 10 ವರ್ಷದೊಳಗಿನ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಶಿಕ್ಷಣ ಉಚಿತ, ಸಾಮಾನ್ಯ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಯ ಪಠ್ಯ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನೇ ಆಧಾರವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಕೊಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಔದ್ಯೋಗಿಕ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನೂ ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಅಂಧಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಸಂಗೀತ, ಬೆತ್ತ ಹಾಗೂ ನೇಯ್ಗೆ ಕೆಲಸ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ದೈಹಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ, ತೋಟಗಾರಿಕೆ, ಪಠ್ಯೇತರ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನೂ ಸ್ಕೌಟಿಂಗ್ ಗೈಡಿಂಗ್ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನೂ ಶಿಕ್ಷಣ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಅಳವಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಶಾಲೆಗೆ ಸೇರಿರುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಲಯಕ್ಕೆ ಸರ್ಕಾರ ಊಟ, ಬಟ್ಟೆ, ಹಾಸಿಗೆ ಮುಂತಾದುವುಗಳನ್ನೊದಗಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ವೆಚ್ಚವನ್ನು ವಿಶೇಷ ಬಜೆಟ್‌ನಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಬೇಕೆಂದು ಸಮಾಜ ಶಿಕ್ಷಣ ಇಲಾಖೆಗೆ ಆದೇಶ ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಲಯಗಳಲ್ಲಿ 130 ಬಾಲಕರನ್ನೂ 50 ಬಾಲಕಿಯರನ್ನೂ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಅವಕಾಶವಿದೆ. ಸರ್ಕಾರದ ಸಹಾಯದೊಂದಿಗೆ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಮಂದಿ ದಾನಿಗಳು ಮಾಡಿರುವ ದಾನಪತ್ರದ ಸುಮಾರು ನಲವತ್ತು ಸಹಸ್ರ ರೂಪಾಯಿಗಳ ಮೇಲೆ ಬರುವ ಬಡ್ಡಿಯಿಂದ ಆಗಾಗ್ಗೆ ವಿಶೇಷ ಭೋಜನಗಳನ್ನೂ ಏರ್ಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಕುರುಡರಿಗೆ ಆರು ಚುಕ್ಕೆಗಳ ಸಂಯೋಜನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಒಂದು ಅಪೂರ್ವವಾದ ಮತ್ತು ಸ್ವಾರಸ್ಯಪೂರ್ಣವಾದ ಬ್ರೈಲ್ ಲಿಪಿಯ ಮೂಲಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ಲಿಪಿಯನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶಜ್ಞಾನದ ಮೂಲಕ ಆಯಾ ದೇಶದ ಅಂಧರಿಗೆ ಅಲ್ಲಿನ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಭಾಷೆ ಮತ್ತು ಇಂಗ್ಲಿಷಿನ ಮೂಲಕ ಶಿಕ್ಷಣ ನೀಡುತ್ತಾರೆ. ಓದು ಬರೆಹಗಳನ್ನಲ್ಲದೆ ಗಣಿತ, ವಿಜ್ಞಾನ, ಇತಿಹಾಸಗಳನ್ನೂ ಬೋಧಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರೊಂದಿಗೆ ಭಾರತೀಯ ಬ್ರೈಲ್ ಲಿಪಿಯನ್ನೂ ಬಳಸಲಾಗುತ್ತದೆ. 13 ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಭಾಷೆಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಅಕ್ಷರಮಾಲೆಯನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿಯಲಾಗಿದೆ. ಅಕ್ಷರ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಕ್ರಮ ಕೆಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಕಾಗುಣಿತ ಸಹ ಕೆಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಹಿಂದೆ ಮೊದಲು ವರ್ಣಮಾಲೆಯನ್ನು ಕಲಿಸಿ ಅನಂತರ ಪುಸ್ತಕವನ್ನೋದಿಸುವ ಕ್ರಮ ಜಾರಿಯಲ್ಲಿತ್ತು. ಈಚೆಗೆ ನವೀನ ಶಿಕ್ಷಣತಜ್ಞರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ ಪದಗಳ ಮೂಲಕ ಭಾಷೆಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಕ್ರಮ ಉತ್ತಮವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿ ಅದನ್ನು ಅಳವಡಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಮುಂಬಯಿಯ ಕುರುಡರ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಒಂದು ಶಾಖೆ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾಗಿದ್ದು, ಕುರುಡರ ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕಾಗಿ ವಿವಿಧ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಏರ್ಪಡಿಸಿ ನಡೆಸುತ್ತಿದೆ.

ಮೂಗರ ಶಿಕ್ಷಣ: ಸಂಜ್ಞಾಭಾಷೆ ಮತ್ತು ವಾಚ್ಯಕ್ರಮ ಈ ಎರಡು ರೀತಿಗಳನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ಮೂಗ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಪಾಠವನ್ನು ಕಲಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಸುವ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಬಳಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ಇರುವಷ್ಟು ಅಥವಾ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚು ವಿಷಯವನ್ನು ಕಥಾರೂಪದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿ, ಅನಂತರ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ, ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ಕಪ್ಪುಹಲಗೆಯ ಮೇಲೆ ಬರೆಯುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳನ್ನು ಬರೆದು ಮಕ್ಕಳಿಂದ ಉತ್ತರಗಳನ್ನು ಬರೆಸುವುದು, ನೂತನ ಕ್ರಮದ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳನ್ನು ಬರೆದು ಉತ್ತರಗಳನ್ನು ಬರೆಸುವುದು–ಇವು ಇಲ್ಲಿ ಅನುಸರಿಸುವ ಕ್ರಮಗಳು.

ಮೊದಲ ಎರಡು ತರಗತಿಗಳಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯಕ್ರಮಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ. ಮೊದಲನೆಯ ತರಗತಿಯಲ್ಲಿ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಶಬ್ದೋಚ್ಚಾರ ಮಾಡುವುದನ್ನು ಕಲಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಅಧ್ಯಾಪಕ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯ ಕೈಯನ್ನು ತಮ್ಮ ಧ್ವನಿಪೆಟ್ಟಿಗೆಯ ಬಳಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು 'ಆ' ಎಂದು ಉಚ್ಚರಿಸಿದಾಗ ಮಗುವಿನ ಕೈಗೆ ಒಂದು ರೀತಿಯ ಕಂಪನದ ಅನುಭವವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರಂತೆ ಮಗುವೂ ಉಚ್ಚರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಲಾಗುವುದು. ಎರಡನೆಯ ತರಗತಿಯಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ರಚಿಸುವುದನ್ನು ಕಲಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ ಪುಟ್ಟ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಿಸಿ ಬರೆಯುವುದನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿಸಲಾಗುವುದು. ಈಗ ವಿದ್ಯುನ್ಮಾನ ಉಪಕರಣಗಳ ಮೂಲಕ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚು ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯಾಗಿ ಬೋಧನೆ ಮತ್ತು ಕಲಿಕೆಗೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಮೈಸೂರಿನ ಅಖಿಲಭಾರತ ವಾಕ್-ಶ್ರವಣ ಸಂಸ್ಥೆ **(ನೋಡಿ)** ಕಿವುಡ ಮತ್ತು ಮೂಗ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಹಾಗೂ ಶಿಕ್ಷಣಾಭ್ಯಾಸ ನೀಡುತ್ತಿದೆ.

ಆಶ್ರಮ ವಸತಿ ಶಾಲೆಗಳು: ನಗರ ಹಾಗೂ ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದುಳಿದ ಪಂಗಡಗಳ ಮಕ್ಕಳು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹಲವಾರು ಆಶ್ರಮ ವಸತಿ ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ತೆರೆದಿದ್ದಾರೆ. ವಿದ್ಯಾ ಇಲಾಖೆಯವರು ಹಾಕಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಪಠ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಈ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಸರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ತರಬೇತು ಹೊಂದಿದ ಅಧ್ಯಾಪಕರನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ನೇಮಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ನಾಲ್ಕನೆಯ ತರಗತಿಯವರೆಗೂ ಉಚಿತ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು, ಉಚಿತ ಊಟ ಮತ್ತು ವಸತಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಕೊಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಎರಡು ಜೊತೆ ಉಡುಪನ್ನೂ ಹಾಸಿಗೆ, ಪುಸ್ತಕ, ಮತ್ತಿತರ ಉಪಕರಣಗಳೊಂದಿಗೆ ಕೊಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಮಕ್ಕಳ ಆರೋಗ್ಯವನ್ನು ವಾರಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಪರೀಕ್ಷಿಸಲು ವೈದ್ಯರನ್ನು ನೇಮಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಪರಿಶಿಷ್ಟ ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಅಲೆಮಾರಿ ವರ್ಗದ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಉಡುಪು ಹಾಗೂ ಉಪಕರಣಗಳ ಕೊಡುಗೆ: ಆಶ್ರಮ ಶಾಲೆಗಳಿಲ್ಲದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಮಕ್ಕಳು ತಮ್ಮ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಇತರೆ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿಸಲು ಸಹಾಯವಾಗುವಂತೆ ಅವರಿಗೆ ಉಡುಪು ಮತ್ತು ಉಪಕರಣಗಳ ನೀಡಿಕೆಗಾಗಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಈ ವರ್ಗದ ಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರಸ್ಥರ ಸಂಖ್ಯೆ ಬಹಳ ಕಡಿಮೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅನೂಚಾನವಾಗಿ ಬಂದಿರುವ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳೂ ಅವರಿಗೆ ಅನುಕೂಲಿಸುವಂಥ ವಿದ್ಯಾ ಸೌಲಭ್ಯಗಳ ಸೀಮಿತ ಸ್ಥಿತಿಯೂ ಕಾರಣವೆನ್ನಬಹುದು. ಇದನ್ನು ಇಲಾಖೆಯವರು ಮನಗಂಡು ಹಿಂದುಳಿದ ವರ್ಗಗಳ ಬಾಲಕ ಬಾಲಕಿಯರಿಗಾಗಿ ವಸತಿಗೃಹಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. **(ಕೆ.ಬಿ.ಎ.ಎಸ್.)**

ವಿಶುಕುಮಾರ್: 1935–86. ಕನ್ನಡದ ಹೆಸರಾಂತ ಕಾದಂಬರಿಕಾರ, ಚಲನಚಿತ್ರ ನಿರ್ದೇಶಕ. ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ತುಳು ಭಾಷೆಗಳೆರಡರಲ್ಲೂ ಸೃಜನಶೀಲ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದ್ದವರು. ದಕ್ಷಿಣಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಂಗಳೂರಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವ ಬೋಳೂರು ಇವರ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. 1935 ಮಾರ್ಚ್ 10ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಮದೆ ದೋಗಾ ಪೂಜಾರಿ, ತಾಯಿ ಕಾವೇರಿಯಾನೆ ಚಂದ್ರಾವತಿ. ಈ ದಂಪತಿಗಳಿಗೆ ಹತ್ತುಜನ ಮಕ್ಕಳು. ಆರುಜನ ಗಂಡು ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಇವರೇ ಹಿರಿಯ ಮಗ. ಇವರ ಹುಟ್ಟು ಹೆಸರು ವಿಶ್ವನಾಥ ಬೋಳೂರು, ವಿಶುಕುಮಾರ್ ಎಂಬುದು ಕಾವ್ಯನಾಮ. ಇವರ ತಂದೆ ಕಡುಬಡತನದ ಜೀವನ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದು ಬೋಳೂರಿನ ಸುಲ್ತಾನ ಬತೇರಿಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣ ಹೋಟೆಲ್ ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿದ್ದರು. ಜೊತೆಗೆ ಯಕ್ಷಗಾನ ಕಲೆಯನ್ನೂ ಮೈಗೂಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರಿಂದ ಸಹಜವಾಗಿ ವಿಶುಕುಮಾರ್ ಅವರಿಗೆ ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಕಲೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಆಸಕ್ತಿ ಮೂಡಿತು. 1954ರಲ್ಲಿ ಎಸ್.ಎಸ್.ಎಲ್.ಸಿ.

ಪೂರೈಸಿದರು. ಉರ್ವದ ಕೆನರಾ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಓದುತ್ತಿರುವಾಗಲೇ ಇವರು ಕಥೆಗಳನ್ನು ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಅನಂತರ ನಾಟಕ, ಪದ್ಯಗಳನ್ನು ಬರೆಯಲು ಪ್ರಾರಂಭಮಾಡಿದರು. ಇವರ ಮೊದಲ ಕಥೆ 'ದುಶ್ಶಾಸನ' ಚಂದಮಾಮ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸುಮಶರ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯನಾಮದಿಂದ ಪ್ರಕಟವಾಗಿತ್ತು. ಇವರಿಗೆ ಕ್ರಿಕೆಟ್, ಸಂಗೀತ, ಕೊಳಲು, ತಬಲ, ಹಾರ್ಮೋನಿಯಂ, ಕತ್ತಿವರಸೆ, ಚಿತ್ರಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ಇತ್ತು. ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಯಕ್ಷಗಾನದಲ್ಲಿ ಬಾಲಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಅಭಿನಯ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು; ಬಹಳ ಸೊಗಸಾಗಿ ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದರಂತೆ.

ಬಡತನದಿಂದಾಗಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಲಾಗದೆ ಮಂಗಳೂರಿನ ಹೆಂಚಿನ ಕಾರ್ಖಾನೆಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಉದ್ಯೋಗ ಪಡೆದುಕೊಂಡರು. ಅನಂತರ ಸ್ವಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಮುಂದಾಗಿ ಸರಕಾರದ ಮುಜರಾಯಿ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಎಂಡೋಮೆಂಟ್ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು (1957). ನಾಟಕ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಆಸಕ್ತಿ ಇದ್ದುದರಿಂದ ನವೋದಯ ಕಲಾವೃಂದ ಎಂಬ ನಾಟಕ ಸಂಘವನ್ನು ಸ್ಥಾಪನೆ ಮಾಡಿದರು (1954). ತಾವು ಬರೆದ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಈ ಕಲಾವೃಂದದಿಂದ ಪ್ರದರ್ಶಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಕಲಿಯುಗದ ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರ (ತುಳು), ಗರ್ವದ ಎಣ್ಣೆ (ತುಳು), ಮನೆಯಿಂದ ಮಸಣಕ್ಕೆ (ಕನ್ನಡ), ಸಾಮ್ರಾಟ್ ಪೃಥ್ವಿರಾಜ್ (ಕನ್ನಡ), ರಾಜದ್ರೋಹಿ (ಕನ್ನಡ), ಬೀದಿಯ ಭ್ರಮರ (ಕನ್ನಡ), ಅಸ್ತಮಾನ (ಕನ್ನಡ), ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರ (ಕನ್ನಡ), ಬಲತ್ಕಾರದ ಬಯಲಲ್ಲಿ (ಕನ್ನಡ) ಎಂಬ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ತುಳು ಮತ್ತು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಬರೆದು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿ ತುಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ನಾಟಕಕಾರ ಎಂದು ಹೆಸರು ಗಳಿಸಿದರು. ಆದರೆ ಇವು ಯಾವುವೂ ಪ್ರಕಟವಾಗಿಲ್ಲ; ಹಸ್ತಪ್ರತಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಆದರೆ ಸ್ನೇಹಿತರ ಒತ್ತಾಯದ ಮೇರೆಗೆ ಕೋಟಿ ಚೆನ್ನಯ (ತುಳು) ನಾಟಕ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು (1967). ಹೆಗಲಿಗೆ ಹೆಗಲು (ಕನ್ನಡ, 1965), ತರಂಗ ತರಂಗ ಅಂತರಂಗ (ಕನ್ನಡ, 1968), ಡೊಂಕು ಬಾಲದ ನಾಯಕರು (ಕನ್ನಡ, 1981), ಪೇದೆಗೆ ಬಾಧೆ (1995) ಎಂಬ ಕಿರುನಾಟಕಗಳು ಪ್ರಕಟವಾದವು.

'ಸಹೋದರ ಕಲಾವೃಂದ ನಾಟಕ ಸಂಘ'ವನ್ನು 1958ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪನೆ ಮಾಡಿದರು. ಈ ಸಂಘದಿಂದ ಶಿವರಾಮಕಾರಂತರಾದಿಯಾಗಿ ಅನೇಕ ಸಾಹಿತಿಗಳ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದರು.

ಇವರು ಅನೇಕ ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನೂ ಸಣ್ಣಕಥೆಗಳನ್ನೂ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಕುಸುಮ ಕೀರ್ತನ, ಚಲ್ಲಾಟದ ಚದುರೆಯರು ಮತ್ತು ಇತರ ಕಥೆಗಳು ಇವು ಕಥಾಸಂಕಲನಗಳು. ನೆತ್ತರಗಾನ ಇವರ ಮೊದಲ ಕಾದಂಬರಿ (1966). ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಅನ್ಯಾಯ, ಮೋಸ, ವಂಚನೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ಕಾದಂಬರಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಡಂಬನಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕರಾವಳಿ, ಮದರ್, ಹಂಸಕ್ಷೀರ, ವಿಪ್ಲವ, ಭಗವಂತನ ಆತ್ಮಕಥೆ, ಕರ್ಮ, ಗಗನಗಾಮಿಗಳು, ಮಿಯಾಂವ್ ಕಾಮತ್, ಈ ಪರಿಯ ಬದುಕು, ಭಟಕಳದಿಂದ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ, ಕಪ್ಪು ಸಮುದ್ರ, ಭೂಮಿ, ಕಾಮುಕರು (ಮಥನ), ಪ್ರಜೆಗಳು ಪ್ರಭುಗಳು–ಇವು ಇವರ ಕಾದಂಬರಿಗಳು. ಕರಾವಳಿ ಹೆಚ್ಚು ಚರ್ಚಿತವಾದ ಕಾದಂಬರಿ. ಇದು ಇವರ ಪ್ರಾತಿನಿಧಿಕ ಕೃತಿಯೂ ಹೌದು.

ತಾವು ಬರೆದ 'ಕೋಟಿ ಚೆನ್ನಯ' ತುಳು ನಾಟಕವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಚಲನಚಿತ್ರವಾಗಿ ಹೊರತಂದರು. ಈ ಚಿತ್ರವು ರಾಜ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪಡೆಯಿತು (1977); ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಖ್ಯಾತಿ ಗಳಿಸಿತು. ಅನಂತರ ಕರಾವಳಿ, ಮದರ್ ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನು ಆಧರಿಸಿ ಚಿತ್ರ ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಕರಾವಳಿ, ಸಂಘರ್ಷ, ಅಖಂಡ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಗಳು–ಈ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನಾಯಕ ನಟನಾಗಿ ತೆರೆಯ ಮೇಲೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡರು. ಇವರ ನಿಧನಾನಂತರ ಪ್ರಜೆಗಳು ಪ್ರಭುಗಳು ಕಾದಂಬರಿ ಚಲನಚಿತ್ರವಾಯಿತು.

ವಿಶುಕುಮಾರ್ ಅವರು ಸಾಮಾಜಿಕವಾಗಿಯೂ ತಮ್ಮನ್ನು ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. 1977ರಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಉದ್ಯೋಗಕ್ಕೆ ರಾಜೀನಾಮೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಅನಂತರ ಕೃಷಿ ಬದುಕಿಗೆ ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡ ಇವರು ಡಿ. ದೇವರಾಜ ಅರಸು ಮತ್ತು ಎಲ್.ಜಿ. ಹಾವನೂರರ ಹಿಂದುಳಿದ ವರ್ಗಗಳ ಹೋರಾಟದಲ್ಲಿ ಸಕ್ರಿಯವಾಗಿ ತಮ್ಮನ್ನು ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡರು. ಬೆಂಗಳೂರು ತುಳು ಕೂಟದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ (1980) ನೇಮಕಗೊಂಡು, 1981ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಬಿಲ್ಲವ ಅಸೋಸಿಯೇಷನ್ನಿನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ತುಳವರ ವೈಭವ ಎಂಬ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ನಡೆಸಿದರು. ಹೈದರಾಬಾದ್‌ನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಅಖಿಲ ಭಾರತ 4ನೆಯ ತುಳು ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠ ತುಳುವರ್ ಎಂಬ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ ನೀಡಲಾಯಿತು (1988). ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಗೇರು ನಿಗಮದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿಯೂ ನೇಮಕಗೊಂಡಿದ್ದರು (1983).

1984–85ರಲ್ಲಿ 'ಸಂಜೆವಾಣಿ' ದಿನಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಪ್ರಜಾಪ್ರಭುತ್ವ ವಾರಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿಯೂ ಚಿತ್ರದೀಪ ಎಂಬ ಸಿನಿಮಾ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಗೌರವ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿಯೂ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. 1984ರಲ್ಲಿ ತರಂಗ ಪತ್ರಿಕೆ ದಾವಣಗೆರೆಯಲ್ಲಿ ಏರ್ಪಡಿಸಿದ ಕಾದಂಬರಿ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಇವರ ಕಪ್ಪುಸಮುದ್ರ ಕೃತಿಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಕಾದಂಬರಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭ್ಯವಾಯಿತು.

ಒಕ್ಕಲಿಗ ಸಮುದಾಯದ ರಾಜ್ಯಮಟ್ಟದ ಕಬಡ್ಡಿ ಆಟಗಾರ್ತಿಯಾದ ವಿಜಯಲಕ್ಷ್ಮಿ ಎಂಬುವವರನ್ನು ಇವರು ವಿವಾಹವಾದರು (1984 ನವೆಂಬರ್ 15). ಶಿಸ್ತು ಮತ್ತು ಸರಳತೆಗೆ, ವಿಚಾರವಂತಿಕೆಗೆ ಹೆಸರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಅನಾರೋಗ್ಯಕ್ಕೆ ತುತ್ತಾಗಿ 1986 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 4ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. **(ಸಿ.ಎಂ.)**

ವಿಶ್ವಕರ್ನಾಟಕ: ಕನ್ನಡ ವಾರಪತ್ರಿಕೆ. ತಿರುಮಲೆ ತಾತಾಚಾರ್ಯ ಶರ್ಮರು ಮೈಸೂರ್ ಕ್ರಾನಿಕಲ್ ಎಂಬ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ವಾರಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಕೆ. ರಂಗ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್ ಅವರಿಂದ ವಹಿಸಿಕೊಂಡು, ಅದೇ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಆರು ತಿಂಗಳ ಕಾಲ ನಡೆಸಿ, ಅನಂತರ 1925ರಲ್ಲಿ ಪತ್ರಿಕೆಗೆ ವಿಶ್ವಕರ್ನಾಟಕ ಎಂದು ನಾಮಕರಣ ಮಾಡಿ ಪ್ರಕಟಿಸತೊಡಗಿದರು. ಮಹಾತ್ಮ ಗಾಂಧಿಯವರು ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಹರಸಿದರು. ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಭಾವನೆಯನ್ನು ಒಂದು ಕಡೆ ಬೆಳಸುತ್ತ ಪತ್ರಿಕಾ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನೂ ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿಯುತ್ತ ಸಾಗಿದ್ದ ಈ ಪತ್ರಿಕೆ ಆಗ ಜಾರಿಗೆ ಬಂದ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ವೃತ್ತಪತ್ರಿಕಾ ಶಾಸನವನ್ನು ಉಗ್ರವಾಗಿ ವಿರೋಧಿಸಿತ್ತು, ಅಗ್ರಲೇಖನವನ್ನು ಬರೆಯುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯನ್ನು ಕೈಗೊಂಡಿತ್ತು. ಮೈಸೂರು ವೃತ್ತಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಕರಾಳ ಶಾಸನವನ್ನು ಶಾಸನ ಕಡತದಿಂದ ತೊಡೆದುಹಾಕುವವರೆಗೂ ನಾವು ಪ್ರಧಾನ ಲೇಖನವನ್ನು ಬರೆಯುವುದೇ ಇಲ್ಲ ಎಂದು ಸಂಪಾದಕೀಯ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಜಾಗದಲ್ಲಿ ವಾರವಾರವೂ ಅಚ್ಚಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. 1936ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ವಾರಪತ್ರಿಕೆಯ ಜೊತೆಗೆ ವಿಶ್ವಕರ್ನಾಟಕ ದಿನ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಆರಂಭಮಾಡಲಾಯಿತು. ಅದರ ಸಂಪಾದಕರೂ ಶರ್ಮರೇ ಆಗಿದ್ದರು.

ದಿನಪತ್ರಿಕೆ ಆರಂಭವಾದ ಮೇಲೆ ಮತ್ತೆ ಅಗ್ರಲೇಖನವನ್ನು ಬರೆಯಲು ಆರಂಭಮಾಡಲಾಯಿತು. 1942 ಹಾಗು 1945ರಲ್ಲಿ ಎರಡು ಸಲ ಸರ್ಕಾರ ವಿಧಿಸಿದ ಮುಟ್ಟುಗೋಲಿನಿಂದಾಗಿ ಪತ್ರಿಕೆ ಕೆಲವು ಕಾಲ ನಿಂತುಹೋಗಿತ್ತು. ಅನಂತರ ತಿ.ತಾ. ಶರ್ಮರ ಅನಾರೋಗ್ಯದಿಂದ ಸಿದ್ದವನ ಹಳ್ಳಿ ಕೃಷ್ಣಶರ್ಮರು ದಿನಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರು (1941–43). ಮುಂದೆ ವಾರಪತ್ರಿಕೆ ನಿಂತಿತು. ದಿನಪತ್ರಿಕೆ ಒಂದು ಜಾಯಿಂಟ್ ಸ್ಟಾಕ್ ಕಂಪನಿಯ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿತು. ಅಲ್ಲಿಯವರಿಗೆ ಸಂಜೆ ಪತ್ರಿಕೆಯಾಗಿ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದ ವಿಶ್ವಕರ್ನಾಟಕ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲನೆಯ ಬೆಳಗಿನ ಕನ್ನಡ ದಿನಪತ್ರಿಕೆಯಾಯಿತು. ಎನ್.ಎಸ್. ವೆಂಕೋಬರಾಯರು ಅದರ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರು. ಪತ್ರಿಕೆ 1956ರಲ್ಲಿ ನಿಂತುಹೋಯಿತು.

ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಚಳವಳಿಗೆ ಬೆಂಬಲ ಕೊಟ್ಟು ಸರ್ಕಾರದ ಕಿರುಕುಳ ಅನುಭವಿಸಿಯೂ ತನ್ನ ಆದರ್ಶವನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಡದೆ ಬಾಳಿದ ವಿಶ್ವಕರ್ನಾಟಕ ಪತ್ರಿಕೆ ಸ್ವತಂತ್ರ, ನಿರ್ಭಯ, ಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ಬರೆವಣಿಗೆಗೆ ಹೆಸರಾಗಿತ್ತು. ಅನೇಕ ಸಾಹಿತಿಗಳ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿ ಅವರ ಪ್ರಗತಿಗೂ ಕಾರಣವಾಯಿತು. **(ಸಿ.ಕೆ.ಎನ್.)**

ವಿಶ್ವನಾಥ್, ಜಿ.ಆರ್.: 1949–. ಭಾರತದ ಕ್ರಿಕೆಟ್ ಆಟಗಾರ, ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಬ್ಯಾಟುಗಾರರಲ್ಲೊಬ್ಬರು. 1949ರ ಫೆಬ್ರವರಿ 12ರಂದು ಭದ್ರಾವತಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು.

ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಕೋಟೆ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿದ್ದಾಗಲೇ ತಮ್ಮ ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲೆ, ಕ್ರಿಕೆಟ್ ಆಟದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ತಳೆದ ಇವರು 1967ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಆಂಧ್ರ ವಿರುದ್ಧ ನಡೆದ ರಣಜಿ ಪಂದ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ಆಡಿ, 214 ರನ್ನುಗಳನ್ನು ಪಡೆದು, ಹಿಂದಿನ ಎಲ್ಲ ದಾಖಲೆಗಳನ್ನು ಮುರಿಯುವ ಮೂಲಕ ಕ್ರಿಕೆಟ್ ರಂಗವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ಅನಂತರ 1969ರಲ್ಲಿ ಕಾನ್ಪುರದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಭಾರತ ಮತ್ತು ಆಸ್ಟ್ರೇಲಿಯಗಳ ನಡುವೆ ನಡೆದ ಟೆಸ್ಟ್ ಇವರು ಭಾಗವಹಿಸಿದ ಪ್ರಥಮ ಟೆಸ್ಟ್ ಪಂದ್ಯ. ಆಗ 137 ರನ್ನು ಬಾರಿಸಿ ಪ್ರಥಮ ಟೆಸ್ಟಿನಲ್ಲಿಯೇ ಶತಕ ಗಳಿಸಿದ, ಉತ್ತಮ ಬ್ಯಾಟುಗಾರ ಎಂದು ಆಯ್ಕೆ ಸಮಿತಿಯ ಗಮನ ಸೆಳೆದರು; ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಮಟ್ಟದ ಕ್ರಿಕೆಟ್ ಆಟಗಾರರೆಂದು ಹೆಸರು ಗಳಿಸಿದರು. ಆಡಿದ ಮೊದಲನೆಯ ಟೆಸ್ಟ್‌ನಲ್ಲಿಯೇ ಶತಕ ಬಾರಿಸಿದ ಭಾರತೀಯ ಕ್ರಿಕೆಟ್ ಆಟಗಾರರಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವನಾಥ್ ಆರನೆಯವರು. ಅಲ್ಲದೆ, ಚೊಚ್ಚಲ ಪಂದ್ಯದಲ್ಲಿ ಶತಕ ಬಾರಿಸಿ, ಅನಂತರದ ಟೆಸ್ಟ್ ಪಂದ್ಯದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಶತಕ ರನ್ನುಗಳನ್ನು ಪಡೆದ ಭಾರತೀಯ ಆಟಗಾರರಲ್ಲೇ ವಿಶ್ವನಾಥ್ ಮೊದಲಿಗರು. (ಈ ದಾಖಲೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದು 1973ರ ಫೆಬ್ರವರಿ 7ರಂದು ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್ ವಿರುದ್ಧದ ಟೆಸ್ಟಿನಲ್ಲಿ).

ದೇಶವಿದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಲಿಟ್ಲ್ ಮಾಸ್ಟರ್ ಎಂದು ಖ್ಯಾತರಾಗಿದ್ದ ವಿಶ್ವನಾಥ್ ಅವರದು ಆಕರ್ಷಕ ಬ್ಯಾಟಿಂಗು. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ 'ಸ್ಕ್ವೇರ್ ಕಟ್' ಇವರ ಆಟದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಜೊತೆಗೆ ಇವರು ಉತ್ತಮ ಫೀಲ್ಡರ್ ಕೂಡ. ಮೆಲ್ಬರ್ನ್‌ನಲ್ಲಿ ಆಸ್ಟ್ರೇಲಿಯಾದ ವಿರುದ್ಧ ನಡೆದ ಮೂರನೆಯ ಟೆಸ್ಟ್‌ನಲ್ಲಿ (1978). ಭಾರತ ಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಆಸ್ಟ್ರೇಲಿಯದಲ್ಲೇ ಯಶಸ್ಸು ಪಡೆಯಿತು. ಈ ಟೆಸ್ಟಿನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವನಾಥ್ ಅವರು ಪ್ರಥಮ ಇನ್ನಿಂಗ್ಸ್‌ನಲ್ಲಿ 59 ರನ್ನುಗಳನ್ನೂ ದ್ವಿತೀಯ ಇನ್ನಿಂಗ್ಸ್‌ನಲ್ಲಿ 54 ರನ್ನುಗಳನ್ನೂ ಪಡೆದು ಭಾರತದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಹಾಗೂ ಅಪೂರ್ವ ಯಶಸ್ಸಿಗೂ ಕಾರಣರಾದರು. 1971ರಲ್ಲಿ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಇವರಿಗೆ ಪದ್ಮಶ್ರೀ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿತು. **(ಎಸ್.ಎಚ್.ಕೆ.)**

ವಿಶ್ವವಾಣಿ: ಕನ್ನಡ ದಿನಪತ್ರಿಕೆ. 1956ರಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಆರಂಭಿಸಲಾಯಿತು. ಕರ್ನಾಟಕದ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ನಗರದಿಂದ ಪ್ರಕಟವಾಗುವ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರು ಹಾಗೂ ಮಾಲೀಕರು ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಲೇಖಕರಾದ ಪಾಟೀಲ ಪುಟ್ಟಪ್ಪ. ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಪ್ರಸಾರ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕಟಣೆಯ ಪ್ರಾರಂಭದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ರಾಯಲ್ ಆಕಾರದ ನಾಲ್ಕು ಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿತ್ತಲ್ಲದೆ, ಪ್ರತಿ ಪುಟದಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಕಾಲಂಗಳಿರುತ್ತಿದ್ದುವು. ಆಗ ಬಿಡಿ ಪ್ರತಿಯ ಬೆಲೆ ಒಂದು ಆಣೆ. ಆಗ ರೋಟರಿ ಯಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮುದ್ರಣಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ ಈ ಪತ್ರಿಕೆ, ಈಗ ಆಫ್‌ಸೆಟ್ ಮುದ್ರಣದಲ್ಲಿ ಹೊರಬರುತ್ತಿದೆ. ಡಿಮ್ಮೈ ಆಕಾರದ ನಾಲ್ಕು ಪುಟಗಳ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಬೆಲೆ ಒಂದು ರೂಪಾಯಿ.

ಕರ್ನಾಟಕ ಏಕೀಕರಣ, ರಾಜಕೀಯ, ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮತ್ತು ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸುದ್ದಿಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತ ವಿದ್ಯಮಾನಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸವಿವರ ವರದಿಗಳನ್ನು ಈ ಪತ್ರಿಕೆ ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತದೆ. ಜಹಗೀರದಾರ್, ಶಿವಾನಂದ ಜೋಶಿ, ಮೈಸೂರು ಮಠ, ಎಂ. ಸಿದ್ದರಾಮೇಶ, ಎಂ.ಬಿ. ಬೂದಿಹಾಳ ಮಠ, ಶಾಸ್ತ್ರೀಮಠ ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರಾಂತ ಪತ್ರಕರ್ತರು ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಮೂಲಕ ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದವರು. ಬಸವರಾಜ ಕಟ್ಟೀಮನಿಯವರ ವಿಚಾರ ಪ್ರಚೋದಕ ಬರೆಹಗಳು ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಆಗಾಗ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದುವು.

ಕನ್ನಡನಾಡು, ನುಡಿ ಹಾಗೂ ಜನತೆಯ ಬಗ್ಗೆ ವಿಶೇಷ ಕಾಳಜಿಯುಳ್ಳ ಸಂಪಾದಕೀಯ, ವಿಚಾರಪೂರಿತ ಲೇಖನಗಳು ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಗುಣಗಳಾಗಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಗಡಿಸಮಸ್ಯೆ ಕುರಿತಂತೆ ಈ ಪತ್ರಿಕೆ ಹರಿತವಾದ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ. *

ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಶಿಕ್ಷಣ: ಪ್ರೌಢ ಶಿಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಉತ್ತೀರ್ಣರಾದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಪದವಿಪೂರ್ವ ಹಂತದಲ್ಲಿಯೂ ಉತ್ತೀರ್ಣರಾಗಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿ ಪದವಿಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಲೋಸುಗ ಈ ಹಂತಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯವು ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು, ಅವಕಾಶಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಇಲ್ಲವೆ ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣ ಎಂದು ಹೇಳುವುದಿದೆ. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 8 ಸಾಮಾನ್ಯ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳೂ, 2 ಕೃಷಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳೂ ಮತ್ತು 6 ಪರಿಗಣಿತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳೂ ಸೇರಿದಂತೆ ಒಟ್ಟು 16 ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳಿವೆ.

ಸಾಮಾನ್ಯ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳು (8): ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತಗೊಂಡ ಮೊತ್ತಮೊದಲ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ (1916). ಅನಂತರ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ (1949), ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ (1964), ಮಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ (1980), ಗುಲ್ಬರ್ಗ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ (1980), ಕುವೆಂಪು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ (1987), ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ (1991) ಮತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಮುಕ್ತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಮೈಸೂರು (1996) ಮುಂತಾದವು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಂಡಿವೆ.

ಕೃಷಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳು (2): ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ 1965ರಲ್ಲೂ ಮತ್ತು ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ 1986ರಲ್ಲೂ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿವೆ.

ಪರಿಗಣಿತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳು (6): ಇಂಡಿಯನ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಸೈನ್ಸ್, ಬೆಂಗಳೂರು: ಮಣಿಪಾಲ್ ಅಕಾಡೆಮಿ ಆಫ್ ಹೈಯರ್ ಎಜುಕೇಷನ್, ಮಣಿಪಾಲ್ (ಮಾಹೆ); ನ್ಯಾಷನಲ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಮೆಂಟಲ್ ಹೆಲ್ತ್ ಅಂಡ್ ನ್ಯೂರೋ ಸೈನ್ಸಸ್ (ನಿಮ್ಹಾನ್ಸ್), ಬೆಂಗಳೂರು; ನ್ಯಾಷನಲ್ ಲಾ ಸ್ಕೂಲ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯ ಯೂನಿವರ್ಸಿಟಿ, ಬೆಂಗಳೂರು; ರಾಜೀವ್‌ಗಾಂಧಿ ಯೂನಿವರ್ಸಿಟಿ ಆಫ್ ಹೆಲ್ತ್ ಸೈನ್ಸಸ್, ಬೆಂಗಳೂರು ಮತ್ತು ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ತಾಂತ್ರಿಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಬೆಳಗಾಂವಿ.

ಈ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ 32 ವೈದ್ಯಕೀಯ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ 43 ದಂತ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ 123 ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ಒಳಪಟ್ಟಿವೆ. ಕಲೆ, ವಿಜ್ಞಾನ, ವಾಣಿಜ್ಯ, ವ್ಯಾಪಾರ ನಿರ್ವಹಣೆ, ವಾಕ್‌ಶ್ರವಣ ವಿಜ್ಞಾನ, ಕಾನೂನು, ಗ್ರಂಥಾಲಯವಿಜ್ಞಾನ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಧಿಕ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಪದವಿ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಮತ್ತು ಪ್ರೌಢಹಂತಗಳಲ್ಲಿ ಬೋಧಿಸುವ ಶಿಕ್ಷಕರ ತರಬೇತಿಗಾಗಿ ಟಿ.ಸಿ.ಎಚ್. ಮತ್ತು ಬಿ.ಎಡ್. ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ದೈಹಿಕ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕಾಗಿ ಫಿಸಿಕಲ್ ಎಜುಕೇಷನ್ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ಇವೆ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿರುವ 8 ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳಿಗೆ ನ್ಯಾಕ್ (ನ್ಯಾಷನಲ್ ಅಸೆಸ್‌ಮೆಂಟ್ ಅಂಡ್ ಅಕ್ರೆಡಿಟೇಷನ್ ಕೌನ್ಸಿಲ್–ಎನ್.ಎ.ಎ.ಸಿ.) ಅಂಗೀಕಾರ ನೀಡಿದೆ. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿರುವ 421 ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ನ್ಯಾಕ್‌ನಿಂದ ಯೋಗ್ಯತಾ ಪತ್ರಗಳನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿವೆ. ಯು.ಜಿ.ಸಿ.ಯ ಸ್ವತಂತ್ರ ಸಂಸ್ಥೆಯಾದ ನ್ಯಾಕ್‌ನಿಂದ ಬೆಂಗಳೂರು, ಮೈಸೂರು ಮತ್ತು ಗುಲ್ಬರ್ಗ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳಿಗೆ ಪಂಚತಾರಾ ಸ್ಥಾನ ಲಭ್ಯವಾಗಿದೆ.

ಇದಲ್ಲದೆ ನರ್ಸ್‌ಗಳಿಗೆ ತರಬೇತಿ ಹಾಗೂ ಪಾಲಿಟೆಕ್ನಿಕ್ ಶಿಕ್ಷಣಗಳಿಗಾಗಿಯೂ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿವೆ. ವಿವಿಧ ಪದವಿಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಲೋಸುಗ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ತಮ್ಮ ಅನಿಸಿಕೆ ಇಲ್ಲವೆ ಅಗತ್ಯಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಆಯ್ಕೆಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ: ಬಿ.ಎ., ಬಿ.ಎಸ್ಸಿ., ಬಿ.ಕಾಂ., ಬಿ.ಬಿ.ಎಮ್., ಎಲ್.ಎಲ್.ಬಿ., ಗ್ರಂಥವಿಜ್ಞಾನ, ಇಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, ಮೆಡಿಸಿನ್, ಬಿ.ಎಸ್ಸಿ., (ಸ್ಪೀಚ್ ಅಂಡ್ ಹಿಯರಿಂಗ್), ಬಿ.ಎಸ್ಸಿ. (ಸ್ಪೆಷಲ್ ಎಜುಕೇಷನ್), ಬಿ.ಎಸ್.ಸಿ.ಎಡ್. (ಇಂಟಿಗ್ರೇಟೆಡ್ ಕೋರ್ಸ್), ಬಿ.ಪಿ.ಎಡ್. ಇತ್ಯಾದಿ.

ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಶಿಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ಸಂಶೋಧನೆ: ಒಂದು ಅಥವಾ ಎರಡು ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಪದವಿಯನ್ನು (ಡಿಗ್ರಿ) ಪಡೆದ ಅನಂತರ ತಮಗೆ ಆಸಕ್ತಿ ಇರುವ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಆಳವಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಈ ಸಂಸ್ಥೆ ಪೂರಕವಾಗಿದೆ. ಕಲೆ, ವಿಜ್ಞಾನ, ಕಾನೂನು, ವಾಣಿಜ್ಯ, ಶಿಕ್ಷಣ, ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮ, ಬಿಸಿನೆಸ್ ಮ್ಯಾನೇಜ್‌ಮೆಂಟ್ ಮತ್ತು ಆಡಳಿತ (ಎಂಬಿಎ) ಕಂಪ್ಯೂಟರ್ ಅಪ್ಲಿಕೇಷನ್ಸ್, ಗ್ರಂಥವಿಜ್ಞಾನಗಳ ಪೈಕಿ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಯುಕ್ತ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಇದಾದ ಬಳಿಕ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಆಸಕ್ತಿ ಇರುವವರು ಡಾಕ್ಟರೇಟ್ ಪದವಿಗಾಗಿ (ಪಿಎಚ್.ಡಿ.) ಸಂಶೋಧನೆಯನ್ನು ಮಾಡುವ ಸುವರ್ಣಾವಕಾಶವೂ ಇದೆ. ಪ್ರಥಮ ಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಂಕಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗೆ ಸಂಶೋಧನೆ ಮಾಡಲು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ವೇತನವೂ ಲಭ್ಯವಿದೆ.

ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿರುವ ಶಿಕ್ಷಕರು ತಮಗೆ ಆಸಕ್ತಿ ಇರುವ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಆಳವಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಜೆಕ್ಟ್‌ಗಳ ಮೂಲಕ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕೊಡುಗೆಯನ್ನು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಿಗೆ ನೀಡಲೂಬಹುದು.

ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪದವಿ ಪಡೆದ ನಂತರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಾಗಲೀ ಇಲ್ಲವೇ ಶಿಕ್ಷಕರಾಗಲೀ ಡಿ.ಲಿಟ್ (ಡಾಕ್ಟರ್ ಆಫ್ ಲಿಟ್‌ರೇಚರ್) ಪದವಿ ಪಡೆಯಲು ಅವಕಾಶವಿದೆ.

ಕೆಲವು ಗಮನಾರ್ಹ ಅಂಶಗಳು:

14ನೆಯ ಫೆಬ್ರವರಿ 2004 ರಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಜಿಕೆವಿಕೆ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಮೊತ್ತಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ, ವೈಲ್ಡ್ ಲೈಫ್ ಬಯಾಲಜಿ ಮತ್ತು ಕನ್ಸರ್ವೇಷನ್ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಎಂ.ಎಸ್‌ಸಿ. ಕೋರ್ಸನ್ನು ಜೈವಿಕ ವಿಜ್ಞಾನಗಳಿಗಾಗಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲಾಗಿದೆ;

ಮೈಸೂರಿನ ಸಿ.ಎಫ್.ಟಿ.ಆರ್.ಐ. ನಿಂದ ಪೌಷ್ಟಿಕತೆ / ಆಹಾರದ ಬಗ್ಗೆ ಇ– ಲರ್ನಿಂಗ್‌ಗಾಗಿ ಸಂಪರ್ಕಿಸಬಹುದು;

ಸರಾಸರಿ ಮಟ್ಟದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗಾಗಿ ಯುನೈಟೆಡ್ ಡಿಗ್ರಿ ಮಿಷನ್ ಕಾಲೇಜು ಇದೆ. ಇದು ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಆಂಗಿಕ ಸಂಸ್ಥೆ (affiliated) ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಹಿಂದುಳಿದವರು ಮತ್ತು ಅಧಿಕ ಅಂಕಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಲಾಗದಿರುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ನೆರವು ನೀಡುವ ಉದ್ದೇಶವನ್ನು ಇದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿದೆ;

ಮೈಸೂರಿನ 6 ಕಾಲೇಜುಗಳಿಗೆ ಸ್ವಯಮಾಧಿಕಾರ ಲಭ್ಯವಾಗಿದೆ;

ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಐ.ಐ.ಎಸ್‌ಸಿ. ಅನ್ನು ವಿಶ್ವದರ್ಜೆಯ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದಿದೆ;

ಕುವೆಂಪುರವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಭಾಷಾಂತರ ಕೇಂದ್ರ ಸ್ಥಾಪನೆ ಆಗಿದೆ;

ತಳಿ ವಿಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಪದವಿಯನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಆರಂಭಿಸಲಿದೆ. **(ಎ.ಎಸ್.ಆರ್.)**

ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ತಾಂತ್ರಿಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ (ವಿಟಿಯು):

ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಥಮ ತಾಂತ್ರಿಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ. ಇದನ್ನು ಬೆಳಗಾಂವಿಯಲ್ಲಿ 1998ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಯಿತು. ಇದರ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಒಳಪಡುತ್ತವೆ. 103 ಕಾಲೇಜುಗಳು, 31 ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಆರಂಭದ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಪದವಿ, ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಪದವಿ, ಎಂ.ಬಿ.ಎ., ಎಂ.ಸಿ.ಎ. ಕೋರ್ಸುಗಳಿಗೆ 27,370 ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಪ್ರವೇಶ ಪಡೆದರು. ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಮುಖ ವಿದ್ವನ್ಮಂಡಲಿಗಳಿವು (ಫ್ಯಾಕಲ್ಟಿ): ಆಟೋಮೊಬೈಲ್ ಇಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, ಇಲೆಕ್ಟ್ರಾನಿಕ್ಸ್ ಮತ್ತು ಕಮ್ಯೂನಿಕೇಶನ್ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, ಬಯೋ–ಮೆಡಿಕಲ್ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, ಮೆಡಿಕಲ್– ಇಲೆಕ್ಟ್ರಾನಿಕ್ಸ್ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಮತ್ತು ಟೆಲಿಕಮ್ಯೂನಿಕೇಶನ್ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, ಕಂಪ್ಯೂಟರ್ ಸೈನ್ಸ್ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, ಇನ್‌ಫರ್ಮೇಶನ್ ಸೈನ್ಸ್ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, ಕೆಮಿಕಲ್ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, ಪಾಲಿಮರ್‌ಸೈನ್ಸ್ ಮತ್ತು ಟೆಕ್ನಾಲಜಿ, ಆರ್ಕಿಟೆಕ್ಚರ್, ಇಂಡಸ್ಟ್ರಿಯಲ್ ಮತ್ತು ಪ್ರೊಡಕ್ಷನ್ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, ಇಂಡಸ್ಟ್ರಿಯಲ್ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, ಮ್ಯಾನೇಜ್‌ಮೆಂಟ್, ಮ್ಯಾನ್ಯುಫ್ಯಾಕ್ಚರಿಂಗ್ ಸೈನ್ಸ್ ಎಂಜಿನೀಯರಿಮಗ್, ಸಿವಿಲ್ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಮತ್ತು ಟ್ರಾನ್ಸ್‌ಪೋರ್ಟೇಷನ್ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, ಟೆಕ್ಸ್‌ಟೈಲ್ ಟೆಕ್ನಾಲಜಿ ಮತ್ತು ಸಿಲ್ಕ್ ಟೆಕ್ನಾಲಜಿ, ಮಾಸ್ಟರ್ ಆಫ್ ಬಿಸ್‌ನೆಸ್ ಆಡ್ಮಿನಿಸ್ಟ್ರೇಶನ್ (ಎಂ.ಬಿ.ಎ.), ಎನ್ವಿರಾನ್ಮೆಂಟಲ್ ಎಂಜನಿಯರಿಂಗ್, ಸಿರಾಮಿಕ್ ಮತ್ತು ಸಿಮೆಂಟ್ ಟೆಕ್ನಾಲಜಿ, ಎಲೆಕ್ಟ್ರಿಕಲ್ ಮತ್ತು ಎಲೆಕ್ಟ್ರಾನಿಕ್ಸ್ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, ಬೇಸಿಕ್ ಸೈನ್ಸ್, ಮೆಕ್ಯಾನಿಕಲ್ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, ಮೈನಿಂಗ್

ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಮತ್ತು ಪ್ರಿಂಟಿಂಗ್ ಟೆಕ್ನಾಲಜಿ. ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಹಾಗೂ ಆಯ್ದ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಎಲ್ಲ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಶೋಧನೆಗೆ ಅವಕಾಶ ಕಲ್ಪಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಶಿಕ್ಷಣ ಹಾಗೂ ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರಗಳು: ಬಿ.ಎಂ.ಎಸ್. ಕಾಲೇಜ್ ಆಫ್ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, ಬೆಂಗಳೂರು; ಗೌಸಿಯ ಕಾಲೇಜ್ ಆಫ್ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, ಬೆಂಗಳೂರು; ಎಂ.ಎಸ್.ರಾಮಯ್ಯ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಟೆಕ್ನಾಲಜಿ, ಬೆಂಗಳೂರು; ಆರ್.ವಿ. ಕಾಲೇಜು ಆಫ್ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, ಬೆಂಗಳೂರು; ಸರ್.ಎಂ.ವಿ. ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಟೆಕ್ನಾಲಜಿ, ಬೆಂಗಳೂರು; ಬೆಂಗಳೂರು ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಟೆಕ್ನಾಲಜಿ, ಬೆಂಗಳೂರು; ಬಾಪೂಜಿ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, ದಾವಣಗೆರೆ; ಬಿ.ವಿ.ಬಿ. ಕಾಲೇಜ್ ಆಫ್ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ; ಗೋಗಟೆ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಟೆಕ್ನಾಲಜಿ, ಬೆಳಗಾಂವಿ; ಜೆ.ಎಸ್.ಎಸ್. ಕಾಲೇಜ್ ಆಫ್ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, ಶಿವಮೊಗ್ಗ; ಎನ್.ಎ.ಎಂ. ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಟೆಕ್ನಾಲಜಿ, ನಿಟ್ಟೆ; ನ್ಯಾಷನಲ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, ಮೈಸೂರು (ಎನ್.ಐ.ಇ.), ಪಿ.ಇ.ಎಸ್. ಕಾಲೇಜು ಆಫ್ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, ಮಂಡ್ಯ; ರೂರಲ್ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜು, ಹೂಕೋಟೆ; ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಕಾಲೇಜು ಆಫ್ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, ಮೈಸೂರು (ಜೆ.ಸಿ.ಇ.), ಬಸವೇಶ್ವರ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜು, ಬಾಗಲಕೋಟೆ; ಮಲೆನಾಡು ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜು, ಹಾಸನ; ಪಿಡಿಎ ಕಾಲೇಜ್ ಆಫ್ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, ಗುಲಬರ್ಗಾ; ಎಸ್.ಡಿ.ಎಂ. ಕಾಲೇಜ್ ಆಫ್ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, ಧಾರವಾಡ; ಸಿದ್ಧಗಂಗಾ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಟೆಕ್ನಾಲಜಿ, ತುಮಕೂರು, ಸಿದ್ಧಾರ್ಥ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಟೆಕ್ನಾಲಜಿ, ತುಮಕೂರು ಮುಂತಾದವು. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ವೈಟ್‌ಫೀಲ್ಡ್‌ನಲ್ಲಿ ಎಲೆಕ್ಟ್ರಾನಿಕ್ ನಗರದಲ್ಲಿ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಪದವಿ ವಿಸ್ತರಣಾ ಕೇಂದ್ರಗಳನ್ನು ತೆರೆಯುವುದು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಯೋಜನೆಯಾಗಿದೆ. ಎಸ್. ರಾಜಶೇಖರಯ್ಯ ಈ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಪ್ರಥಮ ಕುಲಪತಿಯಾಗಿ (1998–2001) ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಕೆ. ಬಾಲವೀರ ರೆಡ್ಡಿ ಅವರು ಈಗಿನ ಕುಲಪತಿ (2001 ಏಪ್ರಿಲ್ 1 ರಿಂದ). *

ಆಡಳಿತ ಕಚೇರಿ, ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ತಾಂತ್ರಿಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ

ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ನಾಲೆ: ಕೃಷ್ಣರಾಜಸಾಗರದ (ಕೆಆರ್‌ಎಸ್) ಎಡದಂಡೆಯಲ್ಲಿ ನದೀಪಾತ್ರದಿಂದ 18.3 ಮೀ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿರುವ ಇರ್ವಿನ್ ನಾಲೆಗೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾನಂತರ (1947) ಇಟ್ಟ ಹೊಸ ಹೆಸರು. ಮೈಸೂರು ನಗರದ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ ಕೆಆರ್‌ಎಸ್. ಇಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿನದಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಅಣೆಕಟ್ಟು (1931) ಕಟ್ಟಿ ಈ ಜಲಾಶಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರ ನಿರ್ಮಾತೃ ಅಂದಿನ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಪ್ರಧಾನ ಅಭಿಯಂತರಾಗಿದ್ದ ಎಂ. ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ (1860–1962).

ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ನಾಲೆಯ ಒಟ್ಟು ಉದ್ದ 45.92 ಕಿಮೀ. ಇದರ ಕವಲುನಾಲೆ, ಸೀಳು ನಾಲೆಗಳ ಒಟ್ಟು ಉದ್ದ 303 ಕಿಮೀ. ಇದು ಈಗಿನ ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ 77,200 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಭೂಮಿಯ ಸಾಗುವಳಿಗೆ ನೀರೊದಗಿಸುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಮೂರು ಪ್ರಮುಖ ಭಾಗಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು: ಹುಲಿಕೆರೆವರೆಗಿನ 39.2 ಕಿಮೀ, ಹುಲಿಕೆರೆಯ ಸುರಂಗದ ಹಾಗೂ ತೋಡು ಭಾಗದ 6.6 ಕಿಮೀ ಮತ್ತು ಸುರಂಗಾನಂತರದ ಭಾಗ. ನಾಲೆಯ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗುವುದು ಈ ಕೊನೆ ಭಾಗದಲ್ಲಿಯೇ. ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಇದರ ತಳದ ಅಗಲ 17.6 ಮೀ, ಆಳ 3.66 ಮೀ. ಇದು 6.4 ಕಿಮೀನಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟೇರಿ ಹಳ್ಳವನ್ನೂ 14.4 ಕಿಮೀನಲ್ಲಿ ದಾಮದ ಹಳ್ಳವನ್ನೂ 38.4 ಕಿಮೀನಲ್ಲಿ ಲೋಕಪಾವನಿ ನದಿಯನ್ನೂ ಮೇಲ್ಗಾಲುವೆಗಳ ಮೂಲಕ ಹಾಯ್ದುಹೋಗುತ್ತದೆ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಕಲ್ಲುಗಾರೆ ಮೇಲ್ಗಾಲುವೆಗಳು. ನಾಲೆಯ ಹಾದಿಯಲ್ಲಿ ಹುಲಿಕೆರೆಯ ಬಳಿ ಅಡ್ಡಬಂದ ಬೆಟ್ಟವನ್ನು ಕೊರೆದು ಸುರಂಗ ತೋಡಿ, ಅದರ ಮೂಲಕ ನಾಲೆಯನ್ನು ಹಾಯಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರ ಹೆಸರು ಹುಲಿಕೆರೆ ಸುರಂಗವೆಂದಿತ್ತು. ಈಗ ಇದು ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ಸುರಂಗವಾಗಿದೆ.

ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ನಾಲೆ, ಪಾಂಡವಪುರ

ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ಸುರಂಗದ ಉದ್ದ 2.805 ಕಿಮೀ. ಇದು ಅಂಡಾಕಾರವಾಗಿದ್ದು, ಇದರ ಖಂಡ ವಿಸ್ತಾರ 16.2 ಚಮೀ. ಸುರಂಗದೊಳಗೆ ನೀರಿನ ವೇಗ ಸೆಕೆಂಡಿಗೆ 3.66 ಮೀ. ಸುರಂಗದ ಒಳ ಮೈಗೆ ಕಾಂಕ್ರೀಟನ್ನು ಲೇಪಿಸಿದೆ. ಸುರಂಗದ ಮುಂಚಿನ ತೋಡುಭಾಗದ ಉದ್ದ 1.4 ಕಿಮೀ. ಸುರಂಗಾನಂತರದ ತೋಡುಭಾಗದ ಉದ್ದ 2.4 ಕಿಮೀ. ಮುಂದೆ ನಾಲೆ ಹಲವು ಕವಲುಗಳಾಗಿ ಹರಿದು, ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ನೀರೊದಗಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ನಾಲೆ ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಜೀವನಾಡಿಯಾಗಿದೆ. *

ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ, ಮೋಕ್ಷಗುಂಡಂ: 1860–1962. ಪ್ರತಿಭಾವಂತ ಎಂಜಿನಿಯರ್; ದಕ್ಷ ಆಡಳಿತಗಾರ ಮತ್ತು ನಿಷ್ಕಾಮಕರ್ಮಿ; ದೇಶಭಕ್ತ. ಶಿಸ್ತು ಮತ್ತು ದಕ್ಷತೆಗೆ ಮತ್ತೊಂದು ಹೆಸರಂತಿದ್ದ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರು ಚಿಕ್ಕಬಳ್ಳಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುದ್ದೇನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ 1860ರ ಆಗಸ್ಟ್ 27ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಪಂಡಿತ ಶ್ರೀನಿವಾಸಶಾಸ್ತ್ರಿ ಇವರ ತಂದೆ, ತಾಯಿ ವೆಂಕಟಲಕ್ಷ್ಮಮ್ಮ. ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರಿಗೆ 15 ವರ್ಷವಾಗಿದ್ದಾಗ ತಂದೆ ತೀರಿಕೊಂಡರು. ಚಿಕ್ಕಬಳ್ಳಾಪುರದ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಲೋಯರ್ ಸೆಕೆಂಡರಿ ಮುಗಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಸೋದರಮಾವ ಎಚ್. ರಾಮಯ್ಯನವರ ಜೊತೆ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಂದು 1875ರಲ್ಲಿ ವೆಸ್ಲಿಯನ್ ಮಿಷನ್ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗೆ ಸೇರಿದರು. ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರು ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಓದುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಅಂದಿನ ಮಹಾರಾಜರ ಮಂತ್ರಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಮುದ್ದಯ್ಯನವರು ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಪಾಠ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಆ ರೀತಿ ಪಾಠ ಹೇಳಿಸಿಕೊಂಡ ನಂಜಪ್ಪನವರು ಮುಂದೆ ರಾಜ್ಯದ ಸೀನಿಯರ್ ಸರ್ಜನ್ ಆಗಿ ಹೆಸರು ಪಡೆದರು. ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರು 1881ರಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎ. ಪರೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಉನ್ನತ ಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ ಪಾಸುಮಾಡಿದರು. ಕಾಲೇಜಿನ ಪ್ರಿನ್ಸಿಪಾಲರಾಗಿದ್ದ ಚಾರ್ಲ್ಸ್ ವಾಟರ್ಸ್ ಅವರ ಅಚ್ಚುಮೆಚ್ಚಿನ ಶಿಷ್ಯರಾಗಿದ್ದ ಇವರಿಗೆ ಪ್ರಿನ್ಸಿಪಾಲರು ವೆಬ್‌ಸ್ಟರ್ ನಿಘಂಟನ್ನು ಬಹುಮಾನವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟರು; ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಓದಲು

ಅವರೇ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಿ ಆಗಿನ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ದಿವಾನರಾಗಿದ್ದ ರಂಗಾಚಾರ್ಲು ಅವರಿಗೆ ಪತ್ರ ಬರೆದು ಸರ್ಕಾರದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿವೇತನ ದೊರಕುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು. ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರು ಪುಣೆಯ ಸೈನ್ಸ್ ಕಾಲೇಜನ್ನು ಸೇರಿ ತಮ್ಮ 23ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್.ಸಿ.ಇ. ಮತ್ತು ಇ.ಸಿ.ಇ.ಎಲ್. ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಪರೀಕ್ಷೆಯನ್ನು 1883ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ದರ್ಜೆಯಲ್ಲಿ ಪಾಸುಮಾಡಿ ಮುಂಬಯಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯಕ್ಕೇ ಪ್ರಥಮ ಸ್ಥಾನ ಗಳಿಸಿದರು.

ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರು 1884ರ ಮಾರ್ಚ್‌ನಿಂದ ಮುಂಬಯಿ ಸರ್ಕಾರದಲ್ಲಿ ಅಸಿಸ್ಟೆಂಟ್ ಎಂಜಿನಿಯರ್ ಆಗಿ ತಮ್ಮ ವೃತ್ತಿಜೀವನವನ್ನಾರಂಭಿಸಿದರು.

ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರು ಧೂಲಿಯಾ ನಗರಕ್ಕೆ ನೀರು ಸರಬರಾಜು ಮಾಡುವ ಯೋಜನೆ ತಯಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ 27–12–1887ರಲ್ಲಿ ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜರನ್ನು ಕಂಡು ಮಾತುಕತೆ ನಡೆಸಿದರು. ಸೂರತ್ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ವರ್ಷ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ 1889ರಲ್ಲಿ ಪುಣೆಗೆ ವರ್ಗವಾಗಿ ಬಂದರು. ಪಂಜ್ರಾ ನದಿಯಿಂದ ದತಾರಿ ಹಳ್ಳಿಗೆ 'ಸೈಫನ್' ಕೊಳವೆ ಹಾಕಿ ನೀರು ಒದಗಿಸುವ ಕೆಲಸಮಾಡಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಹೆಸರು ಗಳಿಸಿದರು. ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ 20 ತಿಂಗಳಲ್ಲೇ ತಮ್ಮ ದಕ್ಷತೆಯಿಂದಾಗಿ ಮೊದಲ ದರ್ಜೆಯ ಎಂಜಿನಿಯರ್ ಆದರು. ಸಿಂಧ್ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಸಕ್ಕೂರಿಗೆ ಕುಡಿಯುವ ನೀರನ್ನು ಶುದ್ಧಮಾಡಲು ಆಗತಕ್ಕ ಅಪಾರ ವೆಚ್ಚವನ್ನು ತಗ್ಗಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ನದಿ ದಡಗಳಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಬಾವಿಗಳನ್ನು ತೋಡಿಸಿ ಅಲ್ಲಿಂದ ಶುದ್ಧ ನೀರನ್ನು ಪೂರೈಸಿದರು. ಇದರಿಂದಲೂ ಇವರಿಗೆ ಒಳ್ಳೆ ಹೆಸರು ಬಂತು. ಹಾಗೆಯೇ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರು ತಪತಿ ನದಿಯಿಂದ ಸೂರತ್ತಿಗೆ ನೀರೊದಗಿಸುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿ ಮುಗಿಸಿದರು.

ಈ ಸಮಯದಲ್ಲೇ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರು ಸ್ವಯಂಚಾಲಿತ ತೂಬಿನ ಬಾಗಿಲುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಪುಣೆಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಖಡಕವಾಸಲಾದ ಫೈಫ್ ಜಲಾಶಯದ ಕೋಡಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಮುಂದೆ ಇದೇ ಮಾದರಿಯ ಕವಾಟಗಳನ್ನು ಗ್ವಾಲಿಯರ್‌ನ ಟಿಗ್ರಾ ಅಣೆಕಟ್ಟು ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣರಾಜಸಾಗರ ಅಣೆಕಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಯಿತು. 1904ರಲ್ಲಿ ಸಿಂಧ್ ಒಳಗೊಂಡ ಮುಂಬಯಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಸ್ಯಾನಿಟರಿ ಎಂಜಿನಿಯರಾಗಿ ನೇಮಿತರಾದರು. ಆ ಹುದ್ದೆಗೆ ಬಂದ ಭಾರತೀಯರಲ್ಲಿ ಇವರೇ ಮೊದಲಿಗರು. ಅದುವರೆಗೂ ಆ ಹುದ್ದೆ ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಮೀಸಲಾಗಿತ್ತು. ಇದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಲಂಡನ್ನಿನ ಸಿವಿಲ್ ಎಂಜಿನಿಯರ್ಸ್ ಸಂಸ್ಥೆಗೆ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಯಾದರು. ಸಿಮ್ಲಾದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ನೀರಾವರಿ ಎಂಜಿನಿಯರುಗಳ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರೌಢ ಪ್ರಬಂಧಗಳನ್ನು ಓದಿದರು. ಮುಂಬಯಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ನಿಯಮಾವಳಿ ರೂಪಿಸುವ ಮಂಡಳಿಗೆ ಸರ್ಕಾರ ಇವರನ್ನು ಸದಸ್ಯರನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿತು. ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಗೋಖಲೆಯವರು ಪುಣೆಯ ಪುರಸಭಾ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರು ಆ ನಗರದ ಒಳಚರಂಡಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ರೂಪಿಸಿಕೊಟ್ಟರು. 1906ರಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರು ಏಡನ್‌ಗೆ ಹೋಗಿ ಆ ನಗರಕ್ಕೆ ಕುಡಿಯುವ ನೀರಿನ ಮತ್ತು ಒಳಚರಂಡಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಪೂರೈಸಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಹೆಸರು ಗಳಿಸಿದರು. ಸರ್ಕಾರ ಇವರ ಕಾರ್ಯದಕ್ಷತೆಗೆ ಮೆಚ್ಚಿ ಕೈಸರ್–ಇ–ಹಿಂದ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿತು. ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ಮಹಾರಾಜರ ಕೋರಿಕೆಯಂತೆ ಅಲ್ಲಿನ ಕೆರೆ ದುರಸ್ತಿ ಮಾಡಿಸಿ ನೀರು ಸರಬರಾಜನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೊಳಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಇವರದು.

ವಿದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಆಗಿರುವ ಪ್ರಗತಿಯನ್ನು ನೋಡಿ, ಹೊಸದನ್ನು ಕಲಿತು ತಮ್ಮ ದೇಶಕ್ಕೆ ಎಷ್ಟು ಸಾಧ್ಯವೋ ಅಷ್ಟನ್ನು ರೂಪಿಸಿ ರೂಢಿಸಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರು 1898ರಲ್ಲಿ ಜಪಾನಿಗೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿನ ಅನೇಕ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ಬಂದರು. 1905ರಲ್ಲಿ ಮುಂಬಯಿ ಪ್ರಾಂತದ ಸಾನಿಟರಿ ಎಂಜಿನಿಯರ್ ಆದರು (1908). ಮುಂಬಯಿ ಸರ್ಕಾರದ ನೌಕರಿಯಿಂದ ನಿವೃತ್ತರಾಗುವ ಮೊದಲು ರಜೆ ಪಡೆದು ಯೂರೋಪ್, ಅಮೆರಿಕ ಪ್ರವಾಸ ಮಾಡಿದರು. ಇಟಲಿಯ ಮಿಲಾನ್ ನಗರದ ಒಳಚರಂಡಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಅರಿಯಲು ಅಲ್ಲಿನ ಚರಂಡಿಯ ಒಳಗೇ ಇಳಿದು ನಡೆದರಂತೆ. ಹಾಗೇ ಜರ್ಮನಿಯ ಡಾಸೆಲ್‌ಡಾರ್ಫ್, ಲಂಡನ್, ಪ್ಯಾರಿಸ್ ಇಲ್ಲಿನ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಅಭ್ಯಸಿಸಿದರು. ಡೆನ್ಮಾರ್ಕ್, ಸ್ವೀಡನ್, ಹಾಲೆಂಡ್, ಕೆನಡ, ಲೆನಿನ್‌ಗ್ರಾಡ್ (ಆಗಿನ ಸೇಂಟ್ ಪೀಟರ್ಸ್ ಬರ್ಗ್) ಮತ್ತು ಮಾಸ್ಕೊ ನಗರಗಳಿಗೆ ಭೇಟಿಕೊಟ್ಟು ಅಲ್ಲಿನ ಪ್ರಗತಿಯನ್ನೆಲ್ಲ ಕಣ್ಣಾರೆ ಕಂಡುಬಂದರು. ಡೆಟ್ರಾಯಿಟ್‌ನ ಫೋರ್ಡ್ ಮೋಟಾರು ಕಂಪನಿಯ ಕೆಲಸಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡಲು ಅಲ್ಲೇ 2 ತಿಂಗಳು ಉಳಿದರು. ನ್ಯೂಯಾರ್ಕ್ ನಗರಕ್ಕೆ ನೀರೊದಗಿಸುವ ಗ್ರೋಟನ್ ಅಣೆಕಟ್ಟನ್ನೂ ನೋಡಿ ಬಂದರು. ಪುಣೆ, ಹೈದರಾಬಾದು, ಧೂಲಿಯಾ, ಏಡನ್, ಇಂದೂರ್ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ನಗರಗಳ ಒಳಚರಂಡಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಇವರು ಸೂಚನೆ ಮತ್ತು ಸಲಹೆಯ ಮೇಲೆಯೇ ರೂಪಿಸಲಾಯಿತು.

ಹೈದರಾಬಾದು ಮತ್ತು ಸುತ್ತಲ ಹಳ್ಳಿಗಳಿಗೆ ಸಮಸ್ಯೆಯಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿದ್ದ ಮೂಸಿ ಮತ್ತು ಇಯಾಸಿ ನದಿಗಳ ಪ್ರವಾಹವನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸಲು ಹೈದರಾಬಾದಿನ ನಿಜಾಮರು ಇವರನ್ನು ಕರೆಸಿಕೊಂಡರು. 15–4–1909ರಲ್ಲಿ ಹೈದರಾಬಾದಿಗೆ ಹೋಗಿ ಸ್ಥಳಪರೀಕ್ಷೆ ನಡೆಸಿ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರು 1909ರಲ್ಲಿ ನವೆಂಬರ್‌ನಲ್ಲಿ ಹೈದರಾಬಾದು ನಗರ ಮತ್ತು ಒಳಚರಂಡಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ವರದಿ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರ ಸಲಹೆಯಂತೆ ಮೂಸಿ ನದಿಗೆ ಅಡ್ಡಗಟ್ಟೆ ಹಾಕಿ ಉಸ್ಮಾನ್ ಸಾಗರವನ್ನೂ ಈಸಿ ನದಿಗೆ ಕಟ್ಟೆ ಕಟ್ಟಿ ಹಿಮಾಯತ್ ಸಾಗರವನ್ನೂ ಕಟ್ಟಲಾಯಿತು. ಇದರಿಂದ ಹೈದರಾಬಾದು ನಗರವನ್ನು ಪ್ರವಾಹಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಿದುದಲ್ಲದೆ ಸುಂದರವಾಗಿಡಲು ಮತ್ತು ಸುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶದ ಜಲಾಭಾವ ನೀಗಲು ಕಾರಣವಾಯಿತು.

ಮುಂಬಯಿ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ 24 ವರ್ಷ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರು 1908ರಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ರಾಜೀನಾಮೆ ನೀಡಿದರು. 1909ರ ನವೆಂಬರ್ 15ರಂದು ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರಧಾನ ಎಂಜಿನಿಯರ್ ಆಗಿ ಅಧಿಕಾರ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರು. ಮಾದರಿ ರಾಜ್ಯದ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕಾಗಿ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರು ರಾಜ್ಯದ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನೆಲ್ಲ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ಎಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಕೈಗಾರಿಕೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪನೆ ಮಾಡಬಹುದು, ಜಲಾಶಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಬಹುದು ಎಂಬುದನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರು. ಜೊತೆಗೆ, ರೈಲ್ವೆ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿಯೂ ಇದ್ದ ಇವರು ಹೊಸ ರೈಲು ಮಾರ್ಗಗಳ ಒಂದು ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಸರ್ಕಾರದ ಮುಂದಿಟ್ಟರು. ಇವರ ಶ್ರಮದಿಂದ ಬೀರೂರು–ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಮೈಸೂರು–ನಂಜನಗೂಡು, ಬೆಂಗಳೂರು–ಮೈಸೂರು ರೈಲ್ವೆಗಳ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಲಾಯಿತು.

ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರು 1912ರಲ್ಲಿ ದಿವಾನ ಪದವಿಯನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡರು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ತಾಯಿ ಮತ್ತು ಬಂಧುಗಳಿಂದ ಕೆಲಸ

ಕೊಡಿಸುವ ಮತ್ತು ಪ್ರಭಾವಬೀರುವುದನ್ನು ತಮ್ಮಿಂದ ಕೇಳಬಾರದೆಂದು ವಾಗ್ದಾನಪಡೆದರಂತೆ.

ಈ ಮೊದಲೇ 1911ರಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣವಾಯಿತು. ಇದೇ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಬ್ಯಾಂಕನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. 1913ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಅರಸರಿಗೂ ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೂ ಹೊಸ ಒಪ್ಪಂದವಾಯಿತು. ದಿವಾನರಾಗಿದ್ದ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರ ಸಮಯೋಚಿತ ಚತುರತೆಯಿಂದಾಗಿ ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜರಿಗೆ ರಾಜ್ಯದ ಒಳಾಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಿಕ್ಕಿತು. 1914ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಮೆಕ್ಯಾನಿಕಲ್ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಸ್ಕೂಲ್ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು. ಮೈಸೂರಿನ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಕ್ರಾಂತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದ ಇವರು ಜುಲೈ 22. 1916 ರಂದು ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಸ್ಥಾಪನೆಗೂ ಕಾರಣರಾದರು. 1917ರಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಪ್ರಥಮ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದರು.

ಇದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರಿ ಸಾಬೂನು ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಗಂಧದ ಎಣ್ಣೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ಬಗೆಯಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರು ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಮುಖ್ಯ ಎಂಜಿನಿಯರ್ ಮತ್ತು ದಿವಾನರಾಗಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯದ ಸರ್ವತೋಮುಖ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯಾಗಿ ಮಾದರಿ ಮೈಸೂರು ಎನಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರು 9–12–1918ರಂದು ದಿವಾನ ಪದವಿಗೆ ರಾಜೀನಾಮೆ ಇತ್ತು ದೇಶಪರ್ಯಟನೆಗೆ ಹೊರಟರು. ಹಿಂದಿರುಗಿ ಬಂದಾಗ ಇವರೇ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದ ಭದ್ರಾವತಿ ಕಬ್ಬಿಣ ಕಾರ್ಖಾನೆ (ಇಂದು ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ಕಬ್ಬಿಣ ಮತ್ತು ಉಕ್ಕಿನ ಕಾರ್ಖಾನೆ) ಅಧೋಗತಿಗೆ ಇಳಿದಿರುವುದು ತಿಳಿದುಬಂದು, ಮಹಾರಾಜರ ಬೇಡಿಕೆಯಂತೆ 6 ವರ್ಷಕಾಲ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಾಹಕ ಸಮಿತಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದು ಕಾರ್ಖಾನೆಯನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿದರು. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಇವರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟ ಸುಮಾರು 2 ಲಕ್ಷ ಗೌರವಧನವನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಿದರು. ಇದರಿಂದ 1943ರ ಆಗಸ್ಟ್‌ನಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ತಾಂತ್ರಿಕ ಶಾಲೆ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂತು. ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರು 1949ರಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮ ಓದ್ಯೋಗೀಕರಣದ ಯೋಜನೆ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಅದನ್ನು ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದರು. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಭಾರತೀಯ ವಿಜ್ಞಾನ ಮಂದಿರದ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದಾಗಿನಿಂದಲೂ ಆಡಳಿತ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದು ಆಮೇಲೆ ಅಧ್ಯಷರೂ ಆಗಿದ್ದ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರು 1947ರಲ್ಲಿ ತಾವಾಗಿಯೇ ನಿವೃತ್ತರಾದರು. ತಾತಾ ಕಬ್ಬಿಣ ಮತ್ತು ಉಕ್ಕಿನ ಕಂಪನಿಯಲ್ಲಿ 1927 ರಿಂದ 1955ರವರೆಗೆ 28 ವರ್ಷಕಾಲ ಕಂಪನಿಯ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿದ್ದರು. ತುಂಗಭದ್ರಾ ಜಲಾಶಯದ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲೂ ಇವರ ಅಮೂಲ್ಯ ಸಲಹೆ ಪಡೆಯಲಾಯಿತು. ದೇಶರಕ್ಷಣೆಯ ಭೂ–ಜಲ–ವಾಯುಪಡೆಗಳಿಗೆ ಅಗತ್ಯವಾದ ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಗಳು ಇಲ್ಲಿಯೇ ತಯಾರಾಗಬೇಕು. ದೇಶ ಸರ್ವವಿಧದಲ್ಲೂ ಸ್ವಾವಲಂಬಿಯಾಗಬೇಕು ಎಂಬುದೇ ಇವರ ಬಯಕೆಯಾಗಿ ಭದ್ರಾವತಿ ಕಬ್ಬಿಣ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಮತ್ತು ವಿಮಾನ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದವು. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರ ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಮತ್ತು ಭಾರತದ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಪ್ರಗತಿಯ ಇತಿಹಾಸವೇ ಆಗಿದೆ. ಇವರ ಸಲಹೆ, ಸಹಕಾರ ಮತ್ತು ಉತ್ತೇಜನಗಳಿಂದ ಇಂದು ಅನೇಕ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳೂ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳೂ ಉಳಿದು ಬೆಳೆದು ಬಂದಿವೆ. "ಪೋಲಿನ ವಿರುದ್ಧ ಸಮರ" ಎಂಬ ಮತ್ತೊಂದು ಉದ್ಘೋಷವೂ ಇವರದೇ.

ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರು ಗಾಂಧೀಜಿ, ಗೋಖಲೆಯಂತಹ ಮಹನೀಯರ ಸ್ನೇಹ ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದರು. ಜಗತ್ತಿನಾದ್ಯಂತ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರಿಗೆ ಗೌರವವಿತ್ತು. ಅನೇಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಗಳು ಇವರಿಗೆ ಗೌರವ ಡಾಕ್ಟರೇಟ್ ಪದವಿ ಇತ್ತು ಸನ್ಮಾನಿಸಿದವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಇವರೇ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯವೂ ಒಂದು. 1911ರಲ್ಲಿ ಸಿ.ಐ.ಇ. ಬಿರುದನ್ನೂ 1915ರಲ್ಲಿ ಕೆ.ಸಿ.ಐ.ಇ. ಬಿರುದನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟು ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರ್ಕಾರ ಇವರನ್ನು ಗೌರವಿಸಿತು. 1955ರಲ್ಲಿ ಬಂಗಾಳದ ರಾಯಲ್ ಏಷ್ಯಾಟಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿಯು 'ದುರ್ಗಾ ಪ್ರಸಾದ್ ಖೈತಾನ್' ಸುವರ್ಣ ಪದಕವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಗೌರವಿಸಿತು. ಅದೇ ವರ್ಷ 'ಭಾರತರತ್ನ' ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ನೀಡಿ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಇವರನ್ನು ಗೌರವಿಸಿತು. 1960ರ ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ 15ರಂದು ಭಾರತಾದ್ಯಂತ ಇವರ ಶತಮಾನೋತ್ಸವವನ್ನು ಆಚರಿಸಿ ಇವರಿಗೆ ಗೌರವ ಸಮರ್ಪಿಸಲಾಯಿತು.

ಅತ್ಯಂತ ದಕ್ಷ, ವಿಚಕ್ಷಣ, ತೀಕ್ಷ್ಣಮತಿಯಾದ ಇವರು ತಮ್ಮ ಇಡೀ ಜೀವಮಾನವನ್ನೇ ಶಿಸ್ತಿಗೆ ಒಳಪಡಿಸಿದ್ದು ಎಂದೂ ನೀತಿ–ನಿಯಮಗಳನ್ನು ತಪ್ಪುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಇಂದು ಇರುವ ಅನೇಕ ಉತ್ತಮ ಎಂಜಿನಿಯರುಗಳು ಇವರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ಪಡೆದಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು 14–4–1962ರಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಮೃತರಾದರು. ಇವರ ಪಾರ್ಥಿವ ಶರೀರದ ಅಂತ್ಯಕ್ರಿಯೆ ಮುದ್ದೇನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ಈಗ ಮುದ್ದೇನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಇವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಶಾಲಾ–ಕಾಲೇಜು ಮತ್ತು ಗ್ರಂಥಭಂಡಾರಗಳನ್ನೂ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯವನ್ನೂ ಆರಂಭಿಸಲಾಗಿದೆ.

ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರು ದಕ್ಷ ಆಡಳಿತಗಾರರೂ ಕಾರ್ಯಕರ್ತರೂ ಆಗಿದ್ದಂತೆಯೇ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಬರೆಹಗಾರರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಇವರು ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಅವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಕನ್‌ಸ್ಟ್ರಕಿಂಗ್ ಇಂಡಿಯಾ (1920). ರೂರಲ್ ಇಂಡಸ್ಟ್ರಿಯಲೈಸೇಷನ್ ಇನ್ ಇಂಡಿಯಾ (1911), ಅನ್‌ಎಂಪ್ಲಾಯ್‌ಮೆಂಟ್ ಇನ್ ಇಂಡಿಯಾ; ಇಟ್ಸ್ ಕಾಸಸ್ ಅಂಡ್ ಕ್ಯೂರ್ (1932), ಪ್ಲಾನ್ಡ್ ಎಕಾನಮಿ ಫಾರ್ ಇಂಡಿಯಾ (1934). ನೇಷನ್ ಬಿಲ್ಡಿಂಗ್, ಎ ಫೈವ್ ಇಯರ್ ಪ್ಲಾನ್ ಫಾರ್ ದಿ ಪ್ರಾವಿನ್‌ಸಸ್ (1937), ಡಿಸ್ಟ್ರಿಕ್ಟ್ ಡೆವಲಪ್‌ಮೆಂಟ್ ಸ್ಕೀಮ್ (1919), ಪಾಸ್ಪೆರಿಟಿ ಥ್ರೂ ಇಂಡಸ್ಟ್ರಿ (1942), ವಿಲೇಜ್ ಇಂಡಸ್ಟ್ರಿಯಲೈಸೇಷನ್ (1945). ಮೆಮ್ವಾರ್ ಆಫ್ ಮೈ ವರ್ಕಿಂಗ್ ಲೈಫ್ (1951), ಎ ಬ್ರೀಫ್ ಮೆಮ್ವಾರ್ ಆಫ್ ಮೈ ಕಂಪ್ಲೀಟ್ ವರ್ಕಿಂಗ್ ಲೈಫ್ (1959)–ಇವು ಇವರ ಮುಖ್ಯ ಕೃತಿಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ ಇವರೇ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ, ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಸರ್ಕಾರದ ಮತ್ತು ಖಾಸಗಿ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಿವಿಧ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಗಳ ವರದಿಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರ ಜೀವನ ಮತ್ತು ಸಾಧನೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳು ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧವನಹಳ್ಳಿ ಕೃಷ್ಣಶರ್ಮರ ಕುಲದೀಪಕರು (1942). ವಿ.ಎಸ್. ನಾರಾಯಣ ರಾವ್ ಅವರ ಮೋಕ್ಷಗುಂಡಂ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ (1960), ಎಸ್.ವಿ. ಪರಮೇಶ್ವರ ಭಟ್ಟರಿಂದ ಸಂಪಾದಿತವಾದ ಭಾಗ್ಯಶಿಲ್ಪಿ (1968), ಯಂತ್ರಶ್ರೀ ಸರ್ ಎಂ. ವಿ. ಜೀವನದ ಆತ್ಮೀಯ ಕಥನಗಳು (1969) ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರ ಶತಮಾನೋತ್ಸವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾದ ಎಂ.ವಿ. ಜನ್ಮದಿನೋತ್ಸವ ವಿಶೇಷ ಸಂಚಿಕೆ (1960), ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಮೆಮೋರಿಯಲ್ ಟ್ರಸ್ಟ್ ಸವನೀರ್ (1972), ಡಿ.ಎಸ್. ಜಯಪ್ಪಗೌಡರ ದಿವಾನ್ ಸರ್.ಎಂ. ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರ ಕಾರ್ಯಸಾಧನೆಗಳು (1994) ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು.

(ವಿ.ಎಸ್.ಎನ್.)

ವಿಷ್ಣುಗೋಪ: ತಲಕಾಡು ಗಂಗವಂಶದ ದೊರೆ (ಸು. 420–40). ಹರಿವರ್ಮನ ಮೂರನೆಯ ಮಗ. ತನ್ನ ಅಣ್ಣ ಇಮ್ಮಡಿ ಮಾಧವನ ಅನಂತರ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಇಮ್ಮಡಿ ಮಾಧವನಿಗೂ ವಿಷ್ಣುಗೋಪನಿಗೂ ನಡುವೆ ಇದ್ದ ವೀರವರ್ಮ ಇಮ್ಮಡಿ ಮಾಧವನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ (ಸು. 400–420) ಯುವರಾಜನಾಗಿರುವಾಗಲೇ ತೀರಿಹೋದುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುಗೋಪ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. ವಿಷ್ಣುಗೋಪನ ಅನಂತರವೂ ಅವನ ಪೀಳಿಗೆಯೇ ಮುಂದುವರಿಯುವುದರಿಂದ ಇಮ್ಮಡಿ ಮಾಧವನಿಗೆ ಮಕ್ಕಳಿರಲಿಲ್ಲವೆಂದು

ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಗಂಗರ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಆ ವಂಶದ ಪೀಳಿಗೆಯ ವಿವರ ಕೊಡುವಾಗ ಹಲವು ಶಾಸನಗಳು ಹರಿವರ್ಮನ ಅನಂತರ ವಿಷ್ಣುಗೋಪ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದನೆಂದು ತಿಳಿಸಿ ಇಮ್ಮಡಿ ಮಾಧವನ ಹೆಸರನ್ನು ಕೈಬಿಟ್ಟಿವೆ. ವಿಷ್ಣುಗೋಪನ ಸಂತತಿಯು ಮುಂದೆ ರಾಜ್ಯವಾಳಿದುದೇ ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಿರಬೇಕು. ವಿಷ್ಣುಗೋಪನುರ್ಯಾವದಾಯ; ಖಂಡಿತ ಮನೋತ್ಸಹನಾಗಿದ್ದನೆಂದು ಒಂದು ಶಾಸನ ತಿಳಿಸಿರುವುದರಿಂದ, ಇವನ ಆಳ್ವಿಕೆ ಬಹುಕಾಲ ನಡೆದಿರಬೇಕೆಂದು ರೈಸ್ ಅವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸ್ವಾರಸ್ಯದ ಸಂಗತಿಯೆಂದರೆ ಇದುವರೆಗೆ ಈತನ ಯಾವ ಶಾಸನಗಳೂ ದೊರೆತಿಲ್ಲ. ಇವನ ಪೀಳಿಗೆಯವರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇವನ ಬಗೆಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿವರಗಳೇನೂ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇವನು ದ್ವಿಜಗುರುದೇವತಾಪೂಜನಪರನಾಗಿದ್ದನೆಂದೂ ನಾರಾಯಣ ಚರಣಾನುಧ್ಯಾತನಾಗಿದ್ದನೆಂದು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಸುವುದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ರಾಜ್ಯಾಡಳಿತಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಗುರುಹಿರಿಯರಲ್ಲಿ, ದೇವರಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಗೌರವ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಕ್ರನಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದನೆಂದು ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಇವನು ದ್ವಿಜಗುರುದೇವತಾಪೂಜನಪರನಾಗಿದ್ದನೆಂದೂ ನಾರಾಯಣ ಚರಣಾನುಧ್ಯಾತನಾಗಿದ್ದನೆಂದೂ ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಸುವುದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ರಾಜ್ಯಾಡಳಿತಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಗುರುಹಿರಿಯರಲ್ಲಿ, ದೇವರಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಗೌರವ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಕ್ರನಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದನೆಂದು ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳು ತಿಳಿಸುವುದರಿಂದ ಇವನು ಪರಾಕ್ರಮಿಯೂ ಆಗಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಇವನು ಜೈನಮತವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ವೈದಿಕ ಮತವನ್ನವಲಂಬಿಸಿದನೆಂದೂ ವಿಷ್ಣು ಪೂಜಕನಾದನೆಂದೂ ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಹಿಂದೆ ಇಂದ್ರನು ಈ ವಂಶದ ಮೂಲಪುರುಷನಾದ ಪ್ರಿಯಬಂಧುವಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದ ಐದು ಕುರುಹುಗಳು ಮಾಯವಾದುವೆಂದೂ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಕೆಯಿದೆ. **(ಎಂ.ಎಚ್.)**

ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ¹: ಹೊಯ್ಸಳವಂಶದ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ರಾಜ (ಸು. 1108–42). ಬಿಟ್ಟಿದೇವ ಇವನ ಇನ್ನೊಂದು ಹೆಸರು. ಎರೆಯಂಗನ 2ನೆಯ ಮಗ. ಅಣ್ಣ ಬಲ್ಲಾಳನ ಮರಣಾನಂತರ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. ತಂದೆ ಮತ್ತು ಅಣ್ಣನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಅನೇಕ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದು, ರಾಜನಾದ ಅನಂತರ ಆ ಅನುಭವವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡು, ಹೊಯ್ಸಳ ಬಲವನ್ನು ಸರ್ವತೋಮುಖವಾಗಿ ವರ್ಧಿಸಿ, ಚಿಕ್ಕ ನಾಡಾಗಿದ್ದ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಸ್ವತಂತ್ರ ಹೊಯ್ಸಳ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ. ಈತ ಸಮಕಾಲೀನ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ರಾಜಕೀಯದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಶಕ್ತಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಚೋಳ–ಚಾಳುಕ್ಯರಿಬ್ಬರನ್ನೂ ಎದುರಿಸಿ, ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಮೂರನೆಯ ಶಕ್ತಿಯಾಗಿ ನೆಲೆಗೊಂಡು, ಮುಂದೆ ಸುಮಾರು 200 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಕರ್ನಾಟಕದ್ದೇ ಏಕೆ, ಇಡೀ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಅಪ್ರತಿಮವಾಗಿ ಮೆರೆದ ಹೊಯ್ಸಳ ಬಲದ ಸ್ಥಾಪಕನಾದ. ಕೀರ್ತಿಶಾಲಿ, ಶೂರ, ಚತುರ ಆಡಳಿತಗಾರ, ಕಲೆ–ಸಾಹಿತ್ಯಗಳ ಪೋಷಕ.

ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಚಿಕ್ಕಂದಿನಿಂದಲೇ ತಂದೆಯ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಚಾಳುಕ್ಯ 6ನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಪರವಾಗಿ ಚಕ್ರಕೂಟ ವಿಜಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ವಿರುದ್ಧ ನಡೆದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲೂ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದ. ಬಹುಶಃ ಕೆಲವುಕಾಲ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬೆಳಗೊಳ ಪ್ರಾಂತದ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯೂ ಆಗಿದ್ದ. ಆ ಊರು ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಚತುರ್ವೇದಿ ಮಂಗಳ ಎಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿತ್ತು. ಇವನು ತನ್ನ ಅಣ್ಣ ಬಲ್ಲಾಳನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆ ಬಲಗೈಯಂತಿದ್ದ. ಅಣ್ಣತಮ್ಮಂದಿರಲ್ಲಿದ್ದ ಗಾಢಮೈತ್ರಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಒಂದು ಶಾಸನ ಇವರನ್ನು ರಾಮ ಲಕ್ಷ್ಮಣರಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಗಂಗವಾಡಿಯಿಂದ ಚೋಳರನ್ನು ಓಡಿಸುವುದು ಹಾಗೂ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಪರಮಾಧಿಕಾರವನ್ನು ಕೊನೆಗಾಣಿಸಿ ತನ್ನ ಸಂತತಿ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಕನ್ನಡನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಆಳುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು ಈ ಎರಡು ಇವನ ಮುಖ್ಯಧ್ಯೇಯಗಳಾಗಿದ್ದವು. **(ಜಿ.ಆರ್.ಆರ್.)**

ಪಟ್ಟಾಭಿಷಿಕ್ತನಾದ ಕೂಡಲೇ ಈ ಧ್ಯೇಯ ಸಾಧನೆಗೆ ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಿಂದ ಹೆಜ್ಜೆ ಇಡಲಾರಂಭಿಸಿದ. ಮೊದಲು ಪ್ರಬಲರಾದ ಚೋಳ ಮತ್ತು ಚಾಳುಕ್ಯರ ಮೇಲೆ ನೇರವಾಗಿ ಬೀಳದೆ ಅಂದಿನ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯದ ಸುತ್ತಲಿದ್ದ ತುಂಡರಸರನ್ನು ಹತ್ತಿಕ್ಕಿ, ದೇಶ, ಕೋಶ, ಸೈನ್ಯವರ್ಧನೆಗೆ ತೊಡಗಿದ. ಮೊದಲು ಚೋಳರಾಜ್ಯದ ಉತ್ತರಕ್ಕಿದ್ದ ಕೋಲಾರ, ನಂಗಲಿ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿದ್ದ ಚಾಳುಕ್ಯ ಸಾಮಂತರಾದ ಉಚ್ಚಂಗಿಯ ಪಾಂಡ್ಯರ ಮೇಲೆ ಜಯಸಾಧಿಸಿದ (ಸು. 1111–13) ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬನವಾಸಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೂ ಚಾಳುಕ್ಯ ಸಾರ್ವಭೌಮರಿಗೂ ವಿರಸವುಂಟಾಗಿದ್ದ ಸೂಚನೆಗಳಿದ್ದುವು. ಈ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡು ಹಾನಗಲ್ಲು ಮತ್ತು ಬನವಾಸಿಯ ಕದಂಬ ಅರಸುಗಳನ್ನು ಹತ್ತಿಕ್ಕಿದ (ಸು. 1113–14). ಹಾಗೆಯೇ ಪಕ್ಕದ ತುಳುನಾಡಿನ ಮೇಲೂ ದಾಳಿಯಿಟ್ಟ (ಸು. 1114–15?) ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಕೊಂಗಾಳ್ವ, ಚೆಂಗಾಳ್ವರನ್ನು ಇವನ ದಂಡನಾಯಕನಾದ ಪುಣಿಸ ಬಗ್ಗುಬಡಿದು ನೀಲಗಿರಿಯ ಮೇಲೆ ಹೊಯ್ಸಳ ಧ್ವಜವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ, ಮಲೆಯಾಳರನ್ನು ಬೆನ್ನಟ್ಟಿದ. ಆದರೆ 1115–16ರಲ್ಲಿ ಕೊಂಗಾಳ್ವ ಅರಸು ತನ್ನ ಮಗಳು ಚಂಚಲದೇವಿಯನ್ನು ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನಿಗೆ ಮದುವೆಮಾಡಿಕೊಟ್ಟು ರಾಜಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡ. ಈ ಎಲ್ಲ ಕ್ಷಾತ್ರ ಸಾಧನೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನಿಗೆ ಅವನ ನಿಷ್ಠಾವಂತ ದಂಡನಾಯಕರಾದ ಗಂಗರಾಜ, ಪುಣಿಸ, ಮರಿಯಾನೆ, ಭರತ ಮುಂತಾದವರು ನೆರವಾಗಿದ್ದರು. ಸಾಮಾನ್ಯತಃ ಪ್ರಾಚೀನ ಗಂಗಸಾಮಂತ ಕುಲಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದ ಈ ದಂಡನಾಯಕರು ವೀರಗಂಗ, ಗಂಗವಾಡಿ–96000ದ ಅಧಿಪತಿ ಎಂದು ಕರೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನಂತೆಯೇ ಚೋಳರ ವಶದಲ್ಲಿದ್ದ ಗಂಗವಾಡಿಯ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ತವಕಿಸುತ್ತಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಈ ಹಿಂದಿನ ವಿಜಯಸರಣಿಯಿಂದ ಉತ್ತೇಜಿತನಾದ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ, ಚೋಳರಾಜ ಕುಲೋತ್ತುಂಗ ವೆಂಗಿಮಂಡಲದ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸಲು ಉದ್ಯುಕ್ತನಾಗಿದ್ದ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡು ತಲಕಾಡಿನ ಮೇಲೆ ನುಗ್ಗಿದ (1116).

ಆಗ ಆದಿಯಮ ಎಂಬುವನು ತಲಕಾಡು ಪ್ರಾಂತದ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ಚೋಳ ಸಾಮ್ರಾಟನಿಂದ ನೇಮಿತನಾಗಿದ್ದ. ಹೊಯ್ಸಳ ಸೈನ್ಯದ ನೇತೃತ್ವವನ್ನು ವಹಿಸಿದ್ದ ಗಂಗರಾಜ ರಕ್ತಪಾತಕ್ಕೆಡೆಗೊಡದೆ ತಲಕಾಡನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸುವಂತೆ ಆದಿಯಮನಿಗೆ ದೂತರ ಮೂಲಕ ಹೇಳಿಕಳುಹಿಸಿದ. ಸಾಧ್ಯವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಿ ಜಯಗಳಿಸಿ ತಲಕಾಡನ್ನು ಪಡೆಯುವಂತೆ ಚೋಳ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿ ಉತ್ತರಿಸಲು, ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನೂ ಗಂಗರಾಜನೂ ಹೊಯ್ಸಳ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ತಲಕಾಡಿನತ್ತ ನಡೆಸಿದರು. ಆದಿಯಮ ಮತ್ತು ಚೋಳಸೈನ್ಯದ ದಂಡನಾಯಕರಾದ ದಾಮೋದರ ಹಾಗೂ ನರಸಿಂಹ ವರ್ಮನ್ ಎಂಬುವರು ಹೊಯ್ಸಳ ಸೈನ್ಯಗಳನ್ನು ಎದುರಿಸಿ ಸೋತು ಓಡಿಹೋದರು.

ತಲಕಾಡು ಹೊಯ್ಸಳರ ವಶವಾಗಿ, ಈ ವಂಶದ ಅರಸರ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಧ್ಯೇಯ ಸಾಧಿತವಾಯಿತು. ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ರಾಜನಾಗಿದ್ದ ಒಬ್ಬ ಅರಸು ಬೃಹತ್ ಚೋಳ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಬಿಗಿ ಪ್ರಾಂತವೊಂದನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಂಡುದು ಹೊಯ್ಸಳ ಇತಿಹಾಸದ ಒಂದು ಮೈಲಿಗಲ್ಲು.

ಹೊಯ್ಸಳರ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳು ಈ ತಲಕಾಡುವಿಜಯವನ್ನು ಹಲವು ಕಾಲದವರೆಗೆ ಸಕಾರಣವಾಗಿಯೇ ಹೆಮ್ಮೆಯಿಂದ ವರ್ಣಿಸುತ್ತವೆ. ಚೋಳರ ಪ್ರತೀಕಾರ ಯಾವುದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಾದರೂ ಒದಗಬಹುದೆಂಬುದನ್ನು ಅರಿತ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ರಕ್ಷಣೆಗಿಂತಲೂ ಮನ್ನಣೆಯೇ ಉತ್ತಮವೆಂದು ಗ್ರಹಿಸಿ ಓಡುತ್ತಿದ್ದ ಚೋಳ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳಾಗಿದ್ದ ಘಟ್ಟದ ಕೆಳಗಿನ ಚೆಂಗಿರಿ, ಬೆಂಗಿರಿಗಳ ಮೇಲೂ ದಾಳಿಮಾಡಿದ. ಹಿಂದೊಮ್ಮೆ ಕೇವಲ ದಾಳಿಮಾಡಿದ್ದ ಕೋಲಾರ, ನಂಗಲಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳನ್ನೂ ಕೊಯಮತುರು, ನಿಡುಗಲ್ಲು ಕೋಟೆ, ಹೆಂಜೇರು, ಬೂದಲಿ, ರೊಡ್ಡಂ ವಲ್ಲೂರುಗಳನ್ನೂ ಗೆದ್ದ. ಈ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಸರಿದು ಉಚ್ಚಂಗಿಯ ಪಾಂಡ್ಯನನ್ನು ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಎದುರಿಸಿ ದುಮ್ಮೆ ಎಂಬಲ್ಲಿನ ಕದನದಲ್ಲಿ ಅವನನ್ನು ಕೊಂದು ರಾಜ್ಯವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ (ಸು. 1116–17). ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಇದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಕಂಚಿಯನ್ನೂ ಆಕ್ರಮಿಸಿ, ರಾಮೇಶ್ವರದವರೆಗೂ ಮುನ್ನಡೆದನೆಂದು ಹೇಳಿದರೂ ಇದಕ್ಕೆ ಪೂರಕ ಆಧಾರಗಳು ಸಾಲದಾಗಿವೆ. 1117ರ ಬೇಲೂರ, ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಚೋಳ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಾದ ಆದಿಯಮ, ನರಸಿಂಹಬ್ರಹ್ಮ, ಕಳಪಾಳ, ಪಟ್ಟಿಪೆರ್ಮಾಳ, ಚೆಂಗಿರಿ ಪೆರ್ಮಾಳ, ಮುಂತಾದವರನ್ನೂ (ನಿಡುಗಲ್ಲಿನ) ಇರುಂಗೋಳನನ್ನೂ ಸೋಲಿಸಿ, ತಳವನಪುರ (ತಲಕಾಡು), ಕೊಂಗುನಾಡು (ಕೊಯಮತ್ತೂರು ಮತ್ತು ಸೇಲಂ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರದೇಶಗಳು), ನೊಳಂಬವಾಡಿ (ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಕೋಲಾರ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶಗಳು), ನೀಲಪರ್ವತ (ನೀಲಗಿರಿ), ಕೋಳಾಳಪುರ (ಕೋಲಾರ), ಕೊಯತೂರು (ಲಡ್ಡಿಗಂ, ಅನಂತಪುರ ಜಿಲ್ಲೆ), ತೆರಿಯೂರು, ವಲ್ಲೂರು, ನಂಗಲಿಪುರ (ಕೋಲಾರ, ಅನಂತಪುರ, ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸ್ಥಳಗಳು), ಕಾಂಚೀಪುರ–ಇವುಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ನಂಗಲಿಯ ಘಟ್ಟ (ಮುಳಬಾಗಲ ಬಳಿ ನಂಗಲಿ, ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆ) ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಸಾವಮಲೆ (ಸಂಡೂರು ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ ಬೆಟ್ಟ, ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ), ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಕೊಂಗು ಚೇರಮನಮಲೆ (ಕೊಯಮತ್ತೂರು ಜಿಲ್ಲೆ), ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಕೊಂಕಣದ ಬಾರಕನೂರು ಘಟ್ಟ (ಬಾರಕೂರಿಗೆ ಹೋಗುವ ದಾರಿಯಲ್ಲಿನ ಘಟ್ಟ ಪ್ರದೇಶ)–ಇವುಗಳ ಮಧ್ಯದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಈ ಮಧ್ಯೆ ತನ್ನ ಸಾಮಂತರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ತನ್ನ ಪರಮಾಧಿಕಾರವನ್ನು ಅಲಕ್ಷಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಕೋಪಗೊಂಡ ಚಾಳುಕ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಟ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸಲು ನಿರ್ಧರಿಸಿದ. ತನ್ನ ಹನ್ನೆರಡು ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರರ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಕಲೆಹಾಕಿ ಸಿಂಧ ಮಹಾಸಾಮಂತ ಆಚರಸನನ್ನು ಮುಖಂಡನನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿ ದೋರಸಮುದ್ರವನ್ನು ಮುತ್ತಲು ಕಳುಹಿಸಿದ. ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಣ್ಣೇಗಾಲ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ನಡೆದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಸೇನಾನಿ ಗಂಗರಾಜ ಚಾಳುಕ್ಯ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ್ದಲ್ಲದೆ ವೈರಿಗಳನ್ನು ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯದಂಚಿನವರೆಗೂ ಬೆನ್ನಟ್ಟಿದ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಚಾಳುಕ್ಯ ರಾಜ್ಯದ ಒಳಗೂ ನುಗ್ಗಿ ಬೆಳ್ವೊಲ ಪ್ರಾಂತ್ಯವನ್ನೂ ಅಣ್ಣಿಗೆರೆ, ಗದಗ ಮುಂತಾದ ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನೂ ಗೆದ್ದು ಮಲಪ್ರಹಾರಿಯ (ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿ)ವರೆಗೂ ನುಗ್ಗಿದ. ಈ ವಿಜಯದಿಂದ ಹೊಯ್ಸಳರ ಇನ್ನೊಂದು ಧ್ಯೇಯವಾದ ಸ್ವತಂತ್ರರಾಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪನೆ ಸಹ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ಸಾಧಿತವಾಯಿತು. ಆದರೆ 1120–21ರಲ್ಲಿ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಪರವಾಗಿ ಇವನನ್ನು ಎದುರಿಸಿದ ಸಿಂಧಪೆರ್ಮಾಡಿದೇವನ ಕೈಮೇಲಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಹಿನ್‌ಸರಿದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವದಲ್ಲೂ ಸಹ 1120–30ರ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ಚೋಳವಿಕ್ರಮಗಂಗ ಕೋಲಾರ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿರಬೇಕೆಂದು ಅಲ್ಲಿ ದೊರಕಿರುವ ಅವನ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಅನಂತರ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಹಲವು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಸುಗಮ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಗಮನಕೊಟ್ಟು ಸಾಹಿತ್ಯ ಕಲೆಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದ. 1127ರಲ್ಲಿ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಮರಣಹೊಂದಿದ ಅನಂತರ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿಯವರೆಗೂ ವಿಸ್ತರಿಸಲು ಯೋಚಿಸಿದ. 1128ರಲ್ಲಿ ಹಾನುಗಲ್ಲಿನ ಮೇಲೆ ದಾಳಿಮಾಡಿ ಆ ಪ್ರಾಂತ್ಯವನ್ನು ಕೆಲಕಾಲ ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ. ಮುಂದಿನ ವರ್ಷ ಬಹುಶಃ ಚಾಳುಕ್ಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ (ಭೂಲೋಕಮಲ್ಲ) ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಬಂದು ಹೊಯ್ಸಳ ಮುನ್ನಡೆಯನ್ನು ತಡೆದಿರಬೇಕು. ಆದರೆ 1131ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಬೆಳ್ವೊಲದ ಲೊಕ್ಕಿಗುಂಡಿ (ಗದಗದ ಬಳಿಯ ಲಕ್ಕುಂಡಿ) ಸಹ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿತ್ತು. 1133ರ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ಬಂಕಾಪುರ ಇವನ ವಶವಾಯಿತು. ಇದು ಇವನ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಾನದಿ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯದ ಉತ್ತರ ಎಲ್ಲೆಯಾಗಿ ಉಲ್ಲೇಖವಾಗಿದೆ. 1135ರಲ್ಲಿ ಕದಂಬವಂಶದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಹಾನುಗಲ್ಲನ್ನು ಪುನರಾಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡ. ಆದರೂ ಹೊಯ್ಸಳ ಕದಂಬ ಸೆಣಸಾಟ ನಡೆಯುತ್ತಲೇ ಇತ್ತು. ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬಂಕಾಪುರವನ್ನೂ ಒಂದು ಉಪರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಆ ಪ್ರದೇಶದ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ವಿಶೇಷ ಗಮನವಿತ್ತಿದ್ದ. ಆ ವೇಳೆಗೆ ವೃದ್ಧಾಪ್ಯವನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿದ್ದ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ 1142ರಲ್ಲಿ ಬಂಕಾಪುರದಲ್ಲಿ ಮೃತನಾದ. ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಪಾರ್ಥಿವ ಶರೀರವನ್ನು ಅವನ ದಂಡನಾಯಕನಾದ ಬೊಪ್ಪ ವಿಶೇಷ ಗೌರವದೊಡನೆ ಸಾಗಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದು ಅಂತ್ಯಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದರು. ಈ ಕುರಿತ ಶಾಸನ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹವಳ್ಳಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವುದರಿಂದ ಹಾಗೂ ಮುದುಗೆರೆಯಲ್ಲಿ ರಾಜನ ಸಂಪತ್ತಿಗಾಗಿ ಕದನವಾಯಿತೆಂದು ತಿಳಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಬಹುಶಃ ಹೊಯ್ಸಳರ ಮೂಲಸ್ಥಳ ಸೊಪವ್ಪೂರಿಗೆ ಪಾರ್ಥಿವ ಶರೀರವನ್ನು ಕೊಂಡೊಯ್ಯುತ್ತಿದ್ದು ಸಮೀಪದ ಈಗಿನ ಮೂಡಿಗೆರೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಘಟನೆ ಜರುಗಿರಬೇಕು. ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನಿಗೆ ಶಾಂತಲದೇವಿ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿ ಎಂಬ ಪತ್ನಿಯರಿದ್ದರು. ಇವರಲ್ಲದೆ ಬಮ್ಮಲದೇವಿ, ರಾಜಲದೇವಿ, ಶಾಂತಲದೇವಿ (ಕಿರಿಯ) ಮತ್ತು ದೇವಕೀ ದೇವಿ ಎಂಬ ಇತರ ಹೆಂಡತಿಯರೂ ಇದ್ದರೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಸೂಚನೆಗಳಿವೆ. ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಮೊದಲ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಶಾಂತಲದೇವಿ ಪಟ್ಟಮಹಿಷಿ ಯಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ. ಈಕೆ 1131ರಲ್ಲಿ ಮೃತಳಾದ ಮೇಲೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿ ಪಟ್ಟದ ರಾಣಿಯಾದಳು. ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಮಕ್ಕಳೆಲ್ಲ ಶಾಂತಲದೇವಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಬಲ್ಲಾಳ ಮತ್ತು ಹರಿಯಲದೇವಿ, ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ನರಸಿಂಹ ಮುಖ್ಯರಾದವರು. ಈ ಕುಮಾರ ಬಲ್ಲಾಳ ಸು. 1129ರಲ್ಲಿ ಮೃತನಾದ. ಆದರೆ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನಿಗೆ ಇವರಲ್ಲದೆ ಚಿಕ್ಕಬಿಟ್ಟಿದೇವ ಮತ್ತು ವಿನಯಾದಿತ್ಯ ಎಂಬ ಇತರೆ ಇಬ್ಬರು ಮಕ್ಕಳು ಇದ್ದರೆಂದೂ ಇವರೂ ಮತ್ತು ಹಿರಿಯ ಮಗ ಬಲ್ಲಾಳ ಸಹ ನರಸಿಂಹನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬದುಕಿದ್ದರೂ ನರಸಿಂಹ ರಾಜ್ಯಾಕ್ರಮಣ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರ ಬೇಕೆಂದು ಒಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಇದೆ. ರಾಜಮನೆತನದ ಶಾಂತಲದೇವಿ, ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿ, ಕುಮಾರ ಬಲ್ಲಾಳ ಮತ್ತು ನರಸಿಂಹ ಇವರುಗಳು ರಾಜ್ಯಾಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪಾತ್ರ ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಅಲ್ಲದೆ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ತಮ್ಮನಾದ ಉದಯಾದಿತ್ಯ ತಲಕಾಡನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದ ಅನಂತರ ಆ ಪ್ರಾಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಅವನ ಅವಸಾನದವರೆಗೂ (ಸು. 1123–24) ರಾಜಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿದ್ದ. ಮರಿಯಾನೆ, ಅವನ ತಮ್ಮ ಭರತ ಮತ್ತು ಮಗ ಬಿಟ್ಟಿಯಣ್ಣ, ಗಂಗರಾಜ (ಮರಣ 1133), ಅವನ ಮಕ್ಕಳು ಏಚ ಮತ್ತು ಬಪ್ಪ; ಪುಣಿಸಮಯ್ಯ,

ಬೋಕಣ್ಣ, ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಮುಖ್ಯ ದಂಡನಾಯಕರು, ಮಾದಿರಾಜ ಅವನ ಪ್ರಧಾನಿ, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ವಂಶೀಯನಾದ ಗೂಳಿಬಾಚಿ, ಆಸಂದಿಯ ಗಂಗರು ತಮಿಳು ಬ್ರಹ್ಮಾದಿರಾಯರು, ಹುಳಿಯೇರ ಚಟ್ಟ, ಚಾಳುಕ್ಯಕುಲದ ಬಾಚರಸ ಇವನ ಮುಖ್ಯ ಸಾಮಂತರು. ಕರ್ನಾಟಕದ, ವಿಶೇಷವಾಗಿ ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಆಕ್ರಮಿಸಿದ್ದ ಹೊರಗಿನ ರಾಜಕೀಯ ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಕಿತ್ತೊಗೆದ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಮಹಾ ವಿಮೋಚಕನಾಗಿ ಗೋಚರಿಸತ್ತಾನೆ. ಇದರಿಂದ ಅವನು ಅಚ್ಚ ಕರ್ನಾಟಕದ ನಿರ್ಮಾಪಕರಲ್ಲೊಬ್ಬನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಕಾಲ ವೈಭವಯುತವಾದ ಸುವರ್ಣಾಧ್ಯಾಯ. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜೈನ, ವೈಷ್ಣವ, ಶೈವಪಂಥಗಳ ಪುರೋಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಯಿತು. ತನ್ನ ಹಿಂದಿನವರಂತೆ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಜೈನಮತೀಯನಾಗಿದ್ದನೆಂದೂ ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರ ಆಗಮನಾನಂತರ ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸದನೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿಯಿದೆ. ಈ ಘಟನೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಅನೇಕ ದಂತಕಥೆಗಳು ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿವೆ. ಒಂದು ಐತಿಹ್ಯದ ಪ್ರಕಾರ ಇವನ ಕುಮಾರಿಯಾದ ಹರಿಯಲದೇವಿ ಗ್ರಹದೋಷದಿಂದ ನರಳುತ್ತಿದ್ದಳೆಂದೂ ಜೈನ ಯತಿಗಳ ಪ್ರಯತ್ನ ಅವಳ ಕುತ್ತನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಲು ವಿಫಲವಾಯಿತೆಂದೂ ಅನಂತರ ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರು ತಮ್ಮ ಮಂತ್ರಶಕ್ತಿಯಿಂದ ರಾಜಕುಮಾರಿಯ ಸಂಕಟವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸದರೆಂದೂ ಅದರಿಂದ ಸುಪ್ರೀತನಾದ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ವೈಷ್ಣವಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಮತಾಂತರ ಹೊಂದಿದನೆಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಹೇಳಿಕೆಯ ಪ್ರಕಾರ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಎಂಬ ವೈಷ್ಣವಪಂಥದ ರಾಣಿಯೊಬ್ಬಳಿದ್ದಳೆಂದೂ ಅವಳು ಪ್ರಾರಂಭದಿಂದಲೂ ಆ ಮತವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವಂತೆ ಅವನನ್ನು ಪ್ರೇರೇಪಿಸುತ್ತಿದ್ದಳೆಂದೂ ಕೊನೆಗೆ ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರು ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜಧಾನಿಗೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿದ ಅನಂತರ ಅವನು ವೈಷ್ಣವಪಂಥವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದನೆಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತೊಂದು ಐತಿಹ್ಯದ ಪ್ರಕಾರ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಯುದ್ಧವೊಂದರಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಬೆರಳೊಂದನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡನೆಂದೂ ಅದರಿಂದ ಜೈನಮತೀಯರು ಅವನಿಗೆ ಸಹಪಂಕ್ತಿಭೋಜನವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿದರೆಂದೂ ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ವೈಷ್ಣವಧರ್ಮ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದನಂತೆ. ಈ ಘಟನೆಗೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ಅವನಿಗೆ ಜೈನಮತಾವಲಂಬಿಯಾಗಿದ್ದಾಗ ಬಿಟ್ಟಿದೇವನೆಂಬ ಹೆಸರಿತ್ತೆಂದೂ ವೈಷ್ಣವನಾದಮೇಲೆ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಪಡೆದನೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ. ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಎಂಬುದು ಅವನ ಹೊಸ ನಾಮಾಂಕಿತವಲ್ಲ. ಇದು ಬಿಟ್ಟಿದೇವ–ವಿಠಲದೇವ–ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಎಂಬ ಪರಿವರ್ತನೆಯಲ್ಲದೆ ಬೇರಲ್ಲ. ಮಿಗಿಲಾಗಿ ಅವನಿಗೆ ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೂ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿತ್ತೆಂದು ಖಚಿತಪಡುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವೈಷ್ಣವಮತವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸದನೆಂದಾಗಲೀ ಹೊಸ ನಾಮಾಂಕಿತವನ್ನು ಪಡೆದನೆಂದಾಗಲೀ ನಂಬಲು ಸಾಕಷ್ಟು ಆಧಾರಗಳಿಲ್ಲ. ಇವನು ಮತ ಬದಲಾವಣೆಯ ಅನಂತರ ಜೈನಬಸದಿಗಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಿ ಅವುಗಳ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳಿಂದ ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದೂ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಸಮಕಾಲೀನ ಶಾಸನಗಳು ಮತ್ತು ಇತರ ಆಧಾರಗಳಿಂದ ಮೇಲ್ಕಂಡ ಹೇಳಿಕೆ ಹಾಸ್ಯಾಸ್ಪದವೆಂದು ಖಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಅರಮನೆಗೆ ಅನತಿದೂರದಲ್ಲೇ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಬಸದಿಗಳು ಅವನ ಕಾಲದಲ್ಲೇ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟವು. ಅವನ ನೆಚ್ಚಿನ ಪಟ್ಟದ ರಾಣಿಯಾಗಿದ್ದ ಶಾಂತಲದೇವಿ ಜೈನಧರ್ಮಾವಲಂಬಿ ಮಿಗಿಲಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ದಂಡನಾಯಕರಾದ ಪುಣಿಸ, ಬಾಹುಬಲಿ, ವಿಷ್ಣು, ಹುಲ್ಲಯ್ಯ, ಬೋಕಿಮಯ್ಯ ಮತ್ತು ಇನ್ನೂ ಇತರರು ಜೈನಧರ್ಮಿಗಳು, ಅದರಲ್ಲೂ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಬಲಭುಜವೆಂದೂ ಅವನ ಶ್ರೇಯಸ್ಸಿನ ಪೂರ್ಣ ಕುಂಭಸಮಾನವೆಂದೂ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವ ಅಮಾತ್ಯ ಗಂಗರಾಜನ ಜೈನ. ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಜೈನಕವಿಗಳೂ ಪಂಡಿತರೂ ಇದ್ದರು. ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳ ಮತ್ತು ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಬಸದಿಗಳು ನಿರ್ಮಾಣವಾದವು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ನಡೆ, ನುಡಿ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಧಾರ್ಮಿಕ ಅಸಹನೆ ಅಥವಾ ಅಸಮಾನತೆಯ ಕುರುಹು ಕಾಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇವನು ವೈಷ್ಣವಪಂಥಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದರೂ ಶೈವ ಮತ್ತು ಜೈನಪಂಥಗಳಿಗೂ ಉದಾರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದ. ಸರ್ವಧರ್ಮಸಹಿಷ್ಣುವಾಗಿದ್ದ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಸ್ವಂತ ಧರ್ಮ ವೈಷ್ಣವ ಇರಬಹುದೆಂಬುದು ಮಾತ್ರ ಶಾಸನೋಕ್ತವಾದ ‘ಮುಕುಂದ ಪಾದಾರವಿಂದಭ್ರಮರದ’ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದಾಗಿದೆ. ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರಿಗೂ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನಿಗೂ ಇದ್ದ ಸಂಬಂಧ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಖಚಿತವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಬೇಲೂರು ಮತ್ತು ಸಾಲಿಗ್ರಾಮದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವರ ಉಲ್ಲೇಖ ದೊರಕುತ್ತದೆ. ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದಿಂದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಕಲೆ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಪುರೋಭಿವೃದ್ಧಿಯುಂಟಾಯಿತು. ಇವನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ನಾಗಚಂದ್ರ (ಅಭಿನವ ಪಂಪ), ಕಂತಿ ಮೊದಲಾದ ಕವಿಗಳಿದ್ದರು. ಇವನು ಅನೇಕ ಅಗ್ರಹಾರಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆಯ ಮೂಲಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದ. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಳೇಬೀಡಿನ ವಿಜಯ, ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ, ದೊಡ್ಡಗದ್ದವಳ್ಳಿಯ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮೀ, ತೊಣ್ಣೂರಿನ ನಾರಾಯಣ, ತಲಕಾಡಿನ ಕೀರ್ತಿನಾರಾಯಣ ಮೊದಲಾದ ಸುಂದರ ದೇವಾಲಯಗಳು ನಿರ್ಮಾಣವಾದುವು. **(ಜಿ.ಆರ್.ಆರ್.)**

ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ²: ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯ ವಂಶದ ಎರಡನೆಯ ಪುಲಕೇಶಿಯ ತಮ್ಮ ಮತ್ತು ವೆಂಗಿಯ ಚಾಳುಕ್ಯ ಮನೆತನದ ಸ್ಥಾಪಕ. ಇವನನ್ನು ಶಾಸನಗಳು ಕುಬ್ಜ ಎಂದು ಕರೆದಿವೆ. ಎರಡನೆಯ ಪುಲಕೇಶಿ ಸು. 611ರಲ್ಲಿ ಇವನನ್ನು ಯುವರಾಜನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿ ರಾಜಧಾನಿಯಲ್ಲಿರಿಸಿ ತಾನು ಪೂರ್ವದೇಶಗಳ ಕಡೆ ದಂಡಯಾತ್ರೆ ಹೊರಟ. ಪೂರ್ವದೇಶಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದು ಹಿಂತಿರುಗಿದ ಆತ ಇವನನ್ನು ಆ ಭಾಗಗಳ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿದ. ಇದಾದ ಅನಂತರ ಈತ ಸ್ವಂತ ಪರಾಕ್ರಮದಿಂದ ಆಂಧ್ರದ ಅನೇಕ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದು, ವಿಷಮಸಿದ್ಧಿ ಎಂಬ ಬಿರುದಿನಿಂದ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಬರೆಸಿದ. ಗುಂಟೂರು, ನೆಲ್ಲೂರು ಮುಂತಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ತನ್ನ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡು ವೆಂಗಿಯ ದೊರೆಯಾಗಿ ಆಳಿದ. ಇವನು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಆಳಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದ ಪುಲಕೇಶಿ ಇವನನ್ನು ತನ್ನ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಇಚ್ಛಿಸದಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವನ ಸಂತತಿಯವರೇ ವೆಂಗಿಯ ರಾಜ್ಯದ ಹಕ್ಕುದಾರರಾದರು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಈತ ವೆಂಗಿ ರಾಜ್ಯದ ಸ್ಥಾಪಕನಾದ. *

ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ³: 1952– . ಕನ್ನಡ ಚಲನಚಿತ್ರರಂಗದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಾಯಕ ನಟ. ಕನ್ನಡ, ಹಿಂದಿ, ತಮಿಳು ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲೂ ನಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. 1952ರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಗಿರೀಶ್ ಕಾರ್ನಾಡ್ ಮತ್ತು ಬಿ.ವಿ. ಕಾರಂತರು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ ವಂಶವೃಕ್ಷ ಚಲನಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣ ಪಾತ್ರ ಮಾಡುವ ಮೂಲಕ ಚಲನಚಿತ್ರರಂಗವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ಪುಟ್ಟಣ್ಣ ಕಣಗಾಲ್‌ರ ನಾಗರಹಾವು ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಹದಿಹರೆಯದ ಹುಡುಗನ ಪಾತ್ರದಿಂದ ಪ್ರೇಕ್ಷಕರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಚಿತ್ರರಂಗದಲ್ಲಿ ಖಾಯಂ ನಾಯಕನಟರಾಗಿ ನಟಿಸತೊಡಗಿದರು. ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರರಂಗದಲ್ಲಿ ಕಳೆದ ಮೂರು ದಶಕಗಳಿಂದಲೂ ಜನಪ್ರಿಯತೆಯನ್ನು

ಉಳಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿದ್ದಾರೆ. ಇನ್ನೂರಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ವಿರುದ್ಧ ಸಿಡಿದೇಳುವ ಹಾಗೂ ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಳಕಳಿಯುಳ್ಳ ನಾಯಕ ಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸಿರುವ ಇವರು ಯುವಜನರ ನೆಚ್ಚಿನ ನಟರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ತ್ಯಾಗ, ಕರುಣಾಮಯಿ ಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಅಭಿನಯಿಸಿದ್ದಾರೆ. ರಾಜೇಂದ್ರಸಿಂಗ್ ಬಾಬು ನಿರ್ದೇಶನದ ಹೆಚ್ಚು ಚಿತ್ರಗಳಿವು: ನಾಗರಹಾವು (1972), ಭೂತಯ್ಯನ ಮಗ ಅಯ್ಯು (1974), ಮಕ್ಕಳ ಭಾಗ್ಯ (1976), ನಾಗರಹೊಳೆ (1977), ಹೊಂಬಿಸಿಲು (1978), ಬಂಧನ (1984), ಮಲಯ ಮಾರುತ (1986), ದಾದ (1988), ಮುತ್ತಿನಹಾರ (1990), ಸಂಘರ್ಷ (1993), ಲಾಲಿ (1997), ವೀರಪ್ಪನಾಯಕ (1998), ಸೂರಪ್ಪ (1999), ಸೂರ್ಯವಂಶ, ಯಜಮಾನ, ಆಪ್ತಮಿತ್ರ. ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರರಂಗದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ್–ದ್ವಾರಕೀಶ್ ಜೋಡಿ ಹೆಚ್ಚು ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿದೆ. ದ್ವಾರಕೀಶ್ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ಕಳ್ಳ ಕುಳ್ಳ, ಸಿಂಗಾಪುರದಲ್ಲಿ ರಾಜಕುಳ್ಳ, ಕಿಲಾಡಿ ಜೋಡಿ, ಕಿಟ್ಟು ಪುಟ್ಟು, ಕಿಲಾಡಿ ಕಿಟ್ಟು, ಮನೆಮನೆ ಕಥೆ ಮುಂತಾದವು ಬಾಕ್ಸ್ ಆಫೀಸಿನಲ್ಲೂ ಗೆದ್ದಿವೆ.

ಇವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಮುತ್ತಿನಹಾರ ಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ದೊರಕಿದೆ. ಲಾಲಿ (1997), ವೀರಪ್ಪನಾಯಕ (1999) ಚಿತ್ರಗಳಿಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠನಟ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ದೊರಕಿವೆ. ಇವರು ಈಗಲೂ ಜನಪ್ರಿಯ ನಟರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರರಂಗದ ಜನಪ್ರಿಯ ನಟಿ ಭಾರತಿ ಇವರ ಪತ್ನಿ.

*

ವೀಣೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಣಪ್ಪ: 1878–1934. ಸಂಗೀತ ವಿದ್ವಾಂಸರು. ಇವರು ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಂಗೀತ ವೀಣಾವಿದ್ವಾಂಸರ ಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿ 1878ರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ವೀಣೆ ಕೃಷ್ಣಪ್ಪನವರು. ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಣಪ್ಪನವರಿಗೆ ಮೊದಲಿಗೆ ಹಾಡುಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವೀಣೆ ನುಡಿಸುವಿಕೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇವರ ದೊಡ್ಡಪ್ಪ ಮತ್ತು ತಂದೆಯವರಿಂದ ಶಿಕ್ಷಣ ನಡೆಯಿತು. ಇವರ ದೊಡ್ಡಪ್ಪ ವೀಣೆ ಶೀನಪ್ಪನವರು ಮೈಸೂರು ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ರಾಣೀವಾಸದವರಿಗೆ ಸಂಗೀತ ವಿದ್ಯಾಗುರುಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರು ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಣಪ್ಪನವರನ್ನು ಮೊದಲು ತಮ್ಮ ಅರಮನೆ ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಹಾರ್ಮೋನಿಯಂ ವಾದ್ಯಗಾರರನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಮತ್ತು ದೊಡ್ಡಪ್ಪಂದಿರು ಗತಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಣಪ್ಪನವರು ವೀಣೆ ನುಡಿಸುವಿಕೆಯನ್ನು ಶೇಷಣ್ಣನವರಲ್ಲೂ ಹಾಡುಗಾರಿಕೆಯನ್ನು ಮೈಸೂರು ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯರಲ್ಲೂ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರು. ಅರಮನೆ ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಥೆ ನಿಂತು ಹೋದ ಮೇಲೆ ಇವರು ಮೈಸೂರು ಅರಮನೆಯ ಆಸ್ಥಾನದ ವೈಣಿಕ ವಿದ್ವಾಂಸರಾದರು. ಹಾಡುಗಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ವೀಣಾವಾದನದ ಉಭಯ ಅನುಭವಗಳಿಂದ ಇವರು ತಮ್ಮದೇ ಆದ ವಿಶಿಷ್ಟ ಶೈಲಿಯ ವೀಣಾವಾದನ ಕ್ರಮವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಂಡರು. ರಾಗ ತಾನ ಪಲ್ಲವಿಗಳ ವಿಸ್ತರಣೆಯಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಅಪಾರ ಪರಿಶ್ರಮವಿತ್ತು. ಸುಮಾರು 1924ರಲ್ಲಿ ಇವರ ಅನೇಕ ವೀಣೆ ಕಚೇರಿಗಳು ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ನಡೆದು ಅಲ್ಲಿನ ಅಪಾರ ಸಂಗೀತರಸಿಕರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ತಣಿಸಿದುವು. ಆಗ ಮದರಾಸಿನ ವೇಣುಗಾನ ಸಭೆ ಇವರಿಗೆ ಬಂಗಾರದ ಪದಕ ಮತ್ತು ಶಾಲುಜೋಡಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಭೈರವಿ ರಾಗವನ್ನೇ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಸನ್ಮಾನಿಸಿತು. ಇವರು 1934 ಜನವರಿ 15ರಂದು ನಿಧನರಾದರು.

(ಎಲ್.ಆರ್.)

ವೀಣೆ ವೆಂಕಟಗಿರಿಯಪ್ಪ: 1887–1952. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವೈಣಿಕ ವಿದ್ವಾಂಸರು. 1887 ಜೂನ್ 24ರಂದು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರು ವೀಣೆಯ ಬಾಲ್ಯ ಪಾಠವನ್ನು ತಮ್ಮ ಮಾತಾಮಹರಾದ ವೀಣಾ ವಿದ್ವಾನ್ ದೊಡ್ಡಸುಬ್ಬರಾಯರಲ್ಲೂ ಪ್ರೌಢಪಾಠವನ್ನುತಮ್ಮ ಸೋದರಮಾವನವರಾದ ಚಿಕ್ಕಸುಬ್ಬರಾಯರಲ್ಲೂ ನಡೆಸಿದರು. ವೈಣಿಕ ಶಿಖಾಮಣಿ ಶೇಷಣ್ಣನವರ ವೀಣಾವಾದನವನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕೇಳಿ ಅದರಿಂದ ಬಹಳ ಪ್ರಭಾವಿತರಾದ ಇವರು, ಅವರಲ್ಲೂ ಕೆಲಕಾಲ ಶಿಷ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. ತಮ್ಮ ಪ್ರತಿಭೆಯಿಂದ ಚಿಕ್ಕಂದಿನಲ್ಲಿಯೇ ಮೈಸೂರು ಅರಮನೆಯ ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡು ಮಹಾರಾಜರ ಅಭಿಮಾನಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾದರು. ಅರಮನೆ ಬ್ಯಾಂಡಿನ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ, ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾಗಿ, ಮಹಾರಾಣಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯ ಸಂಗೀತ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ, ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರದ ಪರೀಕ್ಷಾ ಮಂಡಳಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಇವರು ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು.

ವೆಂಕಟಗಿರಿಯಪ್ಪನವರ ವೀಣಾ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ವೈಣಿಕ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಎಲ್ಲ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳು ಸಂಗಮವಾಗಿದ್ದುವು. ವಾದನತಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬೆರಳುಗಳ ವೇಗ, ಮೀಟಿನ ಮಾರ್ದವತೆ ಮತ್ತು ಇಂಪಾದ ನಾದ ಇವರ ವಾದನದಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರಧಾನ ಗುಣಗಳು. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಪರಿಶ್ರಮ ಪಡೆದು ಇಲ್ಲಿನ ಸಂಗೀತಕ್ಕೆ ಅದರ ಕೆಲವು ಅಂಶಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಇವರು ನಡೆಸಿದ್ದರು. ಹಿಂದುಸ್ಥಾನೀ ಸಂಗೀತದ ಬಗೆಗೂ ಇವರಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾದ ಒಲವಿತ್ತು. ಭಾರತದಾದ್ಯಂತ ಪ್ರವಾಸ ಮಾಡಿ ತಮ್ಮ ಸುಮಧುರ ವೀಣಾವಾದನದಿಂದ ರಸಿಕರ ಮೆಚ್ಚುಗೆಯನ್ನು ಗಳಿಸಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದರು. ಇವರು ಬರೆದಿರುವ ಸುಗೀತಾಮೃತ ಸಾರ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥ ಸಂಗೀತ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಇವರು ಕೊಟ್ಟ ಬೆಲೆಯುಳ್ಳ ಕಾಣಿಕೆಯಾಗಿದೆ. ಇವರು ರಚಿಸಿರುವ ವರ್ಣಗಳು, ಕೃತಿಗಳು ಮತ್ತು ತಿಲ್ಲಾನಗಳು ಶ್ರೇಷ್ಠ ರಚನೆಗಳಾಗಿವೆ. ಇವರು ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಶುದ್ಧತೆಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರೂ ಕಲಾ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವ ಹೊಸ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿಗೂ ಮನ್ನಣೆ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರಿಗೆ ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರವರು ವೈಣಿಕಪ್ರವೀಣ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನೂ ಜಯಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರವರು ಸಂಗೀತವಿಶಾರದ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನೂ ತೋಡಾ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಣಪದಕಗಳೊಂದಿಗೆ ಇತ್ತು ಗೌರವಿಸಿದರು. ಇವರು 1952 ಜನವರಿ 31ರಂದು ನಿಧನರಾದರು.

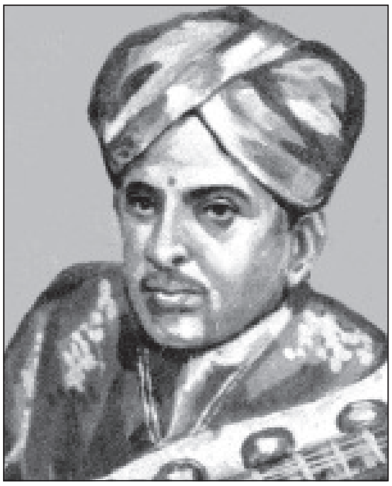

(ಆರ್.ಎಸ್.ಡಿ.)

ವೀಣೆ ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬಯ್ಯ: 1899–1961. ಖ್ಯಾತ ವೈಣಿಕರು. ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿದ್ದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವೈಣಿಕರಾಗಿದ್ದ ವೀಣೆ ಶಾಮಣ್ಣನವರ ಮೊಮ್ಮಕ್ಕಳಾದ ಇವರು ಈ ಪೀಳಿಗೆಯ ಸಂಗೀತಗಾರರಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯವರು. ಜನಿಸಿದ್ದು

ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ. ವೀಣಾ ವಿದ್ವಾನ್ ರಾಮಣ್ಣ ಇವರ ತಂದೆ. ವೀಣೆ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ತಮ್ಮ ತಾತ ಶಾಮಣ್ಣ, ಚಿಕ್ಕಪ್ಪ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಅಯ್ಯರ್ ಹಾಗೂ ವೀಣೆ ಶೇಷಣ್ಣನವರ ಬಳಿ ಪಡೆದರು. ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲೂ ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರೌಢಿಮೆಯನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಂಡರು. ತಮ್ಮ ವಿದ್ಯಾಪ್ರೌಢಿಮೆಯಿಂದ ರಾಜಮನೆತನದವರ ಮೆಚ್ಚುಗೆಗೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿ ಆಸ್ಥಾನವಿದ್ವಾಂಸರಾದರು. ಅನಂತರ ಮೈಸೂರಿನ ಕುರುಡರು ಮೂಗರ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಫಿಡಲ್ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿಯೂ ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ತುಮಕೂರಿನ ಎಂಪ್ರೆಸ್ ಬಾಲಕಿಯರ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯಲ್ಲೂ ಅನಂತರ ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಣಿ ಟ್ರೈನಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜು ಮತ್ತು ಮಹಾರಾಣಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯಲ್ಲೂ ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ವೀಣಾ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿ ಹಲವು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಸರಳಜೀವಿಗಳೂ ಉದಾರಸ್ವಭಾವದವರೂ ಆಗಿದ್ದ ಇವರು 1961ರಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. **(ಎ.ಆರ್.ಕೆ.)**

ವೀಣೆ ಶಾಮಣ್ಣ: 1828–1908. ಖ್ಯಾತ ವೈಣಿಕರು. ದ್ರಾವಿಡ ಬೃಹಚ್ಚರಣ ಸ್ಮಾರ್ತ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮನೆತನದವರಾದ ಇವರು ಮೂಲತಃ ತಮಿಳುನಾಡಿನವರು. ಅಣ್ಣಾಮಲೈಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಿರುವಣ್ಣಾಮಲೈಯ ವೀಣಾ ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ರಾಮಭಾಗವತರು ಇವರ ತಂದೆ. ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ 1854ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿಗೆ ವಲಸೆ ಬಂದ ಇವರ ಕುಟುಂಬ ಪಾಂಡವಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕು ಚಿಕ್ಕಾಡೆ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿತು. ಪಿತ್ರಾರ್ಜಿತ ವಿದ್ವತ್ತಿನ ಜೊತೆಗೆ ಸ್ವಂತ ಪ್ರತಿಭೆಯೂ ಸೇರಿ ಶಾಮಣ್ಣನವರು ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ರಾಜಾನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾದರು. ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು, ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರು ಹಾಗೂ ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿದ್ದರು. ಫಿಡಲ್, ಘಟ ಹಾಗೂ ಸ್ವರಬತ್ ವಾದ್ಯಗಳನ್ನು ನುಡಿಸುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ಪರಿಶ್ರಮವಿತ್ತು. ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತವನ್ನೆಲ್ಲ ಸಂಚರಿಸಿ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನೂ ಅಭಿನವಭೋಜ, ತಾಳಬ್ರಹ್ಮ ಮುಂತಾದ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದರು. ಇವರು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿದ್ದ ಮನೆಯಿದ್ದ ಬೀದಿಗೆ ಇಂದು ವೀಣೆ ಶಾಮಣ್ಣ ಬೀದಿ ಎಂದೇ ಹೆಸರಿದೆ. ಇವರ ಮಗ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಅಯ್ಯರ್ ಹಾಗೂ ಸೋದರಳಿಯ ಸುಬ್ಬರಾಯರೂ ಕೂಡ ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿದ್ದರು. **(ಎ.ಆರ್.ಕೆ.)**

ವೀಣೆ ಶಿವರಾಮಯ್ಯ: 1886–1946. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವೈಣಿಕರು. ಮೈಸೂರು ಇವರ ಹುಟ್ಟೂರು. ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿದ್ದ ವೀಣೆ ಪದ್ಮನಾಭಯ್ಯ ಇವರ ತಂದೆ. ಇವರು ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶ್ರೀರಾಮಪುರ ಗ್ರಾಮದವರು. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿದ್ದ ತಮ್ಮ ತಂದೆಯ ಬಳಿ ವೀಣಾವಾದನದಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದ ಶಿವರಾಮಯ್ಯನವರು ತಮ್ಮ 14ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿಗೇ ವೀಣಾವಾದನದಲ್ಲೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲೂ ಪರಿಶ್ರಮ ಪಡೆದರು. ತಮ್ಮ 16ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಆಸ್ಥಾನದ ವೀಣಾ ವಿದ್ವಾಂಸರಾದರು. ಅನಂತರ ಗಾಯನದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಕರಿಗಿರಿರಾಯರಲ್ಲೂ ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯರಲ್ಲೂ ಶಿಕ್ಷಣಪಡೆದು, 1908ರಿಂದ 1916ರ ವರೆಗೆ ವೀಣೆ ಶೇಷಣ್ಣನವರಿಂದ ವೀಣಾವಾದನದ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದರು. ತಮ್ಮ 35ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರವಾಸವನ್ನು ಕೈಕೊಂಡು ಇಂದೂರು, ಭೂಪಾಲ್, ಧಾರ್ ಮುಂತಾದ ರಾಜಾಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ವೀಣಾವಾದನವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿ ಸನ್ಮಾನಿತರಾದರು. ಹಾಗೆಯೇ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಸಂಗೀತ ಕಲಾಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ವಿದ್ವತ್ತನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿ ಕೀರ್ತಿ ಸಂಪಾದಿಸಿದರು. ತಿರುವಾಂಕೂರಿನ ರಾಜಾಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವೀರ ಸಂಗಲಿ ಎಂಬ ತೋಡ ಕಿಲ್ಲತ್ತುಗಳಿಂದ ಸನ್ಮಾನಿಸಲ್ಪಟ್ಟರು. ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ಇವರಿಂದ ಅರಮನೆ ಕರ್ಣಾಟಕ ವಾದ್ಯ ಗೋಷ್ಠಿಗಾಗಿ ಸಂಗೀತ ರಚನೆ ಮಾಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರು; ಜೊತೆಗೆ ಗ್ರಾಮಫೋನ್ ರಿಕಾರ್ಡ್‌ನ ಸಂಗೀತವನ್ನು ಇವರಿಂದ ಬರೆಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಶಿವರಾಮಯ್ಯನವರು ವಾಗ್ಗೇಯಕಾರರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಇವರು ಸ್ವಯಂಭೂರಾಗದ ಪಂಚರತ್ನ, ಸರಸ್ವತೀನವರತ್ನಮಾಲಿಕಾ, ಅನಂತಪದ್ಮನಾಭ ಚತುರ್ದಶಮಾಲಿಕಾ ಮುಂತಾದುವುಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕೇವಲ ಮೂರು ಸ್ವರಗಳುಳ್ಳ ಸ್ವಯಂಭೂ ಸ್ವರರಾಗವನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದು ಅದರಲ್ಲಿ ಕೃತಿಯನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಕ್ಕಾಗಿ ಇವರು ಮದರಾಸಿನ ಸಂಗೀತ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಬಹುಮಾನಿತರಾದರು. ಮೈಸೂರಿನ ಮಹಾರಾಜರು ಇವರಿಗೆ ವೈಣಿಕ ಪ್ರವೀಣ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನಿತ್ತು ಸನ್ಮಾನಿಸಿದರು. ಇವರು 1940ರ ವರೆಗೆ ಮೈಸೂರಿನ ಕುರುಡು ಮೂಗರ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ವೀಣಾ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಸರಳಜೀವಿಗಳೂ ಶಾಂತಚಿತ್ತರೂ ಆಗಿದ್ದ ಇವರು 1946 ರಲ್ಲಿ ನಿಧನಹೊಂದಿದರು. **(ಎ.ಆರ್.ಕೆ.)**

ಪಿಟೀಲು ವೀಣೆ ಶೇಷಣ್ಣ: 1852–1946. ಖ್ಯಾತ ವೈಣಿಕರು. ಶ್ರೇಷ್ಠ ವಾಗ್ಗೇಯ ಕಾರರು. ಪ್ರಖ್ಯಾತ ವೈಣಿಕರಾಗಿದ್ದ ತಂಜಾವೂರಿನ ಆದಿ ಅಪ್ಪಯ್ಯ ಇವರ ಪೂರ್ವಜರು. ತಂದೆ ಚಿಕ್ಕರಾಮಪ್ಪನವರೂ ವೀಣಾ ವಿದ್ವಾಂಸರು; ಧಾರಾ ನೆಲ್ಲೂರು ಪ್ರಾಂತ್ಯದಿಂದ ಮೈಸೂರಿಗೆ ವಲಸೆ ಬಂದಿದ್ದು, ಮಹಾರಾಜರ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಅರಮನೆಯ ಸಂಗೀತ ಇಲಾಖೆಯ ಬಕ್ಷಿಯಾಗಿದ್ದರು. ಶೇಷಣ್ಣನವರು ಹುಟ್ಟಿದ್ದು 1852ರಲ್ಲಿ. ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದಾಗಲೇ ಅಸಾಧಾರಣ ಸ್ವರಲಯವಿತ್ತು, ಹತ್ತನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ರಾಜಸಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಹಾಡುಗಾರಿಕೆಯಿಂದ ಸನ್ಮಾನಿತರಾದರು. ಹದಿನಾರನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತಂದೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಮೇಲೆ ವೀಣಾ ಸುಬ್ಬಣ್ಣನವರ ತಂದೆ ದೊಡ್ಡ ಶೇಷಣ್ಣ ಹಾಗೂ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ವಿದ್ವಾಂಸ ಸದಾಶಿವರಾಯರಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಸಾಧನೆಯಿಂದ ಸಂಗೀತಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದರು. ತಮ್ಮ ಸಮರ್ಥ ಸಾಧನೆಯಿಂದ ವಿದ್ವತ್ತನ್ನು ಬಲುಬೇಗ ಗಳಿಸಿ, ಇಪ್ಪತ್ತಾರನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಆಸೇತುಹಿಮಾಚಲ ಪರ್ಯಟನ ಮಾಡಿದರು. ತಮ್ಮ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಹಾಗೂ ಪ್ರತಿಭೆಗಳಿಂದ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಮೆಚ್ಚಿಗೆಗೆ ಪಾತ್ರರಾದರು. ರಾಮನಾಡ್, ಬರೋಡ ದೊರೆಗಳಾದಿಯಾಗಿ ಹಲವರಿಂದ ಇವರು ಪಡೆದ ಸನ್ಮಾನ ಹಾಗೂ ಕಿಲ್ಲತ್ತುಗಳು ಅಪಾರ. ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ಅವರ ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿದ್ದರು. ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ

ಒಡೆಯರು ಇವರಿಗೆ ವೈಣಿಕಶಿರೋಮಣಿ ಎಂಬ ಬಿರುದಿತ್ತು ಗೌರವಿಸಿದರು. ಪಿಟೀಲು, ಜಲತರಂಗ್, ಪಿಯಾನೊ, ಸ್ವರಬತ್ ಮುಂತಾದ 14 ವಾದ್ಯಗಳ ನುಡಿಸುವಿಕೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಶೇಷಣ್ಣನವರಿಗೆ ಪರಿಶ್ರಮವಿತ್ತು. ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣೋತ್ಸವದಂಥ ಸಂಗೀತ ಸಭೆಗಳನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಇವರದು.

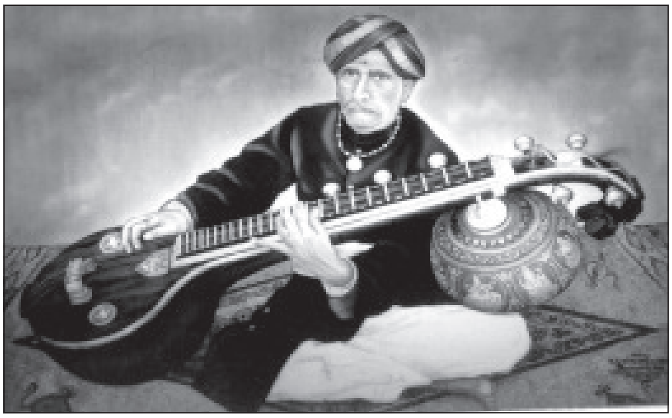

ಶೇಷಣ್ಣನವರ ವೀಣಾವಾದನದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೆಂದರೆ ರಾಗ, ಭಾವಮಾಧುರ್ಯ, ಪಲ್ಲವಿ ನೆರವಲ್, ಮನೋಧರ್ಮ, ಸ್ವರಕಲ್ಪನೆ, ಅಪೂರ್ವ ಸಂಚಾರಗಳು, ದಾಟು ಸ್ವರಗಳು, ತಂತಿಗಳ ಕಪಟವಿಲ್ಲದ ಮೃದುಮಧುರವಾದ ಮಾರ್ದವತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮೀಟು. ರಾಗಾಲಾಪನೆ ಮತ್ತು ಸ್ವರಕಲ್ಪನೆ ಮಾಡುವಾಗ ದಾಟು ಸ್ವರಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿ ಮನರಂಜನೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದವರಲ್ಲಿ ಇವರೇ ಮೊದಲಿಗರು.

ಶೇಷಣ್ಣನವರು ಶ್ರೇಷ್ಠ ವಾಗ್ಗೇಯಕಾರರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಹನ್ನೊಂದು ಸ್ವರ ಜತಿಗಳು, ಏಳು ವರ್ಣಗಳು, ಎರಡು ರಾಗಮಾಲಿಕಾ, ಹನ್ನೊಂದು ತೆಲುಗು ಕೃತಿಗಳು, ಐದು ಕನ್ನಡ ಕೃತಿಗಳು ಮತ್ತು ಹದಿನೇಳು ತಿಲ್ಲಾನಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ಸಂಗೀತಸರಸ್ವತಿಯ ಭಂಡಾರವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರಿಗೆ ಶಿಷ್ಯರು ಅನೇಕ. ಅವರಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖರಾದ ಕೆಲವು ಕಲಾವಿದರು: ವೀಣೆ ವೆಂಕಟಗಿರಿಯಪ್ಪ, ಕಲಾವಿದ ವೆಂಕಟಪ್ಪ, ರಮಾದೇವಿ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯಶಾಸ್ತ್ರಿ, ನಾರಾಯಣಅಯ್ಯರ್, ಮೊಮ್ಮಕ್ಕಳಾದ ಸ್ವರಮೂರ್ತಿ ವೆಂಕಟನಾರಾಯಣ ರಾವ್ ಮತ್ತು ಎ.ಎಸ್. ಚಂದ್ರಶೇಖರಯ್ಯ. **(ವಿ.ಎಸ್.ಎಸ್.)**

ವೀಣೆ ಸುಬ್ಬಣ್ಣ: ಸು. 1858–1938. ಮೈಸೂರಿನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವೈಣಿಕರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರು. ಹೆಸರಾಂತ ವೈಣಿಕ ಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿದ್ದ ವೀಣೆ ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬಯ್ಯನವರು ಇವರ ತಾತ; ಸ್ವತಃ ವೀಣೆ ಮತ್ತು ಸಂಗೀತಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೀಣರಾಗಿದ್ದ ದೊಡ್ಡ ಶೇಷಣ್ಣನವರು ಇವರ ತಂದೆ. ಸುಬ್ಬಣ್ಣನವರು ವೀಣಾವಾದನವನ್ನು ತಮ್ಮ ತಂದೆಯಿಂದ ಕಲಿತರು. ಸಂಗೀತಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಾಗ್ಗೇಯಕಾರರಾದ ಮೈಸೂರು ಸದಾಶಿವರಾಯರಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿದರು. ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸುಬ್ಬಣ್ಣನವರ ಸಮೀಪದ ಬಂಧುಗಳಾದ ವೀಣೆ ಶೇಷಣ್ಣನವರು ಇವರ ಸಹಪಾಠಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರು ಇವರ ಬಾಲ್ಯಸ್ನೇಹಿತರು ಮತ್ತು ಸಹಪಾಠಿಗಳು.

ವೀಣಾವಾದನ ಮತ್ತು ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ವಿದ್ವತ್ತನ್ನು ಗಳಿಸಿದ ಅನಂತರ ಸುಬ್ಬಣ್ಣನವರು ದೇಶಪರ್ಯಟನೆ ಮಾಡಿ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಚೇರಿಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿದರು. ಇವರು ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ವೀಣೆ ಶೇಷಣ್ಣನವರೊಡನೆಯೂ ಕಚೇರಿಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿದ್ದುಂಟು. ಅನಂತರ ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವೀಣಾವಿದ್ವಾಂಸರಾದರು. ಇವರಿಗೆ ಶಂಕರಾಭರಣ, ಕಲ್ಯಾಣಿ, ಕಾಂಭೋಜಿ, ಕೇದಾರಗೌಳ ಮುಂತಾದ ರಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಅಪಾರ ಪರಿಶ್ರಮವಿತ್ತು. ಇವರು ಉತ್ತಮ ವಾಗ್ಗೇಯಕಾರರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಧರ್ಮಾವತಿ, ಖುಷಭಪ್ರಿಯ, ಧೇನುಕ ಮುಂತಾದ ರಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಕೆಲವು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರ ವಿವಾಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇವರು ರಚಿಸಿದ ನವರಾಗ ಮಾಲಿಕ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಇವರಿಗೆ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಬಗ್ಗೆಯೂ ಅಪಾರ ಒಲವಿತ್ತು. ಇವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಬಿರುದುಗಳು ಲಭಿಸಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವೈಣಿಕವರಕೇಸರಿ, ವೈಣಿಕಚೂಡಾಮಣಿ, ವೈಣಿಕಪ್ರವೀಣ ಮುಖ್ಯವಾದವು.

ಸುಬ್ಬಣ್ಣನವರ ಶಿಷ್ಯ ಸಂಪತ್ತು ಅಪಾರವಾದುದು. ಚಿಕ್ಕರಾಮರಾಯ, ಬೆಳಕವಾಡಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್, ಆರ್.ಎಸ್. ಕೇಶವಮೂರ್ತಿ, ವಿ. ಶ್ರೀಕಂಠಅಯ್ಯರ್, ಸ್ವರಮೂರ್ತಿ ವೆಂಕಟನಾರಾಯಣರಾಯ, ವಿದುಷಿ ಸುಬ್ಬಮ್ಮ ಈ ಮೊದಲಾದವರು ಇವರಲ್ಲಿ ವೀಣಾಭ್ಯಾಸ ನಡೆಸಿದವರು.

ಸುಬ್ಬಣ್ಣನವರು 1938ರಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. ಇವರು ನುಡಿಸುತ್ತಿದ್ದ ವೀಣೆ ಇವರ ಶಿಷ್ಯರಲ್ಲೊಬ್ಬರಾದ ಆರ್.ಎಸ್. ಕೇಶವಮೂರ್ತಿಯವರ ಬಳಿ ಇದೆ. **(ಆರ್.ಎಸ್.ಕೆ.)**

ವೀಣೆ ಸುಬ್ರಮಣ್ಯ ಅಯ್ಯರ್: 1864–1929. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಂಗೀತ ವಿದ್ವಾಂಸರು. 1864ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿದ್ದ ವೀಣೆ ಶಾಮಣ್ಣನವರು ಇವರ ತಂದೆ. ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಅಯ್ಯರ್ ಅವರು ಬಾಲ್ಯದಿಂದ ತಮ್ಮ ತಂದೆಯವರ ಬಳಿ ವೀಣೆಯನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರು. ಇವರ ಪ್ರೌಢಿಮೆ ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಭೆಗಳನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿದ ಮಹಾರಾಜರು ಇವರನ್ನು ತಮ್ಮ ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿ ನೇಮಿಸಿ ಗೌರವಿಸಿದರು. ಮೈಸೂರಿನ ಬಾಲಿಕಾ ಪಾಠಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತವು ಐಚ್ಛಿಕ ವಿಷಯವಾಗಿ ಜಾರಿಗೆ ಬಂದಾಗ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಅಯ್ಯರ್ ಅವರನ್ನು ಮೈಸೂರಿನ ನಜರ್‌ಬಾದಿನಲ್ಲಿರುವ ಮಹಾರಾಣಿಯರ ವಾಣಿವಿಲಾಸ ಅರಸು ಜನಾನಶಾಲೆಯ ಗೌರವ ಸಂಗೀತ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ನೇಮಿಸಲಾಯಿತು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇವರು ಸಂಗೀತಸಮಯಸಾರ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿದರು (1915). ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ ಪಾಠ ಮಾಡುವಾಗ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾರಂಭದಿಂದಲೇ ಲಕ್ಷ್ಯ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷಣಗಳ ಜ್ಞಾನ ಉಂಟಾಗಬೇಕೆಂಬುದು ಇವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿತ್ತು. ಅದರಂತೆಯೇ ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಶಾಸ್ತ್ರಭಾಗ, ಅನಂತರ ಬಾಲಪಾಠಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಸರಳೆ, ಜಂಟಿ ಸರಳೆ, 35 ಅಲಂಕಾರಗಳು, ಗೀತಗಳು, ವರ್ಣಗಳು, ಲಕ್ಷಣಗಳು, ಲಕ್ಷಣಗೀತಗಳು, ಸ್ವರಜತಿಗಳು, ವರ್ಣಗಳು ಮತ್ತು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಗ್ರಂಥ ಆಗಿನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಂಗೀತ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಪಡೆಯಿತು.

ಅನೇಕ ಬಾರಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪ್ರವಾಸ ಕೈಗೊಂಡು, ತಮ್ಮ ವೀಣಾವಾದನ ಪ್ರಾವೀಣ್ಯವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿ ಧನ ಮತ್ತು ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದರು. ಇವರಿಗೆ ವೈದ್ಯ, ಕುಸ್ತಿ, ಈಜು ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆಸಕ್ತಿ, ಪ್ರಾವೀಣ್ಯಗಳಿದ್ದವು. **(ಎ.ಆರ್.ಕೆ.)**

ವೀರಕೇಸರಿ ಸೀತಾರಾಮಶಾಸ್ತ್ರಿ: 1893–1971. ಹೆಸರಾಂತ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಿ, ಸಾಹಿತಿ ಮತ್ತು ರಾಜಕಾರಣಿ. 1893ರಲ್ಲಿ ನಂಜನಗೂಡಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಮದ್ದೂರಿನ ನಾಗೇಶಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಇವರ ತಂದೆ. ತಾಯಿ ಪಾರ್ವತಮ್ಮನವರು ನಂಜನಗೂಡಿನವರು. ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಸೋದರಮಾವಂದಿರಲ್ಲಿ

ಒಬ್ಬರಾದ ಶ್ರೀಕಂಠಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಶೃಂಗೇರಿ ಮಠದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿದ್ದರು. ಇನ್ನೊಬ್ಬರು ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಮೈಸೂರು ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದರು. ಝಾನ್ಸಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀಬಾಯಿಯ ದತ್ತು ಮಗ ದಾಮೋದರರಾಯ ಶೃಂಗೇರಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದಾಗ ಶಾಸ್ತ್ರಿಯವರು ಆತನನ್ನು ಭೇಟಿಯಾಗಿದ್ದರು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಅವರಲ್ಲಿ ಸುಪ್ತವಾಗಿದ್ದ ರಾಜಕೀಯ ಪ್ರಜ್ಞೆ ಬೆಳೆಯಲು ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಪುರಿಯ ಧರ್ಮಪೀಠವನ್ನೇರಿದ ಶ್ರೀ ವೆಂಕಟರಮಣ ಸರಸ್ವತಿಯರು ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಸಹವಾಸಿಗಳಾಗಿದ್ದರು.

ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ತಮ್ಮ ಬಾಲ್ಯವನ್ನು ಕಳೆದದ್ದು ಶೃಂಗೇರಿಯಲ್ಲಿ. ಅಲ್ಲಿನ ಧಾರ್ಮಿಕ ಹಾಗೂ ಪಂಡಿತ ಪರಿಸರ ಇವರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ವಿಕಸನಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಕವಾಯಿತು. ಬಾಲಕರಾಗಿದ್ದಾಗಲೇ ಒಮ್ಮೆ ಚಿಣ್ಣಿಕೋಲು ಆಟವಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಶಾಸ್ತ್ರಿಯವರು ಚಿಣ್ಣಿಯ ಏಟಿನಿಂದ ಒಂದು ಕಣ್ಣನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡರು.

ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಶೃಂಗೇರಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗಲೇ ಆರ್ಯ ಮಹಿಳಾ'ಎಂಬ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಸುಮಾರು ಒಂದು ವರ್ಷಕಾಲ ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬಂದರು. ಸುಮಾರು 1919ರಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಶೃಂಗೇರಿಯಿಂದ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಂದು ಶಂಕರ ಮಠದ ಭಾರತೀಯ ಗೀರ್ವಾಣ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಲಾರಂಭಿಸಿದರು. ಮುಂದೆ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ತಿರುಚಿರಾಪಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಚಿತ್ರಮಂದಿರವನ್ನು ಕಟ್ಟಿದರು. ಕಾವೇರಿ ನದಿ ಪ್ರವಾಹದಲ್ಲಿ ಆ ಚಿತ್ರಮಂದಿರ ಕೊಚ್ಚಿಹೋಗಿ ಇವರಿಗೆ ಅಪಾರ ನಷ್ಟವಾಯಿತು. ಇದರಿಂದ ಬೇಸರಗೊಂಡು ಇವರು ಕಾಶೀಯಾತ್ರೆ ಹೊರಟು, ಭಾರತದ ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರಗಳನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿ, ಪಂಡಿತರೊಡನೆ ವಿಚಾರವಿನಿಮಯ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅಪಾರ ಅನುಭವದೊಡನೆ ಹಿಂದಿರುಗಿದರು. ಈ ಸಮಯದಲ್ಲೇ ಪಂಡಿತ ಮದನಮೋಹನ ಮಾಳವೀಯರ ಪರಿಚಯವಾಗಿ ಸ್ನೇಹ ಬೆಳೆಯಿತು. ಮಾಳವೀಯರು ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಗಾಂಧೀಜಿಗೆ ಪರಿಚಯ ಮಾಡಿಸಿದರು. ಗಾಂಧೀಜಿ ಇವರನ್ನು 'ಸನಾತನ ಶಾಸ್ತ್ರೀಜಿ' ಎಂದು ಸಂಬೋಧಿಸುತ್ತಿದ್ದರಂತೆ. **(ಎಂ.ಎಸ್.ಎಂ.)**

ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿದ್ದ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲೇ ಕಾವ್ಯರಚನೆಗೆ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ್ದರಂತೆ. ಸುಮಾರು 14–15 ವರ್ಷದಲ್ಲೇ ಸಾಧ್ವಿ ಪತ್ರಿಕೆಗೆ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದರಂತೆ. ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಸಂಪದಭ್ಯುದಯ ಮತ್ತು ಸಾಧ್ವಿ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿ 1927ರಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮಜೀವನ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರಾದರು. ಸ್ವತಂತ್ರಮನೋವೃತ್ತಿಯ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಆ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಮೂಲಕ ಆಳುವ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಅಡಿಯಾಳಾಗಿ ಇರಲು ಒಪ್ಪಲಿಲ್ಲ. ಜೊತೆಗೆ ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗಿದ್ದ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಅವರ ಕರೆಗೆ ಓಗೊಟ್ಟು 1928ರ ಮೇ 2ರಂದು ವೀರಕೇಸರಿ ಎಂಬ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ವೀರಕೇಸರಿಯ ಕರೆ ಜನತೆಯನ್ನು ಮುಟ್ಟಿತು. ಅದರ ಗರ್ಜನೆ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಭಯ ತಂದಿತು. ರಾಷ್ಟ್ರದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಕ್ಕೆ ಪಣತೊಟ್ಟಿದ್ದ ಈ ಪತ್ರಿಕೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾನಂತರವೂ ಕೆಲವು ಕಾಲ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ನಾಡಿನ 'ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಜೀವನವನ್ನು ಶುಭ್ರಗೊಳಿಸುವುದು ಪತ್ರಿಕೆಯ ಧ್ಯೇಯವಾಗಿದ್ದು ವೀರಕೇಸರಿಯ ನಿರ್ಭೀತ ಬರೆವಣಿಗೆಯಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ವೀರಕೇಸರಿ ಸೀತಾರಾಮಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದರು. ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರದ ಕಿರುಕುಳ ಸಹಿಸಲಾರದೆ ರಾಜ್ಯದ ಹೊರಗಡೆಯಿಂದ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಸಾಹಸ ಇವರದು. ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಕೆಲವು ಕಾಲ ವಾರ್ತಾ ಎಂಬ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನೂ ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಂಸ್ಥೆಗೆ ಅಸ್ತಿಭಾರ ಹಾಕಿದವರಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳೂ ಒಬ್ಬರು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಕೆಲವು ಬಾರಿ ಸೆರೆಮನೆಗೂ ಹೋಗಿಬಂದರು. ಇಷ್ಟೆಲ್ಲ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಸಾಹಿತ್ಯರಚನೆ ನಿರಾಂತಕವಾಗಿ ನಡೆಯಿತು. ಇವರು ಸುಮಾರು 60 ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನವು ಕಾದಂಬರಿಗಳು. ದೌಲತ್, ಶ್ರೀರಂಗರಾಯ, ನಗರದ ರಾಣಿ, ಬಿದನೂರು ರಾಣಿ, ಗೋಲ್ಕೊಂಡ ಪತನ, ರಾಜಪಂಜರ, ಆದಿಲ್‌ಷಾಹಿಯ ಕಡೆಯ ದಿನಗಳು, ಛತ್ರಪತಿ ಶಿವಾಜಿ, ಯವನವಿದ್ರೋಹಿ ಶಿವಾಜಿ ಈ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕಾದಂಬರಿಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ಸರಳ ಗದ್ಯದಲ್ಲಿ ಇವರು ವಾಲ್ಮೀಕಿ ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಶ್ರೀಮದ್ಭಾಗವತವನ್ನೂ ಅದೇ ರೀತಿ ಪ್ರಕಟಿಸಬೇಕೆಂದಿದ್ದು ಅದರ ಪ್ರಥಮ ಭಾಗವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ದ್ವಿತೀಯ ಭಾಗವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವ ಮೊದಲೇ ಇವರು 1971ರ ಜನವರಿ 5ರಂದು ನಿಧನರಾದರು.

ಪತ್ನಿ ಸುಬ್ಬಮ್ಮನವರು ಇವರಿಗೆ ಒಂಬತ್ತು ಮಕ್ಕಳು. ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪತ್ತೇದಾರಿ ಕಾದಂಬರಿಕಾರ ಮ. ರಾಮಮೂರ್ತಿ ಇವರ ಹಿರಿಯ ಮಗ.

ವೀರಗಾಸೆ ಕುಣಿತ: ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಧಾರವಾಡ, ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಿರುವ ಚಮಾಳ, ಕರಡೆ, ದೋಣು, ತಾಳ, ಓಲಗ–ಮೊದಲಾದ ವಾದ್ಯಮೇಳದೊಂದಿಗೆ ನಡೆವ ಧಾರ್ಮಿಕ ವೀರನೃತ್ಯ.

ಇದರಲ್ಲಿ ಎಂಟರಿಂದ ಹನ್ನೆರಡು ಜನರವರೆಗೆ ಪಾಲುಗೊಳ್ಳುವರು. ವೀರಗಾಸೆ ಹಾಕುವವರನ್ನು ಪುರವಂತರೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಬಿಳಿಯ ಪಂಚೆಯ ವೀರಗಚ್ಚೆ, ತಲೆಗೆ ಅರಿಸಿನ ಅಥವಾ ನೀಲಿ ಬಣ್ಣದ ರುಮಾಲು, ಕಾವಿ ಬಣ್ಣದ ಕಸೆಯಂಗಿ, ಕೊರಳಲ್ಲಿ ರುದ್ರಾಕ್ಷಿಸರ, ಹಣೆಗೆ ವಿಭೂತಿ, ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಕುಂಡಲ, ಸೊಂಟಕ್ಕೆ ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿ, ಕೈಯಲ್ಲಿ ಬಿಚ್ಚುಗತ್ತಿ, ಕಾಲಲ್ಲಿ ಗೆಜ್ಜೆ–ಇವು ಇವರ ವೇಷಭೂಷಣ. ಚಮಾಳ ಬಡಿತ ಇವರ ಕುಣಿತಕ್ಕೆ ಸ್ಫೂರ್ತಿ ನೀಡುತ್ತದೆ. ಚಮಾಳದವನೂ ಕೆಲವು ವೇಳೆ ವೀರಗಾಸೆಯವರೊಂದಿಗೆ ಕುಣಿಯುವುದುಂಟು. 'ಉಲ್ಲಾಸಭರಿತರಾಗಿ ಕುಳಿತಿರುವ ಎಲ್ಲಾ ಜನಂಗಳು ಸಲ್ಲಲಿತವಾಗಿ ಗುಲ್ಲು ಮಾಡದೆ ನೀವು ಕೇಳಿರಿ, ಅಹಹಾ ರುದ್ರಾ..... ಅಹಹ ದೇವಾ' ಎಂದು ವೀರಗಾಸೆಯ ನರ್ತಕ ಹೇಳುವ ಬೆಡಗಿನ ಒಡಪಿನೊಂದಿಗೆ ಕುಣಿತ ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿಮಾತಿಗೆ ಚಮಾಳದ ಬಡಿತದ ಉತ್ತರವಿರುತ್ತದೆ. ಪೌರಾಣಿಕ ಕತೆಯೊಂದನ್ನು ಹೇಳಿ, ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಬಹುಪರಾಕ್ ಎಂದು ಮುಗಿಸುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ರೋಮಾಂಚಕಾರಿ ಚಮಾಳದ ಬಡಿತ ಮತ್ತು ವಾದ್ಯಮೇಳದೊಂದಿಗೆ ನರ್ತನ ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತದೆ.

ವೀರಗಾಸೆಯ ಕುಣಿತದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕೈದು ಗತಿ (ಕಾಲ) ಗಳಿವೆ. ಒಂದೊಂದು ಗತಿಯ ಕುಣಿತದ ಅನಂತರ ಯಾರಾದರೊಬ್ಬ ನರ್ತಕ ಒಡಪು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಒಡಪು ಮುಗಿಯುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಮತ್ತೆ ಮುಂದಿನ ಗತಿಯ ಕುಣಿತ ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಗತಿಯಿಂದ ಗತಿಗೆ ಕುಣಿತ–ಬಡಿತಗಳ ವೇಗ ಪರಾಕಾಷ್ಠೆ ಮುಟ್ಟುತ್ತ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಶಸ್ತ್ರಪವಾಡ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಆವೇಶದಿಂದ

ಮೈತುಂಬಿದ ನರ್ತಕ ಪಂಚಲೋಹದ ಸೂಜಿಯನ್ನು, ಒಂದು ಕೆನ್ನೆ ಹಾದು ಇನ್ನೊಂದು ಕೆನ್ನೆ ದಾಟುವಂತೆ ಚುಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೊತ್ತು ಕುಣಿದ ಅನಂತರ ಆ ಶಸ್ತ್ರವನ್ನು ಹೊರತೆಗೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಆವೇಶತುಂಬಿದ ನರ್ತಕರು ಕೊಂಡಹಾಯುವುದೂ ಉಂಟು.

ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹಬ್ಬಹರಿದಿನಗಳಲ್ಲಿ, ತೇರು ಜಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ, ಮದುವೆ, ಮನೆದೇವರ ಉತ್ಸವಗಳಲ್ಲಿ ವೀರಗಾಸೆ ಕುಣಿತ ಏರ್ಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ವೀರಗಾಸೆ, ಜನಪದರು ಹೇಳುವಂತೆ, ಪರಶಿವನಿಂದ ಆಜ್ಞಾಪಿತನಾದ ವೀರಭದ್ರ ಅಹಂಕಾರದಿಂದ ಮೆರೆಯುತ್ತಿದ್ದ ದಕ್ಷಬ್ರಹ್ಮನ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡಿ, ಹಿಂತಿರುಗಿದ ವಿಜಯೋತ್ಸವದ ಸಂಕೇತ. ಜಡಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನೂ ವಿರೋಧಿಸಿದ ಪ್ರಗತಿಪರ ವೀರವ್ರತ ವೀರಭದ್ರನ ಉದಯ, ಉತ್ಕ್ರಾಂತಿ ಮತ್ತು ವಿಜಯಗಳ ಉದ್ಘೋಷ, ಕಾಲದೊಡನೆ ಬೆಳೆದು ಬಂದ ವೀರಶೈವ ಪರಂಪರೆಯ ಕಲೆಯಾಗಿ, ಒಡಪು ಹೇಳುವುದು ಪುರವಂತರಿಗೆ ಸಿದ್ಧಿಸಿದ ಕಲೆ. ಇವರು ಹೇಳುವ ಬಹುತೇಕ ಒಡಪುಗಳು ಶಿವನನ್ನು, ಶಿವನ ಆಧಿಕ್ಯವನ್ನು ಕುರಿತ ಉಗ್ಗಡಣೆಗಳು. ವೀರಭದ್ರನ ವರ್ಣನೆಯಿಲ್ಲದೆ ವೀರಗಾಸೆ ಕುಣಿತವೇ ಇಲ್ಲ ಎನ್ನಬಹುದು.

ವೀರಭದ್ರದೇವರು ಹುಟ್ಟಿದ ರೂಪೆಂತೆಂದೊಡೆ–ಹುಟ್ಟಿದಾಗಲೆ ಹೂವಿನ ಗಾಸೆ, ಮಂಜುಳಗಾಸೆ, ಬ್ರಹ್ಮಗಾಸೆ, ವಿಷ್ಣುಗಾಸೆ, ರುದ್ರಗಾಸೆ, ಮೆಟ್ಟಿದ ಹೊನ್ನಾವಿಗೆ ಸಾವಿರ ಶಿರ, ಮೂರು ಸಾವಿರ ನಯನ, ಎರಡು ಸಾವಿರ ಭುಜ, ಕೆಕ್ಕರಿಸಿದ ಕಣ್ಣು, ಜುಂಜುಮಂಡೆ–ಇಂತಪ್ಪ ಶ್ರೀ ವೀರಭದ್ರದೇವರು ಹೋಮದ ಕುಂಡದ ಬಳಿಗೆ ಹೇಗೆ ಬರುತ್ತಾರೆಂದರೆ ಲಲಾಟದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಪುಂಡ್ರ ಭಸ್ಮ, ಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ಹಲಗೆ, ಕತ್ತಿ ಅಲುಗು, ಬಿಲ್ಲು ಬಾಣ, ಬಿರುದಿನ ಪಟ್ಟಗತ್ತಿ, ಅದಿರುಗತ್ತಿ, ಕಂಕಣಗತ್ತಿ, ಬಿದಿರುಗತ್ತಿ, ಖಡ್ಗಗತ್ತಿ, ಗರಗಸೆಗತ್ತಿ, ಕಕ್ಕಡವಂಕಿ, ಪಾಂಡುವಾಳ, ಗಂಡುಗತ್ತರಿ, ಕೈಯಂಬು, ಕಠಾರಿ ಈಟಿ, ರಣಚೂರಿ, ಉರಲುಹಗ್ಗ, ಬೀಸುವ ಹಗ್ಗ, ಶೂಲಬಾಣ, ಕೆಂಡಬಾಣ, ಸೂರ್ಯಬಾಣ, ವಂಕಿಬಾಣ, ಉರಿಬಾಣ, ಹೊಗೆ ಬಾಣ–ಹೀಗೆ ಹರಿಯುವ ವೀರಭದ್ರನ ವರ್ಣನೆ ರೋಮಾಂಚಕಾರಿಯಾದುದು.

ಸಾಹಿತ್ಯ, ವಾದ್ಯಸಂಗೀತ, ನೃತ್ಯ ಈ ಮೂರು ಕಲೆಗಳ ಸಂಗಮವಾಗಿ ದೈವೀ ಆರಾಧನೆಯ ಒಂದು ರೂಪವಾಗಿ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಹಾಗೂ ಮನರಂಜನೆಗಳು ಸಾಧನವಾಗಿ ವೀರಗಾಸೆ ಕುಣಿತ ಉಳಿದುಬಂದಿದೆ. **(ಜಿ.ಆರ್.ಸಿ.)**

ವೀರಣ್ಣಗೌಡ, ಎಚ್.ಕೆ.: 1899–1976. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟಗಾರರು, ಮಾಜಿ ಸಚಿವರು. ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಪ್ಪೇರಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ 1899 ಮೇ 1ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ಪೂರ್ವಿಕರಾದ ಹೋಬಳಿ ವೀರಣ್ಣಗೌಡರೆಂಬುವರು ಶಿಸ್ತಿಗೆ ಹೆಸರಾಗಿದ್ದವರು. ಅವರ ಪ್ರಭಾವ ಎಚ್.ಕೆ. ವೀರಣ್ಣಗೌಡರ ಮನೆತನದ ಮೇಲಾಗಿತ್ತು. ಹೀಗಾಗಿ ವೀರಣ್ಣಗೌಡರ ಮನೆತನದವರನ್ನು ಈಗಲೂ ಹೋಬಳಿ ವೀರಣ್ಣಗೌಡರ ಮನೆಯವರು ಎಂದೇ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ವೀರಣ್ಣಗೌಡರ ಆರಂಭದ ಓದು ಮನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಅಕ್ಕೂರು, ಚನ್ನಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಹಾಗೂ ಪ್ರೌಢಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಪಡೆದರು. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿದೆಸೆಯಲ್ಲಿಯೇ ವೀರಣ್ಣಗೌಡರಲ್ಲಿ ಗಾಢವಾದ ಸಾಮಾಜಿಕ ಪ್ರಜ್ಞೆ ಬೇರೂರಿತ್ತು. ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಇವರಿಗೆ ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ರಾಜಕೀಯ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಅನೇಕ ಹಿರಿಯರ ಸಂಪರ್ಕ ದೊರೆಯಿತು; ರಾಜ್ಯದ ಹೊರಗೆ ಪ್ರವಾಸ ಮಾಡುವ ಅವಕಾಶಗಳೂ ಒದಗಿದುವು. ಅದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಚನ್ನಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಮಿತ್ರರೊಡನೆ ಸೇರಿ ಒಕ್ಕಲಿಗರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಸಂಘವನ್ನು, ಒಕ್ಕಲಿಗರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ನಿಲಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಸ್ಕೌಟಿಂಗ್ ಚಳವಳಿ, ಸಮಾಜಸೇವೆ, ಕರ್ಣಾಟಕ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಎಂಬ ದ್ವೈಮಾಸಿಕದ ಸಂಪಾದನೆ ಇವೇ ಮೊದಲಾದವು ಯುವಕ ವೀರಣ್ಣಗೌಡರ ಚೈತನ್ಯವನ್ನು ಅರಳಿಸಿದವು.

ಮೈಸೂರು, ಬೆಂಗಳೂರುಗಳಲ್ಲಿ ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದ ಇವರು ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ದೇ. ಜವರೇಗೌಡರ ಜೀವನದ ಮಹತ್ತರ ತಿರುವಿಗೆ ಕಾರಣರಾದರೆಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖನೀಯ.

ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ವೀರಣ್ಣಗೌಡರು ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಕಾಣಿಕೆ ಗಣ್ಯವಾದುದು. ಬೆಂಗಳೂರು ಒಕ್ಕಲಿಗರ ಸಂಘದಲ್ಲಿ ಒಕ್ಕಲಿಗರ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ಇವರು ನಿರ್ವಹಿಸಿದ ಕೆಲಸ ಹಿರಿದು. 1928ರಲ್ಲಿ ಆ ಪತ್ರಿಕೆಯ ವಿಶೇಷ ಸಂಚಿಕೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿ, ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಿಕಾರಂಗಕ್ಕೊಂದು ಹೊಸದಾರಿ ಹಾಕಿಕೊಟ್ಟರು. ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕರಿಗೂ ಇವರಿಗೂ ಮನಸ್ತಾಪ ಬಂದುದರಿಂದ ಒಕ್ಕಲಿಗರ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ 1928ರ ಡಿಸೆಂಬರ್‌ನಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಗುಪ್ತ **(ನೋಡಿ)** ಎಂಬ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ ಮೂರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ನಡೆಸಿದರು.

ಸಾಮಾಜಿಕ ಮೌಢ್ಯಗಳನ್ನು ಕಿತ್ತೊಗೆಯುವ ದೃಢವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ವೀರಣ್ಣಗೌಡರು ವಿಧವಾ ವಿವಾಹವನ್ನು ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತವಾಗಿ ತಾಯಮ್ಮ ಎಂಬುವರೊಂದಿಗೆ (1931 ಮಾರ್ಚ್ 2) ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ಇವರು 1932ರಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿದ ಇರ್ವಿನ್ ನಾಲಾ ರೈತರ ಹೋರಾಟ ಇವರಿಗಿದ್ದ ಅದ್ಭುತ ಸಂಘಟನಾಶಕ್ತಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಿ. ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ರೈತರ ಸಂಕಷ್ಟವಿಮುಕ್ತಿಗಾಗಿ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರೈತರ ಸಂಘಟನೆ ಮಾಡಿ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಜಾಥಾ ಹೊರಡಿಸಿದ್ದು ಇವರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿಯೇ. ಈ ಜಾಥಾ ಇಂದಿಗೂ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಘಟನೆಯಾಗಿ ಮಹತ್ತ್ವದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದೆ; ಅಗ್ರೇರಿಯನ್ ರೆವಲ್ಯೂಷನ್ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಇವರು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿದ್ದಾಗಿನಿಂದಲೇ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಜೊತೆ ಸಂಪರ್ಕ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದರು. 1934ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲಾ ಮಂಡಳಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ

ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದ ಇವರು, ಕೆಲವು ಕಾಲ ಮದ್ದೂರು ಪುರಸಭೆಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಆಗಿನ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೇ ಮೊದಲನೆಯದಾದ ಶಿವಪುರದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟವನ್ನು ನಡೆಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ವೀರಣ್ಣಗೌಡರದು. 1938ರ ಏಪ್ರಿಲ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಧ್ವಜವಂದನೆ ಮತ್ತು ಆರೋಹಣ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಆಳುವ ಸರ್ಕಾರದ ವಿರೋಧದ ಮಧ್ಯೆಯೂ ಹಿಡಿದ ಕೆಲಸವನ್ನು ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿ ಮುಗಿಸುವ ಛಲ ಗೌಡರಿಗಿತ್ತು. ಭಾರತ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲೂ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಸೆರೆಮನೆ ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವ ಇವರು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾನಂತರ ಮೈಸೂರು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಮಿತಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಮೂರು ಬಾರಿ (1947, 1952, 1958) ಚುನಾಯಿತರಾದರು. 1956ರಲ್ಲಿ ಅಂದಿನ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಲೋಕೋಪಯೋಗಿ ಖಾತೆಯ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಅನಂತರ 1959ರಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ಸಾರಿ ಸಚಿವರಾಗಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು. 1962ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಶಾಸನ ಸಭೆಗೆ ನಡೆದ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಮದ್ದೂರು ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿ ಸೋತ ಇವರು 1964ರಲ್ಲಿ ಲೋಕಸಭಾಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಯಾದರು.

ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಒಕ್ಕಲಿಗರ ಸಂಘದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ ವೀರಣ್ಣಗೌಡರು, ಆದಿಚುಂಚನಗಿರಿ ಮಠದ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಣೆಯ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ನಿರ್ವಹಿಸದರು. ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶದ ಮಕ್ಕಳ ವ್ಯಾಸಂಗಕ್ಕೆಂದು ಮದ್ದೂರಿನಲ್ಲಿ ಕಮಲಾ ನೆಹರೂ ಬಾಲಿಕಾ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ ಮತ್ತು ಅರ್ಜುನಪುರಿ ಕಲೆ ಮತ್ತು ವಿಜ್ಞಾನ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಿಕ್ಷಣಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ ಬೆಳೆಸಿದರು.

ಒಳ್ಳೆಯ ವಾಗ್ಮಿಗಳೂ ಲೇಖಕರೂ ಆಗಿದ್ದ ವೀರಣ್ಣಗೌಡರು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಶಿವಾಜಿವಿಜಯ, ಬುದ್ಧದೇವ ಎಂಬ ಎರಡು ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಬದುಕು–ಮೆಲುಕು ಎಂಬುದು ಇವರ ಆತ್ಮಕಥೆ. ಇವರು 1976 ಏಪ್ರಿಲ್ 7 ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. **(ಎಸ್.ಕೆ.ಕೆ.)**

ವೀರಪ್ಪ, ಕೊಪ್ಪಳದ: ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟಗಾರ. ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಪ್ರಭುತ್ವದ ವಿರುದ್ಧ ನಡೆದ ಕೊಪ್ಪಳದ ದಂಗೆಯ (1819) ನಾಯಕ.

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧಾನಂತರ ಆದ ರಾಜ್ಯ ಪುನರ್ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿಂದ ಕೊಪ್ಪಳ ಹೈದರಾಬಾದ್ ನಿಜಾಮನ ಆಡಳಿತಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟಿತು. ಸಹಾಯಕ ಸೈನ್ಯಪದ್ಧತಿಯ ರಕ್ಷಣೆಯಲ್ಲಿ ಮೈಮರೆತಿದ್ದ ನಿಜಾಮನ ಪ್ರಜಾಪೀಡನೆ ಮೇರೆ ಮೀರಿತು. ನಿಜಾಮಶಾಹಿಯ ದಬ್ಬಾಳಿಕೆಯಿಂದ ಅನೇಕ ಜಮೀನುದಾರರು ರೋಸಿ ಹೋದರು. ಇವರಲ್ಲಿ ವೀರಪ್ಪ ಪ್ರಮುಖನಾಗಿದ್ದ. ಇವನು 1819ರಲ್ಲಿ ಕೊಪ್ಪಳ ಮತ್ತು ಬಹದ್ದೂರಬಂಧ ಎಂಬ ಎರಡು ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡು ಕ್ರಾಂತಿಯ ಕಹಳೆಯೂದಿದ.

ಸಹಾಯಕ ಸೈನ್ಯಪದ್ಧತಿಯ ಕಟ್ಟುಪಾಡಿನಂತೆ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಈ ಜನಕ್ಷೋಭೆಯನ್ನಡಗಿಸಿ ನಿಜಾಮನ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಬಿಗಿಗೊಳಿಸಲು ಸನ್ನದ್ಧರಾದರು. 1819ರ ಮೇ 2ರಂದು ಮೇಜರ್ ಡೌಟನ್ ಎಂಬುವನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಸಿಕಂದರಾಬಾದಿನಿಂದ ಒಂದು ಸೈನ್ಯ ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಹೊರಟಿತು. ಕೃಷ್ಣಾದಂಡೆಯ ಬಳಿಯ ಘಾಟ್ ಬಳಿ ಕ್ಯಾಪ್ಟನ್ ಡೇವಿಸ್ ಎಂಬುವನ ಪಡೆ ಸಹ ಬಂದು ಸೇರಿಕೊಂಡಿತು. ಈ ಸಂಯುಕ್ತ ಪಡೆಗೆ ಬ್ರಿಗೇಡಿಯರ್ ಜನರಲ್ ಪ್ರಿಸ್ಲರ್ ಎಂಬವನು ಮುಂದಾಳಾಗಿದ್ದ. ಮೇ 8ನೆಯ ತಾರೀಕು ಬೆಳಗಿನ ಜಾವದಲ್ಲಿ ಈ ಸೈನ್ಯ ಕೊಪ್ಪಳದ ಬಳಿ ಬಂದು ಬೀಡುಬಿಟ್ಟಿತು. ಪ್ರಸ್ಲರ್ ಮುಂಜಾನೆ ಕೋಟೆಯ ರಕ್ಷಣಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಪರಿಕ್ಷಿಸಿ, ಸಾಯಂಕಾಲ ಪೇಟೆಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಹೊರಟ. ಆಗ ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಪ್ರಿಸ್ಲರನ ಬಳಿ ಬಂದು ತಾನು ವೀರಪ್ಪನ ಸಹೋದರನೆಂತಲೂ ಮತ್ತು ಕೋಟೆಯನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸಿಕೊಡುವುದಾಗಿಯೂ ಹೇಳಿದ. ಇವನನ್ನು ನಂಬಿದ ಪ್ರಿಸ್ಲರ್ ತಾನು ಅಲ್ಲಿಯೇ ನಿಂತ ಮತ್ತು ಸ್ವಲ್ಪ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಆ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಸಂಗಡ ಕಳುಹಿಸಿದ. ಇವರು ಕೋಟೆಯ ದ್ವಾರದ ಬಳಿ ಹೋದಾಗ ದುರ್ಗರಕ್ಷಕರು ಪ್ರವೇಶ ನೀಡಲು ನಿರಾಕರಿಸಿದರು. ಬಲಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲದೆ ದುರ್ಗವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಆಗ ಪ್ರಿಸ್ಲರನಿಗೆ ಖಚಿತವಾಯಿತು. ಮೇ 8ನೆಯ ತಾರೀಕು ರಾತ್ರಿ ನಿಜಾಮನ ಕಡೆಯಿಂದ ಮಹಮ್ಮದ್ ಇದ್ರೂಸ್‌ಖಾನ್ ಎಂಬವನು ಒಂದು ಸೈನ್ಯದೊಡನೆ ಬಂದು ಪ್ರಿಸ್ಲರನನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಂಡ. ಪ್ರಿಸ್ಲರ್ ಈ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಬಹದ್ದೂರ್ ಬಂಧವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಲು ಕಳುಹಿಸಿದ. ಅಂದೇ ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಎರಡು–ಮೂರು ಗಂಟೆಯ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ಲರ್ ಶತ್ರುಗಳ ವಿರುದ್ಧ ಗುಂಡು ಹಾರಿಸಲು ಆಜ್ಞೆ ಮಾಡಿದ.

ಮೇ 11ರಂದು ಬಹದ್ದೂರಬಂಧ ವೀರಪ್ಪನ ಕೈಬಿಟ್ಟುಹೋಯಿತು. ಇವನು ಕೊಪ್ಪಳ ದುರ್ಗದಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಣೆ ಪಡೆದ. ಮೇ 12ರಂದು ವೀರಪ್ಪ ಇದ್ರೂಸ್ ಖಾನನಿಗೊಂದು ಪತ್ರ ಬರೆದು ಸಂಧಿ ಯಾಚಿಸಿದ. ಆದರೆ ಪ್ರಿಸ್ಲರ್ ತನ್ನವೇ ಷರತ್ತುಗಳನ್ನೊಡ್ಡಿದ್ದಲ್ಲದೆ, ಅವುಗಳನ್ನು ಕೂಡಲೇ ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಮುತ್ತಿಗೆಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸುವುದಾಗಿಯೂ ಬೆದರಿಸಿದ. ಸ್ವಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ವೀರಪ್ಪನು ಇದಕ್ಕೆ ಯಾವುದೇ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕಳುಹಿಸದೆ ತನ್ನೊಂದಿಗಿದ್ದ 500 ಜನರೊಂದಿಗೆ ಹೋರಾಟವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದ. ಪ್ರಿಸ್ಲರನ ಮಾತಿನಲ್ಲೇ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಶತ್ರುಗಳು ಪ್ರತಿ ಅಂಗುಲಕ್ಕೂ ಹೋರಾಡಿ ಎರಡೂ ದ್ವಾರಗಳ ಮೂಲಕ, ಬೆಟ್ಟದ ತುಟ್ಟ ತುದಿಯವರೆಗೂ ಎದುರಿಸಿ ಕೊನೆಗೆ ಶರಣಾದರು. ಈ ಹೋರಾಟದಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಕಡೆ 6 ಸೈನಿಕರು ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಟ್ಟರು ಮತ್ತು 51 ಸೈನಿಕರು ಗಾಯಗೊಂಡರು.

ಕೊಪ್ಪಳದ ಕೋಟೆ ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಶವಾದ ಅನಂತರ ವೀರಪ್ಪನ ಆಗುಹೋಗುಗಳ ಬಗೆಗೆ ಈಗ ದೊರೆತಿರುವ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ದಾಖಲೆಗಳೆಲ್ಲ ಮೌನವಾಗಿವೆ. **(ಎಚ್.ಪಿ.ಎಸ್.)**

ವೀರಪ್ಪ ಮೊಯಿಲಿ, ಎಂ.: 1940– . ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಮಾಜಿ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿ (1992–94). ಲೇಖಕ, ಕವಿ ಹಾಗೂ ಕಾದಂಬರಿಕಾರ. ಇಂದಿನ ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಕಾರ್ಕಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಾರ್ಪಾಡಿಯಲ್ಲಿ 1940 ಜನವರಿ 12ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ತಿಮ್ಮಯ್ಯ, ತಾಯಿ ಪೂವಮ್ಮ. ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಮತ್ತು ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಮೂಡಬಿದಿರೆಯಲ್ಲಿ ಮುಗಿಸಿ ಮಂಗಳೂರಿನ ಸರ್ಕಾರಿ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದರು (1962). ಮೀನುಗಾರಿಕೆ ಇಲಾಖೆ ಮತ್ತು ಜೀವವಿಮಾ ನಿಗಮದಲ್ಲಿ ದುಡಿಯುತ್ತ ದುಡಿಯುತ್ತ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸರ್ಕಾರಿ ಕಾನೂನು ಕಾಲೇಜಿನಿಂದ ಪದವಿ ಪಡೆದು ಕಾರ್ಕಳದಲ್ಲಿ ವಕೀಲಿ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಗೇಣಿದಾರರು ಮತ್ತು ಭೂ ಕಾರ್ಮಿಕರ ಪರ ಹೋರಾಟ ನಡೆಸಿದರು. ಕಿಸಾನ ಸಭಾ ಟ್ರಸ್ಟ್ ಆರಂಭಿಸಿ (1969) ಗೇಣಿದಾರರ ಹಿತರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡಿದರು. 1968ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷ ಸೇರಿದರು. ಕಾರ್ಕಳ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿ ಆರು ಬಾರಿ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಧಾನಸಭೆಗೆ ಆಯ್ಕೆಯಾದರು (1972–1999). ಕರ್ನಾಟಕ ಸಚಿವ ಸಂಪುಟ ದಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣ ಕೈಗಾರಿಕೆ (1974–77), ಹಣಕಾಸು ಮತ್ತು ಯೋಜನೆ (1980–82), ಕಾನೂನು, ಯುವಜನ ಸೇವೆ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ, ವಾರ್ತಾ, ಸಂಸದೀಯ ವ್ಯವಹಾರಗಳು, ಶಿಕ್ಷಣ (1991–92) ಮುಂತಾದ ವಿವಿಧ ಖಾತೆಗಳಲ್ಲಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಶಾಸನ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ವಿರೋಧಪಕ್ಷದ ನಾಯಕರಾಗಿಯೂ (1983–85) ಇವರು ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಗಳಾದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ (1992–94) ರಾಜ್ಯ ಪಂಚಾಯತ್ ಕಾನೂನು ಜಾರಿಗೆ ತಂದು (1993) ಹಿಂದುಳಿದ

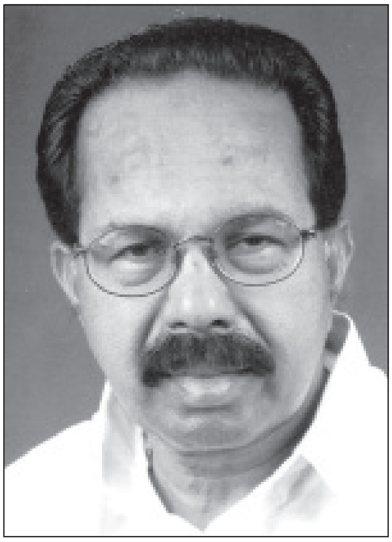

ವರ್ಗಗಳಿಗೆ ಕಡ್ಡಾಯವಾಗಿ ಮೀಸಲಾತಿ ಸೌಲಭ್ಯ ದೊರೆಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದ ಸಾಧನೆ ಇವರದು. ಚಿನ್ನಪ್ಪರೆಡ್ಡಿ ಆಯೋಗದ ವರದಿ ಜಾರಿಗೊಳಿಸಿ ಹಿಂದುಳಿದ ಸಮಾಜದ ತಳಮಟ್ಟದ ವ್ಯಕ್ತಿಗೂ ಲಾಭ ದೊರೆಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು. ವೈದ್ಯಕೀಯ ಹಾಗೂ ಇಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶ ಪರೀಕ್ಷೆ ಮೂಲಕ ಅರ್ಹತೆ ಹಾಗೂ ಸಾಮಾಜಿಕ ನ್ಯಾಯದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸಮಾನ ಅವಕಾಶ ದೊರೆಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು. ಕಿಸಾನ ಸಭಾ ಟ್ರಸ್ಟ್ ಮೂಲಕ ಬಾಲಕಾರ್ಮಿಕರ, ಶಿಕ್ಷಣ ಅರ್ಧಕ್ಕೆ ನಿಲ್ಲಿಸಿದವರ, ದೀನ ದಲಿತರ ಆರೋಗ್ಯ ಸಂರಕ್ಷಣೆ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ದುಡಿದರು. ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣ ಕನ್ನಡ ಮಾಧ್ಯಮ ಜಾರಿಗೊಳಿಸಿದರು. ಇವರ ಮುಂದಾಳತ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಹಂಪಿಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ **(ನೋಡಿ)** ಕಾರ್ಯಾರಂಭ ಮಾಡಿತು. ಹಣಕಾಸು ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದಾಗ ಇವರು ಮುಂಗಡ ಪತ್ರವನ್ನು ಪ್ರಪ್ರಥಮ ಬಾರಿಗೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಮಂಡಿಸಿದರು (1981). ಪುಸ್ತಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಬೆಳೆಸಲು ಪುಸ್ತಕ ಪ್ರಾಧಿಕಾರ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಕನ್ನಡ ಚಲನಚಿತ್ರಗಳಿಗೆ ಸೇ. 50 ತೆರಿಗೆ ವಿನಾಯಿತಿ ದೊರೆಯಲು ನೆರವಾದರು. ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯ ನೀರಿನ ಬಳಕೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಕೃಷ್ಣ ಜಲಭಾಗ್ಯ ನಿಗಮ ಸ್ಥಾಪನೆ ಇವರ ಕಾಲದ ಮಹತ್ತ್ವದ ಸಾಧನೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ತುಳು, ಕೊಂಕಣಿ, ಕೊಡವ ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿ ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದವು. ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಆಸ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸಮಾನ ಹಕ್ಕು ದೊರಕಿಸುವ ಕಾನೂನು ಮಾಡಿದರು. ವಾಣಿಜ್ಯ ತೆರಿಗೆ ಸುಧಾರಣಾ ಆಯೋಗದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಇವರು ಮಾಡಿರುವ ಕಾರ್ಯ ಗಣನೀಯವಾದದು. ವ್ಯಾಟ್ (ಮೌಲ್ಯಾಧಾರಿತ ತೆರಿಗೆ) ತೆರಿಗೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಅನುಷ್ಠಾನಗೊಳಿಸಬೇಕೆಂಬುದು ತೆರಿಗೆ ಸುಧಾರಣಾ ಆಯೋಗದ ಮುಖ್ಯ ಶಿಫಾರಸುಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಹಾಲಿ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರ ರಚಿಸಿರುವ ಆಡಳಿತ ಸುಧಾರಣಾ ಸಮಿತಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ (2005) ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. 2006ರಲ್ಲಿ ಇವರನ್ನು ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರವು ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ಸಂಶೋಧನಾ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೀಸಲಾತಿ ನೀಡುವ ಬಗ್ಗೆ ಪರಿಶೀಲಸಿ ವರದಿ ಸಲ್ಲಿಸಲು ನಿಯುಕ್ತಗೊಳಿಸಿದೆ. ಇವೆಲ್ಲ ಇವರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಯ ಶಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಸಂದ ಮನ್ನಣೆಗಳಾಗಿವೆ.

ಮೊಯಿಲಿಯವರು ಲೇಖಕರಾಗಿಯೂ ಹೆಸರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಹಾಲುಜೇನು, ಮತ್ತೆ ನಡೆಯಲಿ ಸಮರ, ಯಕ್ಷಪ್ರಶ್ನೆ– ಇವು ಇವರ ಕವನ ಸಂಕಲನಗಳು. ಮಿಲನ, ಪಾರಿಜಾತ, ಪ್ರೇಮವೆಂದರೆ– ಇವು ನಾಟಕಗಳು. ಇವರು ಸುಳಿಗಾಳಿ, ಸಾಗರದೀಪ, ಕೊಟ್ಟ, ಥೆಂಬರೆ ಎಂಬ ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಕೊಟ್ಟ ಕಾದಂಬರಿ ಕೊರಗ ಜನಾಂಗದ ವಾಸ್ತವಿಕ ಬದುಕಿನ ಕೈಗನ್ನಡಿಯಾಗಿದೆ. ಕೊರಗರ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಆಳವಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ಈ ಕಾದಂಬರಿಗೆ ರೂಪ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಗರದೀಪ ಚಲನಚಿತ್ರವಾಗಿದೆ. ಆಧುನಿಕ ಮಹಾಕಾವ್ಯದ ರಚನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ತೊಡಗಿ ಇವರು ಶ್ರೀರಾಮಾಯಣ ಮಹಾನ್ವೇಷಣಂ ಎಂಬ ಮಹಾಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದುವರೆಗೆ ನಾಲ್ಕು ಸಂಪುಟಗಳು ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ (2004). ಇವರ ಕೊಟ್ಟ ಹಾಗೂ ಥೆಂಬರೆ ಕಾದಂಬರಿಗಳು ಹಿಂದಿ, ತಮಿಳು ಮತ್ತು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಗಳಿಗೆ ಅನುವಾದವಾಗಿವೆ. ಇವರು ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಭಾಷಣಗಳಲ್ಲಿ 30ನ್ನು ಆಯ್ದು ನುಡಿಕಾಣಿಕೆ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಮತ್ತು ರಾಜಕೀಯ ಸಾಧನೆಗಳಿಗೆ ಹಲವು ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಗೌರವಗಳು ಸಂದಿವೆ. ಆಲ್ ಅಮೀನ್ ಸದ್ಭಾವನಾ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (2000), ದೇವರಾಜ ಅರಸು ಪ್ರಶಸ್ತಿ (2001), ಆರ್ಯಭಟ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (2001), ಬಿ.ಆರ್. ಅಂಬೇಡ್ಕರ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (2002) ಇವುಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು.

(ಎಸ್.ಎಂ.ಕೆ.)

ವೀರಭದ್ರ ಕುಣಿತ: ಶೈವ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಕರ್ನಾಟಕದ ಒಂದು ಜನಪದ ಧಾರ್ಮಿಕ ವೀರನೃತ್ಯ. ಹಳೆಯ ಮೈಸೂರು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗಬೀರ, ಲಿಂಗಧೀರ, ಲಿಂಗವೀರ ಕುಣಿತವೆಂದೂ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪುರವಂತರ ಕುಣಿತವೆಂದೂ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿದೆ. ವೀರಭದ್ರನ ಕುಣಿತ, ಪುರವಂತರ ಕುಣಿತ ಎರಡೂ ಒಂದೇ ಮೂಲದವಾಗಿದ್ದರೂ ವೇಷ ಭೂಷಣ ಲಾಂಛನಗಳು ಮತ್ತು ಕುಣಿತದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ಬದಲಾವಣೆಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ವೀರಶೈವ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರು ವಂಶಪಾರಂಪರ್ಯವಾಗಿ ಈ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ವೀರಭದ್ರನ ಕುಣಿತ ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಕುಣಿತ: ಸಾಮೂಹಿಕ ನೃತ್ಯವಲ್ಲ. ಸಾಮೂಹಿಕ ನೃತ್ಯವನ್ನು ವೀರಗಾಸೆ ಕುಣಿತ **(ನೋಡಿ)** ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ವೀರಭದ್ರನ ವೇಷಭೂಷಣಗಳು ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ತಲೆಗೆ ಚಮರೀಮೃಗದ ಚೌರಿ, ಎರಕದ ನೂರೊಂದು ಲಿಂಗಗಳು, ಹಣೆಗೆ ಭಸ್ಮ, ಗಂಧ, ಕುಂಕುಮಗಳ ಅಲಂಕಾರ, ಕಿವಿಗಳಿಗೆ ರುದ್ರಾಕ್ಷಿ ಸೇರಿಸಿದ ಕುಂಡಲಗಳು, ಕೊರಳಿಗೆ ರುದ್ರಾಕ್ಷಿ ಮಾಲೆ, ಎಡಭುಜಕ್ಕೆ ತಾಮ್ರ ಅಥವಾ ಹಿತ್ತಾಳೆಯಿಂದ ಮಾಡಿದ ವೀರಭದ್ರನ ಹಲಗೆ, ಎರಡು ಭುಜಗಳಿಗೆ ನಾಗಾಭರಣ, ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣಸಣ್ಣ ನಾಲಗೆಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಿದ್ದು ಝುಳಪಿಸಿದರೆ ಶಬ್ದ ಬರುವ ತೋಪಡ ಎಂದು ಕರೆಯುವ ಖಡ್ಗ, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಮುಳ್ಳಂಬು ಎಂಬ ವಿಶೇಷವಾದ ಚಾಕು, ಸೊಂಟದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೀರ್ತಿಮುಖ, ಎರಡು ಪಕ್ಕಗಳಿಗೆ ರುಂಡಮಾಲೆ, ದಕ್ಷಬ್ರಹ್ಮನ ಶಿರಸ್ಸು, ಸರಪಳಿ, ಹೊಕ್ಕಳಗಂಟೆ, ಮಂಡಿಗಳಿಗೆ ಐದೈದು ಜಂಗುಗಳು, ಕಾಲುಗಳಿಗೆ ಕಿರುಗೆಜ್ಜೆ, ಗಗ್ಗರ ಮತ್ತು ಕಾಲ್ಬಂಧಿಗಳು, ಮೈಮೇಲೆ ಕಾವಿಯ ನಿಲುವಂಗಿ, ಕಾವಿಯ ಚಲ್ಲಣ ಅಥವಾ ಕೆಂಪು ನಿಲುವಂಗಿ ಮತ್ತು ಕೆಂಪು ಚಲ್ಲಣ ಧರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ವೀರಭದ್ರನ ಕುಣಿತದಲ್ಲಿ ಓಲಗ, ತಮಟೆ ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ತಮಟೆಯ ಬದಲು ಕರಡೆ ವಾದ್ಯಗಳನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಾರೆ. ವೀರಭದ್ರ ವೇಷಧಾರಿ ದಕ್ಷಯಾಗ, ವೀರಭದ್ರನ ಜನನ ಮತ್ತು ವೀರಭದ್ರವಿಜಯ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಖಡ್ಗ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಒಡಪು ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ವೀರಭದ್ರ ಖಡ್ಗಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ ಕೈಗಳಲ್ಲಿರುವ ತೋಪಡ ಮತ್ತು ಚಾಕುಗಳನ್ನು ಝುಳಪಿಸುತ್ತಾ ವೀರಾವೇಷದಿಂದ ವಾದ್ಯಗಳ ಗತ್ತಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಲಯಬದ್ಧವಾಗಿ ವೃತ್ತಾಕಾರದಲ್ಲಿ ನರ್ತಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟ ವೇಷವೇನೂ ಇಲ್ಲದ ಸಾಮಾನ್ಯ ವ್ಯಕ್ತಿಯೊಬ್ಬ 'ಭಲರೇ ವೀರ, ಹರೋಹರಾ' ಎಂದು ಕಾಕು ಹೇಳುತ್ತ, ಜಾಗಟೆ ಬಡಿಯುತ್ತ ನಿಧಾನವಾಗಿ ವೀರಭದ್ರನ ಸುತ್ತ ತಿರುಗುತ್ತಾನೆ.

ವೀರಭದ್ರ ವೇಷ ಧರಿಸಿರುವ ಉರಿಯುವ ಕರ್ಪೂರವನ್ನು ಅಂಗೈ ಹಾಗೂ ನಾಲಗೆ ಮೇಲಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವ, ನೀರು ತುಂಬಿದ ಚೊಂಬನ್ನು

ಹೊತ್ತು ನೀರು ಚೆಲ್ಲದಂತೆ ಸುತ್ತಿಸುವ, ಅಕ್ಕಿ ತುಂಬಿದ ಚೊಂಬನ್ನು ಅಕ್ಕಿ ಚೆಲ್ಲದಂತೆ ತಿರುಗಿಸುವ ಚಮತ್ಕಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ವಿರಳವಾಗಿ ಶಾಸ್ತ್ರ ಪವಾಡಗಳುಂಟು. ಪುರವಂತರು ಶಾಸ್ತ್ರ ಪವಾಡಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಗಣ್ಯರು, ಕೊಂಡಹಾಯುವುದುಂಟು. ಪುರವಂತರು ಮದುವೆಯ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸುವ 'ಗುಗ್ಗಳ' ಎಂಬ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಕಡ್ಡಾಯವಾಗಿ ಇರಲೇಬೇಕು.

ಮದುವೆ, ಗೃಹಪ್ರವೇಶ ಮುಂತಾದ ಶುಭ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ವೀರಭದ್ರ ಕುಣಿತದ ಏರ್ಪಾಟಿರುತ್ತದೆ. ಹಳೆಯ ಮೈಸೂರು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅರಸುಗಳು, ವೀರಶೈವರು, ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಕ್ಕಲಿಗರು, ಹಾಲುಮತದವರು ಮತ್ತು ಮಡಿವಾಳರೂ ವೀರಭದ್ರನನ್ನು ಬರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ವೀರಭದ್ರನ ವೇಷ ಹಾಕುವಾತ ನಿಗದಿಯಾದ ದಿವಸ ಆಚರಿಸುವವರ ಮನೆಗೆ ಆಹ್ವಾನಿತನಾಗಿ ಬಂದು ಅಲ್ಲಿಯೇ ವೇಷಭೂಷಣಗಳನ್ನೂ ಲಾಂಛನಗಳನ್ನೂ ಧರಿಸಿ ಮನೆಯಿಂದ ನಡೆಮುಡಿಯ ಮೇಲೆ ಗೊತ್ತುಪಡಿಸಿರುವ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ (ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದೇವಸ್ಥಾನ) ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮನೆಗೆ ಬರುವಾಗ ನೃತ್ಯ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ನೃತ್ಯ ಮುಗಿಯುವ ತನಕ ಉಪವಾಸವಿರುತ್ತಾನೆ. ಅನಂತರ ಪಡಿ, ಕಾಣಿಕೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಪಂಚೆ ವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಹಲಗೆ ಜಂಪ ಎಂದು ಕರೆಯುವುದುಂಟು. ವೀರಭದ್ರ ಆವೇಶದಿಂದ ಕುಣಿದು ಮನೆಯೊಳಗಡೆ ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡುವುದು ವಿಳಂಬವಾದರೆ ತೆಂಗಿನಕಾಯಿಯನ್ನು ವೀರಭದ್ರನ ಮುಖದಿಂದ 'ಇಳಿ' ತೆಗೆದು ಒಡೆಯುತ್ತಾರೆ, ಆರತಿ ಬೆಳಗುತ್ತಾರೆ. ವೀರಭದ್ರ ಆವೇಶ ಭರಿತನಾಗಿ ಕುಣಿದು ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಸುಸ್ತಾಗಿ ಜ್ಞಾನತಪ್ಪಿ ಬೀಳುವುದುಂಟು. ವೀರಭದ್ರನ ಕುಣಿತ ನೋಡುವವರಿಗೆ ರೋಮಾಂಚನವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಈ ವೇಷ ಧರಿಸುವವರು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮಡಿಮೈಲಿಗೆ ವಿಚಾರಗಳಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟುನಿಟ್ಟಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ವೀರಭದ್ರನನ್ನು ಸಂಪ್ರದಾಯ ಬದ್ಧವಾಗಿ ಬರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಜನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ವೀರಭದ್ರನೇ ಮನೆಗೆ ಬಂದಿದ್ದಾನೆಂಬ ನಂಬಿಕೆಯಿಂದ ಆರೋಗಣೆ ನಡೆಸುತ್ತಾರೆ. *

ವೀರಭದ್ರನಾಯಕ: ಕೆಳದಿಯ ಅರಸು (ಸು. 1629–45) ವೆಂಕಟಪ್ಪ ನಾಯಕನ ಮೊಮ್ಮಗ, ಭದ್ರಪ್ಪನ ಮಗ, ಹಿರೇವೆಂಟಪ್ಪ ನಾಯಕನ ಅನಂತರ ಕೆಳದಿಯ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನು ಏರಿದ.

ಇವನು ಸಾತ್ವಿಕನೂ ಸದ್ಗುಣಿಯೂ ಆಗಿದ್ದರೂ ಇವನ ಆಳ್ವಿಕೆಯೆಲ್ಲ ಅಶಾಂತಿಯಿಂದಲೇ ಕೂಡಿತ್ತು. ಇವನು ತೀರ್ಥರಾಜಪುರದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲ ನೆಲಸಿದ್ದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ರಾಮರಾಜಯ್ಯನ ಮಗ ವೀರಪ್ಪನಾಯಕನಿಗೆ ಸಿಂಹಾಸನ ದೊರಕಿಸಿಕೊಡುವ ಪಿತೂರಿ ನಡೆಯಿತು. ಸೋದೆ, ಬಿಳಗಿಯವರ ಮತ್ತು ಬಿಜಾಪುರ ಸುಲ್ತಾನರ ಕೈವಾಡವೂ ಇದ್ದ ಈ ಒಳಸಂಚನ್ನು ಈತ ಬಗ್ಗುಬಡಿದ. ತನ್ನ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಭದ್ರಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ವೀರಭದ್ರ ನಾಯಕ ಪೋರ್ಚುಗೀಸರೊಡನೆ ಸಂಧಾನ ನಡೆಸಿ, ಅವರಿಗೆ ಕಂಬೋಲಿ ದ್ವೀಪವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸಿದ್ದಲ್ಲದೆ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯದ ಬಾರಕೂರು ಮುಂತಾದ ಊರುಗಳಲ್ಲಿ ಅವರ ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕಾಗಿ ವಿಶೇಷ ಹಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟ (ಸು. 1631). ಆದರೂ ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕನಿಂದ ಸೋಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ ಅನೇಕ ಕಿರುಸಾಮಂತರು ಕಿರುಕುಳ ಕೊಡಲಾರಂಭಿಸಿದರು. ವೀರಭದ್ರನಾಯಕನಿಗೆ ಇವನ್ನೆಲ್ಲ ನಿವಾರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಸುಮಾರು ಆರು ವರ್ಷಗಳು ಹಿಡಿಯಿತು.

ಆದರೆ ಬಾದನಾವರದ ವೆಂಕಟಪತಿನಾಯಕ ತರೀಕೆರೆಯ ಪಾಳೆಯಗಾರನೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಬಿಜಾಪುರದ ಆದಿಲ್‍ಷಾನ ಸಹಾಯದೊಂದಿಗೆ ಇಕ್ಕೇರಿ ಸೀಮೆಯ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಬರಲು, ಅವರನ್ನು ಎದುರಿಸಲಾಗದೆ ವೀರಭದ್ರ ನಾಯಕ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ತೊರೆದು ಕವಲೆದುರ್ಗಕ್ಕೆ ಓಡಿಹೋಗಿ ತಲೆಮರೆಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಯಿತು. ಇಕ್ಕೇರಿ ಮತ್ತು ಇತರ ಅನೇಕ ಕೋಟೆಗಳು ಬಿಜಾಪುರದ ದಳವಾಯಿ ರಣದುಲ್ಲಾಖಾನನ ವಶವಾದುವು (ಸು. 1637). ಈ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ರಣದುಲ್ಲಾಖಾನನಿಗೆ ನೆರವಾಗಿದ್ದ ಕೆಂಗೆ ಹನುಮ ಎಂಬವನು ಬಿಜಾಪುರದ ಸುಲ್ತಾನನ ವಿರುದ್ಧ ದಂಗೆಯೆದ್ದಾಗ ರಣದುಲ್ಲಾಖಾನನು ಅವನ ನಿಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಬರಬೇಕಾಯಿತು. ಇದು ವೀರಭದ್ರನಾಯಕ ಬಿಜಾಪುರದ ಅರಸರೊಂದಿಗೆ ಸಂಧಿಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಅನುಕೂಲವಾಯಿತು. ಮುಂದೆ ಇವರ ಸ್ನೇಹ ವರ್ಧಿಸಿ ವೀರಭದ್ರನಾಯಕ ರಣದುಲ್ಲಾಖಾನನ ಮೈಸೂರು ದಾಳಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದ.

ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಕಂಪನಿಯವರು ಇವನೊಡನೆ ಸಂಧಾನ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಮೆಣಸಿನ ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕಾಗಿ ಭಟ್ಕಳದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮದೊಂದು ಕೋಠಿಯನ್ನು ತೆರೆದರು.

ರಣದುಲ್ಲಾಖಾನನ ದಾಳಿಯಿಂದ ಇಕ್ಕೇರಿ ಹಾಳಾಗಿತ್ತಾಗಿ ವೀರಭದ್ರ ನಾಯಕ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಬಿದನೂರಿಗೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಿದ (ಸು. 1639).

ವೀರಭದ್ರನಾಯಕ ಧರ್ಮಿಷ್ಠನಾಗಿದ್ದು ಅನೇಕ ಸಮಯಗಳಲ್ಲಿ ಮಠ, ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ದಾನಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ತಾವರೆಗೆರೆಯ ಮಸೀದಿ, ಶೃಂಗೇರಿಯ ಅದ್ವೈತಮಠ, ಸಾಗರದ ಮಹತ್ತಿನ ಮಠ–ಇವುಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು.

ಕೊಲ್ಲೂರಮ್ಮಾಜಿ ಈತನ ಹೆಂಡತಿ. ಇವನಿಗೆ ಮಕ್ಕಳಿರಲಿಲ್ಲವಾಗಿ, ಕೊನೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಜಿಹಾಸೆಗೊಂಡ ವೀರಭದ್ರನಾಯಕ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ತನ್ನ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪಂದಿರಾದ ಶಿವಪ್ಪನಾಯಕ ಮತ್ತು ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕರಿಗೆ ವಹಿಸಿಕೊಟ್ಟ (ಸು. 1645), ಶಿವಪ್ಪನಾಯಕ ಈತನನ್ನು ಕೊಂದು ರಾಜ್ಯಾಕ್ರಮಣ ಮಾಡಿದನೆಂಬ ಹೇಳಿಕೆಯೂ ಇದೆ. (ಎಸ್.ಕೆ.ಡಿ.)

ವೀರಮ್ಮಾಜಿ: ಕೆಳದಿ ಸಂಸ್ಥಾನವನ್ನು ಆಳಿದ ರಾಣಿ (1758–63). ಇಮ್ಮಡಿ ಬಸವಪ್ಪನಾಯಕನ ಹೆಂಡತಿ. ಬಸವಪ್ಪನಾಯಕನ ಮರಣಾನಂತರ ಅವನ ದತ್ತುಮಗ ಚೆನ್ನಬಸವಪ್ಪನಾಯಕ ರಾಜನಾಗಿ ಕೇವಲ ಮೂರು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಮರಣಹೊಂದಿದ. ಅವನ ತರುವಾಯ ವೀರಮ್ಮಾಜಿಯು ಸೋಮಶೇಖರನಾಯಕ ಎಂಬ ಬಾಲಕನನ್ನು ದತ್ತು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು, ಸಿಂಹಾಸನದ ಮೇಲೆ ಕೂಡಿಸಿ, ತಾನೇ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಲಾರಂಭಿಸಿದಳು.

ಆ ವೇಳೆಗೆ ಮರಾಠರು ಕೆಳದಿ ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಬಂದರು. ಅವರ ಪಿಡುಗನ್ನು ಐಶ್ವರ್ಯ ಪ್ರಲೋಭನದಿಂದ ನಿವಾರಿಸಲು ವೀರಮ್ಮಾಜಿ ಪ್ರಜೆಗಳ ಮೇಲೆ ಹೆಚ್ಚು ಕರಭಾರವನ್ನು ವಿಧಿಸಿದಳು. ಇದರಿಂದ ಪ್ರಜಾವರ್ಗ ಅಸಂತುಷ್ಟವಾಯಿತು. ಮಿಗಿಲಾಗಿ ತನ್ನ ದರ್ಪಿಷ್ಟ ನೀತಿಯಿಂದ ವೀರಮ್ಮಾಜಿ ರಾಜ್ಯದ ಹಿತಚಿಂತಕರಾಗಿದ್ದ ಸಚಿವ ವರ್ಗದವರನ್ನು ಸೆರೆಯಲ್ಲಿರಿಸಿ ಕೆಳದಿ ರಾಜ್ಯದ ವಿನಾಶಕ್ಕೆ ದಾರಿಮಾಡಿದಳು.

ಈ ವೇಳೆಗೆ ಮೈಸೂರಿನ ರಾಜಕೀಯದಲ್ಲಿ ಹೈದರ್ ಪ್ರಾಬಲ್ಯಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದ. ಅಲ್ಲದೆ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಪಾಳೆಯಗಾರನೊಬ್ಬನು ಕೆಳದಿಯ ರಾಜ ಚೆನ್ನಬಸವ ಸತ್ತಿಲ್ಲ; ಮೋಸದಿಂದ ಅವನನ್ನು ರಾಜ್ಯದಿಂದ ಓಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅವನಿಗೇ ರಾಜ್ಯ ದಕ್ಕಬೇಕೆಂದು ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಚೆನ್ನಬಸವನೆಂದು ಮುಂದುಮಾಡಿ ವಾದಿಸುತ್ತಿದ್ದ. ಆ ಕಲ್ಪಿತ ಚೆನ್ನಬಸವ ನಾಯಕನಿಗೆ ಸಹಾಯ ನೀಡುವ ನೆಪದಿಂದ 1762ರಲ್ಲಿ ಹೈದರ್ ಬಿದನೂರಿನ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿಬಂದ. ರಾಣಿ ವೀರಮ್ಮಾಜಿ ಜನಪ್ರಿಯತೆಯನ್ನೂ ಅಧಿಕಾರ ವರ್ಗದವರ ಬೆಂಬಲವನ್ನೂ ಕಳೆದುಕೊಂಡಿದ್ದರಿಂದ ಹೈದರ್‌ನೊಡನೆ ಯುದ್ಧವನ್ನು ನಿವಾರಿಸಲು ಸಂಧಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರಯತ್ನಪಟ್ಟಳು. ಆದರೆ ಅದು ಫಲಿಸದಿದ್ದುದರಿಂದ ಯುದ್ಧ ಅನಿವಾರ್ಯವಾಯಿತು. ರಾಣಿಯ ಸೈನ್ಯ ಸೋತುಹೋಯಿತು. ಬಿದನೂರಿನ ಅಪಾರ ಐಶ್ವರ್ಯವೂ ಕೆಳದಿಯ ರಾಜ್ಯವೂ ಹೈದರನ ವಶವಾದವು. ರಾಣಿ ವೀರಮ್ಮಾಜಿ ಮತ್ತು ಅವಳ ದತ್ತು ಪುತ್ರ ಸೋಮಶೇಖರ ನಾಯಕ ಹೈದರನ ಬಂದಿಗಳಾದರು. ಅವರನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಸೆರೆಮನೆಯಲ್ಲಿಡಲಾಯಿತು (1763). ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲಾನಂತರ ವೀರಮ್ಮಾಜಿ ಮರಣಹೊಂದಿದಳು. **(ಜಿ.ಆರ್.ಆರ್)**

ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ I: (ದೊಡ್ಡ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ) ಕೊಡಗಿನ ಅರಸು (1787–1809). ಕೊಡಗಿನ ಹಾಲೇರಿ ಅರಸುಮನೆತನದಲ್ಲಿ ಹೆಸರುವಾಸಿಯಾದವ. ಇವನ ತಂದೆ ಒಂದನೆಯ ಲಿಂಗರಾಜ ಮರಣಹೊಂದಿದಾಗ, ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ಅಪ್ರಾಪ್ರವಯಸ್ಕನೆಂಬ ನೆಪಹೂಡಿ ಹೈದರ್ ಆಲಿ ತಾನೇ ರಾಜ್ಯಾಡಳಿತ ನಿರ್ವಹಿಸತೊಡಗಿ, ರಾಣಿಯನ್ನೂ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಅವನ ತಮ್ಮ ಲಿಂಗರಾಜನನ್ನೂ ಗೊರೂರಿನಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟ. ಇದು ಕೊಡಗಿನ ಜನರ ಆಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿ 1782ರಲ್ಲಿ ದಂಗೆ ಎದ್ದರು. ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನ್ 1785ರಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರು ವಿಜಯದ ಅನಂತರ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಬರುವ ಹಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕೊಡಗಿನ ಜನ ತನಗೆ ನಿಷ್ಠೆಯಿಂದ ನಡೆದುಕೊಂಡಲ್ಲಿ ಅವರಿಗೆ ರಕ್ಷಣೆ ನೀಡುವುದಾಗಿ ಭರವಸೆ ನೀಡಿ ಪುನಃ ಕೊಡಗಿನ ಮೇಲೆ ತನ್ನ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ. ಆದರೆ ಮುಂದೆ ತನ್ನ ನೀತಿಗಳಿಂದ ಕೊಡಗರನ್ನು ಇನ್ನೂ ಉದ್ರೇಕಿಸಿದ. ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಇತರ ರಾಜಬಂಧುಗಳನ್ನು ಪೆರಿಯಾಪಟ್ಟಣ ಕೋಟೆಯೊಳಗೆ ಸೆರೆಯಿಟ್ಟ. ಪುನಃ ಕೊಡಗಿನ ಜನ ದಂಗೆಯೆದ್ದರು. ಈ ಸುದ್ದಿ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರನಿಗೆ ಮುಟ್ಟಿ, ತನ್ನ ಹಿತೈಷಿಗಳೊಡನೆ ಗುಟ್ಟಾಗಿ ಸಂಪರ್ಕ ಬೆಳೆಸಿ, ಅವರ ನೆರವಿನಿಂದ 1788ರ ಡಿಸೆಂಬರ್‌ನಲ್ಲಿ ಒಂದು ರಾತ್ರಿ ತನ್ನ ಬಂಧುಮಿತ್ರರೊಂದಿಗೆ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು, ತನ್ನ ರಾಜ್ಯದೊಳಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಸೇರಿಕೊಂಡ. ಅಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಸೈನ್ಯ ಕಟ್ಟಿ ಕೊಡಗಿನ ಕೋಟೆಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನನ ಸೈನ್ಯವನ್ನೂ ಕೊಡಗಿನ ಹಲವೆಡೆ ನೆಲಸಿದ್ದ ಮುಸಲ್ಮಾನರನ್ನೂ ಓಡಿಸಲು ಅವನು ಕಾರ್ಯೋನ್ಮುಖನಾದ. ಇದರಿಂದ ಕೆರಳಿದ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ್ ಗುಲಾಮ್ ಆಲಿಯ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಸೈನ್ಯವೊಂದನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದ. ಆದರೆ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಚಿರಕಲ್ಲಿನ ರಾಜ ಮಲೆಯಾಳಿ ಸೈನಿಕರನ್ನು ವೀರರಾಜೇಂದ್ರನ ವಿರುದ್ಧ ಕಳುಹಿದ. ಆದರೆ ಕೊಡಗಿನ ಸೈನ್ಯ ಈ ದಾಳಿಗಳನ್ನು ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ತಡೆಯಿತು. ಗುಲಾಮ್ ಆಲಿ ಬೆಟ್ಟ ಗುಡ್ಡಗಳ ಕಡೆ ನುಗ್ಗಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗದೆ ಕೆಲವು ಬಯಲುಗಳಲ್ಲಷ್ಟೆ ತನ್ನ ಚಲನವಲನಗಳನ್ನು ಸೀಮಿತಗೊಳಿಸ ಬೇಕಾಯಿತು. ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಮಲೆಯಾಳದಲ್ಲಿ ದಂಗೆಗಳಾದುದರಿಂದ ಲಾಮ್ ಆಲಿ ಅತ್ತ ನಡೆಯಬೇಕಾಯಿತು. ಈ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ್ ಕುಶಾಲನಗರ, ಮಡಿಕೇರಿ, ಬೆಪ್ಪುನಾಡು, ಭಾಗಮಂಡಲ ಕೋಟೆಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ತನ್ನ ಠಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಭದ್ರಪಡಿಸಲು ಬುರ್ಹಾನುದ್ದೀನನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಮತ್ತಷ್ಟು ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನೂ ಕೊಡಗಿಗೆ ಕಳುಹಿಸಿದ. ಆದರೆ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರನ ಹೊಡೆತ ಜೋರಾಗಿ ಬುರ್ಹಾನುದ್ದೀನನಿಗೆ ಮಡಿಕೇರಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಲಪಲು ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು. ಬುರ್ಹಾನುದ್ದೀನ್ ಮತ್ತಷ್ಟು ಸೈನ್ಯವನ್ನು ತರಲು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿರುಗಿದ. ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕುಶಾಲನಗರ ಕೋಟೆಯನ್ನೂ, ಬೆಪ್ಪುನಾಡು ಕೋಟೆಯನ್ನೂ ವಶಪಡಿಸಕೊಂಡ (1780 ಜೂನ್ ಮತ್ತು ಆಗಸ್ಟ್) ಅನಂತರ ಬುರ್ಹಾನುದ್ದೀನ್ ಬೃಹತ್ ಸೈನ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಬಂದರೂ ಈ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಪುನರ್ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ಭಾಗಮಂಡಲ ಕೋಟೆಯನ್ನೂ ಹಿಡಿದ. ಇವನ ಸೈನಿಕರು ಘಟ್ಟದ ಕೆಳಗಣ ಸುಳ್ಯ ಮತ್ತು ಪುತ್ತೂರು ಮಾಗಣೆಯ ಭಾಗಗಳನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು. ಅಲ್ಲದೆ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಅರಕಲಗೂಡು, ಕೊಣನೂರು ಪ್ರದೇಶವನ್ನೂ ಕೊಳ್ಳೆಹೊಡೆದರು. 1790ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಮಡಿಕೇರಿ ಕೋಟೆಯ ಹೊರತು ಉಳಿದ ಕೊಡಗಿನ ಭಾಗವೆಲ್ಲ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರನ ಹಿಡಿತದಲ್ಲಿತ್ತು.

ಇದು ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೂ ಟಿಪ್ಪುವಿಗೂ ವಿರಸ ಬೆಳೆದಿದ್ದ ಕಾಲ. ತಲಚೇರಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಅಧಿಕಾರಿ ರಾಬರ್ಟ್ ಟೇಲರ್ ಮುಂದೆ ಸಂಭವಿಸಬಹುದಾದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಪರ ವಹಿಸಲು ವೀರರಾಜೇಂದ್ರನನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸಿದ. 1790ರ ಅಕ್ಟೋಬರ್‌ನಲ್ಲಿ ತಲಚೇರಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಒಪ್ಪಂದವಾಗಿ ಅದರಂತೆ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನನನ್ನು ಈ ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳವರೂ ಶತ್ರುವಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಬೇಕು, ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸೈನ್ಯಕ್ಕೆ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ಎಲ್ಲ ರೀತಿಯ ನೆರವು ನೀಡಬೇಕು. ಫಲಿತವಾಗಿ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಕೊಡಗಿನ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಜೊತೆ ಶಾಂತಿ ಒಪ್ಪಂದವಾದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕೊಡಗಿನ ಹಿತ ಪಾಲಿಸುವುದಾಗಿ ತೀರ್ಮಾನವಾಯಿತು. ಈ ರಾಜಕೀಯ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿದ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ್ ಪುನಃ ಮಡಿಕೇರಿಗೆ ಸೈನ್ಯಸಹಾಯವನ್ನು ಕಳಿಸಿದ. ಆದರೆ ಕೆಲವೇ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ಮಡಿಕೇರಿಯನ್ನೂ ಆಕ್ರಮಿಸಿದ.

1791ರಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ವಿರುದ್ಧದ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಗೆ ಮುಂಬಯಿಯ ಗವರ್ನರ್ ಆಗಿದ್ದ ಜನರಲ್ ಅಬೆರ್‌ಕ್ರಾಂಬಿಯ ಸೈನ್ಯ ಕೊಡಗಿನ ಮೂಲಕ ಸಾಗಿದಾಗ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ಅದಕ್ಕೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಸಹಾಯ ಸೌಕರ್ಯಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿದ. 1792ರಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುವಿನೊಡನೆ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಕೌಲು ಮಾಡಿಕೊಂಡಾಗ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ರಾಜ್ಯ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕೈಸೇರದಂತೆ ನೋಡಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. 1793ರ ಮಾರ್ಚ್‌ನಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ಒಪ್ಪಂದವಾಗಿ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ವಾರ್ಷಿಕವಾಗಿ 24,000 ರೂ. ಕಪ್ಪ ಕೊಡಬೇಕು; ಇವನ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಅವರು ರಕ್ಷಣೆ ಒದಗಿಸುವುದು ಎಂದು ತೀರ್ಮಾನವಾಯಿತು.

4ನೆಯ ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಸೈನ್ಯ ಸಾಗಾಣಿಕೆಗೆ ಸಹಾಯ ನೀಡಿದ. ಇದರಿಂದ ಇವರ ಮೈತ್ರಿ

ಬೆಳೆಯಿತು. ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಯುದ್ಧಾಶ್ವ, ಪಲ್ಲಕ್ಕಿ ಮತ್ತು ಅಂಬಾರಿಗಳನ್ನು ಬಳುವಳಿಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟುದಲ್ಲದೆ ತಮ್ಮ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಭಾರ ನಡೆಸಲು ವೀರರಾಜೇಂದ್ರನಿಗೆ ಅನುವು ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟರು. ಮುಂದೆ ತನ್ನ ಸಾವಿನವರೆಗೂ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ರೆಸಿಡೆಂಟರು ಗವರ್ನರ್‌ಜನರಲ್ ನೊಡನೆ ಸ್ನೇಹದಿಂದಿದ್ದ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ಕೊಡಗಿನ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದ. ರೈತರಿಗೆ ಉತ್ತೇಜನ ಕೊಟ್ಟ. ವ್ಯವಸಾಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಾಡಿದ. ಆದರೆ ತನ್ನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕೊನೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಕ್ರೂರಿಯಾಗಿ ನಡೆದುಕೊಂಡು ರಾಜಸಂಬಂಧಿಗಳೇ ಮೊದಲಾದ ಹಲವು ಜನರನ್ನು ಕೊಲೆ ಮಾಡಿಸಿದನೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ.

ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ 1791ರಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕುನಾಡು ಅರಮನೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. 1796ರಲ್ಲಿ ಇದೇ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕವನ್ನು ಮಾಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಅಲ್ಲದೆ ಮಹದೇವಮ್ಮಾಜಿ ಎಂಬಾಕೆಯನ್ನು ಮದುವೆಯಾದ.

1791ರಲ್ಲಿ ಜನರಲ್ ಅಬರ್‌ಕ್ರಾಂಬಿಯನ್ನು ಮೊದಲು ಭೇಟಿಮಾಡಿದ ತಾಣದಲ್ಲಿ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ಪೇಟೆಯನ್ನು (ಈಗಿನ ವಿರಾಜಪೇಟೆ) ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ. ಮುರುಘ ಮಠದ ಶಿಷ್ಯನಾದ ಇವನು ಅದರ ಶಾಖೆಗಳಾಗಿ ಸಿದ್ಧಾಪುರ ಮತ್ತು ಮಹದೇವಪುರ ಮಠಗಳನ್ನೂ ಬಸವೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನವನ್ನೂ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ. ತನ್ನ ಎರಡನೆಯ ಹೆಂಡತಿಯ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಮಹದೇವಪೇಟೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ.

ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ 1809ರ ಜೂನ್ 29ರಂದು ನಿಧನನಾದ. **(ಸಿ.ಕೆ.ಎನ್.)**

ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ II: (ಚಿಕ್ಕವೀರರಾಜೇಂದ್ರ) – 1859. ಕೊಡಗಿನ ಹಾಲೇರಿ ಮನೆತನದ ಅರಸು (1820–34). ಎರಡನೆಯ ಲಿಂಗರಾಜೇಂದ್ರನ ಮಗ. ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಇವನು ಹರೆಯದ ವಯಸ್ಸಿನವನು ಮತ್ತು ಅನನುಭವಿ. ಹೀಗಾಗಿ ಇವನು ತನ್ನ ದುರ್ಮಂತ್ರಿಗಳ ಒಡನಾಟದಲ್ಲಿ ದುರ್ವ್ಯಸನಗಳಿಗೆ, ಬಲಿಬಿದ್ದು ಸರ್ವಾಧಿಕಾರಿ ಧೋರಣೆಯಿಂದ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ಕ್ರೂರವಾಗಿ ನಡೆದುಕೊಂಡ. ತನ್ನ ಬಂಧುಗಳಿಂದ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಚ್ಯುತಿ ಬರಬಹುದೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಅನೇಕ ಜನ ಸಂಬಂಧಿಗಳನ್ನು ಕೊಲ್ಲಿಸಿದ ಅಥವಾ ಸೆರೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟ. 1825ರಲ್ಲಿ ಜದ್ರೋಹದ ಆರೋಪ ಹೊರಿಸಿ ಸಮೀಪಬಂಧುವಾದ ಚನ್ನವೀರನನ್ನೂ ಅವನ ಕುಟುಂಬದವರನ್ನೂ ಕೊಲ್ಲಿಸಿದ. ಕೊಡಗು ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಕನಾಗಿದ್ದ ಮೈಸೂರಿನ ರೆಸಿಡೆಂಟ್ ಈ ಕೊಲೆಗಳ ಬಗೆಗೆ ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದ. ಇದಕ್ಕೆ 'ನಾನು ಸ್ವತಂತ್ರ ರಾಜ. ಇದು ಒಳಾಡಳಿತ ವಿಷಯ. ವಿವರ ತಿಳಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ' ಎಂದು ಉತ್ತರಿಸಿದ. 1832ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಗಡುಸಾಯಿತು. ಬಂಧುಗಳ ಕೊಲೆಗಳಿಂದ ಚಿಕ್ಕವೀರರಾಜೇಂದ್ರನ ಸೋದರಿ ದೇವಮ್ಮಾಜಿಯ ಗಂಡ ಚನ್ನಬಸವಪ್ಪ ದಂಗೆ ಏಳಲು ಸಿದ್ಧತೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡ. ರಾಜನಿಗೆ ಸುಳುಹು ತಿಳಿದು ಚನ್ನಬಸವಪ್ಪನನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿಯಲು ಯತ್ನಿಸಿದ. ಆದರೆ ಅವನು ತನ್ನ ಪತ್ನಿ ಹಾಗೂ ಕೆಲವು ನಿಷ್ಠಾವಂತ ಹಿಂಬಾಲಕರ ಸಮೇತ ಕೊಡಗಿನ ಗಡಿ ದಾಟಿ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ರೆಸಿಡೆಂಟರ ಆಶ್ರಯಪಡೆದ. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದ ರಾಜ ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ರೆಸಿಡೆಂಟನಿಗೆ ಮದರಾಸಿನ ಗವರ್ನರ್‌ಗೆ ಹಾಗೂ ಭಾರತದ ಗವರ್ನರ್ ಜನರಲ್ ಆಗಿದ್ದ ಲಾರ್ಡ್ ವಿಲಿಯಂ ಬೆಂಟಿಂಕ್‌ನಿಗೆ ಬರೆದು ಚನ್ನಬಸವಪ್ಪನನ್ನು ತನಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಬೇಕೆಂದು ಕೇಳಿದ. ಆದರೆ ಅದು ಫಲಕಾರಿಯಾಗಲಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ಕುಪಿತನಾದ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ರಾಜನಿಗೆ ಸುತ್ತೋಲೆ ಕಳಿಸಿ ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ಬಂಡಾಯ ಮಾಡಲು ಒಗ್ಗಟ್ಟಿಗಾಗಿ ಚಿತಾವಣೆಮಾಡಿದ. ಇದನ್ನರಿತ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಕೊಡಗಿನ ಮೇಲೆ ಚತುರ್ಮುಖಿ ದಾಳಿಗೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆಮಾಡಿದರು (1834). ಹೆದರಿದ ರಾಜ ನಾಲ್ಕುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಅಡಗಿ ಕೂತು ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಬೇಡಿ ಎಂದು ತನ್ನ ಸೈನ್ಯಕ್ಕೆ ಆದೇಶವಿತ್ತು ರಾಜಿಯಾಗಲು ಮುಂದಾದ. ಆದರೆ ಈ ಆದೇಶ ಮುಟ್ಟುವಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಸೈನ್ಯ ಆಕ್ರಮಿಸಿತ್ತು (1834ರ ಏಪ್ರಿಲ್ 6). ಚಿಕ್ಕವೀರರಾಜ ನಾಲ್ಕುನಾಡಿನಿಂದ ಮಡಿಕೇರಿಗೆ ಬಂದು ಶರಣಾದ. ಆದರೆ ರಾಜ ಎಷ್ಟು ಕೇಳಿಕೊಂಡರೂ ಸಿಂಹಾಸನ ಉಳಿಯಲಿಲ್ಲ. ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಅಧಿಕಾರಿ ಫ್ರೇಸರ್ ಕೆಲವರನ್ನು ಸಲಹೆ ಕೇಳಿದಂತೆ ಮಾಡಿ, ಜನಾಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ ರಾಜನಿಗೆ ಪದಚ್ಯುತಿ ಎಂದು ಘೋಷಿಸಿ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ. ಸಂಧಾನದ ಫಲವಾಗಿ ರಾಜನಿಗೆ ಜೀವದಾನ, ಜೀವನಾಂಶ ದೊರೆತವು. ರಾಜಕುಟುಂಬ ಸಮೇತ ಮೊದಲು ವೆಲ್ಲೂರಿನಲ್ಲೂ ಅನಂತರ ಕಾಶಿಯಲ್ಲೂ ನೆಲೆಗೊಳಿಸ ಲಾಗಿತ್ತು. 1852ರಲ್ಲಿ ಕುಟುಂಬದ ಕೆಲವರ ಸಮೇತ ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿಗೆ ಹೋದ. ಅಲ್ಲಿ ಇವನ ಪ್ರೀತಿಯ ಮಗಳು ಕ್ರೈಸ್ತಮತ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ವಿಕ್ಟೋರಿಯಾ ಗೌರಮ್ಮನಾಗಿ ಆಂಗ್ಲನೊಬ್ಬನನ್ನು ಲಗ್ನವಾದಳು. ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ 1859 ಸೆಪ್ಟಂಬರ್ 24 ರಂದು ಲಂಡನ್‌ನಲ್ಲಿ ನಿಧನನಾದ.

ಈತನನ್ನು ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಚರಿತ್ರಕಾರರು ಬಹು ಕ್ರೂರಿ ಎಂದು ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದಾರೆ; ಆದರೆ ಇವನು ನ್ಯಾಯನಿಷ್ಠ ದೊರೆ, ರೈತರು ಮತ್ತು ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನ ಇವನ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂತುಷ್ಟರಾಗಿದ್ದರು, ದೇಶದ್ರೋಹ ಅಥವಾ ರಾಜದ್ರೋಹದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕಠಿಣವಾಗಿ ವರ್ತಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಸಹ ಇದೆ. **(ಸಿ.ಕೆ.ಎನ್.)**

ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮ: ಶೈವಧರ್ಮದ ವಿವಿಧ ಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ವೀರಶೈವಧರ್ಮ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ರೂಪಗೊಂಡು ಅನಂತರ ನೆರೆಹೊರೆಯ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳಾದ ಆಂದ್ರ, ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ಮತ್ತು ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಗಡಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿತು. ಅನೇಕ ವಿಚಾರಗಳಲ್ಲಿ ವೈದಿಕಧರ್ಮದಿಂದ ಭಿನ್ನವಾದ ವೀರಶೈವಧರ್ಮ ಕರ್ನಾಟಕದ ಜನಜೀವನ, ಅವರ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯ ಇವುಗಳ ಮೇಲೆ ಆಳವಾದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಬೀರಿದೆ.

ಉಳಿದ ಶೈವಧರ್ಮಗಳಂತೆ ವೀರಶೈವ ಶಿವಾಗಮಗಳ ತಳಹದಿಯ ಮೇಲೆ ರೂಪಿತವಾದ ಒಂದು ಧರ್ಮ. ಸೂಕ್ಷ್ಮಾಗಮ, ಸುಪ್ರಭೇದ, ಸ್ವಾಯಂಭವ, ಕಾರ್ಮಿಕ, ವಾತುಲ ಮೊದಲಾದ ಆಗಮಗಳಲ್ಲಿ ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮದ ಮೂಲ ತತ್ತ್ವಗಳು ಕಾಣಲು ಸಿಕ್ಕುತ್ತವೆ. ಇವೇ ಅಲ್ಲದೆ ಶಿವಯೋಗಿ ಶಿವಾಚಾರ್ಯರ ಸಿದ್ಧಾಂತಶಿಖಾಮಣಿ, ಶ್ರೀಪತಿ ಪಂಡಿತರ ಶ್ರೀಕರಭಾಷ್ಯ, ಸವಭಾನಂದ ಶಿವಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತ ಶಿವಾದ್ವೈತಮಂಜರಿ ಮುಂತಾದ ಸಂಸ್ಕೃತಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ವೀರಶೈವ ವನಚಕಾರರಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲೇ ಈ ಧರ್ಮ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿದ್ದಿತೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಬಸವಾದಿ ಪ್ರವಚನ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಆಧರಿಸಿ ಸಂಪಾದಿತವಾದ ಹಾಗೂ ರೂಪತಳೆದ ಶೂನ್ಯ ಸಂಪಾದನೆ ಲಿಂಗಲೀಲಾವಿಲಾಸ, ಶಿವತತ್ತ್ವ ಚಿಂತಾಮಣಿ, ವೀರಶೈವಾಮೃತಮಹಾ ಪುರಾಣ ಮುಂತಾದ ಕನ್ನಡಗ್ರಂಥಗಳ ವೀರಶೈವಧರ್ಮವನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವಿವರಸಿಲು ಶಕ್ತವಾಗಿವೆ.

ವೀರಶೈವಧರ್ಮ ಶಾಸ್ತ್ರಾಧಾರಗಳನ್ನು ಗೌರವಿಸುವುದಾದರೂ ಇದಕ್ಕೆ ಯಾವುದೇ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಪ್ರಸ್ಥಾನ ಗ್ರಂಥ ಆಧಾರವಲ್ಲ. ಶಬ್ದ ಪ್ರಮಾಣದ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ವಿಚಾರ ಮತ್ತು ಅನುಭವಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಸದಾ ವಿನೂತನಗೊಂಡು ಬರುತ್ತಿರುತ್ತವೆ. ಅನುಭವಮಾನ್ಯವಲ್ಲದ ಆಚರಣೆ, ಅದಕ್ಕೆ ಎಷ್ಟೇ ಶಾಸ್ತ್ರ ಆಧಾರವಿದ್ದರೂ ಅದನ್ನು ಗೌರವಿಸಲು ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮ ಸಿದ್ಧವಿಲ್ಲ. ಲೌಕಿಕಪ್ರಜ್ಞೆ ಅನುಭವದಿಂದ ದೊರೆಯುವುದಾದರೆ, ಅಲೌಕಿಕ ಅಥವಾ ದೈವಿಕ ಪ್ರಜ್ಞೆ ಅನುಭಾವದಿಂದ ಲಭಿಸುವಂಥದು.

ವೀರಶೈವದರ್ಶನವನ್ನು ಶಕ್ತಿವಿಶಿಷ್ಟದ್ವೈತಸಿದ್ಧಾಂತ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಈ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಕಾರ ಶಕ್ತಿಯುತನಾದ ಶಿವನೊಬ್ಬನೇ ಸತ್ಯ. ವಿಶ್ವದ ಸಕಲ ಪದಾರ್ಥಗಳೂ ಅವನ ಶಕ್ತಿಯ ವಿಕಾಸದಿಂದ ಸಾಧ್ಯಗೊಂಡಿದೆ. ವಿಶ್ವದ ವಿಕಾಸ ಸ್ವಯಂಭು ಶಿವನ ಲೀಲೆಯಿಂದ ಈ ವಿಶ್ವ ಅಂದಮೇಲೆ ಅವನ ಲೀಲೆಗೆ ಬೇರೆ ಕಾರಣ ಬೇಕಿಲ್ಲ. ವೀರಶೈವಸಿದ್ಧಾಂತದ ಪರಶಿವ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರ ಬ್ರಹ್ಮನಂತೆ ನಿರ್ಗುಣನಲ್ಲ. ಶಕ್ತಿಯುಕ್ತನಾದ ಶಿವ ಸದಾ ಸಗುಣನೇ ಆಗಿದ್ದು, ಲೀಲೆಗಾಗಿ ಬೇಕೆಂದಾಗ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ವಿಕಾಸಗೊಳಿಸಬಹುದು ಇಲ್ಲವೆ ಸಂಕೀರ್ಣಗೊಳಿಸಿ ಅಚಲನಾಗಿ ನಿರಂಜನನಾಗಿರಬಹುದು. ಶಿವನಿಗೆ ಅವನ ನೆನಹೇ ಶಕ್ತಿ. ಅವನ ಈ ಶಕ್ತಿ ಅದ್ವೈತದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಮಾಯೆಯಂತೆ ಅನಿತ್ಯವಾದದ್ದಲ್ಲ.

ಶಿವನ ಹೊರತು ಅನ್ಯಸತ್ಯವಿಲ್ಲ ಎಂದಾದಮೇಲೆ ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಕಾರ ಶಿವನೇ ಜೀವನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಲಿಂಗ ಎಂಬುದು ಶಿವನಿಗೂ ಅಂಗ ಎಂಬುದು ಜೀವನಿಗೂ ಈ ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಬಳಸಿರುವ ಪರ್ಯಾಯ ಪದಗಳು. ಶಿವನ ಶಕ್ತಿಯ ವಿಕಾಸದಿಂದ ಈ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವೂ ಶಿವಮಯವಾದದ್ದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದರಲ್ಲಿ ಯಾವುದೂ ಮಾಯೆಯಲ್ಲ. ಶಿವನ ಲೀಲಾಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಜೀವ ಕ್ರಿಯಾಶೀಲನಾಗಿ ಆಸ್ಥೆಯಿಂದ ಭಾಗಿಯಾಗಬೇಕು. ಶಕ್ತಿಯ ಉತ್ಕರ್ಷದಲ್ಲಿ ಶಿವ ತನ್ನನ್ನು ಮರೆತು ಮಾನವನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುನಃ ತನ್ನನ್ನು ಅರಿತು ಶರಣನಾಗಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಶ್ವದ ಆಗುಹೋಗುಗಳಿಂದ ದೂರವಿದ್ದು, ಸಂನ್ಯಾಸದ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ದೈನಂದಿನ ಸಾಮಾಜಿಕ ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಲಕ್ಷಿಸುವುದು ಇವರಿಗೆ ಸರಿಕಾಣಲಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ರೂಪಿತಗೊಂಡ ಈ ವಿಶ್ವದ ಕ್ರಿಯಾವಿಧಾನವನ್ನರಿತು ಕೊನೆಗೆ ಅದನ್ನು ಜಯಿಸಿ ನಿಲ್ಲಬೇಕೆಂಬುದೇ ವೀರಶೈವಧರ್ಮದ ಮೂಲಧ್ಯೇಯ. ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಗೆ ಅಧೀನನಾಗಿ ತಾನೇ ಜೀವನಾಗಿರುವ ಶಿವನು ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಜಯಿಸಿ ತನ್ನ ವಿಭುತ್ವವನ್ನು ತಾನರಿಯುವನು.

ಲಿಂಗಾಂಗ ಸಾಮರಸ್ಯವನ್ನು ಸಾಧ್ಯಗೊಳಿಸಲು ಬೇಕಾದ ಸಾಧನಮಾರ್ಗ ಈ ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ. ಪಂಚಾಚಾರ ಮತ್ತು ಅಷ್ಟಾವರಣಗಳಿಂದ ಪೋಷಿತವಾದ ಷಟ್‌ಸ್ಥಲಸಿದ್ಧಾಂತವೇ ವೀರಶೈವರ ಸಾಧನಮಾರ್ಗ. ಈ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿ, ಜ್ಞಾನ, ಧ್ಯಾನ, ಕರ್ಮ ವೃತ್ತ ನೀತಿಯ ಆಚರಣೆಗೆ ಸಮಾನಾವಕಾಶವಿದೆ. ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಅಂತರಂಗ–ಬಹಿರಂಗ ಜೀವನದ ಪರಿಶುದ್ಧತೆ ಸತ್ಯದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಅತ್ಯಾವಶ್ಯಕ ಎಂಬುದು ಇವರ ನಿಲವು. ಜೈನ, ಬೌದ್ಧಧರ್ಮಗಳೂ ಸೇರಿದಂತೆ ಎಲ್ಲ ಭಾರತೀಯ ಧರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮಾನ್ಯವೆನಿಸಿದ ಅಹಿಂಸೆ, ಸತ್ಯ, ಅಸ್ತೇಯ, ಅಪರಿಗ್ರಹ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯ ಮುಂತಾದ ನೈತಿಕ ಆಚರಣೆಗಳನ್ನು ಜನಸಾಮಾನ್ಯರಿಗೂ ಅರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ವಿವರಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಜನಸಾಮಾನ್ಯರೂ ಸಹ ಅರಿತು ಆಚರಿಸುವಂತೆ ಈ ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅಳವಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಲಿಂಗಾಚಾರ, ಶಿವಾಚಾರ, ಸದಾಚಾರ, ಭೃತ್ಯಾಚಾರ ಗಣಾಚಾರ ಎಂಬ ಪಂಚಾಚಾರಗಳಲ್ಲಿ ಧಾರ್ಮಿಕ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಹಾಗೂ ನೈತಿಕ ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆಗಳ ಆಚರಣೆ ಅಳವಟ್ಟುನಿಂತಿದೆ. ನೀರಿನಲ್ಲಡಗಿರುವ ಅಗ್ನಿಯಂತೆ, ಜೀವನಲ್ಲಡಗಿರುವ ಶಿವರನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕೊಳ್ಳಲು ಸಾಧಕನಿಗೆ ಅಷ್ಟಾವರಣ ರಕ್ಷಾಕವಚವಿದ್ದಂತೆ. ಗುರು, ಲಿಂಗ, ಜಂಗಮ, ಪಾದೋದಕ, ಪ್ರಸಾದ, ಭಸ್ಮ, ರುದ್ರಾಕ್ಷ, ಮಂತ್ರ–ಇವು ಸಾಧನೆಗೆ ಬೇಕಾದ ಸಹಕಾರಿ ತತ್ತ್ವಗಳು. ಮಿಕ್ಕ ಯಾವ ಶೈವಧರ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲದೆ ವೀರಶೈವರಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೇ ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿರುವ ಲಿಂಗಧಾರಣೆ ಅಂದರೆ ಅಂಗದ ಮೇಲೆ ಲಿಂಗವನ್ನು ಸದಾ ಧರಿಸುವ ಕ್ರಮ ಸಾಧಕನ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಬಹು ಅರ್ಥಪೂರ್ಣವಾದದ್ದು. ಶಿವಸ್ವರೂಪಿಯಾದ ಗುರುವು ಅಂಗನೆನಿಸಿದ ಜೀವನಿಗೆ ಲಿಂಗತತ್ತ್ವ ಅಂದರೆ ಶಿವತತ್ತ್ವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿ, ಅಂಗನಲ್ಲಿ ಅಮೂರ್ತವಾಗಿ ಅಡಗಿದ್ದ ಶಿವಕಲೆಯನ್ನು ಮೂರ್ತಗೊಳಿಸಿ ಸಾಧಕನ ಸ್ಥೂಲದೇಹದ ಮೇಲೆ ಅದನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಅವನ ಸಾಧನೆಗೆ ನೆರವಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅಮೂರ್ತವಾಗಿ ಅಂಗನಲ್ಲಡಗಿದ್ದ ಶಿವಕಲೆ ಅಥವಾ ಚಿತ್ಕಲೆಯನ್ನು ಲಿಂಗರೂಪದಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತಗೊಳಿಸಿದ ಅಂಗನಿಗೆ ಲಿಂಗಧಾರಣೆ ಮಾಡಿ ಸಾಧಕನಲ್ಲಿ ಚಿತ್‌ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಜಾಗ್ರತಗೊಳಿಸುವ ಈ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ರೀತಿಯ ಯೋಗಸಾಧನೆಯ ಅಂಶ ಅಡಗಿದೆ. ಗುರುವಿನಿಂದ ಅನುಗ್ರಹವಾದ ಈ ಲಿಂಗದ ಉಪಾಸನೆಗೆ ಜಂಗಮ, ಪಾದೋದಕ, ಪ್ರಸಾದ, ಭಸ್ಮ, ರುದ್ರಾಕ್ಷಿ, ಮಂತ್ರ–ಇವು ಕೇವಲ ಸಹಕಾರಿಗಳು.

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಲಕರಣೆ ಮತ್ತು ನೈತಿಕ ಸಿದ್ಧತೆಯೊಂದಿಗೆ ಶಿವೋಪಾಸಕನು ಸಾಗುವಾಗ ಷಟ್‌ಸ್ಥಲಗಳೆಂಬ ಆರು ಮಜಲುಗಳನ್ನು ಏರಿ ಶೂನ್ಯತೆಯ ಪರಮಪದವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುತ್ತಾನೆ. ಭಕ್ತ, ಮಹೇಶ, ಪ್ರಸಾದಿ, ಪ್ರಾಣಲಿಂಗಿ, ಶರಣ ಮತ್ತು ಐಕ್ಯ ಎಂಬುವೇ ಆ ಷಟ್‌ಸ್ಥಲಗಳು. ಲಿಂಗ ಮತ್ತು ಅಂಗ ಅಥವಾ ಶಿವ ಮತ್ತು ಜೀವ ಇವರ ನಡುವೆ ಭೇದ ಸಹಜವೆಂಬಂತೆ ಕಾಣುವ ಭಕ್ತಸ್ಥಲದಿಂದ ಮೊದಲಾಗಿ ಹಂತಹಂತವಾಗಿ ಶ್ರದ್ಧಾಭಕ್ತಿ, ನಿಷ್ಠಾಭಕ್ತಿ, ಅವಧಾನಭಕ್ತಿ, ಅನುಭವಭಕ್ತಿ, ಆನಂದಭಕ್ತಿ ಮುಂತಾದ ಸೋಪಾನಗಳನ್ನು ದಾಟಿ ಕೊನೆಗೆ ಸಮರಸಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಲಿಂಗಾಂಗಗಳ ಐಕ್ಯ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಷಟ್‌ಸ್ಥಲೋಪಾಸನೆಯಲ್ಲಿ ಬಹಿರಂಗದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಆಚರಣೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅಂತರಂಗದಲ್ಲಿ ಅನುಭವಿಸುವ ಭಾವಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ, ನಾದವೇದಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಭಕ್ತಿ, ಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಪರಿಶುದ್ಧ ಜೀವನದಿಂದ ಜೀವನು ಪರಿಷ್ಕಾರವಾಗಬೇಕು ಎಂಬುದು ವೀರಶೈವ ಶರಣರ ಮತ, ಜಗವೆಲ್ಲವೂ ಶಿವಮಯವಾದ್ದರಿಂದ ಕಾಯವನ್ನು ದಂಡಿಸಿ ಕಾಯಕಮಾಡಿ ಇಂದಿಗೆಂದು ನಾಳಿಗೆಂದು ಸಂಗ್ರಹಿಸದೆ ಗುರುಲಿಂಗಜಂಗಮಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತ ದಾಸೋಹಭಾವದಿಂದ ಬದುಕುವುದೇ ಇವರ ಪ್ರಕಾರ ನಿಜವಾದ ಧರ್ಮೋಪಾಸನೆ, ಕಾಯಕದಿಂದ ಕೈಲಾಸ ಎಂಬುದು ಇವರ ಧಾರ್ಮಿಕ ಮತ.

ಧಾರ್ಮಿಕ ರಂಗದಲ್ಲಿ ಮಾನವರೆಲ್ಲರೂ ಸಮಾನರು. ಭಗವಂತನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ಮಾನವನ ಹಕ್ಕು ಎಂದು ಬೋಧಿಸಿದ ವೀರಶೈವಧರ್ಮ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಶರಣಸಂತತಿಯಿಂದಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸುವರ್ಣ ಯುಗವನ್ನೇ ಕಂಡಿತು. ಸ್ಪೃಶ್ಯ–ಅಸ್ಪೃಶ್ಯ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಶೂದ್ರ, ಸ್ತ್ರೀ–ಪುರುಷ ಎಂಬ ಯಾವ ಭೇದವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಪಂಡಿತಪಾಮರರೆಲ್ಲರೂ ಈ ಧರ್ಮದ ಬೋಧನೆಗೆ ಕಿವಿಗೊಟ್ಟರು. ವರ್ಣಾಶ್ರಮ ಧರ್ಮಗಳ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಹಿಂದೂ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಮೇಲು–ಕೀಳು ಎಂಬ ಸಾಮಾಜಿಕ ತಾರತಮ್ಯ ಮಾಯವಾಗಿ ಶರಣ ಧರ್ಮದ ನೆರಳಿನಿಲ್ಲಿ ವರ್ಣರಹಿತ, ವರ್ಗರಹಿತ, ಧಾರ್ಮಿಕ ತೃಷೆಯುಳ್ಳ ಸಮಾಜವೊಂದು ರೂಪಿತಗೊಂಡಿತು. ಧರ್ಮದ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಅಂಧಶ್ರದ್ಧೆ, ಶುಷ್ಕ ಆಚರಣೆಗಳು, ಆಡಂಬರದ ಪೂಜೆ, ಪಶುಬಲಿ ಮುಂತಾದ ಕುರುಡು ಆಚರಣೆಗಳನ್ನು ವೀರಶೈವಧರ್ಮ ಅತ್ಯಂತ ಕಟುವಾಗಿ ಟೀಕಿಸಿತು. ತನ್ನ ಬಿಟ್ಟರೆ ದೇವರಿಲ್ಲ, ಮಣ್ಣ ಬಿಟ್ಟರೆ ಮಡಕೆ ಇಲ್ಲ ಎಂಬ ಶ್ರೇಷ್ಠ ತತ್ತ್ವವು ಸುಲಭಸಾಧ್ಯ ಎಂದು ಜೀವಂತವಾಗಿ ಬದುಕಿ ತೋರಿಸಿದುದೇ ಈ ಧರ್ಮದ ವಿಶಿಷ್ಟತೆ. ಧಾರ್ಮಿಕ ಆಚರಣೆ ಪರಿಶುದ್ಧಜೀವನ ಮತ್ತು ವೈಚಾರಿಕಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಇವು ಜೊತೆಗೂಡಿ ಹೋಗಬಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ವೀರಶೈವಧರ್ಮ ಸಾಧಿಸಿ ತೋರಿಸಿತು.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಈ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪುಷ್ಟಿ ದೊರಕಿದ್ದು ಅಂದಿನ ವಚನಕಾರರಿಂದ. ಅಲ್ಲಮಪ್ರಭು, ಬಸವಣ್ಣ, ಸಿದ್ಧರಾಮ, ಅಕ್ಕಮಹಾದೇವಿ ಮೊದಲಾದವರು ರಚಿಸಿದ ವಚನಗಳು ಮತ್ತು ಅವರು ಕಟ್ಟಿದ ಅನುಭವಮಂಟಪದ ವಿಚಾರಗೋಷ್ಠಿಗಳು ಒಂದು ಕಡೆ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಹೊಸ ಆಯಾಮವನ್ನು ಒದಗಿಸಿದ್ದಲ್ಲದೆ ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮದ ಅಪರೂಪವಾದ ತತ್ತ್ವಗಳು ಜನಸಾಮಾನ್ಯರಿಗೂ ನಿಲುಕುವಂಥ ಸನ್ನಿವೇಶ ಇದರಿಂದಾಗಿ ಒದಗಿಬಂತು. ಕಾಯಕವೇ ಕೈಲಾಸ ಎಂಬುದುರ ಅರ್ಥ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಯಿತು. ಲಿಂಗಪೂಜೆಗಿಂತ ಜಂಗಮಾತಿಥ್ಯ ಮುಖ್ಯವೆಂಬುದನ್ನು ಅರಿತರು. ದೀನರು ದಲಿತರು ಕೆಳವರ್ಗದವರು ವೀರಶೈವಧರ್ಮದ ವಿಶಾಲಧೋರಣೆಯನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿ ಅದನ್ನು ಅನುಮೋದಿಸಿದರು. ಆಚಾರಶೀಲ ಜೀವನ, ಸರಳ ಜೀವನ, ಸನ್ಮಾರ್ಗಪ್ರವರ್ತನೆ–ಇವಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಶಸತ್ಯ ಬಂತು. ಇದನ್ನು ಅಂದು ನಡೆದ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ರಾಂತಿ, ವಿಚಾರಕ್ರಾಂತಿ ಎಂದು ಚರಿತ್ರೆಕಾರರು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾರೆ. **(ಎ.ಎಲ್.ಎಸ್.)**

ವೀರೇಂದ್ರ ಪಾಟೀಲ: 1924–97. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಮಾಜಿ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿ (1968–71 ಹಾಗೂ 1989–90) ನ್ಯಾಯವಾದಿ, ರಾಜಕಾರಣಿ, ಸಂಘಟಕ ಮತ್ತು ಆಡಳಿತಗಾರರು. ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚಿಂಚೋಳಿಯಲ್ಲಿ 1924 ಫೆಬ್ರವರಿ 6ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಉಸ್ಮಾನಿಯ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ನ್ಯಾಯಶಾಸ್ತ್ರ ಪದವೀಧರರಾಗಿ 1947ರಲ್ಲಿ ವಕೀಲವೃತ್ತಿ ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಅಲ್ಪಕಾಲದಲ್ಲೇ ಅದನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ರಜಕಾರರ ಹಾವಳಿಯನ್ನು ಹತ್ತಿಕ್ಕುವ ಆಂದೋಲದಲ್ಲಿ ಸಕ್ರಿಯ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದರು. ಹೈದರಾಬಾದಿನ ಪೊಲೀಸ್ ಕ್ರಮದ ಅನಂತರ ಪೂರ್ಣಾವಧಿಯ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಕಾರ್ಯಕರ್ತರಾಗಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳ ಭಾಷಾವಾರು ಪುನರ್ರಚನೆಯ ಕಾಲದವರೆಗೂ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಮಿತಿಯ ಪ್ರಧಾನ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿದ್ದರು. ಹೈದರಾಬಾದ್ ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರಥಮ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಅಳಂದ ಚುನಾವಣಾ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ವಿಧಾನಸಭೆಗೆ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿ ಆಯ್ಕೆಗೊಂಡರು. ಹೈದರಾಬಾದಿನ ಹಿಡುವಳಿ ಕೃಷಿ ಕಾಯಿದೆ ಸಮಿತಿಯೂ ಸೇರಿದಂತೆ ಅನೇಕ ಸಮಿತಿಗಳ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. 1957ರ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಚಿಂಚೋಳಿ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಮೈಸೂರು ವಿಧಾನಸಭೆಗೆ ಚುನಾಯಿತರಾದರು. ಅದೇ ವರ್ಷ ಮೈಸೂರು ಪ್ರದೇಶ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಮಿತಿಯ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಾಹಕ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಗೊಂಡದ್ದಲ್ಲದೆ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯತ್ವಕ್ಕೂ ಚುನಾಯಿತರಾದರು. 1960ರವರೆಗೆ ಮೈಸೂರು ಪ್ರದೇಶ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಮಿತಿಯ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿದ್ದರು. 1960–61ರಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲಾ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಮಿತಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡಿದ ಇವರು 1957 ಏಪ್ರಿಲ್‌ನಿಂದ 1958ರ ಮೇ 16ರವರೆಗೆ ಗೃಹ ಮತ್ತು ಕೈಗಾರಿಕಾ ಖಾತೆಗಳ ಉಪಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದರು. 1961ರ ಫೆಬ್ರುವರಿಯಿಂದ 1962ರ ಮಾರ್ಚ್‌ವರೆಗೆ ಅಬಕಾರಿ, ಪಾನನಿರೋಧ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮೀಣ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಖಾತೆಗಳ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದರು. 1962–1967ರವರೆಗೆ ಅವಧಿಗೆ ಮತ್ತೆ ವಿಧಾನಸಭೆಗೆ ಚುನಾಯಿತರಾಗಿ ಲೋಕೋಪಯೋಗಿ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯುತ್ ಇಲಾಖೆಗಳ ಮಂತ್ರಿಯಾದರು. 1967ರ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಆಯ್ಕೆಗೊಂಡು ಲೋಕೋಪಯೋಗಿ ಇಲಾಖೆಯ ಮಂತ್ರಿಯಾದರು. ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿ ನಿಜಲಿಂಗಪ್ಪನವರು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಅಧ್ಯಕ್ಷಪದವಿಗೇರಿದಾಗ 1968ರ ಮೇ 23ರಂದು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ವಿಧಾಯಕ ಪಕ್ಷದ ನಾಯಕರಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಗೊಂಡು ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಯ ಪದವಿಯನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡ ಪಾಟೀಲರು ಮಾರ್ಚ್ 1971ರವರೆಗೂ ಆ ಹುದ್ದೆಯಲ್ಲಿದ್ದರು. ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವಕೋಶ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಕುವೆಂಪು ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆಗೆ ವಹಿಸಲಾಯಿತು. ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿ ಕ್ರಿಯಾತ್ಮಕ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ಬೋಗುಣಿ ಯೋಜನೆ, ಬೆಳಗಾಂವಿಯ ಗಡಿವಿವಾದ ಇತ್ಯರ್ಥ ಮುಂತಾದ ವಿಷಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ದಿಟ್ಟತನದಿಂದ ಉತ್ತರಿಸಿ ತಮ್ಮ ವಾದ ಮಂಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. 1968ರಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಬಿಕ್ಕಟ್ಟು ಉಂಟಾದಾಗ ಅದು ಒಡೆಯದಂತೆ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ ಪ್ರಮುಖ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಇವರೂ ಒಬ್ಬರು. ಇವರು ನಿಜಲಿಂಗಪ್ಪನವರ ಬೆಂಬಲಿಗರಾಗಿದ್ದರೆಂಬುದು ಸರ್ವವಿದಿತವಿದ್ದರೂ ಪಕ್ಷದ ಎರಡೂ ಬಣಗಳು ಇವರ ಮಧ್ಯಸ್ಥಿಕೆಯನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡವು. ಮುಂದೆ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಒಡಕುಂಟಾದಾಗ ನಿಜಲಿಂಗಪ್ಪನವರು ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದ ಸಂಸ್ಥಾ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸನ್ನೇ ಸೇರಿಕೊಂಡರು. ಇವರು ಕೆಲಕಾಲ ರಾಜ್ಯಸಭಾ ಸದಸ್ಯರೂ ರಾಜ್ಯ ಜನತಾಪಕ್ಷದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರೂ ಆಗಿದ್ದರು.

1978ರಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಲೋಕಸಭಾಕ್ಷೇತ್ರದ ಉಪಚುನಾವಣೆಗೆ ಪ್ರಧಾನಿ ಇಂದಿರಾಗಾಂಧಿಯವರು ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿದಾಗ ಅವರಿಗೆ ಎದುರಾಗಿ ಜನತಾಪಕ್ಷದ ಅಭ್ಯರ್ಥಿಯಾಗಿ ಇವರು ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿದರು. ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಸೋತರೂ ಇವರು ಗಳಿಸಿದ ಮತಗಳು ಗಣನೀಯವಾಗಿದ್ದವು. ಮುಂದೆ ತಾವೇ ಇಂದಿರಾಗಾಂಧಿಯವರ ನೇತೃತ್ವದ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್‌ಗೆ ಸೇರಿ ಲೋಕಸಭೆಗೆ ಆಯ್ಕೆಯಾದರು. 1980ರಲ್ಲಿ ಅವರ ಸಚಿವ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ ಸಚಿವರಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಮುಂದೆ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿ 1989ರ ವಿಧಾನಸಭಾ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷ ಬಹುಮತಗಳಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾದರು. 1989 ನವೆಂಬರ್ 30ರಿಂದ 1999 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 10ರವರೆಗೆ ಎರಡನೆಯ ಅವಧಿಗೆ ರಾಜ್ಯದ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು 1997 ಮಾರ್ಚ್‌ನಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. *

ವೀರೇಂದ್ರ ಹೆಗ್ಗಡೆ, ಡಿ.: 1948– . ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಮುಖ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರ ಧರ್ಮಸ್ಥಳದ ಧರ್ಮಾಧಿಕಾರಿ. ಸಮಾಜಸೇವಕರು. ಇವರು 1948 ನವೆಂಬರ್ 25ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ರತ್ನವರ್ಮ ಹೆಗ್ಗಡೆ, ತಾಯಿ ರತ್ನಮ್ಮ ಹೆಗ್ಗಡತಿ.

ಧರ್ಮಸ್ಥಳ, ಉಜಿರೆ, ಬೆಂಗಳೂರುಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದು ಪದವೀಧರರಾದರು. ತಂದೆ ರತ್ನವರ್ಮ ಹೆಗ್ಗಡೆಯವರು ಆಕಸ್ಮಿಕವಾಗಿ ನಿಧನರಾದರು. ತಮ್ಮ 20ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲೇ ಇವರು ಧರ್ಮಾಧಿಕಾರಿ ಪಟ್ಟ ವಹಿಸಿಕೊಂಡರು. ಸರದಿಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಧರ್ಮಸ್ಥಳ ದೇಗುಲದ 21ನೆಯ ಮೊಕ್ತೇಸರರು. ಇವರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಸ್ಥಳ ಕ್ಷೇತ್ರ ಸಾಮಾಜಿಕವಾಗಿ, ಶೈಕ್ಷಣಿಕವಾಗಿ, ಧಾರ್ಮಿಕವಾಗಿ, ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಸಮಾಜಮುಖಿಯಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿತು.

ಏಕಕಾಲಕ್ಕೆ ಮೂರು ಸಾವಿರ ಜನರಿಗೆ ಉಣಬಡಿಸುವ 'ಅನ್ನಪೂರ್ಣ' ಊಟದ ಮಂದಿರದ ನಿರ್ಮಾಣ, ಪ್ರವಾಸಿಗರ ವಸತಿಗಾಗಿ ನೇತ್ರಾವತಿ, ವೈಶಾಲಿ, ಶರಾವತಿ, ಗಾಯತ್ರಿ, ಗಂಗೋತ್ರಿ, ಸಾಕೇತ, ಸನ್ನಿಧಿ ಎಂಬ ಅತಿಥಿ ಗೃಹಗಳು ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡವು. ರಂಜಾಳ

ಗೋಪಾಲ ಶೆಣೈ ಅವರಿಂದ 39 ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಗೊಮ್ಮಟಮೂರ್ತಿಯ ಕೆತ್ತನೆ, ಧರ್ಮಸ್ಥಳದ ರತ್ನಗಿರಿ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಅದರ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆ ಇವರ ಇನ್ನೊಂದು ಸಾಧನೆ.

ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಉಚಿತ ಸಾಮೂಹಿಕ ವಿವಾಹ' ಹೆಗ್ಗಡೆಯವರು ಆರಂಭಿಸಿದ ಕ್ರಾಂತಿಕಾರಿ ಸಮಾಜಮುಖಿ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ (1972). ಇಂದು ದೇಶದ ಇನ್ನಿತರಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಂಥ ಸಾಮೂಹಿಕ ವಿವಾಹಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಧರ್ಮಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ 2001ರವರೆಗೆ 9198 ಜೋಡಿ ಸಾಮೂಹಿಕ ವಿವಾಹಗಳು ನಡೆದಿದೆ.

ಮಂಜುನಾಥ ದೇವರಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮರಥ ಅರ್ಪಣೆ (1969). ದೇವಸ್ಥಾನದ ನೂತನ ಗರ್ಭಗೃಹ ನಿರ್ಮಾಣ ಹಾಗೂ ಬ್ರಹ್ಮ ಕಲಶೋತ್ಸವ ನೆರವೇರಿಸಿದ್ದು (1991) ಇವರ ಇತರ ಸಾಧನೆಗಳು.

ಛಾಯಾಗ್ರಹಣ, ಪುರಾತನ ವಸ್ತುಗಳ ಸಂಗ್ರಹಣ ಹೆಗ್ಗಡೆಯವರ ಹವ್ಯಾಸ. ಧರ್ಮಸ್ಥಳದ ಬೃಹತ್ ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯ 'ಮಂಜೂಷಾ' ಇವರ ಕನಸಿನ ಕೂಸು. ಮಂಜುನಾಥೇಶ್ವರ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಸಂಶೋಧನ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನ, ಮಂಜುನಾಥೇಶ್ವರ ಪುಸ್ತಕ ಪ್ರಕಾಶನ ಮಾಲೆ, ಮಂಜುವಾಣಿ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆ ಇವರ ಆಸಕ್ತಿಯ ಕುರುಹುಗಳು.

ಶ್ರೀಕ್ಷೇತ್ರ ಧರ್ಮಸ್ಥಳ ಗ್ರಾಮಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆ, ಸಮುದಾಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಗಳು ಇವರ ದೂರದರ್ಶಿತ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳು. 1982ರಲ್ಲಿ ಬಾಹುಬಲಿ ಮಸ್ತಕಾಭಿಷೇಕದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹೆಗ್ಗಡೆಯವರು ಈ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಬೆಳ್ತಂಗಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಕೇಂದ್ರವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಇಲ್ಲಿಯ 24 ಸಾವಿರ ಬಡಕುಟುಂಬಗಳ ಸರ್ವಾಂಗೀಣ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯೇ ಗ್ರಾಮಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಯ ಗುರಿ. 'ಬಡ ರೈತ ಬೇರೆ ಕಡೆ ಕೂಲಿಗೆ ಹೋಗದೇ ತನ್ನ ಹೊಲದಲ್ಲಿ ದುಡಿಯಬೇಕು. ಹಾಗೆ ದುಡಿದ ದಿನದ ಅನ್ನ- ಉಪ್ಪಿನ ಖರ್ಚನ್ನು ಯೋಜನೆ ನಿಭಾಯಿಸುತ್ತದೆ' ಎಂಬ ತತ್ತ್ವದ ಮೇಲೆ ಬಡರೈತರು, ಕೂಲಿಕಾರರು ಸ್ವಅಭಿವೃದ್ಧಿಯತ್ತ ಹೆಜ್ಜೆ ಇಡಲು ಇವರು ರೂಪಿಸಿದ ಗ್ರಾಮಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿದೆ. ಫಲಾನುಭವಿಗಳಿಗೆ ಹಣ ನೀಡದೇ ವಸ್ತುಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಅನುದಾನ ನೀಡುವ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನೂ ಯೋಜನೆ ಆರಂಭಿಸಿತು. ಪ್ರಗತಿಬಂಧು ಎಂಬ ಸ್ವಸಹಾಯ ಗುಂಪುಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ರೈತರ, ಕೂಲಿಕಾರರ ಆರ್ಥಿಕ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಒತ್ತುನೀಡಿತು. ಈಗ ಜರ್ಮನಿ, ಮಲೇಷ್ಯ, ನೇಪಾಳ, ಕೆನಡ, ಶ್ರೀಲಂಕಾ ಮುಂತಾದ ದೇಶಗಳಿಂದ ಪರಿಣಿತರು ಬಂದು ಗ್ರಾಮಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಯ ಕಾರ್ಯ ವಿಧಾನವನ್ನು ಅಭ್ಯಸಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಯೋಜನೆಯ ಯಶಸ್ವಿಗಾಗಿ ಹೆಗ್ಗಡೆಯವರಿಗೆ ಫಿಕ್ಕಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಲಾಗಿದೆ (1995).

ಇವರು ಆರಂಭಿಸಿದ ಸಮುದಾಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆ ಗ್ರಾಮಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಯ ಅಂಗಸಂಸ್ಥೆ. ಇದು ಬೆಳ್ತಂಗಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೊರಗೆ ರಾಜ್ಯದ 11 ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವಜನಿಕರ ಹಾಗೂ ಸರ್ಕಾರದ ಸಹಭಾಗಿತ್ವದಲ್ಲಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳುವುದು. ಶಾಲೆ ಹಾಗೂ ಅಂಗನವಾಡಿ ಕಟ್ಟಡಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ, ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವಜನಿಕರಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತ ಕಟ್ಟಡಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ, ನೀರು ಸರಬರಾಜು ಯೋಜನೆ, ಸಂಪರ್ಕ ರಸ್ತೆ ನಿರ್ಮಾಣ, ಶಾಲಾ ಮೈದಾನ ರಚನೆ, ಅರಣ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಮುಂತಾಗಿ ಜನೋಪಯೋಗಿ ಕಾಮಗಾರಿಗಳನ್ನು ಸಮುದಾಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಯಡಿ ಈವರೆಗೆ ರಾಜ್ಯದ 115 ರುದ್ರಭೂಮಿಗಳನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಮಹತ್ತ್ವದ ಪ್ರಾಚೀನ ದೇವಾಲಯಗಳ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ. ಅವುಗಳ ಮೂಲ ಮಾದರಿಯನ್ನು ಬದಲಿಸದೇ ಪುನರುಜ್ಜೀವನಗೊಳಿಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಸಂಸ್ಥೆಯೇ ಧರ್ಮೋತ್ಥಾನ ಟ್ರಸ್ಟ್. ಹೆಗ್ಗಡೆಯವರೇ ಇದರ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು. ಊರವರು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಸಮಿತಿಯನ್ನು ರಚಿಸಿಕೊಂಡು ತಗಲುವ ನಿಯೋಜಿತ ಖರ್ಚಿನ ಅರ್ಧಭಾಗವನ್ನು ಕೂಡಿಸಿ ಕೊಡಬೇಕು. ಉಳಿದ ಭಾಗವನ್ನು ಧರ್ಮೋತ್ಥಾನ ಟ್ರಸ್ಟ್ ನೀಡುತ್ತದೆ ಹಾಗೂ ದೇಗುಲದ ಪುನರುತ್ಥಾನ ಕಾಮಗಾರಿಯ ಉಸ್ತುವಾರಿಯನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. 2001ರವರೆಗೆ 33 ದೇಗುಲಗಳನ್ನು (1 ಕೋಟಿ 60 ಲಕ್ಷ) ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಮನಗಂಡು ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ಧರ್ಮೋತ್ಥಾನ ಟ್ರಸ್ಟಿನ ಜೊತೆ ಕೈ ಜೋಡಿಸಲು ಮುಂದೆ ಬಂದಿದೆ.

ಆರೋಗ್ಯ ಹಾಗೂ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ರಂಗದಲ್ಲಿಯೂ ಇವರ ಸೇವೆ ಹಿರಿದು. ಸಂಚಾರಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಕ್ಷಯರೋಗ ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಮಂಜುಶ್ರೀ ಕಣ್ಣಿನ ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಯೋಗ ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತಿ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ದಂತವೈದ್ಯ ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಆಯುರ್ವೇದ ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಾಗುತ್ತಿರುವ ಬೃಹತ್ ವೈದ್ಯಕೀಯ ಕಾಲೇಜು ಮತ್ತು ಆಸ್ಪತ್ರೆ ಮೊದಲಾದವು ಎಸ್‌ಡಿಎಂ ಮೆಡಿಕಲ್ ಟ್ರಸ್ಟ್, ಶಾಂತಿವನ ಟ್ರಸ್ಟ್, ಎಸ್‌ಡಿಎಂ ಎಜ್ಯುಕೇಶನಲ್ ಟ್ರಸ್ಟ್‌ಗಳ ಮೂಲಕ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತವೆ

ಶ್ರೀ ಧರ್ಮಸ್ಥಳ ಮಂಜುನಾಥೇಶ್ವರ ಎಜುಕೇಶನಲ್ ಸೊಸೈಟಿಯ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಯಿಂದ ಹಿಡಿದು ವೃತ್ತಿಪರ ಕಾಲೇಜುಗಳವರೆಗೆ 28 ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸು. 15 ಸಾವಿರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಸು. 7 ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿಗೂ ಅಧಿಕ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿವೇತನಗಳನ್ನು ಅರ್ಹ ಬಡ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಗ್ರಾಮೀಣಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಸ್ವಉದ್ಯೋಗ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರ (ರುಡ್‌ಸೆಟ್) ಹೆಗ್ಗಡೆಯವರ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಟ್ಟಕ್ಕೇರಿಸಿದ ಇನ್ನೊಂದು ಸೇವಾಸಂಸ್ಥೆ. ಸಿಂಡಿಕೇಟ್ ಬ್ಯಾಂಕು ಹಾಗೂ ಕೆನರಾಬ್ಯಾಂಕುಗಳೂ ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಜೊತೆ ಕೈ ಜೋಡಿಸಿವೆ. ನಿರುದ್ಯೋಗಿ ಯುವಕರಿಗೆ ಸ್ವಉದ್ಯೋಗದ ದೀಕ್ಷೆ ಮತ್ತು ತರಬೇತಿ ನೀಡುವುದು ರುಡ್‌ಸೆಟ್ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಉದ್ದೇಶ. ದೇಶದ 17 ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ರುಡ್‌ಸೆಟ್ ಈವರೆಗೆ 85 ಸಾವಿರಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಯುವಕರಿಗೆ ಸ್ವಉದ್ಯೋಗ ತರಬೇತಿ ನೀಡಿದೆ. ರುಡ್‌ಸೆಟ್ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಮಾದರಿ ದೇಶ-ವಿದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಷ್ಠಾನ ಯೋಗ್ಯವೆನಿಸಿದೆ. ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಸೇವೆಗಾಗಿಯೂ ಫಿಕ್ಕಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ನೀಡಲಾಯಿತು (1999).

ಧರ್ಮಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಅಖಿಲಭಾರತ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇನವನ್ನು, ಸರ್ವಧರ್ಮ ಸಮ್ಮೇಳನವನ್ನು ಸಂಘಟಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿಗೆ ಹೆಗ್ಗಡೆಯವರು ಭಾಜನರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇವರಿಗೆ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ, ಸಾಮಾಜಿಕ, ಧಾರ್ಮಿಕ ಸೇವೆಗಳಿಗಾಗಿ ಅನೇಕ ಗೌರವ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಸಂದಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ

ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1985), ಮಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಗೌರವ ಡಾಕ್ಟರೇಟ್ (1994), ಇಂದಿರಾಗಾಂಧೀ ಪ್ರಿಯದರ್ಶಿನೀ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1994), ಭಾರತೀಯ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸಂಪರ್ಕ ಸಂಸ್ಥೆಯ ವರ್ಷದ ವ್ಯಕ್ತಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1994), ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಪದ್ಮಭೂಷಣ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (2000) ಇವುಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. ರಾಜರ್ಷಿ, ವೈಷ್ಣವ ಮಾರ್ತಾಂಡ, ಧರ್ಮರತ್ನಾಕರ, ಸಮಾಜರತ್ನ, ಧರ್ಮಯೋಗಿ– ಇವು ಇವರಿಗೆ ಸಂದ ಬಿರುದುಗಳು. ಆರೋಹಣ (1978), ರಾಜರ್ಷಿ (1993), ಪ್ರವರ್ಧಮಾನ (1993) ಇವು ಇವರಿಗೆ ಅರ್ಪಿತವಾಗಿರುವ ಅಭಿನಂದನ ಗ್ರಂಥಗಳು. **(ಎನ್.ಐ.ವಿ.)**

ವೃತ್ತವಿಲಾಸ: ಸು. 1360. ಜೈನಕವಿ. ಧರ್ಮಪರೀಕ್ಷೆ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯದ ಕರ್ತೃ. ಅಮರಕೀರ್ತಿ ಇವನ ಗುರು. ಪೂರ್ವಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಈತ ಯಾರನ್ನೂ ಸ್ಮರಿಸಿಲ್ಲ. ಸ್ವವಿಷಯವಾಗಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಏನನ್ನೂ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿಲ್ಲ. ತಾನು ಜನಪದ ಸೇವಕನೆಂದೂ ಜಿನಮುನೀಂದ್ರಪದಾರ್ಚಕನೆಂದೂ ಅನ್ಯದೈವವನ್ನು ಕನಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ನೆನೆಯನೆಂದೂ ಉದಾರಮೇರು ಸಜ್ಜನನಿಧಿ ಸತ್ಯಶೌಚಗುಣದಾಗರನೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಕವಿತಾಚಾತುರ್ಯರ್ ತಿರ್ದುಗೆಮದೀಯ ಕೃತಿಯಂ ದಯೆಯಿಂ ಎಂಬ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಕವಿಯ ವಿನಯಭಾವ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ರಾಜಾವಳೀ ಕಥೆಯನ್ನು ಬರೆದ ದೇವಚಂದ್ರ ಇವನನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಇವನ ಧರ್ಮಪರೀಕ್ಷೆ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ವಸ್ತುಕಕಾವ್ಯವೆಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾನೆ.

ಧರ್ಮಪರೀಕ್ಷೆ 10 ಆಶ್ವಾಸಗಳುಳ್ಳ ಚಂಪೂಕಾವ್ಯ. ಅಮಿತಗತಿಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ಧರ್ಮಪರೀಕ್ಷೆ ಇದಕ್ಕೆ ಮೂಲ. ಆದರೂ ಕವಿ ತನ್ನ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೂ ಅಮಿತಗತಿಯ ಹೆಸರನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿಲ್ಲ. ಜೈನಧರ್ಮದ ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅರಿತ ಮನೋವೇಗನೆಂಬ ರಾಜಕುಮಾರ ಜೈನಧರ್ಮವನ್ನು ಮನ್ನಿಸಿದ ತನ್ನ ಬಾಲ್ಯಸ್ನೇಹಿತ ಪವನವೇಗನೊಂದಿಗೆ ಪಾಟಲೀಪುತ್ರಕ್ಕೆ ಬಂದು ಅಲ್ಲಿಯ ಬ್ರಹ್ಮ ಭವನವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ಗಂಟೆಯನ್ನು ಬಾರಿಸಿ ವಾದಿಗಳನ್ನು ಬರಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅವರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಎಂಟು ದಿನ ವಾದ ಮಾಡಿ ತನ್ನ ಸ್ವಂತದ ಅನುಭವವನ್ನು ಪುಟ್ಟಪುಟ್ಟ ಕಥೆಗಳ ಮೂಲಕ ರಂಜಿಸುವಂತೆ ನಿರೂಪಿಸಿ, ಕಥೆಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ವೈದಿಕ ಧರ್ಮ ಹಾಗೂ ಪುರಾಣೇತಿಹಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರುವ ಮೂಢನಂಬಿಕೆಗಳನ್ನು ಖಂಡಿಸಿ, ವಾದದಲ್ಲಿ ಗೆದ್ದು ಜಯಪತ್ರವನ್ನು ಪಡೆದ. ಪರಾಜಿತರಾದ ಪಂಡಿತರು ಜೈನಧರ್ಮವನ್ನೆ ನಂಬಿ ನೆಲಸಿದರು. ಪವನವೇಗ ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದ. ಇದು ಕಥಾವಸ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ಜೈನಧರ್ಮದ ಹಿರಿಮೆಯನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಕವಿಯ ಮುಖ್ಯ ಗುರಿ.

ಕಾವ್ಯಶೈಲಿ ಸರಳವಾಗಿದೆ, ಲಲಿತವಾಗಿದೆ. ಚಂಪೂ ಶೈಲಿಯ ಹೆಚ್ಚಿನ ಯಾವ ಆಡಂಬರವೂ ಇದರಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವರ್ಣನೆಗಳು ಹಿತಮಿತವಾಗಿ ಬಳಕೆಯಾಗಿವೆ. ಸೂರ್ಯೋದಯ ಸೂರ್ಯಾಸ್ತದ ವರ್ಣನೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಭಾಷೆ ಕಾಲಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ನಡುಗನ್ನಡಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿದ್ದರೂ ಚಂಪೂಕಾವ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಹಳಗನ್ನಡದ ಬಿಗುವಿನಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಕಥೆಯ ಓಟಕ್ಕೆ ಉಪಕಥೆಗಳೂ ಪುರಾಣೇತಿಹಾಸದ ಕಥಾಸಂದರ್ಭಗಳೂ ಪೋಷಕವಾಗಿ ಬಂದಿವೆ. ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಸುಮಾರು 26 ಇಂಥ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಹರಿಭದ್ರನ ಧೂರ್ತಾಖ್ಯಾನ (ಸು. 750) ಎಂಬ ಪ್ರಾಕೃತ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಕೆಲವು ಕಥೆಗಳನ್ನು ಹೋಲುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಎರಡೂ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಪುರಾಣೇತಿಹಾಸದ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಕೊಡುವ ರೀತಿ ಒಂದೇ ಬಗೆಯಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಧರ್ಮಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಕೆಲವು ಕಥೆಗಳ ಆಕರ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಧೂರ್ತಾಧ್ಯಾನವೆಂದೇ ಹೇಳಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಕಥೆಗಳ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶ ಅನ್ಯಮತವನ್ನು ವಿಡಂಬನಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಖಂಡಿಸಿ, ಸ್ವಮತದ ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟತೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆ ಮಾಡುವುದೇ ಆಗಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ.

ಕವಿ ಅನ್ಯಧರ್ಮದ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡರೂ ಹೇಳುವ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಜಾಣತನ, ನಯ, ಕಲಾತ್ಮಕತೆ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಭಾರತೀಯ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ತುಂಬ ವಿರಳವಾದ ವಿಡಂಬನಾತ್ಮಕ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಪರೀಕ್ಷೆಗೆ ಒಂದು ಮಿಗಿಲಾದ ಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಪ್ರಾಕೃತ, ಅಪಭ್ರಂಶ, ಹಿಂದಿ, ಮರಾಠಿ, ಜರ್ಮನ್ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಪರೀಕ್ಷೆಯ ಪ್ರತಿಗಳು ದೊರೆಯುವುದು ಈ ಕಾವ್ಯದ ಹಿರಿಮೆಯ ಕುರುಹಾಗಿದೆ.

ವೃತ್ತವಿಲಾಸನು ಶಾಸ್ತ್ರಸಾರ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನೂ ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಇದರ ಪೂರ್ಣಪಾಠ ಇನ್ನೂ ದೊರೆತಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಕ್ಕಾವ್ಯಮಾಲಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇದರ ಕೆಲವು ಪದ್ಯಗಳು ಮಾತ್ರ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಈ ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನರಕವಿಸ್ತಾರದ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ. ಧರ್ಮಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಂಥದ ಬಗ್ಗೆ ಯಾವುದೇ ವಿಷಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **(ಆರ್.ಕೆ.)**

ವೃತ್ತಿಗಾಯಕರು: ಹಾಡುವುದನ್ನೇ ಪ್ರಧಾನ ವೃತ್ತಿಯಾಗಿಸಿಕೊಂಡ ಜನಪದ ಕಥೋಪಜೀವಿಗಳ ಹಲವು ಗುಂಪುಗಳನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಥೋಪಜೀವಿಗಳು ಹಾಗೂ ಲೌಕಿಕ ಕಥೋಪಜೀವಿಗಳು ಎಂಬ ಎರಡು ಪಂಗಡಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಯಾವುದೋ ಒಂದು ದೈವದ ಆರಾಧಕರಾಗಿ, ಅದಕ್ಕೇ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಮ್ಮನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಆ ದೇವರ ಮಹಿಮಾತಿಶಯಗಳನ್ನು ಬಣ್ಣಿಸುತ್ತ, ಭಕ್ತರಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಭಾವದ ಹಸಿವನ್ನು ತುಂಬುವ ಶ್ರೇಷ್ಠವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಕೈಗೊಂಡವರು ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಥೋಪಜೀವಿಗಳು. ನೀಲಗಾರರು, ದೇವರ ಗುಡ್ಡರು, ಚೌಡಿಕೆಯವರು, ಗೊಂದಲಿಗರು, ಜೋಗಿಯರು, ಗೊರವರು ಹಾಗೂ ಜುಂಜಪ್ಪನ ಸಂಪ್ರದಾಯದವರು ಈ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರುತ್ತಾರೆ.

ಚೌಡಿಕೆ ವೃತ್ತಿ ಗಾಯಕರು

ಯಾವ ಒಂದು ಧಾರ್ಮಿಕ ಚೌಕಟ್ಟಿಗೂ ಒಳಪಟ್ಟವರಾಗಿರದೆ ಕೇವಲ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನಷ್ಟೇ ಅವಲಂಬಿಸಿ ಅದರ ನೆರವಿನಿಂದ ತಮ್ಮ ಬದುಕನ್ನು ನಡೆಸುವ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಕಂಡುಕೊಂಡವರು ಲೌಕಿಕ ಕಥೋಪಜೀವಿಗಳು. ಹೆಳವರು, ಕರಪಾಲದವರು, ದೊಂಬಿದಾಸರು, ತಂಬೂರಿಯವರು ಹಾಗೂ ತೆಲುಗು ಜಂಗಮರು ಮತ್ತು ತೆಲುಗು ಬಣಜಿಗರು ಈ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರುತ್ತಾರೆ. ವೃತ್ತಿಗಾಯಕರನ್ನು ಹೀಗೆ ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸ ಬಹುದಾದರೂ ಇದೊಂದು ಲಕ್ಷ್ಮಣಗೆರೆಯೇನೂ ಅಲ್ಲ. ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಥೋಪಜೀವಿಗಳೂ ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಲೌಕಿಕ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಕಲಿತಿದ್ದು ಜನ ಬಯಸಿದಾಗ ಹಾಡುವುದುಂಟು. ಇವರು ಬಳಸುವ ವಾದ್ಯ ವಿಶೇಷಗಳು ಹಾಗೂ ಧರಿಸುವ ವೇಷಭೂಷಣಗಳು ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ವೃತ್ತಿಗಾಯಕರಲ್ಲಿ ಬಹುಪಾಲು ಗಂಡಸರು. ಇವರು ಕಥೆಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತ ಜನರಿಗೆ ಮನರಂಜನೆಯನ್ನೊದಗಿಸುತ್ತ ಜೀವಿತಕ್ಕೆ ದವಸಧಾನ್ಯ

ಗಳನ್ನು ಉಡಿಗೆತೊಡಿಗೆಗಳನ್ನು ಉಡುಗೊರೆಯಾಗಿ ಪಡೆಯುತ್ತ ಊರಿಂದೂರಿಗೆ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲ್ಲಿ ಹೋದರೂ ಇವರಿಗೆ ಗೌರವವುಂಟು. ಜನ ಇವರನ್ನು ತಾವೇ ಬರಮಾಡಿಕೊಂಡು ಕಥೆ ಮಾಡುವುದೂ ಉಂಟು. ಇವರು ಹಾಡುವ ಹಾಗೂ ಹೇಳುವ ಕಥೆಗಳಿಂದ, ಹಾಡುವುದನ್ನೇ ವೃತ್ತಿಯನ್ನಾಗಿ ಕೈಗೊಂಡು ಜೀವಿಸುತ್ತಿರುವ ವಿಶಿಷ್ಟ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳಿಂದ ಜಾನಪದ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಮಹತ್ತ್ವದ ಸ್ಥಾನ ಸಂದಿದೆ. **(ಡಿ.ಕೆ.ಆರ್.)**

ವೃತ್ತಿ ಮತ್ತು ತಾಂತ್ರಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ: ಔದ್ಯೋಗಿಕ ಮತ್ತು ತಾಂತ್ರಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಇಂದು ನಾನಾ ರೀತಿಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲೂ ಹಾಗೂ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲೂ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ. ದೇಶದ ಅಭ್ಯುದಯವನ್ನು ತಾಂತ್ರಿಕ ಶಿಕ್ಷಣದಿಂದಲೆ ಸಾಧಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಮನಗಂಡಿದ್ದ ಎಂ.ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರು ದಿವಾನರಾಗಿದ್ದ ಕಾಲದಿಂದಲೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಸಿಕ್ಕಿ, ತಾಂತ್ರಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲು ಸುಭದ್ರ ಬುನಾದಿಯನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದೆ. ಅವರ ಸೇವೆಯ ಸ್ಮಾರಕವಾಗು ಈಚೆಗೆ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜು ಅವರ ಅಂಕಿತವನ್ನೆ ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದೆ. ಸದ್ಯದಲ್ಲಿ ತಾಂತ್ರಿಕ ಮತ್ತು ಔದ್ಯೋಗಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಕೊಡುತ್ತಿರುವ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಯಾವುವೆಂದರೆ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜುಗಳು, ಪಾಲಿಟೆಕ್ನಿಕ್ ಶಾಲೆಗಳು ಮತ್ತು ಕೈಗಾರಿಕಾ ತರಬೇತಿ ಶಾಲೆಗಳು, ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಕುಶಲ ಕೈಗಾರಿಕಾ ತರಬೇತಿ ಶಾಲೆಗಳು, ವೃತ್ತಿಪೂರ್ವ ತರಬೇತಿ ಶಾಲೆಗಳು, ಜೂನಿಯರ್ ಟೆಕ್ನಿಕಲ್ ಶಾಲೆಗಳು ಮತ್ತು ಇತರ ಉಮೇದುವಾರಿ ಕೇಂದ್ರಗಳು–ಇವೂ ಈ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಳ್ಳುತ್ತಿವೆ. ಉಪಾಧ್ಯಾಯರ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರಗಳು, ವ್ಯವಸಾಯ ಕಾಲೇಜುಗಳು, ವೈದ್ಯಕೀಯ ಕಾಲೇಜುಗಳು, ವಾಣಿಜ್ಯ ಶಾಲೆಗಳು, ಮೀನುಗಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ಪಶುಪಾಲನೆ ಕಾಲೇಜುಗಳು, ಪುಸ್ತಕ ಭಂಡಾರ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ನಾಟ್ಯಕಲಾ ಕೇಂದ್ರಗಳು, ಚಿತ್ರಕಲಾ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರಗಳು, ತೋಟಗಾರಿಕೆ ಕೇಂದ್ರ, ಜೇನು ಸಾಕಣೆ, ಕೋಳಿಸಾಕಣೆ ಕೇಂದ್ರಗಳು–ಇವು ಆಯಾ ಉದ್ಯೋಗಗಳಿಗೆ ವಿವಿಧ ಮಟ್ಟದ ಶಿಕ್ಷಣವೊದಗಿಸುತ್ತಿವೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಸರ್ಕಾರದ ಆಯಾ ಇಲಾಖೆಗಳಿಂದ ನಿಯಂತ್ರಿತವಾಗುತ್ತಿವೆ.

ತಾಂತ್ರಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ (ಪಾಲಿಟೆಕ್ನಿಕ್) ಶಾಲೆಗಳು : ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಈಗ 25 ಸರ್ಕಾರಿ, 1 ಸಂಜೆ, 5, ಸಹಾಯಧನ ಪಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಹಾಗೂ ಒಂದು ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದಿಂದ ಮಂಜೂರಾತಿ ಪಡೆದ ಶಾಲೆ, ಹೀಗೆ ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ 32 ಪಾಲಿಟೆಕ್ನಿಕ್ ಶಾಲೆಗಳಿವೆ. ಇಂಥ ಶಾಲೆಗಳ ಪೈಕಿ 1917ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಮೆಕ್ಯಾನಿಕಲ್ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಶಾಲೆ ಮೊದಲನೆಯದು. ಈ ಎಲ್ಲ ಪಾಲಿಟೆಕ್ನಿಕ್‌ಗಳಲ್ಲೂ ಡಿಪ್ಲೊಮಾ ಮತ್ತು ಸರ್ಟಿಫಿಕೇಟ್ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಸಲು ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಿವಿಲ್ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, ಮೆಕ್ಯಾನಿಕಲ್ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, ಆರ್ಕಿಟೆಕ್ಚುರಲ್ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, ಪಬ್ಲಿಕ್ ಹೆಲ್ತ್, ಮೆಷಿನ್‌ಟೂಲ್ ಟೆಕ್ನಾಲಜಿ, ಇನ್‌ಸ್ಟ್ರುಮೆಂಟ್ ಟೆಕ್ನಾಲಜಿ, ಹೀಟ್ ಪವರ ಟೆಕ್ನಾಲಜಿ, ವೆಲ್ಡಿಂಗ್ ಮತ್ತು ಷೀಟ್ ಮೆಟಲ್, ಸಿನಿಮಾಟೋಗ್ರಫಿ, ಸಿರಾಮಿಕ್ಸ್, ಪ್ರಿಂಟಿಂಗ್, ಎಲೆಕ್ಟ್ರಾನಿಕ್ಸ್, ಟೆಲಿ ಕಮ್ಯೂನಿಕೇಷನ್, ಸೌಂಡ್ ಮತ್ತು ರೇಡಿಯೊ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, ಮೈನಿಂಗ್ ಮತ್ತು ಪೇಂಟಿಂಗ್–ಈ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಮಾಧ್ಯಮದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲು ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲು ಪ್ರೌಢ ಶಾಲಾ 10ನೆಯ ತರಗತಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತೀರ್ಣರಾಗಿ ಹೆಚ್ಚು ಅಂಕಗಳನ್ನು ಪಡೆದ ಪ್ರತಿಭಾವಂತ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶ ಸಿಕ್ಕುತ್ತದೆ. ಈ ಶಾಲೆಗಳ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳನ್ನು ಬೋರ್ಡ್ ಆಫ್ ಟೆಕ್ನಿಕಲ್ ಎಕ್ಸಾಮಿನೇಷನ್ಸ್ ನಡೆಸಿ ಡಿಪ್ಲೊಮಾ ಮತ್ತು ಸರ್ಟಿಫಿಕೇಟ್‌ಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. 1973–74ರ ಅಂಕಿ ಅಂಶಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಸರ್ಕಾರವು ಸರಾಸರಿ 1,153 ರೂ.ಗಳನ್ನು ಖರ್ಚುಮಾಡುತ್ತಿದೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ 1973–74ರ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ 2,235 ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು, 433 ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಯರೂ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಇಲ್ಲಿನ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಯ ಮೇಲೂ ಸರ್ಕಾರ 1070ರೂ.ಗಳನ್ನು ಖರ್ಚು ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಮಂಗಳೂರು, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ಬೆಂಗಳೂರಲ್ಲಿರುವ ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳ ತಾಂತ್ರಿಕ ಶಾಲೆಗಳು, ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳನ್ನು ದಾಖಲು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಈ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲದ ಕೆಲವು ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಹೊಲಿಗೆ, ಸೆಕ್ರೆಟೇರಿಯಲ್ ಪ್ರಾಕ್ಟೀಸ್, ಉಡುಪು ಮಾಡುವುದು, ಕಸೂತಿ ಕೆಲಸ, ಪುಸ್ತಕ ಭಂಡಾರ ವಿಜ್ಞಾನ, ವುಡ್ ಕ್ರಾಫ್ಟ್ ಮುಂತಾದ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಕೊಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಈಗ ಆಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ತಾಂತ್ರಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ವಿಭಾಗದ ನಿರ್ದೇಶಕರಿಗೆ ಒಳಪಡುತ್ತದೆ. ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವು 3 ವರ್ಷ ಅಥವಾ 2 ವರ್ಷಗಳ ಅವಧಿಯದಾಗಿರುತ್ತದೆ. 3 ವರ್ಷ ಅವಧಿಯ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಡಿಪ್ಲೊಮಾಕ್ಕೂ, 2 ವರ್ಷದ ಅವಧಿಯ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಸರ್ಟಿಫಿಕೇಟ್ ಪರೀಕ್ಷೆಗೂ ಅರ್ಹತೆ ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ 6 ಜೂನಿಯರ್ ಶಾಲೆಗಳು ಇದ್ದು ಅವುಗಳ ಹೊಣೆ ತಾಂತ್ರಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ನಿರ್ದೇಶಕರಿಗೆ ಸೇರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ ಶಾಲೆಗಳ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಪರೀಕ್ಷಾ ಮಂಡಳಿಯೇ ನಡೆಸಿ ಸರ್ಟಿಫಿಕೇಟ್‌ಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಜೂನಿಯರ್ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಪ್ರತಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗೂ ಸರ್ಕಾರ 940 ರೂ.ಗಳನ್ನು ಖರ್ಚು ಮಾಡುತ್ತಿದೆ. ಈ ಶಾಲೆಗಳು ಸಹ ತಾಂತ್ರಿಕ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿಯ ಸರ್ಟಿಫಿಕೇಟ್‌ಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಜೂನಿಯರ್ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಪ್ರತಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗೂ ಸರ್ಕಾರ 940 ರೂ.ಗಳನ್ನು ಖರ್ಚು ಮಾಡುತ್ತಿದೆ. ಈ ಶಾಲೆಗಳು ಸಹ ತಾಂತ್ರಿಕ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿಯ ಸರ್ಟಿಫಿಕೇಟ್ ಡಿಪ್ಲೊಮಾ ಮಟ್ಟಕ್ಕಿಂತ ಕಡಿಮೆ ಇರುತ್ತದೆ.

ಪದವಿಮಟ್ಟದ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜುಗಳು: ಈ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಾವಕಾಶವನ್ನು ತಾಂತ್ರಿಕ ಶಿಕ್ಷಣದ ನಿರ್ದೇಶಕರು ನಿಯಂತ್ರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಈಗ ಸರ್ಕಾರ ಸಿಇಟಿ ಪ್ರವೇಶದ ಮೂಲಕ ಸೀಟು ಭರ್ತಿಮಾಡುತ್ತಿದೆ. ಆದರೆ ಪರೀಕ್ಷೆ ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಯನ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆಗಳನ್ನು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಗಳು ನಡೆಸಿ ಪದವೀ ಸರ್ಟಿಫಿಕೇಟ್‌ಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತವೆ. ಇಂಥ ಪದವಿಮಟ್ಟದ 21 ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜುಗಳು ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರದ ಕಾಲೇಜುಗಳು 2, ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ಕಾಲೇಜು ಒಂದು ಸೇರಿದೆ. ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಕಾಲೇಜು ಒಂದು, ಮಿಕ್ಕವು ಖಾಸಗಿ ಕಾಲೇಜುಗಳು. ಈ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಅವಕಾಶ ವಿರುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಕಾಲೇಜು ಮತ್ತು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಭಾರತೀಯ ವಿಜ್ಞಾನ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಶಿಕ್ಷಣ ಕೊಡುತ್ತಿವೆ. ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್‌ಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಎಲ್ಲ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಈ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲು ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ಕೃಷ್ಣರಾಜೇಂದ್ರ ಸಿಲ್ವರ್ ಜ್ಯೂಬಿಲಿ ಟೆಕ್ನಲಾಜಿಕಲ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್‌ನಲ್ಲಿ ಟೆಕ್ಸ್‌ಟೈಲ್ ಟೆಕ್ನಾಲಜಿಯಲ್ಲಿ ಡಿಗ್ರಿ, ಡಿಪ್ಲೊಮಾ ಮತ್ತು ಸರ್ಟಿಫಿಕೇಟ್ ಅರ್ಹತೆಗೆ ಶಿಕ್ಷಣ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಈ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುವ

ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗೂ ಸರ್ಕಾರ ಸಾವಿರಾಗು ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ಖರ್ಚು ಮಾಡುತ್ತಿದೆ. ಈಗಿರುವ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು 27,000ಕ್ಕು ಹೆಚ್ಚು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ತಾಂತ್ರಿಕ ಶಿಕ್ಷಣವು ಜೂನಿಯರ್ ಟೆಕ್ನಿಕಲ್ ಶಾಲೆ, ಪಾಲಿಟೆಕ್ನಿಕಲ್ ಶಾಲೆ ಮತ್ತು ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ. ತಾಂತ್ರಿಕ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ನಿರ್ದೇಶನ ನೀಡಲು 1959ರಿಂದ ತಾಂತ್ರಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ನಿರ್ದೇಶನ ಶಾಖೆಯನ್ನು ವಿದ್ಯಾಸಚಿವ ಖಾತೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದೆ. ವಿದ್ಯಾಸಚಿವರು ತಾಂತ್ರಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಮಿತಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿಯೂ ತಾಂತ್ರಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ನಿರ್ದೇಶಕರು ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಗಳಾಗಿಯೂ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ 1947ಕ್ಕೆ ಮೊದಲು 3 ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜುಗಳು 2 ಪಾಲಿಟೆಕ್ನಿಕ್‌ಗಳು ಇದ್ದು, ರಾಜ್ಯ ಪುನರ್‌ವಿಂಗಡನೆಯಾದಾಗ 1956ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ 6 ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ 430 ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳೂ, 14 ಪಾಲಿಟೆಕ್ನಿಕ್‌ಗಳಲ್ಲಿ 1,464 ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳೂ ಇದ್ದರು. 1960ರಲ್ಲಿ 10 ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜುಗಳಿದ್ದು 1,320 ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿದ್ದರು. ಆಗ 24 ಪಾಲಿಟೆಕ್ನಿಕ್‌ಗಳಿದ್ದು 3,080 ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿದ್ದರು.

ಕೈಗಾರಿಕಾ ತರಬೇತಿ ಶಾಲೆಗಳು: ಇಂಥ 16 ಶಾಲೆಗಳು ಈಗ ರಾಜ್ಯದ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿವೆ. ಈ ಶಾಲೆಗಳು 1939 ರಿಂದಲೂ ನಡೆದು ಬಂದಿವೆ. ಯುದ್ಧ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೇಕಾಗುವ ತಾಂತ್ರಿಕ ಕಾಮಗಾರಿಗೆ ಚತುರ ಕೆಲಸಗಾರರನ್ನು ತರಬೇತು ಮಾಡುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಇವು ಪ್ರಾರಂಭವಾದವು. ಯುದ್ಧಾನಂತರ ಅಂಗವಿಕಲರಿಗೂ ಅಂಗಹೀನರಿಗೂ ಇತರ ಶಾರೀರಿಕ ನ್ಯೂನತೆ ಹೊಂದಿದವರಿಗೂ ಔದ್ಯೋಗಿಕ ತರಬೇತಿ ನೀಡಿ ಜೀವನೋಪಾಯ ಒದಗಿಸುವ ಶಾಲೆಗಳಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟವು. ಅನಂತರ ಈ ಶಾಲೆಗಳು ಮದ್ಯಮ ವರ್ಗದ ಜನರಿಗೆ ತರಬೇತಿ ನೀಡುವ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಾದವು. ಬೆಂಗಳೂರು, ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಬಳ್ಳಾರಿ, ಭದ್ರಾವತಿ, ಬಿಜಾಪುರ, ದಾವಣಗೆರೆ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ, ಹಾಸನ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ಕಾರವಾರ, ಕೋಲಾರ ಚಿನ್ನದಗಣಿ ಪ್ರದೇಶ ಮಂಗಳೂರು, ಮಡಕೇರಿ, ಮೈಸೂರು, ರಾಯಚೂರು ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಕೈಗಾರಿಕಾ ತರಬೇತಿ ಶಾಲೆಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಮತ್ತು ಮಡಿಕೇರಿ ಶಾಲೆಗಳು ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳಿಗೆ ತರಬೇತಿ ನೀಡುತ್ತವೆ. ಒಂದು ಅಥವಾ ಎರಡು ವರ್ಷದ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಕಸಬಿನಲ್ಲಿ ತರಬೇತಿ ಪಡೆದು ಸರ್ಟಿಫಿಕೇಟನ್ನು ಪಡೆದು ಉದ್ಯೋಗವನ್ನು ದೊರಕಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಶಾಲೆಗಳಿಗೆ ಸೇರಲು ಪ್ರೌಢಶಿಕ್ಷಣದ ಎಂಟನೆಯ ತರಗತಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತೀರ್ಣರಾಗಿರಬೇಕು. ಕೆಲವು ಕಸಬುಗಳಿಗೆ ವಿಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಗಣಿತ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿರಬೇಕು. ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಕಸಬುಗಳಿಗೆ ಸೇರಲು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯ 10ನೆಯ ತರಗತಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತೀರ್ಣರಾಗಿರಬೇಕು. ಈ ಶಾಲೆಗಳು ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಕಾರ್ಮಿಕ ಮತ್ತು ಉದ್ಯೋಗ ಸಚಿವ ಶಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದ ಉದ್ಯೋಗ ಮತ್ತು ತರಬೇತಿಗಳ ನಿರ್ದೇಶಕರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಡುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಉದ್ಯೋಗ ಮತ್ತು ತರಬೇತಿಗಳ ನಿರ್ದೇಶಕರು ಅವುಗಳ ಆಡಳಿತವನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಉಮೇದುವಾರಿ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರಗಳು : ತಾಂತ್ರಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಶಾಲೆಗಳಿಂದ ಮತ್ತು ಇತರೇ ರೀತಿಯ ಔದ್ಯೋಗಿಕ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರಗಳಿಂದ ಅರ್ಹತೆ ಪಡೆದುಕೊಂಡು ಬಂದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಲ್ಲಿ ಉದ್ಯೋಗಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಹೆಚ್ಚಿನ ತರಬೇತಿ ಪಡೆಯಲು ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಧನಸಹಾಯ ಸಿಕ್ಕುವ ಅವಕಾಶ ಇರುತ್ತದೆ.

ಕುಶಲಕಲೆಗಳ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರಗಳು: ಈ ಶಾಲೆಗಳು ರಾಜ್ಯದ ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಕೈಗಾರಿಕಾ ನಿರ್ದೇಶಕರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟು ರಾಜ್ಯದ ನಾನಾ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿರುವ 32 ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿವೆ. ಅಲ್ಲದೆ 22 ಮಾದರಿ ಮರಗೆಲಸ ಮತ್ತು ಕಮ್ಮಾರ ಕೈಗೆಲಸದ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಇವೆ. ಇವುಗಳು ಎರಡು ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಕಲಿಯುವ ಕಸಬುಗಳು. ಈ ಶಾಲೆಗಳಿಗೆ ಸೇರಲು ಪ್ರಾಥಮಿಕ 5ನೆಯ ತರಗತಿಯಲ್ಲಿ ತೇರ್ಗಡೆಯಾಗಬೇಕು ಮತ್ತು 13 ರಿಂದ 20 ವರ್ಷದೊಳಗಿರಬೇಕು. ಪ್ರತಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗೂ 40 ರೂ. ನಂತೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ವೇತನ ಸಿಕ್ಕುತ್ತದೆ. ಕರಕೌಶಲ ಸಂಪಾದನೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಈ ಶಾಲೆಗಳು ಸಹಾಯ ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಈ ಶಿಕ್ಷಣ ಔದ್ಯೋಗಿಕ ತರಬೇತಿ ಕೊಟ್ಟು ಕುಶಲ ಕೆಲಸಗಾರರನ್ನು ತರಬೇತಿ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಇಂಥ ಶಿಕ್ಷಣ ಕೊಡುವ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಟೆಕ್ನಿಕಲ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ 1913 ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು.

ವೃತ್ತಿಪೂರ್ವ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರಗಳು (ಪ್ರಿ ಟ್ರೈನಿಂಗ್ ಸೆಂಟರ್): ಇವು ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಆನೇಕಲ್ಲು, ಮಳವಳ್ಳಿ, ಆಲಮಟ್ಟಿ ಕೋಟೆ, ಚಳ್ಳಕೆರೆ, ಕೊಪ್ಪಳ, ಹಂಸಬಾವಿ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ 4ನೆಯ ತರಗತಿ ಮುಗಿಸಿದ 11–14 ವಯಸ್ಸಿನ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಪ್ರವೇಶಾವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ತರಬೇತಿಯ ಅವಧಿ 3 ವರ್ಷ.

ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳ ಔದ್ಯೋಗಿಕ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರಗಳು : ಈ ಶಾಲೆಗಳು ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸೀಮಿತವಾಗಿದ್ದು ಅವರಿಗೆ ಉಚಿತವಾದ ಕಸಬುಗಳನ್ನು ಕಲಿಸುತ್ತವೆ. ಇಂಥ ಶಾಲೆಗಳು ರಾಜ್ಯದ ಶಿಕ್ಷಣ ಇಲಾಖೆಯ ನಿರ್ದೇಶಕರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಡುತ್ತವೆ.

ಈ ಕೆಳಗೆ ಕಾಣಿಸಿರುವ ಶಾಲೆಗಳು ತಾಂತ್ರಿಕ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಸಂಬಮಧಿಸಿದ ಔದ್ಯೋಗಿಕ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿವೆ.

ವೈದ್ಯಕೀಯ ಕಾಲೇಜುಗಳು: ರಾಜ್ಯದ 35 ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಔಷಧ ತಯಾರಿಕೆ, ದಂತವೈದ್ಯ, ನರ್ಸಿಂಗ್, ಏವಿಯೇಷನ್, ಮೆಡಿಸನ್, ಆಯುರ್ವೇದ ವೈದ್ಯ, ಮಾನಸಿಕ ವೈದ್ಯ ಮುಂತಾದ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಲು ಪಿಯುಸಿ, ಪರೀಕ್ಷೆ ಪಾಸಾಗಿರಬೇಕು. ನರ್ಸಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜಿಗೆ ಸೇರಲು ಪ್ರೌಢಶಿಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಉತ್ತೀರ್ಣರಾಗಿರಬೇಕು. ವ್ಯಾಸಂಗದ ಅವಧಿ 4 ವರ್ಷಗಳು. ವೈದ್ಯಕೀಯ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗದ ಅವಧಿಯು $5\frac{1}{2}$ ವರ್ಷಗಳು, ದಂತವೈದ್ಯ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗದ ಅವಧಿ 5 ವರ್ಷಗಳು, ಫಾರ್ಮೈಸಿ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ 4 ವರ್ಷಗಳು. ಈ ಕಾಲೇಜುಗಳು ಪ್ರತಿಭಾವಂತ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳನ್ನು ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಈ ಕಾಲೇಜುಗಳು ಆರೋಗ್ಯ ಇಲಾಖೆಯ ನಿರ್ದೇಶಕರ ಆಢಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಡುತ್ತವೆ. ಪರೀಕ್ಷೆಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಗಳು ನಡೆಸುತ್ತವೆ.

ವ್ಯವಸಾಯ ಪಶುಪಾಲನೆ ಮತ್ತು ಮೀನುಗಾರಿಕೆ ಕಾಲೇಜುಗಳು: ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿನ 4 ಕಾಲೇಜುಗಳ ಪೂರ್ಣ ಆಡಳಿತ ಬೆಂಗಳೂರು ಕೃಷಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶ ಪಡೆಯಲು ಪಿಯುಸಿ, ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತೀರ್ಣರಾಗಿರಬೇಕು. ವ್ಯಾಸಂಗದ ಅವಧಿ ಸೆಮಿಸ್ಟರ್ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ 4 ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಮುಗಿಸಬಹುದು. ವ್ಯವಸಾಯ ಕಾಲೇಜುಗಳು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತರಣಾ ಕಾರ್ಯದ ಮೂಲಕ ರೈತರಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡುತ್ತಿವೆ. ಈ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಪದವಿಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಲೂ ಅವಕಾಶವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಪದವೀಧರರು ವ್ಯವಸಾಯ, ಪಶುಪಾಲನೆ, ಮತ್ಸ್ಯೋದ್ಯಮ ಮತ್ತು ತೋಟಗಾರಿಕೆ ಇಲಾಖೆಗಳಲ್ಲಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಬಹುದು ಅಥವಾ

ಸ್ವಯಂ ಉದ್ಯೋಗವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಕೃಷಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಗಳು ಬರುವ ಮುಂಚೆ ವ್ಯವಸಾಯ ಶಾಲೆಗಳು ಡಿಪ್ಲೊಮಾ ಪರೀಕ್ಷೆಗೆ ತರಬೇತು ನೀಡುತ್ತಿದ್ದವು. ಈ ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ಪುನರ್ ನಾಮಕರಣ ಮಾಡಿ ಗ್ರಾಮಸೇವಕ, ಗ್ರಾಮಸೇವಿಕಾ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿ ಬದಲಾಯಿಸಲಾಯಿತು. ಇಂಥ ಶಾಲೆಗಳು ಮಂಡ್ಯ, ಧಾರವಾಡ, ಕೂಡಿಗೆ, ಗಂಗಾವತಿ ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಈ ಶಾಲೆಗಳು ಸಹ ವ್ಯವಸಾಯದ ಉದ್ಯೋಗಕ್ಕೆ ತರಬೇತು ಕೊಡುತ್ತವೆ. ಮೀನುಗಾರಿಕೆಯ ಕಾಲೇಜು ಮಂಗಳೂರಲ್ಲಿದೆ.

ವಾಣಿಜ್ಯ ಶಾಲೆಗಳು: ಇವು ಜೂನಿಯರ್ ಮತ್ತು ಸೀನಿಯರ್ ಟೈಪ್‌ರೈಟಿಂಗ್, ಪ್ರೊಫಿಶಿಯೆನ್ಸಿ, ಸ್ಟೆನೋಗ್ರಫಿ ಮುಂತಾದ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳಿಗೆ ತರಬೇತು ನೀಡುತ್ತವೆ. ಪರೀಕ್ಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಸಾದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಬೆರಳಚ್ಚುಗಾರರು, ಶೀಘ್ರಲಿಪಿಗಾರರು ಆಗಿ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸಂಸ್ಥೆ, ಕಚೇರಿಗಳಲ್ಲಿ ಉದ್ಯೋಗ ದೊರಕಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಈ ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಇಲಾಖೆಯ ನಿರ್ದೇಶಕರು (ವಾಣಿಜ್ಯ ವಿಭಾಗ) ನಿಯಂತ್ರಿಸಿ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಶಾಲೆಗಳ ಮಂಜೂರಾತಿ ಅಂಗೀಕಾರಗಳನ್ನು ಶಿಕ್ಷಣ ಇಲಾಖೆಯ ನಿರ್ದೇಶಕರು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಪರೀಕ್ಷಾ ಮಂಡಳಿ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿ ಸರ್ಟಿಫಿಕೇಟುಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ಗ್ರಂಥಾಲಯ ವಿಜ್ಞಾನ ತರಬೇತಿ: ಈ ತರಬೇತಿಯು ಮೂರು ಹಂತಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಪದವಿ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ, ಡಿಪ್ಲೊಮಾ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಸರ್ಟಿಫಿಕೇಟ್ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ, ಗ್ರಂಥಾಲಯ ವಿಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಪದವೀ ಮಟ್ಟದ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರು, ಮೈಸುರು ಮತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿವೆ. ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳ ಶಾಲೆ ಗ್ರಂಥಾಲಯ ವಿಜ್ಞಾನದ ಡಿಪ್ಲೊಮಾವನ್ನೂ, ರಾಜ್ಯ ಗ್ರಂಥಾಲಯ ಇಲಾಖೆಯು 3 ತಿಂಗಳ ಸರ್ಟಿಫಿಕೇಟ್ ಕೋರ್ಸನ್ನೂ ನಡೆಸುತ್ತಿವೆ. ಮಾಹಿತಿ ತಂತ್ರಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಜೈವಿಕ ತಂತ್ರಜ್ಞಾನದ ಸ್ಫೋಟದಿಂದ ವೃತ್ತಿ ಶಿಕ್ಷಣದ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ವಿಸ್ತರಿಸಿದೆ. **(ಕೆ.ಎನ್.ಬಿ.)**

ವೆಂಕಟಕೃಷ್ಣಯ್ಯ, ಎಂ.: 1814–1933. ಸಮಾಜಸೇವಕರು, ಪತ್ರಿಕಾಕರ್ತರು, ಗ್ರಂಥಕರ್ತರು. ಮೈಸೂರು ನಗರದ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಜೀವನದ ಶ್ರೇಯಸ್ಸಿಗೆ ಶ್ರಮಿಸಿದ ಇವರು ಮೈಸೂರು ತಾತಯ್ಯ ಎಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದವರು. ದಯಾಸಾಗರ, ಭೀಷ್ಮಾಚಾರ್ಯ, ವೃದ್ಧಪಿತಾಮಹ ಎಂದೂ ಖ್ಯಾತರಾದರು. ಹೆಗ್ಗಡ ದೇವನಕೋಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಗ್ಗೆಗ್ರಾಮದ ಬಡಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿ 5-9-1844ರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ತಂದೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಇವರು ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದು ರಾಜಾಸ್ ಸ್ಕೂಲ್, ವೆಸ್ಲಿಯನ್ ಮಿಶನ್ ಹೈಸ್ಕೂಲ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿ ಮೆಟ್ರಿಕ್ಯುಲೇಷನ್ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ತೇರ್ಗಡೆಯಾದರು. ಆದರೆ ಬಡತನದಿಂದಾಗಿ ಓದನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಲಾಗದೆ ಉಪಾಧ್ಯಾಯ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ, ಸದ್ವಿದ್ಯಾ ಪಾಠಶಾಲೆ, ಗುರಿಕಾರ ಮಲ್ಲಪ್ಪನವರ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ ಮತ್ತು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ತಮ್ಮ ಉಪಾಧ್ಯಾಯ ವೃತ್ತಿಯ ಜೊತೆಗೆ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮ ಮತ್ತು ಸಮಾಜಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ಮರಿಮಲ್ಲಪ್ಪ ಶಾಲೆ, ಶಾರದಾವಿಲಾಸ ವಿದ್ಯಾಸಂಸ್ಥೆ, ಅನಾಥಾಲಯ ಮುಂತಾದ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಇವರದು. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಸೆನೆಟ್, ಪೌರಸಭೆ ಹಾಗೂ ಪ್ರಜಾಪ್ರತಿನಿಧಿ ಸಭೆ, ನ್ಯಾಯವಿದಾಯಕ ಸಭೆ–ಇಂಥ ಉನ್ನತ ಮಟ್ಟದ ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಸದಸ್ಯರಾಗಿಯೂ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ.

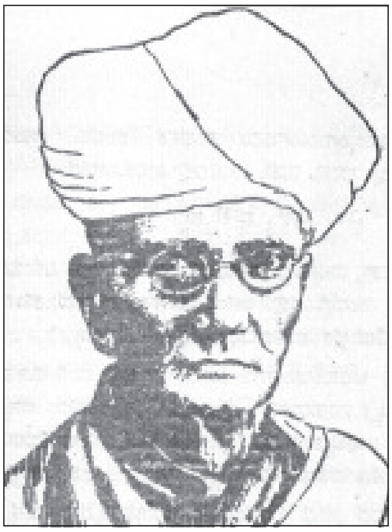

ಮಹತ್ವಾಕಾಂಕ್ಷೆಯ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಿಗಳಾಗಿದ್ದ ವೆಂಕಟಕೃಷ್ಣಯ್ಯನವರು ಹಿತಬೋಧಿನೀ, ವಿದ್ಯಾದಾಯಿನೀ, ಸಾಧ್ವಿ **(ನೋಡಿ)** ಸಂಪದಭ್ಯುದಯ, ಗ್ರಾಮಜೀವನ, ಪೌರಸಾಮಾಜಿಕ ಪತ್ರಿಕೆ ಮುಂತಾದ ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಿಕೆಗಳನ್ನು, ವೆಲ್ತ್ ಆಫ್ ಮೈಸೂರು, ಮೈಸೂರು ಪೇಟ್ರಿಯಟ್, ನೇಚರ್ ಕ್ಯೂರ್ ಮುಂತಾದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಪತ್ರಿಕೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟ ಕಾರಣದಿಂದಾಗಿ ಆಗಿನ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರ್ಕಾರ ಪತ್ರಿಕೆಗಳನ್ನು ಹಲವುಬಾರಿ ಪ್ರತಿಬಂಧಿಸಿತು.

ವೆಂಕಟಕೃಷ್ಣಯ್ಯನವರು ಮಾಡಿದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೇವೆಯೂ ಗಣ್ಯವಾದುದು. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಕರಭೂಷಣ, ಧನಾರ್ಜನೆಯ ಕ್ರಮ, ಚೋರಗ್ರಹಣ ತಂತ್ರ, ಅರ್ಥಸಾಧನ, ಆರೋಗ್ಯಸಾಧನ ಪ್ರಕಾಶಿಕೆ, ದೇಶಾಭಿಮಾನ ಈ ಮುಂತಾದವು ಇವರ ಕೃತಿಗಳು. ಇವರನ್ನು ದಾವಣಗೆರೆಯಲ್ಲಿ 1922ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ 8ನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಕನ್ನಡ ಜನತೆ ಗೌರವಿಸಿತು. ಇವರು 1933 ನವೆಂಬರ್ 8ರಂದು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. **(ಎ.ಆರ್.)**

ವೆಂಕಟಗಿರಿಗೌಡ, ಕೆ.: 1923– . ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞ, ವಿಚಾರವಾದಿ, ಶಿಕ್ಷಕ ಮತ್ತು ಮಾಜಿ ಸಂಸದ, ಲೇಖಕ ಹಾಗೂ ಗ್ರಂಥಕರ್ತರು. ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬೈರಾಪಟ್ಟಣ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 1923 ಜೂನ್ 26ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಕೃಷ್ಣದಾಸೇಗೌಡ. ವೆಂಕಟಗಿರಿಗೌಡರು 1948ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದಿಂದ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿಯನ್ನು ಪ್ರಥಮ ದರ್ಜೆಯೊಂದಿಗೆ ಪಡೆದರು. 1956ರಲ್ಲಿ ಲಂಡನ್ ಸ್ಕೂಲ್ ಆಫ್ ಎಕನಾಮಿಕ್ಸ್‌ನಲ್ಲಿ ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಅನಂತರ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ ಬೋಧನೆ ಕೈಗೊಂಡರು. 1967ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿಗೆ ಹೋದರು. 1983ರವರೆಗೆ ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಸೆನೆಟ್, ಸಿಂಡಿಕೇಟ್, ಅಕಾಡೆಮಿಕ್ ಕೌನ್ಸಿಲ್‌ನ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ನಿವೃತ್ತರಾದ ಮೇಲೆ ರಾಷ್ಟ್ರರಾಜಕಾರಣದತ್ತ ಆಸಕ್ತಿ ತೋರಿ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿ ಲೋಕಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರಾದರು (1991–96). ಸಂಸತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ದೇಶದ ಆರ್ಥಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಅಮೂಲ್ಯ ಸಲಹೆಗಳನ್ನು ನೀಡಿ ತಮ್ಮ ಪ್ರತಿಭೆ ಮೆರೆದರು.

ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿನ ಇವರ ಪ್ರತಿಭೆ ಮತ್ತು ಪಾಂಡಿತ್ಯಗಳು ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರ ಗಮನ ಸೆಳೆದವು. 1978ರಲ್ಲಿ ಅಮೆರಿಕದ ಆಹ್ವಾನದ ಮೇಲೆ ತೈಲಬಿಕ್ಕಟ್ಟು ಕುರಿತಂತೆ ಹಾರ್ವರ್ಡ್, ಶಿಕಾಗೊ, ವಾಷಿಂಗ್ಟನ್, ಲಾಸ್‌ಆಂಜಲೀಸ್ ಮತ್ತು ಸ್ಯಾನ್‌ಫ್ರಾನ್ಸಿಸ್ಕೊ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಉಪನ್ಯಾಸ ನೀಡಿದರು. ಈ ಉಪನ್ಯಾಸಗಳು ಅಲ್ಲಿಯ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಮೆಚ್ಚುಗೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಿಂದ ಪ್ರಶಂಸೆ ಪಡೆದವು. 1969ರಲ್ಲಿ ಮದರಾಸು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಸರ್ ವಿಲಿಯಂ

ಮೆಯರ್ ದತ್ತಿ ಉಪನ್ಯಾಸ ನೀಡಿ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರ ಗೌರವಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿದ್ದರು.

ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಇವರು ಮಾಡಿದ ಸೇವೆ, ಬರೆದ ಬರೆಹಗಳು, ಗ್ರಂಥಗಳು ಪ್ರಪಂಚದ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಮೆಚ್ಚುಗೆ ಪಡೆದುದಲ್ಲದೆ ವಿವಿಧ ಗೌರವ, ಸನ್ಮಾನಗಳನ್ನೂ ತಂದುಕೊಟ್ಟವು. ಲಂಡನ್ನಿನಲ್ಲಿ ಲಾರ್ಡ್ ಲಿವರ್‌ಹುಲ್ಮೆ ಸಂಶೋಧನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪಡೆದು 1953–1956ರ ವರೆಗೆ ಲಂಡನ್ ಸ್ಕೂಲ್ ಆಫ್ ಎಕನಾಮಿಕ್ಸ್‌ನಲ್ಲಿ ಸಂಶೋಧನೆ ಮುಂದುವರಿಸಿದರು. ಇವರಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ. ಅಮೆರಿಕ ಸಂಯುಕ್ತಸಂಸ್ಥಾನದ ಮ್ಯಾನ್ ಆಫ್ ದಿ ಮಿಲೆನಿಯಮ್ (ಎಬಿಐ) ಬಯಾಗ್ರಫಿಕಲ್ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಮಿಲೆನಿಯಮ್ ಸ್ವರ್ಣಪದಕ ಪಡೆದ ಗೌರವಕ್ಕೆ ಇವರು ಪಾತ್ರರಾದರು. ಇವಲ್ಲದೆ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಗೌರವ ಮತ್ತು ಸನ್ಮಾನಗಳು ಇವರಿಗೆ ಸಂದಿವೆ.

ವೆಂಕಟಗಿರಿಗೌಡರು ಉತ್ತಮ ಚಿಂತಕರು, ವಾಗ್ಮಿ. ಇವರು ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ ಕುರಿತು ಅನೇಕ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಗ್ರಂಥಗಳು ಪ್ರಪಂಚದ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರ ಮೆಚ್ಚುಗೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿವೆ. ಫಿಸ್ಕಲ್ ಪಾಲಿಸಿ ಅಂಡ್ ಇನ್‌ಫ್ಲಮೇಷನ್ (1958), ಅಪ್ರಿಷಿಯೇಷನ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯನ್ ರುಪಿ (1960), ಕೇನ್ಸ್–ಟ್ರೆಫಿನ್ ಪ್ಲಾನ್ ಫಾರ್ ಇಂಟರ್ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಲಿಕ್ವಿಡಿಟಿ (1962), ಯುರೋಪಿಯನ್ ಕಾಮನ್ ಮಾರ್ಕೆಟ್ ಅಂಡ್ ಇಂಡಿಯ (1962), ಇಂಟರ್‌ನ್ಯಾಷನ್ ಕರೆನ್ಸಿ ಪ್ಲಾನ್ಸ್ ಅಂಡ್ ಎಕ್ಸ್‌ಪ್ಯಾನ್ಷನ್ ಆಫ್ ವರ್ಲ್ಡ್ ಟ್ರೇಡ್ (1964), ಕಾಮನ್‌ವೆಲ್ತ್ ಕಾಮನ್ ಮಾರ್ಕೆಟ್ (1964), ಯುರೊ–ಡಾಲರ್ ಫ್ಲೌವ್ಸ್ ಅಂಡ್ ಇಂಟರ್‌ನೇಷನ್ ಮಾನಿಟರಿ ಸ್ಟಬಿಲಿಟಿ (1979), ಫಿಸ್ಕಲ್ ರೆವೆಲ್ಯೂಷನ್ ಇನ್ ಇಂಡಿಯ (1985), ಎರಾಡಿಕೇಷನ್ ಆಫ್ ಬ್ಲಾಕ್ ವೆಲ್ತ್ ಅಂಡ್ ಬ್ಲಾಕ್ ಮನಿ (1986), ಇಂಡಿಯಾಸ್ ಸವೆನ್ತ್ ಫೈವ್ ಇಯರ್ ಪ್ಲಾನ್ (1986), ಪೆರಿಸ್ಟ್ರೊಯ್ಕ ಅಂಡ್‌ಗ್ಲಾಸ್ನಾಸ್ಟ್‌ಫಾರ್ ಇಂಡಿಯ (2 ಸಂಪುಟಗಳು, 1988), ಡೆಮಾಕ್ರಸಿ ಇನ್ ಡಿಫಿಸಿಟ್ಸ್ (2 ಸಂಪುಟಗಳು 1994), ನ್ಯೂಡೈಮೆನ್ಷನ್ಸ್ ಫಾರ್ ಇಂಡಿಯನ್‌ಪ್ಲಾನಿಂಗ್ (1994), ಫ್ರಂ ಆರ್ಡರ್ ಟು ಅನಾರ್ಕಿ (ಪಾಲಿಟಿಕ್ಸ್ ಅಂಡ್ ಎಕನಾಮಿಕ್ಸ್ ಆಫ್ ದಿ ಯುನೈಟೆಡ್ ಫ್ರಾಂಟ್ ಗೌವರ್ನಮೆಂಟ್, 1996), ಎಕನಾಮಿಕ್ ಪರ್ಫಾರ್ಮೆನ್ಸ್ ಆಫ್ ದಿ ಯುನೈಟೆಡ್ ಫ್ರಾಂಟ್ ಗೌವರ್ನಮೆಂಟ್ (1997) – ಇವು ಇವರು ರಚಿಸಿದ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯ ಕೃತಿಗಳು. ಇವರ ಶಿಷ್ಯರು ಪ್ರಪಂಚದಾದ್ಯಂತ ಚದರಿಹೋಗಿದ್ದಾರೆ; ಇವರ ವಿದ್ವತ್ತನ್ನು ಗೌರವಿಸಿದ್ದಾರೆ; ಸ್ಮರಿಸುತ್ತಾರೆ. ವೆಂಕಟಗಿರಿಗೌಡರು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಒಕ್ಕಲಿಗರ ಸಂಘದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೂ ತಮ್ಮ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ.

(ಸಿ.ಕೆ.ಆರ್.)

ವೆಂಕಟಪತಿ I: ವಿಜಯನಗರದ ಅರವೀಡು ವಂಶದ ರಾಜ (ಸು. 1586–1614). ಒಂದನೆಯ ಶ್ರೀರಂಗನ ತಮ್ಮ. ಶ್ರೀರಂಗನಿಗಿಂತ ಮೊದಲೇ ಅವನ ಸೋದರ ರಾಮದೇವ ಮೃತನಾಗಿದ್ದ. ರಾಮದೇವನ ಮಕ್ಕಳು ಪ್ರಾಪ್ತವಯಸ್ಕರಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಶ್ರೀರಂಗನ ತಮ್ಮನಾದ ವೆಂಕಟಪತಿದೇವನೇ ಮಂತ್ರಿ ಸಾಮಂತರ ಒಪ್ಪಿಗೆಯಿಂದ ಕಿರೀಟಧಾರಣೆ ಮಾಡಿದ (ಸು 1586). ಪೆನುಕೊಂಡ ಇವನ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು.

ಇವನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗೋಲ್ಕೊಂಡದ ಕುತುಬ್ ಷಾ ಅಪಾರ ಸೇನೆಯೊಡನೆ ಬಂದು ಪೆನುಕೊಂಡಗೆ ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿದ. ವೆಂಕಟಪತಿ ಸಂಧಾನದ ಮಾತುಕತೆಯಾಡುವಂತೆ ನಟಿಸುತ್ತಲೇ ಇದ್ದ. ಸೈನ್ಯ ಸಜ್ಜೀಕರಣ ಮಾಡತೊಡಗಿದ. ಕುತುಬ್ ಷಾ ಮುತ್ತಿಗೆ ಮುಂದುವರಿಸಿದ. ಆದರೆ ವಿಜಯನಗರದ ಸೇನೆಗಳ ಮುಂದೆ ಅವನ ಆಟ ನಡೆಯದಾಯಿತು. ವೆಂಕಟಪತಿಯ ಸೇನೆಗಳು ವೈರಿಯ ಸೈನ್ಯರಾಶಿಯನ್ನು ತೊತ್ತಳ ತುಳಿದು, ಗೋಲ್ಕೊಂಡದ ಸೀಮೆಯವರೆಗೂ ಬೆನ್ನಟ್ಟಿದುವು. ವಿಜಯನಗರದ ವಿಜಯಭೇರಿಯಿಂದ ಉತ್ತೇಜಿತರಾದ ನೆರೆಯ ನಾಯಕರು ಗೋಲ್ಕೊಂಡದ ವಿರುದ್ಧ ಬಂಡಾಯ ಕೈಕೊಂಡು, ವಿಜಯನಗರದ ಅಧಿರಾಜತೆಯನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡರು. ಈ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ವೆಂಕಟಪತಿದೇವನ ಸೇನಾನಿ ಮಾಟ್ಲಿ ಅನಂತ ಅತಿಶಯಪರಾಕ್ರಮ ತೋರಿದ. ಸೋತ ಕುತುಬ್ ಷಾ ಸಂಧಿಯಾಚನೆ ಮಾಡಿದ. ವೆಂಕಟಪತಿದೇವ ಕೊಮಡವೀಡನ್ನು ಗೋಲ್ಕೊಂಡಕ್ಕೆ ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟು, ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯೇ ವಿಜಯನಗರದ ಉತ್ತರದ ಗಡಿಯಾಗಲು ಒಪ್ಪಿದ.

ಈ ನಡುವೆ ಬಿಜಾಪುರದ ಇಬ್ರಾಹಿಂ ಆದಿಲ್ ಷಾ ಪಶ್ಚಿಮ ಪ್ರಾಂತಗಳಲ್ಲಿ ಕಿರುಕುಳ ಕೊಡತೊಡಗಿದ. ವೆಂಕಟಪತಿದೇವ ಅವನ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ನಿಜಾಮ್ ಷಾ ನೊಡನೆ ಸಂಧಾನ ಮಾಡಿಕೊಂಡ. ಆದಿಲ್ ಷಾ ಪೆನುಕೊಂಡೆಯ ಮೇಲೇರಿ ಬಂದ. ಆದರೆ ಸೋತು ಮುತ್ತಿಗೆ ತೆಗೆದು ಪಲಾಯನ ಮಾಡಿದ.

ಇಷ್ಟಾಗುವ ಹೊತ್ತಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣ ದಂಡಯಾತ್ರೆಗೆ ಹೊರಟಿದ್ದ ಮುಗಲ ಸಾಮ್ರಾಟ ಅಕ್ಬರ್ ವೆಂಕಟಪತಿದೇವನಲ್ಲಿಗೆ ರಾಯಭಾರಿಗಳನ್ನು ಕಳುಹಿದ. ಆದರೆ ಈತ ರಾಯಭಾರವನ್ನು ಮನ್ನಿಸದೆ ಹಿಂದೆ ಕಳುಹಿಸಿದ.

ಈ ನಡುವೆ ಇವನ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದೊಳಗೆ ಹಲವು ಮಾಂಡಲಿಕರು ಬಂಡಾಯ ಹೂಡತೊಡಗಿದರು. ಉತ್ತರಮೇರೂರಿನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಸಮರದಲ್ಲಿ ವೇಲುಗೋಟಿ ಏಚವ ನಾಯಕನೂ ತಿಮ್ಮಯ್ಯ ತಗ್ಗಿಸಲು ತಂಜಾವೂರಿನ ರಘುನಾಥನಾಯಕನೂ ಈ ಬಂಡಾಯಗಳನ್ನು ತಗ್ಗಿಸಲು ರಾಯನಿಗೆ ನೆರವಾದರು.

ಈ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಪೋರ್ಚುಗೀಸ್, ಡಚ್, ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಮುಂತಾದ ವಿದೇಶೀಯ ಪ್ರಭುಗಳು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಅಧಿಕಾರ ಸ್ಥಾಪನೆಗೆ ಯತ್ನಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. 1608ರಲ್ಲಿ ಜಿಂಜಿಯ ಕೃಷ್ಣಪ್ಪನಾಯಕನಿಂದ ಡಚ್ಚರು ಕಡಲೂರು ಬಳಿ ಕೋಟೆ ಕಟ್ಟಲು ಅನುಮತಿ ಪಡೆದರು. ವೆಂಕಟಪತಿ ಇದರಿಂದ ಅಸಮಾಧಾನಗೊಂಡು ಡಚ್ಚರನ್ನು ಅಲ್ಲಿಂದ ಹೊರಡಿಸುವಂತೆ ನಾಯಕನಿಗೆ ನಿರೂಪ ಕಳುಹಿಸಿದ. ಅದನ್ನು ನಾಯಕ ತಿರಸ್ಕರಿಸಿದ. ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ವೆಂಕಟಪತಿ ಆಗ್ರಹಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ನಿರೂಪ ಕಳುಹಿಸಿದಾಗ ನಾಯಕ ಒಪ್ಪಿದ. 1609ರಲ್ಲಿ ಡಚ್ಚರು ಇನ್ನಷ್ಟು ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಪುಲಿಕಾಟ್‌ನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಯೂರಿದರು. ಪೋರ್ಚುಗೀಸರು ಪುಲಿಕಾಟ್ ಪಾಳ್ಯವನ್ನು ಧ್ವಂಸ ಮಾಡಿದರೂ ಮತ್ತೆ ವೆಂಕಟಪತಿಯ ಬೆಂಬಲದಿಂದ ಅದನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು. ಪುಲಿಕಾಟ್‌ನಲ್ಲಿ ನೆಲೆ ಪಡೆಯಲು ಇಂಗ್ಲಿಷರು ಯತ್ನಿಸಿ ವಿಫಲರಾದರು.

ವೆಂಕಟಪತಿದೇವ ಅರವೀಡು ಕುಲದ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ರಾಜ. ಇವನ ಆಳ್ವಿಕೆ ಪ್ರಜಾರಂಜಕವಾಗಿ ಸರ್ವಧರ್ಮ ಸಮನ್ವಯಕ್ಕೆ ಹೆಸರಾಗಿತ್ತು.

ಸಾಹಿತ್ಯ ಕಲೆಗಳಿಗೆ ಉದಾರಾಶ್ರಯ ನೀಡಿ, ವಿಜಯನಗರದ ಗತವೈಭವವನ್ನು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಪುನಃ ಗಳಿಸಿ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಸುವರ್ಣಯುಗವನ್ನು ನೆನಪಿಗೆ ತರುವಂತಿತ್ತು. ಆದರೆ, ತಾಳಿಕೋಟೆಯ ಯುದ್ಧಾನಂತರ ತಲೆದೋರಿದ ಶೈಥಿಲ್ಯದಿಂದ ಹಲವಾರು ವಿಚ್ಛಿದ್ರಕಾರಕ ಶಕ್ತಿಗಳು ಬಲಿತು ಕೊಂಡು, ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಸರ್ವನಾಶಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದುವು. ವೆಂಕಟಪತಿದೇವ ಅಕ್ಟೋಬರ್ 1614ರಲ್ಲಿ ತನ್ನ 67ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮೃತನಾದ.

(ಎಂ.ಕೆ.ಬಿ.)

ವೆಂಕಟಪತಿ II: ವಿಜಯನಗರದ ಅರವೀಡು ವಂಶದ ರಾಜ (1632–42). ಪೆದ್ದವೆಂಕಟ ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನೂ ಹೊಂದಿದ್ದ ಈತ ಅಳಿಯ ರಾಮರಾಯನ ಮೊಮ್ಮಗ. ಶ್ರೀರಂಗನ ಮಗ. 1632ರವರೆಗೆ ಆಳಿದ ಮುಮ್ಮಡಿ ಶ್ರೀರಂಗನ ಮಗ ರಾಮದೇವನ ಮರಣದ ಅನಂತರ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಸಿಂಹಾಸನಕ್ಕಾಗಿ ನಡೆದ ಯಾದವೀಕಲಹಗಳಲ್ಲಿ ಈತನೂ ಒಬ್ಬ ಸ್ಪರ್ಧಿಯಾಗಿದ್ದ. ರಾಮದೇವನ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪನಾದ ತಿಮ್ಮ ಮತ್ತು ಕಂದನವೋಲಿನ ಗೋಪಾಲರಾಜನ ದತ್ತು ಮಗ ಶ್ರೀರಂಗ ಇನ್ನಿಬ್ಬರು ಸ್ಪರ್ಧಿಗಳು. ಅಂತಿಮವಾಗಿ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನೇರಿದ ಇಮ್ಮಡಿ ವೆಂಕಟಪತಿ ಆಂತರಿಕ ದಂಗೆಗಳನ್ನು ಎದುರಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಇಕ್ಕೇರಿಯ ಬಿಜಾಪುರದ ರಣದುಲ್ಲಾಖಾನನ ದಾಳಿಯ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಕಣ್ಮರೆಯಾಯಿತು. ಬೆಂಗಳೂರನ್ನು ಕೆಂಪೇಗೌಡನಿಂದ ಕಸಿದು ಶಿವಾಜಿಯ ತಂದೆ ಶಹಾಜಿಯನ್ನು ಅಲ್ಲಿನ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ನೇಮಿಸಲಾಯಿತು. ರಣದುಲ್ಲಾಖಾನನನ್ನು ಮೈಸೂರಿನ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯ ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿದರೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಹತ್ತಿಕ್ಕಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈ ವೇಳೆಗೆ ವೆಂಕಟನ ರಾಜಧಾನಿ ವೆಲ್ಲೂರಿಗೆ ಬದಲಾಗಿದ್ದು, ಅದನ್ನು ಅಲ್ಲಿನ ಈತನ ಸಾಮಂತರು ರಕ್ಷಿಸಿದರು. ಆದರೂ ವಿಜಯನಗರದ ಪತನವನ್ನು ಈತ ತಡೆಯಲಾಗದೆ ಹೋದ. (ಬಿ.ಆರ್.ಜಿ.)

ವೆಂಕಟಪ್ಪ,ಕೆ.: 1888–1965. ವಿಖ್ಯಾತ ಕಲಾವಿದರು. ಶಿಲ್ಪ, ವರ್ಣಚಿತ್ರ, ಪ್ಲಾಸ್ಟರ್ ಆಫ್ ಪ್ಯಾರಿಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪ. ತಾಮ್ರದ ತಗಡಿನ ಮೇಲೆ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪ, ವೀಣೆಗಳ ರಚನೆ, ವೀಣಾವಾದನ–ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಹಸ್ತರಾಗಿದ್ದರು.

ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಚಿತ್ರಕಾರರಾಗಿದ್ದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ವೆಂಕಟಪ್ಪನವರು ಇವರ ತಾತ. ಇವರ ತಂದೆ ಕೃಷ್ಣಪ್ಪ. ವೆಂಕಟಪ್ಪನವರ ವಂಶದವರು ಮೂಲತಃ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದವರು. ಅನಂತರ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದು ನೆಲಸಿದರು. ವೆಂಕಟಪ್ಪನವರು ತಮ್ಮ ಬಾಲ್ಯ, ಯೌವನಗಳನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲೇ ಕಳೆದರು. ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಕಲಾಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಲಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರು. ಹೊಸ ಅರಮನೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೂರಾರು ಜನ ಕಲಾವಿದರು ಕೆಲಸ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಸಂದರ್ಭ ಬಂದಾಗ ಅವಕಾಶ ಸಿಕ್ಕಿತು. ಇವರ ಕಲಾಪ್ರತಿಭೆಯನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿದ ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ಇವರ ಹೆಚ್ಚಿನ ಕಲಾಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಿದರು. ಈ ಮೊದಲೇ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಕಲಾಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಕೈಗೂಡಿಸಿಕೊಂಡು ಮದರಾಸು ಚಿತ್ರಕಲಾ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಡಿಪ್ಲೊಮಾ ಗಳಿಸಿದ್ದ ವೆಂಕಟಪ್ಪನವರು 1908ರಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿವೇತನ ಪಡೆದು ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕಾಗಿ ಕಲ್ಕತ್ತ ಕಲಾಶಾಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ಅಲ್ಲಿ ಪರ್ಸಿ ಬ್ರೌನ್ ಹಾಗೂ ಅನೀಂದ್ರನಾಥ ಠಾಕೂರ್ ಅವರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಕಲಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದರು. ಕಲ್ಕತ್ತದಲ್ಲಿ ಇವರು ಆರೇಳು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲವಿದ್ದು ಬೌದ್ಧ ರಜಪೂತ ಮತ್ತು ಮುಗಲ್ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರು. ಅನಂತರ 1916ರಲ್ಲಿ ಕಲ್ಕತ್ತದಿಂದ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಿದ ಮೇಲೆ ಸಂಗೀತದ ಅಭಿರುಚಿಯಿಮದ ವೈಣಿಕ ಶಿಖಾಮಣಿ ಶೇಷಣ್ಣನವರಲ್ಲಿ ಏಳು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ವೀಣಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ಇದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇವರ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಕೃತಿ ವೀಣಾ ಹುಚ್ಚು ಜಲವರ್ಣದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಯಿತು. ಇದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಬನೀಂದ್ರನಾಥರು ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟ ಕಲ್ಕತ್ತ ಕಲಾಶಾಲೆಯ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ವೆಂಕಟಪ್ಪನವರಿಗೆ ಆಹ್ವಾನ ಬಂದಾಗ ಅದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ, ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿಯೇ ಉಳಿದರು.

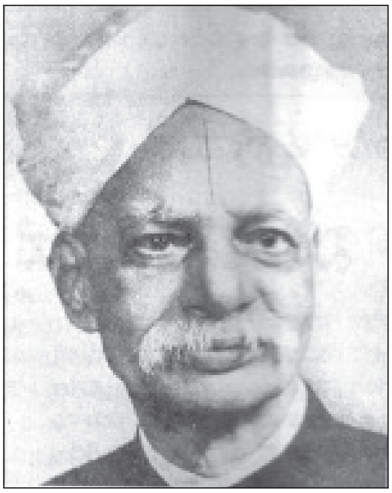

1923ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಕೃತಿಗಳ ರಚನೆಗೆ ಇವರು ತೊಡಗಿದರು. ಆಗ ಇವರು ರಚಿಸಿದ ಕೆಲವು ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳು (ಬಾಸ್) ಈಗಲೂ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿವೆ.

ವೆಂಕಟಪ್ಪನವರು ಜಲವರ್ಣ ಪ್ರಕೃತಿ ಚಿತ್ರಗಳ ಜೊತೆಗೆ ದಂತದ ಫಲಕದ ಮೇಲೆ ನೀರು ಬಣ್ಣದಲ್ಲಿ ರೂಪ ಚಿತ್ರ ಹಾಗೂ ಕಾವ್ಯ ಕಥಾ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮೈಸೂರಿನ ಜಗನ್ಮೋಹನ ಕಲಾಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಇವರ ವೀಣಾ ಹುಚ್ಚು, ರಾಧಾ ಹರಿಣಿ, ಅರ್ಧನಾರೀಶ್ವರ, ಶಿವರಾತ್ರಿ ಮತ್ತು ನೀಲಗಿರಿಯ ದೃಶ್ಯಗಳು ಇಂದಿಗೂ ಕಲಾಭಿಮಾನಿಗಳನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತವೆ. ಪ್ಲಾಸ್ಟರ್ ಆಫ್ ಪ್ಯಾರಿಸ್ಸಿನ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಚಿತ್ರಕಲೆಂಯಲ್ಲಿನ ಅದ್ವಿತೀಂಯುವಾದ ಪ್ರೌಢಿಮೆಂಯುನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಏಕಲವ್ಯನ ಧನುರ್ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ; ಕೌರವ ಪಾಂಡವರಿಗೆ ಬೀಳ್ಕೊಡುಗೆ, ಸಿದ್ಧಾರ್ಥನ ನಿರ್ಗಮನ–ಈ ಮುಂತಾದ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳು ಗಮನಾರ್ಹವಾದುವು.

ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯಲ್ಲಿಯೂ ನಿಷ್ಣಾತರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ರಚಿಸಿದ ಪ್ರತಿಮೆಗಳಲ್ಲಿ ರವೀಂದ್ರರದು ವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದು. 1922ರಲ್ಲಿ ರವೀಂದ್ರರು ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದಾಗ ಅವರ ಭಾವಚಿತ್ರಗಳ ನೆರವಿನಿಂದ ರಚಿಸಿದ ಕೃತಿ ಇದು. ಇವರ ‘ಮಾಣಿ’ ಇಂಥದ್ದೇ ಇನ್ನೊಂದು ಅಪೂರ್ವಕೃತಿ. ಆಕಸ್ಮಿಕವಾಗಿ ಭಿನ್ನವಾಗಿರುವ ಸಿದ್ಧಾರ್ಥ ಕೂಡ ಅತ್ಯಂತ ಮೋಹಕವಾದ ತಾಮ್ರದ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪ. ಇವರಿಗೆ ಕೇಂದ್ರ ಲಲಿತ ಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿ 1962ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯ ಜೊತೆಗೆ ಗೌರವ ಸದಸ್ಯತ್ವವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಸನ್ಮಾನಿಸಿತು.

ತಮ್ಮ ಬದುಕಿನ ಕೊನೆಯವರೆಗೂ ಕಲಾಸೇವೆಯಲ್ಲಿಯೇ ನಿರತರಾಗಿದ್ದ ಇವರು 1956 ಮೇ 25ರಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. ಇವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸರ್ಕಾರಿ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲೇ ಕಲಾಸಂಗ್ರಹಾಲಯವನ್ನು ತೆರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವೆಂಕಟಪ್ಪ ಸಮಗ್ರ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು, ಶಿಲ್ಪಕೃತಿಗಳನ್ನು, ಇವರು ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಲಾಗಿದೆ. **(ಪಿ.ಆರ್.ಟಿ)**

ವೆಂಕಟಪ್ಪ, ಎಂ.ವಿ.: 1932– . ಕರ್ನಾಟಕದ ಮಾಜಿ ವಿಧಾನ ಸಭಾಧ್ಯಕ್ಷರು. ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆ ಮುಳಬಾಗಿಲು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮೋತಕಪಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 1932 ಏಪ್ರಿಲ್ 12ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಮೈಸೂರು ಹಾಗೂ ದೆಹಲಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿ ಬಿ.ಎ. ಹಾಗೂ ಬಿ.ಎಲ್. ಪದವಿಗಳನ್ನು ಗಳಿಸಿದರು. ಮೈಸೂರು ಸತ್ಯಾಗ್ರಹಿಗಳ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ, ಸತ್ಯಾಗ್ರಹಿಗಳ ಶಿಬಿರಗಳನ್ನು ಸಂಘಟಿಸಿ ತಮ್ಮ ಹದಿನಾರನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ಕಾರಾಗೃಹವಾಸ ಅನುಭವಿಸಿದರು (1947). ಪ್ರಾರಂಭ

ದಿಂದಲೂ ಸಾಮಾಜಿಕ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ತೀವ್ರ ಆಸಕ್ತಿ ಹೊಂದಿದ ಇವರು ಕಾಲೇಜು ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಸಂಘಟಕರಾಗಿ, ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ ಹಾಗೂ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಸೇವಾದಳ ಹಾಗೂ ಸಾಮಾಜಿಕ ಸೇವಾ ಶಿಬಿರಗಳನ್ನು ಸಂಘಟಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರು ಮುಳಬಾಗಿಲು ತಾಲ್ಲೂಕು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಮಿತಿಯ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದು (1960), ಆಗ ಅಖಿಲಭಾರತ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಅಧಿವೇಶನದ ಸಾರಿಗೆ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಮುಳಬಾಗಿಲು ತಾಲ್ಲೂಕು ಟಿ.ಎ.ಪಿ.ಸಿ.ಎಂ.ಎಸ್.ನ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ (1961–64), ಬೆಂಗಳೂರು ಡೈರಿ ಹಾಲು ಉತ್ಪಾದಕರ ಸಹಕಾರ ಸಂಘದ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಸಮಿತಿ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ (1973–74), ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರದೇಶ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಮಿತಿಯ ಪ್ರಧಾನ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿ ಹಾಗೂ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ (1990–99).

ಪ್ರಥಮ ಬಾರಿಗೆ ಪದವೀಧರ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ವಿಧಾನ ಪರಿಷತ್ತಿಗೆ ಆಯ್ಕೆಯಾದರು (1966). ಅನಂತರ 1972ರಲ್ಲಿ ಪುನರ್ ಆಯ್ಕೆಗೊಂಡರು. ಅಧೀನ ಶಾಸನ ರಚನಾ ಸಮಿತಿ (1969–71), ಭೂಸುಧಾರಣಾ ಸಮಿತಿ (1972–74), ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಸೆನೆಟ್ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದಾರೆ (1968–71). ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಸೆನೆಟ್ ಹಾಗೂ ಸಿಂಡಿಕೇಟ್ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದಾರೆ (1971–74). ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಧಾನ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಸಭಾಪತಿಗಳಾಗಿಯೂ ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ವಿಧಾನಪರಿಷತ್ತಿನ ನಿಯಮಗಳ ಸಮಿತಿ ಹಾಗೂ ಗ್ರಂಥಾಲಯ ಸಮಿತಿಗಳ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ಪರಿಷತ್ತಿನ ಸಭಾಪತಿಯಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಭಾಗದ ಕಾಮನ್‌ವೆಲ್ತ್ ಸಾಂಸಧಿಕ ಸಂಘದ ಸಂಯುಕ್ತ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಲಂಡನ್‌ನಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ ಕಾಮನ್‌ವೆಲ್ತ್ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಭಾರತ ನಿಯೋಗದ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದರು (1976). ಈಜಿಪ್ಟ್, ಯುರೋಪ್, ಅಮೆರಿಕ, ಜಪಾನ್, ಹಾಂಗ್‌ಕಾಂಗ್, ಸಿಂಗಪುರ್‌ಗಳಿಗೂ ಭೇಟಿ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಒಂಬತ್ತನೆಯ ವಿಧಾನಸಭೆಗೆ ಮುಳಬಾಗಿಲು ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಆಯ್ಕೆಯಾಗಿ ವಿಧಾನಸಭಾ ಸದಸ್ಯರಾದರು (1989–94). ವಿಧಾನಸಭೆಯ ನಿಯಮಾವಳಿಗಳ ಉಪಸಮಿತಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ (1992–94). ಇವರು ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಶಾಸಕರೆಂಬ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ರಾಜ್ಯಪಾಲರಿಂದ ಪಡೆದರು. ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ವಿಧಾನಸಭೆಗೆ ನಡೆದ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ (1999) ಮುಳಬಾಗಿಲು ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಚುನಾಯಿತರಾದರು. ಅನಂತರ ಸಭಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಯಾಗಿ (1999 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 26) ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು. (ಎಸ್.ಎನ್.ಜಿ.)

ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕ (ಸುರಪುರದ): ಸುರಪುರದ ಸಂಸ್ಥಾನದ ದೊರೆ (1842–58). ಕೃಷ್ಣಪ್ಪನಾಯಕ ಮತ್ತು ಈಶ್ವರಮ್ಮ ಇವರ ಮಗ ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲೆ ತಂದೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ತಾಯಿಯ ಪೋಷಣೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದ. ಈತ ಅಪ್ರಾಪ್ತವಯಸ್ಕನಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಇವನ ತಾಯಿ ಸುರಪುರ ಸಂಸ್ಥಾನವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಳು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಪ್ಪನಾಯಕನ ತಮ್ಮ ಪಿಡ್ಡನಾಯಕನನ್ನು ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕನ ಪಾಲಕನನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಬೇಕೆಂಬ ಪ್ರಯತ್ನಗಳು ನಡೆದವು. ರಾಣಿಯ ವಿರೋಧವನ್ನೂ ಕಡೆಗಣಿಸಿ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರ್ಕಾರವೂ ಪಿಡ್ಡನಾಯಕನನ್ನೆ ಪಾಲಕನನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಬೇಕೆಂಬ ನಿರ್ಧಾರ ತಳೆಯಿತು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೆಡೋಸ್ ಟೇಲರ್ ಎಂಬಾತ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಬಂದ. ಅಧಿಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಒಳಜಗಳಗಳನ್ನು ನಿವಾರಿಸಲು ಯತ್ನಿಸುತ್ತ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಸುಧಾರಣೆಗೆ ದುಡಿದು ಸ್ಥಳೀಯ ಜನರ ವಿಶ್ವಾಸವನ್ನು ಗಳಿಸಿದ. ಈತ ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕನ ಶಿಕ್ಷಣದ ಸಲುವಾಗಿ ಮುರ್ರೆ ಎಂಬ ವಿದ್ವಾಂಸನನ್ನು ನೇಮಿಸಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಕಲಿಸುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿದ. ಹಾಗೆಯೇ ತೆಲುಗು ಮರಾಠಿ ಹಾಗೂ ಪಾರಸೀ ಭಾಷೆಗಳನ್ನೂ ಕಲಿಸುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದ. ಇದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ರಾಜಕುಮಾರನನ್ನು ಕೊಲೆಗೈಯುವ ಶತ್ರುಗಳ ಯತ್ನ ಟೇಲರನ ಮುಂಜಾಗರೂಕತೆಯಿಂದಾಗಿ ಸಫಲವಾಗಲಿಲ್ಲ.

1853ರ ಜೂನ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕ ಟೇಲರನಿಂದ ರಾಜ್ಯಾಡಳಿತವನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡ. ಟೇಲರ್ ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ರಾಜಕೀಯ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿರಬೇಕೆಂಬ ಸಲಹೆ ನಾಯಕನಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದುದಾಗಿದ್ದರೂ ಭಾರಿ ಮೊತ್ತದ ವೇತನ ನೀಡಲು ಅಶಕ್ಯವಿದ್ದುದರಿಂದ ಅದನ್ನೊಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲ. ನಾಯಕ ಅಧಿಕಾರವಹಿಸಿಕೊಂಡಾಗ ರಾಜ್ಯದ ಆರ್ಥಿಕ ಸ್ಥಿತಿ ಹದಗೆಟ್ಟಿತ್ತು. ಸಂಬಳ ಸಾರಿಗೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಪಾವತಿಯಾಗದೆ ಸೈನ್ಯದಲ್ಲಿ ಗೊಂದಲವೆದ್ದಿತು. ಜೊತೆಗೆ ನಿಜಾಮನಿಗೆ ಸಲ್ಲಬೇಕಾಗಿದ್ದ ಬಂಡಣಿಯನ್ನೂ ಸಲ್ಲಿಸಿರಲಿಲ್ಲ. ಈ ಮಧ್ಯೆ ಪಿಡ್ಡನಾಯಕನ ಮಕ್ಕಳ ಜಹಗೀರಿಯನ್ನು ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕ ಕಿತ್ತುಕೊಂಡದ್ದರಿಂದ ಅವರೂ ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ದೂರಿತ್ತರು. ಈ ಸಲುವಾಗಿ ನಾಯಕನಿಗೂ ಅವನ ತಾಯಿಗೂ ಮನಸ್ತಾಪ ಉಂಟಾಗಿತ್ತು. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲೂ ಎರಡು ಗುಂಪುಗಳಾಗಿದ್ದವು.

ದೇಶದ ರಾಜಕೀಯ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ 1857ರಲ್ಲಿ ಗಂಭೀರವಾಗತೊಡಗಿತು. ಎಲ್ಲ ಕಡೆ ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ಬಂಡಾಯಗಳು ಏಳತೊಡಗಿದವು. ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕನೂ ಈ ಬಂಡಾಯದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರಬಹುದೆಂಬ ಸಂದೇಹ ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ತಲೆದೋರಿತು. ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕ ತನ್ನ ಸೈನ್ಯಕ್ಕೆ ಅಶ್ವ ಮತ್ತು ಕಾಲ್ದಳಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಬಲಪಡಿಸಿಕೊಂಡದ್ದು, ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ಆಗದ ರೋಹಿಲೆ ಮತ್ತು ಅರಬರನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಹೆಚ್ಚು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಸೈನ್ಯಕ್ಕೆ ನೇಮಿಸಿಕೊಂಡದ್ದು, ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ಸೆರೆಸಿಕ್ಕ ಮಹಿಪಾಲ್‌ಸಿಂಗ್ (ಜವಾಹರ್‌ಸಿಂಗ್) ನಾಯಕನೇ ತನ್ನನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದ ನೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು, ನಾನಾಸಾಹೇಬನ ಬಳಿಗೆ ನಾಯಕ ನಾನಾಸಂಕೇಶ್ವರ ನೆಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನನ್ನು ಒಪ್ಪಂದಕ್ಕಾಗಿ ಕಳಿಸಿದ್ದಾನೆಂಬ ದಟ್ಟ ವದಂತಿ–ಈ ಮುಂತಾದ ಸಂಗತಿಗಳು ಬ್ರಿಟಿಷರು ಸಂದೇಹಪಡಲು ಪ್ರಮುಖ ಕಾರಣಗಳಾದವು.

1857ರ ಡಿಸೆಂಬರ್‌ನಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಕ್ಯಾಪ್ಟನ್ ಕ್ಯಾಂಬೆಲ್ ಎಂಬಾತನನ್ನು ಪರಿಶೀಲನೆಗಾಗಿ ಸುರಪುರಕ್ಕೆ ಕಳಿಸಿದರು. ಅವನ ಆದೇಶದಂತೆ ಫೆಬ್ರವರಿ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಲಿಂಗಸುಗೂರಿನಿಂದ ಸೈನ್ಯದ ತುಕಡಿಯೊಂದ ಕ್ಯಾಪ್ಟನ್ ವಿಂಡ್ಹ್ಯಾಮಿನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಸುರಪುರಕ್ಕೆ ಬಂದು ಊರ ಹೊರಗಿನ ಬಯಲಲ್ಲಿ ಬೀಡುಬಿಟ್ಟಿತು. ಕಲಾದಗಿಯಿಂದ ಮಾಲ್ಕಮ್ ಸಾಹೇಬನ ಸೈನ್ಯವೂ ಬಂದು ಸೇರಿತು. ಸೈನ್ಯ ಊರ ಮೇಲೆ ದಾಳಿಮಾಡಿತು. ನಾಯಕ ತಲೆತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಹೈದರಾಬಾದಿನ ಹಾದಿ ಹಿಡಿದ. ರಾಣಿಯರು ತಲೆಮರೆಸಿಕೊಂಡು ಸುರಪುರದಲ್ಲಿ ಶಾಂತಿ ನೆಲಸಿದ ಮೇಲೆ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ಸೇರಿದರು.

ಹೈದರಾಬಾದಿನಲ್ಲಿ ವನಪರ್ತಿ ರಾಜನು ನಾಯಕನನ್ನು ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೊಪ್ಪಿಸಿದ. ಸಿಕಂದರಾಬಾದಿನ ಸೆರೆಮನೆಯಲ್ಲಿ ಈತನನ್ನು ಸೆರೆಯಿಟ್ಟರು. ಆಗ ಟೇಲರ್ ಬಂದು ನಾಯಕನನ್ನು ಭೇಟಿಯಾಗಿ ಸಂಧಾನಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ. ನಾಯಕನಿಗೆ ವಿಧಿಸಿದ್ದ ಮರಣದಂಡನೆ ಜೀವಾವಧಿಶಿಕ್ಷೆಗೆ ಇಳಿಯಿತು. ಕೊನೆಗೆ ಅದೂ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿ ನಾಲ್ಕುವರ್ಷಗಳ ಸೆರೆವಾಸದ ಅನಂತರ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕನಿಗೊಪ್ಪಿಸಬೇಕೆಂಬ ತೀರ್ಮಾನವಾಯಿತು.

ಮದರಾಸು ಬಳಿಯ ಚೆಂಗಲ್‌ಪೇಟೆಯಲ್ಲಿ ಈತ ತನ್ನ ರಾಣಿಯರೊಂದಿಗೆ ಇರುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ರಾಣಿಯರು ಕರ್ನೂಲಿನಲ್ಲಿ ಈತನನ್ನು ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ನಡೆಯಿತು. ಆದರೆ ಅಷ್ಟರಲ್ಲೇ ನಾಯಕ ಗುಂಡೇಟಿನಿಂದ ಮರಣ ಹೊಂದಿದ. ಈ ಮರಣ ಆಕಸ್ಮಿಕವೆ, ಕೊಲೆಯ ಅಥವಾ ಆತ್ಮಹತ್ಯೆಯೇ ಎಂಬ ಸಂಗತಿ ಇನ್ನೂ ನಿಗೂಢವಾಗಿ ಉಳಿದಿದೆ. ಮರಣಹೊಂದಿದಾಗ ನಾಯಕನಿಗಿನ್ನೂ ಶಿಕ್ಷಾವಧಿಯ ಒಂದು ವರ್ಷವೂ ತುಂಬಿರಲಿಲ್ಲ. ಅಷ್ಟರೊಳಗೆ ಆತ ಮರಣಹೊಂದುತ್ತಾನೆಂಬ ಭವಿಷ್ಯವನ್ನು ಬರೆದಿಟ್ಟುದನ್ನು ಟೇಲರ್ ತನ್ನ ಆತ್ಮಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಅನಂತರ ಸುರಪುರ ಸಂಸ್ಥಾನ ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿದ್ದು, ಬಂಡಾಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಮಗೆ ಮಾಡಿದ ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಅದನ್ನು ನಿಜಾಮನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಲಾಯಿತು. **(ಎಚ್.ಎಂ.ಎನ್.ಆರ್.)**

ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕ I: ಕೆಳದಿ ರಾಜಮನೆತನದ ಅರಸು (ಸು. 1582–1629). ಇವನನ್ನು ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕ ಎಂದೂ ಕರೆಯುವುದುಂಟು. ಅಣ್ಣನಾದ ರಾಮರಾಜಯ್ಯನ ಅನಂತರ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ ಈತ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮಂತತ್ವವನ್ನು ಕೇಳದೆ, ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿ ಆಳಲಾರಂಭಿಸಿದನಲ್ಲದೆ, ತನ್ನ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಎಲ್ಲ ಕಡೆಗಳಿಗೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿದ. ಕೆಳದಿಯ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಮುರಿಯಲು ಬಂದ ಬಿಜಾಪುರ ದಂಡನಾಯಕ ಮಂಜೂಲಷಾನನ್ನು ಇವನು ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿದನಲ್ಲದೆ, ಇನ್ನೊಮ್ಮೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಬಂದಿದ್ದ ಬಿಜಾಪುರದ ಸೇನಾನಿ ಷೇರ್‌ವುಲ್‌ಮುಲ್ಕ್‌ನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ. ಆದಿಲ್‌ಷಾನ ಸಾಮಂತತ್ವವನ್ನು ಒಪ್ಪಿದ್ದ ಮೆಣಸಿನ ರಾಣಿ ಎನಿಸಿದ್ದ ಗೇರುಸೊಪ್ಪೆಯ ಭೈರಾದೇವಿಯನ್ನೂ ಸೋಲಿಸಿ ಸೆರೆಹಿಡಿದ. ಪಶ್ಚಿಮ ಕರಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ಹಲಕೆಲವು ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಇವನ ಅಧೀನರಾದರು. ಇವನ ರಾಜ್ಯ ಮಲಬಾರಿನ ಗಡಿಯವರೆಗೂ ಹಬ್ಬಿತ್ತು. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ 1623ರಲ್ಲಿ ಇಕ್ಕೇರಿಗೆ ಭೇಟಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದ ಇಟಲಿಯ ಪೀಟರ್ ಡೆಲ್ಲಾವೆಲ್ಲೊ ಎಂಬುವನು ‘ರಾಜಕುಮಾರ ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕ ವಿದ್ಯಾನಗರ ಮಹಾರಾಜನ ಮಂತ್ರಿಗಳ ಕೈಕೆಳಗಿನವನಾಗಿ ಕೆಲಸಮಯವಿದ್. ಆದರೆ ಮಹಾರಾಜನ ಪತನಾನಂತರ ಸ್ವತಂತ್ರ ಸಾರ್ವಭೌಮನಾದ. ಅವನು ಸ್ವತಃ ಒಳ್ಳೆಯ ಸೈನಿಕನಾದುದರಿಂದ ಆ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಮತ್ತಷ್ಟು ವಿಸ್ತರಿಸಿದ’ ಎಂದು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ತಮ್ಮ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಪಶ್ಚಿಮ ಕರಾವಳಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತರಿಸಲು ಯತ್ನಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಪೋರ್ಚುಗೀಸರನ್ನು ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕ ಎದುರಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಅವರು ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಪ್ರಭಾವ ಮತ್ತು ಗೌರವಗಳನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡರು. ಅವರ ವ್ಯಾಪಾರ ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕನ ವಶವಾಯಿತು. ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕನ ಈ ಧೋರಣೆಯಿಂದ ಮುಂದಿನ ರಾಜರಿಗೆ ಸಹಾಯವಾಗಿ ರಾಜ್ಯದ ಆರ್ಥಿಕ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಉತ್ತಮಗೊಂಡಿತು. ಮುಂದೆ ಸಂಧಾನಕ್ಕಾಗಿ ಪೋರ್ಚುಗೀಸರು ಇವನ ಆಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ರಾಯಭಾರಿಗಳನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿ ಸ್ನೇಹ ಸಂಪಾದಿಸಲು ಯತ್ನಿಸಿದರು.

ವೆಂಕಟಪ್ಪ ತನ್ನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹನುಮನಾಯಕನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಗಾಜನೂರು ಮತ್ತು ಲಕ್ಕವಳ್ಳಿ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದನಲ್ಲದೆ ದಾನಿವಾಸ, ಕುಂಬೇಸಿ ಯಳವಂದೂರು, ಹೆಬ್ಬೆ, ಮಂಡಗದ್ದೆ, ಕರಬೂರು, ಸಾಲನಾಡು ಮುಂತಾದೆಡೆಗಳ ಶತ್ರುಪಾಳೆಯಗಾರರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ. ತನ್ನ ರಾಜ್ಯದ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಹೆಬ್ಬೆ, ಸಾಗರ, ಕೊಂಡೂರು, ಮಲಕಾಡು ಹೊಳೆಬೈಲೂರು, ಬಾರಕೂರು, ನಗರಿ ಮತ್ತು ಪರಿಯಾಗಳಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಈತ ಹೊಸಂಗಡಿ, ಹೊನ್ನಕಂಬಳಿ, ಕೆದರಿ, ಬಗ್ಗವಾಡಿ, ಕಲ್ಲೂರು–ಇಲ್ಲಿಯ ಪಾಳೆಯಗಾರರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಕೊಂಡೂರು ಕೋಟೆ, ಕಲಿದುರ್ಗ ಮುಂತಾದ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ.

ಇವನು ಮೆಣಸಿನ ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿ ಲಾಭಪಡೆಯಲು ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಈಸ್ಟ್ ಇಂಡಿಯಾ ಕಂಪನಿಯ ಜೊತೆಯಲ್ಲೂ ಸಂಧಾನ ನಡೆಸಿದ್ದ. ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕ ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಪ್ರಜಾಕ್ಷೇಮದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಆಸಕ್ತಿ ತೋರಿಸಿದ. ಹಲವಾರು ಹೊಸ ಅಗ್ರಹಾರಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ. ಇಕ್ಕೇರಿಯ ಶಿಖರೇಶ್ವರ, ವಿಶ್ವೇಶ್ವರ, ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ, ಮೈಲಾರ, ಬಾಣಾವರದ ಗಣಪತಿ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ದತ್ತಿದಾನಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿದ. ಹಿಂದುಗಳ ಪರಂಪರೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾದ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಹಿಷ್ಣುತೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದ. ಭುವನಗಿರಿ ದುರ್ಗದಲ್ಲಿ ಇವನು ಮುಸಲ್ಮಾನರ ಮಸೀದಿಗೆ ದತ್ತಿ ಕೊಟ್ಟುದು ಇದಕ್ಕೊಂದು ಉದಾಹರಣೆ. ಶೃಂಗೇರಿಯ ಅಭಿನವ ನೃಸಿಂಹಭಾರತಿ ಸ್ವಾಮಿಗೆ ಅಲ್ಲಿ ಮಠವೊಂದನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿಕೊಟ್ಟ. ಹಲವು ವೀರಶೈವ ಮಠಗಳಿಗೂ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟ. ಇದಲ್ಲದೆ ಕಾವ್ಯ, ನಾಟಕ, ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಇತರ ವಿಷಯಗಳ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಗಳ ರಚನೆಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವನ್ನು ಕೊಟ್ಟ. ತಿರುಮಲಭಟ್ಟನ ಕನ್ನಡ ಶಿವಗೀತಾ, ಸಂಸ್ಕೃತದ ಶಿವಾಷ್ಟಪದಿ, ರಂಗನಾಥ ದೀಕ್ಷಿತನ ತಂತ್ರಸಾರದ ವ್ಯಾಖ್ಯೆ, ಅಶ್ವಪಂಡಿತನ ಮಾನಪ್ರಿಯ ಎಂಬ ಅಶ್ವಶಾಸ್ತ್ರ ಗ್ರಂಥ, ಭಟ್ಟೋಜ ದೀಕ್ಷಿತನ ತತ್ತ್ವ ಕೌಸ್ತುಭ ಮುಂತಾದ ಕೃತಿಗಳು ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದುವು.

ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕನಿಗೆ ಅಭಿನವ ವೀರಮಾಂಬ ಮತ್ತು ಭದ್ರಮ್ಮ ಎಂಬ ಹೆಂಡತಿಯರೂ ಹಿರಿಯಮ್ಮ ಮತ್ತು ಭದ್ರಪ್ಪ ಎಂಬ ಮಕ್ಕಳೂ ಇದ್ದರು. ಭದ್ರಪ್ಪ ವೆಂಕಟಪ್ಪನಿಗಿಂತ ಮುಂಚೆಯೇ ಸತ್ತ. ವೆಂಕಟಪ್ಪನ ದೀರ್ಘಕಾಲದ ಆಳ್ವಿಕೆ 1629ರಲ್ಲಿ ಕೊನೆಗೊಂಡಿತು. ಅನಂತರ ರಾಜ್ಯಾಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಇವನ ಜೊತೆ ಸಹಕರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಇವನ ಮೊಮ್ಮಗ ವೀರಭದ್ರನಾಯಕ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. **(ಕೆ.ಎಸ್.ಎಸ್.)**

ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕ II: ಕೆಳದಿಯ ರಾಜಮನೆತನದ ಅರಸು (1660–61). ಶಿವಪ್ಪನಾಯಕನ ತಮ್ಮ ಅಣ್ಣನ ಮರಣಾನಂತರ ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕ ಅರಸನಾದ.

ಶಿವಪ್ಪನಾಯಕ ಪೋರ್ಚುಗೀಸರನ್ನು ರಾಜ್ಯದಿಂದ ಹೊರಹಾಕಿದ್ದನಾದ್ದರಿಂದ ಪೋರ್ಚುಗೀಸರು ಕರ್ನಾಟಕದ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಸಾಧ್ಯವಾದಷ್ಟು ಪಲ್ಲಟ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಅವರು ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕನ ಧ್ವಜವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಒಂದು ಹಡಗನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿದು, ಹಲವು ನಾವಿಕರನ್ನು ಕ್ರೈಸ್ತಮತಕ್ಕೆ ಮತಾಂತರಗೊಳಿಸಿದರು. ಈ ಸುದ್ದಿಯಿಂದ ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕ ಕ್ರುದ್ಧನಾಗಿ ಗೋವಕ್ಕೆ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಒಬ್ಬ ಐರೋಪ್ಯ ಪಾದ್ರಿಯನ್ನು ಬಂಧನದಲ್ಲಿಟ್ಟ. ಶಿವಪ್ಪನಾಯಕನು ಪೋರ್ಚುಗೀಸರಿಂದ ಸೆರೆಹಿಡಿದಿದ್ದ ಯುದ್ಧದ ಏಳು ಕಾವಲು ಹಡಗುಗಳನ್ನು ಹಿಂತಿರುಗಿಸಲಿಲ್ಲ. ಪೋರ್ಚುಗೀಸರು ಅರಿಕೆಮಾಡಿಕೊಂಡ ಮೇಲೆ ಅವುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟ. ಅವರ ಮೈತ್ರಿಯನ್ನು ಬೆಳೆಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕ ಡಚ್ಚರೊಡನೆಯೂ ಮೈತ್ರಿ ಹೊಂದಿದ್ದ.

ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರದ ಆದಿಲ್ ಷಾ ಕೆಳದಿ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಪೊಗದಿ ರಾಜ್ಯವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿ ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕನಿಂದ ಹಣವನ್ನು ಕಸಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಸೇನಾಪತಿ ಸಲಾಬತ್‌ಖಾನನಿಗೆ ಅಣಿಮಾಡಿದ. ಆದರೆ ಇದು ಸಫಲವಾಗಲಿಲ್ಲ.

ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕ ವಿಜಯನಗರದ ಶ್ರೀರಂಗನಾಯಕನಿಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಿಂದ ಆಗಾಗ್ಗೆ ಉಂಟಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಕಿರುಕುಳವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಲು ಅಲ್ಲಲ್ಲೇ ಗಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೈನ್ಯವನ್ನಿಟ್ಟಿದ. ಆದರೂ ಮೈಸೂರು ಸೈನ್ಯ 1661ರ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೆಬ್ಬಾಲೆ ಕೋಟೆಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿತು.

ಈತ ಮಠಗಳು ಮತ್ತು ಇತರ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ಕೆಳದಿ ರಾಜರು ತಲೆಮಾರುಗಳಿಂದ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದ. ಶಿವತತ್ತ್ವರತ್ನಾಕರದ ಪ್ರಕಾರ ಇವನು ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ರಾಜ್ಯವಾಳಿ ಈತನ ಸೋದರ ಭದ್ರಪ್ಪನಿಗೆ ಪಟ್ಟ ಕಟ್ಟಿದ. (ಎ.ವಿ.ವಿ.)

ವೆಂಕಟಮಖಿ: ಸು. 16–17ನೆಯ ಶತಮಾನ. ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಂಗೀತದ 72 ಮೇಳ ರಾಗಗಳನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೊಳಿಸಿದ ಸಂಗೀತಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞ. ತಂದೆ ಗೋವಿಂದ ದೀಕ್ಷಿತ, ತಾಯಿ ನಾಗಮ್ಮ. ವೆಂಕಟಮಖಿ ಈ ದಂಪತಿಗಳ ದ್ವಿತೀಯ ಪುತ್ರ. ನಾಯಕವಂಶದ 140 ವರ್ಷಗಳ ಆಳಿಕೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಾತ ಗೋವಿಂದ ದೀಕ್ಷಿತ. ಈತ ಚೆನ್ನಪ್ಪನಾಯಕನ ಪ್ರಧಾನಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದ. ಚೋಳಮಂಡಲದ ಯಶಸ್ಸಿಗೆ ಕಾರಣನಾದ.

ಗೋವಿಂದ ದೀಕ್ಷಿತ ಕನ್ನಡಿಗ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಸೀಮೆಯವ. ಈತನ ತಂದೆ ಮತ್ತು ಅಣ್ಣ ಯಜ್ಞನಾರಾಯಣ ದೀಕ್ಷಿತ ಇಬ್ಬರೂ ವೇದ ಪಾರಂಗತರು, ಅದ್ವೈತಾಚಾರ್ಯರು, ಸಾಹಿತಿಗಳು ಆಗಿದ್ದರು. ಶ್ರೌತವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಎಲ್ಲ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನೂ ನೆರವೇರಿಸಿ ದೀಕ್ಷಿತರೆನಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಗೋವಿಂದ ದೀಕ್ಷಿತ ತಂಜಾವೂರಿನ ನಾಯಕ ದೊರೆಗಳ ಪೈಕಿ ಒಬ್ಬನಾದ ರಘುನಾಥ ನಾಯಕನ ಪ್ರಧಾನಿಯಾಗಿದ್ದ.

ಸಹಜವಾಗಿ ವೆಂಕಟಮಖಿ ಹುಟ್ಟಿನಿಂದಲೂ ಶಿಕ್ಷಣದಿಂದಲೂ ಸಕಲವೇದ ವಿದ್ಯಾಪಾರಂಗತನಾದ. ಜೊತೆಗೆ ಕಾವ್ಯ, ನಾಟಕ, ಸಂಗೀತ, ಛಂದಸ್ಸು ಮುಂತಾದ ಶಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾವೀಣ್ಯ ಕೂಡ ಗಳಿಸಿದ. ಈತ ಬೋಧಾಯನ ಸೂತ್ರಶಾಸ್ತ್ರ, ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಪ್ರಯೋಗ, ಮೀಮಾಂಸ, ಚತುರ್ದಂಡೀ ಪ್ರಕಾಶಿಕಾ(ಸಂಗೀತಶಾಸ್ತ್ರ ಗ್ರಂಥ) ಮುಂತಾದ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕುಮಾರಿಲ ಭಟ್ಟನ 'ಲಘುವಾರ್ತಿಕ'ಕ್ಕೆ ವಾರ್ತಿಕಾಭರಣ ಎಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ.

ಸ್ವತಃ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞ, ವಾಗ್ಗೇಯಕಾರ, ಗಾಯಕ ಮತ್ತು ವೈಣಿಕ ಆಗಿದ್ದ ವೆಂಕಟಮಖಿ ದೊರೆ ವಿಜಯರಾಘವನ (ರಘುನಾಥನಾಯಕನ ಮಗ) ಆಣತಿಯಂತೆ ಚತುರ್ದಂಡೀ ಪ್ರಕಾಶಿಕಾ ಎಂಬ ಶಾಸ್ತ್ರಗ್ರಂಥ ರಚಿಸಿದ (ಸು. 1660). ಈ ಕುರಿತು ಗ್ರಂಥದಲ್ಲೇ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆಧುನಿಕ ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಂಗೀತಕ್ಕೆ ಭದ್ರಬುನಾದಿ ಹಾಕಿಕೊಟ್ಟಿರುವ ಆಕರ ಗ್ರಂಥವಿದು.

ದಂಡಿ ಅಂದರೆ ಆಧಾರಸ್ತಂಭ. ಸಂಗೀತದ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಾದ ಗೀತ, ಠಾಯ, ಆಲಾಪ, ಪ್ರಬಂಧ ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಅವಯವಗಳನ್ನು ವಿಶದಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಇದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯ ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಪ್ರಕರಣಗಳಿವೆ. 1. ವೀಣಾ, 2. ಶ್ರುತಿ, 3. ಸ್ವರ, 4. ಮೇಳ, 5. ರಾಗ, 6. ಆಲಾಪ, 7. ಠಾಯ, 8. ಗೀತ, 9. ಪ್ರಬಂಧ ಹಾಗೂ 10. ತಾಳಪ್ರಕರಣ. ತಾಳಪ್ರಕರಣ ಈಗ ಅಲಭ್ಯ.

ವೀಣಾ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ವೀಣೆಯ ರಚನೆ, ವೈವಿಧ್ಯ, ವಾದ್ಯದ ಬಗೆ, ವಾದಕ, ವಾದನತಂತ್ರ ಮುಂತಾದ ವಿವರಗಳಿವೆ. ಶುದ್ಧಮೇಳವೀಣ, ಮಧ್ಯಮೇಳವೀಣ, ರಘುನಾಥೇಂದ್ರ ಮೇಳವೀಣಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರವಿದೆ. ಮೊದಲೆರಡು ವೀಣೆಗಳಲ್ಲಿ ರಾಗಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಮೆಟ್ಟುಗಳ ಹೊಂದಾಣಿಕೆ ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ವೀಣೆಯಲ್ಲಿ ಅಚಲಮೆಟ್ಟುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ಸ್ವರಾಷ್ಟಕದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ವರಗಳ ಸ್ಥಾನ ಹನ್ನೆರಡು ಎಂದು ಹೇಳಿ, ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದ ರಾಗಗಳ ಹೆಸರಿನೊಡನೆ ಸಮೀಕರಿಸಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರಾಗಗಳನ್ನು ನುಡಿಸುವಾಗ ಯಾವ ತಂತಿಯನ್ನು ಹೇಗೆ ಶ್ರುತಿ ಮಾಡಬೇಕು ಎಂಬ ವಿವರಣೆ ನೀಡಿದ್ದಾನೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಮೊತ್ತ ಮೊದಲಬಾರಿಗೆ ಸಾರಣೆಯ ಕಲ್ಪನೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಸ್ವರಗಳಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಶ್ರುತಿಗಳು ಹೇಗೆ ಅಡಕವಾಗಿವೆ ಎಂಬ ಅಂಶವೂ ವೀಣೆಯಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಪ್ರಾಯೋಗಿಕವಾಗಿ ಅರಿತು ಕೊಳ್ಳುವ ಬಗೆಗಿನ ವಿವರಣೆಯೂ ಶ್ರುತಿಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿವೆ.

ಸ್ವರಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ವಿವರಣೆಯೊಂದಿಗೆ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಸ್ವರಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಏಳು ಶುದ್ಧಸ್ವರಗಳೂ ಐದು ವಿಕೃತಸ್ವರಗಳೂ ಸೇರಿ ಒಟ್ಟು ಹನ್ನೆರಡು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಸ್ವರ ಸಮೂಹವನ್ನು ಗ್ರಾಮ ಎಂದು ಕರೆದು, ಷಡ್ಜಗ್ರಾಮವೊಂದೇ ಉಪಯುಕ್ತವಾದುದೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪುರಂದರದಾಸರಿಂದ ರೂಢಿಗೆ ಬಂದ ಸುಳಾದಿ ಸಪ್ತತಾಳಾಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿ, ಗಮಕ ಬಲು ಮುಖ್ಯವೆಂದೂ 'ಸ್ವರಸ್ಯ ಕಂಪೋಗಮಕಃ ಶ್ರೋತೃ ಚಿತ್ತಸುಖಾವಹಃ' ಎಂದೂ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಚತುರ್ದಂಡೀ ಪ್ರಕಾಶಿಕಾ ಕೃತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದದ್ದು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮೇಳ ಪ್ರಕರಣದಿಂದ. ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಮೇಳಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಲು ಸ್ವರಗಳ ವಿಕೃತಿ ಭೇದಗಳು ಸೇರಿ ಒಟ್ಟು ಹದಿನಾರು ಸ್ವರಗಳಾಗುತ್ತವೆ. 'ರಿ, ಗ, ದ, ನಿ'ಗಳಿಗೆ ಮೂರು ಮೂರು ಭೇದಗಳು. ಅವುಗಳ ಸಂಜ್ಞೆ 'ರ, ರಿ, ರು, ಗ, ಗಿ, ಗು' ಹೀಗೆ. ಮಧ್ಯಮಸ್ವರಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಎರಡು ಭೇದಗಳು ಶುದ್ಧ ಮತ್ತು ಪ್ರತಿ, ಸ್ವರ ಸಂಜ್ಞೆ – 'ಮ, ಮಿ'. ಎಲ್ಲ ರಾಗಗಳಿಗೂ ಷಡ್ಜ, ಪಂಚಮ ಸ್ವರಗಳು ಆವಶ್ಯಕ. ಏಳು ಸ್ವರಗಳ ಸೇರುವಿಕೆಯೇ ಮೇಳವೆಂದು ಗೀತ ಬಲ್ಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ ಎಂದಿದ್ದಾನೆ. ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಭೇದಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲು ಸ್ಫುಟವಾದ ಉಪಾಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇನೆಂದು ಹೀಗೆ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ:

ಮೊದಲ ಆರು ರಾಗಗಳು –

	ಪೂರ್ವಾಂಗ ಸ್ವರ	ಉತ್ತರಾಂಗಸ್ವರ
(ಅ)	ರ, ಗ	ಧ, ನ
(ಆ)	ರ, ಗ	ಧ, ನಿ
(ಇ)	ರ, ಗ	ಧ, ನು
(ಈ)	ರ, ಗ	ಧಿ, ನಿ
(ಉ)	ರ, ಗ	ಧಿ, ನು
(ಊ)	ರ, ಗ	ಧು, ನು

ಎರಡನೆಯ ಆರು ರಾಗಗಳು – ರ, ಗಿ
ಮೂರನೆಯ ಆರು ರಾಗಗಳು – ರ, ಗು
ನಾಲ್ಕನೆಯ ಆರು ರಾಗಗಳು – ರಿ, ಗಿ
ಐದನೆಯ ಆರು ರಾಗಗಳು – ರಿ, ಗು
ಆರನೆಯ ಆರು ರಾಗಗಳು – ರು, ಗು

ಉಳಿದ ಆರು ಗುಂಪುಗಳಿಗೂ ಪೂರ್ವಾಂಗ ಸ್ವರ ಹೀಗೇ ಇರುತ್ತದೆ: 1ನೆಯ ಗುಂಪು+7ನೆಯ ಗುಂಪು ಒಂದೇ ರೀತಿ, 2+8, 3+9, 4+10, 5+11, 6+12. ಇದೇ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿದ್ದು ಮೊದಲ ಆರು ಗುಂಪಿನ ಮೂವತ್ತಾರು ರಾಗಗಳು ಶುದ್ಧ ಮಧ್ಯಮವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಪೂರ್ವಮೇಳವೆಂದೂ ಅನಂತರದ ಆರುಗುಂಪಿನ ಮೂವತ್ತಾರು ರಾಗಗಳು ಪ್ರತಿಮಧ್ಯಮವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಉತ್ತರ ಮೇಳವೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದಿವೆ. ಒಟ್ಟು ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಮೇಳಗಳಾಗಿವೆ. ಹಾಡುವಾಗ ಸ್ವರ ಪ್ರತೀಕ 'ಸರಿಗಮಪದನಿ'ಯೆಂದೇ ವ್ಯವಹರಿಸಬೇಕು.

ವೆಂಕಟಮಖಿ ಈ ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಮೇಳಗಳಿಗೆ ಹೆಸರು ಸೂಚಿಸಿಲ್ಲ. ಆತನ ಮೊಮ್ಮಗ ಮುದ್ದು ವೆಂಕಟಮಖಿ ಮೇಳಗಳಿಗೆ ಹೆಸರಿಟ್ಟು ಅನುಬಂಧವಾಗಿ 'ಚತುರ್ದಂಡೀ ಪ್ರಕಾಶಿಕಾ' ಗ್ರಂಥದೊಡನೆ ಸೇರಿಸಿದನೆಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಇನ್ನು ಐದನೆಯ ರಾಗ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಕೇಳುಗರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ರಂಜಿಸುವುದೇ ರಾಗವೆಂದು ಹೇಳಿ ಅದಕ್ಕೆ ದಶಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನೂ ಸ್ವರಗಳ ಲಂಘನ, ಅಲಂಘನಗಳನ್ನೂ ವಾದಿ ಸಂವಾದಿ ಸ್ವರಗಳನ್ನೂ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಗುರು ತಾನಪ್ಪಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಐವತ್ತನಾಲ್ಕು ರಾಗಗಳ ವಿವರಣೆ, ಅವುಗಳ ಗಾನಕಾಲ ನಿಯಮವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ರಾಗಾಂಗ, ಭಾಷಾಂಗ, ಉಪಾಂಗ, ಕ್ರಿಯಾಂಗ ಇವು ದೇಶೀರಾಗಗಳೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಆಲಾಪನೆ ಮಾಡುವ ಬಗೆಯನ್ನು ಆಲಾಪ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆಲಾಪನೆಯ ಪ್ರಾರಂಭಭಾಗ ಆಕ್ಷಿಪ್ತಿಕಾ, ಎರಡನೆಯದು ರಾಗವರ್ಧಿನಿ. ಆಕ್ಷಿಪ್ತಿಕಾದಿಂದ ಆರಂಭಗೊಂಡ ಆಲಾಪ ಸ್ಫುಟವಾಗಿ ವರ್ಧಿಸುವುದು. ಅನಂತರ ಮುಕ್ತಾಯ ಬರುವುದು.

ಉದ್ದಿಷ್ಟ ರಾಗಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಒಂದು ಸ್ವರದಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಸಮಾಡಬೇಕು. ಆ ಸ್ವರದಿಂದ ಮುಂದೆ ನಾಲ್ಕು ಸ್ವರಗಳಲ್ಲಿ ತಾನವನ್ನು ಆರೋಹಣ, ಅವರೋಹಣ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಹಾಡಿ ಅನಂತರ ಮಂದ್ರಷಡ್ಜದಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಸಮಾಡಬೇಕು. ಇದು ಏಳನೆಯ ಠಾಯ ಪ್ರಕರಣದ ಸಾರ.

ಎಂಟನೆಯದು ಗೀತ ಪ್ರಕರಣ. ಗೀತ ಎಂದರೆ ಹಾಡು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಸಾಲಗಸೂಡವೆಂಬ ಗೀತದ ಬಗ್ಗೆ ನಿರೂಗೀತವು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ತಾಳದಲ್ಲಿ ನಿಬದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ರಸಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಆರು ಅಂಗಗಳಿಂದ ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕು ಧಾತುಗಳಿಂದ ರಚಿತವಾದ ರಚನೆಯನ್ನು ಪ್ರಬಂಧವೆಂದು ಕೊನೆಯ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆರು ಅಂಗಗಳಿವು: ಸ್ವರ, ಬಿರುದ, ಪದ, ತೇನಕ, ಪಾಟ, ತಾಳ. ಇವು ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ. ಪ್ರಬಂಧದ ಧಾತು ಅಂದರೆ ಅವಯವಗ ಳಿವು: ಉದ್ಗ್ರಾಹ, ಮೇಲಾಪಕ, ಧ್ರುವ, ಆಭೋಗ. ಇವು ಆಧುನಿಕಕಾಲದ ಪಲ್ಲವಿ, ಅನುಪಲ್ಲವಿ, ಚರಣ, ಮಧ್ಯಮಕಾಲ ಸಾಹಿತ್ಯವೆಂದು ಮಾರ್ಪಾ ಡಾಗಿವೆ. ಕರ್ತೃ ಏಕಧಾತು, ದ್ವಿಧಾತು, ತ್ರಿಧಾತು, ಚತುರ್ಧಾತು ಪ್ರಬಂಧ ರಚನೆಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾನೆ.

ಹತ್ತನೆಯದು (ತಾಳಪ್ರಕರಣ) ಲಭ್ಯವಾಗಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಗ್ರಂಥ ಅಪೂರ್ಣವಾಗಿದೆ.

*

ವೆಂಕಟರಂಗೋ ಕಟ್ಟಿ: 1833–1909. ಸಮಾಜಸುಧಾರಕ, ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಿ ಹಾಗೂ ಶಿಕ್ಷಕರು ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಧೋಳದಲ್ಲಿ; ಮನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾವ್ಯಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಓದಿಕೊಂಡ ಇವರು ಪುಣೆಗೆ ಹೋಗಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಪಡೆದು ಅಲ್ಲಿಯ ಟ್ರೈನಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜೊಂದರಲ್ಲಿ ಸು. 10 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದರು. ಅನಂತರ ಬೆಳಗಾಂವಿಯ ನಾರ್ಮಲ್ ಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಮುಂದೆ ಧಾರವಾಡದ ಟ್ರೈನಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜಿನ ಅಧ್ಯಾಪಕ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಇವರು, ಆ ಕಾಲೇಜಿನ ಪ್ರಿನ್ಸಿಪಲರಾಗಿ ಸುಮಾರು 14 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ (1876–90) ಕೆಲಸ ಮಾಡಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು.

ಪುಣೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ಅಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಭಾಷಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಿಯವರು ಪ್ರಭಾವಿತರಾಗಿದ್ದರು. ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳಿಗಾಗಿ ತಮ್ಮ ಜೀವನದ ಕೊನೆಯವರೆಗೂ ಹಲವು ಬಗೆಯಲ್ಲಿ ದುಡಿದರು; ಸ್ವತಃ ಲೇಖಕರೂ ಆಗಿದ್ದ ಇವರು ಶಾಲಾ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆಂದು ಬರೆದ ಕನ್ನಡ ಕ್ರಮಿಕ ಪುಸ್ತಕಗಳು ತುಂಬ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿದ್ದವು. ಇವರು ಬರೆದ ಇತರ ಮುಖ್ಯ ಕೃತಿಗಳಿವು; ಜ್ಯೋತಿಷಶಾಸ್ತ್ರ; ಪದಾರ್ಥ, ವಿಜ್ಞಾನ ಶಾಸ್ತ್ರ; ವನಸ್ಪತಿಶಾಸ್ತ್ರ, ಖನಿಜಶಾಸ್ತ್ರ, ಲಘುವ್ಯಾಕರಣ, ಕರ್ನಾಟಕದ ವರ್ಣನೆಯೂ ಇತಿಹಾಸವ, ಕರ್ನಾಟಕ ಗೆಜೆಟ್ಟಿಯರು (ಭಾಷಾಂತರ).

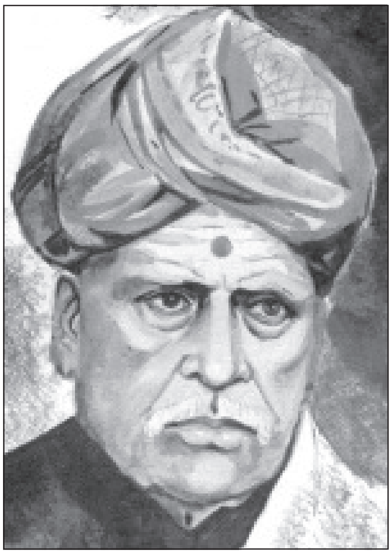

ಧಾರವಾಡದ ವಿದ್ಯಾವರ್ಧಕ ಸಂಘದ ಸ್ಥಾಪಕರಲ್ಲೊಬ್ಬರಾದ ವೆಂಕಟರಂಗೋ ಕಟ್ಟಿಯವರು ಆ ಸಂಘದ ಮೊದಲ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿಯೂ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಇವರು ಶಾಲಾಪತ್ರಿಕೆ ಮತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕ ಪತ್ರ ಎಂಬ ಎರಡು ಪತ್ರಿಕೆಗಳನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಇವರು 1909 ಮೇ 1ರಂದು ನಿಧನರಾದರು.

(ವಿ.ಎಸ್.)

ವೆಂಕಟರಾಮಯ್ಯ, ಸಿ.ಕೆ.: 1896–1973. ಹೆಸರಾಂತ ಕನ್ನಡ ವಿದ್ವಾಂಸರು. ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೊಟ್ಟು ಎಂಬ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ. ತಂದೆ ಕೃಷ್ಣಪ್ಪ, ತಾಯಿ ನಂಜಮ್ಮ. ಆರಂಭದ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಪೊಟ್ಟು, ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಮಾಗಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಮುಗಿಸಿದ ಇವರು, ಬೆಂಗಳೂರು ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಓದಿ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆದರು. ಅನಂತರ ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗಮಾಡಿ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿಯ ಜೊತೆಗೆ ಎಲ್.ಎಲ್.ಬಿ. ಪದವಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಂಡರು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ವಕೀಲವೃತ್ತಿಯನ್ನು ನಡೆಸಿದ ಇವರು ಆಗಿನ ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರ ಏರ್ಪಡಿಸಿದ ಭಾಷಾಂತರ ಸ್ಪರ್ಧಾಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ದರ್ಜೆಯಲ್ಲಿ ತೇರ್ಗಡೆಹೊಂದಿ 1924 ಮಾರ್ಚ್ 1ರಂದು ಸರ್ಕಾರದ ಭಾಷಾಂತರ ಕಾರರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡು ದೀರ್ಘಕಾಲ ಆ ಹುದ್ದೆಯಲ್ಲಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಆ ಹುದ್ದೆಯಿಂದ ನಿವೃತ್ತರಾದ ಮೇಲೆ ಆಗತಾನೆ ಸರ್ಕಾರ ಆರಂಭಿಸಿದ್ದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಇಲಾಖೆಯ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲನೆಯ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ (1955–55) ನೇಮಗೊಂಡು ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಪಡೆದರು. ತಮ್ಮ ಜೀವನದ ಕೊನೆಯ ದಿನಗಳನ್ನು ಚನ್ನಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಕಳೆದ ಇವರು 1973 ಏಪ್ರಿಲ್ 3ರಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು.

ಕನ್ನಡ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಪಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ವೆಂಕಟರಾಮಯ್ಯನವರು ಮಾಡಿರುವ ಸಾಹಿತ್ಯಸೇವೆ ಗಣ್ಯವಾದುದು. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿದೆಸೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ವಹಿಸಿದ್ದ ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರು ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿದ್ದಾಗ, ಅಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಗುರುಗಳಾಗಿದ್ದ ಎ.ಆರ್. ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗಿ ಅವರಿಂದ ಕನ್ನಡ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಪಡೆದರು. ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ನಿಂದ ಕೆಲವು ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ತಂದರು. 1917ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಏರ್ಪಡಿಸಿದ್ದ ಗ್ರಂಥ ರಚನಾ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ

ಭಾಗವಹಿಸಿ ಬಹುಮಾನಿತರಾದ ಇವರು ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಬರೆದು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಇವರ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯ ಕೃತಿಗಳಿವು; ಹಳ್ಳಿಯ ಕಥೆಗಳು, ತುರಾಯಿ–ಇವು ಸಣ್ಣ ಕಥೆಗಳ ಸಂಗ್ರಹಗಳು; ಬುದ್ಧ, ಪೈಗಂಬರ್, ಲಿಂಕನ್, ಹರ್ಷವರ್ಧನ, ಆಳಿದ ಮಹಾಸ್ವಾಮಿಯವರು–ಇವು ಜೀವನಚರಿತ್ರೆಗಳು; ಸುಂದರಿ, ನಮ್ಮ ಸಮಾಜ, ಮಂಡೋದರಿ, ನಚಿಕೇತ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿ–ಇವು ನಾಟಕಗಳು. ಈ ನಾಟಕಗಳೆಲ್ಲ ರಂಗದ ಮೇಲೆ ಯಶಸ್ವೀ ಪ್ರಯೋಗಗಳಾಗಿವೆ. ಭಾಸ ಮತ್ತು ಕಾಳಿದಾಸರ ಮೇಲೆ ಬೃಹತ್ತಾದ ವಿಮರ್ಶಾಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಗಾತ್ರ, ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಎರಡು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಇವರ ಕೃತಿಗಳು ಉನ್ನತ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿವೆ.

ಇವರು ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೇವೆಯೂ ಗಣ್ಯವಾದುದು. ಬೆಂಗಳೂರು ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನ ಸಂಘ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನೊಂದಿಗೆ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಪರ್ಕ ಹೊಂದಿದ್ದ ಇವರು ಅದರ ಗೌರವ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ (1930–37 ಹಾಗೂ 1938–40)ಗಳಾಗಿಯೂ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು.

ವೆಂಕಟರಾಮಯ್ಯನವರು ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಸಮಾಜಸೇವೆಗೆ ಮನ್ನಣೆ ಎಂಬಂತೆ ಇವರಿಗೆ ಹಲವು ಬಗೆಯ ಗೌರವಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಲಭಿಸಿವೆ. 1947ರಲ್ಲಿ ಹರಪನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ 30ನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನಕ್ಕೆ ಇವರು ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. 1950ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರರಸರು ಇವರಿಗೆ ರಾಜಸೇವಾಸಕ್ತ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಗೌರವಿಸಿದರು. 1962ರಲ್ಲಿ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಇವರಿಗೆ ಪದ್ಮಶ್ರೀ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿತು. 1971ರಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಬಂತು. ಅದೇ ವರ್ಷ ಕನಕಪುರದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲಾ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನಕ್ಕೆ ಇವರು ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. **(ಸಿ.ಕೆ.ಎನ್.)**

ವೆಂಕಟರಾಮಯ್ಯ, ಇ.ಎಸ್.: 1924–97. ಭಾರತದ ಪರಮೋಚ್ಚ ನ್ಯಾಯಾಲಯದ ನಿವೃತ್ತ ಮುಖ್ಯನ್ಯಾಯಾಧೀಶರು, ಲೇಖಕರು. ಇವರು 1924 ಡಿಸೆಂಬರ್ 18ರಂದು ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇಂಗಳಗುಪ್ಪೆಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಟಿ.ವಿ. ಸೀತಾರಾಮಯ್ಯ, ತಾಯಿ ನಂಜಮ್ಮ. ಮೈಸೂರಿನ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿ (1943), ಬೆಳಗಾಂವಿಯ ಆರ್.ಎಲ್.ಲಾ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್.ಎಲ್.ಬಿ. ಪದವಿ ಗಳಿಸಿದರು (1945). ವ್ಯಾಸಂಗದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಹಲವು ಚಿನ್ನದ ಪದಕಗಳನ್ನು ಗಳಿಸಿರುವುದು ಇವರ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆ.

ವೃತ್ತಿಯ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ಲೀಡರ್ ಆಗಿ ನೋಂದಾಯಿಸಿಕೊಂಡು (1946) ಅನಂತರ ನ್ಯಾಯವಾದಿಗಳಾದರು (1948). ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಚತುರಮತಿಗಳೆನಿಸಿದ್ದ ಇವರು ಸಿವಿಲ್, ಕ್ರಿಮಿನಲ್, ಸಂವಿಧಾನಿಕ ಹಾಗೂ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಕಾನೂನು ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥವಾದಿ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದರು.

ಇವರು ಕಾನೂನು ಪಾಂಡಿತ್ಯದಿಂದಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಉಚ್ಚನ್ಯಾಯಾಲಯದ ಪ್ಲೀಡರ್ (1966), ಸರ್ಕಾರಿ ವಕೀಲ (1969), ಕರ್ನಾಟಕ ಅಡ್ವೋಕೇಟ್ ಜನರಲ್ (1970) ಮೊದಲಾದ ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆಯ ಹುದ್ದೆಗಳು ಇವರನ್ನು ಅರಸಿಬಂದವು. ಕರ್ನಾಟಕ ಉಚ್ಚನ್ಯಾಯಾಲಯದ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರಾಗಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಭಾರತದ ಸರ್ವೋಚ್ಚ ನ್ಯಾಯಾಲಯದ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರಾಗಿಯೂ (1979) ಮುಖ್ಯನ್ಯಾಯಾಧೀಶರಾಗಿಯೂ (1989) ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು. ಇವರು ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರಾಗಿದ್ದ ಎರಡು ದಶಕಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಮಹತ್ತ್ವದ ತೀರ್ಪುಗಳನ್ನು ನೀಡಿ ನ್ಯಾಯಾಂಗದ ಗೌರವ ಹೆಚ್ಚಿಸಿದ್ದರು. ನ್ಯಾಯನಿಷ್ಠುರತೆ, ವೃತ್ತಿ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕತೆ, ಕಾನೂನು ಪ್ರಿಯತೆ, ಸತ್ಯನಿಷ್ಠುರತೆ ಇಂತಹ ಮೌಲ್ಯಗಳಿಗೆ ಇವರು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದರು.

ಕಾನೂನು ಬೋಧನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಪಾರ ಒಲವಿದ್ದ ಇವರು ಬೆಳಗಾಂವಿಯ ಆರ್.ಎಲ್. ಕಾನೂನು ಕಾಲೇಜು (1946), ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಬಿ.ಎಂ. ಎಸ್.ಕಾನೂನು ಕಾಲೇಜು (1963–66)ಗಳಲ್ಲಿ ಬೋಧಕರಾಗಿ, ಪ್ರಾಂಶುಪಾಲರಾಗಿ (1966–69), ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಲಾ ಸ್ಕೂಲ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಎಂ.ಕೆ. ನಂಬಿಯಾರ್ ಪೀಠದ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಸಂವಿಧಾನಾತ್ಮಕ ಕಾನೂನಿನ ಬೋಧಕರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಕಾನೂನು ಸೇವೆಯ ಕಾರ್ಯಾನುಭವ ರಾಜ್ಯ ಹಾಗೂ ರಾಷ್ಟ್ರ ವ್ಯಾಪಿಯಾದದ್ದು. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಲೀಗಲ್ ಏಯ್ಡ್ ಸೊಸೈಟಿಯ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ (1948–56), ಕರ್ನಾಟಕದ ಕಾನೂನು ನೆರವು ಮತ್ತು ಸಲಹಾ ಮಂಡಳಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ (1976–79), ಸರ್ವೋಚ್ಚ ನ್ಯಾಯಾಲಯದ ಕಾನೂನು ನೆರವು ಸಮಿತಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಇವರು ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ.

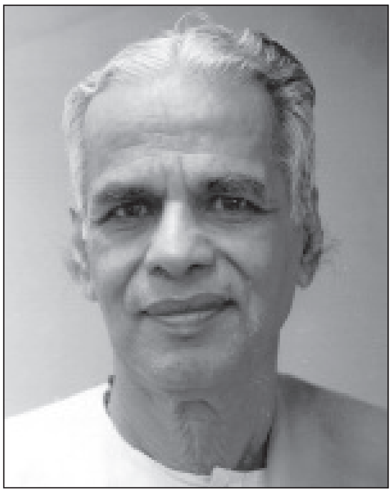

ಇವರು ನಿವೃತಿಯ ಅನಂತರವೂ ಸೇವಾತತ್ಪರರಾಗಿದ್ದರು. ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಫಾರ್ ಸೋಷಿಯಲ್ ಅಂಡ್ ಎಕನಾಮಿಕ್ ಚೇಂಜ್ (ಬೆಂಗಳೂರು), ಭಾರತೀಯ ವಿದ್ಯಾಭವನ (ಬೆಂಗಳೂರು ಕೇಂದ್ರ), ಏಷ್ಯ ಸೆಂಟರ್ (ಬೆಂಗಳೂರು), ಅರಬಿಂದೊ ಸೊಸೈಟಿ (ಬೆಂಗಳೂರು), ಸರ್ವೋದಯ ಇಂಟರ್‌ನ್ಯಾಷನಲ್ ಟ್ರಸ್ಟ್ (ಬೆಂಗಳೂರು), ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞ ಎಜುಕೇಷನಲ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ (ಬೆಂಗಳೂರು) – ಈ ಹಲವಾರು ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಆ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೂ ಕಾರಣರಾಗಿದ್ದರು. ಹಿರಿಯ ನಾಗರಿಕ ಘಟಕದ ಪೋಷಕರಾಗಿ, ರಿಸರ್ವ್‌ಬ್ಯಾಂಕ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯಾದ ಹಣಕಾಸು ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣಾ ಸಲಹಾ ಘಟಕದ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ, ಹೈದರಾಬಾದಿನ ಅಡ್ವೈಸರಿ ಸ್ಟ್ಯಾಫ್ ಕಾಲೇಜಿನ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಗಣನೀಯ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಕಾನೂನು, ಸಮಾಜ ಮತ್ತು ಹಕ್ಕುಬಾಧ್ಯತೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಹಲವಾರು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಇವರು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಫ್ರೀಡಂ ಆಫ್ ಪ್ರೆಸ್ – ರೀಸೆಂಟ್ ಟ್ರೆಂಡ್ಸ್, ಫ್ರೀ ಆ್ಯಂಡ್ ಬ್ಯಾಲೆನ್ಸ್‌ಡ್ ಪ್ರೆಸ್, ವುಮನ್ ಆ್ಯಂಡ್ ಲಾ, ಇಂಡಿಯನ್ ಫೆಡರಲಿಸಂ, ಜಸ್ಟೀಸ್ ಇಂಪಿರಿಲ್ಡ್, ಬಿ.ಎನ್.

ರಾವ್– ಕಾನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಷನಲ್ ಅಡ್ವೈಸರ್ ಮೊದಲಾದ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹ್ಯೂಮನ್ ರೈಟ್ಸ್ ಇನ್ ಎ ಚೇಂಜಿಂಗ್ ವರ್ಲ್ಡ್ ಎಂಬುದು ಇವರ ಸಂಪಾದಿತ ಕೃತಿ.

ಇವರ ನ್ಯಾಯಾಂಗ ಸೇವೆಗಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ (1989), ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ನಾಗಾರ್ಜುನ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ (1993) ಎಲ್.ಎಲ್.ಡಿ ಪದವಿಯನ್ನು ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ (1996). ಇವರು 1997 ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ 25ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. **(ಎಸ್.ಎಂ.ಕೆ.)**

ವೆಂಕಟರಾವ್, ಆಲೆಮನೆ: 1889–1935. ಕನ್ನಡಕ್ಕಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡಿದ ಮಹನೀಯರು. ಇವರ ತಂದೆ ಆಲೆಮನೆ ರಾಮರಾಯರು ಆಂಧ್ರದ ಕರ್ನೂಲು, ಅನಂತಪುರ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳಿಂದ ಬಂದು, ಮಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ರೆವಿನ್ಯೂ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ವೆಂಕಟರಾವ್ ಅವರು ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ವೈದ್ಯಕೀಯ ವ್ಯಾಸಂಗಕ್ಕಾಗಿ ಮದರಾಸು ವೈದ್ಯಕೀಯ ಕಾಲೇಜು ಸೇರಿ, ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ವ್ಯಾಸಂಗಮಾಡಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಒಲವಿಲ್ಲದೆ ಮಂಗಳೂರಿನ ಸೇಂಟ್ ಅಲೋಶಿಯನ್ ಕಾಲೇಜನ್ನು ಸೇರಿ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿ ಗಳಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಎಲ್.ಟಿ. ಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಶಾಲಾ ಇನ್ಸ್‌ಪೆಕ್ಟರಾಗಿಯೂ ಕೆಲವು ಕಾಲ ಕೇರಳದ ಮಲಬಾರಿನ ಬಡಗರ ಮಿಷನ್ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಗಣಿತದ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿಯೂ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಅನಂತರ ತಾವು ಓದಿದ ಸೇಂಟ್ ಅಲೋಶಿಯಸ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾದರು. ಮದರಾಸು ವಿಶ್ವ ವಿದ್ಯಾಲಯ ಕನ್ನಡ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದಾಗ (1927) ಇವರು ಆ ವಿಭಾಗದ ಮೊದಲ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡು ಆ ಇಲಾಖೆಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದರು. ಇವರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಅಮೂಲ್ಯ ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಗಳು ಮದರಾಸು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಮೂಲಕ ಬೆಳಕು ಕಂಡವು. ನೃಪತುಂಗನ ಕವಿರಾಜಮಾರ್ಗ, ಗುಣವರ್ಮನ ಪುಷ್ಪದಂತ ಪುರಾಣ, ಕೇಶಿರಾಜನ ಶಬ್ದಮಣಿದರ್ಪಣ (ಲಿಂಗಣಾರಾಧ್ಯನ ಟೀಕೆ ಸಹಿತ), ಪೊನ್ನನ ಶಾಂತಿಪುರಾಣ–ಇವು ಮುಖ್ಯವಾದುವು. ಇವುಗಳ ಸಂಪಾದನೆಯಲ್ಲಿ ಇವರ ಪಾತ್ರ ಹಿರಿದಾಗಿತ್ತು. ಕನ್ನಡದ ಕೆಲಸಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಹುರುಪಿನಿಂದ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗಲೆ 1935ರಲ್ಲಿ ಆಕಸ್ಮಿಕವಾಗಿ ಇವರು ಮರಣ ಹೊಂದಿದರು.

ಇವರು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ತೆಲುಗಿನಲ್ಲೂ ಉತ್ತಮ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಗಳಿಸಿದ್ದರು. 1917ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಚಂದ್ರಗುಪ್ತ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಎಂಬ ತೆಲುಗು ಕಾದಂಬರಿಯನ್ನು ಸರಳವಾದ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಅನುವಾದಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಆರಂಭದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಪರಿಷತ್ತಿನ ಕಾರ್ಯಕಾರಿ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಮದರಾಸು ಪ್ರಾಂತ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸಿದರು. **(ಪಿ.ಎಸ್.ಎಸ್.)**

ವೆಂಕಟರಾವ್, ತಲಗೇರಿ: –1978. ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಹವ್ಯಾಸಿ ಕಲಾವಿದ, ಚಿತ್ರನಟ. ಇವರು ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹುಲಿಯೂರು ದುರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದರು. ತಂದೆ ಸುಬ್ಬರಾವ್ ಯಕ್ಷಗಾನ ಕಲಾವಿದರಾಗಿದ್ದರು. ಹಳ್ಳಿಗೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದ ಕಂಪನಿಗಳ ನಾಟಕಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ನೋಡುತ್ತಿದ್ದ ವೆಂಕಟರಾಯರಿಗೆ ಚಿಕ್ಕಂದಿನಲ್ಲೇ ಈ ಕಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾದ ಅಭಿರುಚಿ ಮೂಡಿತು. ತಮ್ಮ ಹದಿನಾರನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ, ಇನ್ನೂ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿದ್ದಾಗ, ಸಾಗರದಲ್ಲಿ ನಾಟಕವೊಂದರಲ್ಲಿ ಇವರು ಸ್ತ್ರೀಪಾತ್ರವೊಂದನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು.

ನೌಕರಿ ಪಡೆಯುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಮುಂಬಯಿಗೆ ಹೋಗಿ ನೆಲಸಿದ ಇವರಿಗೆ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಲೇ ಇತ್ತು. ಅಲ್ಲಿಯ ಗಣೇಶೋತ್ಸವದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ರಾಮಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ ಎಂಬ ಮರಾಠೀ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣ ಪಾತ್ರವೊಂದು ಇವರಿಗೆ ದೊರಕಿತು. ಕ್ರಮೇಣ ಇವರು ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಅಭಿನಯಿಸತೊಡಗಿದರು. ಗೆಳೆಯರೊಂದಿಗೆ ಕೂಡಿ ಸರಸ್ವತಿ ಅವೆಂಚೂರ್ಸ್ ಎಂಬ ಹವ್ಯಾಸಿ ನಾಟಕ ಕಲಾವಿದರ ಸಂಘವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು.

ಕಾಲ ಸಂದಂತೆ ಇವರ ಕಲಾವಂತಿಕೆ ಅನೇಕ ಲಕ್ಷ್ಯ ಸೆಳೆಯಿತು. ಕೀಚಕ, ಸಂಸಾರ ನೌಕ ಮುಂತಾದ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಅಭಿನಯ ಮೆಚ್ಚುವಂತಿತ್ತು. ಎಸ್.ಎಲ್. ಭೈರಪ್ಪನವರ ನಾಯಿ ನೆರಳು ಕಾದಂಬರಿಯನ್ನು ರಂಗಭೂಮಿಗೆ ಅಳವಡಿಸಿದರು. ಇದು ವಿಶೇಷ ಪ್ರಶಂಸೆ ಗಳಿಸಿತು. ಇವರ ಕೊಂಕಣಿ ಭಾಷೆಯ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ ಎಂಬ ರೇಡಿಯೋ ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಬಹುಮಾನ ಲಭಿಸಿದೆ. ಎಸ್.ಎಲ್. ಭೈರಪ್ಪನವರ ವಂಶವೃಕ್ಷ ಕಾದಂಬರಿಯನ್ನು ಆಧರಿಸಿ ನಿರ್ಮಿಸಲಾದ ಚಲನಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಇವರು ಪ್ರಧಾನಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿ (ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಶ್ರೋತ್ರಿ) ಉತ್ತಮ ನಟರೆಂದು ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಖ್ಯಾತಿ ಗಳಿಸಿದರು. ಈ ಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ವರ್ಷದ ರಾಜ್ಯಮಟ್ಟದ (1971–72) ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಚಿತ್ರವೆಂದೂ ಇವರಿಗೆ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ನಟನೆಂದೂ ಕೇಂದ್ರ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ದೊರಕಿದುವು. ಈ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಇವರು ತುಂಬ ಅರಿವಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಹಿತಮಿತ ಅಭಿನಯ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಬೂತಯ್ಯನ ಮಗ ಅಯ್ಯು, ಉಪಾಸನೆ, ಆಶೀರ್ವಾದ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲೂ ಅಭಿನಯಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು 1978ರಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. **(ಎಚ್.ಎಸ್.ಕೆ.)**

ವೆಂಕಟಲಕ್ಷ್ಮಮ್ಮ, ಕೆ: 1906–2002. ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ನೃತ್ಯ ಕಲಾವಿದೆ. ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಕಡೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ತಂಗಲಿ ತಾಂಡ್ಯದ ಬಣಜಾರ್ ಜನಾಂಗದಲ್ಲಿ 1906ರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಸಲುವಾಗಿ ಇವರ ಹಿರಿಯರು ಇವರನ್ನು ಮೈಸೂರಿಗೆ ಕರೆತಂದರು. ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ನಾಟ್ಯಸರಸ್ವತಿ ಎಂದು ಹೆಸರಾಗಿದ್ದ ಜಟ್ಟಿತಾಯಮ್ಮ **(ನೋಡಿ)** ಅವರಲ್ಲಿ ನೃತ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ 20 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದರು. ಅವರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಅನೇಕ ವಿದ್ವಾಂಸರುಗಳ ಸಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ನೃತ್ಯಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಮೆಚ್ಚುಗೆಗೆ ಪಾತ್ರರಾದರು. ಇದೇ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಆಸ್ಥಾನ್ ವಿದ್ವಾನ್ ಬಿ. ದೇವೇಂದ್ರಪ್ಪನವರಲ್ಲಿಯೂ ಆಸ್ಥಾನ್‌ವಿದ್ವಾನ್

ಚಿಕ್ಕರಾಮ ರಾಯರಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಗೀತ ಅಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವರ ಆಸ್ಥಾನ ವಿದುಷಿಯಾಗಿ ಸುಮಾರು 20 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು.

ಇವರು ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಾದ ಮೈಸೂರು ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಭರತನಾಟ್ಯ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ನೀಡುವ ಸಲುವಾಗಿ 1954ರಲ್ಲಿ ಭರತ ಕಲಾನಿಕೇತನವೆಂಬ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಮಹಿಳೆಯರೂ ಬಂದು ಇದರಲ್ಲಿ ನೃತ್ಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದಿದ್ದಾರೆ. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಲಲಿತಕಲೆಗಳ ಕಾಲೇಜನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದಾಗ (1965) ಇವರನ್ನು ನೃತ್ಯ ವಿಭಾಗದ ಉಪಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ನೇಮಿಸಿತು. ಇಲ್ಲಿ ಇವರು 9 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದರು.

ವೆಂಕಟಲಕ್ಷ್ಮಮ್ಮನವರು ರಾಜ್ಯಸಂಗೀತ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರಲ್ಲದೆ ರಾಜ್ಯದ ಹಲವು ಸಂಗೀತ ನೃತ್ಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕ ವಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದರು. ರಾಜ್ಯ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿ 1962ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಗಾನಕಲಾ ಪರಿಷತ್ತು ಇವರಿಗೆ ನಾಟ್ಯ ವಿಶಾರದೆ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನಿತ್ತು ಸನ್ಮಾನಿಸಿದೆ. 1964ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಕೇಂದ್ರ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಬಂತು. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ 1977ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಗೌರವ ಡಿ.ಲಿಟ್ ಪದವಿಯನ್ನಿತ್ತು ಗೌರವಿಸಿತು. ಇವರು 2002 ಜುಲೈ 3ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. **(ಎಂ.ಎಸ್‌ಎ.)**

ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬಯ್ಯ: 1885–1965. ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪಿಟೀಲು ವಿದ್ವಾಂಸರು. 1885 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 5ರಂದು ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಸಂಪಿಗೆರಾಯರು ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಡಬ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಶ್ಯಾನುಭೋಗರಾಗಿದ್ದವರು. ತಾಯಿ ಗುಂಡಮ್ಮ. ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬಯ್ಯನವರಿಗೆ ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೇ ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಆಸಕ್ತಿ ಇತ್ತು. ಇವರ ಸಂಗೀತಾಸಕ್ತಿಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿದ ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರದ ಪಿಟೀಲು ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿದ್ದ ಶಾಮಣ್ಣನವರು ಇವರನ್ನು ತಮ್ಮ ಶಿಷ್ಯನನ್ನಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರು. ಸತತ ಅಭ್ಯಾಸ ಹಾಗೂ ಸಜ್ಜನಿಕೆಗಳಿಂದಾಗಿ ಗುರುಕೃಪೆಗೆ ಪಾತ್ರರಾದ ಇವರು ಮುಂದೆ ಲಾಲ್‌ಗುಡಿ ರಾಮಯ್ಯರ್ ಹಾಗೂ ತಿರುಕ್ಕೋಡಿಕಾವಲ್ ಕೃಷ್ಣ ಅಯ್ಯರ್ ಎಂಬ ವಿದ್ವಾಂಸರುಗಳಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತರಾಗಿ ಅಪ್ರತಿಮ ಪಿಟೀಲು ವಾದಕರೆನಿಸಿದರು. ಗುರುಕುಲವಾಸದ ಬಳಿಕ 1935–36ರಲ್ಲಿ ಇವರ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪ ವೆಂಕಟರಾಯರು ಇವರನ್ನು ಮೈಸೂರಿಗೆ ಕರೆಯಿಸಿಕೊಂಡರು.

ಇವರು ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಸಂಗೀತಾರಾಧನೆಯೊಂದಿಗೆ ಶ್ಯಾನುಭೋಗ ವೃತ್ತಿಯನ್ನೂ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ರಾತ್ರಿ ಹಗಲುಗಳೆನ್ನದೆ ಇವರ ಪಿಟೀಲುವಾದನ ಸಾಧನೆ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಇವರ ಸಂಗೀತಸುಧೆಯನ್ನು ಸವಿಯಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಕಲಾಪ್ರಿಯರು ಇವರು ಮಲಗುವ ಕೋಣೆಯಲ್ಲೇ ತಾವೂ ಮಲಗಿ ಸಂಗೀತವನ್ನು ಆಲಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಇವರದು ಸಂಕೋಚ ಮತ್ತು ಅಧೈರ್ಯದ ಸ್ವಭಾವ. ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಜನರೊಂದಿಗೆ ಬೆರೆಯುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಇವರಿಗಿದ್ದ ಸಂಗೀತ ವಿದ್ಯೆಯಿಂದಾಗಿ ಹಿರಿಯ ವಿದ್ವಾಂಸರೆಲ್ಲ ಇವರಲ್ಲಿ ಗೌರವವನ್ನಿಟ್ಟಿದ್ದರು. ಒಮ್ಮೆ ಮೈಸೂರು ಆಸ್ಥಾನದ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗುವಂತೆ ಮಹಾರಾಜರಿಂದ ಆಹ್ವಾನವೂ ಬಂದಿತ್ತು. ಆದರೆ ಇವರು ಅದನ್ನು ವಿನಯಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯೇ ನಿರಾಕರಿಸಿದರು. ಅಂತೆಯೇ ಸ್ವಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ನಾಡಿನ ವಿವಿಧೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ನೀಡದಿದ್ದರೂ ಗೆಳೆಯರ ಒತ್ತಾಯಕ್ಕೆ ಮಣಿದು ತಿರುಚ್ಚಿರಾಪಳ್ಳಿ, ಮದರಾಸು, ಮೈಸೂರು ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ ಕಚೇರಿಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದರು. ಇವರಿಗೆ 1963, 1964 ಮತ್ತು 1965ರಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರದ ಪುರಸ್ಕಾರ ಲಭಿಸಿತ್ತು.

ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದು ನೆಲಸಿದ ಬಳಿಕ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ರಾಮೋತ್ಸವಾದಿ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಹಮ್ಮಿಕೊಂಡು ಗಾಯನ, ವಾದನ ಕಚೇರಿಗಳನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇನ್ನಿತರ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ವಾನ್ ಚನ್ನಕೇಶವಯ್ಯ, ಸೋಸಲೆ ರಾಮದಾಸ ಮೊದಲಾದ ವಿದ್ವಾಂಸರೊಂದಿಗೆ ಸಂಗೀತಾಭ್ಯಾಸ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರು ಸಹಜ ಸಂಗೀತ ಕಲಾವಿದರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರ ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ರಾಗಭಾವಲಯವೈವಿಧ್ಯಗಳು ಜೊತೆಗೂಡಿರುತ್ತಿದ್ದವು. ಸ್ವರಕಲ್ಪನೆಯಲ್ಲಿ, ಅತೀತ–ಅನಾಗತದ ಮಾದರಿಗಳು ಅನಾಯಾಸವಾಗಿ ಮೂಡಿ ಬರುತ್ತಿದ್ದವು. ಹೀಗಾಗಿ ಅಂದಿನ ಹೆಸರಾಂತ ಕಲಾವಿದರಾಗಿದ್ದ ಟೈಗರ್ ವರದಾಚಾರ್ಯ, ಬೇಲೂರು ಕೇಶವದಾಸ, ಸೋಸಲೆ ರಾಮದಾಸ, ಮೈಸೂರು ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯ, ಪಿಟೀಲು ಟಿ. ಚೌಡಯ್ಯ, ರಂಗಾಚಾರ್ಯ, ನವರತ್ನ ರಾಮರಾಯ, ವೈಣಿಕ ಶಿಖಾಮಣಿ ವೆಂಟಗಿರಿಯಪ್ಪ, ವೈಣಿಕ ವಿದ್ವಾನ್ ಸುಬ್ಬಣ್ಣ, ಮೃದಂಗ ವಿದ್ವಾನ್ ಟಿ.ಎಂ. ಪುಟ್ಟಸ್ವಾಮಯ್ಯ, ಬಿ.ಕೆ. ಪದ್ಮನಾಭರಾಯ ಇವರೆಲ್ಲ ಇವರ ಪಿಟೀಲು ವಾದನ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಬಲು ಮೆಚ್ಚಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಟೈಗರ್ ವರದಾಚಾರ್ಯರಿಗಂತೂ ಕಚೇರಿಯಲ್ಲಿ ಇವರ ಪಕ್ಕವಾದ್ಯವಿದ್ದರೆ ಮನೋಧರ್ಮ ಉಕ್ಕಿ ಹರಿಯುತ್ತಿತ್ತಂತೆ. ಇವರು ತಮ್ಮ ಮಧುರ ವಾದನ ಶೈಲಿಯಿಂದ ದೇಶ–ವಿದೇಶದವರನ್ನೂ ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರಿಗೆ ಕೀರ್ತಿಕಾಮನೆ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಸು. 80 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಬಾಳಿಬದುಕಿದ ಇವರು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿದ್ದ ತಮ್ಮ ಕಿರಿಯ ಮಗಳು ಲಕ್ಷ್ಮಮ್ಮನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ 1965 ಮಾರ್ಚ್ 21ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. ಇವರ ಮಕ್ಕಳು, ಮೊಮ್ಮಕ್ಕಳು ವಂಶವಾಹಿಯಾಗಿ ಬಂದ ಸಂಗೀತವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. *

ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬಯ್ಯ, ಎ.: 1886–1969. ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಖ್ಯಾತಿಗಳಿಸಿದ ಸಂಶೋಧಕರು, ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷಾ ಪಂಡಿತರು, ಬಹುಭಾಷಾ ವಿಶಾರದರು. ಕನ್ನಡ ಕವಿಗಳ ಜೀವನ ಕಾಲ ವಿಚಾರ ಕುರಿತು ಅದ್ವಿತೀಯ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದವರು. ಇವರ ಪೂರ್ವಿಕರು ಚಾಮರಾಜನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಯಳಂದೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಂಬಳೆಗೆ ಸೇರಿದವರು; ತಮಿಳು ಮನೆಮಾತಿನ ಬೃಹಚ್ಚರಣಂ ಸ್ಮಾರ್ತ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಪಂಗಡದವರು. ತಂದೆ ಅಂಬಳೆ ವೆಂಕಟೇಶಯ್ಯ, ತಾಯಿ ಪಾರ್ವತಮ್ಮ. ಈ ದಂಪತಿಗಳ ದೊಡ್ಡಮಗನಾದ ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬಯ್ಯನವರು 1886 ಮೇ 26ರಂದು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಮ್ಮ ಆರಂಭದ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲೇ ನಡೆಸಿದರು. ಮೈಸೂರಿನ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನ ಮೂಲಕ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿ, ಮದರಾಸು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿ, ಬಾಂಬೆ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದಿಂದ ಎಲ್.ಎಲ್.ಬಿ ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಶಿಷ್ಯವೇತನ ಪಡೆದು ಜರ್ಮನಿಗೆ ಹೋಗಿ ಮುಲ್ಲರ್ ಹೆಸ್ ಎಂಬವರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಸಂಶೋಧನೆ ಕೈಗೊಂಡು ಸ್ವಿಟ್ಜರ್‌ಲ್ಯಾಂಡ್‌ನ ಬರ್ನ್

ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಿಂದ ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪಡೆದರು (1910). ಸ್ವದೇಶಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿರುಗಿದ ಮೇಲೆ ಇವರು ಕೆಲಕಾಲ ಕಾಶಿಯ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಹಿಂದು ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ, ಬಳಿಕ ಮೈಸೂರಿನ ಪುರಾತತ್ವ ಇಲಾಖೆಯ ಸಹಾಯಕ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ (ಸು. 1915–22) ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಎರಡೂ ಕಡೆ ಮೇಲಧಿಕಾರಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ಕೆಲಸ ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗದೆ ರಾಜೀನಾಮೆ ಕೊಟ್ಟರು. ಮುಂದೆ ಯಾವುದೇ ಉದ್ಯೋಗ ಮಾಡದೆ ಅಧ್ಯಯನ–ಸಂಶೋಧನೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತರಾದರು. 16ರ ಹರಯದಲ್ಲೇ ಮದುವೆಯಾಗಿದ್ದು ಆ ತರುಣದಲ್ಲೇ ಹೆಂಡತಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡದ್ದರಿಂದ ಒಂಟಿಯಾಗಿಯೇ ಉಳಿದರು. ಸೋದರರೊಂದಿಗೆ ಜೀವಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಇವರು 1969 ಮೇ 6ರಂದು ನಿಧನಹೊಂದಿದರು.

ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬಯ್ಯನವರು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ಭಾರತೀಯ ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಘನವಿದ್ವಾಂಸರು; ಪ್ರಗಲ್ಭ ಪಂಡಿತರು. ಇವರಿಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತ, ಪಾಲಿ–ಪ್ರಾಕೃತ, ತಮಿಳು, ಕನ್ನಡ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್, ಜರ್ಮನ್, ಫ್ರೆಂಚ್ ಮತ್ತು ಡಚ್ ಭಾಷೆಗಳ ಪರಿಚಯವಿತ್ತು. ಖರ್ಗೆ, ಅರ್ಟೋಲಾ, ಎಡ್ಗರ್‍ಟನ್ ಮೊದಲಾದ ಐರೋಪ್ಯ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಸಂಪರ್ಕವಿತ್ತು. ವಿಂಟರ್‍ನಿಟ್ಜ್ ಅವರು ಇವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಉದ್ಧರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಕೆಲವು ಜರ್ಮನ್ ಭಾಷೆಯ ಲೇಖನಗಳು ಜರ್ಮನ್ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ; ಅಲ್ಲದೆ ಆ ಕಾಲದ ಅತಿಮುಖ್ಯ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಾದ ಇಂಡಿಯನ್ ಆ್ಯಂಟಿಕ್ವೆರಿ, ಇಂಡಿಯನ್ ಕಲ್ಚರ್, ಪೂನಾ ಓರಿಯಂಟಲಿಸ್ಟ್, ಅನಲ್ಸ್ ಆಫ್ ದಿ ಭಂಡಾರ್‍ಕರ್ ಓರಿಯೆಂಟಲ್ ರಿಸರ್ಚ್ ಇನ್‍ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್, ಏಷ್ಯ ಮೇಜರ್ ಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ 60ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಲೇಖನಗಳು ಬೆಳಕು ಕಂಡಿವೆ. ಇದು ಇವರ ನಿರಂತರ ವ್ಯಾಸಂಗದ, ವಿದ್ವತ್ತಿನ ಸಾಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ದಿ ಕಲಾಸ್, ಸಮ್ ಶಕಡೇಟ್ಸ್ ಇನ್ ಇನ್‍ಸ್ಕ್ರಿಪ್ಷನ್ಸ್, ವೇದಿಕ್ ಸ್ಟಡೀಸ್, ಕಾಂಟ್ರಿಬ್ಯೂಷನ್ಸ್ ಟು ದಿ ಇಂಟರ್‍ಪ್ರಿಟೇಷನ್ ಆಫ಼್ ದಿ ಋಗ್ವೇದ– ಇವು ಇವರ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಗ್ರಂಥಗಳು. ಕೆಲವು ಕನ್ನಡ ಕವಿಗಳ ಜೀವನ ಕಾಲ ವಿಚಾರ, ಮನುಧರ್ಮಸಾರ, ವೇದಾರ್ಥ ಮೀಮಾಂಸೆ ಇವರ ಕನ್ನಡ ಗ್ರಂಥಗಳು. ಸಹಲೇಖಕರಾಗಿ ಎಸ್ಸೇಸ್ ಆನ್ ಗೀತಾ ಎಂಬ ಅರವಿಂದರ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಇವರು ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಎಲ್ಲವುಗಳಲ್ಲೂ ಕಂಡುಬರುವುದು ಆರ್ಷೇಯ ವಿದ್ವತ್ತು, ವೇದಾರ್ಥ ವಿಚಾರ, ಪಂಚತಂತ್ರ ಪಾಠ ಸಂಪ್ರದಾಯ, ಜ್ಯೋತಿರ್ವಿಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಕಾಲಗಣನೆಯ ವಿಧಾನಗಳು, ಕನ್ನಡ ಕವಿಗಳ ಮತ–ಕಾಲ ವಿಷಯ ಇವರು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡಿದ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳು. 350 ವೈದಿಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇವರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ವಸುಭಾಗಭಟ್ಟನ ಪಂಚತಂತ್ರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಅದರ ಪಾಠಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನೂ ನಿರ್ಧರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ರಾಜಾದಿತ್ಯ, ದುರ್ಗಸಿಂಹ, ಚಂದ್ರರಾಜ, ಕರ್ಣಪಾರ್ಯ, ನೇಮಿಚಂದ್ರ, ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ಶಿಶುಮಾಯಣ ಮುಂತಾದ ಕನ್ನಡ ಕವಿಗಳ ಬಗೆಗಿನ ಆರ್. ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಮರುಪರಿಶೀಲನೆಗೆ ಗುರಿಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಶಾಸನ–ಚರಿತ್ರೆ, ಭಾಷೆ–ಸಾಹಿತ್ಯ, ಛಂದಸ್ಸು–ಗ್ರಂಥ ಸಂಪಾದನೆ ಹೀಗೆ ನಾನಾ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕಲಸಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. "ನಮ್ಮ ನಾಡಿನ ಮತ್ತು ಇಡೀ ಭರತಖಂಡದ ವಿಖ್ಯಾತ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ ದಿವಂಗತ ಡಾ.ಎ. ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬಯ್ಯನವರು ಅಗ್ರಗಣ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. ಅವರು ದೇಶ ವಿದೇಶಗಳ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿದ್ವಜ್ಜನರ ಪ್ರೀತಿ ಗೌರವಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಅವರ ಸಂಶೋಧನೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣಭೂತವಾದವು ಬಹುಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಅಂಗೀಕೃತವಾಗಿವೆ. 'ಪಂಚತಂತ್ರ'ದ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಕುರಿತ ಅವರ ಅನೇಕ ಲೇಖನಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅವರು ಇಡೀ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರವಾಣಿಯಿಂದ ಮಾತಾಡುವ ಕೆಲವೇ ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿಗರಾಗಿದ್ದರು" ಎಂಬ ಡಿ.ಎಲ್. ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯರ ಮಾತುಗಳು ಇವರ ಹಿರಿಮೆ ಮತ್ತು ಮಹತ್ವ ಹೇಳುತ್ತವೆ. **(ಎನ್.ಎಸ್.ಟಿ.)**

ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬಯ್ಯ, ಪಿ.: 1921– . ಕರ್ನಾಟಕದ ಮಾಜಿ ರಾಜ್ಯಪಾಲರು ಹಾಗೂ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟಗಾರರು. ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬಯ್ಯ ಪೆಂಡೆಕಂಟಿ ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. ಆಂಧ್ರ ಪ್ರದೇಶದ ಬಂಗಾನ ಪಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿ 1921 ಜೂನ್ 18ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಪಿ. ಸುಬ್ಬಯ್ಯ, ತಾಯಿ ಕನಕಮ್ಮ. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿದೆಸೆಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಭಾರತ ಬಿಟ್ಟು ತೊಲಗಿ (1942) ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರು. ತಮ್ಮ ಹುಟ್ಟೂರಿನಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಅನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ದೇಶದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಹೋರಾಡಿದರು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾನಂತರ ಭಾರತ ಒಕ್ಕೂಟದಲ್ಲಿ ಹೈದರಾಬಾದ್ ಸಂಸ್ಥಾನ ವಿಲೀನಗೊಳ್ಳುವುದರ ಪರವಾಗಿಯೂ ದುಡಿದರು (1948). ಸಹಕಾರಿ ಆಂದೋಲನ ಹಾಗೂ ವಿವಿಧ ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ ಸಹಕಾರಿ ಧುರೀಣ ಎನಿಸಿಕೊಂಡರು. ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಮಿತಿ ಹಾಗೂ ಅಖಿಲಭಾರತ (ಒ) ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಮಿತಿ– ಇವುಗಳ ಪ್ರಧಾನ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ ದಕ್ಷತೆಯಿಂದ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು (1969–71).

ಮದರಾಸು ವಿಧಾನಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದ (1949–52) ಇವರು ಲೋಕಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿಯೂ (1957 ಹಾಗೂ 1984) ಆಯ್ಕೆಗೊಂಡರು. ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದಲ್ಲಿ ಗೃಹ ಹಾಗೂ ಸಂಸದೀಯ ವ್ಯವಹಾರಗಳ ರಾಜ್ಯ ಸಚಿವರಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಬಿಹಾರದ ರಾಜ್ಯಪಾಲರಾಗಿ (1985–88), ಕರ್ನಾಟಕದ ರಾಜ್ಯಪಾಲರಾಗಿ (1988–90) ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು. **(ಟಿ.ಜಿ.)**

ವೆಂಕಟಾಚಲ, ಎನ್.: 1930– . ಕರ್ನಾಟಕದ ಮಾಜಿ ಲೋಕಾಯುಕ್ತರು, ಸರ್ವೋಚ್ಚನ್ಯಾಯಾಲಯದ ನಿವೃತ್ತ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರು. ಇವರು 1930 ಜುಲೈ 3ರಂದು ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆ ಮುಳಬಾಗಲು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಿಟ್ಟೂರು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಜಮೀನುದಾರ ಮನೆತನದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ನಂಜೇಗೌಡ ವೆಂಕಟಾಚಲ, ಅನಸೂಯ ಇವರ ಪತ್ನಿ. ಇವರು ಮಿಟ್ಟೂರು, ಕೋಲಾರ, ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿ ಬಿಎಸ್.ಸಿ. ಪದವಿ ಪಡೆದ ಅನಂತರ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸರಕಾರಿ ಕಾನೂನು ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಕಾನೂನು ಪದವಿ ಪಡೆದು, ಮೈಸೂರು ಉಚ್ಚನ್ಯಾಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ವಕೀಲ ವೃತ್ತಿ ಆರಂಭಿಸಿದರು (1955). ವಕೀಲ ವೃತ್ತಿಯ ಜೊತೆಗೆ ಉಪನ್ಯಾಸಕರಾಗಿಯೂ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಸರ್ಕಾರಿ ವಕೀಲರಾಗಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಇವರು ಉಚ್ಚನ್ಯಾಯಾಲಯದ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು (1977 ನವೆಂಬರ್ 28). ಅನಂತರ ಸರ್ವೋಚ್ಚ ನ್ಯಾಯಾಲಯದ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರಾದರು (1992 ಜುಲೈ 3). ನಿವೃತ್ತಿಯ ತರುವಾಯ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಂದು ನೆಲಸಿದ ಇವರ ಶಿಸ್ತು, ನ್ಯಾಯನಿಷ್ಠುರತೆ,

ಪ್ರಾಮಾಣಿಕತೆ, ಆಳವಾದ ವ್ಯಾಸಂಗ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಾಳಜಿಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ಇವರನ್ನು ಲೋಕಾಯುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿತು.

ಲೋಕಾಯುಕ್ತರಾದ ಇವರು ಭ್ರಷ್ಟಾಚಾರದ ವಿರುದ್ಧ ಬಹಿರಂಗವಾಗಿ ದನಿಯೆತ್ತಿದರು. ಕರ್ನಾಟಕದ ಎಲ್ಲ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಓಡಾಡಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಸರ್ಕಾರಿ, ಖಾಸಗಿ, ಅರೆಖಾಸಗಿ ಕಚೇರಿಗಳು, ಶಾಲೆಗಳು ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳ ಭ್ರಷ್ಟಾಚಾರದ ವಿವಿಧ ರೂಪಗಳನ್ನು ಬಯಲಿಗೆಳೆದರು. ಅನೇಕ ಭ್ರಷ್ಟ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಲೆಕ್ಕಕ್ಕೆ ಸಿಗದ ಆಸ್ತಿಪಾಸ್ತಿಗಳನ್ನು ಹೊರಕ್ಕೆ ತೆಗೆದರು. ಭ್ರಷ್ಟಾಚಾರಿಗಳ ವಿರುದ್ಧ ಕ್ರಮಕೈಗೊಳ್ಳಲು ಸೇವೆಯಿಂದ ಅಮಾನತುಗೊಳಿಸಲು ಶಿಫಾರಸು ಮಾಡಿದರು. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸುತ್ತಮುತ್ತ ಇರುವ ಐದು ನಗರ ಸಭೆಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಸಾವಿರಾರು ಕೋಟಿ ರೂಪಾಯಿ ಅವ್ಯವಹಾರ ಬಯಲಿಗೆಳೆದರು. ಇವರ ಕಾರ್ಯವೈಖರಿಯನ್ನು ವಿರೋಧಿಸಿದವರೂ ಕೊನೆಗೆ ಇವರ ಕ್ಷಮೆ ಕೇಳುವಂತಾಯಿತು. ಲೋಕಾಯುಕ್ತಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಧಿಕಾರ ನೀಡದಿದ್ದರೆ ಅದರ ಸ್ಥಾಪನೆಯ ಉದ್ದೇಶ ಸಫಲವಾಗದು ಎಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದರು. ಇವರು ಭ್ರಷ್ಟಾಚಾರ ರಹಿತ ಶುದ್ಧ ಸಮಾಜ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕಾಗಿ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಜಾಗೃತಿ ಉಂಟುಮಾಡಿದವರು. ಈಗ ನಿವೃತ್ತರಾಗಿರುವ (2006) ಇವರು 2005ರ ವರ್ಷದ ಕನ್ನಡಿಗರಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಗೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. **(ಎಸ್.ಎಂ.ಕೆ.)**

ವೆಂಕಟಾಚಲಶಾಸ್ತ್ರೀ, ಟಿ.ವಿ.: 1933–. ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆ–ಸಾಹಿತ್ಯಗಳ ಹೆಸರಾಂತ ವಿದ್ವಾಂಸರು; ಸಂಶೋಧಕರು, ಗ್ರಂಥ ಸಂಪಾದನಕಾರರು. 1933 ಆಗಸ್ಟ್ 26 ರಂದು ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕನಕಪುರದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ಪೂರ್ಣಹೆಸರು ತೋಗರೆ ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬಶಾಸ್ತ್ರಿ ವೆಂಕಟಾಚಲಶಾಸ್ತ್ರೀ. ತಂದೆ ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬಶಾಸ್ತ್ರಿ, ತಾಯಿ ಸುಬ್ಬಮ್ಮ. ವ್ಯಾಸಂಗ ಪ್ರಿಯರಾಗಿದ್ದ ತಂದೆಯವರು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಜೀವಿಗಳಾಗಿದ್ದು ರಾಮಕೃಷ್ಣ–ವಿವೇಕಾನಂದರ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದ್ದರು. ಮನೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ವಾತಾವರಣ ಹಾಗೂ ತಂದೆಯವರ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮನೋಧರ್ಮಗಳು ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೂ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭಾವ, ಪರಿಣಾಮಗಳನ್ನು ಬೀರಿದವು. ಶ್ರಮನಿಷ್ಠ ವ್ಯಾಸಂಗ, ಅಧ್ಯಯನಾಸಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೇ ರೂಢಿಸಿಕೊಂಡ ಇವರು ಮುಂದೆ ಘನವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿದ್ದ ಡಿ.ಎಲ್.ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್, ತೀ.ನಂ. ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯ ಮೊದಲಾದವರ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯ–ಸಂಪರ್ಕಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಅದೇ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿಯೇ ಮುಂದುವರಿದರು. ಹಳಗನ್ನಡ ಶಬ್ದಗಳ ರೂಪ, ಅರ್ಥ, ಲಯಗಳ ಒಬ್ಬ ಅಪೂರ್ವ ಚಿಂತಕರಾಗಿ, ಶಬ್ದಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರಾಗಿ ಬೆಳೆದರು.

ಇವರು ಪ್ರಾಥಮಿಕ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕ, ಪ್ರೌಢಶಾಲಾವ್ಯಾಸಂಗಗಳನ್ನು ಕನಕಪುರದಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿದರು. ಇಂಟರ್‌ಮೀಡಿಯಟ್, ಬಿ.ಎ. ಆನರ್ಸ್ ಹಾಗೂ ಕನ್ನಡ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿಗಳನ್ನು ಮೈಸೂರಿನ ಯುವರಾಜ, ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ಗಳಿಸಿದರು. ಕನ್ನಡ ನೇಮಿನಾಥ ಪುರಾಣಗಳ ತೌಲನಿಕ ಅಧ್ಯಯನ ಎಂಬುದು ಇವರಿಗೆ ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪದವಿ ಗಳಿಸಿಕೊಟ್ಟ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ(1973). ಕನಕಪುರ ರೂರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ (1955–56) ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದ ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸೇಂಟ್ ಜೋಸೆಫ್ಸ್ ಕಾಲೇಜು (1957–59), ಹೈದರಾಬಾದಿನ ಉಸ್ಮಾನಿಯ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಮಹಿಳಾ ಕಾಲೇಜು ಮತ್ತು ಆರ್ಟ್ಸ್‌ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ (1959–68)ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ 1968ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಕುವೆಂಪು ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾದರು. ಅನಂತರ ರೀಡರ್, ಪ್ರೊಫೆಸರ್ ಆಗಿ, ಸಂಸ್ಥೆಯ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ(1991–93), ಕಲಾವಿಭಾಗದ ಡೀನ್ ಆಗಿ(1992–93) ನಿವೃತ್ತರಾದರು(1994). ಸು.40 ವರ್ಷಗಳ ಸುದೀರ್ಘ ಬೋಧನಾನುಭವ ಇವರದು. ಹಂಪಿಯ ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಸಂದರ್ಶಕ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿಯೂ(1997) ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿ ದರು. ಇವರ ಬಹುಮುಖ್ಯ ಆಸಕ್ತಿಯ ಕ್ಷೇತ್ರ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆ, ಛಂದಸ್ಸು, ಗ್ರಂಥಸಂಪಾದನೆ, ನಿಘಂಟು ರಚನೆ, ಸಾಹಿತ್ಯಚರಿತ್ರೆ ಮೊದಲಾದ ಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದೆ.

ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಹೊರತರುತ್ತಿರುವ ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ(1970–75), ಕುವೆಂಪು ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆಯ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ (1972–94), ಎಪಿಗ್ರಾಫಿಯ ಕರ್ನಾಟಿಕ ಪರಿಷ್ಕರಣ ಮತ್ತು ಪುನರ್‌ಮುದ್ರಣ ಯೋಜನೆಯ ಗೌರವ ಸಮಾಲೋಚಕರಾಗಿ(1973–93), ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಕನ್ನಡ ನಿಘಂಟು ಸಂಪಾದಕ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ(1976–95), ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ, ಕುವೆಂಪು ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಕನ್ನಡ ವಿಷಯ ವಿಶ್ವಕೋಶ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಪುಟದ ಸಂಪಾದಕೀಯ ಸಲಹಾ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ (1978–79), ಬಿ.ಎಂ.ಶ್ರೀ ಸ್ಮಾರಕ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನದ ಕರ್ನಾಟಕ ಲೋಚನದ (ತ್ರೈಮಾಸಿಕ) ಸಂಪಾದಕೀಯ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ (1982–92), ಇದೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನದ ಕಾರ್ಯಕಾರಿ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ(1992), ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ(2001–06) ಬಹುಭಾಷಾ ನಿಘಂಟು ಯೋಜನೆ, ಏಷ್ಯನ್ ಅಧ್ಯಯನಗಳ ಸಂಸ್ಥೆ, ಚೆನ್ನೈ ಇದರ ಸಂಪಾದಕೀಯ ಸಲಹಾ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ(1988), ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ, ಬೆಂಗಳೂರು ಇದರ ಜನಪ್ರಿಯ ಪ್ರಾಚೀನ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮಾಲೆಯ ಸಲಹಾಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ(1992), ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಸಾಮಾನ್ಯಸಭೆ ಮತ್ತು ಸಲಹಾ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ(1992), ಶ್ರವಣ ಬೆಳಗೊಳದ ಪ್ರಾಕೃತಅಧ್ಯಯನ ಮತ್ತು ಸಂಶೋಧನ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಯ ನಿರ್ದೇಶಕಮಂಡಲಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ (1993), ಭುವನೇಶ್ವರದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ವಿಶ್ವಕೋಶ ಕೇಂದ್ರದ ಸಲಹಾಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ(1993), ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತೀಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಕಲನ ಯೋಜನೆಯ ಕನ್ನಡ ಭಾಷಾ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ(1993–95), ಕನ್ನಡ

ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಕನ್ನಡ–ಕನ್ನಡ–ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ನಿಘಂಟು, ಸಂಪುಟ–1 ಈ ಯೋಜನೆಯ ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ(1998),ಮೈಸೂರು ಮುಲಕನಾಡು ಸಭೆಯ ಚಾರಿಟಬಲ್ ಟ್ರಸ್ಟ್‌ನ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ (1999–2001), ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಲಂಕಾರಗಳು ಸಂಪುಟ ಯೋಜನೆಯ ಸಂಪಾದಕ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ(2003), ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಲ್ಯಾಂಗ್ವೇಜ್ ಡೆವಲಪ್‌ಮೆಂಟ್ ಬೋರ್ಡಿನ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ(2006), ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ಗೆಜೆಟಿಯರ್ ಇಲಾಖೆಯ ಸುವರ್ಣ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಪುಟಗಳ ಪ್ರಕಟಣಾ ಯೋಜನೆಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ (2005–06), ಹಂಪಿ ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಜೈನ ಸಂಪುಟಗಳ ಯೋಜನೆಯ ಸಲಹಾಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ(2005–06)ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರು ಸಾಹಿತ್ಯಚರಿತ್ರೆ, ವ್ಯಾಕರಣ, ಗ್ರಂಥಸಂಪಾದನೆ, ಛಂದಸ್ಸು, ಕಾವ್ಯಮೀಮಾಂಸೆ, ನಿಘಂಟು, ವಿಮರ್ಶೆ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ವಿಪುಲವಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡಿದ್ದಾರೆ; ಅನೇಕ ಜೀವನಚರಿತ್ರೆಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ; ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ; ಪ್ರಬಂಧಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನೂರಾರು ಉಪನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ರಚಿಸಿರುವ ಒಟ್ಟು ಕೃತಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ 75ರ ಗಡಿಯನ್ನು ದಾಟಿದೆ. ಬದ್ಧಪ್ರಮೀತ್ಯೂಸ್(ಅನು, 1966), ಎ ಬಿಬ್ಲಿಯಾಗ್ರಫಿ. ಆಫ್. ಕರ್ನಾಟಕ ಸ್ಟಡೀಸ್(1966), ಕನ್ನಡ ಛಂದಸ್ಸು(1970), ಶ್ರೀವತ್ಸ ನಿಘಂಟು(1971), ಕನ್ನಡ ನೇಮಿನಾಥ ಪುರಾಣಗಳ ತೌಲನಿಕ ಅಧ್ಯಯನ (1972), ಕುವೆಂಪು ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯಚರಿತ್ರೆಯ 5 ಸಂಪುಟಗಳು(1974–77, 1981), ಟ್ರಾಕಿಯ ಪೆಣ್ಗಳ್(ಅನು, 1978), ಮಹಾಮಹೋಪಾಧ್ಯಾಯ ಡಾ.ಆರ್. ಶಾಮಶಾಸ್ತ್ರಿ(1980), ಪ್ರಾಚೀನ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೆಲವು ನೋಟಗಳು(1981), ಹೊಸಗನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೆಲವು ನೋಟಗಳು(1982), ಪಂಪ(1983), ಸಾಹಿತ್ಯಶಿಲ್ಪಿಗಳು(1985), ಎಸ್.ಜಿ. ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯರ ಕವಿತೆಗಳು(1986), ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರಕಾವ್ಯ(1987), ಮೆಲುಗಾಳಿಯ ಮಾತುಗಳು (1990), ಕನ್ನಡ ಕವಿಗಳು ಕಂಡ ಗೊಮ್ಮಟೇಶ್ವರ(1990), ಹೊಸಗನ್ನಡ ವ್ಯಾಕರಣ(1990), ಕನ್ನಡ ರಾಮಾಯಣ ಗ್ರಂಥಸೂಚಿ (1997), ಎ.ಆರ್.ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರೀ (2000), ಅರ್ಥನೇಮಿ ಪುರಾಣಕಥಾಸಾರ, ವಸ್ತುವಿಮರ್ಶೆ(2002), ಕನ್ನಡ ಛಂದೋಮೀಮಾಂಸೆ(2003), ಭಾರತರತ್ನ ಸರ್.ಎಂ. ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರ ಪೂರ್ವಜರು(2004), ಆಪ್ತರು ಆಚಾರ್ಯರು(2005), ಪಂಪ ಸಂಪುಟ(2006), ನಾಗವರ್ಮನ ಛಂದೋಂಬುಧಿ(2007) ಇವು ಇವರ ಕೆಲವು ಗಮನಾರ್ಹ ಕೃತಿಗಳು.

ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೇವೆಗೆ ಸಂದಿರುವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಸನ್ಮಾನ, ಗೌರವಗಳು ಅನೇಕ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ರಾಜ್ಯಪ್ರಶಸ್ತಿ (1988), ಕನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ(1997), ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಭಾಷಾಸಮ್ಮಾನ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ(2002), ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಚಾವುಂಡರಾಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ(2003), ಆರ್ಯಭಟ ಪ್ರಶಸ್ತಿ(2007)– ಇವುಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. ಅನೇಕ ಸಂಘ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯಸೇವೆ ಹಾಗೂ ಸಂಶೋಧನೆಗಳಿಗಾಗಿ ಇವರನ್ನು ಪುರಸ್ಕರಿಸಿ ಸನ್ಮಾನಿಸಿವೆ. ವಿದ್ವಾಂಸ ರತ್ನ, ಪಾಂಡಿತ್ಯವೀರ, ಶಬ್ದಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞ ಮೊದಲಾದ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ವಿದ್ವಜ್ಜನರು ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕನಕಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ(1991), ಮೈಸೂರು ತಾಲ್ಲೂಕು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ ಜಯಪುರ(1995), ಧರ್ಮಸ್ಥಳದ 70ನೆಯ ಕ್ಷೇತ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನಗಳ (2002) ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಇವರು ಗೌರವಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳದ್ದು ವ್ಯರ್ಥ ಊಹೆಗಳಿಲ್ಲದ, ಪಕ್ಷಪಾತ, ಕೃಪಣತೆ, ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕತೆಗಳು ಇಣುಕದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಸಂಶೋಧನ ಮನೋಧರ್ಮ. ಹಳಗನ್ನಡ ಭಾಷೆ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ವ್ಯಾಕರಣ, ಛಂದಸ್ಸು ಮೊದಲಾದ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರವಾಣಿಯಿಂದ ಮಾತನಾಡಬಲ್ಲ ಕೆಲವೇ ಜನ ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ಇವರ ಹೆಸರೂ ಒಂದು. *

ವೆಂಕಟಾಚಾರ್ಯ, ಬಿ.: 1845–1914. ಬಂಗಾಲಿ ಭಾಷೆಯ ಅನೇಕ ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ತಂದ ಹೆಸರಾಂತ ಲೇಖಕರು. ಮಂಡ್ಯಜಿಲ್ಲೆ ನಾಗಮಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕು ಬಿಂಡಿಗನವಿಲೆಯವರು. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಹಾಗೂ ತುಮಕೂರುಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗಮಾಡಿದ ಇವರು ಆಗಿನ ಸೀನಿಯರ್ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ತೇರ್ಗಡೆಯಾಗಿ ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರದ ಕಂದಾಯ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಸೇರಿ ನಂಜನಗೂಡು, ಚಿಕ್ಕಬಳ್ಳಾಪುರ, ಕೋಲಾರ, ಮೈಸೂರು ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಕೋರ್ಟ್ ಶಿರಸ್ತೇದಾರರಾಗಿ ಮತ್ತು ಪಬ್ಲಿಕ್ ಪ್ರಾಸಿಕ್ಯೂಟರಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು (1912).

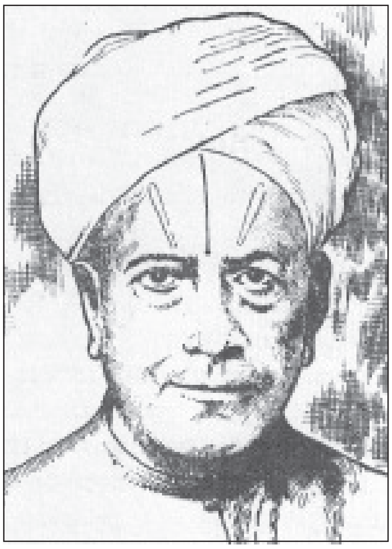

ಸ್ವಭಾವತಃ ಕಾವ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ ವಿನೋದಿಂಯಾಗಿದ್ದ ಆಚಾರ್ಯರು ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬಂಗಾಲಿ ಭಾಷೆಗೆ ಒಲಿದು, ಈಶ್ವರಚಂದ್ರ ವಿದ್ಯಾಸಾಗರ ನೆರವಿನಿಂದ ಆ ಭಾಷೆ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಅಭ್ಯಸಿಸಿದರು. ವಿರಾಮಸಾಧನವಾಗಿದ್ದ ಇವರ ಸಾಹತ್ಯವ್ಯಾಸಂಗ ಮುಂದೆ ಕೃತಿರಚನೆಗೆ ಸ್ಪೂರ್ತಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸಿತು. ಪ್ರಯೋಗಾರ್ಥವಾಗಿ ಇವರು ವಿದ್ಯಾಸಾಗರರ ನೆರವಿನಿಂದ ಆ ಭಾಷೆ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಅಭ್ಯಸಿಸಿದರು. ವಿರಾಮ ಸಾಧನವಾಗಿದ್ದ ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯವ್ಯಾಸಂಗ ಮುಂದೆ ಕೃತಿರಚನೆಗೆ ಸ್ಫೂರ್ತಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸಿತು. ಪ್ರಯೋಗಾರ್ಥವಾಗಿ ಇವರು ವಿದ್ಯಾಸಾಗರರ ಭ್ರಾಂತಿವಿಲಾಸ ಎಂಬ ಕಾದಂಬರಿಯನ್ನು ಕನ್ನಡಿಸಿದರು. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಅದೊಂದು ಹೊಸ ಹೆಜ್ಜೆಯಾಯಿತಲ್ಲದೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವೂ ದೊರೆಯಿತು. ಇದರಿಂದ ಉತ್ತೇಜನಗೊಂಡ ಇವರು ಬಂಗಾಲಿ ಭಾಷೆಯ ಅನೇಕ ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನೂ ನೀಳ್ಗತೆ, ಪ್ರಬಂಧಗಳನ್ನೂ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ತಂದರು; ಹಲವು ಸ್ವತಂತ್ರ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಇವರ ಕೃತಿಗಳ ಒಟ್ಟು ಸಂಖ್ಯೆ ಸುಮಾರು 80. ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯ ಕೃತಿಗಳಿವು; ಇಂದಿರೆ (1897), ಆನಂದಮಠ (1899), ವಿಷವೃಕ್ಷ (1900), ವೆನಿಸ್ ನಗರದ ವಣಿಕ (1901), ದುರ್ಗೇಶ ನಂದಿನಿ (1902), ದೇವಿ ಚೌಧುರಾಣಿ (1902), ಅತ್ತಿಗೆ (1907), ಭ್ರಾಂತಿ ವಿಲಾಸ (1907), ಕೃಷ್ಣಕಾಂತನ ಉಯಿಲು (1909), ಕಮಲಾಕಾಂತ (1909).

ಒಳ್ಳೆಯ ಟೆನ್ನಿಸ್ ಆಟಗಾರರೂ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಿಗಳೂ ಆಗಿದ್ದ ವೆಂಕಟಾಚಾರ್ಯರು ಅವಕಾಶತೋಷಿಣಿ ಎಂಬ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಒಂದು ವರ್ಷಕಾಲ (1906) ನಡೆಸಿದರು. ಇವರು 1914 ಜೂನ್ 26ರಂದು ನಿಧನರಾದರು.

(ವಿ.ಎಸ್.)

ವೆಂಕಟೇಶ ಪ್ರಸಾದ್: 1969– . ಅರ್ಜುನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪಡೆದ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕ್ರಿಕೆಟ್ ಆಟಗಾರ. ವೆಂಕಿ ಎಂಬ ಜನಪ್ರಿಯ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ಬಾಪು ಕೃಷ್ಣರಾವ್ ವೆಂಕಟೇಶ

ಪ್ರಸಾದ್. 1969 ಆಗಸ್ಟ್ 5ರಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರು 1993–94ರಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಸ್ಟ್ ಚರ್ಚ್‌ನಲ್ಲಿ ನ್ಯೂಜ಼ಿಲೆಂಡ್ ವಿರುದ್ಧ ನಡೆದ ಏಕದಿನ ಪಂದ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಡುವ ಮೂಲಕ ಭಾರತದ ಕ್ರಿಕೆಟ್ ತಂಡಕ್ಕೆ ಸೇರ್ಪಡೆಯಾದರು. ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್ ಎದುರಾಗಿ ಬರ್ಮಿಂಗ್‌ಹ್ಯಾಮ್‌ನಲ್ಲಿ 1996ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಟೆಸ್ಟ್ ಆಟದಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಪ್ರವೇಶ ಪಡೆದರು.

ಇವರು ಮಧ್ಯಮ ವೇಗದ ಬಲಗೈ ಬೌಲರ್. 33 ಟೆಸ್ಟ್ ಕ್ರಿಕೆಟ್ ಪಂದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ 96 ವಿಕೆಟ್‌ಗಳನ್ನೂ 161 ಏಕದಿನ ಪಂದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ 196 ವಿಕೆಟ್‌ಗಳನ್ನೂ ಪಡೆದಿದ್ದಾರೆ. 1996ರಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಆಫ್ರಿಕದ ಟೆಸ್ಟ್ ಆಟದಲ್ಲಿ 10 ವಿಕೆಟ್ ಗಳಿಸಿದ್ದು, 1999ರಲ್ಲಿ 33 ರನ್ನುಗಳಿಗೆ 6 ವಿಕೆಟ್‌ಗಳನ್ನು ಪಾಕಿಸ್ತಾನದ ವಿರುದ್ಧ ನಡೆದ ಪಂದ್ಯದಲ್ಲಿ ಗಳಿಸಿದ್ದು ಇವರ ಗಣನೀಯ ಸಾಧನೆ. 1996ರಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕಪ್ ಪಂದ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಡಿ ತಮ್ಮ ಪೂರ್ಣ ಪ್ರತಿಭೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರು ತಮ್ಮ 35ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ 2005 ಮೇ ತಿಂಗಳಿನಲ್ಲಿ ತಂಡದಿಂದ ನಿವೃತ್ತಿ ಪಡೆದರು. ಶ್ರೀಲಂಕಾ ಎದುರು 2001ರಲ್ಲಿ ಕೊಲಂಬೋದಲ್ಲಿ ಆಡಿದ್ದು ಇವರ ಕೊನೆಯ ಟೆಸ್ಟ್ ಪಂದ್ಯ. ಏಕದಿನ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪಂದ್ಯವನ್ನು ಕೀನ್ಯದ ವಿರುದ್ಧ ಪೋರ್ಟ್ ಎಲಿಜ಼ಬೆತ್‌ನಲ್ಲಿ ಆಡಿದ್ದರು. ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ 2 ರಣಜಿ ಟ್ರೋಫಿಗಳನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಕ್ರಿಕೆಟ್ ಅಕಾಡೆಮಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಕೆಟ್ ತಂಡಗಳಿಗೆ ತರಬೇತು ನೀಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಕ್ರಿಕೆಟ್ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿರುವ ಇವರಿಗೆ 2001ರಲ್ಲಿ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಅರ್ಜುನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ 2006ರಲ್ಲಿ ಸುವರ್ಣ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ. **(ಆರ್.)**

ವೆಂಕಣ್ಣ ಕವಿ: ಸು. 1750. ಯಕ್ಷಗಾನ ಕವಿ. ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಲ್ಕಿಗೆ ಸೇರಿದವನಾದ ಈತ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಭಾಗವತನೂ ಹರಿದಾಸನೂ ಆಗಿದ್ದ. ಮುಲ್ಕಿ ವೆಂಕಣ್ಣ ಕವಿ ಎಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದ ಇವನು ಮುಲ್ಕಿಯ ಮಟ್ಟಿ ವಾಸುದೇವ ಪ್ರಭುಗಳ ಗುರು ಎಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಇವನು ಜ್ಞಾನಮಾರ್ಗದ ಕವಿತೆಗಳನ್ನೂ ಯಕ್ಷಗಾನಗಳನ್ನೂ ಕನ್ನಡ ಸುಭಾಷಿತಗಳನ್ನೂ ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಒಳಲಂಕೆಯ ಶ್ರೀನೃಸಿಂಹ ಎಂಬ ಅಂಕಿತದಿಂದ ಅನೇಕ ದೇವರನಾಮಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ನೃಸಿಂಹವತಾರವನ್ನು ಕುರಿತ 15 ಚರಣಗಳ ಒಂದು ಪ್ರೌಢಪದ್ಯ, ವಾಸುದೇವಪ್ರಭುಗಳೊಂದಿಗೆ ಮುಲ್ಕಿಯ ಶ್ರೀ ವೆಂಕಟರಮಣ ಮಹೋತ್ಸವದ ವೈಭವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಪದ್ಯಾವಳಿಗಳು ಮುಖ್ಯವಾದುವು.

ವೆಂಕಣ್ಣ ಕವಿಯ ಪೂರ್ವಜೀವನ ತಿಳಿಯದು. ಇವನು ತನ್ನ ಜೀವನದ ಉತ್ತರ ಭಾಗವನ್ನು ಮುಲ್ಕಿಯಲ್ಲಿ ಕಳೆದುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಯಾವುದೋ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ವಿರಕ್ತನಾಗಿ ಮುಲ್ಕಿಗೆ ಬಂದನೆಂದೂ ಅಲ್ಲಿಯ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ರಾಮಾಯಣ ಪ್ರವಚನವನ್ನು ಆಲಿಸಿ ಕೇಳಿ ತಪ್ಪುತಪ್ಪಾಗಿ ಓದುತ್ತಿದ್ದುದ್ದನ್ನು ತಿದ್ದಿದನೆಂದೂ ಇದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಮುಂದೆ ಆ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯ ದೊರಕಿತೆಂದೂ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬರುವ ಮುಂಚೆ ಈತನಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಸನ್ಮಾನ ಉಡುಪಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತ್ತಿತ್ತೆಂದೂ ಈತ ಬಂಕಾಪುರ ಸೀಮೆಗೆ ಸೇರಿದ ದೇಶಸ್ಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೆಯಿದೆ. ಈತ ಬರೆದಿರುವ ಮಾನಸಚರಿತೆ ಎಂಬ ಯಕ್ಷಗಾನ ಪ್ರಕಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಈ ಪ್ರಸಂಗ ಪ್ರಬೋಧಚಂದ್ರೋದಯ ನಾಟಕದಂತೆ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಪರವಾದ ಒಂದು ಕಥಾನಕ. ಈ ಯಕ್ಷಗಾನ ಪ್ರಸಂಗವನ್ನು ಇದುವರೆಗೆ ಯಾರೂ ಆಡಿದಂತೆ ಕಂಡುಬಂದಿಲ್ಲ.

ಕೇವಲ ಒಂದೇ ಒಂದು ಯಕ್ಷಗಾನವನ್ನು ರಚಿಸಿ ಈತ ಇಷ್ಟು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ, ದಶಾವತಾರ ಆಟಗಳ ಭಾಗವತನಾಗಿದ್ದ ಈತ ದಶಾವತಾರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಯಕ್ಷಗಾನ ಪ್ರಸಂಗಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಿರಬೇಕೆಂದು ಊಹಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿದೆ. ಸಭಾವಂದನೆ ಅಥವಾ ಸಭಾಲಕ್ಷಣವೆಂಬ ಯಕ್ಷಗಾನ ಶಾಸ್ತ್ರಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃವಿನ ಬಗೆಗಿನ ಚರ್ಚೆಯಲ್ಲಿ ಪಾರ್ತಿಸುಬ್ಬ, ಕಿಕ್ಕೇರಿ ರಾಮಾಚಾರ್ಯರೊಡನೆ ವೆಂಕಣ್ಣಕವಿಯ ಹೆಸರೂ ಸೇರಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿದೆ. **(ಎಚ್.ಬಿ.ವೈ.)**

ವೆಂಕಣ್ಣಯ್ಯ, ಟಿ.ಎಸ್.: 1885–1939. ಹೊಸಗನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರೆಂದು ಖ್ಯಾತರಾಗಿದ್ದ ವಿದ್ವಾಂಸರು. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಮೊದಲ ಕನ್ನಡ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು. ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚಳ್ಳಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕು ತಳುಕು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ, 1885ನೆ ಅಕ್ಟೋಬರ್ 1ರಂದು ಕನ್ನಡದ ಆಶುಕವಿಗಳೂ ನಾಟಕಕಾರರೂ ಆಗಿದ್ದ ಸುಬ್ಬಣ್ಣನವರ ತಂದೆ; ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ಸುಶ್ರಾವ್ಯವಾಗಿ ಹಾಡಿ, ಅರ್ಥ ಹೇಳಬಲ್ಲವರಾಗಿದ್ದ ಲಕ್ಷ್ಮಿದೇವಮ್ಮ ಇವರ ತಾಯಿ. ಇಂಥ ಸುಸಂಸ್ಕೃತ ವಾತಾವರಣದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದ ವೆಂಕಣ್ಣಯ್ಯನವರು ಹುಟ್ಟೂರಿನ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಓದಿ ಲೋಯರ್ ಸೆಕೆಂಡರಿ ಪರೀಕ್ಷೆಯನ್ನೂ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಪ್ರೌಢ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಮುಗಿಸಿ, ಎಫ್.ಎ. ಪರೀಕ್ಷೆಗೆ ಓದಲೆಂದು 1904ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದರು. ಮೊದಲನೆಯ ವರ್ಷದ ಪರೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಮೈಸೂರಿನ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿಯೂ ಕಡೆಯ ವರ್ಷದ ಪರೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಬಳ್ಳಾರಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ವಾರ್ಡ್ಲಾ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿಯೂ ಮುಗಿಸಿ, 1906ರಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಮೈಸೂರಿನ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಚರಿತ್ರೆ, ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳನ್ನಾಗಿ ಓದಿ 1909ರಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎ. ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತೀರ್ಣರಾದರು. ಅನಂತರ ಎಲ್‌ಎಲ್‌ಬಿ ಪರೀಕ್ಷೆಗೆ ಓದಲೆಂದು ಮುಂಬಯಿಗೆ ಹೋದ ಇವರು ಅಲ್ಲಿಯ ಅಂಚೆ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಗುಮಾಸ್ತರಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡು, ಮೊದಲ ಪರೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಮುಗಿಸಿ, ಎರಡನೆಯ ಪರೀಕ್ಷೆಗೆ ಓದುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಕನ್ನಡ ಎಂ.ಎ. ಓದಬೇಕೆಂಬ ಸಂಕಲ್ಪದಿಂದ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಿದರು. ಕೆಲಕಾಲ ಧಾರವಾಡದ ಮಿಷನ್ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿದ್ದ ಇವರು 1914ರಲ್ಲಿ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆದ ಮೇಲೆ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸೇಂಟ್ ಜೋಸೆಫ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದರು. 1917ರಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರದ ಕನ್ನಡ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನ ಮುಖ್ಯೋಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿದ್ದು 1918ರಲ್ಲಿ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾದರು. ಕ್ರಮೇಣ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಉಪಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾದರು. 1927ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡ ಇವರು ಕನ್ನಡ ಇಲಾಖೆಯನ್ನು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿ ಬೆಳೆಸುವಲ್ಲಿ ಹಲವು ಬಗೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ರಮಿಸಿದರು.

ವೆಂಕಣ್ಣಯ್ಯನವರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ಬಹುಮುಖವಾದುದು. ಸುತ್ತಲಿರುವ ಜನರ ನಿಲುವಿಗಿಂತ ಎತ್ತರವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಇವರ ಶರೀರದ ನಿಲುವು,

ಇವರ ಮನಸ್ಸು ಶೀಲಗಳ ನಿಲವೇ ಆಗಿತ್ತು. ಹೊಸಗನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ನೆಟ್ಟು ಬೆಳೆಸಬೇಕಾಗಿದ್ದ ಪರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇವರು ವಹಿಸಿದ ಪಾತ್ರ ಚಿರಸ್ಮರಣೀಯವಾದುದು. ಇವರ ಅಧ್ಯಾಪನದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಾಗಿದ್ದವರು ಪ್ರಾಚೀನ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಸಾರಸತ್ತ್ವವನ್ನು ಹೀರಿಕೊಳ್ಳುವ ಮತ್ತು ಆಗತಾನೆ ಕಣ್ತೆರೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಆಧುನಿಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ನವೋದಯದ ಉಷಃಕಾಂತಿಯಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧಿಗೆ ಸಾಣೆಯನ್ನೂ ಹೃದಯಕ್ಕೆ ವಿಕಾಸವನ್ನೂ ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಸಾಧನೆಯಲ್ಲಿ ದೀಕ್ಷಾಬದ್ಧರಾದರು. ನಿಜವಾದ ಪ್ರತಿಭೆಯನ್ನು, ಅದು ಎಲ್ಲಿಯೇ ಇರಲಿ, ಯಾರಲ್ಲಿಯೇ ಇರಲಿ, ಕಾಣುವ ವಿಶಾಲಬುದ್ಧಿಯೂ ಅದನ್ನು ಗುರುತಿಸುವ ಔದಾರ್ಯವೂ ವೆಂಕಣ್ಣಯ್ಯನವರಿಗೆ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಇವರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿವೃಂದ ಆಧುನಿಕ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಚಾರ, ಪ್ರಸಾರಗಳಲ್ಲಿ ಅದ್ವಿತೀಯ ಪಾತ್ರವಹಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು. ಜನರ ಯೋಗ್ಯತೆ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯ, ದೌರ್ಬಲ್ಯಗಳನ್ನು ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಲ್ಲವರಾಗಿದ್ದ ಇವರು, ಪ್ರೀತಿ, ವಿನೋದ, ಸಹಾಯ, ಸೌಜನ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಜನರನ್ನು ಒಲಿಸಿಕೊಂಡು, ಕನ್ನಡದ ಕೆಲಸಗಳು ಸರಾಗವಾಗಿ ನಡೆಯುವಂತೆ ನೋಡಿಕೊಂಡರು. ಇವರು ತರ್ಕ, ವ್ಯಾಜ್ಯ, ಪ್ರತಿಭಟನೆಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದೂ ಪ್ರವೇಶಿಸದೆ ಪ್ರಶಾಂತ ಮನಸ್ಕರಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಸತ್ಸಂಗ, ಆತ್ಮವಿಮರ್ಶೆ, ಅಂತರ್ಮುಖತೆಗಳಿಂದ ಸುಸಂಸ್ಕೃತರಾಗಿ ಸಾಧುಗಳಂತಿದ್ದರು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಇವರು ಆಗತಾನೆ ಅಂಕುರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು, ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜು ಮತ್ತು ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜುಗಳ ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಂಘಗಳು, ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕನ್ನಡ ತ್ರೈಮಾಸಿಕ ಪತ್ರಿಕೆಯಾದ ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ಣಾಟಕ–ಇತ್ಯಾದಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನೂ ಪತ್ರಿಕೆಗಳನ್ನೂ ಪೋಷಿಸಿ ಬೆಳೆಸುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ಹೊಸಗನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸರ್ವತೋಮುಖವಾಗಿ ಹಬ್ಬಿಹರಡುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ಅದ್ವಿತೀಯವಾದ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು.

ವೆಂಕಣ್ಣಯ್ಯನವರು ಕನ್ನಡದ ಜೊತೆಗೆ ತೆಲುಗು, ಇಂಗ್ಲಿಷ್, ಬಂಗಾಲಿ ಮತ್ತು ತಮಿಳು ಭಾಷಾ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಆಳವಾದ ಪಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೃಷ್ಟಿಗಿಂತ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಸಾರದ ಕಡೆಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಗಮನ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ಇವರು ಸ್ವತಃ ರಚಿಸಿರುವ ಕೃತಿಗಳು ಸಂಖ್ಯಾದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕಡಿಮೆ ಎನಿಸಿದರೂ ಬೆಲೆಯುಳ್ಳ ಕೃತಿಗಳಾಗಿವೆ. ಇವರು ಶ್ರೀ ರಾಮಕೃಷ್ಣಮಠಕ್ಕಾಗಿ ಶ್ರೀ ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಪರಮಹಂಸರ (ಎ.ಆರ್.ಕೃ. ಅವರೊಂದಿಗೆ) ಜೀವನಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಶ್ರೀ ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಲೀಲಾ ಪ್ರಸಂಗದ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಬಂಗಾಲಿಯಿಂದ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಭಾಷಾಂತರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ರವೀಂದ್ರನಾಥ ಠಾಕೂರರು ಸಾಹಿತ್ಯ ವಿಷಯವಾಗಿ ಬರೆದ ಅನೇಕ ಪ್ರಬಂದಗಳನ್ನು ಬಂಗಾಲಿಯಿಂದ ಭಾಷಾಂತರಿಸಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಸಾಹಿತ್ಯವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ ಕಾವ್ಯಸಂಗ್ರಹ, ಕಾದಂಬರೀ ಸಂಗ್ರಹ, ಬಸವರಾಜ ದೇವರ ರಗಳೆ, ಸಿದ್ಧರಾಮ ಚರಿತ್ರೆಯ ಸಂಗ್ರಹ–ಇವು ಇವರ ಸಂಪಾದಿತ ಗ್ರಂಥಗಳು. ಕಾದಂಬರೀ ಸಂಗ್ರಹಕ್ಕೂ ಬಸವರಾಜ ದೇವರ ರಗಳೆಗೂ ಇವರು ಬರೆದಿರುವ ಮುನ್ನುಡಿಗಳು ಇವರ ಅದ್ಭುತ ಪಾಂಡಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿವೆ. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದಿಂದ ಪ್ರಕಟವಾಗಿರುವ ಕನ್ನಡ ಕೈಪಿಡಿಗೆ ಹಳಗನ್ನಡ ವ್ಯಾಕರಣ ಮತ್ತು ಭಾಷಾಚರಿತ್ರೆಯ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಪಂಪ ಭಾರತ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಚ್ಯ ವಿದ್ಯಾ ಸಂಶೋಧನಾಲಯ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಕುಮಾರವ್ಯಾಸ ಭಾರತ–ಇವುಗಳ ಸಂಪಾದನಾಕಾರ್ಯದಲ್ಲೂ ಇವರು ಮುಖ್ಯ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದ್ದರು.

ವೆಂಕಣ್ಣಯ್ಯನವರು 1939 ಫೆಬ್ರವರಿ 24ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. ಇವರ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ಇವರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಕುರಿತ ಸವಿನೆನಪು (ಸಂಪಾದಕರು: ಕುವೆಂಪು) ಎಂಬ ಸ್ಮರಣ ಗ್ರಂಥವನ್ನು 1970ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಲಾಯಿತು. ಕುವೆಂಪು ಅವರು ಇವರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಭಾವಿತವಾಗಿದ್ದು ಅಪೂರ್ವವಾದ ಗೌರವಾದರಗಳನ್ನು ಇವರ ಬಗೆಗೆ ತಾಳಿದ್ದರು. ಇದರ ಕುರುಹಾಗಿ ಶ್ರೀ ರಾಮಾಯಣದರ್ಶನಂ ಮಹಾಕಾವ್ಯವನ್ನು ವೆಂಕಣ್ಣಯ್ಯ ನವರಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ಟಿ.ಎಸ್.ಎಸ್.)

ವೆಬ್, ಜೋಸೈಯ: ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ರೆಸಿಡೆಂಟ್ (1803–04). 1783ರಲ್ಲಿ ಮದರಾಸು ಪೋರ್ಟ್ ಸೇಂಟ್‌ಜಾರ್ಜ್ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಗುಮಾಸ್ತೆಯಾಗಿ ಈಸ್ಟ್ ಇಂಡಿಯಾ ಕಂಪನಿಯ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ಇವನು, ತರುವಾಯ ಮಿಲಿಟರಿ ಇಲಾಖೆಯ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಗೆ ಸಹಾಯಕ, ಡೆಪ್ಯುಟಿ ಕಮಿಸರಿ ಜನರಲ್ ಮತ್ತು ಮರಾಠಿ ಭಾಷಾಂತರಕಾರ (1786), ಲೋಕೋಪಯೋಗಿ ಮತ್ತು ರೆವಿನ್ಯೂ ಇಲಾಖೆಯ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿ (1790), ಆ ಮಂಡಲಿಯ ಸದಸ್ಯ (1790), ಸರ್ಕಾರದ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿ (1797), ಮದರಾಸು ಸರ್ಕಾರದ ಪ್ರಪ್ರಥಮ ಪ್ರಧಾನ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿ ಹಾಗೂ ಮರಾಠಿ ಭಾಷಾಂತರಕಾರ (ಜುಲೈ 1800) – ಈ ಹುದ್ದೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿ 1803ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ರೆಸಿಡೆಂಟ್ ಆಗಿ ನೇಮಿತನಾದ. 1804ರಲ್ಲಿ ನಾಗಪುರ ಮತ್ತು ಗ್ವಾಲಿಯರ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ರೆಸಿಡೆಂಟ್ ಆಗಿದ್ದು ಅದೇ ವರ್ಷ ನವೆಂಬರ್ 9ರಂದು ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದ ಹೋಶಂಗಾಬಾದ್‌ನಲ್ಲಿ ನಿಧನನಾದ.

ಮದರಾಸು ಸರ್ಕಾರದ ಪ್ರಧಾನ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿದ್ದಾಗ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ವಿರುದ್ಧ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಯುದ್ಧವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಬಾರದು ಎಂದು ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯ ವರದಿಯನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದ್ದ. ಆದರಿಂದ ಲಾರ್ಡ್ ಮಾರ್ನಿಂಗ್‌ಟನ್ (ಮಾರ್ಕ್ವಿಸ್ ವೆಲ್ಲೆಸ್ಲಿ) ಹಾಗೂ ಲಂಡನ್ನಿನ ಈಸ್ಟ್ ಇಂಡಿಯಾ ಕಂಪನಿಯ ಡೈರೆಕ್ಟರುಗಳಿಗೆ ಇವನ ಬಗ್ಗೆ ಅಸಮಾಧಾನವಿತ್ತು. ಆದಾಗ್ಯೂ ದಕ್ಷನೌಕರನಾಗಿದ್ದ ಇವನನ್ನು ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿಗೆ ವಾಪಸು ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳಬಾರದೆಂದು ಮಾರ್ನಿಂಗ್‌ಟನ್ ಡೈರೆಕ್ಟರುಗಳಿಗೆ ಬರೆದ. ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧ ಹೂಡಿದಾಗ (1799 ಫೆಬ್ರವರಿ 14) ವೆಬ್ ಯುದ್ಧದ ಬಗ್ಗೆ ಮದರಾಸು ಕೇಂದ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸಹಕರಿಸಿ ಮಾರ್ನಿಂಗ್‌ಟನ್ನನ ವಿಶ್ವಾಸವನ್ನು ಗಳಿಸಿದ. 1799 ಮೇ 4ರಂದು ರಣರಂಗದಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪು ಮಡಿದು, ಬ್ರಿಟಿಷರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡಾಗ, ಪ್ರಧಾನ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿದ್ದ ವೆಬ್, ಗವರ್ನರ್ ಜನರಲ್ ಪರವಾಗಿ, ಮೇ 4ನೆಯ ದಿನಾಂಕದ ಘಟನೆಗಳು ಗವರ್ನರ್ ಜನರಲ್ ಅವರ ನಿರೀಕ್ಷೆಗೂ ಮೀರದಂತೆ, ಪ್ರಪಂಚದ ಸೈನಿಕ ಇತಿಹಾಸ ದಲ್ಲೇ ಅತ್ಯಂತ ಅಮೋಘವೆನಿಸುವ ಘನತೆಗೌರವಗಳನ್ನು ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸೈನ್ಯಕ್ಕೆ ದೊರಕಿಸಿಕೊಟ್ಟಿವೆ. ಬ್ರಿಟಿಷರು ಇಂಡಿಯಾ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ರಾಜ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಂತಿಸ್ಥಾಪನೆ ಮತ್ತು ಶಿಸ್ತುಪಾಲನೆ ಈ ವಿಜಯದಿಂದ ಸಾಧ್ಯ, ತನ್ನ ಶತ್ರುಗಳ ದುಷ್ಟ ಯೋಚನೆಗಳೇ ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿನ ಏಳಿಗೆ, ಖ್ಯಾತಿ ಮತ್ತು ಬಲವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿವೆ ಎಂದು ಮದರಾಸಿನಿಂದ ಸರ್ಕಾರಿ ಸಂದೇಶವನ್ನು ಹೊರಡಿಸಿದ (15ನೆಯ ಮೇ 1799).

ವೆಬ್ ಮತ್ತು ದಿವಾನ್ ಪೂರ್ಣಯ್ಯನ ನಡುವೆ ಗಾಢ ಸ್ನೇಹವಿತ್ತು. ವೆಬ್‌ನ ಆದರ್ಶ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದ ಸ್ಮರಣೆಗಾಗಿ ಪೂರ್ಣಯ್ಯ ಶ್ರೀರಂಗ ಪಟ್ಟಣದ ಸಮೀಪದ ಫ್ರೆಂಚ್‌ರಾಕ್ಸ್ (ಪಾಂಡವಪುರ) ಬಳಿ ನಿಲುಗಂಬವನ್ನು (ವೆಬ್ ಮಾನ್ಯುಮೆಂಟ್) ನಿಲ್ಲಿಸಿದ (ಅದನ್ನು ಸ್ಥಳೀಯರು ರಣಕಂಬವೆಂದು ತಪ್ಪಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ). ವೆಬ್ ತನ್ನ ಜೀವಿತವನ್ನೆಲ್ಲ ಈಸ್ಟ್ ಇಂಡಿಯಾ ಕಂಪನಿಯ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿ ಕಳೆದ. ತಾನು ರೆಸಿಡೆಂಟನಾಗಿದ್ದ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳ ಅರಸರ ಮತ್ತು ಪ್ರಜೆಗಳ ಗೌರವವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದ. ವೆಬ್‌ನ ಸ್ಮರಣೆಗಾಗಿ ಮದರಾಸಿನ ಫೋರ್ಟ್ ಸೇಂಟ್ ಜಾರ್ಜ್ ಕೋಟೆಯ ಸೇಂಟ್ ಮೇರಿ ಚರ್ಚಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಮಾರಕವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಲಾಯಿತು. ಕರ್ನಲ್ ಆರ್ಥರ್ ವೆಲ್ಲೆಸ್ಲಿ (ಡ್ಯೂಕ್ ಆಫ್ ವೆಲ್ಲಿಂಗ್‌ಟನ್) ವೆಬ್‌ನನ್ನು ತನ್ನ ಆಪ್ತಸ್ನೇಹಿತನೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿದ್ದ. ವೆಲ್ಲೆಸ್ಲಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ ಇವನು ಸತ್ಯವಂತನಾದ ಹಾಗೂ ದಕ್ಷನಾದ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ. (ವಿ.ಜಿ.ಕೆ.)

ವೇಣೂರು: ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಬೆಳ್ತಂಗಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಹಳ್ಳಿ. ಬೆಳ್ತಂಗಡಿಯಿಂದ 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಇದೊಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಜೈನ ತೀರ್ಥಕ್ಷೇತ್ರ. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಏಣೂರೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖವಾಗಿದೆ. ಈ ಊರು ಮೊದಲಿಗೆ ಅಜಿಲರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದು ಮಂಗಳೂರು ರಾಜ್ಯಪಾಲರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿತ್ತು. ಅನಂತರ ಕೆಳದಿ ನಾಯಕರ, ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಶವಾಯಿತು.

ಇಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಜೈನಬಸದಿಗಳು ಮತ್ತು ಏಕಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಿರುವ 35' ಎತ್ತರದ ಗೊಮ್ಮಟ ವಿಗ್ರಹ ಇವೆ. ಈ ವಿಗ್ರಹ ಗುರುಪುರ ಹೊಳೆಯ ದಕ್ಷಿಣದಂಡೆಯಲ್ಲಿ ವಿಶಾಲ ಬಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಈ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು 1604ರಲ್ಲಿ ವೀರ ತಿಮ್ಮಣ್ಣ ಅಜಿಲ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದ. ಬಸದಿಯಲ್ಲಿರುವ ತೀರ್ಥಂಕರರ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಸುಂದರವಾಗಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಹಾದೇವ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಈ ಸ್ಥಳದ ಮೂಲಕ ಫಲ್ಗುಣಿ ನದಿ ಹಾದುಹೋಗುತ್ತದೆ. **(ಪಿ.ಜಿ.ಬಿ.)**

ವೇದಾವತಿ: ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯ ಒಂದು ಉಪನದಿ. ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಾಬಾಬುಡನ್ (ಚಂದ್ರದ್ರೋಣ) ಗಿರಿಗಳ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ವೇದ ಮತ್ತು ಆವತಿ ಎಂಬೆರಡು ನದಿಗಳು ಸೇರಿ ವೇದಾವತಿ ನದಿಯಾಗಿದೆ. ವೇದ, ಮುಳ್ಳಯ್ಯನಗಿರಿ ಸಮೀಪದ ಗೌರಿಹಳ್ಳದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಶಕುನಗಿರಿಯ ಹತ್ತಿರ ಅಣೆಕಟ್ಟು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೇ ಅಯ್ಯನಕೆರೆ ಸರೋವರವಿದೆ. ಮುಂದೆ ಸಕ್ಕರೆಪಟ್ಟಣದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಹರಿದು ಅನಂತರ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ ತಿರುಗುವ ಕಡೂರಿನ ಸಮೀಪ ಆವತಿ ಹಾಗೂ ಇತರ ಚಿಕ್ಕಪುಟ್ಟ ಹಳ್ಳಗಳೊಂದಿಗೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಮತ್ತೋಡು ಹೊಸದುರ್ಗಗಳ ನಡುವೆ ಹರಿವ ಈ ನದಿಗೆ ಹಿರಿಯೂರಿನಲ್ಲಿ ರೈಲ್ವೆ ಸೇತುವೆ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದು ಬ್ರಿಟಿಷರ ಆಡಳಿತ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಲಾದ ಪ್ರಥಮ ಸೇತುವೆಯಾಗಿದೆ. ಮುಂದೆ ಗುಡ್ಡಬೆಟ್ಟಗಳ ನಡುವೆ ನುಗ್ಗಿ ಮಾರಿಕಣಿವೆಯ ದಾರಿಯಾಗಿ ಭರಮಗಿರಿದುರ್ಗದ ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಹಿರಿಯೂರಿನ ಮೂಲಕ ಸಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಭಾಗದಲ್ಲೆಲ್ಲ ನದಿ ಈಶಾನ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಶಿರಾ ಮತ್ತು ಹಾಗಲವಾಡಿ ಕಡೆಗಳಿಂದ ಬರುವ ನಾಲೆಗಳನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡು ಉತ್ತರದತ್ತ ತಿರುಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೇ ಇದು ಹಗರಿ ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಬಯಲು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹರಿದು ಚಳ್ಳಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಘಟಪರ್ತಿಯಿಂದ ಸುಮಾರು 8 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಸೇರಿ ಬಳ್ಳಾರಿಯಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ ಹುಚ್ಚ ಹಳ್ಳಿಯ ಸಮೀಪ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಈ ನದಿ ತುಂಬಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಬೇಸಗೆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮರಳು ಹಾಸಿರುವ ನದಿಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಪಿಲೆ ಬಾವಿಗಳನ್ನು ತೋಡಿ ನೀರು ಪಡೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರುವ ಜನಗನಹಳ್ಳ ವೇದಾವತಿಯ ಮುಖ್ಯ ಉಪ ನದಿಗಳಲ್ಲೊಂದು. ವೇದಾವತಿ ನದಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪೂರ್ವಭಾಗ ಮತ್ತು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗಗಳಿಗೆ ನೀರಾವರಿ ಸೌಕರ್ಯ ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಮಾರಿಕಣಿವೆಯಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಕಟ್ಟೆಯೊಂದನ್ನು (ವಾಣಿವಿಲಾಸ ಸಾಗರ) ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. **(ಎಚ್.ಜಿ.)**

ವೈಕುಂಠದಾಸ: 15ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಉತ್ತರಾರ್ಧ ಹಾಗೂ 16ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಆಗಿಹೋದ ಹರಿದಾಸರು. ವ್ಯಾಸರಾಯರು, ವಾದಿರಾಜರು. ಪುರಂದರದಾಸರು, ಕನಕದಾಸರು ಇವರ ಸಮಕಾಲೀನರು. ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬೇಲೂರು ಇವರ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ಪೂರ್ವಾಶ್ರಮದ ಹೆಸರು ಕೇಶವ. ಇವರು ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೂ ವೈರಾಗ್ಯಭಕ್ತಿ ಭರಿತರಾಗಿದ್ದರು. ಲೋಕಕ್ಕೆ ಮಂಕನಂತೆಯೆ ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದರೂ ಅಂತರಂಗ ವಿಕಾಸ ಹೊಂದುತ್ತಿದ್ದ ಮಹಾವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗಿದ್ದರು. ಸೌಮ್ಯನಾಯಕಿ ಎಂಬುವರೊಂದಿಗೆ ವಿವಾಹವಾದ ಮೇಲೂ ಹಿರಿಯರ ನಿರೀಕ್ಷೆ ಫಲಿಸದೆ ತನ್ನ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪಲ್ಲಟವಾಗದೆ ಲೋಕಾಸಕ್ತಿಯಿಂದ ಅತಿದೂರರಾಗಿ, ಚೆನ್ನಕೇಶವಸ್ವಾಮಿಯನ್ನು ಒಲಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರಲ್ಲಿಯೇ ಪೂರ್ಣಾಸಕ್ತರಾಗಿದ್ದರು. ಚೆನ್ನಕೇಶವ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಅನಂತರ ವೈಕುಂಠಕೇಶವನೆಂಬ ಮುದ್ರಿಕೆಯಿಂದ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ದೇವರನಾಮಗಳನ್ನು ರಚಿಸಲು ಆರಂಭಿಸಿ, ಅಂದಿನಿಂದ ವೈಕುಂಠದಾಸರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದರು.

ದೊರೆತಿರುವ ಇವರ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನವರು ಅನುಭಾವ ಗೀತೆಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಕೇಶವ ವೇಷಾಂತರಗಳಿಂದ ತಮ್ಮೊಂದಿಗೆ ಆಟವಾಡಿದ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನು, ಮೆರೆದ ಪವಾಡಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬಣ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಚ್ಯುತದಾಸರೆಂಬುವರು ಬಿರುದು ಬಾವಲಿಗಳ ಬಯಕೆಯಿಂದ, ವಿದ್ಯಾಹಂಕಾರದಿಂದ ದಾಸರನ್ನು ಎದುರಿಸಿದ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಕಣ್ಣು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಒದ್ದಾಡಿದಾಗ ಕೇಶವನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ವೈಕುಂಠದಾಸರೇ ಅವರಿಗೆ ದೃಷ್ಟಿದಾನ ನೀಡಿದರಂತೆ. ಅಚ್ಯುತದಾಸರು ವೈಕುಂಠದಾಸರನ್ನು ಮಹಾಮಹಿಮರೆಂದು ಸ್ತುತಿಸಿರುವ ಕೃತಿಯೊಂದು ಇದೆ.

ಉಡುಪಿಯ ಸೋದೆ ಮಠದ ಗುರುಗಳಾದ ವಾದಿರಾಜರು ಬೇಲೂರಿಗೆ ಬಂದಾಗ ವೈಕುಂಠದಾಸರೊಂದಿಗೆ ಹಲವು ಕಾಲ ಇದ್ದರೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಅವರು ವೈಕುಂಠದಾಸರನ್ನು ಕುರಿತು ವೇಲಾಪುರದರಸನ ಪ್ರತಿಬಿಂಬರಾದ ವೈಕುಂಠ ದಾಸೋತ್ತಮ, ಎನಗೆ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ತೋರಿ ಧನ್ಯ ಮಾಡಿದೆ ಎಂದು ಹಾಡಿದ್ದಾರೆ. ವೈಕುಂಠದಾಸರು ವಾದಿರಾಜರನ್ನು ಕುರಿತು ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಿರುವ ಕೃತಿಗಳೂ ಇವೆ. ಸುಮಾರು ಎಪ್ಪತ್ತು ವರ್ಷಗಳಷ್ಟು ಕಾಲ ಬೇಲೂರಿನಲ್ಲಿ ವೈರಾಗ್ಯಭಕ್ತಿಪ್ರಧಾನವಾದ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಬದುಕನ್ನು ಬಾಳಿ ಮಹಿಮಾಪುರುಷರೂ ಪವಾಡಪುರುಷರೂ ಲೋಕೋಪಕರಿಗಳೂ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ವೈಕುಂಠದಾಸರು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ನೂರಾರು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುವರಾದರೂ ಅವುಗಳ ಶೋಧನೆ ಪ್ರಕಟಣೆ ಇನ್ನೂ ಆಗಬೇಕಾಗಿದೆ.

ದಾಸರಿಗೆ ಒಬ್ಬ ಹೆಣ್ಣುಮಗಳು ಇದ್ದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇವರು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದ ಕೀರ್ತನೆಗಳನ್ನು ಇವರ ಶಿಷ್ಯ ವರದನೆಂಬುವನ ತಾಳೆಯೋಲೆಯಲ್ಲಿ ಬರೆದಿಡುತ್ತಿದ್ದನಂತೆ. **(ಕೆ.ಎಂ.ಕೆ.)**

ವೈಕುಂಠ ಬಾಳಿಗ, ಬಿ.: 1895– . ವಿಧಾನ ಸಭೆಯ ಮಾಜಿ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು; ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟಗಾರರು. ಇವರು ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಬಂಟವಾಳದಲ್ಲಿ 1895 ಏಪ್ರಿಲ್ 10ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಸಮೀಪದ ಮಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಪಡೆದು ಇಂಟರ್‌ಮೀಡಿಯೆಟ್‌ವರೆಗೂ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿದರು. ಮುಂದೆ ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಮುಗಿಸಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಕ್ಕೇ ಪ್ರಥಮ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ತೇರ್ಗಡೆಯಾದರು. ಇದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ 1916–17ನೆಯ ಸಾಲಿನ ಮ್ಯಾಕ್‌ಡೊನಾಲ್ಡ್ ಚಿನ್ನದ ಪದಕ ಲಭಿಸಿತು. ಅನಂತರ ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ಕಾನೂನು ಶಿಕ್ಷಣ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿ ಬಿ.ಎಲ್. ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಮಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ವಕೀಲಿ ವೃತ್ತಿ ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿ ಜನಪ್ರಿಯ ವ್ಯಕ್ತಿಯಾದರು.

1926ರಲ್ಲಿ ಕೆನರಾ ಬ್ಯಾಂಕಿಂಗ್ ಕಾರ್ಪೊರೇಷನ್‌ನ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ನೇಮಕವಾಗಿ 1957ರವರೆಗೂ ಆ ಹುದ್ದೆಯಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿದರು. ಮಂಗಳೂರಿನ ದೀನಬಂಧು ಸೇವಾಸಂಘದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡರು. ಜಿಲ್ಲಾ ಬೋರ್ಡ್ ಪಕ್ಷದ ನಾಯಕರಾಗಿ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. 1952ರಲ್ಲಿ ವದರಾಸು ಪ್ರಾಂತದ ವಿಧಾನಸಭೆಗೆ ಪಾಣಿ ಮಂಗಳೂರು ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿ ಗೆದ್ದರು. ಮದರಾಸು ಸರ್ಕಾರ ರಚಿಸಿದ ವಿವಿಧ ಶಾಸಕಾಂಗ ಸಮಿತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿ ಸಂಸದೀಯ ನಡಾವಳಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಅನುಭವ ಪಡೆದರು. ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಂಡಳಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಏಳಿಗೆಗೆ ಶ್ರಮಿಸಿದರು.

ಭಾಷಾವಾರು ಪ್ರಾಂತ ರಚನೆಯಾದಾಗ 1957ರ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರು (I) ವಿಧಾನಸಭಾ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿ ವಿಶಾಲ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಶಾಸನಸಭೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ಇವರ ಹಿರಿತನ, ಅನುಭವ ಮತ್ತು ದಕ್ಷತೆಗಳಿಂದಾಗಿ ಇವರಿಗೆ ಸಚಿವರಾಗುವ ಅವಕಾಶ ದೊರೆಯಿತು. ಕಾರ್ಮಿಕ ಮತ್ತು ಕಾನೂನು ಖಾತೆ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು (1957 ಏಪ್ರಿಲ್–1958 ಮೇ). ಮತ್ತೆ ಅನಂತರ ಮತ್ತೆ ಇದೇ ಖಾತೆಯನ್ನು 1961ರ ಫೆಬ್ರವರಿಯಿಂದ 1962ರ ಮಾರ್ಚ್‌ವರೆಗೆ ನೋಡಿಕೊಂಡರು.

ಇವರದು ಮಾಗಿದ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ. ರಾಜ್ಯದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ವಿವಿಧ ಬ್ಯಾಂಕಿಂಗ್ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದ ಇವರು ಕೆನರಾ ಪಬ್ಲಿಕ್ ಕನ್ವೇಯನ್ಸ್ ಕಂಪನಿಯ ನಿರ್ದೇಶಕ ಮಂಡಳಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ, ಕೆನರಾ ಮ್ಯೂಚ್ಯುಯಲ್ ಅಶ್ಯೂರೆನ್ಸ್ ಕಂಪನಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಅವುಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣರಾದರು. ಕೆನರಾ ಛೇಂಬರ್ ಆಫ್ ಕಾಮರ್ಸ್‌ನ ಆಜೀವ ಗೌರವ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಮತ್ತು ಒಂದು ವರ್ಷದ ಅವಧಿಗೆ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಹಾಗೂ ಜನರಲ್ ಇನ್ವೆಸ್ಟ್‌ಮೆಂಟ್ ಟ್ರಸ್ಟ್‌ನ ಅಧ್ಯಕ್ಷರೂ ಆಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಇದೇ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಮಣಿಪಾಲದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ವಿವಿಧ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸಿದರು. ಮಣಿಪಾಲದಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಿ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಮಹತ್ವದ ಸ್ಥಾನ ದೊರೆಯುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದರು.

ರಾಜಕೀಯ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಹಾಗೂ ಶಿಕ್ಷಣ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಎಡೆಬಿಡದೆ ತೊಡಗಿಕೊಂಡದ್ದು ಬಾಳಿಗರ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆ. ಇವರು 1962ರ ವಿಧಾನಸಭಾ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಳ್ತಂಗಡಿ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಅಭ್ಯರ್ಥಿಯಾಗಿ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿ ಜಯಗಳಿಸಿದು. ಅದೇ ವರ್ಷ ಮಾರ್ಚ್ 15ರಂದು ವಿಧಾನ ಸಭಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಗೊಂಡರು. ಅಜಾತಶತ್ರುವೆಂದೇ ಹೆಸರು ಮಾಡಿದ್ದ ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಧಾನಸಭೆ ಕಂಡ ಅತ್ಯಂತ ದಕ್ಷ ಅಧ್ಯಕ್ಷರ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿಗರಾಗಿ ದಾಖಲೆ ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಇವರ ಕಾಲದ ಕಲಾಪಗಳಲ್ಲಿನ ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟುತನ ಮತ್ತು ಇವರು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ ನಿಷ್ಪಕ್ಷಪಾತ ನಿರ್ಧಾರಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಅನಂತರದ ದಶಕಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಸನ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಾಗುತ್ತಿದ್ದದ್ದು ಇವರ ಕಾರ್ಯಕ್ಷಮತೆಯ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿದೆ. ಅಧ್ಯಕ್ಷ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬಾಳಿಗರು ಒಂದು ಘನತೆ ತಂದುಕೊಟ್ಟರು. 1967ರ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಳ್ತಂಗಡಿ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ವಿಧಾನ ಸಭೆಗೆ ಚುನಾಯಿತರಾದರು. ಎಲ್ಲ ಪಕ್ಷಗಳ ಮೆಚ್ಚುಗೆಗೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಮತ್ತೆ ಸಭಾಧ್ಯಕ್ಷ ಸ್ಥಾನವನ್ನೇ ಅಲಂಕರಿಸಿದರು; ಇದರಲ್ಲಿ 1968ರ ಜೂನ್ 6ರವರೆಗೂ ಮುಂದುವರಿದರು. ಒಂದು ಉನ್ನತ ಸಂಸದೀಯ ಪರಂಪರೆ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಇವರಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. *

ವೈದಿಕಧರ್ಮ: ಈ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ವೈದಿಕಧರ್ಮದ ಸೂಕ್ಷ್ಮಾವಲೋಕನ ಮಾಡಿ ಅನಂತರ ದ್ವೈತ, ಅದ್ವೈತ ಮತ್ತು ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತದ ಬಗ್ಗೆ ಕಿರುಲೇಖನಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿದೆ.

ವೈದಿಕಧರ್ಮ ಎಂದರೆ ವೇದಾನುಸಾರಿಯಾದ ಅಥವಾ ವೇದೋಕ್ತ ಧರ್ಮ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಭಾರತೀಯರು ತಮ್ಮ ಧರ್ಮ ಮತ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳ ಮೂಲವನ್ನು ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಅರಸುತ್ತಾರೆ. ವೇದಗಳನ್ನು ಅಪೌರುಷೇಯವೆಂದೂ ಅವು ದೋಷರಹಿತವಾದ ಸ್ವತಃ ಪ್ರಮಾಣಗಳೆಂದೂ ನಂಬಿದ್ದಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ವೇದೋಕ್ತವಾದುದೇ ಧರ್ಮ, ಅದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದುದೆಲ್ಲವೂ ಅಧರ್ಮ ಎಂಬ ಭಾವನೆಯೂ ಅವರಲ್ಲಿದೆ.

ವೇದಗಳಲ್ಲದೆ ವೈದಿಕ ವಾಙ್ಮಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಅರಣ್ಯಕ, ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು; ವೇದಾಂಗಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಿರುವ ಶಿಕ್ಷಾ, ವ್ಯಾಕರಣ, ಛಂದಸ್ಸು, ನಿರುಕ್ತ, ಜ್ಯೋತಿಷ ಹಾಗೂ ಕಲ್ಪಸೂತ್ರಗಳು; ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ಜನತೆಗೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ರಚಿತವಾದುವೆಂದು ನಂಬಿರುವ ಭಾರತ, ರಾಮಾಯಣಗಳು; ಕಾಲಪ್ರಭಾವಕ್ಕೊಳಗಾಗಿ ಲುಪ್ತವಾಗಿ ಹೋಗಿರುವ ವೇದಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿಕೊಂಡು ಬರೆಯಲಾಗಿರುವ ಸ್ಮೃತಿಗ್ರಂಥಗಳು, ಹದಿನೆಂಟು ಪುರಾಣಗಳು; ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಅಂದರೆ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಯುಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಭಾಷ್ಯ, ಟೀಕಾ, ಟಿಪ್ಪಣಿ ಗ್ರಂಥಗಳು– ಹೀಗೆ ವೈದಿಕ ವಾಙ್ಮಯ ವಿಪುಲವಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನತಮವೆಂದು ನಿರ್ವಿವಾದವಾಗಿ ನಂಬಲಾಗಿರುವ ಋಗ್ವೇದ ಇಡೀ ಮಾನವ ಜನಾಂಗದ ಪ್ರಾಚೀನತಮ ಗ್ರಂಥವಾಗಿವೆ.

ಭಾರತೀಯರು ವೇದಗಳನ್ನು ಅನಾದಿನಿತ್ಯವೆಂದು ನಂಬಿರುವುದರಿಂದ ತಮ್ಮ ಧರ್ಮವನ್ನು ಸನಾತನಧರ್ಮವೆಂದು ಕರೆದಿರುತ್ತಾರೆ. ಭಾರತವನ್ನು ಹಿಂದು ದೇಶವೆಂದು ಕರೆಯುವುದು ವಾಡಿಕೆಯಾದ ಮೇಲೆ ಇಲ್ಲಿನ ಬಹುಸಂಖ್ಯಾತರ ಧರ್ಮವನ್ನು ಹಿಂದು ಧರ್ಮವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅಂತೆಯೇ ಈ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಆಕರವಾದ ವೇದಾದಿ ವಾಙ್ಮಯವನ್ನು ವಂಶಪಾರಂಪರ್ಯವಾಗಿ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುತ್ತ ಬಂದವರು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಧರ್ಮವನ್ನು ಜೈನಬೌದ್ಧಾದಿ ಧರ್ಮದಿಂದ ಭಿನ್ನವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಲು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಧರ್ಮ ಎಂದು ಹೆಸರಿಸಿಸುವುದೂ ವಾಡಿಕೆ, ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ವೈದಿಕ ಧರ್ಮ, ಸನಾತನಧರ್ಮ, ಹಿಂದು ಧರ್ಮ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಧರ್ಮ ಎಲ್ಲವೂ ಪರ್ಯಾಯವಾಚಿಗಳಾಗಿವೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ವೈದಿಕ ಧರ್ಮ ಎಂದು ಹೇಗೆ ಬಂದಿತೆಂದು ಹೇಳಲು ಖಚಿತವಾದ ದಾಖಲೆಗಳು ಪುರಾವೆಗಳು ಇಲ್ಲ. ಭಾರತದ ಅವಿಭಾಜ್ಯ ಅಂಗವಾದ ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ವೈದಿಕಧರ್ಮದ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ವೇದೋಕ್ತವಾದ ಅನೇಕ ಐತಿಹ್ಯಗಳು ಹಾಗೂ ಆಕ್ಯಾಯಿಕೆಗಳು ತಲೆತಲಾಂತರದಿಂದ ಕನ್ನಡನಾಡಿನ ಜನರಲ್ಲಿ ಜೀವನ ಶ್ರದ್ಧೆ ಮತ್ತು ಚೈತನ್ಯವನ್ನು ತುಂಬುತ್ತ ಬಂದಿವೆ.

ಇದರಂತೆ ರಾಮಾಯಣ, ಮಹಾಭಾರತ ಹಾಗೂ ಪುರಾಣಗಳೂ ತಮ್ಮ ಅಚ್ಚಳಿಯದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ರಾಜಕೀಯ ಸ್ವರೂಪ, ಆಡಳಿತ, ಗೃಹಕೃತ್ಯ, ಕಲೆ, ಶಿಲ್ಪ ಮುಂತಾದುವುಗಳ ಮೇಲೆ ಬೀರಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದ ಸ್ಥಳಪುರಾಣಗಳು ಮತ್ತು ಸ್ಥಳಗಳ ಹೆಸರುಗಳ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದರೆ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ಆ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ವೈದಿಕ ಹಾಗೂ ಪೌರಾಣಿಕ ಆಖ್ಯಾಯಿಕೆಗಳ ಸಮರ್ಥನೆ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಗಾಲವ ಋಷಿಗಳ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಗಲಗಲಿಗೆ ಜನ ಹಚ್ಚಿದ್ದಾರೆ. ಮಾಂಡವ್ಯ ಋಷಿಗಳು ತುಂಗಾ ನದಿಯ ನಡು ದಿಬ್ಬ ಒಂದರಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಮ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರೆಂದು ಇಂದಿಗೂ ಮಂಡಗದ್ದೆಯಲ್ಲಿ ಆ ದಿಬ್ಬವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅಗಸ್ತ್ಯರಿಂದ ಹತನಾದ ವಾತಾಪಿ ಎಂಬ ದೈತ್ಯನ ನೆನಪನ್ನು ಬಾದಾಮಿ ಎಂಬ ಸ್ಥಳ ಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ಅಗಸ್ತ್ಯಯರ ಕಮಂಡಲದಲ್ಲಿದ್ದ ಗಂಗೆಯೇ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತಿರುವಳೆಂಬ ನಂಬಿಕೆಯಿದೆ. ಪರಶುರಾಮ ಕ್ಷೇತ್ರವೆಂದು ಪಶ್ಚಿಮ ಕರಾವಳಿ ಕ್ಷೇತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಿದೆ. ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ತುಂಗಾನದಿಯ ರಾಮತೀರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪರಶುರಾಮ ತನ್ನ ಕೊಡಲಿಯನ್ನು ತೊಳೆದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಅಂಟಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಮಾತೃಹತ್ಯಾ ಪಾಪದ ಸಂಕೇತವಾದ ರಕ್ತದ ಕಲೆ ಅಳಿಸಿಹೋಯಿತೆಂದು ಇಂದಿಗೂ ಅಲ್ಲಿ ಎಳ್ಳಮಾವಾಸ್ಯೆ ಎಂಬ ಜಾತ್ರೆಯನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಾರೆ.

ರಾಮಾಯಣದ ಸಂಬಂಧವಂತೂ ಇಲ್ಲಿನ ಅನೇಕ ಸ್ಥಳಗಳೊಂದಿಗೆ ಇರುವುದು ಸುಸ್ಪಷ್ಟ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಅನೇಕ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಆಶ್ರಮವನ್ನು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆ ಅವನಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಲವಕುಶರ ಜನ್ಮವಾಗಿತ್ತೆಂದೂ ಅಲ್ಲೇ ರಾಮನ ಅಶ್ವಮೇಧದ ಕುದುರೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಹಾಕಿದ್ದರೆಂದೂ ಐತಿಹ್ಯ. ಅಂಜನೀಪರ್ವತ, ಪಂಪಾ ಸರೋವರ, ವಾಲೀ ದಿಬ್ಬ, ಕಿಷ್ಕಿಂಧೆ (ಈಗಿನ ಆನೆಗೊಂದಿ), ಮತಂಗ, ಋಷ್ಯಮೂಕ, ಮರುವಸಿ (ಮಹಿಷೀ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದೆ), ಜಟಿಂಗರಾಮೇಶ್ವರ ಗುಡ್ಡ–ಇವೆಲ್ಲವೂ ರಾಮಾಯಣದ ನೆನಹನ್ನು ಜೀವಂತವಾಗಿಟ್ಟಿವೆ. ಗೋಕರ್ಣೇಶ್ವರನ ಸಂಬಂಧಲ್ಲಿರುವ ಐತಿಹ್ಯ ರಾವಣಾಸುರನ ಶಿವಭಕ್ತಿಗೂ ದುಷ್ಟರ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಕ್ಕೆ ವಿಘ್ನವನ್ನು ತಂದೊಡ್ಡುವ ವಿಘ್ನೇಶ್ವರನ ಮಹಿಮೆಗೂ ಸಾಕ್ಷೀಭೂತವಾಗಿದೆ.

ಇದರಂತೆ ಮಹಾಭಾರತದ ಸವಿನೆನಪಿನೊಡನೆ ಚೈತನ್ಯಭರಿತವಾಗಿರುವ ಹಲವಾರು ಪ್ರದೇಶಗಳಿವೆ. ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಾನಗಲ್ಲು ವಿರಾಟನ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತೆಂದು ಐತಿಹ್ಯ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗದೊಂದಿಗೆ ಹಿಡಿಂಬಾಸುರನ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೈವಾರದ ಬಳಿಯ ಬೆಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಕಾಸುರನ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಶೃಂಗೇರಿ, ಹರಿಹರ, ಶಿವಮೊಗ್ಗೆಯ ಬಳಿ ಇರುವ ಹರಕೇರಿ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಋಷ್ಯಶ್ರಂಗರನ್ನು ಕರೆತರುವಾಗ ಭೀಮಸೇನ ಸಹಸ್ರಲಿಂಗವನ್ನು ಒಡಮೂಡುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಭೀಮನಕೋಣೆ, ಭೀಮನಮಡು, ಭೀಮನಕಲ್ಲು ಮುಂತಾದ ಹೆಸರುಗಳು ಪಾಂಡವಮಧ್ಯಮನೊಡನೆ ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದಿದ್ದವೆಂಬುದು ಸ್ಥಳಪುರಾಣ. ಇಂಥ ಐಗಿಹ್ಯ ಆಖ್ಯಾಯಿಕೆಗಳನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವ ಅನೇಕ ಸ್ಥಳಗಳ ಹೆಸರನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತ ಹೋಗಬಹುದು.

ವೇದೋಕ್ತ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಿದ್ದವೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಹೆಸರುಗಳು ಸಾಕ್ಷಿಗಳಾಗಿವೆ. ಉದಾ: ಇಟ್ಟಿಗಿ (ಇಷ್ಟಿಕಾ) ಎಂಬ ಊರಿನ ಹೆಸರು. ಅಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿದ ಉತ್ಖನನದಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಗರುಡಚಯನ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮ ಯಾಗಗಳು ನಡೆದಿದ್ದವೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಇಟ್ಟಿಗಿಯ ಕುಳಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಉಖಪಾತ್ರದಿಂದ ಸಮರ್ಥನೆ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಯೂಪಸ್ತಂಭಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದ ಹಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿವೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಿದ್ದ ಜನಪದ, ಮಹಾಜನಪದ, ಮಹಾಜನ ಹಾಗೂ ದೈವವೆಂಬ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ವೈದಿಕ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಗ್ರಾಮದ ಆಡಳಿತ ನಡೆದು ಬಂದ ಕ್ರಮವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವ ಪದಿನೆಣ್ಬರುಂ ಪದಿನಾರ್ವರುಂ ಕಾಪಾಡುವರ್ ಎಂಬ ವಿಧಿ ವೈದಿಕ ಬೌದ್ಧ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಭಾರತವನ್ನು ಹದಿನೆಂಟು ಹಾಗೂ ಹದಿನಾರು ಸಮಾನಾಧಿಕಾರವುಳ್ಳ ಜನಪದಗಳಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಿದ್ದುದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದ ರಾಜಕೀಯ ಇತಿಹಾಸ ಕ್ರಿ.ಪೂ. ಎರಡನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದ ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸಾತವಾಹನರು ತಮ್ಮ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಇವರ ಅನಂತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ದೊರೆಮನೆತನಗಳಲ್ಲಿ ವೈಜಯಂತಿಯಲ್ಲಿ (ಬನವಾಸಿ) ಆಳಿದ ಕದಂಬರ ಹೆಸರು ಬರುತ್ತದೆ. ನಾನಾಂಕನೆಂಬ ದೊರೆಯ ನಾನಾಘಾಟ್ ಶಾಸನ ವೈದಿಕ ಹಾಗೂ ಪೌರಾಣಿಕ ದೇವರುಗಳ ನಮಸ್ಕಾರದೊಡನೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಧರ್ಮ, ಇಂದ್ರ, ಸಂಕರ್ಷಣ, ವಾಸುದೇವ, ಚಂದ್ರ, ಸೂರ್ಯ, ಯಮ, ವರುಣ, ಕುಬೇರ ಮತ್ತು ವಾಸವ–ಇವರ ಹೆಸರು ಆ ಶಾಸನದಲ್ಲಿದೆ. ನಾಸಿಕದ ಪುಳಮಾಮಿಯ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಸಾತಕರ್ಣಿಯನ್ನು ರಾಮ ಕೇಶವ ಭೀಮಾದಿಗಳಂತೆ ಪರಾಕ್ರಮಿ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಯುಗ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ರಾಜಮನೆತನಗಳ ಮೇಲೆ ವೈದಿಕ ಹಾಗೂ ಪೌರಾಣಿಕ ಮತಗಳ ಪ್ರಭಾವವಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಕದಂಬರು, ವೈದಿಕ ಋಷಿಗಳ ಸಂತತಿಯುವರೆಂದು ಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ತಲಕಾಡಿನ ಗಂಗರು, ಬಾದಾಮಿ ಮತ್ತು ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರು, ಮಾನ್ಯಖೇಟದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು, ಕಳಚುರಿಗಳು, ಯಾದವರು, ಹೊಯ್ಸಳರು ಮುಂತಾದವರೆಲ್ಲರೂ ತಮ್ಮ ವಂಶದ ಮೂಲಪುರುಷ ಯಾವುದಾದರೊಬ್ಬ ವೈದಿಕ ದೇವತೆ ಅಥವಾ ಋಷಿ ಅಥವಾ ದೇವಾಂಶ ಸಂಜಾತ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಸಮರ್ಥಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂತೆಯೇ ರಾಜಚಿಹ್ನೆಗಳು ಹಾಗೂ ನಾಣ್ಯಗಳ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದಲೂ ವೈದಿಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಪ್ರಭಾವ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಿಂಹವಾಹಿನಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುವ ಸಿಂಹ, ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಾಹನವಾದ ಗರುಡ, ರಾಮಭಕ್ತನಾದ ಹನುಮಂತ, ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆಯುಧವಾದ ಸುದರ್ಶನಚಕ್ರ, ಶಿವನ ತ್ರಿಶೂಲ, ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸಮುದ್ರದ ಅಡಿಯಿಂದ ಮೇಲೆ ತಂದಿಟ್ಟ ವರಾಹ–ಇವುಗಳ ಚಿಹ್ನೆಗಳೇ ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಆಗಿನ ಜನಜೀವನದ ಮೇಲೆ ವೈದಿಕ ಧರ್ಮವೂ ತದನುಸಾರಿಯಾದ ಪೌರಾಣಿಕ ಧರ್ಮವು ಸಾಕಷ್ಟು ಮಹತ್ತ್ವದ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿದ್ದವೆಂದು ಸಮರ್ಥಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಚುಟುಕುಲಾನಂದ ಸಾತಕರ್ಣಿಯ ಮಳವಳ್ಳಿ ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ಬ್ರಹ್ಮದೇಯದಾನವನ್ನು ಕೌಂಡಿಣ್ಯ ಗೋತ್ರದ ಕೊಂಡಮಾನ ಎಂಬುವನಿಗೆ ಕೊಡಲಾಗಿತ್ತು. ಇದರಿಂದ ಗೋತ್ರ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಕೂಡ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಕ್ತನವಾದುವೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಶಿವಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ವೈದಿಕ ಶೈವಮತ ಇದ್ದಿತೆಂದು ಐತಿಹ್ಯಗಳಿಂದಲೂ ರಾಮಾಯಣ ಮಹಾಭಾರತಗಳಿಂದಲೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ನಾಣ್ಯಗಳು, ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಗಳು, ಶಿವಲೀಲೆಯನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸುವ ಭಿತ್ತಿಚಿತ್ರಗಳು ಮತ್ತು ಉಪಲಬ್ಧ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ಮಾಹಿತಿಗಳಿಂದಲೂ ಸಮರ್ಥಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಆದಿಕದಂಬರು ತ್ರಿಣೇತ್ರ

ಅಥವಾ ಮುಕ್ಕಣ್ಣ ಕದಂಬರಿಂದ ತಮ್ಮ ವಂಶ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ತಾಳಗುಂದದ ಶಾಸನ ನಮಃಶಿವಾಯ ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಬಾದಾಮಿಯ ಚಳುಕ್ಯರು ಶೈವಾಗಮಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯದಾತರಾಗಿದ್ದರು. ನಟರಾಜ, ಹರಿಹರ, ಅರ್ಧನಾರೀಶ್ವರ ಮತ್ತು ಮಹಿಷಾಸುರಮರ್ದಿನಿ–ಈ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದುವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ.

ಶೈವಪಂಥದಲ್ಲಿ ಲಕುಲೀಶನಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದದ್ದೇ ಹಳೆಯದು. ಈ ಮತ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದ ಹದಿನೈದನೆಯ ಶತಮಾನದವರೆಗೂ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಯಾಗಿಯೂ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿಯೂ ಇತ್ತೆಂಬುದು ಶಾಸನಾಧಾರಗಳಿಂದ ಸಮರ್ಥಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಲಕುಲೀಶನಿಗೆ ಸಮರ್ಪಿತವಾದ ಒಂದು ದೇವಾಲಯ ಮಹಾಕೂಟದಲ್ಲಿದೆ. ಇದೇ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದು. 602ರ ಮಂಗಲೀಶನ ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ಮಹಾಕೂಟ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಆಗಿನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪಂಥಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಆಚಾರ್ಯರುಗಳಿಗೆ ದಾನದತ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವಾಗ ಲಾಕುಲಸಮಯಸ್ತಂಭ. ಲಾಕುಲಾಗಮಪಂಡಿತರೆಂದು ಅವರು ಉಲ್ಲೇಖಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇಂಥ ಆಚಾರ್ಯರು ವೇದಗಳು, ವೇದಾಂಗಗಳು, ನ್ಯಾಯ ವೈಶೇಷಿಕ ಮೀಮಾಂಸೆ ಮುಂತಾದ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಹಾಗೂ ಕಾವ್ಯನಾಟಕಾದಿಗಳು–ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಣತಿಯನ್ನು ಪಡೆದವರಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಬಾದಾಮಿಯ ಚಳುಕ್ಯರಿಂದ ಮೊದಲುಗೊಂಡು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನಾಳಿದ ದೊರೆಗಳವರೆಗೆ ಎಲ್ಲರೂ ಶ್ರದ್ಧಾಭಕ್ತಿಯಿಂದ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು, ದತ್ತಿಯನ್ನೀಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ಪಂಥದ ಯತಿವರೇಣ್ಯರನ್ನು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜಗುರುಗಳೆಂದೂ ರಾಯರಾಜಗುರುಗಳೆಂದೂ ಹೊಗಳುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ರಾಜಮನೆತನಗಳ ಮೇಲೆ ಇವರ ಪ್ರಭಾವ ಸಾಕಷ್ಟಿತ್ತೆಂಬುದು ವೇದ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಶೈವಪಂಥದ ಇತರ ಶಾಖೋಪಶಾಖೆಗಳೂ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿದ್ದುವು.

ವೈದಿಕ ಧರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ವೈಷ್ಣವಧರ್ಮ ಭಾಗವತ ಧರ್ಮವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟದ್ದು ಎಂದು ಯಾವಾಗ ಯಾರಿಂದ ಎಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವಿಚಾರಧಾರೆಗಳ ಸಮ್ಮಿಲಿತ ಸಮನ್ವಿತ ರೂಪವನ್ನಂತೂ ಕಾಣಹುದು. ವೇದದೇವತೆಯಾದ ವಿಷ್ಣು, ಐತಿಹಾಸಿಕ ದೇವತೆಯಾದ ವಾಸುದೇವ, ವಿಶ್ವಾತ್ಮಕನೂ ತಾತ್ತ್ವಿಕ ದೇವತೆಯೂ ಆದ ನಾರಾಯಣ, ಗೋವಳರ ದೇವತೆಯಾದ ವಾಸುದೇವ, ಕೃಷ್ಣ ಅಥವಾ ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ–ಇವರು ಅಭಿನ್ನರೆಂದು ಸಾರಿ ಇವರು ಉಪನಿಷದ್ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಅಭಿನ್ನರೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದ್ದು ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಪವಾಡವೂ ಈ ಸಿದ್ದಾಂತ ಸಂಬಂಧೀಯ ವೇದಿಕೆಯೂ ಆಯಿತು. ಇದು ಅವತಾರವಾದಕ್ಕೆ ಇಂಬುಕೊಟ್ಟು ವಿಕಸಿತವಾಯಿತು. ಇದರ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯನ್ನು ಪಾಣಿನಿಗಿಂತ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಪೂ. 5ನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕಿಂತ ಹಿಂದಿನ ವರೆಗಂತೂ ನಿರ್ವಿವಾದವಾಗಿ ತಳ್ಳಬಹುದು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸಾತವಾಹನರು ಬಹಳ ಪ್ರಾಚೀನ ವೈಷ್ಣವ ದೊರೆಗಳು. ಇದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಶೋಕನ ಶಿಲಾಲೇಖನಗಳು ಸಿಗುವ ಕ್ರಿ.ಪೂ. ಶತಮಾನಗಳವರೆಗೆ ಜೈನ, ಬೌದ್ಧ ಮತಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಐತಿಹಾಸಿಕ ದಾಖಲೆಗಳಿವೆ. ವೈಷ್ಣವ ಮತ ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಈ ವೈದಿಕ ಮತಗಳಿಂದ ಸಿಡಿದೆದ್ದ ಬೌದ್ಧ ಹಾಗೂ ಜೈನಮತಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಮುಂಚೆ ಬಂದದ್ದೊ ಅಲ್ಲವೊ ಎಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಲು ಸಾಕ್ಷ್ಯಾಧಾರಗಳಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈ ಭಾಗವತ ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥ ಪುಷ್ಟವಾದುದು ಕರ್ನಾಟಕದ ನೆಲದಲ್ಲಿ ಎಂದು ನಿರ್ವಿವಾದವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಕ್ರಿ.ಪೂ. ಒಂದು ಅಥವಾ ಎರಡನೆಯ ಶತಮಾನದ ಸಾತಕರ್ಣಿಯ ಶಿಲಾಲೇಖನಗಳಿಂದ ಅದರ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಪ್ರಾಚೀನತೆ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಕದಂಬರು ಕ್ರಿಸ್ತಶಕದ ಆದಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಈ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಇಂಬುಕೊಟ್ಟರು. ಗಂಗರಾಜರು ಜೈನರಾಗಿದ್ದರೂ ವೈಷ್ಣವಧರ್ಮವನ್ನು ಪೋಷಿಸಿದರು. ಆರನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಬಾದಾಮಿಯಲ್ಲಿ ಆಳಿದ ಪಶ್ಚಿಮ ಚಳುಕ್ಯರು ಪರಮಭಾಗವತರು. ಅವರು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಗುಹೆ, ಗೋಪುರ ದೇಗುಲಗಳು ಅವರ ಧಾರ್ಮಿಕ ಒಲವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತವೆ. ಪೂರ್ವ ಚಳುಕ್ಯರು ಸಹ ವೈಷ್ಣವರಾಗಿದ್ದರು.

ಬಹು ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಕೃತ ಭಾಷೆಗಳು ವೈಚಾರಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲೂ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲೂ ಪ್ರಭಾವಪೂರ್ಣಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದುವೆಂಬುದು ಶಾಸನಾಧಾರಗಳಿಂದಲೂ ಉಪಲಬ್ಧ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿಂದಲೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ವೇದವೇದಾಂಗಗಳ ಅಧ್ಯಯನ ಈ ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ಯುಗದಿಂದಲೂ ನಡೆದುಬಂದಿದೆ. ವೈದಿಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲೂ ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಿರುವ ಪೂಜಾಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲೂ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೂಲಭೂತ ಧಾರ್ಮಿಕ ನಂಬಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಬದಲಾವಣೆಗಳೇನೂ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ವೈದಿಕ ಋಷಿಗಳ ಅತ್ಯದಾರ ವಿಚಾರ ಸರಣಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದು ಬಂದ ಜನ ಅನ್ಯಧರ್ಮಸಹಿಷ್ಣುತೆ ಹಾಗೂ ಔದಾರ್ಯಾದಿ ಸದ್ಗುಣಗಳನ್ನು ಮೈಗೂಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಜೈನ, ಬೌದ್ಧ ಶೈವ, ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥದವರೆಲ್ಲರೂ ಪರಸ್ಪರ ಸ್ನೇಹಭಾವದಿಂದಿದ್ದು ಪರಸ್ಪರ ಪ್ರಭಾವಿತರಾದುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಚಳುಕ್ಯರಂತೆ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿದ್ದಂತೆ ಯಾವ ಶಾಸನ ಅಥವಾ ಬೇರಾವ ಪುರಾವೆಗಳಿಂದಲೂ ಸಮರ್ಥಿತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಹರಡಿದ್ದ ಯಾವುದೇ ಸಾಂಕ್ರಾಮಿಕ ರೋಗವನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟಲು ಅಮೋಘವರ್ಷ ಸ್ವತಃ ಜೈನನಾಗಿದ್ದರೂ ವೈದಿಕ ದೇವತೆಯಾದ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿಗೆ ಪೂಜೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ ಒಂದು ಕೈಬೆರಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ ಬಲಿಯಾಗಿ ಒಪ್ಪಿಸಿದುದಾಗಿ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಹೀಗೆ ವಿವಿಧ ನಂಬಿಕೆಗಳನ್ನು ಮನ್ನಿಸುವ ಸಂಕೀರ್ಣ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿತ್ತು.

ವೈದಿಕಧರ್ಮದ ಏಕಚಕ್ರಾಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ಕುಮಾರಿಲಭಟ್ಟರು ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಆಂದೋಳನವನ್ನು ನಡೆಸಿದರು. ಅವರು ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿವಧೆಯನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿದರು. ಸಂನ್ಯಾಸವನ್ನು ಅಶಾಸ್ತ್ರೀಯವೆಂದು ಘೋಷಿಸಿದರು. ಪ್ರಬಲವಾದ ತರ್ಕವನ್ನು ಹೂಡಿ ಇತರರ ಬಾಯಿ ಬಡಿದರು. ಆದರೆ ಅವರ ಸಮಕಾಲೀನರಾದ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಅಖಿಲಭಾರತ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದ ಅತ್ಯಂತ ಮೇಧಾವಿಯಾದ ಧಾರ್ಮಿಕ ನೇತಾರರಾಗಿ ವೈದಿಕ ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಬಗೆಯ ತಿರುವನ್ನು ತಂದರು. ಅವರು ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಕೇರಳದಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಅದ್ವೈತ ಸಿದ್ಧಾಂತದ ಪ್ರಚಾರ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಶ್ರಂಗೇರಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಶಂಕರಮಠದ ಸ್ಥಾಪನೆಯನ್ನು ಒಂದು ಮೈಲಿಗಲ್ಲೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಬೇಕು. ಸ್ಮೃತಿಸಮ್ಮತವಾದ ಧಾರ್ಮಿಕ ವಿಧಿಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ದೇವಾಲಯಗಳು ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಬಂದುವು. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು, ಅವರ ಸೈನ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳು ಮತ್ತು ಶ್ರೀಮಂತ ಪ್ರಜೆಗಳು ಇಂಥ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಿಗೂ ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರಗಳಾದ ಅಗ್ರಹಾರದಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿದ್ದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಹಾಗೂ ವೈದಿಕರ ಉದರಂಭರಣಪೋಷಣಕ್ಕೂ ವಿಶೇಷ ದಾನದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಕ್ಕೆ ತಾಮ್ರ ಶಾಸನಗಳು ಹೇರಳವಾಗಿ ಸಾಕ್ಷ್ಯ ಹೇಳುತ್ತವೆ.

ವೈದಿಕ ಧರ್ಮದೊಡನೆಯೇ ನೆಂಟುಗಂಟಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಬಂದಿರುವ ಸಂಸ್ಕೃತದ ಪ್ರಾಬಲ್ಯ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿತ್ತು. ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯ ಪ್ರಾರಂಭಿಕ ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು

ನೋಡಬಹುದು. ಈ ಪ್ರಾಬಲ್ಯ ವೇದವೇದಾಂಗಗಳೂ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ, ನ್ಯಾಯ, ಸ್ಮೃತಿ–ಇವೆಲ್ಲವೂ ಸೇರಿದ್ದುವು. ಅಗ್ರಹಾರಗಳು ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿದ್ದುವು. ದೇವಸ್ಥಾನಗಳು ಸಾಮಾಜಿಕ ಜೀವನದ ಕೇಂದ್ರವೂ ಕಲೆಯ ತೌರೂರೂ ಆಗಿ ಬೆಳೆದವು. ಮಠಗಳು ಪ್ರೌಢ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಉನ್ನತ ವ್ಯಾಸಂಗಕ್ಕೆ ಮೀಸಲಾಗಿದ್ದುವು. ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶೈವ ಪಾಶುಪಾತಾದಿ ಮತಗಳು ಪ್ರಾಬಲ್ಯಕ್ಕೆ ಬಂದರೂ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರು ತಮ್ಮ ಅನುಯಾಯಿಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಏನೂ ಅಡ್ಡಿ ಆತಂಕಗಳಿರಲಿಲ್ಲ. ವೈಷ್ಣವರ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನೂ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಪಂಥದ ಮಠಗಳನ್ನೂ ಸ್ಥಾಪಿಸುವಲ್ಲಿ ಅವರು ಯಶಗಳಿಸಿದರು. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಹಾಗೂ ಕಡೆ ಕಡೆಯ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿಸ್ಮೃತಿಗಳ ಸಾರ್ವಭೌಮತ್ವ ವರ್ಣಾಶ್ರಮಧರ್ಮದ ಹತೋಟಿಯೂ ಶಿಥಿಲವಾಗುತ್ತ ಬಂದಿದ್ದರೂ ಹೊಸ ಸನ್ನಿವೇಶಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಹೊಂದಾಣಿಕೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಅನುವಾದ ಸ್ಮೃತಿಗಳು ರಚಿತವಾಗಿ ಹಿಂದುಧರ್ಮ ಅಥವಾ ಸನಾತನ ಧರ್ಮವು ಸಾಮಾಜಿಕ ಧರ್ಮವಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದಿತು.

ಆದರೂ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬಸವಣ್ಣ, ಅಲ್ಲಮಪ್ರಭು, ಸಿದ್ಧರಾಮ ಮುಂತಾದ ಧಾರ್ಮಿಕ ನಾಯಕರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಜಾತೀಯತೆ, ವರ್ಣಾಶ್ರಮ, ಕರ್ಮಕಾಂಡಗಳ ವಿರುದ್ಧ ನಡೆದ ಆಂದೋಳನವನ್ನು ವೈದಿಕಧರ್ಮ ಎದುರಿಸಿ ನಿಲ್ಲಬೇಕಾದ ಕಾಲ ಇದಾಗಿತ್ತು. ವೈದಿಕಧರ್ಮದ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರು ಆಗಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ದಿಟ್ಟತನದ ಪ್ರಯತ್ನಗಳನ್ನು ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ನಡೆಸಿದರು. ಹದಿಮೂರನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ತರ್ಕಬದ್ಧವಾದ ವಾದಸರಣಿಯನ್ನು ಮುಂದೊಡ್ಡಿ ದ್ವೈತದರ್ಶನವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದರು. ಇದು ಭಕ್ತಿಪಂಥಕ್ಕೆ ಭದ್ರವಾದ ತಾತ್ತ್ವಿಕ ಬುನಾದಿಯನ್ನೊದಗಿಸಿತು. ಅಂತೂ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಾಶ್ರಮ ಧರ್ಮವನ್ನು ನಿರ್ದುಷ್ಟವಾಗಿ ಉಳಿಸಿಕೊಂಡು ಬರುವ ಪ್ರಯತ್ನದಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿ ಆಂದೋಳನ ಮೈಲಿಗಲ್ಲಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿತು. ಜನತೆಯ ಆಡುಭಾಷೆಯು ಭಕ್ತಿಸಾಹಿತ್ಯದಿಂದ ಶ್ರೀಮಂತಿಕೆಯನ್ನು ಪಡೆಯಿತು. ಸಂಸ್ಕೃತ ದಾರ್ಶನಿಕರ, ಮೀಮಾಂಸಕರ ಹಾಗೂ ತಾರ್ಕಿಕರ ವ್ಯವಹಾರ ಭಾಷೆಯಾಗಿ ಭಕ್ತಿಗೆ ಪೋಷಕವಾದ ತ್ತ್ವದ ಬುನಾದಿಯನ್ನೊದಗಿಸಿತು.

ಹೊಯ್ಸಳರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಅನಂತರ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪನೆಯವರೆಗಿನ ಜನಜೀವನ ಮುಸ್ಲಿಂ ದಾಳಿಯಿಂದಾಗಿ ಗೊಂದಲಕ್ಕೀಡಾಗಿತ್ತು. ಹದಿನೈದು ಶತಮಾನಗಳಿಗೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲದಿಂದ ಜೈನ ಬೌದ್ಧಾದಿ ಅವೈದಿಕ ಮತಗಳೊಂದಿಗೆ ಕಾಲಕಾಲಕ್ಕೆ ತನ್ನಲ್ಲಿ ಹೊಸ ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಜೀರ್ಣಿಸಿಕೊಂಡು ವಿಕಾಸೋನ್ಮುಖವಾಗಿ ಜನಜೀವನದ ಪ್ರತಿ ಹಂತದಲ್ಲೂ ಪರಿಣಾಮಕಾರಿ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರುತ್ತ ಬಂದಿದ್ದ ವೈದಿಕ ಧರ್ಮ ದಾಳಿಕಾರರನ್ನು ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಸ್ಥಾಪನೆಗೆ ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಈ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪನೆಗೆ ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರ ಮುತ್ಸದ್ದಿತನ ಕಾರಣವೆಂಬುದು ಐತಿಹ್ಯ. ಹಿಂದೂ ರಾಯಸುರತ್ರಾಣ ಎಂದು ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು ಬಿರುದು ಧರಿಸಿದರು. ವರಾಹದೇವ ಹಿರಣ್ಯಾಕ್ಷ ದಾನವನಿಂದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸಿದುದನ್ನು ಜ್ಞಾಪಕಕ್ಕೆ ತಂದು ಕೊಡುವಂತೆ ಅರಾಜಕ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡಿದ್ದ ವಿಧರ್ಮೀಯ ಅಸಂಸ್ಕೃತ ರಾಜರಿಂದ ನಾಡನ್ನು ಕಾಪಾಡಿದ ಸಂಕೇತವಾಗಿ ವರಾಹ ಲಾಂಛನವನ್ನು ಅವರು ಧರಿಸಿದರು. ಅತ್ಯಂತ ವಿನಮ್ರರಾಗಿ ತಾವು ನಾಡಿನ ಅಧಿದೇವತೆಯಾದ ವಿರೂಪಾಕ್ಷನ ಸೇವಕರೆಂದು ಸಾರುವಂತೆ ತಮ್ಮ ಶಾಸನಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ವಿರೂಪಾಕ್ಷನ ಅಂಕಿತದಿಂದಲೇ ಬರೆಸಿದರು. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಹಿಂದು ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ, ಪರಂಪರಾಗತ ಎಲ್ಲ ಧರ್ಮ ಪಂಥಗಳು ಪೋಷಣೆಯ ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆಯನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿ ಹೊಸ ಅಧ್ಯಾಯವನ್ನು ಈ ರಾಜರುಗಳು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು.

ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನಾಳಿದ ಎಲ್ಲ ರಾಜರೂ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಪೋಷಕರಾಗಿದ್ದ ಕಾರಣ ಅದ್ವೈತ, ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತ ಹಾಗೂ ದ್ವೈತದರ್ಶನಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುವ ಅನೇಕ ಉದ್ಗ್ರಂಥಗಳು ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದವು. ಸುಮಾರು ಹದಿನಾಲ್ಕರಿಂದ ಹದಿನೇಳನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನೂ ಪಡೆಯಿತು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದಾಸಸಾಹಿತ್ಯ ಜನತೆಯ ಆಡುಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ತತ್ತ್ವ ಪ್ರಸಾರ ಮಾಡಿ ಕನ್ನಡದ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿತು. ಇದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶರಣ ಸಂಪ್ರದಾಯದವರ ಧರ್ಮ ಪ್ರಸಾರದ ಶ್ರದ್ಧೆಯ ಫಲವಾಗಿ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಆಂಧ್ರ ಹಾಗೂ ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲೂ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದಲ್ಲೂ ವೀರಶೈವ ಪಂಥ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು. ಹಿಂದು ಧರ್ಮದ ಪ್ರಸಾರ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ವೈದಿಕರು ಅನುಸರಿಸಿದ ಮಾರ್ಗವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿ ವೀರಶೈವ ತತ್ತ್ವಜ್ಞರಾದ ಶ್ರೀಪತಿ ಪಂಡಿತರು ಶಕ್ತಿ ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆಗೆ ಆಕರವಾದ ಶ್ರೀಕರಭಾಷ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ವೀರಶೈವ ಮತಕ್ಕೂ ಸಹ ಆಗಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ದೊರಕಿತು. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಜನತೆಯು ಪರಧರ್ಮಸಹಿಷ್ಣುತೆಯ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಕಾಯ್ದುಕೊಂಡು ಬಂದಿತ್ತು. ವಿಜಯನಗರದ ರಾಜರು ಅದಕ್ಕೆ ಬೆಂಬಲಿಗರಾಗಿದ್ದುದರಿಂದಲೇ ಈ ಎಲ್ಲ ವೈದಿಕ ಧರ್ಮಗಳು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಪಡೆದುದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ ಅವೈದಿಕವೆಂದುಕೊಳ್ಳುವ ಜೈನಾದಿ ಧರ್ಮಗಳು ಸಹ ಮನ್ನಣೆಯನ್ನೂ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವನ್ನೂ ಪಡೆದು ಉತ್ತಮ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದುವು.

ವಿಜಯನಗರದ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಶಕ್ತಿಗುಂದಿದ ಮೇಲೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಗೊಂದಲಮಯ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಮತ್ತೆ ತಲೆದೋರಿತು. ಜನರ ಶಾಂತಿ ಕದಡಿ ಹೋಯಿತು. ಪೋರ್ಚುಗೀಸರು, ಇಂಗ್ಲಿಷರು ಮುಂತಾದ ಯೂರೋಪಿನ ಜನಾಂಗಗಳು ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕಾಗಿ ಬಂದವರು ಇಲ್ಲಿನ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನು ಸ್ವಂತಲಾಭಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡು ಅಸ್ಥಿರ ವಾತಾವರಣಕ್ಕೆ ಆದಷ್ಟು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದರು. ಇಂಥ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಪ್ರಾಣರಾದ ಭಾರತೀಯರ ಜೀವನವನ್ನು ವೈಯಕ್ತಿಕ ಸಾಧನೆಯ ತಳಹದಿಯ ಮೇಲೆ ಸತ್ಯನಿಷ್ಠೆ, ಶೀಲ ಮತ್ತು ದೈವಭಕ್ತಿಯ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವ ಕಾರಣದಿಂದಾಗಿ ಏನೊಂದೂ ಆಘಾತವಾಗಲಿಲ್ಲವೆನ್ನಬಹುದು. ಪರಕೀಯರು ತಮ್ಮ ಮತಸಂಪ್ರದಾಯಗಳನ್ನು ಮತಾಂತರಗೊಳಿಸುವ ಮೂಲಕವೂ ಪರಮತದ ಕೇಂದ್ರಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ ಮೂಲಕವೂ ಸಾಕಷ್ಟು ಗೊಂದಲವನ್ನೆಬ್ಬಿಸಿದರೂ ಅದು ಹಿಂದು ಧರ್ಮಾನುಯಾಯಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಕುಗ್ಗಿಸಿತೇ ವಿನಾ ಸತ್ತ್ವವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಅನಂತರವೂ ಇಲ್ಲಿ ವೇದೋಪನಿಷತ್ತುಗಳ ಸಾರವನ್ನು ಮನೆ ಮನೆಗೆ ಸಂಚಾರ ಮಾಡಿ ತಂಬೂರಿಯ ಇಂಪಾದ ಶ್ರುತಿಯೊಡನೆ ಹಾಡಿ ಪಾಡಿ ಜನರಲ್ಲಿದ್ದ ಸಾತ್ತ್ವಿಕತೆಯನ್ನು ಜಾಗ್ರತಗೊಳಿಸುವ ಹಾಗೂ ಈಸಬೇಕು ಇದ್ದು ಜೈಸಬೇಕೆಂಬ ಆಶಾವಾದದ ಸಂದೇಶವನ್ನು ಬೀರುವ ಹರಿದಾಸರ ಪಡೆ ನಿರ್ಮಾಣವಾಯಿತು. ಕನ್ನಡದ ಸಿರಿವಂತಿಕೆ ಹೆಚ್ಚಾಯಿತು. ಹದಿನಾರರಿಂದ ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಶತಕದವರೆಗೆ ಹರಿದಾಸ ಸಾಹಿತ್ಯದಂತೆಯೇ ವೀರಶೈವ ಸಾಹಿತ್ಯವೂ ಬೆಳೆಯಿತು. ಶೈವ ಪಂಥದಲ್ಲಿ ವೈದಿಕ ಮಾರ್ಗಾನುಯಾಯಿಗಳು, ತದ್ವಿರೋಧಿಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಗುಂಪುಗಳು ತಾತ್ವಿಕವಾಗಿ ಕಂಡುಬಂದರೂ ಜೀವನದ ಮೌಲ್ಯಗಳು, ನಡೆವಳಿಕೆಗಳು ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯರಲ್ಲಿ ಅಂಥ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೇನೂ ತೋರಿಬರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ.

ವೈದಿಕ ಧರ್ಮವನ್ನು ಕುರಿತು ವಿಚಾರ ಮಾಡುವಾಗ ಇಪ್ಪತ್ತನೆ ಶತಕವನ್ನು ಪುನರುಜ್ಜೀವನ ಕಾಲವೆಂದು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಹಾಗೂ ವಿಚಾರ ಸರಣಿಯಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತರಾದ ಜನ, ಮುಸಲ್ಮಾನರ ದಾಳಿಯಿಂದ ಕಂಗೆಟ್ಟು ಆತ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಿ, ಸಂಪ್ರದಾಯವಾಗಿಯೋ ಎಂಬಂತೆ ನಡೆದು ಬಂದ ಅನೇಕ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಆಚಾರ ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ತೊಡೆದು ಹಾಕಿ ಶುದ್ಧ ವೈದಿಕ ಸಾತ್ತ್ವಿಕ ಮಾರ್ಗಾನುಯಾಯಿಗಳಾಗಬೇಕೆಂಬ ಸುಧಾರಕ ಪಂಥವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿತು. ಬ್ರಹ್ಮ ಸಮಾಜ, ಆರ್ಯ ಸಮಾಜಗಳ ಚಟುವಟಿಕೆ ಹಾಗೂ ವಿಚಾರಗಳಿಗೆ ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಮಾನ್ಯತೆ ದೊರೆಯಿತು. ಇದೇ ನಿಟ್ಟಿನ ಪ್ರಯತ್ನವೆನ್ನಬಹುದು ತಿಯಾಸಾಫಿಕಲ್ ಚಳವಳಿ. ಅದಕ್ಕೂ ಎಂದಿನಂತೆ ಈ ನೆಲ ಆಶ್ರಯ ಕೊಟ್ಟಿತು. ಸರ್ವಧರ್ಮಸಮನ್ವಯ ಹಾಗೂ ಸೇವಾಭಾವದಿಂದ ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಮಠಗಳು (ಆಶ್ರಮಗಳು) ಈ ನೆಲದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಬಂದವು. ಅದ್ವೈತ, ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತ ಹಾಗೂ ಶಕ್ತಿವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತಾದಿ ವೈದಿಕ ತತ್ತ್ವ ಪಂಥಗಳು ಪುನರುಜ್ಜೀವನಗೊಂಡು ಜನಸಾಮಾನ್ಯರಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಪ್ರಚಾರ ಮಾಡುವ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಂಡು ಮುಂದುವರಿದವು.

(ಎಂ.ಕೆ.ಬಿ.ಆರ್.)

ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವಧರ್ಮ (ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತದರ್ಶನ): ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮ ಅದರ ಆಚಾರ್ಯರಾದ ರಾಮಾನುಜರೊಡನೆ ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಿತು. ಆಗ ಹೊಯ್ಸಳರ ರಾಜ್ಯಭಾರ ಉಚ್ಛ್ರಾಯ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ರಾಮಾನುಜರು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಚೋಳರಾಜನ ಉಪಟಳಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕಿ ಅದರಿಂದ ಪಾರಾಗಲು ಕರ್ನಾಟಕದ ಕಡೆ ಹೊರಟರು. ಕಾವೇರಿಯ ಮಾರ್ಗವನ್ನನುಸರಿಸಿ ರಾಮನಾಥಪುರವನ್ನು ಬಂದು ಸೇರಿದರು. ರಾಮನಾಥಪುರದಿಂದ ವಾಯವ್ಯ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸಾಗಿ ಮಿರ್ಲೆ ಮತ್ತು ಸಾಲಿಗ್ರಾಮ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ಬಂದರು. ಸಾಲಿಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಇವರು ಕೆಲವು ಕಾಲ ತಂಗಿದ್ದರೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಇವರ ಪಾದುಕೆಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಒಂದು ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿರುವುದೇ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ಅಲ್ಲಿನ ಒಂದು ದ್ವಾರದಲ್ಲಿರುವ ಶಿಥಿಲವಾದ ಶಾಸನವೂ ಇವರು ಅಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದ್ದುದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಅಲ್ಲಿಂದ ತೊಂಡನೂರು ಎಂಬ ಗ್ರಾಮದ ಮಾರ್ಗವಾಗಿ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಸು. 50 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಮೇಲುಕೋಟೆ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ಸೇರಿದರು. ಆ ಕಾಲಕ್ಕೆ ತೊಂಡನೂರು ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜರ ರಾಜಧಾನಿಯಾದ ದ್ವಾರಸಮುದ್ರದ ಗಡಿಯಾಗಿತ್ತು. ರಾಮಾನುಜರು ಬಂದಾಗ ವಿಠಲದೇವರಾಜ (ಬಿಟ್ಟಿದೇವ) ಎಂಬ ಆಗಿನ ಅರಸ ತೊಂಡನೂರಿನಲ್ಲಿಯೇ ತಂಗಿದ್ದ. ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೋ ಮನೋರೋಗದಿಂದ ನರಳುತ್ತಿದ್ದ ರಾಜಕುಮಾರಿಯನ್ನು ರಾಮಾನುಜರು ಗುಣಪಡಿಸಿ ರಾಜರಾಣಿಯರ ಕೃತಜ್ಞತೆಯನ್ನು ಪಡೆದರೆಂಬ ಇತಿಹಾಸವಿದೆ. 1093ರಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ವಿಠಲದೇವ ರಾಮಾನುಜರ ಮಹಿಮೆಗೆ ಮಾರುಹೋಗಿ ವೈಷ್ಣವದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ. ಇದನ್ನು ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಸ್ಥಳಪುರಾಣದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆತ ರಾಮಾನುಜರ ಅನುಗ್ರಹ ಸ್ಮರಣೆಗಾಗಿ ಬೇಲೂರಿನ ಚೆನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯ, ತಲಕಾಡಿನ ಕೀರ್ತಿ ನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯ, ತೊಂಡನೂರು ಮತ್ತು ಹರದನಹಳ್ಳಿ ಎಂಬ ಸ್ಥಳಗಳ ವಿಜಯನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ. ತಿರುಮಲಸಾಗರವೆಂಬ ಕೊಳವನ್ನೂ ತೊಂಡನೂರಿನ ಮೋತಿತಲಾಬ್ ಎಂಬ ಕೆರೆಯನ್ನೂ ಕಟ್ಟಿಸಿದ.

ತೊಂಡನೂರಿನಲ್ಲಿ ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರು ನೃಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವಧರ್ಮವನ್ನು ಬೋಧಿಸಿದರು. ಅಲ್ಲಿ ಒಂದು ರಾತ್ರಿ ಕನಸಿನಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣ ಮೇಲುಕೋಟೆಗೆ ಬಂದು ತನ್ನನ್ನು ಕಾಣಲು ಹೇಳಿದಂತೆ ಆಯಿತು. ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನಿಗೆ ಕನಸಿನ ವಿಚಾರವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ ಕೂಡಲೇ ಆತ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಕಾಡುಮೇಡುಗಳನ್ನು ತೆಗೆಸಿ ಮೇಲುಕೋಟೆಗೆ ಸೇರುವ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸಿಕೊಟ್ಟು ತಾನೂ ಇವರನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿ ಬಂದ. ಅಲ್ಲಿನ ವೇದಪುಷ್ಕರಣಿಯನ್ನು 1090ರಲ್ಲಿ ಸೇರಿದರು. ಅಲ್ಲಿ ರಾಮಾನುಜರು ನಾರಾಯಣ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು 1100ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಪೂಜಾ ವಿಧಿಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿದರು (ಆಗ ಇವರಿಗೆ 80 ವರ್ಷ ವಯಸ್ಸಾಗಿತ್ತು). ಯತಿರಾಜಮಠವೆಂಬ ಮಠವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ದೆಹಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಮುಸಲ್ಮಾನರಿಂದ ಅಪಹೃತವಾಗಿದ್ದ. ಅಲ್ಲಿನ ರಾಜಕುಮಾರಿಯ ಪ್ರೇಮಮೂರ್ತಿಯಾಗಿದ್ದ ಶೆಲ್ವಪಿಳ್ಳೆ (ಸಂಪತ್ಕುಮಾರ) ಎಂಬ ಉತ್ಸವ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ಮೇಲುಕೋಟೆಗೆ ತಂದು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದರು. ಮುಸ್ಲಿಂ ರಾಜಕುಮಾರಿ ಆ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಅಗಲಿರಲಾರದೆ ಮೇಲುಕೋಟೆಗೆ ಬಂದು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಸಮಾಧಿಸ್ಥಳಾದಳೆಂದು ಯದುಗಿರಿಮಹಾತ್ಮ್ಯೆ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಬೀಬಿ ನಾಚಿಯಾರ್ ಎಂದು ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಈಕೆಗೆ ಇಂದಿಗೂ ಪೂಜಾಗೌರವ ಸಲ್ಲುತ್ತಿದೆ.

ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರು ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವಧರ್ಮದ ಪ್ರಚಾರವನ್ನು ಕೈಗೊಂಡು ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಹಸ್ರಾರು ಮಂದಿಗೆ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದರು. ಅಸ್ಪೃಶ್ಯರನ್ನು ತಿರುಕುಲತ್ತರ್ ಎಂದು ಕರೆದು ದೇವಾಲಯ ಪ್ರವೇಶಕ್ಕೆ ಅರ್ಹರೆಂದು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಅವರನ್ನು ವೈರಮುಡಿ ಉತ್ಸವಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೂರು ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ದೇವರ ಸೇವೆಗೆ ಬಿಡುವಂತೆ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಮೊಟ್ಟಮೊದಲು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದವರು ಇವರೇ. ಅನೇಕ ಜೈನರೂ ಶೈವಪಂಥದವರೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇತರರೂ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿದರು. ರಾಮಾನುಜರು ತಮ್ಮೊಡನೆ ಬಂದ ಆಪ್ತ ಶಿಷ್ಯವರ್ಗದವರನ್ನು ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತದ ತತ್ತ್ವಪ್ರತಿಪಾದನೆಗೂ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮಪ್ರಸಾರಕ್ಕೂ ಹಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ನೇಮಿಸಿದರು.

ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ವೈಭವಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಮನ್ನಣೆ ದೊರಕಿತು. ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ, ಅಚ್ಯುತರಾಯ ಮತ್ತು ಸದಾಶಿವರಾಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವಧರ್ಮ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಪಡೆಯಿತು. ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಆಳ್ವಾರರ ಬೋಧನೆಗೂ ವೈದಿಕತತ್ತ್ವಕ್ಕೂ ಭೇದವನ್ನು ಎಣಿಸದೆ ಸಮಾನ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟ ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರು ಉಭಯ ವೇದಾಂತ ಆಚಾರ್ಯರೆನಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ಆಳ್ವಾರರ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗಿ ಆಮುಕ್ತಮಾಲ್ಯದಾ ಎಂಬ ತೆಲುಗು ಕಾವ್ಯವನ್ನು (ಆಳ್ವಾರರಲ್ಲಿ ಏಕೈಕ ಸ್ತ್ರೀಯಾದ ಆಂಡಾಳನ್ನು ಕುರಿತು) ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರ ಸಮಕಾಲೀನರಾದ ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತ ಪ್ರತಿಪಾದಕರಾದ ವೇದಾಂತ ದೇಶಿಕರು ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವಧರ್ಮದ ಕವಿತಾರ್ಕಿಕಸಿಂಹರೆಂದು ಅಪ್ಪಯ್ಯ ದೀಕ್ಷಿತರಿಂದ ಸ್ತುತಿಗೊಂಡವರು. ಮಾಧವಾಚಾರ್ಯರು ತಮ್ಮ ಸರ್ವದರ್ಶನ ಸಂಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತವನ್ನು ಕುರಿತು ಶ್ಲಾಘಿಸಿದ್ದಾರೆ. ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು ಶ್ರೀರಂಗ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಮುಸಲ್ಮಾನರ ಹಾವಳಿಯನ್ನು ತೊಡೆದುಹಾಕಿ ವೇದಾಂತ ದೇಶಿಕರು ಅಲ್ಲಿಗೆ ಹಿಂತಿರುಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಉತ್ಸವ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಒದಗಿಸಿದರು. ದಾರಿದ್ರ್ಯದಿಂದ ಪೀಡಿತರಾಗಿದ್ದ ವೇದಾಂತ ದೇಶಿಕರನ್ನು ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರು ವಿಜಯನಗರ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯ ಪಡೆಯಬೇಕೆಂದು ಕೋರಿದರು. ಆದರೆ ಇವರು ಹಣದಾಸೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟ ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತರಾಗಿದ್ದರು. ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತ ಪಂಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮೇಣ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಾಸ್ತ್ರಗ್ರಂಥಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ಕೊಡುವ ವಡಗಲೈ ಪಂಗಡವೂ ಆಳ್ವಾರರ ತಮಿಳು ಪ್ರಬಂಧಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ಕೊಡುವ ತೆಂಗಲೈ ಪಂಗಡವೂ ಹುಟ್ಟಿದುವು. ವೇದಾಂತ ದೇಶಿಕರು ವಡಗಲೈ ಪಂಗಡದ ಪ್ರತಿಪಾದಕ

ರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಪಿಳ್ಳೈಲೋಕಾಚಾರ್ಯ ಮತ್ತು ಮಣವಾಳ ಮಾಮುನಿಗಳು ತೆಂಗಲೈ ಪಂಗಡದ ಪ್ರತಿಪಾದಕರು.

ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಅತಿಯಾದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ದೊರಕಿತು. ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಯರು ಈ ಧರ್ಮದ ಮೂವತ್ತು ಮುಖ್ಯ ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜಬಿನ್ನಪಂ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿ ಮೇಲುಕೋಟೆಯ ನಾರಾಯಣನಿಗೆ ಭಕ್ತಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸಮರ್ಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ತಿರುನಾರಾಯಣ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್ಯರು ತಮಿಳಿಗೂ ಇಂಗ್ಲಿಷಿಗೂ ಭಾಷಾಂತರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಯರ ಮಂತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದ ತಿರುಮಲಾರ್ಯ ಮೈಸೂರಿನ ಪರಕಾಲಮಠವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲು, ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಗ್ರಂಥಗಳು ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಲು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದ. ಪರಕಾಲ ಮಠಾಧೀಶರು ಮೈಸೂರಿನ ರಾಜಗುರುಗಳೂ ಆದರು. ರಾಮಾನುಜರಂತೆಯೇ ಅವರ ಪ್ರಮುಖ ಅನುಯಾಯಿಗಳಾದ ಪರಾಶರಭಟ್ಟರು, ವೇದವ್ಯಾಸಭಟ್ಟರು, ವೇದಾಂತ ದೇಶಿಕರು ಮತ್ತು ವರವರಮುನಿಗಳು ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಬಂದು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಧರ್ಮಪ್ರಚಾರವನ್ನು ಕೈಗೊಂಡರು.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವರ ಮುಖ್ಯ ಯಾತ್ರಾಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗ ಮತ್ತು ಕಾಂಚೀಪುರಗಳಿಗೆ ಸಮಾನವೆನಿಸಿಕೊಂಡ ಮೇಲುಕೋಟೆ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಿಯ ವೈರಮುಡಿ ಉತ್ಸವ ಲೋಕವಿಖ್ಯಾತವಾದುದು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ, ತೊಂಡನೂರು, ಸಾಲಿಗ್ರಾಮ, ಬೇಲೂರು, ರಾಮನಾಥ ಪುರ, ನುಗ್ಗೇಹಳ್ಳಿ, ಮಳೂರು, ಗೊರೂರು ಮೊದಲಾದವು ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವಭಕ್ತರ ಯಾತ್ರಾಸ್ಥಳಗಳಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲೆಲ್ಲ ಅನೇಕ ಉತ್ಸವಗಳೂ ತೆಪ್ಪೋತ್ಸವಗಳೂ ವಿಜೃಂಭಣೆಯಿಂದ ನಡೆಯುತ್ತವೆ. (ಎಸ್.ಎಸ್.ಆರ್.)

ವೈಷ್ಣವಧರ್ಮ (ದ್ವೈತದರ್ಶನ): ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಈ ಧರ್ಮ ಬಾದಾಮಿಯ ಚಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಸು. 6–8ನೆಯ ಶತಮಾನದ ವರೆಗೆ) ಅತ್ಯಂತ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿದ್ದಿತು. ಅವರ ತರುವಾಯ ಪ್ರಾಬಲ್ಯಕ್ಕೆ ಬಂದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ಶೈವರಾದ ಕಂಚಿಪಲ್ಲವರೊಂದಿಗೂ ಜೈನರಾದ ತಲಕಾಡಿನ ಗಂಗರಸರೊಂದಿಗೂ ಮಾಡಿದ ವಿವಾಹ ಸಂಬಂಧಗಳ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಅವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಸು. 8–10ನೆಯ ಶತಮಾನದವರೆಗೆ ಅವರ ತರುವಾಯ ಪ್ರಾಬಲ್ಯಕ್ಕೆ ಬಂದ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ವೈಷ್ಣವ, ಶೈವ ಮತ್ತು ಜೈನ ಧರ್ಮಗಳು ಮೂರೂ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿದ್ದುವು. ಸು. 12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಚಾಳುಕ್ಯ ರಾಜ್ಯ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕಾಕತೀಯರಿಂದಲೂ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಯಾದವರಿಂದಲೂ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರಿಂದಲೂ ಆಕ್ರಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಹೊಯ್ಸಳರು ಕೂಡ ವೈಷ್ಣವಧರ್ಮವನ್ನು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಿದರು.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವಧರ್ಮಕ್ಕೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ವೇದಾಂತದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯನ್ನು ಒದಗಿಸಿದವರು 13ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು. ಇವರಿಗೆ ಮುಂಚೆಯೇ ಶಂಕರರು 8ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ರಾಮಾನುಜರು 12ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಾರ ಮಾಡಿದ್ದರು. ಶಂಕರರು ಅದ್ವೈತಿಗಳಾದರೂ ವಿಷ್ಣುಸಹಸ್ರನಾಮಕ್ಕೆ ಟಿಪ್ಪಣಿಯನ್ನು ಬರೆದು ಮೋಹಮುದ್ಗರ (ಭಜಗೋವಿಂದಂ) ಮುಂತಾದ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತಿಯ ಅನಿವಾರ್ಯತೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದ್ದರು; ರಾಮಾನುಜರು ತಮ್ಮ ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಸಗುಣಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಪರಮ ವಸ್ತುವೆಂದು ಸಮರ್ಥಿಸಿ, ಸಗುಣಬ್ರಹ್ಮವೇ ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ನಿರೂಪಿಸಿ, ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತಿಯ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯವನ್ನು ಎತ್ತಿಹಿಡಿದರು. ಆದರೆ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ಹುಟ್ಟಿನಿಂದ ಕನ್ನಡಿಗರೇ ಆಗಿದ್ದುದಲ್ಲದೆ ಅವರು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದ ವೇದಾಂತದರ್ಶನ ಶಂಕರ, ರಾಮಾನುಜರ ದರ್ಶನಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲದ ಕೆಲವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿತು.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಮಧ್ವರ ತರುವಾಯ ವೈಷ್ಣವಧರ್ಮವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿದವರು ಅವರ ಶಿಷ್ಯಪರಂಪರೆ. ಈ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಎರಡು ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳಿವೆ–ಒಂದು ವ್ಯಾಸಕೂಟ, ಮತ್ತೊಂದು ದಾಸಕೂಟ. ದ್ವೈತವೇದಾಂತದ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯನ್ನು ವ್ಯಾಸಕೂಟದವರು ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥಗಳ ಮೂಲಕ ಮಾಡಿದರು; ದಾಸಕೂಟದವರು ಅದೇ ದರ್ಶನದ ತಿರುಳನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯರಿಗೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಕನ್ನಡದ ಹಾಡುಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಬೋಧಿಸಿದರು. ಶ್ರೀಪಾದರಾಯರು, ವ್ಯಾಸರಾಯರು, ವಾದಿರಾಜರು ಮತ್ತು ರಾಘವೇಂದ್ರರು ವ್ಯಾಸಕೂಟಕ್ಕೂ ಪುರಂದರದಾಸರು, ಕನಕದಾಸರು, ವಿಜಯದಾಸರು, ಪ್ರಸನ್ನವೆಂಕಟ ದಾಸರು, ಜಗನ್ನಾಥದಾಸರು, ಗೋಪಾಲದಾಸರು ಮುಂತಾದವರು ದಾಸಕೂಟಕ್ಕೂ ಸೇರಿದವರೆಂದು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ ಈ ಎರಡು ಕೂಟಗಳಿಗಿರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಭಾಷಾ ಮಾಧ್ಯಮದಲ್ಲಿಯೇ ಹೊರತು ಮೂಲ ಸಿದ್ಧಾಂತದಲ್ಲಲ್ಲ; ಅಲ್ಲದೆ, ಇವರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ಎರಡು ಕೂಟಗಳಿಗೂ ಸೇರಿದವರಾಗಿದ್ದರು.

ಕರ್ನಾಟಕದ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಧ್ವರ ತರುವಾಯ ಅವರ ವೇದಾಂತ ದರ್ಶನದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವಧರ್ಮವನ್ನು ಪ್ರಚಾರ ಮಾಡಿದ ಭಕ್ತಶ್ರೇಷ್ಠರು ಹರಿದಾಸರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದರು. ಇವರ ಕಾಲ ಸುಮಾರು 15ನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದ 19ನೆಯ ಶತಮಾನದವರೆಗೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇವರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯರಾದವರ ಹೆಸರನ್ನು ಮೇಲೆಯೇ ಹೇಳಿದೆ. ಎಲ್ಲ ಹರಿದಾಸರೂ ಪ್ರಾಪಂಚಿಕ ಜೀವನದ ನಶ್ವರತೆ, ನಿಸ್ಸಾರತೆಗಳನ್ನು ಒತ್ತಿಹೇಳಿ, ಮಾನವ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ನೈತಿಕ ಶುದ್ಧಿ, ನಿಸ್ಸ್ವಾರ್ಥ ಮನೋಭಾವ, ವಿರಕ್ತಿ, ಭಗವದ್ಭಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಜ್ಞಾನಗಳ ಅನಿವಾರ್ಯತೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಬೋಧಿಸಿದರು. ಹರಿದಾಸರು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಿಗಳು ಮತ್ತು ಅನುಭಾವಿಗಳು; ಮಾನವನಿಗೂ ದೇವರಿಗೂ ಇರುವ ನಿಕಟ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಾವು ಅನುಭವಿಸಿ ಇತರರಿಗೂ ಬೋಧಿಸಿದ ಮಹನೀಯರು. ಅವರು ರಚಿಸಿದ ಸಾಹಿತ್ಯಸಿರಿ ಅಪಾರ; ಅದರಲ್ಲಿ ಅವರು ದೈವಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತಲ್ಲೀನನಾದ ಭಕ್ತನು ಅನುಭವಿಸುವ ಶಾಂತಭಾವ, ದಾಸಭಾವ, ಸಖ್ಯಭಾವ, ಮಧುರಭಾವ, ವಾತ್ಸಲ್ಯಭಾವಗಳನ್ನು ಹೃದಯಂಗಮವಾಗಿ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅದ್ವೈತ ದರ್ಶನ: ತಮ್ಮ ಕಾಲದ ಅನಂತರವೂ ವೈದಿಕಧರ್ಮ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಚಿರಸ್ಥಾಯಿಯಾಗಿ ನೆಲಸಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಶಂಕರರು ನಾಲ್ಕು ಮಠಗಳನ್ನು ಶೃಂಗೇರಿ, ಬದರಿ, ಪುರಿ ಮತ್ತು ದ್ವಾರಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಇದರೊಂದಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಅದ್ವೈತವೇದಾಂತ ಪ್ರಚಾರ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು.

ಶೃಂಗೇರಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಮಠ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾದವುಗಳಲ್ಲೊಂದೆಂದು ಇದರಿಂದ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೇರಳದ ಶಂಕರರು ಕರ್ನಾಟಕದ ಶೃಂಗೇರಿಗೆ ಬಂದು ಮಠವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದು ಅವರ ವಿಶಾಲವಾದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಒಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಸಾಕ್ಷಿ. ತಮ್ಮ ನಾಲ್ವರು ಪ್ರಮುಖ ಶಿಷ್ಯರಾದ ಪದ್ಮಪಾದ, ಸುರೇಶ್ವರ, ಹಸ್ತಾಮಲಕ ಮತ್ತು ತೋಟಕರೊಂದಿಗೆ ಅವರು ಆಗಮಿಸಿದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಪೀಠಕ್ಕೆ ಶಾರದಾಪೀಠವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ, ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಶೃಂಗೇರಿಯಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ದೇವಾಲಯವೊಂದನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ, ಅದರಲ್ಲಿ

ಶಾರದಾದೇವಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದ್ದು. ಈ ರೀತಿ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ಆದಿಯಾಗಿ ಶೃಂಗೇರಿ ಮಠದಲ್ಲಿ ಅದ್ವೈತ ವೇದಾಂತದ ಬೋಧನೆಗೆ ಮೀಸಲಾದ ಗುರುಪರಂಪರೆ ಬೆಳೆದು ಬಂತು. ಆದರೆ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಅನಿರ್ದಿಷ್ಟತೆಯಿಂದಾಗಿ ಈ ಪರಂಪರೆಯ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ನಿರೂಪಣೆ ನಮಗೆ ಸಿಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಈ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು 35 ಗುರುಗಳು ಇರಬಹುದೆಂದು ಒಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಅದು ಹೇಗೇ ಇರಲಿ, ಶೃಂಗೇರಿಯ ಪೀಠವನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿದ ಗುರುಗಳಲ್ಲಿ ತಾತ್ವಿಕ ಕೊಡುಗೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸ್ಮರಿಸಲೇಬೇಕಾದವರು ಸುರೇಶ್ವರಾಚಾರ್ಯರು ಮತ್ತು ಸಾಯಣ ಮಾಧವರು (ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರು). ಇವರ ಅತಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಗ್ರಂಥಗಳು: ಸುರೇಶ್ವರರ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕವಾರ್ತಿಕ, ತೈತ್ತಿರೀಯವಾರ್ತಿಕ, ನೈಷ್ಕರ್ಮ್ಯಸಿದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಸಾಯಣ ಮಾಧವರ ಸರ್ವದರ್ಶನಸಂಗ್ರಹ.

ತಾತ್ತ್ವಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಗುರುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯಾಗಲೀ ಅನುಕ್ರಮವಾಗಲೀ, ಇವರು ಬರೆದಿರಬಹುದಾದ ಗ್ರಂಥಗಳ ಹೆಸರಾಗಲೀ ಮುಖ್ಯವಲ್ಲ. ಕಾರಣ, ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಅದ್ವೈತವೇದಾಂತವನ್ನು ತಮ್ಮ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡು ಅನುಷ್ಠಾನ, ಉಪದೇಶ, ಗ್ರಂಥಗಳ ಮೂಲಕ ಅದನ್ನು ಪ್ರಚಲಿತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರ ಜೀವನ–ದೃಷ್ಟಿಕೋನಕ್ಕೆ ವೇದಾಂತದ ತಿರುವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು; ಇವರೆಲ್ಲರ ಪ್ರಭಾವ ಇಂದಿಗೂ ಜನರ ಮನೋಭಾವದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪವಾದರೂ ಉಳಿದುಕೊಂಡು ಬಂದಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಶಂಕರರಿಂದಲೇ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಶೃಂಗೇರಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ಮಠವೇ ಅಲ್ಲದೆ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿನ ಕೂಡಲಿ ಮತ್ತು ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ 31 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿನ ಶಿವಗಂಗೆಗಳಲ್ಲಿ ಅದ್ವೈತವೇದಾಂತದ ಅನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ಮೀಸಲಾದ ಮಠಗಳು ಇವೆ. ಶೃಂಗೇರಿ ಮಠ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಅನೇಕ ವರ್ಷಗಳ ತರುವಾಯ ಈ ಎರಡು ಮಠಗಳು ಶೃಂಗೇರಿಮಠದ ಸ್ವಾಮಿಗಳಿಂದಲೇ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದುವೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಅದ್ವೈತವೇದಾಂತದಲ್ಲಿನ ಅಜ್ಞಾನ, ಮಾಯೆ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ವಿಚಾರಾತ್ಮಕ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ತಮ್ಮ ಜೀವನವನ್ನೇ ಅದ್ವೈತವೇದಾಂತದ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ಮುಡುಪಾಗಿಟ್ಟವರು. ಹೊಳೇನರಸೀಪುರದ ಸಚ್ಚಿದಾನಂದೇಂದ್ರ ಸರಸ್ವತೀಸ್ವಾಮಿಗಳು ಹೊಳೇನರಸೀಪುರದಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಮವೊಂದನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ, ವೇದಾಂತದ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ಶ್ರಮಿಸಿದ ಇವರು ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ತೀರಿಕೊಂಡರು. ಅದ್ವೈತ ವೇದಾಂತವನ್ನು ಭಾರತೀಯ ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಕಲಶಪ್ರಾಯವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿ, ಇಂಗ್ಲಿಷಿನಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಕುರಿತು ಬರೆದು ವೇದಾಂತದ ಜ್ಞಾನ ವಿದೇಶಗಳಿಗೂ ತಲುಪುವಂತೆ ಮಾಡಿದ ಕೀರ್ತಿ ಎಂ.ಹಿರಿಯಣ್ಣನವರಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದ ಇವರ ಗ್ರಂಥಗಳು ವಿಶ್ವದ ಅನೇಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕವಾಗಿ ಮನ್ನಣೆಗಳಿಸಿವೆ. **(ಜಿ.ಎಸ್.)**

ವೈದೇಹಿ: 1945– . ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಥೆಗಾರ್ತಿ, ಕವಯಿತ್ರಿ. ಇವರು 1945 ಫೆಬ್ರವರಿ 12ರಂದು ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕುಂದಾಪುರದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಎ.ವಿ.ಎನ್. ಹೆಬ್ಬಾರ್, ತಾಯಿ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಮ್ಮ. ವೈದೇಹಿಯವರ ಮೂಲ ಹೆಸರು ಜಾನಕಿ. ಕಾವ್ಯನಾಮ ವೈದೇಹಿ. ಇವರು ಕಥೆ, ಕಾದಂಬರಿ, ಕಾವ್ಯ, ಪ್ರಬಂಧ, ಶಿಶು ಸಾಹಿತ್ಯ, ಅನುವಾದ ಹೀಗೆ ಸಾಹಿತ್ಯದ ವಿವಿಧ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಕೃಷಿಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಮೊದಲ ಕಥಾಸಂಕಲನ ಅಂತರಂಗದ ಪುಟಗಳು (1984). ಗೋಲ (1986), ಸಮಾಜಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞೆಯ ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು (1991), ಅಮ್ಮಚ್ಚಿ ಎಂಬ ನೆನಪು (2000) ಇವರ ಇತರ ಕಥಾ ಸಂಕಲನಗಳು. 'ಅಸ್ಪೃಶ್ಯರು' ಇವರು ಬರೆದ ಏಕೈಕ ಕಾದಂಬರಿ. ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ವೈದಿಕ ಮನೆತನದ ವೈವಿಧ್ಯಮಯ ಸ್ತ್ರೀಲೋಕವೇ ಅನಾವರಣಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಮೂರು ತಲೆಮಾರುಗಳ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಕನಸು, ಅಪೇಕ್ಷೆ, ಬದುಕಿನ ಗುರಿ ಹಾಗೂ ಜೀವನ ಧೋರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಆದ ಮತ್ತು ಆಗುತ್ತಿರುವ ಪಲ್ಲಟಗಳು ಎಳೆಎಳೆಯಾಗಿ ಇವರ ಕಥನ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿತವಾಗಿವೆ. ಹಳ್ಳಿಯ ಜನರ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಲೋಕದ ಅವಿಭಾಜ್ಯ ಅಂಗವಾಗಿರುವ ಜಾತ್ರೆ ನಮ್ಮ ಬದುಕಿನೊಂದಿಗೇ ಪಲ್ಲಟಗೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಸರಕು ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಸುಳಿಯೊಳಗೆ ಸಿಲುಕಿಕೊಂಡಿರುವ ಬಗೆಯನ್ನು ನಾಟಕೀಯವಾಗಿ ಮುಂದಿಡುವ ಕೃತಿ 'ಜಾತ್ರೆ'.

ಕಥನದಷ್ಟೇ ಸಲೀಸಾಗಿ ಕಾವ್ಯವೂ ಇವರಿಗೆ ಒಲಿದಿದೆ. ಬಿಂದು ಬಿಂದಿಗೆ (1990), ಪಾರಿಜಾತ (1999) ಇವರ ಕವನ ಸಂಕಲನಗಳು. ಇವರು ಎಂಟು ಮಕ್ಕಳ ನಾಟಕಗಳನ್ನೂ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಅವು ಯಶಸ್ವೀ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನೂ ಕಂಡಿವೆ. ಧಾಂಧೂರಿ ಸುಂಟರಗಾಳಿ (1992), ಮೂಕನ ಮಕ್ಕಳು (1992), ಗೊಂಬೆ ಮ್ಯಾಕ್ಬೆತ್ (1992), ಢಾಣಾಡಂಗುರ (1992), ನಾಯಿಮರಿ ನಾಟಕ (1992), ಸೂರ್ಯ ಬಂದ (1997), ಝುಂಝುಂ ಆನೆ ಮತ್ತು ಪುಟ್ಟ (1997), ಕೋಟುಗುಮ್ಮ (1997)–ಇವು ಇವರ ಮಕ್ಕಳ ನಾಟಕಗಳು.

ಕೋ.ಲ. ಕಾರಂತ ಮತ್ತು ಸೇಡಿಯಾಪು ಕೃಷ್ಣಭಟ್ಟರ ಬದುಕಿನ ನೆನಪುಗಳನ್ನು ಇವರು ಹಿಡಿದಿಟ್ಟು ಕನ್ನಡದ ಓದುಗರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಬಿ.ವಿ. ಕಾರಂತರ ಸ್ಮೃತಿಗಳನ್ನೂ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕೆಲವು ಅನುವಾದಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಕಮಲಾದೇವಿ ಚಟ್ಟೋಪಾಧ್ಯಾಯ, ಮೈತ್ರೇಯಿ ಮುಖ್ಯೋಪಾಧ್ಯಾಯ, ಸ್ವಪ್ನಾದತ್ತ ಮುಂತಾದವರ ಚಿಂತನೆಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಿಗರಿಗೆ ಅನುವಾದದ ಮೂಲಕ ಪರಿಚಯಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಬಂಧ ರಚನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇವರದು ಸಿದ್ಧಹಸ್ತ. ಕೆಲವು ಉತ್ತಮ ಪ್ರಬಂಧಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಭಾರತೀಯ ಮಹಿಳೆಯರ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟ (1984), ಬೆಳ್ಳಿಯ ಸಂಕೋಲೆಗಳು (1985) ಸೂರ್ಯ ಕಿನ್ನರಿಯರು (1995), ಮಲ್ಲಿನಾಥನ ಧ್ಯಾನ (1996)– ಇವು ಇವರ ಪ್ರಬಂಧ ಸಂಕಲನಗಳು.

ಇವರಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಲೇಖಕಿಯರ ಸಂಘದ ಅನುಪಮಾ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1994), ರಾಜ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1994, 1999), ಎರಡು ಬಾರಿ 'ಕಥಾ' ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ವರ್ಧಮಾನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1986), ಗೀತಾ ದೇಸಾಯಿ ದತ್ತಿನಿಧಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1984, 1990), ಎಂ.ಕೆ. ಇಂದಿರಾ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1994), ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ದಾನಚಿಂತಾಮಣಿ ಅತ್ತಿಮಬ್ಬೆ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1998) ದೊರೆತಿವೆ. **(ಎಸ್‌ಎ)**

ವೈದ್ಯಕೀಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆ: ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ವೈದ್ಯಕೀಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಬಹಳ ಸುಧಾರಿತ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಸಮಾಜಕ್ಕೆ ವೈದ್ಯಕೀಯ ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುವ ವಿಧಾನಗಳು ಮೂರು ರೀತಿಯದಾಗಿವೆ– ಔಷಧಿ ಉಪಚಾರ ಮತ್ತು ಶಸ್ತ್ರಚಿಕಿತ್ಸೆ, ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಸಾಧನೆ, ವೈದ್ಯಕೀಯ ವೃತ್ತಿ ತರಬೇತಿ.

ಔಷಧಿ ಉಪಚಾರ ಮತ್ತು ಶಸ್ತ್ರಚಿಕಿತ್ಸೆ

ಈ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರದವರು, ಖಾಸಗಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಮತ್ತು ಖಾಸಗಿ ವೈದ್ಯರು ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಲೋಪತಿ, ಆಯುರ್ವೇದ, ಯುನಾನಿ ಮತ್ತು ಹೋಮಿಯೋಪತಿ ವೈದ್ಯಕೀಯ ಪದ್ಧತಿಗಳ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವುಂಟು.

ಮೈಸೂರು ಮೆಡಿಕಲ್ ಕಾಲೇಜು

ಸಾಮಾನ್ಯ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳು: ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಧುನಿಕ ವೈದ್ಯ ಪದ್ಧತಿಯಂತೆ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಮಾಡುವ ವೈದ್ಯಕೀಯ ಕಾಲೇಜುಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಅತ್ಯಂತ ಆಧುನಿಕ ಯಂತ್ರೋಪಕರಣಗಳಿಂದ ಸುಸಜ್ಜಿತವಾದ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳಿವೆ. ಜಿಲ್ಲಾಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ 100–200 ಹಾಸಿಗೆಯುಳ್ಳ 12 ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳೂ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ 447 ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳೂ ರಾಜ್ಯದ ಮತ್ತು ನೆರೆಹೊರೆಯ ರಾಜ್ಯದ ರೋಗಿಗಳಿಗೆ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ನೀಡುವ ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ.

ಔಷಧಿ ಉಪಚಾರಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ಶಸ್ತ್ರಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಬರುವ ರೋಗಿಗಳನ್ನು ಹೊರ ರೋಗಿಗಳು ಮತ್ತು ಒಳರೋಗಿಗಳು ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು. ಹೊರರೋಗಿಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅವರ ರೋಗದ ಬಹಳ ಪ್ರಾರಂಭದೆಸೆಯಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಅವರಲ್ಲಿ ರೋಗದ ಭೀಕರವಾದ ಚಿಹ್ನೆಗಳು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಒಟ್ಟು ರೋಗಿಗಳಲ್ಲಿ ಇವರೇ ಹೆಚ್ಚು. ಇಂಥವರು ಖಾಸಗಿ ವೈದ್ಯರಿಂದಲೂ ದೊಡ್ಡ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳ ಹೊರರೋಗಿಗಳ ವಿಭಾಗಗಳಿಂದಲೂ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಟ್ಟ ಮತ್ತು ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳ ಚಿಕಿತ್ಸಾ ವಿಭಾಗಗಳಿಂದಲೂ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ರೋಗಗಳನ್ನು ಮೊಳಕೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಕಂಡು ಹಿಡಿದು, ಅದಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾದ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ನಡೆಸುವುದರಿಂದ ರೋಗದಿಂದ ಆಗುವ ಅಪಾಯವನ್ನು ಕಷ್ಟನಷ್ಟಗಳನ್ನು ಆದಷ್ಟು ಕಡಿಮೆ ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯ. ಅನೇಕ ರೋಗಗಳನ್ನು ಅತಿ ಸುಲಭವಾಗಿ ಮೊಳಕೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಕಂಡು ಹಿಡಿಯುವುದು ಆಧುನಿಕ ಸಂಶೋಧನೆಗಳಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದೆ. ಈಗ ಕ್ಯಾನ್ಸರ್, ಹೃದಯದ ರೋಗಗಳು, ಕ್ಷಯರೋಗ, ಸಿಹಿಮೂತ್ರ ರೋಗ, ಕುಷ್ಠರೋಗಗಳನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಕಂಡುಹಿಡಿಯಬಹುದು. ಈ ರೋಗಗಳನ್ನು ಮೊಳಕೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಹಿಡಿದರೆ, ಇವನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ವಾಸಿ ಮಾಡಬಹುದು ಮತ್ತು ಜನರಿಗೆ ಇದರಿಂದ ಆಗುವ ಕಷ್ಟಗಳನ್ನು ಆದಷ್ಟು ಕಡಿಮೆ ಮಾಡಬಹುದು. ಬಹಳ ವಿಕೋಪದಲ್ಲಿ ಇರುವ ರೋಗಿಗಳನ್ನು ಆಸ್ಪತ್ರೆಗೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡು ಅವರಿಗೆ ಬೇಕಾದ ಚಿಕಿತ್ಸೆಕೊಟ್ಟು ಗುಣಪಡಿಸಬಹುದು. ಇಂಥ ಒಳರೋಗಿಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯ ಹಾಗೂ ವಿಶೇಷ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಸಾಮಾನ್ಯ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ವಿಧವಾದ ಕಾಯಿಲೆಗಳನ್ನು ಕಂಡು ಹಿಡಿದು, ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಕೊಡುವ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ವಿಶೇಷ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ರೋಗಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಮಾಡುವ ಅನುಕೂಲಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ವೈದ್ಯಕೀಯ ಕಾಲೇಜುಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ಇ.ಎನ್.ಟಿ., ಕಣ್ಣು, ಮೂಳೆ, ಚರ್ಮ, ಮಕ್ಕಳ ಕಾಯಿಲೆ, ಲೈಂಗಿಕ ರೋಗ ಇವುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿ ವಿಶೇಷ ತಜ್ಞರೆನಿಸಿರುವ ವೈದ್ಯರು ಇರುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ವಿಧವಾದ ಪರೀಕ್ಷೆ ನಡೆಸಲು ಅನುಕೂಲವಿರುವ ಆಧುನಿಕ ಯಂತ್ರೋಪಕರಣಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಪೆಥಾಲಜಿ ಮತ್ತು ಮೈಕ್ರೋಬಯಾಲಜಿ ಅಭ್ಯಾಸ ಕೋಣೆಗಳು, ಎಕ್ಸ್–ರೇ ವಿಭಾಗಗಳೂ ಇವೆ. ಹೃದಯ ರೋಗಗಳ ಚಿಕಿತ್ಸೆಗಾಗಿ ಅನೇಕ ಸೌಲಭ್ಯಗಳೂ ಈ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಂಟು. ಈ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ವಿಧವಾದ ಶಸ್ತ್ರಚಿಕಿತ್ಸೆಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಕೋಣೆಗಳೂ ಸುಸಜ್ಜಿತವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿವೆ. ಬೆಂಗಳೂರು, ಮೈಸೂರು, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ಬಳ್ಳಾರಿ, ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಮತ್ತು ದಾವಣಗೆರೆಯ ದೊಡ್ಡ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಥ ವಿಶೇಷ ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಈ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು 500 ರಿಂದ 1000 ವರೆಗೆ ಹಾಸಿಗೆಗಳು ಇವೆ.

ಜಿಲ್ಲಾಮಟ್ಟದ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ 100 ರಿಂದ 200 ವರೆಗೆ ಹಾಸಿಗೆಗಳು ಇವೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಎಲ್ಲ ತಜ್ಞರ ಸೌಲಭ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. ಈಗೀಗ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಜಿಲ್ಲಾ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳಲ್ಲೂ ವಿಶೇಷ ತಜ್ಞರನ್ನು ನೇಮಿಸ ಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಂಯೂ ಪೆಥಾಲಜಿ ಅಭ್ಯಾಸ ಕೋಣೆ ಮತ್ತು ಎಕ್ಸ್–ರೇ ಉಪಕರಣಗಳ ಸೌಕರ್ಯಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಟ್ಟದ ಮತ್ತು ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಳರೋಗಿಗಳಿಗೆ ಅಷ್ಟು ಸೌಲಭ್ಯ ಕಡೆಮೆ, ಕೆಲವು ಕಡೆ ಎಕ್ಸ್–ರೇ ಸೌಲಭ್ಯ ಮತ್ತು ಅಭ್ಯಾಸ ಕೋಣೆಗಳು ಇವೆ. ಜೊತೆಗೆ ಕೆಲವು ತಜ್ಞರೂ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಎಂ.ಬಿ.ಬಿ.ಎಸ್. ಪದವೀಧರರೇ ಹೆಚ್ಚು. ಎಂ.ಬಿ.ಬಿ.ಎಸ್. ಆಗಿರುವ ವೈದ್ಯರು ಎಲ್ಲ ಕಾಯಿಲೆಗಳನ್ನು ನೋಡಿ, ಅವುಗಳನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿಯುವಷ್ಟು ನಿಪುಣತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ತಪಾಸಣೆ, ಎಕ್ಸ್–ರೇ ಸೌಲಭ್ಯ ಮತ್ತು ಶಸ್ತ್ರಚಿಕಿತ್ಸೆ ಬೇಕಾಗಿದ್ದರೆ, ಅಂಥ ರೋಗಿಗಳನ್ನು ಜಿಲ್ಲಾಮಟ್ಟದ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು ವಯದ್ಯಕೀಯ ಕಾಲೇಜುಗಳ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳಿಗೂ ರವಾನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಟ್ಟದ ಆಸ್ಪತ್ರೆಯ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಎಂ.ಬಿ.ಬಿ.ಎಸ್. ಮಾಡಿದ ವೈದ್ಯರು ಇರುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಹೆರಿಗೆ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳೂ ಉಂಟು. ಇಲ್ಲಿ ಎಕ್ಸ್–ರೇ ಸೌಲಭ್ಯ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಚಿಕ್ಕದಾದ ಅಭ್ಯಾಸಕೋಣೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಸರ್ವೇಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲ ಕಾಯಿಲೆಗಳನ್ನೂ ಗುರುತಿಸಿ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಮಾಡಲು ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ.

ಈ ಮೇಲ್ಕಂಡ ಯಾವ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳಲ್ಲೂ ರೋಗಿಗಳು ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಹಣ ಕೊಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ವಿಶೇಷ ವಾರ್ಡ್‌ಗಳಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡವರು ಮತ್ತು ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟಮೊತ್ತಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಭಾವನೆ ಬರುವವರು ಗೊತ್ತು ಪಡಿಸಿದ ಹಣ ಕೊಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳು: ಕೆಲವು ಕಾಯಿಲೆಗಳನ್ನು ಪತ್ತೆಹಚ್ಚಲು ಕೆಲವು ವಿಧವಾದ ಯಂತ್ರೋಪಕರಣಗಳು ಬೇಕಾಗುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ವೈದ್ಯರು ಆ ಕಾಯಿಲೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನುರಿತಿರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳೂ ಹಲವಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದವುಗಳೆಂದರೆ, ಕಣ್ಣಿನ ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಮಾನಸಿಕ ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಅರ್ಬುದ ರೋಗ ಕೇಂದ್ರ, ಹೃದಯರೋಗಗಳನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವ ವಿಶೇಷ ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಕಿವಿ ಮೂಗು ಮತ್ತು ಗಂಟಲು ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಹೆರಿಗೆ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳು, ಸಾಂಕ್ರಾಮಿಕ ರೋಗಗಳ ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಕುಷ್ಠರೋಗದ ಮತ್ತು ಕ್ಷಯರೋಗದ ಆಸ್ಪತ್ರೆ.

ಕಣ್ಣಿನ ಆಸ್ಪತ್ರೆ : ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಮಿಂಟೋ ಕಣ್ಣಿನ ಆಸ್ಪತ್ರೆ ವಿಶೇಷ ತರಬೇತಿ ಹೊಂದಿದ ತಜ್ಞ ವೈದ್ಯರನ್ನು, ಆಧುನಿಕ ಯಂತ್ರೋಪಕರಣಗಳನ್ನುಳ್ಳ 265 ಹಾಸಿಗೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣಿನ ಎಲ್ಲ ವಿಧವಾದ ವ್ಯಾಧಿಗಳಿಗೂ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಕಣ್ಣಿನ ಎಲ್ಲ ವಿಧವಾದ ಶಸ್ತ್ರಚಿಕಿತ್ಸೆಗಳನ್ನೂ ಮಾಡುವ ಸೌಲಭ್ಯವೂ ಇದೆ. ಕಣ್ಣಿನ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾದ ಕನ್ನಡಕಗಳನ್ನೂ ಕೊಡಲಾಗುವುದು (ಎಲ್ಲ ವೈದ್ಯಕೀಯ ಕಾಲೇಜುಗಳ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳು ಮತ್ತು ಜಿಲ್ಲಾ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಹ ಈ ಸೌಕರ್ಯಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಲಾಗಿದೆ). ಈ ಆಸ್ಪತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣಿನ ಬ್ಯಾಂಕು, ಕಾರ್ನಿಯ ಗ್ರಾಫ್ಟ್ ವಿಭಾಗ ಮತ್ತು ಕಾಂಟಾಕ್ಟ್ ಲೆನ್ಸಿನ ಸೌಲಭ್ಯಗಳೂ ಇವೆ.

ಮಾನಸಿಕ ಆಸ್ಪತ್ರೆ: ಮನೋರೋಗಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಸರಿಯಾದ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಕೊಡಲು ವಿಶೇಷ ತಜ್ಞರೂ ಈ ಕಾಯಿಲೆಗಳಿಗೆ ಬೇಕಾಗುವ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ನೀಡುವ ಆಧುನಿಕ ಉಪಕರಣಗಳೂ ಇರುವ ಒಂದು ಆಸ್ಪತ್ರೆ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿ 805 ಹಾಸಿಗೆಗಳಿವೆ. ನ್ಯೂರೋಸರ್ಜಿಕಲ್ ಮತ್ತು ಆಕ್ಯುಪೇಷನಲ್ ಥಿರಪಿ ಶಾಖೆಗಳು 80 ಹಾಸಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮೆದುಳಿನ ಶಸ್ತ್ರಚಿಕಿತ್ಸೆ, ತಲೆಗೆ ಏಟುಬಿದ್ದು ರಕ್ತಸ್ರಾವವಾದವರಿಗೆ ಶಸ್ತ್ರಚಿಕಿತ್ಸೆ ಮುಂತಾದವನ್ನೂ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ 375 ಹಾಸಿಗೆಗಳುಳ್ಳ ಒಂದು ಮಾನಸಿಕ ಆಸ್ಪತ್ರೆ ಇದೆ.

ಹೃದಯರೋಗ, ಕಿವಿ, ಮೂಗು ಮತ್ತು ಗಂಟಲು ಕೇಂದ್ರ: ಬೆಂಗಳೂರಿನ ವೈದ್ಯಕೀಯ ಕಾಲೇಜಿಗೆ ಸೇರಿರುವ ವಿಕ್ಟೋರಿಯಾ ಆಸ್ಪತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಹೃದಯರೋಗಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸುಧಾರಿತ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಕೊಡಲು ಒಂದು ವಿಶೇಷ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹೃದಯಾಘಾತಕ್ಕೆ ಒಳಗಾದವರನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಆಧುನಿಕ ಯಂತ್ರೋಪಕರಣಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಒಂದು ವಿಭಾಗ (ಇನ್‌ಟೆನ್ಸಿವ್ ಕರೊನರಿ ಯೂನಿಟ್) ಸಹ ಇಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಕಿವಿ, ಗಂಟಲು ಮತ್ತು ಮೂಗಿನ ರೋಗಗಳಿಗೆ, ಹೆಚ್ಚಿನ ರೀತಿಯ ಸೌಲಭ್ಯ ಕಲ್ಪಿಸಲು ವೆಂಕಟೇಶ್ವರ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟನ್ನು ವಿಕ್ಟೋರಿಯಾ ಆಸ್ಪತ್ರೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲೇ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಸಾಂಕ್ರಾಮಿಕ ರೋಗಗಳ ಆಸ್ಪತ್ರೆ : ಬೆಂಗಳೂರು, ಮೈಸೂರು ಮತ್ತು ಕೋಲಾರ ಚಿನ್ನದ ಗಣಿ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಂಕ್ರಾಮಿಕ ರೋಗಗಳಿಗಾಗಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆಯ ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ 192 ಹಾಸಿಗೆಗಳು ಇವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಿಡುಬು, ಕಾಲರ, ದಡಾರ ಮತ್ತು ಸೋಂಕಿನ ಭೇದಿ ಕಾಯಿಲೆಗಳಿಗೆ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಮಾಡುವ ಸೌಕರ್ಯಗಳಿವೆ.

ಹೆರಿಗೆ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳು: ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೆರಿಗೆಗಾಗಿ ಸೌಕರ್ಯಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಲು ಮತ್ತು ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ರೋಗಗಳ ಚಿಕಿತ್ಸೆಗಾಗಿ 13 ದೊಡ್ಡ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 2,015 ಹಾಸಿಗೆಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಿಣಿ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಕಾಯಿಲೆಗಳು ಮತ್ತು ಜನನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಗುವ ಅಕಸ್ಮಾತ್ ತೊಂದರೆಗಳು, ಜನನದ ಅನಂತರ ಆಗುವ ಕಾಯಿಲೆಗಳು ಇವನ್ನು ನಿವಾರಣೆ ಮಾಡಿ, ತಾಯಿ ಮತ್ತು ಮಗುವಿನ ಆರೋಗ್ಯ ಕಾಪಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಈ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳು ಸಹಾಯಕವಾಗಿವೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಖಾಸಗೀ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಈ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದು, ಒಟ್ಟು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 2,282 ಹಾಸಿಗೆಗಳ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ.

ಕ್ಷಯರೋಗ ಆಸ್ಪತ್ರೆ: ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಕ್ಷಯರೋಗ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳಿದ್ದು 2,780 ಹಾಸಿಗಗಳ ಸೌಲಭ್ಯ ಹೊಂದಿವೆ. ಜಿಲ್ಲಾ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳಲ್ಲೂ ಈ ವಿಶೇಷ ಸೌಲಭ್ಯಗಳುಂಟು. (ಇತ್ತೀಚಿನ ವೈದ್ಯಕೀಯ ಸಂಶೋಧನೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಕ್ಷಯರೋಗದಿಂದ ನರಳುವವರನ್ನು ಬೇರೆ ಒಂದು ಆಸ್ಪತ್ರೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟು ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಕೊಡುವುದು ಏನೂ ಕಡ್ಡಾಯವಿಲ್ಲ. ಅಂಥವರನ್ನು ಮನೆಯಲ್ಲೆ ಇಟ್ಟು ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಮಾಡಬಹುದು. ಇದನ್ನು ಡಾಮಿಸಿಲಿಯಂ ಲೈನ್ ಆಫ್ ಟ್ರೀಟ್‌ಮೆಂಟ್ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಸುಮಾರು 18 ತಿಂಗಳ ಕಾಲ ಕ್ಷಯರೋಗದ ಔಷಧಿಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ, ಕಾಯಿಲೆಯಿಂದ ಗುಣ ಹೊಂದಬಹುದು).

ಕುಷ್ಠರೋಗದ ಆಸ್ಪತ್ರೆ: ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಕುಷ್ಠರೋಗದವರ ಚಿಕಿತ್ಸೆಗಾಗಿ 260 ಹಾಸಿಗೆಗಳುಳ್ಳ ರಾಜ್ಯಮಟ್ಟದ ಆಸ್ಪತ್ರೆಯಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಔಷಧಿ ಉಪಚಾರ ಮತ್ತು ಬೇಕಾಗುವ ಶಸ್ತ್ರಚಿಕಿತ್ಸೆ ಮಾಡುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯೂ ಇದೆ.

ಸಾರ್ವನಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಸಾಧನೆ

ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಆರೋಗ್ಯ ರಕ್ಷಣಾ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಿವೆ. ಎಲ್ಲ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಿಗೂ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರವೇ ಹೊಣೆ. ಕೆಲವು ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಿಗೆ ಕೇಂದ್ರದ ಸಹಾಯವೂ ಉಂಟು. ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ಖಾಸಗಿ ಸಂಸ್ಥೆಯವರು ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ಸಹಾಯ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಹಳ್ಳಿಗಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ನೇರವಾಗಿ ಸರ್ಕಾರದವರೇ ಏರ್ಪಾಡು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಪುರಸಭೆಯವರು ಮತ್ತು ನಗರಸಭೆಯವರು ಆರೋಗ್ಯ ರಕ್ಷಣೆಯ ಭಾರವನ್ನು ಹೊತ್ತಿದ್ದಾರೆ.

ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು: ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲೂ 80,000 ಪ್ರಜಾಸಂಖ್ಯೆಗೆ ಒಂದರಂತೆ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳಿವೆ. ವೈದ್ಯಕೀಯ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಮತ್ತು ಆರೋಗ್ಯ ರಕ್ಷಣೆ ಈ ಕೇಂದ್ರಗಳ ಮುಖ್ಯ ಗುರಿ. ವೈದ್ಯಕೀಯ ಚಿಕಿತ್ಸೆ, ಸಾಂಕ್ರಾಮಿಕ ರೋಗಗಳನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟುವುದು. ಪರಿಸರ ಶುಚಿಪಾಲನೆ (ಎನ್‌ವಿರಾನ್‌ಮೆಂಟಲ್ ಸ್ಯಾನಿಟೇಷನ್), ತಾಯಿ ಹಾಗೂ ಮಗುವಿನ ಆರೋಗ್ಯಪಾಲನೆ, ಕುಟುಂಬ ಕಲ್ಯಾಣ, ಪಾಠಶಾಲೆಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಆರೋಗ್ಯ, ಜನನ ಮರಣ ಮತ್ತು ರೋಗಗಳ ಅಂಕಿಅಂಶಗಳ ಸಂಗ್ರಹ–ಇವು ಇಲ್ಲಿಯ ಮುಖ್ಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು. ಈ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ತರಬೇತಿ ಹೊಂದಿದ ಎಂ.ಬಿ.ಬಿ.ಎಸ್. ವೈದ್ಯರೂ ಮತ್ತು ಇತರ ನುರಿತ ಉದ್ಯೋಗಿಗಳೂ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರತಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆಯಲ್ಲೂ ಒಬ್ಬ ಹೆಂಗಸು ಮತ್ತು ಒಬ್ಬ ಗಂಡಸು ವೈದ್ಯರಿರುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಈ ಕೇಂದ್ರಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಹೆಲ್ತ್ ಇನ್‌ಸ್ಪೆಕ್ಟರ್, ಹೆಲ್ತ್ ವಿಸಿಟರ್, ದಾದಿಯರು, ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಕಾರ್ಯಕರ್ತ, ಕುಟುಂಬ ಕಲ್ಯಾಣದ ಕಾರ್ಯಕರ್ತ, ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ತಿಳಿವಳಿಕೆದಾರ, ಅಂಕಿ ಅಂಶ ಕ್ರೋಡೀಕರಣಕಾರ ಮತ್ತು ಕಾರಕೂನರು ಸಹ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ಎ.ಎನ್.ಎಮ್. ದಾದಿಯರು ಪ್ರತಿಯೊಂದು 5,000 ಪ್ರಜಾಸಂಖ್ಯೆಗೆ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರಿಗೂ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಹಳ್ಳಿಯನ್ನು ನೇಮಿಸಲಾಗಿದ್ದು, ಅವರು ವಾರಕ್ಕೆ ಕನಿಷ್ಠ ಒಂದು ಸಲ ಹಳ್ಳಿಗೆ ಭೇಟಿ ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲಿಯ ಗರ್ಭಿಣಿ ಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಅವರ ಮೂತ್ರ ಮತ್ತು ರಕ್ತ ಪರೀಕ್ಷೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಗರ್ಭಿಣಿಯರಿಗಾಗಿಯೇ ಕನಿಷ್ಠ ಮೂರು–ನಾಲ್ಕು ಸಲ ಭೇಟಿ ಕೊಟ್ಟು ಅವರ ಆರೋಗ್ಯವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಆಹಾರ, ಮಗುವಿನ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯ ಮೇಲೆ ಅವರಿಗೆ ಮಾಹಿತಿ ಮಾಡಿಕೊಡುವುದಲ್ಲದೆ, ಏನಾದರೂ ತೊಂದರೆ ಕಂಡುಬಂದರೆ, ಹೆಲ್ತ್ ವಿಸಿಟರು ಮತ್ತು ಅವರ ಮೂಲಕ ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ತ್ರೀವೈದ್ಯರಿಗೆ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ, ಅವರ ಸಲಹೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ನಡೆಸುತ್ತಾರೆ. ಹೆರಿಗೆ ಕಷ್ಟವೆಂದು ಕಂಡುಬಂದರೆ, ಅಂಥವರನ್ನು ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಇವರೇ ಇದ್ದು ತಾಯಿ ಹಾಗೂ ಮಗುವಿನ ಆರೋಗ್ಯಕ್ಕೂ ಶ್ರಮಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ಈ ದಾದಿಯರು, ಚಿಕ್ಕಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಎ ಅನ್ನಾಂಗ ಮತ್ತು ಗರ್ಭಿಣಿ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ಬಿ ಅನ್ನಾಂಗ

ಮತ್ತು ಪೋಲಿಕ್ ಆಮ್ಲಯುಕ್ತ ಔಷಧಿಯನ್ನು ಹಂಚುತ್ತಾರೆ. ಇವರು ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಮೈಲಿಬೇನೆಯು ಬಾರದಂತೆ ಚುಚ್ಚುಮದ್ದು ಹಾಕುತ್ತಾರೆ. ಕುಟುಂಬ ಕಲ್ಯಾಣವೂ ಇವರ ಇನ್ನೊಂದು ಮುಖ್ಯ ಕರ್ತವ್ಯ.

ಪ್ರತಿ 4 ಜನ ದಾದಿಯರಿಗೆ ಒಬ್ಬರಂತೆ ಹೆಲ್ತ್ ವಿಸಿಟರ್ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಇವರು, ದಾದಿಯರ ಕಾರ್ಯಗಳ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಕಷ್ಟವಾದ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಇವರೇ ಸ್ವಂತ ಪರೀಕ್ಷೆ ನಡೆಸಿ, ಅವರಿಗೆ ಸರಿಯಾದ ಸಲಹೆಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತಾರೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಅವರು ಗರ್ಭಿಣಿಯರಿಗೆ ವೈದ್ಯಕೀಯ ನೆರವನ್ನೂ ನೀಡುತ್ತಾರೆ. ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಡಿಫ್ತೀರಿಯಾ, ಧನುರ್ವಾಯು ಮತ್ತು ನಾಯಿಕೆಮ್ಮೂಲು ಮತ್ತು ಪೋಲಿಯೋ ರೋಗಗಳು ಬಾರದ ಹಾಗೆ ಚುಚ್ಚುಮದ್ದು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಗರ್ಭಿಣಿ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಮತ್ತು ಹಸುಗೂಸುಗಳ ಮರಣಗಳೇನಾದರೂ ಸಂಭವಿಸಿದರೆ, ಅವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ವಿಚಾರಿಸಿ, ಮರಣಗಳ ಕಾರಣಗಳನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿಯುವುದಕ್ಕೂ ಇವರು ಜವಾಬುದಾರರು. ಕುಟುಂಬ ಕಲ್ಯಾಣವೂ ಇವರ ಇನ್ನೊಂದು ಮುಖ್ಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ. ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದಿಂದ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಸುಗೂಸುಗಳ ಮರಣ ಸಂಖ್ಯೆ ಬಹಳ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಕಾರ್ಯಕರ್ತರು 10 ಸಾವಿರ ಜನಸಂಖ್ಯೆಗೆ ಒಬ್ಬರಂತೆ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಇವರು ಸಾಂಕ್ರಾಮಿಕ ರೋಗಗಳನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟುವುದು, ಜನನ, ಮರಣ ಮತ್ತು ರೋಗಗಳ ಅಂಕಿಅಂಶ ಸಂಗ್ರಹ, ಜನರಿಗೆ ಆರೋಗ್ಯದ ಬಗ್ಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಮಾಹಿತಿ ಒದಗಿಸುವುದು, ರೋಗಗಳು ಬಾರದ ಹಾಗೆ ಚುಚ್ಚುಮದ್ದು ಕೊಡುವುದು, ಮಲೇರಿಯಾ ರೋಗ ನಿವಾರಣೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ನಡೆಸುವುದು, ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ನೀರಿಗೆ ಬ್ಲೀಚಿಂಗ್ ಪೌಡರ್ ಹಾಕುವುದು–ಇವು ಇವರ ಮುಖ್ಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು. ಇವರು ಶಾಲೆಗಳಿಗೆ ಭೇಟಿಕೊಟ್ಟು ಶಾಲೆಯ ಹಾಗೂ ಹಳ್ಳಿಯ ನೈರ್ಮಲ್ಯದ ಬಗೆಗೆ ಹಳ್ಳಿಯ ಮುಖಂಡರಿಗೂ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಪಂಚಾಯಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರಿಗೂ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಿಗೂ ಸಲಹೆ ಕೊಡುತ್ತಾರೆ.

ಪ್ರತಿ ನಾಲ್ಕು ಜನ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಕಾರ್ಯಕರ್ತರಿಗೆ ಒಬ್ಬ ಹೆಲ್ತ್ ಇನ್ಸ್‌ಪೆಕ್ಟರ್ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಇವರು ಆರೋಗ್ಯ ಕಾರ್ಯಕರ್ತರ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಆಗಾಗ್ಗೆ ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಅವರಿಗೆ ಸಲಹೆ ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಇವರು ಗ್ರಾಮ ಪಂಚಾಯಿತಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರನ್ನೂ ಸದಸ್ಯರನ್ನೂ ಆಗಿಂದಾಗ್ಗೆ ಭೇಟಿ ಮಾಡಿ ಅವರಿಗೆ ಆರೋಗ್ಯ ರಕ್ಷಣೆಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಪಡಿಸಿ ಜನರ ಸಹಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಮನವಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಆಗಿಂದಾಗ್ಗೆ ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಆರೋಗ್ಯದ ಬಗ್ಗೆ ಚಲನಚಿತ್ರ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳನ್ನು ಹಾಗೂ ಆರೋಗ್ಯ ಪ್ರದರ್ಶನವನ್ನು ಏರ್ಪಾಡು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಹಳ್ಳಿಯ ಮತ್ತು ಪಾಠಶಾಲೆಯ ನೈರ್ಮಲ್ಯದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇವರು ಅತಿಮುಖ್ಯ ಪಾತ್ರವಹಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಲೇರಿಯಾ ರೋಗ ಕಂಡುಹಿಡಿಯುವುದು ಮತ್ತು ತುರ್ತು ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು, ಸಾಂಕ್ರಾಮಿಕ ರೋಗಗಳೇನಾದರೂ ಉದ್ಭವಿಸಿದರೆ ಅವಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಪ್ರತಿಬಂಧಕ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು, ಜಾತ್ರೆ ಮತ್ತು ದೇವರ ಕಾರ್ಯಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಾಂಕ್ರಾಮಿಕ ರೋಗಗಳು ಬಾರದಂತೆ ಮುಂಜಾಗ್ರತೆ ಕ್ರಮ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಇವರ ಮುಖ್ಯ ಕರ್ತವ್ಯ.

ಕುಟುಂಬ ಕಲ್ಯಾಣ ರಾಜ್ಯದ ಬೃಹತ್ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ಪ್ರತಿ 20,000 ಜನರಿಗೆ ಒಬ್ಬರಂತೆ ಕುಟುಂಬ ಕಲ್ಯಾಣ ಕಾರ್ಯಕರ್ತರಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಹಳ್ಳಿಯ ಮಕ್ಕಳಾಗುವ ವಯಸ್ಸಿನ (15 ರಿಂದ 45 ವರ್ಷದ) ಮದುವೆ ಆಗಿರುವ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಯಾದಿ ತಯಾರು ಮಾಡಿ, ಅದರಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮೂರು ಮಕ್ಕಳಿರುವ ತಾಯಿಯರ ಇನ್ನೊಂದು ಪಟ್ಟಿ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಇವರು ಇಂಥ ತಾಯಿಯರನ್ನು ಅವರ ಗಂಡಂದಿರನ್ನು ಮತ್ತು ಮನೆಯ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರನ್ನು ಭೇಟಿ ಮಾಡಿ ಕುಟುಂಬ ನಿಯಂತ್ರಣದ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿವಳಿಕೆ ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಒಪ್ಪದವರಿಗೆ, ಅವರವರಿಗೆ ತಕ್ಕಂತಿರುವ ಕುಟುಂಬ ಕಲ್ಯಾಣದ ಕ್ರಮವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ನಿರೋಧ್ ರೀತಿಯ ಸಾಧನಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲೇ ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಅವರು ಕುಟುಂಬ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಒಪ್ಪಿದರೆ ಅವರನ್ನು ಕರೆದು ಕೊಂಡು ಬಂದು ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಮಾಡಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ತಿಳಿವಳಿಕೆದಾರರು ಒಂದು ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರಕ್ಕೆ ಒಬ್ಬರಂತೆ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಇವರು ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ಕುಟುಂಬ ಕಲ್ಯಾಣದ ಕಾರ್ಯಕರ್ತರ ಕೆಲಸದ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆ ನಡೆಸಿ ಅವರಿಗೆ ಸಲಹೆ ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಜನರಿಗೆ ಸೂಕ್ತ ವಿಧಾನದಲ್ಲಿ ಕುಟುಂಬ ಕಲ್ಯಾಣದ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುವುದು. ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಹಳ್ಳಿಯ ಮುಖಂಡರನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಅವರನ್ನು ಭೇಟಿ ಮಾಡಿ ಅವರ ಸಹಾಯವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದು, ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸಭೆ, ಚಿತ್ರಪ್ರದರ್ಶನ, ಚಲನಚಿತ್ರ ಪ್ರದರ್ಶನ ನಡೆಸಿ, ಕುಟುಂಬ ಕಲ್ಯಾಣ ಯೋಜನೆ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು ಇವರ ಮುಖ್ಯ ಕರ್ತವ್ಯ.

ಇನ್ನು ಪಟ್ಟಣಗಳ ಪುರಸಭೆ ನಗರಸಭೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆಯಾ ಆರೋಗ್ಯ ಇಲಾಖೆಯವರು ಈ ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿರುವ ಆರೋಗ್ಯ ರಕ್ಷಣೆಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.

ರಾಜ್ಯಮಟ್ಟದ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು: ರಾಜ್ಯ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಸಹ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಹಲವು ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು ಇವೆ. ಸಾಂಕ್ರಾಮಿಕ ರೋಗಗಳನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟುವಲ್ಲಿನ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು. ಮೈಲಿಬೇನೆಯ ನಿರ್ಮೂಲನ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ; ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಮಗುವಿಗೂ ದಾಯಿ ಹಾಕುವುದು ಮುಖ್ಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ. ಎಲ್ಲಾದರೂ ಮೈಲಿಬೇನೆ ಇರುವುದು ಕಂಡುಬಂದರೆ ಆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರಿಗೂ ದಾಯಿ ಮಾಡುವುದು, ಆ ರೋಗಗಳು ಬೇರೆಯವರಿಗೆ ಹರಡುವುದನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟುವುದು ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದೆ. ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಫಲ ನೀಡಿದೆ. 1974ರಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 11 ಜನರಿಗೆ ಈ ರೋಗ ತಗಲಿ 3 ಜನ ಸತ್ತರು. ಇದಾದ ಮೇಲೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಕಾಯಿಲೆಯು ತಗಲಿರುವ ವಿಷಯ ತಿಳಿದುಬಂದಿಲ್ಲ. ಈಗ ವಿಶ್ವ ಆರೋಗ್ಯ ಸಂಸ್ಥೆಯು ಆದೇಶದ ಮೇರೆಗೆ ಮೈಲಿಬೇನೆಯುನ್ನು ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹುಡುಕಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಮನೆಗೂ ತಿಂಗಳಿಗೆ ಒಂದು ಸಲ ಹೋಗಿ ಈ ರೋಗ ಆಕಸ್ಮಿಕವಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿ ಪಡೆಯಲಾಗಿದೆ. ಈಗ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೈಲಿಬೇನೆ ಇಲ್ಲವೆನ್ನಬಹುದು.

ಕಾಲರ: ಕಾಲರ ಬೇನೆ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಗಿಂದಾಗ್ಗೆ ಬರುತ್ತಲೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಇದು ಬೇಸಗೆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು. ಶುಚಿತ್ವವಿಲ್ಲದ ಕಡೆ ಬೇಗ ಉಲ್ಬಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ರೋಗವನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಆರೋಗ್ಯದ ಸಿಬ್ಬಂದಿ ಯವರೂ ಮತ್ತು ಪುರಸಭೆಯ ಆರೋಗ್ಯ ಇಲಾಖೆಯವರೂ ಮುಂಜಾಗ್ರತೆ ಕ್ರಮ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ.

ಕುಷ್ಠರೋಗ: ಈ ಕಾಯಿಲೆ ಎಲ್ಲ ಕಾಯಿಲೆಯಂತೆ ಒಂದು ಸಾಂಕ್ರಾಮಿಕ ರೋಗ. ರಾಜ್ಯದ ಎಲ್ಲ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರೋಗಕ್ಕೆ ತುತ್ತಾದವರು ಕಂಡುಬರುತ್ತಾರೆ. ಸುಮಾರು ಒಂದು ಲಕ್ಷಕ್ಕೂ ಹೇಚ್ಚು ಜನರು ಈ ರೋಗದಿಂದ ನರಳುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ರೋಗದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲೇ ಅದನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿಯುವುದು ಮತ್ತು ಅವರಿಗೆ ತಕ್ಕ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯನ್ನು ಕೊಡುವುದು

ಈ ರೋಗವನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟುವುದಕ್ಕೆ ಇರುವ ಉಪಾಯ. ಈ ರೋಗದವರು ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ವೈದ್ಯರ ಹತ್ತಿರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರಿದ್ದ ಕಡೆಗೇ ನುರಿತ ವೈದ್ಯ ಸಹಾಯಕರನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿ ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಏರ್ಪಾಡು ಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವಿದೆ. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 15 ಕುಷ್ಠರೋಗ ತಡೆಗಟ್ಟುವ ಕೇಂದ್ರಗಳೂ 65 ಎಸ್.ಇ.ಟಿ. ಕೇಂದ್ರಗಳೂ (ಸರ್ವೇಕ್ಷಣ, ತಿಳುವಳಿಕೆ, ಚಿಕಿತ್ಸೆ) ಇವೆ.

ಮಲೇರಿಯ: ಈ ರೋಗ ಇನ್ನೇನು ದೇಶದಿಂದ ನಿರ್ಮೂಲನವಾಯಿತು ಎನ್ನುವಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಜಾಸ್ತಿಯಾಗಲು ಪರಿಣಮಿಸಿದೆ. ಈ ರೋಗವನ್ನು ನಿರ್ಮೂಲನ ಮಾಡಲು ಕೆಲವು ಹಂತಗಳಿವೆ (ಅಟ್ಯಾಪ್ ಫೇಸ್, ಕನ್ಸಾಲಿಡೇಷನ್ ಫೇಸ್, ಮೇಂಟೆನೆನ್ಸ್ ಫೇಸ್). ಈಗ ರಾಜ್ಯವನ್ನು 19.13 ಮಲೇರಿಯಾ ಯೂನಿಟ್ ಎಂದು ವಿಭಾಗಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದರಲ್ಲಿ 15.56 ಯೂನಿಟ್ಟುಗಳು ಅಟ್ಯಾಪ್ ಫೇಸ್‌ನಲ್ಲೂ 3.4 ಯೂನಿಟ್‌ಗಳು ಕನ್ಸಾಲಿಡೇಷನ್ ಫೇಸ್‌ನಲ್ಲೂ ಮತ್ತು 0.12 ಯೂನಿಟ್‌ಗಳು ಮೇಂಟೆನೆನ್ಸ್ ಫೇಸ್‌ನಲ್ಲೂ ಇವೆ.

ಕ್ಷಯರೋಗ: ಈ ರೋಗ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಹಳವಾಗಿದೆ. ಮನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದು ರೋಗಿಯೇ ಸರಿಯಾಗಿ 18 ತಿಂಗಳು ಬಿಡದೆ ಕೆಲವು ಮಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಸೇವಿಸಿದರೆ ಈ ರೋಗವನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟಬಹುದು. ಇದನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿಯುವುದೂ ಸುಲಭ. ಕೆಮ್ಮು ಜ್ವರ ಇರುವವರ ಶ್ಲೇಷ್ಮವನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮದರ್ಶಕದಲ್ಲಿ ಪರೀಕ್ಷೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಇಂತಹ ಸೌಲಭ್ಯಗಳು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲೂ ಎಲ್ಲ ವಿಧವಾದ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳಲ್ಲೂ ಇವೆ. ಈ ರೋಗವನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟಲು ಕ್ಷಯರೋಗದ ಕೇಂದ್ರಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಎಲ್ಲ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲೂ ಒಂದೊಂದು ಕೇಂದ್ರವಿದೆ. ಈ ರೋಗವನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟಲು ಬಿ.ಸಿ.ಜಿ. ಚುಚ್ಚುಮದ್ದು ಮತ್ತೊಂದು ಕ್ರಮ. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 20 ಬಿ.ಸಿ.ಜಿ. ತಂಡಗಳಿವೆ. ಈ ತಂಡಗಳು ಹಳ್ಳಿಹಳ್ಳಿಗೆ ಭೇಟಿಕೊಟ್ಟು ಬಿ.ಸಿ.ಜಿ. ವ್ಯಾಕ್ಸಿನೇಷನ್ ಮಾಡುತ್ತವೆ.

ಆನೆಕಾಲು: ಈ ಅಂಟುಜಾಡ್ಯ ರಾಜ್ಯದ ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ, ಬಿಜಾಪುರ, ರಾಯಚೂರು, ಬಿದರೆ ಮತ್ತು ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿದೆ. ಸುಮಾರು 68 ಲಕ್ಷ ಜನರು ಈ ರೋಗ ತಗಲುವ ಅಪಾಯದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾರೆ. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಆನೆಕಾಲು ತಡೆಗಟ್ಟುವ ನಾಲ್ಕು ಘಟಕಗಳಿವೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಕಡೆ ಪುರಸಭೆಗಳ ಆರೋಗ್ಯ ಶಾಖೆಗಳು ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರದ ಹಣದ ಸಹಾಯದಿಂದ ಈ ರೋಗವನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟುವ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಹಮ್ಮಿಕೊಂಡಿವೆ.

(ii) ಕುಟುಂಬ ಕಲ್ಯಾಣ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ: ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 265 ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಮತ್ತು 77 ನಗರದ ಕುಟುಂಬ ಕಲ್ಯಾಣ ಕೇಂದ್ರಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. 272 ಹಾಸಿಗೆಗಳ ಸೌಲಭ್ಯವನ್ನು ಸ್ತ್ರೀಯರ ಶಸ್ತ್ರಚಿಕಿತ್ಸೆಗಾಗಿ ಪ್ರಾರಂಭ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಕುಟುಂಬ ಕಲ್ಯಾಣ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಬೇಕಾದರೆ ಜನರು ತಮ್ಮ ಮಕ್ಕಳು ಆರೋಗ್ಯವಂತರಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದಾರೆಂದೂ ಅವರು ಬದುಕಿ ತಮ್ಮ ವಾರ್ಧಕ್ಯದಲ್ಲಿ ತಮಗೆ ಸಹಾಯಕರಾಗುತ್ತಾರೆಂಬ ಭರವಸೆ ಎಲ್ಲ ತಂದೆ ತಾಯಿಗಳಿಗೂ ಬರಬೇಕು. ಇದು ಬರಬೇಕಾದರೆ ಮಕ್ಕಳ ಮತ್ತು ತಾಯಿಯರ ಆರೋಗ್ಯವನ್ನು ಕಾಪಾಡುವುದು ಮುಖ್ಯ. ಇದರ ಒಂದು ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವಾಗಿ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ತಗಲುವ ಡಿಫ್ತೀರಿಯ, ನಾಯಿ ಕೆಮ್ಮು ಮತ್ತು ಧನುರ್ವಾಯು ಇತ್ಯಾದಿ ರೋಗಗಳಿಗೆ ಚುಚ್ಚುಮದ್ದು ಕೊಡುವುದು, ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಅತಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಾಣಬರುವ 'ಎ' ಅನ್ನಾಂಗ ಕೊರತೆಯನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟಲು ಈ ಅನ್ನಾಂಗವನ್ನು ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಕೊಡುವುದು, ಅನೇಕ ತಾಯಿಂದಿರ ರಕ್ತಹೀನತೆಯಿಂದ ಮಕ್ಕಳು ತಾಯಿಯ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸರಿಯಾಗಿ ಬೆಳೆಯದೆ ಇರುವುದನ್ನು ತಪ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕೆ ರಕ್ತಹೀನತೆ ಆಗದ ಹಾಗೆ ಮುಂಜಾಗ್ರತೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಮುಂತಾದ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಕುಟುಂಬ ಕಲ್ಯಾಣದ ಯಶಸ್ಸಿಗಾಗಿ ಪೋಸ್ಟ್‌ಪಾರ್ಟಮ್ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ಒಂದನ್ನು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಜಾರಿಗೆ ತರಲಾಗಿದೆ. ಇವು ಎಲ್ಲ ವೈದ್ಯಕೀಯ ಕಾಲೇಜುಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಆಸ್ಪತ್ರೆಗೆ ಹೆರಿಗೆಗಾಗಿ ಬಂದ ಜನರಿಗೆ ಕುಟುಂಬ ಕಲ್ಯಾಣ ಸೌಲಭ್ಯವನ್ನು ಅವರಿಗೆ ತಿಳಿಸಿ ಅವರ ಮನಸ್ಸು ತಿರುಗಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಸಮಯ. ಇದರಂತೆ ಟ್ಯುಬಕ್ಟೆಮಿ ಶಸ್ತ್ರಚಿಕಿತ್ಸೆ ಮಾಡುವುದಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ವಿಧಾನಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಯಪಡಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ತಾಯಂದಿರು ತಾವು ಗರ್ಭಧರಿಸುವುದು ಇಷ್ಟವಿಲ್ಲದೆ ಇದ್ದು, ಅಕಸ್ಮಾತ್ ಗರ್ಭವತಿಯಾದರೆ, ಅವರ ಗಂಡ ಮತ್ತು ಹಿರಿಯರ ಒಪ್ಪಿಗೆಯಿಂದ ಗರ್ಭಪಾತ ಮಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಅವಕಾಶವಿದೆ. ಇದರ ಉಪಯೋಗವನ್ನು ಬಹಳ ಜನ ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಇದರಿಂದ ಅನೇಕ ತಂದೆ ತಾಯಿಯರು ತಮಗೆ ಬೇಡವಾದ ಮಗು ಅಕಸ್ಮಾತ್ತಾಗಿ ಹುಟ್ಟುವುದನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟಲು ಸಹಾಯಕವಾಗಿದೆ. ಕುಟುಂಬ ಕಲ್ಯಾಣದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರಿಗೆ ಮಾಹಿತಿ ಕೊಡಲು ಚಲನಚಿತ್ರ ಪ್ರದರ್ಶನ, ನಾಟಕ ಮತ್ತು ಕೀರ್ತನೆಗಳು, ವಸ್ತುಪ್ರದರ್ಶನ ಹಾಗೂ ಮೇಳಗಳು, ಚಿಕ್ಕಗುಂಪಿನ ಸಭೆ ಮತ್ತು ಆಕಾಶವಾಣಿಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು ಮೊದಲಾದ ವಿಧಾನಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ವೈದ್ಯಕೀಯ ವೃತ್ತಿ ತರಬೇತಿ

ವೈದ್ಯರನ್ನು ಮತ್ತು ಅವರ ಸಹಾಯಕರನ್ನು ತರಬೇತು ಮಾಡುವ ಹಲವು ವಿದ್ಯಾಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿವೆ. ವೈದ್ಯಕೀಯ ಕಾಲೇಜುಗಳು: ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ವೈದ್ಯರನ್ನು ತರಬೇತು ಮಾಡುವ ಒಟ್ಟು 35 ವೈದ್ಯಕೀಯ ಕಾಲೇಜುಗಳು ಬೆಂಗಳೂರು, ಮೈಸೂರು, ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಬಳ್ಳಾರಿ, ದಾವಣಗೆರೆ ಮತ್ತು ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಮೊದಲಾದ ಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಏಳು ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು ಉಳಿದವು ಖಾಸಗಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಂದ ನಡೆಯುತ್ತಿವೆ. ಒಟ್ಟು ವರ್ಷ ಒಂದಕ್ಕೆ 2000 ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ಈ ಕಾಲೇಜುಗಳಿಂದ ಎಂ.ಬಿ.ಬಿ.ಎಸ್. ಪದವೀಧರರು ಹೊರಬೀಳುತ್ತಾರೆ. ಇವರು ಪಿ.ಯು.ಸಿ. (ವಿಜ್ಞಾನ) ಓದಿದ ಮೇಲೆ $4^{1}/_{2}$ ವರ್ಷ ಕಾಲೇಜು ಅಭ್ಯಾಸವನ್ನೂ ಒಂದು ವರ್ಷ ಕ್ಷೇತ್ರಾನುಭವವನ್ನೂ ಪಡೆದ ನಂತರ ಪದವೀಧರರಾಗುತ್ತಾರೆ.

ಎಂ.ಬಿ.ಬಿ.ಎಸ್. ಆದ ಮೇಲೆ ಕೆಲವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೂ (ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ) ಈ ಎಲ್ಲ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶವಿದೆ. ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಪದವಿಗಳಿಗೆ 3 ವರ್ಷದ ಅವಧಿಯನ್ನೂ ಡಿಪ್ಲೊಮಾಗಳಿಗೆ 2 ವರ್ಷದ ಅವಧಿಯನ್ನೂ ನಿಗದಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಎಮ್.ಡಿ., ಎಮ್.ಎಸ್., ಡಿ.ಐ.ಎಚ್., ಡಿ.ಸಿ.ಎಚ್. ವಿ.ಎಫ್.ಎಮ್. ಮುಂತಾದ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಪದವಿಗಳನ್ನು ಹಾಗೂ ಡಿಪ್ಲೋಮಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಅವಕಾಶಗಳಿವೆ.

ದಂತ ವೈದ್ಯಕೀಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆ : ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ದಂತರೋಗ ತಜ್ಞರನ್ನು ತರಬೇತಿ ಮಾಡುವ ಒಂದು ಸರ್ಕಾರಿ ಕಾಲೇಜು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ 39 ದಂತವೈದ್ಯ ಕಾಲೇಜುಗಳು ಆರಂಭವಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಬಿ.ಡಿ.ಎಸ್. ಎಂಬ ಡಿಗ್ರಿಯನ್ನು ಕೊಡಲಾಗುತ್ತೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪಿ.ಯು.ಸಿ. (ವಿಜ್ಞಾನ) ಅನಂತರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ $4^{1}/_{2}$ ವರ್ಷ ಕಾಲ ಅಭ್ಯಸಿಸಬೇಕು.

ದಾದಿಯರ ಕಾಲೇಜು: ಇಲ್ಲಿ ನರ್ಸಿಂಗ್‌ನಲ್ಲಿ ಪೋಸ್ಟ್‌ಬೇಸಿಕ್ ಪದವಿಯನ್ನೂ ಬಿಎಸ್. ಪದವಿಯನ್ನೂ ಕೊಡಲಾಗುತ್ತೆ. ಇದು 2 ವರ್ಷದ ಅವಧಿಯದು.

ಎ.ಎನ್.ಎಮ್. ತರಬೇತಿಯೊಡನೆ ದಾದಿಯರನ್ನು ತಯಾರು ಮಾಡುವ ಏರ್ಪಾಟು ಪ್ರತಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಲೇಡಿ ಹೆಲ್ತ್ ವಿಸಿಟರ್ ಟ್ರೇನಿಂಗ್, ಹೆಲ್ತ್ ಇನ್‌ಸ್ಪೆಕ್ಟರ್ ಟ್ರೇನಿಂಗ್ ಮತ್ತು ಮೂಲ ಆರೋಗ್ಯ ಕಾರ್ಯಕರ್ತರನ್ನು ತರಬೇತು ಮಾಡುವ ಶಾಲೆಗಳು ರಾಜ್ಯದ ನಾನಾ ಕಡೆ ಇವೆ. ಒಂದು ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಾವಿರಾರು ಜನ ದಾದಿಯರು, ಸ್ಟಾಫ್ ನರ್ಸ್‌ಗಳು, ಲೇಡಿ ಹೆಲ್ತ್ ವಿಸಿಟರ್‌ಗಳು, ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಕಾರ್ಯಕರ್ತರುಗಳಿಗೆ ತರಬೇತು ಕೊಡುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಂಟು.

ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 35 ವೈದ್ಯಕೀಯ, 52 ಆಯುರ್ವೇದ, 11 ಹೋಮಿಯೋಪತಿ, 4 ಯುನಾನಿ, 4 ನ್ಯಾಚುರೋಪಥಿ ಮತ್ತು ಯೋಗ ಕಾಲೇಜುಗಳು ಇದ್ದು ಇವುಗಳೀಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳಿವೆ. ಆಧುನಿಕ ವೈದ್ಯಪದ್ಧತಿಯ ವೈದ್ಯಕೀಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೆ ಸರ್ಕಾರ ನೂರಾರು ಕೋಟಿ ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ವೆಚ್ಚ ಮಾಡುತ್ತಿದೆ. (ಕೆ.ಬಿ.ಎ.)

ವೈದ್ಯನಾಥಪುರ: ಮಂಡ್ಯಜಿಲ್ಲೆ ಮದ್ದೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಶಿಂಷಾ ನದೀತೀರದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಚೀನ ವೈದ್ಯನಾಥೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಿಂದಾಗಿ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಒಂದೆಡೆ ಹುತ್ತವಿದ್ದು, ಅದರ ಮೃತ್ತಿಕಾ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಚರ್ಮವ್ಯಾಧಿಗಳು ಗುಣವಾಗುತ್ತವೆಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಇದೆ. ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಿದ್ದು, ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಾಸನವು ಒಂದನೆಯ ರಾಜೇಂದ್ರ ಚೋಳನ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಕಾಲದ 1132ರ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಕೆಳಲೆನಾಡಿನ 'ಮದ್ದೂರಾದ ಶ್ರೀ ನಾರಸಿಂಹ ಚತುರ್ವೇದಿ ಮಂಗಲದ ಶಿವಪುರದ ಶ್ರೀ ಸ್ವಯಂಭು ವೈಜನಾಥದೇವರಿಂಗೆ' ಹಲಗೂರು ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇದು ಚಿಕ್ಕಗಂಗವಾಡಿ ನಾಡಿಗೆ ಸೇರಿತ್ತೆಂದು ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಹೊಯ್ಸಳ ದೊರೆಗಳು ಹಾಗೂ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಇಲ್ಲಿನ ದೇವರಿಗೆ ದಾನವಿತ್ತ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ವಿಜಯನಗರದ ಒಂದನೆಯ ಬುಕ್ಕರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ತೆರಿಗೆಗಳ ಆದಾಯವನ್ನು ನೀಡಲಾಯಿತು. ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲೇ ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಾಜಿ ಸಚಿವರೂ ಸಂಸತ್ ಸದಸ್ಯರೂ ಆದ ಡಿ. ಮಾದೇಗೌಡರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬೃಹತ್ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಮತ್ತು ಅನೇಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಈ ಊರಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ ಬಂದಿದೆ. **(ಎಚ್.ಎಂ.ಎನ್.ಆರ್.)**

ವೈದ್ಯನೃತ್ಯ: ಒಂದು ಜನಪದ ನೃತ್ಯ. ಕರ್ನಾಟಕ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉತ್ತರ ಭಾಗದ ಉಡುಪಿ ಮತ್ತು ಕುಂದಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ವೈದ್ಯರು ಎಂಬ ವರ್ಗದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ನಾಗರ, ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಬೇರೆ ಶಕ್ತಿಗಳ ಆರಾಧನೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಡಕ್ಕೆ ಬಡಿಯುತ್ತ ಮಾಡುವ ನರ್ತನ. ನೃತ್ಯದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವೈದ್ಯರದು ವಿಶಿಷ್ಟ ವೇಷ. ತಲೆಗೆ ಮುಂಡಾಸು, ಅದಕ್ಕೊಂದು ತುರಾಯಿ, ಹಣೆಗೆ ಕುಂಕುಮದ ಬೊಟ್ಟು, ಕತ್ತಿಗೆ ಗುಂಡುಸರ, ಕೈಗೆ ಕಂಕಣ, ಕಾಲಿಗೆ ಗೆಜ್ಜೆ, ಎದೆಗೆ ರವಿಕೆ, ಮೇಲೊಂದು ಮಡಿಸಿದ ಶಾಲು, ಉಡಲು ಸೀರೆ, ಒಳಗೊಂದು ಚಲ್ಲಣ, ಸೊಂಟಕ್ಕೆ ಪಟ್ಟಿ–ಹೀಗೆ ಅರ್ಧನಾರೀಶ್ವರ ವೇಷದಲ್ಲಿ ಢಕ್ಕೆಬಲಿಯ ರಂಗಕ್ಕೆ ಕೈಯಲ್ಲೊಂದು ಢಕ್ಕೆಯನ್ನು (ಡಮರುಗದಂಥ ಚರ್ಮವಾದ್ಯ) ಹಿಡಿದು ಬಂದು ಸ್ತುತಿಪರವಾದ ಪದ್ಯಗಳನ್ನು ಹಾಡುತ್ತ, ಢಕ್ಕೆಯನ್ನು ಬಡಿಯುತ್ತ ವೃತ್ತಾಕಾರದಲ್ಲಿ ನರ್ತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಾಮಾನ್ಯ ಢಕ್ಕೆಬಲಿಗಳ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನೇ ವೈದ್ಯ ವೇಷಧಾರಿಯಾಗಿ ಢಕ್ಕೆ ಬಡಿಯುತ್ತ ಕುಣಿಯುವನು.

ನಾಗಮಂಡಲ ವೈದ್ಯರ ನೃತ್ಯದ ವಿಶಿಷ್ಟ್ಯ ಆರಾಧನಾ ವಿಧಾನ. ಈ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕ್ರಿಯೆ ನಡೆಸಲು ಬಹಳಷ್ಟು ಹಣದ ಬಲ ಮತ್ತು ಜನಶಕ್ತಿ ಬೇಕು. ಹಾಗೆಯೇ ಅತಿಯಾದ ನಿಯಮನಿಷ್ಠೆಗಳು ಬೇಕಾಗುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಬಹಳ ಅಪೂರ್ವವಾಗಿ ಕಾಣಸಿಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರು ವೈದ್ಯರು ವೇಷಧಾರಿಗಳಾಗಿ ಢಕ್ಕೆ ಹಿಡಿದು ನರ್ತಿಸುತ್ತ ಇದ್ದರೆ, ಇನ್ನಿಬ್ಬರು ವೇಷವಿಲ್ಲದೆ ಢಕ್ಕೆ ಬಡಿಯುತ್ತ ಹಾಡುತ್ತ ವೇಷಧಾರಿಗಳಿಗೆ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿರುವುದುಂಟು.

ನಾಗಮಂಡಲಗಳು ಬಯಲಿನ ಮಧ್ಯೆ ಗದ್ದೆಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವುದು ರೂಢಿ. ಮೊದಲಿಗೆ ಅಷ್ಟು ಜಾಗಕ್ಕೆ ಸುಂದರವಾಗಿ ಚಪ್ಪರ ಹಾಕಿ ಸಿಂಗರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದರ ಕೆಳಗೆ ಬಡಿದು ಹಸನಾದ ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಹಳದಿ, ಕೆಂಪು, ಪಚ್ಚೆ, ಬಿಳಿ, ಕಪ್ಪು ಈ ಬಣ್ಣದ ಹುಡಿಗಳಿಂದ ದೊಡ್ಡದಾದ ವೃತ್ತಾಕಾರದ ಸರ್ಪದ ಆಕೃತಿಯನ್ನು ಸುರುಳಿಸುರುಳಿಯಾಗಿ, ಗಂಟಿಕ್ಕಿರುವಂತೆ ಚಿತ್ರವಿಚಿತ್ರವಾಗಿ ಕಲಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಬಿಡಿಸುವರು. ಈ ಚಿತ್ರಮಂಡಲದ ವ್ಯಾಸ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಹನ್ನೆರಡು ಅಡಿಗಳು. ಮಂಡಲದ ಮಧ್ಯೆ ಏಳು ಜಡೆಗಳ ಸರ್ಪ ಹೆಡೆ ಚಿತ್ರಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮಂಡಲದ ಹೊರ ಪರಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಹಿಂಗಾರವನ್ನು (ಅಡಕೆಯ ಹೂ) ರಾಶಿರಾಶಿಯಾಗಿ ಕಲಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಒಟ್ಟಯಿಸಿ ಸಾಧಾರಣ ಒಂದು ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ದಂಡೆಯನ್ನು ರಚಿಸುವರು. ಮಂಡಲದ ಸುತ್ತ ಎಂಟು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಕಾಲ್ದೀಪಗಳನ್ನಿಟ್ಟು ಉರಿಸುವರು. ಮಂಡಲ ಬರೆಯಲು ನಾಲ್ಕಾರು ವೈದ್ಯರಿಗೆ ಐದಾರು ಗಂಟೆಗಳ ಸಮಯ ಹಿಡಿಯುತ್ತದೆ. ಇಂಥ ರುದ್ರರಮ್ಯ ಚಿತ್ತಾರದ ಸುತ್ತ ವೈದ್ಯರ ಚಿತ್ತಾಪಹಾರಕ ನೃತ್ಯ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಕುಣಿತದ ಬಳುಕು ಬಾಗುಗಳಲ್ಲಿ ನಾಗನ ದೇಹದ ಚಲನವಲನ ವಿನ್ಯಾಸವಿರುತ್ತದೆ. ನೃತ್ಯಗತಿಯಲ್ಲಿ ತಲೆಯ ಒಲೆತ, ಕತ್ತಿನ ಚಲನೆ, ಕೈಯ ಬಳುಕು, ದೇಹದ ಮಣಿತಗಳಲ್ಲಿ ಜಿಗಿತ, ಗಿರಿತಗಳಲ್ಲಿ ತನ್ನತನವಿದ್ದು ಅನ್ಯಜನಪದ ನೃತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣದ ತರಂಗಿತತೆ ಇದೆ; ಜೀವಂತಿಕೆ, ಉಲ್ಲಾಸ ಪುಟಿಯುತ್ತಿರುತ್ತದೆ.

ವೈದ್ಯರ ಈ ನೃತ್ಯದಲ್ಲಿ ಆರ್ಯತ್ವ ದ್ರಾವಿಡತ್ವ ಸಂಗಮದ ಗುರುತಿದೆ. ನೃತ್ಯ ಚಿತ್ರಗಳ ಬೆಸುಗೆಯಿದೆ. ರುದ್ರರಮ್ಯ ಹಾಸ್ಯ–ಲಾಸ್ಯಗಳ ಸಂಗಮವಿದೆ. ಅರ್ಧನಾರೀಶ್ವರ ವೇಷ ಎಲ್ಲ ಬಗೆಯಿಂದಲೂ ಸಾಂಕೇತಿಕವಾಗಿ ಅರ್ಥಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಚೆಲುವುದುಂಬಿ ನಿಂತಿದೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ರಸಭಾವಗಳನ್ನೂ ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಸಬಲ್ಲ ಶಕ್ತಿಶಾಲಿ ಜನಪದ ನೃತ್ಯ ವಿಧಾನವೊಂದನ್ನು ಈ ಕುಣಿತದಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. (ಎ.ಎಲ್.ಎ.)

ವ್ಯಾಪಾರ: ಸರಕುಗಳನ್ನು ಮಾರುವ ಕೊಳ್ಳುವ ವ್ಯವಹಾರವೇ ವ್ಯಾಪಾರ. ದೇಶದ ಆರ್ಥಿಕ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳು ಈ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಈ ಚಟುವಟಿಕೆ ಬಹು ಹಿಂದಿನಿಂದ ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿ ನಡೆದು ಬಂದಿದೆ.

ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಿ ಮತ್ತು ಜಾತಿ ಸಂಘಗಳು ರಾಜಕೀಯ ವಿಚಾರಗಳಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಸಹಕಾರದ ಅಗತ್ಯವಿದ್ದುದರಿಂದ ಸಾಮಾಜಿಕ ಹಾಗೂ ಆರ್ಥಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಬಂದವು. ಗೌತಮನ ಪ್ರಕಾರ ಕೃಷಿಕರು, ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು, ಗೋಪಾಲಕರು, ಸಾಹುಕಾರರು, ಕಸಬುದಾರರು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವರ್ಗದವರ ಸಂಘಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಂಡು ತಮ್ಮವರಿಗಾಗಿ ವಿಧಿ, ನಿಯಮಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಅಧಿಕಾರ ಪಡೆದಿದ್ದರು. ಶುಕ್ರನೀತಿಯಲ್ಲಿ, ಮನುಸ್ಮೃತಿಯಲ್ಲಿ ಸಹ ಇಂಥ ಸಂಘಗಳ ಪ್ರಸ್ತಾಪ ಬರುವುದಲ್ಲದೆ ರಾಜನಾದವನು ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಆಯಾಯಾ ಸಂಘಗಳ ನಿಯಮಗಳನ್ನರಿತು ನ್ಯಾಯ ನಿರ್ಣಯ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ನಿರ್ದೇಶನವಿದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ವೃತ್ತಿಸಂಘಗಳೂ ಅವನ್ನು ಭದ್ರವಾಗಿ ಇಡುವ ಕಟ್ಟುನಿಟ್ಟಾದ ನಿಯಮಗಳೂ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡವು. ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು, ಕೃಷಿಕರೇ

ಅಲ್ಲದೆ, ಗಾಯಕರು, ನರ್ತಕರು, ಹಜಾಮರು, ಸಂನ್ಯಾಸಿಗಳು, ಕಳ್ಳರು ಸಹ ಇಂಥ ಸಂಘಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡಿದ್ದ ನಿದರ್ಶನಗಳು ಸಿಗುತ್ತವೆ. ಅಪರಾಧ ಶೋಧದಂಥ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿಯಂತೂ ಈ ಸಂಘ ಪ್ರಜ್ಞೆ ಎಷ್ಟು ಬಲವಾಗಿತ್ತೆಂದರೆ, ಒಂದು ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದ ಅಪರಾಧಿಯನ್ನು ಅದೇ ಗುಂಪಿನ ಜನರ ಹೊರತು ಪತ್ತೆ ಹಚ್ಚುವುದೇ ಕಷ್ಟವಾಗಿತ್ತು. ಸಂಘಗಳಿಗೆ ದಾನ ದತ್ತಿ ಮುಂತಾದ್ದನ್ನು ಕೊಡುವ ಮತ್ತು ಪಡೆಯುವ ಹಾಗೂ ತಮ್ಮ ಗುಂಪಿನ ನಿಯಮೋಲ್ಲಂಘನೆಗೆ ಬಹಿಷ್ಕಾರ ಹಾಕುವ ಅಧಿಕಾರ ಸಹ ಇತ್ತು. ಇಂಥ ಅಧಿಕಾರ ರಾಜಮನ್ನಣೆಯನ್ನೂ ಸಹ ಪಡೆದಿತ್ತು.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸಹ ಇದೇ ಪರಂಪರೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ನಡೆದು ಬಂದು ವ್ಯಾಪಾರಿ ಸಂಘಗಳು ರೂಪುಗೊಂಡಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಚಾರವಾಗಿ ಸಾತವಾಹನ ಮತ್ತು ಕದಂಬರ ಕಾಲದ ವಿವರಗಳು ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಸಿಗುವುದಿಲ್ಲವಾದರೂ ಶಿಲಪ್ಪದಿಕಾರಂ ಮತ್ತು ಮಣಿಮೇಖಲೈಗಳಂಥ ತಮಿಳು ಗ್ರಂಥ ಮೂಲಗಳಿಂದ ಕ್ರಿಸ್ತಶಕದ ಪ್ರಾರಂಭದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ವರ್ತಕರು ನೌಕೆಗಳ ಮೂಲಕ ಮಲಯಾ, ಫುನಾನ್, ಕೊಚಿನ್, ಚೀನಗಳನ್ನು ತಲಪಿ ವ್ಯಾಪಾರ ಮಾಡಿ ಶ್ರೀಮಂತರಾಗಿ ಉದಾರವಾಗಿ ದಾನ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಬಾದಾಮಿಯ ಚಳುಕ್ಯರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ದೊರೆತಿರುವ ಹಲಕೆಲವು ವಿವರಗಳ ಪ್ರಕಾರ ನಗರಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಘಗಳ ಆಡಳಿತ ಪ್ರಬಲವಾಗಿದ್ದಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ನಖರ ಅಥವಾ ನಗರ ಇದರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪ್ರಾತಿನಿಧಿಕ ಸಭೆಗೆ ನಗರ ಸಮೂಹವೆಂದೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಇವು ವೈಶ್ಯ ವರ್ಗದವರಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತಿತ್ತೆಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಲೇವಾದೇವಿ ಅಥವಾ ವಾಣಿಜ್ಯ ವ್ಯವಹಾರದಿಂದ ಶ್ರೀಮಂತರಾದ ಈ ಜನ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಬೆಲೆ ಕಟ್ಟುವಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ದಾನಧರ್ಮ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥರಾಗಿದ್ದರೆಂದು ಶಾಸನಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ಮುಮ್ಮುರಿದಂಡ (ಚಿನ್ನದ ಮೂರು ಬಳೆಗಳುಳ್ಳ ಕೋಲು) ಮತ್ತು ಉಭಯ ನಾನಾದೇಶಿ (ಸ್ಥಳೀಯ ಮತ್ತು ವಿದೇಶೀ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಾರ ಮಾಡುವವರು) ಎಂಬ ವಣಿಕ ಸಂಘಗಳೂ ಇದ್ದವು.

ಚಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವ ಅಯ್ಯಾವೊಳೆ ಐನೂರ್ವರ ವಾಣಿಜ್ಯ ಸಂಘ ಆಗಿನ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಬಲವಾದ ವ್ಯಾಪಾರಿ ಸಂಘವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಸಂಘ ಪ್ರಾರಂಭತಃ ಅಯ್ಯಾ ವೊಳೆಯಲ್ಲಿ (ಈಗಿನ ಐಹೊಳೆ) ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯರ ಆಡಳಿತ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಸಂಘವನ್ನು ನಾನಾದೇಶಿ ಎಂದು ಸಂಬೋಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಯ್ಯಾವೊಳೆ ಐನೂರ್ವರಲ್ಲಿ ಗಾವರೆಗರು, ಗಾತ್ರಿಕರು, ಅಂಕಕಾರರು, ಶೆಟ್ಟಿಯರು, ಬೀರವಣಿಗರು, ಗಂಡಿಗರು, ಗಾವುಂಡರು ಮುಂತಾದ ವ್ಯಾಪಾರಿ ಗುಂಪುಗಳೂ ಇದ್ದವು. ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಭಾರತದ ಅನೇಕ ನಗರಗಳಿಗೆ ಈ ವರ್ತಕರ ಗುಂಪುಗಳು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದುವಲ್ಲದೆ ಪರ್ಷಿಯಾ ಮತ್ತು ಅರೇಬಿಯಾ ಹಾಗೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮಲಯಾ ದ್ವೀಪಗಳಿಗೂ ಹೋಗಿಬರುತ್ತಿದ್ದುವೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಆಧಾರಗಳು ಸಿಗುತ್ತವೆ (ಜಲಮಾರ್ಗದಿಂದ ಷಟ್‌ಖಂಡ ಮಂಡಲಮಂ ಪೊಕ್ಕು), ಸುಮಾತ್ರಾ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಈ ವರ್ತಕರು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ವಿಷ್ಣು ದೇವಾಲಯ ಹದಿಮೂರನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಛ್ರಾಯ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಪಂಚಶತವೀರಶಾಸನಲಬ್ಧಾನೇಕ ಗುಣಗಣಾಲಂಕೃತ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಾಸನ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಬರುವುದನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ರಾಜಶಾಸನದ ಮೂಲಕ ಈ ಸಂಘ ಪಡೆದ ವಿಶೇಷಾಧಿಕಾರಗಳ ಕಲ್ಪನೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರಿಗೆ ಐವೊಳೆಪುರದ ಪರಮೇಶ್ವರಿಯ ಮಕ್ಕಳ್ ಎಂದೂ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ಸಂಘ ತಮಿಳು, ತೆಲುಗು ಮತ್ತು ಇತರ ಪ್ರಾಂತಗಳಲ್ಲಿ ಸಹ ಶಾಖೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ದೇಶೀಯ ಮತ್ತು ವಿದೇಶೀಯ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸುವ ವ್ಯಾಪಾರಿ ಸಂಸ್ಥೆಯಾಗಿತ್ತೆಂಬುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ. ಈ ಸಭೆ ವಲಂಜಿಯರ್ ಮತ್ತು ಚಿತ್ರಮಿಲಿ ಮುಂತಾದ ತಮಿಳು ನಾಡಿನಲ್ಲಿಯ ಕಸಬುದಾರ ಸಂಘಗಳನ್ನೂ ನಿಯಂತ್ರಿಸುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರೊಬ್ಬರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲಿನ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ಸ್ತಂಭವೊಂದರ ಮೇಲಿನ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಾವಿರ ಒಂಬೈನೂರ ಅರವತ್ತಾರು ಸ್ವಾಮಿಗಳ ಸಂಘದ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ. ಚೆನ್ನಸೋಮಯಾಜಿ ಐವೊಳೆಯ ಐನೂರು ಸ್ವಾಮಿಗಳ ಸಂಘಕ್ಕೆ ವಿವಿಧ ತೆರಿಗೆ ಸಂಗ್ರಹಿಸುವ ಅಧಿಕಾರ ಕೊಟ್ಟಂತೆ ಶಾಸನ ಹೇಳುತ್ತಿದೆ. ಹಿರೇಸಂಗಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಮಹಾನಾಡು ಎಂಬ ವರ್ತಕ ಸಂಘದ ಪ್ರಸ್ತಾಪವನ್ನು ಅಯ್ಯಾವೊಳೆ ಐನೂರ್ವರ ಸಂಘದ ಇತರ ಶಾಖಾಸಂಘಗಳೊಂದಿಗೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಈ ವ್ಯಾಪಾರಿ ಸಂಘಗಳ ಸದಸ್ಯರನ್ನು ವೀರ ಬಣಜರೆಂದು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವರು ವೀರರೂ ಆಗಿರುತ್ತಿದ್ದರು.

ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಹ ವಾಣಿಜ್ಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ಸೌಲಭ್ಯ ದೊರೆಯಿತು. ಗೂರ್ಜರ ದೊರೆಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ಸಿಂಧ್‌ನ ಮುಸ್ಲಿಂ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳ ಮೂಲಕ ಅರಬ್ ವರ್ತಕರ ಮತ್ತು ಪ್ರವಾಸಿಗರ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡರು.

ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಾರ ವಾಣಿಜ್ಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಹಿಂದಿನ ಕಾಲಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಸುಖಮಯವಾಗಿತ್ತು. ಆ ಕಾಲಕ್ಕೆ ರಾಜ್ಯದ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕ ಕಲ್ಪಿಸುವ ರಸ್ತೆಗಳು, ವ್ಯಾಪಾರಿ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಸಾಕಷ್ಟಿದ್ದುವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಪಶ್ಚಿಮ ಕರಾವಳಿಗುಂಟ ಅನೇಕ ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರಿ ಮಾರ್ಗಗಳಿದ್ದು ಪ್ರಮುಖ ಬಂದರುಗಳಾದ ಹೊನ್ನಾವರ, ಭಟ್ಕಳದಂಥ ನಗರಗಳಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕ ಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದವು. ಬಯಲು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ವಾಣಿಜ್ಯ ವ್ಯವಹಾರ ಮಾರ್ಗ ಪೂರ್ವಪಶ್ಚಿಮವಾಗಿ ಕಂಚಿಯಿಂದ ಹೊರಟು ಕೋಲಾರದ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ನಂಗಲಿಗೆ ತಲಪಿ ಮುಂದೆ ಪಶ್ಚಿಮದತ್ತ ತಿರುಗಿ ಚಿಕ್ಕನಾಯಕನಹಳ್ಳಿ, ಅರಸೀಕೆರೆ, ಬೇಲೂರು, ಅಂಗಡಿಗಳನ್ನು ಹಾಯ್ದು ಮಂಗಳೂರನ್ನು ಸೇರುತ್ತಿತ್ತು. ಇನ್ನೊಂದು ಪೂರ್ವಪಶ್ಚಿಮ ಹೋಗುವ ಮುಖ್ಯ ರಸ್ತೆ ಹೊನ್ನಾವರದಿಂದ ಹೊರಟು ಬನವಾಸಿ, ಬಳ್ಳಿಗಾಮೆ, ಬಂಕಾಪುರಗಳನ್ನು ದಾಟಿ ಉಚ್ಚಂಗಿಯನ್ನು ತಲಪುತ್ತಿತ್ತು. ಉತ್ತರ ದಕ್ಷಿಣವಾಗಿ ಒಂದು ಬಹುಮುಖ್ಯ ರಸ್ತೆ ದೇವಗಿರಿಯಿಂದ ಕಲ್ಯಾಣ (ಈಗಿನ ಬಸವಕಲ್ಯಾಣ) ತಲಪಿ, ಮುಂದುವರಿದು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಸಮುದ್ರ, ನಿಡುಗಲ್ಲು, ಚನ್ನರಾಯಪಟ್ಟಣ, ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳ, ತೊಂಡನೂರು, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ, ತಲಕಾಡುಗಳವರೆಗೂ ಹೋಗುತ್ತಿತ್ತು. ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಅರಸೀಕೆರೆ, ಬೇಲೂರು, ದ್ವಾರಸಮುದ್ರ, ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳ ಈ ನಗರಗಳು ಈ ಮುಖ್ಯರಸ್ತೆಗಳ ನಡುವೆ ಆಯಕಟ್ಟಿನ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿದ್ದವು. ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಮೂಲಕ ಹೋಗುವ ವಿದೇಶೀ ವ್ಯಾಪಾರದ ಬಹುಭಾಗ ದ್ವಾರಸಮುದ್ರದ ಮೂಲಕ ಹಾಯ್ದುಹೋಗುವ ಸರಕುಗಳಿಂದಲೇ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳಿಗೆ ಹೊಯ್ಸಳ ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಯೋಜನ ಯೋಜನಗಳಿಗೂ ನೆರಳು ನೀಡುವ ಮರಗಳ ತೋಪುಗಳೂ ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಗೃಹಗಳೂ ಇದ್ದು ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳಿಗೂ ಪ್ರವಾಸಿಗರಿಗೂ ಅನುಕೂಲವುಂಟಾಗಿ ಈ ನಾಡು ಮನೋಜನ ಬೀಡಾಗಿತ್ತು ಎಂದು ಶಾಸನಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.

ಒಳನಾಡಿಗೆ ಸರಕನ್ನು ಸಾಗಿಸಲು ಎತ್ತಿನಬಂಡಿ, ಕತ್ತೆ, ಕುದುರೆ, ಎಮ್ಮೆ, ಆನೆಗಳನ್ನು ಬಳಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ವ್ಯಾಪಾರಿ ಸರಕುಗಳು ವೈವಿಧ್ಯ ಪೂರ್ಣವಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದವು. ಮುತ್ತು, ರತ್ನ, ಹವಳ, ವಜ್ರಗಳು ಮತ್ತು

ಚಿನ್ನದಂಥ ಬೆಲೆಬಾಳುವ ವಸ್ತುಗಳ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ತಜ್ಞರಾದ ಈ ವರ್ತಕರು ಇವುಗಳ ಖರೀದಿ ಮಾರಾಟಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ವಿದೇಶಗಳಿಗೆ ನಿರ್ಯಾತ ಮಾಡುವ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಆಗ ಪ್ರಮುಖವಾದುವು ಏಲಕ್ಕಿ, ಲವಂಗ, ಮೆಣಸು, ಗಂಧದ ಮರ, ಕಸ್ತೂರಿ, ಕುಂಕುಮ, ಕರ್ಪೂರ, ಸುಗಂಧ ದ್ರವ್ಯಗಳೂ ನಾಟಿ ಔಷಧಿಗಳೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದ್ದವು. ಉತ್ತಮವಾದ ಆನೆಗಳನ್ನು ಕೊಂಡು ರಾಜಮಹಾರಾಜರಿಗೆ ಮಾರಾಟ ಮಾಡುವುದು ಸಹ ಇವರ ವ್ಯವಹಾರವಾಗಿತ್ತು.

ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಪ್ರಬಲನಾಗುವುದಕ್ಕೂ ಮುನ್ನ ಗಂಗವಾಡಿಯನ್ನು ಚೋಳರು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗಗಳೊಂದಿಗೆ ತಮಿಳು ವರ್ತಕರ ನೇರ ಸಂಪರ್ಕ ಬೆಳೆಯಿತು. ಅದಕ್ಕೆಂದೇ ಇವರಿಗೆ ಉಭಯ ನಾನಾದೇಶಿಗಳೆಂದು ಕರೆಯಲಾಯಿತು. ಇಮ್ಮಡಿ ವೀರಬಲ್ಲಾಳನ ಕೃಪೆಗೆ ಪಾತ್ರನಾದ ಒಬ್ಬ ಕುಂಜುನಂಬಿಶೆಟ್ಟಿ ಇಂಥ ಉಭಯ ನಾನಾದೇಶಿಗಳ ಮುಖ್ಯನಾಗಿದ್ದ. ಕಳಿಂಗ, ಮಾಳವ, ಚೋಳ, ಪಾಂಡ್ಯ ಅರಸರ ಬೇಡಿಕೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಈ ಶೆಟ್ಟಿ ಪೂರೈಸುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇನ್ನೊಬ್ಬ ದಾಮೋದರ ಶೆಟ್ಟಿ. ಈತ ಪದಾರ್ಥ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಪಳಗಿದವ. ಇಮ್ಮಡಿ ವೀರಬಲ್ಲಾಳನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಾಣಾವರದ ಚೆಟ್ಟಿಶೆಟ್ಟಿ ಮತ್ತು ದಾಸಶೆಟ್ಟಿ ಎಂಬ ಸೋದರರ ಪ್ರಸ್ತಾಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಚೆಟ್ಟಿಶೆಟ್ಟಿ (ಬಹುಶಃ ಅರಬಸ್ತಾನದಿಂದ) ಉತ್ತಮ ತಳಿಯ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ತರಿಸಿ ರಾಜರಿಗೆ ಮಾರುತ್ತಿದ್ದನಂತೆ; ಆನೆಗಳನ್ನು ಕೊಂಡು ವಿದೇಶಗಳಿಗೆ ರವಾನಿಸುತ್ತಿದ್ದನಂತೆ. ಆನೆಗಳನ್ನು ಹೊತ್ತು ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಹೋಗುವಂಥ ದೊಡ್ಡ ಹಡಗುಗಳನ್ನು ಈ ವರ್ತಕರ ಗುಂಪುಗಳು ಹೊಂದಿದ್ದವೆಂಬುದು ಇದರಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ದಾಸ ಶೆಟ್ಟಿ ವಜ್ರಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಣಾತನೆಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ದ್ವಾರಸಮುದ್ರ, ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳ, ತಲಕಾಡು, ಬನವಾಸಿ, ಬಳ್ಳಿಗಾಮೆ, ಹಾನುಗಲ್ಲು, ಉಚ್ಚಂಗಿ ಆಗ ಪ್ರಮುಖ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಇಲ್ಲೆಲ್ಲ ನಿತ್ಯಬಳಕೆಯ ಸಾಮಾನುಗಳನ್ನೂ ದವಸಧಾನ್ಯಗಳನ್ನೂ ಮಾರುವ ವರ್ತಕರ ಸಮೂಹವೇ ಇರುತ್ತಿತ್ತು. ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಅಂಗಡಿಗಳ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಬೀದಿಗಳಿದ್ದವು. ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದಲ್ಲಿ ವಜ್ರವ್ಯಾಪಾರಿಗಳ ಬೀದಿಯೇ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈಗಿನಂತೆ ಆಗಲೂ ಬೀದಿಗಳಿಗೆ ಅಂಗಡಿಗಳಿಗೆ ಗಣ್ಯರ ಹೆಸರಿಡುವ ಪದ್ಧತಿಯಿತ್ತು (ಬಮ್ಮಲದೇವಿಯರಂಗಡಿ, ಕೇತಲದೇವಿಯರಂಗಡಿ, ಬೊಪ್ಪದೇವನ ಬಸದಿಯಂಗಡಿ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರಮೌಳಿಯಣ್ಣನಂಗಡಿ ಇತ್ಯಾದಿ). ಅರಸೀಕೆರೆ ಆಗ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಇದನ್ನು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿನವದ್ವಾರಸಮುದ್ರ, ದಕ್ಷಿಣದ ಐಹೊಳೆಯೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿನ ನಾನಾದೇಶಿಗಳನ್ನು ಕುಬೇರನಷ್ಟು ಶ್ರೀಮಂತರೆಂದು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಇದಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ಚಿಕ್ಕಪುಟ್ಟ ನಗರಗಳಲ್ಲಿ ವಾಣಿಜ್ಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ರಾಜ್ಯಾದ್ಯಂತ ಪಟ್ಟಣಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ಮಂಡಲಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ರಾಜ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳೂ ನೆರವಿನಿಂದ ಸಂತೆಗಳ ಸಂಘಟನೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ವಾಣಿಜ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ರಾಜಾಶ್ರಯ ಬೆಂಬಲ ಬಹುಮುಖ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ರಾಜ್ಯಕ್ಕೂ ವಾಣಿಜ್ಯ ವ್ಯವಹಾರದಿಂದ ಸಾಕಷ್ಟು ಸಮೃದ್ಧ ವರಮಾನವಿದ್ದ ಕಾರಣ ಹೊಯ್ಸಳ ಅರಸರು ಈ ಬಗ್ಗೆ ಆಸಕ್ತಿ ವಹಿಸಿದರು. ಶ್ರೀಮಂತ ವರ್ತಕರನ್ನು ನಗರಾಧಿಪತಿಗಳನ್ನಾಗಿಯೂ ಪ್ರಾಂತಾಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನಾಗಿಯೂ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಹೊಯ್ಸಳ ಶೆಟ್ಟಿ ಎಂಬ ವರ್ತಕ ದ್ವಾರಸಮುದ್ರದ ಪಟ್ಟಣಸ್ವಾಮಿಯಾಗಿಯೂ ಮೇಚಿಶೆಟ್ಟಿ ಎಂಬಾತ ಬಳ್ಳಿಗಾಮೆಯ ಪಟ್ಟಣಸ್ವಾಮಿಯಾಗಿಯೂ 1181ರಲ್ಲಿ ನಿಯುಕ್ತರಾಗಿದ್ದರೆಂದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇಮ್ಮಡಿ ವೀರಬಲ್ಲಾಳನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಮಹಾ ವಡ್ಡ ವ್ಯವಹಾರಿ ಕಮ್ಮಟ ಮಲ್ಲಶೆಟ್ಟಿ ಒಂದು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿ ನಿಯುಕ್ತನಾಗಿದ್ದ. ಕೇರಳದ ದಾಮೋದರ ಶೆಟ್ಟಿಗೂ ಹೊಯ್ಸಳರ ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಗೌರವವಿದ್ದಂತೆ 1234ರ ಶಾಸನವೊಂದರಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು ತೆರಿಗೆಗಳಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಮಾಡಿದ ಪ್ರಯತ್ನದ ಒಂದು ನಿದರ್ಶನವಾದರೂ ಸಿಗದಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹವಾದ ವಿಚಾರ. ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಥ ವರ್ತಕರನ್ನು ವೀರಬಣಂಜು ಧರ್ಮಪ್ರತಿಪಾದಕರು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ವರ್ತಕರು ಉದಾರಿಗಳೂ ದಾನಿಗಳೂ ಆಗಿದ್ದರೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ನಿದರ್ಶನಗಳು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಗುತ್ತವೆ. 1178ರ ನಂಜನಗೂಡಿನ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಣಸ್ವಾಮಿ ಸೋಮಿಶೆಟ್ಟಿ ಮೂರು ಕೆರೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಮೊಸಳೆಯ ದಡ್ಡ ವ್ಯವಹಾರಿ ಬಸವಶೆಟ್ಟಿ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ತೀರ್ಥಂಕರರ ಪ್ರತಿಮೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದಾಗ (ಸು. 1185) ಮೊಸಳೆಯ ವರ್ತಕರೆಲ್ಲ ಸೇರಿ ಪ್ರಜಾದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು. ಹೊಯ್ಸಳ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಂತ್ರಿ ಮಾಣಿಕ್ಯಭಂಡಾರಿ ರಾಮದೇವನಾಯಕ ಸ್ವತಃ ವರ್ತಕಮುಖಂಡನಿದ್ದು, ಗೊಮ್ಮಟಪುರದ ವರ್ತಕರನ್ನೆಲ್ಲ (ಗಾಣಿಕೆ ಸಂಘವೂ ಸೇರಿದಂತೆ) ಕುರಿತು ಹೊರಡಿಸಿದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಸುಂಕಗಳನ್ನು ಸ್ಥಳಿಕ ಜನರು ಕೊಡದಿದ್ದರೆ ಸ್ಥಾನಿಕ ಆಚಾರ್ಯನೇ ಕೊಟ್ಟುಬಿಡುವನೆಂದೂ ಸುಂಕ ತಪ್ಪಿಸುವವರು ಧರ್ಮಸ್ಥಳ ನಾಶಮಾಡಿದವರಾಗುವರೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ವೀರಬಣಜಿಗರ ಪ್ರಭಾವ ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಮುಂದುವರಿಯಿತು. ತಮ್ಮ ಪರಂಪರೆ, ಪದವಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಮ್ಮೆತಾಳುತ್ತಿದ್ದ ಈ ಜನರು ಹೊಸ ರಾಜಾಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅವನ್ನು ಕಾಯ್ದುಕೊಳ್ಳುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಿದರು. 1382ರ ಒಂದು ಶಾಸನ ಈ ಜನ ತಮ್ಮ ವಂಶದ ಘನತೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಮತ್ತು ತಮ್ಮ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಉಬ್ಬಿ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುವ ರೀತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಜೊತೆಗೆ 14ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ವೀರಬಣಜಿಗರ ಕೇಂದ್ರಗಳ ವಿವರವನ್ನೆಲ್ಲ ಈ ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ವಿಜಯನಗರ, ದ್ವಾರಸಮುದ್ರ, ಗುತ್ತಿ, ಪೆನುಕೊಂಡ, ಆದವಾನಿ, ಉದಯಗಿರಿ, ಚಂದ್ರಗಿರಿ, ಮುಳುವಾಯಿ, ಕಾಂಚಿ, ಪದವೀಡು, ಚದುರಂಗ ಪಟ್ಟಣ, ಮಂಗಳೂರು ಹೊನ್ನವೂರು (ಹೊನ್ನಾವರ), ಚಂದವೂರು, ಆರೆಗ, ಚಂದ್ರಗುತ್ತಿ, ಅಣ್ಣಿಗೆರೆ, ಹುಲಿಗೆರೆ, ನಿಡುಗಲ್ಲು, ಬಂಕಾಪುರ, ಚಿಮಟನಕಲ್ಲು, ತರಿಯಕಲ್ಲು, ಆನೆವಿದ್ದಸರಿ, ಕಲ್ದೆಯ, ತೆರಕಣಾಂಬಿ, ಶಿಂಗಪಟ್ಟಣ–ಇವುಗಳಿಗೆ ನಾಗರಖಂಡ, ಹೊಸನಾಡು, ಹಾನುಗಲ್ಲು, ಹೊನ್ನತ್ತಿನಾಡು, ಹಲಶಿಗೆ, ವಾಕಿಲಗೆರೆನಾಡು, ಹೆಡನಾಡು, ಬಳೆನಾಡು ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಸೇರುತ್ತವೆ.

1362ರಲ್ಲಿ ಕಂಪಣನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಕೈವಾರನಾಡಿನ ನಾನಾದೇಶಗಳ ಎರಡು ಪಂಗಡದವರೂ ಇತರ ರೈತರೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿ ಕೈವಾರದಲ್ಲಿ ಸಂತೆ ಸೇರುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿ ಮಾರಪ್ಪಶೆಟ್ಟಿಯ ತಮ್ಮನ್ನು ಸಂತೆಯ ಪಟ್ಟಣಸ್ವಾಮಿಯೆಂದು ನೇಮಿಸಿ ಎಲ್ಲ ತೆರಿಗೆಮುಕ್ತ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಆತನಿಗೆ ದತ್ತಿ ಕೊಟ್ಟಂತೆ ಶಾಸನವೊಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ವಾಣಿಜ್ಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಾರ್ವಜನಿಕರು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದ ಉತ್ತೇಜನಕ್ಕೆ ಈ ಸಂಗತಿ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ.

ಪಟ್ಟಣಸ್ವಾಮಿ ಹುದ್ದೆ ಅನೇಕ ಕಡೆಗೆ ಸಂತೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. 1430ರಲ್ಲಿ ದೇವರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ 56 ದೇಶಗಳ ಸಾಲುಮೂಲೆಗಳೂ ಹಾಗೂ ಪಾಂಚಾಲರೂ ಕೃಷಿಕರೂ ಸೇರಿ ಸಂತೆಯನ್ನು ಸಂಘಟಿಸಿ

ಸಂತೆಯ ಪಟ್ಟಣಸ್ವಾಮಿ ಚಿಯಿಬಸ್ಸಿಶೆಟ್ಟಿಗೆ ಭೂಮಿಯನ್ನೂ ಮಾನ್ಯ ಹಾಕಿಕೊಟ್ಟಿತು. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಪಟ್ಟಣಸ್ವಾಮಿ ಹುದ್ದೆಯನ್ನು ವರ್ತಕರಿಗೆ ವಹಿಸಿಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಈಗಿನ ಮಾರ್ಕೆಟ್ ಕಮಿಟಿಗಳ ಅಧ್ಯಕ್ಷ ಸ್ಥಾನದಂತೆ ಈ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಇರಬೇಕು. ವಿಜಯನಗರವನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿದ ಡೊಮಿಂಗೊ ಪೇಯಿಸ್‌ನ ಹೇಳಿಕೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಕಸಬುದಾರ ಮತ್ತು ವರ್ತಕ ಸಂಘಗಳಿಂದ ಪೋಷಿತವಾದ ಸಮೃದ್ಧ ದೇವಾಲಯಗಳು ಓಣಿ ಓಣಿಗೂ ಇದ್ದವು. ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಪ್ರವಾಸಿ ಅಬ್ದುಲ್ ರಜಾಕ್ ವಿಜಯನಗರವನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವ್ಯಾಪಾರೀ ಅಥವಾ ಕಸಬುದಾರ ಸಂಘಗಳ ಅಂಗಡಿಗಳು ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿವೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.

ಈ ಸಂಘಗಳ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಹಿರಿಯ ಅಧಿಕಾರಿಗೆ ಮಹಾಪ್ರಭು ಎಂದು ಹೆಸರಿತ್ತು. ಮಹಾವಡ್ಡ ವ್ಯವಹಾರಿ, ಉಭಯನಾನಾ ದೇಶಿಗಳ ಮಹಾಪ್ರಭು ಇರಿಗಿಶೆಟ್ಟಿ ಶಿವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಒಂದು ಶಾಸನ (1404) ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. 1382ರಲ್ಲಿ ನಗರ ಪರಿವಾರ ಮತ್ತು ಮುಮ್ಮರಿದಂಡ ಮುಂತಾದವರು ಸೇರಿ ಸರ್ಕಾರಿ ಅಧಿಕಾರಿಯಾದ ಮುದ್ದ ಡಣಾಯಕನಿಗೆ ‘ನಮ್ಮ ಛಪ್ಪನ್ನ ದೇಶದ ಆಚಾರ ವಿಚಾರಕ್ಕೆ ಕರ್ತರಾದರ್ ಆಗಿ’ ಎಂದು ಪೃಥ್ವೀಶೆಟ್ಟಿಯ ಪದವಿಯನ್ನು ಪದಾನ ಮಾಡಿದರು. ಇದು ವರ್ತಕರು ಅಧಿಕಾರಿಗೆ ಪದವಿ ನೀಡಿದ ಸಂದರ್ಭ.

ಈ ಸಂಘಗಳ ನಿಯಂತ್ರಣ ಸದಸ್ಯ ಕುಲದ ಮೇಲೆ ಬಹಳ ಕಟ್ಟುನಿಟ್ಟಾಗಿತ್ತೆನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ನಿದರ್ಶನ ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಪಾಂಚಾಲ ಎಂಬುದೊಂದು ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಬಲವಾದ ಕಸಬುದಾರರ ಸಂಘ, ಇದರ ಶಾಖೆಗಳು ರಾಜ್ಯದ ತುಂಬ ಇದ್ದವು. ಸಮಯ, ಸಮುದಾಯ ಜಾತಿ, ಪಾಂಚಾಲ, ಆಯಗಾರ, ಹಿಟ್ಟು, ಕೊತ್ತಲೆ, ಶ್ರೇಣಿ–ಇವೆಲ್ಲ ವಿವಿಧ ಕಸಬು ಸಂಘಗಳಿಗಿದ್ದ ಪರ್ಯಾಯ ಶಬ್ದಗಳು.

ಪಾಂಚಾಲರ ಸಂಘದವರು ಸಹ ವೀರಬಣಜಿಗರಂತೆ ವೀರ ಪಾಂಚಾಲರು ಬಹುಶಃ ಇಂದಿನ ಪಾಂಚಾಲರೆಲ್ಲ (ಕುಂಬಾರರು, ಅಕ್ಕಸಾಲಿಗರು, ಬಡಗಿಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ) ಆ ಪರಂಪರೆಯವರು. ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರ ತಯಾರಿಕೆ, ಮುತ್ತುರತ್ನದ ಕೆಲಸ ಇವರ ಕಸಬಾದ ಕಾರಣ ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಹತ್ತ್ವವೂ ಬಂದಿರಬೇಕು.

1355ರಲ್ಲಿ ಉಭಯ ನಾನಾ ದೇಶಿಗಳು ಹರಿಹರನ ಅರಮನೆಯ ವರ್ತಕರಾಗಿದ್ದರು. ಮಹಾವಡ್ಡ ವ್ಯವಹಾರಿ, ಉಭಯ ನಾನಾ ದೇಶಿಯರ ಮುಖ್ಯ ಅರ್ಜುಭಟ್ಟಯ್ಯನ ಮಗ ಮಹಾದೇವಣ್ಣನೆಂಬಾತ ಬುಕ್ಕಣ್ಣ ಒಡೆಯರಿಗೆ ಮನವಿ ಮಾಡಿ ಚೆಂಗನಾಡಿನ ಲಕ್ಷ್ಮೀಪುರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಡು ಎಂದ. ಬುಕ್ಕಣ್ಣ ಕೂಡಲೆ ಆಜ್ಞೆ ಮಾಡಿ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿ ಸೋವಪ್ಪನ ಮೂಲಕ ಕಾರ್ಯರೂಪಕ್ಕೆ ಇಳಿಸಿದ. ಈ ಮಾತಿನಿಂದ ರಾಜರ ಮೇಲೆ ಈ ವರ್ತಕ ಸಂಘಗಳ ಪ್ರಭಾವ ಎಷ್ಟಿತ್ತೆಂಬುದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂಘಗಳ ಮುಖ್ಯರು ತೆರಿಗೆ ವಿನಾಯಿತಿಗಳನ್ನು ಸಹ ಪಡೆಯಲು ಸಮರ್ಥರಿದ್ದರು. ಮಾಂಬಳ್ಳಿಯ ನಾನಾ ದೇಶಗಳಿಗೆ ಇಮ್ಮಡಿ ಹರಿಹರ ಕೆಲವು ತೆರಿಗೆಗಳ ವಿನಾಯಿತಿ ಕೊಟ್ಟ. ಸದಾಶಿವರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಜಾಮರ ಸಂಘಗಳ ಮುಖ್ಯನೂ ಇಂಥ ಕೆಲವು ತೆರಿಗೆ ವಿನಾಯಿತಿ ಪಡೆದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.

1551ರಲ್ಲಿ ಸದಾಶಿವರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಪ್ಪು ತಯಾರಕರ ಸಂಘಕ್ಕೆ ತೆರಿಗೆ ಮುಕ್ತ ಭೂಮಿಯನ್ನು ದತ್ತಿ ಕೊಟ್ಟ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಇದರಂತೆ ಕುಂಬಾರ ಸ್ವಾಮಿಗಳು 1580ರಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಸಂಘಕ್ಕೆ ರಾಜಮಾನ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದರು.

ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯ ವಾಣಿಜ್ಯ ವ್ಯವಹಾರದ ವೈಖರಿಯನ್ನು ವಿದೇಶಿ ಪ್ರವಾಸಿಗರಾದ ಪೇಯಿಸ್, ನ್ಯೂನಿಜ್, ಬಾರ್ಬೋಸ ಮೊದಲಾದವರು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ. ರಾಜಧಾನಿಯಲ್ಲಿ ಮುತ್ತುರತ್ನಗಳನ್ನು ಬಹಿರಂಗ ರಾಶಿ ಹಾಕಿಕೊಂಡು ಮಾರಾಟ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಅವರಿಗೆ ಆಶ್ಚರ್ಯವಾಯಿತಂತೆ. ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯಂತೂ ಉತ್ತಮ ಕುದುರೆಗಳ ಖರೀದಿ ಮತ್ತು ಮಾರಾಟಗಳ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಪೋರ್ಚುಗೀಸ್ ವರ್ತಕರೊಂದಿಗೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ಸ್ನೇಹ ಮುಂದುವರಿದು ಬಂದೂಕು ಮುಂತಾದ ಅಸ್ತ್ರಗಳ ಖರೀದಿಯವರೆಗೂ ಹೆಚ್ಚಿತು; ವಿಜಯನಗರದ ರಾಯರು ಪೋರ್ಚುಗಲ್‌ನೊಂದಿಗೆ ಸ್ನೇಹಸಂಬಂಧ ಬೆಳೆಸಿದ್ದರು. ಪೋರ್ಚುಗೀಸ್ ವರ್ತಕರು ಹವಳ, ಕೇಸರಿ, ಮಕಮಲ್ ಬಟ್ಟೆ ಮತ್ತು ಚಾಕುಚೂರಿಗಳ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನೂ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಬಾರ್ಬೋಸನ ದಿನಚರಿಯಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಬಂದರುಗಳಾದ ಹೊನ್ನಾವರ, ಭಟ್ಕಳಗಳ ಪ್ರಸ್ತಾಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗಲೇ ಕರಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದ್ದ ಮೂರ್–ಅರಬ್ ವರ್ತಕರ ಹಡಗುಗಳು ಓರ್ಮುಜ್‌ನಿಂದ ಕುದುರೆಗಳನ್ನೂ ಮುತ್ತುಗಳನ್ನೂ ತಾಮ್ರವನ್ನೂ ತರುತ್ತಿದ್ದವು. ಇಲ್ಲಿ ಅವನ್ನು ಒಳನಾಡಿಗೆ ಸಾಗಿಸಿ ಅಕ್ಕಿ, ಬೂರಾ ಸಕ್ಕರೆ, ಕಬ್ಬಿಣ, ಮಸಾಲೆ ದಿನಸುಗಳನ್ನು ಹೇರಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದವು. ಕೇರಳದಿಂದ ಅನೇಕ ಮಲಬಾರೀ ಹಡಗುಗಳು ತೆಂಗಿನಕಾಯಿ, ತಾಳೆಬೆಲ್ಲ, ತೆಂಗಿನ ಎಣ್ಣೆ, ತಾಳೆ ಹೆಂಡವನ್ನು ವಿಜಯನಗರದ ಬಂದರುಗಳಿಗೆ ತರುತ್ತಿದ್ದವು. ಇಲ್ಲಿಂದ ಅಕ್ಕಿ, ಸಕ್ಕರೆ, ಸಂಬಾರ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಒಯ್ಯುತ್ತಿದ್ದವು. ಒಳನಾಡಿನ ವ್ಯಾಪಾರಿ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದ ಬಿದರೆ ನಗರದ ವರ್ಣನೆಯನ್ನೂ ಈ ದಿನಚರಿಗಳಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು. ವಾಣಿಜ್ಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಎಷ್ಟು ಸುಸಂಘಟಿತವಾಗಿತ್ತೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಒಂದು ನಿದರ್ಶನವನ್ನು ನ್ಯೂನಿಜ್ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ರಾಯಚೂರು ಯುದ್ಧಕ್ಕೆಂದು ವಿಜಯನಗರದ ಭಾರೀ ಸೈನ್ಯ ಹೊರಟಾಗ ದಂಡು ಬೀಡುಬಿಟ್ಟಿದ್ದ ಪಾಳೆಯವನ್ನು ಬೀದಿಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ದಳವಾಯಿಯ ತಂಡಕ್ಕೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಅಂಗಡಿಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಲಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ಕುರಿ, ಮೇಕೆ, ಹಂದಿ, ಕೋಳಿ ಮತ್ತು ಪಕ್ಷಿಗಳ ಮಾಂಸ ಹೇರಳವಾಗಿ ಮಾರಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅಕ್ಕಿ ಮತ್ತು ಇತರ ಧಾನ್ಯಗಳು ಹೇರಳವಾಗಿ ಸಿಗುತ್ತಿದ್ದವು. ಚಿನ್ನದ ಒಡವೆ, ಮುತ್ತು ಮಾಣಿಕ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾರುವ ಅಂಗಡಿಗಳೂ ಇದ್ದುವು. ಹುಲ್ಲು, ಸೊಪ್ಪುಸದೆಗಳ ಮೆದೆಗಳೂ ಹೇರಳವಾಗಿದ್ದುವು. ರಾಯಚೂರು ಬೆಂಗಾಡು ಪ್ರದೇಶ. ಆದರೆ ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿದ್ದಂತೆಯೇ ಯಾರಿಗಾದರೂ ಭಾಸವಾಗುವ ಹಾಗಿತ್ತು. 550 ಆನೆಗಳಿಗೆ ಬೇಕಾಗುವ ಹುಲ್ಲು ಎಷ್ಟಾದೀತು? ಈ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿದ ವೇಶ್ಯೆಯರ ಸಂಖ್ಯೆಯೇ 20 ಸಾವಿರವಿದ್ದರೆ ಸೈನಿಕರ ಸಂಖ್ಯೆ ಎಷ್ಟಿರಬೇಕು? ಅವರಿಗೆ ಆಹಾರ ಒದಗಿಸುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಅಂದಾಜು ಮಾಡಿಕೊಂಡರೆ ಆಗಿನ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳ ಸಂಘಟನಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ನೀರಾವರಿ ಸೌಕರ್ಯಗಳೂ ರಸ್ತೆ ಸಾರಿಗೆ ಸೌಲಭ್ಯಗಳೂ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿದವು. ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಉತ್ಪಾದನೆ ಹೆಚ್ಚಿ ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಉತ್ತೇಜನ ದೊರೆಯಿತು. ಬೇರೆ ದೇಶದ ವರ್ತಕ ಪ್ರಮುಖ ಪೃಥ್ವೀಶೆಟ್ಟಿ ಬಂದರೆ ಆತನಿಗೆ ಗೌರವದ ತಾಂಬೂಲ, ಉಡುಗೊರೆ, ಆತಿಥ್ಯದ ಭತ್ಯೆಗಳನ್ನು ಆಯಾ ಸ್ಥಳದ ನಾಗರಿಕರೂ ಅಧಿಕಾರಿಗಳೂ ಸೇರಿ ಕೊಟ್ಟು ಸನ್ಮಾನಿಸುವ ಸಂಪ್ರದಾಯವಿತ್ತು. ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ ದೊರೆಯುವ ವಜ್ರಗಳೆಲ್ಲ ವಜ್ರಕರೂರಿನ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದ ಇನ್ನೊಂದು ಗಣಿಯಿಂದ ಬರುತ್ತಿದ್ದವು. ವಜ್ರಕರೂರಿನಲ್ಲಿ ಹೊರಟ ಎಲ್ಲ ವಜ್ರಗಳೂ ಅರಸನ ಸ್ವಾಮ್ಯಕ್ಕೆ ಒಳಪಡುತ್ತಿದ್ದವು (ತೀರ ಚಿಕ್ಕವನ್ನು ಹೊರತು). ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿ, ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದಿರು, ಸಿದ್ಧ ಕಬ್ಬಿಣದ ಪಾದರಸ ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಸಿಗುತ್ತಿತ್ತು. ಕಬ್ಬಿಣವನ್ನು ಭಟ್ಕಳ ಬಂದರಿನ ಮೂಲಕ ರಫ್ತು ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ರತ್ನಾಭರಣಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದು, ಶಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು, ಪಾತ್ರೆ ಪಡಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಬಹು ದೊಡ್ಡ ಉದ್ಯಮ

ವಾಗಿತ್ತು. ವಸ್ತ್ರ ಒಡವೆಗಳನ್ನು ಬೇಡುವ ಸೊಗಸುಗಾರರ ಸಂಖ್ಯೆ ಹೇರಳವಾಗಿತ್ತು. ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಿಗೂ ಇವು ಬೇಕಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಕಾರಣ ಇವುಗಳ ವ್ಯಾಪಾರ ಹೆಚ್ಚಾಗಿತ್ತು. ವೇಶ್ಯೆಯರು ಸಹ ಹೊರಲಾರದಷ್ಟು ಆಭರಣ ಧರಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಪೇಯಿಸ್ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆನೆಗಳನ್ನು ಸಿಂಹಳದಿಂದ ಆಮದು ಮಾಡಿಕೊಂಡರೆ, ಮುತ್ತುಗಳನ್ನು ಓರ್ಮುಜ್‌ನಿಂದ ಆಮದು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಕರಾವಳಿ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನೆಲ್ಲ ಮಲಬಾರಿ ಮುಸ್ಲಿಮರೂ ಶೆಟ್ಟಿಗಳೂ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು.

ರಸ್ತೆ ಸಾರಿಗೆಗೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಭಾರ ಹೊರುವ ಎತ್ತು, ಕತ್ತೆಗಳನ್ನೂ ಕೆಲವು ಸಲ ಬಂಡಿಗಳನ್ನೂ ಬಳಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ವಿಜಯನಗರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದು ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ರಸ್ತೆ ಅಲ್ಲಿಂದ ಬಂಕಾಪುರದ ಮೇಲಿಂದ ಗೋವಕ್ಕೂ ಮತ್ತೊಂದು ಬಂಕಾಪುರದಿಂದ ಹೊನ್ನಾವರದ ಮೂಲಕ ಭಟ್ಕಳಕ್ಕೂ ಇದ್ದವು. ವಿಜಯನಗರದಿಂದ ಪೆನುಕೊಂಡೆ, ಚಂದ್ರಗಿರಿ ತಿರುಪತಿ, ಪುಲಿಕಟ್ ಮೇಲಿಂದ ಮೈಲಾಪುರಕ್ಕೂ ಒಂದು ರಸ್ತೆ ಇದ್ದಿರಬಹುದು. ಕೃಷ್ಣರಾಯನ ದಾಳಿಗಳ ಜಾಡು ಹಿಡಿದು ನೋಡಿದರೆ ವಿಜಯನಗರ ಆದವಾನಿ, ರಾಯಚೂರಿಗೂ ಮತ್ತು ವಿಜಯನಗರ ಉದಯಗಿರಿ, ಕೊಂಡುವೀಡು, ಕೊಂಡಪಲ್ಲಿ, ಶ್ರೀಕೂರ್ಮಕ್ಕೂ ಹಾಗೂ ತಿರುಪತಿ, ಕಂಚಿ, ಚಿದಂಬರಂ, ಮಧುರೆ, ರಾಮೇಶ್ವರ, ಧನುಷ್ಕೋಟಿಗೂ ಅದರಂತೆಯೇ ವಿಜಯನಗರದಿಂದ ಶಿವಸಮುದ್ರ, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೂ ಪ್ರಮುಖ ರಸ್ತೆಗಳಿದ್ದುವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ.

ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಸ್ತುಗಳ ಬೆಲೆಗಳು ಬಹಳ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿದ್ದುವೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಸಾಕ್ಷ್ಯ ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಚಿನ್ನದ ವರಹ, ಬೆಳ್ಳಿಯ ವರಹಗಳಿಗೂ ಇತರ ನಾಣ್ಯಗಳಿಗೂ ಯೋಗ್ಯ ಬೆಲೆ ಇತ್ತು. ಡೊಮಿಂಗೊ ಪೇಯಿಸನೇ ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಲ್ಪ ಬೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಸಾಮಾನು ಸಿಗುತ್ತಿತೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಜನರ ಮೇಲೆ ತೆರಿಗೆ ಭಾರ ಬಹಳ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರು, ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಬೇಸಾಯಗಾರರು ತೊಂದರೆಗೀಡಾಗಿ ಕೆಲವು ಸಲ ವಲಸೆ ಹೋದಂತೆ ಒಂದೆರಡು ಶಾಸನಗಳು ತಿಳಿಸುವುದನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಶ್ರೀಮಂತಿಕೆ ಸಾಮಾನ್ಯರ ಮಟ್ಟಕ್ಕೆ ಇಳಿದಿದ್ದಿಲ್ಲವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಇಂಥ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ತೆರಿಗೆ ವಿನಾಯಿತಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಂದ ತೊಂದರೆಯನ್ನು ನಿವಾರಿಸಿದ ದಾಖಲೆಗಳೂ ಇವೆ.

ರಕ್ಕಸತಂಗಡಿ ಕಾಳಗದ ಅನಂತರ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಅವನತಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಹರಿದು ತುಂಡಾಗತೊಡಗಿತು. ಮೊದಲು ಬಿಜಾಪುರದ ಆದಿಲ್ ಷಾಹೀಗಳೂ ಅನಂತರ ಮರಾಠರೂ ಈ ಮಧ್ಯೆ ಮುಗಲರೂ ಕರ್ನಾಟಕದ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದರು. ಚಿಕ್ಕಪುಟ್ಟ ಅರಸರೂ ಪಾಳೆಯಗಾರರೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಒಳಭೇದಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ದೇಶದ ಶಾಂತಿಯನ್ನು ಮತ್ತಷ್ಟು ಕದಡುವಂಥ ಕದನಗಳಿಗೆ ಕಾರಣರಾದರು. ಇದೆಲ್ಲದರ ಲಾಭವನ್ನು ಈ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ತಳವೂರಿದ್ದ ಫ್ರೆಂಚರೂ ಇಂಗ್ಲಿಷರೂ ಪಡೆದುಕೊಂಡು ಒಂದೊಂದೇ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕಬಳಿಸುತ್ತ ಬಂದರು. ಆಗ ವ್ಯಾಪಾರ ವಾಣಿಜ್ಯ ನೀತಿಗಳು ವರ್ತಕರಾಗಿ ಬಂದು ದಾಳಿಗಾರರಾದ ಇಂಗ್ಲಿಷರ ವಶಕ್ಕೆ ಹೋದವು. ಇಂಥ ಅಶಾಂತ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ವರ್ತಕ ಸಂಘಗಳು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ರಾಜಾಶ್ರಯವನ್ನೂ ತಮ್ಮ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯವನ್ನೂ ಕಳೆದುಕೊಂಡವು.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳು ಕೆಲವು ವಿಶಿಷ್ಟ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾಗಿದ್ದವು. ತಕ್ಕಳದಲ್ಲಿ ಉಪ್ಪು (ಮಣ್ಣುಪ್ಪು) ತಯಾರಾಗಿ ಮಾರಾಟಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಿತ್ತು. ಮಳವಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಒರಟು ಕಂಬಳಿಗಳು, ಕಾಡುಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಸುಣ್ಣವೂ ಮದ್ದೂರು ಕೆಂಗೇರಿಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಲ್ಲವೂ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಹತ್ತಿರ ಸೈನಿಕ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳೂ ಬಟ್ಟೆ, ಗಡಿಯಾರ ಹಾಗೂ ಜೇಡಿಮಣ್ಣಿನ ಪಾತ್ರೆಗಳೂ, ಚನ್ನಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಗಾಜಿನ ಸಾಮಾನುಗಳೂ ಉಕ್ಕಿನ ತಂತಿಗಳೂ ತಯಾರಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಮತ್ತು ಹೊರಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದವು. ದೇಶದ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಕಬ್ಬಿಣದ ಎರಕ ಹೊಯ್ಯುವ ಕುಲುಮೆಗಳಿದ್ದುವು. ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಭಾರತದ ಎಲ್ಲ ರೀತಿಯ ನಾಣ್ಯಗಳ ಚಲಾವಣೆ ಇದ್ದರೂ ಕಂಠೀರಾಯ ವರಹ, ಸುಲ್ತಾನ ಫಣಗಳು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದವು. ಪಟ್ಟೆಗಾರ ಮತ್ತು ಖತ್ರಿ ಜನರು ಉತ್ತಮ ರೇಷ್ಮೆ ನೇಕಾರರಾಗಿದ್ದರು. ಕಚ್ಚಾ ರೇಷ್ಮೆಯನ್ನು ವಿದೇಶಗಳಿಂದ ಮಂಗಳೂರು ಮೂಲಕ ಆಮದು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು ರೇಷ್ಮೆ ಮತ್ತು ಅರಿವೆ ನೇಕಾರರಿಗೆ ಸಾಲ ಕೊಟ್ಟು ಉದ್ಯಮ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಹೊಲೆಯರು ಗುಡಾರಗಳನ್ನು ನೇಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ನೇಕಾರರ ಜಾಣ್ಮೆಯನ್ನು ಬುಕನನ್ ಬಹುವಾಗಿ ಹೊಗಳಿದ್ದಾನೆ. ಮಗ್ಗದ ಮೇಲೆ ತೆರಿಗೆ ಇತ್ತು. ಚಿಕ್ಕಬಳ್ಳಾಪುರದ ಕಲ್ಲುಸಕ್ಕರೆ ಚೀನೀ ಸಕ್ಕರೆಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಖ್ಯಾತಿ ಪಡೆದಿತ್ತು. ಮಧುಗಿರಿ, ಸಾವರಾಯನದುರ್ಗ, ದೇವರಾಯನದುರ್ಗ, ಹಾಗಲವಾಡಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇದರಂತೆಯೇ ಬಳ್ಳಾರಿಯ ಸುತ್ತಲೂ ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದಿರನ್ನು ಕರಗಿಸಿ ಕಬ್ಬಿಣ ತಯಾರಿಸುವ ಕೈಗಾರಿಕೆ ಬೆಳೆದಿತ್ತು. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಬಳೆ ತಯಾರಿಕೆಗೆ ಬೇಕಾಗುವ ಗಾಜು ತಯಾರಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಬಳಿ, ಉಪ್ಪು, ಬೆಲ್ಲ, ಬಟ್ಟೆ ಮುಂತಾದ ವಸ್ತುಗಳ ತಯಾರಿಕೆ ಕೇಂದ್ರಗಳಿದ್ದವು, ಎಲ್ಲ ಪ್ರಮುಖ ಊರುಗಳಲ್ಲಿ ಸಂತೆಗಳು ಏರ್ಪಟ್ಟು ವ್ಯಾಪಾರ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಬಳ್ಳಾರಿ, ಶಿರಾ, ಆದವಾನಿ, ಹಬ್ಬಳ್ಳಿ, ನರಗುಂದಗಳ ವರ್ತಕರು, ನಿಜಾಮ ರಾಜ್ಯದ ಭಾಗಗಳೊಂದಿಗೆ ವ್ಯಾಪಾರ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಪುಣೆಯಿಂದ ಗೋಸಾಯಿಗಳು ಶಾಲು, ಕೇಸರಿ, ಕಸ್ತೂರಿ ಮತ್ತು ಪರ್ಷಿಯನ್ ಮುತ್ತುಗಳನ್ನು ತಂದು ಮಾರುತ್ತಿದ್ದರು. ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ, ಗಂಧಕ, ಸೀಸ, ತಾಮ್ರ, ವಿದೇಶೀ ಉಕ್ಕು, ಕರ್ಪೂರ, ರೇಷ್ಮೆ, ಅರಿವೆ, ಕಾಗದ, ಗಾಜಿನ ಮತ್ತು ಇತರ ಪಾತ್ರೆಗಳು, ಖರ್ಜೂರ, ಬಂಗಾಲ ಸಕ್ಕರೆ–ಇವನ್ನೆಲ್ಲ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಹೊರಗಿನಿಂದ ತರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅಡಕೆ, ಮೆಣಸು, ಏಲಕ್ಕಿ, ಲವಂಗ, ಗಂಧದ ಮರ, ಗಂಧದ ಸಾಮಾನು, ಗಂಧದ ಎಣ್ಣೆ ಮುಂತಾದುವನ್ನು ಪಶ್ಚಿಮ ಕರಾವಳಿಯಿಂದ ಹೊರನಾಡುಗಳಿಗೆ ರಫ್ತು ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. (ಜಿ.ಆರ್.ವಿ.)

ಆಧುನಿಕ: ಆಧುನಿಕ ವ್ಯಾಪಾರ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಆಂತರಿಕ ವ್ಯಾಪಾರ ಹಾಗೂ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ವ್ಯಾಪಾರ ಎಂಬುದಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಒಳನಾಡಿನ ವ್ಯಾಪಾರ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಅವಲೋಕಿಸಿದಾಗ ತಿಳಿದುಬರುವ ಪ್ರಮುಖ ಅಂಶಗಳು ಇವು : ರಾಜ್ಯದ ಒಳನಾಡಿನ ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರುವವರು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಎರಡು ಬಗೆಯವರು–ಠೋಕು (ಸಗಟು) ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು, ಕಿರುಕುಳ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು. ಸರಕುಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಾಗಿ ಕೊಂಡು ಅವನ್ನು ಇತರ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳಲ್ಲಿ–ಚಿಲ್ಲರೆ ಅಥವಾ ಕಿರುಕುಳ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳಲ್ಲಿ–ಹಂಚುವುದು ಠೋಕು ವ್ಯಾಪಾರ. ಒಟ್ಟು ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು ಅಥವಾ ಠೋಕು ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು–ಗಿರಾಕಿಗಳಿಗೆ ಅಥವಾ ಗ್ರಾಹಕರಿಗೆ ನೇರವಾಗಿ ಸರಕುಗಳನ್ನು ಮಾರುವುದಿಲ್ಲ. ಅವರು ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪಾದಕರಿಂದ ಸರಕುಗಳನ್ನು ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ಅದೇ ಸರಕುಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿನ ಬೆಲೆಗೆ ಕಿರುಕುಳ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳಿಗೆ ಮಾರುತ್ತಾರೆ. ನಿಜವಾದ ಠೋಕು ವ್ಯಾಪಾರಿ ಸರಕುಗಳ ಉತ್ಪಾದಕನೂ ಅಲ್ಲ ಅಥವಾ

ಸರಕುಗಳನ್ನು ಮಾರುವ ಕಿರುಕುಳ ವ್ಯಾಪಾರಿಯೂ ಅಲ್ಲ. ಅವನು ಇವರೀರ್ವರ ಮಧ್ಯೆ ಇರುವ ಒಂದು ಕೊಂಡಿ. ಆದರೆ ಕಿರುಕುಳ ವ್ಯಾಪಾರಿಯು ಹೀಗಲ್ಲ. ಅವನು ಠೋಕು ವ್ಯಾಪಾರಿಯಿಂದ ಸಣ್ಣ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಸರಕುಗಳನ್ನು ಕೊಂಡು ಅವುಗಳನ್ನು ಗ್ರಾಹಕರಿಗೆ ನೇರವಾಗಿ ಮಾರುತ್ತಾನೆ. ಕಿರುಕುಳ ವ್ಯಾಪಾರ ಹತ್ತುಹಲವು ಬಗೆ. ಮಾರಾಟಗಾರನೇ ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಸರಕು ಹೊತ್ತು ಬೀದಿಬೀದಿ ತಿರುಗಿ ಮಾಡುವ ವ್ಯಾಪಾರ, ಬೀದಿಯ ಕೊನೆಯ ಚಿಲ್ಲರೆ ಅಂಗಡಿ, ಉತ್ಪಾದಕನೇ ತನ್ನ ಸರಕುಗಳನ್ನು ಮಾರಲು ಬೇರೆಬೇರೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ತೆರೆದಿರುವ ಬಹುಶಾಖಾ ಅಂಗಡಿ, ಗ್ರಾಹಕರಿಗೆ ಬೇಕಾಗುವ ಎಲ್ಲ ಸರಕುಗಳನ್ನು ಒಂದೇ ಎಡೆಯಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿಟ್ಟು ಮಾರುವ ಸಕಲ ಸರಕಿನ ಅಂಗಡಿ (ಜನತಾ ಭಂಡಾರ), ಅಂಚೆಯ ಮೂಲಕ ಆದೇಶ ಪಡೆದು ಅಂಚೆಯ ಮೂಲಕವೇ ಸರಕು ರವಾನಿಸುವ ವ್ಯವಹಾರ, ಗ್ರಾಹಕರೆಲ್ಲರೂ ಒಂದೆಡೆ ಸೇರಿ ತಮ್ಮ ಷೇರು ಬಂಡವಾಳವನ್ನು ಹಾಕಿ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಗ್ರಾಹಕರ ಸಹಕಾರಿ ಸಂಘವನ್ನು ರಚಿಸಿಕೊಂಡು ತನ್ಮೂಲಕ ಉತ್ಪಾದಕರಿಂದ ನೇರವಾಗಿ ಕಡಿಮೆ ಬೆಲೆಗೆ ತಮಗೆ ಬೇಕಾದ ಸರಕುಗಳನ್ನು ತರಿಸಿಕೊಂಡು ಅವುಗಳನ್ನು ತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಹಂಚಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಕಂತಿನ ಮೇಲೆ ಸರಕುಗಳನ್ನು ಮಾರುವ ಅಂಗಡಿಗಳು–ಇವು ಕಿರುಕುಳ ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿಯ ವಿವಿಧ ಬಗೆಗಳು. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪಟ್ಟಣ ನಗರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಜನತಾ ಬಜಾರ್, ಬಹುಶಾಖಾ ಅಂಗಡಿ, ಅಂಚೆಯ ಮೂಲಕ ವ್ಯಾಪಾರ ನಡೆಸುವ ಮಳಿಗೆ ಇವೇ ಮುಂತಾದ ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಮಾಣದ ಕಿರುಕುಳ ವ್ಯಾಪಾರೀ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಬೆಳೆದಿವೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಠೋಕು ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇಲ್ಲ. ಇವು ನೇರವಾಗಿ ಸರಕುಗಳನ್ನು ಗ್ರಾಹಕರಿಗೆ ಮಾರಾಟ ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಸರಕುಗಳನ್ನು ಬಾಡಿಗೆ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಮಾರಾಟ ಮಾಡುವ ಒಂದು ಹೊಸ ಪದ್ಧತಿಯ ಕಿರುಕುಳ ವ್ಯಾಪಾರವು ಇಂದು ರಾಜ್ಯದ ಹಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದನ್ನು ಬಾಡಿಗೆ–ಕೊಳ್ಳಿಕೆ ಪದ್ಧತಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಬಾಡಿಗೆ–ಕೊಳ್ಳಿಕೆ ಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿ ಎಲೆಕ್ಟ್ರಿಕ್ ಫ್ಯಾನು, ಸ್ಟೀಲ್ ಪಾತ್ರೆ, ಸೈಕಲ್, ರೇಡಿಯೋ, ಸೋಫಾ ಸೆಟ್ಟು, ಹೊಲಿಗೆ ಯಂತ್ರ, ಪಂಪುಸೆಟ್ಟು, ಟ್ರ್ಯಾಕ್ಟರ್ ಇವೇ ಮುಂತಾದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಬೆಲೆಯ ಗ್ರಾಹಕ ಸರಕುಗಳನ್ನು ಮಾರಲಾಗುತ್ತದೆ. ಬಾಡಿಗೆ ಖರೀದಿ ಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿ ಕಂತುಗಳ ಮೂಲಕ ಬೆಲೆಯನ್ನು ಕೊಡಬೇಕಾಗುವುದರಿಂದ ಮಧ್ಯಮ ವರ್ಗದವರೂ ಸಹ ಮೇಲ್ಕಾಣಿಸಿದಂಥ ಸರಕುಗಳನ್ನು ಕೊಳ್ಳಲು ಸಹಾಯಕವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕೃಷಿ ಹುಟ್ಟುವಳಿ ವ್ಯಾಪಾರ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಹೊಸ ಏರ್ಪಾಟುಗಳುಂಟಾಗಿರುವುದು ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೃಷಿ ಅರ್ಥವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿಯ ಅರ್ಥಪೂರ್ಣ ಅಂಶ. ರಾಷ್ಟ್ರದ ಜೀವನಾಧಾರವಾದ ಕೃಷಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಅರ್ಥ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲೂ ಮುಖ್ಯ ಮೂಲಾಧಾರವಾಗಿದೆ. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಆರ್ಥಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ಕೃಷಿರಂಗಕ್ಕೆ ಕೇಂದ್ರೀಕೃತಗೊಂಡಿವೆ. ರಾಜ್ಯದ ಆದಾಯಕ್ಕೆ ಕೃಷಿಯೇ ಪ್ರಮುಖ ಮೂಲ. ಯೋಜಿತ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕೃಷಿ ಕ್ಷೇತ್ರವು ಪ್ರಗತಿ ಹೊಂದಬೇಕಾದರೆ ರೈತರು ಉತ್ಪಾದಿಸಿದ ಹುಟ್ಟುವಳಿಗೆ ಯೋಗ್ಯ ಬೆಲೆ ಸಿಗುವುದು ಅತ್ಯಾವಶ್ಯಕ ಎಂಬುದನ್ನು ಮರೆಯುವಂತಿಲ್ಲ. ಶ್ರಮಪಟ್ಟು ಉತ್ಪಾದಿಸಿದ ಹುಟ್ಟುವಳಿಗೆ ನ್ಯಾಯಬೆಲೆ ದೊರೆತಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ರೈತ ತೃಪ್ತಿ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ; ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ವ್ಯಸನಪಡುತ್ತಾನೆ. ತತ್ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಕೃಷಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕುಂಠಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉತ್ಪಾದಿಸಿದ ಹೆಚ್ಚುವರಿ ಕೃಷಿ ಉತ್ಪನ್ನಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾದ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಯೋಗ್ಯ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಮಾರುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೂ ಅನುಕೂಲತೆಯೂ ರೈತರಿಗೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಂಘಟನೆಯ ಅಭಾವ, ಒತ್ತಾಯದ ಮಾರಾಟ, ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಗಳು, ಅಳತೆ ತೂಕಗಳಲ್ಲಿ ಮೋಸ, ಮಾದರಿಗೆಂದು ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಸರಕುಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಪದ್ಧತಿ, ಅಧಿಕ ಪ್ರಮಾಣದ ಸೋಡಿ, ಧರ್ಮಾರ್ಥದ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಮುರಿದುಕೊಳ್ಳುವ ಸೋಡಿ, ತೂಕದ ಚಾರ್ಜು, ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಇತರ ಅನವಶ್ಯಕ ಖರ್ಚು ಇವೆಲ್ಲವುಗಳಿಂದಾಗಿ ಬೆಳೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವ ರೈತನ ಪ್ರಯತ್ನದ ಫಲ ಅವನಿಗೆ ದೊರೆಯುತ್ತಿಲ್ಲ. ಠೋಕು ವ್ಯಾಪಾರಸ್ತರು ದಳ್ಳಾಳಿಗಳು, ಕಮಿಷನ್ ಏಜಂಟರು ಮತ್ತು ಲೇವಾದೇವಿದಾರರು ಸುಗ್ಗಿಯ ಅನಂತರ ರೈತರ ದವಸಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಅಗ್ಗದ ಬೆಲೆಗೆ ಕೊಂಡು ಅವುಗಳನ್ನು ದಾಸ್ತಾನುಮಾಡಿ ಬೆಲೆ ಏರಿದಾಗ ಮಾರಾಟಮಾಡಿಸಿ ಅಧಿಕ ಲಾಭ ಗಿಟ್ಟಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದರಿಂದ ರೈತನಿಗೂ ಅಂತಿಮ ಗ್ರಾಹಕನಿಗೂ ತುಂಬ ಅನ್ಯಾಯವಾಗುತ್ತದೆ. ರೈತರ ಹುಟ್ಟುವಳಿಗೆ ನ್ಯಾಯವಾದ ಬೆಲೆ ದೊರಕಿಸಿಕೊಡಲು ಸರ್ಕಾರವು ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ಮಾರಾಟದ ಮುಖ್ಯ ನಿದರ್ಶನಗಳಾಗಿವೆ. ರೈತರು ಉತ್ಪಾದಿಸಿದ ದವಸಧಾನ್ಯಗಳಿಗೆ ನ್ಯಾಯಬೆಲೆ ಒದಗಿಸಲು ಹಾಗೂ ಮಂಡಿಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಅಕ್ರಮವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸಲು ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 1966 ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಕೃಷಿ ಹುಟ್ಟುವಳಿ ಮಾರಾಟ (ನಿಯಂತ್ರಣ) ಶಾಸನದ ಅನ್ವಯ 104 ಪ್ರಮುಖ ಹಾಗೂ 116 ಉಪಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಪ್ರಸಕ್ತ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 97 ಮುಖ್ಯ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳೂ ಮತ್ತು 110 ಉಪಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳೂ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಯಲ್ಲಿವೆ. 1973ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಕೃಷಿ ಹುಟ್ಟುವಳಿಗಳ ಠೋಕು ಮಾರಾಟದ ಯೋಜನೆ ವಿಶ್ವಬ್ಯಾಂಕಿನ ನೆರವಿನಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಗೊಂಡು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 59 ನಿಯಂತ್ರಿತ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಲು ಯೋಜಿಸಲಾಗಿತ್ತು.

ರಾಜ್ಯದ ಕೃಷಿ ಹುಟ್ಟುವಳಿ ಮಾರಾಟ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಸಹಕಾರ ಮಾರಾಟ ಸಂಘಗಳೂ ಹಿರಿದಾದ ಪಾತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಲಿವೆ. ಸಹಕಾರಿ ಸಂಘಗಳು ರೈತರು ತಮ್ಮ ಮಾರಾಟಾಸಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸಹಕರಿಸುತ್ತವೆ. ಹೆಚ್ಚಿನ ಬೆಲೆ ಗುರುತಿಸಿ ರೈತರ ಆದಾಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವುದು, ಮಾರಾಟ ಮತ್ತು ಉತ್ಪನ್ನ ವೆಚ್ಚವನ್ನು ಕಡಿಮೆ ಮಾಡುವುದು ಮತ್ತು ಸಾಧ್ಯವಿದ್ದಷ್ಟು ಕಡಿಮೆ ವೆಚ್ಚ, ಹೆಚ್ಚು ಉತ್ಪನ್ನ ಪಡೆಯಲು ರೈತರನ್ನು ಅಣಿಗೊಳಿಸುವುದು–ಇವು ಸಹಕಾರಿ ಮಾರಾಟದ ಗುರಿ. ಇಂಥ ಸಹಕಾರ ಮಾರಾಟ ಸಂಘಗಳಲ್ಲಿ ರೈತ ಸದಸ್ಯರು ತಮ್ಮ ಹುಟ್ಟುವಳಿಗಳನ್ನು ಮಾರಾಟಮಾಡಿ ಮುಂಗಡ ಹಣ ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಸಂಘಗಳು ಹುಟ್ಟುವಳಿಗಳನ್ನು ಅದರ ಗುಣವಂತಿಕೆಗನುಗುಣವಾಗಿ ವರ್ಗೀಕರಿಸಿ, ಸಂಸ್ಕರಣಗೊಳಿಸಿ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿರುವ ವ್ಯಾಪಾರಸ್ಥರಿಗೆ ನೆರವಾಗಿ ಮಾರಾಟಮಾಡುತ್ತವೆ. ಇದರಿಂದ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಗಳ ಅಕ್ರಮ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಗೆ ತಡೆಯುಂಟಾಗಿ ರೈತರಿಗೆ ನ್ಯಾಯವಾದ ಬೆಲೆ ದೊರಕುವಂತಾಗುತ್ತದೆ. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಸಹಕಾರಿ ಮಾರುಕಟ್ಟೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಟ್ಟದ ಸಹಕಾರ ಮಾರುಕಟ್ಟೆ ಸಂಘ ಹಾಗೂ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಟ್ಟಕ್ಕಿಂತ ಕೆಳಗಿನ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಮಾರುಕಟ್ಟೆ ಸಂಘಗಳೆಂದು ಎರಡು ವಿಧಗಳು. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಸಹಕಾರ ಮಾರುಕಟ್ಟೆ ಒಕ್ಕೂಟ ರಾಜ್ಯದ ಅಪೆಕ್ಸ್ ಸಂಘವಾಗಿದ್ದು, ಅದರ ಮೂಲಕ ಸಹಕಾರ ಮಾರಾಟ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಬಲಪಡಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಕೆಲವೊಂದು ಸಹಕಾರ ಮಾರಾಟ ಸಂಘಗಳು ಭೂಸಾಗುವಳಿಗೆ ಅಗತ್ಯವಿರುವ ಸಾಧನ ಸಲಕರಣೆಗಳನ್ನು ಉತ್ಪಾದಿಸಿ ರೈತರ ಆವಶ್ಯಕತೆಗಳನ್ನು ಪೂರೈಸುತ್ತವೆ.

ಸಾಗರೋತ್ತರ ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ತನ್ನದೇ ಆದ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಕಾಯ್ದುಕೊಂಡು ಬಂದಿದೆ. ಇಂದು ಕರ್ನಾಟಕದಿಂದ ನಿರ್ಯಾತವಾಗು

ಸರಕುಗಳಲ್ಲಿ ಶೇಕಡ 67.3 ರಷ್ಟು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಸರಕುಗಳು, ಶೇಕಡ 27.4 ರಷ್ಟು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಲ್ಲದ ಸರಕುಗಳು ಹಾಗೂ ಶೇಕಡ 5.3 ರಷ್ಟು ಇನ್ನಿತರ ಸರಕುಗಳು. ಕಾಫಿ, ಗೇರುಬೀಜ, ಗೇರುಎಣ್ಣೆ, ಏಲಕ್ಕಿ, ಮೆಣಸು, ಸಂಬಾರಜಿನಸು, ಹತ್ತಿಬಟ್ಟೆ, ಹತ್ತಿ, ತಂಬಾಕು, ಚಹಾಪುಡಿ–ಇವು ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಿಂದ ನಿರ್ಯಾತವಾಗುವ ಪ್ರಮುಖ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಸರಕುಗಳು. ಎಂಜನಿಯರಿಂಗ್ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳು, ಅಪ್ಪಟ ರೇಷ್ಮೆ ಬಟ್ಟೆ, ಮೀನು, ಶಟ್ಲೆ ಮುಂತಾದ ಸಮುದ್ರ ಹುಟ್ಟುವಳಿಗಳು, ಅದಿರು, ಚರ್ಮ, ಕರಕುಶಲ ವಸ್ತುಗಳು, ಸಿದ್ಧ ಉಡುಪುಗಳು, ಕತ್ತ ಮತ್ತು ಕತ್ತದಿಂದ ತಯಾರಿಸಿದ ಸರಕುಗಳು, ರಾಸಾಯನಿಕ ದ್ರವ್ಯಗಳು, ಸಬಕಾರ ಗಳು–ಇವು ಕರ್ನಾಟಕದಿಂದ ವಿದೇಶಗಳಿಗೆ ನಿರ್ಯಾತವಾಗುತ್ತಿರುವ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಲ್ಲದ ಸರಕುಗಳು. ಹಣ್ಣು, ಗಂಧದ ಎಣ್ಣೆ, ಉಣ್ಣೆ ಮರಲೆ (ಟಿಂಬರ್), ಅಗರಬತ್ತಿ–ಇವು ರಾಜ್ಯದಿಂದ ನಿರ್ಯಾತವಾಗುವ ಇನ್ನಿತರ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳು. ದೇಶದಿಂದ ನಿರ್ಯಾತವಾಗುವ ಕಾಫಿಯ ಶೇಕಡ 66ರಷ್ಟು ಕರ್ನಾಟಕದಿಂದಲೇ ನಿರ್ಯಾತವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ವಸ್ತುವಿನ ನಿರ್ಯಾತದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಪಾಲು ಅಖಿಲಭಾರತ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಗಮನಾರ್ಹವಾದುದು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ತಯಾರಾಗುವ ಗಂಧದ ಎಣ್ಣೆ, ಗಂಧದ ಸಾಬೂನು, ಅಗರಬತ್ತಿ ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟವೆಂದು ಖ್ಯಾತವಾಗಿದ್ದು ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್, ಅಮೆರಿಕ ಮುಂತಾದ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಇವುಗಳಿಗೆ ಅಧಿಕ ಬೇಡಿಕೆ ಇದೆ. ಹತ್ತಿಯ ಬಟ್ಟೆ, ಚಹ, ತಂಬಾಕು, ತೊಗಲು ಇವು ಭಾರತದ ನಿರ್ಯಾತ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಗಮನಾರ್ಹ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೂ ಇವುಗಳ ಪಾಲು ಕರ್ನಾಟಕದ ನಿರ್ಯಾತ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ತೀರ ಕಡಿಮೆ. 1973–74ರಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 67 ಕೋಟಿ ರೂಪಾಯಿ ಮೌಲ್ಯದ ಸರಕುಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದಿಂದ ನಿರ್ಯಾತವಾಗಿದ್ದವು. ದೇಶದ ಒಟ್ಟು ನಿರ್ಯಾತ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಪಾಲು ಸುಮಾರು ಶೇಕಡ 3ರಷ್ಟು. ಅಂತರ್ದೇಶೀಯ ವಾಣಿಜ್ಯ–ವ್ಯವಹಾರ ಮತ್ತು ವಿದೇಶೀಯ ವ್ಯಾಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದರುಗಳು ನಿರ್ವಹಿಸುವ ಪಾತ್ರ ಪ್ರಮುಖವಾದುದು. ಬಂದರುಗಳು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಆಸ್ತಿ. ಸು. 820ಕಿಮೀ ಉದ್ದದ ಕಡಲತೀರವನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕ ಹೊಂದಿದೆ. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿರುವ 19 ಬಂದರುಗಳಲ್ಲಿ 14 ಉತ್ತರಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿಯೂ 5 ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇವೆ. ಮಂಗಳೂರು ಬಂದರು ಭಾರತದ ಒಂಬತ್ತು ಬೃಹತ್ ಬಂದರುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ಪಶ್ಚಿಮ ತೀರದ ಮಂಗಳೂರು ಹಾಗೂ ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಲೆನಾಡಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವ ಹಾಸನ–ಮಂಗಳೂರು ರೈಲು ಮಾರ್ಗದ ನಿರ್ಮಾಣದಿಂದಾಗಿ ಮಂಗಳೂರು ಬಂದರಿಗೆ ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದಿರನ್ನು ಸಾಗಿಸಲು ಈ ಮೀಟರ್‌ಗೇಜ್ ಮಾರ್ಗ ಬಹು ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿದೆ. ಮಂಗಳೂರು ಬಂದರು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ರಾಜ್ಯದ ಒಳಭಾಗದ ಅದಿರನ್ನು ವಿದೇಶಗಳಿಗೆ ಕಳುಹಿಸಲು ನೆರವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಿರಿನ ರಫ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇದುವರೆಗೆ ಉಂಟಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಅನಾವಶ್ಯಕ ವಿಳಂಬವನ್ನು ನಿವಾರಿಸಲು ನೆರವಾಗುವುದಲ್ಲದೆ ಈ ಬಂದರು ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಮೃದ್ಧಿಗೊಂದು ಸರ್ವಋತು ಬಂದರಾಗಿ ನೌಕಾಯಾನ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಯುಗವನ್ನೇ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲಿದೆ. ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದುರನ್ನು ನಿರ್ಯಾತ ಮಾಡುವಲ್ಲಿ ಕಾರವಾರ, ಬೇಲೇಕೇರಿ ಮತ್ತು ಹೊನ್ನಾವರ ಸಹ ನೆರವು ನೀಡುವ ಇನ್ನಿತರ ಪ್ರಮುಖ ಬಂದರುಗಳು. ಸಿದ್ಧ ರಾಸಾಯನಿಕ ಗೊಬ್ಬರಗಳು, ಸಮುದ್ರ ಹುಟ್ಟುವಳಿಗಳು, ಅರಣ್ಯೋತ್ಪನ್ನಗಳು, ಗೇರುಬೀಜ, ಕೊಬ್ಬರಿ, ಕತ್ತದ ಸರಕು, ಅಡಕೆ, ಕಾಫಿ, ಏಲಕ್ಕಿ–ಇವು ಮಂಗಳೂರು ಬಂದರಿನಿಂದ ನಿರ್ಯಾತವಾಗುವ ಪ್ರಮುಖ ಸರಕುಗಳು. ಲವಣ, ಕಲ್ಲಿದ್ದಲು, ಕಲ್ಲಿದ್ದಲಿನ ಕಿಟ್ಟ, ಆಹಾರ ಸಾಮಗ್ರಿ, ಸಂಸ್ಕರಿಸಿದ ಗೇರುಬೀಜ, ಭಾರಿ ಯಂತ್ರೋಪಕರಣಗಳು, ಸೆಣಬಿನ ಸರಕು, ರಾಸಾಯನಿಕ ದ್ರವ್ಯ. ಔಷಧ–ಇವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮಂಗಳೂರು ಬಂದರ ಮುಖೇನ ಆಮದಾಗಿ ಬರುವ ಪ್ರಮುಖ ಸರಕುಗಳು. ಖನಿಜ ಸಂಪತ್ತು ಹಾಗೂ ಅರಣ್ಯಸಂಪನ್ಮೂಲಗಳು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇರಳವಾಗಿರು ವುದರಿಂದ ಹಡಗುನಿರ್ಮಾಣ ಉದ್ದಿಮೆಯನ್ನು ಹಮ್ಮಿಕೊಳ್ಳಲು ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ವಿಪುಲಾವಕಾಶವಿದೆ. (ಟಿ.ಎಂ.ವಿ.)

ವ್ಯಾಸರಾಯ: 1447 –1539. ಮಾಧ್ವಯತಿಗಳು, ವಿದ್ವಾಂಸರು, ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹರಿದಾಸರು. ಶ್ರೀಪಾದರಾಯರ ಶಿಷ್ಯರು. ಚನ್ನಪಟ್ಟಣದ ಬಳಿಯ ಅಬ್ಬೂರು ಇವರ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ತಂದೆ ರಾಮಾಚಾರ್ಯ, ವ್ಯಾಸರಾಯರು ತಮ್ಮ ಆರನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ಸಂನ್ಯಾಸಾಶ್ರಮ ಪಡೆದು ವ್ಯಾಸತೀರ್ಥರಾದರು.

ಇವರು ಶ್ರೀಪಾದರಾಯರಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿ ಪಂಡಿತ ವರೇಣ್ಯರಾಗಿ ವಾದಿಗಜಮಸ್ತಕಾಂಕುಶರೆನಿಸಿದರು. ಇವರ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ತಪಸ್ಸು ಸಿದ್ಧಿಗಳನ್ನು ಕಂಡು ಬೆರಗಾದ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು ಇವರನ್ನು ಗುರುಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ವಿಜಯನಗರದ ಐವರು ಅರಸರಿಗೆ ಇವರು ರಾಜಗುರುಗಳಾಗಿ, ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನನ್ನು ಕುಹೂಯೋಗ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದುಷ್ಫಲಗಳಿಂದ ನಿವಾರಿಸಲು ತಾವೇ ಸಿಂಹಾಸನವೇರಿ ವ್ಯಾಸರಾಜರು ಎನಿಸಿದರು.

ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿ ವೇದಾಂತ ವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕುಲಪತಿಯಾಗಿದ್ದು ವಿದ್ಯಾಪ್ರಸಾರವನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಕೈಗೊಂಡರು. ಈಗಲೂ ವ್ಯಾಸರಾಜ ಮಠದ ಪೀಠವನ್ನು ವಿದ್ಯಾಸಿಂಹಾಸನವೆನ್ನುವರು.

ವ್ಯಾಸರಾಯರು ತಮ್ಮ ಗುರು ಶ್ರೀಪಾದರಾಯರನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಕನ್ನಡ ಹರಿದಾಸ ಪಂಥವನ್ನು ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿ ಬೆಳೆಸಿದರು. ಇವರ ಶಿಷ್ಯ ಸಂಪತ್ತು ಅಪಾರವಾಗಿತ್ತು. ವಿಜಯೇಂದ್ರ, ವಾದಿರಾಜ, ಗೋವಿಂದ ಒಡೆಯ, ಪುರಂದರದಾಸ, ಕನಕದಾಸ, ವೈಕುಂಠದಾಸ ಇವರ ಶಿಷ್ಯಶ್ರೇಷ್ಠರು.

ಸಾಳ್ವ ನರಸಿಂಹನ ಕ್ರೋಧದ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ತಿರುಪತಿಯ ಅರ್ಚಕ ವೃಂದ ಕೊನೆಗೊಂಡಾಗ ತಿರುಮಲದೇವರ ಪೂಜೆ ನಿಲ್ಲದೆ ನಡೆದುಕೊಂಡು ಬರುವಂತೆ ಮಾಡಿದವರು ವ್ಯಾಸರಾಜರು. ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ (1486–98) ಆ ದಿವ್ಯಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ತಾವೇ ಪುನಗಾಭಿಷೇಕಾದಿಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸಿ, ಅನಂತರ ಅಳಿದುಳಿದ ಅರ್ಚಕ ವಂಶದ ಕುಡಿಯನ್ನು ಕರೆಸಿ ಪೂಜಾಧಿಕಾರವನ್ನು ಅವರಿಗೆ ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟರು. ಶ್ರೀರಂಗಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದವರೂ ಇವರೇ. 1500ರಲ್ಲಿ ಒಂದು ವರ್ಷದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಏಳುನೂರು ಮೂವತ್ತೆರಡು ಮಾರುತಿಯ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಸರಾಯರು ದೇಶದ ನಾನಾ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದರು. ಇವರು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಮದನಪಲ್ಲಿ ಬಳಿಯ ಕಂದಕೂರಿನ ವ್ಯಾಸನಕೆರೆ (ವ್ಯಾಸಸಮುದ್ರ) ಈಗಲೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇದು ಸೋಸಲೆ ವ್ಯಾಸರಾಜ ಮಠದ ಪ್ರಮುಖ ಆಸ್ತಿಯಾಗಿತ್ತು. ಆದಿಲ್ ಷಾ, ಬಾಬರ್ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳಿಂದಲೂ ಸನ್ಮಾನಿತರಾದ ವ್ಯಾಸರಾಯರು ಉದಾತ್ತಚರಿತರೂ ಆದರ್ಶ ಗುರುವರೇಣ್ಯರೂ ಆಗಿದ್ದರು.

ಇವರು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿರುವ ತರ್ಕತಾಂಡವ, ನ್ಯಾಯಾಮೃತ ಮತ್ತು ತಾತ್ಪರ್ಯಚಂದ್ರಿಕಾ ಎಂಬ ಪ್ರೌಢ ತಾತ್ವಿಕ ಗ್ರಂಥಗಳು ವ್ಯಾಸತ್ರಯವೆಂದು ಈಗಲೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲೂ ಅನೇಕ ಬಿಡಿಕೃತಿಗಳನ್ನು ಇವರು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ ಎಂಬುದು ಇವರ ಕೀರ್ತನೆಗಳ ಅಂಕಿತ. ಸಂಗವಾಗಲಿ ಸಾಧುಸಂಗವಾಗಲಿ, ಎನ ಬಿಂಬ ಮೂರುತಿಯ, ಅಂತರಂಗದಲ್ಲಿ ಹರಿಯ ಕಾಣದವ, ಬಿಗಿಯದಿರು

ಬಿಗಿಯದಿರು ಮಾನವ, ಏನ ಬೇಡಲಿ ನಿನ್ನ ದೇವಾದಿದೇವ ಮುಂತಾದ ಇವರ ಕೃತಿಗಳು ಸರಳವಾಗಿ ಅರ್ಥಗರ್ಭಿತವಾಗಿ ತತ್ವಬೋಧಕವಾಗಿವೆ. ಹದಿನೆಂಟು ಅಧ್ಯಾಯಗಳ ಭಗವದ್ಗೀತೆಯನ್ನು ಇವರು ವೃತ್ತನಾಮ ಧಾಟಿಯಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯಪಠಣ ಗಾನಗಳಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಹದಿನೆಂಟು ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಾರಸ್ಯವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ‘ಕೇಳಯ್ಯ ಎನ ಮಾತು ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಗೀತದರ್ಥವ’ ಎಂಬ ಈ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ಅಡಗಿರುವ ಅನೇಕ ಜಟಿಲ ತತ್ವಗಳು ತಿಳಿಯಾಗಿ ಹೃಯಂಗಮವಾಗಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿವೆ. ಇವರ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿನ ಪದಸೌಷ್ಠವ, ಭಾವಗಾಂಭೀರ್ಯ, ನಾದಮಾಧುರ್ಯ, ಭಕ್ತಿಭಾವಗಳು ಪ್ರಶಂಸಾರ್ಹವಾಗಿವೆ. ಜಾತಿಭೇದವೆಣಿಸದೆ ಕನಕದಾಸರನ್ನು ಗೌರವಿಸಿ ಅವರಿಗೆ ಪಂಡಿತವರೇಣ್ಯರಿಗೆ ಸಲ್ಲುವ ಸ್ಥಾನವನ್ನಿತ್ತು ಪುರಸ್ಕರಿಸಿದ ಉದಾತ್ತ ಔದಾರ್ಯ ಗುಣರತ್ನನಿಧಿ ಎಂದು ಪುರಂದರದಾಸರು ವ್ಯಾಸರಾಯರನ್ನು ಕೊಂಡಾಡಿದ್ದಾರೆ. ವ್ಯಾಸರಾಯರು ಪುರಂದರದಾಸರ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಪುರಂದರೋಪನಿಷತ್ ಎಂದು ಹೊಗಳಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರೆನ್ನಲಾದ ವ್ಯಾಸರಾಯ ಮಠ ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸೋಸಲೆಯಲ್ಲಿದೆ. ವ್ಯಾಸರಾಯರ ಸಮಕಾಲೀನ ನಾದ ಸೋಮನಾಥ (ಸು. 1535) ಇವರನ್ನು ಕುರಿತು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಯೋಗಿ ಚರಿತೆ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. **(ಕೆ.ಎಂ.ಕೆ.)**

ವ್ಯಾಸರಾಯ ಬಲ್ಲಾಳ: 1923– . ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಾದಂಬರಿಕಾರರು ಹಾಗೂ ಕತೆಗಾರರು. ಉಡುಪಿಯ ಅಂಬಲಪಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿ 1923 ಡಿಸೆಂಬರ್ 1ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ನಿಡಂಬೂರು ರಾಮದಾಸ ಬಲ್ಲಾಳ, ಕನ್ನಡ–ಸಂಸ್ಕೃತ ಎರಡು ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲೂ ವಿದ್ವಾಂಸರು. ತಾಯಿ ಕಲ್ಯಾಣಿ ಬಲ್ಲಾಳ, ಜನಪದ ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಒಲವಿದ್ದವರು. ಬಲ್ಲಾಳರು ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದದ್ದು ಮೆಟ್ರಿಕ್‌ವರೆಗೆ ಮಾತ್ರ. ಮುಂದೆ ಓದಲು ಉಡುಪಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಲೇಜು ಇರಲಿಲ್ಲ. ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲಾ ಬೋರ್ಡಿನಲ್ಲಿ ಎರಡು ವರ್ಷ ಸಂಬಳವಿಲ್ಲದೆ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಅದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪುರಸಭಾ ಗ್ರಂಥಾಲಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಓದಿ ಮುಗಿಸಿದರು. ಮುಂದೇ ಅದೇ ಜಿಲ್ಲಾ ಬೋರ್ಡಿನಲ್ಲಿ ಅಟೆಂಡರ್ ಆಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. ಒಂದು ವರ್ಷದ ಬಳಿಕ ಗುಮಾಸ್ತರಾಗಿ ಬಡ್ತಿ ದೊರೆತು ಉಡುಪಿ, ಮಂಗಳೂರು, ಬ್ರಹ್ಮಾವರ, ಕುಂದಾಪುರ ಜಿಲ್ಲಾ ಬೋರ್ಡಿನಲ್ಲಿ ದುಡಿದರು (1942–44). ಮನೆಯ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ವಾತಾವರಣ ಹಿಡಿಸದಿದ್ದರಿಂದ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮದಲ್ಲಿ ಪದವಿ ಸಂಪಾದಿಸ ಬೇಕೆಂದು ಮುಂಬಯಿಗೆ ಹೋಗಿ ಪಿ.ಎಲ್. ಕೆಮಿಕಲ್ ಇಂಡಸ್ಟ್ರೀಸ್‌ನಲ್ಲಿ ಒಂದು ತಿಂಗಳು ಕೆಲಸ ಮಾಡಿ ವಿದೇಶೀ ತೈಲ ಸಂಸ್ಥೆ ಕಾಲ್ಟೆಕ್ಸ್‌ನಲ್ಲಿ ಶೀಘ್ರಲಿಪಿಕಾರ ಗುಮಾಸ್ತರಾಗಿ ಸೇವೆಗೆ ಸೇರಿದರು (1945). ಇವರು ಅನಂತರ ಅಸಿಸ್ಟಂಟ್ ರಿಪ್ರೆಸೆಂಟೇಟಿವ್ ಇನ್ ಇಂಡಿಯಾ ಎಂಬ ದೊಡ್ಡ ಹುದ್ದೆಯನ್ನು ಸೇರಿ ಅದರಲ್ಲೇ ನಿವೃತ್ತರಾದರು (1984). ತಮ್ಮ ಹದಿನೈದನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬರೆದ ಹೀಗೂ ಉಂಟೇ? ಎಂಬ ಕಥಾ ಬರೆವಣಿಗೆಯ ಮೂಲಕ ಸಾಹಿತ್ಯರಚನೆ ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಇದು ಮೊದಲು ವಿಕಟ ವಿನೋದಿನಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಅನಂತರ ಪ್ರಜಾಮತದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮೂರು ಕಥೆಗಳು ಪ್ರಕಟವಾದುವು. ಮುಂದೆ ಇವರ ಅನೇಕ ಕಥೆಗಳು ಛಾಯಾ, ಉಷಾ, ಕತೆಗಾರ ಮುಂತಾದ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾದವು. ಇವರ ಮೊದಲ ಕಥಾಸಂಗ್ರಹ ‘ಬದುಕಿನ ಆದರ್ಶ’ 1950ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಇವರ ಬಹಳಷ್ಟು ಲೇಖನಗಳು ನುಡಿ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡವು. ಮುಂದೆ ಅದೇ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ 1950ರವರೆಗೆ ಮೂರು ವರ್ಷ ದುಡಿದರು. ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ನಿರಂತರ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಕಾರ್ಮಿಕ ಶ್ರಮಿಕ ವರ್ಗದವರ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನು ಇವರು ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಕಾರ್ಮಿಕ ರಂಗದಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಇವರು ಆಸಕ್ತರು. ನುಡಿಯ ಜನಪ್ರಿಯತೆಗಾಗಿ ಧಾರಾವಾಹಿ ಕಾದಂಬರಿ ‘ಅನುರಕ್ತೆ’ ಬರೆದರು. ಅದು ಅನಂತರ ಪುಸ್ತಕ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು (1953). ಇದೇ ಇವರ ಮೊದಲ ಕಾದಂಬರಿ. ಅನಂತರ ಅನೇಕ ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಹೇಮಂತಗಾನ (1954), ವಾತ್ಸಲ್ಯಪಥ (1957), ಉತ್ತರಾಯಣ (1969), ಬಂಡಾಯ (1985), ಹೆಜ್ಜೆ (2000), ಆಕಾಶಕ್ಕೊಂದು ಕಂದೀಲು (1995). ಬಂಡಾಯ ಕಾದಂಬರಿಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಮಿಕ ಜೀವನದ ಏರು ಪೇರುಗಳಿವೆ. ಇದು ಇವರು ಕಾಲ್ಟೆಕ್ಸ್ ಕಂಪನಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಕಂಡುಂಡ ಅನುಭವಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ಕಾದಂಬರಿ.

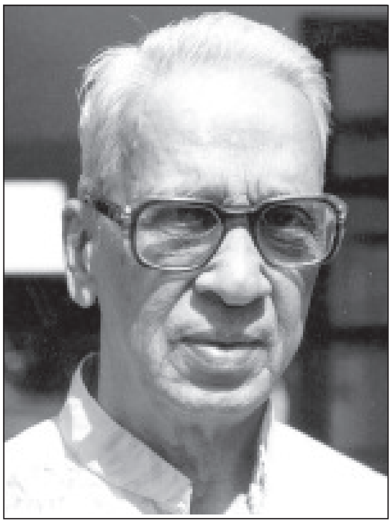

ಬಲ್ಲಾಳರು ಬರೆದ ರಾಜಕೀಯ ಲೇಖನಗಳು ಇವರ ಚಿಂತನಶೀಲ ಪ್ರತಿಭೆಗೆ ಸಾಕ್ಷಿ. ಕಟ್ಟುವೆವು ನಾವು (1996), ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಕ್ಕೆ ಐವತ್ತು ವರ್ಷ (1998) ರಾಜಕೀಯ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಬಿತ್ತರಿಸುತ್ತವೆ.

ಕಾಡುಮಲ್ಲಿಗೆ (1957), ಸಂಪಿಗೆಯ ಹೂವು (1958), ತ್ರಿಕಾಲ (1992), ಬದುಕಿನ ಆದರ್ಶ ಮೊದಲಾದ ಕಥಾಸಂಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿ ಬಲ್ಲಾಳರು ಮುಂಬಯಿ ಬದುಕಿನ ವಾಸ್ತವತೆ, ಸಂಘರ್ಷವನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮಂಜರಿ (1975) ಇವರ ಪ್ರಾತಿನಿಧಿಕ ಕಥೆಗಳ ಸಂಗ್ರಹ. ‘ಖುರ್ಷೀದ ನಾರೀಮನ್’ ಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿ ಬರೆದ ಜೀವನಚಿತ್ರ. ‘ಸಂಗ್ರಹ ಭಾರತಾಯಣ’ (1984) ರಾಜಕೀಯ ವಿಡಂಬನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ‘ನಾನೊಬ್ಬ ಭಾರತೀಯ ಪ್ರವಾಸಿ’ ಇದು ಪ್ರವಾಸ ಕಥನ. ಇದರಲ್ಲಿ ವಿದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಭಾರತೀಯರ ಅಂತರಂಗದ ತುಡಿತ ಸತ್ವದ ಹುಡುಕಾಟದ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರವಾಗಿ ವಿಶ್ಲೇಷಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬಲ್ಲಾಳರು ಗಟ್ಟಿಯಾದ ಕಥೆಯ ಹಂದರದ ಮೇಲೆ ವೈವಿಧ್ಯಮಯ ಪಾತ್ರಗಳ ಬಳ್ಳಿಯನ್ನು ಹಬ್ಬಿಸಬಲ್ಲರು ಎಂಬುದು ಅವರ ಎಲ್ಲ ಕತೆಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವ ವಿಚಾರ. ಮಹಾನಗರದ ಯಾಂತ್ರಿಕ ಜೀವನದ ಒಳ ಹೊರಗುಗಳನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಜ್ಞಾಪ್ರವಾಹ ತಂತ್ರದ ಯಶಸ್ವಿ ಬಳಕೆ ಇವರ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ.

ಇಬ್ಸನ್‌ನ ಡಾಲ್ಸ್ ಹೌಸ್ ನಾಟಕದ ರೂಪಾಂತರ ‘ಗಿಣಿಯು ಪಂಜರದೊಳಿಲ್ಲ’ (1995). ಬರ್ನಾರ್ಡ್ ಷಾನ ಪಿಗ್ಮೆಲಿಯನ್ ನಾಟಕದ ರೂಪಾಂತರವನ್ನು ಮುಳ್ಳಲ್ಲಿದೆ ಮಂದಾರ (1995) ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕಲಾವಿದ ಹೆಬ್ಬಾರರ ರೇಖಾಲಾವಣ್ಯ (1999)ದಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಕಲಾವಿದ ಕಾಣುವ ಬಗೆ ಅವರ ಚಿತ್ರಗಳ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ, ಅವುಗಳ ಒಳನೋಟ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಹೃದ್ಯವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರ ಕೆಲವು ಸಣ್ಣಕಥೆಗಳು ಹಿಂದಿ, ಮರಾಠಿ, ಗುಜರಾತಿ, ಮಲೆಯಾಳಂ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಗೆ ಅನುವಾದಗೊಂಡಿವೆ. ಅನುರಕ್ತೆ, ಹೇಮಂತಗಾನ, ವಾತ್ಸಲ್ಯ ಪಥ, ಉತ್ತರಾಯಣ, ಅನೇಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಪದವಿ ಮತ್ತು ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ತರಗತಿಗಳ

ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳಾಗಿವೆ. ವಾತ್ಸಲ್ಯ ಪಥ, ಅನುರಕ್ತೆ ಎಂಬ ಕಾದಂಬರಿಗಳು ಕನ್ನಡ ಚಲನಚಿತ್ರಗಳಾಗಿವೆ. ಬಂಡಾಯ ಹಾಗೂ ವಾತ್ಸಲಪಥ ಎಂಬ ಕಾದಂಬರಿಗಳು ಮರಾಠಿಗೂ ಬಂಡಾಯ ಪಂಜಾಬಿಗೂ ಅನುವಾದಗೊಂಡಿವೆ.

ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೇವೆಗೆ ಸಂದಿರುವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಗೌರವಗಳು ಅಪಾರ. ಅನುರಕ್ತೆ ಕಾದಂಬರಿಗೆ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರದ ಬಹುಮಾನ (1957), ಕಾಡುಮಲ್ಲಿಗೆ ಕಥಾಸಂಗ್ರಹಕ್ಕೆ ರಾಜ್ಯಸರ್ಕಾರದ ಬಹುಮಾನ (1958), ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1987), ಬಂಡಾಯ ಕಾದಂಬರಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರದ ಉತ್ತಮ ಕಾದಂಬರಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1987) ಮತ್ತು ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1986), ನಾನೊಬ್ಬ ಭಾರತೀಯ ಪ್ರವಾಸಿ ಕೃತಿಗೆ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಪ್ರವಾಸ ಗ್ರಂಥ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1988), ಬಿ.ಎಂ.ಶ್ರೀ. ಸ್ಮಾರಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1995), ಉಡುಪಿಯ ಪರ್ಯಾಯ ಮಹೋತ್ಸವದ ಗದ್ಯ ಭಾಸ್ಕರ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಅ.ನ.ಕೃ. ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (2000), ಪುತ್ತೂರಿನ ಶಿವರಾಮ ಕಾರಂತ ಅಧ್ಯಯನ ಕೇಂದ್ರದ ನಿರಂಜನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಅಮೃತ ಮಹೋತ್ಸವ ಸನ್ಮಾನ (1991), ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಘ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಇದರಿಂದ ಸನ್ಮಾನ (1996) ಇವರಿಗೆ ಲಭಿಸಿವೆ. 1990ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ಸರಕಾರದ ಒಂದು ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿಗಳ ಗೌರವ ಪುರಸ್ಕಾರ ಸಂದಿದೆ.

ವ್ಯಾಸರಾಯ ಬಲ್ಲಾಳರ ಬದುಕು ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯ ಇದು ಬಲ್ಲಾಳರ ಬದುಕು, ಸಾಹಿತ್ಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಡಿ. ವಿಜಯಲಕ್ಷ್ಮಿಯವರು ರಚಿಸಿರುವ ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ. ಇವರಿಗೆ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಅತಿಥೇಯ ಬಳಗ ಅಕ್ಕರೆ ಎಂಬ ಗೌರವ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದೆ (1999). (ಎಸ್.ಎಂ.ಕೆ.)

ಶ

ಶಂಕರ್, ಎಂ.ಪಿ.: 1935– . ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರರಂಗದ ಹೆಸರಾಂತ ಖಳನಾಯಕ ಪಾತ್ರಧಾರಿ. ಪೋಷಕ ನಟ, ನಿರ್ಮಾಪಕ ಹಾಗೂ ನಿರ್ದೇಶಕರು. ಇವರು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ 1935 ಆಗಸ್ಟ್ 20ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ಬದುಕಿಗೆ ಬಣ್ಣದ ಬದುಕಿನ ಹೊರಚಾಚು ಸಿಕ್ಕಿದ್ದೇ ಈ ಊರಲ್ಲಿ. ತಂದೆ ಪುಟ್ಟಲಿಂಗಪ್ಪ, ತಾಯಿ ಗಂಗಮ್ಮ. ದಳವಾಯಿ ಶಾಲೆ, ಡಿ.ಬನುಮಯ್ಯ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ, ಪ್ರೌಢ ಶಿಕ್ಷಣ ಪೂರೈಸಿದ ಶಂಕರ್ ಮೊದಲು ದಿನಗೂಲಿ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. 1955ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ರೈಲ್ವೆ ಕಾರ್ಯಾಗಾರದಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಸಿಕ್ಕಿತು. ಗರಡಿ ಸಾಮು ಮಾಡಿ ಪೈಲ್ವಾನ್ ದೇಹ–ಗಾಂಭೀರ್ಯ ಹೊಂದಿದ್ದ ಇವರು ಉದ್ಯೋಗದ ನಡುವೆ ಅಭಿನಯದ ಮೋಹಕ್ಕೆ ಪಕ್ಕಾದರು. ಹವ್ಯಾಸಿ ರಂಗಭೂಮಿ ಹೆಚ್ಚು ಕ್ರಿಯಾಶೀಲವಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇವರು ಚಿ.ಶಂಕರ್ ನೇತೃತ್ವದ ಶ್ರೀ ಕಲಾವಿದರು ಹವ್ಯಾಸಿ ರಂಗಭೂಮಿ ತಂಡದ ಸಂಪರ್ಕಕ್ಕೆ ಬಂದರು. ಅಭಿನಯದ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಜಿಗಿದರು. ಇವರು ಮೊದಲು ಹಾಕಿದ್ದು ಕಾಡುಕುರುಬನ ವೇಷ ಎಂಬುದು ಗಮನಾರ್ಹ. ನಟನೆ ಮುಂದುವರಿದಂತೆ ಸ್ವಂತ ಹವ್ಯಾಸಿ ತಂಡ ಕಟ್ಟುವ ಹಂಬಲವೂ ಹುಟ್ಟಿ 1958ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ 'ಭರಣಿ ಹವ್ಯಾಸಿ ಕಲಾವಿದರು' ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡಿತು. ರಾಜ್ಯಾದ್ಯಂತ ನಾಟಕ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳು ನಡೆದವು. ಇತರೆ ಹವ್ಯಾಸಿ ತಂಡಗಳಿಗೆ ಪ್ರೇಕ್ಷಕರ ಕೊರತೆ ಬಿದ್ದಾಗ ಇವರನ್ನು ಕರೆಸಿ ಕಲೆಕ್ಷನ್ ಹೆಚ್ಚಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಪ್ರಯತ್ನಗಳೂ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದವು ಎಂಬುದು ಶಂಕರ್ ಪ್ರತಿಭೆಗೆ ಹಿಡಿದ ಕನ್ನಡಿ.

ಇವರು ಪುರಾಣ ಪಾತ್ರಗಳಾದ ಭೀಮ, ದುರ್ಯೋಧನ, ಐತಿಹಾಸಿಕ ಪಾತ್ರಗಳಾದ ಎಚ್ಚಮನಾಯಕ, ಯಲಹಂಕ ಭೂಪಾಲ, ಶಾಂತಿವೀರ ಕೆಂಪೇಗೌಡ ಮೊದಲಾದ ಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ರಾರಾಜಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲೆ ಹುಣಸೂರು ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿಯವರ ರತ್ನಮಂಜರಿ(1962) ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಖಳನಾಯಕನ ಪಾತ್ರಕ್ಕೆ ಆಯ್ಕೆಯಾದರು. ಇದು ಶಂಕರ್ ಅಭಿನಯದ ಮೊದಲ ಸಿನಿಮಾ; ನಟನವೃತ್ತಿ ಬದುಕಿಗೊಂದು ಅಪೂರ್ವ ತಿರುವು ನೀಡಿದ ಚಿತ್ರ. ಅನಂತರ 1965ರಲ್ಲಿ ಬಂದ 'ಸತ್ಯಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ'ದ ವೀರಬಾಹುವಿನ ಪಾತ್ರ, ಕುಲದಲ್ಲಿ ಕೀಳ್ಯಾವುದೋ ಹುಚ್ಚಪ್ಪ ಮತದಲ್ಲಿ ಮೇಲ್ಯಾವುದೋ ಎಂಬ ಹಾಡಿಗೆ ಹಾಕಿದ ಹೆಜ್ಜೆ, ಠೇಂಕಾರದ ಅಭಿನಯ ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರರಂಗದಲ್ಲಿ ಇವರ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಭದ್ರಗೊಳಿಸಿತು.

ಕಾಡಿನ ಮೋಹಕ್ಕೆ ಮನಸೋತಿದ್ದ ಶಂಕರ್ ಅವರು ಭರಣಿ ಚಿತ್ರಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಹುಟ್ಟುಹಾಕಿ, ಕಾಡನ್ನು ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಹಲವು ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. 'ಕಾಡಿನ ರಹಸ್ಯ' ಮೊದಲ ಚಿತ್ರ. ಗಂಧದ ಗುಡಿ(1973) ದಾಖಲೆ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಚಿತ್ರ. ಈ ನಡುವೆ ಕಳ್ಳರ ಕಳ್ಳ ಎಂಬ ಚಿತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದು ವಿಶೇಷ. ಗಿಡ್ಡುದಾದ ಇವರ ನಿರ್ಮಾಣದ ಕೊನೆಯ ಚಿತ್ರ.

ಭೂತಯ್ಯನ ಮಗ ಅಯ್ಯು, ಸತ್ಯಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ, ಬಂಗಾರದ ಮನುಷ್ಯ (1972), ದೂರದ ಬೆಟ್ಟ, ನಾಗರ ಹಾವು (1972) ಮೊದಲಾದ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಅಭಿನಯ ಸದಾ ನೆನಪಿನಲ್ಲಿ ಉಳಿಯುವಂಥದ್ದು. ನಟಶಾರ್ದೂಲ, ಕಲಾ ಶಾರ್ದೂಲ, ಮೈಸೂರು ಹುಲಿ, ಕಲಾ ಸೇವಾ ಧುರೀಣ, ಹಂಸರತ್ನ ಮೊದಲಾದುವು ಇವರಿಗೆ ಸಂದ ಅಭಿಮಾನದ ಬಿರುದುಗಳು. ಇವರಿಗೆ 2002ರಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, 2006ರಲ್ಲಿ ಡಾ.ರಾಜ್‌ಕುಮಾರ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ದೊರೆತಿದೆ. 72ರ ಇಳಿವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರರಂಗದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ದುಡಿಯಬೇಕೆಂಬುದು ಇವರ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಾಗಿದೆ.

(ಕೆ.ಎನ್.)

ಶಂಕರ್, ಬಿ.ಎಲ್.: 1952– . ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ವಿಧಾನ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಅಧ್ಯಕ್ಷರೂ ಲೋಕಸಭಾ ಸದಸ್ಯರೂ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದಲ್ಲಿ ಸಚಿವರೂ ಆಗಿದ್ದವರು.

ಇವರು ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮೂಡಿಗೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬೆಳಗೂಡು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 1952 ಮೇ 29ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಇವರದು ಪ್ರಗತಿಪರ ಕಾಫಿ ಬೆಳೆಗಾರರ ಮನೆತನ. ಇವರ ತಂದೆ ಲೋಕಪ್ಪಗೌಡ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ

ಹೋರಾಟಗಾರರು. ಶಂಕರ್ ಅವರ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ಇವರು ವಿಜ್ಞಾನ ಪದವೀಧರರು. ಮುಂದೆ ರಾಜ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿಯನ್ನೂ ಕಾನೂನು ಪದವಿಯನ್ನೂ ಪಡೆದ ಅನಂತರ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ವಕೀಲ ವೃತ್ತಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾದರು.

ಇಂದಿರಾಗಾಂಧಿಯವರ ಸರ್ಕಾರ ತುರ್ತು ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಜಾರಿಗೆ ತಂದಾಗ ಇವರು ಅದರ ವಿರುದ್ಧ ಚಳವಳಿ ಸಂಘಟಿಸಿ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಪರಿಚಿತರಾದರು. ಎಚ್.ಡಿ. ದೇವೇಗೌಡರ ಸಂಘಟನೆಗೆ ಹೆಚ್ಚು ನಿಕಟವಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ರಾಜಕೀಯ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು.

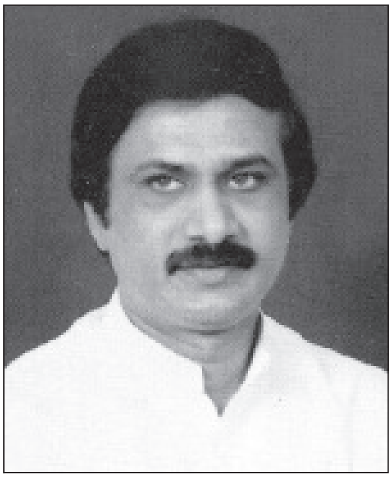

ಚಂದ್ರಶೇಖರ್ ಅವರು ಕೇಂದ್ರದ ಪ್ರಧಾನಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದಾಗ ಕೈಗೊಂಡ ಭಾರತಯಾತ್ರೆಯ ಅಂಗವಾದ ಪಾದಯಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಶಂಕರ್ ಅವರೂ ಪಾಲ್ಗೊಂಡರು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದ ಜನತಾ ಪಕ್ಷದ ಯುವ ವಿಭಾಗದ ಸಂಚಾಲಕರಾದರು.

1983ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಜನತಾರಂಗ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಶಂಕರ್ ಆ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಕ್ರಿಯಾಶೀಲರಾದರು. 1985ರಲ್ಲಿ ಅದೇ ಪಕ್ಷದಿಂದ ವಿಧಾನಪರಿಷತ್ ಸದಸ್ಯರಾದರು. ಅನಂತರ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಯುವಜನ ಸೇವೆ ಮತ್ತು ಕ್ರೀಡಾ ರಾಜ್ಯ ಸಚಿವರಾಗಿದ್ದರು (1987–88). 1995–96ರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿ ದೇವೇಗೌಡರ ರಾಜಕೀಯ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿದ್ದರು. ಆಗ ನಡೆದ ಲೋಕಸಭಾ ಚುನಾವಣೆಗೆ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿ ಜಯಶೀಲರಾದರು. ಆದರೆ ಲೋಕಸಭೆ ಬೇಗ ವಿಸರ್ಜನೆಗೊಂಡಿದ್ದರಿಂದ ಇವರ ಸದಸ್ಯತ್ವದ ಅವಧಿ ಮೊಟುಕಾಯಿತು.

ಇವರು 1997–99ರ ಪ್ರಾರಂಭದವರೆಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರದೇಶ ಜನತಾದಳದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು. 1998ರಲ್ಲಿ ವಿಧಾನ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಸದಸ್ಯರಾದರು. ಜೆ.ಎಚ್. ಪಟೇಲರ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ ಸಚಿವರಾದರು. 1999ರಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಮಿಕ ಸಚಿವರಾದರು. ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲದಲ್ಲೇ ಬೃಹತ್ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಮ ಪ್ರಮಾಣದ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಸಚಿವರಾದರು. ಅದೇ ವರ್ಷ ಆ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ರಾಜೀನಾಮೆ ನೀಡಿ ವಿಧಾನ ಪರಿಷತ್ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಮುಂದುವರಿದರು.

ಶಂಕರ್ ಅವರ ರಾಜಕೀಯ ತಟಸ್ಥ ನೀತಿಗೆ ಎಸ್.ಎಂ. ಕೃಷ್ಣ ಅವರ ಸರ್ಕಾರದಲ್ಲಿ ಮಾನ್ಯತೆ ದೊರೆಯಿತು. 2001 ಆಗಸ್ಟ್ 6ರಂದು ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಧಾನ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಚುನಾಯಿತರಾದರು. ಸೌಮ್ಯ ಸ್ವಭಾವದ, ನಿಖರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳ ತಮ್ಮ ವಿಶಿಷ್ಟ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದಿಂದಲೇ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಹಲವು ಯಶಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಕಂಡು ಉನ್ನತ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆದರು. ಅತಿ ಕಿರಿಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಜವಾಬ್ದಾರಿ ನಿರ್ವಹಿಸಿದ ವಿರಳ ರಾಜಕಾರಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಕರ್ ಒಬ್ಬರು. ಈಗ ಶಂಕರ್ ಅವರು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷ ಸೇರಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಪತ್ನಿ ಮಲ್ಲಿಕಾ. ಇವರಿಗೆ ಇಬ್ಬರು ಪುತ್ರಿಯರು. **(ಡಿ.ಎಸ್.ಜೆ.)**

ಶಂಕರಗೌಡ, ಕೆ.ವಿ.: 1915–90. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಮಾಜಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಚಿವ. ಸಹಕಾರ ಕ್ಷೇತ್ರ, ಶಿಕ್ಷಣ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ನಾಟಕಕಲೆ, ಚಲನಚಿತ್ರ ಮತ್ತು ಪತ್ರಿಕಾ ರಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ, ವೈವಿಧ್ಯಮಯ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದ ವಿಶಿಷ್ಟ ವ್ಯಕ್ತಿ.

ಮಂಡ್ಯ ನಗರಕ್ಕೆ 10 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕೀಲಾರ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ರೈತವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ವೀರೇಗೌಡ ಮತ್ತು ವೀರಮ್ಮ ಎಂಬ ದಂಪತಿಗಳ ಆರು ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಮಗನಾಗಿ 1915 ಜುಲೈ 15 ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಕೀಲಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ, ಮಂಡ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ, ಚನ್ನಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ, ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಇಂಟರ್ ಮೀಡಿಯೆಟ್, ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎಸ್‌ಸಿ, ಬೆಳಗಾಂವಿಯಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಯಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ 1944ರಲ್ಲಿ ಕಾನೂನು ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಅನಂತರ ಮಂಡ್ಯ ನಗರದಲ್ಲಿ ವಕೀಲರಾಗಿ ವೃತ್ತಿ ಜೀವನವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಆದರೆ ಇವರ ಮನಸ್ಸು ವಕೀಲ ವೃತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಮಿಗಿಲಾಗಿ, ಸಮಾಜ ಸೇವೆಯ ಕಡೆಗೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತುಡಿಯತೊಡಗಿತು. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ದೆಸೆಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗಲೇ 1989ರಲ್ಲಿ ಮದ್ದೂರಿನ ಶಿವಪುರದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಮೈಸೂರು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಅಧಿವೇಶನದಲ್ಲಿ ಸ್ವಯಂಸೇವಕರಾಗಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟದಲ್ಲಿ ಭಾಗಿಯಾಗಿದ್ದರು. 1947ರ ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ ತಿಂಗಳಿನಲ್ಲಿ ರಾಜಪ್ರಭುತ್ವದ ವಿರುದ್ಧ ನಡೆದ ‘ಅರಮನೆ ಚಲೋ’ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಸಕ್ರಿಯವಾಗಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ, ಸೆರಮನೆವಾಸಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗಿ ಪ್ರಜಾಪ್ರಭುತ್ವದ ಅನುಷ್ಠಾನಕ್ಕಾಗಿ ಹೋರಾಡಿದರು.

1945ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಜಿಲ್ಲಾ ಬೋರ್ಡಿನ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಗೆದ್ದು ಸದಸ್ಯರಾಗುವ ಮೂಲಕ ಇವರ ರಾಜಕೀಯ ಜೀವನ ಪ್ರಾರಂಭಗೊಂಡಿತು. 1947ರಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಾಂಗ ಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ, 1952ರಲ್ಲಿ ವಿಧಾನಸಭಾ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಮಂಡ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಆಯ್ಕೆಗೊಂಡರು. ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷದ ಆಂತರಿಕ ರಾಜಕಾರಣದ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳ ಘರ್ಷಣೆಯಲ್ಲಿ, ತಾವು ನಂಬಿದ ಮೌಲ್ಯಗಳಿಗೆ ಬದ್ಧರಾಗಿ, 1954ರಲ್ಲಿ ಶಾಸನ ಸಭಾ ಸದಸ್ಯತ್ವಕ್ಕೆ ರಾಜೀನಾಮೆ ನೀಡಿದರು. ಮತ್ತೆ 1966ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ವಿಧಾನ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಗೊಂಡರು. ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ (1967–71) ಮೊದಲು ನಿಜಲಿಂಗಪ್ಪನವರ ಮಂತ್ರಿಮಂಡಲದಲ್ಲಿ, ಅನಂತರ ವೀರೇಂದ್ರಪಾಟೀಲರ ಮಂತ್ರಿಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಚಿವರಾಗಿ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಅನಂತರ 1984–89ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಮಂಡ್ಯ ಲೋಕಸಭಾ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ರಾಷ್ಟ್ರಮಟ್ಟದ ರಾಜಕಾರಣದಲ್ಲೂ ಭಾಗಿಯಾಗಿದ್ದರು.

ಶಂಕರಗೌಡರ ಸಾಧನೆಗಳ ರಂಗದಲ್ಲಿ ಸಹಕಾರ ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಣ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳು ಪ್ರಮುಖವಾಗಿವೆ. 1947ರಲ್ಲಿ ಮಂಡ್ಯದಲ್ಲಿ ‘ರೈತರ ಸಹಕಾರ ಸಂಘ’ವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ, ಜಿಲ್ಲೆಯ ರೈತರಿಗೆ ಸುಲಭ ಬಡ್ಡಿ ದರದಲ್ಲಿ ಸಾಲ ಸೌಲಭ್ಯ, ವ್ಯವಸಾಯದ ಉಪಕರಣಗಳ ಸರಬರಾಜು ಮತ್ತು ರಾಸಾಯನಿಕ ಗೊಬ್ಬರ ವಿತರಣೆಯ ಮೂಲಕ ರೈತರ ಆರ್ಥಿಕ ಪ್ರಗತಿಗೆ ನಾಂದಿ ಹಾಡಿದರು. ಇವರು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಮುನ್ನಡೆಸಿದ ‘ರೈತರ ವಿವಿಧೋದ್ದೇಶ ಸಹಕಾರ ಸಂಘ’ದ ಯೋಜನೆಗಳು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಟ್ಟದ ನಾಯಕರ ಗಮನ ಸೆಳೆದವು.

ಶಾಲಾ–ಕಾಲೇಜುಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಲಯಗಳನ್ನು ಮಂಡ್ಯ ನಗರದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಜಿಲ್ಲಾ ಜನ ಸಮುದಾಯದ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಪ್ರಗತಿಗೆ ಉತ್ತಮ ಅಡಿಪಾಯವನ್ನು ಹಾಕಿದರು. ವಿದ್ಯಾಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆಗಾಗಿ ಹಣ ಸಂಗ್ರಹಿಸಲು ಶಂಕರಗೌಡರು ತಮ್ಮಲ್ಲಿದ್ದ ಕಲಾಭಿರುಚಿಯನ್ನೇ ಒಂದು ಸಾಧನವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ತಾವೇ ಪ್ರಮುಖ ನಟನಾಗಿ, ಬಣ್ಣ ಬಳಿದುಕೊಂಡು, ಪೌರಾಣಿಕ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಸಾರ್ವಜನಿಕರಿಂದ ಹಣವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದರು. 1952ರಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಒಕ್ಕಲಿಗ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಲಯವನ್ನೂ 1962ರಲ್ಲಿ ಜನತಾ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಯ ವತಿಯಿಂದ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜನ್ನೂ 1967ರಲ್ಲಿ

ವಿಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಕಲಾ ಪ್ರಥಮ ದರ್ಜೆ ಕಾಲೇಜನ್ನೂ 1975ರಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ತರಬೇತಿ ಕಾಲೇಜುನ್ನೂ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ಮುನ್ನಡೆಸಿದರು.

ಇವರು ರಾಜ್ಯದ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಚಿವರಾಗಿದ್ದಾಗ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆ, ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಪದವಿಪೂರ್ವ ಹಂತದ ಶಿಕ್ಷಣ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೈಗೊಂಡ ಕಾರ್ಯಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಮಹತ್ತ್ವಪೂರ್ಣವಾಗಿವೆ. ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಗಳಿಂದ ಇಂಟರ್ ಮೀಡಿಯೆಟ್ ತರಗತಿಗಳನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸಿ ಪದವಿ ಪೂರ್ವ ಶಿಕ್ಷಣ ಮಂಡಲಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದು, ಪ್ರೌಢಶಾಲಾ ಹಂತದವರೆಗಿನ ಖಾಸಗಿ ಶಾಲೆಗಳ ಸಿಬ್ಬಂದಿಗೆ ರಾಜ್ಯದಾದ್ಯಂತ ಧನಾದೇಶದ ಮೂಲಕ ವೇತನ ವಿತರಣೆಯನ್ನು ಜಾರಿಗೆ ತಂದಿದ್ದು, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವಕೋಶವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸುವ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ಸರ್ಕಾರದ ವತಿಯಿಂದ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆಗೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಿದ್ದು, ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿಗೆ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದ ವಾರ್ಷಿಕ ಅನುದಾನವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿದ್ದು, ಕರ್ನಾಟಕ ಸಹಕಾರಿ ಪ್ರಕಾಶನದ ವತಿಯಿಂದ 7 ಸಂಪುಟಗಳ ಕಿರಿಯರ ವಿಶ್ವಕೋಶ 'ಜ್ಞಾನ ಗಂಗೋತ್ರಿ'ಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದು, ಹತ್ತನೆಯ ತರಗತಿಯವರೆಗೆ ಶಿಕ್ಷಣದ ಮಾಧ್ಯಮವಾಗಿ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಜಿಲ್ಲಾ ಮಟ್ಟದವರೆಗೆ ಆಡಳಿತ ಭಾಷೆಯಾಗಿ ಕನ್ನಡವನ್ನು ಬಳಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ರಾಜ್ಯ ಸಚಿವ ಸಂಪುಟದ ಮೂಲಕ ತಂದ ಸುಧಾರಣೆಗಳು ಇವರ ಸಾಧನೆಗಳಾಗಿವೆ.

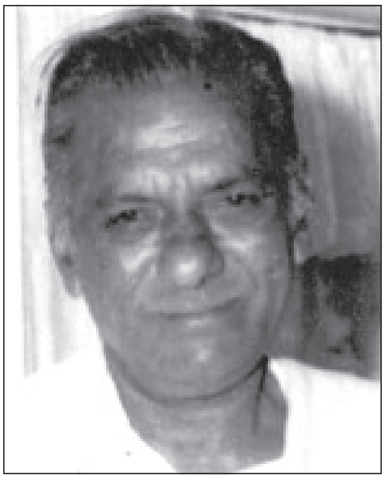

ಇವರು ಸಾಹಿತ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಪಾದುಕಾ ಕಿರೀಟ ಎಂಬ ಪೌರಾಣಿಕ ನಾಟಕವನ್ನೂ ಕೂಡಿ ಬಾಳೋಣ, ಶಿಷ್ಟಾಚಾರ, ಅಪರಂಜಿ ಎಂಬ ಮೂರು ಸಾಮಾಜಿಕ ನಾಟಕಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮುತ್ತು ಒಂದು ಮುತ್ತು, ಕೂಡಿ ಬಾಳೋಣ, ಮರೆಯದ ಹಾಡು ಎಂಬ ಮೂರು ಚಲನಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಜನಮನ ಎಂಬ ವಾರ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮದಲ್ಲೂ ದುಡಿದರು. ಪ್ಯಾರೇಲಾಲರ ಮಹಾತ್ಮ ಗಾಂಧಿ ದ ಲಾಸ್ಟ್ ಫೇಸ್ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಮಹಾತ್ಮ ಗಾಂಧಿ–ಅಂತಿಮ ಹಂತ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಭಾಷಾಂತರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹುಟ್ಟಿದ ಊರಾದ ಕೀಲಾರದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಮಂಡ್ಯ ನಗರದಲ್ಲಿ ರಂಗಮಂದಿರಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿ, ನಿತ್ಯ ನಿರಂತರವಾಗಿ ಕಲಾ ಪ್ರದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದರು.

ಆಧುನಿಕ ಮಂಡ್ಯದ ಶಿಲ್ಪಿಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ಮತ್ತು ಸರ್.ಎಂ. ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರ ಅನಂತರದ ಪ್ರಮುಖ ಹೆಸರು ಶಂಕರಗೌಡರದು. ರಾಜಕಾರಣದ ಏಳುಬೀಳುಗಳ ನಡುವೆಯೂ ಸದಾಕಾಲ ಕ್ರಿಯಾಶೀಲರಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡು ರಾಜ್ಯದ, ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸರ್ವತೋಮುಖ ಪ್ರಗತಿಗಾಗಿ ದುಡಿದ ಇವರನ್ನು ಮಹಾಕವಿ ಕುವೆಂಪು ಅವರು 'ನಿತ್ಯ ಸಚಿವ'ರೆಂದು ಕರೆದದ್ದು ಶಂಕರಗೌಡರಿಗೆ ಸಂದ ಅಪೂರ್ವ ಗೌರವವಾಗಿದೆ. ಇವರು 1990 ಮಾರ್ಚ್ 4ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. ಇವರ ಪತ್ನಿ ಸುಶೀಲಮ್ಮ. ಈ ದಂಪತಿಗಳಿಗೆ ಮೂರು ಗಂಡು, ಮೂರು ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳು. ಇವರ ಮಗ ಸಚ್ಚಿದಾನಂದ ರಾಜ್ಯ ವಿಧಾನ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. **(ಸಿ.ಪಿ.ಎನ್.)**

ಶಂಕರದಾಸಿಮಯ್ಯ: ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಚನಕಾರ. ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸ್ಕಂದಶಿಲೆ (ಈಗಿನ ಇಳಕಲ್ಲು) ಇವನ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ಗೋವಿಂದಭಟ್ಟ ಮತ್ತು ದುಮ್ಮವ್ವೆಯವರಿಗೆ ಮಗನಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿ ವೀರಶೈವತ್ವವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ ಶಿವಶರಣನಾದ. ಕೃಷ್ಣಾತೀರದ ನವಿಲುತೀರ್ಥದಲ್ಲಿ ಜಡೆಶಂಕರನ ಪೂಜಕನಾದ ದಾಸಿಮಯ್ಯ ಸಿಂಪಿಗ ಕಾಯಕ ಕೈಕೊಂಡು ಶಿವನಿಗೆ ಉಡಲಿತ್ತು ಅವನಿಂದ ಭಾಳನೇತ್ರವನ್ನು ಪಡೆದನೆಂದು ಪಂಡಿತಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನ ಶಂಕರದಾಸಿಮಯ್ಯ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಮುದನೂರಿನ ಜೇಡರ ದಾಸಿಮಯ್ಯನಿಗೆ ಶಿವನಿತ್ತ ತವನಿಧಿಯನ್ನು ಬಯಲುಮಾಡಿ ಅವನಿಗೆ ದಾಸೋಹಂ ಭಾವದ ನೆಲೆಗಾಣಿಸಿದನೆಂದು ಹರಿಹರಕವಿಯ ಶಂಕರ ದಾಸಿಮಯ್ಯನ ರಗಳೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಇವನ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಲ್ಯಾಣದ ಜಯಸಿಂಹ ದೊರೆಯ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಈತ ಪರವಾದಿಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಿ ವೀರಶೈವ ಮತವನ್ನು ಅನುಗೊಳಿಸಿದನೆಂದೂ ಉಜ್ಜಯಿನಿಯ ಮಹಾಕಾಳಿಯನ್ನು ಒಲಿಸಿಕೊಂಡು, ಕರಹಾಟ ದೇಶದ ಪೆಂಬೇರದಲ್ಲಿ ಮೈಲಾರನನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸಿ ಅಲ್ಲಿನ ಕಾಪಾಲಿಕ ಮಾರ್ಗದ ಸಿದ್ಧಸಾಧಕರನ್ನು ತನ್ನ ಶಿವಭಕ್ತಿಮಹಿಮಾತಿಶಯದಿಂದ ವೀರಶೈವರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಮರಳಿ ಬಂದು ಆರಾಧ್ಯದೈವವಾದ ನವಿಲೆಯ (ನವಿಲುತೀರ್ಥ) ಜಡೆಶಂಕರನಲ್ಲಿ ಬಯಲಾದನೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ. ಶಿವದಾಸಿ ಈತನ ಸತಿಯಾಗಿದ್ದಳೆಂದೂ ಇವನಿಗೆ ಸದ್ಯೋಜಾತನೆಂಬೊಬ್ಬ ಮಗನಿದ್ದುದಾಗಿಯೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಜೇಡರ ದಾಸಿಮಯ್ಯನನ್ನು ಕಾಣಲು ಮುದನೂರಿಗೆ ಹೋದನೆಂಬ ಸಂಗತಿಯ ಮೇಲಿಂದ ಈತ ಬಸವಪೂರ್ವಕಾಲೀನ ವಚನಕಾರನಾಗಿದ್ದನೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟ. ಶ್ರೀಗಿರಿಗೆ ಹೋಗಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ಆಹುತಿಯಾದ ವೀರಶಂಕರ ದೇವನೆಂಬವನಿಂದ ಶಂಕರದಾಸಿಮಯ್ಯ ಭಿನ್ನನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಭೈರವೇಶ್ವರಕಾವ್ಯದ ಕಥಾಸಾಗರ, ಭೈರವೇಶ್ವರಕಾವ್ಯದ ಕಥಾಮಣಿಸೂತ್ರ ರತ್ನಾಕರ, ಶಿವತತ್ತ್ವ ಚಿಂತಾಮಣಿ, ಗುರುರಾಜಚಾರಿತ್ರ ಮತ್ತಿತರ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಇವನ ವಿಷಯದ ಪ್ರಸ್ತಾಪ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. **(ವಿ.ಎಸ್.ಎಚ್.)**

ಶಂಕರದೇವ: ಸು. 1620. ವೀರಶೈವ ಕವಿ. ಶಂಕರದೇವರ ಕಂದ, ಶಂಕರಶತಕ, ಷಡಕ್ಷರ ರಗಳೆ, ಭಕ್ತಿಬಿನ್ನಹದ ರಗಳೆ, ಪುನರ್ದೀಕ್ಷೆ ರಗಳೆ, ವೀರಶೈವ ರಗಳೆ, ಮೈದುನರಾಮನ ರಗಳೆ, ಕಲಿಗಣನಾದ ರಗಳೆ, ಪ್ರಸಾದ ರಗಳೆ, ಮನೋವಿಕಾರನಿರಸನ ರಗಳೆ, ಪುಷ್ಪಾದಷ್ಟಕ, ಶಿವದರ್ಶನಾಷ್ಟಕ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ಈತ ಅನೇಕ ವಚನಗಳನ್ನೂ ಗೀತೆಗಳನ್ನೂ ಬರೆದಿದ್ದಾನೆಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಶಂಕರಲಿಂಗ ಎಂಬುದು ಇವನ ಅಂಕಿತ.

ಶಂಕರಶತಕ ವೃತ್ತರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದು ವೀರಶೈವ ವೇದಾಂತವನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿಪದ್ಯವೂ ಗುರುಶಂಕರೇಶ್ವರ ಎಂದು ಮುಗಿಯುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಗುರುಶಂಕರೇಶ್ವರ ಶತಕ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದೆ. ಮರದ ಮೊದಲ್ಗೆ ನೀರೆರೆವರಲ್ಲದೆ ಶಾಖೆಗೆ ಬೇರೆ ಕಟ್ಟೆಯಂ ವಿರಚಿಸಿ ನೀರೆರೆವರೇ ಎಂಬ ಮಾತುಗಳು ಅನುಭವದ ಆಳದಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ಪಡೆದುಕೊಂಡಂಥವು. ಅನೇಕ ನುಡಿಗಟ್ಟುಗಳನ್ನೂ ಈತ ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.

ಶಂಕರದೇವರ ಕಂದ ಹರಿಹರನ ಪುಷ್ಪರಗಳೆಯ ಧಾಟಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಸಾಗುವ ಒಂದು ಭಕ್ತಿ ಕಾವ್ಯ. ಭಕ್ತಿಯ ಭಾವಾವೇಶವೂ ಹರಿಹರನ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯಂತೆಯೇ ಇದೆ. ಷಡಕ್ಷರ ರಗಳೆ, ಭಕ್ತಿಬಿನ್ನಹದ ರಗಳೆ, ವೀರಶೈವ ರಗಳೆ, ಮೈದುನರಾಮನ ರಗಳೆ–ಈ ಗ್ರಂಥಗಳ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸನ್ನಶಂಕರಲಿಂಗ ಎಂದು ಮುಗಿಯುವ ಕಂದಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಷಡಕ್ಷರ ರಗಳೆಯಲ್ಲಿ 71 ನುಡಿಗಳಿದ್ದು ಪ್ರತಿ ನುಡಿಯೂ ಓಂನಮಃಶಿವಾಯ ಎಂದು ಮುಕ್ತಾಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಭಕ್ತಿ ಬಿನ್ನಹದ ರಗಳೆಯಲ್ಲಿ 138 ನುಡಿಗಳಿವೆ. ವೀರಶೈವ ರಗಳೆಯಲ್ಲಿ 138 ನುಡಿಗಳಿವೆ. ಮೈದುನರಾಮನ

ರಗಳೆಯಲ್ಲಿ 151 ನುಡಿಗಳಿದ್ದು ಇದು ಮೈದುನರಾಮಯ್ಯನ ಚರಿತೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಹೊಸ ಶೈಲಿಯ ಮೂಲಕ ಸಾಕಷ್ಟು ಜನಪ್ರಿಯತೆ ಗಳಿಸಿದ ಹರಿಹರನ ಅನಂತರ ರಗಳೆ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಹಸುರಾಗಿಡಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದವರಲ್ಲಿ ಈತ ಅಗ್ರಗಣ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. **(ಎಸ್.ಜಿ.ಎಸ್.)**

ಶಂಕರನಾಗ್: 1954–90. ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ರಂಗಭೂಮಿ ನಟ, ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರಗಳ ನಾಯಕ ನಟ, ನಾಟಕ ಹಾಗೂ ಚಲನಚಿತ್ರ ನಿರ್ದೇಶಕ. ಇವರು 1954ರಲ್ಲಿ ಉಡುಪಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ಸದಾನಂದ ನಾಗರಕಟ್ಟೆ. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಟ ಅನಂತನಾಗ್ ಇವರ ಅಣ್ಣ, ರಂಗಭೂಮಿಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಟಿ ಗಾಯತ್ರಿ ಅತ್ತಿಗೆ. ಶಂಕರನಾಗ್ ಅವರ ಆರಂಭದ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಹೊನ್ನಾವರದ ನ್ಯೂ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಸ್ಕೂಲ್‌ನಲ್ಲಿ ಆಯಿತು. ರಾಷ್ಟ್ರಪತಿ ಬಾಬು ರಾಜೇಂದ್ರ ಪ್ರಸಾದ್ ಅವರು ಒಮ್ಮೆ ಈ ಶಾಲೆಗೆ ಬಂದಿದ್ದಾಗ ಶಾಲೆಯ ಹುಡುಗರು ಆಡಿದ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಇವರು ಡಾಕ್ಟರ್ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದ್ದರು. ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದ ಕಾರಣ ಮುಂಬೈಗೆ ಹೋದರು. ಅಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ರಂಗಭೂಮಿ ಹಾಗೂ ಚಿತ್ರರಂಗದ ದಿಗ್ಗಜರ ಪರಿಚಯ ಮತ್ತು ಕಲಿಕೆಯ ಅವಕಾಶಗಳು ದೊರೆತವು. ಓದುತ್ತಲೇ ಅನೇಕ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದರು. ರಂಗಭೂಮಿಯ ನಟರಾಗಿ ಹಿಂದಿ, ಗುಜರಾತಿ, ಮರಾಠಿ, ಕನ್ನಡ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ನಾಟಕಗಳ ಮೂಲಕ ಮುಂಬೈ ರಂಗಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಚಿರಪರಿಚಿತರಾದರು. ಒಂದು ತಿಂಗಳಿಗೆ 15–20 ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಿರ್ದೇಶಕಿ ಸಾಯಿ ಪರಾಂಜಪೆಯವರಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಕರಾಗಿ ಸುಮಾರು ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷ ದುಡಿದರು. ಬ್ಯಾಂಕಿನಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಸಿಕ್ಕಿದರೂ ಅದನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ಅಭಿನಯ ಹಾಗೂ ನಟನೆಯ ಜೀವನವನ್ನೇ ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ಮುಂಬೈ ರಂಗಭೂಮಿ ಇವರ ಅನುಭವವನ್ನು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿಸಿತು. ಇದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅರುಂಧತಿ ಎಂಬ ಕಲಾವಿದೆಯನ್ನು ವಿವಾಹವಾದರು.

ಗಿರೀಶ್‌ಕಾರ್ನಾಡ್ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ (1979) ಇವರ ಅಭಿನಯದ ಮೊದಲ ಚಿತ್ರ. ಈ ಚಿತ್ರದ ಅಭಿನಯಕ್ಕಾಗಿ ರಾಷ್ಟ್ರ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪಡೆದರು. ಅನಂತರ ಇವರು ಸೀತಾರಾಮು (1979) ಎಂಬ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ನಾಯಕ ನಟನಾಗಿ ಅಭಿನಯಿಸಿದರು. ಈ ಚಿತ್ರ ಗಲ್ಲಾಪೆಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾಯಿತು; ಜೊತೆಗೆ ಇವರ ತಾರಾಮೌಲ್ಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿತು. ಇವರು ಅನೇಕ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮಿಂಚಿನ ಓಟ (1980), ಅನುಬಂಧ (1980), ಗೀತಾ (1981), ನೋಡಿ ಸ್ವಾಮಿ ನಾವಿರೋದು ಹೀಗೆ (1983), ಪರಮೇಶಿಯ ಪ್ರಣಯ ಪ್ರಸಂಗ, ಆಕ್ಸಿಡೆಂಟ್ (1984), ಒಂದು ಮುತ್ತಿನ ಕಥೆ (1987)– ಇವರ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯ ಚಿತ್ರಗಳು. ಇವರು ಅಭಿನಯಿಸಿದ ಚಲನಚಿತ್ರಗಳಿವು: ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ (1978), ಸೀತಾರಾಮು (1979), ಪ್ರೀತಿ ಮಾಡು ತಮಾಷೆ ನೋಡು (1979), ಮಿಂಚಿನ ಓಟ (1980), ಆಟೋರಾಜ (1980), ಮೂಗನ ಸೇಡು (1980), ಗೀತಾ (1981), ಮುನಿಯನ ಮಾದರಿ (1981), ಗಂಡಭೇರುಂಡ (1984), ರಸ್ತೆರಾಜ (1986), ತಾಯಿ (1987), ಸಾಂಗ್ಲಿಯಾನ (1988).

ಶಂಕರನಾಗ್ ಅವರಿಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠ ನಿರ್ದೇಶನ ಹಾಗೂ ಅಭಿನಯಕ್ಕಾಗಿ ಅನೇಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿನ ಅಭಿನಯಕ್ಕೆ ಶ್ರೇಷ್ಠನಟ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1979), ಮಿಂಚಿನ ಓಟ ಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ದ್ವಿತೀಯ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಚಿತ್ರವೆಂದು ರಾಜ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1980), ಆಕ್ಸಿಡೆಂಟ್ ಚಿತ್ರಕ್ಕೆ (1985) ಮತ್ತು ಸ್ವಾಮಿ (ಹಿಂದಿ) ಟಿ.ವಿ. ಧಾರಾವಾಹಿಗೆ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1987) ಇವುಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. ಕಿರುತೆರೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇವರು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದರು. ಆರ್.ಕೆ.ನಾರಾಯಣ್ ಅವರ ಕಾದಂಬರಿಯಾಧಾರಿತ ಮಾಲ್ಗುಡಿ ಡೇಸ್ ಹಾಗೂ ಸ್ವಾಮಿ ಧಾರಾವಾಹಿಗಳು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪ್ರಸಾರ ಪಡೆದು ಅತ್ಯಂತ ಜನಪ್ರಿಯವಾದುವು. ಇವರು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಸಂಕೇತ್ ಎಲೆಕ್ಟ್ರಾನಿಕ್ ಸಂಸ್ಥೆ ಸುಸಜ್ಜಿತ ರೆಕಾರ್ಡಿಂಗ್ ಸ್ಟುಡಿಯೋ ಆಗಿ ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರೋದ್ಯಮಕ್ಕೊಂದು ಕೊಡುಗೆಯಾಗಿದೆ.

ಇವರು ರಾಜಕೀಯ ರಂಗದಲ್ಲಿಯೂ ತಮ್ಮನ್ನು ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡು ಅನೇಕ ಜನಪರ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಕಾರು ಅಪಘಾತದಲ್ಲಿ 1990 ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ 30ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. ಇವರ ಗೌರವಾರ್ಥ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಸಿಂಫೊನಿ ಚಿತ್ರಮಂದಿರಕ್ಕೆ ಶಂಕರನಾಗ್ ಅವರ ಹೆಸರನ್ನು ಇಡಲಾಗಿತ್ತು. ಇವರ ಪತ್ನಿ ಅರುಂಧತಿನಾಗ್ ಅವರು ಶಂಕರನಾಗರ ಕನಸಿನ ಕೂಸಾಗಿದ್ದ, ರಂಗಭೂಮಿ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ತೇಜನ ನೀಡುವ ಸಲುವಾಗಿ ರಂಗಶಂಕರ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದಾರೆ (2004). *

ಶಂಕರನಾರಾಯಣ: ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಕುಂದಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಕುಂದಾಪುರದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ 29 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ, ಹೊಸಂಗಡಿ ಘಾಟಿ ಮೂಲಕ ಶಿವಮೊಗ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ವಾರಾಹಿ ನದಿಯ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 4,098.

ಇದು ಒಂದು ಪವಿತ್ರ ಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿ, ಕರಾವಳಿ ಪ್ರದೇಶದ ಸಪ್ತಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೆಂದು ಖ್ಯಾತಿಪಡೆದಿದೆ. (ಉಳಿದ ಆರು ಕೊಲ್ಲೂರು, ಕೋಟೇಶ್ವರ, ಕುಂಭಾಸ್ತಿ, ಉಡುಪಿ, ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ, ಗೋಕರ್ಣ). ಈ ಗ್ರಾಮದ ಪ್ರಾಚೀನ ಹೆಸರು ಕ್ರೋಡ, ಕ್ರೋಡನಗರಿ ಅಥವಾ ಕ್ರೋಡಕ್ಷೇತ್ರ (ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಕೊಡಂಗಿ, ಕೋಡಗಿ). ಇಲ್ಲಿಯ ಸ್ಥಳಪುರಾಣದಂತೆ ಹಿಂದೆ ಖರ ಮತ್ತು ರಟ್ಟ ಎಂಬಿಬ್ಬರು ಅಸುರರು ಸಹ್ಯಾದ್ರಿಯ ತಪ್ಪಲಿನಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ರಾಜಧಾನಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಂಡು, ಹರಭಕ್ತರಾದರೂ ಜನಹಿಂಸಕರಾಗಿದ್ದರು. ಆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಜನರು ಅಧರ್ಮಪರರಾಗಿ ಹರಿಹರಭೇಧ ಕಲ್ಪಿಸಿ ಕಚ್ಚಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಆಗ ಕ್ರೋಡಮಹರ್ಷಿಗಳು ಜನರಿಗೆ ಸನ್ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ, ದುಷ್ಟ ಖರ ರಟ್ಟಾಸುರರ ನಿಗ್ರಹದಿಂದ ಲೋಕಶಾಂತಿ ಮತ್ತು ಹರಿಹರ ಭೇದವಿಲ್ಲವೆಂಬ ತತ್ತ್ವನಿರೂಪಣೆಗಳಿಗಾಗಿ ಶಂಕರನಾರಾಯಣ ದೇವರನ್ನು ಕುರಿತು ಘೋರ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ಹರಿಯೊಬ್ಬನಿಂದಾಗಲೀ ಹರನೊಬ್ಬನಿಂದಾಗಲೀ ಮರಣ ಸಂಭವಿಸದಂತೆ ವರ ಪಡೆದಿದ್ದ ಖರ ರಟ್ಟಾಸುರರ ನಿಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ ಕ್ರೋಡ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ತಪಶ್ಚರ್ಯಕ್ಕೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿ ಜಮದಗ್ನಿ, ಲೋಮಶ, ಮಾಂಡವ್ಯ ಮತ್ತು ಅಗಸ್ತ್ಯ ಋಷಿಗಳೂ ತಪವನ್ನಾಚರಿಸಿದರು. ಈ ಐವರು ಮುನಿಗಳ ಭಕ್ತಿಗೆ ಮೆಚ್ಚಿದ ಹರಿಹರರು ಏಕದೇಹಧಾರಿಗಳಾಗಿ ಅವರಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ, ಖರ ರಟ್ಟಾಸುರರನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದರು. ಒಂದೇ ಶರೀರದ ವಾಮಾರ್ಧ ಹರಿಯ ರೂಪವಾಗಿಯೂ ಬಲಭಾಗದ ಅರ್ಧ ಹರನ ರೂಪವಾಗಿಯೂ ಕಾಣುವ ಶಂಕರನಾರಾಯಣನು ಕ್ರೋಡ ಮಹರ್ಷಿಗೆ ದರ್ಶನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟ ಕ್ರೋಡಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ಗುಹಾದ್ವಾರದ ಸ್ಥಳವು ಆದಿಶಂಕರನಾರಾಯಣವೆನಿಸಿ ಈಗಲೂ ನಿತ್ಯಪೂಜಾದಿಗಳು ನೆರವೇರುತ್ತವೆ. ಲೋಕಕಲ್ಯಾಣವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ, ಹರಿಹರರೊಳಗೆ ಭೇದವಿಲ್ಲವೆಂದು ಸಾರಿ, ಕ್ರೋಡಗಿರಿಯಿಂದ ತಪ್ಪಲಿನ ತಗ್ಗಾದ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ

ದುಮುಕಿ ಜಲದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗಾಕಾರವಾಗಿ ಉದ್ಭವಿಸಿದರು. ಮುಂದೆ ಗೋರಾಷ್ಟ್ರವನ್ನಾಳುತ್ತಿದ್ದ ಸುಲೋಚನ ಎಂಬ ರಾಜ ಇಲ್ಲಿ ಭವ್ಯವಾದ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ, ಅದಕ್ಕೆ ಚಿನ್ನದ ಪಲ್ಲಕ್ಕಿಯನ್ನೂ ರತ್ನಖಚಿತವಾದ ಮಂಟಪವನ್ನೂ ಸಮರ್ಪಿಸಿದನಂತೆ.

ಶಂಕರನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯ ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯ ಗೋಪುರವುಳ್ಳ ಸುತ್ತಲೂ ಕಲ್ಲುಹಲಗೆಯ ಮಾಡಿನಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಪುರಾತನ ಗುಡಿ. ಇಲ್ಲಿನ ಉದ್ಭವಲಿಂಗ ಈಗ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಾಮತವೆಂಬ ತೀರ್ಥದ ನಡುವೆ ನೆಲದ ಮಟ್ಟಕ್ಕಿಂತ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಲಿಂಗ ಏಕನಾಲದಿಂದ ಹೊರಟು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶ್ವೇತವರ್ಣದಿಂದ ಕಂಕಣಾಕಾರದಲ್ಲಿದೆ; ಇನ್ನೊಂದು ಕಡೆ (ಎಡ) ಮೇಘವರ್ಣವಿದ್ದು ಗೋಪಾದ ಚಿಹ್ನೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಆಳೆತ್ತರದ ಬೆಳ್ಳಿಯ ಶಂಕರನಾರಾಯಣ ವಿಗ್ರಹವೊಂದು ಇಲ್ಲಿಯ ಅಪೂರ್ವ ಸಂಪತ್ತು. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬೇರಾವ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಸಿಗದ ಪ್ರಾಚೀನ ಮರದ ಕೆತ್ತನೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೂಡಿಸಲಾದ ಭಾರತ-ರಾಮಾಯಣ ಕಥಾನಕಗಳ ಚಿತ್ರಣ ಇಲ್ಲಿಯ ಇನ್ನೊಂದು ಕಲಾವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಇಕ್ಕೇರಿ ನಾಯಕರು ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು 1563ರಲ್ಲಿ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ದೇವತಾವಿಗ್ರಹಗಳೂ ತೀರ್ಥಗಳೂ ಇವೆ. ಕ್ರೋಡಋಷಿಗಳು ತಪಸ್ಸು ಮಾಡಿದ ಕ್ರೋಡಾಶ್ರಮ ನದೀತೀರದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರೋಡಗಿರಿ ಎಂಬ ಎತ್ತರವಾದ (ಸು. 200 ಮೀ) ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿದೆ.

ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು, ಇಕ್ಕೇರಿಯ (ಕೆಳದಿಯ) ನಾಯಕರು ಶಂಕರನಾರಾಯಣ ದೇವರ ಭಕ್ತರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರಲ್ಲಿ ಹಲವರು ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಚಿನ್ನಾಭರಣಗಳನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸಿದ ದಾಖಲೆಗಳಿವೆ. ವಾದಿರಾಜರು ಈ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿದ್ದರು. ಶುಕಸಪ್ತತಿ ಕಥಾಕಾವ್ಯದ ಕರ್ತೃ ಕೆಳದಿಯ ಮಂತ್ರಿ (ನಿಯೋಗಿ) ಶರಜಾ ನಾಗಪ್ಪಯ್ಯ ತನ್ನ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಕೋಡಗಿಯ ಪುರದ ಶಂಕರನಾರಾಯಣನಿತ್ತಪನುಸಂಪದವ ಎಂದಿದ್ದಾನೆ. 1782ರಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪು ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ದಾಳಿಮಾಡಿದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕರಾವಳಿಯ ಇಗರ್ಜಿಯೊಂದರಿಂದ ಕೊಳ್ಳೆ ಹೊಡೆದ ಆಳೆತ್ತರದ 60 ಮಣ ಭಾರದ ಘಂಟೆಯೊಂದನ್ನು ಶಂಕರನಾರಾಯಣ ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೊಪ್ಪಿಸಿದ. ಈ ಘಂಟೆಯ ನಿನಾದ ಸುತ್ತಲಿನ 8 ಕಿಮೀ ದೂರ ಕೇಳುವಂತಹದು. ಭೋಗಮಂಟಪದ ಕೆಳಸುತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರರಸರ ಲಾಂಛನವಾದ ಗಂಡಭೇರುಂಡವನ್ನೂ ಅವನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಟ್ಟ. ಅಲ್ಲಿಯ ತಂತ್ರಿಗಳಿಗೆ ಒಂದು ಟೊಪ್ಪಿಯನ್ನು ನೀಡಿದ ಕಾರಣದಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಈಗಲೂ ತಂತ್ರಿಗಳು ಟೊಪ್ಪಿ ಹಾಕಿಕೊಂಡೇ ತಂತ್ರ ತೂಗುವ ಪದ್ಧತಿ ಇದೆ.

ಶಂಕರನಾರಾಯಣದಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟಕ್ಕೆ ಕೇವಲ 26 ಕಿಮೀ, ಮಂಗಳೂರಿಗೆ ಇಲ್ಲಿಂದ 114 ಕಿಮೀ, ಶಿವಮೊಗ್ಗಕ್ಕೆ 128 ಕಿಮೀ. ಹಲವು ಕಡೆಗಳಿಂದ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬರಲು ಮಾರ್ಗಾನುಕೂಲತೆಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಸುತ್ತುಮುತ್ತಲಿನ ಹಳ್ಳಿಗಳಿಗೆ ಇದೊಂದು ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದೆ. ಜೇನುಸಾಕಣೆಗೆ ಹೆಸರಾದ ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ, ಸಹಕಾರಿ ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳು, ಬ್ಯಾಂಕ್‌ಶಾಖೆ ಮೊದಲಾದ ಆಧುನಿಕ ಸೌಕರ್ಯಗಳು ಇವೆ.

(ಎಂ.ವಿ)

ಶಂಕರ ಮೊಕಾಶಿ ಪುಣೇಕರ: 1928-2004. ಹೊಸಗನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದ ನವ್ಯಯುಗದ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ವಿಮರ್ಶಕ, ಕಾದಂಬರಿಕಾರ, ಕವಿ ಹಾಗೂ ನಾಟಕಕಾರರು. ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ನಲ್ಲಿ ವಿಮರ್ಶೆಗಳನ್ನೂ ಕವನಗಳನ್ನೂ ಬರೆದು ಯಶಸ್ವಿಯಾದವರು. ಸಾಹಿತ್ಯ ಹಾಗೂ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ಎರಡರಲ್ಲೂ ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಿಲಕ್ಷಣ ನಿಲುವು ಇವರದು. ಈ ವಿಲಕ್ಷಣತೆಯೇ ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯ, ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟ ಛಾಪನ್ನು ಮೂಡಿಸಿರುವುದು ಗಮನೀಯ. ಇವರು 1928 ಮೇ 8 ರಂದು ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಪುಣೇಕರು ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ತಂದೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ತಾತನ (ತಾಯಿಯ ತಂದೆ) ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಪಡೆದರು. ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಶಾಲಾ ಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿ, ಅನಂತರ ಆರ್.ಪಿ.ಡಿ. ಕಾಲೇಜು, ಬೆಳಗಾಂವಿಯ ಲಿಂಗರಾಜ ಕಾಲೇಜು, ಮುಂಬಯಿಯ ಕೆ.ಸಿ.ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಉಪನ್ಯಾಸಕರಾಗಿದ್ದರು. ಐ.ಐ.ಟಿ.ಯಲ್ಲಿ ಹತ್ತುವರ್ಷ, ಧಾರವಾಡದ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಪ್ರವಾಚಕರಾಗಿ ಹತ್ತು ವರ್ಷ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ತಮ್ಮ ಸೇವಾವಧಿಯ ಕಡೆಯ ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳನ್ನು ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಕುವೆಂಪು ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಕಳೆದು 1988ರಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು. ನಿವೃತ್ತಿಯ ಅನಂತರ ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದರು.

ಶಾಲಾಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದ ಎಸ್.ಜಿ.ನಾಡಗೀರ್, ಎನ್.ಕೆ.ಕುಲಕರ್ಣಿ, ಬಿ.ಎಂ.ಶ್ರೀ, ವಿ.ಕೃ.ಗೋಕಾಕ್, ಆರ್ಮಾಂಡೊ ಮೆನಜಿಸ್ ಮೊದಲಾದವರ ಪ್ರಭಾವ, ಸ್ಫೂರ್ತಿ ಇವರ ಮೇಲಾಯಿತು. ಇವರು ಕಾವ್ಯ, ಕಾದಂಬರಿ, ನಾಟಕ, ವಿಮರ್ಶೆ ಎಲ್ಲವೂ ಸೇರಿದಂತೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ 13 ಕೃತಿಗಳನ್ನೂ ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ನಲ್ಲಿ 17 ಕೃತಿಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ದ ಲೇಟರ್ ಫ಼ೇಸ್ ಇನ್ ದ ಡೆವಲಪ್‌ಮೆಂಟ್ ಆಫ಼್ ಡಬ್ಲ್ಯು.ಬಿ. ಯೇಟ್ಸ್ ಎಂಬ ಇವರ ಸಂಶೋಧನ ಪ್ರಬಂಧಕ್ಕೆ 1965ರಲ್ಲಿ ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪದವಿ ದೊರೆತಿದೆ.

ಮಾಯಿಯ ಮೂರು ಮುಖಗಳು ಎಂಬ ಇವರ ಕವನ ಸಂಕಲನ ನವ್ಯಕಾವ್ಯ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ವಿಭಿನ್ನ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬರೆದುದಾಗಿದೆ. ಭಾಷಿಕವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿನ ಕವನಗಳು ನವೋದಯ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಹತ್ತಿರವಾಗಿವೆ. ಸ್ವಂತದ್ದೆನಿಸುವ ಚಿಂತನಾ ಪ್ರಧಾನ ಧಾಟಿ ಈ ಕವನಗಳ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಮಾತೃತ್ವವನ್ನು ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟ ಬಗೆಯಲ್ಲಿ ಅರಸಿರುವ ರೀತಿ ವಿನೂತನವಾದದ್ದು.

ಗಂಗವ್ವ-ಗಂಗಾಮಾಯಿ ಇವರ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಾದಂಬರಿ. ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ನವ್ಯವನ್ನು ಧಿಕ್ಕರಿಸುವ ಮತ್ತು ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಬೇಕೆಂದೇ ಎತ್ತಿಹಿಡಿಯುವ ನಿಲುವು ಈ ಕಾದಂಬರಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಕೃತಿಯನ್ನು ನ್ಯಾಷನಲ್ ಬುಕ್ ಟ್ರಸ್ಟ್ ಭಾರತದ ಬಹುತೇಕ ಎಲ್ಲ ಅಧಿಕೃತ ಭಾಷೆಗಳಿಗೆ ಅನುವಾದ ಮಾಡಿಸಿದೆ. ಅವಧೇಶ್ವರಿ ಇವರ ಮತ್ತೊಂದು ಕಾದಂಬರಿ. ವೇದಕಾಲೀನ ರಾಜಕೀಯ ಕಾದಂಬರಿ ಎಂದು ಇದನ್ನು ಲೇಖಕರು ಕರೆದಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿನ ರಾಜಕೀಯಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಕಾಲಿಕತೆ ಇದೆ. ಒಂದು ಇಡೀ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಜನಜೀವನವನ್ನು ಯಥಾವತ್ತಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಲು ಲೇಖಕರು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಕಾದಂಬರಿಗೆ ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪುರಸ್ಕಾರ ಲಭಿಸಿದೆ (1988). ಇವರ ನಟನಾರಾಯಣಿ ಎಂಬ ಕಾದಂಬರಿ ಸುಧಾ ವಾರಪತ್ರಿಕೆಯ ಕಾದಂಬರಿ ಸ್ಪರ್ಧೆಗಾಗಿ ಬರೆದದ್ದು; ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಬಹುಮಾನವನ್ನೂ ಗಳಿಸಿತ್ತು.

ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿಮರ್ಶೆಯ ಇತಿಹಾಸ, ಬೇಂದ್ರೆಯವರ ಕಾವ್ಯಮೀಮಾಂಸೆ, ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಅಭಿರುಚಿ ಇವು ವಿಮರ್ಶೆಯ ಕೃತಿಗಳು. ಸತ್ಯಸಾಯಿ ಭಾಷಣಗಳು, ಶ್ರೀ ರಾಮಾಯಣದರ್ಶನಂ (ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಅನುವಾದ)– ಇವು ಅನುವಾದಿತ ಕೃತಿಗಳು. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿಮರ್ಶೆಯ ಇತಿಹಾಸ ಎಂಬ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿಮರ್ಶೆಯ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ಮಂಡಿಸುವ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಭಾರತೀಯ ಮೀಮಾಂಸೆಯ ವಿಚಾರಗಳನ್ನೂ ತಾಳೆ ನೋಡುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ತೌಲನಿಕ ಕ್ರಮ ಇದರ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವಾಗಿದೆ. ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಚಾರ ಪಡೆದಿದ್ದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ರೊಮ್ಯಾಂಟಿಸಿಸಂನ ಮೇಲೆ ಹೇಗೆ ಫ್ರೆಂಚ್ ಚಿಂತಕ ರೂಸೋನ ಪ್ರಭಾವವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಗುರುತಿಸಿರುವ ಇವರ ತೌಲನಿಕ ಅಧ್ಯಯನ ಹೆಚ್ಚು ಮಹತ್ತ್ವದ್ದಾಗಿದೆ. 'ಶ್ರೀ ಸಂಗೀತ ನಾಟ್ಯನಾಂದೀ ಪರಿಪೂರ್ಣ ಹಾಸ್ಯ ಪ್ರಧಾನ ಸಾಂಸಾರಿಕ ಕಂಪನಿ ಏಕಾಂಕ ನಾಟಕ' ಇದು ಇವರ ನಾಟಕ ಕೃತಿ. ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ನ ಕಾಮಿಡಿ ಆಫ್ ಎರರ್ಸ್ ಪ್ರಕಾರದ ನಾಟಕಗಳ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ರಚಿಸಹೊರಟ ನಾಟಕವಿದು. ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ವಿಪರ್ಯಾಸ ನಾಟಕಗಳ ಸಾಲಿಗೆ ನಾಂದಿಯಂತಿರುವುದೇ ಈ ನಾಟಕದ ಹೆಚ್ಚುಗಾರಿಕೆ ಎನ್ನಬಹುದು.

ದ ಕ್ಯಾಪ್ಟೀವ್, ದಿ ಪ್ರಿಟೆಂಡರ್, ಎಪಿಸಲ್ ಟು ಡೇವಿಡ್ ಮಕ್ ಕುಚಿಯೋನ್, ದ ಟೆಂಟ್ ಪೋಲ್ ಪ್ಯಾರಡಿಮ್ಸ್, ಹಮ್ಮಿಂಗ್ ಬರ್ಡ್, ಮೊಹೆಂಜೊದಾರೊ ಸೀಲ್ಸ್, ಇಂಡೋ ಆಂಗ್ಲಿಯನ್ ಕ್ರೀಡ್, ಅವಧೂತ ಗೀತಾ, ಥಿಯೆಟ್ರಿಕಲ್ ಅಂಡ್ ಪ್ರ್ಯಾಕ್ಟಿಕಲ್ ಸ್ಟಡೀಸ್ ಇನ್ ಇಂಡೋ–ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಲಿಟರೇಚರ್, ವಿ.ಕೆ.ಗೋಕಾಕ್, ಪರ್ಸ್‌ಪೆಕ್ಟಿವ್ಸ್ ಆನ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಡ್ರಾಮಾ ಇನ್ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ (ಎಮ್.ಕೆ.ನಾಯಕ್ ಅವರ ಜೊತೆಗೂಡಿ ಸಂಪಾದಿತ)–ಇವು ಇವರ ಕೆಲವು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಕೃತಿಗಳು. ದ ಪ್ರಿಟೆಂಡರ್ ಎಂಬ ಕವನ ಸಂಕಲನಕ್ಕೆ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಸುವರ್ಣ ಮಹೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯೂ ಹೋಮಿಂಗ್ ಬರ್ಡ್ ಎಂಬ ಕೃತಿಗೆ ಕುವೆಂಪು ವಿದ್ಯಾವರ್ಧಕ ಟ್ರಸ್ಟ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯೂ ಲಭ್ಯವಾಗಿವೆ. ಕುವೆಂಪು ಅವರ ಶ್ರೀರಾಮಾಯಣ ದರ್ಶನಂ ಕೃತಿಯನ್ನು ಇವರು ಇಂಗ್ಲಿಷಿಗೆ ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದು ಅದು ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯಿಂದ ಪ್ರಕಟವಾಗಿದೆ.

ಇವರ ಸಂಶೋಧನೆಯ ಕ್ಷೇತ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಷ್ಟೆ ಅಲ್ಲದೆ ಹಲವು ವಿಚಾರಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಕಂಪಲ್ಸರಿ ಕ್ಯಾಪಿಟೇಷನ್ ಸ್ಕೀಮ್, ಮೊಹೆಂಜೊದಾರೊ ಮುದ್ರಿಕೆಗಳು, ಭಾರತೀಯ ಚಿಂತನಧಾರೆಗೆ ಹರಿಜನರ ಕೊಡುಗೆ–ಇಂಥ ಸಂಶೋಧನ ಕೃತಿಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಶಿಕ್ಷಣ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಉನ್ನತ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಚೋಮ್‌ಸ್ಕಿ–ಸ್ಕಿನ್ನರ್ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದರು. ಮುಂಬಯಿಯ ಟೈಮ್ಸ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹಲವು ವರ್ಷಗಳಕಾಲ ಸಂಗೀತ ವಿಮರ್ಶೆಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ.

1984ರಲ್ಲಿ ಯೂಗೋಸ್ಲಾವಿಯದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ವಿಶ್ವಕಾವ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಇವರು ಭಾರತದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರು. ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್, ಬಲ್ಗೇರಿಯ, ಹಂಗರಿ ಮೊದಲಾದ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವಾಸ ಕೈಗೊಂಡು ಭಾರತದ ವೈದಿಕ ಮತ್ತು ಮಹಾಕಾವ್ಯ ಕಾಲದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗೂ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ದೇಶಗಳ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧಗಳ ಬಗೆಗೆ ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆಸಿದ್ದರು. ಇವರು ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಸದಸ್ಯರೂ (1983–87) ಜ್ಞಾನಪೀಠ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಕನ್ನಡ ಸಲಹಾ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರೂ (1984) ರಾಜ್ಯಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಸದಸ್ಯರೂ (1988) ಆಗಿದ್ದರು. ಇವರು 2004ರಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. (ಜಿ.ಎಚ್.ಎಂ.)

ಶಂಕರಲಿಂಗೇಗೌಡ, ಎಂ.: –1952. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞ, ರಾಜಕಾರಣಿ, ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟಗಾರರು. ಇವರು ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆ ನಾಗಮಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮೈಲಾರಪಟ್ಟಣ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ಲಿಂಗೇಗೌಡರು ಶೇಖ್‌ದಾರ್ ಆಗಿದ್ದರು. ಅವರ ಆರೋಗ್ಯ ಅಷ್ಟಾಗಿ ಚೆನ್ನಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದ ಕಾರಣ ತಾವು ಮಾಡಬೇಕಾಗಿದ್ದ ಕೆಲಸವನ್ನು ತಮ್ಮ ಮಗನಿಂದ ಮಾಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಹೀಗಾಗಿ ಗೌಡರಿಗೆ ಕಂದಾಯ ಇಲಾಖೆಯ ಕೆಲಸ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಬೇಗ ಕಲಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು. ಬಿ.ಎ. ಪದವೀಧರರಾದ ಅನಂತರ ವಿದೇಶದಲ್ಲಿ ಉನ್ನತ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಲು ಸ್ಪರ್ಧಾತ್ಮಕ ಪರೀಕ್ಷೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ತೇರ್ಗಡೆಯಾದರೂ ಅನಿವಾರ್ಯ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ವಿದೇಶ ವ್ಯಾಸಂಗ ಕೈತಪ್ಪಿತು. ರಾಜತ್ವಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಠರಾಗಿದ್ದರೂ ಇವರು ಸ್ವತಂತ್ರ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯವರಾಗಿದ್ದರು.

1925ರಲ್ಲಿ ಜೀವವಿಮಾ ಸಂಸ್ಥೆಗಾಗಿ ಯೋಜನೆಯೊಂದನ್ನು ರೂಪಿಸಿ ಕೊಟ್ಟರು. ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರ ಆರ್ಥಿಕ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ತಯಾರಿಸಿ ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಕೋರಿದಾಗ ಉತ್ತಮ ವರದಿ ತಯಾರಿಸಿ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಬರಗಾಲದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪರಿಹಾರ ಮಾರ್ಗೋಪಾಯಗಳ ಬಗೆಗೆ ವರದಿಯನ್ನು ತಯಾರಿಸಿಕೊಟ್ಟರು. ಗೌಡರ ಮೇಧಾಶಕ್ತಿ ಬಗ್ಗೆ ಕೇಳಿತಿಳಿದ ಕೊಲ್ಲಾಪುರ, ಬರೋಡ ಹಾಗೂ ನವನಗರ (ಸೌರಾಷ್ಟ್ರ) ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳ ಮಹಾರಾಜರು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳ ಭೂಕಂದಾಯವನ್ನು ಹೊಸದಾಗಿ ನಿರ್ಧರಿಸುವ ಸಂದರ್ಭ ಒದಗಿ ಬಂದಾಗ ಆ ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆಯನ್ನು ಇವರಿಗೆ ವಹಿಸಿದರು. ಇವರು ಆಯಾ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳ ಹಳ್ಳಿ ಹಳ್ಳಿಗೂ ಭೇಟಿ ನೀಡಿ, ಖುದ್ದಾಗಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಕಂದಾಯವನ್ನು ನಿಗದಿಪಡಿಸಿದುದೇ ಅಲ್ಲದೆ ರಾಜ್ಯದ ಆಯವ್ಯಯ ಅಂದಾಜು ಪಟ್ಟಿಯನ್ನು ರಚಿಸಿಕೊಟ್ಟರು. ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇವರು ತಯಾರಿಸಿದ ನಕಾಶೆಗಳು ಇಂದಿಗೂ ಲಭ್ಯವಿದೆ.

ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಜಮೀನ್ದಾರರು ದಿ ಸೌತ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಎಸ್ಟೇಟ್ಸ್ ಅಂಡ್ ಲ್ಯಾಂಡ್ ಓನರ್ಸ್ ಅಸೋಸಿಯೇಷನ್ ಆಫ್ ಮದ್ರಾಸ್ ಪ್ರೆಸಿಡೆನ್ಸಿ ಎಂಬ ಸಂಘ ಸ್ಥಾಪನೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ರೈತವಾರಿ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿ ಜಮೀನ್ದಾರರ ಹಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಕಸಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರ್ಕಾರ ಹವಣಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಅಲ್ಲಿನ ಜಮೀನ್ದಾರರು ಗೌಡರ ಮೊರೆ ಹೋದರು. ಆ ಸಮಸ್ಯೆಯನ್ನು ಇವರು ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ಬಗೆಹರಿಸಿದರು. ಆಗ ಇವರಿಗೆ ತಮಿಳುನಾಡು ಸಂಸ್ಥೆ ದೇಶಬಂಧು ಎಂಬ ಬಿರುದು ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿತು (1936).

ಆ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಮೈಸೂರು ಉತ್ಪನ್ನಗಳನ್ನು ವಿದೇಶಗಳಿಗೆ ರಫ್ತು ಮಾಡಲು ಮದರಾಸು ಇಲ್ಲವೇ ಮುಂಬಯಿ ಬಂದರಿಗೆ ಕಳುಹಿಸಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಜೊತೆಗೆ ಆಯಾ ಸರ್ಕಾರಗಳಿಗೆ ಲಕ್ಷಾಂತರ ರೂಪಾಯಿ ತೆರಿಗೆ ನೀಡಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಈ ಅಂಶವನ್ನು ಮನಗಂಡ ಗೌಡರು ದಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಷಿಪ್ ಬಿಲ್ಡಿಂಗ್ ಅಂಡ್ ಟ್ರಾನ್ಸ್‌ಪೋರ್ಟ್ ಕಂಪನಿ ಲಿಮಿಟೆಡ್ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ, ಭಟ್ಕಳದ ಕರಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರಿಂದ ಜಮೀನನ್ನು ಗುತ್ತಿಗೆಗೆ ಹಿಡಿದರು (1944). ಸಂಸ್ಥೆಯ ಕಛೇರಿಯನ್ನು ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಈ ಸಂಬಂಧವಾಗಿ ಅನೇಕ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಆದರೆ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಈ ಯೋಜನೆಗೆ ಮಂಜೂರಾತಿ ನೀಡದ ಕಾರಣದಿಂದಾಗಿ ಯೋಜನೆ ಮೂಲೆಗುಂಪಾಯಿತು.

ಬೆಂಗಳೂರಿನ ರಾಜ್ಯ ಒಕ್ಕಲಿಗರ ಸಂಘಕ್ಕೆ ಇವರು ಕೆಲಕಾಲ ಆರ್ಥಿಕ ಸಲಹೆಗಾರರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಇವರು ಆಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಹಾಗೂ ಆರ್ಥಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಕುರಿತು ಅನೇಕ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹೆಚ್ಚಿನ ಕೃತಿಗಳು ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ನಲ್ಲಿವೆ. ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯ ಕೃತಿಗಳು:

(1)ಇಂಡಿಯನ್ ಎಕನಾಮಿಕ್ ಸೆನ್ಸಸ್, ವಾಲ್ಯೂಮ್ 1, 2 ಮತ್ತು 3, (2)ಭಟ್ಕಳ್ ಹಾರ್ಬರ್ ಸ್ಕೀಂ, (3)ಲೈಫ್ ಇನ್ಶೂರೆನ್ಸ್ ಎಕನಾಮಿಕ್ಸ್ (1927), (4)ಫೈನಾನ್ಸಿಯಲ್ ಪೊಸಿಷನ್ ಆಫ್ ಮೈಸೂರ್ (1791–

1932), (5)ದ ರೈಟ್ಸ್ ಆಫ್ ಮಹಾರಾಜಾಸ್ ಅಂಡ್ ವಿಲೇಜಸ್ ಆಫ್ ದೇರ್ ಸಬ್ಜೆಕ್ಟ್ಸ್, (6)ಎಕನಾಮಿಕ್ ರಿಪೋರ್ಟ್ ಆಫ್ ನಾಗಮಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕ್, (7)ಅಗ್ರೇರಿಯನ್ ಪಾಲಿಸಿ ಇನ್ ದ ಮೈಸೂರ್ ಸ್ಟೇಟ್ ಅಂಡ್ ಭಟ್ಕಳ್ ಹಾರ್ಬರ್ ಸ್ಕೀಂ, (8)ಎಕನಾಮಿಕ್ ರಿಪೋರ್ಟ್ಸ್ ಆಫ್ ಎಚ್.ಎಚ್. ಛತ್ರಪತಿ ಡೊಮಿನಿಯನ್ (ಕೊಲ್ಲಾಪುರ ಡೆಕ್ಕನ್), (9) ಅಗ್ರಿಕಲ್ಚರಲ್ ಇಂಡಿಪೆಂಡೆನ್ಸ್ ಇನ್ ದ ಪ್ಲೇನ್ ಕಂಟ್ರಿ ಆಫ್ ಕೊಲ್ಹಾಪುರ್ ಸ್ಟೇಟ್, (10)ಇಂಡಿಕ್ವಿಬಲ್ ಡಿಸ್ಟ್ರಿಬ್ಯೂಷನ್ ಆಫ್ ಪಬ್ಲಿಕ್ ರೆವಿನ್ಯೂ ಇನ್ ಮೈಸೂರ್, (11) ರಿಪೋರ್ಟ್ಸ್ ಆನ್ ಎಕನಾಮಿಕ್ ಲ್ಯಾಂಡ್ ರೆಂಟ್ ಇನ್ ಎಚ್.ಎಚ್. ದ ಜಾಮ್ ಸಾಹೇಬ್ಸ್ ಡೊಮಿನಿಯನ್ಸ್–ವಾಲ್ಯೂಮ್ 1 (12) ಎಕನಾಮಿಕ್ ಅಂಡ್ ಪೊಲಿಟಿಕಲ್ ಲೈಫ್ ಇನ್ ಬರೋಡ ಅಟ್ ಭಾಗ್ಯನಗರ್. ಇವರ ಬಹುಪಾಲು ಬರೆಹಗಳು ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಪತ್ರಾಗಾರ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಲಭ್ಯವಿವೆ.

ಇವರು ಪ್ರಜಾಪ್ರತಿನಿಧಿ ಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿಯೂ (1942–47) ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. 1952ರಲ್ಲಿ ನಾಗಮಂಗಲ ವಿಧಾನಸಭಾ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಅಭ್ಯರ್ಥಿಯನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ವಿಧಾನಸಭೆಗೆ ಆಯ್ಕೆಯಾದರು. ಮಹಾತ್ಮ ಗಾಂಧಿ ಹಾಗೂ ಸರ್ದಾರ್ ವಲ್ಲಭಭಾಯಿ ಪಟೇಲರ ಬಗ್ಗೆ ಇವರು ಅಪಾರ ಗೌರವ ಹೊಂದಿದ್ದರು. ನೇರ ನಡೆನುಡಿಗೆ ಮತ್ತು ಸ್ಪಷ್ಟ ವಿಚಾರಗಳಿಗೆ ಹೆಸರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿಗೆ ಸರ್ಕಾರ ಮತ್ತು ಸಾರ್ವಜನಿಕರಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಮಾನ್ಯತೆ ಇದ್ದಿತು. ಇವರು 1952 ಡಿಸೆಂಬರ್‌ನಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. **(ಬಿ.ಪಿ.ಕೆ.)**

ಶತಶೃಂಗಪರ್ವತ: ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೋಲಾರ ನಗರದ ಈಶಾನ್ಯ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಬೆಟ್ಟ. ಎತ್ತಿನ ಕೋಡಿನಾಕಾರದ ನೂರು ಶಿಖರಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಪರ್ವತ ಪಂಕ್ತಿಯಾದುದರಿಂದ ಇದು ಶತಶೃಂಗಪರ್ವತವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ಕೋಲಾರ ಬೆಟ್ಟವೆಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಒಂದು ಶಿಖರ ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟದಿಂದ ಸು. 1,227 ಮೀ ಎತ್ತರವಿದೆ. ಈ ಶಿಖರ ಪಂಕ್ತಿ ಕೋಲಾರದ ಈಶಾನ್ಯದಿಂದ ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಹಬ್ಬಿದೆ. ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿನ ತೇರುಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಫಲವತ್ತಾದ ಭೂಮಿಯಿದ್ದು ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದೆ.

ಈ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿರುವ ಕೊಳವನ್ನು ಅಂತರಗಂಗೆಯೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಬೆಟ್ಟದ ಕಲ್ಲುಬಂಡೆಗಳ ಮೂಲಕ ಹರಿದು ಬರುವ ನೀರನ್ನು ಮೊದಲು ಒಂದು ಸಣ್ಣ ತೊಟ್ಟಿಗೆ ಹಾಯಿಸಿ, ಅನಂತರ ಬಸವನ ಬಾಯಿಯ ಮೂಲಕ ಕೆಳಗಿನ ದೊಡ್ಡ ಕೊಳಕ್ಕೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಈ ಕೊಳದ ಮಧ್ಯೆ ಒಂದು ಮಂಟಪವಿದೆ. ಈ ಬೆಟ್ಟದ ತಪ್ಪಲಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಣವೊಂದರ ಅವಶೇಷಗಳೂ ನೀಲಕಂಠೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವೂ ಇವೆ.

ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಮುಗಲರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬೃಹತ್ ಕೋಟೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಆಗ ಕೋಲಾರವನ್ನಾಳುತ್ತಿದ್ದ ಮುಗಲರ ಸೇನಾನಾಯಕ ಖಾಸಿಂಖಾನನು ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿನ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ವಾಸಸ್ಥಾನವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ. ಈಗಲೂ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿರುವ ಮಸೀದಿ ಎಂಬ ಹಳ್ಳಿಯೇ ಅವನ ವಾಸಸ್ಥಾನವಾಗಿದ್ದಿರಬೇಕೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ಇವನು ಕೆಲಕಾಲ ಶಿರಾದ ಸುಭೇದಾರನೂ ಆಗಿದ್ದ. ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಮರಾಠರು ನಾಶಮಾಡಿದರು.

ಜಮದಗ್ನಿ ಋಷಿ ಈ ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದ್ದನೆಂಬುದು ಸ್ಥಳಪುರಾಣ. ಕಾರ್ತವೀರ್ಯಾರ್ಜುನ ಈ ಋಷಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಸುರಭಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಅವನನ್ನು ಕೊಂದ; ಈ ಹಂತಕನನ್ನು ಜಮದಗ್ನಿಯ ಮಗನಾದ ಪರಶುರಾಮ ಸಂಹರಿಸಿದ; ಈ ಹೋರಾಟದಿಂದ ಕೋಲಾಹಲವುಂಟಾಯಿತು; ಇದರಿಂದ ಕೋಲಾರಕ್ಕೆ ಕೋಲಾಹಲಪುರವೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತಂತೆ.

ಇಂದು ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿರುವ ಅಂತರಗಂಗೆ. ಗಂಗಾನದಿಯಷ್ಟೇ ಪವಿತ್ರವಾದುದು ಎಂಬ ಭಾವನೆಯಿದ್ದು ಇದೊಂದು ಯಾತ್ರಾಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿದೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಇದು ವಿಹಾರಧಾಮದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿಬರಲು ವಾಹನ ಸೌಕರ್ಯ ಕಲ್ಪಿಸಲಾಗಿದೆ. **(ಎಂ.ಎಸ್.ವಿ.)**

ಶನಿವಾರಸಂತೆ: ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆ ಸೋಮವಾರಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣ. ಮಡಿಕೇರಿಯ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 64 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,003. ಪ್ರತಿ ಶನಿವಾರ ಇಲ್ಲಿ ಸಂತೆ ನಡೆಯುವುದರಿಂದ ಈ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಶನಿವಾರಸಂತೆ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂತೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಈ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಹೆಮ್ಮಿಗೆ ಎಂಬ ಹೆಸರಿತ್ತು. ಮಡಿಕೇರಿಯಿಂದ ಅರಕಲಗೂಡು, ಕೊಡ್ಲಿಪೇಟೆ, ಸಕಲೇಶಪುರಗಳಿಗೆ ಹೋಗುವ ರಸ್ತೆ ಈ ಪಟ್ಟಣದ ಮೂಲಕ ಹಾದು ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಮಕ್ಕಳ ಯೋಗಕ್ಷೇಮ ಕೇಂದ್ರ, ಪಶುವೈದ್ಯಶಾಲೆ, ಅಂಚೆ ಕಚೇರಿ, ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ, ಪ್ರವಾಸಿಮಂದಿರ ಇವೆ. ಈ ಊರು ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಕೈಮಗ್ಗದ ಬಟ್ಟೆಗಳಿಗಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ.

ಇಲ್ಲಿ ಫೆಬ್ರವರಿ–ಮಾರ್ಚ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಗುಡುಗಲಾಲೆ ಜಾತ್ರೆಯೂ ಡಿಸೆಂಬರ್–ಜನವರಿ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಜಗದೇವಗುರುಗಳ ಜಾತ್ರೆಯೂ ನಡೆಯುತ್ತವೆ; ದನಗಳ ಪ್ರದರ್ಶನ ಗುಡುಗಲಾಲೆ ಜಾತ್ರೆಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. **(ವಿ.ಎಸ್.ಎಸ್.)**

ಶರಾವತಿ: ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಉತ್ತರಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ಒಂದು ನದಿ. ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿಗೆ ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿ ಸು. 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಕವಲೇದುರ್ಗದ ಬಳಿ ಇರುವ ಅಂಬುತೀರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದರ ಉಗಮ. ಉಗಮಸ್ಥಾನದಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ವಾಯುವ್ಯ ದಿಕ್ಕಿನತ್ತ ಹರಿಯುವ ಈ ನದಿಯನ್ನು ಪಟ್ಟಗುಪ್ಪೆಯ ಬಳಿ ಬಲಗಡೆಯಲ್ಲಿ ಹರಿದ್ರಾವತಿ ನದಿಯೂ ಬಾರಂಗಿ ಮೇಲುಗಡೆ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎಣ್ಣೆಹೊಳೆಯೂ ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ಹುರ್ಳಿಹೊಳೆ, ಬಿರ್ದನ ಹೊಳೆ, ಶರ್ಮಣಾವತಿ, ದೂಳಿಮಕ್ಕಿ ಹೊಳೆ ಮುಂತಾದ ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ತೊರೆಗಳನ್ನೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಹರಿಯುವ ಈ ನದಿ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಸು. 32 ಕಿಮೀ ದೂರ ಹರಿದು, ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗಡಿಯಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟದಿಂದ ಕೆಳಗೆ ದುಮುಕಿ ಜೋಗ ಜಲಪಾತವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದೆ **(ನೋಡಿ: ಜೋಗಜಲಪಾತ)**. ಮುಂದೆ ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವಹಿಸಿ ಹೊನ್ನಾವರದ ಬಳಿ ಅರಬ್ಬಿಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ಈ ನದಿಯ ಒಟ್ಟು ಹರಿವಿನ ಉದ್ದ 128 ಕಿಮೀ.

ಈ ನದಿ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಪೂರೈಕೆಯಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಸ್ಥಾನ ಪಡೆದಿದೆ. ಶರಾವತಿ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಯೋಜನೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಈ ನದಿಗೆ ಲಿಂಗನಮಕ್ಕಿ **(ನೋಡಿ)** ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಣೆಕಟ್ಟನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಜಲವಿದ್ಯುದುತ್ಪಾದನೆಗೆ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಮಹಾತ್ಮಗಾಂಧಿ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದನಾ ಕೇಂದ್ರದಿಂದ 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಆನೆಬೈಲು ವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದನಾ ಕೇಂದ್ರ ಆಗ್ನೇಯ ಏಷ್ಯದಲ್ಲೇ ದೊಡ್ಡದು. ಲಿಂಗನಮಕ್ಕಿ ಅಣೆಕಟ್ಟಿನ ಬಳಿಯೂ ವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದನಾ ಕೇಂದ್ರವೊಂದನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಯೋಜಿಸಲಾಗಿದೆ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನೀರಾವರಿಗೂ ಈ ನದೀಜಲದ ಬಳಕೆಯುಂಟು.

ಈ ನದಿಗೆ ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಆರು ಫರ್ಲಾಂಗ್ ಉದ್ದದ ಸೇತುವೆ ಕಟ್ಟಿದ್ದು ಮಂಗಳೂರಿನಿಂದ ಮುಂಬಯಿ ವರೆಗಿನ ಕರಾವಳಿ ಮಾರ್ಗ ಈಗ ಹೆಚ್ಚು ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ವ್ಯಾಪಾರದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿದೆ. ಹೊನ್ನಾವರದ ಬಳಿ ಈ ನದಿ ಸಮುದ್ರ ಸೇರುವ ತಾಣದಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರದವರೆಗೆ ಜಲಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿದ್ದು ಸರಕುಗಳ ಸಾಗಣೆ ನಡೆಯುವುದು.

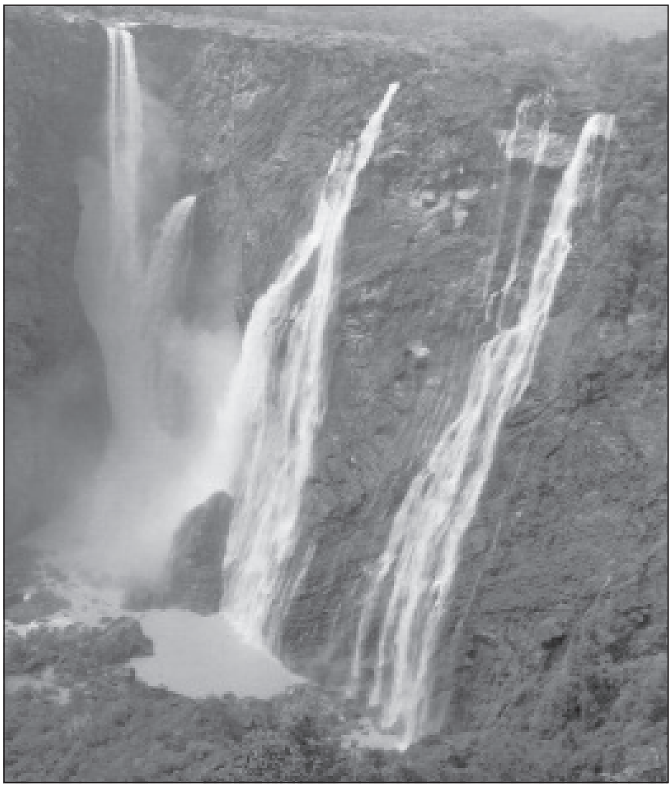
ಪ್ರಪಂಚ ಖ್ಯಾತ ಜೋಗ ಜಲಪಾತ

ಅರಣ್ಯವಾಸಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರ ನೀರಿಗಾಗಿ ಅಂಬನ್ನು ನೆಲಕ್ಕೆ ಬಿಟ್ಟು ಜಲ ಉದ್ಭವಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನೆಂದೂ ಅದರಿಂದಲೇ ಅಂಬುತೀರ್ಥ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಶರದಿಂದ ಜನಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಈ ನದಿಗೆ ಶರಾವತಿಯೆಂಬ ಹೆಸರೂ ಬಂತೆಂದೂ ಪುರಾಣ ಕಥೆ. **(ಡಿ.ಎಸ್.ಕೆ.)**

ಶಾಂತಕವಿ: 1856–1920. ಕನ್ನಡದ ಮುಂಬೆಳಕಿನ ಕಾಲದ ನಾಟಕಕಾರರು, ಕವಿಗಳು ಮತ್ತು ಕೀರ್ತನಕಾರರು. ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ಬಾಳಾಚಾರ್ಯ ಗೋಪಾಳಾಚಾರ್ಯ ಸಕ್ಕರಿ. ಶಾಂತಕವಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧರು. ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಾತೇನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ 1856 ಜನವರಿ 15ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮತ್ತು ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡವನ್ನು ಓದಿದ ಇವರು ಉಪಾಧ್ಯಾಯ ಕೆಲಸಕ್ಕಾಗಿ ಧಾರವಾಡ ಶಿಕ್ಷಣ ಮಹಾವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ತರಬೇತನ್ನು ಪಡೆದು ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಾದರು. ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅನೇಕ ಊರುಗಳಲ್ಲಿ ಸು.40 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿ 1912ರಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು. ಅಂದಿನ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಮರಾಠಿ ಪ್ರಾಬಲ್ಯ ಹೆಚ್ಚಿತ್ತು; ಕನ್ನಡವನ್ನು ಕೇಳುವವರೇ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಅಂಥ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಕೀರ್ತನಕಾರರೂ ಆಗಿದ್ದ ಇವರು ನಾಡುನುಡಿಗಳ ಮೇಲೆ ಮಮತೆಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವಂಥ ಅನೇಕ ಕೀರ್ತನೆಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ, ಸಭೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಡಿ ಜನಜಾಗೃತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದರು. ನಾಟಕ ರಚನೆಯಲ್ಲೂ ಆಸಕ್ತಿ ವಹಿಸಿದ ಇವರು, ತಮ್ಮ ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲೇ ಉಷಾಹರಣ ಎಂಬ ನಾಟಕವನ್ನು ಬರೆದು ಆಡಿಸಿದರು. ಕನ್ನಡದ ಆ ನಾಟಕವನ್ನು ನೋಡಿ ಜನ ಮೆಚ್ಚಿಕೊಂಡರು. ಅದರಿಂದ ಉತ್ಸಾಹಗೊಂಡ ಇವರು ಶ್ರೀಯಾಳ ಸತ್ತ್ವಪರೀಕ್ಷೆ, ಕೀಚಕವಧೆ, ವತ್ಸಲಾಹರಣ, ಸುಧನ್ವವಧೆ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಬರೆದರಲ್ಲದೆ, 1873ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಈ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದರು. ಇದರಿಂದ ಕನ್ನಡ ನಾಟಕಗಳಿಗೂ ಪ್ರಚಾರ ದೊರೆತು, ಮರಾಠಿ ನಾಟಕಗಳ ಪ್ರಾಬಲ್ಯ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಕುಗ್ಗಿತು. ಇವರ ಕನ್ನಡ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಆಡಲು ಅನೇಕ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಗಳೂ ಮುಂದಾದವು.

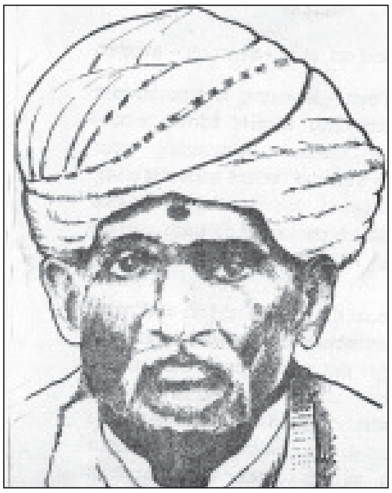

ಶಾಂತಕವಿಗಳು ತಮ್ಮ ದೀರ್ಘ ಉಪಾಧ್ಯಾಯವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಅಲ್ಪ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಸುಮಾರು ಅರವತ್ತಕ್ಕೂ ಮಿಕ್ಕು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೀಚಕವಧೆ, ಪಾರ್ವತೀಪರಿಣಯ (ಬಾಣಕವಿಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕದ ಭಾಷಾಂತರ), ಕಾಳಿದಾಸ ಕವಿಯ ಮೇಘದೂತ (ಅನುವಾದ), ಶಾಕುಂತಲ (ಅನುವಾದ), ಋತುಸಂಹಾರ (ಅನುವಾದ), ಮೃಚ್ಛಕಟಿಕ (ಅನುವಾದ), ಸೀತಾರಣ್ಯಪ್ರವೇಶ, ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರಸತ್ತ್ವಪರೀಕ್ಷಾ ಮುಂತಾದ ಪೌರಾಣಿಕ ಕೃತಿಗಳೂ ಅಡ್ಡಕತೆಗಳ ಬುಕ್ಕು, ಕನ್ನಡ ದಾಸಯ್ಯನ ಪದ್ಯಗಳು, ಕ್ನಡಿಗರಿಗೆ ಸವಾಲುಗಳು, ವ್ಯಭಿಚಾರಾನರ್ಥ ಸಿಂಧು, ವಾಸಪ್ಪ ನಾಯಕನ ಫಾರ್ಸು, ಕಾಲಮಹಿಮೆ, ಕಾಳಾಸುರ ಮುಂತಾದ ಹಾಸ್ಯಪ್ರಬಂಧಗಳೂ ಶೃಂಗಾರಸಾಗರ, ವಿರಹತರಂಗ, ಶೃಂಗಾರಪದಸಂಗ್ರಹ, ರಸಿಕ ವಿಚಾರ ಮುಂತಾದ ಶೃಂಗಾರ ಪ್ರಧಾನ ರಚನೆಗಳೂ ಸೇರಿದೆ. ಇವರ ಈ ಸ್ಫೂರ್ತಿದಾಯಕ ಕೃತಿಗಳು ಸುಪ್ತಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಜನತೆಯನ್ನು ಎಚ್ಚರಿಸಿದವು. ಕನ್ನಡ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಪುನರುಜ್ಜೀವನ ಗೊಳಿಸುವಲ್ಲಿ ಇವರ ನಾಟಕಗಳು ಪ್ರಧಾನಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದವು. ರಾಷ್ಟ್ರೀಯತ್ವವೇ ಯುಗಧರ್ಮ ಎಂದು ಸಾರಿದ್ದು, ಆ ದಿಶೆಯಲ್ಲಿ ದುಡಿದದ್ದು ಶಾಂತಕವಿಗಳ ಹಿರಿಮೆ. ಇವರ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮನ್ನಿಸಿ ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ 1880ರಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸಮಾರಂಭವೊಂದರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಉಡುಗೊರೆಯಿತ್ತು ಗೌರವಿಸಲಾಯಿತು. **(ಎಂ.ಜಿ.ಎಸ್.)**

ಶಾಂತರಾವ್: 1925– . ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ನೃತ್ಯ ಕಲಾವಿದೆ. ಇವರು ಮುಂಬೈನಲ್ಲಿ 1925ರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ವ್ಯಾಪಾರ ವಹಿವಾಟಿಗಾಗಿ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಿಂದ ಮುಂಬೈಗೆ ಹೋಗಿ ನೆಲೆಸಿದವರು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಚಳವಳಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರು. ಇವರ ತಾಯಿ ಲಲಿತಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ಇದ್ದವರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರ ಮನೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟಗಾರರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹೋರಾಟಗಾರರಾದ ಹರೀಂದ್ರನಾಥ ಚಟ್ಟೋಪಾಧ್ಯಾಯ, ಕಮಲಾಬಾಯಿ, ಸರೋಜಿನಿನಾಯ್ಡು ಮೊದಲಾದವರು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದರು. ಇಂಥ ಮುಕ್ತ ವಿಚಾರಗಳ ವಾತಾವರಣದಲ್ಲಿ ಶಾಂತಾರಾವ್ ಬೆಳೆದರು. ಹಾಗಾಗಿ ಚಿಕ್ಕಂದಿನಿಂದಲೇ ಇವರಿಗೆ ಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಬಹುವಾಗಿ ಆಸಕ್ತಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ಶಾಲಾ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ

ದಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಆಸಕ್ತಿ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಕಥಕಳಿ ನೃತ್ಯದ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಲು ಕಲಾಮಂಡಲಂ ಎಂಬ ಕೇರಳದ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ನೃತ್ಯಶಾಲೆಯನ್ನು ಸೇರಿದರು (1940). ಕವಿ ವಲ್ಲತೋಳರ ಆತಿಥ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಥಕಳಿ ಗುರು ರಾವುನ್ನಿ ಮೆನನ್ ಅವರಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಇಲ್ಲಿ ಇವರು ಅತ್ಯಂತ ಕಷ್ಟಕರವಾದ ತೋಡಯಂ, ಅಷ್ಟ ಕಲಾಂಶಗಳನ್ನು ಕರಗತ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ದುಶ್ಯಾಸನ ವಧೆಯನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡಿದರು. 1942ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಮೋಹಿನಿ ಆಟ್ಟಂ ಕಲಿತು ರಂಗಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಿದರು. ಕಲೆಯ ನಾನಾ ಪ್ರಾಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ಹೊಂದಿದ್ದ ಇವರು ಸಿಂಹಳಕ್ಕೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿ ಕಾಂಡ್ಯನ್‌ನ ನೃತ್ಯವನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರು. ಅದರ ವಿಶಿಷ್ಟ ಶೈಲಿಯಾದ ನಾಗವನ್ನಮ, ಇದಡಿ ಎಂಬ ಸಂಯೋಜನೆ ಯನ್ನು ಕಲಿತು ಕೊಲಂಬೋದಲ್ಲಿ ಪ್ರದರ್ಶನ ನೀಡಿ ಆಮ್ರಪಾಲಿಯ ಪುನರಾವತಾರ ಎಂಬ ಹೊಗಳಿಕೆಗೆ ಪಾತ್ರರಾದರು.

ಅನಂತರ ಪ್ರಖ್ಯಾತರಾದ ಪಂದನಲ್ಲೂರು ಮೀನಾಕ್ಷಿ ಸುಂದರಂ ಪಿಳ್ಳೈ ಅವರಲ್ಲಿ ಭರತನಾಟ್ಯ ಕಲಿಯಲು ನಿರ್ಧಾರ ಮಾಡಿ ಅವರಲ್ಲಿ ಶಿಷ್ಯವೃತ್ತಿ ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಈ ನೃತ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿಣತಿ ಪಡೆದರು. ಐದು ವರ್ಷ ಸತತವಾಗಿ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿ 1943ರಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನೈನಲ್ಲಿ ಹೆಸರಾಂತ ಮ್ಯೂಸಿಯಂ ಥಿಯೇಟರಿನಲ್ಲಿ ಅರಂಗೇಟ್ರಂ ನೆರವೇರಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ದೇಶ ವಿದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಅನೇಕ ನೃತ್ಯ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳನ್ನು ನೀಡಿ ವಿಖ್ಯಾತರಾದರು.

ಇವರು ನೃತ್ಯ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳಲ್ಲಿ ತೋರುತ್ತಿದ್ದ ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟು ಮತ್ತು ಸುವ್ಯವಸ್ಥೆಯೂ ಪ್ರಖ್ಯಾತಿಗಳಿಸಿತ್ತು. ನಿರಾಡಂಬರತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ರಂಗಸಜ್ಜಿಕೆ, ಹಿನ್ನೆಲೆ, ವಸ್ತ್ರಾಲಂಕಾರ, ವರ್ಣವಿನ್ಯಾಸ, ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ವಿನ್ಯಾಸ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಲು ಇವರು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ ಮುನ್ನೆಚ್ಚರಿಕೆ, ಪೂರ್ವಸಿದ್ಧತೆ, ದೀಪ, ಧ್ವನಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದೂ ವಿಶಿಷ್ಟವೂ ಪರಿಪೂರ್ಣವೂ ಆಗಿರುತ್ತಿದ್ದವು. ಭಾಮಾಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ವಹಿಸಿದ ಇವರು ಇದರ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ನೃತ್ಯ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಆವಿಷ್ಕಾರ ಮಾಡಿದ್ದರು. ಸರಕಾರದ ನೆರವಿನಿಂದ ಇವರು ಶಾಂತಾರಾವ್ ಅಕಾಡೆಮಿ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ್ದರು.

ಇವರ ಪ್ರತಿಭೆಗೆ ಸಂದ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪುರಸ್ಕಾರಗಳು ಹಲವು. ರಾಜ್ಯ ನೃತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಕೇಂದ್ರ ನೃತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಶಾಂತಲಾ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಪದ್ಮಶ್ರೀ– ಇವು ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು. ವಸಂತ ಋತುವಿನ ಕುಸುಮ, ಮಾಳವಿಕಾ, ಆಮ್ರಪಾಲಿ ಮುಂತಾದವು ಇವರಿಗೆ ಸಂದ ಬಿರುದುಗಳು.

(ಎಸ್.ಯು.ಎಂ.)

ಶಾಂತಲದೇವಿ: ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹೊಯ್ಸಳ ದೊರೆ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಪಟ್ಟಮಹಿಷಿ. ಇವಳ ಹುಟ್ಟೂರು ಬಲಿಪುರ (ಬಳ್ಳಿಗಾವೆ). ತಂದೆ ಮಾರಸಿಂಗಯ್ಯ, ತಾಯಿ ಮಾಚಿಕಬ್ಬೆ, ಮಾವ ಪೆರ್ಗಡೆ ಸಿಂಗಯ್ಯ, ಗುರು ಪ್ರಭಾಚಂದ್ರದೇವ, ಇಷ್ಟದೈವ ಜಿನನಾಥ. ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ **(ನೋಡಿ)** ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಹತ್ತುಹದಿನೈದು ವರ್ಷಗಳಿಗೆ ಹಿಂದೆಯೇ ಅವನು ಶಾಂತಲದೇವಿಯನ್ನು ವಿವಾಹವಾಗಿರಬೇಕು. 1108ರಲ್ಲಿ ಅವನು ರಾಜ್ಯಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡ ಮೇಲೆ ಎರಡು ದಶಕಗಳಿಗೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ರಾಜಕೀಯ ಮತ್ತು ಆಡಳಿತ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಈಕೆಯ ಪ್ರಭಾವ ಪ್ರಬಲವಾಗಿತ್ತು.

ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಾಂತಲೆಗಿದ್ದ ಸ್ಥಾನಮಾನ, ಇವಳ ಗುಣ, ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವಗಳನ್ನು ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳು ಹೊಗಳುತ್ತವೆ. ಪರಮಕಲ್ಯಾಣಾಭ್ಯುದಯ ಸತಸಹಸ್ರ ಫಳಭೋಗ ಭಾಗಿನೀ ದ್ವಿತೀಯಲಕ್ಷ್ಮೀ ಸಮಾನೆ, ಅಭಿನವ ರುಕ್ಮಿಣೀದೇವಿ, ಪತಿಹಿತ ಸತ್ಯಭಾಮೆ, ವಿವೇಕಯ್ಯುಬೃಹಸ್ಪತಿ, ಪ್ರತ್ಯುತ್ಪನ್ನವಾಚಸ್ಪತಿ, ಮುನಿಜನ ವಿನೇಯಜನವಿನೀತೆ, ಪತಿಬ್ರತಾಪ್ರಭಾವ ಪ್ರಸಿದ್ಧಶೀಲೆ, ಸಕಳವಂದಿಜನ ಚಿಂತಾಮಣಿ, ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವಚೂಡಾಮಣಿ, ಸವತಿಗಂಧವಾರಣೆ, ಚತುಸ್ಸಮಯ ಸಮುದ್ಧರಣಕಾರಣೆ, ನಿಜಕುಳಾಭ್ಯದಯದೀಪಿಕೆ, ಗೀತವಾದ್ಯನ್ರಿತ್ಯಸೂತ್ರಧಾರೆ, ಜಿನಸಮಯಸಮುದಿತಪ್ರಾಕಾರೆ, ಆಹಾರಾಭಯ ಭೈಷಜ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ ದಾನವಿನೋದೆ, ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಹೊಯ್ಸಳದೇವರ ಪಿರಿಯರಸಿ, ಪಟ್ಟಮಹಾದೇವಿ– ಇವು ಇವಳ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷಣಗಳು.

ಶಾಂತಲದೇವಿಗೆ ಕುಮಾರ ಬಲ್ಲಾಳನೆಂಬ ಮಗನೂ ಚಿಕ್ಕಹರಿಯಲೆ (ಹರಿಯಲಾದೇವಿ) ಎಂಬ ಮಗಳೂ ಇದ್ದರು. ಕುಮಾರ ಬಲ್ಲಾಳ ರಾಜ್ಯಭಾರದಲ್ಲಿ ತಂದೆಗೆ ನೆರವಾಗಿದ್ದು, ಶಾಂತಲೆಗೆ ಮುಂಚೆಯೇ ಮೃತನಾದ. ಹರಿಯಲೆ ಭರತೇಶ ದಂಡನಾಯಕನನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಿದ್ದಳು.

ಶಾಂತಲೆ ಧರ್ಮಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಅನೇಕ ಪುಣ್ಯ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾಳೆ. ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಸವತಿಗಂಧವಾರಣ ಬಸದಿ ಇವಳ ಕೊಡುಗೆ. ಹಾಸನ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಶಾಂತಿಗ್ರಾಮವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಅಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದಳು. ಬೇಲೂರಿನಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿರುವ ಕಪ್ಪೆಚೆನ್ನಿಗರಾಯ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಈಕೆ ಕಟ್ಟಿಸಿದುದಾಗಿ ಅಲ್ಲಿನ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಕೊನೆಯವರೆಗೂ ಜಿನಭಕ್ತೆಯಾಗಿಯೇ ಇದ್ದರೂ ಎಲ್ಲ ಧರ್ಮಗಳಿಗೂ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದಳು. ರಾಮಾನುಜರ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಬಿಟ್ಟಿದೇವ, ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನೆಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ತಾಳಲು ಶಾಂತಲೆ ಕಾರಣಳೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದ್ದರೂ ಇದಕ್ಕೆ ಆಧಾರವಿಲ್ಲವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ.

ಬೇಲೂರಿನ ಚೆನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ಒಂದೇ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕಂಡರಿಸಿರುವ ಅಂಜಲಿಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿರುವ ಸರ್ವಾಲಂಕೃತ ಗಂಡು–ಹೆಣ್ಣಿನ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ–ಶಾಂತಲೆಯರೆಂದು ಆರ್.ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯರು ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಶಾಂತಲೆ ಪತಿಯೊಡನೆ ಒಡ್ಡೋಲಗದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವ ಭವ್ಯದೃಶ್ಯದ ಕಲಾಕೃತಿ ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದ ಗೋಡೆಯ ಮೇಲಿನ ಚಿತ್ತಾರದ ಜಾಲಂಧ್ರವೊಂದರ ಮೇಲಿದೆ.

ಶಾಂತಲದೇವಿ 1131ರಲ್ಲಿ ಶಿವಗಂಗೆಯ ತೀರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮುಡುಪಿ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಥಳಾದಳು.

(ವಿ.ಜಿ.ಕೆ.)

ಶಾಂತವೀರದೇಶಿಕ: ಸು.1650. ವೀರಶೈವ ಕವಿ. ಈತ ಶಿವಲಿಂಗ ಚಾರಿತ್ರ, ಶಿವಗಣಚಾರಿತ್ರ, ಸೌಂದರೇಶ್ವರನ ಯಕ್ಷಗಾನ, ಶಿವಮಹತ್ತ್ವ ಸಾರಶಿಖಾಮಣಿ ಸಂಗ್ರಹ ಶತಕ, ಗಿರಿಜಾದೇವಿಯ ಸಂಕೀರ್ತನ ಎಂಬ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕೆಣಿಯನೂರು ಇವನ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ಕವಿಯ ಮುತ್ತಜ್ಜ ಶಿವಲಿಂಗಾರ್ಯ, ಅಜ್ಜ ವೀರೇಶಾರ್ಯ, ತಂದೆ ಚೆನ್ನವೀರೇಶ್ವರ. ಪೂರ್ವಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಹರ, ರಾಘವಾಂಕ, ಕೆರೆಯ ಪದ್ಮರಸ, ಗುಬ್ಬಿಯ ಮಲ್ಲಣಾರ್ಯ, ಸೋಮಾರ್ಯ ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈತ ಸ್ಮರಿಸುವ ಮಲ್ಲಣನೆಂಬ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಕವಿ ಗುಬ್ಬಿಯ ಮಲ್ಲಣನಿರಬಹು

ದೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಕವಿ ತನ್ನನ್ನು ಆನಂದಾಗಮವೇದ ಶಂಕರಪುರಾಣಾರ್ಥಜ್ಞಸತ್ಕೋವಿದ, ನಾನಾ ಕಾವ್ಯ ವಿಚಾರಪೂರಕವಿತಾ ಕರ್ಣಾಟಕ ಚಕ್ರೇಶ್ವರ ಎಂದು ವಿಶೇಷಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.

ಶಿವಲಿಂಗ ಚಾರಿತ್ರ 3 ಆಶ್ವಾಸ ಮತ್ತು 124 ಪದ್ಯಗಳುಳ್ಳ ಚಂಪೂಕಾವ್ಯ. ಇದರಲ್ಲಿ ಪಂಡಿತಾರಾಧ್ಯ ವಂಶದ ಶಿವಲಿಂಗಾಚಾರ್ಯರ ಚರಿತ್ರೆ ಹೇಳಿದೆ. ಶಿವಗಣಚಾರಿತ್ರ 42ಸಂಧಿ ಹಾಗೂ 2,740 ಪದ್ಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಸಾಂಗತ್ಯ ಕಾವ್ಯ. ಇದರಲ್ಲಿ ಶಿವಗಣಗಳ ಚರಿತ್ರೆ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಸೌಂದರೇಶ್ವರನ ಯಕ್ಷಗಾನ ಹೆಸರೇ ಸೂಚಿಸುವಂತೆ ಯಕ್ಷಗಾನ ಕೃತಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಜನವಶ್ಯತಿಲಕ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಹೆಸರೂ ಇದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 13 ಸಂಧಿಗಳೂ 1,610 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇದ್ದು 63 ಶಿವಭಕ್ತರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದ ಸೌಂದರೇಶ್ವರನ ಅಥವಾ ನಂಬಿಯಣ್ಣನ ಕಥೆ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಶಿವಮಹತ್ವ ಸಾರಶಿಖಾಮಣಿ ಸಂಗ್ರಹ ಶತಕದಲ್ಲಿ 100 ಶಾರ್ದೂಲ ವಿಕ್ರೀಡಿತವೃತ್ತಗಳಿದ್ದು ಒಂದೊಂದು ವೃತ್ತವೂ ಶ್ರೀಶಾಂತವೀರೇಶ್ವರ ಎಂದು ಮುಗಿಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿ ವೃತ್ತಕ್ಕೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪವಾಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಅನುವಾದ ಮಾಡಿದೆ. ಶಿವಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವುದೇ ಈ ಕೃತಿಯ ಮುಖ್ಯ ಗುರಿಯಾಗಿರುವಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಗಿರಿಜಾದೇವಿಯ ಸಂಕೀರ್ತನದಲ್ಲಿ ಪಾರ್ವತಿಯ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ 131 ಪದ್ಯಗಳಿವೆ. ಶಿವಜ್ಞಾನಚಾರಿತ್ರವೆಂಬ ಮತ್ತೊಂದು ಕೃತಿಯನ್ನೂ ಇವನೇ ರಚಿಸಿರಬೇಕೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. **(ಆರ್.ಆರ್.)**

ಶಾಂತಾದೇವಿ ಮಾಳವಾಡ: 1922–2005. ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಮಹಿಳಾ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಂಪರೆಯ ಪ್ರವರ್ತಕರಲ್ಲೊಬ್ಬರು. ಸಾಹಿತಿ, ಸಮಾಜ ಸೇವಕಿ, ಸ್ತ್ರೀಯರ ಪ್ರಗತಿಗಾಗಿ ದುಡಿದವರು. ಬೆಳಗಾಂವಿಯಲ್ಲಿ 1922 ಡಿಸೆಂಬರ್ 10ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಕರ್ಜಗಿ ಮುರುಗೆಪ್ಪಶೆಟ್ಟಿ ಮತ್ತು ತಾಯಿ ಜಯವಂತಿದೇವಿ. ತಂದೆ ತಾಯಿ ಇವರ ಹುಟ್ಟು ಹೆಸರು ದಾನಮ್ಮ. ಇವರಿಗೆ 15 ವರ್ಷ ಆಗಿದ್ದಾಗ ಸ.ಸ. ಮಾಳವಾಡರೊಂದಿಗೆ ಇವರ ವಿವಾಹವಾಯಿತು. ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ಮಾಳವಾಡರ ಉತ್ತೇಜನದಿಂದ ಸಾಹಿತ್ಯ ರಚನೆಯಲ್ಲೂ ಸಮಾಜಸೇವೆಯಲ್ಲೂ ತಮ್ಮನ್ನು ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡರು. ಮನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಓದಿ ಜ್ಞಾನ ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡರು. ಮಹಿಳಾ ಮಂಡಳಗಳ ಮೂಲಕ ಮಹಿಳೆಯರ ಉನ್ನತಿಗಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದ ಇವರು ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಅಕ್ಕನ ಬಳಗ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಮಹಿಳೆಯರನ್ನು ಸಂಘಟಿಸಿದರು. ಶಾಂತಾದೇವಿ ಎಂಬುದು ಮಾಳವಾಡರ ಇಚ್ಛೆಯ ಮೇರೆಗೆ ತಾಳಿದ ಹೆಸರು. ಅಭಿಮಾನಿಗಳು ಇವರನ್ನು ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಶಾಂತಕ್ಕ ಎಂದು ಸಂಬೋಧಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಶಾಂತಕ್ಕ ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಸಾಧನೆಯಿಂದ ದರ್ಶನ ಸಂಪನ್ನರಾದರು.

ಇವರ ಸಮಗ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀ ಕೇಂದ್ರಿತ ನೆಲೆಯೇ ವಸ್ತುವಾಗಿದೆ. ಕಥೆ, ಕಾದಂಬರಿ, ವೈಚಾರಿಕ ಪ್ರಬಂಧ, ಪ್ರವಾಸ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆ, ವ್ಯಕ್ತಿಚಿತ್ರ ಹಾಗೂ ಮಹಿಳೆಯರಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತ ಜನಪ್ರಿಯ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಇವರು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮೊಗ್ಗೆಯ ಮಾಲೆ, ಕುಂಕುಮ ಬಲ–ಇವು ಆದರ್ಶ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಜೀವನ ನಿರೂಪಿಸುವ ಕಥಾಸಂಕಲನಗಳು. ಭಾರತದ ಮಾನಸ ಪುತ್ರಿಯರು, ನೀಲಾಂಬಿಕೆ, ಬೆಳವಡಿ ಮಲ್ಲಮ್ಮ, ಗಂಗಾಂಬಿಕೆ, ಮಹಿಳಾ ಚೇತನ, ಕನ್ನಡ ತಾಯಿ ಮೊದಲಾದ ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆಗಳನ್ನು ಇವರು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಬಸವಣ್ಣನವರನ್ನು ಕುರಿತ ಕಾದಂಬರಿ ‘ಬಸವಪ್ರಕಾಶ’. ಕೆಳದಿಯ ಅರಸು ಮನೆತನವನ್ನು ಕುರಿತ ಬೃಹತ್ ಕಾದಂಬರಿ ‘ಶೂರರಾಣಿ’ ಕೆಳದಿಯ ಚೆನ್ನಮ್ಮಾಜಿ. ಇದರಲ್ಲಿ ಇವರು ಸ್ತ್ರೀ ಚೇತನದ ಉತ್ಕರ್ಷವನ್ನು ಕಂಡರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮಹಿಳೆಯರ ಆತ್ಮಶ್ರೀ, ಹಚ್ಚೇವು ಕನ್ನಡದ ದೀಪ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಸಾಧನೆಯನ್ನು ವಿಷದಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ವ್ಯಕ್ತಿಚಿತ್ರ ಬರೆಯುವಲ್ಲಿಯೂ ಇವರು ಸಿದ್ಧಹಸ್ತರಾಗಿದ್ದರು. ಮಹಿಳೆಯರ ಅಲಂಕಾರ, ವಧುವಿಗೆ ಉಡುಗೊರೆ, ದಾಂಪತ್ಯಯೋಗ ಮೊದಲಾದವು ಗೃಹ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಗಳು. ಸಾರ್ವಜನಿಕ ರಂಗದಲ್ಲಿ ಮಹಿಳೆ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಇವರ ಸ್ತ್ರೀವಾದಿ ವಿಚಾರಧಾರೆ ಹರಿದಿದೆ. ಇವರ ರೂಪಕಗಳು ಹಾಗೂ ಮುನ್ನುಡಿ ಸಂಪುಟಗಳೂ ಬೆಳಕು ಕಂಡಿವೆ. ಇವರ ಒಟ್ಟು ಕೃತಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ನಲವತ್ತೈದು. ಶಾಂತದೇವಿಯವರು ಬಾಗಲಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ 68ನೆಯ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷೆಯಾಗಿದ್ದರು (1999). ಇವರಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1977), ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1982), ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ಅತ್ತಿಮಬ್ಬೆ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1997) ಬಂದಿವೆ. ಪ್ರಶಾಂತ ಎಂಬುದು ಇವರಿಗೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಅಭಿನಂದನ ಗ್ರಂಥ. 1959–64ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಗೌರವ ಲೇಡಿ ಮ್ಯಾಜಿಸ್ಟ್ರೇಟ್‌ರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹಲವು ಮಹಿಳಾ ಸಮ್ಮೇಳನಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದ ಇವರು ಶಿವಶರಣೆಯರ ಆದರ್ಶದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದು ಶರಣ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಪ್ರತಿಭೆಯಾಗಿ ಬೆಳಗಿದರು. ಸಮಾಜಸೇವೆ ಮತ್ತು ಮಹಿಳೆಯರ ಕಲ್ಯಾಣೋನ್ನತಿಗಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದ ಇವರು 2005 ಆಗಸ್ 7ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. **(ಜಿ.ಎಂ.ಎಚ್.)**

ಶಾಂತಾ ರಂಗಸ್ವಾಮಿ: 1954– . ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಮಹಿಳಾ ಕ್ರಿಕೆಟ್ ಕ್ರೀಡಾಪಟು, ಅರ್ಜುನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪುರಸ್ಕೃತರು. ಇವರು 1954 ಜನವರಿ 1ರಂದು ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಬಿ.ಎಂ.ಎಸ್. ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಪಡೆದರು. ಇವರು ಕ್ರಿಕೆಟ್ ಹಾಗೂ ಬ್ಯಾಡ್ಮಿಂಟನ್, ಸಾಫ್ಟ್‌ಬಾಲ್ ಕ್ರೀಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಅಂತರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಕ್ರೀಡಾಕೂಟಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸಿದ್ದರು. ಇವರು ಸು. 21 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಕರ್ನಾಟಕ ಮಹಿಳಾ ಕ್ರಿಕೆಟ್ ತಂಡದಲ್ಲಿ ಅಮೋಘ ಸಾಧನೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಉತ್ತಮ ಆಲ್‌ರೌಂಡರ್ ಆಗಿದ್ದರು. ಭಾರತದ ಕ್ರಿಕೆಟ್ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲೇ ಮಹಿಳಾ ಕ್ರಿಕೆಟ್ ಟೆಸ್ಟ್‌ನಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಶತಕ ಬಾರಿಸಿದ ದಾಖಲೆ ಇವರದು. 14 ಟೆಸ್ಟ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಆಡಿ 1000 ರನ್ ಗಳಿಸಿದ ಅಪ್ರತಿಮ ಸಾಧನೆ ಇವರದು. ಇವರು ಭಾರತ ಮಹಿಳಾ ಕ್ರಿಕೆಟ್ ತಂಡದ ನಾಯಕಿಯಾಗಿದ್ದರು (1976–85).

ಇವರ ಕ್ರೀಡಾ ಪ್ರತಿಭೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಅರ್ಜುನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ (1976). ಏಕಲವ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1993), ಕನ್ನಡ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1997) ಇವರಿಗೆ ಲಭ್ಯವಾಗಿದೆ. ಇವರಿಗೆ ಮಹಾರಾಣಿ ಪದ್ಮಶ್ರೀ ಎಂಬ ಬಿರುದೂ ದೊರೆತಿದೆ. ಈಗ ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಕೆನರಾ ಬ್ಯಾಂಕಿನಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ.

(ಎಸ್.ಆರ್.ಯು.)

ಶಾಂತಾರಾಮ್, ವಿ.: 1901–90. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಚಲನಚಿತ್ರ ದಿಗ್ದರ್ಶಕ, ನಟ ಹಾಗೂ ನಿರ್ಮಾಪಕ. ಭಾರತೀಯ ಚಿತ್ರರಂಗಕ್ಕೆ ಇತ್ತ ಮಹತ್ತರ ಕೊಡುಗೆಗಾಗಿ 1985ರ ದಾದಾಸಾಹೇಬ್ ಫಾಲ್ಕೆ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪುರಸ್ಕೃತರು. ವಣಕುದುರೆ ಶಾಂತಾರಾಮ್ ಇವರ ಪೂರ್ಣಹೆಸರು. ಮೂಕಿಯಿಂದ ಟಾಕಿ ಚಿತ್ರಗಳವರೆಗೆ ಇವರ ದಾಖಲೆಗಳಿವೆ. ಇವರು ಮಾಡಿದ ಒಟ್ಟು ಚಿತ್ರಗಳು 95. ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಣಕುದುರೆಯಲ್ಲಿ 1901 ನವಂಬರ್ 18ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ರಾಜ, ತಾಯಿ ಕಮಲ್. ಮುಂದೆ ಇವರು ತಮ್ಮ ಕಲಾಮಂದಿರಕ್ಕೆ ತಂದೆತಾಯಿಗಳ ಹೆಸರು ಸೇರಿಸಿ ರಾಜಕಮಲ್ ಸ್ಟುಡಿಯೋ ಎಂದು ಕರೆದರು. ಮೊದಲ ಹೆಂಡತಿ ವಿಮಲಾಬಾಯಿ, ಅಥಣಿಯ ಕನ್ನಡತಿ. ಎರಡನೆಯ ಹೆಂಡತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಟಿ ಜಯಶ್ರೀ, ಖ್ಯಾತತಾರೆ ಸಂಧ್ಯಾ ಮೂರನೆಯವರು.

ಇವರದು ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಹೋರಾಟದ ಬದುಕು. ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯ ರೈಲ್ವೆ ವರ್ಕ್‌ಷಾಪ್‌ನಲ್ಲಿ ಫಿಟ್ಟರ್ ಆಗಿದ್ದರು. ಪುಣೆಯಲ್ಲಿ ಗಂಧರ್ವ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿಯ ಖ್ಯಾತ ನಾಟಕಕಾರ ರಾಮ್ ಗಣೇಶ್ ಗಡಕರಿ ಅವರ ನಿಕಟ ಸಂಬಂಧದಿಂದಾಗಿ ಸೌಭದ್ರ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ರುಕ್ಮಿಣಿಯ ದಾಸಿಯ ಪಾತ್ರದ ಮೂಲಕ ರಂಗಭೂಮಿ ಪ್ರವೇಶ ಪಡೆದರು. ಡೆಕ್ಕನ್ ಸಿನಿಮಾದಲ್ಲಿ ಡೋರ್‌ಕೀಪರ್ ಆಗಿದ್ದರು; ಫಾಲ್ಕೆಯವರ ಲಂಕಾದಹನ, ಭಸ್ಮಾಸುರ ಮೋಹಿನಿ, ಕೃಷ್ಣಜನ್ಮ–ಮುಂತಾದ ಮೂಕಿ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ಪ್ರಭಾವಿತರಾಗಿ ತಿಂಗಳಿಗೆ 9 ರೂಪಾಯಿ ಸಂಬಳದ ಮೇಲೆ ಸುರೇಖಾಹರಣದಲ್ಲಿ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪಾತ್ರದ ಮೂಲಕ ಸಿನಿಮಾ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಪದಾರ್ಪಣ ಮಾಡಿದರು (1930 ಜೂನ್ 20). ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ಫಿಲ್ಮ್‌ಕಂಪನಿ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ಬಾಬುರಾವ್ ಪೈಂಟರ್ ಕೃಪೆಗೆ ಪಾತ್ರರಾದರು. ಇವರಿಗೆ ಅವರೇ ಸಿನಿಮಾ ಗುರುವಾದರು. ಬಟ್ಟೆ ಒಗೆಯುವುದು, ಪಾತ್ರೆ ತಿಕ್ಕುವುದು– ಹೀಗೆ ಗುರುಸೇವೆ ಮಾಡಿ ಸಿನಿಮಾ ತಂತ್ರ ಕಲಿತರು. ಮೊದಲ ಚಿತ್ರಕ್ಕೇ ನೇತಾಜಿ ಫಾಲ್ಕರ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ದೊರಕಿತು. ಮೊತ್ತಮೊದಲ ಪ್ರಯೋಗಾತ್ಮಕ ಚಿತ್ರ ಎನಿಸಿದ ಸಾವಕಾರೀಪಾಶ್‌ನಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರ ಪಡೆದರು. ದಾಮ್ಲೆ, ಫತ್ತೆಲಾಲ್, ಪೈ, ಸಾಯಬರ– ಇವರ ಜೊತೆಗೂಡಿ ಕೊಲ್ಲಾಪುರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಭಾತ್ ಸ್ಟುಡಿಯೋ ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಮುಂದೆ ಪುಣೆಗೆ ಸ್ಥಳಾಂತರ ಮಾಡಿ ಅದನ್ನು ಏಷ್ಯದಲ್ಲೇ ಅತಿದೊಡ್ಡ ಚಿತ್ರಕಲಾಮಂದಿರವಾಗಿ ಬೆಳೆಸಿದರು. ಮೊದಲಚಿತ್ರ ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ. ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಚಳವಳಿಯ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದ ಆ ಚಿತ್ರದ ಕಂಸ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ರಾಜಸತ್ತೆಯ ಪ್ರತೀಕವಾದರೆ, ಕೃಷ್ಣ ಪ್ರಜಾಪ್ರತಿನಿಧಿಯ ಪ್ರತೀಕವಾದ. ಪ್ರಭಾತದ ಪ್ರಗತಿಪರ ಚಿತ್ರಗಳಿಗೆ ಬದಲಾಗುತ್ತಿರುವ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಅಪಾರ ಮೆಚ್ಚುಗೆ ದೊರೆಯಿತು. ಸ್ತ್ರೀಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದ ವಸ್ತುವುಳ್ಳ ಅಮರಜ್ಯೋತಿ, ವೆನಿಸ್‌ನಲ್ಲಿ ಪ್ರದರ್ಶಿತವಾದ ಮೊದಲ ಭಾರತೀಯ ಚಿತ್ರವಾಯಿತು; ಅನೇಕ ಸ್ವರ್ಣಪದಕಗಳನ್ನು ಗಿಟ್ಟಿಸಿತು. ದುನಿಯಾ ನ ಮಾನೆ–ಸಂಗೀತ, ನೃತ್ಯ, ಪ್ರೇಮಪ್ರಸಂಗ ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲದ ಭಾರತದ ಪ್ರಥಮ ಚಿತ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸಿದ ಎಲ್ಲ ನಟನಟಿಯರು ದೊಡ್ಡ ಕಲಾವಿದರಾಗಿ ಹೊರಬಂದರು.

ಒಂಬತ್ತು ವರ್ಷ ಗೆಳೆಯರೊಂದಿಗೆ ದುಡಿದ ಇವರು ಪ್ರಭಾತ್ ಸ್ಟುಡಿಯೋದಿಂದ ಹೊರಬಂದಾಗ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಸವಾಲು ಎದುರಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಅನಂತರ ರಾಜಕಮಲ್ ಕಲಾಮಂದಿರ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಅವರ ಮೊದಲ ಚಿತ್ರ ಶಾಕುಂತಲಾ. ಇದು ಅಪಾರ ಯಶಸ್ಸು ಗಳಿಸಿತು. ಅನಂತರ ಡಾಕ್ಟರ್ ಕೋಟ್ನೀಸ್ ಕಿ ಅಮರ್ ಕಹಾನಿ, ದಹೇಜ್, ಅಪನಾದೇಶ್, ಅಮರ ಭೂಪಾಳಿ, ಪರಛಾಯೀ, ದೋ ಆಂಖೇ ಬಾರಾ ಹಾತ್, ಪಿಂಜರಾ, ಝುನಕ್ ಝುನಕ್ ಪಾಯಲ್ ಬಾಜೆ ಮೊದಲಾದ ಸಾರ್ಥಕವಾದ ಸಾರ್ವಕಾಲಿಕ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರು; ತಮ್ಮ ಸಂದೇಶವನ್ನು ತಮ್ಮ ಚಿತ್ರಗಳ ಮೂಲಕವೇ ಹೇಳಿದರು. ಶಾಂತಾರಾಮ್ ಟಚ್ ಎಂಬುದು ಸಿನಿಮಾರಂಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಆಡುಮಾತಾಯಿತು. ದಹೇಜ್ ಚಿತ್ರದ ಪ್ರಭಾವ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟಾಯಿತೆಂದರೆ ಬಿಹಾರದ ವಿಧಾನಸಭೆ ವರದಕ್ಷಿಣೆನಿಷೇಧ ಕಾನೂನನ್ನೇ ಮಾಡಿತು. ಅಮರ ಭೂಪಾಳಿಗೆ ಫ್ರಾನ್ಸಿನ ಕ್ಯಾನೆ ಚಿತ್ರೋತ್ಸವದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಗ್ರಾಂಡ್ ಪ್ರೀ ಪಾರಿತೋಷಿಕವೂ ಸೇರಿದಂತೆ ಹಲವು ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಬಂದವು. ಝುನಕ್ ಝುನಕ್ ಪಾಯಲ್ ಬಾಜೆ ಮೂಲಕ ಥಿಯೇಟರ್ ಮಾಲೀಕನಿಗೆ ಸೇ. 65 ಲಾಭಾಂಶ ಸಲ್ಲುತ್ತಿದ್ದ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಮುರಿದು ಚಿತ್ರ ನಿರ್ಮಾಪಕನಿಗೂ ಸಮಪಾಲು ಬರುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು. ಈ ಚಿತ್ರದ ಯಶಸ್ಸಿಗಾಗಿ ನಡೆದ ಮುಂಬಯಿ ನಾಗರಿಕರ ಅಭಿನಂದನಾ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಆಚಾರ್ಯ ಅತ್ರೆಯವರು ಇವರನ್ನು ಚಿತ್ರಪತಿ ಎಂದದ್ದು ಒಂದು ಬಿರುದಾಗಿಯೇ ಉಳಿಯಿತು. ದೋ ಆಂಖೇ ಬಾರಾ ಹಾತ್‌ಗೆ ಬರ್ಲಿನ್ ಚಿತ್ರೋತ್ಸವದಲ್ಲಿ ಸಂದ ಗೋಲ್ಡನ್ ಬೇರ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಅಮೆರಿಕದ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ವೃತ್ತ ಪತ್ರಿಕಾ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಪಾರಿತೋಷಿಕ ಶಾಂತಾರಾಮ್‌ರ ಪ್ರತಿಭೆಯ ಹೆಗ್ಗುರುತುಗಳು. 'ಶಾಂತಾರಾಮಾ' ಇವರ ಆತ್ಮಕತೆ. ಇವರು ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು 8–10 ವರ್ಷಗಳು ಸತತವಾಗಿ ಬರೆದಿಟ್ಟವರು ಇವರ ಮಗಳು ಮಧುರಾ ಜಸ್‌ರಾಜ್. ಇದೊಂದು ಅಲೌಕಿಕ ವಾಸ್ತವಿಕ ಸಂಗತಿಗಳ ಗ್ರಂಥ, ಭಾರತೀಯ ಚಿತ್ರರಂಗದ ಬೆಳವಣಿಗೆಯ ಇತಿಹಾಸ ಕೃತಿ ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಇವರು 1990 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 30ರಂದು ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು.

*

ಶಾಂತಿಕೀರ್ತಿ: 18ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿದ್ದ ಜೈನಕವಿ. ಶಾಂತೀಶ್ವರ ಚರಿತೆ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯದ ಕರ್ತೃ. ತಾನು ಮೂಲ ಸಂಘದ ದೇಶೀಯ ಗಣಾಂತರ್ಗತ ಕೊಂಡಕುಂದಾನ್ವಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನೆಂದೂ ತನಗೆ ಮುನಿವಂಶಾಬ್ಜಭಾನು, ಕಾಮವಿಜಯ ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳಿದ್ದುದಾಗಿಯೂ ತೌಳವದೇಶದ ವೇಣುಪುರದ (ಮೂಡಬಿದರೆ) ವೃಷಭ ಜಿನಾಲಯದಲ್ಲಿ ಶಾಂತೀಶ್ವರಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಬರೆದು ಮುಗಿಸಿದುದಾಗಿಯೂ (1732) ಈತ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ತೀರ್ಥಂಕರ ಪುರಾಣ ಎಂಬ ಮಹಾಪುರಾಣವನ್ನು ಬರೆದುದಾಗಿ (1725) ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಶಾಂತೀಶ್ವರ ಚರಿತೆ ಸಾಂಗತ್ಯದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 11 ಸಂಧಿಗಳೂ 1,262 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. ಹದಿನಾರನೆಯ ತೀರ್ಥಂಕರ

ಶಾಂತಿನಾಥನ ಕಥೆ ಈ ಕೃತಿಯ ವಸ್ತು. ಹೆಚ್ಚಿನ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗದೇ ಕವಿ ಸರಳವಾದ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಕಥೆ ಹೇಳಿಕೊಂಡು ಹೋಗಿದ್ದಾನೆ. ಭಕ್ತಿಪ್ರತಿಪಾದನೆಗಾಗಿಯೇ ರಚಿತವಾದ ಈ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಧರ್ಮತತ್ತ್ವಗಳ ವಿವೇಚನೆಯಾಗಲೀ ಮತಗಳ ವಾದವಿವಾದಗಳಾಗಲೀ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿಲ್ಲ. ಆತ್ಮಸಂತೋಷಕ್ಕಾಗಿ ಭಕ್ತಿಭಾವದಿಂದ ಹಾಡಿದ ಕಾವ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಕಥೆಯ ಓಟಕ್ಕೆ ಕುಂದಾಗದಂತೆ ಹಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಗುಣ ಇದಕ್ಕಿದೆ. (ಎಂ.ಆರ್.ಯು.)

ಶಾಂತಿಗ್ರಾಮ: ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ ಮತ್ತು ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ಹಾಸನ–ಬೆಂಗಳೂರು ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಸನದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ 13ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ. 3,358. 1882–94 ರವರೆಗೆ ಇದು ಹಾಸನ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಉಪತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು.

ಈ ಊರನ್ನು 12ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ರಾಣಿ ಶಾಂತಲದೇವಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಳೆಂದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೇಶವ, ನರಸಿಂಹ, ವೀರಭದ್ರ, ಮಹಿಷಮರ್ದಿನಿ (ಮಹಾಕಾಳಿ) ಎಂಬ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯ ದೊಡ್ಡದು. ಆದರೆ ಇದರ ರಚನೆ ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪ ಸರಳವಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹಜಾರ ಮತ್ತು ಗೋಪುರವಿರುವ ವರಾಂಡಗಳು ಹೊಯ್ಸಳರ ತರುವಾಯದ ಸೇರ್ಪಡೆಗಳು. ಇಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಬರೆಹದಿಂದ ಈ ದೇವಾಲಯದ ದಾನಿ ತಿಪ್ಪಯ್ಯ ಎಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯ ಮುಸ್ಲಿಮರ ದಾಳಿಗೆ ಒಳಗಾಗಿತ್ತು. ನವರಂಗದಲ್ಲಿದ್ದ ನಾಲ್ಕು ಮೂಲಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಈಗ ಒಂದು ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿದೆ. ಉಳಿದ ಕಂಬಗಳನ್ನು ಈಚೆಗೆ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಉತ್ಸವಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ತಿನ್ನೆವೆಲ್ಲಿಯಿಂದ ತಂದದ್ದೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಕನಾಸಿ, ನವರಂಗ ಮತ್ತು ಮುಖಮಂಟಪಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಮೂಲವಿಗ್ರಹ ಯೋಗಾನರಸಿಂಹ. ದೇವಾಲಯ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಕುಸುರಿ ಕೆಲಸದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ಸುಕನಾಸಿಯ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಭುವನೇಶ್ವರಿಗಳಿವೆ; ಹೊರಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತನೆಯ ಕೆಲಸ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ ವಿಗ್ರಹ, ಅದರ ಸುತ್ತಲೂ ಇತರೆ ಎಂಟು ನರಸಿಂಹಮೂರ್ತಿಗಳು ಇವೆ.

ಧರ್ಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ಸುಕನಾಸಿಗಳು ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವು. ಉಳಿದ ಭಾಗಗಳು ಇತ್ತೀಚಿನ ರಚನೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಕೆತ್ತನೆ ಕೆಲಸ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಸುಕನಾಸಿ ಮತ್ತು ನವರಂಗಗಳು ಭುವನೇಶ್ವರಿಗಳಿಂದ ತುಂಬಿವೆ. ಹೊರಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂಟಿ ಅಥವಾ ಜೋಡಿ ಕಂಬಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣಗೋಪುರಗಳಿದ್ದು ಗೋಡೆ ಕಂಬಗಳ ನಡುವೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಮೋಹಿನಿ, ಭೈರವ, ಶಿವ ಮುಂತಾದ ಚಿತ್ರಗಳಿವೆ. ಶಾಸನ ಒಂದರ ಪ್ರಕಾರ ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಶಾಂತಲದೇವಿಯ ತಂದೆ ಮಾರಸಿಂಗಯ್ಯ 1123ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯ ಎರಡು ಗುಡಿಗಳುಳ್ಳ ಅವಳಿ ದೇವಾಲಯ. ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಮುಖ್ಯಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ವೀರಭದ್ರ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಮಹಾಕಾಳಿ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಮಹಿಷಮರ್ದಿನಿ (ಮಹಾಕಾಳಿ) ಒಂದು ಕಾಲಕ್ಕೆ ದಕ್ಷಿಣದ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿತ್ತು. ಈಗ ಸುಕನಾಸಿಯಲ್ಲಿಡಲಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಅಷ್ಟಭುಜಗಳಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತು ಭುವನೇಶ್ವರಿಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಕಂಬ ಅನೇಕ ಪುರಾಣ ದೇವತೆಗಳುಳ್ಳ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಭವ್ಯವಾಗಿದೆ. ಮೊಗಸಾಲೆಯ ಗೋಡೆಗಳ ವಿವಿಧ ರಚನೆಗಳಿಂದ ಆ ಭಾಗಗಳು ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪುನರ್‌ರಚಿತವಾಗಿವೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಈಗಿರುವ ವೀರಭದ್ರ ವಿಗ್ರಹವೂ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪಕಲಾ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಜೈನ ಬಸದಿ ಇದೆ. ಇದನ್ನು ರಾಣಿ ಶಾಂತಲದೇವಿ ಶಾಂತಿನಾಥನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿದಳು. ಒಬ್ಬ ವ್ಯಾಪಾರಿ ಇದನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಬಸದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಮೂಲವಿಗ್ರಹ 3ಅಡಿ ಎತ್ತರವಿದ್ದು ಅಂದವಾದ ಸಿಂಬಿಯಾಕಾರದ ಪ್ರಭಾವಳಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ವಿಗ್ರಹ ಮತ್ತು ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಮೇಲಿನ ಹಾಸುಗಲ್ಲು ಬಿಟ್ಟು, ಬಸದಿಯ ಉಳಿದ ಭಾಗ ಈಚೆಗೆ ಕಣಶಿಲೆಯಿಂದ ರಚಿತವಾಗಿದೆ. ಸ್ಥಳೀಯ ಐತಿಹ್ಯದ ಪ್ರಕಾರ ಈ ಎಲ್ಲ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನೂ ಶಾಂತಲದೇವಿ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿಸಿದಳೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದ 1644ರ ಗ್ರಾಮದತ್ತಿ ಶಾಸನವಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮ ಕೈಮಗ್ಗದ ಉದ್ಯಮಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. (ಡಿ.ಎಸ್.ಜೆ.)

ಶಾಂತಿನಾಥ: ಸು. 1068. ಜೈನಕವಿ. ಸುಕುಮಾರ ಚರಿತೆ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯದ ಕರ್ತೃ. ಈತ ಭುವನೈಕಮಲ್ಲ ಇಮ್ಮಡಿ ಸೋಮೇಶ್ವರನ (1068–76) ಪಸಾಯಿತನಾದ ಲಕ್ಷ್ಮನೃಪನ ಕೈಕೆಳಗೆ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿ ಬನವಾಸಿ ನಾಡಿನಲ್ಲಿದ್ದ. ವರ್ಧಮಾನವ್ರತಿ ಈತನ ಗುರು. ತಂದೆ ಗೋವಿಂದರಾಜ, ಅಣ್ಣ ಕರ್ಣಪಾರ್ಯ, ತಮ್ಮ ವಾಗ್ಭೂಷಣನಾದ ರೇವಣ. ಶಿಕಾರಿಪುರದ 136ನೆಯ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಶಾಂತಿನಾಥನನ್ನು ದಂಡನಾಥಪ್ರವರಂ, ಪರಮಜಿನಮತಾಂಭೋಜನೀರಾಜಹಂಸಂ. ಸಹಜಕವಿ, ಚತುರಕವಿ ಎಂದೂ ಸುಕರರಸಭಾವದಿಂ ವರ್ಣಕದಿಂ ತತ್ತ್ವಾರ್ಥ ನಿಚಯದಿಂ ಸೂಕ್ತಮೆನಲ್ ಸುಕುಮಾರಚರಿತಮಂ ಪೇಳ್ದಿಕವೀಂದ್ರಾಗ್ರಣಿ ಸರಸ್ವತೀಮುಖ ಮುಕುರಂ ಎಂದೂ ಈತನನ್ನು ವಿಶೇಷಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಶಾಂತಿನಾಥ ಪ್ರೌಢಕವಿಯಾಗಿದ್ದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಸುಕುಮಾರ ಚರಿತೆ 12 ಆಶ್ವಾಸಗಳುಳ್ಳ ಚಂಪೂಗ್ರಂಥ. ವಡ್ಡಾರಾಧನೆಯ ಸುಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿಯ ಕಥೆ ಈ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಆಕರ. ಸೂರದತ್ತರಾಜನಿಗೂ ಯಶೋಭದ್ರೆಗೂ ಹುಟ್ಟಿದ ಸುಕುಮಾರ ಯಶೋಭದ್ರಾಚಾರ್ಯರ ಉಪದೇಶದಿಂದ ಪೂರ್ವಸ್ಮರಣೆ ಪಡೆದು ವೈರಾಗ್ಯದಿಂದ ಅವರಲ್ಲಿ ದೀಕ್ಷೆ ಹೊಂದಿ ಮುಕ್ತಿ ಪಡೆದ ಎಂಬುದು ಕಾವ್ಯವಸ್ತು. ಕಥಾರೀತಿಯಲ್ಲಿ, ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈ ಕಾವ್ಯ ಮೂಲಾನುಸಾರಿಯಾಗಿದೆ. ಚಂಪೂ ಶೈಲಿ ಪ್ರೌಢಿಮೆಯಿಂದ ಸರಳ ಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ ತಿರುಗುತ್ತಿದ್ದ ಮಾದರಿಯದಾಗಿದೆ. ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳು ಸತ್ತ್ವಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿತವಾಗಿವೆ. ಮತಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನುಳಿದು ನೋಡಿದರೆ ಸುಕುಮಾರಚರಿತೆ ರಸವತ್ತಾದ ಕಾವ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. (ಜಿ.ಬಿ.)

ಶಾಂತಿನಾಥ ದೇಸಾಯಿ: 1929–98. ನವ್ಯಕಾದಂಬರಿಕಾರರು, ಕಥೆಗಾರರು ಹಾಗೂ ವಿಮರ್ಶಕರು. ಕನ್ನಡ ಕಾದಂಬರಿ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೊಸದಿಗಂತವನ್ನು ತೋರಿದವರು. ಶಾಂತಿನಾಥ ಕುಬೇರಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ ಎಂಬುದು ಇವರ ಪೂರ್ಣಹೆಸರು. 1929 ಜುಲೈ 22ರಂದು ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಳಿಯಾಳದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಹಳಿಯಾಳ, ಧಾರವಾಡಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಹಾಗೂ ಮೆಟ್ರಿಕ್ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮುಗಿಸಿ ಮುಂಬಯಿಯ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ವಿಲ್ಸನ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಕಾಲೇಜು ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದರು. ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಇವರ ವಿಶೇಷ ಅಧ್ಯಯನ ವಿಷಯ. ಶಾಲೆಯ ದಿನಗಳಿಂದಲೇ ಇವರ

ಪ್ರತಿಭೆಯನ್ನು ಪತ್ತೆಹಚ್ಚಿ ತಮ್ಮ ಚಿಂತನಶೀಲತೆಯ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿದವರು ಗಂಗಾಧರ ಚಿತ್ತಾಲ. ಕಾಲೇಜು ವ್ಯಾಸಂಗ ಮುಗಿಸಿದಾಗ ಇವರ ವಿಶೇಷ ಪ್ರತಿಭೆ, ಪ್ರೌಢಿಮೆಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಕೌನ್ಸಿಲ್ 1958–59ರಲ್ಲಿ ಶಿಷ್ಯವೃತ್ತಿ ನೀಡಿತು. ಇದರ ಮೇರೆಗೆ ಎರಡು ವರ್ಷಗಳು ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿಗೆ ತೆರಳಿ ಸಂಶೋಧನೆಯ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಕೊಂಡರು. ಹೀಗೆ ಹಡಗಿನಲ್ಲಿ ವಿದೇಶಕ್ಕೆ ತೆರಳಿದಾಗ ಆದ ಪ್ರಯಾಣದ ಅನುಭವದ ವಿಶೇಷ ಸ್ಫೂರ್ತಿಯಿಂದ ಕ್ಷಿತಿಜ (1966) ಎಂಬ ಸಣ್ಣಕಥೆಯನ್ನು ಬರೆದರು. ಈ ಸಣ್ಣಕಥೆ ಇವರನ್ನು ಜನಪ್ರಿಯಗೊಳಿಸಿತು. ಹಡಗಿನಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿಗೆ ಹೋಗುವ ಒಬ್ಬ ಮಹಿಳೆಯೇ ಈ ಕಥೆಯ ಕೇಂದ್ರ. ಸಂಶೋಧನೆ ಮುಗಿಸಿ ಸ್ವದೇಶಕ್ಕೆ ಮರಳಿ ಬಂದ ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಮತ್ತು ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ಶಿವಾಜಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಉಪಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಹಾಗೂ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. 1988ರಲ್ಲಿ ಕುವೆಂಪು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕುಲಪತಿಗಳಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಕರ್ನಾಟಕ ಹಾಗೂ ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಹಾಗೂ ಜ್ಞಾನಪೀಠ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಸಲಹಾ ಸಮಿತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಲಹೆಗಾರರಾಗಿಯೂ ಹಲವು ವರ್ಷಗಳು ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು.

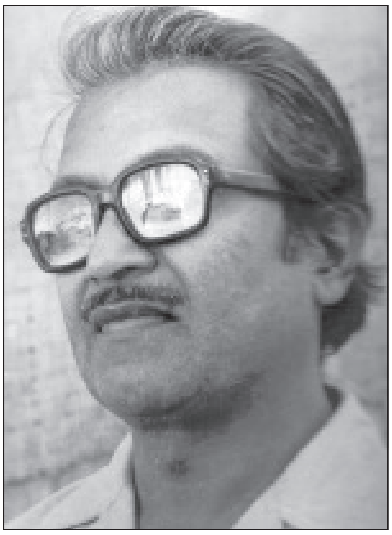

ಇವರು ಸುಮಾರು ಐವತ್ತಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಥೆಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಮಂಜುಗಡ್ಡೆ (1959), ಕ್ಷಿತಿಜ (1966), ದಂಡೆ (1971), ರಾಕ್ಷಸ (1977), ಪರಿವರ್ತನೆ (1984), ಕೂರ್ಮಾವತಾರ (1988), ಕೆಲವು ಆಯ್ದ ಕತೆಗಳು (1977)–ಇವು ಇವರ ಹಲವು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಥಾ ಸಂಕಲನಗಳು. ಇವರ ಮಂಜುಗಡ್ಡೆ ಹಾಗೂ ಕ್ಷಿತಿಜಗಳು ಬಹಳ ಚರ್ಚೆಗೊಳಗಾದ ಕಥೆಗಳಾಗಿವೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಲಘುವಾದದ್ದು ಎಂದು ಎಲ್ಲರೂ ತಿಳಿಯುವ ವಿಷಯಗಳು, ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಮನಸ್ಸಿನ ಅಂತರಾಳದ ಹಲವು ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳು, ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಬದಿಗೊತ್ತಿದ ಹಲವು ವಿಷಯಗಳು ಇಂತಹವುಗಳಿಗೆ ತಮ್ಮ ಕಥಾಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ವಸ್ತುವಾಗುವ ಯೋಗ್ಯತೆಯನ್ನು ಇವರು ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ, ಅದರಲ್ಲೂ ವಿಮರ್ಶಿಸಬೇಕಾದ ವಿಚಾರಗಳತ್ತ ಓದುಗರನ್ನು ಸೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಮುಕ್ತಿ (1961), ವಿಕ್ಷೇಪ (1971), ಸೃಷ್ಟಿ (1979), ಬೀಜ (1981), ಸಂಬಂಧ (1981), ಅಂತರಾಳ (1993), ಓಂಣಮೋ (1998)–ಇವು ಇವರ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಾದಂಬರಿಗಳು. ಇವರ ಮುಕ್ತಿ ಕಾದಂಬರಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಹೊಸಕಾದಂಬರಿಯ ಮೊದಲ ಹೆಜ್ಜೆಯಾಗಿದೆ. ಕಥೆಯೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಕೌಟುಂಬಿಕ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸುತ್ತಾ ಕಾದಂಬರಿ ಏಕತಾನತೆ ಹೊಂದಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಧುನಿಕ ಯುವಕನನ್ನು ಕಾದಂಬರಿಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿಸಿ ಹೊಸ ದೃಷ್ಟಿ ಕೊಟ್ಟ ಕೀರ್ತಿ ಇವರದಾಗಿದೆ. ಬದುಕಿನ ಮೂಲಭೂತ ಅರ್ಥ–ಉದ್ದೇಶಗಳನ್ನು ಶೋಧಿಸುತ್ತ, ವ್ಯಕ್ತಿಗತ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮೌಲ್ಯಗಳನ್ನು ವಿಶ್ಲೇಷಿಸುತ್ತ ಅವುಗಳ ಅನುಷ್ಠಾನದ ಅಗತ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತಾ ಹೊಸ ಮೌಲ್ಯಗಳಿಗಾಗಿ ಚಡಪಡಿಸುವ ಪ್ರಕ್ಷುಬ್ಧ ಮನಸ್ಸಿನ ಚಿತ್ರಣ ಈ ಕಾದಂಬರಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಪ್ರಜ್ಞಾಪ್ರವಾಹತಂತ್ರದ ಬರೆವಣಿಗೆ ಶೈಲಿ ಜೀವನದ ಹಂಬಲ–ತೊಳಲಾಟಗಳನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ತೆರೆದುತೋರುತ್ತದೆ.

ಸಮಕಾಲೀನ ಸಮಾಜ ಸುತ್ತಲಿನ ಸಮಾಜದೊಂದಿಗೆ ಅರ್ಥವತ್ತಾದ ಸಂಬಂಧ ಕಂಡುಕೊಳ್ಳಲಾಗದ ದುರಂತವೇ ‘ವಿಕ್ಷೇಪ’ ಕಾದಂಬರಿಯ ವಸ್ತು. ವಿದ್ಯೆ, ಬುದ್ಧಿ, ಸಂಪತ್ತು ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಸ್ಥಾನ, ಗೌರವ ಎಲ್ಲ ಇದ್ದೂ ಜೀವನದ ಅರ್ಥ, ಗೊತ್ತು–ಗುರಿಗಳನ್ನು ಕಂಡುಕೊಳ್ಳಲಾಗದೆ ಅತೃಪ್ತಿ, ಅಸಹನೆಗಳಿಂದ ತೊಳಲಾಡುವ ಕಥಾನಾಯಕನ ಚಿತ್ರಣದ ಮೂಲಕ ಮುಂದುವರಿದ ನಗರ ಸಮಾಜಗಳಲ್ಲಿ ಉನ್ನತ ಹಾಗೂ ಮಧ್ಯಮ ವರ್ಗದ ಯುವ ಪೀಳಿಗೆಯ ಮನಸ್ಥಿತಿಗಳನ್ನು ತೆರೆದು ತೋರುತ್ತಾರೆ. ಪಾತ್ರಗಳ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತಹ ಭಾಷಾ ಪ್ರಯೋಗ, ಸಂದರ್ಭಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಬಳಸುವ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಅಡಕಗೊಂಡಿರುವ ನಾಟಕೀಯ ವ್ಯಂಗ್ಯ ಹಾಗೂ ಚಿತ್ರಿಕಶಕ್ತಿಗಳು ಇವರದೇ ವಿಶಿಷ್ಟ ಛಾಪನ್ನು ಎತ್ತಿತೋರುತ್ತದೆ. ಇವರ ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ “ಕಾದಂಬರಿಗಳಲ್ಲಿ ತಂತ್ರವನ್ನು ಅರ್ಥವಾಗಿಸಬಲ್ಲರು, ಅರ್ಥವನ್ನು ತಂತ್ರವಾಗಿಸಬಲ್ಲರು. ಇವರ ಕಾದಂಬರಿಗಳು ಕನ್ನಡ ಸಂವೇದನೆಯ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಭಾಗದ ನಾಟಕೀಯ ಇತಿಹಾಸ” ಎಂಬ ವಿಮರ್ಶಕರ ಮಾತುಗಳು ಅಕ್ಷರಶಃಸತ್ಯವಾಗಿವೆ.

ಇವರ ಓಂಣಮೋ ಕಾದಂಬರಿಗೆ 1999ರ ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭ್ಯವಾಗಿದೆ. ಈ ಕಾದಂಬರಿಯಲ್ಲಿ ಜೈನ ಮತ್ತು ಕ್ರಿಶ್ಚಿಯನ್ ಧರ್ಮಗಳು, ಧರ್ಮ ಹಾಗೂ ಮಾರ್ಕ್ಸ್‌ವಾದಗಳ ವಿಚಾರ ಪ್ರಣಾಲಿಗಳು, ಓದುಗರೊಡನೆ ಸಂವಾದ ಸಾಧಿಸುವ ಡಯಲೆಕ್ಟಿಕಲ್ ತಂತ್ರದ ಮೂಲಕ ತೌಲನಿಕ ವಿಶ್ಲೇಷಣೆ, ವಿಮರ್ಶೆಗಳಿಗೆ ಒಳಗಾಗಿವೆ. ಇವರು ನಿಧನಹೊಂದುವ ಒಂದು ವಾರದ ಮುಂಚೆ ಬರೆದ ಕೃತಿ ಇದಾಗಿದೆ. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಕ್ಕೆ, ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಕ್ಕೆ ಇವರು ನೀಡುತ್ತಿದ್ದ ಮನ್ನಣೆ, ಮಾನವನ ವಿಕಾಸಕ್ಕೆ ಯಾವ ಸೀಮೆಯನ್ನೂ ಮನ್ನಿಸದ ಇವರ ಮನೋಧರ್ಮ– ಇವು ಇವರ ಕೃತಿಗಳಿಂದ ಹೆಚ್ಚು ಸ್ಪಷ್ಟಗೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.

ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಭಾಷೆ (1980), ನವ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯದರ್ಶನ (1989), ಗಂಗಾಧರ ಚಿತ್ತಾಲರ ಕಾವ್ಯಸೃಷ್ಟಿ (ಸಂ: 1987), ಕನ್ನಡ ಕಾದಂಬರಿ ನಡೆದು ಬಂದ ರೀತಿ (1989), ಎಂ.ಎನ್.ರಾಯ್ (1994)–ಇವು ಇವರ ವಿಮರ್ಶನ ಕೃತಿಗಳು.

ಕನ್ನಡ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲದೆ ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ನಲ್ಲಿಯೂ ಹಲವು ವಿಮರ್ಶನ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ: ಕ್ರಿಟಿಕಲ್ ಎಸ್ಸೇಸ್ ಆನ್ ಇಂಡಿಯನ್ ರೈಟಿಂಗ್ಸ್ ಇನ್ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ (ಸಂ: 1969), ಎಕ್ಸ್‌ಪೆರಿಮೆಂಟೇಷನ್ ವಿತ್ ಲ್ಯಾಂಗ್ವೇಜ್ ಇನ್ ಇಂಡಿಯನ್ ರೈಟಿಂಗ್ ಇನ್ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ (1974), ದ ಇಮೇಜ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯ ಇನ್ ವೆಸ್ಟ್ರನ್ ಕ್ರಿಯೇಟಿವ್ ರೈಟಿಂಗ್ (ಸಂ: 1970), ಇಂಡಿಯನ್ ಪೊಯಿಟ್ರಿ ಟುಡೆ (ಕನ್ನಡ, 1976). ಪಿ.ಲಂಕೇಶ್ ಅವರ ಕ್ರಾಂತಿ ಬಂತು ಕ್ರಾಂತಿ ನಾಟಕವನ್ನು ಹಿಯರ್ ಕಮ್ಸ್ ರೆವಲ್ಯೂಷನ್ ಎಂಬ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯಿಂದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ಗೆ ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಯು.ಆರ್. ಅನಂತಮೂರ್ತಿಯವರ ‘ಅವಸ್ಥೆ’ಯೂ ಇವರಿಂದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ಗೆ ಅನುವಾದಗೊಂಡಿದೆ. 1987ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಇವರಿಗೆ ಗೌರವ ನೀಡಿ ಸನ್ಮಾನಿಸಿತು. ಇವರು 1998 ಮಾರ್ಚ್ 26ರಂದು ನಿಧನರಾದರು.*

ಶಾಂತಿರಾಜಶಾಸ್ತ್ರಿ, ಎ.: 1888–1952. ವಿದ್ವಾಂಸರು, ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಿಗಳು. ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಎರ್ತೂರಿನಲ್ಲಿ. ಮೂಡಬಿದರೆ, ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳ, ಮೈಸೂರು, ಕಾಶಿ ಮತ್ತು ಕಲ್ಕತ್ತಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನು ಮಾಡಿ ಹಳಗನ್ನಡ, ಜೈನಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿಶ್ರಮವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡು, ಮೈಸೂರಿನ ಪ್ರಾಚ್ಯ ವಿದ್ಯಾಸಂಶೋಧ

ನಾಲಯದಲ್ಲಿ ಸಂಶೋಧಕರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು ಈ ಕೇಂದ್ರದ ಮೂಲಕವೂ ಮತ್ತು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿಯೂ ಸಂಪಾದಿಸಿ ಟೀಕೆ–ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳೊಡನೆ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯ ಕನ್ನಡ ಗ್ರಂಥಗಳಿವು: ತತ್ತ್ವರತ್ನಪ್ರದೀಪಿಕೆ (ಬಾಲಚಂದ್ರನ ವ್ಯಾಖ್ಯೆ), ತ್ರೈಲೋಕ್ಯ ಚೂಡಾಮಣಿಸ್ತೋತ್ರ (ಬ್ರಹ್ಮಶಿವ), ನಾಗಕುಮಾರಚರಿತಂ (ಬಾಹುಬಲಿ, ವರ್ಧಮಾನಕೃತ), ನೇಮಿಜಿನೇಶ ಸಂಗತಿ (ಮಂಗರಸ 111). ಶತಕತ್ರಯ (ರತ್ನಾಕರವರ್ಣಿ). ಹೀಗೆಯೆ ಹೇಮಚಂದ್ರನ ಅನ್ಯಯೋಗವ್ಯವಚ್ಛೇದಿಕಾ, ಪೂಜ್ಯಪಾದನ ಇಷ್ಟೋಪದೇಶ, ನೇಮಿಚಂದ್ರ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ದ್ರವ್ಯ ಸಂಗ್ರಹ, ಜಿನಸೇನಾಚಾರ್ಯರ ಪೂರ್ವಪುರಾಣ, ಗುಣಭದ್ರಾಚಾರ್ಯರ ಉತ್ತರಪುರಾಣ, ಮಲ್ಲಿಷೇಣನ ಸಜ್ಜನಚಿತ್ತವಲ್ಲಭ– ಈ ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥಗಳಿಗೂ ಟೀಕೆ–ಟಿಪ್ಪಣಿ ಬರೆದು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ದ್ವಾದಶಾನುಪ್ರೇಕ್ಷೆ, ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ತೀರ್ಥಂಕರಚರಿತ, ಮೃತ್ಯುಮಹೋತ್ಸವ–ಇವು ಇವರು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಸಂಪಾದಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಕೆಲವು ಕೃತಿಗಳು. ವಿಶ್ವಬಂಧು ಮತ್ತು ವಿವೇಕಾಭ್ಯುದಯ ಎಂಬ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಇವರು ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರು.

ಇವರು ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೇವೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಆಗಿನ ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜರಾಗಿದ್ದ ಜಯಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರು 1946 ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಪಂಡಿತರತ್ನಂ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನಿತ್ತು ಗೌರವಿಸಿದರು. ವೈನಾಡಿನ ಜೈನ ಸಮಾಜ 1951ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ನಿಧಿಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ ಸನ್ಮಾನಿಸಿತು. ಇವರು 1952 ಮೇ 3ರಂದು ನಿಧನಹೊಂದಿದರು. (ಜಿ.ಬಿ.;ಎಸ್.ಎಸ್.ವಿ.)

ಶಾಂತಿವರ್ಮ: ಆದ್ಯ ಕದಂಬವಂಶದ ರಾಜ (ಸು.430–55). ಕಾಕುತ್ಸ್ಥವರ್ಮನ ಮಗ. ಕಾಕುತ್ಸ್ಥ ತನ್ನ ವೃದ್ಧಾಪ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಿಂಹಾಸನ ತ್ಯಾಗಮಾಡಿ ಶಾಂತಿವರ್ಮನಿಗೆ ರಾಜ್ಯ ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟನೆಂದು ಒಂದು ಊಹೆ. ಕಾಕುತ್ಸ್ಥವರ್ಮನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ತಾಳಗುಂದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ, ಈ ಶಾಸನವನ್ನು ರಾಜ (ನೃಪತಿ) ಶಾಂತಿವರ್ಮನ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ಕುಬ್ಜ ಬರೆದನೆಂದಿರುವುದರಿಂದ ಕಾಕುತ್ಸ್ಥವರ್ಮನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕೊನೆಯ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಂತಿವರ್ಮನ ಸಹ ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದೆಂತಲೂ ನಂಬಲಾಗಿದೆ.

ಶಾಂತಿವರ್ಮನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕದಂಬ ರಾಜ್ಯದ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗವನ್ನು ಆಳಲು ತನ್ನ ತಮ್ಮ ಕೃಷ್ಣವರ್ಮನನ್ನು ನೇಮಿಸಿದ. ಇದರಿಂದ ರಾಜ್ಯದ ವಿಭಾಗವಾಯಿತೆನ್ನಬಹುದು. ಸಾಮಂತ ರಾಜರು ಮಾಡಲಾಗದ ಅಶ್ವಮೇಧಯಾಗವನ್ನು ಕೃಷ್ಣವರ್ಮ ಮಾಡಿ ತನ್ನ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನು ಸಾರಿಕೊಂಡ. ಕದಂಬ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಪಲ್ಲವರಿಂದಲೂ ವಿಪತ್ತು ಒದಗಿತು. ಇದನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟಲು ಶಾಂತಿವರ್ಮ ತನ್ನ ಹಿರಿಯ ಸಹೋದರ ಕುಮಾರವರ್ಮನನ್ನು ಉಚ್ಚಂಗಿಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ. ಹೀಗೆ ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕದಂಬ ರಾಜ್ಯ ಮೂರು ಭಾಗವಾಗಿ ಬನವಾಸಿಯಲ್ಲಿ ಶಾಂತಿವರ್ಮ, ಉಚ್ಚಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಕುಮಾರವರ್ಮ ಮತ್ತು ತ್ರಿಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣವರ್ಮ ಆಳಲಾರಂಭಿಸಿದರು. ಶಾಂತಿವರ್ಮನ ಮಗ ಮೃಗೇಶವರ್ಮ ಮೊದಲು ಒಂದು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದು ತಂದೆಯ ಮರಣಾನಂತರ ದೊರೆಯಾದ. (ಎ.ವಿ.ವಿ.)

ಶಾಂತೇಶ: ಸು. 1561. ವೀರಶೈವ ಕವಿ. ತೋಂಟದ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ಪುರಾಣ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ. ಇವನಿಗೆ ಶಾಂತ, ಶಾಂತದೇಶಿಕ, ಶಾಂತೀಶ್ವರ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳೂ ಇದ್ದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗುಬ್ಬಿ ಈತನ ಹುಟ್ಟೂರು. ಕಾವ್ಯದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಹಾಗೂ ತನ್ನ ವಂಶದ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರವಾಗಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಇದರ ಪ್ರಕಾರ ಇವನು ಗುರು ಅಮರಗುಂಡದ (ಗುಬ್ಬಿ) ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನಪಂಡಿತರ ಆಜ್ಞೆಯಂತೆ ಶೂಲವನ್ನಡರಿದ ಗುರುಭಕ್ತನ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದವನು. ಗಣಭಾಷ್ಯರತ್ನಮಾಲೆಯನ್ನೂ ವಾತೂಲತಂತ್ರಕ್ಕೆ ಟೀಕೆಯನ್ನೂ ಬರೆದ ಗುಬ್ಬಿಯ ಮಲ್ಲಣ್ಣ ಈತನ ಪ್ರಪಿತಾಮಹ. ಭಾವಚಿಂತಾರತ್ನ ಮತ್ತು ವೀರಶೈವಾಮೃತಮಹಾಪುರಾಣ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಗುಬ್ಬಿಯ ಮಲ್ಲಣಾರ್ಯ ಈತನ ತಂದೆ. ತಾನು ತೋಂಟದ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗ ಶಿವಯೋಗಿಗಳ ಪಟ್ಟಶಿಷ್ಯ. ಷಟ್ಸ್ಥಲದಾಟದೊಳುವರ್ತಿಸುವ ಸುರತರು ಚಂದ್ರಶೇಖರ ದೇವರು ಶಿವಯೋಗಿಗಳು ತನಗೆ ಬೋಧಿಸಿದ ತತ್ವವನ್ನೇ ಪೇಳುವೆನೆಂದಾಜ್ಞೆಯನ್ನು ಶಿರದೊಳಾಂತು ತಾನು ಈ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವೆನೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.

ತೋಂಟದ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರಪುರಾಣ ಭಾಮಿನೀ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ತೋಂಟದ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗ ಶಿವಯೋಗಿಗಳ ಚರಿತ್ರೆ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ. ವಿರಕ್ತ ತೋಂಟದಾರ್ಯ ವಾರ್ಧಕ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿ ಬರೆದ ತೋಂಟದ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗ ಶಿವಯೋಗಿಗಳ ಚರಿತ್ರೆ ಈ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಆಕರ. ಇದರಲ್ಲಿ 7 ಸಂಧಿಗಳೂ 1,000 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಭುವನಕೋಶ, ಧರ್ಮಾಧರ್ಮ ವಿಚಾರ, ಶಿವನ ಪಂಚವಿಂಶತಿ ಲೀಲೆಗಳು, ಷಟ್ಸ್ಥಲ ಕ್ರಮ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಕಾವ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. (ಬಿ.ಎನ್.ಸಿ.)

ಶಾಮರಾಯ ಆಚಾರ್ಯ, ಕೆ.: 1926– . ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಶಿಲ್ಪಿ. ಶಿಲೆ, ಮರ, ಪಂಚಲೋಹ, ಚಿನ್ನ, ಬೆಳ್ಳಿ– ಹೀಗೆ ಅನೇಕ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದವರು. 1926 ಫೆಬ್ರವರಿ 15ರಂದು ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಕಟಪಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರದು ಸುಸಂಸ್ಕೃತ ಶಿಲ್ಪಿಗಳ ಮನೆತನ. ಇವರ ತಂದೆ ಜೋಗಪ್ಪ ಆಚಾರ್ಯರು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲೇ ಹೆಸರಾಂತ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಿ ಮತ್ತು ದಾರು ಶಿಲ್ಪಿ. ತಂದೆಯ ಗರಡಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಲಿಕೆಯನ್ನೂ ಮರದ ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯನ್ನೂ ಕಲಿತರು. ಅನಂತರ ಶಿಲ್ಪಿ ರಂಜಾಳ ಗೋಪಾಲ ಶೆಣೈ ಅವರ ಶಿಷ್ಯರಾಗಿ (1947) ಅನೇಕ ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಶಿಲೆ, ಮರ, ಪಂಚಲೋಹ, ಚಿನ್ನ, ಬೆಳ್ಳಿ ಹೀಗೆ ಅನೇಕ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಪೂರ್ಣತೆಯನ್ನು ಪಡೆದರು.

ಕಲಾಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಇವರ ನಾಲ್ಕು ದಶಕಗಳ ಸಾಧನೆ ಗಮನಾರ್ಹವಾದುದು. ಇವರು ರಚಿಸಿದ ಶಿಲ್ಪಕೃತಿಗಳು ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲೂ ನಾಡಿನ ಒಳಗೂ ಹೊರಗೂ ವಿದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹರಡಿವೆ. ಕೆನಡ, ಜಪಾನ್, ಲಂಡನ್, ಟೊರೆಂಟೋ ಮೊದಲಾದ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಶಿಲ್ಪಾಕೃತಿಗಳು ಸ್ಥಾನ ಪಡೆದಿವೆ. ಮುಂಬಯಿ, ದೆಹಲಿ, ಜಬ್ಬಲಪುರ, ಗೋವ ಹೀಗೆ ದೇಶದ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ರಚಿಸಿದ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಇವರು ಇದುವರೆಗೂ ಐನೂರಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ವಿಭಿನ್ನ ಶೈಲಿಯ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನೂ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರದು ಸಂಕೋಚ ಮನೋಭಾವದ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ. ಏಕಾಂತಪ್ರಿಯರು. ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕ ಶಿಲ್ಪಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಪ್ರಥಮ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ಆಗ ಅಕಾಡೆಮಿಗೆ ಜೀವಕಳೆ ತುಂಬಿ, ಶಿಲ್ಪ ಕಲಾವಿದರಿಗೆ ಅನೇಕ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿದ್ದರು. ಇವರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಿಗಳಿಗಾಗಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಶ್ರೀ ಕಾಶ್ಯಪ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಂ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥ ಒಂದು ಗಮನಾರ್ಹ ಸಾಧನೆ. ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಶ್ರೀ ವಿಜಯ ಶಿಲ್ಪಕಲಾಶಾಲೆ ಎಂಬ ಕಲಾಶಾಲೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಇವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿನ ಕ್ವೀನ್‌ಲೆಂಡ್‌ನಲ್ಲಿ 1942ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಭಾರತ ಉತ್ಸವದಲ್ಲಿ ಮುರಳೀಧರಕೃಷ್ಣ ಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1942), ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1991), ಲಲಿತಕಲಾ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, 1995ರಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯ ಕರಕುಶಲ ಮಂಡಳಿಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1995), ದೆಹಲಿಯ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಫೈನ್

ಆರ್ಟ್ಸ್ ಸೊಸೈಟಿಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ–ಇವು ಮುಖ್ಯವಾದುವು. ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ 1999ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಜಕಣಾಚಾರಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ. **(ಎನ್.ಎಂ.)**

ಶಾಮರಾಯ, ತ.ಸು.: 1906–98. ಆಧುನಿಕ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಹಿರಿಯ ತಲೆಮಾರಿನ ಲೇಖಕರು. 1906 ಜೂನ್ 12ರಂದು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ತಳುಕು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ತಳುಕಿನ ಸುಬ್ಬಣ್ಣ ಶಾಮರಾಯ. ತಂದೆ ಸುಬ್ಬಣ್ಣ, ತಾಯಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಮ್ಮ. ಕನ್ನಡ ನವೋದಯದ ಆಚಾರ್ಯರಲ್ಲೊಬ್ಬರಾದ ತಳುಕಿನ ಸುಬ್ಬಣ್ಣ ವೆಂಕಣ್ಣಯ್ಯನವರು ಶಾಮರಾಯರ ಅಣ್ಣ. ಶಾಮರಾಯರು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದ ಅನಂತರ ಬೆಂಗಳೂರು ನ್ಯಾಷನಲ್ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನಿಂದ ಎಸ್.ಎಸ್.ಎಲ್.ಸಿ. ಮುಗಿಸಿ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಿಂದ ಬಿ.ಎ.ಆನರ್ಸ್ ಮತ್ತು ಎಂ.ಎ.ಪದವಿಗಳನ್ನು ಗಳಿಸಿದರು. ಇವರು ಕುವೆಂಪು ಅವರ ಆಪ್ತಶಿಷ್ಯರು. ಸಾಹಿತ್ಯಕವಾಗಿ ಇವರ ಮೇಲೆ ಗಾಢ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿದವರು ಅಣ್ಣ ಟಿ.ಎಸ್.ವೆಂಕಣ್ಣಯ್ಯ.

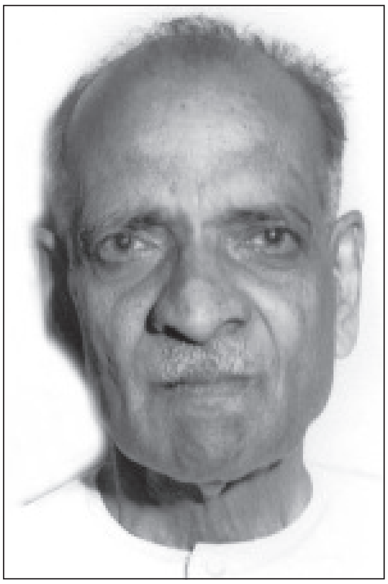

ಶಾಲಾ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ವೃತ್ತಿ ಆರಂಭಿಸಿದ ಇವರು ಎಂ.ಎ.ಶಿಕ್ಷಣದ ಬಳಿಕ ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜ, ಯುವರಾಜ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ, ಉತ್ತಮ ವಾಗ್ಮಿಗಳಾಗಿ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಪ್ರಸಾರಾಂಗದ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ (1957–60), ಗ್ರಂಥಾಲಯದ ಗ್ರಂಥಪಾಲಕರಾಗಿ (1960–61), ಯು.ಜಿ.ಸಿ. ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ (1968–71) ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಪ್ರಸಾರಾಂಗದ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿದ್ದಾಗ ಕನ್ನಡ ಮಾಧ್ಯಮಕ್ಕೆ ಅಗತ್ಯವಾದ ಕಾಲೇಜು ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಬರೆಯಿಸಿ ಪ್ರಕಟಗೊಳಿಸಿದ ಹೆಚ್ಚುಗಾರಿಕೆ ಇವರದು. ಜಾತ್ಯಾತೀತವಾದ ಉದಾರ ಸಾತ್ವಿಕ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದ ಇವರು ಶ್ರೀರಾಮಕೃಷ್ಣರ ಭಕ್ತರೂ ಹಾಗೂ ಅನುಯಾಯಿಗಳೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಗುಬ್ಬಿಯ ಚಿದಂಬರಾಶ್ರಮದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಅದರ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಮಲ್ಲಾಡಿ ಹಳ್ಳಿಯ ಅನಾಥ ಸೇವಾಶ್ರಮ ಹಾಗೂ ಅಗಡಿಯ ಆನಂದಾಶ್ರಮದೊಂದಿಗೂ ಸಂಪರ್ಕ ಹೊಂದಿದ್ದರು. ತ.ವೆಂ.ಸ್ಮಾರಕ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಸ್ತುತ್ಯಾರ್ಹವಾದ ಹಲವಾರು ಉತ್ತಮ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿ ಆ ಮೂಲಕ ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರತಿಭಾನ್ವಿತ ಲೇಖಕರನ್ನು ಬೆಳಕಿಗೆ ತಂದ ಕೀರ್ತಿ ಇವರದು.

ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯ ರಚನೆ ಸಮೃದ್ಧ ಹಾಗೂ ವೈವಿಧ್ಯಪೂರ್ಣ. ಕೋಶ ವ್ಯಾಕರಣ, ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆ–ವಿಮರ್ಶೆ, ಸಂಶೋಧನೆ, ಸಂಪಾದನೆ, ಜೀವನಚರಿತ್ರೆ, ಕಾದಂಬರಿ, ಕಥೆ, ಮಕ್ಕಳ ಸಾಹಿತ್ಯ – ಹೀಗೆ ಇವರ ಕಾರ್ಯಕ್ಷೇತ್ರವೂ ವಿಸ್ತಾರವಾದದ್ದು. ವ್ಯಾಕರಣಸಾರ (ಇತರರೊಡನೆ, 1973), ಕರ್ನಾಟಕ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನ (ಇತರರೊಡನೆ, 1975), ಕೇಶಿರಾಜ ವಿರಚಿತ ಶಬ್ದಮಣಿದರ್ಪಣಂ (ಇತರರೊಡನೆ, 1975), ಕುಮಾರವ್ಯಾಸ ಭಾರತ ನಿಘಂಟು (1981), ಜೈನಪರಿಭಾಷಾ ರತ್ನಕೋಶ (ಇತರರೊಂದಿಗೆ, 1981) ಮೊದಲಾದವು ಇವರ ಕೋಶ, ವ್ಯಾಕರಣ ಕೃತಿಗಳು. ಮುದ್ದಣ (1943), ರತ್ನಾಕರವರ್ಣಿ (1950), ಕನ್ನಡ ನಾಟಕ (1962), ಜನಪ್ರಿಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆ (1964), ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆ ಒಂದು ಸಮೀಕ್ಷೆ (1972), ಪಂಪ (1973) ಮೊದಲಾದವು ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯ ವಿಮರ್ಶೆಯ ಕೃತಿಗಳು. ಉದ್ಯೋಗಪರ್ವ ಸಂಗ್ರಹ (1946), ಸಭಾಪರ್ವ ಸಂಗ್ರಹ (1947), ಆದಿಪರ್ವ ಸಂಗ್ರಹ (1947), ವಿರಾಟಪರ್ವ ಸಂಗ್ರಹ (1951), ಜೈಮಿನಿಭಾರತ ಸಂಗ್ರಹ (1954), ಸುಕುಮಾರ ಚರಿತಂ (1954), ಅರಣ್ಯಪರ್ವ ಸಂಗ್ರಹ (1955), ಭರತೇಶ ವೈಭವ (1957), ಮಹಾಶ್ವೇತೆ (1959), ಭಜಗೋವಿಂದಂ (1968), ಆಚಣ್ಣ ಕವಿಯ ವರ್ಧಮಾನ ಪುರಾಣಂ (1975), ಹರಿಹರನ ಉಡುತಡಿಯ ಮಹಾದೇವಿಯಕ್ಕನ ರಗಳೆ ಮೊದಲಾದವು ಇವರ ಸಂಪಾದಿತ ಕೃತಿಗಳು. ಮಂಕನ ಮಡದಿ (1944) ಎಂಬ ಕಾದಂಬರಿಯನ್ನೂ ಕಥಾವಲ್ಲರಿ (1948), ಶಿವಶರಣರ ಕಥಾರತ್ನಕೋಶ (1967) ಎಂಬ ಕಥಾಸಂಕಲನಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಭದ್ರಾಚಲ ರಾಮದಾಸ (1970), ತಪಸ್ವೀಜಿ ಮಹಾರಾಜ್ (1980) ಮೊದಲಾದವು ಇವರು ಬರೆದ ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆಗಳು. ವಚನ ರಾಮಾಯಣ (1962), ವಚನ ಭಾಗವತ (1969), ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ಕಡೆಯ ಸಂದೇಶ (1971) ಮೊದಲಾದವು ಇವರ ಬಾಲಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಗಳು. ಆತ್ಮಕಥಾರೂಪದ ‘ಮೂರು ತಲೆಮಾರು’ (1990) ಇವರ ಎಲ್ಲ ಕೃತಿಗಳಿಗಿಂತ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದು. ತಳುಕಿನ ಮೂರು ಪೀಳಿಗೆಗಳ ಕಥೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡು ಪುರಾಣ, ಭೂತ–ವರ್ತಮಾನಗಳ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಈ ಕೃತಿ ಅತ್ಯಂತ ಸ್ವಾರಸ್ಯಪೂರ್ಣವಾಗಿದೆ.

ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೇವೆಗಾಗಿ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಚಾವುಂಡರಾಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1995), ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ದೊರೆತಿವೆ. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಇವರಿಗೆ ಗೌರವ ಡಿ.ಲಿಟ್ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ (1997). ಇವರು 1998 ಆಗಸ್ಟ್ 21ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. **(ಸಿ.ಪಿ.ಕೆ.)**

ಶಾಮಶಾಸ್ತ್ರೀ, ಆರ್.: 1868–1944. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿದ್ವಾಂಸರು, ಸಂಶೋಧಕರು. ರುದ್ರಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ 1868 ಜನವರಿ 12ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಚಿಕ್ಕಂದಿನಲ್ಲಿಯೇ ತಂದೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಇವರು ಸ್ವಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಬಂದರು. ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಓದಿ 1891ರಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿದ್ವತ್‌ಪರೀಕ್ಷೆ ಮಾಡಿದರು. ಆಗಿನ ದಿವಾನರಾಗಿದ್ದ ಕೆ.ಶೇಷಾದ್ರಿ ಅಯ್ಯರ್ ಅವರು ಇವರ ಪಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿ, ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಓದಿಸಿ ಕೇಳುವುದಕ್ಕೆಂದು ಇವರನ್ನು ತಮ್ಮ ಮನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರು; ಇವರ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ವ್ಯಾಸಂಗಕ್ಕೂ ಅನುಕೂಲ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟರು. ಇವರ ಮನೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಸುಮಾರು ಹತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಶಾಮಶಾಸ್ತ್ರೀಗಳು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಗಳ ಅಧ್ಯಯನದ ಜೊತೆಗೆ ಭೌತಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಐಚ್ಛಿಕ ವಿಷಯವಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ 1899ರಲ್ಲಿ ಮದರಾಸು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಬಿ.ಎ. ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತೀರ್ಣರಾದರು. ಅನಂತರ ಶೇಷಾದ್ರಿ ಅಯ್ಯರ್ ಅವರ ನೆರವಿನಿಂದಲೇ 1900 ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ಪ್ರಾಚೀನ ಪುಸ್ತಕ ಭಂಡಾರದಲ್ಲಿ ಉದ್ಯೋಗಸ್ಥರಾದರು. ಆ ಪುಸ್ತಕ ಭಂಡಾರದ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳ ಗ್ರಂಥಸೂಚಿಯನ್ನು ತಯಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ಅಂದಿನವರೆಗೆ ನಾಮಮಾತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದು ಗ್ರಂಥಲಿಪಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಕೌಟಿಲ್ಯನ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರದ ಹಸ್ತಪ್ರತಿ ದೊರೆಯಿತು. ಈ ಗ್ರಂಥದ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನರಿತ ಇವರು ಅದನ್ನು ಪರಿಷ್ಕರಿಸಿ 1909ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. 1912ರ ವೇಳೆಗೆ ಈ ಗ್ರಂಥದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷಾಂತರವನ್ನೂ ಪ್ರಕಟಿಸಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದರು. 1912–18ರ ವರೆಗೆ

ಶಾಮಶಾಸ್ತ್ರೀಗಳು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ಚಾಮರಾಜ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮಹಾಪಾಠಶಾಲೆಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದು ಅನಂತರ ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರದ ಪ್ರಾಚೀನ ಪುಸ್ತಕ ಭಂಡಾರದ ಕ್ಯೂರೇಟರ್ ಆದರು (1918). 1922ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಶೋಧನಾ ಇಲಾಖೆಯ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. ಕೆಲ ಕಾಲ ಇವರು ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿಯೂ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿ, 1928ರಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು.

ಇವರು ಮೈಸೂರಿನ ಮಹಾರಾಜ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮಹಾಪಾಠ ಶಾಲೆಯ ಕಾರ್ಯಕಾರಿ ಸಮಿತಿ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿದ್ವತ್ಪರೀಕ್ಷಾ ಮಹಾಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿಯೂ ಇದ್ದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷಾವ್ಯಾಸಂಗದ ಪುರೋಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ದುಡಿದರಲ್ಲದೆ, ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕಾಗಿ ಆರ್ಯಧರ್ಮೋಜ್ಜೀವಿನೀ ಸಭಾ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಅದರ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿಯೂ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು.

ಸಂಸ್ಕೃತ, ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲೂ ಅಪಾರ ಪರಿಶ್ರಮವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಇವರು ಮಾಡಿರುವ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೇವೆ ಮೇಲ್ಮಟ್ಟದ್ದು; ಸಾರವತ್ತಾದದ್ದು. 1908ರಲ್ಲಿ ಗವಾಂ ಅಯನ ದಿ ವೇದಿಕ್ ಈರ ಎಂಬ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಯುಗಗಳ ವಿಚಾರವನ್ನು ಕುರಿತ ಗ್ರಂಥವನ್ನೂ 1922–28ರ ವರೆಗೆ ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಶೋಧನಾ ಇಲಾಖೆಯ ವರದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಅಮೂಲ್ಯವಾದ ಲೇಖನಗಳನ್ನೂ 1926–28 ರವರೆಗೆ ಮಹಾವೀರನ ಸೂರ್ಯಪ್ರಜ್ಞಪ್ತಿಯ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಅನುವಾದವನ್ನೂ 1936ರಲ್ಲಿ ವೇದಾಂಗ ಜ್ಯೋತಿಷ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಅನುವಾದ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಖ್ಯೆಯನ್ನೂ 1938ರಲ್ಲಿ ದ್ರಪ್ಸ, ದಿ ವೇದಿಕ್ ಸೈಕಲ್ ಆಫ್ ಇಕ್ಲಿಪ್ಸಸ್ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನೂ 1940ರಲ್ಲಿ ದಿ ಇಕ್ಲಿಪ್ಸ್ ಇನ್ ದಿ ವೇದಾಸ್, ದಿ ಬೈಬಲ್ ಮತ್ತು ಕುರಾನ್ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸಿದರು. 1939–41ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಸೌತ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಇನ್‌ಸ್ಕ್ರಿಪ್‌ಷನ್ಸ್ ಎಂಬ ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳ ಸಂಕಲನ ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರದ ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಶೋಧನಾ ಇಲಾಖೆಗೆ ಇವರ ಅಮೂಲ್ಯ ಕೊಡುಗೆಯಾಗಿದೆ. ಇವೆಲ್ಲವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಇವರು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ವಿಮರ್ಶಾತ್ಮಕವಾದ ಅನೇಕ ಪ್ರೌಢಲೇಖನಗಳನ್ನು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪಂಡಿತ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಶಾಮಶಾಸ್ತ್ರೀಗಳು ಪ್ರಾಚೀನ ಪುಸ್ತಕಭಂಡಾರದ ಕ್ಯೂರೇಟರ್ ಆಗಿದ್ದಾಗ ಅವರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಸಂಶೋಧನೆಯಾಗಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿರುವ ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥಗಳಿವು: ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಭಾಷ್ಯ (ಆನಂದತೀರ್ಥೀಯ) ತಾತ್ಪರ್ಯ ಚಂದ್ರಿಕೆಯೊಡನೆ – ಭಾಗ 3, ಕೌಟಿಲ್ಯನ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ (ಎರಡನೆಯ ಮುದ್ರಣ), ಬೋಧಾಯನಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರ (ಪರಿಶಿಷ್ಟದೊಡನೆ) ಸ್ಮೃತಿಚಂದ್ರಿಕಾ, ಆಶೌಚಖಂಡ, ತೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ (ಅಷ್ಟಕ) – ಭಾಗ 2, ಭಟ್ಟಭಾಸ್ಕರ ಮತ್ತು ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಗಳೊಡನೆ, ಅಲಂಕಾರ ಭಾಗ ಮಣಿಹಾರ – ಭಾಗ 2, ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಭಾಷ್ಯ (ಆನಂದ ತೀರ್ಥೀಯ) ತಾತ್ಪರ್ಯ ಚಂದ್ರಿಕೆಯೊಡನೆ – ಭಾಗ 4, ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾಶ, ಸಂಕೇತ, ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದೊಡನೆ, ಆಯುರ್ವೇದಸೂತ್ರ, ಯೋಗಾನಂದನಾಥ ಭಾಷ್ಯದೊಡನೆ, ಅಲಂಕಾರ ಮಣಿಹಾರ – ಭಾಗ 3, ವಿದ್ಯಾಮಾಧವೀಯ–ವಿಷ್ಣುಶರ್ಮನ ಮುಹೂರ್ತ ದೀಪಿಕಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದೊಡನೆ – ಭಾಗ 1, ಕೌಟಿಲ್ಯನ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ (ಮೂರನೆಯ ಮುದ್ರಣ), ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರಪದಸೂಚಿ – ಭಾಗ 1, ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರಪದಸೂಚಿ, ಭಾಗ 2, ವಿದ್ಯಾಮಾಧವೀಯ (ವಿಷ್ಣುಶರ್ಮನ ಮುಹೂರ್ತದೀಪಿಕೆಯೊಡನೆ– ಭಾಗ 2) ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರಪದಸೂಚಿ, ಭಾಗ 3– ಅಭಿಲಷಿತಾರ್ಥಚಿಂತಾಮಣಿ, ಭಾಗ 1, ವಿದ್ಯಾಮಾಧವೀಯ–ಭಾಗ 3, ಸರಸ್ವತೀವಿಲಾಸ (ವ್ಯವಹಾರಖಂಡ). ಇವುಗಳೇ ಅಲ್ಲದೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲೂ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ: ಕುಮಾರವ್ಯಾಸನ ಮಹಾಭಾರತ (ವಿರಾಟಪರ್ವ), ಲಿಂಗಣ್ಣನ ಕೆಳದಿನೃಪ ವಿಜಯ, ಸೋಮರಾಜನ ಉದ್ಭಟಕಾವ್ಯ, ರುದ್ರಭಟ್ಟನ ಜಗನ್ನಾಥವಿಜಯ, ಕುಮಾರವ್ಯಾಸನ ಮಹಾಭಾರತ (ಉದ್ಯೋಗಪರ್ವ), ಸೋಮನಾಥನ ಅಕ್ರೂರಚರಿತೆ, ನಯಸೇನನ ಧರ್ಮಾಮೃತ– ಭಾಗ 1, ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜವಿಜಯ, ನಯಸೇನನ ಧರ್ಮಾಮೃತ– ಭಾಗ2.

ಇವರು ವಿಖ್ಯಾತ ಭಾರತೀಯ ವಿದ್ವನ್ಮಣಿಗಳಾದ ಬಿ.ಎನ್.ಸೀಲ್, ರಾಧಾಕುಮುದ ಮುಖರ್ಜಿ, ಮಹಾಮಹೋಪಾಧ್ಯಾಯ ಹರಪ್ರಸಾದಶಾಸ್ತ್ರಿ ಮತ್ತು ಎಫ್.ಡಬ್ಲ್ಯು.ಥಾಮಸ್, ವಿನ್‌ಸೆಂಟ್ ಎ. ಸ್ಮಿತ್, ಎ.ಎ. ಮ್ಯಾಕ್‌ಡೊನೆಲ್, ಆರ್. ಟೆಂಪಲ್, ಎಲ್.ಡಿ. ಬಾರ್‌ನೆಟ್, ಎ.ಟಿ. ರುಡೋಫ್ ಖಾರ್ನಿಲೇ ಮೊದಲಾದ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಮನ್ನಣೆಗೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರಿಗೆ ಸಂದ ಗೌರವಗಳ ಪಟ್ಟಿಯೂ ದೊಡ್ಡದೆ. ಅಮೆರಿಕದ ವಾಷಿಂಗ್‌ಟನ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಓರಿಯಂಟಲ್ ಯೂನಿವರ್ಸಿಟಿ ಫಿಲಸಾಫಿಕಲ್ ಸ್ಕೂಲ್ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಥೆ 1919 ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪದವಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಗೌರವಿಸಿತು. 1921ರಲ್ಲಿ ಮುಂಬಯಿ ಶಾಖೆಯ ರಾಯಲ್ ಏಷಿಯಾಟಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿಯು ಕಾಂಪ್‌ಬೆಲ್ ಸ್ಮಾರಕ ಚಿನ್ನದ ಪದಕವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಗೌರವಿಸಿತು. ಕಲ್ಕತ್ತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ 1921ರಲ್ಲಿ ಡಾಕ್ಟರ್ ಆಫ್ ಫಿಲಾಸಫಿ ಪದವಿಯನ್ನು ನೀಡಿತು. ಮೈಸೂರಿನ ಮಹಾರಾಜರವರು 1925 ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರವಿಶಾರದ ಎಂಬ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ 1930ರಲ್ಲಿ ಆಗಿನ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರ್ಕಾರ ಮಹಾಮಹೋಪಾಧ್ಯಾಯ ಎಂಬ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ ಕಾಶಿಯಲ್ಲಿರುವ ಭಾರತಧರ್ಮ ಮಹಾಮಂಡಲಿಯು ವಿದ್ಯಾಲಂಕಾರ ಎಂಬ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ 1935ರಲ್ಲಿ ಆ ಮಂಡಲಿಯೇ ಪಂಡಿತರಾಜ ಎಂಬ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟು ಗೌರವಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಇವರು 1944 ಜನವರಿ 23ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. **(ಕೆ.ವಿ.ಎಸ್.ಎಂ.)**

ಶಾರದಾ, ಎಲ್.ವಿ.: ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರಕಲಾವಿದೆ. ವಂಶವೃಕ್ಷ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿನ ಅಭಿನಯಕ್ಕಾಗಿ ಇವರಿಗೆ 1971ರಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭಿಸಿತು. ಕಾತ್ಯಾಯಿನಿಯ ಪಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಈ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಇವರು ನೀಡಿದ ಅಭಿನಯ ಕನ್ನಡ ರಸಿಕರ ಮನಸೂರೆಗೊಂಡಿತು. ಬೂತಯ್ಯನ ಮಗ ಅಯ್ಯು (1973), ಒಂದು ಪ್ರೇಮದ ಕಥೆ–ಇವರು ಅಭಿನಯಿಸಿರುವ ಚಿತ್ರಗಳು. ಬೂತಯ್ಯನ ಮಗ ಅಯ್ಯು ರಾಜ್ಯಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪಡೆಯಿತು. ಈ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಯ್ಯುವಿನ ಮಡದಿಯಾಗಿ ಇವರ ಅಭಿನಯ ಪ್ರಶಂಸೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಯಿತು. ವ್ಯಾಪಾರಿ ಚಿತ್ರಗಳಿಗಿಂತ

ಪ್ರಾಯೋಗಿಕ ಚಿತ್ರಗಳತ್ತ ಇವರಿಗೆ ಅಪಾರ ಒಲವು. ಅಭಿನಯದಲ್ಲಿ ತಲ್ಲೀನತೆಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಇವರಿಗೆ ಸೂಕ್ತ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ದೊರೆತದ್ದು ಗಿರೀಶ ಕಾರ್ನಾಡ ಹಾಗೂ ಬಿ.ವಿ.ಕಾರಂತ ಅವರಿಂದ, ಶಾರದಾ ಅವರ ಅಭಿನಯವನ್ನು ಕನ್ನಡಿಗರೇ ಅಲ್ಲದೆ ಹೊರಗಿನವರೂ ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಭಾರತೀಯ ಚಿತ್ರರಂಗದ ಪ್ರತಿಭಾನ್ವಿತ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಾದ ಸತ್ಯಜಿತ್ ರೇ, ಮೃಣಾಲ್ ಸೇನ್, ಹೃಷಿಕೇಶ್ ಮುಖರ್ಜಿ, ವಿ. ಶಾಂತಾರಾಮ್ ಮೊದಲಾದವರು ಶ್ಲಾಘಿಸಿದ್ದಾರೆ. **(ಬಿ.ಎಸ್.ಎಸ್.ಆರ್.)**

ಶಾರದಾ ಪ್ರಸಾದ್, ಎಚ್.ವೈ.: 1924– . ಭಾರತದ ಮೂವರು ಪ್ರಧಾನ ಮಂತ್ರಿಗಳಾದ ಇಂದಿರಾಗಾಂಧಿ, ಮೊರಾರ್ಜಿ ದೇಸಾಯಿ ಮತ್ತು ರಾಜೀವಗಾಂಧಿ ಇವರ ಪತ್ರಿಕಾ ಸಲಹೆಗಾರರಾಗಿದ್ದವರು. ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ಹೊಳೆನರಸೀಪುರ ಯೋಗಾನರಸಿಂಹ ಶಾರದಾ ಪ್ರಸಾದ್. 1924 ಏಪ್ರಿಲ್ 15ರಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿದ್ದಾಗಲೇ ಕ್ವಿಟ್ ಇಂಡಿಯಾ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದರು. ಮುಂಬೈನ ಇಂಡಿಯನ್ ಎಕ್ಸ್‌ಪ್ರೆಸ್‌ನ ಅತಿ ಕಿರಿಯ ವಯಸ್ಸಿನ ಸುದ್ದಿ ಸಂಪಾದಕರೆನಿಸಿದ ಇವರು 1955–56ರಲ್ಲಿ ಹಾರ್ವರ್ಡ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ 'ನೀಮನ್' ಫೆಲೋ ಗೌರವ ಪಡೆದರು. ಕೆಲಕಾಲ ಇಂಡಿಯನ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಮಾಸ್ ಕಮ್ಯೂನಿಕೇಷನ್ ಸಂಸ್ಥೆಯ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ, ಇಂಡಿಯನ್ ಕೌನ್ಸಿಲ್ ಫಾರ್ ಕಲ್ಚರಲ್ ರಿಲೇಷನ್ಸ್‌ನ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ, ನ್ಯಾಷನಲ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಡಿಸೈನ್‌ನ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದಾರೆ.

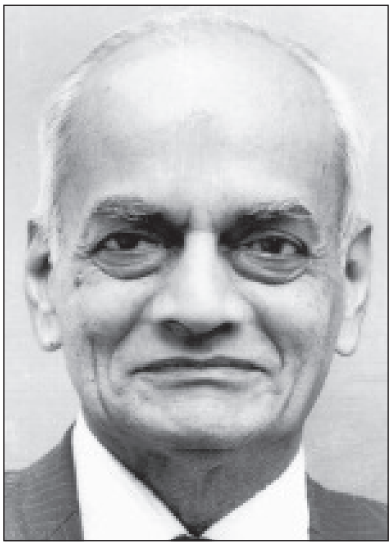

ಕನ್ನಡದ ಒಬ್ಬ ಹೆಸರಾಂತ ಬರೆಹಗಾರನಾಗಬೇಕೆಂದು ಬಯಸಿದ್ದ ಇವರು ಸುಮಾರು ಆರು ದಶಕಗಳ ಕಾಲ ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಹೊರಗೆ ಬದುಕು ನಡೆಸಬೇಕಾಯಿತು. ಆದರೂ ದಿ ಏಷ್ಯನ್ ಏಜ್ ಎಂಬ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಅಂಕಣಕಾರರಾಗಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ನಲ್ಲಿ ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲೂ ಬರೆಯಬೇಕೆಂಬಾಸೆ ಇವರಲ್ಲಿ ತೀವ್ರವಾಗ ತೊಡಗಿತು. ಇವರ ಬರೆಹದ ಮೋಡಿ ಎಂಥದೆಂಬುದು ದಿ ಬುಕ್ ಐ ವೋಂಟ್ ಬಿ ರೈಟಿಂಗ್ ಅಂಡ್ ಅದರ್ ಎಸ್ಸೇಸ್ ಎಂಬ ಕೃತಿಯನ್ನು ಓದಿದವರು ಇವರ ಭಾಷಾ ಪ್ರೌಢಿಮೆ ಅನುಭವ ಪಕ್ವ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಅರಿಯಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ಕೃತಿಯನ್ನು ಎಲ್ಲ ಬಲ್ಲವರಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಬಲ್ಲವರು ಬಹಳಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲಿ ಇತರರಿಂದ ಅನುವಾದ ಮಾಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ರಾಷ್ಟ್ರಪತಿ ಭವನ್: ದಿ ಸ್ಟೋರಿ ಆಫ್ ದಿ ಪ್ರೆಸಿಡೆಂಟ್ಸ್ ಹೌಸ್, ಎಕ್ಸ್‌ಪ್ಲೋರಿಂಗ್ ಕರ್ನಾಟಕ, ಜವಾಹರಲಾಲ್ ನೆಹರೂ ಅವರ ಆಯ್ದ ಬರೆಹಗಳು, ಮೊಮ್ಮಕ್ಕಳು ಹೇಳಿದ ಅಜ್ಜಿಕಥೆ (ಸಂ), ಸಂಗೀತದ ಸಿರಿ (ಸಂ) – ಇವು ಇವರ ಇತರ ಕೃತಿಗಳು.

ಇತಿಹಾಸದ ಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ದಾಖಲಾಗುವ ರಾಜಕಾರಣಿಗಳೇಕೆ ತಮ್ಮ ಆತ್ಮಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಪ್ರಾಮಾಣಿಕವಾಗಿ ಬರೆಯಬಾರದು ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆ ಅನೇಕ ವೇಳೆ ಉದ್ಭವಿಸಿದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಶಾರದಾ ಪ್ರಸಾದರು ಜನರಲ್ ಡಿಗಾಲೆಯಂಥವರನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿದರೆ ಬಹುಪಾಲು ರಾಜಕಾರಣಿಗಳ ಆತ್ಮಚರಿತ್ರೆ ಚರಿತ್ರೆಯ ನ್ಯಾಯಾಲಯದ ಮುಂದೆ ನಿಂತ ಆಪಾದಿತನೊಬ್ಬನ ಅತೃಪ್ತಿಕರ ಆತ್ಮಸಮರ್ಥನೆಗಳಂತೆ ತೋರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಶಾರದಾ ಪ್ರಸಾದರು ರಾಜಕಾರಣಿಗಳನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ಹತ್ತಿರದಿಂದ ಬಲ್ಲವರು. ಗಾಂಧಿ ಮತ್ತು ಗಫಾರ್‌ಖಾನ್‌ರನ್ನು ಕುರಿತು ಬರೆದ ಡಿ.ಜಿ.ತೆಂಡೂಲ್ಕರ್, ನ್ಯೂಯಾರ್ಕ್‌ನಲ್ಲಿ ವಾಸವಿದ್ದ ಭಾರತದ ಛಾಯಾಚಿತ್ರಕಾರ ರಘುಬೀರ್ ಸಿಂಗ್, ಜಯಪ್ರಕಾಶ್ ನಾರಾಯಣ್, ಮೊರಾರ್ಜಿ ದೇಸಾಯಿ, ಎಸ್.ನಿಜಲಿಂಗಪ್ಪ, ಇಂದಿರಾಗಾಂಧಿಯವರ ಮುಖ್ಯ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿದ್ದ ಪಿ.ಎನ್. ಹಕ್ಸರ್, ಕಲಾವಿದ ಕೆ.ಕೆ.ಹೆಬ್ಬಾರ್, ಆರ್.ಕೆ.ನಾರಾಯಣ್, ಎ.ಕೆ.ರಾಮಾನುಜನ್, ಭಾರತದ ಅಸಾಧಾರಣ ಚಿತ್ರಕಲಾವಿದೆ ಸಂತೋಖ್ ಬಾ–ಇವರನ್ನು ಕುರಿತು ಶಾರದಾ ಪ್ರಸಾದರು ಬರೆದಿರುವ ಲೇಖನಗಳು ಒಂದು ಅತ್ಯುತ್ತಮ ನುಡಿಚಿತ್ರ ಹೇಗಿರಬಹುದೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಂತಿವೆ.

ಇವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಗೌರವಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಗೌರವ ಡಾಕ್ಟೊರೇಟ್, ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಪದ್ಮಭೂಷಣ ಮತ್ತು ಇಂದಿರಾಗಾಂಧಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಭಾವೈಕ್ಯತಾ ಪುರಸ್ಕಾರ್ ಮೊದಲಾದ ಹಲವಾರು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಪದವಿ ಗೌರವಗಳಿಗೆ ಭಾಜನರಾಗಿದ್ದಾರೆ. 2001ನೆಯ ಸಾಲಿನ ಇಂದಿರಾಗಾಂಧಿ ಭಾವೈಕ್ಯತಾ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪ್ರದಾನ ಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇವರನ್ನು ಕುರಿತು ಮಾತನಾಡುತ್ತಾ ಸೋನಿಯಾ ಗಾಂಧಿಯವರು 'ಶಾರದಾ ಪ್ರಸಾದರು ಶ್ರೇಷ್ಠ ಮಾನವತಾ ಗುಣಗಳನ್ನೂ ಸಾಮಾಜಿಕ ಗೌರವವನ್ನೂ ಭಾವೈಕ್ಯತೆಯನ್ನೂ ಬದುಕಿನಲ್ಲಿ ರೂಢಿಸಿಕೊಂಡವರು' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಎಂಥ ದೊಡ್ಡ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕತೆ, ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕಾಳಜಿ, ಮನೆತನದ ಹೆಸರನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಡದವರು ಎಂಬುದು ಇವರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ಕುರಿತು ಲಂಕೇಶರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಈಗ ಶಾರದಾ ಪ್ರಸಾದರು ದೆಹಲಿಯಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿದ್ದಾರೆ. **(ಜಿ.ಎನ್.)**

ಶಾರ್ಙ್ಗದೇವ: ಸು.1230. ಸಂಗೀತರತ್ನಾಕರ ಎಂಬ ಶಾಸ್ತ್ರಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ. ವೈದಿಕ ವಿದ್ಯಾಸಂಪನ್ನನೂ ಧರ್ಮನಿಷ್ಠನೂ ಆಗಿದ್ದ ಭಾಸ್ಕರದೇವ ಇವನ ಪಿತಾಮಹ. ಈತ ಸ್ವದೇಶವಾದ ಕಾಶ್ಮೀರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ವಲಸೆ ಬಂದು ದೇವಗಿರಿಯ ಸೇವುಣರಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯ ಪಡೆದಿದ್ದ. ಇವನ ಮಗ ಸೋಢಲದೇವ. ತಂದೆಯಂತೆಯೇ ಮಹಾ ವಿದ್ವಾಂಸನಾಗಿದ್ದು 5ನೆಯ ಭಿಲ್ಲಮನಲ್ಲಿ (1173–92), ಅನಂತರ ಅವನ ಮಗ ಒಂದನೆಯ ಜೈತುಗಿಯಲ್ಲಿ (1192–99) ಕಂದಾಯ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇವನೇ ಶಾರ್ಙ್ಗದೇವನ ತಂದೆ. ಶಾರ್ಙ್ಗದೇವ ಸೇವುಣರಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಮುಖನಾಗಿದ್ದ ಸಿಂಘಣನಲ್ಲಿ (1199–1247) ಕಂದಾಯ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದ. ಈತ ತನ್ನನ್ನು ಶ್ರೀಶರಣಾಗ್ರಣಿ, ಶ್ರೀಶರಣಾಧಿಪ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಕರೆದುಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಸಂಗೀತರತ್ನಾಕರದಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನು ಹರಪ್ರಿಯ, ಶಂಕರಪ್ರಿಯ ಎಂದಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಮಹಾಮಾಹೇಶ್ವರ ಎಂದು ವಿಶೇಷಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಇದರಿಂದ ಇವನು ಶೈವತಂತ್ರದಲ್ಲಿ ದೀಕ್ಷಿತನೂ ಸಿದ್ಧನೂ ಆಗಿದ್ದನೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು.

ಶಾರ್ಙ್ಗದೇವ ಸಂಗೀತಶಾಸ್ತ್ರವೇ ಅಲ್ಲದೆ ನೃತ್ಯ, ಅಲಂಕಾರ, ಛಂದಸ್ಸು, ವ್ಯಾಕರಣ, ಆಯುರ್ವೇದ, ಯೋಗದರ್ಶನ, ವೇದ ಮುಂತಾದ ಜ್ಞಾನಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಭಾವಂತನಾದ ನೇತಾರನಾಗಿದ್ದ. ಆಯುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಧನ್ವಂತರಿ, ಆತ್ರೇಯ, ಚರಕ, ಸುಶ್ರುತ ವಾಗ್ಭಟಾದಿ ಆಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಸಾಟಿಯೆನಿಸುವ ಪಾಂಡಿತ್ಯಾನುಭವಗಳನ್ನು ತೋರಿದ್ದಾನೆ. ಇವನು ತನ್ನನ್ನು ಅನವದ್ಯವಿದ್ಯಾವಿನೋದ, ನಿಃಶಂಕ ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳಿಂದಲೂ ಕರೆದುಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.

ಈತ ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ವಿವೇಕವೆಂಬ ಯೋಗಶಾಸ್ತ್ರ ಗ್ರಂಥವೊಂದನ್ನೂ ರಚಿಸಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಬಂಗಾಲದ ಹಠಯೋಗಶಾಸ್ತ್ರ

ಪ್ರವರ್ತಕರಲ್ಲಿ, ತಾಂತ್ರಿಕ ಸಾಧಕರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯತಮನಾಗಿದ್ದ ಪೂರ್ಣಾನಂದನೂ ರಾಮೇಂದ್ರಸರಸ್ವತಿಯ ಶಿಷ್ಯನೂ ರತ್ನಾಕರನ ಪುತ್ರನೂ ಆದ ನಾರಾಯಣನು ಹಂಸೋಪನಿಷತ್ತಿಗೆ ಬರೆದ 'ದೀಪಿಕೆ' ಎಂಬ ತನ್ನ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಮರಿಸಿ ಉದ್ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಗ್ರಂಥ ಹಠಯೋಗ ಮತ್ತು ತಂತ್ರಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಶಾರ್ಙ್ಗದೇವನ ಸ್ವಾನುಭವ ಪಾಂಡಿತ್ಯಗಳಿಗೆ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿದ್ದಿತೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಛಂದೋವಿಚಿತಿಯೆಂಬ ಒಂದು ಗ್ರಂಥವೂ ಇವನದೇ ಎಂದು ಸಂಗೀತರತ್ನಾಕರದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರನಾದ ಸಿಂಹಭೂಪಾಲ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಈ ಗ್ರಂಥ ಉಪಲಬ್ಧವಿಲ್ಲ.

ಸಂಗೀತರತ್ನಾಕರ ಸ್ವರಗತ, ರಾಗವಿವೇಕ, ಪ್ರಕೀರ್ಣಕ, ಪ್ರಬಂಧ, ತಾಲ, ವಾದ್ಯ ಮತ್ತು ನರ್ತನ ಎಂಬ ಏಳು ಅಧ್ಯಾಯಗಳನ್ನೂ ಸುಮಾರು 5,000 ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಭರತಮುನಿ ಸುಮಾರು ಒಂದು ಸಹಸ್ರ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ ಗೀತವಾದಿತ್ರನರ್ತನಗಳನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಐದು ಸಾವಿರ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರನು ಗ್ರಂಥರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತತೆಗೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನು ತೋರಿ ಸೂತ್ರಸದೃಶವಾದ ಮಾತುಗಳಲ್ಲಿ, ನಿಪಾತಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾಪರ ಸನ್ನಿವೇಶ ಸಂಗತಿ, ನೈಕಟ್ಯ ಮೊದಲಾದ ವೈಧಾನಿಕ ತಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಿಬಿಡವೂ ಗಾಢವೂ ಸಾರವೂ ಆಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನತಮವೂ ಪರಂಪರಾಪ್ರಾಪ್ತ ಕಂಠ ಮಾಧ್ಯಮಿಕವೂ ಆದ ಮಾರ್ಗ ಮತ್ತು ಗಾಂಧರ್ವಸಂಗೀತ, ಸಮಸಾಮಯಿಕವಾಗಿ ದೇಶದ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿದ್ದ ಸಂಗೀತ, ತತ್ಸಾಮಯಿಕ ಲಕ್ಷ್ಯಕ್ಕೂ ಪೂರ್ವಾಚಾರ್ಯ ಪ್ರಣೀತವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತಿಗೂ ಇರುವ ವಿರೋಧದ ಸಮನ್ವಯ, ಜನಪದ ಹಾಗೂ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಸಂಗೀತಗಳಲ್ಲಿ ರಾಗ, ತಾಳ, ವಾದ್ಯ ಪ್ರಬಂಧ, ನೃತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ಏಕರೂಪವಾಗಿ ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರಮೇಯಗಳ, ವೈಧಾನಿಕ ತಂತ್ರಗಳ ಹಂದರದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸುವುದು, ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರ, ಮನೋವಿಜ್ಞಾನ, ನಾದವಿಜ್ಞಾನ, ಸೌಂದರ್ಯಮೀಮಾಂಸೆ, ಶರೀರವಿಜ್ಞಾನ ಮುಂತಾದ ನೆರೆಹೊರೆಯ ಹತ್ತು ಹಲವು ಜ್ಞಾನಕ್ಷೇತ್ರಗಳ ಫಲಗಳನ್ನು ಸಂಗೀತನೃತ್ಯಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸಿ ಬೆಳೆಸುವುದು, ಇಡೀ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಏಕಸೂತ್ರತೆಯನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದು ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಇವನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಮೆಚ್ಚುವಂಥದ್ದು. ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಸದಾಶಿವ, ಪಾರ್ವತಿ, ಬ್ರಹ್ಮ, ಭರತ, ಕಶ್ಯಪ, ಮತಂಗ, ಯಾಷ್ಟಿಕ, ದುರ್ಗಾಶಕ್ತಿ, ಶಾರ್ದೂಲ, ಕೋಹಲ, ವಿಶಾಖಿಲ, ದತ್ತಿಲ, ಕಂಬಲ, ಅಶ್ವತರ, ವಾಯು, ವಿಶ್ವಾವಸು, ರಂಭಾ, ಅರ್ಜುನ, ನಾರದ, ತುಂಬುರು, ಆಂಜನೇಯ, ಮಾತೃಗುಪ್ತ, ರಾವಣ, ನಂದಿಕೇಶ್ವರ, ಸ್ವಾತಿ, ಗಣ, ಬಿಂದುರಾಜ, ಕ್ಷೇತ್ರರಾಜ, ರಾಹಲ, ರುದ್ರಟ, ನಾನ್ಯಭೂಪಾಲ, ಭೋಜ, ಪರಮರ್ದಿರಾಜ, ಸೋಮೇಶ್ವರ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ, ಭಾರತೀಯ ನಾಟ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರಾದ ಲೊಲ್ಲಟ, ಉದ್ಭಟ, ಶಂಕುಕ, ಅಭಿನವಗುಪ್ತ, ಕೀರ್ತಿಧರ ಮುಂತಾದ ಸಂಗೀತಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಶಾರದರ ಗ್ರಂಥಗಳ ಉತ್ತಮಾಂಶವನ್ನೂ ಅವುಗಳ ಸಾರವನ್ನೂ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಇಷ್ಟು ವಿಸ್ತಾರವೂ ವಿವರಪೂರ್ಣವೂ ವೈಜ್ಞಾನಿಕವೂ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕವೂ ಆಗಿರುವ ಗ್ರಂಥ ಇಡೀ ಭಾರತೀಯ ಸಂಗೀತಶಾಸ್ತ್ರಗ್ರಂಥರಾಶಿಯಲ್ಲಿ ಬೇರೊಂದಿಲ್ಲ. ಹಾಗಾಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಾಙ್ಮಯದಲ್ಲಿ ಪಾಣಿನಿಯ ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯಿಗೆ ಇರುವ ಸ್ಥಾನವೇ ಸಂಗೀತರತ್ನಾಕರಕ್ಕೂ ಲಭ್ಯವಾಗಿದೆ. **(ಆರ್.ಎಸ್.)**

ಶಾಸನಗಳು: ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಶಾಸನಗಳು ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಬಹುಶಃ ತಮಿಳುನಾಡನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಕರ್ನಾಟಕವೇ ಅತಿ ಹೆಚ್ಚಿಸಿ ಶಾಸನ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ರಾಜ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ಇದುವರೆಗೆ 25,000ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಶಾಸನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ 15,000ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಶಾಸನಗಳು ಈಗಾಗಲೇ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ಇನ್ನೂ ಹೊಸ ಹೊಸ ಶಾಸನಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತಲೇ ಇವೆ.

ಶಾಸನಗಳ ಸಂಗ್ರಹ: ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸುವ ಕಾರ್ಯ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬಹು ಹಿಂದೆಯೇ ಆರಂಭವಾಯಿತು. ಮೈಸೂರಿನ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಮಾಡಿಸಿ ಇಟ್ಟಿದ್ದರೆಂಬ ಪ್ರತೀತಿ ಇದೆ. ಆದರೆ ಅವರು ಆಗ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ ಉದ್ದೇಶ ದಾನದತ್ತಿಗಳ ಬಗೆಗೆ ಖಚಿತವಾದ ದಾಖಲೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು. ಅರಮನೆಯ ಇತರ ದಾಖಲೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಇವು ಮುಂದೆ ನಾಶವಾದುವು. ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡಿ ಅವುಗಳಲ್ಲಿನ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಲೆಂದೇ ಕ್ರಮಬದ್ಧವಾಗಿ ಅವುಗಳ ಅನ್ವೇಷಣೆಯ ಕೆಲಸವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದವರು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿದ್ವಾಂಸರು. ಕರ್ನಲ್ ಮೆಕೆಂಜಿ 1783–1821ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕವೂ ಸೇರಿದಂತೆ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿನ ನಾನಾ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳು, ದಾಖಲೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಶಾಸನಗಳ ಪ್ರತಿಗಳನ್ನೂ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ. ಏಷಿಯಾಟಿಕ್ ರಿಸರ್ಚಸ್ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ ತಾನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳ ಬಗೆಗೆ ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಕವೆಲ್ಲಿ ಬೋರಯ್ಯನು ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಬುಕ್ಕರಾಯನ ಶಾಸನವನ್ನು ಭಾಷಾಂತರಿಸಿದ ಸಂಗತಿ ಅದೇ ಪತ್ರಿಕೆಯಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. 1821ರಲ್ಲಿ ಸ್ಟೂವರ್ಟ್ ಎಲ್ಫಿನ್‌ಸ್ಟನ್ ಎಂಬುವನು ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳ ಮೂಲಕ ಹಲವಾರು ಶಾಸನಗಳ ಪಡಿಯಚ್ಚುಗಳನ್ನು ತರಿಸಿದ; ಕರ್ನಾಟಕದಿಂದಲೂ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಇಂಥ ಪ್ರತಿಗಳು ಅವನಿಗೆ ತಲುಪಿದ್ದವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವನ್ನು ಹೆನ್ರಿ ವಥೆನ್ ಓದಿ ಸಾರಾಂಶವನ್ನು 1835ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಶಾಸನಗಳ ಬಗೆಗೆ ಸುವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾದ ಅಧ್ಯಯನ ಆರಂಭವಾದುದು ವಾಲ್ಟರ್ ಎಲಿಯಟ್‌ನಿಂದ. ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳ ಪ್ರತಿಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಈತ 1837ರಲ್ಲಿ ಲಂಡನ್ನಿನ ರಾಯಲ್ ಏಷಿಯಾಟಿಕ್ ರಿಸರ್ಚ್‌ಸ್ ಎಂಬ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹಿಂದೂ ಇನ್‌ಸ್ಕ್ರಿಪ್‌ಷನ್ಸ್ ಎಂಬ ಲೇಖನವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ. ಕರ್ನಾಟಕ ದೇಶ ಇನ್‌ಸ್ಕ್ರಿಪ್‌ಷನ್ ಎಂಬ, ಈತ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ ಶಾಸನಗಳ ಕೈಬರಹದ ಪ್ರತಿಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ, ಎರಡು ಸಂಪುಟಗಳು ಎಡಿನ್‌ಬರೊ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಮತ್ತು ಲಂಡನ್ನಿನ ರಾಯಲ್ ಏಷಿಯಾಟಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಮೇಜರ್ ಡಿಕ್‌ಸನ್ ಮೊದಲಾದವರು ನೂರಾರು ಶಾಸನಗಳ ಛಾಯಾಚಿತ್ರ ತೆಗೆದು ಅವುಗಳ ಒಂದು ಸಂಗ್ರಹ ಮಾಡಿದರು. ಈ ಛಾಯಾಚಿತ್ರಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಬಿ.ಎಲ್. ರೈಸ್ ಶಾಸನಗಳನ್ನೋದಿ ಮೈಸೂರ್ ಇನ್‌ಸ್ಕ್ರಿಪ್‌ಷನ್ಸ್ ಎಂಬ ಸಂಪುಟವನ್ನು 1879ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಮುಂದೆ ಥಿಯೊಡರ್ ಹೋಪ್ ಎಂಬಾತ ಛಾಯಾಚಿತ್ರ ಪ್ರತಿಗಳಿಂದ ಇದೇ ರೀತಿ ಅರವತ್ತುನಾಲ್ಕು ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಇನ್‌ಸ್ಕ್ರಿಪ್‌ಷನ್ಸ್ ಇನ್ ಧಾರವಾರ್ ಅಂಡ್ ಮೈಸೂರ್ ಎಂಬ ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಇದೇ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಆರ್ಕಿಟೆಕ್ಚರ್ ಇನ್ ಧಾರವಾರ್ ಅಂಡ್ ಮೈಸೂರ್ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿಯೂ ಇನ್ನಷ್ಟು ಶಾಸನಗಳು ಸೇರಿದವು. 1870ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಜೆ.ಎಫ್. ಫ್ಲೀಟ್ ಕರ್ನಾಟಕದ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವ ಕೆಲಸ ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ಸಮರ್ಪಕವಾಗಿ ಓದಿ ಅವುಗಳನ್ನು ವಿವರವಾದ ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳೊಡನೆ ಪ್ರಕಟಿಸಿದವರಲ್ಲಿ ಫ್ಲೀಟ್ ಮೊದಲಿಗರು. 1872ರಲ್ಲಿ ಇಂಡಿಯನ್ ಆಂಟಿಕ್ವರಿ ಎಂಬ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಬರ್ಗೆಸ್ ಆರಂಭಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಫ್ಲೀಟ್ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಲು ಆರಂಭಿಸಿದರು. 1878ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಪಾಳಿ, ಸ್ಯಾನ್‌ಸ್ಕ್ರಿಟ್ ಅಂಡ್ ಓಲ್ಡ್ ಕೆನರೀಸ್ ಇನ್‌ಸ್ಕ್ರಿಪ್‌ಷನ್ಸ್ ಫ್ರಂ ದಿ ಬಾಂಬೆ ಪ್ರೆಸಿಡೆನ್ಸಿ ಅಂಡ್ ಪಾರ್ಟ್ಸ್ ಆಫ್ ದಿ ಮದ್ರಾಸ್ ಪ್ರೆಸಿಡೆನ್ಸಿ ಅಂಡ್ ಮೈಸೂರ್ ಎಂಬ ಸಂಪುಟವನ್ನು ಇಂಡಿಯಾ ಆಫೀಸ್ ಪ್ರಕಟಿಸಿತು. ಫ್ಲೀಟರನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ

ಶಾಸನಗಳ ಸಂಗ್ರಹಣೆ ಮತ್ತು ಪ್ರಕಟಣೆಯ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಅದ್ಭುತವಾಗಿ ನಡೆಸಿದವರು ಬೆಂಜಮಿನ್ ಲೂಯಿ ರೈಸ್. ಹಳೆಯ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಕೊಡಗಿನಲ್ಲಿ ಕ್ರಮಬದ್ಧವಾಗಿ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ 1886 ರಿಂದ 1906ರ ನಡುವೆ ಹನ್ನೆರಡು ಸಂಪುಟಗಳಷ್ಟು ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಎಪಿಗ್ರಾಫಿಯ ಕರ್ನಾಟಿಕ ಮಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಶಾಸನ ಇಲಾಖೆಯು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಬಾಂಬೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಮತ್ತು ಮದರಾಸಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದ ಕರ್ನಾಟಕದ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಹಲವು ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಸೌತ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಇನ್‌ಸ್ಕ್ರಿಪ್‌ಷನ್ಸ್ ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿತು. ಭಾರತೀಯ ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ಶಾಸನ ಸಂಗ್ರಹಣೆಯ ಬಗೆಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಕೆಲಸಮಾಡಿರುವವರೆಂದರೆ ಆರ್. ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯರು. ಇವರು ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳ ಸಂಪುಟವನ್ನು ಪರಿಷ್ಕರಿಸಿದ್ದೇ ಅಲ್ಲದೆ ಸು.5,000 ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದರು. ಶಾಸನ ಸಂಗ್ರಹಣೆಯ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಗ್ನರಾದ ಇತರ ವಿದ್ವಾಂಸರೆಂದರೆ ಎನ್.ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣರಾವ್, ಆರ್.ರಾಮರಾವ್, ಪಿ.ಬಿ.ದೇಸಾಯಿ ಮೊದಲಾದವರು ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ನಿಯತಕಾಲಿಕಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಚ್ಯ ವಿದ್ಯಾಸಂಶೋಧನಾಲಯ 1923ರಿಂದೀಚೆಗೆ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ತನ್ನ ವಾರ್ಷಿಕ ವರದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದೆ. ಈಚೆಗೆ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯುಗಳು ಶಾಸನ ಸಂಗ್ರಹಣಾ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿವೆ. ಮೊದಲು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಧಾರವಾಡದ ಕನ್ನಡ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆ ಆರ್.ಎಸ್. ಪಂಚಮುಖಿಯವರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಶಾಸನ ಸಂಗ್ರಹಣ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಇನ್‌ಸ್ಕ್ರಿಪ್‌ಷನ್ಸ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಸಂಪುಟಗಳನ್ನು ಹೊರತರುವ ಕಾರ್ಯ ಕೈಗೊಂಡಿತು. ಮುಂದೆ ಇದು ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಮೇಲೆ ಇದುವರೆಗೆ ಆರು ಸಂಪುಟಗಳನ್ನು ಹೊರತಂದಿದೆ. ಹೈದರಾಬಾದಿನ ಪ್ರಾಚ್ಯ ವಸ್ತುಸಂಶೋಧನಾ ಇಲಾಖೆ ಹೈದರಾಬಾದು ಕರ್ನಾಟಕದ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ್ದ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಕುವೆಂಪು ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆಯು ಎಪಿಗ್ರಾಫಿಯ ಕರ್ನಾಟಿಕ ಸಂಪುಟಗಳ ಪರಿಷ್ಕರಣ ಹಾಗೂ ಪುನರ್ಮುದ್ರಣ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಕೈಗೊಂಡಿದ್ದು, ಈಗಾಗಲೇ ಹದಿಮೂರು ಸಂಪುಟಗಳನ್ನು ಹೊರತಂದಿದೆ (2006). ಪ್ರತಿ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿಯೂ ಹೊಸ ಹೊಸ ಶಾಸನಗಳು ಸೇರುತ್ತಿವೆ. ಹಂಪೆಯ ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯವು ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಒಂಬತ್ತು ಸಂಪುಟಗಳನ್ನು ಹೊರತಂದಿದೆ. ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಸಂಪುಟಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತಿವೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಸನ್ನತಿಯ ಬೌದ್ಧ ಶಾಸನಗಳು, ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿನ ನಾಲ್ಕು ಮತ್ತು ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿನ ಎರಡು ಅಶೋಕನ ಶಾಸನಗಳು, ಬನವಾಸಿಯ ಸಾತವಾಹನ ಕಾಲದ ನಾಲ್ಕು ಅಶೋಕನ ಶಾಸನಗಳು, ಬನವಾಸಿಯ ಸಾತವಾಹನ ಕಾಲದ ಶಾಸನ ಮತ್ತು ಗುಡ್ನಾಪುರದ ಕದಂಬರ ಸ್ತಂಭಶಾಸನಗಳು ಹೊಸದಾಗಿ ದೊರಕಿವೆ.

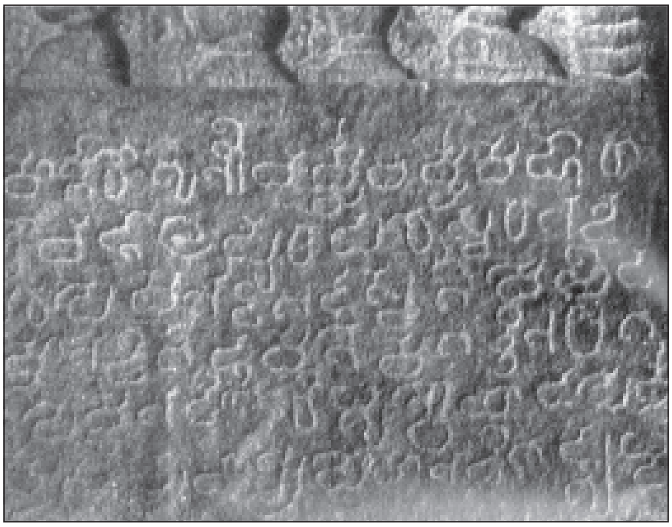
ಮಹಾಗಣಪತಿ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಶಾಸನ, ಹಂಪೆ

ಶಾಸನಗಳ ಉಗಮ, ಬೆಳೆವಣಿಗೆ, ಸ್ವರೂಪ, ಪ್ರಕಾರಗಳು: ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾ ಸಮಾಧಿಯುಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಕೆಲವು ಮಡಕೆಗಳ ಮೇಲೆ ಹಲವಾರು ರೀತಿಯ ಲೇಖನಗಳಿವೆ. ಇವು ಲಿಪಿ ಇರಬಹುದೆಂದು, ಬಹುಶಃ ಹರಪ್ಪ ಮುದ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿರುವ ಲಿಪಿಯ ಮುಂದಣ ಹಂತಗಳಿರಬಹುದೆಂದೂ ಒಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ಆದರೆ ಅದನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲು ತಕ್ಕಷ್ಟು ಆಧಾರಗಳು ಇನ್ನೂ ದೊರೆತಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಲಿಪಿ ಎಂದು ಒಪ್ಪಲಾಗಿಲ್ಲ. ಇವುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲಿಗೆ ಕಂಡುಬರುವ ಶಾಸನಗಳೆಂದರೆ ಮೌರ್ಯ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಅಶೋಕನ ಧರ್ಮಲಿಪಿಗಳು. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಬಳ್ಳಾರಿ ಹಾಗೂ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಎಂಟು ಶಾಸನಗಳೂ ಸೇರಿದಂತೆ ಈತನ ಒಟ್ಟು ಹದಿನಾಲ್ಕು ಶಾಸನಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿದ್ದು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಅಶೋಕ ಎಂಬ ಹೆಸರಿರುವುದು ಒಂದು ವಿಶೇಷ. ಧರ್ಮಪ್ರಚಾರ ಇವುಗಳ ಮುಖ್ಯ ವಿಷಯ. ಕ್ರಿ.ಪೂ.3ನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಈ ಶಾಸನಗಳ ಅನಂತರ ಕ್ರಿ.ಶ.ಸು.7ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆರಂಭದವರೆಗೂ ತೀರ ವಿರಳವಾಗಿ ಶಾಸನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಬನವಾಸಿ, ಮಳವಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಸಾತವಾಹನರ ಮತ್ತು ಅವರ ಸಾಮಂತರಾದ ಚುಟುವಂಶದ ಅರಸರ ಶಾಸನಗಳು, ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿ, ಮಳವಳ್ಳಿ, ತಾಳಗುಂದ, ಗುಡ್ನಾಪುರ, ಅಣಜಿ, ಹಲ್ಮಿಡಿ ಮೊದಲಾದ ಕಡೆ ದೊರೆತ ಕದಂಬರ ಶಾಸನಗಳು; ಒಂದನೆಯ ಪುಲಕೇಶಿಯ ಬಾದಾಮಿಯ ಶಾಸನ, ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಭದ್ರಬಾಹು ಶಾಸನ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳಲ್ಲದೆ, ಹಿರೇಹಡಗಲಿಯ ಪಲ್ಲವ ಶಿವಸ್ಕಂದವರ್ಮನ ತಾಮ್ರಶಾಸನ ಮತ್ತು ಕದಂಬರ, ಗಂಗರ ಈ ಕಾಲದ ಹಲವಾರು ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳು, ಇವುಗಳೊಂದಿಗೆ ಸನ್ನತಿಯಲ್ಲಿ ಈಚೆಗೆ ದೊರೆತ ಕ್ರಿ.ಶ. ಸುಮಾರು ಒಂದನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದ ಮೂರನೆಯ ಶತಮಾನದವರೆಗಿನ ಮೂವತ್ತಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಿರುಶಾಸನಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಾರ್ಹ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಇವು ಸಣ್ಣ ಶಾಸನಗಳಾದರೂ ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಾಚೀನ ಇತಿಹಾಸದ ಬಗೆಗೆ ಅತ್ಯಮೂಲ್ಯವಾದ ಬೆಳಕು ಚೆಲ್ಲುತ್ತವೆ. ಮುಂದೆ ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆರಂಭದವರೆಗೆ ಶಾಸನಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಬೆಳೆಯುತ್ತ ಹೋಯಿತು. ಬಾದಾಮಿ ಚಾಳುಕ್ಯರ, ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ, ಕದಂಬರ, ಗಂಗರ, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ನೂರಾರು ಶಾಸನಗಳು ಈ ಶತಮಾನಗಳಿಗೆ ಸೇರುತ್ತವೆ. ಇದೇ ರೀತಿ ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಈ ಕಾಲದ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳನ್ನೂ ಗಮನಿಸಬಹುದು. ತಾಮ್ರ ಶಾಸನಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ತಾಮ್ರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜವಂಶಗಳ ವಿವರಗಳಿದ್ದು ಒಂದು ಗೊತ್ತಾದ ಅನುಕ್ರಮ ಕಂಡುಬಂದರೆ, ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಅಂಥ ಒಂದು ಪದ್ಧತಿಯೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಮಹಾಕೂಟದ ಮಂಗಲೀಶನ ಶಾಸನ, ರವಿಕೀರ್ತಿಯ ಮೇಗುಟಿ ಶಾಸನ ಮೊದಲಾದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಾಸನಗಳು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ದೊಡ್ಡವಾಗಿದ್ದು ಪದ್ಯಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಪ್ರೌಢವಾಗಿರುವುದುಂಟು. ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಿರುಶಾಸನಗಳೇ ಹೆಚ್ಚು. ಆಳುವ ರಾಜರ ಹೆಸರು ಹೇಳಿರಬಹುದು, ಹೇಳದೇ ಇರಬಹುದು. ಗದ್ಯದಲ್ಲಿ ನೇರವಾಗಿ ಸರಳವಾಗಿ ಶಾಸನ ಹಾಕಲು ಕಾರಣವಾದ ವಿಷಯ ತಿಳಿಸುವುದೇ ಹೆಚ್ಚು. ಇದ್ದರೆ ಒಂದೆರಡು ಪದ್ಯಗಳಿರಬಹುದು. ಇವಲ್ಲದೆ ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಚರಮಗೀತೆಗಳನ್ನು ಹಾಡಿರುವ ಹಲವು ಶಾಸನಗಳುಂಟು.

ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ರಚಿಸುವಲ್ಲಿ ಹಲವು ಬಗೆಯ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ನಡೆದ ಕಾಲ. ಶಾಸನಗಳ ಗಾತ್ರ, ಸಂಖ್ಯೆ ಹೆಚ್ಚುಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬೆಳೆದ ಕಾಲ. ಸಂಸ್ಕೃತಭಾಷೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಸೀಮಿತವಾಗಿದ್ದ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳ ಒಕ್ಕಣೆಯ ರೀತಿಯನ್ನು ಈ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದ ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಸರಿಸಲಾರಂಭವಾಯಿತು. ಜೈನ, ಶೈವ ಮುಂತಾದ ಮತಗಳ ಆಚಾರ್ಯರಿಗೂ ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರಗಳಿಗೂ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೂ ದಾನದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟಾಗ ಅದನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಾದ ಒಕ್ಕಣೆಗಳು ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾರಂಭಿಸಿದುದು ಈಗಲೇ. ಯಾವುದೇ ಒಂದು ಕಟ್ಟುಪಾಡಿಗೆ ಒಳಗಾಗದೆ ತನ್ನದೇ ಆದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿರುವ ಆತಕೂರು ಶಾಸನ,ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಮಾರಸಿಂಹನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಶಾಸನ, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಇಂದ್ರನ ಮರಣವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಶಾಸನ ಮೊದಲಾದವು ಒಂದೊಂದೂ ಸತ್ತ್ವಯುತವಾಗಿ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಶೀಲವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಮುಂದೆ ಶಾಸನಗಳು ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಟ್ಟುಪಾಡಿಗೆ ಒಳಗಾಗಲು ಈ ಶತಮಾನದ ಇಂಥ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳು ಮೇಲ್ಪಂಕ್ತಿಯಾಗಿವೆ. ಕವಿರಾಜ ರಾಜಕೃತವಾದ ಕಾಡಿಯಾರಗ್ರಹಾರದ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ದೀರ್ಘವಾದ ಶಾಸನಗಳಿಗೆ ಮೊತ್ತಮೊದಲ ಮಾದರಿಯನ್ನಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಬಹುದು. ಪದ್ಯಗಳೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದ್ದು ಮಧ್ಯೆ ಕ್ವಚಿತ್ತಾಗಿ ಗದ್ಯವಿದ್ದು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಚಂಪೂಶೈಲಿಯ ಸೂಚನೆಯನ್ನು ಇದು ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ಮುಂದೆ ಮೂರು ಶತಮಾನಗಳ ಕಾಲ ಈ ಶಾಸನಗಳು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಷಯವೈವಿಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದವು. ಈ ಹೊತ್ತಿಗಾಗಲೇ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ರಚಿಸುವಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗೊತ್ತಾದ ರೀತಿಗೆ ಭದ್ರವಾದ ಬುನಾದಿ ಬಿದ್ದಿತ್ತು. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯರ, ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಅವನನ್ನನುಸರಿಸಿ ನಿಡುಗಲ್ಲು ಚೋಳರು, ಉಚ್ಚಂಗಿ ಪಾಂಡ್ಯರು, ಸಾಂತರರು, ಸಿಂದರು, ಹಾನಗಲ್ಲು ಕದಂಬರು ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಸಾಮಂತರು, ಅಧಿಕಾರಿಗಳು, ದಂಡನಾಯಕರು ಈ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಮುಂದೆ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಬೆಳೆಸಿದರು. ಹೊಯ್ಸಳರಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನಿಂದ ಮುಂದೆ ಶಾಸನಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಹಲವು ಪಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚಾಯಿತು. ಶಾಸನಗಳ ರಚನೆ ಕಲಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಕಾವ್ಯಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ಶಾಸನಗಳು ವಸ್ತುವನ್ನು ಹಿಗ್ಗಿಸಿಕೊಂಡು ವಿಸ್ತಾರವಾದುವು. ವರ್ಣನೆ ಬಗೆಬಗೆಯಾಯಿತು. ಈಗ ಶಾಸನಗಳು ತಮ್ಮ ಮೂಲ ಉದ್ದೇಶವಾದ ಬರಿಯ ವಿಷಯನಿರೂಪಣೆಯ ವಸ್ತುನಿಷ್ಠ ಮಾಧ್ಯಮವಾಗಿ ಉಳಿಯಲಿಲ್ಲ. ಚಂಪೂಶೈಲಿಯ ಈ ದೀರ್ಘ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಒಕ್ಕಣೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೀಗಿರುತ್ತದೆ: ಮೊದಲು ದಾತೃವಿನ ಇಷ್ಟದೈವದ ಸ್ತುತಿ, ಅನಂತರ ಅವನಿಗೆ ಶುಭಕಾಮನೆ, ಮುಂದೆ ಅಧಿರಾಜನ ವಂಶಾವಳಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಪೀಠಿಕೆಯಾಗಿ ಸಪ್ತಲೋಕಗಳು, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಲೋಕ, ಅದನ್ನು ಬಳಸಿದ ಸಮುದ್ರ, ನಡುವಿನ ಮೇರು, ಮೇರುವಿನ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಭರತಖಂಡ, ಭರತಖಂಡದಲ್ಲಿ ಕುಂತಳ, ಆ ಕುಂತಳವನ್ನಾಳುತ್ತಿದ್ದ ರಾಜವಂಶಾವಳಿ, ಅದರ ಪೌರಾಣಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆ, ಅನಂತರ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರಾಗಿ ಆಳಿದ ರಾಜರ ಗುಣಗಾನ, ಶಾಸನದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ದೀರ್ಘಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಗದ್ಯದಲ್ಲಿ ಅವನ ಬಿರುದಾವಳಿಗಳು, ಮತ್ತೆ ಅವನ ಪಾದಪದ್ಮೋಪಜೀವಿಯಾಗಿದ್ದ ಸಾಮಂತ ರಾಜ, ಅವನ ವಂಶಾವಳಿ, ಅವನ ಪರಾಕ್ರಮ, ಗುಣಾವಳಿ, ಅವನು ನಡೆಸಿದ ಧರ್ಮಕಾರ್ಯ, ಕಟ್ಟಿಸಿದ ದೇವಾಲಯ, ಕೊಟ್ಟ ದಾನ, ಆ ದಾನ ಪಡೆದವರ ವಂಶಾವಳಿ ಅವರ ವಿದ್ವತ್ತು ಮಹಿಮೆಗಳ ವರ್ಣನೆ, ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ದಾನಬಿಟ್ಟಿದ್ದಲ್ಲಿ ಆ ಗ್ರಾಮಗಳ ವರ್ಣನೆ, ಇವೆಲ್ಲ ಮುಗಿದ ಮೇಲೆ ಅಂಥ ದಾನವನ್ನು ಕಾಪಾಡಿಕೊಂಡು ಬರುವುದರಿಂದಾಗುವ ಪುಣ್ಯಫಲ, ಅವನ್ನು ಕೆಡಿಸುವುದರಿಂದಾಗುವ ಪಾಪಫಲ–ಈ ಒಂದೊಂದನ್ನೂ ಹಂತಹಂತವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸುತ್ತ ಹೋಗುವಲ್ಲಿ ಅವೇ ಒಂದೊಂದು ಪುಟ್ಟ ಕಾವ್ಯವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿದುವು. ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸತ್ಯನಿರೂಪಣೆಯ ಮೂಲೋದ್ದೇಶವನ್ನು ಹಿಂದಿಟ್ಟು ಇವುಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಕವಿಗಳು ತಮ್ಮ ಪ್ರೌಢಿಮೆಯನ್ನು ತೋರಿದರು. ಶಾಸನಗಳು ಚೌಕ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೋ ದೊಡ್ಡ ಕಲ್ಲಿನ ಹಲಗೆಗಳ ಮೇಲೋ ನೂರಾರು ಪಂಕ್ತಿಗಳಷ್ಟು ಬೆಳೆದವು. ನಾಗಾವಿ, ಐವೂರು, ಇಟ್ಟಗಿ, ಕಲ್ಕುಂಡಿ, ಸೇಡಂ, ಲಕ್ಷ್ಮೇಶ್ವರ, ಬಳ್ಳಿಗಾವೆ, ಹರಿಹರ, ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಕಡೆ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಬಸದಿಗಳು ಅವುಗಳಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಮಠಗಳು, ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರಗಳು ಇದ್ದು ಅಲ್ಲಿಗೆ ದಾನದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವಲ್ಲಿ ಈ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿನ ಪ್ರೌಢಿಮೆ ಇನ್ನೂ ಹಿರಿದಾಗಿ ಹೊಮ್ಮಿದೆ.

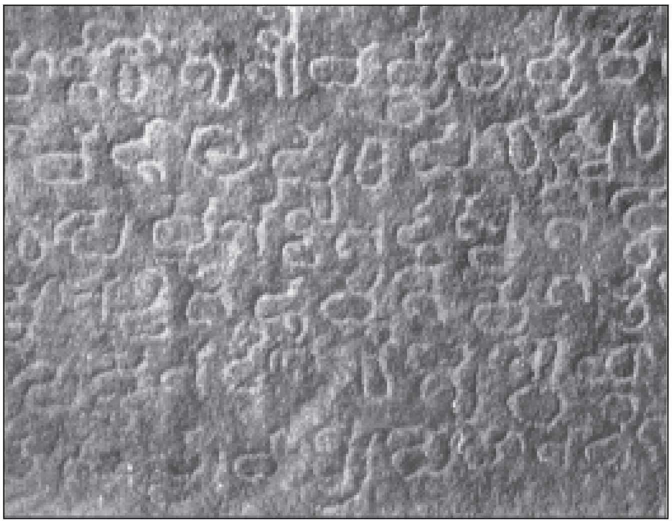
ಸಿರಸಂಗಿನಾಯಕನ ಕಾಲದ ಶಾಸನ, ಕಾಲ: 1186

ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದವರೆಗೆ ಹೀಗೆ ಹೇರಳವಾಗಿ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಸುಂದರವಾಗಿ ಬೆಳೆದ ಶಾಸನಗಳು ಮುಂದೆ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಕಡಿಮೆಯಾದವು. ಶಾಸನಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯೇನೂ ಹೇರಳವಾಗಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳು ಮತ್ತೆ ವಸ್ತುನಿಷ್ಠ ಶಾಸನಗಳಾದವು. ಅಪೂರ್ವವಾಗಿ ಅಲ್ಲೊಂದು ಇಲ್ಲೊಂದು ದೀರ್ಘಶಾಸನಗಳನ್ನು ಕಾಣುವಂತಾಯಿತು. ಆದರೂ ಮಲೆನಾಡಿನಲ್ಲಿ, ಘಟ್ಟದ ಕೆಳಗೆ, ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ, ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲೂ ಗದ್ಯಪದ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ದೀರ್ಘಶಾಸನಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಜೈನಬಸದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಉತ್ತರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮುಸ್ಲಿಮರ ಆಳ್ವಿಕೆ ಆರಂಭವಾದುದರಿಂದ ಆ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮುಸ್ಲಿಂ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕಾಣಬಹುದು. ಮುಂದೆ ಶಾಸನಗಳ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯವೂ ಕಡಿಮೆಯಾಯಿತು. ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದವರೆಗೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಶಾಸನಗಳು ದೊರೆತರೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷಯವೈವಿಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಕಂಡರಿಸಿರುವ ಮೂಲ ವಸ್ತುಗಳ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳು ಮತ್ತು ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳೆಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿರುವುದುಂಟು. ಆದರೆ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸುವ ವಿಷಯಗಳ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ದಾನಶಾಸನಗಳು, ವೀರಶಾಸನಗಳು ಮತ್ತು ಇತರ ಶಾಸನಗಳು ಎಂದು ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಪಾಲಿನ ಶಾಸನಗಳು ದಾನಶಾಸನಗಳೇ. ಅನೇಕ ಕಾರಣಗಳಿಗಾಗಿ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳಿಂದಾರಂಭಿಸಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ಪ್ರಜೆಗಳವರೆಗೆ ಎಲ್ಲರೂ ಒಂದಿಲ್ಲೊಂದು ಉದ್ದೇಶಕ್ಕಾಗಿ ದಾನಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಪದ್ಧತಿ ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಸುಹೊಕ್ಕಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಬಂದಿದೆ. ವಿದ್ಯೆಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ವಿದ್ಯಾಪೀಠಗಳಿಗೆ ಮಠಗಳಿಗೆ

ಪಂಡಿತರಿಗೆ ರಾಜರು ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಹೇರಳವಾಗಿ ದತ್ತಿಬಿಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ; ಕಲೆಯ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಕ್ಕಾಗಿ, ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನಡೆಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ದೇವಾಲಯ ಬಸದಿಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಮಾಜಿಕ ಮುನ್ನಡೆಗಾಗಿ, ಉದ್ಧಾರಕ್ಕಾಗಿ ಕೆರೆಕಾಲುವೆಗಳನ್ನು ಊರುಕೇರಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗೆ ತಾವು ಮಾಡಿದ ಕೆಲಸ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಉಳಿಯಲೆಂದು ಕೊಟ್ಟ ದಾನ ನಿರಂತರವಾಗಿ ಮುಂದುವರಿಯಲೆಂದು ತಮ್ಮ ಹೆಸರು ಚಿರವಾಗಿ ಉಳಿಯಲೆಂದು ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳನ್ನು ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಸಿದ್ದಾರೆ. ತಾಮ್ರ ಶಾಸನಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ತಮ್ಮ ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಮೊದಲಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನಿರಾತಂಕವಾಗಿ ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಲು ರಾಜರು ಅಗ್ರಹಾರಗಳನ್ನು ಇತರ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತವೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಈ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳು ರಾಜಾಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗುತ್ತಿದ್ದವು. ಇವು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢವಾದ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ದತ್ತಿಬಿಟ್ಟ ರಾಜರ ವಂಶಾವಳಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಮೊದಲ ತಾಮ್ರಶಾಸನವೆಂದರೆ ಹಿರೇಹಡಗಲಿಯ ಪಲ್ಲವ ಶಿವಸ್ಕಂದವರ್ಮನ ಶಾಸನ. ಮೊದಲಿನ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಒಕ್ಕಣೆ ಹೆಚ್ಚಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಕಾಲಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ರಾಜರ ಪೀಳಿಗೆ ಬೆಳೆದಂತೆ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ರಾಜನನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸುವ, ಅವರ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ವಿವರಗಳು ಬೆಳೆಯುತ್ತ ಹೋದುವು. ತಾಮ್ರದ ಹಲಗೆಗಳನ್ನು ಶಾಸನವನ್ನು ಕಂಡರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮೊದಲು ಇವುಗಳ ಪ್ರಮಾಣ ತೀರ ಕಿರಿದಾಗಿದ್ದು ಓಲೆಗರಿಯನ್ನು ಅನುಕರಿಸುವಂತಿತ್ತು. ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಅವುಗಳ ಮೂಲೆಗಳನ್ನೂ ಗುಂಡಾಗಿ ಮಾಡಿರುವುದುಂಟು. ಹಲಗೆಗಳು ಹೆಚ್ಚು ದಪ್ಪವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮೂರು ಹಲಗೆಗಳಿದ್ದು ಅವುಗಳನ್ನು ಎಡಭಾಗದ ರಂಧ್ರಗಳ ಮೂಲಕ ಹಾದು ಹೋಗಿರುವ ಬಳೆಗಳಿಂದ ಬಂಧಿಸಿ ಬಳೆಯ ತುದಿಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಿರುವ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿ ರಾಜನ ಚಿಹ್ನೆಯನ್ನು ಅಂಕಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಕದಂಬರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಂಹಲಾಂಛನ, ಗಂಗರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಆನೆ, ಚಾಳುಕ್ಯರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ವರಾಹ, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಗರುಡ, ಹೊಯ್ಸಳರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಹುಲಿ, ವಿಜಯನಗರ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ವರಾಹ ಲಾಂಛನಗಳನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಅಪರೂಪವಾಗಿ ಈ ಲಾಂಛನಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಗಂಗಮಾರಸಿಂಹನ ಶಾಸನದ ಮುದ್ರೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಶ್ರೀ ಮಾರಸಿಂಹ ದೇವ ಎಂದಿರುವಂತೆ ರಾಜನ ಹೆಸರಿನ ಅಂಕನ ಇರಬಹುದು. ತಾಮ್ರದ ಹಲಗೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯ ವಿಷಯ ಹೆಚ್ಚಾಗುತ್ತ ಹೋದಂತೆ ಮೂರರಿಂದ ಏಳರವರೆಗೂ ಇರುವುದಲ್ಲದೆ ಅವುಗಳ ಗಾತ್ರವೂ ದೊಡ್ಡದಾಗುತ್ತ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಗಂಗರ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಅವಿನೀತ, ದುರ್ವಿನೀತರ ತಾಮ್ರ ಶಾಸನಗಳು ಕೇವಲ ಎರಡೂವರೆ ಅಥವಾ ಮೂರು ಅಂಗುಲ ಅಗಲ, ಆರು ಅಥವಾ ಎಂಟು ಅಂಗುಲ ಉದ್ದ ಇದ್ದರೆ, ಮಾರಸಿಂಹನ ಕಾಲದ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳು ಸುಮಾರು ಏಳು ಅಂಗುಲ ಅಗಲ, ಹನ್ನೆರಡು ಅಂಗುಲ ಉದ್ದವಾಗಿವೆ; ಜೊತೆಗೆ ಏಳು ಹಲಗೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿವೆ. ಇದರೊಂದಿಗೆ ಮೊದಲಿನ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ಹಲಗೆಯ ಮೇಲೂ ಮೂರರಿಂದ ಐದು ಸಾಲು ಬರವಣಿಗೆ ಇದ್ದುದು. ಮಾರಸಿಂಹನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಹದಿನಾರರಿಂದ ಹತ್ತೊಂಬತ್ತು ಸಾಲುಗಳಿವೆ. ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದವರೆಗೂ ಹಲಗೆಗಳ ಮೇಲೆ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಅಡ್ಡಡ್ಡವಾಗಿ ಕಂಡರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಎಡಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ರಂಧ್ರವಿದ್ದು ಆ ರಂಧ್ರದ ಮೂಲಕ ಬಳೆಯಿಂದ ಹಲಗೆಗಳನ್ನು ಬಂಧಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಆದರೆ ಹೊಯ್ಸಳರು ಚೋಳರನ್ನು ಅನುಕರಿಸಿ ದಪ್ಪನಾದ ಮತ್ತು ಹೆಚ್ಚು ಉದ್ದ ಅಗಲಗಳುಳ್ಳ ಹಲಗೆಗಳನ್ನು ಬಳಸಿದರು. ಅವುಗಳ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಳೆ ತೂರಿಸಲು ರಂಧ್ರವಿರುತ್ತದೆ. ರಂಧ್ರದಿಂದ ಕೆಳಗೆ ಶಾಸನದ ಕಂಡರಣೆ. ಇವು ಮೂರರಿಂದ ಏಳು ಹಲಗೆಗಳವರೆಗೆ ಇರುವುದುಂಟು. ಕರ್ನಾಟಕದ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರವೇ ಹೆಚ್ಚು ದೊಡ್ಡವೂ ತೂಕ ಉಳ್ಳವೂ ಆಗಿವೆ. ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ವಿಪುಲ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳು ಮೂರು ಹಲಗೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತವೆ. ಹಲಗೆಗಳ ಮೇಲ್ಭಾಗ ಕಮಾನಿನಾಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ್ದು ಅದರ ನಡುವೆ ರಂಧ್ರವಿರುತ್ತದೆ. ಅವುಗಳ ದಪ್ಪ ಗಾತ್ರ ಕಿರಿದು. ಮೈಸೂರರಸರ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳು ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡದಾಗಿದ್ದರೂ ಅವು ಹೆಚ್ಚು ತೆಳುವಾಗಿರುತ್ತವೆ. 16 ಹಲಗೆಗಳುಳ್ಳ ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರದ ಶಾಸನವೇ ಮೈಸೂರರಸರ ತಾಮ್ರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಅತಿ ದೀರ್ಘವಾದುದು. ಕೆಳದಿ ನಾಯಕರ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಶಾಸನಗಳು ಒಂದೇ ಹಲಗೆಯವು. ಆಕಾರ ಗಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ತಾಮ್ರ ಶಾಸನಗಳಷ್ಟೇ ಅಥವಾ ಅದಕ್ಕಿಂತ ದೊಡ್ಡವು. ಇವುಗಳಿಗೆ ರಂಧ್ರವಾಗಲಿ ಬಳೆ ಅಥವಾ ಮುದ್ರೆಗಳಾಗಲಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಪರೂಪವಾಗಿ ಮುದ್ರೆಯನ್ನು ಹಲಗೆಗೆ

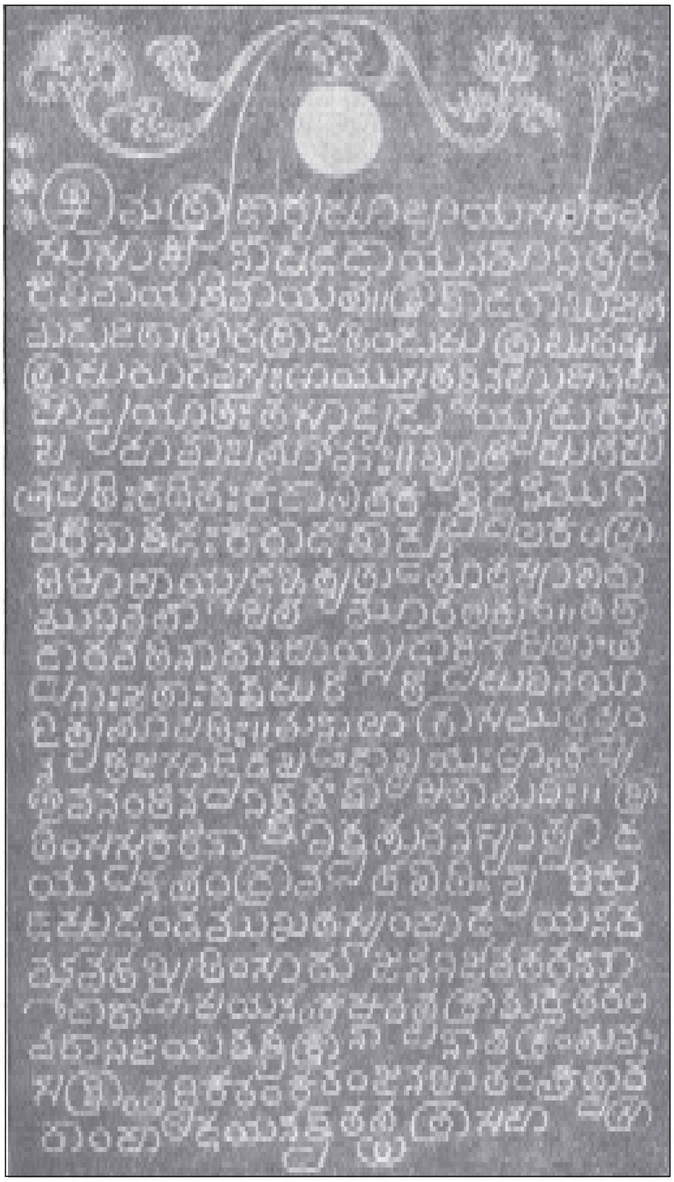
ಬೇಲೂರು ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಹೊಯ್ಸಳರ ಒಂದು ತಾಮ್ರಶಾಸನ

ಕೆತ್ತಿಸಿರುವುದುಂಟು. ಹೆಚ್ಚು ಹಲಗೆಗಳಿರುವ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಮತ್ತು ಕಡೆಯ ಹಲಗೆಗಳ ಹೊರಮುಖಗಳಲ್ಲಿ ಬರೆವಣಿಗೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಮೊದಮೊದಲ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹಲಗೆಗಳ ಏಣುಗಳು ಉಬ್ಬಿದ್ದು ಹಲಗೆಗಳು ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಉಜ್ಜಿ ಲಿಪಿ ಸವೆದು ಹೋಗದಂತೆ ರಕ್ಷಣೆ ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ.

ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳಿಗಿಂತ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕೂಟಶಾಸನಗಳು ಹೆಚ್ಚು. ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳು ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕೂಟಶಾಸನ ರಚಿಸಿ ನಿಲ್ಲಿಸುವುದು ಅಷ್ಟು ಸುಲಭವಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳು ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಕೂಟಶಾಸನಗಳ ರಚನೆ ಅಲ್ಲಿ ಕಡಿಮೆಯೇ. ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳಾದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಕೊಟ್ಟ ದಾನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟವು. ರಾಜಮನೆತನಗಳು ಬದಲಾದಾಗ ಹಿಂದಿನ ದಾನದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಅವರು ಮುಂದುವರಿಸುವ ಪದ್ಧತಿ ಇತ್ತು. ಹಾಗೆ ಮುಂದುವರಿಸುವಾಗ ಹಿಂದೆ ಇದ್ದ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಅವರು ಪರಿಶೀಲಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಹೊಯ್ಸಳ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನು ಹಿಂದಿನ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ದತ್ತಿಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದ ವಿಷಯ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಅಂಥ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ತಾವು ಬಹು ಹಿಂದಿನಿಂದ ದಾನದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿದ್ದುದಾಗಿ ತೋರಿಸಲು ಮತ್ತು ತನಗಿಂತ ಬಹು ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಹಾಕಿಸಿದ್ದ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳು ತಮ್ಮ ಬಳಿ ಇವೆ ಎಂದು ಸಾಧಿಸಲು ಇಂಥ ಕೂಟಶಾಸನಗಳನ್ನು ರಚಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಜನಮೇಜಯನು ಸರ್ಪಯಾಗ ಮಾಡಿದಾಗ ದತ್ತಿ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿಸುವ ಗೌಜ ಅಗ್ರಹಾರದ ತಾಮ್ರಶಾಸನವಾಗಲಿ, ಮಡಕೇರಿ, ತಗಡೂರು, ಕೂಡಲೂರುಗಳ ಗಂಗ ಶಾಸನಗಳಾಗಲಿ ಇಂಥ ಕೂಟಶಾಸನಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಬಹುದಾದವು. ಭಾಷೆ, ಲಿಪಿ, ಕಾಲಗಣನೆ ಮತ್ತು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಕೆಲವು ವಿವರಗಳಿಂದ ಅವು ನೈಜವಲ್ಲವೆಂಬುದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಲೋಹದ ಮೇಲಿನ ಶಾಸನಗಳಿರುವುದು ಲೋಹಮೂರ್ತಿಗಳ ಪೀಠಗಳ ಮೇಲೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುವೆಂದರೆ ಗಂಗಮಾರಸಿಂಹನ ಅಕ್ಕ ಕುಂದಣಸೋಮಿದೇವಿ ಮಾಡಿಸಿದ ಜಿನಬಿಂಬದ ಶಾಸನ, ಮಂಗಳೂರಿನ ಕದ್ರಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅವಲೋಕಿತೇಶ್ವರನ ಪೀಠಶಾಸನ ಮುಂತಾದವು. ಮೈಸೂರರಸರ ಕಾಲದ, ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಮತ್ತು ದಳವಾಯಿಗಳ ಕಾಲದ ನೂರಾರು ಮೂರ್ತಿಗಳ ಪೀಠಗಳ ಮೇಲೆ ಅವುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದವರ ಹೆಸರು ಅಥವಾ ಆ ಮೂರ್ತಿಗಳ ಹೆಸರನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಇತರ ಲೋಹವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಗಂಗರ ಕಾಲದ ಕಂಚಿನ ಮುಕ್ಕಾಲಿನ ಮೇಲಿರುವ ನಾಗಮಾರ ಎಂಬುದು ಅತಿ ಪುರಾತನವಾದುದಾದರೆ, ಬೇಲೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ಕುವರಲಕ್ಷ್ಮನು ಶಾಸನ ಹಾಕಿಸಿ ದೇವರಿಗೆ ಮಾಡಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದ ಮುಕ್ಕಾಲುಪೀಠ ಅತಿ ಸುಂದರವಾದುದು. ಇವಲ್ಲದೆ ನೂರಾರು ಗಂಟೆಗಳೂ ಜಾಗಟೆಗಳೂ ಹಿತ್ತಾಳೆ ಬಾಗಿಲುವಾಡಗಳೂ ಪಾತ್ರೆಗಳೂ ಇವುಗಳ ಮೇಲೆಲ್ಲ ಕಿರುಶಾಸನಗಳುಂಟು. ಬೆಲೆಬಾಳುವ ಬೆಳ್ಳಿಬಂಗಾರಗಳ ಮೇಲೂ ಹಲವು ಶಾಸನಗಳುಂಟು. ಕೊಡಗಿನ ಅರಸರು ಇಗ್ಗುತಪ್ಪ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಮಾಡಿಸಿಕೊಟ್ಟ ಬೆಳ್ಳಿಯ ಆನೆಯ ಮೈಮೇಲೆ ಕಂಡರಿಸಿರುವ ಶಾಸನ ಉಲ್ಲೇಖನೀಯ. ಹಾಗೆಯೇ ಪರಕಾಲಮಠದ ಬೆಳ್ಳಿಯ ತೊಟ್ಟಿಲು, ಬೆಳ್ಳಿಬಂಗಾರದ ಬಟ್ಟಲುಗಳೂ ಶೃಂಗೇರಿ ಮಠದ ಪೂಜಾ ಪಾತ್ರೆಗಳೂ ಮೇಲುಕೋಟೆಯ ರತ್ನಖಚಿತವಾದ ವೈರಮುಡಿ, ನಂಜನಗೂಡಿನ ಶ್ರೀಕಂಠಮುಡಿ, ಮೈಸೂರು ಸಿಂಹಾಸನದ ಛತ್ರಿಯ ಮೇಲಿರುವ ಶಾಸನಗಳು ಈ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರುತ್ತವೆ.

ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ವಿಪುಲವಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ವಿಷಯ ವೈವಿಧ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ಕಲ್ಲು ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಸಿಗುವುದರಿಂದಲೂ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಉಳಿದುಬರುವುದರಿಂದಲೂ ಶಾಸನಗಳ ಕಂಡರಣೆಗೆ ಇದನ್ನು ಮಾಧ್ಯಮವಾಗಿ ಬಳಸಲಾಯಿತು. ಇಂಥ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಬಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕಂಡರಿಸಿರಬಹುದು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ದೊರಕಿರುವ ಅಶೋಕನ ಶಾಸನಗಳೆಲ್ಲ ಹೀಗೆ ಬಂಡೆಯ ಮೇಲೆಯೇ ಇವೆ. ಇದರೊಂದಿಗೆ ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಚಿಕ್ಕಬೆಟ್ಟದ ಬಂಡೆಯ ಮೇಲಿನ ನೂರಾರು ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಕಂಡರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಕಲ್ಲಿನ ಕಂಬಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಿರುವುದುಂಟು. ಮಳವಳ್ಳಿಯ ಹಾರೀತಿಪುತ್ರ ವಿಣ್ಣುಕಡ ಚುಟುಕುಲಾನಂದ ಸಾತಕಣ್ಣಿಯ ಮತ್ತು ಕದಂಬ ಅರಸನೊಬ್ಬನ ಶಾಸನಗಳುಳ್ಳ ಸ್ತಂಭ, ತಾಳಗುಂದದ ಕದಂಬ ಶಾಂತಿವರ್ಮನ ಶಾಸನ ಸ್ತಂಭ, ಗುಡ್ನಾಪುರದ ಕದಂಬರ ರವಿವರ್ಮನ ಶಾಸನವುಳ್ಳ ಕಂಬ, ಕೂಗೆ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಕಂಬ, ತ್ಯಾಗದ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಕಂಬ, ಮಂಗಲೇಶನ ಮಹಾಕೂಟ ಸ್ತಂಭಶಾಸನ ಮೊದಲಾದುವು ಈ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರುತ್ತವೆ. ಇದೇ ರೀತಿ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗರುಡರ ಆತ್ಮಾರ್ಪಣೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಹಳೇಬೀಡಿನ ಪ್ರೌಢದೇವರಾಯ ಕಂಬ, ಕುವರಲಕ್ಷ್ಮನ ಸ್ತಂಭ, ಅಗ್ರಹಾರ ಬೆಳಗುಲಿಯಲ್ಲಿರುವ ಗರುಡಸ್ತಂಭಗಳು ಈ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರುತ್ತವೆ. ಶಾಸನವನ್ನು ಇಂಥ ಕಂಬಗಳ ಅಷ್ಟಮುಖದ ಕಾಂಡಗಳ ಮೇಲೆ ಉದ್ದುದ್ದವಾಗಿ ಕಂಡರಿಸಿರಬಹುದು ಅಥವಾ ಚೌಕಬುಡದ ಮುಖಗಳ ಮೇಲೆ ಸಾಲುಗಳು ನಾಲ್ಕೂ ಮುಖಗಳ ಮೇಲೂ ಸುತ್ತಿ ಬರುವಂತೆ ಅಥವಾ ಒಂದೊಂದು ಮುಖದ ಮೇಲೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಕಂಡರಿಸಿರಬಹುದು. ಶಾಸನಗಳಿಗಾಗಿಯೇ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಕಂಬಗಳು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ದೇವಾಲಯಗಳ, ಬಸದಿಗಳ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೂ ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಕಂಡರಿಸಲಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯ, ಬಸದಿ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ತಳಪಾದಿ ಕಲ್ಲುಗಳ ಗೋಡೆಗಳ ಒಳಗಿನ ಅಡ್ಡತೊಲೆಗಳ ಬಾಗಿಲುವಾಡಗಳ ಮೂರ್ತಿಗಳ ಪೀಠಗಳ ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಕಂಡರಿಸಿರುವುದುಂಟು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ತಮಿಳು ಶಾಸನಗಳು ಕೋಲಾರದ ಕೋಲಾರಮ್ಮನ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲಿರುವುದೇ ಹೆಚ್ಚು. ಇವಲ್ಲದೆ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಕಂಡರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕಲ್ಲಿನ ಹಲಗೆಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಪದ್ಧತಿಯು ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ಬಳಕೆಗೆ ಬಂತು. ಗಂಗರ ಕಾಲದ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸದ ಕಲ್ಲಿನ ಹಲಗೆಗಳ ಮೇಲೆ ಕಂಡರಿಸಿದ್ದರೆ, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲದಿಂದೀಚೆಗೆ ಚಾಳುಕ್ಯ, ಹೊಯ್ಸಳರ

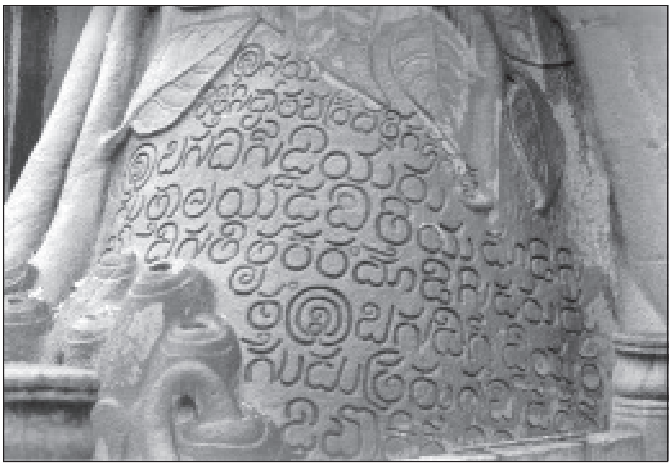
ಗೊಮ್ಮಟೇಶ್ವರ ವಿಗ್ರಹದ ಪಾದದ ಬಳಿ ಇರುವ ಒಂದು ಶಾಸನ

ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲಿನ ಹಲಗೆಗಳನ್ನು ನಾಜೂಕಾಗಿ ಅತ್ಯಂತ ನುಣುಪಾಗಿ ಮಟ್ಟಸವಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಸುವುದು ಸಾಮಾನ್ಯ ಪದ್ಧತಿಯಾಯಿತು. ಆದರೆ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಬರುವ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಮತ್ತೆ ಒರಟು ಕಲ್ಲಿನ ಶಾಸನಗಳೇ ಹೆಚ್ಚು. ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಕದಂಬರೂ ಗಂಗರೂ ಚೋಳರೂ ಗ್ರಾನೈಟ್ ಶಿಲೆಯನ್ನು ಶಾಸನಗಳಿಗಾಗಿ ಹೆಚ್ಚು ಬಳಸಿದ್ದರೆ ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯರು ಕೆಂಪು ಮರಳುಶಿಲೆಯನ್ನೂ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯರು ಅವರ ಸಾಮಂತರೂ ಹೊಯ್ಸಳರೂ ಧಾರವಾಡ ಶಿಲಾಪದರದ ಶಿಸ್ಟ್ ಅಥವಾ ಬಳಪದ ಕಲ್ಲನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದರು. ಇದು ಮೃದುವಾಗಿದ್ದು ಅಂದವಾದ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಿಸಲು ಅನುಕೂಲವಾಯಿತು. ಆದರೆ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು ಮತ್ತೆ ಗ್ರಾನೈಟ್ ಶಿಲೆಯನ್ನೇ ಉಪಯೋಗಿಸಿದರು.

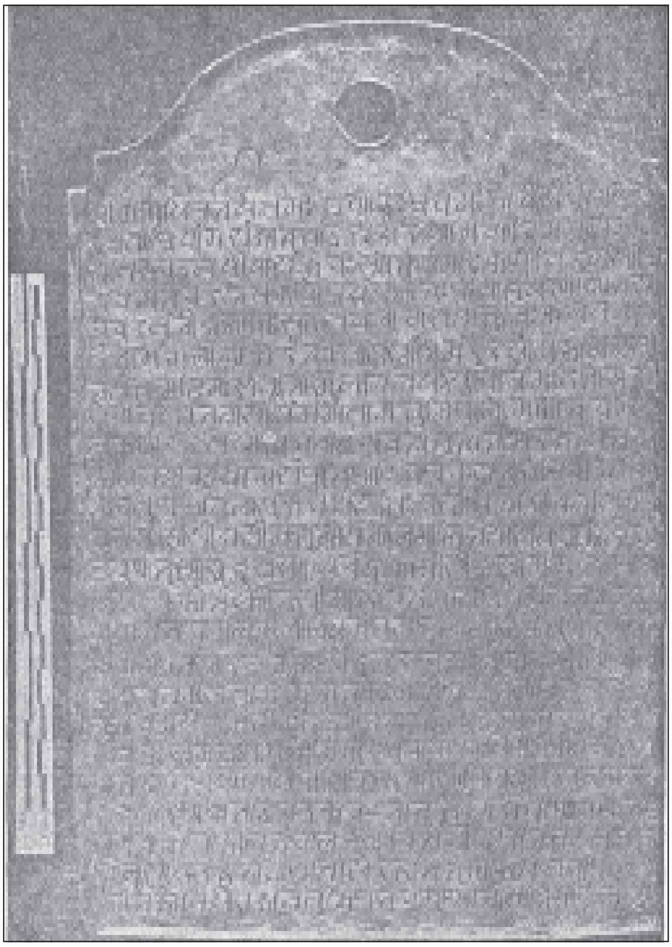
ನಾಗರೀ ಲಿಪಿಯಲ್ಲಿರುವ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಒಂದು ತಾಮ್ರಶಾಸನ

ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ನೂರಕ್ಕೆ ಎಂಬತ್ತರಷ್ಟು ದಾನಶಾಸನಗಳೇ. ಈ ಶಾಸನಗಳು ಎರಡು ಪದಗಳ ಒಂದು ವಾಕ್ಯದಷ್ಟು ಕಿರಿದಾಗಿರಬಹುದು ಅಥವಾ ನೂರಾರು ಸಾಲುಗಳಷ್ಟು ದೀರ್ಘವಾಗಿದ್ದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಬರಬಹುದಾದ ಎಲ್ಲ ವರ್ಣನೆ ವಿವರಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿರಬಹುದು. ದಾನ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ರಾಜರು, ಅವರ ದಂಡನಾಯಕರು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಗೆದ್ದಾಗ ಗೆಲುವಿನ ಕುರುಹಾಗಿ ಜಯಸ್ತಂಭಗಳನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿ ತಮ್ಮ ಪ್ರತಾಪದ ವೀರವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಕೆತ್ತಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಪದ್ಧತಿ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿತ್ತು. ಇಂಥ ಜಯಸ್ತಂಭಗಳನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿದುದನ್ನು ಅನೇಕ ರಾಜರು, ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದರೂ ಅವು ಹೆಚ್ಚು ಉಳಿದುಬಂದಿಲ್ಲ. ಬೇರೆ ರಾಜರು ಅವುಗಳನ್ನು ಬಹುಶ: ಒಡೆಸಿಹಾಕುತ್ತಿದ್ದುದೇ ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಿರಬಹುದು. ಈ ಜಯಸ್ತಂಭಗಳಿಗೆ ಕಲಿಯೂರಿನ ಅಪ್ರಮೇಯ ತನ್ನ ಜಯದ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿದ್ದ ಶಾಸನ ಒಂದು ಉತ್ತಮ ಉದಾಹರಣೆ. ಇಂಥ ಶಾಸನಗಳು ಗೆದ್ದ ರಾಜರ, ವೀರರ ವೀರಾಲಾಪಗಳಿಗೆ ಸೀಮಿತವಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದವು. ರಾಜರು ತೀರಿಕೊಂಡಾಗ, ಅವರ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ಹಾಕಿಸಿದ್ದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಅವರ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆ ಹೊಗಳಿಕೆಯಷ್ಟೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಇಮ್ಮಡಿ ಮಾರಸಿಂಹನ ಕೂಗೆಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಕಂಬ, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ನಾಲ್ವಡಿ ಇಂದ್ರನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಶಾಸನಗಳು ಈ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರುತ್ತವೆ.

ವೀರಗಲ್ಲುಗಳು, ಮಾಸ್ತಿಕಲ್ಲುಗಳು, ಇತರ ಆತ್ಮಾರ್ಪಣೆಯ ಕಲ್ಲುಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಹೇರಳವಾಗಿ ದೊರೆತಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿನ ಶಾಸನಗಳೇ ಬೇರೆ ರೀತಿಯವು. ಕೆಚ್ಚು, ಧೈರ್ಯ, ಸಾಹಸ, ನಿಷ್ಠೆ ನಂಬಿಕೆಗಳ ಕುರುಹಾಗಿ ಆತ್ಮಾರ್ಪಣೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಪದ್ಧತಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಿತ್ತು. ಆತ್ಮಹತ್ಯೆ ಪಾಪವಾದರೂ ಕೆಲವು ಉದ್ದೇಶಗಳಿಗಾಗಿ ಪ್ರಾಣಾರ್ಪಣೆ ಮಾಡುವುದು ಕರ್ತವ್ಯ ಮತ್ತು ಸದ್ಗತಿಪ್ರದವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಸೂರ್ಯಗ್ರಹಣ, ಸಂಕ್ರಾಂತಿಯಂಥ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಪ್ರವೇಶ ಮಾಡುವುದು ಒಂದು ಬಗೆಯಾದರೆ, ಜೈನಸಂನ್ಯಾಸಿಗಳು, ಶ್ರಾವಕರು ತೀರ್ಥಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸಲ್ಲೇಖನವನ್ನು ಕೈಕೊಂಡು ಮುಡಿಪುವುದು ಇನ್ನೊಂದು ಬಗೆ. ಹೀಗೆ ಸಲ್ಲೇಖನದಿಂದ ಪ್ರಾಣ ತೆತ್ತವರ ನೆನಪಿಗೆ ಹಾಕಿರುವ ಶಾಸನಗಳಿಗೆ ನಿಸಿದಿಕಲ್ಲುಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಬಂಡೆಗಳ ಮೇಲಿರುವ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳು ಇಂಥ ನಿಷಿಧಿ ಶಾಸನಗಳೇ. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಹೋರಾಡುತ್ತ ವೀರಮರಣ ಹೊಂದಿದರೆ ವೀರಸ್ವರ್ಗ ಸಿಗುವುದೆಂಬ ನಂಬಿಕೆಯಿದ್ದುದರಿಂದ ಸೋಲು ಸಿದ್ಧವೆಂದು ತಿಳಿದಾಗಲೂ ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟದೆ ಸತ್ತ ವೀರರು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸಾವಿರಾರು ಜನ ಆಗಿಹೋಗಿದ್ದಾರೆ. ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ನಾಶವಾಗುವ ಈ ದೇಹಕ್ಕೆ ರಣರಂಗದಲ್ಲಿ ಸಾಯಲು ಚಿಂತೆಯೇಕೆ? ಸೂರ್ಯಮಂಡಲವನ್ನೂ ಭೇದಿಸಿ ಮೇಲೇರಬಲ್ಲ ಶಕ್ತಿ ವಿರಾಟ್‌ಯೋಗಿಯೊಬ್ಬನಿಗೆ, ರಣಮುಖದಲ್ಲಿ ಸತ್ತ ವೀರನೊಬ್ಬನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯ; ಪ್ರಾಣ ಅನಿತ್ಯ; ಮಾನ ಶಾಶ್ವತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾಣ ಬಿಟ್ಟಾದರೂ ಮಾನವನ್ನು ಕಾಪಾಡಬೇಕು–ಇಂಥ ಧ್ಯೇಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ವೀರರು ಪ್ರಾಣವನ್ನು ತೃಣವಾಗೆಣಿಸಿ ಹೋರಾಡಿ ಸತ್ತ ವೀರವರ್ಣನೆಗಳನ್ನು ನೂರಾರು ವೀರಗಲ್ಲುಗಳು ಸಾರುತ್ತವೆ. ಪುಂಡರು ಊರಿಗೆ ನುಗ್ಗಿ ಹಸುಗಳನ್ನು ಕದ್ದು ಹೊಡೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ಪೆಂಡಿರುಡೆಯುರ್ಚಿ ಮಾನ ಕಳೆಯುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ಏಕಾಕಿಯಾಗಿಯೇ ಅಡ್ಡನುಗ್ಗಿ ಕಾಪಾಡಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿಯೊ ಕಳ್ಳರು ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದಾಗಲೋ ಹುಲಿಹಂದಿಗಳನ್ನೆದುರಿಸಿಯೋ ವೀರಾವೇಶದಿಂದ ಹೊಡೆದಾಡಿ ಸತ್ತ ವೀರರಿಗಾಗಿ ಹಳ್ಳಿಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವೀರಗಲ್ಲುಗಳನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದರೊಂದಿಗೆ ಒಡೆಯನಿಗಾಗಿ ತನ್ನ ಪ್ರಾಣವನ್ನು ಮುಡುಪಾಗಿಟ್ಟು ಅವನೊಂದಿಗೆ ಸತ್ತ ಲೆಂಕರು, ವೇಳೆವಾಳಿಗಳು, ಗರುಡರದು ಮತ್ತೊಂದು ರೀತಿ. ಹೀಗೆಯೇ ತನ್ನ ಗಂಡನ ಸಾವಿನೊಂದಿಗೆ ತಾನೂ ಚಿತೆಯೇರಿ ಮಹಾಸತಿಯಾಗಿ ಸತ್ತ ವೀರಮಹಿಳೆಯರಿಗಾಗಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿದ ಮಾಸ್ತಿಕಲ್ಲುಗಳೂ ಅನೇಕವುಂಟು. ವೀರಗಲ್ಲುಗಳಲ್ಲಿ ಒಕ್ಕಣೆ ಸ್ವಲ್ಪವೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಕ್ಕೇ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ. ಗಂಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾದ ಈ ವೀರಗಲ್ಲುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಲವು ಪ್ರಕಾರಗಳುಂಟು. ಗಂಗ ನೊಳಂಬರ ವೀರಗಲ್ಲುಗಳಲ್ಲಿ ವೀರನು ಶತ್ರುಗಳೊಂದಿಗೆ ಹೋರಾಡುತ್ತಿರುವ ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಮಾಣದ ಶಿಲ್ಪವಿದ್ದು ಅದರ ಮೇಲೋ ಪಕ್ಕದಲ್ಲೋ ಆ ವೀರನ ಬಗೆಗೆ ವಿವರಗಳಿರಬಹುದು. ತಮಟಕಲ್ಲಿನ ಶಾಸನ ವೀರನೊಬ್ಬನ ಪ್ರಶಂಸೆಯಾಗಿದ್ದು ಅದೂ ವೀರಗಲ್ಲಾಗಿರಬಹುದು. ಆದರೆ ಅದರಲ್ಲಿ

ಯಾವ ಶಿಲ್ಪವೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ. ಬೇಗೂರಿನ ವೀರಗಲ್ಲು ತನ್ನ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಯುದ್ಧದ ವಿವರಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಮುಂದೆ ಮೂರು ಹಂತಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪವಿದ್ದು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಯುದ್ಧ, ವೀರನ ಸ್ವರ್ಗಾರೋಹಣ ಮತ್ತು ದೇವಲೋಕದಲ್ಲಿ ವೀರನಿರುವಂತೆ ಕಂಡರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಆರೇಳು ಹಂತಗಳಿರುವುದೂ ಉಂಟು. ಹೊಯ್ಸಳ ಕಾಲದ ವೀರಗಲ್ಲುಗಳು ಸುಂದರವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಶಿಲ್ಪಗಳ ನಡುವಣ ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಶಾಸನವಿರುತ್ತದೆ. ಮಾಸ್ತಿಕಲ್ಲಿನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು ದೇಕಬ್ಬೆಯ ಶಾಸನ. ಇದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಶಿಲ್ಪವೂ ಇಲ್ಲ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮಾಸ್ತಿಕಲ್ಲುಗಳಲ್ಲಿ ವೀರನೊಡನೆ ಬಲಗೈಯನ್ನು ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿದು ನಿಂತ ಹೆಣ್ಣಿನ ಶಿಲ್ಪ ಇರುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಕೇವಲ ಒಂದು ಕಂಬವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಅದರಿಂದ ಮೇಲೆತ್ತಿಕೊಂಡಂತಿರುವ ತೋಳು ಮಾತ್ರ ಇರುವ ಶಿಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಶಾಸನವೇ ಇಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ಶಿಲ್ಪವುಳ್ಳ ವೀರಗಲ್ಲುಗಳೂ. ಮಾಸ್ತಿಕಲ್ಲುಗಳೂ ಹೇರಳವಾಗಿವೆ.

ಶಿಲ್ಪಗಳ ಪೀಠಗಳ ಮೇಲೆ ಶಿಲ್ಪದ ಹೆಸರನ್ನೋ ರೂವಾರಿಗಳ ಹೆಸರನ್ನೋ ತಿಳಿಸುವ ಶಾಸನಗಳುಂಟು. ಹಾಗೆಯೇ ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರಗಳಿಗೆ ಬಂದ ಯಾತ್ರಿಕರು ತಮ್ಮ ಹೆಸರನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲಿನ ಮೇಲೆ ಹಾಕಿಸಿರಬಹುದು. ಪಾತ್ರೆಪಡಗಗಳ ಮೇಲೆ ಅವುಗಳ ಒಡೆಯರ ಹೆಸರಿರಬಹುದು. ಇವು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಒಂದೇ ಪದವುಳ್ಳ ಶಾಸನಗಳು. ಶ್ರೀಚಮ್ಮ, ಮಾಬ, ಮಲ್ಲಿತಂಮ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂವಾರಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳೂ ಶ್ರೀಲಕುಮಿದೇವಿ ದುಸ್ಸಸ್ನ ವಧೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಹೆಸರುಗಳೂ ಶ್ರೀಕವಿರತ್ನ ಮುಂತಾದ ಯಾತ್ರಿಕರ ಹೆಸರುಗಳೂ ಈ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರುತ್ತವೆ.

ಶಾಸನಗಳ ಭಾಷೆ, ಸಾಹಿತ್ಯ: ಅಶೋಕನ ಶಾಸನಗಳಿಂದಾರಂಭಿಸಿ ಸುಮಾರು 4ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದವರೆಗೂ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಸಾತವಾಹನ, ಚುಟು, ಕದಂಬ ವಂಶಗಳ ಶಾಸನಗಳು, ಸನ್ನತಿಯ ಶಾಸನಗಳು, ಹಿರೇಹಡಗಲಿಯ ಪಲ್ಲವ ಶಿವಸ್ಕಂದವರ್ಮನ ತಾಮ್ರಶಾಸನ ಮೊದಲಾದುವು ಪ್ರಾಕೃತ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಆದರೆ ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿಯ ಮಯೂರವರ್ಮನ ಶಾಸನ ಮತ್ತು ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದು ಗ್ರಂಥಸ್ಥ ಪ್ರಾಕೃತ. ಅಲ್ಲದೆ ಪಲ್ಲವ ತಾಮ್ರಶಾಸನದ ಮುದ್ರೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಅಂಕನ ಮತ್ತು ಶಾಸನದ ಕೊನೆಯ ಮಂಗಳವಾಕ್ಯ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಶಾಸನಗಳ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತದ ಪ್ರಭಾವವಿದ್ದು ಸಂಸ್ಕೃತವೂ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಲಾರಂಭಿಸಿದುದು ಸ್ಪಷ್ಟ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಕೃತದ ಬದಲು ಸಂಸ್ಕೃತದ ಬಳಕೆ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ಪಸರಿಸಿತು. ರಾಜಾಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಭದ್ರವಾಗಿ ಬೇರೂರಿದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮುಂದೆ ಬಂದ ಕದಂಬರ, ಗಂಗ, ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯ, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ, ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯ, ಹೊಯ್ಸಳ ಮತ್ತು ವಿಜಯನಗರದ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. 5ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಹಲ್ಮಿಡಿಯ ಶಾಸನದ ಮೂಲಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯನ್ನು ಬಳಸುವುದು ಆರಂಭವಾದರೂ ಮೊದಲಿಗೆ ಮುಖ್ಯವಾದ ದೊಡ್ಡ ಶಾಸನಗಳು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿಯೇ ಮುಂದುವರಿದವು. ತಾಳಗುಂದ, ಗುಡ್ನಾಪುರ, ಬನವಾಸಿಯ ಸ್ತಂಭ ಶಾಸನಗಳು ಪ್ರೌಢಶೈಲಿಯ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಇಮ್ಮಡಿ ಪುಲಕೇಶಿಯ ಕಾಲದ ರವಿಕೀರ್ತಿಯ ಶಾಸನ ತನ್ನ ಶೈಲಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. 6ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅನಂತರ ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಬೆಳೆಯುತ್ತ ಹೋದರೂ ಜೊತೆಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಾಸನಗಳೂ ಸಮವಾಗಿ ಕೆಲವು ಕಾಲ ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತ ಬಂದವು. ಮುಂದೆ ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಹೇರಳವಾಗಿ ಬೆಳೆದರೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಆರಂಭದ ಮಂಗಳ ಶ್ಲೋಕಗಳು, ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಆಶಂಸನ ಪದ್ಯಗಳು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ, ಮತ್ತು ಹಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜರ ವಂಶಾವಳಿಯು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿದ್ದು ಉಳಿದಂತೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿರುವುದೂ ಉಂಟು. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯ, ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಸಾವಿರಾರು ದೀರ್ಘ ಶಾಸನಗಳಾಗಲಿ, ಕಿರುಶಾಸನಗಳಾಗಲಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಇರುವುದೇ ಸಾಮಾನ್ಯ ನಿಯಮವಾಗಿತ್ತು. ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸಂಸ್ಕೃತವೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದು, ಅಪೂರ್ವವಾಗಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ನಾಲ್ವಡಿ ಗೋವಿಂದನ (ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಮ್ಯೂಸಿಯಂನಲ್ಲಿರುವ) ತಾಮ್ರ ಶಾಸನದಂತೆ ಒಂದೊಂದು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿರುವುದುಂಟು. ಗಂಗ ದುರ್ವಿನೀತನ ತಾಮ್ರ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಕಂಡರಿಸಿದ ತ್ವಷ್ಟಕಾರನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟ ದತ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಭಾಗ ಮಾತ್ರ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿದೆ. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಗಂಗರ ಶಾಸನಗಳು (ಮಡಿಕೇರಿಯ ತಾಮ್ರಶಾಸನದಂಥವು) ಕನ್ನಡ ಬೆರೆತ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿರುವುದುಂಟು. ಆದರೆ ಅಂಥವುಗಳನ್ನು ನೈಜಶಾಸನಗಳೆಂದು ಒಪ್ಪುವುದು ಕಷ್ಟ. ಅನೇಕ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷಯವರ್ಣನೆ ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದು ದತ್ತಿಬಿಟ್ಟ ಗ್ರಾಮ ಅಥವಾ ಭೂಮಿಯ ಎಲ್ಲೆಯ ವಿವರಗಳು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ಹೊಯ್ಸಳರ ತಾಮ್ರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷಯನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ–ಕನ್ನಡಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ವಿವರಿಸಿರುವುದುಂಟು; ಇಲ್ಲವೆ ಮೊದಲು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಶಾಸನದ ವಸ್ತುವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಅಯಮೇವಾರ್ಥಃ ಕರ್ಣ್ಣಾಟ ಭಾಷಯಾ ಸಪ್ರಪಂಚಃ ಪ್ರಕಟೀಕ್ರಿಯತೇ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿ ಮತ್ತೆ ಅದೇ ವಿಷಯವನ್ನೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವುದುಂಟು. ವಿಜಯನಗರದ ತಾಮ್ರ ಶಾಸನಗಳು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿರುವುದೇ ಹೆಚ್ಚು. ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕನ್ನಡಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದುಂಟು; ತೀರ ವಿರಳವಾಗಿ ಕೇವಲ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತವೆ. ಮೈಸೂರರಸರ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತವೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕಂಡುಬಂದರೂ ಕನ್ನಡವನ್ನೂ ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಬಳಸಿದೆ. ಕೆಳದಿ ನಾಯಕರು ಮತ್ತು ಇತರ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿವೆ. ಇವು ಗದ್ಯಶಾಸನಗಳು, ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಾಸನ ಭಾಷೆ ಕನ್ನಡವೇ ಪ್ರಬಲವಾಗಿದ್ದು ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ತನ್ನ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳಲ್ಲಂತೋ ಅಂತೆಯೇ ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ರಾಜವಂಶಾವಳಿ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಸಂಸ್ಕೃತ ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಕೊಡುವ ಪರಿಪಾಠ ಬೆಳೆದು ಬಂತು. ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲೇನೋ ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳೇ ಹೆಚ್ಚು. ಆದರೆ ಅವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಸ್ತುನಿಷ್ಠ ಕಿರುಗದ್ಯ ಶಾಸನಗಳು. ದೊಡ್ಡ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ವರ್ಣನೆ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ, ವಿಷಯನಿರೂಪಣೆ ಕನ್ನಡ ಗದ್ಯದಲ್ಲಿ. 14ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ತಲೆಹಾಕಿದ ಈ ಪದ್ಧತಿ 15, 16ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ನಿಯಮವಾಯಿತು. ಈ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಸಿದ್ಧರ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿನ ಸ್ತಂಭಶಾಸನಗಳೂ ಹರಿಹರದಲ್ಲಿರುವ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳೂ ಹೀಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢವಾಗಿ ಕಾವ್ಯಮಯವಾಗಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಅದೇ ರೀತಿ ಹುಂಚದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಾವತೀ ಬಸದಿಯ ಪ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ವಾದಿವಿದ್ಯಾನಂದನ ಗುರುಪರಂಪರೆಯ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿವರಗಳುಳ್ಳ ಶಾಸನವೂ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದರೂ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾನಂದನನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಭಾಗ ಮಾತ್ರ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿದೆ. ಹೀಗೆ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಾಸನಗಳು ಕಾಲಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳಿಗೆ ಎಡೆಮಾಡಿಕೊಟ್ಟರೂ ಮತ್ತೆ ಕೆಲಮಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಬಲವಾಗಿ 18ನೆಯ ಶತಮಾನದವರೆಗೂ ಹೆಚ್ಚುಕಡಿಮೆ ಉಳಿದುಕೊಂಡೇ ಬಂದವು.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬಹು ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಶಾಸನಗಳು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಹಲ್ಮಿಡಿಯ ಶಾಸನವೇ ಮೊದಲನೆಯ

ದೆಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿದೆ. ಅದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯನ್ನು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಬಳಸಿರುವುದು ಕಂಡುಬರದಿದ್ದರೂ ಹಿಂದಿನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಹಲವು ಸ್ಥಳನಾಮಗಳು ವ್ಯಕ್ತಿನಾಮಗಳು ಕನ್ನಡದವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಅಶೋಕನ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಇಸಿಲ ಎಂಬ ಊರ ಹೆಸರನ್ನು ಕನ್ನಡ ಹೆಸರೆಂದು ಭಾವಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮಳವಳ್ಳಿಯ ಕದಂಬರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಮಳ್ಳಪಳ್ಳಿ, ಸೋಮಪಳ್ಳಿ, ವೆಳ್ಳಕ್ಕಿ, ವೇಗೂರುಗಳು ಕನ್ನಡವೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟ. 6ನೆಯ ಶತಮಾನದವರೆಗೆ ಅಷ್ಟಾಗಿ ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಬಳಕೆಯಾಗತೊಡಗಿತು. ತಮಟಕಲ್ಲಿನ ಶಾಸನವನ್ನು ರೈಸ್ ಅವರು ಸು. 500ಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಅದನ್ನು ಲಿಪಿಯ ಆಧಾರದಿಂದ 7ನೆಯ ಶತಮಾನದ್ದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. 10ನೆಯ ಶತಮಾನದವರೆಗೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳು ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡುವು. ಗಂಗರು, ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯರು, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡವನ್ನೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬಳಸಿದರು. ಇವು ಕಿರುಶಾಸನಗಳು. ವಸ್ತುನಿಷ್ಠವಾದ ಈ ಶಾಸನಗಳು ಹೆಚ್ಚು ವಿಷಯಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವುದಿಲ್ಲ. 9ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ಕವಿರಾಜಮಾರ್ಗವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಮುಂಚಿನ ಕನ್ನಡದ ಗ್ರಂಥಗಳು ದೊರೆತಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೂ ಹಿಂದಿನ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯ ಸ್ವರೂಪ, ಸಾಹಿತ್ಯದ ರೀತಿಯನ್ನರಿಯಲು ಈ ಶಾಸನಗಳೇ ಆಧಾರ. 10ನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದೀಚಿನ ಹಳಗನ್ನಡಕ್ಕಿಂತ ಕೆಲಮಟ್ಟಿಗೆ ಭಿನ್ನವಾಗಿರುವ ಭಾಷೆಯನ್ನು ಈ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಕಿತ್ತೂರಾ ವೆಳ್ಮಾಡದಾ ಧರ್ಮ್ಮಸೇನಗುರುವಡಿಗಳಾ ಶಿಷ್ಯರ್ ಬಾಲದೇವಗುರುವಡಿಗಳ್ ಸನ್ಯಾಸನಂನೋನ್ತು ಮುಡಿಪ್ಪಿದಾರ್, ಪೆರ್ಗ್ಗೊರವಂ ಸಮಾಧಿ ನೆರೆದೊನ್ ನೋನ್ತೆಯ್ದಿದೋರ್ ಸಿದ್ಧಿಯಾನ್, ಕಟ್ಬಪ್ಪ ಬೆಟ್ಟಮ್ಮೇಲ್ಕಾಲಂ ಕೆಯ್ದಾರ್, ಬಿಣಮಣಿ ಅಸ್ತು ಭೋಗಿ ಬಿಣದುಳ್ಮಣಿವಿಲ್‌ಮನದೋನ್ ಇತ್ಯಾದಿ. ಇದನ್ನು ಪೂರ್ವದ ಹಳಗನ್ನಡ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಕಪ್ಪೆ ಅರಭಟ್ಟನ ಬಾದಾಮಿಯ ಶಾಸನ, ತಮಟಕಲ್ಲಿನ ಗುಣಮಧುರನ ಶಾಸನ, ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದಲ್ಲಿರುವ ಹಲವಾರು ಈ ಕಾಲದ ನಿಸಿದಿ ಶಾಸನಗಳು ಪದ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದೀಚೆಗೆ ಕನ್ನಡ ಗ್ರಂಥಗಳು ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತ ಹೋದರೂ ಆಡುವ ಭಾಷೆಗೆ ಹತ್ತಿರವಾಗಿದ್ದ ಶಾಸನಗಳು ಭಾಷೆಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಖಚಿತವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲು ಸಹಾಯ ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಈ ಶತಮಾನದ ಅನಂತರ ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳು ಸಹಸ್ರ ಸಹಸ್ರ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡುವು. ದೀರ್ಘಶಾಸನಗಳೂ ಬರಲಾರಂಭಿಸಿದುವು. ಆಗ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಿದ್ದ ಚಂಪೂಶೈಲಿಯನ್ನೇ ಶಾಸನಕರ್ತೃಗಳೂ ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡರು. ಶಾಸನಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದವರಲ್ಲಿ ಓದು ಬರೆಹ ಬಲ್ಲ ಸಾಮಾನ್ಯರಿಂದ ಹಿಡಿದು ಪೂರ್ಣಪಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ರಾಜಾಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತರಾಗಿದ್ದ ಕವಿಗಳವರೆಗೂ ಉಂಟು. ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಕೆರೆಕಾಲುವೆಗಳ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವಲ್ಲಿ, ಊರಿಗೆ ಬಂದ ಕುತ್ತನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಲು ಏಕಾಕಿಯಾಗಿ ಹೋರಾಡಿದ ಊರಿನ ವೀರರ ವೀರಮರಣವನ್ನು ತಿಳಿಸುವಲ್ಲಿ, ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಬಸದಿಗಳಿಗೆ ಭಕ್ತರು ಪೂಜಾದಿ ಕೈಂಕರ್ಯಗಳಿಗಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ ದಾನಾದಿಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಲ್ಲಿ ಆ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಒದಗಿದವರೇ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ರಾಜರೋ ಅವರ ಸಾಮಂತರೋ ಅಧಿಕಾರಿಗಳೋ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ದಾನದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟಾಗ ಅಥವಾ ಇತರ ಉದ್ದೇಶಗಳಿಗಾಗಿ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಸಿದಾಗ ಉದ್ದೇಶಪೂರ್ವಕವಾದ ವಿದ್ವತ್ಪೂರ್ಣವಾದ ಶಾಸನಗಳ ರಚನೆಯನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಹೆಸರು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿರುವ ಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದವರೂ ಇದ್ದಾರೆ. ಕೇವಲ ಶಾಸನಗಳ ಮೂಲಕ ಪರಿಚಿತರಾದವರೂ ಇದ್ದಾರೆ. ಇವರು ತಮ್ಮ ಕವಿತಾಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಹೊಗಳಿಕೊಂಡಿರುವುದುಂಟು. ಕಾಡಿಯೂರು ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಿನ ವಿಪ್ರೋತ್ತಮರನ್ನು ನವೀನ ವರ್ಣನೆಯಿಂದ ಅಭಿವರ್ಣಿಸಿರುವ ಕವಿರಾಜ ರಾಜ, ದಂಡಾಪುರ ಶಾಸನದ ಕಬ್ಬಗಳನ್ನೊರೆದ ಪರಿಣತ ರವಿನಾಗಭಟ್ಟ, ಮಾಧುರ್ಯಸುಕರ ಚಾತುರ್ಯ ಗುಣಗಳಿಂದ ಚೆಲ್ವಾಗುವಂತೆ ನಾಗಾವಿಯ ಶಾಸನವನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಸಾವಿಯಣ್ಣ, ಸೊಗಲದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಶಾಸನವನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಕಮಳಾದಿತ್ಯ, ಕವಿರತ್ನಭೂಷಣನೆಂದೂ ಕರ್ಣಾಟಸಂಸ್ಕೃತಾಂಧ್ರಕವಿಯೆಂದೂ ಹೊಗಳಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ವಿಷ್ಣುಭಟ್ಟ, ದೇಕಬ್ಬೆ ಮಹಾಸತಿಯಾದುದನ್ನು ಮನಮುಟ್ಟುವಂತೆ ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಕವಿರಾಜಬಾಂಧವಮಲ್ಲ, ಉದ್ದಂಡಕವಿಭಾಳನೇತ್ರ, ಸುಕವಿಜನಮಿತ್ರನಾದ ಜನ್ನಯ್ಯ, ಚಿದಾನಂದಬುಧ, ಸಜ್ಜನತಿಳಕ ವಾಮನಯ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಕವಿಗಳ ಶಾಸನರಚನೆ ರಸಾರ್ದ್ರವೂ ಪಾಂಡಿತ್ಯಪೂರ್ಣವೂ ಆಗಿದೆ. ಅವರು ತಮ್ಮ ಪ್ರತಿಭೆಪಾಂಡಿತ್ಯಗಳಿಂದ ಶಾಸನಗಳ ಕಾವ್ಯಮೌಲ್ಯವನ್ನು ಉಚ್ಚಮಟ್ಟಕ್ಕೇರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ದಾತೃವಿನ, ರಾಜನ, ವೀರನ ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಲ್ಲಿ, ಅವರ ಗುಣಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವಲ್ಲಿ ದೇಶ, ಊರು, ಅಲ್ಲಿನ ಜನ, ವಿದ್ಯಾಪೀಠಗಳು ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸುವಲ್ಲಿ ಕವಿಕಲ್ಪನೆ ಗರಿಗೆದರುತ್ತದೆ; ಸುಂದರವಾದ, ಸೊಗಸಾದ ಕಾವ್ಯ ಹೊಮ್ಮುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವಂತೂ ಭಾವಗೀತೆಗಳಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿವೆ. ಕೇವಲ ಗೊಮ್ಮಟಸ್ತುತಿಯನ್ನೇ ವಸ್ತುವಾಗುಳ್ಳ ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದಲ್ಲಿರುವ ಬೊಪ್ಪಣಪಂಡಿತನ ಶಾಸನ ಸುಂದರವಾದ ಒಂದು ಪುಟ್ಟಕಾವ್ಯ.

ದೀರ್ಘಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜರೇ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಿಸಿದಾಗ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಯಾರೇ ಶಾಸನ ಕೆತ್ತಿಸಿದಾಗಲೂ ರಾಜವಂಶಾವಳಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ರೂಢಿಯಿದ್ದುದರಿಂದ ನೂರಾರು ಶಾಸನಗಳು ಒಂದೇ ಬಗೆಯ ವಂಶಾವಳಿಯನ್ನು ಕೊಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂಥ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಶಾಸನಕವಿಯೂ ಆ ವಂಶಾವಳಿಯನ್ನು ಹೊಸದಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುವುದರ ಬದಲು ಆಗಲೇ ರಚಿತವಾಗಿದ್ದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಪದ್ಯಗಳನ್ನಾಯ್ದುಕೊಂಡು ತಮ್ಮ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಜೋಡಿಸುವುದು 12, 13ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ರೂಢಿಯಾಗಿತ್ತು. ಇವುಗಳೊಂದಿಗೆ ಶಕ್ತನಾದ ಕವಿ ಹತ್ತಾರು ಪದ್ಯಗಳನ್ನು ಹೊಸದಾಗಿ ರಚಿಸಿ ಸೇರಿಸಿರುವುದುಂಟು. ನವೀನ ಕಲ್ಪನೆಗಳು, ನವಿರಾದ ಭಾವನೆಗಳು, ಚಮತ್ಕಾರೋಕ್ತಿ, ಅಲಂಕಾರ, ಪದಾಡಂಬರಗಳಿಗೆ ಇಂಥ ಶಾಸನಗಳು ಹೆಸರಾಗಿವೆ. ಸಾಹಿತ್ಯದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಶಾಸನಗಳ ರಚನೆ ಆರಂಭವಾಗಿದ್ದರೂ ಕಾವ್ಯಮಯವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಹೋಗಿ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣನೆಗಳು ಕವಿಕಲ್ಪನೆಗಳು ತುಂಬಿದ್ದು ತಮ್ಮ ಪ್ರೌಢವಾದ, ಸರಳವಾದ ಶೈಲಿಗಳಿಂದ, ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಗದ್ಯಶೈಲಿಯಿಂದ, ವರ್ಣನಾವೈಖರಿಯಿಂದ, ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರಗಳು, ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳಿಂದ ವೀರರಸಪ್ರತಿಪಾದನೆಯಿಂದ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಶ್ರೀಮಂತಗೊಳಿಸುವಲ್ಲಿ ನೆರವಾಗಿವೆ.

14ನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದ ಮುಂದೆ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಚಂಪೂ ಶೈಲಿ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿ ಷಟ್ಪದಿ, ಸಾಂಗತ್ಯ, ತ್ರಿಪದಿಗಳ ಕಡೆ ಹೊರಳಿದಾಗಲೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕೆಲಮಟ್ಟಿಗೆ ಕಂಡುಬರುವ ದೀರ್ಘವಾದ ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳು ಚಂಪೂ ಶೈಲಿಯನ್ನೇ ಮುಂದುವರಿಸಿವೆ. ಆದರೆ ಹಿಂದಿನ ಚಂಪೂ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಪ್ರೌಢರಚನೆ ಇವುಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಇವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ದೇಶಿಶೈಲಿಯನ್ನನುಸರಿಸಿವೆ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಶಾಸನಗಳು ಕೇವಲ ಗದ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದು ವಸ್ತುನಿಷ್ಠವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಹಿತ್ಯಾಂಶ ಕಡಿಮೆ. ವೀರಗಲ್ಲು, ಮಾಸ್ತಿಕಲ್ಲು, ನಿಸಿದಿಕಲ್ಲುಗಳ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯದ ಮಿಂಚು ಹೊಳೆದಿದೆ.

ಇತರ ಭಾಷೆಯ ಶಾಸನಗಳು: ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ತಮಿಳು, ತೆಲುಗು, ಪರ್ಷಿಯನ್, ಅರ್ಯಾಬಿಕ್, ಮಲೆಯಾಳಂ, ಮರಾಠಿ, ತುಳು ಈ ಮುಂತಾದ ಭಾಷೆಯ ಶಾಸನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. 11ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಚೋಳರು ಗಂಗವಾಡಿಯ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡಮೇಲೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಈ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ತಮಿಳು ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಸಲಾರಂಭವಾಯಿತು. ಚೋಳರು ತಾವು ಆಕ್ರಮಿಸಿದ ಕೋಲಾರ, ಬೆಂಗಳೂರು, ಮಂಡ್ಯ, ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿನ ಆಡುನುಡಿಯಾದ ಕನ್ನಡದಲ್ಲೇ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಸಿದ್ದುಂಟು. ರಾಜರಾಜನ ಬನ್ನೂರು ಶಾಸನ, ಅಪ್ರಮೇಯನ ಕಲಿಯೂರು ಶಾಸನ, ರಾಜೇಂದ್ರ ಚೋಳನ ಬಲಮುರಿ ಶಾಸನ ಮೊದಲಾದುವು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿಯೇ ಇವೆ. ಆದರೆ ಬಹುಬೇಗನೆ ಅವರು ಈ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ನೇಮಿಸಿ ತಮಿಳನ್ನು ಆಡಳಿತ ಭಾಷೆಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ತಮಿಳಿನಲ್ಲಿಯೇ ಹಾಕಿಸಲಾರಂಭಿಸಿದರು. ಕೋಲಾರ, ತಡಿಮಾಲಿಂಗಿ, ಅಗರ, ಕುಣಿಗಲು ಮೊದಲಾದ ಊರುಗಳಲ್ಲಿ ಚೋಳರ ಹಲವಾರು ತಮಿಳು ಶಾಸನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಈ ಭಾಗದ ಜನಕ್ಕೆ ತಮಿಳು ಸಂಪರ್ಕಭಾಷೆಯಾಗಿ ಮುಂದುವರಿಯಿತು. ಚೋಳರು ಆಳಿದ ನೂರು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಜನ ಆಡುವ ಭಾಷೆಗಿಂತ ಆಡಳಿತ ಭಾಷೆಯಾದ ತಮಿಳೇ ಹೆಚ್ಚು ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಬೇರೂರಿತು. ಇದರ ಫಲವಾಗಿ ಮುಂದೆ ಹೊಯ್ಸಳರು ಚೋಳರನ್ನೋಡಿಸಿ ಈ ಪ್ರಾಂತ್ಯವನ್ನು ತಮ್ಮ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಡಿಸಿಕೊಂಡಮೇಲೂ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅವರು ತಮಿಳಿನಲ್ಲಿಯೇ ಶಾಸನ ಹಾಕಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ನೂರಾರು ತಮಿಳು ಶಾಸನಗಳು ಇಲ್ಲೆಲ್ಲ ಹರಡಿವೆ. ಆದರೂ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಅತಿಪ್ರಾಚೀನ ತಮಿಳು ಶಾಸನ ಬಹುಶಃ ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಗೊಮ್ಮಟೇಶ್ವರ ಮೂರ್ತಿಯ ಪಾದದ ಬಳಿ ಇರುವ ಶ್ರೀಚಾವುಣ್ಣರಾಜನ್ ಶೈವಿತ್ತಾನ್ ಎಂಬುದು. ಇಲ್ಲಿಗೆ ತಮಿಳುನಾಡಿನಿಂದ ಆಗಲೂ ಯಾತ್ರಿಕರು ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ಅದು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಕುಂಭಕೋಣ, ತಂಜಾವೂರು, ಮನ್ನಾರ್‌ಕೋಯಿಲ್, ಸೆಣ್ಣೆಯಂಬಾಕ್ಕುಂ ಮೊದಲಾದ ಕಡೆಗಳಿಂದ ಬಂದ ಯಾತ್ರಿಕರು ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸಿಕೊಟ್ಟುದನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಶಾಸನಗಳು ತಮಿಳಿನಲ್ಲಿವೆ. ಕೊಡಗಿನ ಪಾಲೂರು ಮತ್ತು ಭಾಗಮಂಡಲಗಳಲ್ಲಿನ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳು ಭಾಷೆ ಮತ್ತು ಲಿಪಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ತಮಿಳು, ಮಲೆಯಾಳಂ ಮತ್ತು ತುಳು ಭಾಷೆಗಳು ಬೆರೆತಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಚೋಳರು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಹಾಕಿಸಿರುವ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಶಕವರ್ಷವನ್ನು ತಿಳಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಚೋಳಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳ ಕಾಲನಿರ್ಧಾರಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅನುಕೂಲವಾಗಿದೆ.

14ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಉತ್ತರ ಭಾಗ ಬಹಮನೀ ಸುಲ್ತಾನರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟುದರಿಂದ ಆ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಪರ್ಷಿಯನ್ ಮತ್ತು ಅರ್ಯಾಬಿಕ್ ಶಾಸನಗಳು ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಹೇರಳವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಮಸೀದಿಗಳ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ, ಬಾಗಿಲುವಾಡಗಳ ಮೇಲೆ, ಗುಮ್ಮಟಗಳಲ್ಲಿ, ಗೋರಿಗಳ ಮೇಲೆಲ್ಲ ಈ ಶಾಸನಗಳುಂಟು. ಗುಲ್ಬರ್ಗ, ಬೀದರ್, ಬಿಜಾಪುರ, ಗೋಲ್ಕೊಂಡ, ಬಸವಕಲ್ಯಾಣ ಮೊದಲಾದ ಊರುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಶಾಸನಗಳು ಹೆಚ್ಚು. ಮುಗಲರ ಆಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದ ಶಿರಾದಲ್ಲಿಯೂ ಮುಂದೆ ಹೈದರ್ ಅಲಿ, ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನರ ಆಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿಯೂ ಇಂಥ ಶಾಸನಗಳು ಹೆಚ್ಚು. ಕೊಡಗಿನ ಅರಸರು ತಮ್ಮ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಮುದ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದ ಜೊತೆಗೆ ಪರ್ಷಿಯನ್ ಭಾಷೆಯನ್ನೂ ಬಳಸಿದ್ದಾರೆ. ಮಸೀದಿಗಳ ಮೇಲಿನ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳು ಕೊರಾನಿನಿಂದ ಉದ್ಧೃತಗೊಂಡ ಭಾಗಗಳು. ಪರ್ಷಿಯನ್ ಭಾಷೆಯ ಶಾಸನಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಿರಿಯವು. ಚರಿತ್ರೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಇವು ಅಷ್ಟೇನೂ ಪ್ರಮುಖವಾದುವಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಗಳ ಹುಟ್ಟು, ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯನ್ನರಿಯಲು ಇವು ತುಂಬ ಸಹಾಯಕವಾಗಿವೆ. ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನನು ಆನಂದೂರಿನಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಿಸಿದ್ದ ಶಾಸನ ಕಾವೇರಿಗೆ ಅಣೆಕಟ್ಟೆ ಕಟ್ಟಲು ಹಾಕಿದ ಅಸ್ತಿಭಾರ ಶಿಲೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ‘ಮಾನವ ಆರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ, ದೇವರು ಮುಗಿಸುತ್ತಾನೆ’ ಎಂಬರ್ಥ ಕೊಡುವ ಒಂದು ವಾಕ್ಯವಿದೆ. ಬಿಜಾಪುರದ ಮಲ್ಲಿಕ್–ಏ–ಮೈದಾನ್, ಲಾಮ್‌ಚಡಿ ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರುಗಳುಳ್ಳ ಅನೇಕ ಬೃಹತ್ ಫಿರಂಗಿಗಳು, ಕತ್ತಿಗಳು ಇತರ ಆಯುಧಗಳ ಮೇಲೆ ಪರ್ಷಿಯನ್ ಶಾಸನಗಳು ಇವೆ.

ಕೆಲವು ಶಾಸನ ಕವಿಗಳು ತಾವು ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಂಸ್ಕೃತ ಆಂಧ್ರ ಕವಿಗಳೆಂದೂ ಚತುರ್ಭಾಷಾ ಕವಿಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿರುವುದುಂಟು. ಅಪರೂಪವಾಗಿ ತಮ್ಮ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ತೆಲುಗು ಪದ್ಯವನ್ನೂ ತೂರಿಸಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಮಾಗಡಿ, ಯಲಹಂಕ ಪ್ರಭುಗಳು ಕೆಲವು ತೆಲುಗು ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕೋಲಾರ ಮತ್ತು ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಥ ತೆಲುಗು ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಗೊಮ್ಮಟಮೂರ್ತಿಯ ಪಾದದ ಬಳಿ ಇರುವ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳು ಮರಾಠಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಚಾವುಣ್ಣರಾಯೇ ಕರವಿಯಲೇ ಎಂಬ ಶಾಸನವೇ ಮರಾಠಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಾಸನವೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ಮರಾಠಿಯನ್ನು ಸನ್ನದು, ನಿರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬಳಸಿದ್ದರೂ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಸಿರುವುದು ಕಡಿಮೆ. ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಭಾಗಗಳಿಂದ ಬಂದ ಯಾತ್ರಿಕರು ಹಾಕಿಸಿರುವ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ 50ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಮರಾಠಿ ಮತ್ತು ಹಿಂದಿ ಮಿಶ್ರಿತಭಾಷೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಮಲೆಯಾಳಂ ಭಾಷೆಯ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳು ಕೊಡಗು ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಪರೂಪವಾಗಿ ಕಂಡು ಬಂದರೆ, ತುಳು ಶಾಸನಗಳು ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು.

ಶಾಸನಗಳ ಲಿಪಿ: ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಅಶೋಕನ ಶಾಸನಗಳು ಬ್ರಾಹ್ಮೀಲಿಪಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಈ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲಮಟ್ಟಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣದ ಪ್ರಭೇದವನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದೆಂಬುದು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಮತ. ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ, ಸಿದ್ದಾಪುರ, ಜಟಿಂಗ ರಾಮೇಶ್ವರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅಶೋಕನ ಶಾಸನಗಳ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಲಿಪಿಕರೇಣ ಎಂಬ ಪದ ಖರೋಷ್ಠಿ ಲಿಪಿಯಲ್ಲಿರುವುದೊಂದು ವಿಶೇಷ. ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮೀಲಿಪಿ ಕಾಲಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಬದಲಾವಣೆ ಹೊಂದುತ್ತ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲ ಲಿಪಿಗಳಿಗೂ ಮೂಲವಾಯಿತು. ಬ್ರಾಹ್ಮೀ ಲಿಪಿಯನ್ನು ಸಾತವಾಹನರು ಮುಖ್ಯಗವಿಗಳಲ್ಲಿ ತಾವು ಕೊರೆಸಿದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಬದಲಾವಣೆಗಳೊಡನೆ ಬಳಸಿದ್ದರಿಂದ ಇವರ ಕಾಲದ ಲಿಪಿಯನ್ನು ಗುಹಾಲಿಪಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಈ ಲಿಪಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಶತಮಾನದವರೆಗಿನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ತಲೆಕಟ್ಟುಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಮಳವಳ್ಳಿ ಸ್ತಂಭಶಾಸನ, ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿಯ ಮಯೂರವರ್ಮನ ಶಾಸನ, ಹಿರೇಹಡಗಲಿಯ ಪಲ್ಲವ ಶಿವಸ್ಕಂದವರ್ಮನ ತಾಮ್ರಶಾಸನ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಲಿಪಿಯನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಮುಂದಿನ ಕದಂಬರ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ದಪ್ಪನಾದ ಚೌಕನಾದ ತಲೆಕಟ್ಟುಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಲಿಪಿಯನ್ನು ಬಳಸಿದ್ದು ಅದಕ್ಕೆ ಪೆಟ್ಟಿಗೆಶಿರಲಿಪಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿದೆ. ತಾಳಗುಂದ, ಬನವಾಸಿ, ಗುಡ್ನಾಪುರ ಸ್ತಂಭಶಾಸನಗಳು ಮತ್ತು ಕದಂಬರ ಕೆಲವು ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿರುವುದು ಇದೇ ಲಿಪಿ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ

ಬೆಳೆದದ್ದು ಕನ್ನಡಲಿಪಿ. ಕಾಲಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ರೂಪ ಬದಲಾಯಿಸುತ್ತ ಗುಂಡುರೂಪ ತಳೆದ ಈ ಲಿಪಿಯನ್ನೇ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲೂ ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲೂ ಬಳಸಿರುವುದು. 14–15ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳವರೆಗೂ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ತೆಲುಗು ಶಾಸನಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಲಿಪಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ತೆಲುಗು ಕನ್ನಡ ಲಿಪಿ ಎಂದೂ ಕರೆಯುವುದುಂಟು. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲದವರೆಗೂ ಕದಂಬರು, ಗಂಗರು, ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯರು ತಮ್ಮ ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಸಿರುವ ಈ ಲಿಪಿ ದೊಡ್ಡದಾಗಿಯೂ ಸ್ಫುಟವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯರು, ಹೊಯ್ಸಳರು ಈ ಲಿಪಿಯನ್ನು ಅತಿಗುಂಡಾಗಿ ಮುದ್ದಾಗಿ ಸಣ್ಣದಾಗಿ ತಮ್ಮ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲಿನ ಹಲಗೆಯ ಮೇಲೆ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಗುಂಡಾಗಿ ಬರೆಯಲೆಂದೇ ಕೆಲವರು ಲಿಪಿಕಾರರು ನಿಯೋಜಿತರಾಗಿದ್ದರು. ಬರೆವರಾಚಾರ್ಯ ಸೂರ್ಯನ ಮೊದಲಾದವರು ತಮ್ಮ ಈ ವಿದ್ಯೆಯ ಬಗೆಗೆ ಹೆಮ್ಮೆಯಿಂದ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಒಂದೇ ಅಳತೆಯ ಗುಂಡಾದ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಅಂತರ ಬಿಡದಂತೆ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಹಬ್ಬವಾಗುವಂತೆ ಬರೆದಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಮೊದಲ, ಕಡೆಯ ಸಾಲುಗಳ ಅಕ್ಷರಗಳ ತಲೆಕಟ್ಟನ್ನೋ ಒತ್ತನ್ನೋ ಬೆಳೆಸಿ ಹಂಸದಂತೆ, ಆನೆಯಂತೆ, ಸಿಂಹದಂತೆ, ಬಳ್ಳಿಸುರುಳಿಯಂತೆ ವಿಧವಿಧವಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದುಂಟು. ಹೊಯ್ಸಳರ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳ ಅಕ್ಷರಗಳು ಅವರ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಭಾಷೆ ಸಂಸ್ಕೃತವಾಗಿದ್ದರೂ ಲಿಪಿ ಕನ್ನಡವೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಮ್ಮಡಿ ನರಸಿಂಹನ ಕಾಲದಿಂದೀಚಿನ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ನಾಗರೀ ಲಿಪಿಯನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಲಾರಂಭಿಸಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ವರಾಹನಾಥ ಕಲ್ಲಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಇವರ ಕೆಲವು ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳೂ ನಾಗರೀ ಲಿಪಿಯಲ್ಲಿರುವುದೂ ಉಂಟು. ವಿಜಯನಗರದ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳೆಲ್ಲ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿರುವುವು. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿರುವುವು ಇದೇ ರೀತಿ ನಾಗರೀ ಲಿಪಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದು ನಂದಿನಾಗರೀಲಿಪಿ. ಅಪರೂಪವಾಗಿ ದೇವನಾಗರಿ ಲಿಪಿಯೂ ಉಂಟು. ಈ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ರಾಜನ ಅಂಕಿತ ಮಾತ್ರ ಕನ್ನಡ ಅಕ್ಷರದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಕನ್ನಡ ಲಿಪಿಯ ಬಳಕೆ ಆರಂಭವಾಯಿತು. ಕೆಳದಿ ನಾಯಕರ ಶಾಸನಗಳೆಲ್ಲ ಕನ್ನಡ ಲಿಪಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇವೆ. ತಮಿಳು ಶಾಸನಗಳು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ತಮಿಳು ಗ್ರಂಥಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಬಾದಾಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪಲ್ಲವ ನರಸಿಂಹವರ್ಮನ ಶಿಲಾಶಾಸನ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ಪಲ್ಲವ ಗ್ರಂಥಲಿಪಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲ ಗ್ರಂಥಲಿಪಿ ಶಾಸನ. ಅಪರೂಪವಾಗಿ ಕೆಲವು ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳು ತಮಿಳು ಗ್ರಂಥಲಿಪಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಲವು ತಮಿಳು ಶಾಸನಗಳು ಕನ್ನಡ ಲಿಪಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದುಂಟು. ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ಬೋಧರೂಪ ಭಗವನ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ತಮಿಳು ಗ್ರಂಥಲಿಪಿಗಳ ಜೊತೆಗೆ ವಟ್ಟೆಳುತ್ತು ಲಿಪಿಯೂ ಸೇರಿದೆ. ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಭಾರತದಿಂದ ಬಂದಿದ್ದ ಯಾತ್ರಿಕರು ಹಾಕಿಸಿರುವ ಮಾರ್ವಾಡಿ ಮತ್ತು ಹಿಂದಿ ಮಿಶ್ರಭಾಷೆಯ ಶಾಸನಗಳು ಕೆಲವು ನಾಗರಿ ಲಿಪಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಮಹಾಜನಿ ಲಿಪಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಜಾಬಿನ ಗುಡ್ಡಗಾಡು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಿರುವ ಟಾಕರಿಲಿಪಿಯೂ ಉಂಟು. ಪರ್ಷಿಯನ್ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನಾಸ್ತಾಲಿಖ್ ಲಿಪಿಯನ್ನು ಬಳಸಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಕೊರಾನಿನ ಭಾಗಗಳನ್ನುದ್ಧರಿಸುವಲ್ಲಿ ಅಲಂಕಾರ ಲಿಪಿಯನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದು ಹೆಚ್ಚು.

ಒಂದನೆಯ ಅಮೋಘವರ್ಷನ
ಮೇವುಂಡಿ ಶಾಸನ

ಶಾಸನಗಳ ಕಾಲಗಣನೆ: ಶಾಸನಗಳ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯ ಹೆಚ್ಚಿರುವುದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಕಾಲದಿಂದ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವು ಬಗೆಯ ಕಾಲಗಣನೆಯಿದೆ. ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ 6ನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕಿಂತ ಹಿಂದಿನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ರಾಜನ ಆಳಿಕೆಯ ವರ್ಷಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಋತು, ಪಕ್ಷ, ತಿಥಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿರುವುದುಂಟು. ಬನವಾಸಿಯ ಸಾತಕರ್ಣಿಯ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ರಾಜನ 12ನೆಯ ಆಳಿಕೆಯ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಹೇಮಂತಋತು, ಏಳನೆಯ ಪಕ್ಷ, ಪ್ರಥಮ ದಿವಸದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಮುಂದೆ ಇದರ ಬದಲು ಚೈತ್ರಾದಿ ಮಾಸಗಳನ್ನು ಶುಕ್ಲ–ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದೇ ಸಾಮಾನ್ಯ. ಪ್ರಾಚೀನ ಶಾಸನಗಳು ರಾಜರ ಆಳಿಕೆ ವರ್ಷವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಸುವುದರಿಂದ ಬೇರೆ ಆಧಾರಗಳಿಲ್ಲದೆ ಅವರ ಕಾಲವನ್ನು ನಿಗದಿಪಡಿಸುವುದು ಅಸಾಧ್ಯ. ಹಾಗೆಯೇ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟೋ ವೇಳೆ ಯಾವ ಶಕೆಯನ್ನೂ ತಿಳಿಸದೆ ಕೇವಲ ಚಾಂದ್ರಮಾನದ 60 ವರ್ಷಗಳ ಆವರ್ತ ಸಂವತ್ಸರದ ಹೆಸರು ಮಾತ್ರ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾಗಲೂ ಕಾಲ ನಿರ್ಧಾರಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಆಧಾರಗಳು ಬೇಕು. ಕರ್ನಾಟಕದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಿಂದೀಚೆಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವುದು ಶಕಕಾಲ, ಎಂದರೆ ಈಚಿನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿರುವ ಶಾಲಿವಾಹನ ಶಕವರ್ಷಗಳು. ಈ ಶಕಕಾಲ ಆರಂಭವಾಗುವುದು ಕ್ರಿ.ಶ. 78ರಲ್ಲಿ. ಇದನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದವನು ಕುಷಾಣ ಅರಸು ಕನಿಷ್ಕನೆಂದು ಭಾವಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ 6ನೆಯ ಶತಮಾನದವರೆಗೂ ಇದರ ಉಲ್ಲೇಖ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲಿಗೆ ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯವಂಶದ ಒಂದನೆಯ ಪುಲಕೇಶಿ ಬಾದಾಮಿಯಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದುದನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಶಕವರ್ಷೇಷು ಚತುಶ್ಯತೇಷು ಪಂಚಷಷ್ಟಿಯುತೇಷು ಎಂದು ಶಕಸಂವತ್ಸರವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇದು 543ಕ್ಕೆ ಸರಿಹೋಗುತ್ತದೆ. ಈ ಶಕಕಾಲದ ಜೊತೆಗೆ ಬೇರೆ ಶಕೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ರೂಢಿಯೂ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲುಂಟು. ರವಿಕೀರ್ತಿಯು ರಚಿಸಿರುವ ಇಮ್ಮಡಿ ಪುಲಕೇಶಿಯ ಐಹೊಳೆ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಶಕವರ್ಷದ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಮಹಾಭಾರತ ಯುದ್ಧಾನಂತರ 3,235ನೆಯ ವರ್ಷ ಎಂಬ ಅಪೂರ್ವ ಉಲ್ಲೇಖ ಇರುವುದೊಂದು ವಿಶೇಷ. ಈ ಶಕವರ್ಷದ ಜೊತೆಗೆ ಕಲಿಯುಗ ಸಂವತ್ಸರ ಆರಂಭವಾದುದು ಕ್ರಿ.ಪೂ. 3102ರಲ್ಲಿ. ಗೋವೆಯ ಕದಂಬರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇದರ ಬಳಕೆ ಹೆಚ್ಚು. ಕೊಡಗಿನ ರಾಜರ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಲಿವರ್ಷದ ಬದಲು ಕಲಿದಿನಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ

ಅಪೂರ್ವ ದಾಖಲೆ ಉಂಟು. ಅಪರೂಪವಾಗಿಯಾದರೂ ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಿರುವ ವಿಕ್ರಮ ಶಕೆಯ ಕಾಲ ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಈ ವಿಕ್ರಮ ಸಂವತ್ ಕಲಿಕಾಲ 3044ರ ಅನಂತರ ಆರಂಭವಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಪೂ. 57 ಅಥವಾ 56ರಿಂದ ಈ ಕಾಲಗಣನೆಯನ್ನಾರಂಭಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಕ್ರಮವರ್ಷ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾಗುವುದು ಕಾರ್ತಿಕ ಶುದ್ಧ 1ರಂದು. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ 6ನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ತಾನು ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ ವರ್ಷದಿಂದ ಎಂದರೆ 1076ರಿಂದ ಶಕೆಯೊಂದನ್ನಾರಂಭಿಸಿದ. ಚಾಳುಕ್ಯ ವಿಕ್ರಮಶಕೆ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾದ ಈ ಕಾಲಗಣನೆಯು ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಬಹುತೇಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅವರ ಸಾಮಂತರ ಹಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನನುಕರಿಸಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಇಮ್ಮಡಿ ಬಲ್ಲಾಳನೂ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಆಳಲಾರಂಭಿಸಿದ. 1191–92ರಿಂದ ವೀರಬಲ್ಲಾಳ ಶಕೆಯನ್ನಾರಂಭಿಸಿದರೂ ಅದು ಹೆಚ್ಚುಕಾಲ ಬಳಕೆಯಲ್ಲುಳಿಯಲಿಲ್ಲ. ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಕೆಲವು ಇತ್ತೀಚಿನ ತಮಿಳು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಲಿವಾಹನ ಶಕೆಯೊಂದಿಗೆ ಮಹಾವೀರ ಶಕೆಯನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಶಾಲಿವಾಹನ ಶಕೆ 1778ಕ್ಕೆ ಸಮನಾದ ಮಹಾವೀರ ಶಕೆ 2519 ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಮೊದಲಿನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ತೇದಿಯ ವಿವರಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅನಂತರದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಶಕವರ್ಷ, ಆವರ್ತ ಸಂವತ್ಸರ, ಮಾಸ, ಪಕ್ಷ, ತಿಥಿ, ವಾರ, ನಕ್ಷತ್ರ, ವ್ಯತೀಪಾತ, ಗ್ರಹಣ ಮುಂತಾದ ಎಲ್ಲ ವಿವರಗಳನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟಿರುವುದುಂಟು. ಪರ್ಷಿಯನ್ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹಿಜಿರೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನನು 1786ರಿಂದ ಮೌಲೂದಿ ಶಕೆಯೊಂದನ್ನಾರಂಭಿಸಿದ. ಇದರಲ್ಲಿ 60 ವರ್ಷಗಳ ಆವರ್ತ ಸಂವತ್ಸರಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದರೂ ಆ ಸಂವತ್ಸರಗಳಿಗೆ ತನ್ನದೇ ಆದ ಜಕಿ, ಅಜಲ್, ಜಲವ್, ದಲವ್ ಮೊದಲಾದ ತಾನೇ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟ. ಈ ಶಕೆ ಮಹಮ್ಮದ್ ಪೈಗಂಬರ್ ಹುಟ್ಟಿದ ಕ್ರಿ.ಶ. 572ರಿಂದ ಎಣಿಸಲಾಗುವ ಸೌರ–ಚಾಂದ್ರಮಾನ.

ಇತಿಹಾಸ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಶಾಸನಗಳ ಕೊಡುಗೆ: ಸತ್ಯಾಂಶಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಾದಷ್ಟು ಧಕ್ಕೆಬಾರದಂತೆ ಭದ್ರ ಬುನಾದಿಯ ಮೇಲೆ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು, ರಚಿಸುವ ವೈಚಾರಿಕ ಬರವಣಿಗೆ ಅಥವಾ ಇತಿಹಾಸಪ್ರಜ್ಞೆ ಭಾರತದ ಇತರೆಡೆಗಳಂತೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿಯೂ ಇತ್ತೀಚಿನವರೆಗೂ ಇರಲಿಲ್ಲವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಬಿಲ್ಹಣನ ವಿಕ್ರಮಾಂಕದೇವಚರಿತ, ಗಂಗಾಂಬಿಕೆಯ ಅಚ್ಯುತ ರಾಯಾಭ್ಯುದಯ, ತಿರುಮಲಾರ್ಯನ ಅಪ್ರತಿಮವೀರಚರಿತೆಗಳಂಥ ತಮ್ಮ ರಾಜರ ಬಗೆಗೆ ಮೆಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಬರೆದ ಕೆಲವು ಗ್ರಂಥಗಳುಂಟು. ತಮ್ಮ ಆಶ್ರಯದಾತರ ಬಗೆಗೆ ಕೆಲವು ವಿವರಗಳನ್ನು ಕವಿಗಳು ತಮ್ಮ ಕಾವ್ಯಗಳ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿರುವುದುಂಟು. ಪಂಪ, ರನ್ನರಂಥವರು ತಮ್ಮ ರಾಜರ ವಿಷಯವನ್ನು ಮೂಲ ಕಥೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಹಾಸುಹೊಕ್ಕಾಗಿ ತೂರಿಸಿರುವುದುಂಟು. ಆದರೆ ಅವುಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಅಗ್ಗಳಿಕೆಯ ಮಾತುಗಳು ಯಾವುವು, ಇತಿಹಾಸದ ವಿವರಗಳು ಯಾವುವು ಎಂದು ವಿಂಗಡಿಸಲು ಬೇರೆ ಆಧಾರಗಳೇ ಬೇಕು. ಇಂಥ ಬರವಣಿಗೆಯೂ ಕೂಡ ಈಗ ಉಳಿದು ಬಂದಿರುವುದು ಅತ್ಯಲ್ಪ. ಮುಸ್ಲಿಂ ಆಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ವಿವರಗಳನ್ನು ಬರೆದಿಡುವ ಪದ್ಧತಿ ತಕ್ಕಮಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ಬಂತು. ಅದರಿಂದಲೇ ಮೊದಮೊದಲು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಈ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಐದಾರು ಶತಮಾನಗಳಿಗಿಂತ ಹಿಂದೆ ಹೋದರೆ ಚರಿತ್ರೆಗೆ ಬೇಕಾದ ವಿವರಗಳು ದೊರೆಯದೆಂಬ ಭಾವನೆ ತಳೆದಿದ್ದರು. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿದಾಗ ನಾಡಿನ ಎಲ್ಲ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹರಡಿರುವ ಸಹಸ್ರಾರು ಶಾಸನಗಳು ಇತಿಹಾಸದ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಎಷ್ಟು ಅಮೂಲ್ಯವೆಂಬುದನ್ನು ಮನಗಾಣಬಹುದು.

ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿಷಯವೈವಿಧ್ಯ ವಿಪುಲವಾದುದು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ರಾಜರೋ ಅವರ ಅಧಿಕಾರಿಗಳೋ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಸುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾ ರಾಜರ ಬಗೆಗೆ ಅವರ ಪೀಳಿಗೆಯ ಬಗೆಗೆ ವಿವರಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಇತರರು ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಸಿದಾಗಲೂ ಆಗ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ತಮ್ಮ ರಾಜರ ಹೆಸರು ಇತರ ವಿವರಗಳಿರುವುದುಂಟು.

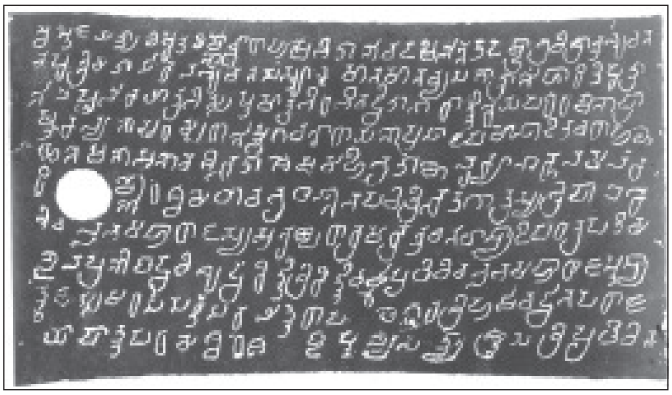

ಕೀರ್ತಿವರ್ಮನ ವಕ್ಕಲೇರಿ ತಾಮ್ರಶಾಸನದ ಮೊದಲ ಹಲಗೆ

ಆದ್ದರಿಂದ ರಾಜಮನೆತನಗಳ ರಾಜರ, ಅವರ ಸಾಮಂತರ, ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಇತಿಹಾಸವನ್ನರಿಯಲು ಈ ಶಾಸನಗಳು ಮೂಲಾಧಾರವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಆಡಳಿತಪದ್ಧತಿ ಆಡಳಿತ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ, ಅಧಿಕಾರಸ್ಥಾನಗಳ ಹೆಸರುಗಳು, ಅವರ ಅಧಿಕಾರವ್ಯಾಪ್ತಿ, ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ಅಧಿಕಾರಿಗೂ ಗೊತ್ತುಪಡಿಸಿದ್ದ ಕೆಲಸ, ಇದರಂತೆಯೇ ವ್ಯಾಪಾರ, ವ್ಯವಹಾರ, ವ್ಯಾಪಾರಿ ಸಂಘಗಳು ಅವುಗಳ ಪ್ರಾಬಲ್ಯ, ಸುಂಕಸಾರಿಗೆಗಳು, ಭೂಸ್ವಾಮ್ಯ, ವೃತ್ತಿಪದ್ಧತಿಗಳು, ಆರ್ಥಿಕ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ, ಮತ, ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಮತಗಳ ನಡುವೆ ಇದ್ದ ಸೌಹಾರ್ದ ವೈಷಮ್ಯಗಳು, ದೇವಾಲಯ, ಬಸದಿ, ಮಠಗಳು ಅವುಗಳಿಗೆ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ದಾನಧರ್ಮದತ್ತಿಗಳು, ಅವುಗಳ ಪೂಜೆಪುನಸ್ಕಾರಗಳು, ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆ, ಸತ್ರಗಳು, ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರಗಳು, ಸಾಮಾಜಿಕ ರೀತಿನೀತಿ, ನಾಡಿನ ಜನಜೀವನ, ಊರುಗ್ರಾಮಗಳ ವಿವರ, ಕುಲಕಸಬು, ಧಾರ್ಮಿಕ ವಿಧಿಗಳು, ಸಂಸ್ಕೃತಿ–ಹೀಗೆ ನಾಡಿನ ಯಾವ ಬಗೆಯ ಇತಿಹಾಸವೇ ಆಗಲಿ ಅವಕ್ಕೆ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ.

ಕೇವಲ ಇತಿಹಾಸವನ್ನೇ ತಿಳಿಸಹೊರಟಿರುವ ಶಾಸನಗಳು ಬಹುಕಡಿಮೆ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಂತೂ ಇಲ್ಲವೆಂದೇ ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ ಯಾವುದೇ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಸಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಲ್ಲ ಒಂದು ರೀತಿಯ ಐತಿಹಾಸಿಕ ವಿಷಯಗಳು ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುತ್ತವೆ. ಆ ಶಾಸನಗಳ ಮೂಲ ಉದ್ದೇಶಕ್ಕಿಂತ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಸಂಗಿಕವಾಗಿ ಬರುವ ವಿವರಗಳು ಇತಿಹಾಸದ ಬಗೆಗೆ ನಮಗೆ ಅಮೂಲ್ಯವಾದ ವಿವರಗಳನ್ನೊದಗಿಸುತ್ತವೆ. ಇಮ್ಮಡಿ ಪುಲಕೇಶಿಯ ಐಹೊಳೆಯ ಶಾಸನದ ಉದ್ದೇಶ ರವಿಕೀರ್ತಿಯು ಐಹೊಳೆಯಲ್ಲಿ ಜಿನಾಲಯವೊಂದನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸುವುದಾದರೂ ಅದರ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಪುಲಕೇಶಿಯು ನಡೆಸಿದ ದಿಗ್ವಿಜಯಗಳನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ವಿವರವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಪ್ರಾಸಂಗಿಕವಾಗಿ ಈ ಶಾಸನದ ಕವಿ ರವಿಕೀರ್ತಿ ತನ್ನನ್ನು ಕಾಳಿದಾಸ ಭಾರವಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಕಾಳಿದಾಸನ ಇತ್ತೀಚಿನ ಕಾಲಮಿತಿ ನಿರ್ಧಾರವಾದಂತಾಗುತ್ತದೆ.

ಶಾಸನಗಳ ಸಂಗ್ರಹಣೆಗೆ ಮೊದಲು ಸುಮಾರು 14ನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದೀಚಿನ ಚರಿತ್ರೆ ಮಾತ್ರ ತಕ್ಕಮಟ್ಟಿಗೆ ಗೊತ್ತಿದ್ದು ರೈಸ್ ತಿಳಿಸಿರುವಂತೆ

ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಅಭ್ಯಾಸ ನಡೆಸಿದುದರಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕದ ಇತಿಹಾಸ ಕ್ರಿ.ಪೂ. 3ನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹಿಂದಿನಿಂದಲೇ ಗುರುತಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು. ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಅಶೋಕನ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕದ ಅರ್ಧ ಭಾಗಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಮೌರ್ಯ ಚಕ್ರಾಧಿಪತ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದುದು ನಿಶ್ಚಿತವಾಯಿತು. ಅನಂತರ ಇಲ್ಲಿ ಆಳಿದ ಸಾತವಾಹನರು ಅವರ ಸಾಮಂತರಾದ ಚುಟು ಅರಸರು, ಕದಂಬರ ಹುಟ್ಟು ಬೆಳವಣಿಗೆ, ಗಂಗರ ದೀರ್ಘಕಾಲದ ಆಳಿಕೆ, ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯರ, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ವೈವಿಧ್ಯಮಯ ಆಡಳಿತ, ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯ, ಸೇವುಣ, ಹೊಯ್ಸಳ ವಂಶಗಳ ಅರಸರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ, ಇತರ ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ರಾಜವಂಶಗಳನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಅನೇಕ ವಿವರಗಳು ಶಾಸನಗಳ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದ ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದುವು. ಹೀಗೆ ಬೇರೆ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆಯದ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ವಿವರಗಳನ್ನು ತುಂಡುತುಂಡಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಆಯ್ದುಕೊಂಡು ಕ್ರಮವರಿತು ಜೋಡಿಸಿ ಇತಿಹಾಸ ರಚನೆ ಮಾಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಎಚ್ಚರಿಕೆ ಅಗತ್ಯ. ಆಯಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ, ಆಗತಾನೇ ನಡೆದ ಘಟನೆಗಳನ್ನೇ ಯಥಾವತ್ತಾಗಿ ಬರೆದಿಟ್ಟರಬಹುದೆಂಬ ವಿಶ್ವಾಸಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿರುವ ಈ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕುಂದುಗಳಿಲ್ಲದೆ ಇಲ್ಲ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಯಾವ ಶಾಸನವೂ ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ವಿಚಾರದಲ್ಲಾಗಲಿ ಒಂದು ಘಟನೆಯ ವಿಚಾರದಲ್ಲಾಗಲಿ ಪೂರ್ಣವಾದ ಮತ್ತು ಖಚಿತವಾದ ವಿವರಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅನೇಕ ವೇಳೆ ಶಾಸನಗಳು ಕಿರಿದಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ದೀರ್ಘಶಾಸನಗಳಲ್ಲಾದರೂ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆಯಬಹುದಾದಷ್ಟು ವಿವರಗಳನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ಅವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇತಿಹಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಿವರಗಳು ಕಡಿಮೆಯೇ ಇರುವುದುಂಟು. ಕಾವ್ಯಮಯವಾದ ಅನೇಕ ದೀರ್ಘ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕವಿ ತನ್ನ ರಾಜನ ಗುಣಾತಿಶಯಗಳನ್ನು ಆಲಂಕಾರಿಕವಾಗಿಯೋ ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷಿತವಾಗಿಯೋ ವರ್ಣಿಸಿರುವುದೇ ಹೆಚ್ಚು. ಇಂಥ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಆ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜರ, ಸಾಮಂತರ, ದಾನಿಗಳ ವಂಶಾವಳಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಹಿಂದಿನ ಪೀಳಿಗೆಯ ಬಗೆಗೆ ಕೇವಲ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಇತರ ವಿವರಗಳು ಅತ್ಯಲ್ಪ. ಈ ವಂಶಾವಳಿಗಳು ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಶಾಸನ ರಚಿಸಿದವನಿಗೆ ಪಟ್ಟಾವಳಿಗಳೋ ರಾಜಾವಳಿಗಳೋ ದೊರಕುತ್ತಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ 11ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳು ಗಂಗವಂಶದ ದೀರ್ಘ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಗುರುತಿಸಿವೆ. ಆರಂಭದ ಕೆಲವು ವಿವರಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಅವು ಗಂಗರ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಪೀಳಿಗೆಯನ್ನು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಹೋಲುತ್ತವೆ. ತಮಗೆ ದೊರೆತ ರಾಜಾವಳಿಗಳನ್ನು ನೋಡಿಯೇ ಶಾಸನ ಕರ್ತೃಗಳು ಇಂಥ ವಿವರಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರಬೇಕು. ಇದೇ ರೀತಿ ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದಲ್ಲಿ, ಹುಂಚದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳು ಕೊಡುವ ದೀರ್ಘವಾದ ಗುರುಪರಂಪರೆಗಳನ್ನೂ ನೋಡಬಹುದು. ಹತ್ತು ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಶತಮಾನಗಳ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಎಲ್ಲ ರಾಜಮನೆತನಗಳೂ ತಮ್ಮ ವಂಶಗಳನ್ನು ಪೌರಾಣಿಕ ರಾಜವಂಶಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಹವ್ಯಾಸ ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡರು. ಅಂಥವರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ವಂಶಾವಳಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದಲೋ ಚಂದ್ರನಿಂದಲೋ ಬುಧನಿಂದಲೋ ಬೆಳೆದು ಬಂದಿರುತ್ತದೆ. ವಂಶದ ಹೆಸರಿನ ಬಗೆಗೆ ಅನುಕೂಲವಾದ ದಂತಕಥೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವುದೂ ಉಂಟು. ಹೊಯ್ಸಳ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮುನಿಯೊಬ್ಬನು ಹುಲಿಯು ಮೇಲೆಗರಿದಾಗ ಸಳನನ್ನು ಕುರಿತು ಹೊಯ್‌ಸಳ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಅದೇ ವಂಶದ ಹೆಸರಾಯಿತು ಎಂದು ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಅನಂತರದ ಶಾಸನಗಳು ವಿವರಣೆ ಕೊಡುವುದನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ರಾಜರುಗಳ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಕವಿಗಳು ಶಾಸನಗಳನ್ನು ರಚಿಸುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ತಮ್ಮ ರಾಜರ ಬಗೆಗೆ ಅವರು ನಡೆಸದೇ ಇದ್ದ ಸಾಹಸಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದೂ ಉಂಟು. ಮಹಾಕೂಟದ ಸ್ತಂಭಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಒಂದನೆಯ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮನ ವಂಗ, ಅಂಗ, ಕಳಿಂಗ, ವಟ್ಟೂರ, ಮಗಧ, ಮದ್ರಕ, ಕೇರಳ, ಗಂಗ, ಮೂಷಕ, ಪಾಂಡ್ಯ, ದ್ರಮಿಳ, ಚೋಳಿಯ, ಆಲುಕ, ವೈಜಯಂತಿಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದಂತೆ ತಿಳಿಸಿರುವುದು ಕೇವಲ ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷೆ ಎನ್ನುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟ. ಚಿಕ್ಕಪುಟ್ಟ ತುಂಡರಸರೂ ಹಿಮಾಲಯದಿಂದ ಕನ್ಯಾಕುಮಾರಿಯವರೆಗಿನ ಭೂಭಾಗಕ್ಕೆ ಒಡೆಯರಾಗಿದ್ದಂತೆ ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಶಾಸನಗಳೂ ಅಪರೂಪವೇನಲ್ಲ. ಪ್ರಾಚೀನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಲವನ್ನೇ ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಕೊಟ್ಟರೂ ರಾಜರ ಆಳಿಕೆಯ ವರ್ಷವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಸುವುದರಿಂದ ಬೇರೆ ಆಧಾರಗಳಿಲ್ಲದೆ ಅವರ ಕಾಲವನ್ನು ಖಚಿತವಾಗಿ ನಿರ್ಧರಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಗಂಗರಲ್ಲಿ ಒಂದನೆಯ ಶಿವಮಾರನಿಗಿಂತ ಹಿಂದಿನ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಒಂದು ಶಕೆಯನ್ನೂ ತಿಳಿಸದೆ ಕೇವಲ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ವರ್ಷ ಮಾತ್ರ ಇರುತ್ತದೆ. ಇವರ ಕೆಲವು ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಶಕಕಾಲವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಅವು ಕೂಟಶಾಸನಗಳೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟಪಟ್ಟಿದೆ. ಮುಂದೆ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಗೊತ್ತಾದ ಶಕೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಪದ್ಧತಿ ಬಂದ ಮೇಲೂ ಎಷ್ಟೋ ವೇಳೆ ಅವುಗಳನ್ನು ತಾಳೆನೋಡಲು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಶಾಸನಾಧಾರಗಳಿಂದ ರಾಜಕೀಯ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ತೊಡಕುಗಳು ಬರಬಹುದಾದರೂ ಅವುಗಳನ್ನು ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಿಂದ ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಗಟ್ಟಿಯಾದ ವಿಷಯುಗಳನ್ನಾಯ್ದು ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ತಾಳೆ ನೋಡಿ ಹೊಂದಿಕೆಯಾಗುವಂತೆ ಜೋಡಿಸುತ್ತ ಹೋದಲ್ಲಿ ಸುಸಂಬದ್ಧವಾದ ಇತಿಹಾಸ ರಚನೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗುವಷ್ಟು ವಿಪುಲವಾದ ಶಾಸನಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿವೆ. **(ಎಂ.ಎಚ್.)**

ಶಾಸ್ತ್ರಿ, ಎಸ್.ಜಿ.: ಸು. 1890–1955. ಹೊಸಗನ್ನಡ ಅರುಣೋದಯ ಕಾಲದ ಕತೆಗಾರರು, ನಾಟಕಕಾರರು. ಸೋಸಲೆ ಗರಳಪುರಿ ಶಾಸ್ತ್ರಿ ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. ಹೆಸರಾಂತ ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ಕವಿತಿಲಕ ಸೋಸಲೆ ಅಯ್ಯಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಮಕ್ಕಳಾದ ಇವರು ಮದರಾಸಿನ ಪ್ರೆಸಿಡೆನ್ಸಿ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಓದಿ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದು, ಉನ್ನತ ವ್ಯಾಸಂಗಕ್ಕೆಂದು 1913ರಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿಗೆ ಹೋದರು. ಅಲ್ಲಿಯ ನಾಟಿಂಗ್‌ಹ್ಯಾಂನಲ್ಲಿ ರಸಾಯನಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ವ್ಯಾಸಂಗಮಾಡಿ ಎಂ.ಎಸ್‌ಸಿ. ಪದವಿಯನ್ನು ಬಂಗಾರದ ಪದಕದೊಂದಿಗೆ ಗಳಿಸಿಕೊಂಡರು. 1918ರಲ್ಲಿ ತಾಯಿನಾಡಿಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಿದ ಇವರು ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರದ ಸಾಬೂನು ಕಾರ್ಖಾನೆಯ ಮುಖ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡು ಕಾರ್ಖಾನೆಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಸರ್ಕಾರದ ವಾಣಿಜ್ಯೋದ್ಯಮ ಇಲಾಖೆಯ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡಿ 1944ರಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು. ಲಂಡನ್‌ನಲ್ಲಿ 1924ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ವಸ್ತುಪ್ರದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಇವರು ಭಾರತವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸಿದ್ದರು. ಮೈಸೂರು ಕಾಗದದ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಅರಗುಬಣ್ಣಗಳ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಈ ಮುಂತಾದ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು ಆರಂಭಗೊಳ್ಳಲೂ ಇವರು ಶ್ರಮಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಶ್ರಮವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು ಹಾಗೂ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಅಮೆಚೂರ್ ಡ್ರಮ್ಯಾಟಿಕ್ ಅಸೋಸಿಯೇಷನ್ ಸಂಘದ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಆಸಕ್ತಿವಹಿಸಿದ್ದರಲ್ಲದೆ ಸಾಹಿತ್ಯಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನೂ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇದ್ದರೂ ಇರಬಹುದು (1946), ಪರಪುರುಷ (1954) ಇವು ಇವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವ ಎರಡು ಕಥಾಸಂಗ್ರಹಗಳು. ಕಣ್ಣುಬಿಚ್ಚಾಲೆ (1954) ಮೂರು ಏಕಾಂಕ ನಾಟಕಗಳ ಸಂಗ್ರಹ. ಇವರು ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ನಿಂದ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದಿಸಿ

ರುವ ಈ ನಾಟಕಗಳು ತುಂಬ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿವೆ: ಸಾಕ್ರೆಟೀಸನ ಮರಣ (ಲಾರೆನ್ಸ್‌ಹೌಸ್‌ಮನ್‌ನ ದಿ ಡೆತ್ ಆಫ್ ಸಾಕ್ರಟೀಸ್, 1932), ಆರ್ಯಕ (ಹೆನ್ರಿಕ್ ಇಬ್ಸನ್‌ನ ಡಾಲ್ಸ್ ಹೌಸ್ 1936), ಮೊನ್ನವನ್ನ (ಮಾರಿಸ್ ಮ್ಯಾಟರ್‌ಲಿಂಕ್‌ನ ನಾಟಕ, 1952), ಲಿಯೊನಾರ್ಡಾ (ಬಯೋರ್ನ್‌ಸನ್‌ನ ನಾಟಕ, 1955). (ಎಚ್.ಕೆ.ಆರ್.)

ಶಾಸ್ತ್ರಿ, ಬಿ.ವಿ.ಕೆ.: 1916– . ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಲಾ ವಿಮರ್ಶಕ, ಸಾಹಿತಿ. ಸಾಹಿತ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಇವರ ಕಾವ್ಯನಾಮ ಮುರಳಿ. ಇವರು ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ನಂಜನಗೂಡಿನಲ್ಲಿ 1916ರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ವೆಂಕಟ ಸುಬ್ಬಯ್ಯ, ತಾಯಿ ಸುಬ್ಬಮ್ಮ. ಮನೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಸಂಗೀತದ ವಾತಾವರಣ ಹಾಗೂ ಊರಿನ ಹಬ್ಬ ಜಾತ್ರೆಗಳ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಧ್ವನಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಜನಪದ ಗೀತೆಗಳ ಸೊಗಡಿಗೆ ಮನಸೋತು ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೇ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಹಾಗೂ ಜನಪದ ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡರು. ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿರುವಾಗಲೇ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿದ್ದ ಎನ್. ಸುಬ್ಬರಾಮಯ್ಯನವರ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಸಂಗೀತದ ಬಗ್ಗೆ ವಿಶೇಷ ಒಲವು ಮೂಡಿತು. ಎಸ್.ಎಸ್.ಎಲ್.ಸಿ. ಅನಂತರ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕಾಗಿ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದರು (1932). ಇವರಿಗೆ ಕಲೆಯಲ್ಲೂ ವಿಶೇಷವಾದ ಆಸಕ್ತಿಯಿದ್ದ ಕಾರಣ ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ತಾಂತ್ರಿಕ ಸಂಸ್ಥೆ ಸೇರಿದರು. ಚಿತ್ರಕಲಾಶಾಲೆಯ ಹಿರಿಯ ಕಲಾ ಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿದ್ದ ಪಾವಂಜೆ, ಕೇಶವಯ್ಯ, ಟಂಕಸಾಲೆ, ಎಂ. ವೀರಪ್ಪ ಮತ್ತು ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯರಾಜು ಅವರಿಂದ ಚಿತ್ರಕಲೆಯನ್ನು ಕಲಿತು ಜಲವರ್ಣ ಚಿತ್ರಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದ ಸುಬ್ಬುಕೃಷ್ಣರ ಹಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಗಲು ಬಯಸಿದರು. 1938ರಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಡಿಪ್ಲೊಮಾ ಗಳಿಸಿದರು. ಇದೇ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾನ್ ಚಿಕ್ಕರಾಮರಾಯರಲ್ಲಿ ಶಿಷ್ಯರಾಗಿ ಐದುವರ್ಷ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗೀತ ಕಲಿತರು. ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದ ಅನಂತರ ಕೆಲಕಾಲ ಚಿತ್ರಕಲೆಯ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರು. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ 'ಸ್ಕೌಟ್ ಅಸೋಸಿಯೇಷನ್'ನಲ್ಲಿ ಕೆಲಕಾಲ ಉದ್ಯೋಗಿಯಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಇವರು ಖಜಾನೆ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಉದ್ಯೋಗಿಯಾಗಿಯೂ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ (1943–71) ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಉತ್ತಮ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಓದುವ, ಅನೇಕ ಹೆಸರಾಂತ ಹಿರಿಯ ಸಾಹಿತಿಗಳ ಸಂಪರ್ಕ ಒದಗಿತು. ಇವರು ಬರೆದ ಮೊತ್ತಮೊದಲ ಲೇಖನ ಮೈಸೂರಿನ 'ಸಾಧ್ವಿ' ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಒಮ್ಮೆ ಎ.ಆರ್. ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರಿಯವರು ಪ್ರಾಚೀನ ಕಲೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಲೇಖನ ಬರೆದುಕೊಡುವಂತೆ ಒತ್ತಾಯಿಸಿದ್ದರ ಫಲವಾಗಿ ಇವರು ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮನ್ನು ತೊಡಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಸ್ಫೂರ್ತಿಯಾಯಿತು. ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕ, ಪ್ರಜಾವಾಣಿ, ಜನಪ್ರಗತಿ, ಡೆಕ್ಕನ್ ಹೆರಾಲ್ಡ್ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಹೆಸರಾಂತ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಲೆ, ಸಂಗೀತ ಕುರಿತು ವಿಮರ್ಶಾ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಎನ್.ಸಿ.ಪಿ.ಎ. ಜರ್ನಲ್, ಮದ್ರಾಸ್ ಮ್ಯೂಸಿಕ್ ಅಕಾಡೆಮಿ ಜರ್ನಲ್ ಮುಂತಾದ ನಿಯತ ಕಾಲಿಕೆಗಳಲ್ಲೂ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಂಗೀತಗಾರರು ಎಂಬ ಶಿರೋನಾಮೆಯಲ್ಲಿ ಇಲಸ್ಟ್ರೇಟೆಡ್ ವೀಕ್ಲಿ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಲೇಖನಮಾಲೆ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ (1950).

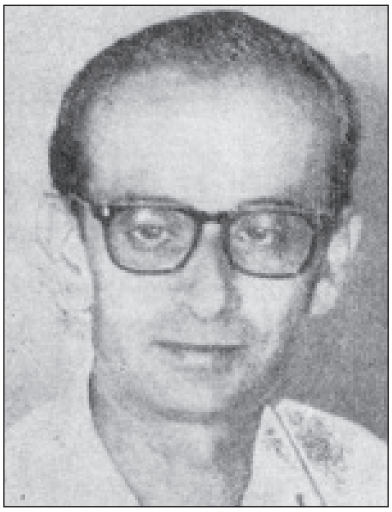

ಟ್ರೆಡಿಷನಲ್ ಪೇಂಟಿಂಗ್ಸ್ ಆಫ್ ಕರ್ನಾಟಕ, ಮ್ಯೂರಲ್ಸ್ ಆಫ್ ಕರ್ನಾಟಕ, ಟ್ವೆಂಟಿಫೈವ್ ಓಲ್ಡ್ ಮಾಸ್ಟರ್ಸ್, ಕ್ರಿಯೇಟಿವ್ ಆರ್ಟಿಸ್ಟ್ಸ್ ಡ್ರಾಯಿಂಗ್ಸ್– ಇವು ಇವರ ಕೆಲವು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಕೃತಿಗಳು. ಮೈಸೂರು ಟಿ. ಚೌಡಯ್ಯ, ಬಡೇಗುಲಾಂ ಅಲೀಖಾನ್, ಬೆಂಗಳೂರು ನಾಗರತ್ನಮ್ಮ ಇವು ಇವರ ಕನ್ನಡ ಕೃತಿಗಳು. ಮೈಸೂರಿನ ಆಕಾಶವಾಣಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಕಲೆ, ಸಂಗೀತ ಕುರಿತ ಇವರ ಭಾಷಣ, ವಿಮರ್ಶೆಗಳು ಪ್ರಸಾರವಾಗಿವೆ. ಕೇಂದ್ರ ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿ, ಕೇಂದ್ರ ಲಲಿತಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿ, ಬರೋಡದ ಭಾರತೀಯ ಸಂಗೀತ ಸಂಘ, ಕರ್ನಾಟಕ ಲಲಿತ ಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿ, ಆಕಾಶವಾಣಿ, ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದ 'ಕಾಳಿದಾಸ್ ಸಮ್ಮಾನ್' ತೀರ್ಪುಗಾರರ ಮಂಡಳಿ, ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪ್ರದರ್ಶನ ತೀರ್ಪುಗಾರರ ಮಂಡಲಿ ಮುಂತಾದ ಸಂಗೀತ, ಲಲಿತಕಲೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅನೇಕ ಸಂಘ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ರಾಜ್ಯ ಹಾಗೂ ರಾಷ್ಟ್ರಮಟ್ಟದ ಸಮ್ಮೇಳನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಬಂಧಗಳನ್ನು ಮಂಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬೆಂಗಳೂರು ಗಾಯನ ಸಮಾಜದ 14ನೆಯ ಸಮ್ಮೇಳನವೊಂದರ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆ ವಹಿಸಿ ಬಿರುದಾಂಕಿತರಾದ ಕನ್ನಡಿಗರಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರಿಯವರೇ ಮೊದಲಿಗರು.

ಇವರ ಪ್ರತಿಭೆಗೆ ಅನೇಕ ಗೌರವಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗಿವೆ. ಆಕಾಶವಾಣಿ ವಾರ್ಷಿಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1976), ಮದರಾಸು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ವಸ್ತುಪ್ರದರ್ಶನ ಕಲಾವಿಭಾಗದಿಂದ ದೊರೆತ ಪ್ರಶಂಸಾ ಪತ್ರ (1986), ಕರ್ನಾಟಕ ಲಲಿತಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1986), ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1985), ಮದ್ರಾಸ್ ಸಂಗೀತ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಟಿ.ಟಿ.ಕೆ. ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1987), ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗೀತ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1988), ಕೇಂದ್ರ ಲಲಿತಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ವಿಮರ್ಶಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1992), ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಹಿರಿಯ ಫೆಲೋಷಿಪ್ (1982)– ಇವುಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಬಹುದು. (ಎಸ್‌ಯು.ಎಂ.)

ಶಾಹಪುರ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಜೇವರಗಿ ಮತ್ತು ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಯಾದಗಿರಿ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ದೇವದುರ್ಗ, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಸುರಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ರಾಯಚೂರು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಯಾದಗಿರಿ ಉಪವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಗೋಗಿ, ಶಾಹಪುರ, ದೋರನಹಳ್ಳಿ, ಹಿರಿಹಯ್ಯಾಳ ಮತ್ತು ವಡಗೆರ ಹೋಬಳಿಗಳಿದ್ದು ಒಟ್ಟು 159 ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1,678 ಚ.ಕಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 1,43,556 ಮಂದಿ ಗಂಡಸರು 1,40,474 ಮಂದಿ ಮಹಿಳೆಯರಿದ್ದು ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 3,36,755. ಇದರಲ್ಲಿ 2,93,133 ಮಂದಿ ಗ್ರಾಮೀಣರು, 43,622 ಮಂದಿ ಪಟ್ಟಣಿಗರು.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಶಾಹಪುರ ಪಟ್ಟಣದ ಬಳಿ ಮಹಮ್ಮದಪುರಬೆಟ್ಟ ಹಬ್ಬಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಹುಭಾಗ ಸಮತಟ್ಟು ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಸಿಮೆಂಟ್ ತಯಾರಿಕೆಗೆ ಬೇಕಾದ ಸುಣ್ಣಕಲ್ಲು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವುದು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೆಚ್ಚು ಭಾಗ ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣಿನ ಪ್ರದೇಶವಾದರೂ ಮರಳುಮಿಶ್ರಿತ ಸಾಮಾನ್ಯ ಕೆಂಪುಮಣ್ಣಿನ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶ ಅಷ್ಟಾಗಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಕುರುಚಲು ಕಾಡುಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ಬೇಸಗೆಯಲ್ಲಿ ಸೆಕೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಮಳೆ 730.20 ಮಿಮೀ.

ಕೃಷ್ಣಾ ಮತ್ತು ಭೀಮಾ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ನದಿಗಳು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿಯುವ ಕೃಷ್ಣಾನದಿ ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ದೇವದುರ್ಗ ಮತ್ತು ರಾಯಚೂರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸಿದೆ. ಈ ನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯ ಫಲವತ್ತಾದ ಭಾಗ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಸೇರಿದೆ. ಭೀಮಾನದಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರದಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಹರಿದು ಅನಂತರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಸಂಗಮದ ಬಳಿ ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯನ್ನು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಈ ನದಿ ಚಿತ್ತಾಪುರ, ಯಾದಗಿರಿ ಮತ್ತು ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ ಬೇರ್ಪಡಿಸಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಜೋಳ, ಸಜ್ಜೆ, ಗೋದಿ, ಬತ್ತ, ತೊಗರಿ, ಕಡಲೆ, ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ, ಹತ್ತಿ, ಸೇಂಗಾ ಮುಂತಾದವನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ವ್ಯವಸಾಯದ ಜೊತೆಗೆ ಪಶುಪಾಲನೆಯೂ ಉಂಟು. ಕೃಷ್ಣಾ ಮತ್ತು ಭೀಮಾನದಿ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ಸ್ಯೋದ್ಯಮವಿದೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಚರ್ಮೋದ್ಯೋಗವಿದ್ದು ಪಾದರಕ್ಷೆಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯುಂಟು. ಕೈಮಗ್ಗದ ಸೀರೆಗಳಿಗೆ ತಾಲ್ಲೂಕು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕುವ ಸುಣ್ಣಕಲ್ಲನ್ನು ತೆಗೆದು ಸಿಮೆಂಟ್ ಕಾರ್ಖಾನೆಗೆ ಸಾಗಿಸುವರು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸುರಪುರ-ಗುಲ್ಬರ್ಗ ರಾಜ್ಯಹೆದ್ದಾರಿಯಿದ್ದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಎಲ್ಲ ಕಡೆಗೂ ರಸ್ತೆಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ಶಾಹಪುರದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 34 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಯಾದಗಿರಿ ರೈಲ್ವೆ ನಿಲ್ದಾಣವಿದ್ದು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಅದೇ ರೈಲ್ವೆ ಸಂಪರ್ಕ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದೆ.

ಶಾಹಪುರದ ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ 11 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಗೋಗಿಯಲ್ಲಿ ಆದಿಲ್‌ಶಾಹೀ ಕಾಲದ ದೊಡ್ಡ ಮಸೀದಿ ಮತ್ತು ಗೋರಿಗಳಿವೆ. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಇಲ್ಲಿ ಜಾತ್ರೆ ಸೇರುವುದು. ಶಾಹಪುರದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಹಿರಿಹಯ್ಯಾಳ ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಹಯ್ಯಾಳಪ್ಪನ ದೇವಾಲಯವೆಂದು ಕರೆಯುವ ಇಲ್ಲಿನ ಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದದ್ದು. ಪ್ರತಿ ಜನವರಿಯಲ್ಲಿ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಶಾಹಪುರದ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ 11 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಸಗರದಲ್ಲಿ ಶೇಕ್ ಸೂಫಿ ಸರಮಸ್ತ ಸಾಹೇಬರ ಗೋರಿಯಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ನಡೆಯುವ ಜಾತ್ರೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದದ್ದು. ಶಿವಶರಣ ಸಗರದ ಬ್ರಹ್ಮಯ್ಯ (ಬೊಮ್ಮಯ್ಯ) ಈ ಊರಿನವನು.

ಶಾಹಪುರ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. ಸುರಪುರ-ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 77 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಶಾಹಪುರ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಭೀಮರಾಯನಗುಡಿ ವಿಸ್ತರಣೆ ಒಳಗೊಂಡಂತೆ 17,810 ಮಂದಿ ಗಂಡಸರು, 16,537 ಮಂದಿ ಹೆಂಗಸರು ಸೇರಿ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 34,347.

ಈ ಪಟ್ಟಣ ಸುತ್ತಲ ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ. ಸುತ್ತಲ ಗ್ರಾಮ ಮತ್ತು ಪಟ್ಟಣಗಳಿಗೆ ಇಲ್ಲಿಂದ ಮಾರ್ಗಸಂಪರ್ಕವಿದ್ದು ವ್ಯಾಪಾರ ವಾಣಿಜ್ಯದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ನೆರವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಿಯಂತ್ರಿತ ಮಾರುಕಟ್ಟೆ ಇದೆ. ಸೇಂಗಾ, ಹತ್ತಿ, ಕುಸುಬೆ ಮತ್ತು ಕೈಮಗ್ಗದ ಸೀರೆಗಳು, ಪಾದರಕ್ಷೆಗಳು ಇಲ್ಲಿಂದ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ರಫ್ತಾಗುವುವು. ಪಟ್ಟಣದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 34 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಯಾದಗಿರಿ ರೈಲ್ವೆ ನಿಲ್ದಾಣವಿದೆ. ಈ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ, ಅಂಚೆ-ತಂತಿ, ವಿದ್ಯುತ್ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಸೌಲಭ್ಯವಿದೆ. **(ಬಿ.)**

ಶಾಹಬಾದ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಪಟ್ಟಣ. ಗುಂತಕಲ್ಲು-ಮುಂಬಯಿ ಬ್ರಾಡ್‌ಗೇಜ್ ರೈಲುಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 40 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಚಿತ್ತಾಪುರದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಬಂಕೂರು ವಿಸ್ತರಣೆ ಮತ್ತು ಶಾಹಬಾದ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ 7,960 ಮಂದಿ ಗಂಡಸರು, 7,493 ಮಂದಿ ಮಹಿಳೆಯರು ಸೇರಿ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 15,998. ಇದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಶಾಹಬಾದ ಪಟ್ಟಣ ಪ್ರದೇಶ ಒಂದರಲ್ಲೇ 25,981 ಮಂದಿ ಗಂಡಸರು, 24,606 ಮಂದಿ ಮಹಿಳೆಯರಿದ್ದು ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 50,587.

ಶಾಹಬಾದಿನ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಪದರಕಲ್ಲಿನ ಗಣಿ

ಈ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು 2 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಕಾಗಿಣಾ ನದಿ ಹರಿಯುವುದು. ಇದರ ನೀರನ್ನೇ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೂ ಹತ್ತಿರದ ಸಿಮೆಂಟ್ ಕಾರ್ಖಾನೆಗೂ ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇದೊಂದು ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ.

ಈ ಪಟ್ಟಣದ ಸುತ್ತಮುತ್ತ ಉತ್ತಮ ಸುಣ್ಣಕಲ್ಲುಗಳ ನಿಕ್ಷೇಪವಿದ್ದು ಶಾಹಬಾದಿನ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಎರಡು ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಎ.ಸಿ.ಸಿ. ಸಿಮೆಂಟ್ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಇದೆ. ಪಟ್ಟಣದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಿಲಾರಚನೆಯ ಆವರಣವೊಂದಿದೆ. ಅದು ಹಳೆಯ ಕಾಲದ ಅರಮನೆಯ ಗೋಡೆಯೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಮಸೀದಿ ಹಾಗೂ ಒಂದು ಬಾವಿ ಇವೆ. ಕಟ್ಟಡ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಶಾಹಬಾದ್ ಕಲ್ಲು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. **(ವಿ.ಜಿ.ಕೆ.)**

ಶಿಂಷಾ: ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ಒಂದು ಉಪನದಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಶಿಂಶುಪಾ, ಕದಂಬ, ಕಡಬಕೊಳ್ಳ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳೂ ಇವೆ. ಈ ನದಿ ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ದೇವರಾಯನದುರ್ಗದ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ, ನೈಋತ್ಯ ದತ್ತ ಸಾಗಿ ತುರುವೇಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ಅಲ್ಲಿಂದ ಆಗ್ನೇಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕುಣಿಗಲು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹರಿದು, ತರುವಾಯ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಪ್ರವಹಿಸಿ ಮದ್ದೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕಿರಂಗೂರಿನ ಬಳಿ ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಇದು ಮದ್ದೂರಿನ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಮದ್ದೂರು ಹೊಳೆ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಮದ್ದೂರು ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ದಾಟಿ ಆಗ್ನೇಯ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹರಿಯತೊಡಗಿ ಮಳವಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ಶಿವಸಮುದ್ರ ಜಲಪಾತ ಕ್ಕಿಂತ ಸ್ವಲ್ಪ ಹಿಂದೆ ಇದು ಕಾವೇರಿ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ಶಿಂಷಾ ನದಿಯ ಹರಿವಿನ ಒಟ್ಟು ಉದ್ದ ಸು. 130 ಕಿಮೀ. ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವಾಗ ಇದಕ್ಕೆ ಸೇರುವ ನಾಗ ಮತ್ತು ನಾಗಿನಿ ಎಂಬ ತೊರೆಗಳು ಇದರ ಮುಖ್ಯ ಉಪನದಿಗಳು.

ಶಿಂಷಾ ಚಿಕ್ಕ ನದಿ. ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಹೆಚ್ಚು ನೀರು ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ನದಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಕಡಬ ಮತ್ತು ತುರುವೇಕೆರೆಗಳಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಕೆರೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮಾರ್ಕೋನಹಳ್ಳಿಯ ಬಳಿ ದೊಡ್ಡ

ಕಟ್ಟೆಯೊಂದನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಕಾವೇರಿ ನದಿಯೊಡನೆ ಸಂಗಮಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ಇದು ಹರಿಯುವ ಕಣಿವೆಯಲ್ಲಿ ಅಣೆಯೊಂದನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣ ಪ್ರಮಾಣದ ವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದನಾ ಕೇಂದ್ರವೊಂದನ್ನು (ಶಿಂಷಾ ವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದನ ಕೇಂದ್ರ) ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. **(ಪಿ.ಜಿ.;ಡಿ.ಸಿ.ಜಿ.)**

ಶಿಂಷಾಪುರ: ಮಂಡ್ಯಜಿಲ್ಲೆ ಮಳವಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದನಾಕೇಂದ್ರ. ಬ್ಲಫ್‌ನಿಂದ 14 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಮದ್ದೂರಿನಿಂದ ಸು. 38 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಕಾವೇರಿ ನದಿ ಜಲಪಾತದ ಮೇಲುಗಡೆಯ ಅಣೆಕಟ್ಟೆಯಿಂದ ವಿದ್ಯುತ್ ಕೇಂದ್ರಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ನೀರನ್ನು ಶಿವಸಮುದ್ರದ ಬಳಿ ಇಳಿಸುವ ಬದಲು ಇನ್ನೂ ಸುಮಾರು 5 ಕಿಮೀ ಮುಂದೆ ಹೋಗಿ ಶಿಂಷಾ ಉಪನದಿಯು ಕಾವೇರಿಯನ್ನು ಸೇರುವ ಕಣಿವೆಯ ನಿವೇಶನದಲ್ಲಿ ಇಳಿಸಿದ್ದೇ ಆದರೆ ನೀರುಬೀಳಿನ ಎತ್ತರ ಒಂದೂವರೆಯುಷ್ಟಾಗಿ, ಲಭ್ಯವಿರುವ ಅಷ್ಟೇ ಪ್ರಮಾಣದ ನೀರಿನಿಂದ ಒಂದೂವರೆಯಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿದ್ಯುತ್ ಪಡೆಯಬಹುದಾಗಿದ್ದಿತು. ಈ ಪರಿಗಣನೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಶಿವಸಮುದ್ರ ಕೇಂದ್ರವನ್ನು ಇನ್ನೂ ಬಡಾಯಿಸುವದನ್ನು ಕೈಬಿಟ್ಟು, ಶಿಂಷಾಪುರದ ಬಳಿ 1940ರಲ್ಲಿ 17,200 ಕಿವಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದ ಕೇಂದ್ರವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಯಿತಲ್ಲದೆ ಶಿವಸಮುದ್ರದ ಯಾವುದೇ ವಿದ್ಯುತ್ ಘಟಕ ಹಳೆಯದಾಗಿ ಅಥವಾ ಕೆಟ್ಟು ಪುನಃ ಸ್ಥಾಪಿಸಬೇಕಾಗಿ ಬಂದರೆ, ಅದನ್ನು ಶಿವಸಮುದ್ರದ ಬದಲು ಶಿಂಷಾ ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಬೇಕೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಆದ ಹಲವಾರು ಬದಲಾವಣೆಗಳಿಂದ ಈಗ ಶರಾವತಿ, ಕಾಳಿ ಮುಂತಾದ ನದಿಗಳ ಕಡೆಗೆ ಗಮನವೀಯಲಾಗಿದೆ. ಶಿಂಷಾಪುರದಲ್ಲಿ ಶಿಂಷಾನದಿಯ ಅಂಕಿತವಿದ್ದರೂ ಈ ಯೋಜನೆಗೆ ಶಿಂಷಾ ನದಿಯ ನೀರಿನ ಬಳಕೆಯಾಗಿಲ್ಲ. ಕಣಿವೆಯ ಮೇಲುಗಡೆ ಸಿಬ್ಬಂದಿಯ ವಸತಿಗಳಲ್ಲದೆ, ಒಂದು ಪ್ರವಾಸಿ ಮಂದಿರವನ್ನು ಕಟ್ಟಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಕಾವೇರಿಗೆ ಸೇರುವ ಮುನ್ನ ಶಿಂಷಾ ನದಿ ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬೀಳುವ ಜಲಪಾತದ ಸುಂದರ ದೃಶ್ಯವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಶಿವಸಮುದ್ರದ ಜಲಪಾತದ ಮೇಲುಗಡೆ ಇರುವ ಅಣೆಕಟ್ಟೆಯಿಂದ ಶಿಂಷಾ ವಿದ್ಯುತ್ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಕಾವೇರಿ ನೀರನ್ನು ತಿರುಗಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ತಾತ್ಕಾಲಿಕ ಸಂಗ್ರಹವಿಡುವ ನೆಟ್ಕಲ್ ಸಮತೋಲ ಜಲಾಶಯದಿಂದಲೇ ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರಕ್ಕೆ ಕಾವೇರಿ ನೀರಿನ ಪೂರೈಕೆಯೂ ಆಗುತ್ತಿದೆ.

(ಕೆ.ವಿ.ಎಸ್‌ಯು.)

ಶಿಕಾರಿಪುರ: ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೊನ್ನಾಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕು, ಉತ್ತರ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಿರೇಕೆರೂರು ತಾಲ್ಲೂಕು ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ ಸೊರಬ ತಾಲ್ಲೂಕು, ನೈಋತ್ಯ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಸಾಗರ ತಾಲ್ಲೂಕು, ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕು ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಅಂಜನಪುರ, ಶಿಕಾರಿಪುರ, ಹೊಸೂರು, ಉಡುತಡಿ ಮತ್ತು ತಾಳಗುಂದ ಹೋಬಳಿಗಳಿದ್ದು 2 ಪಟ್ಟಣಗಳೂ 175 ಗ್ರಾಮಗಳೂ ಇವೆ. ಸಾಗರ ಉಪವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 896.4 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,13,590.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಲೆನಾಡು ಮತ್ತು ಮೈದಾನಗಳ ಮಧ್ಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ದಟ್ಟ ಕಾಡುಗಳೂ ಪೂರ್ವದ ಕಡೆ ತೆಳುವಾದ ಕುರುಚಲೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತಿ, ಹೊನ್ನೆ, ನಂದಿ, ಬಿಲ್ವಾರ, ತಾರೆ, ಕಣಿಗಲು, ಶ್ರೀಗಂಧ, ಬೇವು, ದಿಂಡಿಗ, ಅಳಲೆ, ಹೊಂಗೆ, ಜಾಲಿ, ಕಾರೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಮರಗಿಡಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶ 17,417 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ವಾರ್ಷಿಕ ಮಳೆ 1,117.51 ಮಿಮೀ. ಜೂನ್‌ನಿಂದ ಅಕ್ಟೋಬರ್ ಹೆಚ್ಚು ಮಳೆ ಬೀಳುವ ಕಾಲ.

ಕುಮುದ್ವತಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ನದಿ. ಹುಮಚದ ಹತ್ತಿರ ಅಗಸ್ತ್ಯ ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ (ಬಿಲೇಶ್ವರಬೆಟ್ಟ) ಹುಟ್ಟಿ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹೊಸನಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಈಶಾನ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹರಿದು, ಮುಂದೆ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕುಂಸಿ ಮೂಲಕ ಶಿಕಾರಿಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ಅಂಜನಪುರ ಜಲಾಶಯಕ್ಕೆ ನೀರೊದಗಿಸಿ, ಮುಂದೆ ಶಿಕಾರಿಪುರವನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಎಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ಮದಗದಕೆರೆಗೆ ಜಲಾಶ್ರಯ ನೀಡಿ ಮುಂದುವರಿದು ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ಈ ನದಿಗೆ ಚೊರಾಡಿ ನದಿ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಇದರ ಒಟ್ಟು ಹರಿವಿನ ಉದ್ದ 17.7 ಕಿಮೀ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಅಂಜನಪುರ ಜಲಾಶಯದಿಂದ ಕುಮುದ್ವತಿ ನದಿಯ ಉಪನದಿ ಸಾಲೂರು ಹಳ್ಳಕ್ಕೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ಅಂಬ್ಲಿಗೋಳ ಜಲಾಶಯದಿಂದಲೂ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿರುವ ಮದಗದಕೆರೆಯಿಂದಲೂ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನೀರಾವರಿಗೆ ನೀರೊದಗುವುದು.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಬತ್ತ, ರಾಗಿ, ಕಬ್ಬು, ಹತ್ತಿ, ನೆಲಗಡಲೆ ಬೆಳೆಯುವರು. ಅಡಕೆ ಮತ್ತು ತೆಂಗು ತೋಟದ ಬೆಳೆಗಳು. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ವೆನಿಲಾ ಬೆಳೆಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಗೇರುಬೀಜ, ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ, ವಿವಿಧ ಬಗೆಯ ಹಣ್ಣು ಮತ್ತು ತರಕಾರಿಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಜೊತೆಗೆ ಅವರೆ, ಹೆಸರು, ತೊಗರಿ ಮುಂತಾದ ದ್ವಿದಳಧಾನ್ಯಗಳನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುವುದುಂಟು.

ಸಸ್ಯಸಮೃದ್ಧಿಯೊಂದಿಗೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಪಶುಸಂಪತ್ತೂ ಸಾಕಷ್ಟು ಇದೆ. ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಮತ್ಸ್ಯೋದ್ಯಮವಿದೆ. ಮರಕೊಯ್ಯುವುದು, ಹೆಂಚಿನ ತಯಾರಿಕೆ, ಎಣ್ಣೆ ತೆಗೆಯುವುದು ಇವು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ಯಮಗಳು. ಬಿದಿರು, ಚರ್ಮ, ಕಬ್ಬಿಣ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳೂ ಉಂಟು.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಂಜನಪುರದ ಬಳಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ಜಲಾಶಯ ಶಿಕಾರಿಪುರದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 18 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಶಿವಮೊಗ್ಗಕ್ಕೆ ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿ 44 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮಾರಮ್ಮ ಮತ್ತು ಆಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಪ್ರಕೃತಿಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ ಈ ಸ್ಥಳ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಶಿಕಾರಿಪುರದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 35 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಬಂದಳಿಕೆಯು ಕದಂಬ ರಾಜರ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮುಖ್ಯಪಟ್ಟಣವಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ, ಚಳುಕ್ಯ, ಕಳಚುರಿ, ಹೊಯ್ಸಳ, ಸೇವುಣ ಮತ್ತು ವಿಜಯನಗರ ರಾಜರ 30ಕ್ಕೂ ಮಿಕ್ಕು ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಶಾಂತಿನಾಥ ಬಸದಿ, ವೀರಭದ್ರ, ಸೋಮೇಶ್ವರ, ತ್ರಿಮೂರ್ತಿ ಮತ್ತು ಬನಶಂಕರಿ ಮುಂತಾದ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಶಿಕಾರಿಪುರಕ್ಕೆ ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿ 21 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಬೆಳಗಾವಿಯನ್ನು ಹಿಂದೆ ಬಳ್ಳಿಗಾವೆ, ಬಳ್ಳಿಗಾಮೆ, ಬಳ್ಳಿಗ್ರಾಮ, ಬಳ್ಳಿಪುರ ಎಂಬುದಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬಂದಿದೆ. ಬೆಳಗಾವಿ ಹಿಂದೆ ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದು ದಕ್ಷಿಣದ ಕೇದಾರ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿತ್ತು. ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮದ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದ ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಶಿಕಾರಿಪುರಕ್ಕೆ ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿ ಸು. 26 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಹಿರೇಜಂಬೂರು ಅನೇಕ ಶಿವಶರಣರ ಸ್ಥಳವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಶಿಕಾರಿಪುರದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 10 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಈಸೂರು **(ನೋಡಿ)** ಭಾರತ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಇತಿಹಾಸ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಊರು ಶಿಕಾರಿಪುರಕ್ಕೆ ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿ 37 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಮಳವಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪ್ರಾಕೃತ ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಚಾಳುಕ್ಯ ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಶಿಕಾರಿಪುರದ ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ ಸು. 26 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಮುತ್ತಿಗೆ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಅಜಗಣ್ಣ ಮತ್ತು

ಮುಕ್ತಾಯಕ್ಕ ಈ ಶಿವಶರಣ-ಶರಣೆಯರ ಸಮಾಧಿಗಳೂ ಸಿದ್ಧರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವೂ ಅನೇಕ ವೀರಗಲ್ಲುಗಳೂ ಇವೆ. ಶಿಕಾರಿಪುರದ ವಾಯವ್ಯದಲ್ಲಿ 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಶಿರಾಳಕೊಪ್ಪ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣ. ಸಾಗರ, ಸೊರಬ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಲ ಬಳ್ಳಾರಿ, ಧಾರವಾಡ, ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲಾ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಇದೊಂದು ಮುಖ್ಯ ಸಂಪರ್ಕ ಮಾರ್ಗ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪಾರಕೇಂದ್ರ. ಶಿಕಾರಿಪುರದ ವಾಯವ್ಯದಲ್ಲಿ ಸು. 22 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಶಿವಪುರದಲ್ಲಿ ಸಂತಬಂಕಯ್ಯನ ಸಮಾಧಿಯಿದೆ. ಶಿಕಾರಿಪುರದ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ ಸು.19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ತಡಗಣಿಯಲ್ಲಿ ಕೇದಾರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ತಡಗಣಿ ಮತ್ತು ಉಡುತಣಿ ಗ್ರಾಮಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಶಿಕಾರಿಪುರಕ್ಕೆ ವಾಯವ್ಯದಲ್ಲಿ 24 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ತಾಳಗುಂದದಲ್ಲಿ ಗಂಗಾಧರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಪ್ರಭುದೇವರ ಗದ್ದುಗೆ ಇದೆ. ಶಿಕಾರಿಪುರಕ್ಕೆ ವಾಯವ್ಯದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು 29 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ತೊಗರ್ಸಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯ ಕೆಳದಿ ನಾಯಕರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಶಿಕಾರಿಪುರದ ವಾಯವ್ಯದಲ್ಲಿ 14 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಉಡುತಡಿ ಗ್ರಾಮವಿದೆ. ಇದು ಅಕ್ಕಮಹಾದೇವಿಯ ಜನ್ಮಸ್ಥಳವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಇಲ್ಲಿ ಗುರುಲಿಂಗ ಚನ್ನಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಮಠ, ಚನ್ನಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯ, 1973ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ಅಕ್ಕಮಹಾದೇವಿ ದೇವಾಲಯ ಇವೆ. ಮದಗದಕೆರೆ ಮತ್ತು ಅಂಜನಪುರ ಜಲಾಶಯ ಪ್ರದೇಶಗಳು ರಮಣೀಯ ದೃಶ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿವೆ.

ಶಿಕಾರಿಪುರ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. ಶಿವಮೊಗ್ಗದ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ 52 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಕುಮುದ್ವತಿ ನದಿಯ ಬಲದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 46,017.

ಈ ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಮಳೆಯ ಎಂಬುವನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಮಳಿಯನ್‌ಹಳ್ಳಿ ಅಥವಾ ಮಳೇನಹಳ್ಳಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅನಂತರ ಕೆಳದಿ ಅರಸರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಊರಿಗೆ ಮಹಾದಾನಪುರವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂತೆಂದೂ ಕಾಡುಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶಿಕಾರಿಗೆ ಉತ್ತಮ ಸ್ಥಳವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಶಿಕಾರಿಪುರವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ.

ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹಳೆಯ ಕೋಟೆ ಮತ್ತು ವೀರಾಂಜನೇಯನ ಭವ್ಯಮೂರ್ತಿ ಇರುವ ಹುಚ್ಚರಾಯಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಕಂಬಗಳು ದ್ರಾವಿಡ ಮತ್ತು ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಕೈಸಾಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ದೇವಾಲಯದ ಹಳೆಯ ವಿಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಬೆಳ್ಳಿ ಕಿರೀಟವಿದ್ದು ಅದರಲ್ಲಿ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರ್ (1638-59) ಎಂಬ ನಾಮಾಂಕಿತವಿದೆ. ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ಹೋರಾಡಿದ ಧೋಂಡಿಯ ವಾಘನದೆಂದು ಹೇಳುವ ಇಬ್ಬಾಯ ಕತ್ತಿ ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳು, ವೀರಗಲ್ಲುಗಳೂ ಇವೆ. ಪುರುಷರಂತೆ ಸ್ತ್ರೀಯರೂ ಶತ್ರುಗಳೊಡನೆ ಹೋರಾಡಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಹರಿಯಕ್ಕ ಎಂಬುವಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಶಾಸನವೊಂದು ಇಲ್ಲಿದೆ. ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿರುವ ಈ ಪಟ್ಟಣ ಪುರಸಭಾ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ.

(ಕೆ.ಆರ್.ಆರ್.)

ಶಿಕ್ಷಣ: ಭಾರತದ ಇತರೆಡೆಗಳಂತೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಇಂದು ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಶಿಕ್ಷಣ ಪದ್ಧತಿ ಕಳೆದ ಶತಮಾನದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿನಿಂದತಂದು ಇಲ್ಲಿ ನಾಟಿ ಹಾಕಿದ್ದಾದರೂ ಎರಡೂವರೆ ಸಹಸ್ರ ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ಬೆಳೆದು ಪ್ರೌಢಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಮುಟ್ಟಿದ್ದ ದೇಶೀಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಪದ್ಧತಿಯೊಂದು ಇಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿತ್ತೆಂಬ ಅಂಶ ಇತಿಹಾಸದಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟಪಟ್ಟಿದೆ. ಆ ದೇಶೀಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಪದ್ಧತಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಅದು ಬೆಳೆದು ಬಂದ ಮಾರ್ಗವನ್ನೂ ಕಡೆಗೆ ಅದು ಅನ್ಯಶಿಕ್ಷಣ ಪದ್ಧತಿಯ ಮುಂದೆ ನಿಲ್ಲಲಾರದೆಹೋದ ಅಂಶವನ್ನೂ ಈ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದ ರಾಜಕೀಯ ಇತಿಹಾಸ ಕ್ರಿ.ಪೂ. ಮೂರನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದ, ಎಂದರೆ ಶಾತವಾಹನ ಅರಸರ ಕಾಲದಿಂದ ಆರಂಭವಾದರೂ ಅದರ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಇತಿಹಾಸ ಇನ್ನೂ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿ.ಪೂ. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆ ಜ್ಞಾನಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಜೀವನವನ್ನು ಮೀಸಲಾಗಿಟ್ಟಿದ್ದ ವಿದ್ವಜ್ಜನರೂ ಸಾಧುಸಂತರೂ ತಮ್ಮ ಮನೆಗಳಲ್ಲೋ ವನಾಂತರಪ್ರದೇಶದ ತಮ್ಮ ಆಶ್ರಮಗಳಲ್ಲೋ ಕಲಿಯಲು ಬಂದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಉಚಿತವಾಗಿ ಶಿಕ್ಷಣವೀಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಆಗ ಶಿಕ್ಷಣದ ಉದ್ದೇಶ, ಪಠ್ಯಕ್ರಮ, ಪರೀಕ್ಷೆ ಮುಂತಾದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸತಕ್ಕ ಯಾವ ಸಂಸ್ಥೆಯೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲವೂ ಗುರುಗಳ ವೈಯಕ್ತಿಕ ಒಡೆತಕ್ಕೆ ಸೇರಿತ್ತು. ಆಗ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಮಂಡಲ ಅಥವಾ ಕೂಟಗಳು (ಗಿಲ್ಡ್) ಇದ್ದರೂ ಅವು ಸಮಾಜದ ಕಟ್ಟುಕಟ್ಟಳೆಗಳನ್ನೂ ಆಚಾರವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನೂ ಎಲ್ಲರೂ ಪಾಲಿಸುವಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ ಹಿರಿಯರ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಾಗಿದ್ದುವು. ಕ್ರಮೇಣ ಅವು ಪರಿಷತ್ತುಗಳ ರೂಪವನ್ನು ತಳೆದರೂ ಖಾಸಗಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬಂದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದುವು. ಎಂದರೆ ಆಗ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಯಾವ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯೂ ಇದ್ದಂತೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ.

ಪ್ರಚಲಿತ ಶಕಪೂರ್ವ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಗೆ ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಆಗಮಿಸಿದ ಮೌರ್ಯ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತ ಮೌರ್ಯನ ಹಾಗೂ ಅವನ ಗುರು ಭದ್ರಬಾಹುವಿನ ಸಂಗಡ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಜೈನಧರ್ಮವೂ ಆಗಲೇ ಉತ್ತರ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಆರಂಭಿಸಿದ್ದ ಸಂಸ್ಥೆಗಳೂ ಆಗಮಿಸಿದುವು. ಅವು ಮೋಕ್ಷಸಾಧನೆಗೆ ಭಕ್ತಿಪೂಜೆ ಸದಾಚಾರಗಳಂತೆ ಸುಜ್ಞಾನವೂ ಅಗತ್ಯವೆಂಬ ಅಂಶವನ್ನು ಎತ್ತಿಹಿಡಿದು ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದುವು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಜೈನಬಸದಿಗಳು ಆರಂಭವಾದುವು. ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ಮೊಮ್ಮಗನಾದ ಅಶೋಕ ಬೌದ್ಧ ಧರ್ಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಅದರ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧರು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಆಗಲೇ ಆರಂಭಿಸಿದ್ದ ಸಂಘಾರಾಮಗಳೂ ವಿಹಾರಗಳೂ ಆರಂಭವಾದವು. ಅವು ಆತನಕ ಕೇವಲ ಕೆಲವು ವರ್ಣದವರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಮೀಸಲಾಗಿದ್ದ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಸಾರ್ವತ್ರೀಕರಿಸಿ ಜಾತಿ, ಮತ, ಲಿಂಗ ಈ ಯಾವ ಭೇದವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಶಿಕ್ಷಣವೀಯಹತ್ತಿದುವು. ಜೈನಧರ್ಮದ ಆಗಮನ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಮನ್ನಣೆ ದೊರಕಿಸಿಕೊಟ್ಟಂತೆ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮದ ಆಗಮನದಿಂದ ಇಲ್ಲಿನ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ರೀತಿಯ ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳು ರೂಪುಗೊಂಡುವು. ಆ ಮೂಲಕ ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಆ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ತಳಹದಿ ಹಾಕಿದವು. ಅಂದಿಗೆ ಆಗಲೇ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ ವೈದಿಕ ಶಿಕ್ಷಣದ ಆಶ್ರಮ, ಗುರುಕುಲಗಳಂತೆ ಜೈನಬಸದಿಗಳೂ ಬೌದ್ಧ ಸಂಘಾರಾಮಗಳೂ ಶಿಕ್ಷಣ ಪ್ರಸಾರವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತ ಬಂದುವು.

ಶಿಕ್ಷಣದ ಉದ್ದೇಶ: ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತದ ಎಲ್ಲ ಜೀವನಕ್ಷೇತ್ರಗಳಿಗೂ ಆಧ್ಯಾತ್ಮವೇ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಾಗಿದ್ದಂತೆ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೂ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಾಗಿತ್ತು. ಪವಿತ್ರ ಧಾರ್ಮಿಕ ಗ್ರಂಥಗಳ ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಿ ಅದನ್ನು ಅದರ ಶುದ್ಧ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಮುಂದಿನ ಪೀಳಿಗೆಗೆ ಹಸ್ತಾಂತರ ಮಾಡುವುದು ಶಿಕ್ಷಣದ ಪ್ರಥಮ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿತ್ತು. ಬರವಣಿಗೆ ಇನ್ನೂ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ ಇದು ಅಗತ್ಯವೇ ಆಗಿತ್ತು. ಬರವಣಿಗೆ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ಬಂದಮೇಲೆ ಈ

ಉದ್ದೇಶ ಹಿಂಬದಿಗೆ ಬೀಳುತ್ತಬಂತು. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದ ನಿರೂಪಣೆಯು ಉದ್ದೇಶ ಪ್ರಧಾನವಾಗುತ್ತ ಬಂತು. ಆತ್ಮಗೌರವ, ಆತ್ಮಸಂಯಮ, ಸ್ವಾವಲಂಬನೆ ಮುಂತಾದ ಗುಣಗಳ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ಗಮನ ಕೊಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಕೇವಲ ಧರ್ಮಗ್ರಂಥಗಳ ಕಂಠಪಾಠದ ಜೊತೆಗೆ ಪುರಾಣಗಳು, ಜಾತಕದ ಕಥೆಗಳು, ತೀರ್ಥಂಕರ ಚರಿತ್ರೆಗಳು ಪಠ್ಯಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡವು. ಜೊತೆಗೆ ಜೀವನೋಪಾಯಕ್ಕೆ ನೆರವಾಗತಕ್ಕ ವಾಣಿಜ್ಯ, ಕೈಗಾರಿಕೆ ಮುಂತಾದವುಗಳೂ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ಬಂದುವು. ಜಾತಿಪದ್ಧತಿ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ಬಂದಂತೆ ಪ್ರತಿ ಜಾತಿಯವರೂ ತಮ್ಮ ಜಾತಿಗೆ ಬಂದ ಕಸುಬನ್ನು ಮನೆಯಲ್ಲೆಲ್ಲ ಗುರುಗಳ ಮುಖದಿಂದಲೇ ಕಲಿತು ಆ ಮೂಲಕ ಸಮಾಜ ಜೀವನಕ್ಕೆ ನೆರವಾಗುವ ಅವಕಾಶವೂ ಹೆಚ್ಚುತ್ತಬಂತು.

ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ತಂದೆಯ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ವಿದ್ಯಾರಂಭ ಸಂಸ್ಕಾರದ ಅನಂತರ ಮಕ್ಕಳು ಅಕ್ಷರಾಭ್ಯಾಸ ಆರಂಭಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. 12–13ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಏರ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದ ಉಪನಯನಾನಂತರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಗುರುಗಳ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮುಂದುವರಿಸುತ್ತ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯದ ನಿಷ್ಠಾಜೀವನ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇದು ಹಿಂದೂ (ವೈದಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ) ಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿ ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಬೌದ್ಧಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಮಠ ಅಥವಾ ಸಂಘಾರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ವಿಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಆಗ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೂ ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೂ ಮಧ್ಯೆ ಪ್ರೌಢಶಿಕ್ಷಣ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಅಂತಸ್ತಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಅದು ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣದಲ್ಲೇ ಸೇರಿಹೋಗಿತ್ತು. ಸುಮಾರು 9–10ನೆಯ ಶತಮಾನದ ವೇಳೆಗೆ ದೇವಾಲಯಗಳು ತಮ್ಮ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಲಯಗಳನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ, ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶ ಕಲ್ಪಿಸಿದವು. ಅವು ಧಾರ್ಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣದ ಜೊತೆಗೆ ಲೌಕಿಕ ಹಾಗೂ ವೃತ್ತಿಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶ ಕಲ್ಪಿಸಿದುವು.

ಶಿಕ್ಷಣ ಮಾಧ್ಯಮ: ಜೈನ ಮತ್ತು ಬೌದ್ಧ ಶಿಕ್ಷಣಪದ್ಧತಿಗಳು ಪ್ರಾಕೃತವನ್ನು ಶಿಕ್ಷಣ ಮಾಧ್ಯಮವಾಗಿ ಬಳಸಿದಂತೆ ಕ್ರಿಸ್ತಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿದ್ದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮಾಧ್ಯಮ ಕ್ರಮಕ್ರಮವಾಗಿ ಹಿಂಬದಿಗೆ ಬೀಳುತ್ತ ಬಂತು; ಆದರೆ ಎರಡನೆಯ ಶತಮಾನದ ವೇಳೆಗೆ ಅದು ಮತ್ತೆ ಪ್ರಾಬಲ್ಯಕ್ಕೆ ಬಂತು. ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಭಾಷೆಯನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದ ಜೈನ ಬೌದ್ಧ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮಾಧ್ಯಮ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ಬರಹತ್ತಿತು. ಕ್ರಿ.ಶ. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅನಂತರದ ಯಾವ ಶಾಸನದಲ್ಲೂ ಪ್ರಾಕೃತ ಭಾಷೆ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ಶಾತವಾಹನ ಅರಸರು ಪ್ರಾಕೃತಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವಿತ್ತು ಮತ್ತೆ ಅದನ್ನು ಆಡಳಿತಭಾಷೆಯಾಗಿಯೂ ಶಿಕ್ಷಣಮಾಧ್ಯಮವನ್ನಾಗಿಯೂ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ತಂದರು. ಆದರೆ ಅನಂತರದ ಅರಸರು ಮತ್ತೆ ಸಂಸ್ಕೃತಕ್ಕೆ ಮೊರೆಹೋದರು. ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಮಟ್ಟದಲ್ಲೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ಬೋಧನ ಮಾಧ್ಯಮವಾಗುತ್ತ ಬಂತು. ಅಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣ ಕಲಿಯಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದವರೆಗೂ ಇದು ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿದ್ದು ಅನಂತರ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯಗಳು ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ಬಂದಂತೆ ಕನ್ನಡ ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ವಿಷಯವಾದಂತೆ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಅಕ್ಷರಾಭ್ಯಾಸ, ಕನ್ನಡ ಓದುಗಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ಕಂಠಪಾಠಗಳು ಆರಂಭವಾದುವು. ಜೈನ ಮತ್ತು ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮಗಳು ಕನ್ನಡವನ್ನು ಧಾರ್ಮಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ತಂದಮೇಲೆ ಶಿಕ್ಷಣದ ಎಲ್ಲ ಹಂತಗಳಲ್ಲೂ ಕನ್ನಡ ಮಾಧ್ಯಮಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶ ಕಲ್ಪನೆಯಾಯಿತು.

ಮಹಿಳಾ ಶಿಕ್ಷಣ: ಸುಸಂಸ್ಕೃತ ಕುಟುಂಬಗಳಲ್ಲೂ ಶ್ರೀಮಂತರ ಮತ್ತು ರಾಜಮಹಾರಾಜರ ಕುಟುಂಬಗಳಲ್ಲೂ ಅಷ್ಟಿಷ್ಟು ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿದ್ದರೂ ಸಾಮಾನ್ಯ ಮಹಿಳೆಯರಿಗೆ ಯಾವ ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ಶಿಕ್ಷಣಸೌಲಭ್ಯವೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಬೌದ್ಧವಿಹಾರಗಳು, ಕಲ್ಯಾಣದ ಅನುಭವಮಂಟಪ, ಕೂಡಲ ಸಂಗಮದ ವಿದ್ಯಾಪೀಠ ಮುಂತಾದ ಕೆಲವು ವಿದ್ಯಾಪೀಠಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಮಹಿಳಾ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶ ಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಪ್ರಾಚೀನ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಕರ್ನಾಟಕದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಮಹಿಳೆಯರು ಆಡಳಿತ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ಕಲೆ, ಕದನಕೌಶಲ ಮುಂತಾದ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಖ್ಯಾತಿಗಳಿಸಿದ್ದರು. ಅವರೆಲ್ಲ ತಮ್ಮ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣಪಡೆದು ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಸಾಧಿಸಿದವರು.

ವೃತ್ತಿಶಿಕ್ಷಣ: ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಿಶಿಕ್ಷಣ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಉಮೇದುವಾರಿಯದಾಗಿರುತ್ತಿತ್ತು. ಒಂದೊಂದು ವರ್ಣದವರು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವೃತ್ತಿಯನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಅವರು ತಮ್ಮ ಮನೆಯಲ್ಲೊ ನೆಂಟರ ಮನೆಯಲ್ಲೊ ಹಿರಿಯರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ವಾಣಿಜ್ಯ, ಬಿಲ್ಲುಗಾರಿಕೆ, ಸಂಗೀತ, ನೃತ್ಯ, ವೈದ್ಯ, ವಾಸ್ತು, ಶಿಲ್ಪ, ಪೌರೋಹಿತ್ಯ ಮುಂತಾದ ಕಸಬುಗಳಿಗೆ ಆ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ದೊರಕುತ್ತಿತ್ತು. ದೇವಾಲಯದ ವಿದ್ಯಾಲಯಗಳು ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ಬಂದಂತೆ ಅಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವೃತ್ತಿಗಳಿಗೆ ಶಿಕ್ಷಣವೀಯುವ ಅವಕಾಶ ಕಲ್ಪನೆಯಾಗಿತ್ತು. ಕ್ರಿಸ್ತಪೂರ್ವದ ಆರಂಭದಿಂದಲೂ ಬೌದ್ಧವಿಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ವೈದ್ಯವೇ ಮುಂತಾದ ಕೆಲವು ಲೌಕಿಕವಿದ್ಯೆಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶ ಕಲ್ಪಿಸಲಾಗಿತ್ತು.

ವಿದ್ಯಾಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಸ್ತು: ಆಚಾರ್ಯ ದೇವೋಭವ ಎಂಬುದು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಲಿಯಬೇಕಾಗಿದ್ದ ಮೊದಲ ಮಂತ್ರ. ದೇವರ ಬಗ್ಗೆ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಗುರುಗಳ ಬಗ್ಗೆಯೂ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ತಂದೆತಾಯಿಗಳೂ ಈ ಭಾವನೆಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರು. ವಿದ್ಯಾರಂಭಸಂಸ್ಕಾರ ಸಮಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಮನೆಗೆ ಗುರುಗಳನ್ನು ಬರಮಾಡಿಕೊಂಡು ಗೌರವಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕಾಗಿ ಗುರುಗಳ ಮನೆಯಲ್ಲೇ (ಗುರುಕುಲ) ಇದ್ದುಕೊಂಡು ಅವರ ಮಗನಂತೆ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುವಾಗಲೂ ಈ ಪೂಜ್ಯಭಾವನೆಯೇ ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತಿತ್ತು. ಗುರುಗಳ ಆದರ್ಶದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯೆಯ ನಿಷ್ಠಾಜೀವನ ನಡೆಸುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಸಾಮಾಜಿಕ ಸದ್ಗುಣಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ಶಿಕ್ಷಣ ಆರಂಭವಾದ ಮೇಲೂ ಈ ಗುರುಭಕ್ತಿ ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತಿತ್ತು. ಆದರೂ ಕೆಲವು ವೇಳೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಲ್ಲಿ ತುಂಟತನ ಕಂಡುಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಅಂಥವರಿಗೆ ಉಗ್ರದಂಡನೆ ಕಾದಿರುತ್ತಿತ್ತು. ಅಂದಿನ ಶಿಕ್ಷಣವೇತ್ತರು ದಂಡಂ ದಶಗುಣಂ ಭವೇತ್ ಎಂಬ ಉಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ನಂಬಿಕೆಯಿಟ್ಟಿದ್ದರು.

ಜನತೆಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಭಿಮಾನ: ನ ಹಿ ಜ್ಞಾನೇನ ಸದೃಶಂ, ವಿದ್ಯಾವಿಹೀನಃ ಪಶುಃ ಮುಂತಾದ ಉಕ್ತಿಗಳು ವಿದ್ಯೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಜನರಿಗಿದ್ದ ಅಭಿಮಾನವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಧಾರ್ಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ, ಜ್ಞಾನಾರ್ಜನೆಗೆ ವಿದ್ಯೆಯೇ ಮೂಲವೆನಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಗೌರವವೂ ಬಂದಿತ್ತು. ವಿದ್ಯಾದಾನಂ ಮಹಾಪುಣ್ಯಂ ಎಂಬ ಉಕ್ತಿಯೂ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದು ಧನಿಕರು ವಿದ್ಯಾಸೌಲಭ್ಯವೊದಗಿಸಲು ಮುಂದೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದರು. ರಾಜರೂ ಮಾಂಡಲೀಕರೂ ತಮ್ಮ ಆಡಳಿತ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿದ್ವಜ್ಜನರಿಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿ, ಅಗ್ರಹಾರ, ಘಟಿಕಾಲಯ, ದೇವಾಲಯದ ವಿದ್ಯಾಪೀಠ, ಬಸದಿ, ವಿಹಾರ, ಮಠ ಮುಂತಾದ ವಿದ್ಯಾಸಂಸ್ಥೆಗೆ ಉದಾರವಾಗಿ ಧನಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿದ್ದುದಲ್ಲದೆ ಭೂಮಿಯನ್ನು

ಕೊಡುಗೆಯಾಗಿ ಬಿಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಧನಿಕರನೇಕರು ತಮ್ಮ ಮನೆಯಲ್ಲೇ ಪಂಡಿತರನ್ನು ನೇಮಿಸಿಕೊಂಡು ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದ ಮನೆಯ ಮಕ್ಕಳಿಗೂ ಶಿಕ್ಷಣವೀಯುವ ಅವಕಾಶ ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಪುಸ್ತಕಗಳು ದೊರೆಯುವುದು ದುರ್ಲಭವಾಗಿದ್ದ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಧನಿಕರು ಕೈ ಬರೆಹದ ಪ್ರತಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸಿ ವಿದ್ಯಾಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ದಾನವಾಗಿ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರು.

ದೇಶೀಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಪದ್ಧತಿಯ ಅವನತಿ: ಒಂದೂವರೆ ಸಹಸ್ರ ವರ್ಷಗಳಿಂದ ಏಕಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಬೆಳೆದುಬಂದ ಕರ್ನಾಟಕದ ಶಿಕ್ಷಣಪದ್ಧತಿ ಹನ್ನೆರಡು ಹದಿಮೂರನೆಯ ಶತಮಾನಗಳ ವೇಳೆಗೆ ಪ್ರಬುದ್ಧ ಸ್ಥಿತಿ ಮುಟ್ಟಿತ್ತು. ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ಶಾಂತಿಸಮೃದ್ಧಿಗಳೂ ಆಗ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಸಾಹಿತ್ಯಕೃತಿಗಳೂ ಶಿಲ್ಪಗಳೂ ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿ. ಆದರೆ ಆ ಅರಸುಮನೆತನದ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸಿದ ಮುಸಲ್ಮಾನರ ದಾಳಿಯಿಂದ ಆ ಶಿಕ್ಷಣಪರಂಪರೆಯ ಪ್ರವಾಹಕ್ಕೆ ಅಡ್ಡಿಯೊದಗಿತು. ಮತಾಂಧತೆಯ ಹುಮ್ಮಸ್ಸಿನಿಂದ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಮಠಮಾನ್ಯಗಳೂ ಪಾಳ್ಗೆಡೆದು ಹೋಗಿ ಅವು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ಶಿಕ್ಷಣಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಮುಚ್ಚಿಹೋದುವು. ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳು ಮುಸಲ್ಮಾನರ ದಾಳಿ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಸಾಗಿಬಂದಂತೆ ಕ್ರಮಕ್ರಮವಾಗಿ ಮುಚ್ಚುತ್ತ ಹೋದುವು. ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳು ಮುಸಲ್ಮಾನರ ದಾಳಿ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಸಾಗಿಬಂದಂತೆ ಕ್ರಮಕ್ರಮವಾಗಿ ಮುಚ್ಚುತ್ತ ಹೋದುವು. ಅನಂತರ ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದ ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಮತ್ತೆ ಆರಂಭವಾದರೂ ಆ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಪತನಾನಂತರ ಮತ್ತೆ ಮುಚ್ಚಲಾರಂಭಿಸಿದುವು. ನಿತ್ಯಯುದ್ಧಗಳಿಗೆ ಸಿಕ್ಕಿದ ನಾಡು ಕ್ಷೋಭೆಗೀಡಾಗಿ ಶಿಕ್ಷಣವ್ಯವಸ್ಥೆ ಕುಸಿದು ಬಿತ್ತು.

ಮುಸ್ಲಿಂ ಶಿಕ್ಷಣ: ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮೊದಲ ದಶಕದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಮಕ್ತಾಬ್ ಎಂಬ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳೂ ಮದರಸಾಗಳೆಂಬ ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳೂ ಆರಂಭವಾದುವು. ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯದ ಅರಸರು ಅವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಿದರು. ಮಸೀದಿಗಳ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಆ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಹಿಂದುಗಳಿಗೆ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿ ತೋರಲಿಲ್ಲ. ಹದಿನೈದನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯದ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದ ಮಹ್ಮೂದ್ ಗವಾನ್ ಎಂಬುವನು ಬಿದರೆಯಲ್ಲಿ ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಪರ್ಷಿಯನ್ ಶಿಕ್ಷಣ ಪದ್ಧತಿಯ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿದ್ದ, ಮುಸ್ಲಿಂ ಶಿಕ್ಷಣ ಕರ್ನಾಟಕದ ದೇಶೀಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಪದ್ಧತಿಯ ಮೇಲೆ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿನ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿತೆನ್ನಬಹುದು. ಇತಿಹಾಸ ಮುಂತಾದ ವಿಷಯಗಳು ವ್ಯಾಸಂಗಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡುವು. ಅನಂತರ ಮೈಸೂರಿನ ಹೈದರ್ ಅಲಿ, ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಮುಸ್ಲಿಂ ಶಿಕ್ಷಣದ ಪ್ರಚಾರ ಆರಂಭವಾದರೂ ನಿತ್ಯಯುದ್ಧಗಳಿಗೆ ಎಡೆಗೊಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ಅವರು ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಷೇತ್ರದ ಕಡೆ ಅಷ್ಟಾಗಿ ಗಮನ ಕೊಡಲಾಗಲಿಲ್ಲ.

ಕರ್ನಾಟಕದ ಹಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮುಸ್ಲಿಂ ಶಿಕ್ಷಣ ಆಚರಣೆಗೆ ಬಂದಿದ್ದರೂ ಅದು ಜನಜೀವನವನ್ನು ಅಷ್ಟಾಗಿ ಪ್ರಚೋದಿಸಲಿಲ್ಲ. ಕ್ರಿಸ್ತಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಜೈನ, ಬೌದ್ಧ ಶಿಕ್ಷಣಪದ್ಧತಿಗಳು ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದರೂ ಅವು ಹಿಂದು ಶಿಕ್ಷಣ ಪದ್ಧತಿಗೆ ಪರಕೀಯವಾಗಿ ಉಳಿಯದೆ ಇಲ್ಲಿನ ಜನಜೀವನಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡೇ ಮುಂದುವರಿದುವು. ಆ ಪ್ರಭಾವ ಮುಸ್ಲಿಂ ಶಿಕ್ಷಣದಿಂದ ಆಗಲಿಲ್ಲ. ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಮೌಲ್ಯವನ್ನು ಕಂಡುಕೊಳ್ಳುವಂಥ ಯಾವ ಪರಿಣಾಮವೂ ಅದರಿಂದ ಆಗಲಿಲ್ಲ. ಜೊತೆಗೆ ಮತದ್ವೇಷದ ಹುರುಪಿನಿಂದ ಅನೇಕ ಹಿಂದೂ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ನಿರ್ನಾಮವಾದವು.

ಆಧುನಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಪದ್ಧತಿ: ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆರಂಭದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಭಾರತ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಬಂದಿತ್ತು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನನ ಮರಣಾನಂತರ ಮೈಸೂರು ಪ್ರಾಂತ ಒಡೆಯರ ಅರಸು ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಬಂದರೂ ಅದಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದ ಇತರ ಭಾಗಗಳು ಹೈದರಾಬಾದ್, ಮದರಾಸು, ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ (ಮುಂಬಯಿ) ರಾಜ್ಯಗಳಿಗೆ ಸೇರಿಹೋದವು. ಕರ್ನಾಟಕದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದೂ ಅರಸರು ಆಳುತ್ತಿದ್ದರೂ ಅವರೆಲ್ಲ ಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿದ್ದುದರ ಫಲವಾಗಿ ದೇಶೀಯ ಶಿಕ್ಷಣಪದ್ಧತಿಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವಿಲ್ಲವಾಗಿ ಮೂಲೆಗುಂಪಾಯಿತು. ಇಲ್ಲಿನ ದೇಶೀಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಪಾಳ್ಗೆಡೆದ ಮುಸ್ಲಿಂ ಶಿಕ್ಷಣ ಪದ್ಧತಿಗೂ ಅದೇ ಗತಿ ಒದಗಿತು. ಜೊತೆಗೆ ಆಗತಾನೆ ಆಡಳಿತ ಯಂತ್ರವನ್ನು ರೂಪಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಕಂಪನಿ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಇಂಗ್ಲಿಷು ಬಲ್ಲ ಸೇವಕರ ಅಗತ್ಯವಿತ್ತು. ಆರ್ಥಿಕ ಆಶೋತ್ತರವನ್ನು ತೋರಿದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಶಿಕ್ಷಣ ಪದ್ದತಿ ಜನತೆಗೆ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿ ಕಂಡಿತು. ಇಲ್ಲಿಗೆ ಯೂರೋಪಿನಿಂದ ಆಗಮಿಸಿದ ಪಾದ್ರಿಗಳು 17–18ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಮತಪ್ರಚಾರದ ಮೂಲ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದ್ದರೂ ಆ ಶಿಕ್ಷಣ ಪದ್ಧತಿ ವಿಧಿವತ್ತಾಗಿ ಆಚರಣೆಗೆ ಬಂದುದು 1835ರಲ್ಲಿ. ಅಂದಿನ ಗವರ್ನರ್ ಜನರಲ್ ವಿಲಿಯಂ ಬೆಂಟಿಂಕ್ ಭಾರತದ ಜನತೆಗೆ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಮಾಧ್ಯಮದ ಮೂಲಕ ಐರೋಪ್ಯ ಜ್ಞಾನ, ವಿಜ್ಞಾನ, ಸಾಹಿತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದೇ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರ್ಕಾರದ ಉದ್ದೇಶವೆಂದು ಘೋಷಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಭಾರತಾದ್ಯಂತ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಶಿಕ್ಷಣಪದ್ಧತಿ ಹರಡುತ್ತ ಬಂತು. ಅದರ ಜೊತೆಯಲ್ಲೇ ದೇಶೀಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಪದ್ಧತಿಗಳು ಮಾಯವಾಗುತ್ತ ಬಂದುವು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲೂ ಇದೇ ಪರಿಣಾಮವಾಯಿತು. ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಹಂತದಿಂದ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದವರೆಗಿನ ಎಲ್ಲ ಹಂತಗಳಲ್ಲೂ ಶಿಕ್ಷಣ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಶಿಕ್ಷಣವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿ ರೂಪುಗೊಳ್ಳುತ್ತ ಬಂತು. 1947ರ ವೇಳೆಗೆ ಆ ಪದ್ಧತಿ ಹೆಮ್ಮರವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ನಿಂತಿತು. ಗಾಂಧೀಜಿಯವರು ರೂಪಿಸಿದ ಮೂಲಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ತರಲು ಪ್ರಯತ್ನ ನಡೆದರೂ ಅದು ಅಷ್ಟು ಯಶಸ್ಸನ್ನು ಕಾಣಲಿಲ್ಲ.

ಉಪಸಂಹಾರ: ಆಶ್ರಮ, ಗುರುಕುಲಗಳಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾದ ಇತಿಹಾಸಪೂರ್ವದ ಕರ್ನಾಟಕದ ಶಿಕ್ಷಣಪರಂಪರೆಯ ಪ್ರವಾಹ ಕ್ರಿ.ಪೂ. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದ ಜೈನ ಬಸದಿಗಳಿಂದಲೂ ಬೌದ್ಧ ಪರಂಪರೆಯ ಸಂಘಾರಾಮ, ಚೈತ್ಯಾಲಯ, ಮಠ, ವಿಹಾರಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ಪರಿಪುಷ್ಟಿಗೊಂಡು ಅಭಿವರ್ಧಿಸಿ ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯದ ವಿದ್ಯಾಪೀಠದ ಉಗಮವನ್ನು ಕಂಡು ಹದಿಮೂರನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಕೊನೆಗೆ ಸಂಭವಿಸಿದ ಮುಸ್ಲಿಮರ ದಾಳಿಯ ಬೇನೆಗೆ ಸಿಕ್ಕಿ ಕುಂದುತ್ತ ಬಂತು. ಐದಾರು ಶತಮಾನಗಳ ಕಾಲ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದು ಮುಸ್ಲಿಂ ಶಿಕ್ಷಣವೂ ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಅದೇ ಗತಿಯನ್ನನುಭವಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಶಿಕ್ಷಣಪದ್ಧತಿಯ ಆಕರ್ಷಣೆಗೆ ಸಿಕ್ಕಿದ ಇಲ್ಲಿನ ಎಲ್ಲ ಶಿಕ್ಷಣಪದ್ಧತಿಗಳೂ ತಮ್ಮ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನೇ ಕಳೆದುಕೊಂಡುವು. ನೂತನವಾಗಿ ಆರಂಭವಾದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಶಿಕ್ಷಣಪದ್ಧತಿ ಹಾಗೂಹೀಗೂ ಇಲ್ಲಿನವರ ಆಶೋತ್ತರಗಳನ್ನು ಈಡೇರಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದು ಈಗ ನಮ್ಮ ಜೀವನಕ್ಕೊಪ್ಪುವಂತೆ ರೂಪುಗೊಂಡು ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತಿದೆ. **(ಎನ್.ಎಸ್.ವಿ.)**

ಶಿಕ್ಷಣದ ಆಡಳಿತ: ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯ ಆಡಳಿತ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ 27 ರೆವಿನ್ಯೂ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಾಗಿಯೂ ಶಿಕ್ಷಣ ಆಡಳಿತ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ 20 ಜಿಲ್ಲೆಗಳಾಗಿಯೂ ವಿಂಗಡಿಸಿದೆ. ಒಟ್ಟು ನಾಲ್ಕು ಶಿಕ್ಷಣ ವಿಭಾಗಗಳಿವೆ. ಬೆಂಗಳೂರು, ಮೈಸೂರು, ಧಾರವಾಡ ಮತ್ತು ಗುಲ್ಬರ್ಗ–

ಈ ಒಂದೊಂದು ವಿಭಾಗಕ್ಕೂ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ಸಹನಿರ್ದೇಶಕರಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಸಹನಿರ್ದೇಶಕರಿಗೂ ಸಹಾಯಕರಾಗಿ ಒಬ್ಬರು ಎಜುಕೇಷನಲ್ ಆಫೀಸರ್ ಮತ್ತು ಒಬ್ಬರು ಗೆಜೆಟೆಡ್ ಅಸಿಸ್ಟೆಂಟ್ ನೇಮಕಗೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.

ರಾಜ್ಯದ 20 ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಿಗೆ (ಬೆಂಗಳೂರು ಪಟ್ಟಣ ಒಂದು ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಜಿಲ್ಲೆಯೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ) ಜಿಲ್ಲೆಗೊಬ್ಬರಂತೆ ಡೆಪ್ಯುಟಿ ಡೈರೆಕ್ಟರ್‌ಗಳು ನೇಮಕಗೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಡೆಪ್ಯುಟಿ ಡೈರೆಕ್ಟರ್‌ರವರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ಐವತ್ತು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳಿಗೆ ಒಬ್ಬ ಎಜುಕೇಷನಲ್ ಆಫೀಸರ್ ಇದ್ದಾರೆ. ಕೆಲವು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರು ಕೆಲವು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೂವರು ಎಜುಕೇಷನಲ್ ಆಫೀಸರುಗಳು ಇದ್ದಾರೆ. ಪ್ರತಿ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಎರಡನೆಯ ತರಗತಿಯ ಐವರು ಸಬ್ಜೆಕ್ಟ್ ಇನ್ಸ್‌ಪೆಕ್ಟರು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳಿಗೆ ತಮಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಪಠ್ಯವಿಷಯ ಬೋಧನೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಿಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ನೀಡುತ್ತಾರೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಅಸಿಸ್ಟೆಂಟ್ ಎಜುಕೇಷನಲ್ ಆಫೀಸರರಿಗೆ ವಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಪ್ರತಿ ಅಸಿಸ್ಟೆಂಟ್ ಎಜುಕೇಷನಲ್ ಆಫೀಸರಿಗೂ ಸಹಾಯಕರಾಗಿ ಪ್ರತಿ ಎಪ್ಪತ್ತೈದು ಶಾಲೆಗಳಿಗೊಬ್ಬರಂತೆ ಇನ್ಸ್‌ಪೆಕ್ಟರುಗಳು ನೇಮಕಗೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಮಾಡಿದ ಈ ಏರ್ಪಾಡುಗಳಿಂದ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಶಾಲಾ ತನಿಖೆಯು ಶಿಕ್ಷಣದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮೊದಲಗಿಂತ ಉತ್ತಮವಾಗಿ ನಡೆಯುವಂತಾಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢಶಿಕ್ಷಣ ಮುಗಿಸಿದ ಮತ್ತು ವೃತ್ತಿ ತರಬೇತಿ ಪಡೆದ ಅಧ್ಯಾಪಕರೂ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ತರಬೇತಿ ಪಡೆದ ಪದವೀಧರ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರೂ ನೇಮಕಗೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವೆಡೆ ತರಬೇತಿ ಪಡೆದ ಪದವೀಧರರು ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಸೇಕಡ 72.4ರಷ್ಟು ತರಬೇತಿ ಪಡೆದ ಅಧ್ಯಾಪಕರಿದ್ದು ಈಗ ಇವರ ಸಂಖ್ಯೆ ಗಣನೀಯವಾಗಿ ಹೆಚ್ಚಿದೆ. ಸೆಕೆಂಡರಿ ಹಂತಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರನ್ನು ತರಬೇತಿಗಾಗಿ ಸರ್ಕಾರದ ವೆಚ್ಚದಲ್ಲಿ ಕಳಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿ, ಅಂಚೆ ಮತ್ತು ತೆರಪಿನ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಸೆಕೆಂಡರಿ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಮಾಡುವ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರ ತರಬೇತಿಗಾಗಿ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಪ್ಪತ್ತೈದಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಬಿ.ಎಡ್ ಕಾಲೇಜುಗಳಿವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಎನ್.ಸಿ.ಇ.ಆರ್.ಟಿ.ಯು. ಶಾಲಾಶಿಕ್ಷಕರ ತರಬೇತಿಗಾಗಿ ದೇಶದಲ್ಲಿ ನಡೆಸುತ್ತಿರುವ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು (ರೀಜನಲ್ ಕಾಲೇಜ್ ಆಫ್ ಎಜುಕೇಷನ್) ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿದೆ.

ಶಾಲಾಹಂತದಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಮಟ್ಟವನ್ನು ಉತ್ತಮಗೊಳಿಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ರಾಜ್ಯಸರ್ಕಾರ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ರಾಜ್ಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ಸಂಶೋಧನ ಇಲಾಖೆಯನ್ನು ಒಬ್ಬ ಅಪರ ನಿರ್ದೇಶಕರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದೆ. ರಾಜ್ಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆ, ರಾಜ್ಯ ವಿಜ್ಞಾನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಶಿಕ್ಷಣ ತರಬೇತಿ ವಿಭಾಗ ಮೊದಲಾದುವು ಈ ನಿರ್ದೇಶಕರ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿವೆ.

ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳ ಇಲಾಖೆ 1969ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಗಿ ಆರು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ, ಸೆಕೆಂಡರಿ ಮತ್ತು ಇತರ ತರಗತಿಗಳಿಗೆ 404 ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ರಾಷ್ಟ್ರೀಕರಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ. ಈ ಇಲಾಖೆಯ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾಗಿ ಒಬ್ಬ ಅಪರ ನಿರ್ದೇಶಕರಿದ್ದಾರೆ. ಅದು ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳಲ್ಲದೆ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರ ಉಪಯೋಗಕ್ಕಾಗಿ ಕೈಪಿಡಿಗಳನ್ನು ಸಹ ಹೊರತಂದಿದೆ.

ಅಗಾಧ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಮುದ್ರಿಸಲು ಅನುಕೂಲವಾಗಲು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕ ಮುದ್ರಣಾಲಯವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಮುದ್ರಣಾಲಯ ಈಗ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳ ಇಲಾಖೆಯ ಸೇಕಡ 90ರಷ್ಟು ಕೆಲಸವನ್ನು ಪೂರೈಸುವ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕಾಗಿ ಹದಿನಾರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಗಳಿವೆ–ಕೃಷಿ ವೈದ್ಯಕೀಯ, ಪಶು ಮತ್ತು ತಾಂತ್ರಿಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಅಲ್ಲದೆ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಧನ ಆಯೋಗದಿಂದ ಅಂಗೀಕಾರ ಪಡೆದ ಇಂಡಿಯನ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಸೈನ್ಸ್ (ಬೆಂಗಳೂರು) ಸಹ ಇದೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಗಳ ಕಾಯಿದೆ ಪ್ರಕಾರ ಕರ್ನಾಟಕದ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಗಳ ಆಡಳಿತ ಒಂದೇ ಕಾಯಿದೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಗಳಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ರಾಜ್ಯಪಾಲರೇ ಕುಲಾಧಿಪತಿಗಳು. ಇವರ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟು ಕುಲಪತಿಗಳು ತಮಗೆ ಸೇರಿದ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಆಡಳಿತವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಇವರಿಗೆ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಲು ಸಹಾಯಕರಾಗಿ ಕುಲಸಚಿವರು, ಪರೀಕ್ಷಾಧಿಕಾರಿ ಮತ್ತು ದ್ರವ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳು ಇದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲದೆ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಸುಸೂತ್ರವಾಗಿ ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಲು ಸೆನೆಟ್, ಸಿಂಡಿಕೇಟ್, ಅಕೆಡಮಿಕ್ ಕೌನ್ಸಿಲ್, ಫೈನಾನ್ಸ್ ಕಮಿಟಿ, ಬೋರ್ಡ್ ಆಫ್ ಸ್ಟಡೀಸ್, ಫ್ಯಾಕಲ್ಟೀಸ್ ಮತ್ತು ಇತರ ಸಮಿತಿಗಳೂ ಇವೆ. ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳ ಸೆನೆಟ್ಟನ್ನು ವಿಸರ್ಜಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಕಾಲೇಜು ಶಿಕ್ಷಣ 1960ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈ ಇಲಾಖೆಯ ಅಧೀನದಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರಿ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ಸರ್ಕಾರದ ಸಹಾಯ ಪಡೆದ ಖಾಸಗಿ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ಬರುವುವು. ಖಾಸಗಿ ಕಾಲೇಜುಗಳ ಸೇಕಡಾ 80ರಷ್ಟು ಖೋತಾ ಹಣವನ್ನು ಸರ್ಕಾರ ವಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ನಿಯಮಾನುಸಾರವಾಗಿ ಕಟ್ಟಡಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೂ ಸಲಕರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೂ ಹಣ ಕೊಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಿ ಯೂನಿವರ್ಸಿಟಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಇಲಾಖೆ (ಪದವಿಪೂರ್ವ ಶಿಕ್ಷಣ ಇಲಾಖೆ) 1971ರ ಜನವರಿಯಿಂದ ಕೆಲಸಮಾಡಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿತು. ಕಾಂಪೊಸಿಟ್ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ಅಪ್‌ಗ್ರೇಡೆಡ್ ಜೂನಿಯರ್ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ (ಹೈಯರ್ ಸೆಕೆಂಡರಿ ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ಜೂನಿಯರ್ ಕಾಲೇಜುಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿದ್ದು) ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಜೂನಿಯರ್ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ಇದರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿವೆ. ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಜೂನಿಯರ್ ಕಾಲೇಜುಗಳು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಿ ಯೂನಿವರ್ಸಿಟಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಇಲಾಖೆಯ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿವೆ. ಇವುಗಳ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಕರಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ನಿರ್ದೇಶಕರು ಇದ್ದಾರೆ.

ತಾಂತ್ರಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಇಲಾಖೆಯ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ತಾಂತ್ರಿಕ ಪದವಿ, ಡಿಪ್ಲೊಮಾ, ಪದವಿಯೋತ್ತರ ಶಿಕ್ಷಣಗಳು ಸೇರಿವೆ. ಆದರೆ ಡಿಪ್ಲೊಮಾಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವ ಹಾಗೆ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯು ತಾಂತ್ರಿಕ ಇಲಾಖೆಗೂ ಪದವಿ ಮತ್ತು ಪದವಿಯೋತ್ತರ ಶಿಕ್ಷಣದ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯು ಆಯಾ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಗಳಿಗೂ ಸೇರಿದೆ. 1975–76ರಲ್ಲಿ ತಾಂತ್ರಿಕ ಶಿಕ್ಷಣದ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟು ಆರು ಜೂನಿಯರ್ ಟೆಕ್ನಿಕಲ್ ಸ್ಕೂಲುಗಳೂ 36 ಡಿಪ್ಲೊಮಾ ನೀಡುವ ಸಂಸ್ಥೆಗಳೂ ಪದವಿ ಮಟ್ಟದ 21 ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳೂ ಇದ್ದುವು. ಸೂರತ್ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜು ಇದೆ.

ಕಿತ್ತೂರು ರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮ ಬಾಲಕಿಯರ ರೆಸಿಡೆನ್ಷಿಯಲ್ ಶಾಲೆಯು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಯರಿಗೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿವೇತನಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ, ಸಮವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನೂ ಉಚಿತವಾಗಿ ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಶಾಲೆಯ ವೆಚ್ಚಕ್ಕೆ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸರ್ಕಾರ ಧನ ಸಹಾಯ ಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ 1963ರಿಂದ ಖಾಸಗಿ ಕಾಲೇಜುಗಳ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಿಗೆ ತ್ರಿವಿಧ ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿದೆ. ಈಚೆಗೆ ಈ ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ಖಾಸಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾಲೇಜುಗಳಿಗೂ ಬಿ.ಎಡ್. ಕಾಲೇಜುಗಳಿಗೂ ವಿಸ್ತರಿಸಲಾಗಿದೆ.

(ಟಿ.ಎನ್.ಎಸ್.ಎಸ್.)

ಶಿಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಖಾಸಗಿ ಯತ್ನ: 18–19ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರೈಸ್ತ ಪಾದ್ರಿಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದ ಹಲವು ಕಡೆ ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ತೆರೆಯಲು ಮುಂದೆ ಬಂದರು. ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಮೈಸೂರು, ತುಮಕೂರು ಮತ್ತು ಬೆಂಗಳೂರುಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಶಾಲೆಗಳು ತೆರೆಯಲ್ಪಟ್ಟವು. ಕೆಲವು ಕಡೆ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳ ಶಾಲೆಗಳೂ ಆರಂಭಿಸಲ್ಪಟ್ಟವು. ಈ ಶಾಲೆಗಳು ಖಾಸಗಿ ಶಾಲೆಗಳಾದರೂ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಸರ್ಕಾರವೇ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿತ್ತು. ಶಿಕ್ಷಣದ ಆವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನು ಜನತೆಯು ಮನಗಂಡಂತೆಲ್ಲ ನಗರಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಹೆಚ್ಚು ಶಾಲೆಗಳು ತೆರೆಯಲ್ಪಟ್ಟವು. ಹಾಗೆಯೇ ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶಾಲೆಗಳು ತೆರೆಯಲ್ಪಟ್ಟವು. ಈ ಶಾಲೆಗಳ ವೆಚ್ಚವನ್ನು ಭೂಕಂದಾಯದ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ತೆರಿಗೆಯ ಮೂಲಕ ಭರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಶಾಲೆಗಳ ತನಿಖೆಗಾಗಿ ಅನೇಕ ಸಮಿತಿಗಳು ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದವು.

ಪ್ರಾಥಮಿಕಪೂರ್ವಶಿಕ್ಷಣ: ಮೈಸೂರಿನ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನ ಮನಶ್ಶಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದ ಎಂ.ವಿ. ಗೋಪಾಲಸ್ವಾಮಿಯವರು ಶಿಶು ವಿಹಾರವೊಂದನ್ನು ತೆರೆದುದಲ್ಲದೆ, ಅವರು ಆ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಹುವಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದರು. ಮೈಸೂರು ಮತ್ತು ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಪೂರ್ವ ಶಾಲೆಗಳು ತೆರೆಯಲ್ಪಟ್ಟವು. ಅವುಗಳಿಗೆ ಸರ್ಕಾರ ಧನಸಹಾಯವನ್ನಿತ್ತು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಿತು. ಪುಟ್ಟ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಶಾಲಾ ಪರಿಸರಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡಲು ಎಲ್.ಕೆಜಿ ಮತ್ತು ಯು.ಕೆಜಿ ತರಗತಿಗಳನ್ನು ಈ ಹಂತಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಹಂತದ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕಾಗಿ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 4,597 ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿದ್ದು 1,91,879 ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ದಾಖಲಾತಿಯಾಗಿದ್ದರೆಂದು 2000–2001ರಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿರುವ ಸಮೀಕ್ಷೆ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ: 1913ರಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಶೇಖರ ಅಯ್ಯರ್ ಅವರ ಪತ್ನಿ ಪಾರ್ವತಮ್ಮನವರು ಒಂದು ಮಹಿಳಾ ಸಮಾಜವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಅನೇಕ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ತೆರೆದರು. ಕ್ರೈಸ್ತ ಮಿಷನರಿಗಳು ಮೈಸೂರು ಮತ್ತು ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ತೆರೆದರು. ಸರ್ಕಾರ ಅವುಗಳಿಗೆ ಧನಸಹಾಯ ನೀಡುತ್ತಿತ್ತು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಅನೇಕ ಖಾಸಗಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳೂ ತೆರೆಯಲ್ಪಟ್ಟವು. ಕ್ರೈಸ್ತಮಿಷನರಿಗಳೂ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ತೆರೆದವು. ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜನಗಳೂ ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳೂ ಕೆಲವು ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ತೆರೆದವು. 2000–2001ರ ಸಮೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿರುವಂತೆ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 23,690 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳೂ ಮತ್ತು 24,142 ಮೂಲ ಶಾಲೆಗಳೂ (ಎಲಿಮೆಂಟರಿ) ಇದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ 60,540 ಮತ್ತು 1,42,580 ಅಧ್ಯಾಪಕರಿದ್ದು 65,01,200 ಮತ್ತು 24,17,210 ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ದಾಖಲಾತಿಯಾಗಿದ್ದರು.

ಪ್ರೌಢಶಿಕ್ಷಣ: ಕರ್ನಾಟಕದ ಅನೇಕ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರೈಸ್ತಮಿಷನರಿಗಳು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳನ್ನು ತೆರೆದವು. 1851ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ ತೆರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿತ್ತು. 1852ರಲ್ಲಿ ತುಮಕೂರಿನಲ್ಲಿಯೂ 1854ರಲ್ಲಿ ಶಿವಮೊಗ್ಗದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳು ತೆರೆಯಲ್ಪಟ್ಟವು. ಮೈಸೂರು ಮತ್ತು ಬೆಂಗಳೂರುಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳ ಶಾಲೆಗಳು ತೆರೆಯಲ್ಪಟ್ಟವು. ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಎಸ್.ಎಲ್.ಎನ್. ಮತ್ತು ನ್ಯಾಷನಲ್ ಹೈಸ್ಕೂಲುಗಳು ಆರಂಭವಾದವು. ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಮಹಿಳಾ ಸಮಾಜಗಳು ಮತ್ತು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಮಹಿಳಾ ಕ್ಲಬ್‌ಗಳು ತೆರೆಯಲ್ಪಟ್ಟವು. ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳೂ ತೆರೆಯಲ್ಪಟ್ಟವು. ಶ್ರೀಮತಿ ಪಾರ್ವತಮ್ಮನವರು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯನ್ನು ತೆರೆದರು. ಹಾಸನ, ತುಮಕೂರು ಮತ್ತು ಶಿವಮೊಗ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರೈಸ್ತಮಿಷನರಿಗಳು ಕೆಲವು ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ತೆರೆದವು. ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಮಹಾರಾಜ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯ ಆರಂಭವಾಯಿತು.

ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆದಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪುರಸಭೆಗಳೂ ಜಿಲ್ಲಾಮಂಡಲಿಗಳೂ ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಂಡಲಿಗಳೂ ತಮ್ಮ ಸಾಮಾಜಿಕ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಆದ್ಯತೆ ನೀಡಿದುವು. 1928ರಲ್ಲಿ ಪುರಸಭೆಗಳೂ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳನ್ನು ತೆರೆಯುವಂತೆ ಏರ್ಪಾಡಾಯಿತು. 1948–49ರಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಮಂಡಲಿಗಳೂ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಂಡಲಿಗಳೂ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳನ್ನು ತೆರೆದವು.

1833ರಲ್ಲಿ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಶಾಲೆಯನ್ನು ತೆರೆದರು. ಅನಂತರ ಮರಿಮಲ್ಲಪ್ಪನವರು ಶಾಲೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. 1908–09ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ 11 ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳಿದ್ದುವು. 1917–18ರಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯೂ 1919–20ರಲ್ಲಿ ಸಾಹುಕಾರ್ ಬನುಮಯ್ಯನವರ ಶಾಲೆಯೂ 1921–22ರಲ್ಲಿ ಶಾರದಾವಿಲಾಸ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯೂ ತೆರೆಯಲ್ಪಟ್ಟವು. 1953–54ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಗಂಡುಮಕ್ಕಳ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ 252ಕ್ಕೆ ಏರಿತು. ಕೆಲವು ಶಾಲೆಗಳಿಗೆ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರು ಮತ್ತು ಸರ್ಕಾರ ಧನಸಹಾಯ ನೀಡಿ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಿದರು. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿನ 9,713 ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ 61,725 ಅಧ್ಯಾಪಕರಿದ್ದು 14,49,860 ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ದಾಖಲಾಗಿದ್ದರೆಂಬ ವಿಚಾರ 2000–2001ರ ಸಮೀಕ್ಷೆ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣ : ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕಾಗಿ ಕ್ರೈಸ್ತಮಿಷನರಿಗಳು ಮೈಸೂರು ಮತ್ತು ಬೆಂಗಳೂರುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕಾಲೇಜುಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದವು. ಇವುಗಳು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟು ಸರ್ಕಾರದಿಂದ ಧನಸಹಾಯ ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದವು. ಕೆಲವು ಖಾಸಗಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳೂ ಮೈಸೂರು ಮತ್ತು ಬೆಂಗಳೂರುಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಲೇಜುಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಶ್ರಮಿಸಿ ಹೆಸರುಗಳಿಸಿವೆ.

ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಪುರಸಭೆ, ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಂಡಲಿ ಮತ್ತು ಜಿಲ್ಲಾ ಮಂಡಲಿಗಳು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಜೂನಿಯರ್ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ನಡೆಯುತ್ತಿವೆ.

ಅಧ್ಯಾಪಕರ ಶಿಕ್ಷಣ: ಶಿಕ್ಷಕರ ತರಬೇತಿ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಹು ಹಳೆಯ ಶಾಲೆ 1860ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದ ಸರ್ಕಾರಿ ಟ್ರೇನಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜ್ (ಫಾರ್ ಮೆನ್). ಇದು ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಪದವೀಧರ ಶಿಕ್ಷಕರಿಗೆ ತರಬೇತಿ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದು, 1925ರಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಕರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ತರಬೇತಿ ನೀಡುವ ಶಾಲೆಯಾಯಿತು. ಸೇಕ್ರೆಡ್ ಹಾರ್ಟ್ ವಿಮೆನ್ಸ್ ಟ್ರೇನಿಂಗ್ ಸ್ಕೂಲ್ ಖಾಸಗಿ ಸಂಸ್ಥೆಯಾಗಿದ್ದು 1914–45ರಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರ ವಹಿಸಿಕೊಂಡಿತು.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಈಗ ಪದವೀಧರ ಶಿಕ್ಷಕರ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲಾ ಶಿಕ್ಷಕರ ಖಾಸಗಿ ತರಬೇತಿ ಕಾಲೇಜುಗಳೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸುತ್ತಿವೆ. ಕೆಲವು ಪುರಸಭೆಗಳು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಹಾಗೂ ಪ್ರೌಢಶಾಲಾ ಶಿಕ್ಷಕರ ತರಬೇತಿ ಕಾಲೇಜುಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿವೆ. ಈ ಶಾಲೆಗಳ ಹೊರ ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ಆಡಳಿತ ವರ್ಗವೂ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದೆ.

1921ರಲ್ಲಿ ಪುರಸಭೆಯು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಿವುಡ ಮೂಗರ ಶಾಲೆಯನ್ನು ತೆರೆಯಿತು. ಖಾಸಗಿಯವರು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ 1901ರಲ್ಲಿ ಕಿವುಡ ಮತ್ತು ಮೂಗರ ಶಾಲೆಯನ್ನು ತೆರೆದರು. ಇದನ್ನು ಆ ವರ್ಷವೇ ಸರ್ಕಾರ ವಹಿಸಿಕೊಂಡಿತು. 135 ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ 14,348 ಶಿಕ್ಷಕರಿಗೂ ಮತ್ತು 70ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಪ್ರಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾರು 7,000 ಶಿಕ್ಷಕರಿಗೂ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಹಾಗೂ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳಿಗಾಗಿ ಯುಕ್ತ ತರಬೇತಿ ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ ಎಂದು 2000–2001ರ ಸಮೀಕ್ಷೆ ವರದಿ ಮಾಡಿದೆ.

ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಿಕ್ಷಣ: ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು

ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದ ಶೃಂಗೇರಿ ಮಠವು ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಯನ ಕೇಂದ್ರವೂ ಆಗಿತ್ತು. ಮೈಸೂರಿನ ಮಹಾರಾಜ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾಲೇಜು 1876ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾಲೇಜು 1889ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಮೇಲುಕೋಟೆಯಲ್ಲೂ ಸಿದ್ಧಗಂಗಾ ಮಠದಲ್ಲೂ ಒಂದೊಂದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಾಲೆಗಳು ಆರಂಭವಾದುವು. ಅದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಅನೇಕ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಾಠಶಾಲೆಗಳು ತೆರೆಯಲ್ಪಟ್ಟವು. ಇವುಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಸರ್ಕಾರವೇ ಧನಸಹಾಯ ನೀಡುತ್ತಿದೆ.

ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣ: ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣದ ಆವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನು ಮನಗಂಡು 1941ರಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಖಾಸಗಿ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ರಾತ್ರಿ ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ತೆರೆದರು. ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನ ಶಿಕ್ಷಕರೂ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳೂ 1942ರಲ್ಲಿ ವಯಸ್ಕರ ಸಾಕ್ಷರತೆಗಾಗಿ ರಾತ್ರಿ ಶಾಲೆಯೊಂದನ್ನು ತೆರೆದರು. ಮೈಸೂರಿನ ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಯು ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸತೊಡಗಿತು. 1945ರಲ್ಲಿ ಅದೇ ಸಂಸ್ಥೆಯು ಮೈಸೂರು ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಮಿತಿಯಾಗಿ ವಯಸ್ಕರ ಸರ್ವತೋಮುಖ ಶಿಕ್ಷಣದ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿತು. ನಂಜನಗೂಡಿನಲ್ಲಿ 1947ರಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿದ್ಯಾಪೀಠವನ್ನೂ ಸ್ಥಾಪಿಸಿತು. ಮುಂದೆ ಶಿವಾರಗುಡ್ಡ, ಹಾಸನ, ತುಮಕೂರು ಮುಂತಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲೂ ವಿದ್ಯಾಪೀಠಗಳು ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದವು. ಈ ವಿದ್ಯಾಪೀಠಗಳು ವಯಸ್ಕ ಯುವಜನರ ಬಹುಮುಖ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಶ್ರಮಿಸುತ್ತಿವೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಪೂರ್ವ ಹಂತದಿಂದ ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣದವರೆಗೂ ಖಾಸಗಿಯಾಗಿ ಅನೇಕ ಶಾಲಾ ಕಾಲೇಜುಗಳು ನಡೆಸಲ್ಪಡುತ್ತಿವೆ. ಸರ್ಕಾರದಿಂದ ನಡೆಸಲ್ಪಡುವ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಖಾಸಗಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಪೂರ್ವದ ಪ್ರೌಢ ಮತ್ತು ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣ ರಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಗಣನೀಯ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿವೆ. ಸರ್ಕಾರ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಅವಕ್ಕೆ ಧನಸಹಾಯವನ್ನೂ ನೀಡುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಕೆಲವು ನಿರ್ಬಂಧಗಳನ್ನಿಟ್ಟು ಸಮರ್ಪಕವಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವಂತೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡುತ್ತಿದೆ. ಕೆಲವು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳೂ ತರಬೇತಿ ಶಾಲೆಗಳೂ ಜೂನಿಯರ್ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಠೇವಣಿ ಹಣವನ್ನೂ ಇಟ್ಟು ನಡೆಸುವಂತೆ ಸರ್ಕಾರ ನಿರ್ಬಂಧಿಸಿದೆ. ಸಮಾಜ ಶಿಕ್ಷಣದ ಆವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನು ಮನಗಂಡಂತೆಲ್ಲ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಶಾಲಾ ಕಾಲಾಜುಗಳೂ ಖಾಸಗಿಯಾಗಿ ತೆರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಿವೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಶಿಕ್ಷಣ ಖಾಸಗಿ ಯತ್ನವಾಗಿಯೇ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಸರ್ಕಾರ ಅದಕ್ಕೆ ವಿವಿಧ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರೂ ಅದನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸಲು ಯತ್ನಿಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಪೌರಾಣಿಕ ಯುಗದಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಮಗಳೂ ಪರಿಷತ್ತುಗಳೂ ಆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದವು. ಗುರುಕುಲಗಳೂ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಪಂಡಿತನ ಕರ್ತವ್ಯವಾಗಿ ನಡೆದುಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿದ್ದವು. ಜೈನ ಬೌದ್ಧರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಖಾಸಗಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಬಂತು. ಚೈತ್ಯಾಲಯ, ಬಸದಿ, ವಿಹಾರ, ಸಂಘಾರಾಮ ಮುಂತಾದ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದವು. ಅಗ್ರಹಾರಗಳೂ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಗಳೂ ವೈದಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಪದ್ಧತಿಯ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿದ್ದವು. 9–10ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಮಠಗಳೂ ವಿವಿಧ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಅವುಗಳ ಆಡಳಿತವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದುವು. 13ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅನಂತರ ಮುಸಲ್ಮಾನರ ದಾಳಿಯಿಂದ ಅನೇಕ ಶಿಕ್ಷಣಸಂಸ್ಥೆಗಳು ನಾಮಾವಶೇಷವಾದವು. ಮುಸಲ್ಮಾನರು ಮಸೀದಿಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಏರ್ಪಾಟುಮಾಡಿದ್ದರು. ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕಾಗಿ ಏರ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ ಮುಕ್ತಾಬುಗಳು, ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕಾಗಿ ಏರ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ ಮದರಸಾಗಳೂ ಖಾಸಗಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಾಗಿಯೇ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದವು. ವೈದಿಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾದ ಶಿಕ್ಷಣದಲ್ಲಿನ ಈ ಖಾಸಗಿ ಆಸಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಯತ್ನ ಈಗಲೂ ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತಿದೆ. *

ಶಿಕ್ಷಣದ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣ: ದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ವಿದ್ಯೆ ಕಲಿಸಲು ಶಿಕ್ಷಣದ ವಿವಿಧ ಹಂತಗಳಲ್ಲಿ ಈಗ ಒದಗಿಸಿರುವ ಶಾಲಾ ಸೌಕರ್ಯಗಳಾವುವು, ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟೆಷ್ಟು, ಅತ್ಯವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಮುಂದೆ ಒದಗಿಸಲೇಬೇಕಾದ ಸೌಕರ್ಯಗಳಾವುವು ಎಂಬ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ, ಶಿಕ್ಷಣಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಯೋಜನೆಗಳಿಗೆ ಆಧಾರರೂಪವಾದ ಅಂಕಿ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿ, ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ಮಾಡಿ, ಅವುಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವಸಿದ್ಧತೆ ಮಾಡುವುದೇ ಶಿಕ್ಷಣದ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣ.

ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲನೆಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣ 1957–58ರಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ಇದು ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣ. ಭಾರತದ ರಾಜ್ಯಾಂಗದ 45ನೆಯ ವಿಧಿಯಂತೆ ದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲ ಮಕ್ಕಳಿಗೂ ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ವಯಸ್ಸು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವವರೆಗೆ ಉಚಿತ ಕಡ್ಡಾಯ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಒದಗಿಸಬೇಕಾದುದು ಭಾರತ ಒಕ್ಕೂಟ ರಾಜ್ಯಗಳ ಸರ್ಕಾರಗಳ ಹೊಣೆಯಾಯಿತು. ಈ ಮಹತ್ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಾಗಿ ಸಾಧಿಸಲು ಪೂರ್ವಸಿದ್ಧತೆಯಾಗಿ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಈ ಮೊದಲನೆಯ ಶಿಕ್ಷಣದ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣವನ್ನು ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಚಿವಾಲಯ ರೂಪಿಸಿ, ಯೋಜಿಸಿ, ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರಗಳಿಗೆ ಧನಸಹಾಯ ನೀಡಿ, ಆ ಸರ್ಕಾರಗಳ ಮೂಲಕ ನಡೆಸಿತು. ಈ ಪ್ರಥಮ ಶಿಕ್ಷಣ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣದ ಪರಿಚಯವನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಮೊದಲು ಹಿಂದಿನ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ನಡೆದಿದ್ದ ಎರಡು ಶಿಕ್ಷಣದ ಸಮೀಕ್ಷೆಗಳನ್ನೂ ಅವುಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯನ್ನೂ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಸೂಕ್ತ.

ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಪೂರ್ವ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣಗಳು: ಮಕ್ಕಳ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕಾಗಿ ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದು ಸರ್ಕಾರದ ಕರ್ತವ್ಯವೆಂಬುದನ್ನು ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರ್ಕಾರ 19ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮನಗಂಡುದರ ಫಲವಾಗಿ, ದೇಶದ ಅನೇಕ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರದ ಶಿಕ್ಷಣ ಇಲಾಖೆಗಳು ಸ್ಥಾಪಿತವಾದವು. ಆಗ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನ ಕಾರಣಾಂತರಗಳಿಂದ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಕಮಿಷನರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದ್ದುದರಿಂದ, ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ ವಿದ್ಯಾ ಇಲಾಖೆ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು. ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ನಿರ್ದೇಶನದ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಕೈಗೊಂಡ ದೇವರೊ ಯೋಜನೆಯ ಪ್ರಕಾರ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಶಾಲೆಗಳು ಸ್ಥಾಪಿತವಾದವು. 1885ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಹಿಂದಿರುಗಿ ಮಹಾರಾಜರಿಗೆ ವಹಿಸಿಕೊಟ್ಟ ಮೇಲೆ, ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಹೊಸಹೊಸ ಶಾಲೆಗಳು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗತೊಡಗಿದವು. ಅನೇಕ ಸಹಾಯ ದ್ರವ್ಯ ಶಾಲೆಗಳು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡವು. 1921ರಲ್ಲಿ, ಅದುವರೆಗಿನ ಶಿಕ್ಷಣದ ಪ್ರಗತಿಯನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿ, ಮುಂದಿನ ಪ್ರಗತಿಗಾಗಿ, ಅಂದಿನ ಶಿಕ್ಷಣದ ಇಲಾಖೆಯ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರಾಗಿದ್ದ ಸಿ.ಆರ್. ರೆಡ್ಡಿಯವರು ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಮನವಿಗೆ ಸರ್ಕಾರ ಅಂಗೀಕಾರವನ್ನಿತ್ತು, ಸಹಾಯದ್ರವ್ಯ ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ಪೂರ್ಣ ಸರ್ಕಾರಿ ಶಾಲೆಗಳನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಲು ಮತ್ತು ಹೆಚ್ಚು ಜನಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನುಳ್ಳ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ಹೊಸದಾಗಿ ತೆರೆಯಲು ನಿರ್ಧರಿಸಿತು. ಈ ಕೆಲಸವನ್ನು ತೃಪ್ತಿಕರವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 1922ರಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣದ ಸಮೀಕ್ಷೆಯೊಂದನ್ನು ನಡೆಸಲಾಯಿತು. ಇದು ಅಂದಿನ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಎಂಟು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅನ್ವಯವಾಗಿತ್ತು. ಇದರಲ್ಲಿ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ ಸಹಾಯದ್ರವ್ಯ ಶಾಲೆಗಳ ಪೂರ್ಣ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡ, ಪೂರ್ಣಪಟ್ಟಿಯನ್ನು ತಯಾರಿಸಲಾಯಿತು. ಪೂರ್ಣ

ಸರ್ಕಾರಿ ಶಾಲೆಗಳಾಗಲು ಅರ್ಹವಾದ ಶಾಲೆಗಳ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನೂ ಪ್ರಜಾಸಂಖ್ಯೆ 500ಕ್ಕೆ ಮೀರಿದ, ಶಾಲೆಗಳಿಲ್ಲದ ಗ್ರಾಮಗಳ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನೂ ತಯಾರಿಸಲಾಯಿತು. ಇದಾದ ಮೇಲೆ 1927–28ರಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ಶಿಕ್ಷಣದ ಸಮೀಕ್ಷೆ ನಡೆಯಿತು. ಇದೂ ಒಂದು ಸೀಮಿತ ಸಮೀಕ್ಷೆ. ಅದುವರೆಗಿನ ಶಿಕ್ಷಣದ ಪ್ರಗತಿಯನ್ನು ಅಳೆಯಲು ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ಪ್ರಗತಿಗಾಗಿ ಅನುಸರಿಸಬೇಕಾದ ಶಿಕ್ಷಣದ ನೀತಿಯನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಲು ಮೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಆರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. ಬಯಲುನಾಡನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸಲು ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನೂ ಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸಲು ಅಂದಿನ ಕಡೂರು(ಇಂದಿನ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು) ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನೂ ನಗರಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸಲು ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರವನ್ನೂ ಆರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. ಅಲ್ಲದೆ, ಒಂದು ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಆರಿಸಿಕೊಂಡು, ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದವರಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟು ಮಂದಿ ಮುಂದೆಯೂ ಅಕ್ಷರಸ್ಥರಾಗಿ ಉಳಿದುಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಾರೆ ಎಂಬ ಅಂಶವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮುಂದುವರಿದ ಪ್ರದೇಶಗಳಾವುವು, ಹಿಂದುಳಿದ ಪ್ರದೇಶಗಳಾವುವು. ಮುಂದುವರಿದ ವರ್ಗಗಳಾವುವು, ಹಿಂದುಳಿದ ವರ್ಗಗಳಾವುವು ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಈ ಸಮೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದ ಸತ್ಯಾಂಶಗಳ ಬೆಳಕಿನಲ್ಲಿ, ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಮುಂದಿನ ಶಿಕ್ಷಣದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಲಾಯಿತು.

ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಪ್ರಥಮ ಶಿಕ್ಷಣ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣ: ಭಾರತಕ್ಕೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಬಂದು, ಭಾರತದ ರಾಜ್ಯಾಂಗ ರೂಪಿತಗೊಂಡು ರಾಜ್ಯಗಳ ಪುನರ್‌ವಿಂಗಡಣೆಯಾದ ಮೇಲೆ ಇಡೀ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಾಭಿವೃದ್ಧಿಯ ಬೃಹತ್ ಯೋಜನೆಗಳು ರೂಪಿತವಾಗಿ ಅವು ತೀವ್ರಗತಿಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯಗತವಾಗಬೇಕಾಯಿತು. ಅಲ್ಲದೆ ಹಳೆಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಪದ್ಧತಿಯು ಹೊಸ ರೂಪ ತಾಳಿ ಸರ್ವಜನ ವ್ಯಾಪಿಯಾಗಿ ಬೆಳೆಯಬೇಕಾಯಿತು. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಶಿಕ್ಷಣದ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣವನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಯಿತು.

ಈ ಶಿಕ್ಷಣ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆಂದೂ ನಡೆಸದಿದ್ದಂಥ ಹಾಗೂ ಶಿಕ್ಷಣದ ಯೋಜನೆಗಳಿಗೆ ಆವಶ್ಯಕವಾಗುವಂಥ ಕಾರ್ಯವೊಂದನ್ನು ಮಾಡಲಾಯಿತು. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಜನವಸತಿಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ, ಎಣಿಕೆ ಮಾಡಿ, ಅವುಗಳ ಸಂಪೂರ್ಣ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನು ತಯಾರಿಸಲಾಯಿತು. ಜನಗಣತಿಯ ವರದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಸರ್ಕಾರಿ ಲೆಕ್ಕಪತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ರೆವಿನ್ಯೂ ಗ್ರಾಮಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಲೆಕ್ಕವಿದೆಯೇ ಹೊರತು ಜನವಸತಿಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಲೆಕ್ಕವಿಲ್ಲ. ಒಂದು ರೆವಿನ್ಯೂ ಗ್ರಾಮ ಒಂದು ಬಿಡಿಯಾದ ಜನವಸತಿಯಾಗಿರದೆ, ವ್ಯವಸಾಯದ ಜಮೀನುಗಳುಳ್ಳ ಒಂದು ವಿಸ್ತಾರ ಪ್ರದೇಶ. ಅಂಥ ಒಂದು ರೆವಿನ್ಯೂ ಗ್ರಾಮಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬಿಡಿಯಾದ ಒಂದೇ ಜನವಸತಿಯಿರಬಹುದು, ಎರಡು, ಮೂರು, ನಾಲ್ಕು ಹೀಗೆ ಬಿಡಿಬಿಡಿಯಾದ ಅನೇಕ ಜನವಸತಿಗಳಿರಬಹುದು. ರೆವಿನ್ಯೂ ಗ್ರಾಮಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಆ ಗ್ರಾಮದ ಹೆಸರನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದೊಡ್ಡದಾದ ಜನವಸತಿಯನ್ನು ಅಸಲಿ ಗ್ರಾಮವೆಂತಲೂ ಉಳಿದ ಜನವಸತಿಗಳನ್ನು (ಇದ್ದರೆ) ದಾಖಲು ಮಜರೆ ಅಥವಾ ವಾಡಿ ಎಂತಲೂ ಕರೆಯುವ ರೂಢಿಯಿದೆ. ಜನಗಣತಿಯ ವರದಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಬಿಡಿ ಬಿಡಿಯಾದ ವಸತಿಗಳ ಪಟ್ಟಿಯಾಗಲೀ ಅವುಗಳ ಪ್ರತಿಯೊಂದರ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರಜಾಸಂಖ್ಯೆಯ ಲೆಕ್ಕವಾಗಲೀ ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ರೆವಿನ್ಯೂ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟೇ ಜನವಸತಿಗಳಿರಲಿ, ಅವುಗಳ ಒಟ್ಟು ಪ್ರಜಾಸಂಖ್ಯೆಯ ಲೆಕ್ಕವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಜನಗಣತಿಯ ವರದಿಯಲ್ಲಿ ಕೊಡಲಾಗುವುದು. ಶಿಕ್ಷಣದ ಸೌಕರ್ಯಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಲು ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಣದ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಲು ಬಿಡಿಬಿಡಿಯಾದ ಜನವಸತಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ, ಪ್ರತಿಯೊಂದರ ಪ್ರಜಾಸಂಖ್ಯೆ, ಒಂದರಿಂದ ಇನ್ನೊಂದಕ್ಕಿರುವ ದೂರ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಅಂಕಿ ಅಂಶಗಳೂ ವಿವರಗಳೂ ತೀರ ಅವಶ್ಯಕ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಆದ್ಯತೆ ಕೊಡಲಾಯಿತು.

ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಜನವಸತಿಗಳ ಸ್ವರೂಪ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಎರಡು ಬಗೆಯದಾಗಿ ಕಂಡುಬಂದಿತು. ವಾಸದ ಮನೆಗಳು ಒಟ್ಟೊಟ್ಟಿಗೆ ಒಂದು ಗುಂಪಾಗಿ ಸಂಪೂರ್ಣ ಬಿಡಿಯಾಗಿ ಕಾಣುವ ಜನವಸತಿ ಒಂದು ಮಾದರಿಯಾದರೆ, ವಿಶಾಲ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಜಮೀನಿನಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಮನೆಯಂತೆ, ಅಥವಾ ಹೆದ್ದಾರಿಗುಂಟ ಸಾಲಾಗಿ ಹರಡಿರುವ ಮನೆಗಳು ಚದರಿದಂತಿರುವ ಜನವಸತಿಗಳು, ಇನ್ನೊಂದು ಮಾದರಿ. ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಮತ್ತು ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 2ನೆಯ ಮಾದರಿಯ ಚದರಿದ ಜನವಸತಿಗಳೂ ಉಳಿದೆಲ್ಲ ಕಡೆ ಗುಂಪು ಜನವಸತಿಗಳೂ ಕಂಡುಬಂದವು. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇವೆರಡರ ಸಮ್ಮಿಶ್ರ ಮಾದರಿ ಕಂಡುಬಂತು.

ಈ ಶಿಕ್ಷಣದ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ 1957 ಮಾರ್ಚ್ 31ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಜನವಸತಿಗಳ ದಾಖಲೆ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಅವುಗಳ ಸರಿಯಾದ ದೂರ ಮತ್ತು ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಶಿಕ್ಷಣದ ನಕ್ಷೆಯನ್ನು ತಯಾರಿಸಲಾಯಿತು. ಶಿಕ್ಷಣ ಸೌಕರ್ಯವಿರುವ ಜನವಸತಿಯ ಚಿಹ್ನೆಯ ಬಳಿ ಯಾವ ಹಂತದ ಶಿಕ್ಷಣ ಸೌಕರ್ಯವಿದೆ, ಪ್ರಾಥಮಿಕ (ತರಗತಿ 1–4), ಮಾಧ್ಯಮಿಕ (ತರಗತಿ 5–7) ಮತ್ತು ಪ್ರೌಢ (ತರಗತಿ 8–10) ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುವು ಇವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಚಿಹ್ನೆಗಳಿಂದ ಶಿಕ್ಷಣದ ನಕ್ಷೆಗಳಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ಶಾಲೆಗಳು ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಇತರ ಯಾವ ಯಾವ ಜನವಸತಿಗಳಿಗೆ ಆಯಾ ಹಂತದ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತಿವೆ, ಒದಗಿಸಬಲ್ಲವು ಎಂಬುದನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳಿರುವ ನಿಯಮಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ನಿರ್ಧರಿಸಿ, ನಕ್ಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಹಂತದ ಶಾಲಾ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಪರಿಮಿತಿಗೊಳಿಸಿ ಗುರುತು ಮಾಡಲಾಯಿತು.

1. ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಯಿರುವ ಜನವಸತಿಯಿಂದ ಸುತ್ತ ಒಂದು ಮೈಲು ಫಾಸಲೆಯೊಳಗಿರುವ ಇತರ ಜನವಸತಿಗಳನ್ನು ಆ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲಾ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡು, ಅವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣದ ಸೌಕರ್ಯವಿದೆಯೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲಾ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಪರಿಮಿತಿಗೊಳಿಸಲಾಯಿತು. ಶಾಲೆ ಇರುವ ಜನವಸತಿಯ ಚಿಹ್ನೆಯ ಕಡೆಗೆ ಇತರ ಜನವಸತಿಗಳಿಂದ ಒಂದೊಂದು ಬಾಣದ ಗುರುತು ಹಾಕಿ, ಪ್ರತಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲಾ ಪ್ರದೇಶ ಎದ್ದು ಕಾಣುವಂತೆ ತೋರಿಸಲಾಯಿತು.

2. ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣದ ಸೌಕರ್ಯವಿರುವ ಜನವಸತಿಯಿಂದ ಸುತ್ತ ಮೂರು ಮೈಲು ಫಾಸಲೆಯೊಳಗಿರುವ ಇತರ ಜನವಸತಿಗಳನ್ನು ಆ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಾಲಾ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿ, ಅವುಗಳ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣದ ಸೌಕರ್ಯವಿದೆಯೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಯಿತು. ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಾಲಾ ಪ್ರದೇಶದ ಸುತ್ತ ಅಡ್ಡಗೀಟುಗಳುಳ್ಳ ಎಲ್ಲೆಯನ್ನು ಹಾಕಲಾಯಿತು.

3. ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯಿರುವ ಜನವಸತಿಯಿಂದ ಸುತ್ತ 5 ರಿಂದ 8 ಮೈಲು ಫಾಸಲೆಯೊಳಗಿರುವ ಜನವಸತಿಗಳನ್ನು ಆ ಪ್ರೌಢಶಾಲಾ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡು ಅವುಗಳ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಪ್ರೌಢ ಶಿಕ್ಷಣದ ಸೌಕರ್ಯವಿದೆಯೆಂದು ಭಾವಿಸಲಾಯಿತು. ಪ್ರೌಢಶಾಲಾ ಪ್ರದೇಶದ ಸುತ್ತ ಬಿಂದುಗಳಿಂದ ಮಾಡಿದ ಎಲ್ಲೆಯನ್ನು ಹಾಕಲಾಯಿತು.

ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಶಾಲಾ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸುವಲ್ಲಿ, ಜನವಸತಿಯಿಂದ ಜನವಸತಿಗೆ ಇರುವ ನಡಿಗೆಯ ದೂರವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಬೇಕಾಯಿತು.

ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಜನವಸತಿಗಳ ನಡುವೆ ಇರುವ ಪ್ರಾಕೃತಿಕ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನು ಗಣನೆಗೆ ತಂದುಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. ಸಾಧ್ಯವಾದ ಮಟ್ಟಿಗೂ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ತೊಂದರೆಯಾಗದಂತೆ ಶಾಲಾ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ರಚಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ಪ್ರಾಕೃತಿಕ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಅರಿತುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೂ ಪ್ರತಿ ಜನವಸತಿಯ ಸರಿಯಾದ ಭೌಗೋಳಿಕ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ನಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಗುರುತು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೂ ಸರ್ವೆ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯ ತಯಾರಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವ ಅಧಿಕೃತ ಟೋಪೋ ನಕ್ಷೆಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ, ಪ್ರತಿ ಹೋಬಳಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಲ್ಲಿಯ ಎಲ್ಲ ರೆವಿನ್ಯೂ ಗ್ರಾಮಗಳ ಪಟೇಲರ, ಶ್ಯಾನುಭೋಗರ, ರೆವಿನ್ಯೂ ಇನ್ಸ್‌ಪೆಕ್ಟರ್, ಶಾಲಾ ಶಿಕ್ಷಕರುಗಳ ಮತ್ತು ಶಾಲಾ ಇನ್ಸ್‌ಪೆಕ್ಟರುಗಳ ಸಭೆಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ, ಅವರಿಂದಲೇ ಪ್ರತಿ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೂ ಒಂದು ನಮೂನೆಯನ್ನು ತುಂಬಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತು.

ಹೀಗೆ 1957 ಮಾರ್ಚ್ 31ರಲ್ಲಿದ್ದ ಶಾಲಾ ಪ್ರದೇಶಗಳೊಳಗೆ ಬರಲಾಗದೆ ಉಳಿದುಕೊಂಡ ಜನವಸತಿಗಳಿಗೆ ಹೊಸ ಪ್ರಾಥಮಿಕ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಮತ್ತು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳನ್ನು ಯೋಜಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ಹೊಸ ಶಾಲಾ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೂ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ನಿಯಮಗಳಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿಯೇ ಪರಿಮಿತಿಗೊಳಿಸಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಚಿಹ್ನೆಗಳಿಂದಲೇ ಗುರುತು ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಆದರೆ ಆಗಲೇ ಇದ್ದ ಶಾಲೆಗಳನ್ನೂ ಶಾಲಾ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೂ ಹಸಿರು ಬಣ್ಣದಿಂದಲೂ ಹೊಸದಾಗಿ ಯೋಜಿಸಿದ ಶಾಲೆಗಳನ್ನೂ ಶಾಲಾಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೂ ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣದಿಂದಲೂ ತೋರಿಸಲಾಯಿತು. ಇದರಿಂದ ನಕ್ಷೆಯನ್ನು ನೋಡಿದ ಕೂಡಲೇ, ಶಿಕ್ಷಣ ಸೌಕರ್ಯಗಳಿರುವ ಪ್ರದೇಶಗಳಾವುವು. ಸೌಕರ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವ ಪ್ರದೇಶಗಳಾವುವು ಮತ್ತು ಆ ಹೊಸ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಸೌಕರ್ಯಗಳನ್ನೊದಗಿಸಲು ಹೇಗೆ ಯೋಜಿಸಲಾಗಿದೆ ಎಂಬುದು ಎದ್ದುಕಾಣುವುದು.

ಶಾಲಾ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ರಚಿಸುವಾಗ ಅನುಸರಿಸಿದ ನಿಯಮಗಳ ಮುಖ್ಯ ಅರ್ಥವೇನೆಂದರೆ ರಾಜ್ಯದ ಯಾವ ಮಗುವೂ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆಯಲು ತನ್ನ ವಸತಿಯಿಂದ ಒಂದು ಮೈಲಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ದೂರ ನಡೆಯುವಂತಿರಬಾರದು; ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆಯಲು ಮೂರು ಮೈಲಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ದೂರ ನಡೆಯುವಂತಿರಬಾರದು; ಪ್ರೌಢಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆಯಲು 5–8 ಮೈಲಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ದೂರ ಹೋಗುವ ಆವಶ್ಯಕತೆಯಿರಬಾರದು.

ಹೊಸ ಶಾಲೆಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆಗೆ ಒಂದು ಪ್ರಜಾಸಂಖ್ಯಾಮಿತಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಲಾಯಿತು. ಒಂದು ಹೊಸ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗೆ ಒಂದೇ ಜನವಸತಿಯಲ್ಲಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಒಂದು ಮೈಲಿ ಫಾಸಲೆಯೊಳಗಿರುವ ಜನವಸತಿಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ ಒಟ್ಟು ಪ್ರಜಾಸಂಖ್ಯೆ 300 ಮತ್ತು ಮೇಲ್ಪಟ್ಟು ಇರಬೇಕು. ಹೀಗೆಯೇ ಒಂದು ಹೊಸ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಾಲಾಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ 5,000 ಪ್ರಜಾಸಂಖ್ಯೆಯ ಮಿತಿಯನ್ನೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅನುಸರಿಸಲಾಯಿತು.

ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ಯೋಜಿಸುವಾಗ ಆ ಪ್ರದೇಶದ ಪ್ರಾಪ್ತ ವಯಸ್ಸಿನ ಎಲ್ಲ ಮಕ್ಕಳಿಗೂ ಸಾಕಷ್ಟು ಶಿಕ್ಷಣ ಸೌಕರ್ಯವನ್ನು ಒದಗಿಸುವ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಈ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಮಾಡಲಿಲ್ಲ. ಶಾಲೆಯೇ ಇಲ್ಲದ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಒಂದು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಯನ್ನು ಒದಗಿಸಿ, ಶಿಕ್ಷಣ ಸೌಕರ್ಯವನ್ನು ಅಲ್ಲಿಯ ಪ್ರಜೆಯ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಒದಗಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ ಈ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣದ ಗುರಿಯಾಗಿತ್ತು. ಇದರಂತೆ ಹೊಸ ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ತೆರೆದ ಮೇಲೆ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಡ್ಡಾಯ ಶಿಕ್ಷಣದ ಕಾನೂನನ್ನು ಜಾರಿಗೆ ತರಲು ಪೂರ್ವ ಸಿದ್ಧತೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಡಲಾಯಿತು.

ಈ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಒಂದರಂತೆ ತಯಾರಿಸಿದ ಶಿಕ್ಷಣ ನಕ್ಷೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಅವುಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ತಯಾರಿಸಿದ ಬಹು ಮುಖ್ಯವಾದ ದಾಖಲೆ ಪುಸ್ತಕಗಳು ಯಾವುವೆಂದರೆ ಜನವಸತಿಗಳ ದಾಖಲೆ ಪುಸ್ತಕಗಳು, ಶಾಲಾಪ್ರದೇಶಗಳ ಪುಸ್ತಕಗಳು ಮತ್ತು ಶಾಲೆಗಳ ವಿವರಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಪುಸ್ತಕಗಳು. ಅಂಕಿ, ಅಂಶಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುವ ನಮೂನೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಹು ಮುಖ್ಯವಾದವು ಜನ ವಸತಿಗಳ ಜನಸಂಖ್ಯಾನುಗುಣವಾದ ಪಂಗಡಗಳು, ಅವುಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿ ಶಾಲೆ ಇರುವ ಮತ್ತು ಇಲ್ಲದಿರುವ ಮತ್ತು ಯೋಜಿಸಿದ ಜನವಸತಿಗಳ ಅಂಕಿ ಅಂಶಗಳು. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಜನವಸತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಜಾ ಸಂಖ್ಯಾನುಗುಣವಾಗಿ ಈ ಮುಂದೆ ತಿಳಿಸಿರುವ 9 ಪಂಗಡಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಯಿತು. ಪ್ರಜಾಸಂಖ್ಯೆ 5,000 ಮೀರಿದ ಜನವಸತಿಗಳ ಮತ್ತು 5,000–2,000–1000–500–400–300–200–100 ಈ ಸಂಖ್ಯೆಗಳ ನಡುವಿನ ಪ್ರಜಾಸಂಖ್ಯೆಗಳುಳ್ಳ ಜನವಸತಿಗಳು. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಸಂಖ್ಯೆ 300 ರಿಂದ 2000 ದವರೆಗಿನ ಜನವಸತಿಗಳೇ ಹೆಚ್ಚು ಎಂಬ ಅಂಶ ಈ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿತು.

ದ್ವಿತೀಯ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣ: ಪ್ರಥಮ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣ ಮುಗಿದ ಮೇಲೆ, ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣದ ಪ್ರಗತಿಯು ತ್ವರಿತಗತಿಯಿಂದ ಸಾಗಿತು. ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕಾಗಿ ಹೆಚ್ಚುವರಿ ಹಣವನ್ನು ಒದಗಿಸಿದುದರಿಂದ ಅನೇಕಾನೇಕ ಹೊಸ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳೂ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ತರಗತಿಗಳೂ ತೆರೆಯಲ್ಪಟ್ಟವು. ಕಡ್ಡಾಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣದ ಕಾನೂನಿನ ಪ್ರಕಾರ 5 ವರ್ಷ 10 ತಿಂಗಳು ತುಂಬಿದ, ಆದರೆ ಹತ್ತು ವರ್ಷ ತುಂಬದ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಕಡ್ಡಾಯವಾಗಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳಿಗೆ ಸೇರಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಇದರಿಂದ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಕ್ಕಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಏರಿತು. ಅಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳೂ ತೆರೆಯಲ್ಪಟ್ಟವು. ಶಿಕ್ಷಕರ ಸಂಖ್ಯೆಗಳೂ ಬಹುವಾಗಿ ಏರಿದುವು. ಹೀಗೆ ಸಾಧಿಸಿದ ಪ್ರಗತಿಯ ಸಂಖ್ಯಾಬಲವನ್ನೂ ಗುಣಮಟ್ಟವನ್ನೂ ಅಳೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮತ್ತು ಮುಂದೆ ಕೈಗೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 1966–67ರಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ಸರ್ವೇಕ್ಷಣವನ್ನು ಭಾರತ ದೇಶಾದ್ಯಂತ ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. ಇದನ್ನು ಯೋಜಿಸಿ ನಡೆಸುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆಗೆ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ವಹಿಸಿಕೊಟ್ಟಿತು. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣವನ್ನು ಶಿಕ್ಷಣ ಇಲಾಖೆ ನಡೆಸಿತು.

ಈ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಎಲ್ಲ ಅಂಕಿ ಅಂಶಗಳನ್ನು 1965 ಡಿಸೆಂಬರ್ 31ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಸಂಗ್ರಹಿಸಲಾಯಿತು. ಸಂಗ್ರಹಣೆಯ ಕಾರ್ಯ ಪ್ರಥಮ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣದ ಧಾಟಿಯಲ್ಲಿಯೇ ನಡೆಯಿತು. ಆದರೆ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ ಅಂಕಿ ಅಂಶಗಳ ಹಿಂದೆ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ ದರಕ್ಕಿಂತ ಬಹು ಹೆಚ್ಚು ವಿವರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ಪುನರ್ ರಚಿತವಾದ ಶಿಕ್ಷಣ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ 1–7ನೆಯ ತರಗತಿಗಳು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣವೆಂದೂ 8–10ನೆಯ ತರಗತಿಗಳು ಸೆಕೆಂಡರಿ ಶಿಕ್ಷಣವೆಂದೂ ರೂಪುಗೊಂಡವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ತೆರೆಯುವುದು ನಿಂತು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ತರಗತಿಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುತ್ತ ಬರಲಾಯಿತು. ಈ ಅಂಶವು ಈ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣದ ಅಂಕಿ ಅಂಶಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿತವಾಗಿದೆ.

ಅಂಕಿಅಂಶಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸುವಾಗ ಶಾಲೆಗಳ ಆಡಳಿತದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸರಕಾರಿ, ಖಾಸಗಿ, ನಗರಸಭೆ, ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಂಡಲಿ ಶಾಲೆಗಳೆಂದೂ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳ ಶಾಲೆಗಳು, ಗಂಡುಮಕ್ಕಳ ಶಾಲೆಗಳು, ಹೆಣ್ಣು–ಗಂಡು ಮಕ್ಕಳ ಶಾಲೆಗಳು ಎಂದೂ ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೇ ಬೇರೆ ನಗರ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೇ ಬೇರೆ ಅಂಕಿ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಲಾಯಿತು.

ಹಿಂದಿನ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ತಯಾರಿಸಿದ ಜನವಸತಿಗಳ ದಾಖಲೆ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನೇ ಆಧಾರವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಈಚೆಗೆ ಆದ ಪ್ರಜಾಸಂಖ್ಯೆಯ ಬದಲಾವಣೆಗಳನ್ನೂ ಇತರ ಬದಲಾವಣೆಗಳನ್ನೂ ಗಮನಿಸಿ ಹೊಸ ದಾಖಲೆ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ರಚಿಸಲಾಯಿತು. ಇಷ್ಟರಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ವಿಸ್ತರಣಾ ಯೋಜನೆಯ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳು (ಎನ್.ಇ.ಎಸ್. ಬ್ಲಾಕ್ಸ್) ಎಲ್ಲ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೂ ಮೂಲ ಘಟಕಗಳಾಗಿ (ಯೂನಿಟ್) ರೂಢಿಗೆ ಬಂದುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಒಂದರಂತೆ ರಚಿಸಿದ್ದ ದಾಖಲೆ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನೂ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ನಕ್ಷೆಗಳನ್ನೂ ಬದಲಾಯಿಸಿಕೊಂಡು ಈಗ ಪ್ರತಿ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಒಂದರಂತೆ ರಚಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ನಕ್ಷೆಗಳಲ್ಲಿ 1965 ಡಿಸೆಂಬರ್ 31ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಪ್ರಾಥಮಿಕ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಮತ್ತು ಪ್ರೌಢಶಿಕ್ಷಣ ಶಾಲಾ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಪರಿಮಿತಗೊಳಿಸಿಕೊಂಡು, ಆಯಾ ಹಂತದ ಶಿಕ್ಷಣ ಸೌಕರ್ಯಗಳಿಲ್ಲದ ಜನವಸತಿಗಳಿಗೆ ಆಯಾ ಹಂತದ ಶಿಕ್ಷಣ ಸೌಕರ್ಯಗಳನ್ನೊದಗಿಸಲು ಹೊಸ ಶಾಲಾ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಯೋಜಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಜಿಲ್ಲಾಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಮಾಡಲಾಯಿತು.

ಅಂಕಿಅಂಶಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಅವುಗಳನ್ನು ಕ್ರೋಡೀಕರಿಸುವಾಗ ಪ್ರತಿ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನೂ ಒಂದು ಘಟಕವನ್ನಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಿ ರಾಜ್ಯದ ಒಟ್ಟು ಅಂಕಿ ಅಂಶಗಳ ಪಟ್ಟಿಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಜನವಸತಿಗಳ ಪ್ರಜಾಸಂಖ್ಯಾನುಗುಣವಾದ ಪಂಗಡಗಳು; ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಲೆ ಹೊಂದಿರುವಂತಹವುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ; ಪ್ರಾಥಮಿಕ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕ, ಪ್ರೌಢ ಶಿಕ್ಷಣ ಹಂತಗಳಲ್ಲಿ ಆ ಶಾಲೆಗಳಿಗೆ ಇತರ ಜನವಸತಿಗಳಿಂದ ಮಕ್ಕಳು ಬರುತ್ತಿದ್ದರೆ ಅಂಥ ಜನವಸತಿಗಳ ವಿವರಗಳು, ಮಕ್ಕಳು ನಡೆಯಬೇಕಾದ ದೂರ, ಶಾಲಾ ಪ್ರದೇಶಗಳೊಳಗೆ ಬರಲಾಗದ ಜನವಸತಿಗಳ ವಿವರಗಳು, ಅವುಗಳಿಗೆ ಎಷ್ಟೆಷ್ಟು ದೂರದಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣದ ಸೌಕರ್ಯಗಳಿವೆ; ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ತರಗತಿಗಳು, ಪ್ರತಿ ತರಗತಿಯಲ್ಲಿರುವ ವಿಭಾಗಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ (ಸೆಕ್ಷನ್), ಶಿಕ್ಷಣದ ಭಾಷಾ ಮಾಧ್ಯಮಗಳು; ಶಿಕ್ಷಕರ ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಕಿಯರ ಸಂಖ್ಯೆಗಳು, ಅವರ ವಿದ್ಯಾರ್ಹತೆಗಳು; ವೃತ್ತಿಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದವರ ಸಂಖ್ಯೆ; ಆ ಶಿಕ್ಷಣಗಳ ವಿವರಗಳು, ವೃತ್ತಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆಯದಿರುವವರ ಸಂಖ್ಯೆ; ಅವರ ಅನುಭವ; ಷಿಫ್ಟ್ ಏರ್ಪಾಡಿನಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಶಾಲೆಗಳು, ಶಾಲೆಗಿರುವ ಕಟ್ಟಡ ಸೌಕರ್ಯದ ವಿವರಗಳು; ಆಟದ ಮೈದಾನ; ಪೀಠೋಪಕರಣ; ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ವಸತಿ ನಿಲಯದ ಸೌಕರ್ಯಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ಅಂಶಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಸಂಗ್ರಹಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಇಂದಿನ ವಿಜ್ಞಾನ ಯುಗದಲ್ಲಿ ಸೆಕೆಂಡರಿ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿಜ್ಞಾನದ ಪಾಠ ಬೋಧನೆಗೆ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯ ಕೊಡಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ವಿವರಗಳನ್ನೂ ಸಂಗ್ರಹಿಸಲಾಗಿದೆ. ವಿಜ್ಞಾನಪಾಠದ ತರಗತಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ವಿಜ್ಞಾನ ಬೋಧಿಸುವ ಶಿಕ್ಷಕರ ಸಂಖ್ಯೆ, ಕಾಲಾವಧಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ (ಪೀರಿಯಡ್ಸ್) ಪ್ರಯೋಗಾಲಯದ ಸಾಧನ ಸಲಕರಣೆಗಳ ಅಂಕಿಅಂಶಗಳು ಮೊದಲಾದ ವಿವರಗಳನ್ನೂ ಸಂಗ್ರಹಿಸಲಾಯಿತು.

ಈ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಲಾದ ವಿವರವಾದ ಅಂಕಿಅಂಶ ಮತ್ತು ಮಾಹಿತಿಗಳಿಂದ ಮೂರು ಹಂತಗಳ ಶಿಕ್ಷಣದ ಸೌಕರ್ಯಗಳು ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರಜಾಸಂಖ್ಯೆಯ ಎಷ್ಟು ಭಾಗಕ್ಕೆ ದೊರೆಯುತ್ತಿವೆ, ಇನ್ನೆಷ್ಟು ಭಾಗಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲ, ಆಯಾ ಹಂತದ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಅರ್ಹರಾದ ಪ್ರಾಪ್ತವಯಸ್ಸಿನ ಮಕ್ಕಳು ಸೇಕಡಾ ಎಷ್ಟೆಷ್ಟು ಮಂದಿ ಶಾಲೆಗಳಿಗೆ ಬರುತ್ತಿರುವರು, ಇನ್ನೆಷ್ಟೆಷ್ಟು ಮಂದಿಯನ್ನು ಶಾಲೆಗೆ ಸೇರಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ, ಶಿಕ್ಷಕರ ಸಂಖ್ಯೆಯೂ ಅವರ ವಿದ್ಯಾರ್ಹತೆಯೂ ಸಾಕಷ್ಟು ತೃಪ್ತಿಕರವಾಗಿವೆಯೆ, ಕಟ್ಟಡ, ಆಟದ ಮೈದಾನ, ವಿಜ್ಞಾನದ ಉಪಕರಣಗಳು, ಇವುಗಳ ಕೊರತೆ ಎಷ್ಟೆಷ್ಟು ಇವೆ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಕಂಡುಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಇದರಿಂದ ಇಂದಿನ ಶಿಕ್ಷಣದ ಗುಣಮಟ್ಟವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಿ ಮುಂದೆ ಒದಗಿಸಬೇಕಾಗುವ ಶಿಕ್ಷಣ ಸೌಕರ್ಯಗಳ ಗಾತ್ರ ಮತ್ತು ಗುಣಸ್ವರೂಪದ ವಿವರಗಳನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಬಹುದು.

ಈ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣದ ಅಂಕಿಅಂಶಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಪ್ರತಿ ಜಿಲ್ಲೆಗೂ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ರಚಿಸಿಕೊಂಡು, ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಪ್ರಗತಿಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಅದಕ್ಕನು ಸಾರವಾದ ಪ್ರಗತಿಯ ಪ್ರಚೋದನೆಯನ್ನು ಒದಗಿಸುವ ಉದ್ದೇಶವಿದೆ.

(ಎಂ.ಆರ್.ಆರ್.ಎ)

ಶಿಕ್ಷಣ ವ್ಯವಸ್ಥೆ: ಕರ್ನಾಟಕದ ಶಿಕ್ಷಣ ಐದು ಅಂತಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೊಂಡಿದೆ; ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಪೂರ್ವ ಶಿಕ್ಷಣ, ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ, ಪ್ರೌಢಶಿಕ್ಷಣ, ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಪೂರ್ವದ (ಪಿಯುಸಿ) ಶಿಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣ, ಇದನ್ನು ಸಾಂಕೇತಿಕವಾಗಿ 3 + 7 + 3 + 2 + 3 ಎಂದು ನಿರೂಪಿಸಬಹುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಪೂರ್ವದ ಶಿಕ್ಷಣ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರದ ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆಯ ಪರಿಮಿತಿಗೆ ಬಂದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ 7 + 3 + 2 + 3 ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದನ್ನು ಸಂಕೇತಿಸುವುದು ಹೆಚ್ಚು ವಾಡಿಕೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಎಂದರೆ ಪ್ರಥಮ ಪದವಿಗೆ ಮುನ್ನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಹದಿನೈದು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆಯಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ಏಳು ವರ್ಷಗಳ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಎರಡು ಅಂತಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಏರ್ಪಟ್ಟಿದೆ. 5 + ವಯೋಮಾನದ ಮಕ್ಕಳು ಸೇರಿ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆಯುವ ಕಿರಿಯ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆ ಮತ್ತು ಅನಂತರ ಮೂರು ವರ್ಷಗಳ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆಯುವ ಹಿರಿಯ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆ. ಏಳು ವರ್ಷಗಳ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣದ ಅನಂತರ ನಡೆಯುವ ಜಿಲ್ಲಾ ಮಟ್ಟದ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತೀರ್ಣರಾದವರು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗೆ ಪ್ರವೇಶಾರ್ಹತೆ ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ ಮೂರು ವರ್ಷದ ಶಿಕ್ಷಣವೊದಗಿಸುತ್ತದೆ. ಆ ಶಿಕ್ಷಣದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತೀರ್ಣರಾದವರು ಪ್ರಿಯೂನಿವರ್ಸಿಟಿ ತರಗತಿಗೆ ಪ್ರವೇಶಾರ್ಹತೆ ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ ಶಿಕ್ಷಣ ಮುಗಿಸಿ ಅಧ್ಯಾಪಕ ವೃತ್ತಿಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆಯಲೆಳಸವವರು ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಸರ್ಟಿಫಿಕೇಟ್ ಹೈಯರ್ ತರಗತಿಯನ್ನು ನಡೆಸುವ ಟ್ರೇನಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜುಗಳಿಗೆ ಸೇರಬಹುದು. ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಹೋಗತಕ್ಕವರು ಜೂನಿಯರ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಕಾಂಪೊಸಿಟ್ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ ಅಥವಾ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಏರ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಎರಡು ವರ್ಷದ ಪ್ರಿಯೂನಿವರ್ಸಿಟಿ ತರಗತಿಗೆ ಸೇರುತ್ತಾರೆ. ಪಿಯುಸಿ ತರಗತಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತೀರ್ಣರಾದವರು ಪ್ರಥಮ ದರ್ಜೆ ಕಾಲೇಜಿನ ಬಿ.ಎ.; ಬಿ.ಎಸ್‌ಸಿ; ಬಿ.ಕಾಂ. ಮುಂತಾದ ಉನ್ನತ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ, 5 ವರ್ಷಗಳ ವೈದ್ಯಕೀಯ ಅಥವಾ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಅಥವಾ ತಾಂತ್ರಿಕ ಡಿಪ್ಲೊಮಾ ತರಗತಿಗಳನ್ನು ನಡೆಸುವ ಪಾಲಿಟೆಕ್ನಿಕ್‌ಗೆ ಸೇರಬಯಸುವವರು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಮುಗಿಸಿಕೊಂಡು ನೇರವಾಗಿ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಪ್ರವೇಶ ಪಡೆಯಬಹುದು.

ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣ ಎರಡು ಹಂತಗಳಲ್ಲಿ ಏರ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮೂರು ವರ್ಷದ ವಿಜ್ಞಾನ ಅಥವಾ ಕಲಾಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಪ್ರಥಮ ಪದವಿ ಮತ್ತು ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಮಾಸ್ಟರ್ ಪದವಿ. ಅನಂತರ ಸಂಶೋಧನೆಯ ಮೂಲಕ ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪದವಿಗೂ ಕೂಡಬಹುದು. ಮಾಸ್ಟರ್ ಪದವಿ ಮುಗಿಸಿ ಪಿಎಚ್.ಡಿ ಪದವಿ ಸೇರತಕ್ಕವರಿಗೆ ಸಂಶೋಧನೆಯಲ್ಲಿ ಅಗತ್ಯವಾದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯ ಅನುಭವ ದೊರಕಿಸಲು ಈಚೆಗೆ ಅವೆರಡಕ್ಕೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಮ್.ಫಿಲ್ ಕೋರ್ಸನ್ನು ಆರಂಭಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಬಳಿಕ

ಸಂಶೋಧನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯ ನೋಂದಣಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಬೇಕಾದರೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿ ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ತೇರ್ಗಡೆಯಾಗಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮ ಜಾರಿಗೆ ಬಂತು. ಪ್ರಸ್ತುತ ಈ ಎರಡು ಕೋರ್ಸುಗಳೂ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಡಾಕ್ಟೊರಲ್ ಸಮಿತಿಯ ಮುಂದೆ ಸಂಶೋಧನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ತನ್ನ ಸಂಶೋಧನೆಯ ಬಗ್ಗೆ ವಿಷಯವನ್ನು ಮಂಡಿಸಿ ಆ ಸಮಿತಿ ಕೇಳಿದ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ ಸಮರ್ಪಕ ಉತ್ತರ ನೀಡಿದರೆ ಮಾತ್ರ ಆತ ಸಂಶೋಧನೆ ಮುಂದುವರಿಸಬಹುದು. ಮಹಾಪ್ರಬಂಧವನ್ನು (ಥೀಸಿಸ್) ಆತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿಸುವ ಮೊದಲು ಈ ಸಮಿತಿಯ ಒಪ್ಪಿಗೆ ಮತ್ತು ಬೆಂಬಲಗಳು ಅನಿವಾರ್ಯ.

ಯಾವುದಾದರೂ ಪ್ರಥಮ ಪದವಿ ಪಡೆದವರು ಒಂದು ವರ್ಷದ ಅಧ್ಯಾಪಕರ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿ ಬಿ.ಇಡಿ ಪದವಿ ಪಡೆಯಬಹುದು. ಅನಂತರ ಒಂದು ವರ್ಷದ ಎಂ.ಇಡಿ ಪದವಿಗೆ ಸೇರಬಹುದು. ಮೈಸೂರಿನ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ ವಿಷಯವನ್ನಾಗಿ ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡು ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷದ ಸಂಯೋಜಿತ ಪದವಿಯನ್ನು (ಬಿ.ಎಸ್‌ಸಿ. ಇಡಿ.; ಬಿ.ಎ. ಇಡಿ ಇತ್ಯಾದಿ) ನೀಡುವ ವಿಶೇಷ ತರಗತಿಗಳೂ ಉಂಟು. ಕಲೆ, ವಿಜ್ಞಾನ, ವಾಣಿಜ್ಯ ಮುಂತಾದ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಪದವಿ ಪಡೆದವರು ಶಿಕ್ಷಣ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಎರಡು ವರ್ಷದ ಎಂ.ಎ. ತರಗತಿಗೂ ಸೇರಬಹುದು.

ಕೆಲವು ನಿಬಂಧನೆಗೊಳಪಟ್ಟಂತೆ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗೆ ಸೇರದವರೂ ಖಾಸಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯ ಅಂತಿಮ ಪರೀಕ್ಷೆಗೆ ಕೂಡಬಹುದು. ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಅಥವಾ ತಾಂತ್ರಿಕ ಡಿಪ್ಲೊಮಾ ಮುಗಿಸಿರುವವರಿಗೆ ಪದವೀಧರರಾಗಲು ಎರಡು ಅವಕಾಶಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದೆ. ಅವರು ನೇರವಾಗಿ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜಿಗೆ ಸೇರಿ ಬಿ.ಇ. ಪದವಿ ಪಡೆಯಬಹುದು. ಈ ಸೌಲಭ್ಯ ಪಿಯುಸಿ ಮುಗಿಸಿ ವೃತ್ತಿನಿರತರಾಗಿರತಕ್ಕವರಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ.

ವೈದ್ಯವೃತ್ತಿ, ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಅಥವಾ ತಾಂತ್ರಿಕ ಪ್ರಥಮ ಪದವಿ 4 ಅಥವಾ 5 ವರ್ಷದ್ದು. ಅನಂತರ ಮಾಸ್ಟರ್ ಪದವಿ ಒಂದು ವರ್ಷದ್ದು. ವ್ಯವಸಾಯ ಅಥವಾ ಕೃಷಿ ವಿದ್ಯೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣವೂ ಎರಡು ಹಂತಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತರಿಸಿದೆ. ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳ ಪ್ರಥಮ ಪದವಿ ಮತ್ತು ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಮಾಸ್ಟರ್ ಪದವಿ.

ಕೇವಲ ಎಸ್.ಎಸ್.ಎಲ್.ಸಿ. ಮುಗಿಸಿ ವೃತ್ತಿನಿರತರಾದವರಿಗೂ ಇತರರಿಗೂ ಸಂಜೆಯ ಕಾಲೇಜಿಗೆ ಸೇರಿ ಪಿಯುಸಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಥಮ ಪದವಿಗೆ ಕೂಡುವ ಸೌಲಭ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದೆ. ಅಂಚೆ ಮತ್ತು ತೆರಪಿನ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳೂ ಆ ಸೌಲಭ್ಯವನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತಿವೆ. ಈಚೆಗೆ ಆ ಸೌಲಭ್ಯ ಆರಿಸಿದ ಕೆಲವು ವಿಷಯ ಸಂಯೋಜನೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಸ್ಟರ್ ಪದವಿ ಪರೀಕ್ಷೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಅವಕಾಶ ಕಲ್ಪಿಸಿದೆ. **(ಕೆ.ಎನ್.ಬಿ.;ಎನ್.ಎಸ್.ವಿ.)**

ಶಿಖಾ ಟಂಡನ್: 1985– . ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಖ್ಯಾತಿಯ, ಕರ್ನಾಟಕದ ಈಜುಗಾರ್ತಿ. ಇವರು 1985 ಜನವರಿ 20 ರಂದು ಮುಂಬೈನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ರಾಹುಲ್ ಟಂಡನ್, ತಾಯಿ ವಂದನಾ ಟಂಡನ್. ಶಿಖಾ ಟಂಡನ್ ಅವರ ತಮ್ಮ ಶೋಭಿತ್ ಟಂಡನ್‌ಗೆ ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲೇ ಆಸ್ತಮಾ ವ್ಯಾಧಿ ಹಿಡಿಯಿತು. ಚಿಕಿತ್ಸೆ ನೀಡಿದ ವೈದ್ಯರು ಆತನಿಗೆ ಈಜು ಕಲಿಸಲು ಸಲಹೆ ನೀಡಿದರು. ತಮ್ಮನಿಗಾಗಿ ಈಜುಕೊಳಕ್ಕೆ ಹೋಗತೊಡಗಿದ ಶಿಖಾ ಆಕಸ್ಮಿಕವೆಂಬಂತೆ ಸ್ವತಃ ಈಜುಗಾರ್ತಿಯಾಗಿ ಈ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಇಳಿದರು. 1987ರಲ್ಲಿ ತಂದೆಯೊಂದಿಗೆ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಂದು ನೆಲೆಸಿದ ಇವರು ಈಗ ಕನ್ನಡದವರೇ ಆಗಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಜೈವಿಕ ತಂತ್ರಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಪದವೀಧರರು.

ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಕೆ.ಸಿ. ರೆಡ್ಡಿ ಸ್ವಿಮ್ ಸೆಂಟರ್‌ನ ನಿಹಾರ್ ಅಮೀನ್ ಅವರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ತರಬೇತಿ ಪಡೆದ ಇವರು ಅಮೆರಿಕದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಈಜು ತರಬೇತುದಾರ ಪ್ಯಾಟ್ರಿಕ್ ಎ. ಹೋಗನ್‌ರಿಂದ ಶಿಸ್ತುಬದ್ಧ ತರಬೇತಿ ಪಡೆದರು (1999–2000). ಕ್ಯಾಲಿಫೋರ್ನಿಯದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ತರಬೇತಿ ಪಡೆದ (2003–04) ಇವರಿಗೆ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿವೇತನ ನೀಡಿತ್ತು.

1986 ರಿಂದ ಏಷ್ಯನ್ ಕ್ರೀಡಾಕೂಟಗಳಲ್ಲಿ ನಿರಂತರವಾಗಿ ಅಂತಿಮ ಸುತ್ತು ತಲುಪಿದ ಏಕೈಕ ಭಾರತೀಯರು ಎಂಬ ಹೆಮ್ಮೆಗೆ ಇವರು ಪಾತ್ರರು. 2004ರ ಅಥೆನ್ಸ್ ಒಲಂಪಿಕ್ಸ್‌ನಲ್ಲಿ ಭಾರತವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸಿದ ಏಕೈಕ ಈಜುಗಾರ್ತಿ ಇವರು. ಫ್ರೀಸ್ಟೈಲ್ ಮತ್ತು ಬ್ಯಾಕ್‌ಸ್ಟ್ರೋಕ್ ಇವರ ಮೆಚ್ಚಿನ ವಿಭಾಗಗಳು. ಅಥೆನ್ಸ್ ಒಲಂಪಿಕ್ಸ್‌ನಲ್ಲಿ ಇವೆರಡೂ ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಹತೆ ಪಡೆದ ಏಕೈಕ ಭಾರತೀಯ ಈಜುಗಾರ್ತಿ ಇವರು. ಇವೆರಡು ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾಗಿ ಏಳು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ದಾಖಲೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ 2 ಚಿನ್ನ, 15 ಬೆಳ್ಳಿ, 10 ಕಂಚಿನ ಪದಕಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಸಂದಿವೆ. ಬೆಸ್ಟ್ ವಿಮೆನ್ ಸ್ವಿಮ್ಮರ್ (2003), ಭಾರತ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮುಕ್ತ ಈಜು ಚಾಂಪಿಯನ್‌ಶಿಪ್ (2004 ಮತ್ತು 2005), ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ಏಕಲವ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ಒಲಂಪಿಕ್ಸ್ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಬೆಸ್ಟ್ ಫೀಮೇಲ್ ಸ್ಪೋರ್ಟ್ಸ್‌ಪರ್ಸನ್ (2005), ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಅರ್ಜುನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (2006) ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದವು. **(ಎಸ್.ಬಿಎಚ್.ಎ.)**

ಶಿಗ್ಗಾಂವಿ: ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಕುಂದಗೋಳ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಹಾನಗಲ್ಲು, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸವಣೂರು ಮತ್ತು ವಾಯವ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಲಘಟಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು ಹಾಗೂ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಂಡಗೋಡ ತಾಲ್ಲೂಕು ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 585.3 ಚ.ಕಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 86,189 ಮಂದಿ ಪುರುಷರು, 80,404 ಮಂದಿ ಮಹಿಳೆಯರು ಸೇರಿ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,66,742. ಇದರಲ್ಲಿ 1,22,091 ಮಂದಿ ಗ್ರಾಮವಾಸಿಗಳು, 44,651 ಮಂದಿ ಪಟ್ಟಣವಾಸಿಗಳಿದ್ದಾರೆ.

ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಾಯವ್ಯ ಗಡಿಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟ ಪ್ರದೇಶದ ಸೆರಗಿನಲ್ಲಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವದ ಕಡೆ ಇಳಿಜಾರಾಗಿದ್ದು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣ ಗುಡ್ಡಗಳು ಮತ್ತು ಕಿರಿದಾದ ಕಣಿವೆಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವಭಾಗಕ್ಕೆ ಬಂದಂತೆಲ್ಲ ಬಯಲುಗಳು ಹೆಚ್ಚು ವಿಸ್ತಾರವಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದುಂಡಸಿ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಖ್ಯ ಉಪನದಿ ಬೆಣ್ಣೆಹಳ್ಳ ಉಗಮಿಸಿ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಮೆಣಸಿಗಿ ಬಳಿ ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಹುಭಾಗ ಈ ಹೊಳೆಯ ಜಲಾನಯನ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸೇರುತ್ತದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದ ತೊರೆಗಳು ವರದಾ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತವೆ. ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 811.02 ಮಿಮೀ. **(ಬಿ.)**

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಹುಭಾಗ ಮಲೆನಾಡು ವಲಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿನ ಕಾಡು ಸಾಂದ್ರವಾಗಿದ್ದು ತೇಗ, ಗಂಧ, ಅಳಲೆ, ಹಲಸು,

ಮಾವು, ಆಲ, ಅತ್ತಿ, ಬಿಳಿನಂದಿ, ಬೀಟೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಮರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಪೂರ್ವದ ಕಡೆ ಹೋದಂತೆಲ್ಲ ಕಾಡು ತೆಳುವಾಗುತ್ತ ಬರುತ್ತದೆ. ತೊರೆಗಳ ತೀರದಲ್ಲಿ ಬಿದಿರ ಮೆಳೆಗಳಿವೆ, ಇಲ್ಲಿನ ಕಾಡು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹುಲಿ, ಚಿರತೆ, ಕರಡಿ, ಕಾಡುಹಂದಿ, ತೋಳ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿವೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಕಸಬು ವ್ಯವಸಾಯ. ಬತ್ತ, ರಾಗಿ, ಜೋಳ ಇಲ್ಲಿನ ಪ್ರಧಾನ ಆಹಾರ ಬೆಳೆಗಳು. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸಾವೆ, ಹೆಸರು, ಕಡಲೆ, ತೊಗರಿ, ಕಬ್ಬು, ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಗೋಡಂಬಿ, ಮಾವು, ಬಾಳೆ ತೋಟದ ಬೆಳೆಗಳು.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಅಕ್ಕಿ ಗಿರಣಿಗಳು, ಮರದ ವಸ್ತುಗಳ ತಯಾರಿಕೆ, ಅವಲಕ್ಕಿ ಚುರಮುರಿ ತಯಾರಿಕೆ, ಬಿದಿರು ಕೆಲಸದ ಪಾತ್ರೆ ಮಾಡುವ ಮತ್ತು ಗಾಡಿ ತಯಾರಿಸುವ ಉದ್ಯಮಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಇತರ ದೊಡ್ಡ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿಲ್ಲ.

ಶಿಗ್ಗಾಂವಿಗೆ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ 2 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಗಂಜಿಗಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು 8 ಚ.ಅಡಿಯ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಇದೊಂದು ಅಮೂಲ್ಯ ಕೃತಿಯೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಶಿಗ್ಗಾಂವಿಗೆ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಹಿರೇಬೆಂಡಿಗೇರಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಳಪ್ಪನ ದೇವಾಲಯವೂ ಎರಡು ಮಠಗಳೂ ಇವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಚಾಳುಕ್ಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ, ಎರಡನೆಯ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ ಮತ್ತು ಎರಡನೆಯ ಕಳಚುರಿ ಬಿಜ್ಜಳ ಇವರ ಕಾಲದ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಶಿಗ್ಗಾಂವಿಯ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 12 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಹುಲಗೂರಿನಲ್ಲಿ ಸಂತ ಹಜರತ್ ಷಾ ಅವರ ಸಮಾಧಿ ಇದ್ದು ಮುಸ್ಲಿಮರ ಯಾತ್ರಾಸ್ಥಳವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಸು. 970ರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಖೊಟ್ಟಿಗನ ಶಾಸನವೂ ಸೇರಿದಂತೆ ಇಲ್ಲಿ 15 ಶಾಸನಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಶಿಗ್ಗಾಂವಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲೂ ಯಲವಗಿ ರೈಲ್ವೆ ನಿಲ್ದಾಣಕ್ಕೆ ಸು. 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇರುವ ಬಂಕಾಪುರ ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥಳ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 20,264.

ಶಿಗ್ಗಾಂವಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. ಧಾರವಾಡದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 65ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ, ಯಲವಗಿ ರೈಲುನಿಲ್ದಾಣಕ್ಕೆ 14 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು–ಬೆಳಗಾಂವಿ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ 12,505 ಮಂದಿ ಪುರುಷರು, 11,813 ಮಂದಿ ಮಹಿಳೆಯರಿದ್ದು ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 24,318. ಇಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಸವಣೂರಿನ ನವಾಬರ ಕಾಲದವರೆಗಿನ ಸುಮಾರು ಹದಿನಾರು ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಾಸನ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಒಂದನೆಯ ಅಮೋಘ ವರ್ಷನಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದು, ಇದರಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಬಿಟ್ಟ ಕೊಡುಗೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕಲಮೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಬಸವೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಿವೆ. ಸುತ್ತಲ ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿರುವ ಈ ಪಟ್ಟಣ ಪುರಸಭಾ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ.

*

ಶಿಡ್ಲಘಟ್ಟ: ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಬಾಗೇಪಲ್ಲಿ, ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಗುಡಿಬಂಡೆ, ನೈಋತ್ಯ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ದೇವನಹಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಹೊಸಕೋಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಕೋಲಾರ ತಾಲ್ಲೂಕೂ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಜಂಗಮಕೋಟೆ, ಶಿಡ್ಲಘಟ್ಟ, ಬಸೆಟ್ಟಿಹಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಸಾದಳ್ಳಿ ಹೋಬಳಿಗಳು. 289 ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ. ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 656.6 ಚ.ಕಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 98,533 ಮಂದಿ ಗಂಡಸರು 95,292 ಮಂದಿ ಮಹಿಳೆಯರಿದ್ದು ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,93,965. ಇದರಲ್ಲಿ 1,52,867 ಮಂದಿ ಗ್ರಾಮೀಣರೂ 41,098 ಮಂದಿ ಪಟ್ಟಣಿಗರೂ ಇದ್ದಾರೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಉತ್ತರ–ದಕ್ಷಿಣವಾಗಿ ಹಬ್ಬಿರುವ ನಂದಿದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟಶ್ರೇಣಿ ಮತ್ತು ದೊಡ್ಡಲಕೊಂಡ ಬೆಟ್ಟಶ್ರೇಣಿಗಳ ನಡುವೆ ಇದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಾದ್ಯಂತ ಅನೇಕ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳು ಹರಡಿವೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಬೆಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಭಾರಿ ಗಾತ್ರದ ಗ್ರ್ಯಾನೈಟ್ ಶಿಲೆಗಳಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತರೆಡೆಗಳಂತೆಯೇ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕಡಿಮೆ ಮಳೆ ಬೀಳುವ ಪ್ರದೇಶ. ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 785 ಮಿಮೀ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಜಲಸಂಪನ್ಮೂಲ ಹೆಚ್ಚಾಗಿಲ್ಲ. ನಂದಿಬೆಟ್ಟದ ಸುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿ ಹರಿಯುವ ಪಾಪಾಗ್ನಿ ನದಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹರಿದರೆ, ದಕ್ಷಿಣಪಿನಾಕಿನಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಉಪನದಿಗಳು ಮತ್ತು ಸಣ್ಣತೊರೆಗಳೂ ಇಲ್ಲಿನ ಕೆಲವು ಕೆರೆಕಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ತುಂಬಿ ನೀರಾವರಿಗೆ ನೆರವಾಗಿವೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರದೇಶ ಬರಡಾಗಿದ್ದು ಕಲ್ಲುನೆಲದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕುರುಚಲು ಕಾಡು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇಂಥ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಬೇವು, ಹುಣಿಸೆ, ಗಂಧ, ಜಾಲಿ, ದಿಂಡಿಗ, ಬಿಲವಾರ ಮುಂತಾದ ಮರಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರ ಭಾಗ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲಕರವಾಗಿಲ್ಲ. ನೀರಾವರಿ ಪ್ರದೇಶ ಮಾತ್ರ ಫಲವತ್ತಾಗಿದೆ. ನದಿಗಳ ದಡದಲ್ಲಿ ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣು, ಉಳಿದೆಡೆ ಕೆಂಪುಮಣ್ಣು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವುದು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಬಹಳವಾಗಿರುವ ಹೊಂಗೆಮರಗಳ ಸೊಪ್ಪನ್ನು ಗದ್ದೆಗೆ ಗೊಬ್ಬರವಾಗಿ ಬಳಸುತ್ತಾರೆ. ವಿದ್ಯುತ್ ಪಂಪು ಬಾವಿಗಳ ಬಳಕೆ ಅಧಿಕವಾಗಿದ್ದು ರಾಗಿ, ಮುಸುಕಿನ ಜೋಳ, ಹಿಪ್ಪನೇರಳೆ, ಕಬ್ಬು, ಬತ್ತ, ಜೋಳ, ನೆಲಗಡಲೆ, ಆಲೂಗೆಡ್ಡೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಗೋಧಿ, ಸಜ್ಜೆ, ಕಾಳುಗಳು, ಈರುಳ್ಳಿ, ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ, ದ್ರಾಕ್ಷಿ, ಸೀಬೆಹಣ್ಣು, ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪು, ಬಾಳೆಹಣ್ಣು ಮತ್ತು ವಿವಿಧ ತರಕಾರಿಗಳನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮೇಲೂರಿನಲ್ಲಿ ರೇಷ್ಮೆಗೂಡುಗಳಿಂದ ರೇಷ್ಮೆ ತೆಗೆಯುವ ಕಾರ್ಖಾನೆಯಿದೆ. ಪಲಚಾರ್ಲು ಮತ್ತು ಬೈಗುನಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಪಿಂಗಾಣಿ ಮಣ್ಣು ತೆಗೆಯುವ ಗಣಿಗಳಿವೆ. ಕೈಮಗ್ಗ ಇಲ್ಲಿನ ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರಮುಖ ಗೃಹಕೈಗಾರಿಕೆ. ಕಂಬಳಿ, ಸೀರೆ, ಹತ್ತಿಬಟ್ಟೆ, ಗಾಜಿನ ಬಳೆ, ಊದುಬತ್ತಿ, ಬಿದಿರಿನ ಸಾಮಾನು, ಬೆಲ್ಲ, ರೇಷ್ಮೆನೂಲು, ಮಣ್ಣಿನ ಸಾಮಾನು–ಇವುಗಳ ತಯಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ಜೇನುಸಾಕಣೆ ಇಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿ ನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಜೂನಿಯರ್ ಕಾಲೇಜು, ಶಿಕ್ಷಣ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರ, 5 ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ, 38 ಹಿರಿಯ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆ ಮುಂತಾದವುಗಳಿದ್ದು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಿದೆ. ಔಷಧಾಲಯಗಳು, ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಸರ್ಕಾರಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳಿವೆ. ವಿದ್ಯುತ್, ಅಂಚೆ, ತಂತಿ ಮತ್ತು ದೂರವಾಣಿ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ ಆಲೂಗೆಡ್ಡೆ, ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ, ತರಕಾರಿಗಳು ನಿರ್ಯಾತವಾಗುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ವ್ಯಾಪಾರ ವಾಣಿಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿ ಸಹಕಾರಿ ಮತ್ತು ವಾಣಿಜ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು ಇವೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಗಸಂಪರ್ಕ ಉತ್ತಮವಾಗಿದ್ದು ಬೆಂಗಳೂರು–ಕಡಪ ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಜಂಗಮಕೋಟೆಯ ಮೂಲಕ ಹಾದುಹೋಗುತ್ತದೆ. ಮುಖ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಮಾರ್ಗವಾದ ಮುಳಬಾಗಲು–ಗೌರಿಬಿದನೂರು ರಸ್ತೆ ಶಿಡ್ಲಘಟ್ಟದ ಮೂಲಕ ಹಾದುಹೋಗುತ್ತದೆ. ಶಿಡ್ಲಘಟ್ಟದಿಂದ ಚಿಂತಾಮಣಿ, ಚಿಕ್ಕಬಳ್ಳಾಪುರ, ಸಾದಲಿ, ಜಂಗಮಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಲ ಮುಖ್ಯ ಊರುಗಳಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ ರಸ್ತೆ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು–ಚಿಂತಾಮಣಿ ನ್ಯಾರೋಗೇಜ್ ರೈಲುಮಾರ್ಗವಿದ್ದು ಶಿಡ್ಲಘಟ್ಟ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ನಿಲ್ದಾಣ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮೇಲೂರಿನಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಚ್–ಏಪ್ರಿಲ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಗಂಗಾದೇವಿ ರಥೋತ್ಸವ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ನಲ್ಲಾರಳ್ಳಹಳ್ಳಿಯ ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ಸ್ವಾಮಿ ಜಾತ್ರೆ, ತಲಕಾಯಲಬೆಟ್ಟದ ವೆಂಕಟರಮಣಸ್ವಾಮಿ ವಾರ್ಷಿಕ ಜಾತ್ರೆಗಳೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದವು. ಶಿಡ್ಲಘಟ್ಟದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 29ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಸಾದಳ್ಳಿ, ಅಲ್ಲಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 21 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಬಾಗೇಪಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥಳಗಳು. ಸಾದಳ್ಳಿ ಸಹದೇವನಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದದ್ದೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ.

ಶಿಡ್ಲಘಟ್ಟ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. ಚಿಕ್ಕಬಳ್ಳಾಪುರ–ಚಿಂತಾಮಣಿ ಇವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ರೈಲು ನಿಲ್ದಾಣ. ಕೋಲಾರದ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ 48 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಶಿಡ್ಲಘಟ್ಟ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ 21,185 ಮಂದಿ ಪುರುಷರು, 19,920 ಮಂದಿ ಮಹಿಳೆಯರಿದ್ದು ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 41,105. ಇಲ್ಲಿ ರೇಷ್ಮೆಗೂಡಿನ ನಿಯಂತ್ರಿತ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಯಿದೆ. ಪಟ್ಟಣ ಪುರಸಭಾ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ.

ಸ್ಥಳಚರಿತ್ರೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಉಜನಿ ಪಟ್ಟಣದಿಂದ ಕೆಂಪೇಗೌಡ ತನ್ನ ಗರ್ಭಿಣಿ ಹೆಂಡತಿ ಹಲಸೂರಮ್ಮನೊಡನೆ ಶಿಡ್ಲಘಟ್ಟದ ಉತ್ತರಕ್ಕಿರುವ ಅಬ್ಲೋಡು ಎಂಬಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ನೆಲಸಿದ. ವೆಲ್ಲೂರಿನ ದಂಡಯಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಆತ ನಿಧನನಾಗಲು, ಆತನ ಹೆಂಡತಿ ಗುಪ್ತನಿಧಿಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ಅಬ್ಲೋಡಿನಲ್ಲಿ ಕೋಟೆ ಕಟ್ಟಿಸಿ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಆಳತೊಡಗಿದಳು. ಅನಂತರ ಆಕೆ ತನ್ನ ಮಾವ ಶಿಡ್ಲಗೌಡನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಶಿಡ್ಲಘಟ್ಟವನ್ನು 1526ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಳು. ಶಿವನೇಗೌಡ ಎಂಬುವವನು 1529ರಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದು 47 ವರ್ಷ ಕಾಲ ಈ ಊರನ್ನು ಆಳಿದ. ಈ ಊರಿನ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕಿರುವ ಅಮ್ಮನಕೆರೆಯನ್ನು ಹಲಸೂರಮ್ಮನೂ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕಿರುವ ಗೌಡನ ಕೆರೆಯನ್ನು ಶಿವನೇಗೌಡನೂ ಕಟ್ಟಿಸಿದರೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಅಮ್ಮನಕೆರೆಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಶಿವನೇಗೌಡ ಮತ್ತು ಆತನ ಹೆಂಡತಿಯ ಸಮಾಧಿಗಳಿವೆ. ಶಿವನೇಗೌಡನ ಅನಂತರ, ಅದು ಮರಾಠರ ಮತ್ತು ಮುಗಲರ ವಶವಾಯಿತು. 1762ರಲ್ಲಿ ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡು, ಇಲ್ಲಿಯ ಕೋಟೆಯನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದ.

ಈ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿರುವ ಆಂಜನೇಯ, ವೇಣುಗೋಪಾಲಸ್ವಾಮಿ, ನಗರೇಶ್ವರ, ವೆಂಕಟರಮಣ ಮತ್ತು ಶ್ರೀಕಂಠೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳು ಪ್ರಮುಖವಾದವು. ಆಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮೇಲೆ ದಕ್ಷಯಜ್ಞದ ಕಥೆಯನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವ ಚಿತ್ರಗಳಿವೆ. ವೇಣುಗೋಪಾಲ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು 3 ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ವೇಣುಗೋಪಾಲಸ್ವಾಮಿಯ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಮುಂಭಾಗದ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮೂವರು ಆಳ್ವಾರರ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ನಗರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಶಿವಲಿಂಗದ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಘ್ನೇಶ್ವರ, ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪಾರ್ವತಿ ದೇವಿಯರ ಗರ್ಭಗುಡಿಗಳಿವೆ. ವೆಂಕಟರಮಣ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು 4 ಅಡಿ ಎತ್ತರವಿರುವ ಮೂಲ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಇದರ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀದೇವಿ ಮತ್ತು ಭೂದೇವಿಯರ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. **(ಎ.ಬಿ.ಬಿ.)**

ಶಿರಸಿ: ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಕಾರವಾರಕ್ಕೆ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಯಲ್ಲಾಪುರ ಮತ್ತು ಮುಂಡಗೋಡ, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಅಂಕೋಲ, ನೈಋತ್ಯ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಕುಮಟ ಮತ್ತು ಸಿದ್ದಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಾನಗಲ್ಲು ತಾಲ್ಲೂಕೂ ಮತ್ತು ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸೊರಬ ತಾಲ್ಲೂಕೂ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಸಂಪಖಂಡ, ಹಲೇಕಲ್ಲು, ಶಿರಸಿ ಮತ್ತು ಬನವಾಸಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೋಬಳಿಗಳು. ಒಟ್ಟು 226 ಗ್ರಾಮಗಳು ಇವೆ. ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 2,017 ಚ.ಕಿಮೀ. ಶಿರಸಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 89,291 ಮಂದಿ ಪುರುಷರು, 86,255 ಮಂದಿ ಮಹಿಳೆಯರಿದ್ದು ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,75,550. ಇದರಲ್ಲಿ 1,10,215 ಮಂದಿ ಗ್ರಾಮವಾಸಿಗಳು, 65,335 ಮಂದಿ ಪಟ್ಟಣಿಗರೂ ಇದ್ದಾರೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವಭಾಗ ಹೆಚ್ಚು ಸಮತಟ್ಟಾಗಿದ್ದು ಅಪರೂಪವಾಗಿ ಕೆಲವು ಗುಡ್ಡಗಳಿವೆ. ಮಧ್ಯಭಾಗ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ವಿವಿಧ ವೃಕ್ಷಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ಪರ್ವತಶ್ರೇಣಿಯ ಹತ್ತಿರ ಫಲವತ್ತಾದ ಭೂಮಿ ಇದ್ದು ತೋಟಗಳಿಂದ ಮತ್ತು ಸದಾ ಹಸುರಾಗಿರುವ ಕಾಡಿನಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಬೇಸಗೆ ಮತ್ತು ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಹವೆ ಉತ್ತಮವಾಗಿದ್ದು ಚಳಿಗಾಲ ಸಹ್ಯವೆನಿಸುವುದು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಳೆ ಹೆಚ್ಚು. ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 2,129 ಮಿಮೀ.

ಮಾರಿಕಾಂಬಾ ದೇವಸ್ಥಾನ, ಶಿರಸಿ

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಗ್ನೇಯದ ಎಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ವರದಾನದಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಶಿರಸಿಯ ಹತ್ತಿರ ಅಘನಾಶಿನಿ ನದಿ ಹುಟ್ಟಿ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಸಿದ್ದಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕುಮಟ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮುಖಾಂತರ ಅರಬ್ಬೀ ಸಮುದ್ರ ಸೇರುವುದು. ಶಾಲ್ಮಲಿ ನದಿ ಹಾಗೂ ಇತರ ಅನೇಕ ತೊರೆಗಳೂ ಸಾಕಷ್ಟು ಬಾವಿಗಳೂ ಇದ್ದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಜಲಸಮೃದ್ಧಿಯಾಗಿದೆ. ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಲೆಬಾಳುವ ಮರಗಳುಂಟು.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೆಂಪುಮಣ್ಣಿನ ಭೂಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದಂತೆ ಜಿಗುಟು ಕಪ್ಪು ಮಣ್ಣು ಇದೆ. ಕಣಿವೆಗಳಲ್ಲಿ ಫಲವತ್ತಾದ ಜಂಬು ಮಣ್ಣಿನ ಭೂಮಿ ಇದೆ. ಬತ್ತ, ಕಬ್ಬು, ಕೆಲವು ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳು, ಹರಳು ಇಲ್ಲಿನ ಬೆಳೆಗಳು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ತೋಟದ ವ್ಯವಸಾಯ ಹೆಚ್ಚು. ಅಡಕೆ, ಮೆಣಸು, ಏಲಕ್ಕಿ ಮತ್ತು ತೆಂಗು ತೋಟದ ಬೆಳೆಗಳು.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಅಡಕೆ, ಮೆಣಸು, ಏಲಕ್ಕಿ, ತೆಂಗು ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಸುತ್ತಲ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ವ್ಯವಸಾಯೋತ್ಪನ್ನಗಳ ಮಾರಾಟ ಮತ್ತು ಪರ ಊರಿಗೆ ಸಾಗಾಣಿಕೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖಾಂತರ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಹತ್ತಿರದ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರಗಳಾದ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ–ಧಾರವಾಡ. ಕಾರವಾರ, ಅಂಕೋಲ, ಕುಮಟ, ಸಿದ್ದಾಪುರ ಇವುಗಳೊಂದಿಗೆ ಉತ್ತಮ ಸಂಪರ್ಕ ಪಡೆದಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿ, ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ ಸೌಲಭ್ಯಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಶಾಲಾ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳೂ ವ್ಯಾಪಾರಿ ಸಂಘ ಸಂಸ್ಥೆಗಳೂ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸರ್ಕಾರಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಗ್ರಾಮಮಟ್ಟದ ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳು, ಪಶು ವೈದ್ಯಾಲಯ, ಮಣ್ಣು ಪರೀಕ್ಷಣಾ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಇವೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬನವಾಸಿ **(ನೋಡಿ)** ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಥಳ. ಇದು ಶಿರಸಿಗೆ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ 22 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಶಿರಸಿಯಿಂದ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಸೋಂದಾ **(ನೋಡಿ)** ಹಿಂದೆ ಸೋದೆ ಅರಸರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣಿ ಶ್ರೇಣಿಭಾಗ ದೇವನಹಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಮಂಜುಗುಣಿ ಮಧ್ಯೆ ಇದ್ದು ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಶಿರಸಿಯವರೆಗೂ ಹಬ್ಬಿದೆ. ಇದರ ಎತ್ತರ ಶಿಖರ ಭಾಗವೇ ಭೆಡಸಗಾಂವ ಗುಡ್ಡ. ಶಿರಸಿಯ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು 34 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ದೇವಿಮನೆ ಘಾಟ್ ಇದ್ದು ಕುಮಟದೊಂದಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕ ಕಲ್ಪಿಸಿದೆ. ಶಿರಸಿಯ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು 30 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ವಡ್ಡಿಘಾಟ್ ಇದೆ. ಕುಮಟದೊಂದಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕ ಕಲ್ಪಿಸುವ ಈ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ದೇವನಹಳ್ಳಿ ವಡ್ಡಿ ಶಿವಗವಿ ಮುಂತಾದ ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ.

ಶಿರಸಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. ಕಾರವಾರ, ಅಂಕೋಲಗಳಿಗೆ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿದೆ. ಶಿರಸಿ ಪಟ್ಟಣ ತನ್ನ ಸುತ್ತಲಿನ ಮನಜವಳ್ಳಿ, ಕಲ್ಕುಣೆ, ಬಚಗಾಂವ, ಲಡಕಾನಹಳ್ಳಿ, ಚಿಪ್ಗಿ, ಪುಟ್ಟನಮನೆ ಮತ್ತು ಹತ್ಗಾರ್ ಮೊದಲಾದ ಬಡಾವಣೆಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಂತೆ 33,144 ಮಂದಿ ಪುರುಷರನ್ನೂ 32,208 ಮಂದಿ ಮಹಿಳೆಯರನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡು ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 65,352. ಇಲ್ಲಿ ಬತ್ತ, ಮೆಣಸು, ಅಡಕೆ ಹಾಗೂ ಮಣ್ಣಿನ ಪರೀಕ್ಷೆಯ ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರಗಳಿವೆ. ಸರಕಾರಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ, ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿಯ ಸೌಲಭ್ಯಗಳೂ ಉಂಟು. ಮಾರಾಟದ ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಜಿಲ್ಲಾ ಮಧ್ಯವರ್ತಿ ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು, ಅನಾನಸು ಹಣ್ಣು ಸಂಸ್ಕರಣಾ ಕೇಂದ್ರ ಇವೆ. ಶಿರಸಿಗೆ 87 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಹಾವೇರಿ, 103 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ರೈಲ್ವೆ ನಿಲ್ದಾಣಗಳಿವೆ. ಶಿರಸಿ ನಗರಸಭಾ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಮಹಾಗಣಪತಿ ಹಾಗೂ ಮಾರಿಕಾಂಬಾ ದೇವಾಲಯ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಮೂರು ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಮಾರಿಕಾಂಬೆಯ ಜಾತ್ರೆ ವೈಭವದಿಂದ ಜರುಗುತ್ತದೆ. ಶಿರಸಿ ಹಿಂದೆ ಸೋದೆ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿತ್ತು (ಶಿರಸಿ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸುಧಾಪುರ ಸೀಮೆ ಎಂಬ ಹೆಸರಿತ್ತೆಂದೂ ಹೇಳುವರು.) ಸೋದೆಯ ಎರಡನೆಯ ದೊರೆ ರಾಮಚಂದ್ರನಾಯಕ (1598–1615) ತನ್ನ ಆಳಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರವಾದ ಈ ಊರಿನ ಸುತ್ತಲೂ ಮಣ್ಣಿನ ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ಈ ಊರಿಗೆ ಚನ್ನಪಟ್ಣ ಎಂಬ ಹೆಸರಿಟ್ಟಿದ್ದ.

(ಆರ್.ಜಿ.ಆರ್.)

ಶಿರಹಟ್ಟಿ: ಗದಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಗದಗ, ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಕುಂದಗೋಳ, ಈಶಾನ್ಯ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಮುಂಡರಗಿ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸವಣೂರು ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಡಗಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಎರಡು ಪಟ್ಟಣಗಳೂ 79 ಗ್ರಾಮಗಳೂ ಇರುವ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 949.2 ಚ.ಕಿಮೀ. ಶಿರಹಟ್ಟಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,83,191.

ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಗ್ನೇಯದ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಹರಿದು ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಡಗಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ವಾಯವ್ಯದಿಂದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ಹರಿಯುವ ಶಿರಹಟ್ಟಿಹಳ್ಳ ತಾಲ್ಲೂಕು ಅಂಚಿನ ಬಸಾಪುರ ಮತ್ತು ಸಾಸರವಾಡ ಗ್ರಾಮಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಹರಿದು ತುಂಗಭದ್ರೆಯನ್ನು ಸೇರುವುದು. ಉತ್ತಮ ಹವಾಗುಣವಿದ್ದು ವಾರ್ಷಿಕ ಮಳೆ 735.82 ಮಿಮೀ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗ ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣಿನಿಂದಲೂ ಉಳಿದ ಭಾಗ ಮರಳು ಮಿಶ್ರಿತ ಭೂಮಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಜೋಳ, ನೆಲಗಡಲೆ, ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳು, ಕಬ್ಬು, ಹತ್ತಿ ಮುಂತಾದವನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಕೈಮಗ್ಗದ ಬಟ್ಟೆ ತಯಾರಿಕೆ, ನೆಲಗಡಲೆ ಎಣ್ಣೆ ಉತ್ಪಾದನೆಯುಂಟು.

ಶಿರಹಟ್ಟಿಯ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಬೆಳ್ಳಟ್ಟಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿರುವ ರಾಮಲಿಂಗದೇವಾಲಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದದ್ದು. ಶಿರಹಟ್ಟಿಯ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ದೇವಿಹಾಳದಲ್ಲಿ ದುರ್ಗಾದೇವಿ ಯಂತಿರುವ ಅಷ್ಟಭುಜವನ್ನುಳ್ಳ ಹೊಳಲಮ್ಮ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಶಿರಹಟ್ಟಿಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 14 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀಮಂತಗಡ ಎಂಬ ನಿರ್ಜನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕೋಟೆಯಿದ್ದು ಅದರಲ್ಲಿ ವಳ್ಳಮ್ಮ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಏಳು ಬಾವಿಗಳೂ ಇವೆ. ಶಿರಹಟ್ಟಿಯ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ 11 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಯಳವತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಶಿರಹಟ್ಟಿಯ ಕಾಂಗವಾಡ ದೇಸಾಯಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಹಳೆಯ ಕೋಟೆ ಇದೆ. ಸಾಂಗ್ಲಿಯ ಚಿಂತಾಮಣರಾವ್ ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ದಂಗೆಯನ್ನು (1844) ಅಡಗಿಸಲು ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದ್ದಕ್ಕೆ 1846ರಲ್ಲಿ ಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಹಳ್ಳಾಪುರ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಅಂದಿನ ಈಸ್ಟ್ ಇಂಡಿಯಾ ಕಂಪನಿ ಸರ್ಕಾರ ಇನಾಂ ಆಗಿ ಈತನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಿತು. ಇಲ್ಲಿನ ಗುಂಡೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದದ್ದು. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಯಳವತ್ತಿಯನ್ನು ಮಹಾಗ್ರಾಮ ಮತ್ತು 120 ಮಹಾಜನರಾಡಳಿತದ ಅಗ್ರಹಾರವೆಂಬುದಾಗಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಶ್ರೀರಾಮ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಶಿರಹಟ್ಟಿಯ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಮೇಶ್ವರದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ 3ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಅಡರಕಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಬಸವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಲಕ್ಷ್ಮೇಶ್ವರದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 8ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ದೊಡ್ಡೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ಮಾರುತಿ ದೇವಾಲಯ ಬಹುಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಲಕ್ಷ್ಮೇಶ್ವರದ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ 6ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಗುಲಗಂಜಿಕೊಪ್ಪದ ದಂಡಿಬಸವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಹೆಸರಾದದ್ದು. ಲಕ್ಷ್ಮೇಶ್ವರದಿಂದ 63 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಗುಲಗಂಜಿ ಕೊಪ್ಪದ ದಂಡಿಬಸವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಹಾಗೂ ಲಕ್ಷ್ಮೇಶ್ವರದಿಂದ 6ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಶಿಗ್ಗಲಿಯಲ್ಲಿರುವ ಗುರುಬಸವಣ್ಣಮಠ ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾದವು. ಇವಲ್ಲದೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಲಕ್ಷ್ಮೇಶ್ವರ ದೊಡ್ಡ ವ್ಯಾಪಾರಕೇಂದ್ರ.

ಶಿರಹಟ್ಟಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. ಧಾರವಾಡಕ್ಕೆ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ 89 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಗದಗಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ 34 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ 8,277 ಮಂದಿ ಗಂಡಸರು, 7,931 ಮಂದಿ ಹೆಂಗಸರು ಸೇರಿ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 16,208. ಸುತ್ತಲ ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ವ್ಯಾಪಾರಕೇಂದ್ರವಾಗಿರುವ ಈ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ವಿದ್ಯುತ್, ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ, ಶಾಲೆ, ಆಸ್ಪತ್ರೆ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಸೌಲಭ್ಯವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಜೋಳ ಮತ್ತು ಸೇಂಗಾ ವ್ಯಾಪಾರ ಹೆಚ್ಚು. ಪಟ್ಟಣ ಪೌರಸಭಾಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ.

ಈ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಖಾನ್ ಗಾವುಂಡ ದೇಸಾಯಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದುದೆಂದು ಹೇಳುವ, ಸುತ್ತಲೂ ಕಂದಕವಿರುವ ಕೋಟೆಯಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಇರುವ ಅವ್ವಲಿಂಗವ್ವನವರ ಮಠ ಸುಂದರವಾದ ಕಲ್ಲುಕಟ್ಟಡ. ಲಕ್ಷ್ಮೇಶ್ವರ ದೇಸಗತಿಯ ಸ್ಥಾಪಕಳಾದ ಅವ್ವಲಿಂಗವ್ವ 260 ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಈ ಮಠದ ಮುಖಮಂಟಪ ಸುಂದರವಾದ ಕೆತ್ತನೆಕೆಲಸದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಎದುರು ನಾಲ್ಕು ಕಲ್ಲಿನ ಆನೆಗಳೂ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಸಾಲುಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಎತ್ತರದ 20 ವಿಗ್ರಹಗಳೂ ನಾನಾ ಭಂಗಿಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಮಂಟಪದ ಚಾವಣಿಯಲ್ಲಿ ಕಮಲಪುಷ್ಪಗಳು ಮತ್ತು ಜೋಡಿ ಸರ್ಪಗಳಿವೆ. ಇದೊಂದು ಅಪೂರ್ವ ಕಟ್ಟಡ. ಈ ಮಠದ ವಾಯವ್ಯದಲ್ಲಿ ಫಕೀರಸ್ವಾಮಿಗಳ ಮಠವಿದೆ. ಹಿಂದು–ಮುಸಲ್ಮಾನರಿಬ್ಬರೂ ಈ ಮಠಕ್ಕೆ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ಮಠದ ಜಾತ್ರೆ ಬಹು ಪ್ರಸಿದ್ಧ.

(ಎನ್.ಸಿ.ವಿ.)

ಶಿರಾ: ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಅದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಮಧುಗಿರಿ ಮತ್ತು ಕೊರಟಗೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು, ಈಶಾನ್ಯ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶವೂ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ತುಮಕೂರು ತಾಲ್ಲೂಕೂ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಗುಬ್ಬಿ, ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ ಚಿಕ್ಕನಾಯಕನಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಿರಿಯೂರು ತಾಲ್ಲೂಕೂ ಇವೆ. ಕಳ್ಳಂಬೆಳ್ಳ, ಬುಕ್ಕಾಪಟ್ಣ, ಹುಲಿಕುಂಟೆ, ಶಿರಾ ಮತ್ತು ಗೌಡನಗೆರೆ ಹೋಬಳಿಗಳು. ಒಟ್ಟು ಹಳ್ಳಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ 249. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1,549ಚ.ಕಿಮೀ. ಶಿರಾ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 3,01,470.

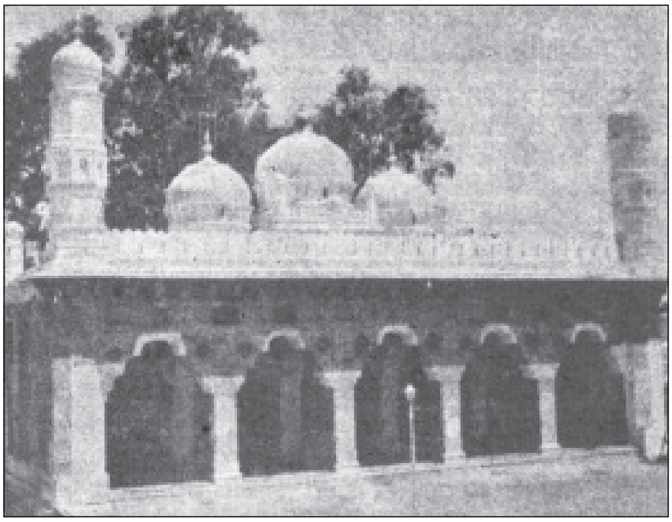

ಜಾಮಾ ಮಸೀದಿ, ಶಿರಾ

ಸುವರ್ಣಮುಖಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ನದಿ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕಳ್ಳಂಬೆಳ್ಳ, ಎಲಿಯೂರು, ಲಕ್ಷ್ಮೀಸಾಗರ, ಚಿಕ್ಕಸಂದ್ರ, ಬ್ರಹ್ಮಸಂದ್ರ, ಬೋರಸಂದ್ರ, ಮಾಗೋಡು, ದೊಡ್ಡ ಅಗ್ರಹಾರ, ಭೂಪಸಂದ್ರ, ಚಂಗಾವರ, ಶಿರಾ, ರಾಮಲಿಂಗಪುರ, ಬುಕ್ಕಾಪಟ್ಣ ಮತ್ತು ಚಿರತಹಳ್ಳಿ ಮುಂತಾದೆಡೆ ದೊಡ್ಡಕೆರೆಗಳಿವೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಜಾಲರಿ, ದಿಂಡಿಗ, ಹೊನ್ನೆ, ಕರಿಮತ್ತಿ, ಅಳಲೆ ಮತ್ತು ಗಂಧದ ಮರಗಳನ್ನು, ಬುಕ್ಕಾಪಟ್ಟಣದ ಹತ್ತಿರ ಮತ್ತು ಇತರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕುರುಚಲು ಗಿಡಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸುಣ್ಣದ ಅಂಶ ಕಡಿಮೆಯುಳ್ಳ ಕೆಂಪುಮಣ್ಣಿನ ಭೂಮಿ, ಸಣ್ಣ ಜಲ್ಲಿಮಿಶ್ರಿತ ಕೆಂಪುಮಣ್ಣು, ಮರಳುಮಿಶ್ರಿತ ಜೇಡಿಮಣ್ಣು ಹಾಗೂ ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣಿನ ಭೂಮಿ ಇದ್ದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಹುಭಾಗ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದೆ. ವ್ಯವಸಾಯ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಮಳೆಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದೆ. ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 504.74 ಮಿಮೀ.

ಕೆಂಪುಮಣ್ಣಿನ ಭೂಮಿಯಿರುವಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನೆಲಗಡಲೆಯನ್ನೂ ಕಪ್ಪು ಮಣ್ಣುಳ್ಳ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪು ಮತ್ತು ಹತ್ತಿಯನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಜೋಳ, ರಾಗಿ, ಬತ್ತ, ಅವರೆ, ಹುರುಳಿ ಇವು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಇತರ ಬೆಳೆಗಳು. ತೆಂಗು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪ್ರಮುಖ ವಾಣಿಜ್ಯ ಬೆಳೆ. ಬೀಡಿ ಕಟ್ಟುವುದು, ಕಂಬಳಿ ನೇಯುವುದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪ್ರಮುಖ ಗೃಹಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು. ಹೈನುಗಾರಿಕೆ, ಕುರಿ ಸಾಕುವುದು ಇತರ ಸಹಾಯಕ ಉದ್ಯಮಗಳು.

ಸೀಬಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯ ಸ್ಥಳ. ಇದು ಶಿರಾ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ 26 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ–ತುಮಕೂರು ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಪ್ರತಿ ಮಾಘಮಾಸದಲ್ಲಿ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುವುದು. ಶಿರಾಕ್ಕೆ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ 6 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಹಲ್ಕೂರು ಗ್ರಾಮದ ಒಂದು ಕಪ್ಪುಶಿಲೆಯ ದೊಡ್ಡ ಕಂಬದ ಮೇಲೆ ಗಂಗರಾಜ ಶ್ರೀಪುರುಷನ ಶಾಸನವಿದೆ. ತುಮಕೂರು–ಪುಣೆ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಶಿರಾದ ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ 11 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ತಾವರೆಕೆರೆಯ ಬಂಡಿ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ಜಾತ್ರೆಯೂ ಪಟ್ಟನಾಯಕನಹಳ್ಳಿಯ ಗಂಗಬ್ರಹ್ಮೇಶ್ವರ ಜಾತ್ರೆಯೂ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಜನವರಿ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತವೆ. **(ಎಸ್.ಎನ್.ಜಿ.)**

ಶಿರಾ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. ತುಮಕೂರು–ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿ ತುಮಕೂರಿನ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 51 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ 25,857 ಮಂದಿ ಪುರುಷರು 24,199 ಮಂದಿ ಮಹಿಳೆಯರಿದ್ದು ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 50056.

ಇದೊಂದು ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ. ಪಟ್ಟಣ ಪುರಸಭಾಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ. ಜಾಮಾ ಮಸೀದಿ ಮತ್ತು ಮಲ್ಲಿಕ್ ರಿಹಾನನ ದರ್ಗ–ಇವು ಇಲ್ಲಿನ ಸುಂದರ ಕಟ್ಟಡಗಳು. ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ, ನಾರಾಯಣ ಮತ್ತು ದುರ್ಗ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳು ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿವೆ.

ಶಿರಾ ಇತಿಹಾಸಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥಳ. ಇಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಪಾಳೆಯಗಾರ ರತ್ನಗಿರಿ ರಂಗಪ್ಪನಾಯಕ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದೂ ಅದು ಪೂರ್ಣಗೊಳ್ಳುವಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರದ ದಂಡನಾಯಕ ರಣದುಲ್ಲಾಖಾನನು ಶಿರಾವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದನೆಂದೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಸುಬೇದಾರ ಮಲ್ಲಿಕ್ ಹುಸೇನನು ಕೋಟೆಯನ್ನು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಿದ. ಈ ಕೋಟೆಯ ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ ದೊಡ್ಡ ಕೆರೆ ಇದೆ. ಮುಗಲರ ಆಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಖಾಸಿಂಖಾನ್ ಎಂಬುವನು ಈ ಊರಿನ ಫೌಜುದಾರನಾದ. ಅನಂತರ ಬಂದ ದಿಲಾವರ್‌ಖಾನನ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಈ ಊರು ಹೆಚ್ಚು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿತು. ಈತ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಖಾನ್‌ಬಾಗ್ ಎಂಬ ತೋಟ ಹೈದರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿತು. ಅಲ್ಲದೆ ಬೆಂಗಳೂರು ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ತೋಟದ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಇದೇ ಪ್ರೇರಕವಾಯಿತೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. 1757ರಲ್ಲಿ ಈ ಊರು ಮರಾಠರ ಆಳಿಕೆಗೆ ಸೇರಿತು. ಮುಂದೆ 1761ರಲ್ಲಿ ಹೈದರನ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿತು. **(ಎ.ಕೆ.)**

ಶಿರಾ ನವಾಬರು: 17–18ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಶಿರಾ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಿಂದ ಆಳಿದ ಒಂದು ಅರಸುಮನೆತನ. 1638ರಲ್ಲಿ ರಣದುಲ್ಲಾಖಾನ್ ಶಿರಾವನ್ನು, ಗೆಲ್ಲುವುದಕ್ಕೆ ಮುನ್ನ ಅದು ಕರ್ನಾಟಕ–ಬಿಜಾಪುರ–ಬಾಲಾಘಾಟ್ ಪ್ರದೇಶದ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದಿತು. ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ, ಬೆಂಗಳೂರು, ಹೊಸಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಶಿರಾದ ಆಧಿಪತ್ಯಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದ್ದುವು. ರಣದುಲ್ಲಾಖಾನ್ (1638) ಶಿರಾವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಅಲ್ಲಿ ಮಲ್ಲಿಕ್ ರಿಹಾನ್ ಎಂಬುವವನನ್ನು ಶಿರಾದ ಫೌಜುದಾರನನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿದ. ಇವನು 1651ರವರೆಗೂ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ಮುಂದುವರಿದ. ರಣದುಲ್ಲಾಖಾನ್ ಹಿಂದಿರುಗಿದ ಮೇಲೆ ಶಿರಾ ಶಿವಾಜಿಯ ತಂದೆ ಶಹಾಜಿಯ ಜಹಗೀರಾಯಿತು.

ಬಿಜಾಪುರದ ಸುಲ್ತಾನರ ತರುವಾಯ ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೆಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳು ಮುಗಲರ ಕೈವಶವಾದವು. 1686ರಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರವನ್ನು ಔರಂಗಜೇಬ್ ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡ. ಮುಗಲರ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಶಿರಾ ಪ್ರಾಂತ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಸವಾಪಟ್ಟಣ, ಬೂದಿಹಾಳು, ಶಿರಾ, ಪೆನುಕೊಂಡೆ, ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ, ಹೊಸಕೋಟೆ ಮತ್ತು

ಕೋಲಾರ–ಈ ಪರಗಣೆಗಳಿದ್ದವು. ಖಾಸಿಂಖಾನ್ (1687–1698) ಅಲ್ಲಿನ ಫೌಜುದಾರನಾದ. ಖಾಸಿಂಖಾನ್ ದಕ್ಷನಾದ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ. ಶಿರಾ ಸುಬಾದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೋಸ್ಕರ ದುಡಿದ ಈತ ಅದನ್ನು ಮುಗಲರ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ಮಿಲಿಟರಿ ನೆಲೆಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದ. ಶಿರಾದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯೊಂದನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ. ಜಾಮಾ ಮಸೀದಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾದದ್ದು ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲೇ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದೊಡ್ಡೇರಿ ಎಂಬ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಮರಾಠರ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ 1698ರಲ್ಲಿ ಈತ ಮರಣ ಹೊಂದಿದ.

ಖಾಸಿಂಖಾನನ ಮರಣಾನಂತರ ಜುಲ್ಫಿಕರ್ ಖಾನ್ ಎಂಬುವವನು ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಈತ ಮುಗಲರಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದ ದಕ್ಷಿಣದ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಮೇಲೆಲ್ಲ ಅಧಿಕಾರ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ. ಆರ್ಕಾಟ್ ಈತನ ರಾಜಧಾನಿಯಾಯಿತು. ಅಮೀನ್ ಖಾನ್ ಎಂಬುವವನನ್ನು ಈತ ಶಿರಾದ ಗವರ್ನರ್ ಆಗಿ ನೇಮಿಸಿದ. ಕರ್ನಾಟಕ–ಬಿಜಾಪುರ–ಬಾಲಾಘಾಟ್ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಮುಗಲರ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವನ್ನು ಎತ್ತಿಹಿಡಿಯುವುದು ಜುಲ್ಫಿಕರ್ ಖಾನನ ಕೆಲಸವಾಗಿತ್ತು. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಮುಗಲರ ಸ್ನೇಹ ಬಯಸಿ, ಕಪ್ಪಕಾಣಿಕೆಗಳನ್ನು ಕೊಡಲು ಒಪ್ಪಂದಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದ ಪಾಳೆಯಗಾರರಿಂದ ಕಪ್ಪವನ್ನು ವಸೂಲಿ ಮಾಡುವ ಗುರುತರವಾದ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯೂ ಇವನ ಮೇಲಿತ್ತು. ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕಾಗಿ ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ಯಾಚಿಸಲು ಬಂದಿದ್ದ ಐರೋಪ್ಯರಿಂದಲೂ ಈತ ಮುಗಲ್ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಹಣವನ್ನು ವಸೂಲಿ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ.

ಔರಂಗಜೇಬ್‌ನ ಮರಣಾನಂತರ ಮುಗಲ್ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲೋಲ ಕಲ್ಲೋಲ ಉಂಟಾಯಿತು (1707–13). ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲೂ ಮುಗಲರ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳು ಕುಗ್ಗಿದವು. ಕೆಲವು ಕಾಲ ಅವರು ಅಸಮರ್ಥರಾದರು. ಈ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡು ಮೈಸೂರಿನ ರಾಜ ಶಿರಾದ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಹೋದ. ಮುಗಲ್ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ತಲುಪಿಸಬೇಕೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದ ಕಪ್ಪಕಾಣಿಕೆಯ ಹಣ ಈ ದೊರೆಯ ಕೈವಶವಾಗುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಎಲ್ಲೆಯೂ ವಿಸ್ತಾರಗೊಂಡಿತು. 1700ರಲ್ಲಿ ಜುಲ್ಫಿಕರ್ ಖಾನನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ದಾವೂದ್ ಖಾನ್ ಎಂಬುವವನನ್ನು ನೇಮಿಸಲಾಯಿತು. ಈತ ಸ್ವತಂತ್ರ ರಾಜನಂತೆ ಮೆರೆದ.

1713ರಲ್ಲಿ ಒಂದನೆಯ ಆಸಫ್ ಜಾಹೀ ನಿಜಾಮನಾಗಿ ಮುಗಲರ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಮೇಲೆ ಅಧಿಕಾರ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ. ಮುಗಲರ ಆಡಳಿತ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಕೂಲಂಕಷವಾಗಿ ವಿವೇಚಿಸಿ ಈತ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಹಬಂದಿಗೆ ತಂದ. ಆಡಳಿತ ಯಂತ್ರವನ್ನು ಸುಧಾರಿಸಿದ. ದಕ್ಷತೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿದ. ಸದತುಲ್ಲಾಖಾನನ ದರ್ಪವನ್ನು ಅಡಗಿಸಿ, ಆತ ಆರ್ಕಾಟ್‌ನ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಮೇಲೆ ಮಾತ್ರ ಅಧಿಕಾರ ಹೊಂದಿರುವಂತೆ ನಿಗದಿಪಡಿಸಿದ. 1717ರಲ್ಲಿ ಶಿರಾವನ್ನು ಆರ್ಕಾಟಿನ ಸರ್ಕಾರದಿಂದ ಬೇರ್ಪಡಿಸಿದ. ಸವಣೂರು, ಕಡಪ ಮತ್ತು ಕರ್ನೂಲ್‌ಗಳಿಗೆ ನವಾಬರನ್ನು ನೇಮಿಸಿದ. 1717ರಲ್ಲಿ ಅಮೀನ್ ಖಾನ್ ಶಿರಾದ ನವಾಬನಾಗಿ ನೇಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. ಆತ ನಿಜಾಮನ ನೇರ ನಿಯಂತ್ರಣಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದ್ದ. ಈ ಏರ್ಪಾಡನ್ನು ಒಪ್ಪದ ಸದತುಲ್ಲಾಖಾನ್ ಎಂಬುವನು ಸವಣೂರು, ಕಡಪ ಮತ್ತು ಕರ್ನೂಲ್‌ಗಳ ನವಾಬರೊಡನೆ ರಹಸ್ಯ ಒಪ್ಪಂದವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು, ಶಿರಾದ ಅಮೀನ್‌ಖಾನನ ಮೇಲೆಬೀಳಲು ಸಮಯ ಕಾದ. ಮೈಸೂರಿನ ರಾಜ ಶಿರಾದೊಡನೆ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಚಿತಾವಣೆ ಮಾಡಿದ್ದ. ಇದರಿಂದ ನಿಜಾಮ ತನ್ನತ್ತ ಒಲಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದ. 1724ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಅಮೀನ್‌ಖಾನ್ ಸೋತುಹೋದ. ಮೈಸೂರಿನ ಸೈನ್ಯ ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿತು. ಅಬ್ದುಲ್ ನಾಬಿ ತಾಹಿರ್‌ಖಾನ್ ಎಂಬುವನು ಶಿರಾದ ನವಾಬನಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡ.

ತಾಹಿರ್‌ಖಾನ್ (1724–42) ಆರ್ಕಾಟ್ ನವಾಬನಾಗಿದ್ದ ಸದತುಲ್ಲಾಖಾನನ ಹಿತೈಷಿಯಾಗಿದ್ದ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಮೈಸೂರಿನತ್ತ ನುಗ್ಗಲು ಒಳ್ಳೆಯ ಅವಕಾಶ ದೊರೆಯಿತು. 1725ರಲ್ಲಿ ಸವಣೂರು, ಕಡಪ, ಕರ್ನೂಲುಗಳ ನವಾಬರು ಮೈಸೂರಿನ ವಿರುದ್ಧ ಒಕ್ಕೂಟವನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಇಕ್ಕೇರಿ, ಸುತ್ತಿ ಮತ್ತು ಶಿರಾದ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಈ ಒಕ್ಕೂಟಕ್ಕೆ ಬೆಂಬಲ ನೀಡಿದರು. ನಿಜಾಮನ ಆಶೀರ್ವಾದವೂ ಈ ಒಕ್ಕೂಟಕ್ಕೆ ದೊರೆಯಿತು. ತಾಹಿರ್‌ಖಾನ್ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಮುತ್ತಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದ. ರಾಜನ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಒಪ್ಪಂದಕ್ಕೆ ಬಂದು, ಕಪ್ಪಕಾಣಿಕೆ ಕೊಡಲು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿದರು. ಸದತುಲ್ಲಾಖಾನ್ ಬದುಕಿರುವವರೆಗೂ ತಾಹಿರ್‌ಖಾನ್ ಅವನಿಗೆ ನಿಷ್ಠೆಯಿಂದ ನಡೆದುಕೊಂಡ.

1742ರಲ್ಲಿ ದಿಲಾವರ್ ಖಾನ್ (1742–56) ಶಿರಾದ ನವಾಬನಾದ. ಈತ ಶಿರಾದ ನವಾಬರಲ್ಲೇ ಅತ್ಯಂತ ಸಮರ್ಥನೆಂದು ಪ್ರಖ್ಯಾತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಜಕೀಯ ಶಾಂತಿ, ಆರ್ಥಿಕ ಪ್ರಗತಿ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗಳುಂಟಾದವು. ಶಿರಾದ ಖ್ಯಾತಿಗೆ ತನ್ನೆಲ್ಲ ಶಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಐಶ್ವರ್ಯಗಳನ್ನು ಈತ ಧಾರೆಯೆರೆದ. ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ್ ಶಿರಾದಿಂದ 12,000 ಕುಟುಂಬಗಳನ್ನು ಷಾಹಿರ್–ಗಂಜಾಂಗೆ ಕರೆಸಿ ಅವರಿಗೆ ಸೌಕರ್ಯಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಟ್ಟನೆಂದರೆ ಶಿರಾ ನಗರವು ಅಂದಿನ ಸಾಮಾಜಿಕ–ಆರ್ಥಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟು ಮುಂದುವರಿದಿತ್ತೆಂಬುದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ.

ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನರು ಬೆಂಗಳೂರು ಮತ್ತು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ್ದ ಅರಮನೆಗಳು ದಿಲಾವರ್‌ಖಾನನು ಶಿರಾದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಅರಮನೆಯ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿದ್ದವು. ಶಿರಾದ ಕೋಟೆ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಕೋಟೆಗೆ ಮಾದರಿಯಾಯಿತು. 1696ರಲ್ಲಿ ರುಸ್ತುಂಜಂಗ್ ಎಂಬುವನು ಇದನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ. ಷೇಕ್ ಫರೀದ್ ಎಂಬುವನು ಅದೇ ವರ್ಷ ಬೃಹತ್ ಮಸೀದಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಇವೆಲ್ಲ ಶಿರಾದ ಗತಕಾಲದ ವೈಭವವನ್ನು ನೆನಪಿಗೆ ತಂದುಕೊಡುವ ಸ್ಮಾರಕಗಳಾಗಿವೆ.

1756ರವರೆಗೆ ದಿಲಾವರ್‌ಖಾನನು ಶಿರಾದ ನವಾಬನಾಗಿ ಆಳಿಕೆ ನಡೆಸಿದ. 1757ರಲ್ಲಿ ಮರಾಠರು ಶಿರಾವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡರು. 1761ರಲ್ಲಿ ಹೈದರ್ ಶಿರಾವನ್ನು ಗೆದ್ದ ಅನಂತರ ಶಿರಾ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಹೋಯಿತು. ಬಸಲತ್ ಜಂಗನು ಹೈದರನಿಗೆ ಶಿರಾದ ನವಾಬನೆಂದು ಬಿರುದನ್ನು ನೀಡಿದ

ಈ ಕೆಳಕಂಡ ಸುಬೇದಾರರು ಮುಗಲರ ಕೈಕೆಳಗೆ ಶಿರಾದ ನವಾಬರಾಗಿ ಆಳಿಕೆ ಮಾಡಿದರೆಂಬ ವಿಷಯ ಮೆಕೆಂಜಿ ಸಂಗ್ರಹದಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ:

ಖಾಸಿಂಖಾನ್ (1686), ಅತಿಷ್‌ಖಾನ್ (1694), ಖುರದ್ ಮಾನೂರ್ ಖಾನ್ (1697), ದಖ್ತಾ ಮಾನೂರ್‌ಖಾನ್ (1704), ಫುದದುಲ್ಲಾಖಾನ್ (1706), ದಾವೂದ್ ಖಾನ್ (1707), ಸದತುಲ್ಲಾಖಾನ್(1709), ಅಮೀರ್ ಖಾನ್ (1711), ಫಾಲಿಬ್‌ಖಾನ್ (1713), ದರ್ಗಾಖುಲಿಖಾನ್ (1715), ಆಬಿದ್‌ಖಾನ್ (1715), ಮುಲಾಹವರ್‌ಖಾನ್ (1716), ದರ್ಗಾಖುಲಿ ಖಾನ್ (1720), ಅಬ್ದುಲ್ ರಸೂಲ್‌ಖಾನ್ (1721), ತಾಯಿರ್ ಮಹಮದ್ ಖಾನ್ (1722), ದಿಲಾವರ್‌ಖಾನ್(1742–56). (ಬಿ.ಎಸ್.ಎ.)

ಶಿರಾಲಿ: ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಭಟ್ಕಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಚೀನ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಥಳ. ಭಟ್ಕಳ–ಹೊನ್ನಾವರ ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿ ಭಟ್ಕಳದಿಂದ 6 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಊರಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ವೆಂಕಟಾಪುರ ನದಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಊರನ್ನು ಶ್ರೀಲಿ (1278), ಶಿರಿಯಾಲಿ (1402) ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಾರಸ್ವತರಿಗೆ ಸೇರಿದ ಚಿತ್ರಾಪುರ ಮಠ ಇದೆ. ನಾಗರಕಟ್ಟೆ ಕುಟುಂಬದವರು 1757ರಲ್ಲಿ ಮಠದ ಜಾಗವನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ನೀಡಿದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಮಠ ಒಂದು ಕಟ್ಟಡವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಆಗಿಹೋದ ಸ್ವಾಮಿಗಳ ಸಮಾಧಿಗಳಿವೆ. ಮಠದ ಸುತ್ತ ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ, ದತ್ತಾತ್ರೇಯ, ಶಾಂತದುರ್ಗ ಹಾಗೂ ಕೇಶವ ನಾರಾಯಣ ಎಂಬ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಶಾಸನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. 1278ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರಾಜ ಮೂರನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳ ಈ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ವಿಚಾರ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. 1336ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳನ ರಾಣಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ವೈದ್ಯರ ಕುಟುಂಬಕ್ಕೆ ದಾನವಾಗಿ ನೀಡಿದ ವಿಚಾರವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಬಾರಕೂರಿನ ಆಳುಪ ಕುಲಶೇಖರನು ಉಭಯ ಭಾಷಾಪಂಡಿತರಾಗಿದ್ದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಛತ್ರವೊಂದಕ್ಕೆ ದಾನಮಾಡಿದ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನ ದಾಖಲಿಸಿದೆ.

ಮಠದ ಬಳಿ ಪಂಚವಟಿ ಎಂಬ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಗುಡ್ಡವಿದೆ. ಅಲ್ಲಿರುವ ಶಂಭುಲಿಂಗ ಗುಡಿಗೆ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಭೇಟಿ ನೀಡಿದ್ದರೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಮಠದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯವಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಶಾಸನಗಳು, ಕೆಲವು ನಾಣ್ಯಗಳು ಮೊದಲಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಮಠದ ವತಿಯಿಂದ ಒಂದು ವಾರ ಕಾಲ ರಥೋತ್ಸವ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಅದು ಚೈತ್ರ ಪೂರ್ಣಿಮಿಯಂದು ಮುಕ್ತಾಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಮಹಾಗಣಪತಿ ಮಹಾಮಾಯಾ ದೇವಸ್ಥಾನವೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದು ಇದು ಗೌಡ ಸಾರಸ್ವತ ಸಮುದಾಯದವರ ಕುಲದೇವತೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪೇಟೆವಿನಾಯಕ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದೆ. ಸು.500 ವರ್ಷಗಳಷ್ಟು ಹಳೆಯದಾದ ಈ ಮಂದಿರವನ್ನು 1904ರಲ್ಲಿ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಮಹಾಗಣಪತಿಯ ವಿಗ್ರಹ ಕಲ್ಲಿನದು. ಮಹಾಮಾಯಾ ವಿಗ್ರಹ ಪಂಚಲೋಹದ್ದು. ದೇವಸ್ಥಾನದ ಸುತ್ತ ಕಾವಿಕಲೆಯಲ್ಲಿ ದಶಾವತಾರದ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಮಾರುತಿ ಮಂದಿರವೂ ಗಮನಾರ್ಹವಾದುದು. ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ (16ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಹಾಡುವಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಗೇರುಸೊಪ್ಪೆ ರಾಜ್ಯಗಳ ನಡುವೆ ನಡೆದ ಕದನವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಶಿರಾಲಿ ಕೋಟೆಯ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.

ವೆಂಕಟಾಪುರ ನದಿ ದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಮಹಾಸತಿ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಅದನ್ನು ಈಚೆಗೆ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವತೆಗೆ ಬೆದ್ರೂಳೆ ಮಾಸ್ತಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿದೆ. ಕಡವಿನಕಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿರುವ ದುರ್ಗಾ ಪರಮೇಶ್ವರಿ ದೇವಾಲಯ ಪ್ರಾಚೀನದ್ದಾಗಿದ್ದು ಅದನ್ನು ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. **(ಎಸ್.ಎಚ್.ಇ.)**

ಶಿರಾಳ ಕೊಪ್ಪ: ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಶಿಕಾರಿಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಶಿಕಾರಿಪುರದ ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 14,501. ಇದನ್ನು ಶಿರಿಯಾಳಕೊಪ್ಪವೆಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. 1076ರ ಚಾಳುಕ್ಯ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಸಿರಿವೊಳಲು ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮರ ಕೊಯ್ಯುವ ಹಾಗೂ ಹೆಂಚು ತಯಾರಿಸುವ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು ಇವೆ. ಪುರಿ ಮತ್ತು ಬೆಲ್ಲ ತಯಾರಿಕೆ ಪ್ರಮುಖ ಉದ್ಯಮಗಳು. ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳು, ಕಾಲೇಜುಗಳಿವೆ. ಈ ಊರು ಸುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರಸ್ಥಳ. ಇಲ್ಲಿಂದ ಸಾಗರ, ಶಿಕಾರಿಪುರ, ಶಿರಸಿಗಳಿಗೆ ಉತ್ತಮ ರಸ್ತೆಗಳಿವೆ. ಪ್ರತಿ ಭಾನುವಾರ ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಸಂತೆ ಜರುಗುತ್ತದೆ.

ಬಸವೇಶ್ವರ, ಚಂದ್ರಮೌಳೀಶ್ವರ, ನಗರೇಶ್ವರ–ಇವು ಇಲ್ಲಿಯ ಪುರಾತನ ದೇವಾಲಯಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ಕವಲೆದುರ್ಗದ ಮಠದ ಒಂದು ಶಾಖೆ ಇದೆ. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಊರು ಮರಿಸ್ವಾಮಿ ಹಿರೇಮಠ, ಎಚ್. ಸಿದ್ದಯ್ಯ, ಗಿರಿಮಾಜಿ ಮುಂತಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಕಾರ್ಯಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಅಕ್ಕಮಹಾದೇವಿಯ ಜನ್ಮಸ್ಥಳವಾದ ಉಡುತಡಿ, ಕರ್ನಾಟಕದ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ರಾಜಧಾನಿಗಳಲ್ಲೊಂದಾಗಿದ್ದ ಬಳ್ಳಿಗಾವೆ, ಅಶೋಕನ ಶಾಸನವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಹಳೆಯ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲೊಂದಾದ ಎರಡನೆಯ ಶತಮಾನದ ಸಾತಕರ್ಣಿಯ ಪ್ರಾಕೃತ ಭಾಷೆಯ ಶಾಸನವಿರುವ ಮಳವಳ್ಳಿ, ತಾಳಗುಂದ, ಬಂದಳಿಕೆ ಮುಂತಾದ ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥಳಗಳು ಈ ಊರಿನ ಆಸುಪಾಸಿನಲ್ಲಿವೆ. **(ಕೆ.ಎಂ.ಎಸ್.)**

ಶಿಲಾವರ್ಗಗಳು: ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಬಹುಭಾಗ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ಶಿಲೆಗಳಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಎರಡು ಮುಖ್ಯ ವಿಭಾಗಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. 1 ಬೆಳ್ಳಿ, ಬಂಗಾರ, ತಾಮ್ರ, ಕಬ್ಬಿಣದ ಸಂಬಂಧದ ಲೋಹಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವ ಧಾರವಾಡ ಶಿಲಾಸ್ತೋಮ 2 ಗ್ರ್ಯಾನೈಟ್ ಸಂಬಂಧದ ನೈಸ್ ಶಿಲಾಸ್ತೋಮ.

ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿನ ಶಿಲೆಗಳು ಭೂಮಿಯ ಹುಟ್ಟಿನ ಆದಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ರೂಪುಗೊಂಡ ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದುವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳು ರೂಪುಗೊಂಡ ಕಾಲ ಮೂರು ಸಾವಿರ ಮಿಲಿಯ (ಮುನ್ನೂರು ಕೋಟಿ) ವರ್ಷಗಳಿಗೂ ಹಳೆಯದು. ಈ ಬಗೆಯ ಶಿಲೆಗಳನ್ನು ಸರಗೂರು, ಕೋಲಾರ, ನುಗ್ಗೇಹಳ್ಳಿ, ಹಟ್ಟಿ ಬಳಿ ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಈ ಪುರಾತನ ಕಾಲದ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ರೂಪಾಂತರ ಶಿಲೆಗಳನ್ನು ಭೇದಿಸಿ ತುಂಡರಿಸಿ, ಅವುಗಳನ್ನು ಬಹುಶಃ ಜೀರ್ಣಿಸಿಕೊಂಡು ಬಹುವ್ಯಾಪಿಯಾಗಿರುವ ನೈಸ್ ಶಿಲೆಗಳು ರಾಜ್ಯದ ಬಹುಭಾಗವನ್ನು ಆವರಿಸಿವೆ. ಈ ವರ್ಗದ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸುತ್ತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನೋಡಬಹುದು. ನೈಸ್‌ಗಳಿಂದ ಆವೃತವಾದ ಬಯಲು ಸೀಮೆಯಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಬೋರಲಿಟ್ಟ ಬಟ್ಟಲುಗಳಂತೆ ಕಲ್ಲುಗುಂಡುಗಳಿಂದ ನಿಬಿಡವಾಗಿ ಎದ್ದುನಿಂತ ಗುಡ್ಡಸಾಲುಗಳನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಶಿವಗಂಗೆ, ಸಾವನದುರ್ಗ, ದೇವರಾಯನದುರ್ಗ, ಮಧುಗಿರಿ ಮತ್ತು ಕೊರಟಗೆರೆ ಸುತ್ತಲಿನ ಬೆಟ್ಟಗಳು, ಹಂಪೆಯ ಸುತ್ತಲಿನ ಬೆಟ್ಟಸಾಲುಗಳು ಈ ಬಗೆಯ ಗ್ರ್ಯಾನೈಟ್‌ಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದವು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿ ಹೋದರಲ್ಲಿ ಎದ್ದು ನಿಂತ ಬಗೆಬಗೆಯ ಆಕಾರವನ್ನು ತೋರುವ ಗುಡ್ಡಸಾಲುಗಳು ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಒಂದು ನಿಸರ್ಗ ರಮಣೀಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿವೆ.

ಈ ನೈಸುಗಳ ಮೇಲೆ ಒರಗಿದಂತೆ ಸಾವಿರಾರು ಅಡಿ ಮಂದದ ಪದರು ಶಿಲೆಗಳು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾಂವಿಯವರೆಗೂ ಹಬ್ಬಿವೆ. ಧಾರವಾಡದ ಬಳಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹರಡಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಿಲಾವರ್ಗವನ್ನು ಧಾರವಾಡ ಶಿಲಾವರ್ಗ ಎಂದು ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ಖನಿಜ ಸಂಪತ್ತಿಗೆಲ್ಲ ಈ ಧಾರವಾಡ ಪದರುಶಿಲಾ ಸಮುದಾಯವೇ ಆಕರವಾಗಿದೆ. ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟದ ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ಪರ್ವತ, ಬಾಬಾಬುಡನ್ ಪರ್ವತ ಶ್ರೇಣಿ, ಕೊಡಚಾದ್ರಿ, ಚಿಕ್ಕನಾಯಕನಹಳ್ಳಿ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಗದಗ, ರಾಯಚೂರು, ಹಟ್ಟಿ ಈ ಸುತ್ತಲಿನ ಶಿಲೆಗಳೆಲ್ಲವೂ ಧಾರವಾಡ ಶಿಲಾವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದುವು. ಈ ವರ್ಗದ ಶಿಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬಿಣ ಮತ್ತು ಮ್ಯಾಂಗನೀಸ್ ಅದಿರುಗಳು ತಾಮ್ರ, ಸೀಸ, ಚಿನ್ನ, ಬೆಳ್ಳಿ ಮುಂತಾದ ಇತರ ಲೋಹಗಳ ಅದಿರುಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ.

ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಿಳಿಗಿರಿರಂಗನ ಬೆಟ್ಟ, ಗೋಪಾಲಸ್ವಾಮಿ ಬೆಟ್ಟ, ನೀಲಗಿರಿ ಬೆಟ್ಟ ಸಾಲುಗಳಲ್ಲಿ ಬೂದು ಬಣ್ಣದ ಒಂದು ವಿಶೇಷ ತರದ ಗ್ರ್ಯಾನೈಟ್ ಶಿಲೆಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಚಾರ್ನೊಕೈಟ್ ಶಿಲೆ ಎಂದು ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಶಿವಸಮುದ್ರದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ತುಂಗಭದ್ರೆಯ ದಕ್ಷಿಣ ದಂಡೆಯವರೆಗೆ ಒಂದೇ ಸಮನೆ ಹಬ್ಬಿರುವ ಕಲ್ಲುಗುಂಡುಗಳಿಂದ ನಿಬಿಡವಾದ ಗುಡ್ಡ ಸಾಲು ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ. ಸಾವನದುರ್ಗ, ಕಬ್ಬಾಳದುರ್ಗ, ಶಿವಗಂಗೆ, ಮಧುಗಿರಿ, ಕೊರಟಗೆರೆ ಬೆಟ್ಟಗಳು ಮಿಡಿಗೇಶಿ, ಪಾವಗಡ, ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ಬೆಟ್ಟಗಳು, ಹಂಪೆ ಈ ಸುತ್ತಲಿನ ಬೆಟ್ಟಗಳೆಲ್ಲವೂ ಒರಟುಒರಟಾದ, ಅಗಲ ಹರಳುಗಳುಳ್ಳ ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣದ ಗ್ರಾನೈಟ್‌ಗಳಿಂದ ರೂಪಿತವಾದುವು. ಇವುಗಳನ್ನು ಕ್ಲೋಸ್‌ಪೇಟೆ ಗ್ರಾನೈಟ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಕ್ಲೋಸ್‌ಪೇಟೆ (ಈಗಿನ ರಾಮನಗರ) ಸುತ್ತಲಿನ ಬೃಹದಾಕಾರದ ಬಂಡೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಬೆಟ್ಟಗಳೆಲ್ಲವೂ ಈ ಗ್ರಾನೈಟ್‌ನಿಂದ ರೂಪಿತವಾದುವು.

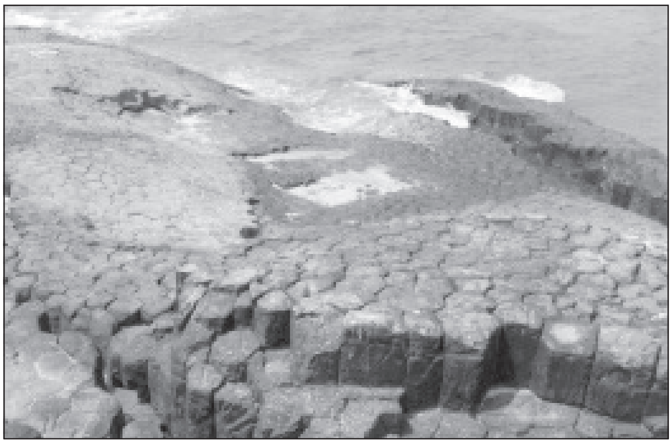

ಷಡ್ಜಾಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಆರಿರುವ ಬೆಸಾಲ್ಟ್ ಶಿಲೆ, ಸೇಂಟ್ ಮೇರಿ ದ್ವೀಪಗಳು, ದ.ಕ.

ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿದ ಶಿಲೆಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುವು. ಅವು ತಮ್ಮ ಮೊದಲ ರೂಪವನ್ನು ಬದಲಾಯಿಸಿ ರೂಪಾಂತರ ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ಇಂಥ ಶಿಲೆಗಳ ಮೇಲೆ ಹಾಸಿದಂತೆ ಈಚಿನ ಇನ್ನೊಂದು ಶಿಲಾವರ್ಗ ಬೆಳಗಾಂವಿಯ ಪೂರ್ವಭಾಗದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಬಾಗಲಕೋಟೆಯವರೆಗೆ ಹರಡಿರುವುದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಈ ವರ್ಗದ ಕಲ್ಲುಗಳಲ್ಲಿ ಸುಣ್ಣಕಲ್ಲಿನ ಶಿಲೆಗಳೇ ಪ್ರಮುಖವಾದುವು. ಕಲಾದಗಿಯ ಬಳಿ ಇವು ಬಹುವಾಗಿ ಹರಡಿರುವುದರಿಂದ ಈ ವರ್ಗದ ಶಿಲೆಗಳಿಗೆ ಕಲಾದಗಿ ಶಿಲಾವರ್ಗ ಎಂದು ಹೆಸರಿತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಘಟಪ್ರಭಾ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿಗಳು ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಶಿಲೆಗಳನ್ನು ಹಾದುಹೋಗಿರುತ್ತವೆ. ಬಾದಾಮಿ, ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲಿನ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳು ಈ ಕಲಾದಗಿ ಶಿಲೆಗಳಿಂದ ಕಡೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಇವಕ್ಕೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಈಚಿನ ಶಿಲೆಗಳು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಭೀಮಾನದಿಯ ಇಕ್ಕೆಲದಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತವೆ. ಇವೂ ಬಹುವಾಗಿ ಸುಣ್ಣಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಕೂಡಿದವು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಭೀಮಾ ಶಿಲಾಸ್ತೋಮ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮುದ್ದೇಬಿಹಾಳ, ತಾಳಿಕೋಟೆ, ಶಾಹಬಾದ, ವಾಡಿ, ಚಿತ್ತಾಪುರ, ಸೇಡಂ, ಚಿಂಚೋಳಿ ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಸುಣ್ಣಕಲ್ಲನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಮೂರು ದೊಡ್ಡಪ್ರಮಾಣದ ಸಿಮೆಂಟ್ ತಯಾರಿಕಾ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ಹೇರಳವಾಗಿ ಸಿಮೆಂಟನ್ನು ತಯಾರಿಸುತ್ತವೆ.

ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿದ ಎಲ್ಲ ಶಿಲೆಗಳೂ ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ, ಜೀವ ಚಿಹ್ನೆ ಅಷ್ಟಾಗಿ ಕಾಣದ ಶಿಲಾವರ್ಗಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದುವು. ಈ ಎಲ್ಲ ವರ್ಗದ ಶಿಲೆಗಳ ಮೇಲೂ ಸುಮಾರು 5 ಕೋಟಿ ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಅಗಾಧ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಶಿಲಾಲಾವ ಪ್ರವಾಹ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಹರಿದು ಮಂದವಾದ ಹೊದಿಕೆಯಂತೆ ಕುಳಿತಿದೆ. ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉತ್ತರ ಭಾಗ, ಬಿಜಾಪುರ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಮತ್ತು ಬಿದರೆ ಜಿಲ್ಲೆಗಳು ದಖನ್‌ಲಾವಾ ಪ್ರವಾಹದಿಂದ ಮುಚ್ಚಿಹೋಗಿವೆ. ಇವು ಮಟ್ಟವಾಗಿದ್ದು ಬಹುದೂರ ಹರಡಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಬೆಟ್ಟಗಳು ಮೇಜಿನಾಕಾರ ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಖರಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಬಗೆಯ ಶಿಲೆಗಳನ್ನು ದಖನ್‌ಲಾವಾಗಳೆಂದು ಗುರುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇವು ಬೀಳುಬಿದ್ದಾಗ ಅದರಿಂದುಂಟಾದ ಮಣ್ಣು ಕಪ್ಪುಛಾಯೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಎರೆಮಣ್ಣಿನ ಪ್ರದೇಶ ಫಲವತ್ತಾದುದು. ನೂರಾರು ಮೈಲಿಗಳು, ಎತ್ತ ನೋಡಿದರೂ ಅತ್ತ, ಯಾವ ಒಂದು ಏರು ತಗ್ಗೂ ಇಲ್ಲದೆ ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಆವೃತವಾದ ಅಗಾಧ ಬಯಲು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ದಖನ್‌ಲಾವಾಗಳಿಂದ ಆವೃತವಾದ ಪ್ರದೇಶ ಈ ಬಗೆಯ ಬಯಲು ಭೂಮಿಗೆ ಉತ್ತಮ ನಿದರ್ಶನ.

ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ಬೀದರ್ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬೀದರ್, ಹುಮನಾಬಾದ ಮತ್ತು ಬಸವಕಲ್ಯಾಣ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಬಹು ವ್ಯಾಪಿಯಾಗಿ ರಂಧ್ರಮಯವಾಗಿರುವ ಕೆಮ್ಮಣ್ಣು ಬಣ್ಣದ, ಮಣ್ಣುರೂಪಿನ ಆದರೂ ಬಹು ಗಡುಸಾದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಶಿಲೆ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಮಾದರಿಯ ಶಿಲೆ ಪಶ್ಚಿಮ ಕರಾವಳಿಯ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಕಾಣುವುದುಂಟು. ಇದನ್ನು ಲ್ಯಾಟರೈಟ್ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದನ್ನು ಜಂಬಿಟ್ಟಿಗೆ, ಇಟ್ಟಿಗೆ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಕರಾವಳಿಯಲ್ಲಿನ ಕಟ್ಟಡಗಳೆಲ್ಲವೂ ಈ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಕಟ್ಟಿದುವು. ಬೀದರ್, ಬೆಳಗಾಂವಿ ಸುತ್ತಲೂ ಈ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಕಟ್ಟಿದ ಮನೆಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಈ ಬಗೆಯ ಶಿಲೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅಲ್ಯುಮಿನಿಯಂ ಅಂಶ ಹೆಚ್ಚಾದಾಗ ಅವು ಬಾಕ್ಸೈಟ್ ಅದಿರಾಗಿ ಮಾರ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಿಂದ ಅಲ್ಯೂಮಿನಿಯಂ ಲೋಹವನ್ನು ಪಡೆಯಬಹುದು. ದಖನ್‌ಲಾವಾಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಅದರ ಮೇಲೆ ರೂಪು ಹೊಂದಿದ ಜಂಬಿಟ್ಟಿಗೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಇನ್ನುಳಿದಿರುವುದು ಕಡಲ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಶೇಖರವಾಗಿರುವ ಈಚಿನ ಮರಳು ಶಿಲೆಗಳು, ಮೆಕ್ಕಲು ಮಣ್ಣು. **(ಬಿ.ಪಿ.ಆರ್.)**

ಶಿಲಾಹಾರರು: ಕರ್ನಾಟಕದ ಅರಸರ ಮಾಂಡಲಿಕರಾಗಿ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕ ಹಾಗೂ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಶತಮಾನಗಳ ಕಾಲ ರಾಜ್ಯವಾಳಿದ ಈ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಹಲವರು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಆಳಿದರು. ಈ ಮನೆತನದ ಹಲವಾರು ಶಾಖೆಗಳು ಕಾಣಸಿಕೊಂಡಿವೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಕೊಂಕಣದಲ್ಲಿ ಆಳಿದ ಶಾಖೆ ಸು. 770ರಿಂದ 1020ರವರೆಗೆ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿತ್ತು. ಉತ್ತರ ಕೊಂಕಣದ ಶಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದ ಮಾಂಡಲಿಕರು ಸು. 800ರಲ್ಲಿ ತಲೆಎತ್ತಿ ಸು. 1240 ವರೆಗೆ ಪ್ರಬಲರಾಗಿದ್ದರು. ಈಗಿನ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಸತಾರ, ಕೊಲ್ಲಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಗಳು ಹಾಗೂ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಖೆ ಆಳುತ್ತಿತ್ತು. ಅಲ್ಲದೆ, ಸೊಲ್ಲಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಕ್ಕಲಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಮನೆತನದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಶಾಖೆಯೊಂದಿತ್ತು. ಜೊತೆಗೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಈ ಯಾವುದೇ ಶಾಖೆಗಳಿಗೂ ಸೇರದ ಆದರೆ ಶಿಲಾಹಾರ ಮನೆತನದವರಾದ ಇನ್ನು ಹಲವು ಮಾಂಡಲಿಕರ ಹೆಸರುಗಳೂ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಲಭಿಸಿವೆ. ಈ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಶಾಖೆಗಳ ನಡುವಣ ಸಂಬಂಧಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯದು. ಆದರೆ ಇವರೆಲ್ಲ ಜೀಮೂತವಾಹನ ಕುಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಜೀಮೂತವಾಹನ ಒಬ್ಬ ಪ್ರಮುಖ ವಿದ್ಯಾಧರ. ಶಂಖಚೂಡನೆಂಬ ಉರಗಾಧಿಪತಿಯನ್ನು ಗರುಡನಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಲೆಂದು ಈತ ತನ್ನ ದೇಹವನ್ನೇ ಗರುಡನಿಗೆ ನೀಡಲು ಮುಂದಾದನೆಂಬುದು ಈತನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕಥೆ. ಇದನ್ನು ದೃಢಪಡಿಸುವಂತೆ ಈ ಮನೆತನದವರು ಶಿಲಾಹಾರ (ಶಿಲೆಯ ಮೇಲಿನ ಆಹಾರ) ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು

ಧರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಮನೆತನದ ಎರಡು ಶಾಖೆಗಳವರು ತಾವು ತಗರಪುರಾಧೀಶ್ವರರೆಂದೂ ಗರುಡ ತಮ್ಮ ಲಾಂಛನವೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ತಗರ ಎಂಬುದು ಈಗಿನ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದಲ್ಲಿರುವ ತೇರ್. ಶಿಲಾಹಾರ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಲಾರ, ಶೀಳಾರ, ಶಿಯಳಾರ, ಸಿಲಾರ ಎಂಬೆಲ್ಲ ರೂಪುಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ.

ದಕ್ಷಿಣ ಕೊಂಕಣದ ಶಿಲಾಹಾರರು: 1008ನೆಯ ವರ್ಷದ ಖಾರೆಪಟ್ಟಣ ತಾಮ್ರಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಈ ಶಾಖೆಯ ರಟ್ಟರಾಜನೆಂಬುವ ದಾನಿಯಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಅವ್ವೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ಮಾಡಿದ ದಾನದ ಉಲ್ಲೇಖವಿರುವ ಈ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಈತನ ವಂಶಾವಳಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ತಲೆಮಾರಿಗೆ 25 ವರ್ಷಗಳ ಲೆಕ್ಕದಂತೆ ಈ ಶಾಖೆಯ ಮೊದಲ ಮಾಂಡಲಿಕನಾದ ಸಣಪುಲ್ಲನು ಸು. 770ರ ವೇಳೆಗೆ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದಿರಬೇಕು. ಈತ ಕೃಷ್ಣನೆಂಬ ಅರಸನ ಆಶ್ರಯ ಪಡೆದವನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಕೃಷ್ಣ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಮನೆತನದ ಒಂದನೆಯ ಕೃಷ್ಣ (756–74) ಆಗಿರಬೇಕು. ಸಣಫುಲ್ಲನ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿ ಧಮ್ಮಿಯರ. ಈತ ವಲಿ (ಬಲಿ) ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಬಲವಾದ ಕೋಟೆಯೊಂದನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದು ಪಶ್ಚಿಮದ ಸಮುದ್ರತೀರದ ಒಂದು ನಗರವಾಗಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈತನ ಮಗ ಅಯ್ಯಪ್ಪರಾಜ ಒಬ್ಬ ವಿಜಿಗೀಷು. ಈತ ಚಂದ್ರಪುರದಲ್ಲಿನ (ಈಗಿನ ಗೋವೆಯಲ್ಲಿನ ಚಂದೋರ್) ಒಂದು ಕದನದಲ್ಲಿ ಜಯಶಾಲಿಯಾದ. ಈತನ ಮಗ ಒಂದನೆಯ ಅವಸರ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಪಾರಂಗತ. ಇವನ ಅನಂತರ ಬಂದ ಆದಿತ್ಯವರ್ಮ ಚೇಮೂಲ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರಪುರದ ಅರಸರಿಗೆ ನೆರವಾದ. ಚೇಮೂಲ್ಯ ಈಗಿನ ಮುಂಬಯಿ ನಗರಕ್ಕೆ ಸು. 48 ಕಿಮೀ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕಿರುವ ಚೌಲ್. ಈ ವೇಳೆಗೆ ಈ ಶಿಲಾಹಾರರ ಪ್ರಭಾವ ಮುಂಬಯಿಯಿಂದ ಗೋವೆಯುವರೆಗೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿತೆನ್ನಬಹುದು. ಆದಿತ್ಯವರ್ಮನ ಮೊಮ್ಮಗನಾದ ಇಮ್ಮಡಿ ಅವಸರನ ಮಗ ಇಂದ್ರರಾಜನನ್ನು ತ್ಯಾಗಭೋಗಾತಿಸುಂದರನೆಂದು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅನಂತರ ಆಳಿದ ಭೀಮ ತನ್ನ ಪೂರ್ವಜರ ನೀತಿಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಚಂದ್ರಪುರದ ಅರಸನನ್ನು ಹತ್ತಿಕ್ಕಿದನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿ ಕದಂಬಕುಲದ ಷಷ್ಠದೇವನೋ ಆತನ ಮಗ ಚತುರ್ಭುಜನೋ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಭೀಮನ ಮಗ ಮುಮ್ಮಡಿ ಅವಸರ.

ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ದೊರೆತ ಇಮ್ಮಡಿ ಅವಸರನ 988ನೆಯ ವರ್ಷದ ಪಟ್ಟಣಕುಡಿ ತಾಮ್ರಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಈವರೆಗಿನ ವಂಶಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿನ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳು ಕಂಡಿವೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಧಮ್ಮಿಯರನ ಮಗ ಅಮ್ಮಲ್ಲನೆಂದೂ ಆತನ ಮಗ ಅಯ್ಯಪ್ಪನೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಅಯ್ಯಪ್ಪನ ಮಗ ಆದಿತ್ಯವರ್ಮನೆಂದಿದೆ. ಅದರಂತೆ ಈ ಶಾಸನದ ಇಮ್ಮಡಿ ಅವಸರ ಖಾರೇಪಟ್ಟಣ ತಾಮ್ರಶಾಸನದ ಮುಮ್ಮಡಿ ಅವಸರನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಪಟ್ಟಣಕುಡಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಈತ ಬಲಿನಗರದಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಶಾಸನಕರ್ತೃ ನಾಗರಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಿ ಎನಿಸಿದ ದೇವಪಾಲ ಈತನನ್ನು ವಾಮನನ ಮಗನೆಂದೂ ಕವಿ ಎಂದೂ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ದೇವಪಾಲನ ಮಗ ಲೋಕಪಾರ್ಯನು ಖಾರೇಪಟ್ಟಣ ತಾಮ್ರಶಾಸನದ ಕರ್ತೃ. ಈ ಮಾಂಡಲಿಕನ ಆಳಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಸು. 970–95) ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ಅಳಿದು ಚಾಳುಕ್ಯರು ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಅರಸರಾದರು. ಇದುವರೆಗೂ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದ ಈ ಶಾಖೆಯವರು ಈಗ ಬಲವಂತವಾಗಿಯಾದರೂ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಮಾಂಡಲಿಕತ್ವವನ್ನು ಒಪ್ಪಬೇಕಾಯಿತು. ಅವಸರನ ಮಗ ರಟ್ಟರಾಜನು ಚಾಳುಕ್ಯ ಇಱಿವಬೆಡಂಗ ಸತ್ಯಾಶ್ರಯನ ಮಾಂಡಲೀಕನಾಗಿದ್ದ. ಈತನ ಖಾರೇಪಟ್ಟಣ ಶಾಸನದ ಕಾಲ 1008. ಆದರೆ ಅನಂತರದ ಎರಡು ದಶಕಗಳೊಂದಿಗೆ ಈ ಶಿಲಾಹಾರರು ತಮ್ಮ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ ಜಯಸಿಂಹನು ರಟ್ಟರಾಜನನ್ನೋ ಆತನ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯನ್ನೋ ಸೋಲಿಸಿದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಈ ಮಾಂಡಲಿಕರು ಗೋವೆ, ಸಾವಂತವಾಡಿ, ರತ್ನಗಿರಿ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಒಡೆಯರಾಗಿದ್ದರು.

ದಕ್ಷಿಣ ಕೊಂಕಣದ ಶಿಲಾಹಾರರ ವಂಶಾವಳಿ :

ಸಣಫುಲ್ಲ (770–95)
|
ಧಮ್ಮಿಯರ (795–820)
|
ಅಯ್ಯಪ್ಪರಾಜ (820–45)
|
ಅವಸರ I (845–70)
|
ಆದಿತ್ಯವರ್ಮ (870–95)
|
ಅವಸರ II (895–920)
|
ಇಂದ್ರರಾಜ (920–45)
|
ಭೀಮ (945–70)
|
ಅವಸರ III (970–95)
|
ರಟ್ಟರಾಜ (995–1020)

ಉತ್ತರ ಕೊಂಕಣದ ಶಿಲಾಹಾರರು: ಇವರು ಸು. 800–1240ರವರೆಗೆ, ನಾಲ್ಕುವರೆ ಶತಮಾನಗಳ ಕಾಲ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿದ್ದರು. ಸುವರ್ಣ ಗರುಡ ಇವರ ಲಾಂಛನ. ತಗರಪುರಪರಮೇಶ್ವರ ಎಂಬುದು ಬಿರುದು. ಪುರಿ ಇವರ ರಾಜಧಾನಿ. ಇದನ್ನು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿಲ್ಲ. ಈ ಶಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದ ಮಾಂಡಲಿಕರ 5 ತಾಮ್ರ ಶಾಸನಗಳೂ 6 ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳೂ ಲಭಿಸಿವೆ. ತನ್ಮೂಲಕ ಇವರನ್ನು ಕುರಿತು ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿವರಗಳು ಈಗ ತಿಳಿದಿವೆ.

ಕಪರ್ದಿ ಈ ಶಾಖೆಯ ಮೊದಲ ಮಾಂಡಲಿಕ. ಸಾಹಸಾಂಕನಂತೆ ಸಾಹಸಿ ಎಂದು ಈತನನ್ನು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈತ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಮುಮ್ಮಡಿ ಗೋವಿಂದನ ಕದನಗಳಲ್ಲಿ ಆತನಿಗೆ ನೆರವಾಗಿ ಆತನಿಂದ ಉತ್ತರ ಕೊಂಕಣದ ಆಡಳಿತಾಧಿಕಾರವನ್ನು ಪಡೆದಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಇಂತಹುದೇ ಮಾತನ್ನು ಫುಲ್ಲಶಕ್ತಿಯ ಬಗೆಗೆ ಕನ್ಹೇರಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ(843) ಹೇಳಿದೆ. ಮಲ್ಲಶಕ್ತಿ ಆ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಅಮೋಘವರ್ಷನಿಂದ ಪಡೆದನೆಂದಿದೆ. ಫುಲ್ಲಶಕ್ತಿ ಕಪರ್ದಿಯ ಮಗ ಕನ್ಹೇರಿಯಲ್ಲಿನ ಬೌದ್ಧ ಭಿಕ್ಷುಗಳಿಗೆ ದತ್ತಿಯೊಂದನ್ನು ನೀಡಿದ. ಈತನ ಮಗ ಲಘುಕಪರ್ದಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾದ ಇಮ್ಮಡಿ ಕಪರ್ದಿ. ಈತ ಅಪ್ರಾಪ್ತ ವಯಸ್ಕನಾಗಿದ್ದಾಗಲೇ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಈತನೂ ಅಮೋಘವರ್ಷನ ಮಾಂಡಲಿಕನಾಗಿದ್ದ. ಬೌದ್ಧ ಭಿಕ್ಷುಗಳಿಗೆ ದತ್ತಿನೀಡಿದ. ಈತನ ಮಗ ವಪ್ಪುವಣ. ಮೊಮ್ಮಗ ಝಂಝ. ಅಲ್‌ಮಸೂದಿ ಎಂಬ ಬರೆಹಗಾರ ಚೌಲ್‌ನಲ್ಲಿ (ಸಮರ್) ಝಂಝನೆಂಬ ಅರಸ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು (ಸು. 916) ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಝಂಝ

ಶಿಲಾಹಾರ ಝುಂಝುನಾಗಿರಬೇಕು. ಝುಂಝುನ ಅನಂತರ ಆತನ ಸೋದರ ಗೊಗ್ಗಿರಾಜ ಆಳಿದ. ಈತನನ್ನು ಮತ್ತು ಈತನ ಮಗ ವಜ್ಜಡನನ್ನು ಕುರಿತು ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿವರಗಳು ತಿಳಿಯವು. ತಲಕಾಡಿನ ಗಂಗರ ಮಾರಸಿಂಹ ಎದುರಿಸಿದ ವಜ್ಜಳ ಈತನೇ ಇರಬಹುದೆಂಬುದೊಂದು ಊಹೆ.

ಉತ್ತರ ಕೊಂಕಣದ ಶಿಲಾಹಾರರ ವಂಶಾವಳಿ :

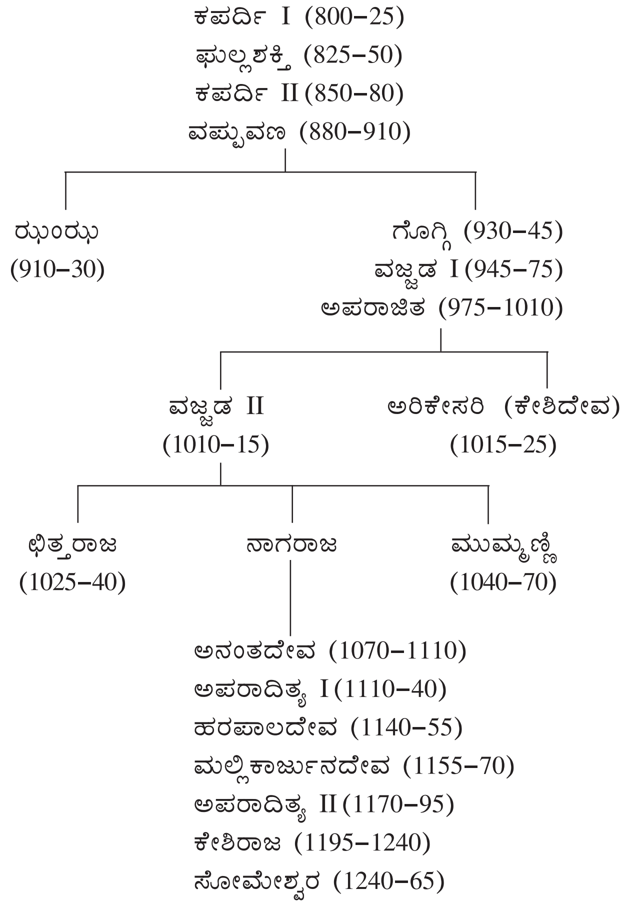
ಕಪರ್ದಿ I (800–25)
ಘುಲ್ಲಶಕ್ತಿ (825–50)
ಕಪರ್ದಿ II (850–80)
ವಪ್ಪುವಣ (880–910)
ಝುಂಝು (910–30)
ಗೊಗ್ಗಿ (930–45)
ವಜ್ಜಡ I (945–75)
ಅಪರಾಜಿತ (975–1010)
ವಜ್ಜಡ II (1010–15)
ಅರಿಕೇಸರಿ (ಕೇಶಿದೇವ) (1015–25)
ಛಿತ್ತರಾಜ (1025–40)
ನಾಗರಾಜ
ಮುಮ್ಮಣ್ಣಿ (1040–70)
ಅನಂತದೇವ (1070–1110)
ಅಪರಾದಿತ್ಯ I (1110–40)
ಹರಪಾಲದೇವ (1140–55)
ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನದೇವ (1155–70)
ಅಪರಾದಿತ್ಯ II (1170–95)
ಕೇಶಿರಾಜ (1195–1240)
ಸೋಮೇಶ್ವರ (1240–65)

ವಜ್ಜಡನ ಮಗ ಮೃಗಾಂಕನೆನಿಸಿದ ಅಪರಾಜಿತ. ಈತನ ಭದಾನಾ ತಾಮ್ರ ಶಾಸನದಿಂದ ಇವನನ್ನು ಕುರಿತು ಹಲವಾರು ವಿವರಗಳು ತಿಳಿದಿವೆ. ಈತ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ಅವನತಿ ಹೊಂದಿ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರು ಸಾಮ್ರಾಟರಾಗಿ ಆಳತೊಡಗಿದರು. ಅವರಲ್ಲಿ ಇಮ್ಮಡಿ ತೈಲಪನನ್ನು ಈತ ಎದುರಿಸಿದ. ಆದರೆ ಇಟಿವಬೆಡಂಗ ಸತ್ಯಾಶ್ರಯ ಈತನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ. ಈತ ಸಾಮಂತಾಧಿಪತಿ ಎನಿಸಿಕೊಂಡ. ರನ್ನನ ಗದಾಯುದ್ಧದಲ್ಲಿಯೂ ಈತನ ಪ್ರಸ್ತಾಪ ಇದೆ. ಸು. 1005ರಲ್ಲಿ ಸೋಲನ್ನನುಭವಿಸಿದ ಈತ ಅನಂತರ ಬಹಳ ಕಾಲ ಬದುಕಲಿಲ್ಲ. 1010ರಲ್ಲಿ ಸಾವನ್ನಪ್ಪಿದ. ಈತನಿಗೆ ವಜ್ಜಡ (II) ಮತ್ತು ಅರಿಕೇಸರಿ ಎಂಬಿಬ್ಬರು ಮಕ್ಕಳು, ಇವರಿಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಯಾರು ಹಿರಿಯರು ಎಂಬ ಜಿಜ್ಞಾಸೆ ಇದೆ. ಇಮ್ಮಡಿ ವಜ್ಜಡ ಕೇವಲ 5 ವರ್ಷಗಳು ಆಳಿದ ಅನಂತರ ಅರಿಕೇಸರಿ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಚಾಳುಕ್ಯ ಸಾರ್ವಭೌಮತ್ವವನ್ನು ಅವರು ಒಪ್ಪಿದ್ದರಿಂದ ಅವರ ಶತ್ರುಗಳಾದ ಮಾಳವದ ಪರಮಾರರನ್ನು ಎದುರಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಪರಮಾರ ಸಿಂಧುರಾಜ ಉತ್ತರ ಕೊಂಕಣವನ್ನು ಮುತ್ತಿದ. ಆದರೆ ಕೊನೆಗೊಮ್ಮೆ ಚಾಳುಕ್ಯ ಇಮ್ಮಡಿ ಜಯಸಿಂಹ ಸಿಂಧುರಾಜನನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ದೂಡಿದ. ಇಮ್ಮಡಿ ವಜ್ಜಡನ ಮಗ ಛಿತ್ತರಾಜ. ಈತ ಅರಿಕೇಸರಿಯ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿ. ಈತ ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ಶಿಲಾಹಾರ ಗೊಂಕನ ಹಾಗೂ ಗೋವೆಯ ಕದಂಬ ಷಷ್ಠದೇವನ ದಾಳಿಗಳನ್ನು ಎದುರಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಇಂಥ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲೂ ಈತ ಮುಂಬಯಿ ಸಮೀಪ ಕಲ್ಯಾಣದಲ್ಲಿ ಶಿವನಿಗಾಗಿ ಅಂಬರನಾಥ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಛಿತ್ತರಾಜನ ಸೋದರನಾದ ಮುಮ್ಮಣ್ಣಿಯು ಕದಂಬರ ತೊಂದರೆ ನಿವಾರಿಸಲು ತನ್ನ ಮಗಳನ್ನು ಷಷ್ಠದೇವನಿಗೆ ಮದುವೆ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟ. ಈ ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಮಕ್ಕಳಿರದ ಕಾರಣ ಇವರ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಸೋದರ ನಾಗರಾಜನ ಮಗ ಅನಂತದೇವ ಪಟ್ಟವೇರಿದ (1070). ಈತ ಕದಂಬರ ಗೂಹಲ್ಲ (III) ಮತ್ತು ವಿಜಯಾದಿತ್ಯರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಪಶ್ಚಿಮ ಸಮುದ್ರಾಧಿಪತಿ ಎನಿಸಿಕೊಂಡ. ಅನಂತದೇವನ ಮಗ ಅಪರಾರ್ಕ ಅಥವಾ ಅಪರಾದಿತ್ಯ. ಈತನ ಶಾಸನಗಳು ಲಭಿಸಿವೆ. ಈತನ ತಾಯಿ ಲೀಲಾವತಿ ಎಂದು ಅವುಗಳಲ್ಲೊಂದರಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಗೋವೆಯ ಕದಂಬರ ಇಮ್ಮಡಿ ಜಯಕೇಶಿ ಇವನ ವಿರುದ್ಧ ದಂಡೆತ್ತಿ ಬಂದು ಶಿಲಾಹಾರರ ಕೆಲವು ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳನ್ನಾಕ್ರಮಿಸಿದ. ಆದರೆ ಬಹಳ ಕಷ್ಟದಿಂದ ಅಪರಾರ್ಕ ಶತ್ರುವನ್ನು ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿದ. ಅನಂತರ ಈತ ತನ್ನ ರಾಯಭಾರಿಗಳನ್ನು ಇತರ ರಾಜ್ಯಗಳಿಗೆ ಕಳುಹಿಸಿದ. ಹಾಗೆ ಕಳುಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟವರಲ್ಲಿ ಕಾಶ್ಮೀರಕ್ಕೆ ಹೋದ ತೇಜಃಕಂಠ ಒಬ್ಬ. ಬಹುಶಃ ಈ ಅಪರಾರ್ಕನೇ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ ಸ್ಮೃತಿಗೆ ಅಪರಾರ್ಕ ಟೀಕಾವನ್ನು ಬರೆದು ಅದನ್ನು ಈತನ ರಾಯಭಾರಿ ಕಾಶ್ಮೀರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚುರಗೊಳಿಸಿದ.

ಅಪರಾದಿತ್ಯನ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿ ಹರಪಾಲದೇವ. ಅನಂತರ ಬಂದಾತ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನದೇವ. ಇವರ ನಡುವಣ ಸಂಬಂಧಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನ ತಂದೆ ಮಹಾನಂದನೆಂದೂ ಆತನ ರಾಜಧಾನಿ ಸಮುದ್ರದಿಂದಾವೃತವಾಗಿದ್ದ ಶತಾನಂದಪುರವೆಂದೂ ಕುಮಾರಪಾಲಚರಿತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಶತಾನಂದಪುರ ಅವರ ರಾಜಧಾನಿಯಾದ ಪುರಿ ಆಗಿರಬೇಕು. ಇದೇ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಚಾಳುಕ್ಯ ಕುಮಾರಪಾಲ ಈ ಶಿಲಾಹಾರನ ವಿರುದ್ಧ ದಂಡೆತ್ತಿ ಕೊಂಕಣವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಬಹುಶಃ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಸಾರ್ವಭೌಮತ್ವವನ್ನು ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಒಪ್ಪಬೇಕಾಯಿತು. ಅನಂತರ ಆಳಿದಾತ ಇಮ್ಮಡಿ ಅಪರಾದಿತ್ಯ. ಈತನ ಮತ್ತು ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನ ನಡುವಣ ಸಂಬಂಧ ತಿಳಿಯದು. ಇಮ್ಮಡಿ ಅಪರಾದಿತ್ಯ ಚಾಳುಕ್ಯರನ್ನು ಹೊರದೂಡಿದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಮಹಾರಾಜಾಧಿರಾಜ, ಕೊಂಕಣ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಈತ ಧರಿಸಿದ್ದ. ಕೇಶಿರಾಜ ಅಪರಾದಿತ್ಯನ ಮಗ, ಈ ವೇಳೆಗೆ ಇವರ ಪ್ರಾಬಲ್ಯ ಕುಗ್ಗಿತ್ತು. ಈ ಶಿಲಾಹಾರರ ಕೊನೆಯ ಅರಸ ಸೋಮೇಶ್ವರ. ಈತ ಕೇಶಿರಾಜನ ಸಂಬಂಧಿಯೇ ಎಂಬುದು ತಿಳಿಯದು. ದೇವಗಿರಿಯ ಸೇವುಣರು ಇವನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ತಮ್ಮ ವಶಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ಇದರೊಂದಿಗೆ ಉತ್ತರ ಕೊಂಕಣದಲ್ಲಿ ಶಿಲಾಹಾರರ ಆಳಿಕೆ ಮುಗಿಯಿತು. ಇವರ ರಾಜ್ಯ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಠಾಣ, ಅಲಿಬಾಗ್, ರತ್ನಗಿರಿ ಜಿಲ್ಲೆಗಳನ್ನೂ ಸೂರತ್ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗವನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತು. ಇವರನ್ನು ಠಾಣೆಯ ಶಿಲಾಹಾರರೆಂದೂ ಸಹ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.

ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ (ಕರಹಾಡ) ಶಿಲಾಹಾರರು: ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಸತಾರಾ ಮತ್ತು ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ಜಿಲ್ಲೆಗಳು ಹಾಗೂ ಕರ್ನಾಟಕದ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಇವರು ಮಾಂಡಲಿಕರಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು; ಕೊಲ್ಲಾಪುರ ಸಮೀಪದ ಪನ್ಹಾಳ ಮತ್ತು ವಳವಡೆ ಇವರ ರಾಜಧಾನಿಗಳು. ವಳವಡೆಯನ್ನು ಖಚಿತವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಲಾಗಿಲ್ಲ. ಇವರ ಲಾಂಛನಗಳೂ ಸುವರ್ಣಗರುಡ, ತಗರಪುರವರಾಧೀಶ್ವರ ಎಂಬುದು ಬಿರುದು. ಆದರೆ ಮನೆದೇವತೆ ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿ. ಚಾಳುಕ್ಯ ನಾಲ್ಕನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಕರಹಾಟಾಧಿಪತಿಯಾದ ವಿದ್ಯಾಧರಕುಮಾರನ

ಮಗಳಾದ ಚಂದ್ರಲೇಖೆಯನ್ನು (ಚಂದಲದೇವಿ) ಸ್ವಯಂವರದಲ್ಲಿ ಲಗ್ನ ಮಾಡಿಕೊಂಡನೆಂದು ಬಿಲ್ಹಣ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಕರಹಾಡಿ ನಾಲ್ಸಾಸಿರ ಎಂದು ಆಗ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದ, ಸತಾರಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕರಹಾಡದ ಸುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶದ ಅಧಿಪತಿಗಳಿವರು ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟ. ಕರಹಾಡ ಇವರ ಪ್ರಾಂತೀಯ ರಾಜಧಾನಿ. ಈ ಮನೆತನದ ಮೂಲಪುರುಷ ಜಟಿಗ. ಗಂಡರಾದಿತ್ಯನ ತಳಲೆ ತಾಮ್ರಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಈತನ ಅನಂತರದ ನಯಿವರ್ಮ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರರ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ. ಈ ಮೂವರು ಸು. 940ರಿಂದ 1000 ದವರೆಗೆ ಆಳಿರಬೇಕು. ಚಂದ್ರನ ಮಗ ಇಮ್ಮಡಿ ಜಟಿಗ. ತಗರನಗರ ಭೂಪಾಲಕ, ಪನ್ನಾಲ ದುರ್ಗಾದ್ರ ಸಿಂಹ ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದ ಈತನಿಗೆ ನಾಲ್ವರು ಮಕ್ಕಳು. ಹಿರಿಯವನೂ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯೂ ಆದ ಗೊಂಕ ಹಾಗೂ ಗೂವಲ I, ಕೀರ್ತಿರಾಜ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರಾದಿತ್ಯ. ಗೊಂಕನ ಮಗ ಮಾರಸಿಂಹ. ಕಿಲಗಿಲದುರ್ಗ (ಬಹುಶಃ ಪನ್ಹಾಲ) ಇವನ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ಈತನಿಗೆ ಗೂವಲII, ಗಂಗದೇವ, ಬಲ್ಲಾಳ, ಭೋಜ ಮತ್ತು ಗಂಡರಾದಿತ್ಯರೆಂಬ ಐವರು ಮಕ್ಕಳು. ಈ ಶಿಲಾಹಾರರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇವರೆಲ್ಲರನ್ನೂ ಅರಸರೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಎರಡನೆಯ ಗೂವಲನ ಅನಂತರ ಗಂಡರಾದಿತ್ಯ 1110ರಿಂದ 1140ರವರೆಗೆ ಆಳಿದನೆಂಬುದು ಆತನ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದಿದೆ. ಆದರೆ ಗಂಡರಾದಿತ್ಯನಿಗೆ ಮೊದಲು ಬಲ್ಲಾಳ ಮತ್ತು ಭೋಜರು ಆಳಿದರು. ಎರಂಬರಗೆಯ (ಯಲಬುರ್ಗಿ) ಸಿಂದರ ಎರಡನೆಯ ಆಚುಗಿ ಸೋಲಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಲಾದ ಭೋಜ ಈ ಶಿಲಾಹಾರ ಭೋಜನಾಗಿರಬಹುದು. ಈತನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೋದರನಾದ ಗಂಡರಾದಿತ್ಯ ವಳವಡೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಂತಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದನೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ.

ಭೋಜನ ಅನಂತರ ಕಿರಿಯ ಸೋದರ ಗಂಡರಾದಿತ್ಯ ಸು. 30 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಆಳಿದ. ಉತ್ತರ ಕೊಂಕಣದ ಒಂದನೆಯ ಅಪರಾರ್ಕನನ್ನು (ಅಪರಾದಿತ್ಯ) ಕದಂಬ ಎರಡನೆಯ ಜಯಕೇಶಿ ಹೊರದೂಡಿದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಆತನ ನೆರವಿಗೆ ಗಂಡರಾದಿತ್ಯ ಧಾವಿಸಿದನೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಬಹುಶಃ ಈ ಘಟನೆಯಲ್ಲಿ ಗಂಡರಾದಿತ್ಯನ ಮಗ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿರಬೇಕು. ವಿಜಯಾದಿತ್ಯ ಉತ್ತರ ಕೊಂಕಣದ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಕೊಡಿಸುವಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾದ. ಆದರೆ ಉಳಿದ ಭಾಗಗಳು ಕದಂಬರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿಯೇ ಉಳಿದಿದ್ದುವು. ಗಂಡರಾದಿತ್ಯ ಮೀರಜ್ ಸಮೀಪದ ಇರುಕುಡಿಯಲ್ಲಿ ಗಂಡಸಮುದ್ರವೆಂಬ ಕೆರೆಯನ್ನು ತೋಡಿಸಿ ಅದರ ದಡದಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧ, ಜಿನ ಹಾಗೂ ಶಂಕರರಿಗೆ ಆಲಯಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಈತ 1140ರಿಂದ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಆಳಿದ. ಚಾಳುಕ್ಯ ಮುಮ್ಮಡಿ ತೈಲನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ ಅರಾಜಕತೆಯ ಉಪಯೋಗ ಪಡೆದ. ಕಳಚುರಿ ಬಿಜ್ಜಳನಿಗೆ ನೆರವು ನೀಡಿ. ಒಂದೆರಡು ವರ್ಷಗಳ ಬಳಿಕ ತಾನೂ ಮಾಂಡಲಿಕತ್ವವನ್ನು ಒಪ್ಪಿದ. ಈತನ ಮಗ ಇಮ್ಮಡಿ ಭೋಜ. ಈತ ಈ ಶಿಲಾಹಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖನಾದ ಕೊನೆಯ ದೊರೆ. ಶಬ್ದಾರ್ಣವಚಂದ್ರಿಕಾ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ ಸೋಮದೇವ ಈತನನ್ನು ರಾಜಾಧಿರಾಜ, ಪರಮೇಶ್ವರ ಪರಮಭಟ್ಟಾರಕ, ಪಶ್ಚಿಮ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕಳಚುರಿಗಳು ಇವನ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವನ್ನು ಮುರಿಯಲು ಯತ್ನಿಸಿದರಾದರೂ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಸೇವುಣರ ಇಮ್ಮಡಿ ಸಿಂಘಣ ಇವನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಹೊರದೂಡಿದ. ಭೋಜನ ಮಗ ಗಂಡರಾದಿತ್ಯನೆಂಬುವನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಶಾಸನವಿದೆ. ಆದರೆ ಬಹುಶಃ ಗಂಡರಾದಿತ್ಯನನ್ನು ಸಿಂಘಣ ಕಡೆಗಣಿಸಿ ಶಿಲಾಹಾರ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಇದರೊಂದಿಗೆ ಈ ಶಿಲಾಹಾರರ ಆಳ್ವಿಕೆಯೂ ಅಂತ್ಯಗೊಂಡಿತು.

ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ಶಿಲಾಹಾರರ ವಂಶಾವಳಿ :

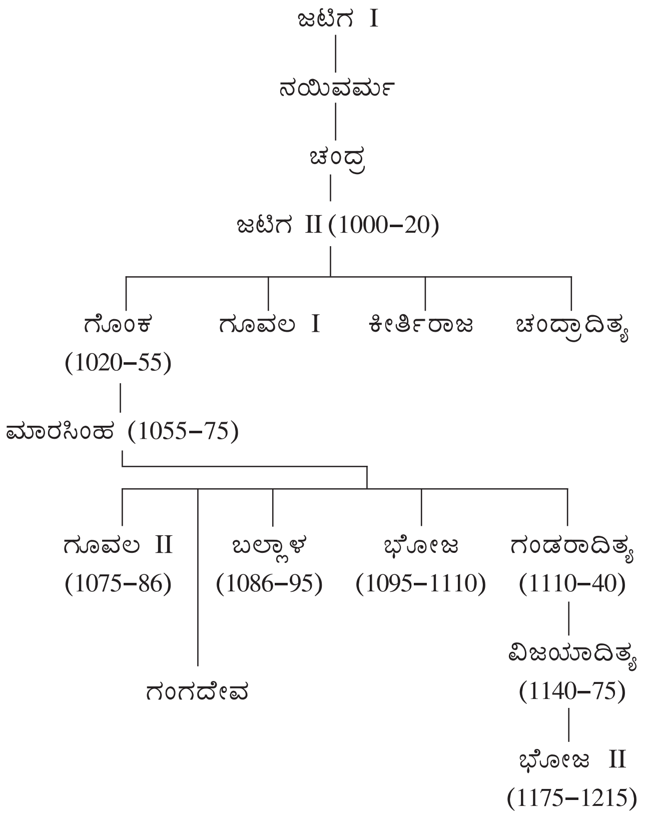

ಅಕ್ಕಲಕೋಟೆಯ ಶಿಲಾಹಾರರು: ಈ ಮೇಲೆ ಪರಿಶೀಲಿಸಲಾದ ಶಿಲಾಹಾರರು ಕರ್ನಾಟಕದ ಅರಸರ ಮಾಂಡಲಿಕರಾಗಿ ಈಗಿನ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ, ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಮನೆತನದ ಒಂದು ಶಾಖೆ ಮಾಂಡಲಿಕ ಪದವಿಯಲ್ಲಿತ್ತು. ಇವರ ಶಾಸನಗಳು ಈಗಿನ ಶೋಲಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಕ್ಕಲಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ದೊರೆತಿವೆ. ಇತರರಂತೆ ಇವರೂ ತಗರಪುರವರಾಧೀಶ್ವರರೆನಿಸಿಕೊಂಡರೂ ಇವರ ಮನೆದೇವತೆ ಚಾಮುಂಡಿ. ಎಂತಲೇ ಇವರು ಚಾಮುಂಡಿಕಾದೇವೀಲಬ್ಧವರ ಪ್ರಸಾದರೆಂದು ಕರೆದುಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಮೂಲತಃ ತಗರಪುರಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಇವರು ಅನಂತರ ವಲಸೆ ಹೋಗಿ ವಿಜಯಪುರವನ್ನು (ಈಗಿನ ಬಿಜಾಪುರ) ರಾಜಧಾನಿಯಾಗುಳ್ಳ ಅಂಕುಲಗೆ ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದ್ದರು. ಈ ಅಂಕುಲಗೆ ಅಣಂದೂರು 300ರ ಒಂದು ಭಾಗವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಶಾಖೆಯ ಮೂಲ ಪುರುಷನಾದ ಪಿಟ್ಟಮನ ರಾಜ್ಯ ಅಸಿತಾದ್ರಿಯಿಂದ ಕಾಲಾಂಜರದವರೆಗೂ ಹಬ್ಬಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದೇ ಅಸಿತಾದ್ರಿಯನ್ನೇ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಾದ್ರಿ ಎಂದೂ ಕರೆದಿದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಖೆಯವರು ರಾಜ್ಯ ಕರಹಾಡದವರೆಗೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿದ್ದು ಅದಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಇವರ ರಾಜ್ಯವಿತ್ತೆನ್ನಬಹುದು. ಕಾಲಾಂಜರ ಕುಂತಲವಿಷಯದ ಒಂದು ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಗ್ರಾಮವೆನ್ನಲಾಗಿದ್ದರೂ ಇದನ್ನು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿಲ್ಲ.

ಈ ಶಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದ ಇಂದರಸನ ಕಾಲ ಸು. 1114. ಈತನಿಗೆ ಹಿಂದೆ 15 ತಲೆಮಾರುಗಳಾಗಿದ್ದು, ಮೂಲಪುರುಷ ಪಿಟ್ಟಮನೆಂದು ವಂಶಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ತಲೆಮಾರಿಗೆ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ 25 ವರ್ಷಗಳಂತೆ ಲೆಕ್ಕ ಹಿಡಿದರೆ ಪಿಟ್ಟಮನ ಕಾಲ ಸು. 725–40 ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವರು ಇತರ ಶಿಲಾಹಾರರಿಗಿಂತ ಪ್ರಾಚೀನರೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಅಕ್ಕಲಕೋಟೆ ಶಿಲಾಹಾರರ ವಂಶಾವಳಿ :

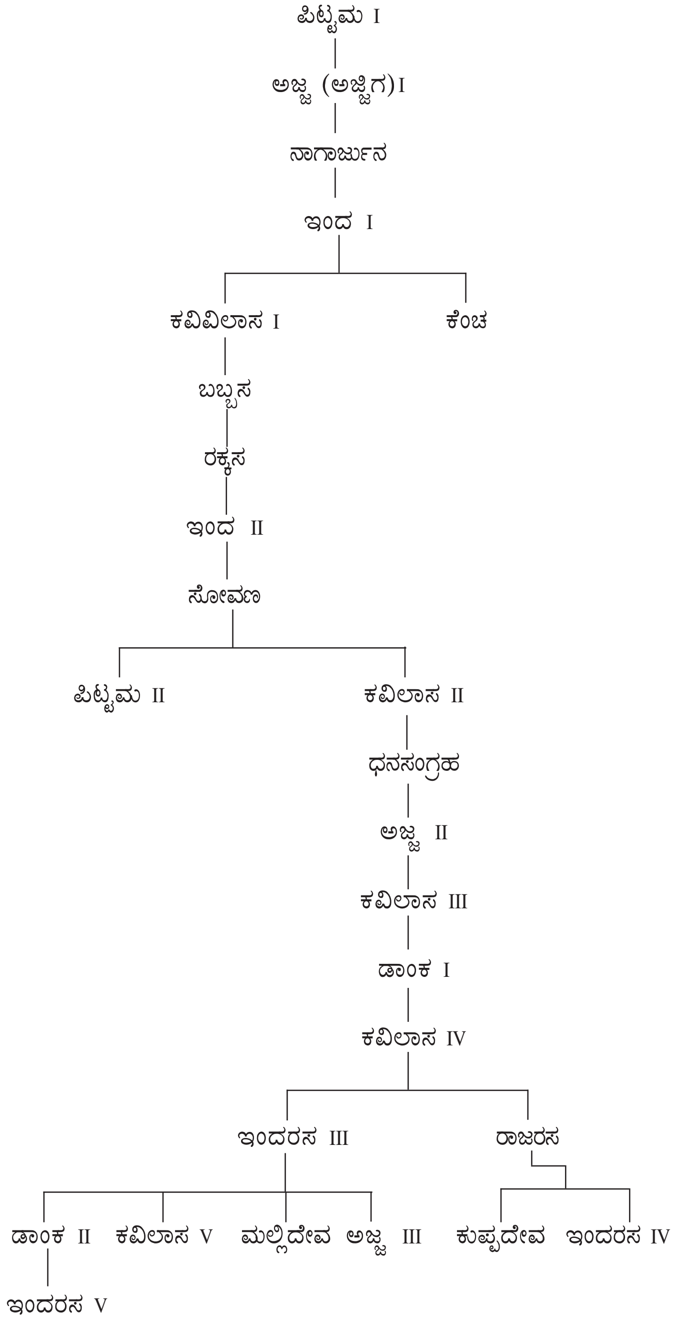

ಇತರ ಶಿಲಾಹಾರರು: ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದವರಲ್ಲದೆ ಶಿಲಾಹಾರ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಇತರ ಕೆಲವು ಸಾಮಂತರು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಯಾವ ಶಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದರೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಿಲ್ಲ. ಅಥಣಿ, ಜತ್ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರರೆನಿಸಿಕೊಂಡ ಪೆಮ್ಮಾಡಿಯರಸನೊಬ್ಬನಿದ್ದಾನೆ. ಈತ ಚಾಳುಕ್ಯ ನಾಲ್ಕನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಸಾಮಂತನಾಗಿದ್ದ. ಕೊಪಣ ಪುರವರಾಧೀಶ್ವರ, ಸ್ವಯಂಭೂರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಪಾದಾಬ್ಜಭೃಂಗ ಎಂಬಿವು ಈತನ ಬಿರುದುಗಳು. ಈತನ ಪತ್ನಿ ಚಂದಲದೇವಿ; ಮಕ್ಕಳು ದೋಲರಸ ಮತ್ತು ವನಸಿಂಹದೇವ.

ಕಾತ್ಯಾಯನೀದೇವೀಲಬ್ಧವರಪ್ರಸಾದನೆನಿಸಿದ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಪೆರ್ಮಾಡಿಯರಸ ಸಾಂಗ್ಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಿಂದಗಿ ಇಂಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಶಿಲಾಹಾರರಿದ್ದರು. ಕೈಲಾಸರಸ ಮತ್ತು ಆತನ ಮಗ ಧನಸಂಗ್ರಹ ಅವರಲ್ಲಿಬ್ಬರು. ಇವರಲ್ಲಿ ಧನಸಂಗ್ರಹ ಸು. 1019ರಲ್ಲಿ ಚಾಳುಕ್ಯ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲಇಮ್ಮಡಿ ಜಯಸಿಂಹನ ಸಾಮಂತನಾಗಿದ್ದ. ಇತರರು ಸಿಂದರಸ, ಉದಯಾದಿತ್ಯರಸ, ಕುಮಾರ ಸೋವರಸ, ಆನೆಮರಸ ಗೋಣರಸ, ಬಂದರಸ, ಬಮ್ಮಿದೇವ ಇತ್ಯಾದಿ. ಇವರು ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧಗಳಾಗಲೀ ಇವರು ಯಾವ ಶಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದವರೆಂಬುದಾಗಲೀ ತಿಳಿಯದು. **(ಬಿ.ಆರ್.ಜಿ.)**

ಶಿಲ್ಪಕಲೆ: ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತುಕಲೆ ವೈವಿಧ್ಯಮಯವಾಗಿರುವಂತೆ ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯೂ ತನ್ನ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಹಲವು ರೀತಿಯ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯನ್ನು ಕಂಡಿದೆ. ಜೊತೆಗೆ ನವಶಿಲಾಯುಗದ ಕಾಲದಿಂದಾರಂಭಿಸಿ ಆಧುನಿಕ ಯುಗದವರೆಗೂ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿ ಬೆಳೆದುಬಂದ ಪರಂಪರೆ ಇದಕ್ಕಿದೆ.

ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ರೂಪಿಸುವಲ್ಲಿ ಜೇಡಿ, ಗಚ್ಚು, ಮರ, ಲೋಹ, ಶಿಲೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿದ್ದು ಅಪರೂಪವಾಗಿ ದಂತವನ್ನೂ ಬಳಸಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಹೇರಳವಾಗಿರುವುದು ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕಂಡರಿಸಿರುವ ಶಿಲ್ಪ. ಆದರೆ ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದು ಜೇಡಿ ಅಥವಾ ಮಣ್ಣಿನದು. ಚರಿತ್ರ ಪೂರ್ವಕಾಲದ ನವಶಿಲಾಯುಗದಲ್ಲಿಯೇ ಮೃಣ್ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಿರುವುದು ಹಲವು ಪುರಾತನ ನಿವೇಶನಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಕುಪ್ಪಗಲ್ಲು, ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ, ಪಿಕ್ಲಿಹಾಳು, ಸಂಗನಕಲ್ಲು, ತೆಕ್ಕಲಕೋಟೆ, ಹರವಗೇರಿ, ಬೋರ್ಗಿ ಮೊದಲಾದ ಕಡೆ ನಡೆಸಿದ ಪರಿವೀಕ್ಷಣೆ ಹಾಗೂ ಉತ್ಖನನಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಮಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಕಿರುಮೂರ್ತಿಗಳ ಅವಶೇಷಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಇವು ಪೂರ್ಣರೂಪದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವುದು ಅಪರೂಪ. ಪ್ರಾಣಿ, ಪಕ್ಷಿ ಅಥವಾ ಮಾನವನ ರೂಪಿನ ಈ ಮೃಣ್ಮೂರ್ತಿಗಳು ಕೈಯಿಂದಲೇ ತಯಾರಿಸಿದ ಮೂರ್ತಿಗಳಾಗಿದ್ದು ಕಣ್ಣು ಕಿವಿ ಮೂತಿಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇವು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಒಂದು ಗುಂಡುಗೆರೆ, ಬೆಟ್ಟುಗಳಿಂದ ಚಿವುಟಿ ಮಾಡಿದ ಕಿವಿಮೂಗುಗಳು, ಗುಂಡಾಗಿ ನೇರವಾಗಿ ಮೇಲೆ ದಪ್ಪನಾಗಿದ್ದು ಇಳಿಯುತ್ತ ಸಣ್ಣಗಾಗುವ ಕಾಲುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವುದು ಹಸು ಅಥವಾ ಗೂಳಿ. ಪಿಕ್ಲಿಹಾಳಿನಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಒಂದೆರಡು ಗೂಳಿಗಳು ದಷ್ಟಪುಷ್ಟವಾಗಿದ್ದು ತಮ್ಮ ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಮೊಹೆಂಜೊದಾರೋ ಗೂಳಿಗಳನ್ನು ಹೋಲುತ್ತವೆ. ಉನ್ನತವಾದ ಹಿಣಿಲು, ಹರವಾಗಿ ಇಳಿಬಿದ್ದಿರುವ ಬಾಲ, ತೆಳುನಡು ಮೊದಲಾದ ಭಾಗಗಳ ಆಕಾರ ಕೊಟ್ಟಿರುವಲ್ಲಿ ಕಲೆಗಾರಿಕೆ ಎದ್ದುಕಾಣುತ್ತದೆ. ಉತ್ತರ ಭಾರತದೊಡನೆ ಹೋಲಿಸಿದರೆ ಇಲ್ಲಿನ ಮೃಣ್ಮೂರ್ತಿಗಳು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ತೀರ ಕಡಿಮೆ. ಹಸಿಮಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ತಯಾರಿಸಿ ಅನಂತರ ಆವುಗೆಯಲ್ಲಿ ಸುಟ್ಟಿರುವ ಈ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿವೆ.

ನವಶಿಲಾಯುಗ ಮತ್ತು ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಯುಗದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಂಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಮಾನವರ ರೂಪರೇಖೆಗಳನ್ನು ಸುತ್ತಿಗೆಯಿಂದ ಕುಟ್ಟಿ, ತೆಳುವಾಗಿ ಗೀರು ಕೊರೆದಂತೆ ಬಿಡಿಸಿರುವುದು ಕುಪ್ಪಗಲ್ಲು, ತೆಕ್ಕಲಕೋಟೆ, ತವರಗೆರೆ, ಕಲ್ಲೋಳಿ, ಪಿಕ್ಲಿಹಾಳು, ಮಸ್ಕಿ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಮೊದಲಾದೆಡೆ ಕಂಡುಬಂದಿವೆ. ಇವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳ, ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಗೂಳಿಗಳ ಆಕೃತಿಗಳು. ಆಗಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ಬಂಡೆಗಳ ಮೇಲಿನ ವರ್ಣಚಿತ್ರವನ್ನೆ ಅನುಕರಿಸಿರುವ ಇವು ಕಲ್ಲಿನ ಶಿಲ್ಪದ ಆರಂಭದೆಸೆ ಎನ್ನಬಹುದು. ಹೀಗೆ ಬಿಡಿಸಿರುವ ಗೂಳಿಗಳಿಗೆ ನೀಳವಾದ ಕೊಂಬುಗಳು, ಉಬ್ಬಿದ ಹಿಣಿಲು ಇದ್ದು ಕೆಲವು ವೇಳೆ

ಇಳಿಬಿದ್ದ ಗಂಗೆದೊಗಲೂ ಇರುವುದುಂಟು. ಮಸ್ಕಿಯಲ್ಲಿ ಬಂಡೆಯೊಂದರ ಮೇಲಿರುವ ಒಂದು ಗುಂಪುಗೂಳಿಗಳಿಗೆ ಕಡ್ಡಿ ಕಾಲುಗಳು, ನೀಳ ತೆಳುದೇಹ, ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಎತ್ತಿದಂತಿರುವ ನೇರ ಬಾಲ, ಮುಂಚಾಚಿರುವ ನೀಳ ಕೊಂಬುಗಳಿದ್ದು ಒಂದೇ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಚಲಿಸುತ್ತಿರುವ ಇವು ಜಡವಲ್ಲ ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿ ಬಳಿ ಬಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಹುಲಿಯ ದೇಹದ ಮೇಲೆ ಪಟ್ಟೆಯನ್ನು ಅಡ್ಡಾದಿಡ್ಡಿ ಗೀರುಗಳ ಮೂಲಕ ತೋರಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಇದೆ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿನ ಜಿಂಕೆ, ಕಾಡುಕೋಣಗಳಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಸ್ವಭಾವವನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿದಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಬಹುದು.

ಕುಸರಿಕೆಲಸದ ಕೊನೆಯ ಹಂತ

ಇತಿಹಾಸದ ಆರಂಭಕಾಲಕ್ಕೆ ಎಂದರೆ, ಕ್ರಿ.ಪೂ. ಸುಮಾರು 1ನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದ 3–4 ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಸನ್ನತಿಯ ನಿವೇಶನದಲ್ಲಿ, ಬನವಾಸಿಯಲ್ಲಿ ಕಿರುಪ್ರಮಾಣದ ಮೃಣ್ಮೂರ್ತಿಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಇವು ಅಚ್ಚಿನಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದವು ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಟೊಳ್ಳಾಗಿವೆ. ಯಕ್ಷಯಕ್ಷಿಯರು, ಹುಲಿ, ಕುದುರೆ, ಆನೆ, ಹೋರಿ ಮೊದಲಾದ ಈ ಕಿರುಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಂಗಾಂಗಗಳನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಬಿಡಿಸಿದ್ದು ಇವು ಉತ್ತಮ ಮಟ್ಟದ ಮೂರ್ತಿಗಳಾಗಿವೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಇವು ಆಟಿಕೆಗಳಾಗಿದ್ದು ಕೆಲವು ತಂತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕಂಡರಿಸಿದ ಬೌದ್ಧ ಶಿಲ್ಪಗಳು ದೊರೆತಿರುವುದೂ ಇಲ್ಲಿಯೇ. ಇವು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ರೂಪು ಬಿಡಿಸಿದ ಶಿಲ್ಪಗಳೂ ಹೌದು. ಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಅಷ್ಟೇನೂ ಅನುಕೂಲವಲ್ಲದ ಹಸುರು ಬೆರೆತ ಬಿಳಿಯ ಸುಣ್ಣಕಲ್ಲಿನ ಹಲಗೆಗಳ ಮೇಲೆ ಬಿಡಿಸಿರುವ ಬುದ್ಧನ ಜೀವನ ಕಥೆಗಳೂ ಹಲವು ಬಗೆಯ ಸಾಂಸಾರಿಕ ಚಿತ್ರಣಗಳೂ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ತೆಳುವಾಗಿ ಬಿಡಿಸಲಾಗಿದ್ದ ಅತ್ಯಂತ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿವೆ. ನಂದಿವಿಶಾಲ ಜಾತಕ, ಬುದ್ಧನ ಜನನ ಸಂದರ್ಭಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಕಂಡರಣೆಗೊಂಡ ಕೋಣ, ಕುದುರೆಗಳು, ಆಯಕಸ್ತಂಭವೊಂದರ ಮೇಲಿರುವ ಸುಖಸಂತೃಪ್ತಿಯಿಂದ ಮಂದಸ್ಮಿತವದನರಾಗಿ ನವಿರಾದ ಭಾವನೆಯನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವ ದಂಪತಿಗಳ ಛಾಯಾಶಿಲ್ಪ ಮೊದಲಾದುವು ಅಮರಾವತಿ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ನೆನಪಿಗೆ ತರುವ ಸಾತವಾಹನ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಮಾದರಿಗಳು. ಇವು ಆಗಲೇ ಪ್ರಚಲಿತವಿದ್ದ ಒಂದು ಶಿಲ್ಪಶೈಲಿಯ ಪರಂಪರೆಗೆ ಸೇರಿದುವು.

ಗ್ರಾಮದೇವತೆಗಳು, ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯರು ಮೊದಲಾದ ಶಕ್ತಿದೇವತೆಗಳ ಪೂಜೆಯ ಅಂಗವಾಗಿ ಆ ದೇವತೆಗಳ ಬೃಹದಾಕಾರದ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಮಣ್ಣಿನಲ್ಲಿಯೇ ನಿರ್ಮಿಸಿ ಬಣ್ಣ ಹಾಕುವ ಪದ್ಧತಿ ಮಲೆನಾಡು ಮತ್ತು ಕರಾವಳಿ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಈಗಲೂ ಉಳಿದು ಬಂದಿದ್ದು ಇದರೊಂದಿಗೆ ಭೂತಪೂಜೆಯ ಅಂಗವಾಗಿ ಹಲವು ಬಗೆಯ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಮತ್ತು ಮಾನವರ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಮರದಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿ ಬಣ್ಣ ಹಾಕಿಟ್ಟು ಪೂಜಿಸುವ ಪದ್ಧತಿ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ಹರಡಿದೆ. ಉದ್ಯಾವರ, ಪೊಳಲಿ, ಮೂಡಬಿದರೆ, ಬಾರಕೂರು, ಅನಂತಪುರ ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ಬೃಹದಾಕಾರದ ಮೃಣ್ಮೂರ್ತಿಗಳೂ ಮೆಕ್ಕೆಕಟ್ಟೆ ಮತ್ತು ಇತರೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರವಿಚಿತ್ರವಾದ ದಾರುಮೂರ್ತಿಗಳೂ ಈಗ ಇರುವ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟು ಹಿಂದಿನವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗದಿದ್ದರೂ ಬಹು ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದ ಇಂಥ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸುವ ಪದ್ಧತಿ ಅನೂಚಾನವಾಗಿ ನಡೆದುಕೊಂಡು ಬಂದಿರಬೇಕು. ಇವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ತಂತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಮೂರ್ತಿಗಳಾಗಿದ್ದು ಈ ಶಕ್ತಿದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಅಂಗಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯವಾಗಿ ತೋರಿಸಿರುವುದುಂಟು–ಮುಖದಲ್ಲಿ ಗಂಭೀರತೆ, ದೊಡ್ಡ ಕಣ್ಣುಗಳು, ಬಿಗಿದ ತುಟಿ ಅಥವಾ ಚಾಚಿದ ನಾಲಗೆ, ಕೋರೆಹಲ್ಲುಗಳು, ಮಾತೃದೇವತೆಗಳ ಸೂಚಕವಾಗಿ ಬೃಹದ್ವಕ್ಷಗಳಾದ ಬಗೆಬಗೆಯ ಮಾನವ, ಪ್ರಾಣಿಗಳಂತೆ ಸೆಟೆದಂತೆ ಇರುವ ಭಂಗಿ, ಒಂದು ಬಗೆಯ ಜಡಭಾವನೆ ಎದ್ದುಕಾಣುತ್ತವೆ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿನ ಗೂಳಿಗಳು ಕಡ್ಡಿಕಾಲುಗಳು, ಕೊಳಗದಂತಹ ದೇಹ, ನೇರವಾಗಿ ಮುಂಚಾಚಿದ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನವಶಿಲಾಯುಗದ ರೇಖಾಶಿಲ್ಪದ ಗೂಳಿಗಳ ಮಾದರಿಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ಬೃಹತ್ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತು ಶೈಲಿಗಳ ಪ್ರಯೋಗ ನಡೆದಂತೆ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಬಾದಾಮಿ, ಐಹೊಳೆ, ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲು ಮೊದಲಾದ ಕಡೆ ಇವರು ಕೊರೆಸಿದ ಗುಹೆಗಳು, ಕಟ್ಟಿಸಿದ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ಅಲಂಕಾರಿಕವಾಗಿ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಬಳಸಿದ್ದಾರೆ. ಗುಪ್ತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಅದ್ಭುತವಾಗಿ ನಡೆದ ಶಿಲ್ಪ ಪ್ರಯೋಗ ಇವರಿಗೆ ಸ್ಫೂರ್ತಿ ನೀಡಿರಬೇಕು. ಇವರ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಳೀಯವಾಗಿ ಪೂರ್ವಮಾದರಿ ಜೊತೆಜೊತೆಯಾಗಿ ಗುಪ್ತಶೈಲಿಯ ಸೊಗಸನ್ನೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಲಾಡಖಾನ್ ಗುಡಿ, ಕೊಂತಿಗುಡಿ, ಹುಚ್ಚಮಲ್ಲಿಗುಡಿ ಮೊದಲಾದ ಇವರ ಆರಂಭಕಾಲದ ಕಟ್ಟಡಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಕೇವಲ ಕೆಲವೇ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಈ ಕಾಲದ ಮೊದಲ ಪ್ರಯತ್ನಗಳೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟ. ಇಲ್ಲಿನ ದೇವತಾಮೂರ್ತಿಗಳೂ ಪರಿವಾರದೇವತೆಗಳೂ ತೀರ ಸರಳವಾಗಿದ್ದರೂ ವೀರ್ಯವತ್ತಾಗಿ ಭಾವಯುಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಕಂಡರಿಸುವಲ್ಲಿ ಅವಕ್ಕೆ ಜೀವ ತುಂಬುವಲ್ಲಿ ರೂವಾರಿ ಪೂರ್ಣ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಹಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಗುಹಾವಾಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪದ ಅತ್ಯಂತ ಸಮರ್ಥವಾದ ಬಳಕೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಗುಹೆಯ ಮುಂದಣ ಕೈಸಾಲೆಗಳ ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಗೋಡೆಗಳ ಪೂರ್ಣಭಾಗವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸುವಂತೆ ಹೆಚ್ಚು ಉಬ್ಬಿದ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಕಂಡರಿಸಿರುವ ದೇವಮೂರ್ತಿಗಳು ದೃಢತೆ, ಶಕ್ತಿ, ವ್ಯಾಪಕತೆಗಳ ಸಂಕೇತವಾಗಿವೆ. ಹದಿನೆಂಟು ಕೈಗಳುಳ್ಳ ನಟರಾಜನ ಬಿರುಸಿನ ಚಲನೆಯನ್ನು ಆ ಕೈಗಳ ವಿನ್ಯಾಸ ತೋರಿಸಿದರೆ, ಮುಖದಲ್ಲಿ ಅದ್ಭುತವಾದ ಶಾಂತಚಿತ್ತತೆ, ಒಳಮುಖ ದೃಷ್ಟಿಯ ಮಂದಹಾಸ, ತನ್ನ ಸಾಧನೆಯಲ್ಲಿ ಅಲಕ್ಷ್ಯಭಾವ ಮಿನುಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿ ಮಹಿಷಮರ್ದಿನಿ, ಅರ್ಧನಾರೀಶ್ವರ, ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ, ನರಸಿಂಹ, ಹರಿಹರ ಮೂರ್ತಿಗಳು ದೈವೀಶಕ್ತಿಯ ವ್ಯಾಪಕತೆಯನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುವಂತೆ ಅವುಗಳ ಸುತ್ತಲೂ ಇರುವ ಕಿರುಪ್ರಮಾಣದ ಪರಿವಾರದೇವತೆಗಳು. ಈ ಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತಃಸತ್ವ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಹೊಮ್ಮಿದೆ. ಈ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಬೃಹದ್ಗಾತ್ರದ ಜೊತೆಗೆ ಸ್ಥೂಲದ ಭಾವನೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಕಾರ ಹೆಚ್ಚು ಗುಂಡು; ಗೋಡೆಗೆ ಅಂಟಿಕೊಂಡಿದ್ದರೂ ಗೋಡೆಯನ್ನು

ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಹೊಮ್ಮಿರುವಂತೆ ಉಬ್ಬಿಸಿ ಕಂಡರಿಸಿರುವುದೇ ಹೆಚ್ಚು. ಮೂರನೆಯ ಗುಹೆಯ ಸ್ತಂಭಗಳ ಮೇಲಿರುವ ಮನೋಹರವಾದ ಸಾಲಭಂಜಿಕೆಗಳು ಮತ್ತು ದಂಪತಿ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಅತಿ ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ಕಂಡರಿಸಿರುವ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು. ಲೌಕಿಕ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಶಿಲ್ಪಿಸಿರುವ ಈ ಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ನವಿರಾದ ಸಂವೇದನಾಶೀಲತೆಯನ್ನು ಹೊಮ್ಮಿಸಿರುವ ಸೌಂದರ್ಯ ಬೆರಗುಗೊಳಿಸುವಂಥದು. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಚಲನೆಯ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಭಂಗಿಯ ಪೂರ್ಣ ಅರ್ಥವನ್ನು, ನವಿರಾದ ಭಾವನೆಗಳನ್ನು ಒಂದು ಕೊಂಕಿನಲ್ಲಿ, ಒಂದು ಬಳುಕಿನಲ್ಲಿ ಸೆರೆಹಿಡಿದು ರಸಭಾವಗಳನ್ನು ತುಂಬಿರುವ ರೂವಾರಿಗಳ ಜಾಣ್ಮೆ ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದುದು. ಇಲ್ಲಿನ ದಂಪತಿ ವಿಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿ ಗಂಡಿನ ಹಿಡಿತದಲ್ಲಿ ಹೆಣ್ಣು ನಾಚಿ ನೀರಾಗಿರುವುದು, ಮುಖಭಾವದಲ್ಲಿ ಸುಖಸಂವೇದನೆ ಚಿಮ್ಮುತ್ತಿರುವುದು, ಅಂಗಸೌಷ್ಠವ, ಬೆಡಗುಬಿನ್ನಾಣಗಳು, ಅದಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿರುವ ಕೆಲವೇ ಆಭರಣಗಳು ಇರುವಂತೆ ಆಸಕ್ತಿಯಿಂದ ಹೊಮ್ಮಿಸುವಲ್ಲಿ ರೂವಾರಿ ಭಾವುಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ, ಕವಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಹಾಸ್ಯ ಬೆರೆತ ಕುಬ್ಜರ ಸಾಲುಗಳು, ಚಾವಣಿಯಲ್ಲಿ ತೇಲಿಹೋಗುವಂತೆ ಕಂಡರಿಸಿರುವ ಯಕ್ಷಯಕ್ಷಿಣಿಯರು, ನಾಗನಾಗಿಣಿಯರು, ಗಂಧರ್ವ ದಂಪತಿಗಳು, ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರು ಆಕರ್ಷಣೀಯವಾದುವು. ಈ ಮೂರ್ತಿಗಳಿಗೆ ಗುಂಡುಮುಖ, ತುಂಬುಗಲ್ಲ, ಮೋಹಕ ಕಣ್ಣುಗಳು, ಹಸನ್ಮುದ್ರೆ, ದಪ್ಪ ತುಟಿ, ವಿಶಾಲವಾದ ಎದೆ, ದೃಢಕಾಯ ಮತ್ತು ಹಿತಮಿತ ಅಲಂಕರಣಗಳಿವೆ. ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ದ್ರಾವಿಡ ಶಿಲ್ಪದ ಪ್ರಭಾವವೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣ, ಪಂಚತಂತ್ರ, ಮೊದಲಾದ ಕಥನ ಶಿಲ್ಪಗಳೂ ಆರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ.

ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯರ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದರು; ಪ್ರೌಢವಾಗಿ ಬೆಳೆಸಿದರು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಇವರ ಶಿಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಎಲ್ಲೋರ, ಎಲಿಫೆಂಟಾಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಶಿಲ್ಪದ ಪರಾಕಾಷ್ಠೆಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಎಲ್ಲೋರದ ಗುಹೆಗಳಲ್ಲಿ ಅರೆಗಂಬಗಳ ನಡುವೆ ಇರುವ ಬೃಹದ್ಗಾತ್ರದ ವೈಷ್ಣವ, ಶೈವ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಬಿಂಬಿಸುವ ನರಸಿಂಹ, ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ, ವರಾಹ, ಅಂಧಕಾಸುರ ಮರ್ದನ, ಗಜಾರಿ, ಗಿರಿಜಾಕಲ್ಯಾಣ ಮೊದಲಾದವೂ ಕೈಲಾಸ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಭವ್ಯವಾದ ಶಿಲ್ಪವೂ ದ್ರಾವಿಡ ಶಿಲ್ಪದ ಛಾಯೆಯನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೊಂದಿವೆ. ಆದರೆ ಈ ಕಾಲದ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದ ಪರಾಕಾಷ್ಠೆ ಎಂದರೆ ಎಲಿಫೆಂಟಾದ ದೊಡ್ಡ ಗುಹೆಯ ಅತ್ಯುಚ್ಚ ಮಟ್ಟದ ಬೃಹತ್ ಶಿಲ್ಪಗಳು. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಗುಹೆಯ ಹಿಂದಿನ ಗೋಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕಂಡರಿಸಿರುವ 21 ಅಡಿ ಅಗಲ 18 ಅಡಿ ಎತ್ತರ ಇರುವ ಎದೆಯಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಬಿಡಿಸಿರುವ ಮಹೇಶ ಮೂರ್ತಿ. ನಡುವೆ ಧೀರಗಂಭೀರ ಮುಖಮುದ್ರೆಯುಳ್ಳ ತತ್ಪುರುಷ, ಬಲಗಡೆ ರುದ್ರಭಯಂಕರನಾದ ಅಘೋರಮೂರ್ತಿ ಮತ್ತು ಎಡಗಡೆ ಸುಕುಮಾರನಾಗಿ ಕಾಣುವ ವಾಮದೇವ – ಹೀಗೆ ವಿವಿಧ ರಸಭಾವಗಳ ಶಿವರೂಪಗಳನ್ನು ಒಂದೇ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕಡೆದಿರುವ ಜಾಣ್ಮೆಯಿಂದ, ಅದರಲ್ಲಿನ ಪ್ರಮಾಣಬದ್ಧತೆಯಿಂದ, ಅಲಂಕರಣದ ಸೊಬಗಿನಿಂದ ಈ ಶಿಲ್ಪ ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಇದೇ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗಂಗವಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದ ಶಿಲ್ಪಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಶಿಷ್ಟ ರೀತಿಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಸ್ಥಳೀಯವಾಗಿಯೇ ಬೆಳೆದು ಬಂದ ಶೈಲಿಯೊಂದಾದರೆ, ಮತ್ತೊಂದು ಪಲ್ಲವ ಶೈಲಿಯ ಮತ್ತು ಚಾಳುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ರೂಪಗೊಂಡ ಶೈಲಿ. ಸ್ಥಳೀಯವಾದ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಸಮತಟ್ಟಾದ ಕಲ್ಲಿನ ಮೇಲೆ ತೆಳುವಾಗಿ ಇಳಿಕೊರೆತದಲ್ಲಾಗಲಿ, ತೆಳುವುಬ್ಬಿನಲ್ಲಾಗಲಿ ಬಿಡಿಸಿದ ಶಿಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲಮಟ್ಟಿನ ರೂಕ್ಷತೆಯನ್ನು ಕಂಡರೂ ಅವು ನೈಜವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಗರ್ಜಿಯ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕಂಬಗಳ ಬುಡದಲ್ಲಿರುವ ತೀರ ತೆಳುವಾದ ಶಿಲ್ಪಗಳಾಗಲಿ, ವರುಣದ ಮಹಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಗೋಡೆಯ ಮೇಲಿನ ರಾಮಾಯಣದ ಶಿಲ್ಪವಾಗಲಿ ತೀರ ಸರಳವಾದ ರೂಕ್ಷವಾದ ಶಿಲ್ಪಗಳೇ ಆದರೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯೆಯಿದೆ.

ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಲಕ್ಷ್ಮೀ (13ನೆಯ ಶತಮಾನ), ಹಳೆಬೀಡು

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಇವರ ಕಾಲದ ವೀರಗಲ್ಲುಗಳು ಈ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಡಿಸಿರುವ ತೆಳುಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದು ಕ್ಷೇತ್ರ ಪರಿಮಾಣ ಮಾತ್ರ. ಆಳಕ್ಕೆ ಘನಪರಿಮಾಣಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಹಿರೇಗುಂಡಗಲಿನ ವೀರಗಲ್ಲುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಚ್ಚಿನಿಂದ ಒಬ್ಬರನ್ನೊಬ್ಬರು ಎದುರಿಸುತ್ತಿರುವ ವೀರರನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬೇಗೂರಿನ ವೀರಗಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಯುದ್ಧ ಸನ್ನಿವೇಶದ ಚಿತ್ರಣವನ್ನೇ ಕಣ್ಣುಮುಂದೆ ನಿಲ್ಲಿಸಿದೆ. ನರಸಮಂಗಲದ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಗೋಪುರದ ಮೇಲಿನ ಗಚ್ಚಿನ ಮೂರ್ತಿಗಳಾಗಲಿ ಪಲ್ಲವ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅತ್ಯಂತ ಆಕರ್ಷಕ ಶಿಲ್ಪಗಳು. ವಿಶಾಲ ವಕ್ಷಸ್ಥಳ, ತೆಳುನಡು, ನೀಳ ಕೈಕಾಲುಗಳು, ಕೆಲವೇ ಆಭರಣಗಳು, ಸ್ಮಿತಗಂಭೀರ ಮುಖಮುದ್ರೆಗಳಿಂದ ಇಲ್ಲಿರುವ ಗಚ್ಚಿನ

ಮೂರ್ತಿಗಳು, ಶಿಲಾಮೂರ್ತಿಗಳು ಸತ್ವಯುಕ್ತವಾಗಿವೆ. ದೇವತಾ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ತೀರ್ಥಂಕರರ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಕಂಡರಿಸುವಲ್ಲಿ ರೂವಾರಿಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗಮಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಮೂರ್ತಿಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಬೇರೆ ರೀತಿಯ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ರೂವಾರಿಯ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಬೆಳೆವಣಿಗೆ, ವೈವಿಧ್ಯ ಕಂಡರೂ ಈ ಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಬಗೆಯನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ತೀರ್ಥಂಕರರ ಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿನಿಷ್ಠೆಯ ನೇರ ನಿಶ್ಚಲ ನಿಲವು; ನೇರವಾಗಿ ಇಳಿಬಿದ್ದ ಕೈಗಳು, ಬಿಗಿಯಾದ ನೇರ ಕಾಲುಗಳು, ಮುಂಚಾಚಿದ ಹೊರವಾದ ಎದೆ, ವಿಶಾಲ ಭುಜಗಳು, ಶಾಂತ ಮುಖಮುದ್ರೆ ಇದ್ದು ಯಾವ ತೀರ್ಥಂಕರನ ಮೂರ್ತಿಯಾದರೂ ಒಂದಕ್ಕೊಂದಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಕಾಣಿಸದು. ಚಾಳುಕ್ಯ, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲದ್ದಾಗಲಿ, ಗಂಗರ ಕಾಲದ್ದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಮುಂದೆ ಬಂದ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯ, ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ್ದಾಗಲಿ ಈ ಮೂರ್ತಿಗಳ ಮುಖಭಾವದಲ್ಲಿ ಮಾಡದಲ್ಲಿ ಅದೇ ಬಗೆಯನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದ್ದರೆ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಕಂಡರಣೆಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ ಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ, ಇಂಥದರಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಗೊಮ್ಮಟೇಶ್ವರನ ಮೂರ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಅಪೂರ್ವವಾದ ಭಾವನೆ, ಬೃಹತ್ತು ಮತ್ತು ಮಹತ್ತಿನ ಅನುಭವ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೇ ಅದನ್ನೊಂದು ಅದ್ಭುತ ಶಿಲ್ಪವನ್ನಾಗಿಸಿದೆ. ಇದರೊಂದಿಗೆ ಚಾವುಂಡರಾಯ ಬಸದಿಯ ಕೈಪಿಡಿಯ ಮೇಲೆ ಕಂಡರಿಸಿರುವ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನೂ ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಕೈಯಲ್ಲೊಂದು ಹೂವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಅಪರೂಪ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ ಸ್ತ್ರೀಮೂರ್ತಿಯೊಂದರ ಅಂಗಾಂಗಗಳ ರಚನೆ ಪ್ರಮಾಣಬದ್ಧವಿಲ್ಲದಿರಬಹುದು. ಆದರೆ ಅತ್ಯಂತ ಮಧುರವಾದ ಮನೋಭಾವವನ್ನು ಹೊಮ್ಮಿಸಿರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪದ ರೀತಿ ಅನುಪಮವಾದುದು.

ಎಲ್ಲೋರ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿರುವ ನಟರಾಜ, 7ನೆಯ ಶತಮಾನ

ಚೋಳರ ಕಾಲದ ಇಲ್ಲಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಪಲ್ಲವ ಶೈಲಿಯ ಮುಂದಿನ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗಳೇ ಆದರೂ ಚೋಳರ ಮುಖ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದು ಬಂದ ಅದ್ಭುತ ಬೆಳೆವಣಿಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟಾಗಿ ಕಾಣಿಸದು. ಆದರೆ ಕೆಲವು ಲೋಹಶಿಲ್ಪಗಳ ಮಾದರಿಗಳು ಮೆಚ್ಚುವಂಥವು. ನಟರಾಜ, ಸೋಮಸ್ಕಂದ, ಶಿವಪಾರ್ವತಿಯರು ಮೊದಲಾದ ಇಂಥ ಲೋಹಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರವಾದುದು ನರಸಾಪುರದಲ್ಲಿರುವ ನಾಲ್ಕಡಿಗೂ ಹೆಚ್ಚು ಎತ್ತರದ ಭವ್ಯವಾದ ನಟರಾಜ.

ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದೀಚೆಗೆ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ ಸಂಖ್ಯೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹೆಚ್ಚಾಯಿತು. ಇವರು ಮೃದುವಾದ ಬಳಪದ ಕಲ್ಲನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದ್ದು ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಲಕ್ಷಣ ಶೈಲಿ ಆರಂಭವಾಗಲು ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಕಂಡರಣೆಯಲ್ಲಿ ಸರಳತೆಯನ್ನು ಬದಿಗೊತ್ತಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಲಂಕರಣದ ಕಡೆ ಗಮನ ಹರಿಯಿತು. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಅರೆಗಂಬಗಳ ನಡುವೆ ಒಂದೊಂದು ಅರೆಯುಬ್ಬಿನ ಅಥವಾ ಅತಿಯುಬ್ಬಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಭಂಗಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿರುವುದು ಹೆಚ್ಚು. ಹಲವು ಸ್ತ್ರೀಮೂರ್ತಿಗಳ ಅಪರೂಪ ನಾಟ್ಯಭಂಗಿಗಳು ಗಮನಾರ್ಹವಾದುವು. ಗುಂಡುಗುಂಡಾದ ಈ ಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಲವಲವಿಕೆ ಇದೆ. ಅಲಂಕಾರಗಳು ತಕ್ಕಷ್ಟು ತುಂಬಿವೆ. ಕಲ್ಯಾಣದ ಸುತ್ತಮುತ್ತ ಹರಡಿರುವ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಜಲಸಂಗ್ವಿಯಲ್ಲಿ, ಹರಸೂರಿನಲ್ಲಿ, ಮೇಡಕ್‌ನಲ್ಲಿ, ಕುರುವೃತ್ತಿ, ಡಂಬಳ ಮೊದಲಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಇರುವ ಈ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಮನೋಹರವಾಗಿವೆ. ಆದರೂ ಈ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಹಿಡಿತ ಬಲವಾಗಿತ್ತು; ಇವು ಶಿಲ್ಪಿಗಳಿಗೆ ದಿಕ್ಸೂಚಿಯಾಗಿದ್ದುವು. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ಅದನ್ನು ಮೀರದಂತೆ ಅವರಿಗೆ ತಡೆಯೂ ಆಗಿದ್ದುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಶಿಲ್ಪಿ ತನ್ನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದ ಅರಕೆಯನ್ನು ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳಲು ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಡಗಳನ್ನು ಶೃಂಗರಿಸುವಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದಾನೆ. ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ದೇವಾಲಯಗಳ ಬಾಗಿಲುವಾಡಗಳ ಅತಿ ವಿಸ್ತೃತ ಅಲಂಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಈ ಮುಂಚೆ ಸರಳವಾದ ಕೆಲವೇ ಅಲಂಕರಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಬಾಗಿಲುವಾಡಗಳಲ್ಲಿ ಈಗ ಹತ್ತಾರು ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳು, ಬಳ್ಳಿಸುರುಳಿ, ಎಲೆಯ ಸಾಲು, ಹೂಗಳ ಪಟ್ಟಿಕೆ, ನಾಟ್ಯಭಂಗಿಗಳ ಸಾಲು, ಸಿಂಹ ಸಾಲು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಬಾಗಿಲನ್ನು ಸುತ್ತಿಕೊಂಡಿರುತ್ತವೆ. ಆದರೂ ಹೊರಗೋಡೆಗಳಾಗಲಿ, ಒಳ ಅಂಕಣಗಳಾಗಲಿ ಕೆಲವೇ ಮೂರ್ತಿಗಳಿಂದ ಇತರ ಅಲಂಕರಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತು ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪಗಳೆರಡೂ ಹಿತಮಿತವಾಗಿ ಬೆರೆತಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತುವಿನಷ್ಟೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ಶಿಲ್ಪಕ್ಕೂ ದೊರೆತಿದ್ದರೆ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದ್ದರೂ ಆ ಬದಲಾವಣೆಗಳೆಲ್ಲ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡೇ ಮಾಡಿದಂಥವು. ಹೊರಗೋಡೆಗಳನ್ನು ಹಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ, ಒಳತಳ್ಳಿ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಚಾಚಿ ಕಚ್ಚುಕಚ್ಚುಗೊಳಿಸಿದ ಚೌಕವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಾಗಲಿ, ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಾಗಲಿ ರಚಿಸಿದ್ದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ಗೋಡೆಯ ವಿಸ್ತಾರವನ್ನು ಹೆಚ್ಚುಮಾಡಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಶಿಲ್ಪಗಳಿಂದ ತುಂಬಬಹುದೆಂಬುದೇ. ಇದರೊಂದಿಗೆ ಆ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಮೇಲೆ ನೆಳಲು-ಬೆಳಕಿನ ಪ್ರಭಾವ ಉಂಟಾಗುವುದೂ ಶಿಲ್ಪಸಾಲು ತೀರ ಒತ್ತಾಗಿ ಬಂದಿದೆ ಎಂಬ ಭಾವನೆ ಬರದಂತೆ, ನೋಡುವವರ ದೃಷ್ಟಿ ಒಂದೊಂದೇ ಶಿಲ್ಪದ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡುವುದೂ ಇಂಥ ವಿನ್ಯಾಸಗಳ ಉದ್ದೇಶವಿರಬಹುದು. ಹೇಗೂ ಈ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಗೋಡೆಗಳ

ಬುಡದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಶಿಖರದ ತುದಿಯವರೆವಿಗೂ ಸಾಲುಸಾಲು ಶಿಲ್ಪಗಳು ತುಂಬಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಆನೆಸಾಲು, ಕುದುರೆಸಾಲು, ಸಾಲುಹಂಸಗಳು, ಬಳ್ಳಿಸುರುಳಿ, ರಾಮಾಯಣ, ಭಾರತ, ಭಾಗವತಾದಿ ಕಥನ ಶಿಲ್ಪ ಸಾಲು, ದೇವಾನುದೇವತೆಗಳ ಚಾಮರಧಾರಿಣಿಯರ ಇತರ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷ ಮೂರ್ತಿಗಳ ಹಲವು ಭಂಗಿಗಳ ಸಾಲು, ಬಳ್ಳಿ ವಿತಾನಗಳು, ಕೀರ್ತಿಮುಖಗಳು, ಅರೆಗೋಪುರಗಳು ಮುಂತಾದುವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಹೀಗೆ ಗಿಡಿದಂತೆ ತುಂಬಿರುವ ಶಿಲ್ಪಸಾಲುಗಳಿಂದ ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯಗಳು ಶಿಲ್ಪದ ಪ್ರದರ್ಶನಶಾಲೆಯಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ ಎಷ್ಟೋ ವೇಳೆ ಬಾಗಿಲುವಾಡಗಳ ಸುತ್ತಲೂ ಒಳಗಿನ ತೊಲೆಗಳ ಮೇಲೆ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ತುಂಬಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮದನಿಕೆಗಳು ಹಲವು ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ನಿಂತಿರುವುದುಂಟು. ಇವು ಕಟ್ಟಡಗಳ ಭದ್ರತೆಭವ್ಯತೆ ಗಾಂಭೀರ್ಯಗಳ ಕಡೆ ದೃಷ್ಟಿಹರಿಯದಂತೆ ಮಾಡುತ್ತವೆ.

ಹೆಚ್ಚಿನ ಆಸ್ಥೆಯಿಂದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವಿವರವನ್ನೂ ಗಮನವಿಟ್ಟು ಬಿಡಿಸಿರುವ ಹೊಯ್ಸಳ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತಿಗಳ ಅಂತಃಸ್ಫುರಣೆಗಿಂತ ಹೊರಗಿನ ಅಲಂಕರಣಗಳು ಬಹುಪಾಲು ಎದ್ದುಕಾಣುತ್ತವೆ. ಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಅವು ಗಂಡಾಗಲಿ ಹೆಣ್ಣಾಗಲಿ, ಅವುಗಳ ಮುಖಭಾವ, ನಿಲುವು, ನೋಟಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ರೀತಿಯ ಏಕತಾನ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಅವುಗಳ ಮಾಟದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸನ್ನತೆ ಗಾಂಭೀರ್ಯಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದಾದರೂ ಚಾಳುಕ್ಯ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಸ್ವಾಭಾವಿಕತೆ, ಚಲನೆ, ಜೀವಂತಿಕೆ ಅಷ್ಟಾಗಿ ಕಾಣಿಸದು. ಬಹುಶಃ ಹೊಯ್ಸಳ ರೂವಾರಿಗಳು ಮೂರ್ತಿಗಳ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಕುಗ್ಗಿಸಿ ಗುಂಡುಮುಖ, ತುಂಬುಕೆನ್ನೆ, ಗುಂಡು ಕೈಕಾಲುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಒಂದು ಆದರ್ಶ ಆಕಾರವನ್ನು ಕೊಡಲು ಯತ್ನಿಸಿದುದು ಅವುಗಳ ಸ್ಥೂಲತೆ ಮತ್ತು ಸ್ತಬ್ಧತೆಗಳು ಎದ್ದುಕಾಣುವಂತೆ ಮಾಡಿದೆ. ಹಲವು ನಾಟ್ಯಭಂಗಿಗಳನ್ನು ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಿ, ಗ್ರಹಿಸಿ ಅವಕ್ಕೆ ರೂಪು ಕೊಡುವಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗದಿದ್ದರೂ ಶಿಲ್ಪಕ್ಕಾಗಿಯೇ ನಿಂತ ಒಂದು ಸ್ತಬ್ಧಭಂಗಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆಯೇ ಹೊರತು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಚಲನೆಯನ್ನೆಣಿಸುವಂತಿಲ್ಲ. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಅವುಗಳ ಮೇಲಿನ ನಿಲುವಾಭರಣಗಳು, ಅತಿಸೂಕ್ಷ್ಮ ಕಂಡರಣೆಗಳು ಅವುಗಳ ಚಾಲನೆಗೆ ಅಡ್ಡಿಯಾಗಿವೆ. ಆದರೂ ಕಂಡರಣೆಯ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ವಿವರಗಳು ಯಾರನ್ನೂ ಹರಗುಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ. ಮದನಿಕೆಯ ಕೈಬಳೆ ಆಡುವಂತೆ ಬಿಡಿಸಿರುವುದು, ಮಣಿಹಾರ ಬೇರೆಯಾಗಿ ನೇತಾಡುವುದು, ಮಕರ ತೋರಣದಲ್ಲಿನ ಮಕರಗಳ ಹಿಂದಿನ ಬಾಲದ ಸುರುಳಿಗಳನ್ನು ಪದರಪದರವಾಗಿ ಬಿಡಿಸಿರುವುದು, ಲತಾವಿತಾನಗಳ ಬಳ್ಳಿ ಎಳೆಗಳನ್ನೂ ಎಲೆಗಳನ್ನೂ ಬಿಡಿಬಿಡಿಯಾಗಿ ತೋರಿಸಿರುವುದು, ಹಣ್ಣೊಂದರ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತ ನೊಣವನ್ನು ಹಿಡಿಯಲು ದೇಹ ಕೊಂಕಿಸಿ ಬಾಲ ಮುದುರಿ ಚಿಮ್ಮಲು ಸಿದ್ಧವಿರುವ ಹಲ್ಲಿ–ಇಂಥ ವಿವರಗಳು ಸಾವಿರಾರು. ಬೇಲೂರಿನ ಮದನಿಕೆಗಳು, ಹಳೇಬೀಡಿನ ಗೋಡೆಯ ಮೇಲಿನ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳು ಸುಂದರವೆನಿಸಬಹುದಾದರೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮಾಲಂಕಾರ ವಿವರಗಳಿಂದಲೇ ಹೊಯ್ಸಳ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗೆ ಸೊಗಸು, ಶ್ರೀಮಂತಿಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಿಗಳ ಗಮನ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಥನಶಿಲ್ಪದ ಕಡೆ ಹರಿಯಿತು. ಬೃಹನ್ಮೂರ್ತಿಗಳಿಗಿಂತ ಕಿರುಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಓಡುವ ದೃಶ್ಯಾವಳಿಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವಲ್ಲಿ ಚಾಳುಕ್ಯ ಶಿಲ್ಪಿಗಳಿಗಿಂತ ಇವರು ಮುಂದುವರಿದಿದ್ದಾರೆ. ಆನೆ ಸಾಲು, ಕುದುರೆ ಸಾಲು, ಹಂಸ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದೇ ಪ್ರಾಣಿ ಪಕ್ಷಿಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ನೋಡುವುದಕ್ಕಿಂತ ಒಟ್ಟು ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ನಡಿಗೆ, ನೋಟ, ಗುಣ, ಸ್ವಭಾವಗಳನ್ನು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಗಮನಿಸಬೇಕು. ರಾಮಾಯಣ, ಭಾರತ, ಭಾಗವತಗಳಂತೂ ಈ ಶಿಲ್ಪಿಗಳ ಪ್ರಿಯವಾದ ವಸ್ತುಗಳು. ಇವಲ್ಲದೆ ಸಮುದ್ರಮಥನ, ಪ್ರಹ್ಲಾದನ ಕಥೆ, ಶಿವಲೀಲೆಗಳು ಇವುಗಳೊಂದಿಗೆ ಸಾಮಾಜಿಕ ದೃಶ್ಯಾವಳಿಗಳು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ತಲೆಹಾಕಿರುವುದುಂಟು. ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಒಂದೇ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೃಶ್ಯದ ಪೂರ್ಣ ಚಲನೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಸಾಹಸ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಭೀಮನು ಭಗದತ್ತನ ಆನೆಯನ್ನೆದುರಿಸಿದಾಗ ಅದು ಅವನನ್ನು ಸೊಂಡಿಲಿನೆಂದೆತ್ತಿ ಎಸೆಯುವುದೂ ಅವನು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಚಿಮ್ಮಿ ಹೋಗಿರುವುದು ಎರಡನ್ನೂ ಬೇಲೂರಿನ ಶಿಲ್ಪವೊಂದರಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು.

ಸ್ತ್ರೀ ವಿಗ್ರಹ, ಹಳೇಬೀಡು

ಚಾಳುಕ್ಯರಂತೆ ಹೊಯ್ಸಳರು ಮೃದುವಾದ ಬಳಪದ ಕಲ್ಲನ್ನು ಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿದುದು ಬೃಹನ್ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಕಂಡರಿಸಲು ಅವರಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗದಿದ್ದರೂ ಶಿಲ್ಪ ಬಾಹುಳ್ಯಕ್ಕೂ ಕುಸುರಿಕೆಲಸದ ಸೂಕ್ಷ್ಮಾಲಂಕರಣಗಳಿಗೂ ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಆದರೆ ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯರ, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿರುವ ಕೆಚ್ಚು, ಕಸುವು, ಲವಲವಿಕೆ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪ ಹೊಸ ಜಾಡು ತುಳಿಯಿತು. ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಗಟ್ಟಿ ಕಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದರೂ ಚಾಳುಕ್ಯ, ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯಗಳಂತೆ ಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಿದರು. ಈ ಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ನಯನಾಜೂಕುಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಕೆಚ್ಚುಕಸುವುಗಳೂ ಲವಲವಿಕೆಯೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಸಾಲುಗಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಡಿಸಿರುವ ಪ್ರಾಣಿಪಕ್ಷಿಗಳು, ಬಳ್ಳಿ ಸುರುಳಿಗಳು, ದೇವಾನುದೇವತೆಗಳ ತೆಳು–ಉಬ್ಬು ಮೂರ್ತಿಗಳು, ಕಂಬಗಳಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಹಿಂಗಾಲುಗಳ ಮೇಲೆ ಚಿಮ್ಮಿನಿಂತಿರುವ ಯಾಳಿ, ಕುದುರೆಗಳ ಸಾಲು, ಕಂಬಗಳ ಘನಾಕೃತಿಮುಖಗಳ ಮೇಲೆ ಉಬ್ಬಿಸಿ ಬಿಡಿಸಿರುವ ದಶಾವತಾರ ಮೂರ್ತಿಗಳು, ನೃತ್ಯಭಂಗಿಗಳು, ನೇರವಾದ ಸರಳವಾದ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ರಾಮಾಯಣ ಭಾಗವತಾದಿಗಳ ಕಥನ ಶಿಲ್ಪಸಾಲುಗಳು ಮುಂತಾದುವುಗಳಿಂದ ಇವರ ದೇವಾಲಯಗಳು ಶ್ರೀಮಂತವಾಗಿದ್ದರೂ ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳು ವಾಸ್ತುವಿನ ಭವ್ಯತೆಯನ್ನು ಮರೆಮಾಡಿಲ್ಲ. ಮಾನವಮಿ ದಿಬ್ಬದ ಮುಖಗಳ ಮೇಲೆ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಕಂಡಿರಿಸಿರುವ ಬಗೆಬಗೆಯ

ನೃತ್ಯಭಂಗಿಗಳು, ಬೇಟೆಯ ದೃಶ್ಯಗಳು, ಆನೆ ಕುದುರೆಗಳ ಮೆರವಣಿಗೆಗಳು, ಹಲವು ಬಗೆಯ ಪ್ರಾಣಿಪಕ್ಷಿಗಳು ತುಂಬಿರುವ ಇದರಲ್ಲಿನ ಕೋಲಾಟ, ವಾದ್ಯಮೇಳ, ರಿಂಗುಣಗುಣಿತಗಳಲ್ಲಿ ಚಲನೆಯಿದೆ, ಸತ್ವವಿದೆ. ಇದರೊಂದಿಗೆ ಶೃಂಗೇರಿಯ ವಿದ್ಯಾಶಂಕರ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲಿನ ಸ್ವಾರಸ್ಯಕರವಾದ ಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಅಲಂಕರಣವನ್ನೂ ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಈ ಎಲ್ಲ ಶಿಲ್ಪಗಳೂ ಕಿರುಪ್ರಮಾಣದವು; ಹೊರಗಿನ ಅಂಗಾಂಗಗಳ ರಚನೆಗೆ, ಪ್ರಮಾಣಬದ್ಧತೆಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಗಮನವಿಲ್ಲ; ಹೊಯ್ಸಳರ ಕುಸುರಿ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಸತನವಿದೆ; ಇವು ಜೀವಂತ ಶಿಲ್ಪಗಳಾಗಿವೆ. ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿನ ಮತ್ತೊಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೆಂದರೆ ಪೂರ್ಣರೂಪದ ಬೃಹತ್‌ಪ್ರಮಾಣದ ಕೆಲವು ಶಿಲ್ಪಗಳು. ಲಕ್ಷ್ಮೀ ನರಸಿಂಹ, ಸಾಸಿವೆಕಾಳು ಗಣಪತಿ, ಕಡಲೆಕಾಳು ಗಣಪತಿ, ವೀರಭದ್ರ ಮೊದಲಾದ ಬೃಹದ್ಗಾತ್ರದ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಭವ್ಯತೆ ಇದೆ. ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಹಲವು ಲೋಹಮೂರ್ತಿಗಳಿದ್ದು ಅವು ದೇವರುಗಳ ಉತ್ಸವಮೂರ್ತಿಗಳಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕತೆ ಇದ್ದು ಒಂದು ರೀತಿಯ ನಿಶ್ಚಲತೆ ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಕಲೆಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವೇನೊ ದೊರಕಿತು. ಸಣ್ಣ ಪ್ರಮಾಣದ್ದಾದರು ಪೂರ್ಣರೂಪದ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ, ಗಚ್ಚಿನಲ್ಲಿ, ಲೋಹದಲ್ಲಿ ಹೇರಳವಾಗಿ ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವೆಲ್ಲ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ದೇವತೆಗಳ, ಭಕ್ತರುಗಳ ಮೂರ್ತಿಗಳೇ. ಬಗೆಬಗೆಯ ಪ್ರತಿಮಾಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಂಡರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಮಾಲಕ್ಷಣಗಳ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಇವು ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿವೆ. ನಂಜನಗೂಡಿನ ಶ್ರೀಕಂಠೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಹಾಗೂ ಚಾಮರಾಜನಗರದ ಚಾಮರಾಜೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕೈಪಿಡಿಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಗಚ್ಚಿನಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಗಣಪತಿಯ ಮೂರ್ತಿಗಳು, ಶಿವಲೀಲೆಗಳೂ ಪ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ಕಲ್ಲಿನ ಮತ್ತು ಲೋಹದ ಶಿವಲೀಲಾಮೂರ್ತಿಗಳು, ಪುರಾತನರು, ಮೈಸೂರು ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿರುವ ಕೃಷ್ಣಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಆಳ್ವಾರು ಮೂರ್ತಿಗಳು, ಉತ್ಸವಮೂರ್ತಿಗಳು ಗಮನ ಸೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಈ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕಂಡರಿಸುವಲ್ಲಿ, ಗಾರೆಗಚ್ಚುಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸುವಲ್ಲಿ, ಲೋಹದಿಂದ ಎರಕಹೊಯ್ಯುವಲ್ಲಿ ಆಗಮಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನಿಶ್ಚಿತಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ರಚಿಸಿರುವುದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ವಿಶಾಲವಾದ ಕಣ್ಣುಗಳು, ಚೂಪುಮೂಗು, ತುಟಿ ಕೊಂಕಿಸಿ ಮೂಡಿಸಿರುವ ಕೃತಕ ನಗೆ, ತುಂಬುಗಲ್ಲ, ಕಿರುಗದ್ದ, ಗುಂಡುಮುಖ, ಗಿಡ್ಡ ಬೆರಳುಗಳು, ಸೆಟೆದುಕೊಂಡಂತಿರುವ ನಿಶ್ಚಲ ದೇಹರಚನೆ; ದೇವ ದೇವಿಯರನ್ನು ತೋರಿಸುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಗುಣಲಕ್ಷಣಗಳಿಗಿಂತ, ನಿರಾಳಭಾವನೆಯನ್ನು ಹೊಮ್ಮಿಸುವುದಕ್ಕಿಂತ, ಕೃತಕತೆಯ ಹಾದಿಯನ್ನು ತುಳಿದಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರ ಶಿಲ್ಪದ ಅನುಕರಣೆ ಇದ್ದರೂ ಅಲ್ಲಿನ ಚಲನೆ, ನಿರಾಳತೆ ಇಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಿಲ್ಪದ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಅವನತಿಯ ಕುರುಹು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಈ ಕಾಲದಲಿ ಕೇವಲ ದೇವತಾಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಭಕ್ತವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಯಾರಿಸಲು ಗಮನ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದು ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಕಥನಶೈಲಿಯ ಶಿಲ್ಪ, ಕೋಲಾಟ, ಸೈನ್ಯಬಲ, ಪ್ರಾಣಿಪಕ್ಷಿಗಳ ಸಾಲು ಮೊದಲಾದ ಐಹಿಕ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಕಂಡರಣೆ ನಿಂತುಹೋದುದು, ಅದರಿಂದ ಶಿಲ್ಪಿಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದುದು ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಿರಬಹುದು. ಕೆಳದಿಯ ನಾಯಕರು, ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಪಾಳೆಯಗಾರರು, ಇತರ ತುಂಡರಸರ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪವೂ ಇದಕ್ಕೆ ಭಿನ್ನವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಜಂಬಿಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲಿರುವಂತೆ, ನೀರ್ತಡಿಯ ರಂಗನಾಥನ ದೇವಾಲಯದ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲಿರುವಂತೆ, ಗೋಡೆಗಳು, ಕಂಬಗಳು, ಶಿಲ್ಪಗಳಿಂದ ತುಂಬಿಹೋಗಿದ್ದು ಅವು ವಿಜಯನಗರದ ಶೈಲಿಯ ಅನುಕರಣೆಯಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಕಂಡರಣೆಯಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿನ ಸತ್ವ ಇವುಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಈ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ನಾನಾ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಲಾದ ತೇರುಗಳಲ್ಲಿನ ಮರದ ಕೆತ್ತನೆಯ ಹಲವು ಮೂರ್ತಿಗಳು ಗಮನಾರ್ಹವಾದುವು. ದೇವಾನು ದೇವತೆಗಳ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಮತ್ತು ರಾಮಾಯಣ, ಭಾರತ, ಭಾಗವತಗಳ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಮಶಾಸ್ತ್ರ ನಿರೂಪಿಸುವ ಸಂಭೋಗನಿರತ ಮೈಥುನಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನೂ ಜೋಡಿಸಿರುವುದು ಹೆಚ್ಚು.

ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಮನೀ ಸುಲ್ತಾನರು, ಆದಿಲ್ ಶಾಹೀ ಅರಸರ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ನಿಂತುಹೋದರೂ ಮಸೀದಿ, ಗುಮ್ಮಟಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಲೆಯ ಅಥವಾ ಗಾರೆಗಚ್ಚಿನ ಅಲಂಕರಣ ಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ ದೊರೆಯಿತು. ಇಬ್ರಾಹೀಂ ರೋಜಾ ಮುಂತಾದ ಕೆಲವು ಕಟ್ಟಡಗಳು ತಮ್ಮ ನವುರಾದ ಅಲಂಕರಣ ಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಹೆಸರಾಗಿವೆ. ಬಳ್ಳಿಸುರುಳಿ, ಎಲೆ, ಹೂಗಳು, ಮೊಗ್ಗುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಅಲಂಕಾರ ಲಿಪಿಯನ್ನು ಸುಂದರವಾಗಿ ಬಿಡಿಸುವಲ್ಲಿ ಈ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ನಿಷ್ಣಾತರಾಗಿದ್ದರು.

ಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ರಾಜರುಗಳ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ತಪ್ಪಿದವೇಲೂ ಶಿಲ್ಪಕಲೆ ಉಳಿದುಬಂದಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಮಲೆನಾಡಿನ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಉಳಿದುಬಂದಿರುವ ಗಂಧದ ಗುಡಿಗಾರರ ಕಲೆ, ಶಿವಾರಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರುಗಳಲ್ಲಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಕಲ್ಲಿನ ಕಂಡರಣೆ, ನಾಗಮಂಗಲದ ಲೋಹದ ಎರಕದ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. ಶಿವಾರಪಟ್ಟಣದ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರ ಶಿಲ್ಪದ ಅನುಕರಣೆ ಇದ್ದರೆ, ಮೈಸೂರುಗಳಲ್ಲಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಶಿಲ್ಪದ ಪ್ರತಿಬಿಂಬ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳೊಂದಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ (ರಂಜಾಳ ಗೋಪಾಲ ಶೆಣೈ) ಬೃಹದ್ಗಾತ್ರದ ಗೊಮ್ಮಟೇಶ್ವರನ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನೂ ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಕರ್ನಾಟಕದ ಹಲವು ಚರ್ಚುಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಐರೋಪ್ಯ ಶೈಲಿಯ ಅನುಕರಣೆ ಇದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಐರೋಪ್ಯ ದೇಶಗಳ ಮತ್ತು ಅಮೆರಿಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಿರುವ ನವ್ಯಶೈಲಿಯ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲೂ ಹಲವು ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕಂಡರಿಸಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಹೊರ ಆಕಾರವನ್ನು ಗೌಣವಾಗೆಣಿಸಿ ಭಾವಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಗೇ ಒತ್ತು ಕೊಟ್ಟಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. **(ಎಂ.ಎಚ್.)**

ಶಿವಗಂಗಾ ಜಲಪಾತ: ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಶಿರಸಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗಣೇಶಪಾಲ ನದಿಯ (ಸೋಂದಾನದಿ) ಒಂದು ಜಲಪಾತ. ಶಿರಸಿಯ ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ 23 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಶಿರಸಿಯ ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕಿರುವ ಹುಲೇಕಲ್ಲಿನಿಂದ 10 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಜಲಪಾತಕ್ಕೆ ಶಿರಸಿಯಿಂದ ಹುಲೇಕಲ್ಲಿನವರೆಗೆ ಹೋಗಬೇಕು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಮಣ್ಣುರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಪಗದ್ದೆಹಳ್ಳಿ ಮೂಲಕ ಮೆಣಶಿ ಸೀಮೆಯನ್ನು ತಲುಪಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಗಣೇಶಪಾಲ ಹೊಳೆ ಗುಡ್ಡದ ಕಡಿದಾದ ಓರೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಹಂತದಲ್ಲಿ ದುಮುಕುತ್ತದೆ. ನದಿ ಎರಡು ಕವಲುಗಳಾಗಿ, ಮೊದಲು ಸು. 107ಮೀ ದುಮುಕಿ ಮತ್ತೆ ಕವಲಾಗಿ ಸು. 61ಮೀ ದುಮುಕುವುದು. ನೀರು ಬೀಳುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಬದಿಗಳಲ್ಲೂ ಕರಿಕಲ್ಲಿನ ಗುಡ್ಡಗಳು ಗೋಡೆಗಳಂತಿವೆ. ತಡಸಲಿನ ಎದುರುಗಡೆಯ ದೊಡ್ಡಬಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಶಿವನ ಮೂರ್ತಿ, ಜೋಗಿ, ಪಕ್ಷಿ, ಕುದುರೆ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನೂ ಶಿಲಾಲೇಖಗಳನ್ನೂ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಜಲಪಾತದ ಕೆಳಗಿನ ಮಡುವಿನಲ್ಲಿ ಶಿವ ಹಾಗೂ

ಗಂಗೆಯರ ಶಿಲಾಮೂರ್ತಿಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಶಿವಗಂಗಾ ಜಲಪಾತ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ.

ಹೊಳೆಯ ಮೇಲ್ಗಡೆಗೆ ಇರುವ ಇನ್ನೊಂದು ಚಿಕ್ಕ ಜಲಪಾತವೂ ನಯನಮನೋಹರವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಪಾತದ ಮೇಲ್ಗಡೆ ಒಂದೂವರೆ ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಈ ಹೊಳೆಯ ಮಧ್ಯೆ ಗಣೇಶಪಾಲ ಎಂಬ ಚಿಕ್ಕ ನಡುಗಡ್ಡೆ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಶಿಲೆಯ ಗಣೇಶನ ಮೂರ್ತಿ ಇದೆ. ಈ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿ ಜಾಗೃತಸ್ಥಳವೆಂದು ಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ವಾರ್ಷಿಕ ಮತ್ತು ಕಾಲಿಕ ಉತ್ಸವಗಳನ್ನು ಈ ಮೂರ್ತಿಗೆ ನಡೆಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಗಣೇಶ ಮೂರ್ತಿಯ ಬಳಿ ಹೊಳೆ ಇಬ್ಭಾಗವಾಗಿ ಹರಿಯುವುದರಿಂದ ಗಣೇಶಪಾಲ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ.

ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ತನಿಖಾ ಸರ್ವೆ ನಡೆದಿದೆ. ತೇರುಬೀದಿ ಸಮೀಪ ಸೋಂದಾನದಿಗೆ ಮತ್ತು ಮೊಗದ್ದೆ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಣದ ಹಳ್ಳಕ್ಕೆ ಅಣೆಕಟ್ಟು ಕಟ್ಟಿ ಎರಡೂ ಜಲಾಶಯಗಳನ್ನು ಸುರಂಗಮಾರ್ಗದಿಂದ ಕೂಡಿಸಿ ಸುರಂಗಮಾರ್ಗದಿಂದ ಬೇಡ್ತಿ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಕೇಂದ್ರದ ಎದುರಿಗೆ ಬೇಡ್ತಿನದಿಯ ದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಕೇಂದ್ರ ಸ್ಥಾಪಿಸುವ ಯೋಜನೆ ಇದೆ. ಇದರಿಂದ ಸು. 2,00,000 ಕಿವಾ ವಿದ್ಯುತ್ ಪಡೆಯುವ ಸಂಭವವಿದೆ. **(ಆರ್.ಜಿ.ಆರ್.)**

ಶಿವಗಂಗೆ: ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ನೆಲಮಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಊರು ಮತ್ತು ಪವಿತ್ರ ಗಿರಿಕ್ಷೇತ್ರ. ನೆಲಮಂಗಲ–ಕುಣಿಗಲು ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ನೆಲಮಂಗಲದ ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ 31 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಇದು ಸುತ್ತಲ ಹಳ್ಳಿಗಳ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,389.

ಈ ಊರಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತಿರುವ ಶಿವಗಂಗೆ ಬೆಟ್ಟ 1,389.58 ಮೀ ಎತ್ತರವಿದೆ. ಇದನ್ನು ಕಕೋದ್ಗಿರಿಯೆಂದೂ ಕರೆಯುವುದುಂಟು. ಈ ಬೆಟ್ಟದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಮಹಿಮೆರಂಗನ ಗುಡ್ಡ, ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ರಾಗಿಬೆಟ್ಟ (ರಾಮದೇವರ ಬೆಟ್ಟ), ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ನರಸಿಂಹನ ಬೆಟ್ಟ, ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಕಾಚುಕಲ್ಲಪ್ಪನ ಬೆಟ್ಟ ಇವೆ. ಈ ಬೆಟ್ಟವನ್ನು ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನಿಂದ ನೋಡಿದರೆ ವೃಷಭಾಕಾರವಾಗಿಯೂ ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿನಿಂದ ನೋಡಿದಾಗ ಗಣೇಶಾಕಾರವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿನಿಂದ ನೋಡಿದರೆ ಸರ್ಪಾಕಾರವಾಗಿಯೂ ಕಾಣುತ್ತದೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಈ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ದಕ್ಷಿಣ ಕಾಶಿಯೆಂದೂ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಸ್ಥಳವನ್ನು 12ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಶಿವಗಂಗೆ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಹೊಯ್ಸಳ ದೊರೆ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಪಟ್ಟಮಹಿಷಿ ಶಾಂತಲದೇವಿ 1131ರಲ್ಲಿ ಶಿವಗಂಗೆ ತೀರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮುಡುಪಿ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಥಳಾದಳೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಕಟ್ಟಡಗಳ ನಿರ್ಮಾತೃ ಮಾಗಡಿ ಕೆಂಪೇಗೌಡ.

ಬೆಟ್ಟಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಮಹಾದ್ವಾರದ ಬಳಿ ಕಮಲತೀರ್ಥವಿದೆ. ಈ ತೀರ್ಥದ ನಾಲ್ಕು ಕಡೆಗೂ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರಗಳು ಇದ್ದು ಇಲ್ಲಿನ ಸೋಪಾನದ ಸುತ್ತಲೂ ರಾಮಾಯಣ, ಮಹಾಭಾರತ, ಭಾಗವತದ ಚಿತ್ರಗಳು ಕೆತ್ತಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಅಗಸ್ತ್ಯತೀರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಗಸ್ತ್ಯರು ತಪಸ್ಸು ಮಾಡಿದರೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಇಲ್ಲಿ ಅಗಸ್ತ್ಯೇಶ್ವರ ಲಿಂಗವಿದ್ದು ಈ ತೀರ್ಥದ ಸುತ್ತಲೂ 108 ಲಿಂಗಗಳಿವೆ.

ಮಹಾದ್ವಾರದ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಘ್ನೇಶ್ವರನ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಇದರ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯ, ಸ್ವಲ್ಪ ಮುಂದೆ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಷಣ್ಮುಖಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಎರಡನೆಯ ಮಹಾದ್ವಾರದ ಪ್ರವೇಶದ ಹತ್ತಿರಕ್ಕಾದಂತೆ ಪಾತಾಳಗಂಗೆಗೆ ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳು ಇವೆ. ಇದರ ಪಕ್ಕದಲ್ಲೇ ವೀರಭದ್ರನಮೂರ್ತಿ ಇದೆ. ಇದೇ ಪ್ರಾಕಾರದ ಆಗ್ನೇಯ ದಿಕ್ಕಿನಿಂದ ಮುಂದುವರಿದರೆ ಪುರಾತನ ಹೊನ್ನಮ್ಮಗವಿ ಮಠವಿದೆ. ಇದರ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರ ತೀರ್ಥವಿದೆ. ಇದನ್ನು ಶಂಬುತೀರ್ಥವೆಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದರ ಸನಿಹಕ್ಕಿರುವ ಗುಹೆಯೊಂದನ್ನು ಶಂಕರರ ಗುಹೆಯೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಮೂರನೆಯ ಮಹಾದ್ವಾರದ ಬಳಿ ಹೊನ್ನಾದೇವಿ (ಸ್ವರ್ಣಾಂಬೆ) ಗುಹಾಂತರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯ 40 ಅಡಿ ಚಚ್ಚೌಕವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಹೊನ್ನಾದೇವಿಯ ಮೂರ್ತಿ 5 ಅಡಿ ಎತ್ತರವಾಗಿದ್ದು, ರಕ್ತಬೀಜಾಸುರನನ್ನು ಮರ್ದಿಸುವ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಅಷ್ಟಬಾಹುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಈ ಗುಹೆಗೆ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಮತ್ತೊಂದು ಶಿಲಾಭೈರವಿ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಇದು ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ್ದು. ಹೊನ್ನಾದೇವಿಯ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕಡಿದಾದ ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳನ್ನು ಹತ್ತಿ ಮುಂದೆ ಹೋದರೆ ಸಿಕ್ಕುವುದು ಪ್ರಸನ್ನಗಂಗಾಧರೇಶ್ವರ ಗುಹಾಂತರದೇವಾಲಯ. ಈ ದೇವಾಲಯ ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಾಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ನಂದಿಮಂಟಪ, ನಾಲ್ಕು ಸುಂದರವಾದ ಘಂಟೆಯಾಕಾರದ ಹೊಯ್ಸಳ ಸ್ತಂಭಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಶಾಸನಗಳು ಶಿವಗಂಗನಾಥ ದೇವರಿಗೆ 1196ರಲ್ಲಿ ದತ್ತಿಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಬೃಹದಾಕಾರದ ಕಂಚಿನ ಘಂಟೆಯನ್ನು ಓಂಕಾರ ಘಂಟೆಯೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ಇದು ಒಂದನೆಯ ಕೆಂಪೇಗೌಡನ ಕಾಣಿಕೆಯೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ನವರಂಗದ ದ್ವಾರ ದ್ವಾರಪಾಲಕರನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಬಾಗಿಲುವಾಡದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಗುಹೆಯಲ್ಲಿರುವ ಕೆಲವು ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಒಂದನೆಯ ಕೆಂಪೇಗೌಡ ಮತ್ತು ಆತನ ಕುಟುಂಬದವರು ಎನ್ನಲಾಗುತ್ತದೆ. ಕಲ್ಲಿನ ಮತ್ತು ಪಂಚಲೋಹದ ಕೆಲವು ವಿಗ್ರಹಗಳೂ ಇಲ್ಲಿವೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿ ಸಣ್ಣ ಸುಕನಾಸಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಒಳಗೆ ಮೂರು ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಲಿಂಗವಿದೆ. ಬಹುಶಃ ಇದು ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ್ದಿರಬಹುದು. ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಇಲ್ಲಿನ ಕೊಠಡಿಯೊಂದನ್ನು ಕೆಂಪೇಗೌಡನ ಖಜಾನೆಯೆಂದು ಹೇಳುವರು.

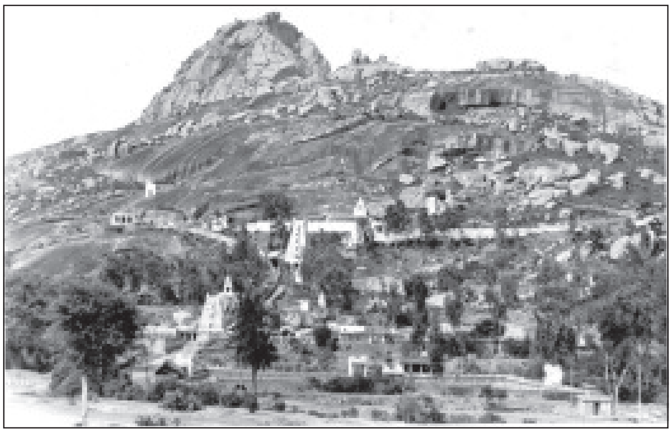

ಶಿವಗಂಗೆ ಬೆಟ್ಟ

ಒನಕೆಗಂಡಿಯ ಅನಂತರ ಕಡಿದಾದ ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳನ್ನು ಏರಿ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಹೋದರೆ ಕೋಡುಗಲ್ಲು ಬಸವನ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ 1388ರಲ್ಲಿ ಈ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ರಚಿಸಿದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ದಾಟಿ ಮುಂದೆ ಸಾಗಿದರೆ ವೀರಭದ್ರ ಗುಡಿ ಇದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಗಿರಿಯ ತುದಿಯಲ್ಲಿರುವ ತೀರ್ಥಕಂಬದಲ್ಲಿ ಮಕರ ಸಂಕ್ರಾಂತಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗಂಗಾಧರೇಶ್ವರನ ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕೆ ಗಂಗೋದಕ ಬರುವುದೆಂದು ಸ್ಥಳಪ್ರತೀತಿ. ಉರಿಗಂಬದ ಮಾರ್ಗಶಿರ ಮಾಸದ ಪೂರ್ಣಿಮೆಯ ದಿನ ಕೈಲಾಸ ದೀವಟಿಗೆಯನ್ನು ಹಚ್ಚುತ್ತಾರೆ. ತೀರ್ಥಕಂಬ

ಅಷ್ಟಾಕೃತಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಕಂಬದ ತಳಭಾಗದ ಶಾಸನಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಹೊಯ್ಸಳ ಒಂದನೆಯ ನರಸಿಂಹನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಕೂಸ ಬಸವಣ್ಣ ಎಂಬುವನು ನಿಲ್ಲಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಶಾಂತಲದೇವಿಯ ಜ್ಞಾಪಕಾರ್ಥವಾಗಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಶಾಂತೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಮಹಾದ್ವಾರದ ಹತ್ತಿರ ಇದೆ. ಶಾರದಾ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಶಾರದಾಮೂರ್ತಿ ಅಮೃತಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಡೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದರ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆ 1910ರಲ್ಲಿ ಆಯಿತೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಕಣ್ವತೀರ್ಥವನ್ನು 1652ರಲ್ಲಿ ಶಿವಾಜಿಯ ತಂದೆ ಶಹಾಜಿಯ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದುದೆಂದು ಇಲ್ಲಿನ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ಕುರಿತು ಕಳಲೆಯ ನಂಜರಾಜ 18ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಕಕೋದ್ಗಿರಿ ಮಹಾತ್ಮೆ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ವರ್ಷಂಪ್ರತಿ ಎರಡು ಜಾತ್ರೆಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಗಂಗಾಧರೇಶ್ವರನ ಜಾತ್ರೆ ಪ್ರತಿ ಜನವರಿಯಲ್ಲೂ ಹೊನ್ನಾದೇವಿಯ ಜಾತ್ರೆ ಪ್ರತಿ ಚೈತ್ರಬಹುಳದಲ್ಲೂ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಮಠ ಎಂಬ ಒಂದು ಮಠವಿದೆ. **(ಎಂ.ಎಲ್.ಎಸ್.)**

ಶಿವಗಣಪ್ರಸಾದಿ ಮಹದೇವಯ್ಯ: 14ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆ ಹಾಗೂ 15ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿದ್ದು, ವಚನಸಾಹಿತ್ಯದ ಪುನರುತ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದ ಸಂಕಲನಕಾರ. ಶೂನ್ಯಸಂಪಾದನೆ ಎಂಬ ವಚನ ಸಂಕಲನ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ.

ಇವನಿಗಿಂತ ಹಿಂದೆ ವಚನಗಳನ್ನು ಸಂಕಲಿಸುವ ಸಣ್ಣ ಪ್ರಯತ್ನಗಳು ನಡೆದಿದ್ದುವು. ಆದರೆ ಅದಕ್ಕೊಂದು ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾದ ರೂಪು ಕೊಟ್ಟು ಅನೇಕ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಬೃಹತ್ ಕೃತಿಯನ್ನು ರಚಿಸಬಹುದೆಂಬುದನ್ನು ಕಂಡುಕೊಂಡು ಅದನ್ನು ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸಿದ ಇಂಥ ಪ್ರತಿಭಾವಂತನ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಅಂಶಗಳೇನೂ ತಿಳಿಯದಿರುವುದು ವಿಷಾದಕರ. ಸಿದ್ಧನಂಜೇಶನ ರಾಘವಾಂಕ ಚಾರಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಇವನ ಹೆಸರಿನ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಇದನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಉಳಿದ ಇನ್ನಾವ ಕವಿಯೂ ಇವನನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿಲ್ಲ. ಉಳಿದ ಶೂನ್ಯಸಂಪಾದನಕಾರರು ಇವನನ್ನು ಕೃತಜ್ಞತೆಯಿಂದ ಸ್ಮರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವನು ಗೂಳೂರು ಗುಮ್ಮಳಾಪುರ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನಾಗಿದ್ದಿರಬಹುದೆಂದೂ ಕಲ್ಯಾಣದವನಿರಬಹುದೆಂದೂ ಊಹೆ ಇದೆ. ಇವನ ಶೂನ್ಯಸಂಪಾದನೆಯನ್ನು ಅನಂತರ ಬಂದ ಹಲಗೆಯದೇವ, ಗುಮ್ಮಳಾಪುರದ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗ, ಗೂಳೂರು ಸಿದ್ಧ ವೀರಣ್ಣೊಡೆಯ–ಇವರು ಹೊಸ ಹೊಸ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಅದನ್ನು ಬೆಳೆಸಿ ಪರಿಷ್ಕರಿಸಿದರು. ಆದರೆ ಈ ಕಾರ್ಯ ಈತ ಹಾಕಿಕೊಟ್ಟ ತಳಹದಿಯ ಮೇಲೆ ಮತ್ತು ಆ ಚೌಕಟ್ಟಿನಲ್ಲಿಯೇ ನಡೆಯಿತು. ಯಾವ ಒಂದು ಮಹಾ ಉದ್ದೇಶವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಮಹಾದೇವಯ್ಯ ಶೂನ್ಯಸಂಪಾದನೆಯನ್ನು ಮೊಟ್ಟ ಮೊದಲು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದನೋ ಅದು ಉಳಿದ ಶೂನ್ಯಸಂಪಾದನಕಾರರ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಮೇಣ ವಿಕಾಸಗೊಂಡು ಸಿದ್ಧವೀರಣ್ಣೊಡೆಯರಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣತೆಯನ್ನು ಪಡೆಯಿತು ಎನ್ನಬಹುದು. ಶೂನ್ಯಸಂಪಾದನೆಯಲ್ಲಿ 1,012 ವಚನಗಳು ಸಂಕಲನಗೊಂಡಿವೆ. ಈ ಗ್ರಂಥ ಕನ್ನಡದ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಸಾಧನೆಗೆ ಒಂದು ಮಹತ್ತ್ವದ ಕೊಡುಗೆಯಾಗಿದೆ. **(ಎಚ್.ಟಿ.ಎಸ್.)**

ಶಿವಪ್ಪ, ಎಸ್.: 1913–95. ಸಮಾಜವಾದಿ ಧುರೀಣ. ವಿಧಾನ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಸಭಾಪತಿ; ಇವರು ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆ ಚನ್ನರಾಯನಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕಾಂತರಾಜಪುರದಲ್ಲಿ ಎಸ್. ನಂಜಪ್ಪ ಮತ್ತು ಕೆಂಪಮ್ಮ ಅವರ ಮೂರನೆಯ ಪುತ್ರರಾಗಿ 1913 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 22ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ಸಮಾಜ ಸುಧಾರಕರು ಮತ್ತು ದಾನಿಗಳಾಗಿದ್ದು ಕಾಂತರಾಜಪುರದಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಲು ಮಹತ್ವದ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದ್ದರು. ಶಿವಪ್ಪನವರ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯವರೆಗೂ ಸ್ವಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿಯೇ ನಡೆಯಿತು. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗಮಾಡಿ ಬಿ.ಎಸ್ಸಿ. ಪದವಿ ಗಳಿಸಿದರು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಪೂರ್ವ ಯುಗದ ಪರಿಸರ ಮತ್ತು ತಂದೆಯ ಆದರ್ಶಗಳಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತರಾದ ಇವರು ಸಮಾಜ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮನ್ನು ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡರು.

ಇವರು 1943ರಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರ ಪಕ್ಷ ಸೇರಿ ಅದರ ಕಾರ್ಯಕರ್ತರಾದರು. ತಮ್ಮ ವಾಕ್‌ಪಟುತ್ವ ಮತ್ತು ವಿಚಾರಧಾರೆಗಳ ಮೂಲಕ ಜನಮನಸೆಳೆದರು. 1945ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಪ್ರಜಾಪ್ರತಿನಿಧಿ ಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಯಾದರು. ತರುವಾಯ ಲೋಹಿಯಾರ ಚಿಂತನೆಗಳಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತರಾಗಿ ಸಮಾಜವಾದಿ ಪಕ್ಷಸೇರಿದರು(1947). 1952ರಲ್ಲಿ ಅದೇ ಪಕ್ಷದ ವತಿಯಿಂದ ವಿಧಾನ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಚುನಾಯಿತರಾದರು. ನೇರ ನುಡಿ, ನಿಷ್ಠುರ, ಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಳಕಳಿಗೆ ಹೆಸರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಉತ್ತಮ ಸಂಸದೀಯ ಪಟುವಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ರಾಜಕೀಯದಲ್ಲಿ ಭರವಸೆ ಮೂಡಿಸುವ ಯುವ ರಾಜಕಾರಣಿ ಎನಿಸಿದರು.

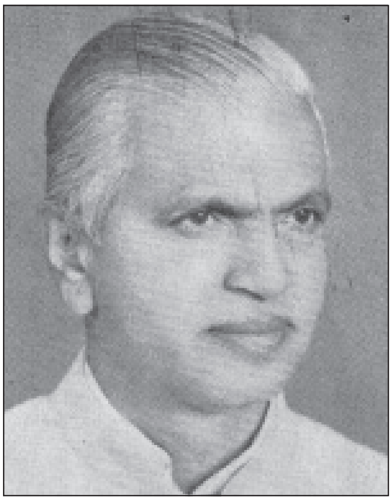

1953ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ರಾಜ್ಯದ ಸಮಾಜವಾದಿ ಪಕ್ಷದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾದರು. ಈ ಹುದ್ದೆಯಲ್ಲಿ 1958ರವರೆಗೂ ಮುಂದುವರಿದರು. ಸಮಾಜವಾದಿ ಪಕ್ಷ ಇಬ್ಭಾಗವಾಗಿ ಪ್ರಜಾ ಸಮಾಜವಾದಿ ಪಕ್ಷ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ 1959ರಲ್ಲಿ ಆ ಪಕ್ಷದ ರಾಜ್ಯಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಚುನಾಯಿತರಾಗಿ 1971ರವರೆಗೂ ಈ ಹುದ್ದೆಯಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿದದ್ದು ಇವರ ನಾಯಕತ್ವ ಗುಣಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿ. 1962ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಧಾನಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಚುನಾಯಿತರಾದರು. ಅದೇ ವರ್ಷ ವಿಧಾನಸಭೆಯ ವಿರೋಧ ಪಕ್ಷದ ನಾಯಕರಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಯಾದರು. ಮುಂದೆ 1971ರವರೆಗೂ ಅವಿರತವಾಗಿ ಒಂಬತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಈ ಹುದ್ದೆಯಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿದದ್ದು ಇವರ ಇನ್ನೊಂದು ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆ. ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಎಸ್. ನಿಜಲಿಂಗಪ್ಪನವರು ‘ಎಸ್. ಶಿವಪ್ಪನವರಂತಹ ವಿರೋಧ ಪಕ್ಷದ ನಾಯಕರನ್ನು ವಿದೇಶದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕಾಣಬಹುದು. ಆದರೆ ಅಂತಹ ನಾಯಕ ನಮ್ಮಲ್ಲಿರುವುದು ಹೆಮ್ಮೆಯ ವಿಷಯ’ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದರು. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಮಾಜವಾದಕ್ಕೆ ಭದ್ರಬುನಾದಿ ಹಾಕಿಕೊಟ್ಟ ಮಹಾಶಯರೆಂಬ ಪ್ರಶಂಸೆಗೂ ಇವರು ಪಾತ್ರರಾಗಿದ್ದರು.

ಶಿಸ್ತು, ಸಂಯಮ, ಸಭ್ಯತೆ ಮತ್ತು ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟಾದ ಉಡುಗೆತೊಡುಗೆಗಳಿಗೆ ಹೆಸರಾಗಿದ್ದ ಇವರು 1962 ರಿಂದ 1971ರವರೆಗೂ ವಿಧಾನಸಭಾ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದು ವಿರೋಧ ಪಕ್ಷದ ನಾಯಕರಾಗಿದ್ದು ಕರ್ನಾಟಕದ ರಾಜಕೀಯಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷ ಮೆರುಗು ತಂದಿತ್ತರು. 1959 ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಪದವೀಧರರ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಸೆನೆಟ್‌ಗೆ ಆಯ್ಕೆಯಾದರು. ಮುಂದೆ ಸಿಂಡಿಕೇಟ್ ಸದಸ್ಯರೂ ಆದರು. 1971ರವರೆಗೂ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದೊಂದಿಗೆ ಇವರ ಸಂಪರ್ಕ ಮುಂದುವರಿದಿತ್ತು. 1968ರಲ್ಲಿ ಬಹಾಮಸ್

ನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಕಾಮನ್‌ವೆಲ್ತ್‌ನ ಸಂಸದೀಯ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಭಾರತದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರು.

1971ರ ತರುವಾಯ ಕರ್ನಾಟಕದ ರಾಜಕೀಯ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಬದಲಾವಣೆಗಳಿಂದಾಗಿ ಇವರು ರಾಜಕೀಯದ ಮುಂಚೂಣಿಯಿಂದ ಹಿಂದೆ ಸರಿಯಬೇಕಾಯಿತು. ಆದರೆ ಆದರ್ಶಯುತ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಶಿವಪ್ಪನವರನ್ನು ರಾಜಕೀಯ ಪಕ್ಷಗಳು ಅಲಕ್ಷ ಮಾಡಲಿಲ್ಲ. ಮುಂದೆ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷ ಸೇರಿ 1974ರಲ್ಲಿ ವಿಧಾನಪರಿಷತ್ ಸದಸ್ಯರಾದರು. 1978 ರಿಂದ 1980 ರವರೆಗೂ ವಿಧಾನ ಪರಿಷತ್‌ನ ಸಭಾಪತಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ತಮ್ಮ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ಮತ್ತು ಅನುಭವಗಳಿಂದ ಈ ಹುದ್ದೆಗೆ ಗೌರವ ತಂದರು. ಅನಂತರ ಜನತಾದಳ ಪಕ್ಷ ಸೇರಿದ ಇವರು ಅದರ ರಾಜ್ಯ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಕರ್ತವ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು (1989–90). ಇವರು 1995 ಮಾರ್ಚ್ 27ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. ಇವರ ಪತ್ನಿ ಜಯಲಕ್ಷ್ಮಮ್ಮ. **(ಡಿ.ಎಸ್.ಜೆ.)**

ಶಿವಪ್ಪನಾಯಕ: ಕೆಳದಿ ರಾಜಮನೆತನದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ದೊರೆ (ಸು. 1645–60). ವೀರಭದ್ರನಾಯಕನ ತರುವಾಯ ಅವನಿಗೆ ಮಕ್ಕಳಿರಲಿಲ್ಲವಾಗಿ ಚಿಕ್ಕ ಸಂಕಣ್ಣನಾಯಕನ ಮೊಮ್ಮಗ, ಸಿದ್ಧಪ್ಪನಾಯಕನ ಹಿರಿಯ ಮಗನಾದ ಈತ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಈತ ವೀರಭದ್ರನಾಯಕನ ಆಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಆತನ ಬಲಗೈಯಂತಿದ್ದು, ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಅಪಾರ ಅನುಭವ ಪಡೆದಿದ್ದ. ಇವನ ಆಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಳದಿ ಅರಸು ಮನೆತನದ ಪ್ರಭಾವ ಬೆಳೆಯಿತು.

ಬಿಜಾಪುರದ ಸೈನ್ಯದ ಮುತ್ತಿಗೆಯಿಂದ ವೆಲ್ಲೂರಿನಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದ್ದ ವಿಜಯನಗರ ವಂಶದ ಶ್ರೀರಂಗರಾಯ ಅಲ್ಲಿಂದ ಓಡಿಹೋಗಬೇಕಾಯಿತು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಶಿವಪ್ಪನಾಯಕ ವೆಲ್ಲೂರಿನಿಂದ ಬಿಜಾಪುರದ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಓಡಿಸಿ ಶ್ರೀರಂಗರಾಯ ಪುನಃ ಅಲ್ಲಿ ನೆಲಸುವಂತೆ ಮಾಡಿ, ಅವನಿಂದ ಪರವಾರಣವಾರಣ, ರಾಮಬಾಣ ಇತ್ಯಾದಿ ಬಿರುದುಗಳನ್ನೂ ಖಿಲ್ಲತ್ತುಗಳನ್ನೂ ಪಡೆದ. ಮತ್ತೆ ಶ್ರೀರಂಗರಾಯ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಾಗ, ಶಿವಪ್ಪನಾಯಕ ಆತನಿಗೆ ಸಕ್ಕರೆಪಟ್ಟಣದ ಅಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟ. ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಪುನರುಜ್ಜೀವಿಸ ಬೇಕೆಂಬ ಉದಾತ್ತ ಹಂಬಲ ಇವನದಾಗಿತ್ತು. ಸೋದೆ, ಬೀಳಗಿ, ತರೀಕೆರೆ ಮುಂತಾದ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಸೈನ್ಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ಬೇಲೂರನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡು ಶ್ರೀರಂಗರಾಯನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು ರಾಯನ ಸಂಸ್ಥಾನವನ್ನು ಶಿವಪ್ಪ ನೆಲೆಗೊಳಿಸಿದ ಎಂದು ಕೆಳದಿನೃಪವಿಜಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅದೇ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಶಿವಪ್ಪನಾಯಕ ಪಶ್ಚಿಮತೀರ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರು, ಮಳವೆ, ಕಟ್ಟೆಕೀಳೂರು, ಬೇಕಲು, ಚಿತ್ತಾರಿ ಕೋಟೆಗಳನ್ನೂ ಗೆದ್ದ. ಚಂದ್ರಗಿರಿ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಬಲಪಡಿಸಿದ. ಪೋರ್ಚುಗೀಸರ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧಸಾರಿ ಅವರನ್ನು ಮಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಸೋಲಿಸಿದ. ಹೊನ್ನಾವರದಿಂದ ಅವರನ್ನು ಓಡಿಸಿದ. ಕಾಂಬೋಲಿಮ್ ಬಳಿ ಶಿವಪ್ಪನಾಯಕನಿಗೂ ಪೋರ್ಚುಗೀಸರಿಗೂ ಘೋರವಾದ ಕದನವಾಗಿ ನಾಯಕ ಗೆದ್ದ. ಪೋರ್ಚುಗೀಸರ ಬಲ ಕುಗ್ಗಿ ಪಶ್ಚಿಮತೀರದಲ್ಲಿ ಮಿರ್ಜಿಯಿಂದ ಕಾಸರಗೋಡಿನವರೆಗಿನ ತೀರಪ್ರದೇಶ ಶಿವಪ್ಪನಾಯಕನ ಹತೋಟಿಗೆ ಬಂತು. ಈತ ಮಲೆಯಾಳದೇಶಕ್ಕೂ ನುಗ್ಗಿ ಯಾರಿಗೂ ಬಗ್ಗದ ನಾಯಕರನ್ನು ಜಯಿಸಿ, ನೀಲೇಶ್ವರದ ಜಯಸ್ತಂಭವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿದ.

ಬಿಜಾಪುರದ ಮಹಮ್ಮದ್ ಆದಿಲ್ ಷಾನ ಮರಣದ ಅನಂತರ ಇಕ್ಕೇರಿ, ಸೊರಬ, ಉಡುಗಣೆ, ಮಹದೇವಪುರದ ಕೋಟೆಗಳನ್ನೂ ಶಿರಸಿ, ಬನವಾಸಿ, ಹೇರೂರು, ಬೋಳೂರು, ಸೋದೆ ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಳಗಳನ್ನೂ ಗೆದ್ದುಕೊಂಡ. ಸೋದೆಯ ದೊರೆ ಮಧುಲಿಂಗನಾಯಕನ ಬಿನ್ನಹವನ್ನು ಮನ್ನಿಸಿ ಅವನ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಹಿಂತಿರುಗಿಕೊಟ್ಟ. ಆರಗ, ಗುತ್ತಿ, ಮಂಗಳೂರು ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮ ಕರಾವಳಿ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಶಿವಪ್ಪನಾಯಕ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬ ಸಂಗತಿ ಒಂದು ಶಾಸನದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶ್ರೀರಂಗರಾಯನ ಕೈತಪ್ಪಿಹೋಗಿದ್ದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಮರಳಿ ದೊರಕಿಸಿಕೊಡುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಈತ ದೊಡ್ಡ ಸೈನ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಮೇಲೆ ಏರಿಹೋದ (1659). ಹಾಸನದ ಹತ್ತಿರ ಗ್ರಾಮವೆಂಬಲ್ಲಿ ಬೀಡು ಬಿಟ್ಟಾಗ ಮೈಸೂರಿನ ದೇವರಾಜ ಒಡೆಯ ದಳವಾಯಿ ಹಂಪರಾಜಯ್ಯನೊಡನೆ ಭಾರಿ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಕಳಿಸಿದ. ಆಗ ಜರುಗಿದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಶಿವಪ್ಪನಾಯಕನಿಗೆ ಸಂಪೂರ್ಣ ಜಯವಾಯಿತು. ಅನಂತರ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕೋಟೆಗೆ ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿದ. ಆ ಕೋಟೆಯ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಕೆಳದಿಯವರ ಮುತ್ತಿಗೆಯನ್ನು ಎದುರಿಸಲಾಗದೆ. ಬಿಜಾಪುರದ ಸೈನ್ಯದ ನೆರವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಹವಣಿಸಿದರು. ಬಹಲೂ ಖಾನನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರದ ಸೈನ್ಯ ಮೈಸೂರಿನವರ ಸಹಾಯಕ್ಕೆ ಬಂತು. ಶಿವಪ್ಪನಾಯಕ ಉಪಾಯದಿಂದ ಅವರನ್ನು ಹಿಂತಿರುಗುವ ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದ. ಆದರೆ ಶಿವಪ್ಪನಾಯಕನಿಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಲಿಲ್ಲ.

ಶಿವಪ್ಪನಾಯಕ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೂ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೂ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂಥ ಕಂದಾಯದ ಶಿಸ್ತನ್ನು ರೂಪಿಸಿ ಅದನ್ನು ಕಟ್ಟುನಿಟ್ಟಾಗಿ ಜಾರಿಗೆ ತಂದ. ಶಿವಪ್ಪನಾಯಕನ ಶಿಸ್ತೆಂದು ಇವತ್ತಿಗೂ ಅದರ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಜನರು ಮರೆತಿಲ್ಲ. ರೈತರಿಗೆ ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಸಹಾಯ ಮಾಡಿ ಒಂದು ಗೋಪಾದದಷ್ಟು ಭೂಮಿ ಸಹ ಪಡುಬೀಳದ ಹಾಗೆ ನೋಡಿಕೊಂಡನೆಂದೂ ಬಿದನೂರು ನಗರವನ್ನು ಒಂದು ಯೋಜನೆಗನುಸಾರವಾಗಿ ವಿಸ್ತರಿಸಿದನೆಂದೂ ಕೆಳದಿನೃಪವಿಜಯ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇವನ ಶಿಸ್ತಿನಷ್ಟೇ ನ್ಯಾಯ ದೃಷ್ಟಿಯೂ ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ.

ಶಿವಪ್ಪನಾಯಕ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯ ತೀರದ ಮೇಲೆ ಶಿವರಾಜಪುರವೆಂಬ ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ. ಕಾಶಿಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ದಾನಧರ್ಮ ಪೂಜೆಗಳು ನಡೆಯುವಂತೆ ನಿಯಮಿಸಿದ. (ಕಾಶಿಯಲ್ಲಿರುವ ಜಂಗಮವಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಇವನ ಭಾವಚಿತ್ರವಿದೆ) ರಾಮೇಶ್ವರದಿಂದ ಕಾಶಿಯವರೆಗಿನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದ ಮುಖ್ಯವಾದ ಶೈವ–ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಪೂಜೆ ನಡೆಯುವ ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದ. ಜಂಗಮರಿಗೆ ಊಟದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದ. ಶೃಂಗೇರಿ ಮತ್ತು ಇತರ ಮಠಗಳಿಗೆ ಪರಂಪರಾಗತ ರಾಜಾಶ್ರಯವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದ.

ಶಿವಪ್ಪನಾಯಕ ಕ್ರೈಸ್ತರಿಗೆ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಪದೇಶ ನೀಡುವ ಮತ್ತು ಮತಾಂತರಗೊಳಿಸುವ ಅವಕಾಶ ನೀಡಿದ್ದ. ಆದರೆ ಚರ್ಚಿನ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಮಾತ್ರ ಭಾರತೀಯರೇ ಆಗಿರಬೇಕೆಂಬ ಇವನ ಕಟ್ಟಳೆ ಇವನ ದೇಶಾಭಿಮಾನಕ್ಕೆ ಒಳ್ಳೆಯ ನಿದರ್ಶನ.

ಶಿವಪ್ಪನಾಯಕ ಸು. 1660ರಲ್ಲಿ ನಿಧನನಾದ. ಇವನಿಗೆ ಲಿಂಗಮ್ಮಾಜಿ ಮತ್ತು ಶಾಂತಮ್ಮಾಜಿ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ರಾಣಿಯರು, ಭದ್ರಪ್ಪ ಮತ್ತು ಸೋಮಶೇಖರ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ಗಂಡುಮಕ್ಕಳು ಇದ್ದರು.

ಕೆಳದಿ ಅರಸರಲ್ಲಿ ಶಿವಪ್ಪನಾಯಕ ಶಿಖರವ್ಯಕ್ತಿ. ಇವನು ಪರಾಕ್ರಮ, ಸ್ವಾಮಿನಿಷ್ಠೆ, ಮುತ್ಸದ್ದಿತನ, ಆಡಳಿತ ಕೌಶಲ್ಯ, ನ್ಯಾಯದೃಷ್ಟಿ, ಪರಧರ್ಮ ಸಹಿಷ್ಣುತೆಗಳಿಂದ ಉತ್ತಮವಾಗಿ ರಾಜ್ಯವಾಳಿ, ವೀರಭದ್ರನಾಯಕನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಿಥಿಲವಾಗಿದ್ದ ಕೆಳದಿ ರಾಜ್ಯದ ದೇಶಕೋಶಗಳನ್ನೂ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನೂ ವರ್ಧಿಸಿದ. **(ಜಿ.ಎಸ್.ಡಿ.)**

ಶಿವಮಾರ I: ತಲಕಾಡು ಗಂಗವಂಶದ ರಾಜ (ಸು. 679–725). ಮುಷ್ಕರನ ಪುತ್ರ ಹಾಗೂ ಭೂವಿಕ್ರಮನ ತಮ್ಮ. ನವಕಾಮನೆಂದೂ ಹೆಸರಿದ್ದ ಈತನಿಗೆ ಶಿಷ್ಟಪ್ರಿಯ, ಅವನಿಮಹೇಂದ್ರ, ಸ್ಥಿರವಿನೀತ ಇತ್ಯಾದಿ ಬಿರುದುಗಳಿದ್ದುವು. ಭೂವಿಕ್ರಮನಿಗೆ ಪ್ರಾಯಃ ಮಕ್ಕಳಿಲ್ಲದಿರಲು ಈತ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದನೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ.

ಕೊಂಗಲನಾಡು, ತೊಱೆನಾಡು ಮತ್ತು ಮಲೆನಾಡುಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಎಱೆಗಂಗ, ಅಲ್ಲದೆ ಪಲ್ಲವೇಲರಸ, ತುಪ್ಪೂರಾಲರಸ, ಜಯ ಮತ್ತು ವೃದ್ಧ ಎಂಬುವರು ಇವನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿದ್ದರು. ಕೊನೆಯ ಇಬ್ಬರು ಪಲ್ಲವ ಯುವರಾಜನೊಬ್ಬನ ಮಕ್ಕಳು. ಇವನ ಸಮಕಾಲೀನನಾದ ಚಳುಕ್ಯ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಗಂಗರು ಇವನ ಅಧೀನರೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದರೂ ಗಂಗಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಅಂಶದ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗಂಗ ಮತ್ತು ಚಳುಕ್ಯ ರಾಜರಲ್ಲಿ ಸ್ನೇಹ ಸಂಬಂಧವಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ.

ಶಿವಮಾರನ ಮರಣಾನಂತರ ಇವನ ಮೊಮ್ಮಗ ಶ್ರೀಪುರುಷ ರಾಜ್ಯವಾಳಲಾರಂಭಿಸಿದ. ಶಿವಮಾರನಿಗೆ ಒಬ್ಬ ಮಗನಿದ್ದು ಅವನು ತಂದೆಗಿಂತ ಮೊದಲೇ ಗತಿಸಿರಬೇಕೆಂದು ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ. **(ಎಸ್.ಜಿಎ.)**

ಶಿವಮಾರ II: ತಲಕಾಡು ಗಂಗವಂಶದ ದೊರೆ (ಸು. 788–812). ಸೈಗೊಟ್ಟ ಶಿವಮಾರನೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಇವನು ಶ್ರೀಪುರುಷನ ಮಗ. ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈತ ಕದಂಬೂರು, ಕುಣಿಗಲ್ನಾಡು ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ. ಇವನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲ ಸು. 36 ವರ್ಷಗಳೆಂದು ತಿಳಿದರೂ ಇವನು ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿದ್ದು ಎಲ್ಲೋ ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳು ಮಾತ್ರ. ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ (ಸು. 788) ತರುಣದಲ್ಲಿಯೇ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಧ್ರುವ ದಂಡೆತ್ತಿ ಬಂದು ಮುದುಗುಂದೂರು ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಉಗ್ರಕದನದಲ್ಲಿ ಇವನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಸೆರೆಹಿಡಿದು ತನ್ನ ಮಗ ಸ್ತಂಭನಿಗೆ ಗಂಗರಾಜ್ಯದ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ವಹಿಸಿದ. ಮುಮ್ಮಡಿ ಗೋವಿಂದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನೇರಿದಾಗ ಅವನ ಅಣ್ಣ ಸ್ತಂಭ ಮತ್ತು ಇತರರಿಂದ ಒದಗಿಬಂದ ಪ್ರತಿಭಟನೆಯ ನಿವಾರಣೆಗೆ ಶಿವಮಾರನನ್ನು ಸೆರೆಯಿಂದ ಬಿಟ್ಟು ಗಂಗರಾಜ್ಯವನ್ನು ಅವನಿಗೆ ಮತ್ತೆ ವಹಿಸಿ ಸ್ತಂಭನ ವಿರುದ್ಧ ಎತ್ತಿಕಟ್ಟಿದ. ಕೆಲವು ಕಾಲ ಗೋವಿಂದನ ಪರವಾಗಿ ಪೂರ್ವ ಚಾಳುಕ್ಯರ ವಿರುದ್ಧ ಹೋರಾಡಿದರೂ ಕೊನೆಗೆ ಶಿವಮಾರ ಗೋವಿಂದನಿಗೇ ವಿರೋಧಿಯಾದ. ಗೋವಿಂದ ಮತ್ತೆ ಗಂಗರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ದಾಳಿಮಾಡಿ ಅನಂತರ ರಾಜಿಯಾದ್ದರಿಂದ, ಗಂಗರಾಜ್ಯದ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಪತ್ಯ ಸ್ತಂಭನಿಗೇ ಉಳಿಯಿತು. ಶಿವಮಾರ ಪ್ರಾಯಶಃ ಸೆರೆಯಲ್ಲೇ ತನ್ನ ಕೊನೆಗಾಲವನ್ನು ಕಳೆದ. ಈತ ಕಾಗೆಮೂಗೆಯೂರಿನ ರಣರಂಗದಲ್ಲಿ ಮಡಿದ ಎಂಬ ಹೇಳಿಕೆಯೂ ಇದೆ. ಸು.799ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಇವನ ಮಗ ಮಾರಸಿಂಹ, ಪ್ರಾಯಶಃ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ನೆರವಿನಿಂದ ಗಂಗರಾಜ್ಯದ ಪಟ್ಟವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿದ್ದ.

ಶಿವಮಾರ ಗಜಾಷ್ಟಕ ಹಾಗೂ ಸೇತುಬಂಧ ಎಂಬ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಇವೆರಡೂ ಅನುಪಲಬ್ಧ. ಆದರೆ ಗಜಾಷ್ಟಕ ಒನಕೆವಾಡಾಗುವಷ್ಟು ಜನಪ್ರಿಯ ಕೃತಿಯಾಗಿತ್ತೆಂದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈತ ಕುಮ್ಮಡವಾಡ (ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲ್ಭಾವಿ) ಮತ್ತು ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದಲ್ಲಿ ಜೈನಬಸದಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ. **(ಎಸ್.ಜಿಎ.)**

ಶಿವಮೂರ್ತಿಶಾಸ್ತ್ರೀ, ಬಿ.: 1903–76. ವಿದ್ವಾಂಸರು, ಕೀರ್ತನಕಾರರು ಮತ್ತು ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಿಗಳು. ಇವರು ತುಮಕೂರಿನಲ್ಲಿ 1903 ಫೆಬ್ರವರಿ 23ರಂದು ಹುಲಿಕುಂಟೆ ಮಠದ ಬಸವಯ್ಯಸ್ವಾಮಿ ಹಾಗೂ ನೀಲಮ್ಮನವರ ಪುತ್ರರಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದರು. ಇವರ ಬಾಲ್ಯದ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ತುಮಕೂರಿನಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. 1917ರಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಮುಲ್ಕಿ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲೂ 1923ರಲ್ಲಿ ಅಪ್ಪರ್ ಸೆಕೆಂಡರಿ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲೂ ಉತ್ತೀರ್ಣರಾದರು. ಈ ನಡುವೆ 1918ರಲ್ಲಿ ಇವರ ತಂದೆಯವರು ತೀರಿಕೊಂಡಿದ್ದರಿಂದ ಸಂಸಾರದ ಹೊರೆ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಮೇಲೆ ಬಿತ್ತು. ಹೀಗಾಗಿ ಇವರು ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಲಾಗದೆ, ಗುಬ್ಬಿಯ ವೆಸ್ಲಿಯನ್ ಮಿಷನ್ ಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾದರು (1924–25). ಆಗ್ಗೆ ತುಮಕೂರಿನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿ ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಜೀವನ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ಪಿ.ಆರ್. ಕರಿಬಸವಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಬಳಿ ಇವರು ಸುಮಾರು ಆರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಶಿಷ್ಯರಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡು ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಗಳ ಪ್ರೌಢದರ್ಜೆಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಹಾಗೂ ಧರ್ಮಗ್ರಂಥಗಳ ಪರಿಚಯ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ಮಾಗಡಿ ವೀರಪ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಿ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ಶಿವಪ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಿ ಮೊದಲಾದವರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದಿಂದ ಕೀರ್ತನಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಅಭಿರುಚಿಯನ್ನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡ ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕವನ್ನೆಲ್ಲ ಸಂಚರಿಸಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಏಕೀಕರಣ ವನ್ನು ಕುರಿತ ಅನೇಕ ಕೀರ್ತನೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಕೀರ್ತನಕಾರರೆಂದು ಹೆಸರಾದರು, 1927ರಲ್ಲಿ ತುಮಕೂರಿಗೆ ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ಅವರು ಬಂದಿದ್ದಾಗ ಸ್ವಾಗತ ಸಮಿತಿಯ ಪರವಾಗಿ ಇವರು ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ವಿಳಾಸವೆಂಬ ಚಂಪೂಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿ, ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಓದಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಮೆಚ್ಚುಗೆಗೆ ಪಾತ್ರರಾದರು. ಅದೇ ವರ್ಷ ಗಾಂಧೀಜಿಯವರು ತುಮಕೂರಿಗೆ ಬಂದಾಗ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಗಾಂಧೀಗೀತೆಗಳು ಎಂಬ ಕವನ ಸಂಕಲನವನ್ನು ರಚಿಸಿ ಅವರಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿದರು. ಆಗ್ಗೆ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ದಿವಾನರಾಗಿದ್ದ ಸರ್ ಮಿರ್ಜಾ ಇಸ್ಮಾಯಿಲ್ ಮೊದಲಾದವರ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಂತೆ ತುಮಕೂರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಂದು ನೆಲಸಿದ ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಕೀರ್ತನ ಕಲೆಯ ಜೊತೆಗೆ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿದರು.

ಇವರು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ, ವೀರಶೈವಧರ್ಮ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಜಯಕರ್ನಾಟಕ, ಶಿವಾನುಭವ, ವಿಶ್ವಕರ್ನಾಟಕ, ಲೋಕಮತ, ನವಕರ್ನಾಟಕ ತಾಯಿನಾಡು ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಲೇಖನಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಶರಣ ಸಾಹಿತ್ಯ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ ಮೂವತ್ತೈದಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಇವರೇ ಸಂಪಾದಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಕೆಲವು ಕೃತಿಗಳಿವು: ನಿಜಗುಣರ ಪುರಾತನರ ತ್ರಿವಿಧಿ, ರಾಘವಾಂಕನ ವೀರೇಶಚರಿತೆ, ಕೊಂಡಗುಳಿ ಕೇಶಿರಾಜನ ಷಡಕ್ಷರಮಂತ್ರಮಹಿಮೆ, ಗುರುಸಿದ್ಧನ ಮಾದೇಶ್ವರ ಸಾಂಗತ್ಯ. ಈ ಮಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿರುವ ಇವರ ಕೆಲವು ಸ್ವತಂತ್ರ ಕೃತಿಗಳಿವು: ವೀರಶೈವ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಇತಿಹಾಸ (ಭಾಗ 1,2,3), ವೀರಶೈವ ಮಹಾಪುರುಷರು (ಸಂಪುಟ 1), ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂದರ್ಶನ.

ಇವರ ಪತ್ರಿಕಾ ವ್ಯವಸಾಯವೂ ಗಣ್ಯವಾದುದು. 1938ರಲ್ಲಿ ಶರಣಸಾಹಿತ್ಯ ಎಂಬ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಅದನ್ನು 1972ರವರೆಗೆ ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬಂದರು. ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ನಾಡು, ನುಡಿ, ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ನೂರಾರು ಲೇಖನಗಳು ಬೆಳಕು ಕಂಡಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಏಕೀಕರಣದಲ್ಲೂ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದ ಇವರು ಸ್ವತಂತ್ರ ಕರ್ನಾಟಕ ಎಂಬ ವಾರಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು 1939ರಲ್ಲಿ ಆರಂಭಿಸಿ, ಸುಮಾರು 5 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ನಡೆಸಿದರು. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಕನ್ನಡ ನುಡಿ (1946) ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿಯೂ (1957–62) ಇವರು ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಇವರು ಸುಮಾರು ಎಂಟು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ (1956–64) ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಕನ್ನಡ–ಕನ್ನಡ ನಿಘಂಟುವಿನ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಸರ್ಕಾರದ ಆರ್ಥಿಕ ಸಹಾಯ ದೊರಕಿತಲ್ಲದೆ, ಪರಿಷತ್ತಿನ ಆರ್ಥಿಕ ಸ್ಥಿತಿಯೂ ಸುಧಾರಿಸಿತು. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವಕೋಶದ ಸಂಪಾದಕ ಮಂಡಳಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿಯೂ (1968–76) ಇವರು ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರು ನಾಡುನುಡಿಗಳಿಗೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಸೇವೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಕನ್ನಡನಾಡಿನ ಅರಮನೆ ಗುರುಮನೆಗಳೂ ಹೊರನಾಡಿನ ಕನ್ನಡ ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳೂ ಇವರಿಗೆ ಹಲವು ಬಗೆಯ ಗೌರವಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಿವೆ. 1936ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. 1948ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಅರಮನೆಯಿಂದ ಪಂಡಿತರತ್ನಂ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭಿಸಿತು. ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ 1966ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಪದ್ಮಶ್ರೀ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನಿತ್ತು ಗೌರವಿಸಿತು. ಇವರ ಸ್ನೇಹಿತರು ಮತ್ತು ಹಿತೈಷಿಗಳು 1968ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ದೇವಗಂಗೆ ಎಂಬ ಅಭಿನಂದನ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸಿದರು. ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ 1975ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಗೌರವ ಡಾಕ್ಟರೇಟ್ ಪದವಿ ನೀಡಿದೆ.

ಇವರು 1976 ಜನವರಿ 15ರಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು.

(ಎಸ್.ಎಸ್.ವಿ.)

ಶಿವಮೊಗ್ಗ: ಭಾರತದ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಒಂದು ಜಿಲ್ಲೆ; ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಮುಖ್ಯ ಪಟ್ಟಣ.

ಜಿಲ್ಲೆ : ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದಾವಣಗೆರೆ, ಆಗ್ನೇಯ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು, ನೈಋತ್ಯ, ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ವಾಯವ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಡುಪಿ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ, ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆಗಳು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ, ಭದ್ರಾವತಿ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಶಿಕಾರಿಪುರ, ಸಾಗರ, ಸೊರಬ, ಹೊಸನಗರ ಇವು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು. ಜನಸಾಂದ್ರತೆ ಚ.ಕಿಮೀಗೆ 193. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 7 ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ 40 ಹೋಬಳಿಗಳೂ 1430 ಗ್ರಾಮಗಳೂ 12 ಪಟ್ಟಣಗಳೂ ಇವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 8,465 ಚ. ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 16,39,595.

ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಮಲೆನಾಡು, ಅರೆಮಲೆನಾಡು ಮತ್ತು ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶವೆಂದು ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕಿರುವ ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ, ಹೊಸ ನಗರ, ಸಾಗರ ಮತ್ತು ಸೊರಬ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು ಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಖ್ಯಭಾಗವನ್ನಾವರಿಸಿವೆ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಭದ್ರಾವತಿ ಮತ್ತು ಶಿಕಾರಿಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು ಅರೆಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿವೆ. ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ಶ್ರೇಣಿ ಎಂದು ಕರೆಯುವ ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಸಾಲು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮ ಸೆರಗಿನಲ್ಲಿ ಹಾದುಹೋಗಿದೆ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಕಡಲಿಗೆ ಏರಿ ಕಟ್ಟಿದಂತೆ ಉತ್ತರದ ಸೊರಬ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ ದಕ್ಷಿಣದ ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನವರೆಗೂ ಎತ್ತರವಾದ ಮತ್ತು ಕಡಿದಾದ ಘಟ್ಟಶ್ರೇಣಿ ಇದೆ. ಈ ಶ್ರೇಣಿ ಪ್ರದೇಶ ದಟ್ಟವಾದ ಕಾಡು, ಕಣಿವೆ ಮತ್ತು ಜಲಪಾತಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಭೌಗೋಳಿಕ ಲಕ್ಷಣ ಪಡೆದಿದೆ. ಈ ವಲಯ ಇನ್ನೂ ಎತ್ತರದ ಗಿರಿಪರ್ವತಗಳು ರೂಪಿತವಾಗಿರುವ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿದಿದೆ. ಆಗುಂಬೆಯಿಂದ ಜೋಗ ಜಲಪಾತದವರೆಗೆ ಒತ್ತಾದ ಕಾಡುಗಳು ಗಿರಿಶಿಖರಗಳು ನಿತ್ಯಹಸಿರು ಸಸ್ಯರಾಶಿ ಮನೋಹರ ದೃಶ್ಯಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಹೊಸನಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಕೊಡಚಾದ್ರಿ ಶಿಖರ 1,343 ಮೀ ಎತ್ತರವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಸಾಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಗೋವರ್ಧನಗಿರಿಯವರೆಗೂ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಘಟ್ಟಪ್ರದೇಶ ಪಶ್ಚಿಮದತ್ತ ಚಾಚಿದೆ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಸಾಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದೆಡೆ ಸಮುದ್ರ ಕೇವಲ 13 ಕಿಮೀ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದೆ. ಇದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನಾಗವಳ್ಳಿ ಕಣಿವೆ ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟದಿಂದ ಕೇವಲ 66.14 ಮೀ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಶ್ರೇಣಿ ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ತೀರಪ್ರದೇಶದ ಕಡೆ ಕಡಿದಾಗಿಯೂ ಒಳನಾಡಿನ ಕಡೆ ಬಳಿದಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಈ ಏಣಿನಂತಿರುವ ದುರ್ಗಮ ಪರ್ವತಪಂಕ್ತಿಯ ಕಣಿವೆ ಕಂದರಗಳಿಂದಾಗಿ ಉಡುಪಿಜಿಲ್ಲೆ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯೊಂದಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕಿಸುವ ಅನೇಕ ಘಾಟಿ ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದೆ. ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟ ದಿಂದ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಳಭಾಗಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಆಗ್ನೇಯ ಹಾಗೂ ಈಶಾನ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಅನೇಕ ಬೆಟ್ಟಸಾಲುಗಳು ಹರಡಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ದಟ್ಟವಾದ ಕಾಡುಗಳು, ಕಣಿವೆಗಳು, ಹೊಳೆಗಳು, ಝರಿಗಳು ಮತ್ತು ಏರುತಗ್ಗು ಭೂಮಿಯ ನಡುವೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸುವ ಬಯಲುಗಳು ಕೂಡಿ ಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದೆ. ಎತ್ತರದ ಗಿರಿಶಿಖರಗಳ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಹುಲ್ಲು ಮಾತ್ರ ಬೆಳೆದಿದ್ದು ವಿರಳವಾಗಿರುವ ಕುರುಚಲು ಮರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಬೋಳುಭಾಗವಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಗಿರಿಶ್ರೇಣಿಗಳ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕುರುಚಲು ಕಾಡು ಮತ್ತು ಬಂಡೆಗಳು ಕಂಡು ಬಂದರೆ, ಕೆಳತಪ್ಪಲಲ್ಲಿ ದಟ್ಟ ಹಸುರುಕಾಡುಗಳು ಮತ್ತು ಕಣಿವೆಗಳಲ್ಲಿ, ತೊರೆಗಳು, ಪ್ರಪಾತಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ತುಂಗಾನದಿಯ ದಡದ ಮಂಡಗದ್ದೆಯಿಂದ ಉತ್ತರದ ಕಡೆ ಆನಂದಪುರ ಮತ್ತು ಕುಂಸಿ ನಡುವೆ ಬೆಟ್ಟಸಾಲುಗಳು ಹಬ್ಬಿವೆ. ಇಕ್ಕೇರಿಯನ್ನು ಹಾಯ್ದು ತಾಳಗುಪ್ಪದತ್ತ ಇನ್ನೊಂದು ಶ್ರೇಣಿ ಹಬ್ಬಿದೆ. ಒಳನಾಡಿನ ಹೊಸನಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹುಮಚದ ಬಳಿ ಭಿಲ್ಲೇಶ್ವರ ಬೆಟ್ಟ ಅಥವಾ ಅಗಸ್ತ್ಯಪರ್ವತ (864 ಮೀ), ಸಾಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ಸರಹದ್ದಿನಲ್ಲಿರುವ ಗೋವರ್ಧನಗಿರಿ ಮತ್ತು ಸೊರಬ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಚಂದ್ರಗುತ್ತಿ (848 ಮೀ), ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕವಲೇದುರ್ಗ (ಭುವನಗಿರಿ, 969 ಮೀ) – ಇವು ಮುಖ್ಯ ಶಿಖರಗಳಾಗಿವೆಯೆನ್ನಬಹುದು. ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ವಲಯದ ಈ ಭಾಗ ಅರಣ್ಯ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಿಸಂಪತ್ತಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಮನೋಹರ ಪ್ರಕೃತಿ ದೃಶ್ಯಗಳ ತವರೆನಿಸಿದೆ.

ಮಲೆನಾಡ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಎತ್ತರವಲ್ಲದ ಬೆಟ್ಟಗಳನ್ನೂ ಬತ್ತ ಬೆಳೆಯುವ ತಗ್ಗು ಬಯಲುಗಳನ್ನೂ ಬಿದಿರು ಕಾಡು ಮತ್ತು ಜೌಗು ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೂ ಕಾಣಬಹುದು. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪೂರ್ವದ ಕಡೆಗೆ ಬಂದಂತೆಲ್ಲ ಮಲೆನಾಡು ಭಾಗ ಕರಗುತ್ತ ಬಂದು ವಿಶಾಲವಾದ ಬಯಲುಗಳೂ ಕುರುಚಲು ಕಾಡುಗಳೂ ಗೋಚರಿಸುತ್ತವೆ. ಅರೆಮಲೆನಾಡು ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಶಿಕಾರಿಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮದ ಕಡೆ ಒತ್ತಾದ ಕಾಡುಗಳಿದ್ದರೆ, ಪೂರ್ವದ ಕಡೆ ಬಯಲು ಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ಶಿಕಾರಿಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಎತ್ತರವಲ್ಲದ ಬೆಟ್ಟಗಳು ತುಂಬಿದ್ದು ಮಲೆನಾಡು ಮತ್ತು ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶದ ಸಂಗಮಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿದೆ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸುತ್ತಲೂ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳು ಆವರಿಸಿದ್ದು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಯಲು ಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ಭದ್ರಾವತಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಇದೇ ಲಕ್ಷಣ ಪಡೆದಿದೆ.

ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಹುಭಾಗ ಮಲೆನಾಡು ಪ್ರಾಂತದ ಒಂದು ಭಾಗ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಮಳೆ ಅಧಿಕ ಮತ್ತು ನದಿ ತೊರೆಗಳೂ ಹೆಚ್ಚು. ಜೊತೆಗೆ ನೆರೆಯ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಲೆನಾಡಿನ ಹೆಚ್ಚು ಭಾಗದ ನೀರಿನ ಹರಿವು ಉತ್ತರಕ್ಕಿದ್ದು ಅಲ್ಲಿಯ ಕೆಲವು ನದಿಗಳು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮೂಲಕ ಹರಿಯುತ್ತವೆ. ತುಂಗಾ, ಭದ್ರಾ, ತುಂಗಭದ್ರಾ, ಶರಾವತಿ, ಕುಮುದ್ವತಿ ಮತ್ತು ವರದಾ ಇಲ್ಲಿಯ ಮುಖ್ಯ ನದಿಗಳು.

0 10 20
ಕಿಲೋಮೀಟರುಗಳು
ಶಿ ವ ಮೊ ಗ್ಗ ಜಿ ಲ್ಲೆ

ತುಂಗಾ ನದಿ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಸಾಲಿನ ಗಂಗಾಮೂಲದ ವರಹಾ ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಇದು ಈಶಾನ್ಯದ ಕಡೆ ಶೃಂಗೇರಿ ಮೂಲಕ ಹರಿದು ಒಗ್ಗುಂಜಿ ಬಳಿ ವಾಯವ್ಯದ ಕಡೆ ತಿರುಗಿ ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿಯವರೆಗೂ ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತದೆ. ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ ಬಳಿ ಶೃಂಗೇರಿಯಿಂದ ಹರಿಯುವ ಬೆಗರಹಳ್ಳವನ್ನು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಆಗುಂಬೆ ಕಡೆಯಿಂದ ಮಾಲತಿ ಹೊಳೆ ಬಂದು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿಯಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಹರಿದು ಮತ್ತೆ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ದಾಟಿ ಕೂಡಲಿ ಬಳಿ ಭದ್ರಾ ನದಿಯೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಮುಂದೆ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಂಡಗದ್ದೆ ಬಳಿ ಇದು ಏಳು ಕವಲಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಏಳುಕಲ್ಲು ಸೀಳು ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ತುಂಗಾ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 64.4 ಕಿಮೀ ದೂರ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಭದ್ರಾ ಇನ್ನೊಂದು ಮುಖ್ಯ ನದಿ. ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗಂಗಾಮೂಲದ ವರಹಾ ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಇದು ಬಾಳೆಹೊನ್ನೂರು ಮೂಲಕ ಈಶಾನ್ಯ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹರಿದು ಲಕ್ಕವಳ್ಳಿ ದಾಟಿ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ ಭದ್ರಾವತಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಭದ್ರಾವತಿ ಮತ್ತು

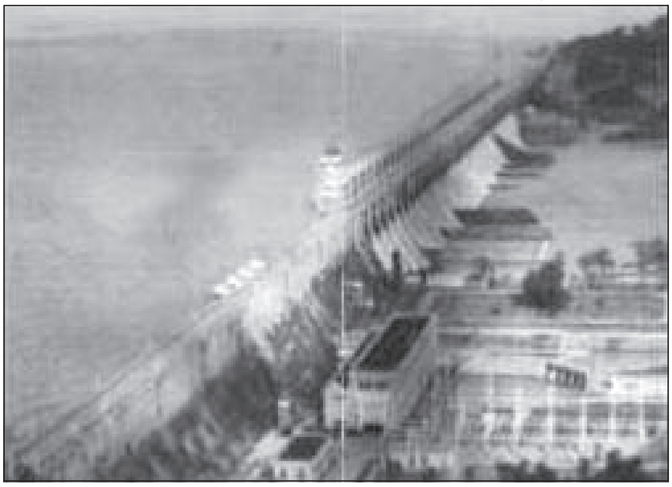

ಲಕ್ಕವಳ್ಳಿಯ ಬಳಿ ನಿರ್ಮಿಸಲಾದ ಭದ್ರಾಜಲಾಶಯ

ಹೊಳೆಹೊನ್ನೂರುಗಳನ್ನು ದಾಟಿ ಕೂಡಲಿಯಲ್ಲಿ ತುಂಗಾನದಿಯೊಡನೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಈ ನದಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 51.5 ಕಿಮೀ ದೂರ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ನಗರದ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ 14 ಕಿಮೀ ದೂರದ ಕೂಡಲಿಯಲ್ಲಿ ತುಂಗಾ ಮತ್ತು ಭದ್ರಾ ನದಿಗಳು ಕೂಡಿ ಮುಂದೆ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ 48.3 ಕಿಮೀ ದೂರ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ತುಂಗಾ ಮತ್ತು ಭದ್ರಾ ನದಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಪೌರಾಣಿಕ ಕಥೆಗಳಿವೆ **(ನೋಡಿ– ತುಂಗಭದ್ರಾ)**. ತುಂಗಭದ್ರಾನದಿ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪಾತ್ರದಲ್ಲಿ ರಭಸದಿಂದ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಸ್ಥಳಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಉಳಿದೆಡೆ ದೋಣಿ ಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಈ ನದಿ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ. ಶರಾವತಿ **(ನೋಡಿ– ಶರಾವತಿ)** ನದಿ ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕವಲೆದುರ್ಗದ ಬಳಿ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಇದು ವಾಯವ್ಯ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೊಸನಗರ ಮತ್ತು ಸಾಗರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಮೂಲಕ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಹರಿದ್ರಾವತಿ ಮತ್ತು ಎಣ್ಣೆಹೊಳೆ ಎರಡು ಮುಖ್ಯ ಉಪನದಿಗಳು. ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಹತ್ತಾರು ತೊರೆಗಳು ಈ ನದಿಯನ್ನು ಕೂಡುತ್ತವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ಈ ನದಿ ಕಾರ್ಗಲ್ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟದ ಬಳಿ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ ಘಟ್ಟದ ಕೆಳಗೆ ದುಮುಕಿ ಜೋಗ ಜಲಪಾತವೆಂದು ಹೆಸರಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನದಿ ನಾಲ್ಕು ಸೀಳುಗಳಾಗಿ ಕವಲೊಡೆದು ದುಮುಕುವ ದೃಶ್ಯ ರುದ್ರರಮ್ಯವಾಗಿದೆ. ವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದನೆಗಾಗಿ ಈ ನದಿಗೆ ಕಟ್ಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಲಿಂಗನಮಕ್ಕಿ **(ನೋಡಿ– ಲಿಂಗನಮಕ್ಕಿ)** ಜಲಾಶಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ನದಿ ಮುಂದೆ ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಹೊನ್ನಾವರದ ಬಳಿ ಅರಬ್ಬಿ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ಈ ನದಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 32.2 ಕಿಮೀ ದೂರ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರನ ಬಾಣದಿಂದ ಈ ನದಿ ಉದ್ಭವಿಸಿತೆಂದು ಪೌರಾಣಿಕ ಕಥೆ. ಕುಮುದ್ವತಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯ ಉಪನದಿ. ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಹುಮಚದ ಬಳಿಯ ಭಿಲ್ಲೇಶ್ವರ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಇದು ಶಿಕಾರಿಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸರಹದ್ದಿನ ಬಳಿ ಮದಗದಕೆರೆಯನ್ನು ಹಾದು ಮುಂದೆ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಹರಿದು ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ವರದಾ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯ ಇನ್ನೊಂದು ಮುಖ್ಯ ಉಪನದಿ. ಇದು ಸಾಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಇಕ್ಕೇರಿಯ ಬಳಿ ವರದಾಮೂಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಸೊರಬ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹರಿದು ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಮತ್ತೆ ಈಶಾನ್ಯದ ಕಡೆ ತಿರುಗಿ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮೂಲಕ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಹರಿದು ಗಳಗನಾಥದ ಬಳಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣದ ಚಿರಾಪುಂಜಿ ಎನಿಸಿರುವ, ಹೆಚ್ಚು ಮಳೆ ಬೀಳುವ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲೊಂದಾದ ಆಗುಂಬೆ **(ನೋಡಿ–ಆಗುಂಬೆ)** ಇದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನೂರಾರು ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ತೊರೆಗಳು, ಝರಿಗಳು ಹರಿಯುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿದ್ರಾವತಿ, ಶಮ್ಮಗಾವತಿ, ಕುಶಾವತಿ, ಗರ್ಗಿತ, ವರಾಹಿ, ಗುಡ್ಡಿಹಳ್ಳ, ದಂಡವತಿ, ನಾಗರಹಳ್ಳ, ಕುಪ್ಪೆಹಳ್ಳ, ಮೊದಲಾದವನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. ವರಾಹಿ ಹೊಳೆ ಹೊಸನಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ದುಮುಕುವುದರಿಂದ ಕುಂಚನಕಲ್ಲು ಅಬ್ಬೆ ಜಲಪಾತ ಉಂಟಾಗಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವು ಹೊಳೆಗಳು ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆಯತ್ತ ಹರಿದರೆ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಒಳನಾಡಿನ ಮುಖ್ಯ ನದಿಗಳನ್ನು ಸೇರುತ್ತವೆ.

ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಸ್ಯಸಂಪತ್ತು ಸಮೃದ್ಧವೂ ವೈವಿಧ್ಯಮಯವೂ ಆಗಿದೆ. ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕ ಮಳೆ ಬಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಹೋದಂತೆಲ್ಲ ಮಳೆ ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ದಟ್ಟಕಾಡುಗಳೂ ಮಧ್ಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣ ಕಾಡುಗಳೂ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕುರುಚಲು ಕಾಡುಗಳೂ ಬೆಳೆದಿವೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಾಡುಗಳನ್ನು ದಕ್ಷಿಣ ಉಷ್ಣವಲಯದ ನಿತ್ಯ ಹಸುರು ಕಾಡುಗಳು, ದಕ್ಷಿಣ ಉಷ್ಣವಲಯದ ಸಮ್ಮಿಶ್ರ ನಿತ್ಯ ಹಸುರು ಕಾಡುಗಳು, ತೇವಭರಿತ ಎಲೆ ಉದುರುವ ಕಾಡುಗಳು ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಉಷ್ಣವಲಯದ ಮುಳ್ಳಿನ ಕಾಡುಗಳು ಎಂದು ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯ ಹಸುರು ಕಾಡು 88.73 ಚ.ಕಿಮೀ ವಿಸ್ತರಿಸಿದೆ. ತೇವಭರಿತ ಎಲೆ ಉದುರುವ ಕಾಡು ಉತ್ತರದ ಸೊರಬ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ ದಕ್ಷಿಣದ ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನವರೆಗೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆ. ಈ ಎರಡೂ ವರ್ಗದ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಲೆಬಾಳುವ ಮರಗಳು ಅಧಿಕವಾಗಿವೆ. ಹಲಸು, ಸಂಪಿಗೆ, ಮಾವು, ಹೈಗ, ಕರಿಮರ, ಮತ್ತಿ, ನಂದಿ, ಹೊನ್ನೆ, ಹೊಳೆಮತ್ತಿ, ಕೀರಲುಭೋಗಿ, ನಾಗಸಂಪಿಗೆ, ಸಾಗುವಾನಿ, ಬೀಟೆ, ಸುರಹೊನ್ನೆ, ಬಿಲ್ವಾರ, ಗಂಧಗರಿಗೆ, ಕಡವಲ, ಬಿಳಿಬೂರುಗ, ತಾರೆ, ಕಣಗಲು, ಶ್ರೀಗಂಧ, ಹೆಬ್ಬಲಸು, ನೇರಲು, ಕಕ್ಕೆ, ವಳಿಗೆ, ಬಸರಿ, ಶಿವನಿ, ಗುಳಮಾವು, ಗೇರು, ಗುಗ್ಗಳ, ಬಕ್ಕಲು ಮುಂತಾದ ಮರಗಳಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ದಿಂಡಿಗ, ಹಿಪ್ಪೆ, ಬೇವು, ನೆಲ್ಲಿ, ಶ್ರೀಗಂಧ, ಹೊಂಗೆ, ಅಂಟುವಾಳ, ಕರಿಗೇರು, ಹುಣಿಸೆ, ಕಾರೆ, ಸುರಿಮುಳ್ಳು, ಬಿಳಿಜಾಲಿ, ಕರಿಜಾಲಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಖ್ಯ ಸಸ್ಯವರ್ಗವಿದೆ. ಮಲೆನಾಡು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಾಗದ ತಯಾರಿಕೆಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಬಿದಿರು ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಹೆಣಿಗೆ ವಸ್ತು ಸಾಮಗ್ರಿಗಳಿಗೆ ಬೇಕಾದ ಬೆತ್ತವಾಟೆಗಳಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 76,855 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶವಿದೆ (1998–99).

ದಟ್ಟ ಹಸುರು ಕಾಡುಗಳುಳ್ಳ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಸಂಪತ್ತು ವಿಪುಲವೂ ವೈವಿಧ್ಯಮಯವೂ ಆಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಆನೆ, ಕಾಡುಕೋಣಗಳು, ಜಿಂಕೆ, ಸಂಬಾರ, ಹುಲಿ, ಚಿರತೆ, ಸಾರಗ, ಕಡವೆ, ಹಂದಿ, ಕರಡಿ, ತೋಳ, ಕಾಡುಕುರಿ, ಬರ್ಕ, ಕಬ್ಬೆಕ್ಕು, ಪುನುಗು, ಬೆಕ್ಕು, ಮುಸಿಯ, ಕೆಂಜಳಿಲು, ಮುಳ್ಳುಹಂದಿ, ಕೋತಿ, ಉಡ, ಮೊಲ, ನರಿ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿವೆ. ಶರಾವತಿ ಮತ್ತು ಶೆಟ್ಟಿಹಳ್ಳಿ ಮೃಗಧಾಮಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಯೋಜಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕಾಡುಕೋಳಿ ಬಾವಲಿ, ರಣಹದ್ದು, ಗಿಡುಗ, ಗರುಡ, ನವಿಲು, ಕೋಗಿಲೆ, ಗವುಜುಗ, ಕಾಜಾಣ, ಕೆಂಬೂತ,

ಬೆಳ್ಳಕ್ಕಿ, ಕಾಗೆ, ಗಿಳಿ, ಹುಂಡುಕೋಳಿ, ಮೀಂಚುಳ್ಳಿ, ಪಾರಿವಾಳ, ಮರಕುಟಿಗ, ಮೈನ ಇತ್ಯಾದಿ ಪಕ್ಷಿಸಂಕುಲವಿದೆ. ಬಾತು ಜಾತಿಯ ಚರ್ಲೆ ಕುಂಡಿಮುಳುಗ ಮೊದಲಾದ ನೀರು ಹಕ್ಕಿಗಳಿವೆ. ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಂಡಗದ್ದೆ ಬಳಿ ಪಕ್ಷಿಧಾಮವಿದೆ. ವಿವಿಧ ಹಕ್ಕಿಗಳು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹೊರಗಿನಿಂದ ಜುಲೈ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಬಂದು ಅಕ್ಟೋಬರ್ ತಿಂಗಳವರೆಗೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಹೆಬ್ಬಾವು, ಮಂಡಲ, ನಾಗರ, ಕಾಳಿಂಗಸರ್ಪ, ಕೇರೆ, ಹಸಿರುಹಾವು, ಕಟುಗ ಮೊದಲಾದ ಹಾವುಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ನದಿ ಮತ್ತು ಕೆರೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೊಸಳೆ ಆಮೆ ನೀರುನಾಯಿಗಳಂತಹ ಜಲಜೀವಿಗಳೂ ಬಾಳೆ, ಅವಲು, ಕುಚ್ಚು, ಗೆಂಡೆ, ಮುರಗೊಡವ, ಕಾಟ್ಲ, ಬಿಳಿಮೀನು, ಚೆಮ್ಮೀನು, ಕುರಗಿ, ಕುರಡಿ, ಹೂಮೀನು, ಹಾವುಮೀನು, ಅರ್ಜ, ಮಳಲಿ ಮುಂತಾದ ಮೀನುಗಳು ಇವೆ. ಮಲೆನಾಡಿನ ದನಗಳು ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕವಾಗಿದ್ದು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಪ್ಪು ಮತ್ತು ಕಂದು ಬಣ್ಣದವಾಗಿ ರುತ್ತವೆ. ಬಿಳಿಯ ದೊಡ್ಡ ರಾಸುಗಳು ಬಯಲುಸೀಮೆ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿವೆ. ಮಿಶ್ರಜಾತಿಯ ತಳಿಗಳ ಸಾಕಣೆ ಈಗ ಹೆಚ್ಚುತ್ತಿದೆ. ಕೋಣಗಳನ್ನು ಮಲೆನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಉಳುಮೆಗೆ ಬಳಸುತ್ತಾರೆ.

ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಾಯುಗುಣ ಕರ್ನಾಟಕದ ಇತರ ಮಲೆನಾಡು ಮತ್ತು ಅರೆಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶಗಳಂತೆಯೇ ಇದೆಯೆನ್ನಬಹುದು. ಋತುಮಾನವನ್ನು ಜೂನ್–ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್‌ವರೆಗೆ ಮಳೆಗಾಲ, ಅಕ್ಟೋಬರ್–ನವೆಂಬರ್‌ವರೆಗೆ ಹಿಂಗಾರು ಕಾಲ, ಡಿಸೆಂಬರ್–ಫೆಬ್ರವರಿವರೆಗೆ ಚಳಿಗಾಲ, ಮಾರ್ಚ್–ಮೇವರೆಗೆ ಬೇಸಗೆಕಾಲ ಎಂದು ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು. ಮಲೆನಾಡು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವರ್ಷದ ಅರ್ಧಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಮೋಡ ತುಂಬಿದ ವಾತಾವರಣವಿರುತ್ತದೆ. ಮುಂಗಾರು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಏಪ್ರಿಲ್–ಮೇ ತಿಂಗಳುಗಳಲ್ಲಿ ಗುಡುಗು ಮಿಂಚುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಬಿರುಮಳೆ ಬರುವುದುಂಟು. ಆಗುಂಬೆಯಲ್ಲಿ ವಾರ್ಷಿಕವಾಗಿ 7,600 ಮಿಮೀಗೂ ಹೆಚ್ಚು ಮಳೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಹೊಸನಗರ, ಸಾಗರ ಮತ್ತು ಸೊರಬ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸು. 2,000–5,000 ಮಿಮೀಗಳಿಗೂ ಹೆಚ್ಚು ಮಳೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಶಿಕಾರಿಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹೋಲಿಕೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕಡಿಮೆ ಪ್ರಮಾಣದ ಮಳೆ ಬೀಳುತ್ತದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದ ಕಡೆ ಬಂದಂತೆಲ್ಲ ಮಳೆ ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗುಂಬೆ ಬಿಟ್ಟು ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 1,526.5 ಮಿಮೀ. 2000ದಲ್ಲಿ 1957 ಮಿಮೀ. ಮಳೆ ಬಿದ್ದಿದೆ. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಒಂದು ದಿನದಲ್ಲಿ ಆಗುಂಬೆ ಮತ್ತು ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ 500 ಮಿಮೀಗಳಿಗೂ ಹೆಚ್ಚು ಮಳೆ ಬಿದ್ದಿರುವುದುಂಟು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬೇಸಗೆಯಲ್ಲಿ ಅಧಿಕ ಉಷ್ಣಾಂಶವಿರುತ್ತದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಿಲಾವರ್ಗ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಧಾರವಾಡ ಭಿನ್ನಸ್ತರ ಶಿಲೆ ಮತ್ತು ಬೆಣಚುಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮೂರನೆಯ ಎರಡು ಭಾಗ ಧಾರವಾಡ ಭಿನ್ನಸ್ತರ ಶಿಲೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಪಶ್ಚಿಮದಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಹರಡಿರುವ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಶಿಲಾವಲಯ ಮುಖ್ಯ ವರ್ಗವಾಗಿದ್ದು ಅದು ಹೆಚ್ಚು ಭಾಗವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಭಿನ್ನಸ್ತರ ಶಿಲೆಗಳಿದ್ದು ಜ್ವಾಲಾಮುಖಿ ಶಿಲೆಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿರುವ ಕ್ಲೋರಿಟಿಕ್ ಮತ್ತು ಹಾರ್ನ್‌ಬ್ಲೆಂಡ್ ಭಿನ್ನಸ್ತರ ಶಿಲೆಗಳು ಕೆಲವು ಕಡೆ ಕಂಡುಬರುವುವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ವಾರ್ಟ್ಸ್, ಉಂಡೆ ಶಿಲೆಗಳು, ಸುಣ್ಣದ ಕಲ್ಲು, ಷೇಲ್ಸ್ ಮತ್ತು ಕಬ್ಬಿಣಾಂಶದ ಕಲ್ಲುಗಳಿವೆ. ಬಂಗಾರದ ಅದಿರು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕುದುರೆಕೊಂಡ, ಪಲವನಹಳ್ಳಿ, ಹೊನ್ನೆಹಟ್ಟಿ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿ ಮತ್ತು ಅದರ ಉಪನದಿಗಳ ಮೆಕ್ಕಲು ಮಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಬಂಗಾರದ ಅಂಶ ತೆಳುವಾಗಿ ಹರಡಿಕೊಂಡಿದೆ. ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದಿರು ಇಲ್ಲಿನ ಮುಖ್ಯ ಖನಿಜಗಳ ಲ್ಲೊಂದು. ಇದು ಧಾರವಾಡ ಭಿನ್ನಸ್ತರ ಶಿಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಶಂಕರಗುಡ್ಡ ಮತ್ತು ಕುಂಸಿ ಬಳಿಯ ಚಟ್ಟನಹಳ್ಳಿ ಹಾಗೂ ಆಗುಂಬೆ ಬಳಿಯ ಬೆಟ್ಟಶ್ರೇಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮ ದರ್ಜೆಯ ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದಿರಿನ ನಿಕ್ಷೇಪಗಳಿವೆ. ಮತ್ತಿಮನೆ, ಕೊಡಚಾದ್ರಿ, ಕೋಟೆಖಾರಿ ಮತ್ತು ಅಂಬರಗುಡ್ಡ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲೂ ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದಿರು ಸಿಕ್ಕುವುದುಂಟು. ಮ್ಯಾಂಗನೀಸ್ ಅದಿರು ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕುವುದು. ಇದು ನಾಲ್ಕು ವಲಯಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡವಾಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉತ್ತರ ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹರಡಿದೆ. ಧಾರವಾಡ ಭಿನ್ನಸ್ತರ ಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಬಹುದೂರದವರೆಗೂ ಪಟ್ಟೆಗಳಂತೆ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಸುಣ್ಣಕಲ್ಲು ಅಪಾರವಾಗಿದೆ. ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದಿರಿನ ಜೊತೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವ ಕ್ರೋಮೈಟ್ ಹರೇನಹಳ್ಳಿ, ಝುಂಡಿಮಟ್ಟಿ, ಅಂತರಗಂಗೆ ಬಳಿ ಕಂಡುಬಂದಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಇತರ ಮುಖ್ಯ ಖನಿಜಗಳೆಂದರೆ ಸೀಸದ ಅದಿರು, ಗಾರ್ನೆಟ್, ಕಲ್ನಾರು, ಕಾವಿಮಣ್ಣು, ಟೈಟ್ಯಾನಿಯುಮ್, ಕಯೊಲಿನ್, ಕ್ವಾರ್ಟ್ಸ್ ಇತ್ಯಾದಿ. ಬೆಣಚುಕಲ್ಲು, ಲ್ಯಾಟರೈಟ್ ಮತ್ತು ಮರಳನ್ನು ಕಟ್ಟಡ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಹಾಗೂ ರಸ್ತೆ ಕೆಲಸಗಳಿಗೆ ಬಳಸುತ್ತಾರೆ. ಜೇಡಿಮಣ್ಣೂ ಹೆಚ್ಚು ಸಿಗುತ್ತದೆ.

ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಮಣ್ಣಿನ ಬಗೆಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಮಲೆನಾಡು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಜಂಬುಮಣ್ಣು ಅಥವಾ ಕೆಂಪು ಜೇಡಿ ಮಿಶ್ರಿತ ಮಣ್ಣೂ ಕಣಿವೆ ಮತ್ತು ಜೌಗು ಸ್ವರೂಪದ ತಗ್ಗುಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಮರಳು ಮಿಶ್ರಿತ ಮೃದು ಮಣ್ಣೂ ಕೆಲವೆಡೆ ಮರಳು ಮತ್ತು ಜೇಡಿ ಮಿಶ್ರಿತ ಫಲವತ್ತಾದ ಮಣ್ಣೂ ಇದ್ದು ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಫಲವತ್ತ ಲ್ಲದ ಮಣ್ಣಿನ ಪ್ರದೇಶವೂ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಮಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸಸಾರಜನಕದ ಅಂಶ ಹೆಚ್ಚಾಗಿಯೂ ರಂಜಕ ಮತ್ತು ಪೊಟಾಷ್ ಅಂಶ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿಯೂ ಸುಣ್ಣದ ಅಂಶದ ಕೊರತೆಯೂ ಇರುವುದು ಕಂಡುಬಂದಿದೆ.

ಜಿಲ್ಲೆಯ ಭೌಗೋಳಿಕ ಲಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಭಿನ್ನತೆ ಇರುವುದರಿಂದ ವ್ಯವಸಾಯ ಆಯಾ ಮಣ್ಣು ಮತ್ತು ವಾಯುಗುಣಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ವೈವಿಧ್ಯವಾಗಿದೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಣ್ಣು ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲಕರವಾಗಿದೆ.

ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲೇ ಅತ್ಯಂತ ಹೆಚ್ಚು ನೀರಾವರಿ ಪ್ರದೇಶ ಹೊಂದಿದೆ ಅನ್ನಬಹುದು. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಲೆನಾಡು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮಬದ್ಧವಾದ ನೀರಾವರಿಯಲ್ಲದೆ ಮಳೆನೀರು ಮತ್ತು ನೂರಾರು ತೊರೆಗಳು ಮತ್ತು ಜಿನುಗು ನೀರಿನಿಂದ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ನೀರೊದಗುತ್ತದೆ. ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಲಕ್ಕವಳ್ಳಿ ಬಳಿ ಭದ್ರಾನದಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ಭದ್ರಾ ಜಲಾಶಯ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ವರಪ್ರದವಾಗಿದೆ. ಈ ಯೋಜನೆಯಿಂದ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ 40,446 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಿಗೂ ಹೆಚ್ಚು ನೀರೊದಗಿದೆ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗಾಜನೂರು ಬಳಿ ತುಂಗಾನದಿಗೆ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ಅಣೆಕಟ್ಟು ಇನ್ನೊಂದು ಮುಖ್ಯ ನೀರಾವರಿ ಯೋಜನೆ. ಇದರಿಂದ 8,707.5ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಿಗೆ ನೀರೊದಗುತ್ತಿದೆ. ಶಿಕಾರಿಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕುಮುದ್ವತಿ ನದಿಯ ಅಂಜನಾಪುರ ಜಲಾಶಯದಿಂದ 7,169 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳ ನೀರಾವರಿಯಾಗಿದೆ. ಅಂಬ್ಲಿಗೊಳ ಜಲಾಶಯ ಮತ್ತು ಗೊಂಡಿ ಅಣೆಕಟ್ಟುಗಳಿಂದಲೂ ನೀರಾವರಿ ಅನುಕೂಲತೆ ದೊರೆತಿದೆ. ಕಾಲುವೆ ನೀರಾವರಿಯಲ್ಲಿ ಇದು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆದಿದೆ.

ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಲುವೆಯಿಂದ 45,240ಹೆಕ್ಟೇರ್, ಕೊಳವೆಬಾವಿಗಳಿಂದ 6,293ಹೆಕ್ಟೇರ್, ಕೆರೆಗಳಿಂದ 64,995ಹೆಕ್ಟೇರ್, ಬಾವಿಗಳಿಂದ 2,036 ಹೆಕ್ಟೇರ್, ನೀರಾವರಿಯಿಂದ 1,601ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಮತ್ತು ಇತರೇ ವಿಧಾನಗಳಿಂದ 8,568ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಿಗೆ ನೀರೊದಗಿಸಲಾಗಿತ್ತು. (1998–99).

ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಅಚ್ಚ ಬೇಸಾಯದ ಕೃಷಿಕರ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದ್ದು ಜೊತೆಗೆ ಮಲೆನಾಡ ಸೆರಗಿನಲ್ಲಿ ನದಿಗಳ ಹರಿವಿನಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ವಿವಿಧ ಬೆಳೆಗಳ ತವರಿನಂತಿದೆ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಈ ಕೆಳಗಿನ ಕೆಲವು ಅಂಕಿ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಬಹುದು. 1998–99ರಲ್ಲಿ 6,480 ಟನ್ನುಗಳ ನೆಲಗಡಲೆ, 12,48,548 ಟನ್ನುಗಳ ಕಬ್ಬು, 42,405 ಬೇಲುಗಳ ಹತ್ತಿ, 186 ಟನ್ನುಗಳ ಕಡಲೆ, 236 ಟನ್ ತೊಗರಿ 239 ಟನ್ನುಗಳ ಇತರೆ ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳು ಒಟ್ಟು ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳು 5425 ಟನ್ನುಗಳಾಗಿದ್ದವು.

ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಬತ್ತದ ಕಣಜವೆಂಬ ಹೆಸರಿಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿರುವ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ವ್ಯವಸಾಯಪ್ರಧಾನ ಜಿಲ್ಲೆ. ಬತ್ತ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಟ್ಟು ಬೆಳೆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬತ್ತದ ಬೆಳೆ ಸೇ. 54.02ರಷ್ಟು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದು, 1998–99ರಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 2,48,134 ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳಲ್ಲಿ ಬಿತ್ತನೆ ಮಾಡಲಾಗಿತ್ತು. 1,58,633 ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳಲ್ಲಿ ಬತ್ತವನ್ನೂ 8,702 ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳಲ್ಲಿ ರಾಗಿಯನ್ನೂ 2,215 ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳಲ್ಲಿ ಜೋಳವನ್ನೂ 1,77,988 ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನೂ 8,295 ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಸುಕಿನ ಜೋಳವನ್ನೂ 11,061 ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿದಳಧಾನ್ಯಗಳನ್ನೂ 11,233 ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬನ್ನೂ 5,399 ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳಲ್ಲಿ ನೆಲಗಡಲೆಯನ್ನೂ 18,011 ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿಯನ್ನೂ ಬೆಳೆಯಲಾಗಿತ್ತು.

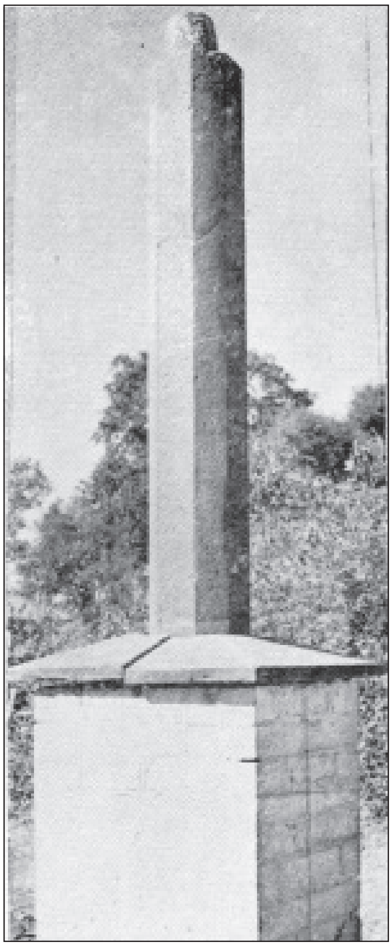

ಶಿಕಾರಿಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಳವಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಿಲಾಸ್ತಂಭ

ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಹರಳುಬೀಜ, ನಾರಗಸೆಬೀಜ, ಸೂರ್ಯಕಾಂತಿ, ಎಳ್ಳು, ಕುಸುಬೆ ಮೊದಲಾದವನ್ನು ಎಣ್ಣೆ ತೆಗೆಯಲು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅಡಕೆ ಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶದ ಮುಖ್ಯ ವಾಣಿಜ್ಯ ಬೆಳೆ. ಜೊತೆಗೆ ತೆಂಗನ್ನೂ ಬೆಳೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಾವು, ನಿಂಬೆ, ಸೀತಾಫಲ, ಸೀಬೆ, ಸಪೋಟ, ಪರಂಗಿ, ಬಾಳೆ, ಹಲಸು, ಪಪ್ಪಾಯಿ ಮತ್ತಿತರ ಹಣ್ಣಿನ ಬೆಳೆಗಳಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸಾಯ ಸಂಬಂಧವಾದ ಅನೇಕ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಕೆ ಬೆಳೆ ಸಂಶೋಧನಾ ಕೇಂದ್ರ, ತೋಟಗಾರಿಕೆ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರ, ರೈತರ ತರಬೇತಿ ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರ ಮೊದಲಾದವು ಮುಖ್ಯವಾದವು.

ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಬೃಹತ್ ಮತ್ತು ಸಣ್ಣ ವಿದ್ಯುತ್ ಯೋಜನೆಗಳ ನೆಲೆ. ಶರಾವತಿ ನದಿಯ ಜೋಗ ಜಲಪಾತದಲ್ಲಿ 1948ರಲ್ಲಿ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದನೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲಾಯಿತು. ಮಹಾತ್ಮ ಗಾಂಧಿ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಯೋಜನೆಯೆಂದು ನಾಮಾಂಕಿತವಾದ ಈ ಕೇಂದ್ರ ತ್ವರಿತ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಸಾಧಿಸಿದೆ(**ನೋಡಿ– ಗೇರುಸೊಪ್ಪೆ ಜಲಪಾತ**). ಈ ಕೇಂದ್ರದ ಒಟ್ಟು ಉತ್ಪಾದನಾಸಾಮರ್ಥ್ಯ 1,20,000 ಕಿವಾ. ಭದ್ರಾನದಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಲಕ್ಕವಳ್ಳಿ ಬಳಿ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ಭದ್ರಾ ಜಲಾಶಯ ನೀರಾವರಿ ಮತ್ತು ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದನೆಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಉದ್ದೇಶಿತವಾಗಿದೆ. ಅದರ ಗರಿಷ್ಠ ಉತ್ಪಾದನಾಸಾಮರ್ಥ್ಯ 33,220 ಕಿವಾ. ಶರಾವತಿ ನೀರನ್ನು ಸಮಗ್ರವಾಗಿ ವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದನೆಗೆ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಶರಾವತಿ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಯೋಜನೆಯನ್ನು 1956ರಲ್ಲಿ ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. ಈ ಉದ್ದೇಶಕ್ಕಾಗಿ ಶರಾವತಿ ನದಿಗೆ ಜೋಗ ಜಲಪಾತಕ್ಕೆ ಹತ್ತು ಕಿಮೀ ಮೇಲುಗಡೆ ಸಾಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಲಿಂಗನಮಕ್ಕಿ ಅಣೆಕಟ್ಟನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದು ವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದನೆಯ ಜೊತೆಗೆ ಜಲಪಾತಕ್ಕೆ ನೀರೊದಗಿಸಲೂ ಅನುಕೂಲಕರವಾಗಿದೆ. ಶರಾವತಿ ಕಣಿವೆ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಯೋಜನೆ 891,000 ಕಿವಾ ವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದನಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಪಡೆದಿದೆ. ಮಹಾತ್ಮಗಾಂಧಿ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಯೋಜನೆಗೆ ಐದು ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಆನೆಬೈಲು ವಿದ್ಯುತ್ ಯೋಜನೆ ಇಡೀ ಆಗ್ನೇಯ ಏಷ್ಯದಲ್ಲೇ ಅತಿದೊಡ್ಡ ವಿದ್ಯುತ್ ಸ್ಥಾವರವಾಗಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಎಲ್ಲ ಕೇಂದ್ರಗಳಿಂದ ಒಟ್ಟು ವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದನಾಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಸು. 8,66,000 ಕಿವಾ.

ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಕೈಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಗಣನೀಯ ಪ್ರಗತಿ ಸಾಧಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾದರೂ ಸಣ್ಣಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವುದು ಇತ್ತೀಚಿನ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ. ಕಳೆದ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೆಲವೆಡೆ ಖನಿಜ ಉದ್ಯಮಗಳು ಪ್ರಾರಂಭವಾದರೂ ಅವು ದೃಢಗೊಂಡಿರಲಿಲ್ಲ. ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಸರ್ಕಾರ 1918ರಲ್ಲಿ ಭದ್ರಾವತಿಯಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಕಬ್ಬಿಣ ಮತ್ತು ಉಕ್ಕು ಕಾರ್ಖಾನೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಶಕೆಗೆ ಬುನಾದಿ ಹಾಕಿತೆನ್ನಬಹುದು. ತರುವಾಯ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಮರದ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು, ಹೆಂಚಿನ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು, ಅಕ್ಕಿಗಿರಣಿಗಳು, ಮುದ್ರಣಾಲಯ ಮುಂತಾದವು ಪ್ರಾರಂಭವಾದವು. ಭದ್ರಾವತಿಯಲ್ಲಿ 1936ರಲ್ಲಿ ಕಾಗದದ ಕಾರ್ಖಾನೆ, 1938ರಲ್ಲಿ ಸಿಮೆಂಟ್ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾದವು. 1927ರಲ್ಲಿ ಶಿವಮೊಗ್ಗದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪನೆಗೊಂಡ ಬೆಂಕಿಕಡ್ಡಿ ತಯಾರಿಕಾ ಉದ್ಯಮವನ್ನು 1940ರಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರ ವಹಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ಬೀರೂರು, ಶಿವಮೊಗ್ಗ ರೈಲುಮಾರ್ಗ 1940ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಸಾಗರ–ತಾಳಗುಪ್ಪವರೆಗೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿತು. 1944ರಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರಿ ಗಂಧದ ಎಣ್ಣೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಶಿವಮೊಗ್ಗದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಯಿತು. 1948ರಲ್ಲಿ ಜೋಗದ ಮಹಾತ್ಮ ಗಾಂಧಿ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಕೇಂದ್ರದ ಮೊದಲ ಘಟಕ ಕಾರ್ಯಾರಂಭಮಾಡಿತು. ಭದ್ರಾವತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಕಾಗದ ಕಾರ್ಖಾನೆ 1939ರಲ್ಲಿ ಉತ್ಪಾದನೆ ಆರಂಭಿಸಿತು.

ಈ ಎಲ್ಲ ಉದ್ಯಮಗಳು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯೋತ್ತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತೀವ್ರಗತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಗತಿ ಸಾಧಿಸಿದವು. 1954–55ರಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯಗತಗೊಂಡ ಗ್ರಾಮೀಣ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಯೋಜನೆ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಗಣನೀಯವಾಗಿ ಸಣ್ಣಪ್ರಮಾಣದ ಮತ್ತು ಗೃಹಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆಗೆ ಇಂಬುಗೊಟ್ಟಿತ್ತು. ಭದ್ರಾವತಿ–ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಶಿವಮೊಗ್ಗಕ್ಕೆ 6.4 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ 1954ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಯಿತು. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುತ್ ಮತ್ತು ಗಣಿಗಾರಿಕೆ ಉದ್ಯಮಗಳೂ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಇವೆ. ಇವಲ್ಲದೆ

ಅನೇಕ ಮಧ್ಯಮ ಪ್ರಮಾಣದ ಉದ್ಯಮಗಳು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಕಾರಿಪುರದ ಬಳಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವ ಜಯಪದ್ಮ ದ್ರಾವಕ ಸಂಸ್ಕರಣ ಕಾರ್ಖಾನೆಯಲ್ಲಿ (1972) ಸಾಬೂನು ಮತ್ತು ಬಣ್ಣ ತಯಾರಿಸಲು ಬಳಸುವ ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ಉತ್ಪಾದಿಸುತ್ತಾರೆ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ-ಭದ್ರಾವತಿ ಮಾರ್ಗಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸರ್ಕಾರಿ ಹಾಲಿನ ಡೈರಿ(1963) ಇದೆ. ಉಣ್ಣೆ ಮತ್ತು ರೇಷ್ಮೆ ಬಟ್ಟೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಸುವ ಬಣ್ಣದ ತಯಾರಿಕಾ ಘಟಕ ಒಂದು (1969) ಹೊಸನಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ರಿಪ್ಪನ್‌ಪೇಟೆಯಲ್ಲಿದೆ. ನ್ಯಾಷನಲ್ ಎಜುಕೇಷನ್ ಸೊಸೈಟಿಯವರು ವಿವಿಧ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಅನೇಕ ಸಣ್ಣಪ್ರಮಾಣದ ಉದ್ಯಮಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಾರೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಎಣ್ಣೆ, ಸಾಬೂನು ತಯಾರಿಕೆ, ಬೆಂಕಿಕಡ್ಡಿ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಕೈಕಾಗದ ತಯಾರಿಕಾ ಉದ್ಯಮ, ನಾರಿನ ಉದ್ಯಮ ಮತ್ತು ದ್ರಾವಕ ಸಂಸ್ಕರಣ ಉದ್ಯಮ ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಉದ್ಯಮಗಳು, ಲಘು ಕಾಂಕ್ರೀಟ್ ಉಪಕರಣ ತಯಾರಿಕಾ ಉದ್ಯಮಗಳಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಅಕ್ಕಿ ಮತ್ತು ಹಿಟ್ಟಿನ ಗಿರಣಿಗಳಿವೆ, ಎಣ್ಣೆ ಉದ್ಯಮಗಳೂ ಮರದ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳೂ ಇವೆ. ಹತ್ತಿ ಕೈಮಗ್ಗದ ಘಟಕಗಳೂ ಮಂಗಳೂರು ಹೆಂಚು ತಯಾರಿಸುವ ಘಟಕಗಳೂ ಇವೆ. ಜೇನುಸಾಕಣೆ, ಕುಂಬಾರಿಕೆ, ಚರ್ಮದ ಕೆಲಸ, ಮರಗೆಲಸ, ಕಬ್ಬಿಣದ ಕೆಲಸ, ಗಾಣ, ಹೆಣಿಗೆ, ನೇಯ್ಗೆ, ಗಂಧದ ವಸ್ತುಗಳ ತಯಾರಿಕೆ, ಲೋಹದ ಪಾತ್ರೆಗಳ ತಯಾರಿಕೆ ಮೊದಲಾದವು ಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ನೂರಾರು ಸಣ್ಣ ಉದ್ಯಮಗಳು ಜಿಲ್ಲೆಯಾದ್ಯಂತ ವ್ಯಾಪಿಸಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೈಗಾರಿಕಾ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳು ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಗಿವೆ. ಸಾಗರದಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮೀಣ ಕೈಕೆಲಸದ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರ, ಭದ್ರಾವತಿಯಲ್ಲಿ ಕೈಗಾರಿಕಾ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರಗಳಿವೆ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಭದ್ರಾವತಿ, ಸಾಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ತಾಳಗುಪ್ಪ ಮುಖ್ಯ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಕೇಂದ್ರಗಳೆನಿಸಿವೆ.

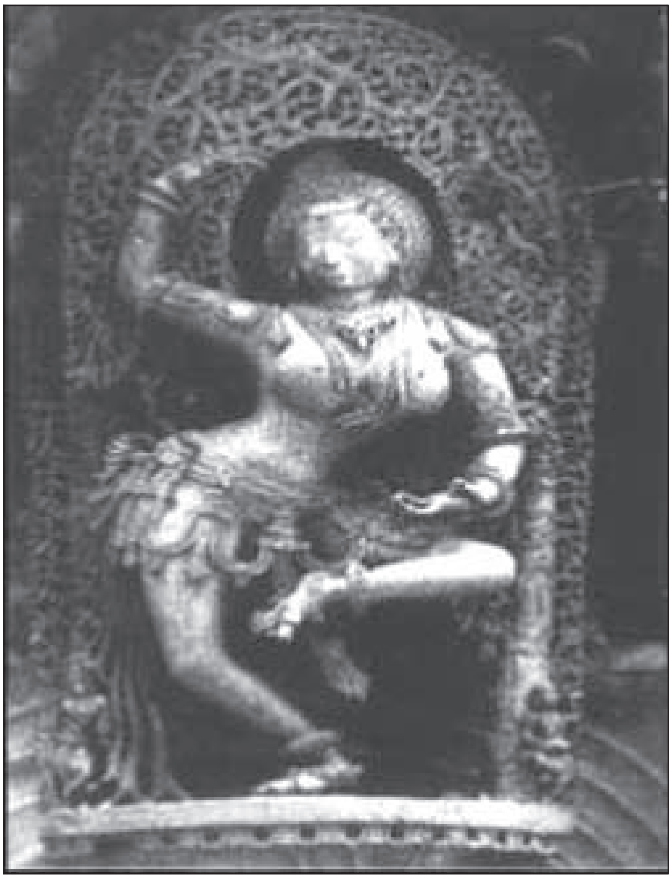
ಗಂಧದಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಿದ ಒಂದು ಶಿಲ್ಪ

ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಖ್ಯ ವಾಣಿಜ್ಯ ವ್ಯವಹಾರ ವಸ್ತುಗಳೆಂದರೆ ಅಡಕೆ, ಮೆಣಸು, ಹತ್ತಿ, ಬತ್ತ, ಜೋಳ, ರಾಗಿ, ದ್ವಿದಳಧಾನ್ಯಗಳು, ಮೆಣಸಿನ ಕಾಯಿ, ನೆಲಗಡಲೆ, ಸೀಗೆ, ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪು, ತೆಂಗಿನಕಾಯಿ, ಗೇರುಬೀಜ ಮೊದಲಾದವು. ನಿಯಂತ್ರಿತ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳು ಮತ್ತು ವ್ಯವಸಾಯೋತ್ಪನ್ನ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳು ಇಲ್ಲಿನ ಮಾರಾಟ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರವಹಿಸುತ್ತವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ವಾರಸಂತೆಗಳೂ ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಜೊತೆಗೆ ವರ್ಷಂಪ್ರತಿ ನಡೆಯುವ ಅನೇಕ ಧಾರ್ಮಿಕ ಉತ್ಸವಗಳು, ದನಗಳ ಜಾತ್ರೆಗಳು, ರಥೋತ್ಸವಗಳು, ವ್ಯಾಪಾರ ಚಟುವಟಿಕೆಗೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿವೆ. ವಿವಿಧ ಕೈಗಾರಿಕಾ ವಸ್ತುಗಳು, ಬಟ್ಟೆ, ಎಣ್ಣೆ, ಗೃಹಬಳಕೆ ವಸ್ತುಗಳು ಮೊದಲಾದವು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೊರಗಿನಿಂದ ಬರುತ್ತವೆ.

ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವು ಘಟ್ಟ ಮಾರ್ಗಗಳು ಕೆಳದಿ ಅರಸರು ಮತ್ತು ಹೈದರ್-ಟಿಪ್ಪು ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದವು. ಆದರೆ ಅವುಗಳಿಗೆ ಆಧುನಿಕ ಸ್ವರೂಪ ನೀಡುವ ಕಾರ್ಯ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಮುಖ್ಯವೆನಿಸಿತು. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆಯೊಂದಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕಿಸುವ ಹುಲಿಕಲ್ಲು, ಹೈದರ್ ಘಾಟ್ ಮತ್ತು ಆಗುಂಬೆ ಘಾಟ್-ಈ ಮೂರು ಮುಖ್ಯ ರಸ್ತೆಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಆಗುಂಬೆ ಘಾಟ್ ರಸ್ತೆ ತುಂಬಾ ಕಡಿದಾದ ಮಾರ್ಗ. ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯೊಂದಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕಿಸಲು ಜೋಗ-ಭಟ್ಕಳ ಮಾರ್ಗವಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉತ್ತರ ಭಾಗದಿಂದ ಕೆಲವು ರಸ್ತೆಗಳು ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯೊಂದಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕ ಸಾಧಿಸಿವೆ. ಜಿಲ್ಲಾ ಕೇಂದ್ರ ಶಿವಮೊಗ್ಗದೊಂದಿಗೆ ಬೆಂಗಳೂರು, ಮೈಸೂರು, ಮಂಗಳೂರು, ಬೆಳಗಾಂವಿ ಮೊದಲಾದ ನಗರಗಳೊಂದಿಗೆ ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿಗಳ ಮೂಲಕ ರಸ್ತೆ ಸಂಪರ್ಕವಿದ್ದು ಇತರ ಜಿಲ್ಲಾ ಕೇಂದ್ರಗಳೊಂದಿಗೂ ಸಂಪರ್ಕ ಮಾರ್ಗಗಳಿವೆ. ಬೆಂಗಳೂರು-ಹೊನ್ನಾವರ ಮಾರ್ಗ ಭದ್ರಾವತಿ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಕುಂಸಿ, ಸಾಗರ, ತಾಳಗುಪ್ಪ ಮತ್ತು ಜೋಗ ಮೂಲಕ ಹೋಗುವ ರಾಜ್ಯದ ಮುಖ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 115ಕಿಮೀ ದೂರವಿದೆ. ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬೀರೂರಿನಿಂದ ಮುಂದುವರಿದ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಹಂತಹಂತವಾಗಿ 1940ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಶಿವಮೊಗ್ಗ-ಸಾಗರ-ತಾಳಗುಪ್ಪ ದವರೆಗೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿತು. ಬೀರೂರು-ತಾಳಗುಪ್ಪ ಮಾರ್ಗದ ಒಟ್ಟು ಉದ್ದ 161 ಕಿಮೀ. ಭದ್ರಾವತಿಯ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ಕಬ್ಬಿಣ ಮತ್ತು ಉಕ್ಕಿನ ಕಾರ್ಖಾನೆಯಿಂದ ಕೆಲವು ಗಣಿಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ 96 ಕಿಮೀ ಟ್ರಾಮ್ ಮಾರ್ಗಗಳ ಸೌಲಭ್ಯವಿದೆ. ಭದ್ರಾವತಿಯ ಆಕಾಶವಾಣಿ ಕೇಂದ್ರ 1965ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಾರವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿತು.

ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯೋತ್ತರಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೈಗೊಂಡ ಆರೋಗ್ಯ ರಕ್ಷಣಾ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಗಳಿಂದಾಗಿ ವಿವಿಧ ಸೋಂಕು ಹಾಗೂ ಹಾನಿಕರ ರೋಗಗಳನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಶಿವಮೊಗ್ಗದಲ್ಲಿನ ಮೆಗ್ಗಾನ್ ಆಸ್ಪತ್ರೆ 1880ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು. ತರುವಾಯ ಸಾಗರ, ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ, ಭದ್ರಾವತಿ ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳು ಪ್ರಾರಂಭವಾದವು. 1999-2000ದಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 6 ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳಿದ್ದು ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ 3 ಭಾರತೀಯ ವೈದ್ಯಪದ್ಧತಿಯ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳೂ 55 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳೂ 38 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಘಟಕಗಳೂ ಇದ್ದವು.

ಖಾಸಗಿ ಸಂಸ್ಥೆಯೊಂದು ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲಾ ತರಗತಿಗಳನ್ನು 1854ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿತು. 1923ರಲ್ಲಿ ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸರ್ಕಾರಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ, 1928ರಲ್ಲಿ ಸಾಗರ ಪೌರಸಭೆಯ ಒಂದು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. 1933–34ರಲ್ಲಿ ಶಿವಮೊಗ್ಗದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಯರ ಪ್ರಥಮ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಶಿವಮೊಗ್ಗದಲ್ಲಿ 1940ರಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರಿ ಇಂಟರ್‌ಮೀಡಿಯೆಟ್ ಕಾಲೇಜು ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂತು. ಇದನ್ನೇ ಮುಂದೆ 1959–60ರಲ್ಲಿ ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ಕಾಲೇಜು ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಯಿತು. ಇಂದು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿವೆ. ಶಿವಮೊಗ್ಗದಲ್ಲಿ ಮಹಿಳಾ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಕಾಲೇಜು, ದೇಶೀಯ ವಿದ್ಯಾಶಾಲಾ ಕಾಲೇಜು, ನ್ಯಾಷನಲ್ ವಾಣಿಜ್ಯ ಸಂಜೆ ಕಾಲೇಜು, ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಫಾರ್ಮಸಿ, ನ್ಯಾಷನಲ್ ಶಿಕ್ಷಣ ಕಾಲೇಜು, ಪ್ರಥಮ ದರ್ಜೆ ಕಾಲೇಜು (ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ), ಲಾಲ್ ಬಹದ್ದೂರ್ ಕಾಲೇಜು ಮತ್ತು ವಾಣಿಜ್ಯ ಕಾಲೇಜು (ಸಾಗರ), ಭದ್ರಾ ಕಾಲೇಜು (ಭದ್ರಾವತಿ), ಒಂದು ಕಾನೂನು ಕಾಲೇಜು, 5 ಉಪಾಧ್ಯಾಯರ ತರಬೇತಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು, ಒಂದು ಪಾಲಿಟೆಕ್ನಿಕ್, ಒಂದು ಜೂನಿಯರ್ ತಾಂತ್ರಿಕ ಶಾಲೆ, ಒಂದು ಕೈಗಾರಿಕಾ ತರಬೇತಿ ಸಂಸ್ಥೆ, ಒಂದು ದೈಹಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಕಾಲೇಜು ಮುಂತಾದ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿವೆ.

ಕುವೆಂಪು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ

ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವು ಮಠ ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಾಠಶಾಲೆಗಳಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 2000–2001ರಲ್ಲಿ 2,174 ಪ್ರಾಥಮಿಕ, 302 ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳು, 66 ಪದವಿಪೂರ್ವ ಕಾಲೇಜು, 8 ಪಾಲಿಟೆಕ್ನಿಕ್, 1 ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, 2 ಭಾರತೀಯ ವೈದ್ಯಪದ್ಧತಿಯ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ 1 ದಂತ ವೈದ್ಯಕಾಲೇಜೂ ಇದ್ದವು. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ನಗರದಿಂದ 20 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಭದ್ರಾ ಯೋಜನಾ ಪ್ರದೇಶದ ಬಳಿ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಕೇಂದ್ರವನ್ನು 1973ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿತ್ತು. ಅದನ್ನೇ 1987 ಜೂನ್ 29ರಿಂದ ಕುವೆಂಪು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಲಾಯಿತು.

ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಕೇಂದ್ರ ಗ್ರಂಥಾಲಯ ಮತ್ತು ಸರ್ಕಾರಿ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯವಿದೆ. ಈ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಎಚ್.ಎಲ್.ನಾಗೇಗೌಡರು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಈಗ ಇದು ರಾಜ್ಯ ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಇಲಾಖೆಯ ವಶದಲ್ಲಿದೆ. ಕೆಳದಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಳದಿ ಗುಂಡಾ ಜೋಯಿಸರು 1960ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಕೆಳದಿ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯವಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಯಕ್ಷಗಾನ, ಭಾಗವತರ ಆಟ, ಡೊಳ್ಳು ಕುಣಿತ, ತೊಗಲುಬೊಂಬೆಮೇಳ, ವೀರಗಾಸೆ ಕುಣಿತ, ಅಂಟಿಕೆ ಪಂಟಿಕೆ ಮೊದಲಾದ ಜನಪದ ಕಲೆಗಳು ಬೆಳೆದುಬಂದಿವೆ.

ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಭದ್ರಾವತಿ, ಸಾಗರ, ಶಿಕಾರಿಪುರ, ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ, ಸೊರಬ, ಹೊಸನಗರ ಇವು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಟ್ಟಣಗಳು. ಭದ್ರಾವತಿ ನಗರವಲಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಭದ್ರಾವತಿ ನ್ಯೂಟೌನ್, ಶಿಕಾರಿಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಶಿರಾಳಕೊಪ್ಪ ಮತ್ತು ಶಿವಮೊಗ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕುಂಸಿ ಇವು ಇತರ ಪಟ್ಟಣಗಳು. ಸೊರಬ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕುಬಟೂರು, ಚಂದ್ರಗುತ್ತಿ, ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಂಡಗದ್ದೆ, ಭೀಮನಕಟ್ಟೆ, ಶಿಕಾರಿಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ತಾಳಗುಂದ, ಆರಗ, ಹೊಸನಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹುಮಚ, ಸಾಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೆಳದಿ, ಇಕ್ಕೇರಿ ಮುಂತಾದ ಹಲವಾರು ಪುರಾತತ್ತ್ವ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮತ್ತು ಪೌರಾಣಿಕ ಮಹತ್ತ್ವದ ಸ್ಥಳಗಳಿವೆ.

ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಹಾಗೂ ಧಾರ್ಮಿಕ ಪರಂಪರೆಗಳನ್ನು ಅವಿರತವಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿರುವಂತೆ ರಾಜಕೀಯ ಚಟುವಟಿಕೆಗೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟಕ್ಕೆ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೊಡುಗೆ ಗಣನೀಯ. ಶಿಕಾರಿಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಈಸೂರು ಕ್ರಾಂತಿ ನಡೆದ ಸ್ಥಳ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಮಾರಕ ಭವನ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೂ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೊಡುಗೆ ಅಪಾರ. ಇಲ್ಲಿನ ಕೆಲವು ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಿಗಾವೆಯ ಒನಕೆಹೊಂಡದ ಶಿವದೇವಾಲಯದ ಮುಂದಿರುವ ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯ ವಿನಯಾದಿತ್ಯನ ನಾಗರಖಂಡ ಮಾಂಡಲಿಕ ಅರಸನ ಪೊಗಿಲ್ಲಿ ಸೇಂದ್ರಕನ ರಾಜನ ಶಾಸನ (685) ಬಹು ಪ್ರಾಚೀನವಾದದ್ದು. 10–11ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ವಾದಿಭಸಿಂಹಸೂರಿ ಎಂದು ಕರೆಯಿಸಿಕೊಂಡ ಪುಷ್ಪಮುನಿಯ ಶಿಷ್ಯ ಅಜಿತಸೇನ ದೊಡ್ಡ ಪಂಡಿತರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರ ಕ್ಷಾತ್ರ ಚೂಡಾಮಣಿ ಕಾವ್ಯ ಮತ್ತು ಗದ್ಯಚಿಂತಾಮಣಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ರಚನೆಗಳು. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳಂತೂ ಬಹಳಷ್ಟು ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆ ಮತ್ತು ಲಿಪಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಬಳ್ಳಿಗಾವೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಹತ್ತಿರ ಹೆಸರಾಂತ ಜೈನಕವಿ ಶಾಂತಿನಾಥನ ಶಾಸನವೊಂದಿದೆ. ಇವನು ಚಾಳುಕ್ಯ ಭುವನೈಕಮಲ್ಲನ ಮಾಂಡಲಿಕ ಲಕ್ಷ್ಮನೃಪನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಈತ ಸುಕುಮಾರಚರಿತೆ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಶಿವಶರಣ–ಶಿವಶರಣೆಯರಾದ ಅಲ್ಲಮಪ್ರಭು, ಅಕ್ಕಮಹಾದೇವಿ ಇವರ ವಚನಗಳು ಕನ್ನಡ ವಚನಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟಸ್ಥಾನ ಪಡೆದಿವೆ. ಜಕ್ಕೇಶ್ವರನ ಅಂಕಿತದಲ್ಲಿ ಶರಣೆ ಸತ್ಯಕ್ಕನ 20 ವಚನಗಳು ಸಿಕ್ಕಿವೆ. ಕೆಳದಿ ಅರಸರ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸರ್ವತೋಮುಖವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ಒಂದನೆಯ ವೆಂಕಟಪ್ಪನ ಕಾಲದ ತಿರುಮಲಭಟ್ಟನ, ಶಿವಷಟ್ಪದಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಶಿವಗೀತೆ ಮತ್ತು ಆಸ್ಥಾನ ಕವಿಯಾಗಿದ್ದ ಅಶ್ವಪಂಡಿತನ ಕುದುರೆಯನ್ನು ಕುರಿತ ಮಾನಸಪ್ರಿಯ, ಭಟ್ಟೋಜಿದೀಕ್ಷಿತನ ತತ್ತ್ವಕೌಸ್ತುಭ, ಜೀನಸೇನ ದೇಶಾವರ್ತಿಯ ಸಾಂಗತ್ಯದಲ್ಲಿಯ ಒಂದು ಜೈನಪುರಾಣ, ಒಂದನೆಯ ಬಸಪ್ಪನಾಯಕನ ಕಾಲದ ಶಿವತತ್ತ್ವರತ್ನಾಕರ, ಸುಭಾಷಿತಸ್ಫುರದ್ರುಮ, ಸರ್ಜಾ ನಾಗಪ್ಪ ಮಂತ್ರಿಯ ಭಾಮಿನಿಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿ ಬರೆದ ಶುಕಸಪ್ತತಿ ಮುಖ್ಯವಾದವುಗಳು. ಗಂಗಾದೇವಿಯ ಕೆಳದಿ ರಾಜಾಭ್ಯುದಯಂ ಆಗಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರತಿಭೆಗೆ ಒಂದು ಉತ್ತಮ ಉದಾಹರಣೆ. ಷಡಕ್ಷರನ ವೀರಶೈವಶಿರೋಮಣಿ, ನಿರ್ವಾಣನ ಕ್ರಿಯಾಸಾರವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಈ ಕಾಲದ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿವೆ. ಲಿಂಗಣ್ಣ ಕವಿಯ ಕೆಳದಿನೃಪ ವಿಜಯಂ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮಹತ್ತ್ವವುಳ್ಳ ಕೃತಿ.

ಆಧುನಿಕ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಕುವೆಂಪು ಎಂಬ ಕಾವ್ಯನಾಮದಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿರುವ ರಾಷ್ಟ್ರಕವಿ ಕೆ.ವಿ.ಪುಟ್ಟಪ್ಪನವರು

(ನೋಡಿ– ಪುಟ್ಟಪ್ಪ ಕೆ.ವಿ.) ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯವರು. ಇವರ ಶ್ರೀರಾಮಾಯಣದರ್ಶನಂ ಕೃತಿ ಜ್ಞಾನಪೀಠಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪಡೆದಿದೆ. ಕಾನೂರ ಹೆಗ್ಗಡತಿ ಮತ್ತು ಮಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಮದುಮಗಳು ಇವರ ಮಹತ್ತ್ವದ ಕಾದಂಬರಿಗಳು. ಬೆರಳ್‌ಗೆ ಕೊರಳ್ ಮುಂತಾದ ನಾಟಕಗಳು, ಮಹಾನ್ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಜೀವನಚರಿತೆಗಳು ಮತ್ತು ಇವರ ಭಾವಗೀತೆಗಳು ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಎಸ್. ವಿ. ಪರಮೇಶ್ವರಭಟ್ಟ, ಹಾ. ಮಾ. ನಾಯಕ, ಪಿ. ಲಂಕೇಶ್, ಯು. ಆರ್. ಅನಂತಮೂರ್ತಿ, ಕೆ. ವಿ. ಸುಬ್ಬಣ್ಣ, ಪೂರ್ಣಚಂದ್ರ ತೇಜಸ್ವಿ, ಎಂ. ಕೆ. ಇಂದಿರಾ, ನಾ. ಡಿಸೋಜ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಾಹಿತಿಗಳೂ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯವರೇ. ಚಲನಚಿತ್ರ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಖ್ಯಾತಿ ತಂದವರು ಗಿರೀಶ ಕಾಸರವಳ್ಳಿ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಸುಬ್ಬಣ್ಣ. ಅನೇಕ ಪ್ರತಿಭಾವಂತ ಸಾಹಿತಿಗಳನ್ನು ಕಲಾವಿದರನ್ನು ಪಡೆದ ಖ್ಯಾತಿ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಗಿದೆ.

ಕುವೆಂಪು ಅವರ ಮನೆ, ಕುಪ್ಪಳಿ

ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಪ್ರಕೃತಿಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ, ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯ ಸ್ಥಳಗಳಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಪ್ರಪಂಚವಿಖ್ಯಾತ ಜೋಗ ಜಲಪಾತ ಮನೋಹರ ದೃಶ್ಯವುಳ್ಳ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪ್ರವಾಸಿ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದೆ. ತಾಳಗುಪ್ಪದ ಉತ್ತಮ ಭೂದೃಶ್ಯಗಳೂ ಹೊಸನಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟದಲ್ಲಿರುವ ಕೊಡಚಾದ್ರಿ ಶಿಖರದ ಬಳಿಯಿಂದ ಅರಬ್ಬಿ ಸಮುದ್ರದವರೆಗೂ ಕಾಣುವ ಮನೋಹರ ದೃಶ್ಯ ಮತ್ತು ಆಗುಂಬೆಯ ಸೂರ್ಯಾಸ್ತದೃಶ್ಯ ಮುಂತಾದವು ಚೇತೋಹಾರಿಯಾದವು. ಶಿಕಾರಿಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮದಗಕೆರೆ ನೀರಾವರಿಗೆ ಮೂಲಗಳಾಗಿರುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯ ಸ್ಥಳವೂ ಆಗಿದೆ. ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಂಡಗದ್ದೆ ಬಳಿ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಪಕ್ಷಿಧಾಮವಿದೆ. ಹೊಸನಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕುಂಚಿಕಲ್ಲು ಅಬ್ಬೆಯಲ್ಲಿ ವರಾಹಿ ನದಿ ಒಂಬತ್ತು ಹಂತಗಳಲ್ಲಿ ದುಮುಕುತ್ತದೆ. ಶರಾವತಿ ನದಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ಲಿಂಗನಮಕ್ಕಿ ಜಲಾಶಯ, ಭದ್ರಯೋಜನಾ ಪ್ರದೇಶ, ತುಂಗಾ ಅಣೆಕಟ್ಟು ಮೊದಲಾದವು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯ ಸ್ಥಳಗಳಾಗಿವೆ.

ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ದಕ್ಷಿಣಭಾರತದ ಪುರಾತನ ಮಾನವನ ವಾಸಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲೊಂದು. ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ ಬಳಿ ಎಡಗುಡ್ಡೆ ಮತ್ತು ಭದ್ರಾವತಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅನವೇರಿ ಮತ್ತು ನಾಗಸಮುದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನವಶಿಲಾಯುಗದ ಅವಶೇಷಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗುಡ್ಡೇಮರಡಿ ಬೆಟ್ಟದ ಬುಡದಲ್ಲಿ ನವಶಿಲಾಯುಗದ ನಿವೇಶನ ಕಂಡುಬಂದಿದೆ. ಹೊಸನಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನಿಲಸಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಗುಂಬೆ ಬಳಿ ಕುಂದ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮೆಗಾಲಥಿಕ್ ನಿವೇಶನಗಳಿವೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅನೇಕ ಸ್ಥಳಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ರಾಮಾಯಣ ಮತ್ತು ಮಹಾಭಾರತಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅನೇಕ ಐತಿಹ್ಯಗಳಿವೆ. ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯನ್ನು 'ಪಂಪಾ' ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ವನವಾಸಕ, ಅಂದರೆ, ಆಧುನಿಕ ಬನವಾಸಿಯು ಮತ್ತು ಕುಂತಲದ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ. ಸೊರಬ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕುಬಟೂರು ಪ್ರಾಚೀನ ಕುಂತಲದ ನಗರವಾಗಿತ್ತೆಂದೂ ಶಿಕಾರಿಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಬಿಸ್ಲಹಳ್ಳಿ ಮಹಾಭಾರತದ ಕಾಲದ ಏಕಚಕ್ರನಗರವೆಂದೂ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಅಗಸ್ತ್ಯ, ಜಮದಗ್ನಿ, ದೂರ್ವಾಸ, ಹರದತ್ತ, ಚಂದ್ರಹಾಸ, ಪರಶುರಾಮ ಮೊದಲಾದ ಪೌರಾಣಿಕ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅನೇಕ ಸ್ಥಳ ಪುರಾಣಗಳಿವೆ.

ಇತಿಹಾಸ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಬಂದರೆ ಮೌರ್ಯರ ಕಾಲದ ಆಳಿಕೆಯ ಕುರುಹುಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಕುಬಟೂರಿನ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತ ಎಂಬವನ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ. ಬಂದಳಿಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ಹೊಯ್ಸಳ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ನಂದರು ಮತ್ತು ಮೌರ್ಯರು ಕುಂತಲವನ್ನು ಆಳಿದ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ. ಬನವಾಸಿ ಹಿಂದೆ ಬೌದ್ಧರ ಮುಖ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲೊಂದಾಗಿತ್ತು. ದಖನ್‌ನಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಬಾರಿಗೆ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಕಟ್ಟಿದ ಸಾತವಾಹನರ ಆಳಿಕೆಗೆ ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಸೇರಿತ್ತು.

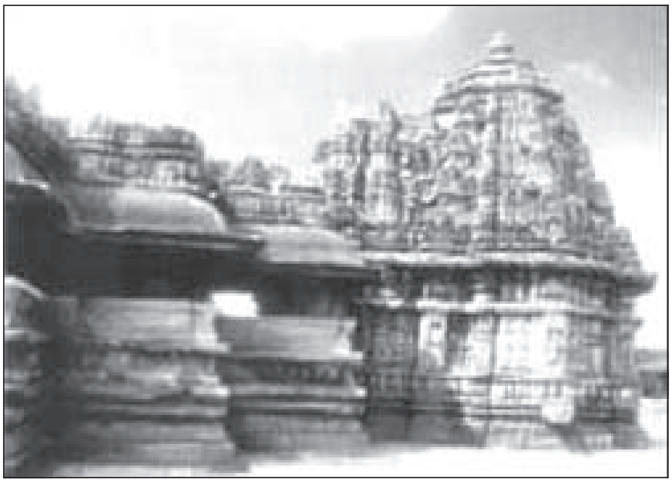

ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯ, ಕೆಳದಿ

ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಥಮ ರಾಜಮನೆತನವೆಂದು ಹೆಸರಾದ ಕದಂಬರ ಮೂಲ ಪುರುಷರು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಿಕಾರಿಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸ್ಥಾನಕುಂದೂರು ಅಥವಾ ತಾಳಗುಂದದಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಹಾರ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಕದಂಬರ ಮೂಲಸ್ಥಾನವಾದ ಬನವಾಸಿ ಪ್ರಾಂತಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಹುಭಾಗ ಅವರ ಚಟುವಟಿಕೆಯ ಕೇಂದ್ರ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿತ್ತು. ಅವರು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಶತಮಾನದವರೆಗೂ ಆಳಿದರು. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಬಲರಾದ ತಲಕಾಡಿನ ಗಂಗರ ಆರಂಭಕಾಲದ ಶಾಸನ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿದೆ. ಗಂಗವಂಶ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆದಿಭಾಗದವರೆಗೂ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿತ್ತು. ಅವರು ಸ್ವತಂತ್ರರಾಗಿ ಮತ್ತು ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯರ ಮತ್ತು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಸಾಮಂತರಾಗಿ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಆಳಿದ್ದಾರೆ.

ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯರ, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಮತ್ತು ಕಲ್ಯಾಣಿ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಸೇರಿತ್ತು. ಕಳಚುರಿ ಬಿಜ್ಜಳ ಬಳ್ಳಿಗಾಮೆ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ದತ್ತಿ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ಧಮಾನಕ್ಕೆ ಬಂದ ದ್ವಾರಸಮುದ್ರದ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಸಮೃದ್ಧಿ ಪಡೆದಿತ್ತು. ಹೊಯ್ಸಳರ ಸಮಕಾಲೀನರಾದ ದೇವಗಿರಿ ಯಾದವರು ಅಥವಾ ಸೇವುಣರಿಗೂ

ಹೊಯ್ಸಳರಿಗೂ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಯುದ್ಧಗಳು ನಡೆದವು.

ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ರಾಜಮನೆತನಗಳು, ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟುಗಳು ಹುಟ್ಟಿ ಬಾಳಿದುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಸೇಂದ್ರಕರು ಆಳುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. 7ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಬಲ್ಯಕ್ಕೆ ಬಂದ ಸಾಂತರರು ಹೊಸನಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹುಮಚದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ರಾಜಧಾನಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಅವರ ವಂಶದವರು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಳಸ ಮತ್ತು ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಾರ್ಕಳಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ರಾಜಧಾನಿಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಆಳಿದರು. ಹದಿನೇಳನೆಯ ಶತಮಾನದವರೆಗೂ ಕಾರ್ಕಳದಲ್ಲಿ ಅವರ ವಂಶ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ತಲಕಾಡಿನ ಗಂಗರು, ಕಲ್ಯಾಣಿ ಚಾಳುಕ್ಯರು ಮತ್ತು ಹೊಯ್ಸಳರಿಗೆ ಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದ ಹುಮಚದ ಸಾಂತರರು ಮಲೆನಾಡು ಭಾಗದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಪರಂಪರೆಗೆ ಅಮೂಲ್ಯ ಕಾಣಿಕೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ **(ನೋಡಿ– ಸಾಂತರರು)**. ಸೇನವಾರರು, ಸಿಂಧರು, ನೊಳಂಬರು, ಪಾಂಡ್ಯರು, ವಾಣಿಯವರು ಮೊದಲಾದ ಪಾಳೆಯಗಾರರು, ಸಾಮಂತರು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಆಳಿದ್ದಾರೆ. ಹದಿಮೂರನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಸಾಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸೇತುನಾಡು ಎಂಬ ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟು ಇತ್ತು.

ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರಮುಖ ಭಾಗಗಳಲ್ಲೊಂದಾಗಿತ್ತು. ಆರಗ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರಗುತ್ತಿಗಳು ಪ್ರಾಂತೀಯ ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಳಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಬಿಜಾಪುರದ ಆದಿಲ್‌ಶಾಹೀಗಳೂ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲ ಆಳಿದರು.

ವಿಜಯನಗರದ ಪತನಾನಂತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದ ಕೆಳದಿ ನಾಯಕರು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಣ್ಣಿನ ಮಕ್ಕಳು. ವೀರಶೈವ ರೈತ ಮನೆತನದ ಚೌಡಪ್ಪ ಅವನ ಸಹೋದರ ಭದ್ರಪ್ಪ ಎಂಬವರು ಸ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಕೆಳದಿಯ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಹಳ್ಳಿಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ಸ್ವಾಧೀನಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡರು. ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಟರು ಮೊದಲಿಗೆ ಅವರನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದರು. ಆ ಸಹೋದರರ ಧೈರ್ಯಸಾಹಸಗಳಿಗೆ ಮೆಚ್ಚಿ ಅವರನ್ನು ತಮ್ಮ ಸಾಮಂತರಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರು. ಅವರಿಗೆ ವಿಜಯನಗರದ ಮಾನ್ಯತೆ ದೊರೆತದ್ದು 1499ರಲ್ಲಿ ಎಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿದ್ದ ಸಂಸ್ಥಾನವನ್ನು ಆಡಳಿತದ ಸೌಲಭ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಹಲವು ಭಾಗಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಮಂಡಲ, ರಾಜ್ಯ, ಕಂಪಣ, ವೇಂಠೆಯ, ಹೆಸರುಗಳು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಸಿಗುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಭಾಗ ಆಥವಾ ಉಪಭಾಗಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸುವಲ್ಲಿ ಯಾವ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ನಿಯಮವನ್ನೂ ಪಾಲಿಸುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ತೋರದು. ಗ್ರಾಮವೇ ಚಿಕ್ಕ ಆಡಳಿತ ಭಾಗವಾಗಿದ್ದು ಅದರ ಆಡಳಿತ ಭಾಗವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಪಾರುಪತ್ಯಗಾರರಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಸುಂಕಸಾರಿಗೆಗಳನ್ನು ಎತ್ತುವುದು, ದುರ್ಗಗಳ ರಕ್ಷಣೆ, ಗ್ರಾಮಾಡಳಿತದ ಹೊಣೆ ಈ ಪಾರುಪತ್ಯಗಾರರಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದು ರಾಜ್ಯ ನಿರೂಪ ಇವರಿಗೆ ಕಳುಹಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ನಾಡಧಿಕಾರಿಗಳು ನಾಡಿನ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಹೊಣೆಗಾರರಾಗಿದ್ದರು. ದಾನದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವಾಗ ಈ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು, ನಾಡಿನವರು, ಗಣಪಣಗಳು ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಾಧಿಕಾರಿಗಳ ಒಪ್ಪಿತವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಸೇನಬೋವ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಎಲ್ಲ ಆಡಳಿತ ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನೂ ಬರೆದಿಡುವ ಅಧಿಕಾರಿ. ದಾನ, ಕ್ರಯ, ವರ್ಗಾವಣೆ ಮುಂತಾದ ಯಾವ ವ್ಯವಹಾರವಾದರೂ ಅದನ್ನು ಸೇನಬೋವನ ಕಡತದಲ್ಲಿ ನಮೂದಿಸಬೇಕಾಗಿತ್ತು.

ಆಗ ಸಾಳ್ವ ಎರಡನೆಯ ನರಸಿಂಹ ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ. ಕೆಳದಿ ಚೌಡಪ್ಪ ಮತ್ತು ಅವನ ವಂಶಸ್ಥರ ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಳವಾದ್ದರಿಂದ ಅವರನ್ನು ಕೆಳದಿ ನಾಯಕರೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಕೆಳದಿ ನಾಯಕರು ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಠೆಯಿಂದ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತ ಬಂದರು. ಅಳಿಯ ರಾಮರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುಸ್ಲಿಮ್ ಸುಲ್ತಾನರನ್ನು ಸೋಲಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಸಾಮಂತರ ದಂಗೆಗಳನ್ನು ಅಡಗಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಅದ್ಭುತ ಯಶಸ್ಸು ಗಳಿಸಿದರು. ಈ ಸಾಧನೆಗಾಗಿ ಕೆಳದಿ ಅರಸರಿಗೆ ನಾಯಕ, ಕೋಟೆಕೋಲಾಹಲ, ಪಡುವಣ ಸಮುದ್ರಾಧಿಪತಿ ಮೊದಲಾದ ಬಿರುದುಗಳಿದ್ದುವು. 1565ರಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರ ಪತನವಾದ ಅನಂತರ ಕೆಳದಿ ನಾಯಕರ ಪಾಲಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಹೊಣೆ ಬಿತ್ತು. ಅವರು ಪೆನುಕೊಂಡೆ ಮತ್ತಿತರ ಕಡೆಗಳಿಂದ ಆಳಿದ ವಿಜಯನಗರದ ಆರವೀಡು ವಂಶಸ್ಥರಿಗೆ ನಿಷ್ಠೆಯಿಂದಿದ್ದು ಕರ್ನಾಟಕದ ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ಕರಾವಳಿ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಿರಪಡಿಸಿದರು. ಕಾಸರಗೋಡಿನಿಂದ ಕಾರವಾರದವರೆಗೂ ಪೋರ್ಚುಗೀಸರು ದೃಢವಾಗಿ ಬೇರೂರದಂತೆ ತಡೆದರು. ಒಂದನೆಯ ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕ, ಶಿವಪ್ಪನಾಯಕ, ಚೆನ್ನಮ್ಮಾಜಿ, ಒಂದನೆಯ ಬಸವಪ್ಪನಾಯಕ ಮೊದಲಾದವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ರಾಜವಂಶ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜಕೀಯದಲ್ಲಿ ಅಮೋಘ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿತು. ಔರಂಗಜೇಬನ ವಿರುದ್ಧ ಸಹಾಯ ಅರಸಿಬಂದ ಶಿವಾಜಿಯ ಮಗ ರಾಜಾರಾಮನಿಗೆ ಆಶ್ರಯ ನೀಡಿ ರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮಾಜಿ ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧಳಾದಳು. ಇದೇ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇಕ್ಕೇರಿಯಿಂದಲೂ ತರುವಾಯ ಬಿದನೂರಿನಿಂದಲೂ 1763ರ ವರೆಗೆ ಆಳಿದ ಈ ವಂಶ ಹೈದರ್ ಅಲಿಯ ದಾಳಿಗೆ ತುತ್ತಾಗಿ ಕೊನೆಗೊಂಡಿತು **(ನೋಡಿ–ಕೆಳದಿ ರಾಜವಂಶ)**.

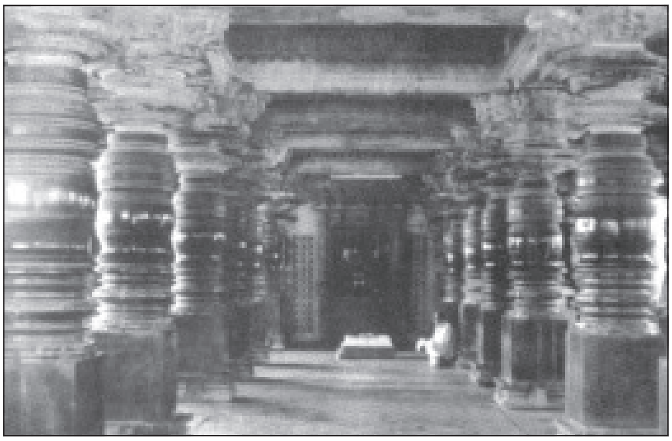
ಕೈಟಭೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನದ ನವರಂಗ, ಕುಬತೂರು

ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಭಾಗವಾಯಿತು. 1799ರ ಅನಂತರ ಹಳೇ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿತು. ಇಲ್ಲಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿ ನಾಯಕರು, ಬಸವಾಪಟ್ಟಣದ ಪಾಳೆಯಗಾರರು, ಹೊನ್ನಾಳಿ ಮುಗಲ ನವಾಬರು ಮೊದಲಾದವರು ಹದಿನೇಳು, ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದರು. ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ಧೋಂಡಿಯ ವಾಘನು ನಡೆಸಿದ ಹೋರಾಟ ಅವಿಸ್ಮರಣೀಯವಾ ಗಿದೆ. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಮುಖ್ಯ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿ 1942ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಈಸೂರು **(ನೋಡಿ)** ಕ್ರಾಂತಿ ಆಧುನಿಕ ಭಾರತದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೆಸರನ್ನು ಚಿರಸ್ಥಾಯಿಗೊಳಿಸಿದೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕು : ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅದೇ ಹೆಸರಿನ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರಪಟ್ಟಣ. ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ, ಹೊಸನಗರ, ವಾಯವ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಾಗರ, ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಶಿಕಾರಿಪುರ, ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೊನ್ನಾಳಿ, ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಭದ್ರಾವತಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ನರಸಿಂಹರಾಜಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕೂ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಹೊಳಲೂರು, ನಿಡಿಗೆ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಕುಂಸಿ, ಹರನಹಳ್ಳಿ ಹೋಬಳಿಗಳು, ಹೊಳಲೂರು, ನಿಡಿಗೆ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಹೋಬಳಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಥಮ ದ್ವಿತೀಯ ಭಾಗಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿದೆ. ಎರಡು ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು 229 ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1,104.7 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 4,45,006.

ಶಿವಪ್ಪನಾಯಕನ ಅರಮನೆ, ಕೆಳದಿ

ತಾಲ್ಲೂಕು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅರೆಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸುತ್ತಲೂ ಗುಡ್ಡಸಾಲುಗಳು ಆವರಿಸಿದ್ದು ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ಪಶ್ಚಿಮದ ಕಡೆ ಸಾಧಾರಣ ಕಾಡುಗಳುಳ್ಳ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳಿವೆ. ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಹೋದಂತೆ ಭೂಮಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಮಟ್ಟಸವಾಗಿದ್ದು ವಿಶಾಲ ಬಯಲುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ತುಂಗಾ ನದಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ನೈಋತ್ಯದಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯಿಂದ ಭದ್ರಾವತಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವ ಭದ್ರಾನದಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವಭಾಗದ ಸರಹದ್ದಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಹರಿದು ಕೂಡಲಿಯಲ್ಲಿ ತುಂಗಾನದಿಯನ್ನು ಕೂಡುವುದು. ಮುಂದೆ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಮುಂದುವರಿದು ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೊನ್ನಾಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಭಿಲ್ಲೇಶ್ವರ ಬೆಟ್ಟದ ಬಳಿ ಹುಟ್ಟುವ ಕುಮುದ್ವತಿ ಕುಂಸಿಯ ಮೂಲಕ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಹಾದುಹೋಗುತ್ತದೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸಣ್ಣ ತೊರೆಗಳು ಹರಿಯುತ್ತವೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕುಂಸಿ ವಲಯದಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದುರು, ಮ್ಯಾಂಗನೀಸ್ ಅದುರು ಮತ್ತು ಸುಣ್ಣದ ಕಲ್ಲುಗಳ ನಿಕ್ಷೇಪಗಳಿವೆ. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಾವಿಮಣ್ಣು, ಸುಣ್ಣದಕಲ್ಲು, ಕಟ್ಟಡ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಲ್ಲುಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಜಂಬುಮಣ್ಣು, ಕೆಂಪು ಜೇಡಿ ಮತ್ತು ಮರಳುಮಿಶ್ರಿತ ಮಣ್ಣನ್ನು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ.

ಅರೆಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಎಲೆ ಉದುರುವ ಸಾಮಾನ್ಯ ಸಸ್ಯವರ್ಗವಿದೆ. ಪೂರ್ವದ ಕಡೆ ಸಾಧಾರಣ ಪ್ರಮಾಣದ ಕಾಡುಗಳಿದ್ದರೆ ಪಶ್ಚಿಮದ ಕಡೆ ತೆಳು ಮತ್ತು ಕುರುಚಲು ಕಾಡುಗಳಿವೆ. ನದಿಗಳ ದಂಡೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯಹಸುರು ಸಸ್ಯವರ್ಗವಿದ್ದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 15,425 ಹೆಕ್ಟೇರು ಕಾಡು ಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಪಶ್ಚಿಮದ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ವನ್ಯಮೃಗಗಳಿವೆ. ಶೆಟ್ಟಿಹಳ್ಳಿ ವನ್ಯಮೃಗ ಸಂರಕ್ಷಣಾಪ್ರದೇಶ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾಯುಗುಣ ಹಿತಕರ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಫಲವತ್ತಾದ ಮಣ್ಣು ಪ್ರದೇಶ, ಸಾಕಷ್ಟು ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿದ್ದು ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲಕರವಾಗಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗಾಜನೂರು ಬಳಿ ತುಂಗಾ ನದಿಗೆ ಅಣೆಕಟ್ಟು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಭದ್ರಾ ಜಲಾಶಯದಿಂದಲೂ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೆಳಭಾಗಗಳಿಗೆ ನೀರಾವರಿ ಒದಗಿದೆ. ಬತ್ತ, ರಾಗಿ, ಜೋಳ ಇವು ಆಹಾರಬೆಳೆಗಳು. ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪು, ಕಬ್ಬು, ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ, ಹತ್ತಿ, ನೆಲಗಡಲೆ, ವಾಣಿಜ್ಯ ಬೆಳೆಗಳು. ಜೊತೆಗೆ ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುವರು. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಬ್ಬು ಬೆಳೆಯುವ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಎರಡನೆಯ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆದಿದೆ. ತೆಂಗು ಬೆಳೆಯಲ್ಲಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲೇ ಪ್ರಥಮಸ್ಥಾನ ಪಡೆದಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು ಬಿತ್ತನೆ ಪ್ರದೇಶ 25,782 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹೈನುಗಾರಿಕೆ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಲ್ಲಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ನದಿ ತೊರೆಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಕಷ್ಟು ಮತ್ಸ್ಯೋದ್ಯಮವಿದೆ. ಗಾಜನೂರಿನ ಬಳಿ ಒಂದು ಮೀನುಸಾಕಣೆ ಕೇಂದ್ರವಿದೆ.

ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೈಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಹೊಂದಿದ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಎರಡನೆಯದು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಾದ್ಯಂತ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಚರ್ಮದ ಉದ್ಯಮಗಳು, ಕಬ್ಬಿಣ ಕೆಲಸದ ಕೇಂದ್ರಗಳು, ನಾಟಾಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕಾರ್ಯಾಗಾರಗಳು, ಗಾಡಿಕಟ್ಟುವುದು, ಬಿದಿರುವಸ್ತುಗಳ ತಯಾರಿಕೆ, ಲೋಹಪಾತ್ರೆಗಳ ತಯಾರಿಕೆ, ಜೇನುಸಾಕಣೆ, ಗುಡಿಗಾರಿಕೆ ಮೊದಲಾದವು ಗಳಿವೆ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ನಗರದ ಹೊರವಲಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವ ತುಂಗಭದ್ರಾ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಮತ್ತು ಸರ್ಕಾರಿ ಹಾಲಿನ ಡೈರಿಗಳು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗ್ರಾಮೀಣ ಆರ್ಥಿಕತೆಯೊಂದಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದಿವೆ. ತಾಳಗುಪ್ಪ-ಭದ್ರಾವತಿ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹಾದುಹೋಗಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಳಗೆ ಮತ್ತು ಹೊರಗೆ ಸಂಪರ್ಕ ಕಲ್ಪಿಸುವ ಅನೇಕ ರಸ್ತೆಮಾರ್ಗಗಳಿದ್ದು ಉತ್ತಮ ಸಂಪರ್ಕಸಾಧನಗಳಿವೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕುಂಸಿ **(ನೋಡಿ)** ಶಿವಮೊಗ್ಗದ ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ 27 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಶಿವಮೊಗ್ಗದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ತುಂಗಾ ಮತ್ತು ಭದ್ರಾ ನದಿಗಳ ಸಂಗಮಸ್ಥಳವಾದ ಕೂಡಲಿ **(ನೋಡಿ)**ಇದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಶೃಂಗೇರಿ ಜಗದ್ಗುರುಗಳು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಮಠವಿದೆ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ-ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಶಿವಮೊಗ್ಗಕ್ಕೆ 10 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಗಾಜನೂರು ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿಗೆ ಒಂದು ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ತುಂಗಾನದಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿರುವ ಅಣೆ ಇದೆ. ಪ್ರವಾಸಿ ಮಂದಿರ, ತುಂಗಾ ವಿದ್ಯಾಪೀಠ ಮತ್ತು ಪಂಚಾಯಿತಿ ರಾಜ್ಯ ತರಬೇತಿ ಸಂಸ್ಥೆ ಇಲ್ಲಿವೆ.

ಪಟ್ಟಣ : ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಈ ಜಿಲ್ಲೆ, ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಹೋಬಳಿಗಳ ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಳ ಮತ್ತು ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರಪಟ್ಟಣ. ಬೆಂಗಳೂರು-ಹೊನ್ನಾವರ ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ 274 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,74,105.

ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆ ಸೀತಾರಾಮಾಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹ, ನವರಂಗ ದ್ವಾರಗಳು ಮತ್ತು ನವರಂಗದ ಸ್ತಂಭಗಳು ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಭೀಮೇಶ್ವರ, ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾ

ರಾಯಣ ಮತ್ತು ಗುಡ್ಡೇಕಲ್ಲು ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ಮೊದಲಾದ ಹಳೆಯ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಆಂಜನೇಯ ಗುಡಿಯ ಬಳಿ ಇರುವ ಕಟ್ಟಡವನ್ನು ಶಿವಪ್ಪನಾಯಕನ ಅರಮನೆ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಮರದ ಕಂಬಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಇದರ ಒಂದು ಭಾಗ ಕೆಳದಿ ನಾಯಕರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ರಾಘವೇಂದ್ರ ಸ್ವಾಮಿಯ ಎರಡು ಮೃತ್ತಿಕ ಬೃಂದಾವನಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಚರ್ಚ್ ರೋಮನ್ ಮತ್ತು ಗಾತಿಕ್ ಶೈಲಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿದೆ.

ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಮಲೆನಾಡಿನ ಪ್ರಮುಖ ಕೈಗಾರಿಕಾ ನಗರವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದು ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ 1927ರಷ್ಟು ಹಿಂದೆಯೇ ಬೆಂಕಿಕಡ್ಡಿ ತಯಾರಿಕಾ ಉದ್ಯಮ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಸರ್ಕಾರ ಇದನ್ನು 1940ರಲ್ಲಿ ವಹಿಸಿಕೊಂಡಿತ್ತು. 1944ರಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರಿ ಗಂಧದ ಎಣ್ಣೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು. ಸರ್ಕಾರ ಇಲ್ಲಿ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಎಸ್ಟೇಟ್ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದೆ. ಮರಗೆಲಸ ಮತ್ತು ಕಬ್ಬಿಣದ ಕೆಲಸಗಳ ಕೇಂದ್ರಗಳಿವೆ. ಮೋಟಾರು ವಾಹನಗಳ ಚಕ್ರಗಳನ್ನು ದುರಸ್ತುಮಾಡುವ ಐದು ಉದ್ಯಮಗಳಿವೆ. ಹೆಂಚಿನ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಬತ್ತ, ಅಡಕೆ, ಮೆಣಸು, ಸೀಗೆಕಾಯಿ, ಸೇಂಗಾ, ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ, ಜೋಳ ಮತ್ತಿತರ ವಸ್ತುಗಳ ಸಗಟುವ್ಯಾಪಾರ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ನಿಯಂತ್ರಿತ ಮಾರುಕಟ್ಟೆ ಇದೆ. ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ರೈಲು ನಿಲ್ದಾಣವಾಗಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿನ ವ್ಯಾಪಾರ ವಾಣಿಜ್ಯ ಕೈಗಾರಿಕಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಹಾಯಕವಾಗಿದೆ. ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿದ್ದು ಕಲಾ, ವಿಜ್ಞಾನ, ವಾಣಿಜ್ಯ, ಕಾನೂನು, ಔಷಧಶಾಸ್ತ್ರ ಮುಂತಾದ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ಶಾಲೆಗಳೂ ಇದ್ದು ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಿದೆ. ಸರ್ಕಾರಿ ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯ, ಜಿಲ್ಲಾ ಕೇಂದ್ರ ಗ್ರಂಥಾಲಯ ಮುಂತಾದವುಗಳಿವೆ.

ಈ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಪೌರಾಣಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಿದ್ದು ಹಿಂದೆ ಋಷಿಗಳು ತಪಸ್ಸುಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಅವರಿಗೆ ಶಿವನ ಮುಖದರ್ಶನವಾಯಿತೆಂದೂ ಆ ಕಾರಣದಿಂದ ಈ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂತೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಇನ್ನೊಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದ ಪ್ರಕಾರ ಋಷಿಗಳು ಶಿವನಿಗೆ ಹೂವಿನ ಮೊಗ್ಗೆಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದರೆಂದೂ ಮತ್ತು ಇಲ್ಲಿ ಋಷಿಗಳು ಸೇವಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಸಿಹಿಪಾನೀಯವನ್ನು ಮೊಗೆಯಲ್ಲಿ ಇಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದೂ ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಸಿಹಿಮೊಗೆ ಅಥವಾ ಶಿವಮೊಗ್ಗೆ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂತೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ.

ಶಿವಮೊಗ್ಗ ನಗರ ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಈ ಸುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶದ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ಕದಂಬರು ಮತ್ತು ಗಂಗರ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಈ ಸ್ಥಳ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯಪಡೆದಿದ್ದುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ವಿಜಯನಗರ ಮತ್ತು ಕೆಳದಿ ನಾಯಕರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಊರು ಹೆಚ್ಚು ಮಹತ್ತ್ವ ಪಡೆದಿತ್ತು. ಕೆಳದಿ ನಾಯಕರು ಇಲ್ಲಿ ಕೋಟೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಇದನ್ನು ತಮ್ಮ ನೆಲೆಗಳಲ್ಲೊಂದಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಈ ಸ್ಥಳ ಹೈದರನ ವಶವಾದ ಅನಂತರ ಮರಾಠರು ಮತ್ತು ಹೈದರ್-ಟಿಪ್ಪು ಇವರ ನಡುವೆ ಈ ಊರಿನ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕಾಗಿ ಆಗಾಗ್ಗೆ ಹೋರಾಟಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದುವು.

*

ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಘ: ಕನ್ನಡದ ಕೈಂಕರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ 1930ರಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದ ಸಂಘ. ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕವಿ ಕುವೆಂಪು ಅವರಿಂದ ಉದ್ಘಾಟಿತವಾಗಿ ಹೊಸೂಡಿ ವೆಂಕಟಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಔದಾರ್ಯದಿಂದ ಭವ್ಯವಾದ ಭವನವನ್ನು ಹೊಂದಿತು. ಈ ಭವನವನ್ನು ಜಯಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ಅವರು ಉದ್ಘಾಟಿಸಿದರು (1943). ಈ ಸಂಘ ಶಿವಮೊಗ್ಗದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ, ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದೆ.

ಕುಕ್ಕೆ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯಶಾಸ್ತ್ರಿ ಅವರು ಈ ಸಂಘದ ಸ್ಥಾಪಕ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ, ಕೂಡಲಿ ಚಿದಂಬರಂ ಅವರು ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ ಈ ಸಂಘಕ್ಕೆ ಭದ್ರ ತಳಹದಿ ಹಾಕಿದರು. ಕತೆಗಾರರಾದ ಆನಂದ, ಎಸ್.ವಿ. ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿರಾಯ, ವಿಷ್ಣುಭಟ್ಟ, ಭೂಪಾಳಂ ಚಂದ್ರಶೇಖರಯ್ಯ, ಹೊಸೂಡಿ ದತ್ತಾತ್ರೇಯ ಶಾಸ್ತ್ರಿ ಮೊದಲಾದವರು ಇದರ ಶ್ರೇಯೋಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಬಹಳವಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದ ಮಹನೀಯರು. ಟಿ. ವೆಂಕಟರಮಣಶಾಸ್ತ್ರಿ, ಮಹಿಷಿ ನರಸಿಂಹಮೂರ್ತಿ, ದೇವಂಗಿ ರತ್ನಾಕರ- ಇವರೆಲ್ಲರ ಪರಿಶ್ರಮದ ಕಾರಣ ಇಂದು ಈ ಸಂಘ ಪ್ರೌಢವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಘದ ಕಟ್ಟಡ

ಈ ಸಂಘ ಹಲವಾರು ಕನ್ನಡ, ಕನ್ನಡೇತರ ಕವಿಗಳು, ವಿದ್ವಾಂಸರು, ಕಲೆಗಾರರು, ವಿಜ್ಞಾನಿಗಳು, ವಿಚಾರವಂತರನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಸನ್ಮಾನಿಸಿ ಪುರಸ್ಕರಿಸಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಹಲವಾರು ಉದಯೋನ್ಮುಖ ಕವಿಗಳನ್ನೂ ಬರೆಹಗಾರರನ್ನು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಿ ಬೆಳಕಿಗೆ ತಂದಿದೆ. ಹಲವಾರು ಉಪಯುಕ್ತ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ. ಮೂರು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನಗಳನ್ನು ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ನಡೆಸಿಕೊಟ್ಟಿದೆ (1943, 1976, 2005). ಈ ಸಂಘ ಹೊಸೂಡಿ ದತ್ತಾತ್ರೇಯಶಾಸ್ತ್ರಿ ಅವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗ್ರಂಥಭಂಡಾರವನ್ನೂ ಒಂದು ಪುಸ್ತಕ ಮಾರಾಟ ಮಳಿಗೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಇದರ ವಜ್ರಮಹೋತ್ಸವ 1991–92ರಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ಇದರ ಸವಿನೆನಪಿಗಾಗಿ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೆಸರಾಂತ ಕನ್ನಡ ಲೇಖಕರಿಗೆ ಸಂಘದ ಗೌರವ ಸದಸ್ಯತ್ವವನ್ನು ನೀಡಿ ಪುರಸ್ಕರಿಸುವ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಹಮ್ಮಿಕೊಂಡು ಈ ಯೋಜನೆಯಡಿಯಲ್ಲಿ ನಾಡಿನ ಹಿರಿಯ ಸಾಹಿತಿಗಳಾದ ಕುವೆಂಪು, ಎಸ್.ವಿ. ಪರಮೇಶ್ವರಭಟ್ಟ, ಎಂ.ಕೆ. ಇಂದಿರಾ, ಯು.ಆರ್. ಅನಂತಮೂರ್ತಿ, ಜಿ.ಎಸ್. ಶಿವರುದ್ರಪ್ಪ, ಹಾ.ಮಾ. ನಾಯಕ, ಪಿ. ಲಂಕೇಶ್, ಕೆ.ವಿ. ಸುಬ್ಬಣ್ಣ ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ಸನ್ಮಾನಿಸಿದೆ.

ಗೌರವ ಸದಸ್ಯರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಕತೆ, ಕವನ, ನಾಟಕ, ಕಾದಂಬರಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಪುರಸ್ಕಾರವನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿದೆ. ಕುವೆಂಪು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕನ್ನಡ ಎಂ.ಎ. ತರಗತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಹೆಚ್ಚು ಅಂಕಗಳಿಸಿದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಕುವೆಂಪು, ಎಸ್.ವಿ.ಪಿ. ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳನ್ನೂ ಬಹುಮಾನಗಳನ್ನೂ ನೀಡುತ್ತಿದೆ.

ಕಾವ್ಯಕಮ್ಮಟ, ಕಥಾಕಮ್ಮಟ, ವಿಚಾರ ಸಂಕಿರಣ, ಸಂವಾದ, ಅಧ್ಯಯನ ಶಿಬಿರ ಇತ್ಯಾದಿ ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಈ ಸಂಘ ನಿರಂತರವಾಗಿ ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿದೆ.

*

ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಸುಬ್ಬಣ್ಣ: 1938– . ಸುಗಮಸಂಗೀತ ಹಾಗೂ ಚಲನಚಿತ್ರ ಸಂಗೀತದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹಾಡುಗಾರರು. ಇವರ ಮೂಲ ಹೆಸರು ಜಿ. ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ. 1938 ಡಿಸೆಂಬರ್ 14ರಂದು ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಾಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಗಣೇಶ್‌ರಾವ್, ತಾಯಿ ರಂಗನಾಯಕಮ್ಮ. ಇವರಿಗೆ ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೂ ಸಂಗೀತಕ್ಕೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದವರು ಇವರ ತಂದೆ ತಾಯಿ. ತಾತ ಸಂಗೀತ ಶಾಮಣ್ಣ ಹಾಗೂ ಸಿನಿಮಾ ತಾರೆ ಪಂಡರೀಬಾಯಿ ಅವರ ಅಣ್ಣ ಪ್ರಭಾಕರರಿಂದ ಸಂಗೀತ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದರು. ಮೈಸೂರು ಅನಂತಸ್ವಾಮಿ, ಗುಣಸಿಂಗ್, ಎನ್. ಎಸ್. ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣಭಟ್ಟ ಮೊದಲಾದವರ ಸ್ನೇಹ, ಸಹಕಾರಗಳು ಇವರ ಸಂಗೀತ ಸಾಧನೆಗೆ ಹೊಸ ಆಯಾಮ ನೀಡಿದವು. ಕಾಲೇಜು ದಿನಗಳಿಂದಲೇ ಊರೂರುಗಳಲ್ಲಿ ಸುಗಮ ಸಂಗೀತ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತಾ ಸಂಗೀತಸುಬ್ಬಣ್ಣ ಎಂದು ಜನಮೆಚ್ಚುಗೆಗೆ ಪಾತ್ರರಾದರು.

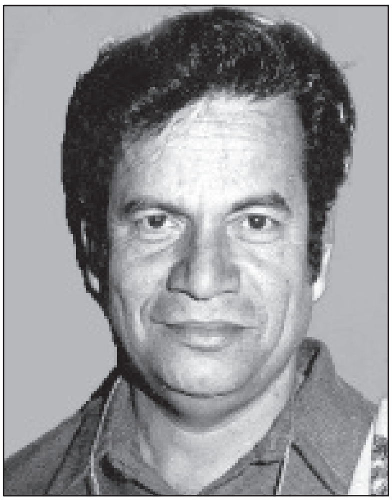

1977ರಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಶೇಖರ ಕಂಬಾರರು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ ಕರಿಮಾಯಿ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಾವಿರದ ಶರಣವ್ವ ಕರಿಮಾಯಿ ತಾಯೇ ಎಂಬ ಹಾಡನ್ನೂ ಕಾಡುಕುದುರೆ ಚಿತ್ರದ ಕಾಡುಕುದುರೆ ಓಡಿ ಬಂದಿತ್ತಾ ಎಂಬ ಹಾಡನ್ನೂ ಹಾಡಿ ಕಂಬಾರರಿಂದಲೇ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಸುಬ್ಬಣ್ಣ ಎಂಬ ಅಭಿಧಾನ ಪಡೆದರು. ಶಿಶುನಾಳ ಶರೀಫ಼ರ ರಚನೆಗಳನ್ನು ಹಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಇವರು ಅದ್ವಿತೀಯರೆನಿಸಿಕೊಂಡರು. ಮೈಸೂರು ಅನಂತಸ್ವಾಮಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ ಕೆ.ಎಸ್. ನಿಸಾರ್ ಅಹಮ್ಮದ್‌ರ ನಿತ್ಯೋತ್ಸವ (ಕ್ಯಾಸೆಟ್)ಗೆ ಹಾಡುವುದರ ಮೂಲಕ ಕರ್ನಾಟಕದ ಮನೆಮಾತಾದರು. ಕುವೆಂಪು ಅವರ ಗೀತೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಂತೆ ಹತ್ತು ಭಾವಗೀತೆಗಳು (1980), ಕವಿಶೈಲ (1990), ಅಗ್ನಿಹಂಸ (1995), ಇತರ ಕ್ರಾಂತಿಗೀತೆಗಳು ಎಂಬ ಕ್ಯಾಸೆಟ್‌ಗಳನ್ನು ಇವರು ಹೊರತಂದಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಕ್ಯಾಸೆಟ್‌ಗಳಲ್ಲಿನ ಹಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವಕ್ಕೆ ಇವರೇ ಸಂಗೀತ ಸಂಯೋಜಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಂಗೀತಗಂಗಾ ಎಂಬುದು ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಬಿಡುಗಡೆಗೊಂಡ ಇವರ ಕ್ಯಾಸೆಟ್.

ಇವರು ಆಕಾಶವಾಣಿ, ದೂರದರ್ಶನಗಳ 'ಎ' ದರ್ಜೆಯ ಕಲಾವಿದರಾಗಿ ಬೇಂದ್ರೆ, ಕುವೆಂಪು, ಶಿಶುನಾಳ ಶರೀಫ಼ರ ಗೀತೆಗಳನ್ನು ಹಾಡುವ ಮೂಲಕ ಕವಿಗಳ ಜನಪ್ರಿಯತೆಗೂ ಕಾರಣರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಆಕಾಶವಾಣಿಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಸುಗಮ ಸಂಗೀತವನ್ನು ರಾಷ್ಟ್ರಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತಪಡಿಸುವ ಅವಕಾಶ ಇವರಿಗೆ ಲಭ್ಯವಾಯಿತು. ಇವರ ಈ ಬಗೆಯ ಹಲವು ಸಾಧನೆಗಳಿಗೆ ಹಲವಾರು ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಪ್ರಶಂಸೆಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ರಾಷ್ಟ್ರಪ್ರಶಸ್ತಿ (1979), ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1985), ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗೀತ ನೃತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1988), ಸಂತಶಿಶುನಾಳ ಶರೀಫ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1999), ಭಾರ್ಗವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (2000) ಮೊದಲಾದವು ಮುಖ್ಯವಾದವು.

ಬಿ.ಎ., ಬಿ.ಕಾಂ., ಎಲ್‌ಎಲ್.ಬಿ ಪದವೀಧರರಾದ ಇವರು ರಾಜ್ಯ ಉಚ್ಚನ್ಯಾಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರಿ ಪ್ಲೀಡರ್ ಆಗಿ ಅನಂತರ ನೋಟರಿಯಾದರು. *

ಶಿವಯೋಗ ಮಂದಿರ: ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆ ಬಾದಾಮಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಆಶ್ರಮ. ಬಾದಾಮಿಯ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ 9 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಯ ದಂಡೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಮಹಾಕೂಟ, ನಂದಿಕೇಶ್ವರ, ಬನಶಂಕರಿ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲು ಸ್ಥಳಗಳು ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿದ್ದು ಇವು ಆಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಸುಂದರವಾದ, ಆದರ್ಶಮಯವಾದ, ಆಕರ್ಷಕವಾದ ಪರಿಸರವನ್ನೂ ನೈಸರ್ಗಿಕ ರಮಣೀಯತೆಯನ್ನೂ ಒದಗಿಸಿವೆ. ಹಾನಗಲ್ಲು ಕುಮಾರಸ್ವಾಮೀಜಿ ಮತ್ತು ಇಳಕಲ್ಲಿನ ಮಹಾಂತಸ್ವಾಮೀಜಿ ಇಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮೊದಲ ದಶಕದಲ್ಲೇ ಈ ಆಶ್ರಮವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಇದನ್ನು ಪ್ರಾಚೀನ ಗುರುಕುಲದ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಸಲು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿದ್ದರು. ಇಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ, ಯೋಗ, ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರ ಹಾಗೂ ಧರ್ಮಾಧ್ಯಯನಗಳನ್ನೂ ಸಮಾಜಸೇವೆಯನ್ನೂ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ತರಬೇತಿ ಹೊಂದಿದ ಶಿಕ್ಷಣಾರ್ಥಿಗಳು ತಮ್ಮ ಜೀವನವನ್ನು ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಹಾಗೂ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಬದುಕಿಗೆ ಮುಡಿಪಾಗಿಡುವ ಪರಿಪಾಠವಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಯೋಗಸಾಧನೆಗೆ ಗವಿಗಳಿವೆ; ಧ್ಯಾನಕ್ಕೆ ಮಂಟಪಗಳಿವೆ; ಸುವ್ಯವಸ್ಥಿತ ಸರಸ್ವತೀಭಂಡಾರವಿದೆ; ಆದರ್ಶಮಯ ಶಿಕ್ಷಣ ನೀಡುವ ವಿವಿಧ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿವೆ; ಉಚಿತ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಲಯ ಸೌಲಭ್ಯದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿದೆ. ಶಿವಯೋಗಮಂದಿರದ ಮುಖವಾಣಿಯಾಗಿ ಪತ್ರಿಕೆಯೊಂದನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. **(ಎಸ್.ಜಿಎ.)**

ಶಿವರಾಂ, ಎಂ.: 1905–84. ಕನ್ನಡದ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹಾಸ್ಯ ಲೇಖಕರು. ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವೈದ್ಯರಾದ ಇವರು ರಾಶಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಹಾಸ್ಯ ಲೇಖನಗಳನ್ನೂ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನೂ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ತಮ್ಮ ವೃತ್ತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆಯೂ ಇವರು ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಗೆಬರೆಹಗಳಿಗೇ ಮೀಸಲಾದ ಕೊರವಂಜಿ **(ನೋಡಿ)** ಎಂಬ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ನಡೆಸಿ ಶುದ್ಧ ಹಾಸ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಕಾರಣರಾದರಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ಹೊಸ ಬರೆಹಗಾರರ ಹಾಗೂ ವ್ಯಂಗ್ಯ ಚಿತ್ರಕಾರರ ಪ್ರತಿಭೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ತಂದು ಬೆಳೆಸಿದರು.

ಇವರು 1905 ನವೆಂಬರ್ 10ರಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ಆಗಿನ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಸರ್ಕಾರದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದರು. ದೊಡ್ಡ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಶಿವರಾಂ ಅವರು ಕಷ್ಟಪಟ್ಟು ವಿದ್ಯೆ ಗಳಿಸಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ವೈದ್ಯವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ವೈದ್ಯಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ವೃತ್ತಿಯನ್ನಾರಂಭಿಸಿದರು. ದಕ್ಷ ವೈದ್ಯರೆಂದು ಖ್ಯಾತಿಗಳಿಸಿದರು.

ತಮ್ಮ ವಿಶಾಲವಾದ ಲೋಕಾನುಭವದ ತಳಹದಿಯ ಮೇಲೆ ಪ್ರತಿಭೆಯನ್ನು ರೂಪಿಸಿಕೊಂಡ ಶಿವರಾಂ ಅವರು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ವಿರಳವಾಗಿದ್ದ ಹಾಸ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದರು. 1942ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಆರಂಭಿಸಿದ ಕೊರವಂಜಿ ಪತ್ರಿಕೆ ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ನ 'ಪಂಚ್' ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಓದುಗರ ಮೇಲೆ ತನ್ನದೇ ಛಾಪು ಒತ್ತಿತು. ಆದರೆ ಬದಲಾದ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ನಡೆಸುವುದು ಹೆಚ್ಚು ಹೆಚ್ಚು ಕಷ್ಟವಾಗತೊಡಗಿದಾಗ ಆ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಪ್ರಕಟಣೆಯನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಬೇಕಾಯಿತು (1967). ಆದರೆ ಆ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಆರಂಭಿಸಿದ ಉರಿಗಾಳು ಮುಂತಾದ ಹಾಸ್ಯದ ಟೀಕೆಗಳ ಅಂಕಣಗಳು ತುಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುವು. ಕೊರವಂಜಿ ನಿಂತಮೇಲೂ ಇವರು ಇತರ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯ ಬರೆಹವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದರು. ಕೊರವ, ಅರವಾಮೊದ್ದು, ಜಗ್ಗೋಜಿ, ಅಡುಗೂಲಜ್ಜಿ ಮುಂತಾದ ಪಾತ್ರಗಳೂ ಹೆಬ್ಬಿಗುಬ್ಬಾಲೆ ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಳಗಳೂ ಕನ್ನಡ ಹಾಸ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಚಿರಂತನವಾಗಿವೆ. ತುಟಿ ಮೀರಿದುದು ಎಂಬುದು ಇವರ

ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹಾಸ್ಯ ಬರೆಹಗಳ ಸಂಕಲಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿ ಕಥೆಗಳ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ಬರೆಯಲಾದ ವಿಡಂಬನ ಲೇಖನಗಳಿವೆ. ಕಾರ್ತೀಕ ಸೋಮವಾರ ಇವರ ಒಂದು ಕಾದಂಬರಿ. ಬುದ್ಧೋಜಿಯ ಕಥೆಗಳು (1979) ಇವರ ಇನ್ನೊಂದು ಕೃತಿ.

ಶಿವರಾಂ ಅವರು ಬರೆದಿರುವ ಮನೋನಂದನ ಎಂಬುದು ಅವರೇ ಹೇಳಿರುವಂತೆ 'ಮನೋದೈಹಿಕ ಬೇನೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ರೋಗಿಗಳಿಂದ ಕಲಿತ ಪಾಠಗಳು'. ಇದು ರೋಗಿಗಳ ಅಂತರಂಗದ ಹುಣ್ಣಿಗೆ ಕನ್ನಡಿ ಹಿಡಿದಿದೆ. ದೈಹಿಕ ಬೇನೆಗಳಿಗೂ ಮಾನಸಿಕ ವಿಕಾರಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಈ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ಶಿವರಾಂ ಅವರ ವೃತ್ತಿ ಜೀವನದ ಆಳವಾದ ಹಾಗೂ ವಿಶಾಲವಾದ ಅನುಭವವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿಯದು ಅತ್ಯಂತ ಸುಲಭವಾದ ಶೈಲಿ, ಮನಮಂಥನ ಎಂಬುದು ಇಂಥದೇ ಇನ್ನೊಂದು ಗ್ರಂಥ. ಇಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿರುವ ಮಾನಸಿಕ ಬೇನೆಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕಥೆಯಂತೆ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಬೇನೆಗಳಿಗೆ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಚಿಕಿತ್ಸಾ ವಿಧಾನಗಳಿಂದ ಹಿಡಿದು ಪತಂಜಲಿಯ ಯೋಗಸೂತ್ರ, ಭಗವದ್ಗೀತೆ ಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವ ಮಾರ್ಗಗಳ ವರೆಗೆ ಪರಿಹಾರಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಅತ್ಯಂತ ಹೃದ್ಯವಾದ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರಸಾಹಿತ್ಯ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭಿಸಿದೆ (1976). ಶಿವರಾಂ ಅವರು ರಾಜ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿಯೂ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಸುವರ್ಣ ಮಹೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1970), ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಬಹುಮಾನ (1971, 1976), ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳಿಂದ (1976) ಪುರಸ್ಕೃತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು 1984 ಜನವರಿ 13ರಂದು ನಿಧನರಾದರು.

(ಎಚ್.ಎಸ್.ಕೆ.)

ಶಿವರಾಮ ಕಾರಂತ, ಕೆ.: 1902–98. ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಲೇಖಕರು, ಜ್ಞಾನಪೀಠ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪುರಸ್ಕೃತರು. ಸಾಹಿತ್ಯದ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲೂ ಇವರ ಬರೆವಣಿಗೆ ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ. ಮಕ್ಕಳ ಪದ್ಯಪುಸ್ತಕದಿಂದ ತೊಡಗಿ ಪ್ರೌಢ ವಿಚಾರ ಸಾಹಿತ್ಯದ ತನಕ, ಸಾಮಾನ್ಯ ಲೇಖನಗಳಿಂದ ತೊಡಗಿ ವಿಜ್ಞಾನ ವಿಶ್ವಕೋಶದ ತನಕ ಇವರ ಬರೆಹಗಳಿವೆ. ಕಥೆ ಕಾದಂಬರಿಗಳಲ್ಲದೆ ವ್ಯಕ್ತಿಚಿತ್ರಣ, ವ್ಯಂಗ್ಯಚಿತ್ರ, ನಾಟಕ, ಗೀತನಾಟಕ, ಪ್ರಬಂಧ, ಕಲಾಸಾಹಿತ್ಯ, ಯಕ್ಷಗಾನ, ರಾಜಕೀಯ ಮೊದಲಾದ ಹಲವಾರು ಮುಖಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಬರೆವಣಿಗೆ ವಿಪುಲವಾಗಿದೆ, ವೈವಿಧ್ಯವಾಗಿದೆ.

ಶಿವರಾಮ ಕಾರಂತರು ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೋಟ ಎಂಬ ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ 1902 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 10ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಆರಂಭದ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಕೋಟದ ಎಲಿಮೆಂಟರಿ ಶಾಲೆಯಲ್ಲೂ ಕುಂದಾಪುರದಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲಾ ವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನೂ ನಡೆಸಿದ ಇವರು, ಕಾಲೇಜು ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕಾಗಿ ಮಂಗಳೂರಿನ ಸರ್ಕಾರಿ ಕಾಲೇಜನ್ನು ಸೇರಿದರಾದರೂ (1922), ಕಟ್ಟುನಿಟ್ಟಿನ ಗಾಂಧೀವಾದಿಗಳಾಗಿ ದೇಶಸೇವೆಗೆ ಇಳಿದರು. ಕೈನೂಲು ತೆಗೆದು, ಖಾದೀಧಾರಿಗಳಾಗಿ, ಹರಿಜನೋದ್ಧಾರ, ಮದ್ಯಪಾನ ನಿರೋಧ, ನೆರೆಪರಿಹಾರ ಮೊದಲಾದ ಸೇವಾಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಕ್ರಿಯವಾಗಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡದ ಹಳ್ಳಿಹಳ್ಳಿಗಳನ್ನು ಸಂಚರಿಸಿದರು. ಗಡ್ಡ ಬೆಳೆಯಿಸಿ, ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಕೈಗೊಂಡು ದೇಶದ ನಾನಾ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಸುತ್ತಿದರೂ ತಮಗೆ ಸರಿಕಂಡುದನ್ನು ಯಾರ ದಯೆ ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯಗಳಿಗೂ ಒಳಗಾಗದೆ ಮಾಡುವ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯ ಕಾರಂತರು ಗಾಂಧೀ ಮಾರ್ಗ ತಮಗೆ ಸರಿಹೊಂದದಾಗ ಅದನ್ನು ತೊರೆದರು. ಸಮಾಜ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯದ ಕಟ್ಟು ಅವಶ್ಯವೂ ಅನುಕೂಲವೂ ಅಲ್ಲವೆಂದು ಕಂಡಾಗ ನಿಸ್ಸಂಕೋಚವಾಗಿ ವಿವಾಹವಾದರು (1936). ಪುತ್ತೂರಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿ (1930) ತಮ್ಮ ವಿವಿಧ ಪ್ರಯೋಗಳಿಗೆ ಅಲ್ಲಿನ ಸುತ್ತುಮುತ್ತಲ ಹಳ್ಳಿಗಳನ್ನು ಕಾರ್ಯಕ್ಷೇತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಆರಿಸಿಕೊಂಡರು. ಇವರು ಪುತ್ತೂರಿನಲ್ಲಿ ಬಾಲವನವನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ನಡೆಸಿದ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಕ್ಕಳ ಕೂಟ, ಶಾಂತಿಶಿಬಿರ, ನಾಡಹಬ್ಬ, ಶಿಕ್ಷಕರ ಸಮ್ಮೇಳನಗಳು ಮುಖ್ಯವಾದವುಗಳು. ಇವರು ಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿ ಬರೆದ ನಾಟಕ, ಗೀತನಾಟಕ, ನವೀನ ನಾಟಕಗಳು ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲೇ ರಚಿತವಾದವು.

ಕಾರಂತರಿಗೆ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಅನಾಥ ಪ್ರಭುತ್ವವಿತ್ತು. 1924 ರಿಂದಲೇ ತಮ್ಮ ಬರೆವಣಿಗೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದ ಇವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಮೊದಲ ಪುಸ್ತಕ ರಾಷ್ಟ್ರಗೀತ ಸುಧಾಕರ ಎಂಬ ಒಂದು ಕವನಸಂಕಲನ. ಸೀಳ್ಗವನಗಳು (1992) ಇವರ ಕೊನೆಯ ಕವನ ಸಂಕಲನ. ವಿಚಿತ್ರಕೂಟ ಇವರು ಬರೆದ ಮೊದಲ ಕಾದಂಬರಿ. ಅನಂತರ ಇವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ನಿರ್ಭಾಗ್ಯ ಜನ್ಮ, ಸೂಳೆಯ ಸಂಸಾರ– ಈ ಕಾದಂಬರಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾಜದ ಬಡತನ, ಗೋಳು, ದಾರುಣ ಜೀವನದ ಚಿತ್ರಣವಿದೆ. ಚೋಮನದುಡಿ ಕಾದಂಬರಿಯಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡದ ಅಸ್ಪೃಶ್ಯ ವರ್ಗದ ಮಾರಿ ಹೊಲೆಯರ ಜೀವನ ಚಿತ್ರಣವಿದೆ. ಮುಗಿದಯುದ್ಧ, ಬೆಟ್ಟದಜೀವ, ಕುಡಿಯರ ಕೂಸು ಕಾದಂಬರಿಗಳು ನಾಡಿನ ವಿವಿಧ ವರ್ಗಗಳ ಜನಜೀವನದ ಜೀವಂತ ಚಿತ್ರಣ ನೀಡುತ್ತವೆ. ಸ್ವಪ್ನದ ಹೊಳೆ, ಮೊಗ ಪಡೆದ ಮನ, ಇಳೆಯೆಂಬ ಕಾದಂಬರಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಲಾವಿದ ಮನೋಧರ್ಮ, ಕಲಾಪ್ರವೃತ್ತಿಯ ಬೆಳೆವಣಿಗೆ ಭಾವಾಂದೋಲನಗಳು ರೂಪುಗೊಂಡಿವೆ. ಒಂಟಿದನಿ, ಅಳಿದಮೇಲೆ ಎಂಬವು ವ್ಯಕ್ತಿಚಿತ್ರಣ ಕಾದಂಬರಿಗಳು. ಔದಾರ್ಯದ ಉರುಳಲ್ಲಿ, ಗೊಂಡಾರಣ್ಯ, ಮೂಜನ್ಮ– ಈ ಕಾದಂಬರಿಗಳು ರಾಜಕೀಯ ರಂಗದ ವಿವಿಧ ಮುಖಗಳನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸುತ್ತವೆ. ಸಮಾಜದಲ್ಲಿನ ಧಾರ್ಮಿಕ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯ ತೆರೆಯ ಹಿಂದೆ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ವಸ್ತುಸ್ಥಿತಿಗೆ ಸನ್ಯಾಸಿಯ ಬದುಕು, ಕೇವಲ ಮನುಷ್ಯರು ಕಾದಂಬರಿಗಳು ಕನ್ನಡಿ ಹಿಡಿಯುತ್ತವೆ. ಸರಸಮ್ಮನ ಸಮಾಧಿ, ಮೈಮನಗಳ ಸುಳಿಯಲ್ಲಿ ಕಾದಂಬರಿಗಳು ಲೈಂಗಿಕ ಸಮಸ್ಯೆಯ ಹಲವಾರು ಮುಖಗಳನ್ನು ವೈಜ್ಞಾನಿಕವಾಗಿ ವಿವೇಚಿಸುತ್ತವೆ. ಮೂರು ತಲೆಮಾರುಗಳ ಗ್ರಾಮೀಣ ಚಿತ್ರಣವಿರುವ ಇವರ ಮರಳಿಮಣ್ಣಿಗೆ ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಾದಂಬರಿಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಈ ಕಾದಂಬರಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್, ಹಿಂದಿ, ತಮಿಳು ಭಾಷೆಗಳಿಗೆ ಅನುವಾದವಾಗಿದೆ. ನಮ್ಮ ನಾಡಿನ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಲ್ಪನೆಗಳ ನಾಲ್ಕೈದು ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳ ಇತಿಹಾಸ ಹೇಳಲು ಹೊಸ ತಂತ್ರ ಒಂದನ್ನು ಬಳಸಿ ಬರೆದ ಕಾದಂಬರಿ ಮೂಕಜ್ಜಿಯ ಕನಸುಗಳು. 1979ರಲ್ಲಿ ಇದರ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಆವೃತ್ತಿಯೂ ಪ್ರಕಟವಾಗಿದೆ. ಅಂಟಿದ ಅಪರಂಜಿ (1986) ಇವರ ಕೊನೆಯ ಕಾದಂಬರಿ.

ನಾಟಕ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲೂ ಕಾರಂತರು ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರಯೋಗ ನಡೆಸಿದ್ದಾರೆ. ವೃತ್ತಿ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಗಳಲ್ಲಿ ನಾಟಕಕಾರರಾಗಿ, ತಾಲೀಮು ಮಾಸ್ತರರಾಗಿಯೂ ಅನುಭವಗಳಿಸಿ ಇವರು ಬರೆದಿರುವ ಗರ್ಭಗುಡಿ, ಬಿತ್ತಿದ ಬೆಳೆ,

ಮಂಗಳಾರತಿ ಮೊದಲಾದುವುಗಳು ಸಾಮಾಜಿಕ ನಾಟಕಗಳು. ಗೀತನಾಟಕಗಳ ಮೊದಲ ಪ್ರಯೋಗ ನಡೆದುದೂ ಕಾರಂತರಿಂದ. ಪೌರಾಣಿಕ, ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಮತ್ತು ಜನಪದ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಕಾರಂತರು ಗೀತನಾಟಕಗಳ ವಸ್ತುವಾಗಿ ಆರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಬಗೆಯ ನಾಟಕಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಗೀತವನ್ನಿರಿಸಿ ಮೂಕನಾಟಕವನ್ನಾಗಿಯೂ ಛಾಯಾನಾಟಕವನ್ನಾಗಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮುಕ್ತದ್ವಾರ, ಲವಕುಶ, ಸತ್ಯವಾನ ಸಾವಿತ್ರಿ, ಕಿಸಾಗೋತಮಿ, ಬುದ್ಧೋದಯ, ಯಾರೋ ಅಂದರು. ಸೋಮಿಯ ಸೌಭಾಗ್ಯ ಇವು ಇವರ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಗೀತನಾಟಕಗಳು. ನಿಮ್ಮ ಓಟು ಯಾರಿಗೆ, ಗೆದ್ದವರ ಸತ್ಯ, ಬದುಕಬಹುದು ಮೊದಲಾದವು ಸರಳ ರಗಳೆಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಬರೆದಿರುವ ವ್ಯಂಗ್ಯ ನಾಟಕಗಳು.

ಕಾರಂತರು ಚಲನಚಿತ್ರ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲೂ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. 1932ರಲ್ಲಿ ಡೊಂಬಿಂಗೋ ಮತ್ತು ಭೂತರಾಜ್ಯ ಎಂಬ ಎರಡು ಮೂಕಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಬರೆದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ತಾವೇ ಛಾಯಾಚಿತ್ರಗಾರರೂ ನಿರ್ಮಾಪಕರೂ ಆದರು. ಅನಂತರ 1977ರಲ್ಲಿ ಪುನ: ಚಲನಚಿತ್ರ ರಂಗವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಮಲೆಯ ಮಕ್ಕಳು ಎಂಬ ಚಲನಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ಕಥೆ, ಸಂಭಾಷಣೆಗಳನ್ನು ಬರೆದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದರು.

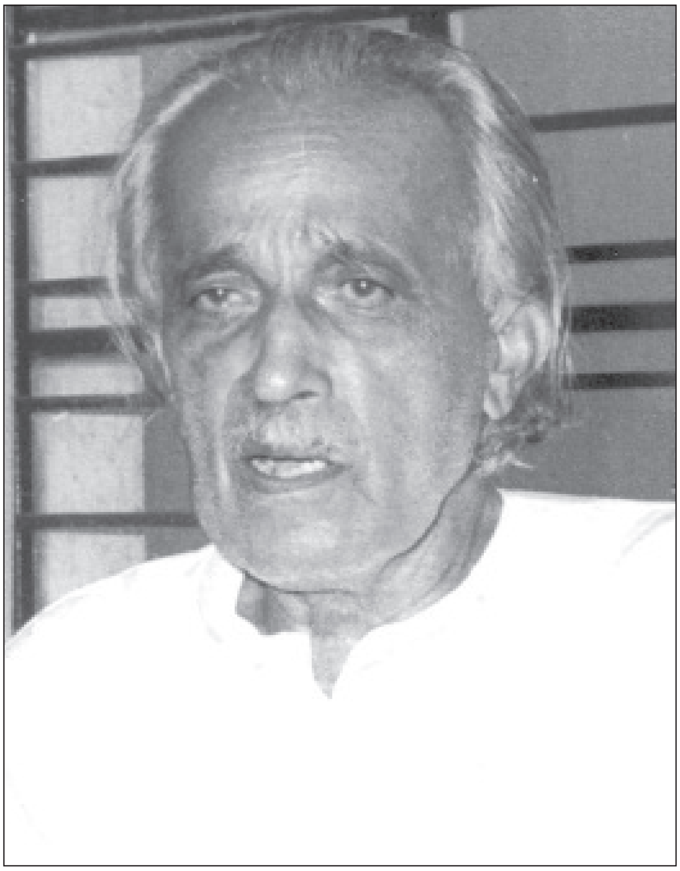

ಕಾರಂತರಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ಇನ್ನೊಂದು ಕ್ಷೇತ್ರ ಯಕ್ಷಗಾನ. ಚಿಕ್ಕಂದಿನಿಂದಲೂ ಇದರಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ತಾಳಿದ್ದ ಇವರು, ಯಕ್ಷಗಾನ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಸಂಗೀತ, ನಾಟ್ಯ, ವೇಷಭೂಷಣಗಳು, ನಟನೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಆಳವಾಗಿ ಅಭ್ಯಸಿಸಿ ಯಕ್ಷಗಾನ ಬಯಲಾಟ ಎಂಬ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು 1957ರಲ್ಲಿ ಬರೆದರು. ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯೂ ಸ್ವೀಡಿಶ್ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಪಾರಿತೋಷಕವೂ ಈ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಲಭಿಸಿದೆ; ಈ ಗ್ರಂಥ ಹಿಂದಿ ಮತ್ತು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಗಳಿಗೆ ಭಾಷಾಂತರಗೊಂಡಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಅಮೂಲ್ಯ ನಾಟ್ಯಸಂಪತ್ತಾದ ಯಕ್ಷಗಾನವನ್ನು ಭಾರತದ ಅನ್ಯಭಾಷಾ ಪ್ರಾಂತಗಳು ಕಂಡು ಆಸಕ್ತಿ ಹೊಂದಬೇಕಾದರೆ ಈ ಕಲಾಮಾಧ್ಯಮದಲ್ಲಿನ, ಇತರ ಭಾಷಾ ಜನಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವಾಗದ ಮಾತುಗಾರಿಕೆಯನ್ನು ತೆಗೆದುಹಾಕಬೇಕು ಎಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಿದ ಕಾರಂತರು, ಸಂಗೀತ, ನಾಟ್ಯಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ನೀಡಿ ಮಾತನ್ನು ತೆಗೆದು ಹಾಕಿದರು. ಪ್ರದರ್ಶನದ ಕಾಲವನ್ನು ಇಡೀ ರಾತ್ರಿಗೆ ಬದಲು ಮೂರು ಗಂಟೆಗೆ ಇಳಿಸಿದರು. ಅಂದವಾದ ನಾಟ್ಯ ಲೇಖನದ ಮೂಲಕ ನಾಲ್ಕಾರು ಕಥಾಪ್ರಸಂಗಗಳನ್ನು ಸುಂದರ ನಾಟ್ಯರೂಪಕಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾರ್ಪಡಿಸಿದರು. 1960 ರಿಂದ ಕಾರಂತರು ಯಕ್ಷಗಾನದಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿಸಿದ ಬಹುವಿಧ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿಗೆ 1971ರಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರದ ಅಂಗೀಕಾರ ದೊರೆಯಿತು. ಉಡುಪಿಯಲ್ಲಿ ಆರಂಭಗೊಂಡ ಯಕ್ಷಗಾನ ಕೇಂದ್ರದ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ಕಾರಂತರಿಂದ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲಾದ ಯಕ್ಷಗಾನ ರೂಪಕಗಳು ಅಖಿಲಭಾರತ ಮನ್ನಣೆಯನ್ನು ಪಡೆದವು. 1973ರಲ್ಲಿ ಕಾರಂತರು ದೆಹಲಿಯಲ್ಲಿ ಯಕ್ಷಗಾನದ ಹಿಂದಿ ಆವೃತ್ತಿಯೊಂದನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದರು. ಯಕ್ಷಗಾನದ ಸ್ತ್ರೀ ವೇಷಭೂಷಣಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಮಾಡಿದ ಮಾರ್ಪಾಡುಗಳು ಕ್ರಾಂತಿ ಕಾರಿಯಾದುವಲ್ಲದೆ, ಅನಂತರ ಮೇಳಗಳೂ ಇದೇ ಮಾದರಿಯನ್ನನುಸರಿಸಿದವು.

ಕಾರಂತರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳಿಂದ ಪದವಿಗಳನ್ನು ಗಳಿಸಿ ವಿಜ್ಞಾನಿಗಳ ಪಂಕ್ತಿಗೆ ಸೇರಿದವರಲ್ಲ. ಆದರೆ ನಾಡಿನ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರಿಗೆ, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ, ವಿಜ್ಞಾನ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಬಯಕೆಯಿಂದ ಜನಪ್ರಿಯ ವಿಜ್ಞಾನ ಲೇಖನಗಳನ್ನೂ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನೂ ಬರೆದ ಮೊದಲಿಗರು. ಇವರ ವಿಜ್ಞಾನ ಸಂಬಂಧವಾದ ಕೃತಿಗಳು ವೈವಿಧ್ಯಮಯವಾಗಿವೆ. ವಿಚಿತ್ರ ಖಗೋಳ (1965), ನಮ್ಮ ಭೂಖಂಡಗಳು (1967), ನವಸಾಕ್ಷರರಿಗಾಗಿ ಬರೆದ ಗೃಹವಿಜ್ಞಾನ (1929) ಇವುಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. ಕೋಳಿ ಸಾಕಣೆ (1949) ಅನುವಾದಿತ ಕೃತಿಗಳಿವು: ಪರಮಾಣು: ಇಂದುನಾಳೆ (1952), ನಮ್ಮ ಸುತ್ತಲಿನ ಕಡಲು (1956), ಭಾರತದ ಪರಿಸರ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ (1984), ಹಿರಿಯಕಿರಿಯ ಹಕ್ಕಿಗಳು (1971), ಸ್ವಂತ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದ ರಚಿಸಿದ ಉಷ್ಣವಲಯದ ಆಗ್ನೇಸ್ಸ (1982), ವಿಶಾಲ ಸಾಗರ (1984), ಪ್ರಾಣಿ ಪ್ರಪಂಚದ ವಿಸ್ಮಯಗಳು (1984), ಪ್ರಾಣಿಪ್ರಪಂಚ (1990). ಕಾರಂತರು ಏಕಾಂಗ ವೀರರಾಗಿ ಬಾಲಪ್ರಪಂಚ (ಮೂರು ಸಂಪುಟಗ) ಮತ್ತು ವಿಜ್ಞಾನ ಪ್ರಪಂಚ (ನಾಲ್ಕು ಸಂಪುಟಗಳು) ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಶ್ವಕೋಶಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬಾಲಪ್ರಪಂಚ ಕಿರಿಯರಿಗಾಗಿ ಬರೆದ, ವಿವಿಧ ವಿಷಯಗಳ ಸಚಿತ್ರ ವಿಶ್ವಕೋಶ. ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಹಂತದವರೆಗಿನ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದ ಅವಕಾಶದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ, ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಿಗೆ, ವಿಷಯ ಸಂಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದಾದ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಪುಸ್ತಕವಿದು. ಎಳೆಯರಿಗೆ ಶಿಕ್ಷಣಾವಕಾಶದಲ್ಲಿ ವಿಜ್ಞಾನ ಕಲಿಸುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅವರಿಗೆ ಹಸಿವು ಉಂಟಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಕಾರಂತರು ವಿಜ್ಞಾನ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ನಾಲ್ಕು ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದರು. ಮೊದಲನೆಯ ಸಂಪುಟ ಈ ಜಗತ್ತು – ಇದು ವಿಶ್ವ ರಚನೆ, ಸೌರವ್ಯೂಹ, ಭೂಮಿಯ ಹುಟ್ಟು, ಸಾಗರ, ವಾಯುಮಂಡಲ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಎರಡನೆಯ ಸಂಪುಟ ಜೀವ, ಜೀವನ – ಇದರಲ್ಲಿ ಸಸ್ಯ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಿ ಜೀವನದ ಶರೀರ ವಿನ್ಯಾಸ, ಆರೋಗ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ, ಮಾನಸಿಕ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ವಿವರಣೆಯಿದೆ. ಮೂರನೆಯ ಸಂಪುಟವಾದ ವಸ್ತು, ಚೈತನ್ಯದಲ್ಲಿ–ವಿಜ್ಞಾನ ಇತಿಹಾಸ, ಅಜೀವಕ ರಸಾಯನ ವಿಜ್ಞಾನ, ಜೀವ ರಸಾಯನ ವಿಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಭೌತವಿಜ್ಞಾನ ಕುರಿತ ಪ್ರಬಂಧಗಳಿವೆ. ಕೊನೆಯ ಸಂಪುಟ ವಿಜ್ಞಾನ, ಸಾಧನ–ಅನ್ವಯಾತ್ಮಕ ಶಾಖೆಗಳಾದ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಮತ್ತು ವೈದ್ಯವಿಜ್ಞಾನದ ವಿವರಣೆಗಳು ಈ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿವೆ. ವಿಜ್ಞಾನ

ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕರಗತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅಗಾಧಪ್ರಮಾಣದ ಸಾಹಿತ್ಯ ರಚನೆಯ ಸಾಹಸ ಅದರಲ್ಲಿರಬಹುದಾದ ಕೆಲವೊಂದು ಲೋಪದೋಷಗಳನ್ನೂ ಗಣನೆಗೆ ಬಾರದಂತೆ ಮಾಡಿದೆ.

ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮದಲ್ಲೂ ಕಾರಂತರು ಸಾಕಷ್ಟು ದುಡಿದಿದ್ದಾರೆ. 1924ರಲ್ಲಿ ವಸಂತ ಎಂಬ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ ಸುಮಾರು ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ನಡೆಸಿದರು. ಅನಂತರ 1950ರಲ್ಲಿ ವಿಚಾರವಾಣಿ ಎಂಬ ವಾರಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ನಡೆಸಿದರು.

ಶಿಕ್ಷಣ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಎಳೆಯ ಮಕ್ಕಳ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದ ಸಲುವಾಗಿ ಹಲವು ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಕಾರಂತರು ನಡೆಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಾಥಮಿಕ ತರಗತಿಗಳಿಗೆ ಕನ್ನಡ ಭಾಷಾಪಾಠದ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಭಾಷಾ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕಾಗಿ ವಿಶಿಷ್ಟ ಯೋಜನೆಯೊಂದನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಅದನ್ನು ಪ್ರಾಯೋಗಿಕವಾಗಿ ಪರಿಷ್ಕರಿಸಿ ಜಾಗತಿಕ ಮಕ್ಕಳ ಶಿಕ್ಷಣ ಯೋಜನೆಯವರಿಗೆ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಉಪಯೋಗಕ್ಕಾಗಿ ಸಿರಿಗನ್ನಡ ಅರ್ಥಕೋಶ (1941) ಎಂಬ ನಿಘಂಟು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್–ಕನ್ನಡ ನಿಘಂಟು ಹಾಗೂ ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವಕೋಶದ ಸಂಪಾದಕ ಮಂಡಲಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಅನೇಕ ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಕಾರಂತರಿಗೆ ಕಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾದ ಆಸಕ್ತಿ. ದೇಶವಿದೇಶಗಳ ಚಿತ್ರ, ಶಿಲ್ಪ, ವಾಸ್ತುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಆಳವಾದ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಉತ್ತಮ ಛಾಯಾಚಿತ್ರಗ್ರಾಹಕರಾಗಿ ಅವರು ದೇಶದ ಉದ್ದಗಲವನ್ನೆಲ್ಲ ಸಂಚರಿಸಿ ಹಲವಾರು ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ತೆಗೆದು ಈ ವಿಷಯಗಳ ಮೇಲೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಚಿತ್ರಮಯ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ, ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಕಲೆ, ಭಾರತೀಯ ಶಿಲ್ಪ ಎಂಬವು ಈ ವಿಷಯಗಳ ಮೇಲೆ ಇವರು ಬರೆದ ಪುಸ್ತಕಗಳು. ಜಾಗತಿಕ ಶಿಲ್ಪ, ಚಿತ್ರ, ವಾಸ್ತುಗಳ ವಿವರಣೆ ಮತ್ತು ವಿಮರ್ಶೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಸಚಿತ್ರವಾಗಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿರುವ ಕಲಾಪ್ರಪಂಚ ಇವರ ಇನ್ನೊಂದು ಬೃಹದ್ಗ್ರಂಥ.

ರಾಜಕೀಯವೂ ಕಾರಂತರು ಮುಟ್ಟದ ಕ್ಷೇತ್ರವಲ್ಲ. ಶುದ್ಧವಾದ ಶುಚಿಯಾದ ಆಡಳಿತ ಬಯಸುವ ಅವರು ರಾಜಕೀಯ ರಂಗದ ಕೆಲವೊಂದು ಸ್ವಲಾಭ, ಸ್ವಾರ್ಥ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಕೆಚ್ಚೆದೆಯಿಂದ ನಿಷ್ಠುರವಾಗಿ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ತಮಗೆ ತಪ್ಪಾಗಿ ಕಂಡುದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಟೀಕಿಸಲು ಅವರೆಂದೂ ಅಳುಕಿದವರಲ್ಲ. ಚುನಾವಣೆಗಳಲ್ಲೂ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿದರು. ಸರ್ಕಾರ ನೀಡಿದ ಪದ್ಮಭೂಷಣ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ದೇಶದಲ್ಲಿ ತುರ್ತುಪರಿಸ್ಥಿತಿಯ ಘೋಷಣೆಯಾದಾಗ, ಸರ್ಕಾರದ ಮನೋವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ಹಿಂದಿರುಗಿಸಿದರು. ಮೂಲಭೂತ ಹಕ್ಕುಗಳ ಪ್ರತಿಪಾದಕರಾಗಿ 1977ರ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಸಕ್ರಿಯವಾಗಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಆಳುವ ಸರ್ಕಾರದ ನೀತಿಗಳನ್ನು ವಿರೋಧಿಸಿದರು.

ಪ್ರವಾಸಪ್ರಿಯರಾದ ಕಾರಂತರು ಭಾರತವನ್ನು ಹಲವಾರು ಸಲ ಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. 1952ರಲ್ಲಿ ಯುರೋಪನ್ನೂ 1976ರಲ್ಲಿ ಅಮೆರಿಕವನ್ನೂ ಸಂದರ್ಶಿಸಿದರು. ಅಬೂವಿನಿಂದ ಬರಾಮಕ್ಕೆ, ಅಪೂರ್ವಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ಪಾತಾಳಕ್ಕೆ ಪ್ರಯಾಣ– ಇವು ಇವರು ಬರೆದಿರುವ ಪ್ರವಾಸಕಥನಗಳು. ತಮ್ಮ ಆತ್ಮಕಥೆಯನ್ನು ಹುಚ್ಚು ಮನಸ್ಸಿನ ಹತ್ತು ಮುಖಗಳು ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ತಮ್ಮ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿ ಸ್ಮೃತಿಪಟಲದಿಂದ ಎಂಬ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ಭಾಗಗಳಾಗಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಶಿವರಾಮ ಕಾರಂತರಿಗೆ ಹಲವು ಬಗೆಯ ಗೌರವ, ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಲಭಿಸಿವೆ. ಇವರ ಯಕ್ಷಗಾನ ಬಯಲಾಟ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಬಹುಮಾನ ಬಂತು (1958). ಈ ಕೃತಿಗೆ ಸ್ವೀಡಿಷ್ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಪಾರಿತೋಷಿಕವೂ ಲಭಿಸಿದೆ. ಇವರಿಗೆ ಕಾರಂತ ಪ್ರಪಂಚ ಎಂಬ ಅಭಿನಂದನ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಲಾಯಿತು (1969). ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ ಇವರನ್ನು ಕುರಿತು ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ನಲ್ಲಿ ಜೀವನಚರಿತ್ರೆಯೊಂದನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ (1973). ಇವರ ಮೂಕಜ್ಜಿಯ ಕನಸುಗಳು ಕಾದಂಬರಿಗೆ ಜ್ಞಾನಪೀಠ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭಿಸಿದೆ (1978). ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶ ಸರ್ಕಾರದ ತುಲಸೀ ಸಂಮಾನ್ (1990), ಇಂದಿರಾಗಾಂಧಿ ಪರ್ಯಾವರಣ ಪುರಸ್ಕಾರ (1992), ಜಪಾನೀಸ್ ಡಾನ್ಸ್ ಕ್ರಿಟಿಕ್ಸ್ ಸೊಸೈಟಿ ಅವಾರ್ಡ್ (1981), ಮೈಸೂರು, ಕರ್ನಾಟಕ, ಮೀರತ್, ಮಂಗಳೂರು, ಜಬ್ಬಲ್‌ಪುರ, ವರ್ಲ್ಡ್ ಅಕಾಡೆಮಿ ಆಫ್ ಆರ್ಟ್ ಅಂಡ್ ಕಲ್ಚರ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳ ಗೌರವ ಡಾಕ್ಟೊರೇಟ್, ಕರ್ನಾಟಕ ಲಲಿತಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1984), ಪಂಪ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1992), ನಾಡೋಜ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1997), ವಿಶ್ವಭಾರತಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ದೇಶಿಕೋತ್ತಮ (1997) ಮುಂತಾದ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಲಭಿಸಿವೆ. ಇವರು 1997 ಡಿಸೆಂಬರ್ 9 ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. ಮಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕಾರಂತ ಅಧ್ಯಯನ ಪೀಠವಿದ್ದು, ಇವರ ಅಪ್ರಕಟಿತ ಹಸ್ತಪ್ರತಿ, ವಸ್ತು ವಿಷಯ, ಪುಸ್ತಕಗಳ ಸಂಗ್ರಹ, ಪ್ರದರ್ಶನ, ಪ್ರಕಟಣೆಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಂಡಿದೆ. ಸು. 930 ಬಿಡಿಬರೆಹಗಳು 'ಶಿವರಾಮ ಕಾರಂತರ ಲೇಖನಗಳು' ಮಾಲೆಯಲ್ಲಿ 8 ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಪತ್ರವ್ಯವಹಾರ ಮತ್ತು ನಾನು (1998) ಇವರ ಕೊನೆಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಕಲನ. ಇವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪರಿಸರ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಹಾಗೂ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ.

(ಎಸ್.ಯು.ಪಿ.)

ಶಿವರಾಮಯ್ಯ, ಐರೋಡಿ: 1876–1941. ಕನ್ನಡದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದ ಹಿರಿಯರಲ್ಲೊಬ್ಬರು. ಇವರು 1876 ಜೂನ್ 6ರಂದು ಐರೋಡಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಉಡುಪ. ತಾಯಿ ಕಾವೇರಿ. ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೂ ಇವರಿಗೆ ಓದಿನಲ್ಲಿ ತುಂಬ ಆಸಕ್ತಿ. ಆದರೆ ಬಡತನದಿಂದಾಗಿ ಐಗಳ ಮಠದ ಐದನೆಯ ತರಗತಿಗೆ ಓದು ನಿಲ್ಲಿಸಬೇಕಾಯಿತಾದರೂ ಬಾಳೆಕುದುರು ಮಠದ ಶಂಕರಾಶ್ರಮ ಸ್ವಾಮಿಗಳ ಬಳಿ ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರು. ಮುಂದೆ ಮಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಕ ತರಬೇತಿಯನ್ನು ಪೂರೈಸಿ ಅಣ್ಣ ಸೀತಾರಾಮ ಉಡುಪ ಕಾರ್ಕಡದಲ್ಲಿ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾದರು. ಮುಂದೆ ಆ ಶಾಲೆಯ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಲೋಕಲ್ ಫಂಡಿನವರು ವಹಿಸಿಕೊಂಡ ಮೇಲೆ ಇವರು ಆ ಶಾಲೆಯ ಮುಖ್ಯೋಪಾಧ್ಯಾಯರಾದರು. ಅನಂತರ ಕುಂದಾಪುರದ ಬೋರ್ಡ್ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನ ಕನ್ನಡ ಪಂಡಿತರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿ ಅಲ್ಲಿಯೇ ನಿವೃತ್ತರಾದರು (1933).

ಮಕ್ಕಳ ಜ್ಞಾನದ ಹಸಿವನ್ನು ಹಿಂಗಿಸಹೊರಟ ಶಿವರಾಮಯ್ಯನವರಿಗೆ ತಿಳಿವಿನ ಹಂಬಲ ತೀವ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಅದರ ಒತ್ತಡದಿಂದಲೇ ಇವರು ಎಲ್ಲಿ ಏನು ಸಿಕ್ಕಿದರೂ–ಅದು ಕನ್ನಡವಿರಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತವಿರಲಿ–ಓದತೊಡಗಿದರು. ಕೋಟ ಯಜ್ಞನಾರಾಯಣ ಸೋಮಯಾಜಿಗಳ ಬಳಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾವ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರು. ಬಿರ್ತಿ ಪುರುಷೋತ್ತಮ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಕರಣ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ತಿಳಿದರು. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಬಗ್ಗೆ ಬವ್ರಳಾಡಿ ವೆಂಕಟರಮಣ ಹೆಬ್ಬಾರರಿಂದ ಕಲಿತರು. ಸ್ವಂತ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಬಿಡದೆ ದೃಢನಿಷ್ಠೆಯಿಂದ ಮುನ್ನಡೆದು ಕನ್ನಡ–ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡ ಶಿವರಾಮಯ್ಯನವರು, ತಮ್ಮ ಉಪಾಧ್ಯಾಯ ಕೆಲಸದ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಬರೆವಣಿಗೆಯ ಕೆಲಸವನ್ನೂ ಮಾಡಿದರು. ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಸೂಕ್ತಿ, ವಸಂತ, ಜಯಕರ್ನಾಟಕ, ಸುಬೋಧ, ಕನ್ನಡ ಸಹಕಾರಿ, ಸುವಾಸಿನಿ,

ಸ್ವದೇಶಾಭಿಮಾನಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ಕೇಸರಿ, ಸ್ವಧರ್ಮ, ಉದಯಭಾರತ, ಕಂಠೀರವ ಮೊದಲಾದ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಇತಿಹಾಸ, ಪುರಾಣ, ಧರ್ಮ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ವಿಜ್ಞಾನ, ವಿಮರ್ಶೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಇವರ ಅನೇಕ ಲೇಖನಗಳು ಪ್ರಕಟವಾದುವು. ಸಂಸ್ಕೃತದ ಬಗ್ಗೆ ಅಪಾರ ಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನು ತಾಳಿದ್ದ ಇವರು ಭಾರವಿಯ ಕಿರಾತಾರ್ಜುನೀಯ. ಕಾಳಿದಾಸನ ರಘುವಂಶ, ಮಾಘನ ಶಿಶುಪಾಲವಧೆ, ಶ್ರೀಹರ್ಷನ ನೈಷಧೀಯಚರಿತೆ, ವಿಶಾಖದತ್ತನ ಮುದ್ರಾರಾಕ್ಷಸ, ಬಾಣನ ಹರ್ಷಚರಿತೆ ಮುಂತಾದ ಹಲವು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ತಂದರು. ಸಂಸ್ಕೃತದ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ರಾಮಾಯಣ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೂ ಬಾಣಭಟ್ಟನ ಕಾದಂಬರಿಯನ್ನು ಕಾದಂಬರಿ ಕಥಾಸಾರ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೂ ಕನ್ನಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಾನಕನ ಚರಿತೆ ಎಂಬುದು ಇವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವ ಒಂದು ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆ. ಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿ ಮಕ್ಕಳ ಕಥೆಗಳು (ಎರಡು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ), ಭಗೀರಥ ಪ್ರಯತ್ನ, ಪಿತೃಭಕ್ತಿ ಮುಂತಾದ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಾಥಮಿಕ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ತರಗತಿಗಳಿಗಾಗಿ ಸದಾನಂದ ಪಾಠಮಾಲೆ, ಚರಿತ್ರೆಯ ಕಥೆಗಳು, ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಭೂಗೋಳಶಾಸ್ತ್ರ ಮುಂತಾದ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಶಿವರಾಮ ಕಾರಂತರ ಸಿರಿಗನ್ನಡ ಅರ್ಥಕೋಶದ ರಚನೆಯಲ್ಲೂ ಸಹಕರಿಸಿದ್ದ ಇವರು ತಮ್ಮ ಬಾಳಿನ ಕೊನೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹತ್ ನಿಘಂಟೊಂದನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು (ಅಪ್ರಕಟಿತ).

ಶಿವರಾಮಯ್ಯನವರ ಪತ್ನಿ ಭವಾನಿ. ಇವರಿಗೆ ಐದು ಗಂಡು ಮತ್ತು ಮೂರು ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳು. ಇವರು ತಮ್ಮ ವಿಶ್ರಾಂತಿ ದಿನಗಳನ್ನು ಕಾರ್ಕಡದ ತಮ್ಮ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಕಳೆದು 1941 ಜೂನ್ 15ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. ಇವರ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ಇವರ ಅಭಿಮಾನಿಗಳು ಸಾಲಿಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಇವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ವಾಚನಾಲಯ ಮತ್ತು ಪುಸ್ತಕಭಂಡಾರವೊಂದನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಉಡುಪಿಯ ರಾಷ್ಟ್ರಕವಿ ಗೋವಿಂದ ಪೈ ಸ್ಮಾರಕ ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರದವರು 1977ರಲ್ಲಿ ಇವರ ಬದುಕು-ಬರೆಹಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ಐರೋಡಿ ಶಿವರಾಮಯ್ಯ; ಬದುಕು ಬರೆಹ (ಸಂ: ಕೆ.ಶಿವರಾಮ ಕಾರಂತ) ಎಂಬ ಸಂಪುಟವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ.

(ಎ.ಎಂ.ಯು.)

ಶಿವರುದ್ರಪ್ಪ, ಜಿ.ಎಸ್: 1926-. ಕನ್ನಡದ ರಾಷ್ಟ್ರಕವಿ, ವಿದ್ವಾಂಸ, ವಿಮರ್ಶಕ. ಕಾವ್ಯ, ನಾಟಕ, ಗ್ರಂಥಸಂಪಾದನೆ, ಪ್ರವಾಸಕಥನ-ಹೀಗೆ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಹಲವು ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಕೃಷಿಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು 1926 ಫೆಬ್ರವರಿ 7 ರಂದು ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಿಕಾರಿಪುರದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು.

ಶಾಲಾ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರ ಮಗನಾದ ಇವರು ಬಡತನದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದರು. ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲೇ ಓದುವ ಅಭಿರುಚಿ ಇದ್ದ ಇವರ ಮೇಲೆ ಶಿವರಾಮ ಕಾರಂತ, ಕುವೆಂಪು, ಡಿ.ವಿ.ಜಿ, ವರ್ಡ್ಸ್‌ವರ್ಥ್, ಎಲಿಯಟ್‌ರ ಪ್ರಭಾವ ಸಾಕಷ್ಟಾಯಿತು. ಹಳ್ಳಿಗಾಡಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದು 1945ರಲ್ಲಿ ಇಂಟರ್‌ಮಿಡಿಯಟ್ ತೇರ್ಗಡೆ ಹೊಂದಿ, ಮುಂದೆ ಓದುವ ಆಸೆ ಇದ್ದರೂ ಬಡತನದಿಂದಾಗಿ ಗುಬ್ಬಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕಚೇರಿಯಲ್ಲಿ ಗುಮಾಸ್ತರಾಗಿ ಸೇರಿದರು. ಸ್ವಂತ ದುಡಿಮೆಯ ಬಲದಿಂದಲೇ 1949ರಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ವರ್ಗ, ಮೊದಲಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸುವರ್ಣ ಪದಕದೊಂದಿಗೆ ಪದವಿ ಪಡೆದರು. 1953ರಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಣಪದಕದೊಂದಿಗೆ ಕನ್ನಡ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಕುವೆಂಪು ಅವರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಸೌಂದರ್ಯ ಸಮೀಕ್ಷೆ ಎಂಬ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಶೋಧನೆ ಕೈಗೊಂಡು ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದಿಂದ ಡಾಕ್ಟೊರೇಟ್ ಪದವಿ ಪಡೆದರು (1960). ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ದಾವಣಗೆರೆ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಅನಂತರ ಮೈಸೂರಿನ ಯುವರಾಜಕಾಲೇಜು, ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜು, ಮಾನಸ ಗಂಗೋತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ದುಡಿದರು (1949-63). ಹೈದರಾಬಾದಿನ ಉಸ್ಮಾನಿಯ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಆಹ್ವಾನದ ಮೇರೆಗೆ ಕನ್ನಡ ವಿಭಾಗದ ಮತ್ತು ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾಗಿ (1963-66), ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ, ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ (1966-86) ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರು ಕವನ ರಚನೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ್ದು ಇಂಟರ್ ಮೀಡಿಯೆಟ್‌ನಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಸು. 14-15 ವರ್ಷ. ಜಿ.ಪಿ.ರಾಜರತ್ನಂರಿಂದ ಕವನರಚನೆಗೆ ಸಲಹೆ, ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ, ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಕುವೆಂಪು, ತ.ಸು.ಶಾಮರಾಯರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ದೊರಕಿತು. ಶ್ರೇಷ್ಠತರುಣ ಕವಿಗಳಿಗೆ ದೊರಕುತ್ತಿದ್ದ ಬಿ.ಎಂ.ಶ್ರೀ ಪುದುವಟ್ಟಿನ ಚಿನ್ನದ ಪದಕ ಇವರ 'ಬೀಳ್ಕೊಡಿಗೆ' ನೀಳ್ಗವನಕ್ಕೆ ಲಭಿಸಿತು. ಮಾಸ್ತಿಯವರ 'ಜೀವನ'ದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಕವನ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಗುಬ್ಬಿಯ ಆಹಾರ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಬರೆದ, ಭ್ರಷ್ಟಾಚಾರಗಳ ಚಕ್ರವ್ಯೂಹಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕು ಒದ್ದಾಡುವ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ಗುಮಾಸ್ತೆಯೊಬ್ಬನ ಕತೆ 'ಚಕ್ರವ್ಯೂಹ' ಪ್ರಕಟಗೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲ. ಕೊನೆಗೂ ಇವರ ಮನೋಧರ್ಮಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಅಧ್ಯಾಪಕ ವೃತ್ತಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡರು. ನಿರಂತರ ಅಧ್ಯಯನ, ಪಕ್ವ ಪಾಂಡಿತ್ಯ, ಲೇಖನ, ಶಿಸ್ತುಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡರು. ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಕೇಂದ್ರವನ್ನು ರೂಪಿಸಿದವರು ಇವರೇ. ಇವರ ಶ್ರಮ ಮತ್ತು ಮುಂದಾಲೋಚನೆಯ ಫಲವಾಗಿ 'ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಕೇಂದ್ರ'ದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ವಿಚಾರ ಸಂಕಿರಣಗಳು, ಅದರಲ್ಲಿ ತೋರಿದ ಕ್ರಿಯಾಶೀಲತೆ, ಸಮಭಾವ; ಪ್ರಕಟಣ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ತೋರಿದ ಕತೃತ್ವ ಶಕ್ತಿ ಉಲ್ಲೇಖನೀಯ.

ಇವರು ಬರೆಯತೊಡಗಿದ್ದು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದ ಉದಯ ತಂದ ಹೊಂಗನಸುಗಳು ಮಾಯವಾಗಿ ನಿರಾಸೆ ಮುಸುಕಿದ್ದ, ಇತಿಹಾಸದ ಮಹತ್ತ್ವದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ. ಅದು ನವೋದಯ ಮಾರ್ಗದೊಡನೆ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿದ ಪ್ರಗತಿಶೀಲ ಮಾರ್ಗ ಕೊನೆಗೊಂಡು ನವ್ಯಕಾವ್ಯ ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಯಾದ ಕಾಲ. ರಾಮಕೃಷ್ಣ, ಅರವಿಂದ, ರವೀಂದ್ರನಾಥಠಾಕೂರ್, ವಿವೇಕಾನಂದರ ಪ್ರಭಾವ; ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಬಾಹ್ಯ ರೂಪವಾಗಿದ್ದ ಎಲ್ಲ ವೈದಿಕ ಆಚರಣೆಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಗಳೆಯುವ, ಆದರೆ ವೇದ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುವ ಧೋರಣೆ; ಇದರಿಂದ ಫಲಿಸಿದ-ಹಿರಿಯದಕ್ಕೆ ನಮಿಸುವ, ಅನ್ಯಾಯವಾದದ್ದನ್ನು ವಿರೋಧಿಸುವ ಗುಣ; ಕಾವ್ಯವು ಕೇವಲ ಉದಾತ್ತ ಭಾವನೆಗಳ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಮಾತ್ರ, ಕ್ಷುಲ್ಲಕ ಅಶಿವ ಭಾವನೆಗಳಿಗೆ ಅಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲವೆಂಬ ಸಮಕಾಲೀನ ಕಾವ್ಯಕಲ್ಪನೆ; ಜೊತೆಗೆ ಗ್ರಾಮೀಣ ರೈತ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ 'ಅನ್ಯ'ನಾಗಿ ಬೆಳೆದದ್ದರಿಂದ ಉಂಟಾದ ಆತ್ಮಾಭಿಮಾನ, ಆದರ್ಶಪ್ರಿಯತೆ; ದೈವಭಕ್ತಿ ನೆಲೆಗೊಂಡಮನ- ಇವು ಅವರ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸಿದುವು. ನವ್ಯದ ಸತ್ವ ಇವರಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಾದದ್ದು ಇವರ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕತೆಗೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ಮಾತ್ರ. ಆದರೆ ಪ್ರಭಾವದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಇವರಿಗಿದ್ದ ರಾಜಕೀಯ, ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಗಿಂತ ಇವರ ವೈಯಕ್ತಿಕ ಜೀವನದ ದಿಕ್ಕುದೆಸೆಗಳೇ ಇವರ ಕಾವ್ಯದ ಅಭ್ಯಾಸದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹೆಚ್ಚು ಮಹತ್ತ್ವವಾದುವು- ಎಂಬುದು ಕೆಲವು ವಿಮರ್ಶಕರ ಅಭಿಮತ.

ನವೋದಯ-ನವ್ಯಗಳ ಅನೇಕ ಮಿತಿಗಳನ್ನು ದಾಟುವ ಸೂಚನೆಗಳು 'ದುಃಸ್ವಪ್ನ'ದಂಥ ಕವನಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡಿದೆ. ಕಾಲ ಮತ್ತು ಮಾನವ- ಈ ಎರಡರ ಸಂಬಂಧ ಹಾಗೂ ಸಂಘರ್ಷ, ನಾಗರಿಕ ಬದುಕಿನಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯ ದಿನದಿಂದ ದಿನಕ್ಕೆ ತನ್ನ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವ ದುರಂತ, ವ್ಯಕ್ತಿ-ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ನಡುವಣ ಸಂಪರ್ಕರಾಹಿತ್ಯದಿಂದ ಉಂಟಾಗಿರುವ ಏಕಾಕಿತನದ ವಿಷಾದ- ಇವು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಇವರ ಕಾವ್ಯವಸ್ತು.

ಈವರೆಗೆ ಇವರ ಅನೇಕ ಕವನ ಸಂಕಲನಗಳು ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ; ಬಹುತೇಕ ಮರುಮುದ್ರಣ ಕಂಡಿವೆ. ಚೆಲುವು–ಒಲವು ಸಂಕಲನ ಐದು ಮುದ್ರಣ ಕಂಡಿರುವುದು ಇವರ ಜನಪ್ರಿಯತೆಯ ದ್ಯೋತಕ. ತ.ಸು. ಶಾಮರಾಯರು ಆರಂಭಿಸಿದ ತಳುಕಿನ ವೆಂಕಣ್ಣಯ್ಯ ಸ್ಮಾರಕ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡದ್ದು ಇವರ ಮೊದಲ ಕವನ ಸಂಕಲನ ಸಾಮಗಾನ (1951). ಬಹುಪಾಲು ಪ್ರಕೃತಿ ಕವನಗಳು, ಪ್ರಕೃತಿ ಗೀತೆಗಳು ಮತ್ತು ಸಾಂಸಾರಿಕ ಗೀತೆಗಳ ಸಂಕಲನ ‘ಚೆಲುವು–ಒಲವು’ (1953). ಈ ಕವನಗಳ ಮೂಲದಲ್ಲಿ ರಸಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ರಚಿಸುವ ಸತತ ಪ್ರೇರಣೆ ಇದೆ. ಕವಿ ಇಲ್ಲಿ ಆಶಾವಾದಿ; ನವೋದಯ ಕಾವ್ಯದ ಹಾದಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಾ ನವ್ಯಕ್ಕೆ ಇಣುಕುಹಾಕುವ ಕವಿಯನ್ನು ‘ದೇವಶಿಲ್ಪ’ದಲ್ಲಿ (1956) ಕಾಣಬಹುದು. ಗಂಭೀರವಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದ ಕವನ ಇಲ್ಲಿ ಹಾಸ್ಯ, ವ್ಯಂಗ್ಯ ಸೇರಿ ಲವಲವಿಕೆ ಬಂದಿದೆ. ಅನುಭವ, ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಜೀವನದ ತತ್ತ್ವಗಳೆಲ್ಲದರ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹಾಗೂ ಇವರ ಕಾವ್ಯಶಕ್ತಿಯ ಸಾಧ್ಯತೆಗಳ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ‘ದೀಪದ ಹೆಜ್ಜೆ’ (1959) ಗಮನಾರ್ಹ ಕೃತಿ. ಕವಿಜೀವ–ವಿಶ್ವಾತ್ಮ–ನಿಸರ್ಗಗಳ ತ್ರಿಕೋಣದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತ ಏಕಾಕಿತನದ ಅನುಭವದಲ್ಲೇ ಇರುತ್ತಿದ್ದ ಕವನಗಳಲ್ಲಿ ಮಾನವ ಪ್ರಪಂಚದ ಸಂಕೀರ್ಣತೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗುವುದು ಈ ಸಂಕಲನದಲ್ಲಿ. ಆತ್ಮಶೋಧ, ವಸ್ತುನಿಷ್ಠತೆ, ಮಾನವ–ಅಂತರಂಗ, ಮಾನವ–ಕಾಲ–ಇವುಗಳ ವಿವೇಚನೆ ಇಲ್ಲಿದೆ. ನವ್ಯ, ನವೋದಯ ಕವಿತೆಗಳು ಸಮಸಮವಾಗಿರುವ ‘ಕಾರ್ತೀಕ’ (1961) ಜೀವನದ ನಲಿವನ್ನು ಸ್ವಾಗತಿಸುವಂಥದು. ತೀರ್ಥವಾಣಿ (1960) ಬೇರೆಬೇರೆ ಕವಿಗಳು ರಚಿಸಿದ ಪರಮಹಂಸರ ಅನುಭಾವ ಪೂರ್ಣ ಕಂಠದಿಂದ ಹರಿದುಬಂದ ಗೀತೆಗಳ ಕನ್ನಡ ರೂಪ. ಅನಾವರಣ (1963) ತಾನು ನಿಂತ ‘ನಿಜದ ನೆಲೆ’ ಯತ್ತ ದೃಷ್ಟಿಹರಿಸಿದೆ; ಮನುಷ್ಯನ ಅವನತಿಗಾಗಿ ಕೊರಗು, ಚಿಕಿತ್ಸಕ ದೃಷ್ಟಿ ಇಲ್ಲಿದೆ. ಅನೇಕ ಉತ್ತಮ ಭಾವಗೀತೆಗಳ ಸಂಕಲನವಿದು. ತೆರೆದದಾರಿ (1966)ಯಲ್ಲಿ ಓದುಗನನ್ನು ಚಿಂತನೆಗೆ ದೂಡುವ ಕವನಗಳಿವೆ. ಮನುಷ್ಯ ಮನುಷ್ಯನ ನಡುವೆ ಎದ್ದಿರುವ ಗೋಡೆಯ ಬಗೆಗೆ ಹರಿದ ದುಃಖ ದುಮ್ಮಾನ ‘ಗೋಡೆ’ (1972). 9 ಸಂಕಲನಗಳ 117 ಉತ್ತಮ ರಚನೆಗಳನ್ನು ಆರಿಸಿದ ಸಂಕಲನ ‘ನನ್ನ ನಿನ್ನ ನಡುವೆ’ (1973). ಕಾಡಿನ ಕತ್ತಲಲ್ಲಿ (1981), ಪ್ರೀತಿ ಇಲ್ಲದ ಮೇಲೆ, ಚಕ್ರಗತಿ (1992), ವ್ಯಕ್ತಮಧ್ಯ (1999) ಇವರ ಈಚಿನ ಕವನ ಸಂಕಲನಗಳು. 1987ರಲ್ಲಿ ಸಮಗ್ರಕಾವ್ಯ ಪ್ರಕಟವಾಗಿದೆಯಲ್ಲದೆ 1997ರಲ್ಲಿ ಇದರ ವಿಸ್ತೃತ ಪ್ರಕಟಣೆ ಹೊರಬಂದಿದೆ.

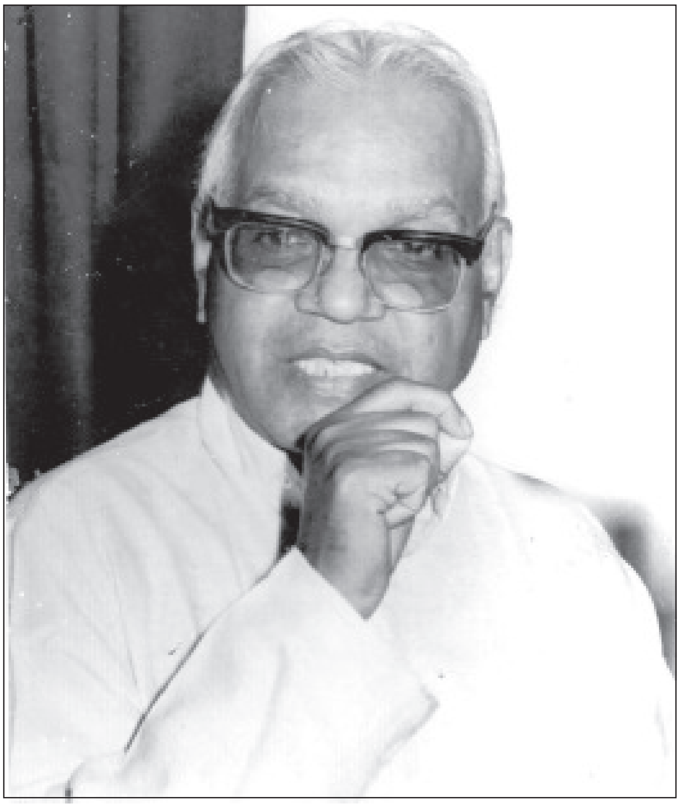

ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಅಡಿಗರ ಅನಂತರದ ತಲೆಮಾರಿನಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ವಿಶಿಷ್ಟಧ್ವನಿ, ಅತಿರೇಕವಲ್ಲದ ವೈವಿಧ್ಯಮಯ ಕಾಳಜಿಗಳಿಂದ ಕನ್ನಡದ ಮಹತ್ತ್ವದ ಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಒಬ್ಬರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇವರದು ರೂಪ–ಸತ್ವ ಸಂಪನ್ನವಾದ ಸುಸಂಸ್ಕೃತ, ಸೌಂದರ್ಯನಿಷ್ಠ, ನಿರ್ದುಷ್ಟ, ಸ್ಪಷ್ಟ, ಅರ್ಥಪೂರ್ಣ, ರಮಣೀಯ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿ. ಇವರು ಪರಂಪರೆ, ಪರಿಸರದ ಸಮನ್ವಯ ಸಾರುವ ಪ್ರಯೋಗ ಶೀಲ, ಮುಕ್ತಪ್ರಜ್ಞೆಯ ಕವಿ. ಇವರದು ಯಾವುದೇ ಸಿದ್ಧಾಂತಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟುಬೀಳದ ‘ಸೇತುವೆ ಕಾವ್ಯ’. ಶಿವ, ಸತ್ಯ, ಸುಂದರವಾದದ್ದನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವ ಊರ್ಧ್ವಗಮನಾಭಿಲಾಷೆ, ಆದರ್ಶೋನ್ಮುಖವಾದ ಅಭೀಪ್ಸೆ, ಭಾವಗೀತೆಗಳ ಯಶಸ್ಸಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗುವ ಮಾರ್ದವತೆ. ವೈಚಾರಿಕ ವಸ್ತು ಮತ್ತು ಹೊಸ ಪ್ರಜ್ಞೆಗಳು ಇವರ ಕೆಲವು ಕವನಗಳ ಸೋಲಿಗೂ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತವೆ. ಇವರ ಕಲೆಯ ಲೇಪ ಕೃತಿಯ ಅಂತರಂಗದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಕಟ್ಟುವುದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬಾಹ್ಯ ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪರ್ಯವಸಾನವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಟೀಕೆ ಕೂಡ ಇದೆ.

ತಮ್ಮ ಆವೇಶಗಳನ್ನು ಹದಗೊಳಿಸಿದ ಅನಂತರವೇ ಅವುಗಳಿಗೆ ಭಾಷೆಯ ರೂಪವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವ ಇವರ ಸಾಧನೆ ಭಾವಗೀತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅದ್ವಿತೀಯವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತಿಯ ಬಗೆಗೆ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ನಿಲುವು, ಭಾವನೆಗಳನ್ನು ತಳೆದ ಇವರು ಉಳಿದ ಕವಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನವಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಇವರು ಚಿತ್ರಿಸಿರುವುದು ನಗರ ಸಮಾಜ. ಆಡುಭಾಷೆಯನ್ನು ಪಳಗಿಸಿ ತಮ್ಮ ಆಶಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸಿದ್ದು ಕೆಲವು ಸಂಕಲನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಮೊದಲ ಸಂಕಲನಗಳಲ್ಲಿ ವಿಡಂಬನೆಯ ಸುಳಿವೇ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಬರುಬರುತ್ತ ಇದೇ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ದೃಷ್ಟಿಕೋನವಾಗುತ್ತದೆ. ರಾಷ್ಟ್ರ ಜೀವನದ ಗೊಂದಲ, ರಾಜಕೀಯ ಗೋಸುಂಬೆತನ, ಸುತ್ತಲಿನ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಪೊಳ್ಳುತನ, ಉಸಿರು ಗಟ್ಟುವ ನಗರ ಜೀವನಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಿಡಂಬನೆ ಇವರ ಕವನಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣ ತಾತ್ತ್ವಿಕ ನೆಲೆಯಾಗಿ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ವಿಮರ್ಶಕರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರು ಸಾಹಿತ್ಯದ ಇತರ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲೂ ದುಡಿದಿದ್ದಾರೆ. ಕೆ.ಬಿ.ಪ್ರಭುಪ್ರಸಾದರ ಜೊತೆಗೂಡಿ ಇವರು ಬರೆದ ರೇಡಿಯೊ ನಾಟಕಗಳು 1954–61ರ ನಡುವೆ ಆಕಾಶವಾಣಿಯಿಂದ ಬಿತ್ತರಗೊಂಡವಲ್ಲದೆ, ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ಣಾಟಕದಲ್ಲೂ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡುವು. ‘ರಾಣಿ ದುರ್ಗಾವತಿ’ ಸು. 400 ವರ್ಷಗಳಷ್ಟು ಹಿಂದಿನ ಅಕ್ಬರನ ಕಾಲದ ಚರಿತ್ರೆಯ ಸಣ್ಣದೊಂದು ಘಟನೆಯನ್ನಾಧರಿಸಿದ್ದು. ಬಸವಣ್ಣ ಕಪ್ಪಡಿಯಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯವಾಗುವುದನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವುದು ‘ಮಹಾಸಂಗಮ’. ಇಲ್ಲಿನ ಸಂಭಾಷಣೆ ಗೀತಾತ್ಮಕವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಭುಲಿಂಗ ಲೀಲೆಯ ಮಾಯಾಪ್ರಸಂಗ ಮತ್ತು ಅಕ್ಕಮಹಾದೇವಿಯ ಪ್ರಸಂಗಗಳನ್ನು ಒಂದೆಡೆ ಭಟ್ಟಿಯಿಳಿಸಿದ ರಸಘಟ್ಟ ‘ನಾದಸೇತು’. ಈ ಎರಡೂ ನಾಟಕಗಳ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಬದಲಾವಣೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ರಾಹುಲ ಸಾಂಕೃತ್ಯಾಯನರ ಪ್ರಭಾ ಎಂಬ ಸಣ್ಣಕಥೆಯನಾಧರಿಸಿದ ಇದೇ ಹೆಸರಿನದು ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರಸಾರ ನಾಟಕ. ಈ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಬುದ್ಧ ನಾಟಕಕಾರನ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಪ್ರಕಟಿತ ಮೊದಲ ಗದ್ಯಕೃತಿ ‘ಕರ್ಮಯೋಗಿ’–ರಾಘವಾಂಕ ಕವಿಯ ಸಿದ್ಧರಾಮ ಚಾರಿತ್ರದ ಆಧಾರದಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಕಾದಂಬರಿ (1956). ಜೀವನಚರಿತ್ರೆಯ ಯಥಾರ್ಥಗ್ರಹಣದೃಷ್ಟಿ, ಕಾದಂಬರಿಯ ನಿರೂಪಣಾ ಕೌಶಲ, ಕಾವ್ಯದ ರಸಪರತೆಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಸಂಗಮಿಸಿವೆ. ನೇರವಾಗಿ ಓಟವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿ ಕಥಾನಕಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಸಿದ್ಧರಾಮನ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವನ್ನೇ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿರಿಸಿಕೊಂಡ ಈ ಕೃತಿ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಸಿದ್ಧರಾಮನ ಅನವಶ್ಯಕ ಪೌರಾಣಿಕ ತೊಡರುಗಳನ್ನು ನಿವಾರಿಸಿ ಕರ್ಮಯೋಗಿಯಾಗಿಸಿರುವುದು ನೂತನ.

ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ಣಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾದ ‘ನಮ್ಮದಿಬ್ಬ’ ದಾವಣಗೆರೆಯ ಸ್ನೇಹಿತರೊಂದಿಗೆ ವಿಹಾರಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದ ದಿಬ್ಬವೊಂದರ ಆತ್ಮೀಯ ಚಿತ್ರಣ. ಭಾರತ ಮತ್ತು ರಷ್ಯಗಳನ್ನು ತುಲನಾತ್ಮಕ ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ನೋಡಿದ ತೆರೆದ ಮನದ ವರ್ಣನೆ ‘ಮಾಸ್ಕೋದಲ್ಲಿ 22 ದಿನ’ (1973). ಅಲ್ಪಕಾಲದ ಪ್ರವಾಸ ಮತ್ತು ಭಾಷೆಯ ತೊಡಕಿನ ಮಿತಿಗಳ ಅರಿವು ಲೇಖಕರಿಗಿದೆ. ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಅದರ ಬೇರೆಬೇರೆ ಮುಖಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳ ಬಯಸುವ ಮಹತ್ತ್ವಾಕಾಂಕ್ಷೆಯ ಕಥನ ‘ಗಂಗೆಯ ಶಿಖರಗಳಲ್ಲಿ’ (1985). ಹಾಗಾಗಿ ತಾವು ಕಂಡದ್ದನ್ನೆಲ್ಲ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಕಲಾತ್ಮಕವಾಗಿ ದಾಖಲಿಸುವುದು ಇವರಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದೆ. ಗಂಗೆಯ ಶಿಖರಗಳಲ್ಲಿ, ಅಮೆರಿಕದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡಿಗ, ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿನಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಮಾಸ ಇವರ ಇತರ ಪ್ರವಾಸಕಥನಗಳು. ಚತುರಂಗ (1986) ಇವರ ಒಂದು ಅಸಮಗ್ರ ಆತ್ಮಕತೆ.

ಇವರೊಬ್ಬ ಸಹೃದಯ ವಿಮರ್ಶಕ. ಕುಹಕ ಕುಚೋದ್ಯ ಇಲ್ಲದ ನೇರಮಂಡನೆಯ ತೀ.ನಂ.ಶ್ರೀ, ಕುವೆಂಪು ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿದ ಇವರ ವಿಮರ್ಶೆ ‘ಪ್ರಾಯೋಗಿಕ ವಿಮರ್ಶೆ’ಯ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದೆ, ‘ದರ್ಶನ ವಿಮರ್ಶೆ’ಯ ದಾರಿಯನ್ನು ವಿಶಾಲಗೊಳಿಸಿದೆ. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿಮರ್ಶೆಯ ಜೊತೆಗೆ ಭಾರತೀಯ ಕಾವ್ಯಮಿಮಾಂಸೆಯನ್ನು ಆಳವಾಗಿ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಇವರ ವಿಮರ್ಶೆಗೆ ತನ್ನದೇ ಆದ ಗಾಂಭೀರ್ಯವಿದೆ. ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ವಿಮರ್ಶೆಯ ಪರಂಪರೆ ಒಂದಿದೆ ಎಂಬುದರ ಅರಿವು ನಮ್ಮ ವಿಮರ್ಶಕರಿಗಿರಬೇಕು ಎಂಬುದು ಇವರ ಕಳಕಳಿ. ವಿಮರ್ಶೆಯ ಪೂರ್ವ ಪಶ್ಚಿಮ (1961), ಸೌಂದರ್ಯ ಸಮೀಕ್ಷೆ (1965), ಪರಿಶೀಲನ (1967), ಗತಿಬಿಂಬ (1969), ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮೀಕ್ಷೆ (1975), ನವೋದಯ (1976), ಮಹಾಕಾವ್ಯ ಸ್ವರೂಪ (1976), ಅನುರಣನ (1978), ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆ (1982), ಕಾವ್ಯಾರ್ಥಚಿಂತನ (1983), ಕನ್ನಡ ಕವಿಗಳ ಕಾವ್ಯ ಕಲ್ಪನೆ (1989), ಹೊಸಗನ್ನಡ ಕವಿತೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯಚಿಂತನೆ: ಕೆಲವು ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆಗಳು (1991)–ಇವು ವಿಮರ್ಶನ ಕೃತಿಗಳು. ಸಹೃದಯತೆ, ಸಂಶೋಧನ ದೃಷ್ಟಿ, ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಪ್ರಜ್ಞೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ಲೇಖನಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಒಳನೋಟ, ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ, ವಿಶ್ಲೇಷಣೆ, ತರ್ಕಬದ್ಧ ವಿವೇಚನೆ ಹೊಸತನವನ್ನು ಮೂಡಿಸುತ್ತವೆ. ಒಂದು ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಸಂದರ್ಭ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯಕೃತಿ–ಇವುಗಳ ನಡುವಿನ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿನ ನಿಲುವುಗಳ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ‘ವಿಮರ್ಶೆಯ ಪೂರ್ವ ಪಶ್ಚಿಮ’ ಒಂದು ಸಾರ್ಥಕ ನಿದರ್ಶನ. ವಿಮರ್ಶೆಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ, ಪಶ್ಚಿಮ ದೃಷ್ಟಿಗಳು, ಒಂದು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಒಗ್ಗಿಬರುವ ಮಾನದಂಡ ಹಾಗೂ ಎರಡು ಭಿನ್ನ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಏರ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಮಾನದಂಡಗಳನ್ನು ಯಾವ ಮಟ್ಟದ ಔಚಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು ಮುಂತಾದ ಸಾಹಿತ್ಯಾಭ್ಯಾಸಿಯ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳನ್ನು ಗಮನದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಈ ಕೃತಿಯ ವಿನ್ಯಾಸ ರೂಪುಗೊಂಡಿದೆ. ಕಾವ್ಯಮೀಮಾಂಸೆಗೆ ಸಂದ ದೊಡ್ಡಕೊಡುಗೆ ‘ಸೌಂದರ್ಯ ಸಮೀಕ್ಷೆ’. ಇದು ರಸದೃಷ್ಟಿಯ ಸಂಶೋಧನೆ. ಸಕಲ ಕಾವ್ಯಕಲೆಗೂ ಮೂಲವಾದ, ಅಮೂರ್ತ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ವಿವೇಚಿಸುವ ಅತಿ ತೊಡಕಿನ ಸಾಹಸ. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ಕವಿಯ ದೃಷ್ಟಿಕೋನದಿಂದ ಕವಿಯ ಅಂತರನುಭವದ ಮೀಮಾಂಸೆ ಇಲ್ಲಿ ನಡೆದಿದೆ. ಸೌಂದರ್ಯದ ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನೂ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳನ್ನೂ ಇಷ್ಟು ಸಮಗ್ರವಾಗಿ ವಿಶ್ಲೇಷಿಸುವ ಗ್ರಂಥ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಇದೊಂದೇ. ಒಂದು ಕಾವ್ಯದ ಆಕರ್ಷಣೆಯ ಕಾರಣವನ್ನು ಇಡೀ ಕಾವ್ಯಾನುಭವದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿವರಣೆಗೆ ತಂದದ್ದು ಇಲ್ಲಿನ ಸಾಧನೆ. ನವೋದಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮೀಮಾಂಸೆಯ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುವಾಗಲೇ ಅದರ ಮಿತಿಗಳನ್ನು ಇದು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಇಂಥ ಸಾಹಸದ ವಿವರಗಳಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿಗೆ ವಿಪುಲ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರು ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಕೆ.ಎಸ್.ನರಸಿಂಹಸ್ವಾಮಿಯವರ ಅಭಿನಂದನ ಗ್ರಂಥ ‘ಚಂದನ’ ಇತರ ಸಂಭಾವನಾ ಗ್ರಂಥಗಳಿಗಿಂತ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದು. ಇತರೊಂದಿಗೆ ಸಂಪಾದಿಸಿದ ದರ್ಶನ ವಿಮರ್ಶೆ, ಪ್ರಾಯೋಗಿಕ ವಿಮರ್ಶೆ ಇವರ ಸಮುಚಿತ ವಿವೇಚನೆಯ ದ್ಯೋತಕಗಳು. 1971ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ ‘ಸಾಹಿತ್ಯವಾರ್ಷಿಕ’ ಆಯಾವರ್ಷ ಹೊರಬಂದ ಕನ್ನಡ ಕೃತಿಗಳ ಒಂದು ಸಮಗ್ರಪಟ್ಟಿಯನ್ನೂ ಅವುಗಳ ವಿಮರ್ಶೆಯನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಬಿ.ಎನ್. ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳೊಂದಿಗೆ ‘ಶಬರ ಶಂಕರ ವಿಳಾಸ ಸಂಗ್ರಹ’ವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅವರ ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕತ್ವದ ‘ಸಮಗ್ರ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆ’ ಇತರ ಸಂಪಾದಿತ ಕೃತಿಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಕಿರೀಟ ಪ್ರಾಯವಾದದ್ದು. ‘ಸಾಮಾನ್ಯನಿಗೆ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆಯ’ 10 ಸಂಪುಟಗಳು ಕನ್ನಡದ ನಿಜವಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ಸರಳವಾಗಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಮುಟ್ಟಿಸುವಂಥವು.

ಇವರಿಗೆ ಹಲವಾರು ಪುರಸ್ಕಾರಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗಿವೆ. ಮಾಸ್ಕೋದಲ್ಲಿ 22 ದಿನ ಎಂಬ ಪ್ರವಾಸ ಸಾಹಿತ್ಯಕೃತಿಗೆ ಸೋವಿಯತ್ ಲ್ಯಾಂಡ್ ನೆಹರು ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1974) ದೊರಕಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಪುರಸ್ಕಾರ (1982), ‘ಕಾವ್ಯಾರ್ಥ ಚಿಂತನ’ಕ್ಕೆ ವರ್ಷದ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಕೃತಿ ಬಹುಮಾನ (1983), ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1984), ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1984), ಮದರಾಸು ಕನ್ನಡಿಗರ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆ (1986), ದಾವಣಗೆರೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ 61ನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನಾಧ್ಯಕ್ಷತೆ (1991), ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಅಧ್ಯಕ್ಷ ಪದವಿ (1987), ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಕುವೆಂಪು ಪೀಠದ ಸಂದರ್ಶಕ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕ (1994–95), ಪಂಪ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1998), ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಗೌರವ ಡಾಕ್ಟೊರೇಟ್ (2003), ಕುವೆಂಪು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ (2006) ಗೌರವ ಡಾಕ್ಟೊರೇಟ್ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದುವು. ಇವರಿಗೆ ಸ್ನೇಹ ಕಾರ್ತೀಕ, ಗೌರವ, ಹಣತೆ (2001) ಎಂಬ ಅಭಿನಂದನ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಇವರ ಶಿಷ್ಯರು ಮತ್ತು ಅಭಿಮಾನಿಗಳು ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಸಮರ್ಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಮನ್ವಯ ಕವಿ ಎಂಬ ಅಭಿಧಾನವೂ ಇವರಿಗಿದೆ. ಇವರಿಗೆ 2006ರಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರ ರಾಷ್ಟ್ರಕವಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ. ಇವರು ಕನ್ನಡದ ಮೂರನೆಯ ರಾಷ್ಟ್ರಕವಿ (ಉಳಿದಿಬ್ಬರು ಎಂ. ಗೋವಿಂದಪೈ, ಕುವೆಂಪು).

*

ಶಿವಲಿಂಗಯ್ಯ ದೇಶಮುಖ: 1820–21ರಲ್ಲಿ ಹಳೆಯ ಬಿದರೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ, ಈಗ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ನಾಂದೇಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ಉದ್ಗೀರ್ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಬಂಡಾಯದ ನಾಯಕ. ಶಿವಲಿಂಗಪ್ಪ ಎಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದ ಈತ ಸುಳಿಯಳ್ಳಿ ಎಂಬ ಹಳ್ಳಿಯವನು. ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಶವರ್ತಿಯಾಗಿದ್ದ ನಿಜಾಮನ ತಾಲ್ಲೂಕುದಾರನೆಂಬ ಅಧಿಕಾರಿಯ ದುರಾಡಳಿತ ಹಾಗೂ ಸುಲಿಗೆಗಳನ್ನು ತಡೆಯಲಾರದೆ ಈಗ ಗೌಜಿಗಾಂವ್‌ನ ಪ್ರಮುಖನಾದ ಮೇಘಶ್ಯಾಮ್, ಕೃಷ್ಣಾಪುರದ ದೇಶಮುಖ ತಿರುಮಲರಾಯ ಹಾಗೂ ಭವಾನಿಪೇಟೆಯ ದೇಸಾಯಿ ಲಚ್ಮಣರೆಡ್ಡಿ ಇವರುಗಳ ನೆರವಿನಿಂದ

ಬಂಡೆದ್ದ. 1820ರ ಡಿಸೆಂಬರ್‌ನಲ್ಲಿ ಉದ್ಗೀರ್‌ನಲ್ಲಿರುವ ತಾಲ್ಲೂಕುದಾರನ ಕೋಟೆಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂಡಾಯ ಹೂಡಿದ. ಬ್ರಿಟಿಷ್ ದಾಖಲೆಗಳು ಹೇಳುವಂತೆ ಶಾಸನಬಾಹಿರವಾದ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದ. ಡಿಸೆಂಬರ್ 24ರಂದು ಲೆಫ್ಟಿನೆಂಟ್ ಸುದರ್‌ಲೆಂಡ್ ಸುಳಿಯಳ್ಳಿಯ ಮೇಲೆ ತನ್ನ ಸೇನಾತುಕಡಿಯ ಸಹಿತ ದಾಳಿ ಮಾಡಿದ. ಆಗ ಮಲ್ಜಿ ಎಂಬ ಶಿವಲಿಂಗಯ್ಯನ ಅನುಯಾಯಿ ಹಾಗೂ ಇವನ ಇತರ ಅನೇಕ ಬೆಂಬಲಿಗರು ತೀರಿಕೊಂಡರು. ಶಿವಲಿಂಗಯ್ಯನ ಗೌಜಿಗಾಂವ್ ಎಂಬ ನೆರೆಯ ಊರ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯಪಡೆದು ಅಲ್ಲಿನ ದೇಶಮುಖನ ನೆರವಿನಿಂದ ಪ್ರತಿಭಟನೆಯನ್ನು ಮುಂದುವರೆಸಿದ. ಅದನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಆಂಗ್ಲ ಸೇನೆಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಶಿವಲಿಂಗಯ್ಯ ಅಲ್ಲಿಂದ ತಪ್ಪಸಿಕೊಂಡ. ಆಗ ಸುದರ್‌ಲೆಂಡ್ ಸುತ್ತಲ ಕೆಲವು ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಮುಂದೆ 1821ರ ಜನವರಿ 10ರಂದು ಕೃಷ್ಣಾಪುರದ ವಿರುದ್ಧ ಸಾಗಿದ. ಅಲ್ಲಿನ ದೇಶಮುಖ ತಿರುಮಲರಾಯ ಮೂರು ವರ್ಷದಿಂದ ಕಂದಾಯ ಕೊಟ್ಟಿರಲಿಲ್ಲ. ಆತನನ್ನು ಒಲಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಸುದರ್‌ಲೆಂಡ್ ನಡೆಸಿದ ಯತ್ನ ವ್ಯರ್ಥವಾಯಿತು. ಆತನೂ ಅಲ್ಲಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಸುದರ್‌ಲೆಂಡ್ ಭವಾನಿಪೇಟೆಗೆ ಹೋದಾಗ ಲಚ್ಮಣರೆಡ್ಡಿ ದೇಸಾಯಿ ಶರಣಾಗತನಾದ. ಶಿವಲಿಂಗಯ್ಯನನ್ನು ಬಂಧಿಸಲಾಯಿತೇ ಎಂಬ ವಿವರಗಳಾಗಲೀ ಅವನ ಜೀವನದ ಬಗ್ಗೆ ಅನ್ಯ ವಿವರಗಳಾಗಲೀ ತಿಳಿದಿಲ್ಲ. ಕೆಲವು ಬ್ರಿಟಿಷ್ ದಾಖಲೆಗಳ ನೆರವಿನಿಂದಷ್ಟೇ ದೇಶಮುಖ ಬಂಡಾಯ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾದ ಈ ಉತ್ಥಾನದ ವಿವರಗಳು ನಮಗೆ ತಿಳಿಯುತ್ತವೆ. **(ಎಸ್.ಕೆ.)**

ಶಿವಲೆಂಕ ಮಂಚಣ್ಣ: ಸು. 1160. ಶಿವಶರಣ, ವಚನಕಾರ ಹಾಗೂ ಉತ್ತಮ ಪಂಡಿತ. ಇವನ ಅಜ್ಜ ಸೋಮಶಂಭುದೇಶಿಕ, ತಂದೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿದ್ವಾಂಸ ಶಂಭುಭಟ್ಟ (ದಾಮೋದರ). ಈತ ಹಿರಿಯ ವಚನಕಾರರಲ್ಲೊಬ್ಬನಾದ ಉರಿಲಿಂಗದೇವನ ಗುರುವಾಗಿದ್ದ. ಇಂಥ ಹಿರಿಯ ಪಂಡಿತ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಮಂಚಣ್ಣ ತನ್ನ ಪಾಂಡಿತ್ಯದಿಂದ ಪರವಾದಿಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಬಸವಣ್ಣನವರ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಕೇಳಿ ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕೆ ಬಂದು, ಕಡೆಯವರೆಗೂ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದು ಸಮಾಧಿಸ್ಥನಾದ. ಪಂಡಿತಾರಾಧ್ಯ ಚರಿತೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವಂತೆ ಈತ ಭಕ್ತಿ ಕ್ರಿಯಾಸ್ಥಿತಿಗೆ ಕರ್ತನಾಗಿದ್ದ. ಮೂವರು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪಂಡಿತರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾಗಿದ್ದ. ಈತ ವಿಷ್ಣುವು ವಿಶ್ವನಾಥನಿಗೆ ಶರಣಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನೆಂದೂ ತನ್ನ ಕುರುಳು ಬೆರಳು ರವನನುದಿನ ಕತ್ತರಿಸಿ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರನಿಗರ್ಪಿಸಿ ಮರಳಿ ಪಡೆವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದನೆಂದೂ ಗುಬ್ಬಿಯ ಮಲ್ಲಣಾರ್ಯನ ವೀರಶೈವಾಮೃತ ಮಹಾ ಪುರಾಣ, ಕಿಕ್ಕೇರಿಯಾರಾಧ್ಯ ನಂಜುಂಡನ ಭೈರವೇಶ್ವರ ಕಾವ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ರೀಪತಿ ಪಂಡಿತನ ಶ್ರೀಕರಭಾಷ್ಯದ 'ಅತ ಏವ ಗುಹಾಧಿಕರಣೇ ಮಂಚನ ಪಂಡಿತೀಯೇ' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಮಂಚಣ್ಣ ಗುಹಾಧಿಕರಣ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಬರೆದಿರುವಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇವನು ಶಿವನಲ್ಲಿಟ್ಟಿದ್ದ ಅನನ್ಯ ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಅನುಪಮ ಪ್ರೇಮದಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಶಿವಲೆಂಕನೆಂಬ ಅನ್ವರ್ಥನಾಮ ಬಂದಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ.

ಈಗ ದೊರೆತಿರುವಂತೆ ಈತನ ವಚನಗಳು 133. ಈಶಾನ್ಯಮೂರ್ತಿ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನಶಿಂಗ ಎಂಬುದು ಇವನ ವಚನಗಳ ಅಂಕಿತ. ಈ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಡಗಿನ ವಚನಗಳೂ ಸೇರಿವೆ. ಈತ ತನ್ನ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಶರಣನ ವಿವಿಧ ರೂಪ ನಿರೂಪಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಭಕ್ತನು ಬಾಹ್ಯವ್ರತ, ಭ್ರಮೆವ್ರತ ಮೊದಲಾದ ಅರವತ್ತುನಾಲ್ಕು ಶೀಲಗಳನ್ನು ಅರಿತು ನಡೆಯಬೇಕೆಂದಿದ್ದಾನೆ. **(ಬಿ.ಎಸ್.ಎಸ್.)**

ಶಿವಸಮುದ್ರ: ಮಂಡ್ಯಜಿಲ್ಲೆ ಮಳವಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಲ್ಲಿಕ್ಯಾತನಹಳ್ಳಿ ಬಳಿ ಇರುವ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದನಾ ಕೇಂದ್ರ. ಮಳವಳ್ಳಿ–ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಸರಹದ್ದಿನಲ್ಲಿದ್ದು ಬೆಂಗಳೂರು–ಮೈಸೂರು ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಮದ್ದೂರು–ಮಳವಳ್ಳಿ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸು. 48 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಮೈಸೂರಿಗೆ 80 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಕೆ.ಶೇಷಾದ್ರಿ ಅಯ್ಯರ್ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಸ್ಥಾವರದಲ್ಲಿ 10 ವಿದ್ಯುಜ್ಜನಕಗಳಿದ್ದು 42 ಮೆವಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದ ವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದನಾಗಾರವೂ ಪ್ರಾಚೀನ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಇದ್ದು ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವಾಸಿ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲೊಂದಾಗಿದೆ.

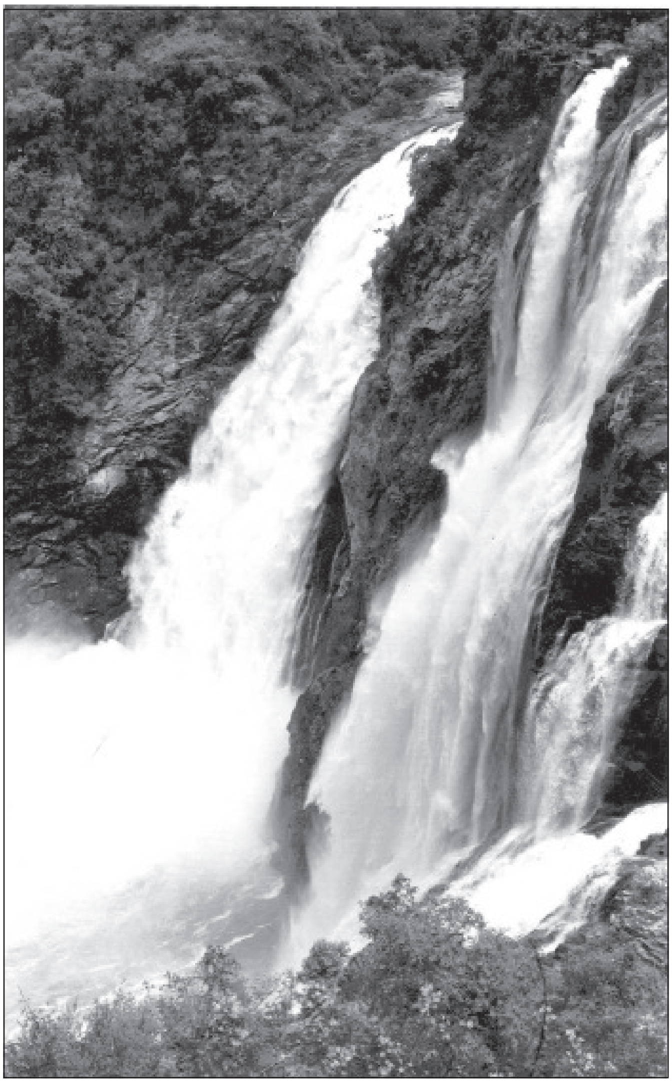

ಗಗನಚುಕ್ಕಿ ಜಲಪಾತ

ಕಾವೇರಿ ನದಿ ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕವಲುಗಳಾಗಿ ಸು.100 ಮೀ ಕೆಳಕ್ಕೆ ದುಮುಕುತ್ತದೆ. ಈ ಕವಲುಗಳ ನಡುವಿನ ಪ್ರದೇಶ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ಎರಡನೆಯ ಬೃಹತ್ ದ್ವೀಪ. ಈ ದ್ವೀಪವನ್ನು ಹೆಗ್ಗುರು ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ದುಮುಕುವ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ಪಶ್ಚಿಮ ಕವಲಿಗೆ ಗಗನಚುಕ್ಕಿ ಎಂದೂ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಸುಮಾರು ಒಂದೂವರೆ ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ದುಮುಕುವ ಪೂರ್ವದ ಕವಲಿಗೆ ಭರಚುಕ್ಕಿ ಎಂದೂ ಹೆಸರು. ಮುಂದೆ ಕಾವೇರಿಯ ಈ ಎರಡು ಕವಲುಗಳೂ ಶಿವಸಮುದ್ರದ ಈಶಾನ್ಯ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಒಂದುಗೂಡಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿನ ವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದನಾ ಕೇಂದ್ರ ಭಾರತದ ಹಾಗೂ ಏಷ್ಯದ ಅತ್ಯಂತ ಹಳೆಯ ದೊಡ್ಡ ವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದನಾ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಇದು 1902ರಲ್ಲಿ 4,300 ಕಿ ವಾ ಗಳ ವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದನಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು. ಜಲಪಾತದ ಇಳಿಜಾರನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡು ಮೇಲಿನಿಂದ ಕಾಲುವೆಯ ಮೂಲಕ ನೀರು ತಂದು ಬೃಹತ್ ಕೊಳವೆಗಳ ಮೂಲಕ ವಿದ್ಯುತ್ ಆಗಾರಕ್ಕೆ ಹಾಯಿಸುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಇದೆ. ಕೋಲಾರ ಚಿನ್ನದ ಗಣಿ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಅಗತ್ಯವಿದ್ದ ವಿದ್ಯುತ್ತನ್ನು ಒದಗಿಸುವುದು ಈ ಕೇಂದ್ರ ಸ್ಥಾಪನೆಯ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶಗಳಲ್ಲೊಂದಾಗಿತ್ತು. ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಈ ಕೇಂದ್ರದ ಉತ್ಪಾದನಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ 4.5 ಮೆವಾಗಳಷ್ಟಿತ್ತು. 1925ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ಯಂತ್ರವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಯಿತು. ಇಲ್ಲಿಗೆ ಕೃಷ್ಣರಾಜಸಾಗರ ಅಣೆಕಟ್ಟೆಯಿಂದ ವರ್ಷವೆಲ್ಲ ನೀರೊದಗಿಸುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಇದ್ದು ಕ್ರಮೇಣ ಇದರ ಉತ್ಪಾದನಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ 42 ಮೆವಾಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿದೆ. ಈ ವಿದ್ಯುತ್ ಉತ್ಪಾದನಾ ಕೇಂದ್ರವಿರುವ ಪ್ರದೇಶ ಬ್ಲಫ್ ಎಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಇಲ್ಲಿ ಉತ್ಪಾದನಾ ಕೇಂದ್ರದ ಉದ್ಯೋಗಿಗಳ ಕಾಲೋನಿ ಬೆಳೆದಿದ್ದು ಪ್ರವಾಸಿ ಮಂದಿರ, ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ ಮೊದಲಾದ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿವೆ. ಪ್ರವಾಸಿಗಳು ವಿದ್ಯುತ್ ಸ್ಥಾವರವನ್ನು ನೋಡಲು ಕೆಳಗೆ ಇಳಿಯಲು ವಿದ್ಯತ್ ಚಾಲಿತ ಕಂಬಿ ಗಾಡಿಗಳ ಸೌಲಭ್ಯವಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ, ಸೋಮೇಶ್ವರ, ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ ಮುಖ್ಯವಾದುದು. ಕಾವೇರಿ ನದಿ ದಡದ ಮೇಲಿರುವ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ, ಶಿವಸಮುದ್ರ ಮತ್ತು ಶ್ರೀರಂಗ ಈ ಮೂರು ಕಡೆಗಳಲ್ಲೂ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯಗಳಿದ್ದು ಶಿವಸಮುದ್ರದ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ ಮಧ್ಯರಂಗವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾದದ್ದು. ಇಲ್ಲಿಯ ಶಯನಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸುಮಾರು ಎರಡೂವರೆ ಮೀಟರ್ ಉದ್ದದ ರಂಗನಾಥ ದೇವರಿಗೆ ಜಗನ್ಮೋಹನ ರಂಗನಾಥನೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ವಿಗ್ರಹದ ಪಾದದ ಬಳಿ ಕಾವೇರಿಯ ಚಿಕ್ಕ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಈ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ತಕ್ಷಕ, ಆದಿಶೇಷ, ರಾಮಪರಿವಾರ, ಆಳ್ವಾರರು ಮತ್ತು ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರು ಮೊದಲಾದ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ.

ಸೋಮೇಶ್ವರ ಗುಡಿ ಇಲ್ಲಿಯ ಇನ್ನೊಂದು ದೊಡ್ಡ ದೇವಾಲಯ. ಇದೂ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ರಚನೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ನೆಲಕಟ್ಟು ಅಷ್ಟಕೋನಾಕಾರದಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸೋಮೇಶ್ವರ, ಗಣೇಶ ಮತ್ತು ಬಾಲಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯರ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರ ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಅಲಂಕಾರಿಕ ಕೆತ್ತನೆ ಕೆಲಸ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. 19ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಬಸವನ ವಿಗ್ರಹ ದೇವಾಲಯದ ತುದಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ನವರಂಗ ಮತ್ತು ಮುಖಮಂಟಪಗಳಲ್ಲಿ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ಕಂಬಗಳಿವೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಸೋಪಾನದ ಮುಂಭಾಗ ಸಿಂಹಶಿರಗಳಿಂದ ಆಧಾರಿತವಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ನೆಲಕಟ್ಟಿನ ಮೇಲೆ ಎರಡನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳನ ಕಾಲದ ತಮಿಳು ಶಾಸನವಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಚೋಳ ಮಾದರಿಯ ಮೀನಾಕ್ಷಿ ಗುಡಿ ಇದೆ. ಸೋಮೇಶ್ವರ ಉಮ್ಮತ್ತೂರು ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಮನೆದೇವರಾಗಿತ್ತು.

ವೀರಭದ್ರ ಗುಡಿ ಒಂದು ಸಾಮಾನ್ಯ ಕಟ್ಟಡ. ಇಲ್ಲಿರುವ 1604ರ ಒಂದು ಶಾಸನ ಹದಿನಾಡ ನಾಯಕನೊಬ್ಬ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದತ್ತಿಬಿಟ್ಟನೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ದ್ವೀಪದ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿರುವ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಶ್ರೀರಾಮ ತನ್ನ ತಂದೆ ದಶರಥನಿಗೆ ಪಿಂಡವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದನೆಂದೂ ಆ ಕಾರಣವಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರೇತಬೆಟ್ಟವೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂತೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ. ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಊರು ಉಚ್ಛ್ರಾಯಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿತ್ತು. ಹದಿನಾರನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಗಂಗರಾಜ ಎಂಬುವನು ಈ ಊರನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿ ವೈಭವದಿಂದ ಆಳಿದ. ಅವನ ಮಗ ನಂದಿರಾಜ ಯಾವುದೋ ಅಪರಾಧಕ್ಕಾಗಿ ಪತ್ನೀಸಮೇತ ಕುದುರೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತು ಗಗನಚುಕ್ಕಿ ಜಲಪಾತಕ್ಕೆ ಹಾರಿ ಪ್ರಾಣಬಿಟ್ಟ. ಅವನ ಮಗ ಎರಡನೆಯ ಗಂಗರಾಜ ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ತನ್ನ ನೆರೆಯ ಪಾಳೆಯಗಾರರಾಗಿದ್ದ ಅವನ ಇಬ್ಬರು ಅಳಿಯಂದಿರು, ತಮ್ಮ ಪತ್ನಿಯರ ಅಹಂಭಾವವನ್ನು ಮುರಿಯಲು ಮಾವನ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧ ಸಾರಿದರು. ಆಗ ಎರಡನೆಯ ಗಂಗರಾಜ ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಿ ಕೊನೆಗೆ ಯುದ್ಧ ರಂಗದಲ್ಲಿ ವೀರಾವೇಶದಿಂದ ಕಾದಾಡಿ ಮಡಿದ. ಇದನ್ನು ಕಂಡು ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪ ಪಟ್ಟ ಇಬ್ಬರು ಅಳಿಯಂದಿರೂ ತಮ್ಮ ಪತ್ನಿಯರೊಂದಿಗೆ ಗಗನಚುಕ್ಕಿಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದು ಪ್ರಾಣಬಿಟ್ಟರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಚನ್ನಪಟ್ಟಣದ ಜಗದೇವರಾಯ ಮತ್ತು ತಲಕಾಡಿನ ಶ್ರೀರಂಗರಾಜ ಇಲ್ಲಿಯ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನೆಲ್ಲ ಕೊಳ್ಳೆ ಹೊಡೆದರು.*

ಶಿವಳ್ಳಿ: ಉಡುಪಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಉಡುಪಿಯಿಂದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 3 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ.

ಈ ಊರು ಪ್ರಾಚೀನಕಾಲದಿಂದ ಶಿವೋಪಾಸಕ ಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿತ್ತೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಶಾಸನ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಚೀನ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಶಿವರೂಪ್ಯ, ಶಿವಬೆಳ್ಳಿ, ರೂಪ್ಯಪೀಠ, ರಜತಪೀಠ, ಶ್ರೀವಳ್ಳಿ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಶಿವನಹಳ್ಳಿ ಎಂಬುದು ಮೂಲ ರೂಪವೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟ. ಮಯೂರಶರ್ಮನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಹಿಚ್ಛತ್ರಪುರದಿಂದ ಬಂದವರೆನ್ನಲಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಒಂದು ಪಂಗಡ ಉಡುಪಿಯಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀಮದನಂತೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿತು. ಈ ದೇವರಿಗೆ ರೂಪ್ಯ (ಬೆಳ್ಳಿ) ಪೀಠದ ಶಿವನೆಂಬ ಹೆಸರಿದ್ದು ಅಲ್ಲಿನ ಪೂಜೆಯೇ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗಿಯಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಶಿವಬೆಳ್ಳಿಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಎಂಬ ಹೆಸರಿದ್ದು ಕ್ರಮೇಣ ಶಿವಳ್ಳಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೆಂಬ ಹೆಸರಾಯಿತೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಉದ್ಯಾವರದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಶಾಸನವೊಂದು ಶಿವಳ್ಳಿಯ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯನ್ನು 8ನೆಯ ಶತಮಾನದಷ್ಟು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಭೂತಾರಾಧನೆಯ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪ್ರಚಲಿತವಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮ ಈಗ ಉಡುಪಿ ನಗರೀಕರಣದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಬಂದಿದೆ.

(ಎಸ್.ಪಿ.ಕೆ.)

ಶಿಶಿಲ: ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಬೆಳ್ತಂಗಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮತ್ತು ಧಾರ್ಮಿಕ ಸ್ಥಳ. ಬೆಳ್ತಂಗಡಿಯಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ 68 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟದ ತಪ್ಪಲಿನಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,070. ಈ ಸ್ಥಳ ಸಮೃದ್ಧ ಪ್ರಕೃತಿ ರಮ್ಯತೆಯ ಮಡಿಲಿನಲ್ಲಿದೆ. ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಎತ್ತರದ ಘಟ್ಟಶ್ರೇಣಿ ಹಬ್ಬಿದ್ದು ಶಿಶಿಲಗುಡ್ಡ, ಉಳಿಯಮಲೆ, ಎತ್ತಿನಭುಜ, ಬೋಳ್ಕಲ್‌ಗುಡ್ಡ ಮೊದಲಾದ ಪರ್ವತಾವಳಿಗಳಿಂದ ಇದು ಆವೃತವಾಗಿದೆ. ಕದಂಬ ಮನೆತನದ ಸ್ಥಾಪಕನಾದ ಮಯೂರಶರ್ಮ ಮೊದಲಿಗೆ ರಾಜ್ಯ ಕಟ್ಟಿದ ತ್ರಿಪರ್ವತ ಅಥವಾ ಶ್ರೀಪರ್ವತ ಇದೇ ಸ್ಥಳವೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮೂಲದ ರಾಜಮನೆತನವಾದ ಆಳುಪ ವಂಶದವರು ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಮೇಲೆ ದೀರ್ಘಕಾಲ ನಿಯಂತ್ರಣ ಹೊಂದಿದ್ದರು.

ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಿ ಪೊಂಬುಚದ ಸಾಂತಾರ ಅರಸರಲ್ಲಿ ಲೋಕನಾಥ ದೇವನೆಂಬವನು ಇದನ್ನು ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡದ್ದು ಹಿರಿಯಂಗಡಿ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಮೂಲರಸರು ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲಕಾಲ ಆಳಿದರು. 1538ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಶಿಶಿಲದರಸರು ಎಂಬ ಉಲ್ಲೇಖವಿರುವುದು ಶಿಶಿಲ ರಾಜಕೀಯ ಮಹತ್ವ ಪಡೆದುದ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ. ಕೆಳದಿ ಅರಸರು ಇಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆಕೊತ್ತಲಗಳನ್ನು ದುರಸ್ತಿ

ಮಾಡಿಸಿ ಇದನ್ನು ತಮ್ಮ ದುರ್ಗಗಳಲ್ಲೊಂದಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಕಳಸ–ಕಾರ್ಕಳದ ಭೈರರಸರು ಇಲ್ಲಿನ ಆಯಕಟ್ಟಿನ ಮಹತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದು ಇದನ್ನು ತಮ್ಮ ನೆಲೆಗಳಲ್ಲೊಂದಾಗಿ ಭದ್ರಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು.

ಘಟ್ಟಶ್ರೇಣಿಯ ಒಂದು ಮೂಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಮಹತ್ವ ಬಂದದ್ದು ಇದು ಘಟ್ಟದ ಮೇಲಿನಿಂದ ಕೆಳಗೆ ಕರಾವಳಿಗೆ ಹೋಗುವ ಘಾಟಿ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿದ್ದದ್ದು. ಬೇಲೂರು, ಹೊಯ್ಸಳರ ಮೂಲ ಸ್ಥಳ ಅಂಗಡಿ ಮತ್ತು ಬೈರಾಪುರಗಳ ಮೂಲಕ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದ ಈ ಘಾಟಿ ಕಾಲುದಾರಿ ಶಿಶಿಲವನ್ನು ತಲುಪುತ್ತಿತ್ತು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಅಂದಿನ ಮುಖ್ಯ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳಾಗಿದ್ದ ಉಪ್ಪಿನಂಗಡಿಗೆ ಇಲ್ಲವೇ ಬಂಟವಾಳಕ್ಕೆ ಸಂಪರ್ಕವಿತ್ತು. ಈಗಲೂ ಈ ಘಾಟಿಯ ಮೂಲಕ ಹೆದ್ದಾರಿಯನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಬಹುದೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ವಾಣಿಜ್ಯ ಮಹತ್ವ ಹೊಂದಿದ್ದ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಇದು ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕವಾಗಿ ಸಮೃದ್ಧವಾಯಿತು.

ಇಲ್ಲಿ ಶಿಶಿಲೇಶ್ವರಸ್ವಾಮಿ ದೇವಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಹರಿದುಬರುವ ಕಪಿಲಾ ನದಿ ಇಲ್ಲಿನ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿದೆ. ಶಿಶಿಲೇಶ್ವರನಿಗೆ ವಾರ್ಷಿಕವಾಗಿ ರಥೋತ್ಸವ ಮತ್ತು ತೆಪ್ಪೋತ್ಸವಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಶಿಶಿಲೇಶ್ವರನ ಮೂಲಸ್ಥಾನವೆಂದು ಹೇಳಲಾದ ಕುಮಾರಗುಡ್ಡ ಈ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಭೂತ, ಪಂಜರವಳ್ಳಿ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಾಮದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಜನರು ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡದ ಗ್ರಾಮೀಣ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವವರಿಗೆ ಇದು ಹಸನಾದ ಕ್ಷೇತ್ರ. (ಡಿ.ಎಸ್.ಜಿ.)

ಶಿಶುನಾಳ ಶರೀಫ್: 1819–89. ಹೊಸಗನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಅರುಣೋದಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಅನುಭಾವ ಕಾವ್ಯದ ಹೊಂಗಿರಣವೊಂದನ್ನು ಹಾಯಿಸಿದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಅನುಭಾವಿ, ಕವಿ. ಇವರ ಮೊದಲಿನ ಹೆಸರು ಮಹಮ್ಮದ ಶರೀಫ. ಶಿಗ್ಗಾವಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಶಿಶುನಾಳದಲ್ಲಿ ಇವರು 1819 ಮಾರ್ಚ್ 7ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಕನ್ನಡ ಮುಲ್ಕೀ ಪರೀಕ್ಷೆಯವರೆಗೆ ಓದಿದ ಇವರು, ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಕೆಲಕಾಲ ಹಳ್ಳಿಯ ಶಾಲೆಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿದ್ದರಾದರೂ ಬೇಗನೇ ಅದರ ಹಂಗು ಹರಿದುಕೊಂಡು ಆಧ್ಯಾತ್ಮ ಸಾಧನೆ ಸಿದ್ಧಿಗಳಿಗೆ ತಮ್ಮನ್ನು ತಾವು ಸಮರ್ಪಿಸಿಕೊಂಡರು.

ಅಭಿಜಾತ ಕಲಾವಿದರಾಗಿದ್ದ ಶಿಶುನಾಳರು ಚಿಕ್ಕಂದಿನಲ್ಲಿಯೇ ಹಳ್ಳಿಯ ಜಾತ್ರೆ ಉತ್ಸವಗಳಲ್ಲಿ ಶರಣರ ವಚನಗಳನ್ನೂ ಅನುಭಾವ ಪದಗಳನ್ನೂ ಹಾಡುತ್ತ, ಬಹುರೂಪಿಗಳ ಹಾಗೆ ವಿವಿಧ ವೇಷ ಹಾಕುತ್ತ, ಬಗೆಬಗೆಯ ಬಯಲಾಟಗಳಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸುತ್ತ ತಮ್ಮ ಕಲೆಗಾರಿಕೆಯನ್ನು ಜನಮನದ ವಿಲಾಸ–ವಿಕಾಸಗಳಿಗೆ ಮುಡಿಪಿಡಲು ಮೊದಲುಮಾಡಿದರು. ಮೊಹರಂ ಪರ್ವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ತಲೆ ಎತ್ತುವ ಕರ್ಬಲಾ ಮೇಳಗಳಿಗಾಗಿ ರಿವಾಯತ ಪದ ರಚಿಸಿಕೊಟ್ಟರು, ಲಾವಣಿಗಳನ್ನೂ ಬರೆದರು. ಹೀಗೆ ನಿಧಾನವಾಗಿ ಸಾಹಿತ್ಯಪಥದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಹೆಜ್ಜೆ ಮೂಡಿಸಿ, ಮುಂದಿನ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಅಗತ್ಯವಾದ ಪೂರ್ವಸಿದ್ಧತೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ಕಳಸದ ಗುರು ಗೋವಿಂದಭಟ್ಟರು, ಅಂಕಲಗಿಯ ಅಡವಿ ಸ್ವಾಮಿಗಳು, ಗರಗದ ಮಡಿವಾಳಪ್ಪನವರು, ನವಿಲಗುಂದದ ನಾಗಲಿಂಗಪ್ಪನವರು, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯ ಸಿದ್ಧಾರೂಢಸ್ವಾಮಿಗಳು ಮುಂತಾದ ಸಮಕಾಲೀನ ಸಾಧುಸತ್ಪುರುಷರ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯ ಸಂಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಅನುಭಾವಿಯಾಗಿ ಮಾಗಿದರು.

ಕನ್ನಡ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಸರ್ವಧರ್ಮಸಹಿಷ್ಣುಭಾವ ಮತ್ತು ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಪರಂಪರೆಯ ಸರ್ವಸಮನ್ವಯ ಅನುಭಾವಸಂಪತ್ತನ್ನು ಅರಗಿಸಿಕೊಂಡು ಇವರು ರಚಿಸಿದ ಅನುಭವ ಪದಗಳು ಆಪ್ತವಾದ ಕಳಕಳಿಗಳಿಗೆ ನೆಲೆಯಾಗಿವೆ. ಹಳ್ಳಿಯ ಬಾಳಿನ ದಿನದಿನದ ಬದುಕಿನಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಕಣ್ಮನಗಳನ್ನು ಸೆಳೆದ ಒಂದೊಂದು ಸನ್ನಿವೇಶ–ಸಂಗತಿ, ವಸ್ತು–ವ್ಯಕ್ತಿ, ಪಶು–ಪಕ್ಷಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನೇ ಒಂದು ರೂಪಕವನ್ನಾಗಿಯೋ ದೃಷ್ಟಾಂತವನ್ನಾಗಿಯೋ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನಾಗಿಯೋ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಅನುಭವದ ಬೆಳಕು ಮತ್ತು ಅನುಭಾವದ ಬೆಳಗನ್ನು ವರ್ಣಮಯವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ತಮ್ಮ ಜೀವಮಾನದುದ್ದಕ್ಕೂ ಇವರು ಬರೆದ ಹಾಡು, ಒರೆದ ಪಾಡು ಒಂದೇ ಆಗಿದೆ. ಬೋಧ ಒಂದೇ, ಬ್ರಹ್ಮನಾದ ಒಂದೇ ಎಂಬುದು ಅದರ ಬೀಜಮಂತ್ರವಾಗಿದ್ದು ನಡಿಯೊ ದೇವರ ಚಾಕರಿಗೆ, ಮುಕ್ತಿ ಗೊಡೆಯ ಖಾದರ ಲಿಂಗ ನೆಲಸಿರ್ಪ ಗಿರಿಗೆ ಎಂಬುದು ಇವರು ತಮ್ಮ ಮನಕ್ಕೂ ಜನಕ್ಕೂ ಕೊಟ್ಟ ಜೀವಾಳದ ಕರೆಯಾಗಿದೆ. ಇವರ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಸನಾತನ ವೈದಿಕ ಮತ ಎತ್ತಿಹಿಡಿಯುವ ಬ್ರಹ್ಮತತ್ತ್ವ; ತಮ್ಮ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಭಾವಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ವೀರಶೈವ ಮತದ ಲಿಂಗತತ್ತ್ವ ಹಾಗೂ ತಮ್ಮ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಪೂಜ್ಯವಾಗಿದ್ದ ಹುಲಗೂರ ಖಾದರಶಾ ಸಾಧುವಿನ ಸಮಾಧಿತತ್ತ್ವ– ಇವೆಲ್ಲವೂ ಮೂಲತಃ ಒಂದೆಯಾಗಿದ್ದವು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಇವರು ಸರ್ವಧರ್ಮಸಮನ್ವಯದ ಉಜ್ಜ್ವಲಮೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಹಿಂದು–ಮುಸ್ಲಿಂ ಬಾಂಧವ್ಯದ ಧವಲಕೀರ್ತಿಯಾಗಿ ಉತ್ತರ ಭಾರತದ ಮಹಾತ್ಮ ಕಬೀರರಂತೆ ಜನಮನದ ಗದ್ದುಗೆ ಏರಿದರು. ಇದಲ್ಲದೆ ತಮ್ಮ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡ ಜನಪದ ಭಾಷೆಯ ಗತಿ–ಗತ್ತು, ಗ್ರಾಮೀಣ ಸಂಗೀತದ ಲಯ–ಲಾಸ್ಯಗಳಿಂದಾಗಿಯೂ ಇವರು ಜನಮನವನ್ನು ಸೂರೆಗೊಂಡರು. ಹೀಗೆ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಸಾಧನೆಯ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಮುಟ್ಟಿದ ಮೇಲೆ ತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಬಂದವರಿಗೆ ಧರ್ಮನೀತಿ ಬೋಧೆಮಾಡಲೆಂದು ಇವರು ತಮ್ಮ ಮನೆ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ ಕಟ್ಟೆಯೊಂದು ಇಂದಿಗೂ ಇದ್ದು ಬೋಧಪೀಠ ಎಂಬುದಾಗಿ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಎಪ್ಪತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ತುಂಬುಬಾಳನ್ನು ಬದುಕಿದ ಶರೀಫ್‌ಸಾಹೇಬರು 1889 ಮಾರ್ಚ್ 7ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. (ಎಂ.ಎ.ಎ.)

ಶಿಶುಮಾಯಣ: ಜೈನಕವಿ. ತ್ರಿಪುರದಹನಸಾಂಗತ್ಯ, ಅಂಜನಾಚರಿತ್ರೆ ಎಂಬ ಎರಡು ಸಾಂಗತ್ಯಕೃತಿಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಕವಿಯ ಸ್ವವಿಚಾರವಾಗಿ ಈತನ ಕಾವ್ಯಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವ ವಿಷಯಗಳು ಇವು: ಚಪ್ಪನ್ನ ದೇಶಕ್ಕೆ ಮಣಿದರ್ಪಣದಂತಿದ್ದ ಹೊಯ್ಸಳ ನಾಡು. ಆ ನಾಡಿನ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ನಯನಾಪುರ ರಾಜಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ಆ ಊರಿನಲ್ಲಿ ನೇಮಿಚಂದ್ರ ಜಿನೇಂದ್ರನ ದೇವಾಲಯ ಭವ್ಯರ ಹೃದಯಕ್ಕೆ ಮುದವನ್ನೀಯುತ್ತ ಶೋಭಾಯಮಾನವಾಗಿತ್ತು. ಇಂಥ ನಯನಾಪುರದಲ್ಲಿ ಜಿನಪದಭಕ್ತನಾದ ಮಾಯಣಸೆಟ್ಟಿ ಎಂಬ ಪರದನಿದ್ದ. ಈತನ ತಂದೆ ಬೊಮ್ಮಿಸೆಟ್ಟಿ; ತಾಯಿ ನೇಮಾಂಬಿಕೆ. ಈ ಮಾಯಣಸೆಟ್ಟಿ ವಸುಧೆಯೊಳುಳ್ಳ ಭವ್ಯರುಗಳಿಗೆಲ್ಲಕೆ ಶಿಶು ತಾನಾದುದರಿಂದ ಉಸುರುವ ಪದಪದ್ಯದೊಳು ತನ್ನ ಹೆಸರನು ಶಿಶುಮಾಯಣ ಎಂದಿಟ್ಟುಕೊಂಡನಂತೆ. ಈತನಿಗೆ ಹಸುಳೆಮಾಯಣ, ತರಳಮಾಯಣ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳೂ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈತನ ಗುರು ಕಾಣೂರ್ಗಣದ ಭಾನುಮುನಿಪ. ಪೂರ್ವಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಪ, ರನ್ನ, ಜನ್ನ ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಶಿಶುಮಾಯಣನ ಕಾಲದ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿವೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಮೂಲಕಾರಣ ತ್ರಿಪುರದಹನ ಸಾಂಗತ್ಯದಲ್ಲಿನ ‘ಶಕವರ್ಷದ ಸಾವಿರದ ನೂಱಱೊಳುತ್ಸಕಲವಾದಾ ವತ್ಸರದ, ಪ್ರಕಟಿತ ಪುತ್ರವರ್ಷದ ಮಾಘಶುದ್ಧ ದಿನಱುಳಂಕ ಪಾಡ್ಯದೊಳಾಯ್ತು’ ಎಂಬ ಈ ಕಾಲಸೂಚಿಪದ್ಯದಿಂದಲೂ ಈತನ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿನ ಕೆಲವು ಆಂತರಿಕ ವಿಷಯಗಳಿಂದಲೂ ಈತ ಸ್ತುತಿಸಿರುವ ಗುರು ಪರಂಪರೆಯಿಂದಲೂ ಈತನ ಕಾಲ 1472

ಎಂದು ಕೆಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಸಮರ್ಥಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದಕ್ಕೂ ಮುಂಚೆ ಕವಿಚರಿತೆಕಾರರು ಈತನ ಕಾಲವನ್ನು 1232 ಎಂದೂ ಈತನೇ ಪ್ರಥಮ ಸಾಂಗತ್ಯಕಾರನೆಂದೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಈಗ ಸೊಬಗಿನ ಸೋನೆಯ ದೇಪರಾಜ (ಸು.1410) ಈ ಸ್ಥಾನವನ್ನಾಕ್ರಮಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಶ್ರೀಪುರದಹನ ಸಾಂಗತ್ಯದಲ್ಲಿ 281 ಪದ್ಯಗಳಿವೆ. ಜನನ ಜರಾ ಮರಣಗಳೆಂಬ ಹೆಸರಿಂದ ಘನತರವಹ ಮೂಱುಪುರವನು ಜ್ಯೋತಿರೂಪವ ತಳೆದೀಶ್ವರ ಸುಟ್ಟ ಕೌತುಕವನು ಪೇಳುವೆನು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡು, ಪುರಾಣಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಶೈವ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ತ್ರಿಪುರದಹನದ ಕಥೆಯನ್ನು ಜೈನತತ್ತ್ವಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.

ಅಂಜನಾಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ 15 ಸಂಧಿಗಳೂ 6,000 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. ರವಿಷೇಣ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಬರೆದಿರುವ ಪದ್ಮಚರಿತ್ರವನ್ನು ಆಧರಿಸಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಅಂಜನಾ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಬರೆದಂತೆ ಕವಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಎರಡೂ ಗ್ರಂಥಗಳ ಶೈಲಿ ಸರಳವಾಗಿದೆ. ಸಾಂಗತ್ಯಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಈತನಿಗೆ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟಸ್ಥಾನವಿದೆ. **(ಎನ್.ಬಿ.)**

ಶೀಲಭಟ್ಟಾರಿಕಾ: ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಧ್ರುವನ (780–93) ಪಟ್ಟದ ರಾಣಿ. ಶೀಲಮಹಾದೇವಿ ಎಂದೂ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಇವಳು ವೆಂಗಿಯ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಮಗಳು.

ಧ್ರುವ ತನ್ನ ಅಣ್ಣ ಗೋವಿಂದನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಈ ಕಲಹದಲ್ಲಿ ಗೋವಿಂದನ ಪಕ್ಷವಹಿಸಿದ್ದ ವೆಂಗಿಯ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಮೇಲೆ ಅರಿಕೇಸರಿ ಮುಂತಾದವರಿಂದ ಕೂಡಿದ ವಿಶೇಷ ಬಲದೊಂದಿಗೆ ದಂಡೆತ್ತಿಹೋದ. ಈ ಜೈತ್ರಯಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಅರಿಕೇಸರಿ ಗೆದ್ದ. ಆತನ ಅಧಿಪತಿ ಧ್ರುವನಿಗೆ, ಸೋತ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ತನ್ನ ಮಗಳಾದ ಶೀಲಮಹಾದೇವಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಮದುವೆ ಮಾಡಿದ. ಆಕೆ ಧ್ರುವನ ಮುಖ್ಯ ರಾಣಿಯಾದಳು. ಈ ಮದುವೆಯ ಕಾರಣದಿಂದ ಎರಡೂ ರಾಜ್ಯಗಳಲ್ಲಿ, ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಮರಣಪರ್ಯಂತ (806) ಶಾಂತಿ ನೆಲಸಿತು. **(ಎಸ್.ಜೆಎ.)**

ಶುಂಠಿಕೊಪ್ಪ: ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆ ಸೋಮವಾರಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣ. ಮೈಸೂರು–ಮಡಿಕೇರಿ, ಮಡಿಕೇರಿ–ಸೋಮವಾರಪೇಟೆ–ಹಾಸನ ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಮಡಿಕೇರಿಯ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 16ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಸೋಮವಾರಪೇಟೆಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 28 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ. 1,499.

ಈ ಪಟ್ಟಣದ ಸುತ್ತಲ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳ ಇಳಿಜಾರು ಪ್ರದೇಶ ತೋಟದ ಬೆಳೆಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಹಾರಂಗಿ ನದಿಯ ಉಪನದಿಯೊಂದು ಈ ಪಟ್ಟಣದ ಬಳಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಪಟ್ಟಣದ ಸಮೀಪದಲ್ಲೇ ರೋಶನರಾಜ ಜಲಾಶಯವಿದ್ದು ಸುತ್ತಲ ನೀರಾವರಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಿದೆ. ಈ ಪಟ್ಟಣ ಸೋಮವಾರಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರಕೇಂದ್ರ. ಇಲ್ಲಿಂದ ಅಕ್ಕಿ, ಕಾಫಿ ಮತ್ತು ಕಿತ್ತಲೆಹಣ್ಣನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ರಫ್ತು ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿ ಭಾನುವಾರ ಸಂತೆ ಸೇರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಪಶುವೈದ್ಯಶಾಲೆ, ಮಕ್ಕಳ ಕಲ್ಯಾಣ ಕೇಂದ್ರ, ಪ್ರಾಥಮಿಕ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಾಲೆ ಮುಂತಾದವುಗಳಿದ್ದು ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ವಿದ್ಯುತ್ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್ ಕಾರ್ಮಿಕರ ಸಂಘವೊಂದು ಈ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿದೆ. **(ವಿ.ಎನ್.ಎಸ್.)**

ಶೃಂಗಾರಮ್ಮ: ಸು. 1685. ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಕವಯಿತ್ರಿ. ಪದ್ಮಿನೀ ಕಲ್ಯಾಣ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ. ಈಕೆಯ ತಂದೆ ಚಿಂತಾಮಣಿ ದೇಶಿಕೇಂದ್ರ, ಗುರು ಶ್ರೀನಿವಾಸಾಚಾರ್ಯ. ಕಂತುಗಿಮ್ಮಡಿರೂಪ ಚಿಕದೇವಭೂಪಾಲ ಸಂತವಿಸಿದ ಸಣ್ಣ ಮಗಳು ಎಂಬ ಇವಳ ಮಾತಿನಿಂದ ಇವಳು ಚಿಕ್ಕದೇವ ರಾಜನ (1673–1704) ಪೋಷ್ಯವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವಳೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪದ್ಮಿನೀಕಲ್ಯಾಣ ಸಾಂಗತ್ಯದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 189 ಪದ್ಯಗಳಿವೆ. ತಿರುಪತಿಯ ಶ್ರೀನಿವಾಸನಿಗೂ ಪದ್ಮಾವತಿಗೂ ನಡೆದ ವಿವಾಹದ ವರ್ಣನೆ ಇದರ ವಸ್ತು. ಸಂಚಿಯ ಹೊನ್ನಮ್ಮನಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಕಾವ್ಯಗುಣ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. (ಟಿ.ಎನ್.ಎನ್.)

ಶೃಂಗೇರಿ: ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕೊಪ್ಪ, ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಕೊಪ್ಪ, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಾರ್ಕಳ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಮೂಡಿಗೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. 49 ಗ್ರಾಮಗಳಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 433.7 ಚ.ಕಿಮೀ. 18,529 ಪುರುಷರು, 18,403 ಸ್ತ್ರೀಯರು ಸೇರಿ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 36,930.

ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಲೆನಾಡ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟಗಳ ನೆರಳಿನಲ್ಲಿದೆ ಎನ್ನಬಹುದು. ಸು. 17,818 ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳಷ್ಟು ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶವಿದ್ದು ಬೆಲೆಬಾಳುವ ಮರಗಿಡಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ತಂಪಾದ ಹಿತಕರ ವಾಯುಗುಣವಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 4009.04 ಮಿಮೀ. ಇಲ್ಲಿನ ಭೂಮಿ ಗಟ್ಟಿಮಣ್ಣು ಮತ್ತು ಕೆಮ್ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ನದಿ ಬಯಲು ಫಲವತ್ತಾಗಿದೆ.

ಶಾರದಾದೇವಿ ದೇವಾಲಯ

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ನದಿ ತುಂಗಾ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಶೃಂಗೇರಿಗೆ ಸು. 25 ಕಿಮೀ ನೈಋತ್ಯ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟಶ್ರೇಣಿಯ ವರಾಹ ಪರ್ವತದ ಗಂಗಾಮೂಲ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಈ ನದಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನೈಋತ್ಯದಿಂದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಇದರ ಆಶ್ರಯದಿಂದ ಬತ್ತ, ಕಬ್ಬು ಮತ್ತು ಅಡಕೆಯನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಅರಣ್ಯೋತ್ಪನ್ನದ ಮತ್ತು ಅರಣ್ಯಾವಲಂಬಿ ಗೃಹ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿವೆ. ಶೃಂಗೇರಿಯಲ್ಲಿ ಕಲಾವಿಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ವಾಣಿಜ್ಯ ಕಾಲೇಜೂ ಇದ್ದು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಕೊಪ್ಪ, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ತಮ ಮಾರ್ಗಗಳಿದ್ದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸುತ್ತಲ ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಉತ್ತಮ ಸಂಪರ್ಕವುಂಟು.

ಶೃಂಗೇರಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಬೆಟ್ಟಗೆರೆ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಸೇರಿರುವ ತನಿಕೋಡು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಶಂಕರನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ತಪ್ಪನಕೊಪ್ಪ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮೂರು ಅಂಕಣದ ವಿಚಿತ್ರವಾದ ಮಾಸ್ತಿಕಲ್ಲೊಂದಿದೆ. ಶೃಂಗೇರಿಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 2 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ತುಂಗಾ ನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯಪುರವನ್ನು 1366ರಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರು ನಿಧನರಾದಾಗ

ಅವರ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ವಿಜಯನಗರದ ದೊರೆ ಎರಡನೆಯ ಹರಿಹರ ದತ್ತಿಕೊಟ್ಟ ಕಾರಣ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯಪುರವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ವಿದ್ಯಾತೀರ್ಥರು ತಪಸ್ಸು ಮಾಡಿದ ಸ್ಥಳವೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ. ಈ ಗ್ರಾಮದ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ವಸಿಷ್ಠಾಶ್ರಮವೆಂದೂ ಗುರುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ಮಾತ್ರ ತುಂಗಾನದಿ ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಗಣಪತಿ, ವಿದ್ಯಾಶಂಕರ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಇಕ್ಕೇರಿಯ ಶಿವಪ್ಪನಾಯಕ ಕಟ್ಟಿಸಿದುದೆಂದು ಹೇಳುವ ಕಲ್ಲಿನ ಕಟ್ಟಡದ ಸದಾಶಿವ ದೇವಾಲಯವೂ ಇವೆ. ಶೃಂಗೇರಿಗೆ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ 10 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಗಂಧಗಟ್ಟ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಅರ್ಧಿನಿಯಲ್ಲಿ ಸು. 7 ಅಡಿ ಎತ್ತರವಿದ್ದು 6 ಹಂತಗಳುಳ್ಳ ಎರಡು ದೊಡ್ಡ ಮಾಸ್ತಿಕಲ್ಲುಗಳಿವೆ. ಶೃಂಗೇರಿಯ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ 10 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಋಷ್ಯಶೃಂಗಪುರದಲ್ಲಿ **(ನೋಡಿ)** ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಋಷ್ಯಶೃಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿ ಮತ್ತು ಮನುಷ್ಯ ಮಿಶ್ರಿತವಾದ ವಿಚಿತ್ರ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಸುಕನಾಸಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡೇ ಕೈಗಳಿದ್ದು ಸೊಂಡಿಲು ಬಲಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿರುವ ಗಣಪತಿ ವಿಗ್ರಹ ಒಂದು ಅಪೂರ್ವ ಕೃತಿಯಾಗಿದೆ.

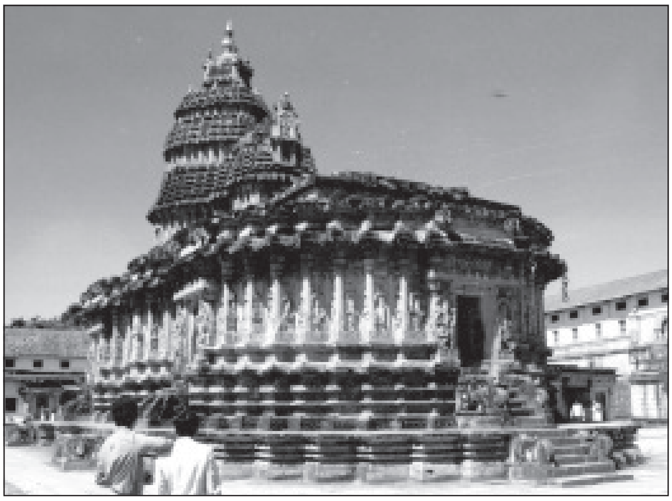
ವಿದ್ಯಾಶಂಕರ ದೇವಾಲಯ

ಶೃಂಗೇರಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರಿಗೆ ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿ 90 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ತುಂಗಾನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 4,249.

ಇದೊಂದು ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರ ಸ್ಥಳ. ಅಡಕೆ, ಬಾಳೆಹಣ್ಣು, ಅಕ್ಕಿ ಇಲ್ಲಿಂದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ನಿರ್ಯಾತವಾಗುತ್ತವೆ. ಶಾಲೆ, ಕಾಲೇಜು, ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಅಂಚೆ, ಬ್ಯಾಂಕು ಮತ್ತು ವಿದ್ಯುತ್ ಮುಂತಾದ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ.

ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರ, ಯಾತ್ರಾಸ್ಥಳ. ವಿಭಾಂಡಕ ಮಹರ್ಷಿಯ ಮಗನಾದ ಋಷ್ಯಶೃಂಗನ ಜನ್ಮಸ್ಥಳವಾದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಶೃಂಗಗಿರಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂತೆಂದೂ ಕ್ರಮೇಣ ಶೃಂಗೇರಿಯಾಯಿತೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಶೃಂಗಿಪುರ ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. 8ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಹಿಂದುಧರ್ಮದ ಪುನರುತ್ಥಾನಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ನಾಲ್ಕು ಆಮ್ನಾಯ ಪೀಠಗಳಲ್ಲಿ ಶೃಂಗೇರಿ ಒಂದು. ಮಠದ ಜೊತೆಗೆ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಕಾಶ್ಮೀರದಿಂದ ತಂದ ಶಾರದೆಯ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದರು. ದೇವಸ್ಥಾನ ಮಠದ ಆವರಣದಲ್ಲೇ ಇದೆ.

ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಉಗಮಕ್ಕೆ ಕಾರಣರಾದ ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರು ಶೃಂಗೇರಿ ಪೀಠಾಧಿಪತಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ನೂರಾರು ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಈ ಸುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಶೃಂಗೇರಿ ಪೀಠಾಧಿಪತಿಗಳನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕ ಸಿಂಹಾಸನ ಸ್ಥಾಪನಾಚಾರ್ಯ ಎಂಬುದಾಗಿ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಒಂದನೆಯ ಹರಿಹರ, ಬುಕ್ಕ, ಎರಡನೆಯ ಹರಿಹರ, ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಮುಂತಾದ ವಿಜಯನಗರದ ದೊರೆಗಳು ಶೃಂಗೇರಿಗೆ ಭೇಟಿ ಕೊಟ್ಟು, ಅನೇಕ ದತ್ತಿಗಳನ್ನೂ ಉಂಬಳಿಗಳನ್ನೂ ನೀಡಿ ತಮ್ಮ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಇಲ್ಲಿಯ ಪೀಠಾಧಿಪತಿಗಳ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ತಮ್ಮ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಅಗ್ರಹಾರಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ, ಪೀಠಾಧಿಪತಿಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ರಾಜಧಾನಿಗೆ ಬರಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅವರ ಆಶೀರ್ವಾದ, ಅನುಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಪಡೆದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. 1565ರಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಪತನಾನಂತರ ಕೆಳದಿಯ ನಾಯಕರು ಶೃಂಗೇರಿಗೆ ರಕ್ಷಣೆ ನೀಡಿದರು. ಸದಾಶಿವನಾಯಕನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೆಳದಿ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೂ ಶೃಂಗೇರಿ ಸಂಸ್ಥಾನಕ್ಕೂ ಸಂಪರ್ಕ ಆರಂಭವಾಯಿತು. ಶೃಂಗೇರಿಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಬಹಳ ಶ್ರಮಿಸಿದ ಮೊದಲನೆಯ ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕ ಶ್ರೀಗಳಿಂದ ವೈದಿಕ–ಅದ್ವೈತ–ಸಿದ್ಧಾಂತಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಕ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಪಡೆದ.

ಮೈಸೂರಿನ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ಮುಂತಾದವರು ಶೃಂಗೇರಿ ಮಠದ ಬಗ್ಗೆ ಪೂಜ್ಯಭಾವನೆ ಹೊಂದಿದ್ದರು. ಮೈಸೂರಿನ ಇಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ಶ್ರೀಗಳಿಗೆ ಅನೇಕ ಅಮೂಲ್ಯ ಕಾಣಿಕೆಗಳನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿ, ಶೃಂಗಪುರ ರತ್ನಸಿಂಹಾಸನದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿರುವ ಯೋಗ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಾಧಿಪತಿಯೆಂಬುದಾಗಿ ಶ್ರೀಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದರು. ಶೃಂಗೇರಿ ಸಂಸ್ಥಾನಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ಮರಾಠರಿಗೂ ಉತ್ತಮ ಸಂಬಂಧವಿದ್ದಿತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮತ್ತು ಶಾರದಾ ವಿಗ್ರಹದ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆಗಾಗಿ ಅನೇಕ ಕಾಣಿಕೆಗಳನ್ನು ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ್ ಕಳುಹಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. 1791–98ರ ನಡುವೆ ಟಿಪ್ಪು ಬರೆಸಿದ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂಬತ್ತು ಪತ್ರಗಳು ಶ್ರೀಮಠದ ಬಗ್ಗೆ ಅವನಿಗಿದ್ದ ನಿಷ್ಠೆ, ಶ್ರದ್ಧೆ ಮತ್ತು ಪೂಜ್ಯಭಾವನೆಗಳ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿವೆ. ಹೈದರಾಬಾದಿನ ನಿಜಾಮ್ ಉಲ್ ಮುಲ್ಕ್ ಎಂಬವನು ಶ್ರೀಗಳಿಗೆ ಅನೇಕ ಫರ್ಮಾನ, ಸನ್ನದುಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಕೆಲವು ವಿಶೇಷ ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ನೀಡಿದನೆಂದೂ ಅವನ ಈ ಕೊಡುಗೆಗಳನ್ನು ನಿಜಾಮ್ ಅಲಿಖಾನ್ ಊರ್ಜಿತಗೊಳಿಸಿದನೆಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಮೈಸೂರಿನ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರೂ ಶೃಂಗೇರಿ ಸಂಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಅಮೂಲ್ಯ ಕಾಣಿಕೆಗಳನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದರು. ಮಾರ್ಕ್ ಕಬ್ಬನನ ಘೋಷಣೆಯಿಂದ ಶೃಂಗೇರಿಪೀಠಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನ ವಿಶೇಷ ಸೌಲಭ್ಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಇದ್ದಿತೆಂದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ಜಹಗೀರಿ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆಯಿತು.

ಎಂಟನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಇಲ್ಲಿ ಮಠವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಜೈನಮತ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವಿತ್ತೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಈಗ ಪಾಳು ಬಿದ್ದಿರುವ ನೂರಾರು ಬಸದಿಗಳು ಸಾಕ್ಷಿಗಳಾಗಿ ನಿಂತಿವೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರ ಗುಡಿಯನ್ನು ಚಾಳುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಇದರ ಕೆತ್ತನೆ ಕಲಾಪೂರ್ಣವಾದದ್ದು. ಇದನ್ನು ವಿದ್ಯಾಶಂಕರ ದೇವಾಲಯವೆಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಬಲಗಡೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸರ ಪ್ರತಿಮೆ ಇದೆ. ಇದರ ಎದುರು ಇರುವ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರ ವಿಗ್ರಹದ ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಓಲೆಗರಿ ಗ್ರಂಥವಿದೆ. ಈ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಎರಡು ಕೊನೆಗಳೂ ಬೌದ್ಧರ ಚೈತ್ಯಾಲಯಗಳ ಆಕೃತಿ ಹೊಂದಿರುವುದು ಒಂದು ವಿಶೇಷ. ನವರಂಗ 12 ಕೆತ್ತನೆಯ ಕೇಂದ್ರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ

ಕೆತ್ತಿರುವ ಸಿಂಹಗಳ ಬಾಯಲ್ಲಿರುವ ಗುಂಡುಗಳನ್ನು ತಿರುಗಿಸಬಹುದು. ಆಯಾ ಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಕಿರಣ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಸೌರಮಾಸಗಳ ಅನುಕ್ರಮದಂತೆ ಕಂಬಗಳ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿದೆ.

ಶೃಂಗೇರಿಗೆ ಸುಮಾರು ಒಂದೂವರೆ ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ತುಂಗಾ ನದಿ ದಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರ ಗುಡಿಯ ಬಳಿಯೇ ಶಂಕರರು ವೈಕುಂಠವಾಸಿಗಳಾದರೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. **(ಎಚ್.ಎಂ.ಎನ್.ಆರ್.)**

ಶೆಟ್ಟಿಕೆರೆ: ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಚಿಕ್ಕನಾಯಕನಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಚಿಕ್ಕನಾಯಕನ ಹಳ್ಳಿಗೆ 8 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ. 3,405. ಮೊದಲಿಗೆ ಇದೊಂದು ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿರುವ ಯೋಗಮಾಧವ ದೇವಾಲಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದದ್ದು. ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು 1261ರಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ದೊರೆ ಮೂರನೆಯ ವೀರನರಸಿಂಹನ ದಂಡನಾಯಕ ಗೋಪಾಲ ಡಣಾಯಕ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಅಲ್ಲಿಯ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಜಗತಿ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರವಾಗಿದ್ದು ಮೂರಡಿ ಎತ್ತರವಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯ ಎರಡು ನವರಂಗ, ಮೂರು ಗರ್ಭಗುಡಿಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ ವೇಣುಗೋಪಾಲನ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಉತ್ತರಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಪಶ್ಚಿಮಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಗರುಡಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಒಂಬತ್ತಡಿ ಎತ್ತರದ ಯೋಗಮಾಧವ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮಹಾದ್ವಾರ, ಬಳಪದಕಲ್ಲಿನ ಒರಟಾದ ಅಷ್ಟಕೋಣ ಕಂಬಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಇದರ ಎದುರಿನಲ್ಲಿ ಮೂವತ್ತೈದಡಿ ಎತ್ತರದ ಕಣಶಿಲೆಯ ಗರುಡಸ್ತಂಭವಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿರುವ ರಂಗನಾಥ, ಹನುಮಂತ ದೇವಾಲಯಗಳು ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಕಾಲದವು. **(ಟಿ.ಡಿ.ಪಿ.)**

ಶೆಣೈ, ಜಿ.ಎಸ್.: 1938–94. ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಚಿತ್ರಕಲಾಕಾರರು. ತಮ್ಮ ಅಮೋಘ ಕಲಾಕೃತಿಗಳಿಂದ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಖ್ಯಾತಿಗಳಿಸಿದವರು. ಗೋಕುಲದಾಸ್ ಸದಾನಂದ ಶೆಣೈ ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. ಇವರು ಉಡುಪಿಯಲ್ಲಿ 1938ರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಮೈಸೂರಿನ ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ತಾಂತ್ರಿಕ ಕಲಾಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಕಲೆ ಕಲಿತರು. ಮುಂದೆ ಮುಂಬಯಿಯ ಜೆ.ಜೆ. ಕಲಾಶಾಲೆಗೆ ಸೇರಿ ಡಿಪ್ಲೊಮಾ ಪದವಿ ಪಡೆದರು (1963). ಇವರಿಗೆ ನೂತನ ಕಲಾಮಂದಿರದಲ್ಲಿ ಜಿ.ಎಸ್. ದಂಡಾವತಿಮಠ ಅವರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ದೊರೆಯಿತು. ಭಾವಚಿತ್ರ, ವರ್ಣಚಿತ್ರ, ಮೆಟಲ್, ಗ್ರಾಫಿಕ್, ಮುರಾಲ್ಸ್, ಛಾಯಾಚಿತ್ರ–ಹೀಗೆ ಕಲೆಯ ನಾನಾ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಉಡುಪಿಯಲ್ಲಿ ಶೃಂಗಾರ ಆರ್ಟ್ ಗ್ಯಾಲರಿ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಕಲಾ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಗೆ, ಸೌತ್ ಕೆನರಾ ಆರ್ಟ್ ಕೌನ್ಸಿಲ್ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಈ ಭಾಗದ ಕಲಾವಿದರ ಸಂಘಟನೆಗೆ ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣಕರ್ತರಾದರು. 1985ರ ಸುಮಾರಿಗೆ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಂದು ನೆಲೆಸಿದರು.

1964ರಿಂದ ಏಕವ್ಯಕ್ತಿ ಪ್ರದರ್ಶನ ಕೊಡಲು ಆರಂಭಿಸಿದ ಇವರು 1992ರವರೆಗೆ 35 ಏಕವ್ಯಕ್ತಿ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳನ್ನು ಸಿಂಗಪುರ್, ದೆಹಲಿ ಸೇರಿ ವಿವಿದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. 45ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಸಾಮೂಹಿಕ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ದೆಹಲಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಲಲಿತಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ವಾರ್ಷಿಕ ಪ್ರದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಇವರ ಕೃತಿಗಳು ಪ್ರದರ್ಶನಗೊಂಡಿವೆ. ಇವರು ಸಿಂಗಪುರ್, ಟರ್ಕಿ, ಮ್ಯಾಂಚೆಸ್ಟರ್, ಚೆಕೊಸ್ಲೋವಾಕೀಯದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಕಲಾಪ್ರದರ್ಶನಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರು. ಯುವ ಕಲಾವಿದರಿಗೆ ಹಲವು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದರು. ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಕಲಾ ಪ್ರದರ್ಶನದಲ್ಲಿ (1991) ತಮ್ಮ ಕಲಾಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಬಹುಮಾನ ಪಡೆದರು. ಇವರ ಕಲೆ ಸಮಕಾಲೀನ ಶೈಲಿ–ತಂತ್ರ ಮಾಧ್ಯಮಗಳ ವಿಶಿಷ್ಟ ನಿರ್ವಹಣಾ ವಿಧಾನದ ಅದ್ಭುತ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗಿದೆ.

ಭಿತ್ತಿಚಿತ್ರಗಳ ರಚನೆ ಇವರ ಮತ್ತೊಂದು ಸಾಧನೆ. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ವಿಜಯಬ್ಯಾಂಕ್, ಮೈಸೂರು ಸೋಪ್ಸ್ ಅಂಡ್ ಡಿಟರ್ಜೆಂಟ್ಸ್ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಧರ್ಮಸ್ಥಳ ಮಂಜುನಾಥೇಶ್ವರ ಕಲ್ಯಾಣ ಮಂಟಪ, ಮೈಸೂರಿನ ಕರ್ನಾಟಕ ಬಾಲ್‌ಬೇರಿಂಗ್ಸ್ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಮುಂಬಯಿ, ಮಣಿಪಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಭಿತ್ತಿಚಿತ್ರಗಳನ್ನೂ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮುಂಬಯಿಯ ಆರ್ಟ್ ಸೊಸೈಟಿ ಇವರಿಗೆ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ (1965). ಕರ್ನಾಟಕ ಲಲಿತಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿಯಿಂದ ಆರು ಬಾರಿ ಬಹುಮಾನ ಗಳಿಸಿದ್ದಾರೆ (1962–80). ಕರ್ನಾಟಕ ಲಲಿತಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ರಾಜ್ಯಪ್ರಶಸ್ತಿ ಇವರಿಗೆ ದೊರೆತಿದೆ. ಹಲವಾರು ಸಂಘ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಇವರನ್ನು ಶ್ರೇಷ್ಠ ಕಲಾವಿದರೆಂದು ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿವೆ. ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಕಲಾ ಪ್ರದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಸೂಕ್ತವಾದ ಕಟ್ಟಡದ ಸ್ಥಳ ಇಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ ಇವರು ಪ್ರಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಪ್ರತಿಭಟನಾತ್ಮಕವಾಗಿ ರಸ್ತೆ ಬದಿಯಲ್ಲೆ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿ ಸರ್ಕಾರದ ಗಮನ ಸೆಳೆದಿದ್ದರು (1970). ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯದ ವಿವಿದೆಡೆ ಅನೇಕ ಕಲಾಗ್ಯಾಲರಿಗಳು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಲು ಇವರ ಒತ್ತಾಸೆಯೇ ಕಾರಣವಾಯಿತು.

ಇವರು ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ದೃಶ್ಯಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಡೀನ್ ಆಗಿದ್ದರು (1993). ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ರಾಷ್ಟ್ರಮಟ್ಟದ ಕಲಾಶಾಲೆಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವ ಕನಸು ಇವರದಾಗಿತ್ತು. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ದುಡಿಯುತ್ತಿದ್ದ ಇವರು 1994 ನವೆಂಬರ್ 17ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. ಇವರ ಮಗ ಗುರುದಾಸ ಶೆಣೈ ಯುವ ಕಲಾವಿದರಾಗಿ ಕಲಾಜಗತ್ತಿನ ಗಮನ ಸೆಳೆದಿದ್ದಾರೆ. **(ಆರ್.ಜಿ.ಆರ್.)**

ಶೇಡಬಾಳ: ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಅಥಣಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಅಥಣಿಯಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ 32 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ. 10,044. ಇಲ್ಲಿ ಪುರಾತನ ಕಾಲದ ಒಂದು ಬಸವಣ್ಣನ ಗುಡಿ ಹಾಗೂ 1156ರ ಶಿಲಾಹಾರರ ಒಂದು ಶಾಸನ ಇದೆ. ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಮೂರು ಮೂರ್ತಿಗಳು ಹಾಗೂ ಲಿಂಗವನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಫೆಬ್ರವರಿ–ಮಾರ್ಚ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಬಸವಣ್ಣನವರ ಸ್ಮಾರಕವಾಗಿ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿ ಮಂಗಳವಾರ ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಸಂತೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಂಚೆಕಚೇರಿ, ಪ್ರವಾಸಿ ಮಂದಿರ, ರೈಲ್ವೆ ನಿಲ್ದಾಣ ಹಾಗೂ ಪ್ರಾಥಮಿಕ–ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳ ಸೌಕರ್ಯಗಳಿವೆ. ಹೆಸರಾಂತ ಸಾಹಿತಿ ಮಿರ್ಜಿ ಅಣ್ಣಾರಾಯರು ಈ ಗ್ರಾಮದವರು. **(ಎಸ್‌ಎ.ಎನ್.)**

ಶೇಷಗಿರಿರಾವ್, ಎಲ್.ಎಸ್.: 1925– . ಕನ್ನಡದಲ್ಲೂ ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ನಲ್ಲೂ ಕೃತಿರಚನೆ ಮಾಡಿದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಲೇಖಕರು, ವಿಮರ್ಶಕರು. ಲಕ್ಷ್ಮೀಶ್ವರ ಸ್ವಾಮಿರಾಯ ಶೇಷಗಿರಿರಾವ್ ಇವರ ಪೂರ್ಣಹೆಸರು. ಇವರು 1925 ಫೆಬ್ರವರಿ 16ರಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಬೆಂಗಳೂರು, ಮೈಸೂರುಗಳಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದರು. ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಬಿ.ಎ. ಆನರ್ಸ್‌ನಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನದ ಪದಕ ಪಡೆದರು. ನಾಗಪುರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಂ.ಎ. ಮುಗಿಸಿ ಕೋಲಾರ, ಮಡಿಕೇರಿ, ಬೆಂಗಳೂರುಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ, ಕೊನೆಯ ಕೆಲವು ವರ್ಷ ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು.

ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಕನ್ನಡಿಗರಿಗೂ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಬಲ್ಲವರಿಗೂ ಪರಿಚಯ ಮಾಡಿಕೊಡುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಕಳೆದ 45 ವರ್ಷಗಳಿಂದಲೂ ಮಾಡುತ್ತ ಬಂದಿದ್ದಾರೆ. ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಕನ್ನಡ ಲಿಟರೇಚರ್, ಎನ್ ಇಂಟ್ರಡಕ್ಷನ್ ಟು ಮಾಡರ್ನ್ ಕನ್ನಡ ಲಿಟರೇಚರ್,

ಮಾಸ್ತಿ ವೆಂಕಟೇಶ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್, ಟಿ.ಪಿ. ಕೈಲಾಸಂ ಎಂಬ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಿಕ್ಸ್ಟೀ ಇಯರ್ಸ್ ಆಫ್ ಕನ್ನಡ ಪೊಯಟ್ರಿ, ಸಿಕ್ಸ್ಟೀ ಇಯರ್ಸ್ ಆಫ್ ಕನ್ನಡ ಪ್ರೋಸ್, ಸಿಕ್ಸ್ಟೀ ಇಯರ್ಸ್ ಆಫ್ ಕನ್ನಡ ಸ್ಟೋರಿ ಎಂಬ ಮೂರು ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಥಿಯೇಟರ್ ಮೂವ್‌ಮೆಂಟ್ ಇನ್ ಕರ್ನಾಟಕ, ದಿ ಪ್ರೆಸಿಡೆಂಟ್ಸ್ ಇವರ ಇತರ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಕೃತಿಗಳು.

ಇವರು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ವಿಪುಲವಾಗಿ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಇದು ಜೀವನ (1948), ಕಾದಂಬರಿ ಮತ್ತು ಸಾಮಾನ್ಯ ಮನುಷ್ಯ, ಹೊಸಗನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಆಧುನಿಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ವಿಮರ್ಶೆ, ಜಗದ ಜಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಗ್ರೀಕ್ ರಂಗಭೂಮಿ ಮತ್ತು ನಾಟಕ, ಆಚಾರ್ಯ ಬಿ.ಎಂ.ಶ್ರೀ, ಟಿ.ಪಿ.ಕೈಲಾಸಂ, ವಿಲಿಯಂ ಷೇಕ್‌ಸ್ಪಿಯರ್, ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಮತ್ತು ಭಾರತೀಯ ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳ ಮನೋಧರ್ಮ, ಫ್ರಾನ್ಜ್ ಕಾಫ್ಕ, ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ವಿಹಾರ, ಮಾಸ್ತಿ ವೆಂಕಟೇಶ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್, ಪ್ರಿಯ ಕನ್ನಡ ಬಂಧು, ಕನ್ನಡ ಅಳಿವು ಉಳಿವು, ಭಾರತೀಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮೀಕ್ಷೆ, ಸಾಹಿತ್ಯ ಬದುಕು, ಸಾಹಿತ್ಯ ವಿಶ್ಲೇಷಣೆ, ಸಿರಿಸಂಪದ, ಆಕಾಂಕ್ಷೆ ಮತ್ತು ಆಸ್ತಿ (ಎರಡು ನಾಟಕಗಳು), ನಾಲ್ಕು ಕಥಾಸಂಕಲನಗಳು, ಬೆಳಕಿನ ದೂತರು, ಎಂ. ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ, ಮಿರ್ಜಾ ಇಸ್ಮಾಯಿಲ್, ಇಲಿಯಡ್, ಎರಡು ನಗರಗಳ ಕಥೆ, ಕನ್ನಡ ಸಣ್ಣಕಥೆಗಳು ಮೊದಲಾದ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇದಲ್ಲದೆ ಭಾರತದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಎಳೆಯರಿಗೆ ಪರಿಚಯ ಮಾಡಿಕೊಡುವ 510 ಹಿರಿಯ ಚೇತನಗಳ ಪರಿಚಯ ಮಾಡಿಕೊಡುವ ಭಾರತ–ಭಾರತಿ ಪುಸ್ತಕ ಸಂಪದದ ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರು. ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆಯ ಸಂಪುಟಗಳಿಗೆ ಇವರು ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರು.

ಇಂಡಿಯನ್ ಎಕ್ಸ್‌ಪ್ರೆಸ್ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ (1975–76) ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಅಡಿಗರಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ 35 ಮಂದಿ ಕನ್ನಡದ ಹಿರಿಯ ಲೇಖಕರ ಪರಿಚಯವನ್ನು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಓದುಗರಿಗೆ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲದೆ ದಿ ಹಿಂದೂ, ಡೆಕ್ಕನ್ ಹೆರಾಲ್ಡ್, ದಿ ಟೈಮ್ಸ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯ, ಆನಂದ ಬಜಾರ ಪತ್ರಿಕೆ, ದಿ ವೀಕ್ ಮೊದಲಾದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಮುಖಾಂತರ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ–ಸಾಹಿತಿಗಳ ಕುರಿತು ಪರಿಚಯ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಕೇರಳ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ತನ್ನ ರಜತೋತ್ಸವದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ‘ಕಂಪ್ಯಾರಿಟಿವ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಲಿಟರೇಚರ್’ ಯೋಜನೆ ಕೈಗೆತ್ತಿಕೊಂಡಾಗ ಎರಡು ಬೃಹತ್ ಸಂಪುಟಗಳ ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದದ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಕೇರಳದ ಇಂಡಿಯನ್ ರೈಟರ್ಸ್ ಯೂನಿಯನ್‌ನ ದಿ ಇಂಡಿಯನ್ ರೈಟರ್ಸ್ ಕಾಂಟ್ರಿಬ್ಯೂಶನ್ ಟು ದಿ ಫ್ರೀಡಂ ಸ್ಟ್ರಗಲ್ ಎಂಬ ಪ್ರಕಟಣೆ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಸಂಪಾದಕ ಮಂಡಲಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು.

ಇವರ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆ (1996) ಸಮಗ್ರ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಚಯವನ್ನು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ಈ ಕೃತಿಗೆ ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭಿಸಿದೆ (2001). ಇವರ ಇಲಿಯಡ್ ಕೃತಿಗೆ ದೇವರಾಜ ಬಹದ್ದೂರ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯೂ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಆಧುನಿಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ವಿಮರ್ಶೆ ಕೃತಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯೂ (1984) ಲಭಿಸಿವೆ. ಇವರಿಗೆ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ವಜ್ರಮಹೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ವರ್ಧಮಾನ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1992), ಕೆಂಪೇಗೌಡ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ವಿ.ಎಂ.ಇನಾಂದಾರ ವಿಮರ್ಶಾ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಬಹುಮಾನ, ಬಿ.ಎಂ.ಶ್ರೀ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಅ.ನ.ಕೃಷ್ಣರಾಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಮಾಸ್ತಿ ವೆಂಕಟೇಶ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (2002) ಲಭಿಸಿವೆ.

ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಗಳ ಮೇಲೆ ಸಮಾನ ಪಾಂಡಿತ್ಯವಿರುವ ಇವರ ವಿಮರ್ಶೆಯಲ್ಲಿ ವಸ್ತುನಿಷ್ಠ ಗುಣವಿದೆ. ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಆಧುನಿಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ವಿಮರ್ಶೆ, ಗ್ರೀಕ್ ರಂಗಭೂಮಿ ಮತ್ತು ನಾಟಕ– ಇವು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ವಿಮರ್ಶೆಯಲ್ಲಿ ಆಚಾರ್ಯ ಕೃತಿಗಳೆನಿಸಿವೆ. ಇವರ ‘ಹೊಸಗನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ’ 20ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಸಮಗ್ರವಾಗಿ ಪರಿಚಯ ಮಾಡಿಕೊಡುವ ಏಕೈಕ ಗ್ರಂಥ.

ಇವರು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಗೌರವ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿ (1947–50), ಬಿ.ಎಂ.ಶ್ರೀ ಸ್ಮಾರಕ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷ, ಕನ್ನಡ ಪುಸ್ತಕ ಪ್ರಾಧಿಕಾರದ ಪ್ರಥಮ ಅಧ್ಯಕ್ಷ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಜ್ಞಾನಪೀಠ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ, ನ್ಯಾಷನಲ್ ಬುಕ್ ಟ್ರಸ್ಟ್ ಮೊದಲಾದ ಸಮಿತಿಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಹಾಲಿ ಅನುವಾದ ಅಕಾಡೆಮಿ ಕೈಗೊಂಡಿರುವ ವಿಲ್‌ಡುರೆಂಟನ ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ವರ್ಲ್ಡ್ ಸಿವಿಲೈಸೇಷನ್ ಕೃತಿಯ ಭಾಷಾಂತರದ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರು ಹಲವು ದಶಕಗಳಿಂದ ಕನ್ನಡದ ಚಳವಳಿಗಳಲ್ಲೂ ಸಕ್ರಿಯವಾಗಿ ಪಾಲ್ಗೊಳ್ಳುತ್ತ ಬಂದಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಮುಯ್ಯಿ ಕಥೆ ಚಲನಚಿತ್ರವಾಗಿದೆ.

*

ಶೇಷಗಿರಿರಾವ್ ಚುರಮರಿ: 1827–82. ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರೂ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತಿಗಳಾಗಿದ್ದವರು. ಸಂಸ್ಕೃತದಿಂದ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಕೆಲವು ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಾಲ್ಕೈದು ತಲೆಮಾರುಗಳ ಹಿಂದೆಯೇ ಇವರ ಮನೆತನದವರು ಧಾರವಾಡಕ್ಕೆ ಬಂದು ನೆಲಸಿದವರು. ಮೊದಲು ಇವರ ಮನೆತನ ರಾಮದುರ್ಗದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಿತು. ಈ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಮುದಕವಿ ಎಂಬ ಅಡ್ಡಹೆಸರು ಇದ್ದಿತಂತೆ. ಧಾರವಾಡಕ್ಕೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಈ ಮನೆತನದ ಹಿರಿಯರು ಚುರಮರಿ(ಪುರಿ)ಯ ಅಂಗಡಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಕ್ಕಿದ್ದರಂತೆ. ಆದುದರಿಂದ ಮೊದಲಿನ ಅಡ್ಡಹೆಸರು ಹೋಗಿ ಚುರಮರಿ ಎಂದಾಯಿತಂತೆ.

ಇವರ ತಂದೆಯವರಾದ ರಾಮಚಂದ್ರರಾಯರು ಆಗಿನ ಕಲಾದಗಿ (ಬಿಜಾಪುರ) ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಪೋಲಿಸ್ ಸಬ್‌ಇನ್ಸ್‌ಪೆಕ್ಟರ್ ಆಗಿದ್ದರು. ಸಂಪ್ರದಾಯವಂತರಾಗಿದ್ದ ಅವರು ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಪರಿಣತರಾಗಿದ್ದರು. ಮಗನಿಗೆ ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿಯೆ ಸಂಸ್ಕೃತವನ್ನು ಕಲಿಸಿದರು. ಇದ್ದೂರಲ್ಲಿಯೆ ಶಾಲೆಯ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಮುಗಿಸಿದ ಚುರಮರಿಯವರು ಅನಂತರ ಪುಣೆಗೆ ಹೋಗಿ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜು ಸೇರಿದರು. ಅಲ್ಲಿಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಮುಗಿದೊಡನೆಯೆ ಮುಂಬಯಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಲೋಕೋಪಯೋಗಿ ಶಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಸೇರಿದರು.

ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಇವರಿಗೆ ಬಹಳ ಅಭಿಮಾನವಿತ್ತು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ

ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗೀತವನ್ನು ಇವರು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅರಿತಿದ್ದರು. ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯ ಅಂದಿನ ಹೀನಸ್ಥಿತಿಗಾಗಿ ಇವರು ತುಂಬ ಮರುಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಡೆಪ್ಯೂಟಿ ಚೆನ್ನಬಸಪ್ಪನವರಿಂದ ಕನ್ನಡ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಪಡೆದು ಕನ್ನಡ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಶ್ರಮಿಸಿದರು. ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾಗಲೇ ಇವರು ಸಂಸ್ಕೃತದ ಶಾಕುಂತಲ ನಾಟಕವನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದಿಸಿದರು. ಇದರ ಮೊದಲನೆಯ ಆವೃತ್ತಿ ಮುಂಬಯಿಯ ಎಜುಕೇಷನ್ ಸೊಸೈಟಿ ಮುದ್ರಣಾಲಯದಲ್ಲಿ ಅಚ್ಚಾಗಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು (1870). ಅನಂತರ ಇದು ಹಲವು ಸಾರಿ ಮರು ಮುದ್ರಣಗೊಂಡು ಜನಪ್ರಿಯವಾಯಿತು. ಸಂಸ್ಕೃತದ ಮೃಚ್ಛಕಟಿಕ ನಾಟಕವನ್ನೂ ಇವರು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದರೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಸುಂದರಾ ಎಂಬ ಸಾಮಾಜಿಕ ಏಕಾಂಕವೊಂದನ್ನು ಇವರು ರಚಿಸಿರುವಂತೆ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ.

ಇವರು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಆಚಾರ-ವಿಚಾರಗಳಲ್ಲಿ ತುಂಬ ಶ್ರದ್ಧೆಯುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದರು. ಸಿಂಧ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ತಮಗೊದಗಿದ ಭೀಕರವಾದ ಕಾಯಿಲೆಯ ಮೂಲಕ, ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಆಚಾರಗಳನ್ನು ಅನಿವಾರ್ಯವಾಗಿ ಮೀರಿ ನಡೆಯಬೇಕಾಯಿತಂತೆ, ಮುಂದೆ ಇವರು ವರ್ಗವಾಗಿ ಧಾರವಾಡಕ್ಕೆ ಬಂದಮೇಲೆ ತಾವಾಗಿಯೆ ಬಹಿಷ್ಕೃತರಂತೆ ಇರತೊಡಗಿದರಂತೆ. ಇವರಿಗೆ ರಸಾಯನಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ತುಂಬ ಆಸಕ್ತಿ ಇತ್ತು. ಒಂದು ರಾಸಾಯನಿಕ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದಾಗ ಆದ ಆಕಸ್ಮಿಕದಿಂದ ಇವರು 1882ರಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. **(ಬಿ.ಕೆ.;ಕೆ.ಕೆ.)**

ಶೇಷಗಿರಿ ಹಾನಗಲ್: 1922 –. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ತಬಲಾ ವಾದಕರು. ಇವರು 1922 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 10ರಂದು ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಕೃಷ್ಣರಾವ್ ಹಾನಗಲ್, ತಾಯಿ ರಾಧಾಬಾಯಿ. ತಬಲಾ ವಾದನ ಇವರಿಗೆ ಮನೆತನದ ಕಲಾ ಬಳುವಳಿಯಾಗಿತ್ತು. ಇವರ ತಂದೆಯವರು ಕರ್ನಾಟಕ ಶೈಲಿಯ ತಬಲಾ ಕಲಾವಿದರು. ಚಿಕ್ಕಪ್ಪ ರಾಮರಾಯರು ಸಂಗೀತ ತಜ್ಞರೂ ತಬಲಾ ವಾದಕರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಸೋದರತ್ತೆ ಅಂಬಾಬಾಯಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗೀತದ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಗಾಯಕಿಯಾಗಿದ್ದರು. ಅವರ ಮಗಳೇ ಗಂಗೂಬಾಯಿ ಹಾನಗಲ್ **(ನೋಡಿ)**. ಈ ರೀತಿಯ ಕೌಟುಂಬಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಿಂದ ಬಂದ ಇವರಿಗೆ ಸಹಜವಾಗಿ ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ಮೂಡಿತು. ಚಿಕ್ಕಂದಿನಲ್ಲಿ ಪೋಲಿಯೋ ಪೀಡಿತರಾಗಿ ಅಂಗವಿಕಲರಾದರೂ ಛಲ ಮತ್ತು ಶ್ರದ್ಧೆ, ಶ್ರಮಗಳಿಂದ ಸಂಗೀತವನ್ನು ರೂಢಿಸಿಕೊಂಡರು. ಇವರು ಓದಿದ್ದು ಐದನೆಯ ತರಗತಿಯವರೆಗೆ. ಮನೆಯಲ್ಲೇ ತಬಲಾ ವಾದನದಲ್ಲಿ ರಾಮರಾವ್ ಹಾನಗಲ್ ಅವರಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡಿ ವಿಶೇಷ ಪರಿಣತಿ ಗಳಿಸಿಕೊಂಡರು. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಾದಕರಾಗಿದ್ದ ಲಾಲಜಿ ಗೋಖಲೆಯವರಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಲಕಾಲ ತರಬೇತಿ ಪಡೆದರು. ಅನಂತರ ನಾರಾಯಣರಾವ್ ಇಂದೋರಕರ ಅವರಲ್ಲಿ ತರಬೇತಿ ಪಡೆದರು. ಇವರ ಮೊದಲ ಆಕಾಶವಾಣಿ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ 1946 ಡಿಸೆಂಬರ್‌ನಲ್ಲಿ ಮುಂಬೈ ಆಕಾಶವಾಣಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಾರವಾಯಿತು.

ಧಾರವಾಡ ಆಕಾಶವಾಣಿಯ ನಿಲಯ ಕಲಾವಿದರಾಗಿ ಸೇರ್ಪಡೆಯಾದ (1951) ಅನಂತರ ಇವರಿಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರಾಜ್ಯಗಳಿಂದ ಬರುವ ಕಲಾವಿದರಿಗೆ ಸಾಥ್ ಮಾಡುವ ಅವಕಾಶ ದೊರೆಯಿತು. ಇವರು ಗಂಗೂಬಾಯಿ ಹಾನಗಲ್ ಹಾಗೂ ಅವರ ಮಗಳು ಕೃಷ್ಣ ಹಾನಗಲ್ ಅವರಿಗೆ ನಿರಂತರ ತಬಲಾ ಸಾಥಿಯಾದರು. ಭಾರತದ ಅಗ್ರಶ್ರೇಣಿಯ ಬಹುಪಾಲು ಹಿಂದುಸ್ಥಾನಿ ಗಾಯಕರಿಗೆ ಇವರು ತಬಲಾ ಸಾಥಿ ನೀಡಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಸವಾಯಿ ಗಂಧರ್ವ, ಉಸ್ತಾದ ಶಿಹಮತ್‌ಖಾನ್, ಭೀಮಸೇನ ಜೋಶಿ, ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಮನ್ಸೂರ, ಪಂಡಿತ್ ಜಸರಾಜ್, ವಿ.ಜಿ. ಜೋಗ, ಬಸವರಾಜ ರಾಜಗುರು, ಬೇಗಂ ಅಖ್ತರ್, ಹೀರಾಬಾಯಿ ಬಡೋದೇಕರ, ರಾಜೀವ ತಾರಾನಾಥ ಮೊದಲಾದವರಿಗೆ ಇವರು ಸಾಥ್ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರು ಅನೇಕ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು ಹಾಗೂ ಸಂಗೀತ ಸಮ್ಮೇಳನಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಕೀರ್ತಿಗಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನೇಪಾಲ(1959), ಪಾಕಿಸ್ತಾನ(1961), ಅಮೆರಿಕ, ಕೆನಡ, ಫ್ರಾನ್ಸ್, ಜರ್ಮನಿ, ಹಾಲೆಂಡ್ ಮೊದಲಾದ ದೇಶಗಳ ಸಂಗೀತ ಸಮ್ಮೇಳನಗಳಲ್ಲಿ ಭಾರತದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಟೈಡಲ್ ಬೋರ್ ಎಂಬ ಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ಹಾಗೂ ಗಂಗೂಬಾಯಿ ಹಾನಗಲ್ ಅವರ ಅನೇಕ ಧ್ವನಿಮುದ್ರಿಕೆಗಳಿಗೆ ತಬಲಾ ಸಾಥಿ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ತಬಲಾ ವಾದನ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಸ್ವರ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಪರಿಣತಿ ಹೊಂದಿದ್ದರು. ತಂಬೂರಿ, ತಬಲಾ ಮತ್ತು ಢಕ್ಕೆಗಳನ್ನು ಶೃತಿಗೊಳಿಸುವುದರಲ್ಲೂ ಪರಿಣತಿ ಹೊಂದಿದ್ದಾರೆ. ತಬಲಾ ವಾದನದಲ್ಲಿ ಸ್ವತಃ ಅನೇಕ ತಾಳಗಳನ್ನು ಆವಿಷ್ಕರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಒಬ್ಬ ಉತ್ತಮ ಗುರುವೂ ಆಗಿದ್ದು. ಅಪಾರ ಶಿಷ್ಯ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾರೆ. 1944ರಿಂದ ಇವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ವಿಜಯ ಸಂಗೀತ ಸಂಸ್ಥೆ ಪ್ರತಿಭಾನ್ವಿತ ತಬಲಾ ಕಲಾವಿದರಿಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿ ಬೆಳಕಿಗೆ ತರುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಶಿಷ್ಯವೇತನ ನೀಡುತ್ತಿದೆ.

ಇವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಗೌರವಗಳು ದೊರತಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗೀತ ನೃತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಕರ್ನಾಟಕ ಕಲಾತಿಲಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ(1981–82), ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯಪ್ರಶಸ್ತಿ(1991), ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸಂಗೀತ ಕೃಪಾಕುಟೀರ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1992), ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನೀ ಕಲಾಕಾರರ ಸಂಸ್ಥೆ ನೀಡಿದ ನಾದಶ್ರೀ ಪ್ರಶಸ್ತಿ(1992), ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ನೀಡಿರುವ ಕನಕ ಪುರಂದರ ಪ್ರಶಸ್ತಿ(1999) ಇವು ಉಲ್ಲೇಖನಾರ್ಹವಾದವು. **(ಎಸ್‌ಯು.ಎಂ.)**

ಶೇಣಿ ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣಭಟ್ಟ: ಶೇಣಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಚಿರಪರಿಚಿತರಾಗಿರುವ ಯಕ್ಷಗಾನ ಕಲಾವಿದರು. ತಮ್ಮ ವಾಗ್‌ವಿಲಾಸ, ಪಾಂಡಿತ್ಯ, ಪಾತ್ರಪರಿಪೋಷಣಾ ಕೌಶಲದಿಂದ ಯಕ್ಷಗಾನದ ಸೀಮಾಪುರುಷರೆಂದೇ ಖ್ಯಾತರು. ಕಾಸರಗೋಡು ತಾಲೂಕಿನ ಎಡನಾಡಿನಲ್ಲಿ 1918 ಏಪ್ರಿಲ್ 7ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ನಾರಾಯಣಭಟ್ಟ, ತಾಯಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀಅಮ್ಮ. ತಮ್ಮ ಮೂರನೆಯ ವರ್ಷದಲ್ಲೇ ತಂದೆಯನ್ನು ಕಳಕೊಂಡರು. ಪ್ರಾಥಮಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಯಕ್ಷಗಾನ ಪರಿಚಯವಾಗಲು ಇವರ ಅನೇಕ ಗುರುಗಳೇ ಕಾರಣ. ಹಾಗೆಯೇ ತಾಯಿ ಓದುಬರಹ ಬಲ್ಲವರಾಗಿದ್ದು, ಕುಮಾರವ್ಯಾಸ ಭಾರತ, ತೊರವೆ ರಾಮಾಯಣ, ಭಾಗವತಗಳನ್ನು, ಸುಶ್ರಾವ್ಯವಾಗಿ ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಜೊತೆಗೆ ಚಿಕ್ಕಮ್ಮನ ಮನೆಗೆ ಹೋದಾಗಲೆಲ್ಲ ಇಚ್ಲಂಪಾಡಿ ಮೇಳದ ಆಟವನ್ನು ನೋಡುವ ಸದವಕಾಶ ಸಿಗುತ್ತಿತ್ತು. ನಾಟಕದ ಬಗ್ಗೆ ಆಸಕ್ತಿ ಕುದುರಿತು. ಶ್ರೀ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಕೃಪಾ ಪೋಷಿತ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿಯ ಭಕ್ತಿ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಸದಾರಮೆ, ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ, ಮೃಚ್ಛಕಟಿಕ, ಗಿರಿಜಾ ಕಲ್ಯಾಣ, ಪ್ರಹ್ಲಾದ ಚರಿತ್ರೆ ಮೊದಲಾದ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ನಟಿಸಿದರು.

ನೀರ್ಚಾಲು ಮಹಾಜನ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವರ್ಷ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಕವಿಭೂಷಣ ಕೆ.ವಿ.ವೆಂಕಟಪ್ಪಶೆಟ್ಟಿ, ಕೀರಿಕ್ಕಾಡು ಮಾಸ್ತರ್ ವಿಷ್ಣುಭಟ್ ಅವರ ಅರ್ಥಗಾರಿಕೆಗೆ ಮಾರುಹೋಗಿ ಯಕ್ಷಗಾನದತ್ತ ತಮ್ಮ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಹರಿಸಿದರು. ಅಸಾಧಾರಣ ಸ್ಮರಣ ಶಕ್ತಿ ಇವರ ಈ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವಾಯಿತು. ನಿರಂತರ ಅಧ್ಯಯನ, ಚಿಂತನ–ಮಂಥನದ ಫಲವಾಗಿ ಕೀರಿಕ್ಕಾಡು ಮಾಸ್ತರರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಥ ಹೇಳುವಂತಾಯಿತು. ಹರಿಕಥೆ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹರಿದಾಸರೊಬ್ಬರು ಅನಾರೋಗ್ಯದ ನಿಮಿತ್ತ ಬಾರದೇ ಇದ್ದಾಗ ಊರವರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟು ಬಿದ್ದು ಶೇಣಿಯವರು ಆ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತು ಎಲ್ಲರ ಪ್ರಶಂಸೆಗೆ ಪಾತ್ರರಾದರು. ಹರಿದಾಸರಾಗಿ ಜನಾನುರಾಗಿಯಾಗಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ

ಇವರಿಗೆ ಚಲನಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ನಟಿಸಬೇಕೆನ್ನುವ ಹಂಬಲ ಹುಟ್ಟಿತು. ಒಂದೆರಡು ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ನಟಿಸಲು ಅವಕಾಶ ದೊರೆತರೂ ಚಿತ್ರಪೂರ್ಣಗೊಳ್ಳದೆ ನಿರಾಶರಾಗಿ ಹಿಂತಿರುಗಿದರು. ಇವರಿಗೆ ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜರು ರಾಜ ಪರಿವಾರದ ಮುಂದೆ ಹರಿಕೀರ್ತನೆ ಮಾಡುವ ಸುಸಂದರ್ಭ ಒದಗಿಬಂತು. ಮಹಾರಾಜರಿಂದ ಸೈ ಅನ್ನಿಸಿಕೊಂಡರು.

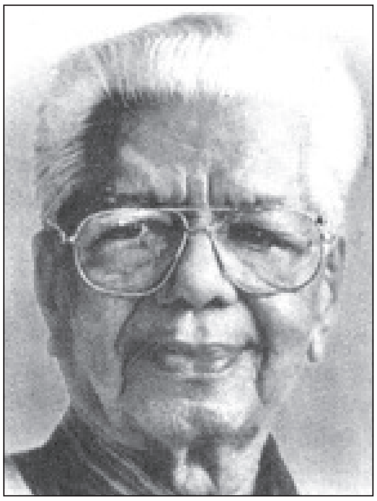

‘ಕುತ್ಯಾಳ ಶ್ರೀ ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಯಕ್ಷಗಾನ ಸಭಾ’ದ ಯಾಜಮಾನ್ಯದ ಜೊತೆ ಮುಖ್ಯ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸುವ ಸಂದರ್ಭ ಇವರಿಗೆ ಒದಗಿಬಂತು. ಮೂರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ನಾಡಿನ ಉದ್ದಗಲಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿದರು. ಸದವಕಾಶ, ಮುಂದೆ ಸುರತ್ಕಲ್ ಮೇಳ, ಕುಂಡಾವು ಮೇಳ, ಕೂಡ್ಲು, ಧರ್ಮಸ್ಥಳ ಮೇಳಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನ ಭೂಮಿಕೆ ಇವರದೇ. ರಾವಣ, ಮಾಗಧ, ವಾಲಿ, ದಾರಿಗಾಸುರ, ಭೀಷ್ಮ, ರಾಜಾಯಯಾತಿ, ಕೌರವ, ಕರ್ಣ, ಅತಿಕಾಯ, ಚಂದಗೋಪ ಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮಿಂಚಿದರು. ‘ಬಪ್ಪನಾಡು ಕ್ಷೇತ್ರ ಮಹಾತ್ಮೆ’ಯಲ್ಲಿ ‘ಬಪ್ಪಬ್ಯಾರಿ’ಯಾಗಿ ವಿಜೃಂಭಿಸಿದರು. ಸ್ವತಃ ಮುಸಲ್ಮಾನ ಬಂಧುಗಳು. ಆ ಪಾತ್ರವನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿ ಕೊಂಡಾಡಿದರು. ಶೇಣಿಯವರ ಬಪ್ಪ, ವಿಟ್ಲ ಜೋಷಿಯವರ ಉಸ್ಮಾನ್ ಅಭೂತಪೂರ್ವ ಜೋಡಿ ಯಕ್ಷಗಾನ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ದಾಖಲಾಗಿದೆ. ಇವರ ಪಾತ್ರ ನಿರ್ವಹಣೆ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೆಂದರೆ ಪಾತ್ರಗಳ ಒಳತೋಟಿ, ಸಂಘರ್ಷಗಳನ್ನು ತೆರೆದಿಡುವ ಶೈಲಿ, ಪಾತ್ರಗಳ ಅಂತರಂಗವನ್ನು ಬಗೆದು ನೋಡುವ ಕ್ರಮ. ಉತ್ತಮ ಕಂಠಸಿರಿ, ತಿಳಿಯಾದ ಭಾಷೆ, ಪ್ರಬುದ್ಧವಾದ ಚಿಂತನ–ಮಂಥನದೊಂದಿಗೆ ಅರ್ಥಧಾರಿ ವೇಷಧಾರಿ ಶೇಣಿಯವರಿಗೆ ಕಲಾ ಪ್ರೇಮಿಗಳು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ ಇವರ ಎದುರಾಳಿಗಳೂ ಮನಸೋಲುತ್ತಾರೆ.

ಶೇಣಿಯವರು ಯಕ್ಷಗಾನದ ಕುಣಿತ ಬಲ್ಲವರಾಗಿರಲಿಲ್ಲ; ಮಾತುಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅಪ್ರತಿಮರಾಗಿದ್ದರು. ಕುಣಿಯಲಾಗದ ದೋಷವನ್ನು ಮಾತಿನ ಮೋಡಿಯಲ್ಲಿ ಮರೆಸಿಬಿಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರಿಗೆ ಪುರಾಣಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಇರುವಷ್ಟೇ ಜ್ಞಾನ ಆಧುನಿಕ ವಿಚಾರಗಳ ಬಗೆಗೂ ಇದೆ ಎಂಬುದೇ ಇವರ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಭಾಗವತಿಕೆಯ ಹಿಮ್ಮೇಳವನ್ನೂ ಬಲ್ಲರು. ಕೆಲವು ಪ್ರಸಂಗಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಲಭಿಸಿವೆ. *

ಶೇಷಯ್ಯಂಗಾರ್,ಎಚ್.: 1888–1968. ಹೆಸರಾಂತ ವಿದ್ವಾಂಸರು. ಮೈಸೂರಿನ ಖ್ಯಾತ ಪಂಡಿತರೆನಿಸಿದ್ದ ತಿಮ್ಮಪ್ಪಯ್ಯನವರ ಶಿಷ್ಯರಾಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ಹಳಗನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಪಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಂಡರು. ಶಾಸನ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿ ರಾ.ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ ಇವರು ಶಾಸನಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನೂ ಪರಿಚಯ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ಅನಂತರ ಮೈಸೂರು ಪ್ರಾಚ್ಯವಿದ್ಯಾಸಂಶೋಧನಾಲಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲವಿದ್ದು, 1927ರಲ್ಲಿ ಮದರಾಸು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕನ್ನಡ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಸೇರಿದರು. ಅಲ್ಲಿ ಎ.ವೆಂಕಟರಾಯರೊಂದಿಗೆ ಇವರು ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಕವಿರಾಜಮಾರ್ಗ ಆ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕನ್ನಡ ಮಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಪ್ರಕಟಣೆಯಾಗಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಇವರು ಸಂಪಾದಿಸಿ ಮುನ್ನುಡಿ ಪೀಠಿಕೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಚೀನ ಗ್ರಂಥಗಳಿವು: ಪುಷ್ಪ ದಂತಪುರಾಣ, ನೇಮಿನಾಥ ಪುರಾಣ, ಲಿಂಗಣಾರಾಧ್ಯನ ವೃತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಶಬ್ದಮಣಿದರ್ಪಣ, ನಾಗವರ್ಮನ ವಸ್ತುಕೋಶ, ಅಭಿಧಾನರತ್ನಮಾಲಾ, ಔಷಧಿಕೋಶ.

ಉದ್ಯೋಗದಿಂದ ನಿವೃತ್ತರಾದ ಮೇಲೆ (1943)ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದ್ದ ಇವರು 1968ರಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. (ಎಂ.ಎಂ.ಬಿ.)

ಶೇಷಾದ್ರಿ ಅಯ್ಯರ್, ಕೆ.: 1845–1901. ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ದಿವಾನರು (1883–1900). ಕೇರಳದ ಪಾಲ್‌ಘಾಟ್ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಇವರು ಅಲ್ಲಿಯೇ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿ ಬಿ.ಎ. ಪದವೀಧರರಾಗಿ (1865) ಅನಂತರ ಕಲ್ಲಿಕೋಟೆಯ ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳ ಕಚೇರಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಷಾಂತರಕಾರರಾಗಿ ತಮ್ಮ ವೃತ್ತಿ ಜೀವನವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಆಗ ಅಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ರಂಗಾಚಾರ್ಲು ಅವರು ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರ ವಹಿಸಿಕೊಂಡಾಗ, ಇವರನ್ನೂ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಕರೆಸಿಕೊಂಡರು. ಇವರು 1868ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಅಷ್ಟಗ್ರಾಮ ವಿಭಾಗದ ಸೂಪರಿಂಟೆಂಡೆಂಟರ ಕಛೇರಿಯಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಯಾಂಗ ಶಿರಸ್ತೇದಾರರಾದರು. ಅನಂತರ ರಾಜ್ಯದ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿನ ನಾನಾ ಹಂತಗಳಲ್ಲಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿ 1879ರಲ್ಲಿ ತುಮಕೂರಿನಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳಾದರು. ರಂಗಾಚಾರ್ಲು ಅವರು ದಿವಾನರಾಗಿ ನೇಮಿತರಾದ ಮೇಲೆ ಆ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಬಿ.ಎಲ್. ಪದವಿಯನ್ನೂ ಪಡೆದಿದ್ದ ಅಯ್ಯರ್ ಅವರನ್ನು ತಮ್ಮ ಸ್ವಂತ ಕಛೇರಿಗೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡರು. ದಿವಾನ್ ರಂಗಾಚಾರ್ಲು ಅವರು ಪ್ರವಾಸ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಬೆಂಗಳೂರಿನಿಂದ ಹೊರಗಿದ್ದಾಗ ಅಯ್ಯರ್‌ರವರೇ ಅವರ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದು ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಅಪಾರ ಅನುಭವ ಗಳಿಸಿದರು. ರಂಗಾಚಾರ್ಲು ನಿಧನರಾದಾಗ (1883) ದಿವಾನ ಪದವಿ ಇವರಿಗೆ ಲಭಿಸಿತು.

ಆಧುನಿಕ ಮೈಸೂರಿನ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಕಾಲವೆನಿಸಿದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ದಿವಾನರಾಗಿದ್ದ ಶೇಷಾದ್ರಿ ಅಯ್ಯರ್ ಅವರ ಸಾಧನೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. ರಾಜ್ಯದ ಆರ್ಥಿಕ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಸುಧಾರಿಸಲು ಹಲವಾರು ಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಂಡರು. ರಾಜ್ಯದ ಆದಾಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಲು ಹಲವಾರು ಹೆದ್ದಾರಿಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾರ್ಯ, ಬೆಂಗಳೂರಿನಿಂದ ಹರಿಹರದವರೆಗೆ (1889) ಮತ್ತು ಹಿಂದೂಪುರದವರೆಗೆ (1893) ರೈಲ್ವೆ ಮಾರ್ಗದ ವಿಸ್ತರಣೆ. ಮುಖ್ಯವೆನಿಸಿದ ನೀರಾವರಿ ಕಾರ್ಯಗಳ ಪೂರೈಕೆ ಮತ್ತು ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆಯನ್ನು ತ್ವರಿತಗೊಳಿಸಿದರು. ಭೂಕಂದಾಯದ ವಸೂಲಿಯಲ್ಲಿ ವಿಚಕ್ಷಣೆ ತೋರಿಸಿ ಆದಾಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿದರು. ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರಮುಖ ಕೈಗಾರಿಕೆಯಾದ ಚಿನ್ನದ ಗಣಿಯ ಉದ್ಯಮಕ್ಕೆ ಉತ್ತೇಜನ ಕೊಟ್ಟು, ಅದರಿಂದ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಖಜಾನೆಗೆ ಸು. 7 1/2 ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿ ಆದಾಯ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು. ರಾಜ್ಯದ ಭೂವಿಜ್ಞಾನ ಸಮೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ನಡೆಸುವ ಏರ್ಪಾಡಾಯಿತು. ಇವರ ಒತ್ತಾಯದ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ರಾಜ್ಯ

ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಕೊಡಬೇಕಾಗಿದ್ದ ಪೊಗದಿಯ ಹೆಚ್ಚಳವನ್ನು ತಡೆಹಿಡಿಯಲಾಯಿತು. ಅರಣ್ಯ ಆದಾಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಲು ಕಾಫಿ ಮತ್ತು ಇತರ ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್‌ಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಲಾಯಿತು. ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಜೆಗಳು ಪಾಲುಗೊಳ್ಳುವಂತೆ ಏರ್ಪಾಡು ಮಾಡಿ, ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ತಾಲ್ಲೂಕು ಬೋರ್ಡುಗಳನ್ನು 1884ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಯಿತು. ಸರ್ಕಾರಿ ನೌಕರರ ಹಿತರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಜೀವವಿಮಾ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ರೂಪಿಸಿ ಅದನ್ನು ಸಾರ್ವಜನಿಕರ ಸೇವೆಗಾಗಿ ವಿಸ್ತರಿಸಿದರು. ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿ, ಪ್ರಕಟಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಶೋಧನಾ ಇಲಾಖೆಯನ್ನು ಸುಧಾರಿಸಿ, ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ರೈಸ್ ಅವರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಆ ಕೆಲಸ ನಡೆಯುವಂತೆ ಏರ್ಪಾಡು ಮಾಡಿದರು. 1890ರಲ್ಲಿ ಓರಿಯೆಂಟಲ್ ಲೈಬ್ರರಿಯನ್ನು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ, ರಾಜ್ಯದ ಅಮೂಲ್ಯವಾದ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ಶೇಖರಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಅದಕ್ಕೆ ವಹಿಸಿದರು. ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಕೊಡುವ ಸಲುವಾಗಿ ಮಹಾರಾಣಿಯವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಶಾಲೆಯೊಂದನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು.

ಪ್ರತಿಭಾವಂತ ಯುವಕರಿಗೆ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಲು ಅವಕಾಶವನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ಮೈಸೂರು ಸಿವಿಲ್ ಸರ್ವೀಸ್ ಪರೀಕ್ಷೆಯನ್ನೂ ಜಾರಿಗೆ ತಂದರು. ಧಾರ್ಮಿಕ ದತ್ತಿಗಳ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಸುಧಾರಣೆಗಳನ್ನು ಜಾರಿಗೆ ತಂದು ಹಣ ಪೋಲಾಗದಂತೆ ನೋಡಿಕೊಂಡರು. ನ್ಯಾಯಾಂಗದಲ್ಲಿ ಬದಲಾವಣೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಯಕ್ಕೆ ಚ್ಯುತಿ ಬರದಂತೆ ಏರ್ಪಾಡು ಮಾಡಿದರು.

ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸಾಯ ಮತ್ತು ಕೈಗಾರಿಕಾ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಗತಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಲು ಇವರು ನಾನಾ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಿ ಕಾರ್ಯರೂಪಕ್ಕೆ ತಂದರು. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಶಿವಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುತ್ ಆಗರವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ನೀರನ್ನು ಬಳಸಿ ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿ ಪಡೆಯಲು ಈ ಯಂತ್ರಾಗಾರ ಭಾರತದಲ್ಲೇ ಮೊಟ್ಟ ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿದ್ದು ಅದನ್ನು ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಇವರಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಇದರ ಸ್ಥಾಪನೆಯಿಂದ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುತ್ ಬಳಕೆಗೆ ಮತ್ತು ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಯಿತು. ರಾಜ್ಯದ ಮಾರಿಕಣಿವೆಯ ಜಲಾಶಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ, ಆ ಪ್ರದೇಶದ ರೈತರಿಗೆ ಅನುಕೂಲ ಮಾಡಿದರು.

ಇವರ ಸೇವೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿದ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರ್ಕಾರ ಇವರಿಗೆ ಕೆ.ಸಿ.ಎಸ್.ಐ. ಪದವಿಯನ್ನೂ (1893) ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜರು ರಾಜ್ಯದುರಂಧರ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನೂ ಇತ್ತು ಗೌರವಿಸಿದರು. ಇವರು 1900ರ ಆಗಸ್ಟ್‌ನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ರಾಂತಿಪೂರ್ವ ರಜೆಯನ್ನು ಪಡೆದು, 1901 ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್‌ನಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಇವರ ಆಡಳಿತ ವಿಚಕ್ಷಣೆ ಮತ್ತು ದೂರದರ್ಶಿತ್ವವನ್ನು ಅರಿತಿದ್ದ ಭಾರತದ ವೈಸರಾಯ್ ಆಗಿದ್ದ ಲಾರ್ಡ್ ಹಾರ್ಡಿಂಜರೇ ಸ್ವತಃ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಂದು ಶೇಷಾದ್ರಿ ಅಯ್ಯರ್ ಅವರ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ಕಟ್ಟಿದ್ದ ಒಂದು ಭವನವನ್ನೂ ಈಗಿನ ಕಬ್ಬನ್ ಪಾರ್ಕ್‌ನಲ್ಲಿರುವ ರಾಜ್ಯ ಕೇಂದ್ರ ಗ್ರಂಥಾಲಯ ಕಟ್ಟಡ ಇವರ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನೂ ಅನಾವರಣ ಮಾಡಿದರು. (ಕೆ.ಟಿ.ಆರ್.)

ಶೋಭಾನಾರಾಯಣ: 1975– . ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಖೋಖೋ ಆಟಗಾರ್ತಿ. ಈ ಕ್ರೀಡೆಗಾಗಿ ಅರ್ಜುನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪುರಸ್ಕೃತರಾದ ಕರ್ನಾಟಕದ ಮೊದಲ ಮಹಿಳೆ. ಇವರು 1975 ಫೆಬ್ರವರಿ 15ರಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಕೊಡಿಗೇಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಸರ್ಕಾರಿ ಬಾಲಕಿಯರ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ನಡೆಸಿ ಅನಂತರ ಮಹಾರಾಣಿ ಮಹಿಳಾ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಇವರಿಗೆ ಅಥ್ಲೆಟಿಕ್ಸ್ ಹಾಗೂ ಥ್ರೋಬಾಲ್‌ನಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಆಸಕ್ತಿ ಇದ್ದರೂ ಖೋಖೋ ಆಟಕ್ಕೆ ಆದ್ಯತೆ ನೀಡಿದರು. ಶಾಲೆ, ಕಾಲೇಜು ಹಾಗೂ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿನಿಧಿಸಿ ಸು. 12 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಖೋಖೋ ಪಂದ್ಯಗಳನ್ನು ಆಡಿದರು.

ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರೆ ಪಂದ್ಯಾವಳಿಗಳಿಗೆ ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕ ಖೋಖೋ ತಂಡದ ಖಾಯಂ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು ಕೆಲವು ವೈಯಕ್ತಿಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳನ್ನೂ ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಸೀನಿಯರ್ ದಕ್ಷಿಣ ವಲಯ ಚಾಂಪಿಯನ್‌ಷಿಪ್‌ನಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಆಲ್‌ರೌಂಡರ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಅಜಯ್‌ಮೋರ್ ಸ್ಮರಣಾರ್ಥ ಪಾರಿತೋಷಿಕ– ಇವುಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. ಇವರಿಗೆ ಏಕಲವ್ಯ, ರಾಣಿಲಕ್ಷ್ಮೀಬಾಯಿ, ಒನಕೆ ಓಬವ್ವ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಲಭಿಸಿವೆ. ಇವರ ಸಾಧನೆಗೆ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಅರ್ಜುನ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನಿತ್ತು ಗೌರವಿಸಿದೆ (1998). 1995ರ ಸಾಫ್‌ಗೇಮ್ಸ್‌ನಲ್ಲಿ ಇವರು ಖೋಖೋ ಪ್ರದರ್ಶನ ಪಂದ್ಯಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ಭಾರತವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸಿದ್ದರು. (ಎಸ್.ಆರ್.ಯು.)

ಶೌಕತ್ ಅಲಿ, ಮೀರ್: 1920–76. ಹುದುಗು ಚಿತ್ರ (ಇನ್‌ಲೇ) ಮತ್ತು ಚಿತ್ರಕಲೆಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಲಾವಿದರು. 1920 ಆಗಸ್ಟ್ 12ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಮೈಸೂರಿನ ಅನ್ವರ್ ಹುಸೇನ್ ಇವರ ತಂದೆ. ಮಗ ಓದಿ ಪದವೀಧರನಾಗಿ ಸರ್ಕಾರಿ ನೌಕರಿ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬುದು ತಂದೆಯ ಆಸೆಯಾಗಿತ್ತು. ಶೌಕತ್ ಅಲಿ ಅವರು ಓದಿಗಿಂತ ಚಿತ್ರಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ತೋರಿದ್ದರಿಂದ ಮೈಸೂರಿನ ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಕಲಾಶಾಲೆಗೆ ಸೇರಿಸಿದರು. ಇದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಕಸೂತಿಕಲೆಯಲ್ಲಿ ನಿಪುಣೆಯಾಗಿದ್ದ ತಾಯಿಯ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ದೊರಕಿತು. ಶೌಕತ್ ಅಲಿ ಅವರು ಶಾಲೆಯೊಳಗಿನ ಅಭ್ಯಾಸದ ಜೊತೆಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಬೆಡಗನ್ನೂ ಪ್ರಾಣಿಪಕ್ಷಿಗಳನ್ನೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಗಮನಿಸಿ ಅಭ್ಯಸಿಸಿ, ಅವುಗಳ ನಿಜಸ್ವರೂಪ, ವೈವಿಧ್ಯಮಯ ಬಣ್ಣಗಳನ್ನು ಮನನ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ಹಾಗೇ ವರ್ಣಕಟ್ಟು ಮತ್ತು ಪ್ರಧಾನರೇಖೆಗಳ ಸಂಬಂಧಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರು. ಮುಂದೆ ಸರ್ಕಾರಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ವೇತನ ಪಡೆದು ಮುಂಬಯಿಯ ಜೆ.ಜೆ. ಕಲಾಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಿ ಸ್ವತಂತ್ರ ಜೀವನ ನಡೆಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು.

ಇವರು ರೇಖಾಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾವೀಣ್ಯತೆ ಗಳಿಸಿದ್ದಂತೆ ಹುದುಗುಚಿತ್ರ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲೂ ಸಾಕಷ್ಟು ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದ್ದರು. ತಮ್ಮ ಅನುಭವ ಮತ್ತು ಕಲ್ಪನೆಗಳನ್ನು ಮರದ ವಿವಿಧ ಬಣ್ಣಗಳ ತುಣುಕುಗಳನ್ನು ಕಲಾಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅಳವಡಿಸಿ ಜೀವ ತುಂಬುತ್ತಿದ್ದರು. ಹುದುಗುಚಿತ್ರಕಲಾವಿದರಾಗಿ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಇವರು ಅಸೋಸಿಯೇಟೆಡ್ ಆರ್ಟ್ಸ್ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಅನೇಕರಿಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಿಗಳಾದರು. ಇವರು ಕೆನರಾ ಬ್ಯಾಂಕಿನ ಡೈರೆಕ್ಟರುಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರಾಗಿದ್ದು ಕರಕುಶಲಕರ್ಮಿಗಳಿಗೆ ಆರ್ಥಿಕ ನೆರವು ದೊರೆಯುವಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು.

ಅಪೂರ್ವವಾದ ಹುದುಗುಚಿತ್ರ ಕಲೆಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಚಿತ್ರದ ವೈಖರಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಬಲ್ಲ ಕೀರ್ತಿ ಇವರದಾಗಿತ್ತು. ಇವರ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ನಾವು ಕಾಣುವುದು

ಸಹಜತೆಯನ್ನು. ಇವರ ನೂರಾರು ಹಳ್ಳಿಯ ದೃಶ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿನ ಸಹಜಸೌಂದರ್ಯ ಸುಂದರವಾಗಿ ಮೂಡಿಬಂದಿದೆ. ನೆಳಲು–ಬೆಳಕುಗಳ ವೈವಿಧ್ಯವನ್ನೂ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿ ಮೂಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರ ಉತ್ತಮ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಬಹು ಹೆಸರಾದವು: ಹಳ್ಳಿ ಮದುವೆ, ಉಮರನ ಒಸಗೆ, ಹಾವಾಡಿಗ, ಮೀನುಗಾರ, ಹಳ್ಳಿಯ ಗಾಯಕ, ಕುರಿಯವನು, ಕುಕ್ಕೆ ಹೆಣೆಯುವವರ ಬಿಡಾರ, ನೀರು ತರುವ ವನಿತೆ, ಸ್ತ್ರೀರೂಪದ ಚಿತ್ರ, ನದಿಯ ದೃಶ್ಯವೊಂದರಲ್ಲಿ ಬಾತುಗಳನ್ನು ನೀರಿಗೆ ಬಿಡುತ್ತಿರುವ ವ್ಯಕ್ತಿಚಿತ್ರ ಹಾಗೂ ಅಲ್ಲಿನ ಪ್ರಕೃತಿ ಜೋಡಣೆ ಅಪೂರ್ವವಾದುವು. ಇವರ ಕೊನೆಯ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಡಿಸಿದ ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನರ ರೂಪಚಿತ್ರಗಳು ಅಪರೂಪದ ಹುದುಗುಚಿತ್ರ ಕಲಾಕೃತಿಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ಇವರು ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ವರ್ಣಗಳ ಮರದ ತುಣುಕುಗಳಿಂದಲೇ ಆಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ತಮ್ಮ ಜಾಣ್ಮೆಯನ್ನು ತೋರಿದ್ದಾರೆ. ಕತ್ತರಿಸಿದ ಮರದಲ್ಲೇ ಆಕೃತಿಗಳನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿಯುವ ಸೂಕ್ಷ್ಮತೆ, ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತೋರುವ ರೂಪಗಳಿಗೆ ತಮ್ಮ ಕಲ್ಪನೆಯ ರೇಖೆಗಳಿಂದ ಸಹಜಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ತುಂಬುವ ಜಾಣ್ಮೆ ಇವರದಾಗಿತ್ತು. ವಿದೇಶೀಯ ಕಲಾಭಿಮಾನಿಗಳೂ ಇವರ ಕಲೆಗೆ ಮಾರುಹೋಗಿದ್ದರು. ಸೋದರ ಕಲಾವಿದರ ಬಗ್ಗೆ, ಅವರ ಕೃತಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಹೃದಯ ತುಂಬಿ ಸದಭಿಪ್ರಾಯ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವ ದೊಡ್ಡ ಗುಣ ಇವರದಾಗಿತ್ತು.

ಇವರಿಗೆ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ಮಾಸ್ಟರ್ ಕ್ರಾಫ್ಟ್ಸ್‌ಮನ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯೂ (1966) ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರದ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯೂ (1969) ಲಭ್ಯವಾಗಿದ್ದವು. ಇವರು 1976 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 5ರಂದು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. **(ಪಿ.ಆರ್.ಟಿ.)**

ಶ್ಯಾಮಲ ಜಾಗೀರ್‌ದಾರ್: 1941– . ಸುಗಮ ಸಂಗೀತ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಹೆಸರಾಂತ ಕಲಾವಿದೆ. 1941 ಏಪ್ರಿಲ್ 5ರಂದು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಜಿ.ಜಾಗೀರ್ದಾರ್, ತಾಯಿ ಕೃಷ್ಣಮ್ಮ. ವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಇವರ ತಂದೆ ಹೈದರಾಬಾದ್ ನಿಜಾಮನಿಗೆ ಕಾನೂನು ಸಲಹೆಗಾರರಾಗಿದ್ದರು. ಸದಾ ದೇವರನಾಮಗಳನ್ನು, ಸಂಸ್ಕೃತದ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದ ತಂದೆ ತಾಯಿಯರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಸಂಗೀತದ ಪರಿಸರ ಒದಗಿತು. ಇವರ ಮೊದಲ ಸಂಗೀತದ ಗುರು ಚಿಕ್ಕಪ್ಪನವರಾದ ರಂಗರಾವ್. ಅನಂತರ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನಿ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಸಂಗೀತವನ್ನು ಗುರುಗಳಾದ ಅವಧೂತ್ ಬುವಾ ಹಾಗೂ ರಾಮಚಂದ್ರಜೋಶಿಯವರಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರು. ಜೊತೆಗೆ ಸುಗಮ ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಅಭಿರುಚಿ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಆ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲೂ ತಮ್ಮನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಹೆಚ್ಚು ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡರು. ಸುಗಮಸಂಗೀತ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಮೂರು ದಶಕಗಳಿಂದ ಸಿರಿಕಂಠದ ಗಾಯಕಿಯಾಗಿ ಜನಮನವನ್ನು ಸೂರೆಗೊಂಡರು. ಇವರು ತಮ್ಮ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಥಮ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ನೀಡಿದುದು ಇವರ ಹೆಚ್ಚುಗಾರಿಕೆಯಾಗಿದೆ.

ಆಕಾಶವಾಣಿ ಸಂಗೀತಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಬಹುಮಾನ ಗಳಿಸಿದ ಇವರು ಆಕಾಶವಾಣಿಯ ಕಲಾವಿದೆಯಾಗಿ ಧ್ವನಿ ತಟ್ಟೆಗಳಿಗೆ ಹಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಉಪೇಂದ್ರಕುಮಾರ್ ಅವರ ಸಂಗೀತ ನಿರ್ದೇಶನದಲ್ಲಿ ವಚನಗಳನ್ನೂ ಎಂ.ವೆಂಕಟರಾಜುರವರ ನಿರ್ದೇಶನದಲ್ಲಿ ರಾಘವೇಂದ್ರಸ್ವಾಮಿಗಳ ಹಾಡುಗಳನ್ನೂ ಧ್ವನಿ ಮುದ್ರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಇವರು ಪಾಲಿಗೆ ಬಂದ ಪಂಚಾಮೃತ, ವಜ್ರದುಂಗುರ, ಸಂಪೂರ್ಣ ರಾಮಾಯಣ ಚಲನಚಿತ್ರಗಳಿಗೆ ಹಿನ್ನೆಲೆಗಾಯಕಿಯಾಗಿದ್ದರು. ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹಾಗೂ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಸಂಗೀತ ಕಛೇರಿಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ರಷ್ಯ ದೇಶದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು, ಪ್ರಧಾನಿ ಜವಾಹರಲಾಲ್ ನೆಹರು, ಲಾಲ್ ಬಹಾದ್ದೂರ್‌ಶಾಸ್ತ್ರಿ, ರಾಧಾಕೃಷ್ಣನ್, ಇಂದಿರಾಗಾಂಧಿ ಮೊದಲಾದವರ ಸಮ್ಮುಖದಲ್ಲಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿನ ರಾಜ ರಾಣಿ, ನೇಪಾಲದ ರಾಜ ರಾಣಿ, ಸೌದೀ ಅರೆಬಿಯ, ಇಥಿಯೋಪಿಯ, ಬರ್ಮಾದೇಶದ ರಾಜರುಗಳ ಸಮ್ಮುಖದಲ್ಲೂ ಹಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅನೇಕ ಭಾರತೀಯರಿಗೆ ವಿದೇಶೀಯರಿಗೆ ಸಂಗೀತವನ್ನು ಕಲಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಪರಂಪರೆಯ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ಕಾರಣರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರ ಸಂಗೀತ ಸೇವೆಗಾಗಿ ಅನೇಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಹಾಗೂ ಬಿರುದುಗಳು ಇವರನ್ನು ಅರಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮಿಸ್ ಮೆಲೊಡಿ ಆಫ್ ಕರ್ನಾಟಕ, ಸ್ವೀಟ್ ವಾಯ್ಸ್ ಆಫ್ ಮೈಸೂರ್, ದಕ್ಷಿಣದ ಕೋಗಿಲೆ, ರಾಗರಂಜಿನಿ–ಇವು ಪ್ರಮುಖವಾದವುಗಳು. ಇವರು ಗಾಯನಕ್ಕಾಗಿ ಸುವರ್ಣ ಪದಕ, ರಜತ ಪದಕಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದಾರೆ. ಇವರಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗೀತ ನೃತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಕರ್ನಾಟಕ ಕಲಾತಿಲಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1987), ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1994), ಶಿಶುನಾಳ ಶರೀಫ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (2003) ಲಭಿಸಿವೆ.

ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರು ರಾಜಾಜಿನಗರದ ವಿದ್ಯಾವರ್ಧಕ ಸಂಘದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ, ಅದೇ ಸಂಘದ ಲಲಿತಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ, ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಅಕ್ಷಯ ಕಲಾಕೇಂದ್ರದ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಭಾರತದ ರೆಡ್‌ಕ್ರಾಸ್ ಸಂಸ್ಥೆಗಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥನಾಗೀತೆಗಳನ್ನು ಹಾಡುವುದು, ವೃದ್ಧಾಶ್ರಮಗಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ಅವರಿಗಾಗಿ ಹಾಡುವುದು ಮೊದಲಾದ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳ ಮೂಲಕ ಸಮಾಜಸೇವೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದಾರೆ. **(ಎಚ್.ಆರ್.ಎಲ್.)**

ಶ್ಯಾಮಲ ಜಿ.ಭಾವೆ: 1941– . ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಂಗೀತ ವಿದುಷಿ. ಕರ್ನಾಟಕ ಹಾಗೂ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನಿ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಸಂಗೀತ ಪದ್ಧತಿಗಳೆರಡರಲ್ಲೂ ಅಪಾರ ವಿದ್ವತ್ತು ಗಳಿಸಿದ ಇವರು ಉಭಯಗಾನವಿಶಾರದೆ ಎಂಬ ಬಿರುದಿನಿಂದ ಪ್ರಖ್ಯಾತರು. 1941 ಮಾರ್ಚ್ 14 ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಇವರದು ಕಲಾಪ್ರತಿಭಾನ್ವಿತರ ಮನೆತನ. ಮುತ್ತಾತ ವಿಷ್ಣುದಾಸ್ ಭಾವೆ ಮರಾಠಿ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಆದ್ಯ ನಾಟಕಕಾರರೆನಿಸಿದವರು. ತಂದೆ ಗೋವಿಂದ ಭಾವೆ, ತಾಯಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಜಿ ಭಾವೆ. ಈ ಇಬ್ಬರೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನಿ ಗಾಯಕರು. ಇವರ ತಂದೆ ಹಾಡುವುದರೊಂದಿಗೆ 14 ವಾದ್ಯಗಳನ್ನು ನುಡಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಪರಿಣತರಾಗಿದ್ದರು. ಅವರು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸರಸ್ವತಿ ಸಂಗೀತ ವಿದ್ಯಾಲಯದ ಸಂಸ್ಥಾಪಕರು (1931). ಈಗ ಈ ವಿದ್ಯಾಲಯ ಸ್ಥಾಪನೆಗೊಂಡು 75 ವರ್ಷಗಳಾಗಿವೆ. ಎಳೆತನದಿಂದ ಸಂಗೀತ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದ ಶ್ಯಾಮಲ ಅವರು ತಮ್ಮ 6ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ನೀಡಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ತಂದೆಯೇ ಇವರ ಮೊದಲ ಗುರು. ಅನಂತರ ಎ.ಸುಬ್ಬರಾವ್, ಬಿ.ದೊರೆಸ್ವಾಮಿ,

ಎಂ.ಬಾಲಮುರಳಿ ಕೃಷ್ಣ ಅವರಿಂದ ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಂಗೀತದಲ್ಲೂ ಪಂಡಿತ ಜಸ್‌ರಾಜ್ ಅವರಿಂದ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನಿ ಸಂಗೀತದಲ್ಲೂ ವಿಶೇಷ ತರಬೇತಿ ಪಡೆದರು. ಇವರು ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಪದವೀಧರೆ.

ಸಂಗೀತಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಐದು ದಶಕಗಳಿಗೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಕಲಾ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಸುಗಮಸಂಗೀತ, ಲಘುಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಸಂಗೀತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಧನೆಗೈದಿದ್ದಾರೆ. ಗಾಯನಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾದ ವಾದ್ಯ ಸಂಗೀತಗಳಾದ ಸಿತಾರ್, ಜಲತರಂಗ್, ಹಾರ್ಮೋನಿಯಂ, ದಿಲ್‌ರುಬಾ ಮತ್ತು ಪಿಯಾನೋ ವಾದನಗಳಲ್ಲೂ ಪರಿಣತಿ ಹೊಂದಿದ್ದಾರೆ. ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಸಂಗೀತದ ಎರಡೂ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಣತಿ ಪಡೆದು ಹಾಡುವಾಗ ಮೂಲ ಸಂಗೀತದ ಸೊಗಡಿಗೆ ಚ್ಯುತಿಬಾರದಂತೆ ಹಾಡುವುದು ಮತ್ತು ಸುಗಮ ಸಂಗೀತ ಹಾಗೂ ಲಘುಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಡುವಾಗ ಸಮ್ಮಿಶ್ರ ರಾಗಗಳನ್ನು ಹಾಡುವುದು ಇವರ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ನವನವೀನವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಸಂಯೋಜಿಸಿರುವ ಇವರ ಅನೇಕ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರ-ರಾಗ್, ಗಾನಭಾರತಿ, ಹರಿದಾಸ ಪರಂಪರೆ, ಜುಗಲ್‌ಬಂದಿ ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರಂ, ವಾದ್ಯನಾದ ವೈಭವ, ಉತ್ಸವದರ್ಶನ, ಸ್ವರಸೌರಭ ಮೊದಲಾದವು ಅತ್ಯಂತ ವಿಶೇಷವಾದವು. ಸಂಗೀತವನ್ನು ಇಡೀ ಜನಸಮುದಾಯದ ಬಳಿಗೆ ಕೊಂಡೊಯ್ಯುವ ಪ್ರಯತ್ನಶೀಲತೆ ಇಂತಹ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ಚಿತ್ರಕಲೆಯನ್ನು ಸಮರಸಗೊಳಿಸುವುದು ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳ ಪ್ರಯತ್ನವಾಗಿದೆ.

ಸರಸ್ವತಿ ಸಂಗೀತ ವಿದ್ಯಾಲಯದ ಪ್ರಾಂಶುಪಾಲೆ ಹಾಗೂ ನಿರ್ದೇಶಕಿಯಾಗಿ ಸಂಗೀತಕ್ಷೇತ್ರದ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ವಾದ್ಯಸಂಗೀತ ಹಾಗೂ ಲಘುಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಸಂಗೀತವೂ ಸೇರಿದಂತೆ ವಿವಿಧ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ, ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ (ಕನ್ನಡ, ಹಿಂದಿ, ಮರಾಠಿ ಮುಂತಾದವು) ಸಾವಿರಾರು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳನ್ನು ತರಬೇತಿಗೊಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದೇ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಭಾಷೆ, ಸಂಗೀತಶೈಲಿ ಹಾಗೂ ರಾಗಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಧ್ವನಿ ಸುರುಳಿಗಳನ್ನು ಹೊರತಂದಿದ್ದಾರೆ. ಜೊತೆಗೆ ಇವರು ಸಂಗೀತವನ್ನೇ ಆಧರಿಸಿದ ಹಾಗೂ ಗುರು ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಕೆಲವು ಚಲನಚಿತ್ರಗಳಿಗೂ ಸಂಗೀತ ನಿರ್ದೇಶನ ಮಾಡುವುದರ ಮೂಲಕ ಕನ್ನಡ ಚಲನಚಿತ್ರದ ಪ್ರಥಮ ಮಹಿಳಾ ಸಂಗೀತ ನಿರ್ದೇಶಕಿ ಎಂಬ ಕೀರ್ತಿಗೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರು ಆಕಾಶವಾಣಿ ಕಲಾವಿದೆಯಾಗಿ ಮೂರು ದಶಕಗಳಿಗೂ ಹೆಚ್ಚುಕಾಲ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಭಾರತದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ರಾಯಭಾರಿಯಾಗಿ ಅಮೆರಿಕ, ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್, ಕೆನಡ, ಜರ್ಮನಿ, ಇಟಲಿ, ಹಾಲೆಂಡ್, ಫ್ರಾನ್ಸ್, ಆಫ್ಘಾನಿಸ್ತಾನ, ಶ್ರೀಲಂಕಾ ಹಾಗೂ ಮಧ್ಯಪೂರ್ವ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸಂಗೀತ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ; ಸಂಗೀತ ಕಾರ್ಯಾಗಾರಗಳು ಹಾಗೂ ಸಂಗೀತ ಸಮ್ಮೇಳನಗಳಲ್ಲಿ ಸಕ್ರಿಯವಾಗಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ಹಾಗೂ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಅನೇಕ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯೆಯಾಗಿರುವ ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗೀತ ನೃತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷೆಯೂ ಆಗಿದ್ದರು (1997). ಇವರ ಅಭಿಮಾನಿಗಳೂ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳೂ ಇವರ ಗೌರವಾರ್ಥ ಸ್ವರಸಾಧನಾ ಎಂಬ ಅಭಿನಂದನ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಸಾಧನೆಯನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿ ಅನೇಕ ಸಂಘ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಇವರಿಗೆ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಬಿರುದು, ಸನ್ಮಾನಗಳನ್ನು ನೀಡಿ ಪುರಸ್ಕರಿಸಿವೆ. ಉಭಯಗಾನ ವಿಶಾರದೆ, ಗಾನಕೋಕಿಲ, ಗಾನಮಾಧುರಿ ಮೊದಲಾದವು ಇವರಿಗೆ ಸಂದ ಪ್ರಮುಖ ಬಿರುದುಗಳು. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1989), ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗೀತ ನೃತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಕರ್ನಾಟಕ ಕಲಾತಿಲಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1994) ಇವರಿಗೆ ಲಭಿಸಿವೆ. ಅಮೆರಿಕದ ಹೂಸ್ಟನ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಗೌರವ ಡಾಕ್ಟೊರೇಟ್ ಪದವಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ. ಇವರು ತಮ್ಮ ಸುಸಂಸ್ಕೃತಿ, ಸ್ನೇಹಪರತೆ, ಸವಿನಯ, ಸರಳತೆಗಳಿಂದ ಆದರ್ಶ ನಿಷ್ಠಾವಂತ ಗುರುವಾಗಿ ಅನೇಕ ಕಲಾವಿದರಿಗೆ ಮಾದರಿಯಾಗಿದ್ದಾರೆ.

(ಎಸ್‌ಯು.ಎಂ.)

ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳ: ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆ ಚನ್ನರಾಯಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣ. ಜೈನರ ಪವಿತ್ರ ಯಾತ್ರಾಸ್ಥಳ. ಹಾಸನಕ್ಕೆ 51ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಚನ್ನರಾಯಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ 11 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ದೊಡ್ಡಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿರುವ ಗೊಮ್ಮಟ ವಿಗ್ರಹ ಪ್ರಪಂಚ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 6,394.

ಈ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಅತಿಪ್ರಾಚೀನವಾದ ಇತಿಹಾಸವಿದೆ. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಕಟವಪ್ರ, ಕಟಪ್ರ, ಕಟಪ್ಪು, ಕಟ್ವಪ್ಪು, ಕಳ್ಬಪ್ಪು, ಕಳ್ಬಪ್ಪು, ವೆಳ್ಗೊಳ, ಬೆಳ್ಗೊಳ, ಧವಳಸರತೀರ್ಥ, ಶ್ವೇತ ಸರೋವರ ಮುಂತಾಗಿ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ಸು. 6-7ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಕಟವಪ್ರ ಎಂಬ ರೂಪವಿದೆ. ಕಟವಪ್ರ ಶೈಲ, ಕಟ್ವಪ್ರಗಿರಿ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಅದೇ ಕಾಲದ ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿವೆ.

ಕಟ್ವಪ್ಪುವಿನ ಪ್ರಾಚೀನ ರೂಪ ಕಪ್‌ಬೆಳ್ಪು ಎಂದಿದ್ದು ಈ ಮಾತಿಗೆ ಬೆಳ್ಪಿನ ನೀರು ಎಂಬುದೊಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಹೆಸರು ಅಲ್ಲಿನ ಭೌಗೋಳಿಕ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಕಟ್ವಪ್ಪು ಎಂಬುದು ಕಪ್ಪಾದ ಗುಡ್ಡ, ಕರಿಗುಡ್ಡ ಎಂಬ ಅಲ್ಲಿನ ಪ್ರಾಕೃತಿಕ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಂತಹ ಹೆಸರಾಗಿರಬೇಕು. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ವಪ್ರ ಎಂದರೆ ಗಿರಿ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಟ ಎಂದರೆ ಸಮಾಧಿ ಗುಹೆ, ಸಮಾಧಿ ಮಾಡತಕ್ಕ ಪ್ರದೇಶ. ಇಲ್ಲಿನ 7ನೆಯ ಶತಮಾನದ 54 ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ 41 ಸಲ್ಲೇಖನ, ಸನ್ಯಸನ ವಿಧಿಗಳಿಂದ ದೇಹ ಮುಡಿಪಿದ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವ ಜೈನಶಾಸನಗಳು. ಇದನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಕಟವಪ್ರ ಎಂದರೆ ಸಮಾಧಿ ಮರಣ ಹೊಂದಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಗುಡ್ಡ ಎಂದು ಅರ್ಥೈಸಬಹುದು. ಕಟವಪ್ರ ಎಂಬ ಪದದ (ಸಮಾಧಿಗುಡ್ಡ) ಕನ್ನಡ ರೂಪಾಂತರ ಕಟ್ವಪ್ಪು ಆಗಿರಬೇಕು.

7ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನಗಳೆರಡರಲ್ಲಿ ಈ ಊರಿನ ಹೆಸರು ವೆಳ್ಗೊಳ, ಬೆಳ್ಗೊಳ ಎಂದು ಕರೆದಿದೆ. ಊರಿನ ಮಧ್ಯೆ ಇರುವ ಕೊಳದಿಂದ ಈ ಹೆಸರು (ಬೆಳಕೊಳ-ಬೆಳ್ಗೊಳ) ಬಂದಿರಬೇಕೆಂಬ ಊಹೆಗೆ ಇದು ಪುಷ್ಟಿ ನೀಡುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ಕಳ್ಬಪ್ಪು ಎಂಬುದು ಚಿಕ್ಕಬೆಟ್ಟಕ್ಕೂ ಬೆಳ್ಗೊಳ ಎಂಬುದು ಕೆಳಗಿನ ಊರಿಗೂ ಇದ್ದ ಹೆಸರುಗಳೆನ್ನಬಹುದು. ಶ್ರವಣ ಎಂದರೆ ಜೈನ ಋಷಿ. ಇಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಜೈನಯತಿಗಳು ನೆಲಸಿದ್ದರು. ಸನ್ಯಸನ ಇತ್ಯಾದಿ ವ್ರತಗಳಿಂದ ಮರಣ ಹೊಂದಿದರು. ಎಂತಲೇ ಇದು ಕಾಲಾನಂತರ ಶ್ರವಣಬೆಳ್ಗೊಳ ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಪಡೆಯಿತು. ಇಲ್ಲಿ ಗೊಮ್ಮಟನಮೂರ್ತಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದು ಗೊಮ್ಮಟಪುರವೆಂದೂ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ಪ್ರಚಲಿತ ಐತಿಹ್ಯದಂತೆ ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ. 3ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಮೌರ್ಯ ಅರಸನಾದ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನು ತನ್ನ ಗುರುವಾದ ಭದ್ರಬಾಹುವಿನೊಂದಿಗೆ

ಬಂದು ಇಲ್ಲಿ ನೆಲೆ ನಿಂತನು. ಇಲ್ಲಿನ ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನವಾದ 7ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಮಹಾವೀರನ ನಿರ್ವಾಣಾನಂತರ ಗೌತಮ ಗಣಧರ ಮುಂತಾದವರು ಜೈನಗುರುಗಳಾಗಿದ್ದು ಅವರಲ್ಲೊಬ್ಬನಾದ ಭದ್ರಬಾಹುಸ್ವಾಮಿಯು ಉಜ್ಜಯಿನಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷಗಳ ಬರಗಾಲ ದೇಶವನ್ನು ಕ್ಷೋಭೆಗೆ ಒಳಪಡಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಭವಿಷ್ಯವಾಣಿಯನ್ನು ನುಡಿದುದರ ಫಲವಾಗಿ ಸಂಪೂರ್ಣ ಸಂಘವು ಉತ್ತರಾಪಥದಿಂದ ದಕ್ಷಿಣಾ ಪಥಕ್ಕೆ ವಲಸೆ ಬಂದಿತೆಂದೂ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಭಾಚಂದ್ರನೆಂಬ ಆಚಾರ್ಯನು ತನ್ನ ಅವಸಾನ ಕಾಲವನ್ನರಿತು ಸಮಾಧಿ ಹೊಂದಬಯಸಿ, ಒಬ್ಬ ಶಿಷ್ಯನೊಡನೆ ಕಟವಪ್ರಗಿರಿಗೆ ಬಂದು ಇಲ್ಲಿ ಜೀವ ತೊರೆದ ನೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹೆಸರಿಸಲಾದ ಭದ್ರಬಾಹು, ಪ್ರಭಾಚಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಅವನ ಶಿಷ್ಯರನ್ನು ಗುರುತಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿವೆ. ಭದ್ರಬಾಹು ಜೈನರ ಶ್ರುತ ಕೇವಲಿಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬನೆಂದೂ ಪ್ರಭಾಚಂದ್ರನು ಮೌರ್ಯ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನೆಂದೂ ರೈಸ್ ಅವರು ಊಹಿಸಿದರೆ, ಭದ್ರಬಾಹು ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ. 30–31ರಲ್ಲಿ ಬಂದ ಇಮ್ಮಡಿ ಭದ್ರಬಾಹುವೆಂದೂ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನು ಆತನ ಶಿಷ್ಯನಾದ ಗುಪ್ತಿಗುಪ್ತ ನೆಂದೂ ಫ್ಲೀಟ್ ಭಾವಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಭದ್ರಬಾಹು ಮತ್ತು ಚಂದ್ರಗುಪ್ತರು ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಚಿಕ್ಕಬೆಟ್ಟದ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸಿ, ಅಲ್ಲಿಯೇ ತಮ್ಮ ದೇಹ ತೊರೆದರೆಂಬ ನಂಬಿಕೆ 7ನೆಯ ಶತಮಾನದ ವೇಳೆಗಾಗಲೇ ದೃಢವಾಗಿ ಬೇರೂರಿತ್ತು. ವಾದವಿವಾದಗಳೇ ನಿದ್ದರೂ ಇತರ ಶಾಸನಾಧಾರಗಳನ್ನವಲಂಬಿಸಿ ಭದ್ರಬಾಹು ಶ್ರುತಕೇವಲಿ ಭದ್ರಬಾಹುವೆಂದೂ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನು ಮೌರ್ಯಚಂದ್ರಗುಪ್ತನೆಂದೂ ಮಾಡಿರುವ ಊಹೆ ಹೆಚ್ಚು ಮನನೀಯವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

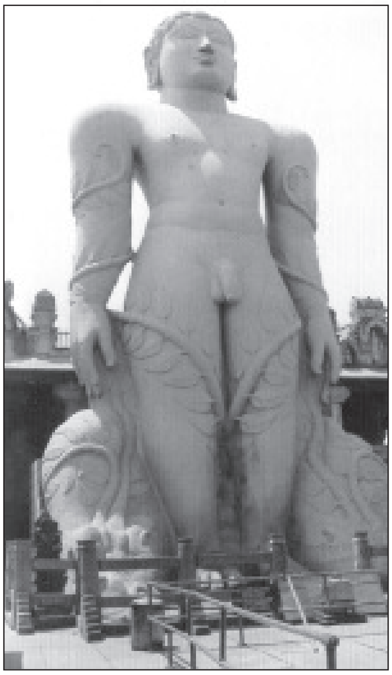
ಗೊಮ್ಮಟೇಶ್ವರ

ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ನಮಗೆ ಹಲವಾರು ಜೈನಯತಿಗಳ ಪರಿಚಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಅವರು ಒಂದಿಲ್ಲೊಂದು ರೀತಿಯಿಂದ ಶ್ರವಣ ಬೆಳಗೊಳದೊಡನೆ ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದಿದ್ದವರೇ. ಅವರಲ್ಲಿ ಪದ್ಮನಂದಿ, ಗೃಧ್ರಪಿಚ್ಛ, ಏಕಾಚಾರ್ಯ, ವಕ್ರಗ್ರೀವ ಎಂದೆಲ್ಲ ಕರೆಯಲಾದ ಕೊಂಡ ಕುಂದಾಚಾರ್ಯ ಪ್ರಮುಖನಾದವನು. ಈತ ಪ್ರವಚನಸಾರವೆಂಬ ಕೃತಿಯ ಕರ್ತೃ. ಅರಿಷ್ಟನೇಮಿದೇವ, ನಾಗಮತಿಗಂತಿ, ಅಕ್ಷಯಕೀರ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ವರು ಕಳಂತೂರು, ನೆಡುಬೋರೆ, ಕಿತ್ತೂರು, ಅಗಳಿಇನಜ್ಞೂರು, ತಟಿಕಾಡು ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಳಗಳಿಂದ ಹಲವಾರು ಜೈನಯತಿಗಳು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದರು. ಇವರಲ್ಲದೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನೂ ನಾಡಿನ ಅರಸರನ್ನೂ ಈ ಸ್ಥಳ ಆಕರ್ಷಿಸಿತು. ಮೌರ್ಯ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನಿಂದ ಮೈಸೂರಿನ ಒಡೆಯರವರೆಗೂ ಕರ್ನಾಟಕ ಅರಸರೂ ಈ ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತರಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ದಾನಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರು; ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರು. ಇಲ್ಲಿನ ಪುಣ್ಯಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡರು. ಗಂಗವಂಶದ ಅರಸರ, ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಇಮ್ಮಡಿ ಮಾರಸಿಂಹನ ಶಾಸನಗಳು ಇಲ್ಲಿವೆ. ಇಮ್ಮಡಿ ಮಾರಸಿಂಹನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಇಲ್ಲಿನ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿದ್ದು ಆತನ ರಾಜಕೀಯ ಸಾಧನೆಗಳು ಅದರಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತವೆ. ಆತನ ಹಾಗೂ ಆತನ ಅನಂತರ ಬಂದ ಇಮ್ಮಡಿ ರಾಚಮಲ್ಲನ ಮಂತ್ರಿ ಚಾವುಂಡರಾಯನ ವಿಷಯವಾಗಿಯೂ ಸಾಕಷ್ಟು ಸಂಗತಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಬ್ರಹ್ಮ ಕ್ಷತ್ರಕುಲೋತ್ಪನ್ನನಾದ ಈತ ಇಲ್ಲಿ ಬಾಹುಬಲಿ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ **(ನೋಡಿ: ಚಾವುಂಡರಾಯ I)**. ಇವನ ಹೆಸರಿನ ಬಸದಿಯೊಂದು ಚಿಕ್ಕಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅದನ್ನು ಚಾವುಂಡರಾಯನೇ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆನ್ನಲು ಸಾಕಷ್ಟು ಆಧಾರಗಳಿಲ್ಲ.

ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಖ್ಯಾತಿಗೆ ಕಾರಣರಾದವರಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಣಿ ಶಾಂತಲೆಯೂ ಒಬ್ಬಳು. ಈಕೆ ಇಲ್ಲಿನ ಸವತಿಗಂಧವಾರಣ ಬಸದಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದಳು. ಜೊತೆಗೆ ಹೊಯ್ಸಳರ ಅಧೀನಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಗಂಗರಾಜ, ದಂಡನಾಯಕ ಹುಳ್ಳರಸ, ಏಚರಾಜ, ಚಂದ್ರಮೌಳಿ ಮೊದಲಾದವರು ಇಲ್ಲಿ ಬಸದಿಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದರು. ವಿಶೇಷ ದಾನ–ಧರ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ಏಚನ ಪತ್ನಿ ಪೋಚಿಕಬ್ಬೆ ಮತ್ತು ಸೊಸೆ ಲಕ್ಷ್ಮಿ–ಇವರು ಬಹುಶಃ ಶಾಸನ ಬಸದಿಯನ್ನೂ ಶಿವಭಕ್ತನಾದ ಚಂದ್ರಮೌಳಿಯ ಪತ್ನಿಯೂ ಜಿನಭಕ್ತೆಯೂ ಆದ ಅಚಲದೇವಿಯು ಅಕ್ಕನ ಬಸದಿಯನ್ನೂ ಕಟ್ಟಿಸಿದರು. ಅಭಿನವಚಾರುಕೀರ್ತಿ ಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯರ ಶಿಷ್ಯೆ ಬೆಳಗೊಳದ ಮಂಗಾಯಿ ತ್ರಿಭುವನಚೂಡಾಮಣಿ ಚೈತ್ಯಾಲಯವೆಂಬ ಮಂಗಾಯಿ ಬಸದಿ ಜಿನಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದಳು. ಗೊಮ್ಮಟೇಶ್ವರನ ಸುತ್ತಾಲಯದ ಇಪ್ಪತ್ನಾಲ್ಕು ತೀರ್ಥಂಕರರನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದಾತ ವಡ್ಡ ವ್ಯವಹಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ಮೊಸಳೆಯ ಬಸವಿಸೆಟ್ಟಿ.

ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಚಿಕ್ಕಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಬಸದಿಗಳೂ ಇತರ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಟ್ಟಡಗಳೂ ಇವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸ ಬಹುದು. ಚಂದ್ರಗಿರಿ ಎನಿಸಿಕೊಂಡ ಈ ಬೆಟ್ಟ ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟಕ್ಕೆ 3,052 ಅಡಿ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿದೆ. ಇದೇ ಕಟವಪ್ರ ಅಥವಾ ಕಳ್ಬಪ್ಪು. ತೀರ್ಥಗಿರಿ ಅಥವಾ ಋಷಿಗಿರಿ ಎಂದೂ ಇದನ್ನು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಬಸದಿಗಳೆಲ್ಲ ಒಂದು ಗೋಡೆಯ ಆವರಣದೊಳಗಿವೆ. ದ್ರಾವಿಡಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಾದ ಈ ಬಸದಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಕನಾಸಿ, ನವರಂಗಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯ ವಾಗಿ ಕಂಡುಬಂದಿವೆ. ಶಾಂತಿನಾಥ ಮತ್ತು ಸುಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿಗಳು ಸಣ್ಣ ಕಟ್ಟಡಗಳು. ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿ 59X29 ಅಡಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಎತ್ತರವಾದ ಮಾನಸ್ತಂಭವಿದೆ. ಕತ್ತಲೆ ಬಸದಿ ಇಲ್ಲಿನ ಬಸದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಿರಿದು. ಗರ್ಭಗೃಹ, ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಪಥ, ತೆರೆದ ಸುಕನಾಸಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡ ನವರಂಗ, ಮುಂದೆ ಮುಖಮಂಟಪ ಹಾಗೂ ಅದರ ಮುಂದೆ ಒಂದು ಕೈಸಾಲೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಈ

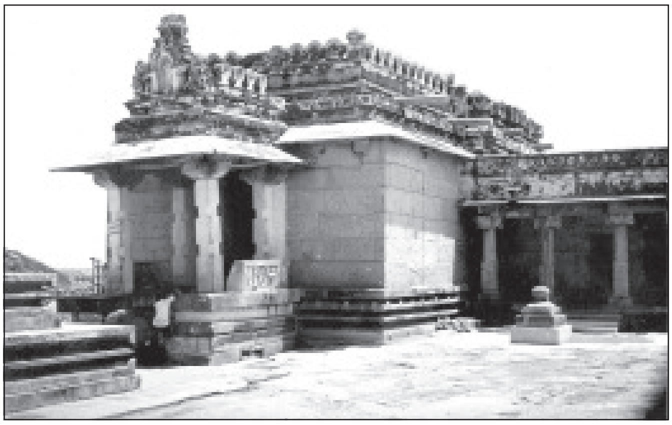
ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿ, ಚಂದ್ರಗಿರಿ

ಬಸದಿಯನ್ನು, ಕೈಸಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಾವತಿ ವಿಗ್ರಹವಿರುವುದರಿಂದ ಪದ್ಮಾವತಿ ಬಸದಿ ಎಂದೂ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಬಸದಿಯ ಒಳಗಿನ ವಿಗ್ರಹ ಆದಿನಾಥನದು. ಈ ತೀರ್ಥಂಕರನ 6 ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಕುಳಿತ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು ಈಗಲೂ ಕಾಣಬಹುದು. ಮುಂದಿನ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ಬಾಗಿಲಿನ ಮೂಲಕ ಮಾತ್ರ ಬೆಳಕು ಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದರಿಂದ, ಇದು ಕತ್ತಲೆ ಬಸದಿ ಎಂಬ ಅನ್ವರ್ಥನಾಮವನ್ನೂ ಪಡೆದಿದೆ. ಇದನ್ನು ಹೊಯ್ಸಳ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ದಂಡನಾಯಕನಾದ ಗಂಗರಾಜ ತನ್ನ ತಾಯಿ ಪೋಚವ್ವೆಗಾಗಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ.

ಇಂದ್ರಗಿರಿಯ ವಿಹಂಗಮ ನೋಟ

ಇಲ್ಲಿನ ಬಸದಿಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಕಿರಿದಾದುದು ಚಂದ್ರಗುಪ್ತ ಬಸದಿ. ಒಂದರ ಪಕ್ಕದಲ್ಲೊಂದರಂತೆ ಮೂರು ಗುಡಿಗಳು, ಅದರ ಮುಂದೆ ಇಕ್ಕಟ್ಟಾದ ಕೈಸಾಲೆ, ಮಧ್ಯದ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನ ಹಾಗೂ ಇತರ ಎರಡು ಗುಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಾವತಿ ಮತ್ತು ಕೂಷ್ಮಾಂಡಿನಿಯರ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಕಾಲಾನಂತರ ಬಹುಶಃ 12ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ, ಇದರ ಮುಂದೆ ಒಂದು ದ್ವಾರವನ್ನು ಸೇರಿಸಲಾಯಿತು. ಇದು ಕಲಾಕೌಶಲ್ಯದಿಂದ ತುಂಬಿದೆ. ದಾಸೋಜ ಇದರ ರೂವಾರಿ. ಈ ಬಸದಿಯನ್ನು ಮೌರ್ಯರ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂಬ ಪ್ರತೀತಿಯಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಆ ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ಇನ್ನೊಂದು ಗಮನಾರ್ಹ ಬಸದಿ ಚಾವುಂಡರಾಯನ ಬಸದಿ. ವಾಸ್ತುಶೈಲಿ ಹಾಗೂ ಕಲಾಕೌಶಲ್ಯದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಇದೊಂದು ಸುಂದರವಾದ ಬಸದಿ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಉಪ್ಪರಿಗೆ ಹಾಗೂ ವಿಮಾನಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಈಗಿರುವುದು ನೇಮಿನಾಥನ ವಿಗ್ರಹ. ಇದನ್ನು ಚಾವುಂಡರಾಯ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆಯಾದರೂ ಈ ಊಹೆ ಇನ್ನೂ ಸಂದೇಹಾಸ್ಪದ. ಬಹುಶಃ ಚಾವುಂಡರಾಯನ ಮಗ ಜಿನದೇವಣ ಇದರ ಗರ್ಭಗುಡಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿರಬೇಕು. ಬಸದಿಯೊಳಗಡೆ ಈಗ ಇರುವ ನೇಮೀಶ್ವರನ ವಿಗ್ರಹಪೀಠದಲ್ಲಿ ಗಂಗರಾಜನ ಮಗನಾದ ಏಚಣನು ಬೊಪ್ಪಣ ಚೈತ್ಯಾಲಯವೆಂಬ ಜಿನಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಬಾಗಿಲ ಬಳಿಯೇ ನಿಲ್ಲಿಸಿರುವ ಶಾಸನಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಶಾಸನಬಸದಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪಡೆದ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ತೆರೆದ ಸುಕನಾಸಿ, ನವರಂಗಗಳಿವೆ. ಒಳಗಡೆ 5 ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಆದಿನಾಥನ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಸುಕನಾಸಿಯಲ್ಲಿ ಗೋಮುಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರೇಶ್ವರಿ ಎಂಬ ಯಕ್ಷಯಕ್ಷಿಯರ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ.

ಚಂದ್ರಪ್ರಭ ಬಸದಿ, ಮಜ್ಜಿಗಣ್ಣ ಬಸದಿ, ಎರಡು ಕಟ್ಟೆ ಬಸದಿ ಮತ್ತು ಸವತಿಗಂಧವಾರಣ ಬಸದಿಗಳು ಇಲ್ಲಿನ ಇತರ ಬಸದಿಗಳು. ಕತ್ತಲೆ ಬಸದಿಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳ ಎರಡು ಮಂಟಪಗಳಿದ್ದು ಇದನ್ನು ಮಹಾನವಮಿ ಮಂಟಪ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿನ ಒಂದು ಕಂಬದ ಮೇಲಿರುವ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ 1173ರಲ್ಲಿ ಮರಣಹೊಂದಿದ ನಯಕೀರ್ತಿ ಎಂಬ ಗುರುವಿನ ಸ್ಮರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಆತನ ಶಿಷ್ಯನಾದ ನಾಗದೇವ ಮಂತ್ರಿ ಅದನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದಿದೆ. ಇಂತಹ ಇತರ ಮಂಟಪಗಳನ್ನು ಚಾವುಂಡರಾಯನ ಬಸದಿ, ಎರಡು ಕಟ್ಟೆ ಬಸದಿ ಮತ್ತು ತೇರಿನ ಬಸದಿಗಳ ಸಮೀಪದಲ್ಲೂ ಕಾಣಬಹುದು. ಬೆಟ್ಟವನ್ನೇರಿ ಗೋಡೆಯನ್ನು ದಾಟಿ ಬಂದಾಗ ಕಾಣುವುದು ಕೂಗೆ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಕಂಬ. ಈ ಕಂಬದ ಮೇಲಿನ ಚೌಕಾಕಾರದ ಮಾಡಿನಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕುಳಿತ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಕಂಬದ ಮೇಲಿನ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಗಂಗರ ಇಮ್ಮಡಿ ಮಾರಸಿಂಹನ ಮರಣದ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ. ಬಹುಶಃ ಇದು ಸುಮಾರು ಅದೇ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದಾಗಿರಬೇಕು.

ಮಹಾನವಮಿ ಮಂಟಪದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಬಂಡೆಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಮೊಣಕಾಲಿನಿಂದ ಮೇಲ್ಭಾಗಕ್ಕೆ ಕೊರೆಯಲಾದ 9 ಅಡಿಗಳ ಎತ್ತರದ ಭರತನದೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಇದು ಅಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿದೆ. ಗೋಡೆಯ ಹೊರಗಡೆ ಇರುವೆ ಬ್ರಹ್ಮದೇವನ ಆಲಯವಿದೆ. ಇದೊಂದು ಸಣ್ಣಗುಡಿ. ಒಳಗೆ ಬ್ರಹ್ಮ ದೇವನ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಗುಡಿಯ ಮುಂದಿನ ಬಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಜಿನರನ್ನೂ ಆನೆಗಳನ್ನೂ ಸಾಲಂಕೃತ ಕಂಬಗಳನ್ನೂ ಬಿಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಭದ್ರಬಾಹು ವಾಸಿಸಿದ್ದನೆನ್ನಲಾದ ಗುಹೆ ಭದ್ರಬಾಹುಗುಹೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆ ಆಚಾರ್ಯನ ಪಾದಗಳೆಂದು ಎರಡು ಪಾದಗಳನ್ನು ಕೊರೆದಿದ್ದು ಅವನ್ನು ಈಗಲೂ ಯಾತ್ರಿಕರು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ. **(ಬಿ.ಆರ್.ಜಿ.)**

ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಮಾನಸ್ತಂಭಕ್ಕೆ ಆನಿಸಿಕೊಂಡು ನಿಂತಿರುವ ಸ್ತ್ರೀ ವಿಗ್ರಹವೊಂದನ್ನು ಗುಳ್ಳಕಾಯಜ್ಜಿ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಕರಿಯ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಇದರ ಎತ್ತರ ಸು.5". ಕರಿಯ ಬಳಪದ ಕಲ್ಲಿನ ಈ ವಿಗ್ರಹ, ಕೈಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗುಳ್ಳವನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡಿದೆ. ಇದನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದ ಬಗೆಗೆ ಈ ಪ್ರತಿಮೆಯ ಪೀಠದಲ್ಲಾಗಲಿ, ಇತರತ್ರವಾಗಲೀ ಆಧಾರಗಳಿಲ್ಲ. ಈ ವಿಗ್ರಹದ ಹಿಂಬದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಮಾನಸ್ತಂಭ ಮತ್ತು ಅದರ ಮೇಲಿರುವ ಯಕ್ಷನನ್ನು 12ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಸಚಿವ ಬಲದೇವ ಮಾಡಿಸಿದುದಕ್ಕೆ ಈ ಸ್ತಂಭದ ಮೇಲೆ ಶಾಸನವಿದೆ. ಸಂಪ್ರದಾಯದಂತೆ ಗುಳ್ಳಕಾಯಜ್ಜಿಯ ವಿಗ್ರವನ್ನೂ ಈ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಕಂಬವನ್ನೂ ಅದರ ಮೇಲಿನ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನೂ ಚಾವುಂಡರಾಯ ಮಾಡಿಸಿದುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಚಾವುಂಡರಾಯ ಮಾಡಿಸಿದ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಕಂಬವೂ ಬೇರೊಂದು ಇದ್ದು ಅದರ ಮೇಲೆ ಆತನ ಶಾಸನವೂ ಇದೆ. ಗುಳ್ಳಕಾಯಜ್ಜಿಯ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಚಾವುಂಡರಾಯ ಮಾಡಿಸಿದನೆ ಎಂಬ ವಿಷಯ ಸಂದಿಗ್ಧ.

ಚಾವುಂಡರಾಯನಿಗೂ ಗುಳ್ಳಕಾಯಜ್ಜಿಗೂ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಂಥ ಒಂದು ಕಥೆ ಸು.16ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಈಚಿನ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಚಾವುಂಡರಾಯ ಬಾಹುಬಲಿಯ ಬೃಹತ್‌ಶಿಲಾ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಮಸ್ತಕಾಭಿಷೇಕ ಮಾಡಲು ಸಕಲ ಸನ್ನಾಹಗೈದು ಕ್ಷೀರಾಭಿಷೇಕವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದಾಗ ಮೂರ್ತಿಯ ಮಸ್ತಕದ ಮೇಲೆ ಕೊಡಗಟ್ಟಲೆ ಸುರಿದ ಹಾಲು ತೊಡೆಯ ಕೆಳಗೆ ಇಳಿಯಲಿಲ್ಲವಂತೆ. ಆಗ ಖಿನ್ನಮನಸ್ಕನಾದ ಚಾವುಂಡರಾಯ ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇನೆಂದು ತನ್ನ ಗುರುವನ್ನು ಕೇಳಲು ಆ ಗುರುವಿನ ಆದೇಶದ ಮೇರೆಗೆ ಮುದುಕಿಯೊಬ್ಬಳು ಗುಳ್ಳದಲ್ಲಿ ತಂದ ಹಾಲನ್ನು ಅಭಿಷೇಕ ಮಾಡಿಸಿದಾಗ ಆ ಅಲ್ಪ ಪ್ರಮಾಣದ ಗುಳ್ಳದ ಹಾಲು ಮಸ್ತಕದಿಂದ ಧಾರಾಕಾರವಾಗಿ ಹರಿದು ಮೂರ್ತಿಯ ಪೂರ್ಣಮೈ ತೋಯಿಸಿ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ದಟ್ಟವಾದ ಹಾಲಿನ ತೊರೆಯಾಗಿ ಹರಿಯಿತಂತೆ. ಆ ಕಾರಣದಿಂದ ಆ ಮುದುಕಿ ಗುಳ್ಳಕಾಯಜ್ಜಿ ಎಂದು ಅಂದಿನಿಂದ ಹೆಸರು ಪಡೆದಳಂತೆ. ಅದೇ ಕಾರಣದಿಂದ ಈ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಬಿಳಿಯ ಗುಳ್ಳಕಾಯಿಯ ಸ್ಮರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಬೆಳ್ಗೊಳ ಎಂಬ ಹೆಸರುಂಟಾಯಿತಂತೆ. **(ಎಸ್.ಜೆಪಿ.)**

ದೊಡ್ಡಬೆಟ್ಟಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರಗಿರಿ, ವಿಂಧ್ಯಗಿರಿ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ. ಇದು ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟದಿಂದ 3,347 ಅಡಿ ಎತ್ತರವಿದೆ. ಬೆಟ್ಟ ಹತ್ತಲು ಸು.500 ಮೆಟ್ಟಲುಗಳಿವೆ. ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕಾಯೋತ್ಸರ್ಗ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ನಿಂತಿರುವ 58' ಎತ್ತರವುಳ್ಳ ಗೊಮ್ಮಟ ವಿಗ್ರಹ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿಯೇ ಅತ್ಯಂತ ಎತ್ತರದ ಏಕಶಿಲೆಯ ಕಲಾತ್ಮಕವಾದ ಕೃತಿ. ಗಂಭೀರವಾದ ಪ್ರಶಾಂತವಾದ ಮುಖಮುದ್ರೆ, ತಲೆಯಲ್ಲೆಲ್ಲ ಉಂಗುರಗಳಂತೆ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಕೊಂಡಿರುವ ಗುಂಗುರು ಕೂದಲು, ಪೌರುಷದ ಪ್ರತೀಕವೆಂಬಂತಿರುವ ಭುಜ, ವಿಶಾಲವಾದ ಎದೆ, ನವಿರಾದ ಹೆಬ್ಬೆರಳು, ಹೊರಮುಖವಾಗಿರುವಂತೆ ಎರಡು ಹಸ್ತಗಳು, ಸಣ್ಣ ನಡು, ಮೊಣಕಾಲು, ಪಾದ– ಇವುಗಳಿಂದ ಇದು ಗಂಭೀರವಾದ ಶಿಲ್ಪಕೃತಿ ಎನಿಸಿದೆ. ತೊಡೆಗಳ ಕೆಳಭಾಗ ಹುತ್ತದಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿದೆ. ಹುತ್ತದಿಂದ ಸರ್ಪಗಳು ಹೊರಬಂದಿವೆ. ಎರಡು ಕಾಲುಗಳನ್ನೂ ತೋಳುಗಳನ್ನೂ ಮಾಧವೀಲತೆ ಸುತ್ತಿಕೊಂಡಿದೆ **(ನೋಡಿ: ಗೊಮ್ಮಟೇಶ್ವರ)**.

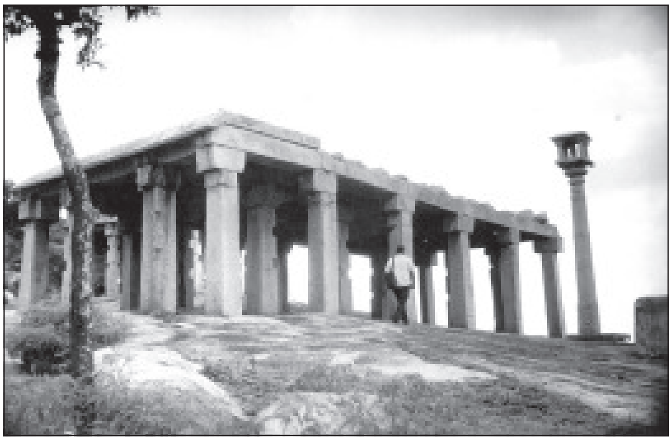
ಕಂಬಗಳ ಮಂಟಪ, ಇಂದ್ರಗಿರಿ

ಬೊಪ್ಪಣಕವಿಯ ಶಾಸನಸ್ಥವಾಗಿರುವ ಗೊಮ್ಮಟಸ್ತುತಿಯಲ್ಲಿ ಗೊಮ್ಮಟನ ಕಥೆ ಹೇಳಿದೆ. ಪುರುದೇವನ ಇಬ್ಬರು ಮಕ್ಕಳು ಭರತ ಮತ್ತು ಬಾಹುಬಲಿ. ರಾಜ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಇವರ ನಡುವೆ ಉಂಟಾದ ಕದನದಲ್ಲಿ ಬಾಹುಬಲಿ ಜಯಗಳಿಸಿದರೂ ಔದಾರ್ಯದಿಂದ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಅಣ್ಣನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿ ಲೌಕಿಕ ಬಾಳನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿದ, ಕೇವಲಿ ಎನಿಸಿಕೊಂಡ. ಭರತ ಈತನ ಸ್ಮರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಪೌದನಪುರದಲ್ಲಿ ವಿಗ್ರಹವೊಂದನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ. ಆದರೆ ಕಾಲಾನುಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಆ ಪ್ರದೇಶ ಕುಕ್ಕುಟ ಸರ್ಪಗಳಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಹೋಗಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು. ಬಹುಕಾಲಾ ನಂತರ ಚಾವುಂಡರಾಯ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಲಾರದೆ ಈ ಗೊಮ್ಮಟ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನೆಂದು ಈ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇದೇ ಕಥೆ ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ಬದಲಾವಣೆಗಳೊಂದಿಗೆ ದೊಡ್ಡಯ್ಯನ ಭುಜಬಲಿಶತಕ (ಸು.1550), ಪಂಚಬಾಣನ ಭುಜಬಲಿ ಚರಿತೆ (ಸು.1614), ಅನಂತಕವಿಯ ಗೊಮ್ಮಟೇಶ್ವರ ಚರಿತೆ (ಸು.1780), ದೇವಚಂದ್ರನ ರಾಜಾವಳೀ ಕಥೆ (ಸು.1838)– ಈ ಮೊದಲಾದ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ವಿಗ್ರಹ ಚಾವುಂಡರಾಯನಿಂದ ಸು. 983ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ಗೊಮ್ಮಟವಿಗ್ರಹದ ಮುಂದೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಮಂಟಪವಿದೆ. ಇದನ್ನು ಸು.12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆದಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಿ ಬಲದೇವ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಬಸವಿಸೆಟ್ಟಿ 24 ತೀರ್ಥಂಕರರನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿಸಿ ಸುತ್ತಾಲಯದ ಗೋಡೆ ಕಟ್ಟಿಸಿದ (ಸು.1200), ಸುತ್ತಾಲಯವನ್ನು ಗಂಗರಾಜ ಕಟ್ಟಿಸಿದ.

ದೊಡ್ಡಬೆಟ್ಟದ ಇತರ ಕಟ್ಟಡಗಳಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧರ ಬಸದಿ ಒಂದು. ಈ ಸಣ್ಣ ಆಲಯದಲ್ಲಿ 3 ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಸಿದ್ಧನ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ವಿಗ್ರಹದ ಎರಡೂ ಕಡೆ ಎರಡು ಚಿತ್ರಮಯ ಕಂಬಗಳಿದ್ದು ಒಂದೊಂದರಲ್ಲೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅರ್ಹದ್ದಾಸ (ಸು.1398) ಮತ್ತು ಮಂಗರಾಜ (ಸು.1432) ಎಂಬ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕವಿಗಳ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಿದೆ. ಗೊಮ್ಮಟಾಲಯಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ದ್ವಾರ ಏಕಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಿದ ಅಖಂಡ ಬಾಗಿಲು. ಇದರ ಮೇಲಿನ ಹಾಸುಗಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಆಸೀನಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ವಿಗ್ರಹದ ಸುಂದರವಾದ ಕೆತ್ತನೆ ಇದೆ. ಈ ಬಾಗಿಲನ್ನು ಚಾವುಂಡರಾಯ ಮಾಡಿಸಿದನೆಂಬುದು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾದ ಹೇಳಿಕೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಬಾಗಿಲನ್ನು ಗುಳ್ಳಕಾಯಜ್ಜಿ ಬಾಗಿಲು ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದರ ಬಲಗಡೆ ಇರುವ ಒಂದು ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ವಿಗ್ರಹ ಮಲ್ಲಿಸೆಟ್ಟಿಯ ಮಗಳ ಸ್ಮರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ರೆಂದು ಅಲ್ಲಿ ಸು. 1300ನೆಯ ವರ್ಷದ ಶಾಸನ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡದ್ದು ತ್ಯಾಗದ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಕಂಬ. ಇದನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಾತನೂ ಚಾವುಂಡರಾಯನೇ. ಈ ಕಂಬದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಚನ್ನಣ್ಣನ ಬಸದಿ ಇದೆ. 1673 ರಲ್ಲಿ ಚನ್ನಣ್ಣನೆಂಬಾತ ಈ ಬಸದಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಬಹುಶಃ ಮುಂದಿನ ಮಾನಸ್ತಂಭವನ್ನೂ ಈತನೇ ಸ್ಥಾಪಿಸಿರಬೇಕು. ಇದು ಚಂದ್ರನಾಥನ ಬಸದಿ. ಒದೆಗಲ್ ಬಸದಿಯನ್ನು ತ್ರಿಕೂಟ ಬಸದಿ ಎಂದೂ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಮೂರು ಮುಖಗಳಿಗೆ ಮೂರು ಗುಡಿಗಳಿರುವ ಈ ಬಸದಿ ಎತ್ತರದ ದಿಬ್ಬದ ಮೇಲೆ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದ್ದು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಏರಲು ಮೆಟ್ಟಲುಗಳಿವೆ. ಮಧ್ಯದ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಆದಿನಾಥನ ಹಾಗೂ ಎಡ, ಬಲ, ಮುಂಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ನೇಮಿನಾಥ ಮತ್ತು ಶಾಂತಿನಾಥರ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಕನಾಸಿ ಮತ್ತು ಮುಂದೆ ಮಂಟಪವನ್ನೊಳ ಗೊಂಡ ಚೌವೀಸ ತೀರ್ಥಂಕರ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿ ಶಿಲೆಯೊಂದರ ಮೇಲೆ 24 ತೀರ್ಥಂಕರರನ್ನು ಕೆತ್ತಿದೆ. ಇದನ್ನು 1648ರಲ್ಲಿ ಚಾರುಕೀರ್ತಿಪಂಡಿತ, ಧರ್ಮಚಂದ್ರ ಮತ್ತಿತರರು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದರು.

ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳ ಪಟ್ಟಣ ಈ ಎರಡೂ ಬೆಟ್ಟಗಳ ನಡುವೆ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಈ ಪಟ್ಟಣದ ಹೆಸರಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಕೊಳ (ಕಲ್ಯಾಣಿ) ಇದೆ. ಇದು ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ಕೊಳ. ಮೈಸೂರಿನ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರು (1673–1704) ಇದನ್ನು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿಸಿದರು. ಇದರ ಸುತ್ತಲೂ ಕಲ್ಲಿನ ಗೋಡೆ, ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲೂ ಕಲ್ಲಿನ ದ್ವಾರಗಳು, ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ಗೋಪುರಗಳು ಇವೆ. ಬಹುಶಃ ಇವುಗಳೂ ಮೈಸೂರಿನ ಅರಸರ ಕೊಡುಗೆಗಳು.

ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದಲ್ಲಿಯೇ ಹಿರಿದಾದ ಭಂಡಾರಿ ಬಸದಿಯ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 266 X 78 ಅಡಿಗಳು. ಇದರಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಕನಾಸಿ, ನವರಂಗ, ಮುಖಮಂಟಪಗಳಿದ್ದು ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರಾಕಾರವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದೂ 3 ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ತೀರ್ಥಂಕರ ವಿಗ್ರಹಗಳಿರುವ ಕಾರಣ ಇದನ್ನು ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ತೀರ್ಥಂಕರ ಬಸದಿ ಎಂದೂ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಗೆ ಮೂರು ದ್ವಾರಗಳಿವೆ. ಸುಕನಾಸಿಯ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಾವತಿ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮರ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದ ಅಂಕಣದಲ್ಲಿ 10 ಅಡಿ ಚದರದ ಏಕಶಿಲೆ ಕೆಳಗೆ ಹಾಸಿದ್ದು ನಾಲ್ಕೂ ಕಡೆ ಒಂದೊಂದು ಕಂಬವಿದೆ. ಬಸದಿಯ ಮುಂದೆಯೂ ಅಖಂಡ ಶಿಲೆಯ ಒಂದು ಮಾನಸ್ತಂಭವಿದೆ. ಈ ಬಸದಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದಾತ ಹೊಯ್ಸಳ ಒಂದನೆಯ ನರಸಿಂಹನ ಭಂಡಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ಹುಳ್ಳರಸ. ಎಂತಲೇ ಇದಕ್ಕೆ ಭಂಡಾರಿ ಬಸದಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಕ್ಕನ ಬಸದಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯ ಕಟ್ಟಡ. ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಕನಾಸಿ, ನವರಂಗ ಮತ್ತು ಮಂಟಪಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಈ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನ ವಿಗ್ರಹ

ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯಾಗಿದೆ. ಸುಕನಾಸಿಯ ಎರಡು ಕಡೆಯೂ ಜಾಲಂಧ್ರಗಳು, ಧರಣೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಪದ್ಮಾವತಿಯ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಇವೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯೆ ನಾಲ್ಕು ಕಪ್ಪುಶಿಲೆಯ ಕಂಬಗಳಿವೆ. ಇದನ್ನು 1181ರಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಮೌಳಿಯ ಪತ್ನಿ ಆಚಿಯಕ್ಕ ಕಟ್ಟಿಸಿದಳು. ಈ ಬಸದಿಯ ಪ್ರಾಕಾರದೊಳಗೆ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕಿರುವುದು ಸಿದ್ಧಾಂತ ಬಸದಿ. ಇದರಲ್ಲಿನ ಕತ್ತಲೆ ಕೋಣೆಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಜೈನಸಿದ್ಧಾಂತಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನಿಟ್ಟಿದ್ದರೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಅಕ್ಕನ ಬಸದಿಯ ಮಹಾದ್ವಾರದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ದಾನಶಾಲೆ ಬಸದಿ ಇದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಪಂಚಪರಮೇಷ್ಠಿಗಳ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ.

ನಗರ ಜಿನಾಲಯ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಕಟ್ಟಡ. ಇದರ ಒಳಗೆ ಅರಿನಾಥನ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಇದನ್ನು 1195ರಲ್ಲಿ ಇಮ್ಮಡಿ ಬಲ್ಲಾಳನ ಪಟ್ಟಣಸ್ವಾಮಿಯಾದ ನಾಗದೇವಮಂತ್ರಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ನಗರಗಳು (ವರ್ತಕರು) ಇದಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ಬೆಂಬಲದಿಂದ ಇದನ್ನು ನಗರ ಜಿನಾಲಯವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಮಂಗಾಯಿ ಬಸದಿಯೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಕಟ್ಟಡವೇ. ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಕನಾಸಿ ಮತ್ತು ನವರಂಗಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಈ ಬಸದಿಯ ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ವರ್ಧಮಾನನ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿರುವ ಏಕೈಕ ಹಿಂದು ದೇವಾಲಯ ಕಾಳಮ್ಮನ ಗುಡಿ. ಇದರ ಗರ್ಭಗೃಹ ಮಾತ್ರ ಕಲ್ಲಿನ ಕಟ್ಟಡ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಗಾರೆಯ ಗೋಪುರವಿದೆ. ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ $2^1/_2$ ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಕಾಳಿಯ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ.

ಗ್ರಾಮದ ಮಧ್ಯೆ ಜೈನಮಠವಿದೆ. ಚಾವುಂಡರಾಯ ಗೊಮ್ಮಟಮೂರ್ತಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಾಗ ಈ ಮಠವನ್ನು ನೆಲೆಗೊಳಿಸಿ ತನ್ನ ಗುರು ನೇಮಿಚಂದ್ರರನ್ನು ಮಠಾಧಿಪತಿಯಾಗಿ ನಿಯಮಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ಮಠದ ಆಚಾರ್ಯರಲ್ಲೊಬ್ಬರಾದ ಚಾರುಕೀರ್ತಿಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯರು ಹೊಯ್ಸಳ ಒಂದನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳನ ರೋಗವೊಂದನ್ನು ಗುಣಪಡಿಸಿ ಬಲ್ಲಾಳರಾಯ ಜೀವರಕ್ಷಾಪಾಲ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಪಡೆದರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಮಠದ ಕಟ್ಟಡದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯೆ ತೆರೆದ ಅಂಗಳವಿದೆ. ಹಲವು ದಶಕಗಳ ಹಿಂದೆ ಇದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಉಪ್ಪರಿಗೆಯನ್ನೂ ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮಠದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಮೂರು ಗರ್ಭಗುಡಿಗಳಿದ್ದು ಅದರಲ್ಲಿನ ವಿಗ್ರಹಗಳು ನಿತ್ಯಪೂಜೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿವೆ. ಈ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಅನೇಕ ಭಕ್ತರು ದಾನ ಮಾಡಿರುವ ವಿಷಯ ಅವುಗಳಲ್ಲಿನ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಮಠದ ಗೋಡೆಗಳನ್ನು ಸುಂದರವಾದ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳು ಅಲಂಕರಿಸಿವೆ. ಒಂದರಲ್ಲಿ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ದರ್ಬಾರಿನ ಚಿತ್ರಣವಿದೆ. ಪಂಚಪರಮೇಷ್ಠಿಗಳ, ನೇಮಿನಾಥನ, ಮಠದ ಆಚಾರ್ಯರ, ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನ ಸಮವಸರಣದ ಹಾಗೂ ಇತರ ಧಾರ್ಮಿಕ ವಿಷಯಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

12 ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಮಹಾಮಸ್ತಕಾಭಿಷೇಕ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ದೇಶದ ನಾನಾ ಕಡೆಗಳಿಂದ ಜಿನಭಕ್ತರು ಆಗಮಿಸುತ್ತಾರೆ. 1398ರಷ್ಟು ಹಿಂದೆಯೇ ಗೊಮ್ಮಟನಿಗೆ ಮಹಾಮಸ್ತಕಾಭಿಷೇಕ ನಡೆದ ವಿಷಯ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂದಿನಿಂದ ಇಂದಿನವರೆಗೆ ಇಂಥ ಅನೇಕ ಅಭಿಷೇಕಗಳು ಕಾಲಕಾಲಕ್ಕೆ ನಡೆದಿವೆ. 2006ರಲ್ಲಿ ವಿಜೃಂಭಣೆಯಿಂದ ಸಹಸ್ರಮಾನದ ಮಹಾಮಸ್ತಕಾಭಿಷೇಕ ನಡೆಯಿತು. ಯಾತ್ರಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಅನುಕೂಲ ಕಲ್ಪಿಸುವ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಚನ್ನರಾಯಪಟ್ಟಣ–ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳಕ್ಕೆ ಬ್ರಾಡ್‌ಗೇಜ್ ರೈಲುಮಾರ್ಗವನ್ನು ಹೊಸದಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಯಿತು.

ಶ್ರೀಕಂಠನ್,ಆರ್.ಕೆ.: 1920– . ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕರ್ನಾಟಕ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಸಂಗೀತ ಗಾಯಕರು. ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ರುದ್ರಪಟ್ಣಂ ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರೀ ಶ್ರೀಕಂಠನ್. ಇವರು 1920 ಜನವರಿ 14ರಂದು ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ರುದ್ರಪಟ್ಣಂನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ರುದ್ರಪಟ್ಣಂ ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರೀ, ತಾಯಿ ಸಣ್ಣಕ್ಕ. ತಾಯಿ ಸೊಗಸುಕಂಠದ ಗಾಯಕಿಯಾದರೆ, ತಂದೆ ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕಲಾವಿದರು, ಹರಿಕಥೆ ವಿದ್ವಾಂಸರು, ದ್ವಿಭಾಷಾ ಪಂಡಿತರು (ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತ). ಇವರ ಅಜ್ಜ ಬೆಟ್ಟದಪುರದ ನಾರಾಯಣಸ್ವಾಮಿಯವರು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವೈಣಿಕರು ಹಾಗೂ ಗಾಯಕರು. ಇಂತಹ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದ ಶ್ರೀಕಂಠನ್ ಅವರು ಭಜನೆಗಾಗಿ ಮನೆಗೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದ ಅನೇಕ ಸಂಗೀತ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೂ ಒಳಗಾದರು. ತಮ್ಮ ಏಳನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತಂದೆಯವರ ಬಳಿ ಸಂಗೀತ ಕಲಿಕೆ ಆರಂಭಿಸಿದ ಇವರು ಹಿರಿಯ ಸಹೋದರ ಪಿಟೀಲು ವಿದ್ವಾನ್ ಕೆ.ವೆಂಕಟರಾಮಾಶಾಸ್ತ್ರೀಯವರಿಂದಲೂ ಪ್ರಾರಂಭಿಕ ಪಾಠಗಳನ್ನು ಕಲಿತರು.

ಮೈಸೂರಿನ ಸದ್ವಿದ್ಯಾ, ಬನುಮಯ್ಯ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಲಾವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನು ಪೂರೈಸಿದ ಇವರು ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಿಂದ ಬಿ.ಎ.ಪದವಿ ಗಳಿಸಿದರು. ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಅಪಾರ ಒಲವಿದ್ದ ಕಾರಣ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಸಂಪರ್ಕ, ಸಹಯೋಗಗಳಿಂದ ಅಮೂಲ್ಯ ಸಂಗೀತ ಕೃತಿಗಳ ಪಾಠಾಂತರದ ಸಂಗ್ರಹ ಮಾಡಿದರು, ಸ್ವತಂತ್ರ ಗಾಯನಶೈಲಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಂಡರು. ತಮ್ಮ 13ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿಗೇ ಸಣ್ಣ ಪುಟ್ಟ ಸಂಗೀತ ಕಚೇರಿಗಳನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದ ಇವರ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭಾವಬೀರಿದ ಸಂಗೀತ ದಿಗ್ಗಜರೆಂದರೆ ಟೈಗರ್ ವರದಾಚಾರ್, ಗಮಕಿ ರಾಮಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರೀ, ರಾಳ್ಳಪಲ್ಲಿ ಅನಂತಕೃಷ್ಣಶರ್ಮ, ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯ ಮೊದಲಾದವರು.

ಅಣ್ಣ ವೆಂಕಟರಾಮಾಶಾಸ್ತ್ರಿಯವರು ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕಾಗಿ ಪಿಟೀಲು ಚೌಡಯ್ಯನವರ ಸಹಾಯದಿಂದ ಮದರಾಸಿಗೆ ಹೋಗಿ ನೆಲೆಸುವಂತಾದಾಗ ಮದರಾಸಿಗೆ ಇವರನ್ನೂ ಕರೆಯಿಸಿಕೊಂಡರು. ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ರೇಡಿಯೋ ಕಾರ್ಪೋರೇಷನ್‌ನಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಗುತ್ತಿಗೆ ಪಡೆದರು. ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಹಾಗೂ ಬೆಂಗಳೂರು ಆಕಾಶವಾಣಿ ನಿಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಆಕಾಶವಾಣಿಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಹಾಡಿದ, ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ, ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಸಂಗೀತ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು ಅಸಂಖ್ಯಾತ. ಅನೇಕ ಪರಿಚಿತ, ಅಪರಿಚಿತ ಕೃತಿ ರಾಗ, ತಾಳಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ರೂಪಕಗಳನ್ನಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಇವರದೇ ರಾಗ ಸಂಯೋಜನೆಯ ಅನೇಕ ಗೀತೆಗಳೂ ಬಿತ್ತರಗೊಂಡಿವೆ. ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಭಾಷಾಪಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನೂ ಭಾರತೀಯ ಸಂಗೀತದ ಆಳವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಹೊಂದಿದ್ದ ಇವರು ಭಾರತೀಯ ಸಂಗೀತಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಹಲವಾರು ಶಿಕ್ಷಣ ಶಿಬಿರಗಳನ್ನು, ಪ್ರಾತ್ಯಕ್ಷಿಕೆಗಳನ್ನು, ಉಪನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ದೇಶವಿದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಶಿವಶರಣರ ವಚನಗಳು, ಹರಿದಾಸರ ಪದಗಳು, ನಾರಾಯಣತೀರ್ಥರ ಕೃಷ್ಣಲೀಲಾ ತರಂಗಿಣಿಯ ರುಕ್ಮಿಣೀ ಕಲ್ಯಾಣದ ತರಂಗಗಳು, ಮಾಸ್ತಿ, ಗುಂಡಪ್ಪ, ಬೇಂದ್ರೆ, ಪು.ತಿ.ನ. ಮೊದಲಾದ ಕನ್ನಡದ ಹಿರಿಯ ಕವಿಗಳ ಕವಿತೆಗಳಿಗೂ ರಾಗಸಂಯೋಜನೆ ಮಾಡಿ ಯಶಸ್ವಿ ಗಾಯಕರೆಂಬ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆಗೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಸುಮಾರು ಏಳು ದಶಕಗಳಿಗೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಕಲೋಪಾಸನೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರುವ ಇವರು ಕೇವಲ ಭಾರತದಲ್ಲಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ ಅಮೆರಿಕ, ಕೆನಡ

ಮೊದಲಾದ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಗೀತ ಕಚೇರಿಗಳನ್ನು ನೀಡಿ ಭಾರತೀಯ ಕಲೆ–ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳ ಹಿರಿಮೆಯನ್ನು ದೇಶ ವಿದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸಾರಿ ದೇಶದ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಬೆಳಗಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಅಭಿಮಾನಿಗಳೂ ಅಪಾರ. ಕೆನಡದ ಟೊರೆಂಟೊದ ಯಾರ್ಕ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಇವರು ಆರು ತಿಂಗಳ ಅವಧಿಗೆ ಸಂದರ್ಶಕ ಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿ ಕೂಡ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರು ಉತ್ತಮ ಸಂಗೀತ ಶಿಕ್ಷಕರು. ಶಿಸ್ತು, ಸಂಯಮ, ಸಮಯಪಾಲನೆ, ನಿಷ್ಠುರ ವಿಮರ್ಶೆ, ಅಪರಿಮಿತ ಶಿಷ್ಯಪ್ರೇಮ–ಇವು ಇವರ ಶಿಕ್ಷಕ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಉಜ್ವಲವಾಗಿ ರೂಪಿಸಿರುವ ಅಂಶಗಳು. ರಾಗ–ಕೃತಿಗಳ ಪಾಠಾಂತರ ಶುದ್ಧವಾಗಿರಬೇಕು, ನಿರೂಪಣೆ ಬಲವಾಗಿರಬೇಕು, ಆತ್ಮವಿಶ್ವಾಸವಿರಬೇಕು, ಉಚ್ಚಾರಣೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರಬೇಕು, ಕಾಲಪ್ರಮಾಣ ಸಮನಾಗಿರಬೇಕು, ಭಾವಪೂರಿತವಾಗಿರಬೇಕು ಎನ್ನುವಂತಹ ಪರಿಕಲ್ಪನೆಗಳನ್ನು ತತ್ತ್ವ ಹಾಗೂ ಪ್ರಯೋಗಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡು ಸಾಧಿಸಿದರು. ಆಕಾಶವಾಣಿಯಲ್ಲಿ ಬಿತ್ತರವಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಗಾನವಿಹಾರ ಸಂಗೀತ ಪಾಠಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ಇವರು ಹೆಚ್ಚು ಜನಪ್ರಿಯತೆ ಗಳಿಸುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದೆ. ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದಿಂದ ಇವರ ಅಪರೋಕ್ಷ ಶಿಷ್ಯವೃಂದ ಹೆಚ್ಚಾಯಿತು. ಇವರ ಪ್ರಮುಖ ಶಿಷ್ಯರಿವರು: ರಮಾಕಾಂತ(ಪುತ್ರ), ರತ್ನಮಾಲಾ ಪ್ರಕಾಶ್ (ಪುತ್ರಿ), ಎಂ.ಎಸ್. ಶೀಲಾ, ಸುಮಾಸುಧೀಂದ್ರ, ಎಚ್.ಕೆ.ನಾರಾಯಣ, ವಿದ್ಯಾಭೂಷಣ, ಟಿ.ಎಸ್.ಸತ್ಯವತಿ.

ಸಂಗೀತ ಕೇವಲ ಗಾಯನವಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ ಅದೊಂದು ನಾದೋಪಾಸನೆ. ಸಂಸ್ಕಾರ, ವಾಕ್‌ಶುದ್ಧಿ, ಚಾರಿತ್ರ್ಯಶುದ್ಧಿಗಳಿದ್ದವರಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಉನ್ನತಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಈ ಕಲೆ ಒಲಿಯುತ್ತದೆ ಎಂಬ ನಂಬಿಕೆ, ಮನೋಭಾವಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಆ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲೇ ಅಕ್ಷರಶಃ ನಡೆಯುತ್ತ ಬಂದ ಇವರಿಗೆ ಸಂದ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಬಿರುದು, ಗೌರವ, ಸನ್ಮಾನಗಳು ಅಪಾರ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾದವು: ಟಿ.ಟಿ.ಕೆ.ಸ್ಮಾರಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1983), ಮೈಸೂರಿನ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ಸ್ಮಾರಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1985), ಬೆಂಗಳೂರು ತಾಳವಾದ್ಯ ಕೇಂದ್ರದಿಂದ ಪಾಲ್ಘಾಟ್ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಪಿಳ್ಳೆ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1992), ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರದ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1992) ಹಾಗೂ ಸಂಗೀತ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಕನಕ–ಪುರಂದರ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಅಕಾಡೆಮಿ ಆಫ್ ಮ್ಯೂಸಿಕ್, ಬೆಂಗಳೂರು-ಇವರಿಂದ ಚೌಡಯ್ಯ ಸ್ಮಾರಕ ರಾಷ್ಟ್ರಮಟ್ಟದ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1994), ಮದ್ರಾಸ್ ಮ್ಯೂಸಿಕ್ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಸಂಗೀತ ಕಲಾನಿಧಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1996), ತನ್ನ ಬೆಳ್ಳಿ ಹಬ್ಬದಾಚರಣೆಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಪರ್ಕಸೀವ್ ಆರ್ಟ್ ಸೆಂಟರ್ ಇವರ ಜೀವಮಾನದ ಸಂಗೀತ ಸಾಧನೆಗಾಗಿ ನೀಡಿದ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (2006).

ಇವರಿಗೆ ಸಂದಿರುವ ಪ್ರಮುಖ ಬಿರುದುಗಳಿವು: ಅನ್ನವಸತಿ ಸಂಘದ ಗಾನಭಾಸ್ಕರ (1947), ಗುರುಸೇವಾಮಂಡಳಿಯ ಗಾನಕಲಾಪ್ರವೀಣ (1976), ಶ್ರೀಪಾರ್ಥಸಾರಥಿ ಸಭಾ ಹಾಗೂ ಸರಸ್ವತಿ ಗಾನಸಭಾದ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗೀತ ರತ್ನ (1978), ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಗಾಯನ ಸಮಾಜದ 13ನೆಯ ಸಂಗೀತ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆ ವಹಿಸಿದ್ದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ಸಂಗೀತ ಕಲಾರತ್ನ (1981), ತಿರುವನಂತಪುರದ ತುಳಸೀವನ ಸಂಗೀತ ಪರಿಷತ್ ನೀಡಿದ ಗಾಯಕ ಚೂಡಾಮಣಿ.

ಇಳಿಹರೆಯದಲ್ಲೂ ಇಂದಿಗೂ ಉತ್ಸಾಹ ಕುಂದದೆ ನಿರಂತರ ನಾದೋಪಾಸನೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರುವ ಇವರು ಅನೇಕ ಮಂದಿ ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಅತ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟ ಬೋಧಕರಾಗಿದ್ದಾರೆ. (ಎಸ್‌ಯು.ಎಂ.)

ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯ, ಕರ್ಲಮಂಗಲಂ: 1902–65. ದೇಶೀಯ ಅಧ್ಯಯನ ದೃಷ್ಟಿ ತಳೆದು ಸಂಶೋಧನೆಯಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿದ್ದ ಹೆಸರಾಂತ ವಿದ್ವಾಂಸರು. ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರಿನಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ 58 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಸಾವನದುರ್ಗ ಸಮೀಪದ ಕರ್ಲಮಂಗಲಂ ಎಂಬ ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ 1902 ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ 14ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಾಯಿ ಭ್ರಮರಾಂಬ, ತಂದೆ ಸುಬ್ಬಯ್ಯ. ತಂದೆಯೂ ವಿದ್ವಾಂಸರು, ಹರಿಕಥಾ ಕಾಲಕ್ಷೇಪದಲ್ಲಿ ಪರಿಣತರು, ಕೃಷಿಕರು. ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯನವರು ಬಹುಭಾಷಾ ಪಂಡಿತ, ಕೃಷಿಕ, ಅಪ್ಪಟ ಗಾಂಧೀವಾದಿ, ದೇಶಾಭಿಮಾನಿ, ಜೀವನಪರ್ಯಂತ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಯಾಗಿದ್ದವರು. ಸಾಹಸ, ಸವಾಲುಗಳನ್ನು ಸಹಜವಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ಧೀಮಂತರೆಂದು ಹೆಸರು ಗಳಿಸಿದರು. ತಲಸ್ಪರ್ಶಿ ಅಧ್ಯಯನದ ಮೂಲಕವೇ ಸತ್ಯವನ್ನು ಶೋಧಿಸಬೇಕೆಂಬುದು ಇವರ ಛಲವಾಗಿತ್ತು. ಗ್ರಾಮೀಣ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಬೆಳೆದ ಇವರು ಸಂಶೋಧನೆಗೆ ಆಯ್ದುಕೊಂಡ ವಿಷಯ, ಮಾಡಿದ ಸಾಧನೆ ಇತರರಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನ. ಅಪಾರ ತಾಳ್ಮೆ, ಪರಿಶ್ರಮವನ್ನು ಬಯಸುವ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಇವರ ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಯಿತು.

ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯನವರಿಗೆ ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿ ದನಗಳನ್ನು ಮೇಯಿಸುವ ಕಾಯಕ. ಇವರು ಕಲಿತದ್ದು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಎರಡನೆಯ ತರಗತಿ. ಮತ್ತೆಲ್ಲವೂ ಸ್ವಂತ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದ ಗಳಿಸಿದ್ದು. ವೇದ, ಉಪನಿಷತ್ತು, ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರ, ಶಾಸನಗಳ ತೌಲನಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಸಂಸ್ಕೃತ, ಪ್ರಾಕೃತ, ತೆಲುಗು, ತಮಿಳು, ಮರಾಠಿ, ಹಿಂದಿ, ಉರ್ದು ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತನಾಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ; ವೈದಿಕ, ಜೈನ, ಬೌದ್ಧ ದರ್ಶನಗಳ ಅಧ್ಯಯನ; ಬೈಬಲ್ ಮತ್ತು ಖುರಾನುಗಳ ಪರಿಚಯ– ಹೀಗೆ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಜೀವನದರ್ಶನ ಇವರದು. 1928ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಇವರು ಮಹಾತ್ಮಾ ಗಾಂಧೀಜಿಯವರಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತರಾದರು; ಖಾದೀಧಾರಿಯಾದರು. 1939ರ ಶಿವಪುರ ಧ್ವಜ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹ ಮತ್ತು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಸೆರೆಮನೆ ವಾಸ ಅನುಭವಿಸಿದರು. ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯನವರು ಪಶುವೈದ್ಯರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಹುಚ್ಚುನಾಯಿ ಮತ್ತು ನಾಗರಹಾವಿನ ಕಡಿತಕ್ಕೆ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಪಶುಸಂಗೋಪನೆಗಾಗಿ ಇವರು ಸಾಕಿದ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಎಂಬ ಹಸುವಿಗೆ 1942ರಲ್ಲಿ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ದನಗಳ ಪ್ರದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಬಹುಮಾನ ಮತ್ತು 1947ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಹಸುಗಳ ಪ್ರದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯ ಬಹುಮಾನ ಪಡೆದರು. ಕೃಷಿಯಲ್ಲಿಯೂ ದಾಖಲೆಯ ಬೆಳೆ ಬೆಳೆದು ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ಮಾನ್ಯತೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾದ ಮಾದರಿ ರೈತ ಕುಟುಂಬ ಇವರದು.

ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯನವರು ಅಹಿಂಸೆ ಎಂಬ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿಯೂ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು (1931–32). ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಪತ್ರಿಕೆಗೂ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರು (1935–36). ವೇದ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸುವುದು ಈ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಮುಖ್ಯ ಗುರಿಯಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಆರ್ಥಿಕ ತೊಂದರೆಯಿಂದಾಗಿ ಈ ಪತ್ರಿಕೆ ಅಲ್ಪಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ನಿಂತುಹೋಯಿತು.

ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯನವರು ಬರೆದದ್ದು ಕಡಿಮೆಯಾದರೂ ಮೌಲ್ಯದಲ್ಲಿ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದುದು. ಇವರು ಆರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದು ಜನಪ್ರಿಯ ಮಾಧ್ಯಮವನ್ನಲ್ಲ. ಸಂಶೋಧನೆ ಇವರ ಮೆಚ್ಚಿನ ಕ್ಷೇತ್ರ. ಪಾಂಡಿತ್ಯದ ಸ್ಪರ್ಶ ಇವರ ಬರೆಹದಲ್ಲಿ ನಿಚ್ಚಳವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಗುಂಪಿನಗುಟ್ಟು (1930), ವೀರಶೈವ ಮತಾಚಾರ್ಯರ ಕಾಲನಿರ್ಣಯ, ಬಡಗನಾಡು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಇತಿಹಾಸ, ಕೆಂಪೇಗೌಡನ ಜಯಪ್ರಶಸ್ತಿ (1961)– ಇವು ಇವರ ಕೃತಿಗಳು. 1993ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾದ 'ಕರ್ಲಮಂಗಲಂ ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯನವರ ಲೇಖನಗಳು' ಇವರ ಸಂಶೋಧನ ಲೇಖನಗಳ ಸಂಗ್ರಹ. ಅಪ್ರಕಟಿತ ಲೇಖನಗಳೂ ಹಲವಿವೆ. ಕನ್ನಡ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬಳಸಿ ಬರೆದ ಕೃತಿ 'ಗುಂಪಿನಗುಟ್ಟು'. ಸಮಾಜದ ವಿವಿಧ ಸಮುದಾಯಗಳ ಮೂಲವನ್ನು ಶೋಧಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಇಲ್ಲಿ ನಡೆದಿದೆ. ಕೆಂಪೇಗೌಡ ಜಯಪ್ರಶಸ್ತಿ ಎಂಬುದು ಮಾಗಡಿ ಕೆಂಪೇಗೌಡನ ಕಾಲ, ಜೀವನ ಮತ್ತು ಸಾಧನೆಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸುವ ಕೃತಿ.

ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯನವರ ಹೆಸರಿನೊಂದಿಗೆ ಬೆಸೆದುಕೊಂಡಿರುವ ಇನ್ನೊಂದು ಕೃತಿ ‘ಸಿರಿಭೂವಲಯ’. ಪಂಡಿತ ಎಲ್ಲಪ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಸಹಯೋಗದಲ್ಲಿ ಇವರು ಮಾಡಿದ ಈ ಕೆಲಸ ಅಪೂರ್ವವಾದುದು. ಇದರ ಭಾಗಶಃ ಸಂಪಾದನೆ, ಪ್ರಕಟಣೆ ಈ ಕೃತಿಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡುವಲ್ಲಿ ಇವರು ತೋರಿದ ವಿದ್ವತ್ತು, ಪ್ರತಿಭೆ, ಆಸಕ್ತಿ ಅಪೂರ್ವವೆನಿಸಿವೆ. ಈ ಕೃತಿಗೆ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಮಟ್ಟದ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಇವರು ದೊರಕಿಸಿಕೊಟ್ಟರು. ಈ ಗ್ರಂಥ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ, ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪಂಡಿತರ ಗಮನವನ್ನು ಸೆಳೆಯಿತು. ಇದರ ಬಗೆಗೆ ವಿವಿಧ ನೆಲೆಗಳಲ್ಲಿ ವಾಗ್ವಾದ ನಡೆದಿತ್ತು. ಈ ಕೃತಿಯ ಮೊದಲ ಭಾಗ 1930ರಲ್ಲೂ ಎರಡನೆಯ ಭಾಗ 1955ರಲ್ಲೂ ಪ್ರಕಟವಾದುವು. ಆದರೆ ಸಂಪಾದನೆಯ ಕಾರ್ಯ ಅಪೂರ್ಣವಾಗಿಯೇ ಉಳಿಯಿತು. ಪ್ರಕಟವಾದ ಭಾಗವೂ ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರಿಗೆ ಅರ್ಥವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ ಕೃತಿಯನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ಉಪನ್ಯಾಸ, ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಇವರು ನಿರಂತರವಾಗಿ ನೀಡಿದರು. ಮೈಸೂರಿನ ಯುವರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ 1956 ಆಗಸ್ಟ್ 29ರಂದು ಸಿರಿಭೂವಲಯದಲ್ಲಿ ರಸಸಿದ್ಧಿ ಅಣುವಿಜ್ಞಾನ ಎಂಬ ವಿಷಯದ ಬಗೆಗೆ ಇವರು ನೀಡಿದ ಉಪನ್ಯಾಸ ಹಲವರ ಮೆಚ್ಚುಗೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಸಿರಿಭೂವಲಯದ ಬಗ್ಗೆ ಚರ್ಚಿಸಲು ಜೈನಗುರು ದೇಶಭೂಷಣ ಮುನಿಗಳು, ಕಲ್ಕತ್ತದ ಶಾಂತಿಪ್ರಸಾದ್ ಜೈನರು, ಗೋಕರ್ಣದ ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿ ದೈವರಾತರು ಇವರನ್ನು ಭೇಟಿಯಾಗಿದ್ದರು. 1957ರಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಪತಿಗಳ ಆದೇಶದಂತೆ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಸಿರಿಭೂವಲಯ ಕೃತಿಯನ್ನು ಮೈಕ್ರೋಫಿಲಂ ಮಾಡಿಸಿ ಪ್ರಾಚ್ಯಪತ್ರಾಗಾರದಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಿಸಿಡಲು ಕ್ರಮ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿತು.

ಸಿರಿಭೂವಲಯ ಜಗತ್ತಿನ ಸಕಲ ಭಾಷೆ, ಜ್ಞಾನ ವಿಜ್ಞಾನಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿಸಿ, ಕನ್ನಡದ ಮೂಲವನ್ನು ನವಮಾಂಕ ಗಣಿತ ಅಂಕಾಕ್ಷರದ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ರೂಪಿಸಿದ ಅಸದೃಶ ವಿಶ್ವಕಾವ್ಯ ಎಂಬುದು ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯನವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಇದನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಕವಿ ಕುಮುದೇಂದು 8ನೆಯ ಶತಮಾನದವನು ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಸಿರಿಭೂವಲಯ ಕೃತಿ ಸಾಂಗತ್ಯದ ಬಂಧದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಗ್ರಂಥ ಯಾವುದೇ ಭಾಷೆ ಅಥವಾ ಲಿಪಿಯಲ್ಲಿಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ಅಂಕ ಮಾಧ್ಯಮದ ಚಕ್ರರೂಪದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿದೆ. ಒಂದೊಂದು ಚಕ್ರದ 27 x 27 ಚೌಕಾಕಾರದ 729 ಮನೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಒಂದು ಚಕ್ರವಾಗಿದೆ. ಇಂತಹ 1270 ಚಕ್ರಗಳು ಈ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಚಕ್ರದಲ್ಲಿಯೂ 1ರಿಂದ 64ರವರೆಗಿನ ಅಂಕಿಗಳನ್ನು 729 ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ತುಂಬಲಾಗಿದೆ. ಅಂಕಗಳ ಸಂಕೇತಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚಾರಣೆಯ ಧ್ವನಿಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿದಾಗ ಮೂಡಿಬಂದ ಕೃತಿ ಇದು. ಪ್ರಪಂಚದ 718 ಭಾಷೆಗಳಿಗೆ ಈ ಧ್ವನಿಗಳನ್ನು ಪರಿವರ್ತನೆ ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯ ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಕೃತಿಯನ್ನು ಸರ್ವಭಾಷಾಮಯೀ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಈ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ರಸಮಣಿ, ದಾಂಪತ್ಯವಿಜ್ಞಾನ, ಲೋಹ ವಿಜ್ಞಾನ, ಅಣುವಿಜ್ಞಾನ, ಆಕಾಶವಿಜ್ಞಾನ, ಜಲವಿಜ್ಞಾನ ಮೊದಲಾದ ಹಲವು ವಿಷಯಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಓದುವ ಗತಿಯನ್ನು ಬದಲಾಯಿಸುತ್ತಾ ಬಂದ ಹಾಗೆ ಪ್ರಾಕೃತ, ಪಾಳಿ, ತೆಲುಗು, ತಮಿಳು, ಬಂಗಾಲಿ, ಒರಿಯ, ಹಿಬ್ರೂ, ಗ್ರೀಕ್ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿವಿಧ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಓದಬಹುದು. ಆದರೆ ಇದರ ಲಿಪಿ ಕನ್ನಡ. ಸರ್ಪಗತಿ, ಅಶ್ವಗತಿ, ಊರ್ಧ್ವಗತಿ, ಅನುಲೋಮ, ಪ್ರತಿಲೋಮ ಇತ್ಯಾದಿ ಗತಿಗಳಲ್ಲಿ ಓದಬಹುದೆನ್ನುವುದು ಇವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ‘ಸಿರಿಭೂವಲಯ ಸುಮ್ಮನೆ ಓದಿ ನೋಡಿ ಅರಿತುಕೊಳ್ಳುವ ಪುಸ್ತಕವಲ್ಲ. ದುಡ್ಡು ಹುಟ್ಟಿಸುವ ಪುಸ್ತಕಗಳ ಪ್ರಕಾಶಕರು ಇದನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅವರಿಗೆ ಬೇಕಾದಂತೆ ಮಾಡುವ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯೂ ಶಕ್ತಿಯೂ ನನ್ನಲ್ಲಿಲ್ಲ’ ಎಂದು ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯನವರು ಒಮ್ಮೆ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದರಂತೆ. ಸಿರಿಭೂವಲಯವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸುವಲ್ಲಿ ಇವರು ಮಾಡಿದ ಪ್ರಯತ್ನ ಗಮನಾರ್ಹವಾದುದು. ಈಗ ಸಿರಿಭೂವಲಯ ಪ್ರಕಟವಾಗಿದೆ.

ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯನವರ ಲೇಖನಗಳ ಸಂಕಲನವನ್ನು ಪುತ್ತೂರು ವಿವೇಕಾನಂದ ಕಾಲೇಜು ಕನ್ನಡ ಸಂಘದವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದು ಲೇಖನಗಳಿವೆ. ಇವು ಭಾರತೀಯ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಮತ್ತು ಇತಿಹಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿವೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ಬಾಲೀ ಭಗವದ್ಗೀತೆ, ಅಕ್ಕಾಡಿ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಮೊಹೆಂಜೊದಾರೋ ಹರಪ್ಪ ಅಕ್ಕಾಡ್ ಸುಮೇರ್ ಸಭ್ಯತೆ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಇವರು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ; ಇವು ಪ್ರಕಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಮುದುಕಣ್ಣಗೌಡನ ವೈದ್ಯಸಾರ ಸಂಗ್ರಹ, ಕನ್ನಡಕಬ್ಬ– ಇವು ಇವರ ಅಪ್ರಕಟಿತ ಕೃತಿಗಳು.

ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಾಕ್ರಟೀಸ್ ಎಂದೇ ಖ್ಯಾತರಾಗಿದ್ದ ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯನವರು 1965 ಮಾರ್ಚ್ 11ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. ಆಲೂರ ವೆಂಕಟರಾಯ, ಮಂಜೇಶ್ವರ ಗೋವಿಂದ ಪೈ, ಸುನೀತಿ ಕುಮಾರ ಚಟರ್ಜಿ, ಬಾಬು ರಾಜೇಂದ್ರ ಪ್ರಸಾದ್, ಎಸ್. ಶ್ರೀಕಂಠಶಾಸ್ತ್ರಿ ಮೊದಲಾದ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಇವರ ಸಂಶೋಧನೆ ಮತ್ತು ಆಳವಾದ ಪಾಂಡಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಮೆಚ್ಚುಗೆ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದರು. ಇಷ್ಟಾಗಿಯೂ ಇವರಿಗೆ ಸಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ತ ಗೌರವ, ಮಾನ್ಯತೆ ದೊರೆಯಲಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಅನೇಕರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. **(ಎಸ್.ಎಚ್.ಜಿ.)**

ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯ, ತೀ. ನಂ.: 1906–66. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕನ್ನಡ ವಿದ್ವಾಂಸರು, ಭಾಷಾವಿಜ್ಞಾನಿಗಳು. ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಚಿಕ್ಕನಾಯಕನಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ತೀರ್ಥಪುರದಲ್ಲಿ 1906 ನವೆಂಬರ್ 26ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಶಾನುಭೋಗ ನಂಜುಂಡಯ್ಯನವರು. ತೀರ್ಥಪುರ, ಚಿಕ್ಕನಾಯಕನಹಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ತುಮಕೂರುಗಳಲ್ಲಿ ಆರಂಭದ ಶಿಕ್ಷಣ ಮುಗಿಸಿದ ಇವರು ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜು ಸೇರಿ ರಾಜ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ, ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಜತೆಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತ–ಕನ್ನಡಗಳನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ವ್ಯಾಸಂಗಮಾಡಿ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿಯನ್ನು ಆರು ಬಂಗಾರ ಪದಕಗಳೊಡನೆ ಪಡೆದರು. ಅನಂತರ ಎಂ.ಎ. ತರಗತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಇವರು ಎಂ.ಸಿ.ಎಸ್. ಪರೀಕ್ಷೆಗೂ ಸಿದ್ಧರಾಗಿ ಎಂ.ಎ. ಪರೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಮಧ್ಯೆ ಬಿಟ್ಟು ಎಂ.ಸಿ.ಎಸ್. ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ತೇರ್ಗಡೆಯಾದರು (1928). ಅನಂತರ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿಗಳನ್ನು ಪಡೆದರು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಅಮಲ್ದಾರರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರಾದರೂ ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾದರು (1928–52). 1952ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಕ್ಕೆ ಹೋದರು. 1957ರ ವರೆಗೂ ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡಿದ ಇವರು, ಮತ್ತೆ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿರುಗಿ ಅಲ್ಲಿ 1962 ರವರೆಗೂ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಕನ್ನಡ–ಕನ್ನಡ ನಿಘಂಟು ಸಮಿತಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿಯೂ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ ಇವರು ಭಾಷಾವಿಜ್ಞಾನ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನಿಘಂಟನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವ ಪದ್ಧತಿಗೆ ಭದ್ರವಾದ ತಳಪಾಯ ಹಾಕಿದರು.

ಇವರು ಇಂಗ್ಲಿಷ್, ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿದ್ದರು. ವಿಮರ್ಶೆ, ಛಂದಸ್ಸು, ಭಾಷಾವಿಜ್ಞಾನ, ಕಾವ್ಯಮೀಮಾಂಸೆ ಇವರಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ವಿಷಯಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲದರಲ್ಲೂ ಸಮಾನವಾದ ತಲಸ್ಪರ್ಶಿ ನೈಪುಣ್ಯಗಳಿಸಿದ್ದರು; ಜೊತೆಗೆ ಸಹಜ ಕವಿತ್ವ ಸಿದ್ಧಿಸಿತ್ತು. ಒಲುಮೆ (1932) ಹಾಗೂ ಬಿಡಿಮುತ್ತು (1970) ಎಂಬ ಸಂಕಲನಗಳು ಈ ಹೇಳಿಕೆಗೆ ಸಾಕ್ಷಿ. ಕಾವ್ಯಸಮೀಕ್ಷೆ (1947), ರಾಕ್ಷಸನ

ಮುದ್ರಿಕೆ (1942), ನಂಟರು (1963), ಸಮಾಲೋಕನ (1958), ಪಂಪ, ನಂಬಿಯಣ್ಣನ ರಗಳೆ (1946), ಗದಾಯುದ್ಧ ಸಂಗ್ರಹ (1949), ಭಾರತೀಯ ಕಾವ್ಯಮೀಮಾಂಸೆ (1953), ಕಾವ್ಯಾನುಭವ (1970) ಮುಂತಾದ ಕೃತಿಗಳು ಇವರ ಅಗಾಧ ಬಹುಮುಖ ಪ್ರತಿಭೆಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿವೆ. ಭಾರತೀಯ ಕಾವ್ಯಮೀಮಾಂಸೆ ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಆಚಾರ್ಯಕೃತಿ ಎಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಭಾಷಾಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾದ ಆಸಕ್ತಿ. ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದಾಗ ಈ ಆಸಕ್ತಿ ಇಮ್ಮಡಿಯಾಯಿತು. ಅಲ್ಲಿಂದಲೇ ಪುಣೆಯ ಭಾಷಾವಿಜ್ಞಾನ ಮಹಾಸಂಸ್ಥೆಯಾದ ಡೆಕ್ಕನ್ ಕಾಲೇಜಿನ ವಿಚಾರಗೋಷ್ಠಿ (1953) ಹಾಗೂ ಬೇಸಗೆ ಶಾಲೆಗಳಿಗೆ ಹೋಗಿಬರುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರ ವಿದ್ವತ್ತನ್ನು ಮನಗಂಡ ಅಲ್ಲಿನ ವಿದ್ವಾಂಸ ಮಂಡಲಿ ಅಮೆರಿಕದ ರಾಕ್‌ಫೆಲರ್ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನದ ವಿಶೇಷ ಗೌರವವೇತನ ದೊರಕಿಸಿಕೊಟ್ಟಿತು. ಇವರು 1955ರಲ್ಲಿ ಅಮೆರಿಕಕ್ಕೆ ಹೋದರು. ಅಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಯುರೋಪಿನ ನಾಲ್ಕೈದು ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವಾಸ ಮಾಡಿದರು. ಒಟ್ಟು ಎಂಟು ತಿಂಗಳು ಕಾಲದ ಈ ವಿದೇಶ ಪ್ರವಾಸ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಮೆರಿಕದ ಮಿಶಿಗನ್, ಪೆನ್ಸಿಲ್ವೇನಿಯ, ಬರ್ಕಲಿ, ಹಾರ್ವರ್ಡ್, ಏಲ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿದರು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿಗೆ ತೆರಳಿ ಲಂಡನ್, ಆಕ್ಸ್‌ಫರ್ಡ್, ಕೇಂಬ್ರಿಜ್, ಎಡಿನ್‌ಬರೊ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳಿಗೆ ಭೇಟಿಯಿತ್ತರು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಹಾಲೆಂಡ್, ಫ್ರಾನ್ಸ್, ಇಟಲಿ ದೇಶಗಳನ್ನು ಸುತ್ತಿ 1956ರಲ್ಲಿ ತಾಯ್ನಾಡಿಗೆ ಮರಳಿದರು. ಅದೇ ವರ್ಷ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ವಿಶೇಷ ಉಪನ್ಯಾಸಮಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಆಧುನಿಕ ಭಾಷಾಶಾಸ್ತ್ರದ ಕೆಲವು ವಿಚಾರಗಳು ಎಂಬ ಉಪನ್ಯಾಸವಿತ್ತರು. ಭಾಷಾವಿಜ್ಞಾನದ ಸಂಶೋಧನೆ ಬೋಧನೆಗಳು ವಿದೇಶದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ನಡೆಯುತ್ತಿವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಮನಗಂಡ ಇವರು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಭಾಷಾವಿಜ್ಞಾನದ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ ತಳಹದಿಯನ್ನು ಹಾಕಿದರು.

ಪ್ರಾಥಮಿಕ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಮತ್ತು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗಾಗಿ ಒಂದು ವ್ಯಾಕರಣಮಾಲೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಬೇಕೆಂದು ವಿದ್ಯಾ ಇಲಾಖೆ ಯೋಜಿಸಿತ್ತು. ಅದರಂತೆ ಎ.ಎನ್. ನರಸಿಂಹಯ್ಯ, ತೀನಂಶ್ರೀ, ಟಿ.ಎಸ್.ವೆಂಕಣ್ಣಯ್ಯ ಅವರುಗಳಿಗೆ ಆ ಕೆಲಸವನ್ನು ವಹಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ವಿದ್ವನ್ಮಂಡಳಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಕೊಟ್ಟ ಕನ್ನಡ ಮಾಧ್ಯಮ ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ವಿದ್ಯಾ ಇಲಾಖೆಯವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು (1939). ಭಾಷಾಶಾಸ್ತ್ರ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಬರೆದ ಆ ಪುಸ್ತಕ ಈ ಹೊತ್ತಿಗೂ ಒಂದು ಉತ್ತಮ ವ್ಯಾಕರಣ. ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ತರಗತಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗಾಗಿ ಅದನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದರೂ ಅದರ ಹರವು ದೊಡ್ಡದು. ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯ ರಚನಾತ್ಮಕ ಅಧ್ಯಯನದ ಜೊತೆಗೆ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯನ್ನು ಅದರಲ್ಲಿ ವಿವೇಚಿಸಲಾಗಿದೆ; ಪಂಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ಕೈಬಿಡಲಾಗಿದೆ.

ಭಾಷಾವಿಜ್ಞಾನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯನವರು ಇಂಗ್ಲಿಷಿನಲ್ಲೂ ಕೆಲವು ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯನವರು ಹಲವು ಬಗೆಯ ಗೋಷ್ಠಿ-ಸಮ್ಮೇಳನಗಳಿಗೆ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ದೆಹಲಿಯಲ್ಲಿ 1957ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಪ್ರಾಚ್ಯ ವಿದ್ವತ್ ಸಮ್ಮೇಳನದ ದ್ರಾವಿಡ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ 1958ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಭಾಷಾವಿಜ್ಞಾನ ಬೇಸಗೆ ಶಾಲೆಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆ-ಯಶಸ್ಸು ಪೂರ್ಣ ಇವರದು. ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಭಾಷಾವಿಜ್ಞಾನಿಗಳ ಸಂಘಕ್ಕೆ 1960ರಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು 1961ರಲ್ಲಿ ಗದಗಿನಲ್ಲಿ ನಡೆದ 43ನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಭಾಷಾಬಾಂಧವ್ಯ ಗೋಷ್ಠಿಗೆ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು.

ಇವರು 1966 ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ 7ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. ಇವರ ಸ್ಮರಣೆಗಾಗಿ ಶ್ರೀಕಂಠತೀರ್ಥ ಎಂಬ ಸ್ಮರಣಗ್ರಂಥವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಲಾಯಿತು (1976). ಇವರಿಗೆ ಮರಣೋತ್ತರ ಪಂಪಪ್ರಶಸ್ತಿ (ಭಾರತೀಯ ಕಾವ್ಯಮೀಮಾಂಸೆ) ನೀಡಲಾಗಿದೆ (1988). **(ಎಚ್.ಪಿ.ಎನ್.)**

ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯ, ಬಿ. ಎಂ.: 1884-1946. ಕನ್ನಡ ನವೋದಯ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಆಚಾರ್ಯಪುರುಷರು. ಶ್ರೀ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯನಾಮದಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧರು. ಪ್ರತಿಭಾವಂತ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿ, ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ, ವಿವಿಧ ಶಿಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಉನ್ನತಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿ ಕವಿಗಳೂ ವಿದ್ವಾಂಸರೂ ವಾಗ್ಮಿಗಳೂ ಆಗಿ ನಾಡಿನ ಒಕ್ಕೂಟ, ನುಡಿಯ ಏಳಿಗೆಯ ಪ್ರಚಾರಕರಾಗಿ, ದಾನಿಗಳಾಗಿ, ಹಿರಿಯ ಮನ್ನಣೆ ಮರ್ಯಾದೆಗಳಿಗೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿ ತುಂಬುಜೀವನ ನಡೆಸಿದ ಇವರ ಹೆಸರು ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಚಿರಸ್ಮರಣೀಯವಾಗಿದೆ.

ಇವರು ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಗುಬ್ಬಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸಂಪಿಗೆಯಲ್ಲಿ 1884 ಮಾರ್ಚ್ 1 ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಾಯಿ ಭಾಗೀರಥಮ್ಮ, ತಂದೆ ಬೆಳ್ಳೂರು ಮೈಲಾರಯ್ಯನವರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ವಕೀಲರು. ತಾಯಿಯ ತವರಿನಲ್ಲೇ ಅಕ್ಷರಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರು. ತಂದೆಯಿಂದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಕಲಿತರು. ಅನಂತರ ಮೈಸೂರಿನ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜು, ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಓದಿದರು. ಬಿ.ಎ. ಮಾಡಿ (1906) ಮದರಾಸಿನಿಂದ ಬಿ.ಎಲ್. (1907) ಮತ್ತು ಎಂ.ಎ. (1909) ಪದವಿ ಪಡೆದು ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಸೇರಿ (1909) ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ವಿಭಾಗದ ಪ್ರಾಚಾರ್ಯ ಪದವಿಗೆ ಏರಿದರು (1930). ಈ ನಡುವೆ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಕುಲಸಚಿವರಾಗಿ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು (1926-30). ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರಾದದ್ದು 1938ರಲ್ಲಿ. ಶ್ರೀ ಅವರು ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕ ಹುದ್ದೆಯಿಂದಲೂ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷ ಸ್ಥಾನದಿಂದಲೂ 1942ರಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು. ಅನಂತರ 1944ರಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡದ ಆರ್ಟ್ಸ್ ಕಾಲೇಜಿನ ಪ್ರಿನ್ಸಿಪಾಲರಾಗಿ ಹೋದವರು ಅಲ್ಲಿಯೆ 1946 ಜನವರಿ 5 ರಂದು ನಿಧನರಾದರು.

ಜೀವನದ ಮಧ್ಯೆ ಇವರಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿಸಿದ ನೋವುಗಳು ದೊಡ್ಡ ಮಟ್ಟದವು; ಹೆಂಡತಿಯ ಅಕಾಲಮರಣ. ಒಬ್ಬನೇ ಮಗನಿಗೆ ಅಪಚಾರದಿಂದ ಅಡಸಿದ ಕುರುಡುತನ, ಹಿರಿಯ ಅಳಿಯನ ಸಾವು ಇಂಥ ಪ್ರಹಾರಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ತಾಳಿಕೊಂಡು ದೇಶ ಹಾಗೂ ನುಡಿಸೇವೆ ಮಾಡಿದ ಶ್ರೀ ಅವರದು ಧೀರ ಚೈತನ್ಯ. ಶ್ರೀಯವರ ತುಂಬುಜೀವನದಲ್ಲಿ ಎದ್ದು ಕಾಣುವ ಅಂಶಗಳೆಂದರೆ ಅವರ ಆಳವಾದ ಆಂಗ್ಲ ಸಾಹಿತ್ಯಾಭ್ಯಾಸ, ಅದಕ್ಕೂ ಆಳವಾದ ಕನ್ನಡ ಪ್ರೇಮ, ಕನ್ನಡದ ಉದ್ಧಾರದ ಬಗ್ಗೆ ಇವರು ತೋರಿದ ಕಳಕಳಿ, ಅವರ ಭಾಷಣಗಳ ಮೋಡಿ, ರಸಪೂರ್ಣ ಕೃತಿರಚನೆ ಈ ಮುಂತಾದವು.

ಇವರ ಕೃತಿಗಳು ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣವಾದರೂ ಗುಣದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ದೊಡ್ಡವು. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗಾಗಿ ಇವರು ಇಂಗ್ಲಿಷಿನಲ್ಲಿ ಬರೆದ ಎ ಹ್ಯಾಂಡ್‌ಬುಕ್

ಆಫ್ ರ್‍ಹೆಟೊರಿಕ್ (ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರ ಟಿಪ್ಪಣಿ) ಕಣ್ಮರೆಯಾಗಿ ಎಷ್ಟೋ ಕಾಲ ಸವೆಯಿತು (ಪ್ರಕಟಣೆ ಸು.1912), ಹಾಗೆಯೇ ಅವರ ಟ್ರಾಜಿಕ್ ರಾವಣ ಮುಂತಾದ ಕೆಲವೇ ಕೆಲವು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಲೇಖನಗಳಿಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಖ್ಯಾತಿ ದೊರೆತಿಲ್ಲ. ಆದರೆ 1911ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟ ಎರಡು ಉಪನ್ಯಾಸಗಳು–ಕನ್ನಡ ಮಾತು ತಲೆಯೆತ್ತುವ ಬಗೆ, ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಒಂದು ಕಟ್ಟು–ಇವು ಈಗಲೂ ಗಂಭೀರ ಸ್ವರೂಪದ ಬರೆಹಗಳಾಗಿವೆ. ಗದಾಯುದ್ಧ ನಾಟಕಂ ಎಂಬ ರನ್ನನ ಕಾವ್ಯದ ರೂಪಾಂತರವೂ ಇವರ ಸ್ವಂತ ರಚನೆಯೇ ಆದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಗೀತಗಳು ಎಂಬ ಅನುವಾದ ಸಂಕಲನವೂ ಹೊರಬಂದುವು (1926). ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ದುರ್ಯೋಧನನನ್ನು ನಾಯಕಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಏರಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನ ನಡೆದಿದೆ. ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಗೀತಗಳಾದರೊ ಕನ್ನಡದ ಹೊಸ ಛಂದಸ್ಸಿಗೆ ಹಾದಿ ತೋರಿಸಿಕೊಟ್ಟ ಮುನ್ನಡೆ ಕವನಗಳು. ಹಿಂದಿನ ಮಹಾರಾಜ ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಬೆಳ್ಳಿಹಬ್ಬದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ (1927) ರಚಿಸಿದ ರಜತ ಮಹೋತ್ಸವ ಪ್ರಗಾಥ ಶ್ರೀಯವರ ಇನ್ನೊಂದು ಉತ್ತಮ ಕೃತಿ. ಪ್ರಾಚೀನ ಗ್ರೀಕರ ಪ್ರಗಾಥದ ಮಾದರಿ ಶ್ರೀಯವರ ಮುಂದಿದ್ದುದೇನೊ ನಿಜ; ಆದರೂ ತಮ್ಮ ವಿಚಾರಸರಣಿಯಲ್ಲೂ ಭಾವೋದ್ರೇಕದಲ್ಲೂ ಕಾವ್ಯಭಾಷೆಯಲ್ಲೂ ಇವರು ನಿಸ್ಸಂದಿಗ್ಧ ಸ್ವಂತಿಕೆಯನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. 1929ರಲ್ಲಿ ಸಾಪೋಕ್ಲಿಸನ ಏಜಾಕ್ಸ್ ರೂಪಕದ ಆಧಾರದಿಂದ ಅಶ್ವತ್ಥಾಮನ್ ಎಂಬ ರುದ್ರನಾಟಕವನ್ನು ಕಟ್ಟಿದರು. ಅದು ವಾದವಿವಾದಕ್ಕೆ ಎಡೆಕೊಟ್ಟಿತು. ಅದರ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪದವೂ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಸಾಲೂ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಕವಿತೆ; ಅಲ್ಲಿನ ಸಂವಾದಗಳಿಗೂ ನೃತ್ಯಮೇಳದ ಕೀರ್ತನೆಗಳಿಗೂ ಪ್ರಶಂಸಾತೀತವಾದ ಲಾವಣ್ಯವಿದೆ. ಆದರೆ ಪಾತ್ರಶಿಲ್ಪ ಅಭಾಸರಹಿತವೆಂದು ಹೇಳುವಂತಿಲ್ಲ. 1935ರಲ್ಲಿ ಹೊರಬಂದ ಪಾರಸಿಕರು ಈಸ್ಕಿಲಸ್ಸನ ಅದೇ ಹೆಸರಿನ ರೂಪಕದ ತರ್ಜುಮೆ. ಭಾಷಾಂತರದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಯವರ ನುರಿತ ಕೈವಾಡವಿದ್ದರೂ ಗೋಳಿನಿಂದ ತುಂಬಿರುವ ಕೃತಿಯಿಂದ ಕಾವ್ಯಾನಂದ ಕಡಿಮೆ ಎನ್ನಲೇಬೇಕು. 1938ರಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಬಾವುಟ ಎಂಬ ಪದ್ಯ ಸಂಕಲನಕ್ಕೆ ಇವರು ಸಂಪಾದಕರಾದರು. ಇವರ ಹಲವು ಕವನಗಳು 1943ರಲ್ಲಿ ಹೊಂಗನಸುಗಳು ಎಂಬ ಅಭಿದಾನದಿಂದ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡುವು. ಕನ್ನಡ ಕೈಪಿಡಿಯಲ್ಲಿ ಇವರ ವಿದ್ವತ್ಪೂರ್ಣ ಲೇಖನಗಳು ಅಚ್ಚಾಗಿವೆ. 1948ರಲ್ಲಿ ಇವರ ಭಾಷಣಗಳನ್ನೂ ಲೇಖನಗಳನ್ನೂ ಮುನ್ನುಡಿಗಳನ್ನೂ ಒಟ್ಟುಕೂಡಿಸಿ ಕನ್ನಡಿಗರಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಎಂಬ ಶಿರೋನಾಮೆಯಿಂದ ಪ್ರಕಟಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವರ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆ (1947) ಅಂಥ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವವರಿಗೆ ಮಾದರಿಯಾಗಿದೆ. ಇಸ್ಲಾಂ ಸಂಸ್ಕೃತಿ (1948) ಎಂಬುದು ಇವರು ಇಂಗ್ಲಿಷಿನಿಂದ ಮಾಡಿರುವ ಅನುವಾದ ಗ್ರಂಥ.

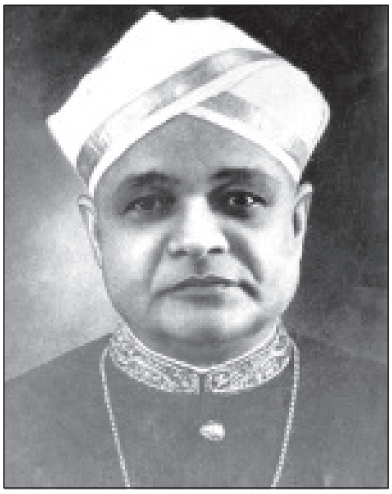

ಕನ್ನಡ ನಾಡು ನುಡಿಗಳ ಪುನರುಜ್ಜೀವನಕ್ಕೆ, ಅಭ್ಯುದಯಕ್ಕೆ ಆಚಾರ್ಯ ಬಿ.ಎಂ.ಶ್ರೀ. ಅವರು ಸಲ್ಲಿಸಿರುವ ಕಾಣಿಕೆ ಒಂದೆರಡಲ್ಲ, ಹಲವು. ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಆತ್ಮಗೌರವವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಟ್ಟ ಹೊಸಗನ್ನಡ ಕವಿತೆ ಕಣ್ಣು ತೆರೆಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದ ಮಹಾನುಭಾವರು ಇವರು. ಇವರನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿಕೊಂಡ ಮಹನೀಯರು ಇವರನ್ನು ಕನ್ನಡದ ಕಣ್ವ, ಆಧುನಿಕ ಕರ್ನಾಟಕಕಾವ್ಯ ಕುಲಪತಿ. ನವಯುಗ ಪ್ರವರ್ತಕ, ಆಧುನಿಕ ಕರ್ನಾಟ ಕವಿಚೂತವನ ಚೈತ್ರ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ತುಂಬು ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಕೊಂಡಾಟ ಅತಿಭಕ್ತಿಯ ಅತ್ಯುಕ್ತಿಯಲ್ಲ, ಅರ್ಹತೆಗೆ ಸಂದ ಕಾಣಿಕೆ. ಹುಟ್ಟು ಉಪಾಧ್ಯಾಯರೆಂಬ ಮೆಚ್ಚಿಕೆಗೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್–ಕನ್ನಡ ಎರಡು ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತಾವು ಬೋಧಿಸಿದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಬಹು ಸ್ವಾರಸ್ಯವಾಗಿಯೂ ಫಲಪ್ರದವಾಗಿಯೂ ಬೋಧಿಸಿದರೆಂದು ಸಂಭಾವನೆಯ ಕೆಲವು ಲೇಖನಗಳು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಕನ್ನಡ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಕನ್ನಡ ಬೋಧನೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹೊಸ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಭಿತ್ತಿದರು ಎಂದು ಟಿ.ಎಸ್. ವೆಂಕಣ್ಣಯ್ಯನವರು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದರಂತೆ. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಎಂ.ಎ. ಆರಂಭವಾದ್ದು ಇವರ ಭಾಷಾಪ್ರೇಮ ಹಾಗೂ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕವಾದ ಶ್ರದ್ಧೆ ಉತ್ಸಾಹಗಳ ಫಲ. ಅಂದು ಇವರು ಒಳ್ಳೆಯ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟು ಹಾಕಿದ ಕನ್ನಡದ ಪ್ರೌಢ ವ್ಯಾಸಂಗದ ವ್ಯವಸ್ಥೆ, ಇಂದು ಮಹಾವೃಕ್ಷವಾಗಿ ಶಾಖೆ ಉಪಶಾಖೆಗಳನ್ನು ಹೊರವಾಗಿ ಹಬ್ಬಿಸಿ ಭಾಷೆಗೂ ಜನಕ್ಕೂ ತಂಪು ನೆರಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿದೆ. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಇವರು ಮೀಸಲಿಟ್ಟ ದತ್ತಿಗಳು, ಇವರ ಔದಾರ್ಯವನ್ನು ಉಗ್ಗೂಡಿಸುತ್ತಿವೆ. ಇವರ ವಿಶಾಲವೂ ವಿವಿಧವೂ ಆದ ಅಧ್ಯಯನ, ಬಹುಭಾಷಾಪಾಂಡಿತ್ಯ, ಸುಸಂಸ್ಕೃತ ಮನೋಧರ್ಮ, ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧೆ ಉತ್ಸಾಹಗಳು, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿವೃಂದದಲ್ಲಿ ವಾತ್ಸಲ್ಯಪರತೆ, ಅಸಾಧಾರಣ ಬುದ್ಧಿಮತ್ತೆ, ವಾಗ್ಮಿತೆ, ಸಹೃದಯತೆ– ಈ ಹಲವಾರು ಗುಣಗಳು ಇವರನ್ನು ತಮ್ಮ ವೃತ್ತಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಅರ್ಹರನ್ನಾಗಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಭೂಷಣವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದ್ದುವು.

ಶ್ರೀಯವರು ಕನ್ನಡ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ಕೈಕೊಂಡ ಯೋಜನೆಗಳು ಹಲವಾರು. ಕರ್ನಾಟಕದ ಹಳ್ಳಿಹಳ್ಳಿಗಳನ್ನು ಸಂಚಾರಮಾಡಿ ಕನ್ನಡದ ಬಗ್ಗೆ ಜನ ಆಸಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಉತ್ಸಾಹವನ್ನೂ ತಾಳುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಇವರು ಹಲವು ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಅಧಿಕಾರ ಪದವನ್ನೂ ಸಮ್ಮೇಳನಗಳ ವೇದಿಕೆಯನ್ನೂ ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡರು. ಇದು ನೀಡಿದ ಫಲ ಕಡಮೆಯದಲ್ಲ. ಪರಿಷತ್ತಿನ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಣೆಯಲ್ಲಿ ಪಾಲುಗೊಂಡ ಮೇಲಂತೂ ಉಪನ್ಯಾಸಗಳು, ಗ್ರಂಥಪ್ರಕಟನೆ, ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆ, ಸಮಾರಂಭಗಳು, ಪತ್ರಿಕೆಯ ಪ್ರಾರಂಭ, ಅಚ್ಚುಕೂಟದ ಸ್ಥಾಪನೆ, ದತ್ತಿಗಳ ಏರ್ಪಾಡು–ಈ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಮೂಲಕ ಪರಿಷತ್ತು ಬೆಳೆದು ಬಲಗೊಳ್ಳುವ ಹಾಗೆ ಶ್ರಮಿಸಿದರು. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಸೇವಾಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿಂತಾಗ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಕನ್ನಡ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆಯ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ರೂಪಿಸಿ ಸಮಿತಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರೂ ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕರೂ ಆಗಿ, ಹೊಸಕಾಲದ ಆವಶ್ಯಕತೆಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಲಲಿತವಾದ ಹೊಸಗನ್ನಡ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ವಿವಾದಾಸ್ಪದವಲ್ಲದ ನಿಷ್ಪಕ್ಷವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರಿಗೆಂದು ಸಾಹಿತ್ಯ, ಕಲೆ, ವಿಜ್ಞಾನ, ತತ್ತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಭಾಗಗಳ ಮೇಲೆ ಕನ್ನಡ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ತಜ್ಞರಿಂದ ಬರೆಸುವ ರೂಢಿಯನ್ನು ತಂದರು. ಹಳಗನ್ನಡ ನಡುಗನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಗಣ್ಯ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಮತ್ತು ಜನಸಾಮಾನ್ಯರ ಓದಿಗೆ ಅನುಕೂಲಿಸುವಂತೆ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿಕೊಡುವ, ಪೀಠಿಕೆ ಶಬ್ದಕೋಶ ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳ ಸಹಾಯಕ ಸಾಮಗ್ರಿಯನ್ನು ಕೂಡಿಸಿ ಸುಲಭ ಮಾಡುವ ಹಂಚಿಕೆಯನ್ನು ಹೂಡಿದರು. ಐದು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯುಪಯುಕ್ತವಾದ ಕನ್ನಡ ಕೈಪಿಡಿಯನ್ನು ರಚಿಸುವ ಯೋಜನೆಗೆ ಖಚಿತರೂಪವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಆ ಸಮಿತಿಯ ಸಭಾಧ್ಯಕ್ಷರಾದರು. ಮೂರು ಭಾಗಗಳಿಗೆ ತಾವೇ ಸಹಲೇಖಕರೂ ಆದರು. ಈ ಪುಸ್ತಕ ಬಹುಕಾಲದಿಂದ ಕನ್ನಡದ ಪ್ರೌಢವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಒಂದು ವರವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿದೆ. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ

ಇಂಗ್ಲಿಷ್–ಕನ್ನಡ ನಿಘಂಟುವಿನ ಸಂಪಾದಕ ಮಂಡಲಿಯಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದರು. ಪರಿಷತ್ತಿನ ಪಂಪಭಾರತದ ಕೊನೆಯ ಕರಡಚ್ಚುಗಳನ್ನು ತಿದ್ದಿ, ಅಮೂಲ್ಯ ಸಲಹೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ನೆರವು ನೀಡಿದರು.

ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಗೆ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆಯೇ ಕನ್ನಡ ವಿದ್ವತ್ತಿಗೆ ಕೂಡ ಆಚಾರ್ಯರ ಕಾಣಿಕೆ ಗಣ್ಯವಾದ್ದು; (i) ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಪೌರಾಣಿಕ ಹಾಗೂ ಅನುವಾದಿತ ರುದ್ರನಾಟಕಗಳ ರಚನೆಗೆ ಹೆದ್ದಾರಿಯನ್ನು ಹಾಕಿದರು. ಅಲ್ಲದೆ ಡೈಯೊನಿಸಸ್‌ಗೆ ಹಲವು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಾದೃಶ್ಯವುಳ್ಳ, ರುದ್ರಭೂಮಿಗೆ ಅಧಿನಾಯಕನಾದ, ಆದರೂ ಮಂಗಳದಾಯಕನಾಗಿ ಭವರೋಗಕ್ಕೆ ಭಿಷಜನಾದ, ನಾಟ್ಯ ನಾಟಕ ಪ್ರದರ್ಶಕನಾದ ರುದ್ರನ ಹೆಸರಿಂದ ತಮ್ಮ ನಾಟಕಗಳಿಗೆ ರುದ್ರನಾಟಕವೆಂದು ಹೆಸರು ಕೊಟ್ಟವರೂ ಇವರೇ. (ii) ಕನ್ನಡ ಛಂದಸ್ಸಿನ ತಳಹದಿಯಾದ ಅಂಶಗಣಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಛಂದೋಂಬುಧಿಯ ಸಾಕ್ಷ್ಯ ಮತ್ತು ತಮಿಳು ಛಂದಸ್ಸಿನ ತುಲನೆಯಿಂದ ಮೊದಲು ವಿಶದೀಕರಿಸಿದವರು ಮತ್ತು ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಕನ್ನಡ ಮಟ್ಟುಗಳ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದವರು ಶ್ರೀಯವರು. ಜಾತಿಛಂದಸ್ಸಿನ ಮೂಲಮಾಪಕವಾದ ಅಕ್ಷರವನ್ನು ಅಂಶವೆಂದೂ ಅದರಿಂದಾದ ಗಣವನ್ನು ಅಂಶಗಣವೆಂದೂ ತಮಿಳು ಜಾತಿ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ (ಆಶೈ ಅಂಶ; ಶೀರ್ ಗಣ) ಕರೆದವರು ಕೂಡ ಇವರೇ. (iii) ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆಯ ವಿಭಾಗ ಕ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಸದಾದ ಕೆಲವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿ ಆರಂಭಕಾಲ, ಮತ ಪ್ರಾಬಲ್ಯಕಾಲ, ನವೀನ ಕಾಲ ಎಂಬ ಕ್ರಮದಂತೆ ತಾವೇ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವ ಯತ್ನ ಮಾಡಿದರು. (iv) ಚಾವುಂಡರಾಯ ಪುರಾಣ, ಅಜಿತಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಸಾದೃಶ್ಯ ತೋರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿ, ಚಾವುಂಡರಾಯ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ರನ್ನನ ಕೈವಾಡವೂ ಸೇರಿದೆಯೋ ಎಂಬ ಅನುಮಾನವನ್ನು ಮೊದಲು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದರು; ಮುಂದೆ ಇದು ಗಾಢ ಪರಿಶೀಲನೆಯ ವಿಷಯವಾಯಿತು. (v) ಕನ್ನಡ ಮೊದಲೋ ತಮಿಳು ಮೊದಲೋ ಎಂಬ ಮಹತ್ತ್ವದ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನೆತ್ತಿಕೊಂಡು ಕನ್ನಡ ನುಡಿಗಳೂ ವ್ಯಾಕರಣದ ನಿರಿಗಳೂ ಭಾಷಾಶಾಸ್ತ್ರದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕನ್ನಡದಲ್ಲೇ ಪೂರ್ವರೂಪಗಳಾಗಿಯೂ ತಮಿಳಿನವು ಅನಂತರದ ರೂಪಗಳಾಗಿಯೂ ಇವೆಯೆಂದು ವಿದ್ವತ್ತಿನ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಸಯುಕ್ತಿಕವಾಗಿ ತೋರಿಸಲು ಯತ್ನಿಸಿದರು. (vi) ಕವಿರಾಜಮಾರ್ಗ, ಕಾವ್ಯಾವಲೋಕನಗಳ ಪಾಠವಿಮರ್ಶೆಯ ಮೂಲಕ ಗ್ರಂಥಸಂಪಾದನ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಅಂಕುರಾರ್ಪಣೆ ಮಾಡಿದರು. (vii) ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಚರಿತ್ರೆ, ಕನ್ನಡ ಕೈಪಿಡಿ, ಕಾವ್ಯಸಂಗ್ರಹಗಳು ಈ ಬಗೆಯ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಕನ್ನಡ ವಿದ್ವತ್ತಿಗೆ ಭದ್ರವಾದ ತಳಹದಿಯನ್ನು ಹಾಕಿದರು.

ಆಚಾರ್ಯ ಶ್ರೀ ಅವರು ನಾಡು ನುಡಿಗಳ ಮುನ್ನಡೆಗೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಸೇವೆಗೆ ಮನ್ನಣೆ ಎಂಬಂತೆ ಕನ್ನಡ ಜನತೆ ಇವರನ್ನು ಹಲವು ಬಗೆಯಲ್ಲಿ ಗೌರವಿಸಿ ತನ್ನ ಕೃತಜ್ಞತೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಿದೆ. 1928ರಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗದಲ್ಲಿ ನಡೆದ 14ನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನಕ್ಕೆ ಇವರು ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. 1938ರಲ್ಲಿ ಆಗಿನ ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜರು ಇವರಿಗೆ ರಾಜಸೇವಾಸಕ್ತ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಗೌರವಿಸಿದರು. 1941ರಲ್ಲಿ ಇವರ ಶಿಷ್ಯರು, ಮಿತ್ರರು ಸಂಭಾವನೆ ಎಂಬ ಅಭಿನಂದನ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದರು; ಇದೇ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾದ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲ ಅಭಿನಂದನ ಗ್ರಂಥ. ಇವರ ಸಮಗ್ರ ಬರೆಹಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಶ್ರೀ ಸಾಹಿತ್ಯ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಕುವೆಂಪು ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ (1983). **(ಎಸ್.ವಿ.ಆರ್.)**

ಶ್ರೀಕಂಠಶಾಸ್ತ್ರೀ, ಎಸ್.: 1904–74. ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಇತಿಹಾಸ ವಿದ್ವಾಂಸರು. ಸೊಂಡೆಕೊಪ್ಪದಲ್ಲಿ 1904 ನವೆಂಬರ್ 5ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ರಾಮಸ್ವಾಮಿಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಸರ್ಕಾರಿ ನೌಕರರಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಇವರ ಶಿಕ್ಷಣ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ನಂಜನಗೂಡು, ಚಿಕ್ಕಬಳ್ಳಾಪುರ ಮತ್ತು ಕೋಲಾರಗಳಲ್ಲಿ ಆರಂಭದ ವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನು ಮುಗಿಸಿದ ಇವರು ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢ ವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನು ನಡೆಸಿ ಎಂ.ಎ.ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಆ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದ ಎನ್.ಎಸ್. ಸುಬ್ಬರಾವ್, ಬಿ.ಎಂ.ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯ, ಎಂ.ಎಚ್.ಕೃಷ್ಣ, ಎ.ಆರ್. ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳಂಥ ಮೇಧಾವಿಗಳ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಬದುಕು ಬರೆಹಗಳನ್ನು ಕುದುರಿಸಿಕೊಂಡರು. ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನ ಇತಿಹಾಸ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಟ್ಯೂಟರ್ ಆಗಿ (1930) ತಮ್ಮ ವೃತ್ತಿ ಜೀವನವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದ ಇವರು ಮುಂದೆ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ (1935), ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ (1954), ಇಲಾಖೆಯ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು. ತಮ್ಮ ಜೀವನದ ಕೊನೆಯವರೆಗೂ ಸಂಶೋಧನೆ ಮತ್ತು ಬರೆವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದ ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ 1974 ಮೇ 7ರಂದು ನಿಧನರಾದರು.

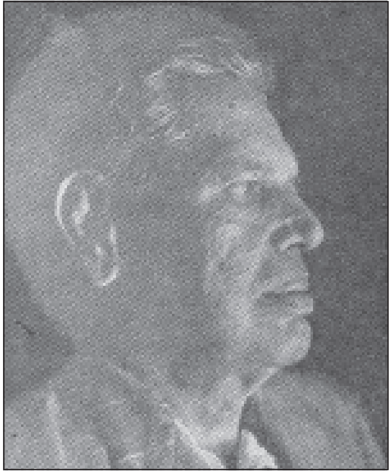

ಸಂಸ್ಕೃತ, ಕನ್ನಡ, ತಮಿಳು, ತೆಲುಗು, ಪಾಲಿ, ಅರ್ಧಮಾಗಧಿ ಮುಂತಾದ ಭಾರತೀಯ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲದೆ, ಚೀನಿ, ಜಪಾನ್, ಜರ್ಮನ್, ಫ್ರೆಂಚ್ ಮುಂತಾದ ವಿದೇಶಿ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲೂ ಪರಿಶ್ರಮವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಇವರು ಭಾರತೀಯ ಇತಿಹಾಸ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ 400ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಸಂಶೋಧನ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ; ಹತ್ತಾರು ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿದೆಸೆಯಲ್ಲಿಯೇ ತಮ್ಮ ಬರೆವಣಿಗೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದ (1924) ಇವರು ಬರೆದ ಸಂಶೋಧನ ಲೇಖನವೊಂದು ಲಂಡನ್ನಿನ ರಾಯಲ್ ಏಷ್ಯಾಟಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿದೆ. ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನ ಹಿಸ್ಟರಿ ಅಸೋಸಿಯೇಷನ್‌ನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಶಿವಗಂಗೆಯ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಕುರಿತು ಇವರು ಮಂಡಿಸಿದ ಸಂಶೋಧನ ಪ್ರಬಂಧ ಬಹುಜನರ ಗಮನ ಸೆಳೆಯಿತು. ಅನಂತರ ಇವರು ಬರೆದ ಗ್ರೀಕ್ ದಾಖಲೆಗಳಲ್ಲಿವೆಯೆನ್ನಲಾದ ಕನ್ನಡ ಮಾತುಗಳ ಸಂಭಾವ್ಯತೆ, ಬಸವಣ್ಣನವರ ಕಾಲ ಹಾಗೂ ಅವರು ಮಾಡಿದರೆಂದು ಪ್ರತೀತಿಯಿರುವ ಪವಾಡಗಳ ಸತ್ಯಾಂಶ, ರಾಮಾನುಜರು ಎಲ್ಲೆಡೆ ಸಂಚರಿಸಿ ಬಿಟ್ಟಿದೇವ ಮತ್ತಿತರ ರಾಜರ ಮತಪರಿವರ್ತನೆ ಮಾಡಿದರೆಂಬ ವಾದದ ಸಂಭವನೀಯತೆ, ಚಾವುಂಡರಾಯನು ಶ್ರಣಬೆಳಗೊಳದ ಗೊಮ್ಮಟ ವಿಗ್ರಹದ ಕರ್ತೃವೆಂಬ ವಾದಕ್ಕೆ ಕೆಲವು ಬಾಧಕ ಅಂಶಗಳು, ಗಂಗವಂಶದ ರಾಜರ ವಂಶಾವಳಿ ಹಾಗೂ ಸಾಧನೆ, ಪ್ರಾಗ್ಭಾರತೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿ, ಹರಪ್ಪ, ಮೊಹೆಂಜೋದಾರೊ ನಾಗರಿಕತೆ, ಸಿಂಧೂಲಿಪಿಯ ರೂಪರೇಷೆ–ಈ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಬಂಧಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾ ವಿಷಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮೌಲಿಕ ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆಸಿ ಹೊಸ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು, ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳನ್ನು ಮಂಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆರ್ಯ ಜನಾಂಗದ ಮೂಲವನ್ನು ಕುರಿತ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಸಂಶೋಧನೆಯಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಸ್ವತಂತ್ರ ವಿಚಾರಸರಣಿಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಆರ್ಯರು ಮಧ್ಯ ಯುರೋಪಿನಿಂದಲೋ ಮಧ್ಯ ಏಷ್ಯದಿಂದಲೋ ಉತ್ತರ ಧ್ರುವದಿಂದಲೋ ಭಾರತಕ್ಕೆ ವಲಸೆ ಬಂದವರೆಂಬ ಹಳೆಯ ವಾದವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ, ಆರ್ಯರು ಮೂಲತಃ ಭಾರತೀಯರೇ ಎಂದೂ ಗಂಗಾ–ಯಮುನಾ ನದಿಗಳ ನಡುವಣ ಪ್ರದೇಶದವರೆಂದೂ ಭಾರತದಿಂದ

ಸ್ವೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಪ್ರಸರಣಕ್ಕಾಗಿ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ದೇಶಗಳತ್ತ ವಲಸೆ ಹೋದರೆಂದೂ ವಿಪುಲ ಸಾಕ್ಷ್ಯಗಳ ಆಧಾರದಿಂದ ವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸ್ವತಂತ್ರ ಚಿಂತನೆ, ನಿಷ್ಪಾಕ್ಷಿಕ ಮತ್ತು ನಿರ್ಭೀತ ಬುದ್ಧಿವೃತ್ತಿ, ತೀಕ್ಷ್ಣ ವಿಶ್ಲೇಷಣ ಕೌಶಲ, ಸತ್ಯಪ್ರಿಯತೆ–ಇವು ಶ್ರೀಕಂಠಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಸಂಶೋಧನ ಕಾರ್ಯದ ಪ್ರಮುಖ ಲಕ್ಷಣಗಳೆನ್ನಬಹುದು.

ರೋಮನ್ ಚಕ್ರಾಧಿಪತ್ಯದ ಚರಿತ್ರೆ (1949), ಭಾರತೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿ (1954), ಪ್ರಪಂಚ ಚರಿತ್ರೆಯ ರೂಪರೇಷೆಗಳು (1957), ಪುರಾತತ್ತ್ವ ಶೋಧನೆ (1960), ಹೊಯ್ಸಳ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ (1965)– ಇವು ಇವರು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಬರೆದಿರುವ ಗಣ್ಯ ಗ್ರಂಥಗಳು. ಸೋರ್ಸಸ್ ಆಫ್ ಕರ್ನಾಟಕ ಹಿಸ್ಟರಿ (1940), ಅರ್ಲಿ ಗಂಗಾಸ್ ಆಫ್ ತಲಕಾಡ್ (1952) ಈ ಮುಂತಾದ ಇವರ ಪ್ರೌಢ ಗ್ರಂಥಗಳು ಇಂಗ್ಲಿಷಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ.

ಶ್ರೀಕಂಠಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಹಲವು ವಿದ್ವತ್ ಗೋಷ್ಠಿಗಳಲ್ಲೂ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರು. ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ 1935ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಪ್ರಾಚ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಶಂಕರಭಗವತ್ಪಾದರ ಕಾಲನಿರ್ಣಯದ ಬಗ್ಗೆ ಪ್ರಬಂಧ ಮಂಡಿಸಿದರು. ಇವರು ಬಳ್ಳಾರಿಯಲ್ಲಿ 1958ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ನಲವತ್ತನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಕಲಾಗೋಷ್ಠಿಗೆ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ 1970ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿತು. 1973ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಅಭಿನಂದನ ಸಮಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಶ್ರೀಕಂಠಿಕಾ ಎಂಬ ಅಭಿನಂದನ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಲಾಯಿತು.

ವಿವಿಧ ವಿಷಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಇವರು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಬರೆದು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದ 112 ಸಂಶೋಧನ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಕುವೆಂಪು ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ ಸಂಶೋಧನಾ ಲೇಖನಗಳು (1975) ಎಂಬ ಒಂದು ಸಂಪುಟವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ. (ಎಸ್.ಆರ್.ಆರ್.)

ಶ್ರೀಕಂಠೇಶಗೌಡ, ಎಂ.ಎಲ್.: 1852–1926. ಹೊಸಗನ್ನಡ ಆರಂಭಕಾಲದ ಹೆಸರಾಂತ ಲೇಖಕರು. ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಮದ್ದೂರು ತಾಲ್ಲೂಕು ದೇಶಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ. ಇವರ ಪೂರ್ವಿಕರು ಮೂಲತಃ ನಾಗಮಂಗಲದವರು. ಇವರ ತಾತ ಮತ್ತು ತಂದೆಯವರು ಸುಬೇದಾರರಾಗಿದ್ದವರು; ಜೊತೆಗೆ ಸಾಹಿತ್ಯಾಸಕ್ತರು. ಹೀಗಾಗಿ ಚಿಕ್ಕಂದಿನಲ್ಲಿಯೇ ಇವರಿಗೆ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಭಿರುಚಿ ಮೂಡಿತು. ಕುಣಿಗಲಿನಲ್ಲಿ ಆರಂಭದ ವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನು ಮುಗಿಸಿದ ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರು ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಓದಿ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಅನಂತರ ಮದರಾಸು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಿಂದ ಬಿ.ಎಲ್. ಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆದ ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಕೀಲರಲ್ಲೊಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿ, ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ತಮ್ಮ ವಕೀಲವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದರು (ಸು.1885). ವಕೀಲರಾಗಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಹೆಸರುಗಳಿಸಿದ ಇವರನ್ನು ಸರ್ಕಾರ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿತು. ಹಾಸನ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಕೋಲಾರ, ಮಧುಗಿರಿ ಮತ್ತು ನಂಜನಗೂಡುಗಳಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ ಇವರು 1910ರಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು.

ಕನ್ನಡ ಪ್ರೇಮಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಶ್ರೀಕಂಠೇಶಗೌಡರಿಗೆ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಯಲ್ಲೂ ಒಳ್ಳೆಯ ಪರಿಶ್ರಮ ಇತ್ತು. ಚಿಕ್ಕಂದಿನಲ್ಲಿಯೇ ಇವರಿಗೆ ಭಾರತ–ರಾಮಾಯಣಗಳ ಪರಿಚಯವಾಗಿತ್ತು. ನಾಟಕದಲ್ಲೂ ಇವರಿಗೆ ಆಸಕ್ತಿ ಇತ್ತು. ಇವರು ನಡೆಸಿದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚಟುವಟಿಕೆ ವ್ಯಾಪಕವಾದುದು. ವೈವಿಧ್ಯಮಯವಾದುದು. ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ವಕೀಲರಾಗಿದ್ದಾಗ ತಮ್ಮ ಹಲವು ಗೆಳೆಯರೊಂದಿಗೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಗ್ರಾಜುಯೇಟ್ಸ್ ಟ್ರೇಡಿಂಗ್ ಅಸೋಸಿಯೇಷನ್ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ, ಸುಮಾರು ಒಂದುನೂರು ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಆ ಸಂಸ್ಥೆಯ ವತಿಯಿಂದ ಪ್ರಕಟಿಸಿ, ಅನೇಕ ಹೊಸ ಲೇಖಕರನ್ನು ಬೆಳಕಿಗೆ ತಂದರು. ಸಂಸ್ಥೆಯ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾದಾಯಿನಿ ಎಂಬ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲ ನಡೆಸಿದರು. ಅನಂತರ ಸುರಭಿ ಎಂಬ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು, ಶ್ರೀಕಂಠೇಶ್ವರ ನಾಟಕ ಸಭಾ ಎಂಬ ಒಂದು ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ ಕೆಲಕಾಲ ನಡೆಸಿದರು.

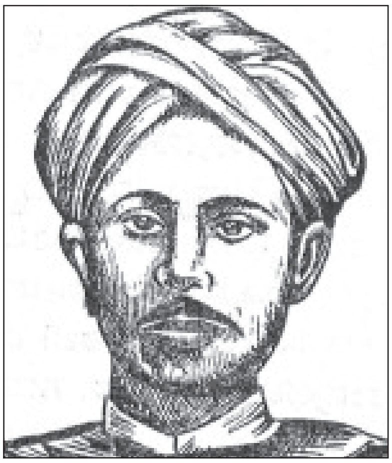

ಇವರು ನಾಟಕ, ಕಾದಂಬರಿ, ಕಾವ್ಯ, ಜೀವನಚರಿತ್ರೆ ಮುಂತಾದ ನಾನಾ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಭಾಷಾಂತರ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಇವರು ಮಾಡಿರುವ ಕೆಲಸ ದೊಡ್ಡ ಮಟ್ಟದ್ದು. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ಅಭಿರುಚಿಗಳು ಇನ್ನೂ ಕುದುರದಿದ್ದಂಥ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಷೇಕ್ಸ್‌ಪಿಯರ್‌ನ ಒಥೆಲೋ, ಎ ಮಿಡ್‌ಸಮ್ಮರ್ ನೈಟ್ಸ್ ಡ್ರೀಮ್ಸ್, ರೋಮಿಯೋ ಜೂಲಿಯಟ್ ಎಂಬ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪ್ರತಾಪರುದ್ರದೇವ, ಪ್ರಮೀಳಾರ್ಜುನೀಯಂ, ರಾಮವರ್ಮ–ಲೀಲಾವತಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ರೂಪಾಂತರಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ರೂಪಾಂತರಿಸಿರುವುದು ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ವಿಷಯ. ಇವರ ಕೆಲವುನಾಟಕಗಳು ವರದಾಚಾರ್ಯರ ರತ್ನಾವಳಿ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಯಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಗೊಂಡು ಜನಪ್ರಿಯವಾದುವು. ಸೀತಾದೇವಿಯ ಸ್ವಯಂವರ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಕುರಿತು ಸೀತಾಸ್ವಯಂವರ ಮತ್ತು ಪಾಂಡವರ ವನವಾಸ ಸಂದರ್ಭ ಕುರಿತು ಘೋಷಯಾತ್ರೆ ಎಂಬ ಎರಡು ಸವತಂತ್ರ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಇವರು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರ ನಾಟಕಗಳಿಗೆ ಅಭಾವವಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇವರ ಈ ಪ್ರಯತ್ನ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮಹತ್ತ್ವದ್ದಾಗಿದೆ. ಭವಾನಿ ಬಾಳು ಎಂಬ ಒಂದು ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಕಾದಂಬರಿಯನ್ನೂ ಚಾಮನೃಪ ಚಂದ್ರಪ್ರಭೆ ಎಂಬ ಒಂದು ಕಾವ್ಯವನ್ನೂ ಇವರು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ತಾವು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿದ್ದ ವಿದ್ಯಾದಾಯಿನಿ ಮತ್ತು ಸುರಭಿ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವಿಡಂಬನ ಕವನಗಳನ್ನು, ಜನಪದ ಗೀತೆ ಕಥೆಗಳನ್ನು, ಜೀವನಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಬರೆದು ಸಂಪಾದಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಕನ್ನಡನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಮೊದಲ ಮಣೆ ಎಂದು ನಂಬಿದ್ದ ಶ್ರೀಕಂಠೇಶಗೌಡರು ತಾವು ವಕೀಲರಾಗಿದ್ದಾಗ ಮತ್ತು ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರಾಗಿದ್ದಾಗ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಮೊಕದ್ದಮೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿದರು. ತೀರ್ಪುಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದರು. ಶಾಲಾ ಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿ ಶಾರದಾ ಭೂಗೋಳ, ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ವ್ಯವಸಾಯ ಪದ್ಧತಿ ಎಂಬ ಎರಡು ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಬರೆದರು.

ಇವರು 1926 ನವೆಂಬರ್ 26ರಂದು ನಿಧನ ಹೊಂದಿದರು. ಇವರ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಶ್ರೀಕಂಠೇಶಗೌಡರ ಕೃತಿಗಳು ಎಂಬ ಸಂಪುಟವನ್ನು 1973ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಲಾಯಿತು. (ಎಂ.ಆರ್.)

ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ ಆಲನಹಳ್ಳಿ: 1947–89. ಪ್ರತಿಭಾವಂತ ಸಣ್ಣಕಥೆಗಾರ, ಕಾದಂಬರಿಕಾರ ಹಾಗೂ ಕವಿ. ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಆಲನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮವರ್ಗದ ಒಕ್ಕಲು ಕುಟುಂಬವೊಂದರಲ್ಲಿ 1947 ಏಪ್ರಿಲ್ 3ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಇವರು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ತಮ್ಮ ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲೇ ಪಡೆದರು. ಕ್ಯಾತನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಮುಗಿಸಿ ಮುಂದಿನ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕಾಗಿ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದರು. ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎ., ಮಾನಸಗಂಗೋತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಬಿ.ಎ. ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ತತ್ವಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಅಂಕಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಚಿನ್ನದ ಪದಕ ಗಳಿಸಿದ್ದರು. ಎಂ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದೊಡನೆಯೇ ಇವರು ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ವೃತ್ತಿ ಜೀವನ

ಆರಂಭಿಸಿದರು (1969). ಅಲ್ಲಿ ಐದು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ ಬಳಿಕ ಮತ್ತೆ ಐದು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ (1975–79) ಭಾರತೀಯ ಭಾಷಾ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದರು. ಅನಂತರ ಇವರು ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಇಳಿದರು. ಪ್ರತಿಭಾವಂತರ ಗುಣಗಳೆಲ್ಲವೂ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ ಅವರಲ್ಲಿ ಮೇಳಹಿಸಿದ್ದವು. ವ್ಯವಸಾಯವನ್ನು ವೃತ್ತಿಯನ್ನಾಗಿ ಹಿಡಿದರು. ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಹೊರಗೆ ಉಳಿದಿದ್ದರೂ ಅದಕ್ಕೆ ಹತ್ತಿರದವರಾಗಿಯೇ ಇದ್ದರ.

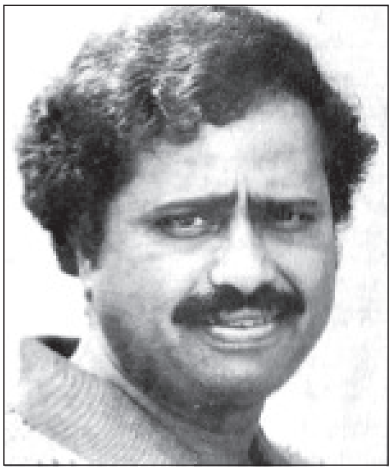

ಆಲನಹಳ್ಳಿಯವರ ಪ್ರತಿಭೆ ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದದ್ದು ಇವರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ದೆಸೆಯಲ್ಲಿಯೇ. ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಇವರು ಬಿ.ಎ. ಓದುವ ಕಾಲಕ್ಕೇ ಮಣ್ಣಿನ ಹಾಡು (1966) ಎಂಬ ಕವನ ಸಂಕಲನವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಇದಕ್ಕೆ ರಾಜ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಬಹುಮಾನ ಲಭಿಸಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಕವಿತೆಗಳಿವೆ. ಆ ಕವನ ಸಂಕಲನಕ್ಕೆ ಮುನ್ನುಡಿ ಬರೆದ ಕವಿ ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಅಡಿಗರು ಇವರ ಪ್ರತಿಭೆ ಹಾಗೂ ಕಾವ್ಯಸತ್ವವನ್ನು ಹೀಗೆ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ: "ಕನ್ನಡ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯದ ಇಂಥ ನಿಜವಾದ ಹೆಸರು ಹೆಗ್ಗಡದೇವನಕೋಟೆಯಂಥ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲೂ ಪುಟಿಯುತ್ತಿರುವುದು ತುಂಬ ಭರವಸೆ ಹುಟ್ಟಿಸುವಂಥ ಸಂಗತಿ. ಕನ್ನಡದ ನೆಲಕ್ಕೆ ಅತ್ಯಂತ ಸಮೀಪವಾದ ಒಕ್ಕಲು ಬದುಕಿನ ಅಲಾಬಿ ರಂಗುಗಳ ಮೂಲಕವೇ ಮೈತಳೆಯುವ ಸೂಕ್ಷ್ಮವೂ ಸುಸಂಸ್ಕೃತವೂ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕವೂ ಆದ ಅನುಭವ, ಮೌಲ್ಯ ತಾರತಮ್ಯ ಜ್ಞಾನದ ಮೂಸೆಯಲ್ಲಿ ಸುಟ್ಟು ಬರುವ ಭಾವ, ಗಟ್ಟಿಯಾದ ಕಲ್ಲು ನೆಲವನ್ನೊಡೆದು ಹೊರಬೀಳುವ ಮೊಳಕೆಯ ಈ ಹಸುರು ಕೋಲಾಹಲ ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹೊಸ ಶಕೆಯ ಆರಂಭವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ..... ಮನಸ್ಸಿನ ಕಲ್ಪನೆಯ ಮಟ್ಟದಲ್ಲೇ ಸಾರ್ಥಕ್ಯ ಪಡೆಯುತ್ತ ವಾಸ್ತವವನ್ನು ಕಡೆಗಣಿಸುತ್ತ ಬಂದಿರುವ ನಮ್ಮ ಕಾವ್ಯ ಹೀಗೆ ಮಣ್ಣಿನ ಹಾಡಾಗ ಬಯಸುತ್ತಿರುವುದು ನಮ್ಮ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಕನವರಿಕೆಯ ಯುಗ ಮುಗಿದು ನಿಜವಾದ ಕಸಬುಗಾರಿಕೆಯ ಯುಗ ಆರಂಭವಾಗುತ್ತಿರುವುದರ ಸೂಚನೆಯೂ ಹೌದು ಎನ್ನಬಹುದು. ಈ ಕವನಗಳಲ್ಲಿ ಮಿಡಿಯುತ್ತಿರುವುದು ನಿಜವಾದ ಸತ್ವಶಾಲಿಯಾದ ಕವಿಯೊಬ್ಬನ ಜ್ವಲಂತ ಅಂತರಂಗ; ಇಲ್ಲಿನ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಕವಿ ಸಮಯಗಳಿಂದ ಮುಕ್ತವಾದ ಬದುಕಿಗೆ ಹತ್ತಿರವಾದ–ಗಡಸಾದ ತ್ರಾಣವುಳ್ಳ ಭಾಷೆ; ಜೀವಂತ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಅನುಭವವನ್ನು ಕೆತ್ತುವ ಕಡೆಯುವ ನಿಜವಾದ ಕಸಬುಗಾರಿಕೆ.

ಇಂಥ ಹೊಗಳಿಕೆಗೆ ಪಾತ್ರರಾದ ಸಹಜ ಪ್ರತಿಭಾವಂತರಾಗಿದ್ದ ಆಲನಹಳ್ಳಿಯವರು ಅಡಿಗರು ಹೇಳಿದ್ದ ಭವಿಷ್ಯಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ನಿಜ ಮಾಡಿದರು. ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಸಾಹಿತ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲೇ ಒಂದು ಹೊಸ ಶಕೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದರು; ಆ ಶಕೆಯ ಒಂದು ಪ್ರಧಾನ ಆಕರ್ಷಣೆಯಾಗಿಯೂ ಬೆಳೆದರು; ನಿಜವಾದ ಒಬ್ಬ ಕಸಬುಗಾರ ಲೇಖಕರೆನ್ನಿಸಿಕೊಂಡರು. ಗದ್ಯ ಪದ್ಯಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಧನೆ ಮಾಡಿದರು; ಸಮಾನ ಯಶಸ್ಸು ಗಳಿಸಿದರು.

ಇವರು ಬರೆದ ಕಾದಂಬರಿಗಳು ಮೂರು: ಕಾಡು (1971), ಪರಸಂಗದ ಗೆಂಡೆತಿಮ್ಮ (1974) ಮತ್ತು ಭುಜಂಗಯ್ಯನ ದಶಾವತಾರಗಳು (1982). ವಾರಪತ್ರಿಕೆಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಧಾರಾವಾಹಿಯಾಗಿ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಇವರ ಕಾದಂಬರಿ 'ಒಂದು ಅರಮನೆಯ ಕತೆ' ನಡುವೆಯೇ ನಿಂತುಹೋಯಿತು. ಕಾಡು ಮತ್ತು ಪರಸಂಗದ ಗೆಂಡೆತಿಮ್ಮ ಇವರಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನೂ ಜನಪ್ರಿಯತೆಯನ್ನೂ ತಂದುಕೊಟ್ಟ ಕೃತಿಗಳು. ಅವು ಬೆಳ್ಳಿಯ ತೆರೆಯ ಮೇಲೆ ಚಲನಚಿತ್ರಗಳಾಗಿಯೂ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡು ಜನಪ್ರಿಯವಾದವು. ಕಾಡು ಚಲನಚಿತ್ರ ಗಿರೀಶ್ ಕಾರ್ನಾಡ್ ಅವರ ನಿರ್ದೇಶನದಲ್ಲಿ ತಯಾರಾಗಿ ರಾಷ್ಟ್ರಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಿತು. ಹಲವಾರು ಮುದ್ರಣಗಳನ್ನು ಕಂಡಿರುವ ಕಾಡು ಕಾದಂಬರಿ ಅನೇಕ ಭಾರತೀಯ ಭಾಷೆಗಳಿಗೂ ಐರೋಪ್ಯ ಭಾಷೆಗಳಿಗೂ ಅನುವಾದಗೊಂಡಿದೆ. ಇವರ ಮಿಕ್ಕ ಕಥೆ ಕಾದಂಬರಿಗಳೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಭುಜಂಗಯ್ಯನ ದಶಾವತಾರಗಳು ಮಲಯಾಳಂಗೆ ಅನುವಾದಗೊಂಡಿದೆ. ಆಲನಹಳ್ಳಿಯವರು ಮಲಯಾಳಂ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಜನಪ್ರಿಯರಾಗಿದ್ದ ಕೆಲವೇ ಕೆಲವು ಕನ್ನಡ ಲೇಖಕರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರಾಗಿದ್ದರು.

ತಪ್ತ (1970) ಇವರ ಒಂದು ಕಥಾಸಂಕಲನ. ಇವರ ಸಣ್ಣಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಚಲನಚಿತ್ರಗಳಾಗಿ ಖ್ಯಾತಿ ಗಳಿಸಿವೆ (ಫೀನಿಕ್ಸ್, ಗೀಜಗನ ಗೂಡು, ಕುರುಬರ ಲಕ್ಕನೂ ಎಲಿಜಬೆತ್ ರಾಣಿಯೂ). ಕರಣಸಿಂಗ್ ಎಂಬುವವರು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ಗೆ ರೂಪಾಂತರಿಸಿದ ಕೆಲವು ಜನಪದ ಪ್ರೇಮಗೀತೆಗಳನ್ನು ಆಲನಹಳ್ಳಿಯವರು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಡೋಗ್ರಾ–ಪಹಾರಿ ಪ್ರೇಮಗೀತೆಗಳು (1973) ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಅವಲೋಕನ, ಅಂತಃಕರಣ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಾಯಣ ಸಮೀಕ್ಷೆ ಇವು ಇವರ ಸಂಪಾದಿತ ಕೃತಿಗಳು. ಇವರ ಸಮಗ್ರ ಕವಿತೆ ಹಾಗೂ ಸಣ್ಣಕಥೆಗಳು ಆಲನಹಳ್ಳಿ ಕವಿತೆಗಳು (1985), ಆಲನಹಳ್ಳಿ ಸಣ್ಣಕತೆಗಳು ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ.

ಸಹಜವಾದ, ಪ್ರಖರವಾದ ಪ್ರತಿಭೆ, ಗ್ರಾಮಜೀವನದ ನಿಕಟವಾದ ಪರಿಚಯ, ಬಾಲ್ಯದ ನೆನಪುಗಳ ಗಾಢ ಪರಿಣಾಮ – ಇವುಗಳಿಂದಾಗಿ ಆಲನಹಳ್ಳಿಯವರ ಸೃಜನಶೀಲತೆ ಮೊದಲ ದರ್ಜೆಯದಾಗಿತ್ತು. ಕಾಡು ಕಾದಂಬರಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿಮರ್ಶಕ ಜಿ.ಎಸ್.ಆಮೂರ ಅವರ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದ ಹತ್ತು ಶ್ರೇಷ್ಠ ಕಾದಂಬರಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ಅನಂತಮೂರ್ತಿ, ಭೈರಪ್ಪ, ರಾವ್‌ಬಹದ್ದೂರ್ ಸೇರಿರದ ಪಟ್ಟಿ ಇದೆಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ಈ ಆಯ್ಕೆಯ ಮಹತ್ವ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ನೂರಕ್ಕೂ ಕಡಮೆ ಪುಟಗಳ ಕಾಡು ಕೊಡುವ ಅನುಭವ ದಟ್ಟವಾದದ್ದು. ಇಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಮುಗ್ಧ ಬಾಲಕನ ಪಾತ್ರ ಅದ್ವಿತೀಯವಾದದ್ದು. ಆಲನಹಳ್ಳಿಯ ಸೃಜನಶೀಲತೆಯ ಮೂಸೆಯಲ್ಲಿ ರೂಪುಗೊಂಡಿರುವ ಕಥೆ ಕಾದಂಬರಿಗಳು, ಅವರ ಕಾವ್ಯದಂತೆಯೇ ಜ್ವಲಂತ ಅಂತರಂಗವನ್ನು ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯಾಗಿ ತೆರೆದಿಡುತ್ತವೆ. ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ಕಟತೆ ಉಕ್ಕುತ್ತದೆ. ಉಲ್ಲಾಸದಾಯಕವಾದ ಇವರ ಬರೆವಣಿಗೆಗೆ ಗೆಂಡೆತಿಮ್ಮ ಮತ್ತು ಭುಜಂಗಯ್ಯ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರು ಕೆಲವು ಕಾಲ ಸಮೀಕ್ಷಕ ಎಂಬ ನಿಯತಕಾಲಿಕವನ್ನೂ ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಸೃಜನಶೀಲ ಬರೆಹಗಳಿಗೆ, ವಿಮರ್ಶೆಗೆ ಈ ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಸಮಾನ ಸ್ಥಾನ ಲಭಿಸಿತ್ತು. ಜಿ.ಎಚ್.ನಾಯಕ, ಎಚ್.ಎಂ.ಚನ್ನಯ್ಯ ಅವರಂಥವರ ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ಆಲನಹಳ್ಳಿಯವರ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ಆಸರೆಯಾಗಿದ್ದವು. ಆದರೆ ಇವರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ಅನೇಕ ವಿಕ್ಷಿಪ್ತತೆಗಳಿಂದ ತುಂಬಿತ್ತು. ಲೋಕಸಭೆಗೆ, ಶಾಸನ ಸಭೆಗೆ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಲು ಇವರು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ್ದುಂಟು; ಆದರೆ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಲಿಲ್ಲ. ಇಂಥ ಹಲವಾರು ಕಾರಣಗಳು ಇವರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹತಾಶೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದ್ದವು. ಕಡೆಗೆ ಇವರು ತಮ್ಮ ಆರೋಗ್ಯದ ವಿಷಯದಲ್ಲೂ ಎಚ್ಚರವಹಿಸಲಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ ಇವರು ಅಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ 42ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ 1989 ಜನವರಿ 4ರಂದು ನಿಧನರಾದರು.

(ಎಚ್.ಎಮ್.ಎನ್ಎ.)

ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಪಾರಿಜಾತ: ಯಕ್ಷಗಾನ ಬಯಲಾಟ ಹಾಗೂ ದೊಡ್ಡಾಟಗಳ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಜನಮನ್ನಣೆಗಳಿಸಿರುವ ಒಂದು ನಾಟಕ. ಪಾರಿಜಾತ ಹರಣವೆಂಬ ಈ ಕಥಾಭಾಗ ಭಾಗವತ ಮತ್ತು ಹರಿವಂಶ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡೂ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳಿದ್ದರೂ ಮೂಲ ಕಥೆ ಒಂದೇ ಆಗಿದೆ.

ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ನಾರದರು ತಂದ ಪಾರಿಜಾತ ಪುಷ್ಪವನ್ನು ಕೃಷ್ಣನು ರುಕ್ಮಿಣಿಗೆ ಕೊಡಲು, ಅದರಿಂದ ಕೋಪಗೊಂಡ ಸತ್ಯಭಾಮೆ ಸವತಿ ಮತ್ಸರವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿ, ಕೃಷ್ಣನನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತನ್ನತ್ತ ಒಲಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಯತ್ನಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಕೃಷ್ಣ ಸತ್ಯಭಾಮೆಯ ಮುನಿಸನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಲು ಆಕೆಯ ಮನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಪಾರಿಜಾತವೃಕ್ಷವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದಾಗಿ ಮಾತುಕೊಟ್ಟು, ಆ ವೃಕ್ಷಕ್ಕಾಗಿ ದೇವೇಂದ್ರನಿಗೆ ಹೇಳಿಕಳುಹಿಸಿದಾಗ ಆತ ಅಹಂಕಾರದಿಂದ ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಕೃಷ್ಣ ಗರುಡನ ಮೇಲೇರಿ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಧಾವಿಸಿ, ದೇವೇಂದ್ರನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ, ಆತನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ, ವೃಕ್ಷಸಮೇತನಾಗಿ ಹಿಂದಿರುಗಿ ಬಂದು ಅದನ್ನು ಸತ್ಯಭಾಮೆಯ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿ ಆಕೆಯ ಮುನಿಸನ್ನು ಕಳೆದು ಪ್ರೇಮವನ್ನು ಸೂರೆಗೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

ಆ ಕಥೆಯನ್ನು ಆಧರಿಸಿ ಪ್ರಸನ್ನವೆಂಕಟದಾಸರು (1680–1752) ಸತ್ಯಭಾಮಾವಿಲಾಸ ಅಥವಾ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಪಾರಿಜಾತ ಎಂಬ ಗೀತನಾಟಕವನ್ನೂ ಅಪರಾಳ ತಮ್ಮಣ್ಣ (ಸು.1800) ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಪಾರಿಜಾತ ಎಂಬ ಗೀತನಾಟಕವನ್ನೂ ಕುಲಗೋಡ ತಮ್ಮಣ್ಣ (ಸು.1860) ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಪಾರಿಜಾತ ಎಂಬ ಬಯಲಾಟವನ್ನೂ ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ಭೀಮವ್ವೆ (1822–1905) ಭೀಮೇಶಕೃಷ್ಣ ಎಂಬ ಅಂಕಿತದಲ್ಲಿ ಪಾರಿಜಾತ ಎಂಬ ಸಂಗೀತನಾಟಕವನ್ನೂ ಭೀಮರಾವ ಗುಮಾಸ್ತೆ ಎಂಬುವರು (1835–1915) ಐಹೊಳೆ ವೆಂಕಟೇಶ ಎಂಬ ಅಂಕಿತದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಪಾರಿಜಾತ ಲಘುಗೀತ ನಾಟಕವನ್ನೂ ಬೆಳ್ಳಾವೆ ನರಹರಿಶಾಸ್ತ್ರೀ ಅವರು ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಪಾರಿಜಾತ (1928) ಎಂಬ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕವನ್ನೂ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಪಾರಿಜಾತದಿಂದ ಸ್ಫೂರ್ತಿ ಹೊಂದಿ ಪ್ರಸನ್ನವೆಂಕಟದಾಸರು ನಾರದಕೊರವಂಜಿ, ಶ್ರೀರಾಮಪಾರಿಜಾತ ಎಂಬ ಗೀತನಾಟಕಗಳನ್ನೂ ಗೋಕಾಕದ ಅನಂತಾಚಾರ್ಯರು (18ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಶ್ರೀವೆಂಕಟೇಶಪಾರಿಜಾತ, ಶಿವಪಾರಿಜಾತ ಎಂಬ ಗೀತನಾಟಕಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವುಗಳಂತೆಯೇ ವೀರಭದ್ರಪಾರಿಜಾತ, ಬಿಳಿಗಿರಿರಂಗನ ಪಾರಿಜಾತ ಎಂಬ ನಾಟಕಗಳೂ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿವೆ.

ಹೀಗೆ ಪಾರಿಜಾತ ನಾಟಕಗಳ ಪರಂಪರೆಯೇ ಬೆಳೆದುಬಂದಿದ್ದರೂ ಅಪರಾಳ ತಮ್ಮಣ್ಣ ಹಾಗೂ ಕುಲಗೋಡ ತಮ್ಮಣ್ಣ ಕೃತ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಪಾರಿಜಾತಗಳಿಗೆ ದೊರೆತ ಜನಪ್ರಿಯತೆ ಉಳಿದ ಯಾವುದಕ್ಕೂ ದೊರೆತಿಲ್ಲ. ಅದರಲ್ಲೂ ಕುಲಗೋಡ ತಮ್ಮಣ್ಣನ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಪಾರಿಜಾತ ಶುದ್ಧಬಯಲಾಟ ಎಂಬ ಹೊಗಳಿಕೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿದೆ. ಈ ಎರಡೂ ನಾಟಕಗಳು ಒಂದು ಶತಮಾನಕ್ಕೂ ಮೀರಿ ಜನಪದ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಮೆರೆದು ಜನಮನವನ್ನು ಸೂರೆಗೊಂಡಿವೆ.

ಬಯಲಾಟ ಪ್ರಸಂಗದ ಕಥಾಸಾರಾಂಶ ಹೀಗಿದೆ: ನಾರದ ಒಂದು ದಿನ ಕೃಷ್ಣನಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ಸುರಪನ ಉದ್ಯಾನದ ಪಾರಿಜಾತ ಪುಷ್ಪವನ್ನು ಇತ್ತು, ಅದನ್ನು ರುಕ್ಮಿಣಿಗೆ ಕೊಡುವಂತೆ ಸೂಚಿಸಿದ. ಕೃಷ್ಣ ಅಂತೆಯೇ ಮಾಡಿದಾಗ, ನಾರದನು ಸತ್ಯಭಾಮೆಯ ಮನೆಗೆ ನಡೆದು, ಕೃಷ್ಣನು ರುಕ್ಮಿಣಿಯ ಮೇಲೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅನುರಾಗ ಇಟ್ಟಿರುವ ವಿಚಾರವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ, ಅವಳ ಸ್ವಪ್ರೇಮ ಸ್ವಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೆರಳಿಸಿ ಮರೆಯಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆತ್ಮಾಭಿಮಾನದ ಪ್ರತೀಕಳಾದ ಸತ್ಯಭಾಮೆ ಇದರಿಂದ ಕೋಪಗೊಂಡವಳಾಗಿ, ದೂತಿಯನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿ, ರುಕ್ಮಿಣಿಯ ಮನೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಕೃಷ್ಣನನ್ನು ಬರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಯತ್ನಿಸುತ್ತಾಳೆ. ದೂತಿಯು ರುಕ್ಮಿಣಿಯನ್ನು ಜರಿದು, ಅವಳಿಂದ ತಿರಸ್ಕೃತಳಾಗಿ ಹಿಂದಿರುಗುತ್ತಾಳೆ. ಆಕೆ ತನಗಾದ ಅವಮಾನವನ್ನು ಸತ್ಯಭಾಮೆಗೆ ಬಣ್ಣಕಟ್ಟಿ ಹೇಳಿದಾಗ ಅದನ್ನು ಕೇಳಿ ತಾಳಲಾಗದೇ ಸತ್ಯಭಾಮೆಯೇ ರುಕ್ಮಿಣಿಯ ಮನೆಗೆ ಬರುತ್ತಾಳೆ. ಅಲ್ಲಿ ರುಕ್ಮಿಣಿಯೊಡನೆ ಸರಸ ವಿನೋದದಲ್ಲಿ ಮಗ್ನನಾಗಿರುವ ಪ್ರಿಯಕರನನ್ನು ಕಂಡು, ಆತ ತನ್ನತ್ತ ಗಮನ ಕೊಡುವುದು ನಿಧಾನವಾದಾಗ, ಅವಳ ಆತ್ಮಾಭಿಮಾನದ ಸರ್ಪ ಹೆಡೆಬಿಚ್ಚುತ್ತದೆ. ಹೇಗಾದರೂ ಮಾಡಿ ಕೃಷ್ಣನನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತನ್ನ ವಶಮಾಡಿಕೊಳ್ಳದೆ ಬಿಡೆ ಎಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಿ, ಅರಮನೆಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಿ ಶಿವನ ರಾಣಿಯನ್ನು ಏಕಾಗ್ರತೆಯಿಂದ ಭಜಿಸಿ, ಆಕೆಯಿಂದ ಪತಿಪ್ರೇಮದ ವರವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾಳೆ. ಅಷ್ಟುಹೊತ್ತಿಗೆ ಭಾಮೆಯನ್ನು ಸಮಾಧಾನ ಮಾಡಲು ಕೃಷ್ಣನು ಕೊರವಂಜಿ ವೇಷ ಧರಿಸಿ, ಅವಳ ಅರಮನೆಗೆ ಬಂದು ಕಣಿಹೇಳಿ ಅವಳ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಸೂರೆಗೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಅನಂತರ ಸತ್ಯಭಾಮೆಯ ಜೊತೆ ಕ್ರೀಡಾವಿನೋದದಲ್ಲಿ ಇರುವಾಗ ದೇವೇಂದ್ರನು ನರಕನಿಂದ ತನಗೆ ಆಗಿರುವ ತೊಂದರೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿ, ತನ್ನನ್ನು ಕಾಪಾಡಬೇಕೆಂದು ಕೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ ತಕ್ಷಣ ಸತ್ಯಭಾಮೆಯೊಡನೆ ಗರುಡನ ಬೆನ್ನೇರಿ, ನರಕನನ್ನು ಕೊಂದು ಅವನ ಅಂತಃಪುರದಲ್ಲಿ ಸೆರೆಯಾಗಿದ್ದ 16 ಸಾವಿರ ರಾಜಕುಮಾರಿಯರನ್ನು ಬಂಧಮುಕ್ತರನ್ನಾಗಿಸಿ, ಅವರನ್ನು ದ್ವಾರಕೆಗೆ ಕಳುಹಿಸಿ, ದೇವೇಂದ್ರನ ಆಹ್ವಾನದ ಮೇರೆಗೆ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ, ಅಲ್ಲಿ ಅದಿತಿದೇವಿಯಿಂದ ಆಶೀರ್ವಾದ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಇಂದ್ರಾಣಿ ಸತ್ಯಭಾಮೆಯನ್ನು ಕೀಳಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತಾಳೆ. ಅನಂತರ ಭೂಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೊರಡುವ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ನಂದನದಲ್ಲಿ ಪಾರಿಜಾತವೃಕ್ಷವನ್ನು ಕಂಡ ಸತ್ಯಭಾಮೆ ಹಿಂದೆ ಕೃಷ್ಣ ತನಗೆ ಇತ್ತಿದ್ದ ವಚನವನ್ನು ಜ್ಞಾಪಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಗರುಡ ಆ ವೃಕ್ಷವನ್ನು ಕೃಷ್ಣನ ಅಪ್ಪಣೆಯಂತೆ ಕಿತ್ತು ಬೆನ್ನ ಮೇಲೆ ಹೊತ್ತು ಪ್ರಯಾಣಕ್ಕೆ ಸನ್ನದ್ಧನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಈ ವರ್ತಮಾನ ತಿಳಿದ ಇಂದ್ರ ಸಕಲ ಸೈನ್ಯದೊಡನೆ ಕೃಷ್ಣನನ್ನು ತಡೆಯಲು ಯತ್ನಿಸಿದಾಗ ಸತ್ಯಭಾಮೆಯೇ ಯುದ್ಧ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ. ಆಕೆಯ ಶರಾಘಾತಕ್ಕೆ ಎದುರು ನಿಲ್ಲಲಾಗದೆ ಇಂದ್ರ ಶರಣಾಗತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಪಾರಿಜಾತವೃಕ್ಷವನ್ನು ಕೃಷ್ಣ ಸತ್ಯಭಾಮೆಯ ಮನೆಯ ಮುಂದೆ ನೆಡುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಗಾಳಿಯ ದೆಸೆಯಿಂದಾಗಿ ಪುಷ್ಪವೆಲ್ಲ ರುಕ್ಮಿಣಿಯ ಮನೆ ಸೇರುತ್ತದೆ. ಸತ್ಯಭಾಮೆ ಕೃಷ್ಣನಲ್ಲಿ ದೂರಿತ್ತಾಗ ಕೃಷ್ಣ ಭಾಮೆಯೊಡನೆ ರುಕ್ಮಿಣಿಯ ಮನೆಗೆ ಬರುತ್ತಾನೆ. ಬಾಗಿಲಲ್ಲೇ ರುಕ್ಮಿಣಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಭಾಮೆಯನ್ನು

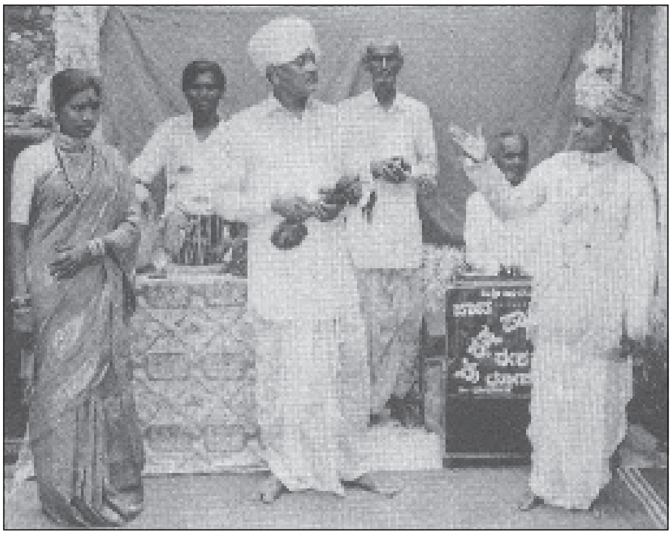

ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಪಾರಿಜಾತ ನಾಟಕದ ಒಂದು ದೃಶ್ಯ

ಸತ್ಕರಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಆಗ ಸತ್ಯಭಾಮೆಯ ಮನಸ್ಸಿನ ದುಮ್ಮಾನ ಮಾಯವಾಗಿ ರುಕ್ಮಿಣಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಪ್ರೀತಿ ಹೆಚ್ಚುತ್ತದೆ. ಇಬ್ಬರು ಪತ್ನಿಯರ ಸಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ 16 ಸಾವಿರ ರಮಣಿಯರ ಪಾಣಿಗ್ರಹಣ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿಗೆ ಪಾರಿಜಾತದ ಕಥಾಪ್ರಸಂಗ ರಮಣೀಯ ಸುಂದರವಾಗಿ ಮುಗಿಯುತ್ತದೆ.

ನಾಟಕದ ಮೂಲರಸ ಶೃಂಗಾರ ಹಾಗೂ ಭಕ್ತಿ. ಕಥಾ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳು ಗ್ರಾಮೀಣ ಜನರ ಹೃದಯವನ್ನು ಸೂರೆಗೊಳ್ಳುವಂತಿವೆ. ಈ ನಾಟಕದ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಇನ್ನೊಂದು ಅಂಶವೆಂದರೆ ಅದರ ಸಂಗೀತ. ಇಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಾಗಿರುವ ಕರ್ಣಾಟಕ ಹಾಗೂ ಜನಪದ ಸಂಗೀತದ ಮಟ್ಟುಗಳು ಸಂಗೀತಪ್ರಿಯರಲ್ಲದವರೂ ಮೆಚ್ಚುವಂತಿವೆ. ಕೃಷ್ಣ, ನಾರದ, ಕೊರವಂಜಿ, ಸತ್ಯಭಾಮೆ, ರುಕ್ಮಿಣಿಯರ ಪಾತ್ರಗಳು ಪ್ರೇಕ್ಷಕರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಸೂರೆಗೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ನಾಟಕದ ಭಾಷೆ ಆಡುಭಾಷೆಯಾಗಿದ್ದು ಸೊಗಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. **(ಡಿ.ಬಿ.ಆರ್.)**

ಶ್ರೀದವಿಠಲದಾಸ (ಕರ್ಜಿಗಿ ದಾಸಪ್ಪ): ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ಶತಮಾನದ ಹರಿದಾಸರಲ್ಲೊಬ್ಬರು. ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಿಗಳೆಂದು ಪ್ರಖ್ಯಾತರಾಗಿದ್ದ ಜಗನ್ನಾಥದಾಸರ ಶಿಷ್ಯರು. ಪೂರ್ವಾಶ್ರಮದ ಹೆಸರು ದಾಸಪ್ಪ. ವರದಾ ನದಿಯ ತೀರದಲ್ಲಿರುವ ಕರ್ಜಿಗಿ ಇವರ ಸ್ಥಳ. ಹೆಂಡತಿ ಗುಂಡಮ್ಮ. ಜಗನ್ನಾಥದಾಸರು ಮೈಸೂರು ದೇಶದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಊರಿನ ಜನರ ಆಹ್ವಾನದ ಮೇರೆಗೆ ಕರ್ಜಿಗಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದಾಗ ದಾಸಪ್ಪನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದಿದ್ದರು. ದಾಸಪ್ಪ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಬಲ್ಲವರಾಗಿದ್ದರೂ ವಿಷಯಲೋಲುಪರಾಗಿ ವೇಶ್ಯಾಸಹವಾಸದಲ್ಲಿ ಕಾಲ ಕಳೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಜಗನ್ನಾಥದಾಸರು ತಮ್ಮ ಮನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದರೂ ಅವರನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಲಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಒಂದು ದಿನ ರಾತ್ರಿ ದಾಸರ ಪೂಜೆ, ಭಜನೆಗಳ ಸಿದ್ಧತೆ ನೆಯುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಇದ್ದಕ್ಕಿದ್ದಂತೆಯೇ ದಾಸಪ್ಪ ಮನೆಗೆ ಬಂದರು. ಹೆಂಡತಿ ಗುಂಡಮ್ಮನ ಒತ್ತಾಯದಿಂದ ಮಡಿಯುಟ್ಟು ತಾವೂ ದಾಸರ ಭಜನೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದರು. ಇವರನ್ನು ಕಂಡ ಜಗನ್ನಾಥದಾಸರ ಶಿಷ್ಯ ಪ್ರಾಣೇಶದಾಸರು ಆದದ್ದಾಯಿತ್ತಿನ್ನಾದರೂ ಒಳ್ಳೇ ಹಾದಿ ಹಿಡಿಯೋ ಪ್ರಾಣಿ ಎಂದು ಅವರನ್ನೇ ಕುರಿತು ಹಾಡಿದರಂತೆ. ಅಂದಿನಿಂದ ಇವರು ಜಗನ್ನಾಥದಾಸರ ಶಿಷ್ಯರಾದರು. ಅವರಿಂದ ಶ್ರೀದವಿಠಲ ಎಂಬ ಅಂಕಿತವನ್ನು ಪಡೆದರು; ಕರ್ಜಿಗಿದಾಸರೆಂದು ಪ್ರಖ್ಯಾತರಾದರು. ಇವರು ಜಗನ್ನಾಥದಾಸರ ಹರಿಕಥಾಮೃತಸಾರಕ್ಕೆ ಇಪ್ಪತ್ನಾಲ್ಕು ಷಟ್ಪದಿಗಳಲ್ಲಿ ಫಲಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಸಾರವೆಂದರೆ ಹರಿಕಥಾಮೃತಸಾರ ಎಂದು ಮೆಚ್ಚಿ ನುಡಿದಿದ್ದಾರೆ. ತಮ್ಮ ಗುರು ಜಗನ್ನಾಥದಾಸರನ್ನು ಕುರಿತು ಸಂಗಸುಖವ ಬಯಸಿ ಬದುಕಿರೋ ರಂಗನೊಲಿದ ಭಾಗವತರು, ತೆರಳಿದರು ಶ್ರೀಜಗನ್ನಾಥದಾಸಾರ್ಯರು ಶಿರಿಪತಿಯ ಸ್ಮರಿಸಿ ಹರಿಪುರಕೆ ಹರುಷದಲಿ ಎಂಬ ಎರಡು ಕೀರ್ತನೆಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. **(ಟಿ.ಎನ್.ಎನ್.)**

ಶ್ರೀಧರ್, ಬಿ.ಎಚ್.: 1918–90. ಕವಿ, ವಿಮರ್ಶಕ. ಇಂದಿನ ಉಡುಪಿಜಿಲ್ಲೆ ಕುಂದಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಿಜೂರ ಗ್ರಾಮದ ಹೊಸಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಬವಳಾಡಿಯಲ್ಲಿ 1918 ಮಾರ್ಚ್ 3ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಸೀತಾರಾಮ ಹೆಬ್ಬಾರ, ತಾಯಿ ನಾಗಮ್ಮ. ಶ್ರೀಧರರ ದೊಡ್ಡಪ್ಪ ವಿದ್ವಾಂಸ ವೆಂಟರಮಣ ಕವಿಯಾಗಿದ್ದರು. ಶ್ರೀಧರ್ ಅವರು ಬಿಜೂರಿನ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಓದಿದರು. ಅದೇ ಕಾಲಕ್ಕೆ ತಂದೆ ಸೀತಾರಮ ಹೆಬ್ಬಾರರು ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಸೊರಬ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಂಡಿಗೆಗೆ ಬಂದು ದೇವಾಲಯದ ಅರ್ಚಕರಾದರು. ಇದರಿಂದ ಶ್ರೀಧರರ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಾಲಾ ಶಿಕ್ಷಣ ಸೊರಬ ಮತ್ತು ಸಾಗರಗಳಲ್ಲಾಯಿತು. ಮುಂದೆ ಸಾಗರದ ಮುನಸಿಪಲ್ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ವರ್ಷ ಓದಿ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಕೇಂದ್ರದಿಂದ ಎಸ್.ಎಸ್.ಸಿ. ಪಾಸಾದರು. ಮುಂದಿನ ಓದಿಗೆ ಹಣಕಾಸಿನ ಭದ್ರತೆಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಹೋಗಿ ವಾರಾನ್ನ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿವೇತನಗಳ ಮೇಲೆ ಯುವರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಎರಡು ವರ್ಷ ಇಂಟರಮಿಡಿಯೇಟ್ ಮುಗಿಸಿ, ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎ. ಆನರ್ಸ್ ಮುಗಿಸಿದರು. ಆನರ್ಸನಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆದು ಪೂರ್ಣ ಕೃಷ್ಣರಾವ್ ಬಂಗಾರದ ಪದಕ ಪಡೆದರು. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆದರು. ಆಗ ಇವರಿಗೆ ನವಿನಂ ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯ ಬಂಗಾರದ ಪದಕ ಲಭಿಸಿತು. ಇವರು ಬರೆದ ಕವಿಯೂ ವಿಜ್ಞಾನಿಯೂ ಎಂಬ ಪ್ರಬಂಧಕ್ಕೆ ಹೊನ್ನಸೆಟ್ಟಿ ಬಹುಮಾನವೂ ಬಂತು. ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಓದಿ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದಿಂದ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು (1941).

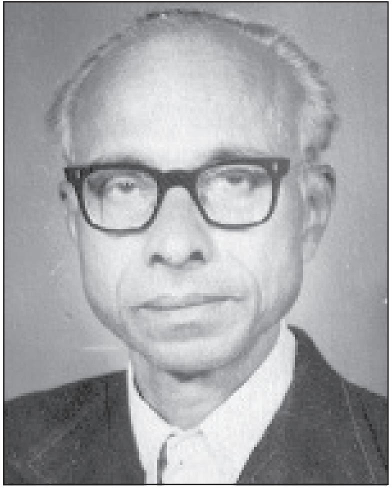

ತಮ್ಮ ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಿಂದ ಕವನಗಳನ್ನು, ಪ್ರಬಂಧಗಳನ್ನು ಬರೆಯುತ್ತ ಬಂದ ಶ್ರೀಧರರು ವಿಜ್ಞಾನ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್, ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಮತ್ತು ಪೌರಸ್ತ್ಯ ತತ್ವಜ್ಞಾನ, ಕಲೆ, ವಿಮರ್ಶೆ, ಮನೋವಿಜ್ಞಾನ, ಇತಿಹಾಸ, ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಆಳವಾದ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ಪ್ರಭುತ್ವ ಸಂಪಾದಿಸಿದರು. ಅದು ಇವರ ಭಾಷಣ ಬರೆಹಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಗೊಂಡಿವೆ.

ಇವರು ಪುಣೆಯ ಫೀಲ್ಡ್‌ಕಂಟ್ರೋಲರ್ ಆಫ್ ಮಿಲಿಟರಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ವರ್ಷ ಗುಮಾಸ್ತರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು (1942–43). ಅನಂತರ ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಭಟ್ಕಳದ ಇಸ್ಲಾಮಿಯಾ ಆಂಗ್ಲೋ ಉರ್ದು ಹೈಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷ ಸಹಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿ ಒಂದು ವರ್ಷ ಮುಖ್ಯೋಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಕರ್ಮವೀರ ವಾರಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ಕಾರ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷ ಉಪಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ದುಡಿದರು (1947–51). ಮುಂದೆ ಕುಮಟ ಕೆನರಾ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಹನ್ನೊಂದು ವರ್ಷ (1951–62) ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಶಿರಸಿಯ ಮಾಡರ್ನ್ ಎಜುಕೇಷನ್ ಸೊಸೈಟಿಯ ಕಲಾ ಮತ್ತು ವಿಜ್ಞಾನ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಉಪಪ್ರಾಂಶುಪಾಲರಾಗಿ ಏಳುವರ್ಷ (1962–69), ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಒಂದು ವರ್ಷ, ಅನಂತರ ಸಿದ್ದಾಪುರದ ಮಹಾತ್ಮ ಗಾಂಧಿ ಶತಾಬ್ದಿ ಕಾಲೇಜಿನ ಪ್ರಿನ್ಸಿಪಾಲರಾಗಿ (1969–76) ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಶಿರಸಿಯ ಮಾಡರ್ನ್ ಎಜುಕೇಶನ್ ಸೊಸೈಟಿಯ ಗೌರವ ಮ್ಯಾನೇಜರ್‌ರಾಗಿಯೂ ಕೆಲಸ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು (1976–1983).

ಇಂಟರ್ ಮಿಡಿಯೇಟ್ ಓದುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಸುಬೋಧರಾಮರಾಯರ ಕರೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಬರೆದ ಚಂಪಕಮಾಲಾ ವೃತ್ತದಲ್ಲಿದ್ದ ಕವನ ಮೊದಲು ಪ್ರಕಟವಾದ ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯ. ಕೈಗಾ ಅಣುಸ್ಥಾವರ ಕುರಿತು 'ನಾಗರಿಕ' ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಬರೆದದ್ದೇ ಇವರ ಕೊನೆಯ ಲೇಖನ (1990). ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಐವತ್ತು ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ನೂರಾರು ಲೇಖನಗಳನ್ನೂ ಇವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಮೇಘನಾದ, ಕಿನ್ನರಗೀತ, ಅಮೃತಬಿಂದು, ಮಂಜುಗೀತ, ರಸಯಜ್ಞ, ಮುತ್ತುರತ್ನ, ಕದಂಬ ವೈಭವ, ಕಂಟಕಾರಿ ಮಹಾಕಾವ್ಯಂ, ಜಾತವೇದ ಮೊದಲಾದುವು ಇವರ ಕವನ ಸಂಗ್ರಹಗಳು. ರಾಷ್ಟ್ರಭಕ್ತಿ, ಆದರ್ಶ,

ಮಾನವೀಯ ಮೌಲ್ಯಗಳ ಆರಾಧನೆ, ಕೆಲವೆಡೆ ತತ್ವಶಾಸ್ತ್ರದ ತಿರುಳು ಇವರ ಕಾವ್ಯದ ಜೀವಾಳ. ಕಂಟಕಾರಿ ಮಹಾಕಾವ್ಯಂ, ಭಾಷಣ ಭೈರವನ ಒಡ್ಡೋಲಗ, ವಿಚಾರ ವಿಜಯ, ಪಂಚಮುಖಿ– ಇವು ಇವರ ವಿಡಂಬನ ಪ್ರಜ್ಞೆಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿವೆ. ಬೇಂದ್ರೆ ಹೊಸಗನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಶೈಲಿ, ಕವೀಂದ್ರ ರವೀಂದ್ರ, ಕಾವ್ಯಸೂತ್ರ, ಪ್ರತಿಭೆ, ಸಂಸ್ಕೃತ ಕನ್ನಡಗಳ ಬಾಂಧವ್ಯ, ಪಸರಿಪ ಕನ್ನಡಕ್ಕೊಡೆಯನೀಗ ದರಾಂಕಿತ ಬೇಂದ್ರೆ ಮೊದಲಾದವು ವಿಮರ್ಶಾ ಗ್ರಂಥಗಳಾಗಿವೆ. ಭಾರತೀಯ ನಾಗರಿಕತೆಗೆ ಮನುವಿನ ಕೊಡುಗೆ, ವಿದೇಶದ ತಿಳಿವಳಿಕೆಗಳು, ಜ್ಞಾನಸೂತ್ರ, ಮಾನಸದರ್ಪಣ– ಇವು ವೈಚಾರಿಕ ಪುಸ್ತಕಗಳು. ಎಲ್.ಟಿ.ಶರ್ಮ ಅವರೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿ ಬನವಾಸಿಯ ಕದಂಬರು ಎಂಬ ಸಂಶೋಧನಾತ್ಮಕ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದರು. ಇಂಗ್ಲಿಷಿನಿಂದ ಇವರು ಭಾರತೀಯ ರಾಜಧರ್ಮದ ಸತ್ವ ಮತ್ತು ಸ್ವರೂಪ, ಭಾರತೀಯ ವಾಙ್ಮಯ, ಟಿ.ಎಸ್. ಈಲಿಯಟ್, ಮಾತೃಶ್ರೀ, ವೇದರಹಸ್ಯ, ನೆಹರೂ ಉವಾಚ, ರಮಣಮಾರ್ಗ, ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯಿಂದ ಕಾಳಿದಾಸ ಕಾವ್ಯ ಸೌರಭ, ಕುಂದಮಾಲೆ (ನಾಟಕ), ಸಂಸ್ಕೃತ ಸುಭಾಷಿತ ಸಂಗ್ರಹ, ರಾಜಧರ್ಮ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಮಾಡಿದ ಅನುವಾದಗಳಲ್ಲಿ ಅರವಿಂದ ಮಹರ್ಷಿ, ರಮಣ ಮಹರ್ಷಿ– ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಒತ್ತುಕೊಟ್ಟಿದ್ದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಶ್ರೀಧರರು ಹೆಸರಾಂತ ಕವಿಯಾಗಿದ್ದಂತೆ ವಿಮರ್ಶಕರಾಗಿ, ವಿಚಾರವಾದಿಗಳಾಗಿಯೂ ಅಷ್ಟೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು ಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿ ಮಯೂರಶರ್ಮ, ಕೌಶಿಕ ರಾಮಾಯಣ, ಬನವಾಸಿಯ ಕೈಪಿಡಿ ಬರೆದರು. ತಮ್ಮ ಜೀವನದ ಅನುಭವಗಳ ಗರುಡನೋಟ ‘ಜೀವಯಾನ’ದಲ್ಲಿ ದಾಖಲಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರ ಕಾವ್ಯಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಬಹುಮಾನ, ತೀ.ನಂ.ಶ್ರೀ. ಸ್ಮಾರಕ ಬಹುಮಾನ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಸುವರ್ಣ ಮಹೋತ್ಸವ ಬಹುಮಾನ ಲಭ್ಯವಾಗಿವೆ. ಇವರ ರಾಷ್ಟ್ರಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ರಾಜ್ಯ ಸರಕಾರದ ಅನುದಾನ, ಮೂರು ಸಾವಿರ ಮಠದ ಬಹುಮಾನ ಲಭಿಸಿದೆ. ಜ್ಞಾನಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಲೋಕಶಿಕ್ಷಣ ಟ್ರಸ್ಟ್ ಬಹುಮಾನ, ಮಾನಸದರ್ಪಣಕ್ಕೆ ಮದರಾಸು ಕ್ರಿಶ್ಚಿಯನ್ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕ ಸಮಿತಿಯ ಬಹುಮಾನ, ನೌಕಾಗೀತಕ್ಕೆ ಕೇಂದ್ರ ಸರಕಾರದ ರಕ್ಷಣಾಶಾಖೆಯ ಬಹುಮಾನ, ರಸಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ದೇವರಾಜ ಬಹದ್ದೂರ್ ಬಹುಮಾನ ಬಂದಿವೆ.

ಇವರು ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮೂರನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು (1974). ಐವತ್ತೈದನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ಗೋಷ್ಠಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು (1982). ಅನೇಕ ಸಂಘ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಇವರನ್ನು ಸನ್ಮಾನಿಸಿವೆ.

ಇವರು 1990 ಏಪ್ರಿಲ್ 24ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. **(ಎಸ್.ಎಂ.ಕೆ.)**

ಶ್ರೀಧರಾಚಾರ್ಯ: ಸು.1049. ಜೈನಕವಿ. ಜಾತಕತಿಲಕ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ. ಬೆಳುವಲ ನಾಡಿನ ನರಗುಂದ ಈತನ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ಜಾತಕತಿಲಕ ಗ್ರಂಥದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಧಾತ್ರಿಯನಾಹವಮಲ್ಲ ಭೂಮಿಪಾಲನೊಸೆದಾಳೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅದರಲ್ಲೇ ಹೇಳಿರುವ ಗ್ರಂಥರಚನೆ ಮುಗಿದ ದಿನವು 1049ರ ನವೆಂಬರ್ 16ನೆಯ ತಾರೀಕಿಗೆ ಸರಿಹೊಂದುವುದರಿಂದಲೂ ಇವನು ಚಾಳುಕ್ಯ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ (1044–68) ಆಸ್ಥಾನ ಕವಿಯಾಗಿದ್ದಿರಬಹುದೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಈತ ತನ್ನನ್ನು ಪ್ರಜ್ಞಾಧರ, ಶಾಸ್ತ್ರಕವಿತಾಚತುರ, ಕರಣರತ್ನ, ಬುಧತಿಲಕ, ಬುಧಮಿತ್ರ, ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವ ರತ್ನಾಕರ, ಕವಿರಾಜಬಾಂಧವ, ಪದ್ಯವಿದ್ಯಾಧರ, ಸುಜನೈಕಬಾಂಧವ, ಗದ್ಯಪದ್ಯವಿದ್ಯಾಧರ ಮುಂತಾಗಿ ವಿಶೇಷಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಪೂರ್ವಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಪ, ಚಂದ್ರಭಟ್ಟ, ಮನಸಿಜ, ಗಜಾಂಕುಶ, ಗುಣವರ್ಮ–ಇವರನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಜಾತಕತಿಲಕ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲನೆಯ ಕನ್ನಡ ಜ್ಯೋತಿಷಗ್ರಂಥ. ಇದರಲ್ಲಿ 345 ಕಂದಪದ್ಯಗಳೂ 177 ಮತ್ತೇಭವಿಕ್ರೀಡಿತ ವೃತ್ತಗಳೂ 39 ಚಂಪಕ ಮಾಲಾ ವೃತ್ತಗಳೂ 21 ಮಹಾಸ್ರಗ್ಧರಾವೃತ್ತಗಳೂ 9ಅಕ್ಕರವೃತ್ತಗಳೂ 4ಶಾರ್ದೂಲವಿಕ್ರೀಡಿತ ವೃತ್ತಗಳೂ 3ಪೃಥ್ವೀವೃತ್ತಗಳೂ 2ಉತ್ಪಲಮಾಲಾ ವೃತ್ತಗಳೂ ಇವೆ. ಸಂಜ್ಞಾಪ್ರಕರಣ, ಬಲಾಬಲಪ್ರಕರಣ, ಗರ್ಭಾದಾನ ಪ್ರಕರಣ, ಜನ್ಮಪ್ರಕರಣ, ವಿಯೋನಿಜನ್ಮಪ್ರಕರಣ, ಅರಿಷ್ಟಯೋಗಪ್ರಕರಣ, ಆಯುರ್ದಾಯಪ್ರಕರಣ, ದಶಾಂತರ್ದಶಾಪ್ರಕರಣ, ಅಷ್ಟಕವರ್ಗಪ್ರಕರಣ, ಕರ್ಮಜೀವನ ಪ್ರಕರಣ, ದ್ವಿತ್ರಿಗ್ರಹಯೋಗ ಪ್ರಕರಣ, ಪ್ರವ್ರಜ್ಯಾಯೋಗ ಪ್ರಕರಣ, ರಾಶಿಶೀಲಪ್ರಕರಣ, ಲಗ್ನಾದಿಭಾವಪ್ರಕರಣ, ದ್ರೇಕ್ಕಾಣಪ್ರಕರಣ, ದೃಷ್ಟಿಪ್ರಕರಣ, ಅನಿಷ್ಟಯೋಗ ಪ್ರಕರಣ, ಸ್ತ್ರೀಜಾತಕಫಲಪ್ರಕರಣ, ನಿರ್ಯಾಣಪ್ರಕರಣ, ನಷ್ಟಜಾತಕಪ್ರಕರಣ ಎಂಬ 24 ಪ್ರಕರಣಗಳಿವೆ. ಒಂದೊಂದು ಪ್ರಕರಣ ವಿಷಯವೂ ಒಂದೊಂದು ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಕವಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿರುವ ವರಾಹಮಿಹಿರಾಚಾರ್ಯನ ಬೃಹಜ್ಜಾತಕ ಮತ್ತು ಲಘುಜಾತಕ, ಕಲ್ಯಾಣವರ್ಮನ ಸಾರಾವಳಿ ಈ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಅವನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಪದ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಭಾಷಾಂತರಿಸಿ ಈ ಕೃತಿಯನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೂ ಈತ ತಾನು ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಭಾಷಾಂತರ ಮಾಡಿರುವ ಅಂಶವನ್ನು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿಲ್ಲ. ಶಾಸ್ತ್ರಗ್ರಂಥವಾದರೂ ಕೆಲವು ಕಡೆ ಕಾವ್ಯತ್ವಕ್ಕೆ ನಿದರ್ಶನಗಳು ಸಾಕಷ್ಟು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಚಂದ್ರಪ್ರಭಚರಿತೆ ಈತನ ಇನ್ನೊಂದು ಕೃತಿ. ಇದು ಉಪಲಬ್ಧವಿಲ್ಲ. **(ಎಸ್.ಎನ್.ಕೆ.)**

ಶ್ರೀನಿವಾಸನ್, ಎಂ.ಆರ್.: 1930– . ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಖ್ಯಾತಿಯ ಅಣುವಿಜ್ಞಾನಿ. 1930 ಜನವರಿ 5ರಂದು ಸಂಪ್ರದಾಯಸ್ಥ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್ ಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ಎಂ.ಎಸ್.ರಾಮಸ್ವಾಮಿ, ತಾಯಿ ಸೀತಮ್ಮ. ಇವರ ತಂದೆಯವರು ಹಳೇ ಮೈಸೂರು ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗಣಿತದ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದರು. ಶ್ರೀನಿವಾಸನ್ ಅವರು ತಮ್ಮ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಬಸವನಗುಡಿಯ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಪ್ರೈಮರಿ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಮಾಧ್ಯಮದಲ್ಲೇ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಮುಂದೆ ಮಧುಗಿರಿ, ಮಂಡ್ಯ, ಮೈಸೂರುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲಾ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಕಾಲೇಜ್ ಆಫ್ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್‌ನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿ (ಈಗಿನ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜು) ಮೆಕ್ಯಾನಿಕಲ್ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಪದವಿ ಪಡೆದರು (1950). ಕೊಲೊಂಬೋ ಪ್ಲಾನ್‌ನ ಶಿಷ್ಯವೇತನ ಪಡೆದು ಕೆನಡದ ಮಾಂಟ್ರಿಯಲ್ ಮ್ಯಾಕ್‌ಗಿಲ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಪದವಿ ಪಡೆದರು (1952). ಮುಂದೆ ಕಂಬಶ್ಚನ್ ಪ್ರಾಬ್ಲಮ್ಸ್ ಆಫ್ ಗ್ಯಾಸ್ ಟರ್ಬೈನ್ ಎಂಬ ವಿಷಯ ಕುರಿತು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪದವಿ ಗಳಿಸಿದರು (1954). ಇವರಿಗೆ ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್‌ನಲ್ಲಿ ಒಂದು ವರ್ಷ ಕಾಲ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಗ್ಯಾಸ್ ಟರ್ಬೈನ್‌ಗಳನ್ನು ವಿನ್ಯಾಸ ಮಾಡುವ ಅವಕಾಶ ದೊರೆಯಿತು.

ಅನಂತರ ಸ್ವದೇಶಕ್ಕೆ ಮರಳಿದರು. ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಡಾ.ಹೋಮಿ ಜೆ. ಭಾಭಾ ಅವರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿದ್ದ ಅಣುಶಕ್ತಿ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಇವರು ಸೇರ್ಪಡೆಗೊಂಡರು. ಇವರ ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆ, ಕಾರ್ಯಸಾಧನೆಗಳು ಭಾಭಾ ಅವರ ಗಮನ ಸೆಳೆದವು. 1956ರಲ್ಲಿ ಟ್ರಾಂಬೇ ಅಣುಸ್ಥಾವರವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲು ಇವರನ್ನು ಆಯೋಜಿಸಲಾಯಿತು. ಅಂದಿನಿಂದ ಇವರು ಭಾರತದ ಎಲ್ಲ ಅಣುಸ್ಥಾವರಗಳ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ ಸಕ್ರಿಯವಾಗಿ ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಭಾರತದ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲ ಸಂಶೋಧನ ಸ್ಥಾವರ ‘ಅಪ್ಸರ’ದ ನಿರ್ಮಾಣದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಇತ್ತೀಚಿನ ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೈಗಾ

ಅಣುಸ್ಥಾವರ ನಿರ್ಮಾಣದ ವಿನ್ಯಾಸ, ಪ್ರಯೋಗಶಾಲೆಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆಗಳವರೆಗೆ ಇವರದು ಅಣುಸ್ಥಾವರ ನಿರ್ಮಾಣ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲದ ಪಯಣ.

ಇವರು ಭಾರತದ ಮೊದಲ ಅಣುಸ್ಥಾವರ ತಾರಾಪುರ ಅಣುಶಕ್ತಿ ಘಟಕದ ಮುಖ್ಯ ಯೋಜನಾ ಎಂಜಿನಿಯರ್ ಆಗಿ ಅದ್ಭುತ ಸಾಧನೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರು (1959). ಭಾರತದಂತಹ ರಾಷ್ಟ್ರದಲ್ಲಿ ಅಣುಶಕ್ತಿಯ ಬಳಕೆಗೆ ಭದ್ರಬುನಾದಿ ಹಾಕಿದರು. 1966ರಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರದಲ್ಲಿ ಮೊದಲಬಾರಿಗೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ದೇಸೀ ಪ್ರತಿಭೆಗಳಿಂದಲೇ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಕಲ್ಪಾಕಂ ಅಣುಸ್ಥಾವರ ಘಟಕದ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಇವರು ಮುಖ್ಯಎಂಜಿನಿಯರ್ ಆಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು (1966). ಅನಂತರ ಮುಂಬೈಗೆ ಹಿಂತಿರುಗಿದ ಇವರು 1974ರಲ್ಲಿ ಪವರ್ ಪ್ರಾಜೆಕ್ಟ್‌ನ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ವಿಭಾಗದ ನಿರ್ದೇಶಕರಾದರು. ಮುಂದೆ ಇದೇ 'ನ್ಯೂಕ್ಲಿಯರ್ ಪವರ್‌ಬೋರ್ಡ್' ಆಗಿ ಪರಿವರ್ತನೆಯಾಯಿತು. 1984ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಇದರ ಮೊದಲ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. ಈ ಹುದ್ದೆಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಎಲ್ಲ ಅಣುಶಕ್ತಿ ಘಟಕಗಳ ವಿನ್ಯಾಸ ಹಾಗೂ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಣೆಯಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದ್ದರು. ಅಣುಶಕ್ತಿ ಕಮಿಷನ್ ಹಾಗೂ ಅಣುಶಕ್ತಿ ವಿಭಾಗದ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ (1987), ನ್ಯೂಕ್ಲಿಯರ್ ಪವರ್ ಕಾರ್ಪೊರೇಷನ್ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಸ್ಥಾಪಕ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾಗಿ, ಯೋಜನಾ ಆಯೋಗದ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. 1990ರಲ್ಲಿ ಸೇವೆಯಿಂದ ನಿವೃತ್ತರಾದ ಇವರು ಊಟಿಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದರು. ಇವರ ಪತ್ನಿ ಗೀತಾ ಶ್ರೀನಿವಾಸನ್. ಅವರ 'ಕ್ಲೀನ್ ಊಟಿ ಫ್ರಂ ಪ್ಲಾಸ್ಟಿಕ್ಸ್' ಯೋಜನೆ ಅತ್ಯಂತ ಜನಪ್ರಿಯತೆ ಗಳಿಸಿದೆ. ಫ್ರಂ ಫಿಷನ್ ಟು ಫ್ಯೂಷನ್ ಎಂಬುದು ಶ್ರೀನಿವಾಸನ್ ಅವರ ಆತ್ಮಕಥೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಭಾರತೀಯ ಅಣುಶಕ್ತಿಯ ವಿಕಾಸದ ಚರಿತ್ರೆಯೂ ಅಡಕವಾಗಿದೆ. ಇವರು ಪರಿಸರವಾದಿಯೂ ಹೌದು. ಈಗ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಸೆಕ್ಯೂರಿಟಿ ಕೌನ್ಸಿಲ್‌ನ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿರುವ ಇವರು ಅಣುಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪರ್ಯಾಯ ಶಕ್ತಿಯ ಮೂಲವಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಅನಿವಾರ್ಯತೆಯ ಬಗೆಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಚಿಂತನೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರು ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಸೇವೆಗಾಗಿ ಲಭ್ಯವಾಗಿರುವ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳಿವು: ಪದ್ಮಶ್ರೀ (1984), ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಬೋರ್ಡ್ ಆಫ್ ಪವರ್‌ನ ವಜ್ರಮಹೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1987), ಇಂಡಿಯಾ ದೇಶದ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ವಿನ್ಯಾಸಕಾರ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಇಂಡಿಯನ್ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್‌ನ ಹೋಮಿ ಭಾಭಾ ಸ್ವರ್ಣಪದಕ, ವಿಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ತಾಂತ್ರಿಕತೆಗಾಗಿ ಓಂಪ್ರಕಾಶ್ ಭಸಿನ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಪದ್ಮಭೂಷಣ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1990).

(ಡಿ.ಎಂ.ಪಿ.)

ಶ್ರೀನಿವಾಸಯ್ಯಂಗಾರ್, ಎಂ.ಜೆ.: 1924– . ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವೈಣಿಕ ವಿದ್ವಾಂಸರು. 1924 ಮೇ 20ರಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಜನಾರ್ಧನ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್, ತಾಯಿ ಜಾನಕಿ ಅಮ್ಮಾಳ್. ಇವರ ತಂದೆಯವರು ದೊಡ್ಡ ವೈಣಿಕ ವಿದ್ವಾಂಸರು. ತಂದೆಯವರೇ ಇವರ ಮೊದಲ ಗುರು. ಇವರು 14 ವರ್ಷದವರಾಗಿದ್ದಾಗ ಸಂಗೀತದ ಪ್ರೌಢಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕಾಗಿ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದು ಹೆಸರಾಂತ ವೈಣಿಕರಾಗಿದ್ದ ವೀಣೆ ಶೇಷಣ್ಣನವರ ಶಿಷ್ಯ ವೀಣೆ ವೆಂಕಟಗಿರಿಯಪ್ಪನವರ ಬಳಿ ಶಿಷ್ಯರಾಗಿ ಸೇರಿದರು. ಇವರ ಪ್ರತಿಭೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಿದ ವೆಂಕಟಗಿರಿಯಪ್ಪನವರು ಅರಮನೆಯ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಉತ್ಸವಗಳಿಗೂ ತಮ್ಮೊಂದಿಗೆ ಇವರನ್ನೂ ವೀಣೆ ನುಡಿಸುವಂತೆ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದರು.

ಸುಮಾರು ಐದು ದಶಕಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚುಕಾಲ ಸಂಗೀತ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಇವರು ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಭಾರತದ ಉದ್ದಗಲಕ್ಕೂ ಇವರ ಖ್ಯಾತಿ ಪಸರಿಸಿದೆ. ಮೈಸೂರು ಅರಮನೆಯ ದರ್ಬಾರ್ ಸಭೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಎಲ್ಲ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲೂ ಇವರ ಅಮೋಘ ಸಂಗೀತ ಕಛೇರಿಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದಿವೆ. ಶಿಷ್ಯರೊಂದಿಗೆ ಇವರು ನೀಡುತ್ತಿದ್ದ ಪಂಚವೀಣಾ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಶಂಸೆ ಗಳಿಸಿವೆ.

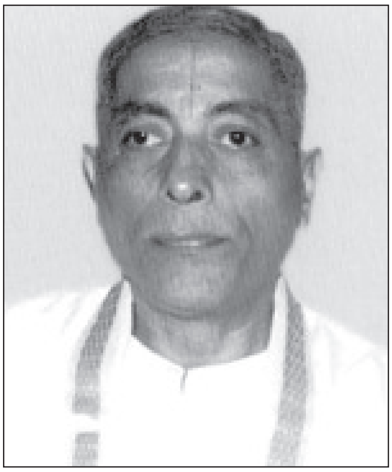

ಮೈಸೂರಿನ ಸಂಗೀತರತ್ನ ಪಿಟೀಲು ಚೌಡಯ್ಯನವರು ಸಂಸ್ಥಾಪಕ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದ ಅಯ್ಯನಾರ್ ಕಲಾಶಾಲೆ ಹಾಗೂ ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರದ ಕಲಾಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಭಗಿನಿ ಸೇವಾ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ ಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿ ಸು. 30 ವರ್ಷಗಳಿಗೂ ಹೆಚ್ಚುಕಾಲ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆಕಾಶವಾಣಿಯ 'ಎ' ದರ್ಜೆ ಕಲಾವಿದರಾಗಿ ಹಲವಾರು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸಂಗೀತ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಆಕಾಶವಾಣಿಯ ಶ್ರವ್ಯ ಗಾಯನ ಪರೀಕ್ಷಾ ಮಂಡಳಿಯ (ಆಡಿಷನ್‌ಬೋರ್ಡ್) ಸದಸ್ಯರಾಗಿ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯುದ ಲಲಿತ ಕಲೆಗಳ ಕಾಲೇಜಿನ ಪರೀಕ್ಷಕರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರ ಅಪಾರ ವಿದ್ವತ್ತನ್ನು ಗುರುತಿಸಿದ ಹಲವಾರು ಸಂಘ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಇವರಿಗೆ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿವೆ. ಗಾನಕಲಾಪರಿಷತ್ತು 22ನೆಯ ಸಂಗೀತ ಸಮ್ಮೇಳನಕ್ಕೆ ಇವರನ್ನು ಅಧ್ಯಕ್ಷರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಗಾನಕಲಾ ಭೂಷಣ ಬಿರುದಿನಿಂದ ಇವರನ್ನು ಸನ್ಮಾನಿಸಿದೆ (1992). ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗೀತ ನೃತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಕರ್ನಾಟಕ ಕಲಾತಿಲಕ (1993), ಬೆಂಗಳೂರಿನ ನಾದಜ್ಯೋತಿ ತ್ಯಾಗರಾಜಸ್ವಾಮಿ ಭಜನ ಸಭೆ ನೀಡಿದ ಕಲಾಜ್ಯೋತಿ (1999) ಬಿರುದುಗಳು ಇವರಿಗೆ ಸಂದಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1994), ಕನಕ ಪುರಂದರ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (2002–03)– ಇವು ಇವರಿಗೆ ಸಂದ ಪ್ರಮುಖ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು.

(ಎಚ್.ಆರ್.ಎಲ್.)

ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ನಾರಾಯಣ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್: 1901–72. ಹೆಸರಾಂತ ಗಣಿತ ಸಂಶೋಧಕ, ಬೋಧಕ ಮತ್ತು ಲೇಖಕರು. ಸಂಸ್ಕೃತ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಪದಶಃ ಸರಳ ಅನುವಾದ ಮಾಡಿದ ಮಾರ್ಗ ಪ್ರವರ್ತಕ ಮತ್ತು ಆಧುನಿಕ ಕನ್ನಡ ವಿಜ್ಞಾನ ವಾಙ್ಮಯದ ಅಭಿವರ್ಧನೆಗೆ ಅಪಾರ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಹಿರಿಚೇತನ. ಸಿಎನ್ಎಸ್ ಎಂದೇ ಖ್ಯಾತನಾಮರು. ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕನ್ನೇಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ 1901 ಫೆಬ್ರವರಿ 21ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತ ವ್ರತಾದಿಗಳ ಆಚರಣೆ, ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ, ಜೊತೆಗೆ ಅಂದಿನ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಪದ್ಧತಿ ಅನುಸಾರ ಲೋವರ್ ಸೆಕೆಂಡರಿ ತರಗತಿಗೆಂದು ಐಚ್ಛಿಕ ವಿಷಯವಾಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಾಠ – ಹೀಗೆ ಇವರ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ನಡೆಯಿತು. ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಠ್ಯವಾಗಿ ಯೋಜಿತವಾಗಿದ್ದ ರಾಮಾಯಣದ ಸುಂದರಕಾಂಡದಲ್ಲಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸರ್ಗಗಳ ಅಭ್ಯಾಸ ಇವರ ಮೇಲೆ ಅಚ್ಚಳಿಯದ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿತು.

ಇವರ ಒಲವು ಗಣಿತದ ಕಡೆಗೆ. 1916ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಎಸ್ಎಸ್ಎಲ್‌ಸಿ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಇಡೀ ಸಂಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಮೂರನೆಯ ಸ್ಥಾನ ಗಳಿಸಿದರು. ಬೆಂಗಳೂರು ಸರ್ಕಾರಿ ಕೊಲಿಜಿಯಟ್ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ

ಪ್ರವೇಶ ತರಗತಿ ಮತ್ತು 1917ರಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶ ಪರೀಕ್ಷೆ ಮುಗಿಸಿ ಸ್ನಾತಕ ವ್ಯಾಸಂಗಕ್ಕಾಗಿ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜನ್ನು ಸೇರಿದರು. ಉನ್ನತವ್ಯಾಸಂಗಕ್ಕೆ ಗಣಿತವನ್ನು ಆರಿಸಿಕೊಂಡರು. ಅಂದಿನ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಗಣಿತ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದುದರಿಂದಲೂ ಮದರಾಸು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಸುಲಭಸ್ಥಾನ ಗಳಿಕೆಯಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದಲೂ ದೂರದ ಕೋಲ್ಕತ ನಗರಕ್ಕೆ ಗಣಿತದ ಎಮ್.ಎಸ್ಸಿ ಪದವಿಗಾಗಿ ತೆರಳಬೇಕಾಯಿತು. ಪ್ರತಿಭಾಶಾಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿದ್ದ ಕಾರಣ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನ ಇವರಿಗೆ ರೂ 50 ಮಾಸಿಕ ವೇತನ ಕೊಡಮಾಡಿತು. ಆಗ ಕೋಲ್ಕತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕುಲಪತಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಆಶುತೋಷ ಮುಖರ್ಜಿ ಎಂಬ ಮೇಧಾವಿಯ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಅದೊಂದು ಉನ್ನತ ಬೌದ್ಧಿಕ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅನಾರೋಗ್ಯ ಪೀಡಿತರಾದಾಗಲೂ ಎದೆಗುಂದದೆ ಇವರು ಕೋಲ್ಕತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಆ ತನಕ ತನ್ನ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲೇ ಕಂಡಿರದಂಥ ಗರಿಷ್ಠ ಅಂಕ ಸಾಧನೆಯೊಂದಿಗೆ ಪ್ರಥಮ ದರ್ಜೆ ಗಳಿಸಿದ್ದರು.

ತರುವಾಯ ಇವರು ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದರು (1923). ಇವರು ಎಷ್ಟು ಗಣಿತ ವಿಷಯ ಕೇಂದ್ರೀಕೃತರಾಗಿದ್ದರೆಂದರೆ, ಇವರ ಸ್ಪಷ್ಟ ಮಾತುಗಾರಿಕೆ ಹಾಗೂ ವಿಷಯವನ್ನು ಮುಟ್ಟಿಸುವ ರೀತಿಯೆಲ್ಲ ಗಣಿತ ಪ್ರಮೇಯಗಳಂತೆ ಸಿದ್ಧವಾಕ್ಯಗಳೇ ಆಗಿದ್ದುವು. ನಿಷ್ಠಾವಂತ ಬೋಧನೆಯೂ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿದ್ದ ಪರಮಸಹಿಷ್ಣುತೆಯೂ ಇವರನ್ನೊಬ್ಬ ಆದರ್ಶ ಶಿಕ್ಷಕನನ್ನಾಗಿ ರೂಪಿಸಿದ್ದುವು. ಇದಾದ ಮರುವರ್ಷವೇ ಇವರಿಗೆ ಅಸಿಸ್ಟೆಂಟ್ ಪ್ರೊಫೆಸರಾಗಿ ಬಡ್ತಿ ದೊರಕಿತು. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿಗೆ ವರ್ಗವೂ ಆಯಿತು. 1923ರಲ್ಲಿ ಮದುವೆಯಾಯಿತು. ಅದೇ ವರ್ಷ ಇಂಡಿಯನ್ ಆಡಿಟ್ಸ್ ಅಂಡ್ ಅಕೌಂಟ್ಸ್ ಪರೀಕ್ಷೆಯ ನಾಗರಿಕ ವಿಭಾಗದ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಸ್ಥಾನ ಗಳಿಸಿದರೂ ಹುದ್ದೆ ಖಾಲಿಯಿರಲಿಲ್ಲವಾಗಿ, ಕಾಲೇಜು ಅಧ್ಯಾಪನವೇ ಗಟ್ಟಿಯಾಯಿತು. 1928ರಲ್ಲಿ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಗಣಿತ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ತರಗತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದಾಗ ಅಲ್ಲಿಯ ತರಗತಿಗಳು ಇವರ ಗಣಿತಜ್ಞಾನ ಹರಿತಗೊಳ್ಳಲು ಅದಮ್ಯ ಉತ್ಸಾಹವೂ ಕೂಡಿಬಂತು.

ಅನಂತರ ಇವರ ಸಂಶೋಧನ ಪ್ರಬಂಧ ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಪರಾಮರ್ಶೆಗಾಗಿ ಕೋಲ್ಕತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಪಿತವೂ ಆಯಿತು. ಅದನ್ನು ಮೌಲ್ಯಮಾಪನಕ್ಕೊಳಪಡಿಸಿದವರು ಎ.ಆರ್.ಫರ್ಸೈತ್, ಡಿ.ಇ.ಲಿಟ್ಲ್‌ವುಡ್ ಮತ್ತು ಇ.ಟಿ.ವ್ಹಿಟೇಕರ್ ಎಂಬ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಖ್ಯಾತಿಯ ಗಣಿತ ವಿದ್ವಾಂಸರು. ಅದೊಂದು ಅತ್ಯಂತ ಮೌಲಿಕವಾದ ಸಂಶೋಧನಕಾರ್ಯ ಎಂದು ಘೋಷಿಸಿದ ತ್ರಿಸದಸ್ಯರ ಮೌಲ್ಯಮಾಪನ ಸಮಿತಿ ಅದಕ್ಕೆ ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಬದಲು ಡಿ.ಎಸ್‌ಸಿ. (ಡಾಕ್ಟರ್ ಆಫ್ ಸೈನ್ಸ್) ಎಂಬ ಪದವಿ ಪ್ರದಾನಿಸಲು ಶಿಫಾರಸು ಮಾಡಿತು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಇವರು ಗಣಿತಪ್ರಿಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ, ಮೇಧಾವಿಗಳ ಒಂದು ಗುಂಪನ್ನೇ ಹುಟ್ಟುಹಾಕಿ ಸದಾ ಚರ್ಚೆ, ನಿಬಂಧ ಮಂಡನೆ, ಬರೆವಣಿಗೆ, ಸಂಶೋಧನೆ ಎಂದು ತೊಡಗಿದರು. ಇವರು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಮಾಡಿದ ಗುರುತರ ಕೆಲಸವೆಂದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಹರಿದು ಹಂಚಿಹೋಗಿದ್ದ ಹಲವಾರು ಗಣಿತ ವಿಷಯ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಶೋಧಿಸಿದ್ದು ಹಾಗೂ ನಶಿಸಿಹೋಗಿದ್ದ ಹಲವಾರು ಗಣಿತ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳನ್ನು ಹೆಕ್ಕಿ ಒಂದು ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಚೌಕಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಬಂಧಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ್ದು. ಇದರ ಫಲವಾಗಿ ಮೂಡಿಬಂದದ್ದೇ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಯಲ್ಲಿ 'ಗಣಿತಶಾಸ್ತ್ರದ ಚರಿತ್ರೆ' (1945). ಇದನ್ನು 1955ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಪ್ರಕಟಿಸಿತು. ಈ ಗ್ರಂಥದ ಪೂರ್ವಾರ್ಧ ಗಣಿತದ ಸಮಗ್ರ ಇತಿಹಾಸದ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವರದಿಯನ್ನೂ ಉತ್ತರಾರ್ಧ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಇದೇ ಇತಿಹಾಸದ ವರದಿಯನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಇದನ್ನೆ ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ನಲ್ಲಿ ಏನ್ಶಿಯೆಂಟ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಮ್ಯಾಥೆಮೆಟಿಕ್ಸ್ (1967) ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಲಾಯಿತು. ಇದರ ತರುವಾಯ ಇವರು ಖಗೋಳಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಕುರಿತು ಉಪನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ನೀಡಿ ಅದನ್ನು ಮುಂದೆ ಪುಸ್ತಕರೂಪದಲ್ಲಿ ಹೊರತಂದರು. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಹೊರತಂದ ಪ್ರಚಾರೋಪನ್ಯಾಸ ಮಾಲೆಯ ಮೊದಲ ಪುಸ್ತಕ 'ಖಗೋಳಶಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರವೇಶ'. ಆಧುನಿಕ ವಿಜ್ಞಾನದ ಪರಿಕಲ್ಪನೆಗಳನ್ನಾಗಲೀ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞಾನವನ್ನಾಗಲೀ ಗಣಿತದಂಥ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ವಿಷಯಗಳನ್ನಾಗಲೀ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಮಂಡಿಸುವುದು ಸಾಧ್ಯವೇ ಇಲ್ಲ ಎಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರು ತಿಣುಕುತ್ತಿದ್ದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಇವರ ಸಾಧನೆ ಮಹತ್ತ್ವದ್ದಾಗಿತ್ತು.

ಭಾರತೀಯ ಗಣಿತಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಖಗೋಳವಿಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಇವರು ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಸೇವೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ದ್ವಾರಕಾ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಅಖಿಲ ಕರ್ನಾಟಕ ಜ್ಯೋತಿಷಿಕ ಸಂಘದ ತೃತೀಯ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷಸ್ಥಾನ ಲಭಿಸಿತು (1947); ಇದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಕ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಇವರಿಗೆ 'ಗಣಿತ ಕಳಾನಿಧಿ' ಬಿರುದನ್ನೂ ಪ್ರದಾನ ಮಾಡಿದರು. ಭಾರತದ ಗಣಿತ ವಿದ್ವಾಂಸರಿಗೆ ಪರಮ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಎಂದು ಕಂಡಿರುವ ಭಾರತೀಯ ಗಣಿತಸಂಘದ ವಾರ್ಷಿಕ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷ ಪದವಿಯನ್ನು ಆಂಧ್ರದ ವಾಲ್ಟೇರಿನಲ್ಲಿ ನೀಡಲಾಯಿತು (1962). ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಚಿನ್ನದ ಹಬ್ಬದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ (1970) ಇವರ ವಿಜ್ಞಾನವಾಙ್ಮಯದ ಕೊಡುಗೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಸನ್ಮಾನಿಸಲಾಯಿತು. ಕನ್ನಡ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ರಾಮಾಯಣದ ಕರ್ತೃವಾದ ಇವರನ್ನು ಕನ್ನಡದ ಜನತೆ ಕನ್ನಡ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಎಂದೇ ಗುರುತಿಸಿದೆ. ಮೂಲ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ರಾಮಾಯಣದ ಪದಶಃ ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದವಿದು. ಸು. 32 ವರ್ಷ ಕಾಲ ಇವರು ಅಧ್ಯಾಪನ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾಶೀಲವಾಗಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. 1938ರಲ್ಲಿ ಗಣಿತ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ, 1955ರಲ್ಲಿ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನ ಪ್ರಾಚಾರ್ಯರಾಗಿ, 1955ರಿಂದ 58ರ ತನಕ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಗೌರವ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ, 1963ರ ತನಕ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಗಣಿತ ವಿಭಾಗದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾಗಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು. 1963–65ರ ಎರಡು ವರ್ಷ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಯುಜಿಸಿ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದರು. ಮತ್ತೆ 1966–67ರ ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಗೌರವ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕನ್ನಡ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕ ಸಮಿತಿಯ ಗಣಿತ ವಿಭಾಗದ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು (1967–72). ಆಧುನಿಕ ಬೀಜಗಣಿತದ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಮೌಲಿಕ ಆಕರಗ್ರಂಥ ರಚಿಸಿಕೊಟ್ಟರು.

ಆಧುನಿಕ ಕನ್ನಡ ವಿಜ್ಞಾನ ವಾಙ್ಮಯ ನಿರ್ಮಾಪಕರ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಇವರದು ಹಿರಿಹೆಸರು. ವಿಷಯ ಯಾವುದೇ ಇರಲಿ, ಪರಿಕಲ್ಪನೆ ಎಷ್ಟೇ ಸಂಕೀರ್ಣವಾಗಿರಲಿ, ಬಲ್ಲವ ಅದನ್ನು ಇತರರಿಗೆ ತಿಳಿಯ ಹೇಳುವಾಗ

ಭಾಷಾಪ್ರತಿಬಂಧನ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಎದುರಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಎದುರಾಗಬಾರದು ಎಂಬುದು ಇವರ ದೃಢನಂಬಿಕೆ. ಇದರ ಪ್ರಾಯೋಗಿಕ ನಿದರ್ಶನ ಇವರು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಬರೆದಿರುವ ಹಲವಾರು ಉತ್ತಮ ಗ್ರಂಥಗಳು. 1970ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಬರೆದು ಓದಿದ ಕನ್ನಡ ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಶಬ್ದಗಳ ಸಮಸ್ಯೆ ಎಂಬ ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ "ನಾವು ಗಮನಿಸಬೇಕಾದುದು ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಶಬ್ದಗಳ ಸಮಸ್ಯೆಯನ್ನಲ್ಲ, ಭಾಷೆಯನ್ನು ಸರ್ವತೋಮುಖವಾಗಿ ಬೆಳೆಸುವ ಸಮಸ್ಯೆ ಎಂದು ನನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ" ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಭಾಷೆ ಬೆಳೆದರೆ ಈ ಕಾಲ್ಪನಿಕ ಸಮಸ್ಯೆ (ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಶಬ್ದಗಳ ಅಭಾವ) ತಾನಾಗಿಯೇ ಪರಿಹಾರವಾಗುವುದೆಂಬುದೂ ಇವರ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾನುಭವ.

ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವಕೋಶ ಗಣಿತ ಉಪಸಮಿತಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಆಲೇಖ್ಯವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಅದನ್ನು ಕಾರ್ಯಗತಗೊಳಿಸುವಲ್ಲಿ ಅಮೂಲ್ಯ ದಿಗ್ದರ್ಶನ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ವಿಶ್ವಕೋಶಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ವತಃ ಬರೆದಿರುವ ಹಾಗೂ ಅನುವಾದಿಸಿರುವ ಲೇಖನಗಳೂ ಸಂಪಾದಿಸಿ ಪರಿಷ್ಕರಿಸಿರುವ ಇತರರ ಲೇಖನಗಳೂ ವಿಶೇಷ ಕೊಡುಗೆಗಳು. *

ಶ್ರೀನಿವಾಸಪುರ: ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ, ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಚಿಂತಾಮಣಿ, ನೈಋತ್ಯ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಕೋಲಾರ, ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ಮುಳಬಾಗಲು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಯಲದೂರು, ನೆಲವಂಕಿ, ರೋಣೂರು, ರಾಯಲಪಾಡು ಮತ್ತು ಶ್ರೀನಿವಾಸಪುರ ಐದು ಹೋಬಳಿಗಳಿದ್ದು 347 ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ. ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 855.6 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,84,721.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಹುಭಾಗ ಬಯಲು ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದ್ದು ಕೆಲವೆಡೆ ಚಪ್ಪಟೆ ಆಕಾರದ ಲ್ಯಾಟರೈಟ್ ಶಿಲೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಬೆಟ್ಟಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಸಣ್ಣಕಲ್ಲು ಮಿಶ್ರಿತ ಮಣ್ಣು ಮತ್ತು ಕೆಂಪು ಹಾಗೂ ಜಂಬುಮಣ್ಣು ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಕಸಬು ವ್ಯವಸಾಯ. ಸಣ್ಣಕಲ್ಲು ಮಿಶ್ರಿತ ಕೆಂಪುಮಣ್ಣುಳ್ಳ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ನೆಲಗಡಲೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಮಾವು, ಹುಣಿಸೆ ಪ್ರಮುಖ ಆರ್ಥಿಕ ಬೆಳೆಗಳು. ಸಜ್ಜೆ, ರಾಗಿ, ಬತ್ತ, ದ್ವಿದಳಧಾನ್ಯಗಳು, ಮೆಕ್ಕೆಜೋಳ– ಇವು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಇತರ ಬೆಳೆಗಳು. ನದಿ, ತೊರೆ, ನಾಲೆ ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲದ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವ್ಯವಸಾಯ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬಾವಿ, ಕೆರೆಗಳ ಮತ್ತು ಮಳೆಯ ಆಶ್ರಯದಿಂದ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಮಳೆ 660.13 ಮಿಮೀ.

ಶ್ರೀನಿವಾಸಪುರ ಮಾರ್ಗ ಹಾದು ಹೋಗುವ ಮುಳಬಾಗಲು–ಗೌರಿಬಿದನೂರು ರಸ್ತೆ, ಶ್ರೀನಿವಾಸಪುರ–ಪುಂಗನೂರು, ಕೋಲಾರ–ಶ್ರೀನಿವಾಸಪುರ, ಚಿಂತಾಮಣಿ–ಶ್ರೀನಿವಾಸಪುರ–ಇವು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪ್ರಮುಖ ಸಾರಿಗೆ ರಸ್ತೆಗಳು. ಬೆಂಗಳೂರು–ಕಡಪ ಪ್ರಾಂತೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮೂಲಕ ಹಾದುಹೋಗುತ್ತದೆ. ಶ್ರೀನಿವಾಸಪುರದಲ್ಲಿ ರೈಲು ನಿಲ್ದಾಣವಿದ್ದು ಕೋಲಾರ–ಚಿಕ್ಕಬಳ್ಳಾಪುರ ರೈಲು ಮಾರ್ಗ ಶ್ರೀನಿವಾಸಪುರ ಮುಖಾಂತರ ಹಾದುಹೋಗುವುದು.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 148 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳು, 35 ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳು ಹಾಗೂ 7 ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳೂ 3 ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳೂ 5 ಸ್ಥಳೀಯ ಔಷಧಾಲಯಗಳೂ ಒಂದು ಹೆರಿಗೆ ಮತ್ತು ಶಿಶು ಕಲ್ಯಾಣ ಕೇಂದ್ರ ಇದ್ದುವು. ಅಂಚೆ, ದೂರವಾಣಿ, ವಿದ್ಯುತ್ ಮುಂತಾದ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸಪುರದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಹೆಬ್ಬೆಟ್ಟ ಒಂದು. ಇಲ್ಲಿ ನೊಳಂಬ ರಾಜರ ಮತ್ತು ಗಂಗರ ಕಾಲದ ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳು ಇವೆ. ಸರ್ವತೋಭದ್ರ ಶ್ಲೋಕ ಕೆತ್ತಿರುವ ಒಂದು ಯಂತ್ರಶಿಲೆ ಇಲ್ಲಿದ್ದು ಇದನ್ನು ತೊಳೆದ ನೀರು ಪಶುಗಳಿಗೆ ಔಷಧವಾಗಿ ರೋಗಗಳನ್ನು ಗುಣಪಡಿಸುತ್ತದೆಂಬ ನಂಬಿಕೆಯಿದೆ. ಶ್ರೀನಿವಾಸಪುರದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 22 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕೂಲಗುರ್ಕಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಗಂಗಮ್ಮ ದೇವರ ವಾರ್ಷಿಕ ರಥೋತ್ಸವ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದದ್ದು. ಎಲದೂರು ಮತ್ತು ರೋಣೂರುಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಜಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಜನರು ಸೇರುತ್ತಾರೆ. **(ಎಸ್.ಎನ್.ಜಿ.)**

ಶ್ರೀನಿವಾಸಪುರ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. ಕೋಲಾರದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 24 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 22,959. ಪಾಪನಪಲ್ಲಿ ಈ ಊರಿಗಿದ್ದ ಹಿಂದಿನ ಹೆಸರು. ದಿವಾನ್ ಪೂರ್ಣಯ್ಯ ತಿರುಪತಿಯಿಂದ ಹಿಂದಿರುಗುತ್ತ ಈ ಊರಿಗೆ ಬಂದು, ತನ್ನ ಮಗ ಶ್ರೀನಿವಾಸಮೂರ್ತಿಯ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಶ್ರೀನಿವಾಸಪುರವೆಂದು ನಾಮಕರಣ ಮಾಡಿದ. ಈ ಊರಿನ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಸು. 3 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಹರಳುಕೋಟೆ ಎಂಬ ಪುರಾತನ ಪಟ್ಟಣವಿತ್ತೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಬಾಣರಸ, ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಪಲ್ಲವ – ಇವರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಶಾಸನಗಳು ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿವೆ. **(ಎಂ.ಎನ್.ಕೆ.)**

ಶ್ರೀನಿವಾಸಮೂರ್ತಿ, ಎಂ.ಆರ್.: 1892–1953. ಆಧುನಿಕ ಕನ್ನಡವನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಬೆಳೆಸಿದ ಹಿರಿಯ ವಿದ್ವಾಂಸರು. ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ 1892 ಆಗಸ್ಟ್ 28ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ವಿಜ್ಞಾನವನ್ನು ಓದಿ 1915ರಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿಯನ್ನು, ಅನಂತರ ಬಿ.ಟಿ.ಪದವಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಂಡು ಶಿಕ್ಷಣ ಇಲಾಖೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ ಇವರು ಹಲವು ಬಗೆಯ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಹುದ್ದೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಾಲೆಯ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿ, ಮುಖ್ಯೋಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿ, ರೇಂಜ್ ಇನ್ಸ್‌ಪೆಕ್ಟರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಇವರು ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್–ಕನ್ನಡ ನಿಘಂಟುವಿನ ಸಹಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ (1943–46) ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಜಿಲ್ಲಾ ವಿದ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿಯೂ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿದ ಇವರು 1947ರಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರಿ ಹುದ್ದೆಯಿಂದ ನಿವೃತ್ತರಾದರು. ಉತ್ತಮ ಅಧ್ಯಾಪಕ, ಸಮರ್ಥ ಅಧಿಕಾರಿ ಎಂದು ಹೆಸರು ಗಳಿಸಿದ್ದ ಇವರು ಒಳ್ಳೆಯ ವಾಗ್ಮಿಯೆಂಬ ಕೀರ್ತಿಗೂ ಭಾಜನರಾಗಿದ್ದರು.

ಇವರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಸೆಳೆದು ಹೃದಯವನ್ನು ತುಂಬಿದ್ದು ವಿಜ್ಞಾನಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸಾಹಿತ್ಯ. ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಇವರಿಗೆ ಆನುವಂಶಿಕವಾಗಿ ಇಳಿದುಬಂದ ಆಜನ್ಮಸಿದ್ಧ ಅಭಿರುಚಿ ಇದ್ದಿತೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಹಳಗನ್ನಡ–ಹೊಸಗನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಗಳ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ತಮ್ಮ ಒಂದು ಉತ್ಸಾಹದ ಹವ್ಯಾಸವನ್ನಾಗಿ ಇವರು ಬಗೆದಿದ್ದರು; ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಅದರಲ್ಲೂ ವೀರಶೈವ ವಾಙ್ಮಯದ ಮೇಲೆ ಇವರಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಮಮತೆ. ಹರಿಹರನ ಗಿರಿಜಾಕಲ್ಯಾಣ, ಷಡಕ್ಷರಿಯ ರಾಜಶೇಖರ ವಿಲಾಸಗಳಿಂದ ಹಲವಾರು ಪದ್ಯಗಳನ್ನು ಕುಳಿತಲ್ಲಿ ನಿಂತಲ್ಲಿ ತಪ್ಪಿಲ್ಲದೆ ಉದ್ಧರಿಸಬಲ್ಲ ಅದ್ಭುತ ನೆನಪು ಇವರಿಗಿತ್ತು.

ಸಂಸ್ಕೃತದ ಜೊತೆಗೆ ಹಳಗನ್ನಡ ಮತ್ತು ಹೊಸಗನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದ್ದ ಇವರು ಸೃಷ್ಟಿಸಿರುವ ಸಾಹಿತ್ಯ ವೈವಿಧ್ಯಮಯವಾದದ್ದು. ಸ್ಕೌಟು ಬಾಲಕರ ಅಭಿನಯಕ್ಕೆಂದು ಇವರು ರಚಿಸಿದ ಕಂಠೀರವ ವಿಜಯ ಎಂಬುದು ಒಂದು ಕಿರುನಾಟಕ. ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜರು ತಿರುಚ್ಚಿರಾಪಳ್ಳಿಯ ಜಟ್ಟಿಯೊಬ್ಬನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ್ದು ಈ ನಾಟಕದ ವಸ್ತು. ಈ ನಾಟಕ ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಮೆಚ್ಚಿಗೆಗೂ

ಪಾತ್ರವಾಯಿತು. ಧರ್ಮದುರಂತ, ನಾಗರಿಕ ಇವು ಇವರ ಇತರ ನಾಟಕಗಳು. ಸಾವಿತ್ರಿ, ಮಹಾತ್ಯಾಗ (ಇದು ಚಲನಚಿತ್ರವೂ ಆಗಿದೆ)– ಇವು ಎರಡು ಕಾದಂಬರಿಗಳು. ರಂಗಣ್ಣನ ಕನಸಿನ ದಿನಗಳು–ಇವರ ವಿಶಿಷ್ಟ ಬರೆವಣಿಗೆಯ ಒಂದು ಕೃತಿ. ಆತ್ಮಕಥೆ, ಪ್ರಬಂಧ, ಕಾದಂಬರಿಯ ಕಲ್ಪನೆ– ಎಲ್ಲವೂ ಮಿಳಿತಗೊಂಡಿರುವ ಪರಿಪಕ್ವ ರಚನೆ. ರಂಗಣ್ಣನ ಕನಸಿನ ದಿನಗಳು ಪುಸ್ತಕ ಆಧುನಿಕ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಜೀವಂತ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಎಂಬ ಪ್ರಶಂಸೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿದೆ. ಅಯಸ್ಕಾಂತತೆ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿ, ಉಪಾಧ್ಯಾಯರ ಆರೋಗ್ಯ ಶಾಸ್ತ್ರ, ಸ್ಕೌಟುಗಳ ಕನ್ನಡ ಕೈಪಿಡಿ– ಈ ಕೃತಿಗಳು ವಿವಿಧ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇವರಿಗಿದ್ದ ಪರಿಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿವೆ. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಭುಲಿಂಗ ಲೀಲೆಯ ಸಂಗ್ರಹವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ವಚನಧರ್ಮಸಾರ ಎಂಬ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಭಕ್ತಿಭಂಡಾರಿ ಬಸವಣ್ಣನವರು ಎಂಬುದು ಇವರು ರಚಿಸಿರುವ ಒಂದು ಸಂಶೋಧನ ಗ್ರಂಥ; ಬೆಂಗಳೂರು ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನ ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಂಘದಿಂದ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಬಸವಣ್ಣನವರನ್ನು ಕುರಿತ ಒಂದು ಪುಸ್ತಕ ವಿಮರ್ಶೆಗೆಂದು ಇವರಿಗೆ ಬಂದಾಗ, ತಮ್ಮ ಶ್ರದ್ಧಾಸಕ್ತಿಗೆ ಅದೊಂದು ಸವಾಲೆಂದು ಭಾವಿಸಿದ ಇವರು ಸೊಲ್ಲಾಪುರದವರೆಗೂ ಹೋಗಿ, ವಚನಗಳ ಮತ್ತು ವಚನಕಾರರ ಬಗ್ಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಶೋಧನೆಯನ್ನು ನಡೆಸಿ, ವಿಪುಲ ಸಾಮಗ್ರಿಯನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದರು. ಆ ಸಾಮಗ್ರಿಯನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಇವರು ಬರೆದ ಭಕ್ತಿಭಂಡಾರಿ ಬಸವಣ್ಣನವರು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಗ್ರಂಥವಾಗಿದೆ. ವೀರಶೈವಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ತಮಗಿದ್ದ ಆಳವಾದ ಪರಿಚಯವನ್ನು ಈ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ಸೊಗಸಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕ್ಲಿಷ್ಟವಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಸರಳವಾಗಿ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿ ಹೇಗೆ ಹೇಳಬಹುದು ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ಈ ಪುಸ್ತಕ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ.

ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಬೆಳೆಸಿದ ಹಿರಿಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರಾದ ಇವರು ಪರಿಷತ್ತಿನ ಕಾರ್ಯಕಾರಿ ಸಮಿತಿ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ, ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ (1950–53) ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರಲ್ಲದೆ, ಕನ್ನಡ ನುಡಿ ಮತ್ತು ಪರಿಷತ್ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿಯೂ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು.

ಇವರು ಸಲ್ಲಿಸಿದ ವಿವಿಧ ಬಗೆಯ ನಾಡುನುಡಿಗಳ ಸೇವೆಗೆ ಮನ್ನಣೆ ಎಂಬಂತೆ 1940ರಲ್ಲಿ ಬಾದಾಮಿಯ ಶಿವಯೋಗಮಂದಿರ ಇವರಿಗೆ ವಚನವಾಙ್ಮಯವಿಶಾರದ ಎಂಬ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಸನ್ಮಾನಿಸಿತು. 1950ರಲ್ಲಿ ಸೊಲ್ಲಾಪುರದಲ್ಲಿ ನಡೆದ 33ನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನಕ್ಕೆ ಇವರನ್ನು ಅಧ್ಯಕ್ಷರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಕನ್ನಡ ಜನತೆ ಗೌರವಿಸಿತು. ಇವರು 1953 ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ 16ರಂದು ನಿಧನರಾದರು.

ಶ್ರೀನಿವಾಸಮೂರ್ತಿಯವರು ವಿವಿಧ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಿಗಾಗಿ ಬರೆದಿದ್ದ ಇಪ್ಪತ್ತುನಾಲ್ಕು ಸಂಶೋಧನ ಲೇಖನಗಳನ್ನು, ವಿಮರ್ಶೆ, ಮುನ್ನುಡಿ ಬರೆಹಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಅಪ್ರಕಟಿತ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಕುವೆಂಪು ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ ಸಾಹಿತ್ಯಾಲೋಕ ಎಂಬ ಸಂಪುಟವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ (1978). (ಎಸ್.ವಿ.ಆರ್.)

ಶ್ರೀನಿವಾಸಮೂರ್ತಿ, ಎಚ್.ಜಿ.: 1918– . ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಖ್ಯಾತಿಗಳಿಸಿರುವ ಭಾರತದ ಆಕಾಶವಿಜ್ಞಾನಿ. ಎಚ್.ಜಿ.ಎಸ್.ಮೂರ್ತಿ ಎಂದು ಪ್ರಖ್ಯಾತರು. ಹೊಳೆನರಸೀಪುರ ಗೋವಿಂದ ಶ್ರೀನಿವಾಸಮೂರ್ತಿ ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ 1918 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 23ರಂದು ಜನಿಸಿದ ಮೂರ್ತಿಯವರು ಇಂಟರ್‌ಮೀಡಿಯೆಟ್ ತನಕ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಓದಿ, ಬಳಿಕ ಈಗ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ಕಾಲೇಜ್ ಆಫ್ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿರುವ ಕಾಲೇಜನ್ನು ಸೇರಿ ಬಿ.ಇ. (ಮೆಕ್ಯಾನಿಕಲ್ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್) ಪದವೀಧರರಾದರು (1940). ಮುಂಬಯಿಯ ಭಾಭಾ ಪರಮಾಣು ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ಆಕಾಶ ಯೋಜನೆಯ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ತಪಾಸಣೆ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ (ಟೆಸ್ಟ್ ಡೈರೆಕ್ಟರ್) ವಿಕ್ರಮ್ ಸಾರಾಭಾಯಿಯವರ ತಂಡವನ್ನು ಸೇರುವ (1963) ಮೊದಲು ಹಿಂದುಸ್ಥಾನ್ ಏರೋನಾಟಿಕ್ಸ್ ಮತ್ತು ಆರ್ಡ್ನೆನ್ಸ್ ಫ್ಯಾಕ್ಟರಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ್ದರು. ಅದೇ ವೇಳೆ ಇವರು ಯುದ್ಧಾಸ್ತ್ರಗಳು ಹಾಗೂ ರಾಕೆಟ್‌ಗಳು ಇವನ್ನು ಕುರಿತ ಪ್ರೌಢ ತರಬೇತಿಯನ್ನು ಸ್ವಿಟ್ಜರ್ಲೆಂಡಿನಲ್ಲಿ ಪಡೆದರು (1950).

ಇವರು 1963ರಿಂದ 72ರ ವರೆಗೆ ಕೇರಳದಲ್ಲಿರುವ ತುಂಬಾ ಸಮಭಾಜಕೀಯ ರಾಕೆಟ್ ಉಡಾವಣಾ ಕೇಂದ್ರದ (ತುಂಬಾ ಈಕ್ವೆಟೋರಿಯಲ್ ರಾಕೆಟ್ ಲಾಂಚಿಂಗ್ ಸೆಂಟರ್) ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿದ್ದರು. ಅದೇ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ತುಂಬಾದಲ್ಲಿನ ಆಕಾಶವಿಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ತಂತ್ರ ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರದ (ಸ್ಪೇಸ್ ಸೈನ್ಸ್ ಅಂಡ್ ಟೆಕ್ನಾಲಜಿ ಸೆಂಟರ್) ಸಹ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿಯೂ ಇದ್ದರು. ವಿಶ್ವಸಂಸ್ಥೆ ಪ್ರವರ್ತಿಸಿದ ಪ್ರಥಮ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ರಾಕೆಟ್ ಉಡಾವಣಾ ಸೌಕರ್ಯವನ್ನು (ರಾಕೆಟ್ ಲಾಂಚಿಂಗ್ ಫೆಸಿಲಿಟಿ) ತುಂಬಾದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಹಿರಿಮೆ ಇವರದು. ಅಮೆರಿಕ ಸಂಯುಕ್ತ ಸಂಸ್ಥಾನ, ಸೋವಿಯತ್ ಒಕ್ಕೂಟ, ಫ್ರಾನ್ಸ್, ಬ್ರಿಟನ್, ಜಪಾನ್ ಹಾಗೂ ಪಶ್ಚಿಮ ಜರ್ಮನಿ ಈ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳೊಡನೆ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಪ್ರಯೋಗ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸುವ ಹೊಣೆ ಇವರದಾಗಿತ್ತು. ತುಂಬಾದಲ್ಲಿ ರಾಕೆಟ್ ತಯಾರಿಕಾ ಘಟಕವನ್ನೂ ಆಂಧ್ರ ಪ್ರದೇಶದ ಶ್ರೀಹರಿಕೋಟಾದಲ್ಲಿ ಉಪಗ್ರಹ ಉಡಾವಣಾ ಸೌಕರ್ಯವನ್ನೂ (ಸ್ಯಾಟೆಲ್ಲೈಟ್ ಲಾಂಚಿಂಗ್ ಫೆಸಿಲಿಟಿ) ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಭಾಗಿಯಾಗಿದ್ದರು. ಶ್ರೀಹರಿಕೋಟಾ ಠಾಣ್ಯದ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ಹಾಗೂ ಭಾರತೀಯ ರಾಕೆಟ್ ಸಂಘದ ಸ್ಥಾಪಕ ಸದಸ್ಯ ಮತ್ತು ನಿರ್ವಾಹಕ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ ಕೂಡ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. 1972ರಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತಿಯವರ ಸೇವೆಯನ್ನು ವಿಶ್ವಸಂಸ್ಥೆಗೆ ಎರವು ನೀಡಲಾಯಿತು. ಅಲ್ಲಿಂದೀಚೆಗೆ ವಿಶ್ವಸಂಸ್ಥೆಯ ಪ್ರಧಾನ ಕಛೇರಿಯ (ನ್ಯೂಯಾರ್ಕ್) ಬಾಹ್ಯಾಕಾಶ ವಿಷಯಗಳ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಆಕಾಶಾನ್ವಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ಪರಿಣತರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಆಕಾಶಾನ್ವೇಷಣೆಯ ಗಳಿಕೆಗಳು ವಿಶ್ವಸಂಸ್ಥೆಯ ಸದಸ್ಯರಾಷ್ಟ್ರಗಳಿಗೆ, ತತ್ರಾಪಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಶೀಲ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳಿಗೆ, ಒದಗುವಂತೆಯೂ ಬಾಹ್ಯಾಕಾಶದ ಶಾಂತಿಯುತ ಉಪಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸಹಕಾರ ಏರ್ಪಡುವಂತೆಯೂ ಆಕಾಶಾನ್ವಯಗಳ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ಯೋಜಿಸಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದು ಮೂರ್ತಿಯವರ ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆಯಾಗಿತ್ತು.

ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಇವರಿಗೆ 1969ರಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಶ್ರೀ ಬಿರುದನ್ನು ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ. ಇವರು ಇಂಟರ್‌ನ್ಯಾಶನಲ್ ಆ್ಯಸ್ಟ್ರೊನಾಟಿಕಲ್ ಫೆಡರೇಶನ್ನಿನ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು (1971–72). **(ಜಿ.ಟಿ.ಎನ್.)**

ಶ್ರೀನಿವಾಸಾಚಾರ್ಯ, ಲಕ್ಷ್ಮೀಪುರಂ: ಮೈಸೂರಿನ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮಹಾಪಂಡಿತರಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಗಣ್ಯರು. ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ಮೀಮಾಂಸೆಗಳು, ನ್ಯಾಯವೈಶೇಷಿಕಾದಿ ದರ್ಶನಗಳು ಎಲ್ಲದರಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕಾಂಡಪಾಂಡಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಹೆಸರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕಾಲ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಂಡಿತರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಮಾನಮೇಯ ರಹಸ್ಯ ಶ್ಲೋಕವಾರ್ತಿಕ ಮುಂತಾದ ಉದ್ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ತಮ್ಮ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದರು. ಇವರು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿಯೇ ಬರೆದ ಇನ್ನೊಂದು ಕೃತಿ ದರ್ಶನೋದಯ. ಇದರಲ್ಲಿ ಆರು ಭಾರತೀಯ ದರ್ಶನಗಳ ಸಾರಸರ್ವಸ್ವವನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವರ ಇನ್ನೊಂದು ಕೃತಿ ಮೀಮಾಂಸಾ ಭಾಷ್ಯಭೂಷಣ. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತದ ಶಾಸ್ತ್ರ ಚರ್ಚೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಹೇಳುವುದು ಶಕ್ಯವೆಂಬುದನ್ನು ಮನಗಾಣಿಸುವಂತೆ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಕನ್ನಡ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಹಿಂದು ದರ್ಶನಸಾರವೆಂಬ ಪ್ರಥಮ ಕನ್ನಡ ಷಡ್ದರ್ಶನಚಿಂತನಾ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಇವರದು. ಪ್ರಾಚ್ಯವಿದ್ಯಾಸಂಶೋಧನಾಲಯದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಕಂಠಶಿವಾಚಾರ್ಯ ಭಾಷ್ಯಸಮೇತ ವೇದಾಂತಸೂತ್ರಗಳು, ಬೋಧಾಯನ ಧರ್ಮಸೂತ್ರ, ಗೌತಮ ಧರ್ಮಸೂತ್ರ, ದೇವಣ್ಣಭಟ್ಟನ ಸ್ಮೃತಿಚಂದ್ರಿಕಾ (6 ಸಂಪುಟ), ಕೃಷ್ಣಯಜುರ್ವೇದೀಯ ಏಕಾಗ್ನಿಕಾಂಡ, ಹರಿದತ್ತ ಭಾಷ್ಯಸಮೇತ, ಅಲಂಕಾರಮಣಿಹಾರ (4 ಸಂಪುಟ) ಈ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ಸಂಪಾದಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು.

ಇವರ ವಿದ್ವತ್ಸೇವೆಯನ್ನು ಮನ್ನಿಸಿ ಆಗಿನ ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜರು ಇವರಿಗೆ ಪಂಡಿತರತ್ನಂ ಎಂಬ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದರು. ಇವರಿಗೆ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದಿಂದ ಮಹಾಮಹೋಪಾಧ್ಯಾಯ ಎಂಬ ಬಿರುದು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು. **(ಕೆ.ಕೆ.)**

ಶ್ರೀಪತಿ ಪಂಡಿತ: ಸು. 12–13ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ವೀರಶೈವ ವಿದ್ವಾಂಸ. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಶ್ರೀಕರಭಾಷ್ಯ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ವಿಜಯವಾಡ ಇವನ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ಈತ ಚಾಳುಕ್ಯ 6ನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ದಂಡನಾಯಕನಿಗೆ ಗುರುವಾಗಿದ್ದನೆಂದು ತೆಲುಗು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಇವನು ತನ್ನ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಮರುಳಸಿದ್ಧ ಮತ್ತು ಏಕಾಂತದ ರಾಮಯ್ಯ ಇವರನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಬಸವಣ್ಣನವರ ಉಲ್ಲೇಖ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀಪತಿಪಂಡಿತನನ್ನು ಪಂಡಿತಾರಾಧ್ಯ ಸ್ಮರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಶ್ರೀಕರಭಾಷ್ಯ ವೀರಶೈವಮತೀಯರಿಗೆ ವೇದಾಂತದ ಕೈಗನ್ನಡಿಯಾಗಿದೆ. ಈತ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಗ್ರಂಥ ರಚಿಸಿದಂತೆ ತಿಳಿದುಬಂದಿಲ್ಲ. **(ಕೆ.ವಿ.)**

ಶ್ರೀಪಾದರಾಜ: ಸು. 1450. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹರಿದಾಸರು. ಇವರ ತಂದೆ ಶೇಷಗಿರಿ ಆಚಾರ್ಯ; ತಾಯಿ ಗಿರಿಯಮ್ಮ. ಶ್ರೀಪಾದರಾಜರ ಪೂರ್ವಾಶ್ರಮದ ಹೆಸರು ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ. ಇವರ ಬಾಲ್ಯ, ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ನಿಖರವಾಗಿ ತಿಳಿಯದು. ಪರಂಪರಾಗತವಾಗಿ ಪ್ರಚುರವಾಗಿರುವ ಕೆಲವು ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಈ ಮುಂದಿನಂತೆ ಕ್ರೋಢೀಕರಿಸಬಹುದು.

ಇವರು ಚನ್ನಪಟ್ಟಣದ ಬಳಿಯಿರುವ ಅಬ್ಬೂರಿನವರು. ಒಮ್ಮೆ ಶ್ರೀರಂಗದ ಸ್ವರ್ಣವರ್ಣತೀರ್ಥರೆಂಬ ಮಠಾಧಿಪತಿಗಳು ಅಬ್ಬೂರಿನ ಮಠಾಧಿಪತಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಪುರುಷೋತ್ತಮತೀರ್ಥರ ಸಂದರ್ಶನಕ್ಕಾಗಿ ಬಂದಾಗ, ಬಾಲಕ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣನನ್ನು ಶಿಷ್ಯನನ್ನಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ, ಅವನನ್ನೂ ಅವನ ತಂದೆತಾಯಿಗಳನ್ನೂ ಶ್ರೀರಂಗಕ್ಕೆ ಕರೆತಂದರು. ಮುಂದೆ ಶ್ರೀರಂಗದಲ್ಲೇ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣನ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮುಗಿದು, ವಿದ್ಯಾಗುರುಗಳಾದ ಸ್ವರ್ಣವರ್ಣತೀರ್ಥರೇ ಅವನಿಗೆ ಸನ್ಯಾಸದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ತಮ್ಮ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯನ್ನಾಗಿ ನಿರ್ಧರಿಸಿದರು. ರಾಯರ ಮಠದ ಪರಂಪರೆಗೆ ಸೇರಿದ ವಿಭುದೇಂದ್ರತೀರ್ಥರಲ್ಲಿ ಬಾಲಕನ ವೇದಾಂತ ವ್ಯಾಸಂಗ ನಡೆಯಿತು. ಆ ಬಾಲಕನ ವಿದ್ವತ್ತನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸುವ ಅವಕಾಶ ದೊರೆತ ಅಂದಿನ ಉತ್ತರಾದಿಮಠದ ರಘುನಾಥತೀರ್ಥರು ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣನ ಪಾಂಡಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಮೆಚ್ಚಿ ಬಾಲಕನನ್ನು ಶ್ರೀಪಾದರಾಜ ಎಂದು ಕರೆದು ಆಶೀರ್ವದಿಸಿದರು. ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮುಗಿಸಿಕೊಂಡು ಪುನಃ ಶ್ರೀರಂಗಕ್ಕೆ ಬಂದ ಶ್ರೀಪಾದರಾಜರು, ಸ್ವರ್ಣವರ್ಣರು ವೃಂದಾವನಸ್ಥರಾದ ಬಳಿಕ ತಾವೇ ಮಠಾಧಿಪತಿಗಳಾದರು. ಅನಂತರ ಸಂಚಾರವನ್ನು ಕೈಗೊಂಡ ಇವರು ಮುಳಬಾಗಲಿಗೆ ಬಂದು, ಅಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಮಠವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ, ಮುಳಬಾಗಲನ್ನು ದ್ವೈತಸಿದ್ಧಾಂತದ ಪ್ರಮುಖ ಕೇಂದ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಶ್ರೀಪಾದರಾಜರ ಸೋದರ ಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯತೀರ್ಥರ ಶಿಷ್ಯರಾಗಿದ್ದ ವ್ಯಾಸರಾಯರು ಮುಳಬಾಗಲಿಗೆ ಬಂದು ಶ್ರೀಪಾದರಾಜರ ಶಿಷ್ಯರಾಗಿ ನಿಂತರು.

ಶ್ರೀಪಾದರಾಜರು ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬಲ್ಲವರಾಗಿದ್ದು ರಂಗವಿಠಲ ಎಂಬ ಅಂಕಿತದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಉಗಾಭೋಗ, ಕೀರ್ತನೆ, ಸುಳಾದಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದುವರೆಗೆ ಇವರ 82ಕೀರ್ತನೆಗಳು, 3ಸುಳಾದಿಗಳು, 15ಉಗಾಭೋಗಗಳು ಮತ್ತು ಒಂದು ದಂಡಕ ಉಪಲಬ್ಧವಿವೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಆತ್ಮಶೋಧನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಕೃತಿಗಳು, ದ್ವೈತತತ್ತ್ವಪ್ರತಿಪಾದಕ ಕೃತಿಗಳು, ದೈವಭಕ್ತಿನಿರೂಪಣಾತ್ಮಕ ಕೃತಿಗಳು, ನೀತಿಬೋಧೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಕೃತಿಗಳು ಎಂದು ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು. ಭಕ್ತ ಚೇತನವೊಂದು ಭಗವಂತನ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ ನಾನಾ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಹಂಬಲಿಸುವುದೆಂಬುದನ್ನು ಇವರ ಆತ್ಮಶೋಧಕ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಕುರಿತ ಇವರ ಭಕ್ತಿ ಪಂಚವಿಧ ಭಾವಗಳಲ್ಲಿ (ಮಧುರ, ಸಖ್ಯ, ವಾತ್ಸಲ್ಯ, ದಾಸ್ಯ, ಶಾಂತ) ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವಾತ್ಸಲ್ಯ ಹಾಗೂ ಮಧುರ ಭಾವಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿವೆ. ಕೃಷ್ಣನನ್ನು ಮಗು ಎಂದು ಭಾವಿಸಿ ಪೋಪು ಹೋಗೋಣ ಬಾರೋ ರಂಗ ಎಂದು ಕರೆಯುವಲ್ಲಿ, ಎಲ್ಯಾಡಿ ಬಂದ್ಯೋ ಎನ್ನ ರಂಗಯ್ಯಾ ನೀ, ಎಲ್ಯಾಡಿ ಬಂದ್ಯೋ ಎನ್ನ ಕಣ್ಣ ಮುಂದಾಡದೆ ಎಂದು ಕೇಳುವಲ್ಲಿ ಮಗುವನ್ನು ಕುರಿತ ತಾಯಿಯ ಅಂತರಂಗದ ತಳಮಳ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ. ತುರುಗಾಯ ಬಂದ ಗೋಪಿಯ ಕಂದ ಆನಂದದಿಂದ ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಮಧುರಭಾವದ ಕೀರ್ತನೆಯಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣನ ವೇಣುಗಾನಕ್ಕೆ ಮೋಹಿತರಾಗಿ, ತಬ್ಬಿಬ್ಬುಗೊಂಡು ಕೊಳಲಿನ ಕರೆಯತ್ತ ಧಾವಿಸಿದ ಗೋಪಿಕಾಸ್ತ್ರೀಯರ ಚಿತ್ರಣ ಸುಂದರವಾಗಿ ಮೂಡಿಬಂದಿದೆ.

ಶ್ರೀಪಾದರಾಜರ ದ್ವೈತತತ್ತ್ವಪ್ರತಿಪಾದಕ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವ, ಪಂಚಭೇದ, ತಾರತಮ್ಯ, ಮಾಯಾವಾದಖಂಡನ, ಗುರುವಿನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ ತತ್ತ್ವಗಳ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯಿದೆ. ಬಿಡಿ ಬಿಡಿ ಸಂದೇಹ ಪೊಡವಿ ಮನುಜರೆಲ್ಲ ಒಡೆಯನೊಬ್ಬನೆ ಜಗಕೆ ರಂಗವಿಠಲ, ಹರಿಹರರು ಸರಿಯೆಂಬ ಮರುಳು ಜನರು ಹರಿಹರರ ಚರಿತೆಯನು ತಿಳಿದು ಭಜಿಸುವುದು, ಮಾಯಾಮತವೊಳಿತಲ್ಲ ನಿನಗೆ ನಾಯಿಜನ್ಮವು ಬಾರದೆ ಬಿಡದಲ್ಲ ಎಂಬ ಕೀರ್ತನೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಅಂದಿನ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಯ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಬಾಹ್ಯ ಡಂಭಾಚಾರದ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಸುಮ್ಮನೆ ವೈಷ್ಣವನೆಂಬಿರಿ ಎಂಬ ಕೀರ್ತನೆಯಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು. ‘ಅಕಟಕಟ ಸಂಸಾರವನು ನೆಚ್ಚಿ ಕೆಡಬ್ಯಾಡ; ಕಾಡಬೆಳದಿಂಗಳು ಈ ಸಂಸಾರ ಕತ್ತಲೆ ಬೆಳದಿಂಗಳು’ ಈ ಮುಂತಾದ

ಕೀರ್ತನೆಗಳಲ್ಲಿ ಲೋಕನೀತಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ. ಅಚ್ಚ ವೈಷ್ಣವಪಂಥಿಗಳಾದ ಶ್ರೀಪಾದರಾಜರು ಈಶ್ವರನನ್ನು ಕುರಿತು ವೃಷಭನೇರಿದ ವಿಷಧರ ನ್ಯಾರೆ ಪೇಳಮ್ಮಯ್ಯ ಎಂದು ಹಾಡಿರುವುದು ಒಂದು ವಿಶೇಷ. ಶಿವನ ಸ್ತುತಿಯ ಮೂಲಕ ವಿಷ್ಣು ಅಪಾರಮಹಿಮನೆಂದು ಸಾರಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಉಪಮಾ ಕೌಶಲಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಶ್ರೀರಂಗವಿಠಲನ ಶ್ರೀಮಕುಟಕೆ ಶರಣು ಎಂಬ ಕೀರ್ತನೆಯನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಸಂವಾದದ ಸಂವಿಧಾನವನ್ನು ಕಂಜನೇತ್ರೆ ಶುಭ ಮಂಜುಳಗಾತ್ರೆ ಎಂಬ ಕೀರ್ತನೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ರುಕ್ಮಿಣಿ–ಸತ್ಯಭಾಮೆಯರಿಗೆ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ವಿಷಯವಾಗಿ ನಡೆದ ವಾಗ್ವಾದದಲ್ಲಿ, ಕೃಷ್ಣನಿಗೆ ಇಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಆಪ್ತರು ಯಾರು ಎಂಬುದೇ ಕೀರ್ತನೆಯ ವಸ್ತು. ಸವತಿಯರ ನಿಂದೆ, ಹೀಯಾಳಿಕೆಗಳು ಸಂಭಾಷಣೆಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಮೈವೆತ್ತಿದೆ. ಭಾಗವತದ ಕಥೆಗಳ ಮೂಲಕ ಸಂಭಾಷಣೆ ನಡೆದಿದೆ. 'ಮಂದರಧರನು ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ನಿನ್ನ ಪಡೆದನೇನೆ ಒಂದು ಮಣಿಯ ಕಾರಣದಿ ಬಂದೆ ಭಾಮಿನಿ'–ಇದು ಸತ್ಯಭಾಮೆಯನ್ನು ಕುರಿತ ರುಕ್ಮಿಣಿಯ ಅಣಕನುಡಿ.

ಸಂಸಾರದ ಕರೆಕರೆ, ಗೋಪಿಯರ ವಿರಹಭಾವನೆಗಳು ಇವರ ಸುಳಾದಿಯ ವಸ್ತುಗಳಾದರೆ, ಭಕ್ತಿ ಹಾಗೂ ಭಕ್ತರ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನು ಇವರ ಉಗಾಭೋಗಗಳು ಬಿಂಬಿಸುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳೊಂದಿಗೆ ವೃತ್ತನಾಮ (ಒಂದು ಪದ, ಒಂದು ಶ್ಲೋಕ–ಹೀಗೆ ಮುಂದುವರಿಯುವ ರಚನೆ) ಮತ್ತು ದಂಡಕಗಳನ್ನೂ ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. ಮಾನನಿಧಿ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ ಮಧುರೆಗೈದವನಂತೆ ಏನು ಪಥವಮ್ಮ ನಮಗೆ ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಬಿಲ್ಲಹಬ್ಬಕ್ಕಾಗಿ ಕೃಷ್ಣನು ಮಧುರೆಗೆ ಹೋಗುವ ಸುದ್ದಿಯನ್ನು ಕೇಳಿದ ಗೋಪಿಯರ ಕಳವಳ, ಆತಂಕಗಳನ್ನು ಇವರು ತಮ್ಮ ವೃತ್ತನಾಮದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವೃತ್ತನಾಮ ಪಲ್ಲವಿ, ಅನುಪಲ್ಲವಿ, ಮೂರು ನುಡಿಗಳು, ಅನಂತರ ಒಂದು ಶ್ಲೋಕ, ಒಂದು ನುಡಿ– ಹೀಗೆ ಒಟ್ಟು ಹನ್ನೆರಡು ನುಡಿಗಳ ವಿಸ್ತಾರದಲ್ಲಿದೆ.

ದಂಡಕದ ರಚನೆ ದಾಸಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಶ್ರೀಪಾದರಾಜರ ಕೊಡುಗೆ. ಇವರು ಸಂಸ್ಕೃತದ ಈ ಛಂದೋಮಟ್ಟನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಸಶಕ್ತವಾಗಿ ತಂದಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಾರೆ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಕೃತಿಗಳೂ (ದಂಡಕವೊಂದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು) ಸಂಗೀತದ ತಳಹದಿಯ ಮೇಲೆ ರಚಿತವಾಗಿವೆ. ಸುಳಾದಿಗಳು ತಾಳಪ್ರಧಾನವಾದ ಕೃತಿಗಳು. ಉಗಾಭೋಗಗಳು ರಾಗಪ್ರಧಾನವಾದವು. ಕೀರ್ತನೆಗಳು ರಾಗ–ತಾಳಸಹಿತವಾದುವು. ಸರಳ ಭಾಷೆಯ ಬಳಕೆ ಶ್ರೀಪಾದರಾಜರ ಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಲಾಲಿತ್ಯವನ್ನು ಒದಗಿಸಿದೆ. ಈ ವನದೆಡೆಗಳು ಈ ಲತೆವನಗಳು, ಈ ನದಿ ಪುಳಿನಗಳೀಶಶಿಶಿಲೆಗಳು, ಈ ಸುರತರು ನೆಳಲು ಶುಕಪಿಕರವ ಯಾಕೆ ಮಾಧವನ ಮರೆಯಲೀಯದಿವೆ ಕೆಳದಿ ಎಂಬ ಸುಳಾದಿ ಭಾವಗೀತೆಯ ಅಂಶವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಆಡುಭಾಷೆಯನ್ನು ಕೂಡ ಇವರು ತಮ್ಮ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಔಚಿತ್ಯಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅಳವಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. **(ಟಿ.ಎನ್.ಎನ್.)**

ಇವರ ಭ್ರಮರಗೀತ ರಗಳೆಯ ಬಂಧದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿದ್ದು ಪಲ್ಲವಿ, ಅನುಪಲ್ಲವಿ ಮತ್ತು 9 ಚರಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ವಿರಹದಿಂದ ಸಂತಪ್ತರಾದ ಗೋಪಿಯರ ಮನಃಸ್ಥಿತಿಯ ವರ್ಣನೆಯಿದ್ದು ಉತ್ತಮ ವಿರಹಗೀತೆಯಾಗಿದೆ. ಈ ಗೀತದಲ್ಲಿ ಹಳಗನ್ನಡದ ಶಬ್ದಗಳು ಮುದ್ದಾಗಿ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿವೆ. ಭಾಷೆಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ರಾಗ ಮತ್ತು ವಿರಹಭಕ್ತಿ ಇವುಗಳೆಲ್ಲದರ ಸಾಮರಸ್ಯವನ್ನು ಈ ಗೀತೆಯ ಸಂಗೀತರೂಪದಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಶ್ರೀಪಾದರಾಜರು ಈ ಗೀತೆಗಳನ್ನು (ಜೊತೆಗೆ ವೇಣುಗೀತ ಮತ್ತು ಗೋಪಿಗೀತಗಳನ್ನು) ಪೂಜಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಾಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರಂತೆ. ಈ ಗೀತೆಗಳಲ್ಲಿ ನಾಸ್ತಿಕನನ್ನೂ ಪ್ರೇಮರಸದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿಸಿ ಆಸ್ತಿಕನನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತನೆಗೊಳಿಸುವಂಥ ಮೋಡಿಯಿದೆ.

ಸಾಹಿತ್ಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹರಿದಾಸರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯರಾದ ಶ್ರೀಪಾದರಾಜರ ಕೃತಿ ರಚನೆಯಲ್ಲಿನ ವೈವಿಧ್ಯ ಮುಂದಿನ ದಾಸಪೀಳಿಗೆಯವರಿಗೆ ಆದರ್ಶವಾಯಿತು. ಕೀರ್ತನೆ, ಸುಳಾದಿ, ಉಗಾಭೋಗಗಳ ರಚನೆ ಅವುಗಳಲ್ಲಿನ ಪಂಚವಿಧ ಭಾವಗಳು, ದಶಾವತಾರದ ವರ್ಣನೆ, ಲೋಕನೀತಿ, ಆತ್ಮವಿಮರ್ಶೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ಚಿತ್ರಣ ಹರಿದಾಸಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪರಂಪರೆಯಾಗಿ ಉಳಿದುಬಂತು. **(ಎಂ.ಸಿ.ಆರ್.)**

ಶ್ರೀಪುರುಷ: ತಲಕಾಡು ಗಂಗವಂಶದ ದೊರೆ (ಸು.725–88) ಒಂದನೆಯ ಶಿವಮಾರನ ಮೊಮ್ಮಗ; ತನ್ನ ತಾತನ ತರುವಾಯ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ.

ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಏರುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆಯೇ ಈತ ಮುತ್ತರಸನೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕೋಲಾರ ಪ್ರಾಂತದ ಪೊಂಕುಂದ 12, ಕೆರೆಕುಂದ 300, ಎಳೆನಾಗರನಾಡು 70 ಮುಂತಾದುವುಗಳನ್ನು (ಪ್ರಾಯಶಃ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ) ಆಳುತ್ತಿದ್ದ. ಬಾದಾಮಿಯ ಚಳುಕ್ಯರೊಡನೆ ಸ್ನೇಹದಿಂದಿದ್ದ ಈತ ಇಮ್ಮಡಿ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಕಂಚಿಯ ಮೇಲೆ ದಾಳಿಮಾಡಿದಾಗ ಅವನಿಗೆ ನೆರವಾಗಿದ್ದ. ಇದರಿಂದ ಕುಪಿತನಾದ ಪಲ್ಲವ ನಂದಿವರ್ಮ ಸು.754ಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಮುಂಚೆ ಗಂಗರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಬಂದ. ಆದರೆ ಶ್ರೀಪುರುಷ ಇದರಿಂದ ನಷ್ಟವೇನನ್ನೂ ಅನುಭವಿಸಲಿಲ್ಲವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಆಳ್ವಿಕೆ ಕೊನೆಗೊಂಡು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ಪ್ರಬಲಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಶ್ರೀಪುರುಷ ಕಷ್ಟಪರಂಪರೆಗಳನ್ನು ಎದುರಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ 1ನೆಯ ಕೃಷ್ಣ ಗಂಗರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ನಡೆದು ಮಾನ್ಯಪುರದಲ್ಲಿ (ನೆಲಮಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಣ್ಣೆ) ಸು.768ರಲ್ಲಿ ತಳ ಊರಿದ್ದ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಪುರುಷ ಬಾಗೆಯೂರು, ಪಿಂಚನೂರು ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರೊಡನೆ ಸೆಣಸಿ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಂಡನಾದರೂ ರಾಜ್ಯದ ಉತ್ತರದ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳು ಕೈಬಿಟ್ಟಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಗಂಗಾಧೀನರಾಗಿದ್ದ ನೊಳಂಬರು ಒಂದನೆಯ ಕೃಷ್ಣ ಮತ್ತು ಇಮ್ಮಡಿ ಗೋವಿಂದರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷ ಬದಲಾಯಿಸಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರೊಡನೆ ಸೇರಿದರು.

ಈತ ಗಜಶಾಸ್ತ್ರ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪೃಥ್ವೀಪತಿ, ಶ್ರೀವಲ್ಲಭ, ರಣಭಾಜ ಮುಂತಾದ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಇವನು ಕೊಂಗಣಿ ರಾಜಾಧಿರಾಜಪರಮೇಶ್ವರ ಶ್ರೀಪುರುಷ ಎಂದು ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕರೆದುಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.

ಶ್ರೀ ಪುರುಷನಿಗೆ ಮೂವರು ಪತ್ನಿಯರು; ಚಳುಕ್ಯವಂಶದ ವಿಜಯ ಮಹಾದೇವಿ, ನೊಳಂಬ ವಂಶದ ಮಹಾದೇವಿ ಮತ್ತು ಇನ್ನೊಬ್ಬಳು. ದುಗ್ಗಮಾರ ಎಱೆಯಪ್ಪ ಬಿನ್ ಶಿವಮಾರ (II) ಮತ್ತು ವಿಜಯಾದಿತ್ಯ ಈತನ ಮಕ್ಕಳು. **(ಟಿ.ಎಸ್.ಎಸ್.ಎನ್.)**

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ: ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಉತ್ತರ–ದಕ್ಷಿಣ ಅಗಲವಾಗಿದ್ದು ಪೂರ್ವ–ಪಶ್ಚಿಮ ಕಿರಿದಾಗುತ್ತ ಹೋಗುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕೂ ಪಶ್ಚಿಮ, ನೈಋತ್ಯ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ತಾಲ್ಲೂಕು, ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಪಾಂಡವಪುರ ಮತ್ತು ಮಂಡ್ಯ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು ಇವೆ. ಅರಕೆರೆ, ಬೆಳಗೊಳ, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಕೆ.ಶೆಟ್ಟಿಹಳ್ಳಿ ಇದರ ಹೋಬಳಿಗಳು. 97 ಗ್ರಾಮಗಳಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 346.7 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,62,984.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹುಲಿಕೆರೆ–ಕರಿಘಟ್ಟ ಶ್ರೇಣಿಗೆ ಸೇರಿದ ಕರಿಘಟ್ಟಬೆಟ್ಟ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಹತ್ತಿರವಿದೆ. ಈ ಬೆಟ್ಟದ ಬುಡದಲ್ಲೇ ಲೋಕಪಾವನಿ ಬಾಬುರಾಯನಕೊಪ್ಪಲು ಬಳಿ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ನದಿ ಕಾವೇರಿ. ಕೃಷ್ಣರಾಜಸಾಗರದ ಮೇಲುಗಡೆ

ಹೇಮಾವತಿಯನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಈ ನದಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಪಾಂಡವಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ ಬೇರ್ಪಡಿಸಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುವುದು. ಮುಂದೆ ಮಹದೇವಪುರದ ಬಳಿ ಆಗ್ನೇಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು. ಉತ್ತಮ ಹವಾಮಾನವಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 547.40 ಮಿಮೀ.

ಶ್ರೀರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ

ಕಾವೇರಿ, ಲೋಕಪಾವನಿ ಈ ನದಿಗಳ ನೀರನ್ನು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವುದಲ್ಲದೆ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಜಲ ಪೂರೈಕೆ ಮಾಡುವ ವಿರಜಾ ನದಿ ಕಾಲುವೆ, ದೇವರಾಯ ಕಾಲುವೆ, ರಾಮಸ್ವಾಮಿ ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಯಸಾಗರ ಕಾಲುವೆಗಳು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹರಡಿವೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಯೋಜಿಸಲಾಗಿರುವ ಕರಿಘಟ್ಟ ನೀರೆತ್ತುವ ಯೋಜನೆಯಿಂದಲೂ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸಾವಿರಾರು ಎಕರೆಗಳಿಗೆ ಜಲ ಪೂರೈಕೆಯಾಗುವುದುಂಟು. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಜಲಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಫಲವತ್ತಾದ ಕೆಂಪು ಜೇಡಿಮಿಶ್ರಿತ ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆ ಬತ್ತ, ಕಬ್ಬು, ರಾಗಿ, ಜೊತೆಗೆ ಜೋಳ, ನೆಲಗಡಲೆ, ವಿವಿಧ ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳು, ಹರಳು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ತೋಟಗಳಲ್ಲಿ ತೆಂಗು ಮತ್ತು ವಿವಿಧ ಫಲಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುವುದುಂಟು. ವ್ಯವಸಾಯದ ಜೊತೆಗೆ ಪಶುಪಾಲನೆ ಇದ್ದು ಅವುಗಳ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಸಹಕಾರವಾಗಿ ಪಶುವೈದ್ಯಾಲಯವಿದೆ. ಮತ್ಸ್ಯೋದ್ಯಮವೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬೆಳಗೊಳದಲ್ಲಿ ಮಂಡ್ಯ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಪೇಪರ್ ಮಿಲ್ಸ್ (1962), ಮೈಸೂರ್ ಕೆಮಿಕಲ್ಸ್ ಅಂಡ್ ಫರ್ಟಿಲೈಸ಼ರ್ಸ್ (1937), ಮೈಸೂರು ಕೆಮಿಕಲ್ ಮ್ಯಾನುಫ್ಯಾಕ್ಚರರ್ಸ್ (1941), ಅಲೈಡ್ ರೆಸಿನ್ಸ್ ಅಂಡ್ ಕೆಮಿಕಲ್ಸ್ (1965) ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿದ್ದುವು. ಕಾಗದ ಮತ್ತು ರಸಾಯನಿಕ ಗೊಬ್ಬರಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯುಂಟು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ರೇಶ್ಮೆ ನೂಲು ಸಂಸ್ಕರಣ ಕೇಂದ್ರ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತಿದೆ. ಅರಕೆರೆ ಬಳಿ ಕಚ್ಚಾ ಕಾಗದದ ಕಾರ್ಖಾನೆಯೊಂದು ರೂಪುಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿಂದಲೂ ಬೆಲ್ಲದ ತಯಾರಿಕೆ ಇದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೊಡಿಯಾಲ ಕೈಮಗ್ಗದ ಬಟ್ಟೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಜೇನುಸಾಕಣೆ ಕೇಂದ್ರವಿದೆ. ವ್ಯವಸಾಯೋಪಕರಣಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯುಂಟು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಆರ್ಥಿಕ ಸಹಕಾರ ನೀಡಲು ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿವೆ.

ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಔಷಧಾಲಯ, ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ, ಕಾಲೇಜುಗಳು ಮುಂತಾದವುಗಳ ಸೌಲಭ್ಯವಿದೆ. ಮೈಸೂರು–ಬೆಂಗಳೂರು, ಮೈಸೂರು–ಹಾಸನ ರೈಲುಮಾರ್ಗಗಳು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮುಖಾಂತರ ಹಾದುಹೋಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ರಾಜ್ಯ ಮತ್ತು ಜಿಲ್ಲಾ ಹೆದ್ದಾರಿಗಳ ಜೊತೆಗೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಎಲ್ಲ ಕಡೆಗೂ ಉತ್ತಮ ಮಾರ್ಗ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ.

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ ಇರುವ ಪಶ್ಚಿಮವಾಹಿನಿ ಒಂದು ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರ ಮತ್ತು ರೈಲ್ವೆನಿಲ್ದಾಣ. ಇಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ಒಂದು ಕವಲು ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುವುದರಿಮದ ಪಶ್ಚಿಮವಾಹಿನಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಬಂಗಾರದೊಡ್ಡಿ ಅಣೆಕಟ್ಟು ಮತ್ತು ಅನೇಕ ಛತ್ರಗಳು ಇದ್ದು ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಾರ್ಯಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿರುತ್ತವೆ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಪಾಲಹಳ್ಳಿ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ಬಲದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. 1871ರವರೆಗೂ ಮೈಸೂರು ಅಷ್ಟಗ್ರಾಮ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಆಗಿನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ 'ಅಷ್ಟಗ್ರಾಮ ಶುಗರ್ ವರ್ಕ್ಸ್' ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಪಾಲಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ 1847–94ರ ವರೆಗೆ ನಡೆದಿತ್ತು. ಇದರ ಹತ್ತಿರವೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ರಂಗನತಿಟ್ಟು **(ನೋಡಿ)** ಪಕ್ಷಿಧಾಮವಿದೆ.

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. ಮೈಸೂರು–ಬೆಂಗಳೂರು ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿದಿರುವ ದ್ವೀಪ ಮತ್ತು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಒಂದು ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರ. ಮಂಡ್ಯಕ್ಕೆ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ 29ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಮೈಸೂರಿನ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 23,729.

ಇದು ಸುತ್ತಲ ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರಕೇಂದ್ರ. ಬತ್ತ, ಬೆಲ್ಲ ಇಲ್ಲಿಂದ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ರಫ್ತಾಗುತ್ತವೆ. ಗೊಬ್ಬರ, ಸಿಮೆಂಟ್, ಬಟ್ಟೆ ಇವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಆಮದು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವರು. ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಪೌರಸಭಾ ಆಡಳಿತವಿದೆ. ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು–ಬೆಂಗಳೂರು ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಹಾದುಹೋಗಿದ್ದು ಇದೊಂದು ಮುಖ್ಯ ರೈಲ್ವೆ ನಿಲ್ದಾಣವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ವ್ಯಾಪಾರಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಹಾಯಕವಾಗಿ ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿವೆ. ಪ್ರವಾಸೋದ್ಯಮಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲಕರವಾದ ಪ್ರವಾಸಿಗರ ಆಕರ್ಷಣೆಯ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮತ್ತು ನೈಸರ್ಗಿಕ ತಾಣಗಳು ಇಲ್ಲಿವೆ. ಈ ಊರು ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಮೈಸೂರು ನಗರದ ವಿಸ್ತರಣೆಯಂತೆ ಬೆಳೆಯಲಾರಂಭಿಸಿದೆ.

ಸ್ಥಳಪುರಾಣದ ಪ್ರಕಾರ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಗೌತಮಋಷಿ ಇಲ್ಲಿಯ ಆದಿರಂಗನನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಗೌತಮ ಕ್ಷೇತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದು. 894ರಲ್ಲಿ ಗಂಗರ ಸಾಮಂತನಾದ ತಿರುಮಲಯ್ಯ ಇಲ್ಲಿಯ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ಇದಕ್ಕೆ ಶ್ರೀರಂಗಪುರವೆಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟನೆಂದು ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. 1117ರಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವಧರ್ಮವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿದ ಅನಂತರ ಹೊಯ್ಸಳ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನು ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಕಾವೇರಿ ತೀರದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟು ಈ ಗ್ರಾಮಗಳ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆಗೆ ಹೆಬ್ಬಾರರು ಅಥವಾ ಪ್ರಭುಗಳೆಂಬ ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ನಿಯಮಿಸಿದ. 1120ರಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ತಮ್ಮ ಉದಯಾದಿತ್ಯನು ಕಾಡಿನಿಂದ ಆವೃತ

ವಾಗಿದ್ದ ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಊರನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ. 15 ಮತ್ತು 16ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಒಂದು ಪ್ರಾಂತ್ಯವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧೀಶನನ್ನು ನಿಯಮಿಸಿದ್ದರು. ವಿಜಯನಗರದ ಪತನಾನಂತರ ಮೈಸೂರಿನ ರಾಜಒಡೆಯರು 1610ರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು.

ಮುಂದೆ 1761ರ ವೇಳೆಗೆ ಹೈದರನು ಪ್ರಾಬಲ್ಯಕ್ಕೆ ಬಂದು ಮೈಸೂರು ರಾಜರನ್ನು ಮೂಲೆಗೊತ್ತಿ ತಾನೇ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸತೊಡಗಿದ. ಅನಂತರ ಇವನ ಮಗ ಟಿಪ್ಪು ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಸ್ಥಳ ಸಾಕಷ್ಟು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿತು. 1799ರಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಮರಣಾಂತರ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು.

ಇಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೆಚ್ಚು ಒಳಭಾಗ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ್ದು. ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ಸುಕನಾಸಿಗಳ ಛಾವಣಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿದೆ. ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಗಂಟೆ ಮಾದರಿಯ ಕಂಬಗಳು ನವರಂಗದಲ್ಲಿವೆ. ನವರಂಗ ದ್ವಾರದ ಬಳಿ ಎರಡು ದೊಡ್ಡ ದ್ವಾರಪಾಲಕ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಮಹಾದ್ವಾರದ ಗೋಪುರ, ಮುಖಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಗರ್ಭಗೃಹದ ಗೋಪುರ ವಿಜಯನಗರ ಶಿಲ್ಪ ಲಕ್ಷಣವುಳ್ಳವು. ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಮತ್ತು ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಕೆಲವು ದೇವತೆಗಳ, ಋಷಿಗಳ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿವೆ.

ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನ ಮುಖ್ಯ ವಿಗ್ರಹ ಬಹು ಆಕರ್ಷಕವಾದದ್ದು. ಶ್ರೀರಂಗನಾಥ ಏಳು ತಲೆಗಳುಳ್ಳ ಆದಿಶೇಷನ ಮೇಲೆ ಪವಡಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನ ಪಾದದ ಬಳಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಹಾಗೆ ಗೌತಮ ಮುನಿಯ ವಿಗ್ರಹವೂ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಕೆಲವು ಬೆಳ್ಳಿ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ್ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದಾನ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿರುವ ಇತರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ನರಸಿಂಹ ಮತ್ತು ಗಂಗಾಧರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳು ಮುಖ್ಯವಾದವು. ನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರ್ (1638–59) ಕಟ್ಟಿಸಿದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ದೊಡ್ಡದಾದ ಗರ್ಭಗೃಹ, ವಿಶಾಲವಾದ ಸುಕನಾಸಿ ಮತ್ತು ಅನೇಕ ಕಂಬಗಳುಳ್ಳ ನವರಂಗವಿದೆ. ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ ವಿಗ್ರಹ ಬಹು ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟಾಗಿ ಕೆತ್ತಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದೊಳಗಿರುವ ಅಂಬೆಗಾಲು ಕೃಷ್ಣ ಆಕರ್ಷಣೀಯ. ಇಲ್ಲಿ ಮೂರೂವರೆ ಅಡಿ ಎತ್ತರವಿರುವ 17ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಸು.16ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಗಂಗಾಧರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ್ದು. ಈ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದಲ್ಲಿ 6 ಮುಖಗಳೂ 12 ಕೈಗಳೂ ಇರುವ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ 18ನೆಯ ಶತಮಾನದ, ಅಂದವಾಗಿ ಬಿಡಿಸಿರುವ 15 ಮಂದಿ ಶಿವಶರಣರ ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ. ದಳವಾಯಿ ನಂಜರಾಜ (18ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೆನ್ನುವ ಒಂದು ತಾಮ್ರದ ಸುಂದರ ದಕ್ಷಿಣಾಮೂರ್ತಿಯ ಚಿತ್ರವಿರುವ ಶಾಸನವಿದೆ. ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದ ಬಳಿ ಮೂರನೆಯ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಜನ್ಮಸ್ಥಳವನ್ನು ಸರ್ಕಾರ ರಕ್ಷಿಸಿದ್ದು ಅಲ್ಲೊಂದು ಮಂಟಪವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಸುತ್ತುವರಿದಿರುವ ಗಟ್ಟಿ ಕೋಟೆಯ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಈಗಲೂ ಕಾಣಬಹುದು. ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಅರಮನೆ ಎಂದು ಹೇಳುವ ಲಾಲ್‌ಮಹಲ್ ಸಂಪೂರ್ಣ ನಾಶವಾಗಿದೆ. ಖೈದಿಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಡುತ್ತಿದ್ದ ಎರಡು ನೆಲಮಾಳಿಗೆ ಬಂದೀಖಾನೆಗಳಿವೆ. ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತ ಕಂದಕವಿದ್ದು ಅದರಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ನೀರು ತುಂಬುವಂತೆ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಕೋಟೆ ಒಳಗಡೆಯೇ ಇರುವ ಜುಮ್ಮಾ ಮಸೀದಿಯನ್ನು 1787ರಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಎರಡು ದೊಡ್ಡ ಮಿನಾರುಗಳಿದ್ದು ಅವುಗಳ ಒಳಗಿನಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹತ್ತಿ ಹೋಗಲು ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳಿವೆ.

ಇಲ್ಲಿರುವ ಗುಮ್ಮಟವನ್ನು (ಗುಂಬಜ್) ಹೈದರ್ ಅಲಿಯ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಂತೆ ಟಿಪ್ಪು ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಇಲ್ಲಿ ಹೈದರ್, ಅವನ ಪತ್ನಿ ಫಕ್ರುನ್ನೀಸಾ ಬೇಗಮ್ ಹಾಗೂ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನರ ಸಮಾಧಿಗಳಿವೆ. ಹೊರಗಡೆ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಪಟ್ಟದ ರಾಣಿಯ ಮತ್ತು ಇತರ ವೀರರ ಸಮಾಧಿಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಬೃಹದಾಕಾರದ ಗುಮ್ಮಟ ಅಲಂಕಾರರಹಿತವಾದದ್ದು. ಕೈಸಾಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ಕರಿಯ ಕಂಬಗಳು ಅತಿನುಣುಪಾಗಿ ಬಹು ಆಕರ್ಷಣೀಯವಾಗಿದ್ದು ಬಾಗಿಲುಗಳು ದಂತದ ಕುಶಲ ಕೆತ್ತನೆ ಕೆಲಸಗಳಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. (ಎ.ಎಸ್.ಎನ್.)

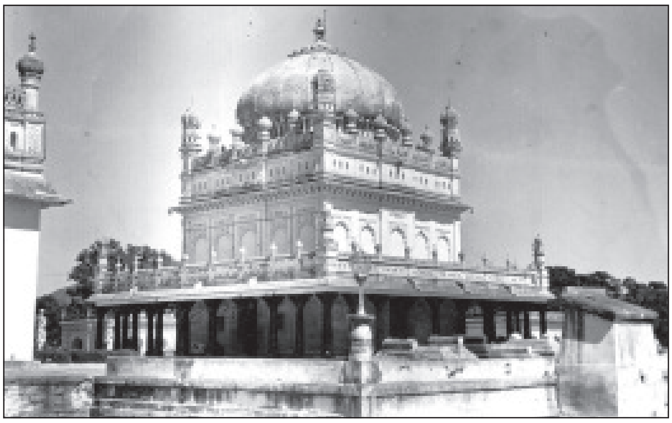
ಗುಂಬಜ್, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕೋಟೆ ಹೊರಗಡೆ ಕಾವೇರಿಯ ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿನ ಶಾಖೆಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಒಂದು ವಿಶಾಲ ತೋಟದ ಮಧ್ಯೆ ಇರುವ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ್ ಕಟ್ಟಿಸಿದ (1784) ದರಿಯಾದೌಲತ್ (ಬೇಸಗೆ ಅರಮನೆ) ಸುಂದರವಾದುದು. ಈ ಅರಮನೆ ಚಿತ್ರಕಲೆಯ ಆಗರ. ದರಿಯಾದೌಲತ್ ಎಂದರೆ ಸಮುದ್ರಸಂಪತ್ತು ಎಂದರ್ಥ. ಟಿಪ್ಪು ಸಮುದ್ರದವರೆಗೆ ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತರಿಸಿದ ನೆನಪಿಗೆ ಇದನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪು ರಾಯಭಾರಿಗಳನ್ನೂ ಮುಖ್ಯ ಅತಿಥಿಗಳನ್ನೂ ಸಂದರ್ಶಿಸುತ್ತಿದ್ದ. ದರಿಯಾ ದೌಲತ್ ಕಟ್ಟಡ ಎತ್ತರವಾದ ಚೌಕನೆ ಜಗತಿಯ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದೆ. ದಪ್ಪನಾದ ಕಮಲದಾಕಾರದ ಮರದ ಕಂಬಗಳೂ ಅರೆಗೋಲಾಕೃತಿಯ ಕಮಾನುಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಗೋಡೆಗಳ ಹೊರಗಡೆ ಆಗಿನ ಕಾಲದ ಪ್ರಮುಖ ಘಟನೆಗಳನ್ನು, ಯುದ್ಧಗಳನ್ನು ಸಮಕಾಲೀನ ರಾಜರನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಬರೆಸಲಾಗಿದೆ. ಒಳಗಿನ ಗೋಡೆಗಳ, ಕಂಬಗಳ ಮತ್ತು ಛಾವಣಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ವರ್ಣದಿಂದಲೂ ಚಿನ್ನದ ಮುಲಾಮಿನಿಂದಲೂ ರಚಿತವಾದ ಎಲೆ, ಬಳ್ಳಿ, ಹೂ, ಮೃಗಪಕ್ಷಿಗಳು ನಿಸರ್ಗಸಹಜವಾಗಿವೆ. ಗಾಳಿ ಬಿಸಿಲಿನ ತಾಪಕ್ಕೆ ಅಳಿಸಿಹೋದ ಇವುಗಳ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನೂ 1920ರಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಸರಿಪಡಿಸುವ ಕೆಲಸ ಆರಂಭವಾಯಿತು. ಈ ಭಿತ್ತಿಚಿತ್ರಗಳನ್ನು 1791ರ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ಬಿಡಿಸಿರಬಹುದೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿನ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿನ ವರ್ಣಗಳು ಈಗಲೂ ತಮ್ಮ ಹೊಳಪನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿಲ್ಲ. ಸಂಶೋಧಕರಾದ ಬೆಂಜಮಿನ್ ಹ್ಯಾರಿ ಅವರು ಪರೀಕ್ಷೆ ನಡೆಸಿ, ಈ ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ತಯಾರಿಸಲಾಯಿತು ಎಂಬುದರ ಬಗ್ಗೆ ಅನೇಕ ವಿವರಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಇಲ್ಲಿನ ಭಿತ್ತಿಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕದ ಚಿತ್ರಕಾರರು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಮೇಲೆ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಚಿತ್ರಕಲೆಯ ಪ್ರಭಾವ ಬಿದ್ದಂತೆ ಭಾಸವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿನ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಂದಿನ ಯುದ್ಧಗಳ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಯುದ್ಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರನಾದ ನಿಜಾಮನು ಮತ್ತೆ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಕಡೆ ಹೋದ್ದರಿಂದ ಟಿಪ್ಪುವಿಗೆ ಅಸಮಾಧಾನವೂ ಕೋಪವೂ ಬಂದಿತು. ಅದರ ಸಂಕೇತವಾಗಿ ಒಂದು ಚಿತ್ರವನ್ನು ಬರೆಸಿದ. ನಿಜಾಮನ ಸೈನ್ಯದ ದಂಡನಾಯಕನು ಕುದುರೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿರುವಂತೆ ಚಿತ್ರಿಸಿ, ಅವನ ಕೆಳಗೆ ಹಸು ಮತ್ತು ಹಂದಿಗಳನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ. ನಿಜಾಮನ ಸೈನ್ಯ ಹಸುವಿನಂತೆ ಬಂದು, ಹಂದಿಯಂತೆ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಕಡೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿತು ಎಂಬುದರ ಸಂಕೇತವಾಗಿ ಟಿಪ್ಪು ಹೀಗೆ ಚಿತ್ರ ಬರೆಯಿಸಿದನಂತೆ. ಮತ್ತೊಂದು ಯುದ್ಧ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಆನೆಯ ಮೇಲೆ ಅಂಬಾರಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಸವಾರಿ ಮಾಡುವಂತೆ ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆ ಚಿತ್ರದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ನಿಜಾಮನು ಕುದುರೆಯ ಮೇಲಿರುವಂತೆಯೂ ಅವನ ಹಿಂದೆ ಮುಂದೆ ಸೈನ್ಯ ಇರುವಂತೆಯೂ ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದು ಎರಡನೆಯ ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಚಿತ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪು ಕುದುರೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದ್ದಾನೆ. ಅವನ ಜೊತೆ ವಿಶ್ವಾಸಘಾತಕನಾದ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿ ಮೀರ್ ಸಾದಕ್ ಇದ್ದಾನೆ. ಧ್ವಜ ಹಿಡಿದ ಫ್ರೆಂಚ್ ಕುದುರೆ ಸೈನ್ಯ ಲಾಲಿಯ ನಿರ್ದೇಶನದಲ್ಲಿ ಮುನ್ನಡೆದಂತೆ ಕಾಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಮತ್ತೊಂದು ಅಪೂರ್ವ ಚಿತ್ರ ಕಾಂಜೀವರಂ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಜಯವಾದ ಸನ್ನಿವೇಶದ್ದು. ಗಜಾರೋಹಿಗಳಾದ ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಇಬ್ಬರೂ ತಮ್ಮ ಪಡೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತಿರುವಂತೆ ಬಿಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮೈಸೂರು ಸೈನ್ಯ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಹಿಂದೆ ಮುಂದೆ ಮುತ್ತಿದೆ. ಫ್ರೆಂಚ್ ಫಿರಂಗಿ ದಳ, ಮೈಸೂರು ದಂಡು ಕಾದಾಡಲು ನಿಂತಿವೆ. ಕರ್ನಲ್ ಬೇಲಿಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು ವ್ಯೂಹ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಸೈನಿಕರು. ಬೇಲಿ ಚಿಂತಾಗ್ರಸ್ತನಾಗಿರುವಂತೆ ಇರುವ ದೃಶ್ಯ ಮನೋಜ್ಞವಾಗಿದೆ. ದರಿಯಾದೌಲತ್ ಅರಮನೆಯ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನ ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ರಾಜರನ್ನೂ ನವಾಬರನ್ನೂ ಮತ್ತು ಪಾಳೆಯಗಾರರನ್ನೂ ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಮದಕರಿನಾಯಕನಿಂದ ಕಿತ್ತೂರು ರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮನ ವರೆಗೆ ನೂರಾರು ಪಾಳೆಯಗಾರರಲ್ಲದೆ ಚಿತ್ತೂರು, ತಂಜಾವೂರು, ಕೊಡಗು, ಔಧ್, ಆರ್ಕಾಟ್, ಕಡಪ ಮೊದಲಾದ ಆಳರಸರ ಚಿತ್ರಗಳು ಇವೆ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಶವಾದ ಮೇಲೆ ವೆಲ್ಲೆಸ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದ. ಡಾಲ್‌ಹೌಸಿಯು ಇದನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿದಾಗ ಮಾಸಿಹೋಗಿದ್ದ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಮತ್ತೆ ಹೊಸದಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಿದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಪೂರ್ವದ ಗೋಡೆ ಮೇಲಿರುವ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಚಿತ್ರ ಈ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದಿರಬಹುದು. 1959ರಲ್ಲಿ ದರಿಯಾ ದೌಲತ್ ಅರಮನೆಯನ್ನು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸ್ಮಾರಕ ಎಂದು ಘೋಷಿಸಲಾಯಿತು. ಇಲ್ಲಿ ಹೈದರ್ ಹಾಗೂ ಟಿಪ್ಪುವಿಗೆ ಸೇರಿದ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳೂ ಲಿಥೋ ಚಿತ್ರಗಳೂ ನಿಸರ್ಗಚಿತ್ರಗಳೂ ತೈಲವರ್ಣದ ಭಾವಚಿತ್ರಗಳೂ ಇವೆ. ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕೈಕೆಳಗೆ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಹಾಗೂ ಆತನ ಏಳು ಜನ ಗಂಡುಮಕ್ಕಳ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಲಾಗಿದೆ. **(ಎಂ.ಎಚ್.;ಪಿ.ಆರ್.ಟಿ.)**

ಜುಮ್ಮಾಮಸೀದಿ

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕೃಷ್ಣಮಾಚಾರ್ಯ: 19ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕನ್ನಡ ವಿದ್ವಾಂಸ. ದ್ರಾವಿಡ ಭಾಷಾ ವಿಜ್ಞಾನದ ಜನಕನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿರುವ ಫ್ರಾನ್ಸಿಸ್ ವೈಟ್ ಎಲ್ಲಿಸ್‌ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಆ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಇವನ ಹೆಸರು ಪ್ರಮುಖವಾದುದು. ಈತ ‘ಹೊಸಗನ್ನಡ ನುಡಿಗನ್ನಡಿ ಎಂಬ ಹೊಸಗನ್ನಡ ವ್ಯಾಕರಣವು’ ಎನ್ನುವ ವ್ಯಾಕರಣ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಈತನ ಹುಟ್ಟೂರು. ತಮಿಳು ಈತನ ಮಾತೃ ಭಾಷೆಯಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಈತ ಪ್ಲೀಡರ್ ಆಗಿ ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಕಾಲವಿದ್ದುದರಿಂದ ತಮಿಳಿನಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಂಡಿರಬೇಕು. ಅದಕ್ಕೆ ಈತನ ಪುಸ್ತಕವೇ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಈತನ ಹೇಳಿಕೆಗಳನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಇವನಿಗೆ ಮಲೆಯಾಳಂ, ತುಳು, ಸಂಸ್ಕೃತ ಮುಂತಾದ ಭಾಷೆಗಳ ಜ್ಞಾನವೂ ಇದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಶಬ್ದೋತ್ಪತ್ತಿ ಕ್ರಮವು ಶಬ್ದಮಂಜರಿ, ಧಾತುಮಂಜರಿಯೆಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದು ತನ್ನ ಗ್ರಂಥದ ಪೀಠಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಈತ ಇನ್ನೆರಡು ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಬರೆದಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈತ ಹಳಗನ್ನಡ ನುಡಿಗನ್ನಡಿ, ಹೊಸಗನ್ನಡ ನುಡಿಗನ್ನಡಿ, ಶಬ್ದಮಂಜರಿ, ಧಾತುಮಂಜರಿ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಕವಿಚರಿತೆಕಾರರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಈಗ ದೊರೆತಿರುವ ಗ್ರಂಥವೊಂದನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಉಳಿದವು ಉಪಲಬ್ಧವಿಲ್ಲ.

ಹೊಸಗನ್ನಡ ನುಡಿಗನ್ನಡಿ ಎಂಬ ಹೊಸಗನ್ನಡ ವ್ಯಾಕರಣವು–ಹೊಸಗನ್ನಡ ಭಾಷಾವೈವಿಧ್ಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಬರೆದ ವ್ಯಾಕರಣಗ್ರಂಥ. ಹೊಸಗನ್ನಡ ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ಕುರಿತು ಈ ಗ್ರಂಥ ಪ್ರಕಟವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಇಂಗ್ಲಿಷಿನಲ್ಲಿ ವಿಲಿಯಂ ಕೇರಿ ಎಂಬಾತನ ಒಂದು ವ್ಯಾಕರಣ ಗ್ರಂಥ (1817), ಜಾನ್ ಮೆಕ್ಕರೆಲ್ ಎಂಬುವನ ಒಂದು ವ್ಯಾಕರಣ ಗ್ರಂಥ(1820) ಪ್ರಕಟವಾಗಿದ್ದವು. ಈ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಮಾಚಾರ್ಯನ ಗ್ರಂಥ ಮೂರನೆಯದು; ಆದರೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದು. ಜೊತೆಗೆ ಈ ಗ್ರಂಥ ಕಾಲ್ಡ್‌ವೆಲ್ಲನ ದ್ರಾವಿಡ ಭಾಷೆಗಳ ತೌಲನಿಕ ವ್ಯಾಕರಣ (1856) ಎಂಬ ಗ್ರಂಥ ಬರುವುದಕ್ಕೆ 18 ವರ್ಷಗಳ ಮೊದಲು ದೇಶಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿತ್ತು ಎಂಬುದು ಬಹುಮುಖ್ಯ ಸಂಗತಿ.

ಹೊಸಗನ್ನಡ ನುಡಿಗನ್ನಡಿ ಎಂಬ ಹೊಸಗನ್ನಡ ವ್ಯಾಕರಣವು 1838ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು (ಇದನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದವನು ಜಾನ್ ವಾಕರ್). ಮೈಸೂರಿನ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಅಚ್ಚಗನ್ನಡ ನಾಡೆಂದು ಕರೆದು ಅಲ್ಲಿನ ಹಿರಿಯರು ಮಾತನಾಡುವ ಕನ್ನಡವನ್ನು ಆಧಾರವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಬರೆದಿರುವುದಾಗಿ ಗ್ರಂಥಕರ್ತೃ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ತಾನು ಫೋರ್ಟ್ ಸೇಂಟ್ ಜಾರ್ಜ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಪಂಡಿತ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯ ಉದ್ಯೋಗದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಆ ಕಾಲೇಜು ಬೋರ್ಡಿನ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿದ್ದ ಕ್ಯಾಪ್ಟನ್ ಹಾರ್ಕಿನ್ ಎಂಬುವನು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಹಾಗೂ ಕನ್ನಡ ತಿಳಿಯದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವ ಹಾಗೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರ ರೂಪವಾಗಿ ಒಂದು ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ಬರೆಯುವಂತೆ ಸೂಚಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆದುದಾಗಿಯೂ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಸಂಜ್ಞಾಪ್ರಕರಣ, ಸಂಧಿಪ್ರಕರಣ, ಶಬ್ದಪ್ರಕರಣ, ಆಖ್ಯಾತಪ್ರಕರಣ, ಕೃತ್‌ಪ್ರಕರಣ, ತದ್ಧಿತ ಪ್ರಕರಣ,

ತತ್ಸಮಪ್ರಕರಣ, ತದ್ಭವಪ್ರಕರಣ, ಸಮಾಸಪ್ರಕರಣ, ಪ್ರಯೋಗ ಪ್ರಕರಣ ಎಂಬ 10 ಅಧ್ಯಾಯಗಳಿವೆ. ಹಿಂದಿನ ವೈಯಾಕರಣಿಗಳಂತೆ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೂ ತತ್ಸಮ, ತದ್ಭವ, ದೇಶ್ಯಗಳೆನ್ನದೆ ಅನ್ಯದೇಶ್ಯ, ಗ್ರಾಮ್ಯ ಶಬ್ದಗಳೆಂದು ಪಟ್ಟಿ ಹಾಕಲಾಗಿದೆ. ತತ್ಸಮ, ತದ್ಭವಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳುವಾಗ ಕೇಶಿರಾಜ, ಭಟ್ಟಾಕಳಂಕರಂತೆ ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಕೇವಲ ಸಂಸ್ಕೃತದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಬಂದುವು ಎಂದಷ್ಟೇ ಹೇಳದೆ, ದ್ರಾವಿಡ ಭಾಷೆಯಿಂದಲೂ ಬಂದವು ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮ್ಯ ಪದಗಳನ್ನು ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. ಉದಾ: ತಿನ್ತಾನೆ, ಬಂತು ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಂಧಿಪದಗಳಲ್ಲಿ–ಓಡೋದ್ನು, ಕೆಟ್ಹೋಯಿತು ಇತ್ಯಾದಿ. ಕೆಲವೆಡೆ ಹಳೆಯ ರೂಪಗಳೂ ಸಿಗುತ್ತವೆ. ಉದಾ: ಹನ್ನಿಬ್ಬರ (12 ಎಂಬಲ್ಲಿ), ಅಗಟ್ತೆ, ಕಾಲುರಿಚ ಇತ್ಯಾದಿ, ಶಿನೀರು, ಅನುಸರಿಶಿ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳೂ ಕೆಲವೆಡೆ ಬಂದಿವೆ.

ಈ ಗ್ರಂಥ ಬರೆಯುವಲ್ಲಿ ಕೇಶಿರಾಜ, ಭಟ್ಟಾಕಳಂಕ, ಜಾನ್ ಮೆಕ್ಕರೆಲ್ ಇವರನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿರುವ ಈತ ನಾಗವರ್ಮ ಹಾಗೂ ವಿಲಿಯಂ ಕೇರಿ ಇವರನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿಲ್ಲ. ಈ ಗ್ರಂಥ 1882ರಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಮುದ್ರಣ ಕಂಡಿದೆ.

ಸುಮಾರು ಒಂದೂವರೆ ಶತಮಾನಗಳಷ್ಟು ಹಿಂದೆಯೇ ಆಡುನುಡಿಯನ್ನು ಆಧರಿಸಿ ಹೊಸಗನ್ನಡ ಭಾಷೆಗೆ ವ್ಯಾಕರಣ ರಚಿಸಿ, ಕನ್ನಡ ಭಾಷಾ ವಿಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥ ತಳಹದಿ ಹಾಕಿದ ಕೃಷ್ಣಮಾಚಾರ್ಯನ ಹೆಸರು ಕನ್ನಡ ಭಾಷಾ ವಿಜ್ಞಾನ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುತ್ತದೆ. *

ಶ್ರೀರಂಗರಾಯ I: ವಿಜಯನಗರದ ಆರವೀಡು ವಂಶದ ರಾಜ (1578–86). ತಿರುಮಲನ ಹಿರಿಯ ಮಗ. ತಿರುಮಲ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಮೂರು ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿ ತನ್ನ ಪುತ್ರರನ್ನು ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿದ್ದ. ಸು.1571ರಿಂದ ಶ್ರೀರಂಗರಾಯ ಯುವರಾಜನಾಗಿ ತೆಲುಗು ಭಾಗದ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ 1578ರಲ್ಲಿ ತಿರುಮಲರಾಯನ ಮರಣಾನಂತರ ವಿಜಯನಗರ ರಾಜ್ಯದ ಸಾಮ್ರಾಟನಾಗಿ ಪೆನುಗೊಂಡೆಯಿಂದ ಆಳಲಾರಂಭಿಸಿದ.

ಈತನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರದ ಸುಲ್ತಾನ ಅಲಿ ಆದಿಲ್ ಷಾ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚಂದ್ರಗುತ್ತಿ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಪುನಃ ಕಟ್ಟಿದ. ಆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಶಂಕರನಾಯಕನೆಂಬುವನು ವಿಜಯನಗರದ ವಿರುದ್ಧ ದಂಗೆ ಎದ್ದು ಬಿಜಾಪುರದ ಸುಲ್ತಾನನನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸಿದ್ದ. ಬಿಜಾಪುರದ ಸುಲ್ತಾನ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಮತ್ತು ಕಡೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ನಾಯಕರನ್ನು ಅಡಗಿಸಲು, ಅವರು ಪೊಗದಿ ಕೊಡಲು ಒಪ್ಪಿದರು. ಅನಂತರ ಬಿಜಾಪುರದ ಸುಲ್ತಾನ ಪೆನುಗೊಂಡೆಗೆ ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿದ. ಆಗ ಶ್ರೀರಂಗರಾಯ ಗೋಲ್ಕೊಂಡ ಸುಲ್ತಾನ ಇಬ್ರಾಹಿಂ ಕುತ್ಬ್ ಷಾ ನೊಡನೆ ಸ್ನೇಹ ಬೆಳಸಿ, ಬಿಜಾಪುರದ ಸುಲ್ತಾನನನ್ನು ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿದ. ಇದಾದ ಅನಂತರ ಪುನಃ ಬಿಜಾಪುರದ ಸುಲ್ತಾನ ದಂಡೆತ್ತಿ ಬಂದು, ಶ್ರೀರಂಗನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಸೆರೆಹಿಡಿದನಲ್ಲದೆ ಪೆನುಗೊಂಡೆಯ ಉತ್ತರ ಭಾಗದ ವಿಜಯನಗರ ರಾಜ್ಯವನ್ನೂ ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡ. ಶ್ರೀರಂಗ ವಿಶೇಷವಾದ ದಂಡ ಕೊಟ್ಟು ಬಿಡುಗಡೆಹೊಂದಿದ. ಪುನಃ ಬಿಜಾಪುರದ ಸುಲ್ತಾನ ದಂಡೆತ್ತಿ ಬರಲು ಶ್ರೀರಂಗನ ಬಂಧುವಾದ ಬಾರಾಮಹಲ್‌ನ ನಾಯಕ ಜಗದೇವರಾಯ ಅವನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ.

ಶ್ರೀರಂಗರಾಯನ ದುರ್ಬಲ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಕರ್ನಾಟಕದ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಪಾಳೆಯಗಾರರು ತಲೆಯೆತ್ತಲಾರಂಭಿಸಿದರು. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ವಿಜಯನಗರದ ಸಾಮ್ರಾಟನ ಹೆಸರನ್ನು ತಮ್ಮ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದರೂ ಅವರ ಆಳ್ವಿಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿಯೆ ಇದ್ದಿತು. ಇವನ ಸಮ್ರಾಟತ್ವ ನಾಮಮಾತ್ರದ್ದಾಗಿತ್ತು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇವನ ತಮ್ಮ 3ನೆಯ ರಾಮರಾಯ ವಿಜಯನಗರದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಮುಂದುವರೆದಿದ್ದ. ಆದರೆ ಈತನೂ ಅಣ್ಣನ ನಾಮಮಾತ್ರ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿದ್ದ.

ಪೆಮ್ಮಸಾನಿ ಪೆದ್ದತಿಮ್ಮರಾಜ ಶ್ರೀರಂಗರಾಯನ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದ. ಮೊದಲು ಓಬಲ ಅನಂತರ ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯ್ಡು ದಳವಾಯಿ ಅಥವಾ ಸೇನಾಪತಿಯಾಗಿದ್ದರು.

ಶ್ರೀರಂಗರಾಯ 1586ರಲ್ಲಿ ನಿಧನಹೊಂದಿದ. **(ಎ.ವಿ.ವಿ.)**

ಶ್ರೀರಂಗರಾಯ II: ವಿಜಯನಗರದ ಆರವೀಡು ವಂಶದ ರಾಜ. ಒಂದನೆಯ ವೆಂಕಟಪತಿಯ ಸೋದರನಾದ ರಾಮನ ಮಗ; ವೆಂಕಟಪತಿ ಸಾಯುವಾಗ ಈತನನ್ನು ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ನೇಮಿಸಿದ. ಆದರೆ ವೆಂಕಟಪತಿಯ ಮಗನೆಂದು ಘೋಷಿಸಲಾಗಿದ್ದ ಒಬ್ಬ ಹುಡುಗನಿಗೆ ತನ್ನ ಮಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಮದುವೆ ಮಾಡಿದ್ದು, ಈಗ ಆ ಅಳಿಯನನ್ನು ಸಿಂಹಾಸನದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ಜಗರಾಯ ಯತ್ನಿಸಿದ. ಶ್ರೀರಂಗ ಮತ್ತು ಆತನ ಸಂಸಾರದವರೆಲ್ಲರು ಸೆರೆಮನೆಯ ಬಂದಿಯಾದರು. ಆದರೆ ಸಾಮಂತನಾಗಿದ್ದ ಎಚ್ಚಮನಾಯಕನ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಶ್ರೀರಂಗನ ಮಗ ರಾಮದೇವ ಸೆರೆಮನೆಯಿಂದ ಪಾರಾಗಿ, ಇತರ ನಿಷ್ಠಾವಂತ ನಾಯಕರ ನೆರವಿನಿಂದ ತೋಪೂರಿನ ಕದನದಲ್ಲಿ ಜಗರಾಯನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ, ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನೇರಿದ. ಹೀಗಾಗಿ ಶ್ರೀರಂಗ ಹೆಸರಿಗೆ ಅರಸನಾದರೂ ದುರಂತಕ್ಕೀಡಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗಿ ಕಣ್ಮರೆಯಾದ. **(ಬಿ.ಆರ್.ಜಿ.)**

ಶ್ರೀರಂಗರಾಯ III: ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಕೊನೆಯ ಸಾಮ್ರಾಟ (1642–69). ಇವನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಕೇವಲ ನಾಮಮಾತ್ರವಾಗಿ ಉಳಿದಿತ್ತು. ಸಾಮ್ರಾಟನಾದರೂ ಸಾರ್ವಭೌಮತ್ವ ಸಂಶಯಾಸ್ಪದವಾಗಿಯೇ ಉಳಿಯಿತು. ಸಾಕಷ್ಟು ಸೈನ್ಯ ಮತ್ತು ಸಂಪನ್ಮೂಲಗಳ ಬಲವಿಲ್ಲದೆ ತನ್ನ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ದೃಢಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಹೋರಾಡಬೇಕಾದ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಇವನಿಗಿದ್ದಿತು. ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಗೋಲ್ಕೊಂಡದ ಸುಲ್ತಾನ ಅರಾಜಕತೆಗೆ ಬಲಿಯಾಗಿದ್ದ ಹಿಂದು ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿದಷ್ಟು ಪಾಲು ಪಡೆಯಲು ಯತ್ನಿಸುತ್ತಿದ್ದ. ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಮಧುರೆ, ಜಿಂಜಿ ಮತ್ತಿತರ ಕೆಲವು ಸಾಮಂತ ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟುಗಳು ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ನೊಗ ಕಳಚಿದ್ದವು. ಇನ್ನೊಂದು ಕಡೆ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರು ಮತ್ತು ಕೆಳದಿಯ ನಾಯಕರು ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಠೆಯಿಂದ ಇದ್ದರೂ ತಮ್ಮ ಏಳಿಗೆಯನ್ನು ಸಾಧಿಸುವಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತರಾಗಿದ್ದರು. ಶ್ರೀರಂಗ ಬಿಜಾಪುರದ ಸಹಾಯದಿಂದ 1644ರಲ್ಲಿ ಗೋಲ್ಕೊಂಡ ನಡೆಸಿದ ದಾಳಿಯನ್ನು ತಡೆಯುವಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾದ. ಆದರೆ ಅದೇ ವೇಳೆಗೆ ಇವನು ಈಗಿನ ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಸಾಮಂತರನ್ನು ತಹಬಂದಿಗೆ ತರಬೇಕಾಯಿತು. ತಂಜಾವೂರು, ಮಧುರೆ ಮತ್ತು ಜಿಂಜಿನಾಯಕರು ಶ್ರೀರಂಗನ ಪರಮಾಧಿಕಾರವನ್ನು ಧಿಕ್ಕರಿಸತೊಡಗಿದರು. ಶ್ರೀರಂಗ ಇವರನ್ನು ಹತ್ತಿಕ್ಕುವ ಪ್ರಯತ್ನಪಟ್ಟಿದ್ದಾಗಲೇ ಗೋಲ್ಕೊಂಡ ವಿಜಯನಗರದ ಮೇಲೆ ಪುನಃ 1645ರಲ್ಲಿ ಆಕ್ರಮಣ ಎಸಗಿತು. ಅದೇ ವರ್ಷ ಮಧುರೆ ಮತ್ತು ಜಿಂಜಿಯ ನಾಯಕರು ಈತನಿಗೆ ಭಾರಿ ಆಘಾತ ಉಂಟುಮಾಡಿದರು. ಶ್ರೀರಂಗ ಮೈಸೂರು, ಕೆಳದಿ, ತಂಜಾವೂರು ಮೊದಲಾದ ಸಾಮಂತರ ಸಹಾಯದಿಂದ ಹೋರಾಡಿದ. ಆದರೆ 1646ರಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರ ಮತ್ತು ಗೋಲ್ಕೊಂಡದ ಸಂಯುಕ್ತ ಸೇನೆ ರಾಜಧಾನಿ ವೆಲ್ಲೂರನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ಕೆಳದಿಯ ಶಿವಪ್ಪನಾಯಕ ನಿರಾಶ್ರಿತನಾದ ಶ್ರೀರಂಗನಿಗೆ ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಮರಳಿ ಪಡೆಯಲು ಸಹಾಯಮಾಡಿದ. ಇದರಿಂದ

ಶ್ರೀರಂಗ ಪುನಃ ಪೆನುಗೊಂಡೆ ಮತ್ತು ವೆಲ್ಲೂರುಗಳನ್ನು ಸ್ವಾಧೀನಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಆಳಿರಬಹುದೆಂದು 1646–49 ರವರೆಗಿನ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಪುನಃ ಗೋಲ್ಕೊಂಡದ ದಾಳಿಯಿಂದ ಇವನು 1649ರಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಬಾರಿ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ತೆರೆಯಬೇಕಾಯಿತು. ಇದೇ ದಂಡಯಾತ್ರೆಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿ ಗೋಲ್ಕೊಂಡದ ಸೈನ್ಯ ತಂಜಾವೂರು ಮತ್ತು ಜಿಂಜಿಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿತು.

ಈತ ಅನಂತರ ಬೇಲೂರು ಮತ್ತು ಸಕ್ಕರೆಪಟ್ಟಣಗಳ ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟುಗಳಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ (ಕೆಳದಿ ನಾಯಕರು ಶ್ರೀರಂಗನಿಗೆ ಈ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟರೆ ಅಥವಾ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರು ಕೊಟ್ಟರೆ ಎಂಬುವಲ್ಲಿ ಇತಿಹಾಸಕಾರರು ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯ ತಳೆದಿದ್ದಾರೆ). ಶ್ರೀರಂಗ 1665ರಲ್ಲಿ ಬೇಲೂರಿನಿಂದ ಚಂದ್ರಗಿರಿಗೂ ತರುವಾಯ ಪೆನುಗೊಂಡೆಗೂ ಹೋಗಿ 1669 ರವರೆಗೂ ಆಳಿದನೆಂದು ಶಾಸನಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.

ಶ್ರೀರಂಗ ಸು.1681ರಲ್ಲಿ ನಿಧನನಾದ. ಇವನಿಗೆ ಮಕ್ಕಳೂ ಇರಲಿಲ್ಲವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಇವನ ಮರಣದಿಂದ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಅಸ್ತಂಗತವಾಯಿತು.

(ಡಿ.ಎಸ್.ಜೆ.)

ಶ್ರೀವಿಕ್ರಮ: ತಲಕಾಡಿನ ಗಂಗವಂಶದ ದೊರೆ (ಸು.629–54). ಮುಷ್ಕರನಿಗೆ ಸಿಂಧೂ ರಾಜಕುಮಾರಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಇವನು, ಪ್ರಾಯಶಃ ತನ್ನ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪ ಫಲವೀರನ ಅನಂತರ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಪೊನವಿನೀತ ಇವನ ಬಿರುದು. ಈತ ಹದಿನಾಲ್ಕು ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲೂ ರಾಜನೀತಿಯಲ್ಲೂ ವಿಶೇಷವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಸಮಗ್ರ ನೀತಿಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರವಚನ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ನೈಪುಣ್ಯ ಪಡೆದಿದ್ದುದಾಗಿ ಶಾಸನಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಇವನು ತನ್ನ ಪರಾಕ್ರಮದಿಂದ ಅನೇಕ ಜನಪದಗಳನ್ನು ಸ್ವಾಧೀನಪಡಿಸಿಕೊಂಡನೆಂದೂ ತನ್ನ ಪ್ರತಾಪದಿಂದ ಸಕಲ ಸಾಮಂತರನ್ನು ಬಗ್ಗಿಸಿದನೆಂದೂ ಒಂದು ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ವಿವರಗಳು ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ.

ಕಾವೇರಿ ನದಿಗೆ ಕಟ್ಟೆ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕರಿಕಾಲನ ವಂಶಜನಾದ ಚೋಳ ದೊರೆಯೊಬ್ಬನ ಮಗಳನ್ನು ಶ್ರೀವಿಕ್ರಮ ವರಿಸಿದ್ದ. ಇವರಿಗೆ ಭೂವಿಕ್ರಮನೆಂಬ ಮಗ ಜನಿಸಿದ.

(ಟಿ.ಎಸ್.ಎಸ್.ಎನ್.)

ಶ್ರೀವಿಜಯ: ಸು. 850. ಪಂಪಪೂರ್ವಯುಗದ ಕವಿ. ಕವಿರಾಜಮಾರ್ಗ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ. ಪ್ರಾಚೀನ ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವು ಕಡೆ ಈ ಕವಿಯ ಹೆಸರು ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಮೊತ್ತಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ, ಕವಿರಾಜಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದ್ಯಕವಿಗಳನ್ನು ಸ್ಮರಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ, ಆದ್ಯಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಕಾರರೆನಿಸಿದ ಕವಿಗಳ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಪರಮಶ್ರೀವಿಜಯನ ಹೆಸರು ಮೊದಲಲ್ಲೇ ಬಂದಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ಪ್ರತಿ ಪರಿಚ್ಛೇದಾಂತ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಗ್ರಂಥ ಶ್ರೀವಿಜಯಕೃತ ಎಂದು ಅರ್ಥಬರುವಂತೆ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ (ಉದಾ: ಕವಿಪ್ರಕರಂ ಶ್ರೀವಿಜಯಪ್ರಭೂತಮನಿದಂ ಕೈಕೊಳ್ವುದೀ ಮಾಟಿಕ್ಕೆಯಿಂ). ದುರ್ಗಸಿಂಹ (ಸು.1031) ತನ್ನ ಪಂಚತಂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಶ್ರೀವಿಜಯರ ಕವಿಮಾರ್ಗಂ ಭಾವಿಪ ಕವಿಜನದ ಮನಕೆ ಕನ್ನಡಿಯುಂ ಕೈದೀವಿಗೆಯುಮಾದುದದಱಿಂ ಶ್ರೀ ವಿಜಯರ್‌ದೇವರವರನೇವಣ್ಣಿಪುದೋ' ಎಂದು ಗೌರವಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಹೊಗಳಿದ್ದಾನೆ. ಕೇಶಿರಾಜ (ಸು.1260) ಶಬ್ದಮಣಿದರ್ಪಣದಲ್ಲಿ ಗಜಗ ಮುಂತಾದ ಕವಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಶ್ರೀವಿಜಯನನ್ನೂ ಸ್ಮರಿಸಿರುವುದಲ್ಲದೆ, ಕವಿರಾಜಮಾರ್ಗದಿಂದ ಉದಾಹರಣ ಪದ್ಯಗಳನ್ನೂ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಪ್ರಮಾಣಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಕವಿರಾಜಮಾರ್ಗವನ್ನು ಬರೆದವನು ಶ್ರೀವಿಜಯ ಎಂದು ಅನೇಕ ವಿದ್ವಾಂಸರು ತರ್ಕಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ನೃಪತುಂಗಸಭಾಸದನಾದ ಶ್ರೀವಿಜಯನ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದ ಚಿತ್ರಣ ಕವಿರಾಜಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ತಕ್ಕಮಟ್ಟಿಗೆ ವಿವರಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ (3ನೆಯ ಪರಿಚ್ಛೇದ, ಪದ್ಯ 218–230). ಇವನು ವ್ಯಾಕರಣ ಕಾವ್ಯ ನಾಟಕ ಲೋಕಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಣಾತ; ಕವಿವೃಷಭರ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಕೃತಪರಿಚಯಬಲನಾಗಿದ್ದ; ಲಕ್ಷ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿಜ್ಞ; ಅನೇಕಗುಣಸಮನ್ವಿತನಾದ ಇವನು ಪುರುಷವ್ರತ ನಿಶ್ಚಿತ (ಎಂದರೆ ಆಜೀವಪರ್ಯಂತ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ; ಜೈನಧರ್ಮಾನುಯಾಯಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಬಳಸಲಾಗುತ್ತಿದ್ದ ವಿಶಿಷ್ಟ ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಪದ ಇದು). ಕವಿರಾಜಮಾರ್ಗದ ರಚನೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಸು.815–877) ವೈದಿಕ ಮತಾನುಯಾಯಿಯಾಗಿದ್ದ ನೃಪತುಂಗನೇ ಗ್ರಂಥಕರ್ತನಾಗಿದ್ದರೆ, ಜೈನನಾದ ಸಭಾಸದನೊಬ್ಬನ ವರ್ಣನೆ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಬರುವುದು ಅಸಂಭವ ಹಾಗೂ ಅಪ್ರಸಕ್ತ. ಶ್ರೀವಿಜಯನೇ ಕವಿರಾಜಮಾರ್ಗದ ಕರ್ತೃ ಎಂದು ಕೆಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಬಹು ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿರುವ ವಾದಕ್ಕೆ ಈ ಆಂತರಿಕ ಪ್ರಮಾಣ ತೀರ್ಮಾನದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಕೊಡಬಲ್ಲದ್ದಾಗಿದೆ.

3ನೆಯ ಮಂಗರಸ (ಸು.1508) ತನ್ನ ನೇಮಿಜಿನೇಶ ಸಂಗತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ದೊಡ್ಡಯ್ಯ (ಸು.1550) ತನ್ನ ಚಂದ್ರಪ್ರಭ ಚರಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಚಂದ್ರಪ್ರಭ ಪುರಾಣವನ್ನು ಬರೆದ ಒಬ್ಬ ಶ್ರೀವಿಜಯನನ್ನು ಹೊಗಳಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಕಾವ್ಯ ದೊರೆತಿಲ್ಲ. ಕವಿರಾಜಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹೆಸರಿಸಿರುವ ಪರಮಶ್ರೀವಿಜಯ ಕವೀಶ್ವರನೇ ಪುರಾಣಕರ್ತನೆಂದೂ ಈ ಪುರಾಣಕರ್ತನೂ ಕವಿರಾಜಮಾರ್ಗಕಾರನೂ ಒಬ್ಬನೇ ವ್ಯಕ್ತಿಯೆಂದೂ ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಹೀಗೆಂದು ಖಂಡಿತವಾಗಿ ಹೇಳಲು ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಆಧಾರಗಳು ಬೇಕು.

ಜೀವಂಧರಚರಿತೆಯ ಭಾಸ್ಕರ ಕವಿ (ಸು.1424) ವಿಜಯನ ಭಾವವನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ದೇವಪ್ಪ ಕವಿ (ಸು.1540) ಜೈನಪುರಾಣಕರ್ತರ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ವಿಜಯನನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ವಿಜಯನು ಚಂದ್ರಪ್ರಭಪುರಾಣದ ಕರ್ತ ಶ್ರೀವಿಜಯನಾಗಿರಬಹುದು.

ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ (ಸು.977) ಜೈನ ಆಚಾರ್ಯ ಮಲ್ಲಿಷೇಣನ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ಕುರಿತಿದ್ದು ಇದರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಶ್ರೀವಿಜಯನ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಈತ ಯಾರೋ ತಿಳಿಯದು.

ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ 3ನೆಯ ಇಂದ್ರನ (914–29) ದಂಡನಾಯಕ ಶ್ರೀವಿಜಯನ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯುಳ್ಳ ಶಾಸನವೊಂದು ಕಡಪ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದಾನವುಲಪಾಡು ಎಂಬ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿದೆ. ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಈತನಿಗೆ ಅನುಪಮ ಕವಿ, ಅಱಿವಿಂಗೋಜ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಗಳಿವೆ; ಈತ ಸಂನ್ಯಾಸವನ್ನು ಕೈಗೊಂಡು ಮೋಕ್ಷಪದವಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ವಿಶೇಷಣಗಳು ನೃಪತುಂಗಸಭಾಸದನ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ನೆನಪಿಗೆ ತರುತ್ತವೆ. ನೃಪತುಂಗಸಭಾಸದ ಕವಿರಾಜಮಾರ್ಗಕಾರ ಶ್ರೀವಿಜಯನೂ ಈ ಶಾಸನದ ಶ್ರೀವಿಜಯನೂ ಒಬ್ಬನೇ ಇರಬಹುದು ಎಂಬ ಸಂದೇಹಕ್ಕೂ ಅವಕಾಶವಿದೆ. ನೃಪತುಂಗಸಭಾಸದ ಪೂರ್ವವಯಸ್ಸಿನವನಾಗಿದ್ದು ಇಂದ್ರನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧನಾಗಿ, ಸಂನ್ಯಾಸಿಯಾಗಿ ಸಮಾಧಿಮರಣವನ್ನು ಹೊಂದಿರಬಹುದು **(ನೋಡಿ: ಕವಿರಾಜಮಾರ್ಗ).**

(ಎಂ.ವಿ.ಎಸ್.)

ಷ

ಷಡಕ್ಷರದೇವ: ಸು.1655. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವೀರಶೈವ ಕವಿ. ರಾಜಶೇಖರ ವಿಳಾಸ, ಶಬರಶಂಕರವಿಳಾಸ, ಬಸವರಾಜವಿಜಯ ಎಂಬ ಮೂರು ಚಂಪೂ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡದಲ್ಲೂ ಕವಿಕರ್ಣರಸಾಯನ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲೂ ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲದೆ ಸುಮಾರು 18 ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಈತ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆ ಮಳವಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದನುಗೂರು ಇವನ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ಚಿಕ್ಕವೀರದೇಶಕ ಈತನ ಗುರು. ಕವಿಯ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಹಾಗೂ ಕಾವ್ಯರಚನಾ ಕ್ಷೇತ್ರ ಯಳಂದೂರು. ಈತ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜನ ತಾಯಿ ಅಮೃತಾಂಬೆಯ ತವರು ಮನೆಗೆ ಕುಲಗುರುವಾಗಿದ್ದ. ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ, ತಿರುಮಲಾರ್ಯ, ವಿಶಾಲಾಕ್ಷಪಂಡಿತ ಇವರು ಈತನ ಸಮಕಾಲೀನರೂ ಸಹಪಾಠಿಗಳೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಪೂರ್ವಕವಿ ಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಹರ, ರಾಘವಾಂಕ, ಭೀಮಕವಿ, ಕೆರೆಯ ಪದ್ಮರಸ, ಕೇಶಿರಾಜ, ಪಾಲ್ಕುರಿಕೆ ಸೋಮನಾಥ ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇವನಿಗೆ ಉಭಯಕವಿತಾವಿಶಾರದ ಎಂಬ ಬಿರುದಿದ್ದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈತ ದನುಗೂರು ಮಠದ ಸ್ವಾಮಿಯೂ ಆಗಿದ್ದ. ಈತನ ಸಮಾಧಿ ಯಳಂದೂರಿನಲ್ಲಿದೆ.

ರಾಜಶೇಖರವಿಶಾಸ ಷಡಕ್ಷರದೇವನ ಚೊಚ್ಚಲು ಕೃತಿ. ಇದರಲ್ಲಿ 14 ಆಶ್ವಾಸಗಳೂ 10,861 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. ಗುಬ್ಬಿಯ ಮಲ್ಲಣಾರ್ಯನ ಭಾವಚಿಂತಾರತ್ನ ಈ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಆಕರ. ಸತ್ಯೇಂದ್ರಚೋಳನ ಮಗ ರಾಜಶೇಖರ ತನ್ನ ಸ್ನೇಹಿತ ಮಿತವಚನನೊಂದಿಗೆ ರಾಜಬೀದಿಯಲ್ಲಿ ಅಶ್ವವಿಹಾರಿಯಾಗಿ ಬರುತ್ತಿರಲು, ಶಿವಭಕ್ತೆ ತಿರುಕೊಳವಿನಾಚಿಯ ಒಬ್ಬನೆ ಮಗ ಶಂಕರನು ಮಿತವಚನನ ಕುದುರೆಯ ಗೊರಸಿಗೆ ಸಿಕ್ಕು ಸಾಯುತ್ತಾನೆ. ತಿರುಕೊಳ ವಿನಾಚಿ ತನ್ನ ಅಳಲನ್ನು ಸತ್ಯೇಂದ್ರ ಚೋಳನಲ್ಲಿ ತೋಡಿಕೊಂಡಾಗ ರಾಜನು ನಿನಗಾದಪರಾಧಮೆನ್ನದು ಎಂದು, ರಾಜಶೇಖರ ಮಗ ಮಿತವಚನನಿಗೆ ವಚನ ಕೊಟ್ಟ ಪ್ರಕಾರ ರಾಜನು ಸ್ವತಃ ಮಗನಿಗೇ ಮರಣದಂಡನೆ ಯನ್ನೀಯುತ್ತಾನೆ. ರಾಜಶೇಖರನ ಶಿರಶ್ಛೇದನವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೂಡಲೆ ಅದು ಪಂಚಾಕ್ಷರಿಮಂತ್ರವನ್ನು ಜಪಿಸತೊಡಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪರಿಮೋಹಿ, ಸಂದಾಯಿ, ತಿರುಕೊಳವಿನಾಚಿ, ಸತ್ಯೇಂದ್ರ ಮೊದಲಾದವರು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಶಿರಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಶಿವ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾಗಿ ಅವರೆಲ್ಲರಿಗೂ ಪ್ರಾಣದಾನ ನೀಡುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಕಥಾಸಾರ. ಪಂಚಾಕ್ಷರೀ ಮಂತ್ರದ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವುದು ಕಾವ್ಯದ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶ. ಕಥೆ ತೀರ ಚಿಕ್ಕದಾದರೂ ಕವಿ ಅದನ್ನು ಅಷ್ಟಾದಶ ವರ್ಣನೆಗಳಿಂದ ಹಿಗ್ಗಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ವರ್ಣನೆಗಳು ಕಥೆಯ ಓಟಕ್ಕೆ ಭಂಗತರುವಷ್ಟರ ಮಟ್ಟಿಗೆ ವಿಲಂಬಿತವಾಗಿವೆ. ಕಾವ್ಯಶೈಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಹಿಷ್ಠವಾಗಿದೆ.

ಆದರೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವರ್ಣನೆಗಳು ಸಹಜವಾಗಿದ್ದು ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿವೆ. ಕಾವ್ಯಶೈಲಿ ವರ್ಣನಾತ್ಮಕವಾಗಿದ್ದು ಓಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಶೃಂಗಾರ, ಕರುಣ ಹಾಗೂ ಭಕ್ತಿ ಇಲ್ಲಿಯ ಮುಖ್ಯರಸಗಳು. ಕಾವ್ಯದ 11 ಮತ್ತು 12ನೆಯ ಆಶ್ವಾಸಗಳು ಶೃಂಗಾರರಸದಿಂದ ತುಂಬಿಹೋಗಿವೆ. ತಿರುಕೊಳ ವಿನಾಚಿಯ ಪ್ರಲಾಪ ಪ್ರಸಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಕರುಣರಸ ಮಡುಗಟ್ಟಿದೆ. ಇಡೀ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಸಂಗ ಒಂದು ಮಹತ್ವದ ಘಟ್ಟ. ಇಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಕಥೆಗೆ ಮುಖ್ಯ ತಿರುವು ದೊರಕುತ್ತದೆ. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಷಡಕ್ಷರಮಂತ್ರ ಮಹಿಮೆಯ ಸನ್ನಿವೇಶ ಭವ್ಯವಾಗಿದೆ. ಪಾತ್ರಚಿತ್ರಣದಲ್ಲಿ ಮಾನವೀಯ ಹೃದಯಗಳ ಮಿಡಿತವಿದೆ, ಅನುಕಂಪೆಯಿದೆ. ಸತ್ಯೇಂದ್ರಚೋಳ, ಪತಿಮೋಹಿ, ರಾಜಶೇಖರ, ಮಿತವಚನ, ಸಂದಾಯಿ, ಅಮೃತಮತಿ, ಸರ್ವಮಂಗಳೆ, ತಿರುಕೊಳವಿನಾಚಿ ಮೊದಲಾದ ಪಾತ್ರಗಳು ಶಿವಭಕ್ತಿ, ಸ್ವಾಮಿಭಕ್ತಿ, ಗುರುಭಕ್ತಿ, ಕರ್ತವ್ಯನಿಷ್ಠೆ, ಮಿತ್ರತ್ವ, ಲಜ್ಜೆ, ವಿನಯ, ಸಮತೆ, ಮಾತೃಪ್ರೇಮ ಮುಂತಾದ ಆದರ್ಶಗುಣಗಳಿಂದ ಜೀವಂತವಾಗಿವೆ. ರಾಜಶೇಖರವಿಳಾಸಕ್ಕೆ ಭಾವಚಿಂತಾರತ್ನವೇ ಮೂಲವಾದರೂ ಕವಿ ಹಲವಾರು ಸೂಕ್ತ ಮಾರ್ಪಾಡುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಪಾತ್ರಗಳ ಸರ್ವಾಂಗಸುಂದರ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯಲ್ಲಂತೂ ಷಡಕ್ಷರಿಯದೇ ಮೇಲುಗೈ. ವಸ್ತುವಿನ ಉದಾತ್ತತೆ, ಪಾಂಡಿತ್ಯ, ಪ್ರತಿಭೆ, ಶೈಲಿಯ ಔನ್ನತ್ಯ, ಮಾನವೀಯ ಜೀವನದ ಮೌಲ್ಯಗಳ ದರ್ಶನ ಸೌಂದರ್ಯ– ಈ ಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಮಹಾಕಾವ್ಯದ ಹರಹನ್ನುಳ್ಳ ಈ ಕಾವ್ಯ ಷಡಕ್ಷರದೇವನ ಪ್ರತಿಭೆಗೂ ಪಾಂಡಿತ್ಯಕ್ಕೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ.

ಬಸವರಾಜವಿಜಯದಲ್ಲಿ 42 ಆಶ್ವಾಸಗಳೂ ಸು. 3,500ಕ್ಕೂ ಮೇಲ್ಪಟ್ಟ ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. ಇದಕ್ಕೆ ವೃಷಭೇಂದ್ರವಿಜಯ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದೆ. ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಸವಣ್ಣನ ಜೀವನಚರಿತೆ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ. ಜೊತೆಗೆ, ಸುಮಾರು 80 ಜನ ಶಿವಶರಣರ ಕಥೆಗಳೂ ಬಂದಿವೆ. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಇದನ್ನು ಶರಣರ ಬೃಹತ್ಕಥಾಕಾವ್ಯಮಂಜರಿ ಎಂದು ಕರೆಯಬಹುದು.

ಶಬರಶಂಕರವಿಳಾಸ 5 ಆಶ್ವಾಸ ಹಾಗೂ 467 ಪದ್ಯಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಖಂಡಕಾವ್ಯ. ಇದರಲ್ಲಿ ಶಿವನ 15ನೆಯ ಲೀಲೆಯಾದ ಕಿರಾತಲೀಲೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಕವಿಕರ್ಣರಸಾಯನ ಸಂಸ್ಕೃತಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾದದ್ದು. ಇದರಲ್ಲಿ 14 ಸರ್ಗಗಳಿವೆ (ನಾಲ್ಕು ಸರ್ಗಗಳು ಮಾತ್ರ ಅಚ್ಚಾಗಿವೆ). ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಸೌಂದರಚೋಳನ ಕಥೆ ಇಲ್ಲಿನ ಕಥಾವಸ್ತು. ಕವಿ ತಾನು ಇದನ್ನು ಹರಿಹರನುದಿತಮಾರ್ಗದಿಂದ ರಚಿಸಿದುದಾಗಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಕಾವ್ಯ ಶ್ರೀಹರ್ಷನ ನೈಷಧೀಯಚರಿತೆಗೆ ಸರಿದೊರೆಯಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವ ಕಾವ್ಯಗುಣದಿಮದ ಕೂಡಿದೆ ಎಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ.

ಶಿವಸ್ತೋತ್ರಮಂಜರಿ, ಶಿವಸ್ತವಮಂಜರಿ (101 ವೃತ್ತ) ನಮಃಶಿವಾಯಷ್ಟಕ, ಶ್ರೀಮದನಾದಿಸಿದ್ಧಲಿಂಗಸ್ತವನ, ವೀರಭದ್ರೋದಾಹರಣಗದ್ಯ, ವೀರಭದ್ರ ದಂಡಕ, ಇಂದುಧರಸ್ತೋತ್ರ, ಇಷ್ಟಲಿಂಗಸ್ತವನ–ಇವು ಇವನ ಇತರ ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥಗಳು. ಷಡಕ್ಷರಮಂತ್ರಸೋತ್ರ, ಬಸವಾಷ್ಟಕ, ನೀಲಾಂಬಿಕಾ ಸ್ತೋತ್ರ, ತತ್ತ್ವತ್ರಯಮಂಜರಿ, ಶಿವಾಧಿಕ್ಯರತ್ನಾವಳಿ, ಭಕ್ತಾಧಿಕ್ಯರತ್ನಾವಳಿ, ಮಂಗಲಾಷ್ಟಕ, ಲಿಂಗಾಷ್ಟಕ, ಮಾತಿನ ಮಾಲಿಕೆ, ತೋಂಟದಾರ್ಯಸ್ತವನ– ಇವು ಇವನ ಇತರ ಕನ್ನಡ ಗ್ರಂಥಗಳು.

ರಸಪುಷ್ಟಿಯುಳ್ಳ ಈತನ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿಕೊಂಡ ಸಮಕಾಲೀನ ಪಂಡಿತರು ಈತನ ಕವಿತಾರಚನೆಯನ್ನು ಸಾಕಷ್ಟು ಹೊಗಳಿದ್ದಾರೆ. ಪಂಪನಿಂದ ಆರಂಭವಾದ ಚಂಪೂಯುಗ ಮತ್ತೆ ಕುಡಿಯೊಡೆದು ಚಿಗುರುವಂತಾದದ್ದು ಷಡಕ್ಷರಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ಈತ ತನ್ನ ಕಾಲದ ಚಂಪೂಕವಿಗಳಿಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕನೂ ಆದ. ಇವನಿಂದ ಮುಂದೆ, ಇವನ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೊಳಗಾಗಿ ಅನೇಕ ಕವಿಗಳು ಚಂಪೂಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕನ್ನಡ ಚಂಪೂಮಾರ್ಗವೇತ್ತರಲ್ಲಿ ಪಂಪ ಮೊದಲನೆಯವನಾದರೆ ಷಡಕ್ಷರದೇವ ಕೊನೆಯವನೆನ್ನಬಹುದು.

(ವಿ.ಎಸ್.ಎಚ್.)

ಷಣ್ಮುಖಸ್ವಾಮಿ: ಸು. 1700. ವೀರಶೈವ ವಚನಕಾರ. ಅಖಂಡೇಶ್ವರ ವಚನಗಳ ಕರ್ತೃ. ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಜೇವರಗಿಯ ಮಠಾಧ್ಯಕ್ಷನಾಗಿದ್ದ ಈತ ಕವಿಯೂ ಪಂಡಿತನೂ ತತ್ತ್ವವೇತ್ತನೂ ಆಗಿದ್ದ. ಅಖಂಡೇಶ್ವರ ಎಂಬುದು ಇವನ ವಚನಗಳ ಅಂಕಿತ.

ಇವನ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಪಿಂಡಸ್ಥಲದಿಂದ ಐಕ್ಯಸ್ಥಲದವರೆಗಿನ ನಿರೂಪಣೆ 14 ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಷಟ್ಸ್ಥಲಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಸ್ಥಲಕಟ್ಟುಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಪ್ರಮಾಣಪೂರ್ಣವಾಗಿ, ಸುಲಭವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ನೀತಿ, ಭಕ್ತಿ, ವೈರಾಗ್ಯ, ಅಷ್ಟಾವರಣ, ಶಿವಯೋಗಗಳ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯಿದ್ದು ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರಮಾಣ, ಸುಂದರ ಭಾಷೆ, ಲೋಕಾನುಭವಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಮಾನವೀಯ ವ್ಯವಹಾರದ ಲೋಪದೋಷಗಳ ಕಟುವಾದ ಖಂಡನೆಯಿದೆ. ಹಿಂದಿನ ವಚನಕಾರರ ಭಾವ, ಪದಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ವಿಷಯ ನಿರೂಪಣೆ ಸರಳವಾಗಿದ್ದರೆ, ಭಾಷೆ ತಿಳಿಯಾಗಿದೆ. ಬಸವಣ್ಣನವರ ಬಗ್ಗೆ ಈ ಕವಿ ವಿಶೇಷ ಗೌರವವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಬಸವಣ್ಣ ಹಾಗೂ ಅಕ್ಕಮಹಾದೇವಿಯರ ವಚನಗಳ ಛಾಯೆ ಇವನ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯಾದ ಈ ವಚನಗಳನ್ನು ಸಾರ್ವಜನಿಕವಾಗಿ ಪಠಿಸುವ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಈಗಲೂ ಉಳಿದುಬಂದಿದ್ದು, ಇದು ಕವಿಯ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದ ಹಿರಿಮೆಯ ದ್ಯೋತಕವಾಗಿದೆ.

17ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ವಚನಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಪ್ರಚುರಗೊಳಿಸಿದ ಶ್ರೇಯಸ್ಸು ಈತನಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. **(ಎಸ್.ಎಸ್.ಎಂ.ಎ.)**

ಸ

ಸಂಕೇಶ್ವರ: ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಹುಕ್ಕೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಪ್ರಮುಖ ವ್ಯಾಪಾರ ಹಾಗೂ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಕೇಂದ್ರ. ಹುಕ್ಕೇರಿಯ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ ಹುಕ್ಕೇರಿ–ನಿಪ್ಪಾಣಿ ಮಾರ್ಗ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹುಕ್ಕೇರಿಗೆ 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಬೆಳಗಾಂವಿಯ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 48 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 32,511.

ಈ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಹಿರಣ್ಯಕೇಶಿ ಸಹಕಾರಿ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಯಿದೆ. ಸೀರೆ, ಪಾದರಕ್ಷೆ, ತಂಬಾಕಿನ ಜರದ ತಯಾರಾಗುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿಂದ ರಫ್ತಾಗುವ ಸರಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸಕ್ಕರೆ, ಬೆಲ್ಲ, ಕಡಲೆಕಾಯಿ ಎಣ್ಣೆ, ಹತ್ತಿ, ಸಂಬಾರ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಪ್ರತಿ ಶುಕ್ರವಾರ ಸಂತೆ ಸೇರುವುದು. ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿವೆ. ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಔಷಧಾಲಯ ಮುಂತಾದ ಸೌಲಭ್ಯಗಳುಂಟು. ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ, ಕಲಾ, ವಿಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ವಾಣಿಜ್ಯ ಕಾಲೇಜುಗಳು ಇದ್ದು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಿದೆ. ಪಟ್ಟಣ ಪಂಚಾಯಿತಿ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸಂಕೇಶ್ವರ ಸೇರಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಜಕಣಾಚಾರಿ ಕಟ್ಟಿದನೆಂದು ಹೇಳಲಾದ ಶಂಕರಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಶಿವರಾತ್ರಿ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಇಲ್ಲಿನ ಜಾತ್ರೆ ಮತ್ತು ರಥೋತ್ಸವ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಇಲ್ಲಿ 12 ಮತ್ತು 13ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳ ಮೂರು ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣಸ್ವಾಮಿ ಗುಡಿ ಬಳಿಯ ಶಾಸನ ರಟ್ಟದೊರೆ ನಾಲ್ವಡಿ ಕಾರ್ತವೀರ್ಯನಿಗೆ (1190–1221) ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟದ್ದು. ಈ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಅವನನ್ನು ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರನೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿ ಅವನು ವೇಣುಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ(ಬೆಳಗಾಂವಿ) ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಾಚೀನ ಸ್ಮಾರ್ತ ಮಠವಿದೆ. ಸಂಕೇಶ್ವರ ಚಾರಿತ್ರಿಕವಾಗಿ ನಮ್ಮ ಗಮನಕ್ಕೆ ಬರುವುದು 1488ರಲ್ಲಿ. ಆ ವರ್ಷ ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯದ ಕೊಂಕಣ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿ ಬಹದ್ದೂರ್ ಗಿಲಾನಿ ದಂಗೆಯೆದ್ದು, ಬೆಳಗಾಂವಿ ಮತ್ತು ಗೋವ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿ, ಸಂಕೇಶ್ವರದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಬೀಡನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾರಂಭಿಸಿದ. ಕೋಟೆಯ ರಚನೆ ಮುಗಿಯುವುದರ ಒಳಗೆ ಬಹಮನೀ ಅರಸ (1482–1518) ದಂಡೆತ್ತಿ ಬಂದು ಸಂಕೇಶ್ವರಕ್ಕೆ ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿದ. ಗಿಲಾನಿ ಸೋತು ಅವನಿಗೆ ಶರಣಾಗತನಾದ. 1659ರಲ್ಲಿ ಸಂಕೇಶ್ವರ ಶಿವಾಜಿಯ ಅಧೀನವಾಯಿತು. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ (1799) ತರುವಾಯ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರ್ಕಾರ ಕರ್ನಾಟಕವನ್ನು ವಿಭಜಿಸಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದಾಗ ಸಂಕೇಶ್ವರ ಮುಂಬಯಿ ಆಧಿಪತ್ಯದ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಸೇರಿತು. ಭಾರತ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಗಳಿಸಿ ರಾಜ್ಯಗಳ ಪುನರ್ವಿಂಗಡಣೆಯಾದಾಗ 1956ರಲ್ಲಿ ಸಂಕೇಶ್ವರ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹುಕ್ಕೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಸೇರಿತು. **(ವಿ.ಜಿ.ಕೆ.)**

ಸಂಗನಕಲ್ಲು: ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಮುಖ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ನೆಲೆಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಬಳ್ಳಾರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಾರಿಗೆ 3ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ ಜನಸಂಖ್ಯೆ 6,802. ಕರ್ನಾಟಕದ ನವಶಿಲಾ–ತಾಮ್ರಶಿಲಾ ಯುಗದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸುವಲ್ಲಿ ಈ ನೆಲೆಯ ಪಾತ್ರ ಗಣನೀಯವಾದುದು. ರಾಬರ್ಟ್ ಬ್ರೂಸ್‌ಫುಟ್ ಅವರು ಈ ನಿವೇಶನದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದ್ದರು. 1948ರಲ್ಲಿ ಬಿ.ಸುಬ್ಬರಾವ್ ಅವರು ಇಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣಪ್ರಮಾಣದ ಉತ್ಖನನ ನಡೆಸಿದ್ದರು. ಅನಂತರ 1964–65ರಲ್ಲಿ ಪುಣೆಯ ಡೆಕ್ಕನ್ ಕಾಲೇಜಿನವರು (ಜಡ್.ಡಿ.ಅನ್ಸಾರಿ ಮತ್ತು ಎಂ.ಎಸ್. ನಾಗರಾಜರಾವ್) ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ವಿವರಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಉತ್ಖನನ ಮಾಡಿದರು. ಇವುಗಳಿಂದಾಗಿ ಪೂರ್ವ ಮೆಸೋಲಿಥಿಕ್, ಮೆಸೋಲಿಥಿಕ್, ನವಶಿಲಾಯುಗ ಮತ್ತು ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಯುಗ–ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಹಂತಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಭೂಗೋಳ, ನೆಲ, ಹವಾಮಾನ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಕ್ತನಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರು ಅಭ್ಯಸಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದರ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೈಗೊಂಡ ಭೂ ಅಗೆತದಿಂದ ಅನೇಕ ವಸ್ತುವಿಶೇಷಗಳನ್ನೂ ಹೊರತೆಗೆಸಿದ್ದಾರೆ. ಹಗರಿನದಿ ಹರಿಯುವ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಸಂಗನಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಕಲ್ಲಿನ ಆಯುಧೋಪಕರಣಗಳನ್ನು ಬೆಸಾಲ್ಟ್, ಡಯೊರೈಟ್ ಮುಂತಾದ ಟ್ರಾಪ್‌ಶಿಲೆಗಳಿಂದ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಹರಿತವಾದ ಅಂಚುಳ್ಳ ಆಯುಧ, ಮೊನೆಯುಳ್ಳ ಉಪಕರಣ, ಕುಟ್ಟುವ, ಅರೆಯುವ ಸಾಧನಗಳು, ಸುತ್ತಿಗೆ ಕಲ್ಲುಗಳು ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. ನಯಗೊಳಿಸಿದ ಕಲ್ಲಿನ ಕೊಡಲಿಗಳ ಜೊತೆ ಜೊತೆಗೆ ಕೂರಲಗಿನ ಫಲಕಗಳು (ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಶಿಲಾಯುಧಗಳು) ದೊರಕಿವೆ. ಇವುಗಳಿಂದಾಗಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮಶಿಲಾಯುಗೀನ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯೊಟ್ಟಿಗೆ ನವಶಿಲಾಯುಗೀನ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಹೇಗೆ ವಿಲೀನವಾಗಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಲು ಸಾಧ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಆಯುಧೋಪಕರಣಗಳ

ವೈವಿಧ್ಯ ಮತ್ತು ಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನು ಆಧರಿಸಿ ಇದನ್ನು ಒಂದು ಫ್ಯಾಕ್ಟರಿ ಸೈಟ್ ಎಂದೇ ಬಣ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಮಡಕೆ–ಕುಡಿಕೆಗಳನ್ನು ಜೇಡಿಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಕೈಯಿಂದಲೇ (ರೂಪಿಸಿ) ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಅವನ್ನು ಸುಡುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ನುಣುಪಾದ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ನಯಗೊಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮಾಸಿದ ಬೂದುಬಣ್ಣದ ಮಡಕೆ, ಕಪ್ಪು–ಕೆಂಪು ಮಡಕೆಗಳ ಮೇಲೆ ಬಿಳಿಬಣ್ಣದಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಿರುವುದು ಇಲ್ಲಿ ಗಮನಾರ್ಹ. ಮೂಳೆಗಳಿಂದ ಮಾಡಿದ ಮೊನಚಾದ ದಬ್ಬಳಗಳೂ ಇಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿವೆ. ಸುಣ್ಣಕಲ್ಲಿನ ಹಾಗೂ ಕಾರ್ನಿಲಿಯನ್ ಮಣಿಗಳಲ್ಲದೆ, ಕುದುರೆಯದೆಂದು ಹೇಳಲಾದ ಮೂಳೆಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ವೃಷಭ, ಪಕ್ಷಿ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಮಣ್ಣಿನ ಗೊಂಬೆಗಳೂ ಸಿಕ್ಕಿವೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ಆ ಕಾಲದ ಜನ ಮನೆಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ವೃತ್ತಾಕಾರದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿಯಲು ಸಹಾಯಕವಾದ ಅವಶೇಷಗಳೂ ದೊರೆತಿವೆ. ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಜನರ ಶವಸಂಸ್ಕಾರ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಸಹಾಯಕವಾದ ಮಡಕೆ, ಎಲುಬು ಮುಂತಾದವೂ ದೊರೆತಿವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ನವಶಿಲಾಯುಗದ ಅನಂತರ ಬಂದ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಯುಗದ ಆರಂಭಕಾಲದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಚಿತ್ರಣ ಕೂಡ ಇಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿದ ಉತ್ಖನನಗಳಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದೆ. ಮೇಲ್ಪದರಿನಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಬೃಹತ್‌ಶಿಲಾಯುಗೀನ ಅವಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಂಪುಕಪ್ಪು ಹಾಗೂ ಕಪ್ಪುಬಣ್ಣದ ಮಡಕೆ ಕುಡಿಕೆಗಳು, ಕಬ್ಬಿಣದ ಆಯುಧೋಪಕರಣಗಳೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿವೆ. ಈ ಉತ್ಖನನಗಳಿಂದ ಆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ ಮೆಸೋಲಿಥಿಕ್‌ನಿಂದ ಬೃಹತ್‌ಶಿಲಾಯುಗದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯವರೆಗೆ ಜನಜೀವನ ಹೇಗೆ ಸಾಗಿತೆಂಬುದರ ವಿವರಪೂರ್ಣ ಚಿತ್ರಣ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದೆ **(ನೋಡಿ: ಪ್ರಾಗಿತಿಹಾಸ).** **(ಎಚ್.ಆರ್.ಆರ್.ಬಿ.)**

ಸಂಗಮ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಶಹಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣದಂಚಿನಲ್ಲಿ ಗುಂಡಲೂರು ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ಭೀಮಾನದಿ ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯನ್ನು ಸೇರುವ ಸ್ಥಳ. ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ರಾಜ್ಯದ ಭೀಮಾ ಶಂಕರವೆಂಬಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಭೀಮಾನದಿ ಸು. 856 ಕಿಮೀ ದೂರ ಹರಿದು ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಶಹಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕು ಭೀಮಾನದಿಯ ಬಲದಂಡೆಯಲ್ಲೂ ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯಲ್ಲೂ ಇದ್ದು ಈ ಎರಡೂ ನದಿಗಳು ಸೇರುವ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಪವಿತ್ರ ಕ್ಷೇತ್ರವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಮಹಾನದಿ ದಕ್ಷಿಣ ಪ್ರಯಾಗೆ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಾವೇಣ್ಣಾ ಭೀಮರಥ್ಯಾದೇವೀ ಸಂಗಮ ಅಂದರೆ ದಕ್ಷಿಣದ ಗಂಗಾಯಮುನಾ ನದಿಗಳ ಸಂಗಮ ಎಂದು ಭಾವಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿ 1067, 1084 ಮತ್ತು 1143ರ ಮೂರು ಶಾಸನಗಳು ದೊರಕಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿನ ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ 1067ಕ್ಕೂ ಮೊದಲೇ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇದೊಂದು ಅಗ್ರಹಾರ ಮತ್ತು ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನವಾಗಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿನ ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಲಾಕುಳಾಗಮ ಸರೋಜನೀ ರಾಜಹಂಸ ಎಂಬ ಬಿರುದಾಂಕಿತ ಪಂಡಿತರಿದ್ದು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಆಗಮ, ತರ್ಕ, ವ್ಯಾಕರಣ, ತೈತ್ತರೀಯ ಖಂಡಿಕೆ ಮತ್ತು ಶಾಸ್ತ್ರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ರೇವಣಭಟ್ಟ 1084ರಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದನೆಂದೂ 1143ರಲ್ಲಿ ಚಿದ್ದದಂಡೇಶ ‘ಕಡಿತ ವೆರ್ಗ್ಗಡೆ ಕನ್ನಡ ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಿ ಹಿರಿಯ ದಂಡನಾಯಕಾದಿ’ ಪದವೀ ವಿರಾಜ ಮಾನನಾದ ವ್ಯಕ್ತಿ ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಮೂರು ಊರುಗಳನ್ನು ದತ್ತಿಬಿಟ್ಟ ವಿಚಾರ ತಿಳಿದುಬಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಚಾಳುಕ್ಯ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಇಮ್ಮಡಿ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲನ (1139–49) ಮಹಾಪ್ರಧಾನನಾಗಿದ್ದ ಸಗರದ ಬೊಮ್ಮಣ್ಣನ 91 ವಚನಗಳು ದೊರೆತಿದ್ದು ಅವು ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿವೆ. ಈ ವಚನಗಳು ಸಗರದ ಬೊಮ್ಮನೊಡೆಯ ತನುಮನ ಸಂಗಮೇಶ್ವರಾ ಎಂಬ ಅಂಕಿತದಿಂದ ಕೊನೆಗೊಂಡಿವೆ. ಈ ಸಂಗಮದ ಸಮೀಪ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಗಾಣಗಾಪುರ **(ನೋಡಿ)** ಕ್ಷೇತ್ರವಿದೆ **(ನೋಡಿ: ಕೂಡಲಸಂಗಮ).** **(ಎಸ್.ಜೆ.)**

ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ಗುರುವ: 1931– . ಹಿಂದುಸ್ಥಾನೀ ಸಂಗೀತದ ಕಿರಾಣ ಘರಾಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಖ್ಯಾತರಾದ ಗಾಯಕ. 1931ರ ಡಿಸೆಂಬರ್ 7ರಂದು ಗಣಪತಿರಾವ್ ಗುರುವ ಹಾಗೂ ನಂದಿನಿ ಬಾಯಿಯವರ ಮಗನಾಗಿ ಜಮಖಂಡಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರದು ಸಂಗೀತಗಾರರ ಮನೆತನ. ಇವರ ತಂದೆ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನೀ ಗಾಯಕರಾದ ಭಾಸ್ಕರ ಬುವಾ ಮತ್ತು ಅಬ್ದುಲ್ ಕರೀಂಖಾನ್‌ರವರ ಶಿಷ್ಯರಾಗಿ ಕಿರಾಣ ಘರಾಣದಲ್ಲಿ ಗಾಯನವನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿ ಜಮಖಂಡಿ ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿದ್ದರು. ತಾತ ಸಂಗಪ್ಪನವರು ಜಮಖಂಡಿ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ನೃತ್ಯ ಹಾಗೂ ತಬಲಾ ವಾದನದ ಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿದ್ದರು. ಚಿಕ್ಕಂದಿನಿಂದಲೇ ಶಾಲಾ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಲ್ಲದೆ ಸಂಗೀತದಲ್ಲೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಆಸಕ್ತಿ ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ತಂದೆಯವರೇ ಸಂಗೀತ ಶಿಕ್ಷಕರಾದರೂ ಇವರಿಗೆ ಸಂಗೀತ ಕಲಿಯಲು ಯಾವ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವೂ ಸಿಗಲಿಲ್ಲ. ತನ್ನಂತೆ ಮಗನೂ ಸಂಗೀತ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕಲಿತು ಬವಣೆ ಪಡುವಂತಾಗಬಾರದೆಂದು ಇವರ ತಂದೆಯವರು ಇವರ ಶಾಲಾ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಮನ್ನಣೆ ಕೊಟ್ಟರು. ಆದರೆ ಸಂಗಪ್ಪನವರಿಗೆ ಗಾಯನದ ಸೆಳೆತ ಅಧಿಕವಾಗಿತ್ತು.

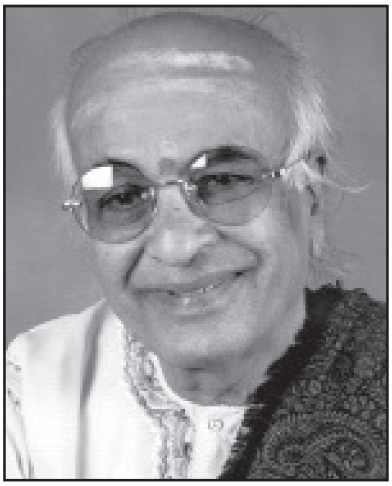

ಇವರ ಸಂಗೀತ ಕಲಿಯುವ ಹಂಬಲವನ್ನು ಗುರುತಿಸಿದ ಇವರ ತಾಯಿಯ ತಂದೆ ಹಾಗೂ ಅವರ ಸಹೋದರ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಸಾರಂಗೀ ವಾದಕ ಬಾಳಪ್ಪನವರು ಸಾರಂಗಿ ಕಲಿಸಿದರು. ಆದರೂ ಗಾಯನದ ಬಗ್ಗೆ ವಿಶೇಷ ಒಲವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡ ಇವರು ತಂದೆ ಸಂಗೀತ ಪಾಠ ಮಾಡುವಾಗಲೆಲ್ಲಾ ಮರೆಯಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಆಲಿಸಿ ಅನುಕರಿಸಿ ಕದ್ದು ಸಂಗೀತಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಮಗನ ಸಾರಂಗೀ ವಾದನವನ್ನು ಗಮನಿಸಿದ್ದ ತಂದೆಯವರು ಒಂದು ದಿನ ಮಗನಿಗೆ ಸಾರಂಗಿ ನುಡಿಸುವಂತೆ ಅಪ್ಪಣೆ ಕೊಟ್ಟರು. ಮಗನ ಸಾರಂಗಿ ವಾದನ ತಂದೆಗೆ ಮೆಚ್ಚಿಗೆಯಾಯಿತು. ಹತ್ತು ಹದಿನೈದು ದಿನಗಳ ಕಾಲ ತಾವೇ ಸಾರಂಗಿ ವಾದನವನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಟ್ಟರು. ಆದರೆ ಗಾಯಕನಾಗಬಯಸಿದ್ದ ಸಂಗಮೇಶ್ವರರು ತಂದೆಯ ಸಂಗೀತ ಪಾಠವನ್ನು ಬಾಗಿಲ ಮರೆಯಲ್ಲಿ ಕೇಳುವುದನ್ನೂ ಹಾಗೂ ಅಬ್ದುಲ್ ಕರೀಂಖಾನರ ಧ್ವನಿ ಮುದ್ರಿಕೆಗಳನ್ನು ಅನುಕರಿಸುವುದನ್ನೂ ಮುಂದುವರೆಸಿದರು. ಇವರು ಶಾಲೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಶಹಾಪುರದ ಗಂಜೀಫ್ರಾಕ್ ಕಾರ್ಖಾನೆಯಲ್ಲಿ ವಾರಕ್ಕೆ ಮೂರು ರೂಪಾಯಿ ಸಂಬಳದ ಮೇಲೆ ದುಡಿಯಲಾರಂಭಿಸಿದರು.

ಮರೆಯಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಪಾಠ ಕೇಳುತ್ತಿದ್ದ ಮಗನನ್ನು ಗಮನಿಸಿದ ತಂದೆ ತಮ್ಮ ಮಗನ ಧ್ವನಿ ಹೇಗಿದೆಯೆಂದು ಪರೀಕ್ಷಿಸಲು ಹಾಡಲು ಹೇಳಿದರು. ತಾನು ಕದ್ದು ಕೇಳಿ ಕಲಿತಿದ್ದ ತೋಡಿ ರಾಗವನ್ನು ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ತಂದೆಗೆ ತಮ್ಮ ತಪ್ಪಿನ ಅರಿವಾಯಿತು. ಮಧುರ ಕಂಠದ ಮಗನಿಗೆ ಸಂಗೀತ ಕಲಿಸದಿದ್ದಕ್ಕಾಗಿ ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪ ಪಟ್ಟು ಅಂದಿನಿಂದಲೇ ಸಂಗೀತ

ಪಾಠ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಮಕ್ಕಳಿಬ್ಬರ ಸಂಗೀತ ಪಾಠದ ಭರಾಟೆ ಎಷ್ಟಿತ್ತೆಂದರೆ ಹಗಲು ತೋಡಿ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಭೀಮಪಲಾಸ, ಸಂಜೆ ಬೇಹಾಗ್ ರಾಗಗಳ ಪಾಠ–ಹೀಗೆ ಸಾಗಿತ್ತು ಅವರ ಕಲಿಕೆ. ಸಂಜೆ ಮಗ ಕಾರ್ಖಾನೆಯಿಂದ ಬರುವುದನ್ನೇ ಕಾಯುತ್ತಿದ್ದ ತಂದೆಯುವರು ಮನೆ, ಬೀದಿ, ಮಾರುಕಟ್ಟೆ ಎಲ್ಲೆಂದರಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ ರಾಗ, ತಾಳಗಳ ಸೂಕ್ಷ್ಮಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಮಧ್ಯರಾತ್ರಿಯವರೆಗೂ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಇವರ ಗಾಯನ ಪಾಠದಿಂದ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದವರು ದೂರು ಸಲ್ಲಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದಾಗ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕಾಗೇ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಕೋಣೆಯೊಂದನ್ನು ಬಾಡಿಗೆಗೆ ಗೊತ್ತುಮಾಡಿದರು.

ಗಣೇಶೋತ್ಸವ ಮತ್ತು ದಸರ ಹಬ್ಬದ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣಸಣ್ಣ ಸ್ಥಳೀಯ ಕಚೇರಿಗಳಿಂದ ಇವರ ಗಾಯನ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು ಪ್ರಾರಂಭವಾದವು. ಮೂರರಿಂದ ನಾಲ್ಕು ತಾಸಿನ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಿಗೆ ಸಿಗುತ್ತಿದ್ದ ಸಂಭಾವನೆ ಐದು ಅಥವಾ ಹತ್ತು ರೂಪಾಯಿಗಳು. 1950ರಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡ ಆಕಾಶವಾಣಿ ಕೇಂದ್ರ ಆರಂಭವಾದಾಗ ಇವರು ನಿಲಯದ ಗಾಯಕರಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಯಾದರು. 1952ರಲ್ಲಿ ಮುಂಬೈ ಆಕಾಶವಾಣಿಗೆ ವರ್ಗವಾದರು. 1972ರಲ್ಲಿ ಪಂಡಿತ ಭೀಮಸೇನ ಜೋಶಿಯವರಿಗೆ ಪದ್ಮಶ್ರೀ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಬಂದ ಶುಭ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಭಿನಂದನಾರ್ಥವಾಗಿ ಪುಣೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಗಮೇಶ್ವರರ ಕಚೇರಿ ಏರ್ಪಾಡಾಗಿತ್ತು. ಆ ಕಚೇರಿಯಲ್ಲಿ ಇವರ ಗಾಯನವನ್ನು ಆಲಿಸಿದ ಭೀಮಸೇನ್ ಜೋಶಿಯವರು ಕಿರಾಣಾ ಘರಾಣದ ಪತಾಕೆಯನ್ನು ಸಂಗಮೇಶ್ವರರಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದ್ದೇವೆ ಅದನ್ನವರು ಉನ್ನತ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಹಾರುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆಂಬುದು ತಮ್ಮ ನಂಬಿಕೆ ಎಂದು ಘೋಷಿಸಿದರು. 1979ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಸಂಗೀತ ವಿಭಾಗದ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿದ್ದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಮನ್ಸೂರರು ಇವರನ್ನು ಕರೆದು ಅಧ್ಯಾಪಕ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ನೀಡಿದರು.

ಮಧುರ ಕಂಠವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಇವರು ಸುರಲೀ ಗಾಯಕರೆಂದೇ ಹೆಸರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಗಾಯನದಲ್ಲಿ ರಾಗಗಳ ಚಕಮಕಿ ಇಲ್ಲದೆ, ಸ್ವರಶುದ್ಧತೆ, ಶಾಸ್ತ್ರಶುದ್ಧತೆ ಮತ್ತು ಗಾಂಭೀರ್ಯ ಇವೆ. ಇವರು ರಾಗ ಮತ್ತು ಸ್ವರಗಳನ್ನು ಶಿಸ್ತಿನಿಂದ ಒಂದೊಂದಾಗಿ ಬೆಳೆಸುತ್ತಾರೆ. ರಾಗಭಾವದೊಂದಿಗೆ ತಾದಾತ್ಮ್ಯ ಬೆಸೆಯುವಂಥ ಭಾವನಾತ್ಮಕ ಗಾಯಕರು ಇವರು. ಇವರ ಗಾಯನದಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿರಸ ಪ್ರಧಾನವಾದದ್ದು. ವಚನ. ಭಜನೆ, ದಾಸರ ಪದಗಳು ಯಾವುದೇ ಆದರೂ ಭಕ್ತಿರಸಪೂರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇವರು ಗಾಯಕರು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ವಿಶಿಷ್ಟ ಶೈಲಿಯ ಸಂಗಮ, ರುದ್ರ, ಗೌರಿಧರ, ಗರಗಜ ರಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಕೃತಿ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಗಾಯನ ಶ್ರೋತೃಗಳನ್ನು ಭಾವಸಾಗರದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿಸುತ್ತದೆ. ರಾಗದೊಂದಿಗೆ ಭಾವ ಬೆಸೆಯಬೇಕು, ತಾನಗಳು ತಾವೇ ತಾವಾಗಿ ಹೊಮ್ಮಬೇಕು ಮತ್ತು ರಾಗ ಪ್ರತಿ ಬಾರಿ ನವೀನವೆನ್ನಿಸಬೇಕೆಂಬುದು ಇವರ ದೃಢವಾದ ನಂಬಿಕೆ. ಇದರಿಂದ ಇವರ ಕಚೇರಿಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರುವಂಥವಾಗಿವೆ. ಶುದ್ಧ ಕಿರಾಣಾ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಡುವ ಕೇವಲ ಕೆಲವೇ ಗಾಯಕರಲ್ಲಿ ಇವರೂ ಒಬ್ಬರು.

ಸದಾ ಹಸನ್ಮುಖಿಯಾದ, ಸರಳ ಸುಂದರವಾದ ಇವರು ತಮ್ಮ ವಿಶಿಷ್ಟ ಶೈಲಿ ಹಾಗೂ ಅತಿ ಮಧುರ ಕಂಠದಿಂದ ಕಿರಾಣಾ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಛಾಪನ್ನು ಆಳವಾಗಿ ಒತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಅದ್ಭುತ ಪ್ರತಿಭೆಯನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿ ಇವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಬಿರುದು ಸನ್ಮಾನಗಳು ಸಂದಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪುಣೆಯ ಪಂಥನಾಥ ಸ್ವಾಮಿಗಳು ನೀಡಿದ ಸೂರಸೇನ ಬಿರುದು, ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗೀತ ನೃತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1982), ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಸಂಗೀತ ವಿದ್ವಾನ್ ಪದವಿ (1997), ಕೇಂದ್ರ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (2001) ಪ್ರಮುಖವಾದದು.

ಕಿರಾಣಾ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಲು ಇವರು ತಮ್ಮ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಸನ್ನದ್ಧರಾಗಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕಿರಿಯ ಮಗ ಕೈವಲ್ಯ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಹೆಸರು ಮಾಡಿರುವವರು. ಹಿರಿಯ ಮಗ ನಂದಿಕೇಶ್ವರ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ತಬಲಾ ಅಧ್ಯಾಪಕರು. ಹಿಂದುಸ್ಥಾನೀ ಗಾಯನದ ವಿಶಿಷ್ಟ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿರುವ ಕಿರಾಣ ಘರಾಣದ ಗಾಯಕರಾಗಿ ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಹೆಸರು ಗಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. **(ಎಸ್‌ಯು.ಎಮ್.)**

ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ಪೇಟೆ: ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಅದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಖಾಂಡ್ಯ ಹೋಬಳಿಯ ಒಂದು ಸ್ಥಳ. ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರಿನ ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿ 42 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದ್ದು ದೇವದಾನ ಗ್ರಾಮ ಪಂಚಾಯುತಿಗೆ ಸೇರಿದೆ. ಗತವೈಭವದ ಕುರುಹಾಗಿರುವ ಖಾಂಡ್ಯದಿಂದ ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ಪೇಟೆಗೆ ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರವನ್ನು ವರ್ಗಾಯಿಸಿದ್ದರೂ ಖಾಂಡ್ಯ ಹೋಬಳಿ ಎಂದೇ ಇಂದಿಗೂ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಆವತಿ, ಹಂಗರವಳ್ಳಿ ಮೂಲಕ ಹರಿದು ಬರುವ ಆನೆಬಿದ್ದ ಹಳ್ಳ ಭದ್ರಾ ನದಿಯೊಂದಿಗೆ ಈ ಗ್ರಾಮದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಸೇರುತ್ತದೆ. ಸಂಗಯ್ಯನ ದೇವಾಲಯ ಇಲ್ಲಿದೆ. ಸುತ್ತಲಿನ ವ್ಯಾಪಾರ, ವಹಿವಾಟು ಇಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಕಾರಣದಿಂದಾಗಿ ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ಪೇಟೆ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ಪೇಟೆಗೆ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ 3 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಭದ್ರಾನದಿಯ ದಡದಲ್ಲಿರುವ ಖಾಂಡ್ಯದ ಮಾರ್ಕಂಡೇಯ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಶಾಸನವಿದ್ದು ಅದರ ಪ್ರಕಾರ ಈ ಗ್ರಾಮ ಹೊಯ್ಸಳ, ವಿಜಯನಗರ, ಕೆಳದಿ ಅರಸರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೊಳಪಟ್ಟಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಕೆಂಪು ಮತ್ತು ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ಭೂಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬತ್ತ, ಅಡಕೆ, ಮೆಣಸು ಮತ್ತು ಬಾಳೆ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ವಾರ್ಷಿಕ ಮಳೆ 2,286–2,540ಮೀಮೀ. ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಸು. 141.75 ಹೆ. ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶವಿದ್ದು, 150 ಎಕರೆಗಳಷ್ಟು ಭೂಮಿ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಬಳಕೆಯಾಗುತ್ತಿದೆ. ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಈಗ ಹಳ್ಳ–ನದಿ ನೀರನ್ನೂ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಸರ್ಕಾರ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಕೊಳವೆ ಬಾವಿಗಳಿಂದ ನೀರಿನ ಸೌಕರ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದೆ. ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಅಂಗನವಾಡಿ, ಪೂರ್ವ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆ, ಉರ್ದು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆ, ಸರ್ಕಾರಿ ಹಿರಿಯ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳಿದ್ದು, ಉಡುಪಿಯ ಆದಮಾರು ಮಠ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿದೆ. ನಾಗರಿಕ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಾದ ಅಂಚೆ ಮತ್ತು ತಂತಿ ಕಛೇರಿ, ಸಹಾಯಕ ಕೃಷಿ ಕಛೇರಿ, ಕಂದಾಯ ಇಲಾಖೆ, ಪಂಚಾಯಿತಿ ಮತ್ತು ಇತರ ಕಛೇರಿಗಳಲ್ಲದೆ ವಿಜಯ ಬ್ಯಾಂಕ್ ಕೂಡ ಇಲ್ಲಿದೆ. ಉತ್ತಮ ಸಾರಿಗೆ ಸೌಲಭ್ಯವಿದ್ದು ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು–ಕೊಪ್ಪ ಮುಖ್ಯರಸ್ತೆ ಈ ಗ್ರಾಮದ ಮೂಲಕವೇ ಹಾದು ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳಿವೆ. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಕಾರ್ತೀಕ ಮಾಸದಲ್ಲಿ ಬಿಲ್ವ ಗಣಪತಿ ಮತ್ತು ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳ ದೀಪೋತ್ಸವ ವಿಜೃಂಭಣೆಯಿಂದ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. **(ಕೆ.ಓ.)**

ಸಂಗೊಳ್ಳಿ ರಾಯಣ್ಣ: 1829ರಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ಕಿತ್ತೂರಿನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ದಂಗೆಯ ನೇತಾರ.

ರಾಯಣ್ಣ ಕಿತ್ತೂರ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಪ್ರಜೆ. ಸಂಗೊಳ್ಳಿ ಗ್ರಾಮದ ತಳವಾರಿ. ಹಲವಾರು ದೇಶಬಾಂಧವರೊಡನೆ ಅಹೋರಾತ್ರಿ ಹೋರಾಡಿ ಇತರರಂತೆ ಕಾರಾಗೃಹವಾಸವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿ ಬಿಡುಗಡೆಯಾಗಿದ್ದ. ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಇವನ ವತನಭೂಮಿಯನ್ನೂ ಸರ್ಕಾರ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿತ್ತು. ಬ್ರಿಟಿಷರ ಈ ಕೃತ್ಯದಿಂದ ರಾಯಣ್ಣ ಕ್ರೋಧಗೊಂಡ. ಜೊತೆಗೆ ಕಿತ್ತೂರಿನ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನು ಪುನಃ ಸ್ಥಾಪಿಸುವ ಉದಾತ್ತಧ್ಯೇಯ ಇವನ ದೇಶಾಭಿಮಾನವನ್ನು ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಬಡಿದೆಬ್ಬಿಸಿತು.

ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ಹೋರಾಡಲು ಶೂರಸಾಹಸಿಗಳ ಗುಂಪು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಬಂಡಾಯವೆಬ್ಬಿಸಿ, ಚೆನ್ನಮ್ಮನ ದತ್ತುಪುತ್ರನಾದ ಶಿವಲಿಂಗಪ್ಪನನ್ನು ಕಿತ್ತೂರಿನ ಗದ್ದುಗೆಗೆ ಏರಿಸುವ ಸಾಹಸಕೃತ್ಯಕ್ಕೆ ಕೈಯಿಕ್ಕಿದ. ಕಿತ್ತೂರಿನಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರ್ಕಾರದ ಇರವನ್ನು ಧಿಕ್ಕರಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಿದ. ಸೈನ್ಯ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಕೂಟ ಯುದ್ಧಕ್ಕಿಳಿದ.

ಮೊದಲು ಖಾನಾಪುರದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದ ಮೇಜರ್ ಪಿಕ್ಕರಂಗ್‌ನ ಸೈನ್ಯದ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿದ; ಅಲ್ಲಿಯ ಸರ್ಕಾರಿ ಕಚೇರಿಯನ್ನು ಸುಟ್ಟ. ಹಗಲು ಹೊತ್ತನ್ನು ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಕಳೆದು, ರಾತ್ರಿ ವೇಳೆ ತನ್ನ ಅನೇಕ ಯೋಧರೊಡನೆ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಠಾಣ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ ಎರಗುತ್ತಿದ್ದ. ದಿನೇ ದಿನೇ ಇವನ ಸಹಚರರು ವರ್ಧಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಸುಮಾರು ಇಡೀ ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಪ್ರಜೆಗಳೆಲ್ಲ ಇವನ ಬೆಂಬಲಿಗರಾಗಿದ್ದರು. ಮೋಸದಿಂದ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಪಕ್ಷ ವಹಿಸುವವರನ್ನು ನಿರ್ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯವಾಗಿ ಕೊನೆಗಾಣಿಸುತ್ತಿದ್ದ. ಇವನ ಕಾರ್ಯದಿಂದ ಬೆಚ್ಚಿದ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಸೈನ್ಯ ಸಹಾಯ ಪಡೆಯಬೇಕಾಯಿತು. ಸರ್ಕಾರಿ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಇವನನ್ನು ಹಿಡಿಯಲು ಬೆನ್ನುಹತ್ತಿದರೂ ಇವನು ನುಣುಚಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ. ಇವನು ಖಾನಾಪುರದಿಂದ ನಡೆದು ಅನಂತರ ಸಂಪಗಾಂವದ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿದ. ಅಲ್ಲಿನ ಖಜಾನೆಯನ್ನು ಸೂರೆಮಾಡಿ ಹಲವು ಹಳ್ಳಿಗಳ ಮೇಲೂ ಎರಗಿ ಧನಸಂಗ್ರಹ ಮಾಡಿ, ಬ್ರಿಟಿಷರ ನಿಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಹಗಲಿರುಳೂ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ರಾಯಣ್ಣ ತನ್ನ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನಾಲ್ಕು ತಿಂಗಳ ಕಾಲ ಅವ್ಯಾಹತವಾಗಿ ನಡೆಸಿದಾಗ, ಯುದ್ಧ ಮಾಡಿ ಇವನನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿಯುವುದು ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಮನಗಂಡ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರ್ಕಾರ, ಕಪಟ ಜಾಲವೊಡ್ಡಿ, ದೇಶದ್ರೋಹಿಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ರಾಯಣ್ಣನನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿದು, ವಿಚಾರಣೆಗೊಳಪಡಿಸಿತು. ವಿಶೇಷ ನ್ಯಾಯಾಲಯ ಇವನನ್ನು ತಪ್ಪಿತಸ್ಥನೆಂದು ಘೋಷಿಸಿತು. ಇವನ ಕಾರ್ಯಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿದ್ದ ನಂದಗಡದಲ್ಲಿ ಇವನನ್ನು 1829ರಲ್ಲಿ ಗಲ್ಲಿಗೇರಿಸಲಾಯಿತು.

ಸಂಗೊಳ್ಳಿ ರಾಯಣ್ಣ ತನ್ನ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಫಲನಾಗದಿದ್ದರೂ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಗುಲಾಮನಾಗಿ ಬಾಳುವುದಕ್ಕಿಂತ ಅವರೊಡನೆ ಹೋರಾಡಿ ವೀರಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಹೊಂದುವುದೇ ಮೇಲೆಂದು ಭಾವಿಸಿದ್ದವನು. ಕಿತ್ತೂರಿನ ರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮನ ವೀರಕಥೆಯಂತೆ ಸಂಗೊಳ್ಳಿ ರಾಯಣ್ಣನ ದೇಶಾಭಿಮಾನವೂ ಹಲವು ಜನಪದ ಗೀತೆಗಳಿಗೆ ವಸ್ತುವಾಗಿದೆ. **(ಜಿ.ಎಸ್.ಎಚ್.)**

ಸಂಚಿಯ ಹೊನ್ನಮ್ಮ: ಸು.1680. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕವಯಿತ್ರಿ. ಹದಿಬದೆಯ ಧರ್ಮ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ. ಈಕೆ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ್ (1673–1704) ಅವರಲ್ಲಿ ಸಂಚಿಯ ಊಳಿಗದಲ್ಲಿದ್ದವಳೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈಗಿನ ಚಾಮರಾಜನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಯಳಂದೂರು ಇವಳ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ಇದೇ ಗ್ರಾಮದವಳಾದ, ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜನ ಪಟ್ಟದರಸಿ ದೇವಾಜಮ್ಮಣ್ಣಿಯ ಬಾಲ್ಯ ಸ್ನೇಹಿತೆಯೂ ಆಗಿದ್ದಳು. ಸುಶೀಲೆಯೂ ಪ್ರತಿಭಾನ್ವಿತೆಯೂ ಆದ ಈಕೆ ದೊರೆಯ ಕೃಪಾಕಟಾಕ್ಷಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರಳಾಗಿ, ಆಸ್ಥಾನದ ಹಿರಿಯ ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ಅಳಸಿಂಗರಾರ್ಯರಲ್ಲಿ (ಸಿಂಗರಾರ್ಯ-ತಿರುಮಲಾರ್ಯ) ಕಾವ್ಯಪುರಾಣಗಳನ್ನೂ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನೂ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದಳು. ಈಕೆಯ ಕಾವ್ಯಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕಂಡ ಅಳಸಿಂಗರಾರ್ಯರು, 'ಈ ಹೊನ್ನಿ ಸರಸಸಾಹಿತ್ಯದ ವರದೇವತೆ, ಕಾವ್ಯಾಲಂಕಾರ ನಾಟಕಗಳ ಪವಣಿಗೆಯ ಬಲ್ಲವಳು' ಎಂದು ಹೊಗಳಿದರು. ಈ ಮಾತನ್ನು ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರು ತನ್ನ ಪಟ್ಟಮಹಿಷಿಗೆ ತಿಳಿಸಿ ಒಂದು ಸರಸವಾದ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಹೊನ್ನಮ್ಮನಿಂದ ಮಾಡಿಸೆಂದು ಹೇಳಲು-ರಾಜರಾಣಿಯರ ಸೂಚನೆಯಂತೆ ಹೊನ್ನಮ್ಮ ಕಾವ್ಯರಚನೆ ಕೈಗೊಂಡಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಹದಿಬದೆಯ ಧರ್ಮ ಸಾಂಗತ್ಯದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 9 ಸಂಧಿಗಳೂ 479 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಪತಿವ್ರತಾ ಸ್ತ್ರೀಯ ಧರ್ಮವು ವಿಶದವಾಗಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ. ಮಹಾಭಾರತ, ರಾಮಾಯಣ, ಮನ್ವಾದಿ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯರು ಹೇಳಿದುದನ್ನೆ ತಾನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಕಾವ್ಯ ಬರೆದುದಾಗಿ ಈಕೆ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾಳೆ. ತನ್ನ ಕಾವ್ಯೋದ್ದೇಶವನ್ನು ಪದಿನೆಂಟು ಬಣ್ಣನೆಯೆಂದು ಬವಣೆಗೊಂಡು ಪದಗೆಟ್ಟು ಬಯಲ ಬಣ್ಣಿಸದೆ ಮುದದೊಡನಿಹಪರದೇಳ್ಗೆವಡೆಯೆ ಹದಿಬದೆಯ ಧರ್ಮವ ಬಣ್ಣಿಪೆನು ಎಂಬ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಪತಿವ್ರತಾಧರ್ಮದ ನಿಯಮಗಳು, ಭಾರತೀಯ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳು, ಪತಿಯೊಂದಿಗೆ, ಅತ್ತೆಮಾವಂದಿರೊಂದಿಗೆ ಗುರುಹಿರಿಯರೊಂದಿಗೆ, ಬಂಧುಬಳಗದವರೊಂದಿಗೆ ಹೆಣ್ಣು ಹೇಗೆ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು-ಈ ಮುಂತಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಹೊನ್ನಮ್ಮ ಸುಂದರವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಹೆಣ್ಣನ್ನು ಕಂಡು ಅಸಡ್ಡೆ ಮಾಡುವವರನ್ನು ಕುರಿತು 'ಪೆಣ್ಣುಪೆಣ್ಣೆಂದೇಕೆ ಬೀಳುಗಳೆವರು ಕಣ್ಣುಕಾಣದ ಗಾವಿಲರು' ಎಂದು ನುಡಿದಿದ್ದು ಹೆಣ್ಣಿನ ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನು ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ. ನೀತಿನಿರೂಪಣೆಯೇ ಈ ಕೃತಿಯ ಪರಮೋದ್ದೇಶವಾದರೂ ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯಾಂಶವನ್ನೂ ಕಾಣಬಹುದು.

ಗಂಡನಾದವನು ಹೆಂಡತಿಗೆ ಹೇಗೆ ತಿಳಿಹೇಳಬೇಕು ಎಂಬುದನ್ನು ಮುಗುದೆ ನಾಚಿಕೆಗೊಳೆ ಮುದ್ದಿಸಿ ತಿಳಿಸದೆ ಪಗೆಸಾಧಿಸಿ ಬಲ್ಮೆದೋರೆ ಉಗುರೊಳು ಬಾಜಿಪ ಬೀಣೆಗೊನಕೆಗೊಂಬ ಬಗೆಯೆನಿಪುದು ಭಾವಿ ಪೊಡೆ ಎಂದು ಹೇಳುವಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯ ಮಧುರತೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿನ ವರ್ಣನೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಹಜತೆಯಿದೆ; ಸಾಂಗತ್ಯ ಶೈಲಿ ಸರಳವಾಗಿದೆ; ಕೋಮಲವಾಗಿದೆ; ಹೇಳುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಂದಿಗ್ಧತೆಗೆ ಎಡೆಕೊಡದೆ ಅರ್ಥವತ್ತಾಗಿ ಹೇಳುವಲ್ಲಿ ಹೊನ್ನಮ್ಮನ ಕಾವ್ಯಶಕ್ತಿ ಅಡಗಿದೆ ಎನ್ನಬಹುದು. ಹದಿಬದೆಯ ಧರ್ಮ ಸಂಸಾರಧರ್ಮದ ಕೈಪಿಡಿಯೂ ಪತಿವ್ರತಾಧರ್ಮದ ಸೂಕ್ತಿಮುಕ್ತಾವಳಿಯೂ ಸುಖಮಯ ದಾಂಪತ್ಯದ ಸಿರಿಗನ್ನಡಿಯೂ ಆಗಿದೆ. ಆಸ್ಥಾನದ ವಿದ್ವತ್ ಕವಿಗಳ ಮೆಚ್ಚುಗೆಯನ್ನೂ ಜನ ಸಾಮಾನ್ಯರ ಪ್ರೀತಿ ವಿಶ್ವಾಸಗಳನ್ನೂ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗಳಿಸಿದ ಹೊನ್ನಮ್ಮನಿಗೆ ಕನ್ನಡದ ಕವಯಿತ್ರಿಯರಲ್ಲಿ ಗಣನೀಯ ಸ್ಥಾನ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. **(ಕೆ.ಎಸ್.ಎನ್‌ಎ.)**

ಸಂಡೂರು: ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಹೊಸಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕು, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಾರಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ, ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು, ನೈಋತ್ಯ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಕೂಡ್ಲಿಗಿ, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಹೊಸಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕು ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ತೋರಣಗಲ್ಲು, ಸಂಡೂರು, ಚೋರನೂರು-ಇವು ಹೋಬಳಿಗಳು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 89

ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 943.6 ಚ.ಕಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸಂಡೂರು ಬೆಟ್ಟಗಳು ಅವುಗಳ ಸುತ್ತಲಿನ ವನಸಿರಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಚೇತೋಹಾರಿ ನಿಸರ್ಗಸೌಂದರ್ಯದಿಂದ ಹಾಗೂ ಅಲ್ಲಿನ ಖನಿಜಸಂಪತ್ತಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಸಂಡೂರು ಬೆಟ್ಟಸಾಲು ಮಲ್ಲಾಪುರಂ ಬಳಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿ ದಂಡೆಯಿಂದ ಆಗ್ನೇಯದ ಕಡೆಗೆ ಸು. 48 ಕಿಮೀ ದೂರ ಹಬ್ಬಿದೆ. ಈ ಬೆಟ್ಟಸಾಲಿನ ನಡುವೆ ನಾರಿಹಳ್ಳದ ಎರಡು ಕಮರಿಗಳಿವೆ. ಈ ಶ್ರೇಣಿಯ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ ಬೆಟ್ಟದ ಎತ್ತರ 1,036 ಮೀ. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ರಾಮನಮಲ್ಲೈ 992 ಮೀ ಇದ್ದು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿರುವ ಜಂಬುನಾಥ ಶಿಖರ 908 ಮೀ ಎತ್ತರವಿದೆ. ಸಂಡೂರು ಬೆಟ್ಟಸಾಲಿನ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಹಬ್ಬಿರುವ ಸುಗ್ಗಮಹದೇವಿ ಬೆಟ್ಟ ಅಥವಾ ತಾಮ್ರಪರ್ವತ ಶ್ರೇಣಿ ದರೋಜಿ ಕೆರೆಯವರೆಗೂ ಸು. 42 ಕಿಮೀ ಉದ್ದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಚೋರನೂರಿನ ಬಳಿ ಗುಡಿಕೋಟೆ ಶ್ರೇಣಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಮುಂದೆ ಕೂಡ್ಲಿಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗುಡೀಕೋಟೆ ದುರ್ಗದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಸಾಗುವುದು.

ಉಬ್ಬಳಗುಂಡಿ ಗಾರ್ಜ್, ಸಂಡೂರು

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ತೊರೆಗಳಲ್ಲಿ ನಾರಿಹಳ್ಳ ಮುಖ್ಯವಾದದ್ದು. ಇದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಓಬಳಗಂಡಿ ಮತ್ತು ಭೀಮಗಂಡಿ ಕಮರಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಡೂರು ಮುಖಾಂತರ ಹರಿಯುವುದು. ಈ ಕಮರಿಗಳ ಪ್ರಕೃತಿ ದೃಶ್ಯ ಸುಂದರವಾದದ್ದು. 1541ರ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಈ ತೊರೆಯನ್ನು ನಾರಾಯಣ್ ಎಂದು ಕರೆದಿದೆ. ತೋರಣಗಲ್ಲು ಹೋಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಈ ತೊರೆಗೆ ಅಡ್ಡಕಟ್ಟೆ ಕಟ್ಟಿ ದರೋಜಿ ಕೆರೆ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಡೀ ಜಿಲ್ಲೆ ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೇ ಇದು ದೊಡ್ಡಕೆರೆ. ಅನಂತರ ಈ ತೊರೆ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯೆಡೆಗೆ ಹರಿಯುವುದು. ಇದನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಸಂಡೂರು ಬೆಟ್ಟಗಳ ಪಶ್ಚಿಮದ ಕಡೆ ಬೆಟ್ಟಗಳ ಮಗ್ಗುಲಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ಗೌರಿಪುರ ತೊರೆಯನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸಾಯ ಯೋಗ್ಯ 15 ಕಿರಿಯ 2 ಹಿರಿಯ ಕೆರೆಗಳೂ ಸಾವಿರಕ್ಕೂ ಹೆಚು ಬಾವಿಗಳೂ ಇವೆ. ತುಂಗಭದ್ರಾ ನಾಲೆಯ ನೀರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲೆ ಹೆಚ್ಚು ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶವಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹುಣಿಸೆ, ಬೇವು, ಮಾವು, ಕಕ್ಕೆ, ತಂಗಡಿ, ಹೊನ್ನೆ, ಸೀತಾಫಲ, ಕಮಾರ, ದಿಂಡಿಗ, ಹರಗಲು ಮುಂತಾದ ಮರಗಳುಳ್ಳ ಎಲೆ ಉದುರುವ ಕಾಡುಗಳನ್ನೂ ಜೊತೆಗೆ ಶ್ರೀಗಂಧ ಮತ್ತು ಬೀಟೆಯಂಥ ಬೆಲೆಬಾಳುವ ಮರಗಳುಳ್ಳ ಕಾಡುಗಳನ್ನೂ ಕಾಣಬಹುದು. ಸಂಡೂರಿನ ದಟ್ಟ ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹುಲಿಗಳಿದ್ದವು. ಈಗ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಇತರ ಕಾಡುಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಹಸುರು ತುಂಬಿದ ಬೆಟ್ಟ, ಕಮರಿ ಕಾಡುಗಳ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾಯುಗುಣ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ತಂಪಾಗಿದ್ದರೂ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚುಕಾಲ ಒಣ ಹವೆ ಇರುತ್ತದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 829.2 ಮಿಮೀ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಮರಳು ಮಿಶ್ರಿತ ಕೆಂಪುಜೇಡಿ ಮತ್ತು ಫಲವತ್ತಾದ ಜೇಡಿಮಣ್ಣಿರುವ ಪ್ರದೇಶವಿದ್ದು ಜೋಳ, ಬತ್ತ, ಸೇಂಗಾ, ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳು, ಕಬ್ಬು, ಹತ್ತಿ, ಕೆಲಬಗೆಯ ಹಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಪಶುಪಾಲನೆ ಹಾಗೂ ಮತ್ಸ್ಯೋದ್ಯಮವಿದ್ದು ಅವುಗಳ ಬೆಳವಣಿಗೆ ಮತ್ತು ವಿಸ್ತರಣೆಗೆ ಗಮನ ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. *

ಸಂಡೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ, ಹಿಮಟೈಟ್ ಶಿಲೆಗಳ ಬದಲಾವಣೆಯಿಂದ ದೊರೆತ ಉತ್ತಮ ದರ್ಜೆಯ ಹಿಮಟೈಟ್ ಇಲ್ಲಿನ ಬೆಟ್ಟಗಳ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹರಡಿದೆ. ಮ್ಯಾಂಗನೀಸ್‌ನಿಂದ ಒಡಗೂಡಿರುವ ಇವು ಕೆಲವೆಡೆ 100–120 ಅಡಿಗಳಷ್ಟು ದಪ್ಪವಾಗಿವೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಪ್ರಮುಖ ಮ್ಯಾಂಗನೀಸ್ ನಿಕ್ಷೇಪ ಪ್ರದೇಶಗಳೆಂದರೆ ದೇವಗಿರಿ (ಕಾಮಧೇನು), ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ, ಯಶವಂತನಗರ (ಕಣಿವೇಹಳ್ಳಿ) ಮತ್ತು ರಾಮಘಡ (ರಾಮನದುರ್ಗ). ಇವೆಲ್ಲವೂ ಜಂಬಿಟ್ಟಿಗೆ ಶಿಲಾಪ್ರದೇಶದ ಶೇಷ ನಿಕ್ಷೇಪಗಳು. ಮುಖ್ಯವಾದ ಅದಿರು ಸೈಲಾಮೆಲಿಸ್ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಡ್. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ದರ್ಜೆಯ, ಸೇಕಡ 48ರಷ್ಟು ಮ್ಯಾಂಗನೀಸ್ ಲೋಹಾಂಶವಿರುವುದು ಕಂಡುಬಂದಿದೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಗಣಿ ಉದ್ಯಮ ಮುಖ್ಯವಾದದ್ದು. ಸಂಡೂರಿನ ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಸಮಾನಾಂತರವಾಗಿ ಹಬ್ಬಿರುವ ಇಲ್ಲಿನ ಬೆಟ್ಟಶ್ರೇಣಿಗಳು ಖನಿಜಗಳ ಆಕರವಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ದೋಣಿಮಲ್ಲೈ, ರಾಮನದುರ್ಗ, ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ ಬೆಟ್ಟ ಮುಂತಾದವನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. ರಾಮನದುರ್ಗ ಮತ್ತು ದೋಣಿಮಲ್ಲೈ ಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಮಾಣದ ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದಿರು ನಿಕ್ಷೇಪಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮ್ಯಾಂಗನೀಸ್ ಅದಿರನ್ನು ಹೊರತೆಗೆಯಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ತೋರಣಗಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರ ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿರುವ ವಿಜಯನಗರ ಉಕ್ಕಿನ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಒಂದು ಭಾರಿ ಉದ್ಯಮ. **(ಎಂ.ಎಸ್.ಎಂ.)**

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವ್ಯಾಪಾರ, ವಾಣಿಜ್ಯ, ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಆರ್ಥಿಕ ಸಹಕಾರ ನೀಡುವ ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳೂ ಸಂಘಗಳೂ ಇವೆ. ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ, ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಔಷಧಾಲಯ, ಅಂಚೆ ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯುತ್ತು ಮುಂತಾದವುಗಳ ಸೌಲಭ್ಯವಿದೆ. ಕೂಡ್ಲಿಗಿ–ಸಂಡೂರು–ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಹೆದ್ದಾರಿ, ಹೊಸಪೇಟೆ–ಬಳ್ಳಾರಿ ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿ, ಹೊಸಪೇಟೆ–ಸಂಡೂರು ರಸ್ತೆ, ಕೂಡ್ಲಿಗಿ–ಸಂಡೂರು–ಕುರುಗೋಡು ರಸ್ತೆಗಳಿದ್ದು, ಬಳ್ಳಾರಿ–ಹೊಸಪೇಟೆ ಬ್ರಾಡ್‌ಗೇಜ್ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಹಾದುಹೋಗಿದೆ. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಮೀಟರ್ ಗೇಜ್ ರೈಲುಮಾರ್ಗವೂ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿದೆ.

ಸಂಡೂರಿನ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಸು. 48 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಬೊಮ್ಮಗಟ್ಟ ಒಂದು ಸಾಮಾನ್ಯ ಗ್ರಾಮವಾದರೂ ಇಲ್ಲಿರುವ ಹಳೆಯ ಹುಲಿಕುಂಟಿರಾಯ (ಆಂಜನೇಯಸ್ವಾಮಿ) ದೇವಾಲಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದದ್ದು. ಸಂಡೂರಿನ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಸು. 48 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ತೋರಣಗಲ್ಲಿನ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಸು.28ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇರುವ ದರೋಜಿ ಗ್ರಾಮ ಅದರ ಬಳಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ದರೋಜಿ ಕೆರೆಯಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಈ ಕೆರೆ ಟಿಪ್ಪು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಇಲ್ಲಿ ನಾರಿಹಳ್ಳಕ್ಕೆ ಸು. 4 ಕಿಮೀ ಉದ್ದದ ಅಣೆಕಟ್ಟೆ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. 1851ನೆಯ ಮೇ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಕೆರೆ ಏರಿಯಲ್ಲಿ ಬಿರುಕುಂಟಾಗಿ ನೀರು ನುಗ್ಗಿ ಹಳೆಯ ದರೋಜಿ ಗ್ರಾಮ ನಾಶವಾಯಿತು. ಅನಂತರ ಈಗಿನ ಹೊಸ ದರೋಜಿ

ಗ್ರಾಮದ ನಿರ್ಮಾಣವಾಯಿತು. ಈ ಕೆರೆಯ ನೀರನ್ನು ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಕೆರೆಯಲ್ಲಿ ಮೀನು ಸಾಕಣೆ ಇದೆ. ಸಂಡೂರಿನ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ಸು. 28 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ದೇವಗಿರಿ ಗ್ರಾಮ, ದೇವಗಿರಿ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬಿಣ ಮತ್ತು ಮ್ಯಾಂಗನೀಸ್ ಹೇರಳವಾಗಿ ದೊರಕುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಮ್ಯಾಂಗನೀಸ್ ಅದಿರನ್ನು ಹೊರತೆಗೆಯಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಸಂಡೂರಿನ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ ಸು. 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ರಾಮನದುರ್ಗ ಒಂದು ಗಿರಿಧಾಮ. ಇಲ್ಲೊಂದು ಹಳೆಯ ಕೋಟೆಯ ಅವಶೇಷವಿದೆ. ಇದನ್ನು ಕಂಪಿಲಿಯ ಕುಮಾರರಾಮ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಇಲ್ಲೊಂದು ರಾಮ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಸಿಕ್ಕಿರುವ ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕುಮಾರರಾಮನ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದುದೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೊಂದು ಭೂಮಾಪನ ಕೇಂದ್ರವಿದೆ. ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿನಿಂದ ಸಂಡೂರು ಕಣಿವೆಯ ಸುಂದರ ದೃಶ್ಯವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ಮಾವಿನ ತೋಪುಗಳು ಜನರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತವೆ. ಸಂಡೂರಿನ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಾರಿ–ಹೊಸಪೇಟೆ ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ತೋರಣಗಲ್ಲು ಬಳ್ಳಾರಿಯ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ ಸು. 28 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ರೈಲುಮಾರ್ಗಕ್ಕೆ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಈ ಊರಿನ ಬಳಿ ಇರುವ ವಿಜಯನಗರ ಉಕ್ಕಿನ ಕಾರ್ಖಾನೆಯಿಂದಾಗಿ ಈ ಊರು ಒಂದು ಕೈಗಾರಿಕಾ ನಗರವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗಿದೆ. *

ಸಂಡೂರು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಮುಖ್ಯ ಪಟ್ಟಣ. ಇದರ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಸು. 48 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಾರಿ–ಹೊಸಪೇಟೆ, ಬಳ್ಳಾರಿ–ಕೂಡ್ಲಿಗಿ ಮಾರ್ಗ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿದೆ. ದೋಣಿಮಲೈ ವಿಸ್ತರಣೆ ಸೇರಿಸಿ ಪಟ್ಟಣದ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 34,156. ಹಿಂದೆ ಇದು ಸಂಡೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ರಾಮದುರ್ಗ ಮತ್ತು ಈಶಾನ್ಯ ಬೆಟ್ಟಸಾಲುಗಳು ಒಂದು ಕಡೆ, ದೋಣಿಮಲೈ ಬೆಟ್ಟಸಾಲುಗಳು ಮತ್ತೊಂದೆಡೆ. ಈ ಎರಡೂ ಬೆಟ್ಟಸಾಲುಗಳ ನಡುವೆ ಸಂಡೂರು ಇದೆ. ಕಣಿವೆಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಸಂಡೂರು ಸುಂದರ ಪ್ರಾಕೃತಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಊರಿನ ಪೂರ್ವ ಹಾಗೂ ಪಶ್ಚಿಮ ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲೂ ಗಗನಚುಂಬಿ ಗಿರಿಶಿಖರ ಗಳಿವೆ. ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಕಾರ್ತಿಕೇಯನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿಯ ಭವ್ಯ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಈ ನಗರದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಬೆಟ್ಟಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರಮಾಣದ ಕಾಡುಗಳಿವೆ. ಧಾರವಾಡ ವಿನ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಅಗ್ನಿಶಿಲೆಗಳು ನಗರದ ಸುತ್ತಮುತ್ತ ಹರಡಿವೆ. ದೋಣಿಮಲೈ ಬೆಟ್ಟಸಾಲುಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಕಬ್ಬಿಣಾಂಶವುಳ್ಳ ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದಿರು ದೊರೆಯುವುದು. ಸಂಡೂರಿನ ಸುತ್ತಮುತ್ತ ಸು. 13 ಕೋಟಿ ಟನ್ನುಗಳಷ್ಟು ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದಿರು ಇದೆಯೆಂದು ಅಂದಾಜು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಫೆರ್ರೋ–ಮ್ಯಾಂಗನೀಸ್ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಇದೆ. ಈ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಪ್ರವಾಸೋದ್ಯಮ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಬೆಳೆಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಗಳಾಗುತ್ತಿವೆ. ವಿದ್ಯುತ್ತು, ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ, ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ ಮುಂತಾದ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ನಗರ ಪಂಚಾಯಿತಿಯ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಈ ಪಟ್ಟಣ ಸೇರಿದೆ. **(ಕೆ.ಆರ್.ಆರ್.)**

ಸಂಡೂರು ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ತಾರಾನಗರದ ಬಳಿಯ ಭೀಮನಗಂಡಿ, ಯಶವಂತ ನಗರದ ಕಡೆ ಇರುವ ಓಬಳಗಂಡಿ ಮತ್ತು ವೆಂಕಟಗಿರಿ ಕಣಿವೆಗಳ ಮುಖಾಂತರ ಪ್ರವೇಶವುಂಟು. ಸಂದು ಊರು ಸಂಡೂರು ಆಯಿತೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಹಿಂದೆ ಈ ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಸ್ಕಂದಪುರಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರಂತೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹೈದರ್‌ಅಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಕೋಟೆಯ ಅವಶೇಷವಿದ್ದು, ಅದನ್ನು ಕೃಷ್ಣಾನಗರ ಕೋಟೆ ಎಂದು ಕರೆಯುವರು. ಇದರ ಆಚೆ ಭೀಮತೀರ್ಥ ಮತ್ತು ತಾರಾನಗರಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ಭೈರವತೀರ್ಥವಿದೆ. ಈ ಎರಡೂ ತೀರ್ಥಗಳಿಗೆ ಬೆಟ್ಟಗಳಿಂದ ಹರಿದು ಬರುವ ಝರಿ ಆಧಾರ. ಎರಡೂ ತೀರ್ಥಗಳ ಬಳಿ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಓಬಳಗಂಡಿಯ ಕಣಿವೆಯ ಬಳಿ ನರಸಿಂಹಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಸಂಡೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ವಿಠೋಬ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಅರಮನೆ ಸುಂದರವಾದವು. ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಸತಿ ಕಲ್ಲುಗಳೂ ಶಾಸನಗಳೂ ಇವೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಪುರಾತನ ಪಾರ್ವತಿ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯಗಳೆರಡೂ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಇಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಕಡೆಯೂ ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳಿರುವ ಅಗಸ್ತ್ಯತೀರ್ಥವಿದೆ. ಇಲ್ಲೇ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿ ಹರಿಶಂಕರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಬೆಟ್ಟದಿಂದ ಹರಿದು ಬರುವ ಜಲ, ಕೆತ್ತಿರುವ ಒಂದು ಹಸುವಿನ ಬಾಯಿ ಮುಖಾಂತರ ಇಲ್ಲಿನ ಕೊಳಕ್ಕೆ ಬೀಳುವುದು. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಹಿಂದೆ ಒಂದು ಗುಹೆಯಿದೆ. ಶಿವನ ಮಗನಾದ ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ ಅಗಸ್ತ್ಯ ಮಹಾಮುನಿಗಳ ಜೊತೆ ದಕ್ಷಿಣದ ಕಡೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ರಾಂತಿಗಾಗಿ ತಂಗಿದ್ದನೆಂದೂ ಸಂಡೂರು ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿದ್ದ ತಾರಕಾಸುರನೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಕೊಂದನೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ. *

ಸಂಡೂರು ಅರಸರು: ಈ ಅರಸು ಮನೆತನದವರು ಘೋರ್ಪಡೆ ವಂಶೀಕರು. ಘೋರ್ಪಡೆ ಎಂದರೆ ಮರಾಠಿ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಉಡ ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಉಡದ ನೆರವಿನಿಂದ 1469ರಲ್ಲಿ ಗಿರಿದುರ್ಗದ ಕೋಟೆ ಏರಿದ ಸಾಹಸಿಯೇ ಮೊದಲನೆಯ ಘೋರ್ಪಡೆ. ಅನ್ವರ್ಥವಾಗಿ ಬಂದ ಈ ಹೆಸರು ಕಡೆಗೆ ಅಂಕಿತವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಯಿತು. ಶಿವಾಜಿಗೆ ಈ ಘೋರ್ಪಡೆಗಳು ಬಲಗೈನಂತೆ ಇದ್ದರು. ಜರಮಲೆ ಪಾಳೆಯಗಾರರಿಂದ ಸಂಡೂರು ಮೊದಲಾದ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡು ನಾರಿ ನದಿಯ ಕಣಿವೆಗೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡ ಸಿದ್ದೋಜಿರಾವ್ ಘೋರ್ಪಡೆಯೇ ಈ ಅರಸು ಮನೆತನದ ಮೊದಲಿಗ. ಅನಂತರ ಅವನ ಮಗ ಮುರಾರಿರಾವ್ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಈತ ಈಗ ಆಂಧ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಗುತ್ತಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಆಡಳಿತಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿಯೂ ಖ್ಯಾತಿ ಗಳಿಸಿದ ಪೇಶ್ವೆಗಳು ಮುರಾರಿರಾಯನಿಗೆ ಸೇನಾಪತಿ ಎಂಬ ಬಿರುದಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ವಂಶಪಾರಂಪರ್ಯವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬಹುದೆಂದು ಒಪ್ಪಿಗೆಯಿತ್ತಿದ್ದರು. ಇದಲ್ಲದೆ ಮಾಮ್ಲುಕತ್ಮದಾರ್ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಬಿರುದೂ ಈ ಅರಸು ಮನೆತನಕ್ಕಿದೆ. 1775–76ರಲ್ಲಿ ಹೈದರ್‌ಅಲಿ ಸಂಡೂರು ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಗೆದ್ದು ಮುರಾರಿರಾಯನನ್ನು ಕೊಪ್ಪಲುದುರ್ಗದಲ್ಲಿ ಬಂಧನದಲ್ಲಿಟ್ಟಾಗ ಮುರಾರಿರಾಯ ಸತ್ತ. ಹೈದರ್‌ಅಲಿ ತನ್ನ ಸೈನ್ಯ ಇಡಲು ಕೃಷ್ಣನಗರವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನ್ ಅದನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡ. ಮುರಾರಿರಾಯನ ಇಬ್ಬರು ಗಂಡುಮಕ್ಕಳೂ ಕಿರಿವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ತೀರಿಕೊಂಡಿದ್ದರಿಂದ ತನ್ನ ಸೋದರ ಸಂಬಂಧಿ ಯಶವಂತರಾಯನ ಮಗ ಶಿವರಾಯನನ್ನು ದತ್ತು ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದ. ಟಿಪ್ಪುವನ್ನು ಓಡಿಸಲು ಶಿವರಾಯ ದಾಳಿಮಾಡಿ ಆ ಹೋರಾಟದಲ್ಲಿ ಅಸು ನೀಗಿದ. ಅವನ ಮಗ ಸಿದ್ದೋಜಿಗೆ ಆಗ ಕೇವಲ ಎರಡು ವರ್ಷ. ಆತ ವೆಂಕಟರಾವ್‌ನ ಪೋಷಣೆಯಲ್ಲಿದ್ದ. ವೆಂಕಟರಾವ್ 1790ರಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುವನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಸಂಡೂರನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡ. 1792ರಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುವಿಗೂ ಈಸ್ಟ್ ಇಂಡಿಯಾ ಕಂಪನಿಗೂ ಒಪ್ಪಂದವಾದಾಗ ಸಂಡೂರು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಘೋರ್ಪಡೆಗೆ ಸೇರಿತು. ಸಿದ್ದೋಜಿ 1796ರಲ್ಲಿ ತನ್ನ 13ನೆಯ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ನಿಧನನಾದ. ವೆಂಕಟರಾಯನ ಸಲಹೆಯಂತೆ ಖಂಡೇರಾಯನ ಹಿರಿಯ ಮಗ ಶಿವರಾಯನನ್ನು ದತ್ತು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. ಶಿವರಾಯನ ಮೇಲೆ ಅಸಮಾಧಾನಗೊಂಡ ಬಾಜೀರಾವ್ ಪೇಶ್ವೆಯ ಚಿತಾವಣೆಯಿಂದಾಗಿ ಮನ್ರೋ 1817ರಲ್ಲಿ ಶಿವರಾಯನ ಮೇಲೆ ದಾಳಿಮಾಡಿ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಶಿವರಾಯನಿಗೆ ಹಿರೇಹಾಳು ಮತ್ತು ಇತರ ಎಂಟು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟ. ಆದರೆ ಮಾರನೆಯ ವರ್ಷವೇ ಆಂಗ್ಲರಿಗೂ ಮರಾಠರಿಗೂ ವಿರಸವಾಗಿ ಸಂಡೂರು

ಪೂರ್ತಿ ಶಿವರಾಯನ ವಶಕ್ಕೆ ಬಂತು. ಆದರೂ ಶಿವರಾಯನಿಗೆ ಆಂಗ್ಲರಿಂದ ಸನ್ನದು ದೊರೆತುದು 1826ರಲ್ಲಿ, ಆಂಗ್ಲರ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆಗೊಳಪಟ್ಟೇ ಆ ಸನ್ನದು ದೊರಕಿತ್ತು. ಮುಂದೆ 1840ರಲ್ಲಿ ಸಂತಾನವಿಲ್ಲದೆ ಶಿವರಾಯ ಮರಣಹೊಂದಿದ. ಅನಂತರ ಅವನ ದತ್ತುಪುತ್ರ ವೆಂಕಟರಾಯ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಈ ವೆಂಕಟರಾಯ ಶಿವರಾಯನ ತಮ್ಮ, ಭುಜಂಗರಾಯನ ಮಗ. 1847ರಲ್ಲಿ ವೆಂಕಟರಾಯನಿಗೆ ಆಂಗ್ಲರು ಸನ್ನದು ಕೊಟ್ಟರು. ವೆಂಕಟರಾಯ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸ್ಯಾನಿಟೋರಿಯಂ ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಅವನು 1861ರಲ್ಲಿ ನಿಧನನಾದ. ಹದಿನಾಲ್ಕು ವರ್ಷದ ಅವನ ಮಗ ಶಿವಷಣ್ಮುಖರಾವ್ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದನಾದರೂ ಅವನಿಗೆ ಸನ್ನದು ದೊರೆತುದು 1863ರಲ್ಲಿ ಮೆಕಾರ್ಟನಿ ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿಗೆ ಹಿಂತಿರುಗಿದ್ದರಿಂದ, ಫರ್ರ್ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಕನಾಗಿದ್ದ. ಈ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ 1878ರಲ್ಲಿ ಶಿವಷಣ್ಮುಖರಾವ್ ಸಂತಾನವಿಲ್ಲದೆ ಮರಣ ಹೊಂದಲು ಅವನ ತಮ್ಮ ವಿಠ್ಠಲರಾವ್ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಅವನು 1892ರಲ್ಲಿ ನಿಧನನಾದಾಗ ಅವನ ಮಗ ವೆಂಕಟರಾವ್ ಕೆಲವು ತಿಂಗಳ ಹಸುಗೂಸು. ಆಂಗ್ಲರು ಆ ಮಗುವನ್ನು ದೊರೆಯೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರು. ಈ ವೆಂಕಟರಾವ್‌ನ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪ ಮಾಲೋಜಿರಾವ್ ಬಾಳಾಸಾಹೇಬ್, ವೆಂಕಟರಾವ್‌ನ ಪರವಾಗಿ ಆಡಳಿತ ನಿರ್ವಹಿಸಿದ. 1908ರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಯಶವಂತರಾವ್ ಹಿಂದೂರಾವ್ ಘೋರ್ಪಡೆ, ತಂದೆ ವೆಂಕಟರಾವ್ ಮರಣಾನಂತರ 1928ರಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದರು. ಯಶವಂತರಾವ್ ಅವರು ಗ್ವಾಲಿಯರ್ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಶ್ರೀಮಂತ ರಾಜರಾಜೇಂದ್ರ ಶಿರೋಲೆ ಅವರ ಕುಮಾರ್ತೆ ಸುಶೀಲಾದೇವಿಯನ್ನು ಲಗ್ನವಾದರು. ಆಡಳಿತದ ಪೂರ್ಣಾಧಿಕಾರ ಯಶವಂತರಾಯರಿಗೆ 1930ರಲ್ಲಿ ಬಂತು. 1931ರಲ್ಲಿ ಯಶವಂತರಾಯರಿಗೆ ಪುತ್ರೋತ್ಸವವಾಗಿ ಮಗನಿಗೆ ಮುರಾರಿರಾವ್ ಎಂಬ ನಾಮಕರಣವಾಯಿತು. ಯಶವಂತರಾವ್ ಅವರ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸುಧಾರಣೆಗಳು ಜಾರಿಗೆ ಬಂದವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದುದು ವಿಧಾನಪರಿಷತ್ತಿನಂತೆ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಪ್ರಜಾಮಂಡಲ ಮತ್ತು ದರ್ಬಾರ್. 1932ರಲ್ಲಿ ಹರಿಜನರಿಗೆ ದೇವಾಲಯ ಪ್ರವೇಶ ಘೋಷಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ಪ್ರಗತಿ ಕಂಡು ಮಹಾತ್ಮ ಗಾಂಧಿಯವರು ಸಂಡೂರಿಗೆ ಭೇಟಿಕೊಟ್ಟರು ಮತ್ತು ಹರಿಜನ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಬರೆದರು. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಯಾಂಗ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೊಂಡು ಶ್ರೇಷ್ಠ ನ್ಯಾಯಾಲಯ ಸಹ ರೂಪಿತವಾಯಿತು. ಭಾರತದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾನಂತರ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳ ವಿಲೀನ ಸಮಯದಲ್ಲಿ (1949) ಇದು ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕಾಯಿತು. ಮಹಾರಾಜರಿಗೆ ವರ್ಷಕ್ಕೆ ರೂ. 90,000 ರಾಜಧನ ಮಂಜೂರಾಗಿತ್ತು. ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರ ರಾಜರಿಗೆ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದ ರಾಜಧನ, ವಿಶೇಷ ಸೌಲಭ್ಯಗಳು ರದ್ದಾದಾಗ ಈ ಅರಸರಿಗೂ ಅದು ಅನ್ವಯವಾಯಿತು. ಹೀಗಾಗಿ ಯಶವಂತರಾಯರು ಸಂಡೂರಿನ ಕಡೆಯ ಅರಸರಾದರು. ಅವರ ಮಗ ಮುರಾರಿರಾವ್ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಅರ್ಥ ಸಚಿವರಾಗಿದ್ದರು.

(ಸಿ.ಕೆ.ಎನ್.)

ಸಂತೆಬಾಚಳ್ಳಿ: ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆ ಕೃಷ್ಣರಾಜಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಕಸಬೆಯಿಂದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 22 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,772.

ಇಲ್ಲಿ ಮಹಾಲಿಂಗೇಶ್ವರ, ನಾರಾಯಣ, ವೀರಭದ್ರ, ಆಂಜನೇಯ, ಮಾಸ್ತಮ್ಮ ಎಂಬ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮಹಾಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದು. ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ಈ ದೇವಾಲಯ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ನಾಶವಾಗಿದ್ದು ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ಉಳಿದಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಕನಾಸಿ ಮತ್ತು ನವರಂಗಗಳಿವೆ. ಕರಿಯ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಶಿಖರದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಹಂತಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ ಕೀರ್ತಿಮುಖಗಳು ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇವೆ. ಉಗ್ರನರಸಿಂಹ, ವೇಣುಗೋಪಾಲ, ಭೀಮ, ತ್ರಿಪುರದಹನ, ತಾಂಡವೇಶ್ವರ, ಉಮಾಮಹೇಶ್ವರ, ಹುಲಿಯನ್ನು ಕೊಲ್ಲುತ್ತಿರುವ ಸಳ, ಭೈರವ ಮುಂತಾದ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದ ಹೊರಗೋಡೆಗಳು ಬಿದ್ದುಹೋಗಿವೆ. 20'x 20' ಹಜಾರದಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ ಹಾಗೂ ನುಣುಪಾದ ಕಂಬಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿರುವ ಒಂಬತ್ತು ಭುವನೇಶ್ವರಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ನಾಶವಾಗಿವೆ. ವೃತ್ತಾಕಾರದ ಇಲ್ಲವೆ ಚತುರಸ್ರಾಕಾರದ, ಇಲ್ಲವೆ ಅಷ್ಟಭುಜಾಕೃತಿಯ ಸುಂದರ ಭುವನೇಶ್ವರಿಗಳು ಗಮನಾರ್ಹವಾದವು. ನವರಂಗದಲ್ಲಿರುವ ಗೂಡುಗಳಲ್ಲಿ ಸು. 2 $^{1}/_{2}$' ಎತ್ತರದ ಕೆಲವು ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮ, ನಿಂತಿರುವ ವಿಷ್ಣು ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಸುಕನಾಸಿಯ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರು, ನರ್ತಕಿಯರು ಮತ್ತು ಜಾಲಂಧ್ರಗಳಿವೆ. ಸುಕನಾಸಿಯ ಚಾವಣಿಯಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರು, ಶಿವ, ಗಣೇಶ, ಕುಮಾರ ಮುಂತಾದ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ದ್ವಾರದ ಮೇಲೆ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯ ಉತ್ತರ ಹೊಯ್ಸಳ ಕಾಲದ್ದು. ಇದರಲ್ಲಿರುವ ನಾರಾಯಣ ವಿಗ್ರಹ ಏಳು ಅಡಿ ಎತ್ತರವಿದ್ದು, ಇದನ್ನು ಕರಿಯ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾಗಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಇದರ ಪ್ರಭಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ದಶಾವತಾರದ ಚಿತ್ರಗಳಿವೆ. ಊರಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು. ವಾಸ್ತು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಎನ್ನಬಹುದಾದ ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ವೀರಭದ್ರ, ನಂದಿ, ಗಣೇಶ ಮುಂತಾದ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಆಂಜನೇಯ ಮತ್ತು ಮಾಸ್ತಮ್ಮ ದೇವಾಲಯಗಳು ಇತ್ತೀಚಿನ ಕಾಲದವು. ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವೀರಗಲ್ಲುಗಳೂ ಮಾಸ್ತಿಕಲ್ಲುಗಳೂ ಸಿಕ್ಕಿವೆ. ಆದರೆ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಬರೆಹವಿಲ್ಲ.

(ಎ.ವಿ.ಎನ್.)

ಸಂತೆಬೆನ್ನೂರು: ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆ ಚನ್ನಗಿರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ; ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ಚನ್ನಗಿರಿಯ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 17 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 9,618.

ಹಿಂದೆ ಇದೊಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವ್ಯಾಪಾರ ಸ್ಥಳವಾಗಿತ್ತು. ಸು.14ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ ಈ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಬೆಂನುರು ಎಂದು ಕರೆದಿದೆ. ಬಸವಾಪಟ್ಟಣದ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಕೆಂಗಪ್ಪನಾಯಕ 16ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ರಂಗಪುರವೆಂದು ಹೆಸರಿದ್ದ ಈ ಊರಿಗೆ ಸಂತೇಬೆನ್ನೂರು ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಕೆಂಗಪ್ಪನಾಯಕನ ಮಗ ಹಿರಿಯ ಹನುಮಪ್ಪನಾಯಕ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಅರಮನೆ ಮತ್ತು ಕೊಳ ಇಲ್ಲಿವೆ. ಕೊಳ ಸು. 100 ಗಜ ಉದ್ದ, ಅಗಲವಾಗಿದ್ದು ಸುಂದರವಾಗಿದೆ. ಕೊಳದ ನಾಲ್ಕು ಕಡೆಗಳಲ್ಲೂ ಗ್ರಾನೈಟ್ ಶಿಲೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಮೆಟ್ಟಲುಗಳಿವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಕೊಳದ ಸುತ್ತ, ಮೊದಲಿಗೆ ಎಂಟು ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಸುಂದರ ಮಂಟಪಗಳಿದ್ದುವು. ಈಗ ಆರು ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿವೆ. ವಸಂತಮಂಟಪವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುವ ಕೊಳದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಮಂಟಪ ಒಂದು ಸುಂದರ ಕಲಾಕೃತಿ. ಈ ಮಂಟಪ ಎರಡು ಅಂತಸ್ತನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಮೊದಲನೆಯ ಮತ್ತು ಎರಡನೆಯ ಅಂತಸ್ತುಗಳೆರಡೂ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದ್ದು ಮಂಟಪದ ಗೋಪುರ ಮಣ್ಣು ಮತ್ತು ಇಟ್ಟಿಗೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದೆ. ಹಿರೇಕೋಗಿಲು, ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ, ಮಲ್ಲೇಶ್ವರ–ಇವು ಇಲ್ಲಿನ ಕೆಲವು ಪಾಳುಗುಡಿಗಳು. ಇಲ್ಲಿರುವ ಮುಸಾಫಿರ್ ಖಾನಾ ಗ್ರಾನೈಟ್ ಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ವಿಶಾಲ ಕಟ್ಟಡ. ಇದರಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಹಿಂದು ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಇದನ್ನು ಮಸೀದಿಯಾಗಿ ಬಳಸುತ್ತಿಲ್ಲ. ಮುಸಾಫಿರ್‌ಖಾನದ ಸಮೀಪದಲ್ಲೇ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಕಟ್ಟಿದ ಹೊಸ ರಾಮಚಂದ್ರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ.

1639ರಲ್ಲಿ ರಣದುಲ್ಲಾಖಾನ್ ಈ ಊರನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಇಲ್ಲೊಂದು ಠಾಣ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದ. ಬಿದನೂರು ಅರಸರು ಇಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆಕೊತ್ತಲಗಳನ್ನು ದುರಸ್ತುಪಡಿಸಿದ್ದರು.

ಈಗ ಇದೊಂದು ಉತ್ತಮ ವ್ಯಾಪಾರಸ್ಥಳ ಹಾಗೂ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಕೇಂದ್ರ. ಪ್ರತಿ ಭಾನುವಾರ ಇಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಸಂತೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರ, ಜೂನಿಯರ್ ಕಾಲೇಜು, ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ, ಅಂಚೆ ಮತ್ತು ತಂತಿ ಕಚೇರಿಗಳಿವೆ. **(ಕೆ.ಎಂ.ಎಸ್.)**

ಸಂತೆಬೆನ್ನೂರು ಅರಸರು: 16ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಸಂತೆಬೆನ್ನೂರನ್ನು ಕೇಂದ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಆ ಸುತ್ತಿನ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಒಂದು ಅರಸುಮನೆತನ. ಈ ಮನೆತನದ ಪೂರ್ಣ ವಂಶಾವಳಿಯನ್ನು ನಿಖರವಾಗಿ ಮತ್ತು ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವಾದರೂ ಕೆಲವು ನಾಯಕರ ಕಾಲವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಾಸನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಬಸವಾಪಟ್ಟಣದ ಪ್ರಭು ಧೂಮರಾಜನೆಂಬುವನು ಈ ವಂಶದ ಮೂಲಪುರುಷನೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ಬಸವಾಪಟ್ಟಣದ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ ಕೆಂಗಪ್ಪನಾಯಕ ಧೂಮರಾಜನ ಮಗ. ಇವನ ಮಗ ಹಿರಿಯ ಹನುಮಪ್ಪ ನಾಯಕ ಸಂತೆಬೆನ್ನೂರಿನಲ್ಲಿ ಅರಮನೆ ಹಾಗೂ ಒಂದು ಕೊಳವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ರಾಜಪ್ಪನಾಯಕನ ಮಗ ಹನುಮಪ್ಪ ನಾಯಕ 1570ರಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ. ಇಮ್ಮಡಿ ಹನುಮಪ್ಪನಾಯಕ 1576ರಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ. ಹನುಮಪ್ಪನಾಯಕನ ಮಗ ದಳನಾಯಕ 1605ರಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ. ಈ ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲದೆ ಹಿರಿಯ ರಂಗಪ್ಪನಾಯಕ, ಬೊಳ್ಳಪ್ಪನಾಯಕ, ಬಸವಪ್ಪ ನಾಯಕ, ಮುಮ್ಮಡಿ ಹನುಮಪ್ಪನಾಯಕ, ನಿಚ್ಚಮದವಣಿಗ ಹನುಮಪ್ಪ ನಾಯಕ, ಸರ್ಜಾಹನುಮಪ್ಪನಾಯಕ, ಸೀತಾರಾಮಪ್ಪ ನಾಯಕ ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರುಗಳು ಈ ವಂಶದವರಲ್ಲಿ ದೊರಕುತ್ತವೆ. ತಾವು ಪುವ್ವಾಳಿ ಪಂಗಡಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರೆಂದು ಇವರು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಸು. 1636ರಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರದ ಸುಲ್ತಾನನ ದಳಪತಿ ರಣದುಲ್ಲಾಖಾನ್ ಹನುಮಪ್ಪ ನಾಯಕನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಸಂತೆಬೆನ್ನೂರಿನಿಂದ ಓಡಿಸಿದ. ಹನುಮಪ್ಪನಾಯಕ ಕಳದುರ್ಗದಲ್ಲಿ ಅನಂತರ ತರೀಕೆರೆಯಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯ ಪಡೆದ. ಸಂತೆಬೆನ್ನೂರು ತನ್ನ ಕೈವಶವಾದ ಮೇಲೆ ರಣದುಲ್ಲಾಖಾನ್ ಅಲ್ಲಿನ ರಂಗನಾಥ ದೇವಸ್ಥಾನವನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಸೀದಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನಂತೆ. ಇದರಿಂದ ನೊಂದ ಹನುಮಪ್ಪನಾಯಕ ಸಮಯ ಸಾಧಿಸಿ ದಾಳಿ ಮಾಡಿ ಸಂತೆಬೆನ್ನೂರಿನಲ್ಲಿದ್ದ ರಣದುಲ್ಲಾಖಾನನ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯನ್ನು ಕೊಂದು, ಊರನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು, ಮಸೀದಿಯನ್ನು ಹಾಳುಗೆಡವಿ ತನ್ನ ಸೇಡು ತೀರಿಸಿಕೊಂಡ. ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸು ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕನ ಕಾಲದ 1636ರ ಶಾಸನ ಒಂದರಲ್ಲಿ ಈ ಹನುಮಪ್ಪನಾಯಕನ ಹೆಸರು ಉಲ್ಲೇಖವಾಗಿದೆ. ಹನುಮಪ್ಪನಾಯಕನ ಅನಂತರ ಸಂತೇಬೆನ್ನೂರು ತರೀಕೆರೆ ಮತ್ತು ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಪಾಳೆಯಗಾರರೊಳಗೆ ಕೈಬದಲಾಗುತ್ತ ಹೋಯಿತು. **(ಸಿ.ಕೆ.ಎನ್.)**

ಸಂಪಗಾಂವ: ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಬೈಲಹೊಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಬೈಲಹೊಂಗಲದಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ 11 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,494.

ಮೊದಲು ಇದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಈಗಲೂ ಬೈಲಹೊಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಸಂಪಗಾಂವ ತಾಲ್ಲೂಕೆಂದು ಗುರುತಿಸುವುದುಂಟು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ಭಾನುವಾರ ಸಂತೆ ಸೇರುವುದು. ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರ, ಶಾಲೆಗಳು ಇವೆ. ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ಹತ್ತು ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷಗಳಿಗೊಮ್ಮೆ ಬಸವ ಮತ್ತು ದ್ಯಾವಮ್ಮ ದೇವರುಗಳ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮದ ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಉಲ್ಲೇಖ 1683ರದು. ಆ ವರ್ಷ ಔರಂಗಜೇಬನ ಮಗ ಮಹಮ್ಮದ್ ಮುಜಾಂ ಇಲ್ಲಿರುವ ಕೋಟೆಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. 17ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತೂರ ದೇಸಾಯಿ ಬಿಜಾಪುರದ ಸೈನ್ಯದೊಡನೆ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ನೆಲೆಸಿದ. 1824ರ ವರೆಗೆ ಈ ಊರು ಕಿತ್ತೂರ ದೇಸಾಯಿಯ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿತ್ತು. ಅನಂತರ ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಶವಾಯಿತು. 1829ರ ಕಿತ್ತೂರಿನ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟದಲ್ಲಿ ಸಂಗೊಳ್ಳಿ ರಾಯಣ್ಣ ಇಲ್ಲಿನ ಮಾಮಲೆದಾರನ ಕಚೇರಿಗೆ ಬೆಂಕಿ ಇಟ್ಟು ಕಾಗದ ಪತ್ರಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದ. **(ಬಿ.)**

ಸಂಪರ್ಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆ: ಒಂದು ರಾಷ್ಟ್ರದ ಅಥವಾ ರಾಜ್ಯದ ಸರ್ವತೋಮುಖ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹಿಂದಿಗಿಂತ ಇಂದು ಅದರ ವಿವಿಧ ಬಗೆಯ ಸಂಪರ್ಕ ಸಾಧನಗಳ ಮೇಲೆ ಅವಲಂಬಿಸಿದೆ. ಇಂದು ಸಂಪರ್ಕಗಳು ನಾನಾ ಮುಖವಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಪಡೆದು ಅವುಗಳದೇ ಆದ ವಿಸ್ತರಣಾ ಮುನ್ನಡೆ ತೀವ್ರಗತಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಗುತ್ತಿದೆ. ರಾಜಕೀಯ, ಆರ್ಥಿಕ, ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಇವು ಮೂರು ಮುಖ್ಯ ಸಂಪರ್ಕ ಸಾಧನಗಳಾಗಿವೆ. ಒಂದು ರಾಷ್ಟ್ರ ಇತರೇ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳ ಜೊತೆ ತನ್ನ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಸುಗಮವಾಗಿ ಸಾಗಿಸಲು, ಸ್ನೇಹ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ವಿಶ್ವಾಸವಿರುವಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಮೇಲಿನ ಮೂರು ಮುಖ್ಯ ಸಂಪರ್ಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಆಯಾ ರಾಷ್ಟ್ರದ ಪರಿಣಿತರು ಶ್ರಮಿಸುತ್ತಲೇ ಇರುತ್ತಾರೆ.

ಲ್ಯಾಟರೈಟ್ ಪ್ಲಾಟೂವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ ಮಂಗಳೂರು–ಮುಂಬಯಿ ಹೆದ್ದಾರಿ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ದೃಶ್ಯ

ಹಾಗೆಯೆ ಒಂದು ರಾಷ್ಟ್ರದೊಳಗಿನ ರಾಜ್ಯಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ರಾಜ್ಯಗಳೊಂದಿಗೆ ಉತ್ತಮ ಸಂಬಂಧಗಳನ್ನೂ ಸಂಪರ್ಕಸಾಧನಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದಿರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಸಂಪರ್ಕವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ವಿಮಾನ, ಹಡಗು, ರೈಲುಬಂಡಿ, ಮೋಟಾರು ಬಸ್ಸುಗಳು ಮತ್ತು ಇತರೇ ವಾಹನಗಳು ವಾಯು, ಜಲ ಮತ್ತು ನೆಲ ಸಂಪರ್ಕ ಸಾಧನಗಳಾದರೆ, ಆಕಾಶವಾಣಿ, ಕಂಪ್ಯೂಟರ್ ಸಾಧನಗಳು, ಮೊಬೈಲ್, ದೂರವಾಣಿ, ಅಂಚೆ ಮತ್ತು ತಂತಿ ಇವೆಲ್ಲವೂ ತಾಂತ್ರಿಕ ವಿಜ್ಞಾನದ ಮುನ್ನಡೆಯ ವಿವಿಧ ರೂಪಗಳ ಸಂಪರ್ಕ ಸಾಧನಗಳಾಗಿವೆ. ದೂರದರ್ಶನ ಮತ್ತು ವಿವಿಧ ವಾರ್ತಾಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಸಹ ಸಂಪರ್ಕ ಸಾಧನಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದು ಸೇರಿಹೋಗಿವೆ. ಕೃತಕ ಉಪಗ್ರಹಗಳೂ ಇಂದು ಸಂಪರ್ಕ ಸಾಧನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ರಾಜ್ಯದ ಹಾಸನದಲ್ಲಿರುವ ಉಪಗ್ರಹ ಕೇಂದ್ರ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 2000–2001ರ ಅಂಕಿಅಂಶದ ಪ್ರಕಾರ ಸಂಪರ್ಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿನ ವಿವಿಧ ಸಾಧನಗಳು ಇಂತಿವೆ: ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 26,50,855 ಮೋಟಾರು ಸೈಕಲ್ಲುಗಳು, 3,50,761 ಕಾರುಗಳು, 19,242 ಬಾಡಿಗೆ ಕಾರುಗಳು, 1,52,809 ರಿಕ್ಷಾಗಳು, 34,365 ಆಮ್ನಿಬಸ್‌ಗಳು, 1,30,222 ಸರಕು ಸಾಗಿಸುವ ಲಾರಿ ಮುಂತಾದವು 3,35,251 ಇತರೇ ಸಂಚಾರಿ ವಾಹನಗಳಿದ್ದು ಈಗ ಇವುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ದುಪ್ಪಟ್ಟಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದು.

2,667 ಕಿಮೀ ಬ್ರಾಡ್‌ಗೇಜ್, 374 ಕಿಮೀ ಮೀಟರ್‌ಗೇಜ್ ರೈಲುಮಾರ್ಗವಿದ್ದು 357 ರೈಲುನಿಲ್ದಾಣಗಳು ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದವು. ಹಾಗೆಯೆ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 3,536 ಕಿಮೀ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿ, 10,021 ಕಿಮೀ ರಾಜ್ಯಹೆದ್ದಾರಿ, 28,247 ಕಿಮೀ ಜಿಲ್ಲಾ ಮುಖ್ಯರಸ್ತೆಗಳು, 48,148 ಕಿಮೀ ಗ್ರಾಮೀಣ ರಸ್ತೆಗಳಿದ್ದು ಇವು ಮಾನವರ ಓಡಾಟದ ಕೊಂಡಿಗಳಾಗಿವೆ. ಈಗ ಮತ್ತಷ್ಟು ಹೊಸ ಮಾರ್ಗಗಳು ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆ.

ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ರಾಜ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಂಚೆ ಮತ್ತು ತಂತಿ ವಿಭಾಗ ಜನಸಮೂಹದ ನಂಬಿಕಾರ್ಹ ಸಂಪರ್ಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಾಗಿದೆ. ತಾಂತ್ರಿಕ ಸುಧಾರಣೆಯಾದಂತೆ ಅಂಚೆ ವಿಭಾಗದಲ್ಲೂ ಹೊಸ ಹೊಸ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡು ಮುಂದುವರೆಯುತ್ತಿದೆ. 1960 ಏಪ್ರಿಲ್ 1ರಂದು ಕರ್ನಾಟಕ ಅಂಚೆ ಮತ್ತು ತಂತಿ ವಲಯ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂತು. 1960ರಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 3,969 ಅಂಚೆ ಕಚೇರಿಗಳಿದ್ದವು. ಆಗ ಪ್ರತಿ ಅಂಚೆ ಕಚೇರಿ ಸರಾಸರಿ 29.24 ಚ.ಕಿಮೀ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಮತ್ತು 5,934 ಜನರಿಗೆ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿತ್ತು. 1979ರಲ್ಲಿ ಅಂಚೆ ಕಚೇರಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ 8,803 ಏರಿತು. ಈಗ ಪ್ರತಿ ಅಂಚೆ ಕಚೇರಿ ಸರಾಸರಿ 21.06 ಚ.ಕಿಮೀ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಹಾಗೂ 3,382 ಜನರಿಗೆ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತದೆ. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಅತಿ ಹೆಚ್ಚು ಅಂಚೆ ಕಚೇರಿಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಜಿಲ್ಲೆ ಎಂದರೆ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ. ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಅಂಚೆ ಕಚೇರಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ 707(1977). ಅತಿ ಕಡಿಮೆ ಅಂಚೆ ಕಚೇರಿಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಜಿಲ್ಲೆ ಎಂದರೆ ಕೊಡಗು. ಅಂಚೆ ಕಚೇರಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ 161 ಇದ್ದಿತು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ 2001ರಲ್ಲಿ 9,895 ಅಂಚೆಕಚೇರಿಗಳು, 2,498 ದೂರವಾಣಿ ವಿನಿಮಯ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಮತ್ತು 22,56,555 ದೂರವಾಣಿಗಳಿದ್ದವು. ಈಗ ಇವೆಲ್ಲವೂ ದ್ವಿಗುಣಗೊಂಡಿವೆಯೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಶೀಘ್ರ ಅಂಚೆಪತ್ರ ರವಾನೆ ಮತ್ತು ವಿತರಣೆಯ ಸೇವೆಯೂ ಸೇರಿದಂತೆ ಅಂಚೆ ಕಚೇರಿಯ ಸೇವೆ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ವಲಯದಲ್ಲಿ ಅಗತ್ಯವೂ ಉಪಯುಕ್ತವೂ ಆಗಿದೆ.

ಆಕಾಶವಾಣಿ ಕೇಂದ್ರಗಳು: ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲಿಗೆ ಮೈಸೂರು ನಗರದಲ್ಲಿ ಆಕಾಶವಾಣಿ ತನ್ನ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿತಾದರೂ (1935) ಆ ಕೇಂದ್ರವನ್ನು ಅನಂತರ ರಾಜ್ಯದ ರಾಜಧಾನಿ ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರಕ್ಕೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಲಾಯಿತು. ಈಗ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 14 ಆಕಾಶವಾಣಿ ಕೇಂದ್ರಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳೆಂದರೆ ಬೆಂಗಳೂರು, ಧಾರವಾಡ, ಭದ್ರಾವತಿ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ, ಮೈಸೂರು, ಹಾಸನ, ಮಡಿಕೇರಿ ಹಾಗೂ ಮಂಗಳೂರು ಮೊದಲಾದವು ಅನೇಕ ಜನೋಪಯೋಗಿ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ನಿರಂತರವಾಗಿ ಬಿತ್ತರಿಸುತ್ತಿವೆ. ಈ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಶಕ್ತಿಯುತ ಪ್ರಸಾರ ಮಾಧ್ಯಮವುಳ್ಳವಾಗಿವೆ. ಈ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವಿವಿಧಭಾರತಿ ವಾಣಿಜ್ಯ ವಿಭಾಗ ಸೇರಿದೆ.

ದೂರದರ್ಶನ ಕೇಂದ್ರಗಳು: ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಟೆಲಿವಿಜನ್ ಪ್ರಸಾರವನ್ನು ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಉಪಗ್ರಹ ಮೂಲಕ ವೀಕ್ಷಿಸುವ ಅವಕಾಶ ದೊರೆತಿತ್ತು. ಗ್ರಾಮಸ್ಥರಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂಥ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಬಿತ್ತರಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಉಪಗ್ರಹ ಪ್ರಸಾರ ನಿಂತ ಅನಂತರ 1977ರಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರ (ಜನತಾ) ಗುಲ್ಬರ್ಗ ನಗರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೂರದರ್ಶನ ಕೇಂದ್ರವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿತು. ಹೈದರಾಬಾದು–ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರದೇಶ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ರೈತ ಕಾರ್ಮಿಕರು ಈ ಪ್ರಸಾರದಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರದಲ್ಲಿ ದೂರದರ್ಶನ ಕೇಂದ್ರವಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸಂಪರ್ಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಸಾಧನಗಳು ಈಗ ದೊಡ್ಡ ಉದ್ಯೋಗ ಮೂಲಗಳಾಗಿ ದಿನೇದಿನೇ ವಿಸ್ತರಿಸುತ್ತಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಈಗ ಕಂಪ್ಯೂಟರ್ ಉದ್ಯಮ ಜಾಲದಲ್ಲಿ ದೇಶದಲ್ಲಿಯೇ ಮುಂಚೂಣಿಯಲ್ಲಿದೆ. (ಜಿ.ಡಿ.)

ಸಂಪಾಜೆ: ಮಡಿಕೇರಿ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಸರಹದ್ದಿನಲ್ಲಿ, ಮಡಕೇರಿಯ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ 29 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಗ್ರಾಮ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 5,304. ಮಡಿಕೇರಿ–ಮಂಗಳೂರು ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ಗ್ರಾಮದ ಬಹು ಭಾಗ ಸುಳ್ಯ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೂ ಇನ್ನುಳಿದ ಭಾಗ ಮಡಿಕೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೂ ಸೇರಿದ್ದು ಸಂಪಾಜೆಯ ಕೊಡಗಿನ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅರಣ್ಯ ಇಲಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದ ಒಂದು ವಸತಿಗೃಹವಿದೆ. ಕೊಡಗು ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಸೇರಿದ ಸಂಪಾಜೆಯ ಎರಡೂ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಯೂ ಕೊಡಗಿನ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯೂ ಇವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಂಚೆ ಮತ್ತು ತಂತಿ ಕಛೇರಿಗಳು, ಆಸ್ಪತ್ರೆ ಇವೆ. (ಡಿ.ಎನ್.ಕೆ.)

ಸಂಪಾದನೆಯ ಗುರುಲಿಂಗದೇವ: ಸು.1760. ವೀರಶೈವ ಕವಿ. ಸಂಪಾದನೆಯ ಬೋಳಬಸವದೇವ ಈತನ ಗುರು. ಈತ ಶೀಲವಂತಯ್ಯನ ತ್ರಿವಿಧಿಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಲಿಂಗಾಂಗ ಪ್ರಣವ ಸಂಯೋಗ ಎನ್ನುವ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ಮಂತ್ರಗಳ ನಿಲವನ್ನು ಉದಾತ್ತ ಅನುಭಾವವನ್ನು ಕುರಿತ ಟೀಕೆ ಇವನ ಇನ್ನೊಂದು ಗ್ರಂಥ. ಈತನ ಕೃತಿಗಳು ಅರ್ಥವೈಭವದಿಂದ ತುಂಬಿ, ಪರವಸ್ತುವಿನ ದಿವ್ಯಸ್ವರೂಪವನ್ನು, ಆಧ್ಯಾತ್ಮದ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ನಿಲವನ್ನು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಅನುಭವದ ಆಳವನ್ನೂ ಸ್ಪರ್ಶಿಸುತ್ತವೆ. (ಡಿ.ಎಸ್.ಎಚ್.)

ಸಂಪಾದನೆಯ ಚೆನ್ನಂಜೆದೇವ: ಸು.1530. ವೀರಶೈವ ಕವಿ. ತೋಂಟದ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗರ ಪರಂಪರೆಗೆ ಸೇರಿದ ಬೋಳಬಸವೇಶ್ವರರ ಶಿಷ್ಯ. ಈತನನ್ನು ಸಂಪಾದನೆಯ ಷಟ್‌ಸ್ಥಲಚಕ್ರವರ್ತಿ ಚೆನ್ನಂಜೆದೇವ, ಆಚಾರ್ಯವರದ ಹರತಾಳದ ನಂಜೇಶ, ಚೆನ್ನಾಚಾರ್ಯ, ಚೆನ್ನನಂಜಾರ್ಯ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈತ ದಿವ್ಯಶಿವಾನುಭವಿಯೂ ಸದಾಚಾರಿಯೂ ಪರಮವಿರಕ್ತನೂ ಉದಾತ್ತ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಿಯೂ ಆಗಿದ್ದ. ಈತನ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹರತಾಳದ ಚೆನ್ನಂಜೆದೇವರು ನಿರೂಪಿಸಿದ ವಚನ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಹರತಾಳ ಇವನ ಜನ್ಮಸ್ಥಳವಾಗಿರಬೇಕು.

ಆಚರಣೆಯ ವಚನ, ಸಂಬಂಧದ ವಚನ, ಮಿಶ್ರಸ್ತೋತ್ರದ ವಚನ, ಬಸವಸ್ತೋತ್ರದ ವಚನ ಇವುಗಳನ್ನು ಇವನು ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆಚರಣೆಯ ಹಿರಿಮೆಯನ್ನು ತನ್ನ ಆಚರಣೆಯ ವಚನದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ಸೂತ್ರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಈತ ಅನುಸರಿಸಿರುವ ಸ್ಥಲಕಟ್ಟಿನ ವಿಧಾನ ಇವನ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಅನುಭಾವದ ಸಂಕೇತವಾಗಿದೆ. ಆತ್ಮ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರದ ಬೋಧೆ ನೇರವಾಗಿ ಹೃದಯಸ್ಪರ್ಶಿಯಾಗಬೇಕು ಎನ್ನುವುದು ಇವನ ಸಂಪಾದನಾಕ್ರಮದ ಸ್ಥಲಕಟ್ಟಿನ ರಚನೆಯ ರಹಸ್ಯವಾಗಿರಬಹುದೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಆಚರಣೆಯ ವಚನದಲ್ಲಿ 140, ಸಂಬಂಧದ ವಚನದಲ್ಲಿ 121, ಬಸವಸ್ತೋತ್ರದ ವಚನದಲ್ಲಿ 123, ಮಿಶ್ರಸ್ತೋತ್ರದ ವಚನದಲ್ಲಿ 108–ಹೀಗೆ ಒಟ್ಟು 492 ವಚನಗಳು ಸಂಗ್ರಹಿತವಾಗಿವೆ. (ಡಿ.ಎಸ್.ಎಚ್.)

ಸಂಪಾದನೆಯ ಪರ್ವತೇಶ್ವರ: ಸು. 1698. ವೀರಶೈವ ಕವಿ. ಚತುರಾಚಾರ್ಯಪುರಾಣ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ. ಈತ ತೋಂಟದ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಯತಿಯ ಪರಂಪರೆಗೆ ಸೇರಿದ ಚೆನ್ನಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನದೇವನ ಶಿಷ್ಯ. ಪೂರ್ವ ಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಪದ್ಮರಾಜ, ಪಾಲ್ಕುರಿಕೆ ಸೋಮನಾಥ, ಕೇಶಿರಾಜ, ರಾಘವಾಂಕ, ಹಲಾಯುಧ, ಚಾಮರಸ ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಚತುರಾಚಾರ್ಯಪುರಾಣ ವಾರ್ಧಕ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 6 ಕಾಂಡ, 54 ಸಂಧಿ, 3,187 ಪದ್ಯ ಇವೆ. ಗುರು ಚೆನ್ನಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ತನಗೆ ಬೋಧಿಸಿದ ರೇಣುಕ, ಏಕೋರಾಮ, ಮರುಳಸಿದ್ಧ ಮತ್ತು ಪಂಡಿತಾರಾಧ್ಯ ಈ ಆಚಾರ್ಯರ ಚರಿತ್ರೆ, ಅದರ ಮಹತ್ತಾದ ಪ್ರಭಾವ ತನ್ನ ಪುರಾಣ ರಚನೆಗೆ ಪ್ರೇರಣೆಯಾಯಿತು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಕಾವ್ಯದ ಹಿರಿಮೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಇದು ಪರಶಿವನ ಬೀಡು, ಮುಕ್ತಿಯ ನಾಡು, ಲಿಂಗಾಂಗಸದನ, ಭಕ್ತಿಯ ವದನ, ಗುರುಶಿಷ್ಯರ ಅಮಲಮುಕುರ, ಶರಣಜನದ ಆನಂದಸಂಧಾನ, ನವರಸದ ಹಕ್ಕೆ, ಭಾವದ ತೆಕ್ಕೆ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಹೊಗಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿರುವ ಅನೇಕ

ವಿಷಯಗಳನ್ನು ವೇದ, ಉಪನಿಷತ್ತು, ಕಾಮಿಕಾಗಮ, ವೀರಾಗಮ, ವಾತುಲ ಪಾರಮೇಶ್ವರ ತಂತ್ರಗಳು; ಪಾದ್ಮೋತ್ತರ, ಸ್ಕಾಂದ, ಷಟ್‌ಸ್ಥಲ ಜ್ಞಾನದೀಪಿಕೆ, ಗುರುಬಸವನ ಷಟ್ಕಾವ್ಯ, ಸಿದ್ಧಾಂತಶಿಖಾಮಣಿ, ನಿಜಗುಣರ ವಿವೇಕಚಿಂತಾಮಣಿ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ಸಂಗ್ರಹಿಸಲಾಗಿದೆ.

(ಡಿ.ಎಸ್.ಎಚ್.)

ಸಂಪಾದನೆಯ ಸಿದ್ಧವೀರಣಾರ್ಯ: ಸು.1600. ವೀರಶೈವ ಕವಿ. ಎಳಮಲೆಯ ಗುರುಶಾಂತದೇವನ (ಸು. 1565) ಶಿಷ್ಯ. ಸಂಪಾದನೆಯ ಪರ್ವತೇಶ್ವರನ (ಸು.1698) ಚತುರಾಚಾರ್ಯ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಜಟಿದು ಶೈವವ ವೀರಶೈವವಂ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಂ ಎಂದು ಈತನನ್ನು ಹೊಗಳಿದೆ. ಕವಿ ತನ್ನನ್ನು ವೀರ ಮಾಹೇಶ್ವರಾಚಾರ್ಯವರ್ಯ, ವೀರಶೈವ ಷಟ್‌ಸ್ಥಲ ಮಾರ್ಗಸಂಸ್ಥಾಪನಾಗ್ರಗಣ್ಯ ಶಿವಯೋಗೀಂದ್ರ ಎಂದು ವಿಶೇಷಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.

ಇವನು ಅನಾದಿ ವೀರಶೈವ ಸಾರಸಂಗ್ರಹ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನೂ ಆಚರಣೆಯ ಸಂಬಂಧ ವಚನ (ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಚನಕಾರರ 275 ವಚನಗಳು), ಲಿಂಗಸ್ತೋತ್ರ ವಚನ (108 ವಚನಗಳು), ಮಿಶ್ರಸ್ತೋತ್ರ ವಚನ (111 ಸಾಂಗತ್ಯ ಪದ್ಯಗಳು), ಸರ್ವಜ್ಞಮೂರ್ತಿ ತ್ರಿವಿಧಿ (ಸರ್ವಜ್ಞನ ವಚನಗಳ ಸಂಕಲನ), ಪಾದಸ್ತೋತ್ರ ಎಂಬ ಸಂಕಲನಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪಾದಸ್ತೋತ್ರ ಉಪಲಬ್ಧವಿಲ್ಲ.

ಅನಾದಿ ವೀರಶೈವ ಸಾರಸಂಗ್ರಹ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 27 ಪ್ರಕರಣಗಳೂ 3,219 ಶ್ಲೋಕಗಳೂ ಇದ್ದು ಇವು ಸಕಲ ವೇದಾಗಮ ಶಾಸ್ತ್ರಪುರಾಣ ಶಿವರಹಸ್ಯಾದಿಗಳ ಸಾರವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿ ಒಳಗೊಂಡಿವೆ. ಮೊದಲ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ವೀರಶೈವ ಪ್ರಶಂಸೆ, ಶೈವ–ವೀರಶೈವ ಭೇದ ನಿರೂಪಣ, ಗ್ರಂಥಕರ್ತೃವಿಚಾರಗಳು ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಮುಂದೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅನಾದಿ ಭಕ್ತಸ್ಥಲ, ಜಂಗಮ, ಶೂನ್ಯಲಿಂಗ, ನಿಷ್ಕಲಲಿಂಗ, ಮಹಾಲಿಂಗ, ಪ್ರಾಣಲಿಂಗ, ವಿಶ್ವೋತ್ಪತ್ತಿ, ಪಿಂಡಸ್ಥಲ, ಪಿಂಡಜ್ಞಾನ, ಸಂಸಾರಹೇಯ, ಗುರುಕಾರುಣ್ಯ, ಲಿಂಗಧಾರಣ, ಗುರುಲಿಂಗಜಂಗಮ, ಪ್ರಸಾದ, ಪಾದೋದಕ, ವಿಭೂತಿ ರುದ್ರಾಕ್ಷ ಮಹಾಮಂತ್ರ ಮಹಾತ್ಮ್ಯಗಳೂ ಷಟ್‌ಸ್ಥಲಗಳೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ.

(ಎಂ.ಜಿ.ಎನ್.)

ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕ: ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ಮಂಗಳೂರು, ಗುಲಬರ್ಗ ಮತ್ತು ಬೆಂಗಳೂರು, ದಾವಣಗೆರೆ ನಗರಗಳಿಂದ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗುವ ದಿನಪತ್ರಿಕೆ. 1929ರಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾಂವಿಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಸಾಪ್ತಾಹಿಕವೆಂದು ಆರಂಭವಾಗಿ 1933ರಲ್ಲಿ ದಿನಪತ್ರಿಕೆಯಾಗಿ ರೂಪಾಂತರ ಹೊಂದಿತು. ಇದು 1935 ಆಗಸ್ಟ್ 1ರಂದು ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ವಾಙ್ಮಯ ಪ್ರಕಾಶನ ಟ್ರಸ್ಟಿಗೆ (ಮುಂದೆ ಲೋಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಟ್ರಸ್ಟ್) ಸೇರಿತು. ಅನಂತರ 1937ರಲ್ಲಿ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಗೆ ಸ್ಥಳಾಂತರ ಹೊಂದಿತು. ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ವರ್ಗದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪತ್ರಿಕೆಯೆಂದು ಹೆಸರು ಪಡೆಯಿತು. ಬೆಂಗಳೂರು ಮುದ್ರಣ 1959 ಜನವರಿಯಿಂದ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದೆ.

1924ರಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾಂವಿಯಲ್ಲಿ ಮಹಾತ್ಮ ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ್ದ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಅಧಿವೇಶನ ಮತ್ತು ಅದೇ ವರ್ಷ ಅದೇ ನಗರದಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ ಪ್ರಥಮ ಏಕೀಕರಣ ಪರಿಷತ್ತು ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ಪೂರೈಸಿದ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಕನ್ನಡಿಗರಲ್ಲಿ ರಾಜಕೀಯ, ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಹಾಗೂ ಭಾಷಾಜಾಗೃತಿ ಪ್ರಬಲವಾಯಿತು. ಅದರಿಂದ ಉತ್ಸಾಹಿತರಾದ ದಾತಾರ ಬಲವಂತರಾಯರು ತಮ್ಮ ಸ್ನೇಹಿತರ ನೆರವಿನಿಂದ 1929ರಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾಂವಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಪ್ತಾಹಿಕ ಪ್ರಕಟಿಸಲಾರಂಭಿಸಿದರು. ಅದೇ ವರ್ಷ ಬೆಳಗಾಂವಿಯಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಿಗಳ ಎರಡನೆಯ ಪರಿಷತ್ತು ಮುಂಬಯಿ ಕ್ರಾನಿಕಲ್ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕ ಸೈಯದ್ ಅಬ್ದುಲ್ಲಾ ಬ್ರೆಳವಿ ಅವರ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿತು. ಆಗ ಕನ್ನಡ ಧುರೀಣರಿಗೆ ಕನ್ನಡ ದೈನಿಕದ ಅಗತ್ಯ ಕಂಡುಬಂತು. 1932–33ರಲ್ಲಿ ದಾತಾರ ಬಲವಂತರಾವ್, ಕೇಶವರಾವ್ ಗೋಖಲೆ ಮತ್ತು ನಾರಾಯಣರಾವ್ ಜೋಶಿ ಇವರು ನಾಸಿಕ ಜೈಲಿನಲ್ಲಿ ಕೈದಿಗಳಾಗಿದ್ದಾಗ ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕವನ್ನು ದೈನಿಕವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸುವ ವಿಚಾರ ರೂಪುಗೊಂಡಿತು. ಅವರ ಪ್ರಯತ್ನದ ಫಲವಾಗಿ 1933ರ ಏಪ್ರಿಲ್ 27ರಂದು ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕ ದಿನಪತ್ರಿಕೆಯಾಗಿ ರೂಪಾಂತರಗೊಂಡಿತು. ಶೇಷಾಚಾರ್ಯ ಕಟ್ಟಿ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಪ್ರಥಮ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ದುಡಿದರು. ಅನಂತರ ಎಚ್.ಆರ್.ತೆರಗುಂಡಿಯವರು ಕೆಲಕಾಲ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರು. ಮೊಹರೆ ಹಣಮಂತರಾಯರು 1934ರಲ್ಲಿ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕತ್ವವನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡು 1958ರ ವರೆಗೂ ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬಂದರು. ಮೊಹರೆ ಅವರ ನಿವೃತ್ತಿಯ ಅನಂತರ ರಂ. ರಾ.ದಿವಾಕರ ಅವರು ಸಂಪಾದಕರಾದರು. ಮೊಹರೆ ಹಾಗೂ ದಿವಾಕರ ಅವರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಪತ್ರಿಕೆ ಬಹಳಷ್ಟು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿತು. ಖಾದ್ರಿ ಶಾಮಣ್ಣನವರು ಕೆಲಕಾಲ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರು. ಅನಂತರ 1976ರಲ್ಲಿ ಈ ಪತ್ರಿಕೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಪತ್ರಿಕಾ ಪ್ರೈವೇಟ್ ಲಿಮಿಟೆಡ್ ಅವರ ಒಡೆತನಕ್ಕೆ ಸೇರಿತು. ಮುಂದೆ ಜಯಕರ್ನಾಟಕ ನ್ಯೂಸ್ ಪ್ರಿಂಟರ್ಸ್ ಲಿಮಿಟೆಡ್ ಅವರ ಒಡೆತನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದಾಗ ಎಚ್.ಆರ್.ಬಸವರಾಜ್ (1979) ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರು. ಈಗ (2007) ಲೋಕಶಿಕ್ಷಣ ಟ್ರಸ್ಟ್ ಒಡೆತನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು ಈಶ್ವರ ದೈತೋಟ ಸಂಪಾದಕರು.

(ಆರ್.ಕೆ.ಜಿ.)

ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು: ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮೂರು ವರ್ಗದ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳು ಮತ್ತು ಇತರ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು, ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು, ಪರಿಗಣಿತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳು ಮತ್ತು ಇತರ ಖಾಸಗಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು.

ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರದ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು: ರಾಜ್ಯದ ಎಂಟು ಸಾಮಾನ್ಯ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳೂ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಹೆಬ್ಬಾಳ ಹಾಗೂ ಧಾರವಾಡದ ಕೃಷಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳೂ ಅವು ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುವ ಅಥವಾ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಶಿಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರಗಳೂ ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರಗಳೂ ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಮಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಗುಲಬರ್ಗಾ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಕುವೆಂಪು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ತುಮಕೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಮುಕ್ತವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳ ವಿವಿಧ ವ್ಯಾಸಂಗ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸಂಶೋಧನೆಗಳು ಆಯಾ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿವೆ. ಕೃಷಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕೃಷಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಿವಿಧ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆಸಲು ವಿಶೇಷ ಕೇಂದ್ರಗಳೇರ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ

ಸಂಶೋಧನೆಗಳು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಸುರು ಕ್ರಾಂತಿಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡಲು ನೆರವಾಗಿರುವ ಆನ್ವಯಿಕ ಸಂಶೋಧನೆಗಳು.

ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಶುದ್ಧವಿಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಮಾನವಿಕ ಹಾಗೂ ಸಮಾಜವಿಜ್ಞಾನ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಸಂಶೋಧನೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಯುನೆಸ್ಕೊ ಮತ್ತು ಇತರ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ನೀಡುವ ನಿಧಿಯಿಂದಲೂ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರ ಸೂಚಿಸುವ ಆನ್ವಯಿಕ ಅಂಶಗಳ ಮೇಲೂ ಸಂಶೋಧನೆಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿವೆ.

ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳಂತೆ ರಾಜ್ಯಸರ್ಕಾರದ ನೇರ ಒಡೆತನದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ವಿವಿಧ ಔದ್ಯೋಗಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಗಳೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸಂಶೋಧನೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತವೆ. ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರದ ಮೀನುಗಾರಿಕೆ, ಹೈನುಗಾರಿಕೆ, ತೋಟಗಾರಿಕೆ, ಭೂಗರ್ಭ ಇಲಾಖೆ, ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಇಲಾಖೆ, ಅರಣ್ಯ ಇಲಾಖೆ ಮುಂತಾದ ಇಲಾಖೆಗಳೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸಂಶೋಧನೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿವೆ.

ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ಹಾಗೂ ಅದು ನೇಮಿಸಿರುವ ಸ್ವಯಮಾಡಳಿತ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು: ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ವಿವಿಧ ಸೇವಾಶಾಖೆಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಘಟಕಗಳು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆಸುತ್ತಿವೆ. ಜಿಯಾಲಾಜಿಕಲ್ ಸರ್ವೆ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯ, ಆಂತ್ರೊಪಾಲಜಿಕಲ್ ಸರ್ವೆ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯ ಮುಂತಾದ ಇಲಾಖೆಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಘಟಕಗಳು ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆಸುತ್ತಿವೆ. ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಮತ್ತು ಔದ್ಯೋಗಿಕ ಮಂಡಲಿ ನಡೆಸುತ್ತಿರುವ ಮೈಸೂರಿನ ಕೇಂದ್ರೀಯ ಆಹಾರ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಬೆಂಗಳೂರಿನ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಏರೋನಾಟಿಕಲ್ ಸಂಸ್ಥೆ, ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ಔದ್ಯೋಗಿಕ ಮತ್ತು ತಾಂತ್ರಿಕ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯ–ಇವು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆಸುತ್ತಿವೆ. ಕೇಂದ್ರಶಾಸನ ಇಲಾಖೆ, ಅಖಿಲ ಭಾರತ ವಾಕ್–ಶ್ರವಣ ಸಂಸ್ಥೆ ಇವೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆಸುತ್ತಿವೆ. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಆಡುಗೋಡಿ ಕ್ಷೀರೋದ್ಯಮ ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರ, ಕೇಂದ್ರ ಫಲಪುಷ್ಪ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಕ್ಷಯರೋಗ ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರ, ಗೌರಿಬಿದನೂರಿನ ಭೂಕಂಪನ ಮಾಪನ ಕೇಂದ್ರ, ಪೀಣ್ಯದ ಆಕಾಶ ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರ (ಐಎಸ್ಆರ್ಒ) ಮುಂತಾದವೂ ಸಂಶೋಧನೆಗಾಗಿ ಮೀಸಲಾಗಿವೆ. ರೈಲ್ವೆ, ದೂರವಾಣಿ, ರೇಡಿಯೊ ಮುಂತಾದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸೇವಾಶಾಖೆಗಳು, ಕೇಂದ್ರೀಯ ಉದ್ಯಮಗಳು ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಣೆಯ ಉಪಯೋಗಕ್ಕಾಗಿ ವಿವಿಧ ರೀತಿಯ ಸಂಶೋಧನೆಗಳನ್ನು (ಆ್ಯಕ್ಷನ್ ರಿಸರ್ಚ್) ನಡೆಸುತ್ತಿವೆ.

ಖಾಸಗಿ ಮತ್ತು ಇತರ: ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಇಂಡಿಯನ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಸೈನ್ಸ್ (ಹಿಂದೆ ತಾತಾ ವಿಜ್ಞಾನ ಮಂದಿರವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು) ಇಂದು ಪ್ರಪಂಚದ ಪ್ರಧಾನ ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೆಂದು ಹೆಸರು ಪಡೆದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಆನ್ವಯಿಕ ಸಂಶೋಧನೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ರಾಷ್ಟ್ರದ ಉದ್ಯೋಗ, ವಾಣಿಜ್ಯ, ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, ರಕ್ಷಣೆ ಮುಂತಾದ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆಸಿ ನೂತನ ವಿಧಾನಗಳನ್ನು ದೊರಕಿಸಿಕೊಡುತ್ತಿದೆ.

ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ ಸಿ.ವಿ.ರಾಮನ್ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆಯೂ ಭೌತವಿಜ್ಞಾನ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆಸುತ್ತಿವೆ.

ಪ್ರಾಚ್ಯ ಸಂಶೋಧನೆಗಳು: ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚ್ಯ ಸಂಶೋಧನೆಗಳನ್ನು ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರದ ಹಾಗೂ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ಶಾಖೆಗಳಂತೆ ಖಾಸಗಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳೂ ನಡೆಸುತ್ತಿವೆ. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಪ್ರಾಚ್ಯವಿದ್ಯಾ ಸಂಶೋಧನಾಲಯ ಪ್ರಾಚೀನಕಾಲದ ಕೈಬರಹದ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಸಂಪಾದಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿದೆ. ಅಂಥ ನೂರಾರು ಕೃತಿಗಳು ಈಗಾಗಲೇ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಮೈಸೂರು ಮತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳ ಪ್ರಾಚೀನ ವಸ್ತುಶಾಸ್ತ್ರ ಶಾಖೆಗಳು ಪ್ರಾಚೀನ ಇತಿಹಾಸ, ಕಲೆ ಮತ್ತು ವಾಸ್ತುಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆಸುತ್ತಿವೆ. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಮಿಥಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿಯೂ ಈ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ವಹಿಸಿ ಕೆಲಸಮಾಡುತ್ತಿದೆ. ಈಚೆಗೆ ಈ ಸಂಸ್ಥೆ ಸರ್ಕಾರದ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆಗೊಳಪಟ್ಟಿದೆ. ಹಲವು ಇತರ ಖಾಸಗಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳೂ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳೂ ಪ್ರಾಚ್ಯ ಸಂಶೋಧನೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿರುವುದುಂಟು.

(ನೋಡಿ: ಆಡುಗೋಡಿ ಕ್ಷೀರೋದ್ಯಮ ಕೇಂದ್ರ, ಇಂಡಿಯನ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಸೈನ್ಸ್, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಕೃಷಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾ ನಿಲಯ, ಕುವೆಂಪು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಗುಲಬರ್ಗ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಮಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ).

(ಎನ್.ಎಸ್.ವಿ.)

ಸಂಸ: 1898–1939. ಪ್ರತಿಭಾವಂತ ನಾಟಕಕಾರ. ಸಂಸ ಇವರ ಕಾವ್ಯನಾಮ. ಎ.ಎಸ್.ಸ್ವಾಮಿ ವೆಂಕಟಾದ್ರಿ ಅಯ್ಯರ್ ಇವರ ಹೆಸರು. ಇಂದಿನ ಚಾಮರಾಜನಗರ ಜಿಲ್ಲೆ ಯಳಂದೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಗರದ ಸುಸಂಸ್ಕೃತ ಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಇವರು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್, ಸಂಸ್ಕೃತ ಹಾಗೂ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದು ಹತ್ತಾರು ವರ್ಷ ಕಾಲ ಮೈಸೂರು, ಮಂಗಳೂರು ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಹಲವು ಕಾಲ ಭಾರತದ ನಾನಾ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚಾರ ಮಾಡಿದ ಇವರು 1936ರ ವೇಳೆಗೆ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಿದರು. ಕಾರಣಾಂತರಗಳಿಂದ ವ್ಯಗ್ರ ಮಾನಸಿಕ ವ್ಯಾಧಿಗೆ ತುತ್ತಾಗಿದ್ದ ಇವರು 1939 ಫೆಬ್ರವರಿ 14ರಂದು ಆತ್ಮಹತ್ಯೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ನಿಧನರಾದರು.

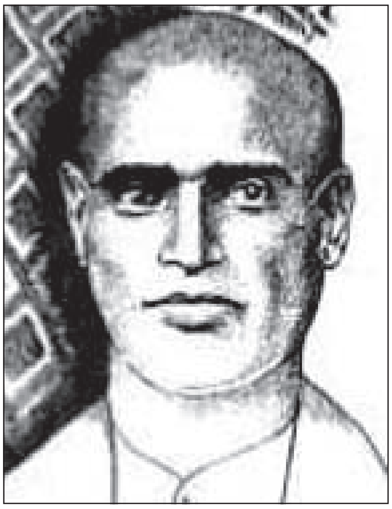

ಪ್ರತಿಭಾವಂತರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡಿದರು. ಆದರೆ ಇವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಈಗ ಉಳಿದಿರುವುದು ಕೆಲವು ಕಥೆ, ಕವನಗಳು ಮತ್ತು ಆರು ನಾಟಕಗಳು ಮಾತ್ರ. ಕೌಶಲ (1914) ಎಂಬ ಕಥೆ ಎ.ಎಸ್.ಸ್ವಾಮಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲೂ ಶ್ರೀಮಂತೋದ್ಯಾನ ವರ್ಣನಂ (1918) ಎಂಬ ಕಾವ್ಯ ವೆಂಕಟಾದ್ರಿ ಪಂಡಿತ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲೂ ಸರ್ ಎಂ.ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರನ್ನು ಕುರಿತ ಪದ್ಯಮಾಲಿಕೆ (1921) ಸ್ವಾಮಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲೂ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಐತಿಹಾಸಿಕ ನಾಟಕವೆಂದು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದಾದ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಬರೆದವರಲ್ಲಿ ಸಂಸರೇ ಮೊದಲಿಗರು. ಇವರು ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಇತಿಹಾಸದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ರಚಿಸಿದ್ದರೆನ್ನಲಾದ 23 ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಈಗ ಸುಗುಣ ಗಂಭೀರ, ವಿಗಡ ವಿಕ್ರಮರಾಯ, ಬೆಟ್ಟದ ಅರಸು, ಬಿರುದೆಂತೆಂಬರ ಗಂಡ, ಮಂತ್ರಶಕ್ತಿ ಮತ್ತು ವಿಜಯನಾರಸಿಂಹ ಎಂಬ 6 ನಾಟಕಗಳು ಮಾತ್ರ ಉಳಿದುಕೊಂಡಿವೆ. ಬಿರುದೆಂತೆಂಬರ ಗಂಡ ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟಾಗಿ ರಚಿಸಿದ

ಸ್ವಾರಸ್ಯವಾದ ಏಕಾಂಕ ನಾಟಕ. ಮೈಸೂರಿನ ಸಾಮಾನ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರಿಯೊಬ್ಬ ಇಮ್ಮಡಿ ತಿಮ್ಮರಾಜ ಒಡೆಯರಿಗೆ ಬಿರುದೆಂತೆಂಬರಗಂಡ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಟ್ಟು ತನ್ನ ಉಜ್ಜ್ವಲ ರಾಜಭಕ್ತಿ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದ ಹಳೆಯ ಕಥೆ ಅದರಲ್ಲಿ ನವಿರಾಗಿ ಅರಳಿದೆ. ಸುಗುಣಗಂಭೀರ ನಾಲ್ವಡಿ ಚೋಳ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದ ಕಥೆ. ತೊರೆಮಾವಿನ ಹಳ್ಳಿಯ ದೇಮಟಿ ವೆಂಕಟಾದ್ರಿ ನಾಯಕನ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಮೈಸೂರು ಅರಸರು ಸೋಲಿಸಿ ಸುಗುಣಗಂಭೀರನೆಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಘಟನೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಮುಖ್ಯ ಕಥೆಯೊಂದಿಗೆ ದುರಂತ ಪ್ರೇಮದ ಕಥೆಯೂ ಸೇರಿ ನಾಟಕ ಸಂಕೀರ್ಣ ಸ್ವರೂಪ ಪಡೆದಿದೆ. ಸಂಸರ ಉಳಿದ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಅವರು ತಮ್ಮ ಆರಾಧ್ಯಮೂರ್ತಿ ರಣಧೀರ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜರ ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆಯ ಅಂಶಗಳನ್ನೇ ಆಧಾರವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಬೆಟ್ಟದ ಅರಸುವಿನಲ್ಲಿ ಧೂರ್ತ ವಿಕ್ರಮರಾಯನು ದಳವಾಯಿ ಬೆಟ್ಟದ ಅರಸುವನ್ನು ಅಧಿಕಾರದಿಂದ ಕೆಳಕ್ಕಿಳಿಸಿ ತಾನು ಪ್ರಬಲ ದೈತ್ಯನಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳು ಚಿತ್ರಿತವಾಗಿವೆ. ವಿಗಡವಿಕ್ರಮರಾಯ ಮುಂದಿನ ಕಥೆಯನ್ನು ಬೆಳೆಸಿ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಸಜ್ಜನನಾದ ಬೆಟ್ಟದ ಅರಸುವನ್ನು ದುರಂತಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕಿಸಿದ ದಳವಾಯಿ ವಿಕ್ರಮರಾಯ ಅವಮಾನಕರ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕೊಲೆಯಾಗಿ ರಣಧೀರನು ಉದಯವಾಗುವುದು ಇಲ್ಲಿನ ಕಥಾವಸ್ತು. ಮಂತ್ರಶಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ರಣಧೀರನು ದೇಶದ್ರೋಹಿಗಳಾದ ಹಳೆಯ ಪೈಕದವರನ್ನೂ ಶತ್ರುಗಳಾದ ತಿರುಚ್ಚಿರಾಪಳ್ಳಿಯವರನ್ನೂ ಬಗ್ಗುಬಡಿದ ಕಥೆ ಇದು. ವಿಜಯನಾರಸಿಂಹ ರಣಧೀರನ ಭೂಮೀಶೋತ್ಸಾಹ ಶಕ್ತಿಯ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ರೇಕುರೇಕಾಗಿ ಬಿಡಿಸಿ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ರಾಜನ ಶತ್ರುಗಳಾದ ತಿರುಚ್ಚಿರಾಪಳ್ಳಿಯ ಅರಸ, ಶೈಂದಲೈಮಲ್ಲನೆಂಬ ಧೂರ್ತ, ಬಿಜಾಪುರದ ರಣದುಲ್ಲಾಖಾನ್, ಸತ್ತ ವಿಕ್ರಮರಾಯನ ಆಪ್ತೋಪಜೀವಿ ತುಂಗರಾಯ ಮುಂತಾದವರನ್ನು ರಣಧೀರನು ತನ್ನ ಸಾಹಸ ಚಮತ್ಕಾರಗಳಿಂದ ಸೋಲಿಸಿದ ಸಂದರ್ಭಗಳು ಈ ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಗ್ರಾಸ ಒದಗಿಸಿವೆ.

ಸಂಸರ ಈ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಅರಮನೆಯ ಕೋಲಾಹಲಗಳು, ಕುಟಿಲ ತಂತ್ರಗಳ ಸಂಚು ಹೊಂಚುಗಳು, ನೀಚ ಕಾರಸ್ಥಾನಗಳು ವಸ್ತುವಾಗಿ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲೆಲ್ಲ ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ವೈವಿಧ್ಯ ಸ್ವಾರಸ್ಯಗಳಿವೆ. ನಾಟಕದ ಕ್ರಿಯೆ ಒಂದು ಘಟನೆಯಿಂದ ಇನ್ನೊಂದಕ್ಕೆ ಮಿಂಚಿನಂತೆ ಚಲಿಸುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿನ ವಾತಾವರಣ ಜೀವಂತವಾಗಿದೆ. ಇವರು ಹಳೆಯ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಪಂಡಿತರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವರು ತಮ್ಮ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ವೃತ್ತ ರೂಪದ ನಾಂದಿ, ಭರತವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಂದಪದ್ಯಗಳನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹಳೆಯ ಕಾಲದ ಗಂಭೀರ ವಾತಾವರಣ ಸೃಷ್ಟಿಸಲು ಪೆಡಸಾದ ಪ್ರೌಢ ನಡುಗನ್ನಡ ಶೈಲಿಯನ್ನು ನಾಟಕ ಮಾಧ್ಯಮವಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಭವ್ಯ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸುವಲ್ಲಿ, ಉಜ್ಜ್ವಲ ದೃಶ್ಯಾವಳಿಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಇವರ ಗಡಸು ಶೈಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪರಿಣಾಮ ಸಾಧಿಸುತ್ತದೆ. ರಂಗಭೂಮಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಇವರ ನಾಟಕಗಳು ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿವೆ. **(ಎಚ್.ಕೆ.ಆರ್.ಎಂ.)**

ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಾಠಶಾಲೆಗಳು: ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಬಹುಕಾಲದಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿದ್ಯಾಪರಂಪರೆ ಸಾಗುತ್ತ ಬಂದಿದೆ. ಕದಂಬರು, ಗಂಗರು, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು, ಚಳುಕ್ಯರು, ಹೊಯ್ಸಳರು, ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು, ಇಕ್ಕೇರಿ ರಾಜರು ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರು ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿದ್ಯೆಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡುತ್ತ ಬಂದಿದ್ದಾರೆ. ಶೃಂಗೇರಿ, ಮೇಲುಕೋಟೆ, ಉಡುಪಿ, ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳ, ಸಿದ್ಧಗಂಗೆ, ಸುತ್ತೂರು, ಸಿರಿಗೆರೆ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ರಂಭಾಪುರಿ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಮತ್ತು ಉಜ್ಜಯಿನಿ ಮುಂತಾದ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಮಠಾಧೀಶ್ವರರು ತಮ್ಮ ಮಠಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾಲೇಜುಗಳನ್ನೂ ಪಾಠಶಾಲೆಗಳನ್ನೂ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿದ್ಯಾಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಕಾಯ್ದುಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿದ್ದಾರೆ.

ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರವೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿದ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಸಹಾಯ ನೀಡುತ್ತಿದೆ. ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರದ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಆರು ಸಂಸ್ಕೃತ ಮಹಾಪಾಠಶಾಲೆಗಳೂ ನೂರ ಐವತ್ತಾರು ಸಂಸ್ಕೃತ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಪಾಠಶಾಲೆಗಳೂ ನಡೆಯುತ್ತಿವೆ.

1868ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾದ ಅರಮನೆಯ ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮಹಾಪಾಠಶಾಲೆ ಅಂದಿನಿಂದ ಅನೇಕ ವಿದ್ವನ್ಮಣಿಗಳಿಗೆ ಶಿಕ್ಷಣವಿತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದ ಪ್ರಧಾನ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಖ್ಯಾತಿ ಪಡೆದಿದೆ. ಮೊದಲು ಸರಸ್ವತೀ ಭಂಡಾರದಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾದ ಈ ಪಾಠಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ತರ್ಕ, ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಮಾತ್ರ ಬೋಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದವು. ತರುವಾಯ ಋಗ್ವೇದ ಯಜುರ್ವೇದಗಳ ಬೋಧನೆಯೂ ಆರಂಭವಾಗಿ 1883ರಲ್ಲಿ ಈ ಶಾಲೆಯು ಈಗಿರುವ ಕಟ್ಟಡಕ್ಕೆ ಸ್ಥಳಾಂತರವಾಯಿತು. ಇಲ್ಲಿ ಸಾಮವೇದ, ವೇದಭಾಷ್ಯ, ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ, ಜ್ಯೋತಿಷ, ಪ್ರಾಚೀನ ನ್ಯಾಯ, ಸಂಗೀತ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ಆಗಮ ಮತ್ತು ಆಯುರ್ವೇದಗಳೂ ಆ ತರುವಾಯ ಮೀಮಾಂಸಾ, ಸಾಂಖ್ಯವಿಭಾಗಗಳೂ ವ್ಯಾಸಂಗ ವಿಷಯಗಳಾದುವು. ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ಆಯುರ್ವೇದಗಳು ಇಲ್ಲಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಲ್ಪಟ್ಟವು. 1890ರಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿಯ ಪಾಠಪ್ರವಚನಗಳು ವಿಸ್ತೃತಗೊಂಡು ವೇದಾಂತದಲ್ಲಿ ದ್ವೈತ, ಅದ್ವೈತ, ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತ ಶಾಖೆಗಳು ತೆರೆಯಲ್ಪಟ್ಟವು. 1917ರವರೆಗೆ ಮಹಾಪಾಠಶಾಲೆಯ ಆಡಳಿತವು ಅರಮನೆಯ ಇಲಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದ್ದು ಆ ತರುವಾಯ ಅದರ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆಗಾಗಿ ಸರ್ಕಾರದಿಂದ ಒಂದು ಸಮಿತಿ ನಿಯಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಇದರ ಫಲವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಪಾಠ ಕ್ರಮದ ಜೊತೆಗೆ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯ ವಿಭಾಗಗಳೂ ಸೇರ್ಪಡೆಯಾದವು. 1926ರಲ್ಲಿ ಈ ಮಹಾಪಾಠಶಾಲೆಯ ರಜತಮಹೋತ್ಸವ ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರವರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ನೆರವೇರಿತು.

1950ರ ವರೆಗೆ ಈ ಮಹಾಪಾಠಶಾಲೆ ಕೇವಲ ವೈದಿಕರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಮೀಸಲಾಗಿದ್ದುದು, ಆ ತರುವಾಯ ಸಂಪೂರ್ಣ ಸರ್ಕಾರದ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟು ಸಾರ್ವಜನಿಕವಾಯಿತು. ಅನಂತರ ಇಲ್ಲಿ ಮೂರು ವೇದಾಂತಗಳ ಜೊತೆಗೆ, ಶಕ್ತಿವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತ ಶಾಖೆಯೂ ಆಗಮ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ವೀರಶೈವಾಗಮ ಮತ್ತು ತಂತ್ರಸಾರಾಗಮ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಾಖೆಗಳೂ ಸೇರಿದುವು. ಸುಮಾರು ನಲವತ್ತು ಮಂದಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಮತ್ತು ಇಬ್ಬರು ವಿದ್ವಾಂಸರಿಂದ ಆರಂಭವಾದ ಈ ಪಾಠಶಾಲೆ ಒಂದು ನೂರು ವರ್ಷಗಳ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಸಾವಿರಾರು ಪಂಡಿತರನ್ನು ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಇಲ್ಲಿ 500 ಮಂದಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳೂ 50 ವಿದ್ವಾಂಸರೂ ಇದ್ದಾರೆ. 1868ರಲ್ಲಿ ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರವರ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಶ್ರೀ ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾಲೇಜೂ ಅನೇಕ ವಿದ್ವನ್ಮಣಿಗಳಿಗೆ ಶಿಕ್ಷಣವಿತ್ತ ಕೀರ್ತಿ ಪಡೆದಿದೆ. ಬೆಂಗಳೂರು ಕೋಟೆಯ ಮದ್ದಿನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾದ ಈ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ವೇದ, ಆಗಮ, ವೇದಾಂತ ವಿಭಾಗಗಳೂ ತರ್ಕ, ವ್ಯಾಕರಣ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಭಾಗಗಳೂ ಇದ್ದವು. ಅನಂತರ ಈ ಶಾಲೆಯನ್ನು ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ್ ಅರಮನೆಗೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಲಾಯಿತು. 1940ರಲ್ಲಿ ಚಾಮರಾಜಪೇಟೆಯಲ್ಲಿನ ಇಂದಿನ ಕಟ್ಟಡಕ್ಕೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಲಾಯಿತು. ಸರ್ಕಾರದ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾದ ಈ ಪಾಠಶಾಲೆಯೂ ಮೊದಲು ಒಂದು ಕೋಮಿನವರಿಗೆ ಮೀಸಲಾಗಿದ್ದುದು 1928ರ ತರುವಾಯ ಸಾರ್ವಜನಿಕವಾಯಿತು. ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಿದ್ಧಗಂಗಾ ಮಠದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವ ಶ್ರೀ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗೇಶ್ವರ ವೇದ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತ ಮಹಾಪಾಠ

ಶಾಲೆಯೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಖ್ಯಾತಿ ಪಡೆದಿದೆ. ಈ ಶಾಲೆ 1917ರ ತರುವಾಯ ಇಲ್ಲಿಯ ಕ್ಷೇತ್ರಾಧಿಪತಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಉದ್ಧಾನ ಶಿವಯೋಗಿಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ವಿದ್ಯಾಸಂಸ್ಥೆಯಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿತು. ವೇದ, ಸಂಸ್ಕೃತ ಹಾಗೂ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯ ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ನೀಡತೊಡಗಿದ ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಮಠಪಂಗಡಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೂ ಉಚಿತ ವಿದ್ಯೆ, ಊಟ ಮತ್ತು ವಸತಿಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಲಾಗಿದೆ.

1930ರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಕ್ಷೇತ್ರದ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡ ಶಿವಕುಮಾರ ಸ್ವಾಮಿಗಳ ಅವಿಶ್ರಾಂತ ಪರಿಶ್ರಮದ ಫಲವಾಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ವೇದ ಪಾಠಶಾಲೆ ಸು. 500 ಮಂದಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಹಾಗೂ 25 ಮಂದಿ ಪಂಡಿತರಿಗೆ ಆಶ್ರಯ ನೀಡಿದೆ. ರಾಜ್ಯ ಹಾಗೂ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರಗಳ ಮತ್ತು ಮಹಾಜನರ ಔದಾರ್ಯದ ಫಲವಾಗಿ ಈ ಮಹಾಪಾಠಶಾಲೆ ಭವ್ಯವಾದ ಕಟ್ಟಡವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಇಲ್ಲಿ ತರ್ಕ, ವ್ಯಾಕರಣ, ಅಲಂಕಾರ, ವೇದವೇದಾಂತ ಮತ್ತು ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯ ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿದೆ. 1972 ಮೇ 28ರಂದು ಈ ಸಂಸ್ಥೆ ತನ್ನ ಸುವರ್ಣ ಮಹೋತ್ಸವವನ್ನು ಆಚರಿಸಿತು. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಮೇಲುಕೋಟೆ, ಉಡುಪಿ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ಶೃಂಗೇರಿ, ಚುಂಚನಕಟ್ಟೆ ಮುಂತಾದ ಮಠಗಳ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಏರ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮಹಾಪಾಠಶಾಲೆಗಳು ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ಅವಕಾಶ ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿವೆ. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮಹಾಪಾಠಶಾಲೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಏಕೀಕರಣದ ತರುವಾಯ ಮೈಸೂರಿನ ವಿದ್ಯಾ ಇಲಾಖೆಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಸಭೆಯ ಮನ್ನಣೆ ಪಡೆದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಮಹಾಪಾಠಶಾಲೆ ಎಂದು ಅಂಗೀಕೃತವಾಗಿದೆ.

(ಎಂ.ಜಿ.ಎನ್.)

ಸಕಲೇಶಪುರ: ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. 19ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಸೇರಿದ ಹಾಗೆ ಸಕಲೇಶಪುರ ಭಾಗ ಮಂಜರಾಬಾದು ಫೌಜುದಾರಿ ಆಡಳಿತದ ವಿಭಾಗವಾಗಿತ್ತು. 1832ರಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಅಷ್ಟಗ್ರಾಮ ಸಬ್‌ಡಿವಿಜನ್ನಿಗೆ ಸೇರಿಸಲಾಯಿತು. 1882ರಲ್ಲಿ ಹಾಸನದ ಬಹುಭಾಗ ಕಡೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಸೇರಿಹೋಗಿ ಅರಸಿಕೆರೆ, ಬೇಲೂರು, ಸಬ್ ತಾಲ್ಲೂಕು ಸೇರಿ ಹಾಸನ ಮತ್ತು ಮಂಜರಾಬಾದ್ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು ಮಾತ್ರ ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಾದವು. ಸಕಲೇಶಪುರ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಇತ್ತೀಚಿನವರೆಗೆ ಮಂಜರಾಬಾದ್ ತಾಲ್ಲೂಕು ಎಂಬ ಹೆಸರಿತ್ತು. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸೋಮವಾರಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕು, ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಆಲೂರು ತಾಲ್ಲೂಕು, ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಬೇಲೂರು ತಾಲ್ಲೂಕು ವಾಯುವ್ಯ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮೂಡಿಗೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕು, ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬೆಳ್ತಂಗಡಿ ಮತ್ತು ಪುತ್ತೂರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು, ನೈಋತ್ಯದ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗಕ್ಕೆ ತಾಗಿದಂತೆ ಸುಳ್ಯ ತಾಲ್ಲೂಕು ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಹಾನಬಾಳು, ಹೆತ್ತೂರು, ಯಸಳೂರು ಮತ್ತು ಸಕಲೇಶಪುರ ಹೋಬಳಿಗಳು. ಒಂದು ಪಟ್ಟಣ, 227 ಗ್ರಾಮಗಳಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1,029.2 ಚ.ಕಿಮೀ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,34,345.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಜಿಲ್ಲೆಯ ದಕ್ಷಿಣ ಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಳೆ ಹೆಚ್ಚು. ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 2,348 ಮಿಮೀ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟ ಶ್ರೇಣಿಯ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿದ್ದು ಅರಣ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಬಿಸಲೆ ಘಾಟ್ ಶ್ರೇಣಿ ಇದ್ದು ಈ ಪ್ರದೇಶ ಸಮುದ್ರ ಮಟ್ಟದಿಂದ 914 ಮೀ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮ, ವಾಯುವ್ಯ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಟ್ಟಗಳು ಹಬ್ಬಿವೆ. ಕೆಂಚನಕುಮಾರಿ, ಕಬ್ಬಿನಲೆ, ಕೆಂಪುಹೊಳೆ, ಕಾಗಿನೆರಿ ಮತ್ತು ಬಿಸಲೆಘಾಟ್ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಅರಣ್ಯಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಹೊನ್ನೆ, ನಂದಿ, ಸಂಪಿಗೆ, ಕರಿಮರ, ತೇಗ, ಗಂಧದ ಮರಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ಅರಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹುಲಿ, ಚಿರತೆ, ಕರಡಿ, ಸಾರಗ, ಕಾಡುಕೋಣ, ನರಿ, ಕಾಡುನಾಯಿ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಕೋಗಿಲೆ, ಗಿಣಿ, ನವಿಲು, ಕಾಡುಕೋಳಿ ಜೀವಂಜೀವ ಮೊದಲಾದ ಪಕ್ಷಿಗಳೂ ಅನೇಕ ಜಾತಿಯ ಉರಗಗಳೂ ಇವೆ.

ಮಂಜರಾಬಾದು ಕೋಟೆ

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯನದಿ ಹೇಮಾವತಿ. ಇದು ಅಚ್ಚನಹಳ್ಳಿ ಬಳಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಬೇಲೂರು ಮತ್ತು ಆಲೂರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಗಡಿಯಾಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮದನಪುರ, ಮಾವಿನಹಳ್ಳಿ, ಸಕಲೇಶಪುರ, ಇಬ್ಬದಿ, ವಡ್ಡೂರು, ಕಾಮನಹಳ್ಳಿ, ಬೆಳ್ಳೂರು ಮುಖಾಂತರ ಹರಿಯುವ ಈ ನದಿಗೆ ಐಗೂರ ಬಳಿ ಐಗೂರ ಹೊಳೆ ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಆಲೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗಡಿಯಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಹರಿದು ಅರಕಲಗೂಡು ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸಾಯೋಪಯೋಗಿಯಾದ ದೊಡ್ಡ ಚಿಕ್ಕ ಕೆರೆಗಳೂ ಬಾವಿಗಳೂ ಇವೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೆಚ್ಚು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಕೆಂಪು ಒಳಗೆ ಕೆಂಪುಮಿಶ್ರಿತ ಹಳದಿ ಬಣ್ಣದ ಮಣ್ಣಿನ ಭೂಮಿ ಇದ್ದು ನೆಡುತೋಪಿಗೆ ಬಹು ಪ್ರಶಸ್ತ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದೆ. ಬತ್ತ, ಏಲಕ್ಕಿ, ಕಾಫಿ-ಇವು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆಗಳು. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಟೀ, ಅಡಕೆ ಮತ್ತು ಗೋಡಂಬಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ; ಬಾಳೆಹಣ್ಣು, ಕಿತ್ತಲೆ ಹಣ್ಣುಗಳ ಬೆಳೆಯೂ ಇದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಪಶುಪಾಲನೆ ಇದ್ದು ಪಶುವೈದ್ಯಾಲಯವಿದೆ. ಜೇನುಸಾಕಣೆಗೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಪ್ರಸಿದ್ಧ.

ಹೇಮಾವತಿ ನದಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಸಕಲೇಶಪುರದ ಬಳಿ ದೊಡ್ಡ ಸೇತುವೆ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಬಿಸಲೆಘಾಟ್ ಮೂಲಕ ಕುಕ್ಕೇ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯಕ್ಕೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖಾಂತರ ಹೋಗಬೇಕಾಗಿದ್ದು ಸಕಲೇಶಪುರ ಅದರ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದಂತಿದೆ. ಈಗ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿರುವ (1979) ಹಾಸನ-ಮಂಗಳೂರು ರೈಲು ಮಾರ್ಗ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮುಖಾಂತರವೇ ಹಾದು ಹೋಗುತ್ತದೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಮಂಜರಾಬಾದು ಒಂದು. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕೋಟೆ ಇದೆ. ಬಿಸಲೆಘಾಟ್ ಸಕಲೇಶಪುರ-ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ

ರಸ್ತೆಯ ನಡುವಣ ಕಣಿವೆ ಪ್ರದೇಶ, ಹಾಸನಕ್ಕೆ 105 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಸಕಲೇಶಪುರಕ್ಕೆ 6 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಹಳೆಬೇಲೂರಿನಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ಚೆನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯವಿದ್ದು, ಅದು ಶಿಥಿಲಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಕದಂಬರ ಕಾಲದ ವಾಮದೇವ ವಿಗ್ರಹವೊಂದು ಸಹ ಇಲ್ಲಿದೆ. ಸಕಲೇಶಪುರಕ್ಕೆ ಸು. 38 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಯಡಕಮರಿ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಸಮೀಪದ ಬೆಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಸನ–ಮಂಗಳೂರು ರೈಲುಮಾರ್ಗ ರಚನೆಯ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಮೂರು ದೊಡ್ಡ ಸುರಂಗಗಳನ್ನು ಕೊರೆಯಲಾಗಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪ್ರಮುಖ ರಸ್ತೆಗಳು ಸಕಲೇಶಪುರದಿಂದ ಹಾಸನ, ಮೂಡಿಗೆರೆ, ಆಲೂರು, ಅರಕಲಗೂಡು, ಮಂಗಳೂರು ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕ ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತವೆ.

ಸಕಲೇಶಪುರ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. ಬೆಂಗಳೂರು–ಮಂಗಳೂರು ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಸನಕ್ಕೆ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ 40 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಹೇಮಾವತಿ ನದಿಯ ಬಲದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಪಟ್ಟಣದ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 23,201. ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟದಿಂದ 899 ಮೀ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಪಟ್ಟಣ ತಂಪಾದ ಹವಾಗುಣ ಹೊಂದಿದೆ. ಏಲಕ್ಕಿ ಮತ್ತು ಕಾಫಿ ಬೆಳೆಗಳಿಗೆ ಇದೊಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ. ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ 222 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಮಂಗಳೂರು ನಗರಕ್ಕೆ 136 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇರುವ ಈ ಪಟ್ಟಣ ಈಗ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿರುವ ಹಾಸನ–ಮಂಗಳೂರು ರೈಲು ಮಾರ್ಗದ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ನಿಲ್ದಾಣ. ಈ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ, ವಿದ್ಯುತ್ತು, ರಕ್ಷಿತ ಕುಡಿಯುವ ನೀರಿನ ಸರಬರಾಜು, ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಪ್ರಾಥಮಿಕ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಮತ್ತು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳ ಸೌಲಭ್ಯವಿದೆ. ಒಂದು ಜೂನಿಯರ್ ಕಾಲೇಜು ಇದೆ. ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳೂ ಜೇನುಸಾಕಣೆಗಾರರ ಸಹಕಾರ ಸಂಘವೂ (1940) ಇತರ ಸಂಘಗಳೂ ಇವೆ. ಪ್ರಥಮ ದರ್ಜೆ ಪ್ರವಾಸಿ ಮಂದಿರವಿದೆ. ನದಿ ದಡದಲ್ಲಿರುವ ಸಕಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಿಂದ ಈ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಸಕಲೇಶಪುರವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಇಲ್ಲಿ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುವುದು. ಪಟ್ಟಣ ಪುರಸಭಾ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ. **(ಪಿ.ಬಿ.;ಡಿ.ಎಸ್.ಜೆ.;ವಿ.ಜಿ.ಕೆ.)**

ಸಕಲೇಶ ಮಾದರಸ: ಸು. 1150. ಶಿವಶರಣ ಹಾಗೂ ವಚನಕಾರ. ಈತನ ವಿಷಯ ಹಲವು ವೀರಶೈವ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಣಾಂಕನ ಪದ್ಮರಾಜಪುರಾಣ ಮತ್ತು ಭೀಮಕವಿಯ ಬಸವಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ನಿರೂಪಣೆಯಿದೆ.

ಪದ್ಮರಾಜಪುರಾಣದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಈತನ ತಂದೆ ಮಲ್ಲರಸ ಕಲ್ಲುಕುರಿಕೆ ಎಂಬಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯವಾಳುತ್ತಿದ್ದು, ವಿರಕ್ತನಾಗಿ ಶ್ರೀಶೈಲಕ್ಕೆ ಹೋದ. ಅವನ ಅನಂತರ ಮಾದರಸ ಕೆಲಕಾಲ ರಾಜ್ಯವಾಳುತ್ತಿದ್ದು ವಿರಕ್ತಿ ಹುಟ್ಟಿ ಶ್ರೀಶೈಲಕ್ಕೆ ನಡೆದು ತಂದೆಯನ್ನು ಸಂಧಿಸಿದ. ಆಗ ಇವನ ತಂದೆ ‘ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ, ಧರ್ಮ ಸಂಸ್ಥಾಪನೆಗಾಗಿ ಹುಟ್ಟುವ ಬಸವಣ್ಣನೊಡನೆ ಕೆಲಸ ಮಾಡು’ ಎಂದು ಹರಸಿ ಕಳುಹಿಸಿದ. ಅದರಂತೆ ಸಕಲೇಶ ಮಾದರಸ ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕೆ ಬಂದು ಬಸವಣ್ಣನೊಡನೆ ಧರ್ಮಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರತನಾದ. ಬಸವಣ್ಣ, ಚೆನ್ನಬಸವಣ್ಣ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಮಥರೆಲ್ಲರೂ ಉಳಿವೆಯ ಮಹಾಮನೆಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ವಯಲಾಗಲು ಈತ ಕಪ್ಪಡಿಯಿಂದ ಶ್ರೀಶೈಲಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಸಕಲೇಶ್ವರನೆಂಬ ಇಷ್ಟಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯನಾದ. ಕಪ್ಪಡಿಯಿಂದ ಶ್ರೀಶೈಲಕ್ಕೆ ಬರುವಾಗ ಗೊಪೆ ಎಂಬ ಊರಲ್ಲಿ ಕಠಿಣವ್ರತವನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಶಿವದೇವನೆಂಬುವನಿಗೆ ಶಿವಾನುಭವದ ಸುಲಭ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಬೋಧಿಸಿದನೆಂದೂ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಧಿಸಿದ ರಾಮಯ್ಯನೆಂಬ ಭಕ್ತನಿಗೆ ಲಿಂಗಾಗಸಾಮರಸ್ಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸಿದನೆಂದೂ ಐತಿಹ್ಯಗಳಿವೆ. ವಿದ್ವಾಂಸರು ಹೇಳುವಂತೆ ಆಂಧ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಕಲೇಶಮಾದರಸನಿಗೆ ಇರುವ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯವನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಈತ ಆಂಧ್ರದಲ್ಲಿ ಸುತ್ತಾಡಿ ವೀರಶೈವ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಬೀರಿರಬೇಕೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಇವನ ಮಗ ಮಗ್ಗೆಯ ಮಾಯಿದೇವ, ಮೊಮ್ಮಗ ಕೆರೆಯ ಪದ್ಮರಸ.

ಈಗ ಪ್ರಕಟವಾಗಿರುವ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಸಕಳೇಶ್ವರ, ಸಕಳೇಶ್ವರ ದೇವಾ, ಸಕಳೇಶ್ವರಯ್ಯ ಎಂಬೀ ರೂಪಗಳು ಈತನ ವಚನಾಂಕಿತವಾಗಿ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಈಶಾನ್ಯ ಸಕಳೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಮಹಾಂತ ಸಕಳೇಶ್ವರ ಎಂಬುವೂ ಈತನ ವಚನಾಂಕಿತಗಳೆಂಬ ಒಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ಈತ ರಚಿಸಿರುವ ವಚನಗಳು 113 ಎಂದು ಕವಿಚರಿತಕಾರರೂ 88 ಮಾತ್ರ ಎಂದು ಫ.ಗು. ಹಳಕಟ್ಟಿಯವರೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಇವನ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಬಸವ, ಸಿದ್ಧರಾಮ, ಪ್ರಭುದೇವ, ಅಜಗಣ್ಣ, ಬಿಬ್ಬಿಬಾಚಯ್ಯ–ಇವರ ಹೆಸರುಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ.

ಅದು ಬೇಕು ಇದು ಬೇಕು ಎಂದೆಂಬ ಎದೆಗುದಿತನ ಬೇಡ, ಹದುಳಿಗನಾಗಿದ್ದರೆ ಸಾಕು, ಪಡಿ ಪದಾರ್ಥ ತನ್ನಿದ್ದೆಡೆಗೆ ಬಹುದು, ನಿಧಿನಿಕ್ಷೇಪ ತನ್ನಿದ್ದೆಡೆಗೆ ಬಹುದು, ಹೃದಯಶುದ್ಧನಾಗಿ ಸಕಲೇಶ್ವರದೇವ ಶರಣೆಂದರೆ ನಿಜಪದವನೀವನು. ಅಯ್ಯಾ ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ಆಯುವ ಬೇಡುವೆನೆ? ಸಂಸಾರಕ್ಕಾನಂಜುವೆ; ಅಯ್ಯಾ ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತಿಯ ಬೇಡುವೆನೆ? ಅದು ನಿಮ್ಮ ಪದವಿ; ಸಕಳೇಶ್ವರದೇವಾ ನಾನೇನುವನೂ ಒಲ್ಲೆ, ನಿಮ್ಮ ಶ್ರೀಪಾದಸೇವೆಯೇ ಸಾಕು ಎಂಬಂತ ಅಂತಃಕರಣಶುದ್ಧಿಯ ಶ್ರೇಷ್ಠ ವಚನಗಳನ್ನೂ ತನುವಿನ ಮೇಲೆ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯವಳವಟ್ಟಡೇನು, ಮನದ ಮೇಲೆ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯತ್ವವಳವಡದನ್ನಕ್ಕ? ಶಿವಯೋಗಿ ಭಿಕ್ಷವ ಕೊಂಬಲ್ಲಿ ಜಾತಿ ಸೂತಕವಿಲ್ಲದಿರಬೇಕು ಎಂಬಂತ ಹಿರಿಯ ನುಡಿಗಟ್ಟುಗಳನ್ನೂ ಇವನಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. **(ಬಿ.ಎಸ್.ಎಸ್.)**

ಸಕ್ಕರೆ ಉದ್ಯಮ: ಕರ್ನಾಟಕದ ಬೃಹತ್ ಉದ್ಯಮಗಳಲ್ಲಿ ಸಕ್ಕರೆ ಉದ್ಯಮ ಎರಡನೆಯದು. ಕೃಷಿ ಆಧಾರಿತ ಉದ್ಯಮಗಳಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿಬಟ್ಟೆ ಉದ್ಯಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಮೊದಲನೆಯದು.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸಕ್ಕರೆ ಉದ್ಯಮದ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ಅನುಕೂಲಕರ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಉಂಟು, ಕಬ್ಬು ಬೆಳೆಯುವ ಭೂಪ್ರದೇಶ, ಹವಾಗುಣ, ವಿದ್ಯುತ್ತು, ಜನಬಲ ಎಲ್ಲವೂ ಇಲ್ಲಿ ಧಾರಾಳ. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 1800ರಷ್ಟು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಸಕ್ಕರೆ ಉತ್ಪಾದನೆಯಾಗುತ್ತಿದ್ದುದಕ್ಕೆ ದಾಖಲೆಗಳಿವೆ. 1902ರಲ್ಲಿ ಶಿವಸಮುದ್ರದಿಂದ ವಿದ್ಯುತ್ ಹರಿಯಲಾರಂಭಿಸಿದಾಗ ರಾಜ್ಯದ ಔದ್ಯಮಿಕ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಹೊಸಯುಗ ಆರಂಭವಾಯಿತು. ಔದ್ಯಮೀಕರಣ ಇಲ್ಲವೆ ವಿನಾಶ ಎಂಬ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಂತ್ರವನ್ನು ದೇಶಕ್ಕೆ ಮನವರಿಕೆ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟ ಎಂ.ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರು ಔದ್ಯಮೀಕರಣದ ಆವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನು ಮನಗಂಡವರಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿಗರು. ಬಿ.ಎಂ.ಕೃಷ್ಣನ್ ಅವರ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸಕ್ಕರೆ ಕಂಪನಿ 1933ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು. 25 ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿಗಳ ಅಧಿಕೃತ ಬಂಡವಾಳ ಮತ್ತು 21.79 ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿಗಳು ಸಂದಾಯವಾದ ಬಂಡವಾಳವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಈ ಕಂಪನಿ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ 1934ರಲ್ಲಿ ಮಂಡ್ಯದ ಮೈಸೂರು ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಸ್ಥಾಪನೆಗೊಂಡಿತು. ಇದೇ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಮೊಟ್ಟ ಮೊದಲನೆಯ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ.

ಭಾರತದ ಸಕ್ಕರೆ ಉತ್ಪಾದಿಸುತ್ತಿರುವ ರಾಜ್ಯಗಳ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ 6ನೆಯದು. ಇಲ್ಲಿನ ಕಬ್ಬಿನ ಬೆಳೆಯ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1976–77ರಲ್ಲಿ 1,23,000 ಹೆ.ಗಳಿದ್ದು 1998–99ರಲ್ಲಿ 3,38,761 ಹೆ.ಗಳಿಗೆ ವಿಸ್ತರಿಸಿತ್ತು.

ರಾಜ್ಯದ ಕಬ್ಬಿನ ಬೆಳೆಯ ವಿಸ್ತೀರ್ಣದಲ್ಲಿ ಸೇಕಡ 73 ಭಾಗ ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಮಂಡ್ಯ, ಬಳ್ಳಾರಿ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಕೋಲಾರ ಮತ್ತು ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದು, ಮಿಕ್ಕ ಸೇಕಡ 27 ಭಾಗ ಉಳಿದ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಂಚಿಕೆಯಾಗಿದೆ. ಕಬ್ಬಿನ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಈ ಕೆಳಕಂಡಂತಿದೆ.

ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 1976–77ರಲ್ಲಿ 8,802 ಮೆ.ಟನ್ನುಗಳಿದ್ದು 1998–1999ರ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬಿನ ಉತ್ಪತ್ತಿ 3,47,70,919 ಟನ್ನುಗಳಿಗೇರಿತ್ತು.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಮಂಡ್ಯ, ಬಳ್ಳಾರಿ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಕೋಲಾರ, ರಾಯಚೂರು, ಬೀದರ್, ಹಾಸನ, ತುಮಕೂರು, ಮೈಸೂರು, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಧಾರವಾಡ ಮತ್ತು ಬಿಜಾಪುರ–ಈ ಹದಿಮೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬಿನ ಬೇಸಾಯ ಕೇಂದ್ರೀಕೃತವಾಗಿದೆ. ರಾಜ್ಯದ ಕಬ್ಬಿನ ಬೆಳೆಯ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ ಮತ್ತು ಉತ್ಪತ್ತಿಗಳ ಜಿಲ್ಲಾವಾರು ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ 1,24,020 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಷಕ್ಕೆ 1,23,70,995 ಮೆಟ್ರಿಕ್ ಟನ್ನುಗಳಷ್ಟು ಕಬ್ಬನ್ನು ಬೆಳೆಯುವ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಪ್ರಥಮ ಸ್ಥಾನ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಬಾಗಲಕೋಟೆ ದ್ವಿತೀಯ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆದರೆ ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆ ಮೂರನೆಯ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆಯುತ್ತದೆ.

ರಾಜ್ಯದ ಜಿಲ್ಲಾವಾರು ಅಂಕಿಅಂಶ (1998–99) ಇಂತಿದೆ.

ಜಿಲ್ಲೆ	ಕಬ್ಬು ಬೆಳೆ (ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳಲ್ಲಿ)	ಬೆಳೆಉತ್ಪನ್ನ (ಟನ್ನುಗಳಲ್ಲಿ)	ನುರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಕಬ್ಬು ಮೆ.ಟನ್ನುಗಳಲ್ಲಿ (2000)	ವಿಸ್ತೀರ್ಣ2000ದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪಾದಿಸಿದಸಕ್ಕರೆ ಮೆ.ಟನ್ನುಗಳಲ್ಲಿ
1. ಬೆಂಗಳೂರು	67	6,874	–	–
2. ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಾಂತರ	1,018	1,04,447	–	–
3. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ	772	54,272	179	17
4. ದಾವಣಗೆರೆ	12,519	8,80,086	1,110	113
5. ಕೋಲಾರ	3,803	2,67,351	132	13
6. ಶಿವಮೊಗ್ಗ	11,233	12,48,548	449	46
7. ತುಮಕೂರು	1,017	1,33,329	–	–
8. ಬೆಳಗಾಂವಿ	1,24,020	1,23,70,995	4,313	560
9. ಬಿಜಾಪುರ	13,456	15,72,334	565	68
10. ಬಾಗಲಕೋಟೆ	49,449	57,78,116	1,432	174
11. ಧಾರವಾಡ	3,628	3,10,194	–	–
12. ಗದಗ	77	7,900	–	–
13. ಹಾವೇರಿ	6,078	5,19,669	276	29
14. ಉತ್ತರಕನ್ನಡ	1,775	1,97,291	–	–
15. ಬಳ್ಳಾರಿ	7,834	6,54,922	290	29
16. ಬೀದರ್	24,518	17,70,200	638	62
17. ಗುಲ್ಬರ್ಗ	8,658	8,22,510	123	9
18. ರಾಯಚೂರು	134	13,748	–	–
19. ಕೊಪ್ಪಳ	1,956	2,00,686	106	11
20. ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು	1,560	1,24,488	–	–
21. ದಕ್ಷಿಣಕನ್ನಡ	565	45,087	–	–
22. ಉಡುಪಿ	1,729	1,37,974	77	7
23. ಹಾಸನ	5,327	4,70,640	187	18
24. ಕೊಡಗು	7	718	–	–
25. ಮಂಡ್ಯ	30,630	40,15,593	1,765	168
26. ಮೈಸೂರು	9,441	7,53,392	730	71
27. ಚಾಮರಾಜನಗರ	17,490	23,09,555	270	24

ಪ್ರಥಮ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಯ ಆರಂಭದಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ರಾಜ್ಯದ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ, ಅರೆದ ಕಬ್ಬಿನ ಪ್ರಮಾಣ ಮತ್ತು ಉತ್ಪಾದನೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬಂದಿರುವ ಹೆಚ್ಚಳವನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಸಕ್ಕರೆ ಉದ್ಯಮ ಸಾಧಿಸಿರುವ ಪ್ರಗತಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಂದು 35 (2000) ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರಿ, ಖಾಸಗಿ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರಿ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು ಸೇರಿವೆ.

	ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳ ಹೆಸರು	**ಇರುವ ಸ್ಥಳ ಮತ್ತು ಜಿಲ್ಲೆ**
	ಸರ್ಕಾರದ ಸ್ವಾಧೀನದಲ್ಲಿರುವ ಕಾರ್ಖಾನೆ	
1.	ಮೈಸೂರು ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ,	ಮಂಡ್ಯ
	ಸಹಕಾರಿ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು	
2.	ಪಾಂಡವಪುರ ಸಹಕಾರ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ	ಪಾಂಡವಪುರ, ಮಂಡ್ಯ
3.	ಶ್ರೀ ಮಹದೇಶ್ವರ ಸಹಕಾರ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ	ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲ, ಚಾಮರಾಜನಗರ
4.	ವಾಣಿವಿಲಾಸ ಸಹಕಾರ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ	ಹಿರಿಯೂರು, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ
5.	ಗೌರಿಬಿದನೂರು ಸಹಕಾರ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ	ಗೌರಿಬಿದನೂರು, ಕೋಲಾರ
6.	ಹಿರಣ್ಯಕೇಶಿ ಸಹಕಾರ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ	ಸಂಕೇಶ್ವರ, ಬೆಳಗಾಂವಿ
7.	ಮಲಪ್ರಭಾ ಸಹಕಾರ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ	ಮಗುಟಖಾನ–ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ,ಬೆಳಗಾಂವಿ
8.	ದೂದಗಂಗಾ ಸಹಕಾರ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ	ಚಿಕ್ಕೋಡಿ, ಬೆಳಗಾಂವಿ
9.	ಬಳ್ಳಾರಿ ಕೇಂದ್ರ ಸಹಕಾರ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ	ಕಂಪಿಲಿ, ಬಳ್ಳಾರಿ
10.	ಬಿದರೆ ಸಹಕಾರ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ	ಹಳ್ಳಿಖೇಡ, ಬೀದರ್
	ಖಾಸಗಿ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು	
1.	ಶ್ರೀ ಚಾಮುಂಡೇಶ್ವರಿ ಷುಗರ್ ಲಿಮಿಟೆಡ್	ಕಾಳಮುದ್ದನದೊಡ್ಡಿ, ಮಂಡ್ಯ
2.	ತುಂಗಭದ್ರಾ ಷುಗರ್ ವರ್ಕ್ಸ್ ಲಿಮಿಟೆಡ್	ಶಿವಮೊಗ್ಗ
3.	ದಾವಣಗೆರೆ ಷುಗರ್ ಲಿಮಿಟೆಡ್	ದಾವಣಗೆರೆ

4.	ಉಗಾರ್ ಷುಗರ್ ವರ್ಕ್ಸ್ ಲಿಮಿಟೆಡ್	ಉಗಾರ್‌ಖುರ್ದ್, ಬೆಳಗಾಂವಿ
5.	ಇಂಡಿಯನ್ ಷುಗರ್ ಅಂಡ್ ರಿಫೈನರೀಸ್	ಹೊಸಪೇಟೆ, ಬಳ್ಳಾರಿ
6.	ಕೊತಾರಿ ಷುಗರ್ಸ್ ಲಿಮಿಟೆಡ್	ಸಿರಗುಪ್ಪ, ಬಳ್ಳಾರಿ
7.	ಸೋಮಾಯಿಯ ಷುಗರ್ ವರ್ಕ್ಸ್	ಮುಧೋಳ, ಬಿಜಾಪುರ
8.	ಸಾಲಾರಜಂಗ್ ಷುಗರ್ ವರ್ಕ್ಸ್	ಮುನಿರಾಬಾದ, ರಾಯಚೂರು
9.	ಗಂಗಾವತಿ ಷುಗರ್ಸ್ ಲಿಮಿಟೆಡ್	ಶ್ರೀರಾಂನಗರ, ರಾಯಚೂರು

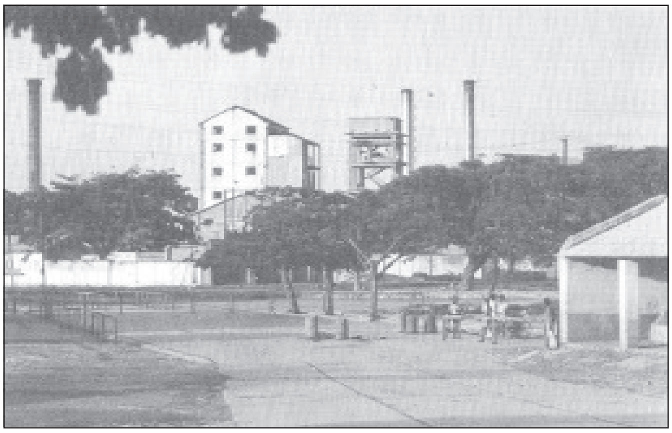
ಮೈಸೂರು ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಮಂಡ್ಯ

ಸಕ್ಕರೆ ಉದ್ಯಮದಲ್ಲಿ, ಈವರೆಗೆ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿದ ಬಿಳಿ ಸಕ್ಕರೆ ತಯಾರಿಕೆಯು ಒಂದು ಭಾಗವಾದರೆ, ಖಂಡಸಾರಿ ಸಕ್ಕರೆ ತಯಾರಿಕೆ ಇನ್ನೊಂದು ಭಾಗ. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಕಬ್ಬಿನ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಪ್ರಮಾಣ ಬಹಳವೆಂದರೆ ಸೇಕಡ 60ರಷ್ಟು. ಮಿಕ್ಕ ಸೇಕಡ 40 ರಷ್ಟು ಘುರ್ ಮತ್ತು ಖಂಡಸಾರಿ ಸಕ್ಕರೆ ತಯಾರಿಕೆಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಖಂಡಸಾರಿ ಸಕ್ಕರೆ ತಯಾರಿಕೆಗೂ ಉತ್ತಮ ಅವಕಾಶಗಳಿವೆ. ಖಂಡಸಾರಿ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬೀದರ್, ಬೆಳಗಾಂವಿ ಮತ್ತು ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಬೀದರ್ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಭಾರತ ಖಂಡಸಾರಿ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಕರ್ನಾಟಕ ಖಂಡಸಾರಿ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಚಿಟಗುಪ್ಪ ಖಂಡಸಾರಿ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಮೈಸೂರು ಖಂಡಸಾರಿ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ನ್ಯೂ ಕರ್ನಾಟಕ ಖಂಡಸಾರಿ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬೈಲಹೊಂಗಲ ಖಂಡಸಾರಿ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಪ್ರಮೋದ್ ಖಂಡಸಾರಿ ವರ್ಕ್ಸ್ ಮತ್ತು ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ತುಂಗಭದ್ರಾ ಖಂಡಸಾರಿ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೆಸರಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಸಕ್ಕರೆ ತಯಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವ ಉಪಪದಾರ್ಥಗಳು ಅನೇಕ ಪದಾರ್ಥಗಳ ತಯಾರಿಕೆಗೆ ತಳಹದಿಯಾಗಿವೆ. ಹೀಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವ ಎರಡು ಮುಖ್ಯವಾದ ಉಪಪದಾರ್ಥಗಳೆಂದರೆ ಕಬ್ಬಿನ ಸಿಪ್ಪೆ ಮತ್ತು ಕಾಕಂಬಿ. ಪ್ರತಿ ಟನ್ ಕಬ್ಬಿನಿಂದ ಸು. 100 ಪೌಂಡುಗಳಷ್ಟು ಸಿಪ್ಪೆ ದೊರಕುತ್ತದೆ. ಹಿಂದೆ ಇದನ್ನು ಇಂಧನವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಈಗ ಕಾಗದ ತಯಾರಿಕೆಗೆ ಉತ್ತಮ ಕಚ್ಚಾ ಪದಾರ್ಥವಾಗಿ ಉಪಯೋಗವಾಗುತ್ತಿದೆ. ಕಾಕಂಬಿಯು ಮದ್ಯಸಾರ, ಮದ್ಯಪಾನೀಯಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗವಾಗುತ್ತಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಬಹುದೊಡ್ಡ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಯಾಗಿರುವ ಮಂಡ್ಯದ ಮೈಸೂರು ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಮತ್ತು ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಹೊಸಪೇಟೆಯಲ್ಲಿರುವ ಖಾಸಗಿ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು ತಲಾ ಒಂದೊಂದು ಪರಿಶೋಧನ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಮದ್ಯಸಾರದ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವ ಇಂಗಾಲಾಮ್ಲವನ್ನು ದ್ರವರೂಪಕ್ಕಿಳಿಸಿ ಸೋಡಾ ಮತ್ತು ಇತರ ತಂಪುಪಾನೀಯಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಹೆಚ್ಚು ಸಸಾರಜನಕವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಕಾಕಂಬಿಯನ್ನು ಪಶು ಆಹಾರವಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದುಂಟು.

ಮೇಲ್ಕಂಡ ಎರಡು ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲದೆ, ಕಬ್ಬಿನ ರಸದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ರಾಸಾಯನಿಕ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳ ಪೈಕಿ ಅಕೋನಿಟಿಕ್ ಆಮ್ಲದ ಉಪಯೋಗ ಬಹಳ. ಆ ಆಮ್ಲದಿಂದ ಗಾಜಿನಂಥ ಒಳ್ಳೆಯ ಪ್ಲಾಸ್ಟಿಕ್ ತಯಾರಿಸಬಹುದು. ಇದು ಸುಲಭವಾಗಿ ಚೂರಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಗಾಜಿಗೆ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದೆ.

ಸಕ್ಕರೆ ಉದ್ಯಮ ನಿಯಂತ್ರಿತ ಉದ್ಯಮ. ಮಿಗಿಲಾಗಿ ಕೃಷಿ ಆಧಾರಿತ. ಇಂಥ ಉದ್ಯಮಗಳು ಎದುರಿಸಬೇಕಾದ ಸಮಸ್ಯೆಗಳು ಹಲವಾರು. ನಿಯಂತ್ರಿತ ಉದ್ಯಮವಾಗಿದ್ದು ಎದುರಿಸುವ ಸಮಸ್ಯೆಗಳು ಒಂದು ಬಗೆಯವಾದರೆ ಕೃಷಿ ಆಧಾರಿತವಾಗಿದ್ದು ಎದುರಿಸುವ ಸಮಸ್ಯೆಗಳು ಇನ್ನೊಂದು ಬಗೆಯವು. ಕಬ್ಬಿನ ಬೆಲೆ, ಸಕ್ಕರೆಯ ಬೆಲೆ ಮತ್ತು ವಿತರಣೆಯನ್ನು ಸರ್ಕಾರ ನಿರ್ಧರಿಸುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ನೀತಿನಿಯಮಗಳು ಆಗಿಂದಾಗ್ಗೆ ಬದಲಾಗುತ್ತಿರುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಒಂದು ಸದೃಢ ಸಕ್ಕರೆ ನೀತಿಯ ಅಗತ್ಯ ಬಹಳವಾಗಿದೆ. ಸಕ್ಕರೆ ಉದ್ಯಮದ ಪ್ರಗತಿ–ವಿಗತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಳೆ ಮತ್ತು ಹವಾಮಾನ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳದ್ದೇ ಮೇಲುಗೈ. ಹೀಗಾಗಿ ಕಬ್ಬಿನ ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ವಾರು ಇಳುವರಿಯಿಂದ ಮೊದಲುಗೊಂಡು ಕಾರ್ಖಾನೆಯ ಉತ್ಪಾದನೆಯವರೆಗೆ ವಿವಿಧ ರೀತಿಯ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನು ಎದುರಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಕಬ್ಬಿನ ಬೆಳೆಯ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ, ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ವಾರು ಇಳುವರಿ ಮತ್ತು ಕಬ್ಬಿನ ಗುಣಮಟ್ಟವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಕ್ರಮ ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳ ಆಧುನೀಕರಣ, ಕಬ್ಬಿನ ಬೇಸಾಯ ಸುಧಾರಣೆ ಮತ್ತು ಸಂಶೋಧನೆ ಹಾಗೂ ಉದ್ಯಮದ ಸರ್ವಾಂಗೀಣ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಅನೇಕ ಸಮಿತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರದ ಆದೇಶದಂತೆ ರಚಿತವಾಗಿರುವ ಸಕ್ಕರೆ ಉದ್ಯಮದ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಾಹಕ ಮಂಡಳಿಯು ಉದ್ಯಮದ ದೀರ್ಘಾವಧಿ ಅಗತ್ಯಗಳ ಪೂರೈಕೆಗೆ ಕ್ರಮ ಕೈಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದೆ **(ನೋಡಿ–ಕಬ್ಬುಕೃಷಿ).** **(ಕೆಜೆ.)**

ಸಕ್ಕರೆಪಟ್ಟಣ: ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಕಡೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ; ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ಕಡೂರಿನ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿ 18 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 5,550. ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ, ಪಶುವೈದ್ಯ ಶಾಲೆ, ಸಹಕಾರ ಸಂಘ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿವೆ. ಪ್ರತಿ ಮಂಗಳವಾರ ಸಂತೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲೊಂದು ಜೇನುಸಾಕಣೆ ಕೇಂದ್ರವಿದೆ.

ಈ ಊರು ಹಿಂದೆ ರುಕ್ಮಾಂಗದನ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತೆಂದು ಪುರಾಣ ಕಥೆ. ಅವನು ತನ್ನ ಹಿರಿಯ ಮಗಳನ್ನು ಹಿರೇಮಗಳೂರಿಗೂ ಕಿರಿಯ ಮಗಳನ್ನು ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರಿಗೂ ಕೊಟ್ಟನೆಂದೂ ಆ ಕಾರಣದಿಂದಲೆ ಆ ಊರುಗಳಿಗೆ ಆಯಾ ಹೆಸರು ಬಂದಿತೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ. ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 3.64ಮೀ ಉದ್ದ ಮತ್ತು 3.64ಮೀ ಅಗಲವಿರುವ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ

ಹಾಸುಕಲ್ಲಿದ್ದು ಆ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಹೊಯ್ಸಳ ವೀರ ಬಲ್ಲಾಳನ ಚೌಕ ಎಂದು ಸ್ಥಳೀಯರು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಆ ರಾಜ ನ್ಯಾಯ ತೀರ್ಮಾನ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಸ್ಥಳವಂತೆ. ಮುಂದೆ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಊರು ಐಗೂರು ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿತ್ತು. ವಿಜಯನಗರದ ಅರವೀಡು ವಂಶದ ಶ್ರೀರಂಗರಾಯ ಕೆಳದಿಯ ಶಿವಪ್ಪನಾಯಕನ ಆಶ್ರಯ ದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದ. 1690ರಲ್ಲಿ ಇದು ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ವಶವಾಗಿ, ಅನಂತರ 1694ರ ಒಪ್ಪಂದದಿಂದ ಅವರ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೇ ಸೇರಿಹೋಯಿತು.

ಇಲ್ಲಿಯ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಪ್ರತಿ ವೈಶಾಖದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಥನ ರಥೋತ್ಸವ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಹಳೆಯ ಫಿರಂಗಿ ಒಂದು ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯ ವಸ್ತು. ಈ ಊರಿನಿಂದ ಸು.6ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಅಯ್ಯನಕೆರೆ ಒಂದು ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯ ಸ್ಥಳ. ಅಯ್ಯನಕೆರೆಗೆ ಬಲಿಯಾದ ನೀರಗಂಟಿ ಹೊನ್ನಬಿಲ್ಲನ ಸ್ಮಾರಕ ಆ ಊರಿನಲ್ಲಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಕಲ್ಲಮುರಡಿ ಮಠ ಒಂದು ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರಾಗಿದೆ. **(ಡಿ.ಎಸ್.ಜೆ.)**

ಸಗರದ ಬೊಮ್ಮಣ್ಣ: ಸು. 1160. ವಚನಕಾರ. ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಶಾಹಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸಗರ ಇವನ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ಇವನ ಮಡದಿ ಶಿವದೇವಿ. ಶಿವಾಚಾರ ನಿರತನಾಗಿದ್ದ ಈತ ಪಂಚಾಕ್ಷರೀ ಮಂತ್ರವೇ ಸರ್ವಾಧಾರವೆಂದು ನಂಬಿದ್ದವ. ಒಮ್ಮೆ ತಲೆನೋವು ಬರಲು, ಚಿಮ್ಮಟಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಂಡವಿಡಿದು ಕಾಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರಲು, ನಿನ್ನ ವ್ರತವೇನಾಯ್ತು ಬಿರುದೇನಾಯ್ತು ಎಂದು ಇವನ ಸತಿ ಹಂಗಿಸಲು ನಾಚಿಕೆಯಾಗಿ ತನ್ನ ಮಂತ್ರಜಪದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯೋ ತಪ್ಪಿರಬೇಕೆಂದು ಧಾವಿಸಿ, ಹರಣನುಳಿವೆನೆಂದಾಗ ಇವನಿಗೆ ಹರಕೃಪೆಯಾಯಿತಂತೆ. ಸಗರದಲ್ಲಿದ್ದ ಜೈನರು ಶಿವನನ್ನು ಧಿಕ್ಕರಿಸುತ್ತಿರಲು, ಉಕ್ಕಿನ ಗಟ್ಟಿಯನ್ನು ಕೆಂಪಗೆ ಕಾಸಿ, ಕಾದೆಣ್ಣೆಯಲ್ಲಿ ಅದ್ದಿ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದು ತನ್ನ ಹಾಗೆ ಮಾಡುವಂತೆ ಅವರನ್ನು ಸ್ಪರ್ಧೆಗೆ ಕರೆಯಲು ಅವರು ಹೆದರಿ ಹಿಂಜರಿದರಂತೆ–ಇದು ಈತ ಮೆರೆದನೆನ್ನಲಾದ ಪವಾಡ.

ಈತನ 85 ವಚನಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಸಗರದ ಬೊಮ್ಮನೊಡೆಯ ತನುಮನಸಂಗಮೇಶ್ವರ ಎಂಬುದು ಇವನ ವಚನಗಳ ಅಂಕಿತ. ಈ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಬೆಡಗಿನ ವಚನಗಳೂ ಇವೆ. ಪರಮಾತ್ಮನ ಅನಾದಿ ಅನಂತ ಸ್ಥಿತಿ, ಅವನ ಶಕ್ತಿ, ಅವನನರಿಯಲು ಆತ್ಮದ ಅರಿವಿನ ಆವಶ್ಯಕತೆ, ಆಸೆ ಅತೃಪ್ತಿಗಳೇ ಅಸಿ, ಅಂದ ಗುಣದಳಿವೆ ಲಿಂಗ, ಕರಣಂಗಳ ಹತಿಯೆ ಅರಿವು, ಫಲಾಪೇಕ್ಷೆಯ ಪೂಜೆ ವ್ಯರ್ಥ, ತನುವಿದ್ದರೆ ಉಸಿರು, ಮನವಿದ್ದರೆ ಅರಿವು, ದ್ವಂದ್ವವಳಿದು ದ್ವಂದ್ವದ ಕಾಣಿಕೆ ಹಿಂಗಲು ನಿಜದರ್ಶನ–ಹೀಗೆ ಲೌಕಿಕ, ಅಲೌಕಿಕ, ಪಾರಲೌಕಿಕ ಅನುಭವಗಳ ವಿವಿಧ ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ಇವನ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. **(ಇ.ಎಸ್.)**

ಸತ್ಯಕ್ಕ: ಸು. 1160. ಶಿವಶರಣೆ ಹಾಗೂ ವಚನಕಾರ್ತಿ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಿರಾಳಕೊಪ್ಪದ ಹಿರೇಜಂಬೂರಿನವಳು. ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಈಕೆಯದು ಎನ್ನಲಾದ ಒಂದು ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಶಿವಭಕ್ತರ ಮನೆಯ ಕಸಗುಡಿಸುವುದು ಈಕೆಯ ಕಾಯಕವಾಗಿತ್ತು. **(ಬಿ.ಎಸ್.)**

ಈಕೆಯದು ಏಕದೇವತಾನಿಷ್ಠೆ. ಇದನ್ನು ಕುರಿತು ವೀರಶೈವ ಕವಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಒಮ್ಮೆ ಶಿವ ಈಕೆಯನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸಲು ಭಿಕ್ಷುಕ ವೇಷದಿಂದ ಬಂದ. ಈಕೆ ಭಿಕ್ಷೆ ನೀಡುವಾಗ ಕಾಳು ಕೆಳಗೆ ಬಿತ್ತು. ಆಗ ಭಿಕ್ಷುಕ ಹರಿಯಿಂದ ಹರಿದ ಕಾಳು ನೆಲಕ್ಕೆ ಬಿತ್ತು ಎಂದ. ಹರಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಕೇಳಿದೊಡನೆಯೇ ಅನ್ಯದೇವತಾ ಸ್ಮರಣೆಯನ್ನು ಸಹಿಸದೆ ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಹುಟ್ಟಿನಿಂದಲೇ ಅವನಿಗೆ ಹೊಡೆದಳಂತೆ. ಆಗ ಶಿವ ಇವಳ ನಿಷ್ಠೆಗೆ ಮೆಚ್ಚಿ ವರಕೊಡಲು ಹೋದಾಗ ಈಕೆ ಅದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ ಅವನಲ್ಲೇ ಐಕ್ಯಳಾದಳಂತೆ. ಈ ವಿವರಗಳನ್ನು ಶಿವತತ್ತ್ವ ಚಿಂತಾಮಣಿ, ಸೋಮನಾಥ ಪುರಾಣ, ಭೈರವೇಶ್ವರಕಾವ್ಯದ ಕಥಾಮಣಿಸೂತ್ರರತ್ನಾಕರ, ಚೆನ್ನಬಸವಪುರಾಣ ಮುಂತಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. (ಎ.ಎಮ್.)

ಈಕೆಯ 29 ವಚನಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಶಂಭುಜಕ್ಕೇಶ್ವರ ಎಂಬುದು ಇವಳ ವಚನಗಳ ಅಂಕಿತ. ಈಕೆಯ ವಚನಗಳು ಸರಳ ಹಾಗೂ ನೇರ ನುಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೂಡಿಬಂದಿವೆ. ಅಂತರಂಗದಲ್ಲೊಂದು ಬಹಿರಂಗದಲ್ಲೊಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವವರನ್ನು ಈಕೆ ಕಟುವಾಗಿ ಟೀಕಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಬಾಹ್ಯಾಡಂಬರವನ್ನು ಕುರಿತ ಈಕೆಯ ಒಂದು ವಚನ ಹೀಗಿದೆ :

ಅರ್ಚನೆ ಪೂಜನೆ ನೇಮವಲ್ಲ
ಮಂತ್ರತಂತ್ರ ನೇಮವಲ್ಲ
ಧೂಪದೀಪಾರತಿ ನೇಮವಲ್ಲ
ಪರಧನ ಪರಸ್ತ್ರೀ ಪರದೈವಂಗಳಿಗೆಱಗದಿಪ್ಪುದೆ ನೇಮ
ಶಂಭುಜಕ್ಕೇಶ್ವರನಲ್ಲಿ ಇವು ಕಾಣಿರಣ್ಣಾ ನಿತ್ಯನೇಮ *

ಸತ್ಯಕಾಮ: 1920–98. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಾದಂಬರಿಕಾರರು. ಸತ್ಯಕಾಮ ಎಂಬುದು ಇವರ ಕಾವ್ಯನಾಮ. ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ಅನಂತಾಚಾರ್ಯ ಕೃಷ್ಣಾಚಾರ್ಯ ಶಹಾಪೂರ್. ಇವರು ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಜಮಖಂಡಿಯ ಹತ್ತಿರದ ಮೈಗೂರಿನಲ್ಲಿ 1920 ಏಪ್ರಿಲ್ 20ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೇ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ತೀವ್ರ ಆಸಕ್ತಿ ಮೂಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಇವರು ಅದರಲ್ಲಿ ಸಕ್ರಿಯವಾಗಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಜೈಲುವಾಸ ಅನುಭವಿಸಿದರು. ತಂತ್ರವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಆಕರ್ಷಿತರಾದ ಇವರು ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಯಾಗಿಯೇ ಉಳಿದು ಅದರ ಸಾಧನೆಗಾಗಿ 12 ವರ್ಷಗಳು ನಿರಂತರ ಶ್ರಮಿಸಿದರು. ಇವರನ್ನು ಕೃಷಿ ಪಂಡಿತರೆಂದೂ ಕರೆಯುವುದುಂಟು. ಕಾರಣ ತಾವು ನೆಲೆನಿಂತಿದ್ದ ಗಲಗಲಿಯ ಬಂಡೆನೆಲದಲ್ಲಿ ದಶಕಗಳ ನಿರಂತರ ಸಾಹಸದಿಂದ ಉತ್ತಮ ಬೇಸಾಯ ಮಾಡಿದವರು ಇವರು. ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕ, ಕಲ್ಕಿ, ಕಲ್ಯಾಣ ಮೊದಲಾದ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕಾಲ ಕೆಲಸಮಾಡಿ ಮೊಹರೆ ಹಣಮಂತರಾಯ, ದೊಡ್ಡಮೇಟಿ ಅಂದಾನಪ್ಪ ಅವರಂತಹವರ ಸಾಹಚರ್ಯದಿಂದ ಸೃಜನಶೀಲ ಬರೆವಣಿಗೆಗೆ ಚೈತನ್ಯ ಪಡೆದರು.

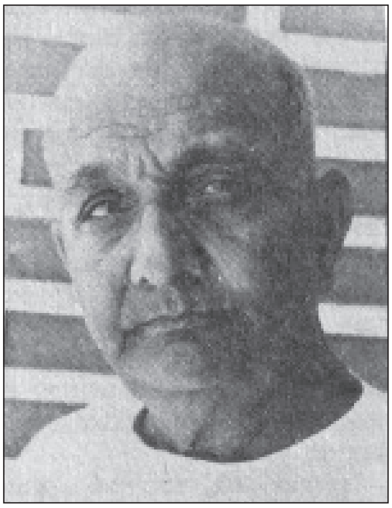

ಇವರು ಶಾಂತ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯನಾಮದಲ್ಲಿಯೂ ಕವಿತೆ, ಕತೆ, ಕಾದಂಬರಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ತಮ್ಮ ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯರಚನೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಸ್ವೋಪಜ್ಞತೆ, ದೇಶಾಭಿಮಾನ, ವೈಚಾರಿಕತೆ, ಪ್ರಯೋಗಶೀಲತೆ, ಸಾಹಸ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಮೊದಲಾದವು ಇವರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ಮತ್ತು ಬರೆಹಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯ ಸತ್ವಗಳು. ಸತ್ಯಶೋಧನೆ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಪ್ರೀತಿ ಇವರ ಬದುಕಿನ ಅತಿಮುಖ್ಯ ಮೌಲ್ಯಗಳು.

ವೇದೋಪನಿಷತ್ತು, ರಾಮಾಯಣ, ಮಹಾಭಾರತ, ಪುರಾಣಗಳು–ಇವುಗಳ ಅನುಸಂಧಾನದಿಂದ ಪಡೆದ ಅನುಭವ, ಚಿಕಿತ್ಸಕ ದೃಷ್ಟಿ

ಧೋರಣೆಗಳು ಹಾಗೂ ಪ್ರಕೃತಿ ಪ್ರೇಮ, ಜೀವಪರ ಕಾಳಜಿಗಳು ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಮೂಲ ಸೆಲೆಗಳಾಗಿವೆ. ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ತರತಮಗಳು, ಶೋಷಣೆಯ ವಿಕೃತಿ ಮತ್ತು ಮನುಷ್ಯ ಸ್ವಭಾವದ ಕ್ಷುದ್ರತೆಗಳು ಇವರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಕಾಡಿರುವ ಸಂಗತಿಗಳಾಗಿವೆ.

ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ–ಗಾರ್ಗಿ, ದುಷ್ಯಂತ–ಶಕುಂತಲೆ, ಪುರೂರವ, ಅಶ್ವಘೋಷ, ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ, ರಾಮ–ಕೃಷ್ಣ, ಸೂರ್ಯ–ಸಂಜ್ಞಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಪುರಾಣೇತಿಹಾಸದ ವ್ಯಕ್ತಿ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನಾಧರಿಸಿರುವ ಇವರ ಪೌರಾಣಿಕ ಕಾದಂಬರಿಗಳು ಪುರಾಣ ಪ್ರಪಂಚದ ಮೌಲ್ಯ, ಆದರ್ಶಗಳನ್ನು, ವಿಚಿತ್ರ ವಿಸ್ಮಯ ಜಗತ್ತನ್ನು ಅನಾವರಣಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ. ಇವರ ಆರಂಭದ ಕಾದಂಬರಿ ಅನಂತ ಜೀವನ (1949). ರಾಜಕ್ರೀಡೆ, ಆಹುತಿ, ವಿಚಿತ್ರವೀರ್ಯ, ವಿಪ್ರಯೋಗ, ಕಾಮನ ವಿದ್ಯೆ, ವಿಜ್ಞಾನ ಭೈರವ, ಕಪಿಲವಸ್ತು, ಋಷೆ ಪಂಚಮಿ ಮೊದಲಾದವು ಇವರ ಇತರ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪೌರಾಣಿಕ ಕಾದಂಬರಿಗಳು.

ತಂತ್ರ ಜಗತ್ತಿನ ನಿಗೂಢತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾನುಭವದ ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸುವ ಇವರ ವಿಶಿಷ್ಟ ಕಾದಂಬರಿಗಳು ಪಂಚಮಗಳ ನಡುವೆ, ಅರ್ಧದಾರಿ, ತಂತ್ರಯೋನಿ ಮೊದಲಾದವು. ತಂತ್ರವಿದ್ಯೆ ಎಂಬುದು ಕೇವಲ ವಾಮಾಚಾರವಾಗಿರದೆ ಅಲೌಕಿಕ, ಅತೀಂದ್ರಿಯ ಶಕ್ತಿ ಸಂಪಾದನೆಯ ಸಾಧನ ಮಾರ್ಗವೂ ಹೌದು ಎಂಬುದನ್ನು ಈ ಕಾದಂಬರಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಅನುಭವದ ಅಂತರ್ ನಿರೀಕ್ಷಣೆಯಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸಮಾಜ ಶುದ್ಧೀಕರಣ, ಬಡತನ, ನಿರುದ್ಯೋಗ, ಸ್ತ್ರೀ ಶೋಷಣೆ, ಪತನಗೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವ ನೈತಿಕ–ಮಾನವೀಯ ಮೌಲ್ಯಗಳ ಬಗೆಗಿನ ಚಿಂತನೆ ಮೊದಲಾದ ಹಲವು ಪ್ರಮುಖ ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಾಳಜಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಇವರ ಪ್ರಮುಖ ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಾದಂಬರಿಗಳೆಂದರೆ ಚಂಡಪ್ರಚಂಡ, ಪುರುಷಸೂಕ್ತ, ಕೃಷ್ಣಾರ್ಪಣ ಮೊದಲಾದವು.

ಕಾದಂಬರಿಗಳಷ್ಟೇ ಇವರ ಸಣ್ಣಕತೆಗಳೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಲಾವಣ್ಯ, ಶೃಂಗಾರತೀರ್ಥ, ಮನ್ವಂತರ ಮತ್ತು ನಾಯಿಮೂಗು–ಇವು ಇವರ ಕೆಲವು ಸಣ್ಣಕತೆಗಳು. ಇವರ ಕತೆಗಳಲ್ಲೂ ಪೌರಾಣಿಕ ಹಾಗೂ ಸಾಮಾಜಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಗಾಢವಾಗಿ ಆವರಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

ವೀಣೆ, ಮಾತೃಮಂದಿರ, ಗಂಗಾಲಹರಿ, ಮಾತೃಲಹರಿ ಮೊದಲಾದವು ಶಾಂತ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯನಾಮದಿಂದ ಬರೆದಿರುವ ಇವರ ಕೆಲವು ಕವನ ಸಂಕಲನಗಳು.

ಬಯಲುನಾಡಿನ ಗ್ರಾಮೀಣ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಬಿಂಬಿಸುವ ಆಡುನುಡಿ ಪಡೆನುಡಿಗಳ ಬಳಕೆ, ಸರಸ ಸಂಭಾಷಣೆ, ವಸ್ತು–ಪಾತ್ರ–ರಸ–ಭಾವಗಳಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಚಲನಶೀಲತೆಯುಳ್ಳ ಭಾಷೆ– ಇವು ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯದ ವಿಶಿಷ್ಟ ಸತ್ವವಾಗಿದೆ. ಸ್ವಗತ–ಸಂಭಾಷಣೆ, ಸ್ಮರಣೆ–ಕನಸು, ಕಥನ ನಿರೂಪಣೆ, ವಿಡಂಬನೆಯ ವಿವಿಧ ವಿನ್ಯಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಪುರಾಣ–ಇತಿಹಾಸ–ವರ್ತಮಾನದ ವಿವಿಧ ನೋಟಗಳನ್ನು ಜೀವಂತಗೊಳಿಸಿದ ಇವರ ವಿಶಿಷ್ಟ ಅನುಭವಜನ್ಯ ಸೃಜನಶೀಲತೆ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟ ಛಾಪನ್ನು ಒತ್ತಿದೆ. ಇವರು 1998 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 20ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. **(ಎಸ್‌ಎಚ್‌ಎ.ಐ.)**

ಸತ್ಯನ್ ಪ್ರಕಾಶ್: 1956– . ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಖೋಖೋ ಕ್ರೀಡಾಪಟು; ಕಬಡಿ ಆಟಗಾರ. ಇವರು 1956 ಜೂನ್ 7ರಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಜಾಲಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರು ಪ್ರಾರಂಭ ಹಂತದಲ್ಲಿ ವಾಲಿಬಾಲ್, ಖೋಖೋ ಮತ್ತು ಅಥ್ಲೆಟಿಕ್ಸ್‌ನಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡು ಎಚ್.ಎಂ.ಟಿ. ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯನ್ನು ತಾಲ್ಲೂಕು, ಜಿಲ್ಲೆ ಹಾಗೂ ರಾಜ್ಯಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿನಿಧಿಸಿದರು. 1976ರಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸಿದರು. ದಕ್ಷಿಣ ವಲಯ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಚಾಂಪಿಯನ್‌ಷಿಪ್‌ನಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತಿನಿಧಿಸಿದರು.

ಖೋಖೋ ಆಟವನ್ನು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಖ್ಯಾತಿಗೊಳಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇವರು ಈ ಆಟದ ಉನ್ನತಿಗಾಗಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದರು. ಬಹಳ ಬೇಗ ರಾಷ್ಟ್ರಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಖೋಖೋ ಆಟಗಾರರಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದರು. ಕಲ್ಕತ್ತದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಎಸ್.ಎ.ಎಫ್. ಕ್ರೀಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರದರ್ಶನ ಪಂದ್ಯದಲ್ಲಿ ಭಾರತದ ಇತರೆ ತಂಡದ ಆಟಗಾರರಾಗಿ ಪ್ರತಿನಿಧಿಸಿದ್ದರು. ಖೋಖೋ ತಾರೆಯಾಗಿ ಇವರು ಎರಡು ಬಾರಿ ಕರ್ನಾಟಕ ತಂಡಕ್ಕೆ, ಒಮ್ಮೆ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ತಂಡಕ್ಕೆ ನಾಯಕರಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಮದಕರಿನಾಯಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ನೀಡಲಾಯಿತು (1980). ಇವರು 1984ರಲ್ಲಿ ಏಕಲವ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ ಅದೇ ವರ್ಷ ಅರ್ಜುನ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ ಪಡೆದರು. ಈಗ ಇವರು ಖೋಖೋ ಹಾಗೂ ಕಬಡ್ಡಿ ತರಬೇತುದಾರರಾಗಿ ಭಾರತೀಯ ಕ್ರೀಡಾ ಪ್ರಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. **(ಎಸ್.ಆರ್.ಯು.)**

ಸತ್ಯನ್, ಟಿ.ಎಸ್.: 1923– . ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಖ್ಯಾತಿಯ ಛಾಯಾ ಗ್ರಾಹಕರು, ಪತ್ರಿಕಾಕರ್ತರು. 1923 ಡಿಸೆಂಬರ್ 18ರಂದು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಮೈಸೂರಿನ ಬನುಮಯ್ಯ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ ಹಾಗೂ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿ 1944ರಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿ ಗಳಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಛಾಯಾ ಚಿತ್ರಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ತಾಳಿದ ಇವರು ಕಳೆದ 57 ವರ್ಷಗಳಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಯಶಸ್ವೀ ಛಾಯಾ ಗ್ರಾಹಕ–ಪತ್ರಿಕಾಕರ್ತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಪಂಚದಾದ್ಯಂತ ಹಲವಾರು ವರ್ತಮಾನ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಿಗೆ, ನಿಯತಕಾಲಿಕಗಳಿಗೆ ಛಾಯಾ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನೂ ಲೇಖನಗಳನ್ನೂ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಸಮಕಾಲೀನ ಭಾರತದ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಸಾಗರಾಂತರ ಜನತೆಗೆ ನೀಡುವಲ್ಲಿ ಶ್ಲಾಘ್ಯ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಡೆಕ್ಕನ್ ಹೆರಾಲ್ಡ್–ಪ್ರಜಾವಾಣಿ ಪತ್ರಿಕಾ ಬಳಗ 1948ರಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾದಾಗ ಅದರ ಆರಂಭ ಸಿಬ್ಬಂದಿ ವರ್ಗದವರಲ್ಲಿ ಇವರೂ ಒಬ್ಬರು. ಈಗಲೂ ಈ ಪತ್ರಿಕಾ ಸಂಸ್ಥೆಯ ನವದೆಹಲಿ ವಿಭಾಗದ ಮೂಲಕ ತಮ್ಮ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. 1948ರಿಂದಲೂ ನ್ಯೂಯಾರ್ಕಿನ ಬ್ಲಾಕ್‌ಸ್ಟಾರ್ ಇಂಟರ್ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಫೋಟೊ ಏಜೆನ್ಸಿಯ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ. 1950ರಲ್ಲಿ ಮುಂಬಯಿಯ ಇಲಸ್ಟ್ರೇಟೆಡ್ ವೀಕ್ಲಿ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯಾ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಲೇಖನ ಕರ್ತೃವಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ನ್ಯೂಯಾರ್ಕಿನಿಂದ ಹೊರಡುತ್ತಿದ್ದ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಲೈಫ್ ಪತ್ರಿಕೆಗಾಗಿ 1955–65ರ ವರೆಗೆ ಹತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಹೆಚ್ಚು ಛಾಯಾಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಭಾರತೀಯರೆಂದರೆ ಇವರೇ. ಲೈಫ್ ಸಂಸ್ಥೆ ಹಾಗೂ ಅಮೆರಿಕದ ಜಿಯೋಗ್ರಾಫಿಕ್ ಮ್ಯಾಗಜಿನ್ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಅನೇಕ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಛಾಯಾಚಿತ್ರಗಳಿವೆ.

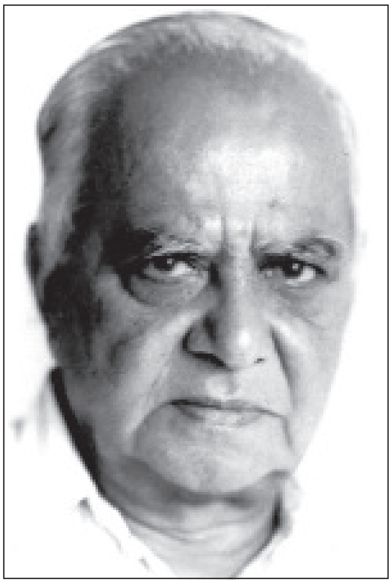

ಇವರ ಏಕಕರ್ತೃ–ಛಾಯಾಚಿತ್ರ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳು ನವದೆಹಲಿ, ಮುಂಬಯಿ, ಕಾನ್‌ಪುರ, ಬೆಂಗಳೂರು, ಮೈಸೂರು, ಸಿಂಗಪುರ್ ಮತ್ತು

ಕೌಲಾಲಂಪುರ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆದಿವೆ. ಇವರ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹಾಗೂ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ದೂರದರ್ಶನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಲಾಗಿದೆ. ತಮ್ಮ ಪ್ರಿಯ ವಿಷಯವಾದ ಛಾಯಾ–ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮವನ್ನು ಕುರಿತು ದೇಶವಿದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಉಪನ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ; ಅನೇಕ ರೇಡಿಯೊ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ನವದೆಹಲಿಯಲ್ಲಿನ ಪ್ರೆಸ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯಾ ಮತ್ತು ಇಂಡಿಯನ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಮಾಸ್ ಕಮ್ಯುನಿಕೇಷನ್‌ನಲ್ಲಿ ಗೌರವ ಅಧ್ಯಾಪಕರೂ ಕೇಂದ್ರ ಲೋಕಸೇವಾ ಆಯೋಗಕ್ಕೆ ಛಾಯಾಗ್ರಹಣ ಮತ್ತು ಛಾಯಾಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮ ವಿಷಯದ ಸಲಹಾಕಾರರೂ ಆಗಿದ್ದಾರೆ.

ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಛಾಯಾ–ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮದ ಆದ್ಯಪ್ರವರ್ತಕರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರಾದ ಸತ್ಯನ್ ಅವರ ಕಾರ್ಯಕುಶಲತೆ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹಾಗೂ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪತ್ರಿಕಾ ವಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಮೆಚ್ಚುಗೆ ಗಳಿಸಿದೆ. ವಿಶ್ವಸಂಸ್ಥೆ ಹಾಗೂ ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸಂಸ್ಥೆಗಳೂ ಇವರ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಪುರಸ್ಕಾರ ನೀಡಿವೆ. ವಿಶ್ವಸಂಸ್ಥೆಯ ಮಕ್ಕಳ ನಿಧಿಗೆ ಇವರು ಛಾಯಾ–ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮ ಸಲಹೆಗಾರರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಛಾಯಾಗ್ರಹಣ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಕ್ರಿಯವಾಗಿ ಭಾವಗಹಿಸುವ ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಮೈಸೂರು ಫೋಟೊಗ್ರಫಿ ಸೊಸೈಟಿಯ ಸ್ಥಾಪಕ ಸದಸ್ಯರು. 1950ರಲ್ಲಿ ಅದರ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಜೊತೆಗೆ ನವದೆಹಲಿಯ ಕ್ಯಾಮರ ಸೊಸೈಟಿ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯಾ ಹಾಗೂ ನ್ಯೂಸ್ ಕ್ಯಾಮೆರಾಮೆನ್ಸ್ ಅಸೋಸಿಯೇಷನ್‌ನ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಪ್ರಪಂಚದಾದ್ಯಂತ ವಿಪುಲ ಪ್ರವಾಸ ಮಾಡಿರುವ ಇವರು ಅಮೆರಿಕ, ಬ್ರಿಟನ್, ಫ್ರಾನ್ಸ್, ಜಪಾನ್, ಪಶ್ಚಿಮ ಜರ್ಮನಿ, ಮಲೇಷಿಯ, ಸಿಂಗಪುರ್, ಶ್ರೀಲಂಕಾ, ಆಫ್ಘಾನಿಸ್ಥಾನ, ನೇಪಾಲ ಹಾಗೂ ಭೂತಾನಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಆಹ್ವಾನಿತರಾಗಿ ಹೋಗಿ ಬಂದಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಗೌರವಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗಿವೆ. ಜಪಾನಿನ ಪ್ರಪಂಚಖ್ಯಾತ ಅಸಾದಿ ಶಿಯಿನ್ ಪತ್ರಿಕಾ ಸಂಸ್ಥೆ 1965ರಲ್ಲಿ ಏಷ್ಯನ್ ಛಾಯಾಚಿತ್ರ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ. ಛಾಯಾಗ್ರಹಣ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಇವರ ವಿಶಿಷ್ಟ ಸಾಧನೆಗಾಗಿ 1977ರಲ್ಲಿ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಇವರಿಗೆ ಪದ್ಮಶ್ರೀ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿತು. ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹಾಗೂ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಕೃತಿಗಳು ಅನೇಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪದಕಗಳನ್ನು ಗಳಿಸಿವೆ. 1980ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ಇವರಿಗೆ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ನೀಡಿದೆ. 1995ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಪತ್ರಿಕಾ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಹಾಗೂ ರೋಟರಿ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪಾಲ್ ಹ್ಯಾರಿಸ್ ಫೆಲೋಷಿಪ್ ಮುಂತಾದ ಗೌರವಗಳು ಇವರಿಗೆ ಸಂದಿವೆ. ಸದ್ಯ ಇವರು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ತಮ್ಮ ನೆನಪುಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಅಪರೂಪದ ಛಾಯಾಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಕಾಲಕ್ಕೆ ಕನ್ನಡಿ (2003) ಎಂಬ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ದಾಖಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. *

ಸತ್ಯವಾಕ್ಯ: ತಲಕಾಡು ಗಂಗ ಅರಸರ ಒಂದು ಬಿರುದು. ಇದನ್ನೂ ನೀತಿಮಾರ್ಗ ಎಂಬುದನ್ನೂ ಇಮ್ಮಡಿ ಶಿವಮಾರನ ಅನಂತರದ ಗಂಗ ಅರಸರು ಏಕಾಂತರ ವರಸೆಯಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ, ಒಬ್ಬ ರಾಜ ಸತ್ಯವಾಕ್ಯನಾದರೆ ಮುಂದಿನವನು ನೀತಿಮಾರ್ಗ, ಅವನ ಮುಂದಿನವನು ಪುನಃ ಸತ್ಯವಾಕ್ಯ– ಈ ರೀತಿ. ಇದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸರಿಯಿದ್ದರೂ ಪೂರ್ಣ ಖಚಿತವಾಗಿಲ್ಲ. ಗಂಗ ರಾಜರುಗಳಲ್ಲಿ ರಾಚಮಲ್ಲI (816–843), ರಾಚಮಲ್ಲII (870–919), ನರಸಿಂಹ (920–933), ಬೂತುಗ II (936–61), ಮಾರಸಿಂಹ II (963–74), ರಾಚಮಲ್ಲ IV (974–99) ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಸತ್ಯವಾಕ್ಯ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದರು. ಇವರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರ ಬಗ್ಗೆ ಅವರ ಸ್ವಂತ ಹೆಸರಿನ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯಡಿಯಲ್ಲಿ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. *

ಸತ್ಯಾಶ್ರಯ (ಇಱಿವಬೆಡಂಗ): ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯ ವಂಶದ ರಾಜ (ಸು.997–1008). ಸಟ್ಟಿಗ, ಸತ್ತಿಯ ಎಂದೂ ಇವನನ್ನು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಆಹವಮಲ್ಲ, ಅಕಾಲವರ್ಷ, ಸಾಹಸಭೀಮ, ಇಱಿವಬೆಡಂಗ ಮೊದಲಾದ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದ ಈತ 973ರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ. ಇಮ್ಮಡಿ ತೈಲಪ ಇವನ ತಂದೆ; ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ವಂಶದ ಜಾಕಬ್ಬೆ ಇವನ ತಾಯಿ.

ಸತ್ಯಾಶ್ರಯ ತಂದೆಯ ಮರಣಾನಂತರ ಸು. 997ರಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಇದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ತಂದೆಯ ಪರವಾಗಿ ಅನೇಕ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗಿಯಾಗಿದ್ದ. ಇವನು ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ ತರುವಾಯ ವೆಂಗಿಯ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಹೋದ (ಸು.1005). ಆದರೆ ಆ ವೇಳೆಗೆ ಚೋಳ ದೊರೆ ರಾಜರಾಜ ಚಾಳುಕ್ಯ ರಾಜ್ಯದೊಳಕ್ಕೆ ನುಗ್ಗಿ ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದೋಣೂರಿನವರೆಗೂ ಮುನ್ನಡೆದಿದ್ದರಿಂದ ಸತ್ಯಾಶ್ರಯ ವೆಂಗಿಯಿಂದ ಹಿಂದಿರುಗಿ ಚೋಳರನ್ನು ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿದ. ಅನಂತರ ತನ್ನ ಸೇನಾನಿ ಬಾಯಲ್ ನಂಬಿಯನ್ನು ವೆಂಗಿಗೆ ಕಳುಹಿಸಿದ. ಈತ ಧರಣಿ ಕೋಟ ಮುಂತಾದ ದುರ್ಗಗಳನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಚೆಬ್ರೋಲಿನವರೆಗೂ (ಗುಂಟೂರು ಜಿಲ್ಲೆ) ತಲುಪಿದ. ಚೋಳ ರಾಜರಾಜನ ಹಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಆತ ಸತ್ಯಾಶ್ರಯನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದನೆಂಬ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದ್ದರೂ ಅದರ ಸತ್ಯಾಂಶ ಅಸ್ಪಷ್ಟ. ಆದರೆ ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಾಶ್ರಯನ ತಮ್ಮ ದಶವರ್ಮ ಸತ್ತಿರಬೇಕೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಕೆಲವು ಆಧಾರಗಳಿವೆ. ಸತ್ಯಾಶ್ರಯ ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಶಿಲಾಹಾರ ಮತ್ತು ಪರಮಾರರನ್ನು ಎದುರಿಸಿದ. ಪರಮಾರ ಮುಂಜನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ್ದು ಈತನ ಸಾಧನೆ. ರನ್ನನ ಗದಾಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಾಶ್ರಯ ಅಪರಾದಿತ್ಯನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಕೊಂಕಣದ ಅಂಕುನಗರವನ್ನು ಸುಟ್ಟನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಅಪರಾದಿತ್ಯ ಉತ್ತರ ಕೊಂಕಣವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಶಿಲಾಹಾರ ಅಪರಾಜಿತ. ಇಮ್ಮಡಿ ತೈಲಪನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿದ್ದ ಇವನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಸಾಮಂತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದು ಇವನ ಇನ್ನೊಂದು ಮುಖ್ಯ ಸಾಧನೆ. ಸತ್ಯಾಶ್ರಯ ನೊಳಂಬವಾಡಿಯನ್ನು ಒಮ್ಮೆ ಸೋತು ಪುನಃ ಅದನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡ. ಆದರೆ ಗಂಗವಾಡಿ ಮಾತ್ರ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಚೋಳರ ಪಾಲಾಯಿತು. ಇವನು ಸು. 1008ರಲ್ಲಿ ಮರಣಹೊಂದಿದ. ಇವನ ಅನಂತರ ಇವನ ಸೋದರ ದಶವರ್ಮನ ಮಗ 5ನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಸಿಂಹಾಸನವೇರಿದ.

ಅಂಬಿಕಾದೇವಿ ಇವನ ಪತ್ನಿ. ಇವನ ಮಗಳು ಪಂಪಾದೇವಿ ನೊಳಂಬ ವಂಶದ ಇಱಿವ ನೊಳಂಬಾಧಿರಾಜನನ್ನು ಲಗ್ನವಾಗಿದ್ದಳು. ವಿಮಲಚಂದ್ರ ಎಂಬ ಜೈನಮುನಿ ಇವನ ಗುರು. ಬನವಾಸಿ ಮತ್ತು ಸಾಂತಲಿಗೆ ಪ್ರಾಂತಗಳ ರಾಜಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಕುಂದಮರಸ ಸತ್ಯಾಶ್ರಯನ ಮಗನೆಂದು ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳ ಹೇಳಿಕೆ. ಆದರೆ ಈತ ಕೇವಲ ಒಬ್ಬ ನೆಚ್ಚಿನ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕನ್ನಡ ಕವಿ ರನ್ನ **(ನೋಡಿ)** ಸತ್ಯಾಶ್ರಯನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿದ್ದ. ಆತ ತನ್ನ ಆಶ್ರಯದಾತನ ಶೌರ್ಯಸಾಹಸಾದಿ ಗುಣಗಳನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿಕೊಂಡು, ಅವನನ್ನು ಮಹಾಭಾರತದ ಭೀಮನೊಡನೆ ಹೋಲಿಸಿ ಸಾಹಸಭೀಮ ವಿಜಯ (ಗದಾಯುದ್ಧ) ಎಂಬ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. **(ಸಿ.ಕೆ.ಎನ್.)**

ಸತೀಶ್ ರೈ: 1971– . ಭಾರ ಎತ್ತುವ ಕ್ರೀಡೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರು. ಅರ್ಜುನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪುರಸ್ಕೃತರು. ಇವರು 1971 ಆಗಸ್ಟ್ 27ರಂದು ಪುತ್ತೂರಿನ ಹಿರಿಯಡ್ಕ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಅಲ್ಲಿನ ವಿವೇಕಾನಂದ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ನಡೆಸಿದರು. ಭಾರ ಎತ್ತುವ ಕ್ರೀಡೆಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯನ್ನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡ ಇವರು 1989ರಲ್ಲಿ ಅಂತರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಭಾರ ಎತ್ತುವ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಚಾಂಪಿಯನ್ ಆದರು. ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ದರ್ಜೆಯಲ್ಲಿ

ಜೂನಿಯರ್ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಒಂದು ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನ ಗಳಿಸಿದರು. 1990ರಲ್ಲಿ ರಾಜಾಸ್ತಾನದ ಉದಯಪುರದಲ್ಲಿ ನಡೆದ 67 ಕೆ.ಜಿ. ವಿಭಾಗದ ಚಾಂಪಿಯನ್‌ಷಿಪ್‌ನಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಗೆದ್ದುಕೊಂಡರು. 1991ರಲ್ಲಿ ಲಖನೌನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಭಾರ ಎತ್ತುವ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಇದೇ ಚಾಂಪಿಯನ್‌ಷಿಪ್ ಉಳಿಸಿಕೊಂಡರು. ಅದೇ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಂಬಾಲದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಸೀನಿಯರ್ ಹಂತ ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಕಂಚಿನ ಪದಕ ಗೆದ್ದುಕೊಂಡರು. 1993ರಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೂರಿನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸೀನಿಯರ್ ಚಾಂಪಿಯನ್‌ಷಿಪ್‌ನಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಚಾಂಪಿಯನ್ ಆದರು. ಇವರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಮಟ್ಟದಿಂದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಟ್ಟದವರೆಗೆ ಸಾಧನೆ ಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ದೇಹದ ತೂಕವನ್ನು ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿ ಕಾಪಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹಂತವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ ಕೇವಲ ಒಂದೇ ವರ್ಷದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಟ್ಟವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. 1994ರ ಆಗಸ್ಟ್‌ನಲ್ಲಿ ವಿಕ್ಟೋರಿಯ ಹಾಗೂ ಕೆನಡದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಕಾಮನ್‌ವೆಲ್ತ್ ಕ್ರೀಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳ್ಳಿಪದಕ ಗೆಲ್ಲುವುದರ ಮೂಲಕ ತಮ್ಮ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಸಾಬೀತುಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು. ಅದೇ ವರ್ಷ ಹಿರೋಷಿಮದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಏಷ್ಯನ್ ಕ್ರೀಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಭಾರತವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸಿದರು. ಬೂಸಾನ್‌ನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಏಷ್ಯನ್ ಚಾಂಪಿಯನ್‌ಷಿಪ್‌ನಲ್ಲಿ ಕಂಚಿನ ಪದಕ ಗಳಿಸಿದರು.

ಹೀಗೆ ಹಂತಹಂತವಾಗಿ ಈ ಕ್ರೀಡೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಗತಿ ಸಾಧಿಸಿದ ಇವರು ಅನೇಕ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ದಾಖಲೆಗಳನ್ನು ಮುರಿದಿದ್ದಾರೆ. 1998–99ರಲ್ಲಿ ಕಡೆಯ ಬಾರಿ ಚಾಂಪಿಯನ್‌ಷಿಪ್‌ನಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡು ಉತ್ತಮ ಲಿಫ್ಟರ್ ಬಿರುದು ಪಡೆದರು; ಜೊತೆಗೆ 3 ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ದಾಖಲೆಗಳನ್ನು ಮುರಿದರು. 1998ರಲ್ಲಿ 'ನೌರು'ನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಕಾಮನ್‌ವೆಲ್ತ್ ಚಾಂಪಿಯನ್‌ಷಿಪ್‌ನಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನದ ಪದಕ ಗೆಲ್ಲುವುದರ ಮೂಲಕ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಸಾಧನೆ ಮಾಡಿದರು.

ಇವರ ಕ್ರೀಡಾ ಸಾಧನೆಗಾಗಿ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ 1998ರಲ್ಲಿ ಅರ್ಜುನ ಪ್ರಶಸ್ತಿಕೊಟ್ಟು ಗೌರವಿಸಿತು. ಇವರಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ 1992ರಲ್ಲಿ ಏಕಲವ್ಯ ಮತ್ತು ದಸರ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡಿದೆ. **(ಎಸ್.ಆರ್.ಯು.)**

ಸತ್ಯು, ಎಂ.ಎಸ್.: 1930–. ಹಿಂದಿ, ಕನ್ನಡ, ಉರ್ದು ಚಲನಚಿತ್ರಗಳ ಹಾಗೂ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಿರ್ದೇಶಕರು. ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ 1930ರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಪದವೀಧರರಾದ ಬಳಿಕ 1952ರಲ್ಲಿ ಮುಂಬಯಿಗೆ ಹೋಗಿ ನೆಲೆಸಿದರು. ಮುಂಬಯಿ ಮತ್ತು ದೆಹಲಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ನಾಟಕಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದರು. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಾಟಕ ತರಬೇತಿ ಸಂಸ್ಥೆಯಾದ ಐಪಿಟಿಎ (ಇಪ್ಟಾ) ಹಾಗೂ ಅದರ ಹಲವು ಅಂಗಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಹಯೋಜಕರಾಗಿ ಹಲವಾರು ವರ್ಷ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ರಂಗನಿರ್ದೇಶಕರಾದ ಹಬೀಬ್ ತನ್ವೀರ್ ಅವರ ಸಂಪಾದಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಸಿನಿಮಾ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಹಲವು ವರ್ಷ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಬಾಲ್‌ರಾಜ್ ಸಾಹ್ನಿ ಅವರ ಜುಹು ಆರ್ಟ್ ಥಿಯೇಟರ್‌ನಲ್ಲಿಯೂ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು. 1969ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಕವಿ ಮಿರ್ಜಾಗಾಲಿಬ್‌ನ ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಆಕ್ರಿಶಾಮ್ ಎಂಬ ನಾಟಕವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದರು. ಈ ನಾಟಕದ ಕರ್ತೃ ಕೈಫ಼ಿ ಅಜ್ಮ಼ಿ. ಅವರೂ ಸಾಹ್ನಿಯವರೂ ಈ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಪಾತ್ರಧಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಸರ್ವೇಶ್ವರ್ ದಯಾಳ್ ಸಕ್ಸೇನರ ಬಕ್ರಿ, ಬ್ರೆಕ್ಟನ ಕಕೇಷಿಯನ್ ಚಾಕ್ ಸರ್ಕಲ್ ನಾಟಕವನ್ನಾಧರಿಸಿದ ಸಫ಼ೇದ್ ಕುಂಡಲಿ, ಪ್ರೇಮ್‌ಚಂದರ ಕಥೆಯ ರೂಪಾಂತರ ಮೋಟೇರಾಮ್ ಕಾ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹ್ ಮೊದಲಾದ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಮುಖ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಇವರು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದರು. ಜುಹು ಆರ್ಟ್ ಥಿಯೇಟರ್‌ಗಾಗಿ ಸಾಹ್ನಿಯವರು ರಚಿಸಿದ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪ್ ನಾಟಕವನ್ನೂ ಅದ್ಭುತವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದರು. ಚಿತ್ರ ನಿರ್ದೇಶಕ ಚೇತನ್ ಆನಂದ್ ಅವರ ಹಕೀಕತ್ (1964) ಹಾಗೂ ಸಾಕ್ಷ್ಯಚಿತ್ರಕಾರರಾದ ಹೋಮಿಸೇತ್ನಾ ಮತ್ತು ಜುಲ್ ವೆಲಾನಿ ಮೊದಲಾದವರ ಚಿತ್ರ ನಿರ್ದೇಶನಗಳಲ್ಲಿ ಸಹನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿಯೂ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಕೆ.ಎ.ಅಬ್ಬಾಸ್ ಅವರ ಕಥೆಯನ್ನಾಧರಿಸಿದ ಅಲೆಗ್ಸಾಂಡರ್ ಝ಼ುರಿಡಿ ಅವರ ಇಂಡೋ–ಸೋವಿಯತ್ ಸಹನಿರ್ಮಾಣದ ಚಾರ್ ನಯಾ ಗೋಡಾ(1971) ಎಂಬ ಮಕ್ಕಳ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಇವರು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದಾರೆ. 20 ಚಲನ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನೂ 12 ಸಾಕ್ಷ್ಯಚಿತ್ರಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವ ಇವರು ಸದ್ಯದಲ್ಲಿ ದೂರದರ್ಶನದ ಧಾರಾವಾಹಿಗಳ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಮಾಸ್ತಿ ವೆಂಕಟೇಶ ಐಯ್ಯಂಗಾರ್ ಅವರ ಸಣ್ಣ ಕಥೆಗಳನ್ನು ರೂಪಾಂತರಿಸಿ ತಮಿಳು ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಧ್ವನಿ ಎಂಬ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಧಾರಾವಾಹಿಯನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದಾರೆ.

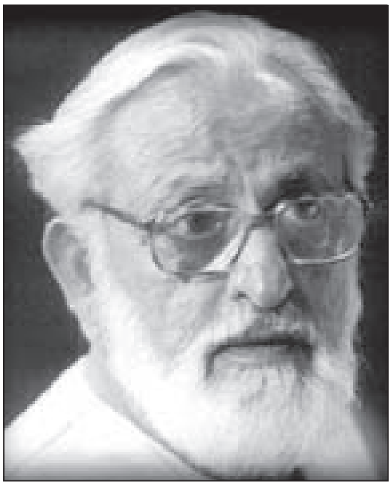

ಏಕ್ ಥಾ ಚೋಟು ಏಕ್ ಥಾ ಮೋಟು (1967), ಗಾಲಿಬ್ (ಸಾಕ್ಷ್ಯಚಿತ್ರ, 1969) ಇರ್ಷದ್ ಪಂಜತನ್ (ಸಾಕ್ಷ್ಯಚಿತ್ರ, 1969), ಕಾಲಾ ಪರ್ವತ್ (1970), ಚಾರ್ ನಯಾ ಗೋಡಾ (1971), ಗರಮ್ ಹವಾ (1973), ಕನ್ನೇಶ್ವರರಾಮ (1977), ಚಿತೆಗೂ ಚಿಂತೆ (1978), ಬರ(1980), ಯುವರ್ ಎನಮಿ (ಟಿ.ಬಿ. ಕುರಿತ ಸಾಕ್ಷ್ಯಚಿತ್ರ, 1981), ಕಹಾಂ ಕಹಾಂಸೆ ಗುಜರ್‌ಗಯೆ (1986), ಚೋಲಿದಾಮನ್ (1988), ಕಯರ್ (1991) ಮೊದಲಾದವು ಇವರು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವ ಕೆಲವು ಪ್ರಮುಖ ಚಿತ್ರಗಳು ಹಾಗೂ ಸಾಕ್ಷ್ಯಚಿತ್ರಗಳು. ಇವರಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣ ಏಷ್ಯ ಸಿನಿಮಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನದ 2004ರ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭ್ಯವಾಗಿದ್ದು ಇವರು ಈ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಗಳಿಸಿದ ಮೊದಲಿಗರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಶಮಾಜೈದಿ ಇವರ ಪತ್ನಿ. ಇವರೂ ಪತಿಯೊಡನೆ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಚಟುವಟಿಕೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಶಾಮ್ ಬೆನಗಲ್ ಅವರ ಚಿತ್ರಗಳಿಗೆ ಚಿತ್ರಕಥೆ ಬರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇಪ್ಟಾ ಸಂಘಟನೆಯ (ಇಂಡಿಯನ್ ಪೀಪಲ್ ಥಿಯೇಟರ್ ಅಸೋಸಿಯೇಶನ್) ರಂಗಭೂಮಿ ಚಟುವಟಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇವರ ಸಹಯೋಗವಿತ್ತು. *

ಸದಲಗಾ: ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ಚಿಕ್ಕೋಡಿಯಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 28 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ವೇದಗಂಗಾ ನದಿಯ ಬಲದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ

12,508. ಈ ಪಟ್ಟಣ ಪುರಸಭಾಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ, ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರ, ವಿದ್ಯುತ್ತು, ಅಂಚೆ, ತಂತಿ ಮುಂತಾದ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪಿನ ಸಂಸ್ಕರಣ ಮತ್ತು ರಫ್ತು ಈ ಊರಿನ ಪ್ರಮುಖ ಉದ್ಯಮಗಳಲ್ಲೊಂದು. **(ಎಸ್ಎ.ಎನ್.)**

ಸದಾಶಿವ, ಕೆ.: 1933–77. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಣ್ಣಕಥೆಗಾರರು. ಪ್ರಗತಿಶೀಲ ಕಥಾಮಾರ್ಗ ಕ್ಷೀಣಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಹೊಸ ದನಿಯನ್ನು ಮತ್ತು ಹೊಸ ಆಯಾಮವನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟವರು. ನವ್ಯ ಪರಂಪರೆಯ ಆರಂಭಿಕ ಕಥೆಗಾರರಲ್ಲಿಯೂ ಇವರು ಪ್ರಮುಖ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದು ಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರು 1933ರಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೊಪ್ಪದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಅಗೆದರೆ ಸಿಕ್ಕುವುದು ಮಣ್ಣಲ್ಲ (1952) ಇವರ ಮೊದಲ ಕಥೆ. ನಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿ ನೀರು ಬಂದಿತು (1958) ಇವರಿಗೆ ಹೆಸರು ತಂದುಕೊಟ್ಟ ಮೊದಲ ಕಥಾಸಂಕಲನ. ಅಪರಿಚಿತರು (1971) ಇವರ ಇನ್ನೊಂದು ಕಥಾಸಂಕಲನ. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭ್ಯವಾಗಿದೆ. 'ನಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿ ನೀರು ಬಂದಿತು' ಕಥೆ ಇಂಗ್ಲಿಷ್, ಹಿಂದಿ, ಮಲೆಯಾಳಂ ಭಾಷೆಗಳಿಗೆ ಅನುವಾದಗೊಂಡಿದೆ. 'ರಾಮನ ಸವಾರಿ ಸಂತೆಗೆ ಹೋದದ್ದು' ಇವರ ಮತ್ತೊಂದು ಶ್ರೇಷ್ಠ ಕಥೆ. ಇದು ಟೆಲಿಚಿತ್ರವಾಗಿದೆ. ಬಿ.ಸಿ.ರಾಮಚಂದ್ರ ಶರ್ಮರು ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಪೆಂಗ್ವಿನ್ ಸಂಸ್ಥೆ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ 'ಫ್ರಂ ಕಾವೇರಿ ಟು ಗೋದಾವರಿ' ಸಂಕಲನದಲ್ಲಿ ಈ ಕಥೆಯೂ ಸೇರಿದೆ.

ಇವರು ಬರೆದದ್ದು ಒಟ್ಟು ಇಪ್ಪತ್ತೂರು ಕಥೆಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ. ವ್ಯಕ್ತಿ ಕೇಂದ್ರಿತ ನೆಲೆಯಿಂದ ಸಮಾಜವನ್ನು ಶೋಧಿಸುವುದು ಇವರ ಕಥೆಗಳ ಮುಖ್ಯ ಧ್ಯೇಯ. ಗಂಡು–ಹೆಣ್ಣಿನ ಸಂಬಂಧ ಶೋಧನೆ ಮತ್ತೊಂದು ಹುಡುಕಾಟ. ಇಂಥ ಶೋಧನೆಗೆ ತಾಯಿ–ಮಕ್ಕಳು, ಗಂಡ–ಹೆಂಡತಿ, ಗೆಳೆಯ–ಗೆಳತಿಯರ ಸಂಬಂಧ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಳವಡಿಸಿ ಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಆಶಯ ಹಾಗೂ ಕಲ್ಪನೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಜದ ಕಟುವಾಸ್ತವಗಳು ಘರ್ಷಣೆಗೊಳಗಾಗುತ್ತವೆ. ಆ ಮೂಲಕ ಕಟುವಾಸ್ತವದ ವ್ಯಂಗ್ಯ ತೆರೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಸದಾಶಿವರ ಕಥಾನೆಲೆ ಇರುವುದೇ ಇಲ್ಲಿ.

ವಿಮರ್ಶಕರಾದ ಜಿ.ಎಸ್. ಆಮೂರ್ ಅವರು ಪ್ರಿಸಂ ಪುಸ್ತಕಗಳ ಕಥಾಮಾಲಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇವರ ಸಮಗ್ರ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ (1998). ಮೈಸೂರು ನಗರದ ಜೆ.ಎಸ್.ಎಸ್. ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾಗಿ ಇವರು ಅನೇಕ ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಇವರು ಸೇವೆಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗಲೆ ತಮ್ಮ ನಲವತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು (1977). **(ಎಸ್.ಬಿಎಚ್ಎ.)**

ಸದಾಶಿವ ಒಡೆಯರ: 1924–96. ಶಿಕ್ಷಣ ತಜ್ಞ, ದಕ್ಷ ಆಡಳಿತಗಾರ, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ರೂವಾರಿಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬರು. ಇವರು ಇಂದಿನ ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚೌಡದಾನಪುರದಲ್ಲಿ 1924 ಆಗಸ್ಟ್ 7ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಹಾವೇರಿ, ಧಾರವಾಡ, ಬೆಳಗಾಂವಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರು. ಧಾರವಾಡದ ಕರ್ನಾಟಕ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ವೃತ್ತಿ ಜೀವನ ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕುಲಸಚಿವರಾಗಿ ಕಾಲು ಶತಮಾನ ಕಾಲ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಅದೇ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕುಲಪತಿಯಾಗಿಯೂ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು (1978–83). ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ಇವರದು ಬಹುಮುಖ ಸೇವೆ. ಕನ್ನಡ ಹಾಗೂ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಎರಡೂ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೃತಿ ರಚಿಸಿರುವ ಇವರು ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆ, ಪ್ರಬಂಧ, ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಕನ್ನಡಲ್ಲಿ ಬರೆದ ರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮ ಎಂಬ ಕೃತಿ ಇತರ ಭಾರತೀಯ ಭಾಷೆಗಳಿಗೆ ಭಾಷಾಂತರಗೊಂಡಿದೆ. ಉತ್ತಂಗಿ ಚೆನ್ನಪ್ಪ, ಡಾ.ಆರ್.ಬಿ. ಪಾಟೀಲ, ಪ್ರೊ. ಅರ್ಮೆಂಡೊ ಮೇನೇಜಿಸ್ ಇವು ಇವರು ರಚಿಸಿದ ಇತರ ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆಗಳು. ಜೀವನಕಲೆ, ಅಮೃತ ಜೀವನ, ರವೀಂದ್ರ ದರ್ಶನ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸುಂದರ ಲಲಿತ ಪ್ರಬಂಧಗಳಿವೆ. ಇವರು ಇಂಗ್ಲಿಷಿನಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದ ದ ರೈಟ್ ಆಫ್ ಅದರ್ ಡೇಸ್, ಟ್ರೇಲಿಂಗ್ ಕ್ಲೌಡ್ಸ್, ಸ್ಕೈಕ್ಸ್ ಆಫ್ ವೈಟ್ಸ್, ರಿಪಲ್ಲಿ ಇನ್ ದಿ ಲೇಕ್ ಕೃತಿಗಳು ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿವೆ. ಜೋನ್ ಆಫ್ ಆರ್ಕ್ ಮತ್ತು ಇತರ ನಾಟಕಗಳು ಇವರು ರಚಿಸಿದ ನಾಟಕಗಳ ಸಂಕಲನ ಗ್ರಂಥ. ಇವರು ಬಸವೇಶ್ವರ ಅಷ್ಟ ಶತಮಾನೋತ್ಸವ ಸಂಪುಟವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರಿಗೆ ಸವಿಸಂಚಯ ಎಂಬ ಅಭಿನಂದನ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಅಭಿಮಾನಿಗಳು ಹಾಗೂ ಗೆಳೆಯರು ಅರ್ಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹಂಪಿಯ ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ನೀಲಿನಕ್ಷೆಯನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ವರದಿ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಹಿರಿಮೆಯೂ ಇವರದಾಗಿದೆ. ಇವರು 1996ರ ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್‌ನಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. **(ಜಿ.ಎಂ.ಎಚ್.)**

ಸದಾಶಿವಗಡ: ಉತ್ತರಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಕಾರವಾರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸಮುದ್ರ ತೀರದ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಬಂದರು. ಕಾರವಾರದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಕಾಳಿನದಿಯ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿದೆ. ಕಾರವಾರ ಮತ್ತು ಸದಾಶಿವಗಡದ ಮಧ್ಯೆ ಕಾಳಿ ನದಿ ಹರಿದು ಅರಬ್ಬಿ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರುವುದು. ಕಾರವಾರದಿಂದ ಸದಾಶಿವಗಡಕ್ಕೆ ಹೋಗಲು ಕಾಳಿನದಿ ಮುಖವನ್ನು ದೋಣಿಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ದಾಟಬಹುದು. ಈಗ ಈ ನದಿಗೆ ಸೇತುವೆ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲಿನ ಕೋಟೆಯನ್ನು 17ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಸೋದೆಯ ಒಂದನೆಯ ಸದಾಶಿವನಾಯಕ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಸುಂಕೇರಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಇಂಗ್ಲಿಷರಿಂದ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಸದಾಶಿವನಾಯಕ ಇಲ್ಲಿ ಮೂರು ಸುತ್ತಿನ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ; ಹಾಗಾಗಿ ಈ ಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಸದಾಶಿವಗಡ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂತೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಹಳೆಯ ಕಾಲದ ತೋಪುಗಳು, ಬಾವಿ, ಪಾಣಿಕಿಲ್ಲಾ ಬಾಳೆಕಿಲ್ಲಾ ಕೊತ್ತಲುಗಳು ಮತ್ತು ಕಿಂಡಿಗಳನ್ನು ಈಗಲೂ ಕಾಣಬಹುದು. ಹಿಂದೆ ಸದಾಶಿವಗಡಕ್ಕೆ ಬಾಳೆಕಿಲ್ಲೆ ಎಂಬ ಹೆಸರಿತ್ತೆಂದೂ 9ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಅರಬರ

ಹಡಗುಗಳು ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದವೆಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇಂಗ್ಲಿಷರ ಹಳೆಯ ದಾಖಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಊರಿನ ಹೆಸರು ಚಿಟ್ಕುಳೆ ಎಂದಿದೆ. 1514ರ ಸುಮಾರಿಗೆ ಬಂದ ಪೋರ್ಚುಗೀಸಿನ ಬಾರ್ಬೋಸ ಎಂಬ ಪ್ರವಾಸಿ ಇದನ್ನು ಸಿಂತಾಕಾರಾ ಎಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾನೆ. 1673ರಿಂದ 1675ರ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅಂಕೋಲ ಮತ್ತಿತರ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಬಿಜಾಪುರದ ಕೊನೆಯ ರಾಜನಿಂದ ಶಿವಾಜಿ ಕಸಿದುಕೊಂಡು ಸದಾಶಿವಗಡ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆನ್ನುವರು. ವಿದೇಶಿ ಪ್ರವಾಸಿ ಫ್ರಾಯರ್ ಎಂಬಾತ 1675–1676ರ ಸುಮಾರಿಗೆ ಈ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿದ್ದ. ಶಿವಾಜಿ ಈ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಬಂದ ಅನಂತರ ಭವಾನಿ ದೇವತೆಯ ಉಪಾಸನಾಪದ್ಧತಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದು ದುರ್ಗಾದೇವಿ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಲಾಯಿತು. ಕಲ್ಯಾಣದಿಂದ ವಲಸೆ ಬಂದ ಕೊಂಕಣ ಮರಾಠರು, ಕಾರವಾರದಲ್ಲಿ ಮುಸಲ್ಮಾರೊಡನೆ ಜಗಳವಾಡಿ ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸದಾಶಿವಗಡದಲ್ಲಿ ಬಂದು ನೆಲೆಸಿದರೆನ್ನುವರು. ಇಲ್ಲಿಯ ಮುಸಲ್ಮಾನರು ಗೋವೆಯಿಂದ ಬಂದವರೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. 9ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಸುಮಾರಿಗೆ ಶಹಾ ಕರಿಮುದ್ದಿನ್ ಎಂಬುವವನು ಸದಾಶಿವಗಡದಲ್ಲೆ ನೆಲೆಸಿ, ಇಸ್ಲಾಮ್ ಧರ್ಮವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿದ. ಅವನ ಸಮಾಧಿ ಇಲ್ಲಿನ ಒಂದು ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ಈಗಲೂ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹಿಂದುಗಳೂ ಭಾಗವಹಿಸುವ ಉರುಸ್ ಪ್ರತಿ ವರ್ಷ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಮನೊತ್ರಿ ದಿಬ್ಬದಲ್ಲಿ ದಸರ ಉತ್ಸವವನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಕೂಡಿ ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಸದಾಶಿವಗಡದಲ್ಲಿ ಮೀನುಗಾರಿಕೆ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ಯಮ. ಇಲ್ಲಿಂದ ಮೀನು, ಗೇರುಬೀಜ, ಕಟ್ಟಿಗೆ ಹೊರಕ್ಕೆ ರಫ್ತಾಗುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿಂದ ಗೋವೆಗೆ ವಾಹನ ಸೌಕರ್ಯವಿದೆ. (ಆರ್.ಜಿ.ಆರ್.)

ಸದಾಶಿವನಾಯಕ: ಕೆಳದಿ ವಂಶದ ಎರಡನೆಯ ಅರಸು (ಸು.1530–67). ಚೌಡಪ್ಪ ಮತ್ತು ಅವನ ಹೆಂಡತಿ ತಿರುಮಮ್ಮ ಇವರ ಮಗ. ವಿಜಯನಗರದ ರಾಮರಾಯನ ಆದೇಶದಂತೆ ಈತ ಬಿಜಾಪುರದ ಆದಿಲ್ ಷಾನ ವಿರುದ್ಧ ಸೆಣಸಿದ. ಅವನನ್ನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸೋಲಿಸಿದ್ದಲ್ಲದೆ ಮುಂದೆ ಕಲ್ಯಾಣದ ಕೋಟೆಯನ್ನೂ ಗೆದ್ದ (ಸು.1549). ಈ ಯಶಸ್ಸಿನಿಂದ ಸಂತೃಪ್ತನಾದ ರಾಮರಾಯ ಸದಾಶಿವನಾಯಕನಿಗೆ ರಾಮನಾಯಕ ಮತ್ತು ಕೋಟೆಕೋಲಾಹಲ ಎನ್ನುವ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಇವನನ್ನು ಚಂದ್ರಗುತ್ತಿ, ಬಾರಕೂರು ಮತ್ತು ಮಂಗಳೂರುಗಳಿಗೆ ಸುಬೇದಾರನನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿದ.

ರಾಮರಾಯ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಸದಾಶಿವನಾಯಕನನ್ನು ಬಿದರೆಯ ಸುಲ್ತಾನನ ವಿರುದ್ಧ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಕಳಿಸಿದ. ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಜಯ ಗಳಿಸಿದ್ದಕ್ಕೆ ಸದಾಶಿವನಿಗೆ ಅರಸನಿಂದ ಶತ್ರುಸಪ್ತಾಂಗಹರಣನೆನ್ನುವ ಬಿರುದು ಮತ್ತು ಅರುಣಧ್ವಜ, ವಾದ್ಯಪಂಚಕವೆನ್ನುವ ಬಹುಮಾನಗಳು ದೊರೆತವು ಎಂದು ಶಿವತತ್ತ್ವ ರತ್ನಾಕರ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ತರುವಾಯ ರಾಮರಾಯ ಇವನನ್ನು ತುಳುನಾಡು ಮತ್ತು ಕೇರಳಗಳಲ್ಲಿಯ ದಂಗೆಕೋರರನ್ನು ಸದೆಬಡಿಯಲು ಕಳಿಸಿದ. ಸದಾಶಿವನಾಯಕ ಬಂಕಾಪುರದ ಮಾದರಸನನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿದು ಕೆಳದಿ ರಾಜ್ಯದ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿದ. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತಾರವಾಯಿತು. 1563ರ ಒಂದು ಶಾಸನದಿಂದ ಇವನ ರಾಜ್ಯ ಆರಗ, ಬಾರಕೂರು, ಮಂಗಳೂರು ಸೀಮೆಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತೆಂದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಈತ ಕೆಳದಿ, ಇಕ್ಕೇರಿ, ಕವಲೆದುರ್ಗ ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಕೆಳದಿಯಿಂದ ಇಕ್ಕೇರಿಗೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಿದ.

ಸದಾಶಿವನಾಯಕ ಮಹಾಯೋಧನಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ರಕ್ಷಕನೂ ಪ್ರಜಾಹಿತತತ್ಪರನೂ ಆಗಿದ್ದ. ಶಿವಭಕ್ತನಾಗಿದ್ದ ಈತ ಜಂಗಮರಿಗೆ ಅನೇಕ ದಾನಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ. ಕುಶಾವತಿ ನದೀತೀರದ ಮೇಲೆ ಸದಾಶಿವಪುರ ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ಅದರಲ್ಲಿ ಶ್ರೋತ್ರಿಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ವೃತ್ತಿಸ್ವಾಸ್ಥ್ಯಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟ. ಇಕ್ಕೇರಿಯಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಕೆಳದಿಯ ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ನಂದಿಮಂಟಪವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ಪಾರ್ವತಿದೇವಿಯ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ಮಾಡಿಸಿದ.

ಕೆಳದಿಯಲ್ಲಿ ಜಂಗಮಮಠವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಕುಕ್ಕೆಯ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಒಂದು ಗ್ರಾಮವನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಿದ. 1557ರ ಶಾಸನದಿಂದ ಈತ ಜೈನರಿಗೂ ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದ ಸಂಗತಿ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈತ ಕೆಳದಿ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಭದ್ರ ಬುನಾದಿ ಹಾಕಿದನಲ್ಲದೆ, ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಸಂರಕ್ಷಣೆಯ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ. (ಜಿ.ಎಸ್.ಡಿ.)

ಸದಾಶಿವರಾಯ: ವಿಜಯನಗರದ ತುಳುವ ವಂಶದ ರಾಜ (1543–70). ಅಚ್ಯುತರಾಯನ ತಮ್ಮ ರಂಗನ ಮಗ. ಅಚ್ಯುತರಾಯನ ಮರಣಾನಂತರ (1542) ಆತನ ಮಗ ವೆಂಕಟಾದ್ರಿಗೆ ಪಟ್ಟವಾಯಿತು. ಇದನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿ ಸಿಂಹಾಸನಕ್ಕಾಗಿ ಉಗ್ರ ಕದನ ನಡೆಯಿತು. ಇದರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪಕ್ಷ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಅಳಿಯನಾದ ರಾಮರಾಯನದು ಬಹು ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಯಾಗಿದ್ದ ಆತ ಸದಾಶಿವರಾಯನಿಗೆ ಪಟ್ಟಕಟ್ಟಿದ (1543). ಆಗ ಸದಾಶಿವರಾಯ ಇನ್ನೂ ಯುವಕನೂ ರಾಜಕೀಯದಲ್ಲಿ ಅನುಭವವಿಲ್ಲದವನೂ ಆಗಿದ್ದರಿಂದ, ರಾಜಕೀಯದಲ್ಲಿ ಪಳಗಿದವನೂ ಸಮರ್ಥನೂ ಮಹತ್ತ್ವಾಕಾಂಕ್ಷಿಯೂ ಆಗಿದ್ದ ರಾಮರಾಯ ಈ ಸದವಕಾಶವನ್ನು ತನ್ನ ಸ್ವಾರ್ಥಸಾಧನೆಗೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡ. ಸದಾಶಿವರಾಯ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ನಾಮಮಾತ್ರ ಅಧಿಪತಿಯಾದ. ಅದರ ಆಡಳಿತ, ಅಧಿಕಾರದ ಸೂತ್ರಗಳೆಲ್ಲ ರಾಮರಾಯನ ವಶಕ್ಕೆ ಹೋದವು. ಆತ ಸುಮಾರು ಏಳು ವರ್ಷ (1543–50) ತಾನು ರಾಜಕುಮಾರನ ಪಾಲಕ, ಪ್ರತಿನಿಧಿಯೆಂದು ರಾಜ್ಯಭಾರ ಮಾಡಿದ. ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿ ವಯಸ್ಸಿಗೆ ಬಂದ ಸದಾಶಿವರಾಯ ತನ್ನ ಬಾಧ್ಯತೆಯ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಕಾರ್ಯಗತಗೊಳಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ. ಇದನ್ನು ಸೈರಿಸಲಾರದೆ ರಾಮರಾಯ ಸದಾಶಿವರಾಯನನ್ನು ರಾಜ್ಯಾಧಿಕಾರದಿಂದ ಅಗಲಿಸಿ ಬಂಧನದಲ್ಲಿಟ್ಟು ಸ್ವಯಂ ಸಾಮ್ರಾಟನಂತೆ ವೈಭವದಿಂದ ಸರ್ವಾಧಿಕಾರಿ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದ. ಮುಂದೆ ಸುಮಾರು ಹದಿನೈದು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಸಮಸ್ತ ರಾಜಕೀಯ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳನ್ನು ಉತ್ತರೋತ್ತರ ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಯಾಗಿ ಊರ್ಜಿತಗೊಳಿಸಿದ ರಾಮರಾಯ ರಕ್ಕಸತಂಗಡಿಯ ಮಹಾಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ (1565) ಪರಾಜಯ ಹೊಂದಿ ಹತನಾದ. ಇದರ ಪರಿಣಾಮದಿಂದ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಕುಗ್ಗಿತು. ರಾಮರಾಯ ಸತ್ತರೂ ಸದಾಶಿವರಾಯನ ಕಷ್ಟಕಾಲ ಕೊನೆಗೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲ. ರಾಮರಾಯನ ತರುವಾಯ ವಿಜಯನಗರದ ಶಾಸನಾಧಿಕಾರ ಆತನ ತಮ್ಮನೂ ಪ್ರಧಾನಮಂತ್ರಿಯೂ ಆಗಿದ್ದ ತಿರುಮಲನ ವಶಕ್ಕೆ ಹೋಯಿತು. ಸದಾಶಿವರಾಯ ಹಿಂದಿನಂತೆ ರಾಜಬಂದಿಯಾಗಿಯೇ ಉಳಿದ. ಈತ ಜೀವಿಸಿರುವ ತನಕ ವಿಜಯನಗರದ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂಬ ತಿರುಮಲನ ಹೆಬ್ಬಯಕೆ ಈಡೇರುವಂತಿರಲಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಸದಾಶಿವ ಪ್ರಾಣಕಳೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಯಿತು (1570). ಅನಂತರ ಆರವೀಡು ವಂಶದ ತಿರುಮಲ ಯಾವ ಅಡಚಣೆಯೂ ಇಲ್ಲದೆ ವಿಜಯನಗರದ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನೇರಿದ. (ಪಿ.ಬಿ.ಡಿ.)

ಸದ್ಬೋಧಚಂದ್ರಿಕೆ: ಸನಾತನ ಧರ್ಮಪ್ರಚಾರದ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ 1908ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆ. ಹಾವೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಗಡಿಯ ಬಳಿಯ ಆನಂದವನ ಎಂಬ ಆಶ್ರಮ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಸ್ಥಾಪಕ ಶೇಷಾಚಲ ಸಾಧುಗಳು ಇದರ ಮೂಲ ಪ್ರಚೋದಕರು. ವೆಂಕಟೇಶ ತಿರಕೊ ಕುಲಕರ್ಣಿ (ಗಳಗನಾಥ) ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಮೊದಲ ಸಂಪಾದಕರು.

ಗಳಗನಾಥರ ಆರಂಭದ ಹತ್ತಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಾದಂಬರಿಗಳು ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಮೂಲಕ ಪ್ರಕಟವಾದವು. ಕನ್ನಡ ಜನತೆಯಲ್ಲಿ ವಾಚನಾಭಿರುಚಿಯನ್ನು ಬೆಳೆಸುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಹೊಸಗನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯ ದಿಶೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಪತ್ರಿಕೆ ದುಡಿದಿದೆ. 1916ರಲ್ಲಿ ಗಳಗನಾಥರು ನಿವೃತ್ತರಾದ ಮೇಲೆ ವೈ.ಜಿ.ಕುಲಕರ್ಣಿಯವರೂ ಅನಂತರ ಭಿ.ಪ.ಕಾಳೆ ಅವರೂ ಇದರ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರು. ಅನಂತರದ ಸಂಪಾದಕರು ಚಿದಂಬರ ಮೂರ್ತಿ ಚಕ್ರವರ್ತಿ. ಡೆಮಿ ಅಷ್ಟದಳಾಕಾರದ ಸಂಚಿಕೆಯ ಪುಟಗಳು ಸುಮಾರು ನಲವತ್ತು.

(ಬಿ.ಕೆ.)

ಸನ್ನತಿ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿಯೇ ಅತ್ಯಂತ ಕುತೂಹಲಕರವಾದ, ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಬೌದ್ಧ ನಿವೇಶನವುಳ್ಳ ಸ್ಥಳ. ಮದರಾಸು–ಮುಂಬಯಿ ರೈಲುಹಾದಿಯಲ್ಲಿರುವ ನಲ್ವಾರ್ ರೈಲುನಿಲ್ದಾಣದಿಂದ 18 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಭೀಮಾನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,595. ಇಲ್ಲಿರುವ ಚಂದ್ರಲಾಂಬಾ ದೇವಾಲಯದಿಂದಾಗಿ ಈಗಲೂ ಈ ಗ್ರಾಮ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಯಾತ್ರಾಸ್ಥಳವಾಗಿದ್ದು ಹೆಚ್ಚಿನ ಯಾತ್ರಿಕರನ್ನಾಕರ್ಷಿಸುತ್ತಿದೆ. ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಒಮ್ಮೆ ಇಲ್ಲಿ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಭೀಮಾನದಿ ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಕೊಂಡಿಯಂತೆ ಸುತ್ತು ಹಾಕಿ ಮುಂದೆ ಹರಿಯುವುದಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ತಕ್ಕಷ್ಟು ಆಳವಾಗಿಯೂ ಇದ್ದು ಜಲದುರ್ಗದಂತೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಇತಿಹಾಸದ ಆರಂಭದ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಜನವಸತಿ ಇದ್ದು ಸಾತವಾಹನರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಕ್ಕಷ್ಟು ದೊಡ್ಡದಾದ ಬೌದ್ಧ ಜನವಸತಿ ಇದ್ದು ಸಾತವಾಹನರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಕ್ಕಷ್ಟು ದೊಡ್ಡದಾದ ಬೌದ್ಧ ಕ್ಷೇತ್ರ ಬೆಳೆದು ಬಂದಿರುವುದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ. ನದಿಯ ಹಿಮ್ಮುರಿ ತಿರುವಿನ ಒಂದು ಮೂಲೆಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಸಾತವಾಹನರ ಕಾಲದ ದಪ್ಪ ಇಟ್ಟಿಗೆಯಿಂದ ನೇರವಾಗಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆಯೊಂದಿದ್ದು ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿ ಊರು ಬೆಳೆದಿರಬೇಕು. ಕಾಲಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಈ ಊರು ಬೆಳೆದು ಅಲ್ಲಿಂದ ಅರ್ಧ ಕಿಮೀಗೂ ಹೆಚ್ಚು ದೂರದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ಜನವಸತಿಯಿದ್ದ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ನಿವೇಶನವಿದೆ. ಈ ನಿವೇಶನದ ಮೇಲೆಯೇ ಈಗಿನ ಊರು ಬೆಳೆದಿದೆ. ಊರಿನ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧಸ್ತೂಪಗಳಿದ್ದ ಕುರುಹುಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ತೂಪಗಳ ನಿವೇಶನದ ಹತ್ತಿರವೇ ಚಂದ್ರಲಾಂಬಾ ದೇವಾಲಯುವಿರುವುದು.

5–6 ಚ.ಕಿಮೀ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಈ ನಿವೇಶನಗಳಲ್ಲಿ ಸಾತವಾಹನರ ಕಾಲದ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳು, ಕೆಂಪು–ಕಪ್ಪು ಹೊಳಪಿನ ಮಡಕೆ ಚೂರುಗಳು, ಮೃಣ್ಮೂರ್ತಿಗಳು, ಆಟಿಕೆಗಳು, ಮಣಿಗಳು, ಇತರ ಅವಶೇಷಗಳು ಹೇರಳವಾಗಿ ಚೆಲ್ಲಾಡಿವೆ. ಅಚ್ಚಿನಲ್ಲಿ ತಯಾರಿಸಿದ ಟೊಳ್ಳಾದ ಮೃಣ್ಮೂರ್ತಿಗಳು ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿವೆ. ಕಿರು ಪ್ರಮಾಣದ ಈ ಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಕ್ಷಯಕ್ಷಿಯರು, ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷ ಮೂರ್ತಿಗಳು, ತಮಟೆ ಬಾರಿಸುವವ, ಆನೆ, ಕುದುರೆ, ಸಿಂಹ, ಗೂಳಿ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಇದ್ದು ರಚನೆ, ಮಾಟ, ಅಂಗಸೌಷ್ಠವಗಳಿಂದ ಅಲಂಕರಣ ಆಭರಣಗಳು ಶಿರೋಭೂಷಣಗಳು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಬಿಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಸ್ತೂಪಗಳಿದ್ದ ನಿವೇಶನದಲ್ಲಿ ಅದರ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲೂ ನಾಶವಾಗಿರುವ ಬೌದ್ಧಸ್ತೂಪದ ನೂರಾರು ಅವಶೇಷಗಳು, ಶಿಲ್ಪಗಳು ಹರಡಿವೆ. ಹೊಲಗಳಲ್ಲಿ, ಮನೆಗಳ ಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ, ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ, ನದಿಗೆ ಹಾಕಿಸಿರುವ ಸೋಪಾನಪಂಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ, ಎಲ್ಲೆಂದರಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧಶಿಲ್ಪದ ತುಣುಕುಗಳು, ಅವಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಶಾಸನಗಳು, ಕಟ್ಟಡದ ಕಲ್ಲುಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳೊಂದಿಗೆ ಸ್ತೂಪವೊಂದಿದ್ದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೇ ಈಚೆಗೆ ಕಟ್ಟಿರುವ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕದಾದ ದುರ್ಗಿಯ ಗುಡಿಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದು ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಸ್ತೂಪಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಮತ್ತು ಇತರ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನೇ. ಇಲ್ಲಿದ್ದ ಸ್ತೂಪ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಾಶವಾಗಿದ್ದು ಅದರ ವೃತ್ತಾಕಾರದ ವಿನ್ಯಾಸದ ತಳಹದಿ ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿದೆ ಮತ್ತು ಗುಂಡಾಗಿ ಮೇಲೆದ್ದಿರಬಹುದಾದ ಸ್ತೂಪದ ಅಂಡಭಾಗದ ಹೊರಮೈಗೆ ಸೇರಿಸಿದ್ದ ಕೆಲವು ಶಿಲ್ಪಗಳು ಮಾತ್ರ ಅವುಗಳು ಮೂಲದಲ್ಲಿದ್ದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೇ ಉಳಿದಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಫಲಕದ ಮೇಲೆ ಸಂತೋಷದಿಂದ ಚಿಮ್ಮಿ ನೆಗೆಯುತ್ತಿರುವ ಕೊಬ್ಬಿದ ಕೋಣ, ಅದನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸುತ್ತಿರುವ ರೆಕ್ಕೆಯುಳ್ಳ ಕುದುರೆಗಳಿದ್ದು ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಶಿಲ್ಪಿಸಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈಗಿನ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಆ ಸ್ತೂಪದ ರೂಪರೇಖೆಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸುವುದು ಅಸಾಧ್ಯವಾದರೂ ಅದು ಗುಂಡಾಗಿ ಮೇಲೆದ್ದಿದ್ದು ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದಲೇ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿ ಹೊರಮುಖಕ್ಕೆ ನಯಗೊಳಿಸಿದ ಶಿಲ್ಪಿಸಿದ ಚಪ್ಪಡಿಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಲಾಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿಯಲವಕಾಶವಿದೆ. ಅಮರಾವತಿ, ನಾಗಾರ್ಜುನ ಕೊಂಡಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದಂತೆ ಈ ಸ್ತೂಪಕ್ಕೂ ಆಯಕಸ್ತಂಭಗಳನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿದ್ದರೆಂಬುದು ಅಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಕೆಲವು ಆಯಕಸ್ತಂಭಗಳಿಂದ ಊಹಿಸಬಹುದು. ಆದರೆ ಕಟಾಂಜನಗಳಿದ್ದುವೇ ಎಂಬುದನ್ನು ಹೇಳಲಾಗದು. ಸ್ತೂಪದಲ್ಲಿ ಧಾತುಗರ್ಭವಿದ್ದ ಶಿಲಾಸಂಪುಟವೂ ಒಡೆದು ಬಿದ್ದಿದೆ. ಗುಂಡಾದ ಈ ಶಿಲಾಸಂಪುಟದ ಮೂರು ಕಡೆ ಬಹುಶಃ ಅದನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದ ಭಕ್ತರ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿದೆ. ಹೊಲವೊಂದರಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಿದ್ದ ಆಯಕಸ್ತಂಭವೊಂದರ ಮೇಲೆ ಸುಖಾಸೀನರಾಗಿ ಕುಳಿತ ದಂಪತಿಗಳಿದ್ದು ಅವರ ಉಪಚಾರಕ್ಕಾಗಿ ಕಾದಿರುವ ಇಬ್ಬರು ಸೇವಕ–ಸೇವಕಿಯರ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಅದರ ಕೆಳಗೆ ಬಿಡಿಸಿದೆ. ತೆಳುವುಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಬಿಡಿಸಿದ್ದು ಮುಖದಲ್ಲಿ ಮಿನುಗುವ ಮಂದಹಾಸ, ಪಾನಪಾತ್ರೆ ಹಿಡಿದ ಗಂಡು ಕುಳಿತಿರುವ ವಿಲಾಸಭಂಗಿ, ಸುಖಲೋಲುಪತೆಗಳನ್ನು ಹೊಮ್ಮಿಸುವ ಅಂಗಸೌಷ್ಠವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಸಂವೇದನಾಶೀಲತೆಯುಳ್ಳ ಜೀವಂತಶಿಲ್ಪವನ್ನಿಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಸುತ್ತಮುತ್ತಲೂ ಹರಡಿರುವ ಶಿಲ್ಪಫಲಕಗಳಲ್ಲಿ ಬೋಧಿವೃಕ್ಷ ಸಿಂಹಾಸನ ಮತ್ತು ಬುದ್ಧಪಾದಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಶಿಲ್ಪ; ಬುದ್ಧನ ಜನನ; ನಂದಿವಿಶಾಲಜಾತಕವೇ ಮೊದಲಾದ ಜಾತಕಕಥೆಗಳಿವೆ; ದತ್ತಿ ಬಿಟ್ಟವರ ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ; ಛಾಯಾ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ; ಬನವಾಸಿಯ ನಾಗಶಿಲ್ಪದಂತಿರುವ, ಆದರೆ ಶಾಸನವಿಲ್ಲದ ನಾಗರಕಲ್ಲುಗಳೂ ಇವೆ. ಗುಂಡುಪದ್ಮಗಳೂ ಅರೆಪದ್ಮಗಳೂ ಇವೆ. ಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಅಷ್ಟೇನೂ ಅನುಕೂಲವಲ್ಲದ ಮತ್ತು ಉತ್ತಮ ದರ್ಜೆಯದೂ ಅಲ್ಲದ ಹಸುರು ಬೆರೆತ ಬಿಳಿಯ ಸುಣ್ಣಕಲ್ಲನ್ನು ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗೆ ಬಳಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರೂ ಅಮರಾವತಿಯ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸೊಗಸನ್ನು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ತೆಳುವುಬ್ಬಿನಲ್ಲಿಯೇ ಆದರೂ ಸಾಂಸಾರಿಕ ಚಿತ್ರಣಗಳಿರುವ

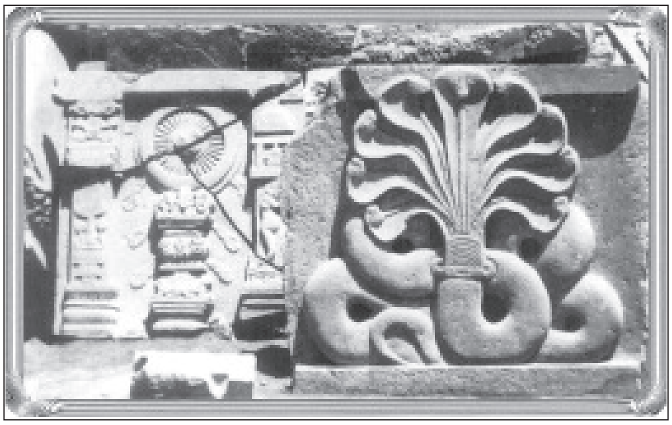

ಧರ್ಮ ಚಕ್ರ ಮತ್ತು ಮುಚಲಿಂದ ನಾಗ, 1–2ನೆಯ ಶತಮಾನ

ಕೆಲವು ಫಲಕಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಮಂತ ವರ್ಗದ ಗಂಡುಹೆಣ್ಣುಗಳ ವಿಲಾಸ ರಸಿಕತೆಗಳನ್ನು, ಮಧುರ ಭಾವನೆಗಳನ್ನು ಮೂರ್ತಿಗಳ ಬಾಗು ಬಳಕುಗಳಲ್ಲಿ ತಂದಿರುವ ರೂವಾರಿಗಳ ಜಾಣ್ಮೆ ಮೆಚ್ಚುವಂಥದು.

ಇಲ್ಲಿ ಸು.50 ಚಿಕ್ಕ ಶಾಸನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕವು ಕೇವಲ ತುಂಡು ಶಾಸನಗಳು. ಲಿಪಿಯ ಆಧಾರದಿಂದ ಇವು ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ. ಸು. 1ನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ. 3ನೆಯ ಶತಮಾನದವರೆಗಿನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರುತ್ತವೆ. ಎರಡು–ಮೂರು ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಉಳಿದುವು ಬ್ರಾಹ್ಮೀಲಿಪಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಪ್ರಾಕೃತ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಇವುಗಳೊಂದಿಗೆ ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳೂ ಉಂಟು. ಬ್ರಾಹ್ಮೀಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಗಿರಿಜತಣಕ, ಸಿವತಣಕ, ಸೋಮಪೋಸನಿಕ, ಭಟಿಬಾಲಿಕಾ, ಪುರಿಸದತ, ಗಗನಕ ಆತನ ಭಾರ್ಯೆ ರಾಮಸಿರಿಯ, ಗಹಪತಿ ಸುಲಸ, ವಣಿಯ ಸೇನಣ್ಣ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕರ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ. ಇವರು ಬಹುಶಃ ಅಲ್ಲಿನ ಸ್ತೂಪಗಳಿಗೆ ದತ್ತಿ ಬಿಟ್ಟವರಾಗಿರಬಹುದು. ಇವರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ತುಂಡು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಠೀಪುತಸಿರಿಸ .... ಎಂದಿದ್ದು ಅದು ಸಾತವಾಹನ ವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ವಾಸಿಷ್ಠೀಪುತ್ರ ಶ್ರೀಸಾತಕರ್ಣಿಯನ್ನು ಕುರಿತದ್ದಾಗಿದೆ.

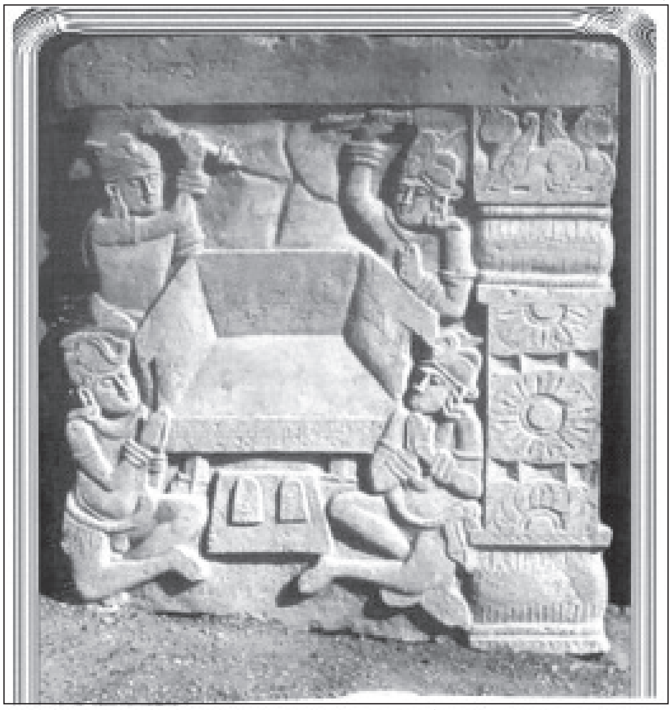
ವಜ್ರಾಸನ ಮತ್ತು ಬುದ್ಧ ಪಾದ, 1–2ನೆಯ ಶತಮಾನ

ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಎತ್ತರವಾದ ಕೆಲವು ದಿಬ್ಬಗಳಿವೆ. ಬಹುಶಃ ಸ್ತೂಪಗಳ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರಬಹುದಾದ ಇವುಗಳ ಉತ್ಖನನದಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿದ್ದ ಬೌದ್ಧ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಬಗೆಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಬೆಳಕು ಚೆಲ್ಲಬಹುದು.

ಬಹುಶಃ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮ ಇಲ್ಲಿ ಕ್ಷೀಣಿಸಿದ ಮೇಲೆ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿದೇವತೆಯ ದೇವಾಲಯವೊಂದು ಸ್ತೂಪಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರದಲ್ಲಿಯೇ ನಿರ್ಮಿತವಾಯಿತು. ಈ ದೇವಾಲಯವೂ ಮುಂದೆ ಪುನರ್ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಭಾಗಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡು ವಿಸ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಚಂದ್ರಲಾಂಬಾ ದೇವಾಲಯವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಈಗ ಆ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುವಾಡ, ಗರ್ಭಗೃಹದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ಕೋಣೆಯಲ್ಲಿ ಈಗ ಪೂಜೆಯಿಲ್ಲದೆ ಇರುವ ಬೃಹತ್ ಪ್ರಮಾಣದ ಭವ್ಯವಾದ ದೇವಿಯ ಮೂರ್ತಿ, ಕೆಲವು ಕಂಬಗಳು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಶಿಲ್ಪದ ಸುಂದರ ಮಾದರಿಗಳು. ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಎರಡು ಕಡೆಯ ದಾರವಂದಗಳು ಕೆಳಗೆ ಇರುವ ಗಣಪತಿ, ಮಹಿಷಾಸುರ ಮರ್ದಿನಿ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು; ಹಾಗೆಯೇ ಊರಿನೊಳಗೆ ಬಿದ್ದಿರುವ ತ್ರುಟಿತವಾದ ಸೂರ್ಯನ ಮೂರ್ತಿಯೂ ಇದೇ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದುದು. ಈಚೆಗೆ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಸೂಗಪ್ಪನ ಸಮಾಧಿ ಎಂಬ ಸಂತನೊಬ್ಬನ ಸಮಾಧಿಕಟ್ಟಡ ಊರಿನೊಳಗಿರುವ ಮುಸ್ಲಿಂ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿರುವ ತಗ್ಗಾದ ಗುಮ್ಮಟವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಚೌಕವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಚಿಕ್ಕದಾದ ಕಟ್ಟಡ.

(ಎಂ.ಎಚ್.)

ಸಮಂತಭದ್ರ: ಸು. 450. ದಕ್ಷಿಣ ದೇಶದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಜೈನ ಆಚಾರ್ಯರು. ಕವಿ, ಗಮಕಿ, ವಾದಿ ಮತ್ತು ವಾಗ್ಮಿ ಎಂದು ಪ್ರಖ್ಯಾತರಾದವರು. ಚಾವುಂಡರಾಯ ತನ್ನ ಚಾವುಂಡರಾಯ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಇವರನ್ನು

ಅಭಿಮತಮಾಗಿರೆ ತತ್ತ್ವಾ
ರ್ಥಭಾಷ್ಯಮಂ ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರಮಂ ಬರೆದು ವಚೋ
ವಿಭವದಿನಿಳೆಗೆಸೆದ ಸಮಂ
ತಭದ್ರ ದೇವರ ಸಮಾನರೆಂಬರುಮೊಳರೇ

ಎಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಸಮಂತಭದ್ರರನ್ನು ಇವರು ಭಸ್ಮಕ ರೋಗವನ್ನು ನಾಶ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಪದ್ಮಾವತೀದೇವಿಯಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾದ ಪದವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಮಂತ್ರಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಚಂದ್ರಪ್ರಭಜಿನನನ್ನು ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡಿ ಕಲಿಯುಗದಲ್ಲಿ ಜಿನಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದರು. ವಾದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಪಾಟಲೀಪುತ್ರನಗರ, ಮಾಳವದೇಶ, ಸಿಂಧುದೇಶ, ಠಕ್ಕದೇಶ, ಕಾಂಚೀಪುರ, ವಿದಿಶೆ, ಕರಹಾಟಕ ದೇಶ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚಾರ ಮಾಡಿದರು. ಇವರು ವಾದಕ್ಕೆ ನಿಂತರೆ ಈಶ್ವರನಿಗೂ ನಾಲಗೆ ಬರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇವರು ಮಣಕವಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ತಪಸ್ಸು ಮಾಡಿದರೆಂದು ದೇವಚಂದ್ರನ ರಾಜಾವಳೀ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಶ್ವೇತಾಂಬರ ವೀರ ವಂಶಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಮಹಾವೀರನ ನಿರ್ವಾಣವಾದ 889ನೆಯ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ, 419ರಲ್ಲಿ ಇದ್ದರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇವರು ಉರಗಪುರದ ರಾಜಮನೆತನದವರೆಂದೂ ನಿರ್ಗ್ರಂಥ ಮುನಿಗಳಾಗಿ ದೇಶದ ಹಲವು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ವಿಹಾರ ಮಾಡಿದರೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೆಯುಂಟು. ಹಲವು ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಕವಿಗಳು ಇವರನ್ನು ಮುಕ್ತಕಂಠದಿಂದ ಹೊಗಳಿದ್ದಾರೆ. ವಾದಿಮುಖ್ಯರಾಗಿ ಪರವಾದಿಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಿ ಸ್ಯಾದ್ವಾದ ಜಿನಶಾಸನವನ್ನು ಹರಡಿಸಿದ ಹಿರಿಮೆ ಇವರದು. ತಪಸ್ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ತೀವ್ರಗಮನಶಕ್ತಿಯು ಇವರಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಿಕೆಯುಂಟು. ಇವರು ತಮ್ಮ ಮುನಿಜೀವನದಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟೋ ಕಷ್ಟನಷ್ಟಗಳನ್ನು ಸಹಿಸಿದರೆಂದು ಹೇಳುವ ಕಥೆಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಮುಂದೆ ಇವರು ತೀರ್ಥಂಕರರಾಗಿ ಹುಟ್ಟುವರೆಂಬ ಪರಂಪರೆಯು ಇವರ ಘನತೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

ಇವರು ಆಪ್ತಮೀಮಾಂಸೆ, ಯುಕ್ತ್ಯನುಶಾಸನ, ಸ್ವಯಂಭೂಸ್ತೋತ್ರ, ಜಿನಸ್ತುತಿ, ರತ್ನಕರಂಡಕ ಶ್ರಾವಕಾಚಾರ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಇವು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿದ್ದು (ಪದ್ಯ) ತಾರ್ಕಿಕ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿವೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ಜೀವಸಿದ್ಧಿ, ತತ್ತ್ವಾನುಶಾಸನ, ಪ್ರಮಾಣಪದಾರ್ಥ, ಕರ್ಮಪ್ರಾಭೃತ ಟೀಕೆ, ಗಂಧಹಸ್ತಿ, ಮಹಾಭಾಷ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಬರೆದ ಆಖ್ಯಾಯಿಕೆಗಳೂ ಸಂದರ್ಭಗಳೂ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಇವು ದೊರೆತಿಲ್ಲ.

ಆಪ್ತಮೀಮಾಂಸೆಯಲ್ಲಿ ಆಪ್ತನ ವಿಷಯದ ಚರ್ಚೆಯಿದೆ. ದೇವಾಗಮ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಆರಂಭವಾಗುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ದೇವಾಗಮಸ್ತೋತ್ರವೆಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅಕಲಂಕನ ಅಷ್ಟಶತೀ, ವಿದ್ಯಾನಂದನ ಅಷ್ಟಸಹಸ್ರೀ, ಯಶೋವಿಜಯನ ಅಷ್ಟಾದಶಸಹಸ್ರೀ ಎಂಬ ಟೀಕೆಗಳು ರಚಿತವಾಗಿವೆ. ಯುಕ್ತ್ಯನುಶಾಸನದಲ್ಲಿ 64 ಪದ್ಯಗಳಿವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಅನ್ಯಮತ ಖಂಡನವನ್ನು ಮಾರ್ಮಿಕವಾಗಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಕುರಿತು ವಿದ್ಯಾನಂದ ಒಂದು ಟೀಕೆಯನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಸ್ವಯಂಭೂಸ್ತೋತ್ರದಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ನಾಲ್ಕು ತೀರ್ಥಂಕರರ ಸ್ತುತಿಯಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ಅನೇಕ ಪೌರಾಣಿಕ ಮತ್ತು ನ್ಯಾಯದ ಸಂದರ್ಭಗಳೂ ಇದರಲ್ಲಿವೆ. ಈ ಕೃತಿಯ ಶೈಲಿ ಪ್ರೌಢವಾಗಿದೆ. ಜಿನಸ್ತುತಿ ಅಲಂಕಾರಯುಕ್ತ ಸ್ತುತಿ ಗ್ರಂಥ. ರತ್ನಕರಂಡಕ ಶ್ರಾವಕಾಚಾರ 150 ಸಂಸ್ಕೃತ ಆರ್ಯಾ ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರಾವಕರ ಆಚಾರವನ್ನು ಸುಗಮವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸುವ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ಕೃತಿ. (ಎ.ಎನ್.ಯು.)

ಸರಗೂರು: ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಹೆಗ್ಗಡದೇವನಕೋಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣ. ಕಸಬೆಯ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 14 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಕಪಿಲಾ ನದಿಯ ಬಲದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 9,931. ಇದು 1864–86ರ ವರೆಗೆ ಹೆಗ್ಗಡದೇವನಕೋಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಇದೊಂದು ಪ್ರಮುಖ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ಕೈಮಗ್ಗದ ಬಟ್ಟೆಗಳು ಮತ್ತು ಚಾಪೆಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಪುರಸಭೆಯೂ ಇದ್ದು ಒಂದು ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳು ಇವೆ. (ಎಚ್.ಪಿ.ಕೆ.)

ಸರಸ್ವತಿ: ಕನ್ನಡದ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲ ಮಹಿಳಾ ಪತ್ರಿಕೆ. 1917ರಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾಯಿತು ಆರ್. ಕಲ್ಯಾಣಮ್ಮ **(ನೋಡಿ)** ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸ್ಥಾಪಕ ಸಂಪಾದಕರು. ಇವರೊಂದಿಗೆ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದವರು ಜಿ.ಆರ್. ಲಲಿತಾ. ಕಿರೀಟ ಅಷ್ಟ ಪತ್ರಾಕಾರದ 36ರಿಂದ 48 ಪುಟಗಳ ಈ ಪತ್ರಿಕೆ ಭಾರತದ ಮಹಿಳೆಯರ ಇಹಪರ ವಿಜಯಾಭ್ಯುದಯಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಲೇಖಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲ ಸಚಿತ್ರ ಪತ್ರಿಕೆಯಾಗಿ ಮೂಡಿ ಬಂದದ್ದು ಇದರ ವಿಶೇಷ. ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಇದು ಪಕ್ಷ ಪತ್ರಿಕೆಯಾಗಿ, 1920ರ ವೇಳೆಗೆ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಯಾಗಿ ಸುಮಾರು 43 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ನಿರಂತರವಾಗಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಮುಖಪುಟದಲ್ಲಿ 'ಯತ್ರ ನಾರ್ಯಸ್ತು ಪೂಜ್ಯಂತೇ ರಮಂತೇ ತತ್ರ ದೇವತಾಃ' ಎಂಬ ಅರ್ಥಪೂರ್ಣ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಮುದ್ರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

ಮಹಿಳೆಯರು ಮನೆಯಿಂದ ಹೊರನಡೆಯುವುದೇ ಕಷ್ಟವೆನಿಸಿದ್ದ, ಮಹಿಳೆಗೆ ಹಲವಾರು ದಿಗ್ಬಂಧನಗಳನ್ನು ಹೇರಿದ್ದ ಸಾಮಾಜಿಕ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣಮ್ಮನವರು ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಹೊರಡಿಸಿದ್ದು ಹಾಗೂ ಆ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಧ್ಯೇಯ, ಅದರ ರೂಪುರೇಷೆಗಳು ಯಾರಿಗೇ ಆದರೂ ಬೆರಗು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತವೆ. ಸ್ತ್ರೀ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ಚರ್ಚೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಗಂಭೀರ ಲೇಖನಗಳು, ಸ್ತ್ರೀ ಜಾಗೃತಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುವ ತಿಳಿವಳಿಕೆ, ಮಾಹಿತಿ, ಸಾಮಾನ್ಯ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕುರಿತ ಅಂಕಣಗಳು, ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ವರದಿಗಳು, ಸಂಪಾದಕೀಯ ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು, ಹೊಸ ಅಡುಗೆಗಳ ವಿಚಾರ, ಆಹಾರ ಪಥ್ಯ, ಕೌಟುಂಬಿಕ ಸಲಹೆ, ತಿಳಿಹಾಸ್ಯದ ಚುಟುಕಗಳು, ದೇಶ ವಿದೇಶಗಳ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳು, ಮಹಿಳಾ ಪ್ರಗತಿಯನ್ನು ಬಿಂಬಿಸುವ ಹಲವು ಅನುವಾದಿತ ಲೇಖನಗಳು, ಸ್ವಾರಸ್ಯಕರವಾದ ಮಕ್ಕಳ ವಿಭಾಗದ ಲೇಖನಗಳಿಂದ ಒಡಗೂಡಿದ ಈ ಪತ್ರಿಕೆ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಗುಣಮಟ್ಟದ್ದಾಗಿತ್ತು.

ಕಲ್ಯಾಣಮ್ಮನವರೇ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದ ಶಾರದಾ ಸ್ತ್ರೀ ಸಮಾಜದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ವಾರ್ಷಿಕೋತ್ಸವಕ್ಕೆ ಆಹ್ವಾನಿಸಿದ್ದ ಎ.ಆರ್. ಬ್ಯಾನರ್ಜಿ ಅವರ ಪತ್ನಿ ನಳಿನೀದೇವಿಯವರ ಸಹಾಯಹಸ್ತದಿಂದ ಈ ಪತ್ರಿಕೆ ಆರಂಭಗೊಂಡಿತು. ರಜಪೂತ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಅಂತಶ್ಚೇತನವನ್ನು ಭಾರತೀಯ ಮಹಿಳೆಯರಲ್ಲಿ ಪುನರುಜ್ಜೀವಿಸುವ ದೃಷ್ಟಿಕೋನದ ತೀವ್ರ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯತಾ ಭಾವನೆಯನ್ನು ಮುಖ್ಯಕಾಳಜಿಯಾಗಿ ಹೊಂದಿದ್ದ ಬಂಗಾಲಿ ಪತ್ರಿಕೆ 'ಭಾರತಿ' ಈ ಪತ್ರಿಕೆಗೆ ಮಾದರಿಯಾಗಿತ್ತು. ಪತ್ರಿಕೆಯ ಹೆಸರಾದ 'ಸರಸ್ವತಿ' ಎಂಬುದು ಕೂಡ 'ಭಾರತಿ' ಎಂಬುದರ ಪರ್ಯಾಯ ನಾಮವಾಗಿದೆ.

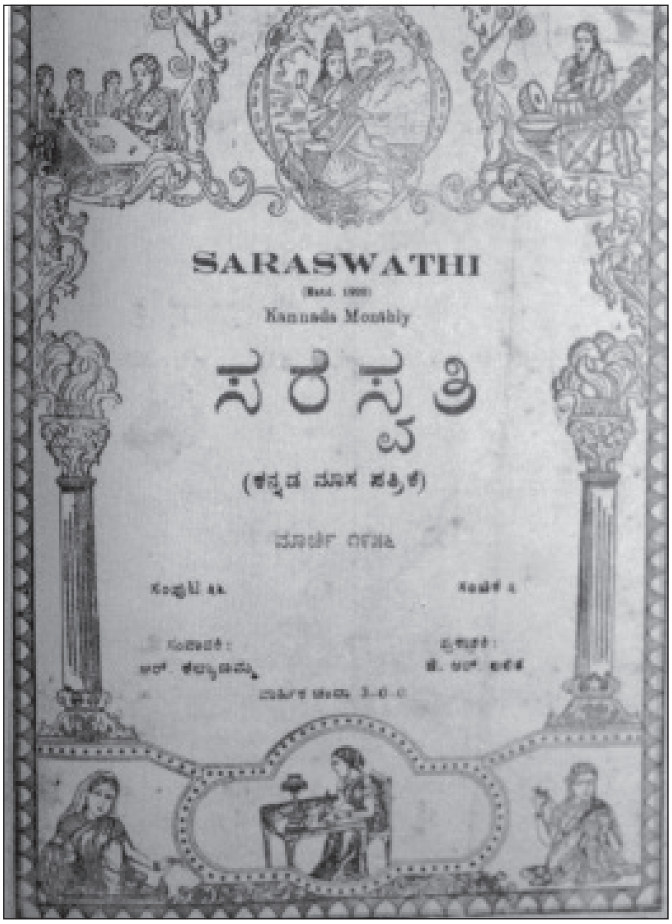

ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಚಾಮರಾಜ ಪೇಟೆಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣಮ್ಮನವರ ಮನೆಯ ಪುಟ್ಟ ವರಾಂಡವೇ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಕಾರ್ಯಾಲಯವಾಗಿತ್ತು. ಆರ್ಥಿಕ ಸಂಕಷ್ಟದ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸದೆ ಹೇಮಾಂಕ, ಜನ್ಮದಿನೋತ್ಸವ, ದಸರ ಸಂಚಿಕೆ, ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಸ್ವತಿಯ ಪೂಜೆಯ ಸಂಚಿಕೆ– ಹೀಗೆ ಹಲವು ವಿಶೇಷ ಸಂಚಿಕೆಗಳನ್ನು ಹೊರತರಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಮುತ್ತಿನ ಸರ, ಸುಮನ ಸಂಚಯ, ನಮ್ಮ ನುಡಿಗನ್ನಡಿ– ಇವು ಸ್ಥಿರ ಶೀರ್ಷಿಕೆಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಮಕ್ಕಳ ಪುಟ, ಕಂದನ ವನ, ಮಕ್ಕಳ ಬಾವುಟ ಮೊದಲಾದ ಶೀರ್ಷಿಕೆಗಳಿಂದ ಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿಯೇ ವಿಶೇಷ ಪುಟಗಳನ್ನು ಮೀಸಲಿರಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಕ್ರಮೇಣ ಮಕ್ಕಳ ಬಾವುಟ ವಿಭಾಗವೇ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಮಕ್ಕಳ ಪತ್ರಿಕೆಯಾಗಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿತು (1957–62). ಕೆ.ಟಿ. ಬನಶಂಕರಮ್ಮ ಅದರ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು.

ಸರಸ್ವತಿ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಜೀವಾಳವೇ ಕಲ್ಯಾಣಮ್ಮನವರಾಗಿದ್ದರು. ಪತ್ರಿಕೆಗೆ ಬರೆಯುವುದು, ಬರೆಸುವುದು, ಲೇಖನಗಳ ಪರಿಷ್ಕರಣೆ, ಕರಡು ತಿದ್ದುವುದು, ಚಂದಾದಾರರಿಗೆ ಸಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಳುಹಿಸುವುದು ಈ ಬಗೆಯ ಎಲ್ಲ ಕೆಲಸಗಳನ್ನೂ ಮುತುವರ್ಜಿಯಿಂದ ಇವರೇ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು.

ಕಲ್ಯಾಣಮ್ಮನವರ ಅನಂತರ ಈ ಪತ್ರಿಕೆ ನಡೆಸುವ ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆ ಜಿ.ಆರ್. ಸ್ವಾಮಿಯವರದಾಯಿತು. ಜಿ.ಆರ್. ಲಲಿತ ಅವರು ಪ್ರಕಾಶಕಿಯಾಗಿ, ಕಲ್ಯಾಣಮ್ಮನವರೇ ಸಂಪಾದಕಿಯಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಮುಂದುವರೆದ ಈ ಪತ್ರಿಕೆ 1963ರಲ್ಲಿ ಲಲಿತಾ ಅವರ ನಿಧನದಿಂದ 4 ದಶಕಗಳ ತನ್ನ ಸೇವೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಿ ನಿಂತುಹೋಯಿತು. **(ಎನ್‌ಐ.ವಿ.)**

ಸರೋಜಾದೇವಿ, ಬಿ.: ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರನಟಿ. ಚತುರ್ಭಾಷಾ ತಾರೆ. ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಶಾವರ ಗ್ರಾಮದ ಬಡತನದ ಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರಿಗೆ ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೇ ಲಲಿತಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯಿತ್ತು. ಹೊನ್ನಪ್ಪ ಭಾಗವತರ್ ಅವರ ಮಹಾಕವಿ ಕಾಳಿದಾಸ (1955) ಚಿತ್ರದ ಮೂಲಕ ಚಿತ್ರರಂಗ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತ ಚಿತ್ರರಂಗದಲ್ಲಿ ಸುಭದ್ರಸ್ಥಾನ ಉಳಿಸಿಕೊಂಡರು. ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನಾಯಕಿಯ ಪಾತ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ ಇವರು ಅನಂತರ ಬೆಡಗಿನ ಪಾತ್ರಗಳ ಬದಲು ಪ್ರೌಢ ಸ್ತ್ರೀ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ.

ರಾಜಕುಮಾರ್, ಕಲ್ಯಾಣಕುಮಾರ್, ಉದಯಕುಮಾರ್, ಎ. ನಾಗೇಶ್ವರ ರಾವ್, ಎನ್.ಟಿ. ರಾಮರಾವ್, ಶಿವಾಜಿ ಗಣೇಶನ್, ಎಂ.ಜಿ.ರಾಮಚಂದ್ರನ್, ಜೆಮಿನಿ ಗಣೇಶನ್, ದಿಲೀಪ್ ಕುಮಾರ್, ರಾಜೇಂದ್ರ ಕುಮಾರ್, ಶಮ್ಮೀ ಕಪೂರ್, ಸುನಿಲ್ ದತ್– ಹೀಗೆ ಕನ್ನಡ, ತಮಿಳು, ತೆಲುಗು, ಹಿಂದಿ ಚಿತ್ರರಂಗದ ಪ್ರಮುಖ ನಾಯಕ ನಟರೊಡನೆ ನಾಯಕಿಯಾಗಿ ಅಭಿನಯಿಸಿರುವ ಸರೋಜಾದೇವಿಯುವರು ಇದುವರೆಗೆ ಸುಮಾರು 150ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಚಿತ್ರಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಸಿಂಹ ಪಾಲು ತಮಿಳು ಚಿತ್ರಗಳದು. ಎಂ.ಜಿ.ರಾಮಚಂದ್ರನ್ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ ಪ್ರಥಮ ಚಿತ್ರ ನಾಡೋಡಿ ಮನ್ನನ್ (1958) ಮೂಲಕ ತಮಿಳು ಚಿತ್ರರಂಗವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ ಇವರು ಎಂ.ಜಿ.ಆರ್. ಅವರ ಸತತ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದಿಂದ ತಮಿಳು ಚಿತ್ರರಂಗದ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಮುಖ ತಾರೆಯಾದರು. ಎಂ.ಜಿ.ಆರ್. ಮತ್ತು ಬಿ.ಸರೋಜಾದೇವಿ ಜೋಡಿ ತಮಿಳಿನ ಅತ್ಯಂತ ಜನಪ್ರಿಯ ತಾರಾಜೋಡಿಯಾಯಿತು. ಭೀಮಸಿಂಗ್ ಅವರ ಪಾಲುಂ ಪಳಮುಂ ಹಾಗೂ ಶ್ರೀಧರ್ ಅವರ ಕಲ್ಯಾಣಪರಿಸು ತಮಿಳು ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿನ ಇವರ ಅಭಿನಯ ಸ್ಮರಣೀಯವಾದದ್ದು. ಎನ್.ಟಿ.ರಾಮರಾವ್ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಪಾಂಡುರಂಗ ಮಹಾತ್ಮೆಯ ಮೂಲಕ ತೆಲುಗು ಚಿತ್ರರಂಗವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ ಇವರು ಅಲ್ಲಿಯೂ ಹೆಸರು ಮಾಡಿದರು. ಜೆಮಿನಿಯ ಎಸ್. ವಾಸನ್ ಅವರ ಮೂಲಕ ಹಿಂದಿ ಚಿತ್ರರಂಗಕ್ಕೆ ಕಾಲಿಟ್ಟರು. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟು ಯಶ ಸಿಗಲಿಲ್ಲ.

ಸರೋಜಾದೇವಿಯವರು ಇದುವರೆಗೆ ಸುಮಾರು ಮೂವತ್ತೈದು ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲ ಚಿತ್ರ ಮಹಾಕವಿ ಕಾಳಿದಾಸದ ಅನಂತರ ಆಷಾಢಭೂತಿ (1955), ಶ್ರೀರಾಮಪೂಜಾ (1955), ಕಚ ದೇವಯಾನಿ (1956), ಕೋಕಿಲವಾಣಿ (1956), ಪಂಚರತ್ನ (1956), ಚಿಂತಾಮಣಿ (1957), ರತ್ನಗಿರಿ ರಹಸ್ಯ (1957), ಸ್ಕೂಲ್ ಮಾಸ್ಟರ್ (1958) ಇತ್ಯಾದಿ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡರು. ರಾಜಕುಮಾರ್ ಅವರೊಂದಿಗೆ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇವರು ನಟಿಸಿದ ಭೂಕೈಲಾಸ (1958), ಅಣ್ಣ ತಂಗಿ (1958), ಜಗಜ್ಯೋತಿ ಬಸವೇಶ್ವರ (1958), ಕಿತ್ತೂರು ಚೆನ್ನಮ್ಮ (1961) ಚಿತ್ರಗಳು ಅಪಾರ ಯಶ ಗಳಿಸಿದವು. ಕಿತ್ತೂರು ಚೆನ್ನಮ್ಮ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿನ ಇವರ ಅಭಿನಯ ಉತ್ತಮ ಮಟ್ಟದ್ದು. ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಥಮ ವರ್ಣಚಿತ್ರ ಅಮರಶಿಲ್ಪಿ ಜಕಣಾಚಾರಿಯಲ್ಲಿ (1964) ನಾಯಕಿಯಾದ ಇವರು ಈ ಚಿತ್ರದ ತೆಲುಗು ಅವತರಣಿಕೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪುಟ್ಟಣ್ಣ ಕಣಗಾಲ್ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ ಕಥಾಸಂಗಮದ (ಕಿರುಚಿತ್ರಗಳ ಸಂಕಲನ, 1975) 'ಅತಿಥಿ' ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಅವಿವಾಹಿತ ಮಧ್ಯವಯಸ್ಕ ಮಹಿಳೆಯ ಪಾತ್ರದಲ್ಲಿನ ಇವರ ಅಭಿನಯ ಮೆಚ್ಚುವಂಥದ್ದು. ಬಭ್ರುವಾಹನ ಹಾಗೂ ಭಾಗ್ಯವಂತರು (1977) ಈ ಅದ್ದೂರಿಯ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜಕುಮಾರ್ ಅವರಿಗೆ ಸರಿಸಾಟಿಯಾಗಿ ಅಭಿನಯಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಇತರ ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರಗಳಿವು: ವಿಜಯನಗರದ ವೀರಪುತ್ರ (1961), ದೇವಸುಂದರಿ (1962), ಬೆರೆತ ಜೀವ (1965), ಮಲ್ಲಮ್ಮನ ಪವಾಡ (1969), ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಸರಸ್ವತಿ (1970), ಪೂರ್ಣಿಮಾ (1971), ಪಾಪಪುಣ್ಯ (1971), ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ ರುಕ್ಮಿಣಿ ಸತ್ಯಭಾಮ (1971), ಸಹಧರ್ಮಿಣಿ(1973), ಚಾಮುಂಡೇಶ್ವರಿ ಮಹಿಮೆ (1974), ಗೃಹಿಣಿ (1974), ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಕಲ್ಯಾಣ (1974), ಚಿರಂಜೀವಿ (1976), ಶನಿಪ್ರಭಾವ (1977).

ಸರೋಜಾದೇವಿಯವರು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿ ಖ್ಯಾತ ಎಂಜಿನಿಯರ್ ಶ್ರೀ ಹರ್ಷ ಅವರನ್ನು ವಿವಾಹವಾದರು (1967).

ಇವರು ರಷ್ಯ ಸರ್ಕಾರದ ಆಮಂತ್ರಣದ ಮೇರೆಗೆ 1969ರಲ್ಲಿ ರಷ್ಯದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಚಲನಚಿತ್ರೋತ್ಸವದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರು. ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಳಕಳಿ ಹೊಂದಿರುವ ಇವರು ತಮ್ಮ ಹುಟ್ಟಿದೂರಿನಲ್ಲಿ (ದಶಾವರ ಗ್ರಾಮ) ಶಾಲೆಯೊಂದನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಕಲಾಸೇವೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರ 1969ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಪದ್ಮಶ್ರೀ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಇತ್ತು ಗೌರವಿಸಿತು. ಇವರು ಮುಂದೆಯೂ ಚಲನಚಿತ್ರರಂಗದಲ್ಲಿ ಆಗಾಗ ವಿವಿಧ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನಟಿಸಿದರು. ಅನೇಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಆಯ್ಕೆ ಸಮಿತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. **(ಎಸ್.ಎಸ್.ಎಂಯು.)**

ಸರ್ಜಾಪುರ: ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ಜಿಲ್ಲೆ ಆನೇಕಲ್ಲು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣ; ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ಆನೇಕಲ್ಲು–ಹೊಸಕೋಟೆ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಆನೇಕಲ್ಲಿನ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 21 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 29 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 8,620.

ಇಲ್ಲಿನ ಚೆನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಇದನ್ನು 1526ರಲ್ಲಿ ಸುಗಟೂರಿನ ಪಾಳೆಯಗಾರ ತಮ್ಮೇಗೌಡ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈಗ ಪಾಳುಬಿದ್ದಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಗೋಡೆಯ ಮೇಲೆ ದಶಾವತಾರದ ಚಿತ್ರಣವಿದೆ. ಮಹಾಬಲೇಶ್ವರ, ಕೋದಂಡರಾಮ, ಶಿವ, ಪಾತಾಳಮ್ಮನ ಗುಡಿ ಇವು ಇಲ್ಲಿನ ಇತರ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳು. ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಪಂಚಮರ ಸಾಂಬಪ್ಪ ಎಂಬ ಶರಣ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಮಠವೊಂದಿದೆ. ಈ ಮಠದಲ್ಲಿ ಸಾಂಬಪ್ಪನ ಗದ್ದುಗೆ ಇದೆ. ಸಾಂಬಪ್ಪ ಹಲವಾರು ಪವಾಡಗಳನ್ನು ಮೆರೆದನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ.

ಈ ಪಟ್ಟಣ ಹಿಂದೆ ಮಸ್ಲಿನ್ ಬಟ್ಟೆ ತಯಾರಿಕೆಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿತ್ತು. ಈಗ ಇದೊಂದು ಪ್ರಮುಖ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ. ಹತ್ತಿ ಬಟ್ಟೆ ನೇಯ್ಗೆ, ಜಮಖಾನಗಳ ತಯಾರಿಕೆ, ಪಾತ್ರೆ ತಯಾರಿಕೆ, ಬೀಡಿ ತಯಾರಿಕೆ, ಬೆಲ್ಲ ತಯಾರಿಕೆ ಇಲ್ಲಿರುವ ಉದ್ಯಮಗಳು. ಪ್ರತಿ ಭಾನುವಾರ ಈ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಸಂತೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. **(ಎಂ.ಆರ್.ಪಿ.)**

ಸರ್ಟನ್ ರಾಮರಾವ್: ರಂಗಭೂಮಿ ನಟರು, ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರು ಆರಂಭಿಸಿದ ಶ್ರೀಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಕರ್ನಾಟಕ ನಾಟಕ ಸಭಾದ ಮುಖಾಂತರ ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದರು. ವೀಣೆ ಸದಾಶಿವರಾಯರು ಇವರ ತಂದೆ. ರಾಮರಾಯರು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಮಹಾರಾಜರ ನಾಟಕ ಮಂಡಲಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಪಳಗಿ, ನಾಯಕ ಹಾಗೂ ಖಳನಾಯಕನ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ಅಭಿನಯಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಆಗಿನ ಆಳರಸರಾಗಿದ್ದ ಕೆಲವು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಆಂಗ್ಲ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಮನರಂಜನ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವಾಗಿ ಒಂದು ಬಾರಿ ಮಹಾರಾಜರು ಅರಮನೆಯ ಚಂದ್ರಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಶೂರಸೇನ ನಾಟಕವನ್ನೇರ್ಪಡಿಸಿದ್ದರು. ರಾಮರಾಯರು ಆ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸಿದ ಶೂರಸೇನ ಪಾತ್ರ ಆಂಗ್ಲ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಮೆಚ್ಚುಗೆಯಾಗಿ ಸರ್ಟನ್ ಎಂದು ಅವರನ್ನು ಶ್ಲಾಘಿಸಿದರು. ಅಂದಿನಿಂದ ಮಹಾರಾಜರು ಇವರನ್ನು ಸರ್ಟನ್ ರಾಮರಾಯರು ಎಂದೇ ಕರೆದರು; ಅಂದಿನಿಂದ ಅದೇ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದರು. ರಾಮರಾಯರು ಪ್ರತಾಪಸಿಂಹಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಮಹಾವೀರ, ಶೂರಸೇನದಲ್ಲಿ (ಒಥೆಲೋ) ಶೂರಸೇನ, ಚಂದ್ರಹಾಸದಲ್ಲಿ ದುಷ್ಟಬುದ್ಧಿ, ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರದಲ್ಲಿ ಕಾಪಾಲಿ, ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ದುರ್ಯೋಧನ ಮುಂತಾದ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಪ್ರೇಕ್ಷಕರ ಮನಮುಟ್ಟುವಂತೆ ಅಭಿನಯಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರ ಅಭಿನಯಕೌಶಲ್ಯವನ್ನು ನೋಡಿದ ಇತರ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳ ನಾಟಕ ಮಂಡಲಿಗಳು ಇವರನ್ನು ತಮ್ಮ ಕಂಪನಿಗೆ ಸೇರಲು ಆಹ್ವಾನಿಸಿದರೂ ಇವರು ತಮ್ಮ ಕನ್ನಡ ಪ್ರೇಮದಿಂದ ಅಂಥ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳದೆ ಕೊನೆಯವರೆಗೂ ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಉತ್ಕರ್ಷಕ್ಕಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದರು. ಇವರು ತಮ್ಮ ಗಂಭೀರ ಮುಖಮುದ್ರೆ, ಹಿತಮಿತವಾದ ಮಾತುಗಾರಿಕೆ, ಸೌಜನ್ಯಯುತ ನಡೆವಳಿಕೆಗಳಿಂದ ರಂಗಭೂಮಿಯಲ್ಲೂ ಹೊರಗೂ ಜನಮನ್ನಣೆ ಗಳಿಸಿದ್ದರು.

ಅರಮನೆ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಯನ್ನು ಕಾರಣಾಂತರಗಳಿಂದ ಬಿಟ್ಟ ರಾಮರಾಯರು ಶ್ರೀಕಂಠೇಶಗೌಡ, ಜಯರಾವ್ ಮತ್ತು ಪಿ.ರಾಘವೇಂದ್ರ ರಾವ್ ಮೊದಲಾದವರ ನೆರವಿನಿಂದ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಒಂದು ನಾಟಕ ಮಂಡಲಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ನಡೆಸಿದರು. (ಎಂ.ಎಚ್.ಆರ್.)

ಸರ್ವಜ್ಞ: 16–17ನೆಯ ಶತಮಾನದ ವಚನಕಾರ. ಈತನ ಜೀವನದ ಬಗ್ಗೆ ಖಚಿತವಾಗಿ ಯಾವ ಸಂಗತಿಗಳೂ ತಿಳಿದುಬಂದಿಲ್ಲ. ಕೆಲವು ಅಂಶಗಳು ಇವನ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದ್ದರೂ ಅಂಥ ರಚನೆಗಳು ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತಗಳಾಗಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆಯೂ ಉಂಟು. ಪುಷ್ಪದತ್ತನೆಂಬ ಗಣನಾಥನ ಅವತಾರವೆಂದು ಹೇಳಲಾದ ಸರ್ವಜ್ಞ ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಂಬಲೂರಿನಲ್ಲಿ. ಇದೇ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಾಸೂರಿನ ಬಸವರಸನೆಂಬ ಆರಾಧ್ಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಇವನ ತಂದೆ. ಮಾಳಿಯೆಂಬ ಕುಂಬಾರರ ಹೆಣ್ಣು ಇವನ ತಾಯಿ. ಇವರ ವಿವಾಹಬಾಹಿರ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಇವನ ಜನನ. ಈ ಸಂಗತಿಗಳಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟು ಸತ್ಯವಿದೆಯೋ ಹೇಳುವಂತಿಲ್ಲ.

ಸರ್ವಜ್ಞ ಎಂಬುದು ಕವಿಯ ಹೆಸರಾಗಿ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ಇವನ ಅಂಕಿತ ಇಲ್ಲವೆ ಬಿರುದಾಗಿರಬಹುದು. ಸರ್ವಜ್ಞ ಎಂಬುದು ಕವಿಯ ಹೆಸರೆಂದೂ ಪರಮಾರ್ಥ ಎಂಬುದು ಇವನ ಅಂಕಿತವೆಂದೂ ಈಚಿನ ಒಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಸರ್ವಜ್ಞನ ರಚನೆಗಳನ್ನು ವಚನಗಳೆಂದು ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ಅವು ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ತ್ರಿಪದಿಗಳು. ಶಿವಶರಣರ ವಚನಗಳಿಗೂ ಸರ್ವಜ್ಞನ ತ್ರಿಪದಿಗಳಿಗೂ ತಿರುಳಿನಲ್ಲಿ ಸಾಮ್ಯವಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಅವನ್ನೂ ವಚನಗಳೆಂದು ಕರೆದಿರಬಹುದು. ಸರ್ವಜ್ಞನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಎರಡು ಸಾವಿರಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಸಂಖ್ಯೆಯ ತ್ರಿಪದಿಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಒಂದು ಸಾವಿರ ತ್ರಿಪದಿಗಳು ಮಾತ್ರ ಸರ್ವಜ್ಞನ ವೆಂದೂ ಉಳಿದವು ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತವೆಂದೂ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಸರ್ವಜ್ಞ ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನಂತೆ ತೋರಿದರೂ ಇವನದು ಮತಾತೀತವಾದ ವಿಶಾಲ ದೃಷ್ಟಿ, ಸತ್ಯನಿಷ್ಠುರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ. ಇವನೊಬ್ಬ ನಿರ್ಭೀತ ವಿರಕ್ತ. ಸಮಾಜದ ರೋಗರುಜಿನಗಳನ್ನು ಬಯಲಿಗೆಳೆದು ಅವಕ್ಕೆ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಮಾಡುತ್ತ, ತಿಳಿವನ್ನು ಹರಡುತ್ತ, ನಾಡಿನಲ್ಲೆಲ್ಲ ಸಂಚರಿಸಿದ ಪರಿವ್ರಾಜಕ. ಮೂಲತಃ ಇವನದು ಆಶುಕವಿತೆಯಿರಬೇಕು.

ಸರ್ವಜ್ಞನ ಒಂದೊಂದು ವಚನವೂ ಸ್ವಯಂಪೂರ್ಣವಾದ ಮುಕ್ತಕ ಅಥವಾ ಸುಭಾಷಿತ. ಇವನ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಾಗದಿರುವ ವಿಷಯವೇ ಇಲ್ಲ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ನೀತಿಯಿದೆ, ತತ್ತ್ವವಿದೆ, ವಿವೇಕವಿದೆ, ವಿಡಂಬನವಿದೆ, ಅನುಭವ ರಸಾಯನವಿದೆ, ಎಲ್ಲವೂ ಸರಸವಾಗಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ. ಮಿತ್ರಸಮ್ಮಿತ ಕಾಂತಾ ಸಮ್ಮಿತಗಳನ್ನು ಸರ್ವಜ್ಞನ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಇವನ ರಚನೆಗಳೆಲ್ಲ ಕಾವ್ಯವಾಗದಿದ್ದರೂ ಬಹಳ ಕಡೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಕಾವ್ಯಗುಣಗಳನ್ನು ಮೆರೆಯುತ್ತವೆ. ಹೇಳಬೇಕಾದ್ದನ್ನು ಇವನು ಸರಳ ಸುಲಭವಾದ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ, ಉಪಮಾನ ದೃಷ್ಟಾಂತಗಳ ಮೂಲಕ, ಜನಸಾಮಾನ್ಯರ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ನಾಟುವಂತೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಇವನ ತ್ರಿಪದಿಗಳು ಗಾದೆಗಳಂತೆ ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಮನೆಮಾತಾಗಿವೆ. ಇವನು ತಮಿಳಿನ ತಿರುವಳ್ಳುವರ್, ತೆಲುಗಿನ ವೇಮನರಂತೆ ಜನತೆಯ ಕವಿಯಾಗಿ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟ ಸ್ಥಾನಗಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. (ಸಿ.ಪಿ.ಕೆ.)

ಸರ್ವೋದಯ ಗ್ರಾಮ: ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ಆದರ್ಶ ಗ್ರಾಮದ ಕಲ್ಪನೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಕೂಡ್ಲಿಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಗುಡಿಕೋಟೆಯ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು 3 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ.

ಭೂದಾನ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಾಮಸ್ಥಾಪನೆಗೆ 1961ರಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಂ ಕರಿಬಸಪ್ಪನವರು ಸಾಕಷ್ಟು ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟರು. ಸರ್ವೋದಯ ಮುಖಂಡ ಎಂ.ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾರ್ಯ ನಡೆದು ಜನ ಇಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದರು. ಇಲ್ಲಿ ರೈತರ ಸಹಕಾರ ಸಂಘ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಅಗತ್ಯವಾದ ಸಲಕರಣೆಗಳನ್ನೂ ಬಿತ್ತನೆ ಧಾನ್ಯ ಹಾಗೂ ಇತರ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ. ಖುಷೀರಾಂ ಸೇಟ್ ಎಂಬುವರು ದಾನ ಕೊಟ್ಟ 10,000 ರೂಪಾಯಿಗಳಿಂದ ಮೂರು ಕೃಷಿ ಯೋಗ್ಯ ಬಾವಿಗಳನ್ನು ತೆಗೆಸಲಾಗಿದೆ. ಗ್ರಾಮಾಭಿವೃದ್ಧಿ ನಿಧಿಯಿಂದ ಹಾಗೂ ಇತರ ಯೋಜನೆಗಳ ನೆರವಿನಿಂದ ಎಲ್ಲ ಬಗೆಯ ಗ್ರಾಮಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆಧುನಿಕ ಬೇಸಾಯ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಗೃಹನಿರ್ಮಾಣ ಯೋಜನೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಸರ್ಕಾರ ಇಲ್ಲಿ ಜನರಿಗೆ ಮನೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಗೋವುಗಳ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಗೋಶಾಲೆಯೊಂದಿದೆ. ಗ್ರಾಮದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ 1969ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರ 2,40,000 ರೂಪಾಯಿ ವೆಚ್ಚದಲ್ಲಿ ಕೆರೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ 200 ಎಕರೆ ಭೂಮಿಗೆ ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯ ದೊರಕಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮ ನಿವಾಸಿಗಳಿಗಾಗಿ ಮನರಂಜನೆಯ ಕೇಂದ್ರವಿದೆ. ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಧಾನ್ಯಗಳ ಮಳಿಗೆ, ಕೋಳಿಸಾಕಣೆ ಕೇಂದ್ರ, ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆ, ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಹೈನುಗಾರಿಕೆ ಕೇಂದ್ರ ಇವೆ. (ವಿ.ಜಿ.ಕೆ.)

ಸಲಕ: ವಿಜಯನಗರದ ತುಳುವ ವಂಶದ ಅರಸ ಅಚ್ಯುತರಾಯನ ಪ್ರಭಾವೀ ಸಾಮಂತ. ವರದಾಂಬಿಕಾ ಪರಿಣಯ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಪ್ರಕಾರ ಅಚ್ಯುತರಾಯನ ರಾಣಿ ವರದಾಂಬಿಕೆಗೆ ಪೆದ್ದ ಸಲಕ ತಿರುಮಲರಾಯ ಮಹಾ ಅರಸು ಮತ್ತು ಪಿನ (ಚಿನ್ನ) ಸಲಕ ತಿರುಮಲರಾಯ ಮಹಾರಸು ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ಸಹೋದರರಿದ್ದರು. ರಾಜನ ಭಾವಮೈದುನರಾದುದರಿಂದ ಇವರ ಪ್ರಭಾವ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದ್ದಿತು. ಅದರಲ್ಲೂ ಸಲಕ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯ

ಹೊಂದಿದ್ದ. ಈತ ಸಾಳುವ ದಣ್ಣಾಯಕನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಿಯಾದ. ತಿರುವಡಿ ದಂಡಯಾತ್ರೆಯ ಮುಖಂಡತ್ವ ವಹಿಸಿದ್ದ ಸಲಕ ಅಥವಾ ಸಲಗ ಇವನೇ ಇರಬೇಕು. ಒಂದು ಶಾಸನ ಈತನನ್ನು 'ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರ ಕುಮಾರರ್ ಜಲಕಯ–ತಿರುಮಲೈಯ ದೇವ ಮಹಾರಾಜ' ಎಂದು ಹೆಸರಿಸುತ್ತದೆ. ತನ್ನ ಭಾವಮೈದುನನಾದುದರಿಂದ ರಾಜನು ಈತನನ್ನು ಮಗನ ಹಾಗೆಯೇ ಕಂಡು ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವನನ್ನು ಕುಮಾರ ಎಂದು ಸಂಬೋಧಿಸಲಾಗುತ್ತಿದ್ದಿತೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಸಲಕ ಚೆಂಗಲಪಟ್ಟು ಪ್ರದೇಶದ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ. ಈತ ಹಂಪೆಯಲ್ಲಿ ತಿರುವೇಂಗಲನಾಥ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ, ಅಮೂಲ್ಯ ಕಾಣಿಕೆಗಳನ್ನೂ ತಿರುವಾಂಕೂರಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮವನ್ನೂ ಅದಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟ. 1535ರ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಪೆದ್ದ ಸಲಕನನ್ನು ಪ್ರಧಾನ ತಿರುಮಲರಾಜನೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.

ಸಲಕನ ಸಹೋದರ ಚಿನ ಸಲಕ ಉದಯಗಿರಿ ಪ್ರಾಂತದ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ. **(ಎ.ವಿ.ವಿ.)**

ಸವಣೂರು: ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಗದಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಿರಹಟ್ಟಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕುಂದಗೋಳ ತಾಲ್ಲೂಕು, ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಿಗ್ಗಾಂವಿ ತಾಲ್ಲೂಕು, ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಾನಗಲ್ಲು ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಹಾವೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿವೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು 1969 ಮೇ 26ರಂದು ಹಾವೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ 26 ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನೂ ಶಿಗ್ಗಾಂವಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ 36 ಗ್ರಾಮ ಮತ್ತು ಸವಣೂರು ಪೇಟೆಯನ್ನೂ ಬೇರ್ಪಡಿಸಿ ರಚಿಸಲಾಯಿತು. ಈಗ 62 ಗ್ರಾಮಗಳಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 547.2 ಚ.ಕಿಮೀ. ಸವಣೂರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,43,885. ಇದರಲ್ಲಿ 1,08,322 ಮಂದಿ ಗ್ರಾಮಸ್ಥರೂ, 35,563 ಮಂದಿ ಪಟ್ಟಣಿಗರೂ ಇದ್ದಾರೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುವ ವರದಾ ನದಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಹಾವೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ ಬೇರ್ಪಡಿಸಿದೆ. ಈ ನದಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಹಲಸೂರಿನ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಮುಂದೆ ಚಿಕ್ಕಮರಲಿಹಳ್ಳಿಯ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹಾವೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗಿನ ನದಿಯ ಎಡದಂಡೆ ಪ್ರದೇಶ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದು ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿದೆ. ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 750 ಮಿಮೀ.

ಕಪ್ಪು ಜೇಡಿಮಣ್ಣಿನ ಮತ್ತು ಮರಳು ಮಿಶ್ರಿತ ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣಿನ ಪ್ರದೇಶವಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆಗಳು ಜೋಳ, ಸೇಂಗಾ ಮತ್ತು ಹತ್ತಿ. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ನೀರಾವರಿಯಿಂದ ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನೂ ಇತರ ತೋಟದ ಬೆಳೆಗಳನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ, ವಿದ್ಯುತ್ತು, ಆಸ್ಪತ್ರೆ ಮತ್ತು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಸೌಲಭ್ಯವಿದೆ. ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಜಿಲ್ಲಾ ಹೆದ್ದಾರಿಗಳಿದ್ದು ಉತ್ತಮ ಮಾರ್ಗ ಸಂಪರ್ಕಗಳಿವೆ. ಬೆಂಗಳೂರು–ಧಾರವಾಡ ರೈಲ್ವೆ ಮಾರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಾದು ಹೋಗಿದ್ದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವ್ಯಾಪಾರಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿದೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಸವಣೂರಿಗೆ ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿ 6 ಕಿಮೀ ದೂರದ ಮಂತ್ರೋಡಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ಮಠ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದದ್ದು. ಸವಣೂರಿಗೆ ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿ 8 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕರಡಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯ ಬಹು ಹೆಸರಾದದ್ದು.

ಸವಣೂರು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. ಧಾರವಾಡ–ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಗೆ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ 64 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಲಕ್ಷ್ಮೇಶ್ವರ–ಹಾನಗಲ್ಲುಗಳ ನಡುವೆ ಜಿಲ್ಲಾ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸವಣೂರು ಪಟ್ಟಣ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ 18,344 ಮಂದಿ ಗಂಡಸರು, 17,217 ಮಂದಿ ಹೆಂಗಸರಿದ್ದು ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 35,563. ಈ ಊರು ಸ್ಥಾಪಿತವಾದದ್ದು ಔರಂಗಜೇಬನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ. ರವೂಫ್‌ಖಾನ್ ಎಂಬವನಿಗೆ ತೋರಗಲ್ಲು ಬಂಕಾಪುರ ಮುಂತಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಮಹಲುಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಔರಂಗಜೇಬ್ ಬಹುಮಾನವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ. ಆ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಪಟ್ಟಣ ಬಂಕಾಪುರ. ರವೂಫ್‌ಖಾನ್ ಜನಮಾರನಹಳ್ಳಿ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಬದಲಾಯಿಸಬೇಕೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿದ. ಆಗ ಶ್ರಾವಣಮಾಸ. ಆದ್ದರಿಂದ ರಾಜಧಾನಿಗೆ ಶ್ರಾವಣೂರು ಎಂಬ ಹೆಸರಿಟ್ಟರು. ಅದೇ ಮುಂದೆ ಸವಣೂರು ಎಂದಾಯಿತು.

ಸವಣೂರಿನ ಸುತ್ತಲ ತೋಟಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ವೀಳ್ಯದೆಲೆ ಹೆಸರಾದದ್ದು, ಸುತ್ತಲ ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿರುವ ಈ ಪಟ್ಟಣದಿಂದ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸೇಂಗಾ, ವೀಳ್ಯದೆಲೆ, ಹತ್ತಿ ರಫ್ತಾಗುತ್ತವೆ. ಮರಕೊಯ್ಯುವ ಮತ್ತು ಹತ್ತಿ ಬಿಡಿಸುವ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿವೆ.

ಹಿಂದೆ ಹೆಸರಾದ ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿದ್ದ ಈ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಈಗಲೂ ಲಕ್ಷ್ಮೇಶ್ವರ ಅಗಸಿ, ಬಂಕಾಪುರ ಅಗಸಿ ಮತ್ತು ಬೆಲ್ಲದ ಅಗಸಿ ಎಂಬ ಮೂರು ಮಹಾದ್ವಾರಗಳ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಹಾಗೇ ಕೆಲವು ಮಸೀದಿಗಳೂ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳೂ ನವಾಬರ ಅರಮನೆ, ಸತ್ಯಬೋಧ ಸ್ವಾಮಿಗಳ ಮಠ, ಕೆಲವು ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳೂ ಮತ್ತು ಕೋಟೆಯ ಅವಶೇಷಗಳೂ ಇಲ್ಲಿವೆ. ಔರಂಗಜೇಬನ ಕಾಲದಿಂದ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಕೈಸೇರುವವರೆಗೆ ಸವಣೂರನ್ನು ಆಳಿದ ಮಾಂಡಲಿಕ ಮನೆತನವನ್ನು ಸವಣೂರು ನವಾಬರು ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಯಿತು. **(ಎಸ್.ವಿ.ಪಿ.)**

ಸವಣೂರು ನವಾಬರು: ಔರಂಗಜೇಬನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸವಣೂರನ್ನು ಆಳಿದ ಮಾಂಡಲಿಕ ಮನೆತನ. ಔರಂಗಜೇಬ್ 1707ರಲ್ಲಿ ಕಾಲವಾದ ಮೇಲೆ ಮುಗಲ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಶಿಥಿಲವಾದ್ದರಿಂದ ಕೆಲಕಾಲ ಇವರು ಹೈದರಾಬಾದಿನ ನಿಜಾಮನಿಗೆ ಅಧೀನರಾಗಿರಬೇಕಾಯಿತು. ಆಗ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಮರಾಠರ ಪ್ರಾಬಲ್ಯ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿತ್ತು. 1746ರಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಾ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಗಳ ಮಧ್ಯದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಚೌತ್ ಅನ್ನು ವಸೂಲು ಮಾಡಲು ಬಂದ ಮರಾಠ ಅಧಿಕಾರಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಮರಾಠ ಸೈನ್ಯವೊಂದು ಸವಣೂರಿನ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ನಡೆಸಿತು. ಇದನ್ನು ಎದುರಿಸಲಾರದೆ ಸವಣೂರ ನವಾಬ ಗದಗ, ನವಲಗುಂದ, ಧಾರವಾಡ ಮುಂತಾದ ಕೆಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಮರಾಠರಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿ 1747ರಲ್ಲಿ ಸಂಧಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಯಿತು. 1764–65ರಲ್ಲಿ ಮರಾಠರಿಗೂ ಹೈದರ್ ಅಲಿಗೂ ಯುದ್ಧವಾಯಿತು. ಇದರಲ್ಲಿ ಪರಾಭವ ಹೊಂದಿದ ಹೈದರ್ ಸವಣೂರನ್ನು ಸ್ವಾಧೀನಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದಿದ್ದ ತನ್ನ ಆಸೆಯನ್ನು ಕೈಬಿಟ್ಟ. ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕಿದ್ದ ಪ್ರಾಂತ್ಯವನ್ನು ಹೈದರ್ ತನ್ನ ಕೈವಶಮಾಡಿಕೊಂಡು ಸವಣೂರು ನವಾಬನ ಸ್ನೇಹ ಸಂಪಾದಿಸಲು ಅವನ ಮಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಎರಡನೆಯ ಮಗ ಮದುವೆಯಾಗುವಂತೆಯೂ ತನ್ನ ಮಗಳು ನವಾಬನ ಜ್ಯೇಷ್ಠಪುತ್ರನನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗುವಂತೆಯೂ ಏರ್ಪಾಡು ಮಾಡಿದ. ಈ ವಿವಾಹ ಸಂಬಂಧದ ಫಲವಾಗಿ ಹೈದರನ ನೆರವಿನಿಂದ 1756ರಲ್ಲಿ ಮರಾಠರು ತನ್ನಿಂದ ಪಡೆದಿದ್ದ ಕೆಲವು ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳನ್ನು ಪುನಃ ಪಡೆಯಲು ಸವಣೂರು ನವಾಬ ಹಕೀಂಖಾನನಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು. ಮುಂದೆ 1802ರಲ್ಲಿ ಪೇಶ್ವೆ ಬಾಜಿರಾಯನಿಗೂ ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೂ ಆದ ಒಪ್ಪಂದದಲ್ಲಿ ಸವಣೂರು ಬ್ರಿಟಿಷರ ಕೈಸೇರಿತು. **(ಎ.ಎಂ.)**

ಸವದತ್ತಿ: ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಗೋಕಾಕ ಮತ್ತು ರಾಮದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನರಗುಂದ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡ ಮತ್ತು ನವಲುಗುಂದ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಬೈಲಹೊಂಗಲ (ಸಂಪಗಾಂವ) ತಾಲ್ಲೂಕೂ ಸುತ್ತುವರೆದಿವೆ. ಒಟ್ಟು 116 ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1,581 ಚ.ಕಿಮೀ. ಸವದತ್ತಿಯನ್ನು ಪರಸಗಡ ತಾಲ್ಲೂಕೆಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 3,11,745. ಇದರಲ್ಲಿ 2,73,590 ಮಂದಿ ಗ್ರಾಮೀಣರೂ 38,155 ಮಂದಿ ಪಟ್ಟಣಿಗರೂ ಇದ್ದಾರೆ.

ಎಲ್ಲಮ್ಮ ದೇವಾಲಯ, ಸವದತ್ತಿ

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾಯುವ್ಯ ಮತ್ತು ಆಗ್ನೇಯದ ಮರಳುಗಲ್ಲಿನ ಗುಡ್ಡಶ್ರೇಣಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಇಬ್ಭಾಗವಾಗಿಸಿದೆಯೆನ್ನಬಹುದು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಇಂಗಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವ ಮಲಪ್ರಭಾ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ನದಿ. ಮಲ್ಲೂರಿನ ಬಳಿ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಗಮಿಸಿ ಯಕ್ಕುಂಡಿ ಬಳಿ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ ಮುಗಳಿಯ ಬಳಿ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ ಮತ್ತೆ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಹಡಗಲಿಯಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಮುಂದೆ ಮತ್ತೆ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ ನವಿಲುತೀರ್ಥದ ಮೂಲಕ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಪ್ರವಹಿಸಿ ಅನಂತರ ಈಶಾನ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಭಂಡಾರಹಳ್ಳಿಯ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ರಾಮದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಸವದತ್ತಿಯ ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ ಸು. 6 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ನವಿಲುತೀರ್ಥದ ಬಳಿ ಈ ನದಿಗೆ ಅಣೆಕಟ್ಟನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಸು. 1,20,000 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಜಮೀನಿಗೆ ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯ ಒದಗಿದೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಮರಳುಗಲ್ಲಿನ ಗುಡ್ಡದ ದೆಸೆಯಿಂದಾಗಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರ ಭಾಗದ ಭೂಮಿ ಮರಳುಗಲ್ಲಿನ ಗರಸು ಮತ್ತು ಮಸಾರಿ ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಆಗ್ನೇಯ ದಿಕ್ಕಿನ ಗುಡ್ಡದ ಇಳಿಜಾರಿನ ಕೆಳಗಡೆಯಲ್ಲಿ ಕಪ್ಪುಮಿಶ್ರಿತ ಮಣ್ಣಿನ ಫಲವತ್ತಾದ ಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಳೆ ಕಡಿಮೆ. ಪಶ್ಚಿಮದ ಕಡೆಗೆ ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ಗಿರಿಶ್ರೇಣಿಗಳಿಗೆ ಸಮೀಪವಾಗುವ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಮಳೆಯಾಗುವುದು. ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 661.45 ಮಿಮೀ. ಬೇಸಗೆಯಲ್ಲಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹವೆ ಅಧಿಕ ತಾಪಮಾನದಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ. ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಮಳೆಯನ್ನೇ ಅವಲಂಬಿಸಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆಗಳೆಂದರೆ ಹತ್ತಿ, ಗೋಧಿ, ಜೋಳ, ಸೇಂಗಾ ಮತ್ತು ಸಜ್ಜೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿ ನೂಲುವುದು, ಗಾಣದ ಎಣ್ಣೆ ತೆಗೆಯುವುದು ಮುಂತಾದ ಗೃಹಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿವೆ.

ಸವದತ್ತಿಯ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 11 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಮನೋಳಿ ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆ ಮುನಿಪುರ ಅಥವಾ ಮುನಿವಳ್ಳಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿನ ನದೀ ತೀರದಲ್ಲೇ ಏಳೆಂಟು ಸಣ್ಣದೊಡ್ಡ ಸುಂದರವಾದ ಪಂಚಲಿಂಗದೇವರ ಮಂದಿರಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ 7ನೆಯ ಯಾದವ ಕೃಷ್ಣನ (1246–60) ಕಾಲದ ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಊರ ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಭದ್ರವಾದ ಹಳೆಯ ಕೋಟೆಯಿದ್ದು, ಅಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಸಾಮಂತರು ಪೂಜಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಹನುಮಂತ ಹಾಗೂ ಉಡಚವ್ವನ ಮಂದಿರಗಳಿವೆ. 1786ರಲ್ಲಿ ಪರಶುರಾಮ ಭಾವು ತೊರಗಲ್ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಿಂದ ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿದ್ದ. 1800 ರಲ್ಲಿ ಅದು ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಶವಾಯಿತು. ಹಿಂದೆ ಈ ಗ್ರಾಮ ಬಟ್ಟೆಗಳಿಗೆ ಬಣ್ಣ ಹಾಕುವ ಉದ್ಯಮಕ್ಕೆ ಹೆಸರಾಗಿತ್ತು. ನವಿಲುತೀರ್ಥ ಅಣೆಕಟ್ಟು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸು. 4 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಗುರ್ಲಹೊಸೂರು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿಹೋದ್ದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿನ ಚಿದಂಬರೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಮುರಗೋಡ ಸವದತ್ತಿಯ ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ ಸು. 24 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆ ತ್ರಿಶಂಗಪುರವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರಂತೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಒಂದು ಹಳೆಯ ಕೋಟೆಯಿದ್ದು 1565ರಲ್ಲಿ ನವಲಗುಂದ ವಿಠ್ಠಲಗೌಡ ಇದನ್ನು ತನ್ನ ವಶಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿದ್ದ. 1680ರಲ್ಲಿ ಶಿವಾಜಿ ಮರಣ ಹೊಂದುವ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಇದು ಅವನ ಅಂಕಿತದಲ್ಲಿತ್ತು. ಮುರಗೋಡ ಕೀಲಿಗಳೆಂದು ಹೆಸರಾದ ಕೀಲಿಗಳು ಇಲ್ಲಿ ತಯಾರಾಗುತ್ತಿದ್ದವು. ಇಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಚಿದಂಬರೇಶ್ವರರ ದೊಡ್ಡ ಮಠವಿದೆ. ಇದು ಚಿದಂಬರ ದೀಕ್ಷಿತರ ಜನ್ಮಸ್ಥಾನ. ಸವದತ್ತಿಯ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 9 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಹೂಲಿಯನ್ನು ಮೊದಲು ಪೂವಲ್ಲಿ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಪಂಚಲಿಂಗದೇವರ (11ನೆಯ ಶತಮಾನದ) ಸುಂದರವಾದ ಮಂದಿರವಿದೆ. ಇದು ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಜೈನಬಸದಿಯಾಗಿತ್ತು. ಸುಮಾರು ಅದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ರಚಿಸಿರಬಹುದಾದ ಅಂಧಕೇಶ್ವರ, ತಾರಕೇಶ್ವರ ಮುಂತಾದ ಹಲವಾರು ಮಂದಿರಗಳ ಸಮೂಹವೇ ಈ ಊರ ಗುಡ್ಡದ ಬದಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ 5ನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ (1018–42) ಮತ್ತು 2ನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರರಿಗೆ (1068–75) ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳಿವೆ.

ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಸನಿಹದಲ್ಲಿಯೇ 200' ಎತ್ತರದ ಗುಡ್ಡದ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹಳೆಯ ಕೋಟೆಯಿದೆ. ತಾಳೀಕೋಟೆ ಕದನದ ಅನಂತರ ಇದು ಶಿರಸಂಗಿ ದೇಸಾಯರ ವಶಕ್ಕೆ ಬಂದಿತ್ತು. 1674ರಲ್ಲಿ ತನ್ನ ವಶದಲ್ಲಿದ್ದ ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಶಿವಾಜಿ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಳಿಸಿದ್ದನಂತೆ. ಹೂಲಿ ಅಜ್ಜನವರ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಮಠವಿದೆ. ಬಹು ಹಿಂದೆ ದಕ್ಷಿಣದ ಕಾಶಿ ಎಂದು ಹೆಸರಾದ ಪುಣ್ಯಸ್ಥಳವಿದು. ಸವದತ್ತಿಯ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಸವದತ್ತಿ–ರಾಮದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲಾ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲೂ ಇರುವ ಶಿರಸಂಗಿ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ನೂರೆಂಟು ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ಕಾರಣೀಭೂತರಾದಂಥ ತ್ಯಾಗವೀರ ಶಿವಸಂಗಿ ದೇಸಾಯರ ಊರು. ಇಲ್ಲಿ ಭದ್ರವಾದ ಕೋಟೆಯಿದೆ. ಊರ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಕಾಳಮ್ಮನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ದೇವಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಈ ಊರನ್ನು ಮೊದಲು ಶಿರಶೃಂಗವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರಂತೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಎಲ್ಲಮ್ಮನ ಗುಡ್ಡ ಒಂದು ಯಾತ್ರಾಸ್ಥಳ. ಸವದತ್ತಿಯ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಸು.8 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಹಾಗೂ ಉಗರಕೊಳ್ಳದಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು 2–3 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಸಿದ್ಧನಕೊಳ್ಳ, ಸುಗನಕೊಳ್ಳಗಳಾಗಿ ಐದು ಕೊಳ್ಳಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಎತ್ತರವಾದ ಗುಡ್ಡದಲ್ಲಿ ಹರಿದು ಬರುವ ಸರಸ್ವತೀ ತಟಾಕದ ತಡಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿನ ರೇಣುಕಾಂಬೆಯ ದೇವಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಇದು ಪರಶುರಾಮ, ಜಮದಗ್ನಿ–ರೇಣುಕೆಯರ ತಪೋಭೂಮಿಯೆಂದು ನಂಬಿಕೆ. ಈ ಗುಡ್ಡದ ಓರೆಯಲ್ಲಿ

ಹಲವಾರು ವಸತಿಗೃಹಗಳು, ಎಣ್ಣೆಹೊಂಡ, ಅರಿಷಿಣ ಹೊಂಡ, ವಿಶಾಲವಾದ ಪೌಳಿ ಮತ್ತು ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳಿವೆ. ಪ್ರತಿ ಹುಣ್ಣಿಮೆಯಲ್ಲೂ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬನದ ಹುಣ್ಣಿಮೆ ಭಾರತ ಹುಣ್ಣಿಮೆಗಳಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಾವಧಿ ಜನರು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಆಗಮಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 1514ರ ಶಾಸನವೊಂದು ಮಂದಿರದ ಮಂಟಪದ ರಚನೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದು. ಇಲ್ಲಿನ ಮಂದಿರ ಎರಡು ಸಾವಿರ ವರ್ಷದಷ್ಟು ಹಿಂದಿನದೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ರಚನೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಇದು 7 ಅಥವಾ 8ನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಬಹುದೆಂದು ನಂಬುಗೆ, ಸವದತ್ತಿಯ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ ಸು. 24 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ, ಬೆಟ್ಟದಡಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸೋಗಲ ಪುಟ್ಟಗ್ರಾಮ ಮತ್ತು ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರ. ಇದರ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು 14 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ನವಿಲುತೀರ್ಥವಿದೆ. ಸೋಗಲದ ಬಳಿ 50^{1} ಆಳಕ್ಕೆ ದುಮುಕುವ ಜಲಪಾತವಿದೆ. ಇದರ ಮೇಲುಗಡೆ ಸುಂದರ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಸಣ್ಣ ಜಲಪಾತಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲೊಂದು ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನವಿದೆ.

ಸವದತ್ತಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. ಬೆಳಗಾಂವಿಯ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 78 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 16,011.

ಇದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಲ ಗ್ರಾಮಗಳ ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ. ಸೇಂಗಾ, ಹತ್ತಿ, ಕುಸುಬೆ ಇಲ್ಲಿನ ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರ ವಸ್ತುಗಳು. ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ, ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಔಷಧಾಲಯಗಳು, ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು ಮತ್ತು ವಿದ್ಯುತ್ತಿನ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಎಲ್ಲೆಡೆಗೂ ಇಲ್ಲಿಂದ ಮಾರ್ಗಸಂಪರ್ಕವಿದೆ.

ಹಿಂದೆ ಇದನ್ನು ಸುಗಂಧವರ್ತಿ, ಸಂವಧವರ್ತಿ, ಸವಧವರ್ತಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಇಲ್ಲಿನ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ಈಗಲೂ ರಟ್ಟರ ಕಾಲದ ಕೋಟೆಯ ಅವಶೇಷವಿದೆ. ಈ ಪಟ್ಟಣ 10ರಿಂದ 13ನೆಯ ಶತಮಾನದವರೆಗೆ ಸವದತ್ತಿಯ ರಟ್ಟರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ಅಂಕುರೇಶ್ವರ, ಪುರಂದರೇಶ್ವರ, ಶಂಕರಲಿಂಗದೇವ ಮುಂತಾದ ಹಳೆಯ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಒಂದು ಜೈನ ಬಸದಿಯೂ ಇದೆ. ಕೇಶಿರಾಜನೆಂಬುವನು ಸು. 1230ರಲ್ಲಿ ನಾಗರಕೆರೆಯ ದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. 1800ರಲ್ಲಿ ಈ ಊರು ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಶವಾಯಿತು.

*

ಸವಾಯಿ ಗಂಧರ್ವ (ರಾಮರಾವ್ ಕುಂದಗೋಳ): 1886–1952. ಗಾಯಕರು ಹಾಗೂ ರಂಗಭೂಮಿ ನಟ. ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕುಂದಗೋಳದವರು. ರಾಮಭಾವು ಕುಂದಗೋಳಕರ ಎಂಬುದು ಇವರ ಹೆಸರಾಗಿತ್ತು. ಚಿಕ್ಕಂದಿನಿಂದಲೇ ಸಂಗೀತದ ಅಭಿರುಚಿ ಇದ್ದ ಇವರಿಗೆ ಇವರ ತಂದೆ ಗಣಪತರಾವ್ ಸಂಶಿ ಉತ್ತೇಜನ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಬಳವಂತರಾವ ಕೊಲ್ಹಟಕರ ಇವರ ಸಂಗೀತ ಗುರುಗಳು. ಒಂದೂವರೆ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ 75 ದ್ರುಪದ್, 25 ತರಾಣೆ, 100 ಚೀಜ್ ಮತ್ತು ತಾಳಗಳನ್ನು ಕಲಿತು ಬಾಲಗವಾಯಿ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದರು. ಅನಂತರ ಕಿರಾಣ ಘರಾಣದ ಪ್ರವರ್ತಕರಾದ ಅಬ್ದುಲ್ ಕರೀಮ್‌ಖಾನರ ಶಿಷ್ಯರಾಗಿದ್ದರು (1900–07). ಗ್ವಾಲಿಯರ್ ಘರಾಣದ ನಿಸ್ಸಾರ್ ಹುಸೇನ್ ಖಾನರ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ಇವರ ಸಂಗೀತಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷ ಮೆರುಗು ಬಂತು. ಇವರ ಗಾಯನ ಎಂದರೆ ಆಲಾಪ, ಮೀಂಡ್, ಬಢತ್, ಘಸೀಟ್ ತಾನ್, ಪಲಟಾ, ಬೋಲ್‌ತಾನ್, ಮೂರ್ಛನಾ, ಖಟಕಾ, ಮುರಕಿಗಳ ನಳಪಾಕ. ಸ್ವಂತದ್ದೂ ಸೇರಿದಂತೆ ಹಲವಾರು ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಗಳಲ್ಲಿ ಗಾಯಕನಟರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಸ್ತ್ರೀ ಪಾತ್ರಗಳ ನಟನೆಯಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಹಸ್ತರಾಗಿದ್ದರು. 1919ರಲ್ಲಿ ಉಮರಾವತಿಯಲ್ಲಿ ಕಲಾಭಿಮಾನಿಗಳಿಂದ ಸವಾಯಿ ಗಂಧರ್ವ ಎಂಬ ಬಿರುದಿಗೆ ಪಾತ್ರರಾದರು. ಅಂದಿನಿಂದ ಅದೇ ಶಾಶ್ವತ ಹೆಸರಾಗಿ ಉಳಿಯಿತು. ಗಂಗೂಬಾಯಿ ಹಾನಗಲ್, ಭೀಮಸೇನ ಜೋಶಿ, ಫಿರೋಜ್ ದಸ್ತೂರ, ಬಸವರಾಜ ರಾಜಗುರು ಮುಂತಾದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಗಾಯಕರೆಲ್ಲರಿಗೂ ಇವರು ಗುರುಗಳಾಗಿದ್ದರು. **(ಎಸ್.ವಿ.ಕೆ.)**

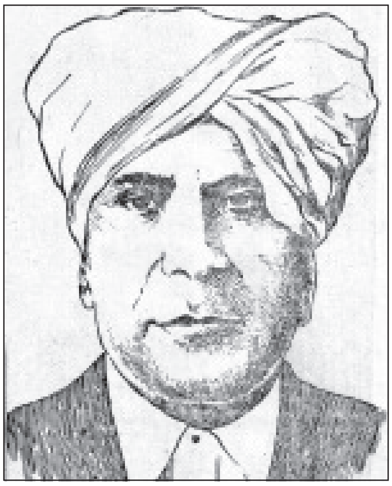

ಸಸ್ಯ ಸಂಪತ್ತು: ಕರ್ನಾಟಕದ ಅರಣ್ಯಗಳು ಹಾಗೂ ಅರಣ್ಯ ವೃಕ್ಷಗಳಿಗೆ ಉಜ್ಜ್ವಲ ಇತಿಹಾಸವಿದೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಇವುಗಳ ಸುಂದರ ವರ್ಣನೆಗಳು ಹೇರಳವಾಗಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರಸ್ಥಭೂಮಿಯ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಹವಾಗುಣ, ಸಮೃದ್ಧವಾದ ಮಳೆಯಿಂದಾಗಿ ಇಲ್ಲಿನ ಕಾಡುಗಳು ಬಹು ಪ್ರಯೋಜನಕಾರಿಯಾದ ಅನೇಕ ಬಗೆಯ ತರುಲತೆಗಳಿಂದ, ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿವೆ.

ಇತಿಹಾಸದ ಪ್ರಾರಂಭದಿಂದಲೂ ಕರ್ನಾಟಕದ ಅರಣ್ಯಗಳು ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಸಸ್ಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿ ಇದೆ. ಕರಾವಳಿಯ ಬಂದರುಗಳಿಂದ ಮೆಣಸು, ಏಲಕ್ಕಿ, ಲವಂಗ ಮುಂತಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು, ಶ್ರೀಗಂಧ ಮುಂತಾದ ಮರಗಳನ್ನು ಇತರ ದೇಶಗಳಿಗೆ ರಫ್ತು ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವೆನಿಷಿಯನ್ ಯಾತ್ರಿಕ ಮಾರ್ಕೋಪೋಲೊ 1290ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಹಾಗೂ ಮಲಬಾರ್‌ಗಳ ಸಸ್ಯ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದ್ದಾನೆ. 1444ರಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರವನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿದ ಅಬ್ದುಲ್ ರಜಾಕ್ ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಸ್ಯಸಂಪತ್ತು, ಅದರ ವ್ಯಾಪಾರ ಸಂಬಂಧ ಇವುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಇರುವವರೆಗೂ ದಕ್ಷ ರೀತಿಯಿಂದ ನಡೆದು ಬರುತ್ತಿದ್ದ ಅರಣ್ಯಗಳ ಆಡಳಿತ ಆ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಅಳಿವಿನೊಡನೆ ಕುಸಿಯಿತು. ಅರಾಜಕತೆ ತುಂಬಿ ತುಳುಕುತ್ತಿದ್ದ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅರಣ್ಯಗಳ ಲೂಟಿ ಹೇರಳವಾಗಿತ್ತು, ಜಮೀನಿಲ್ಲದವರೆಲ್ಲ ಅರಣ್ಯಗಳನ್ನು ಕಡಿದು ಸಾಗುವಳಿ ಮಾಡಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಬೆಲೆ ಬಾಳುವ ಶ್ರೀಗಂಧದ ಮರಗಳನ್ನು ಕಡಿದು ಅಕ್ರಮವಾಗಿ ಮಾರಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಆಡಳಿತ ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಹಾಗೂ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನರ ಕೈಗೆ ಬಂದಾಗ ಕಾಡುಗಳ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯದ ಬಗ್ಗೆ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಾಕಷ್ಟು ತಿಳಿವಳಿಕೆ ಬಂದಿತ್ತು. ತೇಗ ಮುಂತಾದ ಮರಗಳನ್ನು ಹಡಗು ಕಟ್ಟಲೂ ಶ್ರೀಗಂಧದ ತುಂಡುಗಳನ್ನು ಹೊರದೇಶಗಳಿಗೆ ಕಳಿಸಲೂ ತಕ್ಕ ಏರ್ಪಾಡುಗಳನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿತ್ತು.

ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ್ ತೇಗ ಮತ್ತು ಶ್ರೀಗಂಧದ ಮರಗಳನ್ನು ರಾಜವೃಕ್ಷಗಳೆಂದು ಘೋಷಿಸಿದ್ದ. 1799ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ಆಡಳಿತ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಕೈವಶವಾದ ಹೊಸತರಲ್ಲಿ ಅವರ ಆಸಕ್ತಿಯೆಲ್ಲ ತೇಗ, ಶ್ರೀಗಂಧ ಮತ್ತು ಸಂಬಾರಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸೀಮಿತವಾಗಿತ್ತು. ಹಡಗು, ರಕ್ಷಣಾ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ಹಾಗೂ ಗಂಧದ ಎಣ್ಣೆಗಳಲ್ಲೇ ಅವರು ತೃಪ್ತರಾಗಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಲಾರ್ಡ್ ಡಾಲ್‌ಹೌಸಿ ಮತ್ತು ಅವನ ಅನಂತರದ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಸಸ್ಯ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ಬಗ್ಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಗಮನಕೊಟ್ಟರು.

ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅರಣ್ಯ ಇಲಾಖೆ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದದ್ದು 1864ರಲ್ಲಿ. ಸಂಸ್ಥಾನದ ಅಂದಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ ಕೇವಲ 29,500 ಚ.ಮೈಲಿಗಳು. ಅರಣ್ಯ

ಪ್ರದೇಶ ಸಂಸ್ಥಾನದ ವಿಸ್ತೀರ್ಣದ 1/7 ಭಾಗಕ್ಕಿಂತ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚಾಗಿತ್ತು. 1956ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಕೆಲವು ಹೊಸ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶಗಳು, ಹಳೆಯವುಗಳೊಂದಿಗೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡವು. ಮದರಾಸು ಪ್ರಾಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದ ಬಳ್ಳಾರಿ, ಕೊಡಗು, ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲ ಹಾಗೂ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಾಡುಗಳು, ಮುಂಬಯಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದ ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಹಳೆಯ ಮೈಸೂರಿನ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡವು.

ಕರ್ನಾಟಕದ ಇಂದಿನ ಒಟ್ಟು ಭೂವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1,91,791 ಚ.ಕಿಮೀ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕಾಡುಗಳ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 30,62,769 ಹೆಕ್ಟೇರು. ಅಂದರೆ ಒಟ್ಟು ಭೂ ವಿಸ್ತೀರ್ಣದ ಸೇಕಡ 15.20 ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಾಡುಗಳಿವೆ ಎಂದಾಯಿತು. ಭಾರತದ ಸೇಕಡ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶ ಮತ್ತು ಇತರ ದೇಶಗಳ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದರೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶ ಬಹಳ ಕಡಿಮೆ. ಭಾರತದ ನೈಋತ್ಯ ಭಾಗದ ಉಷ್ಣವಲಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಉತ್ತರ ಅಕ್ಷಾಂಶ 11^{0} 30^{1}–18 45^{0} ಪೂರ್ವರೇಖಾಂಶ 74^{0} 12^{1}–78^{0} 30^{1} ಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿನ ಬಹಳಷ್ಟು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಡುಗಳು ಬೆಳೆಯಲು ಬೇಕಾದ ಹಿತಕರ ಹವಾಗುಣವಿದೆ. ಮುಂಗಾರು–ಹಿಂಗಾರುಗಳೆರಡರಿಂದಲೂ ಹೇರಳ ಮಳೆ ಬೀಳುತ್ತದೆ (ಸು. 500–7,600 ಮಿಮೀ). ವಾಸ್ತವಿಕವಾಗಿ 2000 ದ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ 1,216 ಮಿಮೀ ಮಳೆಯಾಗಿತ್ತು.

ಇಲ್ಲಿನ ಉಷ್ಣತೆ ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು 15^{0}–18^{0} ಸೆಂ. ಇದ್ದು ಚಳಿಗಾಲದಲ್ಲಿ 12^{0}–17.5^{0} ಸೆಂ. ನಷ್ಟಿರುತ್ತದೆ. ಬೇಸಗೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ 18^{0}–20^{0} ಸೆಂ.ನಷ್ಟಿರುತ್ತದೆ. ಭೌಗೋಳಿಕವಾಗಿಯೂ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ವೈವಿಧ್ಯಮಯ ಪ್ರದೇಶಗಳು–ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಕರಾವಳಿ, ಮಲೆನಾಡು ಹಾಗೂ ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶಗಳುಂಟು. ಇಂಥ ವೈವಿಧ್ಯ ಪೂರ್ಣ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಇಲ್ಲಿನ ಅರಣ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ವೈವಿಧ್ಯ ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಅರಣ್ಯಗಳು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ದಕ್ಷಿಣದ ಉಷ್ಣವಲಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವುಗಳು. ಇಲ್ಲಿನ ಹವಾಮಾನ, ವಾರ್ಷಿಕ ಮಳೆ, ಭೂಮಿಯ ರೀತಿ ಮತ್ತು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿರುವ ಪ್ರಧಾನ ವೃಕ್ಷಗಳು ಮುಂತಾದುವನ್ನೆಲ್ಲ ಗಮನಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಇಲ್ಲಿನ ಅರಣ್ಯಗಳನ್ನು 5 ವಿಧವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ:

1. ಉಷ್ಣವಲಯದ ತೇವಪೂರಿತ ನಿತ್ಯಹರಿದ್ವರ್ಣದ ಕಾಡು
2. ಉಷ್ಣವಲಯದ ಭಾಗಶಃ ನಿತ್ಯ ಹರಿದ್ವರ್ಣದ ಕಾಡು
3. ಬೇಸಗೆಯಲ್ಲಿ ಎಲೆಯುದುರುವ ಮಲೆನಾಡಿನ ಕಾಡು
4. ಬೇಸಗೆಯಲ್ಲಿ ಎಲೆಯುದುರುವ ಮೈದಾನ ಸೀಮೆಯ ಒಣಕಾಡು
5. ಕಳ್ಳಿ ಕುರುಚಲು ಗಿಡಮರಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಒಣಕಾಡು (ಕುರುಚಲು ಕಾಡು)

1. ಉಷ್ಣವಲಯದ ತೇವಪೂರಿತ ನಿತ್ಯಹರಿದ್ವರ್ಣದ ಕಾಡು : ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಗಳ ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲೂ ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟಕ್ಕೆ 9,144ಮೀ ನಿಂದ 18,288ಮೀ ಎತ್ತರದವರೆಗೆ ಈ ಅರಣ್ಯಗಳು ಹಬ್ಬಿಕೊಂಡಿವೆ. ಸು. 400 ಕಿಮೀ ಉದ್ದ ಸು. 24–48 ಕಿಮೀ ಅಗಲವಿರುವ ಈ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ, ಆಗುಂಬೆ (ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ), ಬಿಸಲೆಘಾಟ್ (ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆ), ಮಾಕುಟ್ಟ (ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆ) ಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣದೊರೆಯುವುದು.

ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಸು. 3,800–7,600 ಮಿಮೀ ಗಳವರೆಗೂ ಮಳೆ ಬೀಳುತ್ತಿದ್ದು ಕಾಡು ಬಹಳ ದಟ್ಟವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ತೇವ, ಬೆಳಕು, ಹಿತಕರ ಗಾಳಿ ಇವೆಲ್ಲವೂ ವರ್ಷಪೂರ್ತಿ ಮರಗಳು ಬೆಳೆಯಲು ಅನುಕೂಲಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಟ್ಟಿವೆ. ತುಂಬಿದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಹೊಂದಿರುವ ನಿತ್ಯಹರಿದ್ವರ್ಣ ಕಾಡುಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮೂರು ವಿವಿಧ ಪದರಗಳ ಸಸ್ಯವರ್ಗಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿವೆ (ಮೇಲ್ಪದರ, ಮಧ್ಯದ ಪದರ ಮತ್ತು ಕೆಳಗಿನ ಪದರ).

ಮೇಲ್ಪದರದ ವೃಕ್ಷಗಳು: ಇವು ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ 37ಮೀ ಗಳಷ್ಟು ಎತ್ತರವಿರುವುದುಂಟು. ಮೇಲ್ಪದರದಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರುವ ವೃಕ್ಷಗಳೆಂದರೆ ನಾಗಸಂಪಿಗೆ, ಕೀರಲ್ ಭೋಗಿ, ಧೂಪ, ಬೂರುಗ, ಹೈಗ, ಗಂಧಗರಿಗೆ, ಮೆಂಧಧೂಪ, ಕೂವೆ, ಬೊಬ್ಬೆ, ಪಗಡೆ, ಕರಾಚಿ, ಅಜ್ಜನಪಟ್ಟೆ, ಹಲಸು ಇತ್ಯಾದಿ.

ಮಧ್ಯದ ಪದರ: ಸರಾಸರಿ 5ಮೀಗಳಿಗಿಂತ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚು ಎತ್ತರದ ಮರಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿನ ಮುಖ್ಯವಾದ ಮರಗಳೆಂದರೆ ಬಿಳಿಸಂಪಿಗೆ, ಒಂಟೆಮರ, ದೇವಗರಿಗೆ, ಸಂಪಿಗೆ, ಕಾಡುಹಿಪ್ಪೆ, ಜಂತಲ, ನೇರಳೆ ಮುಂತಾದವು.

ಕೆಳಗಿನ ಪದರ: ಇದರಲ್ಲಿನ ಮರಗಳ ಸರಾಸರಿ ಎತ್ತರ 8.22ಮೀ. ಮುಖ್ಯ ಮರಗಳೆಂದರೆ ಬಸವನಪಾದ, ಅಶೋಕ, ಲವಂಗ, ಮಟ್ಟನೇರಳೆ, ಕಾಡುನೇರಳೆ, ಲೋಕುಂದಿ, ಕರಿಬೇವು, ಗುರಿಗೆ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಇವಲ್ಲದೆ ಕೆಳಗಿನ ಸಸ್ಯವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಇವುಗಳ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಕೆಳಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣ ಬೆತ್ತ ಮತ್ತು ಇತರ ಬೆತ್ತದ ಪ್ರಭೇದಗಳು, ಬಗನಿ, ಕಿರು ಈಚಲು, ಎಡಮುರಿ, ಮಂಗರೆ ಮುಂತಾದವು ಉಂಟು.

ಈ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಅಡರು ಸಸ್ಯಗಳಿಗೇನೂ ಕೊರತೆ ಇಲ್ಲ. ಮೆಣಸು, ನೀಟಮ್, ಅಡಕೆ ಬೀಳು, ತಲೆಜಾದರಿ ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಇವಲ್ಲದೆ ಬಗೆಬಗೆಯ ಕೊಳೆತಿನಿ ಸಸ್ಯಗಳು, ಜರೀಗಿಡಗಳು, ಕಲ್ಲುಹೂಗಳು, ಹಾವಸೆಗಳು ಮತ್ತು ಆರ್ಕಿಡ್ ಸಸ್ಯಗಳಿಗೆ ಈ ಕಾಡುಗಳು ಆಗರವಾಗಿವೆ. 1218–1827 ಮೀ ಎತ್ತರದ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳ ಇಳಿಜಾರು ಪ್ರದೇಶಗಳು, ಕಣಿವೆಗಳು ಮತ್ತು ಗಾಳಿಯ ಹೊಡೆತದಿಂದ ರಕ್ಷಿತವಾಗಿರುವ ಕಿಬ್ಬಿಗಳು– ಇಂಥ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ನಿತ್ಯಹರಿದ್ವರ್ಣ ಕಾಡುಗಳನ್ನು ಷೋಲ ಕಾಡುಗಳು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಈ ಬಗೆಯ ಕಾಡುಗಳನ್ನು ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು.

2. ಉಷ್ಣವಲಯದ ಭಾಗಶಃ ನಿತ್ಯಹರಿದ್ವರ್ಣದ ಕಾಡು: ಈ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಸು. 2,000–3,000 ಮಿಮೀಗಳವರೆಗೆ ಮಳೆ ಬೀಳುತ್ತದೆ. ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟಗಳ ಇಳಿಜಾರು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟಕ್ಕೆ 61–152 ಮೀಗಳಷ್ಟು ಎತ್ತರದಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಕಾಡನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಕೊಡಗು, ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಜೋಗ, ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ, ಬೆಳಗಾಂವಿ ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಬಗೆಯ ಕಾಡು ಉಂಟು. ಈ ಕಾಡುಗಳ ವಿಶೇಷವೆಂದರೆ ನಿತ್ಯಹರಿದ್ವರ್ಣ ವೃಕ್ಷಗಳು ಬೇಸಗೆಯಲ್ಲಿ ಎಲೆಗಳುದುರುವ ಮರಗಳೊಂದಿಗೆ ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿರುವುದು. ಕಾಡುಗಳ ಮೇಲ್ಪದರದಲ್ಲಿನ ಮರಗಳೆಂದರೆ ಬೂರುಗ, ಧೂಪ, ಮಾವು, ಕೂವೆ, ಪಾದ್ರಿ, ಹಲಸು, ಸಾಲಾದಿ, ನಂದಿ, ಹತ್ತೇಗ, ಬಿಲ್ವಾರ, ಜಂಬೆ, ತಾರೆ, ಅಳಲೆ ಮುಂತಾದವು.

ಕೆಳಪದರದಲ್ಲಿ ಲವಂಗಪಟ್ಟೆ, ನಂಜಿನಕೊರಡು, ರುದ್ರಾಕ್ಷಿ, ಕಾವಲ್, ಗೊದ್ದ ಮುಂತಾದ ಮರಗಳಿವೆ.

ಕೊಡಗು, ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೈಗ, ಜಂಬ, ಲಂಟಾನ ಮುಂತಾದವು ಗುಂಪಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ಕಿರುಬಿದಿರು, ಹೆಬ್ಬಿದಿರುಗಳು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಉಂಟು. ಇಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಬೀಟೆ, ಮತ್ತಿ, ತೇಗ, ತಾರೆ, ಅಳಲೆ,

ಹೆತ್ತೇಗ, ನಾಗಸಂಪಿಗೆ ಮುಂತಾದ ಮರಗಳು ಆರ್ಥಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮುಖ್ಯ. ಮರಗಳ ಕೆಳಗೆ ಏಲಕ್ಕಿ, ಮೆಣಸು ಮುಂತಾದ ಹಣದ ಬೆಳೆಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸುವುದಿದೆ. ಜರೀ ಗಿಡಗಳು, ಅಪ್ಪುಸಸ್ಯಗಳು, ಆರ್ಕಿಡ್ ಸಸ್ಯಗಳು, ಅಡರುಬಳ್ಳಿಗಳು ಈ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಹೇರಳವಾಗಿ ಕಾಣದೊರೆಯುವುವು.

3. ಬೇಸಗೆಯಲ್ಲಿ ಎಲೆಯುದುರುವ ಮಲೆನಾಡಿನ ಕಾಡು: ಈ ಬಗೆಯ ಕಾಡು ಮೈಸೂರು, ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ, ಕೊಡಗು, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು, ಹಾಸನ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸು.1,500–2,000 ಮಿಮೀ. ಗಳಷ್ಟು ಮಳೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಮರಗಳಿಗೆ ವರ್ಷದ 5–6 ತಿಂಗಳುಗಳ ಒಣಹವೆಯನ್ನು ತಡೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಉಂಟು. ಈ ಕಾಡುಗಳ ಕೆಳಪದರದಲ್ಲಿ ಬಿದಿರು ಹೇರಳವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವುದು. ತೇಗ, ಮತ್ತಿ, ನಂದಿಮರ ಹೊನ್ನೆ, ಹೆತ್ತೇಗ, ಬಿಳಿಮತ್ತಿ, ಬೀಟೆ, ಕಲ್ತೇಗ ಮುಂತಾದ ಮರಗಳು ಇಲ್ಲಿನ ಮುಖ್ಯ ಜಾತಿಗಳು.

4. ಬೇಸಗೆಯಲ್ಲಿ ಎಲೆಯುದುರುವ ಮೈದಾನ ಸೀಮೆಯ ಒಣಕಾಡು; ಇವು ದಟ್ಟವಾದ ಅಡವಿಗಳಲ್ಲ. ಮಳೆ ಸುಮಾರು 750–1,500 ಮಿಮೀ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮೈದಾನಗಳು ಹಾಗೂ ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿರುವ ಈ ಕಾಡುಗಳ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಬೇಸಗೆಯಲ್ಲಿ ಎಲೆಯುದುರುವ ಮಲೆನಾಡಿನ ಕಾಡುಗಳಿವೆ. ಮೇಲಿನ ಹಂತದಲ್ಲಿ ತೇಗ, ದಿಂಡಗ, ಬಾಗೆ, ಬಿಲ್ವಾರ, ಹೆತ್ತೇಗ, ಹೊನ್ನೆ, ನಂದಿ, ಮತ್ತಿ, ಬೂರುಗ, ಹಿಪ್ಪೆ, ನೇರಳೆ ಮರಗಳಿದ್ದು ಕೆಳಹಂತದಲ್ಲಿ ಮುತ್ತುಗ, ನೆಲ್ಲಿ, ಕಕ್ಕೆ, ಅಂಟುವಾಳ, ಶ್ರೀಗಂಧ, ಎಲಚಿ ಮುಂತಾದ ಮರಗಳುಂಟು. ಮರಗಳ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಲಂಟಾನ, ಕಿರುಬಿದಿರು, ಎಡಮುರಿ, ಅನೇಕ ಬಗೆಯ ಹುಲ್ಲುಗಳು ಹಾಗೂ ಅಡರುಬಳ್ಳಿಗಳು ಬೆಳೆದುಕೊಂಡಿರುತ್ತವೆ.

5. ಕಳ್ಳಿಕುರುಚಲು ಗಿಡಮರಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಒಣಕಾಡು: ಈ ಕಾಡು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿರುವ ಇತರ ಅರಣ್ಯಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮಿಕ್ಕ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶವನ್ನೆಲ್ಲ ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮಳೆ ಬೀಳುವಿಕೆ ಕಡಿಮೆ ಇದ್ದು (500–750 ಮಿಮೀ ಮಾತ್ರ) ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಆರು ತಿಂಗಳುಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಒಣಹವೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ, ರಾಯಚೂರು, ಬಳ್ಳಾರಿ, ಮೈಸೂರು, ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಒಣಹವೆ ಇರುವ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಬಗೆಯ ಕಾಡುಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಮರಗಳು ಸಣ್ಣ ಗಾತ್ರದವು. ಇವು 5 ರಿಂದ 11ಮೀ ಎತ್ತರಕ್ಕೆ ಬೆಳೆದರೆ ಅದೇ ಹೆಚ್ಚು. ಇಲ್ಲಿನ ಮುಖ್ಯವಾದ ಮರಗಳು: ದಿಂಡಿಗ, ಗೊಬ್ಬಳಿ, ಕಾಚಿನ ಮರ, ಚುಜ್ಜಲು, ಬಾಗೆ, ಮತ್ತಿ, ತಾರೆ, ಬಿಲ್ವಾರ, ಆಲ, ಅತ್ತಿ, ಕರೀಬಸರಿ, ಬೇಲ, ಹಿಪ್ಪೆ, ಹುಣಿಸೆ, ಬಿಳಿಮತ್ತಿ, ಬೇವು, ಸಾಂಬ್ರಾಣಿ, ಕರಿಗೇರು, ಕಕ್ಕೆ, ಬಸವನಪಾದ, ನಂಜಿನಕೊರಡು, ಸೌಲಾದಿ, ತೂಪ್ರ, ಕಮ್ಮಾರ್, ನೆಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಚೊಳ್ಳೆ, ಕೆಳಹಂತದಲ್ಲಿ ಗೊರವಿ, ಯಲಚಿ, ಸೀತಾಫಲ, ರಾಮಫಲ, ಹಾಲೆ, ಈಚಲು ಮುಂತಾದವು. ಪೊದೆಗಳಿಗೆ ಹೆಸರಾದ ಈ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಕಾರೆ, ಬಿಕ್ಕೆ, ಗೋರಂಟಿ, ಲಕ್ಕಿ, ಪಾಪಾಸುಕಳ್ಳಿ, ಕಾಡು ಮೆಣಸು, ಲಂಟಾನ, ಬಗೆಬಗೆಯ ಕಳ್ಳಿಗಿಡಗಳು, ಹಂಬುಗಳು (ಉದಾ: ಸೀಗೆ, ಮಂಗರವಳ್ಳಿ, ಶತಾವರಿ, ಗುಲಗಂಜಿ) ಹೇರಳವಾಗಿವೆ.

ಅರಬ್ಬೀ ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಎದುರಾಗಿರುವ ಕರಾವಳಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಮ್ಯಾಂಗ್ರೋವ್ ಕಾಡುಗಳು ಉಂಟು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅವಿಸೀನಿಯ, ರೈಸೊಪೊರ, ಸೊನ್ನರೇಷಿಯ ಮರಗಳು ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ.

ಅರಣ್ಯಗಳ ಸಸ್ಯಸಂಪತ್ತನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿರುವ ಹಲವಾರು ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿವೆ. ಮೈಸೂರಿನ ಗಂಧದ ಮರ ಪ್ರಪಂಚದ ಎಲ್ಲ ಕಡೆಗಳಲ್ಲೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದಿದೆ. ಯುರೋಪ್, ಅಮೆರಿಕ ಮತ್ತು ಅರಬ್ ದೇಶಗಳಿಗೆ ಗಂಧದ ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ರಫ್ತು ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಗಂಧದ ಮರದ ಪುಡಿಯನ್ನು ಅಗರಬತ್ತಿ ಕೈಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಈ ಕೈಗಾರಿಕೆ ಲಕ್ಷಾಂತರ ಜನಗಳಿಗೆ ಕೆಲಸ ಒದಗಿಸಿದೆ. ಗಂಧದ ಮರವನ್ನು ಗುಡಿಗಾರಿಕೆಗೂ ಉಪಂಯೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ. ಗಂಧದ ಸಾಬೂನಿನ ಕಾರ್ಖಾನೆಯಿಂದ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಆದಾಯವಿದೆ.

ಹಡಗು, ದೋಣಿಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ, ಮನೆಯ ಮರಮುಟ್ಟುಗಳು ಮುಂತಾದವುಗಳ ತಯಾರಿಕೆಗಾಗಿ ತೇಗ, ಹೊನ್ನೆ ಹಾಗೂ ನಂದಿಮರಗಳು ಬೇಕಾಗುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ ಪೂರೈಕೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಅರಣ್ಯಗಳಿಂದಲೇ ಆಗುತ್ತಿದೆ.

ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ಲೈವುಡ್ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿಗೆ ಹಾಗೂ ಬೆಂಕಿಕಡ್ಡಿ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಬೇಕಾದ ಸಟ್ಟುಗ, ಕಾರೆ ಗುಳುಮಾವು, ಬಿಳಿದೇವಹಾರಿ ಧೂಪ, ಸುರಹೊನ್ನೆ, ಬೀಟೆ, ಬೂರುಗ ಹಾಗೂ ತೇಗ ಇವೆಲ್ಲವೂ ನಮ್ಮ ಕಾಡುಗಳಿಂದಲೇ ಪೂರೈಕೆಯಾಗುತ್ತಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ಲೈವುಡ್‌ಗೆ ಇರಾನ್, ಅಮೆರಿಕ, ಜಪಾನ್, ಜರ್ಮನಿಗಳಿಂದ ಅಧಿಕ ಬೇಡಿಕೆ ಇದೆ. ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ವಿದೇಶೀ ವಿನಿಮಯ ಗಳಿಸಿಕೊಡುವ ಮತ್ತೊಂದು ಅರಣ್ಯ ವೃಕ್ಷವೆಂದರೆ ಬೀಟೆ.

1960ರಿಂದ ಈಚೆಗೆ ನಮ್ಮಲ್ಲಿ 6,000 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ರಬ್ಬರ್ ತೋಟ ಬೆಳೆಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಅಂತೆಯೇ ಸಾವಿರಾರು ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳಲ್ಲಿ ನೀಲಗಿರಿ (ಯೂಕಲಿಪ್ಟಸ್) ಮರಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇವುಗಳ ನಾಟಗಳನ್ನು ಕಚ್ಚಾವಸ್ತುವಾಗಿ ಹರಿಹರದ ಪಾಲಿಫೈಬರ್ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದೆ.

ಬಿದಿರು ಹಾಗೂ ಬೆತ್ತ ಕರ್ನಾಟಕದ ಅರಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇರಳವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ ಭದ್ರಾವತಿ ಹಾಗೂ ದಾಂಡೇಲಿಗಳ ಕಾಗದದ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿಗೆ ಇವು ಪೂರೈಕೆಯಾಗುತ್ತಿದ್ದವು. ಈಗ ಈ ಕಚ್ಚಾವಸ್ತುವಿನ ಕೊರತೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡುಬಂದಿದೆ. ಈ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿಗೆ ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಸು. 2ಲಕ್ಷ ಟನ್‌ಗಳಿಗೂ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಬಿದಿರು ಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ಇವಲ್ಲದೆ ಸೌದೆ ಹಾಗೂ ಇದ್ದಿಲಿಗೆ, ರೈಲ್ವೆ ಹಾಗೂ ವಿದ್ಯುತ್ ಇಲಾಖೆಗಳಿಗೆ ಬೇಕಾದ ಮರ ಕಾಡುಗಳಿಂದಲೇ ಪೂರೈಕೆಯಾಗುತ್ತಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಕಾಡುಗಳ ಮರಗಳ ಸೇ. 60ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಭಾಗ ಸೌದೆ–ಇದ್ದಿಲುಗಳಿಗಾಗಿಯೇ ಉಪಯೋಗವಾಗುತ್ತಿದೆ.

ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೃಹತ್ ಜಲವಿದ್ಯುತ್ ಯೋಜನೆಗಳು, ಪುನರ್ವಸತಿ, ಕೃಷಿಗಾಗಿ ಜಮೀನಿನ ಬಿಡುಗಡೆ, ಗಣಿ ಉದ್ಯಮ, ಮತ್ತಿತರ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಿಗಾಗಿ ಸು. $2^{1}/_{2}$ ಲಕ್ಷ ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳಷ್ಟು ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶ (ಅಂದರೆ 1956–75ರ ವರೆಗೆ) ವಿನಿಯೋಗವಾಗಿತ್ತು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ವನ್ಯಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ನೈಸರ್ಗಿಕ ರಕ್ಷಣೆ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿದೆ. ದೇಶ ಹಾಗೂ ವಿದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಬಗೆಬಗೆಯ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಅಭಯಾರಣ್ಯಗಳ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ, ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಒಳ್ಳೆಯ ಹವಾಮಾನದ ರಕ್ಷಣೆ ಹಾಗೂ ಭೂಸವೆತನಿಯಂತ್ರಣ ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕಾಡುಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿ ಬೆಳೆಸುವ ಅಗತ್ಯ ಇಂದು ಹೆಚ್ಚಾಗಿವೆ. ರಕ್ಷಿತ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶ ವಿವಿಧ ಸಾಗುವಳಿ ಮತ್ತು ನೆಲಸಿಕೆಗಳಿಂದ ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತಿದ್ದು ಇದು ಸಸ್ಯ ಸಂಪತ್ತಿನ ಸಮೃದ್ಧತೆಗೆ ಸವಾಲಾಗಿದೆ. **(ಎಸ್.ಎನ್.ಆರ್.)**

ಸಹಕಾರ ಚಳವಳಿ: ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸಹಕಾರ ಚಳವಳಿ ಲೇವಾದೇವಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿಂದಲೇ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತೆನ್ನಬಹುದು. 1905ರಲ್ಲಿ ಜಾರಿಗೆ ಬಂದ ಹಿಂದಿನ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಮೈಸೂರು ಸಹಕಾರೀ ನಿಯಂತ್ರಣ ಕಾನೂನು 1904ರ ಭಾರತದ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳ ಮಸೂದೆಗಿಂತಲೂ

ಸುಧಾರಿತವಾದದ್ದಾಗಿತ್ತು. ಅಂದರೆ, ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಕಾನೂನು ಗ್ರಾಮೀಣ ಲೇವಾದೇವಿ ಸಂಘಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಅವಕಾಶ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದರೆ, ಮೈಸೂರಿನ ಕಾನೂನು ಗ್ರಾಮೀಣ ಹಾಗೂ ನಗರಗಳ ವಿವಿಧ ರೀತಿಯ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆಗೆ ಅವಕಾಶ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿತು. ಹೀಗೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸಹಕಾರ ಚಳವಳಿ ಸರ್ಕಾರದ ಮುಂದಾಳತ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಕ್ರಮೇಣ ಜನತೆಯ ಬೆಂಬಲವನ್ನು ಪಡೆದು ಬೆಳೆಯಿತು.

ಹಿಂದೆ ವಿವಿಧ ರಾಜ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹಂಚಿಹೋಗಿದ್ದ ಕರ್ನಾಟಕದ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಜಾರಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಆಯಾ ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸಹಕಾರ ಕಾನೂನಿನಂತೆ ಸಹಕಾರದ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯಾಯಿತು. ಮುಂಬಯಿ-ಕರ್ನಾಟಕ, ಕೊಡಗು ಮತ್ತು ಮದರಾಸು ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಪಾವಧಿ-ಮಧ್ಯಮಾವಧಿ ಲೇವಾದೇವಿ ಸಂಘಗಳು ಮತ್ತು ಜಿಲ್ಲಾ ಕೇಂದ್ರ ಸಹಕಾರ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು ಬೆಳೆದು ಬಂದಿದ್ದರೆ, ಹಿಂದಿನ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಾವಧಿ ವ್ಯವಸಾಯ ಸಾಲಸಂಘಗಳು ಮತ್ತು ವಿವಿಧೋದ್ದೇಶ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳು, ಹೈದರಾಬಾದು-ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಧಾನ್ಯದ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು ಬೆಳೆದು ಬಂದಿದ್ದವು. ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಣಗಿನಹಾಳು, ಗದಗ-ಬೆಟಗೇರಿಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳು ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಸಹಕಾರ ಚಳವಳಿಗೆ ನಾಂದಿಯಾದವೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮವಾಗಿ 1908ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಕೇಂದ್ರೀಯ ಸಹಕಾರ ಬ್ಯಾಂಕಿನ ಸ್ಥಾಪನೆ, 1914ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯ ಸಹಕಾರ ಬ್ಯಾಂಕಿನ ಸ್ಥಾಪನೆ. 1920ರ ದಶಕದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಗೃಹ ನಿರ್ಮಾಣ ಸಂಘಗಳ ಹಾಗೂ ಇತರ ಕೆಲವು ನಗರ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆ, 1930ರ ದಶಕದಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರೀಯ ಹಾಗೂ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಭೂ ಅಡಮಾನ (ಈಗ ಭೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ) ಬ್ಯಾಂಕುಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆ, 1949-51ರಲ್ಲಿ ವಿವಿಧೋದ್ದೇಶ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆ ಇವು ಯೋಜನಾ ಕಾಲ ಪೂರ್ವದ ಅಂದರೆ 1951ಕ್ಕೆ ಮುಂಚಿನ ಸಹಕಾರ ಇತಿಹಾಸದ ಮುಖ್ಯ ಘಟನೆಗಳಾಗಿವೆ. ರಾಜ್ಯದ ಸಹಕಾರ ಪ್ರಗತಿಯ ಆವಶ್ಯಕತೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು 1920ರಲ್ಲಿ ಸಮಲ್‍ದಾಸ್ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯ ಸಹಕಾರ ಸಮಿತಿ ಮತ್ತು 1935ರಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಶೇಖರ ಅಯ್ಯರ್ ಅವರ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯ ಸಹಕಾರಿ ಸಮಿತಿಗಳು ವಿಶೇಷ ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಸಿದುವು. ಆದರೆ, ಸಹಕಾರ ರಂಗ ಬಹುಮುಖವಾಗಿ ಬೆಳೆದುದು 1951ರ ಅನಂತರದ ಆರ್ಥಿಕ ಯೋಜನೆಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ.

ರಾಜ್ಯಾಂಗದ ಪ್ರಕಾರ ಸಹಕಾರ ರಾಜ್ಯಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ವಿಷಯವಾದರೂ ಅನೇಕ ವಿಧದಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ನಿರ್ದೇಶನ, ಪ್ರಭಾವ ಹಾಗೂ ಸಹಾಯಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟು ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರಗಳ ಸಹಕಾರ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು ಮುಂದುವರಿಯಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆರ್ಥಿಕ ಯೋಜನೆಯ ಅಂಗವಾಗಿ ಸಹಕಾರ ಚಳವಳಿಯನ್ನು ಬಲಗೊಳಿಸಬೇಕೆಂಬ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಧೋರಣೆಯನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕ ಸಹ ಒಪ್ಪಿತು. ರಾಜ್ಯದ ಇತರ ವಿಭಾಗಗಳಂತೆಯೇ ಸಹಕಾರ ರಂಗವೂ ಯೋಜನಾಬದ್ಧವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಲಾರಂಭಿಸಿತು. ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರಥಮ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಧೋರಣೆ ಘೋಷಿತವಾಗಿ ಎರಡನೆಯ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯದ ಸಹಕಾರ ರಂಗ ಗಮನಾರ್ಹ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯಲಾರಂಭಿಸಿತು. 1956ಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ಎರಡನೆಯ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾದ ಸಹಕಾರ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು ಗೋರ್ವಾಲಾ ಸಮಿತಿಯ (1954) ಸಲಹೆಗಳನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿದ್ದವು. ಗ್ರಾಮೀಣ ಸಹಕಾರದ ಪುನರ್ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಹಾಗೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಅನೇಕ ಸಲಹೆಗಳನ್ನು ಈ ಸಮಿತಿ ಶಿಫಾರಸು ಮಾಡಿತು. ಈ ಯೋಜನೆ ಒಂದನ್ನೊಂದು ಅವಲಂಬಿಸಿರುವ ಸಹಕಾರ ಲೇವಾದೇವಿ, ಕೃಷಿ ಸರಕು ರೂಪಾಂತರ ಮತ್ತು ಕೃಷಿ ಸರಕು ಮಾರಾಟಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಇತರ ಸಹಕಾರ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ಮತ್ತು ಸಹಕಾರಿ ಸಿಬ್ಬಂದಿ ಇವುಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಸರ್ಕಾರ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಕವಾಗಬಲ್ಲ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಸಹಕಾರದ ಉದ್ದೇಶ ಸಫಲವಾಗುವಂತೆ ಸಂಘಟನೆ ಏರ್ಪಡಿಸುವುದೇ ಈ ಮಹತ್ತ್ವಪೂರ್ಣ ಯೋಜನೆಯ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶ. ಷೇರು ಬಂಡವಾಳಕ್ಕೆ ಹಣ ಹಾಕುವುದು ಮತ್ತು ಇತರ ಆವಶ್ಯಕರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಸಹಕಾರ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ನೆರವು ನೀಡುವುದನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಸರ್ಕಾರಿ ಸಹಭಾಗಿತ್ವ ಸಂಘಟಿತ ಯೋಜನೆಯ ಮುಖ್ಯ ಅಂಶ. ಈ ಹೊಸ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರಗಳು ರಾಜ್ಯ ಕೃಷಿ ಸಾಲ ಪರಿಹಾರ ಹಾಗೂ ಭರವಸೆ ನಿಧಿ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ನಿಧಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಸರ್ಕಾರಿ ಸಹಭಾಗಿತ್ವವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ತನ್ನ ವಿಸ್ತೃತ ಪಾತ್ರ ನಿರ್ವಹಣೆಯಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರಗಳಿಗೆ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರ ಭಾರತದ ರಿಸರ್ವ್ ಬ್ಯಾಂಕು, ಭಾರತದ ಸ್ಟೇಟ್ ಬ್ಯಾಂಕು, ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸಹಕಾರಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹಾಗೂ ಉಗ್ರಾಣ ಮಂಡಳಿ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರ ಶಿಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರ ಸಮಿತಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ಕ್ರಿಯಾತ್ಮಕ ಬೆಂಬಲವಿರತಕ್ಕದ್ದು. ಹಣ ಒದಗಣೆ, ತಾಂತ್ರಿಕ ಹಾಗೂ ಆಡಳಿತ ನೆರವು, ಶಿಕ್ಷಿತ ಸಿಬ್ಬಂದಿ ತಯಾರಿಸಿ ಸಂಘಟಕಗಳಿಗೆ ಒದಗಿಸುವುದು ಇತ್ಯಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರ ಮತ್ತು ಈ ವಿವಿಧ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಗಳೊಳಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಘಟನೆ ಏರ್ಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಸಹಕಾರದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಸಹಾಯ ನೀಡಬೇಕೆಂಬುದು ಯೋಜಿತ ವಿಧಾನ. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಅಪೆಕ್ಸ್ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳ ಹಣಬಲ, ಆಡಳಿತ ಹಾಗೂ ತಾಂತ್ರಿಕ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಹೆಚ್ಚಿಸುವುದು ಮತ್ತು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವುಗಳ ಶಾಖೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದೂ ಹೊಸ ಕೇಂದ್ರೀಯ ಹಾಗೂ ಭೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳನ್ನು ಆರಂಭಿಸುವುದೂ ಅಪೆಕ್ಸ್ ಮತ್ತು ಕೇಂದ್ರೀಯ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು ಕೃಷಿ ಸಾಲ ಸ್ತಿಮಿತತಾ ನಿಧಿಗಳನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದೂ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಲೇವಾದೇವಿ ಸಂಘಗಳು ಬಲಯುತ ಘಟಕಗಳಾಗುವಂತೆ ಅವುಗಳನ್ನು ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಮಾಣದ ಸಂಘಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸುವುದೂ ಲೇವಾದೇವಿ ಸಂಘಗಳು ಬೆಳೆಸಾಲ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಆಚರಣೆಗೆ ತರುವುದೂ ಸಾಧ್ಯವಾದಷ್ಟು ಮಟ್ಟಿಗೆ ಎಲ್ಲ ವಿಧದ ಗ್ರಾಮೀಣ ಆರ್ಥಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನೂ ನೀರಾವರಿ, ಕ್ಷೀರೋದ್ಯಮ, ಹೈನುಗಾರಿಕೆ, ಗೃಹಕೈಗಾರಿಕೆ, ಸಾರಿಗೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಸರ್ಕಾರದ ವಿಶೇಷ ಬೆಂಬಲದಿಂದ ಸಹಕಾರ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೊಳಿಸುವುದೂ ವಿವಿಧ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕೃಷಿ ಲೇವಾದೇವಿ ಹಾಗೂ ಕೃಷಿ ಮಾರಾಟ ಸಂಘಗಳೊಳಗೆ ಹೊಂದಾಣಿಕೆ ಇರುವಂತೆ ಸಂಘಟನೆ ಏರ್ಪಡಿಸುವುದು-ಈ ವಿವಿಧ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಜಾರಿಗೆ ತರುವ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಎರಡನೆಯ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ಅಳವಡಿಸತಕ್ಕದ್ದೆಂದು ರಾಜ್ಯಗಳ ಸಹಕಾರ ಸಚಿವರುಗಳ ಸಮ್ಮೇಳನ ನಿರ್ಣಯಿಸಿತು (1955). ಅಂದಿನಿಂದ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರಿ ಸಹಭಾಗಿತ್ವದ ಸಹಕಾರರಂಗ ಪ್ರಬಲವಾಯಿತು. ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಕೇಂದ್ರದಿಂದಲೂ ರಿಸರ್ವ್ ಬ್ಯಾಂಕು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಕೃಷಿ ಸಾಲ ದೀರ್ಘಾವಧಿ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಗಳ ನಿಧಿ ಮತ್ತು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಕೃಷಿ ಸಾಲ ಸ್ತಿಮಿತತಾ ನಿಧಿಗಳಿಂದಲೂ ಸಹಕಾರಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಹಾಯ ದೊರೆಯುತ್ತಿದೆ. ಕೃಷಿ ಉತ್ಪಾದನಾ ನಿಗಮ ಮಸೂದೆಯ (1956) ಅನುಸಾರವಾಗಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸಹಕಾರ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹಾಗೂ ಉಗ್ರಾಣ ಮಂಡಳಿ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ರಾಜ್ಯಗಳ ಉಗ್ರಾಣ ನಿಗಮಗಳು ರಚಿತವಾದವು.

ರಾಜ್ಯದ ಎರಡನೆಯ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ಸಹಕಾರ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಾಧಿಸಲಾದ ಗುರಿಗಳೆಂದರೆ-ಭಾರಿ ಪ್ರಮಾಣದ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳಾಗಿ 400 ಲೇವಾದೇವಿ ಸಂಘಗಳನ್ನೂ 81 ಮಾರಾಟ ಸಹಕಾರ

ಸಂಘಗಳನ್ನೂ ಪುನರ್ವ್ಯವಸ್ಥೆ, 300 ಕೃಷಿ ಸರಕು ಉಗ್ರಾಣಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವುದು ಮತ್ತು ಭಾರಿ ಪ್ರಮಾಣದ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳ ಷೇರುಧನಕ್ಕೆ ರೂ. 40ಲಕ್ಷ, ಜಿಲ್ಲಾ ಕೇಂದ್ರೀಯ ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳ ಷೇರುಧನಕ್ಕೆ ರೂ. 30 ಲಕ್ಷ, ಅಪೆಕ್ಸ್ ಬ್ಯಾಂಕಿನ ಷೇರುಧನಕ್ಕೆ ರೂ. 20ಲಕ್ಷ, ಭೂ ಅಡಮಾನ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳ ಷೇರು ಧನಕ್ಕೆ ರೂ. 5ಲಕ್ಷ, ಪ್ರಾಂತೀಯ ಮಾರಾಟ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳ ಷೇರುಧನಕ್ಕೆ ರೂ 5ಲಕ್ಷ, ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಮಾರಾಟ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳ ಷೇರುಧನಕ್ಕೆ ರೂ. 20ಲಕ್ಷ, ಉಗ್ರಾಣಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಧನಸಹಾಯ ರೂ. 30 ಲಕ್ಷ, ಉಗ್ರಾಣಗಳಿಗೆ ಆವಶ್ಯಕ ಸಿಬ್ಬಂದಿ ವೆಚ್ಚಕ್ಕಾಗಿ ರೂ. 4.15 ಲಕ್ಷ ಧನ ಬೆಂಬಲ ನೀಡುವುದೂ ಮತ್ತು ಕೃಷಿಕರಿಗೆ ಒಟ್ಟು ರೂ.830 ಲಕ್ಷ ಅಲ್ಪಾವಧಿ ಸಾಲವನ್ನೂ ಒಟ್ಟು ರೂ.75 ಲಕ್ಷ ಮಧ್ಯಮ ಕಾಲಾವಧಿ ಸಾಲವನ್ನೂ ಒಟ್ಟು ರೂ. 400 ಲಕ್ಷ ದೀರ್ಘಾವಧಿ ಸಾಲವನ್ನೂ ಒಟ್ಟು ರೂ.830 ಲಕ್ಷ ಫಸಲು ಸಾಲ ನೀಡಿಕೆಯನ್ನೂ ಮತ್ತು ಎರಡು ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು, 5 ಹತ್ತಿ ಹಿಂಜುವ ಗಿರಣಿಗಳು, 8 ಎಣ್ಣೆಗಿರಣಿಗಳು, 5 ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪು ಶುದ್ಧೀಕರಿಸುವ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಇಷ್ಟನ್ನು ಸಹಕಾರ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದೂ ರಾಜ್ಯ ಉಗ್ರಾಣ ನಿಗಮವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದೂ ಸಹಕಾರ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕಾಗಿ ರೂ.3 ಲಕ್ಷ ವೆಚ್ಚ ಮಾಡುವುದೂ ಸಹಕಾರಿ ಆಡಳಿತ ಸಿಬ್ಬಂದಿ ತರಪೇತಿಗೆ ಏರ್ಪಾಡು, ರಾಜ್ಯ ಸಹಕಾರ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ನಿಧಿ ಮತ್ತು ರಾಜ್ಯ ಪರಿಹಾರ ಹಾಗೂ ಭರವಸೆ ನಿಧಿಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದೂ ಆಗಿದ್ದು ರಾಜ್ಯದ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ಸಹಕಾರಕ್ಕೆ ಒದಗಿಸಲಾದ ಹಣ ರೂ. 133.30 ಲಕ್ಷವಾಗಿತ್ತು. ಮೇಲೆ ಕಾಣಿಸಿರುವಂತೆ ವಿವಿಧ ಬಾಬುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಗುರಿಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದುದೇ ಅಲ್ಲದೆ ಉದ್ಯೋಗ ಹಾಗೂ ವರಮಾನ ಇವುಗಳ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯ ಮೇಲೆ ಈ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಬಾಬುಗಳ ಪರಿಣಾಮವನ್ನೂ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಲಾಗಿತ್ತು.

ರಾಜ್ಯ ಪುನರ್ವಿಂಗಡಣೆಯ ಅನಂತರ ನಡೆದ ರಾಜ್ಯಗಳ ಸಹಕಾರ ಸಚಿವರ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಸಹಕಾರ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಎರಡನೆಯ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಯ ಅಂದಾಜು ವೆಚ್ಚವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿ ಎಲ್ಲ ಹಂತದ ಸಹಕಾರ ಸಾಲ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಆರ್ಥಿಕ, ಆಡಳಿತ ಹಾಗೂ ತಾಂತ್ರಿಕತೆಯಲ್ಲಿ ಬಲಪಡಿಸುವುದು, ಸರಕಾರದ ನೆರವಿನೊಂದಿಗೆ ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಆರ್ಥಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾದಷ್ಟು ವಿಶಾಲವಾದ ಆಧಾರವನ್ನೊದಗಿಸುವುದು, ಸರ್ಕಾರದ ನೆರವಿನೊಂದಿಗೆ ಸಹಕಾರ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಮಾರುಕಟ್ಟೆ ಹಾಗೂ ಸಂಸ್ಕರಣ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಗತಿರ ಪುನರ್ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರ ಸಿಬ್ಬಂದಿಗೆ ಸರಿಯಾದ ತರಬೇತಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಈ ಅಂಶಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಲಾಯಿತು. 1958ರಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಂಡಳಿ ಹೊಸ ಸಹಕಾರ ನೀತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಸೇವಾ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳ ಹೊಸ ಯುಗ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಒಂದು ಸಾವಿರ ಜನಸಂಖ್ಯೆಯ ಒಂದು ಹಳ್ಳಿಗೆ ಒಂದು ಸಂಘದ ಸ್ಥಾಪನೆ ಮತ್ತು ಆ ಸಂಘದ ಸ್ಥಾಪನೆ ಮತ್ತು ಆ ಸಂಘದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ರೈತರಿಗೆ ಅವರ ಕೃಷಿ ಉತ್ಪಾದನಾ ಯೋಜನೆಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಪೂರ್ಣ ಹಣಕಾಸಿನ ನೆರವು ಹೊಸ ನೀತಿಯ ಮುಖ್ಯ ಅಂಶಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಈ ನೀತಿಯಿಂದಾಗಿ ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಮಾಣದ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳ ಸಂಘಟನೆಯನ್ನು 1959–60 ರಿಂದ ಕೈಬಿಡಲಾಯಿತು. ಎರಡನೆಯ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಯ ಸಹಕಾರ ಚಟುವಟಿಕೆಗಾಗಿ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ನಿಗಧಿಯಾಗಿದ್ದ 276 ಲಕ್ಷ ರೂ.ಗಳಲ್ಲಿ 261 ಲಕ್ಷ ರೂ.ಗಳು ವೆಚ್ಚವಾಯಿತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಅನಂತರದ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ವಿಧಾನವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಮೂರನೆಯ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಯಿಂದ ಲೇವಾದೇವಿ ಸಹಕಾರದ ಜೊತೆಗೆ ಮಾರಾಟ ಹಾಗೂ ರೂಪಾಂತರ, ಸಹಕಾರಿ ಬೇಸಾಯ, ಅನುಭೋಗಿ ಸಹಕಾರ ಇತ್ಯಾದಿ ಇತರ ಸಹಕಾರ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೂ ಸರ್ಕಾರ ವಿಶೇಷ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಂಡಿತು. ಸಹಕಾರ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಡಲಾದ ವೆಚ್ಚ ಮೂರನೆಯ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ರೂ.395 ಲಕ್ಷ, ವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಗಳ (1966–69) ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ರೂ. 285 ಲಕ್ಷ, ನಾಲ್ಕನೆಯ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ರೂ.1,647 ಲಕ್ಷ, ಐದನೆಯ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ಒದಗಿಸಲಾಗಿರುವ ಹಣದ ಅಂದಾಜು ರೂ.5,007 ಲಕ್ಷ, ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯದ ಯೋಜಿತ ಆರ್ಥಿಕಾಭಿವೃದ್ಧಿಯ ಅಂಗವಾಗಿ ಸಹಕಾರ ರಂಗ ಇತ್ತೀಚಿನ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ವೇಗವಾಗಿ ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಬೆಳೆದಿದೆ.

ರಾಜ್ಯದ ಸಹಕಾರ ಚಳವಳಿ ವಿವಿಧ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಸಾಗಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಮುಂದಿನ ಪುಟದ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಸಮೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಲೇವಾದೇವಿ–ಗ್ರಾಮೀಣ ಹಾಗೂ ಕೃಷಿ ಲೇವಾದೇವಿ ರಾಜ್ಯ ಸಹಕಾರಿ ವಲಯದ ಅತ್ಯಂತ ಮುಖ್ಯ ವಿಭಾಗ, ಕೃಷಿ ಉದ್ಯಮಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಾವಧಿ ಸಾಲ ನೀಡಲು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಭೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು ಅಲ್ಪಾವಧಿ ಹಾಗೂ ಮಧ್ಯಮಾವಧಿ ಸಾಲ ನೀಡಲು ರಾಜ್ಯ, ಜಿಲ್ಲೆ ಹಾಗೂ ಸ್ಥಳೀಯ ಮಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಲೇವಾದೇವಿ ಸಂಘಗಳೂ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿವೆ. ಪುರಾತನ ಕೃಷಿ ವಿಧಾನಗಳಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಆಧುನಿಕ ಕೃಷಿ ವಿಧಾನಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಸಹಕಾರ ಭೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳ ಮೂಲಕ ಸಹಾಯ ನೀಡುತ್ತಿದೆ. ಇದು ಪ್ರಪಂಚ ಬ್ಯಾಂಕು ಮತ್ತು ಕೃಷಿ ಮರು ಹಣಕಾಸು ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಂದ ವಿಶೇಷ ಧನಸಹಾಯ ಪಡೆದು ಕೃಷಿಕರಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಕಾಲಾವಧಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಬಂಡವಾಳವನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತಿದೆ. ನೀರಾವರಿ ಪಂಪ್‌ಸೆಟ್, ಟ್ರ್ಯಾಕ್ಟರ್ ಮತ್ತು ಅನೇಕ ಆಧುನಿಕ ಕೃಷಿ ಉಪಕರಣಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ಕೃಷಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಆವಶ್ಯಕತೆಗಳ ಪೂರೈಕೆಗೆ ಈ ಬಂಡವಾಳ ಹಣ ಸಹಾಯಕವಾಗಿದೆ. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಭೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು ನೀಡಿದ ಸಾಲ 1969ರಲ್ಲಿ ಸು. 7 ಕೋಟಿ ರೂಪಾಯಿಗಳಿದ್ದುದು 1972ರಲ್ಲಿ ಸು. 12 ಕೋಟಿಗೆ ಏರಿತು. ಇತ್ತೀಚಿನ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಅದು ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕ ಕೃಷಿಕರ ಅಲ್ಪಾವಧಿ ಮಧ್ಯಮಾವಧಿ ಸಾಲ ಹಣದ ಆವಶ್ಯಕತೆ ಪೂರೈಕೆಗಾಗಿ ರಾಜ್ಯ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಅಪೆಕ್ಸ್ ಬ್ಯಾಂಕು, ಜಿಲ್ಲಾ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರೀಯ ಸಹಕಾರ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು ಮತ್ತು ಸ್ಥಳೀಯ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಲೇವಾದೇವಿ ಸಂಘಗಳು ಏರ್ಪಾಡಾಗಿವೆ. ರೈತ ವರ್ಗದವರನ್ನು ಗ್ರಾಮೀಣ ಸಾಹುಕಾರರ ಹಿಡಿತದಿಂದ ವಿಮುಕ್ತಗೊಳಿಸಿ, ಅವರ ಉದ್ಯಮಕ್ಕೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಸಾಲ ಒದಗಿಸುವುದೇ ಕೃಷಿ ಲೇವಾದೇವಿ ಸಹಕಾರದ ಗುರಿಯಾಗಿದೆ.

1914ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಹಕಾರಿ ಅಪೆಕ್ಸ್ ಬ್ಯಾಂಕ್ 19 ಜಿಲ್ಲಾ ಕೇಂದ್ರ ಸಹಕಾರ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳ ಮೂಲಕ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಲೇವಾದೇವಿ ಸಹಕಾರ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿಗೂ ಅವುಗಳ ಮೂಲಕ ಕೃಷಿಕರಿಗೂ ಅಲ್ಪಾವಧಿ ಹಾಗೂ ಮಧ್ಯಮಾವಧಿ ಸಾಲಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತಿದೆ.

1972 ಜೂನ್ ಅಂತ್ಯದ ವೇಳೆಗೆ ಸು. 19 ಲಕ್ಷ ಸದಸ್ಯರನ್ನುಳ್ಳ 8,474 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಕೃಷಿ ಲೇವಾದೇವಿ ಸಂಘಗಳು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದವು. ಇವು ರೈತರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟ ಸಾಲ 1969–72ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಸು. 32ಕೋಟಿ ರೂ. ಗಳಿಂದ ಸು. 46 ಕೋಟಿ ರೂ.ಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿತು. ಸಾಗುವಳಿಗೆ ಬೇಕಾದ ಸಾಲ ಸೌಲಭ್ಯ ನೀಡುವುದರಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯ, ಜಿಲ್ಲೆ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಮಟ್ಟದ ಲೇವಾದೇವಿ ಸಂಘಗಳು ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರವಹಿಸುತ್ತಿವೆ.

ಪರಿಶೀಲನಾ ಸಮಿತಿ (1954) ಶಿಫಾರಸು ಮಾಡಿದ ಸಾಲ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಜಾರಿಗೆ ತರಲಾಗಿದೆ. ಇದರ ಪ್ರಕಾರ ಸುಗ್ಗಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಖರ್ಚುಗಳಿಗಾಗಿ ನಗದು ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಬೇಸಾಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೇಕಾಗುವ ಬೀಜ, ಗೊಬ್ಬರ, ಕ್ರಿಮಿನಾಶಕ, ಉಪಕರಣಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಲವನ್ನು ವಿತರಣೆ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಸಹಕಾರ ಸಾಲ ಸೌಲಭ್ಯದ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಪ್ರಯೋಜನ ಕೃಷಿ ಉದ್ಯಮಕ್ಕೆ ಲಭಿಸಿದಂತಾಗಿದೆ.

ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದಿಂದ ನೇಮಿತವಾದ ಸಮೀಕ್ಷಾ ಸಮಿತಿ (1969) ಸಣ್ಣ ಕೃಷಿಕರ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಜಿಲ್ಲೆಗೊಂದರಂತೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಬೇಕೆಂದು ಸಲಹೆ ಮಾಡಿತು. ಪ್ರಾಯೋಗಿಕವಾಗಿ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾದ ಇಂಥ 46 ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ 4 ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದವು. ಬೀದರ್ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಂಸ್ಥೆ 1970 ನವೆಂಬರ್‌ನಿಂದಲೂ ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಂಸ್ಥೆ 1971 ಜನವರಿಯಿಂದಲೂ ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಂಸ್ಥೆ 1971 ಫೆಬ್ರವರಿಯಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಂಸ್ಥೆ 1971 ಆಗಸ್ಟ್ ನಿಂದಲೂ ಕಾರ್ಯಾರಂಭ ಮಾಡಿದವು. ಇವು ತಮ್ಮ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಣ್ಣ ಕೃಷಿಕರನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಅವರ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರವಾದ ದಾಖಲೆ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಕೊಂಡು, ಸುಧಾರಿತ ಕೃಷಿ ಅನುಸರಿಸಲು ಸಹಾಯಕವಾಗುವಂತೆ ಅವರಿಗೆ ಹಿಡುವಳಿ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಿ ಕೊಟ್ಟು, ಬೇಸಾಯಕ್ಕೆ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳ ಮೂಲಕ ದೊರಕಬಹುದಾದ ಸಹಾಯಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ದೊರಕಿಸಿಕೊಡುತ್ತಿವೆ. 1971–72 ರಿಂದ 1975–76 ರವರೆಗೆ 4 ವರ್ಷಗಳ ಅವಧಿಯ ಪ್ರಾಯೋಗಿಕ ಯೋಜನೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವ ನಾಲ್ಕು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಲಾಗಿರುವ ಒಟ್ಟು 1,50,823 ಸಣ್ಣ ಕೃಷಿಕರಿಗೆ ಈ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಒಟ್ಟು 22,96 ಕೋಟಿ ರೂ.ಗಳನ್ನು ಸಾಲವಾಗಿ ಒದಗಿಸುವುದೇ ಅಲ್ಲದೆ ಸಹಕಾರ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ನೇರವಾಗಿ 5.46 ಕೋಟಿ ರೂ.ಗಳ ಸಹಾಯ ಧನವನ್ನು ನೀಡುವುದು ಗುರಿ. ಕ್ರಮೇಣ ರಾಜ್ಯದ ಇತರ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಿಗೂ ಈ ಯೋಜನೆ ಹರಡಿದಂತೆ ದುರ್ಬಲ ಕೃಷಿಕ ವರ್ಗದವರೆಲ್ಲರೂ ಸಹಕಾರ ಚಳವಳಿಯ ಪ್ರಯೋಜನ ಪಡೆಯುವ ಅವಕಾಶವಾಗುವುದು. ರಾಷ್ಟ್ರೀಕೃತ ವಾಣಿಜ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು ಕೃಷಿ ಸಾಲ ನೀಡಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಲಾರಂಭಿಸಿದುದು ಒಂದು ವಿಧದಲ್ಲಿ ಸಹಕಾರ ಲೇವಾದೇವಿ ಸಂಘಗಳಿಗೂ ಸಹಾಯಕವಾಗಿದೆ. ರಾಜ್ಯದ ಕೆಲವು ವಾಣಿಜ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳ ಹಣಬಲ ಹೆಚ್ಚಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಕೃಷಿ ಉದ್ಯಮಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಬಂಡವಾಳ ತಲುಪುವಂತೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡುತ್ತಿವೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಕೃಷಿ ಲೇವಾದೇವಿ ಸಹಕಾರ ಕ್ಷೇತ್ರ ತನ್ನ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳನ್ನು ಇತ್ತೀಚಿನ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿ ಹೆಚ್ಚಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಐದನೆಯ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ 513.50 ಲಕ್ಷ ರೂ. ಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ, ಲೇವಾದೇವಿ ಸಂಘಗಳ ಸಾಲ ಬಾಕಿ ಹೆಚ್ಚಿರುವುದು, ಅನೇಕ ಸಂಘಗಳು ಸಾಕಷ್ಟು ಧನಬಲ ಮತ್ತು ಆಡಳಿತ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿಲ್ಲದಿರುವುದು ದೊಡ್ಡ ಕೊರತೆಯೆನ್ನಬಹುದು.

ವ್ಯವಸಾಯೇತರ ಸಾಲ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ನಗರ ಸಹಕಾರ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಭಾರತದ ರಿಸರ್ವ್ ಬ್ಯಾಂಕಿನ ನಿಯಂತ್ರಣಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿವೆ. ನೌಕರ ವರ್ಗದವರು, ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ವರ್ತಕರು, ಕುಶಲಕರ್ಮಿಗಳು ಮತ್ತು ಇತರ ಮಧ್ಯಮ ವರ್ಗದವರಿಗೆ ಸಾಲಸೌಲಭ್ಯ ನೀಡುವ ಪಟ್ಟಣ ಲೇವಾದೇವಿ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳು 1969–72ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ 1,323 ರಿಂದ 1,419ಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿದವು. ಇದೇ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಇವುಗಳ ಸದಸ್ಯರ ಸಂಖ್ಯೆ 4.81 ಲಕ್ಷದಿಂದ 5.75 ಲಕ್ಷಕ್ಕೂ ಷೇರುಧನ 5.14 ಕೋಟಿ ರೂ.ಗಳಿಂದ 6.71 ಕೋಟಿ ರೂ. ಗಳಿಗೂ ಠೇವಣಿ ಮೊಬಲಗು 15.70 ಕೋಟಿ ರೂ.ಗಳಿಂದ 22.11 ಕೋಟಿ ರೂ.ಗಳಿಗೂ ಸದಸ್ಯರಿಗೆ ನೀಡಿದ ಸಾಲದ ಮೊತ್ತ 29.22 ಕೋಟಿ ರೂ.ಗಳಿಂದ 31.12 ಕೋಟಿ ರೂ.ಗಳಿಗೂ ಏರಿತು.

ಸಹಕಾರ ಮಾರಾಟ ಮತ್ತು ರೂಪಾಂತರ: ರಾಜ್ಯದ ಕೃಷಿಕರ ಅಭ್ಯುದಯ ಉತ್ತಮ ಫಸಲನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿರುವಂತೆಯೇ, ಈ ಫಸಲಿನ ಶೋಷಣಾ ರಹಿತ ಹಾಗೂ ಲಾಭದಾಯಕ ಮಾರಾಟ ವಿಧಾನವನ್ನೂ ಅವಲಂಬಿಸಿದೆ. ಈ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಯ ಕಾಲದಿಂದ ತೀವ್ರವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿರುವ ರೂಪಾಂತರ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳೂ ಮಾರಾಟ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳೂ ಮುಖ್ಯ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸುತ್ತಿವೆ. ಸಹಕಾರ ರೂಪಾಂತರ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಕ್ಕಿ ಗಿರಣಿಗಳು, ಎಣ್ಣೆ ಗಿರಣಿಗಳು, ಹತ್ತಿ ಹಿಂಜುವ ಗಿರಣಿಗಳು, ಹಣ್ಣು ಸಂಸ್ಕರಣ ಘಟಕಗಳು, ಕಾಫಿ ಶುದ್ಧೀಕರಣ ಘಟಕಗಳು ಮುಖ್ಯವಾದ ಸಹಕಾರ ಉದ್ಯಮಗಳಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸಹಕಾರ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿವೆ. 1972ರಲ್ಲಿ 51,135 ಸದಸ್ಯರು 6.29 ಕೋಟಿ ರೂ. ಗಳ ಷೇರುಧನ, 23.41 ಕೋಟಿ ರೂ.ಗಳ ಕ್ರಿಯಾ ಬಂಡವಾಳ ಹೊಂದಿದ್ದ 12 ಸಹಕಾರ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ನೋಂದಾಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದವು. ಕೃಷಿಕರು ಬೆಳೆದ ಸರಕುಗಳ ಜಮಾವಣೆ, ರಖಂವಾರಿ ವಿಂಗಡಣೆ, ಮೂಟೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಇತರ ಸಾಧನಗಳಲ್ಲಿ ಸರಕುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುವಿಕೆ, ಉಗ್ರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ದಾಸ್ತಾನು ಮಾಡುವಿಕೆ, ಸ್ಥಳದಿಂದ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಸಾಗಾಣೆ ಸಗಟು ಹಾಗೂ ಚಿಲ್ಲರೆ ವ್ಯಾಪಾರ ಇತ್ಯಾದಿ ಸೇವೆಗಳನ್ನೇ ಅಲ್ಲದೆ ರಾಜ್ಯದ ಮಾರಾಟ ಸಂಘಗಳು ಕೃಷಿ ಸರಕು ರೂಪಾಂತರ ಕಾರ್ಯ, ಲೇವಾದೇವಿ ಘಟಕಗಳ ಪರವಾಗಿ ಕೃಷಿಕರಿಂದ ಸಾಲ ವಸೂಲಿ, ಸರ್ಕಾರದ ಪರವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವವರಿಂದ ಧಾನ್ಯ ಸಂಗ್ರಹಣೆ, ಕೃಷಿಕರಿಗೆ ಗೊಬ್ಬರ, ಬೀಜ ಇತ್ಯಾದಿ ಸಾಗುವಳಿ ಸಾಧನಗಳ ವಿತರಣೆ, ಕೃಷಿಕರಿಗೆ ಸರಕುಗಳ ವಿತರಣೆ ಇಂತಹ ಅನೇಕ ಉಪಯುಕ್ತ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿವೆ.

ರಾಜ್ಯದ ಸಹಕಾರ ಮಾರಾಟ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ, 1972ರಲ್ಲಿ 1 ರಾಜ್ಯ ಕೃಷಿ ಮಾರಾಟ ಫೆಡರೇಷನ್ನು ಮತ್ತು 204 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಮಾರಾಟ ಸಂಘಗಳು ಇದ್ದವು. ಅಡಕೆ, ಹತ್ತಿ, ತೆಂಗು, ಹಣ್ಣು, ತರಕಾರಿ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶಿಷ್ಟ ವಸ್ತುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಮಾರಾಟ ಸಂಘಗಳೂ ಉಳಿದವು ಸಾಮಾನ್ಯ ಉದ್ದೇಶದ ಮಾರಾಟ ಸಂಘಗಳೂ ಆಗಿದೆ. ಮಾರಾಟ ಸಂಘಗಳ ಷೇರು ಬಂಡವಾಳದಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರದ ಪಾಲು ಅಧಿಕವಾಗಿರುವುದು. 1972 ಜೂನ್ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯ ಮಾರಾಟ ಫೆಡರೇಷನ್ನಿನ ಒಟ್ಟು 169.20 ಲಕ್ಷ ರೂ.ಗಳ ಷೇರು ಬಂಡವಾಳದಲ್ಲಿ 165.53 ಲಕ್ಷ ರೂ. ಸರ್ಕಾರದ್ದು. ಇದೇ ದಿನದಂದು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಮಾರಾಟ ಸಂಘಗಳ ಒಟ್ಟು 540.10 ಲಕ್ಷ ರೂ.ಗಳ ಷೇರು ಬಂಡವಾಳದಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರದ ಪಾಲು 459.44 ಲಕ್ಷ ರೂ. ಗಳಾಗಿದ್ದಿತು.

1964ರಲ್ಲಿ ದಾಂತವಾಲ ಸಮಿತಿ ದೇಶದಲ್ಲಿನ ಮಾರಾಟ ಸಹಕಾರ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಲೋಪದೋಷಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿಕೊಟ್ಟಿತಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ಉಪಯುಕ್ತ ಸಲಹೆಗಳನ್ನು ನೀಡಿತು. ಈ ವರದಿ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಸಹಕಾರ ಮಾರಾಟ ಮುನ್ನಡೆಗೂ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಿಯಾಯಿತು. ಐದನೆಯ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ಮಾರಾಟ ಹಾಗೂ ರೂಪಾಂತರ ಸಹಕಾರ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ 2,048.72 ಲಕ್ಷ ರೂ.ಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಲಾಯಿತು.

ಅನುಭೋಗಿ ಸಹಕಾರ: 1961ರ ನಟೇಶನ್ ಸಮಿತಿಯ ಸಲಹೆಗಳು ಮತ್ತು 1962ರ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಅನುಭೋಗಿ ಸಹಕಾರದ ದಿಟ್ಟ ಹೊಸ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಅನುಭೋಗಿ

ಸಹಕಾರ ಚಳವಳಿ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಲಾರಂಭಿಸಿತು. 1973 ಜೂನ್ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ 1 ರಾಜ್ಯ ಸಹಕಾರ ಅನುಭೋಗಿ ಫೆಡರೇಷನ್ನು, 24 ಅನುಭೋಗಿ ಸಗಟು ಸಂಘಗಳು ಮತ್ತು 1,325 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಅನುಭೋಗಿ ಮಳಿಗೆಗಳು ರಾಜ್ಯದ ಅನುಭೋಗಿ ಸಹಕಾರ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ್ದವು. ರಾಜ್ಯ ಫೆಡರೇಷನ್ನಿನ 24.84 ಲಕ್ಷ ರೂ.ಗಳ ಷೇರು ಬಂಡವಾಳದಲ್ಲಿ 20.87 ಲಕ್ಷ ರೂ.ಗಳಷ್ಟು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಮಳಿಗೆಗಳ, ಒಟ್ಟು 150.20 ಲಕ್ಷ ರೂ.ಗಳ ಷೇರು ಬಂಡವಾಳದಲ್ಲಿ 77.74 ಲಕ್ಷ ರೂ.ಗಳಷ್ಟು ಸರ್ಕಾರ ಹಾಕಿದ್ದ ಷೇರುಧನವಾಗಿದ್ದುದು ಅನುಭೋಗಿ ಸಹಕಾರಕ್ಕೆ ಸರ್ಕಾರ ನೀಡಿರುವ ಬೆಂಬಲವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಷೇರು ಬೆಂಬಲವಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಇತರ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರ ನೀಡುತ್ತಿರುವ ಉತ್ತೇಜನವೇ ರಾಜ್ಯದ ಅನುಭೋಗಿ ಸಹಕಾರಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಆಧಾರವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಅನುಭೋಗಿ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳ ಅಂಗಸಂಸ್ಥೆಗಳಾಗಿ 1973ರ ವೇಳೆಗೆ 23 ಜನತಾ ಬಜಾರುಗಳು ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಗಿದ್ದುವು. ಒಟ್ಟು ಸು. 4 ಲಕ್ಷ ಜನ ಸದಸ್ಯರನ್ನುಳ್ಳ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಅನುಭೋಗಿ ಸಹಕಾರ ಮಳಿಗೆಗಳು 1972ರಲ್ಲಿ ಸು. 62 ಕೋಟಿ ರೂ.ಗಳಷ್ಟು ಬೆಲೆಯ ಸರಕುಗಳ ಮಾರಾಟ ಮಾಡಿದವು. ದೇಶದ ಹಣಬಾಹುಳ್ಯ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಎದುರಿಸುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ವಿರಳ ಸರಕುಗಳನ್ನು ಉಪಯುಕ್ತ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವಿತರಣೆ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ರಾಜ್ಯದ ಅನುಭೋಗಿ ಸಹಕಾರ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಮುಖ್ಯ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿವೆ.

ಕೈಗಾರಿಕಾ ಸಹಕಾರ: ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ನಿರ್ವಹಣೆಗೆ ಸಹಕಾರ ಸುಲಭವಾಗಿ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳಬಲ್ಲ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ವ್ಯವಸ್ಥಾ ವಿಧಾನ. ಶಿಥಿಲವಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಗೃಹ ಹಾಗೂ ಗ್ರಾಮೀಣ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ಪುನರುತ್ಥಾನಕ್ಕಾಗಿ ಎಂ.ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ನವರು ಹಿಂದೆಯೇ ಹಾಕಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದ ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಔದ್ಯೋಗೀಕರಣ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಅನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ತಂದಿದೆ. 1950ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಯೋಗಿಕವಾಗಿ ಕೋಲಾರ ಮತ್ತು ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲಾದ ಗ್ರಾಮೀಣ ಔದ್ಯೋಗೀಕರಣ ಯೋಜನೆ ಕ್ರಮೇಣ ಹಂತ ಹಂತವಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಿಗೂ ಹರಡಿದೆ. ಈ ಔದ್ಯೋಗೀಕರಣದಲ್ಲಿ ಸಹಕಾರ ವಿಶಿಷ್ಟ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದೆ.

1952ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಕೇಂದ್ರ ಸಹಕಾರ ಗ್ರಾಮ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಬ್ಯಾಂಕ್‌ನ ಉದಯವಾಯಿತು. ಜಿಲ್ಲಾ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಸಹಕಾರ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳ ಮೂಲಕ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಹಣ ಒದಗಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ಈ ಬ್ಯಾಂಕನ್ನು ಪುನರ್ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೊಳಿಸಿ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಸಹಕಾರ ಬ್ಯಾಂಕು ಎಂದು ನಾಮಕರಣ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ರಾಜ್ಯದ ಎಲ್ಲ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದರ ಶಾಖೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಯಿತು. ಸ್ಥಳೀಯ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿವೆ. ರಾಜ್ಯ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಸಹಕಾರ ಬ್ಯಾಂಕಿನ ಧನ ಸಹಾಯ ಪಡೆದು ಕೈಗಾರಿಕಾ ಸಂಘಗಳು ತಮ್ಮ ಕ್ಷೇತ್ರವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಸೇರುವ ಗೃಹ ಹಾಗೂ ಗ್ರಾಮೀಣ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಶ್ರಮಿಸುತ್ತಿವೆ. 1972 ರಲ್ಲಿ 1.08 ಕೋಟಿ ರೂ. ಷೇರುಧನ, 3.52 ಕೋಟಿ ರೂ. ಕ್ರಿಯಾ ಬಂಡವಾಳ ಹೊಂದಿದ್ದ ರಾಜ್ಯ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಬ್ಯಾಂಕು 1.75 ಕೋಟಿ ರೂ.ಗಳ ಸಾಲ ನೀಡಿತ್ತು. 1.22 ಲಕ್ಷ ಜನ ಸದಸ್ಯರನ್ನುಳ್ಳ 808 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಕೈಮಗ್ಗ ಹಾಗೂ ಪವರ್‌ಲೂಮ್ ಸಂಘಗಳು 2.25 ಕೋಟಿ ರೂ. ಬೆಲೆಯ ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ಉತ್ಪಾದಿಸಿದ್ದುವು. 2.98 ಲಕ್ಷ ಜನ ಸದಸ್ಯರನ್ನೊಳಗೊಂಡ 1.03 ಕೋಟಿ ರೂ.ಗಳ ಷೇರು ಹಣ ಹೊಂದಿದ್ದ 381 ಖಾದಿ ಗ್ರಾಮೋದ್ಯೋಗ ಹಾಗೂ ಕುಶಲ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಸಂಘಗಳು 2.24 ಕೋಟಿ ರೂ. ಬೆಲೆಯ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಉತ್ಪಾದಿಸಿದ್ದುವು.

ಗೃಹನಿರ್ಮಾಣ ಸಹಕಾರಿ ಸಂಘಗಳು: ರಾಜ್ಯದ ಗೃಹನಿರ್ಮಾಣ ಸಹಕಾರಿ ಸಂಘಗಳು ಈ ಶತಮಾನದ ಎರಡನೆಯ ದಶಕದಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದುವಾದರೂ ಇವುಗಳ ಬೆಳೆವಣಿಗೆ ಇತ್ತೀಚಿನ ದಶಕಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಈ ಸಂಘಗಳು ಕಡಿಮೆ ಆದಾಯ ವರ್ಗದ ಗೃಹನಿರ್ಮಾಣ, ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಗೃಹ ನಿರ್ಮಾಣ, ನಗರ ಗೃಹನಿರ್ಮಾಣ ಮತ್ತು ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರದ ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಗೃಹ ನಿರ್ಮಾಣ ಯೋಜನೆಗಳಂತೆ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸುವುವು. 1972ರಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯ ಮಟ್ಟದ ಸಹಕಾರ ಗೃಹನಿರ್ಮಾಣ ಸಂಸ್ಥೆ ತನ್ನ ಸದಸ್ಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಾದ 967 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಗೃಹನಿರ್ಮಾಣ ಸಂಘಗಳ ಮೂಲಕ ಸದಸ್ಯರಿಗೆ ವಸತಿಸೌಕರ್ಯ ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಸಹಾಯ ಮಾಡುತ್ತಿದೆ. ಈ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಸಂಘಗಳು, 1972ರಲ್ಲಿ 2.44 ಲಕ್ಷ ಜನ ಸದಸ್ಯರನ್ನು, 11.54 ಕೋಟಿ ರೂ.ಗಳ ಕ್ರಿಯಾ ಬಂಡವಾಳವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದವು. ಇವಲ್ಲದೆ, ರಾಜ್ಯ ಮಟ್ಟದ ಹರಿಜನ-ಗಿರಿಜನ ಗೃಹ ನಿರ್ಮಾಣ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಮೂಲಕ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಹರಿಜನ-ಗಿರಿಜನ ಗೃಹನಿರ್ಮಾಣ ಸಂಘಗಳು ಈ ದುರ್ಬಲ ವರ್ಗದವರಿಗೆ ವಸತಿಸೌಕರ್ಯ ಕಲ್ಪಿಸಲು ಸಹಾಯಕವಾಗಿವೆ.

ಸಹಕಾರ ಬೇಸಾಯ: ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ಹಾಗೂ ತುಂಡು ಹಿಡುವಳಿಗಳ ಸಮಸ್ಯೆ ಇರುವ ರಾಜ್ಯದ ಕೃಷಿ ಆರ್ಥಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಸಹಕಾರ ಬೇಸಾಯ ಮಹತ್ತ್ವಪೂರ್ಣ ಪಾತ್ರ ಹೊಂದಿದೆ. ಮೂರನೆಯ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಯ ಕಾಲದಿಂದ ಸಹಕಾರ ಬೇಸಾಯ ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿ ಮುಂದುವರಿದಿದೆ. ಈ ಯೋಜನೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪಂಚಾಯತಿ ರಾಜ್ಯ ಹಾಗೂ ಸಹಕಾರ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿದಿದ್ದ ಒಂದು ಸಾಮುದಾಯಿಕ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ಚುನಾಯಿಸಿ ಈ ಒಂದೊಂದು ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಹತ್ತು ಸಹಕಾರ ಬೇಸಾಯ ಸಂಘಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಯಿತು. ಸಹಕಾರ ಬೇಸಾಯ ಕ್ರಮದ ಪ್ರಯೋಜನಗಳನ್ನು ಕೃಷಿಕರಿಗೆ ಪ್ರದರ್ಶಿಸುವುದೇ ಈ ಮಾದರಿ ಪ್ರಾಯೋಗಿಕ ಯೋಜನೆಯ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿದ್ದಿತು. ಅಲ್ಲಿಂದೀಚೆಗೆ ಅನೇಕ ಸಹಕಾರ ಬೇಸಾಯ ಸಂಘಗಳು ಏರ್ಪಾಡಾಗಿ, 1972ರಲ್ಲಿ 16,778 ಜನ ಸದಸ್ಯರು, 1.39 ಕೋಟಿ ಕ್ರಿಯಾ ಬಂಡವಾಳ, 68,914 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಜಮೀನನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ 602 ಸಂಯುಕ್ತ ಹಾಗೂ ಸಾಮೂಹಿಕ ಬೇಸಾಯ ಸಂಘಗಳಿದ್ದುವು.

ಇತರ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳು: ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳೇ ಅಲ್ಲದೆ ಸಹಕಾರ ರಂಗ ರಾಜ್ಯದ ಜನಜೀವನದ ಇತರ ಅನೇಕ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದೆ. 1972ರಲ್ಲಿ 650 ಹಾಲು ಸರಬರಾಜು ಸಂಘಗಳು, 848 ಧಾನ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು, 59 ಏತ ನೀರಾವರಿ ಸಂಘಗಳು, 125 ಮೀನುಗಾರರ ಸಂಘಗಳು, 144 ಕಾರ್ಮಿಕ ಕಂಟ್ರಾಕ್ಟ್ ಸಂಘಗಳು, 38 ಅರಣ್ಯ ಕಾರ್ಮಿಕ ಕಂಟ್ರಾಕ್ಟ್ ಸಂಘಗಳು, 29 ಸಾರಿಗೆ ಸಂಘಗಳು, ಕೆಲವು ಮುದ್ರಣಾಲಯಗಳು ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಮಹಿಳೆಯರ ಸಂಘಗಳು ರಾಜ್ಯದ ಸಹಕಾರ ವಲಯದಲ್ಲಿ ಇದ್ದವು.

ಸಹಕಾರ ಶಿಕ್ಷಣ: ಸಹಕಾರ ಚಳವಳಿಯ ಯಶಸ್ಸು ನುರಿತ ಸಹಕಾರ ಸಿಬ್ಬಂದಿಯನ್ನೂ ಸಹಕಾರ ಪ್ರಜ್ಞೆ ಹೊಂದಿರುವ ಸದಸ್ಯ ವೃಂದವನ್ನೂ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಅವಲಂಬಿಸಿದೆ. ಇದನ್ನರಿತು ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ಸಹಕಾರ ಶಿಕ್ಷಣ ಹಾಗೂ ತರಬೇತಿಗೆ ಸೂಕ್ತ ಏರ್ಪಾಡುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದೆ. ಆರ್ಥಿಕಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಹಾಗೂ ಸಾಮಾಜಿಕ ನ್ಯಾಯ ಸಾಧನೆಗೆ ಸಹಕಾರವನ್ನು ದಕ್ಷವಾದ ಸಾಧನವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಲು ಸಹಕಾರ ತರಬೇತಿ, ಶಿಕ್ಷಣ ಹಾಗೂ ಪ್ರಚಾರ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ತೀವ್ರಗೊಳಿಸುವುದು ರಾಜ್ಯದ ಐದನೆಯ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಯ ಘೋಷಿತ ಉದ್ದೇಶ. ಈ ಕಾರ್ಯಗಳ ನಿರ್ವಹಣೆ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಸಹಕಾರ ಒಕ್ಕೂಟಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ.

ಈ ಒಕ್ಕೂಟದ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವ ಸಹಕಾರ ತರಬೇತಿ ಕಾಲೇಜು ಮತ್ತು ಸಹಕಾರ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳ ಕಾರ್ಯಸಮಿತಿ ಸದಸ್ಯರಿಗೆ, ಸದಸ್ಯರಿಗೆ, ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಗಳಿಗೆ, ಔದ್ಯೋಗಿಕ ಸಂಘಗಳ ಸದಸ್ಯರಿಗೆ, ಆಸಕ್ತ ಮಹಿಳೆಯರಿಗೆ ಮತ್ತು ಯುವಕರಿಗೆ ಸಹಕಾರ ಶಿಕ್ಷಣ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಶಿಕ್ಷಣ ಶಿಬಿರಗಳ ಏರ್ಪಾಡು, ಅಧ್ಯಯನ ಮಂಡಳಿಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆ, ಸಹಕಾರ ಚಲನಚಿತ್ರ ಪ್ರದರ್ಶನ, ಸಹಕಾರ ಕುರಿತ ಪುಸ್ತಕಗಳ ಪ್ರಕಟಣೆ, ಮೈಸೂರು ಸಹಕಾರ ಪತ್ರಿಕೆ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರ ಎಂಬ ನಿಯತಕಾಲಿಗಳ ಪ್ರಕಟಣೆ ಮುಂತಾದವು ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಸಹಕಾರ ಒಕ್ಕೂಟ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಕಾರ್ಯಗಳಾಗಿವೆ.

1976ರ ಅಂಕಿ ಅಂಶಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 8,292 ಕೃಷಿ ಸಾಲ ನೀಡಿಕೆ ಸಂಘಗಳು, 13,804 ಇತರ ಸಂಘಗಳೂ 52,91,000 ಎಲ್ಲಾ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳ ಒಟ್ಟು ಸದಸ್ಯರೂ ಇದ್ದು 5,817.45 ಲಕ್ಷ ರೂ.ಗಳನ್ನು ಅಲ್ಪಾವಧಿ ಸಾಲವಾಗಿಯೂ 476.69 ಲಕ್ಷ ರೂ.ಗಳನ್ನು ಮಧ್ಯಮಾವಧಿ ಸಾಲವಾಗಿಯೂ 1,685.20 ಲಕ್ಷ ರೂ.ಗಳನ್ನು ದೀರ್ಘಾವಧಿ ಸಾಲವಾಗಿಯೂ ಕೊಡಲಾಗಿತ್ತು. ಒಟ್ಟು 236 ನಿಯಂತ್ರಿತ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳೂ ಇದ್ದು ಸಹಕಾರ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರೆಯುತ್ತಿವೆ. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ 259 ವಾಣಿಜ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳೂ 713 ಸಹಕಾರ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳೂ 176 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಭೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳೂ ಇದ್ದು ರಾಜ್ಯದ ಸಹಕಾರ ಕ್ಷೇತ್ರಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಹಕಾರ ನೀಡುತ್ತಿವೆ.

ಭಾರತ ಇಂದು ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಯಂತೆ ಕಾರ್ಯನಿರತವಾಗಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯವೂ ತನ್ನ ಹೆಜ್ಜೆಯನ್ನು ಇದರೊಂದಿಗೆ ಇಟ್ಟಿದ್ದು ಗುರಿಸಾಧನೆಯತ್ತ ನಡೆದಿದೆ. ಅದರಂತೆ 1998ರಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ನಗರಪ್ರದೇಶದ ಸಹಕಾರ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು 277 ಇದ್ದು 523 ಶಾಖೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದವು. ಒಟ್ಟು 2,29,052 ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿಗಳ ಠೇವಣಿಹೊಂದಿದ್ದು 2,55,195 ರೂ.ಗಳ ಸಾಲ ನೀಡಿತ್ತು. 2,295 ಇತರೆ ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿದ್ದುವು. 117 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಭೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿದ್ದು ಒಟ್ಟು 25,148 ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿಗಳ ಸಾಲ ನೀಡಿದ್ದವು. 4,392 ವ್ಯವಸಾಯ, 2,572 ವ್ಯವಸಾಯೇತರ ಕ್ರೆಡಿಟ್ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳಿದ್ದುವು. ಹಾಗೆಯೇ 637 ಮಾರುಕಟ್ಟೆ, 1,433 ಗೃಹನಿರ್ಮಾಣ, ಹಾಲು ಉತ್ಪಾದಕ 7,741 ಮತ್ತು 5,751 ಇತರೇ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳಿದ್ದವು. 9,301 ಮಂದಿ ಕ್ರೆಡಿಟ್ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳ ಸದಸ್ಯರಿದ್ದರೆ 5,751 ಮಂದಿ ನಾನ್‌ಕ್ರೆಡಿಟ್ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳ ಸದಸ್ಯರಿದ್ದರು. ಕೃಷಿ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳು ತಮ್ಮ ಸದಸ್ಯರಿಗೆ 96,720 ಲಕ್ಷ ರೂ.ಗಳ ಅಲ್ಪಾವಧಿ ಮತ್ತು 8,334 ಲಕ್ಷ ರೂ.ಗಳ ಮಧ್ಯಮಾವಧಿ ಸಾಲನೀಡಿದ್ದವು.

(ಎ.ಪಿ.ಎಸ್.)

ಸಹಸ್ರಲಿಂಗ: ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಶಿರಸಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹುಳಗೋಳ ಗ್ರಾಮದ ಒಂದು ಸ್ಥಳ. ಇದನ್ನು ಸಹಸ್ರಹಳ್ಳಿ ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸುಂದರ ಶಾಲ್ಮಲಾ ನದಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಶಿರಸಿ–ಯಲ್ಲಾಪುರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹುಳಗೋಳದ ಹತ್ತಿರ 2.5ಕಿಮೀ ಕ್ರಮಿಸಿ ಅಲ್ಲಿಂದ ಸು. $1^{1}/_{2}$ ಕಿಮೀ ದೂರ ಒಳನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಸಾಗಿದರೆ ಈ ಸ್ಥಳ ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಜ್ಞಾನದೀಪಕಾ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಣವಳ್ಳಿ ಮಠ ಇತ್ತೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಬಾರಿ ದರೋಡೆಕಾರರ ಆಕ್ರಮಣವಾದ ಬಳಿಕ ಮಠವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಂದ ಸ್ಥಳಾಂತರಿಸಲಾಯಿತು. ಇಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಶಿಲಾಶಾಸನ ಕಲ್ಯಾಣದ ತ್ರಿಭುವನಮಲ್ಲನದು. ಅದರಲ್ಲಿ ಕೇಶವ ದೇವರನ್ನು ಪ್ರಕಾಶ ಭಾರತಿಯ ಶಿಷ್ಯರಾದ ರಾಜೇಂದ್ರ ಭಾರತಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನ ರಾಯಮುರಾರಿ ಸೋಯಿದೇವನ (ಕಳಚುರಿ)ದಾಗಿದ್ದು, ಅದರಲ್ಲಿ ಸಹಸ್ರಹಳ್ಳಿಯನ್ನು ಹಾನಗಲ್‌ನ ಕದಂಬ ಕೀರ್ತಿದೇವ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಸೋವಿದೇವ ಇಲ್ಲೊಂದು ಶಿವಲಿಂಗವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದ. ಮುಂದೆ ಇಲ್ಲಿ ಶಾಲ್ಮಲಾ ನದಿ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ಇಲ್ಲಿನ ಸುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಲಿಂಗಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿನ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಬಂಡೆಯ ಮೇಲೂ ಲಿಂಗವನ್ನು ಕೆತ್ತಿದ್ದು ಅದರ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಂದಿಯ ಕೆತ್ತನೆ ಇದೆ. ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಬಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಲಿಂಗಗಳನ್ನು ವೃತ್ತಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಿದ್ದು ಅದರ ಕೇಂದ್ರದ ಸುತ್ತ ಒಂಬತ್ತು ಚಿಕ್ಕ ಗುಣಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅದರ ಹೊರ ವೃತ್ತದಲ್ಲಿ ನವಗ್ರಹಗಳ ಕೆತ್ತನೆಯೂ ಶಾಸನವೂ ಇದೆ. ಈ ಲಿಂಗಗಳ ಇರವನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಇವನ್ನು ಅನೇಕ ತಲೆಮಾರುಗಳಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಾದಿಗಳು ಕೆತ್ತಿಸಿದ್ದಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಶಿವರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಸಹಸ್ರಲಿಂಗದ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

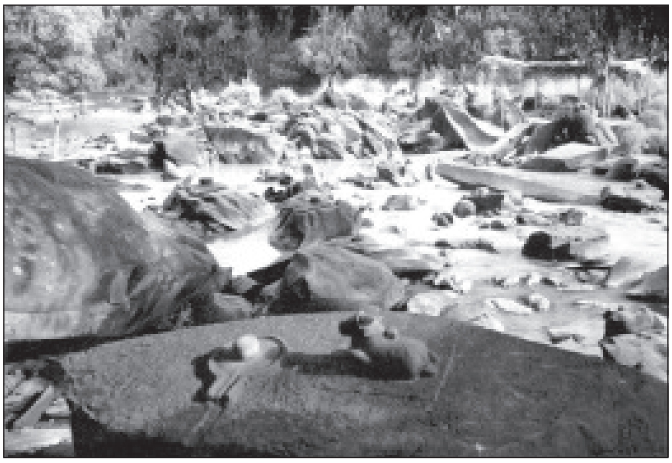
ಶಾಲ್ಮಲಾ ನದಿಯ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಶಿಲ್ಪಿಸಿರುವ ಲಿಂಗಗಳು

(ಎಸ್.ಎಚ್.ಇ.)

ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ: ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಹಬ್ಬಿರುವ ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟ ಶ್ರೇಣಿಯನ್ನು ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಕುಲಪರ್ವತಗಳಲ್ಲಿ ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ಒಂದೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಅರಬ್ಬಿಸಮುದ್ರ ಪೀಠಕ್ಕೆ ಸಮಾಂತರವಾಗಿ ದಖ್ಖನ್ ಪ್ರಸ್ಥಭೂಮಿಗೆ ಪಶ್ಚಿಮಗೋಡೆಯಂತೆ ಇರುವ ಈ ಪರ್ವತಶ್ರೇಣಿ ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರವಾಗಿ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಿಂದ ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯವರೆಗೆ ಸು.966 ಕಿಮೀ ಉದ್ದವಾಗಿಯೂ ಒತ್ತೊತ್ತಾಗಿಯೂ ಹಬ್ಬಿದೆ. ಈ ಪರ್ವತಶ್ರೇಣಿಯ ಎತ್ತರ ಸು. 1,500 ಮೀ. ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ಶ್ರೇಣಿಗೂ ಅರಬ್ಬಿಸಮುದ್ರಕ್ಕೂ ಇರುವ ಅಂತರ ಕೆಲವು ಕಡೆ 80–161 ಕಿಮೀ ಆದರೆ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಕಡೆ ಕೇವಲ 8–16 ಕಿಮೀ. ಉತ್ತರ ಗಡಿಯಿಂದ ಗೋವರ್ಧನ ಗಿರಿಯವರೆಗೆ (ಜೋಗ ಜಲಪಾತದ ಸಮೀಪ) ಈ ಘಟ್ಟಶ್ರೇಣಿ ಹೆಚ್ಚು ಎತ್ತರಕ್ಕಿಲ್ಲ. ಈ ತೆರವಿನ ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟದ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ನದಿಗಳು ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಹರಿಯುತ್ತವೆ. ಕೆಲವು ಘಟ್ಟಗಳನ್ನು ಸೀಳಿ ದುಮುಕುವುದರಿಂದ ಜಲಪಾತಗಳುಂಟಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಜೋಗ, ಉಂಚಳ್ಳಿ, ಮಾಗೋಡು ಮತ್ತು ಲಾಲಗುಳಿ ಜಲಪಾತಗಳು ಮುಖ್ಯವಾದುವು. ಶಿವಗಂಗಾ ಮುಂತಾದ ವನಮಧ್ಯಗತ ಸುಂದರ ಜಲಪಾತಗಳೂ ಉಂಟು. ಅನಂತರ ಈ ಘಟ್ಟಗಳು ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಉನ್ನತ ಸಾಲುಗಳಾಗಿ ವಿಸ್ತರಿಸಿ ದಕ್ಷಿಣದ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ನೀಲಗಿರಿ ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲಿ ಲೀನವಾಗುತ್ತವೆ. ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡ ಶಿಲಾನಿಕ್ಷೇಪಗಳ ರಚನೆಗಳನ್ನೂ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಗ್ರಾನೈಟ್ ಶಿಲಾರಚನೆಗಳನ್ನೂ ತಳಹದಿಯಾಗಿ ಹೊಂದಿವೆ. ಟ್ರಾಪ್ ಮತ್ತು ಜಂಬು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ಪರ್ವತಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಕಠಿಣವಾಗಿರುವ ಶಿಲೆಗಳು ಶಿಖರಗಳಂತೆ ಉಳಿದು ಮೃದು ಶಿಲಾಭಾಗಗಳು ಹಳ್ಳಗಳ

ಕೊರೆತದಿಂದ ಸವೆದುಹೋಗಿವೆ. ಶಿಲೆಗಳ ಸೀಳುಗಳು ಮತ್ತು ಬಿರುಕುಗಳಿಂದ ಏರುತಗ್ಗುಗಳ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದೆ. ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣ ಏರುತಗ್ಗುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದರೆ ಪಶ್ಚಿಮಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅತಿ ಕಡಿದಾದ ಶಿಲಾಮುಖಗಳಿದ್ದು ಕಿರಿದಾದ ಅನೇಕ ಕೊಳ್ಳಗಳುಂಟಾಗಿವೆ. ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ಶ್ರೇಣಿಯ ಎರಡು ಬದಿಗಳ ಇಳಿಜಾರುಗಳಲ್ಲೂ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರದವರೆಗೆ ಸಣ್ಣ ಗುಡ್ಡಗಳಿಂದ ಮತ್ತು ಕಾಡುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಮಲೆನಾಡು ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಮಲೆನಾಡಿನ ಭಾಗಗಳು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮೈಸೂರು, ಕೊಡಗು, ಉಡುಪಿ, ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ, ಹಾಸನ, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು, ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿವೆ.

ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ಶ್ರೇಣಿ ಕೆಲವು ಪ್ರಮುಖ ಶಿಖರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಆ ಶಿಖರಗಳಲ್ಲಿ ಕೊಡಚಾದ್ರಿ, ಕುದುರೆಮುಖ, ಬಾಬಾಬುಡನ್‌ಗಿರಿ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ ಮುಖ್ಯವಾದುವು. ಕುದುರೆಮುಖ ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲೇ ಅತ್ಯಂತ ಎತ್ತರವಾದ ಪರ್ವತಶಿಖರಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ಶ್ರೇಣಿ ಖನಿಜಪ್ರದೇಶವೂ ಆಗಿದ್ದು ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದಿರು ಅಧಿಕಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ನಗರದ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿರುವ ಬಾಬಾಬುಡನ್‌ಗಿರಿಯ ಇಳಿಜಾರು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಕಾಫಿ ತೋಟಗಳಿದ್ದು ಈ ಬೆಟ್ಟ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಕಾಫಿ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಮೂಲಸ್ಥಾನವಾಗಿದೆ. ಈ ಪರ್ವತಶ್ರೇಣಿಗೆ ಸೇರಿದ ಕೆಮ್ಮಣ್ಣುಗುಂಡಿಯಲ್ಲಿ ಹೇರಳವಾಗಿ ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದಿರು ಸಿಕ್ಕುತ್ತದೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲೇ ಅತ್ಯಂತ ಎತ್ತರದ (1,925ಮೀ) ಶಿಖರವಾದ ಮುಳ್ಳಯ್ಯನಗಿರಿ **(ನೋಡಿ)** ಬಾಬಾಬುಡನ್‌ಗಿರಿ ಬೆಟ್ಟದ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿದೆ. ಕಲ್ಹತ್ತಗಿರಿ ಎಂಬ ಇಲ್ಲಿಯ ಇನ್ನೊಂದು ಶಿಖರದ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿ ವೇದ ಮತ್ತು ಆವತಿ ನದಿಗಳು ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ. ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಇರುವ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ ಸಹ್ಯಾದ್ರಿಯ ಇನ್ನೊಂದು ಎತ್ತರವಾದ ಶಿಖರ. ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ಪರ್ವತಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ ಮಳೆ ಅಧಿಕ. ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ, ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ, ಉಡುಪಿ, ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು, ಹಾಸನ ಹಾಗೂ ಕೊಡಗು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೆಚ್ಚು ಮಳೆ ಬೀಳುತ್ತದೆ. ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ಜಲ ಹಾಗೂ ಅರಣ್ಯಸಂಪತ್ತಿನ ತವರು. ದಟ್ಟವಾದ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಬಿದಿರು, ತೇಗ, ಹೊನ್ನೆ, ಬೀಟೆ, ಮತ್ತಿ, ಶ್ರೀಗಂಧ, ಹಲಸು, ನಂದಿ, ಜಂಬೆ, ಬಗನಿ ಮೊದಲಾದ ಮರಗಳು ಹೇರಳವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ಸಹ್ಯಾದ್ರಿಯ ಉತ್ತರದಿಂದ ದಕ್ಷಿಣದ ಕಡೆ ಹೋದಂತೆ ಅರಣ್ಯಸಂಪತ್ತು ಬಹು ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಪಶ್ಚಿಮದ ಕಡೆ ಇರುವ ಅತಿ ಕಡಿದಾದ ಇಳಿಜಾರುಗಳು ಬೋಳಾಗಿರುವುವು. ಕಡಿಮೆ ಮಳೆ ಬೀಳುವ ಪೂರ್ವದ ಕಡೆಗೆ ಹೋದಂತೆ ಈ ಅರಣ್ಯದಟ್ಟಣೆ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿ ಕುರುಚಲು ಕಾಡು ಕಾಣಬರುತ್ತದೆ. ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ಶ್ರೇಣಿಯ ಅನೇಕ ಕಣಿವೆ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಏಲಕ್ಕಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಈ ಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಬಿದಿರು ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯ ಪಡೆದಿದೆ. ಈ ಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕುವ ಮ್ಯಾಂಗನೀಸ್ ಅದಿರು ಮುಖ್ಯ ಖನಿಜವಾಗಿದ್ದು ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದಿರು ಎರಡನೆಯ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆದಿದೆ. ಜೋಗ ಜಲಪಾತ ವಿದ್ಯುತ್‌ಉತ್ಪಾದನಾ ಕೇಂದ್ರ, ಭದ್ರಾವತಿಯ ಕಬ್ಬಿಣ ಮತ್ತು ಉಕ್ಕಿನ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಕಾಗದದ ಕಾರ್ಖಾನೆ–ಇವೆಲ್ಲ ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಸಹ್ಯಾದ್ರಿಯ ಕೊಡುಗೆಯಾಗಿವೆ. ಈ ಪರ್ವತಶ್ರೇಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಅನೇಕ ನದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಪೂರ್ವಕ್ಕೂ ಕೆಲವು ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೂ ಹರಿಯುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಹರಿಯುವ ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಾಳಿ, ಗಂಗಾವಳಿ, ಅಘನಾಶಿನಿ, ಶರಾವತಿ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗಂಗೊಳ್ಳಿ, ಸ್ವರ್ಣಾ, ಸೀತಾ ಮತ್ತು ನೇತ್ರಾವತಿ ನದಿಗಳು ಮುಖ್ಯವಾದುವು. ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಹರಿಯುವ ನದಿಗಳೆಂದರೆ ಕಾವೇರಿ, ಕೃಷ್ಣಾ ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಉಪನದಿಗಳು. ಕೃಷ್ಣಾನದಿ ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ಪರ್ವತಶ್ರೇಣಿಯ ಮಹಾಬಲೇಶ್ವರದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಪರ್ವತಶ್ರೇಣಿಯ ವರಾಹಪರ್ವತದ ಗಂಗಾಮೂಲ ಶಿಖರದಿಂದ ತುಂಗಾ, ಭದ್ರಾ ಹಾಗೂ ನೇತ್ರಾವತಿ ನದಿಗಳು ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ.

ಸಹ್ಯಾದ್ರಿಯ ದಟ್ಟ ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಡುಹಂದಿ, ಕಾಡುಕೋಣ, ಹುಲಿ, ಚಿರತೆ, ಆನೆ, ಜಿಂಕೆ, ನಾನಾರೀತಿಯ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಮೊದಲಾದ ಕಾಡುಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಗಳನ್ನು ಇಳಿದು ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಹೋಗಲು ಮೂರು ಮಾರ್ಗಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಘಾಟಿಗಳು ಎಂದು ಹೆಸರು. ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಆಗುಂಬೆಘಾಟಿ, ಹೊಸನಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹುಲಿಕಲ್ಲು ಘಾಟಿ ಮತ್ತು ಕೊಲ್ಲೂರು ಘಾಟಿ ಇವೆ. ಮಹಾಬಲೇಶ್ವರ, ಕೊಲ್ಲಾಪುರ, ಶೃಂಗೇರಿ, ತಲಕಾವೇರಿ, ಸುಬ್ರಮಣ್ಯ, ಕೊಲ್ಲೂರು ಮುಂತಾದ ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರಗಳು ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ಪರ್ವತಶ್ರೇಣಿಯ ನೆರಳಿನಲ್ಲಿವೆ. ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟಗಳ ಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ ಮಾರುಹೋದ ಪೆಟ್ರೋ ಡೆಲ್ಲಾವೆಲ್ಲೆ ಎಂಬ ವಿದೇಶಿ ಪ್ರವಾಸಿ ಈ ಘಟ್ಟಗಳನ್ನು ನೋಡಿದಾಗ ತಾನು ಇಟಲಿಯ ಅಪೆನ್ನೈನ್ ಪರ್ವತಶ್ರೇಣಿಯನ್ನು ಕಂಡಂತಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಕುವೆಂಪು ಅವರ ಸಾಹಿತ್ಯಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಹ್ಯಾದ್ರಿಯ ಸುಂದರ ಗಿರಿಶಿಖರಗಳ ವರ್ಣನೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಾಚೀನ ಹೆಸರು ಸಹ್ಯಾದ್ರಿಯೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ. **(ಕೆ.ಎಂ.ಎಸ್.)**

ಸಳ: ಹೊಯ್ಸಳ ಸಂತತಿಯ ಮೂಲಪುರುಷ. ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಇವನು ಶಶಕಪುರದ (ಈಗಿನ ಅಂಗಡಿ, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ) ಜೈನಮುನಿ ಸುದತ್ತಾಚಾರ್ಯರ ಶಿಷ್ಯನಾಗಿದ್ದ. ಅಲ್ಲಿನ ವಾಸಂತಿಕಾ ದೇವಿಯ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದಿನ ಸುದತ್ತಾಚಾರ್ಯರು ಪೂಜೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರುವಾಗ ಹುಲಿಯೊಂದು ಹಾರಿ ಬಂತು. ಮುನಿ ತಮ್ಮ ಕೈಯಲ್ಲಿದ್ದ ಕುಂಚವನ್ನು ಶಿಷ್ಯನ ಕೈಗಿತ್ತು ಅದಂ ಪೊಯ್ ಸಳ ಎಂದು ಅಪ್ಪಣೆ ಮಾಡಿದರು. ಸಳ ಧೈರ್ಯದಿಂದ ಹುಲಿಯ ಮೇಲೆರಗಿ ಅದನ್ನು ಕೊಂದ. ಆ ಮುನಿ ಸಳನ ಧೈರ್ಯ, ಸಾಹಸಗಳಿಗೆ ಮೆಚ್ಚಿ ಅವನು ರಾಜನಾಗುವಂತೆ ವಾಸಂತಿಕಾದೇವಿಯಿಂದ ವರ ಪಡೆದು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದರು. ಸುದತ್ತಾಚಾರ್ಯರು ಅಪ್ಪಣೆ ಕೊಡಿಸಿದಂತೆ ಹೊಯ್ಸಳ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಸಳ ರಾಜನಾದ. ಅವನ ಸಂತತಿಗೆ ಹೊಯ್ಸಳ ಎಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. ಹಳೇಬೀಡಿನ ಕೈಫಿಯತ್ತಿನ ಪ್ರಕಾರ ಸೊಸೆವೂರಿನ ವಾಸಂತಿಕಾ ದೇವತೆಯ ಜಾತ್ರೆ ಪ್ರತಿವರ್ಷವೂ ವಿಜೃಂಭಣೆಯಿಂದ ವಸಂತಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಸುತ್ತುಮುತ್ತಲಿನ ಭಕ್ತರು ಸಹಸ್ರಾರು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿ ನೆರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಕ್ರಮೇಣ ಒಂದು ಕ್ರೂರ ಹುಲಿ ಅಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸತೊಡಗಿ ಜನರಿಗೆ ಉಪದ್ರವ ಕೊಡತೊಡಗಿತು. ಹುಲಿಯ ಉಪದ್ರವವನ್ನು ನಿರ್ಮೂಲ ಮಾಡುವ ಧೀರವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಅಲ್ಲಿ ಸೇರಲಿದ್ದ ಭಕ್ತಾದಿಗಳು ತಲಾ ಒಂದು ಪಣವನ್ನು ಕಾಣಿಕೆಯಾಗಿ ಕೊಡುವುದಾಗಿ ಒಪ್ಪಂದ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ಸಳ ಹುಲಿಯನ್ನು ಕೊಂದ. ಸಂಪ್ರೀತರಾದ ಜನ ತಮ್ಮ ಒಪ್ಪಂದದ ಪ್ರಕಾರ ಅವನಿಗೆ ಕಾಣಿಕೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಸಳ ಈ ಕಾಣಿಕೆಯನ್ನು ಹಲವು ವರ್ಷಗಳು ತನ್ನ ಗುರುವಿನ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಶೇಖರಿಸಿಟ್ಟು ಅನಂತರ ಒಂದು ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಸುತ್ತುಮುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಗೆದ್ದು ರಾಜನಾದ.

ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಯೋಗೀಂದ್ರನೊಬ್ಬ ವಾಸಂತಿಕಾದೇವಿಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಪೂಜಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತನಾಗಿದ್ದಾಗ, ಇವನ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಮುರಿಯಲು ದೇವಿಯೇ ವ್ಯಾಘ್ರ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಬಂದಳು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಸಳ ಕೊಂದದ್ದು ವ್ಯಾಘ್ರವಲ್ಲ,

ಶಾರ್ದೂಲ. ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಹುಲಿಯನ್ನು ಭರ್ಜಿಯಿಂದ ಕೊಂದ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ, ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಜೈನಮುನಿಯ ಕುಂಚದಿಂದ ಅಥವಾ ಒಂದು ಕಡ್ಡಿಯಿಂದ ಎಂದೆಲ್ಲ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಇವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಗಮನಿಸಿದಲ್ಲಿ ಈ ಸಳನ ವೃತ್ತಾಂತ ಕೇವಲ ಕಟ್ಟುಕಥೆ ಎಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಕಥೆಗಳೂ ಹೊಯ್ಸಳರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಭದ್ರವಾಗಿ ನೆಲೆನಿಂತ ಮೇಲೆ ಅಂದರೆ 1116ರ ಅನಂತರದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಷ್ಟೇ ಕಂಡುಬರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ.

ಸಳನ ಕಾಲದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಶಾಸನಗಳು ದೊರೆತಿಲ್ಲ. ಅವನು ಐತಿಹಾಸಿಕ ವ್ಯಕ್ತಿಯೇ ಎಂಬುದೂ ಅನುಮಾನಾಸ್ಪದ. ಹಲವು ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಹೊರಡಿಸಿರುವ ನೃಪಕಾಮನೇ ಸಳ, ವಿನಯಾದಿತ್ಯ ಇವನ ಮಗ ಮತ್ತು ಇವನ ಆಳಿಕೆಯ ಕಾಲ 983–84 ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಕೆಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಬಹಳ ಶಿಥಿಲ ಆಧಾರಗಳನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಊಹೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಕುರುಡಿಹಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಕಣಚೂರು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿರುವ ಹೊಯ್ಸಳನು ಸಳನೇ ಎಂಬುದು ದಿವಂಗತ ಹುಲ್ಲೂರು ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಜೋಯಿಸರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಆದರೆ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಬಳಿ ಉಪ್ಪಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಹೊಯ್ಸಳ ಶಾಸನ ಈ ಬಗ್ಗೆ ಹೊಸ ಬೆಳಕು ಬೀರುವಂಥದು(ನೋಡಿ: ಹೊಯ್ಸಳರು).

ಸಳ (ಶಾರ್ದೂಲ) ಹುಲಿಯನ್ನು ಕೊಲ್ಲುತ್ತಿರುವ ದೃಶ್ಯವನ್ನು ಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಅಳವಡಿಸಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹುಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರ ರಾಜಚಿಹ್ನೆಯಾಗಿತ್ತು. (ಜಿ.ಆರ್.ಆರ್.)

ಸಾಂಡರ್ಸ್, ಸಿ.ಬಿ.: ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಕಮಿಷನರ್ (1876–78). ಈಸ್ಟ್ ಇಂಡಿಯ ಕಂಪನಿಯ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಈತ 1849ರಲ್ಲಿ ಪಂಜಾಬ್ ಸೈನ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ. 1857ರಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ದಂಡು ದೆಹಲಿಗೆ ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿದಾಗ ಸೈನ್ಯದಲ್ಲಿ ಪೊಲಿಟಿಕಲ್ ಏಜೆಂಟ್ ಮತ್ತು ಕಮಿಷನರ್ ಆಗಿದ್ದ. 1861ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ಕಮಿಷನರ್ ಆಗಿದ್ದ ಮಾರ್ಕ್ ಕಬ್ಬನ್ ಅನಾರೋಗ್ಯದಿಂದ ರಾಜೀನಾಮೆ ಕೊಟ್ಟು ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿಗೆ ಹೋದಾಗ ಸಾಂಡರ್ಸ್ ಹಂಗಾಮಿ ಕಮಿಷನರಾಗಿ, ಮುಂದೆ ಎಲ್.ಬಿ.ಬೌರಿಂಗ್ ಅಧಿಕಾರ ವಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ವರೆಗೆ (ಫೆಬ್ರವರಿ 1862) ಆ ಹುದ್ದೆಯಲ್ಲಿದ್ದ. ತರುವಾಯ 1866–67ರಲ್ಲಿ ಬೌರಿಂಗ್ ರಜೆಯ ಮೇಲೆ ಹೋದಾಗ ಮತ್ತೆ ಹಂಗಾಮಿ ಕಮಿಷನರ್ ಆಗಿದ್ದ. ಅನಂತರ ಹೈದರಾಬಾದಿನಲ್ಲಿ ರೆಸಿಡೆಂಟ್ ಆಗಿದ್ದು, 1876ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಚೀಫ್ ಕಮಿಷನರ್ ಆಗಿ ನೇಮಿತನಾದ. 1878ರಲ್ಲಿ ಈತ ಕಮಿಷನರ್ ಹುದ್ದೆಯಿಂದ ನಿವೃತ್ತನಾಗಿ ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿಗೆ ಹಿಂತಿರುಗಿದ. ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳ ತರುವಾಯ ಸ್ವದೇಶದಲ್ಲಿ ನಿಧನನಾದ. ಈತ ಚೀಫ್ ಕಮಿಷನರ್ ಆಗಿದ್ದ 2 ವರ್ಷ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಘೋರಕ್ಷಾಮ ಇದ್ದ ಕಾಲ. ಸಾಂಡರ್ಸ್ ಕ್ಷಾಮಪರಿಹಾರ ಕ್ರಮಗಳನ್ನು ತೀವ್ರವಾಗಿ ಕೈಕೊಂಡ. ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸಾರ್ವಭೌಮರಿಂದ ಇವನಿಗೆ 1864ರಲ್ಲಿ ಕಂಪ್ಯಾನಿಯನ್ ಆಫ್ ದಿ ಬಾತ್ ಪದವಿ ದೊರಕಿತು. (ವಿ.ಜಿ.ಕೆ.)

ಸಾಂತರರು: ಸು. 7–17ನೆಯ ಶತಮಾನದ ವರೆಗೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಆಳಿದ ಒಂದು ಸಾಮಂತ ಮನೆತನ. ಬಾದಾಮಿಯ ಚಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬನವಾಸಿಯ ಕದಂಬರ ಬಲ ಕುಂದಿದಾಗ ಕದಂಬರ ರಾಜ್ಯದ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದರೆಂದು ರೈಸ್ ಅವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ ಈ ವಂಶದ ಮೂಲದ ವಿವರಗಳನ್ನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದೆ: ಇವರು ಉಗ್ರವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರು ಹಾಗೂ ಉತ್ತರ ಮಧುರೆಯವರು (ಮಧುರಾ). ರಾಹ ಈ ವಂಶದ ಮೂಲ ಪುರುಷ. ಅವನ ಅನಂತರ ಸಹಕಾರ ಆಳಿದ. ಈತನ ಮಗ ಜಿನದತ್ತ. ಈತ ತಂದೆಯ ವರ್ತನೆಗೆ ಬೇಸತ್ತು ಪದ್ಮಾವತಿ ಎಂಬ ಜೈನ ದೇವತೆಯ ವಿಗ್ರಹದೊಂದಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಹೊಂಬುಚವನ್ನು (ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಹೊಸನಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಹುಮಚ) ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಸಾಂತರ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ. ಮುಂದೆ ಇದು ಸಾಂತಳಿಗೆ 1000 (ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಹಾಗೂ ಸುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶ) ಎಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. ಇವನು ತನ್ನ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಕಳಸದವರೆಗೂ (ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಮೂಡಿಗೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕು) ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಗೋವರ್ಧನಗಿರಿಯವರೆಗೂ (ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಸಾಗರ ತಾಲ್ಲೂಕು) ವಿಸ್ತರಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇವನ ಅನಂತರ ಶ್ರೀಕೇಶಿ, ಜಯಕೇಶಿ, ರಣಕೇಶಿ, ವಿಕ್ರಮ, ವೀರ, ಭುಜಬಲ, ನನ್ನಿ, ರಾಮ, ಚಾಗಿ, ಕನ್ನರ, ಕಾಮದೇವ, ತ್ಯಾಗಿ, ರಾಯ, ಚಿಕ್ಕವೀರ, ಅಮ್ಮಣದೇವ, ತೈಲಪದೇವ, ಬೀರದೇವ, ಶ್ರೀವಲ್ಲಭ, ತೈಲ, ಜಗದೇವ, ಜಯಕೇಶಿ, ಸಾಂತಿಯದೇವ (ಶಾಂತೆಯ) ಮುಂತಾದ ಅರಸರು ರಾಜ್ಯವಾಳಿದರು. ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಈ ಮನೆತನ ಒಡೆದು ಎರಡು ಶಾಖೆಗಳಾಗಿ ಒಂದು ಶಾಖೆ ಕಳಸದಿಂದಲೂ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಖೆ ಹೊಸಗುಂದದಿಂದಲೂ ಆಳಿದುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಸುಮಾರು ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಶತಮಾನದ ಪ್ರಾರಂಭದಿಂದ ಇವರು ತಮ್ಮ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕಳಸರಾಜ್ಯವೆಂದು ಕರೆದರು. ಬೀರದೇವರಸ, ಬೊಮ್ಮರಸ, ಕಮ್ಮರಸ–ಇವರು ಹೊಸಗುಂದದ ಶಾಖೆಯ ಕೆಲವು ದೊರೆಗಳು. ಶಾಂತಮರುದೇವ, ಜಾಕಲದೇವಿ, ಕಾಳಲಮಹಾದೇವಿ, ಬಾಲದೇವ ಇವರು ಕಳಸದಿಂದ ರಾಜ್ಯವಾಳಿದ ಅರಸ ಅರಸಿಯರು.

ಹೊಯ್ಸಳರ ಪ್ರಾಬಲ್ಯದಿಂದಾಗಿ ಕ್ರಮೇಣ ಇವರು ತಮ್ಮ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಕಳಸದಿಂದ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆರವಸೆ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಕಳಗಳಿಗೆ ಸ್ಥಳಾಂತರಿಸಿದರು. ಸುಮಾರು ಹದಿನಾರನೆಯ ಶತಮಾನದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ(ಸು. 1516) ಇವರು ತಮ್ಮ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕಳಸ–ಕಾರ್ಕಳ ರಾಜ್ಯವೆಂದೂ (ಘಟ್ಟದ ಕೆಳಗೆ ಹಾಗೂ ಮೇಲೆ) ತದನಂತರ ಸು. 1530ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಇದನ್ನು ಕೇವಲ ಕಾರ್ಕಳ ರಾಜ್ಯವೆಂದೂ ಕರೆಯಲಾರಂಭಿಸಿದರು. ತಮ್ಮ ದೀರ್ಘಕಾಲದ ಆಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ, ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ, ಹೊಯ್ಸಳರ, ವಿಜಯನಗರದ ದೊರೆಗಳ ಹಾಗೂ ಕೆಳದಿ ನಾಯಕರ ಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದರು. ಮುಂದೆ ಸುಮಾರು ಹದಿನೇಳನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದ ವರೆಗೆ ಕಾರ್ಕಳದಿಂದ ರಾಜ್ಯವಾಳಿದ ಇವರನ್ನು ಕೆಳದಿ ನಾಯಕರು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸೋಲಿಸಿದುದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಇವರ ಆಳಿಕೆ ಕೊನೆಗೊಂಡಿತು.

ಸಾಂತರರು ವಾನರಧ್ವಜರೆಂದೂ ಸಿಂಹಲಾಂಛನರೆಂದೂ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ವಂಶದ ದೊರೆಗಳು ಜೈನರು. ಹೊಸಗುಂದದ ಶಾಖೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ದೊರೆಗಳು ಶೈವರು. ಹುಮಚದ ಪದ್ಮಾವತಿಯ ಆರಾಧಕರಾದ ಈ ಜೈನ ದೊರೆಗಳಿಗೆ ಕಳಸದ ಕಳಸನಾಥ ಕುಲದೈವ. ಧರ್ಮ, ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ಕಲೆಗಳಿಗೆ ಇವರು ಉದಾರ ಆಶ್ರಯ ನೀಡಿದ್ದರೆಂದೂ ಇವರ ರಾಜ್ಯ ಅತ್ಯಂತ ವೈಭವದಿಂದ ಕೂಡಿತ್ತೆಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

(ಕೆ.ಎಮ್.ಎಸ್.)

ಸಾಗರ: ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಜಿಲ್ಲಾ ಉಪ ವಿಭಾಗದ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಸೊರಬ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಿದ್ದಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಶಿಕಾರಿಪುರ ಮತ್ತು ಶಿವಮೊಗ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಹೊಸನಗರ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕುಂದಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ವಾಯವ್ಯದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಭಟ್ಕಳ ಮತ್ತು

ಹೊನ್ನಾವರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಸಾಗರ, ಆವಿನಹಳ್ಳಿ, ತಾಳಗುಪ್ಪ, ಭಾರಂಗಿ, ಕರೂರು ಮತ್ತು ಆನಂದಪುರ ಹೋಬಳಿಗಳು. 263 ಗ್ರಾಮಗಳಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1,938.4 ಚ.ಕಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 1,00,600 ಮಂದಿ ಗಂಡಸರು, 99,611 ಮಂದಿ ಹೆಂಗಸರಿದ್ದು ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,00,995. ಇದರಲ್ಲಿ 1,38,294 ಮಂದಿ ಗ್ರಾಮೀಣರು, 62,701 ಮಂದಿ ಪಟ್ಟಣಿಗರು ಇದ್ದಾರೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮದ ಗಡಿ ಎಲ್ಲೆಯುಲ್ಲಿರುವ ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟ ಶ್ರೇಣಿಗೆ ಸೇರಿದ ಗೋವರ್ಧನಗಿರಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ದೊಡ್ಡ ಬೆಟ್ಟ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮ,ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನೈಋತ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳಿವೆ. ಈ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳ ಶಿಖರ ಭಾಗಗಳು ಬೋಳಾಗಿದ್ದು ಬೆಟ್ಟದ ತಪ್ಪಲು ಮತ್ತು ಕಣಿವೆ ಪ್ರದೇಶಗಳು ದಟ್ಟ ಕಾಡುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 50,595 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶವಿತ್ತು. ಈ ಅರಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಲೆಬಾಳುವ ವಿವಿಧೋಪಯೋಗಿ ಮರಗಳು ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಬಗೆಯ ಕಾಡುಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಇವೆ. ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಯಂತೆ ಅರಣ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಗಮನ ಕೊಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಶರಾವತಿ **(ನೋಡಿ)** ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ನದಿ. ಇದು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ವಾಯವ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುವುದು. ಸಾಗರದ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ 32 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಲಿಂಗನಮಕ್ಕಿ **(ನೋಡಿ)** ಎಂಬಲ್ಲಿ ಈ ನದಿಗೆ ದೊಡ್ಡ ಜಲಾಶಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸುಮಾರು ಕಾಲುಭಾಗ ಈ ಜಲಾಶಯದ ಹಿನ್ನೀರಿನಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿದೆ. ಸರಳ ಹೊಳೆ, ಎರುಕನ ಹೊಳೆ, ದೂಳಮಕ್ಕೆ ಹೊಳೆ, ಹಾಗಿನಕ್ಕು ಹೊಳೆ, ಎಣ್ಣೆ ಹೊಳೆ, ಬೊರದ ಹೊಳೆ, ಬಿರ್ದನ ಹೊಳೆ, ಹುರ್ಳಿ ಹೊಳೆ, ಸರ್ಮಣಾವತಿ ನದಿ ಮತ್ತು ಹರಿದ್ರಾವತಿ-ಇವು ಶರಾವತಿಯ ಉಪನದಿಗಳು. ಇವಲ್ಲದೆ ವರದಾನದಿ, ನಂದಿ ಹೊಳೆ, ಮಾವಿನ ಹೊಳೆ ಮುಂತಾದವು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹರಿದು ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲ ಕಲ್ಪಿಸಿವೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 948 ಕೆರೆಗಳಿದ್ದವು. ಕುಮುದ್ವತಿ ನದಿಯ ಉಪನದಿಯಾದ ಸಾಲೂರು ಹಳ್ಳಕ್ಕೆ ಅಂಬ್ಳಿಗೊಳದ ಬಳಿ ಕಟ್ಟೆ ಕಟ್ಟಿ ಜಲಾಶಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಆನಂದಪುರ ಮತ್ತು ಶಿಕಾರಿಪುರದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿದೆ. ಅಂಬ್ಳಿಗೋಳ ಗ್ರಾಮ ಶಿಕಾರಿಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದು ಅದಕ್ಕೆ ಒಂದೂವರೆ ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಈ ಕಟ್ಟೆ ಕಟ್ಟಿದ್ದು ಈ ಜಲಾಶಯದ ಹಿನ್ನೀರು ಸಾಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿದೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕಣಿವೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ತೋಟ-ಗದ್ದೆಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದೆಲ್ಲ ಭಾಗ ಕೆಂಪು ಜೇಡಿಮಣ್ಣಿನ ಭೂಮಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ತಗ್ಗಿನ ಕಣಿವೆ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಫಲವತ್ತಾದ ಮರಳು ಮಿಶ್ರಿತ ಮೆದುಮಣ್ಣಿನ ಭೂಮಿ ಇದ್ದರೆ, ಉಳಿದ ಕಡೆ ಭೂಮಿ ಅಷ್ಟೊಂದು ಫಲವತ್ತಾಗಿಲ್ಲ, ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 2,240.54 ಮಿಮೀ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ 31.525 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬಿತ್ತನೆ ಮಾಡಲಾಗಿತ್ತು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ 16.113 ಹೆಕ್ಟೇರ್‍ಗಳಲ್ಲಿ ಬತ್ತವನ್ನೂ 325 ಹೆಕ್ಟೇರ್‍ಗಳಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬನ್ನೂ ಬೆಳೆಯಲಾಗಿತ್ತು. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ರಾಗಿ, ನೆಲಗಡಲೆ, ಹತ್ತಿ ಮತ್ತು ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅಡಕೆ, ತೆಂಗು ಇಲ್ಲಿನ ಮುಖ್ಯ ತೋಟದ ಬೆಳೆಗಳು. ಜೊತೆಗೆ ಗೇರು, ವಿವಿಧ ಹಣ್ಣು ಮತ್ತು ತರಕಾರಿಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತಿಕೊಪ್ಪದಲ್ಲಿ ಹಣ್ಣು ಸಂಸ್ಕರಣ ಕೇಂದ್ರವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅನಾನಸ್ ಹಣ್ಣಿನ ಹಾಗೂ ಇತರ ಹಣ್ಣಿನ ಪಾನೀಯಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ವ್ಯವಸಾಯ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಪಶುಸಂಪತ್ತೂ ಇದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ಇಲ್ಲಿ ಹೇರಳವಾಗಿ ದೊರಕುವ ಹಸಿರು ಮೇವು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 61,752 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಹುಲ್ಲುಗಾವಲಿತ್ತು. ಪಶು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು ರಕ್ಷಣೆಗೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 5 ಪಶುವೈದ್ಯಾಲಯಗಳಿದ್ದುವು. ಮತ್ಸ್ಯೋದ್ಯಮವೂ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಗತಿದಾಯಕವಾಗಿದೆ. ಉದ್ಯಮಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಬೆಂಬಲ ನೀಡಲು ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳಿವೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಗಂಧದ ಗುಡಿಗಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ಮರ, ಬೊಂಬು ಇವುಗಳ ವಿವಿಧ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 411 ಸಣ್ಣ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಘಟಕಗಳಿದ್ದುವು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೃಷಿ, ಕೈಗಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪಾರದ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿ ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಭದ್ರಾವತಿ-ತಾಳಗುಪ್ಪ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಹಾದುಹೋಗಿದೆ. ಸಾಗರ, ತಾಳಗುಪ್ಪ, ಆನಂದಪುರ ಮುಖ್ಯ ರೈಲುನಿಲ್ದಾಣಗಳು. ಬೆಂಗಳೂರು-ಹೊನ್ನಾವರ, ಆವಿನಹಳ್ಳಿ-ಸೊರಬ ಮುಖ್ಯ ರಸ್ತೆಗಳು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖಾಂತರ ಹಾದು ಹೋಗಿದ್ದು ಉಳಿದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮಾಂತರ ರಸ್ತೆಗಳಿವೆ. ಶಾಲೆಗಳೂ ಮತ್ತು ಒಂದು ಕಲಾ ಮತ್ತು ವಿಜ್ಞಾನ ಕಾಲೇಜೂ ಇದ್ದು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಿದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸಾಗರದ ಮಾರಿಕಾಂಬಾ ಜಾತ್ರೆ, ಕೆಳದಿಯ ರಾಮೇಶ್ವರ ಜಾತ್ರೆ ಹೆಸರಾದವು.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಳಗಳ ಪೈಕಿ ಒಂದಾದ ಆನಂದಪುರ ಸಾಗರದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 24 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಬೀರೂರು-ತಾಳಗುಪ್ಪ ರೈಲುಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿದೆ, ಇದೊಂದು ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ. ಹಿಂದೆ ಅನಂತಪುರ ವೆಂಬ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಅದೇ ಹೆಸರಿನಿಂದ 1838-75 ರವರೆಗೆ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಕೆಳದಿಯ ರಾಜ ಸೋಮಶೇಖರ ನಾಯಕ ಇದನ್ನು ಆನಂದಪುರವೆಂದು ಕರೆದನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಇಲ್ಲಿ ಶಿವ, ಹನುಮಂತ ಮತ್ತು ರಂಗನಾಥ ಎಂಬ ಮೂರು ಇತ್ತೀಚಿನ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಸಾಗರದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 6 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಇಕ್ಕೇರಿ **(ನೋಡಿ)** ಕೆಳದಿ ಸಂಸ್ಥಾನದ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿದ್ದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಥಳ, ಸಾಗರದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 11 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಆವಿನಹಳ್ಳಿ ಕೆಳದಿ ನಾಯಕರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯ ಪಡೆದಿದ್ದ ಸ್ಥಳ. ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ದೇವಾಲಯಗಳು ಮತ್ತು ಕೋಟೆಯ ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ. ಸಾಗರಕ್ಕೆ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ 8 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕೆಳದಿ **(ನೋಡಿ)** ಒಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಥಳ. ಸಾಗರದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 25 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಮಾಲಂದೂರಿನಲ್ಲಿ ಕೆಳದಿಯ ಶಿವಪ್ಪನಾಯಕ ಕಟ್ಟಿಸಿದುದೆಂದು ಹೇಳುವ ದೊಡ್ಡ ಕೆರೆಯಿದ್ದು, ಕೆರೆಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಸವನ ಮಂಟಪವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಚಂಪಕಸರಸಿ ಮಹತ್ತುಮಠ ಕೆಳದಿ ನಾಯಕರ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿದ್ದುದೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಈ ಮಠದ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ ದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲಿನ ಆನೆಗಳಿವೆ. ಸಾಗರದ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ 10 ಕಿಮೀ ದೂರಕ್ಕೆ ಇರುವ ನಾಡಕಳಸಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ವೀರಗಲ್ಲು ಗಳೂ ಮತ್ತು ಕೆಳದಿನಾಯಕರ ಕಾಲದ ಕೆಲವು ಹಳೆಯ ಕಟ್ಟಡಗಳೂ ಇವೆ. ಸಾಗರದ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ತಾಳಗುಪ್ಪ, ಬೀರೂರು ರೈಲುಮಾರ್ಗದ ಕೊನೆಯ ನಿಲ್ದಾಣ, ತಾಳಗುಪ್ಪದ ರೈಲುನಿಲ್ದಾಣ ದಿಂದ ಜೋಗ ಜಲಪಾತಕ್ಕೆ 16 ಕಿಮೀ ದೂರ. ಸಾಗರದ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ 38 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ತಳಕಳಲೆಯ ಹತ್ತಿರ ಶರಾವತಿ ನದಿಯ ಉಪನದಿಯಾದ ತಳಕಳಲೆ ತೊರೆಗೆ ಅಡ್ಡಗಟ್ಟೆ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಇದು ಪ್ರಕೃತಿಯ ಸುಂದರ ನೆಲೆಯಲ್ಲಿದೆ.

ಸಾಗರ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಜಿಲ್ಲಾ ಉಪವಿಭಾಗದ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. ಶಿವಮೊಗ್ಗದ ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ 71 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು–ಹೊನ್ನಾವರ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ, ವರದಾನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 62,701. ಬೀರೂರು–ತಾಳಗುಪ್ಪ ರೈಲು ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ರೈಲ್ವೆ ನಿಲ್ದಾಣವಾಗಿರುವ ಈ ಪಟ್ಟಣ ಅಡಕೆ, ಬತ್ತ, ಮೆಣಸು ಮತ್ತು ಗಂಧದ ಸಾಮಾನುಗಳ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುತ್, ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ ಮುಂತಾದ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ಕಲೆ, ವಿಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ವಾಣಿಜ್ಯ ಕಾಲೇಜೂ ಸರ್ಕಾರಿ ತಾಂತ್ರಿಕ ತರಬೇತಿ ಶಾಲೆ, ಆಸ್ಪತ್ರೆ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಸೌಲಭ್ಯವಿದೆ. ಹೆಂಚು ತಯಾರಿಸುವ ಎರಡು ಕಾರ್ಖಾನೆ ಹಾಗೂ ಕಾಫಿಪುಡಿಯ ಮತ್ತು ಬತ್ತದ ಗಿರಣಿಗಳಿವೆ. ಸಿದ್ಧಿವಿನಾಯಕ, ಕಾಳಿಂಗಮರ್ದನ ಮತ್ತು ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ, ಶಿವ ಮತ್ತು ಮಾರಿಕಾಂಬ ದೇವಾಲಯಗಳು ಈ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿವೆ. 1923 ರಿಂದ ಈ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ನಗರಸಭಾಡಳಿತವಿದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಸೇರಿದ ಜೋಗ ಜಲಪಾತದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 12,570. *

ಸಾತನೂರು: ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಾಗಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಮಾಗಡಿಯ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ 10 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಮಾಗಡಿ–ಕುಣಿಗಲು ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,469.

ಇಲ್ಲಿನ ವಿಠಲರಾಯ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ವಿಠಲಮೂರ್ತಿಯ ಭವ್ಯಮೂರ್ತಿಯಿದೆ. ಮೂರ್ತಿಯ ಎರಡು ಕೈಗಳು ನಡುವಿನ ಮೇಲೆ ಇರಿಸಿದಂತಿದ್ದು ಬಲ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಮತ್ತು ಕೊಳಲೂ ಎಡಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ದಾರದಿಂದ ಕಟ್ಟಿದ ಒಂದು ಥೈಲಿಯೂ ಇದೆ. ಈ ಮೂರ್ತಿಯ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿರುವ ದೇವಪತ್ನಿಯರು ಒಂದು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಚಾಮರವನ್ನೂ ಇನ್ನೊಂದು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಕಮಲವನ್ನೂ ಹಿಡಿದಿರುವರು. ಪ್ರಭಾವಲಯದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಲಾಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಕಡೆದಿರುವ ದಶಾವತಾರದ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ತಳಭಾಗದ ಎಡಬಲಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಮಕರ ವಾಹನಾರೂಢನಾಗಿರುವ ವರುಣನ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಕಡೆದಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ವಿಠಲಗೋಪಾಲಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯವೆಂಬ ಹೆಸರೂ ಉಂಟು. ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುತ್ ಸೌಕರ್ಯದ ಜೊತೆಗೆ ಶಾಲೆಗಳೂ ಇವೆ. **(ಎಸ್.ವಿ.ಎಸ್.)**

ಸಾತವಾಹನರು: ಮೌರ್ಯರ ಅನಂತರ ದಖನ್ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಆಳಿದ ರಾಜಮನೆತನ. ಸೀಮುಕ ಈ ಮನೆತನದ ಮೂಲಪುರುಷ. ಈ ವಂಶದ ಅರಸರನ್ನು ದಕ್ಷಿಣಾಪಥೇಶ್ವರರೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣಾಪಥ ಎಂಬ ಮಾತಿಗೆ ವಿಂಧ್ಯಪರ್ವತದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕಿರುವ ಭಾರತದ ಭೂಭಾಗ, ಎಂದರೆ ಸಮಗ್ರ ದಕ್ಷಿಣಭಾರತ ಎಂಬುದು ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಆದರೆ ಇದು ವಿಂಧ್ಯಪರ್ವತದ ಕೆಳಗಿನ ಈಗಿನ ಕರ್ನಾಟಕ, ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ ಮತ್ತು ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ದಖನ್ ಪ್ರದೇಶವೆಂಬುದು ಬಹುಜನರ ಅಭಿಮತ.

ರಾಜಕೀಯ ಇತಿಹಾಸ: ಸಾತವಾಹನರು ಯಾರು, ಸಾತವಾಹನ ಎಂದರೇನು ಎಂಬ ಬಗ್ಗೆ ಜಿಜ್ಞಾಸೆಯಿದೆ. ಸಾತವಾಹನ ಎಂಬ ಪದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕಂಡುಬಂದಿದೆ. ಸಾತ ಎಂದರೆ ಮೊನಚಾದ, ತೆಳುವಾದ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಇದಕ್ಕೆ ಚುರುಕಾದ ಎಂಬ ಅರ್ಥವೂ ಇದೆ. ವಾಹನ ಎಂಬ ಮಾತನ್ನು ಕುದುರೆಗೂ ಅನ್ವಯಿಸಬಹುದು. ಆಗ ಸಾತವಾಹನ ಎಂದರೆ ಚುರುಕಾದ (ಶೀಘ್ರಗಾಮಿಯಾದ) ಕುದುರೆಯನ್ನೇರುವವ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾತಕಣ್ಣಿ (ಸಾತಕರ್ಣಿ) ಎಂದೂ ಇವರು ತಮ್ಮನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಸಾತಕಣ್ಣಿ ಎಂದರೆ ಚುರುಕಾದ ಕಿವಿ (ಕರ್ಣ) ಉಳ್ಳವನೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇವರನ್ನು ಕುರಿತು ನಮಗೆ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾದ ಮಾಹಿತಿ ದೊರಕುತ್ತದೆಯಾದರೂ ಅಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ಇವರನ್ನು ಈ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆದಿಲ್ಲ. ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ, ಅವುಗಳಲ್ಲೂ ಮತ್ಸ್ಯ, ವಾಯು, ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಭಾಗವತ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಅರಸರನ್ನು ಕುರಿತ ವಿವರಗಳಿವೆ. ಆದರೆ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಇವರನ್ನು ಆಂಧ್ರರೆಂದೋ ಆಂಧ್ರಭೃತ್ಯರೆಂದೋ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಆಂಧ್ರಭೃತ್ಯ ಎಂಬ ಮಾತಿಗೆ ಆಂಧ್ರರಿಗೆ ಭೃತ್ಯರಾಗಿದ್ದವರೆಂದೂ ಭೃತ್ಯರಾಗಿದ್ದ ಆಂಧ್ರರೆಂದೂ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಸಾತವಾಹನರ ಮೂಲ ಪ್ರದೇಶ ಯಾವುದು ಎಂಬುದನ್ನು ಕುರಿತು ಸಹ ಹಲವಾರು ವಿರೋಧಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿವೆ. ಇವರ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಾಸನಗಳೆಲ್ಲ ಪಶ್ಚಿಮ ತೀರದಲ್ಲಿ, ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ನಾಸಿಕ್, ನಾನಾಘಾಟ್, ಕಾರ್ಲೆ ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಲಭಿಸಿವೆ. ಕ್ರಿ.ಪೂ. 1ನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಒರಿಸ್ಸದ ಖಾರವೇಲನ ಹಥಿಗುಂಫಾ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯದ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯವನ್ನಾಳುತ್ತಿದ್ದ ಸಾತಕರ್ಣಿಯನ್ನು ಲೆಕ್ಕಿಸದೆ ಆತ ಹಿರಿದಾದ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕಳುಹಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದನ್ನವಲಂಬಿಸಿ ಸಾತಕರ್ಣಿಯ ರಾಜ್ಯ ಕಲಿಂಗದೇಶದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕಿದ್ದಿತೇ ಹೊರತು, ದಕ್ಷಿಣದ ಆಂಧ್ರವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ ಎಂಬುದೊಂದು ವಾದ. ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಈ ಸಾತವಾಹನರು ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದು ಕ್ರಮೇಣ ಪೂರ್ವಭಾಗಕ್ಕೆ ಸರಿದರೆಂದೂ ಪುರಾಣಗಳು ತಮ್ಮ ಅಂತಿಮರೂಪವನ್ನು ತಾಳಿದ ಸು. 3ನೆಯ ಶತಮಾನದ ವೇಳೆಗೆ ಇವರು ಆಂಧ್ರದಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದ್ದರೆಂದೂ ಎಂತಲೇ ಇವರನ್ನು ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಆಂಧ್ರರೆಂದು ಹೆಸರಿಸಲಾಗಿದೆಯೆಂದೂ ಹಲವರು ಪಂಡಿತರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಾದಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಗಳೆದು ಕೃಷ್ಣಾ, ಗೋದಾವರಿ ನದಿಗಳ ನಡುವಣ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ಭಾಗ ಇವರ ಮೂಲಸ್ಥಾನವೆಂದೂ ಕೃಷ್ಣಾನದೀತೀರದ ಶ್ರೀಕಾಕುಳಂ ಇವರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತೆಂದೂ ಇವರು ಕ್ರಮೇಣ ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನ ಕಡೆ ತಮ್ಮ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಬೆಳೆಸುತ್ತ ಹೋದರೆಂದೂ ಕೆಲವರು ವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಾದಗಳು ಸದ್ಯಕ್ಕೆ ಅಷ್ಟು ಸಮರ್ಪಕವಾಗಿಲ್ಲ.

ಸಾತವಾಹನರ ಆಳಿಕೆಯ ಕಾಲ, ಈ ವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಅರಸರ ಸಂಖ್ಯೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತೂ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿವೆ. ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಬಗೆಗೆ ವಿಭಿನ್ನ ಹೇಳಿಕೆಗಳಿವೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಒಟ್ಟು 30 ಅರಸರು ಆಳಿದರೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಇವರ ಆಳಿಕೆಯ ಕಾಲ 300 ವರ್ಷಗಳಿಂದ 460ರವರೆಗೂ ಹೋಗಿದೆ. ಈ ಅರಸರನ್ನು ಕುರಿತು ಮಾಡಿದ ಉಲ್ಲೇಖಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳು ಗೋಚರಿಸುತ್ತವೆ. ಮತ್ಸ್ಯಪುರಾಣದಲ್ಲಿ 25 ಅರಸರು ಆಳಿದರೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದರೂ 30 ಅರಸರನ್ನು ಕುರಿತು ವಿವರಗಳಿವೆ. ವಾಯುಪುರಾಣದಿಂದ 17 ಅರಸರು ಸು. 273 ವರ್ಷಗಳು ಮಾತ್ರ ಆಳಿದರೆಂದು ತಿಳಿದಿದೆ. 30 ಅರಸರು (111 ಅಥವಾ 300 ವರ್ಷಗಳು) ಆಳಿದರೆಂದು ಅದರಲ್ಲೂ ಸಾಮಾನ್ಯ ಹೇಳಿಕೆ. ಭಾಗವತಪುರಾಣದಲ್ಲಿ 22 ಅರಸರನ್ನು ಕುರಿತು ಮಾತ್ರ ವಿವರಗಳು ಲಭಿಸಿವೆ. ಈ ಅರಸರಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಹೆಸರುಗಳು ಇತರ ಯಾವ ಆಧಾರಗಳಿಂದಲೂ ತಿಳಿದುಬಂದಿಲ್ಲ.

ಮಗಧರಾಜ್ಯದ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತಮೌರ್ಯ ಆಳತೊಡಗಿದುದು ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ. 324ರಲ್ಲಿ. ಬಳಿಕ ಶುಂಗಮನೆತನದ ಅರಸರು ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದರು. ಅವರು 112 ವರ್ಷಗಳು ಅನಂತರ ಬಂದ ಕಣ್ವರು 45 ವರ್ಷಗಳು ಆಳಿದರೆಂದೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಒಪ್ಪಲಾಗಿದೆ. ಎಂದಮೇಲೆ, ಕಣ್ವಮನೆತನ ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ. 33ರಲ್ಲಿ ಕಣ್ಮರೆಯಾಯಿತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ಸೀಮುಕ. ಈತನ ಆಳಿಕೆ ಆ ವರ್ಷದಿಂದ ಆರಂಭವಾಯಿತು. ಇದೊಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಆದರೆ ಕಣ್ವವಂಶದ ಸುಶರ್ಮನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದಾತ ಸೀಮುಕನಲ್ಲವೆಂದೂ ಸೀಮುಕ ಎಂಬಾತ ಸಾತವಾಹನರ ಅರಸರಲ್ಲಿ ಅನಂತರ ಆಳಿಕೆಗೆ ಬಂದಾತ

ನೆಂದೂ ಮತ್ಸ್ಯಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಸಾತವಾಹನರು 460 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಆಳಿದ್ದೂ ಸೀಮುಕ 271ರಲ್ಲಿ ಆಳಿಕೆಗೆ ಬಂದನೆಂದೂ ಕೆಲವರು ಕಣ್ವಮನೆತನದ ಸುಶರ್ಮನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದಾತ ಸಾತವಾಹನರ ಹದಿನೈದನೆಯ ಅರಸನಾದ ಮೊದಲನೆಯ ಪುಳುಮಾವಿ ಎಂದೂ ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಈ ವಾದವಿವಾದಗಳೇನೇ ಇರಲಿ, ಸಾತವಾಹನರು ದಖನ್ನಿನಲ್ಲಿ ಮೌರ್ಯರ ಅನಂತರ ಅವರ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿ ಆಳಿದ ಅರಸುಗಳೆಂಬುದು ನಿಜ. ಸೀಮುಕ, ಆತನ ಸೋದರ ಕೃಷ್ಣ, ಕೃಷ್ಣನ ಮಗ ಸಾತಕರ್ಣಿ–ಇವರು ಆರಂಭದ ಅರಸರು. ಇವರು ಕ್ರಮವಾಗಿ 23, 18 ಮತ್ತು 18 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಆಳಿದರು. ಸಾತಕರ್ಣಿ ಒಂದು ರಾಜಸೂಯ, ಎರಡು ಅಶ್ವಮೇಧ ಹಾಗೂ ಇತರ ವೈದಿಕಯಾಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ರಠಿಕ ಮತ್ತು ಭೋಜಕ ವಂಶಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಈತನ ಸೇನಾನಿಗಳ ನೆರವಿನಿಂದ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿದ. ಅನಂತರ ಈ ಸೇನಾನಾಯಕರು ಪ್ರಾಂತಾಧಿಕಾರಿಗಳಾದರು. ಸಾತಕರ್ಣಿಯ ಪತ್ನಿ ನಾಗನಿಕಾ ಮಹಾರಠಿಕ ವಂಶದವಳು. ಸಾತಕರ್ಣಿಯ ಅನಂತರದ ಒಂದು ಶತಮಾನ ಕಾಲ ಸಾತವಾಹನರು ತೆರೆಯ ಮರೆಯಲ್ಲಿ ಇರಬೇಕಾಯಿತು. ಆಗ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಗ್ರೀಕರು, ಶಕರು ದಂಡೆತ್ತಿ ಬಂದು ಭಾರತದ ರಾಜಕೀಯದಲ್ಲಿ ಅಭದ್ರತೆ ಉಂಟುಮಾಡಿದ್ದರು. ಅದರ ಬೇಗೆ ಸಾತವಾಹನರಿಗೂ ತಟ್ಟಿತ್ತು. ಆದರೆ ಸಾತವಾಹನರ ಗೌತಮೀಪುತ್ರ ಸಾತಕರ್ಣಿ ಈ ಅರಸರ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪುನಶ್ಚೇತನಗೊಳಿಸಿದ. ಶಕರ ಅರಸನಾದ ಕ್ಷಹರಾತಕುಲದ ನಹಪಾಣನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಅಪರಾಂತ, ಅನೂಪ, ಸೌರಾಷ್ಟ್ರ, ಅಕರ, ಅವಂತಿ ಮುಂತಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಇದರಿಂದ ಇವನ ರಾಜ್ಯ ಕೊಂಕಣ, ಸೌರಾಷ್ಟ್ರ, ಮಾಳವ, ಬೀರಾರ್ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣಾ ಕಣಿವೆ ಪ್ರದೇಶಗಳವರೆಗೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿ, ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಬಹುಭಾಗವೂ ಇವನ ವಶವಾಯಿತು. ಕ್ಷಹರಾತ ವಂಶವನ್ನು ನಿರ್ನಾಮಮಾಡಿದವನು (ಕ್ಷಹರಾತವಂಶನಿರವಶೇಷಕರ), ಮೂರು ಸಮುದ್ರಗಳ ನೀರನ್ನು ಕುಡಿದ ಕುದುರೆಯನ್ನು ವಾಹನವಾಗಿ ಹೊಂದಿದವನು (ತ್ರಿಸಮುದ್ರತೋಯಪೀತವಾಹನ) ಸಾತವಾಹನರ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿ ದವನು (ಸಾತವಾಹನ ಯಶಃಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನಕರ) ಇತ್ಯಾದಿ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಈತ ಧರಿಸಿದ್ದ. ಇದರಿಂದ ಸಾತವಾಹನರ ಯಶಸ್ಸು ಪುನಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ಘಟನೆ ನಡೆದುದು ಸು. 124–25ರಲ್ಲಿ. ಗೌತಮೀಪುತ್ರನ ಆಳಿಕೆಯ ಕಾಲ ಸು. 106ರಿಂದ 130ರವರೆಗೆ. ನಾಸಿಕದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಈತನ ಮಗ ವಾಶಿಷ್ಠೀಪುತ್ರ ಪುಳುಮಾವಿಯ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಈತನನ್ನು ಮುಕ್ತಕಂಠದಿಂದ ಹೊಗಳಲಾಗಿದೆ. ಇಷ್ಟಾದರೂ ಈತನ ಅಂತ್ಯ ದಾರುಣ ರೀತಿಯಲ್ಲಾಯಿತು. ಮಹಾಕ್ಷತ್ರಪನೆನಿಸಿದ ಶಕರ ಕುಲದ ಕಾರ್ದಮಕ ವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಚಷ್ಟನನ ಮೊಮ್ಮಗ ರುದ್ರದಾಮ ಈತನನ್ನು ಕದನದಲ್ಲಿ ಸೋಲಿಸಿದ. ಅದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಈತನ ರಾಜ್ಯದ ಉತ್ತರದ ಹಲವು ಭಾಗಗಳು ಈತನ ಕೈಬಿಟ್ಟುವು. ಈತನ ಮಗ ವಾಶಿಷ್ಠೀಪುತ್ರ (130–59) ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯ ಮುಖಜ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಸಹ ಆಗ ಈತನ ವಶವಾದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಇವನ ಅನಂತರ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಶಿವಶ್ರೀ(159–66), ಶಿವಸ್ಕಂಧ(166–74) ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಶ್ರೀ (174–203) ಸಾತಕರ್ಣಿಗಳು ಆಳಿದರು. ಈ ಮನೆತನದ ಕೊನೆಯ ಖ್ಯಾತ ಅರಸನಾದ ಯಜ್ಞಶ್ರಿ ಶಕರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮಭಾರತದ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಂದ ಅವರನ್ನು ಹೊರಗಟ್ಟಿದ. ಈತನ ಬಳಿಕ ಸಾತವಾಹನರ ಬಲ ಕ್ರಮೇಣ ಕುಗ್ಗಿತು.

ಸಾತವಾಹನ ಕುಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಕೆಲವು ಶಾಖೆಗಳವರು ಪೈಠಣ ಮತ್ತು ಕುಂತಲದೇಶ ಹಾಗೂ ಬನವಾಸಿ–ಇವುಗಳಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಾತವಾಹನರಲ್ಲಿ ಕುಂತಲ ಸಾತಕರ್ಣಿ ಮತ್ತು ಹಾಲ ಪ್ರಮುಖರು. ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಕುಂತಲ ಸಾತಕರ್ಣಿಯ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ. ವಾತ್ಸ್ಯಾಯನನ ಕಾಮಸೂತ್ರದಲ್ಲೂ ಈ ಅರಸನ ಹೆಸರಿದೆ. ಕಾವ್ಯಮೀಮಾಂಸದ ಕರ್ತೃವಾದ ರಾಜಶೇಖರನೂ ಕುಂತಲದ ಅರಸನೊಬ್ಬ ಸಾತವಾಹನನಾಗಿದ್ದನೆಂದಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರಾಕೃತಭಾಷೆಯ ಗಾಥಾಸತ್ತಸೈ (ಗಾಥಾ ಸಪ್ತಶತಿ) ಎಂಬ ಕೃತಿಯ ಕರ್ತೃವಾದ ಹಾಲ ಒಬ್ಬ ಕವಿ. ಶಾಂತಿವರ್ಮನ ತಾಳಗುಂದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಕದಂಬರಿಗೂ ಮೊದಲು ಸಾತಕರ್ಣಿ ಮತ್ತು ಇತರ ಅರಸರು ಅಲ್ಲಿನ ಪ್ರಣವೇಶ್ವರ ದೇವರನ್ನು ಅರ್ಚಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ನಾಸಿಕದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಗೌತಮೀಪುತ್ರ ಸಾತಕರ್ಣಿಯು ವೈಜಯಂತೀಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗ (ಈಗಿನ ಬನವಾಸಿ) ಆಜ್ಞೆ ಹೊರಡಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ (1974) ಬನವಾಸಿಯಲ್ಲಿಯೇ ವಾಶಿಷ್ಠೀಪುತ್ರನ ಮಗ ಶಿವಶ್ರೀ ಪುಳುಮಾವಿಯ ಮಹಾದೇವಿಯ (ಅರಸಿ ?) ಸ್ಮಾರಕಶಿಲೆಯ ಶಾಸನವೊಂದು ದೊರೆತಿದೆ. ಬಳ್ಳಾರಿಯ ಸಮೀಪದ ಮ್ಯಾಕದೋಣಿಯಲ್ಲಿ 3ನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಪುಳುಮಾವಿಯ ಶಾಸನವೊಂದಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಸಾತಾವಾಹನಿಹಾರ ಎಂಬ ಭೌಗೋಳಿಕ ಭಾಗವನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿದೆ. ಹಿರೇಹಡಗಲಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಪಲ್ಲವ ಶಿವಸ್ಕಂಧವರ್ಮನ ತಾಮ್ರಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಆ ಸುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶ, ಸಾತಹನಿರಟ್ಟಕ್ಕೆ (ಸಾತವಾಹನ ರಾಷ್ಟ್ರ) ಸೇರಿದುದೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇವುಗಳಿಂದ ಸಾತವಾಹನ ಕುಲದ ಅನೇಕ ಅರಸರು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲೂ ಆಳಿದರೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತವೆ. ಚುಟು ಮುಂತಾದ ಸಾತವಾಹನರ ಸಾಮಂತರ ಹಲವಾರು ನಾಣ್ಯಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಹಾಗೂ ಕಾರವಾರ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ, ಮತ್ತಿತರ ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿವೆ.

ಆಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆ: ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಿದಂತೆ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಆಹಾರ ಅಥವಾ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಒಂದೊಂದು ಆಹಾರದಲ್ಲಿಯೂ ನಿಗಮ ಎನಿಸಿದ ಒಂದಾದರೂ ಪಟ್ಟಣವಿರುತ್ತಿತ್ತು. ಗ್ರಾಮಗಳಂತೂ ರಾಜ್ಯದ ಜೀವನಾಡಿಗಳು. ಪ್ರತಿ ಆಹಾರಕ್ಕೂ ಅಮಾತ್ಯ ಮುಖ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ನಿಯಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ. ವಿಷ್ಣುಪಾಲಿತ, ಸ್ಯಮಕ ಮತ್ತು ಶಿವಸ್ಕಂಧ ದತ್ತರು, ಗೌತಮೀಪುತ್ರ ಸಾತಕರ್ಣಿ ಹಾಗೂ ಪುಳುಮಾವಿಯರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿ ಗೋವರ್ಧನದ (ನಾಸಿಕ್) ಅಮಾತ್ಯರಾಗಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದಿದೆ. ರಾಜಾಮಾತ್ಯ ಎನಿಸಿದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಬಹುಶಃ ಇವರಿಗೂ ಮೇಲ್ದರ್ಜೆಯವರಾಗಿದ್ದು ಅರಸನ ಮಂತ್ರಿವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರಾಗಿರಬಹುದು. ಭಾಂಡಾಗಾರಿಕಾ, ಹೇರಣಿಕ, ಮಹಾಸೇನಾಪತಿ, ಲೇಖಕ, ನಿಬಂಧಕ ಇವರು ಕೇಂದ್ರಾಡಳಿತದ ಇತರ ಪ್ರಮುಖ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು. ಲೇಖಕ ರಾಜ್ಯದ ಮುಖ್ಯ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿ ಇದ್ದಂತೆ. ರಾಜನ ಬಾಯಿಮಾತಿನ ಆಜ್ಞೆಗಳಿಗೆ ದಾಖಲೆಗಳ ಸ್ವರೂಪ ಕೊಟ್ಟು ಅವನ್ನು ಇತರ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಯಪಡಿಸುವ, ಕಾರ್ಯಗತಗೊಳಿಸುವ ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆ ಈತನದಾಗಿತ್ತು. ಲೇಖಕ ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಿದ ದಾಖಲೆಗಳನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿಡುವ ಕಾರ್ಯನಿಬಂಧಕನದು. ಭಾಂಡಾಗಾರಿಕಾ ರಾಜ್ಯದ ಉಗ್ರಾಣಾಧಿಕಾರಿ. ಹೇರಣಿಕ ಬೊಕ್ಕಸದ ಅಧಿಕಾರಿ. ಲಭ್ಯವಿರುವ ಆಧಾರಗಳಿಂದ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಸುವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾದ, ಕಾನೂನುಬದ್ಧವಾದ ಆಡಳಿತ ಪದ್ಧತಿ ಇದ್ದಿತೆಂದು ಸಹಜವಾಗಿ ಊಹಿಸಬಹುದು.

ರಾಜನ ನೇರವಾದ ಆಡಳಿತಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟ ಭಾಗಗಳಲ್ಲದೆ ರಾಜನ ಸಾಮಂತರಾಗಿ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಒಳಾಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರರಾಗಿದ್ದ ಮಹಾರಥಿ, ಮಹಾಭೋಜ ಎಂಬ ಮಾಂಡಳಿಕರು ಹಲವರು ಕಂಡು ಬರುತ್ತಾರೆ. ಮಹಾರಥಿಗಳು ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟಗಳ ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಮಹಾಭೋಜರು ಉತ್ತರ ಕೊಂಕಣ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ ಆಳುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು

ಕಂಡುಬಂದಿದೆ. ಇವರು ಸ್ವತಂತ್ರರಾಗಿ ಭೂಮಿದಾನ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಮಾಡಬಹುದಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಇವರು ತಮ್ಮದೇ ಆದ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಸಹ ಅಚ್ಚುಹಾಕಿಸಿ ತಮ್ಮ ಆಡಳಿತ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಚಲಾವಣೆಗೆ ತಂದಿದ್ದರು. ಸಾತವಾಹನರ ಪ್ರಾಬಲ್ಯ ಪಶ್ಚಿಮ ದಖನ್‌ನಲ್ಲಿ ಇಳಿಮುಖವಾದಾಗ ಬನವಾಸಿಯ ಸುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಚುಟುಗಳು ಸ್ವತಂತ್ರರಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು.

ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಲವು ಪಟ್ಟಣಗಳೂ (ನಿಗಮ) ಅನೇಕ ಗ್ರಾಮಗಳೂ ಇದ್ದುವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಗ್ರಾಮ ಆಡಳಿತದ ಅತಿ ಸಣ್ಣ ಘಟಕ. ಇದರ ಅಧಿಕಾರಿ ಗ್ರಾಮಣಿ. ಹಾಲನ ಗಾಥಾಸತ್ತಸೈನಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಾಮಣಿಯು ಐದು ಅಥವಾ ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಹತ್ತು ಗ್ರಾಮಗಳ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಪರದೇಶ ವಾಣಿಜ್ಯ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿದ್ದ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ ಹಾಗೂ ಪಶ್ಚಿಮ ತೀರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಳನಾಡಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕ ನಿಗಮಗಳಿದ್ದುವು. ಈಗಿನ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಔರಂಗಾಬಾದ್ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗೋದಾವರಿಯ ಉತ್ತರತೀರದ ಪೈಠಣ ಹಾಗೂ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ಗುಂಟೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಧನಕಟ–ಧಾನ್ಯಕಟಕ–ಧರಣೀಕೋಟೆ–ಇವರ ರಾಜಧಾನಿಗಳಾಗಿ ಮೆರೆದುವು. ಭರುಕಚ್ಛ, ಸೋಪಾರ, ಕಲ್ಯಾಣ, ಕನ್ಹೇರಿ, ತಗರ, ಜನ್ನರ್, ಕಾರ್ಲೆ, ಗೋವರ್ಧನ ಮುಂತಾದವು ಇತರ ನಿಗಮಗಳು. ಇವುಗಳ ಆಡಳಿತ ಒಂದು ಸಭೆಗೆ (ನಿಗಮ ಸಭೆ) ಸೇರಿದ್ದಿತೆನ್ನಲು ಆಧಾರಗಳಿವೆ. ಈ ಸಭೆಯ ಮೂಲಕ ಪ್ರಜೆಗಳು ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸಬಹುದಾಗಿದ್ದಿತು. ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಗಹಪತಿಯೂ (ಬಹುಶಃ ಬೇಸಾಯಗಾರರ ಒಂದು ಸಂಘವೂ) ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರಗಳೆನಿಸಿದ ಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲಿ ಸೇನಿ (ಶ್ರೇಣಿ) ಎಂಬ ವಣಿಕ ಸಂಘವೂ ತಮ್ಮ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡಿದ್ದುವು. ಈ ವಣಿಕ ಸಂಘ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಆಧುನಿಕ ಬ್ಯಾಂಕ್‌ಗಳಂತೆ ಲೇವಾದೇವಿ ವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತವಾಗಿದ್ದಿತು. ಈ ಸಂಘಗಳು ಹಲವಾರು ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಅದರಿಂದ ಬರುವ ಬಡ್ಡಿಹಣದಲ್ಲಿ ದಾನಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಬಹುದಾಗಿದ್ದಿತಲ್ಲದೆ ಮೂಲಧನವನ್ನು ವರ್ತಕ ಹಾಗೂ ಇತರರಿಗೂ ಸಾಲ ಕೊಡುವ, ತನ್ಮೂಲಕ ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಬಂಡವಾಳವನ್ನೊದಗಿಸುವ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಂತೆ ಕಾರ್ಯನಿರತವಾಗಿದ್ದುವು. ಬೇಸಾಯಕ್ಕೂ ವಾಣಿಜ್ಯಕ್ಕೂ ಪೋಷಕವಾಗಿ ಇತರ ಅನೇಕ ವೃತ್ತಿಸಂಘಗಳೂ ಇದ್ದವು. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕುಲರಿಕ (ಕುಂಬಾರ), ಒದಯಂತ್ರಿಕ, ತಿಲಪಿಸಕ (ಗಾಣಿಗ), ಧನ್ನಿಕ (ಧಾನ್ಯಗಳ ಮಾರಾಟಗಾರ ?), ಕೊಲಿಕ (ನೇಕಾರ ?), ವಸಕಾರ, ಕಸಕಾರ (ಕಾಸ್ಯಕಾರ) ಮುಂತಾದ ವೃತ್ತಿಗಾರರನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿದೆ. ಈ ವೃತ್ತಿಸಂಘಗಳು ಶ್ರೇಣಿಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸುತ್ತಿದ್ದುವು.

ಆರ್ಥಿಕ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಸ್ಥಿತಿ: ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಾರ ಬಹಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಹೊಂದಿತ್ತು. ಪೆರಿಪ್ಲಸ್ ಆಫ್ ದಿ ಎರಿಥ್ರಿಯನ್ ಸೀ, ಟಾಲೆಮಿಯ ಜೊಗ್ರಫಿಗಳಲ್ಲಿ ದಖನ್ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ರಫ್ತಾಗುತ್ತಿದ್ದ, ಇಲ್ಲಿನ ಜನ ಆಮದು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ ವಸ್ತುಗಳ ವಿವರಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಸುಗಂಧದ್ರವ್ಯಗಳು, ಹತ್ತಿ ಹಾಗೂ ರೇಷ್ಮೆಯ ಬಟ್ಟೆಗಳು, ಮೆಣಸು ಮುಂತಾದ ಸಂಬಾರ ಪದಾರ್ಥಗಳು, ದಂತ, ಅಗೇಟ್, ಕಾರ್ನಿಲಿಯನ್ ಮತ್ತು ಲೀಸಿಯಮ್ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಶಸ್ತ ಶಿಲೆಗಳು ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ರಫ್ತುಮಾಡಿ ತಾಮ್ರ, ತವರ, ಸೀಸ, ಉತ್ತಮ ದರ್ಜೆಯ ಹಲವು ಬಗೆಯ ಮದ್ಯಪೇಯಗಳು, ಅಲಂಕಾರವಸ್ತುಗಳು, ಗಾಜು ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಆಮದು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ರೋಮ್ ದೇಶದೊಡನೆ ವಾಣಿಜ್ಯ ಸಂಬಂಧಗಳು ಉತ್ತಮವಾಗಿದ್ದುವು. ದಖನ್ ಹಾಗೂ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಅನೇಕ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ರೋಮನ್ ನಾಣ್ಯಗಳು ಲಭಿಸಿವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಬರ್ಮಾ, ಸುಮಾತ್ರ, ಅರಕಾನ್, ಚಂಪಾದೇಶಗಳೊಂದಿಗೂ ಈ ಕಾಲದ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು ಸಂಪರ್ಕ ಹೊಂದಿದ್ದರು. ರೋಮನರೂ ಅರಬರೂ ಪರದೇಶದ ವರ್ತಕರಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖರು. ಕಾಹಾಪಾನಾ (ಕರ್ಷಾಪಣ) ಹಾಗೂ ಸುವರ್ಣವೆಂಬ ನಾಣ್ಯಗಳು ಚಲಾವಣೆಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳು ಮಿತವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ತಾಮ್ರ, ಸೀಸ, ಪೊಟಿನ್, ಚಿನ್ನ, ಬೆಳ್ಳಿ–ಈ ಲೋಹಗಳ ನಾಣ್ಯಗಳು ಲಭಿಸಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಕಲಾತ್ಮಕ ವಿಶೇಷವೂ ಇಲ್ಲ. ಆದರೂ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ದೊರೆತ ಹಲವಾರು ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಾತವಾಹನ ಅರಸರ ಚಿತ್ರಗಳು ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿವೆ. ವಾಣಿಜ್ಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿದ್ದರೂ ವ್ಯವಸಾಯ ಮುಖ್ಯ ಕಸಬಾಗಿಯೇ ಉಳಿದಿತ್ತು. ಅರಸರು, ಜನರು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಭೂದಾನ, ಗೋದಾನಗಳಿಂದ ಭೂಮಿಗೂ ಪಶುಗಳಿಗೂ ಇವರು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಬೆಳೆಯ ಷಡ್ಭಾಗ ರಾಜಾದಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಿತ್ತು. ಉಪ್ಪನ್ನು ತಯಾರಿಸುವುದು ಬಹುಶಃ ಸರ್ಕಾರದ ಏಕಸ್ವಾಮ್ಯವಾಗಿತ್ತು.

ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಪಿತೃಪ್ರಧಾನ ಸಹಕುಟುಂಬ ಪದ್ಧತಿ ಜಾರಿಯಲ್ಲಿತ್ತು. ಸಾತವಾಹನ ಅರಸರ ಹೆಸರುಗಳ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ತಾಯಿಯ ಹೆಸರನ್ನು (ಗೌತಮೀಪುತ್ರ, ವಾಶಿಷ್ಠೀಪುತ್ರ ಇತ್ಯಾದಿ) ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಅದು ಮಾತೃಪ್ರಧಾನ ಪದ್ಧತಿಯ ಪರಿಣಾಮವಲ್ಲ. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಸ್ಥಾನ ಪಿತೃವಿಗೆ, ಅನಂತರ ಮಾತೃ, ಗಂಡುಮಕ್ಕಳು, ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳು ಈ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಹಾಗೆಂದಾಕ್ಷಣ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖಸ್ಥಾನವಿರಲಿಲ್ಲವೆಂದೇನೂ ಅಲ್ಲ. ಅನೇಕ ಸ್ತ್ರೀದಾನಿಗಳು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿದ್ದಾರೆ. ಪಿತೃಪ್ರಧಾನಪದ್ಧತಿ ಆರ್ಯೀಕರಣದ ಪ್ರಭಾವವೆನ್ನಬಹುದು.

ಸಮಕಾಲೀನ ಶಾಸನಗಳನ್ನು, ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ಇವರ ಉಡುಗೆತೊಡುಗೆಗಳ ಬಗೆಗೆ ಹಲವಾರು ಅಂಶಗಳು ಗೋಚರವಾಗುತ್ತವೆ. ಸ್ತ್ರೀಯರು ಸೊಂಟದ ಕೆಳಗೆ ನೆರಿಗೆಹಿಡಿದ ಒಂದು ವಸ್ತ್ರವನ್ನುಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಬಲಗಡೆಗೆ ಗಂಟನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಂಡು ಸ್ವಲ್ಪ ಚುಂಗನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಬಿಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಎದೆಯನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳುವ ಪದ್ಧತಿ ಇನ್ನೂ ಬಂದಿರಲಿಲ್ಲವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಕಿವಿಗಳಿಗೆ ಉಂಗುರ, ಮೊಳಕೈವರೆಗೂ ಕೈತುಂಬ ಬಳೆಗಳು, ಕಂಠಹಾರಗಳು ಮತ್ತು ಕಡಗಗಳನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಕಾಲುಗಳಿಗೆ ಕಾಲಂದಿಗೆಗಳನ್ನು ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರೆಲ್ಲರೂ ಧರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಗಂಡಸರು ಸೊಂಟದ ಕೆಳಗೆ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಉಟ್ಟು ತಲೆಗೆ ರುಮಾಲನ್ನು ಸುತ್ತುತ್ತಿದ್ದರು. ಪುರುಷರೂ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ತೊಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಚಿನ್ನದ ಆಭರಣಗಳ ಮೇಲೆ ಇವರಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಒಲವು.

ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೈದಿಕಮತ ಪ್ರಧಾನ ಧರ್ಮವಾಗಿದ್ದಿತು. ಅರಸರು ವೈದಿಕ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ವರ್ಣಾಶ್ರಮ ಧರ್ಮಗಳ ಪಾಲನೆ ಅವರ ಕರ್ತವ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ಗೌತಮೀಪುತ್ರ ಸಾತಕರ್ಣಿಯು ವರ್ಣಸಂಕರವನ್ನು ತಡೆಯಲು ಯತ್ನಿಸಿದನೆಂಬುದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದ ವಿಷಯ. ಈವೇಳೆಗೆ ಪುರಾಣಗಳು ತಮ್ಮ ಅಂತಿಮ ರೂಪವನ್ನು ತಾಳಿದ್ದು ಪೌರಾಣಿಕ ದೇವತೆಗಳೆನಿಸಿದ ಇಂದ್ರ, ಸಂಕರ್ಷಣ, ವಾಸುದೇವ, ಚಂದ್ರ, ಸೂರ್ಯ, ಯಮ, ವರುಣ, ಕುಬೇರ, ಪಶುಪತಿ, ಗೌರಿ, ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ಪೂಜಿಸುವ ಪರಿಪಾಠ ಬೆಳೆದು ಬಂದಿತ್ತು. ಪರದೇಶೀಯರೆನಿಸಿದ ಶಕ, ಪಹ್ಲವ, ಕುಷಾಣ ಮೊದಲಾದವರು ಸಹ ವೈದಿಕಮತದ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೊಳಗಾಗಿ ವೈದಿಕದೇವತೆಗಳೆನಿಸಿದ ಶಿವ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಗೋದಾನ ಭೂದಾನಗಳು, ಕೆರೆ ಕಟ್ಟಿಸುವುದು, ಬಾವಿಗಳನ್ನು ತೋಡುವುದು, ಪ್ರಯಾಣಿಕರ

ಸೌಕರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಛತ್ರಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ಊಟ ವಸತಿ ಸೌಕರ್ಯಗಳನ್ನೇರ್ಪಡಿಸುವುದು, ತೀರ್ಥಯಾತ್ರೆ ಮಾಡುವುದು ಪವಿತ್ರ ಕರ್ತವ್ಯಗಳೆನಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದವು.

ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜೈನ ಹಾಗೂ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮಗಳು ಸಹ ಪ್ರಮುಖ ಧರ್ಮಗಳೆನಿಸಿದ್ದುವು; ಬೌದ್ಧಧರ್ಮ ದಖನ್ನಿನ ಪೂರ್ವತೀರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ವ್ಯಾಪಿಸಿತ್ತು. ಜಗ್ಗಯ್ಯಪೇಟೆ, ಅಮರಾವತಿ ಮತ್ತು ಭಟ್ಟಿಪ್ರೋಲುಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಸ್ತೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಪೂ. 2ನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಬ್ರಾಹ್ಮೀಲಿಪಿಯ ಶಾಸನಗಳು ಲಭಿಸಿವೆ. ಅಶೋಕನ ಶಾಸನಗಳು ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಹಲವಾರು ಕಡೆ ಲಭಿಸಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಆ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಬೌದ್ಧಧರ್ಮ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟಿದ್ದುವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಬನವಾಸಿ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ಬೌದ್ಧಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದಿತು. ಅಶೋಕನ ಧರ್ಮಪ್ರಸಾರಕ್ಕಾಗಿ ಕಳುಹಿಸಿದ ಭಿಕ್ಷುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಬನವಾಸಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದಿದೆ. ನಾಗಾರ್ಜುನಕೊಂಡದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಬೌದ್ಧಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬನವಾಸಿಯಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದ್ದ ಬೌದ್ಧಭಿಕ್ಷುಗಳ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಬನವಾಸಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿದ ಉತ್ಖನನದಲ್ಲಿ ಗಜಪೃಷ್ಠಾಕಾರದ ಕಟ್ಟಡದ ಅವಶೇಷಗಳು ಲಭಿಸಿವೆಯಾದರೂ ಅದು ಬೌದ್ಧ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದೆಂದು ಖಚಿತವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗದು. ಲಭ್ಯ ಆಧಾರಗಳಿಂದ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸನ್ನತಿ **(ನೋಡಿ)** ಒಂದು ಬೌದ್ಧ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದಿತೆಂದು ತಿಳಿದಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ. 1ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಬ್ರಾಹ್ಮೀ ಲಿಪಿಯ ಶಾಸನಗಳು ಲಭಿಸಿವೆ. ಇವುಗಳಿಂದ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿವರಗಳು ತಿಳಿಯದಿದ್ದರೂ ಇದು ಬೌದ್ಧಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲೊಂದಾಗಿತ್ತೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಅವಶೇಷಗಳಿಂದ ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. (ಬಿ.ಆರ್.ಜಿ.)

ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ: ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಬಹುಭಾಗವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದ್ದ ಸಾತವಾಹನರ ಆಳಿಕೆ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಬಹುಮುಖ್ಯವಾದ ತಿರುವುಕೊಟ್ಟ ಕಾಲ. ಇವರು ವೈದಿಕಮತಾವಲಂಬಿಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಅಪಾರ. ಹೊರದೇಶಗಳ ವ್ಯಾಪಾರಾಭಿವೃದ್ಧಿಯಿಂದಾಗಿ ಬೆಳೆದ ಶ್ರೀಮಂತವರ್ಗ ಹೇರಳವಾಗಿ ದಾನದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅನೇಕ ಗುಹಾವಾಸ್ತುಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಜೊತೆಗೆ ಮಹಾಯಾನದ ಪ್ರಾಬಲ್ಯ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯುಂಟಾಗಲು ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಆದರೂ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಈ ಕಾಲದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಗಳು ಉಳಿದುಬಂದಿರುವುದು ಅತ್ಯಲ್ಪ. ಬಹುಶಃ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ದೊರೆಯದಿದ್ದುದು, ಸಮುದ್ರತೀರದಿಂದ ದೇಶದೊಳಕ್ಕೆ, ಸಾತವಾಹನರ ರಾಜಧಾನಿಗೆ, ಹಾದುಹೋಗುತ್ತಿದ್ದ ವ್ಯಾಪಾರಮಾರ್ಗ ಕರ್ನಾಟಕದ ಮೂಲಕ ಹೋಗದಿದ್ದುದು ಇದಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣವಿರಬಹುದು. ಆಂಧ್ರದಲ್ಲಿ ಅದ್ಭುತವಾಗಿ ಬೆಳೆದ ಬೌದ್ಧ ಸ್ತೂಪ, ವಿಹಾರಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಆ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಲೇ ಇಲ್ಲ. ಈ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದ ಒಂದೇ ಒಂದು ಸ್ಥಳವೆಂದರೆ ಸನ್ನತಿ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತೂಪಗಳಿದ್ದ ಕುರುಹು ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದ ಬಹುಭಾಗ ಸಾತವಾಹನರ ನೇರ ಆಳಿಕೆಗೆ ಒಳಪಡದೆ ಇವರ ಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದ ಚುಟುಕುಲದ ಅರಸರು ಇಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಕೆಲವು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಗಳ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಬಳಿಯ ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಅವರ ಕಾಲದ ವಾಸದ ಮನೆಗಳಿದ್ದ ಕುರುಹುಗಳು ಉತ್ಖನನಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳ ವಿನ್ಯಾಸ, ಇತರ ವಿವರಣೆಗಳು ಉಳಿದು ಬಂದಿಲ್ಲ. ಇಟ್ಟಿಗೆಯಿಂದ ಕಟ್ಟಿದ್ದ ಹಲವು ಕಟ್ಟಡಗಳಿದ್ದುವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇವಲ್ಲದೆ ಬೌದ್ಧ ಅಥವಾ ವೈದಿಕಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಯಾವ ಕಟ್ಟಡವೂ ಅಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿಲ್ಲ; ಮೃಣ್ಮೂರ್ತಿಗಳೂ ದೊರೆತಿಲ್ಲ. ನಿಗದಿಯಾದ ಪ್ರಮಾಣದ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ದೊಡ್ಡದಾದ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳೂ ಹೇರಳವಾಗಿ ದೊರೆತಿರುವುದರಿಂದ ಅವು ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಲೌಕಿಕ ವಾಸ್ತುರೀತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಸಾತವಾಹನರ ಕಾಲದ ಎರಡು ಕೋಟೆಗಳು ಒಂದು ಸನ್ನತಿಯಲ್ಲಿ, ಇನ್ನೊಂದು ಬನವಾಸಿಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದುಬಂದಿವೆ. ಇವು ಇಟ್ಟಿಗೆಯಿಂದ ಕಟ್ಟಿದ ದಪ್ಪ ನೇರ ಗೋಡೆಗಳು. ವಡಗಾಂವ–ಮಾಧವಪುರದಲ್ಲಿ ಉತ್ಖನನಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದ ಚೌಕನಾದ ಅಥವಾ ದೀರ್ಘಚತುರಸ್ರಾಕಾರದ ವಾಸದ ಮನೆಗಳ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಬಹುದು.

ಹಲವು ಅವಶೇಷಗಳುಳ್ಳ ಮತ್ತೊಂದು ಊರೆಂದರೆ ಬನವಾಸಿ. ಇಲ್ಲಿ ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮ ಪ್ರಬಲವಾಗಿದ್ದು ಹಲವು ಚೈತ್ಯಗಳು, ಸ್ತೂಪಗಳು ಇದ್ದುದರ ಕುರುಹುಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಉತ್ಖನನಗಳಿಂದ ಗಜಪೃಷ್ಠಾಕೃತಿಯ ಚೈತ್ಯಾಲಯವೊಂದಿದ್ದುದು ಪತ್ತೆಯಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ತುಂಬ ದಪ್ಪವಾದ ಇಟ್ಟಿಗೆಗೋಡೆಯಿದ್ದು ಇಂಥ ಮೂರು ಗೋಡೆಗಳು ಒಂದನ್ನೊಂದು ಬಳಸಿ ಒಳಗೆ ಎರಡು ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಪಥವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿವೆ. ತಲವಿನ್ಯಾಸ ಮತ್ತು ಕೆಲವು ವರಿಸೆ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಗೋಡೆಗಳು ಮಾತ್ರ ಉಳಿದುಬಂದಿದ್ದು ಆ ಚೈತ್ಯಾಲಯದ ಪೂರ್ಣಸ್ವರೂಪ ತಿಳಿದುಬರುವಂತಿಲ್ಲ. ಚೈತ್ಯವಲ್ಲದೆ ಸ್ತೂಪಗಳೂ ಇಲ್ಲಿ ಇದ್ದಿರಬೇಕು. ಆದರೆ ಅವು ಅಲ್ಲಿರುವ ದಿಬ್ಬಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಗಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆ ಇದೆ. ಸನ್ನತಿಯಲ್ಲಾದರೆ ಒಂದು ಗುಂಡಾದ ವಿನ್ಯಾಸದ ಸ್ತೂಪವಿದ್ದ ಕುರುಹುಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿದ್ದು ಆ ಸ್ತೂಪ ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ನಾಶವಾಗಿದೆ. ಅದರ ತಲವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಈಗ ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಇದು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಕಲ್ಲುತುಂಡುಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದ್ದು, ಮೇಲೆ ಶಿಲ್ಪಿತ ಶಿಲಾಫಲಕಗಳಿಂದ ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಿತೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಈ ಸ್ತೂಪದ ಪೂರ್ಣಮಾದರಿ ಹೇಗಿತ್ತೆಂಬುದೂ ಈಗ ತಿಳಿದು ಬರುವಂತಿಲ್ಲ. ಬನವಾಸಿಯ ಶಾಸನ ಫಲಕವೊಂದರ ಮೇಲಿನ ಮತ್ತು ಸನ್ನತಿಯ ಆಯಕ ಸ್ತಂಭವೊಂದರ ಮೇಲಿನ ಚೈತ್ಯಾಕಾರದ ಕಮಾನಿನ ಅಲಂಕರಣಗಳಿಂದ ಆಗ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದ್ದಿರಬಹುದಾದ ಚೈತ್ಯಾಲಯ ಅಥವಾ ವಿಹಾರಗಳ ಮಾದರಿಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದೇನೋ. ಬನವಾಸಿಯಲ್ಲಿ ವಿಹಾರವೊಂದನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದುದನ್ನು ಅಲ್ಲಿನ ಶಾಸನವೊಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಇಲ್ಲಿನ ಸ್ತೂಪ ಹಾಗೂ ವಿಹಾರಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಬೌದ್ಧವಾಸ್ತುವಲ್ಲದೆ ವೈದಿಕ ವಾಸ್ತುಗಳೂ ಸಾತವಾಹನರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದ್ದುದಕ್ಕೆ ಸೂಚನೆಗಳಿವೆ. ಮಳವಳ್ಳಿಯ ಸ್ತಂಭಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಮಳ್ಳಪಳ್ಳಿ ದೇವರ ಹೆಸರು ಬಂದರೆ, ತಾಳಗುಂದದ ಪ್ರಣವೇಶ್ವರ ದೇವರು ಸಾತಕರ್ಣಿಗಳಿಂದ ಪೂಜೆಗೊಂಡಂತೆಯೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಮೊದಲ ದೇವಾಲಯ ಈಗ ಉಳಿದು ಬಂದಿಲ್ಲ; ಎರಡನೆಯದರ ಮೂಲಸ್ವರೂಪ ಈಗ ತಿಳಿಯದು. ಐಹೊಳೆಯಲ್ಲಿ ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯರಿಗಿಂತ ಮುಂಚೆ ಸಾತವಾಹನರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಇಟ್ಟಿಗೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ವಾಸ್ತುರೂಪಗಳಿದ್ದುದು ಈಚೆಗೆ ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದಿದೆ. ದೊಡ್ಡ ಮಂಟಪಗಳ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಬಸಾಲುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಚೌಕಾಕಾರದ ಕಟ್ಟಡಗಳು ಅವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಈಗ ಉಳಿದು ಬಂದಿರುವ ತಲವಿನ್ಯಾಸದಿಂದ ಊಹಿಸಲಾಗಿದ್ದು ಅದು ಮುಂದೆ ಕೊಂತಿ ಗುಡಿ, ಲಾಡಖಾನ್ ಗುಡಿ ಮೊದಲಾದುವಕ್ಕೆ ಮಾದರಿಯಾಯಿತೆಂದು ಭಾವಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಹೀಗೆ ಸಾತವಾಹನರ ಕಾಲದ ವಾಸ್ತುರೂಪಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣರೂಪದಲ್ಲಿ ಉಳಿದು ಬಂದಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಇದ್ದುದರಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪ ಸ್ವರೂಪವೇ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಬೆಲೆ ಕಟ್ಟಬಹುದಾದ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಬನವಾಸಿ

ಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಕೆಲವು ಕಿರುಪ್ರಮಾಣದ ಮೃಣ್ಮೂರ್ತಿಗಳು, ಸನ್ನತಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಇದೇ ಕಾಲದ ಮೃಣ್ಮೂರ್ತಿಗಳು ಈ ಕಲೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರಬುದ್ಧ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಯಕ್ಷಯಕ್ಷಿಯರಾಗಲಿ, ಪ್ರಾಣಿಗಳಾಗಲಿ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿದ್ದು ಅವುಗಳ ಗುಣ ಸ್ವಭಾವಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವಂತಿವೆ. ಅಚ್ಚಿನಲ್ಲಿ ಒತ್ತಿ ಮಾಡಿದ ಈ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಒಳಗೆ ಟೊಳ್ಳಾಗಿರುವುದೇ ಹೆಚ್ಚು. ಬನವಾಸಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ನಾಗರಕಲ್ಲಿನ ಶಿಲ್ಪ ಸಾತವಾಹನರ ಕಾಲದ ಶಿಲಾಶಿಲ್ಪ ಮಾದರಿಗೆ ಉತ್ತಮ ಉದಾಹರಣೆ. ಸನ್ನತಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ನಾಗರಕಲ್ಲುಗಳೂ ಇದರಂತೆಯೇ ಇದ್ದು, ಅರೆಯುಬ್ಬಿ ಬಿಡಿಸಿರುವ ನಾಗ ಸುಳಿಸುಳಿಯಾಗಿ ಸುತ್ತಿಕೊಂಡು ತನ್ನ ಐದು ಹೆಡೆಗಳನ್ನು ತೆರೆದಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಗಂಭೀರತೆಯಿದೆ, ಭವ್ಯತೆ ಇದೆ. ಬನವಾಸಿಯ ನಾಗರಕಲ್ಲನ್ನು ಕಂಡರಿಸಿದ ನಟಕ ಅಥವಾ ನರ್ತಕ ಎಂಬ ಶಿಲ್ಪಿಯ ಹೆಸರೂ ಉಳಿದುಬಂದಿದ್ದು ಈಗ ತಿಳಿದಿರುವ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಆದ್ಯ ರೂವಾರಿ ಇವನೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಬಹುದು. ಸನ್ನತಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಕೆಲವು ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿನ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಬಿಡಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನವಿದೆ. ಗಾಡಿಗೆ ಕಟ್ಟಿದ ಎತ್ತುಗಳಾಗಲಿ, ಸಂತೋಷದಿಂದ ಚಿಮ್ಮುತ್ತಿರುವ ಕೋಣವಾಗಲಿ, ಪಿತಾಲ್‌ಖೋರ ಮೊದಲಾದೆಡೆ ಇರುವಂತೆ ರೆಕ್ಕೆಹೊಂದಿದ ಕುದುರೆಯಾಗಲಿ ಕಂಡರಿಸುವಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪನೈಪುಣ್ಯವಿದೆ. ಇವೆಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ಮಾನವ ಸಂವೇದನೆ, ಅಂತರ್ಭಾವಗಳನ್ನು ಹೊಮ್ಮಿಸುವ ಸನ್ನತಿಯಲ್ಲಿನ ಹಲವಾರು ಶಿಲ್ಪಗಳು ಈ ಕಾಲದ ಶ್ರೇಷ್ಠಮಟ್ಟದ ಶಿಲ್ಪ ಪ್ರತೀಕಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಮಾದರಿಯೆಂದರೆ ಆಯಕಸ್ತಂಭವೊಂದರ ಮೇಲೆ ಬಿಡಿಸಿರುವ ದಂಪತಿ ಶಿಲ್ಪ. ಬೌದ್ಧ ಜಾತಕಗಳ ಮೂಲಕ ಕಥನಶಿಲ್ಪ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾದುದೂ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ. ಕಾಲದ ಪೂರ್ಣರೂಪದ ಮೂರ್ತಿಗಳು ದೊರೆತಂತಿಲ್ಲ. ಐಹೊಳೆಯಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧನ ಭಗ್ನಮೂರ್ತಿಯೊಂದು ದೊರೆತಿದ್ದು ಅದು ಸಾತವಾಹನರ ಕಾಲದ್ದೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಈಚೆಗೆ ಹಂಪೆಯ ಉತ್ಖನನದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಈ ಕಾಲದ ಗಚ್ಚಿನ ಬೋಧಿಸತ್ವನ ತಲೆಯೊಂದು ಕುತೂಹಲವನ್ನು ಕೆರಳಿಸುವಂತಿದೆ. ಸುಣ್ಣಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ತೆಳುವುಬ್ಬಿನಲ್ಲಿ ಬಿಡಿಸಿರುವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಬೆರಗುಗೊಳಿಸುವಂಥವು.

ಶಾಸನಗಳು: ಸಾತವಾಹನರ ತಕ್ಕಷ್ಟು ದೊಡ್ಡದಾದ ಮತ್ತು ಐತಿಹಾಸಿಕವಾಗಿ ಬಹುಪ್ರಮುಖವಾದ ಶಾಸನಗಳು ನಾನಾಘಾಟ್, ನಾಸಿಕ್, ನಾಗಾರ್ಜುನಕೊಂಡ, ಜಗ್ಗಯ್ಯಪೇಟೆ ಮೊದಲಾದ ಕರ್ನಾಟಕದ ಹೊರಗಿನ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿದ್ದರೂ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಅಂಥ ಶಾಸನಗಳಿಲ್ಲವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಈ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡದಾದುದೆಂದರೆ ಮಳವಳ್ಳಿಯ ಸ್ತಂಭಶಾಸನ. ಇದಲ್ಲದೆ ಬನವಾಸಿ, ಸನ್ನತಿ, ಬೆಳ್ವಾಡಗಿ, ಚುರುಸುಗುಂಡಿ, ಹಂಪೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿರಬಹುದಾದ ಹಲವಾರು ಶಾಸನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ.ಸು.1ನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ.ಸು.3ನೆಯ ಶತಮಾನದವರೆಗಿನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಈ ಶಾಸನಗಳು ಬ್ರಾಹ್ಮೀಲಿಪಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಕೃತಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಬನವಾಸಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಒಂದು ಶಾಸನ ಸು.2ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ವಾಶಿಷ್ಠೀಪುತ್ರ ಶಿವಶ್ರೀ ಪುಳುಮಾವಿಯ ಆಳಿಕೆಗೆ ಸೇರಿದ್ದು, ಅದು ಆತನ ರಾಣಿಯ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ಹಾಕಿಸಿದ ಛಾಯಾದ್ರಸ್ತರವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಆ ರಾಣಿಯ ಹೆಸರನ್ನು ತಿಳಿಸಿಲ್ಲ. ಮಳವಳ್ಳಿಯ ಸ್ತಂಭಶಾಸನ ಸಾತವಾಹನರ ಮಾಂಡಲಿಕನಾಗಿದ್ದ, ಚುಟುವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಏಣ್ಹುಕಡ ಚುಟುಕುಲಾನಂದನ ಎರಡನೆಯ ಆಳಿಕೆಯ ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು ರಾಜನು ಮಳ್ಳಪಳ್ಳಿ ದೇವರಿಗೆ ಸಹಲಾಟವಿ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ದತ್ತಿಯಾಗಿ ಬಿಟ್ಟುದನ್ನು ಈ ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರಾಜನ 12ನೆಯ ಆಳಿಕೆಯ ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಸೇರಿದುದು ಬನವಾಸಿಯಲ್ಲಿರುವ ನಾಗರಕಲ್ಲಿನ ಶಾಸನ. ಮಹಾಭೋಜನೆಂಬೊಬ್ಬನ ಹೆಂಡತಿ ಶಿವಸ್ಕಂದ ನಾಗಶ್ರೀ ಕೆರೆ, ವಿಹಾರಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ಈ ಶಾಸನವಿರುವ ನಾಗರಕಲ್ಲನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದುದಾಗಿ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಶಾಸನಕಲ್ಲನ್ನು ಮಾಡಿದ ರೂವಾರಿ ಸಂಜಯಂತಿಯ, ಎಂದರೆ ಬನವಾಸಿಯ ಇಂದ್ರಮಯೂರಕನ ಶಿಷ್ಯ ನರ್ತಕ. ಸನ್ನತಿಯ ಒಂದು ತುಂಡುಶಾಸನದಲ್ಲಿ ವಾಶಿಷ್ಠೀಪುತ್ರ ಸಿರಿಸಾತ . . . ಎಂದಿದ್ದು ಅದು ವಾಶಿಷ್ಠೀಪುತ್ರ ಶ್ರೀ ಸಾತಕರ್ಣಿಯನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದಾಗಿದೆ. ಉಳಿದಂತೆ ಅಲ್ಲಿನ ಹಲವಾರು ಶಾಸನಗಳು ದತ್ತಿಬಿಟ್ಟವರ ಇತರರ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಬೆಳ್ವಾಡಿಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನವು ಆ ಕಲ್ಲಿನ ಮೇಲೆ ಎತ್ತಿನ ಗಾಡಿಯಲ್ಲಿರುವ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಕಲಕ ಎನ್ನುವವನ ಛಾಯಾಪ್ರತಿಮೆ ಎನ್ನುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಹಂಪೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ಖನನದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಶಾಸನಸ್ತಂಭವೊಂದನ್ನು ಬೌದ್ಧವಿಹಾರವೊಂದಕ್ಕೆ ದತ್ತಿಬಿಟ್ಟುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಈ ಶಾಸನಗಳ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿಂದ ಸಾತವಾಹನರು ಅಥವಾ ಅವರ ಸಾಮಂತರಾದ ಚುಟುಕುಲ ಸಾತಕರ್ಣಿಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದ ಬಹುಭಾಗವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬುದು ವಿದಿತವಾಗುತ್ತದೆ. **(ಎಮ್.ಎಚ್.)**

ನಾಣ್ಯಗಳು: ಕೃಷ್ಣಾ, ಗೋದಾವರಿ ಪ್ರದೇಶ, ಮಾಲವ, ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ, ತಮಿಳುನಾಡು, ಕರ್ನಾಟಕಗಳ ಹಲವಾರು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಾತವಾಹನರ ವಿವಿಧ ನಾಣ್ಯಗಳು ಅಪಾರವಾಗಿ ದೊರೆತಿವೆ. ಅವುಗಳ ರಚನೆ, ಅವುಗಳ ಮೇಲಿನ ಚಿತ್ರಾಲಂಕರಣ ಮತ್ತು ಅವುಗಳಿಗಾಗಿ ಬಳಸಲಾದ ಲೋಹ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವೈವಿಧ್ಯತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಪೊಟಿನ್, ಸೀಸ, ತಾಮ್ರ ಮತ್ತು ಬೆಳ್ಳಿಯ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಅವರು ಅಚ್ಚುಹಾಕಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಸೀಸ ಮತ್ತು ಪೊಟಿನ್ ನಾಣ್ಯಗಳೇ ಹೆಚ್ಚು. ವಿದೇಶ ಹಾಗೂ ಸುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ ಅನ್ಯತ್ರ ದೊರಕಿರುವುದು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅಚ್ಚುಹಾಕಿದವುಗಳೇ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಈ ನಾಣ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ ಬ್ರಾಹ್ಮೀಲಿಪಿಯಲ್ಲಿ ಆಲೇಖ್ಯಗಳಿದ್ದು, ಇನ್ನೊಂದು ಮುಖದಲ್ಲಿ ಸಿಂಹ, ಆನೆ, ಕುದುರೆ, ಬಾಣ, ಬೆಟ್ಟ ಮುಂತಾದ ಚಿತ್ರಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಇವು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ದುಂಡು. ದಪ್ಪದಾದ ಈ ನಾಣ್ಯಗಳ ವ್ಯಾಸ 1.5", 0.9" ಮತ್ತು 0.6". ಅರಸರ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮೂಡಿಸಿದ್ದರೂ ಒಂದೇ ಹೆಸರಿನ ಹಲವಾರು ಅರಸರು ಈ ವಂಶದಲ್ಲಿರುವ ಕಾರಣ ಅವರನ್ನು ಗುರುತಿಸುವುದು ಕಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ಬನವಾಸಿಯ ಉತ್ಖನನದಲ್ಲಿ ಗೌತಮೀಪುತ್ರ ಸಾತಕರ್ಣಿಯ ಅನೇಕ ನಾಣ್ಯಗಳೂ ಯಜ್ಞಶ್ರೀ ಸಾತಕರ್ಣಿಯ ಒಂದೆರಡು ನಾಣ್ಯಗಳೂ ದೊರೆತಿವೆ. ಬನವಾಸಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ನಾಣ್ಯಗಳು ಸೀಸದಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು ಇವುಗಳ ವ್ಯಾಸ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ 0.6". ಇವುಗಳ ಮುಮ್ಮುಖ ಸವೆದಿದ್ದರೂ ಹಿಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಉಜ್ಜಯಿನಿ ಚಿಹ್ನೆ ಇದೆ. ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ವಾಶಿಷ್ಠೀಪುತ್ರ ಪುಳುಮಾವಿ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಶ್ರೀ ಸಾತಕರ್ಣಿಯರ ನಾಣ್ಯಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಪುಳುಮಾವಿಯ ನಾಣ್ಯದ ಒಂದು ಮುಖದಲ್ಲಿ ಸೊಂಡಿಲು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿದ ಆನೆಯ ಚಿತ್ರ ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮೀಲಿಪಿಯಲ್ಲಿ ಪುಳುಮಾವಿ ಎಂಬ ಆಲೇಖ್ಯವಿದೆ. ಹಿಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಉಜ್ಜಯಿನಿ ಚಿಹ್ನೆಯಿದ್ದು, ಅದರ ಒಂದೊಂದು ವೃತ್ತದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಗೂಡು ಇದೆ. ಯಜ್ಞಶ್ರೀ ಸಾತಕರ್ಣಿಯ ನಾಣ್ಯಗಳೂ ಹೀಗೇ ಇವೆ. ಒಂದು ನಾಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಆ ಸಿರಿಯನ ಸತಾ ಎಂಬ ಆಲೇಖ್ಯವೂ ಇನ್ನೊಂದರಲ್ಲಿ ನಸತಕ . . . ಎಂಬ ಆಲೇಖ್ಯವೂ ಇದೆ. ಪೊಟಿನ್ ನಾಣ್ಯವೊಂದರಲ್ಲಿ ಹಕು ಶ್ರೀ ಎಂಬ ಆಲೇಖ್ಯವಿರುವುದನ್ನೂ ಇನ್ನೊಂದು ಸೀಸದ ನಾಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಸದಕ ಎಂಬ ಆಲೇಖ್ಯವಿರುವುದನ್ನೂ ಎಂ.ಎಚ್.ಕೃಷ್ಣ ಅವರು ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರಾದರೂ ಈ ರಾಜರು ಯಾರು ಎಂಬುದನ್ನು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿಲ್ಲ. **(ಬಿ.ಆರ್.ಜಿ.)**

ಸಾಧ್ವಿ: ಮೈಸೂರಿನಿಂದ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಒಂದು ಸಂಜೆ ದಿನಪತ್ರಿಕೆ. ಎಂ.ವೆಂಕಟಕೃಷ್ಣಯ್ಯನವರು 1899ರಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ವಾರಪತ್ರಿಕೆಯಾಗಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಮುದ್ರಣಾಲಯದ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಕರಾಗಿದ್ದ ಎಂ.ಎಸ್. ಲಕ್ಷ್ಮಣರಾವ್ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರೂ ಪತ್ರಿಕೆಗೆ ಲೇಖನ ಬರೆಯುವುದೂ ಸಂಪಾದನ ಕಾರ್ಯ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ವೆಂಕಟಕೃಷ್ಣಯ್ಯನವರೇ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. 1908ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಪತ್ರಿಕಾ ಕಾನೂನು ಜಾರಿಗೆ ಬಂದಾಗ ಅದನ್ನು ವಿರೋಧಿಸಿ ವೆಂಕಟಕೃಷ್ಣಯ್ಯನವರು ತಮ್ಮ ಇತರ ಪತ್ರಿಕೆಗಳೊಡನೆ ಸಾಧ್ವಿಯ ಪ್ರಕಟಣೆಯನ್ನೂ ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಮತ್ತೆ 1909ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಣೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಸಾಧ್ವಿ 1928ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸುಲ್ತಾನ್ ಪೇಟೆಯ ಗಣೇಶ ಹಬ್ಬದಲ್ಲಿ ಆದಂಥ ಗಲಾಟೆ ಕುರಿತು ಪಕ್ಷಪಾತವಿಲ್ಲದೆ ಸಮಾಚಾರವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದುದನ್ನು ಸಹಿಸದೆ 1929ರಲ್ಲಿ ಆಗಿನ ದಿವಾನರಾಗಿದ್ದ ಮಿರ್ಜಾ ಇಸ್ಮಾಯಿಲ್ ಅವರ ಸರ್ಕಾರ ವೆಂಕಟಕೃಷ್ಣಯ್ಯ ನವರ ಎಲ್ಲ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸಾಧ್ವಿಯ ಪ್ರಕಟಣೆಯನ್ನೂ ತಡೆಯಿತು. ವೆಂಕಟಕೃಷ್ಣಯ್ಯನವರು **(ನೋಡಿ)** 1933 ನವೆಂಬರ್ 11ರಂದು ನಿಧನರಾದರು.

ಇವರ ಜ್ಞಾಪಕಾರ್ಥ ಅಗರ ರಂಗಯ್ಯನವರು 1936 ಫೆಬ್ರವರಿ 24ರಂದು ಸಾಧ್ವಿ ವಾರಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. 1939ರಲ್ಲಿ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹ ಚಳವಳಿಯನ್ನು ಮೈಸೂರು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದಾಗ ಸಾಧ್ವಿ ಪತ್ರಿಕೆ ಆ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಪಡಿಸಿತು. ಆ ವರ್ಷದ ಆಗಸ್ಟ್‌ನಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ವಿ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರನ್ನು ಸರ್ಕಾರ ದಸ್ತಗಿರಿ ಮಾಡಿ ಪತ್ರಿಕಾ ಕಾನೂನಿನ ಪ್ರಕಾರ ಪತ್ರಿಕೆಯ ರಹದಾರಿಯನ್ನು ರದ್ದುಪಡಿಸಿತು. ಪತ್ರಿಕೆಯ ಪ್ರಕಟಣೆ 1936 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 16ರಂದು ಮತ್ತೆ ನಿಂತಿತು. ಮುಂದೆ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಜಾರಿಗೆ ಬಂದ ಪತ್ರಿಕಾ ಕಾನೂನಿನಂತೆ ರೂ.250 ಠೇವಣಿ ಕಟ್ಟಿ ಪತ್ರಿಕೆ ನಡೆಸಲು ಸಂಪಾದಕರು ನಿರಾಕರಿಸಿದರು. ಆದರೆ ಮಿರ್ಜಾ ಇಸ್ಮಾಯಿಲರ ಪರಿಚಯವಿದ್ದ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಹಿತೈಷಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರಾದ ನಂಜನಗೂಡಿನ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಾಹಿತಿ ಎನ್. ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯಯ್ಯನವರು ಸಾಧ್ವಿಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ಪ್ರಕಟಣೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. 1942 ಜುಲೈ 20ರಿಂದ ಸಾಧ್ವಿ ದಿನಪತ್ರಿಕೆಯಾಯಿತು. ಕ್ವಿಟ್ ಇಂಡಿಯ ಚಳವಳಿಯ ಪರಿಣಾಮ, ಸರ್ಕಾರಿ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಒತ್ತಡದ ಕಾರಣಗಳಿಂದ 1942 ಆಗಸ್ಟ್ 21ರಂದು ಎನ್. ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯಯ್ಯನವರು ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕತ್ವವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರು. ಅಂದಿನಿಂದ 1958 ನವೆಂಬರ್ 11ರವರೆಗೆ ಎ.ಆರ್.ನಾಗರಾಜನ್ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರು. ಅನಂತರ ಅಗರ ರಂಗಯ್ಯನವರು ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರು. 1962 ಆಗಸ್ಟ್ 3ರಂದು ಆಗ ಭಾರತದ ರಾಷ್ಟ್ರಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದ ರಾಧಾಕೃಷ್ಣನ್ ಅವರ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ವಿ ಪತ್ರಿಕೆ ರಜತಮಹೋತ್ಸವವನ್ನು ಆಚರಿಸಿತು. ಇದರ ಅಂಗವಾಗಿ ವಿಶೇಷ ಸಂಚಿಕೆಯೊಂದನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಲ್ಲದೆ, ಆ ಉತ್ಸವದ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮ ವಿಭಾಗದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಅಂಕ ಗಳಿಸುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗೆ ಚಿನ್ನದ ಪದಕ ಕೊಡಲು ಒಂದು ನಿಧಿಯನ್ನು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಪಿಸಲಾಯಿತು.

*

ಸಾಯಿಸುತೆ: 1942– . ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಾದಂಬರಿಗಾರ್ತಿ. ಸಾಯಿಸುತೆ ಎಂಬುದು ಇವರ ಕಾವ್ಯನಾಮ. ಮೂಲ ಹೆಸರು ರತ್ನ ಅಶ್ವತ್ಥ್. ಇವರು 1942 ಆಗಸ್ಟ್ 20ರಂದು ಕೋಲಾರದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ವೆಂಕಟಪ್ಪ, ತಾಯಿ ಲಕ್ಷ್ಮಮ್ಮ. ಕಾಲೇಜು ವ್ಯಾಸಂಗದವರೆಗೂ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದ ಇವರು ಮೊದಲು ಬರೆದ ಕಾದಂಬರಿ ‘ಮಿಂಚು’ ಧಾರಾವಾಹಿಯಾಗಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು (1976). ಇವರ 26ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಾದಂಬರಿಗಳು ಹೆಸರಾಂತ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಧಾರಾವಾಹಿಯಾಗಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿವೆ. ಬಾಡದಹೂ (1977), ಗಂಧರ್ವಗಿರಿ (1980), ಶ್ವೇತಗುಲಾಬಿ (1981), ಇಬ್ಬನಿ ಕರಗಿತು (1982), ಅಮೃತಸಿಂಧು (1983), ಮೂಡಿಬಂದ ಶಶಿ (1984), ಪಸರಿಸಿದ ಶ್ರೀಗಂಧ (1986), ಪ್ರೀತಿಯ ಹೂಬನ (1989), ಅಪೂರ್ವ ಮೈತ್ರಿ (1989) ಮೊದಲಾದ 134ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಬಾಡದಹೂ, ಗಂಧರ್ವಗಿರಿ, ಶ್ವೇತಗುಲಾಬಿ ಮೊದಲಾದ ಕಾದಂಬರಿಗಳು ಚಲನಚಿತ್ರಗಳಾಗಿವೆ. ಬಾಡದಹೂವು, ಮಿಡಿದ ಶ್ರುತಿ ಕಾದಂಬರಿಗಳಿಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಚಲನಚಿತ್ರ ರಾಜ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯೂ ಚಲನಚಿತ್ರ ರಸಿಕರ ಸಂಘದ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯೂ (1982) ಲಭಿಸಿದೆ.

ಇವರು ಸಣ್ಣಕಥೆಗಳನ್ನು, ಬಾನುಲಿ ನಾಟಕಗಳನ್ನು, ಶಿಶುಸಾಹಿತ್ಯ ಹಾಗೂ ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕಾಗಿ ಹಲವು ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಪ್ರತಿಭೆಗೆ ಅನೇಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಗೌರವಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಬೆಳಗಾಂವಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಶ್ರೀ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲಾ ಲೇಖಕಿಯರ ಸಂಘದಿಂದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಪನ್ನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಹಾಗೂ ದಾನಚಿಂತಾಮಣಿ ಅತ್ತಿಮಬ್ಬೆ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಮುಖ್ಯವಾದುವು. ಹಲವಾರು ಮಹಿಳಾ ಸಮ್ಮೇಳನಗಳಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯ ಗೌರವಕ್ಕೂ ಇವರು ಭಾಜನರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

*

ಸಾರಾ ಅಬೂಬಕರ್: 1936– . ಆಧುನಿಕ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಮುಸ್ಲಿಂ ಹಾಗೂ ಸ್ತ್ರೀ ಸಂವೇದನೆಗಳನ್ನು ಅರ್ಥಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಸಿದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಲೇಖಕಿ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಚಿಂತಕಿ. ತಂದೆ ಪಿ.ಅಹಮ್ಮದ್, ತಾಯಿ ಜೈನಾಬಿ. ಕೇರಳದ ಕಾಸರಗೋಡು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಚಂದ್ರಗಿರಿ ನದೀತೀರದ ಚಮನಾಡು ಎಂಬ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 1936 ಜೂನ್ 30ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಮುಸ್ಲಿಂ ಮಹಿಳೆಯರಿಗೆ ಶಿಕ್ಷಣದ ಅವಕಾಶವೇ ವಿರಳವಾಗಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ತಂದೆ ಮತ್ತು ಅಣ್ಣಂದಿರ ಒತ್ತಾಸೆಯಿಂದ ಓದಿ ಎಸ್.ಎಸ್.ಎಲ್.ಸಿ. ವರೆಗೆ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದರು. ಮುಂದೆ ಅಬೂಬಕರ್ ಎಂಬುವವರನ್ನು ವಿವಾಹವಾದ ಅನಂತರ ಸಾರಾ ಅಬೂಬಕರ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ವಲಯದಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡರು.

ಇವರ ಮೊದಲ ಕಾದಂಬರಿ ‘ಚಂದ್ರಗಿರಿಯ ತೀರದಲ್ಲಿ’ (1984). ಇದರಲ್ಲಿ ಮುಸ್ಲಿಂ ಧರ್ಮ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ತಲಾಕ್ ಪದ್ಧತಿಯ ವಿವಾಹ ವಿಚ್ಛೇದನದ ಸಮಸ್ಯೆಯನ್ನು ಸ್ತ್ರೀಪರ ನೆಲೆಯಿಂದ ಹೃದಯ ಸ್ಪರ್ಶಿಯಾಗಿ ವಿಶ್ಲೇಷಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸಹನಾ (1985), ವಜ್ರಗಳು (1988), ಕದನ ವಿರಾಮ (1991), ಸುಳಿಯಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕವರು (1994), ಪ್ರವಾಹ–ಸುಳಿ (1996), ತಳವೊಡೆದ ದೋಣಿಯಲ್ಲಿ (1997)– ಇವು ಇವರ ಇತರ ಕಾದಂಬರಿಗಳು. ಚಪ್ಪಲಿಗಳು (1989), ಪಯಣ ಮತ್ತು ಇತರ ಕಥೆಗಳು (1992), ಅರ್ಧರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಕೂಸು (1996), ಖೆಡ್ಡಾ (1999)– ಇವು ಕಥಾ ಸಂಕಲನಗಳು. ಮುಸ್ಲಿಂ ಸಮುದಾಯದ ಮಧ್ಯಮ ಮತ್ತು ಕೆಳಮಧ್ಯಮ ವರ್ಗದ ಕುಟುಂಬಗಳ ಸಂಕೀರ್ಣ ಬದುಕಿನ ಸೂಕ್ಷ್ಮಗಳನ್ನು ಇವರ ಕಥೆ ಕಾದಂಬರಿಗಳು ಅನಾವರಣ ಮಾಡುತ್ತವೆ.

ಬಡತನ, ಅನಕ್ಷರತೆ, ಧಾರ್ಮಿಕ ಅಂಧಃಶ್ರದ್ಧೆ, ಪಿತೃಪ್ರಧಾನ ಸಮಾಜದ ಮೌಲ್ಯಗಳು ಮುಸ್ಲಿಂ ಮಹಿಳೆಯರ ಬದುಕಿನ ಶೋಷಣೆಗೆ ಪೋಷಕವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವ ಬಗೆಯನ್ನು ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಓದುಗರಿಗೆ ತೆರೆದಿರಿಸಿದೆ.

ಇವರು ಅನುವಾದಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮಲಯಾಳಂ ಲೇಖಕಿ ಬಿ.ಎಂ. ಸಹರ ಅವರ ಕಾದಂಬರಿ ‘ಬಲಿ’ (1998), ಕಮಲಾದಾಸ್ ಅವರ ಕೃತಿ ‘ಮನೋಮಿ’ (1993), ಪಿ.ಕೆ. ಬಾಲಕೃಷ್ಣನ್ ಅವರ ಕೃತಿ ‘ನಾನಿನ್ನು ನಿದ್ರಿಸುವೆ’ (2001)– ಇವು ಅನುವಾದಗಳು. ಐಷಾರಾಮದ ಆಳದಲ್ಲಿ (2001) ಎಂಬುದು ಇವರ ಅಮೆರಿಕ ಪ್ರವಾಸಕಥನ. ಲೇಖನ ಗುಚ್ಛ (1997), ಅನಾವರಣ (2001)– ಇವು ಇವರ ಲೇಖನಗಳ ಸಂಕಲನಗಳು.

ಸಾರಾ ಅವರು ಸಾಮಾಜಿಕ ಅನ್ಯಾಯ, ಅಸಮಾನತೆ, ಶೋಷಣೆಗಳನ್ನು ಸದಾ ಪ್ರತಿಭಟಿಸುತ್ತ ಬಂದವರು. ಬಿಜಾಪುರದ ನಾಜಿಮಾ ಭಾಂಗಿ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ, ಮುಸ್ಲಿಂ ಮೂಲಭೂತವಾದಿಗಳು ಮಹಿಳೆಯರು ಸಿನಿಮಾ ನೋಡಬಾರದು ಎಂದು ಫತ್ವಾ ಹೊರಡಿಸಿದಾಗ ಅದನ್ನು ವಿರೋಧಿಸಿದವರು. ಲಂಕೇಶ್ ಪತ್ರಿಕೆಗೆ ಬರೆದವರು. ಪ್ರಗತಿಪರ, ಜಾತ್ಯಾತೀತ ಹೋರಾಟಗಳ ಪರವಾಗಿ ಹಾಗೂ ಮೂಲಭೂತವಾದಿ ಮನಸ್ಸುಗಳ ವಿರುದ್ಧ ದಂಗೆಯ ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಎತ್ತುತ್ತಲೇ ಕನ್ನಡಿಗರಿಗೆ ಪರಿಚಿತರಾದವರು. ಇಂಥ ಸಂದರ್ಭಗಳು ಇವರನ್ನು ಹಲವು ಕಠಿಣ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳಿಗೆ ಒಳಗು ಮಾಡಿದ್ದೂ ಉಂಟು; ಆದರೆ ಎಂದೂ ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿದವರಲ್ಲ.

ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಸಾಧನೆಗಾಗಿ ಅನೇಕ ಗೌರವ, ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ವರ್ಧಮಾನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1987), ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಗೌರವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1991), ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1995), ಅನುಪಮಾ ನಿರಂಜನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1995), ರತ್ನಮ್ಮ ಹೆಗ್ಗಡೆ ಮಹಿಳಾ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಸಾವಿತ್ರಮ್ಮ ದೇಜಗೌ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಬಿ. ಸರೋಜಾದೇವಿ, ಶ್ರೀಹರ್ಷ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1996), ಎಚ್.ವಿ. ಸಾವಿತ್ರಮ್ಮ ದತ್ತಿನಿಧಿ ಬಹುಮಾನ, ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪುಸ್ತಕ ಬಹುಮಾನಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು ದೊರೆತಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ದಾನಚಿಂತಾ ಮಣಿ ಅತ್ತಿಮಬ್ಬೆ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ (2002). ಹಂಪಿ ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ನೀಡುವ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ನಾಡೋಜ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯೂ ಇವರಿಗೆ ಲಭಿಸಿದೆ (2006). **(ಎಸ್‌ಎ.)**

ಸಾರಿಗೆ: ಜನರನ್ನೂ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಒಂದೆಡೆಯಿಂದ ಇನ್ನೊಂದೆಡೆಗೆ ಸಾಗಿಸಲು ಅನುಕೂಲ ಕಲ್ಪಿಸುವ ಸಾರಿಗೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನದಿಂದಲೂ ಉತ್ತಮ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಸಾರಿಗೆಯಲ್ಲಿ ರೈಲು, ರಸ್ತೆ, ಜಲ, ವಿಮಾನ ಮಾರ್ಗಗಳು ಸೇರುತ್ತವೆ. ಈ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಇವುಗಳ ಆಂತರಿಕ ಸಾರಿಗೆ ಜಾಲವನ್ನು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಸಮೀಕ್ಷಿಸಲಾಗಿದೆ.

ರೈಲು ಸಾರಿಗೆ: ರಾಷ್ಟ್ರದ ಆರ್ಥಿಕ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಪ್ರಯತ್ನದಲ್ಲಿ ರೈಲು ಸಾರಿಗೆಗೆ ಉನ್ನತ ಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಭಾರತದಲ್ಲಿ ರೈಲುಮಾರ್ಗದ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾರ್ಯ 1844ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ರಾಷ್ಟ್ರದ ಒಟ್ಟು ವಿಸ್ತೀರ್ಣದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಸೇ. 5.9 ಭಾಗದಷ್ಟಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿರುವ ರೈಲು ಮಾರ್ಗಗಳ ಉದ್ದರಾಷ್ಟದಲ್ಲಿರುವ ರೈಲು ಮಾರ್ಗಗಳ ಸೇ. 5ರಷ್ಟು ಮಾತ್ರ. ಎಂದರೆ ಸುಮಾರು 3,041 ಕಿಮೀಗಳಷ್ಟು. ಇದರಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಡ್‌ಗೇಜ್ ಮಾರ್ಗದ ಉದ್ದ 2,667 ಕಿಮೀ, ಮೀಟರ್‌ಗೇಜ್ ಮಾರ್ಗದ ಉದ್ದ 374 ಕಿಮೀ, ಉಳಿದದ್ದು ಮೀಟರ್ ಗೇಜ್ ಮಾರ್ಗ. ದಕ್ಷಿಣ ರೈಲ್ವೆಯ ಮೈಸೂರು ವಿಭಾಗ ರಾಜ್ಯದ ಬಹುಪಾಲು ರೈಲುಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯ ವರೆಗೆ, ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಬಂಗಾರಪೇಟೆಯ ವರೆಗೆ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಸೇಲಂ ವರೆಗೆ ಮತ್ತು ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಾವರಂ ವರೆಗೆ ಇರುವ ರೈಲು ಮಾರ್ಗಗಳೆಲ್ಲ ದಕ್ಷಿಣ ರೈಲ್ವೆಯ ಮೈಸೂರು ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿವೆ. ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ರೈಲುಮಾರ್ಗಗಳು ಮಧ್ಯರೈಲ್ವೆಯ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿವೆ.

2001ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಜಿಲ್ಲಾವಾರು ರೈಲುಮಾರ್ಗಗಳ ವಿವರ.

	ಜಿಲ್ಲೆಗಳು	ಬ್ರಾಡ್ ಗೇಜ್ ಕಿಮೀ	ಮೀಟರ್ ಗೇಜ್ ಕಿಮೀ	ಒಟ್ಟು ಕಿಮೀ	ರೈಲು ನಿಲ್ದಾಣಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ
1.	ಬೆಂಗಳೂರುನಗರಜಿಲ್ಲೆ				
2.	ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಾಂತರಜಿಲ್ಲೆ	288	–	288	47
3.	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ	171	–	171	17
4.	ದಾವಣಗೆರೆ	43	–	43	6
5.	ಕೋಲಾರ	115	–	115	18
6.	ಶಿವಮೊಗ್ಗ	29	97	126	13
7.	ತುಮಕೂರು	97	–	97	17
8.	ಬೆಳಗಾಂವಿ	220	–	220	23
9.	ಬಿಜಾಪುರ	68	64	132	19
10.	ಬಾಗಲಕೋಟೆ	–	76	76	11
11.	ಧಾರವಾಡ	82	–	82	10
12.	ಗದಗ	62	50	112	12
13.	ಹಾವೇರಿ	79	–	79	9
14.	ಉತ್ತರಕನ್ನಡ	179	–	179	15
15.	ಬಳ್ಳಾರಿ	240	26	266	21
16.	ಬೀದರ್	79	–	79	5
17.	ಗುಲ್ಬರ್ಗ	119	–	119	14
18.	ರಾಯಚೂರು	51	–	51	6
19.	ಕೊಪ್ಪಳ	55	–	55	7
20.	ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು	91	–	11	
21.	ದಕ್ಷಿಣಕನ್ನಡ	155	–	155	19
22.	ಉಡುಪಿ	101	–	101	8
23.	ಹಾಸನ	201	–	201	15
24.	ಕೊಡಗು	–	–	–	–
25.	ಮಂಡ್ಯ	83	–	83	14

26.	ಮೈಸೂರು	59	43	102	20
27.	ಚಾಮರಾಜನಗರ	–	18	18	03
	ರಾಜ್ಯದ ಒಟ್ಟು ರೈಲುಮಾರ್ಗ	**2,667**	**374**	**3,041**	**357**

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಹೆಚ್ಚು ರೈಲುಮಾರ್ಗದ ಸೌಲಭ್ಯ ಪಡೆದಿರುವ ಜಿಲ್ಲೆ ಬೆಂಗಳೂರು. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ 1,000 ಚ.ಕಿಮೀ ವಿಸ್ತೀರ್ಣದಲ್ಲಿ 43.5 ಕಿಮೀ ಉದ್ದದ ರೈಲುಮಾರ್ಗವಿದೆ. ಎರಡನೆಯ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆದಿರುವ ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ 1,000 ಚ.ಕಿಮೀ ವಿಸ್ತೀರ್ಣದಲ್ಲಿ 29.3 ಕಿಮೀ ಉದ್ದದ ರೈಲುಮಾರ್ಗವಿದೆ. ಮೂರನೆಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ 1,000 ಚ.ಕಿಮೀ ವಿಸ್ತೀರ್ಣದಲ್ಲಿ 22.3 ಕಿಮೀ ಉದ್ದ ರೈಲುಮಾರ್ಗವಿದೆ. ಸದ್ಯಕ್ಕೆ ರೈಲು ಸಂಚಾರವೇ ಇಲ್ಲದ ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಹುಪಾಲು ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಹಾಸನ–ಮಂಗಳೂರು ರೈಲು ಸಂಚಾರ ಆರಂಭವಾದ ಮೇಲೆ ರೈಲು ಸಾರಿಗೆ ಸೌಲಭ್ಯ ದೊರೆಯಲಿದೆ. ಕಡಲ ತೀರದ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಕಡಿಮೆ ರೈಲು ಸಾರಿಗೆ ಸೌಲಭ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಾಗಿದ್ದು ಇವೆಲ್ಲವೂ ಈಗ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸೌಲಭ್ಯ ಪಡೆಯಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುತ್ತಿವೆ.

ಕೈಗಾರಿಕಾ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ರೈಲುಸಾರಿಗೆ ನಿರ್ವಹಿಸುವ ಪಾತ್ರ ಮಹತ್ತ್ವದ್ದು. ದೂರದ ಸ್ಥಳಗಳಿಗೆ ಬೃಹತ್ ಪ್ರಮಾಣದ ಸರಕು–ಸಾಮಗ್ರಿಗಳ ಸಾಗಾಣಿಕೆ ರೈಲುಮಾರ್ಗಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಕಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ರಾಜ್ಯದ ರೈಲು ಸಾರಿಗೆಯ ವಿಸ್ತರಣೆ ಅತ್ಯಗತ್ಯವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಮಲೆನಾಡು ಕರಾವಳಿ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವ ಹಾಗೂ ಉತ್ತರ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಬಹುತೇಕ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ರೈಲಿನ ಸೌಲಭ್ಯವಿಲ್ಲ. ಮಲೆನಾಡಿನ ಒಳಭಾಗಕ್ಕಂತೂ ಹೆಚ್ಚು ರೈಲಿನ ಸಂಪರ್ಕವೇ ಇಲ್ಲವಾಗಿದೆ. ಇಡೀ ಪ್ರಪಂಚದ ಗಮನ ಸೆಳೆದಿರುವಂಥ ಸಹಜವಾದ ಬಂದರನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಕಾರವಾರ ಮತ್ತು ಪ್ರಮುಖ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿರುವ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ನಡುವಣ ರೈಲ್ವೆ ನಿರ್ಮಾಣ ಕೆಲವಾರು ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆಯೇ ಸರ್ಕಾರದ ಗಮನಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದರೂ ಇನ್ನೂ ಆರಂಭವಾಗಿಲ್ಲ. ಮುಂಬಯಿ–ಕೊಚ್ಚಿನ್‌ಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವ ಕೊಂಕಣ ರೈಲ್ವೆ ನಿರ್ಮಾಣ ಪೂರ್ಣಗೊಂಡದ್ದು ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಕೈಗಾರಿಕಾಭಿವೃದ್ಧಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಇದೊಂದು ಅತ್ಯುಪಯುಕ್ತ ರೈಲುಮಾರ್ಗವಾಗಿದೆ. ರಾಜ್ಯದ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಮುಖ ನಗರಗಳೂ ಹಾಗೂ ದೊಡ್ಡ ಪಟ್ಟಣಗಳೂ ರೈಲುಮಾರ್ಗದ ಸಾಮೀಪ್ಯ ಪಡೆದಿವೆ. ಸೇ. 50ರಷ್ಟು ಪಟ್ಟಣಗಳು ರೈಲು ಮಾರ್ಗಗಳಿಂದ 15–20 ಕಿಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿವೆ.

ಪಶ್ಚಿಮ ತೀರದ ಮಂಗಳೂರು ಮತ್ತು ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವ ಹಾಸನ–ಮಂಗಳೂರು ರೈಲುಮಾರ್ಗದ ನಿರ್ಮಾಣಕಾರ್ಯ ಪೂರ್ಣಗೊಂಡಿದೆ. ಕುದುರೆಮುಖ ಕಬ್ಬಿಣ ಅದಿರು ಯೋಜನೆಯಿಂದ ಮಂಗಳೂರು ಬಂದರಿಗೆ ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದಿರು ಸಾಗಿಸಲು ಈ ಮೀಟರ್‌ಗೇಜ್ ಮಾರ್ಗ ಬಹು ಸಹಕಾರಿ. ಈ ಮಾರ್ಗದ ಉದ್ದ 374 ಕಿಮೀ.

ರಸ್ತೆ ಸಾರಿಗೆ: ಒಳನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ರೈಲುಮಾರ್ಗಗಳಿರದ ಮತ್ತು ಜಲಮಾರ್ಗಗಳಿಲ್ಲದಿರುವ ಕರ್ನಾಟಕದಂಥ ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ರಸ್ತೆ ಸಾರಿಗೆಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ರಾಜ್ಯದ ರಸ್ತೆ ಸಾರಿಗೆಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಅಗತ್ಯ ಮನ್ನಣೆ ದೊರೆತುದು ಎರಡನೆಯ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲೆನ್ನಬಹುದು. ಎರಡನೆಯ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಯಿಂದ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಯ ಅಂತ್ಯದ ವರೆಗೆ ರಸ್ತೆ ಸಾರಿಗೆ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗಾಗಿ ಸು. 57.15 ಕೋಟಿ ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ವೆಚ್ಚ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಐದನೆಯ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ 32.76 ಕೋಟಿ ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ವಿನಿಯೋಗಿಸಲಾಯಿತು. ರಾಜ್ಯದ ರಸ್ತೆ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು, ರಸ್ತೆಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಹಾಗೂ ಸುಧಾರಣೆ, ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಸಂಪರ್ಕ ರಸ್ತೆಗಳು, ಟಾರು ರಸ್ತೆಗಳು, ಸಿಮೆಂಟು ರಸ್ತೆಗಳು ಮತ್ತು ಸೇತುವೆಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಎಂದು ಐದು ವಿಧವಾಗಿ ವರ್ಗೀಕರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗಾಗಿ ಮಾಡುವ ವೆಚ್ಚದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಸರ್ಕಾರದ ಹಣದ ಜೊತೆಗೆ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರವೂ ಒಂದಷ್ಟು ಭಾಗವನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಕೇಂದ್ರದ ನೆರವು ದೊರೆಯುವ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳೆಂದರೆ (1) ಪಶ್ಚಿಮ ಕರಾವಳಿ ರಸ್ತೆ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ (2) ಪಶ್ಚಿಮ ಕರಾವಳಿ ಬಂದರುಗಳಿಗೆ ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದುರನ್ನು ಸಾಗಿಸಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವ ರಸ್ತೆಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ (3) ಅಂತಾರಾಜ್ಯ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಪಡೆದಿರುವ ರಸ್ತೆಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು (4) ರಾಜ್ಯದ ಕಬ್ಬು ಬೆಳೆಯುವ ಪ್ರದೇಶದ ರಸ್ತೆಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ.

ರಾಜ್ಯದ ರಸ್ತೆಗಳನ್ನು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿಗಳು, ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿಗಳು, ಜಿಲ್ಲಾ ರಸ್ತೆಗಳು ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ರಸ್ತೆಗಳೆಂದು ವರ್ಗೀಕರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈಗ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 1,47,093 ಕಿಮೀ ಉದ್ದ ರಸ್ತೆಗಳಿವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 92,232 ಕಿಮೀ ಪಕ್ಕಾರಸ್ತೆಗಳಿವೆ.

ರಸ್ತೆ ಉದ್ದಳತೆ ಕಿಮೀ 31.3.1999

ಕ್ರಮ ಸಂಖ್ಯೆ	ಜಿಲ್ಲೆಯಹೆಸರು	ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿ	ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿ	ಮುಖ್ಯಜಿಲ್ಲಾ ರಸ್ತೆಗಳು	ಇತರಜಿಲ್ಲಾ ರಸ್ತೆಗಳು	ಹಳ್ಳಿ ರಸ್ತೆಗಳು
1.	ಬೆಂಗಳೂರು	153	194	381	6	978
2.	ಬೆಂಗಳೂರು(ಗ್ರಾ)	276	374	1,045	48	1,417
3.	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ	164	485	888	26	1,439
4.	ದಾವಣಗೆರೆ	85	263	992	86	1,172
5.	ಕೋಲಾರ	129	433	1,598	54	2,371
6.	ಶಿವಮೊಗ್ಗ	222	402	1,229	251	1,367
7.	ತುಮಕೂರು	195	471	1,902	148	2,203
8.	ಬೆಳಗಾವಿ	201	732	2,331	53	2,360
9.	ಬಿಜಾಪುರ	127	476	1,202	10	1,349
10.	ಬಾಗಲಕೋಟೆ	60	396	1,052	77	1,190
11.	ಧಾರವಾಡ	143	163	599	2	2,788
12.	ಗದಗ	46	203	663	–	2,462
13.	ಹಾವೇರಿ	103	197	742	20	2,080
14.	ಉತ್ತರಕನ್ನಡ	329	669	801	28	3,344
15.	ಬಳ್ಳಾರಿ	181	300	1,135	108	1,750
16.	ಬೀದರ್	75	276	763	48	753
17.	ಗುಲ್ಬರ್ಗ	–	797	1,510	63	2,805
18.	ರಾಯಚೂರು	–	505	638	4	996
19.	ಕೊಪ್ಪಳ	125	270	537	28	1,251
20.	ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು	124	315	1,251	213	1,335

21.	ದಕ್ಷಿಣಕನ್ನಡ	177	338	849	–	1,269
22.	ಉಡುಪಿ	142	283	631	8	700
23.	ಹಾಸನ	167	480	1,668	10	2,052
24.	ಕೊಡಗು	–	311	804	–	1,167
25.	ಮಂಡ್ಯ	73	244	1,340	120	4,549
26.	ಮೈಸೂರು	79	338	1,038	209	2,074
27.	ಚಾಮರಾಜನಗರ	160	106	658	–	927
ರಾಜ್ಯ		**3,536**	**10,021**	**28,247**	**1,620**	**48,148**

ರಸ್ತೆ ಉದ್ದಳತೆ ಕಿಮೀ 31.3.1999

ಕ್ರಮ ಸಂಖ್ಯೆ	ಜಿಲ್ಲೆಯಹೆಸರು	ಟಿ.ಡಿ.ಬಿ. ರಸ್ತೆಗಳು	ನೀರಾವರಿ ಇಲಾಖೆ ರಸ್ತೆಗಳು	ಅರಣ್ಯ ಇಲಾಖೆ ರಸ್ತೆಗಳು	ಮುನಿಸಿಪಾಲಿಟಿ ರಸ್ತೆಗಳು	ಪಂಚಾಯತ್ ರಸ್ತೆಗಳು
1.	ಬೆಂಗಳೂರು	940	10	18	1,535	409
2.	ಬೆಂಗಳೂರು(ಗ್ರಾ)	1,473	140	–	–	–
3.	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ	1,297	218	14	498	195
4.	ದಾವಣಗೆರೆ	761	1,225	–	–	–
5.	ಕೋಲಾರ	1,535	72	24	356	–
6.	ಶಿವಮೊಗ್ಗ	1,651	916	203	281	184
7.	ತುಮಕೂರು	3,513	509	79	599	–
8.	ಬೆಳಗಾವಿ	1,767	602	30	550	503
9.	ಬಿಜಾಪುರ	650	222	–	–	–
10.	ಬಾಗಲಕೋಟೆ	947	193	–	321	39
11.	ಧಾರವಾಡ	265	189	32	–	–
12.	ಗದಗ	889	118	–	746	20
13.	ಹಾವೇರಿ	1,681	292	13	–	–
14.	ಉತ್ತರಕನ್ನಡ	513	68	521	204	573
15.	ಬಳ್ಳಾರಿ	754	424	15	415	–
16.	ಬೀದರ್	907	51	4	64	–
17.	ಗುಲ್ಬರ್ಗ	1,454	930	5	57	2
18.	ರಾಯಚೂರು	341	738	–	–	–
19.	ಕೊಪ್ಪಳ	507	228	–	281	–
20.	ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು	2,521	196	232	113	935
21.	ದಕ್ಷಿಣಕನ್ನಡ	368	–	93	752	1,414
22.	ಉಡುಪಿ	268	5	150	–	–
23.	ಹಾಸನ	2,022	399	47	417	179
24.	ಕೊಡಗು	622	29	278	60	–
25.	ಮಂಡ್ಯ	1,108	569	–	166	140
26.	ಮೈಸೂರು	1,400	741	375	–	–
27.	ಚಾಮರಾಜನಗರ	337	333	449	951	72
	ರಾಜ್ಯ	**30,491**	**9,417**	**2,582**	**8,366**	**4,665**

ರಸ್ತೆಗಳ ಉದ್ದಳತೆ (ಕಿಮೀ) 1999

ಕ್ರಮ ಸಂಖ್ಯೆ	ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೆಸರು	ಒಟ್ಟು	ಪಕ್ಕಾ ರಸ್ತೆಗಳು	ಭಾರಿ ಸೇತುವೆಗಳು
1.	ಬೆಂಗಳೂರು	9,397	1,792	1
2.	ಬೆಂಗಳೂರು(ಗ್ರಾ)	–	3,092	10
3.	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ	9,808	3,163	22
4.	ದಾವಣಗೆರೆ	–	3,465	7
5.	ಕೋಲಾರ	6,572	4,387	10
6.	ಶಿವಮೊಗ್ಗ	6,706	4,062	17
7.	ತುಮಕೂರು	9,619	5,842	20
8.	ಬೆಳಗಾವಿ	9,129	6,402	38
9.	ಬಿಜಾಪುರ	8,311	3,200	33
10.	ಬಾಗಲಕೋಟೆ	–	2,963	26
11.	ಧಾರವಾಡ	14,456	2,142	12
12.	ಗದಗ	–	2,025	7
13.	ಹಾವೇರಿ	–	3,237	8
14.	ಉತ್ತರಕನ್ನಡ	7,050	4,271	16
15.	ಬಳ್ಳಾರಿ	5,082	3,878	16
16.	ಬೀದರ್	2,941	1,830	19
17.	ಗುಲ್ಬರ್ಗ	7,623	5,389	45
18.	ರಾಯಚೂರು	6,449	2,594	27
19.	ಕೊಪ್ಪಳ	–	1,794	19
20.	ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು	7,235	3,229	10
21.	ದಕ್ಷಿಣಕನ್ನಡ	7,447	2,430	44
22.	ಉಡುಪಿ	–	1,756	19
23.	ಹಾಸನ	7,441	4,996	10
24.	ಕೊಡಗು	3,271	2,179	11
25.	ಮಂಡ್ಯ	8,309	5,787	14
26.	ಮೈಸೂರು	10,247	4,471	17
27.	ಚಾಮರಾಜನಗರ	–	1,856	9
	ರಾಜ್ಯ	**1,47,093**	**92,232**	**487**

ರೈಲು ಸಾರಿಗೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ರಸ್ತೆಸಾರಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಅನುಕೂಲಕರವೆಂದು ಕಂಡುಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಮೋಟಾರು ವಾಹನಗಳ ಬಳಕೆ ಬಹಳವಾಗಿ ಹೆಚ್ಚಿದೆ. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಒಟ್ಟು ವಾಹನಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಸೇ. 43.5 ಭಾಗ ಇವೆ ಎಂದು ತಿಳಿದು ಬಂದಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ರಸ್ತೆ ಸಾರಿಗೆ ಮಂಡಳಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀಕೃತ ಪ್ರಯಾಣಿಕರ ರಸ್ತೆಸಾರಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಗಮನಾರ್ಹ ಪ್ರಗತಿ ಸಾಧಿಸಿದೆ.

ಮಂಗಳೂರು, ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಮತ್ತು ಕೋಲಾರ ವಿಭಾಗಗಳು ರಾಷ್ಟ್ರೀಕರಣಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟವು. 1972ರಿಂದ 1977ರ ವರೆಗಿನ ಐದು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀಕೃತ ರಸ್ತೆ ಸಾರಿಗೆಯ ಕ್ರೋಡೀಕರಣಕ್ಕೆ ಆದ್ಯತೆ ಕೊಡಲಾಯಿತು. 1976ರ ಜನವರಿ 30ನೆಯ ತಾರೀಖು ಎಲ್ಲಾ ಖಾಸಗಿ ಗುತ್ತಿಗೆ ಬಸ್ಸುಗಳನ್ನು ರಾಷ್ಟ್ರೀಕರಿಸಲಾಯಿತು.

ಮೋಟಾರು ವಾಹನಗಳು (2001)

ಕ್ರಮ ಸಂಖ್ಯೆ	ಜಿಲ್ಲೆಯಹೆಸರು	ಮೋಟಾರು ಸೈಕಲ್ಲುಗಳು	ಕಾರುಗಳು	ಬಾಡಿಗೆ ಕಾರುಗಳು	ಆಟೋರಿಕ್ಷಾಗಳು
1.	ಬೆಂಗಳೂರು	10,49,281	2,01,869	6,023	60,329
2.	ಬೆಂಗಳೂರು(ಗ್ರಾ)	42,852	5,473	523	2,070
3.	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ	34,525	2,122	183	2,572
4.	ದಾವಣಗೆರೆ	76,287	4,280	264	3,569
5.	ಕೋಲಾರ	75,775	4,633	175	3,624
6.	ಶಿವಮೊಗ್ಗ	92,048	7,551	647	4,080
7.	ತುಮಕೂರು	85,634	3,863	667	5,147
8.	ಬೆಳಗಾವಿ	1,79,340	14,586	602	6,340
9.	ಬಿಜಾಪುರ	39,332	1,507	269	1,416
10.	ಬಾಗಲಕೋಟೆ	40,467	2,077	117	623
11.	ಧಾರವಾಡ	97,393	10,509	411	8,396
12.	ಗದಗ	23,190	1,548	166	667
13.	ಹಾವೇರಿ	27,525	1,231	106	1,083
14.	ಉತ್ತರಕನ್ನಡ	62,993	4,323	328	2,482
15.	ಬಳ್ಳಾರಿ	76,461	4,224	201	2,017
16.	ಬೀದರ್	29,759	1,143	423	1,419
17.	ಗುಲ್ಬರ್ಗ	63,615	3,157	238	4,654
18.	ರಾಯಚೂರು	33,318	1,655	80	1,055
19.	ಕೊಪ್ಪಳ	21,048	586	67	346
20.	ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು	35,202	5,762	461	2,353
21.	ದಕ್ಷಿಣಕನ್ನಡ	97,968	25,553	3,947	13,325
22.	ಉಡುಪಿ	45,267	8,395	1,132	4,778
23.	ಹಾಸನ	48,651	4,488	450	4,000
24.	ಕೊಡಗು	15,538	7,336	458	2,696
25.	ಮಂಡ್ಯ	45,840	1,962	149	2,259
26.	ಮೈಸೂರು	1,95,307	19,879	1,144	10,949
27.	ಚಾಮರಾಜನಗರ	16,239	1,049	11	560
	ರಾಜ್ಯ	**26,50,855**	**3,50,761**	**19,242**	**1,52,809**

ಮೋಟಾರು ವಾಹನಗಳು (2001)

ಕ್ರಮ ಸಂಖ್ಯೆ	ಜಿಲ್ಲೆಯಹೆಸರು	ಆಮ್ನಿ ಬಸ್‌ಗಳು	ಸರಕುಸಾಗಿಸುವ ವಾಹನಗಳು	ಇತರೆ	ಒಟ್ಟು
1.	ಬೆಂಗಳೂರು	11,936	40,087	41,331	14,10,856
2.	ಬೆಂಗಳೂರು(ಗ್ರಾ)	325	3,538	8,007	62,788
3.	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ	69	1,074	8,294	48,839
4.	ದಾವಣಗೆರೆ	176	1,430	21,724	1,07,730
5.	ಕೋಲಾರ	532	3,743	11,591	1,00,073
6.	ಶಿವಮೊಗ್ಗ	372	3,599	16,903	1,25,200
7.	ತುಮಕೂರು	833	3,282	114,585	1,14,011
8.	ಬೆಳಗಾವಿ	3,707	11,823	34,004	2,50,402
9.	ಬಿಜಾಪುರ	1,342	2,299	11,113	57,278
10.	ಬಾಗಲಕೋಟೆ	1,083	1,702	14,684	60,753
11.	ಧಾರವಾಡ	1,359	7,122	20,192	1,45,382
12.	ಗದಗ	282	949	9,487	36,289
13.	ಹಾವೇರಿ	151	1,246	11,754	43,096
14.	ಉತ್ತರಕನ್ನಡ	1,185	4,678	5,469	81,458
15.	ಬಳ್ಳಾರಿ	576	3,315	14,061	1,00,855
16.	ಬೀದರ್	497	3,557	5,697	42,495
17.	ಗುಲ್ಬರ್ಗ	802	3,944	15,156	91,566
18.	ರಾಯಚೂರು	528	1,297	9,027	46,960
19.	ಕೊಪ್ಪಳ	274	881	6,289	29,491
20.	ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು	950	2,375	13,636	60,739
21.	ದಕ್ಷಿಣಕನ್ನಡ	2,331	10,087	10,430	1,63,641
22.	ಉಡುಪಿ	919	4,792	2,536	67,819
23.	ಹಾಸನ	388	3,224	13,567	74,768
24.	ಕೊಡಗು	2,086	2,322	15,022	45,458
25.	ಮಂಡ್ಯ	123	2,246	6,075	58,654
26.	ಮೈಸೂರು	1,452	4,682	9,824	2,43,237
27.	ಚಾಮರಾಜನಗರ	87	928	2,793	21,667
	ರಾಜ್ಯ	**34,365**	**1,30,222**	**3,53,251**	**36,91,505**

ಜಲಸಾರಿಗೆ: ಸು. 820 ಕಿಮೀ ಉದ್ದ ಕಡಲತೀರವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಂದು ಒಟ್ಟು 19 ಬಂದರುಗಳಿವೆ. ಭಟ್ಕಳ, ಶಿರಾಳಿ, ಮುರುಡೇಶ್ವರ, ಮಂಕಿ, ಹೊನ್ನಾವರ, ಕುಮಟ, ತದಡಿ, ಗಂಗಾವಳಿ, ಅಂಕೋಲ, ಬೇಲೆಕೇರಿ, ಚಂಡಿಯೆ, ಬಿಣಗೆ, ಕಾರವಾರ ಮತ್ತು ಮಾಜಾಳಿ, ಮಂಗಳೂರು, ಮಲ್ಪೆ, ಹಂಗಾರಕಟ್ಟೆ, ಕುಂದಾಪುರ ಮತ್ತು ಬೈಂದೂರು ಬಂದರುಗಳು. ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಸೇರಿವೆ.

ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಈ ಬಂದರುಗಳಿಂದಾಗುವ ಪ್ರಯೋಜನ ಅಪಾರ. ಇದನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಅವುಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಅನೇಕ ಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಸಾರಿಗೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅತ್ಯುಪಯುಕ್ತವೆಂದು ಕಂಡು ಬಂದಿರುವ ಮಂಗಳೂರು ಮತ್ತು ಕಾರವಾರ ಬಂದರುಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಗಮನ ಕೊಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

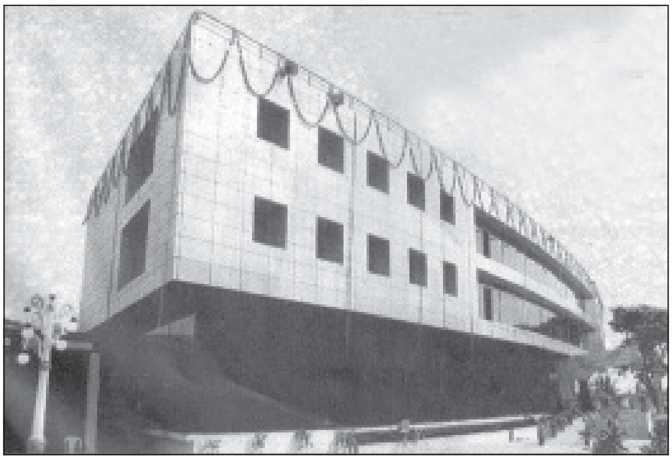

ಸ್ಯಾಟಲೈಟ್ ಬಸ್ ನಿಲ್ದಾಣ, ಬೆಂಗಳೂರು

ಬಂದರುಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಿಗಾಗಿ ಅಧಿಕ ಹಣವನ್ನು ವೆಚ್ಚ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. 1957ರಲ್ಲಿ ಬಂದರುಗಳ ಆಡಳಿತ ಹಾಗೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯಗಳ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಇಲಾಖೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿತು. ಈ ಇಲಾಖೆಯ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಬಂದರುಗಳ ತಾಂತ್ರಿಕ ಹಾಗೂ ಆರ್ಥಿಕ ಉಪಯುಕ್ತತೆಯ ಸಮೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಕೈಗೊಂಡು ಎಲ್ಲ ಬಂದರುಗಳಲ್ಲೂ ಸರಕು ಕಟ್ಟೆಗಳು, ಬಂದರು ಕಾಪುಗಳು, ತೇಲುದೋಣಿಗಳು, ಮಾರ್ಗದರ್ಶಿಗಳು ಮೊದಲಾದ ಆಧುನಿಕ ರೀತಿಯ ಸೌಕರ್ಯಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ನಡುವೆ ಮಂಗಳೂರು ಮತ್ತು ಕಾರವಾರ ಬಂದರುಗಳನ್ನು ಸರ್ವಋತು ಬಂದರುಗಳಾಗಿ ಮಾರ್ಪಡಿಸಲಾಗಿದ್ದು ಕಾರವಾರ ಬಂದರಿನ ಎರಡನೆಯ ಹಂತದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯ ಈಗ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ.

1975ರಲ್ಲಿ ಉದ್ಘಾಟಿಸಲಾದ ಪಣಂಬೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ಹೊಸ ಮಂಗಳೂರು ಬಂದರು ರಾಜ್ಯದ ಮುಖ್ಯ ಬಂದರು. ಇದು ಕೇಂದ್ರ ನಿಯೋಜಿತ ಬಂದರಾಗಿದ್ದು ಕಬ್ಬಿಣ ಮತ್ತು ಮ್ಯಾಂಗನೀಸ್ ಅದಿರು ಸಾಗಣೆ, ಗೊಬ್ಬರದ ಕಾರ್ಖಾನೆಗೆ ಬೇಕಾಗುವ ಕಚ್ಚಾ ಮಾಲಿನ ಸರಬರಾಜು ಮತ್ತು ಎಣ್ಣೆ ಹಾಗೂ ಪೆಟ್ರೋಲಿಯಂ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಸಾಗಣೆಗೆ ತಲಾ ಒಂದೊಂದು ಕಾರ್ಗೊ ಹಡಗುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

ಕುದುರೆಮುಖ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೊಸ ಮಂಗಳೂರು ಬಂದರನ್ನು ಮತ್ತಷ್ಟು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು ಜರುಗುತ್ತಿವೆ. ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮತ್ತು ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ವಾಣಿಜ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಮಂಗಳೂರು ಬಂದರಿನ ಸೇವೆ ಗಮನಾರ್ಹ. 1975–76ನೆಯ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಈ ಬಂದರಿನ ಮೂಲಕ ಸಾಗಿದ 3.39 ಲಕ್ಷ ಟನ್ನುಗಳಷ್ಟು ಪ್ರಮಾಣದ ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿ ವಿದೇಶಿ ವ್ಯಾಪಾರದ ಪ್ರಮಾಣ ಸೇ. 97.6 ಆಗಿತ್ತು. ಇದೇ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯದ ವಿವಿಧ ಬಂದರುಗಳ ಮೂಲಕ ಸಾಗಿದ 8.85 ಲಕ್ಷ ಟನ್ನುಗಳಷ್ಟು ಪ್ರಮಾಣ ಸರಕು ಸಾಗಾಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಮಂಗಳೂರು ಬಂದರಿನ ಪಾಲು 3.39 ಲಕ್ಷ ಟನ್ನುಗಳಷ್ಟಾಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದು ಬಂದಿದೆ. ಹೀಗೆ ಹೊಸ ಮಂಗಳೂರು ಬಂದರು ರಾಜ್ಯದ ಜಲಸಾರಿಗೆ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯ ಮೂಲವಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಕಾರವಾರ ಮತ್ತು ಮಂಗಳೂರಿನ ಹಳೆಯ ಬಂದರುಗಳು ಮಧ್ಯಮ ಪ್ರಮಾಣದ ಬಂದರುಗಳಾಗಿವೆ. ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದಂತೆ ಕಾರವಾರ ಬಂದರಿನ ಮೊದಲನೆಯ ಹಂತದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಪೂರ್ಣಗೊಂಡಿದ್ದು ಎರಡನೆಯ ಹಂತದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯಗಳು ಪೂರ್ಣಗೊಳ್ಳಲಿವೆ. 770 ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ವಿನಿಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಮತ್ತು ಹೊಸಪೇಟೆಯಿಂದ ಬರುವ ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದಿರನ್ನು ಈ ಬಂದರಿನ ಮೂಲಕ ರಫ್ತು ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಂಗಳೂರಿನ ಹಳೆಯ ಮತ್ತು ಹೊಸ ಬಂದರುಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟು ರಾಜ್ಯದ ಉಳಿದ ಬಂದರುಗಳ ಪೈಕಿ ಕರಾವಳಿ ಹಾಗೂ ವಿದೇಶಿ ವ್ಯಾಪಾರಗಳೆರಡೂ ಸಾಗುವ ಬಂದರುಗಳೆಂದರೆ ಕಾರವಾರ ಮತ್ತು ಕುಂದಾಪುರ ಬಂದರುಗಳು. 1973ರಿಂದ 1976ರ ವರೆಗೆ ಈ ಎರಡು ಬಂದರುಗಳ ಮೂಲಕ ಸಾಗಿದ ವ್ಯಾಪಾರದ ಪ್ರಮಾಣ 7.44 ಲಕ್ಷ ಟನ್ನುಗಳಷ್ಟಾಗಿದ್ದು, ಇದರಲ್ಲಿ ಕರಾವಳಿ ಮತ್ತು ವಿದೇಶಿ ವ್ಯಾಪಾರದ ಪಾಲು ಕ್ರಮವಾಗಿ 1.18 ಮತ್ತು 6.26 ಲಕ್ಷ ಟನ್ನುಗಳಷ್ಟಾಗಿತ್ತು.

ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಂದರುಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯ ಜೊತೆಗೆ ಒಳನಾಡು ಜಲಸಾರಿಗೆಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಕೇಂದ್ರ ಯೋಜಿತ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳ ಅಂಗವಾಗಿ ಗಂಗಾವತಿ ಮತ್ತು ರಾಯಚೂರು ನಡುವೆ ತುಂಗಭದ್ರಾ ಎಡದಂಡೆ ಕಾಲುವೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಾಯೋಗಿಕ ಜಲಯಾನವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸದ್ಯಕ್ಕೆ ಮೂರು ದೋಣಿಗಳು ಸರಕು ಸಾಗಾಣಿಕೆ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರತವಾಗಿವೆ. ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಧನೂರಿನಲ್ಲಿಯೂ ಆಧುನಿಕ ದೋಣಿ ಸಾರಿಗೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿದೆ. ಈಗ ರಾಜ್ಯದ ವಿವಿಧ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 72 ಒಳನಾಡಿನ ಜಲಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ಸಂಚಾರ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ವಿಮಾನ ಸಾರಿಗೆ: ವಿಮಾನ ಸಾರಿಗೆ ವೆಚ್ಚದ ಬಾಬಾದರೂ ಕಾಲ ಉಳಿತಾಯದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮಹತ್ತ್ವ ಪಡೆದಿದೆ. ಈಗ ರಾಜ್ಯದ ರಾಜಧಾನಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಅಂತರದೇಶೀಯ ವಿಮಾನ ನಿಲ್ದಾಣವಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿಂದ ದೆಹಲಿ, ಕೋಲ್ಕತ, ಮುಂಬಯಿ, ಚೆನ್ನೈ, ಹೈದರಾಬಾದು, ಕೊಚ್ಚಿನ್ ಮತ್ತು ತಿರುವಾಂಕೂರು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಮುಖ ನಗರಗಳಿಗೆ ವಿಮಾನ ಸಂಚಾರ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ರಾಜ್ಯದ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲೂ ಬೆಂಗಳೂರಿನಿಂದ ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಮಂಗಳೂರು ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ನಗರಗಳಿಗೆ ವಿಮಾನ ಸಂಚಾರ ಸೌಕರ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ದೇವನಹಳ್ಳಿಯ ಬಳಿ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ವಿಮಾನ ನಿಲ್ದಾಣದ ನಿರ್ಮಾಣಕಾರ್ಯ ನಡೆದಿದೆ.

(ಕೆ.ಜಿ.)

ಸಾಲಿ ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್: 1888–1978. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟಗಾರ, ಶಿಕ್ಷಕ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತಿಗಳು. ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ರಾಮದುರ್ಗದಲ್ಲಿ. ಇವರ ಮನೆತನದ ಹಿರಿಯರೆಲ್ಲ ಶಿರಸಂಗಿ ದೇಸಾಯಿಯವರಿಗೆ ವಿದ್ಯಾಗುರುಗಳಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವರ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸಾಲಿ ಮನೆತನ ಎಂದೆ ಹೆಸರಾಯಿತು. ರಾಮಚಂದ್ರರಾಯರು ಬೆಳೆದದ್ದು ಬಡತನದಲ್ಲಿ. ಚಿಕ್ಕಂದಿನಲ್ಲಿಯೇ ತಂದೆ ತಾಯಿಗಳನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಇವರು ಸ್ವಂತ ಪರಿಶ್ರಮದಿಂದ ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಬಿಜಾಪುರಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿ, ಆಗಿನ ಮೆಟ್ರಿಕ್ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ತೇರ್ಗಡೆ ಹೊಂದಿ, ಅಂಚೆ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಸೇರಿದರು. ಭಾರತದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಗ್ರಾಮದಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತರಾದ ಇವರು, ಬಾಲ ಗಂಗಾಧರ ತಿಲಕ್‌ರ ಬಂಧನವಾದಾಗ ಅಂಚೆ ಕಛೇರಿಯ ತಮ್ಮ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ರಾಜೀನಾಮೆ ನೀಡಿ, ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದರು. ಪುಣೆ ಮತ್ತು ಮುಂಬಯಿಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಬದುಕಿನ ಹಲವು ವರ್ಷಗಳನ್ನು ಕಳೆದ ಇವರು 1923ರಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡಕ್ಕೆ ಬಂದು

ನೆಲಸಿದರು. ಅದೇ ತಾನೆ ಅಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾದ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿದ್ಯಾ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಕರಾದ ಇವರು, ಆ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿ, 1946ರಲ್ಲಿ ಆ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಕೆಲಸದಿಂದ ನಿವೃತ್ತರಾದರು.

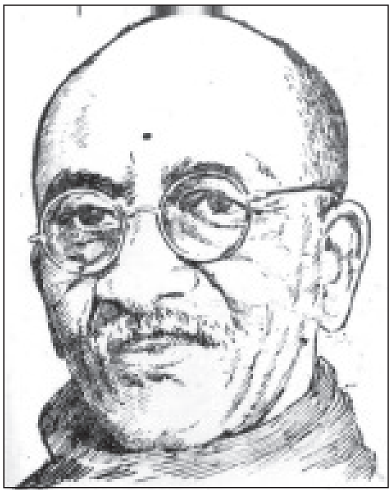

ಸಂಸ್ಕೃತ, ಕನ್ನಡ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಗಳ ಜತೆಗೆ ಪಾಲಿ, ಮರಾಠಿ, ಹಿಂದಿ ಮತ್ತು ಗುಜರಾತಿ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲೂ ಪರಿಶ್ರಮವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ಕೊಂಡಿದ್ದ ರಾಮಚಂದ್ರರಾಯರು, ಆಲೂರ ವೆಂಕಟರಾವ್, ಮುದವೀಡು ಕೃಷ್ಣರಾವ್, ರೊದ್ದ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ರಾವ್‌ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರಾಂತ ಕನ್ನಡ ಕಾರ್ಯಕರ್ತರ ಸ್ನೇಹ ಸಹವಾಸಗಳಿಂದ ಸ್ಫೂರ್ತಿಗೊಂಡು ಮಾಡಿರುವ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೇವೆ ಗಮನಾರ್ಹವಾದುದು. ಕಥೆ ಕವನ ಸಂಗ್ರಹಗಳು. ಈ ಸಂಕಲನಗಳಲ್ಲಿರುವ ಕೊಡಗು, ಬೇಸಗೆ, ಬಿರುಗಾಳಿ, ಕಾರ್ಮೋಡ, ಇಂಚರ ಮುಂತಾದ ಕವನಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರೇಮವನ್ನು, ದೇಶಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಅಭಿಸಾರಿಕೆ ಎಂಬುದು ಇವರು ರಚಿಸಿರುವ ಒಂದು ನೀಳ್ಗವನ; ಬೌದ್ಧ ಗುರು ಉಪಗುಪ್ತನನ್ನು ಕುರಿತ ಕಥೆಯೊಂದನ್ನು ಆಧರಿಸಿಕೊಂಡು, ರವೀಂದ್ರರ ಇದೇ ಹೆಸರಿನ ಕವನದಿಂದ ಸ್ಫೂರ್ತಿ ಹೊಂದಿ ಬರೆದದ್ದು. ಇವರ ಇನ್ನೊಂದು ನೀಳ್ಗವನ ತಿಲಾಂಜಲಿ ಒಂದು ಶೋಕಗೀತೆ; ಆಕಸ್ಮಿಕವಾಗಿ ಅಗಲಿದ ಪುತ್ರನನ್ನು ನೆನೆದು ಬರೆದದ್ದು. ಯದುಪತಿ (1961) ಇವರ ಒಂದು ಕಾದಂಬರಿ. ಬಡ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯೊಬ್ಬನ ಬಾಳಿನ ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಈ ಕಾದಂಬರಿ, ರಾಮಚಂದ್ರರಾಯರ ಸರಳ, ನೇರ ಗದ್ಯಶೈಲಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ. ಜಯ ಗುರುದೇವ ಎಂಬುದು ಇವರ ಇನ್ನೊಂದು ಕಾದಂಬರಿ. ಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿ ಸಿಪಾಯಪ್ಪ, ಐದು ಜನ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಎಂಬ ಎರಡು ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸುಕನ್ಯ ಎಂಬುದು ಇವರು ಬರೆದಿರುವ ಒಂದು ನಾಟಕ. ಪಾಲಿ ಭಾಷೆಯಿಂದ ಬುದ್ಧನ ಕೆಲವು ಉಪದೇಶ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಿಸಿ ಬುದ್ಧ ಜಾತಕಗಳು (1948) ಎಂಬ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ವಿನೋಬಾರವರ ಸ್ಥಿತಪ್ರಜ್ಞ ದರ್ಶನವನ್ನು ಮತ್ತು ಕಾಕಾ ಕಾಲೇಲಕರರ ಜೀವನಲೀಲೆಯನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ತಂದಿದ್ದಾರೆ. ಸುದಾಮಚರಿತ್ರಂ, ಗದ್ಯರಾಮಾಯಣಂ– ಇವು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಇವರು ಬರೆದಿರುವ ಕೆಲವು ಕೃತಿಗಳು.

ಸಾಲಿ ರಾಮಚಂದ್ರರಾಯರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮನ್ನಿಸಿ ಇವರ ಎಂಬತ್ತು ಮತ್ತು ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಹುಟ್ಟುಹಬ್ಬಗಳನ್ನು ಸಾರ್ವಜನಿಕವಾಗಿ ಆಚರಿಸಲಾಯಿತು. ರಾಜ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ 1968ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿತು. ಇವರು ತಮ್ಮ ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ, ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. **(ಪಿ.ಎಂ.ಎಚ್.)**

ಸಾಲಿಗ್ರಾಮ: ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಕೃಷ್ಣರಾಜನಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ; ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ಕಸಬೆಯ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ 26 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 11,780.

ಇದು ವೈಷ್ಣವರ ಪವಿತ್ರ ಸ್ಥಳ. ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರು ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಕೆಲಕಾಲ ನೆಲಸಿದ್ದರೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಇವರ ಪಾದವೆನ್ನಲಾದ ಕಲ್ಲಿನ ಶಿಲ್ಪ ಇಲ್ಲಿಯ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ಕೆಲವು ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ನರಸಿಂಹಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ ಮುಖ್ಯವಾದುದು. ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಶಾಸನವಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಅಂಚೆ ಕಚೇರಿ, ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರ, ಜೂನಿಯರ್ ಕಾಲೇಜು ಇವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ಶನಿವಾರ ಸಂತೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲೊಂದು ಪುರಸಭೆ ಇದೆ.

ಗಂಗರ, ಹೊಯ್ಸಳರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಾಮ ಉಚ್ಛ್ರಾಯ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿತ್ತು. ಕಾವೇರಿ ನದಿಯಿಂದ ತೋಡಿರುವ ಸಾಲಿಗ್ರಾಮ ಕಾಲುವೆ ಈ ಗ್ರಾಮದ ಮೂಲಕ ಹಾದುಹೋಗುತ್ತದೆ. **(ಎಚ್.ಪಿ.ಕೆ.)**

ಸಾಲು ಮರದ ತಿಮ್ಮಕ್ಕ: ಹುಟ್ಟಿದ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಸಾಲುಮರ ನೆಟ್ಟು ಬೆಳೆಸಿ, ಕನ್ನಡ ಜನಪದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಪರಿಸರ ಪ್ರೀತಿಗೆ ಹೆಸರಾದ ವೃಕ್ಷಪ್ರೇಮಿ. ಸಾಲುಮರದ ತಿಮ್ಮಕ್ಕ ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಮಾಗಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಹುಲಿಕಲ್ಲು ಎಂಬ ಪುಟ್ಟ ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ. ಕಿರಿಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮದುವೆಯಾಯಿತು. ಗಂಡನ ಹೆಸರು ಚಿಕ್ಕಯ್ಯ. ಮಕ್ಕಳು ಬೇಕೆಂಬ ಬಯಕೆ ಬಯಕೆಯಾಗಿಯೇ ಉಳಿಯಿತು. ಮರ ನೆಡುವುದು ಪುಣ್ಯದ ಕೆಲಸವೆಂದು ದಂಪತಿಗಳು ಯೋಚಿಸಿದರು. ಆಗಲಾದರೂ ತಮಗೆ ಮಕ್ಕಳಾಗಬಹುದೆಂದು ಆಸೆಪಟ್ಟರು. ಹುಟ್ಟಿದ ಊರ ರಸ್ತೆಯ ಎರಡೂ ಬದಿಗೆ ಹತ್ತಾರು ಮರಗಳನ್ನು ನೆಟ್ಟು ನೀರುಣಿಸಿ ಬೆಳೆಸತೊಡಗಿದರು. ಮರಗಳು ಬೆಳೆದಂತೆ ಮಕ್ಕಳಿಲ್ಲವೆಂಬ ಚಿಂತೆ ದೂರವಾಯಿತು; ಹೀಗೆ ಗಿಡಮರ ನೆಡುವ ಕಾಯಕ ಮುಂದುವರಿಯಿತು. ಅವುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯೂ ವರ್ಷದಿಂದ ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚುತ್ತಾ ಹೋಯಿತು. ನಲವತ್ತು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ತಿಮ್ಮಕ್ಕ ನೆಟ್ಟು ಬೆಳೆಸಿದ ಮರಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಇನ್ನೂರ ಎಂಬತ್ತನ್ನು ಮುಟ್ಟಿತು. ಸಾಲುಮರಗಳು ಹುಲಿಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಕುದೂರವರೆಗೆ ವಿಸ್ತರಿಸಿದವು. ಇದೊಂದು ಏಕವ್ಯಕ್ತಿಯ ಅದ್ವಿತೀಯ ಸಾಧನೆ.

ಗ್ರಾಮೀಣ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ತಿಮ್ಮಕ್ಕ ಈಗ ಒಬ್ಬ ಆದರ್ಶ ಮಹಿಳೆ. ಜನಪದರು ಇವರ ಕೆಲಸವನ್ನು ಕೊಂಡಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮಾಧ್ಯಮಗಳು ತಿಮ್ಮಕ್ಕನವರನ್ನೂ ಇವರ ಕೆಲಸವನ್ನೂ ಮೆಚ್ಚಿ ಹಾಡಿ ಹೊಗಳಿ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಿವೆ. ಎಲೆ ಮರೆಯ ಕಾಯೊಂದು ಸಾರ್ಥಕತೆಯ ಸಾಧನೆಗೈದುದಕ್ಕೆ ಫಲಶ್ರುತಿ ಎಂಬಂತೆ ಅನೇಕ ಗೌರವ, ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳಿಗೆ, ಸನ್ಮಾನಗಳಿಗೆ ಇವರು ಭಾಜನರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಸರ್ಕಾರ 'ಉತ್ತಮ ನಾಗರಿಕ' ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ. ಒಂದು ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿ ಬಹುಮಾನ ನೀಡಿದೆ. ಸುಮಾರು ಎಪ್ಪತ್ತೈದು ವಯಸ್ಸಿನ ತಿಮ್ಮಕ್ಕನವರು ಈಗ ತಮಗೆ ದೊರೆತ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಗೌರವದ ಹಣದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಹುಟ್ಟೂರಲ್ಲಿ ಗಂಡನ ನೆನಪಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಆಸ್ಪತ್ರೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವ ಕಾರ್ಯ ಕೈಗೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಕಾರ್ಯ ಪ್ರಗತಿಯಲ್ಲಿದೆ. *

ಸಾಲೆತೊರೆ, ಬಿ.ಎ.: 1900–63. ಕನ್ನಡನಾಡಿನ ಹೆಸರಾಂತ ಇತಿಹಾಸ ವಿದ್ವಾಂಸರು. ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಭಾರತದ ವಿವಿಧ ಪ್ರಾಂತಗಳಲ್ಲೂ ಮತ್ತು ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಪ್ರಾಚೀನ ಐತಿಹಾಸಿಕ ದಾಖಲೆಗಳ

ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲೂ ಅಮೋಘವಾದ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಭಾಸ್ಕರ ಆನಂದ ಸಾಲೆತೊರೆ ಎಂಬುದು ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪುತ್ತೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸಾಲೆತೊರೆ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 1900 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 11ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಫಾದರ್ ಹೆರಾಸರ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಮುಗಿಸಿದ ಅನಂತರ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ರಾಜಕೀಯ ಜೀವನ ಎಂಬ ಪ್ರೌಢ ಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ಲಂಡನ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿಸಿ 1931ರಲ್ಲಿ ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಇವರಿಗೆ ಕನ್ನಡವಲ್ಲದೆ ಸಂಸ್ಕೃತ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಮತ್ತು ಜರ್ಮನ್ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಪಾರ ಪಾಂಡಿತ್ಯವಿತ್ತು. 1936ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಪುಣೆಯ ಸರ್ ಪರಶುರಾಮಭಾವು ಕಾಲೇಜಿನ ಇತಿಹಾಸ ವಿಭಾಗದ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾದರು. ಅನಂತರ ಅಲಹಾಬಾದ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲೂ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕ ವೃತ್ತಿ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಇವರ ವಿದ್ವತ್ತನ್ನು ಗಮನಿಸಿದ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಇವರನ್ನು ಐತಿಹಾಸಿಕ ದಾಖಲೆಗಳ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದ ನಿರ್ದೇಶಕರನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿತು. ಕಡೆಯವರೆಗೆ ಆ ಹುದ್ದೆಯನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿ ನಿವೃತ್ತಿಹೊಂದಿದರು. ಅನಂತರ ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಭಾರತೀಯ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ವಿಭಾಗದ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿಯೂ ಕನ್ನಡ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆಯ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿಯೂ ಕೆಲಸ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು.

ಇವರು ಪ್ರಥಮ ದರ್ಜೆಯ ಸಂಶೋಧಕರು, ಇತಿಹಾಸಜ್ಞರು. ಅನೇಕ ವಿದ್ವತ್ಪೂರ್ಣ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸೋಷಿಯಲ್ ಅಂಡ್ ಪೊಲಿಟಿಕಲ್ ಲೈಫ್ ಅಂಡರ್ ವಿಜಯನಗರ ಎಂಪೈರ್, ಏನ್ಸಿಯಂಟ್ ಕರ್ನಾಟಕ, ಸಂಪುಟ 1–ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ದಿ ತುಳುವ, ಇಂಡಿಯಾಸ್ ಡಿಪ್ಲೊಮ್ಯಾಟಿಕ್ ರಿಲೇಷನ್ಸ್ ವಿತ್ ದಿ ವೆಸ್ಟ್, ಏನ್ಸಿಯಂಟ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಪೊಲಿಟಿಕಲ್ ಥಾಟ್ ಅಂಡ್ ಇನ್‍ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಷನ್ಸ್, ಮಿಡೀವಲ್ ಜೈನಿಸಮ್, ವೈಲ್ಡ್ ಟ್ರೈಬ್ಸ್ ಇನ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಹಿಸ್ಟರಿ, ದಿ ಮರಾಠ ಡೊಮಿನಿಯನ್ ಇನ್ ಕರ್ನಾಟಕ ಮುಂತಾದ ಗ್ರಂಥಗಳು ಇಂಗ್ಲಿಷ್‍ನಲ್ಲಿವೆ. ವರ್ಟ ಡೆರ್ ಉಸ್ಟಿಷೆನ್ ಲೆ ಹ್ರೆನ್ ಫುರ್ ಡೈ ಲೂಸಂಗ್ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥ ಜರ್ಮನ್ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಚರಿತ್ರೆಯ ಒಂದನೆಯ ಸಂಪುಟವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೆಸರಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಇತಿಹಾಸ, ಕಲೆ, ಸಾಹಿತ್ಯ ಕುರಿತು ಅನೇಕ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸಾಲೆತೊರೆಯವರು ಹಂಪೆಯಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ 6ನೆಯ ಶತಮಾನದ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ನಡೆದ ಮಹೋತ್ಸವದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರು (1936). 1957ರಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಇತಿಹಾಸ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆ ವಹಿಸಿದ್ದರು. ಇವರು 1963 ಡಿಸೆಂಬರ್ 18ರಂದು ನಿಧನಹೊಂದಿದರು. **(ಆರ್.ಟಿ.ಎಸ್.;ಬಿ.ಕೆ.ಜಿ.)**

ಸಾಲೊಟಗಿ: ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆ ಇಂಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ; ಇತಿಹಾಸಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥಳ. ಇಂಡಿಯಿಂದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 8 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 10,664.

ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಿವಯೋಗೀಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಬಿದರೆಯ ದೊರೆಗಳು ಇದನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ಅನೇಕ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆಂದು ಸ್ಥಳೀಯ ಹೇಳಿಕೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ವರ್ಷ ಮಾರ್ಚ್–ಏಪ್ರಿಲ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

10–12ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಾಮ ಪಾವಿಟ್ಟಗೆ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಒಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿನ ವಿದ್ಯಾಶಾಲೆ ಅದರಿಂದೀಚೆಗೂ ಪ್ರವರ್ಧಮಾನಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಗ್ರಾಮಶಾಲಾ ಪಾವಿಟ್ಟಗೆ ಎಂಬ ಹೆಸರು ತಳೆದಿರಬೇಕು; ಅದೇ ಕಾಲಕ್ರಮೇಣ ಸಾಲೊಟಗಿ ಎಂದಾಗಿದೆ ಎಂಬುದು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಮೂಲತಃ ಸಾಲೊಟಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಒಂದು ಸ್ತಂಭದ ಮೇಲೆ ಕೆತ್ತಿರುವ 3 ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಇಲ್ಲಿನ ವಿದ್ಯಾಶಾಲೆಯ ವಿವರಗಳು ದೊರಕುತ್ತವೆ. 945ರಲ್ಲಿ ಬರೆಯಲಾದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪದ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಮೊದಲನೆಯ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ 3ನೆಯ ಕೃಷ್ಣನ ಪ್ರಧಾನಮಂತ್ರಿಯೂ ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಿಯೂ ಸ್ವಯಂ ಪಂಡಿತನೂ ಆಗಿದ್ದ ನಾರಾಯಣನೆಂಬಾತ ಪಾವಿಟ್ಟಗೆ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಶಾಲೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ, ಅಲ್ಲಿ ತ್ರಿಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದ ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ಈ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಹಲವಾರು ದೇಶಗಳಿಂದ ಬಂದವರು (ಅತ್ರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಃ ಸಂತಿ ನಾನಾ ಜನಪದೋದ್ಭವಾಃ).

ಪಾವಿಟ್ಟಗೆಯ ಗ್ರಾಮಪತಿಯಾಗಿದ್ದ ಚಕ್ರಾಯುಧಭಟ್ಟ ಈ ವಿದ್ಯಾಶಾಲೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗಾಗಿ $27^1/_2$ ನಿವೇಶನಗಳನ್ನೂ ದೀಪಗಳ ಖರ್ಚಿಗಾಗಿ 12 ನಿವರ್ತನ ಭೂಮಿಯನ್ನೂ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಭೋಜನ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗಾಗಿ 500 ನಿವರ್ತನ ಭೂಮಿಯನ್ನೂ ಅಲ್ಲಿನ ಅಧ್ಯಾಪಕರೊಬ್ಬರಿಗೆ 50 ನಿವರ್ತನ ಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಒಂದು ವಾಸಸ್ಥಾನವನ್ನೂ ಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟಿದ್ದ. ಅಲ್ಲದೆ ಗ್ರಾಮಸ್ಥರು ವಿವಾಹದ ಸಮಯಗಳಲ್ಲಿ 5 ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನೂ (ಸು–ದ್ರವ್ಯಾಣಿ ಪಂಚ ಪುಷ್ಪಾಣಿ), ಉಪನಯನದ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಅದರ ಅರ್ಧದಷ್ಟನ್ನೂ ಮತ್ತು ಚೂಡಾಕರ್ಮದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅದರ ಅರ್ಧದಷ್ಟನ್ನೂ ಶಾಲಾ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಸಂಘಕ್ಕೆ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಅಲ್ಲದೆ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಭೋಜನವೇರ್ಪಟ್ಟಾಗಲೆಲ್ಲ ಶಾಲೆಯ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರುಗಳನ್ನೂ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳನ್ನೂ ಯಥಾಶಕ್ತಿ ಆಹ್ವಾನಿಸಬೇಕೆಂಬ ನಿರ್ಧಾರವೂ ಆಗಿತ್ತು.

ಸು.11ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿರಬಹುದಾದ ಒಂದು ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ಸಾಲೊಟಗಿಯ ಶಾಲೆಯ ಕಟ್ಟಡ ಬಿದ್ದು ಹೋದಾಗ ಕುಂಚಿಗ ಎಂಬಾತ ಅದನ್ನು ಮತ್ತೆ ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಅಲ್ಲಿನ ಹಲವಾರು ಕಂಬಗಳನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸುವಾಗ, ಕುಂಚಿಗ ತಾನೇ ಒಂದೆರಡನ್ನು ಧರ್ಮವನ್ನೇ ಎತ್ತಿ ನಿಲ್ಲಿಸುತ್ತಿರುವಂತೆ, ನಿಲ್ಲಿಸಿದನಂತೆ; ಹಾಗೆ ನಿಲ್ಲಿಸಿದ ಸ್ತಂಭವೇ ಅವನ ಕೀರ್ತಿಸ್ತಂಭವಾದಂತಾಯಿತು ಎಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಸು. 11–12ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನ ಕನ್ನಡ ಗದ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದು, ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರ ಗೋವಣರಸ ಈ ಶಾಲೆಗೆ ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟ ಭೂಮಿ–ದತ್ತಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸುತ್ತದೆ. **(ಎಸ್.ಜಿ.)**

ಸಾಲ್ವಡಗಿ: ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆ ಮುದ್ದೇಬಿಹಾಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ತಾಳೀಕೋಟೆಯಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ 11 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಸಣ್ಣಹಳ್ಳಿ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 3,133.

ಇಲ್ಲಿನ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ನೆಲೆಗಳು ಬಹು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಈ ಹಳ್ಳಿಯ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿಗೆ ಸು. $2^1/_2$ ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯ ಹಳೆಯ ಶಿಲಾಯುಗದ ಹಾಗೂ ಅಂತ್ಯ ಹಳೆಯ ಶಿಲಾಯುಗದ್ದು ಎನ್ನಬಹುದಾದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳ ಕಲ್ಲಿನ ಚಕ್ಕೆ ಆಯುಧಗಳು, ಅವುಗಳ ತಯಾರಿಕೆಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕಲ್ಲಿನ ಗಟ್ಟಿಗಳು ಮತ್ತು ಅವುಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಬಿದ್ದ ಪುಡಿಚಕ್ಕೆಗಳು ಹೇರಳವಾಗಿ ಬಿದ್ದಿವೆ. ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ, ಆ ಸ್ಥಳ ಅಂಥ ಕಲ್ಲಿನ ಉಪಕರಣಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಕಾರ್ಯಾಗಾರವೆನ್ನಬಹುದು. ಮಧ್ಯ ಶಿಲಾಯುಗ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಕಲ್ಲಿನ ಉಪಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಹೆರೆಯಲು ಉಪಯೋಗವಾಗುವಂಥ ವಿವಿಧಾಕಾರಗಳ ಚಕ್ಕೆಗಳು, ತೂತು ಮಾಡುವಂಥ ಮೊನೆಗಳು ಇವೆ. ಅತ್ಯಂತ ಹಳೆಯ ಶಿಲಾಯುಗದ ಉಪಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನವು ನೀಳವಾದ ಎರಡು ಬದಿಗಳಲ್ಲಿನ ಹರಿತವಾದ ಬಾಯಿಯುಳ್ಳ ಚಕ್ಕೆಗಳು. ಇವುಗಳೆಲ್ಲ ಚರ್ಟ್ ಹಾಗೂ ಜಾಸ್ಪೆರ್ ಕಲ್ಲುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದವುಗಳು.

ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಾಚೀನ ನಿವೇಶನ ಈ ಹಳ್ಳಿಯ ಆಗ್ನೇಯ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಕೆಲವೇ ಮೀಟರುಗಳ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಇದು ಶಿಲಾ–ತಾಮ್ರಯುಗದ ಹಂತದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ನೂತನ ಶಿಲಾಯುಗ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಜನರ ನೆಲೆ. ಹರಪ್ಪ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ನೀಳವಾದ ಉದ್ದ ಚಕ್ಕೆಗಳನ್ನು ಹೋಲುವಂಥ ಕಲ್ಲಿನ ಚಕ್ಕೆಗಳು, ಪಟ್ಟಿಕಟ್ಟೆಯ ಗಟ್ಟಿಗಳು, ಉಜ್ಜಿ ನಯಮಾಡಿದ ಮೈಯುಳ್ಳ ಕಲ್ಲಿನ ಕೊಡಲಿಗಳು, ಬೂದು ಹಾಗೂ ನಸುಗೆಂಪು ಬಣ್ಣಗಳ ವಿಧವಿಧವಾದ ಹರವಿ, ಕೊಡ, ಬಟ್ಟಲು, ತಟ್ಟೆ ಮುಚ್ಚಳ ಮುಂತಾದ ಮಣ್ಣಿನ ಪಾತ್ರೆಗಳ ಅವಶೇಷಗಳು, ಸುಣ್ಣ ಹಿಡಿದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಎಲುಬುಗಳು ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಅವಶೇಷಗಳು ವಿಪುಲವಾಗಿವೆ. **(ಎ.ಎಸ್.)**

ಸಾವನದುರ್ಗ: ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಾಗಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕಸಬೆಯಿಂದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 11 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥಳ ಹಾಗೂ ಬೆಟ್ಟ. ಈ ಬೆಟ್ಟಕ್ಕೆ ಮಾಗಡಿಬೆಟ್ಟವೆಂದೂ ಕೃಷ್ಣರಾಜಗಿರಿ ಎಂದೂ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ. ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥಳವಾಗಿದ್ದು ಆಗ ಇದನ್ನು ಸಾಮಂತನದುರ್ಗವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. 1150ರ ವೇಳೆಗೆ ಸಾವನದುರ್ಗಕ್ಕೆ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಒಂದು ನಗರವಿದ್ದುದರ ಬಗೆಗೆ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ. ಅಚ್ಯುತದೇವರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (1543) ಸಾಮಂತರಾಯನೆಂಬ ಸಾಮಂತ ಮಾಗಡಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದು ಅವನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಈ ದುರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಾಮಂತರಾಯನ ದುರ್ಗವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಬೆಟ್ಟದ ತಪ್ಪಲಿನಲ್ಲಿ ವೀರಭದ್ರ ಮತ್ತು ನರಸಿಂಹಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯ ದ್ರಾವಿಡ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ವಿಶಾಲವಾದ ಕಟ್ಟಡವಾಗಿದ್ದು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ನರಸಿಂಹಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದು. ಇದರಲ್ಲಿರುವ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಒಂದು ಬಂಡೆಗಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದ್ದು ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರವಾಗಿದೆ. ಸಾವನದುರ್ಗದ ಬಳಿ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಸಮಾಧಿಗಳು ಇವೆ. **(ಎಸ್.ಕೆ.ಒ.)**

ಸಾವಿತ್ರಮ್ಮ, ಎಚ್.ವಿ.: 1913–1996. ಕನ್ನಡ ನವೋದಯ, ಪ್ರಗತಿಶೀಲ ಚಳವಳಿಗಳ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬರೆಯಲಾರಂಭಿಸಿದ ಹಿರಿಯ ಲೇಖಕಿ. ಇವರ ತಂದೆ ಎಂ.ರಾಮರಾವ್, ತಾಯಿ ಎಂ.ಆರ್.ಮೀನಾಕ್ಷಮ್ಮ. ಇವರ ತಾತ ಎಚ್.ವಿ.ನಂಜುಂಡಯ್ಯನವರು; ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಸಂಸ್ಥಾಪಕ ಅಧ್ಯಕ್ಷರೂ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಪ್ರಥಮ ಕುಲಪತಿಗಳೂ ಆಗಿದ್ದವರು. 1931ರಲ್ಲಿ ಸಾವಿತ್ರಮ್ಮ ಅವರು ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದಿಂದ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿಯನ್ನು ಮೂರು ಚಿನ್ನದ ಪದಕಗಳು ಹಾಗೂ ಎರಡು ಬಹುಮಾನಗಳೊಂದಿಗೆ ಪಡೆದರು. ಇಂಗ್ಲಿಷ್, ಹಿಂದಿ ಭಾಷೆಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬಲ್ಲವರಾಗಿದ್ದರು. ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಅಭಿಜಾತ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಆಸಕ್ತಿ ಹೊಂದಿದ್ದ ಇವರಿಗೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ಮೂಡಿದ್ದು ಕಾಲೇಜಿನ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ, ಗುರುಗಳಾಗಿದ್ದ ತೀ.ನಂ.ಶ್ರೀ. ಅವರ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ. ಬಿಡುವಿನ ವೇಳೆಯ ಬೇಸರ ಕಳೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ ಇವರು ಆ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಕಥೆಗಾರ, ಕಥಾಂಜಲಿ ಮೊದಲಾದ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಬರೆದ ಸಣ್ಣಕಥೆಗಳು ಕಥಾಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಬಹುಮಾನ ಗಳಿಸಿದವು. ಇದರಿಂದ ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯ ರಚನೆಗೆ ಒಂದು ಉತ್ತಮ ಉತ್ತೇಜನ ಒದಗಿದಂತಾಯಿತು. ಇವರು ಹಲವಾರು ಕತೆ, ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನು ಬರೆದಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿಯೂ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅನುವಾದ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಗಣನೀಯ ಕೃಷಿ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರ ಮೊದಲ ಕಥಾಸಂಕಲನ ನಿರಾಶ್ರಿತೆ (1949). ಮರುಮದುವೆ (1954), ಸರಿದ ಬೆರಳು, ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಮತ್ತು ಪ್ರತೀಕ್ಷೆ (1980) ಮೊದಲಾದವು ಇವರ ಇತರ ಕಥಾಸಂಕಲನಗಳು. ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಆಧರಿಸಿ ಬರೆದ ಸೀತೆ–ರಾಮ–ರಾವಣ (1980), ವಿಮುಕ್ತೆ (1990) – ಇವು ಇವರ ಕಾದಂಬರಿಗಳು. ಈ ಕಾದಂಬರಿಗಳು ಸ್ತ್ರೀವಾದಿ ನೆಲೆಯಿಂದ ಹೊಸ ಅರ್ಥಕಲ್ಪನೆಯನ್ನು ನೀಡುವ ಪ್ರಯತ್ನಗಳಾಗಿ ಮೂಡಿಬಂದಿವೆ. ಎಚ್.ವಿ.ನಂಜುಂಡಯ್ಯ ಜೀವನ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಯ ಎಂಬ ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನೂ ಅಜ್ಜಿಯ ಕಥೆ ಎಂಬ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿ ಎರಡು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಕಥೆಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯೋತ್ತರ ಭಾರತದ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಗಳು, ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಸಂಗ್ರಾಮ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ವಾತಾವರಣ, ನವಸಾಕ್ಷರತೆ, ಹೊಸ ಸರ್ಕಾರಗಳ ಸಾಮಾಜಿಕ ಪ್ರಭಾವ ಇವರ ಕಥೆಗಳ ಪ್ರಮುಖ ಕಾಳಜಿ. ಇವರ ಕಥೆಗಳ ವಸ್ತು ವೈವಿಧ್ಯಪೂರ್ಣ ಹಾಗೂ ವಿಭಿನ್ನನೆಲೆಯವು : ವಿವಾಹದ ಚೌಕಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಉಸಿರುಗಟ್ಟಿ ಬದುಕಿನ ನಿರ್ವಹಣೆಯಲ್ಲಿ ಒದ್ದಾಡಿ ಸೋಲುವ, ವಿವಾಹದ ಪರಿಧಿಯಿಂದಾಚೆ ನಿಂತರೂ ಪ್ರೇಮದ ಸೆಲೆಯನ್ನು ಬತ್ತಿಸಿಕೊಳ್ಳದ, ವೃದ್ಧಾಪ್ಯದ ಅಸಹಾಯಕತೆಯಲ್ಲಿ ತೊಳಲಾಡುವ, ವೈಧವ್ಯದ ಪಟ್ಟಿ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡ, ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಅಧೀರತೆಗೊಳಗಾಗಿರುವ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳ ಬದುಕಿನ ಚಿತ್ರಣಗಳಿವೆ.

ರವೀಂದ್ರನಾಥ ಠಾಕೂರರ ಗೋರಾ, ಘರೇಬಾಹಿರೇ, ನೌಕಾಡೂಬೀ, ಚಿನ್ನದ ದೋಣಿ; ಭವಾನಿಭಟ್ಟಾಚಾರ್ಯರ ಹಸಿವೋಹಸಿವು; ಎಫ್.ಡಬ್ಲ್ಯು.ಬೀನ್ ಅವರ ಸ್ಮರಭಸ್ಮ, ಶಶಿಕಲಾನೀಲನೇತ್ರೆ, ಮಹಾದೇವ ಜಟಾಜೂಟದಲ್ಲಿ; ಲೂಯಿಸ್ ಫಿಷರನ ಮಹಾತ್ಮಾಗಾಂಧಿ: ಜಗತ್ತಿಗೆ ಅವರ ಸಂದೇಶ – ಇವೇ ಮೊದಲಾದವು ಇವರ ಅನುವಾದ ಕೃತಿಗಳು. ಚರಿತ್ರೆ ಮತ್ತು ಸಂಶೋಧನೆ ಇವರ ಆಸಕ್ತಿಯ ಮತ್ತೆರಡು ಕ್ಷೇತ್ರಗಳು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಸ್ಟೇನ್ ಲ್ವೇ ಲೇನ್‌ಪೂಲ್ ಅವರ ಮಿಡೀವಲ್ ಇಂಡಿಯ ಕೃತಿಯನ್ನು ಮಧ್ಯಯುಗ ಭಾರತದ ಚರಿತ್ರೆ ಎಂದು ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ರಷ್ಯದ ಮಹಾನ್ ಲೇಖಕ ಚೆಕಾವ್ ಇವರ ಅತ್ಯಂತ ಮೆಚ್ಚುಗೆಯ ಲೇಖಕ. ಇವನ 13 ಸಣ್ಣಕಥೆಗಳನ್ನು ಮದುವಣಗಿತ್ತಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ; ಮೂರು ಕಿರುಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನೂ ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಅನುವಾದ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇವರು ಕನ್ನಡಿಗರಿಗೆ ಹೇಳಬೇಕೆಂದಿರುವ ಸಂದೇಶ ಹಾಗೂ ವೈಚಾರಿಕ ಚಿಂತನೆಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ನಿರೂಪಣೆಗೊಂಡಿವೆ.

ಇವರ ಅನ್ಯಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಶಿಸ್ತುಗಳ ಬಗೆಗಿನ ತೀವ್ರ ಆಸಕ್ತಿ, ಹೆಣ್ಣಿನ ಬದುಕಿನ ವೈಶಾಲ್ಯತೆಗೆ ದೇಶದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಹಾಗೂ ರಾಜಕೀಯ ಚರಿತ್ರೆಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆಯ ಅನಿವಾರ್ಯವನ್ನು ಒತ್ತಿ ಹೇಳುವ ಇವರ ವೈಚಾರಿಕ ನಿಲುವು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಪೂರ್ಣವಾಗಿವೆ. ಪಾರಂಪರಿಕ ಹುಸಿಮೌಲ್ಯಗಳನ್ನು ಯಾವುದೇ ಮುಲಾಜಿಲ್ಲದೆ ಬಯಲು ಮಾಡುವ ಸಾಹಸ, ಮಹಿಳಾಪರ ಧೋರಣೆಗಳು, ಸಮಕಾಲೀನ ಲೇಖಕಿಯರಿಗಿಂತ ಮುಂದುವರೆದ ಆಲೋಚ

ನೆಯ ವೈಚಾರಿಕತೆ ಇಂತಹ ನಿತ್ಯನೂತನವಾದ ಜೀವನಮೌಲ್ಯಗಳು ಇವರ ಕೃತಿಗಳ ವಿಶಿಷ್ಟತೆಗೆ ಕಾರಣಗಳಾಗಿವೆ.

ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೇವೆಗೆ ಸಂದಿರುವ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳಿವು: ಸೋವಿಯತ್ ಲ್ಯಾಂಡ್ ನೆಹರು ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1965), ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1975), ದೇಜಗೌ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನದ ದತ್ತಿನಿಧಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ಲೇಖಕಿಯರ ಸಂಘದ ಮೊದಲ ಅನುಪಮಾ ಪ್ರಶಸ್ತಿ. ಇವರು 1996 ಡಿಸೆಂಬರ್ 27ರಂದು ನಿಧನಹೊಂದಿದರು. **(ಕೆ.ಆರ್.ಎಸ್.ಆರ್.)**

ಸಾಳುವರು, ಗೇರುಸೊಪ್ಪೆಯ: 13ನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದ 16ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯವರೆಗೆ ಉತ್ತರಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗೇರುಸೊಪ್ಪೆಯಿಂದ ಆಳಿದ ಜೈನ ರಾಜವಂಶ. ಈ ಮನೆತನದವರು ಸೋಮವಂಶದ ಕಾಶ್ಯಪಗೋತ್ರದವರು. ಈ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರವು ಸೋದರಳಿಯನಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತಿದ್ದು, ಆ ಸೋದರಳಿಯನಿಗೇ ರಾಜ ತನ್ನ ಮಗಳನ್ನು ಮದುವೆ ಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತಿದ್ದ. ನಾರಣಾಂಕ, ನಾಗಣಾಂಕ ಮುಂತಾದ ಈ ವಂಶದ ರಾಜರು 13ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಮಾಂಡಲಿಕರಾಗಿದ್ದಿರಬಹುದು. ಮುಂದೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹೊನ್ನ (ಸು. 1333–47), ಕಾಮ (ಸು. 1347–62), ಮಂಗರಸ (ಸು. 1362–77) ರಾಜ್ಯವಾಳಿದರು. ಅನಂತರ ಹೈವ ಸು. 1377ರಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದು 1392ರವರೆಗೆ ಆಳಿದ. ಹೊನ್ನಾವರದ ಬಸವ ಕದಂಬ ಎಂಬವ ಇವನ ಮಾಂಡಳಿಕನಾಗಿದ್ದ. 1390ರ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಮಂಗಪ್ಪ ದಣ್ಣಾಯಕ ಹೈವನ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಬಂದಿದ್ದ. ಹೈವನ ಅನಂತರ ಮಂಗ II (1392–1401), ಕೇಶವ (1401–20) ರಾಜ್ಯವಾಳಿದರು. ಕೇಶವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಾದ ನಾಗಣ್ಣ ಒಡೆಯ ಮತ್ತು ಭಾನಪ್ಪ ಒಡೆಯರು ಅವನ ವಿರುದ್ಧ ಯುದ್ಧ ಹೂಡಿದರು. ಕೇಶವ ಹಾಡುವಳ್ಳಿಯ ಸಂಗಿರಾಯನೊಡನೆಯೂ ಸೆಣಸಿದ. ಕೇಶವನ ಸೋದರಳಿಯ ಸಂಗಮ ಅಥವಾ ಸಂಗಿರಾಯ (1420–38), ಅನಂತರ ಈತನ ಸೋದರಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯ ಮಗ ಭೈರವ I (1438–62) ಇವರು ಮುಂದಿನ ದೊರೆಗಳು. ಭೈರವ ಸಹ ವಿಜಯನಗರದ ವಿರುದ್ಧ ಬಂಡಾಯ ಹೂಡಿದ್ದ. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯುವರಾಜನಾಗಿದ್ದ ಇವನ ಸೋದರ ಭೈರವ II ಗೇರುಸೊಪ್ಪೆಯಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ (1462). ಇದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂಗಿರಾಯನ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಸೋದರಿ ಶಂಕರದೇವಿಯ ಮಗ ಮಲ್ಲಿರಾಯ (ಜಿನದಾಸ ಸಾಳ್ವಮಲ್ಲ, 1462–80) ಹೊನ್ನಾವರದಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ. 1471ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಯುದ್ಧ ನಡೆದು, ಹಾಡುವಳ್ಳಿಯ ಇದಂಗರಸನ ಸಹಾಯ ಪಡೆದಿದ್ದ ಮಲ್ಲಿರಾಯ ಜಯಗಳಿಸಿದ. ಅದೇ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಭೈರವ ತೀರಿಕೊಂಡಾಗ ಗೇರುಸೊಪ್ಪೆಯನ್ನೂ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಇವನ ಸೋದರಿ ಮಲ್ಲಿದೇವಿಯ ಮಗ ದೇವರಾಯ (ಸಾಳ್ವದೇವ) ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯುವರಾಜನಾಗಿದ್ದು ಮುಂದೆ ದೊರೆಯಾದ (1481–1510). ಈತ 1481ರಲ್ಲಿ ಗೋವೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಆದಿಲ್‌ಶಾಹಿ ಸೇನಾನಿಯನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ರಾಜಾಧಿರಾಜ ರಾಜಪರಮೇಶ್ವರ ಮುಂತಾದ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ತಳೆದು, 1492ರಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ವಿರೂಪಾಕ್ಷನ ಮೇಲೂ ಯುದ್ಧಮಾಡಿದ. ಅನಂತರ ವಿಜಯನಗರದ ತುಳುವ ವಂಶದವರ ಆಳಿಕೆ ಆರಂಭವಾದಾಗ, ಅವರೊಡನೆ ರಾಜಿಯಾದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಈ ದೇವರಾಯನಿಗೂ ಇವನ ಅನಂತರ ರಾಜ್ಯವಾಳಿದ ಎರಡನೆಯ ದೇವರಾಯನಿಗೂ (1511–25) ಇದ್ದ ಸಂಬಂಧ ತಿಳಿಯದು. ಇವರಿಬ್ಬರ ರಾಜ್ಯ ಕಾಲದ ನಡುವೆ ಗೇರುಸೊಪ್ಪೆ ಬೇರೆಯವರ ಕೈವಶವಾಗಿರಲೂಬಹುದು. ದೇವರಾಯ ಮಡಗೋವೆಯವರೆಗೂ ದಂಡೆತ್ತಿ ಹೋಗಿ ಪೋರ್ಚುಗೀಸರನ್ನು ಎದುರಿಸಿದ. ಮುಂದಿನ ದೊರೆ ಕೃಷ್ಣದೇವ (ಸು. 1525–48) 1530ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಹಾಡುವಳ್ಳಿಯ ದೊರೆಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ್ದ. ಕೃಷ್ಣದೇವನ ಅನಂತರ ಗೇರುಸೊಪ್ಪೆಯನ್ನು ಆಳಿದ ಚೆನ್ನಭೈರಾದೇವಿ (ಸು. 1548–99) ಪ್ರಾಯಶಃ ಹಾಡುವಳ್ಳಿ ವಂಶದವಳಾಗಿದ್ದು ಇವಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈಕೆ ಎರಡು ರಾಜ್ಯಗಳನ್ನೂ ಒಂದುಗೂಡಿಸಿದಳು. 'ಕರಿಮೆಣಸಿನರಾಣಿ' ಎಂದು ಪೋರ್ಚುಗೀಸರಿಗೆ ಪರಿಚಿತಳಾಗಿದ್ದ ಈಕೆ ಆದಿಲ್‌ಶಾನ ಜೊತೆ ಸ್ನೇಹ ಬೆಳೆಸಿ ಕೆಳದಿಯ ಅರಸರು ಮತ್ತು ಪೋರ್ಚುಗೀಸರ ವಿರುದ್ಧ ಸತತವಾಗಿ ಯುದ್ಧ ನಡೆಸಿದಳು. ಆದರೆ ಮುಂದೆ ಪೋರ್ಚುಗೀಸರೊಡನೆ ಸಂಧಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಳು. ಸು.1599ರಲ್ಲಿ ಕೆಳದಿಯ ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕ ಚೆನ್ನಭೈರಾದೇವಿಯನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಗೇರುಸೊಪ್ಪೆ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಚೆನ್ನಭೈರಾದೇವಿ ಕೆಳದಿಯ ಸೆರೆಯಲ್ಲಿ ಸತ್ತಳು.

ಗೇರುಸೊಪ್ಪೆಯ ಅರಸರು ಕಲೆ ಹಾಗೂ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದರು. ಮೂಡಬಿದರೆಯ ತ್ರಿಭುವನ ತಿಲಕ ಚೂಡಾಮಣಿ ಬಸದಿಯ (ಸಾವಿರಕಂಬದ ಬಸದಿ) ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸುಂದರವಾದ ಭೈರಾದೇವಿ ಮಂಟಪ ಒಂದನೆಯ ಭೈರವನ ಕಾಣಿಕೆ. ಈತನ ರಾಣಿ ನಾಗಲೆ ಈ ಬಸದಿಯ ಮಾನಸ್ತಂಭವನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದಳು. ಧನ್ಯಕುಮಾರ ಚರಿತೆಯನ್ನು ಬರೆದ ಆದಿಯಪ್ಪ ಒಂದನೆಯ ಭೈರವನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿದ್ದ. ಸಾಳ್ವ ಭಾರತವನ್ನು ಬರೆದ ಸಾಳ್ವ ಒಂದನೆಯ ಮಲ್ಲಿರಾಯನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದ. ಕಾವ್ಯಸಾರವನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಜೈನಪಂಡಿತ ಅಭಿನವವಾದಿ ವಿದ್ಯಾನಂದನನಿಗೆ ಕೃಷ್ಣದೇವ ಆಶ್ರಯವಿತ್ತಿದ್ದ. **(ಎಸ್.ಕೆ.)**

ಸಾಳುವರು, ಹಾಡುವಳ್ಳಿಯ: 14–16ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಾಡುವಳ್ಳಿಯಿಂದ (ಸಂಗೀತಪುರ) ಆ ಸುತ್ತಿನ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಳಿದ ಒಂದು ಅರಸು ಮನೆತನ. ಇವರು ಜೈನರು, ಸೋಮವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಕಾಶ್ಯಪಗೋತ್ರದವರು.

1408ರ ಒಂದು ಶಾಸನದಂತೆ ಈ ಮನೆತನದ ಮೊದಲ ದೊರೆ ಹೈವ ಭೂಪ (ಸು. 1375–1400). ಇವನಿಗೆ ಸಾಳುವೇಂದ್ರ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇತ್ತು. ಇವನ ಹೆಂಡತಿ ಭೈರಾದೇವಿ. ಇವನ ಮಗ ಮಲ್ಲಿರಾಯ (ಸು. 1401–08). ಇವನು ಅಕಾಲಮರಣ ಹೊಂದಲಾಗಿ ಇವನ ತಮ್ಮ ಸಂಗಿರಾಯ (1408–49) ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಸಾಳ್ವಮಂಗಿ ಎಂಬವನು ಸಂಗಮ ಅರಸನಾದ ಕುಮಾರ ಕಂಪಣನಿಗೆ ಮಧುರೆಯ ವಿಜಯದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದ್ದ. ಇಮ್ಮಡಿ ದೇವರಾಯನ ಸಹೋದರಿಯಾದ ಹರಿಮಾದೇವಿಯನ್ನು ಸಾಳ್ವ ತಿಮ್ಮರಾಜ ಮದುವೆಯಾದ. ಇವರ ಮಗನಾದ ಸಾಳುವ ಗೋಪರಾಜನಿಗೆ 1431ರಲ್ಲಿ ಇಮ್ಮಡಿ ದೇವರಾಯ ಟೇಕಲ್ ಅನ್ನು ನೀಡಿದ. ಮುಂದೆ ವಿಜಯನಗರದ ಸಂಗಮವಂಶದವರಿಂದ ರಾಜ್ಯಾಪಹಾರಗೈದ ಸಾಳುವರು ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಬಹುಪ್ರಸಿದ್ಧರು **(ನೋಡಿ: ವಿಜಯನಗರ)**. ಆದರೆ ವಿಜಯನಗರದ ಸಾಳುವರಿಗೂ ಸಂಗೀತಪುರದ ಸಾಳುವರಿಗೂ ಏನಾದರೂ ಸಂಬಂಧವಿದೆಯೇ ಎಂಬುದು ಖಚಿತವಾಗಿ ತಿಳಿಯದು. **(ಪಿ.ಜಿ.ಬಿ.)**

ಸಾಳ್ವ: 16ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಜೈನಕವಿ. ಭಾರತ (ಸಾಳ್ವಭಾರತ), ರಸರತ್ನಾಕರ, ಶಾರದಾವಿಲಾಸ, ವೈದ್ಯಸಾಂಗತ್ಯ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳ ಕರ್ತೃ. ಶಾರದಾವಿಲಾಸ ಕೃತಿಯ ಕರ್ತೃತ್ವದ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಸಂದೇಹವಿದೆ.

ಈತನ ತಂದೆ ಧರ್ಮಚಂದ್ರ. ಗುರು ದೇಶೀಗಣದ ವಿಜಯ ಕೀರ್ತಿಯ ಮಗ ಶ್ರುತಕೀರ್ತಿ. ಈತನ ಆಶ್ರಯದಾತನ ವಿಚಾರವಾಗಿ ಕವಿಯ ಹೇಳಿಕೆ ಹಾಗೂ ಶಾಸನಗಳ ಆಧಾರದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವ ಅಂಶಗಳಿವು: ತೌಳವ ಹೈವ ಕೊಂಕಣ ದೇಶಗಳ ಆದಿನಾಥನೂ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಮಗನೂ ಆದ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರ ಭೈರವರಾಯ ನಗರಿನಗರ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ. ಇವರ ಮಡದಿ ನಾಗಲಾಂಬಿಕೆ ಹಾಗೂ ಚಂದ್ರವಂಶದ ಬೈಯ್ಯನೃಪರಿಗೆ ಮಲಿದೇವಿ

ಎಂಬ ಮಗಳೂ ವಸುದಾನಮೇರು ಎಂಬ ಮಗನೂ ಹುಟ್ಟಿದರು. ವಸುದಾನಮೇರು ಸಾಳ್ವಮಲ್ಲ (ಮಲ್ಲಿರಾಯ) ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಆಳಿದ. ಇವನಿಗೆ ಕವಿ ಸರೋವರ ರಾಜಹಂಸ, ಜಿನಧರ್ಮಧ್ವಜ, ತ್ರಿಭುವನಕರ್ತಾರಿ, ತ್ರಿಣಯನ, ಸಂಯುಕ್ತ್ವಚೂಡಾಮಣಿ ಮೊದಲಾದ ಬಿರುದುಗಳಿದ್ದವು. ಇವನೇ ಸಾಳ್ವ ಕವಿಯ ಪೋಷಕ. ಸಾಳ್ವಮಲ್ಲನ ಸೋದರಿ ಮಲಿದೇವಿಗೂ ಶಾಂತದಂಡಾಧೀಶನಿಗೂ ಹುಟ್ಟಿದ ಸಾಳ್ವದೇವ ತಂದೆಯ ಬಳಿಕ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಸಾಳ್ವಮಲ್ಲ ಹಾಗೂ ಸಾಳ್ವದೇವ ಇವರಿಬ್ಬರ ಕೋರಿಕೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಈಗ ಭಾರತವನ್ನು ರಚಿಸಿರುವುದಾಗಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಇವನಿಗೆ ಸಾಜಕವಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ಲಕ್ಷಣದೋಜ ಮೊದಲಾದ ಬಿರುದುಗಳಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಕವಿ ಕಾಮ, ನಾಗವರ್ಮ, ರುದ್ರಭಟ್ಟ ಇವರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಭಾರತ ಭಾಮಿನೀ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ವಾರ್ಧಕ ಬಳಸಿದ್ದಾನೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 16 ಆಶ್ವಾಸಗಳೂ 8,000 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. ಇದು ಜೈನ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಬರೆದ ಭಾರತವಾದುದರಿಂದ ನೇಮೀಶ್ವರ ಚರಿತೆ ಎಂದೂ ಹೆಸರು ಪಡೆದಿದೆ. ಕವಿ ಇದನ್ನು ಪಾಡುಗವಿತೆ ಎಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಕಾವ್ಯದ ಬಂಧ ಚನ್ನಾಗಿದೆ. ಕವಿಯ ಪ್ರೌಢಿಮೆಯನ್ನೂ ಪ್ರತಿಭೆಯನ್ನೂ ಕಾವ್ಯರಚನೆಯ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನೂ ಬಿಂಬಿಸುವ ಹಲವಾರು ಸಂದರ್ಭಗಳು ಇದರಲ್ಲಿವೆ. ಕವಿಯೇ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿರುವಂತೆ ಕಾವ್ಯ ನೆರೆಮೆರೆಯ ಲಲಿತ ಮೃದು ಪದ ರಚನಾದಿ ವಿವಿಧ ಗುಣಗಳಿಂದ ಚದುರರ ಮನವನ್ನು ಸೆಳೆಯುತ್ತದೆ.

ರಸರತ್ನಾಕರ ರಸವಿವೇಚನೆಯನ್ನು ಸಮಗ್ರವಾಗಿ ಒಳಗೊಂಡಿರುವ ಕನ್ನಡದ ಮೊತ್ತ ಮೊದಲ ಲಕ್ಷಣಗ್ರಂಥ. ಇದನ್ನು 'ರಸಮಿಲ್ಲದ ಕಾವ್ಯಂ ನೀರಸವದಱಿಂ ಕೃತಿಗೆ ರಸಮೆ ಸಾರಂ' ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಶೃಂಗಾರ ಪ್ರಪಂಚ, ನವರಸಗಳು, ನಾಯಕನಾಯಿಕಾ ಪ್ರಕಾರ, ವ್ಯಭಿಚಾರಭಾವ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಕರಣಗಳಿವೆ. ಕೆಲವು ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಮೃತನಂದಿ, ರುದ್ರಭಟ್ಟ, ವಿದ್ಯಾನಾಥ, ಹೇಮಚಂದ್ರರಿಗೆ ಋಣಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಲಕ್ಷಣಕಾರರಾದ ನಾಗವರ್ಮ, ಕವಿಕಾಮ, ಗಣೇಶ್ವರಾಗಿ ಇವರ ಮತವನ್ನೂ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪಂಪ, ರನ್ನ, ನೇಮಿಚಂದ್ರ, ನಾಗಚಂದ್ರ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹಳಗನ್ನಡ ಕವಿಗಳ ಲಕ್ಷ್ಯಪದ್ಯಗಳನ್ನು ಯಥೋಚಿತವಾಗಿ ಉದಾಹರಿಸಿರುವುದು ಈ ಗ್ರಂಥದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳ ಅನುವಾದಗಳೂ ಉಂಟು. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸರ್ವಸಮ್ಮತವಾದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಲಾಕ್ಷಣಿಕರ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಈತ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾನೆನ್ನಬಹುದು.

ಶಾರದಾವಿಲಾಸ ಎಂಬ ಕೃತಿ ರಸರತ್ನಾಕರಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾದುದು. ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಬರೆದ ಏಕೈಕ ಕೃತಿ. ಈ ಗ್ರಂಥದ ಧ್ವನಿವ್ಯಂಗ್ಯ ವಿವರಣೆಯೆಂಬ ಎರಡನೆಯ ಆಶ್ವಾಸ ಮಾತ್ರ ದೊರೆತಿದೆ. ಕವಿ ಇದನ್ನು ಸಾಳ್ವಮಲ್ಲನ ಖ್ಯಾತಿಗೋಸ್ಕರ ಬರೆದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ವೈದ್ಯಸಾಂಗತ್ಯ, ಇದರ ಹೆಸರೇ ಸೂಚಿಸುವಂತೆ, ವೈದ್ಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಸಾಂಗತ್ಯದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿರುವ ಕೃತಿ. **(ಎಚ್.ಪಿ.ಎನ್.;ಕೆ.ಕೆ.)**

ಸಿಂಗ್, ಎಂ.ಬಿ.: 1925– . ಹೆಸರಾಂತ ಪತ್ರಕರ್ತರು. ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ಮದನ್‌ಸಿಂಗ್ ಭುವನ್‌ಸಿಂಗ್. ತಂದೆ ಮದನ್‌ಸಿಂಗ್, ತಾಯಿ ವಸಂತಬಾಯಿ. 1925 ಮೇ 24ರಂದು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಮಂಡ್ಯದಲ್ಲಿ ಪೂರೈಸಿದರು. ಮೈಸೂರಿನ ಯುವರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದಾಗಲೇ ಮಾತೃಭೂಮಿ ಕನ್ನಡ ದಿನಪತ್ರಿಕೆಗೆ ಕೆಲಸಮಾಡಿ ಅನುಭವ ಪಡೆದರು. ವಾರ್ತಾ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವಕರ್ನಾಟಕ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಲಸಮಾಡಿದರು. 1953ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾವಾಣಿ ಕನ್ನಡ ದಿನಪತ್ರಿಕೆ ಸೇರಿದರು. 36 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಅವಿರತ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ ಸಾಪ್ತಾಹಿಕ ಪುರವಣಿ ಸಂಪಾದಕ ಮತ್ತು ಸಹಾಯಕ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿಯೇ ಅಲ್ಲದೆ ಆ ಬಳಗದ ಎಲ್ಲ ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಸುಧಾ ವಾರಪತ್ರಿಕೆ ಮತ್ತು ಮಯೂರ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಕನ್ನಡ ನಿಯತಕಾಲಿಕ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮದಲ್ಲಿ ಮಹತ್ತರ ಸ್ಥಾನ ಗಳಿಸಿಕೊಟ್ಟರು. ಪರಿಣಿತ ಛಾಯಾಗ್ರಾಹಕರೂ ಆಗಿದ್ದ ಇವರು ಕಂಪ್ಯೂಟರ್‌ನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಅಕ್ಷರಗಳ ಅಳವಡಿಕೆಯಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿದ ಆಸಕ್ತಿ ಉಲ್ಲೇಖನೀಯ.

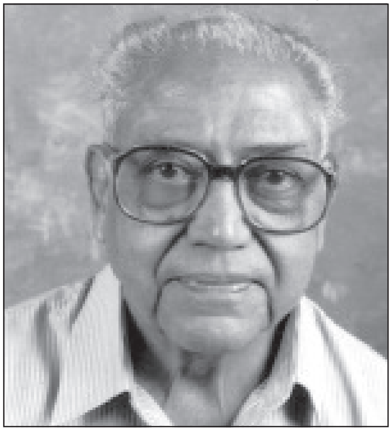

ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯಸರ್ಕಾರ ನಿಯಮಿಸಿದ ಸಣ್ಣಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಸಮಿತಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಇವರು ನೀಡಿದ ವರದಿ ಅತ್ಯುಪಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ವಿದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವಾಸ ಮಾಡಿದ ಅನುಭವವೂ ಇವರದು. ಇವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಗೌರವಗಳು ಬಂದಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದುವು: ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1989), ಕರ್ನಾಟಕ ಪತ್ರಿಕಾ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1992), ಟಿಎಸ್ಸಾರ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (2000) ಮತ್ತು ಖಾದ್ರಿ ಶಾಮಣ್ಣ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (2000). **(ಕೆ.ವಿ.ಎನ್.)**

ಸಿಂಗರಾಜಪುರ: ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜಿಲ್ಲೆ ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಚನ್ನಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,707. ಇದು ಗವಿ ರಂಗಸ್ವಾಮಿ ಬೆಟ್ಟ ಎಂದು ಕರೆಯುವ ಎತ್ತರವಾದ ಬೆಟ್ಟದ ಬುಡದಲ್ಲಿದೆ. ಹೊಯ್ಸಳ ಕಾಲದ ಸಿಂಗರಾಜ ಎಂಬ ಪಾಳೆಯಗಾರನಿಂದ ಈ ಊರಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ವಿಜಯನಗರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಈಗ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿರುವ ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ದೇವರ ದೇವಾಲಯ ಇಲ್ಲಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಬಲಿಪೀಠದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪಂಕ್ತಿಗಳುಳ್ಳ ಒಂದು ತಮಿಳು ಶಾಸನವಿದೆ. ಇದರ ಬಲಗಡೆ ಕಲ್ಲಿನ ವೃಂದಾವನ ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಮೂರ್ತಿ ವಿಜಯನಗರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದೆ. ನಿಂತಭಂಗಿಯ ಈ ಮೂರ್ತಿ ಸು.1ಮೀ ಎತ್ತರವಿದ್ದು ಅದರ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಕೊಳಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಬಾಗಿಲಲ್ಲಿ ಗಾರೆಯಿಂದ ಮಾಡಿದ ಎರಡು ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಚಚ್ಚೌಕವಾದ ಹಾಗೂ ಎಂಟು ಮೂಲೆಗಳುಳ್ಳ ಕಂಬಗಳಿವೆ. ತದನಂತರ ಕಂಬಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮುಖಮಂಟಪವಿದೆ. ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಮಾರಮ್ಮನ ದೇವಸ್ಥಾನವೂ ಇದೆ.

ಇಲ್ಲಿರುವ ಗವಿರಂಗಸ್ವಾಮಿ ಬೆಟ್ಟ 200 ಮೀ ಎತ್ತರವಾಗಿದೆ. ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಭೈರವಗವಿ ಎಂಬ ಗವಿ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೆಂಚಣ್ಣ ಮತ್ತು ಕರಿಯಣ್ಣ ಎಂದು ಕರೆಯುವ ಬಣ್ಣಬಣ್ಣದ ಎರಡು ಮೂರ್ತಿಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕ ಕೆಲವು ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ. ಗುಹೆಯಲ್ಲಿರುವ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ ಇಲ್ಲಿಯ ಮುಖ್ಯ ದೇವಸ್ಥಾನ. ಗವಿ ರಂಗಸ್ವಾಮಿ ಎಂದು ಕರೆಯುವ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ದೇವರ ಚಿಕ್ಕ ಮೂರ್ತಿಯು ಈ ಗವಿಯ ಒಳಗಡೆ ಇದೆ. ಇದರ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪಡಸಾಲೆ ಇದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಕೃತಿಕವಾದ ಕಲ್ಲಿನ ಛಾವಣಿಯೇ ರಕ್ಷಣೆ. ಇದರ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಕಾರ ಹಾಗೂ ಮುಖಮಂಟಪವಿದ್ದು ಕಲ್ಲಿನ ಛಾವಣಿಯ ಮೇಲೆ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಮತ್ತು ಗಾರೆಯಿಂದ ವಿಜಯನಗರ ಅರಸರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ಶಿಖರವಿದೆ.

ಬೆಟ್ಟದ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕೊಳವಿದೆ. ರಂಗಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ಶನಿವಾರದಂದು ಪೂಜೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಋಷ್ಯಶೃಂಗ ಮುನಿಯ ವಾಸಸ್ಥಾನವಾಗಿದ್ದು ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಆತನ ಆಶ್ರಮವಿತ್ತೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. **(ಕೆ.ಎಂ.ಎಸ್.)**

ಸಿಂಗರಾರ್ಯ: ಸು. 1680. ಕನ್ನಡದ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲ ನಾಟಕ 'ಮಿತ್ರವಿಂದಾ ಗೋವಿಂದ'ದ ಕರ್ತೃ. ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜನ (1673–1704) ಆಸ್ಥಾನ ಕವಿಯಾಗಿದ್ದ ಈತ ಅಳಸಿಂಗರಾರ್ಯನ ಮಗ, ತಿರುಮಲಾರ್ಯನ ತಮ್ಮ. ಇವನು ರಾಘವಾಭ್ಯುದಯಂ, ಗೀತರಂಗೇಶ್ವರಂ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ಬರೆದಿರುವಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇವು ಉಪಲಬ್ಧವಿಲ್ಲ. ರಾಘವಾಭ್ಯುದಯಂ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ನಾಟಕವಾಗಿದ್ದಿರಬೇಕೆಂದೂ ಗೀತರಂಗೇಶ್ವರಂ ಗೀತರೂಪಕವಾಗಿರಬೇಕೆಂದೂ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುತ್ತಾರೆ.

ಮಿತ್ರವಿಂದಾ ಗೋವಿಂದ ನಾಲ್ಕು ಅಂಕಗಳ ನಾಟಕ. ಭಾಗವತ ದಶಮಸ್ಕಂದದ ಅಧ್ಯಾಯ ಒಂಬತ್ತರಿಂದ ಮಿತ್ರವಿಂದೆಯ ಪರಿಣಯದ ಕಥಾಭಾಗವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿದ್ದು, ಇದನ್ನು ಕವಿ ತನ್ನ ಸ್ವಂತ ಕೃತಿ ಎಂಬ ಭಾವನೆ ಬರುವಂತೆ ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಒಂದೆರಡು ಕಡೆ ಹೊರತಾಗಿ ಇದು ಶ್ರೀಹರ್ಷನ ಸಂಸ್ಕೃತ ರತ್ನಾವಲೀ ನಾಟಕದ ತದ್ವತ್ತಾದ ಭಾಷಾಂತರ ಎನ್ನಬಹುದು. ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ ದೀರ್ಘವಾಗಿದ್ದು ಚಾರಿತ್ರಿಕ ವಿವರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಪಾತ್ರಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಮಾರ್ಪಡಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಮೂಲದ ವತ್ಸರಾಜ ಇಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ, ವಾಸವದತ್ತೆಯು ರುಕ್ಮಿಣಿ, ಸಾಗರಿಕೆಯು ಸರಸ್ವತಿ, ವಿದೂಷಕನು ಕುಚೇಲ ಆಗಿದ್ದಾರೆ. ಈ ನಾಮಾಂತರಗಳಿಂದ ಮೂಲದ ವಾತಾವರಣ, ಕಥಾಸ್ವಾರಸ್ಯ ಕಳೆದುಹೋಗಿದೆ. ನಾಟಕ ಶೃಂಗಾರ–ವೀರ ರಸಪೂರ್ಣವಾಗಿದ್ದು ಗಂಭೀರವಾಗಿದೆ. ವತ್ಸರಾಜ ಉದಯನ ಧೀರ ಲಲಿತನಾಯಕ, ಸದಾ ಶೃಂಗಾರ ಹಾಗೂ ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಮಗ್ನ, ಮೂಲತಃ (ಗುಣಾಢ್ಯನ ಬೃಹತ್ಕಥೆಯ) ಕಲ್ಪಿತ ವ್ಯಕ್ತಿ, ಮಾನವ; ಇಂಥ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಸ್ವಭಾವ ವೈಚಿತ್ರ್ಯವನ್ನು, ಗುಣಶೀಲಗಳನ್ನು ಪುರುಷೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನಿಗೆ ಆರೋಪಿಸಿರುವುದು ಉಚಿತವಾಗಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೇ ವಿದೂಷಕನ ಗುಣಗಳನ್ನು ಕುಚೇಲನಿಗೆ ಆರೋಪಿಸಿರುವುದು. ವಾಸುದೇವ ಈ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಒಮ್ಮೆ ಮಾನವನಂತೆ, ಒಮ್ಮೆ ಅವತಾರ ಪುರುಷನಂತೆ ವರ್ತಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದರಿಂದ ಮೂಲದ ಧೀರಲಲಿತ ಪಾತ್ರಕಲ್ಪನೆಯ ಹದ ಕೆಟ್ಟಿದೆ. ಕವಿ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವನಾದ ಕಾರಣ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವ ಕೆಲವು ಮಾರ್ಪಾಟುಗಳು ನಾಟಕ ಸುಸಂಗತವಾಗಿ ನಡೆಯಲು ನೆರವಾಗದೆ ಆಭಾಸಕ್ಕೆ ಎಡೆಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿವೆ. ನಾಟಕ ತೀರ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದರೂ ಇದರ ಗುಣಭಾಗವೆಲ್ಲ ಭಾಷಾಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದೆ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ವಿದ್ವಾಂಸರು ತಾಳಿದ್ದಾರೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರವಿಂದಾ ಗೋವಿಂದಕ್ಕೆ ಕಾವ್ಯದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಥಮ ನಾಟಕ ಎಂಬ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮಹತ್ತ್ವ ದೊರಕಿದೆ. **(ಎಂ.ಎಚ್.ಕೆ.;ಕೆ.ವಿ.ಆರ್.ಜಿ.)**

ಸಿಂಗಾನಲ್ಲೂರು: ಚಾಮರಾಜನಗರ ಜಿಲ್ಲೆ ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲದ ಆಗ್ನೇಯ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ 11ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಮಲೆಮಹದೇಶ್ವರ ಕ್ಷೇತ್ರ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 3,471. ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ವೀರಭದ್ರ, ಶಂಭುಲಿಂಗೇಶ್ವರ ಅಥವಾ ಕಟ್ಟೆ ಬಸವೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಜನಾರ್ಧನ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸ ಒಂದನೆಯ ಹರಿಹರನ (1398) ಕಾಲದ ದಾಖಲೆಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಸಿಂಗನಲ್ಲೂರ ಪುರ ಎಂಬ ಹೆಸರಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಬಸಪ್ಪನೆಂಬ ಭಕ್ತನನ್ನು ಮಹದೇಶ್ವರ ಮೆಚ್ಚಿ ಮೊದಲು ನಿನ್ನ ಪೂಜೆ ಅನಂತರ ನನಗೆ ಪೂಜೆಯಾಗಲಿ ಎಂಬ ವರದಾನದಂತೆ ಬೆಟ್ಟಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಭಕ್ತರೆಲ್ಲ ಈ ಗ್ರಾಮದ ಕಟ್ಟೆ ಬಸವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿ, ಪೂಜೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ ಮುಂದೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಕಟ್ಟೆ ಬಸವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಾಕಾರದೊಳಗಿರುವ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಐಯ್ಯಾಹೊಳೆ ಸ್ವಾಮಿಗಳು ಸಿಂಗಾನಲ್ಲೂರುಪುರದ ಶಿವಶಂಕರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದತ್ತಿದಾನ ನೀಡಿದ ವಿಷಯ ದಾಖಲಿಸಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿರುವ ದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದ 1659ರ ಶಾಸನ ಒಂದರಲ್ಲಿ ಯೋಗೀಶ್ವರ ದೇವಂಗೆ ಪದಿನಾಡ ಸಿಂಗಾನಲ್ಲೂರು ಸೆಟ್ಟಿಗಳು (ಶೆಟ್ಟಿಗಳು) ದತ್ತಿ ನೀಡಿದ ವಿಷಯವಿದೆ. ಇದರ ಸಮೀಪದಲ್ಲೆ ಒಂದು ಹನುಮಂತ ಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಚೋಳರ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪಲಕ್ಷಣಗಳುಳ್ಳ ಜನಾರ್ಧನ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀದೇವಿ, ಭೂದೇವಿ ವಿಗ್ರಹಗಳಿರುವ ಒಂದು ಮೀಟರ್ ಎತ್ತರದ ಜನಾರ್ಧನ ಮೂರ್ತಿಯಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ನವರಂಗದ ಕಂಬಗಳು ಅನೇಕ ದೇವತೆಗಳ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ಊರಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಸು. 300 ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದಿನ ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು 'ನಡುಕೇರಿಯ ವೀರಭದ್ರೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನ' ಎನ್ನುವರು. ಮಲೆಮಹದೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮಹಾಶಿವ ರಾತ್ರಿ ಮತ್ತು ದೀಪಾವಳಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಅದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಜಾತ್ರೆ ಹಾಗೂ ದನಗಳ ಸಂತೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿರುವ ಕನಕಗಿರಿಯ ಗುಡ್ಡದ ಮಾರಮ್ಮನಿಗೂ ಗ್ರಾಮದ ಜನ ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ವರನಟ ರಾಜಕುಮಾರ್ ಅವರ ತಂದೆಯವರಾದ ಪುಟ್ಟಸ್ವಾಮಯ್ಯನವರು ಈ ಊರಿನವರಾಗಿ ಕನ್ನಡದ ಜನರಿಗೆ ಪರಿಚಿತರು. **(ಜಿ.ಎಸ್ಎಚ್.)**

ಸಿಂಗಾನಲ್ಲೂರು ಪುಟ್ಟಸ್ವಾಮಯ್ಯ: –1951. ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಟರು. ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸಿಂಗಾನಲ್ಲೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ನಾಗೇಗೌಡ, ತಾಯಿ ಪುಟ್ಟತಾಯಮ್ಮ. ಪುಟ್ಟಸ್ವಾಮಯ್ಯನವರಲ್ಲಿದ್ದ ಕಲೆಯ ವಿಕಾಸಕ್ಕೆ ನೆರವಾದವರು ಇವರ ತಂದೆ ನಾಗೇಗೌಡರು. ಸೀತಾಮನೋಹರ ನಾಟಕ ಮಂಡಲಿಯ ಮಾಲೀಕರೂ ಸ್ತ್ರೀಪಾತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದ ತುಮಕೂರಿನ ಸೀತಾರಾಮಯ್ಯನವರು (ಸೀತು) ಇವರ ಅಭಿನಯ ಕಲೆಗೆ ಸುಸ್ಪಷ್ಟರೂಪ ಕೊಟ್ಟರು. ಜೊತೆಗೆ ಜಿ.ಎಚ್. ವೀರಣ್ಣನವರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವೂ ಒದಗಿಬಂತು. ಗುಬ್ಬಿ ಕಂಪನಿಯಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಹೆಸರು ಬಂತು. ಇಲ್ಲಿರುವಾಗ ಭೀಮ, ಕಂಸ, ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪು ಮೊದಲಾದ ದೈತ್ಯ ಪಾತ್ರಗಳ ಪ್ರೌಢ ಅಭಿನಯದಿಂದ ಪ್ರೇಕ್ಷಕರನ್ನು ರಂಜಿಸಿದರು. ಈ ಪಾತ್ರಗಳ ಅಭಿನಯದಲ್ಲಿ ಗಂಗಾಧರರಾಯರ ಪ್ರಭಾವ ಪುಟ್ಟಸ್ವಾಮಯ್ಯನವರ ಮೇಲೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಬಿದ್ದಿತ್ತು. ದೈತ್ಯ ಪಾತ್ರಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಭೀಮಕಾಯ, ಕಂಠಮಾಧುರ್ಯ, ಕಲಾಚಾತುರ್ಯ ಇವರಲ್ಲಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವರು ನಿರ್ವಹಿಸಿದ ದೈತ್ಯ ಪಾತ್ರಗಳು ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಲು ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಕೆಲಕಾಲ ಪುಟ್ಟಸ್ವಾಮಯ್ಯನವರು ಎ.ಎನ್.ಶೇಷಾಚಾರ್ಯರ ಶೇಷಕಮಲ ಕಲಾ ಮಂಡಲಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದರು. ಗುಬ್ಬಿ ಕಂಪನಿಯ ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಖೆಯಾಗಿದ್ದ

ನೀಲಕಂಠಪ್ಪನವರ ಕಂಪನಿಯಲ್ಲೂ ಪ್ರಧಾನ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿ ತಮ್ಮ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿಕೊಂಡರು. ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ಅವರು ಇವರ ಅಭಿನಯವನ್ನು ಸ್ವತಃ ಕಂಡು ಮೆಚ್ಚಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಭಕ್ತಮಾರ್ಕಂಡೇಯ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪುಟ್ಟಸ್ವಾಮಯ್ಯನವರು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಯಮನ ಪಾತ್ರ ಇವರ ಕಲಾನೈಪುಣ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿತ್ತು.

ಪುಟ್ಟಸ್ವಾಮಯ್ಯನವರು ಚಲನಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಭಿನಯಿಸಿದ್ದರು. ಗುಬ್ಬಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಫಿಲಂಸ್ ಅವರು ನಿರ್ಮಿಸಿದ 'ಜೀವನ ನಾಟಕ' ಇವರು ಅಭಿನಯಿಸಿದ ಒಂದು ಚಿತ್ರ. ಇವರು 1951ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ನಿಧನ ಹೊಂದಿದರು. ಕನ್ನಡ ಚಲನಚಿತ್ರ ರಂಗದಲ್ಲಿ ನಾಯಕನಟರಾಗಿ ಖ್ಯಾತಿಗಳಿಸಿರುವ ರಾಜಕುಮಾರ್ (ಮುತ್ತುರಾಜ್) ಅವರು ಪುಟ್ಟಸ್ವಾಮಯ್ಯನವರ ಪುತ್ರ **(ನೋಡಿ: ರಾಜಕುಮಾರ್)**. **(ಎಸ್.ಎಚ್.ವಿ.)**

ಸಿಂಗಿರಾಜ: ಸು. 1500. ವೀರಶೈವ ಕವಿ. ಅಮಲಬಸವರಾಜಚಾರಿತ್ರ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯದ ಕರ್ತೃ. ಶಾಸ್ತ್ರಾಗಮನಿಪುಣನಾದ ದೇಮಿದೇವ ಈತನ ಗುರು. ಕಾಶಿ ವಿಶ್ವನಾಥ ಮತ್ತು ವೀರಭದ್ರ ಇವನ ಕುಲದೈವ. ಇವನ ಕಾಲ ದೇಶಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ಚರ್ಚೆಯಿದೆ. ಮಹಾದೇವಿಯಕ್ಕನ ಪುರಾಣವನ್ನು ಬರೆದ ಚೆನ್ನಬಸವಾಂಕ (ಸು. 1550) ಈತನನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಅಮಲಬಸವರಾಜಚಾರಿತ್ರ ವಾರ್ಧಕ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಇತರ ಷಟ್ಪದಿಗಳೂ ವಚನಗಳೂ ಇವೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಿಂಗಿರಾಜ ಪುರಾಣ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದೆ. ನಲವತ್ತೆಂಟು ಸಂಧಿಗಳಷ್ಟು (ಪದ್ಯ 1907) ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವ ಈ ಕಾವ್ಯ ಬಸವಣ್ಣನವರ ಜೀವನ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಬರೆಯಲು ಕವಿಯು ಬಸವರಾಜದೇವರ ರಗಳೆ, ಬಸವಪುರಾಣ ಮತ್ತು ಶಿವತತ್ತ್ವ ಚಿಂತಾಮಣಿ– ಈ ಗ್ರಂಥಗಳಿಗೆ ಋಣಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಸವಣ್ಣನವರ ಪಾತ್ರ ಉದಾತ್ತವಾಗಿ ಚಿತ್ರಣಗೊಂಡಿದೆ. ಬಸವಣ್ಣ ಮರ್ತ್ಯದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದರೂ ಮಹಿಮಾವಂತನೆಂದು ಕವಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಬಸವಣ್ಣನವರ ಇತರ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಗಮನಹರಿಸದೆ ಅರವತ್ತನಾಲ್ಕು ಪವಾಡಗಳನ್ನೇ ವರ್ಣಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಚೌಕಟ್ಟು ಹಾಕಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ಪ್ರತಿ ಸಂಧಿಯ ಕೊನೆಯಲ್ಲೂ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗಿದ್ದೂ ಪವಾಡಗಳನ್ನು ಜೀವನದ ವಾಸ್ತವಿಕ ಚಿತ್ರಗಳೊಂದಿಗೆ ಹೆಣೆದು ಸಾಮಾನ್ಯರಂತೆಯೇ ಬಸವಣ್ಣನೂ ಕಷ್ಟಗಳನ್ನು ಎದುರಿಸಬೇಕಾಯಿತೆಂಬುದನ್ನು ಹೇಳಲು ಮರೆತಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದಲೇ ಸಿಂಗಿರಾಜಪುರಾಣ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಹಾಗೂ ಸಾಹಿತ್ಯಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ವೀರಶೈವ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಬಹುದಾದಂಥ ಕೃತಿಯಾಗಿದೆ. **(ಆರ್.ಆರ್.ಇ.)**

ಸಿಂಘಣ II: ಸೇವುಣ ವಂಶದ ಖ್ಯಾತ ದೊರೆ (ಸು. 1200–47). ಇವನ ತಂದೆ ಒಂದನೆಯ ಜೈತುಗಿಯ ಮರಣಾನಂತರ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ ಕೂಡಲೇ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯದ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಬಲ್ಲಾಳನಿಗೆ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಅಷ್ಟೇನೂ ಅನುಕೂಲಕರವಾಗಿರಲಿಲ್ಲವಾಗಿ ಆತ ಸೇವುಣ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ತಡೆಯಲಾರದೆ ಹೋದ. 1212ರಲ್ಲಿ ಸಿಂಘಣನ ಸೈನ್ಯ ಬಂದಣಿಕೆಯನ್ನು ಲೂಟಿ ಮಾಡಿತು. ಬೊಮ್ಮಿದೇವರಸ ಎಂಬವನು 1217ರಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಸೊರಬ, ಹೊನ್ನಾಳಿ ಪ್ರದೇಶದ ಅನೇಕ ಭಾಗಗಳನ್ನು ವಶಮಾಡಿಕೊಂಡ. ಸಿಂಘಣ ಹೊಯ್ಸಳರ ಮೇಲಿನ ವಿಜಯ ಸೂಚಕವಾದ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟ. ಹೊಯ್ಸಳ ಬಲ್ಲಾಳನ ಅನಂತರ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ ನಾರಸಿಂಹ ಶಕ್ತನಾಗಿರಲಿಲ್ಲವಾಗಿ ಹೊಯ್ಸಳ ನಾಡಿನ ಬಹುಭಾಗಗಳು ಸಿಂಘಣನ ವಶವಾದವು.

ತನ್ನ ಸೈನ್ಯ ಹೊಯ್ಸಳರನ್ನು ಸೋಲಿಸುತ್ತಿರುವಾಗಲೇ, ಸು. 1210ರ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಸಿಂಘಣ ಮಾಳವ ದೇಶಕ್ಕೆ ನುಗ್ಗಿ ಸುಭಟವರ್ಮನನ್ನು ಕೊಂದು, ಅರ್ಜುನವರ್ಮನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ. ಅನಂತರ ಲಾಟರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ನುಗ್ಗಿದ. ಆದರೆ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಸಹಾಯದಿಂದ ಚಾಹಮಾನಸಿಂಹನು ಸಿಂಘಣನನ್ನು ಓಡಿಸಿದ. ಸಿಂಘಣ 1216ರಲ್ಲಿ ಶಿಲಾಹಾರ ಭೋಜನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಕೊಲ್ಲಾಪುರವನ್ನು ತನ್ನ ವಶಮಾಡಿಕೊಂಡ. ಅನಂತರ ಕೊಂಕಣಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಕೇಶಿರಾಜನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ. ಈ ವಿಜಯಗಳಿಂದ ಉತ್ತೇಜಿತನಾದ ಸಿಂಘಣ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಲಾಟ ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಹೋದ. ಇವನ ಸೇನಾಧಿಪತಿ ಖೋಲೇಶ್ವರನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿದ ಸೈನ್ಯ ಚಾಹಮಾನ ಸಿಂಹನ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿತು. ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸಿಂಹ ಮತ್ತು ಅವನ ಸಹೋದರ ಸಿಂಧುರಾಜ ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಟ್ಟರು. ಶಂಖ ಸೆರೆಸಿಕ್ಕಿದ. ಖೋಲೇಶ್ವರ ಬ್ರೋಚ್ ನಗರವನ್ನು ತನ್ನ ವಶಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅಲ್ಲಿ ವಿಜಯಸ್ತಂಭವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ. ಅನಂತರ ಸಿಂಘಣ ಗುಜರಾತಿಗೆ ನುಗ್ಗಿದ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಲವಣಪ್ರಸಾದನು ಶರಣಾಗತನಾಗಿ ಸಂಧಿಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡ. ಸಿಂಘಣ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲದೆ ಹಿಂದಿರುಗಿದ. ಈ ಕಡೆ ಸಿಂಘಣನ ಸೈನ್ಯ ಅನೇಕ ರಾಜರನ್ನು ಬಗ್ಗುಬಡಿಯುತ್ತಿತ್ತು. ಕದಂಬ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಮಲ್ಲಿದೇವ ಸೋತು ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರನಾದ. ಗುತ್ತ ದೊರೆ ಎರಡನೆಯ ಜೋಯಿದೇವ ಸೋತು ಸಾಮಂತನಾದ. ರಟ್ಟರಾಜ ಎರಡನೆಯ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವನನ್ನು ಸೇವುಣ ಸೇನಾಧಿಪತಿ ಬೀಚಣ ಸೋಲಿಸಿ ಅವನ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸೇವುಣ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿದ. ಬೆಳಗುತ್ತಿಯ ಸಿಂದ ದೊರೆ ಮೂರನೆಯ ಈಶ್ವರದೇವ ಶರಣಾಗತನಾದ. ಯಲಬುರ್ಗಿಯ ಸಿಂದರೂ ಶರಣಾಗತರಾದರು. ಸಿಂಘಣ ತೆಲುಗು ಚೋಳ ತಿಕ್ಕನ ಮೇಲೆಯೂ ಯುದ್ಧಮಾಡಿದ. ಸಿಂಘಣನಿಗೂ ಕಾಕತೀಯ ಗಣಪತಿಗೂ ಯುದ್ಧಗಳು ನಡೆದರೂ ಅವುಗಳ ವಿವರಗಳು ತಿಳಿದಿಲ್ಲ. ಸಿಂಘಣ ಆಭೀರ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವನನ್ನೂ ಜಜ್ಜಲದೇವನನ್ನೂ ಸೋಲಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಸು. 1240ರಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಸಿಂಘಣನ ಸೈನ್ಯ ರಾಮನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಗುಜರಾತಿಗೆ ನುಗ್ಗಿತು. ವೀರಧವಳನ ಮಗನಾದ ವೀಸಲದೇವ ರಾಮನನ್ನು ಕೊಂದ. ಸೇವುಣ ಸೈನ್ಯ ಹಿಂತಿರುಗಿತು. ಕೊನೆಗೂ ಗುಜರಾತನ್ನು ವಶಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಸಿಂಘಣನಿಗೆ ಆಗಲಿಲ್ಲ.

ಸಿಂಘಣನ ರಾಜ್ಯ ಬಹು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿತ್ತು. ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ನರ್ಮದಾ ತೀರದವರೆಗೆ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿಯವರೆಗೆ ಇವನು ವಿಜಯ ಯಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಂಡಿದ್ದ. ಸಿಂಘಣ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಕಲೆಗಳಿಗೂ ಆಶ್ರಯ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಖ್ಯಾತ ಸಂಗೀತಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞ ಶಾರ್ಙ್ಗದೇವ ಸಿಂಘಣನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ ರತ್ನಾಕರವನ್ನು ಬರೆದ. ಶಾಂತೇಶ್ವರ ಪುರಾಣದ ಕರ್ತೃವಾದ ಕಮಲಭವ ಸಿಂಘಣನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದ. ಚಂಗದೇವ ಮತ್ತು ಅನಂತದೇವ ಎಂಬ ಖ್ಯಾತ ಖಗೋಳಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರು ಇವನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿದ್ದರು. ಸಿಂಘಣ ಜೈನ, ವೈಷ್ಣವ, ಶೈವ ಮತ್ತು ಪಾಶುಪತ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಅನೇಕ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾನೆ. ಸಮಕಾಲೀನ ದಕ್ಷಿಣಾಪಥದಲ್ಲಿ ಸೇವುಣರಿಗೆ ಒಂದು ಗಣ್ಯಸ್ಥಾನವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಟ್ಟ ಕೀರ್ತಿ ಈತನಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ.

ಇವನಿಗೆ ಜೈತುಗಿ II ಎಂಬ ಮಗನಿದ್ದ. ಆದರೆ ಅವನು ಮುಂಚೆಯೇ ಮರಣ ಹೊಂದಿದುದರಿಂದ ಸಿಂಘಣನ ಮೊಮ್ಮಗನಾದ ಕೃಷ್ಣ ಸಿಂಘಣನ ನಿಧನಾನಂತರ (1247) ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. **(ಎ.ವಿ.ಎನ್.)**

ಸಿಂದಗಿ: ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಬಸವನಬಾಗೇವಾಡಿ, ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಬಿಜಾಪುರ, ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಂಡಿ

ತಾಲ್ಲೂಕು, ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಫಜಲಪುರ, ಜೇವರಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಇಂಡಿ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಆಲಮೇಲ, ಸಿಂದಗಿ ಮತ್ತು ದೇವರ ಹಿಪ್ಪರಗಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೋಬಳಿಗಳು. 141 ಗ್ರಾಮಗಳಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 2,180.8 ಚ.ಕಿಮೀ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 1,67,341 ಮಂದಿ ಗಂಡಸರು, 1,59,055 ಮಂದಿ ಹೆಂಗಸರಿದ್ದು ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 3,26,665. ಇದರಲ್ಲಿ 2,98,993 ಮಂದಿ ಗ್ರಾಮೀಣರು, 27,732 ಮಂದಿ ಪಟ್ಟಣಿಗರಿದ್ದಾರೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ದಖನ್ ಪ್ರಸ್ಥಭೂಮಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಅರೆ ಒಣ ಪ್ರದೇಶ. ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಭೀಮಾ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಡೋಣಿ ನದಿಗಳ ನಡುವಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರ ಬಯಲುಗಳು ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣ ಗುಡ್ಡಗಳು ಇವೆ. ಕಡಿಮೆ ಪ್ರಮಾಣದ ಮಳೆ ಮತ್ತು ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ವ್ಯಾಪಕ ಸಾಗುವಳಿಗೆ ಒಳಗಾಗದ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸಸ್ಯ ಸಂಪತ್ತು ವಿರಳ. ಗುಡ್ಡ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕುರುಚಲು ಕಾಡು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಭೀಮಾ ಮತ್ತು ಡೋಣಿ ನದಿಗಳನ್ನು ಸೇರುವ ಅನೇಕ ತೊರೆಗಳಿಂದ ಭೂಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗಿರುವ ಸಣ್ಣ ಕಣಿವೆಗಳು ವ್ಯವಸಾಯ ಯೋಗ್ಯ ಪ್ರದೇಶಗಳಾಗಿವೆ. ಭೀಮಾ ನದಿಯ ಸುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶ ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಫಲವತ್ತಾಗಿದೆ. ಕಣಿವೆ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಹೊರತು ಮಿಕ್ಕ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಪ ಸಸ್ಯವರ್ಗದ ಬೋಳು ಬಯಲುಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಬಂಡೆಗಳು ಬೆಣಚುಕಲ್ಲು ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವು.

ಭೀಮಾ ನದಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ, ಅನಂತರ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಆಗ್ನೇಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಫಜಲಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಡೋಣಿ ನದಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುವುದಲ್ಲದೆ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಬಸವನಬಾಗೇವಾಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸಿದೆ. ಮುಂದೆ ಮತ್ತೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಳಗೆ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಹರಿದು ಅನಂತರ ಬಸವನ ಬಾಗೇವಾಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು. ಈ ನದಿಯ ಎಡದಂಡೆ ಪ್ರದೇಶ ಮತ್ತು ಭೀಮಾ ನದಿಯ ಬಲದಂಡೆ ಪ್ರದೇಶ ಸಿಂದಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದು ದಂಡೆಯ ಜಮೀನುಗಳಿಗೆ ಪ್ರವಾಹ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೆಕ್ಕಲು ಮಣ್ಣು ತೂರುವುದರಿಂದ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದ್ದು ಫಲವತ್ತಾಗಿವೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ನಾವಲಿ ಮತ್ತು ಹೆಬ್ಬಾಲ ನದಿಗಳು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲೇ ಹುಟ್ಟಿ ಭೀಮಾ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರುವುವು.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಮಳೆ ಕಡಿಮೆ. ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 675.66 ಮಿಮೀ. ಜೂನ್‌ನಿಂದ ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್‌ವರೆಗೆ ಮಳೆಗಾಲ. ಅಕ್ಟೋಬರ್–ನವೆಂಬರ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಈಶಾನ್ಯ ಮಾರುತದಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಪ್ರಮಾಣದ ಮಳೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ವರ್ಷದಿಂದ ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿನ ಮಳೆಯ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕ ಏರಿಳಿತ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬೆಳೆಗಳಲ್ಲಿ ಜೋಳ, ಸಜ್ಜೆ, ಬತ್ತ, ಮೆಕ್ಕೆಜೋಳ, ನೆಲಗಡಲೆ, ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ ಮುಖ್ಯವಾದುವು. ಕಬ್ಬು, ಗೋದಿ, ಹುರುಳಿ ಮತ್ತು ಕುಸುಬೆಯನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಹತ್ತಿ ಇಲ್ಲಿನ ಮುಖ್ಯ ವಾಣಿಜ್ಯ ಬೆಳೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೈಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟಾಗಿ ಮುಂದುವರಿದಿಲ್ಲ. ಹತ್ತಿ ಬೆಳೆಯುವ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿ ಆಧರಿಸಿದ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳೇ ಹೆಚ್ಚು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿ ಹದಮಾಡುವ ಎರಡು ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿವೆ. ಕೈಮಗ್ಗಗಳು, ಯಂತ್ರ ಮಗ್ಗಗಳೂ ಇವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ ಮರ, ಚರ್ಮದ ಕೆಲಸಗಳ ಉದ್ಯಮಗಳಿವೆ. ಮಡಕೆ ಮಾಡುವುದು, ಪಾತ್ರೆ ತಯಾರಿಕೆ, ಗಾಡಿ ಕಟ್ಟುವುದು, ಕಬ್ಬಿಣದ ಕೆಲಸ ಮೊದಲಾದವು ಇತರ ಗೃಹ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಪ್ರಾಚೀನ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಥಳಗಳೂ ಇವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಆಲಮೇಲ ಗ್ರಾಮ ಕಳಚುರಿ ಬಿಜ್ಜಳನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದದ್ದೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ರಾಮದೇವ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಅಮೃತಶಿಲೆಯ ರಾಮ, ಸೀತೆ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷ್ಮಣರ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಹಿಪ್ಪರಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಚನಕಾರ ಮಡಿವಾಳ ಮಾಚಯ್ಯನ ಊರು. ಇಲ್ಲಿ ಜಮದಗ್ನಿ ಋಷಿಯಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದದ್ದೆನ್ನಲಾದ ಕಾಳಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕಾರ್ತೀಕದಲ್ಲಿ ಕಾಳಮೇಶ್ವರ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಚಟ್ಟರ್ಕಿ, ದೇವಗಾಂವ, ಕೊರವಾರ, ಗೊಲ್ಲಗೇರಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಳೆಯ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಕೊರವಾರದಲ್ಲಿ ಚೈತ್ರಮಾಸದಲ್ಲಿ ರಥೋತ್ಸವ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಸಿಂದಗಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. ಬಿಜಾಪುರದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 60 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇಂಡಿಗೆ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ 50 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 27,732. *

ಈ ಊರನ್ನು ಸು. 1200ರಲ್ಲಿ ಸಿಂದ ಬಲ್ಲಾಳನೆಂಬುವ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆ ಸಿಂದಪುರವೆಂದು ಹೆಸರಿತ್ತು. ಊರ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕಿರುವ ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಭ್ರಮರಾಂಬಿಕ ದೇವತೆಯ ಗುಡಿ ಇದೆ. ಈ ಊರಿನ ಇನ್ನೊಂದು ಆಕರ್ಷಕ ಸ್ಥಳ ಜಕ್ಕಪ್ಪಯ್ಯನ ಮಠ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಈ ಊರಲ್ಲಿ ನೀಲಗಂಗಮ್ಮ (ಭಾಗೀರಥಿ) ದೇವಾಲಯವಿದೆ. *

ಸಿಂದರು: ಒಂದು ಸಾಮಂತ ರಾಜಮನೆತನ. ಇವರ ಮೂಲದ ಬಗ್ಗೆ 10ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ, ನಾಗರಾಜ ಧರಣೇಂದ್ರ ಪಾತಾಳದಿಂದ ಭೂಲೋಕವನ್ನು ನೋಡಲು ಬಂದಾಗ ಇವನಿಗೆ ನಿಡುದೋಳ ಸಿಂದನೆಂಬ ಮಗ ಆಹಿಚ್ಛತ್ರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ. ಈ ರಾಜವಂಶದ ಆದ್ಯನಾದ ನಿಡುದೋಳ ಸಿಂದರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಭುವಾಗಿ ಕದಂಬ ರಾಜಕುಮಾರಿಯನ್ನು ಮದುವೆಯಾದ ಎಂಬ ಒಂದು ಕಥೆ ಇದೆ. ಅದೇ ಕಾಲದ ಹಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇವರನ್ನು ನಾಗವಂಶೀಯರು, ಭೋಗಾವತೀಪುರ ವರಾಧೀಶ್ವರರು ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಇಮ್ಮಡಿ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ (655–81) ಕಾಲದ ಕುಕ್ಕನೂರಿನ ಒಂದು ಶಾಸನ ಸಿಂದರಸನೆಂಬವ ಆ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಇಮ್ಮಡಿ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮನ (745–57) ಕಾಲದ ಆಡೂರು (ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆ) ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಪಾಂಥಿಪುರವನ್ನು (ಹಾನುಗಲ್ಲು) ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಸಿಂದರಸ ಎಂಬವನ ಹೆಸರಿದೆ. ಇವೇ ಈ ವಂಶೀಯರ ಬಗ್ಗೆ ದೊರಕಿರುವ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು. ಈ ವಂಶದ ಶಾಖೆಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದ ಹಲವು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿದ್ದುವು. **(ಬಿ.ಆರ್.ಜಿ.;ಎ.ವಿ.ಎನ್.)**

ಸಿಂಧಘಟ್ಟ: ಮಂಡ್ಯಜಿಲ್ಲೆ ಕೃಷ್ಣರಾಜಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಕೃಷ್ಣರಾಜಪೇಟೆಯ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 8 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 3,770.

ಈ ಗ್ರಾಮ ಹಿಂದೆ ಒಂದು ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯ, ಹದಿಮೂರನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿರಬಹುದಾದ ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಇವೆ. ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಒಂದು ಮಸೀದಿಯೂ ಇಲ್ಲಿದೆ.

ದ್ವಿಕೂಟ ಮಾದರಿಯ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಕನಾಸಿ, ನವರಂಗ ಮತ್ತು ಮುಖಮಂಟಪಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಎರಡು

ದ್ವಾರಮಂಟಪಗಳಿದ್ದು ಒಂದು ಮುರಿದು ಬಿದ್ದಿದೆ. ಸುಕನಾಸಿಯ ದ್ವಾರಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಕೆತ್ತನೆಯ ಚಿತ್ರಗಳಿವೆ. ಮೊಗಸಾಲೆಯಲ್ಲಿ 12 ಕಂಬಗಳು ಮತ್ತು 20 ಅರೆಗಂಬಗಳಿವೆ. ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಕೆತ್ತನೆಯ ಚಿತ್ರಗಳಿವೆ. ನವರಂಗಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು, ಗಣಪತಿ, ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ, ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯರ ಚಿತ್ರಗಳಿವೆ. ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಜೀರ್ಣಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದೆ.

ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯ

ಊರಿನ ಒಳಕೇರಿಯ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಒಂದು ಮಸೀದಿ ಇದೆ. ಇದು ಕಲ್ಲಿನ ಚೌಕಾಕಾರದ ಕಟ್ಟಡ. ಈ ಮಸೀದಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದವ ಬಾಬುಶೆಟ್ಟಿ. ಕಲೆ ಮತ್ತು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಈ ಮಸೀದಿಯಲ್ಲಿ ಹಿಂದು ಲಕ್ಷಣಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಮಸೀದಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕನ್ನಡ ಶಾಸನವಿದೆ. ಅದರ ಕಾಲ 1537. ಈ ಶಾಸನದಿಂದ ಪಾಳೆಯಗಾರ ರಂಗಯ್ಯನಾಯಕ ಹಿಂದುಗಳಿದ್ದ ಶಿವಪುರಗ್ರಾಮವನ್ನು ಈ ಮಸೀದಿಗಾಗಿ ದತ್ತಿ ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಶಾಸನ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಾಮರಸ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಸು. 1179ಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಹೊಯ್ಸಳರ ಶಾಸನಗಳು. ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನ 1248ಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು, ಇದು ದೇವರಸನೆಂಬವನು ಈ ದೇವಾಲಯದ ದುರಸ್ತಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿಸಿದುದರ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ಗ್ರಾಮ ರೇಷ್ಮೆಬಟ್ಟೆಗಳ ತಯಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ಚಾಪೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಪ್ರತಿ ಭಾನುವಾರ ಇಲ್ಲಿ ಸಂತೆ ಸೇರುವುದು. ಈ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಅಂಚೆ, ವಿದ್ಯುತ್ತು, ಔಷಧಾಲಯ, ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಸೌಲಭ್ಯವಿದೆ.

(ಡಿ.ಎಸ್.ಜಿ.)

ಸಿಂಧನೂರು: ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗಸುಗೂರು ಮತ್ತು ಮಾನ್ವಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕುಷ್ಟಗಿ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಗಂಗಾವತಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಿರಗುಪ್ಪ ತಾಲ್ಲೂಕೂ ಸುತ್ತವರಿದಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಲಿಂಗಸುಗೂರು ಉಪವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಗೋರೆಬಾಳ, ಜಾಲಿಹಾಳ, ಗುಂಜಳ್ಳಿ, ತುರುವಿಹಾಳ, ಗುಡೂರು, ಕುಂಟಗಿ, ಬಾಳಗನೂರು, ವಾಲ್ಕಂದಿನ್ನಿ, ಬದರ್ಲಿ, ಸಿಂಧನೂರು, ಹೆಡಗಿನಹಾಳ ಜವಳ್‌ಗೆರೆ, ಸಲಗುಂದಿ ಮತ್ತು ಹುದ ಹೋಬಳಿಗಳಿವೆ. ಒಟ್ಟು 172 ಗ್ರಾಮಗಳಿರುವ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1,598 ಚ.ಕಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 1,80,354 ಮಂದಿ ಪುರುಷರು, 1,79,801 ಮಂದಿ ಮಹಿಳೆಯರಿದ್ದು ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 3,60,164. ಇದರಲ್ಲಿ 2,98,902 ಮಂದಿ ಗ್ರಾಮವಾಸಿಗರು 61,262 ಮಂದಿ ಪಟ್ಟಣಿಗರಿದ್ದಾರೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮದ ಗಡಿ ಹತ್ತಿರದ ಜಗದಗುಡ್ಡ ಮತ್ತು ಗೋರೆಬಾಳದ ಪೂರ್ವಕ್ಕಿರುವ ಅಂಬಾದೇವಿ ಗುಡ್ಡ ಇವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖನಾರ್ಹವಾದ ಬೇರೆ ಬೆಟ್ಟಗಳಿಲ್ಲ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನದಿದಂಡೆಯ ಕೆಲವೆಡೆ ವಿರಳವಾದ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶವುಂಟು. ತುಂಗಭದ್ರಾ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯನದಿ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿದು ಸಿರಗುಪ್ಪ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸಿದೆ. ಈ ನದಿಯ ಫಲವತ್ತಾದ ಎಡದಂಡೆ ಪ್ರದೇಶ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಸೇರಿದೆ. ಸಿಂಧನೂರು ಹಳ್ಳ ಕೆಲವೊಂದು ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ತೊರೆಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಂಡು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮದಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಹರಿದು ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರುವುದು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರದ ಗಡಿಯಲ್ಲಿ ಮಸ್ಕಿನದಿ ಅಥವಾ ಹಿರೇಹಳ್ಳ ಪಶ್ಚಿಮದಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಹರಿದು ಮಾನ್ವಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚುಕಾಲ ಒಣಹವೆ ಇರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 573.20 ಮಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ಎಡದಂಡೆಯ ಮುಖ್ಯನಾಲೆ ಹಾದುಹೋಗಿದ್ದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಟ್ಟು 172 ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ 146 ಗ್ರಾಮಗಳು ಈ ನಾಲೆಯಿಂದ ಉಪಕೃತವಾಗಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ನೀರಾವರಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ತಾಲ್ಲೂಕಾಗಿ ಸಿಂಧನೂರನ್ನು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ನದಿ, ಕಾಲುವೆ, ಬಾವಿ ಈ ಎಲ್ಲವುಗಳಿಂದಲೂ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ನೀರೊದಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಬೂದು ಕಪ್ಪಿನ ಮತ್ತು ಜೇಡಿಕಪ್ಪುಮಣ್ಣಿನ ಭೂಪ್ರದೇಶವುಳ್ಳ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಜೋಳ, ಬತ್ತ, ಸಜ್ಜೆ, ಗೋದಿ, ವಿವಿಧ ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳು, ಕಬ್ಬು, ಸೇಂಗಾ, ಹರಳು, ಹತ್ತಿ ಮುಂತಾದವನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕೃಷಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯಗಳ ಜೊತೆಗೆ ತೋಟಗಾರಿಕೆಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯೂ ಯೋಜನಾರೀತಿ ನಡೆಯುತ್ತಿವೆ. ಮಾವು, ಸಪೋಟ, ಬಾಳೆ, ಅಂಜೂರ, ಸೀಬೆ, ದಾಳಿಂಬೆ ಮುಂತಾದ ವಿವಿಧ ಫಲಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುವುದಲ್ಲದೆ ತೋಟಗಾರಿಕೆಯ ಆಸಕ್ತರಿಗೆ ಸಹಾಯ ನೀಡುವ ತೋಟಗಾರಿಕೆ ಇಲಾಖೆಯಿದೆ. ಪಶುಪಾಲನೆಯಿದ್ದು ಅದರ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ನೆರವಾಗಲು ಪಶುವೈದ್ಯಶಾಲೆಗಳಿವೆ. ನದಿ, ನಾಲೆ, ಹಳ್ಳತೊರೆಗಳಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೀನು ಸಿಕ್ಕುವುದರಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಮತ್ಸ್ಯೋದ್ಯಮವಿದೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೈಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾದದ್ದು. ಹತ್ತಿಸಂಸ್ಕರಣ, ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿವೆ. ಅಕ್ಕಿಗಿರಣಿ, ಮರಕೊಯ್ಯುವ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳೂ ಉಂಟು. ಚರ್ಮೋದ್ಯಮ ಮತ್ತು ಇತರ ಗ್ರಾಮೀಣ ಕೈಗಾರಿಕೋದ್ಯಮಗಳುಂಟು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾಣಿಜ್ಯ, ವ್ಯವಹಾರ, ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಆರ್ಥಿಕ ಸಹಕಾರ ನೀಡುವ ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿವೆ. ವಿದ್ಯುತ್ತು, ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ, ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ, ಆಸ್ಪತ್ರೆ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಸೌಲಭ್ಯವಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯ ಮತ್ತು ಜಿಲ್ಲಾ ಹೆದ್ದಾರಿಗಳಿದ್ದು ಸುತ್ತಲ ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ರಸ್ತೆ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ.

ಸಿಂಧನೂರಿನ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ಸು. 32 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಮುಕ್ಕುಂದ ಗ್ರಾಮದ ಪ್ರವೇಶ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲಿನ ಕಟ್ಟಡದ ಹಳೆಯ ಮುರಾರಿ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿಯ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಕೋಟೆಯಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ನದಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪುಟ್ಟ ದ್ವೀಪವಿದ್ದು ಅಲ್ಲಿ ಗಡ್ಡಿ ಖಾದರ್‌ವಾಲಿ ಎಂಬವರ ಗೋರಿಯಿದೆ. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಅಲ್ಲಿ ಉರುಸ್ ನಡೆಯುವುದು. ಸಿಂಧನೂರಿನ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ತಾದಿಕುಂದ ಒಂದು ನವಶಿಲಾಯುಗ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಗ್ರಾಮ. ಈ ಗ್ರಾಮದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಎರಡು ಕಿರುಬೆಟ್ಟಗಳಿದ್ದು ಒಂದರ

ಮೇಲೆ 16ನೆಯ ಅಥವಾ 17ನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಕೋಟೆಯಿದೆ. ಈ ಎರಡು ಬೆಟ್ಟಗಳ ನಡುವಿನ ಕಣಿವೆಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಕೋಟೆಯಿರುವ ಬೆಟ್ಟದ ಇಳಿಜಾರಿನಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪುರಾತನ ಅವಶೇಷಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಸಿಂಧನೂರಿನ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 24 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮಲಾಪುರದ ಬೆಟ್ಟದ ತಡಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅಂಬಾದೇವಿ ದೇವಾಲಯ ಬಹು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಪುಷ್ಯಮಾಸದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಜಾತ್ರೆ ಸೇರುವುದು.

ಸಿಂಧನೂರು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. ಗಂಗಾವತಿ–ಮಾನ್ವಿ ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ರಾಯಚೂರಿನ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ 87 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಸಿಂಧನೂರು ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ 31,376 ಮಂದಿ ಗಂಡಸರು, 29,916 ಮಂದಿ ಹೆಂಗಸರಿದ್ದು ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 61,262.

ಸುತ್ತಲ ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ಇಲ್ಲಿಂದ ಉತ್ತಮ ರಸ್ತೆ ಸಂಪರ್ಕವಿದ್ದು ಇದೊಂದು ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದೆ. ಹತ್ತಿ, ಸೇಂಗಾ ಮತ್ತು ಬತ್ತ ಇಲ್ಲಿನ ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರ ಬೆಳೆಗಳು. ವಿದ್ಯುತ್ತು, ಅಂಚೆ, ದೂರವಾಣಿ, ತಂತಿ, ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಔಷಧಾಲಯ, ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ, ಉಪಾಧ್ಯಾಯ ತರಬೇತಿ ಶಾಲೆ, ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕು ಮುಂತಾದ ಸೌಲಭ್ಯಗಳು ಇಲ್ಲಿವೆ. ಸಿಂಧನೂರು ತುಂಗಭದ್ರಾ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಪಟ್ಟಣ. ಈ ಪಟ್ಟಣದಿಂದ ಸುಮಾರು ಒಂದು ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಔರಂಗಜೇಬನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ್ದೆಂದು ಹೇಳುವ ಒಂದು ಮಸೀದಿ ಇದೆ. ಈ ಪಟ್ಟಣ ಪುರಸಭಾಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ.

(ಎನ್.ಸಿ.ವಿ.)

ಸಿಂಹ, ಎಚ್.ಎಲ್.ಎನ್.: 1904–72. ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಚಲನಚಿತ್ರ ನಟ, ನಿರ್ಮಾಪಕ, ನಿರ್ದೇಶಕ.ಇವರು 1904ರಲ್ಲಿ ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಳವಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ ಎಂಬುದು ಇವರ ಹುಟ್ಟು ಹೆಸರು. ಇವರ ತಂದೆ ಎಚ್. ನರಸಿಂಹಯ್ಯನವರು ಸರ್ಕಾರಿ ಉದ್ಯೋಗದಲ್ಲಿದ್ದರು. ಸಿಂಹ ಅವರಿಗೆ ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೂ ನಾಟಕ ಕಲೆಯ ಬಗ್ಗೆ ವ್ಯಾಮೋಹ. ಮೆತೋಡಿಸ್ಟ್ ಮಿಷನ್ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ ಓದುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಇವರಿಗೆ ಶಾಲಾ ನಾಟಕವೊಂದರಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸಲು ದೊರೆತ ಅವಕಾಶ ತಪ್ಪಿಹೋಯಿತು. ಆಗ ಇವರು ರೊಚ್ಚಿನಿಂದ ಶಾಲಾ ಪ್ರಾರ್ಥನಾ ಸಭೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಕುಳಿತು ಡೆಸ್ಟಿನಿ ರೂಲ್ಸ್ ಹ್ಯುಮ್ಯಾನಿಟಿ ಎಂಬ ನಾಟಕವನ್ನು ಇಂಗ್ಲಿಷಿನಲ್ಲಿ ಬರೆದು ಅಂದೇ ಅಭ್ಯಸಿಸಿ ಅಭಿನಯಿಸಿದರು. ಇವರ ಸಹಪಾಠಿ ಮಹಮದ್ ಪೀರ್ ಅವರೂ ಈ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದ್ದರು. ಶಾಲೆಯ ಪ್ರಿನ್ಸಿಪಾಲ್ ರೆವೆರೆಂಡ್ ಸ್ಪೆನ್ಸರ್ ಅವರು ಸಿಂಹ ಅವರ ಪ್ರತಿಭೆಯನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿಕೊಂಡರು. ಅಭಿನಯ ಶಿರೋಮಣಿ ವರದಾಚಾರ್ಯರ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ನೋಡಿದ ಅನಂತರ ಇವರಿಗೆ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಆಸಕ್ತಿ ಬಲಿಯಿತು. ಚನ್ನಪಟ್ಟಣದ ಗುರಿಕಾರ್ ಅವರ ಭಾರತ ಜನಮನೋಲ್ಲಾಸಿನಿ ಎಂಬ ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಥೆ ಪ್ರದರ್ಶಿಸುತ್ತಿದ್ದ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸಿ ತಮ್ಮನ್ನು ನಾಟಕರಂಗಕ್ಕೇ ಅರ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿದರು. ಈ ಕಂಪನಿಯಲ್ಲಿ ಮಹಮದ್ ಪೀರ್ ಅವರು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಹಾಸ್ಯಪಾತ್ರಗಳು ಇವರ ಆಸಕ್ತಿಯನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಕೆರಳಿಸಿದವು. ಕೆಲಕಾಲ ಭಾರತ ಜನಮನೋಲ್ಲಾಸಿನಿ ಕಂಪನಿಯಲ್ಲಿ ಸೇವೆಗೈದರು. ಅನಂತರ ಸಿ.ಬಿ. ಮಲ್ಲಪ್ಪನವರ ಕಂಪನಿ ಹಾಗೂ ಗುಬ್ಬಿ ಕಂಪನಿಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಅನುಭವವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿಕೊಳ್ಳತೊಡಗಿದರು. ಈ ವೇಳೆಗಾಗಲೇ ಮಹಮದ್ ಪೀರ್ ಅವರ ಪ್ರತಿಭೆ, ಉತ್ಸಾಹ, ಆದರ್ಶಗಳು ಇವರನ್ನು ಪ್ರಬಲವಾಗಿ ಆಕರ್ಷಿಸಿದ್ದು ಪೀರರ ಸ್ವಂತ ಸಂಸ್ಥೆಯಾದ ಚಂದ್ರಕಲಾ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿಗೆ ಪದಾರ್ಪಣ ಮಾಡಿದರು. ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಾಂತಿ ಎಬ್ಬಿಸುವಂಥ ಮೂರೂವರೆ ಗಂಟೆಗಳ ಅವಧಿಯ ಸಾಮಾಜಿಕ ನಾಟಕವೊಂದನ್ನು ಈ ಕಂಪನಿಗೆ ರಚಿಸಿಕೊಡಲು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿ 1931ರಲ್ಲಿ ಸಂಸಾರನೌಕ ಎಂಬ ಸಾಮಾಜಿಕ ನಾಟಕವನ್ನು ಬರೆದು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಿದರು. ಇದು ವೃತ್ತಿರಂಗದಲ್ಲಿ ಸರ್ವತ್ರ ವಿಜಯಗಳಿಸಿದ ಮೊದಲ ನಾಟಕವೆನಿಸಿತು. ಈ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಮಾಧುವಾಗಿ ಇವರೂ ಸುಂದರನಾಗಿ ಪೀರ್ ಅವರೂ ಅಭಿನಯಿಸಿ ಸಂಗೀತ ಬಾಹುಳ್ಯದ ದೃಢಮುಷ್ಠಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದ ವೃತ್ತಿರಂಗವನ್ನು ಗದ್ಯ ನಾಟಕಗಳ ಕಡೆ ತಿರುಗಿಸಿದರು. ಕಂಪನಿಯ ಜನಪ್ರಿಯ ನಾಟಕಗಳೆನಿಸಿದ್ದ ಸಾಮ್ರಾಟ್ ಷಾಜಹಾನ್ ಮತ್ತು ಗೌತಮಬುದ್ಧ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಷಾಜಹಾನ್ ಮತ್ತು ಚೆನ್ನನ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿ ಪ್ರೇಕ್ಷಕರ ಕಣ್ಣಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಶಾಲಿ ನಟ ಎನಿಸಿಕೊಂಡರು. ಸಂಸಾರನೌಕ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಅದ್ಭುತ ವಿಜಯಗಳಿಸಿತಲ್ಲದೆ ತಮಿಳಿಗೂ ಭಾಷಾಂತರಗೊಂಡಿತು. ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ನೂರಾರು ಬಾರಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ಪ್ರದರ್ಶಿತವಾಯಿತು. ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ ಚಿತ್ರರಂಗದ ಪ್ರಥಮ ಸಾಮಾಜಿಕ ಚಲನಚಿತ್ರವಾಗಿಯೂ ಇದು ನಿರ್ಮಾಣವಾಯಿತು (1936).

ಮಹಮದ್ ಪೀರ್ ಅವರ ಮಂಡಳಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳನ್ನು ಅನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ತಂದ ಅನಂತರ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಸಿಂಹಾಸ್ ಸೆಲೆಕ್ಟ್ ಆರ್ಟಿಸ್ಟ್ಸ್ ಎಂಬ ನಾಟಕ ವೃಂದವನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಸಂಸಾರನೌಕ, ಅಬ್ಬಾ ಆ ಹುಡುಗಿ, ಷಾಜಹಾನ್ ಮೊದಲಾದ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕಾದ್ಯಂತ ಪ್ರದರ್ಶಿಸತೊಡಗಿದರು. ಷಾಜಹಾನ್ ನಾಟಕವಂತೂ ಅಪಾರ ಜನಪ್ರಿಯತೆ ಗಳಿಸಿತು. ಅಂದು ಕನ್ನಡದ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಸಾರದ ಜನಪ್ರಿಯ ದಿನಪತ್ರಿಕೆ ಎನಿಸಿದ್ದ ವಿಶ್ವಕರ್ನಾಟಕದ ಸಂಪಾದಕರೂ ಸಂಶೋಧಕರೂ ಸಾಹಿತಿಗಳೂ ಆದ ತಿ.ತಾ. ಶರ್ಮರು 'ಷಾಜಹಾನ್ ಪಾತ್ರಧಾರಿಗಳಾದ ಸಿಂಹ ಅವರು ಯಾವ ದೇಶಕ್ಕೆ ಆಗಲಿ ಭೂಷಣಪ್ರಾಯರು. ಕನ್ನಡಿಗರನೇಕರಿಗೂ ಈ ಪಾತ್ರಚೂಡಾಮಣಿಗಳು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬೀಳದಿದ್ದುದು ಅವರ ದುರದೃಷ್ಟವಲ್ಲ–ಕನ್ನಡ ಜನತೆಯ ದುರದೃಷ್ಟ' ಎಂದು ಆ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದರು.

ಇವರ ಹಲವಾರು ಸಾಧನೆಗಳಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರರಂಗವೂ ಒಂದು. ಮದರಾಸಿನ ದೇವಿ ಫಿಲಂಸ್ ಅವರಿಂದ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ಸಂಸಾರನೌಕ ಇವರು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ ಮೊದಲ ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರ. ಈ ಚಿತ್ರದ ಮುಖಾಂತರ ಬಿ.ಆರ್. ಪಂತಲು, ಎಂ.ವಿ. ರಾಜಮ್ಮ, ಡಿಕ್ಕಿಮಾಧವರಾವ್, ಎಂ.ಎಸ್. ಮಾಧವರಾವ್ (ತಮಾಷ) ಮೊದಲಾದವರು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದರು. ಮದರಾಸಿನ ಎ.ವಿ.ಎಂ., ಗುಬ್ಬಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರೊಡಕ್ಷನ್ಸ್ ಲಾಂಛನದಡಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ಗುಣಸಾಗರಿ ಎಂಬ ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ಚಿತ್ರಸಾಹಿತ್ಯ, ನಿರ್ದೇಶನಗಳ ಹೊಣೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತವರು ಇವರೇ. ಅನಂತರ ಬೇಡರ ಕಣ್ಣಪ್ಪ ಚಿತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದರು. ಈ ಚಿತ್ರದ ಮುಖಾಂತರ ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರರಂಗಕ್ಕೆ ರಾಜಕುಮಾರ್ ಅವರಂಥ ಸತ್ತ್ವಶಾಲಿ ನಟನೊಬ್ಬನನ್ನು ಕೊಡುಗೆಯಾಗಿತ್ತರು. ರಾಜಕುಮಾರರ ಪ್ರತಿಭೆಯನ್ನು ರಂಗಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಮೊದಲೇ ಗುರುತಿಸಿದ್ದ ಇವರು ಬೇಡರ ಕಣ್ಣಪ್ಪ ಚಿತ್ರದ ನಾಯಕ ಕಣ್ಣಪ್ಪನ ಪಾತ್ರಕ್ಕೆ ಆಯ್ಕೆಮಾಡಿದರು. ಬೇಡರ ಕಣ್ಣಪ್ಪ ತೆಲುಗಿನಲ್ಲೂ ಹಿಂದಿಯಲ್ಲೂ ಇವರ ನಿರ್ದೇಶನದಲ್ಲೇ

ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿತು. ಅನಂತರ ಸ್ವಂತ ಸಂಸ್ಥೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಅಬ್ಬಾ ಆ ಹುಡುಗಿ ಚಿತ್ರ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದರು. ಪಂಡರಿಬಾಯಿ ಅವರ ಸ್ವಂತ ಚಿತ್ರ 'ತೇಜಸ್ವಿನಿ'ಯ ನಿರ್ದೇಶನದ ಹೊಣೆ ಹೊತ್ತವರೂ ಇವರೇ. ಅನುಗ್ರಹ ಇವರು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ ಕಡೆಯ ಚಿತ್ರ. ರತ್ನಹಾರ ಎಂಬ ಸ್ವಂತ ಚಿತ್ರದ ಸಿದ್ಧತೆಯಲ್ಲಿರುವಾಗಲೇ ಇವರು 1972 ಜುಲೈ 2ರಂದು ನಿಧನ ಹೊಂದಿದರು. 1969ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭಿಸಿತು. 2004ರಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರರಂಗ ಮತ್ತು ರಂಗಭೂಮಿಗಳು ಇವರ ಜನ್ಮಶತಾಬ್ದಿಯನ್ನು ಆಚರಿಸಿದವು. **(ಎಸ್.ಎಚ್.ವಿ.)**

ಸಿಂಹ, ಸಿ.ಆರ್.: 1942– . ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ರಂಗಭೂಮಿ ಕಲಾವಿದ, ಚಿತ್ರನಟ ಹಾಗೂ ನಿರ್ದೇಶಕರು. ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ 1942 ಜೂನ್ 6ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೂ ನಾಟಕಾಭಿನಯದಲ್ಲಿ ಅತೀವ ಆಸಕ್ತಿ ಹೊಂದಿದ್ದ ಇವರಿಗೆ ನಾಟಕಕಾರರಾಗಿದ್ದ ಇವರ ತಾತ ಸಿ.ಎನ್.ಶಾಸ್ತ್ರಿಯವರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ದೊರೆಯಿತು. ತಾತ ರಚಿಸಿದ ವಿಶ್ವವ್ಯವಸ್ಥೆ ಎಂಬ ಮಕ್ಕಳ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ 11ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ಇವರು ಮೊಟ್ಟಮೊದಲು ಅಭಿನಯಿಸಿದರು. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಕಾಲೇಜಿನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿದ್ದಾಗ ಕಾಲೇಜಿನ ಹಿಸ್ಟ್ರಿಯಾನಿಕ್ ಕ್ಲಬ್‌ನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಬಹದ್ದೂರ್ ಗಂಡ ಮತ್ತು ಮನವೆಂಬ ಮರ್ಕಟ ಎಂಬ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಗಿರೀಶ ಕಾರ್ನಾಡ್ ಅವರ ತುಘಲಕ್ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾಗಿ ಅಭಿನಯಿಸಿ (1969) ಯಶಸ್ಸಿನ ಕಡೆಗೆ ಹೆಜ್ಜೆಹಾಕಿದರು.

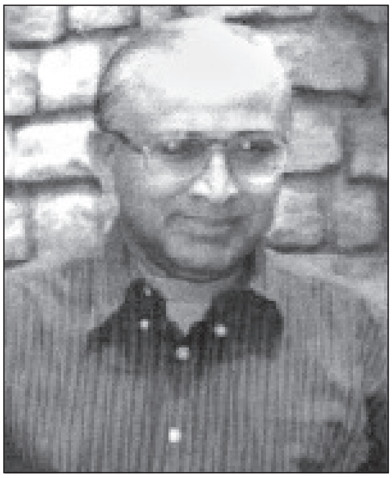

ಇವರು ನಟರಂಗ ಎಂಬ ನಾಟ್ಯಸಂಘವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ (1972) ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿಗೆ ವಿಶಿಷ್ಟ ಕೊಡುಗೆಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ನಾಟ್ಯಸಂಘದ ಮೂಲಕ ಇವರು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ನಟಿಸಿದ ಪ್ರಮುಖ ನಾಟಕಗಳಿವು: ಮಾಸ್ತಿಯವರ ಕಾಕನಕೋಟೆ, ಕಾರ್ನಾಡರ ತುಘಲಕ್ ಮತ್ತು ತಲೆದಂಡ, ಲಂಕೇಶರ ಸಂಕ್ರಾಂತಿ, ಬೆಕೆಟ್‌ನ ವೇಟಿಂಗ್ ಫಾರ್ ಗೋಡೊ, ಷೇಕ್ಸ್‌ಪಿಯರನ ಮಿಡ್‌ಸಮ್ಮರ್ ನೈಟ್ಸ್‌ಡ್ರೀಮ್, ಒಥೆಲೊ, ಬ್ರೆಕ್ಟ್‌ನ ಕಕೇಷಿಯನ್ ಚಾಕ್‌ಸರ್ಕಲ್, ಶೂದ್ರಕನ ಮೃಚ್ಛಕಟಿಕ ಮೊದಲಾದವು. ಷೇಕ್ಸ್‌ಪಿಯರನ ಆಧುನಿಕ ಭಾಷಾಂತರಿತ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ತಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಇವರಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಈ ನಾಟಕಗಳು ದೇಶದ ಹಲವಾರು ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರದರ್ಶನಗೊಂಡಿವೆ. ಇವರ ನಿರ್ದೇಶನದ 'ತುಘಲಕ್' ನಾಟಕ 100ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ರಂಗಪ್ರಯೋಗ ಕಂಡಿದೆ. 'ಕಾಕನಕೋಟೆ' ಇವರು ಪ್ರಥಮವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ ಕಲಾತ್ಮಕ ಕನ್ನಡ ವರ್ಣಚಿತ್ರ. ಇದು ಕಥೆ, ನಿರ್ದೇಶನ ಮತ್ತು ನಟನೆಗಾಗಿ ಮೂರು ರಾಜ್ಯಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳನ್ನು ಗಳಿಸಿತು. ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹಬ್ಬದ ಭಾರತ ಪನೋರಮದಲ್ಲಿ (1978) ಕೂಡ ಪ್ರದರ್ಶನಗೊಂಡಿತು.

ಇವರು 1983ರಲ್ಲಿ ವೇದಿಕೆ ಎಂಬ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿಯನ್ನು ರಚಿಸಿ ಕನ್ನಡದ ಹೆಸರಾಂತ ನಾಟಕಕಾರರಾದ ಟಿ.ಪಿ.ಕೈಲಾಸಂ ಅವರನ್ನು ಕುರಿತು 'ಟಿಪಿಕಲ್ ಟಿ.ಪಿ.ಕೈಲಾಸಂ' ನಾಟಕವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದರು. ಈ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ತಾವೇ ಕೈಲಾಸಂ ಪಾತ್ರವನ್ನು ಅಭಿನಯಿಸುವ ಮೂಲಕ ಕೈಲಾಸಂ ಅವರ ದರ್ಶನವನ್ನು ನಾಡಿನ ಜನತೆಗೆ ತೋರಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಇವರದು. ದೆಹಲಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ನಾಟಕೋತ್ಸವದಲ್ಲಿ ಈ ನಾಟಕ ಪ್ರದರ್ಶಿತವಾಯಿತು. ಈ ನಾಟಕದ ಪ್ರಯೋಗ ಭಾರತವಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಅಮೆರಿಕ, ಕೆನಡ, ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್ ಮೊದಲಾದ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಯಶಸ್ಸು ಗಳಿಸಿತು. ಮೀಸೆ ಬಂದೋರು, ಭೈರವಿ, ಕರ್ಣ, ರಸಋಷಿ, ಕೋಲ್ಮಿಂಚು, ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಮಳೆ, ಹಾವು–ಏಣಿ ಮೊದಲಾದ ಹಲವಾರು ಹೆಸರಾಂತ ನಾಟಕಗಳು 'ವೇದಿಕೆ' ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿಯಿಂದ ಪ್ರದರ್ಶನಗೊಂಡಿವೆ. ಈ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ ವೈವಿಧ್ಯಪೂರ್ಣ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತಾ ಬಂದಿದೆ. 'ವೀಕ್ ಎಂಡ್ ಥಿಯೇಟರ್' ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ವಾರಾಂತ್ಯದ ಪ್ರತಿ ಶನಿವಾರ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಎಚ್.ಎನ್.ಕಲಾಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುತ್ತದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಎರಡುಮೂರು ತಿಂಗಳಿಗೊಮ್ಮೆ ಹೊಸನಾಟಕಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಮಾಡುವ ಪ್ರಯತ್ನವೂ ಇದರಿಂದ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ. 2002 ಮಾರ್ಚ್ 2ರಂದು 'ವೇದಿಕೆ ರಂಗಮಾಲಿಕೆ' ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದು ಇದರ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ವರ್ಷವಿಡೀ ನಾಟಕಗಳ ಪ್ರಯೋಗ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ.

ಲಿಟಲ್ ಥಿಯೇಟರ್‌ನ ಸ್ಥಾಪಕ ಸದಸ್ಯರೂ ಆದ (1960) ಇವರು ಮೋಲಿಯೇರ್, ಬರ್ನಾರ್ಡ್‌ಷಾ, ಎಡ್ವರ್ಡ್, ಆಲ್ ಬೀ, ನೇಲ್‌ಸೈಮನ್ ಮೊದಲಾದ ಹಲವು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ನಾಟಕಕಾರರ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಭಿನಯಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮೀಸೆ ಬಂದೋರು ಎಂಬುದು ನೇಲ್‌ಸೈಮನ್‌ನ ಕಮ್ ಬ್ಲೊ ಯುವರ್ ಹಾರ್ನ್ ಎಂಬ ನಾಟಕದ ಕನ್ನಡ ರೂಪಾಂತರ. ಹಾಗೆಯೇ ಪೀಟರ್ ಶಫ಼ರ್ಸ್‌ನ 'ಅಮೆಡ್ಯೂಸ್' ನಾಟಕವನ್ನು ಇವರು ಭೈರವಿ ಎಂದು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ರೂಪಾಂತರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರು ಚಿತ್ರರಂಗವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ್ದು ಸಂಸ್ಕಾರ ಚಲನಚಿತ್ರದ ಮೂಲಕ (1970). ರಾಜ್ಯ ಹಾಗೂ ರಾಷ್ಟ್ರಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳನ್ನು ಗಳಿಸಿದ ಸಂಸ್ಕಾರ (ಗಿರೀಶ ಕಾರ್ನಾಡ್), ಸಂಕಲ್ಪ(ಪಿ.ವಿ.ಎನ್.), ಬರ(ಎಂ.ಎಸ್.ಸತ್ಯು), ಚಿತೆಗೂಚಿಂತೆ (ಎಂ.ಎಸ್.ಸತ್ಯು) ಮೊದಲಾದ ಚಿತ್ರಗಳು ಇವರ ಅಭಿನಯದ ಪ್ರಭುತ್ವಕ್ಕೆ ನಿದರ್ಶನಗಳಾಗಿವೆ. ನೂರಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ವಾಣಿಜ್ಯ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಅಭಿನಯಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಭೂಮಿಗೆ ಬಂದ ಭಗವಂತ, ಸುಖಸಂಸಾರಕ್ಕೆ 12 ಸೂತ್ರಗಳು, ರಾಮಾಪುರದ ರಾಮ, ಇಂದಿನ ರಾಮಾಯಣ, ಶರವೇಗದ ಸರದಾರ, ರಾಯರು ಬಂದರು ಮಾವನ ಮನೆಗೆ – ಇವು ಇಂಥ ಕೆಲವು ಚಿತ್ರಗಳು. ಶಿಕಾರಿ, ಅಶ್ವಮೇಧ, ಕಾಕನಕೋಟೆ ಮೊದಲಾದವು ಇವರ ನಿರ್ದೇಶನದ ಚಿತ್ರಗಳು. ನಾವು ಮನುಜರು, ಪಾತಾಳಗಂಗೆ ಮೊದಲಾದ ಸಾಕ್ಷ್ಯಚಿತ್ರಗಳನ್ನೂ ಇವರು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದಾರೆ. ವೈದ್ಯೋ ನಾರಾಯಣೋ ಹರಿಃ, ಪ್ರತಿಧ್ವನಿ, ನಾವೆಲ್ಲರೂ ಒಂದೆ, ಮನವೆಂಬ ಮರ್ಕಟ, ಕೈಲಾಸಂ ಮೊದಲಾದವು ಇವರ ನಿರ್ದೇಶನ ಹಾಗೂ ಅಭಿನಯದ ದೂರದರ್ಶನ ಧಾರಾವಾಹಿಗಳು. ಸಾರಜಹಾನ್, ಕೃಷ್ಣಾವತಾರ್, ಘರ್‌ಜಮಾಯ್ – ಮೊದಲಾದ ಹಿಂದಿ ಧಾರಾವಾಹಿಗಳನ್ನೂ ಬಿ.ಬಿ.ಸಿ. ದೂರದರ್ಶನದ ರ್‍ಯಾಗ್ ಪಿಕರ್ಸ್ ಮೊದಲಾದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ನಾಟಕಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕನ್ನಡ ದಿನಪತ್ರಿಕೆ ವಿಜಯಕರ್ನಾಟಕದ 'ನಿಮ್ಮಸಿಂಹ' ಶೀರ್ಷಿಕೆಯ ಅಂಕಣ ಬರೆಹಗಾರರಾಗಿಯೂ ಇವರು ಪ್ರಸಿದ್ಧರು.

ರಂಗಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಚಲನಚಿತ್ರ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿನ ಅಪಾರವಾದ ಇವರ ಸೇವೆಗೆ ಸಂದಿರುವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಗೌರವಗಳು ಹಲವಾರು. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1978), ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1986), ಶಂಕರಗೌಡ ರಂಗಪ್ರಶಸ್ತಿ (1993), ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (2000) ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. **(ಎಸ್.ಜಿ.ಪಿ.)**

ಸಿಕಂದರ್ ಆದಿಲ್ ಷಾ: ಆದಿಲ್ ಶಾಹೀ ವಂಶದ ಕೊನೆಯ ಸುಲ್ತಾನ (1672–86). ಎರಡನೆಯ ಅಲಿ ಆದಿಲ್ ಷಾ 1672ರಲ್ಲಿ ನಿಧನವಾದ ಅನಂತರ ಈತ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಆಗ ಇವನು ಕೇವಲ

ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷದ ಬಾಲಕ. ಈ ಹೊತ್ತಿಗಾಗಲೇ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಬಲವಾಗಿದ್ದ ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ ಮುಸಲ್ಮಾನರೂ ಅಬಿಸೀನಿಯನ್ನರೂ ಒಂದು ಕಡೆ, ಆಫ್ಘನ್ನರು ಮತ್ತೊಂದು ಕಡೆ ಸುಲ್ತಾನನ ಮೇಲೆ ತಮ್ಮ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಬೀರಲು ಉದ್ಯುಕ್ತರಾಗಿದ್ದರು. ಈ ಸಂಕಷ್ಟಗಳೊಂದಿಗೆ ಮುಗಲರ ಆಕ್ರಮಣವೂ ಒದಗಿಬಂದಿತ್ತು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬಾಲಕನಾಗಿದ್ದ ಸುಲ್ತಾನನು ರಾಜ್ಯಾಡಳಿತವನ್ನು ಮಂತ್ರಿಗಳ ವಶಕ್ಕೊಪ್ಪಿಸಬೇಕಾಗಿ ಬಂತು.

ಮುಗಲರ ಸೇನೆ 1676ರಲ್ಲಿ ಬಹದೂರ್ ಖಾನನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿಯೂ 1679ರಲ್ಲಿ ದಿಲೀರ್ ಖಾನನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿಯೂ 1682ರಲ್ಲಿ ಔರಂಗಜೇಬನ ಮಗ ಆಜಮ್‌ನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿಯೂ ಬಿಜಾಪುರದ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ನಡೆಸಿತು. 1684ರಲ್ಲಿ ಶಿವಾಜಿಯ ಮಗ ಸಾಂಬಾಜಿಯ ವಿರುದ್ಧ ಮುಗಲರಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಆಗ್ರಹ ಪಡಿಸಿದರೂ ಸಿಕಂದರ್ ಈ ಕೋರಿಕೆಯನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ ಮರಾಠರೊಂದಿಗೆ ಸಹಕರಿಸುವುದಾಗಿ ನೇರವಾಗಿಯೇ ತಿಳಿಸಿದ. 1685 ಜನವರಿಯ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಯುದ್ಧ ಸನ್ನಾಹ ಮಾಡತೊಡಗಿದ. ಇದೇ ಸುಮಾರಿಗೆ ಸಾಂಬಾಜಿಯ ದಿವಾನ ಮೇಲ್‌ಗಿರಿ ಪಂಡಿತನ ನಾಯಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಮರಾಠರ ಸೇನಾ ತುಕಡಿಯೊಂದು ಬಿಜಾಪುರವನ್ನು ತಲುಪಿತು. ಗೋಲ್ಕೊಂಡದ ಸುಲ್ತಾನನೂ ಸಿಕಂದರ್‌ಗೆ ಸಹಾಯ ಒದಗಿಸುವುದಾಗಿ ಆಶ್ವಾಸನೆ ನೀಡಿದ. 1685 ಏಪ್ರಿಲ್ ಸುಮಾರಿಗೆ ಮುಗಲರ ಮತ್ತು ಬಿಜಾಪುರದ ಸುಲ್ತಾನರ ನಡುವಣ ಮಾತುಕತೆಗಳು ಮುರಿದು ಬಿದ್ದುವು. ಮುಗಲರ ಸೇನೆ ಬಿಜಾಪುರವನ್ನು ಮುತ್ತುವ ಸಿದ್ಧತೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿತು. ಮರಾಠರು ಬಿಜಾಪುರದ ಸುಲ್ತಾನನೊಂದಿಗೆ ಕಲೆತು ಮುಗಲರ ದಾಳಿಯನ್ನು ಎದುರಿಸಿದರು. ಒಂದು ವರ್ಷ ಸತತ ಪ್ರಯತ್ನಪಟ್ಟರೂ ಬಿಜಾಪುರ ಮುಗಲರ ವಶವಾಗುವ ಸೂಚನೆಗಳು ಕಂಡುಬರಲಿಲ್ಲ. ಸಿಕಂದರನಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದನೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ ಗೋಲ್ಕೊಂಡದ ಸುಲ್ತಾನನ ಮೇಲೆ ಮುಗಲರು ದಾಳಿ ನಡೆಸಿದರು. ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರದವರು ಸಹಾಯಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸಿದ್ದ ಸೇನೆಯನ್ನು ಗೋಲ್ಕೊಂಡದ ಸುಲ್ತಾನ ವಾಪಸು ಕರೆಸಿಕೊಂಡ. ಇದು ಸಿಕಂದರನಿಗೆ ಅನನುಕೂಲವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿತು. ಈ ವೇಳೆಗೆ ಔರಂಗಜೇಬ್ ಸ್ವತಃ ಯುದ್ಧಭೂಮಿಗೆ ಬಂದು ಯುದ್ಧವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದ. 1686 ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ ಸುಮಾರಿಗೆ ಸಿಕಂದರ್ ತನ್ನೆಲ್ಲ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನೂ ಕಳೆದುಕೊಂಡ. ವಿಧಿಯಿಲ್ಲದೆ 1686 ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ 9 ರಂದು ಔರಂಗಜೇಬನೊಡನೆ ಸಂಧಿಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಯಿತು. 1686 ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ 12ರಂದು ಸಿಕಂದರ್ ತನ್ನ ಆಡಳಿತ ಸಮಸ್ತವನ್ನು ಮುಗಲರ ವಶಕ್ಕೊಪ್ಪಿಸಿಕೊಟ್ಟ. 200 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಆಳಿದ ಆದಿಲ್ ಶಾಹೀ ಸಂತತಿ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಅಂತ್ಯಗೊಂಡಿತು.

ಸಿಕಂದರ್ ಆದಿಲ್ ಷಾ ವೀರ ಯೋಧ. ಕೇವಲ ಹದಿನೆಂಟು ವರ್ಷದ ಯುವಕನಾಗಿದ್ದಾಗ ಹಿರಿಯನೂ ಯುದ್ಧಕುಶಲಿಯೂ ಸಾಮ್ರಾಟನೂ ಆದ ಔರಂಗಜೇಬನ ವಿರುದ್ಧ ದಿಟ್ಟತನದಿಂದ ಹೋರಾಡಿದ ಕೀರ್ತಿ ಈತನಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಇವನ ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು ಕಂಡು, ಇವನ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಮಾರುಹೋದ ಔರಂಗಜೇಬ್ ಇವನನ್ನು ಮುಗಲರ ಸೇನೆಯಲ್ಲಿ ಖಾನನ ದರ್ಜೆಗೇರಿಸಿ ವಾರ್ಷಿಕ ಜೀವನ ಭತ್ಯವಾಗಿ ಒಂದು ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ನಿಗದಿಪಡಿಸಿದ. ಮುಂದೆ ತನ್ನ ಸೇನೆಯೊಂದಿಗಿರಲು ಅಪ್ಪಣೆ ಮಾಡಿದ. ದೌಲತಾಬಾದಿನ ಬಂದೀಖಾನೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕಾಲವಿಟ್ಟಿದ್ದು ಅನಂತರ ಸಿಕಂದರನನ್ನು ಔರಂಗಜೇಬನ ಶಿಬಿರದೊಂದಿಗೆ ಕರೆದೊಯ್ಯಲಾಯಿತು. 1700ರ ಏಪ್ರಿಲ್ 3 ರಂದು ಸತಾರದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಸಿಕಂದರ್ ನಿಧನ ಹೊಂದಿದ. ಆಗ ಇವನಿಗೆ 32 ವರ್ಷ ವಯಸ್ಸು. ಸಿಕಂದರನ ಅಂತಿಮ ಕೋರಿಕೆಯಂತೆ ಇವನ ಪಾರ್ಥಿವ ಶರೀರವನ್ನು ಬಿಜಾಪುರದಲ್ಲಿದ್ದ ಈತನ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಗುರು ಷೇಕ್‌ಫಹೀವುಲ್ಲಾನ ಸಮಾಧಿಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಸಮಾಧಿ ಮಾಡಲಾಯಿತು.

(ಎಮ್.ಎಸ್.ವಿ.)

ಸಿಡಿ: ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದ, ನಿರ್ದಿಷ್ಟದೈವಕ್ಕೆ ಹೊತ್ತ ಹರಕೆ ತೀರಿಸುವ ಜನಪದ ಉಗ್ರ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ಈ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಶಾಕ್ತೇಯ ಪಂಥದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ರೂಢಿಗೆ ಬಂದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸಿಡಿ ಆಡುವುದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ದೇವತೆಯ ವಾರ್ಷಿಕ ಜಾತ್ರೆಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂಪ್ರದಾಯವಿರುವ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಮಾರಿ, ದುರ್ಗಿ, ಊರಮ್ಮಗಳೇ ಆಗಿರುವುದು ಕುತೂಹಲದ ಸಂಗತಿ.

ಸಿಡಿಯಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಬೆನ್ನುಸಿಡಿ, ಬಟ್ಟೆಸಿಡಿ ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಧಾನಗಳಿವೆ. ಬೆನ್ಸಿಡಿ ಆಡುವುದು ತುಂಬ ಅಪಾಯಕರ ಹಾಗೂ ಭಯಂಕರ ದೃಶ್ಯ. ಕುಣಿಗಲ್ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಗುನ್ನಾಗೆರೆ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಬೆನ್ಸಿಡಿಯಾಡುವ ಪರಿಪಾಠವಿದೆ. ಈ ಊರಿನ ಗ್ರಾಮದೇವತೆ ಎಲ್ಲಮ್ಮನ ನಿಷ್ಠಾವಂತ ಭಕ್ತರು ಆ ದೇವತೆಯ ಜಾತ್ರೆಯಂದು ಬೆನ್ಸಿಡಿಯಾಡುತ್ತಾರೆ. ಸಿಡಿಯಾಡುವ ಹರಕೆ ಹೊತ್ತ ಭಕ್ತ ಆ ದಿನ ಸ್ನಾನ, ಮಡಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಸಂಜೆಯವರೆಗೆ ಉಪವಾಸವಿದ್ದು ಸಂಜೆಯ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೆಂಡ ಕುಡಿದು, ವೀರಗಚ್ಚೆ ಹಾಕಿ, ಕೋರೆಪೇಟ ಧರಿಸಿ, ಅಂಗವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಹೊದ್ದು ಹರೇ ದೋಣಿನ ಮೊರೆತಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಆವೇಶಭರಿತನಾಗಿ ವೀರಗುಣಿತ ಕುಣಿಯುತ್ತ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಹತ್ತಿರ ಬರುತ್ತಾನೆ. ರಾತ್ರಿ ಎಂಟು ಗಂಟೆಯ ಸುಮಾರಿಗೆ ಆತ ದೇವರಿಗೆ ಎದುರಾಗಿ ಅಂಗಾತ ಮಲಗಿಕೊಳ್ಳುವನು. ಆಗ ತಲೆತಲಾಂತರದಿಂದ ನಡೆದುಬಂದ ಪರಿಪಾಠದಂತೆ ಆಯಾ ಕಾರ್ಯದ ವಂಶಸ್ಥ ಹಿರಿಯ ಪರಿಣತರು ಬೆನ್ಸಿಡಿಯಾಡುವಾತನ ಬೆನ್ನು(ಹುರಿ)ನರವನ್ನು ಹಿಡಿದು, ಶಸ್ತ್ರದಿಂದ ಅದರ ಹಿಂದಿನ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಚುಚ್ಚಿ, ಕಬ್ಬಿಣದ ಕೊಂಡಿಗಳನ್ನು ನರಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕಿಸುವರು. ಇದೇ ರೀತಿ ಇನ್ನೊಂದು ಭಾಗದ ಬೆನ್ನುಹುರಿ ನರಕ್ಕೂ ಚುಚ್ಚಿದ ಅನಂತರ ಅವನ ಮೇಲೆ ದೇವರ ತೀರ್ಥ ತಳಿಯುವರು. ಆತ ಎದ್ದು ಶ್ರದ್ಧಾಭಕ್ತಿಯಿಂದ ದೇವತೆಗೆ ಕೈಮುಗಿದ ಅನಂತರ ಆತನ ಒಂದು ಕೈಗೆ ಅಡಕೆಯ ಹೊಂಬಾಳೆಯನ್ನೂ ಇನ್ನೊಂದು ಕೈಗೆ ಕತ್ತಿಯನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟು ಬೆನ್ನಿಗೆ ನಾಟಿಕೊಂಡಿರುವ ಕಬ್ಬಿಣದ ಕೊಕ್ಕೆಗಳಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವ ಸರಪಳಿಗಳನ್ನು ತುಸು ಬಿಗಿಯಾಗಿ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಮುನ್ನಡೆಸುವರು. ಧಗಧಗನೆ ಕೆಂಡ ಕಾರುತ್ತ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಕೊಂಡವನ್ನು ಆತನಿಂದ ಹಾಯಿಸಿದ ಅನಂತರ, ಸಿಡಿಕಂಬವನ್ನು ನೆಲದತ್ತ ಬಗ್ಗಿಸುವರು. ಕಲ್ಲುಕಂಬದ ನಡುವೆ ನೆಟ್ಟ ತಿರುಗಣೆಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಏತದ ಮರದಂತೆ ತೋರುವ ದಪ್ಪ ಮರದ ಮುಂದಿನ ತುದಿಗೆ ಸಿಕ್ಕಿಸಿದ ಕಬ್ಬಿಣದ ಕೊಂಡಿಗೆ ಸಿಡಿಯಾಡುವಾತನ ಬೆನ್ನ ಸರಪಳಿಗಳನ್ನು ಸಮಾಂತರವಾಗಿ ಕಟ್ಟಿ, ಸಿಡಿಕಂಬವನ್ನು ಭೂಮಿಗೆ ಸಮಾಂತರವಾಗಿ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಏರಿಸುವರು. ಆಗ ಸಿಡಿಕಂಬಕ್ಕೆ ಬೆನ್ನು ಹಿಂದಾಗಿ ನೇತು ಬಿದ್ದ ಸಿಡಿಯಾಡುವಾತ ಮರಕ್ಕೆ ಕಾಲು ಮೇಲಾಗಿ ನೇತುಬಿದ್ದ ಬಾವಲಿಯಂತೆ ತೋರುತ್ತಿದ್ದು, ತನಗಾದ ನೋವಿನ ಪರಿವೆಯೇ ಇಲ್ಲದೆ ಅಟ್ಟಹಾಸದಿಂದ ಕತ್ತಿಯನ್ನು ಎಡಬಲಕ್ಕೆ ಬೀಸುತ್ತ, ದೇವತೆಗೆ ಎತ್ತಿ ಎತ್ತಿ ಕೈಮುಗಿಯುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ.

ಅನಂತರ ಸಿಡಿಕಂಬ ಮೆಲ್ಲಗೆ ತಿರುಗಲಾರಂಭಿಸುತ್ತದೆ. ಎಡಗಡೆಯಿಂದ ಬಲಗಡೆಗೆ, ಬಲಗಡೆಯಿಂದ ಎಡಗಡೆಗೆ ಮೂರಾವರ್ತಿ ತಿರುಗಿದ ಅನಂತರ, ಸಿಡಿಯಾಡುವವನನ್ನು ಸಿಡಿಕಂಬದಿಂದ ಕೆಳಗಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಆತನನ್ನು ದೇವರೆದುರು ಕರೆದೊಯ್ದು, ಅಲ್ಲಿ ಬೆನ್ನಿಗೆ ಸಿಕ್ಕಿಸಿದ ಕೊಂಡಿಗಳನ್ನು ತೆಗೆದು, ಗಾಯಗಳಿಗೆ ದೇವರ ಭಂಡಾರವನ್ನು (ಅರಿಸಿನ ಕುಂಕುಮದ ವಿಶೇಷ ಮಿಶ್ರಣ) ಮೆತ್ತಿ ಬಿಳಿಯ ವಸ್ತ್ರದ ಪಟ್ಟು ಕಟ್ಟುತ್ತಾರೆ. ಗಾಯಗಳು ಅಲ್ಲಿಂದ ಒಂಬತ್ತು ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣ ವಾಸಿಯಾಗುತ್ತವಂತೆ. ಅನಂತರ ಯಥಾಕ್ರಮ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಸಿಡಿಯಾಡುವವನಿಗೆ ಬೆನ್ನಿಗೆ ಚುಚ್ಚಿ ಅಣಿಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಿಡಿಯಾಡಿದಾತ ಮಾರನೆಯ ದಿನ ಮದುವೆಯ

ಗಂಡಿನಂತೆ ವೇಷ ಧರಿಸಿಕೊಂಡು ಮನೆಮನೆಯ ಭಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಹಳ್ಳಿಯ ಸಮಸ್ತರು ಆತನಿಗೆ ತಮ್ಮ ಕೈಲಾದುದನ್ನು ನೀಡುತ್ತಾರೆ.

ಬಟ್ಟೆ ಸಿಡಿಯಾಡುವುದು ಸುಲಭ ಹಾಗೂ ನಿರಪಾಯಕರ. ಬೆನ್ಸಿಡಿಯಾಡುವವರಂತೆಯೇ ಸ್ನಾನ ಉಪವಾಸಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ ಭಕ್ತರು, ಸಿಡಿಕಂಬದ ತುದಿಗೆ ಬಂದು ತಮ್ಮ ದೇಹವನ್ನು ಚಾಚಿ ಮಲಗಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಅವರನ್ನು ಸಿಡಿಕಂಬಕ್ಕೆ ಬಟ್ಟೆಯ ಕಟ್ಟುಗಳಿಂದ ಬಿಗಿದು, ಸಿಡಿಕಂಬ ಏರಿಸಿ ಸುತ್ತ ತಿರುಗಿಸಿ ಸಿಡಿಯಾಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬಟ್ಟೆಸಿಡಿಯನ್ನು ಹೆಂಗಸರೂ ಆಡಬಹುದೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಜನಪದ ಗೀತೆಗಳು ನಿದರ್ಶನ ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ. ಬೆನ್ಸಿಡಿ ಮಾತ್ರ ಗಂಡುಗಳ ವೀರಕ್ಷೇತ್ರ.

ಸಿಡಿಯಾಡುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಹಿಂದೆ ಸಿಡಿದಲೆ ಕೊಡುವ ಸಂಪ್ರದಾಯವೂ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದುದಕ್ಕೆ ಶಾಸನಾಧಾರವಿದೆ. ಸಿಡಿದಲೆಯಾಗುವ ಹರಕೆಹೊತ್ತ ಜನ ಸಿಡಿಕಂಬಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿರುತ್ತಿದ್ದ ಹಸಿಬಿದಿರಿನ ತುದಿಯನ್ನು ಬಗ್ಗಿಸಿ ತಮ್ಮ ತಲೆಯನ್ನು ಅದಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿಸಿಕೊಂಡು, ಕತ್ತನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿ, ತಮ್ಮ ವೀರಭಕ್ತಿ, ಸ್ವಾಮಿನಿಷ್ಠೆಯನ್ನು ಮೆರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಅಂಥವರನ್ನು ಕುರಿತು ಶಾಸನಗಳು ಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡಿವೆ, ಇತರ ಜನತೆ ವೀರದೀಕ್ಷೆ ತೊಡುವಂತೆ ಪ್ರೇರೇಪಿಸಿವೆ. **(ಎನ್.ಟಿ.)**

ಸಿದ್ದಯ್ಯ, ಎಚ್.: –1952. ಹಿಂದಿನ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ರಾಜಕಾರಣದಲ್ಲಿ ಅಜಾತಶತ್ರು, ಸಾತ್ವಿಕ ರಾಜಕಾರಣಿ ಎಂದು ಹೆಸರಾಗಿದ್ದವರು. ಶಿವಮೊಗ್ಗದವರಾದ ಇವರು ಅಲ್ಲಿ ವಕೀಲವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ ಹೆಸರಾಗಿದ್ದರು. ತಮ್ಮ ವಕೀಲಿವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಸಂಪಾದನೆಯಿದ್ದರೂ ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಗ್ರಾಮದಿಂದ ಆಕರ್ಷಿತರಾದರು. ಒಮ್ಮೆ ಇವರು ತಮ್ಮ ವೃತ್ತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕೆಲಸಕ್ಕಾಗಿ ಶಿವಮೊಗ್ಗದಿಂದ ಚನ್ನಗಿರಿಗೆ ಹೋಗಿದ್ದಾಗ ಅಲ್ಲಿ ಶಾಂತವಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸಿನ ಸಭೆಯ ಮೇಲೆ ಪೊಲೀಸರು ನಿಷೇಧಾಜ್ಞೆ ಹೊರಡಿಸಿ ನಡೆದುಕೊಂಡ ರೀತಿಯಿಂದ ತೀವ್ರ ಅಸಮಾಧಾನಗೊಂಡರು. ಮೂಲಭೂತ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಹೋರಾಟ ಅನಿವಾರ್ಯವೆಂದು ಭಾವಿಸಿದ ಇವರು 1938ರಲ್ಲಿ ಅಂದಿನ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್‌ಗೆ ಸೇರಿದರು. ಅದೇ ವರ್ಷ ಏಪ್ರಿಲ್‌ನಲ್ಲಿ ಶಿವಪುರದಲ್ಲಿ ಸಮಾವೇಶಗೊಂಡಿದ್ದ ಅಖಿಲ ಮೈಸೂರು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸಿನ ಪ್ರಥಮ ಅಧಿವೇಶನದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ, ಅಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಧ್ವಜಸತ್ಯಾಗ್ರಹದಲ್ಲೂ ಪಾಲ್ಗೊಂಡರು. ಅಂದಿನಿಂದ ಇವರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಚಳವಳಿಯ ಮುಂಚೂಣಿಯ ನಾಯಕರಲ್ಲೊಬ್ಬರಾದರು. ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಸರ್ಕಾರದ ಸ್ಥಾಪನೆಗೆ ನಡೆದ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಭಾಗವಹಿಸಿ ಸರ್ಕಾರದ ಪ್ರತಿಬಂಧಕಾಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಮುರಿದು ಹಲವು ಬಾರಿ ಜೈಲುವಾಸವನ್ನೂ ಅನುಭವಿಸಿದರು.

ಇವರು 1941–42ರ ಆಗಿನ ರಾಜಕೀಯ ಸಂದಿಗ್ಧ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸಿನ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಚುನಾಯಿತರಾದರು. ಆಗ ಸಂಸ್ಥಾನದಾದ್ಯಂತ ಪ್ರವಾಸಮಾಡಿ ಚಳವಳಿಗೆ ಜನರನ್ನು ಹುರಿದುಂಬಿಸಿದರು. ಆ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಸಾಮಾಜಿಕ, ರಾಜಕೀಯ ಮತ್ತು ಆರ್ಥಿಕ ವಿಚಾರಗಳಿಗೆ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಲೇಪನಮಾಡಿ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಭಾಷಣಗಳು ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿದ್ದವು.

ಮೈಸೂರು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ 1947ರ ಸೆಪ್ಟಂಬರ್‌ನಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಸರ್ಕಾರ ಸ್ಥಾಪನೆಗಾಗಿ ಮೈಸೂರು ಚಲೋ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹ ಆರಂಭವಾಯಿತು. ಅಂದಿನ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಅಧ್ಯಕ್ಷ ಕೆ.ಸಿ. ರೆಡ್ಡಿಯವರ ನಾಯಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಕಾರ್ಯಕಾರಿ ಸಮಿತಿ ಸದಸ್ಯರೆಲ್ಲರೂ ಬೆಂಗಳೂರಿನಿಂದ ಹೊರಟು ಪಾದಯಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದು ಅರಮನೆ ಮುಂದೆ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹ ಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವಿತ್ತು. ಈ ತಂಡದಲ್ಲಿ ಇವರೂ ಇದ್ದರು. ಸರ್ಕಾರದವರು ಮೈಸೂರು ಚಲೋ ತಂಡವನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲೇ ಬಂಧಿಸಿದರು. ಆಗ ಇವರೂ ಬಂಧಿತರಾದರು. ಈ ಹೋರಾಟದ ಅನಂತರ ಕೆ.ಸಿ. ರೆಡ್ಡಿಯವರು ರಚಿಸಿದ ಪ್ರಪ್ರಥಮ ಪ್ರಜಾಸತ್ತಾತ್ಮಕ ಮಂತ್ರಿಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಇವರು ಸಚಿವರಾಗಿದ್ದರು. 1952ರ ಪ್ರಥಮ ಮಹಾಚುನಾವಣೆಗಳ ಅನಂತರ ಮೈಸೂರು ವಿಧಾನ ಸಭೆಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಯಾದ ಇವರು ಆ ಹುದ್ದೆಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗಲೇ ನಿಧನರಾದರು. **(ಬಿ.ಆರ್.ಪಿ.)**

ಸಿದ್ದಲಿಂಗಯ್ಯ, ಟಿ.: 1898– . ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟಗಾರರು. ಹಿಂದಿನ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ನಡೆದ ಹೋರಾಟದ ಮುಂಚೂಣಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರಮುಖರು. 1898ರಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮೈಸೂರು ಹಾಗೂ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ಕಾನೂನು ವಿಷಯ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿದರು. ಚಿಕ್ಕ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲೇ ಆನಿಬೆಸೆಂಟರ ಮಾತುಗಳಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತರಾದ ಇವರಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಸೇವೆಯ ಆಸೆ ಮೂಡಿತು. 1932ರಲ್ಲಿ ಅಮೆರಿಕಕ್ಕೆ ಭೇಟಿ ಕೊಟ್ಟಾಗ ಅಲ್ಲಿ ಇವರು ವಲಸೆ ಕಾನೂನು ಮುರಿದರೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ ಒಂದೂವರೆ ತಿಂಗಳು ಜೈಲುವಾಸ ಅನುಭವಿಸಿದರು. ಭಾರತಕ್ಕೆ ವಾಪಸು ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟದಲ್ಲಿ ಧುಮುಕಿದರು.

1935ರಲ್ಲಿ ಮಹಾತ್ಮಗಾಂಧೀಜಿಯವರು ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಬಂದು ಸರ್ದಾರ್ ಪಟೇಲರೊಂದಿಗೆ ನಂದಿಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ತಂಗಿದ್ದರು. ಆಗ ಸರ್ದಾರ್ ಪಟೇಲರು ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಭಾಷಣದಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತರಾಗಿ ಇವರು ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಸಂಘಟಿಸುವ ಸಂಕಲ್ಪ ಮಾಡಿದರು. ತಗಡೂರು ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್, ವೀರಕೇಸರಿ ಸೀತಾರಾಮಶಾಸ್ತ್ರೀ ಅವರೊಂದಿಗೆ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಂಘಟನೆಯ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನದಾದ್ಯಂತ ಪ್ರವಾಸ ಮಾಡಿ ಜನರನ್ನು ಸಂಘಟಿಸಿದರು. 1938ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸಿನ ಪ್ರಥಮ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಚುನಾಯಿತರಾದರು. ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜರ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಸರ್ಕಾರ ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದು ಅಂದಿನ ಮೈಸೂರು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸಿನ ಧ್ಯೇಯವಾಗಿತ್ತು. ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹೋರಾಟವನ್ನು ಆರಂಭಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮುನ್ನ ಇವರು ಮಹಾತ್ಮ ಗಾಂಧೀಜಿಯವರನ್ನು ಭೇಟಿಮಾಡಿ ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಕೇಳಿದರು. ಗಾಂಧೀಜಿಯವರು ಅಂದಿನ ಮಹಾರಾಜ ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ಅವರಿಗೆ ಇವರ ಮೂಲಕ ಪತ್ರ ಕಳುಹಿಸಿದರು. ಆದರೆ ಅಂದಿನ ದಿವಾನರಾಗಿದ್ದ ಮಿರ್ಜಾ ಇಸ್ಮಾಯಿಲ್ ಅವರು ಮಹಾರಾಜರನ್ನು ಭೇಟಿಮಾಡಲು ಇವರಿಗೆ ಅವಕಾಶಕೊಡಲಿಲ್ಲ. ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ಪತ್ರಕ್ಕೆ ಮಹಾರಾಜರಿಂದ ಉತ್ತರವನ್ನೂ ಬರೆಸಲಿಲ್ಲ. ದಿವಾನರ ಈ ಗಡಸು ಧೋರಣೆಯನ್ನು ವಿರೋಧಿಸಿ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಸರ್ಕಾರ ಸ್ಥಾಪನೆಗೆ ಹೋರಾಟವನ್ನು ಮೈಸೂರು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಘೋಷಿಸಿತು. 1938ರ ಏಪ್ರಿಲ್‌ನಲ್ಲಿ ಮದ್ದೂರಿನ ಬಳಿ ಶಿವಪುರದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಮೈಸೂರು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸಿನ ಪ್ರಥಮ ಅಧಿವೇಶನದಲ್ಲಿ ಇವರು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸಿನ ತ್ರಿವರ್ಣಧ್ವಜ ಹಾರಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಮುಂದಿನ ಹತ್ತು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕಾರು ಬಾರಿ ಇವರು ಸತ್ಯಾಗ್ರಹದ ಮುಂಚೂಣಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಜೈಲುವಾಸ ಅನುಭವಿಸಿದರು. ಕರ್ನಾಟಕದ ಇತರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲೂ ದೇಶೀಯ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲೂ ಓಡಾಡಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟಕ್ಕೆ ಜನರನ್ನು ಸಜ್ಜುಗೊಳಿಸಿದರು.

1947ರಲ್ಲಿ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಬಂದಮೇಲೆ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಅಂತಿಮ ಹೋರಾಟ ನಡೆದು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಮಂತ್ರಿಮಂಡಲ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂತು. ಅನಂತರ ಇವರು ಎರಡು ಬಾರಿ ಮೈಸೂರು ಪ್ರದೇಶ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ಕೆ.ಸಿ. ರೆಡ್ಡಿ ಮತ್ತು ಕೆ. ಹನುಮಂತಯ್ಯನವರ ಮಂತ್ರಿಮಂಡಲಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕಾಲ ಸಚಿವರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಭಾರತದ ರಾಜ್ಯಾಂಗ ರಚನಾಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿಯೂ ರಾಜ್ಯಸಭಾ ಸದಸ್ಯರಾಗಿಯೂ ಚುನಾಯಿತರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು ಭಾರತ ಸೇವಾದಳ, ಭೂದಾನ ಚಳವಳಿ ಮತ್ತಿತರ ವಿಧಾಯಕ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ಆಸ್ಥೆಯುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದರು. **(ಬಿ.ಆರ್.ಪಿ.)**

ಸಿದ್ದವನಹಳ್ಳಿ ಕೃಷ್ಣಶರ್ಮ: 1904–73. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಿ, ಸಾಹಿತಿ, ಗಾಂಧೀವಾದಿ ಮತ್ತು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟಗಾರರು. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಿದ್ದವನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ 1904 ಜುಲೈ 31ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಮೂಲತಃ ಇವರು ತೆಲುಗು ವೈದಿಕ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರು. ಇವರ ತಂದೆ ರಂಗಾಚಾರ್ಯರು, ತಾಯಿ ಶೇಷಮ್ಮ. ತಮ್ಮ ಹುಟ್ಟೂರಲ್ಲಿ ಆರಂಭದ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಮುಗಿಸಿದ ಇವರು ಅನಂತರ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಮೈಸೂರುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಬಿ.ಎ. ತರಗತಿಯವರೆಗೆ ಓದಿದರು. ಭಾರತ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಗ್ರಾಮದ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗಿ ಓದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ದೇಶಸೇವೆಗೆ ದುಮುಕಿದರು. ಜೊತೆಗೆ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮ, ಬರೆವಣಿಗೆ ಕೆಲಸವನ್ನೂ ನಡೆಸಿದರು.

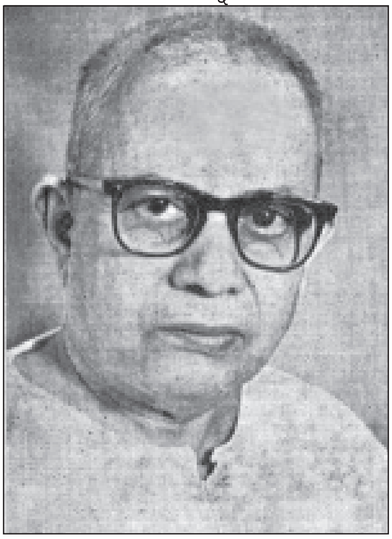

1920–21ರ ಸುಮಾರಿಗೆ ಪಂಡಿತ ತಾರಾನಾಥರ ಆಕರ್ಷಣೆಯಿಂದಾಗಿ ಅವರ ಆಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲವಿದ್ದ ಇವರು ಅಲ್ಲಿಂದ ಬಂದ ನಂತರ 1925ರಲ್ಲಿ ವಿವಾಹವಾದರು. 1927ರಲ್ಲಿ ಹೈದರಾಬಾದಿಗೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಮೆಥಡಿಸ್ಟ್ ಶಾಲೆಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಮಾಸ್ತರರಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡಿದರು; ಅಲ್ಲಿನ ರಾಜಕೀಯ ಆಂದೋಲನದಲ್ಲೂ ಸಕ್ರಿಯವಾಗಿ ಪಾಲುಗೊಂಡರು. ನಿಜಾಮ್ ಆಡಳಿತದ ವಿರುದ್ಧ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಬರೆದು ಜನತೆಯನ್ನು ಪ್ರಚೋದಿಸಿದರು. ಇವರನ್ನು ಬಂಧಿಸಿ ಶಿಕ್ಷಿಸಲು ನಿಜಾಮ್ ಸರ್ಕಾರ ಪಟ್ಟ ಪ್ರಯತ್ನಗಳೆಲ್ಲ ವಿಫಲವಾಯಿತು. ಕಡೆಗೆ ಇವರಿಗೆ ಹೈದರಾಬಾದು ತೊರೆಯುವಂತೆ ಗಡಿಪಾರು ಆಜ್ಞೆಯಾಯಿತು. ಭಾರತ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಗ್ರಾಮದ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದ ವಾರ್ಧಾಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ಒಡನಾಡಿಯಾಗಿ ಆಶ್ರಮದಲ್ಲಿದ್ದು ಹಲವಾರು ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ ಇವರು ರಾಜ್ಯ ಪುನರ್ವಿಂಗಡನಾ ಆಯೋಗದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದ ಜವಾಹರಲಾಲ್ ನೆಹರೂ ಅವರಿಗೆ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿಯೂ (1936–39) ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. 1942ರ ಕ್ವಿಟ್ ಇಂಡಿಯಾ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಸೆರೆಮನೆ ಶಿಕ್ಷೆ ಅನುಭವಿಸಿದರು.

ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮದ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ಶ್ರಮಿಸಿದವರಲ್ಲಿ ಇವರೂ ಒಬ್ಬರು. ಇವರು ಪ್ರಥಮ ಬಾರಿಗೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಹರಿಜನ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ವಿಶ್ವಕರ್ನಾಟಕ ಪತ್ರಿಕೆಗೆ ಕೆಲಕಾಲ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರು. ಆ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಆಕರ್ಷಕ ಗದ್ಯಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಲೇಖನಗಳು, ಸಂಪಾದಕೀಯಗಳು ಬಹುಬೇಗ ಜನಪ್ರಿಯವಾದುವು. ನಾಡಿನ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಮುಖ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಿಗೂ ಅಂಕಣಕಾರರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಬೆಡಗಿನ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಶಬ್ದ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಆಕರ್ಷಣೀಯವಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದುವು. ಇವರು ನಿರ್ವಹಿಸಿದ ಮಾತಿನ ಮಂಟಪ, ಚಿಂತನ–ಮಂಥನ ಎಂಬ ಅಂಕಣಗಳಂತೂ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುವು. ವಾಹಿನಿ, ಜಯಕರ್ನಾಟಕ, ನವ್ರೋದಯ, ಭೂದಾನ, ಕನ್ನಡನುಡಿ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿಯೂ ಇವರು ಕೆಲಸಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಕನ್ನಡ ಸಂಘ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ಇವರು ಶ್ರಮಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಗಳಾಗಿದ್ದರು (1949–50). ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಮಲ್ಲೇಶ್ವರಂನಲ್ಲಿ ಗಾಂಧೀ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಘವನ್ನೂ ಸಹಕಾರಿ ಸಂಘವನ್ನೂ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಬೆಳೆಸಿದರು. ಗೋಸೇವಾ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲೂ ಇವರು ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸಹಕಾರ ಗೋಸೇವಾಕ್ಷೇತ್ರ ಸ್ಥಾಪನೆ ಮತ್ತು ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಇವರ ಪಾತ್ರ ಮಹತ್ತ್ವದ್ದು. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಇವರು ರಚಿಸಿದ ಕಾಮಧೇನು ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಪೂರ್ಣ ವರಮಾನವನ್ನು ಗೋಸೇವೆಗೆ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಸಂಸ್ಕೃತ, ಕನ್ನಡ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್, ಬಂಗಾಲಿ, ಹಿಂದಿ, ತೆಲುಗು, ತಮಿಳು ಮತ್ತು ಉರ್ದು ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಶ್ರಮ ಪಡೆದಿದ್ದ ಇವರು ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತ್ಯಸೇವೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಹಿತ್ಯ, ಭೂಗೋಳ, ಚರಿತ್ರೆ, ಧರ್ಮ, ಸಹಕಾರ, ಶಿಕ್ಷಣ, ಗಾಂಧೀವಾದ, ಭೂದಾನ, ರಾಜಕೀಯ ಮುಂತಾದ ನಾನಾ ವಿಷಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಅನೇಕ ಲೇಖನಗಳನ್ನು, ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಧಾರವಾಡದ ಗೆಳೆಯರ ಗುಂಪಿನ ಪ್ರಕಟಣೆಯಾದ ಯತಿರಾಜ ರಾಮಾನುಜ ಎಂಬುದು ಇವರ ಪ್ರಥಮ ಕೃತಿ. ವಾರ್ಧಾದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅಲ್ಲಿನ ಪರಿಸರದಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತರಾಗಿ ಪರ್ಣಕುಟಿ, ವಾರ್ಧಾಯಾತ್ರೆ ಎಂಬ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಬರೆದರು. ವಿನೋಬಾ ಅವರಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾಗಿ ನವ್ರೋದಯ ಯಾತ್ರೆ, ರಾಮನಾಮ, ಆಶ್ರಮಜೀವನ, ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ವಿನೋಬಾ, ಭೂದಾನ ಮುಂತಾದ ಕಿರುಹೊತ್ತಗೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕನ್ನಡದ ಕಿಡಿಗಳು, ದೀಪಮಾಲೆ, ಕುಲದೀಪಕರು ಇವು ಇವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವ ವ್ಯಕ್ತಿಚಿತ್ರ ಸಂಕಲನಗಳು. ರಾಜೇಂದ್ರ ಪ್ರಸಾದ್, ಮೋತಿಲಾಲ್, ಜವಾಹರಲಾಲ್ ನೆಹರು, ಕಸ್ತೂರಬಾ–ಇವು ಇವರು ಬರೆದಿರುವ ಜೀವನಚರಿತ್ರೆಗಳು. ಭಾಷಾಂತರದಲ್ಲಿ ನುರಿತಿದ್ದ ಇವರು ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ಹಿಂದ್ ಸ್ವರಾಜ್ಯ, ಆರೋಗ್ಯರಹಸ್ಯ, ಸಂವಾದ ಮಾಲೆ, ಆತ್ಮಕಥೆ, ಗೀತಾಮಾತೆ, ಮೀನೂ ಮಸಾನಿಯವರ ನಮ್ಮ ಹಿಂದೂಸ್ತಾನ, ನೆಹರೂರವರ ಗಾಂಧಿ, ಕೃಪಲಾನಿಯವರ ಮೂಲಶಿಕ್ಷಣ ಮುಂತಾದ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕೆ.ಎಂ. ಮುನ್ಷಿಯವರ ಕೃಷ್ಣಾವತಾರ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವತ್ತಾಗಿ ಮೂಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ರಾಮಾವತಾರ ಎಂಬುದು ಇವರ ಸ್ವತಂತ್ರಕೃತಿ. ಸಮಾಜಶಿಕ್ಷಣ, ಗಾಂಧಿ ಮತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕ ಎಂಬ ಎರಡು ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಇವರು ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಕೃಷ್ಣಶರ್ಮರಿಗೆ 1973ರಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಹಸ್ತ ಎಂಬ ಅಭಿನಂದನ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಲಾಯಿತು. ಅದೇ ವರ್ಷ ಇವರು ನಿಧನರಾದರು. **(ಎ.ಎಮ್.ಪಿ.)**

ಸಿದ್ದಾಪುರ[1]: ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಕಾರವಾರಕ್ಕೆ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಶಿರಸಿ, ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಕುಮಟ ಮತ್ತು ಹೊನ್ನಾವರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸೊರಬ ಮತ್ತು ಸಾಗರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಇವೆ. ಉಂಬಳಮನೆ, ಸಿದ್ದಾಪುರ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಹೋಬಳಿಗಳು. ಒಟ್ಟು 200 ಗ್ರಾಮಗಳು ಇವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 619 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,00,870.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ದಾಪುರ ಮತ್ತು ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಾಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗಡಿಯಾಗಿ ಶರಾವತಿ ನದಿ ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಮುಂದೆ ಹೊನ್ನಾವರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖಾಂತರ ಅರಬ್ಬೀ ಸಮುದ್ರ ಸೇರುವುದು. ಇಲ್ಲಿಂದ ಶರಾವತಿ ನದಿಯ ಗೇರುಸೊಪ್ಪೆ ಜಲಪಾತ ಸು. 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಅಘನಾಶಿನಿ ನದಿಯ ಪೂರ್ವಭಾಗ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ತದಡಿ ನದಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಮುತ್ತಳ್ಳಿ, ಬಳೂರು ಮತ್ತು ಉಂಚಳ್ಳಿ ಮುಖಾಂತರ ಹರಿದು ಕುಮಟ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ದೊಡ್ಡ ನದಿಗಳಿಗಿಂತ ಇಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ಅನೇಕ ಸಣ್ಣ ತೊರೆಗಳು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಯೋಜನಕಾರಿಯಾಗಿವೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗ ಬೆಟ್ಟಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗ ದಟ್ಟಕಾಡುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದರೆ ಉತ್ತರ ಭಾಗ ಕೆಲವೆಡೆ ಬೋಳು ನೆಲದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಈ ಪಶ್ಚಿಮ ಬೆಟ್ಟಗಳ ಕಣಿವೆ ಪ್ರದೇಶಗಳೆಲ್ಲ ತೋಟಗಳಿಂದ ತುಂಬಿವೆ. ಮಧ್ಯಭಾಗ ಸಣ್ಣ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಸದಾ ಹರಿಯುವ ಝರಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವಭಾಗ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳು ವಿರಳವಾಗಿರುವ ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶ. ಈ ಭಾಗವೂ ದಟ್ಟ ಮರಗಿಡಗಳಿಂದ ಬತ್ತ ಕಬ್ಬು ಗದ್ದೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಅತ್ಯಂತ ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಆಗ್ನೇಯ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸದಾ ಹಸುರಾಗಿರುವ ದಟ್ಟ ಕಾಡುಗಳಿಂದ ತುಂಬಿದೆ. ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 2,428 ಮಿಮೀ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅರಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಲೆಬಾಳುವ, ಉಪಯುಕ್ತ ಮರಗಳು ಬೆಳೆಯುವುವು. ಜೇನು, ಕೆಲವು ಜಾತಿಯ ಫಲಗಳು, ಗಿಡಮೂಲಿಕೆಗಳು ಇತರ ಉತ್ಪನ್ನಗಳು. ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಹುಲಿ, ಚಿಗರೆ, ಮೊಲ, ಕಾಡುಹಂದಿ, ಕಾಡುಕೋಣ, ಕಾಡುಕೋಳಿ, ನರಿ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನೂ ವಿವಿಧ ಬಗೆಯ ಹಾವುಗಳನ್ನೂ ನೋಡಬಹುದು.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದ ಎತ್ತರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಂಪುಮಣ್ಣಿನ ಭೂಮಿಯೂ ಕಣಿವೆಗಳಲ್ಲಿ ಫಲವತ್ತಾದ ಜಂಬುಮಣ್ಣಿನ ಪ್ರದೇಶವೂ ಇದ್ದು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕೆಂಪುಮಣ್ಣಿನ ಭೂಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಬತ್ತ ಮತ್ತು ಕಬ್ಬು ಇಲ್ಲಿನ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆಗಳು. ತೊಗರಿ, ಹುರುಳಿ ಮುಂತಾದ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅಡಕೆ, ಮೆಣಸು, ಏಲಕ್ಕಿ, ವೀಳೆಯದೆಲೆ, ನಿಂಬೆ ಮತ್ತು ಕಿತ್ತಳೆಹಣ್ಣು ಇವು ತೋಟದ ಬೆಳೆಗಳು.

ಸಿದ್ದಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಗ್ರಾಮದ ಕರನಿರಾಕರಣೆ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉಂಚಳ್ಳಿ ಜಲಪಾತ ಸಿದ್ದಾಪುರಕ್ಕೆ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಸು.19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗಡಿಯ ಸಮೀಪ ಶರಾವತಿ ನದಿಯ ಜೋಗ ಜಲಪಾತವಿದೆ **(ನೋಡಿ)**. ಸಿದ್ದಾಪುರಕ್ಕೆ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಸು. 8 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಬಿಳಗಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಅರಮನೆಯ ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲೊಂದು ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿ ಇದೆ. ಸಿದ್ದಾಪುರದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಸು. 22 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಕುಮಟ–ಸಿದ್ದಾಪುರ ಗಡಿಯ ದೊಡ್ಡಮನೆ ಘಾಟ್ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಮನೆ, ಸಿರಿಗುಣ ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ. ಸಿದ್ದಾಪುರದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ಒಂದೂವರೆ ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಹೊಸೂರು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹಳೆಯ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಎರಡು ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಬಿಳಗಿಯ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ ಸು. 8 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟದಿಂದ 457 ಮೀಟರ್ ಎತ್ತರವಿರುವ ಹುಕಾಳಿ ಗುಡ್ಡವಿದೆ. ಬಿಳಗಿಯ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಸು. 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಇಟಗಿಯಲ್ಲಿ ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಸಿದ್ದಾಪುರದ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ ಸು. 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಕೊಡಕಣಿ ಗ್ರಾಮ ಒಂದು ಜೈನಕೇಂದ್ರ. ಇದು ಗೇರುಸೊಪ್ಪೆ ಜಲಪಾತಕ್ಕೆ ಹತ್ತಿರದ ಗ್ರಾಮವಾಗಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರವಾಸಿ ಮಂದಿರವಿದೆ. ಸಿದ್ದಾಪುರದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು 3 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಕೊಂಡ್ಲಿ ಗ್ರಾಮವಿದೆ. ಇಲ್ಲೊಂದು ಹಳೆಯ ಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಕಾಳಮ್ಮ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಸಿದ್ದಾಪುರ–ಕುಮಟ ಗಡಿಯ ದೊಡ್ಡಮನೆಯ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ನಿಲಕುಂದ ಘಾಟ್ ಮಾರ್ಗವಿದೆ. ನಿಲಕುಂದ, ಕುಲುಗಾಡಿ ಗ್ರಾಮಗಳು ಈ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿವೆ.

ಸಿದ್ದಾಪುರ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯಸ್ಥಳ ಮತ್ತು ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲಾ ಗಡಿಯ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ 5ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟಗಳ ಪೂರ್ವ ಇಳಿಜಾರಿನಲ್ಲಿ (ಹರಿಯುವ ವರದಾ ನದಿಯ ಆಸರೆಯಲ್ಲಿ) ಸಹ್ಯಾದ್ರಿಯ ನಿಸರ್ಗ ಸೌಂದರ್ಯದ ಮಡಿಲಲ್ಲಿರುವ ಈ ಊರು ಸಮುದ್ರ ಪಾತಳಿಯಿಂದ 606 ಮೀ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿದೆ. ಜೋಗ ಜಲಪಾತ ಇದರ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಕಾರವಾರ, ಅಂಕೋಲ, ಕುಮಟ ಪಟ್ಟಣಗಳಿಗೆ ಆಗ್ನೇಯ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲೂ ಹೊನ್ನಾವರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲೂ ಭಟ್ಕಳಕ್ಕೆ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲೂ ಶಿರಸಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲೂ ಇರುವ ಈ ಪಟ್ಟಣ ಒಂದು ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದೆ. ತಾಳಗುಪ್ಪ ರೈಲುನಿಲ್ದಾಣ ಈ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಹತ್ತಿರವಾದದ್ದು. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 14,050.

ಬಿಳಗಿಯ ಸಿದ್ದಮ್ಮ ರಾಣಿಯ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಈ ಊರಿಗೆ ಸಿದ್ದಾಪುರ ಎಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು ಎಂದು ಪ್ರತೀತಿ. *

ಸಿದ್ದಾಪುರ^2: ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆ ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಕಸಬೆಗೆ 18 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಹಗರಿ ನದಿಯ ದಂಡೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,777. ಇಲ್ಲಿನ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ ಬೆಟ್ಟದ ಬುಡದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸುಂದರವಾದ ಜೈನಬಸದಿ ಇದೆ. ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ ಬೆಟ್ಟದ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ಬೆಟ್ಟವಿದ್ದು ಅದನ್ನು ಪಗಡೆಸಾಲು ಬೆಟ್ಟ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ ಅಕ್ಕತಂಗಿಯರು ಇಲ್ಲಿ ಪಗಡೆಯಾಡುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ ಎಂದು ಐತಿಹ್ಯ. ಈ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಎಮ್ಮೆ ತಮ್ಮಣ್ಣನ ಬೆಟ್ಟವೆಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಬೆಟ್ಟವಿದೆ. ಈ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ತ್ರಿಸಂಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಅರಮನೆ ಇವೆ. ಇದನ್ನು ಹಿಂದೆ ಒಬ್ಬ ವೀರಶೈವ ಗುರು ನಿರ್ಮಿಸಿದನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಔಷಧಾಲಯ, ಅಂಚೆ ಮತ್ತು ತಂತಿ ಕಚೇರಿಗಳು, ಆಸ್ಪತ್ರೆ ಇವೆ. **(ಆರ್.ಸಿ.)**

ಸಿದ್ದಾಪುರ^3: ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆ ವಿರಾಜಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಮೈಸೂರು–ಮಡಿಕೇರಿ, ಮೈಸೂರು–ವಿರಾಜಪೇಟೆ ಮಾರ್ಗಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿರಾಜಪೇಟೆಯ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 25 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,872.

ಈ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ಗ್ರ್ಯಾನೆಟ್ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಗ್ರಾಮದ ಸುತ್ತಣ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬಿದಿರು ಹೆಚ್ಚು ಬೆಳೆಯುವ ಕಾಡುಗಳು ಇವೆ. ಪ್ರಾಥಮಿಕ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳಿವೆ. ವಿದ್ಯುತ್ತಿನ ಸೌಲಭ್ಯವಿದೆ. ಪ್ರತಿ ಭಾನುವಾರ ಇಲ್ಲಿ ಸಂತೆ ಸೇರುವುದು. ಸುತ್ತಲ ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ, ಕಾಫಿ ತೋಟದ ಕೆಲಸಗಾರರಿಗೆ ಇದೊಂದು ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ. *

ಸಿದ್ಧಕಸಿದ್ಧಿ: ಕರ್ನಾಟಕದ ಒಂದು ಅಲೆಮಾರಿ ಜನಾಂಗ; ವೃತ್ತಿ ಗಾಯಕರು. ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಅನೇಕ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮ ಕರಾವಳಿಯ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವ ಇವರು ಮುಸಲ್ಮಾನ ಪಂಗಡಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರು (ಮೊದಲಿಗೆ ಹಿಂದುಗಳಾಗಿದ್ದವರು). ತಮ್ಮನ್ನು ಜಾತಿಗಾರರು, ಭೈರೂಪಗಾರರು ಎಂದು ಕರೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಮೂಲತಃ ಇವರು ನೀಗ್ರೊ ಬುಡಕಟ್ಟಿನವರು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ.

ಇವರಿಗೆ ಹಿಂದು ಹಬ್ಬ, ಹುಣ್ಣಿಮೆ, ಜಾತ್ರೆಗಳು ಬಹು ಸೇರುತ್ತವೆ. ಇವರ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳು ಅರಿವೆಯ ಡೇರೆಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುವ ಕಸಬಿನಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಹಸ್ತರು. ಪುರುಷರು, ಮಕ್ಕಳು ಸೋಗುಹಾಕಿ ಕಾಣಿಕೆ ಪಡೆಯುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಎಮ್ಮೆಗಳನ್ನು ಸಾಕುವುದು, ವ್ಯಾಪಾರ ಮಾಡುವುದು ಇತ್ಯಾದಿ ಉಪಕಸಬುಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಸಿದ್ಧಕಸಿದ್ಧಿಗಳು ಹಾಕುವ ಸಿದ್ಧಿಯ ಸೋಗು ಮನರಂಜಕವಾದುದು. ಅದು ಹೀಗಿದೆ: ಗಂಡಸೊಬ್ಬ ತನ್ನ ಕುಂಡಿಗಳ ಮೇಲೆ ಅರಿವೆಯ ಉಂಡಿಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು, ಮೇಲೊಂದು ಅರಿವೆಯನ್ನು ಸುತ್ತಿ ಹಿಂಭಾಗವನ್ನು ಏರುಕುಂಡಿಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಮುಖಕ್ಕೆ ಮರದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ದೊಡ್ಡ ಮೂಗನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಂಡು, ಅದಕ್ಕೆ ಮೀಸೆಗಡ್ಡಗಳನ್ನು ಅಂಟಿಸಿ ಮುಖವಾಡ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಮುಖಕ್ಕೆ ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಜೊತೆ ಪುರುಷನೊಬ್ಬನಿಗೆ ಮುಖಕ್ಕೆ ಬಣ್ಣ ಬಳಿದು, ಸ್ತ್ರೀವೇಷ ಹಾಕಿ ಜೊತೆಗಾರ್ತಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಈ ವೇಷವನ್ನು ಚಿಮಣಾ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಸಿದ್ಧಿಯು ತನ್ನ ಕೈಯಲ್ಲಿಯ ಟೆಂಗಿನ ಪಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಹರಳು ಹಾಕಿ ಅದಕ್ಕೊಂದು ಶುಭ್ರ ಅರಿವೆಯ ಮುಚ್ಚಿ ಗುಳಗುಳಿಸಿ, ತನ್ನ ಹಾಡಿನೊಂದಿಗೆ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದು ನುಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಚಿಮಣಾ ಅವನ ಜೊತೆ ತಾಳವನ್ನಾಗಲೀ ದಮಡಿಯನ್ನಾಗಲೀ ಹಿಡಿದು ಬಾರಿಸುತ್ತ ದನಿಗೂಡಿಸಿ ಹಿಮ್ಮೇಳ ಕೊಡುತ್ತಾಳೆ. ಸಿದ್ಧಿಚಿಮಣಾ ಜೊತೆಯಾಗಿ ಹಾಡುವ ಹಾಡುಗಳು ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ಡರ್ರ್ ಸಿದ್ಧಿ, ಹರ್ರ್ ಸಿದ್ಧಿ, ಸಿದ್ಧಕಸಿದ್ಧಿ, ಹಗೆದಾಗ ಬಿದ್ದಿ, ಹಳಜೋಳ ತಿಂದಿ, ಹಗೆದಾಗ ಹಾಂವಾ, ಬಡಿಬ್ಯಾಡ ಮಾಂವಾ; ಕುಂತರ‍್ಯಾಕ, ಕುಂತರ‍್ಯಾಕ, ಚಿಮಣಾ ಬಂದಾಳ, ಮದವಿ ಆಗಾಕ, ಮಾವನ ಹುಡಕಾಕ, ಒಳಗಿನ ಕಸಾ ಹೊರಗ ಒಗಿರಿ, ಹೊರಗಿನ ಕಸಾ ಒಳಗ ಒಗಿರಿ, ದಾಬೇದಾಗ ಕಣಕಿ ಒಗಿರಿ, ಗ್ವಾದಿನ್ಯಾಗ ಎತ್ತಾ ಕಟ್ಟರಿ–ಇತ್ಯಾದಿ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಹಾಡುವುದಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ಜನಪದ ಕಥನಗೀತೆಗಳನ್ನೂ ಹಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಸಿದ್ಧಕಸಿದ್ಧಿಗಳು ಹಾಕುವ ಬಯಲು ಸೋಗುಗಳಲ್ಲಿ ಚಿಮಣಾ ಸೋಗು, ಸಿದ್ಧಿಸೋಗು, ಮುಖರಿಸೋಗು, ಬ್ಯಾಡ್ರಸೋಗು, ಕುದರಿಸೋಗು ಮುಖ್ಯವಾದುವು. ಇವರು ಬಯಲು ಆಟಗಳನ್ನು ಆಡುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ನಿಸ್ಸೀಮರು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಲಾಗದ ಆಟ, ಕಸರತ್ತಿನ ಆಟ, ಹಾರಿ ಎತ್ತುವ ಆಟ ಇವು ಮುಖ್ಯವಾದುವು. **(ಎನ್.ಎನ್.ಎಸ್.)**

ಸಿದ್ಧಗಂಗಾ: ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಅದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ತುಮಕೂರು–ಬೆಂಗಳೂರು ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ತುಮಕೂರಿನ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 6,335.

ಸಿದ್ಧಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ

ಇದೊಂದು ವೀರಶೈವ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರ. ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಜಲಬುಗ್ಗೆಯೊಂದಿದ್ದು ಅದನ್ನು ಸಿದ್ಧಗಂಗೆ ಎಂದು ಕರೆಯುವರು. ಆರು ಶತಮಾನಗಳಷ್ಟು ಪ್ರಾಚೀನ ಇತಿಹಾಸವುಳ್ಳ ಸಿದ್ಧಗಂಗಾ ಮಠ ಇಲ್ಲಿದೆ. ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸೇವೆಗೆ ಹೆಸರಾದ ಈ ಮಠದ ಆಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಉಚಿತ ಊಟ–ವಸತಿಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಉಂಟು. ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಶಿವರಾತ್ರಿ ಸಮಯದಲ್ಲಿ 12 ದಿನಗಳ ಜಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗೇಶ್ವರ ಸ್ವಾಮಿ ರಥೋತ್ಸವ ನಡೆಯುವುದು. ಜಾತ್ರೆಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕೃಷಿ ಮತ್ತು ಕೈಗಾರಿಕಾ ಪ್ರದರ್ಶನವನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಕ್ಯಾತಸಂದ್ರ ರೈಲ್ವೆ ನಿಲ್ದಾಣ ಈ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಎರಡು ಫರ್ಲಾಂಗ್ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಶಿವಗಂಗೆ ಬೆಟ್ಟವಿದೆ. ಶ್ರೀ ಶಿವಕುಮಾರ ಸ್ವಾಮಿಗಳು ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಪೀಠಾಧಿಪತಿಗಳಾಗಿದ್ದು ಶತಮಾನದ ಹೊಸ್ತಿಲಿನಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ. ಅವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿನ ಮಠ ನೂರ್ಮಡಿ ಬೆಳೆದು ಸಮಾಜಸೇವೆ, ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ನಿರ್ವಹಣೆ ಮತ್ತು ದಾಸೋಹದಿಂದಾಗಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಖ್ಯಾತಿ ಪಡೆದಿದೆ. **(ಜಿಒ.)**

ಸಿದ್ಧನಂಜೇಶ: ಸು. 1650. ವೀರಶೈವ ಕವಿ. ರಾಘವಾಂಕ ಚಾರಿತ್ರ, ಗುರುರಾಜ ಚಾರಿತ್ರ, ತೋಂಟದ ಸಿದ್ಧದೇಶಿಕನ ಭಾವರತ್ನಾಭರಣ, ಬಸವಶತಕ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳ ಕರ್ತೃ. ಇವನಿಗೆ ಚಿಕ್ಕನಂಜೇಶ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದ್ದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈತ ಶ್ರೀಶೈಲದ ನೈಋತ್ಯ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ನವನಂದಿ ಮಂಡಲದ ನಂದ್ಯಾಲಪುರದ ಸಿಂಹಾಸನಾಧೀಶನೂ ಆಗಿದ್ದ. ಹೂಲಿಯ ಪೂವಲ್ಲಿಯ ಪುರದ ಸಿಂಹಾಸನಾಧೀಶ ಸಿದ್ಧನಂಜೇಶ್ವರ ಈತನ ಗುರು.

ರಾಘವಾಂಕಚಾರಿತ್ರ ವಾರ್ಧಕ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 19 ಸಂಧಿಗಳೂ 1,495 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇದ್ದು ಕವಿ ರಾಘವಾಂಕನ ಜೀವನಚರಿತ್ರೆ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ. ರಾಘವಾಂಕನ ಜನನ, ಹರಿಹರನಿಂದ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ, ದೇವರಾಜನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ ಕಾವ್ಯದ ವಾಚನ, ಮುರಿದ ಹಲ್ಲನ್ನು ಮತ್ತೆ ಪಡೆದದ್ದು, ಭೀಮಕವಿಗೆ ವಿದ್ಯೆ ಕಲಿಸಿದ್ದು, ಸಿದ್ಧರಾಮಚಾರಿತ್ರದ ರಚನೆ, ಪದ್ಮರಸ–ರಾಘವಾಂಕರ ಸಂದರ್ಶನ, ಓರಂಗಲ್ಲಿಗೆ ರಾಘವಾಂಕನ ಪ್ರಯಾಣ, ಪ್ರತಾಪರುದ್ರನ ಆಸ್ಥಾನ ಪಂಡಿತರನ್ನು ಗೆದ್ದು ಗುರುವಿನ ಬಳಿಗೆ ಬಂದದ್ದು, ರಾಘವಾಂಕ ಸಮಾಧಿಯಾದದ್ದು ಈ ಮೊದಲಾದ ಸಂಗತಿಗಳು ಸವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿತವಾಗಿವೆ. ಈ ಕಾವ್ಯ ಮಹತ್ತ್ವದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಧಾರ್ಮಿಕ ವಿಚಾರಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದಿದೆ. ಹರಿಹರನು ರಾಘವಾಂಕನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟ ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟಾವರಣಗಳ ಆಳವಾದ ನಿರೂಪಣೆಯಿದೆ. ಧರ್ಮಜಿಜ್ಞಾಸುಗಳ ತೃಷೆ ಹಿಂಗಿಸುವ ಧರ್ಮ ವಿವೇಚನೆ ಇದೆ. ಸೋಮನಾಥ ಕಥೆ, ಶರಭಾದಿಗಳ ಚರಿತ್ರೆ ಮೊದಲಾದವೂ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿವೆ.

ಗುರುರಾಜಚಾರಿತ್ರ ವಾರ್ಧಕ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 16 ಸಂಧಿ, 1,277 ಪದ್ಯಗಳು ಇವೆ. ಗುರು ಸಿದ್ಧನಂಜೇಶನ ಅಪ್ಪಣೆಯಂತೆ ಈ ಕೃತಿ ರಚನೆ ಮಾಡಿದುದಾಗಿಯೂ ಗುರುಸಿದ್ಧನಂಜೇಶ ತನ್ನ ಸತಿ ವೀರಾಂಬೆಗೆ ಹೇಳಿದುದನ್ನೇ ತಾನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಿರುವಂತೆಯೂ ಕವಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರತಿಸಂದಿ ಗುರುದಂಪತಿಗಳ ಸಂಭಾಷಣೆಯಿಂದಲೇ ಆರಂಭವಾಗಿ ಮುಂದೆ ಸಾಗುತ್ತದೆ. ವೈವಿಧ್ಯಮಯ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಗುರು ದಂಪತಿಗಳ ಸಂಭಾಷಣೆಯಿಂದ ಏಕತೆಯನ್ನು ಒದಗಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆಚಾರ್ಯರ ಉದ್ಭವ, ಗುರು ಸಂಪ್ರದಾಯ, ಸ್ಥಲವಿವರಣೆ, ಶಿವನ ಪಂಚವಿಂಶತಿ ಲೀಲೆಗಳು, ಇಷ್ಟಲಿಂಗ ಪೂಜಾವಿಧಿ ದೃಷ್ಟಾಂತಗಳು, ಬಸವಣ್ಣನವರ ಮಹಿಮೆ, ನೂತನರ ಚರಿತೆ, ಈಚಿನ ನೂತನರ ಕಥೆ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಸಂಗಗಳು ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಂದಿವೆ. ಕವಿ ತನ್ನ ಗುರುವಿನಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟ ಶ್ರದ್ಧಾಭಕ್ತಿ, ಶರಣರಲ್ಲಿ ಈತನಿಟ್ಟ ನಿಷ್ಠೆ, ಶೈವಾಚಾರದಲ್ಲಿ ಈತನಿಗಿದ್ದ ವಿಶ್ವಾಸ, ನಂಬಿಕೆಗಳು ಕಾವ್ಯದ ತುಂಬ ತುಂಬಿಕೊಂಡಿವೆ. ವೀರಶೈವಧರ್ಮದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳು ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂದರ್ಭೋಚಿತವಾಗಿ ಬಂದಿವೆ. ಅಂತೆಯೇ ಕಾವ್ಯಾಂಶಕ್ಕಿಂತ ಧರ್ಮಾಂಶ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದೊಂದು ಸಣ್ಣ ಶಿವಕಥಾಸರಿತ್ಸಾಗರ; ಬಹು

ವಿಷಯಗರ್ಭಿತ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕೋಶ ಎನ್ನಬಹುದು. ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯಾಂಶ ಕಡಿಮೆ ಇದ್ದರೂ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆಗೆ, ಅನೇಕ ಕವಿಗಳ ಕಾಲನಿರ್ಣಯಕ್ಕೆ ಈತನ ಗ್ರಂಥಗಳು ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿವೆ ಎಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಕಾವ್ಯದ ಇನ್ನೊಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೆಂದರೆ ಕವಿ ಇಲ್ಲಿ ಒದಗಿಸುವ ನೂರಾರು ಶರಣರ ವ್ಯಕ್ತಿಚಿತ್ರಗಳು, ಸಾರವತ್ತಾದ ಕಥೆಗಳು ಬಸವಾದಿ ಪ್ರಮಥರಿಂದ ಆರಂಭವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತ ಬಂದ ನೂತನರ ಶ್ರೇಣಿಗೆ ಕವಿ ಸಮಕಾಲೀನರಾದ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಶರಣರ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಕವಿ ನೆಲಸಿದ್ದ ಹೂಲಿಯ ಪ್ರಕೃತಿ ವರ್ಣನೆ, ವೀರಭದ್ರ ಲೀಲೆಯ ವರ್ಣನೆ ಇಂಥ ಪ್ರಸಂಗಗಳು ಕಾವ್ಯಮಯವಾಗಿವೆ. ಕಾವ್ಯಶೈಲಿ ಮೃದುಮಧುರವಾಗಿದ್ದು ಅದರಲ್ಲಿ ಸರಳತೆ, ಸ್ಫುಟತೆಗಳು ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತವೆ. ಜೊತೆಗೆ ಕವಿಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತಶಾಸ್ತ್ರ ಗ್ರಂಥಗಳ ಮೇಲಿದ್ದ ಪಾಂಡಿತ್ಯ, ಶೈವಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಆಳವಾದ ಅಭ್ಯಾಸ– ಈ ಅಂಶಗಳು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಇವನ ತೋಂಟದ ಸಿದ್ಧದೇಶಿಕನ ಭಾವರತ್ನಾಭರಣ, ಬಸವಶತಕ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳು ಉಪಲಬ್ಧವಿಲ್ಲ. **(ಟಿ.ಆರ್.ಎಂ.)**

ಸಿದ್ದಯ್ಯ ಪುರಾಣಿಕ: 1918–94. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕವಿ ಹಾಗೂ ಆಡಳಿತಗಾರರು. ಕಾವ್ಯಾನಂದ ಎನ್ನುವುದು ಇವರ ಕಾವ್ಯನಾಮ. ಇಂದಿನ ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಯಲಬುರ್ಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದ್ಯಾಂಪುರದಲ್ಲಿ 1918 ಆಗಸ್ಟ್ 18ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಕಲ್ಲಿನಾಥಶಾಸ್ತ್ರಿ, ತಾಯಿ ದಾನಮ್ಮ. ದ್ಯಾಂಪುರ ಮತ್ತು ಕುಕ್ಕನೂರುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಮುಗಿಸಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯಿಂದ ಇಂಟರ್‌ಮೀಡಿಯೇಟ್‌ವರೆಗಿನ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಗುಲ್ಬರ್ಗದಲ್ಲಿ ಪೂರೈಸಿದರು. ಬಿ.ಎ. ಮತ್ತು ಎಲ್‌ಎಲ್.ಬಿ.ಗಳನ್ನು ಉಸ್ಮಾನಿಯಾ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಓದಿದರು. ಅನಂತರ ಐ.ಎ.ಎಸ್. ಪರೀಕ್ಷೆ ಪಾಸು ಮಾಡಿದರು.

ಇವರು ನಾಂದೇಡದಲ್ಲಿ ಅಸಿಸ್ಟಂಟ್ ಕಲೆಕ್ಟರ್‌ರಾಗಿ (1944), ಸಹಾಯಕ ಕಂದಾಯ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ (1951–52) ಹೈದರಾಬಾದ್ ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, ಸ್ಥಾನಿಕ ಸ್ವರಾಜ್ಯ ಆಡಳಿತ ಸಚಿವರ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ (1952–53) ಕೃಷಿ ಯೋಜನೆ ಹಾಗೂ ಪೂರೈಕೆ ಇಲಾಖೆಯ ಸಚಿವರ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ (1953) ಡೆಪ್ಯುಟಿ ಕಲೆಕ್ಟರ್‌ರಾಗಿದ್ದರು. ಅನಂತರ ಭಾರತೀಯ ನಾಗರಿಕ ಸೇವೆ (ಐ.ಎ.ಎಸ್.) ಸೇರಿದರು (1960). ಅದೇ ವರ್ಷ ವಿದ್ಯಾ ಇಲಾಖೆಯ ಉಪಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ ವಾರ್ತಾ ಮತ್ತು ಪ್ರವಾಸೋದ್ಯಮ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ (1962) ಅರ್ಥಖಾತೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ, ಚಿನ್ನ ನಿಯಂತ್ರಣಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ (1964), ಮಡಿಕೇರಿಯಲ್ಲಿ ಡೆಪ್ಯುಟಿ ಕಮಿಷನರಾಗಿ (1965), ಸಾರಿಗೆ ಖಾತೆಯ ಆಯುಕ್ತರಾಗಿ (1967), ಬೆಳಗಾಂವಿಯ ಡೆಪ್ಯುಟಿ ಕಮಿಷನರಾಗಿ (1970), ರಾಜ್ಯದ ಲೇಬರ್ ಕಮಿಷನರಾಗಿ 1972ರಲ್ಲಿ ನೇಮಕಗೊಂಡು ಅದೇ ಹುದ್ದೆಯಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತಿ ಹೊಂದಿದರು (1976).

ಇವರು ಕನ್ನಡ, ಸಂಸ್ಕೃತ, ಉರ್ದು, ಮರಾಠಿ, ಪರ್ಷಿಯನ್, ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಣತಿ ಪಡೆದಿದ್ದರು. ಅಮೆರಿಕ, ಕೆನಡ, ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್, ಫ್ರಾನ್ಸ್, ಬೆಲ್ಜಿಯಂ, ಹಾಲೆಂಡ್ ಮೊದಲಾದ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಕ ಪ್ರವಾಸ ಮಾಡಿದ ಅನುಭವ ಇವರದು.

ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿದ್ದಾಗಲೇ ಇವರು ಬರೆವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದರು. ಇವರ ಜಲಪಾತ, ಕರುಣಾಶ್ರಾವಣ, ಮಾನಸ ಸರೋವರ, ಮೊದಲು ಮಾನವನಾಗು, ಕಲ್ಲೋಲಮಾಲೆ, ಹಾಲ್ದೆನೆ– ಇವು ಕವನ ಸಂಗ್ರಹಗಳು. ಶರಣ ಚರಿತಾಮೃತ, ಸಿದ್ಧರಾಮ, ನಜೀರ್ ಅಕಬರಾಬಾದಿ, ಹರ್ಡೇಕರ್ ಮಂಜಪ್ಪನವರು, ಮಿರ್ಜಾಗಾಲಿಬ್, ಮಹಾದೇವಿ ಜೀವನಚರಿತ್ರೆ. ಭಾರತವೀರ, ಭಗ್ನನೂಪುರ, ಆತ್ಮಾರ್ಪಣೆ, ಗಿರಿಜಾಕಲ್ಯಾಣ– ಇವು ನಾಟಕಗಳು; ಕಥಾಮಂಜರಿ, ತುಷಾರ ಹಾರ ಕಥಾ ಸಂಕಲನಗಳು. ತ್ರಿಭುವನ ಮಲ್ಲ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕಾದಂಬರಿ; ಗಿಲ್ ಗಿಲ್ ಗಿಲ್‌ಗಚ್ಚಿ, ತುಪ್ಪರೊಟ್ಟಿಗೇಗೇ ಗೇ, ಮಕ್ಕಳ ಸಾಹಿತ್ಯ; ಕನ್ನಡ ಪದರತ್ನಾಕರ ಪ್ರಬಂಧ; ಮಾಲೆ, ಸರಹದ್ ಗಾಂಧಿ ಮಹಾತ್ಮ ಕನಕದಾಸ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಮಣುಹ ಶರಣರ ಪ್ರಸಾದ, ಸಂಪಾದಿತ ಕೃತಿಗಳು; ಬಸವಣ್ಣನವರ ಜೀವನ ಹಾಗೂ ಸಂದೇಶ ಉಪನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು (1977) ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆಧುನಿಕ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ವಚನೋದ್ಯಾನ ಎಂಬ ವಚನಗ್ರಂಥ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ರಜತರೇಖೆ ಎಂಬ ಪ್ರಸಾರ ನಾಟಕಗಳು, ನಿರ್ಬಂಧನ ಎಂಬ ಎರಡು ಏಕಾಂಕ ನಾಟಕಗಳೂ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಸಾಹಿತ್ಯದ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೃಷಿ ಮಾಡಿದ್ದರೂ ಇವರು ಕವಿಯೆಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದವರು.

ಕಾವ್ಯಾನಂದರಿಗೆ ಅನೇಕ ಗೌರವ–ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದುವು: ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಗೌರವ ಡಾಕ್ಟರೇಟ್ (1976), ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1978), ಮಾಳವಾಡ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1981). ಇವರ ವಚನೋದ್ಯಾನ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಭಾರತೀಯ ಭಾಷಾ ಪರಿಷತ್ತು ಆರಂಭಿಸಿದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಬಹುಮಾನವಾದ ಬಿಲ್ವಾರ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಬಂದಿದೆ. ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೇವೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ‘ಕಾವ್ಯಾನಂದ’ ಗೌರವ ಗ್ರಂಥ ಅರ್ಪಿಸಲಾಯಿತು (1981). ಇವರು ಗುಲ್ಬರ್ಗದಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ 58ನೆಯ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು (1987). ಕೆಲವು ಕಾಲ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲಾ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ಸದಾಕಾಲ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೃಜನಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮನ್ನು ತೊಡಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ ಇವರು 1994 ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ 18ರಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. **(ಎಸ್.ಎಂ.ಕೆ.)**

ಸಿದ್ಧರಾಮ: ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಿವಶರಣ ಹಾಗೂ ವಚನಕಾರ. ಮುದ್ದುಗೌಡ, ಸುಗ್ಗವ್ವೆ ಎಂಬ ದಂಪತಿಗಳಿಗೆ ಮಗನಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಈತ ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೂ ಲೋಕಕ್ಕೆ ವಿಚಿತ್ರವೆನಿಸುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದು ಕೊನೆಗೆ ಶ್ರೀಶೈಲದಲ್ಲಿ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ಪಡೆದುದನ್ನೂ ಅನಂತರ ಸೊನ್ನಲಿಗೆಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಿ ಈತ ಕೈಗೊಂಡ ಕಾರ್ಯಸಾಧನೆಯನ್ನೂ ರಾಘವಾಂಕ ತನ್ನ ಸಿದ್ಧರಾಮಚಾರಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಅರ್ಥವತ್ತಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಶರಣರ ಕಾರ್ಯಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಮುನ್ನವೇ ಈತ ಸಾಧನೆಯಲ್ಲಿ ಉನ್ನತವಾದ ನಿಲವನ್ನು ಪಡೆದವನಾಗಿದ್ದ. ಸೊನ್ನಲಿಗೆ (ಈಗಿನ ಸೊಲ್ಲಾಪುರ) ಇವನ ಕಾರ್ಯಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಿಂದ ಶಿಷ್ಯರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸಿ ತನ್ನದೇ ಆದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಜಗತ್ತಿನ ಹಿತಕ್ಕಾಗಿ ದುಡಿಯುತ್ತಿದ್ದ ಈತ ಕರ್ಮಯೋಗಿಯಾಗಿದ್ದ. ಶಿವಯೋಗಿಯ ಶರೀರಂ ವೃಥಾ ಸವೆಯಾಲಾಗದು, ಅನುಗೊಂಬನಿತು ಕಾಯಕಂ ನಡೆಯುತ್ತಿರಬೇಕು ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿ ತನ್ನ ಶಿಷ್ಯರೊಡನೆ ತಾನೂ ಗುದ್ದಲಿ ಹಿಡಿದು ಅಗೆಯುತ್ತಿದ್ದ, ಕೆರೆ, ಅರವಟ್ಟಿಗೆ, ಗುಡಿಗೋಪುರಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸುತ್ತ ಬಹು ದೊಡ್ಡ ಆದರ್ಶವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿ ತೋರಿಸುತ್ತಿದ್ದ.

ಸಾಮಾಜಿಕವಾಗಿ ಇದು ಬಹಳ ದೊಡ್ಡ ಆದರ್ಶವೆಂಬುದು ನಿಜವಾದರೂ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಸಾಧನೆ ಇದನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡು ಇದಕ್ಕೂ ಮಿಗಿಲಾಗಿ ಬೆಳೆಯಬೇಕೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಅಲ್ಲಮಪ್ರಭು ಸಿದ್ಧರಾಮನ ಬಳಿಗೆ ಬಂದು, ಆತನ ಸಾಧನೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಅರಕೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಆತನನ್ನು ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಂದ. ಅಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧರಾಮ ಬಸವಾದಿ ಶರಣರ ಕಾರ್ಯಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಭಾಗಿಯಾಗಿ ಅವರ ಅನುಭಾವದ ಮಥನದಿಂದ ಶಿವಯೋಗಿಯಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿದ.

ಕಲ್ಯಾಣದಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸಿದ ಕ್ರಾಂತಿಯ ಅನಂತರ ಅಲ್ಲಿನ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಸೊನ್ನಲಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಯ್ದಿಡಲು ಸಿದ್ಧರಾಮ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ. ಈತನ ಕಾರ್ಯಕ್ಷಮತೆಯಿಂದ ಮತ್ತು ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಸಾಧನೆಯಿಂದ ಸೊನ್ನಲಿಗೆ, ಅಭಿನವ ಶ್ರೀಶೈಲ ಎಂಬ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಿತು. ಇದನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಈತ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಕೆರೆ ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳು ಈಗಲೂ ಸೊಲ್ಲಾಪುರದಲ್ಲಿ, ಆ ಜೀವಂತ ಪರಂಪರೆಯ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿ ಉಳಿದಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಶ್ರೇಷ್ಠ ವಚನಕಾರನಾಗಿದ್ದ ಈತ ಕಪಿಲಸಿದ್ಧ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಎಂಬ ಅಂಕಿತದಲ್ಲಿ ವಚನಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಅಪಾರವಾದ ಲೋಕಕಾರುಣ್ಯ, ನಿರಂತರ ಆತ್ಮಜಾಗೃತಿ, ಕರ್ಮಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಒಲವು, ಅದರೊಡನೆ ಜ್ಞಾನಭಕ್ತಿಗಳ ಸಮನ್ವಯ ಮತ್ತು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಏರಿನಿಂತ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ನಿಲವು–ಇವು ಇವನ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾಗಿ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿತವಾಗಿವೆ. ವಚನಗಳನ್ನಲ್ಲದೆ ಈತ ಬಸವಸ್ತೋತ್ರದ ತ್ರಿವಿಧಿ (ಪದ್ಯ 125), ಮಿಶ್ರಸ್ತೋತ್ರದ ತ್ರಿವಿಧಿ (ಪದ್ಯ 109), ಅಷ್ಟಾವರಣ ಸ್ತೋತ್ರದ ತ್ರಿವಿಧಿ (ಪದ್ಯ 144), ಸಂಕೀರ್ಣ ತ್ರಿವಿಧಿಗಳನ್ನು ಯೋಗಿನಾಥ ಎಂಬ ಅಂಕಿತದಲ್ಲಿ ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಈತನ ಸಾಧನೆ ಮತ್ತು ಸಿದ್ಧಿಗಳು ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿವೆ. **(ಎಚ್.ಟಿ.ಎಸ್.)**

ಸಿದ್ದಲಿಂಗಯ್ಯ: 1936– . ಕನ್ನಡದ ಹೆಸರಾಂತ ಚಲನಚಿತ್ರ ನಿರ್ದೇಶಕರು. 1936 ಡಿಸೆಂಬರ್ 15ರಂದು ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಶಿರಾ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ತರೂರು ಎಂಬ ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ಲಿಂಗಣ್ಣ, ತಾಯಿ ಸಿದ್ದಬಸವಮ್ಮ. ಇವರದ್ದು ಕೃಷಿಕರ ಮನೆತನ. ಇವರ ತಾತ ಹಾಗೂ ಸೋದರ ಮಾವ, ಅಂದಿನ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಹಳ್ಳಿಯ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಕಲಾವಿದರೆಂದು ಹೆಸರು ಪಡೆದಿದ್ದವರು. ಹೀಗಾಗಿ ಪರಂಪರೆಯಿಂದ ಬಂದ ಕಲಾಪ್ರೇಮ ಬಾಲಕ ಸಿದ್ದಲಿಂಗಯ್ಯನಲ್ಲಿ ರಕ್ತಗತವಾಗಿಯೇ ಹರಿದುಬಂದಿತ್ತು.

ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೇ ತಮ್ಮ ಶಿಕ್ಷಣ ಮುಗಿಸಿದರು. ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಆರ್ಥಿಕ ಅನುಕೂಲತೆಗಳಿರಲಿಲ್ಲ. 16 ವರ್ಷದವರಿದ್ದಾಗ ತುಂಬಿದ ಮನೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದರು (1952–53). ಇವರಲ್ಲಿ ಕಲಾವಿದನಾಗಬೇಕೆಂಬ ಅದಮ್ಯವಾದ ಬಯಕೆಯಿತ್ತು. ಮೈಸೂರಿನ ನವಜ್ಯೋತಿ ಸ್ಟುಡಿಯೋ ಆಗ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿದ್ದ ಏಕೈಕ ಸ್ಟುಡಿಯೋ. ಅಲ್ಲಿ ಸಿದ್ದಲಿಂಗಯ್ಯ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಸೇರಿದರು. ಸ್ಟುಡಿಯೋದ ಫ್ಲೋರ್ ಬಾಯ್ ಆಗಿ ಅನಂತರ ಮೈಸೂರಿನ ಪ್ರೀಮಿಯರ್ ಸ್ಟುಡಿಯೋದಲ್ಲಿ ಲೈಟ್ ಬಾಯ್ ಆಗಿ ಬಡ್ತಿ ದೊರೆಯಿತು. ಅಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರ ತಯಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ನಿರ್ಮಾಪಕ–ನಿರ್ದೇಶಕ ಶಂಕರಸಿಂಗ್‌ರಿಗೆ ಸಹಾಯಕ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವ ಅವಕಾಶ ದೊರೆಯಿತು. ಜೊತೆಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡವಲ್ಲದೆ ತಮಿಳು, ತೆಲುಗು ಭಾಷೆಯನ್ನು ಕಲಿತು ಪರಿಣತಿಯನ್ನು ಪಡೆದರು.

1956ರ ವೇಳೆಗೆ ಮದರಾಸಿಗೆ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿದರು. ಆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನವರೇ ಆಗಿದ್ದ ನಿರ್ಮಾಪಕ ನಿರ್ದೇಶಕ ಬಿ. ವಿಠ್ಠಲಾಚಾರ್ಯ ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ತೆಲುಗು ಚಿತ್ರರಂಗದಲ್ಲಿ ಹೆಸರು ಮಾಡಿದ್ದರು. ಅವರ ಬಳಿ ಸಹಾಯಕನಾಗಿ ಸೇರಿಕೊಂಡರು. ಅವರ ಸಂಸ್ಥೆಯ 15 ಚಿತ್ರಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯಕ ನಿರ್ದೇಶಕನಾಗಿ ದುಡಿದು ನಿರ್ದೇಶನದ ಮರ್ಮವನ್ನು ಅರಿತುಕೊಂಡರು. ಇವರಿಗೆ ದ್ವಾರಕೀಶ್‌ರವರ ಮೇಯರ್ ಮುತ್ತಣ್ಣ ಚಲನಚಿತ್ರದ ನಿರ್ದೇಶನ ಮಾಡುವ ಸದವಕಾಶ ಬಂದದ್ದು 1969ರಲ್ಲಿ. ಇದು ಇವರ ಕಲಾಪ್ರತಿಭೆಯನ್ನು ತೋರಲು ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಸೋಪಾನವಾಯಿತು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಇವರ ಭಾಗ್ಯದ ಬಾಗಿಲು ತೆರೆಯಿತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಹಿಂದಿರುಗಿ ನೋಡದೇ ಕನ್ನಡ ಚಲನಚಿತ್ರ ರಂಗದಲ್ಲಿ ಮೆಟ್ಟಿಲು ಮೆಟ್ಟಿಲಾಗಿ ಮೇಲೇರುತ್ತಲೇ ನಡೆದರು. ಇವರ ನಿರ್ದೇಶನದ ಚಲನಚಿತ್ರ ‘ಬಂಗಾರದ ಮನುಷ್ಯ’ ಎರಡು ವರ್ಷಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ದಿನ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರದರ್ಶನಗೊಂಡು ಒಂದು ದಾಖಲೆಯನ್ನೇ ಸ್ಥಾಪಿಸಿತು. ಈ ಚಿತ್ರ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದಿಂದ ಚಿತ್ರನಾಟಕ ಹಾಗೂ ದ್ವಿತೀಯ ಚಿತ್ರ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪಡೆಯಿತು. ಗೊರೂರು ರಾಮಸ್ವಾಮಿ ಅಯ್ಯಂಗಾರರ ಸಣ್ಣಕಥೆ ಆಧಾರಿತ ‘ಬೂತಯ್ಯನ ಮಗ ಅಯ್ಯು’ ಚಲನಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ಅನೇಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡಿತು. ಈ ಚಿತ್ರ ತಮಿಳು, ತೆಲುಗು ಹಾಗೂ ಹಿಂದಿ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲೂ ಮೂಡಿಬಂತು. ಇಂದಿಗೂ ಈ ಚಿತ್ರದ ಪ್ರವಾಹದ ದೃಶ್ಯಗಳು ಒಂದು ತಾಂತ್ರಿಕ ಪರಿಣತಿ ಎಂಬ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆಯನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಂಡಿವೆ.

ಇವರು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕನ್ನಡ ಚಲನಚಿತ್ರ ರಂಗದಲ್ಲಿ ಚಿರಸ್ಥಾಯಿಯಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ತಮ್ಮ ಛಾಪನ್ನು ಒತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಹಲವಾರು ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನೂ ಚಲನಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ಅಳವಡಿಸಿದ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆ ಇವರದು. ಗೊರೂರು ರಾಮಸ್ವಾಮಿ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್‌ರವರ ಹೇಮಾವತಿ, ಸಿ.ಎನ್. ಜಯಲಕ್ಷ್ಮಿದೇವಿಯವರ ಕೂಡಿಬಾಳಿದರೆ ಸ್ವರ್ಗ ಸುಖ, ಬಿ.ಎಲ್. ವೇಣುರವರ ಪರಾಜಿತ, ಅಜೇಯ, ಬಿ.ಎ. ಮಧುರವರ ‘ಬಾ ನನ್ನ ಪ್ರೀತಿಸು’ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಾರದವಿಜಯ, ಬಾಳುಬೆಳಗಿತು, ನಮ್ಮ ಸಂಸಾರ, ತಾಯಿದೇವರು, ದೂರದಬೆಟ್ಟ, ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ ಯಮರಾಜ, ನಾರಿ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ದಾರಿ, ಸಂಭವಾಮಿ ಯುಗೇ ಯುಗೇ, ಬಾರೇ ನನ್ನ ಮುದ್ದಿನ ರಾಣಿ, ಭೂತಾಯ ಮಕ್ಕಳು ಇವರ ನಿರ್ದೇಶನದ ಇನ್ನಿತರ ಚಿತ್ರಗಳು. ಇವರು ಕನ್ನಡ ಚಲನಚಿತ್ರರಂಗಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಅಪೂರ್ವ ಸೇವೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಅನೇಕ ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಇವರನ್ನು ಸನ್ಮಾನಿಸಿ ಗೌರವಿಸಿವೆ. ಇವರಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ 1993–94 ಸಾಲಿನ ಪುಟ್ಟಣ್ಣ ಕಣಗಾಲ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ.

ಕನ್ನಡ ಚಲನಚಿತ್ರರಂಗಕ್ಕೆ ಹೊಸಹೊಸ ಕಲಾವಿದರು, ತಂತ್ರಜ್ಞರನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸಿದ ಖ್ಯಾತಿ ಇವರದು. **(ಎಚ್.ಆರ್.ಎಲ್.)**

ಸಿದ್ದಿ: ಕರ್ನಾಟಕದ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ಬುಡಕಟ್ಟು. ಇಂದಿಗೂ ಗುಡ್ಡಗಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿರುವ ಇವರನ್ನು ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಪಂಗಡವೆಂದು ಗುಜರಾತಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ದಿಯರನ್ನು ಹಿಂದುಳಿದ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವರದು ದಪ್ಪತುಟಿ, ಚಪ್ಪಟೆಮೂಗು,

ಚಿಕ್ಕಹಣೆ, ಒರಟಾದ ಗುಂಗುರುಗೂದಲು, ಕಪ್ಪುವರ್ಣ, ಎತ್ತರದ ಸಶಕ್ತ ಮೈಕಟ್ಟು. ಇವರು ನೀಗ್ರೊ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವರೆಂಬುದು ಇವರ ಚಹರೆಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಡಚ್ಚರು, ಪೋರ್ಚುಗೀಸರು, ಅರಬರು ಮತ್ತು ಇಂಗ್ಲಿಷರು ಗುಲಾಮರ ಸಂತೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಂಗೋ, ಬೆಜಾ ಮುಂತಾದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಮೂಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಜನರನ್ನು ಭಾರತಕ್ಕೆ ತಂದರು. ಆ ರೀತಿ ತಂದ ಬೆಜಾ ಎಂಬ ಗುಂಪಿನವರೇ ಸಿದ್ದಿಗಳಿರಬೇಕೆಂಬುದು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಊಹೆ. ಸಿದ್ದಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಸಿದಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದಿರಬಹುದು. ಹರ್ಬರ್ಟ್ ರಿಸ್ಲೇ ಎಂಬ ವಿದ್ವಾಂಸ ಸಿದಿ ಎಂದರೆ ಕೂಲಿಕಾರರೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಸಿದ್ದಿನಾಸ ಎಂಬ ತಮ್ಮ ಮೂಲ ದೇವರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿತೆಂಬುದು ಸಿದ್ದಿಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಗುಜರಾತ್, ಗೋವ, ಕೇರಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನೆಲಸಿದ್ದಾರೆ. ಪೋರ್ಚುಗೀಸರ ವಸಾಹತಾಗಿದ್ದ ಗೋವದಿಂದ ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಬಂದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಪೋರ್ಚುಗೀಸರು ತಮ್ಮ ವಶದಲ್ಲಿದ್ದ ಆಫ್ರಿಕದ ಮೊಜಾಂಬಿಕ್ ಎಂಬ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಸುಮಾರು ನಾಲ್ಕೈದುನೂರು ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಗೋವಕ್ಕೆ ಕೂಲಿ ಮತ್ತು ಸೈನ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಇವರನ್ನು ಕರೆತಂದರು. ಪೋರ್ಚುಗೀಸರಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡ ಈ ಸಮುದಾಯ ಕರ್ನಾಟಕದ ಗಡಿಭಾಗದ ಅರಣ್ಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿತು. ಆ ಮೂಲದ ಜನ ಉತ್ತರಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಂಕೋಲ, ಯಲ್ಲಾಪುರ, ಶಿರಸಿ, ಹಳಿಯಾಳ, ಮುಂಡಗೋಡು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಊರುಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಸುತ್ತುಮುತ್ತಲಿನ ಗುಡ್ಡಗಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಶ್ಚಿಯನ್ ಸಿದ್ದಿ, ಮುಸ್ಲಿಮ್ ಸಿದ್ದಿ ಮತ್ತು ಹಿಂದು ಸಿದ್ದಿಗಳೆಂದು ಮೂರು ಪಂಗಡಗಳಿವೆ. ಹಬ್ಬ ಹರಿದಿನಗಳ ಆಚರಣೆ, ಭಾಷೆಯ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಉಳಿದಂತೆ ವಿಶೇಷ ಭಿನ್ನತೆ ಈ ಪಂಗಡಗಳ ನಡುವೆ ಕಾಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇವರ ಬದುಕನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಧರ್ಮ, ಸಂಪ್ರದಾಯ ರೀತಿನೀತಿಗಳು ಯಾವುದೂ ಇವರಿಗೆ ನೆನಪಿನಲ್ಲಿ ಇದ್ದಂತೆ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಧರ್ಮದಿಂದ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರದಾಯದಿಂದ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಇವರು ತುಂಬ ಸುಲಭವಾಗಿ ಬದಲಾಗುತ್ತಾರೆ. ಸಿದ್ದಿಗಳು ಯಾರ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಕೂಲಿ ಮಾಡುತ್ತಾರೋ ಅಲ್ಲಿಯ ಧರ್ಮವನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕ್ರಿಶ್ಚಿಯನ್ ಸಿದ್ದಿಗಳು ಕನ್ನಡ ಮಿಶ್ರಿತ ಗೋವ ಕೊಂಕಣಿ, ಮುಸ್ಲಿಮ್ ಸಿದ್ದಿಗಳು ಉರ್ದು, ಹಿಂದು ಸಿದ್ದಿಗಳು ಮರಾಠಿ, ಕನ್ನಡ, ಕೊಂಕಣಿ ಸೇರಿದ ಮಿಶ್ರಭಾಷೆ ಮಾತನಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅನ್ನ, ಗಂಜಿ ಇವರ ಮುಖ್ಯ ಆಹಾರ. ಮಾಂಸದ ಬಳಕೆಯೂ ಉಂಟು. ಚಿಗರೆ, ಹಂದಿ, ಉಡ, ಪುನುಗುಬೆಕ್ಕು, ಮುಂಗುಸಿ, ಕಾಡುಕೋಳಿ, ಇಣಚಿ, ಮೀನು, ಏಡಿ, ಆಮೆ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಾಣಿ, ಪಕ್ಷಿಗಳ ಮಾಂಸ ಇವರಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದುದು. ಜೇನು ಇಳಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಇವರು ಪಳಗಿದವರು.

ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾಗಿ ಕಸೆಅಂಗಿ, ಕಚ್ಚೆ ಪಂಚೆ, ರುಮಾಲು ಅಥವಾ ಟೋಪಿಯನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಹಿಳೆಯರು ಸೀರೆ, ಕುಪ್ಪಸ ತೊಡುತ್ತಾರೆ. ಬೆಳ್ಳಿಬಂಗಾರದ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸುವರು. ಇವರಲ್ಲಿ ಸ್ವಂತ ಭೂಮಿ, ಮನೆ ಹೊಂದಿರುವವರು ವಿರಳ. ಇವರು ಕೂಲಿಯಾಗಿಯೋ ಜೀತದಾಳಾಗಿಯೋ ತಮ್ಮ ಬದುಕನ್ನು ಕಳೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಸ್ಥಳೀಯ ಒಕ್ಕಲಿಗರ ಮತ್ತು ಹವ್ಯಕರ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ಇವರು ಒಳಗಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇದನ್ನು ಇವರ ಆಚರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಹಿಂದು, ಕ್ರೈಸ್ತ, ಮುಸ್ಲಿಮ್ ಸಿದ್ದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ವಿವಾಹಸಂಬಂಧವಿದೆ. ಮದುವೆಯಲ್ಲಿ ತೆರ ಕೊಡುವ ಪದ್ಧತಿ ಇಂದಿಗೂ ಇದೆ. ಮನೆಯ ಹಿರಿಯರಿಗೆ, ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳಿಗೆ, ಬುದ್ವಂತ, ಕೋಲುಕಾರರಿಗೆ ಮದುವೆಯ ಸಮಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯ. ಮದುವೆಯ ಶಾಸ್ತ್ರ ಹವ್ಯಕರಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತವಾಗಿದೆ. ಮುಸ್ಲಿಮ್ ಸಿದ್ದಿಯರಲ್ಲಿ ಮದುವೆ ಶಾಸ್ತ್ರ ನೆರವೇರಿಸುವವನು ಕಾಜಿ. ಕ್ರಿಶ್ಚಿಯನ್ ಸಿದ್ದಿಗಳ ಮದುವೆ ಚರ್ಚಿನಲ್ಲಿ ನಡೆದರೂ ಉಳಿದ ಶಾಸ್ತ್ರ ಮನೆಯಲ್ಲೇ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಉಡಿಕೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಸಿದ್ದಿಯಲ್ಲದ ಹೆಣ್ಣನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗುವುದು, ಮದುವೆಯಾಗದೆ ಗರ್ಭಿಣಿಯಾದರೆ ಬಹಿಷ್ಕಾರ ಹಾಕದಿರುವುದು ಮೊದಲಾದ ನಡಾವಳಿ ಇವರಲ್ಲಿದೆ. ಸುಲಿದ ತೆಂಗಿನಕಾಯಿ ಇವರ ಮನೆದೇವರು. ದೇವರಿಗೆ, ಬೂತಕ್ಕೆ ಕುರಿ, ಕೋಳಿ ಬಲಿಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಗ್ರಾಮದೇವತೆಗಳಿಗೂ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಡೋಲಿನ ರೀತಿಯ ಢಮಾಮಿ ಎಂಬ ವಾದ್ಯವನ್ನು ಗಂಡಸರು ನುಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದರ ಗತ್ತಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಹೆಂಗಸರು ಕುಣಿಯುತ್ತಾರೆ. ಸಂಗ್ಯಾ-ಬಾಳ್ಯ ಯಕ್ಷಗಾನ ಬಯಲಾಟವೂ ಇವರಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ದೊಡ್ಡಾಟದ ಧರ್ತಿ, ಗತ್ತುಗಳನ್ನು ಇವರ ಬಯಲಾಟದಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದು. **(ಆರ್.ಎಸ್.ಜೆ.)**

ಗುಮಟೆಪಾಂಗು ಎಂಬ ಮಣ್ಣಿನ ಕೊಡ ನುಡಿಸುವ ಸಿದ್ದಿಯರು ಅದರ ತಾಳಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ನರ್ತಿಸುವರು. ಮಹಿಳೆಯರಲ್ಲಿ ಪುಗಡಿ ನೃತ್ಯ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಮುಸ್ಲಿಮ್ ಸಿದ್ದಿಯರಲ್ಲಿ ಅಲಾವಿ ನೃತ್ಯ ಮೊಹರಂ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಲಯ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯ ದಿನ ತಾವೇ ತಯಾರಿಸಿದ ಮದ್ಯ ಸೇವಿಸಿ, ವಯಸ್ಸು-ಲಿಂಗ ಭೇದವಿಲ್ಲದೆ ಢಮಾಮಿ, ಗುಮಟೆಪಾಂಗು ನುಡಿಸಿ ನರ್ತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪಿತೃಗಳ ಆರಾಧನೆಯನ್ನು ಅಂದು ನಡೆಸುತ್ತಾರೆ. ಸತ್ತವರು ಸಿದ್ದಿನಾಸ ಸೇರುತ್ತಾರೆಂದು ತಿಳಿಯುವ ಸಿದ್ದಿಗಳು ಶವವನ್ನು ಹೂಳುತ್ತಾರೆ. ಮಡಿಮೈಲಿಗೆಗಳ ಕಟ್ಟುಪಾಡು ಸಿದ್ದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ.

ಆಧುನಿಕ ಅಕ್ಷರ-ಆರೋಗ್ಯ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿಗೆ ಸಿದ್ದಿಗಳು ನಿಧಾನವಾಗಿ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಸಿದ್ದಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಸರ್ಕಾರೇತರ ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳು ದುಡಿಯುತ್ತಿವೆ. ದೃಢಕಾಯರಾದ ಸಿದ್ದಿಯರನ್ನು ಕ್ರೀಡಾ ಉದ್ದೇಶಕ್ಕೆ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನೂ ಸರ್ಕಾರ ಮಾಡುತ್ತಿದೆ.

ಸಿದ್ದಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಜನಪದ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಎಲ್.ಆರ್.ಹೆಗಡೆ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ್ದಾರೆ (1971). ಟಿ.ಸಿ. ಫಾಲಾಕ್ಷಪ್ಪ (1968-70) ಸಿದ್ದಿಯರನ್ನು ಕುರಿತು ಸಾಮಾಜಿಕ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಉಡುಪಿಯ ಆರ್.ಆರ್.ಸಿ. ಸಂಸ್ಥೆ ಸಿದ್ದಿಯರ ಸಮಗ್ರ ದಾಖಲಾತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದೆ (1996-2000).

*

ಸಿದ್ದಲಿಂಗಸ್ವಾಮಿ: 1885-1952. ಅಭಿನವ ಜಕಣಾಚಾರ್ಯರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದ ಕರ್ನಾಟಕದ ಖ್ಯಾತ ಶಿಲ್ಪಿಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬರು. ಇವರು ಚಾಮರಾಜನಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬೆಂಡರವಾಡಿ (ತಾಯಿಯ ಊರು) ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 1885ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಅಂದು ನಂಜುಂಡ ಶಿವಯೋಗೀಂದ್ರ ಸ್ವಾಮಿಗಳು ಆ ಊರಿಗೆ ಆಕಸ್ಮಿಕವಾಗಿ ಬಂದಿದ್ದು ಮಗುವಿಗೆ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಸ್ವಾಮಿ ಎಂದು ನಾಮಕರಣ ಮಾಡಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ಸಿದ್ದಪ್ಪಾಜಿಸ್ವಾಮಿ, ತಾಯಿ ಮಲ್ಲಾಜಮ್ಮಣ್ಣಿ. ಇವರ ಪೂರ್ವಿಕರು ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿದ್ದವರೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಇವರು ಗುರುಗಳ ಆಶೀರ್ವಾದದಿಂದ ವಂಶಪಾರಂಪರ್ಯವಾಗಿ ಬಂದ ವೇದ, ಶಿಲ್ಪ, ಮಂತ್ರಶಾಸ್ತ್ರ, ಜ್ಯೋತಿಷ ಮುಂತಾದ ವಿದ್ಯೆಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ತಂದೆಯವರಿಂದಲೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಶಿಲ್ಪಿಗಳೂ ಮಂತ್ರ ಶಾಸ್ತ್ರವೇತ್ತರೂ ಆದ ಇವರ ದೊಡ್ಡಪ್ಪ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಸ್ವಾಮಿಗಳಿಂದಲೂ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರು. ಇವರು ತಮ್ಮ ತಂದೆಯವರನ್ನೂ ದೊಡ್ಡಪ್ಪನವರನ್ನೂ

ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಗುರುಗಳಾದ ನಂಜುಂಡ ಶಿವಯೋಗೀಂದ್ರ ಸ್ವಾಮಿಗಳು ಇವರಿಗೆ ಧೈರ್ಯ ಉತ್ಸಾಹವನ್ನು ತುಂಬಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿಯಲು ನೆರವಾದರು. ಗುರುಗಳ ಆಶೀರ್ವಾದದಿಂದ ಇವರು ದಾರು, ಶಿಲಾ, ಲೋಹ, ಮೃತ್ತಿಕೆ ಮುಂತಾದ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದಲ್ಲೂ ಚಿತ್ರಕಲೆಯಲ್ಲೂ ನೈಪುಣ್ಯಗಳಿಸಿದರು. ಬೆಂಡರವಾಡಿ ಗ್ರಾಮದ ಪಟೇಲ್ ಚನ್ನದೇವಸ್ವಾಮಿ ಅವರ ಪುತ್ರಿ ವೀರಮ್ಮನವರನ್ನು ವಿವಾಹವಾಗಿ ಗೃಹಸ್ಥಧರ್ಮವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರು.

ನಂಜುಂಡ ಶಿವಯೋಗೀಂದ್ರ ಸ್ವಾಮಿಗಳು ತಮ್ಮ ಮುಖ್ಯ ಗುರುಗಳಾದ ಕರಸ್ಥಲ ನಾಗಲಿಂಗಸ್ವಾಮಿಗಳ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಠವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ತಮ್ಮ ಮೆಚ್ಚಿನ ಶಿಷ್ಯ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗ ಸ್ವಾಮಿಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಸಿದರು. ಗುರುಗಳ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಂತೆ ಇವರು ಮೈಸೂರಿನ ಮಠವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಪಟ್ಟರು. ಹಗಲಿರುಳು ಶಿಲ್ಪಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ಒಂದು ಪುಟ್ಟ ದೇವರಗುಡಿಯ ಅಂಕಣವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಅದು ಕ್ರಮೇಣ ಬೃಹತ್‌ಮಠವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು.

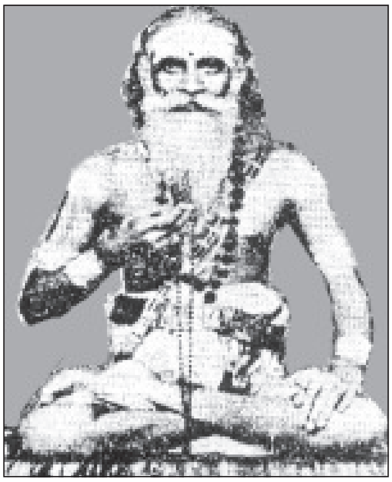

ಇವರು ಅನೇಕ ಉತ್ತಮ ಕಲಾಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಬಹು ಮುಖ್ಯವಾದುವನ್ನು ಮೈಸೂರು, ತುಮಕೂರು ಮತ್ತು ಮಂಗಳೂರು ನಗರಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಇವರು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಪರಶಿವ, ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಶಿಲಾವಿಗ್ರಹಗಳು ಸುಂದರವಾಗಿವೆ. ಜರ್ಮನಿಯಲ್ಲಿರುವ ಮರದ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರ ವಿಗ್ರಹ ರಡಾಲ್ಫ್ ಆಟೋ ಎಂಬುವರ ವಿಜ್ಞಾಪನೆಯ ಮೇರೆಗೆ ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಟ್ಟದ್ದೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಸಾಗರ ಬೃಂದಾವನದಲ್ಲಿರುವ ಕೃಷ್ಣಶಿಲೆಯ ಕಾವೇರಿ ವಿಗ್ರಹ, ಅಲ್ಲಿನ ಅಮೃತ ಶಿಲೆಯ ರಾಧಾಕೃಷ್ಣ. ನಂಜನಗೂಡಿನ ಶ್ರೀಕಂಠೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ನವಗ್ರಹ ದೇವತಾವಿಗ್ರಹಗಳು, ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಆನೆಕೆರೆ ಗ್ರಾಮದ ಚನ್ನಕೇಶವಸ್ವಾಮಿ ವಿಗ್ರಹ, ಶಿಕಾರಿಪುರದಲ್ಲಿ ಬಹು ಎತ್ತರವಾದ ಸ್ತಂಭದ ಮೇಲೆ ಕಂಗೊಳಿಸುತ್ತಿರುವ ಗಂಡಭೇರುಂಡ ವಿಗ್ರಹ, ಜೋಗದಲ್ಲಿರುವ ಚಾಮುಂಡೇಶ್ವರಿ ವಿಗ್ರಹ, ದಾವಣಗೆರೆಯ ಶ್ರೀರಾಮ ಸೀತಾಲಕ್ಷ್ಮಣ ಆಂಜನೇಯ ವಿಗ್ರಹಗಳು, ಹಿಂದೂಪುರದಲ್ಲಿರುವ ಅಮೃತಶಿಲೆಯ ಕನ್ನಿಕಾಪರಮೇಶ್ವರಿ, ಶ್ರೀರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ವಿಗ್ರಹಗಳು, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ವಿಘ್ನೇಶ್ವರ ವಿಗ್ರಹ, ಕೂಡಲಿ ಶೃಂಗೇರಿ ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಪಂಚಲೋಹದ ಶಾರದಾ ವಿಗ್ರಹ, ಆಂಧ್ರದ ಗುಂಟೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚಿದಾಲ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಕಾಮಾಕ್ಷಿ ವಿಗ್ರಹ, ಮೈಸೂರಿನ ಪರಕಾಲಮಠದಲ್ಲಿರುವ ಕೃಷ್ಣಬ್ರಹ್ಮತಂತ್ರ ಜಯಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಮೈಸೂರು ಅರಮನೆಯ ಕೋಟೆಯ ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಭುವನೇಶ್ವರಿ, ಚಾಮುಂಡೇಶ್ವರಿ, ರಾಜರಾಜೇಶ್ವರಿ ವಿಗ್ರಹ–ಇವು ಇವರಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಸುಂದರ ಶಿಲ್ಪಕೃತಿಗಳು. ಮುಮ್ಮುಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕೋರಿಕೆಯಂತೆ ಇವರು 1950ರಲ್ಲಿ ಚಾಮುಂಡೇಶ್ವರಿ, ರಾಜರಾಜೇಶ್ವರಿ, ಗಾಯಿತ್ರಿ, ಭುವನೇಶ್ವರಿ, ಕಾಳಿಕಾ ಪರಮೇಶ್ವರಿ, ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಮತ್ತು ಸರಸ್ವತಿ ಮುಂತಾದ ತೈಲವರ್ಣದ ಬೃಹದಾಕಾರದ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಇವು ಈಗ ಮೈಸೂರು ಅರಮನೆಯ ದರ್ಬಾರ್ ಹಾಲಿನಲ್ಲಿವೆ. ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀ ಜಗದ್ಗುರು ಶೈವಶಿಲ್ಪ ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿ ಗುರುಕುಲಂ ಎಂಬ ಶಿಲ್ಪಶಾಲೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದವರೂ ಇವರೇ. ಈ ಆಶ್ರಮ ಕಲಾ ಪೂರ್ಣವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಚಿತ್ರಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ನಾನಾಬಗೆಯ ನಾನಾವರ್ಣಗಳ ಕಲಾಕೃತಿಗಳು ತುಂಬಿವೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಶಿಲ್ಪ ವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಸ್ವಾಮಿಗಳ ನೂರಾರು ಶಿಲ್ಪಕೃತಿಗಳಿವೆ. ಈ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಇವರ ಶಿಲ್ಪಪ್ರೌಢಿಮೆಯನ್ನು ಸಾರುತ್ತವೆ. ಈ ಗುರುಕುಲದ ಎದುರಿನಲ್ಲಿರುವ ಹೊಯ್ಸಳ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ಸುಂದರ ಕಾಮಕಾಮೇಶ್ವರಿ ದೇವಾಲಯವೂ ಇವರ ರಚನೆಯೇ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಭಿತ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಶಿವಲೀಲೆಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಅನೇಕ ಸುಂದರ ಶಿಲಾಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಕಡೆಯಲಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಲಾಗಿರುವ ಮಹಾನಂದಿ ವಿಗ್ರಹ ಉನ್ನತಾಕಾರವಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲೇ ಶ್ರೀ ನಾಗಲಿಂಗಸ್ವಾಮಿ ಮಠವಿದೆ.

ಇವರು ಮಹಾಶಿಲ್ಪಿಗಳೆಂದು ಹೆಸರುಗಳಿಸಿದ್ದಂತೆ ಸಾಹಿತಿಗಳೂ ಕವಿಗಳೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಶಿಲ್ಪವಿದ್ಯಾರಹಸ್ಯೋಪನಿಷತ್ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಶಿಲ್ಪಸಾರ ಎಂಬುದು ಇವರ ಕವನಸಂಕಲನ. ಇದರಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಪದ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಜಪಾಗಾಯತ್ರಿ ಜಪವಿಧಾನಂ ಎಂಬುದು ಇವರ ಮತ್ತೊಂದು ಗ್ರಂಥ. ಸಾಮಾನ್ಯರಿಗೂ ಸುಲಭವಾಗಿ ದೊರೆಯುವಂತೆ ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದ ಮಾಡಿಸುವಲ್ಲಿಯೂ ಇವರು ವಹಿಸಿದ ಪಾತ್ರ ಬಹುದೊಡ್ಡದು.

ಇವರು ಜಗದ್ಗುರು ಕರಸ್ಥಲ ನಾಗಲಿಂಗಸ್ವಾಮಿಗಳ ಮಠದ ಪೀಠಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರ ತರುವಾಯ ಇವರ ಕರಕಮಲಸಂಜಾತರಾದ ಶಿಲ್ಪಿಸಿದ್ಧಾಂತಿ ಮಹದೇವಸ್ವಾಮಿಗಳು ಈ ಮಠದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಶಿಲ್ಪಕಲೆಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟರು. ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧೆ, ಆಸಕ್ತಿ, ಗುರುವಿನಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿ ಇವುಗಳನ್ನೇ ತಮ್ಮ ಮೂಲ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಕಲಾಸೇವೆಗೈದ ಇವರು 1952 ಮೇ 2ರಂದು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ನಿಧನಹೊಂದಿದರು.

(ಪಿ.ಆರ್.ಟಿ.)

ಸಿದ್ಧಾಂತಿ ಶಿವಶಂಕರಶಾಸ್ತ್ರಿ: 1864–1942. ಕನ್ನಡ ವಿದ್ವಾಂಸರು. ಇವರದು ಪಂಡಿತ ಮನೆತನ. ತಂದೆ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಶಾಸ್ತ್ರೀಗಳು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಹೆಸರಾಂತ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿದ್ದರು. ವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನು ತಂದೆಯವರ ಬಳಿ ನಡೆಸಿದ ಇವರು ಸಂಸ್ಕೃತದ ಜೊತೆಗೆ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ತೆಲುಗು ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಂಡು ಮದರಾಸಿನ ಕ್ರಿಶ್ಚಿಯನ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಪಂಡಿತ ರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು. ಕ್ರಿಶ್ಚಿಯನ್ ಕಾಲೇಜು ಮತ್ತು ಪ್ರೆಸಿಡೆನ್ಸಿ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಸು. 30

ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಕನ್ನಡ ಪಂಡಿತರಾಗಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದ ಇವರು 1921ರಲ್ಲಿ ಸೇವೆಯಿಂದ ನಿವೃತ್ತರಾಗಿ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಂದು, ಬಸವನಗುಡಿಯ ಆನಂದಗಿರಿ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಕೊನೆಯ ದಿನಗಳನ್ನು ಕಳೆದರು.

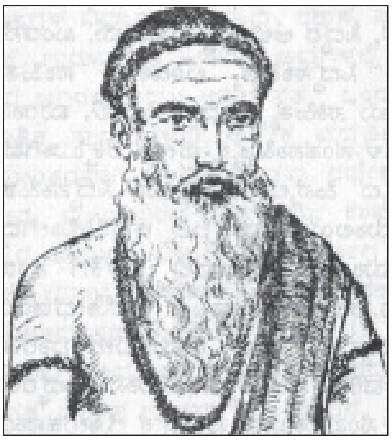

ಇವರಿಗೆ ಭಾಷಾಪಾಂಡಿತ್ಯದ ಜೊತೆಗೆ ಜ್ಯೋತಿಶ್ಯಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲೂ ಪ್ರವೇಶವಿತ್ತು. ಇವರು ರಚಿಸಿರುವ ಕರ್ನಾಟಕ ನಳೋಪಾಖ್ಯಾನ ಸಹೃದಯರ ಮೆಚ್ಚುಗೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿದೆ. ಅಭಿನವಕಾದಂಬರಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ನರಕಾಸುರ ವಿಜಯ ವ್ಯಾಯೋಗಂ, ಶ್ರೀಶಂಕರ ಕಥಾಮೃತಂ, ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರ ಮಾಲಿಕೆ, ಶ್ರೀಕಾವೇರಿ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವು-ಇವು ಇತರ ಗ್ರಂಥಗಳು.

ಇವರು ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಭಾಷಾಸೇವೆಗೆ ಹಲವು ಬಗೆಯ ಗೌರವಗಳು ಲಭಿಸಿವೆ. ಶೃಂಗೇರಿ ಮಠದಿಂದ ಸನ್ಮಾನಿತರಾದ ಇವರಿಗೆ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದಿಂದ ಮಹಾಮಹೋಪಾಧ್ಯಾಯ ಎಂಬ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯೂ 1938ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜರಿಂದ ವಿದ್ಯಾನಿಧಿ ಎಂಬ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯೂ ದೊರಕಿತು. 1923ರಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರದಲ್ಲಿ ನಡೆದ 9ನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರನ್ನಾಗಿ ಆರಿಸಿ ಕನ್ನಡಿಗರು ಇವರನ್ನು ಗೌರವಿಸಿದರು.

(ಎಚ್.ಸಿ.ಎಸ್.)

ಸಿರಗುಪ್ಪ: ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಾರಿ, ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೊಸಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗಂಗಾವತಿ ಮತ್ತು ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಿಂಧನೂರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶವೂ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಹಟಚೊಳ್ಳಿ, ಸಿರಗುಪ್ಪ, ತೆಕ್ಕಲಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಕರೂರು ಹೋಬಳಿಗಳು. 84 ಗ್ರಾಮಗಳಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1,044 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,35,344.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಾದ್ಯಂತ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕೆಂಚನಗುಡ್ಡ ಬೆಟ್ಟಶ್ರೇಣಿಗೆ ಸೇರಿದ ಕಲ್ಲುಬೆಟ್ಟಗಳು ಮತ್ತು ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣಿನ ವಿಶಾಲ ಬಯಲುಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ವಾಯವ್ಯ ಭಾಗದ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಈಶಾನ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯಿಂದ ವಿಂಗಡಿಸಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಆಗ್ನೇಯ ಭಾಗದಿಂದ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವ ಹಗರಿನದಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಬಾಗವಾಡಿ ಬಳಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯನ್ನು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಹಗರಿ ನದಿಯ ಉಪಹೊಳೆಯೊಂದು ಬಳ್ಳಾರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ ಸಿರಗುಪ್ಪ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಬೂದಗುಪ್ಪ ಬಳಿ ಹಗರಿ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಈಶಾನ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ತೊರೆಯೊಂದು ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ನದಿ ಮತ್ತು ಕಾಲುವೆಗಳಿಂದ ಸಾಕಷ್ಟು ಜಲಪೂರೈಕೆ ಪಡೆದಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಷದ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಒಣಹವೆ ಇದ್ದು ಬೇಸಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಉಷ್ಣತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 639.15 ಮಿಮೀ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇರಳವಾಗಿ ಜಿಪ್ಸಮ್ ಖನಿಜ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಮನೆಕಟ್ಟಲು ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಗ್ರ್ಯಾನೈಟ್ ಕಲ್ಲು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ದಮ್ಮೂರು ಮತ್ತು ಸಿರಿಗೆರೆ ಎಂಬ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮಳೆ ಅವಲಂಬಿತ ಸಸ್ಯವರ್ಗ ಕಡಿಮೆ. ಹಗರಿ ನದಿಯ ದಂಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕುರುಚಲು ಕಾಡು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಬೇವು, ಮಾವು, ಕಕ್ಕೆ, ದಿಂಡಿಗ ಮೊದಲಾದ ಮರಗಳು ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ಗುಗ್ಗುಳ, ಸೀತಾಫಲ, ಸೀಗೆಕಾಯಿ, ತೂಪರದ ಎಲೆ, ಜೇನು ಮೊದಲಾದವು ಇಲ್ಲಿನ ಅರಣ್ಯ ಉತ್ಪನ್ನಗಳು.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣಿನ ಜಮೀನು ಫಲವತ್ತಾಗಿದ್ದು ಜೋಳ, ಬತ್ತ, ಕಬ್ಬು, ಹತ್ತಿ, ನೆಲಗಡಲೆ–ಈ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆಗಳಲ್ಲದೆ ನವಣೆ, ಹೆಸರು, ಸಾವೆ, ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ, ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪು ಮೊದಲಾದ ಬೆಳೆಗಳನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಗೆ ಸಿರಗುಪ್ಪ ಮತ್ತು ದೇಸನೂರು ಅಣೆಕಟ್ಟಿದ್ದು ಅದರಿಂದ ಹೊರಡುವ ನಾಲೆಗಳು ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಇವುಗಳಿಂದ ಮತ್ತು ತುಂಗಭದ್ರಾ ಮೇಲ್ದಂಡೆ ನಾಲೆಯಿಂದ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಜಮೀನಿಗೆ ನೀರೊದಗಿದೆ. ಸಿರಗುಪ್ಪಕ್ಕೆ 2ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಸಿರಗುಪ್ಪ–ಆದವಾನಿ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸಾಯ ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರವಿದೆ.

ಕೊಠಾರಿ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿವೆ. ತೆಕ್ಕಲಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಬಟ್ಟೆ ತಯಾರಿಕಾ ಕೇಂದ್ರ, ಸಿರಗುಪ್ಪದಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿ ಸಂಸ್ಕರಿಸುವ ಅನೇಕ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿವೆ. ಪಾನೀಯಗಳು ಮತ್ತು ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಹಲವಾರು ಉದ್ಯಮಗಳು ಸಿರಗುಪ್ಪದಲ್ಲಿವೆ. ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಉದ್ಯಮಗಳಿವೆ. ಎಣ್ಣೆ ತಯಾರಿಕಾ ಘಟಕಗಳು, ಚರ್ಮದ ಉದ್ಯಮಗಳು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಾದ್ಯಂತ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಸಿರಗುಪ್ಪದಲ್ಲಿ ಕುಶಲ ಕೈಗಾರಿಕಾ ತರಬೇತಿ ಸಂಸ್ಥೆ ಇದೆ.

ಸಿರಗುಪ್ಪದ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ 5ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕೆಂಚನಗುಡ್ಡದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕೋಟೆಗಳಿವೆ. ಸಿರಗುಪ್ಪದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 9 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ತೆಕ್ಕಲಕೋಟೆ **(ನೋಡಿ)** ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲೊಂದು. ತೆಕ್ಕಲಕೋಟೆಯ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 2 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಮಳೆಕೋಟೆ ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ವೀರಭದ್ರಸ್ವಾಮಿ ರಥೋತ್ಸವ, ತೆಕ್ಕಲಕೋಟೆಯ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ 12 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಸಿರಿಗೆರೆಯ ನಾಗಲಿಂಗಸ್ವಾಮಿ ಜಾತ್ರೆ, ತೆಕ್ಕಲಕೋಟೆಯ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ದರೂರಿನ ವೀರಭದ್ರಸ್ವಾಮಿ ರಥೋತ್ಸವ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುವು.

ಸಿರಗುಪ್ಪ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. ಬಳ್ಳಾರಿ–ರಾಯಚೂರು ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಾರಿಯ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 56 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 66,502.

ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿರುವ ಈ ಪಟ್ಟಣದಿಂದ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಬತ್ತ, ತೆಂಗು, ಬೆಲ್ಲ, ಬಾಳೆಹಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಹೊರಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಕಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಮುಖ್ಯ ಉತ್ಪಾದನೆ ಬೆಲ್ಲ, ಕಡಲೆಕಾಯಿ ಎಣ್ಣೆ ಮತ್ತು ಮರದ ಸಾಮಾನುಗಳು.

ಒಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಿರಗುಪ್ಪ, ಸಿರಿಕುಪ್ಪೆ ಎಂಬ ಹೆಸರಿದ್ದಿರಬೇಕು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ವಿದೆ. ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಕುತೂಹಲಕಾರಿ ಶಿಲ್ಪವುಳ್ಳ ಅಣೆಕಟ್ಟುಗಳು ಸಿರಗುಪ್ಪದ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಕೆಂಚನಗುಡ್ಡದ ಬಳಿ ಇವೆ. ಸಮೀಪದಲ್ಲೇ ಮಂತ್ರಾಲಯ ಮಠದ ಶ್ರೀವಸುಧೇಂದ್ರಸ್ವಾಮಿಗಳ ಬೃಂದಾವನ ವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಕೋಟೆ ಕೊತ್ತಲದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಂಭುಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಸ್ಥಳೀಯ ಶ್ರೀಮಂತ ವ್ಯಾಪಾರಿಯೊಬ್ಬ 1887ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಇಲ್ಲಿನ ಕೊಟ್ಟೂರು ಬಸವಣ್ಣ ದೇವಾಲಯ ಆಧುನಿಕ ನಿರ್ಮಾಣ. *

ಸಿರಿಗೆರೆ: ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗಕ್ಕೆ ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿ 32 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 4,421.

ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ತರಳಬಾಳು ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವೀರಶೈವ ಮಠವಿದೆ. ಇದು ಹಿಂದೆ ಉಜ್ಜಯಿನಿ ಪೀಠಕ್ಕೆ ಸೇರಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಮಠ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸೇವೆಗೆ ಹೆಸರಾಗಿದೆ. ಶಿಶುವಿಹಾರದಿಂದ ಕಾಲೇಜು ಮಟ್ಟದವರೆಗೆ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನೂ ನಡೆಸುತ್ತಿದೆ. ಅಧ್ಯಾಪಕರ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕಾಗಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದಲ್ಲಿ ಪದವಿಮಟ್ಟದ ಪ್ರಶಿಕ್ಷಣ ಕಾಲೇಜನ್ನೂ ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ರಾಜ್ಯದ ಅನೇಕ ಕಡೆ ತರಳಬಾಳು ಜಗದ್ಗುರು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಲಯಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಈ ಮಠಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಒಂದು ಅನಾಥಾಲಯವಿದೆ. ಈ ಮಠದ ಹಿಂದಿನ ಅನೇಕ ಪೀಠಾಧ್ಯಕ್ಷರು ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿದ್ದು ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಅನೇಕ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮಾಘಮಾಸದ ವ್ಯಾಸಪೂರ್ಣಿಮೆಯ ದಿನ ನಡೆಯುವ ಇಲ್ಲಿನ ತರಳಬಾಳು ಹುಣ್ಣಿಮೆ ಉತ್ಸವದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಾದಿಗಳು ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಾರೆ. ಊರಿನಲ್ಲಿ ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ, ವಿದ್ಯುತ್ತು, ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರ, ಔಷಧಾಲಯ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ಶಾಲಾ ಕಾಲೇಜುಗಳಿದ್ದು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಿದೆ. ಪ್ರತಿ ಗುರುವಾರ ಸಂತೆ ಸೇರುತ್ತದೆ. **(ಎಸ್.ವಿ.ಎಸ್.)**

ಸಿರಿಜಾತ್ರೆ: ತುಳುನಾಡಿನ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಧಾರ್ಮಿಕ ಉತ್ಸವ. ಸಿರಿ ಎಂದರೆ ಒಂದೇ ದೈವ ಅಲ್ಲ. ಮಾತೃವಂಶೀಯ ಕುಟುಂಬ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೆ ಸೇರಿದ ಅಕ್ಕೆಸಿರಿ, ಸೊನ್ನೆ, ಗಿಂಡೆ, ಅಬ್ಬಗ, ದಾರಗ ಎನ್ನುವ ಸ್ತ್ರೀ ದೈವಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸಿರಿ ಎಂದು ಕರೆಯುವುದು ವಾಡಿಕೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಾಂಗಾಳ, ಕವತ್ತಾರು, ನಂದಳಿಕೆ, ನಿಡಿಗಲ್ಲು, ಬೊಳ್ಳೊಟ್ಟು, ಜರೆಗುಡ್ಡ ಮುಂತಾದ ಊರುಗಳ ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಿರಿಜಾತ್ರೆ ಜರುಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಅವು ಶೈವದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲ. ಅವು ತುಳುವರ ಆಲಡೆಗಳು ಅಥವಾ ಮೂಲಸ್ಥಾನಗಳು. ಮಾರ್ಚ್, ಏಪ್ರಿಲ್, ಮೇ ತಿಂಗಳ ಹುಣ್ಣಿಮೆಯ ರಾತ್ರಿ ಸಿರಿಜಾತ್ರೆ ಜರುಗುವುದು.

ಜಾತ್ರೆಯ ದಿನ ಮುಸ್ಸಂಜೆಯ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಸಿರಿಭಕ್ತರು ಹಾಗೂ ಅವರ ಬಂಧುಗಳು ಸಿರಿಗುಡಿಗೆ ಬಂದು, ಮಿಂದು ಕಾಣಿಕೆ ಒಪ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅರ್ಚಕರಿಂದ ಪೂಜೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಸಿರಿ ಮತ್ತು ಕುಮಾರ ಮೈದುಂಬುವ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು. ಅಂದು ಶುಚಿಯಿಂದಿರಬೇಕು. ಸ್ನಾನ, ಮಡಿಬಟ್ಟೆ, ನಡೆಹಾಸು, ವೇಷಭೂಷಣ, ಹಿಂಗಾರ, ವಾದ್ಯಮೇಳಗಳ ಮೂಲಕ ಅವರನ್ನು ಉಳಿದವರಿಂದ 'ಪ್ರತ್ಯೇಕ'ಗೊಳಿಸಲಾಗುವುದು. ದೈಹಿಕ ಹಾಗೂ ಹುಣ್ಣಿಮೆರಾತ್ರಿ ಮಾನಸಿಕವಾದ ಈ ಪ್ರತ್ಯೇಕೀಕರಣ ಹಾಗೂ ಪೂರ್ವಸಿದ್ಧತೆಗಳು ಮುಂದೆ ಏರ್ಪಡಲಿರುವ ಆವೇಶಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ದುಡಿಯುತ್ತವೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಸಿರಿ ಆರಾಧನಾ ಕೇಂದ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಂತೆ ನಿಗದಿಯಾದ ಮೂಲಕುಮಾರ ಅಥವಾ ಸ್ಥಳಕುಮಾರ ಮತ್ತು ಅವನ ಅಧೀನ ಕುಮಾರರು ಹಾಗೂ ಸಿರಿಗಳ ಸಮೂಹ ಇರುತ್ತದೆ. ಹೆಣ್ಣೊಬ್ಬಳು ಸಿರಿಯಾಗುವ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಹೀಗಿರುತ್ತದೆ: ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹದಿನಾಲ್ಕರಿಂದ ಮೂವತ್ತೈದರ ಹೆಣ್ಣುಮಗಳು ಸಿರಿ ಆಕರ್ಷಣೆಗೆ ಗುರಿಯಾಗುತ್ತಾಳೆ. ಒಬ್ಬಾಕೆಯಲ್ಲಿ ದೈಹಿಕ/ಮಾನಸಿಕ ಅಸ್ವಸ್ಥತೆಯ ಚಹರೆಗಳು ಕಂಡುಬಂದಾಗ ಅದು ದುಷ್ಟಶಕ್ತಿಯ ಕಾಟ, ಉಪದ್ರವೆಂದು ತಿಳಿದು ಪರಿಹಾರೋಪಾಯಗಳನ್ನು ನಡೆಸಲಾಗುವುದು. ಆಗಲೂ ಫಲ ಕಂಡುಬಾರದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಸಿರಿಜಾತ್ರೆಗೆ ಹೋಗಿ 'ದಲಿಯ ಸೇವೆ' ಮಾಡುವುದಾಗಿ ಹರಕೆ ಹೊರುತ್ತಾರೆ. ಅದರಂತೆ ಕುಮಾರನನ್ನು ಮನೆಗೆ ಕರೆಯಿಸಿ ಅಥವಾ ಕುಮಾರನಲ್ಲಿಗೆ ಹುಡುಗಿಯನ್ನು ಕರೆದೊಯ್ದು ಅಥವಾ ವಾರ್ಷಿಕ ಸಿರಿಜಾತ್ರೆಗೆ ಕರೆತಂದು ದಲಿಯಸೇವೆ ಮಾಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೊಸದಾಗಿ ದಲಿಯ ಸೇವೆಗೆ ಕರೆತಂದ ಹೆಣ್ಣನ್ನು ಸಿರಿ ತಂಡದೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆರಾಧನಾ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯೊಳಗೆ ಆವೇಶಿತಳಾಗುವ ಈ ಹೆಣ್ಣನ್ನು ಕುಮಾರ ಸಿರಿಪಾಡ್ದನದ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಹಾಡುವ ಮೂಲಕ ಮಧ್ಯಂತರ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸುವಂತೆ ಪ್ರಚೋದಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಪ್ರವೇಶ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿ ಆಕೆ ಸಿರಿಬಳಗದ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಪಾತ್ರವಾಗಿ ತನ್ನನ್ನು ಭಾವಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ. ಆವೇಶದ ನಿರಂತರ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಆಕೆಯನ್ನು ಅನುಭವಿ ಸಿರಿಗಳು ಹಾಗೂ ಕುಮಾರ 'ಬಾಯಿಬಿಡಿಸುವ' ಕಾರ್ಯ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ಆಕೆ ತಾನು ಸಿರಿಬಳಗದ ಸೊನ್ನೆಯೋ ಅಬ್ಬಗಳೋ, ದಾರಗಳೋ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಕುಮಾರನೊಂದಿಗೆ ಪಾಡ್ದನ ಧಾಟಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಭಾಷಿಸುವಲ್ಲಿ ಆಕೆ ಸಿರಿಬಳಗದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಸದಸ್ಯೆಯಾಗಿ ನಾಮಕರಣ ಹೊಂದುತ್ತಾಳೆ. ಮತ್ತಾಕೆ ವರ್ಷವರ್ಷವೂ ಜಾತ್ರೆಗೆ ಬಂದು ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಲು ನಿಬದ್ಧಳಾಗುತ್ತಾಳೆ.

ಜಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಚಕರಿಂದ ತೀರ್ಥ ಪ್ರಸಾದ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ ಸಿರಿಗಳು ಮತ್ತು ಕುಮಾರ ಎದುರುಬದುರಿಗೆ ಸಾಲಾಗಿ ಅಥವಾ ಸುತ್ತುವರಿದು ನಿಲ್ಲುವರು. ಸಿರಿಪಾಡ್ದನದ ಹಂದರವು ಅನಾವರಣಗೊಳ್ಳುತ್ತ ಹೋದಾಗ ಲೌಕಿಕ ಜಗತ್ತಿನ ಈ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ಅಲೌಕಿಕ ಜಗತ್ತನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ ಹಾಗೂ ಮಧ್ಯಂತರ ಜಗತ್ತಿನ ಪಾತ್ರಗಳಾಗಿ ರೂಪಾಂತರಗೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ಅವರು ಸಿರಿ–ಕುಮಾರ, ಕುಮಾರ–ಸೊನ್ನೆ, ಕುಮಾರ–ಅಬ್ಬಗ ದಾರಗರಾಗಿ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿಕೊಂಡು ಪಾಡ್ದನದ ಮೂಲಕ 'ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ' ನಿವೇದನಾ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಂವಾದ ಬೆಳೆಸುತ್ತಾರೆ. ತುಳುವ ಬಂಧುತ್ವ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಜೋಡಿಗಳು ರಕ್ತಬಾಂಧವ್ಯ ಘಟಕವಾಗಿದ್ದು ಅವು ತಾಯಿ–ಮಗ, ಅಣ್ಣ–ತಂಗಿ, ಸೋದರಮಾವ–ಸೊಸೆಯದಾಗಿವೆ. ಮಾತೃರೂಪಿ ತುಳುವ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ತಾಯಿ ಬಳಗವು 'ಕುಟುಂಬ'ವೆಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾಗುವುದರಿಂದ ಸೋದರಮಾವ ಕುಟುಂಬದ ಸದಸ್ಯನಾಗಿದ್ದು ಸೋದರಮಾವ–ಸೊಸೆಯು ಒಂದೇ ಬಳಿ (ಗೋತ್ರ) ಹೊಂದಿದ್ದು ಅವರೊಳಗಿನ ವಿವಾಹ ನಿಷಿದ್ಧವಾದುದು. ಈ ತಿಳಿವಳಿಕೆ ಸಿರಿಜಾತ್ರೆ ಸಂತಾನಾಪೇಕ್ಷಿ ಮೇಳವೆಂಬ ಗ್ರಹಿಕೆಯನ್ನು ಮರುವಿಮರ್ಶೆಗೆ ಒಡ್ಡಲು ಒತ್ತಾಯಿಸುತ್ತದೆ.

ಸಿರಿಜಾತ್ರೆಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಮಗ್ರ ಸಿರಿಪಾಡ್ದನವನ್ನು ಹಾಡಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕೆಲವೊಂದು ಉತ್ಕಟ ಸಂದರ್ಭದ ಘಟನಾವಳಿಗಳನ್ನಷ್ಟೇ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಲಾಗುವುದು. ಪಾಡ್ದನದೊಳಗಿನ ಘಟನೆಗಳ ವಿವರಗಳು ಉತ್ಕಟಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ತಲಪುವಲ್ಲಿ ಆವೇಶವೂ ತೀವ್ರಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಪಾಡ್ದನ ಹಾಡುತ್ತ ಆವೇಶ ತೀವ್ರಗೊಳ್ಳುತ್ತ ಹೋದಂತೆ ತಮ್ಮ ವೈಯಕ್ತಿಕತೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತ ಸಿರಿಕುಟುಂಬದ ಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ಅಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆನುಭಾವಿಕ ರಕ್ತಬಾಂಧವ್ಯ ಏರ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಪಾಡ್ದನದ ಮಾತೃರೂಪಿ ಕುಟುಂಬವೊಂದರ ಮೂರು ತಲೆಮಾರುಗಳ ಹೆಣ್ಣುಗಳು ತಮ್ಮ ಬದುಕಿನುದ್ದಕ್ಕೂ ಅನುಭವಿಸಿದ ಯಾತನೆ, ಎದುರಿಸಿದ ಸಮಸ್ಯೆಗಳ ಸನ್ನಿವೇಶಕ್ಕೂ ತಮ್ಮ ಕೌಟುಂಬಿಕ ಸನ್ನಿವೇಶಕ್ಕೂ ಸಾಮ್ಯ ಏರ್ಪಟ್ಟಾಗ ಅವರು ತೀವ್ರತರವಾದ ಆವೇಶಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗುತ್ತಾರೆ. ಜೊತೆಗೆ ಸಿರಿ ಹಾಗೂ ಅವಳ ಸಂತಾನ ಸಂಘರ್ಷವನ್ನು ಎದುರಿಸಿದ ಬಗೆ ಅವರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಆತ್ಮವಿಶ್ವಾಸ ಮತ್ತು ಹೊಸ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟುಹಾಕುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಸಿರಿ ಪಾಡ್ದನಕ್ಕೂ ಆಚರಣೆಗೂ ಆವೇಶಿತ ಮಹಿಳೆಯರಿಗೂ ತ್ರಿಕೋನ ಮಾದರಿಯ ಒಂದು ಅಂತಃ ಸಂಬಂಧ ಸ್ಥಾಪಿವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಸಿರಿ ಆಚರಣೆ ಪರ್ಯಾಯ ತಾತ್ಕಾಲಿಕ ಕುಟುಂಬವೊಂದನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಟ್ಟು ದಮನಕ್ಕೊಳಗಾದ – ನೊಂದ ಮಹಿಳೆಯರಿಗೆ ತಮ್ಮ ಒತ್ತಡ – ಸಂಘರ್ಷಗಳಿಗೊಂದು ಹೊರಹರಿವಿನ ಕಿಂಡಿಯಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತದೆ, ಸಿರಿಯಿಂದ ಆವೇಶಿತರಾದ ಮಹಿಳೆ

ಯರು ಅಲೌಕಿಕ ಜಗತ್ತಿನ ಸಿರಿಬಳಗವಾಗಿ ರೂಪಾಂತರಗೊಂಡು ಅವರು ಎದುರಿಸುತ್ತಿರುವ ಸಂಘರ್ಷವನ್ನು ಪ್ರಕಟಪಡಿಸುತ್ತಲೇ ತಮ್ಮ ಲೌಕಿಕ ಬದುಕಿಗೂ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯಿಸಿ ವಾಸ್ತವದ ಒತ್ತಡಗಳಿಂದ ಪಾರಾಗುವ, ಪುರುಷ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿರೋಧಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನವಾಗಿ ಸಿರಿಜಾತ್ರೆಯ ಮಹತ್ವವಿದೆ.

ಪಾಡ್ದನ ಹಾಡಿಕೆ ಉತ್ಕಟಬಿಂದು ತಲಪಿದಾಗ ಸಮಾನಾಂತರವಾಗಿ ಸಿರಿ ಮಹಿಳೆಯರ ಆವೇಶ ತೀವ್ರತೆಯನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಪಾಡ್ದನ ಹಾಡುವ, ತಲೆ, ಸೊಂಟಗಳನ್ನು ವೃತ್ತಾಕಾರದಲ್ಲಿ ತಿರುಗಿಸುವ, ಅಳುವ, ಕಿರಿಚುವ, ಅಟ್ಟಹಾಸ ಮಾಡುವ, ಹಿಂಗಾರವನ್ನು ಮುಖಕ್ಕೆ ಉಜ್ಜಿಕೊಳ್ಳುವ, ನಿಟ್ಟುಸಿರು ಬಿಡುವ ಮೈ ಕೈ ಸೆಟೆದು ಕಣ್ಣು ತಿರುಗಿಸುವ ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ನೆಲಕ್ಕೆ ಬೀಳುವ ಕ್ರಿಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಆವೇಶಗೊಳ್ಳುವ ಕ್ರಿಯೆ ಇಡೀ ರಾತ್ರಿ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ತೀವ್ರ ದೈವಾವೇಶದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆಗೊಂಡಾಗ ಪಾಡ್ದನ ಹಾಡಿಕೆ ಪುನರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾಡ್ದನ ಹಾಡಿಕೆ – ತೀವ್ರ ಆವೇಶ – ಬಿಡುಗಡೆ – ಈ ಆವರ್ತದ ಹಲವು ಹಂತಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಕುಟುಂಬದ ಜಂಜಾಟದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಕರಗಿ ಕೊರಗಿ ಹೋದಾಕೆ ಕುಟುಂಬದ ಸದಸ್ಯರ ಅನುಕಂಪೆ ಪಡೆಯಲು ನಡೆಸಿದ ಪ್ರಯತ್ನ ಈ ದೈವಾವೇಶದಲ್ಲಿ ಇರಬಹುದು. ಆದರೆ ಈ ಕ್ರಿಯೆ ಪ್ರಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ನಡೆಯುವಂತಹದಲ್ಲ. ಸುಪ್ತಪ್ರಜ್ಞೆಯೊಳಗೆ ಹುದುಗಿದ ತೀವ್ರ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಯೇ ಹೀಗೆ ದೈವಾವೇಶದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿ ಅವಳ ಸ್ಥಾನಮಾನ ಹೆಚ್ಚುತ್ತದೆ. (ಎ.ವಿ.ಎನ್.ಎ.)

ಸಿರಿಯಜ್ಜಿ: ಕಾಡುಗೊಲ್ಲ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಜನಪದ ಸಿರಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುವ ಹೆಸರಾಂತ ಜನಪದ ಗಾಯಕಿ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಚಳ್ಳಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕು ಚಿಕ್ಕೇನಹಳ್ಳಿಯ ಗೊಲ್ಲರಹಟ್ಟಿ ಈಕೆಯ ಹುಟ್ಟೂರು. ಕಡುಬಡತನವನ್ನು ಬಾಳಿದ ಸಿರಿಯಜ್ಜಿಯ ತಂದೆಯ ಹೆಸರು ಗುಡ್ಡದ ಈರಪ್ಪ. ತಾಯಿ ಕಾಡಮ್ಮ. ಹೊಸ ಗೊಲ್ಲರಹಟ್ಟಿಯ ತಿಪ್ಪೇಸ್ವಾಮಿಯನ್ನು ಸಿರಿಯಮ್ಮ ಲಗ್ನ ಆದಾಗ ಈಕೆಯ ವಯಸ್ಸು ಹನ್ನೆರಡು; ಗಂಡನಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು. ಇವರಿಗೆ ಇಬ್ಬರು ಗಂಡು ಮಕ್ಕಳು. ಬರಗಾಲವೊಂದರಲ್ಲಿ ಗಂಡ ತಿಪ್ಪೇಸ್ವಾಮಿ ತೀರಿಕೊಂಡಾಗ ಈಕೆ ನೆರೆಹೊರೆಯವರ ಸಹಾಯದಿಂದ ತಾನೇ ದುಡಿದು ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಬೆಳೆಸಿದಳು. ಗೊಲ್ಲರ ಹಟ್ಟಿಯ ಕ್ಯಾತರಲಿಂಗ, ಪಾತರಲಿಂಗ, ಸಿರಿಯಣ್ಣ ಸಿರಿಯಜ್ಜಿಯ ಆರಾಧ್ಯದೇವತೆಗಳು.

ಸಿರಿಯಜ್ಜಿ ಚಿಕ್ಕಂದಿನಲ್ಲಿ ಹಾಡುಗಾರಿಕೆ ಕಲಿತದ್ದು ತಾಯಿಯಿಂದಲೇ. ಹಟ್ಟಿಯ ದೇವರುಗಳನ್ನು ಉತ್ಸವಕ್ಕೆ ಹೊರಡಿಸುವುದು, ಜಲಧಿಗೆ ಕೊಂಡೊಯ್ಯುವುದು, ದೇವರ ಅಲಂಕಾರ ಮಾಡುವುದು ಇಂಥ ವೇಳೆ ಹಾಡುವ ಪದಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಈಕೆಗೆ ತಾಯಿಯೇ ಕಲಿಸಿದ್ದಂತೆ. ಅತ್ತೆಯ ಮನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅತ್ತೆ ಶರಿಸಿರಿಯಜ್ಜಿ ಕೊಂಡದ ಕಾಟವ್ವ ಹಾಡು, ಸಿರಿಯಣ್ಣ, ಚಿತ್ರದೇವರು, ಜುಂಜಪ್ಪ ಮತ್ತು ತಮ್ಮದೇ ಹಟ್ಟಿಯ ಗೊಲ್ಲರ ಮದುವೆ ಸಂದರ್ಭದ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಕಲಿಸಿಕೊಟ್ಟಳು. ಕಾಡುಗೊಲ್ಲರ ವಿವಾಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಿರಿಯಜ್ಜಿ ಆರಂಭದಿಂದ ಅಂತ್ಯದವರೆಗೂ ಹಾಡುವ ಪದಗಳೇ ಸುಮಾರು ಒಂದೂವರೆ ಸಾವಿರ ತ್ರಿಪದಿಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ ವಿಷಯವ್ಯಾಪ್ತಿ ಗೊಲ್ಲರ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳು ಮೈನೆರೆದಾಗ, ಆ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳ ಸೂತಕ ಕಳೆದು ಗುಡಿಗೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿಂದ ಕೈಯ್ಯಲ್ಲಿ ಜ್ಯೋತಿ ಹಿಡಿಸಿಕೊಂಡು ಮನೆ ತುಂಬಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವರೆಗೆ ಹರಡಿದೆ. ಈಕೆ ಹಾಡುವ ನಿಂಗಣ್ಣ ಸೆರೆಹೋದ, ಜುಂಜಪ್ಪ ಕಥಾನಕಗಳಂತೂ ಅತ್ಯಂತ ದೀರ್ಘವಾದವು.

ಜುಂಜಪ್ಪ ಗದ್ಯಕಥನ ಗೀತೆಯನ್ನು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಸುತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಗಂಡಸರು ಗಣೆ ವಾದ್ಯದೊಡನೆ ಹಾಡಿದರೆ, ಅದೇ ಜುಂಜಪ್ಪನ ಪದ್ಯ ಸ್ವರೂಪದ ಕಥನಗೀತೆಯನ್ನು ಹೆಂಗಸರು ಹಿಮ್ಮೇಳ–ಮುಮ್ಮೇಳದಲ್ಲಿ ಹಾಡುತ್ತಾರೆ. ಜನಪದ ಕಥನಗೀತೆಗಳನ್ನು ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳು ಹಾಡುವ ಕ್ರಮವೇ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದು. ಮುಮ್ಮೇಳದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹೆಂಗಸರ ಗುಂಪು, ಹಿಮ್ಮೇಳದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗುಂಪು ಇರುತ್ತದೆ. ಮೂರು ಸಾಲಿನ ತ್ರಿಪದಿಗಳನ್ನು ನಾಲ್ಕು ಸಾಲುಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು, ಮೊದಲ ಎರಡು ಸಾಲನ್ನು ಎರಡು ಬಾರಿ, ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಸಾಲನ್ನು ಎರಡು ಬಾರಿ ಹಾಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ಬಗೆಯ ಹಾಡುಗಾರಿಕೆಯ ಕ್ರಮ ಹೊಸದಾಗಿ ಕಲಿಯುವ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಬಗೆಯ ಹಾಡುಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸಿರಿಯಜ್ಜಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಮುಮ್ಮೇಳದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಾಳೆ.

ಸುಮಾರು ಒಂಬತ್ತು ಸಾವಿರ ತ್ರಿಪದಿಗಳನ್ನು ಹಾಡುವ ಸಿರಿಯಜ್ಜಿಯ ನೆನಪಿನ ಶಕ್ತಿ ಅಗಾಧವಾದುದು. ಜನಪದ ಹಾಡುಗಾರಿಕೆಯ ಪ್ರತಿಭೆಗಾಗಿ ಅನೇಕ ಗೌರವ, ಸನ್ಮಾನ, ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಈಕೆಗೆ ದೊರಕಿವೆ. ಈಕೆಗೆ ಜಾನಪದ ಮತ್ತು ಯಕ್ಷಗಾನ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1981), ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭಿಸಿವೆ. ಗುಂಡೂರಾವ್ ಅವರು ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದಾಗ ಸಿರಿಯಜ್ಜಿಯನ್ನು ಬೆಳಗೆರೆ ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ನಡೆಸುತ್ತಿರುವ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಸನ್ಮಾನಿಸಲಾಯಿತು. ಹಂಪಿ ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ 2004ರಲ್ಲಿ ಈಕೆಗೆ ನಾಡೋಜ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ (2004). ಜೊತೆಗೆ ಈಕೆ ಹಾಡಿದ ತ್ರಿಪದಿಗಳನ್ನು (3500) ಸಾವಿರದ ಸಿರಿಬೆಳಗು ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ (2005). *

ಸಿಸು ಸಂಗಮೇಶ: 1929–2001. ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಶಿಶುಸಾಹಿತಿ. ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ಸಂಗಮೇಶ ಸಿದ್ಧರಾಮಪ್ಪ ಮನಗೊಂಡ. ಸಿಸು ಸಂಗಮೇಶ ಎಂಬುದು ಕಾವ್ಯನಾಮ. ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಯರನಾಳ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 1929 ಏಪ್ರಿಲ್ 29ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಸಿದ್ಧರಾಮಪ್ಪ, ತಾಯಿ ಗೌರಮ್ಮ. ಸುಮಾರು ನಾಲ್ಕು ದಶಕಗಳ ಕಾಲ ಶಿಕ್ಷಣ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ ಸುಮಾರು ಐದು ದಶಕಗಳಿಗೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಮಕ್ಕಳ ಸಾಹಿತ್ಯ ರಚನೆ, ಸಂಪಾದನೆ, ಪ್ರಕಟಣೆಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮನ್ನು ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡವರು.

ಮಕ್ಕಳು ಮಾನವಕುಲದ ಭವ್ಯ ಭವಿಷ್ಯತ್ತಿನ ಆಶಾಕಿರಣಗಳೆಂದು ಗಾಢವಾಗಿ ನಂಬಿರುವ ಇವರು ನಿರಂತರ ಮಕ್ಕಳ ಒಡನಾಟದಿಂದ ಮಕ್ಕಳ ಭಾವಲೋಕದ ಸೂಕ್ಷ್ಮತೆಗಳನ್ನು ಅತಿ ಹತ್ತಿರದಿಂದ ಕಂಡುಕೊಂಡು ಮಕ್ಕಳ ಸಾಹಿತಿಯಾದವರು. ಮಕ್ಕಳ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಅಗತ್ಯವನ್ನು ಅರಿತು ಮಕ್ಕಳ ಮಾನಸಿಕ–ಬೌದ್ಧಿಕ ವಿಕಾಸ ಮತ್ತು ಚಾರಿತ್ರ್ಯನಿರ್ಮಾಣದ ಉದಾತ್ತ ಉದ್ದೇಶಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾದ ವಸ್ತು, ಭಾಷೆ, ಆಕರ್ಷಕ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಸಂವಿಧಾನಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿ ಪರಿಸರ ಪ್ರಜ್ಞೆ, ಪ್ರೀತಿಗಳನ್ನು ಹಾಗೂ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವಿಕಾಸ, ಉನ್ನತ ಮೌಲ್ಯಗಳನ್ನು ಬಿಂಬಿಸುವಂತಹ ಹಲವಾರು ಕಥೆಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲಾಪರಿಷತ್ತು ಇವರಿಗೆ ಶಿಶುಸಾಹಿತ್ಯ ಶಿಲ್ಪಿ ಎಂಬ ಬಿರುದು ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ (1978).

ಇವರು ಮಕ್ಕಳ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ 50ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ತೋಳಬಂದಿ(1963), ನನ್ನ ಮನೆ(1963), ನನ್ನ ಗೆಳೆಯ ಜಪಾನದ ಜಾರೊ(1968), ಮೊಲದ ಮೂಗು ಮೊಂಡಾಯಿತು(1986), ನನ್ನ ಗೆಳೆಯ ಎಸ್ಕಿಮೋ ಇಗ್ಲಿಯನ್(1980–89), ಆಶೆಬುರುಕಿ ಆಶಾ(1989), ಯಾರು ಜಾಣರು(1993), ನರಿಯ ಫಜೀತಿ(1993) ಮೊದಲಾದ 18 ಕಥಾಸಂಕಲನಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ‘ನನ್ನಮನೆ’ ಸಂಕಲನ ಪಕ್ಷಿ ಪ್ರಪಂಚದ ವಿಸ್ಮಯಗಳನ್ನು ಪಶುಪಕ್ಷಿಗಳ ಸಂಭಾಷಣೆಯ ಆಕರ್ಷಕ ವಿನ್ಯಾಸದೊಂದಿಗೆ ಪರಿಚಯಿಸುವ ವಿಶಿಷ್ಟ ಕೃತಿ. ನನ್ನ ಗೆಳೆಯ ಜಪಾನದ ಜಾರೊ

ಎಂಬುದು ಜಪಾನ್ ಮತ್ತು ಗ್ರೀನ್‌ಲೆಂಡ್‌ನ ಭೌಗೋಳಿಕ, ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ವಿವರಗಳನ್ನು ಪತ್ರಲೇಖನ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಪರಿಚಯಿಸುವ ತಂತ್ರವುಳ್ಳದ್ದು. ಈ ಎರಡೂ ಕೃತಿಗಳಿಗೆ ರಾಷ್ಟ್ರಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭಿಸಿದೆ (1968). ನನ್ನ ಗೆಳೆಯ ಎಸ್ಕಿಮೊ ಇಗ್ಲಿಯಿನ್ ಕೃತಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪುರಸ್ಕಾರ ದೊರೊತಿದೆ(1980). ಮೊಲದ ಮೂಗು ಮೊಂಡಾಯಿತು ಎಂಬ ಸಂಕಲನವೂ ಸೇರಿದಂತೆ ಈ ನಾಲ್ಕು ಕಥಾಸಂಕಲನಗಳಿಗೆ 1980ರ ಕಾವ್ಯಾನಂದ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯೂ ಸಂದಿದೆ.

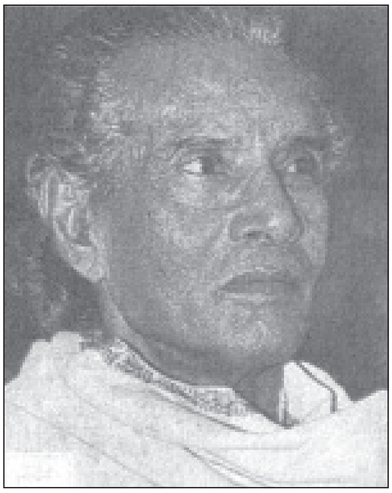

ಕುತೂಹಲಕರ ವಸ್ತುವಿನ್ಯಾಸ, ನಾಟಕೀಯ ಶೈಲಿ, ಆಡುನುಡಿಯ ಬಳಕೆ, ಸರಳ ನಿರೂಪಣೆ, ಆಕರ್ಷಕ ತಂತ್ರ ಇವೇ ಮೊದಲಾದವು ಇವರ ಕಥೆಗಳ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಕಲ್ಪನಾಶೀಲತೆ, ತಾರ್ಕಿಕತೆ, ವೈಜ್ಞಾನಿಕತೆ, ಪರಿಸರ ಪ್ರೇಮ, ನೈತಿಕತೆ, ಸಮಯಪ್ರಜ್ಞೆ, ಪ್ರಾಮಾಣಿಕತೆ, ದೇಶಪ್ರೇಮ, ಪರಿಶ್ರಮ ಹೀಗೆ ಅವರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ವಿಕಾಸಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗುವ ಹಲವಾರು ಮೌಲ್ಯಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವುದೇ ಇವರ ಕಥೆಗಳ ಪ್ರಧಾನ ಉದ್ದೇಶ. ಹೊರದೇಶಗಳ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಕೃಷಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮಕ್ಕಳ ತಿಳಿವಿಗೆ ನಿಲುಕುವಂತೆ ನಿರೂಪಿತವಾದ ಕೃತಿ 'ಹೊರನಾಡ ರೈತರು'. ಜಪಾನ್, ರಷ್ಯ, ಅಮೆರಿಕ, ಜರ್ಮನಿ ಮೊದಲಾದ ಹೊರದೇಶಗಳ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಇವರ ಅನೇಕ ಕಥೆಗಳು ಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿ ಪರಿಚಯಿಸುತ್ತವೆ. ಇವರ ಹಲವಾರು ಕಥೆಗಳು ಹಿಂದಿ, ಬಂಗಾಲಿ ಮೊದಲಾದ ಹಲವು ಭಾಷೆಗಳಿಗೆ ಅನುವಾದಗೊಂಡಿವೆ.

ನಾವು ನಾಳೆಯ ರವಿಗಳು(1990), ಬಿದ್ದ ಚಂದಿರನ ಒದ್ದು ಓಡಿಸಿದ (1990), ಚಕ್ಕಾಚೌಕುಳಿ(1997), ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರರ ನಡುವೆ(1997), ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಕಲಿಗಳು(1997), ಅಂಗಿಯಲ್ಲಿ ತಂಗಿ(1998) ಮೊದಲಾದ 22 ಸಚಿತ್ರ ಕಾವ್ಯಸಂಕಲನಗಳನ್ನು ಇವರು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮನುಷ್ಯ ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತಿಯ ಪರಸ್ಪರಾವಲಂಬನೆಯ ಸೃಷ್ಟಿತತ್ತ್ವ, ಗಿಡಮರ, ಪಶುಪಕ್ಷಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಸಚರಾಚರ ಪ್ರಪಂಚದ ಸಾಮರಸ್ಯದ ಬದುಕಿನ ಚಿತ್ರಣಗಳ ಮೂಲಕ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಸ್ನೇಹ, ಸಹಬಾಳ್ವೆ, ಭಾವೈಕ್ಯಗಳನ್ನು ಕುದುರಿಸುವ ಇವರ ಕಾವ್ಯೋದ್ದೇಶ ಅನನ್ಯವಾದದ್ದು. ಮಕ್ಕಳ ಶಿಕ್ಷಣದ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಚಿಂತನೆ, ಆಧುನಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಪದ್ಧತಿಯ ವಿಡಂಬನೆಗಳನ್ನು ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಿರುವ ಇವರ ಕಾವ್ಯಸಂಕಲನಗಳಿವು: ಶಾಲೆಗಿಂತ ಚೀಲ ಭಾರ, ನಾಡಿನ ಕಲಿಗಳು ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರರ ನಡುವೆ.

ಆಣೆಕಲ್ಲು (ಭಾಗ 1 ಮತ್ತು 2), ಪುಟಚಂಡು (ಭಾಗ 1 ಮತ್ತು 2), ನಾವು ನಮ್ಮವರು (ಭಾಗ 1 ಮತ್ತು 2), ಸೀತನಿ ಸುಲಗಾಯಿ, ಪಂಚಗಂಗೆ, ಅನಿ ಬತ್ತಾನಿ, ಮಿಡಿಗೊಂಚಲು, ಮಕ್ಕಳ ಸಾಹಿತ್ಯ 1984, ಕಿರಿಯರ ಕರ್ನಾಟಕ, ಕನ್ನಡ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಪದಕೋಶ – ಮೊದಲಾದವು ಇವರ ಸಂಪಾದಿತ ಕೃತಿಗಳು. ಕನಸಿನ ಲೋಕ ಎಂಬುದು ಅನುವಾದಿತ ಕಥೆಗಳ ಸಂಕಲನ. ಇಂಗ್ಲಿಷ್, ಮರಾಠಿ, ಹಿಂದಿ ಭಾಷೆಯ ಮಕ್ಕಳ ಸಾಹಿತ್ಯಕೃತಿಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಮಕ್ಕಳ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಕಟಣೆಗಾಗಿ ಹುಟ್ಟೂರು ಯರನಾಳದಲ್ಲಿ ಭಾರತಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ಭಂಡಾರ ಎಂಬ ಪ್ರಕಾಶನ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನೂ (1954) ಬಿಜಾಪುರದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಶಕ್ತಿ ಮುದ್ರಣಾಲಯವನ್ನೂ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಸಾಧನೆ ಇವರದು. ಇದುವರೆಗೆ ಈ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಂದ ಅಸಂಖ್ಯ ಮಕ್ಕಳ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಗಳು ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. 'ಬಾಲಭಾರತ' ಮಕ್ಕಳ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ (1978), ಕರ್ನಾಟಕ ಮಕ್ಕಳ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಸ್ಥಾಪಕರಾಗಿ (1983) ಶಿಶುಸಾಹಿತ್ಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಅವಿರತ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಹಿರಿಮೆ ಇವರದು.

ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದಿಂದ ಆದರ್ಶ ಶಿಕ್ಷಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1980), ರಾಷ್ಟ್ರಪ್ರಶಸ್ತಿ (1968), ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪುರಸ್ಕಾರ (1980) ಮೊದಲಾದವು ಇವರ ವೃತ್ತಿ ಹಾಗೂ ಸಾಹಿತ್ಯಕೃಷಿಗೆ ದೊರೆತ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಮತ್ತು ಗೌರವಗಳು. ಇವರು 2001ರಲ್ಲಿ ನಿಧನಹೊಂದಿದರು. **(ಎಸ್‌ಎಚ್‌ಎ.ಐ.)**

ಸೀತಪ್ಪ: –1954. ರಂಗಭೂಮಿ ನಟರು. ರಾಣಿ ಪಾತ್ರದ ಸೀತಪ್ಪ ಎಂದೇ ಹೆಸರಾಗಿದ್ದ ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ಕೆ. ಸೀತಾರಾಮಯ್ಯ. ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಗುಬ್ಬಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಗುಬ್ಬಿಹೊಸಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ. ಚಿಕ್ಕಂದಿನಲ್ಲಿಯೇ ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ಅಭಿನಯ ಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ವಹಿಸಿದ ಇವರು ಆಗ್ಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದ ಚಂದಣ್ಣನವರ ಗುಬ್ಬಿ ಚೆನ್ನಬಸವೇಶ್ವರ ಕೃಪಾ ಪೋಷಿತ ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಥೆಗೆ ಸೇರಿ (1914) ಸುಮಾರು ಎರಡು ವರ್ಷಗಳು ಅಲ್ಲಿದ್ದು, ತರಬೇತು ಹೊಂದಿ ಕೆಲವು ಸ್ತ್ರೀಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ವಹಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಬೆಳ್ಳಾವೆ ಸೋಮೇಶ್ವರ ವಿಲಾಸ ನಾಟಕ ಸಂಘ ಮೊದಲಾದ ನಾಟಕ ಮಂಡಲಿಯಲ್ಲಿ ಸೀತೆ, ದ್ರೌಪದಿ, ಸತ್ಯಭಾಮೆ, ಚಾರುಮತಿ, ವಿದ್ಯಾಧರಿ, ಸದಾರಮೆ ಮುಂತಾದ ಸ್ತ್ರೀ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದರು.

ಸೀತಪ್ಪನವರು ತುಮಕೂರಿನಲ್ಲಿ ಸೀತಾಮನೋಹರ ಕರ್ನಾಟಕ ನಾಟಕ ಮಂಡಲಿ ಎಂಬ ಸ್ವಂತ ನಾಟಕ ಮಂಡಲಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಕೆಲವು ವರ್ಷ ನಡೆಸಿದರು. ಈ ನಾಟಕ ಮಂಡಲಿಯಲ್ಲಿ ಆಡಿದ ತೋರಣಗಲ್ ರಾಜಾರಾಯರ ರಾಮಾಂಜನೇಯ ಸಂವಾದ ನಾಟಕದ ಚಾರುಮತಿ ಪಾತ್ರ ಇವರಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಟ್ಟಿತು. ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲೂ ಇವರು ಮೊಕ್ಕಾಂ ಮಾಡಿ, ತುಳಸಿ ತೋಟದ ರಂಗಮಂದಿರದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದರು. ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿಯೇ ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಟ, ನಾಟಕಶಿರೋಮಣಿ ಎ.ವಿ. ವರದಾಚಾರ್ಯರು ಸೀತಪ್ಪನವರ ರಾಣಿ ಪಾತ್ರದ ಇವರ ಅಭಿನಯವನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿದರು. ಸೀತಪ್ಪನವರಿಗೆ ಹಾರ್ಮೋನಿಯಂ ವಾದನದಲ್ಲೂ ಮೃದಂಗವಾದನದಲ್ಲೂ ಪರಿಶ್ರಮ ಇತ್ತು; ಹಾಡುವ ಕಲೆಯೂ ಸಿದ್ಧಿಸಿತ್ತು.

ಸೀತಪ್ಪನವರು ನಟರಾಗಿ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಯ ಮಾಲಿಕರಾಗಿ ಸು. 18 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ದುಡಿದು ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಶ್ರಮಿಸಿದರು. ಕನ್ನಡ ಜನತೆಯಿಂದ ರಂಗಭೂಮಿಯ ರಾಣಿ, ನಾಟ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಞಿ ಎಂಬ ಪ್ರಶಂಸೆಗಳನ್ನು ಗಳಿಸಿದರು. ಇವರು 1954 ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ 6ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. **(ಎಸ್.ಎಚ್.ವಿ.)**

ಸೀತಾ: ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕನದಿ. ಕಾರ್ಕಳ ಮತ್ತು ಉಡುಪಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ಈ ನದಿ ಉಡುಪಿಗೆ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ, ಕಾರ್ಕಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸೋಮೇಶ್ವರದ ಆಚೆ ಇರುವ ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಅರಬ್ಬಿ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರುವುದು. ಕಾರ್ಕಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಸ್ವರ್ಣನದಿ ಬಾರಕೂರಿನ ಬಳಿ ಸೀತಾನದಿಯೊಂದಿಗೆ ಸಂಗಮವಾಗುವುದು. ಈ ಸಂಗಮ ಸ್ಥಳ ಉಡುಪಿಗೆ ಸು. 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಸಂಗಮ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ನೀರು ವಿಶಾಲವಾಗಿ ಹರಡಿಕೊಂಡು ಸಮುದ್ರದ ಹಿನ್ನೀರ ಭಾಗವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿದೆ. ಗೋಕರ್ಣದವರೆಗೆ ಸೀತಾನದಿಯ ಮೇಲೆ

ಸು. 18 ಕಿಮೀ ದೂರ ಒಳನಾಡ ದೋಣಿ ಸಂಚಾರವಿದೆ. ಬಾರಕೂರು **(ನೋಡಿ)** ಸೀತಾನದಿಯ ದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. **(ವಿ.ಜಿ.ಕೆ.)**

ಸೀತಾರಾಂ, ಎ.: 1902–63. ಆನಂದ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯನಾಮದಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಕಥೆಗಾರರು. ಸೀತಾರಾಂ ಅಜ್ಜಂಪುರ ಇವರ ಹೆಸರು. 1902ರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಅಜ್ಜಂಪುರದ ಅನಂತಯ್ಯ ಇವರ ತಂದೆ, ಶಿವಮೊಗ್ಗದಲ್ಲಿ ವಕೀಲರಾಗಿದ್ದರು.

ಇವರು ತಮ್ಮ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಶಿವಮೊಗ್ಗದಲ್ಲಿ ಮುಗಿಸಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಓದಿ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಬಿ.ಎಸ್‌ಸಿ. ಪದವೀಧರರಾದರು (1923–24). ಅನಂತರ ಪುಣೆಯಲ್ಲಿ ಎಲ್‌ಎಲ್.ಬಿ. ಪರೀಕ್ಷೆಗೆ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿದರು. ಅನಂತರ ಇವರು ಕೆಲಕಾಲ ಮೈಸೂರು ರೇಷ್ಮೆ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಉದ್ಯೋಗದಲ್ಲಿದ್ದರು. ಅನ್ಯಾಯ ಕಂಡರೆ ಇವರಿಗೆ ಆಗದು. ಅನ್ಯಾಯ ಸಹಿಸದ ಮನೋ ಭಾವದವರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ರಾಜೀನಾಮೆ ಕೊಟ್ಟರು.

ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಓದುತ್ತಿದ್ದಾಗಲೇ ಇವರ ಮೊದಲ ಸಣ್ಣ ಕಥೆ 'ಭವತಿ ಭಿಕ್ಷಾಂದೇಹಿ' ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ಣಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಇವರ ಮತ್ತೊಂದು ಸಣ್ಣಕಥೆ 'ನಾವೂ ಹಾಗೆಯೇ' ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಆಗ ಮುದ್ದಣ ಸ್ವರ್ಣಪದಕ ದೊರೆಯಿತು. ಅನಂತರ ಇವರ ಸಣ್ಣಕಥೆಗಳು ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ಣಾಟಕ, ಜಯ ಕರ್ಣಾಟಕ, ಕಥಾಂಜಲಿ ಮೊದಲಾದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿರಂತರವಾಗಿ ಪ್ರಕಟವಾಗತೊಡಗಿದವು. ಕನ್ನಡ ಸಣ್ಣಕಥೆಗಳ ಜನಕರೆನಿಸಿದ ಶ್ರೀನಿವಾಸರ ಹಾದಿಯಲ್ಲಿ ಇವರು ನಡೆದು ಜನಪ್ರಿಯ ಕಥೆಗಾರರಾದರು. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿದ್ದಾಗ ಕ್ರಿಕೆಟ್ ಕ್ರೀಡೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಅಪಾರ ಆಸಕ್ತಿ ಶ್ರದ್ಧೆಗಳನ್ನು ಬೆಳಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಇವರಿಗೆ ಚಿತ್ರಕಲೆ ಮತ್ತು ಚಿತ್ರಕಲಾ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಆಸಕ್ತಿಯಿತ್ತು. ಇವರ ಅನೇಕ ಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಇವರೇ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ.

ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೇ ಜೀವನ ನಡೆಸುವ ಸಾಹಸ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ತೊಡಗಿದ ಇವರಿಗೆ ಕಸವನ್ನೂ ರಸವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವ ಕಲಾವಂತಿಕೆ ಸಿದ್ಧಿಸಿತ್ತು. ಸತಿಪತಿಗಳ ಅನ್ಯೋನ್ಯ ಜೀವನವನ್ನು ಸುಂದರವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸುವ ಅಸಾಮಾನ್ಯ ಕೌಶಲ ಇವರಿಗೆ ಕರಗತವಾಗಿತ್ತು. ಹೃದಯವನ್ನು ಕಲಕಿ ಆಲೋಚನಾ ತರಂಗವನ್ನೆಬ್ಬಿಸುವ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂವಿಧಾನ ಇವರ ನಾನು ಕೊಂದ ಹುಡುಗಿ ಎಂಬ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮೂಡಿಬಂದಿದೆ. ಇವರು ತಮ್ಮ ಕೃತಿಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟುಕಥೆಗಾರ ಅನ್ನಿಸಿಕೊಂಡರು. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮ ಕೊಡುಗೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು. ಕೆಲವು ಕಥೆಗಳು, ಬೇವು ಬೆಲ್ಲ, ಚಂದ್ರಗ್ರಹಣ ಮತ್ತು ಇತರ ಕಥೆಗಳು, ಮಾಟಗಾತಿ ಮತ್ತು ಇತರ ಕಥೆಗಳು, ಜೋಯಿಸರ ಚೌಡಿ ಮತ್ತು ಇತರ ಕಥೆಗಳು, ಸ್ವಪ್ನಜೀವಿ ಮತ್ತು ಇತರ ಕಥೆಗಳು, ಸಂಸಾರ ಶಿಲ್ಪಿ ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪ ಸಂಕುಲ–ಇವು ಇವರ ಕಥಾ ಸಂಕಲನಗಳು. ವೀರಯೋಧ, ದಹನ ಚಿತ್ರ–ಇವು ಇವರು ಬರೆದ ನಾಟಕಗಳು. ಪಕ್ಷಿಗಾನ (ಖಂಡ–ಭಾವ ಗದ್ಯಕೃತಿ)–ಒಂದು ಪ್ರಯೋಗಾತ್ಮಕ ಗದ್ಯ ಕವನ. ಆನಂದಲಹರಿ ಎಂಬುದು ಇವರ ಹಾಸ್ಯಪ್ರಬಂಧ ಸಂಕಲನ.

ಇವರು ಅನೇಕ ಆಂಗ್ಲ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದರು. ಡೇನಿಯಲ್ ಡೇಫೋನ ರಾಬಿನ್‌ಸನ್ ಕ್ರೂಸೊ ಎಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಾದಂಬರಿಯನ್ನು ಇವರು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಪುರುಷಾಮೃಗ (ಡಾ.ಜೆಕಲ್ ಮತ್ತು ಮಿ. ಹೈಡ್) ಇವರ ಇನ್ನೊಂದು ಅನುವಾದಿತ ಕೃತಿ.

ಇವರು ಜೀವನ ರಂಗದಲ್ಲೂ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲೂ ಶ್ರದ್ಧಾಸಕ್ತಿಯ ಬಾಳು ನಡೆಸಿದರು. ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಾಧನೆಗಾಗಿ ಅನೇಕ ಗೌರವಗಳು ಇವರಿಗೆ ದೊರಕಿದ್ದವು. ಇವರು 1945ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಸಣ್ಣಕಥಾ ಬರೆಹಗಾರರ ಮೂರನೆಯ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆ ವಹಿಸಿದ್ದರು. ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯಸೇವೆಗಾಗಿ 1958ರಲ್ಲಿ ಅಭಿಮಾನಿಗಳು ಇವರಿಗೆ ನಿಧಿಯನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸಿದರು. ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರದ ಪುರಸ್ಕಾರವೂ ಇವರಿಗೆ ದೊರತಿತ್ತು. ಇವರ ಹಲವು ಕಥೆಗಳು ಹಿಂದಿ, ಮರಾಠಿ, ಬಂಗಾಲಿ, ತಮಿಳು ಮೊದಲಾದ ಭಾಷೆಗಳಿಗೆ ಅನುವಾದಿತವಾಗಿವೆ. ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಗೂ ಕೆಲವು ಕಥೆಗಳು ಭಾಷಾಂತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. **(ಕೆ.ಜಿಒ.ಆರ್.)**

ಸೀತಾರಾಮ್, ಟಿ,ಎನ್: ಪ್ರಸಿದ್ಧ ರಂಗನಟ, ಚಲನಚಿತ್ರ ನಿರ್ದೇಶಕ ಹಾಗೂ ಸೃಜನಶೀಲ ಲೇಖಕರು. ಮೂಲತಃ ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರದವರು. ಇವರು ವಕೀಲರಾಗಿ ವೃತ್ತಿ ಜೀವನವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಆದರೆ ನಾಟಕಗಳ ರಚನೆ, ಪ್ರಯೋಗ, ನಟನೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಆಸಕ್ತಿ ನಿರಂತರವಾಗಿ ಕೇಂದ್ರೀಕೃತವಾಗಿತ್ತು. ಮೊದಮೊದಲು ರಂಗಕಲಾವಿದರಾಗಿ ನಟಿಸಲು ಆರಂಭಿಸಿದ್ದು ಲಂಕೇಶರ ಒಂದಂಕದ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ. ಇವರು ಅಭಿನಯಿಸಿದ ಪಲ್ಲವಿ, ಅನುರೂಪ ಚಿತ್ರಗಳಿಗೆ ರಾಷ್ಟ್ರಪ್ರಶಸ್ತಿ, ರಾಜ್ಯಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭಿಸಿವೆ. ಪುಟ್ಟಣ್ಣ ಕಣಗಾಲರಂತಹ ನಿರ್ದೇಶಕರ ಗರಡಿಯಲ್ಲಿ ಪಳಗಿ ನಿರ್ದೇಶನದ ಸೂಕ್ಷ್ಮಗಳನ್ನು ಅರಿತ ಇವರು ಪುಟ್ಟಣ್ಣನವರ ಚಿತ್ರವೊಂದಕ್ಕೆ ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯಾಗಿ ಚಿತ್ರಕಥೆ, ಸಂಭಾಷಣೆಗಳನ್ನು ಬರೆದು ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಗಳಿಸಿದರು. ನಟನೆಯ ಮೂಲಕ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ಇವರ ಆಸಕ್ತಿ ಸ್ವತಃ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ರಚಿಸುವತ್ತ ಹರಿಯಿತು. ಇವರು ಬರೆದ ಮೊದಲ ನಾಟಕ 'ಬದುಕ ಮನ್ನಿಸು ಪ್ರಭುವೆ'. ಆಸ್ಫೋಟ, ನಮ್ಮೊಳಗೊಬ್ಬ ನಾಜೂಕಯ್ಯ ಇವರ ಮತ್ತೆರಡು ನಾಟಕಗಳು. ವಿಮರ್ಶಕರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ ಇವರ ಕಾನೂನು ಜ್ಞಾನ ಇವರ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿದೆ. ಆಸ್ಫೋಟ ನಾಟಕ ಬಹಿರಂಗದ ಭೋಳೆತನವನ್ನು ಅನಾವರಣಗೊಳಿಸಿದರೆ, ನಮ್ಮೊಳಗೊಬ್ಬ ನಾಜೂಕಯ್ಯ ನಾಟಕ ಪ್ರತಿ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಅಂತರಂಗದಲ್ಲಿ ಹುದುಗಿರುವ ಅವಕಾಶವಾದಿತನ ಹಾಗೂ ಗೋಸುಂಬೆತನವನ್ನು ಬಯಲಿಗೆಳೆಯುತ್ತದೆ. ಸಮಾಜದ ಉಕ್ಕಿನ ಹಿಡಿತಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕಿದ ನಾಯಕ ಅದನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿ ಅದರ ಕುಟಿಲ ಕಾರಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬಲಿಯಾಗಿ ತಾನು ಉತ್ಕಟವಾಗಿ ಪ್ರೀತಿಸಿದ ಬದುಕಿನಿಂದ ದೂರವುಳಿಯುವುದನ್ನೂ ನೆಲರಹಿತ ತಪ್ತಯುವಕರ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿರುವುದನ್ನೂ ಈ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ.

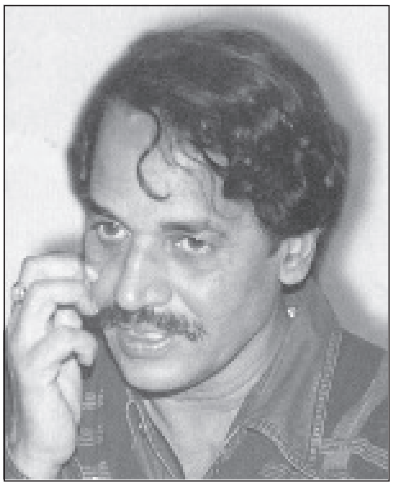

ಕನ್ನಡದ ಕಿರುತೆರೆಯ ಅತ್ಯಂತ ಜನಪ್ರಿಯ ಧಾರಾವಾಹಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಇವರದು. ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜಕೀಯ, ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಪಲ್ಲಟಗಳನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಿದ ಇವರು ಇಂಥ ಧಾರಾವಾಹಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮವರ್ಗದ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಕಷ್ಟಕಾರ್ಪಣ್ಯಗಳಿಗೆ, ಆಸೆ, ತಾಕಲಾಟಗಳಿಗೆ ದನಿ ನೀಡಿದರು. ಮಾಯಾಮೃಗ, ದಶಾವತಾರ, ಮನ್ವಂತರ, ಮಳೆಬಿಲ್ಲು, ಮುಕ್ತ, ಮಿಂಚು ಮೊದಲಾದವು ಇವರ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಟಿ.ವಿ.ಧಾರಾವಾಹಿಗಳು. ಇವರ ಇತ್ತೀಚಿನ ಬೆಳ್ಳಿತೆರೆಯ ನಿರ್ದೇಶನದ ಮತದಾನ (ಎಸ್.ಎಲ್.ಭೈರಪ್ಪ) ಉತ್ತಮ ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರವೆಂದು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳಿಸಿದೆ. ಇವರು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತಿರುವ ಸದ್ಯದ ಚಲನಚಿತ್ರ ಮೀರಾ–ಮಾಧವ–ರಾಘವ. ಬದುಕಿನ ವಾಸ್ತವಗಳನ್ನೇ ಕಲಾತ್ಮಕವಾಗಿ ನಾಟಕ, ಸಿನಿಮಾಗಳಲ್ಲಿ ತೋರಿಸುತ್ತ ಬದುಕಿನ ಹೊಲಸನ್ನು ತೊಳೆಯುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಇವರದು ಎಂಬ ಪ್ರಶಂಸೆ ಇವರಿಗಿದೆ. ಇವರಿಗೆ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭಿಸಿದೆ. *

ಸೀತಾರಾಮಯ್ಯ, ಪಾಲಹಳ್ಳಿ: 1892–1977. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟಗಾರರು ಮತ್ತು ಸಮಾಜ ಸೇವಕರು. ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಇವರು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಹಾಗೂ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿದ್ದಾಗ, ಅಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯೋಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿದ್ದ ವೆಂಕಟಕೃಷ್ಣಯ್ಯನವರ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗಿ ಅವರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಿಂದ ತಮ್ಮ ಬದುಕನ್ನು ರೂಪಿಸಿಕೊಂಡರು. ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ಪದವಿ ಪರೀಕ್ಷೆ ಹಾಗೂ ನ್ಯಾಯಾಂಗ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮುಗಿಸಿ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದು ವಕೀಲಿ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದರಾದರೂ ತಮ್ಮ ಬಹುಪಾಲು ವೇಳೆಯನ್ನು ಕಾರ್ಮಿಕರ ಸಂಘಟನೆ ಮತ್ತು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟದ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಳೆದರು. ವಿ.ವಿ.ಗಿರಿಯವರ ಜೊತೆಗಾರರಾಗಿ ಮೈಸೂರು ರೈಲ್ವೆ ಕಾರ್ಮಿಕರ ಸಂಘವನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ ಇವರು ಸಂಘದ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿಯೂ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು (ವಿ.ವಿ.ಗಿರಿ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು). ರೈಲ್ವೆ ಕಾರ್ಮಿಕರ ಸಂಘಟನೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದಾರೆಂದು ಅಂದಿನ ಸರ್ಕಾರ ಇವರನ್ನು ಒಮ್ಮೆ ಮೈಸೂರಿನಿಂದ ಗಡಿಪಾರು ಮಾಡಿತು. ಇನ್ನೊಮ್ಮೆ ವಿ.ವಿ. ಗಿರಿಯವರು ಮೈಸೂರು ನಗರಕ್ಕೆ ಬರಬಾರದೆಂದು ಸರ್ಕಾರ ನಿಷೇಧಾಜ್ಞೆ ವಿಧಿಸಿದಾಗ ಇವರು ಮೈಸೂರಿನ ರೈಲ್ವೆ ಕಾರ್ಮಿಕರನ್ನೆಲ್ಲ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಕರೆದೊಯ್ದು ಅಲ್ಲಿ ಗಿರಿಯವರ ಭಾಷಣ ಕೇಳುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು.

ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸಿನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ 1938ರಲ್ಲಿ ಮದ್ದೂರು ಬಳಿಯ ಶಿವಪುರದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಧ್ವಜ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಸೀತಾರಾಮಯ್ಯ ದಂಪತಿಗಳು ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರು. ಮುಂದೆ ವಿದುರಾಶ್ವತ್ಥದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹದಲ್ಲೂ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದ ಇವರಿಗೆ ಎರಡು ವರ್ಷ ಜೈಲುಶಿಕ್ಷೆಯೂ ಆಯಿತು. ಮತ್ತೆ ಚಲೇಜಾವ್ ಚಳವಳಿ ಮತ್ತು ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹದಲ್ಲೂ ಇವರ ಬಂಧನವಾಗಿತ್ತು.

ಇವರು ಹಿಂದಿನ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಪ್ರಜಾಪ್ರತಿನಿಧಿ ಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರಲ್ಲದೆ, ಆ ಸಭೆಯ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷದ ನಾಯಕರಾಗಿಯೂ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಮೈಸೂರು ಪುರಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಅನೇಕ ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಇವರು, ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯೋತ್ತರದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಪುರಸಭೆಯ ಪ್ರಪ್ರಥಮ ಚುನಾಯಿತ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾದರು. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಸೆನೆಟ್ ಸದಸ್ಯರೂ ಆಗಿದ್ದ ಇವರು ಮೈಸೂರು ವಿಧಾನ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿಯೂ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಇವರ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸೇವೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ 1973ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಪದ್ಮಶ್ರೀ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿತು. **(ಬಿ.ಆರ್.ಪಿ.)**

ಸೀತಾರಾಮಯ್ಯ, ಎಂ.ವಿ.: 1910–90. ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸೃಜನಶೀಲ ಲೇಖಕರು, ವಿದ್ವಾಂಸರು. ರಾಘವ ಎಂಬುದು ಇವರ ಕಾವ್ಯನಾಮ. ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ಮೈಸೂರು ವೆಂಕಟದಾಸಪ್ಪ ಸೀತಾರಾಮಯ್ಯ. 1910 ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ 9ರಂದು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ವೆಂಕಟದಾಸಪ್ಪ, ತಾಯಿ ಸಾವಿತ್ರಮ್ಮ. ತಂದೆಯವರು ಅದ್ವೈತ ಕೀರ್ತನ ಪರಂಪರೆಯ ಹರಿಕಾರರಾದ ತಿಮ್ಮಪ್ಪದಾಸರ ವಂಶಸ್ಥರು. ಸೀತಾರಾಮಯ್ಯನವರು ತಂದೆಯ ಕಾಲದಿಂದ ನಡೆದುಬಂದ ಪೂರ್ವಿಕರ ಕೀರ್ತನೆಗಳ ಹಾಡುಗಾರಿಕೆ, ಭಜನೆ, ಪೂಜೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಧಾರ್ಮಿಕ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದರು. ಮೈಸೂರಿನ ಬನುಮಯ್ಯ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಮುಗಿಸಿ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎ.ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿದರು. ಅನಂತರ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದಿಂದ ಎಂ.ಎ.ಪದವಿ ಗಳಿಸಿದರು. ಬಹುಮುಖ ಪ್ರತಿಭೆಯ ಇವರು ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಂಗೀತ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿದ್ದ ಎಲ್.ರಾಜಾರಾಯರಲ್ಲಿ ಮೃದಂಗಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿ ವೀಣೆ ಶೇಷಣ್ಣನವರಂಥ ವಿದ್ವಾಂಸರಿಗೆ ಪಕ್ಕವಾದ್ಯ ನುಡಿಸುವಷ್ಟು ಎತ್ತರದ ಸಾಧನೆ ಮಾಡಿದರು. ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಚಿತ್ರ ಕಲಾವಿದ ಕೆ.ವೆಂಕಟಪ್ಪನವರಲ್ಲಿ ಕೆಲಕಾಲ ಶಿಷ್ಯರಾಗಿದ್ದು ಚಿತ್ರಕಲೆಯಲ್ಲೂ ನೈಪುಣ್ಯ ಪಡೆದು ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕಾಗಿ ಶಾಂತಿನಿಕೇತನಕ್ಕೂ ಹೋಗಿದ್ದರು. ಮೈಸೂರು ದಸರ ವಸ್ತುಪ್ರದರ್ಶನ (1922), ಮದರಾಸಿನ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ವಸ್ತುಪ್ರದರ್ಶನ(1923)ಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ರಚಿಸಿದ ಅನೇಕ ಚಿತ್ರಗಳು ಪ್ರದರ್ಶನಗೊಂಡಿದ್ದವು.

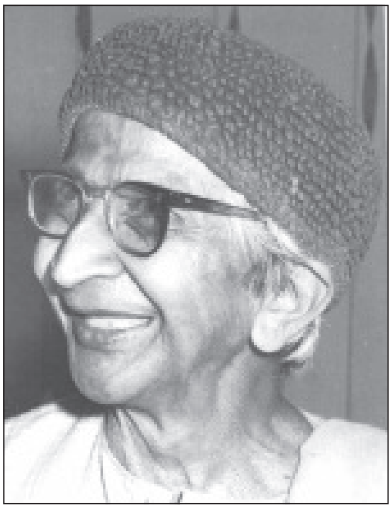

ಪ್ರಾಮಾಣಿಕತೆ, ಸೇವಾಪರತೆ, ಶ್ರದ್ಧೆ, ನಿಷ್ಠೆ, ಛಲ ಇಂತಹ ಮೌಲ್ಯಗಳ ಆಗರದಂತಿದ್ದ ಇವರ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿದ ಸಾಹಿತಿಗಳೆಂದರೆ ಬಿ.ಎಂ.ಶ್ರೀ., ಎ.ಆರ್.ಕೃ., ಟಿ.ಎಸ್.ವೆಂಕಣ್ಣಯ್ಯ, ತೀ.ನಂ.ಶ್ರೀ., ಡಿ.ಎಲ್.ಎನ್. ಮೊದಲಾದವರು. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿದೆಸೆಯಿಂದಲೂ ಕಾವ್ಯ, ಕಾದಂಬರಿ, ನಾಟಕ, ಮಕ್ಕಳ ಸಾಹಿತ್ಯ, ವ್ಯಕ್ತಿಚಿತ್ರ, ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆ, ಭಾಷೆ, ಛಂದಸ್ಸು, ವ್ಯಾಕರಣ, ಗ್ರಂಥಸಂಪಾದನೆ – ಹೀಗೆ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಎಲ್ಲ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ದುಡಿದಿರುವುದು ಇವರ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆ. ಹಕ್ಕಿಹಾಡು (1944), ಮುಗಿಯದ ಮಾಯೆ (1958), ಆ ಚಿತ್ರಗಳು (1946), ಗೀತ ಭಾರತಿ (1969), ಹಂಸಪಥ (1971), ಕಾವ್ಯಾಲಾಪ (1944) ಮೊದಲಾದ 13 ಕವನ ಸಂಕಲನಗಳನ್ನು ಇವರು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಶಿಲಾಮುಖ (1946), ಕರುಣಾಲಹರಿ (1955), ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕ (1940, 48), ಬಿಸಿಲು ಬೆಳದಿಂಗಳು (1953, 54, 62) ನಿಲ್ದಾಣಗಳ ನಡುವೆ (1974) ಮೊದಲಾದ 8 ಸಣ್ಣ ಕಥಾಸಂಕಲನಗಳನ್ನೂ ಭಾಗ್ಯಲಕ್ಷ್ಮಿ (1942, 44), ಮಾದನ ಮಗಳು (1950), ನಂಜಿನ ಸವಿ (1952), ತಾಯ ಬಯಕೆ (1954, 59) ಮೊದಲಾದ 12 ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನೂ ಹೂವಿನ ಆಸೆ (1936, 43), ಕವಿಯ ಹೆಂಡತಿ (1955), ತೊಟ್ಟಿಲು ತೂಗದ ಕೈ (1959) ಮೊದಲಾದ 8 ನಾಟಕಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕನ್ನಡಮ್ಮನ ಕೊಡುಗೆ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಹಿಡಿಹೂವು (1946, 83), ಮುಗಿಲುಗಳು (1950), ಬಾಳಿನ ಬುತ್ತಿ (1953) – ಎಂಬ ಪ್ರಬಂಧ ಸಂಕಲನಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಜೀವನ ನಾಟಕ(1961), ಪ್ರತಿಮಾಗೃಹ – ಇವು ವ್ಯಕ್ತಿಚಿತ್ರಗಳು. ಹೂವಾಡಗಿತ್ತಿ (1946, 68), ಹಾವಾಡಿಗ(1958, 68), ಕುಮಾರ ಗೌತಮ(1979), ಕನ್ನಡದ ಕತೆ(1979) ಮೊದಲಾದವು ಇವರ ಶಿಶುಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಗಳು. ಇವುಗಳಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ

ಗಂಭೀರ ಅಧ್ಯಯನ ವಿಷಯಗಳಾದ ಕಾವ್ಯಮೀಮಾಂಸೆ, ಛಂದಸ್ಸು, ವ್ಯಾಕರಣ, ಗ್ರಂಥಸಂಪಾದನೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆಯೂ ಹಲವಾರು ಕೃತಿಗಳನ್ನುರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ: ಕವಿರಾಜಮಾರ್ಗ(1968), ಉದಯಾದಿತ್ಯಾಲಂಕಾರ (1969), ಭಾರತೀಯ ಕಾವ್ಯಮೀಮಾಂಸೆಗೆ ಕನ್ನಡ ಕವಿಗಳ ಕೊಡುಗೆ (1970), ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಾಂತರಸ(1970), ಪ್ರಾಚೀನ ಕನ್ನಡ ವ್ಯಾಕರಣ (1980), ಕನ್ನಡ ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆ (1973), ಶಾಸ್ತ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ (1975), ಚಿನ್ನದ ಬೆಳಸು(ಸಂಪಾದನೆ) (1970), ಕೌಸ್ತುಭ (1977), ಧೀಮಂತ (1988) ಮೊದಲಾದವು. ಇವರ ಅನೇಕ ಸಾಹಿತ್ಯಕೃತಿಗಳು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಬಹುಮಾನಗಳನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿವೆ.

ಅರ್ಚನ (1971), ಕೀರ್ತನ ಕುಸುಮಾಂಜಲಿ (1980) ಎಂಬ ಕೃತಿಗಳು ಇವರ ಏಳು ತಲೆಮಾರುಗಳ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ದಾಖಲಿಸುವುದರೊಂದಿಗೆ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೂ ಅಮೂಲ್ಯ ಕೊಡುಗೆಗಳಾಗಿವೆ. ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಬಾಲಲೀಲೆ (1987, 1996) ಎಂಬುದು ಎರಡು ಸಂಪುಟಗಳ ಇವರ ಸಂಪಾದಿತ ಕೃತಿ.

ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ (1934–39), ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್–ಕನ್ನಡ ನಿಘಂಟು ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಸಹಸಂಪಾದಕರಾಗಿ (1939–46), ಬೆಂಗಳೂರು ಸರ್ಕಾರಿ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ (1946), ಪ್ರವಾಚಕರಾಗಿ (1963) ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಇವರು ನಿವೃತ್ತರಾದ ಬಳಿಕ (1967) ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ 1974ರವರೆಗೆ ಯು.ಜಿ.ಸಿ. ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು.

1979ರಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎಂ.ಶ್ರೀ.ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ 1990ರ ವರೆಗೆ ಅದರ ಕೆಲಸಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡು ಅದನ್ನು ನಾಡಿನ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನಾಗಿ ರೂಪಿಸಿದರು. ಇದು ನಾಡಿನ ಮಹತ್ವಪೂರ್ಣ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆಯಾಗಿ ಕೆಲಸ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದೆ. ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಮೂಲಕ ಎಂ.ವಿ.ಸೀ. ಅವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವ ಗಮನಾರ್ಹ ಕೃತಿಗಳಿವು: ಸರ್ವಜ್ಞನ ವಚನಗಳು (1982), ಮಣಿಹ (1982), ಹಸ್ತಪ್ರತಿಶಾಸ್ತ್ರ (1983), ಚಂದ್ರಚೂಡಾಮಣಿ ಶತಕ (1988), ಕುಮಾರವ್ಯಾಸ ಭಾರತ ಸಂಗ್ರಹ (1989). ಈ ಸಂಸ್ಥೆ ಕೃತಿ ಪ್ರಕಟಣೆಯೊಂದಿಗೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳ ಸಂಗ್ರಹ, ಸಂರಕ್ಷಣೆಗಳನ್ನೂ ಮಾಡುತ್ತಿದೆ. ಹಸ್ತಪ್ರತಿಶಾಸ್ತ್ರದಂತಹ ನೂತನ ಅಧ್ಯಯನದ ಶಿಸ್ತನ್ನು ರೂಪಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಇದರದು.

ಇವರ ಅವಿರತ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೇವೆಗೆ ಹಲವಾರು ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಂದ, ಜನತೆಯಿಂದ, ಸರ್ಕಾರದಿಂದ ದೊರೆತಿರುವ ಗೌರವ, ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಸನ್ಮಾನಗಳು ಅಪಾರ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದುವು: ದೇವರಾಜ ಬಹದ್ದೂರ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ರಾಜ್ಯಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1980), ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1985). ಆಸ್ವಾದ (1983), ಎಂ.ವಿ.ಸೀ. 80 (1989) – ಇವು ಇವರಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿರುವ ಅಭಿನಂದನ ಗ್ರಂಥಗಳು. ಗೋಕಾಕ್ ಚಳವಳಿ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡಪರ ಹೋರಾಟಗಳಲ್ಲಿ (1982–90) ಸಕ್ರಿಯವಾಗಿ ಪಾಲ್ಗೊಳ್ಳುವ ಮೂಲಕ ಕನ್ನಡ ಚಳವಳಿಗಾರರಲ್ಲಿ ಸ್ಫೂರ್ತಿ ಉಕ್ಕಿಸಿದ್ದ ಇವರು 1990 ಮಾರ್ಚ್ 12ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. **(ಎನ್.ಜಿ.)**

ಸೀತಾರಾಮಯ್ಯ, ವಿ.: 1899–1983. ವಿ.ಸೀ. ಎಂಬ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ನಾಮದಿಂದ ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನಲ್ಲೂ ಭಾರತದಲ್ಲೂ ಹೆಸರಾದ ಸಾಹಿತಿ, ವಾಗ್ಮಿ, ಸಾಹಿತ್ಯ ಕಲೆಗಳ ವಿಮರ್ಶಕ, ವಿಚಾರವಾದಿ. ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ದೇವನಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬೂದಿಗೆರೆಯಲ್ಲಿ 1899 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 2ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಹುಲ್ಲೂರು ವೆಂಕಟರಾಮಯ್ಯ ಇವರ ತಂದೆ, ತಾಯಿ ಬೂದಿಗೆರೆ ದೊಡ್ಡವೆಂಕಟಮ್ಮ. 1907ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರದ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಕಲಿತು 1917ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜು ಸೇರಿ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ 1920ರಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎ., 1922ರಲ್ಲಿ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು. 1923ರಿಂದ 1928ರ ವರೆಗೆ ಮೈಸೂರಿನ ಶಾರದಾ ವಿಲಾಸ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿ, 1928ರಿಂದ 1955ರ ವರೆಗೆ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ, ಉಪಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ (ಮಧ್ಯೆ ಕೆಲವು ವರ್ಷ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಕಾಲೇಜಿನ ಸೂಪರಿಂಟೆಂಡೆಂಟರಾಗಿ) ಕೆಲಸ ಮಾಡಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು. ಬಳಿಕ ಬೆಂಗಳೂರು ಆಕಾಶವಾಣಿ ಕೇಂದ್ರದ ಭಾಷಣ ವಿಭಾಗದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾಗಿಯೂ (1956–58), ಹೊನ್ನಾವರದ ಕಾಲೇಜಿನ ಪ್ರಾಂಶುಪಾಲರಾಗಿಯೂ (1964–68) ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಅಲ್ಲದೆ ಇವರು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಕೋಶಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿಯೂ ಕನ್ನಡ ನುಡಿ (1939–42), ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ ಪತ್ರಿಕೆ (1939–42 ಹಾಗೂ 1955–56), ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ಣಾಟಕ (1943–47) ಈ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿಯೂ ದುಡಿದರು. ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನಪೀಠ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯ ಸಲಹಾ ಮಂಡಲಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿಯೂ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು.

ಇವರಿಗೆ ಕನ್ನಡ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಗಳ ಮೇಲೆ ಸಮಾನ ಪ್ರಭುತ್ವವಿತ್ತು. ಇವರದು ಬಹುಮುಖ ಸಾಹಿತ್ಯಸೇವೆ. ಕಾವ್ಯ, ವಿಮರ್ಶೆ, ನಾಟಕ, ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆ, ಗ್ರಂಥಸಂಪಾದನೆ, ಲಲಿತ ಪ್ರಬಂಧಗಳು, ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ, ರಾಜ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ ಮುಂತಾದ ವಿವಿಧ ಪ್ರಕಾರಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ 21ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಕೃತಿಗಳನ್ನೂ 6 ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಕೃತಿಗಳ ಅನುವಾದಗಳನ್ನೂ ಅನೇಕ ಬಿಡಿ ಲೇಖನಗಳು, ಕಾವ್ಯಾವಲೋಕನ, ಸಮೀಕ್ಷೆಗಳನ್ನೂ ಇವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯ ಕೃತಿಗಳು ಹೀಗಿವೆ: ಕವನಸಂಗ್ರಹಗಳು–ಗೀತೆಗಳು (1931), ದೀಪಗಳು (1933), ನೆಳಲು –ಬೆಳಕು (1935), ದ್ರಾಕ್ಷಿ–ದಾಳಿಂಬೆ(1948), ಹೆಜ್ಜೆ ಪಾಡು (1958), ಅರಲುಬರಲು (1972); ಲಲಿತ ಪ್ರಬಂಧಗಳು –ಪಂಪಾಯಾತ್ರೆ (1928), ಬೆಳುದಿಂಗಳು (1959), ಸೀಕರಣೆ (1976); ನಾಟಕಗಳು –ಸೊಹ್ರಾಬ್ ರುಸ್ತುಂ (1930), ಶ್ರೀಶೈಲ ಶಿಖರ (1960); ಜೀವನ ಚಿತ್ರಗಳು–ಭಾರತದ ಐವರು ಮಾನ್ಯರು (1951), ಮಹನೀಯರು (1970); ಹಿರಿಯರು, ಗೆಳೆಯರು (1980); ಅನುವಾದಗಳು–ಪಿಗ್‌ಮೇಲಿಯನ್ (1963), ಮೇಜರ್ ಬಾರ್ಬರ (1968), ಬಂಗಾಳಿ ಸಾಹಿತ್ಯಚರಿತ್ರೆ (1966); ವಿಮರ್ಶೆ–ಅಶ್ವತ್ಥಾಮನ್ (1946), ಕವಿಕಾವ್ಯದೃಷ್ಟಿ (1955), ಸಾಹಿತ್ಯ ವಿಮರ್ಶೆಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಥ ಮತ್ತು ಮೌಲ್ಯ (1961), ಸಾಹಿತ್ಯ:ಸಂಪ್ರದಾಯ ಮತ್ತು ಹೊಸ ಮಾರ್ಗ (1967), ಸತ್ಯ ಮತ್ತು ಮೌಲ್ಯ (1972) ಸಾಹಿತ್ಯಾವಲೋಕನ (1979); ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ನಲ್ಲಿ–ಪಂಪ (1967), ಕೆ.ವೆಂಕಟಪ್ಪ (1968), ಪುರಂದರದಾಸ (1971), ಎಂ.ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ (1971), ಡಿ.ವಿ.ಗುಂಡಪ್ಪ (1972), ವಾಲ್ಮೀಕಿ ರಾಮಾಯಣ (1972). ಐ.ಬಿ.ಹೆಚ್.ನ ಕವಿಕಾವ್ಯಪರಂಪರೆ ಎಂಬ ಸರಣಿಯಲ್ಲಿನ ಪಂಪ, ರನ್ನ ಜನ್ನ, ಒಂದನೆಯ ನಾಗವರ್ಮ, ಎರಡನೆಯ ನಾಗವರ್ಮ, ಕುಮಾರವ್ಯಾಸ, ಹರಿಹರದೇವ, ನಾಗಚಂದ್ರ, ರಾಘವಾಂಕ ಮೊದಲಾದ ಕವಿಗಳ ವಿಷಯಕವಾದ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನಿವರು ಸಂಪಾದಿಸಿ, ಪೀಠಿಕೆಯಾಗಿ ಕವಿಯ ಕಾವ್ಯದ ಸಮಗ್ರ ಸಮೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಕವಿರಾಜಮಾರ್ಗ, ವಡ್ಡಾರಾಧನೆ, ವ್ಯಾಕರಣಗಳು, ಯಕ್ಷಗಾನ, ಜನಪದ ಸಾಹಿತ್ಯ – ಈ

ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ಗ್ರಂಥಗಳು ಇದೇ ಮಾಲಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇವರ ಸಂಪಾದಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿವೆ.

ಇವರ ಗದ್ಯ ಆಧುನಿಕವಾದ್ದು; ಆಡುಮಾತಿಗೆ ಹತ್ತಿರದ್ದು; ಸುಲಭವಾದರೂ ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟಾದ್ದು. ಇವರ ಭಾವಗೀತೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೋಮಲ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು ಮೂಡಿವೆ. ಇವುಗಳ ಗೇಯ ಗುಣ ತುಂಬ ಆಕರ್ಷಕವಾದುದು.

ಇವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಗೌರವಗಳು ಲಭಿಸಿವೆ. 1931ರಲ್ಲಿ ಕಾರವಾರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ್ದ ಕವಿ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯೂ 1954ರಲ್ಲಿ ಕುಮಟದಲ್ಲಿ ನಡೆದ 36ನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯೂ ಕನ್ನಡ ಜನತೆ ಇವರಿಗೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಪ್ರಮುಖ ಗೌರವಗಳು. ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಇವರ ಅರಲುಬರಲು ಕವನ ಸಂಗ್ರಹಕ್ಕೆ 1973ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನಿತ್ತು ಗೌರವಿಸಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರ ಇವರಿಗೆ ಆಜೀವ ಗೌರವ ವೇತನವನ್ನು ನೀಡಿ ಪುರಸ್ಕರಿಸಿತ್ತು. ಇವರಿಗೆ ವಿ.ಸೀ.(1954) ಮತ್ತು ವಿ.ಸೀ. 75 (1973) ಎಂಬ ಅಭಿನಂದನ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವರು 1983ರಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. (ಕೆ.ಎಸ್.ಎನ್‌ಎ.)

ಸೀತಿ: ಕೋಲಾರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಕೋಲಾರದ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ 20 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,290.

ಚೋಳ ಮತ್ತು ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯ ಇದ್ದಂತೆ ಕಂಡುಬರುವುದು. ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ಸೀತಿ ಬೆಟ್ಟವಿದೆ. ಬೆಟ್ಟದ ಪೂರ್ವ ತಪ್ಪಲಲ್ಲಿ ಜೋಗೇಶ್ವರ, ವೇಣುಗೋಪಾಲಸ್ವಾಮಿ, ವೀರಭದ್ರ ಮುಂತಾದ ಶಿಥಿಲ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಸೀತಿ ನಡುಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಪತೀಶ್ವರ ಮತ್ತು ಕಾಲಭೈರವ ದೇವಾಲಯಗಳು ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಇವೆ. ಶ್ರೀಪತೀಶ್ವರ ಗರ್ಭಗುಡಿ ಒಂದು ಸಹಜ ಗುಹೆ. ಈ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿರುವ ಲಿಂಗ ವಿಷ್ಣುಸ್ಥಾಪಿತವೆಂದೂ ಅದರಿಂದ ಶ್ರೀಪತೀಶ್ವರ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದಾಗಿಯೂ ಪ್ರತೀತಿ. ಇದರಿಂದಲೇ ಈ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಶ್ರೀಹಟ್ಟಿ ಅಥವಾ ಶಿಹಟ್ಟಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದು ಸೀತಿ ಆಯಿತೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಶ್ರೀಪತೀಶ್ವರ ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಹಿಷಮರ್ದಿನಿ, ವಿಘ್ನೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ವೀರಭದ್ರ ಗುಡಿಗಳೂ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ಷಣ್ಮುಖಸ್ವಾಮಿ ಮತ್ತು ಪಾರ್ವತಿದೇವಿ ಗುಡಿಗಳೂ ಇವೆ. ಮಹಿಷಮರ್ದಿನಿ ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಒಳಭಾಗದ ಬಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ರಾಜೇಂದ್ರಚೋಳನ ಒಂದು ತಮಿಳು ಶಾಸನ (1024) ಇದೆ. ಕಾಲಭೈರವನ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ದೊರೆ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ (1108–1142) ಒಂದು ಶಾಸನವೂ ಇದೆ.

ಕಾಲಭೈರವ ದೇವಾಲಯದ ಗೋಡೆಯ ಮೇಲೆ ಚೋಳ, ಗಂಗ, ಹೊಯ್ಸಳ ಮತ್ತು ವಿಜಯನಗರ ರಾಜರ ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಈ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಲಭೈರವನನ್ನು ತ್ರಿಭುವನವಿಡಂಗ ಕ್ಷೇತ್ರಪಾಲಕ ಪಿಳ್ಳೆಯಾರ್ ಎಂದು ಹೆಸರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕಾಲಭೈರವ ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಮರಸು ಒಕ್ಕಲಿಗರಿಗೆ ಮತ್ತು ರೆಡ್ಡಿಗಳಿಗೆ ಮನೆದೇವರು. ಈ ದೇವರಿಗೆ ತೋರುಬೆರಳ ಮುಂಭಾಗವನ್ನು ಕಾಣಿಕೆಯಾಗಿ ಕೊಡುವ ಪದ್ಧತಿ ಈ ಶತಮಾನದ ಪ್ರಾರಂಭದವರೆಗೂ ಇತ್ತು. ಪುರಾಣ ಕಥೆಯಂತೆ ಭಸ್ಮಾಸುರ ಶಿವನಿಂದ ವರವನ್ನು ಪಡೆದು, ಆತನ ಮೇಲೆಯೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದಾಗ, ಶಿವ ಸೀತಿ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದ ಗೌತಮ ಮುನಿಯ ಮೊರೆಹೊಕ್ಕು ಮುನಿಯ ಸಲಹೆಯಂತೆ ಶ್ರೀಪತೀಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಅಡಗಿಕೊಂಡನಂತೆ. ಭಸ್ಮಾಸುರ ಬೆಟ್ಟದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿಯೇ ಉಳುತ್ತಿದ್ದ ರೈತನನ್ನು ಕೇಳಿದಾಗ ರೈತ ಶಿವ ಹೋದ ದಾರಿಯನ್ನು ತನ್ನ ತೋರು ಬೆರಳಿನಿಂದ ತೋರಿಸಿದನಂತೆ. ಈ ಮಧ್ಯೆ ವಿಷ್ಣು ಮೋಹಿನಿ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಬಂದು ಭಸ್ಮಾಸುರನನ್ನು ಸೀತಿ ಬೆಟ್ಟದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕಿರುವ ಮತ್ತೊಂದು ದೊಡ್ಡಬೆಟ್ಟಕ್ಕೆ ಕರೆದೊಯ್ದು ಭಸ್ಮಾಸುರ ತನ್ನಿಂದಲೇ ತಾನು ಭಸ್ಮವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದ. ಆ ಬೆಟ್ಟವನ್ನೇ ಭಸ್ಮಾಸುರ ಬೆಟ್ಟವೆನ್ನುವರು. ಅನಂತರ ಶಿವ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಯಾವ ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ನೀನು ಭಸ್ಮಾಸುರನನ್ನು ವಂಚಿಸಿದೆ ಎಂದು ಕೇಳಲು ಆಗ ವಿಷ್ಣು ಮೋಹಿನಿ ವೇಷದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡನೆಂತಲೂ ಶಿವ ಮೋಹಿನಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಮೋಹ ಗೊಳ್ಳಲು ಅದರ ಫಲವಾಗಿ ಕಾಲಭೈರವ ಹುಟ್ಟಿದನೆಂದೂ ಕಥೆ. ಭಸ್ಮಾಸುರನಿಗೆ ದಾರಿತೋರಿದ ರೈತನ ತಪ್ಪಿನಿಂದಾಗಿ ಆತನ ವಂಶಜರು ತೋರುಬೆರಳಿನ ಮುಂಭಾಗವನ್ನು ಕಾಲಭೈರವನಿಗೆ ಕಾಣಿಕೆಯಾಗಿ ಕೊಡುತ್ತ ಬಂದರು. ಈ ಶತಮಾನದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರ ಈ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿತು. ಈಗ ಇದನ್ನು ಸಾಂಕೇತಿಕವಾಗಿ ಆಚರಿಸುತ್ತ ಬೆರಳಿಗೆ ಸುತ್ತಿದ ಹೂದಂಡೆಯನ್ನು ದೇವರಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಬಹಳ ಹಿಂದೆ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹಳ್ಳಿ ಇತ್ತೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿನ ಅವಶೇಷಗಳಾದ ತೋರಣಗಂಬ ಮತ್ತು ಬೆಟ್ಟಕ್ಕೆ ಹತ್ತುವ ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳು ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿವೆ. ತೋರಣಗಂಬಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪದೂರದಲ್ಲಿ 35" ಉದ್ದ ಮತ್ತು 12" ಅಗಲವಿರುವ ಗುಹೆಯ ಭೂಪತಮ್ಮನ ಗುಡಿ ಇದೆ. ಪ್ರತಿ ಯುಗಾದಿಯಲ್ಲೂ ಶ್ರೀಪತೀಶ್ವರಸ್ವಾಮಿ ಜಾತ್ರೆ ಐದು ದಿನ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಭೂಪತಮ್ಮನ ಜಾತ್ರೆಯೆಂದೂ ಕರೆಯುವುದುಂಟು. (ಎ.ಬಿ.ಬಿ.)

ಸೀಬಿ: ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಶಿರಾ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯ ಸ್ಥಳ. ಶಿರಾ ಪಟ್ಟಣದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 26 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ತುಮಕೂರು–ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ನರಸಿಂಹಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಪ್ರತಿ ಮಾಘ ಮಾಸದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಜಾತ್ರೆ ಸುತ್ತಲ ಜನರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತವೆ. ವಿಜಯನಗರದ ಇಮ್ಮಡಿ ಹರಿಹರನ (1377–1404) ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿದ್ದು ಹರಿಹರರಾಯಪುರ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಬೂರು, ಶಿಬಿಯೂರು ಎಂದೂ ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಊರಿನಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಚಂದ್ರವತಾಳೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ನರಸಿಂಗ ದೇವಾಲಯಗಳಿದ್ದವೆಂದೂ ಈಗ ಇರುವ ನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯ ಹಾಗೂ ಇಲ್ಲಿರುವ ಭಿತ್ತಿಚಿತ್ರಗಳಿಂದ ಸೀಬಿ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯದ ರಚನೆ ಕೋಟೆಕೊತ್ತಲಗಳನ್ನು ನೆನಪಿಗೆ ತರುವಂತಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಕನಾಸಿ, ನವರಂಗ ಹಾಗೂ ಮಹಾದ್ವಾರಗಳು ವಿಜಯನಗರದ ವಾಸ್ತುವನ್ನು ಹೋಲುತ್ತವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿರುವ ಬಿಡಿ ವಿಗ್ರಹಗಳುಳ್ಳ ಕೊಠಡಿಗಳು, ವಿಗ್ರಹಗಳು ಮತ್ತು ಬೃಹತ್ ಪ್ರಾಕಾರ ಇವು ನಾಯಕರ ಕಾಲದ ಜೋಡಣೆಗಳು. ದೇವಾಲಯದ ಮಹಾದ್ವಾರ ಹಾಗೂ ಮುಖಮಂಟಪಗಳ ಚಾವಣಿಯ ಮೇಲಿನ ಭಿತ್ತಿಯ ಚಿತ್ರಗಳು ಮರಾಠರ (ಶಹಾಜಿ ಹಾಗೂ ಶಿವಾಜಿ) ಮುಗಲರ (ಕಾಸಿಂಖಾನ್) ಹಾಗೂ ಮೈಸೂರರಸರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದವು. 1761ರ ಪಾಣಿಪತ್ ಕಾಳಗದಲ್ಲಿ ಮರಾಠರಿಗೆ ಆದ ಸೋಲು ಶಿರಾವನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಳ್ಳಲು ಹೈದರ್ ಅಲಿಗೆ ಸುಲಭವಾದ ಸಮಯವಾಯಿತು. ಆಗ ಹೈದರನ ಸೈನ್ಯಕ್ಕೆ ದವಸಧಾನ್ಯ, ಕಾಳುಕಡ್ಡಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ತುಮಕೂರಿನ ವೈದಿಕ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ನಲ್ಲಪ್ಪನು ಒದಗಿಸುತ್ತ ಅವರ ಪ್ರೀತಿಗೆ ಪಾತ್ರನಾಗಿದ್ದ. ತತ್ಕಾರಣ ಅವನು ಆಸ್ಥಾನದ ಸಭಾಸದನಾದ. ನವಾಬನ ನಿಕಟವರ್ತಿಯಾಗಿದ್ದ ಆತ ಹೈದರ್ ನಾಮಾ ಎಂಬ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಕೃತಿಯನ್ನು ನಡುಗನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಹೈದರ್ ಅಲಿಯೊಂದಿಗೆ ಇದ್ದ ಒಳ್ಳೆಯ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ನಲ್ಲಪ್ಪ ಮತ್ತು ಅವನ ಸಹೋದರರು ಸೀಬಿಯ ನರಸಿಂಹಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿದುದಲ್ಲದೆ ಅದನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿದರು. ನವರಂಗ, ಮಹಾದ್ವಾರ ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಚಾವಣಿಯಲ್ಲಿರುವ ಭಿತ್ತಿ ಚಿತ್ರಗಳು ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದವುಗಳು

ಎಂದು ಭಾವಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸೀಬಿಯ ಭಿತ್ತಿ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಧಾರ್ಮಿಕ, ಸಾಮಾಜಿಕ, ನೈಸರ್ಗಿಕ, ವೈಯಕ್ತಿಕ ಹಾಗೂ ಲೈಂಗಿಕ ಚಿತ್ರಗಳೆಂದು ಐದು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಮಹಾಭಾರತ, ರಾಮಾಯಣ, ಭಾಗವತ ಮತ್ತು ಪುರಾಣಗಳಿಂದ ಘಟನೆಗಳನ್ನು ಆರಿಸಿಕೊಂಡು ರೂಪಿಸಲಾದ ಚಿತ್ರಗಳು ಇಲ್ಲಿವೆ. ಹಂಪೆಯ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದ ಭಿತ್ತಿ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಇವು ಹೋಲುತ್ತವೆ. ಕೆಲವೊಂದು ಚಿತ್ರ ಕೆತ್ತನೆಗಳು ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿವೆ. ಇಳಿಜಾರು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ತೋಪು ಉರುಳಿಕೊಂಡು ಹೋಗದದಹಾಗೆ ಆನೆ ತನ್ನ ಸೊಂಡಿಲಿನಿಂದ ಹಿಡಿದು ಎಳೆದೊಯ್ಯುವ ದೃಶ್ಯ, ಅದನ್ನು ಸರಿದಾರಿಯತ್ತ ಎಳೆಯುತ್ತಿರುವ ನಾಲ್ಕೆತ್ತುಗಳು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮೂಡಿಬಂದಿವೆ. ಇನ್ನೊಂದೆಡೆ ಮೈದಾನದಲ್ಲಿ ಡೇರೆ, ಅದರ ಸುತ್ತಲೂ ಜನರು ಬಂದು ಹೋಗುವ ದೃಶ್ಯ, ಮತ್ತೊಂದೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಮೇನೆಯಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಿಯೊಬ್ಬನ ಪ್ರಯಾಣ ಸೊಗಸಾಗಿ ಚಿತ್ರಣಗೊಂಡಿವೆ. ಅವಕಾಶ ಸಿಕ್ಕಿದಾಗಲೆಲ್ಲ ಕಲಾಕಾರ ನಿಸರ್ಗವನ್ನೂ ಬಣ್ಣದಲ್ಲಿ ಸೆರೆಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ತನ್ನ ಆಳವಾದ ತಿಳಿವಳಿಕೆಗಳನ್ನೂ–ಒಲವರಗಳನ್ನೂ ಭಿತ್ತಿ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಲು ಯತ್ನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪಶುಪಕ್ಷಿ, ದನಕರುಗಳ ನಿತ್ಯಬದುಕನ್ನು ಒಂದು ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಿಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾಣಿ ಪ್ರಪಂಚದ ಚಿತ್ರಗಳೂ ಅದ್ವಿತೀಯವಾಗಿ ಮೂಡಿಬಂದಿವೆ. ಸಮುದ್ರಮಥನ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಜಲಚರಗಳನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹೈದರ್ ಅಲಿಯ ದರ್ಬಾರಿನ ಚಿತ್ರ ಒಂದು ಅತ್ಯಾಕರ್ಷಕ ಹಾಗೂ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಚಿತ್ರ. ಆದರೆ ಈ ಚಿತ್ರದ ಮೇಲ್ಭಾಗವನ್ನು ಮುಚ್ಚಿ ಗೋಡೆಯೊಂದನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಸೀಬಿಯ ಚಿತ್ರಗಳು ವಿಜಯನಗರ, ಮರಾಠಾ ಹಾಗೂ ತಂಜಾವೂರು ಮುಂತಾಗಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಸಮ್ಮಿಶ್ರ ಶೈಲಿಯ ಚಿತ್ರಗಳೆಂದೂ ಮೈಸೂರು–ಮರಾಠಾ ಶೈಲಿ ಎಂಬ ಹೊಸ ಶೈಲಿಯ ಚಿತ್ರಗಳೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಚಾರ ಪಡೆಯದ ಸೀಬಿ ತನ್ನ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಅದ್ಭುತ ಕಲಾಲೋಕವನ್ನೇ ಹುದುಗಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. **(ಎಸ್.ಜೆ.ಎ.)**

ಸುಂದರ ನಾಡಕರ್ಣಿ: 1937–1994. ಯಕ್ಷಗಾನ ಕಲಾವಿದ ಮತ್ತು ಲೇಖಕರು. ಉತ್ತರಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಬಂಕಿಕೊಡ್ಲದಲ್ಲಿ 1937 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 23ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ವಿಠ್ಠಲ ನಾಡಕರ್ಣಿ, ತಾಯಿ ಶಾಂತಾಬಾಯಿ.

ನಾಡಕರ್ಣಿಯವರು ಬಂಕಿಕೊಡ್ಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಮುಗಿಸಿ, ಅಲ್ಲಿನ ಆನಂದಾಶ್ರಮ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಎಸ್.ಎಸ್.ಸಿ. ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ತೇರ್ಗಡೆ ಹೊಂದಿದರು (1948–55). ಖಾಸಗಿಯಾಗಿ ಓದಿ 1962ರಲ್ಲಿ ಗುಜರಾತ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಇಂಟರ್‌ಮೀಡಿಯೇಟ್ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತೀರ್ಣರಾದರು. ಅನಂತರ ಅಹಮದಾಬಾದ್‌ನ ಸೇಂಟ್ ಸೇವಿಯರ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷನ್ನು ಮುಖ್ಯ ವಿಷಯವನ್ನಾಗಿ ಆಯ್ದುಕೊಂಡು ಬಿ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು (1964). ಬಳಿಕ ವಲ್ಲಭ ವಿದ್ಯಾನಗರ ಆರ್ಟ್ಸ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತ (1964–66) ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಓದಿ ಸರದಾರ ಪಟೇಲ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಿಂದ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಪದವಿ ಪಡೆದರು (1966). ಮೊದಲಿಗೆ ಗುಜರಾತಿನ ಪೆಟ್ಲದ ಆರ್ಟ್ಸ್ ಅಂಡ್ ಸೈನ್ಸ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ (1966–69), ಅನಂತರ ಆನಂದ ಆರ್ಟ್ಸ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ (1969), ವಿಭಾಗ ಮುಖ್ಯರಾಗಿ ತಮ್ಮ ಜೀವಿತದ ಕಡೆಯವರೆಗೆ (1994 ಡಿಸೆಂಬರ್ 22) ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಮಿರ್ಜಿ ಅಣ್ಣಾರಾಯರ ಮೊಮ್ಮಗ ಮಿಣಜಗಿಯವರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು (1987–88). ಇವರ ಪತ್ನಿ ಸುರೇಖಾ. ಇವರಿಗೆ ಮಕ್ಕಳಿರಲಿಲ್ಲ. ಇವರ ಅಣ್ಣ ಮಂಗೇಶ ನಾಡಕರ್ಣಿ.

ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗಿನಿಂದಲೂ ಇವರಿಗೆ ಯಕ್ಷಗಾನದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ಬೆಳೆದು ಸ್ತ್ರೀ ಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸಿ ಹೆಸರು ಮಾಡಿದರು. ಮೆಟ್ರಿಕ್ ತೇರ್ಗಡೆಯಾದ ಬಳಿಕ ಯಕ್ಷಗಾನ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಐದಾರು ವರ್ಷ ಕಳೆದು ಇಡೀ ಜೀವನವನ್ನು ಯಕ್ಷಗಾನ ಕಲೆಗೇ ಮೀಸಲಾಗಿಡಲು ನಿರ್ಧರಿಸಿದರು. ಆಗ (1961) ಇವರ ಅಣ್ಣ ಇವರನ್ನು ಅಹಮದಾಬಾದಿಗೆ ಕರೆದು ಶಿಕ್ಷಣ ಮುಂದುವರಿಸಬೇಕೆಂದು ಸಲಹೆ ನೀಡಿದರು. ಮುಂದೆ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಮುಗಿಸಿ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾದರೂ ಇವರ ಒಲವು ಯಕ್ಷಗಾನದತ್ತಲೇ ಇತ್ತು. ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಲಾವಿದರಾದ ಶಂಭು ಹೆಗಡೆಯವರ ತಂಡವನ್ನು ಆನಂದಕ್ಕೆ (ಗುಜರಾತ) ಕರೆಸಿಕೊಂಡು (1994) ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿಸಿದರು. ಇವರು ಬರೆದ 'ವೇಷ' ಕಾದಂಬರಿಯಲ್ಲಿ ತಾವು ಯಕ್ಷರಂಗ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಂಡ ಅನುಭವದ ಕಥನವಿದೆ.

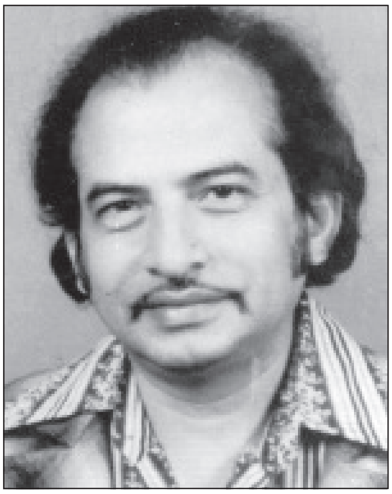

ನಾಡಕರ್ಣಿಯವರಿಗೆ ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಅಭಿರುಚಿಯಿತ್ತು. ಪುಸ್ತಕ ವ್ಯಾಸಂಗವೂ ಇವರಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾಗಿತ್ತು. ತೋಟಗಾರಿಕೆ, ಪ್ರವಾಸ, ಪುಸ್ತಕ ಸಂಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿ ಇವರಿಗಿದ್ದ ಆಸಕ್ತಿ ಅಪಾರ. ಮಂಥನ (1968), ಹಸಿರು ದೀಪ (1973), ಉಸಿರುಗಳ ಬೀದಿಯಲ್ಲಿ (1976), ಅಂತರದ ನೀರು, ನೆಗಸು (1981), ತುಂಡು ಬಯಲು ಬುಂಡು ಆಕಾಶ (1983), ದಣಪೆಯಲ್ಲಿ ನಿಂತು (1987), ಮಾತನಾಡುವ ಮೌನ (1993), ಕದಿರು ತೋರಣ (1994) ಎಂಬ ಎಂಟು ಕವನ ಸಂಗ್ರಹಗಳನ್ನೂ ಮೋಹಿತರು (1971), ಗೋಡೆಗಳು (1975), ಮಂದಿಮನೆ (1978), ಅವರ ನಡುವೆ (1980), ವೇಷ (1982), ಜಾನಕಿಯ ಮೂರನೆ ಜನ್ಮ (1985), ಈ ಕೂಪ (1987), ಕೈಕೊಟ್ಟವರು (1992) ಎಂಬ ಎಂಟು ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನೂ ಸುದ್ದಿ ಎಂಬ ಸಣ್ಣಕಥಾಸಂಕಲನವನ್ನೂ (1984), ತೆಂಗಾಡಿನ ಅತ್ತ ಇತ್ತ ಎಂಬ ಪ್ರವಾಸ ಕಥನವನ್ನೂ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಬರೆದ ದಿಕ್ಕು ತಪ್ಪಿದ ದೈವ, ಉಪ್ಪು ಎಂಬ ಕಾದಂಬರಿಗಳು ಮುದ್ರಣದಲ್ಲಿವೆ. ಮೂರು ದಶಕಗಳ ಕಾಲ ಗುಜರಾತಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಇವರು ಗುಜರಾತಿ ಭಾಷೆಯನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಲಿತಿದ್ದರು. ತಮ್ಮದೇ 'ಮೋಹಿತರು' ಕಾದಂಬರಿಯನ್ನೂ ಯು.ಆರ್. ಅನಂತಮೂರ್ತಿಯವರ ಸಂಸ್ಕಾರ ಕಾದಂಬರಿಯನ್ನೂ ಗುಜರಾತಿ ಭಾಷೆಗೆ ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರ ಮಂದೀಮನೆ ಕಾದಂಬರಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಬಹುಮಾನ ಬಂದಿದೆ. ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕ ಏರ್ಪಡಿಸಿದ್ದ ಕಾದಂಬರಿ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ 'ಗೋಡೆಗಳು' ಕಾದಂಬರಿಗೆ ಪ್ರಥಮ ಬಹುಮಾನ ದೊರಕಿದೆ. ಇವರನ್ನು ಇಂಟರ್‌ನ್ಯಾಷನಲ್ ಸೊಸೈಟಿ ಆಫ್ ಪೊಯಟ್ಸ್ ಸಂಸ್ಥೆ ಮೇರಿಲ್ಯಾಂಡ್‌ನಲ್ಲಿ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಕವಿ ಎಂದು ಸನ್ಮಾನಿಸಿತು (1991). **(ಎಸ್.ಎಂ.ಕೆ.)**

ಸುಂದರಶಾಸ್ತ್ರೀ, ಪಾನ್ಯಂ: ಹೆಸರಾಂತ ವಿದ್ವಾಂಸರು. ಬೆಂಗಳೂರಿನವರು. ಮದರಾಸು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ವಿದ್ವಾನ್ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ತೇರ್ಗಡೆಯಾಗಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸೇಂಟ್ ಜೋಸೆಫ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಪಂಡಿತರಾಗಿ ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಅನಂತರ 1916ರಲ್ಲಿ ಅನಂತಪುರದ ಸರ್ಕಾರಿ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲೂ ಕನ್ನಡ ಪಂಡಿತರಾಗಿದ್ದರು. 1920ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಮದರಾಸಿನ ಸರ್ಕಾರಿ ಪ್ರಾಚ್ಯ ಗ್ರಂಥಭಂಡಾರದಲ್ಲಿ ಉಪಗ್ರಂಥಾಲಯಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿಯೂ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು.

ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಗಳಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಇವರು ಸಂಸ್ಕೃತದಿಂದ ಭಾಸನ ಕೆಲವು ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಮೊಟ್ಟಮೊದಲಿಗೆ ಕನ್ನಡಿಸಿಕೊಟ್ಟರು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿಷೇಕ ನಾಟಕ, ಊರುಭಂಗ, ಕರ್ಣಭಾರ, ದೂತವಾಕ್ಯ, ದೂತಘಟೋತ್ಕಚ, ಪಂಚರಾತ್ರ–ಇವು ಮುಖ್ಯವಾದುವು. ಬೆನಗಲ್ ರಾಮರಾಯರೊಂದಿಗೆ **(ನೋಡಿ)** ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಇವರು ಸಂಪಾದಿಸಿರುವ ಪುರಾಣನಾಮ ಚೂಡಾಮಣಿ ಒಂದು ಒಳ್ಳೆಯ ಆಕರ ಗ್ರಂಥ. ಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿ ಹಿತೋಪದೇಶವನ್ನೂ ಶಿವತತ್ತ್ವ ರತ್ನಾಕರದ ಭಾಗಗಳನ್ನೂ ಕನ್ನಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರಿಗೆ ಶೃಂಗೇರಿಯ ಶಿವಗಂಗಾ ಸಂಸ್ಥಾನದಿಂದ ಸಾಹಿತ್ಯರತ್ನ ಎಂಬ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭಿಸಿತ್ತು. **(ಕೆ.ಕೆ.)**

ಸುಕುಮಾರಭಾರತಿ: ಸು. 1550. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಕವಿ. ಚಾಯಣ ಭಾರತ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ. ಈತ ಅಹೋಬಲದ ನರಸಿಂಹನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಪ್ರಾಂತದವನಾಗಿದ್ದರೂ ಆಗಿರಬಹುದು. ಚಾಯಣ ಎಂಬುದೇ ಕವಿಯ ಹೆಸರಾಗಿದ್ದು ಸುಕುಮಾರಭಾರತಿ ಈತನ ಬಿರುದಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಊಹೆ. ಈತ ಸ್ವವಿಷಯವಾಗಿ ಏನನ್ನೂ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿಲ್ಲ.

ಚಾಯಣಭಾರತ ವಾರ್ಧಕ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಗ್ರಂಥದ ಮೊದಲನೆಯ 153 ಪದ್ಯಗಳು ನಷ್ಟವಾಗಿದ್ದು ಇವನ್ನು ಮನೋಹರ ವಿಠಲಾಂಕಿತನಾದ ಮಾವಿನದೇಶದ ಕರಣಿಕೋತ್ತಮ ತಿರುಮಲರಾಯನ ಸುತ ನಾರಾಯಣಾಖ್ಯನು ಬರೆದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಭಾರತದ ಯುದ್ಧ ಪಂಚಕಗಳಾದ ಭೀಷ್ಮ, ದ್ರೋಣ, ಕರ್ಣ, ಶಲ್ಯ, ಗದಾಪರ್ವಗಳಿವೆ. ಭೀಷ್ಮಪರ್ವದಲ್ಲಿ 4 ಸಂಧಿ 249 ಪದ್ಯಗಳು, ದ್ರೋಣಪರ್ವದಲ್ಲಿ 11 ಸಂಧಿ 435 ಪದ್ಯಗಳು, ಕರ್ಣಪರ್ವದಲ್ಲಿ 3 ಸಂಧಿ 180 ಪದ್ಯಗಳು, ಶಲ್ಯಪರ್ವದಲ್ಲಿ 1 ಸಂಧಿ 43 ಪದ್ಯಗಳು, ಗದಾಪರ್ವದಲ್ಲಿ 2 ಸಂಧಿ 96 ಪದ್ಯಗಳು ಇವೆ. ಕಥಾವಸ್ತು ಕುಮಾರವ್ಯಾಸನಷ್ಟು ಸುದೀರ್ಘವಾಗದೆ ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿದೆ. ಪಂಪ, ರನ್ನ, ಕುಮಾರವ್ಯಾಸರ ಪ್ರಭಾವ ಈ ಕಾವ್ಯದ ಮೇಲೆ ಆಗಿರುವುದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಆದರೂ ಸಂಗ್ರಹಕಾರ್ಯ, ಹೊಸ ಹೊಸ ಭಾವನೆಗಳ ನಿರೂಪಣೆ, ಸನ್ನಿವೇಶ ಚಿತ್ರಣ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಂತಿಕೆಯಿದೆ. ಕಾವ್ಯ ಶೈಲಿ ಸುಪ್ರೌಢವೂ ಮನೋಹರವೂ ಆಗಿದೆ. ಭಾಷೆ ನಡುಗನ್ನಡದ್ದಾಗಿದ್ದರೂ ಹಳಗನ್ನಡದ ಶಬ್ದಗಳು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ನುಸುಳಿಕೊಂಡಿವೆ. ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಬರುವ 153 ಪದ್ಯಗಳ ಕರ್ತೃ ನಾರಾಯಣಾಖ್ಯನ ಶೈಲಿಗೂ ಇವನ ಶೈಲಿಗೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಎದ್ದು ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ. **(ಆರ್.ಕೆ.)**

ಸುಕ್ರಿ ಬೊಮ್ಮೇಗೌಡ: 1934– . ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಜನಪದ ಹಾಡುಗಾರ್ತಿ. ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಂಕೋಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಡಗೇರಿ ಇವರ ಊರು. ಸು. 1934ರಲ್ಲಿ ಅಂಕೋಲದ ಅಂಬಾರ ಕೊಡ್ಲು ಎಂಬ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರಿಗೆ ಸುಮಾರು ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷ ವಯಸ್ಸಾದಾಗ ಬೊಮ್ಮೇಗೌಡ ಎಂಬ ನಲ್ವತ್ತೆಂಟು ವರ್ಷ ವಯಸ್ಸಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಮದುವೆ ಮಾಡಿಕೊಡಲಾಯಿತು. ಕೆಲಕಾಲ ಬದುಕಿದ್ದು ಗಂಡ ತೀರಿಹೋದ ಕಾರಣ ಸುಕ್ರಿ ಎಳೆಹರೆಯದಲ್ಲಿ ವಿಧವೆಯಾದರು. ಕೃಷಿಕೂಲಿ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ಸುಕ್ರಿಯ ಕುಟುಂಬ ಈಗಲೂ ಕೃಷಿಕೂಲಿಯನ್ನೇ ಆಧರಿಸಿದೆ.

ಇವರು ತಾಯಿ ದೇವಿಯವರಿಂದ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಕಲಿತು ತನ್ನ ಸ್ವಂತ ಪ್ರತಿಭೆಯಿಂದ ಜನಪದ ಗಾಯನ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಮುಂದುವರೆಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿದ್ದಾರೆ. ಮಾದೇವರಾಯ, ಚಂದನರಾಯ, ರಾಮ–ಲಕ್ಷ್ಮಣ, ಐರಾವತ, ಕುಂತಿಕಥೆ, ಸಿರಿಕವ್ರಲಿ ಮುಂತಾದ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ಹಾಡುತ್ತಾರೆ. ಬಲೀಂದ್ರರಾಯ, ಗೋವಿಂದರಾಯ, ತಂಗಿ ತುಳಸಮ್ಮ ಹಾಗೂ ಕರಿದೇವರ ಬಗೆಗಿನ ಕಥನ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ಹಾಡುವ ಅಪರೂಪದ ಕಲಾವಿದೆಯಾಗಿ ಸುಕ್ರಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತಾರೆ. ಮದುವೆಹಾಡು, ಸೋಬಾನೆಹಾಡು, ಸುಗ್ಗಿಪದ, ಕಳೆ–ನಾಟಿ ಸಂದರ್ಭದ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಜನಪದ ಗೀತೆಗಳನ್ನು ಇವರು ಹಾಡಬಲ್ಲರು.

ಇವರು ಆಧುನಿಕ ಶಾಲಾ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಪಡೆದವರಲ್ಲ. ಸುತ್ತಲಿನ ಪರಿಸರ, ಸಮಾಜದ ಬಗ್ಗೆ ಅಪಾರ ಕಾಳಜಿಯುಳ್ಳ ಇವರು ಖ್ಯಾತ ಪರಿಸರ ಹೋರಾಟಗಾರ್ತಿ. ಪರಿಸರ ಹೋರಾಟಗಾರ್ತಿಯಾಗಿದ್ದ ಕುಸುಮಾ ಸೊರಬ ಅವರಿಂದ ಹೊಸ ಚಿಂತನೆಯನ್ನು ಪಡೆದವರು. ಅನಂತರ ಸಾಮಾಜಿಕ ಚಳವಳಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತಮ್ಮನ್ನು ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡರು. ಹಾಲಕ್ಕಿ ಒಕ್ಕಲಿಗರ ಬಡತನ, ಆರ್ಥಿಕ ಅಸಮಾನತೆ, ನಿರಕ್ಷರತೆ ಹಾಗೂ ಮದ್ಯಪಾನ ಪಿಡುಗುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಇವರು ದನಿ ಎತ್ತಿದರು. ಅಂಕೋಲ, ಕಾರವಾರ, ಸಿರ್ಸಿ ಹಾಗೂ ಬೆಳಗಾಂವಿಗಳಲ್ಲಿ ಮದ್ಯಪಾನ ವಿರೋಧಿ ಚಳವಳಿಗಳ ಮುಂಚೂಣಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ ಇವರು ತಮ್ಮ ಊರು ಬಡಗೇರಿಯಲ್ಲಿ ಮದ್ಯಪಾನಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಹಾಲಕ್ಕಿ ಒಕ್ಕಲಿಗ ಸಮುದಾಯದ ಜನಪದ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಉಳಿಸುವ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಬಡಗೇರಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವತಃ ಒಂದು ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರವನ್ನು ಇವರು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಕಾರ್ಲೆಕುಣಿತ, ಪುಗಡೆ, ಬಿದರಂಡೆ ಮುಂತಾದ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳ ಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ತರಬೇತಿ ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇವರ ಸೇವೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಅನೇಕ ಸಂಘ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಇವರನ್ನು ಸನ್ಮಾನಿಸಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ಇವರಿಗೆ ಜಾನಪದಶ್ರೀ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ (1999). **(ಎಸ್.ಬಿಎಚ್ಎ.)**

ಸುಖಾಡಿಯಾ, ಮೋಹನ ಲಾಲ್: 1916– . ಕರ್ನಾಟಕದ ಮಾಜಿ ರಾಜ್ಯಪಾಲರು. ಹಿರಿಯ ರಾಜಕಾರಣಿ. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟಗಾರರು.

ರಾಜಸ್ತಾನದ ಉದಯಪುರದಲ್ಲಿ 1916ರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಜೀವನ ಕಳೆಯುವಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಇವರನ್ನು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟ ಕೈಬೀಸಿ ಕರೆಯಿತು. ಕ್ವಿಟ್ ಇಂಡಿಯಾ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಸಕ್ರಿಯವಾಗಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಸೆರೆವಾಸ ಅನುಭವಿಸಿದರು. ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಸರ್ಕಾರದಲ್ಲಿ ಮೇವಾಡ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಚಿವರಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. 1949ರಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದ ರಾಜಸ್ತಾನ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಚಿವರಾಗಿ ಪ್ರಭಾವಿ ವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗಿ ಬೆಳೆದರು. ಅಲ್ಲಿನ ರಾಜಶಾಹೀ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ನಡುವೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ರೂಪುಗೊಂಡ ಇವರು ತಮ್ಮ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಬಲಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಲೇ ಮುನ್ನಡೆದರು. ಐದು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಮೂವರು ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಗಳನ್ನು ಕಂಡಿದ್ದ ಅಲ್ಲಿನ ಡೋಲಾಯಮಾನ ರಾಜಕೀಯದಲ್ಲಿ ಇವರು ಭರವಸೆಯ ಮುಖಂಡರಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡರು. 1954ರಲ್ಲಿ ರಾಜಸ್ತಾನದ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಯಾದರು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಸುಮಾರು ಹದಿನೇಳು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಈ ಅಧಿಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿದದ್ದು ಇವರ ಅಸಮಾನ್ಯ ಮುತ್ಸದ್ಧಿತನಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿ. 1967ರ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಾದ್ಯಂತ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ವಿರೋಧಿ ಅಲೆ ಕಂಡುಬಂದಾಗಲೂ ಇವರು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿ ದಡಮುಟ್ಟಿಸಿದರು.

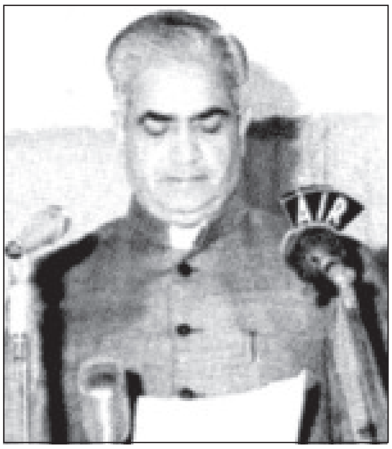

ಇವರು ರಾಜಕೀಯವಾಗಿ ಅನೇಕ ಆರೋಪಗಳನ್ನೆದುರಿಸಬೇಕಾಗಿ ಬಂತು. ಆದರೆ ಇವರು ಶ್ರೀಸಾಮಾನ್ಯರ ಚಿಂತಕರಾಗಿ ಜನಾನುರಾಗಿಯಾಗಿದ್ದರು. 1969ರಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಇಬ್ಭಾಗವಾಗುವ ಅನಿವಾರ್ಯತೆಯನ್ನು ಎದುರಿಸಿದಾಗ ಇವರು ಅಂದಿನ ಪ್ರಧಾನಿ ಇಂದಿರಾಗಾಂಧಿಯವರ ಬೆಂಬಲಕ್ಕೆ ನಿಂತರು. 1971ರ ಲೋಕಸಭಾ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಜಯಗಳಿಸುವಲ್ಲಿ ಸುಖಾಡಿಯ ಅವರ ಪಾತ್ರವೂ ಇತ್ತು. ಆದರೆ ರಾಜಕೀಯ ವಿದ್ಯಮಾನಗಳ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಇವರು ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿ ಸ್ಥಾನ ತ್ಯಜಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಇವರು ಹಿರಿತನ ಹಾಗೂ ಪಕ್ಷಕ್ಕಾಗಿ, ರಾಜ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಸೇವೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಿದ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸರ್ಕಾರ ಇವರನ್ನು 1972ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ರಾಜ್ಯಪಾಲರಾಗಿ ನೇಮಿಸಿತು. ಡಿ. ದೇವರಾಜ ಅರಸು ಅವರ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ (1972–76) ಇವರು ರಾಜ್ಯಪಾಲರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು ರಾಜಕೀಯ ಗರಡಿಯಲ್ಲೇ ತಯಾರಾಗಿದ್ದರೂ ರಾಜ್ಯಪಾಲ ಹುದ್ದೆಯ ಘನತೆ ಗೌರವಗಳನ್ನು ಎತ್ತಿಹಿಡಿಯುವಲ್ಲಿ ಸದಾ ಎಚ್ಚರ ವಹಿಸಿದರು. 1976ರಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಪಾಲ ಹುದ್ದೆಯಿಂದ ನಿವೃತ್ತರಾದರು. ನಿವೃತ್ತಿಯ ಅನಂತರವೂ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮನ್ನು ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. *

ಸುಗಟೂರು ಪಾಳೆಯಗಾರರು: ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸುಗಟೂರನ್ನು ಕೇಂದ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಆ ಸುತ್ತಣ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಆಳಿದ ಒಂದು ಮಾಂಡಲಿಕ ಮನೆತನ. ಈ ಕುಲದ ಪಾಳೆಯಗಾರರಿಗೆ ತಮ್ಮೇಗೌಡ ಎಂಬ ಕುಲನಾಮವಿತ್ತು. ಮುಸಲ್ಮಾನರು ಪೆನುಕೊಂಡೆಯನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದಾಗ, ತಮ್ಮೇಗೌಡ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಸಹಾಯಕ್ಕೆ ಕೃತಜ್ಞತಾರೂಪವಾಗಿ ಅವನಿಗೆ ಪೆನುಕೊಂಡೆಯ ಅರಸನು ಚಿಕ್ಕರಾಯ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸಿದನಂತೆ. ತಮ್ಮೇಗೌಡರು ತಮ್ಮ ಪ್ರಭೂಪ ಎಂಬವನ ಮಗನೆಂದೂ ಅವನು ಹುಟ್ಟುವಾಗಲೇ ಜಟಾಧಾರಿಯಾಗಿದ್ದನೆಂದೂ ಜಂಗಮನಾಗಿದ್ದನೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ. ಆತ ಶಿವಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಕುರುಡನೊಬ್ಬನಿಗೆ ದೃಷ್ಟಿಶಕ್ತಿ ನೀಡಿದನಂತೆ. ತಮ್ಮೇಗೌಡನ ಪತ್ನಿ ವೀರಮಾಂಬೆ. ಈ ದಂಪತಿಗಳ ಮಗ ಇಮ್ಮಡಿ ತಮ್ಮಭೂಪಾಲ. ಇವನೂ ಜಂಗಮಭಕ್ತ. ಇಮ್ಮಡಿ ತಮ್ಮಭೂಪಾಲನು ಭೀಮನದುರ್ಗವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಕರ್ನಾಟಕದ ಒಬ್ಬ ರಾಜನ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದನಂತೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜನಿಂದ ಸುವರ್ಣ ವೃಷಭಧ್ವಜವನ್ನು ಪಡೆದನಂತೆ (1632). ಇವನ ಪತ್ನಿ ವೆಂಕಟಾಂಬೆ, ಈ ದಂಪತಿಗಳ ಮಗನೇ ಮುಮ್ಮಡಿ ತಮ್ಮಭೂಪ.

ಹೊಸಕೋಟೆದುರ್ಗ ತಮ್ಮೇಗೌಡನಿಂದ 1595ರಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾಯಿತು. ತಮ್ಮೇಗೌಡ ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಕೆರೆಯನ್ನೂ ಎರಡು ಮೈಲಿ ಉದ್ದ ಕಟ್ಟೆಯನ್ನೂ ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಹಾಗೆಯೇ ಅಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದ ಈತ ಒಂದು ಸೈನ್ಯ ಸಜ್ಜುಗೊಳಿಸಿಕೊಂಡು ಆನೇಕಲ್ಲು, ಮುಳಬಾಗಲು, ಪುಂಗನೂರು ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಿ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡ. ಈ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಬಿಜಾಪುರದ ಚಿಕ್ಕಣ್ಣಸೆಟ್ಟಿ, ಕಳಸಣ್ಣಸೆಟ್ಟಿ ಎಂಬ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳಿಬ್ಬರು ಬಂದು ತಮ್ಮೇಗೌಡನಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯ ಬೇಡಿದರು. ತಮ್ಮೇಗೌಡನು ಚಿಕ್ಕಣ್ಣಸೆಟ್ಟಿಯನ್ನು ಕೋಲಾರಕ್ಕೂ ಕಳಸಣ್ಣ ಸೆಟ್ಟಿಯನ್ನು ಹೊಸಕೋಟೆಗೂ ಪಟ್ಟಣಸೆಟ್ಟಿಗಳನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿದ. ತಮ್ಮೇಗೌಡ 1632ರ ವರೆಗೆ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿದ್ದ. ಇವನ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿ ಇಮ್ಮಡಿ ತಮ್ಮೇಗೌಡ. ಇವನಿಗೆ ಇಬ್ಬರು ಪುತ್ರರಿದ್ದರು. ಈತ ತನ್ನ ಮರಣಕಾಲಕ್ಕೆ ಪಾಳೆಯವನ್ನು ವಿಭಾಗಿಸಿ ಹೊಸಕೋಟೆಯನ್ನು ಒಬ್ಬನಿಗೂ (ಮುಮ್ಮಡಿ ತಮ್ಮೇಗೌಡ) ಕೋಲಾರವನ್ನು ಇನ್ನೊಬ್ಬನಿಗೂ ನೀಡಿದ.

ಮುಮ್ಮಡಿ ತಮ್ಮೇಗೌಡ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಹುಮುಖವಾದ ಪ್ರಗತಿಗೆ ಕಾರಣನಾದ, ಇವನ ಆಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿತ್ತು. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಾಣಿಜ್ಯ, ಕೃಷಿ, ತೀವ್ರವಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿದವು. ಮಹಮ್ಮದೀಯರಿಂದ ಹಲಬಗೆಯ ಉಪಟಳಕ್ಕೆ ಗುರಿಯಾಗಿ ಮನೆಮಾರು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ನಿರ್ಗತಿಕರಾದ ಅಸಂಖ್ಯ ಹಿಂದು ಜನರಿಗೆ ಇವನು ಆಶ್ರಯ ನೀಡಿ ಕಾಪಾಡಿದ. ಈತ ವಿದ್ಯಾಪಕ್ಷಪಾತಿಯಾಗಿದ್ದ. ಕನ್ನಡ, ಸಂಸ್ಕೃತ, ತೆಲುಗು ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಉದ್ದಾಮ ಕವಿಯಾಗಿದ್ದ ಈತ ನಾಲ್ಕು ಸಾವಿರ ಷಟ್ಪದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಶಂಕರವಿಜಯ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ರಸಿಕ ಮನೋರಂಜನಿ, ಕೌಮುದೀವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈತ ರಚಿಸಿದ ಸೌಂದರೇಶ ಚರಿತ್ರಮು, ರಾಜೇಂದ್ರ ಚೋಳ ಚರಿತ್ರಮು, ಕುಮಾರಾರ್ಜುನೀಯ ಎಂಬ ಕೃತಿಗಳು ತೆಲುಗಿನಲ್ಲಿವೆ. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಶಿವದರ್ಪಣ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ವಿದ್ವಾಂಸರಿಂದ ಬರೆಯಿಸಿದ. ಇವನ ಬಳಿ ಅಮೂಲ್ಯ ಗ್ರಂಥಭಂಡಾರವಿತ್ತು. ಹೊಸಕೋಟೆಯಲ್ಲಿರುವ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ಅವಿಮುಕ್ತೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣವಾದದ್ದು ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲೇ.

ಕೆಲಕಾಲಾನಂತರ ಸುಗಟೂರು ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟು ಬಿಜಾಪುರ ನವಾಬನ ಕೈವಶವಾಗಿ ಆಗ ಬಿಜಾಪುರದ ಮಾಂಡಲಿಕನಾಗಿ ಬೆಂಗಳೂರಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದ್ದ ಶಹಾಜಿಗೆ ಜಹಗೀರಿಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಸೇರಿತು. 1663ರಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳು ಮುಗಲ್ ದಳಪತಿ ಖಾಸಿಂಖಾನನ ವಶವಾದುವು. ಅನಂತರ ಅವು ಶಿರಾ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಭಾಗವಾದುವು. 1756ರಲ್ಲಿ ಹೊಸಕೋಟೆಯನ್ನು ಮೈಸೂರು ಸೇನೆಗಳು ಜಯಿಸಿದುವು. ಮರುವರ್ಷವೇ ಅದು ಮರಾಠರ ಕೈವಶವಾಯಿತು. ಹೊಸಕೋಟೆ ಹೀಗೆ ಹಲವಾರು ಬಾರಿ ಹಸ್ತಾಂತರವಾಗಿ, ಕೊನೆಗೆ ಹೈದರ್ ಅಲಿಯ ವಶಕ್ಕೆ ಬಂದು 1761ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸೇರ್ಪಡೆ ಹೊಂದಿತು. (ಎಂ.ಕೆ.ಬಿ.)

ಸುಗಮ ಸಂಗೀತ: ಭಾವ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಸಂಗೀತ. ಮನೋಹರ ಗಾಯನ ವಿಧಾನದಿಂದಾಗಿ ಸುಗಮ ಸಂಗೀತವೆನಿಸಿದೆ. ಸೃಜನಶೀಲ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗುವ ಸಂಗೀತ ಇದಾಗಿದೆ ಎಂಬುದು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಲಲಿತಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ ಕಲೆಯೂ ಒಂದು. ಸಂಗೀತ ಕಲೆಯ ಮೂಲದ್ರವ್ಯ ನಾದ ಮತ್ತು ಲಯ. ಅದರ ಉತ್ಪತ್ತಿಯೇ ಹೇಳುವಂತೆ (ಸಮಗೀತ) ಮಧುರಗಾಯನವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ನಾದದ ಏರಿಳಿತಗಳಿಂದ, ತರಂಗಿತೆಗಳಿಂದ, ಲಯವಿನ್ಯಾಸದ ವಿಭಿನ್ನ ನಡೆಗಳಿಂದ ಮೇಳವಿಸಿದ ಸಂಗೀತ ಮಾಧುರ್ಯದ ರಸಪಾಕ. ಇದೊಂದು ಅಮೂರ್ತ ಕಲೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಸಂಗೀತ ಕಲೆ ಪ್ರಪಂಚವ್ಯಾಪಕ. ಇದು ಇಡೀ ಜಗತ್ತಿನ ಒಂದು ಮಾಧುರ್ಯವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ನಾದಮಯ ಭಾಷೆ. ಇಂಥ ಈ ಕಲೆ ಮಾನವನ ಹೃದಯದ ಭಾವೋದ್ವೇಗಗಳ ಭಾಷೆಯಾಗಿ ಅಂತರಂಗದಲ್ಲಿ ಹುದುಗಿರುವ ಭಾವತರಂಗಗಳನ್ನು ಇತರರಿಗೆ ಹೃದ್ಯವಾಗುವಂತೆ ಅವರ ಮನೋವೇದಿಕೆಯನ್ನು ತಲುಪುತ್ತದೆ. ಲಲಿತ ಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸಂಗೀತ ಕಲೆ ಮಾನವನ ಮನೋವೇದಿಕೆಗೆ ತಲುಪಿ ಚೈತನ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಭಾರತದಲ್ಲಿ ‘ಋಗ್ವೇದ’ದ ಸ್ತೋತ್ರ ಗಾನರೂಪದಲ್ಲಿ ಮೂಡಿಬಂದು, ಭರತಮುನಿಯ ಪ್ರತಿಭೆಯಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆಯಿತು. ಋಷಿಮುನಿಗಳು ಮೋಕ್ಷ ಸಾಧನೆಗಾಗಿ ಸಂಗೀತದ ಆರಾಧನೆ ನಡೆಸಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯರು ದೇವರ ಪೂಜೆಯ ಜೊತೆಗೆ ಉಳಿದ ಪ್ರಸಂಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಗೀತವನ್ನು ಬಳಸತೊಡಗಿದರು. ಮನರಂಜನೆಗಾಗಿ ಸಂಗೀತವನ್ನು ಬಳಸತೊಡಗಿದ ಮೇಲೆ ಹೊಸ ಹೊಸ ಸಂಗೀತ ಪ್ರಕಾರಗಳು ಕುಡಿಯೊಡೆದವು. ದಿನ ಕಳೆದಹಾಗೆ ಭಾರತ ದೇಶದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲೂ ಅಲ್ಲಿಯ ಜನರ ಅಭಿರುಚಿಯನ್ನನುಸರಿಸಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸ್ವರೂಪದ ಸಂಗೀತ ಪ್ರಕಾರಗಳು ಆವಿರ್ಭವಿಸಿದವು. ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿ ಭಾರತೀಯ ಸಂಗೀತ

ವನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಜನಪದ ಸಂಗೀತವಲ್ಲದೆ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಸಂಗೀತ ಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿ ಕರ್ಣಾಟಕ ಶೈಲಿಯ ಸಂಗೀತ ಪದ್ಧತಿ ಮಾತ್ರ ಭಾರತದಲ್ಲಿತ್ತು. ಆದರೆ ಕಾಲಕ್ರಮೇಣ ದೆಹಲಿಯಲ್ಲಿ ಮುಸಲ್ಮಾನರ ಆಳ್ವಿಕೆಯಿಂದ ಭಾರತದ ಸಂಗೀತದ ಮೇಲೆ ಪರ್ಷಿಯನ್ ಹಾಗೂ ಅರೇಬಿಯನ್ ಸಂಗೀತ ಪದ್ಧತಿಗಳ ಪ್ರಭಾವದಿಂದಾಗಿ, ಹಿಂದುಸ್ಥಾನಿ ಸಂಗೀತವೆಂಬ ಪ್ರಭೇದ ಅನಿವಾರ್ಯವಾಗಿ ರೂಪು ತಳೆಯಿತು. ಆ ಎರಡೂ ಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲೂ ಹೊಸ ಹೊಸ ಟೊಂಗೆಗಳು ಮೂಡಿ ಅದರದೇ ಆದ ಸತ್ವದಿಂದ ಬೇರೂರಿತು. ಕರ್ಣಾಟಕ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಸಂಗೀತದ ಹಲವಾರು ರೂಪರೇಷೆಗಳು ಪದ, ಜಾವಳಿ, ತಿಲ್ಲಾನ, ದೇವರನಾಮ ತರಂಗಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಗಮಕ, ವಚನ, ನಾಟಕದ ಹಾಡುಗಳು, ಚಿತ್ರಗೀತೆಗಳು, ಭಾವಗೀತೆಗಳು ತನ್ನತನದ ಚೌಕಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಜನಮನವನ್ನು ರಂಜಿಸತೊಡಗಿದವು. ಹಿಂದುಸ್ಥಾನಿ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಸಂಗೀತ ಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಖ್ಯಾಲ್ ಜೊತೆಗೆ ಚೀಸ್, ಠುಮ್ರಿ, ಟಪ್ಪಾ, ತರಾನಗಳಲ್ಲದೆ ಕವ್ವಾಲಿ, ಗಜ಼ಲ್, ಲೋರಿಪ್, ಭಜನ್, ಸವಾಲ್–ಜವಾಬ್, ಮರಾಠಿಯ ಕೋಳಿಗೀತ್, ಬಂಗಾಲದ ರಬೀಂದ್ರ ಸಂಗೀತ್, ಶ್ಯಾಮಾ ಸಂಗೀತ್, ನಜ಼್ರುಲ್‌ಗೀತ್ ಇತ್ಯಾದಿ ಶೈಲಿಗಳು ರೂಪುತಳೆದವು.

ಅನೂರಾಧಾ ಧಾರೇಶ್ವರ್

ರತ್ನಮಾಲಾ ಪ್ರಕಾಶ್

ಬಿ.ಕೆ. ಸುಮಿತ್ರ

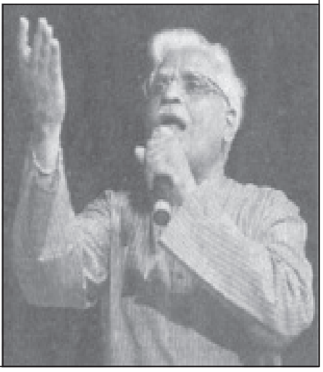
ಸಿ. ಅಶ್ವತ್ಥ್

ಲಘುಸಂಗೀತ ಅಥವಾ ಸುಗಮ ಸಂಗೀತ ಎಂದು ಈಗ ನಾವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕರೆಯುವುದು ಭಾವಗೀತೆಗಳ ಗಾಯನಕ್ಕೆ. ಆಧುನಿಕ ಕವನಗಳ ಹಾಡಿಕೆಯ ಕಾಲ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಇನ್ನೂ ಶತಮಾನ ಕೂಡ ಕಳೆದಿಲ್ಲ. ಇಂಥ ಈ ಕವನಗಳ ಗಾಯನವನ್ನು ಹಿಂದೆ ಲಘು ಸಂಗೀತ, ಲಲಿತ ಸಂಗೀತ, ಭಾವಗೀತ ಗಾಯನ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದು ಈಗ ಅದಕ್ಕೆ ಸುಗಮ ಸಂಗೀತ ಎಂಬ ಹೊಸ ನಾಮಕರಣವೇ ಆಗಿದೆ. ಗೀತರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗುವ ಭಾವನಾತ್ಮಕ ಕವಿತೆಗಳ ವಿಶಿಷ್ಟ ಹಾಡುವಿಕೆಯೇ ಸುಗಮ ಸಂಗೀತ ಎನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಇವು ಮಾನವನ ಸುಪ್ತ ಭಾವನೆಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಕವನಗಳು.

ಕನ್ನಡ ಗೀತೆಗಳನ್ನು ಸುಗಮ ಸಂಗೀತ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಅಳವಡಿಸಿ ನಾಡಿನಾದ್ಯಂತ ಮೊದಲು ಪ್ರಸಾರ ಮಾಡಿದ ಕೀರ್ತಿ ಮುಂಬಯಿ ಆಕಾಶವಾಣಿ ಕೇಂದ್ರಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಸೀತಾ ಮುಲ್ಕಿಯವರು ಕನ್ನಡ ಭಾವಗೀತೆಗಳನ್ನು ಮರಾಠಿ ಗೀತೆಗಳ ಧಾಟಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವರ ಸಂಯೋಜಿಸಿ ಪ್ರಸಾರ ಮಾಡಿದರು. ಗಿಡಗಿಡದಲಿ ಹಾರಾಡುವ ಗಿಳಿಯೆ; ನುಡಿದಳು ಶಬರಿ ರಘುವರಗೆ; ಬೇಡಕೃಷ್ಣ – ಈ ಮೊದಲಾದ ಕವಿತೆಗಳು ಇವರ ಸಂಯೋಜನೆಯ ಜನಪ್ರಿಯ ಗೀತೆಗಳು. ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ 1926ರ ವೇಳೆಗೆ ಕವಿ ಬೇಂದ್ರೆಯವರು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ 'ಗೆಳೆಯರ ಗುಂಪು' ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಭಾವಗೀತೆಗಳ ಗಾಯನ ಪ್ರಚಾರವಾಗುವಲ್ಲಿ ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಬಾಳಪ್ಪ ಹುಕ್ಕೇರಿಯವರು ಕನ್ನಡ ಸುಗಮ ಸಂಗೀತದ ಆದ್ಯ ಗಾಯಕರೆನಿಸಿದ್ದಾರೆ. 30ರ ದಶಕದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಊರಿಂದೂರಿಗೆ ಪ್ರಯಾಣ ಕೈಗೊಂಡು ಕನ್ನಡ ಕವಿಗಳ ದೇಶಭಕ್ತಿ ಗೀತೆಗಳನ್ನು ಹಾಡಿ ಜನಜಾಗೃತಿಗೆ ಶ್ರಮಿಸಿದವರು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಪಿ.ಆರ್. ಭಾಗವತ ಅವರು ಸುಗಮ ಸಂಗೀತ ಕಚೇರಿಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದರು. ಬೇಂದ್ರೆಯವರ ಕುಣಿಯೋಣು ಬಾರ, ಭೃಂಗದ ಬೆನ್ನೇರಿಬಂತು, ಆನಂದ ಕಂದರ ಚೆಲುವು ಹಿರಿಯದೋ ಮೊದಲಾದ ಗೀತೆಗಳನ್ನು ಜನಪ್ರಿಯಗೊಳಿಸಿದರು. ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸುಗಮ ಸಂಗೀತದ ಹೊನಲನ್ನೇ ಹರಿಸಿದವರು ಜಯಂತಿದೇವಿ ಹಿರೇಬೇಟ್. ಭಾವಗೀತೆಗಳ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲ ಧ್ವನಿಮುದ್ರಿಕೆಗೆ ಇವರೇ ಕಾರಣರು. ವಿಜಯಾ ದೇಸಾಯಿ, ಸುಶೀಲಾ ಟೇಂಬೆ, ಭೀಮಸೇನಜೋಷಿ, ಕೃಷ್ಣ ಹಾನಗಲ್, ಅಮೀರ್‌ಬಾಯಿ ಕರ್ನಾಟಕಿ, ಕಮಲಾಪಾಗೆ– ಇವರು ಭಾವಗೀತೆಗಳ ಹಣತೆಗಳನ್ನು ಬೆಳಗಿಸಿದವರಾದರೆ ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬಾಪುರಾಮಣ್ಣ, ಎಚ್.ಆರ್. ರಂಗನಾಥ್, ಡಿ.ಟಿ. ಚಂದ್ರಶೇಖರ್, ಬಿ.ಜಿ. ರಾಮನಾಥ್, ಬಿ.ಎಸ್. ರಾಮಾಚಾರ್, ಪಿ. ಕಾಳಿಂಗರಾವ್, ಎಚ್.ಆರ್. ಲೀಲಾವತಿ ಭಾವಗೀತಾ ಪತಾಕೆಯನ್ನು ಹಾರಿಸಿದವರು. ಭಾವಗೀತ ಗಾಯನದ ಒಂದು ನವೀನ ಶೈಲಿಯ ಆವಿಷ್ಕಾರವಾಯಿತು. ಲಲಿತ ಪದಬಂಧವುಳ್ಳ, ಪ್ರಾಸಬದ್ಧವಾದ, ಸುಂದರ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಚೆಂದದ ಭಾವಗೀತೆಗಳಿಗೆ ರಾಗಸಂಯೋಜನೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ವೈವಿಧ್ಯತೆ ಮೂಡಿತು. ಇಲ್ಲಿ ಕವನದ ಭಾವ ಮುಖ್ಯವೇ ಹೊರತು ಸಂಗೀತದ ಹೊರೆಯಲ್ಲ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಂಡ ಕಲಾವಿದರು ಇದಕ್ಕೊಂದು ಹೊಸ ಆಯಾಮವನ್ನು ನೀಡುವಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾದರು. ಸಂಗೀತವನ್ನು ವಾಹಕವಾಗಿ ಮತ್ತು ವೈವಿಧ್ಯಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಬಳಸಿದರು. ಇಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಒಂದು ರಾಗ ಆಧಾರವಾಗಿದ್ದರೂ ರಂಜನೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅದರಲ್ಲಿ ಅನ್ಯ ರಾಗ, ಸ್ವರಗಳ ಬಳಕೆಯೂ ಆರಂಭವಾಯಿತು. ಅನ್ಯಸ್ವರಗಳ ಬಳಕೆಯೇ ಹೆಚ್ಚಳಿಕೆ ಎಂದಲ್ಲ. ಆದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ತಪ್ಪೆನಿಸುವ ಇಂಥ ಈ ರಾಗಮಿಶ್ರಣಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಮೆರುಗಿಗೆ ಕಾರಣವಾಯ್ತು. ಅಂದರೆ ಎಲ್ಲ ಕವನಗಳ ರಾಗ ಸಂಯೋಜನೆಯ ರಾಗಗಳೂ ಬೆರಕೆಯ ಸ್ವರಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅನ್ಯಸ್ವರಗಳು ಬಂದಾಗ ಇಲ್ಲಿ ಅಪವಾದವಾಗಲಿ, ಅಪರಾಧವಾಗಲೀ ಎನಿಸಲಿಲ್ಲ. ಈ ಶೈಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಜನಪ್ರಿಯವಾಯಿತು. ಹಾಗಾಗಿ ಹಲವಾರು ಗೀತೆಗಳಿಗೆ ರಾಗವನ್ನು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಇಂಥವೇ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗದೆ, ಈ ರಾಗದ ಛಾಯೆ ಎಂದು ಮಾತ್ರ ಗುರುತಿಸಬಹುದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಕವನಗಳ ರಾಗ ಸಂಯೋಜನೆಯ ನಾವೀನ್ಯತೆಯ ಜೊತೆಗೆ ಹಿನ್ನೆಲೆ ವಾದ್ಯಗಳ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿ ವೈವಿಧ್ಯತೆ ಮೂಡಿತು. ನುಡಿಗೂ ಪಲ್ಲವಿಯಾಗಿ ಹೊಂದುವಂಥ ಸ್ವರ ಸಂಯೋಜನೆಯ ಜಾಲ ಮೋಹಕವಾಗಿ ವಾದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನುಡಿಯಿತು. ವಾದ್ಯಗಳ ಪರಿಮಿತಿಯನ್ನರಿತು, ಹಾಡಿನ ಭಾವವನ್ನರಿತು ಹಿನ್ನೆಲೆ ವಾದ್ಯಗಳಿಗೆ ಸ್ವರ ಪಂಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಹಂಚಿ ನುಡಿಸುವ ಪ್ರಯೋಗವೂ ಬಳಕೆಗೆ ಬಂತು. ಇಂತಹ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಜನತೆಯ ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ

ಒಯ್ಯುವಲ್ಲಿ ಆಕಾಶವಾಣಿಯ ಕೊಡುಗೆ ಮಹತ್ವದ್ದು. ಮೈಸೂರು ಆಕಾಶವಾಣಿಯ ಮೂಲಕ ಕನ್ನಡ ಕವಿತೆಗಳ ಗಾಯನಕ್ಕೆ ಪರಿಶ್ರಮಿಸಿದವರು ಪದ್ಮಚರಣ್. ಇವರ ನಿರ್ದೇಶನದಲ್ಲಿ ಎಚ್.ಆರ್. ಲೀಲಾವತಿಯವರು ಬಹಳಷ್ಟು ಗೀತೆಗಳನ್ನು ಹಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮುಂದೆ ಇವರು ಸಂಗೀತ ನಿರ್ದೇಶಕಿಯಾಗಿಯೂ ರೂಪುಗೊಂಡರು. 70–80ರ ದಶಕದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಆಕಾಶವಾಣಿಯಲ್ಲಿ ಸುಗಮ ಸಂಗೀತಕ್ಕೆ ಒಂದು ವಿಶೇಷ ಸ್ಥಾನ ಕಲ್ಪಿಸಿದವರು ಎಚ್.ಕೆ. ನಾರಾಯಣ್. ಎಲ್ಲ ಕವಿಗಳ ಕವಿತೆಗಳಿಗೂ ರಾಗ ಸಂಯೋಜಿಸಿ ಬಹಳಷ್ಟು ಕಲಾವಿದರು ಅವುಗಳನ್ನು ಹಾಡುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು.

ಹಾಡಿನ ಮೂಲಕ ಕನ್ನಡ ಕವಿತೆಗಳ ಪ್ರಚಾರವನ್ನು ಗಣನೀಯವಾಗಿ ಮಾಡಿರುವ ಕಲಾವಿದರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಅನಂತಸ್ವಾಮಿಯವರು ಮುಖ್ಯರು. 1956ರ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ಈ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಇವರು ಪಾದಾರ್ಪಣೆ ಮಾಡಿದರು. ಇವರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿಯೂ ಬಹಳಷ್ಟು ಕಲಾವಿದರು ಬೆಳಕು ಕಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ರಾಗ ಸಂಯೋಜಕರಾಗಿ, ಕಲಾವಿದರಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದವರು ಸಿ. ಅಶ್ವತ್, ಕಾಳಿಂಗರಾವ್ ಹಾಗೂ ಲೀಲಾವತಿಯವರು.

ಕನ್ನಡ ಭಾವಗೀತೆಗಳು ಮನೆಮನೆ ತಲುಪುವಲ್ಲಿ, ಹೊರನಾಡು, ಹೊರದೇಶಗಳಿಗೆ ತಲುಪುವಲ್ಲಿ ಧ್ವನಿಸುರುಳಿಗಳ ಪಾತ್ರ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಇಂತಹ ಧ್ವನಿಸುರುಳಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಕಲಾವಿದರು ಹಾಗೂ ಸಂಗೀತ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಶ್ರಮಿಸಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಲಹರಿ, ಐ.ಬಿ.ಎಚ್, ಸಿ.ಬಿ.ಎಸ್, ಎಚ್.ಎಂ.ವಿ, ಪುರಂದರ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನ ಮೊದಲಾದ ಕ್ಯಾಸೆಟ್ ತಯಾರಿಕಾ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಗಮನಾರ್ಹ. ರತ್ನನ ಪದಗಳು, ನಿತ್ಯೋತ್ಸವ, ಭಾವಸಂಗಮ, ನಾಕುತಂತಿ, ಹೇಳತೇನ ಕೇಳ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕ್ಯಾಸೆಟ್‌ಗಳು ಅನಂತಸ್ವಾಮಿಯವರ ನಿರ್ದೇಶನದಲ್ಲಿ ಹೊರಬಂದಿವೆ. ಪದ್ಮಚರಣ್ ಅವರ ನವೋದಯ ಕ್ಯಾಸೆಟ್; ಎಚ್.ಕೆ. ನಾರಾಯಣ ಅವರ ಬಾರೋ ವಸಂತ ಕ್ಯಾಸೆಟ್; ಸಿ. ಅಶ್ವತ್ಥ್ ಅವರ ಮೈಸೂರು ಮಲ್ಲಿಗೆ, ಕನ್ನಡವೇ ಸತ್ಯ ಕ್ಯಾಸೆಟ್‌ಗಳು, ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಸುಬ್ಬಣ್ಣ ಅವರ ಕುವೆಂಪು ಗೀತೆಗಳು ಮೊದಲಾದ ಧ್ವನಿಸುರುಳಿಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿವೆ. ಈ ರೀತಿಯ ಗಾಯನದಿಂದಾಗಿ ಕನ್ನಡದ ಹಲವಾರು ಕವಿಗಳ ಹಲವಾರು ಕವನಗಳು ಜನರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಉಳಿಯುವಂತಾಗಿದೆ.

ಸಾಹಿತ್ಯಕ, ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಸಭೆ ಸಮಾರಂಭಗಳು, ಗಣೇಶೋತ್ಸವ, ರಾಮೋತ್ಸವ, ಸಂಗೀತ ಕಛೇರಿಗಳಲ್ಲೂ ಭಾವಗೀತೆ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆಯಿತು. ಪಿ. ಕಾಳಿಂಗರಾಯರು, ಮೈಸೂರು ಅನಂತಸ್ವಾಮಿಯವರು ಹಾಕಿಕೊಟ್ಟ ಹಾದಿಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕರು ಸುಗಮ ಸಂಗೀತ ಕಚೇರಿಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಸುಬ್ಬಣ್ಣ, ರತ್ನಮಾಲಾ ಪ್ರಕಾಶ್, ಮಾಲತಿ ಶರ್ಮ, ಅನೂರಾಧಾ ಧಾರೇಶ್ವರ್, ಈಶ್ವರಪ್ಪ ಜಿ. ಮಿಣಜಿಗಿ, ನಾರಾಯಣರಾವ್ ಮಾನೆ, ಪುತ್ತೂರು ನರಸಿಂಹನಾಯಕ, ನಗರ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಉಡುಪ, ಎಂ.ಕೆ. ಜಯಶ್ರೀ, ಉಷಾಗಣೇಶ್ ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. ಆರಂಭದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಔಚಿತ್ಯಪೂರ್ಣವಾಗಿದ್ದ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಸಂಗೀತ ಇತ್ತೀಚಿನ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಎಲೆಕ್ಟ್ರಾನಿಕ್ ವಾದ್ಯಗಳು ಹಾಗೂ ಹತ್ತಾರು ಲಯವಾದ್ಯಗಳನ್ನು ಬಳಸತೊಡಗಿದ್ದರಿಂದ ಭಾವಗೀತೆಯ ಮುಖ್ಯ ಸತ್ತ್ವವಾದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಭಾಗದ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಗೌಣವಾಗುತ್ತಿದೆ ಎಂಬ ಭಾವನೆಯೂ ಮೂಡಿದೆ.

ಭಾವಗೀತ ಗಾಯನ ತನ್ನ ಯಶಸ್ಸಿನಿಂದ ಕ್ಯಾಸೆಟ್ ವಲಯವನ್ನೂ ಸಿ.ಡಿ. ವಲಯವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆ. ನಿಸಾರ್ ಅಹಮದ್‌ರವರ ನಿತ್ಯೋತ್ಸವ ಅನಂತಸ್ವಾಮಿಯವರ ಸಂಗೀತ ನಿರ್ದೇಶನದಲ್ಲಿ ದಾಖಲೆಯನ್ನೇ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲ ಕ್ಯಾಸೆಟ್. ಅನಂತರ ಕ್ಯಾಸೆಟ್ ಯುಗವೇ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಕ್ಯಾಸೆಟ್‌ಗಳು ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗೆ ಬಂದವು. ಕಾಲಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಕ್ಯಾಸೆಟ್‌ಗಳೂ ಕೂಡ ಗುಣಮಟ್ಟವನ್ನೂ ಬೇಡಿಕೆಯನ್ನೂ ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತಿದೆ. ಸಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕ್ಯಾಸೆಟ್ ಯುಗದ ಕಾಲವೂ ಮುಗಿದು ಸಿ.ಡಿ. ಮತ್ತು ಡಿ.ವಿ.ಡಿ. ಯುಗ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿದೆ. ಇದು ಸುಗಮ ಸಂಗೀತದ ಜನಪ್ರಿಯತೆಯ ಮತ್ತೊಂದು ಮಜಲಾಗಿದೆ.

(ಎಚ್.ಆರ್.ಎಲ್.)

ಸುಗ್ಗಲೆ: ಚಾಳುಕ್ಯ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ ಎರಡನೆಯ ಜಯಸಿಂಹನ (ಸು.1015–44) ಪಟ್ಟದರಸಿ. ಈಕೆ ಮೊದಲು ಶೈವಳಾಗಿದ್ದು ಅನಂತರ ದೇವರ ದಾಸಿಮಯ್ಯನಿಂದ ವೀರಶೈವ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದಳೆಂಬುದು ಸಾಹಿತ್ಯಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿನ ಹೇಳಿಕೆ. ವೀರಶೈವ ಕವಿಗಳು ಮತ್ತು ಪುರಾಣಕರ್ತೃಗಳು ಈಕೆಯನ್ನು ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಸ್ಮರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅನೇಕ ಶಾಸನಕವಿಗಳು, ಕವಿಗಳು ಈಕೆಯನ್ನು ಹೊಗಳಿದ್ದಾರೆ. ದೇವೂರು (1029), ಕೆರೆಸಂತೆ (1182) ಮತ್ತು ಬೇಲೂರಿನ (1220) ಶಾಸನಗಳು ಈಕೆಯನ್ನು ಮುಕ್ತಕಂಠದಿಂದ ಹೊಗಳಿವೆ. ಪಾಶುಪತಯೋಗಾಚಾರ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮರಾಶಿ ಪಂಡಿತರಿಗೆ ದತ್ತಿಬಿಟ್ಟ ವಿವರಣೆಯಿರುವ ದೇವೂರು ಶಾಸನ ಈಕೆಯನ್ನು ದ್ವಿತೀಯಲಕ್ಷ್ಮಿ, ವಿಶಿಷ್ಟಜನಕಾಮಧೇನು, ಆಶ್ರಿತಜನಕಲ್ಪಲತೆ, ರೂಪವಿದ್ಯಾಧರಿ, ಕಲಿಕಾಲ ಸರಸ್ವತಿ, ಶ್ರೀಮಜ್ಜಗದೇಕಮಲ್ಲದೇವರ ವಿಶಾಲ ವಕ್ಷಸ್ಥಳ ನಿವಾಸಿನಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸುಗ್ಗಲ ದೇವಿ ಎಂದು ಹೊಗಳಿವೆ. ಕೆರೆಸಂತೆಯ ಶಾಸನ ಕವಿಯು ಸುಗ್ಗಲದೇವಿ, ಶಾಂತಲದೇವಿ (ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ರಾಣಿ), ಕೇತಲದೇವಿ (ಬಲ್ಲಾಳನ ರಾಣಿ) ಈ ಮೂವರು ಭಾಗ್ಯವಂತೆಯರು, ಘನತೆವೆತ್ತವರು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಹೊಯ್ಸಳ ದಂಡನಾಯಕ ಕುವರಲಕ್ಷ್ಮನ ಹೆಂಡತಿ ಸುಗ್ಗಲೆಯು ಜಯಸಿಂಹನ ರಾಣಿ ಸುಗ್ಗಲೆಗೆ ಸಮಾನಳು ಎಂದು ಬೇಲೂರಿನ ಶಾಸನ ಬಣ್ಣಿಸಿದೆ. ಅತ್ತಿಮಬ್ಬೆಯ ತರುವಾಯ ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಸುಗ್ಗಲೆಯ ಹೆಸರು ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾದುದು. **(ಎಸ್.ಆರ್.ಎ.)**

ಸುಗ್ಗಿಯ ಕುಣಿತ: ಜನಪದ ಲೌಕಿಕ ನೃತ್ಯ. ಸುಗ್ಗಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, (ರೈತರು ಹುಲ್ಲು ಒಕ್ಕುವ ಕೆಲಸ ಮುಗಿಸಿ ಮುಂದಿನ ಬಿತ್ತನೆ ಕೆಲಸಕ್ಕಾಗಿ ಕಾಯುವ ನಡುವಿನ ಕಾಲ) ಅಂದರೆ, ಸುಮಾರು ಫೆಬ್ರವರಿ–ಮಾರ್ಚ್ ತಿಂಗಳಿನ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮೀಣ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವ ಈ ನೃತ್ಯದ ಉದ್ದೇಶ ಕೇವಲ ಮನರಂಜನೆ.

ಸುಗ್ಗಿಯ ಕುಣಿತ ಒಂದು ಸಾಮೂಹಿಕ ನೃತ್ಯ. ಇದನ್ನು ಕೆಲವು ಕಡೆ ರಂಗದ ಕುಣಿತ, ಮಾರಿ ಕುಣಿತ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಕುಣಿಯಲು ಸಮತಟ್ಟಾದ ಬಯಲು ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ರಂಗಸ್ಥಳವಾಗಿ ಆರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲೇ ತಿಮ್ಮಪ್ಪಗುಡಿ, ಇಲ್ಲವೆ ಮಾರಿಗುಡಿ ಇರುತ್ತದೆ.

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನೃತ್ಯ ಆರಂಭವಾಗುವುದು ರಾತ್ರಿ ಊಟದ ಅನಂತರ. ನೃತ್ಯದ ಆರಂಭಕ್ಕೆ ಮುನ್ನ ತಮಟೆ ವಾದ್ಯಗಾರ ನೆಲ್ಲು ಹುಲ್ಲಿನಿಂದ ತಮಟೆ ಕಾಯಿಸಿ ಊರಿಗೆಲ್ಲ ಕೇಳುವಂತೆ ಜೋರಾಗಿ ಬಡಿಯುತ್ತಾನೆ. ಈ ಶಬ್ದ ಕೇಳಿದೊಡನೆ ನೃತ್ಯದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವ ಕಲಾವಿದರು ಗೆಜ್ಜೆ ಸರದೊಡನೆ ರಂಗಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲಿ ಕಾಲಿಗೆ ಗೆಜ್ಜೆ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ನೃತ್ಯಕ್ಕೆ ಅಣಿಯಾಗುತ್ತಾರೆ.

ಸುಗ್ಗಿ ಕುಣಿತದಲ್ಲಿ ತಮಟೆ ವಾದ್ಯಗಾರನ ಪಾತ್ರ ಅತಿ ಮುಖ್ಯವಾದುದು. ಈತ ನಾನಾ ಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ತಮಟೆ ಬಾರಿಸುತ್ತಿರುವಂತೆ, ಅದಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಕಲಾವಿದರು ಕುಣಿತ ಆರಂಭಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸುಗ್ಗಿ ಕುಣಿತದ ಪ್ರಮುಖ ವ್ಯಕ್ತಿಯೊಬ್ಬ ಹೆದ್ದನಿಯಲ್ಲಿ ಸೈಯೋ ಸೈ ಎಂದು ಕೇಕೆ ಹೊಡೆಯುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕೆಲವರು ದನಿಗೂಡಿಸುತ್ತ ಕುಣಿಯುತ್ತಾರೆ. ಅನೇಕ ಬಗೆಯ ಕುಣಿತ ಸುಮಾರು ಸರಿಹೊತ್ತಿನ ತನಕ ಸಾಗುತ್ತದೆ. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ತಮಟೆ ವಾದ್ಯಗಾರನ ಬಡಿತದ ಸೂಚನೆಯೊಂದಿಗೆ ನೃತ್ಯ ಕೊನೆಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ನೃತ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿಣಿತ ಕುಣಿತಗಾರರ ಜೊತೆಗೆ, ಕಲಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇರುವವರೂ ಭಾಗವಹಿಸುವುದುಂಟು.

ಸುಗ್ಗಿಯ ಕುಣಿತ ಒಂದೊಂದು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಆ ಗ್ರಾಮದ ಪದ್ಧತಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಕುಣಿತದ ಕೊನೆಯ ದಿನವನ್ನು ಬೆಳಗ್ಗುಣಿತವೆಂದು ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಂದು ಇಡೀ ರಾತ್ರಿ ಕುಣಿತ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ನೆರೆಗ್ರಾಮದ ಕುಣಿತದವರೂ ಇದಕ್ಕೆ ಬಂದು ಸೇರುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ಒಂದು ಗ್ರಾಮದವರ ಕುಣಿತ ಮುಗಿದ ಮೇಲೆ ಮತ್ತೊಂದು ಗ್ರಾಮದವರ ಕುಣಿತ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ರಾತ್ರಿಯ ಕುಣಿತ ಮುಗಿದ ಮಾರನೆಯ ದಿನ ಬೆಳಗ್ಗೆ ಗ್ರಾಮದ ಯುವತಿಯರು ಧೂಪಾರತಿಗಳೊಂದಿಗೆ ರಂಗಕ್ಕೆ ಬಂದು ರಂಗದ ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆ ಹಾಕಿ ರಂಗವನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅನಂತರ ಗ್ರಾಮದ ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲಿಗೆ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಇವರ ಹಿಂದೆ ವೀರಕಥೆ ಹಾಡುವವರೂ ಊರ ಯಜಮಾನರೂ ಕುಣಿತದವರೂ ಊರ ಜನರೂ ಇರುತ್ತಾರೆ. ತಮಟೆ ವಾದ್ಯಗಾರ ಗುಂಪಿನ ಮುಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ವೀರಕಥೆಯನ್ನು ನಡುನಡುವೆ ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಹಾಡುತ್ತಾರೆ. ಹಾಡು ನಿಂತಾಗ ಕುಣಿತ ಶುರುವಾಗುತ್ತದೆ; ಮೆರವಣಿಗೆ ಸಾಗುತ್ತದೆ. ವೀರಕಥೆಯ ಹಾಡು ಮುಗಿಯುವಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಆ ಊರಿನ ವೀರಗಲ್ಲಿನ ಬಳಿ ಬರುತ್ತಾರೆ. ತಂಡದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಯಾರು ವೀರಗಲ್ಲಿಗೆ ವಂದಿಸುತ್ತಾನೋ ಅವನೇ ಆ ವರ್ಷದ ವೀರನೆಂದು ಸಾರಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗಿರಿಜನ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಎರವರಲ್ಲೂ ಸುಗ್ಗಿ ಕುಣಿತವಿದೆ. ಇದನ್ನು ಅವರು ಎರಕದ ಕುಣಿತ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಅವರ ಈ ಕುಣಿತಕ್ಕೆ ಯಾವ ಜಾಗವಾದರೂ ಸರಿಯೆ ಸುಗ್ಗಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾತ್ರಿಯ ವೇಳೆ ಬೆಂಕಿಯನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಂಡು ಅದರ ಸುತ್ತಲೂ ಹಿರಿಕಿರಿಯರೆನ್ನದೆ, ಗಂಡು ಹೆಣ್ಣೆನ್ನದೆ ಎಲ್ಲರೂ ಕುಣಿತದಲ್ಲಿ ಸೇರುತ್ತಾರೆ. ಕುಣಿತದ ಹಿನ್ನೆಲೆಗೆ ದುಡಿ ಮತ್ತು ಚೀನಿ ವಾದ್ಯಗಳನ್ನು ಬಳಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯ ಕುಣಿತ ಜೇನುಕುರುಬರಲ್ಲೂ ಕಾಡುಕುರುಬರಲ್ಲೂ ಸೋಲಿಗರಲ್ಲೂ ಕಾಣಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇವರು ಸೋರೆಬುರುಡೆಯ ಮದ್ಯವನ್ನು ಕುಣಿತದ ಹಿನ್ನೆಲೆಗೆ ಬಳಸುತ್ತಾರೆ.

ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಲಕ್ಕಿ ಒಕ್ಕಲಿಗರಲ್ಲೂ ಸುಗ್ಗಿಯ ಕುಣಿತ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇವರ ಸುಗ್ಗಿ ಕುಣಿತದಲ್ಲಿ ಆರಂಭದ ದಿನ ಕುಣಿತದ ಯಜಮಾನನು (ಗುನಗ) ಪ್ರತಿ ಕುಣಿತದವನಿಗೂ ಕರಿಅಕ್ಕಿ ಮಂತ್ರಿಸಿ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಹಾಗೆ ಪಡೆದ ಕರಿಅಕ್ಕಿಯನ್ನು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಸೊಂಟದ ಬಟ್ಟೆಗೆ ಸೇರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕರಿಅಕ್ಕಿ ಹಿಡಿಯದ ಕುಣಿತಗಾರರು ಬಿಳಿಅಕ್ಕಿ ಹಿಡಿದಿರುತ್ತಾರೆ. ಎಲ್ಲರೂ ಕರಿಕಣಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಮೂರು ಕಡೆಯೂ ಮರೆಮಾಡಿದ ಆರೇಳು ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಚೌಕದ ಚಪ್ಪರವೇ ಕರಿಕಣ. ಇದರ ನಡುವೆ ಒಂದು ಕಂಬವಿರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಸುರಗಿ ಕಂಬ, ಇದಕ್ಕೆ ಹಲವು ಕೊಂಬೆಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಈ ಕೊಂಬೆಗಳಿಗೆ ಕುಣಿತದ ತಂಡದವರು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಗೆಜ್ಜೆ, ಕುಂಚ, ಜಾಗಟೆ, ತಾಳ, ಕೋಲುಗಳನ್ನು ನೇತು ಹಾಕುತ್ತಾರೆ. ಯಜಮಾನನ ಸೂಚನೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಕುಣಿತದವರು ಕಾಲಿಗೆ ಗೆಜ್ಜೆಕಟ್ಟಿ, ಪೈಜಾಮದಂಥ ದೋತರ ಉಟ್ಟು, ನಿಲುವಂಗಿಯ ಮೇಲೆ ಕೆಂಪು ಜಾಕೀಟು ತೊಟ್ಟು, ಸೊಂಟಕ್ಕೆ ಶಲ್ಯ ಬಿಗಿದು, ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಹೂಮಾಲೆ ಧರಿಸಿ, ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಪೇಟ ಕಟ್ಟಿ ಕುಣಿತಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಕುಣಿತದೊಡನೆ ಯಜಮಾನ ಹೇಳಿಕೊಟ್ಟ ಹಾಡಿಗೆ ದನಿಗೂಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವು ಕಡೆ ಇವರ ಸುಗ್ಗಿಯ ಕುಣಿತದಲ್ಲಿ ತಂಡದ ರಕ್ಷಕನಂತೆ ಕೈಲಿ ಖಡ್ಗ ಹಿಡಿದ ಕರಡಿ ವೇಷಧಾರಿ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆ.

ಹಾಲಕ್ಕಿಗೌಡರ ಸುಗ್ಗಿ ಕುಣಿತದಲ್ಲಿ ಕುಣಿತದ ಹಿನ್ನೆಲೆಗೆ ಹೆದ್ದುಂಬೆ ಕೋಲು ಎಂಬ ವಾದ್ಯವನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಾರೆ. ಗುಮ್ಮಟೆ ಇವರ ಸುಗ್ಗಿ ಕುಣಿತದ ಮುಖ್ಯ ವಾದ್ಯ. ಜಾಗಟೆಯನ್ನು ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಬಳಸುತ್ತಾರೆ. ಇಂಥದೇ ವಾದ್ಯಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಿ ಎಂಬ ಗಿರಿಜನರೂ ಬಳಸುತ್ತಾರೆ. ಸಂಜೆಯ ವೇಳೆ ಈ ನೃತ್ಯದವರೂ ಗ್ರಾಮಸ್ಥರೂ ಸೇರಿ ಕಾಮದಹನ ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಗ್ನಿಕೊಂಡವನ್ನು ಹಾದು ಕೋಲು ಕುಂಚಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಕೊಂಡದ ಎದುರಿಗೆ ಇರಿಸಿ ವಂದಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಕುಮಟ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕಡೆ ಇದೇ ಸುಗ್ಗಿ ಕುಣಿತ ಕೊಂಚ ಭಿನ್ನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಕೊಂಡವನ್ನು ಹಾದು ಕರಿಕಣಕ್ಕೆ ಬಂದು ಅಲ್ಲಿನ ಕರಿಹೊಂಡದಲ್ಲಿ ಮಿಂದು ಗುನಗನ ಮನೆಗೆ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲಿ ಅವರಿಗೆ ಆರತಿ ಬೆಳಗುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸುಗ್ಗಿ ಕುಣಿತ ಮುಕ್ತಾಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸುಗ್ಗಿ ಕುಣಿತದಲ್ಲಿ ಐದು ದಿನಗಳು ಆಚರಿಸುವುದನ್ನು ಹೀರೇ ಸುಗ್ಗಿ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಸಾಮಾನ್ಯ ವೇಷದಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸುವುದನ್ನು ಕೀರೇ ಸುಗ್ಗಿ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಕುಣಿತದ ಕೋಲಾಟಕ್ಕೆ ಬೋಳು ಸುಗ್ಗಿ ಎಂದೂ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ.

ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೊರಗರ ಸುಗ್ಗಿ ಕುಣಿತವಿದೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ಇದು ನವರಾತ್ರಿ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಿದೆ. ಕೊಡಗಿನ ಉಮ್ಮತ್ತಾಟ, ಬೊಳುಕಾಟ ಇವೆಲ್ಲ ಸುಗ್ಗಿ ಕುಣಿತದ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಮಾದರಿಗಳಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ.

ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸುಗ್ಗಿ ಕುಣಿತದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಶೇಷ ರೀತಿಯನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಪಂಜನ್ನು ಹಿಡಿದು ಕುಣಿಯುವುದು ವಾಡಿಕೆ. **(ಪಿ.ಆರ್.ಟಿ.)**

ಸುತ್ತೂರು: ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ನಂಜನಗೂಡು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ; ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರ. ಕಪಿಲಾ ನದಿಯ ಬಲದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ನಂಜನಗೂಡಿನ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 18 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 3,850.

ಹಿಂದೆ ಈ ಊರಿಗೆ ಶ್ರೋತ್ರಿಯೂರು ಎಂಬ ಹೆಸರಿದ್ದುದಾಗಿ 1032ರ ಒಂದು ಚೋಳ ಶಾಸನದಿಂದ, 1169ರ ಹೊಯ್ಸಳ ಶಾಸನವೊಂದರಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲದ ದಾಖಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಸುತ್ತೂರು ಎಂದು ಕರೆದಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಹೊಯ್ಸಳ ಒಂದನೆಯ ನರಸಿಂಹನ ದಂಡನಾಯಕ ಲಕ್ಷ್ಮಯ್ಯ 1169ರ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ಈ ಊರನ್ನು ತನ್ನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದ. ಇಲ್ಲಿ ಆಗ ಕಟ್ಟಿದ್ದೆನ್ನಲಾದ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಮುಂಭಾಗದ ಹಜಾರವನ್ನು 1264ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿರುವುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಲಿಂಗವೂ ದಕ್ಷಿಣದ ಕೋಣೆಯಲ್ಲಿ ಹರಿಹರೇಶ್ವರ ವಿಗ್ರಹವೂ ಇವೆ. ಚತುರ್ಬಾಹುಗಳಿರುವ ಇಲ್ಲಿನ ಹರಿಹರೇಶ್ವರ ವಿಗ್ರಹ ಒಂದು ಸುಂದರ ಕಲಾಕೃತಿ. ಈ ವಿಗ್ರಹದ ಬಲಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಪಾರ್ವತಿಯ, ಎಡಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಆಧಾರಪೀಠದ

ಮೇಲೆ ನಂದಿ ಮತ್ತು ಗರುಡರನ್ನು ಕೆತ್ತಿದೆ. ನವರಂಗದ ಎಡಗಡೆ ಮೂರೂವರೆ ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ದೇವತಾ ಸ್ತ್ರೀ ವಿಗ್ರಹ ಎರಡು ಮುಂಗುಸಿಗಳ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿರುವಂತೆ ಕೆತ್ತಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿನ ನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯವೂ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ರಚನೆ. ಶಿಥಿಲವಾದ ಈ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಮೂರುವರೆ ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ನಾರಾಯಣ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು 1169ರಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಯ್ಯ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ. ಅದೇ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ನಾಗಕೇಶವ ಎಂದು ಹೆಸರಿಸಿದೆ.

ಶ್ರೀ ಶಿವರಾತ್ರೇಶ್ವರ ಮಹಾವಿದ್ಯಾಪೀಠ, ಸುತ್ತೂರು

ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಪರಂಪರೆಯ ಒಂದು ವೀರಶೈವ ಮಠವಿದೆ. ಇದು ಸುತ್ತೂರು ಮಠವೆಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಈಚೆಗೆ ದೊರೆತಿರುವ ಆಧಾರಗಳ ಮೇಲೆ ಈ ಮಠದ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯನ್ನು 10ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯುವ ಯತ್ನ ನಡೆದಿದೆ. ನಂಜನಗೂಡಿನ ಮತ್ತು 1032–1090ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಈಶಾನ್ಯೇಶ್ವರ ಒಡೆಯರ್ ಎಂಬುವರು ಕಂಚಿಯ ರಾಜೇಂದ್ರ ಚೋಳನಿಗೆ ಗುರುವಾಗಿದ್ದರೆಂದು ನಂಜನಗೂಡು 164ರ ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಪಂಡಿತಾರಾಧ್ಯರ ಗಣಸಹಸ್ರ ನಾಮದಲ್ಲಿ ಶಿವರಾತ್ರೇಶ್ವರ ಗುರುಗಳೊಬ್ಬರ ಹೆಸರಿದೆ. ಈಶಾನ್ಯೇಶ್ವರರಿಗೂ ಹಿಂದೆ ಸುಮಾರು ಒಂದು ತಲೆಮಾರಿನಷ್ಟು ಹಿಂದಿನವರೆಂದು ಭಾವಿಸುವುದಾದರೆ, ಮಠದ ಐತಿಹ್ಯವನ್ನು ಆಧಾರ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಆ ಶಿವರಾತ್ರೇಶ್ವರರೇ ಮಠದ ಸ್ಥಾಪಕರೂ ಆದಿಶಿವರಾತ್ರೇಶ್ವರರೂ ಆಗುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಗಣಸಹಸ್ರ ನಾಮದಲ್ಲಿ ಈ ಹೆಸರಿನ ಇನ್ನಿಬ್ಬರು ಯತಿಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಖಚಿತವಾಗಿ ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿನ ಮಠಾಧೀಶರ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಉದ್ಧಾಮ ಪಂಡಿತರಾಗಿದ್ದು ಗ್ರಂಥರಚನೆ ಮಾಡಿದ್ದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಅವರಲ್ಲೊಬ್ಬರಾದ ಶಿವರಾತ್ರಿ ಸ್ವಾಮಿಗಳ ಮತ್ತು ಇತರ ಸಂತರ ಗದ್ದುಗೆಗಳು ಕುಪ್ಪರವಳ್ಳಿಯಿಂದ ಬರುವ ರಸ್ತೆಯ ಎಡಗಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಮಂದಿರದಲ್ಲಿವೆ. ಈ ಮಠದವರು ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನೂ ಭುಜಂಗರಾಯನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ (ಸು. 1508) ವೀರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನೂ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಮಠ ದೇಶವಿದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿದೆ. ಕೆಲವು ಬಡ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಊಟ ವಸತಿಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತಿದೆ.

ಸುತ್ತೂರು ಮಠ ಶಿವರಾತ್ರೇಶ್ವರ ಸ್ವಾಮಿಗಳು ಮತ್ತು ದೇಶಿಕೇಂದ್ರಸ್ವಾಮಿಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆ ಮತ್ತು ಸಮಾಜ ಸೇವಾಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಅದ್ವಿತೀಯ ಸಾಧನೆ ಮಾಡಿದೆ. **(ಎಸ್.ವಿ.ಎಸ್.)**

ಸುದರ್ಶನ: ಉಡುಪಿಯಿಂದ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದ, ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ದೇಶಿಯರಿಂದ ಆರಂಭವಾದ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆ. 1886ರ ಆಗಸ್ಟ್ ತಿಂಗಳಿನಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾಯಿತು. ಕುಂದಾಪುರ ಕೃಷ್ಣರಾಯ (– 1907) ಇದರ ಸ್ಥಾಪಕ ಸಂಪಾದಕರು. ಅನಂತರ ಎಂ.ಉಮಾಶಂಕರ ರಾವ್, ಬೈಲೂರು ರಾಮರಾಯ–ಇವರು ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರು. ಪತ್ರಿಕೆ ಉಡುಪಿಯ ಹಿಂದೂ ಮುದ್ರಣಾಲಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇದರಲ್ಲಿ ಹಿಂದುಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ, ಸ್ತ್ರೀ ಶಿಕ್ಷಣ, ರಾಜಕೀಯ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ಬೋಧಪ್ರದವಾದ ಲೇಖನಗಳು, ಸ್ಥಳೀಯ ಸುದ್ದಿಗಳು, ಕಥೆಗಳು, ಪುಸ್ತಕ ವಿಮರ್ಶೆ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳಿರುತ್ತಿದ್ದವು. ಯಲಕೂರು ಸುಬ್ಬಣ್ಣ, ಬೊಳಂಗಡೆ ಸುಬ್ಬರಾಯ, ಕೆ.ಭಾನಪ್ಪಾ, ಕೀಲಾರ ತಿಮ್ಮಯ್ಯ, ಬಡಾಜೆ ಲಿಂಗಪ್ಪಯ್ಯ, ಎಚ್.ಲಿಂಗರಾಜ ಅರಸು, ಪಂಡಿತ ಮಂಜಪ್ಪಯ್ಯ, ಬೆನಗಲ್ ರಾಮರಾವ್, ಹಟ್ಟಿಯಂಗಡಿ ನಾರಾಯಣರಾವ್, ಹರಿದಾಸ ವೆಂಕಟರಮಣಪ್ರಭು, ಉಲ್ಲಾಳ ಮಂಗೇಶರಾವ್, ಬೈಂದೂರು ವೆಂಕಟೇಶ, ಐರೋಡಿ ಶಿವರಾಮ ಉಡುಪ, ಸಿದ್ಧಾಂತಿ ಶಿವಶಂಕರಶಾಸ್ತ್ರೀ, ಎನ್. ಮಂಜುನಾಥಯ್ಯ, ಎಂ.ಶ್ರೀನಿವಾಸರಾವ್ ಮೊದಲಾದ ಲೇಖಕರು ಈ ಪತ್ರಿಕೆಗೆ ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ಪತ್ರಿಕೆ ಸುಮಾರು ಒಂದು ದಶಕಕಾಲ ಪ್ರಕಟವಾಗಿ ಅನಂತರ ನಿಂತುಹೋಯಿತು. *

ಸುದರ್ಶನ್, ಎಚ್.: 1950– . ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಮಾಜ ಸೇವಕರು ಮತ್ತು ವೈದ್ಯರು. ರೈಟ್‌ಲೈವ್ಲಿಹುಡ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪುರಸ್ಕೃತರು. ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ಹನುಮಪ್ಪರೆಡ್ಡಿ ಸುದರ್ಶನ್. 1950 ಡಿಸೆಂಬರ್ 30ರಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಹನುಮಪ್ಪರೆಡ್ಡಿ. ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಕಷ್ಟದ ಜೀವನ ಅನುಭವಿಸಿದ ಇವರು ಚಿಕ್ಕ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ತಮ್ಮ ತಂದೆಯವರನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡರು. ವ್ಯಾಸಂಗದ ಅವಧಿಯಿಂದಲೂ ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಪರಮಹಂಸ ಮತ್ತು ವಿವೇಕಾನಂದ, ಗಾಂಧೀಜಿ – ಇಂತಹ ಆದರ್ಶ ಪುರುಷರ ತತ್ತ್ವಗಳ ಆರಾಧಕರೂ ಅನುಯಾಯಿಗಳೂ ಆಗಿದ್ದ ಇವರು ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೂ ದುರ್ಬಲವರ್ಗದವರನ್ನು ಕಂಡು ಮರುಗುವ, ಅವರಿಗೆ ಸಹಾಯಹಸ್ತ ನೀಡುವ ಮೃದು ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರು. ಪ್ರತಿಭಾನ್ವಿತ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ವೈದ್ಯಪದವಿಗಳಿಸಿ (1973) ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಮಿಷನ್ ಪರವಾಗಿ ಉತ್ತರ ಪ್ರದೇಶದ ಹಿಮಾಲಯ ಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲೂ ಪಶ್ಚಿಮ ಬಂಗಾಲದ ಬೇಲೂರ ಮಠ ಮತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕದ ಪೊನ್ನಂಪೇಟೆಯಲ್ಲೂ ಕೆಲಕಾಲ ಕೆಲಸ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು (1975–79). ಅನಂತರ ಈಗಿನ ಚಾಮರಾಜನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಿಳಿಗಿರಿರಂಗನ ಬೆಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದು (1979) ಸೋಲಿಗ ಬುಡಕಟ್ಟು ಪಂಗಡದ ಸೇವಾಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿ, ಅಲ್ಲಿಯೇ ನೆಲೆಸಿದರು. ಕಾಡುಪ್ರಾಣಿಗಳ ಉಪಟಳದಿಂದ ತೊಂದರೆಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಸೋಲಿಗರ ಕಷ್ಟಸುಖಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಕಂಡ ಇವರು ಜಿ.ಎಸ್.ಜಯದೇವ, ವಿಜಯಂ ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ, ಎಚ್.ಎನ್.ಸೋಮಸುಂದರಂ, ಮಲ್ಲೇಶಪ್ಪ,

ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ಹಲವು ಸ್ನೇಹಿತರ ಸಹಕಾರದಿಂದ ವಿವೇಕಾನಂದ ಗಿರಿಜನ ಕಲ್ಯಾಣ ಕೇಂದ್ರವನ್ನು (ನೋಡಿ) ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು (1980). ಈ ಕೇಂದ್ರ ಸೋಲಿಗರ ಆರೋಗ್ಯ, ಶಿಕ್ಷಣ, ವೈದ್ಯಪದ್ಧತಿ, ಪರಿಸರಪ್ರಜ್ಞೆ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಕೃತಿಕ ಸಂಪತ್ತಿನ ಉಳಿವಿನ ಬಗೆಗೆ ಜನರಲ್ಲಿ ಅರಿವು ಮೂಡಿಸುವುದು, ಪಲ್ಲಟಗೊಂಡ ಸೋಲಿಗರಿಗೆ ನೆಲೆ ನೀಡುವುದು ಮತ್ತು ಕಡಿಮೆ ವೆಚ್ಚದಲ್ಲಿ ಮನೆನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿ ವಿತರಿಸುವ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಮಾಡುತ್ತಿದೆ. ಈ ಬಗೆಯ ಸಮಾಜಕಾರ್ಯದೊಂದಿಗೇ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕವಾಗಿಯೂ ಸೋಲಿಗರಲ್ಲಿರುವ ಜನಪದ ಕಲೆಗಳು, ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳು, ಅವರ ವೈದ್ಯಪದ್ಧತಿಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಅವರು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಗಿಡಮೂಲಿಕೆಗಳನ್ನು ಅವುಗಳ ಉಪಯೋಗ ಮತ್ತು ಸಂಗ್ರಹಣೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ವೈಜ್ಞಾನಿಕವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿ ಯುವಪೀಳಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಆ ಬಗ್ಗೆ ಆಸಕ್ತಿ ಮೂಡಿಸುವಲ್ಲಿ ಸುದರ್ಶನ್ ತೊಡಗಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರು ಚಾಮರಾಜನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಯಳಂದೂರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ (1986) ಕರುಣಾ ಟ್ರಸ್ಟ್ ಕೂಡ ಗ್ರಾಮೀಣ ಆರೋಗ್ಯ ಮತ್ತು ಜೀವನಮಟ್ಟದ ಸುಧಾರಣೆ ಹಾಗೂ ಕಡುಬಡವರಲ್ಲಿ ಪೌಷ್ಟಿಕಾಂಶದ ಕೊರತೆಯನ್ನು ಸಾಧ್ಯವಾದಷ್ಟು ಹೋಗಲಾಡಿಸಬೇಕೆಂಬ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಂಡು ಕಾರ್ಯನಿರತವಾಗಿದೆ. ಗಿರಿಜನರಲ್ಲಿ ವಂಶಪಾರಂಪರ್ಯವಾಗಿ ಬಂದಿದ್ದೆಂದು ತಿಳಿದ ಸಿಕಲ್ ಸೆಲ್ ಅನೀಮಿಯ ರೋಗವನ್ನು ನಿವಾರಿಸಲು ಕಾರ್ಯತಂತ್ರ ರೂಪಿಸಿದ ಹಿರಿಮೆ ಇವರದು.

ಇವರು ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಹಾಗೂ ಸರ್ಕಾರಿ ವಲಯಗಳ ಅನೇಕ ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆ, ಸಮಿತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ: ಕರ್ನಾಟಕ ಗ್ರಾಮೀಣ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಸ್ವಯಂ ಸೇವಾಸಂಸ್ಥೆಯ ಗೌರವ ಕೋಶಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ (1985–87), ಭಾರತದ ಸ್ವಯಂ ಸೇವಾ ಆರೋಗ್ಯ ಸಂಘದ ಸಹಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ (1988–89), ಅದರ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ (1993–95), ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಆಡಳಿತ ಮಂಡಳಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ (1990–92), ವಿವೇಕಾನಂದ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನದ ಸ್ಥಾಪಕ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ (1995), ಭಾರತೀಯತೆ ಚಳವಳಿಯ ಪುನರುಜ್ಜೀವನ ಎಂಬ ಸಂಘಟನೆಯ ಸ್ಥಾಪಕರಾಗಿ (1999), ಕರ್ನಾಟಕ ಸ್ವಯಂ ಸೇವಾ ಆರೋಗ್ಯ ಸಂಘದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ (1997–99), ಪರಿಶಿಷ್ಟಜಾತಿ, ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಪಂಗಡ ಮತ್ತು ಹಿಂದುಳಿದ ವರ್ಗಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಕ್ಷೇಮಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನಾ ಆಯೋಗದ ಚಾಲನಾತಂಡದ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ, 9ನೆಯ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಯ ಆರೋಗ್ಯ ಮತ್ತು ಕುಟುಂಬ ಕ್ಷೇಮಾಭಿವೃದ್ಧಿಯ ಕಾರ್ಯಗಾರದ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ, ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸುರಕ್ಷತಾ ಮಂಡಳಿಯ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಾಹಕ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ, ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಯುವಪ್ರಶಸ್ತಿ ಆಯ್ಕೆಯ ಕೇಂದ್ರಸಮಿತಿ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ, ಹೈದರಾಬಾದ್‌ನ ಗ್ರಾಮೀಣ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ, ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಾಹಕರೂ ಆಗಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ಲೋಕಾಯುಕ್ತದ ವಿಜಿಲೆನ್ಸ್ ಡೈರೆಕ್ಟರಾಗಿ ಇವರು ಸಲ್ಲಿಸಿರುವ ಸೇವೆ ಅಸಾಧಾರಣವಾದದ್ದು.

ಇವರ ಲೋಕೋಪಕಾರಿ ಸೇವೆಗಳಿಗಾಗಿ ಸಂದಿರುವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಗೌರವ, ಸನ್ಮಾನಗಳು ಅಗಣಿತ. ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1984), ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸೇವಾ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1991), ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ಪರಿಸರ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1992), ಬಿ.ಆರ್.ಅಂಬೇಡ್ಕರ್ ಶತಮಾನೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1994), ವಿವೇಕಾನಂದ ಗಿರಿಜನ ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕಾಗಿ ನೀಡಿದ ರಾಜ್ಯಪ್ರಶಸ್ತಿ (1994), ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಶಿಶು ಕ್ಷೇಮಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಸ್ಥಾಪನೆಗಾಗಿ ನೀಡಿದ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯಪ್ರಶಸ್ತಿ (1994), ಪರ್ಯಾಯ ನೊಬೆಲ್ ಎಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ರೈಟ್ ಲೈವ್ಲಿಹುಡ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1994), ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಖ್ಯಾತವೈದ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1995), ಸಾಮಾಜಿಕ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿ ನೀಡಿದ ಡಾ.ಪಿನ್ನಾಮನೇನಿ ಮತ್ತು ಸೀತಾದೇವಿ ಸಂಸ್ಥಾಪನಾ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1995), ಕರ್ನಾಟಕ ಜ್ಯೋತಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1997), ಬಸವಶ್ರೀ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1999), ಪದ್ಮಶ್ರೀ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (2000), ಮಾನವ ಹಕ್ಕುಗಳ ಆಯೋಗದ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (2001), ಮಹಾವೀರ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (2001) – ಇವುಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. ಸದ್ಯದಲ್ಲಿ ಇವರು ಆರೋಗ್ಯ ಕಾರ್ಯಪಡೆಯ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ.

*

ಸುಧಾ: ಕನ್ನಡದ ಸಚಿತ್ರ ವಾರಪತ್ರಿಕೆ. ಬೆಂಗಳೂರಿನಿಂದ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿರುವ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಮೊದಲ ಸಂಚಿಕೆ ಬಂದದ್ದು 1965 ಜನವರಿ 11ರಂದು. 15,000 ಪ್ರತಿಗಳ ಪ್ರಸಾರದೊಡನೆ ಆರಂಭವಾಗಿ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಜನಪ್ರಿಯವಾಯಿತು. ಈಗ ಇದರ ಪ್ರಸಾರ ಒಂದು ಲಕ್ಷ ಗಡಿಯನ್ನೂ ದಾಟಿದೆ. ಎಲ್ಲ ಬಗೆಯ ಆಸಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ಲೇಖನಗಳನ್ನೊಳಗೊಳ್ಳುವ ಸಂಕೀರ್ಣ ಪತ್ರಿಕೆ ಇದು. ವಾರದಿಂದ ವಾರಕ್ಕೆ, ವಾರದ ವ್ಯಕ್ತಿ, ನೀವು ಕೇಳಿದಿರಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಜನಪ್ರಿಯ ಸ್ಥಿರ ಶೀರ್ಷಿಕೆಗಳಿವೆ. ಬಣ್ಣದ ಬದುಕು ಶೀರ್ಷಿಕೆಯಡಿಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿ ಕಲಾವಿದರ ಆತ್ಮಕಥನಗಳು ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಡೆಮ್ಮಿ ಚತುರ್ಥದಳ ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗುವ ಈ ಸಾಪ್ತಾಹಿಕದ ಮುಖಪುಟಕ್ಕೆ ಆಕರ್ಷಕ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಬಳಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಆಫ್‌ಸೆಟ್ ಮುದ್ರಣದಲ್ಲಿ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿ ಮುದ್ರಿತವಾಗುತ್ತಿದೆ. ದಿ ಪ್ರಿಂಟರ್ಸ್ (ಮೈಸೂರು) ಪ್ರೈವೇಟ್ ಲಿಮಿಟೆಡ್ ಮಾಲೀಕತ್ವದ ಪತ್ರಿಕಾ ಬಳಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಹಾಲಿ ಸಂಪಾದಕರು ಕೆ.ಎನ್. ಶಾಂತಾರಾಮ್ ಕುಮಾರ್.

ಸುಧಾ
ಹೊಸ ಧಾರಾವಾಹಿ
ಪ್ರತೀಕ್ಷೆ

(ಬಿ.ವಿ.ವಿಎ.)

ಸುನಂದಮ್ಮ, ಟಿ.: 1917–2006. ಹಿರಿಯ ತಲೆಮಾರಿನ ಹಾಸ್ಯ ಸಾಹಿತಿ. ಕನ್ನಡ ಹಾಸ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಹಿರಿಯಜ್ಜಿ ಎಂದು ಖ್ಯಾತರಾದವರು. 1917 ಆಗಸ್ಟ್ 8ರಂದು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಟಿ. ರಾಮಯ್ಯ, ತಾಯಿ ನಾಗಮ್ಮ. ತಂದೆಯವರು ಮೈಸೂರು ಸಿವಿಲ್ ಸರ್ವಿಸ್ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತೀರ್ಣರಾಗಿ ಸರ್ಕಾರದ ಉನ್ನತ ಹುದ್ದೆಯಲ್ಲಿದ್ದರು. ಸುನಂದಮ್ಮ ಅವರ ತಾಯಿಯ ತಂದೆ (ತಾತ) ವೆಂಕಟರಾಮಯ್ಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಪಾರ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಹೊಂದಿ ಸಂಸ್ಕೃತದ ಕಠೋಪನಿಷತ್, ಪಂಚಪಾದುಕಾ ಮೊದಲಾದವನ್ನು ಕುರಿತು ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದರು. ಈ ರೀತಿ ಸುಶಿಕ್ಷಿತ ಕುಟುಂಬ ಪರಿಸರ ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಸುನಂದಮ್ಮನವರ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅಪಾರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ದೊರೆಯಲು ಸಹಕಾರಿಯಾಯಿತು. ಬಾಲಕಿಯರಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಶಾಲೆಯಿಲ್ಲದಿದ್ದ ಆಗಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇವರು ಏಕೈಕ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಯಾಗಿ ಊರಿನ ಗಂಡು ಮಕ್ಕಳ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇಂಟರ್‌ಮೀಡಿಯಟ್ ಹಂತದವರೆಗೂ ಪ್ರತಿಭಾವಂತೆಯಾಗಿ ಓದಿ ಮುಗಿಸಿದರು. ಇವರಿಗೆ

11ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿಗೆ ವಿವಾಹವಾಯಿತು. ಸಂಪ್ರದಾಯ ಆಧುನಿಕತೆಗಳೆರಡೂ ಮೇಳೈಸಿದ್ದ ತೌರಿನ ವಾತಾವರಣಕ್ಕೂ ಮಡಿ, ಆಚಾರ, ವ್ರತ ಪೂಜೆಗಳಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಅನೇಕ ನಿಷೇಧಗಳನ್ನು ಹೇರಿದ್ದ ಗಂಡನ ಮನೆಯ ವಾತಾವರಣಕ್ಕೂ ಬಹಳ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿತ್ತು. ಈ ಎರಡೂ ವಾತಾವರಣದ ಅನುಭವಗಳನ್ನು ಇವರು ಸಮಾನವಾಗಿ ತಾಳಿಕೊಂಡರು.

ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗಲೇ ಸ್ಕಾಟ್, ಡಿಕನ್ಸ್, ವೇಲ್ಸ್, ರೈಡರ್, ಹ್ಯಾನರ್ಡ್, ಜೇನ್ ಆಸ್ಟಿನ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಲೇಖಕರ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಓದಿ ಮುಗಿಸಿದ್ದ ಇವರು ಸೃಜನಶೀಲ ಬರೆವಣಿಗೆಗೆ ತೊಡಗಿದ್ದು ಒಂಬತ್ತರ ಹರೆಯದಲ್ಲಿ. ಇವರು ಬರೆದ ಹೂವು ಎಂಬ ಮೊದಲ ಪದ್ಯ ಅಂದಿನ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಅಶ್ವತ್ಥ ನಾರಾಯಣರಾಯರು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿದ್ದ 'ಮಕ್ಕಳ ಪುಸ್ತಕ' ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಇವರು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯ ದಿನಗಳಲ್ಲೇ ಬರೆದಿರುವ ಸಣ್ಣಕಥೆಗಳು ಕಥಾವಳಿ, ಕಥೆಗಾರ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡವು. ಅಂದಿನ ಸಮಾಜದ ಗಂಭೀರ ಸಮಸ್ಯೆಗಳೆನಿಸಿದ್ದ ಬಾಲ್ಯವಿವಾಹ, ಸ್ತ್ರೀ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ, ವರದಕ್ಷಿಣೆ–ಈ ವಿಚಾರಗಳು ಇವರ ಕಥೆಗಳ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದವು. ಕಾಲೇಜು ವ್ಯಾಸಂಗದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಪ್ರಹಸನಗಳನ್ನೂ ಬರೆದು ರಂಗಕ್ಕೆ ತಂದರು. ಕನ್ನಡದ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹಾಸ್ಯಸಾಹಿತಿ ರಾಶಿ (ಎಂ.ಶಿವರಾಂ) ಅವರು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿದ್ದ 'ಕೊರವಂಜಿ' ಹಾಸ್ಯ ಪತ್ರಿಕೆಗೆ ನಿರಂತರವಾಗಿ ಸು. 25 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಹಾಸ್ಯ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಬರೆದ ಇವರು ಹಿರಿಯ ವಿನೋದ ಸಾಹಿತಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಶಂಸೆ, ಮೆಚ್ಚುಗೆ ಪಡೆದಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಮೊದಲ ಹಾಸ್ಯ ಬರೆಹ 'ನಾನ್ಯಾಕರಿಟ್ಟದ್ದು'.

ಇವರ ನಗೆ ಬರಹಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಸರಸು ಮತ್ತು ಮೈಲಾರಯ್ಯ ಇವರೇ ಸೃಷ್ಟಿಸಿರುವ ಕಾಲ್ಪನಿಕ ಸ್ಥಿರ ದಂಪತಿಗಳು. ಇವರ ಹೆಚ್ಚಿನ ಬರೆಹಗಳು ಈ ದಂಪತಿಗಳು ಮತ್ತು ಇವರ ಆರು ಮಕ್ಕಳ ಸುತ್ತ ಹೆಣೆದಂತಹವು. ಮಧ್ಯಮ ಮತ್ತು ಮೇಲ್ಮಧ್ಯಮ ವರ್ಗಗಳ ಬದುಕಿನ ಏರು–ಪೇರು ಇಕ್ಕಟ್ಟು–ಬಿಕ್ಕಟ್ಟುಗಳು ಇವರ ಬರೆಹಗಳಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿತವಾಗಿವೆ. ಸಮಕಾಲೀನ ವಸ್ತು ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಆಯ್ದುಕೊಂಡಾಗ ಮಾತ್ರ ಹಾಸ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಕಾಲದ ಜೀವಂತಿಕೆ ಇರುತ್ತದೆ; ಅಪಹಾಸ್ಯವೆನಿಸದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅರಿವು–ನಲಿವು ಕೂಡಿದಾಗ ಮಾತ್ರ ಉತ್ತಮ ಹಾಸ್ಯ ಮೂಡಿಬರಲು ಸಾಧ್ಯ ಎಂಬಂತಹ ಕೆಲವು ಮೌಲಿಕ ಧೋರಣೆಗಳು ಇವರದಾಗಿವೆ.

ಬಾನುಲಿಗಾಗಿ ಇವರು ಅನೇಕ ಪ್ರಹಸನಗಳು, ಲಘು ಭಾಷಣಗಳು, ರೇಡಿಯೋ ನಾಟಕಗಳು, ಐತಿಹಾಸಿಕ, ಪೌರಾಣಿಕ ಹಾಗೂ ಗೀತ ರೂಪಕಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಜಂಬದ ಚೀಲ (1971), ಪೆಪ್ಪರಮೆಂಟ್ (1972), ಬಣ್ಣದ ಚಿಟ್ಟೆ (1972), ವೃಕ್ಷವಾಹನ (1973), ತೆನಾಲಿ ರಾಮಕೃಷ್ಣ (1974), ಮುತ್ತಿನ ಚೆಂಡು (1975), ಆಧುನಿಕ ನಗೆ ಸಾಹಿತ್ಯ (1976), ರೂಢಿಗಾಡಿ (1980), ನನ್ನ ಅತ್ತೆಗಿರಿ (1980), ಡಾ.ಎಂ. ಶಿವರಾಂ (ವ್ಯಕ್ತಿಚಿತ್ರ), ಆದರ್ಶದ ಆಡಂಬರ, ಗೃಹಲಕ್ಷ್ಮಿ, ಚಿಕ್ಕಪ್ಪನ ಉಯಿಲು, ಕೂಸು ಹುಟ್ಟುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ, ಚಕ್ರಚುಕ್ಕೆ, ಬಾದರಾಯಣಿ– ಹೀಗೆ ಅನೇಕ ಹಾಸ್ಯ ಲೇಖನ ಸಂಗ್ರಹಗಳು, ನಾಟಕಗಳು, ಕಿರುನಾಟಕಗಳನ್ನು ಇವರು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೇವೆಗೆ ಹಲವಾರು ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಗೌರವಗಳು ದೊರೆತಿವೆ: ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಗೌರವ ಫಲಕ (1980), ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1981), ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ದಾನಚಿಂತಾಮಣಿ ಅತ್ತಿಮಬ್ಬೆ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ– ಇವುಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕ ಲೇಖಕಿಯರ ಸಂಘದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು (1979–81). 'ಸುನಂದಾಭಿನಂದನ' (1979 ಇವರ ಅಭಿಮಾನಿಗಳು ಇವರಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿರುವ ಅಭಿನಂದನ ಗ್ರಂಥ. ಇವರು ಜನವರಿ, 2006 ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. **(ಕೆ.ಆರ್.ಎಸ್.ಆರ್.)**

ಸುಪ: ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಅದರ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಕಾಳಿನದಿಗೆ, ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಲಾದ ಅಣೆಕಟ್ಟಿನಿಂದ ಸುಪ ಮುಳುಗಿ ಹೋದದ್ದ ರಿಂದ ಜೋಯಿಡಾವನ್ನು 1981 ರಿಂದ ಸುಪ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹಳಿಯಾಳ, ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಯಲ್ಲಾಪುರ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಕಾರವಾರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಗೋವ ರಾಜ್ಯವೂ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಖಾನಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕೂ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಕುಂಬಾರವಾಡ, ಸುಪ ಮತ್ತು ಕ್ಯಾಸಲ್‌ರಾಕ್ ಹೋಬಳಿಗಳು. ಒಟ್ಟು 139 ಗ್ರಾಮಗಳು ಇವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1,871 ಚ.ಕಿ.ಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 48,901.

ಇದು ಅರಣ್ಯಸಮೃದ್ಧ ಪ್ರದೇಶ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸೇಕಡ 95 ಭಾಗ ಕಾಡುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಈ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಲೆ ಬಾಳುವ ಉಪಯುಕ್ತ ಮರಗಳಾದ ತೇಗ, ಮತ್ತಿ, ಕರಿಮರ, ಶ್ರೀಗಂಧ, ಹೊನ್ನೆ ಹಲಸು ಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲದೆ ಕೆಲವು ಮೃದು ಮರಗಳೂ ಔಷಧೋಪಯೋಗಿ ಗಿಡ ಮೂಲಿಕೆಗಳೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ದಾಲಚಿನ್ನಿ, ಅಳಲೇಕಾಯಿ, ಶ್ರೀಗಂಧ, ಜೇನು ಇತರ ಅರಣ್ಯ ಉತ್ಪನ್ನಗಳು. ಅರಣ್ಯಗಳಿಂದ ಉರುವಲಿಗೆ ಸೌದೆ, ಕಟ್ಟಡಗಳಿಗೆ ಮರಮಟ್ಟು, ರೈಲ್ವೆ ಸ್ಲೀಪರುಗಳು, ಬೆಂಕಿಕಡ್ಡಿ ತಯಾರಿಕೆಗೆ ಮೃದುಮರ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಈ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಆನೆ, ಕಾಡೆಮ್ಮೆ, ಹಂದಿ, ಜಿಂಕೆ ಮುಂತಾದ ವನ್ಯಮೃಗಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಕಾಳಿ **(ನೋಡಿ)** ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ಮುಖ್ಯ ನದಿ. ಇದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಸುಪ, ದಾಂಡೇಲಿ ಮುಖಾಂತರ ಹರಿದು ಹಳಿಯಾಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಆಗ್ನೇಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು, ಅನಂತರ ದಕ್ಷಿಣ ಮುಖವಾಗಿ ಪ್ರವಹಿಸಿ ಯಲ್ಲಾಪುರ, ಕಾರವಾರ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಸುಪದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸುವ ಎಲ್ಲೆಯಾಗಿ ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಕಾರವಾರದ ಬಳಿ ಅರಬ್ಬೀಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರುವುದು. ಈ ನದಿಗೆ ಪಂಡರಿ, ವಾಕಿ, ಕಾನೇರಿ ಮುಂತಾದ ಉಪನದಿಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಅನೇಕ ತೊರೆಗಳು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 2,667.09 ಮಿಮೀ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಫಲವತ್ತಾದ ಕರಿಮಣ್ಣಿನ ಭೂಪ್ರದೇಶವೂ ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಅರೆಕೆಂಪು, ಅರೆಬಿಳುಪು ಮಣ್ಣಿನ ಅಷ್ಟೇನೂ ಫಲವತ್ತಲ್ಲದ ಭೂಪ್ರದೇಶವೂ ಇದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕಣಿವೆ ಮತ್ತು ನದಿ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಬತ್ತದ ಬೆಳೆ

ಹೆಚ್ಚು. ಕಬ್ಬು ಮತ್ತು ಇತರ ಧಾನ್ಯಗಳ ಜೊತೆಗೆ ತೋಟಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಕೆ, ಮೆಣಸು, ತೆಂಗು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಲೋಂಡಾದಿಂದ ಕ್ಯಾಸಲ್ ರಾಕ್ ಮುಖಾಂತರ ಗೋವವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವ ಸು. 17 ಕಿಮೀ ರೈಲುಮಾರ್ಗವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸಮೀಪವಿರುವ ಇನ್ನೊಂದು ರೈಲುನಿಲ್ದಾಣವೆಂದರೆ ಸುಪದ ಪೂರ್ವಕ್ಕಿರುವ ದಾಂಡೇಲಿಯ ರೈಲುನಿಲ್ದಾಣ. ಇಲ್ಲಿಂದ ಹಳಿಯಾಳ, ಕ್ಯಾಸಲ್‌ರಾಕ್, ದಾಂಡೇಲಿ ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಿಗೆ ಸಾರಿಗೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿದೆ.

ಸುಪ ಅಣೆಕಟ್ಟು

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಉಳುವಿ **(ನೋಡಿ)** ಒಂದು ಯಾತ್ರಾಸ್ಥಳ. ಕ್ಯಾಸಲ್ ರಾಕ್‌ನಲ್ಲಿ ರೈಲ್ವೆನಿಲ್ದಾಣವಿದ್ದು ಇದು ಬೇಸಗೆಯ ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಧಾಮವಾಗಿದೆ.

ಜೋಯಿಡಾ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಪಟ್ಟಣವೂ ಆಗಿದೆ. ಕಾರವಾರಕ್ಕೆ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಾಳಿ ನದಿಯ ದಕ್ಷಿಣ ದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಈ ಪಟ್ಟಣದ ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ ಕ್ಯಾಸಲ್‌ರಾಕ್ ರೈಲ್ವೆ ನಿಲ್ದಾಣವೂ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ದಾಂಡೇಲಿ ರೈಲುನಿಲ್ದಾಣವೂ ಇವೆ.

ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ರಾವಣನ ತಂಗಿ ಶೂರ್ಪನಖಿ ವಾಸಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಳೆಂದೂ ಅದರಿಂದಾಗಿ ಈ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಸುಪ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂತೆಂದೂ ಐತಿಹ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ರಾಮಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಊರ ಸಮೀಪ ಕೆಲವು ಬೌದ್ಧಗುಹೆಗಳಿವೆ ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಈ ಪಟ್ಟಣ ಸ್ವಾದಿ ರಾಜರ ಆಳಿಕೆಗೆ ಸೇರಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

*

ಸುಬೋಧ ರಾಮರಾಯ: 1890–1970. ಸುಬೋಧ ಎಂಬ ಮಾಸ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ, ನೈತಿಕ ಮೌಲ್ಯವುಳ್ಳ ನೂರಾರು ಮಕ್ಕಳ ಪುಸ್ತಕಗಳ ಕರ್ತೃವಾಗಿ ಹೆಸರಾದವರು. ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರಿನಲ್ಲಾದರೂ ಬಡತನದಲ್ಲಿ ಬಾಲ್ಯವನ್ನು ಕಳೆದದ್ದು ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಹೊನ್ನಾಳಿ, ಬೆಂಗಳೂರುಗಳಲ್ಲಿ. ಉಟ್ಟ ಸಾದಾ ಉಡುಪಿನೊಂದಿಗೆ ಹದಿನೇಳನೆಯ ಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕಾಗಿ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಂದರು. ಸುಮಾರು ಅರವತ್ತು ಮೂರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಪ್ರಜೆಯಾಗಿದ್ದು, ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ, ಲೇಖಕರಾಗಿ, ಉಪನ್ಯಾಸಕರಾಗಿ, ಪತ್ರಿಕಾ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ, ಪುರಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ, ಹಲವು ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಸಂಸ್ಥಾಪಕರಾಗಿ, ಸದಸ್ಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಗಳಾಗಿ ವಿವಿಧ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಾಡುನುಡಿಗಳ ಸೇವೆಯನ್ನು ನಿಃಸ್ವಾರ್ಥವಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಐವತ್ತು ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಶ್ರಮಿಸಿ ನೂರ ಅರವತ್ತು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ನಲವತ್ತುನಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಸುಬೋಧ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬಂದರು. ಸುಧಾ ಪತ್ರಿಕೆಯ ವಿಶೇಷ ಸಂಚಿಕೆಗಳು, ಸುಬೋಧ ಕುಸುಮಾಂಜಲಿ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆಯ ನೂರ ನಲವತ್ತು ಪುಸ್ತಕಗಳು, ಹರಿದಾಸ ಕೀರ್ತನ ತರಂಗಿಣಿಯ ಒಂಬತ್ತು ಗ್ರಂಥಗಳು, ರಾಮಾಯಣ ಮಹಾಭಾರತ ಭಾಗವತಸಾರಗಳೇ ಮೊದಲಾದ ಇತರ ಹನ್ನೊಂದು ಕೃತಿಗಳು ಇವು ಕನ್ನಡ ಸಾರಸ್ವತ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಇವರ ಅಪೂರ್ವಸೇವೆಯ ಸ್ಮಾರಕವಾಗಿ ಬಹುಕಾಲ ನಿಲ್ಲತಕ್ಕವಾಗಿವೆ.

ಸುಭೋಧ ಪತ್ರಿಕೆ ರುಚಿಶುದ್ಧಿಯ ಬೋಧಪ್ರದವಾದ ಮಾಸಿಕ. ಅದರ ಮೊದಲ ಪುಟದಲ್ಲಿ ದಾಸರ ಒಂದು ಹಾಡು ಇರುತ್ತಿತ್ತು. ಒಳಗೆ ರೋಚಕವಾದ ಕಥೆಗಳು, ವಿಚಾರ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಲೇಖನಗಳು, ಪುಸ್ತಕ ವಿಮರ್ಶೆ ಮೊದಲಾದುವು ಇರುತ್ತಿದ್ದುವು. ರಾಮರಾಯರ ಅನಂತರ ಅವರ ಮಗ ಸಬೋಧ ಪ್ರಹ್ಲಾದರಾಯರು ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಕೆಲಕಾಲ ನಡೆಸಿದರು. ರಂಗುರಂಗಿನ ಚಿತ್ರ ಹಾಗೂ ವಿಷಯಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಇತರ ಪತ್ರಿಕೆಗಳೊಡನೆ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಲಾಗದೆ ಸುಬೋಧ ಈಗ ನಿಂತುಹೋಗಿದೆ.

ಸುಬೋಧ ಕುಸುಮಾಂಜಲಿ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆ: ಸು. 80 ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಬೆಳೆಯುವ ಚೇತನಕ್ಕೆ, ವಿದ್ಯೆ ಹೆಚ್ಚಿಲ್ಲದವರಿಗೆ, ಪ್ರಪಂಚದ ಅನೇಕ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪುರುಷರ, ಮಹಿಳಾಮಣಿಯರ ಜೀವನ–ಸಾಧನೆಗಳನ್ನು ಸರಳವಾಗಿ ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿ ತಿಳಿಸುವ ಧ್ಯೇಯದಿಂದ ರಾಮರಾಯರು ಆರಂಭಿಸಿದ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆ. ಈ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆಯ ಕುಸುಮಗಳು ತಿಂಗಳಿಗೊಂದರಂತೆ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದುವು. ವಾರ್ಷಿಕ ಚಂದಾ ಒಂದೂವರೆ ರೂಪಾಯಿ ಮಾತ್ರ. ಹೀಗೆ ಈ ಮಾಲೆ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದು ನೂರನಲವತ್ತು ಪುಸ್ತಕಗಳು. ನಾರದ ಪ್ರಹ್ಲಾದರಂಥ ಭಗವದ್ಭಕ್ತರು, ಬುದ್ಧ ಶಂಕರ ಮಧ್ವರಂಥ ಮತೋದ್ಧಾರಕರು, ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಪರಮಹಂಸ ನಾನಕ್ ರಾಘವೇಂದ್ರ ಸ್ವಾಮಿಗಳಂಥ ಧರ್ಮೋದ್ಧಾರಕರು, ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಭಗೀರಥರಂಥ ಪೌರಾಣಿಕ ಪುರುಷರು; ಶಕುಂತಲೆ ಸಾವಿತ್ರಿ ಸೀತಾದೇವಿಯರಂಥ ಪವಿತ್ರ ಮಹಿಳಾ ಮಣಿಗಳು, ಅಶೋಕ ಶಿವಾಜಿ ಸಾಲಾರ್ ಜಂಗರಂಥ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು, ಝಾನ್ಸಿ ರಾಣಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀಬಾಯಿಯರಂಥ ಐತಿಹಾಸಿಕ ವೀರಮಹಿಳೆಯರು, ಗಾಂಧಿ, ಗೋಖಲೆ, ತಾತ ಅವರಂಥ ಆಧುನಿಕ ಮಹಾಪುರುಷರು, ಲಿಂಕನ್, ನೆಪೋಲಿಯನ್, ಸಾಕ್ರಟೀಸ್ ಮೊದಲಾದವರಂಥ ಮಹಾವ್ಯಕ್ತಿಗಳು– ಹೀಗೆ ಈ ಕುಸುಮಾಂಜಲಿಯ ಪ್ರಕಟಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ವಿಧದ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳನ್ನೂ ಕುರಿತಂತೆ ಗ್ರಂಥಗಳಿವೆ. ಲೇಖಕರಿಗೂ ಉಪನ್ಯಾಸಕರಿಗೂ ಅರಿವಿನ ದಾಹವುಳ್ಳವರಿಗೂ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೂ ಬಲು ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಸಾಮಗ್ರಿ ಇಲ್ಲಿದೆ. ಏಕಾಂಗಿಯಾಗಿ ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿ ಕೇವಲ ಚಂದಾದಾರರ ನೆರವಿನಿಂದ ರಚಿಸಿ

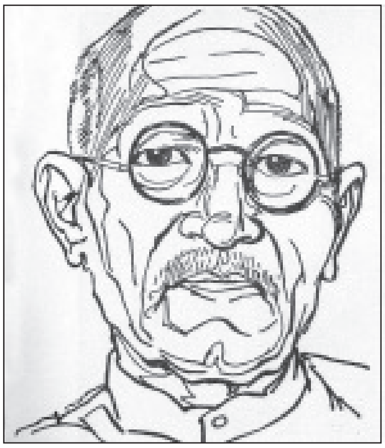

ಇಂಥ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದು ಪ್ರಶಂಸನೀಯವಾದ ಒಂದು ಸಾಧನೆಯೇ. ಈ ಕೃತಿಗಳ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೆಂದರೆ ಇವಕ್ಕೆ ರಾಮರಾಯರು ಬರೆದಿರುವ ಮುನ್ನುಡಿಗಳು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ರಾಯರು ಅಂದಂದಿನ ಸಾಮಾಜಿಕ ರಾಜಕೀಯ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಗಳನ್ನು ಸರಳವಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸಿ ಆಯಾ ಮಹಾವ್ಯಕ್ತಿ ಏನನ್ನು ಎದುರಿಸಿ ಏನನ್ನು ಸಾಧಿಸಿತು ಎಂಬುದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಗ್ರಂಥಗಳ ಭಾಷೆಯಂತೂ ವ್ಯಾಕರಣಶುದ್ಧವಾಗಿ ಸರಳವಾಗಿ ಇದೆ.

ರಾಮರಾಯರ ಅನಂತರ ಇವರ ಮಗ ಸುಬೋಧ ಪ್ರಹ್ಲಾದರಾಯರು ಈ ಮಾಲೆಯ ಅನೇಕ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಬಲು ಸುಂದರವಾಗಿ ಮರುಮುದ್ರಿಸಿದರು.

*

ಸುಬ್ಬಣ್ಣ, ಕೆ.ವಿ.: 1932–2005. ಮ್ಯಾಗ್ಸೇಸೆ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪುರಸ್ಕೃತ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ರಂಗಕರ್ಮಿ, ಸಾಹಿತಿ. ಇವರ ಪೂರ್ಣಹೆಸರು ಕುಂಟಗೋಡು ವಿಭೂತಿ ಸುಬ್ಬಣ್ಣ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಾಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೊನ್ನೇಸರದಲ್ಲಿ 1932 ಫೆಬ್ರವರಿ 30ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ರಾಮಪ್ಪ, ತಾಯಿ ಸಾವಿತ್ರಮ್ಮ. ನೀಲಕಂಠೇಶ್ವರ ನಾಟ್ಯ ಸೇವಾ ಸಂಘದ(ನೀನಾಸಂ) ಸ್ಥಾಪಕ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ, ಅಕ್ಷರ ಪ್ರಕಾಶನದ ಸ್ಥಾಪಕರಾಗಿ, ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳ ಮೂಲಕ ಹೆಗ್ಗೋಡು ಹಳ್ಳಿಗೆ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ, ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸ್ಥಾನಮಾನ ತಂದಿದ್ದಾರೆ.

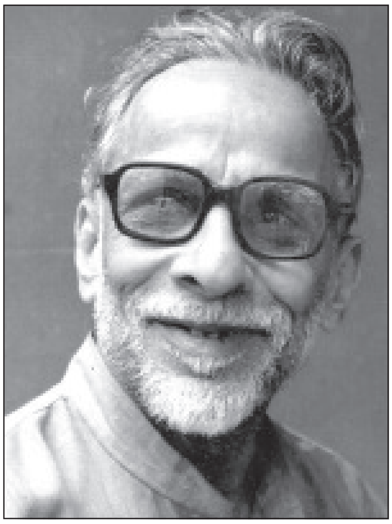

ಇವರು ಸಾಗರ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಹಾಗೂ ಮೈಸೂರುಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿದರು. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದಿಂದ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಬಿ.ಎ. ಆನರ್ಸ್‌ನಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ರ‍್ಯಾಂಕ್ ಪಡೆದರು (1953). ತರುವಾಯ ತಮ್ಮ ಹಳ್ಳಿಗೆ ಮರಳಿದರು. ಮನೆತನದ ಮೂಲ ಉದ್ಯೋಗವಾಗಿದ್ದ ಅಡಕೆ ಕೃಷಿಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಸಿ ಕೊಂಡರು. ಬಿಡುವಿನ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಲೇಖಕರಾಗಿ, ನಾಟಕಕಾರರಾಗಿ, ಸಂಘಟಕರಾಗಿ, ಸಮಕಾಲೀನ ವಿಚಾರಗಳಿಗೆ ತೀವ್ರವಾಗಿ ಸ್ಪಂದಿಸುವ ಚಿಂತಕರಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದರು.

ಹೆಗ್ಗೋಡಿನ ನೀನಾಸಂ ಚಿತ್ರಸಮಾಜ, ನೀನಾಸಂ ರಂಗಶಿಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರ, ನೀನಾಸಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನ ಮುಂತಾಗಿ 1953ರಿಂದ ನೀನಾಸಂ ಕೈಗೊಂಡ ಎಲ್ಲ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳ ಹಿಂದೆ ಇವರ ಪರಿಶ್ರಮವಿದೆ. ಇದನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ 1991ರಲ್ಲಿ ಸೃಜನಶೀಲ ಸಂವಹನಕ್ಕಾಗಿ ಮ್ಯಾಗ್ಸೇಸೆ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪುರಸ್ಕಾರ ಲಭಿಸಿತು.

ಇವರು 1958ರಲ್ಲಿ ಆರಂಭಿಸಿದ ಅಕ್ಷರ ಪ್ರಕಾಶನ ಈವರೆಗೆ 400ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಹೊರತಂದಿದೆ. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಸಿನಿಮಾ ಮತ್ತು ನಾಟಕ ಕುರಿತ ಕೃತಿಗಳು ಇದರಲ್ಲಿ ಸೇರಿವೆ. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ 1960ರ ದಶಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡ ನವ್ಯ ಚಳವಳಿಗೆ ನೀರೆರೆದ ಹೆಮ್ಮೆ ಅಕ್ಷರ ಪ್ರಕಾಶನದ್ದು. ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಅಡಿಗರು ಸಂಪಾದಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಸಾಕ್ಷಿ ಪತ್ರಿಕೆಗೆ ಇವರು ಪ್ರಕಾಶಕರಾಗಿದ್ದರು.

ಇವರ ಪ್ರಕಟಿತ ಕೃತಿಗಳು ವೈವಿಧ್ಯಮಯವಾಗಿವೆ. ಕೈಲಾಸಂ ದರ್ಶನ (1952), ನಾವು ತಿನ್ನುವ ಅಡಕೆ (1953), ಜೇನು ಸಾಕುವ ಬಗೆ (1955), ಗೋರ್ಕಿಯ ಕಥೆಗಳು (ಗೋರ್ಕಿ ಕಥೆಗಳ ಭಾಷಾಂತರ, 1955), ಬಾಗಿನ (ಸಂಪಾದನಗ್ರಂಥ, 1956), ಹೂವು ಚೆಲ್ಲಿದ ಹಾದಿಯಲ್ಲಿ (ಕವನ ಸಂಕಲನ, 1957), ಅಭಿಸಾರ (ರೇಡಿಯೊನಾಟಕಗಳು, 1957), ದಶರೂಪಕ (ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕದ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳ ಭಾಷಾಂತರ, 1958), ಅವರು ನೀಡಿದ ದೀಪ (ಜನಪದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಚಯ, 1958), ರಾಜಕೀಯದ ಮಧ್ಯೆ ಬಿಡುವು (ಲೋಹಿಯ ಕುರಿತು, 1970), ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಕಥೆ (ಮಕ್ಕಳ ನಾಟಕ, 1971), ಚಲನಚಿತ್ರದ ಮಹಾನೌಕೆ (ಐನ್‌ಸ್ಟೀನ್‌ನ ಬ್ಯಾಟಲ್‌ಶಿಪ್ ಪೊಟೆಮ್ಕಿನ್ ಚಿತ್ರಕಥೆಯ ಅನುವಾದ, 1974), ಭಗವದುಜ್ಜುಕೀಯಂ ಮತ್ತು ಸೂಳೆ ಸನ್ಯಾಸ (ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕ ರೂಪಾಂತರ, 1977), ಅಂಚೆಮನೆ (ಮಕ್ಕಳ ನಾಟಕದ ರೂಪಾಂತರ, 1978), ಬೈಸಿಕಲ್ ಥೀವ್ಸ್ (ಭಾಷಾಂತರ, 1979), ನಾಟಕ ಮತ್ತು ಸಿನಿಮಾ (1979), ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಸಿನಿಮಾ (1980), ಪಥೇರ್ ಪಾಂಚಾಲಿ (ಭಾಷಾಂತರ, 1980), ಮಾರ್ಕ್ಸ್‌ವಾದ ಮತ್ತು ಗಾಂಧಿ (ಮಧು ದಂಡವತೆಯವರ ಪುಸ್ತಕದ ಭಾಷಾಂತರ, ಅಕ್ಷರ ಅವರೊಡನೆ, 1980), ಸಿನಿಮಾ ಯಂತ್ರ ಭಾಷೆ (1980), ಬೆಟ್ಟಕ್ಕೆ ಚಳಿಯಾದರೆ (ಮಕ್ಕಳ ನಾಟಕ, 1981), ರಂಗದಲ್ಲಿ ಅಂತರಂಗ (ಭಾಷಾಂತರ, 1982), ರಂಗಮಾಧ್ಯಮ ಚಿತ್ರಮಾಧ್ಯಮ (1982), ಜೆನ್–ಕಥೆಗಳು(1982), ಜಯಂತ್ ಮಾಮ (ಮಕ್ಕಳ ನಾಟಕ, 1984), ನನ್ನ ಪ್ರೀತಿಯ ಹಿರೋಷಿಮಾ (ಅನುವಾದ, 1985), ಸೆಜುವಾನ್ ನಗರದ ಸಾಧ್ವಿ (1987), ಮೂರು ಕಾಸಿನ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ (1987), ತಾಯಿ (1987), ಬ್ರೆಕ್ಟನ ನಾಟಕಗಳ ಭಾಷಾಂತರಗಳು, ಲೋಕ ಶಾಕುಂತಲ (ಕಾಳಿದಾಸನ ಅಭಿಜ್ಞಾನ ಶಾಕುಂತಲ ಆಧರಿಸಿದ ನಾಟಕ 1990) ವ್ರೋಯ್‌ಜಿಕ್ (ಜರ್ಮನ್ ನಾಟಕದ ಭಾಷಾಂತರ, 1993), ಆಯ್ದ ಬರೆಹಗಳು (1992), ಅಥೆನ್ಸಿನ ಅರ್ಥವಂತ (ಷೇಕ್‌ಸ್ಪಿಯರನ ನಾಟಕದ ಭಾಷಾಂತರ), ಕುವೆಂಪುಗೆ ಪುಟ್ಟ ಕನ್ನಡಿ (1995) ಮತ್ತು ನಮ್ಮ ತವಕ ತಲ್ಲಣಗಳು (1998). ಇವರಿಗೆ ನಮ್ಮ ಸುಬ್ಬಣ್ಣ ಎಂಬ ಅಭಿನಂದನ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಇವರು ಸಮಕಾಲೀನ ಸಂಗತಿಗಳಿಗೆ ತೀವ್ರವಾಗಿ ಸ್ಪಂದಿಸುವ ಸ್ವಭಾವದವರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ತಮಗೆ ಅನ್ನಿಸಿದ್ದನ್ನು ನಿರ್ಭಿಡೆಯಿಂದ ಹೇಳುವ ಜಾಯಮಾನದವರು. ಇವರು ಸಂಘಟಿಸಿದ 'ನೀನಾಸಂ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಶಿಬಿರಗಳು' ಪ್ರಾಚೀನ ಹಾಗೂ ಅರ್ವಾಚೀನ ಭಾರತದ ಒಳಿತು ಕೆಡುಕುಗಳನ್ನು ತಲಸ್ಪರ್ಶಿಯಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸುವ ವೇದಿಕೆಯೆಂದು ಹೆಸರಾಗಿದೆ. ಶೈಲಜಾ ಇವರ ಪತ್ನಿ. ರಂಗಕರ್ಮಿ ಹಾಗೂ ಪ್ರಕಾಶಕ ಕೆ.ವಿ.ಅಕ್ಷರ ಇವರ ಮಗ. ಸುಬ್ಬಣ್ಣನವರು 2005 ಜುಲೈನಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು.

*

ಸುಬ್ಬಯ್ಯ ಅಂಜಪರವಂದ ಭೂಪಯ್ಯ: 1970– . ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹಾಕಿ ಆಟಗಾರ. ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಗೋಲ್‌ಕೀಪರ್. ಕ್ರೀಡಾವಲಯದಲ್ಲಿ ಸುಬ್ಬಿ ಎಂದೇ ಜನಪ್ರಿಯರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು 1970 ಆಗಸ್ಟ್ 8ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಪ್ರಾಥಮಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಕೂರ್ಗ್ ಸೇಂಟ್ ಮೈಕಲ್ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಪಡೆದರು. ಸೇಂಟ್ ಜೋಸೆಫ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಓದಿ ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಹಾಕಿ ತಂಡವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸಿದ್ದರು. ಆಗ ಸು. 6 ವರ್ಷ ಕ್ರೀಡಾ ಹಾಸ್ಟೆಲ್ ತಂಡದ ನಾಯಕರಾಗಿದ್ದರು. ಕಿರಿಯ ಮತ್ತು ಹಿರಿಯ ಹಾಕಿ ಚಾಂಪಿಯನ್‌ಶಿಪ್‌ನಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಎಂ.ಸಿ.ಸಿ. ಟೂರ್ನ್‌ಮೆಂಟ್‌ನಲ್ಲಿ ಗೆಲುವು ಸಾಧಿಸಿದರು (1986).

ಇಂಡಿಯನ್ ಏರ್‌ಲೈನ್ಸ್‌ನಲ್ಲಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿರುವ ಇವರು 1988ರಿಂದಲೂ ಭಾರತ ತಂಡವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ತಂಡದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಮಾಡಿದ ಸಾಧನೆಗಳಿವು: ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಚಾಂಪಿಯನ್ (1994), ಹಾಕಿ ಫೆಡರೇಷನ್ ಕಪ್ (1995), ಜವಹರ್‌ಲಾಲ್ ನೆಹರು ಕಪ್ (1988–90), ಇಂದಿರಾಗಾಂಧಿ ಗೋಲ್ಡ್‌ಕಪ್ (1998), ಕೆ.ಡಿ. ಸಿಂಗ್‌ಬಾಬು ಹಾಕಿ ಪಂದ್ಯಾವಳಿ (1988–89), ಸಿಂಧಿಯ ಕಪ್ (1991), ಲಾಲ್‌ಬಹದ್ದೂರ್ ಶಾಸ್ತ್ರಿ ಪಂದ್ಯಾವಳಿ (1997). 1994–95ರ ಏರ್‌ಲೈನ್ಸ್ ತಂಡದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಗೋಲ್‌ಕೀಪರ್ ಆಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. 1989ರಲ್ಲಿ ದೆಹಲಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಏಷ್ಯಕಪ್ ಪಂದ್ಯಾವಳಿಯಲ್ಲೂ ಜರ್ಮನಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಚಾಂಪಿಯನ್‌ಶಿಪ್ ಟ್ರೋಫಿಯಲ್ಲೂ ಸ್ಟ್ಯಾಂಡ್–ಬೈ ಆಗಿ ಆಯ್ಕೆಯಾಗಿದ್ದರು.

ಇವರು ಬೀಜಿಂಗ್ (1990), ಹಿರೋಶಿಮ (1994)ಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಏಷ್ಯನ್ ಕ್ರೀಡಾಕೂಟದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆದಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಬಾರ್ಸಿಲೋನ ಒಲಂಪಿಕ್ (1992), ಅಟ್ಲಾಂಟ ಒಲಂಪಿಕ್ಸ್‌ನಲ್ಲಿ (1996) ಭಾರತ ತಂಡವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸಿದ್ದರು. ಇವರು 1991 ಮತ್ತು 1995ರಲ್ಲಿ ಕೌಲಾಲಂಪುರದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಸುಲ್ತಾನ್ ಅಜ್ಲನ್‌ಷಾ ಪಂದ್ಯಾವಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಜಯಗಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಸು. 260 ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪಂದ್ಯಗಳನ್ನಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಕ್ರೀಡಾ ಸೇವೆಗಾಗಿ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1993), ಕೊಡವ ಸಮಾಜ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1996), ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಅರ್ಜುನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1996) ಲಭ್ಯವಾಗಿವೆ.

(ಎಸ್.ಆರ್.ಯು.)

ಸುಬ್ಬಯ್ಯನಾಯ್ಡು, ಎಂ.ವಿ.: 1896–1962. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ರಂಗಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಚಲನಚಿತ್ರ ನಟ, ನಿರ್ದೇಶಕ. ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಾದಲಾಪುರದಲ್ಲಿ, 1896ರಲ್ಲಿ. ತಂದೆ ವೆಂಕಟರಾಮಪ್ಪ, ತಾಯಿ ರಂಗಮ್ಮ, ಚಿಕ್ಕಂದಿನಲ್ಲಿಯೇ ತಂದೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಇವರು ಹಲವು ಬಗೆಯ ಕಷ್ಟಗಳನ್ನು ಎದುರಿಸಿದರು. ತಾಯಿಯ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಗ್ಗಡದೇವನ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಸೋದರಮಾವನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ನಿಂತು, ಎಮ್ಮೆ ಕಾಯುವ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ಅನಂತರ ಸಂತೆಸರಗೂರಿನ ಶ್ಯಾನುಭೋಗರ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ದುಡಿದರು. ಮುಂದೆ ಇವರು ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದು ಒಂದು ಮಂಡಿಯನ್ನು ಸೇರಿ ಜೀವನೋಪಾಯಕ್ಕೆ ದಾರಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ಚಿಕ್ಕಂದಿನಲ್ಲಿಯೇ ನಾಟಕದ ಖಯಾಲಿ ಹತ್ತಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಇವರು ಊಟಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ದುಡ್ಡು ಕೊಟ್ಟು ನಾಟಕ ನೋಡುವ ಅಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಗರಡಿಮನೆ ಸೇರಿ ಕಸರತ್ತು ಮಾಡಿ ಕುಸ್ತಿಯನ್ನು ಕಲಿತರು; ಅನೇಕ ಕುಸ್ತಿ ಪಂದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಬಹುಮಾನಗಳನ್ನು ಗಳಿಸಿದರು. ಆಗ್ಗೆ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಟರಾಗಿದ್ದ ಎಂ.ವಿ. ಮಾದಪ್ಪ ನವರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತವನ್ನೂ ಅಭಿನಯದಲ್ಲಿ ತರಬೇತಿಯನ್ನೂ ಗಳಿಸಿಕೊಂಡರು. ಮೈಸೂರಿನ ಶಾಕುಂತಲಾ ಕಂಪನಿಯನ್ನು ಸೇರಿ ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದ ಇವರು ತುಮಕೂರಿನ ಸೀತಾರಾಮ ಮನೋಹರ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ ಸೇರಿ ಅನೇಕ ಸ್ತ್ರೀ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿ ಹೆಸರು ಗಳಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಚನ್ನಪಟ್ಟಣದ ಭಾರತ ಜನಮನೋಲ್ಲಾಸಿನೀ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಯನ್ನು (ಗುರಿಕಾರ್ ಕಂಪನಿ) ಸೇರಿ ತಮ್ಮ ಅಭಿನಯ ಕಲೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಈ ಕಂಪನಿಯಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಬಿ.ವಿ. ಗುರುಮೂರ್ತಪ್ಪ, ಗಂಗಾಧರರಾವ್, ಎಂ.ಸುಬ್ಬರಾವ್, ಮಹಮ್ಮದ್ ಪೀರ್ ಮೊದಲಾದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ನಟರ ಸಹಚರ್ಯೆ ದೊರಕಿತು. ಇವರು ಗುಬ್ಬಿ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಯನ್ನು ಸೇರಿ (1926–27) ನಿರ್ವಹಿಸಿದ ಸ್ತ್ರೀ ಪಾತ್ರಗಳು ಇವರಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟವು. ಆ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಯ ಮುಖ್ಯ ನಟರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ರಾಜಭಕ್ತಿ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ವಿಕ್ರಾಂತನ ಪಾತ್ರ, ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ತಿರುಮಲರಾಯ, ಸ್ವಾಮಿನಿಷ್ಠೆ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಶಿವಾಜಿಯ ಪಾತ್ರ– ಇವುಗಳನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸಿ ಜನಪ್ರಿಯರಾದರು; ಶ್ರೇಷ್ಠನಟನೆಂಬ ಕೀರ್ತಿಗೂ ಭಾಜನರಾದರು. ಆರ್. ನಾಗೇಂದ್ರರಾಯರ ಸಹಕಾರದಿಂದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ ಎಂಬ ಸ್ವತಂತ್ರ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದ (1932) ಇವರು ಭೂಕೈಲಾಸ, ಸದಾರಮೆ, ವಸಂತಸೇನಾ, ನಿರುಪಮಾ, ಕೀಚಕವಧೆ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದರು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಭೂಕೈಲಾಸ ಮತ್ತು ವಸಂತಸೇನಾ ನಾಟಕಗಳು ತುಂಬ ಜನಪ್ರಿಯವಾದುವು. ಮಂಗಳೂರು, ಬಿಜಾಪುರ, ಗದಗ, ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಮುಂತಾದ ನಾಡಿನ ನಾನಾ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲದೆ, ನಾಡಿನ ಹೊರಗಿನ ಸ್ಥಳಗಳಾದ ಮದರಾಸು (ಚೆನ್ನೈ), ಕರ್ನೂಲುಗಳಲ್ಲೂ ಈ ಕಂಪನಿ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದ ನಾಟಕಗಳು ಜನಪ್ರಿಯವಾದುವು. ಪ್ರಯೋಗ ರಂಗಸಜ್ಜಿಕೆಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿ, ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

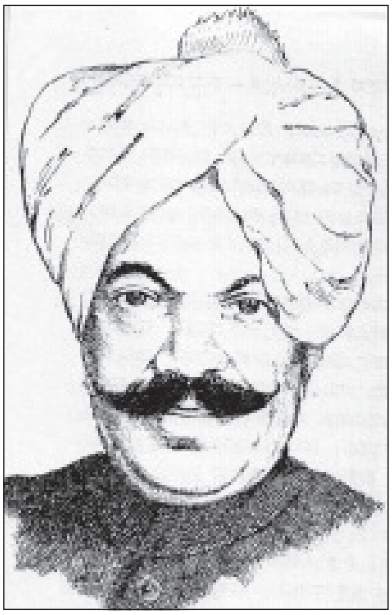

ಸುಬ್ಬಯ್ಯನಾಯ್ಡು ಅವರು ಚಲನಚಿತ್ರ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲೂ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಗುಬ್ಬಿ ವೀರಣ್ಣನವರು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಮೂಕಿಚಿತ್ರ ಹಿಸ್ ಲವ್ ಅಫೇರ್ ಮೂಲಕ ಚಿತ್ರರಂಗವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ ಇವರು ಪ್ರಥಮ ಕನ್ನಡ ವಾಕ್ಚಿತ್ರ ಸತಿ ಸುಲೋಚನದಲ್ಲಿ (1934) ನಾಯಕ ಪಾತ್ರವನ್ನು (ಇಂದ್ರಜಿತು) ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಆ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸಿದ ಲಕ್ಷ್ಮೀಬಾಯಿಯವರ ಪರಿಚಯವಾಗಿ ಅನಂತರ ಅವರನ್ನು ವಿವಾಹವಾದರು. ವಸಂತಸೇನೆ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಚಾರುದತ್ತನ ಪಾತ್ರವನ್ನು ಅಭಿನಯಿಸಿದ ನಾಯ್ಡು ಅವರು ತೆಲುಗಿನಲ್ಲಿ ತಯಾರಾದ ಭೂಕೈಲಾಸದಲ್ಲೂ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದರು.

ರಂಗಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಚಲನಚಿತ್ರ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳೆರಡರಲ್ಲೂ ಸಾರ್ಥಕ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಇವರಿಗೆ ಹಲವು ಬಗೆಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು, ಬಹುಮಾನಗಳು ಬಂದುವು. ಕನ್ನಡನಾಡಿನ ನಾನಾಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸನ್ಮಾನಿತರಾದ ಇವರನ್ನು ಮದರಾಸಿನ ಹೆಸರಾಂತ ಕಲಾವಿಲಾಸ ನಾಟಕ ಸಂಘವಾದ ಸುಗುಣವಿಲಾಸ ಸಭೆ ಚಿನ್ನದ ಪದಕ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿತು. ಕೇಂದ್ರ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿ ಮತ್ತು ರಾಜ್ಯ ಲಲಿತಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಗೌರವಗಳೂ ಇವರಿಗೆ ಲಭಿಸಿವೆ. ಇವರು ತಮ್ಮ ಬದುಕಿನ ಕೊನೆಯ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಆರ್ಥಿಕ ನಷ್ಟಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗಬೇಕಾಯಿತು. ಆದರೂ ಧೈರ್ಯದಿಂದ ರಂಗಭೂಮಿ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದರು. ಇವರು ಮಂಡ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೊಕ್ಕಾಂ ಮಾಡಿದ್ದಾಗ 1962 ಜುಲೈ 21ರಂದು ಹೃದಯಾಘಾತದಿಂದ ನಿಧನರಾದರು.

*

ಸುಬ್ಬರಾಯಪ್ಪ, ಡಿ.ಸಿ.: 1878–1968. ಭಾಷಾ ಸೇವಕರು, ಸಮಾಜ ಸೇವಕರು. ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರದ ದೇವಾಂಗ ಕುಟುಂಬವೊಂದರಲ್ಲಿ 1878ರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ಶಿವಪ್ಪ. ಬೆಂಗಳೂರು ಸೆಂಟ್ರಲ್

ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎಂ.ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯನವರೊಂದಿಗೆ ಓದಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಶ್ರೇಣಿ ಪಡೆದು ಬಿ.ಎ. ಪದವೀಧರರಾಗಿ (1902) ಎಂಟು ತಿಂಗಳ ಕಾಲ ಅದೇ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಬೆಳ್ಳಾವೆ ವೆಂಕಟನಾರಣಪ್ಪನವರ ಜಾಗದಲ್ಲಿ ಭೌತಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಕರೆಂದು ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಆಮೇಲೆ ಬಿ.ಎಲ್. ಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ದಿವಾನರ ಕಚೇರಿ, ಹುಜೂರು ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಗಳ ಕಚೇರಿ ಮತ್ತು ಕಂದಾಯ ಇಲಾಖೆಗಳಲ್ಲಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಇವರು ಕೆಲಕಾಲ ಮೈಸೂರು ನಗರ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಸರ್ಕಾರಿ ಸೇವೆಯಿಂದ 1936ರಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತರಾದ ಇವರು ತಮ್ಮ ಬಿಡುವಿನ ವೇಳೆಯನ್ನು ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಕೆಲಸಗಳಲ್ಲಿ ಕಳೆದರು. ಕನ್ನಡ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್, ಸಂಸ್ಕೃತ, ಉರ್ದು ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಗಳಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಇವರು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಆಜೀವ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರಲ್ಲದೆ, ಪರಿಷತ್ತಿನ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿ ಹಾಗೂ ಕೋಶಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿಯೂ ಪರಿಷತ್ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿಯೂ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಇಂಗ್ಲಿಷ್–ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ–ಕನ್ನಡ ನಿಘಂಟುಗಳ ಸಂಪಾದಕ ಮಂಡಳಿಗಳ ಸದಸ್ಯರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಸರ್ಕಾರದ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕ ಸಮಿತಿ, ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ಸಾರಿಗೆ ಸಂಸ್ಥೆ, ಮೈಸೂರು ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ದೇವರಾಜ ಬಹದ್ದೂರ್ ಧರ್ಮನಿಧಿ ಸಮಿತಿ, ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾಲೇಜು, ಬಸಪ್ಪ ಇಂಟರ್ ಮೀಡಿಯೇಟ್ ಕಾಲೇಜು, ಅಖಿಲ ಕರ್ನಾಟಕ ಮಕ್ಕಳ ಕೂಟ, ದೇವಾಂಗ ಸಂಘ, ಜನೋಪಕಾರಿ ದೊಡ್ಡಣ್ಣಶೆಟ್ಟರ ಮತ್ತು ಬಿ.ಕೆ.ಮರಿಯಪ್ಪನವರ ಧರ್ಮಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಈ ಮುಂತಾದ ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಇವರು ಶ್ರಮಿಸಿದರು. ಇವರ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸೇವೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಆಗಿನ ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜರು 1948ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ರಾಜಸೇವಾಸಕ್ತ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದರು. **(ಡಿ.ಎಸ್.ಎಸ್.)**

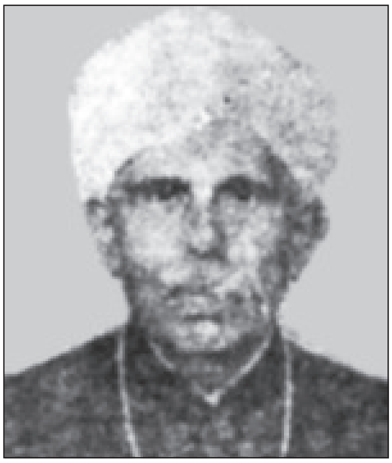

ಸುಬ್ಬರಾವ್, ಅ.ನ.: 1891–1981. ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಲಾಶಿಕ್ಷಕ, ಕಲಾವಿದ ಹಾಗೂ ಕಲಾಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಿ. ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಕ್ಕಿಹೆಬ್ಬಾಳು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 1891ರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ನರಸಿಂಹಯ್ಯ, ತಾಯಿ ವೆಂಕಮ್ಮ.

ಎಳೆ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲೇ ತಂದೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಇವರು ತಾಯಿಯ ಜೊತೆ ನಾಗಮಂಗಲದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಓದುತ್ತಿರುವಾಗಲೇ ಇವರು ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಬೀದಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ವಂಶಸ್ಥರ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಶಿಲ್ಪಕಲೆ ಹಾಗೂ ಚಿತ್ರಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ಉಂಟಾಯಿತಾದರೂ ಸಂಪ್ರದಾಯಸ್ಥ ಮನೆತನದಿಂದ ಬಂದ ಇವರಿಗೆ ಕಲಿಕೆ ತೊಡಕಾಯಿತು. ಇಂಥ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದ ಆಸೆ ತೊರೆದು ಜೀವನೋಪಾಯಕ್ಕಾಗಿ ತೋಟಗಾರಿಕೆ, ವ್ಯವಸಾಯ, ವ್ಯಾಪಾರಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಯಿತು. ಅನಂತರ ತಮ್ಮ ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ವರ್ಷ ಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿ ದುಡಿದರು.

ಕೇವಲ ಹತ್ತು ತಿಂಗಳ ಶಿಕ್ಷಕ ತರಬೇತಿ ಪಡೆದು ಉತ್ತಮ ಉದ್ಯೋಗದ ಕನಸು ಹೊತ್ತು ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದರು. ನಾರ್ಮಲ್ ಸ್ಕೂಲ್‌ನಲ್ಲಿ ಹೆಸರಾಂತ ತತ್ವಶಾಸ್ತ್ರ ಪರಿಣತರೂ ಸೌಂದರ್ಯ ಮೀಮಾಂಸಕರೂ ಆದ ಹಿರಿಯಣ್ಣನವರು ಆ ಶಾಲೆಯ ಪ್ರಾಚಾರ್ಯರಾಗಿ ಇವರಿಗೆ ಆಶ್ರಯ ನೀಡಿದರು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಚಿತ್ರಕಲೆಯನ್ನು ಕಲಿಯಲು ಜಗದೀಶನ್ ಎಂಬ ಕಲಾ ಶಿಕ್ಷಕರ ಸಹಾಯದಿಂದ ಮೂರುವರ್ಷ ಕಲಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿ ಮದರಾಸು ಸರ್ಕಾರ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ಕಲಾ ಸಂಬಂಧಿ ಅನೇಕ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತೀರ್ಣ ಹೊಂದಿದರು. ನಾರ್ಮಲ್ ಟ್ರೈನಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿ ಸೇರಿದರು. ಜೊತೆಗೆ ವಯಸ್ಕರ ಶಿಕ್ಷಕರ ತರಗತಿಗೂ ಕಲಾ ಶಿಕ್ಷಣ ನೀಡುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು.

ಚಿತ್ರಕಲೆ ಜೊತೆಗೆ ಮಣ್ಣಿನ ಮೂರ್ತಿಕಲೆ, ರಿಲೀಫ್ ಮ್ಯಾಪ್ ಮಾಡಲಿಂಗ್ ಕಾರ್ಯವನ್ನೂ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರು ಮಾಡಿದ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ರಿಲೀಫ್ ಮ್ಯಾಪಿಗೆ ದಸರ ವಸ್ತುಪ್ರದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ರಜತ ಪದಕ ಬಹುಮಾನ ಲಭಿಸಿತು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲೇ ಪುಷ್ಪರಚನೆ ಹಾಗೂ ಮಕ್ಕಳ ತಿದ್ದುವಿಕೆ ಎಂಬ ಎರಡು ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಇವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು.

ಅರ್ಥಸಾಧನ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದ ಇವರಿಗೆ ವರ್ಧಮಾನಯ್ಯನವರ ಪರಿಚಯವಾಗಿ ಅವರ ಮೂಲಕ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರ ಪರಿಚಯವಾಯಿತು. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸ್ತ್ರೀ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ, ಅನಂತರ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರಿನ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲಕಾಲ ಕಲಾ ಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿ ದುಡಿದರು. ಆದರೆ ವೃತ್ತಿತೃಪ್ತಿ ಇಲ್ಲದೆ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದು ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಕಲಾಶಾಲೆ ಸೇರಿದರು. ಮದರಾಸಿನ ಕಲಾ ವಿಭಾಗದ ಪ್ರೌಢ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತೀರ್ಣರಾಗಿ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಕಲಾಶಾಲೆ ಆರಂಭಿಸುವ ಹಂಬಲದಿಂದ ಎಂ. ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರ ಸಲಹೆ ಪಡೆದು 1919 ಆಗಸ್ಟ್ 12ರಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಬಳೇಪೇಟೆಯಲ್ಲಿ ಕಲಾಮಂದಿರವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು.

ಮೊದಲಿಗೆ ಕಲಾಮಂದಿರದಲ್ಲಿ ಬಣ್ಣದ ಬೋರ್ಡ್, ಭಾವಚಿತ್ರ ತಯಾರಿಕೆ, ಕುರ್ಚಿ ತಯಾರಿಕೆ ಮುಂತಾದುವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದವರು ಕಲಾವ್ಯಾಸಂಗದ ಬೇಡಿಕೆಗೆ ಓಗೊಟ್ಟು ಕಲಾಶಿಕ್ಷಣ ವಿಭಾಗ ತೆರೆದರು. ಇಲ್ಲಿ ಇವರು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಕಲಾಯಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಎಷ್ಟೋ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯದಾತರೂ ಅನ್ನದಾತರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ದೇವಸ್ಥಾನದ ಪ್ರತಿಕೃತಿ ಇವರ ಮೆಚ್ಚಿನ ವಿಷಯವಾಗಿತ್ತು.

ಇವರು ಒಬ್ಬ ಕಲಾ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಿಯೂ ಆಗಿ ಕಲಾ ಎಂಬ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ್ದರು. ಇದರಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡನಾಡಿನ ವಿದ್ಯೆ, ಲಲಿತಕಲೆ ಮತ್ತು ಕುಶಲ ವಿದ್ಯೆಗಳ ಸಚಿತ್ರ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆ ಎಂಬ ವಿವರಣೆ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಮುಂದೆ ಇದೇ ಪತ್ರಿಕೆ ವಿದ್ಯಾ, ಲಲಿತಕಲೆ ರಂಗಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಕುಶಲ ವಿದ್ಯೆಗಳ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಯಾಗಿ ಬದಲಾಯಿತು. ಸ್ವದೇಶಿ, ಸ್ವಾವಲಂಬನೆ ಹಾಗೂ ಸೌಂದರ್ಯ ಪ್ರಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಇವರು ಸ್ವದೇಶಿಕಲೆಯ ಪ್ರಾಚೀನತೆ ಹಾಗೂ ಛಾಯಾಚಿತ್ರ ಕಲೆಗೂ ಒತ್ತುನೀಡಿದ್ದರು. ಇವರು ತಮ್ಮ ಕಲಮಂದಿರದ ಮೂಲಕ ಅನೇಕ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಕಲಾಪ್ರದರ್ಶನಗಳನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಪತ್ರಿಕೆಯ ಮೂಲಕ ಅನೇಕ ಉದಯೋನ್ಮುಖ ಬರೆಹಗಾರರನ್ನೂ ಚಿತ್ರಕಲಾಕಾರರನ್ನೂ ಬೆಳಕಿಗೆ ತಂದಿದ್ದರು. ಮಕ್ಕಳ ಕಲೆಯ ಶಿಕ್ಷಣದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಧರ್ಮ, ವೈಚಾರಿಕತೆಯ ನೆಲೆಯ

ವಾಗ್ವಾದದವರೆಗೆ ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರು 1973ರಲ್ಲಿ ದೃಗ್ದರ್ಶನ ಎಂಬ ಕೃತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು.

ಇವರೊಬ್ಬ ಉತ್ತಮ ಕಲಾಸಂಘಟಕರಾಗಿಯೂ ಪರಿಚಿತರು. ಇವರ ಪ್ರತಿಭೆಗೆ ಸಂದ ಪುರಸ್ಕಾರಗಳು ಹಲವು. ರಾಜ್ಯ ಲಲಿತ ಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1968), ಕರ್ನಾಟಕ ಚಿತ್ರಕಲಾವಿದ ಮಹಾ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಅಧ್ಯಕ್ಷ ಪದವಿಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಬಹುದು. ಇವರು 1981 ಮೇ 28ರಂದು ನಿಧನಹೊಂದಿದರು. **(ಎಸ್‌ಯು.ಎಂ.)**

ಸುಬ್ಬರಾವ್, ಎ.: 1923– . ಹಿರಿಯ ಸಂಗೀತ ವಿದ್ವಾಂಸರು. 1923 ಜುಲೈ 28ರಂದು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ಅನಂತರಾಮರಾವ್, ತಾಯಿ ಶಾರದಮ್ಮ. ಚಿಕ್ಕಂದಿನಿಂದಲೇ ಸಂಗೀತ ಶಿಕ್ಷಣ ಇವರಿಗೆ ಲಭ್ಯವಾಯಿತು. ಮೈಸೂರಿನ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಇಂಟರ್‌ಮೀಡಿಯೆಟ್ ಪಾಸು ಮಾಡಿದರು (1943). ಸಂಗೀತದ ಮೊದಲ ಪಾಠ ಇವರಿಗೆ ಗಾನವಿಶಾರದ ಬಿಡಾರಂ ಕೃಷ್ಣಪ್ಪನವರಿಂದ ಆಯಿತು. ಮುಂದೆ ಗಾನಭಾಸ್ಕರ ಕೆ. ಲಕ್ಷ್ಮೀದಾಸರಾವ್ ಹಾಗೂ ಸಂಗೀತ ರತ್ನ ಚಿಕ್ಕರಾಮರಾಯರಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಉನ್ನತ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರು. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನಿ ಸಂಗೀತಗಾರರ ಸಂಗೀತವನ್ನೂ ಕೇಳುವುದರ ಮೂಲಕ ಆ ಸಂಗೀತ ಶೈಲಿಯ ಬಗೆಗೂ ಜ್ಞಾನಾರ್ಜನೆ ಮಾಡಿದರು. ಪಿಟೀಲು ವಾದನದಲ್ಲಿಯೂ ಇವರಿಗೆ ಪರಿಶ್ರಮವಿತ್ತು.

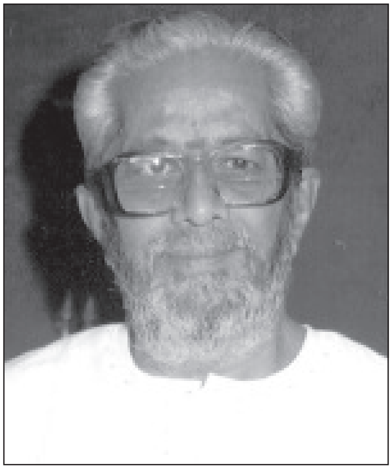

ಸುಬ್ಬರಾಯರು ತಮ್ಮ 14ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ಕಛೇರಿಗಳನ್ನು ಕೊಡಲು ಆರಂಭ ಮಾಡಿದರು. ಕರ್ನಾಟಕವಲ್ಲದೆ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ, ಕೇರಳ, ಮುಂಬೈ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಅನೇಕ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಆಕಾಶವಾಣಿಯಲ್ಲೂ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತ ಬಂದಿದ್ದಾರೆ (1940). ಆಕಾಶವಾಣಿಯ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದಲ್ಲೂ ಹಾಡಿರುವುದು ಇವರ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆ. ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರ್‌ರವರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಹಲವಾರು ಬಾರಿ ಮೈಸೂರು ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ ಕಛೇರಿಯನ್ನು ನೀಡಿದ್ದರು.

ಇವರು ಹರಿದಾಸ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಹಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಣಾತರು. ಅನೇಕ ದೇವರನಾಮಗಳಿಗೆ ಸಂಗೀತ ಸಂಯೋಜನೆಯನ್ನೂ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಹಾಡಿದ ತಾರಕ್ಕ ಬಿಂದಿಗೆ ನಾ ನೀರಿಗ್ಹೋಗುವೆ ಎಂಬ ಕೀರ್ತನೆ ಮನೆಯ ಮಾತಾಗಿತ್ತು. ಆ ಕಾಲದ ಹೆಸರಾಂತ ಪಕ್ಕವಾದ್ಯಗಾರರೆಲ್ಲಾ ಇವರೊಡನೆ ಭಾಗಿಯಾಗಿದ್ದರು.

ಹೆಸರಾಂತ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನಿ ಸಂಗೀತಜ್ಞ ಪಂಡಿತ ರಾಮರಾವ್ ನಾಯಕರೊಂದಿಗೆ ಇವರ ಅನೇಕ ಜುಗಲ್‌ಬಂದಿ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು ನಡೆದಿವೆ. ಕಮಲ ಸುಬ್ಬರಾವ್, ಶ್ಯಾಮಲಾ ಜಿ.ಭಾವೆ, ಡಿ.ವಿ.ಎಸ್. ಆಚಾರ್ಯ, ವೈದೇಹಿ, ಕೆ. ಲಕ್ಷ್ಮೀಕಾಂತ, ಸಿ.ಎನ್. ಕೇದಾರ ಮೊದಲಾದವರು ಮತ್ತು ಇವರ ಮೂವರು ಗಂಡು ಮಕ್ಕಳು ಇವರ ಶಿಷ್ಯ ಪರಂಪರೆಗೆ ಸೇರಿದವರು. ಇವರು ಗಾನಕಲಾ ಭಾರತಿ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಸಂಸ್ಥಾಪಕ ಪ್ರಾಂಶುಪಾಲರಾಗಿದ್ದರು. ಕರ್ನಾಟಕ ಗಾನಕಲಾ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯೂ ಅದರ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಸೆನೆಟ್ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು.

ಇವರ ಸಂಗೀತ ಸೇವೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಸರ್ಕಾರ ಹಾಗೂ ಸಂಘ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಇವರನ್ನು ಸನ್ಮಾನಿಸಿ ಗೌರವಿಸಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗೀತ ನೃತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಇವರಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಕಲಾತಿಲಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ನೀಡಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ಇವರಿಗೆ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ ಕನಕ ಪುರಂದರ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ ನೀಡಿದೆ. ಇವರು ಗಾನಕಲಾಭೂಷಣ, ಗಾನಸುಧಾಕರ ಎಂಬ ಬಿರುದಾವಳಿಗೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ರಾಜ್ಯ ಸಂಗೀತ ವಿದ್ವಾನ್ ಎಂಬ ಗೌರವ ಕೂಡ ಇವರಿಗೆ ಸಂದಿದೆ. ಇವರು ಹಾರ್ಮೋನಿಯಂ ಅರುಣಾಚಲಂ ಅವರನ್ನು ಕುರಿತು ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. **(ಎಚ್.ಆರ್.ಎಲ್.)**

ಸುಬ್ಬರಾವ್, ಎನ್.ಎಸ್.: 1885–1943. ಶಿಕ್ಷಣತಜ್ಞರು. ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರವೀಣರು. ಕನ್ನಡಕ್ಕಾಗಿ ದುಡಿದವರು. ಶ್ರೀಮಂತ ಮನೆತನದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ನಂಜನಗೂಡು ಸುಬ್ಬರಾಯರು. ಮೈಸೂರು, ಬೆಂಗಳೂರು, ತಮಿಳುನಾಡು ಮತ್ತು ಕೇಂಬ್ರಿಜ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಓದಿ ಎಂ.ಎ. ಪದವೀಧರರಾಗಿ ಬಾರ್–ಅಟ್–ಲಾ ಆಗಿ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ವಿದ್ಯಾ ಇಲಾಖೆಯ ನಿರ್ದೇಶಕರು, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಕುಲಪತಿಗಳು (1937–42) ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಹುದ್ದೆಗಳನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿದರು. ಅನೇಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳು ಇವರನ್ನು ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರದ ಮಹಾ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರೆಂದು ಮನ್ನಿಸಿದ್ದುವು. ತಮ್ಮ ಉನ್ನತ ಅಧಿಕಾರಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಅಭಿಮಾನವನ್ನು ಮೆರೆದು ಸರ್ಕಾರ ಹಾಗೂ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಪುರಸ್ಕಾರಗಳು ದೊರೆಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು. ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಹಾಗೂ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡವನ್ನು ಬೋಧನ ಮಾಧ್ಯಮವಾಗಿ ಬಳಸಲು ಮೊದಲಾದುದು ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲೆ, ಇವರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದಿಂದಲೇ. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿದ್ವತ್ಪತ್ರಿಕೆಯಾದ ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ಣಾಟಕದ ಉದಯ ಹಾಗೂ ವಿಕಾಸಗಳಿಗೆ ಇವರು ಅಪಾರ ನೆರವು ನೀಡಿದರು. ಇವರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದಿಂದಲೇ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆಯೂ ಪ್ರಚಾರ ಪುಸ್ತಕ ಮಾಲೆಯೂ ಬೆಳೆದು ವಿಕಸಿತವಾದುವು. 1931ರಲ್ಲಿ ಲಂಡನ್ ನಗರದಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ ದುಂಡು ಮೇಜಿನ ಪರಿಷತ್ತಿಗೆ ಇವರು ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ದಿವಾನ್ ಮಿರ್ಜಾ ಇಸ್ಮಾಯಿಲ್ ಅವರೊಂದಿಗೆ ಹೋಗಿಬಂದರು. ಅಧಿಕಾರದಿಂದ ನಿವೃತ್ತರಾದ ಮೇಲೆ ಇವರು ಅಲಹಾಬಾದ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಪ್ರಧಾನ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಇವರು ನಾಡಿಗೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಸೇವೆಗೆ ಕೃತಜ್ಞತಾರೂಪವಾಗಿ ಮೈಸೂರಿನ ಮಹಾರಾಜರು ರಾಜಕಾರ್ಯ ಪ್ರವೀಣ ಎಂಬ ಬಿರುದು ನೀಡಿ ಇವರನ್ನು ಸನ್ಮಾನಿಸಿದರು. ರಾಜನಿಷ್ಠೆ ಇವರಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಪ್ರಜಾಪ್ರಭುತ್ವದ ಕಡೆಗೆ ಅಪಾರ ಒಲವಿತ್ತು. ಕನ್ನಡ ನಾಡುನುಡಿಯ ಬಗೆಗೆ ಅನನ್ಯ ಕಳಕಳಿಯಿದ್ದ ಇವರನ್ನು ಕನ್ನಡಿಗರು 1935ರಲ್ಲಿ ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ 21ನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದ

ಅಧ್ಯಕ್ಷರನ್ನಾಗಿ ಆರಿಸಿ ಗೌರವಿಸಿದರು. ಇವರು 1943 ಜೂನ್ 29ರಂದು ನಿಧನಹೊಂದಿದರು.

*

ಸುಬ್ಬರಾವ್, ಕೆರೋಡಿ: 1863–1928. ಹೊಸಗನ್ನಡ ಅರುಣೋದಯ ಕಾಲದ ಆದ್ಯ ಲೇಖಕರಲ್ಲೊಬ್ಬರು. ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉಡುಪಿಯನ್ನು ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಸಾಹಿತ್ಯ, ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮ, ಕೃಷಿ ಹಾಗೂ ಸಾಮಾಜಿಕ ರಂಗಗಳಲ್ಲಿ ದುಡಿದವರು. ಗವಾನಂದ ಎಂಬುದು ಇವರ ಕಾವ್ಯನಾಮ. ವಿಚಿತ್ರಮೂರ್ತಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇವರು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಮೂಲತಃ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯವರು. ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೆರೋಡಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 1863 ಮೇನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಆರಂಭದ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ, ಶಿವಮೊಗ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಪಡೆದು 1885ರಲ್ಲಿ ಎಫ್.ಎ. ಪರೀಕ್ಷೆ ಪಾಸು ಮಾಡಿದರು. ಅನಂತರ ಮದರಾಸಿನ ಕ್ರಿಶ್ಚಿಯನ್ ಕಾಲೇಜು ಸೇರಿ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿ ಗಳಿಸಿದರು (1891). ಮುಂದೆ ಕಾನೂನು ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡುವ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ಬಿ.ಎಲ್. ಪದವಿಗೆ ಸೇರಿದರೂ ಅದನ್ನು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಉಡುಪಿಯಲ್ಲಿ ವೈವಾಹಿಕ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿದ್ದರಿಂದ ಹಾಗೂ ಇವರ ಮಾವನವರಾದ ಅನಂತಕೃಷ್ಣರಾಯರು ಅಕಾಲ ಮರಣ ಹೊಂದಿದ್ದರಿಂದ ಇವರು ಉಡುಪಿಯ ಕುತ್ಪಾಡಿಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆ ನಿಲ್ಲಬೇಕಾಯಿತು. ಕಮಲಮ್ಮ ಇವರ ಪತ್ನಿ.

ಉಡುಪಿಯಂತಹ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ಕೃಷಿ ಹಾಗೂ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃಷಿಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮನ್ನು ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡ ಇವರು ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಸೂಕ್ತಿ (1906) ಎಂಬ ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗೆ ಚಾಲನೆ ನೀಡಿದರು. ಆಗಿನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಈ ಪತ್ರಿಕೆ ಕನ್ನಡನಾಡಿನ ಹೆಸರಾಂತ ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಪತ್ರಿಕೆಯಾಗಿತ್ತು. ಇವರ ಹತ್ತಿರದ ಬಂಧುಗಳಾದ ಕಡೇಕಾರು ರಾಜಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣರಾಯರು (1885–1953) ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದರು.

ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಹುಮುಖ್ಯ ಬರೆಹಗಾರರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರಾಗಿದ್ದ ಕೆರೋಡಿಯವರು ಸುಮಾರು ಮೂರುವರೆ ದಶಕಗಳ ಕಾಲ ಯಕ್ಷಗಾನ, ನಾಟಕ, ಕಾವ್ಯ, ಭಾಷಾಂತರ–ಹೀಗೆ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಅನೇಕ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಕೃತಿರಚನೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಕನ್ನಡ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಹಾಗೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿದ್ದರು. ಬಂಗಾಲಿ, ಉರ್ದು ಭಾಷೆಗಳನ್ನೂ ಬಲ್ಲವರಾಗಿದ್ದರು. ಸೌಭಾಗ್ಯವತೀ ಪರಿಣಯ (1893), ತಾರಾನಾಥ ಚರಿತ್ರೆ (1896), ಕುಮಾರಶೇಖರ ನಾಟಕ, ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಶಾಕುಂತಲ ನಾಟಕ–ಇವು ಇವರ ನಾಟಕ ಕೃತಿಗಳು. ಸೌಭಾಗ್ಯವತೀ ಪರಿಣಯ ಆ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಎಫ್.ಎ. ಪರೀಕ್ಷೆಗೆ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕವಾಗಿತ್ತು. ಪಲಾಂಡುಚರಿತೆ, ಜರಾಸಂಧವಧೆ, ಪಾಂಡವ ದಿಗ್ವಿಜಯ–ಇವು ಇವರ ಸ್ವತಂತ್ರ ಯಕ್ಷಗಾನ ಕೃತಿಗಳು. ಪ್ರಭಾವತೀ ಸ್ವಯಂವರ, ಕಾಲನೇಮಿ ಕಾಳಗ–ಇವು ಸಂಪಾದಿತ ಯಕ್ಷಗಾನಗಳು. ಗಂಭೀರ ಶೃಂಗಾರ ಶತಕ (1905), ಅನುಕೂಲ ಸಿಂಧು (1926), ಗೋಕೀರ್ತನೆ (1920), ದ್ರೌಪದಿಯ ಉದಯರಾಗ (1922), ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ ಜೋಗುಳ (1926)–ಇವು ಕಾವ್ಯಪದ್ಯ ಸಂಗ್ರಹಗಳು. ಸಮೂಲ ಭಾಷಾಂತರಗಳು (ಭಾಗ–1, 2), ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ, ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣರಾಸಲೀಲೆ–ಇವು ಅನುವಾದಗಳು. ಇವರ ಅನೇಕ ಲೇಖನಗಳು ಆ ಕಾಲದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಾಗಿದ್ದ ಸುವಾಸಿನಿ (1900), ವಿನೋದಿನಿ (1905), ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಸೂಕ್ತಿ (1906), ಸ್ವದೇಶಾಭಿಮಾನಿ (1907), ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ಪತ್ರಿಕೆ (1916), ಕಂಠೀರವ (1919), ನವಯುಗ (1922), ಕಾನಡಾ ಧುರೀಣ (1923), ಕನ್ನಡಿಗ (1924), ರಂಗಭೂಮಿ (1925) ಮೊದಲಾದ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ.

ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಯಕ್ಷಗಾನ ಕುರಿತು ವಿಚಾರಮಾಡಿದವರಲ್ಲಿ ಇವರೇ ಮೊದಲಿಗರು. ಯಕ್ಷಗಾನದ ಉಗಮ, ವಿಕಾಸಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಅನೇಕ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ನ ವಿಡಂಬನ ಸಾಹಿತ್ಯದ (ಸೆಟೈರ್) ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ರಚಿಸಿದ ಆದ್ಯ ಲೇಖಕರೂ ಆಗಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಅನುಕೂಲ ಸಿಂಧು (1926) ಆಧುನಿಕ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಮೊದಲ ವಿಡಂಬನ ಕಾವ್ಯವೆಂಬ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿದೆ. ಕಾವ್ಯಾತ್ಮಕ ಸ್ಪರ್ಶ ಪಡೆದ ಸರಳತೆ ಇವರ ಬರೆವಣಿಗೆಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಯ ವ್ಯಾಮೋಹವನ್ನೂ ಆಗಿನ ಕಾಲಕ್ಕೇ ಆಧುನಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಕ್ರಮವನ್ನೂ ವಿಡಂಬಿಸುವ ಒಂದು ಪದ್ಯವಿದು :

ಆ ಬಾಲ್ಯದಿನೇ ಮಕ್ಕಳಿ
ಗೇ – ಬಿ – ಸಿ – ಡಿ ಗಳೆ ಶ್ರೀಗಣಾಧಿಪನಮಹಂ
ದೋಬಿಯ ಕೋಟು ವಿಜಾರವೆ
ಶೋಭಿಪನಾರ್ಮುಡಿ ಇದೊಂದು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಂ

ಮೊಮ್ಮಗನ ಮೃತ್ಯು: ಅಜ್ಜನ ಅನುತಾಪ (1927), ಮುದ್ದುಮಣಕನ ಸಾವು (1920) – ಇವು ಇವರ ಎರಡು ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಶೋಕಗೀತೆಗಳು. ಕೊಲ್ಲೂರು ಗೋ ಭೂ ನಂದನದ ಆಮೂಲಾಗ್ರ ಚರಿತ್ರೆ ಎಂಬ ಲೇಖನ ಇವರ ಕೃಷಿಯ ಅನುಭವಗಳನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ಆಪ್ತವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ; ಇವರ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಗದ್ಯ ಬರೆವಣಿಗೆಗೂ ಇದು ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ. ಸಮೂಲ ಭಾಷಾಂತರಗಳು ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತದ ಆಯ್ದ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಗಳಿಗೆ ಇವರು ಭಾಷಾಂತರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಜೊತೆಗೆ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ನೀಡಿರುವುದು ಈ ಅನುವಾದಗಳ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಈ ಬಗೆಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾದ ಕೃತಿಗಳು ವಿರಳವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಗಂಭೀರ ಶೃಂಗಾರಶತಕ 100 ಪದ್ಯಗಳ ಶೃಂಗಾರ 'ಜಾವಡಿ' ಗ್ರಂಥ. ಇಲ್ಲಿನ ಹಲವು ಪದ್ಯಗಳು ಆ ಕಾಲದ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಸಂದರ್ಭೋಚಿತವಾಗಿ ಬಳಕೆಗೊಂಡಿದ್ದವೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಇವರಿಗೆ ಆ ಕಾಲದ ಅನೇಕ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಲೇಖಕರ, ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಸಂಪರ್ಕ ಹಾಗೂ ಪರಿಚಯವಿತ್ತು. ಅರಮನೆ ಜಯರಾಯಾಚಾರ್ಯ, ಎಂ.ಡಿ. ಅಳಸಿಂಗರಾಚಾರ್ಯ, ಬೆನಗಲ್ ರಾಮರಾವ್, ಪಂಜೆಮಂಗೇಶರಾವ್, ಆಲೂರ ವೆಂಕಟರಾವ್, ಗುಬ್ಬಿವೀರಣ್ಣ, ರಾ.ಹ. ದೇಶಪಾಂಡೆ, ಕಾರ್ನಾಡು ಸದಾಶಿವರಾವ್ ಮೊದಲಾದವರು ಇವರ ಆಪ್ತವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರಾಗಿದ್ದರು. ಕೆರೋಡಿಯವರು 1928 ಮಾರ್ಚ್ 7ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. ಇವರ ಜೀವನ ಹಾಗೂ ಸಾಧನೆಯನ್ನೂ ಸಮಗ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನೂ ಕುರಿತಂತೆ ಕೆರೋಡಿ ಸುಬ್ಬರಾಯರು : ಜೀವನ ಮತ್ತು ಕೃತಿಗಳು ಎಂಬ ಕೃತಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿದೆ (ಹಾ.ತಿ.ಕೃಷ್ಣೇಗೌಡ, 1989).

*

ಸುಬ್ಬರಾವ್, ತ.ರಾ.: 1920–84. ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಾದಂಬರಿಕಾರರು. ತ.ರಾ.ಸು. ಇವರ ಕಾವ್ಯನಾಮ. ಇವರು ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಲೆಬೆನ್ನೂರಿನಲ್ಲಿ 1920 ಏಪ್ರಿಲ್ 21ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ತಳುಕಿನ ರಾಮಸ್ವಾಮಯ್ಯ ಮಲೆಬೆನ್ನೂರಿನಲ್ಲಿ ಶೇಕದಾರ್ ಆಗಿದ್ದರು, ತಾಯಿ ಸೀತಮ್ಮ. ಸುಬ್ಬರಾಯರ

ಅಜ್ಜ ಸುಬ್ಬಣ್ಣ ಆಶುಕವಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಇವರ ದೊಡ್ಡಪ್ಪ ತಳುಕಿನ ವೆಂಕಣ್ಣಯ್ಯನವರು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೆಸರಾದವರಾಗಿದ್ದರು (ಕುವೆಂಪು ಇವರ ಶಿಷ್ಯರಾಗಿದ್ದರು). ಚಿಕ್ಕಪ್ಪ ತಳುಕಿನ ಶಾಮರಾಯರು ಅಧ್ಯಾಪಕರೂ ವಿದ್ವಾಂಸರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರೇಮಿಯೂ ಕಲಾಪ್ರೇಮಿಯೂ ಆಗಿದ್ದ ರಾಮಸ್ವಾಮಯ್ಯನವರು ತಮ್ಮ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ರಾಜಿನಾಮೆ ನೀಡಿ ವಕೀಲವೃತ್ತಿ ಆರಂಭಿಸಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದರಿಂದ ಸುಬ್ಬರಾಯರ ಶಿಕ್ಷಣ ಇಲ್ಲಿ ಸೀನಿಯರ್ ಇಂಟರ್‌ಮಿಡಿಯೇಟ್‌ವರೆಗೆ ನಡೆಯಿತು. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ತುಮಕೂರುಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಶಾಲೆ, ಕಾಲೇಜು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ನಡೆಯಿತು. ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತ್ಯಕ ವಾತಾವರಣವಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವರಲ್ಲಿ ಓದುವ ಅಭಿರುಚಿ ಬೆಳೆಯಿತು. 'ಪುಟ್ಟಳ ಚೆಂಡು' ಇವರು ಬರೆದ ಮೊದಲ ಕಥೆ.

ಹುಲ್ಲೂರು ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಜೋಯಿಸ, ಕರ್ನಾಟಕದ ಮಾಜಿ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿ ನಿಜಲಿಂಗಪ್ಪ ಮೊದಲಾದವರು ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಶಿವಪುರ ಧ್ವಜ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಜೈಲಿಗೆ ಹೋಗಿದ್ದರು (1938). ಗಾಂಧೀವಾದಿಯಾಗಿದ್ದ ಸಿದ್ಧವನಹಳ್ಳಿ ಕೃಷ್ಣ ಶರ್ಮರು ವಿಶ್ವಕರ್ನಾಟಕ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಮೂಲಕ ಜನರಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಭಾವನೆ ಬಿತ್ತುತ್ತಿದ್ದರು (1942). ಅವರ ಮತ್ತು ತಿ.ತಾ.ಶರ್ಮ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಇವರು ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮದ ಪಟ್ಟುಗಳನ್ನು ಕಲಿತರು. 1943ರಲ್ಲಿ ಅ.ನ.ಕೃಷ್ಣರಾಯರ ಪರಿಚಯವಾದ ಅನಂತರ ಅವರ ಗರಡಿಯಲ್ಲಿ ಓದು ಮತ್ತು ಬರೆವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಪಳಗಿದರು. ಭಾಷಣ ಕಲೆ ಬೆಳೆಯಿಸಿಕೊಂಡರು.

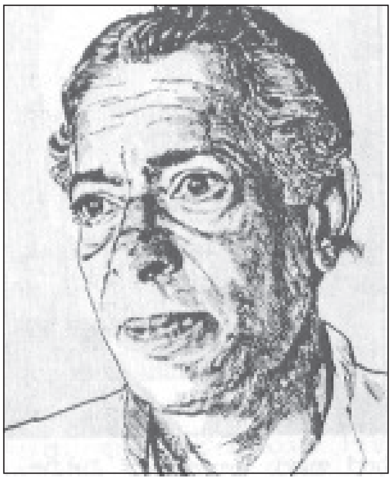

'ಮನೆಗೆ ಬಂದ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿ' ಇವರ ಮೊದಲ ಕಾದಂಬರಿ. ಮಸಣದ ಹೂ, ಕೇದಿಗೆ ವನ, ಮಾರ್ಗದರ್ಶಿ, ಮರಳು ಸೇತುವೆ, ಬೇಲಿ ಮೇಯ್ದ ಹೊಲ, ಪಂಜರದ ಪಕ್ಷಿ, ಚದುರಂಗದ ಮನೆ ಮೊದಲಾದ 53 ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ನೃಪತುಂಗ, ಸಿಡಿಲಮೊಗ್ಗು, ಶಿಲ್ಪಶ್ರೀ, ಕಂಬನಿಯ ಕುಯಿಲು, ರಕ್ತರಾತ್ರಿ, ತಿರುಗುಬಾಣ, ಬೆಳಕು ತಂದ ಬಾಲಕ, ದುರ್ಗಾಸ್ತಮಾನ–ಇವು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕಾದಂಬರಿಗಳು. ನಾಲ್ಕು X ನಾಲ್ಕು=ಒಂದು ಇವರ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಬಗೆಯ ಕಾದಂಬರಿ. ರೂಪಸಿ (1946), ತೊಟ್ಟಿಲು ತೂಗಿತು (1947), ಗಿರಿಮಲ್ಲಿಗೆಯ ನಂದನದಲ್ಲಿ (1955), ಇದೇ ನಿಜವಾದ ಸಂಪತ್ತು (1965), ಮೂರು ಮತ್ತೊಂದು (1982, ಸಮಗ್ರ ಕಥಾಸಂಕಲನ)–ಇವು ಕಥಾಸಂಗ್ರಹಗಳು. ಅ.ನ.ಕೃ., ರೇಖಾಚಿತ್ರಗಳು, ಶೃಂಗೇರಿಯ ಸೌಭಾಗ್ಯ –ಇವು ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆ ಗಳು. ಜ್ವಾಲಾ, ಮೃತ್ಯುಸಿಂಹಾಸನ (1955)–ಇವು ನಾಟಕಗಳು. ಅನ್ನಾವತಾರ, ಮಹಾಶ್ವೇತೆ–ಇವು ಬಾನುಲಿ ನಾಟಕಗಳು (1954). ಡಾ. ಕೊಟ್ನೀಸ್, ಬಾರ್ಬೋಸಾ ಕಂಡ ವಿಜಯನಗರ, ನಂದನವನ, ಮದಾಂಬಾವರಿ ಮೊದಲಾದ ಒಂಬತ್ತು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಶಿವಾರ್ಪಣಂ, ಶ್ರೀಜಗದ್ಗುರು ಎಂಬ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. 'ಹಿಂತಿರುಗಿ ನೋಡಿದಾಗ' ಇವರ ಆತ್ಮಚರಿತ್ರೆ. ಮಂಥನ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ತಾವು ಕಂಡುಂಡ ಅನುಭವಗಳನ್ನು ರಸವತ್ತಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರು ಬರೆದ ಹಂಸಗೀತೆ, ಚಂದವಳ್ಳಿಯ ತೋಟ, ಚಕ್ರತೀರ್ಥ, ಸಾಕುಮಗಳು, ಮಾರ್ಗದರ್ಶಿ, ನಾಗರಹಾವು, ಚಂದನದಗೊಂಬೆ, ಗಾಳಿಮಾತು, ಬೆಂಕಿಯಬಲೆ, ಬಿಡುಗಡೆಯ ಬೇಡಿ, ಮಸಣದ ಹೂವು ಮೊದಲಾದ ಕಾದಂಬರಿಗಳು ಜನಪ್ರಿಯ ಚಲನಚಿತ್ರಗಳಾಗಿವೆ. ಇವರ ಕಾದಂಬರಿಯನ್ನಾಧರಿಸಿ ಹಿಂದಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಬಸಂತಬಹಾರ್, ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಚಂದವಳ್ಳಿಯ ತೋಟ, ಹಂಸಗೀತೆ ಚಿತ್ರಗಳಿಗೆ ರಾಷ್ಟ್ರಪ್ರಶಸ್ತಿ ಬಂದಿದೆ. ಚಂದವಳ್ಳಿಯ ತೋಟ, ನಾಗರಹಾವು, ಚಂದನದ ಗೊಂಬೆ ಚಿತ್ರಕಥೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಬಂದಿದೆ. ಯಕ್ಷಪ್ರಶ್ನೆ ಕಾದಂಬರಿಗೆ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಪುರಸ್ಕಾರ (1974), ಶಿಲ್ಪಶ್ರೀ ಕಾದಂಬರಿಗೆ ಗೊಮ್ಮಟೇಶ್ವರ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ವಿದ್ಯಾವಾರಿಧಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ದೊರೆತಿದೆ. ದುರ್ಗಾಸ್ತಮಾನ ಕಾದಂಬರಿಗೆ ರಾಜ್ಯಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1983), ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ (1985, ಮರಣೋತ್ತರ) ಪ್ರಶಸ್ತಿ ದೊರಕಿವೆ. ಪ್ರಗತಿಶೀಲ ಚಳವಳಿ, ಕನ್ನಡ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಸಕ್ರಿಯರಾಗಿ ದುಡಿದ ಇವರಿಗೆ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಕಾದಂಬರಿಕಾರ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1970), ಚಿತ್ರದುರ್ಗದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಭಾರತೀಯ ಧರ್ಮಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ರತ್ನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1981) ಲಭಿಸಿವೆ.

ವಿಶ್ವಕರ್ನಾಟಕ, ಪ್ರಜಾಮತ, ವಾಹಿನಿ, ಚೇತನ, ಪ್ರಜಾವಾಣಿ, ವಿಚಾರವಾಣಿ, ಕಾಲದೂತ, ಶ್ರೀಶಂಕರಕೃಪಾ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಪಾದಕೀಯ ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ದುಡಿದ(1942–84) ಇವರು ನುರಿತ ಪತ್ರಕರ್ತರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷ ಮೈಸೂರು ಪುರಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು (1962–66).

ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಚಳವಳಿಯ ಅನುಭವಗಳನ್ನು ರಕ್ತತರ್ಪಣ ಕಾದಂಬರಿಯಲ್ಲಿ, ಪತ್ರಿಕಾರಂಗದ ಅನುಭವಗಳನ್ನು 'ಮುಂಜಾವಿನಿಂದ ಮುಂಜಾವು' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ, ತಮ್ಮ ಬಾಲ್ಯದ ಒಳತೋಟಿಯನ್ನು ನಾಗರಹಾವು ಕಾದಂಬರಿಯಲ್ಲಿ, ತಮ್ಮ ಊರಿನ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಕಂಬನಿಯ ಕುಯಿಲು, ರಕ್ತರಾತ್ರಿ, ತಿರುಗುಬಾಣ, ಹೊಸಹಗಲು, ದುರ್ಗಾಸ್ತಮಾನ ಕಾದಂಬರಿಗಳಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿಸಿದ ಇವರು ತಮ್ಮ ಆಕರ್ಷಕ ಶೈಲಿ, ವ್ಯಕ್ತಿಚಿತ್ರಣ, ಸನ್ನಿವೇಶ ನಿರ್ಮಾಣ, ಸಂಭಾಷಣೆ, ಚುರುಕು ನಿರೂಪಣೆಯಿಂದ ಕಾದಂಬರಿ ಪ್ರಕಾರಕ್ಕೊಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಆಯಾಮ ನೀಡಿದರು.

ಇವರ ಪತ್ರಿಕಾರಂಗದ ಸೇವೆ, ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೇವೆ, ಸಮಾಜಸೇವೆಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಇವರಿಗೆ ತ.ರಾ.ಸು. ಬದುಕು ಬರೆಹ ಎಂಬ ಗೌರವಗ್ರಂಥ ಅರ್ಪಿಸಲಾಯಿತು (1982). ಇವರು 1984 ಏಪ್ರಿಲ್ 10ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. ಇವರ ಮರಣಾನಂತರ ಗಿರಿಮಲ್ಲಿಗೆ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಮರಣ ಗ್ರಂಥ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಅಂಬುಜಾ ಇವರ ಪತ್ನಿ. *

ಸುಬ್ಬುಕೃಷ್ಣ, ಎನ್.ಎಸ್.: 1914– . ಭಾವಚಿತ್ರಣಕ್ಕೆ ಹೆಸರಾದ ಚಿತ್ರಕಲಾವಿದ. ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ನಂಜನಗೂಡು ಶ್ರೀನಿವಾಸರಾವ್ ಸುಬ್ಬುಕೃಷ್ಣ. 1914ರ ಮೇ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ನಂಜನಗೂಡಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಪ್ರೌಢಶಾಲಾ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಪೂರೈಸಿದ ಇವರು ಮೈಸೂರಿನ ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಕಲಾಶಾಲೆಗೆ ಸೇರಿದರು. ಹೆಸರಾಂತ ಕಲಾಶಿಕ್ಷಕರಾದ ಕೇಶವಯ್ಯ ಮತ್ತು ಪಾವಂಜೆಯವರಿಂದ ತರಬೇತಿ ಪಡೆದು 1932ರಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ದರ್ಜೆಯಲ್ಲಿ ತೇರ್ಗಡೆಯಾದರು. ಅನಂತರ ಸ್ವತಂತ್ರರಾಗಿ ಕಲಾಕೃತಿಗಳ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದರು. ಇವರ ನಿಸರ್ಗ ಚಿತ್ರಗಳು ಹಾಗೂ ಭಾವಚಿತ್ರಗಳು ಬಹಳ ಮನ್ನಣೆ ಪಡೆದಿವೆ.

1940ರಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರದ ಗ್ವಾಲಿಯರ್ ಪಾಟರೀಸ್ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ವಿನ್ಯಾಸಕಾರರಾಗಿ ವೃತ್ತಿಜೀವನ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಸುಮಾರು 28 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಇಲ್ಲಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ ಪಿಂಗಾಣಿ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಹಲವು ಕಲಾತ್ಮಕ ಮತ್ತು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ವಿನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿದರು. ಆದರೂ ಇವರಿಗೆ

ಭಾವಚಿತ್ರ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಒಲವು. ಇವರು ಅನೇಕ ಗಣ್ಯರ ಭಾವಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರಿಂದ ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ರಾಷ್ಟ್ರ ನಾಯಕರ ಭಾವಚಿತ್ರಗಳು ದೆಹಲಿಯ ರಾಷ್ಟ್ರಪತಿ ಭವನ ಮತ್ತು ಲಕ್ನೋ ಹಾಗೂ ಪಾಟ್ನಾ ರಾಜಭವನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರದರ್ಶಿತವಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಬಾಬು ರಾಜೇಂದ್ರ ಪ್ರಸಾದ್, ಪಂಡಿತ್ ಜವಹರಲಾಲ್ ನೆಹರೂ, ಜಿ.ವಿ. ಮಾವಲಂಕರ್, ಫೀಲ್ಡ್ ಮಾರ್ಷಲ್ ಸಿ.ಎಂ. ಕಾರ್ಯಪ್ಪ, ಥೋರಾಟ್ ಬೇವುರ್, ಟಿ.ಎನ್. ರಾಯನಾ ಮತ್ತು ಮಹಾತ್ಮಾ ಗಾಂಧಿ, ಸುತ್ತೂರು ಮಠಾಧ್ಯಕ್ಷ ಜಗದ್ಗುರು ಶ್ರೀ ಶಿವರಾತ್ರೀ ರಾಜೇಂದ್ರಸ್ವಾಮಿಗಳ ಪೂರ್ಣಾಕೃತಿ ತೈಲಚಿತ್ರ ಹೆಚ್ಚು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಭಕ್ತರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತಿದೆ.

ಇವರ ಭಾವಚಿತ್ರ ರಚನೆಗಳು ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಇತರ ದೇಶಗಳಲ್ಲೂ ಪ್ರದರ್ಶಿತವಾಗಿವೆ. ಭಾವಚಿತ್ರ ಲಂಡನ್ನಿನ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಮ್ಯೂಸಿಯಂನಲ್ಲಿ ಕಿಂಗ್ಸ್ ಹಜಾರದಲ್ಲಿ ರಾರಾಜಿಸುತ್ತಿದೆ. ಲಾಲ್ ಬಹಾದೂರ್ ಶಾಸ್ತ್ರಿಯವರ ಭಾವಚಿತ್ರ ತಾಷ್ಕೆಂಟಿನಲ್ಲಿದೆ. ಇತರ ಭಾವಚಿತ್ರಗಳೆಂದರೆ ಶೃಂಗೇರಿ, ಸುತ್ತೂರು ಹಾಗೂ ಪೇಜಾವರ ಮಠಾಧೀಶರ ಚಿತ್ರಗಳು, ಚೆನ್ನೈ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶ ರಾಮಪ್ರಸಾದರಾವ್, ಎ.ವಿ.ಎಂ. ಚೆಟ್ಟಿಯಾರ್ ಚಿತ್ರಗಳು.

ಕರ್ನಾಟಕದ ರಾಜಧಾನಿಯಾದ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವ ಮಾಗಡಿ ಕೆಂಪೇಗೌಡರ ಪ್ರತಿಮೆಯ ಮೂಲ ರೇಖಾಚಿತ್ರವನ್ನು ಇವರು ರಚಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಭಾರತೀಯ ರಿಸರ್ವ್ ಬ್ಯಾಂಕಿನ ವಿನ್ಯಾಸವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಬಾಪೂಜಿಯವರ ಚಿತ್ರವೂ ಇವರಿಂದ ರಚಿತವಾದದ್ದೇ ಆಗಿದೆ. ಇವರ ಕಲಾನೈಪುಣ್ಯತೆಗೆ ಸಂದಿರುವ ಮಾನ್ಯತೆ, ಸನ್ಮಾನಗಳು ಹಲವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾದವು: 1932ರಲ್ಲಿ ಕೊಡೈಕೆನಾಲ್ ಕಲಾಪ್ರದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಬಹುಮಾನ: 1946ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ದಸರ ವಸ್ತುಪ್ರದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಮಹಾರಾಜರ ರಜತ ಪದಕ.

ಇವರ ಕಲೆಯನ್ನು ಪುರಸ್ಕರಿಸಿ 1964ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರ ಇವರನ್ನು ಗೌರವಿಸಿತು. 1980ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಲಲಿತಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ದೊರಕಿತು. ಚಿತ್ರಕಲೆಯಲ್ಲದೆ ಇವರು ಸಂಗೀತದಲ್ಲೂ ಅಭಿರುಚಿ ಹೊಂದಿದ್ದರು. ಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಸೌಂದರ್ಯೋಪಾಸನೆಯೇ ಕಲಾವಿದರ ಧ್ಯೇಯವೆಂಬುದು ಇವರ ನಂಬಿಕೆ. **(ಎಸ್‌ಯು.ಎಂ.)**

ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ: ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸುಳ್ಯ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ ಹಾಗೂ ತೀರ್ಥಕ್ಷೇತ್ರ. ಸುಳ್ಯಕ್ಕೆ 44 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಪುತ್ತೂರಿಗೆ 33 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಈ ಸ್ಥಳ ಕುಕ್ಕೆ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ, ಪುಷ್ಪಗಿರಿ ಎಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಕುಮಾರ ಪರ್ವತ, ಶೇಷಪರ್ವತ ಎಂಬ ಎರಡು ಬೆಟ್ಟಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಇರುವ ಈ ಪ್ರದೇಶ ಒಂದು ಸುಂದರ ತಾಣ. ಈ ಕ್ಷೇತ್ರ ಪ್ರಾಚೀನದಲ್ಲಿ ಕುಕ್ಕೆ ಪಟ್ಟಣವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ಕಾಂದಪುರಾಣದ ಸನತ್ಕುಮಾರ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಸಹ್ಯಾದ್ರಿಖಂಡ ತೀರ್ಥಕ್ಷೇತ್ರ ಮಹಿಮಾ ನಿರೂಪಣದೊಳಗೆ ಈ ಕ್ಷೇತ್ರ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಈ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿದ್ದರೆಂದು ಆನಂದಗಿರಿ ರಚಿತ ಶಂಕರವಿಜಯ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿರುವ ಕುಕ್ಕೆ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಾಕಾರದೊಳಗೆ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯದೇವರ ಗುಡಿಯೊಳಗಿರುವ ಲಿಂಗ ಕುಕ್ಕೆ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಎಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶಂಕರಮಂಠವೆಂಬ ಪ್ರಾಚೀನ ಮಠವಿದೆ. ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯ ಇಲ್ಲಿರುವ ಮಾಧ್ವಮಠದ ಉಸ್ತುವಾರಿಗೆ ಸೇರಿದೆ. ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ದೊಡ್ಡಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯದ ಆಸುಪಾಸಿನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಜಾತಿಯ ಬೆತ್ತ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಈ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಕುಮಾರಧಾರಾ ನದಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಧರ್ಮಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಾಗ ಅಥವಾ ಬರುವಾಗ ಈ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ಭಕ್ತಾದಿಗಳು ಸಂದರ್ಶಿಸುವ ವಾಡಿಕೆಯಿದೆ. (ಬಿ.ಎಂ.ಎಸ್.)

ಸುಮಾಶಿರೂರ್: ಅರ್ಜುನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಗಳಿಸಿದ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಖ್ಯಾತಿಯ ಮಹಿಳಾ ಗುರಿಕಾರ್ತಿ. ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರದವರು. ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ, ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಕಾಮನ್‌ವೆಲ್ತ್ ಕ್ರೀಡಾಕೂಟಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಶೂಟಿಂಗ್ ಚಾಂಪಿಯನ್‌ಷಿಪ್‌ನಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದವರು. ಕಾಲೇಜು ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಎನ್.ಸಿ.ಸಿ. ಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಇವರು ಶೂಟಿಂಗ್ ಬಗ್ಗೆ ಆಸಕ್ತರಾದರು. ಸಂಜಯ್ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಎಂಬುವರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ತರಬೇತಿ ಪಡೆದರು. 1994ರಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಚಾಂಪಿಯನ್ ಆದರು.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಮುಂಬೈನ ಪಶ್ಚಿಮ ರೈಲ್ವೆಯಲ್ಲಿ ಉದ್ಯೋಗಿ ಆಗಿರುವ ಸುಮಾ ಕಳೆದ ವರ್ಷ ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಕಾಮನ್‌ವೆಲ್ತ್ ಕ್ರೀಡಾಕೂಟದ ಶೂಟಿಂಗ್ ಚಾಂಪಿಯನ್‌ಷಿಪ್‌ನಲ್ಲಿ ಕಂಚಿನ ಪದಕ ಗೆದ್ದರು. ದಕ್ಷಿಣ ಏಷ್ಯ ಫೆಡರೇಷನ್ ಕೂಟದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಚಿನ್ನ ಮತ್ತು ಎರಡು ಬೆಳ್ಳಿ ಪದಕ ಗೆದ್ದಿದ್ದ ಇವರು ಬ್ಯಾಂಕಾಕ್ ಏಷ್ಯನ್ ಕೂಟದಲ್ಲಿಯೂ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರು. ಅಥೆನ್ಸ್‌ನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಒಲಂಪಿಕ್ಸ್ ಕ್ರೀಡಾಕೂಟದಲ್ಲಿಯೂ ಭಾಗಿಯಾಗಿದ್ದರು. ಇವರ ಕ್ರೀಡಾ ಸಾಧನೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಇವರಿಗೆ ಅರ್ಜುನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಇತ್ತು ಗೌರವಿಸಿದೆ (2003). **(ಎಸ್.ಆರ್.ಯು.)**

ಸುರತ್ಕಲ್ಲು: ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಂಗಳೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ ಮತ್ತು ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ಮಂಗಳೂರು–ಮುಲ್ಕಿ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರಿನ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 14 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಮುಲ್ಕಿಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 11 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜು, ಸುರತ್ಕಲ್ಲು

ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕರ್ನಾಟಕ ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜು, ಕಲಾ ಮತ್ತು ವಿಜ್ಞಾನ ಕಾಲೇಜು, ಜೊತೆಗೆ ವಿವಿಧ ಹಂತಗಳ ಇತರ ಶಾಲೆಗಳಿವೆ. ಕಡಲ ತೀರದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಮತ್ಸ್ಯೋದ್ಯಮವಿದ್ದು, ಮಂಜುಗಡ್ಡೆ ತಯಾರಿಸುವ ಹಾಗೂ ಮೀನು ಸಂಸ್ಕರಿಸುವ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿವೆ. ಬೀಡಿ ತಯಾರಿಕೆ, ಬಟ್ಟೆ ತಯಾರಿಕೆಯುಂಟು. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಮೋಂಬತ್ತಿ, ಬೆಂಕಿಪೆಟ್ಟಿಗೆ, ಅಲ್ಯುಮಿನಿಯಂ ಪಾತ್ರೆಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯ ಸಣ್ಣ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿವೆ.

ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿರುವ ಈ ಊರು ಸಮುದ್ರತೀರದ ಒಂದು ಸುಂದರ ಪ್ರವಾಸಿ ತಾಣ. ಇಲ್ಲಿನ ಹೆಬ್ಬಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಒಂದು ದೀಪಸ್ತಂಭವನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಕರಾವಳಿಯ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿ ಸುರತ್ಕಲ್ಲನ್ನು ಹಾದು ಹೋಗಿದ್ದು ಸುತ್ತಲ ಗ್ರಾಮ ಮತ್ತು ಪಟ್ಟಣಗಳಿಗೆ ಇಲ್ಲಿಂದ ಮಾರ್ಗ ಸಂಪರ್ಕಗಳಿವೆ. ಕಿರಿಯ ಪಟ್ಟಣ ಪಂಚಾಯಿತಿ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಈ ಗ್ರಾಮ ಸೇರಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿರುವ ಸದಾಶಿವ ದೇವಾಲಯ ಖರಾಸುರ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಇಲ್ಲಿ ಸದಾಶಿವ ದೇವರ ಪೂಜೆಯ ಅನಂತರವೇ ಗಣಪತಿಪೂಜೆ ನೆರವೇರುವ ಅತಿ ವಿರಳ ಸಂಪ್ರದಾಯವಿದೆ. ಹಿಂದೆ ಈ ದೇವಾಲಯದ ಶಿಲ್ಪ ರಚನೆ ಪೌಳಿಯೆದುರುಗಡೆ ತಡೆಗಟ್ಟು ಮಹಡಿಗಳುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಉಡುಪಿಯಲ್ಲಿರುವ ಜೈನಶಿಲ್ಪ ಶೈಲಿಯಂತಿತ್ತು; ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಇದು ಸಂಪೂರ್ಣ ರೂಪಾಂತರಗೊಂಡಿದೆ. ಇಡ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಹಾಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇದು ವಿದ್ಯಾಧರಮುನಿ ಪೂಜಿತವೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ವೀರಭದ್ರ ದೇವಸ್ಥಾನ ಮತ್ತು ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದ ವೆಂಕಟರಮಣ ದೇವಾಲಯ ಹಾಗೂ ಮೂರು ಮಾರಿಯಮ್ಮ ಗುಡಿಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ನವರಾತ್ರಿಯ ವೇಳೆಗೆ ಬಯಲಾಟಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಉಡುಪಿಯ ಅಷ್ಟಮಠಗಳಲ್ಲೊಂದಾದ ಕೃಷ್ಣಾಪುರ ಮಠದ ಮೂಲಭೂಮಿ ಸುರತ್ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿದೆ.

*

ಸುರಪುರ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಯಾದಗಿರಿ ಉಪವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಲಿಂಗಸುಗೂರು ಮತ್ತು ದೇವದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುದ್ದೇಬಿಹಾಳ ಮತ್ತು ಸಿಂದಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಜೇವರಗಿ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಶಾಹಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಕಸಬೆ, ಹುಣಸಗಿ, ಕೆಂಭಾವಿ, ಕೊಡೆಕಲ್ಲು, ಕಕ್ಕೇರ ಇವು ಹೋಬಳಿಗಳು. 186 ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1,854.9 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 3,36,755. ಇದರಲ್ಲಿ 2,93,133 ಮಂದಿ ಗ್ರಾಮಸ್ಥರೂ 43,622 ಮಂದಿ ಪಟ್ಟಣಿಗರೂ ಇದ್ದಾರೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಕನ್ನೆಳ್ಳಿ ಮಂಗಳೂರು ಬಳಿ ಬೆಟ್ಟಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉಳಿದೆಡೆ ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ಗುಡ್ಡಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಗಾಜಿನ ಕೈಗಾರಿಕೆಗೆ ಬೇಕಾದ ಕಣಶಿಲೆ ಜೊತೆಗೆ ಜಿಪ್ಸಂ, ಕ್ಯಾಲ್ಕೇರಿಯಸ್ ಪುಡಿ ಮತ್ತು ಲವಣ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸಿಗುತ್ತವೆ. ಕೃಷ್ಣಾ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ನದಿ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿದು ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಲಿಂಗಸುಗೂರು ಮತ್ತು ದೇವದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸಿದೆ. ಈ ನದಿಯ ಫಲವತ್ತಾದ ಎಡದಂಡೆಯ ಭೂಪ್ರದೇಶ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಸೇರಿದೆ. ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯಿಂದ ಹರಿದು ಬರುವ ಡೋಣಿನದಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನೈಋತ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಾಯುವ್ಯದಿಂದ ಆಗ್ನೇಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರುವ ಮೊದಲು ಅಮ್ಮಾಪುರ ಮತ್ತು ತಂಗದ ಬೈಲು ಗ್ರಾಮಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಹರಿಯುವುದು. ಇವಲ್ಲದೆ ಕೆಲವು ತೊರೆಗಳು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹರಿದು ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತವೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನಾರಾಯಣಪುರದಿಂದ ಸು. 3 ಕಿಮೀ ಕೆಳಗೆ ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯ ಜಲದುರ್ಗ ಜಲಪಾತವಿದೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾಯುಗುಣ ಶುಷ್ಕ ಮತ್ತು ಆರೋಗ್ಯಕರವಾಗಿದ್ದು ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 687.91 ಮಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸು.5,439.15 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಕುರುಚಲು ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ತೋಳ, ಕಿರುಬ, ಕಾಡುನಾಯಿ, ಜಿಂಕೆ, ನರಿ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು.

ಒಣ ಬೇಸಾಯಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಕವಾದ ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಆಳದವರೆಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಕಂಡುಬರುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಕೆಂಪುಮರಳು ಮಿಶ್ರಿತ ಮಣ್ಣೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದು. ಈ ಬಗೆಯ ಮಣ್ಣಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಮಳೆ, ಬಾವಿ, ನದಿ ಮುಂತಾದವುಗಳ ನೀರಿನ ಬಳಕೆಯಿಂದ ಜೋಳ, ಸಜ್ಜೆ, ಗೋದಿ, ತೊಗರಿ, ಕಡಲೆ, ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ, ಹತ್ತಿ, ನೆಲಗಡಲೆ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಪಶುಪಾಲನೆಯ ಜೊತೆಗೆ ಮತ್ಸ್ಯೋದ್ಯಮವೂ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗಿದೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸಿಮೆಂಟ್ ಉತ್ಪಾದನೆಗೆ ಬೇಕಾದ ಸುಣ್ಣಕಲ್ಲು, ಗಾಜು ತಯಾರಿಕೆಗೆ ಬೇಕಾದ ಉತ್ತಮ ಬೆಣಚುಕಲ್ಲು ಇದ್ದು ಅವನ್ನು ಹತ್ತಿರದ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿಗೆ ಸರಬರಾಜು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ತಿಂತಿಣಿ ಗ್ರಾಮದ ಸುತ್ತ ತಾಮ್ರನಿಕ್ಷೇಪಗಳಿವೆ.

*

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾಗಣಗೇರಿ ಚರಿತ್ರಾರ್ಹವಾದದ್ದು. ಸುರಪುರಕ್ಕೆ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ 6 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಸ್ಥಳ ಒಮ್ಮೆ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ಮೊಗಲ್ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಔರಂಗಜೇಬನಿಗೂ (17ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಸುರಪುರದ ರಾಜರಿಗೂ ಇಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧ ನಡೆದಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯ ಅವಶೇಷವಿದೆ. ಸುರಪುರಕ್ಕೆ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಕಕ್ಕೇರದ ಸೋಮನಾಥ ದೇವಾಲಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದದ್ದು. ಜೈಮಿನಿ ಭಾರತದ ಕರ್ತೃ ಲಕ್ಷ್ಮೀಶನ ಹುಟ್ಟಿದ ಊರೆನ್ನುವ ದೇವಪುರ ಸುರಪುರದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಸುರಪುರಕ್ಕೆ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ತಿಂತಿಣಿ ಹಿಂದು ಮತ್ತು ಮುಸಲ್ಮಾನರ ಒಂದು ಪವಿತ್ರ ಕ್ಷೇತ್ರ. ಇಲ್ಲಿನ ಮೌನಪ್ಪಯ್ಯ ದರ್ಗಾ ಎಂದು ಕರೆಯುವ ಮೌನೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಸುರಪುರದ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಕೊಡೆಕಲ್ಲು

ಸುರಪುರದ ಕೋಟೆಯ ದ್ವಾರ

ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನೈಋತ್ಯದ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ನಾರಾಯಣಪುರದ ಬಳಿ ಛಾಯಾಭಗವತಿ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯ ಒಂದು ಕವಲು ಇಲ್ಲಿನ ಒಂದು ಗುಹೆಯೊಳಗೆ ಹೊಕ್ಕು ಹೊರಗೆ ಬರುವುದು. ವೈಶಾಖ ಶುದ್ಧ ತದಿಗೆಯಂದು ಇಲ್ಲಿ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಬೆಳಗಿನ ಹೊತ್ತು ಸೂರ್ಯಕಿರಣ ಇಲ್ಲಿನ ಛಾಯಾಭಗವತಿಯ ಪಾದಗಳ ಮೇಲೆ ಬೀಳುತ್ತದೆ. ನಾರಾಯಣಪುರದಿಂದ ಸು. 3 ಕಿಮೀ ಕೆಳಗೆ ಕೃಷ್ಣಾನದಿ 60ಮೀಟರ್ ಆಳಕ್ಕೆ ದುಮುಕಿ ಜಲದುರ್ಗ ಜಲಪಾತವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದೆ. ಸುರಪುರದ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಪಶ್ಚಿಮ ಗಡಿಗೆ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿರುವ ಹಗರಟಗಿಯಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬಿಣಯುಗದ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾ ಸಮಾಧಿಗಳು ಕಂಡುಬಂದಿವೆ. ಸುರಪುರದ ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ 35 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಮುದನೂರಿನ ರಾಮನಾಥ ದೇವಾಲಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದದ್ದು, ಈ ಊರು ವಚನಕಾರ ದೇವರದಾಸಿಮಯ್ಯನ ಜನ್ಮಸ್ಥಳವೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ. ಸುರಪುರದ ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ 29ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕೆಂಭಾವಿಯಲ್ಲಿ ಬಹಮನೀ ಸುಲ್ತಾನರ ಕಾಲದ ಅನೇಕ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಅವಶೇಷಗಳು ಇವೆ. ಇದು ಶಿವಶರಣ ಭೋಗಣ್ಣನ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ.

ಸುರಪುರ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. ಸುರಪುರ ಪಟ್ಟಣ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ 22,163 ಮಂದಿ ಪುರುಷರು, 21,459 ಮಂದಿ ಮಹಿಳೆಯರಿದ್ದು ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 43,622. ಇದು ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ.

ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನು ಬರೆದಿರುವ ಕರ್ನಲ್ ಮೆಡೋಸ್ ಟೇಲರನು ಈ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ ಮನೆ ಟೇಲರ್ ಮಂಜ಼ಿಲ್ ಎಂದು ಈಗಲೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಸುರಪುರ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ನಿಜಾಮನ ಸೇನಾ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿರುವ ಗೋಪಾಲಸ್ವಾಮಿ ಗುಡಿ, ಅರಮನೆ ಮತ್ತು ಕೋಟೆ ಅವಶೇಷಗಳು ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯವಾದವು.

*

ಸುರಪುರದ ನಾಯಕರು: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸುರಪುರವನ್ನು ಕೇಂದ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಆ ಸುತ್ತಣ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಆಳಿದ ಒಂದು ಮಾಂಡಳಿಕ ಮನೆತನ. ಇವರು ಬೇಡ ಜನಾಂಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರು. ಕಂಪಿಲಿಯ ರಾಮನಾಥನ ಸೈನ್ಯದಲ್ಲಿ ಇವರು ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬ ಸಂಗತಿ ನಂಜುಂಡ ಕವಿಯ (ಸು. 1525) ರಾಮನಾಥಚರಿತದಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಚಾಂದಬೀಬಿಯ ಗಂಡ ಮೃತನಾದ ಮೇಲೆ ಆಕೆಗೆ ಸಮರ್ಥ ಆಡಳಿತ ನಿರ್ವಹಿಸಲು ಈ ಬೇಡ ನಾಯಕರ ಸಹಾಯ ಸಹಕಾರಗಳು ದೊರೆತಿದ್ದುವು.

ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರ ಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ತಾಳಿಕೋಟೆ ಕದನದ ಅನಂತರ ಬಿಜಾಪುರದ ಸುಲ್ತಾನನ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ಒಳಗಾದರು. ಇವರ ಶೌರ್ಯ, ಸಾಹಸಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿದ ಸುಲ್ತಾನ ಇವರ ನಾಯಕರಿಗೆ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ನೀಡಿ ವಾಗಣಗೇರಿಯಲ್ಲಿ ಕಂದಾಯ ವಸೂಲಿ ಮಾಡುವ ಅಧಿಕಾರ ವಹಿಸಿಕೊಟ್ಟ. ಔರಂಗಜೇಬ್ ಬಿಜಾಪುರದ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿದಾಗ ಇವರು ತಮ್ಮ ಶೌರ್ಯ ಪ್ರತಾಪಗಳನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದರು. ವಾಗಣಗೇರಿಯನ್ನು ಔರಂಗಜೇಬ ಆಕ್ರಮಿಸಿದ ಅನಂತರ ಬೇಡರಸನು ಸುರಪುರದಲ್ಲಿ ದುರ್ಗ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡ. ಬೇಡ ನಾಯಕನ ಪರಾಕ್ರಮಕ್ಕೆ ಮೆಚ್ಚಿದ ಔರಂಗಜೇಬ್ ಅವನಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಇದ್ದ ಎಲ್ಲ ಹಕ್ಕುಬಾಧ್ಯತೆಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ.

ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅಂತ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಿಜಾಮ ಮತ್ತು ಮರಾಠರು ಒಂದಾದಾಗ ತಮ್ಮ ಅಸ್ತಿತ್ವ ಉಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಬೇಡ ನಾಯಕನು ನಿಜಾಮನಿಗೆ 50,000 ರೂಪಾಯಿ ಕಾಣಿಕೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ ಅಪಾಯದಿಂದ ಪಾರಾದ. ಪ್ರಬಲ ದೊರೆಯಾಗಿದ್ದ ಸುರಪುರದ ಎಂಕಪ್ಪ ನಾಯಕನ ಮೈತ್ರಿ ಗಳಿಸಲು ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನರು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿ ವಿಫಲರಾದರು. ಎಂಕಪ್ಪ ನಾಯಕನ ರಾಜ್ಯದ ಹಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಟಿಪ್ಪು ಆಕ್ರಮಿಸಿದರೂ ಆತ ಸುರಪುರದ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಲಿಲ್ಲ. ಎಂಕಪ್ಪನಾಯಕನ ಮರಣಾನಂತರ ನಿಜಾಮನು ಸುರಪುರದ ಮೇಲೆ 15 ಲಕ್ಷ ರೂ.ಗಳ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರ ಶುಲ್ಕ ವಿಧಿಸಿದ. ಇದರಲ್ಲಿ ಬಹು ಭಾಗವನ್ನು ನಗದು ರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಸುರಪುರದ ಅರಸನು ಉಳಿದ ಹಣವನ್ನು ಬ್ರಿಟಿಷರ ಜಾಮೀನಿನ ಮೇಲೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತ ಬಂದ ಕೃಷ್ಣಪ್ಪನಾಯಕ 1841ರಲ್ಲಿ ತೀರಿಕೊಳ್ಳುವ ವೇಳೆಗೆ ಸುರಪುರ ರಾಜ್ಯ ಸಾಲದ ಹೊರೆಗೆ ಗುರಿಯಾಗಿ ತನ್ನ ಸತ್ತ್ವವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿತು.

ಬ್ರಿಟಿಷರ ಮತ್ತು ನಿಜಾಮನ ಕುಟಿಲೋಪಾಯಗಳಿಂದ ಸುರಪುರದ ಬೊಕ್ಕಸ ಬರಿದಾಯಿತು. ಕೃಷ್ಣಪ್ಪನಾಯಕ ತೀರಿಕೊಂಡಾಗ ಅವನ ಮಗ ವೆಂಕಟಪ್ಪ ನಾಯಕ ಅಪ್ರಾಪ್ತ ವಯಸ್ಕನಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಮೆಡೋಸ್ ಟೇಲರ್‌ನನ್ನು ಸುರಪುರದ ರಾಜಕೀಯ ಕಾರ್ಯಭಾರಿಯಾಗಿ ನೇಮಕ ಮಾಡಲಾಯಿತು. 1853ರಲ್ಲಿ ವೆಂಕಟಪ್ಪ ನಾಯಕನಿಗೆ ರಾಜ್ಯದ ಆಡಳಿತವನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಡಲಾಯಿತು. ಆಗ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಗವರ್ನರ್ ಜನರಲ್ಲನಾಗಿದ್ದ ಡಾಲ್‌ಹೌಸಿ ಸುರಪುರದ ರಾಜನು ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಅಧಿಕಾರಿಯೊಬ್ಬನನ್ನು ರಾಜಕೀಯ ಸಲಹೆಗಾರನನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿಕೊಂಡು ಅವನ ವೆಚ್ಚಕ್ಕೆ 20,000 ರೂ.ಗಳನ್ನು ತೆರಬೇಕೆಂದು ಸೂಚಿಸಿದ. ಆರ್ಥಿಕ ಮುಗ್ಗಟ್ಟನ್ನು ಎದುರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕ ಡಾಲ್‌ಹೌಸಿಯ ಸೂಚನೆಯನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿದ. ಅಂತೆಯೇ, ತನ್ನ ಸೈನ್ಯಕ್ಕೆ ಅರಬರು, ರೋಹಿಲ್ಲರು ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡು ವ್ಯವಸ್ಥಿತಗೊಳಿಸಿದ. ನಾನಾ ಸಾಹೇಬನೊಡನೆ ರಾಜಕೀಯ ಸಂಪರ್ಕ ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡ. ಅನೇಕ ಜಮೀನುದಾರರು ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕನಿಗೆ ಧನಸಹಾಯ ಮಾಡಲು ಮುಂದಾದರು. ಇಂಥ ಯುದ್ಧಸಿದ್ಧತೆಗಳು ಬ್ರಿಟಿಷರ ಗಮನಕ್ಕೆ ಬಾರದಿರಲಿಲ್ಲ. ಮಹೀಪಾಲಸಿಂಗ್ ಜವಹಾರಸಿಂಗನೆಂಬುವನು ಸುರಪುರದ ರಾಜನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿ ಬೆಳಗಾಂವಿಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸೈನ್ಯ ದಂಗೆ ಏಳಲು ಉತ್ತೇಜನ ನೀಡಿದ. ಇದನ್ನರಿತ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಮಹೀಪಾಲಸಿಂಗನನ್ನು ಬಂಧಿಸಿ, ಗುಂಡಿಟ್ಟು ಕೊಂದುದಲ್ಲದೆ ಸುರಪುರದ ನಾಯಕನಿಗೆ ಬೆದರಿಕೆ ಪತ್ರ ಕಳುಹಿಸಿದರು. ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕ ತನ್ನ ಸ್ವಾಮಿನಿಷ್ಠೆಯನ್ನು ಸಾರಿದ. ಈ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸುರಪುರದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಹಲವು ದರೋಡೆಗಳಿಗೆ ನಾಯಕ ಕಾರಣನೆ ಎಂದು ವಿಚಾರಣೆ ನಡೆಸಲು ಬ್ರಿಟಿಷರು ಕ್ಯಾಪ್ಟನ್ ಕ್ಯಾಂಪ್‌ಬೆಲ್‌ನನ್ನು ನೇಮಿಸಿದರು.

ಈ ವೇಳೆಗಾಗಲೇ ತಮ್ಮ ಕುಟಿಲತಂತ್ರಗಳಿಂದ ನಿಜಾಮ ಮತ್ತು ಬ್ರಿಟಿಷರು ವೆಂಕಟಪ್ಪ ನಾಯಕನನ್ನು ಕೆರಳಿಸಿದ್ದರು. ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ನಾಯಕನಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಲು ಮುಂಡರಗಿ ಭೀಮರಾಯ, ನರಗುಂದದ ಬಾಬಾಸಾಹೇಬ ಮೊದಲಾದವರು ಸಿದ್ಧರಿದ್ದರು. ಬ್ರಿಟಿಷರು ರಾಜಕೀಯ ಕುತಂತ್ರ ಆಪಾದನೆಯನ್ನು ಸುರಪುರದ ಮೇಲೆ ಹೊರೆಸಿ ಅದರ ಆಕ್ರಮಣಕ್ಕೆ ಸನ್ನದ್ಧರಾದರು. ಅಭೇದ್ಯವಾದ ಸುರಪುರದ ದುರ್ಗವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಲು ಕ್ಯಾಪ್ಟನ್ ವೈಂಡ್‌ಹ್ಯಾಮ್ ಸತತ ಪ್ರಯತ್ನ ನಡೆಸಿದ. ಕೊನೆಗೂ ಭೀಮರಾಯನೆಂಬ ದೇಶದ್ರೋಹಿಯ ಕುತಂತ್ರದಿಂದಾಗಿ ಸುರಪರ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಕೈವಶವಾಯಿತು. ತಲೆ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಹೈದರಾಬಾದು ತಲುಪಿದ ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕ ನಿಜಾಮನ ಮುಖಾಂತರ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಬಂದಿಯಾಗಿ ಸಿಕಂದರಾಬಾದಿನ ಸೆರೆಮನೆ ಸೇರಿದ. ಮುಂದೆ ವಿಚಾರಣೆ ನಡೆಸಿದ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ನ್ಯಾಯಾಲಯ ಘೋರಾಪರಾಧಗಳನ್ನು ಸಾಬೀತು ಮಾಡಿ ಅವನಿಗೆ ಮರಣದಂಡನೆ ವಿಧಿಸಿತು. ಆದರೆ ಮೆಡೋಸ್ ಟೇಲರ್ ಮಧ್ಯೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಮರಣದಂಡನೆಯನ್ನು ಜೀವಾವಧಿ ಕಾರಾಗೃಹವಾಸಕ್ಕೆ ಇಳಿಸಿದ. ಅನಂತರ ಆ ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನೂ ಕೇವಲ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳ ಬಂಧನವಾಸಕ್ಕೆ ಸೀಮಿತಗೊಳಿಸ

ಲಾಯಿತು. ಆದರೆ ಕಾರಾಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗಮಧ್ಯದಲ್ಲೇ ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕ ಆತ್ಮಹತ್ಯೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಮರಣಹೊಂದಿದ. 4.3.1861 ರಂದು ಸುರಪುರ ಸಂಸ್ಥಾನ ನಿಜಾಮನ ಸ್ವಾಧೀನಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತು. **(ಜಿ.ಆರ್.ಆರ್.)**

ಸುರೇಶ್, ಬೆಂಗಳೂರು ನೀಲಕಂಠನ್: 1946–90. ಕರ್ನಾಟಕ ವೇಣುವಾದನ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಪಕಾಲ ಬಾಳಿ ಮಹತ್ಸಾಧನೆ ಮಾಡಿ ಶಾಶ್ವತ ಪರಿಮುದ್ರೆ ಛಾಪಿಸಿ ಮರೆಯಾದ ಕೊಳಲು ಕಲಾವಿದ. ವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಎಂಜಿನಿಯರ್, ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಿಂದ ವೇಣುವಾದನ ಪಟು. ಇವರು ಕೇವಲ ಎಂಟು ವರ್ಷದ ಬಾಲಕನಾಗಿದ್ದಾಗ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ವೇಣು ಗಾರುಡಿಗ ಟಿ.ಆರ್. ಮಹಾಲಿಂಗಂ (1926–86) ಅವರ ಮೋಹಕ ಶೈಲಿಗೆ ಮನ ಸೋತು ಕೊಳಲೇ ತನ್ನ ಮಾಧ್ಯಮವೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಿದರು. ಸ್ವತಃ ಎಂಜಿನಿಯರ್ ಆಗಿದ್ದ ತಂದೆ ಬಿ. ನೀಲಕಂಠನ್ (1916–83), ತಾಯಿ ಜಯಲಕ್ಷ್ಮಿ ಇಬ್ಬರೂ ಸಂಗೀತ ಪ್ರಿಯರಾಗಿದ್ದರು. ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಪಿಟೀಲು ಮಾಂತ್ರಿಕ ಮೈಸೂರು ಟಿ. ಚೌಡಯ್ಯನವರಿಗೆ (1895–1967) ಆತಿಥೇಯರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಆಗೆಲ್ಲ ಇವರಿಗೆ ಮನೆಯಲ್ಲೇ ಸಂಗೀತದ ಔತಣ.

ಇವರ ಮೊದಲ ಗುರು ಎಂ.ಎಸ್. ಶ್ರೀನಿವಾಸಮೂರ್ತಿ. ಮುಂದೆ ಖುದ್ದು ಮಾಲಿಯವರ (ಮಹಾಲಿಂಗಂ) ನಿರ್ದೇಶನದ ಮೇರೆಗೆ ಅವರ ನಿಕಟ ಅನುವರ್ತಿ ಮಿತ್ರ ಬಿ.ಶಿವರಾಮಯ್ಯನವರ ಬಳಿ ಶಿಷ್ಯತ್ವ. ಇನ್ನು ಶಿವರಾಮಯ್ಯನವರಾದರೂ ಮಾಲಿಯವರ ಏಕಲವ್ಯ ಶಿಷ್ಯ ಮತ್ತು ಗುರುವಿನ ವಿಶ್ವಾಸಗಳಿಸಿದ್ದ ಸ್ನೇಹಿತ. ಹೀಗಾಗಿ ಮಾಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ವಿನೂತನ ಚೌಕಟ್ಟಿನೊಳಗೆ ಸುರೇಶ್ ಅವರ ಶಿಕ್ಷಣ ಮುಂದುವರಿಯಿತು. ಈ ಚೌಕಟ್ಟಿನ ಕ್ರಾಂತಿಕಾರೀ ಸುಧಾರಣೆಗಳು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮೂರು: ಉಚ್ಚ ಶ್ರುತಿಯ ಕಡಿಮೆ ಉದ್ದದ ಕೊಳಲು, ತುತ್ತೂಕಾರ ತಂತ್ರದ ಬಳಕೆ ಮತ್ತು ಬೆರಳಾಡಿಕೆಯಲ್ಲಿ ನವಶೈಲಿ.

ದೀರ್ಘಶ್ವಾಸಬಂಧನ ಹಾಗೂ ಕಠಿಣ ಪರಿಶ್ರಮವಿದ್ದ ಹೊರತು ಉಚ್ಚ ಶ್ರುತಿಯ ಕೊಳಲಿನಲ್ಲಿ ಜೀವಭಾವನಾದೋತ್ಪತ್ತಿ ಆಗದು. ತುತ್ತೂಕಾರ ತಂತ್ರವನ್ನು ಕೊಳಲುವಾದನದಲ್ಲಿ ಬಳಸುವುದರಿಂದ ಹಾಡುಗಾರಿಕೆಯ ಪರಿಣಾಮವನ್ನೇ ಕೇಳುಗರಲ್ಲಿ ಮೂಡಿಸಬಹುದು. ಬೆರಳಾಡಿಕೆಯಲ್ಲಿಯ ನಯಗಾರಿಕೆ ಮನೋಧಾರ್ಮಿಕ ಸಂಗೀತದ ಪ್ರಮುಖ ಅಂಗವಾಗಿರುವ ಜಾದೂಗಮಕಗಳ ಪ್ರಕಾಶನಕ್ಕೆ ಅತ್ಯವಶ್ಯ.

ಇಂಥ ಪ್ರತಿಭೆ ಹೊಂದಿದ್ದ ಇವರು ಅತಿ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಖ್ಯಾತಿಗಳಿಸಿದ್ದು, ಅಂದಿನ ಮುಂಚೂಣಿ ಪಕ್ಕವಾದ್ಯದವರು ಇವರಿಗೆ ಪಿಟೀಲು, ಮೃದಂಗ ಮತ್ತು ಘಟ ಸಾರಥ್ಯ ಒದಗಿಸಲು ಮುಂದೆಬಂದರು. ಘಟವಿದ್ವಾಂಸ ಬೆಂಗಳೂರು ಕೆ.ವೆಂಕಟರಾಮ್ ಇವರಿಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ನೀಡಿದರು. ಖಾಸಗಿ ಬೈಠಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇವರ ವಾದನವನ್ನು ತನ್ಮಯತೆಯಿಂದ ಆಲಿಸಿದ ಮಾಧುರ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಞಿ ಎಂ.ಎಸ್.ಸುಬ್ಬುಲಕ್ಷ್ಮಿ (1916–2004) 'ಸಾಕ್ಷಾತ್ ವೇಣುಗಾನ ಲೋಲ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನೇ ಎದುರಿದ್ದಂಥ ಅನುಭವ' ಎಂದು ಉದ್ಗರಿಸಿದ್ದರು.

ಇವರ ಹೆಸರು ದೇಶ ವಿದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕೊಳಲಿನೊಂದಿಗೆ ಸಮೀಕೃತವಾಗಿತ್ತು. 1983ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಸ್ವಗೃಹದಲ್ಲೇ (ಬೆಂಗಳೂರು) ಅಕಸ್ಮಾತ್ತಾಗಿ ಜಾರಿಬಿದ್ದರು. ಮೂಳೆಗಳು ಮುರಿದವು. ಚಿಕಿತ್ಸಾನಂತರ ಕುರ್ಚಿಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತು ಕಚೇರಿ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಆರೋಗ್ಯ ಕೆಡುತ್ತ ಹೋಗಿ 1990 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 7ರಂದು ಇವರು ನಿಧನರಾದರು. ಇವರ ವೇಣುವಾದನ ಧ್ವನಿಸುರುಳಿಗಳು ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿವೆ. *

ಸುರೇಶ್ ಹೆಬ್ಳಿಕರ್: 1945– . ಹೆಸರಾಂತ ಚಿತ್ರ ನಿರ್ದೇಶಕ, ನಟ ಹಾಗೂ ಪರಿಸರವಾದಿ. 1945ರಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಪದವಿ ಪಡೆದ ಅನಂತರ ಮುಂಬಯಿಗೆ ಹೋಗಿ ಭಾರತೀಯ ವಿದ್ಯಾಭವನದಿಂದ ಮಾರ್ಕೆಟಿಂಗ್ ಅಂಡ್ ಅಡ್ವರ್ಟೈಸ್‌ಮೆಂಟ್ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಡಿಪ್ಲೊಮಾ ಪಡೆದರು. ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಂದು ನೆಲಸಿದ ಇವರಿಗೆ ಅಧ್ಯಾಪಕನಾಗಬೇಕೆಂಬ ಹೆಬ್ಬಯಕೆ ಇತ್ತು. ಆದರೆ ಇವರ ಫ್ರೆಂಚ್ ಗುರುಗಳಾದ ಮಹಾಲೆ ಎಂಬುವರ ಉತ್ತೇಜನದ ಮೇರೆಗೆ ಚಲನಚಿತ್ರರಂಗವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ಚಿತ್ರಕಥೆ, ಛಾಯಾಗ್ರಹಣ, ನಟನೆ, ನಿರ್ದೇಶನ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲ ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ನಟರಾಗಿಯೂ ತಮ್ಮ ಸರಳ ವಿಶಿಷ್ಟ ಅಭಿನಯದಿಂದ ಚಿತ್ರರಸಿಕರ ಗಮನ ಸೆಳೆದರು. ಇವರು 24ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಿದ್ದಾರೆ, 30ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಪರಿಚಿತ, ಕಾಡಿನಬೆಂಕಿ, ಆಘಾತ, ಉಷಾಕಿರಣ ಮೊದಲಾದುವು ಇವರ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯ ಚಿತ್ರಗಳು. ಆಘಾತ ಎಂಬ ಚಿತ್ರ ರಾಜ್ಯಪ್ರಶಸ್ತಿ ಗಳಿಸಿದೆ. ಕಾಡಿನ ಬೆಂಕಿ ಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ರಾಜ್ಯ ಹಾಗೂ ರಾಷ್ಟ್ರಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಲಭಿಸಿವೆ.

ಇವರ ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಾಳಜಿಯೂ ಗಮನಾರ್ಹವಾದದ್ದು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪರಿಸರ ಚಳವಳಿಯನ್ನು ಸಂಘಟಿಸಿದ ಕೆಲವೇ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಇವರೂ ಒಬ್ಬರು. ಪರಿಸರವಾದಿಯಾಗಿ ರೂಪುಗೊಂಡ ಇವರು ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಗಣನೀಯ ಸಾಧನೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಇಂಡಿಯನ್ ಸೊಸೈಟಿ ಆಫ್ ಎನ್‌ವಿರನ್‌ಮೆಂಟಲ್ ಸ್ಟೆಬಿಲಿಟಿ ಎಂಬ ಸಂಘಟನೆಯನ್ನು ರೂಪಿಸಿದ ಇವರು ಅದರ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಸೌರಶಕ್ತಿ, ವನ್ಯಜೀವಿಗಳು, ಕೆರೆಗಳು, ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟಗಳು, ಹಸುರು ಸಂರಕ್ಷಣೆ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಅನೇಕ ಕಿರುಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅತಿವೇಗವಾಗಿ ಕಣ್ಮರೆಯಾಗುತ್ತಿರುವ ಅರಣ್ಯಸಂಪತ್ತು ಮತ್ತು ಜಲಸಂಪತ್ತನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸುವ ಧ್ಯೇಯದಿಂದ ಇಕೊವಾಚ್ ಎಂಬ ಸಂಘಟನೆಯನ್ನು ಹುಟ್ಟುಹಾಕಿದರು (1994 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 1). ನಗರ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಅರಣ್ಯ ರೂಪಿಸುವ ಮಹತ್ತರ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಈ ಸಂಘಟನೆ ಕೈಗೊಂಡಿದೆ. ಭಾರತೀಯ ಸೇನೆಯು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಕೋರಮಂಗಲ–ವಿಮಾನ ನಿಲ್ದಾಣ ವರ್ತುಲ ರಸ್ತೆಯ ಬಳಿ ಈ ಸಂಸ್ಥೆಗೆ 200 ಎಕರೆ ಜಾಗವನ್ನು ಅರಣ್ಯ ಬೆಳೆಸಲು ಕೊಡಗೆಯಾಗಿ ನೀಡಿದೆ. ಈ ಜಾಗದಲ್ಲಿ ಸು. 40 ಸಾವಿರ ಸಸಿಗಳನ್ನು ನೆಟ್ಟು ಸೇನಾರಣ್ಯ ಎಂಬ

ಅರಣ್ಯವನ್ನು ಬೆಳೆಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಪರಿಸರ ಸಂರಕ್ಷಣೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆಸುವುದು, ಸಾರ್ವಜನಿಕ ತಿಳಿವಳಿಕೆ ಮೂಡಿಸುವುದು ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಪ್ರಧಾನ ಧ್ಯೇಯಗಳು. ಇಂಥ ಧ್ಯೇಯಗಳನ್ನು ಜನತೆಗೆ ತಲುಪಿಸಲು ನಾಟಕ ಮಾಧ್ಯಮವನ್ನೂ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದೆ. ಇಕೊವಾಚ್ ಮೆಮೊರಿ ದಿಕ್ಕೊ – ಇಂಥ ಎರಡು ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಮೂಲಕ ಹೆಬ್ಬಿಕರ್ ಅವರು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ ಶಫರ್ಡ್ಸ್ ಆನ್ ದಿ ಮೂವ್ ಎಂಬ ಡಾಕ್ಯುಮೆಂಟರಿಗೆ 19ನೆಯ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಆಗ್ರೋ ಉತ್ಸವದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಜಸಿರಿಸ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ದೊರಕಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಪರಿಸರ ಚಳವಳಿಯ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ಮೈಲಿಗಲ್ಲು. *

ಸುರೇಶ್ವರಾಚಾರ್ಯ: ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರ ನಾಲ್ವರು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಶಿಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರು. ಇವರಿಗೆ ವಿಶ್ವರೂಪಾಚಾರ್ಯ ಎನ್ನುವ ಹೆಸರೂ ಇತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುಶಃ ಇವರು ಉತ್ತರ ಭಾರತದವರು. ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಪ್ರಕಾರ ಪೂರ್ವಮೀಮಾಂಸೆಯ ಪಟುಗಳಾಗಿದ್ದು ಕರ್ಮನಿಷ್ಠರಾಗಿದ್ದ ಮಂಡನಮಿಶ್ರರೇ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ಪರಾಜಿತರಾಗಿ ಸುರೇಶ್ವರರಾದರು ಎಂದು ನಂಬಿಕೆ.

ಐತಿಹಾಸಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮಂಡನಮಿಶ್ರ–ಸುರೇಶ್ವರರು ಒಬ್ಬರೇ ಅಥವಾ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳೇ ಎನ್ನುವ ಜಿಜ್ಞಾಸೆ ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿದೆ. ಅದೇನೇ ಇರಲಿ, ಸುರೇಶ್ವರರೆಂಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಅಸಾಧಾರಣ ಪ್ರತಿಭೆಯುಳ್ಳ ಮಹಾಶಿಷ್ಯರು ಒದಗಿಬಂದದ್ದಂತೂ ಸತ್ಯ. ಕರ್ಮಮಾರ್ಗದಿಂದ ಜ್ಞಾನಮಾರ್ಗಕ್ಕೆ ಪರಿವರ್ತಿತರಾಗಿದ್ದ ಇವರ ಜ್ಞಾನನಿಷ್ಠೆಯನ್ನು ಕಂಡ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಇವರಿಗೆ ತಮ್ಮ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಭಾಷ್ಯಕ್ಕೆ ವಿವರಣಾತ್ಮಕವಾದ ವಾರ್ತಿಕವನ್ನು ಬರೆಯಬೇಕು ಎಂದರಂತೆ. ಆದರೆ ಶಂಕರಾ ಚಾರ್ಯರ ಇತರ ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಸುರೇಶ್ವರರ ಜ್ಞಾನನಿಷ್ಠೆಯಲ್ಲಿ ಅಪನಂಬಿಕೆಯಿದ್ದು ಅವರು ‘ನಿಮ್ಮ ಭಾಷ್ಯಕ್ಕೆ ವಾರ್ತಿಕವನ್ನು ಸುರೇಶ್ವರರು ಬರೆಯಲಾಗದು; ಹಿಂದಿನ ಕರ್ಮಮಾರ್ಗದ ಸಂಸ್ಕಾರ ಅವರಲ್ಲಿ ಮಾಸಿಲ್ಲ; ತಮ್ಮ ಭಾಷ್ಯಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಏನನ್ನಾದರೂ ಬರೆದಾರು ಎನ್ನುವ ಭಯ ನಮಗೆ’ ಎಂದು ತಮ್ಮ ಗುರುಗಳಲ್ಲಿ ನಿವೇದಿಸಿಕೊಂಡರು. ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಇವರ ಈ ಸಂಶಯ ಹಾಸ್ಯಾಸ್ಪದವಾಗಿ ಕಂಡಿತು. ಆಗ ನೀವು ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಅದ್ವೈತ ಕೃತಿಯನ್ನೇ ಬರೆಯಿರಿ ಎಂದು ಸುರೇಶ್ವರರಿಗೆ ಹೇಳಿದರಂತೆ. ನಿಸ್ಪೃಹರಾದ ಸುರೇಶ್ವರರು ನೈಷ್ಕರ್ಮ್ಯಸಿದ್ಧಿ ಎನ್ನುವ ಅದ್ಭುತ ಅದ್ವೈತ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿ ಗುರುಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿದರು. ಸುರೇಶ್ವರರಿಗೆ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದು ಬಂದಿದ್ದ ನಿಷ್ಠೆ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸ್ಫುಟಗೊಂಡಿತು. ಗುರುಗಳು ಈ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿ ತಾವು ಬರೆದಿದ್ದ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಮತ್ತು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳ ಭಾಷ್ಯಗಳಿಗೆ ವಾರ್ತಿಕಗಳನ್ನು ಬರೆಯುವಂತೆ ಇಚ್ಛೆಪಟ್ಟರು. ಗುರುವಿನ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಸುರೇಶ್ವರರು ಈ ಎರಡು ಭಾಷ್ಯಗಳಿಗೂ ತಮ್ಮ ವಾರ್ತಿಕಗಳನ್ನು ಬರೆದು ಅರ್ಪಿಸಿದರು. ಈ ವಾರ್ತಿಕಗಳು ಅದ್ವೈತ ಗ್ರಂಥ ಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರ ಕೃತಿಗಳಷ್ಟೇ ಗೌರವ ಪಡೆದಿವೆ.

ಸುರೇಶ್ವರರು ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ ಮಾನಸೋಲ್ಲಾಸಪ್ರಣವ ವಾರ್ತಿಕ ಅಥವಾ ಪಂಚೀಕರಣ ವಾರ್ತಿಕ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮಾನಸೋಲ್ಲಾಸ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರ ಅದ್ಭುತ ಕೃತಿ ಎನ್ನಲಾಗಿರುವ ದಕ್ಷಿಣಾಮೂರ್ತಿ ಸ್ತೋತ್ರ ಎನ್ನುವುದರ ತಾತ್ತ್ವಿಕ ವಿವರಣೆ. ಪ್ರಣವ ವಾರ್ತಿಕ ಆದಿಶಂಕರರ ಪಂಚೀಕರಣ ಎನ್ನುವ ಕೃತಿಯ ಸಣ್ಣ ಪ್ರಮಾಣದ ವಿವರಣೆ. (ಕೆ.ಬಿ.ಆರ್.)

ಸುವರ್ಣಮುಖಿ: ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ಚಿಕ್ಕ ನದಿ. ಇದು ಚನ್ನರಾಯದುರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಬೆಟ್ಟದಿಂದ ಇಳಿದ ಮೇಲೆ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ ಕೊರಟಗೆರೆಯ ಕಡೆ ಸಾಗುತ್ತದೆ. ಕೊರಟಗೆರೆ ಈ ನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಕೊರಟಗೆರೆಯಿಂದ ಈ ನದಿ ಮುಂದೆ ಸಾಗಿ ಚನ್ನರಾಯದುರ್ಗದ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿರುವ ಹಾಗೂ ಕೊರಟಗೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಸೇರಿದ ರಾಂಪುರದ ಬಳಿ ಜಯಮಂಗಲಿ ನದಿಯನ್ನು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಈ ನದಿಯ ಒಟ್ಟು ಹರಿವಿನ ಉದ್ದ ಸು. 24 ಕಿಮೀ. ಬರಡುಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ಕಾರಣ ನದಿಯಲ್ಲಿ ನೀರು ಕಡಿಮೆ. ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ನದಿ ತುಂಬಿರುತ್ತದೆ. ಈ ನದಿ ತಲಪರಿಗೆಗಳಿಂದ ತೋಟಗಳಿಗೆ ನೀರು ಹಾಯಿಸುತ್ತಾರೆ. (ವಿ.ಜಿ.ಕೆ.)

ಸುವರ್ಣಾವತಿ: ಕಾವೇರಿಯ ಒಂದು ಉಪನದಿ. ಹೊನ್ನುಹೊಳೆ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಇರುವ ಈ ನದಿ ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಆಗ್ನೇಯ ಭಾಗದ ಗಜಹಟ್ಟಿ ಕಣಿವೆಯ ಬಳಿ ಹುಟ್ಟಿ ಚಾಮರಾಜನಗರ, ಯಳಂದೂರು ಮತ್ತು ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಮೂಲಕ ಹರಿದು ತಲಕಾಡಿನ ಸಮೀಪದ ಕಕ್ಕೂರು ಬಳಿ ಕಾವೇರಿಯೊಡನೆ ಸಂಗಮವಾಗುವುದು. ಈ ನದಿಯ ದಂಡೆಗಳ ಮೇಲಣ ಭೂಮಿ ಫಲವತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ನದಿಗೆ ಹೊನ್ನುಹೊಳೆಯೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಚಾಮರಾಜನಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಗಾಜನೂರು ಮತ್ತು ಹಂಗಲವಾಡಿ ಎಂಬ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ, ಯಳಂದೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಗಂಗನೂರ ಬಳಿ ಇದಕ್ಕೆ ಅಣೆಕಟ್ಟು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. (ವಿ.ಜಿ.ಕೆ.)

ಸುಳ್ಯ: ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ತಾಲ್ಲೂಕಾದ ಇದನ್ನು ಪಶ್ಚಿಮ, ವಾಯವ್ಯ ಮತ್ತು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಪುತ್ತೂರು ತಾಲ್ಲೂಕು, ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಕಲೇಶಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕು, ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಡಿಕೇರಿ ಮತ್ತು ಸೋಮವಾರಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೇರಳ ರಾಜ್ಯ, ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಮಡಿಕೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕೂ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಪುತ್ತೂರು ಉಪವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಈ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು 1965 ಡಿಸೆಂಬರ್ 15ರಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಿ ತಾಲ್ಲೂಕೆಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಯಿತು. ಪಂಜ ಮತ್ತು ಸುಳ್ಯ ಹೋಬಳಿಗಳು. 41 ಗ್ರಾಮಗಳಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 826.6 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,40,754. ಇದರಲ್ಲಿ 1,22,726 ಮಂದಿ ಗ್ರಾಮವಾಸಿಗಳು, 18,028 ಮಂದಿ ಪಟ್ಟಣಿಗರು ಇದ್ದಾರೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವಭಾಗ ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟ ಶ್ರೇಣಿಗಳಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿದೆ. ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗ ಘಟ್ಟಶ್ರೇಣಿಯ ಇಳಿಜಾರು ಮತ್ತು ವ್ಯವಸಾಯ ಯೋಗ್ಯ ಭೂ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಕುಮಾರಧಾರ ಮತ್ತು ಪಯಸ್ವಿನಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ನದಿಗಳು. ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯದ ಬಳಿಯ ಕುಮಾರ ಪರ್ವತದಿಂದ ಹರಿದುಬರುವ ಕುಮಾರಧಾರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣದಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಹರಿಯುವುದು. ಮುಂದೆ ಪುತ್ತೂರು ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಮತ್ತೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ತಾಲ್ಲೂಕು ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿದು ಪುತ್ತೂರನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು. ಈ ನದಿಗೆ ಅನೇಕ ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ಹೊಳೆ, ತೊರೆಗಳು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುವುವು. ಪಯಸ್ವಿನಿ ನದಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಆಗ್ನೇಯದಿಂದ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ ಹರಿದು ಸುಳ್ಯವನ್ನು ಮುಟ್ಟಿ ಅನಂತರ ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಕೇರಳ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕರಾವಳಿ ಪರ್ವತ ಪ್ರದೇಶದ ವಾಯುಗುಣವಿದ್ದು ಮಲೆನಾಡ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದರೂ ವರ್ಷದ ಹೆಚ್ಚುಕಾಲ ಸೆಕೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ. ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 4,081.7 ಮಿಮೀ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಜಲಸಮೃದ್ಧಿಯೊಂದಿಗೆ ಸಸ್ಯಸಮೃದ್ಧಿಯಿಂದಲೂ ಕೂಡಿದೆ. ಬೆಟ್ಟ, ಕಣಿವೆಗಳಲ್ಲಿ ದಟ್ಟ ಅರಣ್ಯಗಳಿವೆ. 46,626 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶವಿದ್ದು ಸಾಗುವಾನಿ, ಬೀಟೆ, ಮತ್ತಿ, ಜಂಬೆ, ಕಾಡಹಲಸು, ಹುನಗಲು, ನಂದಿ, ಮಾವು, ಕೀರಲಬೋಗಿ ಮುಂತಾದ ಬೆಲೆಬಾಳುವ

ಮರಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಹುಣಿಸೆ, ರಾಮಪತ್ರೆ, ಅಂಟುವಾಳದಂತಹ ಮರಗಳೂ ಬಿದಿರು ಮತ್ತು ಬೆತ್ತವೂ ಬೆಂಕಿಕಡ್ಡಿಗೆ ಬೇಕಾದಂಥ ಮೆದು ತಿರುಳಿನ ಮರಗಳೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ರಬ್ಬರ್ ತೋಟಗಳನ್ನೂ ಬೆಳೆಸಿ ವಿಸ್ತರಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. 1972ರಲ್ಲಿ 4,390 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ರಬ್ಬರ್ ತೋಟವನ್ನು ಬೆಳೆಸಲಾಗಿತ್ತು.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೆಚ್ಚುಭಾಗ ಜಂಬುಮಣ್ಣಿನ ಹೆಚ್ಚು ಮಳೆ ಬೀಳುವ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿರುವ ಪ್ರದೇಶದಿಂದಲೂ ಪೂರ್ವದ ಕಡೆ ಬಂಡು ಮಣ್ಣಿನ ಪ್ರದೇಶದಿಂದಲೂ ಕೂಡಿದೆ. ಬತ್ತ ಇಲ್ಲಿನ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆ. 4,900 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಕೆ, 1,698 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ತೆಂಗು, 3,941 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ಗೋಡಂಬಿ, 55 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ಕೋಕೊ, 100 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ವೀಳೆಯದೆಲೆ, 86 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ಶುಂಠಿ, 50 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ಏಲಕ್ಕಿ, 2,040 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ಬಾಳೆ, 425 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ಮಾವು, 250 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ಗೆಣಸು, 600 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ಬಾಳೆ, 425 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ಮಾವು, 250 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ಗೆಣಸು, 600 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ಹಲಸು, 25 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ಪಪಾಯಿ, 800 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ಮರಗೆಣಸನ್ನು ಬೆಳೆಯಲಾಗಿತ್ತು.

ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಬೇಕಾಗುವ ಎಮ್ಮೆಗಳ ಸಾಕಣೆ ಇಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು. ಇಲ್ಲಿ ಮಲೆನಾಡ ಗಿಡ್ಡ ಹಸುಗಳಿದ್ದು ಉತ್ತಮ ತಳಿಯ ಹಸುಗಳು ಕಡಿಮೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೀನು ಹಿಡಿಯುವುದುಂಟು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಗೃಹ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಾದ ಬೀಡಿ ಮತ್ತು ಬಿದಿರು ಬುಟ್ಟಿಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯುಂಟು. ವಿದ್ಯುತ್, ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ ಮತ್ತು ಕಾಲೇಜು ಮುಂತಾದವುಗಳ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ಬಿಸಲೆ ಮತ್ತು ಸಂಪಾಜೆ, ಘಟ್ಟ ರಸ್ತೆಗಳೇ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವದ ಮುಖ್ಯ ಸಂಪರ್ಕ ಮಾರ್ಗ. ಇವುಗಳಿಂದ ಪಕ್ಕದ ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಯೊಂದಿಗೆ ವ್ಯಾಪಾರ ವ್ಯವಹಾರ ನಡೆಯುವುದು. ಮಡಿಕೇರಿ–ಸುಳ್ಯ–ಪುತ್ತೂರು–ಬಂಟ್ವಾಳ–ಮಂಗಳೂರುಗಳಿಗೆ ರಸ್ತೆ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ಬಿಸಲೆಘಾಟ್–ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ–ಪಂಜ–ಬೆಳ್ಳಾರೆ–ಪುತ್ತೂರು ಈ ಮಾರ್ಗವೂ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮುಖಾಂತರ ಹಾದುಹೋಗುತ್ತದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಭೌಗೋಳಿಕ ಸನ್ನಿವೇಶಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳನ್ನು ಹತ್ತಿ ಇಳಿಯುವ ಮಣ್ಣಿನ ರಸ್ತೆಗಳೇ ಹೆಚ್ಚು.

ಸುಳ್ಯದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 34 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಬಳಪ ಗ್ರಾಮ ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ನಾಯಕರ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಭಾಗ ಹಾಳಾಗಿರುವ ತ್ರಿಶೂಲಿನಿ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಸುಳ್ಯದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಬೆಳ್ಳಾರೆ ಒಂದು ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ. ಇದು ಬಲ್ಲಾಳ ವಂಶಸ್ಥರ ಗ್ರಾಮವಾಗಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿ ಅವರು ಅರಮನೆ ಮತ್ತು ಬಸದಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದರು. ಇಕ್ಕೇರಿಯ ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕ ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕೋಟೆ ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದ. 1775ರಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ವಶವಾಗಿದ್ದು ಮತ್ತೆ 1799ರಲ್ಲಿ ಕೊಡಗಿನ ರಾಜರಿಗೆ ಸೇರಿತು. 1834ರಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರದೇಶವೆಲ್ಲ ಕೊಡಗಿನ ಜೊತೆ ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ಸೇರಿಹೋಯಿತು. ಇಲ್ಲೊಂದು ಕಾಲೇಜು ಮತ್ತು ಪ್ರವಾಸಿಮಂದಿರ ಇದೆ. ಸುಳ್ಯದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 44 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಒಂದು ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರ. ಕುಮಾರ ಮತ್ತು ಶೇಷ ಪರ್ವತಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಇರುವ ಇದನ್ನು ಕುಕ್ಕೆ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಮತ್ತು ಪುಷ್ಪಗಿರಿ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಹೋಗಲಾಗದ ಈ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯಿಂದಲೂ ಮಾರ್ಗವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಪ್ರತಿವರ್ಷ ನವೆಂಬರ್–ಡಿಸೆಂಬರ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಜರಗುವ ಜಾತ್ರೆ ಬಹು ಪ್ರಸಿದ್ಧ.

ಸುಳ್ಯ ತಾಲ್ಲೂಕು ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಸಂಪಾಜೆ–ಪುತ್ತೂರು ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರಿನ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 86 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಪುತ್ತೂರಿನ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 35 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 18,028.

ಇದೊಂದು ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ. ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ವಿದ್ಯುತ್, ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ, ಒಂದು ಕಾಲೇಜು ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಶ್ರೀಲಂಕಾದಿಂದ ಬಂದಂಥ ನಿರಾಶ್ರಿತರಿಗೆ ವಸತಿಯನ್ನೊದಗಿಸಿದ್ದಲ್ಲದೆ ಇಲ್ಲಿ ರಬ್ಬರ್ ತೋಟಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸಿ ಅವರಿಗೆ ಉದ್ಯೋಗವನ್ನು ಒದಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ರಬ್ಬರ್ ತೋಟಗಳ ಬೆಳೆವಣಿಗೆ, ವಿಸ್ತರಣೆಯೊಂದಿಗೆ ಸುಳ್ಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತಿದೆ. **(ಡಿ.ಎಸ್.ಕೆ.)**

ಸೂತ್ರದ ಬೊಂಬೆಯಾಟ: ಒಂದು ಜನಪದ ಕಲೆ, ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಿರುವ ಬೊಂಬೆಯಾಟಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕ, ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕ ಹಾಗೂ ಕರಾವಳಿಯ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಪುತ್ತಲಿ ಬೊಂಬೆ ಮೇಳ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಸೂತ್ರದ ಬೊಂಬೆಯಾಟ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ಕಲೆ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಈ ಕಲೆ ತುಂಬ ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ಇತ್ತು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಆಧಾರಗಳಿವೆ. ಬಸವಣ್ಣನವರ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಇದರ ಉಲ್ಲೇಖ ಲಭ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಚೆನ್ನಬಸವಣ್ಣನವರ ಒಂದು ವಚನದಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರದ ಬೊಂಬೆಗೆ ಪ್ರಾಣವುಂಟೆ? ಎಂಬ ಮಾತು ಬರುತ್ತದೆ. ಬಸವಣ್ಣನವರ ಒಂದು ವಚನದಲ್ಲಿ 'ಜಗತ್ತೆಂಬ ಯಂತ್ರದ ಹಾಹೆಗೆ ಅಜ್ಞಾನವೆಂಬ ತುಷವ ತೊಡಿಸಿ, ಅಹಂಹಮತೆಯೆಂಬ ಸೊಕ್ಕನಿಕ್ಕಿ ಬಾರದ ಬಟ್ಟೆಯ ಬರಿಸಿ, ಕಾಣದ ದುಃಖವ ಕಾಣಿಸಿ, ಉಣ್ಣದ ಅಪೇಯವನ್ನುಣಿಸಿ ಮಾರಾರಿ ವಿನೋದಿಸಿದನಯ್ಯ' ಎಂಬ ಉಲ್ಲೇಖ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುರೂಪಿ ಚೌಡಯ್ಯ ತನ್ನ ಒಂದು ವಚನದಲ್ಲಿ ಬಸವಣ್ಣನೆನ್ನ ಬಹುರೂಪಕ್ಕೆ ಸೂತ್ರಧಾರಿಯಾದ ಎಂದಿದ್ದಾನೆ. ಹರಿಹರನ ಬಸವರಾಜದೇವರ ರಗಳೆಯಲ್ಲಿ 'ಶಿವನ ಮನೆಯ ತೊತ್ತಿನ ಮನೆಯ ತೊತ್ತಪ್ಪ ಮಾಯೆ ಮಾಡಿಸುವ ಮಣ್ಣರೂಪು, ಕಪ್ಪಡದ ಹಾಗೆ, ಕಲ್ಜಂತ್ರ, ಹುಲ್ಲಬೊಂಬೆ' ಎಂಬ ಮಾತುಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಏಕಾಂತ ರಾಮಯ್ಯನ ರಗಳೆಯಲ್ಲಿ ನೋಡೆ ಬೆತ್ತಲೆಯ ಬೊಂಬೆಗಳಿರಲ್ಕಳವಳಿದು ಎಂಬ ಮಾತು ಬರುತ್ತದೆ. ನೇಮಿಚಂದ್ರ ಮೊದಲಾದ ಕವಿಗಳೂ ಸೂತ್ರದ ಬೊಂಬೆಯಾಟಗಳ ಪ್ರಸ್ತಾಪವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಪುರಂದರದಾಸ, ಕನಕದಾಸ ಮೊದಲಾದ ದಾಸರ ಕೀರ್ತನೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬೊಂಬೆಯಾಟಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಡಿಂಭದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣವಿರಲು ಕಾಂಬ ಸೂತ್ರದ ಗೊಂಬೆಯಂತೆ, ಬೆಳ್ಳಿ ಬಂಗಾರಿಟ್ಟುಕ್ಕೊಂಡು ಒಳ್ಳೇ ವಸ್ತ್ರ ಹೊದ್ದುಕೊಂಡು ಅಳ್ಳಾಚಾರೀ ಗೊಂಬೆಯಂತೆ ಆಡಿ ಹೋದನು; ಡಿಂಭದೊಳುಕಾಂಬ ಸೂತ್ರಗೊಂಬೆಯಂತೆ; ಬೊಂಬೆಯಾಟವನಾಡಿಸಿದ ಮಹಾಭಾರತದ; ನೀನೆ ಆಡಿಸದಿರಲು ಜಡಒನಕೆಯಾ ಬೊಂಬೆ; ನೀನಿಟ್ಟ ಸೂತ್ರದಿಂ ಚಲಿಸುವುದು ಕೈಕಾಲು ಮುಂತಾದ ಮಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರದ ಬೊಂಬೆಯಾಟ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟು ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿತ್ತು ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ರತ್ನಾಕರವರ್ಣಿಯ ಭರತೇಶವೈಭವದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಬೊಂಬೆಯಾಟಗಳ ಉಲ್ಲೇಖ ಬರುತ್ತದೆ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರದ ಬೊಂಬೆಯಾಟ ಅತ್ಯಂತ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿತ್ತು ಎಂಬುದನ್ನು ಮೇಲಿನ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ಸಾರುತ್ತವೆ.

ಸೂತ್ರದ ಬೊಂಬೆಯಾಟ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಸಂಗೀತ, ನೃತ್ಯ ಹಾಗೂ ವೇಷಭೂಷಣಗಳಲ್ಲಿ ಯಕ್ಷಗಾನ ಬಯಲಾಟಗಳಿಗೆ ಹತ್ತಿರವಾದ ಕಲೆ. ಆಯಾ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಯಕ್ಷಗಾನಗಳ ಪ್ರಭಾವ ಸಹಜವಾಗಿ ಇದರ ಮೇಲೆ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಬೊಂಬೆಯಾಟದ ಕಲಾವಿದರು ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಸಂಘಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿಕೊಂಡು ತಮ್ಮ ಸುತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಬೊಂಬೆ ಮೇಳಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಾರೆ. ಊರಿನ ಕಲಾಭಿಮಾನಿಗಳೆಲ್ಲ ಕಲೆತು ಮೇಳವನ್ನು ನಡೆಸುವುದು ಇಲ್ಲಿ ಗಮನಾರ್ಹ. ಬೊಂಬೆಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಒಂದು ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸೇರಿರುತ್ತವೆ. ಮಾಲೀಕರು ಯಾರೇ ಆದರೂ ಬೊಂಬೆಯಾಟದ ಕಲಾವಿದರು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಶೂದ್ರ ಎಂಬ ಭೇದವಿಲ್ಲದೆ ಬೊಂಬೆಯಾಟದ ಸಂಘವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿಕೊಳ್ಳು

ತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವಾರು ತಿಂಗಳು ಬೊಂಬೆಗಳನ್ನು ಕುಣಿಸುವ ಕಲೆಯನ್ನು ಕರಗತ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಯಕ್ಷಗಾನ ಬಯಲಾಟಗಳಲ್ಲಿನ ಪಾತ್ರಗಳ ಹಂಚಿಕೆಯಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹತ್ತಾರು ಜನ ಸೂತ್ರಧಾರಿಗಳು ಇರುತ್ತಾರೆ. ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರು ಒಂದೊಂದು ಪಾತ್ರವನ್ನು ಹಂಚಿಕೊಂಡು, ಸಂಭಾಷಣೆಯನ್ನು ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಸನ್ನಿವೇಶಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಬೊಂಬೆಗಳನ್ನು ರಂಗದ ಮೇಲೆ ತಂದು ಭಾಗವತರ ಹಾಡಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಕುಣಿಸುವುದು ಸೂತ್ರಧಾರಿಗಳ ಕಾರ್ಯ, ಬೊಂಬೆಯಾಟದ ತಂಡಗಳಲ್ಲಿ ಹದಿನೈದರಿಂದ ಇಪ್ಪತ್ತು ಮಂದಿ ಕಲಾವಿದರಿರುತ್ತಾರೆ. ಎಲ್ಲರೂ ಒಂದೊಂದು ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹಂಚಿಕೊಂಡು ಕಥೆ ಸುಸೂತ್ರವಾಗಿ ನಡೆಯುವಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ಮೇಳಗಳ ಕಲಾವಿದರನ್ನು ಹೀಗೆ ವಿಂಗಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು:

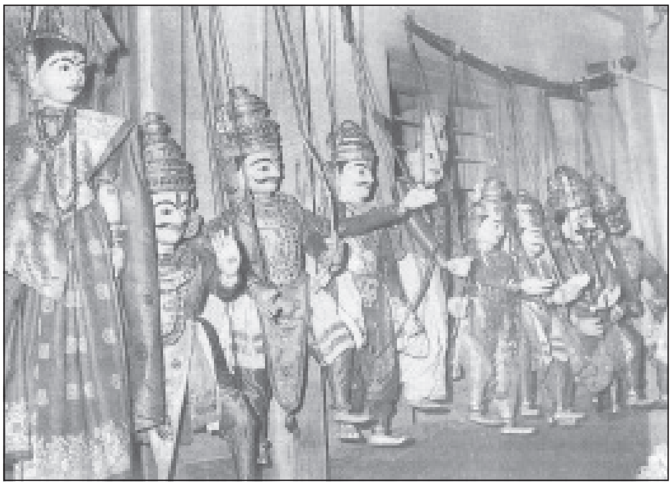

ಸುಂದರವಾಗಿ ಅಲಂಕೃತವಾದ ಸೂತ್ರದ ಬೊಂಬೆಗಳು

ಸಂಗೀತ: ಭಾಗವತರು, ತಾಳದವರು, ಹಿಮ್ಮೇಳದವರು, ಮುಖವೀಣೆಯವರು ಅಥವಾ ಚಂಡೆಯವರು.

ಕುಣಿತ: ರಾಜಪಾತ್ರಗಳು, ಘೋರಪಾತ್ರಗಳು, ಸ್ತ್ರೀಪಾತ್ರಗಳು, ಹನುಮನಾಯಕ ಇತರ ಪಾತ್ರಗಳು.

ಸಹಾಯಕ ವರ್ಗ: ಕುಣಿಸುವವರಿಗೆ ಬೊಂಬೆಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುವವರು, ಇತರ ಸಹಾಯಕರು.

ಸೂತ್ರದ ಬೊಂಬೆಯಾಟದಲ್ಲಿ ಮರದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಬೊಂಬೆಗಳನ್ನು ಬಳಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎರಡು ಬಗೆಯ ಮರದ ಬಳಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಬೊಂಬೆಗಳ ತಲೆಯ ಭಾಗ ಮತ್ತು ಹಸ್ತಗಳಿಗೂ ಗಟ್ಟಿಮರದ ಬಳಕೆ ಅಗತ್ಯ. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಬೆಪ್ಪಾಲೆ ಅಥವಾ ಸಿಲವಾರದ ಮರವನ್ನು ಬಳಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಕಿರೀಟ ಕರ್ಣಹಾರವೂ ಸೇರಿದಂತೆ, ತಲೆಯನ್ನು ಕುತ್ತಿಗೆಯವರೆಗೆ ಒಂದೇ ಮರದ ತುಂಡಿನಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಿ ಕಿರೀಟದ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಬ್ಬಿಣದ ಕೊಂಡಿಯನ್ನು ಅಳವಡಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಕೊಂಡಿಗೆ ಎರಡು ಅಥವಾ ಮೂರು ಅಡಿ ಉದ್ದದ ಮೂರು ಕರಿಯ ದಾರಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದ್ದು ಈ ದಾರಗಳ ಇನ್ನೊಂದು ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಕುಣಿಸುವವನ ನೆತ್ತಿಗೆ ಅಳವಡುವಂತೆ ದೊಡ್ಡ ಕಬ್ಬಿಣದ ಬಳೆಯೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ತಲೆಗೆ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಸುತ್ತಿ ಬಳೆಯನ್ನು ನೆತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ಧರಿಸಿದರೆ, ಬೊಂಬೆಯು ಕಲಾವಿದನ ಹೊಟ್ಟೆಯ ಮೇಲೆ ಜಿಗಿಬೀಳುತ್ತದೆ. ಬೊಂಬೆಯನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವ ಅಗತ್ಯವನ್ನು ಕಲಾವಿದರು ಹೀಗೆ ನಿವಾರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಬೊಂಬೆಯ ಕೈ ಮತ್ತು ಮುಂಡದ ಭಾಗವನ್ನು ಹಾಲವಾಣದಂಥ ಹಗುರವಾದ ಮರದಿಂದ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ಭಾಗ ಒಡವೆ ವಸ್ತ್ರಗಳಿಂದ ಮುಚ್ಚಿ ಹೋಗುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ರೀತಿಯ ಕಲಾತ್ಮಕ ಕೆತ್ತನೆಯಾಗಲಿ ಬಣ್ಣಗಾರಿಕೆಯಾಗಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ರುಂಡ ಮತ್ತು ಮುಂಡಗಳನ್ನು ರುಂಡದ (ಕುತ್ತಿಗೆಯ) ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗೂಟದಿಂದ ಕೂಡಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಗೂಟದಿಂದ ಬೊಂಬೆಯ ಮುಂಡದ ಕೆಳಭಾಗದವರೆಗೆ ಒಂದು ರಂಧ್ರದ ಮೂಲಕ ದಾರವನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿ ಕೆಳಗೆ ಕಟ್ಟಲಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ಬೊಂಬೆಯ ತಲೆಯನ್ನು ಅತ್ತ ಇತ್ತ ಆಡಿಸಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುತ್ತದೆ. ಬೊಂಬೆಯ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಕೈಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸುವಲ್ಲಿ ಅನುಸರಿಸುವ ತಂತ್ರ ಕೈಗಳು ಚಲಿಸಲು ಅನುಕೂಲಕರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಭುಜ, ಮೊಣಕೈ ಮತ್ತು ಹಸ್ತದ ಬಳಿ ಒಂದೊಂದು ಕೀಲನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿ ಸೂತ್ರಗಳ ಮೂಲಕ ಒಂದೊಂದನ್ನು ಸೇರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಹಸ್ತಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹೆಬ್ಬೆರಳು ಮತ್ತು ತೋರ್ಬೆರಳುಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಸಿ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರ ಮೂಲಕ ಕೈಗಳನ್ನು ಅತ್ತ ಇತ್ತ ಆಡಿಸಲು ನಾರಾಚಗಳೆಂಬ ಕಬ್ಬಿಣದ ಸಾಧನಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಸುಮಾರು ಮೂರು ಅಡಿ ಉದ್ದವಾಗಿದ್ದು ಒಂದು ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಕೊಂಡಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ಮರದ ಹಿಡಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಳೆಯಂತೆ ಕಂಬಿಯನ್ನು ಬಾಗಿಸಿದರೂ ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಸಾಧನವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಧಾರ ಎರಡು ಕೈಗಳ ಇಂಥ ನಾರಾಚಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುತ್ತಾನೆ. ಬೊಂಬೆಯ ಕೈಗೂ ನಾರಾಚಕ್ಕೂ ಮತ್ತೊಂದು ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಬಂಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಲು ಸುಲಭವಾಗುತ್ತದೆ.

ರುಂಡ, ಮುಂಡ ಮತ್ತು ಕೈಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಬೊಂಬೆಗಳಿಗೆ ಒಡವೆ ವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ತೊಡಿಸಲಾಗುವುದು. ಬೆಳ್ಳೂರು ಭಾಗದ ಬೊಂಬೆಗಳಿಗೆ ಕಾಲುಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಾಲುಗಳನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಕೈಗಳಂತೆಯೇ ಕಾಲುಗಳಿಗೂ ಮೂರು ಕೀಲುಗಳಿದ್ದು ಸಾಧಾರಣ ಮರದಿಂದ ಅವನ್ನು ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಬೆಳ್ಳೂರು ಬೊಂಬೆಗಳ ಕಾಲಿನ ಭಾಗವನ್ನು ವೀರಗಾಸೆ ಅಥವಾ ಕಚ್ಚೆ ಪಂಚೆಗಳಿಂದ ಮುಚ್ಚಲಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಬಣ್ಣದ ಲಂಗಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಬಳಸುತ್ತಾರೆ. ಬೊಂಬೆಗಳಿಗೆ ಬಣ್ಣಬಣ್ಣದ ವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಧರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ತುಂಬುದೋಳಿನ ಬಣ್ಣ ಅಂಗಿ, ಹಸ್ತದವರೆಗೆ ಕೈಗಳನ್ನೂ ಸೊಂಟದವರೆಗೆ ಮೈಯನ್ನೂ ಮುಚ್ಚುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಕೆಳಗೆ ಸೀರೆ, ಲಂಗ ಅಥವಾ ಚಲ್ಲಣಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಯಕ್ಷಗಾನ ಬಯಲಾಟಗಳಲ್ಲಿನಂತೆ ಭುಜಕೀರ್ತಿ, ಎದೆಹಾರ, ನಡುಪಟ್ಟಿ, ಕೈಕಟ್ಟುಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಕಟ್ಟಿ ಅಲಂಕರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಬೊಂಬೆಗಳ ಬಣ್ಣಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಲವು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ರಾವಣ, ವಿಭೀಷಣ, ಹಿಡಿಂಬ ಮುಂತಾದ ಘೋರ ಪಾತ್ರಗಳಿಗೆ ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣವಿರುತ್ತದೆ. ಕಪ್ಪು ಮತ್ತು ಬಿಳಿಯ ಚುಕ್ಕೆಗಳನ್ನು ಕಣ್ಣು ಮತ್ತು ಬಾಯಿಗಳ ಸುತ್ತ ಹಾಕಿ, ಆ ಪಾತ್ರ ಸಾಕಷ್ಟು ಉಗ್ರವಾಗಿ ಕಾಣುವಂತೆ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಹಸ್ತದ ಭಾಗಕ್ಕೂ ಇದೇ ಬಣ್ಣವಿರುತ್ತದೆ. ರಾಜಪಾತ್ರಗಳಿಗೆ, ಸ್ತ್ರೀ ಪಾತ್ರಗಳಿಗೆ ಹಳದಿಯ ಬಣ್ಣವನ್ನು ಬಳಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ಪಾತ್ರಗಳಿಗೆ ಕಂದು ಅಥವಾ ನಸುಹಸುರಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಹಳದಿ ಬಣ್ಣ ಬಳಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ದೈತ್ಯ ಪಾತ್ರಗಳು ಮತ್ತು ರಾಜಪಾತ್ರದ ಬೊಂಬೆಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಭುಜಕೀರ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ತೊಡಿಸಲಾಗುವುದು. ಉಳಿದ ಪಾತ್ರಗಳಿಗೆ ಸಾಧಾರಣ ಉಡುಪು ಇರುತ್ತದೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಋಷಿ ಮುಂತಾದ ಪಾತ್ರಗಳಿಗೆ ಬಿಳಿಯ ಪಂಚೆಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಬಳಸಲಾಗುವುದು. ಹನುಮ ನಾಯಕನಿಗೆ ಬಣ್ಣದ ನಿಲುವಂಗಿ, ಚಲ್ಲಣಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿ ತಲೆಗೆ ಸೇರಿದಂತೆಯೇ ಪೇಟವನ್ನೂ ಕೆತ್ತಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಹೀಚನೂರು ಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲಿ ಬೊಂಬೆಗಳಿಗೆ ಮುಖವಾಡಗಳನ್ನು ಬಳಸುವ ವಿಶಿಷ್ಟ ಕೌಶಲ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ನಾಟಕದ ನಡುವೆ ಹೆಚ್ಚು ಪಾತ್ರಗಳ ಅಗತ್ಯ

ಕಂಡುಬಂದರೆ, ಮುಖವಾಡಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಅವೇ ಬೊಂಬೆಯನ್ನು ಬೇರೆ ಪಾತ್ರ ಎಂಬಂತೆ ಬಳಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಮುಖವಾಡದ ಬಳಕೆ ಬೇರೆ ಸಂಘಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬಂದಿಲ್ಲ. ಒಂದು ಬೊಂಬೆಯಾಟ ಸಂಘದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚೆಂದರೆ ಐವತ್ತು ಬೊಂಬೆಗಳಿರಬಹುದು. ಈ ಬೊಂಬೆಗಳನ್ನು ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಮರದ ಪೆಟ್ಟಿಗೆಗಳಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಿಸಿ ಇಡಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಬೊಂಬೆಯಾಟದ ರಂಗಮಂಚ ಅತ್ಯಂತ ಸರಳವಾದುದು. ಮೊದಲಿಗೆ ಕಟ್ಟಡ ನಿರ್ಮಾಣ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ನೆಲಕ್ಕೆ ಒಂದು ಅಡಿ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿ ಹಲಗೆಗಳನ್ನು ಹಾಕಿ ಒಂದಕ್ಕೊಂದನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಬಿಗಿದು ಕಟ್ಟುವರು. ಮುಂಭಾಗವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಸೋಗೆ ಅಥವಾ ಗೋಣಿಯ ತಾಟುಗಳಿಂದ ಮುಚ್ಚಲಾಗುವುದು. ಮರದ ಕೊಂಬೆಗಳನ್ನು ನಾಲ್ಕು ಮೂಲೆಗಳಿಗೂ ಉಳಿದೆಡೆಗೆ ಬಿದಿರುಗಳನ್ನೂ ಬಳಸಿ ಈ ಚಪ್ಪರವನ್ನು ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಲಾಗುವುದು. ಚಪ್ಪರದ ಅಗಲ ಸುಮಾರು 15 ಅಡಿಯಷ್ಟಿರುತ್ತದೆ. ಎತ್ತರ ಮತ್ತು ಉದ್ದ ಸುಮಾರು 12 ಅಡಿಗಳು. ರಂಗದ ಮುಂಭಾಗಕ್ಕೆ ಎರಡು ಕಪ್ಪು ಪರದೆಗಳನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಾರೆ. ಹನ್ನೆರಡು ಅಡಿ ಉದ್ದ ಮತ್ತು ಮೂರು ಅಡಿ ಅಗಲದ ಈ ಪರದೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದನ್ನು ಕೆಳಪರದೆಯಾಗಿಯೂ ಮತ್ತೊಂದನ್ನು ಮೇಲು ಪರದೆಯನ್ನಾಗಿಯೂ ಬಳಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಕೆಳಪರದೆಯ ಮುಂದೆ ಪ್ರೇಕ್ಷಕರಿಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಬೊಂಬೆಗಳನ್ನು ಕುಣಿಸಲಾಗುವುದು. ಇದರ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಲವಾದ ಅಡ್ಡಗಳುವೊಂದನ್ನು ಕಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ. ತೆರೆಯ ಹಿಂದೆ ಕುಣಿಸುವವರು ಕಾಣಿಸದಂತೆ ಮೇಲುಪರದೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗುತ್ತದೆ. ಮೇಲುಪರದೆ ಮತ್ತೆ ಕೆಳಪರದೆಗಳು ಕೂಡುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಅರ್ಧ ಅಡಿ ಅಂತರದಷ್ಟು ತೆರವಾದ ಜಾಗವಿರುತ್ತದೆ. ಕುಣಿಸುವಾಗ ಬೊಂಬೆಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತ ಕುಣಿಸಲು ಇದರಿಂದ ಸಹಾಯಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ತೆರೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಒಂದು ಅಂಕದ ಪರದೆಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಆಟದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಆ ಪರದೆಯನ್ನು ತೆಗೆದರೆ ಮತ್ತೆ ಆಟ ಮುಗಿದಾಗ ಬಿಡಲಾಗುವುದು. ರಂಗದ ಮುಂದೆ ಎರಡು ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ತ ಬೆಳಕಿನ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿರುತ್ತದೆ.

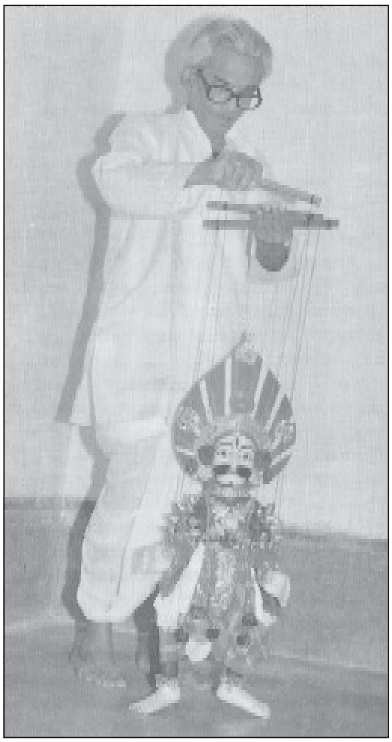
ಸೂತ್ರದಬೊಂಬೆ ಹಾಗೂ ಸೂತ್ರಧಾರ

ರಂಗಮಂಚ ಸಿದ್ಧವಾದ ಮೇಲೆ ಕಲಾವಿದರು ಬೊಂಬೆಗಳನ್ನು ಪೆಟ್ಟಿಗೆಯಿಂದ ಹೊರತೆಗೆದು ಸಾಲಾಗಿ ಜೋಡಿಸಿ ವಾದ್ಯಗಳನ್ನೂ ಇರಿಸಿ ಪೂಜೆ ಮಾಡುವರು. ಅನಂತರ ರಂಗದ ಒಳಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡ ಉದ್ದನೆಯಗಳುವೊಂದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿ ಬೊಂಬೆಯನ್ನೂ ಕಥೆಯ ಕ್ರಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ದಾರಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ತೂಗುಬಿಡುವರು. ಕಥೆ ಮುಂದುವರಿದಾಗ ಬೇಕಾದ ಬೊಂಬೆಗಳನ್ನು ಸಹಾಯಕರು ಕೂಡಲೆ ತೆಗೆದುಕೊಡಲು ಇದು ಸಹಾಯಕವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂತ್ರದ ಬೊಂಬೆಯಾಟಗಳಿಗೆ ಯಕ್ಷಗಾನ ಬಯಲಾಟಗಳ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನೇ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಕಥಾವಸ್ತು ರಾಮಾಯಣ, ಮಹಾಭಾರತ, ಭಾಗವತ, ಶಿವಪುರಾಣ ಅಥವಾ ಜಾನಪದ ಮೂಲದಿಂದ ಬಂದದ್ದಾಗಿರಬಹುದು. ಒಂದೊಂದು ಬೊಂಬೆ ಮೇಳದವರಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕ ಕಥೆಗಳ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಅಭಿಮನ್ಯು ಕಾಳಗ, ಕರಿಭಂಟನ ಕಥೆ, ಪಂಚವಟಿ ರಾಮಾಯಣ, ವಾಲಿ ಸುಗ್ರೀವ ಕಾಳಗ, ಇಂದ್ರಜಿತು ವಧೆ, ಮಹಿರಾವಣ ಚರಿತ್ರೆ, ಬಕಾಸುರವಧೆ, ತ್ರಿಪುರಸಂಹಾರ, ದೇವೀ ಮಹಾತ್ಮೆ ಮೊದಲಾದ ಕಥೆಗಳು ಬೊಂಬೆಯಾಟದಲ್ಲಿ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿವೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದ ಬೊಂಬೆ ಮೇಳಗಳನ್ನು ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಪಡುವಲಪಾಯ, ಮೂಡಲಪಾಯ ಎಂಬ ಎರಡು ಪ್ರಮುಖ ವರ್ಗಗಳಾಗಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಕುಣಿತ, ಭಾಗವಂತಿಕೆ, ವಾದ್ಯ ವಿಶೇಷಗಳ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿ ಆಯಾ ವರ್ಗಗಳಿಗೇ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಅಂಶವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಮೂಡಲಪಾಯದಲ್ಲಿ ಮೃದಂಗಧಾರಿಯಾಗಿ ಹಾಡುಗಾರಿಕೆಯನ್ನು ನಡೆಸುವ ಭಾಗವತರ ಜೊತೆಗೆ ಹಿಮ್ಮೇಳ ಹಾಡುವವರ ತಂಡ ಇರುತ್ತದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಮುಖವೀಣೆ ಎಂಬ ವಿಶಿಷ್ಟ ವಾದ್ಯವನ್ನೂ ಊದಲಾಗುತ್ತದೆ. ತಾಳದವರು ಒಬ್ಬ ಇಬ್ಬರು ಇರುತ್ತಾರೆ (ಶ್ರುತಿಗೆ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಹಾರ್ಮೋನಿಯಂ ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಹಿಂದೆ ಸೋರೆಬುರುಡೆಯ ಶ್ರುತಿಯ ಸಾಧನವನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದರು). ಪಡವಲಪಾಯದಲ್ಲಿ ಮುಖವೀಣೆಯ ಬಳಕೆಯಿಲ್ಲ, ಹಿಮ್ಮೇಳದ ತಂಡವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ತಾಳ ಮದ್ದಲೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಚಮಡೆಯನ್ನು ಬಳಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಮೂಡಲ ಪಾಯದಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರವನ್ನು ನೆತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿದ ಕಲಾವಿದ ತಾನೂ ತೆರೆಯ ಹಿಂದೆ ತಾಳಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಕುಣಿಯುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ಕುಣಿದಾಗ ತೆರೆಯ ಮುಂದೆ ಬೊಂಬೆಯೂ ಅದೇ ಗತ್ತಿಗೆ ಕುಣಿಯುತ್ತದೆ. ಕೈಗಳನ್ನು ನಾರಾಚದ ನೆರವಿನಿಂದ ಅತ್ತಿತ್ತ ಆಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮಾತುಗಳನ್ನು ಪಾತ್ರಧಾರಿ ಆಡುತ್ತಾನೆ. ಪಡುವಲಪಾಯದ ಬೊಂಬೆಗಳು ಚಿಕ್ಕ ಪ್ರಮಾಣದವಾದ್ದರಿಂದ ಕೈಯಲ್ಲೇ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದು ಕುಣಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಸೂತ್ರ ಅತ್ಯಂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ನಾರಾಚಗಳ ಬಳಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವೇಷಭೂಷಣಗಳು ಪಡುವಲಪಾಯ ಯಕ್ಷಗಾನ ಸಂಪ್ರದಾಯಾನುಸಾರಿಯಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಮೂಡಲಪಾಯದಲ್ಲಿ ರಾಕ್ಷಸ ಪಾತ್ರಗಳು ರಂಗವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವಾಗ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲೂ ಪಂಜುಗಳನ್ನು ಉರಿಸುತ್ತಲೇ ಪ್ರವೇಶಿಸುವ ದೃಶ್ಯ, ಉರಿಯ ಮೇಲೆ ಗುಗ್ಗಳವನ್ನು ಎರಚಿ ಮತ್ತಷ್ಟು ಆಶ್ಚರ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ವೈಖರಿ ಗಮನಾರ್ಹವಾದುದು. ಹನುಮನಾಯಕನ ಬಾಯಿಗೆ ಹೊಗೆ ಬತ್ತಿಯೊಂದನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಸೇದಿಸುವ ಪ್ರಸಂಗ ಕೌತುಕವನ್ನು ತರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಜರಾಸಂಧನಂಥ ಪಾತ್ರವನ್ನು ಎರಡು ಭಾಗವಾಗಿ ಸೀಳಿ ಎಸೆಯುವ ದೃಶ್ಯವನ್ನೂ ಬೊಂಬೆಯಾಟದವರು ತರಬಲ್ಲರು.

ಕರ್ನಾಟಕದ ಜನಪದ ರಂಗಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಬೊಂಬೆಯಾಟಗಳ ಪಾತ್ರ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದು. ಸುಶ್ರಾವ್ಯವಾದ ಸಂಗೀತ ಸ್ವಾರಸ್ಯಪೂರ್ಣ ಸಂಭಾಷಣೆ, ಆಕರ್ಷಕವಾದ ಕುಣಿತ, ತಾಳಮೇಳ, ವೈಭವಪೂರ್ಣ ವೇಷಭೂಷಣ, ಅದಕ್ಕೊಪ್ಪುವ ಪುಟ್ಟ ರಂಗಶಾಲೆ–ಇವುಗಳಿಂದ ಸೂತ್ರದ ಬೊಂಬೆಯಾಟ ಒಳ್ಳೆಯ ಕಲೆಯಾಗಿದೆ. ಅನೇಕ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಮೇಳಗಳು ಕಣ್ಮರೆಯಾಗಿದ್ದರೂ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ತಂಡಗಳು ಉಳಿದು ಬೊಂಬೆ ಮೇಳಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿವೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರದ ಬೊಂಬೆಯಾಟದ ಜೊತೆಗೆ ತೊಗಲು ಬೊಂಬೆಯಾಟ, ಕೀಲುಬೊಂಬೆಯಾಟವೆಂಬ ಪ್ರಕಾರಗಳೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ತೊಗಲು ಬೊಂಬೆಯಾಟ ಯಕ್ಷಗಾನ ಸಂಬಂಧಿಯಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಕಲಾವಿದರು ಕಥೆಯೊಂದನ್ನು ಆಧಾರವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಬೊಂಬೆಗಳನ್ನು ಕುಣಿಸಿ ಮೇಳವನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಕೀಲುಬೊಂಬೆಯಾಟ ಕೇವಲ ಮನರಂಜನೆಗಾಗಿ ವಿವಿಧ ವೇಷದ ಬೊಂಬೆಗಳನ್ನು ಆಡಿಸುವ

ಒಂದು ಕಲೆಯಾಗಿದೆ. ನವರಾತ್ರಿಯ ಬೊಂಬೆಗಳು, ಗೌರಿಯ ಬೊಂಬೆಗಳು ಮುಂತಾದ ಬೊಂಬೆಗಳ ಪ್ರದರ್ಶನವೂ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ಜೋಡಿಸುವ ಬೊಂಬೆಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ಕುಣಿಸುವ ಕಲೆ ಇಲ್ಲ(**ನೋಡಿ: ತೊಗಲುಬೊಂಬೆಯಾಟ**).

(ಜಿ.ಎಸ್.ಪಿ.)

ಸೂಳೆಕೆರೆ: ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಚನ್ನಗಿರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಚನ್ನಗಿರಿಯ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 20 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಕೆರೆ. ಈ ಕೆರೆಯ ಸುತ್ತಳತೆ 64 ಕಿಮೀಗಳು. ಈ ಕೆರೆ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹಾಗೂ ಸುಂದರ ಜಲಾಶಯಗಳ ಲ್ಲೊಂದು. ಈ ಕೆರೆಯನ್ನು ಸ್ವರ್ಗವತಿ ಪಟ್ಟಣದ ದೊರೆ ವಿಕ್ರಮರಾಯನ ಮಗಳು ಶಾಂತವ್ವ ಕಟ್ಟಿಸಿದಳೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಶಾಂತವ್ವ ಒಬ್ಬ ದೇವತೆ ಯೊಡನೆ ಅಕ್ರಮ ಸಂಬಂಧವಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದಕ್ಕಾಗಿ, ಆಕೆಯನ್ನು ಸೂಳೆ ಎಂದು ರಾಜ ವಿಕ್ರಮರಾಯ ದೂಷಿಸಿದನಂತೆ. ತಾನು ಮಾಡಿದ ಪಾಪದ ಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಶಾಂತವ್ವ ಈ ಕೆರೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಳೆಂದೂ ಸ್ವರ್ಗವತಿ ಪಟ್ಟಣ ಈ ಕೆರೆಯಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಡೆಯಾಯಿತೆಂದೂ ಕಥೆ. 11 ಅಥವಾ 12ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಹರೀಹಳ್ಳ ಮತ್ತು ಸೊಪ್ಪಿನಹಳ್ಳಗಳಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಈ ಕೆರೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಯಿತು.

ಬೆಟ್ಟಗಳ ನಡುವಿನ ತಗ್ಗು ಪ್ರದೇಶದ ನೀರನ್ನು ಕಾಲುವೆಗಳ ಮೂಲಕ ಈ ಕೆರೆಗೆ ತರಲಾಗುತ್ತದೆ. ಮುಖ್ಯ ಕಾಲುವೆಗೆ ಹರಿದ್ರಾವತಿ ಅಥವಾ ಹರಿದ್ರ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇದಕ್ಕೆ ಎರಡು ನಾಲೆಗಳಿದ್ದು ಉತ್ತರದ ನಾಲೆಗೆ ಸಿದ್ಧನಾಲೆ ಎಂದೂ ದಕ್ಷಿಣದ ನಾಲೆಗೆ ಬಸವನಾಲೆ ಎಂದೂ ಹೆಸರು. ಇದರ ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟು ಪ್ರದೇಶ 1,792.5 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳು. ಈ ಕೆರೆಯ ಕಾಲುವೆಗಳನ್ನೂ ತೂಬುಗಳನ್ನೂ ದುರಸ್ತು ಮಾಡಿ, ಮರದ ಬಿರಡೆಗಳಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಕಬ್ಬಿಣದ ಬಿರಡೆಗಳನ್ನು ಹಾಕಲಾಯಿತು.

ಕೆರೆಯ ಪೂರ್ವದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಕನಾಸಿ ಮತ್ತು ನವರಂಗಗಳಿವೆ. ಮಹಾದ್ವಾರದ ಒಳಗೆ ಜಗಲಿ ಇದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಮತ್ತು ಕೆಳದಿ ಅರಸರ ಕಾಲದ ವಾಸ್ತು ರಚನೆಗಳಿವೆ. ಈ ಮುಖ್ಯ ದೇವಾಲಯದ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ ದುರ್ಗಿ ಗುಡಿ ಇದೆ. ಶಿವರಾತ್ರಿಯ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮೀನುಗಾರಿಕೆ ಕೇಂದ್ರವಿದೆ. ಸೂಳೆಕೆರೆಗೆ ಈಗ ಶಾಂತಿಸಾಗರವೆಂದು ಹೆಸರಿಡಲಾಗಿದೆ. (ಎಂ.ಆರ್.ಪಿ.)

ಸೇಂದ್ರಕರು: ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಆಳಿದ ಒಂದು ಸಾಮಂತ ಮನೆತನ. ಇವರ ವಿಚಾರವಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವ ಮಾಹಿತಿ ಬಲು ಕಡಿಮೆ. ಇವರದೇ ಆದ ಶಾಸನಗಳು ಸಿಕ್ಕಿಲ್ಲ. ಕದಂಬ, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಮತ್ತು ಬಾದಾಮಿಯ ಚಳುಕ್ಯ ಮನೆತನದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಬಗೆಗೆ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ಮಾತ್ರ ದೊರಕುತ್ತವೆ. ಈಗ ನಮಗೆ ತಿಳಿದಿರುವಂತೆ ಬನವಾಸಿ 12000 ಎಂದು ಖ್ಯಾತವಾಗಿರುವ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ನಗರಖಂಡ (ಇಂದಿನ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಹುಭಾಗಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ಪ್ರದೇಶ) ಎಂದು ಹೆಸರಿಸಲಾಗಿರುವ ಪ್ರಾಚೀನ ಪ್ರಾಂತ್ಯ ಸೇಂದ್ರಕರ ಮೂಲ ನಿವಾಸ. ಇದು ಸೇಂದ್ರಕರಾಜ್ಯ ಅಥವಾ ಸೇಂದ್ರಕವಿಷಯ ಎಂದು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಸೇಂದ್ರಕರ ಬಗೆಗೆ ಪ್ರಾಚೀನತಮ ಉಲ್ಲೇಖ ದೊರೆಯುವುದು ಮಯೂರ ಶರ್ಮನ ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ, ಸುಮಾರು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿರಬಹುದಾದ ಈ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಮಯೂರಶರ್ಮ ಸಯಿಂದಕರನ್ನು ಜಯಿಸಿದುದಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಸಯಿಂದಕರೇ ಸೇಂದ್ರಕರು. ಆದರೆ ರಾಜನ ಹೆಸರನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಐದನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಬಹುದಾದ ಪಲ್ಲವ ದೊರೆ ಎರಡನೆಯ ಸಿಂಹವರ್ಮನ ಸಕ್ಕರೆಪಟ್ಟಣ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಸೇಂದ್ರಕ ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರಸ್ತಾಪ ಮಾತ್ರವಿದೆ. ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಾಸನವೆನಿಸಿರುವ ಹಲ್ಮಿಡಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಸೇಂದ್ರಕ ರಾಜನೊಬ್ಬನು (ಹೆಸರು ಹೇಳಿಲ್ಲ) ಪಲ್ಲವರ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಮೊಟ್ಟ ಮೊದಲನೆಯ ಸೇಂದ್ರಕ ರಾಜನ ಹೆಸರು ನಮಗೆ ದೊರಕುವುದು ಕದಂಬ ಹರಿವರ್ಮನ ಹಲಶಿ ತಾಮ್ರಶಾಸನದಲ್ಲಿ. ಈ ಶಾಸನ ಸೇಂದ್ರಕ ವಂಶಕ್ಕೆ ಆಭರಣಪ್ರಾಯ ನಾಗಿದ್ದ ಭಾನುಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೆಸರಿಸುತ್ತದೆ. ಇವನು ಕದಂಬ ಹರಿವರ್ಮನ ಸಾಮಂತನಾಗಿದ್ದ. ಕದಂಬ ದೊರೆ ಇಮ್ಮಡಿಕೃಷ್ಣವರ್ಮನ ಬೆಣ್ಣೂರು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಸೇಂದ್ರಕ ವಿಷಯದ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ.

ಅನಂತರ ಬಹುಶಃ ಸೇಂದ್ರಕರು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಸಾಮಂತರಾದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ದೆಜ್ಜ ಮಹಾರಾಜನ 532–33ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ, ಸೇಂದ್ರಕ ವಂಶದ ವಿಜಯಾನಂದ ಮಧ್ಯಮರಾಜನ ಮಗನಾದ ಅಧಿರಾಜ ಇಂದ್ರನಂದನ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.

ಸೇಂದ್ರಕರ ವಂಶಾವಳಿ:

ಮಯೂರಶರ್ಮನಿಂದ ಪರಾಜಿತ
(ಹೆಸರು ತಿಳಿದಿಲ್ಲ) ಹಲ್ಮಿಡಿ ಶಾಸನ
|
ಭಾನುಶಕ್ತಿ (ಕದಂಬ ಹರಿವರ್ಮನ ಹಲಶಿ ಶಾಸನ) (519–30)
|
ವಿಜಯಾನಂದ (532–33)
ಮಗ(ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ದೆಜ್ಜಿಗನ ಶಾಸನ)
|
ಇಂದ್ರನಂದ
|
ಕಣ್ಣಶಕ್ತಿ
|
ಮಗ
|
ರವಿಶಕ್ತಿ
|
ಶ್ರೀವಲ್ಲಭ ಸೇನಾನಂದ (ಪುಲಕೇಶಿ II)
|
ಭೀಮಶಕ್ತಿ (7ನೆಯ ಶತಮಾನ)
|
ವನಶಕ್ತಿ ಅರಸ
|
ಕುಂದಶಕ್ತಿ ಅರಸ
|
ಮಗ
|
ದುರ್ಗಶಕ್ತಿ
|
ಶ್ರೀ ಪೊಗಿಲ್ಲಿ ಸೇಂದ್ರಕ ಮಹಾರಾಜ (682–96)
|
ನಾಗಶಕ್ತಿ (749)
|
ಮಾಧವಶಕ್ತಿ

ಅನಂತರ ಸೇಂದ್ರಕರು ಬಾದಾಮಿಯ ಚಳುಕ್ಯರ ಸಾಮಂತರಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಚಳುಕ್ಯ ಮಂಗಲೀಶನ (596–610) ಶಾಸನದಲ್ಲಿ

ಸೇಂದ್ರಕ ಕಣ್ಣಶಕ್ತಿಯ ಮಗನಾದ ರವಿಶಕ್ತಿಯ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಈ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಇವರು ಫಣಿಕುಲ ಅಥವಾ ನಾಗವಂಶದವರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಕಣ್ಣಶಕ್ತಿಗೂ ಅವನ ಹಿಂದೆ ಆಳಿದ ಭಾನುಶಕ್ತಿಗೂ ಇದ್ದ ಸಂಬಂಧ ತಿಳಿದುಬಂದಿಲ್ಲ. ಇಮ್ಮಡಿ ಪುಲಕೇಶಿಯ ಚಿಪಳೂಣ ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ಪುಲಕೇಶಿಯ ತಂದೆ ಒಂದನೆಯ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮ ಸೇಂದ್ರಕ ರಾಜಕುಮಾರಿಯನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಪುಲಕೇಶಿಗೆ ಸೇಂದ್ರಕ ವಂಶದ ಶ್ರೀವಲ್ಲಭ ಸೇನಾನಂದರಾಜ ಸೋದರಮಾವನಾಗಿದ್ದ. ಇವನು ಪರಮ ಮಾಹೇಶ್ವರನಾಗಿದ್ದ. ಜೊತೆಗೆ ವಿಜಯಾನಂದ, ಇಂದ್ರನಂದ, ಸೇನಾನಂದ ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮ್ಯತೆ ಇರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ ಸಂಗತಿ. ಸು. 7ನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಬಹುದಾದ ಭೀಮಶಕ್ತಿಯ ಹೆಸರು ಬಾದಾಮಿಯ ಬಂಡೆಯೊಂದರ ಮೇಲೆ ಕಾಣಬರುತ್ತದೆ. ಇವನು ಸೇಂದ್ರಕ ವಂಶದವನೆಂದೂ ಸತ್ಯಾಶ್ರಯ ದೊರೆಯ ಪಾದಪದ್ಮೋಪಜೀವಿಯೆಂದೂ ಈ ಶಾಸನಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಲಕ್ಷ್ಮೇಶ್ವರದ ಶಾಸನವೊಂದು ಸೇಂದ್ರಕ ವಂಶದ ವಿಜಯಶಕ್ತಿಯ ಮೊಮ್ಮಗನೂ ಕುಂದಶಕ್ತಿಯ ಮಗನೂ ಇಮ್ಮಡಿ ಪುಲಕೇಶಿಯ ಸಾಮಂತನೂ ಆದ ದುರ್ಗಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಚಳುಕ್ಯ ವಿನಯಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಪೊಗಿಲ್ಲಿ ಸೇಂದ್ರಕ ಮಹಾರಾಜನು ನಗರಖಂಡದಲ್ಲಿ ಸಾಮಂತನಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ, ಇಮ್ಮಡಿ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮನ (745–57) ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೇಂದ್ರಕ ವಂಶಕ್ಕೆ ಆಭರಣದಂತೆ ಇದ್ದ ನಾಗಶಕ್ತಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ. ಇದೇ ಚಳುಕ್ಯ ದೊರೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾಧವತ್ರಿಯರಸ (ಮಾಧವಶಕ್ತಿ) ಎಂಬ ಸೇಂದ್ರಕ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ. ಆದರೆ ಈ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಸೇಂದ್ರಕ ರಾಜರ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧ ಮಾತ್ರ ತಿಳಿದಿಲ್ಲ. ಅನಂತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸೇಂದ್ರಕರು ಅವನತಿ ಹೊಂದಿದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಸೇಂದ್ರಕರು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಗುಜರಾತ್, ಖಾನ್‌ದೇಶ ಮತ್ತು ಆಂಧ್ರ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆಳಿದರು. ಇವರಿಗೂ ಕರ್ನಾಟಕದ ಸೇಂದ್ರಕರಿಗೂ ಇದ್ದ ಸಂಬಂಧ ತಿಳಿದಿಲ್ಲ. ಬಹುಶಃ ಕರ್ನಾಟಕದಿಂದ ಖಾನ್‌ದೇಶ, ಗುಜರಾತ್ ಮತ್ತು ಆಂಧ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಸು. 7ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ವಲಸೆ ಹೋಗಿರಬಹುದು ಎಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. **(ಎ.ವಿ.ಎನ್.)**

ಸೇಡಂ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ತಾಪುರ ಮತ್ತು ಚಿಂಚೋಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಯಾದಗಿರಿ, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶವೂ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಆಡಕಿ, ಮುಧೋಳ, ಸೇಡಂ ಮತ್ತು ಕೊಡ್ಲ ಹೋಬಳಿಗಳಿದ್ದು ಒಟ್ಟು 111 ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ. ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಉಪವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1,020.5 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,96,087. ಇದರಲ್ಲಿ 1,55,974 ಮಂದಿ ಗ್ರಾಮಸ್ಥರು 40,113 ಮಂದಿ ಪಟ್ಟಣಿಗರೂ ಇದ್ದಾರೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಎಲ್ಲ ಭಾಗಗಳಿಗಿಂತ ಎತ್ತರವಾಗಿದ್ದು ಕೆಲವು ಸಣ್ಣ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಕಾಗಿಣಾ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯನದಿ. ಈ ನದಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಲೊಹಾದ್ ಗ್ರಾಮದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುವುದು. ಮಳಖೇಡ ಗ್ರಾಮದ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಹುನಗುಂಟ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ಭೀಮಾನದಿಯನ್ನು ಸೇರುವುದು. ಈ ನದಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರ ಭಾಗಕ್ಕೆ ತನ್ನ ಹರಿವಿನ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಜಲಾಧಾರವಾಗಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 884.30 ಮಿಮೀ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಬಾವಿ ಕೆರೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಕಿರಿಯ ರಾಜೋಲಿ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿಯ ಮುಧೋಳ ತೊರೆ ಅಡ್ಡಗಟ್ಟೆ ಯೋಜನೆ ಮತ್ತು ಯಡಹಳ್ಳಿ ಬಳಿಯ ಕಾಗಿಣಾ ನದಿಯ ಅಡ್ಡಗಟ್ಟೆಯೋಜನೆಯಿಂದ ನೀರೊದಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುವುದು. ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣಿನ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಜೋಳ, ಸಜ್ಜೆ, ಗೋದಿ, ತೊಗರಿ, ಕಡಲೆ, ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ, ನೆಲಗಡಲೆ ಮುಂತಾದವನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪಶುಪಾಲನೆಯನ್ನೂ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಸೇಡಂಗೆ ವಾಯವ್ಯದಲ್ಲಿ ಸು. 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಚಿತ್ತಾಪುರಕ್ಕೆ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ 10 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇರುವ ಮಳಖೇಡ **(ನೋಡಿ)** ಕಾಗಿಣಾನದಿಯ ಬಲದಂಡೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದು ಹಿಂದೆ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ಈ ಊರಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಮಾನ್ಯಖೇಟಪುರ ಎಂಬ ಹೆಸರಿತ್ತು. ಕವಿರಾಜಮಾರ್ಗದ ಕರ್ತೃ ಇಲ್ಲಿಯವನು. ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ಪ್ರಮುಖ ಶಿಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರಾದ ಜಯತೀರ್ಥರು ಇಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದರು. ಇವರ ಬೃಂದಾವನ ಇಲ್ಲಿದೆ. ಅಪಭ್ರಂಶ ಕವಿ ಎಂದು ಹೆಸರಾದ ಪುಷ್ಪದಂತ ಇದೇ ಊರಿನವನು. ಹಿಂದೆ ಜೈನ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದ ಮಳಖೇಡ ಈಗ ಒಂದು ಸಾಮಾನ್ಯ ಗ್ರಾಮ. ಈಗಲೂ ಹಿಂದಿನ ಕೋಟೆಕೊತ್ತಲಗಳ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು.

ಸೇಡಂ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. ಚಿತ್ತಾಪುರ–ಹೈದರಾಬಾದು ರೈಲ್ವೆ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 56 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಪಟ್ಟಣ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ 20,512 ಮಂದಿ ಗಂಡಸರು, 19,601 ಮಂದಿ ಹೆಂಗಸರಿದ್ದು ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 40,113. ಇದೊಂದು ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ರೈಲ್ವೆ ನಿಲ್ದಾಣ. ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿರುವ ಜಾಮಿ ಮಸೀದಿ, ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಸ್ಥಾನ, ಜೈನಮಂದಿರ ಮತ್ತು ಮಾಣಿಕೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯವಾದವು. **(ಬಿ.)**

ಸೇಡಿಯಾಪು ಕೃಷ್ಣಭಟ್ಟ: 1902–96. ಕನ್ನಡದ ಹೆಸರಾಂತ ಕವಿ, ವಿದ್ವಾಂಸ, ವಿಮರ್ಶಕರಲ್ಲೊಬ್ಬರು. 1902 ಜೂನ್ 8ರಂದು ಪುತ್ತೂರಿನ ಬಳಿಯ ಸೇಡಿಯಾಪು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ರಾಮಭಟ್ಟ, ತಾಯಿ ಮೂಕಾಂಬಿಕೆ. ತಂದೆ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವೈದ್ಯರೂ ಕವಿ ಹಾಗೂ ಸ್ನೇಹಜೀವಿಯೂ ಆಗಿದ್ದರು. ತಂದೆ ತೀರಿಹೋದಾಗ ಸೇಡಿಯಾಪು ಅವರಿಗೆ ಕೇವಲ ಐದೂವರೆ ವರ್ಷ ವಯಸ್ಸು. ತಾಯಿಯ ತಂದೆಯ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಬೆಳೆದರು. ಇವರ ತಾತನ ಹೆಸರೂ ಕೃಷ್ಣಭಟ್ಟ ಎಂದೇ. ತಾತನ ಊರು ಕುಕ್ಕಿಲ. ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ದೊಡ್ಡ ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ಕುಕ್ಕಿಲ ಕೃಷ್ಣಭಟ್ಟರು ಸೇಡಿಯಾಪು ಕೃಷ್ಣಭಟ್ಟರ ತಾಯಿಯ ತಂದೆಯಾದ ಕೃಷ್ಣಭಟ್ಟರ ಮಗನ ಮಗ. ತಾತ ಕೃಷ್ಣಭಟ್ಟರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದಿಂದ ಇವರು ಪುಸ್ತಕ ಪ್ರೀತಿ ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡರು. ರಾಮಾಯಣ, ಮಹಾಭಾರತ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೋದಿದರು. ಏಕಾಂತಪ್ರಿಯರಾದ ಭಟ್ಟರಿಗೆ ಗಂಭೀರ ವಿಚಾರಗಳಲ್ಲೇ ಆಸಕ್ತಿ.

ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಮುಗಿದ ಮೇಲೆ ಇವರು ಪುತ್ತೂರಿನಲ್ಲಿ ಮುಂದಿನ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರು. ಗುರುಗಳಾದ ಉಗ್ರಾಣ ಮಂಗೇಶರಾಯರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದಿಂದ ಕವಿತೆಗಳನ್ನು ಬರೆಯಲಾರಂಭಿಸಿದರು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟ ಬಿರುಸಾದಾಗ ಗಾಂಧಿಯವರಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತರಾದರು. ಆದರೆ ಹೋರಾಟದಲ್ಲಿ ನೇರವಾಗಿ ದುಮುಕದೆ ರಚನಾತ್ಮಕ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದರು. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಫಾರಂ ಕಲಿತ ಮೇಲೆ ಇವರು ಶಾಲಾ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾದರು. ಸರ್ಕಾರದ ಯಾವ ಸಂಪರ್ಕವೂ ಇರಬಾರದೆಂಬ ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ಆದೇಶದ ಮೇರೆಗೆ ಇವರು ಶಾಲೆಯ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ರಾಜೀನಾಮೆ ನೀಡಿದರು. ಕೆಲಕಾಲ ವೈದ್ಯವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿ ಕೊನೆಗೆ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ತಮ್ಮನ್ನು ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಿಕೊಂಡರು. ಕನ್ನಡ ಛಂದಸ್ಸು ಎಂಬ ಇವರ ನಿಬಂಧ ಕನ್ನಡದ ಆದಿಕಾಲದ ಛಂದೋಬಂಧಗಳ ಬಗೆಗಿನ ಸಂಶೋಧನೆ. 'ಛಂದೋಗತಿ'ಯೆಂಬುದು ಛಂದಸ್ಸಿನ ತತ್ತ್ವಗಳ

ಹಾಗೂ ಗತಿಭೇದಗಳ ವಿವೇಚನೆ ಮತ್ತು ವಿವೃತಿ. ವ್ಯಾಕರಣ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇವರು ಬರೆದ ಕೃತಿ 'ಕನ್ನಡ ವರ್ಣಗಳು'. ವ್ಯಾಕರಣಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಪಂಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ, ಗಮಕ ಸಮಾಸ, ಕ್ರಿಯಾ ಸಮಾಸ, ಸಂಬಂಧ ವಿಭಕ್ತಿ, ವೈಯಾಕರಣನ ತೂಕಡಿಕೆ ಮೊದಲಾದ ಮೌಲಿಕ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಇವರು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. 1922-1992ರವರೆಗೆ ಇವರು ಬರೆದ ಎಲ್ಲ ಲೇಖನಗಳನ್ನೂ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ವಿಚಾರ ಪ್ರಪಂಚ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಲಾಗಿದೆ.

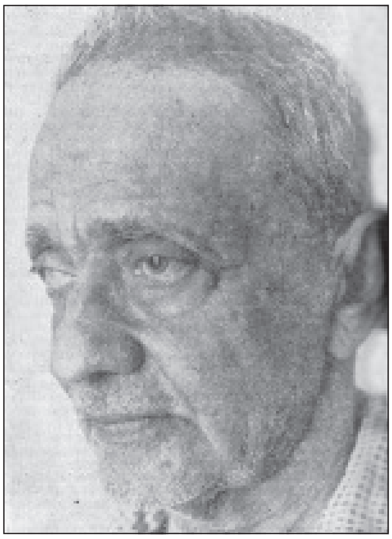

ಇವರ ತಥ್ಯದರ್ಶನ ಎಂಬ ಕೃತಿ ಆರ್ಯವರ್ಣ ಜಾತಿಲಿಂಗ ಎಂಬ ಪದಚತುಷ್ಟಯದ ಅರ್ಥಾನುಸಂಧಾನ ರೂಪವಾದುದು. ಆರ್ಯ ಮತ್ತು ದ್ರಾವಿಡ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ಹೇಳಿದುದು ಈ ಕೃತಿಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಈ ಕೃತಿ ಇಂಗ್ಲಿಷಿಗೂ ಅನುವಾದವಾಗಿದೆ. ಶಬ್ದಾರ್ಥ ವಿಶ್ಲೇಷಣೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇವರಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಆಸಕ್ತಿ. ಕೆಲವು ದೇಶನಾಮಗಳು ಎಂಬ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ತುಳು, ಚೇರ, ಕೊಂಕಣ, ಪಾಂಡಿ, ಪಾಂಡ್ಯ - ಈ ಶಬ್ದಗಳ ವಿವೇಚನೆ ಇದೆ. ಶಬ್ದಾರ್ಥ ವಿಶ್ಲೇಷಣೆಯ ಮೂಲಕ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಇತಿಹಾಸದ ಶೋಧವನ್ನು ಇವರು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. 'ದ್ರಾವಿಡ ಗೌಡ ವಿಚಾರ' ಮೊದಲಾದ ಲೇಖನಗಳು ಶಬ್ದಾರ್ಥ ವಿವೇಚನೆಯ ಮೂಲಕ ನಡೆಸಿದ ಸಂಶೋಧನೆಯಾಗಿದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯ ಶಬ್ದಗಳಾದ ತಾಲಿ (ತಾಳಿ), ಇಡ್ಲಿಯ ಇತಿಹಾಸ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಬಗೆಗೂ ಇವರು ಸಂಶೋಧನಾತ್ಮಕ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ.

ಸೃಜನಶೀಲ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಸೇಡಿಯಾಪು ಅವರು ಮೌಲಿಕ ಕೃತಿರಚನೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ನಾಲ್ಕೇ ಕಥೆಗಳುಳ್ಳ 'ಪಳಮೆಗಳು' (1947) ಇವರನ್ನು ಒಬ್ಬ ಒಳ್ಳೆಯ ಕತೆಗಾರರೆಂಬ ಕೀರ್ತಿಗೆ ಭಾಜನರಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿತು. ಶ್ವಮೇಧ ಅಥವಾ ನಾಯಿ ನಡತೆ, ಪುಣ್ಯಲಹರಿ ಅಥವಾ ಶಬರಿ ಮತ್ತು ತರುಣಧಮನಿ- ಇವು ಇವರ ಕಾವ್ಯಕೃತಿಗಳು. ಚಂದ್ರಖಂಡ ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಸಣ್ಣ ಕಾವ್ಯಗಳು (1969) ಎಂಬ ಕವನ ಸಂಕಲನ ಇವರಿಗೆ ಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು ತಂದಿತ್ತಿತು.

ಸೇಡಿಯಾಪು ಅವರದು ಸ್ವತಂತ್ರ ಸಂಶೋಧನ ವಿಧಾನ. ಸ್ವಂತದ್ದೇ ಮಾದರಿಯೆನಿಸಿದ ಬರೆವಣಿಗೆ. ದೈವಶ್ರದ್ಧೆಯ, ಮಾನವ ಪ್ರೇಮದ ಮತ್ತು ಮಾನವೀಯತೆಯ ಮೇಲಿನ ವಿಶ್ವಾಸದ ನಿರ್ಮಲ ಬದುಕು ಇವರದು.

ಕನ್ನಡ ನಿಘಂಟು (ಶಬ್ದಕೋಶ, 1951), ಕನ್ನಡ ವರ್ಣಗಳು (ವರ್ಣಮಾಲಾ ಮೀಮಾಂಸೆ, 1955), ಕೆಲವು ದೇಶನಾಮಗಳು (ಶಬ್ದಾರ್ಥ ಸಂಶೋಧನ ಗ್ರಂಥ, 1975), ಕನ್ನಡ ಗೀತಿಕೆಯ ಲಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ಧಾಟಿ (ಕನ್ನಡ ಛಂದೋರೂಪವೊಂದರ ಮೀಮಾಂಸೆ, 1977), ಛಂದೋಗತಿ (ಛಂದಸ್ಸಿನ ತತ್ತ್ವಗಳ ಹಾಗೂ ಗತಿಭೇದಗಳ ವಿವೇಚನೆ ಮತ್ತು ವಿವೃತಿ, 1985), ಕನ್ನಡ ಛಂದಸ್ಸು (ಕನ್ನಡದ ಛಂದೋರೂಪಗಳ ವಿವೇಚನೆ, 1988), ತಥ್ಯದರ್ಶನ (ಆರ್ಯ ವರ್ಣ ಜಾತಿ ಲಿಂಗವೆಂಬೀ ಪದಚತುಷ್ಟಯದ ಅರ್ಥಾನುಸಂಧಾನ, 1991), ಗಮಕ ಸಮಾಸ (ಸಮಾಸ ವಿವೇಚನೆ, 1991) ಇವು ಇವರು ರಚಿಸಿದ ಇತರ ಕೃತಿಗಳು. ಪತ್ರಾವಳಿ (ಸಂ: ಎಂ.ರಾಮಚಂದ್ರ, 1991), ವಿಚಾರ ಪ್ರಪಂಚ- ಸಮಗ್ರ ಲೇಖನ ಸಂಕಲನ. (ಸಂ: ಪಾದೇಕಲ್ಲು ವಿಷ್ಣುಭಟ್ಟ, 1994), Discovery of Facts (ತಥ್ಯದರ್ಶನದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಅನುವಾದ. ಅನು: ಪಾದೇಕಲ್ಲು ನರಸಿಂಹಭಟ್ಟ, 1996), ಈಶ್ವರ ಸಂಕಲ್ಪ ಅಥವಾ ದೈವಲೀಲೆ (ಜೀವನದ ಕೆಲವು ಘಟನೆಗಳ ನಿರೂಪಣೆ, 1996) ಮತ್ತು ಸೇಡಿಯಾಪು ನೆನಪುಗಳು (ಸಂಗ್ರಹ: ವೈದೇಹಿ, 1996)- ಇವು ಇವರ ವಿವರ ಹಾಗೂ ಬರೆಹಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಸಂಪಾದಿತ, ಸಂಗ್ರಹಿತ ಕೃತಿಗಳು. ಇವರಿಗೆ 1994ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ಪಂಪ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ (ವಿಚಾರ ಪ್ರಪಂಚ) ಗೌರವಿಸಿತು. ಇವರು 1996ರಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು

(ಪಿ.ಇ.ವಿ.)

ಸೇತೂರಾಂ, ಇ.ಆರ್.: 1918-2002. ಹೆಸರಾಂತ ಪತ್ರಕರ್ತರು, ಲೇಖಕರು. ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ನಂಜನಗೂಡಿನಲ್ಲಿ 1918 ನವಂಬರ್ 20ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಎಂದೊರ್ಸೆ ರಾಮರಾವ್ ಸೇತೂರಾಂ ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. ಇವರ ಕಾಲೇಜು ಶಿಕ್ಷಣ ಮೈಸೂರಿನ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. 1941ರಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎ.ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಜೀವನದುದ್ದಕ್ಕೂ ಇವರದು ಪ್ರಕಾಂಡ ಸಾಧನೆ. ಇಂಗ್ಲಿಷ್, ಕನ್ನಡ, ತೆಲುಗು ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷಾಕೋವಿದರು.

ನಾಟಕ ಸೇತೂರಾಂ ಅವರ ಬಹುಪ್ರಿಯವಾದ ಕ್ಷೇತ್ರ. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಾಟಕಕಾರ ಟಿ.ಪಿ. ಕೈಲಾಸಂ ಅವರ ಒಡನಾಟದಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ನಾಟಕಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು, ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದರು. ಕೈಲಾಸಂ ಕುರಿತಂತೆ ಅಧಿಕಾರಯುತವಾಗಿ ಉಪನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ನೀಡಬಲ್ಲವರಾಗಿದ್ದರು.

1945-48ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಮುಂಬಯಿಯ ವಿಜಯ ಪ್ರಕಾಶಕರಲ್ಲಿ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ಉದ್ಯೋಗ ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಕಾಲಿನ್ಸ್, ಜೆಫ್ರಿ ಬ್ಲೂಸ್ ಮತ್ತು ಆಕ್ಸ್‌ಫರ್ಡ್ ಮುಂತಾದ ಹೆಸರಾಂತ ವಿದೇಶೀ ಪ್ರಕಾಶನ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಪ್ರಕಟಣೆಗಳನ್ನು ಪುನರ್‌ಮುದ್ರಿಸಿದರು. ರೀಡರ್ಸ್ ಡೈಜೆಸ್ಟ್ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ಭಾರತೀಯ ಡೈಜೆಸ್ಟ್ ಒಂದನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವ ಇವರ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ಆಗಿನ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಶಾಹೀ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರ್ಕಾರ ನಿರರ್ಥಕಗೊಳಿಸಿತು.

ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಲು ನೌಕರಿಗೆ ರಾಜೀನಾಮೆ ನೀಡಿ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಿದರು. ಕಿಡಿ ಮತ್ತು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯೋದಯ ಪತ್ರಿಕೆಗಳ ಭೂಗತ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ 1947ರಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. 1948ರಲ್ಲಿ ಸುದ್ದಿಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ಪ್ರಜಾವಾಣಿ ಪತ್ರಿಕೆ ಸೇರಿದರು ಮತ್ತು 1965 ರವರೆಗೆ ಈ ಹುದ್ದೆಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಇವರ ಅವಿರತ ಶ್ರಮದ ಫಲವಾಗಿ ಪ್ರಜಾವಾಣಿ ಅನೇಕ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳನ್ನು ಗಳಿಸಿತು. ಸುಧಾ ವಾರಪತ್ರಿಕೆ 1965ರಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾದಾಗ ಅದರ ಸ್ಥಾಪಕ ಸಂಪಾದಕರಾದರು. ಅನತಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಎರಡು ಲಕ್ಷಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಸಾರ ಗಳಿಸಿದ ಸುಧಾ ಸಾಧನೆಯ ಹಿಂದಿದ್ದ ಕರ್ತೃತ್ವಶಕ್ತಿ ಇವರೇ ಎಂದರೆ ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷೆಯಲ್ಲ. ಸಾಹಿತ್ಯ, ಸಂಗೀತ, ಕಾವ್ಯ, ಶಿಲ್ಪಕಲೆ, ಜನಪದ, ವಿಜ್ಞಾನ, ಹಾಸ್ಯ ಮತ್ತು ಚೌಪದಿಯಂತಹ ಎಲ್ಲ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲೂ ವಿಸ್ತೃತ ಬರೆಹಕೃಷಿ ನಡೆಸಿದ ಇವರ ಲೇಖನಿಗೆ ಶ್ರಮದ ಅರಿವೇ ಇರಲಿಲ್ಲ.

1981ರಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತರಾದ ಅನಂತರ ಮೂರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಡೆಕ್ಕನ್ ಹೆರಾಲ್ಡ್ ಪತ್ರಿಕಾಬಳಗಕ್ಕೆ ಸಂಪಾದಕೀಯ ಸಲಹೆಗಾರರಾಗಿದ್ದರು. ಪತ್ರಿಕಾ ಶಿಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಅಚಲನಂಬಿಕೆ ಇದ್ದ ಸೇತೂರಾಂ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಎನ್.ಎಂ.ಕೆ. ಆರ್.ವಿ. ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಪದವಿಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಪತ್ರಿಕಾ ಶಿಕ್ಷಣ ಆರಂಭಿಸುವಲ್ಲಿ ಸಕ್ರಿಯ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದರು. ಭಾರತೀಯ ವಿದ್ಯಾಭವನದಲ್ಲಿ ಒಪ್ಪೊತ್ತಿನ ಉಪನ್ಯಾಸಕರಾಗಿ ಎರಡು ದಶಕಗಳಿಗೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು.

ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ವಾರ್ತಾ ಇಲಾಖೆ ತನ್ನ ಪ್ರಕಟಣೆಗಳಿಗೆ ಸೇತೂರಾಂ ಅವರನ್ನು 1984ರಿಂದ ಎಂಟು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಸಲಹೆಗಾರರನ್ನಾಗಿ

ನೇಮಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾಗ ಕರ್ನಾಟಕ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಅವರು ಮಾರ್ಚ್ ಆಫ್ ಕರ್ನಾಟಕ ನಿಯತಕಾಲಿಕದ ಮೂಲಕ ಬಿತ್ತರಿಸುವಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾದರು.

ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮವೇ ಅಲ್ಲದೆ ಇತರ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲೂ ಅವರ ಸಾಧನೆ ಅಪಾರ. ಕರ್ನಾಟಕ ಗಾನಕಲಾ ಪರಿಷತ್ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ (1970–81) ಇವರ ಕಾರ್ಯತತ್ಪರತೆ ಅದ್ವಿತೀಯ. ಸ್ವತಂತ್ರ ಬಾನುಲಿ ಪ್ರಸಾರಕ್ಕಾಗಿ, ಡಾಕ್ಯುಮೆಂಟರಿ ಚಲನಚಿತ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯರಚನಕಾರರಾಗಿ ಇವರು ಗಳಿಸಿದ ಹೆಸರು ಯುವಪೀಳಿಗೆಗೆ ಆದರ್ಶ.

ಇವರಿಗೆ ದೊರಕಿದ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪುರಸ್ಕಾರಗಳು ಅನೇಕ: ಪಿ.ಆರ್. ರಾಮಯ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ರಾಜ್ಯ ಸಂಗೀತ ನೃತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಕನ್ನಡ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1993), ಕರ್ನಾಟಕ ಪತ್ರಿಕಾ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1996), ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರದ ಟಿಎಸ್ಸಾರ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (2001) ಮತ್ತು ತಿಲಕ್ ಮೊಹರೆ ಪತ್ರಕರ್ತ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (2002). ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಕ್ಕೆ, ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ, ಮತ್ತಿತರ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಿಗೆ ಇವರು ನೀಡಿದ ಕೊಡುಗೆ ಅನನ್ಯವಾದದ್ದು. ಇವರು 2002ರಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. **(ಕೆ.ವಿ.ಎನ್.)**

ಸೇನವಾರರು: ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಆಳಿದ ಒಂದು ಮಾಂಡಲಿಕ ಮನೆತನ. ಈ ಮನೆತನದ ರಾಜರು ಮತ್ತು ಅವರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಹೆಚ್ಚು ಮಾಹಿತಿ ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಇವರು ಜೈನಧರ್ಮಾವಲಂಬಿಗಳಾಗಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ದೊರೆತಿರುವ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇವರನ್ನು ಖಚನ ವಂಶೀಯರೆಂದೂ ಫಣಿಧ್ವಜವುಳ್ಳವರೆಂದೂ ಕೂಡಲೂರುಪುರವರಾಧೀಶ್ವರರೆಂದೂ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ವಂಶದ ಮೊಟ್ಟ ಮೊದಲನೆಯ ರಾಜ ಚಿತ್ರವಾಹನನೆಂದೂ ಇವನು 690ರಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದುದಾಗಿಯೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಸು.1010ರ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ಚಾಳುಕ್ಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಮಾಂಡಲಿಕನಾಗಿ ಸೇನವಾರ ರಾಜನೊಬ್ಬ ಬನವಾಸಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದುದಾಗಿ ಸೊರಬ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಶಾಸನವೊಂದರಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. 1058ರಲ್ಲಿ ಜೀವಿತವಾರ, ಅವನ ಮಗ ಜೀವನವಾಹನ ಮತ್ತು ಅವನ ಮಗ ಮಾರ ಅಥವಾ ಮಾರಸಿಂಹ ಎಂಬುವರು ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದುದಾಗಿ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಶಾಸನವೊಂದರಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಮಾರ ಎಂಬುವನು ಹೇಮಕೂಟಪುರದ ಸ್ವಾಮಿ ಎಂಬುದಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸೇನವಾರ ರಾಜಕುಮಾರರಾದ ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಆದಿತ್ಯ ಎಂಬುವರು ಚಾಳುಕ್ಯ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಸಚಿವರಾಗಿದ್ದರೆಂದು ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇವರ ರಾಜ್ಯದ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ, ವಂಶಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆ, ಕಾಲಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆ ಮತ್ತು ಇವರ ಸಾಧನೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತಾದ ಸಂಗತಿಗಳು ತಿಳಿದುಬರುವುದಿಲ್ಲ. **(ಜಿ.ಆರ್.ಆರ್.)**

ಸೇವುಣ ವಂಶ: ಸು. 9ನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದ 14ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆರಂಭದವರೆಗೆ ಆಳಿದ ಒಂದು ರಾಜಮನೆತನ. ಇವರು ಇತ್ತೀಚಿನವರೆಗೂ ಇತಿಹಾಸಕಾರರಿಗೆ ದೇವಗಿರಿಯ ಯಾದವರೆಂದೇ ಪರಿಚಿತರಾಗಿದ್ದರು. ಮುಸ್ಲಿಂ ಚರಿತ್ರಕಾರರನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಇತ್ತೀಚಿನ ಇತಿಹಾಸಕಾರರೂ ಇವರನ್ನು ಯಾದವ ವಂಶದವರೆಂದೇ ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಎ.ವಿ. ನರಸಿಂಹ ಮೂರ್ತಿ ಮತ್ತು ಶ್ರೀನಿವಾಸ ರಿತ್ತಿ ಎಂಬ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಕೂಲಂಕಷವಾಗಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಇವರನ್ನು ದೇವಗಿರಿಯ ಸೇವುಣರೆಂದು ಕರೆಯಬೇಕೆಂಬ ವಾದವನ್ನು ಮಂಡಿಸಿದ ಅನಂತರ ಇವರನ್ನು ಸೇವುಣರೆಂದೇ ವ್ಯವಹರಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲಾಗಿದೆ.

ರಾಜಕೀಯ ಇತಿಹಾಸ: ಸೇವುಣರು ಯಾದವ ವಂಶದವರು. ಆದರೆ ಸೇವುಣಚಂದ್ರ ಎಂಬ ರಾಜನು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಇವನ ವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇವುಣ ವಂಶವೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತೆಂದು ಚಾತುರ್ವರ್ಗ ಚಿಂತಾಮಣೀ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃವಾದ ಹೇಮಾದ್ರಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಇದನ್ನು ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟೀಕರಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ವಂಶದ ಹೆಸರನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವಾಗ ಸೇವುಣ, ಸೇಉಣ ಎಂದೂ ಬರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡು ರೂಪಗಳೂ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಈ ಪದದ ಅರ್ಥ ಮಾತ್ರ ಇನ್ನೂ ತಿಳಿದಿಲ್ಲ. ಸೇವುಣ ವಂಶದ ಮೂಲದ ಬಗೆಗೂ ವಾದಗಳಿವೆ. ಫ್ಲೀಟ್, ಭಂಡಾರ್‌ಕರ್, ಅಳತೇಕರ, ಡೆರೆಟ್ ಮೊದಲಾದ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಸೇವುಣರು ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದವರು ಎಂಬ ವಾದವನ್ನು ಮಂಡಿಸಿದ್ದರು. ಇಲ್ಲಿನವರೆಗೂ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇ ಮಾನ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ನಡೆದಿರುವ ಸಂಶೋಧನೆಗಳಿಂದ ಈ ವಾದದಲ್ಲಿ ಹುರುಳಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಇವರು ಕನ್ನಡಿಗರೆಂದೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಸೇವುಣರು ಮಧುರಾ ನಗರದಲ್ಲಿದ್ದವರೆಂದೂ ಅನಂತರವೇ ಕೃಷ್ಣನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಾವತಿಗೆ ಬಂದರೆಂದೂ ಹೇಮಾದ್ರಿಯ ಗ್ರಂಥ ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಚರಿತ್ರಾಧಾರವಿಲ್ಲ. ಸೇವುಣ ರಾಜರ ಹೆಸರುಗಳಾದ ಧಡಿಯಪ್ಪ, ವಡ್ಡಿಗ, ರಾಜಗ, ಮಲ್ಲುಗಿ, ಜೈತುಗಿ ಮುಂತಾದವು ಕನ್ನಡದ ಪದಗಳು. ಸೇವುಣ ರಾಜರು ಹಾಕಿಸಿದ ಶಾಸನಗಳೆಲ್ಲ ಬಹುಪಾಲು ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಇವರ ರಾಜ್ಯ ಬಹುಪಾಲು ಕನ್ನಡನಾಡನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತು. ಇವರು ವಿವಾಹ ಸಂಬಂಧ ಬೆಳೆಸಿದ ರಾಜವಂಶಗಳೂ ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನವು. ಇವರು ಮರಾಠಿಯನ್ನು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಿದರೂ ಕನ್ನಡಕ್ಕೂ ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಕೊಟ್ಟರು. ಕೆಲವು ರಾಜರು ಸಲ್ಲವಿಡೆಗ, ಕರ್ಣಾಟರಾಯ ವಂಶಾಭಿರಾಮ ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳನ್ನೂ ಧರಿಸಿದರು. ಈ ಎಲ್ಲ ಅಂಶಗಳನ್ನೂ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ, ಸೇವುಣರು ಕನ್ನಡನಾಡಿನವರು ಮತ್ತು ರಾಜಕೀಯ ಕಾರಣಗಳಿಗೋಸ್ಕರ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ರಾಜ್ಯಸ್ಥಾಪನೆ ಮಾಡಿ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ತಮ್ಮ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿದರೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಸೇವುಣರ ರಾಜಕೀಯ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸುವಾಗ ಇವರನ್ನು ಸಾಮಂತರು ಮತ್ತು ಸ್ವತಂತ್ರರು ಎಂದು ವಿಭಾಗಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ರಾಜನಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಐದನೆಯ ಭಿಲ್ಲಮನವರೆಗೆ ಇವರು ಸಾಮಂತರಾಗಿ ಆಳಿದರು. ಅನಂತರ ಐದನೆಯ ಭಿಲ್ಲಮ ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿ ರಾಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪನೆ ಮಾಡಿದ. ಇವನಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಇವರ ರಾಜ್ಯ ಮಹಮದೀಯರ ಅಧೀನವಾಗುವವರೆಗೆ ಇವರು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಆಳಿದರು. ಇವರು ಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದಾಗ ಹೊರಡಿಸಿದ ಶಾಸನಗಳು ಬಹು ಕಡಿಮೆ. ಕೆಲವು ರಾಜರ ಶಾಸನಗಳು ದೊರಕಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ಈ ಕಾಲದ ಇವರ ರಾಜಕೀಯ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದು ಕಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ಹೇಮಾದ್ರಿಯ ರಾಜಪ್ರಶಸ್ತಿಯ ಪ್ರಕಾರ ಪ್ರತಿಬಾಹುವಿನ ಮಗನಾದ ಸುಬಾಹು ತನ್ನ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ನಾಲ್ಕು ಭಾಗಗಳಾಗಿ ಮಾಡಿ, ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗವನ್ನು ದೃಢಪ್ರಹಾರನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಸುಬಾಹುವಿನ ಹೆಸರು ಕಾಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುಶಃ ಇವನು ಚರಿತ್ರಾರ್ಹನಲ್ಲ. ಅನಂತರ ಆಳಿದ ದೃಢಪ್ರಹಾರನ ಹೆಸರು ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕಾಣಬರುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಬಂದವನೇ ಸೇವುಣ ಚಂದ್ರ I. ಬಹುಶಃ ಇವನೇ ಈ ವಂಶದ ಮೊದಲನೆಯ ದೊರೆ. ಇವನ ರಾಜಧಾನಿ ಸಿಂದಿನೇರ ಎಂಬ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಸೇವುಣಪುರ. ಇವನ ಕಾಲ ಸು. 850–75. ಇವನ ತರುವಾಯ ರಾಜರಾದ ಒಂದನೆಯ ಧಡಿಯಪ್ಪ, ಒಂದನೆಯ ಭಿಲ್ಲಮ ಮತ್ತು ರಾಜಗ ಇವರ ವಿಷಯ ತಿಳಿಯದು. ಅನಂತರ ಬಂದವನು ಒಂದನೆಯ ವಡ್ಡಿಗ (960–75). ಇವನು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ದೊರೆ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣನ ಸಾಮಂತನಾಗಿದ್ದ. ನಾಲ್ವಡಿ ಗೋವಿಂದನನ್ನು ಪದಚ್ಯುತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲು ಇವನು ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣನಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದು ದೋರಪ್ಪನ ಮಗಳಾದ ವಡ್ಡಿಯವ್ವಳನ್ನು ವಿವಾಹವಾದ. ಇವಳು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ

ರಾಜಕುಮಾರಿ ಎನ್ನುವುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ. ವಡ್ಡಿಗನ ಅನಂತರ ಇಮ್ಮಡಿ ಭಿಲ್ಲಮ (975–1000) ರಾಜನಾದ. ಇವನು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರನ್ನು ಕಡೆಗಣಿಸಿ ಚಾಳುಕ್ಯ ತೈಲಪನಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದುದಕ್ಕಾಗಿ ಆತ ಇವನಿಗೆ ಮಹಾಸಾಮಂತ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನೂ ಅಹಮದ್‌ನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟ. ಇದರಿಂದ ಸೇವುಣರ ಪ್ರಾಬಲ್ಯ ಹೆಚ್ಚಲು ಅವಕಾಶವಾಯಿತು. ಇವನು ಝುಂಝುರಾಜನ ಮಗಳಾದ ಲಚ್ಚಿಯವ್ವಳನ್ನು ಮದುವೆಯಾದ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಸೇವುಣ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಭದ್ರವಾದ ಬುನಾದಿಯನ್ನು ಹಾಕಿದ ಕೀರ್ತಿ ಎರಡನೆಯ ಭಿಲ್ಲಮನಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ.

ಅನಂತರ ರಾಜನಾದ ಪೇನುಗಿ ಚಾಳುಕ್ಯ ಗೊಗ್ಗಿದೇವನ ಮಗಳಾದ ನಾಯಿಲ್ಲದೇವಿಯನ್ನು ಮದುವೆಯಾದ. ಅನಂತರ ರಾಜನಾದವನು ಮುಮ್ಮಡಿ ಭಿಲ್ಲಮ (1025–55). ಕಲಾಸ್ ಬದ್ರುಕ್ ಮತ್ತು ದೇವಲಾಲಿಯಲ್ಲಿ ಇವನ ಶಾಸನಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಇವನು ಚಾಳುಕ್ಯ ಎರಡನೆಯ ಜಯಸಿಂಹನ ಪುತ್ರಿಯೂ ಆಹವಮಲ್ಲ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಸಹೋದರಿಯೂ ಆದ ಆವಲ್ಲದೇವಿಯನ್ನು ವಿವಾಹವಾದ. ಜಯಸಿಂಹ ಮತ್ತು ಆಹವಮಲ್ಲ ಸೋಮೇಶ್ವರರಿಬ್ಬರಿಗೂ ವಿಧೇಯನಾಗಿದ್ದ ಈತ ಅವರ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದ. ಇವನ ಮರಣಾನಂತರ ವಡ್ಡಿಗ II, ವೇನುಗಿ II, ಮತ್ತು ಭಿಲ್ಲಮ IV ರಾಜ್ಯವಾಳಿದರು. ಇವರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಇಮ್ಮಡಿ ಸೇವುಣಚಂದ್ರ ರಾಜನಾದ (1069–98), ಚಾಳುಕ್ಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಎಂಬ ಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆದ. ಈತ ಕೊಂಕಣದ ರಾಜಕೀಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ಥಾನ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ತನ್ನ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡ. ಇವನ ಅನಂತರ ಇವನ ಮಗನಾದ ಐರಮದೇವ ಆಳಿದ (1098–1123). ಇವನೂ ಚಾಳುಕ್ಯ 2ನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನನ್ನು ಸೋಲಿಸಲು ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದನೆಂದು ತನ್ನ ಆಶ್ವಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಇವನ ರಾಜ್ಯ ನರ್ಮದಾ ತೀರದವರೆಗೂ ಹಬ್ಬಿತ್ತೆಂದು ಈ ಶಾಸನದಿಂದ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಇವನ ಮರಣಾನಂತರ ಇವನ ಸಹೋದರನಾದ ಒಂದನೆಯ ಸಿಂಘಣ ರಾಜನಾದ (1123–42). ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳು ಇವನನ್ನು ಸೇವುಣದೇವ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತವೆ. ಇವನು ಲಂಜೀಪುರದಿಂದ ಕರ್ಪೂರತಿಲಕ ಎಂಬ ಆನೆಯನ್ನು ತಂದು ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನು ಕರ್ಪೂರ ವ್ರತವನ್ನು ಪೂರೈಸಲು ಸಹಾಯಕನಾದನೆಂದು ಹೇಮಾದ್ರಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಲಂಜೀಪುರ ಕೊಂಕಣದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದಿರಬಹುದು. ಅನಂತರ ರಾಜನಾದವನು ಮಲ್ಲುಗಿ (1142–67). ಇವನು ಪರ್ಣಖೇಟವನ್ನು ತನ್ನ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಗೆದ್ದು ಉತ್ಕಲದೇಶದ ರಾಜನಿಂದ ಆನೆಗಳನ್ನು ಕಡ ಪಡೆದನು ಎಂದು ಹೇಮಾದ್ರಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಪರ್ಣಖೇಟವು ಅಕೋಲಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಾಟ್‌ಖೇಡ್ ಆಗಿರಬೇಕೆಂದು ಊಹೆ. ಉತ್ಕಲದ ವಿಜಯದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಏನೂ ತಿಳಿಯದು. ಜಲ್ಹಣನ ಸೂಕ್ತಿಮುಕ್ತಾವಳಿ ಗ್ರಂಥ ಮಲ್ಲುಗಿಯ ವಿಜಯಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಮಲ್ಲುಗಿಯ ಮರಣಾನಂತರ ಸೇವುಣ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಕಲಹಗಳು ಪ್ರಾರಂಭವಾದವು. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಕ್ಷೋಭೆ ಉಂಟಾಯಿತೆಂದೂ ಇದರಲ್ಲಿ ಅಮರ ಮಲ್ಲುಗಿ, ಅಮರ ಗಾಂಗೇಯ, ಗೋವಿಂದರಾಜ, ಕಾಲಿಯ ಬಲ್ಲಾಳ ಮತ್ತು ಕರ್ಣ ಎಂಬುವರು ಪಾಲ್ಗೊಂಡಿದ್ದರೆಂದೂ ಹೇಮಾದ್ರಿಯ ರಾಜ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಮತ್ತು ಸಮಕಾಲೀನ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇವರ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧಗಳು ಅಸ್ಪಷ್ಟ. ಈ ಅರಾಜಕತೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿ ಸೇವುಣರನ್ನು ಸ್ವತಂತ್ರರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದವನು ಐದನೆಯ ಭಿಲ್ಲಮ.

ಶೂರನೂ ಧೀರನೂ ಆದ ಐದನೆಯ ಭಿಲ್ಲಮ (1173–92) ತನ್ನ ದಾಯಾದಿಗಳನ್ನು ಸದೆಬಡಿದು ಚಾಳುಕ್ಯರಿಂದ ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿ ಸೇವುಣರ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹೊಸ ಅಧ್ಯಾಯವನ್ನೇ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ. 1173ರ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ ಭಿಲ್ಲಮನ ಹೆಸರು ಕಾಣಸಿಗುವುದರಿಂದ ಇವನು ಆ ಸಮಯಕ್ಕಾಗಲೇ ರಾಜನಾಗಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇವನು ಸ್ವತಂತ್ರನಾದುದು 1184ರಲ್ಲಿ ಎಂದು ಇವನ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಹೇಳಬಹುದು. ಭಿಲ್ಲಮ ರಾಜನಾದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಮಹತ್ತರ ರಾಜಕೀಯ ಬದಲಾವಣೆಗಳುಂಟಾಗುತ್ತಿದ್ದವು. ಕಳಚುರಿ ಬಿಜ್ಜಳನು ಚಾಳುಕ್ಯರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಪ್ರಭಾವಿತನಾಗಿದ್ದ. ಇದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದ ಭಿಲ್ಲಮ ತಾನೂ ಚಾಳುಕ್ಯರನ್ನು ಕಡೆಗಣಿಸಿ, ಕಳಚುರಿಗಳ ಸಾಮಂತನಾದ. ಆದರೆ ಕಳಚುರಿ ಬಿಜ್ಜಳನ ಮರಣಾನಂತರ ಆ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವಿರೋಧ ಹೆಚ್ಚಿತು. ಇದರಿಂದ ಸ್ಫೂರ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದ ಭಿಲ್ಲಮನೂ ಕಳಚುರಿಗಳನ್ನು ಎದುರಿಸಲು ಹವಣಿಸಿ, ಬಿಜ್ಜಳನ ಮಗನಾದ ಮೈಲುಗಿಯ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಿ ಆತನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ. ಈ ಮಧ್ಯೆ ಚಾಳುಕ್ಯ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಹೇಗಾದರೂ ಮಾಡಿ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಯತ್ನಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ. ಸು. 1180ರ ಸಮಯಕ್ಕೆ ಕಳುಚುರಿಗಳನ್ನು ಸೋಮೇಶ್ವರ ಸೋಲಿಸಿದ. ಇದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರು ಸ್ವತಂತ್ರರಾಗಲು ಹವಣಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವುಗಳೆಲ್ಲವನ್ನು ಭಿಲ್ಲಮ ಗಮನಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ಉತ್ತರ ದೇಶದ ಕಡೆಗೆ ತನ್ನ ಗಮನವನ್ನು ಹರಿಸಿದ. ಮಂಗಳವೇಷ್ಟಕದ ರಾಜನಾದ ರಾಯಮುರಾರಿ ಸೋವಿದೇವನ ಮಗನಾದ ಬಿಜ್ಜಳನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ. ಅನಂತರ ಅಂಸಲ ರಾಜ್ಯದ ದೊರೆಯನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಅವನಿಂದ ಶ್ರೀವರ್ಧನವೆಂಬ ನಗರವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ (ಕೊಂಕಣದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀವರ್ಧನವೆಂಬ ನಗರವಿದೆ. ಪುಣೆ ನಗರಕ್ಕೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ಇದೇ ಹೆಸರಿನ ನಗರವಿದೆ). ವೀರವರ್ಧನವೆಂಬ ನಗರವನ್ನು ಹೊಯ್ಸಳ ಬಲ್ಲಾಳನು ಸೇವುಣರಿಂದ ಗೆದ್ದುಕೊಂಡನೆಂದೂ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಶ್ರೀವರ್ಧನ ನಗರ ಯಾವುದು ಎನ್ನುವುದು ಖಚಿತವಾಗಿ ತಿಳಿದಿಲ್ಲ. ಭಿಲ್ಲಮ ಪ್ರತ್ಯಾಂಡಕ ರಾಜನ ಮೇಲೆ ವಿಜಯವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಮಾದ್ರಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಇದು ಭೋರ್ ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರಚ್ಛಂದಗಡವೇ ಅಥವಾ ತೋರಣ ನಗರವೇ ಎಂಬುದು ತಿಳಿದಿಲ್ಲ.

ಈ ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ರಾಜರ ಮೇಲಿನ ವಿಜಯಗಳಿಂದ ಉತ್ತೇಜಿತನಾದ ಭಿಲ್ಲಮ ಮಾಳ್ವದೇಶಕ್ಕೆ ನುಗ್ಗಿದ. ಭಿಲ್ಲಮನ ಕರಿವೃಂದನಾಥನಾದ ಜಲ್ಹನು ಆನೆಗಳೊಡನೆ ನುಗ್ಗಿ ಮಾಳ್ವ ರಾಜನ ಸೈನ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೋಲಾಹಲವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ, ವಿಂಧ್ಯವರ್ಮನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ. ಅನಂತರ ಭಿಲ್ಲಮನ ಸೈನ್ಯ ಗುಜರಾತಿನ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಮೇಲೆ ನುಗ್ಗಿ ಎರಡನೆಯ ಭೀಮನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿತು. ಅನಂತರ ಸೈನ್ಯ ಮಾರವಾರ ದೇಶಕ್ಕೆ ನುಗ್ಗಿತು. ನಡ್ಡೋಲದಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಚಾಹಮಾನ ಕಲ್ಹಣನು ಭಿಲ್ಲಮನನ್ನು ತಡೆದ. ಮುಂದೆ ನುಗ್ಗಲಾರದೆ ಭಿಲ್ಲಮ ಸೋತು ಹಿಂತಿರುಗಿದ. ಈ ವಿಜಯಗಳಿಂದ ಭಿಲ್ಲಮನಿಗೆ ಯಾವ ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತರಣೆಯೂ ಆಗಲಿಲ್ಲ. ಇತ್ತ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ 1184–86ರಲ್ಲಿ ಚಾಳುಕ್ಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಕಲ್ಯಾಣವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಜಯಂತಿಪುರಕ್ಕೆ ಓಡಿಹೋದ. ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಭಿಲ್ಲಮ ಚಾಳುಕ್ಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನನ್ನು ಎದುರಿಸಿದ. ಆದರೆ ಹೊಯ್ಸಳ ಬಲ್ಲಾಳ ಕಲ್ಯಾಣವನ್ನು ತನ್ನ ವಶಮಾಡಿಕೊಂಡ. ಕೂಡಲೆ ಭಿಲ್ಲಮ ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕೆ ಬಂದು ಬಲ್ಲಾಳನ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅವನು ಓಡಿಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಅವನ ಬೆನ್ನಟ್ಟಿ ಮಾರ್ಗಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತರ್ದವಾಡಿ, ಬೆಳ್ವೊಲ, ಎಡೆದೊರೆನಾಡುಗಳನ್ನು ತನ್ನ ವಶಮಾಡಿಕೊಂಡ. ಇನ್ನೇನು ಭಿಲ್ಲಮನೇ ದಕ್ಷಿಣಾಪಥದ ರಾಜನಾಗುತ್ತಾನೋ ಎನ್ನುವ ಮಟ್ಟಿಗೆ ವಿಜಯವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದ. ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿದ ಬಲ್ಲಾಳ 1191ರಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧಸಿದ್ಧತೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಭಿಲ್ಲಮನ ಮೇಲೆ ಸೊರಟೂರು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಿದ. ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸೋತ ಭಿಲ್ಲಮನ ಸೈನ್ಯ ಲೊಕ್ಕಿಗುಂಡಿ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಹೊಕ್ಕಿತು. ಚೈತ್ರಸಿಂಹನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ

ಸೇವುಣ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಬಲ್ಲಾಳನು ಸೋಲಿಸಿ, ಸೇವುಣರನ್ನು ಓಡಿಸಿದ. ಭಿಲ್ಲಮ ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸೋತ. ಇವನು ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಮಡಿದನೇ ಎಂಬುದು ಸಂದೇಹಾಸ್ಪದ ವಿಷಯ. ಆದರೂ ಇವನು ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಬದುಕಲಿಲ್ಲ. ಅದೇ ವರ್ಷವೇ ಮರಣಹೊಂದಿದ. ದೇವಗಿರಿ ನಗರವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ, ಸ್ವಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿಂದ ಸೇವುಣರನ್ನು ಸ್ವತಂತ್ರರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಸೇವುಣ ರಾಜ್ಯದ ನಿಜಸ್ಥಾಪಕನೆನಿಸಿಕೊಂಡ ಕೀರ್ತಿ ಇವನಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ.

ಇವನ ಮರಣಾನಂತರ ಇವನ ಮಗನಾದ ಜೈತುಗಿ 1192ರಲ್ಲಿ ರಾಜನಾದ. ಹೊಯ್ಸಳರು ಸಾಧಿಸಿದ ವಿಜಯಗಳಿಂದ ಅವರು ಪ್ರಬಲರಾಗಿದ್ದರು. ಆದುದರಿಂದ ಜೈತುಗಿ ತನ್ನ ಗಮನವನ್ನು ಆ ಕಡೆ ಹರಿಸಲಿಲ್ಲ. ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತರಣೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಜೈತುಗಿಯು ಕಾಕತೀಯರ ಕಡೆ ತಿರುಗಿದ. ಕಾಕತೀಯ ರಾಜನಾದ ರುದ್ರ ಮತ್ತು ಮಹದೇವ ಇಬ್ಬರನ್ನೂ ಸೋಲಿಸುದುದೇ ಅಲ್ಲದೆ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಕೊಂದು ತೆಲುಂಗುರಾಯ ಶಿರಃಕಮಲಮೂಲೋತ್ಪಾಟನ ಮತ್ತು ತೆಲುಂಗರಾಯ ಸ್ಥಾಪನಾಚಾರ್ಯ ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ. ರುದ್ರ ಮತ್ತು ಮಹದೇವ ಇಬ್ಬರೂ ಮರಣಹೊಂದಿದ ಅನಂತರ ಗಣಪತಿಯನ್ನು ಸೆರೆ ಹಿಡಿದು, ಅವನನ್ನೇ ಕಾಕತೀಯ ರಾಜನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದ ಕೀರ್ತಿ ಜೈತುಗಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಜೈತುಗಿಯ ಸೇನಾಧಿಪತಿಯಾದ ಸಹದೇವ ಮಾಳ್ವದೇಶಕ್ಕೆ ನುಗ್ಗಿ ಸುಭಟ ವರ್ಮನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಹಿಂದಿರುಗಿದ. ಜೈತುಗಿ 1200ರಲ್ಲಿ ಮರಣ ಹೊಂದಲು ಇವನ ಮಗನಾದ ಎರಡನೆಯ ಸಿಂಘಣ ರಾಜನಾದ.

ಸೇವುಣವಂಶದ ಲಾಂಛನ

ಸಿಂಘಣನ ರಾಜ್ಯಾರಂಭದ ಕಾಲದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ಒಮ್ಮತ ವಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಇತ್ತೀಚಿನ ಸಂಶೋಧನೆಗಳಿಂದ ಇವನು 1200ರಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದನೆಂದು ಖಚಿತವಾಗಿ ತಿಳಿದು ಬಂದಿದೆ. ಇವನು ರಾಜನಾದ ಕೂಡಲೆ ತನ್ನ ಗಮನವನ್ನು ಹೊಯ್ಸಳರತ್ತ ತಿರುಗಿಸಿದ. ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯದ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ. ಹೊನ್ನಾಳಿ, ಸೊರಬ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಇವನ ವಶವಾದವು. ಇಷ್ಟರಲ್ಲಿಯೇ ಬಲ್ಲಾಳ ಮೃತನಾದ. ಇದರಿಂದ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಸೇವುಣರಿಗೆ ಇನ್ನೂ ಉತ್ತೇಜನಕರವಾಯಿತು. ಹೊಯ್ಸಳ ನಾರಸಿಂಹ ಸೇವುಣ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿಗೆ ತಡೆದರೂ ಏನೂ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಲಿಲ್ಲ. ನಾರಸಿಂಹನ ಮರಣಾನಂತರ ಹೊಯ್ಸಳ ಸೋಮೇಶ್ವರನೂ ಸಿಂಘಣನನ್ನು ಓಡಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಿದ. ಈ ಪ್ರಯತ್ನ ಹೆಚ್ಚು ಫಲಕಾರಿಯಾಗಲಿಲ್ಲ.

ಒಂದು ಕಡೆ ಹೊಯ್ಸಳರ ಮೇಲೆ ದಂಡಯಾತ್ರೆ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ಅದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಸಿಂಘಣ ಉತ್ತರ ಭಾರತದ ಕಡೆ ವಿಜಯಕ್ಕೆ ಏರ್ಪಾಟು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ. ಮೊದಲಿಗೆ ಮಾಳ್ವ ದೇಶಕ್ಕೆ ನುಗ್ಗಿ ಪರಮಾರ ರಾಜ ಸುಭಟವರ್ಮನನ್ನು ಕೊಂದ ಅನಂತರ ಯುದ್ಧವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದ ಸುಭಟವರ್ಮನ ಮಗ ಅರ್ಜುನವರ್ಮನೂ ಸೋತ. ಅನಂತರ ಸಿಂಘಣ ಲಾಟ ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ಮುಂದುವರಿದ. ಚಾಹಮಾನ ಸಿಂಹ, ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚೌಳುಕ್ಯ ಭೀಮನ ಸೈನ್ಯಗಳು ಸಿಂಘಣನನ್ನು ಎದುರಿಸಿದವು. ಸಿಂಘಣನಿಗೆ ಜಯವಾಗಲಿಲ್ಲ; ಹಿಂದಿರುಗಿದ. ಈ ಘಟನೆಗಳು ನಡೆದದ್ದು ಸು. 1210ರಲ್ಲಿ.

ಅನಂತರ ಸಿಂಘಣ ಸುಮಾರು 1213ರಲ್ಲಿ ಶಿಲಾಹಾರ ಎರಡನೆಯ ಭೋಜನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ. ಆತ ಸೋತು ಕೊಲ್ಲಾಪುರದಿಂದ ಪನ್ಹಾಲ ಎಂಬಲ್ಲಿಗೆ ಓಡಿಹೋದ. ಅಲ್ಲಿಗೂ ಬೆನ್ನಟ್ಟಿಹೋದ ಸೇವುಣ ಸೈನ್ಯ ಭೋಜನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಕೊಲ್ಲಾಪುರವನ್ನು ವಶಮಾಡಿಕೊಂಡಿತು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಸಿಂಘಣನ ಸೈನ್ಯ ಕೊಂಕಣದ ಕಡೆ ತಿರುಗಿ ಕೇಶಿರಾಜನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಸಾಮಂತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿತು. ಸಿಂಘಣ ಹಿಂದೆ ಒಂದು ಬಾರಿ ಲಾಟದೇಶದ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿಹೋಗಿ ವಿಫಲನಾಗಿದ್ದ. ಈ ಬಾರಿ ಸಫಲ ನಾಗುವ ಆಸೆ ಹೊತ್ತು ಅತ್ಯಂತ ಸಮರ್ಥನಾದ ಖೋಲೇಶ್ವರ ಎಂಬ ದಂಡನಾಯಕನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಸಿಂಘಣನ ಸೈನ್ಯ ಲಾಟದೇಶಕ್ಕೆ ನುಗ್ಗಿತು. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸಿಂಹನೂ ಅವನ ಸಹೋದರ ಸಿಂಧುರಾಜನೂ ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಟ್ಟರು. ಶಂಖ ಸೆರೆಸಿಕ್ಕಿದ. ಖೋಲೇಶ್ವರ ಬ್ರೋಚ್ ನಗರವನ್ನು ತನ್ನ ವಶಮಾಡಿಕೊಂಡು ವಿಜಯಸ್ತಂಭವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ. ಸೆರೆಯಿಂದ ಶಂಖನನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಅವನಿಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಿಸಿದ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಸಿಂಘಣ ಚೌಳುಕ್ಯ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ನುಗ್ಗಿದ. ಲವಣಪ್ರಸಾದನಿಗೂ ಸಿಂಘಣನಿಗೂ ಸಂಧಿಯಾಯಿತು. ಅನಂತರ ಸಿಂಘಣ ಹಿಂದಿರುಗಿದ.

ಈ ಕಡೆ ಸಿಂಘಣನ ದಂಡನಾಯಕರು ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ರಾಜರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಸು.1239ರಲ್ಲಿ ಕದಂಬ ಮಲ್ಲಿದೇವ ಸೋತ. ಗುತ್ತವೊಳಲಿನ ಜೋಯಿದೇವ ಸಾಮಂತನಾದ. ಸಿಂಘಣನ ಸೈನ್ಯಾಧಿಪತಿ ಬೀಚಣನು ರಟ್ಟರಾಜ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ. ಬೆಳಗುತ್ತಿಯ ಮತ್ತು ಯಲಬುರ್ಗಿಯ ಸಿಂದರೂ ಸೋತು ಸಾಮಂತರಾದರು. ಅನಂತರ ಸೇವುಣ ಸೈನ್ಯ ತೆಲುಗು ಚೋಳರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿತು. 1240ರಲ್ಲಿ ಸಿಂಘಣನ ಸೈನ್ಯಾಧಿಪತಿಯಾದ ರಾಮ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಲಾಟದೇಶಕ್ಕೆ ನುಗ್ಗಿದ. ನರ್ಮದಾ ನದಿಯನ್ನು ದಾಟಿದ ಸೇವುಣನ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ವೀರಧವಳನ ಮಗನಾದ ವೀಸಲದೇವ ತಡೆದು ರಾಮನನ್ನು ಕೊಂದ. ಸಿಂಘಣನ ರಾಜ್ಯ ದಕ್ಷಿಣಾಪಥದ ಬಹುಭಾಗಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತು. ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ನರ್ಮದಾ ತೀರದವರೆಗೂ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿಯವರೆಗೂ ಇವನು ವಿಜಯಯಾತ್ರೆಯನ್ನು ಕೈಗೊಂಡಿದ್ದ. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಜಾಂದ ಜಿಲ್ಲೆಯವರೆಗೆ ಇವನ ರಾಜ್ಯ ಹಬ್ಬಿತ್ತು. ಆಂಧ್ರದ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗ ಎರಡು ದಶಕಗಳ ಕಾಲ ಇವನ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಸೇರಿದ್ದಿತು. ಸಿಂಘಣ ಶೂರನು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಸಾಹಿತ್ಯಪ್ರಿಯನೂ ಆಗಿದ್ದ. ಸಂಗೀತಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞ ಶಾರ್ಙ್ಗದೇವ, ಕಮಲಭವ, ಖಗೋಳಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞ ಚಂಗದೇವ ಮತ್ತು ಅನಂತದೇವ ಇವನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿದ್ದರು. ಇವನಿಗೆ ಜೈತುಗಿ ಎಂಬ ಮಗನಿದ್ದ. ಇವನು ಸಿಂಘಣನಿಗಿಂತ ಮುಂಚೆಯೇ ಮರಣ ಹೊಂದಲು, ಇವನ ಮೊಮ್ಮಗನಾದ ಕೃಷ್ಣ 1247ರಲ್ಲಿ ದೊರೆಯಾದ.

ಅಧಿಕಾರ ವಹಿಸಿಕೊಂಡ ಕೂಡಲೇ ಕೃಷ್ಣ ತನ್ನ ಗಮನವನ್ನು ಗುಜರಾತಿನ ಕಡೆಗೆ ಹರಿಸಿದ. ಮಾಳ್ವ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ನುಗ್ಗಿ ರಾಜನಾದ ಜೈತುಗಿದೇವನನ್ನು ಇವನು ಸೋಲಿಸಿರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಅನಂತರ ಗುಜರಾತಿಗೆ

ನಡೆದು ವೀರಧವಳನ ಮಗನಾದ ವೀಸಲದೇವನ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ. ಇದಾದನಂತರ ತನ್ನ ಗಮನವನ್ನು ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಡೆಗೆ ಹರಿಸಿದ. ಹೊಯ್ಸಳ ನಾರಸಿಂಹನು ಕೃಷ್ಣನನ್ನು ಎದುರಿಸುವಷ್ಟು ಸಮರ್ಥನಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ಸೇವುಣ ಸೈನ್ಯ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಅನೇಕ ಭಾಗಗಳನ್ನು ತನ್ನ ವಶಮಾಡಿಕೊಂಡಿತು. ಕೃಷ್ಣನ ಸೇನಾಧಿಪತಿಗಳಾದ ಚಂಗದೇವ ಮತ್ತು ಕೇಶವದೇವ ಗೋವೆಯ ಕದಂಬ ರಾಜ ಷಷ್ಠರಾಜನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದರು. ಅವನು ಕೃಷ್ಣನ ಸಾಮಂತನಾದ. ಗುತ್ತವೊಳಲಿನ ಗುತ್ತರು ಕೃಷ್ಣನನ್ನು ಕಡೆಗಣಿಸಿದರು. ಮೂರನೆಯ ಗುತ್ತರಾಜನನ್ನು ಕೃಷ್ಣನ ಸೇನಾಧಿಪತಿಗಳು ಸೋಲಿಸಿದರು. ಅವನು 1259 ರಲ್ಲಿ ಸಾಮಂತನಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದುದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಸಿಂದವಂಶದ ಬೀರದೇವನೂ ಸೋಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. ಅವನ ರಾಜ್ಯ ಸೇವುಣ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಲೀನವಾಗಿ ಹೋಯಿತು. ಇದೇ ರೀತಿ ನಾಗರಸ ಸವದತ್ತಿಯ ರಟ್ಟರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವ ಸಾಮಂತನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದ. ಕೃಷ್ಣನೂ ಕಾಕತೀಯ ಗಣಪತಿಯೂ ಮಿತ್ರರಾಗೇ ಇದ್ದರು. ಕೃಷ್ಣನ ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿಯೇ ಇದ್ದಿತು. ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ನೊಳಂಬವಾಡಿ ಪ್ರದೇಶ ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಚತ್ತೀಸ್‌ಘಡ್ ಇವನ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಸೇರಿತ್ತು. ಸೂಕ್ತಿಮುಕ್ತಾವಳಿ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ ಜಲ್ಹಣ. ಕಲ್ಪತರು ಗ್ರಂಥಕರ್ತೃ ಅಮಲಾನಂದ ಮೊದಲಾದವರು ಕೃಷ್ಣನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದರು. ಕೃಷ್ಣ ಮಹಾನುಭಾವ ಪಂಥದ ಗುರು ಚಕ್ರಧರನನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿದ್ದ. ಇವನು 1261ರಲ್ಲಿ ಮರಣ ಹೊಂದಲು ಇವನ ಸಹೋದರನಾದ ಮಹಾದೇವ ರಾಜನಾದ.

ಕೃಷ್ಣನ ರಾಜ್ಯಭಾರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯುವರಾಜನಾಗಿದ್ದ ಮಹಾದೇವ ರಾಜನಾದ ಕೂಡಲೇ ಕೊಂಕಣದಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಶಿಲಾಹಾರ ರಾಜ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಅವನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ. ಅವನು ಸೋತು ಸಮುದ್ರದ ಮೂಲಕ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದಾಗ, ಮಹಾದೇವ ಅವನನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿ ನೌಕಾಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸೋಲಿಸಿದ. ಗುಜರಾತಿನ ವೀಸಲದೇವ ಮಹಾದೇವನ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದ. ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿಯೂ ಮಹಾದೇವ ಜಯಶಾಲಿಯಾದ. ಮಹಾದೇವನ ಸಮಕಾಲೀನ ಕಾಕತೀಯ ರಾಣಿ ರುದ್ರಮದೇವಿಗೂ ಮಹಾದೇವನಿಗೂ ಯುದ್ಧಗಳಾದವು. ಈ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ರುದ್ರಮದೇವಿ ಗೆದ್ದಳೆಂದು ತೆಲುಗು ಗ್ರಂಥಗಳು ತಿಳಿಸಿದರೆ, ಮಹಾದೇವನ ಶಾಸನಗಳು ಮಹಾದೇವನೇ ಜಯಶಾಲಿಯಾದನೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.

ಮಹಾದೇವ ಹೊಯ್ಸಳರ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿಹೋಗುವ ಮುನ್ನ 1270ರಲ್ಲಿ ಕದಂಬ ಕಾಮದೇವನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ. ಅನಂತರ ಹೊಯ್ಸಳರ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿಹೋದ. ಹೊಯ್ಸಳ ಶಾಸನಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಮಹಾದೇವ ಸೋತು ಓಡಿಹೋದ. ರಟ್ಟರು ಮತ್ತು ಸಿಂದರು ಮಹಾದೇವನ ಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದರು. 1270ರಲ್ಲಿ ಮಹಾದೇವ ಮರಣಹೊಂದಲು ಇವನ ಮಗನಾದ ಆಮಣ ದೊರೆಯಾದ. ಆದರೆ ಕೆಲವೇ ತಿಂಗಳುಗಳಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣನ ಮಗನಾದ ರಾಮಚಂದ್ರ ಇವನನ್ನು ಕೊಂದು ತಾನೇ ದೊರೆಯಾದನೆಂದು ಮಹಾನುಭಾವ ಪಂಥದ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

1271ರಲ್ಲಿ ದೊರೆಯಾದ ರಾಮಚಂದ್ರ ಸೇವುಣವಂಶದ ಕೊನೆಯ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ದೊರೆ. ಇವನು ದೊರೆಯಾದ ಕೂಡಲೆ ಮಾಳವದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಪರಮಾರ ಅರ್ಜುನವರ್ಮನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ. ಅನಂತರ ಗುಜರಾತಿಗೆ ಮುಂದುವರಿದು ವಾಘೇಲರಾಜ ಅರ್ಜುನನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಹಿಂದಿರುಗಿ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಡೆಗೆ ತನ್ನ ಗಮನವನ್ನು ಹರಿಸಿದ. ಹೊಯ್ಸಳರು ಸೇವುಣ ಸಾಮಂತ ಕದಂಬ ಕಾಮದೇವನ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಿದರು. ಕೂಡಲೇ ರಾಮಚಂದ್ರ ತನ್ನ ಸೇನಾಧಿಪತಿ ಸಾಳುವ ತಿಕ್ಕಮನನ್ನು ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸಿದ. ತಿಕ್ಕಮ ಹೊಯ್ಸಳರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಕದಂಬರಿಗೆ ಒದಗಿದ್ದ ವಿಪತ್ತನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿದ. ಅನಂತರ ತಿಕ್ಕಮ ಸಾಂತರ ಬೊಮ್ಮರಸನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಗುತ್ತವೊಳಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಮೂರನೆಯ ಗುತ್ತನೊಡನೆ ಬೆಳವಾಡಿ ಕೋಟೆಗೆ ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿದ. ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಸೇನಾಧಿಪತಿಗಳಾದ ನಂಜಯ್ಯ ಮತ್ತು ಗುಲ್ಲಯ್ಯ ತಿಕ್ಕಮನನ್ನು ಗಾಯಗೊಳಿಸಿದರು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಹೋಗಲಾರದೆ ತಿಕ್ಕಮನ ಸೈನ್ಯ ಹಿಂದಿರುಗಿತು. 1296ರಲ್ಲಿ ಕಾಕತೀಯ ರಾಣಿ ರುದ್ರಮದೇವಿ ರಾಮಚಂದ್ರನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದಳು. ಹೀಗೆ ರಾಮಚಂದ್ರ ಯುದ್ಧ ನಿರತನಾಗಿದ್ದಾಗ ದೇವಗಿರಿಗೆ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ವಿಪತ್ತು ಬಂದೊದಗಿತ್ತು. ರಾಮಚಂದ್ರನ ಐಶ್ವರ್ಯದ ವಿಷಯವನ್ನು ಕೇಳಿದ್ದ ಅಲಾಉದ್ದೀನನು 1296 ಫೆಬ್ರವರಿ 26ರಂದು ದೇವಗಿರಿಗೆ ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿದ. ರಾಮಚಂದ್ರನ ಸಾಮಂತನಾದ ಕರ್ಣ ಅಲಾಉದ್ದೀನನನ್ನು ಎದುರಿಸಿ ಸೋತ. ರಾಮಚಂದ್ರ ಅಸಹಾಯಕತೆಯಿಂದ ಕೋಟೆಯೊಳಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡ. ಒಳಗಿದ್ದ ಆಹಾರ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಮುಗಿಯುತ್ತ ಬಂದಿದ್ದವು. ಈ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಲಾಉದ್ದೀನನು ಈಗಿನ ತನ್ನ ಸೈನ್ಯ ಕೇವಲ ಒಂದು ಭಾಗವೆಂದೂ ಇಪ್ಪತ್ತು ಸಾವಿರದ ಸೈನ್ಯ ಹಿಂದೆ ಬರುತ್ತಿದೆಯೆಂದೂ ಒಂದು ಸುಳ್ಳು ಸಮಾಚಾರವನ್ನು ಹಬ್ಬಿಸಿ ರಾಮಚಂದ್ರ ಈ ಸುದ್ದಿಯನ್ನು ನಂಬುವಂತೆ ಮಾಡಿದ. ಮೋಸಹೋದ ರಾಮಚಂದ್ರ ಮುಸ್ಲಿಂ ಸೈನ್ಯದೊಡನೆ ಹೋರಾಡುವುದು ಉಪಯೋಗವಿಲ್ಲವೆಂದು ಅಲಾಉದ್ದೀನನಿಗೆ ಶರಣಾಗತನಾದ. ಅನಂತರ ಏನಾಯಿತು ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯದು. ಮುಸ್ಲಿಂ ಇತಿಹಾಸಕಾರರಲ್ಲಿ ಒಮ್ಮತವಿಲ್ಲ. ಇಸಾಮಿಯ ಪ್ರಕಾರ ರಾಮಚಂದ್ರನ ಮಗ ಸಿಂಘಣ ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಮಾತನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ ಅಲಾಉದ್ದೀನನಿಗೆ ‘ನಿನಗೆ ನಿನ್ನ ಪ್ರಾಣದ ಮೇಲೆ ಆಸೆ ಇದ್ದರೆ ನೀನು ಲೂಟಿ ಮಾಡಿರುವುದೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಹಿಂದಿರುಗಿಸಿ, ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಓಡಿಹೋಗುವುದು ನಿನ್ನ ಅದೃಷ್ಟವೆಂದು ಭಾವಿಸು’ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದ. ಇದರಿಂದ ಕೋಪಗೊಂಡ ಅಲಾಉದ್ದೀನ ಸಿಂಘಣನ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಿ ಅವನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ 600 ಮಣ ಮುತ್ತು, 1 ಮಣ ವಜ್ರ, 1 ಸಾವಿರ ಮಣ ಬೆಳ್ಳಿ, 4 ಸಾವಿರ ರೇಷ್ಮೆ ಬಟ್ಟೆ ಮತ್ತು ಎಲಿಚ್‌ಪುರದ ವಾರ್ಷಿಕ ಆದಾಯ ಇವುಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹಿಂದಿರುಗಿದ. ಈ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಸರಿ ಎಂದು ಖಚಿತವಾಗಿ ತಿಳಿದಿಲ್ಲ.

ರಾಮಚಂದ್ರ ಇಷ್ಟಾದರೂ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಕಲಿಯಲಿಲ್ಲ. ಮುಸ್ಲಿಮರನ್ನು ಸೋಲಿಸಲು ತನ್ನ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಬಲಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಬದಲು 1303ರಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರ ಮೇಲೆ ದ್ವೇಷ ತೀರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ನಿಂತ. ಹೊಳಲ್ಕೆರೆಯಲ್ಲಿ ಆ ವರ್ಷ ಹೊಯ್ಸಳರಿಗೂ ಸೇವುಣರಿಗೂ ಯುದ್ಧವಾಯಿತು. ರಾಮಚಂದ್ರನಿಗೆ ಜಯ ಲಭಿಸಲಿಲ್ಲ.

ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲದವರೆಗೆ ರಾಮಚಂದ್ರ ಅಲಾಉದ್ದೀನನಿಗೆ ವಿಧೇಯನಾಗಿ ನಡೆದುಕೊಂಡ, 1306ರ ವೇಳೆಗೆ ತಾನು ಕಳುಹಿಸಬೇಕಾದ ಕಾಣಿಕೆಯನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿದ. ಇದರಿಂದ ಕುಪಿತನಾದ ಅಲಾಉದ್ದೀನ ಮಲ್ಲಿಕ್‌ಕಾಪೂರನನ್ನು ದೇವಗಿರಿಗೆ ಕಳುಹಿಸಿದ. ಅಲ್ಫ್‌ಖಾನನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಮಲ್ಲಿಕ್ ಕಾಪೂರನು ಹಿಂದೂ ಸೈನ್ಯವನ್ನು 1307 ಮಾರ್ಚ್ 24ರಂದು ಸೋಲಿಸಿದ. ರಾಮಚಂದ್ರ ಶರಣಾಗತನಾದ. ಇವನ ಮಕ್ಕಳು ಓಡಿಹೋದರು. ರಾಮಚಂದ್ರ ಕೈದಿಯಂತೆ ದೆಹಲಿಗೆ ಒಯ್ಯಲ್ಪಟ್ಟ. ಅಲಾಉದ್ದೀನನು ಇವನನ್ನು ಬಹು ಮರ್ಯಾದೆಯಿಂದ ಬರಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬಹುಮಾನಗಳೊಡನೆ ವಾಪಸ್ ಕಳುಹಿಸಿದ. 1309ರಲ್ಲಿ ಅಲಾಉದ್ದೀನನ ಸೈನ್ಯ ಓರಂಗಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ದೇವಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ತಂಗಿತು. ರಾಮಚಂದ್ರ ಅದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಅನುಕೂಲತೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟು ಓರಂಗಲ್ಲಿಗೆ ದಾರಿ ತೋರಿಸಲು ದಳವಾಯಿ ಪರಶುರಾಮ

ನನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದ. ಈ ರೀತಿ ಇವನು ಸುಲ್ತಾನನಿಗೆ ವಿಧೇಯನಾಗಿ ನಡೆದುಕೊಂಡ.

ರಾಮಚಂದ್ರ ಮರಾಠಿ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಕೊಟ್ಟ. ಮಹಾನಳಭಾವ ಪಂಥದ ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳು ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದವು. ಇವನು 1312ರಲ್ಲಿ ಮರಣಹೊಂದಲು ಇವನ ಮಗ ಮೂರನೆಯ ಸಿಂಘಣ ರಾಜನಾದ. ಇವನನ್ನು ಹಿಂದಿನ ಇತಿಹಾಸಕಾರರು ಸಂಗಮ, ಶಂಕರ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆದಿದ್ದರು. ಸಿಂಘಣನಿಗೂ ದೇವಲದೇವಿಗೂ ಇದ್ದ ಪ್ರೇಮದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಮೀರ್ ಖುಸ್ರೋ ಒಂದು ಕಾವ್ಯವನ್ನೇ ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇದು ಎಷ್ಟರಮಟ್ಟಿಗೆ ಚರಿತ್ರಾರ್ಹವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಕಷ್ಟ. ತಾನು ಪ್ರೇಮಿಸಿದ್ದ ದೇವಲದೇವಿಯನ್ನು ಅಲಾಉದ್ದೀನನು ಅಪಹರಿಸಿದ್ದುದು ಸಿಂಘಣ ಅಲಾಉದ್ದೀನನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಲು ಕಾರಣವಿರಬಹುದು. ಅಲಾಉದ್ದೀನನಿಗೆ ಕೊಡಬೇಕಾದ ಕಪ್ಪಕಾಣಿಕೆಗಳನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಕೋಪಗೊಂಡ ಮಲ್ಲಿಕ್ ಕಾಫೂರನು ಮತ್ತೆ (ಮೂರನೆಯ ಸಾರಿ) ದೇವಗಿರಿಗೆ ಬಂದು ಸಿಂಘಣನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಅಮಾನುಷ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕೊಲ್ಲಿಸಿದ. ದೇವಗಿರಿ ಮಹಮ್ಮದೀಯರ ವಶವಾಯಿತು. 1316ರಲ್ಲಿ ಅಲಾಉದ್ದೀನನು ಮರಣಹೊಂದಲು, ಮಲ್ಲಿಕ್ ಕಾಫೂರನು ದೇವಗಿರಿಯಿಂದ ಮುಸ್ಲಿಂ ಗವರ್ನರ್ ಐನ್ ಉಲ್‌ಮುಲ್ಕನನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಕರೆಯಿಸಿಕೊಂಡ. ದೇವಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ಮುಸ್ಲಿಂ ಗವರ್ನರ್ ಇಲ್ಲದಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದ ರಾಮಚಂದ್ರನ ಅಳಿಯನಾದ ಹರಪಾಲದೇವ ತನ್ನ ಮಂತ್ರಿ ರಾಘವನ ಸಹಾಯದಿಂದ ದೇವಗಿರಿಯನ್ನು ತನ್ನ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಖುಸ್ರುಖಾನನು ಕೂಡಲೇ ಹಿಂದಿರುಗಿ 1318 ರಲ್ಲಿ ಹರಪಾಲನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಜೀವಸಹಿತ ಸುಡಿಸಿ ಅವನ ತಲೆ ಬುರುಡೆಯನ್ನು ದೇವಗಿರಿಯ ಕೋಟೆಯ ಮೇಲೆ ನೇತುಹಾಕಿಸಿದ ಎಂದು ಫೆರಿಸ್ತ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅನಂತರ ಮಲ್ಲಿಕ್ ಯಾಖ್‌ಲಾಖಿ ದೇವಗಿರಿಯ ರಾಜ್ಯಪಾಲನಾದ. 1333–34ರ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ ಸೇವುಣ ವಂಶದ ಮೇಲುಗಿದೇವನ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ. ಇವನು ಮುಸ್ಲಿಮರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅನಂತರ ಸೇವುಣರ ವಿಷಯ ತಿಳಿದುಬರುವುದಿಲ್ಲ. **(ಎ.ವಿ.ಎನ್.)**

ಆಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆ: ಕೆಲವು ಶತಮಾನಗಳ ಕಾಲ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಮತ್ತು ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದ ಸೇವುಣರು ತಾವು ಪರಮಾಧಿಕಾರ ಪಡೆದ ಮೇಲೂ ಹಿಂದಿನ ಆಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಮೂಲಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ಮುಂದುವರಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದರು. ಇವರ ಆಡಳಿತ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಇವರ ಸಮಕಾಲೀನ ಸ್ಥಿತಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ರಾಜನು ರಾಜ್ಯದ ಮುಖ್ಯನೂ ನಿರಂಕುಶನೂ ಆಗಿದ್ದ. ಇವನು ವಿವಿಧ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಿದ್ದ. ರಾಜನಿಗೆ ರಾಜಗುರುಗಳು ಇರುತ್ತಿದ್ದರು. ಅವರ ಸಲಹೆಗೆ ಮಾನ್ಯತೆ ಇತ್ತು.

ರಾಜನು ಜ್ಯೇಷ್ಠಪುತ್ರನನ್ನು ಯುವರಾಜನನಾಗಿ ನೇಮಿಸುತ್ತಿದ್ದ. ಈತ ರಾಜನ ಮರಣಾನಂತರ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯಾಗುತ್ತಿದ್ದ. ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿ ಅಸಮರ್ಥನಾಗಿದ್ದಾಗ ಅಥವಾ ರಾಜನಿಗೆ ಗಂಡು ಮಕ್ಕಳಿಲ್ಲದಾಗ ಎರಡನೆಯ ಮಗ ಅಥವಾ ತಮ್ಮಂದಿರು ಸಿಂಹಾಸನ ಏರಿರುವ ಪ್ರಕರಣಗಳೂ ಉಂಟು. ರಾಜ ನಿರಂಕುಶನಾಗಿದ್ದರೂ ಇವನ ಸಹಾಯಕ್ಕೆ ಮಂತ್ರಿಮಂಡಲ ವಿರುತ್ತಿತ್ತು. ಆಡಳಿತ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಿಮಂಡಲದ ಸಲಹೆ ಕೇಳುವುದು ಪರಿಪಾಠವಾಗಿತ್ತು. ಮಹಾಮಾತ್ಯ, ಮಹಾಪ್ರಧಾನಿ, ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಿ, ಕೋಶಾಧ್ಯಕ್ಷ, ಶ್ರೀಕರಣಾಧಿಪ, ಮಹತ್ತಮ, ರಾಜಾಧ್ಯಕ್ಷ, ಅಪಾಯಿಕ ಮೊದಲಾದ ಮಂತ್ರಿಗಳ ಮತ್ತು ಉನ್ನತಾಧಿಕಾರಿಗಳ ಹುದ್ದೆಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಮಹಾಮಾತ್ಯ ಕಂದಾಯ ಸಚಿವನಾಗಿದ್ದನೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ಆದರೆ ಇವನೇ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಪ್ರಾಂತ ಮತ್ತು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ಮಹಾಪ್ರಧಾನರೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಕೆಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಮಹಾಪ್ರಧಾನನನ್ನು ಪ್ರಧಾನಮಂತ್ರಿ ಎಂದು ಭಾವಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಆಗಿನ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಅವರು ಅಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿ ವಿವಿಧ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದುದು ತಿಳಿದುಬರುವುದರಿಂದ ಈ ಅಂಶ ದೃಢಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಸರ್ವಾಧಿಕಾರಿ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ವರಿಷ್ಠ ಹುದ್ದೆಯೂ ಇತ್ತು. ಈ ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ರಾಜನು ನೇಮಿಸುತ್ತಿದ್ದ. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಆನುವಂಶಿಕವಾಗಿಯೂ ಈ ಹುದ್ದೆಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತಿದ್ದವು.

ಸೇವುಣರಿಗೆ ಅನೇಕ ಮನ್ನೆಯರು ಅಥವಾ ಸಾಮಂತರಿದ್ದರು. ವಾರ್ಷಿಕ ಕಪ್ಪಕಾಣಿಕೆಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದು, ಯುದ್ಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಒದಗಿಸುವುದು, ಚಕ್ರವರ್ತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಅವರ ಮುಖ್ಯ ಕರ್ತವ್ಯಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಅವರವರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಂತಿ ಶಿಸ್ತು ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಈ ಸಾಮಂತರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠರೆನಿಸಿದವರನ್ನು ಅಥವಾ ಬಲಿಷ್ಠರೆನಿಸಿದವರನ್ನು ಚಕ್ರವರ್ತಿಯು ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರರೆಂದು ಮಾನ್ಯ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ. ಸಾಮಂತರ ರಾಜಧಾನಿಯಲ್ಲಿ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯು ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳಾಗಿ ಮಹಾಪ್ರಧಾನರಿರುತ್ತಿದ್ದರು.

ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ವಿಷಯ ಅಥವಾ ಪ್ರಾಂತಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ದೇಶವೆಂಬ ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗವಿತ್ತೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ಆದರೆ ದೇಶದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ಬಗ್ಗೆ ನಿಖರವಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಷಯವನ್ನು ನಾಡು ಮತ್ತು ಕಂಪಣಗಳಾಗಿ ವಿಭಜಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ನಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಮಹಾನಾಡು ಮತ್ತು ನಾಡುಗಳೆಂಬ ವರ್ಗಗಳಿದ್ದುವು. ನಾಡಿಗೆ ನಾಡಗೌಡ, ನಾಡಪ್ರಭು, ನಾಡ ಹೆಗ್ಗಡೆ ಮೊದಲಾದ ಮುಖ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಸೇನಬೋವ ಎಂಬ ಲೆಕ್ಕಾಧಿಕಾರಿ ನಾಡಗೌಡನ ಸಹಾಯಕನಾಗಿದ್ದ. ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಣಗಳೂ ಗ್ರಾಮಗಳೂ ಇದ್ದವು. ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಪಟ್ಟಣಸ್ವಾಮಿ ಎಂಬುವನು ಮುಖ್ಯನಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದ, ಗೌಡ, ಪ್ರಭು, ಹೆಗ್ಗಡೆ ಮೊದಲಾದವರು ಗ್ರಾಮಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಪಟ್ಟಣಸಭೆ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಸಭೆಗಳು ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದವು. ಅಗ್ರಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ಮಹಾಜನ ಸಭೆಗಳಿರುತ್ತಿದ್ದವು.

ಆರ್ಥಿಕ–ಸಾಮಾಜಿಕ ಸ್ಥಿತಿ: ಸೇವುಣರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಆರ್ಥಿಕತೆಯ ಮುಖ್ಯ ಆಧಾರ ವ್ಯವಸಾಯ. ಜನತೆ ಬಹುಪಾಲು ವ್ಯವಸಾಯ ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಉಪಕಸಬುಗಳನ್ನು ಜೀವನೋಪಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಅವಲಂಬಿಸಿತ್ತು. ಬತ್ತ, ಗೋದಿ, ಧಾನ್ಯಗಳು, ಎಣ್ಣೆಬೀಜಗಳು ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆಗಳಾಗಿದ್ದವು. ತೆಂಗು ಅಡಕೆ, ವೀಳೆಯದೆಲೆ, ನಿಂಬೆ, ಮಾವು, ಸೇಬು, ದ್ರಾಕ್ಷಿ ಮೊದಲಾದ ತೋಟದ ಬೆಳೆಗಳಿದ್ದವು. ಹತ್ತಿ, ಮೆಣಸು, ಏಲಕ್ಕಿ, ಶುಂಠಿ ಮೊದಲಾದ ವಾಣಿಜ್ಯ ಬೆಳೆಗಳಿದ್ದವು.

ನೀರಾವರಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಉತ್ಪನ್ನ ಹೆಚ್ಚಿಸಲು ಸರ್ಕಾರದಿಂದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ದೊರೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ರಾಜರು, ಸಾಮಂತರು, ಅಧಿಕಾರಿಗಳು, ವಣಿಕರು, ಧನಿಕರು, ತಮ್ಮ ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆರೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಕಾಲುವೆಗಳನ್ನು ತೋಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ರೈತರ ಸ್ಥಿತಿ ಅಷ್ಟೇನೂ ಉತ್ತಮವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಗೇಣಿಪದ್ಧತಿ ಇತ್ತು. ಶ್ರೀಮಂತ ಭೂಮಾಲೀಕರು, ಜಹಾಗೀರದಾರರು ರೈತರನ್ನು ಶೋಷಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಯುದ್ಧಕಾಲದ ಕೊಳ್ಳೆಗೆ, ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಕಿರುಕುಳಕ್ಕೆ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರೇ ಈಡಾಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಅಗ್ರಹಾರಗಳಿಗೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಅಧ್ಯಯನ ಮತ್ತು ಧಾರ್ಮಿಕ ಉದ್ದೇಶಗಳಿಗಾಗಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ದತ್ತಿ ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ವ್ಯವಸಾಯ ಜಮೀನಿನ ಮೇಲೆ ವಿಧಿಸಲಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಕಂದಾಯ ರಾಜಾದಾಯದ ಬಹುದೊಡ್ಡ ಭಾಗವಾಗಿತ್ತು.

ಹತ್ತಿ ಬಟ್ಟೆ ನೇಯುವುದು, ಚರ್ಮ ಹದ ಮಾಡುವುದು, ಚಾಪೆ ನೇಯುವುದು, ಬುಟ್ಟಿ ಹೆಣೆಯುವುದು, ವ್ಯವಸಾಯ ಉಪಕರಣಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುವುದು ಮೊದಲಾದವಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಉದ್ಯಮಗಳಿದ್ದವು. ಗಾಣದಿಂದ ಎಣ್ಣೆ ತೆಗೆಯುವುದು, ಬಟ್ಟೆ ಹೊಲಿಯುವುದು ಮೊದಲಾದ

ಕಸಬುಗಳಿದ್ದವು. ಗಣಿಕಾರಿಕೆ, ಲೋಹದ ಪಾತ್ರೆಗಳ ತಯಾರಿಕೆ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ರತ್ನಗಳು, ಹವಳ, ವಜ್ರ, ವೈಡೂರ್ಯಗಳಿಗೆ ದಖ್ಖನ್ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿತ್ತು. ಕಲಾವಸ್ತುಗಳು ಮತ್ತು ಆಭರಣಗಳ ತಯಾರಿಕೆ ಕುಶಲಕರ್ಮಿಗಳ ಮಾಧ್ಯಮವಾಗಿದ್ದವು. ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಲು ಶಿಲ್ಪಿಗಳ ಪಡೆಯೇ ಇತ್ತು.

ವ್ಯಾಪಾರ ಸಂಘಗಳು ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದವು. ಅವು ದೇಶವಿದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಾರ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದವು. ಅಂತಹ ಸಂಘಗಳಲ್ಲಿ ಐಯ್ಯಾವೊಳೆ ಐನೂರ್ವರು ಎಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿತ್ತು. ಇವರು ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದ ನಾನಾದೇಶಿಗಳು, ನೇಪಾಳ, ಕಾಂಬೋಜ, ಮಲಯ, ಸಿಂಹಳ ಮೊದಲಾದ ದೇಶಗಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ವ್ಯಾಪಾರ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದುದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇವರನ್ನು ವೀರ ಬಣಜಿಗರೆಂದೂ ಕರೆಯಲಾಗುತಿತ್ತಿತ್ತು. ದ್ವಾರಾವತಿ, ಬಳ್ಳಿಗಾಮೆ, ಐಹೊಳೆ, ಕೊಲ್ಲಾಪುರ, ದೇವಗಿರಿ, ವಾರಂಗಲ್ಲು, ಕಾಂಚಿಪುರ, ಮಧುರೆ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳು ಇವರ ಚಟುವಟಿಕೆಯ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿದ್ದವು.

ಇವರ ವ್ಯಾಪಾರ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ರತ್ನ, ವಜ್ರ, ವೈಡೂರ್ಯಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಆನೆಗಳು, ಕುದುರೆಗಳು, ಸಂಬಾರ ಪದಾರ್ಥಗಳು, ಚಂದನ, ಕರ್ಪೂರ, ದಂತ, ಸುಗಂಧ ವಸ್ತುಗಳು ಮೊದಲಾದವು ಸೇರಿದ್ದವು. ಅರೇಬಿಯಾ ಮತ್ತು ಚೀನ, ದಖ್ಖನ್ನಿನೊಂದಿಗೆ ನಿಕಟ ವ್ಯಾಪಾರ ಸಂಬಂಧವಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದುದು ಪ್ರವಾಸಿಗರ ಕಥನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ದಖ್ಖನ್‌ನ ಮಸ್ಲಿನ್ ಬಟ್ಟೆ, ದಂತ, ವಜ್ರಗಳು, ಸುಗಂಧ ವಸ್ತುಗಳು, ಸಂಬಾರ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಕೊಳ್ಳಲು ವಿದೇಶಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳ ಸಮೂಹವೇ ಬರುತ್ತಿತ್ತು.

ಸೇವುಣರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಜಭಂಡಾರದಲ್ಲಿ, ಶ್ರೀಮಂತರಲ್ಲಿ ಅಪಾರ ಐಶ್ವರ್ಯವಿತ್ತು. ಅಲ್ಲಾಉದ್ದೀನನು ಸೇವುಣರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದಾಗ ಅವನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದ ಬಂಗಾರ, ವಜ್ರವೈಡೂರ್ಯಗಳ ರಾಶಿಯೇ ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿ. ಆಹಾರ ಮತ್ತು ಅಗತ್ಯ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ದೇಶ ಸ್ವಾವಲಂಬಿಯಾಗಿದ್ದು ಸಾಮಾನ್ಯರೂ ಸಮಾಧಾನದಿಂದ ಬದುಕುತ್ತಿದ್ದರು.

ವಾಸ್ತು-ಶಿಲ್ಪ: ಸೇವುಣರ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಕೆಲವೊಂದು ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳೊಂದಿಗೆ ದಖ್ಖನ್ನಿನ ಚಾಳುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯ ಮುಂದುವರಿಕೆಯಾಗಿದೆ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಗಮನಾರ್ಹ ಬದಲಾವಣೆ ತೋರಿಸಿದರೆ, ಸೇವುಣ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚಿನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಲಿಲ್ಲ. ಅಂಬರನಾಥ ಬಲಸಾನೆ, ಪೆಡಗುಂದ, ಸಾತಗಾಂವ, ಲೊಣರ್, ಪಾಟಣ, ವಾಘುಲಿ, ತಹಕಾರಿ, ಅಕೋಲಾ, ಕೊಕಮಠಾನ್ ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸೇವುಣರ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಪ್ರಾತಿನಿಧಿಕವೆನ್ನಬಹುದಾದ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಶಿವ, ವಿಷ್ಣು, ಗಣಪತಿ, ಜಗದಾಂಬಿಕೆ, ಭವಾನಿ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಈ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ.

ಸೇವುಣರ ದೇವಾಲಯಗಳು ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿದೊಡ್ಡದೆಂದರೆ ನಾಸಿಕ್ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಿನ್ನಾರ್‌ನಲ್ಲಿರುವ ಗೊಂಡೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ. ಈ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಸಿದ ಕೂಡುಕಂಬಗಳು ಏಕಶಿಲೆಯಾಗಿದ್ದು, ಮೊಟಕಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಅದನ್ನಾಧರಿಸಿ ಇಡೀ ದೇವಾಲಯದ ರಚನೆ ರೂಪಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಅವು ದೊಡ್ಡದಾಗಿ ರೂಪಗೊಳ್ಳಲು ಅವಕಾಶವಾಗಲಿಲ್ಲ. ದೇವಾಲಯಗಳು ಸಮಕೋನಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿವೆ. ಈ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಉತ್ತರದ ಸೋಲಂಕಿ ದೇವಾಲಯಗಳ ಮಾದರಿಯ ಪ್ರಭಾವ ಕಾರಣವೆಂದು ಭಾವಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸೇವುಣ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಮುಂಗೋಣೆ ದೊಡ್ಡ ಮಂಟಪ ಮತ್ತು ದ್ವಾರಮಂಟಪಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಶಿವಾಲಯಗಳ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಂದಿಮಂಟಪಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಕೆಲವು ಪಂಚಕೂಟ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ.

ಈ ದೇವಾಲಯ ರಚನೆಗೆ ಜ್ವಾಲಾಮುಖಿ ಶಿಲೆಗಳನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇದರಿಂದ ಇವು ಚಾಳುಕ್ಯರ ದೇವಾಲಯಗಳ ನಯಗಾರಿಕೆ ಕಳೆದುಕೊಂಡುವು. ಕೆಲವೆಡೆ ಬಿಟ್ಟರೆ ಉಳಿದಂತೆ ದೇವಾಲಯಗಳ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಕಲಾಕುಶಲತೆ ವಿರಳ, ಸಭಾಮಂಟಪದ ಚಾವಣಿ ಕಲಾತ್ಮಕವಾಗಿದ್ದರೆ ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಚಾವಣಿ ಸರಳವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಚಾವಣಿಗಳನ್ನು ಕೆಲವೆಡೆ ಮೂಲೆಚಪ್ಪಡಿಗಳನ್ನು ಬಳಸಿ ಗೋಪುರದಂತೆ ನಿರ್ಮಿಸಿ ಮೇಲೆ ಕಿರಿದಾದ ಬಾಯಿಬಿಟ್ಟು ಅದನ್ನು ಇನ್ನೊಂದು ಚಪ್ಪಡಿಯಿಂದ ಮುಚ್ಚಲಾಗಿದೆ. ಇಂತಹ ಮೇಲು ಚಪ್ಪಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿರುತ್ತವೆ.

ಈ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೆಂದರೆ ಅವುಗಳ ಶಿಖರದ ವಿನ್ಯಾಸ. ಇದು ಈ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಉತ್ತರದ ಸೋಲಂಕಿ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಚಾಳುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯಿಂದ ಬೇರ್ಪಡಿಸಿದೆ. ಈ ಶಿಖರಗೋಪುರ ನಾಲ್ಕು ಮೂಲೆಯಾಕಾರದಲ್ಲಿದ್ದು ನೇರವಾಗಿ ಮೇಲೇರುತ್ತ ಅಟ್ಟುಗಳ ನಡುವೆ ಚಿತ್ರಿತ ಅಲಂಕಾರ ಕೆಲಸ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಚಪ್ಪಡಿಯಿಂದ ಮುಚ್ಚಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಗೋಪುರಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ.

ಸೇವುಣರ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುತೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳು ಒಂದಲ್ಲ ಒಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಜೀರ್ಣಗೊಂಡಿವೆ. ಹೀಗೆ ಭಗ್ನಗೊಳ್ಳಲು ಅವುಗಳ ಅಡಿಪಾಯ ಆಳವಾಗಿರದಿದ್ದುದು ಮತ್ತು ಸುಭದ್ರವಾಗಿರದಿದ್ದು ಹಾಗೂ ಗೋಪುರಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟುತ್ತಿದ್ದುದು ಕಾರಣವೆಂದು ತಜ್ಞರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಸೇವುಣ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ವಾಸ್ತುತಜ್ಞರು ಎರಡು ಗುಂಪುಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಾರಂಭದವು ಮೊದಲ ಗುಂಪಿಗೂ ಹದಿಮೂರು ಮತ್ತು ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಾದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಎರಡನೆಯ ಗುಂಪಿಗೂ ಸೇರುತ್ತವೆ. ಹೊಯ್ಸಳರ ಜಕಣಾಚಾರಿಯಂತೆಯೇ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಮಾದ್ ಪಂತ್ ಅಥವಾ ಹೇಮಾದ್ರಿ ಪಂತನೆಂಬುವನು ಇಲ್ಲಿನ ಬಹುತೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಆದರೆ ಸೇವುಣರ ಕೊನೆಯ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಭಿನ್ನತೆಯಿದ್ದು ಅವು ಹೇಮಾದ್ರಿ ರೂಪಿಸಿದ ಶೈಲಿಗೆ ಸೇರಿರಬಹುದೆಂದೂ ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಶೈಲಿಗೆ ಸೇರಿದ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಹೇಮಾದ್ರಿಪಂತ್ ನಿರ್ಮಿಸಿದನೆಂಬ ಪ್ರತೀತಿ ಬೆಳೆಯಿತೆಂದೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ಈ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಮಂಟಪದ ಮಧ್ಯೆ ವೇದಿಕೆ ಇದ್ದು ಗುಡಿಯ ಮೂರು ಕಡೆ ಗೂಡುಗಳಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ನಾಸಿಕ್ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚಾಂದರ್ ಅಥವಾ ಚಂದ್ರಾದಿತ್ಯಪುರ ಮತ್ತು ತ್ರಿಂಗಲ್ವಾಡಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಜೈನ ಗುಹಾ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಈ ಕಾಲದ ವಾಸ್ತು ಮತ್ತು ಕಲೆಯ ನಿದರ್ಶನಗಳಾಗಿವೆ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮ ಶಾಲೆಗಳು, ಮಠಗಳು, ದುರ್ಗಗಳು ನಿರ್ಮಿತವಾದವು. ದೇವಗಿರಿದುರ್ಗ ಸೇವುಣ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಮಹತ್ಸಾಧನೆ.

(ಡಿ.ಎಸ್.ಜಿ.)

ನಾಣ್ಯಗಳು: ದೊರಕಿರುವ ಸೇವುಣರ ನಾಣ್ಯಗಳು ಕಡಿಮೆ. ಚಿನ್ನದ ಮತ್ತು ಬೆಳ್ಳಿಯ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಟಂಕಿಸುವ ವಿಷಯ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಸಿಗುತ್ತದೆ. ಟಂಕೆ ಎಂಬ ತೆರಿಗೆ ಈ ಕಾಲದ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರುತ್ತದೆ. ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಅಚ್ಚು ಹಾಕಿಸುವ ಹಕ್ಕನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದವರು ಕೊಡಬೇಕಾಗಿದ್ದ ತೆರಿಗೆ ಇದೆಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಮತ. ಅದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಾಣ್ಯಗಳ ಅಚ್ಚನ್ನು ತಯಾರು ಮಾಡುವವರು, ಅದನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವರು ಮುದ್ರೆ ಎಂಬ ತೆರಿಗೆಯನ್ನು ಕೊಡಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಸೇವುಣರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕ, ದ್ರಮ್ಮ, ಗದ್ಯಾಣ, ಸುವರ್ಣಪಣ, ಚವುಲ, ಹಾಗಕಾಕಿನಿ, ಬೇಳೆ, ವೀಸ ಮುಂತಾದ ನಾಣ್ಯಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಕಾಣಸಿಗುತ್ತವೆ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ

ಬಹುವಾಗಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ನಾಣ್ಯ ಗದ್ಯಾಣ, ರಾಯಗದ್ಯಾಣ, ಅಂಬಿಲಿಗದ್ಯಾಣ, ಪ್ರಿಯಗ್ರಾಹಿಗಜಮಲ್ಲಗದ್ಯಾಣ ಎಂಬ ಪ್ರಭೇದಗಳು ಕಾಣಬಂದರೂ ಅವುಗಳ ಖಚಿತ ರೂಪ ತಿಳಿದಿಲ್ಲ. ಲೊಕ್ಕಿ ಗದ್ಯಾಣ. ಅಂದರೆ ಲೊಕ್ಕಿಗುಂಡಿಯಲ್ಲಿ ಟಂಕಿಸಲಾದ ಗದ್ಯಾಣಗಳು ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದವು.

ಇದುವರೆಗೂ ದೊರಕಿರುವ ಸೇವುಣ ನಾಣ್ಯಗಳು ಪದ್ಮಟಂಕ ಎಂಬ ಪ್ರಭೇದಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವು. ತೆಳುವಾದ ಚಿನ್ನದ ತಗಡಿನ ಮೇಲೆ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮದ ಚಿಹ್ನೆಯ ತಲೆ ಇರುವ ಅಚ್ಚನ್ನು ಬಡಿದು ಮಾಡಿದವು. ಈ ಬಡಿಯುವಿಕೆಯಿಂದ ನಾಣ್ಯ ಸಣ್ಣ ಬಟ್ಟಲಿನ ಆಕಾರವನ್ನು ಪಡೆದಿರುತ್ತದೆ. ಸುತ್ತಲೂ ಕೆಲವು ಚಿಹ್ನೆಗಳು ಮತ್ತು ರಾಜನ ಹೆಸರೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮವಾದರೆ, ಅದರ ಎದುರುಬದರಿನಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಎಂಬ ಕನ್ನಡ ಅಕ್ಷರ, ಮೂರನೆಯದು ಶಂಖ. ನಾಲ್ಕನೆಯದು ನಾಗರೀಲಿಪಿಯಲ್ಲಿ ಬರೆದ ರಾಜನ ಹೆಸರು. ಮಧ್ಯದ ಜಾಗ ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಚುಕ್ಕೆಗಳು ಇಲ್ಲವೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರುತ್ತವೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸೇವುಣ ಚಿನ್ನದ ಪದ್ಮಟಂಕೆಗಳ ತೂಕ 57 ಗ್ರೇನ್‌ಗಳು. ಇವು ವೃತ್ತಾಕಾರದವು. ಇವುಗಳ ವ್ಯಾಸ 15 ಮಿಮೀ.

ಇದುವರೆಗೂ ಐದನೆಯ ಭಿಲ್ಲಮ, ಎರಡನೆಯ ಸಿಂಘಣ, ಕೃಷ್ಣ, ಮಹಾದೇವ ಮತ್ತು ರಾಮಚಂದ್ರ–ಇವರ ನಾಣ್ಯಗಳು ಮಾತ್ರ ದೊರಕಿವೆ. ಇವರ ನಾಣ್ಯಗಳು ಆಂಧ್ರ ಪ್ರದೇಶದ ಕರೀಂನಗರ, ಮೇದಕ್, ಮಹಬೂಬನಗರ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲೂ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ, ಒರಿಸ್ಸ, ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶ ಮತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ದೊರಕಿವೆ. ಕೃಷ್ಣ ಜಿಲ್ಲೆಯ ರಾಚಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ದೊರಕಿದ ನಾಣ್ಯಗಳು ಇತಿಹಾಸದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ದೇವಲಜಹರಿಯಲ್ಲಿ ದೊರಕಿದ 5ನೆಯ ಭಿಲ್ಲಮನ ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಭಿಲ್ಲಮದೇವ ಎಂಬ ನಾಗರೀ ಬರೆಹವಿದೆ. ಸೋನ್‌ಪುರದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ 2ನೆಯ ಸಿಂಘಣನ ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಂಘಣ ಎಂಬ ನಾಗರೀ ಬರೆಹ, ಶ್ರೀ ಎಂಬ ಕನ್ನಡ ಅಕ್ಷರ ಮತ್ತು ಚಿತ್ರಗಳಿವೆ. ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದ ಪರಸಿದ್‌ನಲ್ಲಿ ದೊರಕಿದ ಇವನ ನಾಣ್ಯದ ಮೇಲೆ, ಸಿಂಘಣ ಎಂಬ ನಾಗರೀ ಲಿಪಿಯ ಬರೆಹದ ಕೆಳಗೆ ಕತ್ತಿಯಿದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ರೀತಿಯ ನಾಣ್ಯದ ಮೇಲೆ ಕತ್ತಿಗೆ ಬದಲು ಬಿಲ್ಲು, ಕೃಷ್ಣನ ನಾಣ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ ಕನ್ಹಪ ಮತ್ತು ಕನ್ಹ ಎಂಬ ಬರೆವಣಿಗೆಯಿದೆ. ಮಹಾದೇವನ ನಾಣ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ ನಾಗರೀಲಿಪಿಯಲ್ಲಿ ಮಹಾದೇವ, ಮಹಾದೇ, ಮಹಾ ಎಂಬ ಬರೆಹ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ರಾಮಚಂದ್ರನ ನಾಣ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ ಶ್ರೀರಾಮ ಅಥವಾ ರಾಮ ಎನ್ನುವ ನಾಗರೀ ಬರೆಹವಿದೆ. ಇವನ ಇನ್ನೊಂದು ನಮೂನೆಯ ನಾಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮದ ಬದಲು ಗರುಡನ ಚಿತ್ರವೂ ರಾಮಚ ಎಂಬ ನಾಗರೀ ಲಿಪಿಯ ಬರೆಹವೂ ಇದೆ. **(ಎ.ವಿ.ಎನ್.)**

ಶಾಸನಗಳು: ಕರ್ನಾಟಕ, ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ ಮತ್ತು ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸೇವುಣರಿಗೆ ಸೇರಿದ ಒಟ್ಟು ಸು. 600 ಶಾಸನಗಳು ಉಪಲಬ್ಧವಾಗಿವೆ. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಸೆಉಣ, ಸೇಗುಣ, ಸೇವುಣ, ಸೇಮುಣ ಮತ್ತು ಸೇಗುಣ್ಣ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಕಾಣಸಿಗುತ್ತವೆ. ಸೇವುಣ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಭಿಲ್ಲಮನ ಕಾಲದ (1000) ಸಂಗಮನೇರ್ ಶಾಸನ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದು; ಮೇಲುಗಿದೇವನ ಕಾಲದ 1334ರ ಬೋರಾಡ್ಡೀ ಶಾಸನ ಅತ್ಯಂತ ಈಚಿನದು. ಎಲ್ಲ ಅರಸರ ಶಾಸನಗಳೂ ದೊರೆತಿಲ್ಲ. ಎರಡನೆಯ ಭಿಲ್ಲಮ, ಮೂರನೆಯ ಭಿಲ್ಲಮ, ಎರಡನೆಯ ಸೇವುಣ ಚಂದ್ರ, ಐರಮದೇವ, ಸೇವುಣದೇವ, ಐದನೆಯ ಭಿಲ್ಲಮ, ಜೈತುಗಿ, ಸಿಂಘಣ, ಕೃಷ್ಣ, ಮಹಾದೇವ, ರಾಮಚಂದ್ರ, ಮೇಲುಗಿದೇವ–ಈ ಅರಸರ ಶಾಸನಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗಿವೆ. ಸೇವುಣರಿಗೆ ಸೇರಿದ, ಆದರೆ ಅರಸರ ಹೆಸರಿಲ್ಲದ ಸುಮಾರು 25 ಶಾಸನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಒಟ್ಟು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಐದು ತಾಮ್ರ ಶಾಸನಗಳು, ಮಿಕ್ಕವು ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾದವ ನಾರಾಯಣ, ಯಾದವ ವಂಶೋದ್ಭವ, ದ್ವಾರಾವತೀ ಪುರವರಾಧೀಶ್ವರ, ಸೇಉಣ ಚಕ್ರವರ್ತಿ, ಸೇವುಣವಂಶ ಶಿಖಾಮಣಿ ಮುಂತಾದ ಬಿರುದುಗಳಿವೆ.

1896ರಲ್ಲಿ ಫ್ಲೀಟ್ ಅವರು ದಿ ಡೈನಾಸ್ಟೀಸ್ ಆಫ್ ಕ್ಯಾನರೀಸ್ ಡಿಸ್ಟ್ರಿಕ್ಟ್ಸ್ ಎಂಬ ಕೃತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದಾಗ ಲಭ್ಯವಿದ್ದ ಸೇವುಣರ ಶಾಸನಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಕೇವಲ 120. ಆದರೆ ಅನಂತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಭಾರತದ ಪುರಾತತ್ತ್ವ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣದ ಶಾಸನ ಶಾಖೆಯ ಸತತ ಕ್ಷೇತ್ರಕಾರ್ಯಗಳಿಂದಾಗಿ ಶಾಸನಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ನಾಲ್ಕೈದು ಪಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚಿದೆ. ಈ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಆನ್ಯುಯಲ್ ರಿಪೋರ್ಟ್ಸ್ ಆನ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಎಪಿಗ್ರಫಿಯ ಪುರವಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಿ ಮಾಡಿದೆ. ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳು ಎಪಿಗ್ರಾಫ್ರಿಯ ಇಂಡಿಕಾ, ಎಪಿಗ್ರಾಫಿಯ ಕರ್ನಾಟಿಕ, ಸೌತ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಇನ್‌ಸ್ಕ್ರಿಪ್‌ಷನ್ಸ್, ಕರ್ನಾಟಕ ಇನ್‌ಸ್ಕ್ರಿಪ್‌ಷನ್ಸ್, ಸೋರ್ಸಸ್ ಆಫ್ ಮಿಡೀವಲ್ ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಡೆಕ್ಕನ್, ಇನ್‌ಸ್ಕ್ರಿಪ್‌ಷನ್ಸ್ ಆಫ್ ನಾರ್ದರ್ನ್ ಕರ್ನಾಟಕ ಅಂಡ್ ಕೊಲ್ಲಾಪುರ ಸ್ಟೇಟ್, ಜೈನಿಸಮ್ ಇನ್ ಸೌತ್ ಇಂಡಿಯಾ ಅಂಡ್ ಸಮ್ ಜೈನ ಎಪಿಗ್ರಾಫ್ಸ್, ಎ ಕಾರ್ಪಸ್ ಆಫ್ ಇನ್‌ಸ್ಕ್ರಿಪ್‌ಷನ್ಸ್ ಫ್ರಮ್ ದಿ ಕನ್ನಡ ಡಿಸ್ಟ್ರಿಕ್ಟ್ಸ ಆಫ್ ಹೈದರಾಬಾದ್ ಸ್ಟೇಟ್, ಸೆಲೆಕ್ಟಡ್ ಇನ್‌ಸ್ಕ್ರಿಪ್‌ಷನ್ಸ್ ಫ್ರಮ್ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ, ಇನ್‌ಸ್ಕ್ರಿಪ್‌ಷನ್ಸ್ ಫ್ರಮ್ ದಿ ನಾಂದೇಡ್ ಡಿಸ್ಟ್ರಿಕ್ಟ್, ಪ್ರಾಚೀನ ಮರಾಠೀ ಕೋರೀವ್ ಲೇಖ್ ಮುಂತಾದ ಹತ್ತು ಹಲವು ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಪಾದಿತವಾಗಿವೆ. ಆದರೆ ಇನ್ನೂ ಹಲವಾರು ಶಾಸನಗಳು ಪ್ರಕಟವಾಗಬೇಕಾಗಿವೆ.

ಸೇವುಣರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಲಿಪಿಯ ಶಾಸನಗಳೇ ಹೆಚ್ಚು. ಕೆಲವು ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಲಿಪಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆ ಮತ್ತು ನಾಗರೀ ಲಿಪಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇವೆ. ಸೇವುಣರ ಆಳಿಕೆಯ ಕೊನೆಗಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳು ಮರಾಠಿ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಕಳಚುರಿ, ಹೊಯ್ಸಳ ಮತ್ತು ಸೇವುಣ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಸಿದ ಲಿಪಿಯಲ್ಲಿ ಅಂಥ ಭಿನ್ನತೆಯೇನೂ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಕ್ಷರಗಳು ತುಂಬ ಗುಂಡಾಗಿಯೂ ಅಲಂಕಾರಯುಕ್ತವಾಗಿಯೂ ಇವೆ.

ಸೇವುಣರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಕಾಲೀನ ರಾಜಕೀಯ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ಧಾರ್ಮಿಕ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳ, ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮತ್ತು ಆಡಳಿತ ಪದ್ಧತಿಗಳ ಒಂದು ಚಿತ್ರ ಕಾಣಸಿಗುತ್ತದೆ. ಮಾಳವದ ಅರಸರು, ಘೂರ್ಜರ, ಹೊಯ್ಸಳ ಮತ್ತು ಕಾಕತೀಯ ಮುಂತಾದ ರಾಜಮನೆತನಗಳ ಮೇಲೆ ಸೇವುಣ ಅರಸರು ಸಾಧಿಸಿದ ದಿಗ್ವಿಜಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಸೇವುಣ ಶಾಸನಗಳು ಬಹುವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತವೆ.

ಶಾಸನ ಕಲ್ಲುಗಳ ಮೇಲೆ ಶಂಖ, ಲಿಂಗ, ಪ್ರತಿಗ್ರಹಿ, ಹಸು ಕರು, ಸೂರ್ಯ, ಚಂದ್ರ, ನಂದಿ, ಗರುಡ, ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಲಕ್ಷ್ಮೀ, ಕಲಶ, ಮುಕ್ಕೊಡೆ, ಕಂಡಲು ಮುಂತಾದ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರ ಬಂದರಸ ಅಥವಾ ಬಂದುಗಿ, ಚೈತ್ರಸಿಂಹ, ವಿರುಪ ದೇವರಸ, ಮಾಯಿದೇವ, ಬೀಚಿಸೆಟ್ಟಿ, ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವ, ಸಹದೇವ ದಂಡನಾಥ, ಸಾಮಂತ ಖೋಲೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಅವನ ಮಗ ರಾಮ, ಹರದೇವ ಮತ್ತು ಮಹದೇವ, ಮಾಯಿದೇವ ಪಂಡಿತ, ಹೊನ್ನಬೊಮ್ಮಿಸೆಟ್ಟಿ, ಬೀಚಣ, ಮಲ್ಲಿಸೆಟ್ಟಿ, ಲೆಕ್ಕರಸ, ಚಂದ್ರದೇವ, ಕೇಶವದೇವ, ಕೂಚರಸ, ಚಟ್ಟರಸ, ದೇವರಾಜ, ಸಾಳುವ ಲೆಕ್ಕಮ ಹಾಗೂ ಪುರುಷೋತ್ತಮ ಮೊದಲಾದವರು ಸೇವುಣ ಶಾಸನಗಳು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವ ಪ್ರಮುಖ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು. ಭಾಗುಬಾಯಿ ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀಯೊಬ್ಬಳು ಸರ್ವಾಧಿಕಾರಿ

ಯಾಗಿರುವುದು ಗಮನ ಸೆಳೆಯುವಂಥದು. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವೀರಶೈವ ಸುಧಾರಕ ಸಂಗನಬಸವ, ಖಗೋಳಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞ ಚಂಗದೇವ, ಗಣಿತಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞ ಭಾಸ್ಕರಾಚಾರ್ಯ, ಧರ್ಮಗುರು ಶಂಕರಸ್ವಾಮಿ, ರಾಜಗುರು ಸರ್ವೇಶ್ವರದೇವ ಮುಂತಾದವರ ಉಲ್ಲೇಖ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಸಿಗುತ್ತದೆ. ಹಾವೇರಿ, ಹೆಮ್ಮೆನಬೇತೂರು, ಹಿಲ್ಲ, ಸೊನ್ನಲಿಗೆ, ಗದಗ, ಬಳ್ಳಿಗಾವೆ, ಲಕ್ಷ್ಮೇಶ್ವರ, ಚೌಡದಾನಪುರ ಮೊದಲಾದ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕೇಂದ್ರಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಬೊಮ್ಮಕೂರು, ಅಕ್ಕಲಕೋಟೆ, ಹಿರೇಬೇವಿನೂರು, ದೇವಣಗಾವೆ, ಮುದ್ಗಲ್, ಅಣ್ಣಿಗೇರಿ, ಲಕ್ಕುಂಡಿ, ಕುಕ್ಕನೂರು, ಗಬ್ಬೂರು ಮುಂತಾದ ಹಲವು ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿ ಅಥವಾ ಅಗ್ರಹಾರಗಳನ್ನು ಶಾಸನಗಳು ಹೆಸರಿಸುತ್ತವೆ.

ಸೇವುಣರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನವು ದಾನಶಾಸನಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಶಿವ, ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು, ಸೂರ್ಯ, ಭವಾನಿ, ಲಕ್ಷ್ಮಿ, ನರಸಿಂಹ ಮುಂತಾದ ದೇವತೆಗಳ ಹಾಗೂ ಜಿನತೀರ್ಥಂಕರರ ಸ್ತುತಿ ಇವೆ. ನೊಳಂಬವಾಡಿ 32000, ಬನವಾಸಿ 12000, ಪಲಸಿಗೆ 12000, ಪಾಳಿಯಾಂಡ 4000, ಕರಹಡ 4000, ಕೊಂಡಿ 3000, ಮಿರಿಂಜೆ 3000, ಎಡೆದೊರೆ 2000, ಅಲಂದೆ 1000, ಸಿಂದವಾಡಿ 1000, ತರ್ದವಾಡಿ 1000, ಬೆಳ್ವೊಲ 300, ಪುಲಿಗೆರೆ 300, ಅರಳು 300, ಹಗರಿಟಗೆ 300 ಮುಂತಾದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಾಡುಗಳನ್ನಲ್ಲದೆ ಹತ್ತಾರು ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಸೇವುಣ ಶಾಸನಗಳು ಹೆಸರಿಸುತ್ತವೆ.

ಸಾಹಿತ್ಯಕವಾಗಿಯೂ ಸೇವುಣ ಶಾಸನಗಳು ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿವೆ. ತಿಳಿವಳ್ಳಿ, ದೇವಸ್ಥಾನ ಹಕ್ಕಲು ಹಾಗೂ ದಾವಣಗೆರೆ ಶಾಸನಗಳು ಒಳ್ಳೆಯ ಶಾಸನ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ನಿದರ್ಶನಗಳು. ವಚನಸಾಹಿತ್ಯ ಬೆಳೆದಂತೆ, ಶಾಸನಗಳ ಮೇಲೆ ಅದರ ಪ್ರಭಾವ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಸು. 25 ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಸೊನ್ನಲಿಗೆಯ ಸಿದ್ಧರಾಮನ ವಚನಗಳು ಉದಾಹೃತವಾಗಿವೆ. ಕೃಷ್ಣನ ಟಾಕಳಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧರಾಮನ ವಚನವೊಂದರ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷಾಂತರ ಕೊಟ್ಟಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ. ಕೆಲವು ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ, ವೈಜನಾಥ, ಮಾಧವ, ಕವಿರಾಜ ವಾಗ್ದೇವತಾ ಭಟ್ಟ, ವೇದಾರ್ಥವಾದಿ ಸೂರ್ಯನರಸಿಂಹ, ವೈಜಾರ್ಯ ಹಾಗೂ ಶಾರದಾದರ್ಪಣನೆನಿಸಿದ ಮಾಯಿದೇವ ಮುಂತಾದವರು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕನ್ನಡ ಶಾಸನ ಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಡಗಿನ ಸೋಮನಾಥ ಪಂಡಿತ, ವಾಮನ, ಕನ್ನಡ ಸರಸತಿ ಎನಿಸಿದ ದೇವ, ಹುಡುಗೆಯ ಸೋಮಯ್ಯ, ಸೇನಬೋವ ಬಾಚರಸ, ಗೋಪಿರಾಜ ಮತ್ತು ಈಶ್ವರಾರ್ಯ ಮೊದಲಾದವರು ಸೇರಿದ್ದಾರೆ. ಕವಿಯ ಹೆಸರಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸಾಹಿತ್ಯದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಗಮನಾರ್ಹವಾದ ಶಾಸನಗಳೂ ಇವೆ.

(ಎಚ್.ಎಂ.ಎನ್.ಆರ್.)

ಸೊಡ್ಡಳ ಬಾಚರಸ: ಸು. 1160. ವಚನಕಾರ. ವಚನಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಈತ ಒಂದು ಕಾಲಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಬರೆದಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಕವಿಚರಿತ್ರೆಕಾರರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಬಸವಣ್ಣನವರು ಬಿಜ್ಜಳನ ಕೋಶಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದಾಗ ಅಲ್ಲಿ ಕಣಜದಿಂದ ಧಾನ್ಯ ಅಳೆದು ಕೊಡುವುದು, ಲೆಕ್ಕ ಬರೆದುಕೊಂಡಿರುವುದು ಈತನ ಉದ್ಯೋಗವಾಗಿತ್ತು. ಬಸವಣ್ಣನವರಿಗೆ ತೀರ ಹತ್ತಿರದವನಾಗಿದ್ದ ಈತ ಅಲ್ಲಮಪ್ರಭುವಿಗೂ ಆಪ್ತನಾಗಿದ್ದ. ಶ್ರೇಷ್ಠ ಶಿವಾನುಭವಿಯೂ ಆಗಿದ್ದ ಈತ ಸೌರಾಷ್ಟ್ರದ ಸೋಮನಾಥನ ಭಕ್ತನಾಗಿದ್ದ. ಬಸವಣ್ಣನವರ ಶಿವಾನುಭವಗೋಷ್ಠಿಯಲ್ಲಿ ಸಕ್ರಿಯ ಪಾಲುದಾರನಾಗಿದ್ದ. ಲೆಕ್ಕಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಷಡಕ್ಷರ ಮಂತ್ರ ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದರೂ ಬಸವಣ್ಣನವರು ಬಾಚರಸನನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಿಲ್ಲ ಎಂದು ಕೊಂಡೆಯರು ಬಿಜ್ಜಳನಿಗೆ ದೂರು ಕೊಟ್ಟಾಗ ಬಸವಣ್ಣನವರು ಸೂರ್ಯಗತಿಯನ್ನು ಹನ್ನೊಂದು ದಿನ ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಲೆಕ್ಕಾಚಾರವನ್ನು ಪೂರ್ತಿ ಮಾಡಿ ತೋರಿಸಿದರಂತೆ. ಅದೇನೇ ಇರಲಿ, ಈ ಘಟನೆ ಬಸವಣ್ಣ ಹಾಗೂ ಬಾಚರಸರ ಗಾಢಸಂಬಂಧವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಶಿವರಾತ್ರಿಯಂದು ಸೌರಾಷ್ಟ್ರಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಬರಲು ಬಿಜ್ಜಳನನ್ನು ಅನುಮತಿ ಕೇಳಿದಾಗ ಸೂಳೆಯ ಊಳಿಗದಂತೆ ನಿನ್ನ ಶಿವಭಕ್ತಿಯೆ? ನಿನಗೆ ಅಲ್ಲೊಬ್ಬ ಶಿವನೆ, ನಿಮ್ಮ ಸೋಮೇಶ್ವರನನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೇ ಬರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಿ ಎಂದು ಅಣಕಿಸಿ ನುಡಿದಾಗ ಶಿವರಾತ್ರಿಯಂದು ಕಣಜದಲ್ಲಿ ಶಿವ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದು ಬಾಚರಸ ನಡೆಸಿದನೆನ್ನಲಾದ ಪವಾಡ. ಶಿವ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಥರು ದೇಗುಲ ಕಟ್ಟಿಸಲಾಗಿ ಅಂದಿನಿಂದ ಅದು ಕೊಟ್ಟಾರದ ಸೋಮನಾಥ ಎಂದು ಹೆಸರಾಯಿತೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.

ಈತ ಸೊಡ್ಡಳ ಎಂಬ ಅಂಕಿತದಿಂದ ಅನೇಕ ವಚನಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಎಲ್ಲ ವಚನಕಾರರಂತೆ ಸಾಮಾಜಿಕ ವಿಷಮತೆಯ ಜತೆಗೆ ಸಾಂಸಾರಿಕ ನಶ್ವರತೆಯನ್ನು ಈತ ತನ್ನ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಅಳೆಯುತ್ತಾನೆ. ತನ್ನ ಕಾಲದ ಹದಿನೆಂಟು ಜಾತಿಗಳ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನು ಮನುಷ್ಯನ ಅಂಗಾಂಗಳನ್ನೇ ತೋರಿಸಿ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರಲ್ಲೂ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಉತ್ತಮ–ಅಧಮ ಎಂದು ಹೋರಾಡುವುದನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆತ್ಮಂಗೆ ಆವ ಕುಲವುಂಟು ಹೇಳಿರೋ ಎಂದಿದ್ದಾನೆ. ಇವನ ವ್ಯಂಗ್ಯ ಚೂಪಾದುದು. ಅನ್ಯಾಸಕ್ತ ಮಾನಸಿಕ ಸ್ಥಿತಿ, ವಿಕೃತ ಅವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಕಟುವಾಗಿ ಟೀಕಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈತನ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಾವಲೋಕನ ಹೆಚ್ಚು. ಹುಟ್ಟು ಸಾವಿಗೆ ನಾಂದಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಬದುಕಿರುವಾಗ ದೇವರನ್ನು ನಂಬಿ ಪೂಜಿಸಬೇಕೆಂಬುದು ಈತನ ನಿಲವು. ಒಟ್ಟಾರೆ ಇವನ ವಚನಗಳು ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಮೌಲ್ಯದ ಜತೆಗೆ ಆತ್ಮಶೋಧನೆ, ಶರಣ ಹಾಗೂ ತನ್ನ ಸಂಬಂಧ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಅವ್ಯವಸ್ಥೆ, ಭಕ್ತಿಯ ಉತ್ಕಟತೆ, ನೀತಿ ಮುಂತಾದುವನ್ನು ಕುರಿತವಾಗಿವೆ. **(ಎಸ್.ಜಿ.ಎನ್.;ಕೆ.ಎಚ್.)**

ಸೊರಬ: ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕು ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಶಿಕಾರಿಪುರ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಸಾಗರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಿದ್ದಾಪುರ, ಶಿರಸಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಾನಗಲ್ಲು, ಹಿರೇಕೆರೂರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಸುತ್ತುವರೆದಿವೆ. ಸೊರಬ, ಚಂದ್ರಗುತ್ತಿ, ಉಳವಿ, ಕುಪ್ಪಗಡ್ಡೆ, ಜಡೆ ಹಾಗೂ ಆನವಟ್ಟಿ ಹೋಬಳಿಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 305 ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ. ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1,138.7 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,85,572. ಇದರಲ್ಲಿ 1,78,145 ಮಂದಿ ಗ್ರಾಮವಾಸಿಗಳು, 7,427 ಮಂದಿ ಪಟ್ಟಣಿಗರಿದ್ದಾರೆ.

ಪಶ್ಚಿಮದಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಇಳಿಜಾರಾಗಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳ ಚಂದ್ರಗುತ್ತಿ ಬೆಟ್ಟ (848 ಮೀ) ಮುಖ್ಯವಾದದ್ದು. ವರದಾ ಮತ್ತು ದಂಡಾವತಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ನದಿಗಳು. ವರದಾ ನೈಋತ್ಯ ದಿಕ್ಕಿನಿಂದ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಮೂರು ಕಡೆ ಶಿರಸಿಯಿಂದ ಸೊರಬ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸುವ ಗಡಿಯಾಗಿ, ಮಧ್ಯೆ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಶಿರಸಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹರಿದು ಮತ್ತೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿನಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಈಶಾನ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಾನಗಲ್ಲು ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು. ದಂಡಾವತಿ ನದಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣದಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಹರಿದು ವರದಾ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಇವಲ್ಲದೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ನಾಗರಹಳ್ಳ, ಯೆಲವಾತದಹಳ್ಳ, ಗುಡ್ವಿ ಹಳ್ಳ, ಕನ್ನನಮನೆಹಳ್ಳ ಮತ್ತು ಕುಪ್ಪೆಹಳ್ಳ ಮುಂತಾದ ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ಹಳ್ಳಗಳು ಹರಿದು ದಂಡಾವತಿಯನ್ನು ಸೇರುವುವು. ಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 2,135.05 ಮಿಮೀ. ಚಂದ್ರಗುತ್ತಿ ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ

ಲ್ಲಿದೆ. 2000–2001ರ ಅಂಕಿ ಅಂಶದ ಪ್ರಕಾರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 26,667 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ದಟ್ಟ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶವಿದ್ದು ನೇರಳೆ, ಶಿವನಿ, ಕರಿಮರ, ಹತ್ತಿ, ನಂದಿ, ಹೊನ್ನೆ, ಮತ್ತಿ, ಆಲ, ದಿಂಡಿಗ, ಬಿಲ್ವಾರ, ಬನ್ನಿ, ಬಾಗೆ, ಶಾಲಿ, ಹಲಸು, ಬೇವು, ಹಿಪ್ಪೆ, ಮಾವು, ಬೂರುಗ, ಬಗನಿ, ಕಕ್ಕೆ, ಬೀಟೆ, ಸಂಪಿಗೆ, ಹೊಂಗೆ, ಸಾಗುವಾನಿ, ದೇವದಾರು, ಧೂಪ ಇತ್ಯಾದಿ ಅಮೂಲ್ಯವಾದ ಅನೇಕ ಬೆಲೆಬಾಳುವ ಮರಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರದೇಶ ಸಾರಜನಕಾಂಶ ಹೆಚ್ಚುಳ್ಳ ಕೆಂಪುಜೇಡಿ ಮತ್ತು ಜಂಬು ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ವರದಾ ಮತ್ತು ದಂಡಾವತಿ ನದಿಗಳಲ್ಲದೆ ಕೆಲವು ಹಳ್ಳಗಳೂ ಕೆರೆಗಳೂ ಬಾವಿಗಳೂ ಇದ್ದು 2000–2001ರ ಪ್ರಕಾರ ಕೆರೆಗಳಿಂದ 20,935 ಹೆ.ಗಳು, ಬಾವಿ ಮತ್ತು ಕೊಳವೆ ಬಾವಿಗಳಿಂದ 1,774, ಹೆ.ಗಳು, ಏತ ನೀರಾವರಿಯಿಂದ 703 ಹೆ.ಗಳಿಗೆ ಜಲಪೂರೈಕೆ ಮಾಡುತ್ತಿವೆ. 2001ರಲ್ಲಿ 30,684 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಬತ್ತವನ್ನೂ 1,727 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು 233 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬನ್ನೂ 545 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ರಾಗಿ, 235 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಜೋಳ, 962 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಮುಸುಕಿನ ಜೋಳವನ್ನೂ ಬೆಳೆಯಲಾಗಿತ್ತು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ತೋಟದ ಬೆಳೆಗಳಾದ ಅಡಕೆ, ತೆಂಗು, ಗೋಡಂಬಿ, ಬೆಳೆಯುವುದುಂಟು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಪಶುಪಾಲನೆಯಿದ್ದು ಅವುಗಳ ರಕ್ಷಣೆ ಮತ್ತು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಒಟ್ಟು 21 ಪಶುವೈದ್ಯಾಲಯಗಳಿದ್ದವು (1972). ನದಿ, ಹಳ್ಳ, ಕಾಲುವೆ, ಕೆರೆ, ಕಟ್ಟೆಗಳಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಮೀನು ಸಿಗುವುದರಿಂದ ಮತ್ಸ್ಯೋದ್ಯಮವೂ ಇದ್ದು 2002ರಲ್ಲಿ 1,139 ಟನ್ ಮೀನುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿಯಲಾಗಿತ್ತು.

ಗಂಧ, ದಂತ ಮತ್ತು ಬೆಲೆಬಾಳುವ ಮರದ ಸಾಮಾನುಗಳಿಗೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಕೈಮಗ್ಗದ ಹತ್ತಿ ಬಟ್ಟೆ, ಸುಣ್ಣ ತಯಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ಬೊಂಬಿನಿಂದ ವಿವಿಧ ವಸ್ತುಗಳ ತಯಾರಿಕೆ, ಮರಗೆಲಸ, ಕುಶಲ ಕೆತ್ತನೆ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಹೆಸರಾದದ್ದು. ಇಲ್ಲಿನ ಗುಡಿಗಾರರು ಕೆತ್ತನೆಯ ಕುಸುರಿ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ನಿಪುಣರು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಚರ್ಮೋದ್ಯೋಗವೂ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಇದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾಣಿಜ್ಯ, ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಆರ್ಥಿಕ ಬೆನ್ನೆಲುಬಾಗಿ 2002ರಲ್ಲಿ 10 ವಾಣಿಜ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು, 5 ಗ್ರಾಮೀಣ, 2 ಸಹಕಾರ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಗುಡಿಗಾರರು ತಮ್ಮ ವೃತ್ತಿರಕ್ಷಣೆ ಮತ್ತು ಅಗತ್ಯ ಧನಸಹಾಯಕ್ಕೆ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಒಂದು ಸಹಕಾರ ಸಂಘವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಸೊರಬಕ್ಕೆದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿರುವಸಾಗರ ರೈಲ್ವೆ ನಿಲ್ದಾಣ 29ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ತಾಳಗುಪ್ಪ ಹತ್ತಿರದ ಇನ್ನೊಂದು ರೈಲ್ವೆನಿಲ್ದಾಣ. ಸಾಗರ–ಹಿರೇಕೆರೂರು, ಸಾಗರ–ಶಿರಸಿ ರಸ್ತೆಗಳು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮೂಲಕ ಹಾದುಹೋಗಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 55ಕಿಮೀ ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿ, 203 ಕಿಮೀ ಮುಖ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಹೆದ್ದಾರಿ, 242 ಕಿಮೀ ಗ್ರಾಮ ರಸ್ತೆಗಳು, 353 ಕಿಮೀ ಟಿ.ಡಿ.ಬಿ. ರಸ್ತೆಗಳಿದ್ದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೇಂದ್ರದಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಮುಖ್ಯಸ್ಥಳಗಳಿಗೂ ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೂ ಉತ್ತಮ ರಸ್ತೆಗಳಿವೆ.

ಸೊರಬ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಐತಿಹಾಸಿಕ, ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ, ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯ ಸ್ಥಳಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸೊರಬದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಪುರವನ್ನು ಹಿಂದೆ ಭವ್ಯಪುರವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುವುದು. ಇಲ್ಲಿನ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಚಾಳುಕ್ಯ ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯ ಒಂದು ವಾಸ್ತುರತ್ನವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಲಿಂಗದ ಬದಲು ಸೋಮೇಶ್ವರನು ನಂದಿಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ. ಸೊರಬದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ 3 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕೊಡಕಣಿಯನ್ನು ಹಿಂದೆ ಬಲ್ಲಾಳಗಿರಿಯೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಇಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ಹಾಗೂ ನಾರಾಯಣ ಮಂದಿರಗಳಿವೆ. ಸೊರಬದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 11 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಉದ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಕೊತ್ತಲ, ವೀರಗಲ್ಲುಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಶೈವದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲದೆ ಜೈನಬಸದಿಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು. ಸೊರಬದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಸು.20 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕುಪಟೂರು **(ನೋಡಿ)** ಚಂದ್ರಹಾಸನ ಕುಂತಳನಗರವಾಗಿತ್ತೆಂಬುದು ಸ್ಥಳಪುರಾಣ. ಇಲ್ಲಿಯ ಕೈಟಭೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಉತ್ತಮ ವಾಸ್ತುಕೃತಿ. ಸೊರಬದ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ 16 ಕಿಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿರುವ ಚಂದ್ರಗುತ್ತಿ **(ನೋಡಿ)** ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥಳ. ಸೊರಬದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 15 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕುಪ್ಪಗದ್ದೆಯ ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ 12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಉತ್ತಮ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ. ಸೊರಬದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಸು. 38 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಭಾರಂಗಿಯ ಜೈನಬಸದಿ, ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲ ಶೈವದೇಗುಲ, ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯ, ಬನಶಂಕರಿ ಗುಡಿ ಮುಂತಾದವು ಗಮನಾರ್ಹವಾದವು. ಭಾರಂಗಿಯ ಶೈವಾಲಯದ ಶಿವಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಿರುವ ಶಿವನ ಮುಖ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಪೂರ್ಣವಾಗಿದೆ. ಸೊರಬದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 38 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಬಂಕದಾಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಜನವರಿಯಲ್ಲಿ ದಂಡಾವತಿ–ವರದಾನದಿ ಸೇರುವೆಡೆ ಹೊಳೆಲಿಂಗೇಶ್ವರನ ಜಾತ್ರೆ ಜರುಗುತ್ತದೆ.

ಸೊರಬ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. ದಂಡಾವತಿ ನದಿಯ ಬಲದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಶಿವಮೊಗ್ಗದ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ 88 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಸಾಗರದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 29 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ 3,812 ಮಂದಿ ಪುರುಷರು, 3,612 ಮಂದಿ ಮಹಿಳೆಯರಿದ್ದು ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 7,427.

ಇಲ್ಲಿಯ ಸ್ಥಳಪುರಾಣದಂತೆ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥ ದೇವರ ಮೇಲೆ ಸುರಲೋಕದ ಸುರಭಿಗಳು ದಿನನಿತ್ಯ ಹಾಲು ಸುರಿಸುತ್ತಿದ್ದರಿಂದ ಈ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಸೊರಬ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿತೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಪ್ರಾಚೀನ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ ಕೆಳದಿ ನಾಯಕರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಹೊಂದಿತು. ಈ ದೇವಾಲಯ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗ ಹಾಗೂ ಮಂಟಪಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಸೊರಬದ ದಂಡಾವತಿ ನದಿ ತೀರದಲ್ಲೇ ಕೆಲವು ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ಗುಡಿಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಂಟಪದ ಕಂಬದ ಮೇಲೆ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ಶಾಸನವಿದೆ. 1890ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಲಾದ ನರಹರಿಸ್ವಾಮಿ ಆಶ್ರಮ, ಪುರಾಣ ಮಠಗಳಿವೆ. ಈ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ತಯಾರಿಸುವ ಶ್ರೀಗಂಧದ ಕೆತ್ತನೆಯ ವಿವಿಧ ವಸ್ತುಗಳು ಹಾಗೂ ಕೆರೆಯಬೆಂಡಿನ ಬಾಸಿಂಗ ಬಹು ಆಕರ್ಷಣೀಯವಾದವು.

ಇಲ್ಲಿ ಜೂನಿಯರ್ ಕಾಲೇಜು, ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳು, ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳೂ ಸಂಘಗಳೂ ಇವೆ. ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ, ವಿದ್ಯುತ್ ಮುಂತಾದವುಗಳಿದ್ದು ಈ ಪಟ್ಟಣ ಪುರಸಭಾಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. **(ಎಚ್.ಆರ್.ಆರ್.ಬಿ.;*)**

ಸೋಂದಾ: ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಶಿರಸಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಶಿರಸಿಯಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಯಲ್ಲಾಪುರಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,104.

ಇಲ್ಲಿ ಜೈನ, ವೈಷ್ಣವ, ಸ್ಮಾರ್ತ ಮತ್ತು ವೀರಶೈವ ಮಠಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಮಾಧ್ವಯತಿವರ್ಯ ವಾದಿರಾಜರ ವೃಂದಾವನ ಯಾತ್ರಾಸ್ಥಳವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದಿದೆ. 1550–1672ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉತ್ತರ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗಗಳನ್ನು ವೈಭವದಿಂದ ಆಳಿದ ಪುಟ್ಟ ಅರಸೊತ್ತಿಗೆಯೊಂದರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಮೆರೆದ ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಈ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಇದೆ**(ನೋಡಿ: ಸೋದೆ ಅರಸರು)**. ಸ್ವಾದಿ, ಸೋಂದಕರ,

ಸುಂದಾ, ಸುಧಾಪುರ, ಸೋಧಾಭಿದಾನ ನಗರ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದ ಈ ಊರು ಸೋದೆ ಅರಸರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೆಣಸಿನ ವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ದೇಶವಿದೇಶಗಳ ಜನರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸಿತ್ತು. ಕೆಳದಿನೃಪ ವಿಜಯ, ಬಿಳಗಿ ಅರಸರ ವಂಶಾವಳಿ ಎಂಬ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಜೈನಮಠ, ವೀರಶೈವಮಠ, ಸ್ವರ್ಣವಲ್ಲೀಮಠ, ವಾದಿರಾಜ ಮಠಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಾಮದ ಬಗ್ಗೆ ಅನೇಕ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ. ಸೋಂದಾದಲ್ಲಿ ದಟ್ಟವಾದ ಅರಣ್ಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಚೆದರಿ ಬಿದ್ದಿರುವ ಅವಶೇಷಗಳಿಂದ ಸೋದೆ ಅರಸು ಮನೆತನದ ಗತವೈಭವವನ್ನು ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲಿನ 14'–16' ಗಳಷ್ಟು ಎತ್ತರದ ಏಕವೃಕ್ಷಸ್ತಂಭಗಳು, ಕಲಾಸಂಪತ್ತಿನಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಗಾರೆ ಸಾರಣಿಗಳ ಅವಶೇಷಗಳು, ಕೊಳಗಳು–ಇವುಗಳೇ ನಮಗೆ ದೊರಕುವ ಹಿಂದಿನ ಹಿರಿಮೆಯ ಕುರುಹುಗಳು. ಕೆತ್ತನೆಯುಳ್ಳ ಚೆಲುವಿನ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ಐದು ಅಡಿಗಳೆತ್ತರದಲ್ಲಿ 12' ಚಚ್ಚೌಕವೂ ಅರ್ಧ ಅಡಿ ದಪ್ಪವೂ ಇರುವ ಒಂದು ನುಣುಪು ಮಾಡಿದ ಶಿಲಾಫಲಕ ಹಿಂದಿನ ಅರಸರ ಸಿಂಹಾಸನದ ಅವಶೇಷವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಏಳಿಗೆಯ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಂದಾನಗರ ಮೂರು ಸುತ್ತಿನ ಕೋಟೆ ಆವರಣವನ್ನು ಹೊಂದಿತ್ತೆಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿಯ ಸ್ವರ್ಣವಲ್ಲೀಮಠದಲ್ಲಿ ನರಸಿಂಹ ಜ್ಞಾನೇಶ್ವರಿ ದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ನರಸಿಂಹಜಯಂತಿ ಉತ್ಸವದಲ್ಲಿ ದೇವರ ರಥವನ್ನು ಮುಸಲ್ಮಾನರು ಎಳೆಯುವ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಇದೆ. ಕಲ್ಲುಗುಡಿ, ಬೇಣ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತೀರ್ಥಂಕರರ ಸಮಾಧಿಕಲ್ಲುಗಳು ಹೇರಳವಾಗಿವೆ. ಗದ್ದಿಗೆಮಠ, ಹುಣಿಸೆಹೊಂಡ, ದೇವರಹೊಳೆ, ಮತ್ತಿನಕೆರೆ, ಶಂಕರನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯ ಮೊದಲಾದವು ನೋಡತಕ್ಕವು.

ವಾದಿರಾಜತೀರ್ಥರು ತಮ್ಮ ಕೃತಿಗಳಿಂದ ಹೆಸರುವಾಸಿಯಾಗಿರುವಷ್ಟೇ ಸೋದೆಯ ನವ ಇತಿಹಾಸ ನಿರ್ಮಾಪಕರೆಂಬ ಖ್ಯಾತಿಯನ್ನೂ ಪಡೆದಿರುವರು. ವಾದಿರಾಜರು ತಮ್ಮ ಪ್ರವಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಸಂದರ್ಶಿಸಿದ ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರಗಳ ಮತ್ತು ಪವಿತ್ರ ನದಿಗಳ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ತಮ್ಮ ಕೃತಿಯಾದ ತೀರ್ಥಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ತಮ್ಮ ಪ್ರವಾಸಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಾಲ್ಮಲೀ ನದಿಯ ಪರಿಸರದ ಪ್ರಶಾಂತ ವಾತಾವರಣದಲ್ಲಿ ಕೆಲಕಾಲ ತಪಸ್ಸಿಗಾಗಿ ತಂಗಿದ್ದಾಗ ಸೋದೆಯ ಒಡೆಯ ಅರಸಪ್ಪನಾಯಕನನ್ನು ವಿಪತ್ತಿನಿಂದ ಪಾರುಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ, ಅವನು ಅವರ ಶಿಷ್ಯನಾಗಿ ಮುತ್ತಿನ ಸಿಂಹಾಸನ, ಛತ್ರ, ಚಾಮರ, ಸ್ವರ್ಣಪಾದುಕೆ, ಮುತ್ತಿನ ಕಿರೀಟ ಮೊದಲಾದ ಸಕಲ ರಾಜಮರ್ಯಾದೆಗಳನ್ನು ಯತಿಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿದನಲ್ಲದೆ, ತನ್ನ ಮೊದಲಿನ ಗುರುವಿನ ಬಸವನ ಗಂಟೆಯನ್ನು ಪೂಜೆಯ ಉಪಯೋಗಕ್ಕಾಗಿ ಕಾಣಿಕೆಯಾಗಿತ್ತ. ಈ ಗಂಟೆಯನ್ನು ಈಗಲೂ ವಾದಿರಾಜರು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಸೋದೆ ಮಠದಲ್ಲಿ (ತೇರುಬೀದಿ ಮಠ) ಪೂಜೆಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ವಾದಿರಾಜತೀರ್ಥರು ತಪಸ್ಸು ಮಾಡಿದ ಶಾಲ್ಮಲೀ ನದಿ ಮಧ್ಯದ ಸ್ಥಳ ತಪೋವನವೆಂಬ ಹೆಸರು ಪಡೆದಿದೆ. ಅವರು ತಪಸ್ಸು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಶಿಲೆಯ ಮೇಲೆ ವಾದಿರಾಜರ ಪಾದಚಿಹ್ನೆ ಮತ್ತು ಹಯಗ್ರೀವ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶ ಸಹಸ್ರಲಿಂಗದ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿದೆ. ಸೋದೆಯಲ್ಲಿ ವಾದಿರಾಜರ ಬೃಂದಾವನವಿದೆ. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಫಾಲ್ಗುಣ ಬಹುಳ ತೃತೀಯ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುವುದು.

ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷ್ಮೀ ದೇವಾಲಯ ಸಹ ಇವೆ.

(ಎಂ.ವಿ.)

ಸೋಗಾಲ: ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಚನ್ನಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 3,670. ಇಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರ, ಆಂಜನೇಯ, ಕೆಂಪಮ್ಮ, ಚಾಮುಂಡೇಶ್ವರಿ ಮುಂತಾದ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ವಿಜಯನಗರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅರ್ಧಮಂಟಪ ಮತ್ತು ವಿಶಾಲವಾದ ನವರಂಗಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲೆ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ಶಿಖರವಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೂ ಮತ್ತೊಂದು ಪೂರ್ವಕ್ಕೂ ಇರುವ ಎರಡು ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರಗಳಿವೆ. ಎರಡೂ ದ್ವಾರಗಳಲ್ಲೂ ಚಿಕ್ಕ ತೆರೆದ ಮುಖಮಂಟಪಗಳಿವೆ. ಪೂರ್ವ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯ ಹಾಗೂ ಗಣಪತಿಯ ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕಂಬಗಳಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಭಕ್ತ ದಂಪತಿಗಳ ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ದೇವಾಲಯದ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವೀರಗಲ್ಲುಗಳಿವೆ. ಎರಡು ವೀರಗಲ್ಲುಗಳಲ್ಲಿ ವೀರನೊಬ್ಬ ಹುಲಿಯೊಡನೆ ಕಾದಾಡುವ ದೃಶ್ಯವಿದೆ. ಆಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಸಮೀಪ ಒಂದು ವೀರಗಲ್ಲು ಹಾಗೂ ಎರಡು ಮಾಸ್ತಿ ಕಲ್ಲುಗಳಿವೆ. ಒಂದು ಕಲ್ಲು ಚಪ್ಪಡಿಯ ಮೇಲೆ ಟಗರು ಕಾಳಗದ ಸುಂದರವಾದ ಕೆತ್ತನೆ ಇದೆ.

(ಕೆ.ಎಂ.ಎಸ್.)

ಸೋದೆ ಅರಸರು: 16ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಿಂದ 18ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮೂರನೆಯ ಪಾದದವರೆಗೆ, ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರ, ಮುಂದೆ ಕೆಳದಿ ಮತ್ತು ಬಿಜಾಪುರದ ಅರಸರ ಮಾಂಡಲಿಕರಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಒಂದು ರಾಜಮನೆತನ. ಇವರ ರಾಜಧಾನಿ ಸೋದೆ (ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ, ಶಿರಸಿ ತಾಲ್ಲೂಕು). ಬನವಾಸಿ 12000 ನಾಡು ತಮ್ಮ ರಾಜ್ಯವೆಂದು ಇವರು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಶಿರಸಿ, ಅಂಕೋಲ, ಕಾರವಾರ, ಹಳಿಯಾಳ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಹಾಗೂ ಇಂದಿನ ಗೋವೆಯ ಕೆಲಪ್ರದೇಶಗಳ ಮೇಲೆ ಇವರ ಆಡಳಿತವಿತ್ತು.

ಒಂದು ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ಸೋದೆಯ ಸಂಕಣ್ಣನಾಯಕ ಮತ್ತು ಅವನ ಮಗ ಅರಸಪ್ಪನಾಯಕ ಈ ವಂಶದ ಆದ್ಯರು. ಮೊದಲ ದೊರೆ ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕ. ಅನಂತರ ರಾಮಚಂದ್ರ, ವಜ್ರವಡೇರ ಹಾಗೂ ದೇವರಾಜ ಎಂಬುವರ ಅನುಕ್ರಮ ಬಖೈರುಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ವಿಜಯನಗರದ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ತನ್ನ ಸಹೋದರಿಯ ಮಗ ಅರಸಪ್ಪನಾಯಕನಿಗೆ ಸ್ವಾದಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟನೆಂದು ಈತ ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರದೇಶದ ನಾಯಕನಾಗಿ ಆಳಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದನೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೆ ಇದೆ. ಅರಸಪ್ಪನಾಯಕ (ಸು.1555–98) ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವ ಈ ವಂಶದ ಮೊದಲ ದೊರೆ. 1591–93, 95ರ ಇವನ ಶಾಸನಗಳು ದೊರಕಿದ್ದು, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಇಮ್ಮಡಿ ಅರಸಪ್ಪನೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈತ 1578–79ರ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರದ ಜೊತೆ ಸೇರಿ ಕೆಳದಿಯ ವಿರುದ್ಧ ಯುದ್ಧ ಹೂಡಿದ್ದ. ಈತ ಖ್ಯಾತ ಮಾಧ್ವಸಂನ್ಯಾಸಿಗಳಾದ ಸೋದೆ ಮಠದ ವಾದಿರಾಜತೀರ್ಥರ ಭಕ್ತನಾಗಿದ್ದ. ಮುಂದೆ ಅರಸಪ್ಪನ ಮಗ ರಾಮಚಂದ್ರ, ಅವನ ಮಗ ರಘುನಾಥ (1611; 1629) ಆಳಿದರು. ರಘುನಾಥ ಮಾಧ್ವಸಂಪ್ರದಾಯ ತೊರೆದು ವೀರಶೈವನಾದ. ಈತ 1611ರಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಮಾಂಡಲಿಕನಾಗಿದ್ದಂತೆ ಒಂದು ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಮಧುಲಿಂಗನಾಯಕ, ಸದಾಶಿವನಾಯಕ (1694), ಇಮ್ಮಡಿ ಸದಾಶಿವ ನಾಯಕ (1696; 1702) ಇವರು ಆಮೇಲೆ ಆಳಿದ ದೊರೆಗಳು. ಬಿಜಾಪುರದ ಪತನಾನಂತರ ಸೋದೆಯ ದೊರೆಗಳು ಮರಾಠರ, ಮುಂದೆ ಮುಗಲರ ಅನಂತರ ಮತ್ತೆ ಮರಾಠರ ಮಾಂಡಲಿಕರಾಗಿದ್ದರು. ಇಮ್ಮಡಿ ಸದಾಶಿವ ನಾಯಕ ಮರಾಠರಿಂದ ಪಂಚಮಹಾಲ್ ಪ್ರದೇಶ ಪಡೆದು, ಅವರಿಗೆ ಕಪ್ಪ ನೀಡಲು ಒಪ್ಪಿದ. 1706ರಲ್ಲಿ ಮುಗಲರು ಪೊಂಡ (ಈಗಿನ ಪೋಂಡಾ) ಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಲ ಕೆಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಸೋದೆಗೆ ನೀಡಿ

80,000 ರೂಪಾಯಿಗಳ ವಾರ್ಷಿಕ ಪೊಗದಿ ಪಡೆಯಲು ನಿರ್ಧರಿಸಿದರು. ಬಸವಲಿಂಗನಾಯಕ, ಇಮ್ಮಡಿ ಬಸವಲಿಂಗನಾಯಕ (1705; 1732) ಹಾಗೂ ಸದಾಶಿವ ಮುಂದಿನ ದೊರೆಗಳು. ಇಮ್ಮಡಿ ಬಸವಲಿಂಗನಾಯಕ ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ಮರಾಠರ ಸಾಮಂತನಾಗಿದ್ದ (ಸು. 1715–18). 1764ರಲ್ಲಿ ಹೈದರ್ ಸೋದೆಯನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡ. ಈ ವಂಶದವರು ಗೋವೆಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಪೋರ್ಚುಗೀಸರ ಆಶ್ರಯ ಪಡೆದರು. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಲಕಾಲ ರಾಜಕೀಯ ಚಟುವಟಿಕೆಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದರೂ ಕಳೆದುಕೊಂಡ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಮತ್ತೆ ಪಡೆಯಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಈ ವಂಶಸ್ಥರು ಈಗಲೂ ಗೋವ ರಾಜ್ಯದ ಪೋಂಡಾ ಎಂಬಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ.

ಬನವಾಸಿಯ ಮಧುಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಸುಂದರ ಕೆತ್ತನೆಯ ಕಲ್ಲುಮಂಚ ಮತ್ತು ಆಸನ ಇವರ ಕಾಲದ ಅಸಾಮಾನ್ಯ ಕಲಾಕೃತಿಗಳು, ಸದಾಶಿವಗಡ ಕೋಟೆ ಸಹ ಇವರ ಕಾಲದ್ದು. ಬಿಳಗಿ ಮತ್ತು ಕೆಳದಿ ರಾಜವಂಶಗಳ ಜೊತೆ ರಕ್ತಸಂಬಂಧ ಹೊಂದಿದ್ದ ಈ ವಂಶ ಕೊಂಕಣ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿನ ಪೋರ್ಚುಗೀಸರ, ಮರಾಠರ ಮತ್ತು ಮುಗಲರ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳ ಕಥನಗಳಲ್ಲಿ ತತ್ಕಾಲದ ರಾಜಕೀಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದ ಒಂದು ರಾಜಸತ್ತೆಯಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. **(ಎಸ್.ಕೆ.)**

ಸೋಮನ ಕುಣಿತ: ಕರ್ನಾಟಕದ ಜನಪದ ನೃತ್ಯಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಸೋಮಗಳೆಂದರೆ, ಕೊಂಚ ಉಗ್ರವಾಗಿಯೇ ಕಾಣುವಂಥ ಮುಖಭಾವವುಳ್ಳ ಮುಖವಾಡಗಳು. ಇವಕ್ಕೆ ತಲೆಯ ಭಾಗವಷ್ಟೆ ಅಮಾನುಷಾಕೃತಿಯದು, ಮಿಕ್ಕ ದೇಹಭಾಗವೆಲ್ಲ ಜೀವಂತಮಾನವನಿಂದ ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಕೋರೆಮೀಸೆ, ಕೋರೆದಾಡೆ, ಅಗಲಮುಖ, ನೀಳಮೂಗು, ತಿದ್ದಿದ ಹುಬ್ಬು, ಹಣೆಗೆ ಧರಿಸಿದ ನಾಮಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸೋಮನ ಮುಖ ಭಯಂಕರವಾದರೂ ಸುಂದರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದರ ತಲೆಯ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಅಲಂಕೃತವಾದ ತ್ರಿಕೋನಾಕೃತಿಯ ಬೆತ್ತದ ಹೆಣಿಗೆಯ ಸಾಧನ ಎದ್ದು ನಿಂತಿದ್ದು ಇದನ್ನು ಮನುಷ್ಯ ಧರಿಸಿಕೊಂಡು ಕುಣಿಯುವಾಗ ಇದು ಭವ್ಯಾಕೃತಿಯ ಸ್ವರೂಪ ತಂದುಕೊಡುವುದಲ್ಲದೆ ನೋಡುವವರಿಗೆ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸೋಮನನ್ನು ಧರಿಸಿಕೊಂಡು ಕುಣಿಯುವಾತ ಯಾವಾಗಲೂ ಗಂಡಸು.

ಕುಣಿತದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎರಡು ಸೋಮಗಳಿರುವುದು ರೂಢಿ. ಒಂದು ಕೆಂಪುಬಣ್ಣದ ಉಗ್ರಸ್ವರೂಪದ ಕೆಂಚರಾಯ, ಇನ್ನೊಂದು ಹಳದಿ ಬಣ್ಣದ ಕೊಂಚ ಸೌಮ್ಯ ರೂಪದ ಈರಣ್ಣ. ಕೆಲವು ಕಡೆ ಮೂರು ಸೋಮಗಳಿವೆ. ಈ ಮೂರನೆಯದು ನೀಲವರ್ಣದ್ದಾಗಿದ್ದು ಇದನ್ನು ಕರಿರಾಯ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಕುಣಿಯುವಾಗ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದೇವರ ಸೀರೆಯನ್ನು ಲಂಗದಂತೆ ಹೊಲಿದು ಸೊಂಟಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಪದ್ಧತಿ. ಕೆಲವು ಕಡೆ ಬಿಗಿ ಶರಾಯಿಗಳನ್ನು ತೊಟ್ಟಿರುವುದು ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಕಾಣಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಕುಣಿತ ಮಾಡುವ ವ್ಯಕ್ತಿ ಕೈಗಳಿಗೆ ಬೆಳ್ಳಿಯ ಮುರಿ ಎಂಬ ಆಭರಣವನ್ನೂ ಕಾಲು ಮತ್ತು ಸೊಂಟಗಳಿಗೆ ದಪ್ಪ ಕುದುರೆ ಗೆಜ್ಜೆಗಳನ್ನೂ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಸೋಮನ ಮೂಗಿನ ಹೊಳ್ಳೆಗಳಿರುವ ರಂಧ್ರದ ಮುಖಾಂತರ ನೋಡುತ್ತ, ಹರೆ ದೋಣಿನ ತಾಳಲಯಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ತೂಗುತ್ತ ಬಾಗುತ್ತ ಹಿಂದೆ ಮುಂದೆ ಓಡಾಡುತ್ತ, ಲಾಸ್ಯ ತಾಂಡವ ನೃತ್ಯ ಮಾಡುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ದೇವರ ಪರವಾಗಿ ಹಾಕುವ ಮಣೇವನ್ನುಳಿದು ಇತರ ಮೀಸಲು ತೀರಿಸುವುದು ಇವನ ಕರ್ತವ್ಯ. ದೆವ್ವ, ಪೀಡೆಗಳ ಶಂಕೆಯಿಂದ ಭಕ್ತರನ್ನು ಮುಕ್ತಗೊಳಿಸುವ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯೂ ಸೋಮನದೆ. ಸೋಮನ ಕುಣಿತ ನೇಪಾಳ ಹಾಗೂ ಭೂತಾನ ದೇಶಗಳ ದೆವ್ವದ ಕುಣಿತವನ್ನೇ ಬಹುಪಾಲು ಹೋಲುವಂತಿದ್ದರೂ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಯಾವುದೇ ಸಂಬಂಧ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸೋಮನ ಕುಣಿತವನ್ನು ನೃತ್ಯಕಲೆಯಾಗಿ ಯಾರೂ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದಂತಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ದೇವರ ಮೆರವಣಿಗೆಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕುಣಿಯಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಕುಣಿತವಿರುತ್ತದೆ. ಕುಣಿಯುವ ಕಲೆಯ ಅಥವಾ ಕಲಿಕೆಯ ಸಲುವಾಗಿಯೇ ಇತರ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರೂ ಸೋಮನನ್ನು ಧರಿಸಿ ಕುಣಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗಾಗಿ ಸೋಮನ ಕುಣಿತ ಒಂದು ಧಾರ್ಮಿಕ ವಿಧಿಯಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಉಳಿದು ಬಂದಿದೆ.

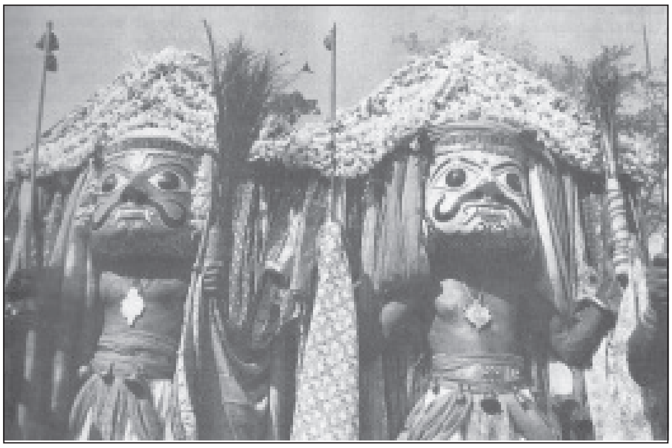
ಸೋಮಗಳು

ಸೋಮನ ಕುಣಿತ ಪೂಜೆ, ಸೇವೆಗಳಿಗೂ ಶಕ್ತಿಪೂಜೆಗೂ ನಿಕಟಸಂಬಂಧವಿದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಶಕ್ತಿ ದೇವತೆಗೂ ಸೋಮಗಳಿರಲೇಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವೇನಿಲ್ಲ. ಇದ್ದರೂ ಇವು ಆ ದೇವತೆಯ ಸೌಂದರ್ಯ ಸಂಪತ್ಸಾಧನೆಯ ಅಂಗಗಳು ಮಾತ್ರವಾಗಿರದೆ, ಆಯಾ ದೇವತೆಯ ಅಂಶೀಭೂತ ಗಣಾಚಾರದ ಶಕ್ತಿ ಸಹಚರರಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಸೋಮಗಳೆಲ್ಲ ಗಂಡೇ ಆಗಿರುವುದು ದೇವಿಯ ಉಪಾಸನೆ ಹಾಗೂ ಸಂರಕ್ಷಣೆಯ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಅವುಗಳ ಮೇಲಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಎತ್ತಿ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಮಾರಿದೇವತೆಗೆ ತೋರುವ ಶ್ರದ್ಧೆ, ಮಾಡುವ ಪೂಜೆಗಳೆಲ್ಲ ಇವಕ್ಕೂ ಸಲ್ಲುತ್ತವೆ. **(ಎನ್.ಟಿ.)**

ಸೋಮನಾಥಪುರ: ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ತಿರುಮಕೂಡಲುನರಸೀಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಕಸಬೆಗೆ 10 ಕಿಮೀ, ಮೈಸೂರಿಗೆ 40 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 4,554.

13ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಅಗ್ರಹಾರಕ್ಕೆ ಸರ್ವನಮಸ್ಯ ಮಹಾಗ್ರಹಾರ ವಿದ್ಯಾನಿಧಿಪ್ರಸನ್ನ ಸೋಮನಾಥಪುರ ಅಥವಾ ಚತುರ್ವೇದಿಮಂಗಲ ವಿದ್ಯಾನಿಧಿ ಪ್ರಸನ್ನ ಸೋಮನಾಥಪುರ ಎಂಬ ಹೆಸರಿದ್ದಿತು. ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿರುವ ಏಳು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲದೆ ಹರಿಹರದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಶಾಸನವೂ ಹೆಬ್ಬಕವಾಡಿಯಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನವೂ ಈ ಅಗ್ರಹಾರದ ಬಗೆಗೆ, ಇಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯಗಳ ಬಗೆಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ವಿವರಗಳನ್ನೊದಗಿಸುತ್ತವೆ. ಕಲೆ ಹಾಗೂ ವಿದ್ಯೆಗೆ ಈ ಅಗ್ರಹಾರ ಆಗರವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಶಾಸನಗಳು ವರ್ಣಿಸುತ್ತವೆ. ಹೊಯ್ಸಳ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಮುಮ್ಮಡಿ ನರಸಿಂಹನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆತನ ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಿಯೂ ಮಂತ್ರಿಯೂ ದಂಡನಾಯಕನೂ ಆಗಿದ್ದ ಸೋಮನಾಥ ಈ ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನು ಸು. 1258ರಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿ, ತನ್ನ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಸೋಮನಾಥಪುರವೆಂದು ಕರೆದು, ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಷ್ಣು ದೇವಾಲಯವನ್ನೂ (ಕೇಶವ) ಒಂದು ಶಿವಾಲಯವನ್ನೂ (ಪಂಚಲಿಂಗ) ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಈ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲದೆ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ದಡಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ ಯೋಗನಾರಾಯಣ ಮತ್ತು ನಾರಸಿಂಹೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನೂ

ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಬಳಿ ಸೋವಲೇಶ್ವರವೆಂಬ ಮತ್ತೊಂದು ಶಿವದೇವಾಲಯವನ್ನೂ ಈತ ಕಟ್ಟಿಸಿದುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯ ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳುಳ್ಳ ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲ. ಬೇಲೂರಿನ ಚೆನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯಕ್ಕಿಂತ ಸಣ್ಣದಾಗಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತನೆಯ ಅಲಂಕಾರದ ಕೆಲಸಗಳು ಹೆಚ್ಚು. ಹಾಗಾಗಿ ಇದು ಉತ್ತಮ ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯವೆಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿದೆ.

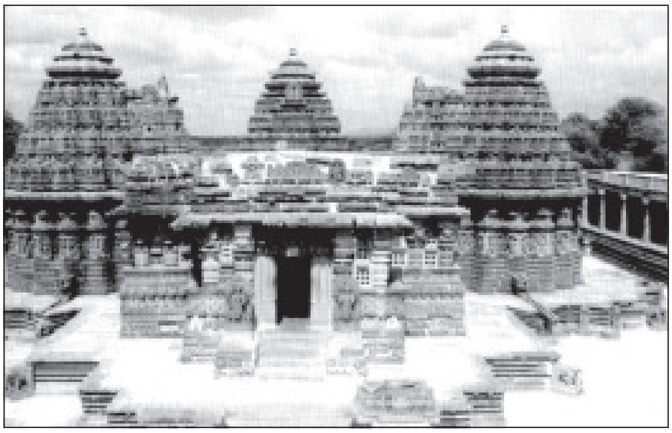

ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯ

ಈ ದೇವಾಲಯ 218' ಉದ್ದ, 117' ಅಗಲದ ಚತುರಸ್ರಾಕಾರದ ಅಂಗಳದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಅಂಗಳದ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಕಾರದ ಗೋಡೆಗೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಎರಡು ಅಂಕಣಗಳ 64 ಕೈಸಾಲೆ ಮಂಟಪಗಳಿವೆ. ದೇವಾಲಯ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು ಮೂರು ಅಡಿಯ ಜಗತಿಯ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿದೆ. ಜಗತಿಯನ್ನು ಹತ್ತಲು ಮೆಟ್ಟಲುಗಳಿದ್ದು ಅವುಗಳ ಎರಡು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಣ್ಣ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಜಗತಿಯು ಹದಿನಾರು ಕೋಣಗಳ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ್ದಾಗಿದ್ದು, ಅದರ ಕೆಳಭಾಗದ ಮೂಲೆಗಳಲ್ಲಿ, ಕಟ್ಟಡವನ್ನು ಹೊತ್ತು ನಿಂತಿರುವಂತೆ ಆನೆಗಳು ನಿಲ್ಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಜಗತಿಗೆ ಒರಗಿಕೊಂಡಂತೆ ಕೆಲವು ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ.

ದೇವಾಲಯದ ಗೋಡೆಯನ್ನು ಕೆಳಭಾಗ, ಮಧ್ಯಭಾಗ ಮತ್ತು ಮೇಲ್ಭಾಗವೆಂದು ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು. ಕೆಳಭಾಗದ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಆನೆ, ಅಶ್ವಾರೋಹಿಗಳು, ಲತಾಪಟ್ಟಿಕೆ, ಪೌರಾಣಿಕ ಕಥೆಗಳ ಪಟ್ಟಿಕೆ, ಮಕರ, ಹಂಸಗಳು ಕೆತ್ತಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪಟ್ಟಿಕೆಯೂ ಏಳು ಅಂಗುಲ ಅಗಲವಾಗಿದೆ. ಆನೆಗಳು ಮತ್ತು ಅಶ್ವಾರೋಹಿಗಳ ಪಟ್ಟಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರುವ ಉಡುಗೆ ತೊಡುಗೆ, ಆಭರಣ, ಆಯುಧ ವಿಶೇಷಗಳು ಗಮನಾರ್ಹವಾದವು. ರಾಮಾಯಣ, ಭಾಗವತ ಮತ್ತು ಮಹಾಭಾರತದ ಕಥೆಗಳು ಪೌರಾಣಿಕ ಕಥೆಗಳ ಪಟ್ಟಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರುತ್ತವೆ. ಪೂರ್ವದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರೆ ರಾಮಾಯಣದ ಕಥೆಯು ದಶರಥನ ಆಸ್ಥಾನ, ಪುತ್ರಕಾಮೇಷ್ಠಿಯಾಗದಿಂದ ಹಿಡಿದು ರಾಮ-ಸುಗ್ರೀವರ ಸ್ನೇಹದವರೆಗೂ ಕೆತ್ತಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅನಂತರ ಕೃಷ್ಣಜನ್ಮದಿಂದ ಕಂಸವಧೆಯವರೆಗಿನ ಭಾಗವತ ಕಥೆಯಿದೆ. ಈ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳ ಮೇಲೆ, ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಸುತ್ತಲೂ ಹೊರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ 194 ದೊಡ್ಡ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನಾರಸಿಂಹ, ಹಯಗ್ರೀವ, ವೇಣುಗೋಪಾಲ, ವರಾಹ, ಶಿವ, ಇಂದ್ರ, ಮನ್ಮಥ, ಸೂರ್ಯ, ಮಹಿಷಾಸುರಮರ್ದಿನಿ, ಸರಸ್ವತಿ ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಈ ವಿಗ್ರಹಗಳ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಇವುಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಿದ ಮಲ್ಲಿತಮ್ಮ, ಚೌಡಯ್ಯ, ಬಾಲಯ್ಯ, ಮಸಣಿತಮ್ಮ, ಲೋಹಿತ, ಎಲೆಮಸೈಯ್ಯ ಮೊದಲಾದ ರೂವಾರಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ. ಈ ವಿಗ್ರಹಗಳ ಮೇಲಿನ ತೋರಣಗಳಲ್ಲಿ ಲತಾ ಫಲಪುಷ್ಪ, ಕೀರ್ತಿಮುಖ ಬಲು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಶಿಲ್ಪಿತವಾಗಿವೆ. ಈ ವಿಗ್ರಹಗಳ ಮೇಲೆ ಸಣ್ಣ ಪ್ರಮಾಣದ ಶಿಖರಗಳು ಕೆತ್ತಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮೇಲೆ ಗೋಡೆಯ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಸುತ್ತಲೂ ಲೋವೆಕಲ್ಲು ಇದೆ.

ಈ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖ್ಯ ಆಕರ್ಷಣೆಯೆಂದರೆ ಮೂರು ಶಿಖರಗಳು, ಹದಿನಾರು ಕೋಣಗಳ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ವಿನ್ಯಾಸದ ಮೇಲೆ ರಚಿತವಾಗಿರುವ ಶಿಖರಗಳು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು, ಎರಡು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದರಂತೆ ಇವೆ. ಇದರಿಂದ ಈ ದೇವಾಲಯ ಬಹು ರಮ್ಯವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಇವು ಅಷ್ಟೇನೂ ಎತ್ತರವಾಗಿಲ್ಲ. ಜಗತಿಯಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ 32" ಮಾತ್ರ. ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಗೋಡೆಯ ಮೇಲೆ ಗೋಡೆಯ ಶೈಲಿಯನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರವಾಗಿ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತ ಸಣ್ಣದಾಗುತ್ತ ಹೋಗುತ್ತವೆ. ಇವು ಸುಕನಾಸಿಯ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಚಾಚಿಕೊಂಡಿವೆ. ಶಿಖರದ ಹಂತಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಂಹಮುಖ, ಕೀರ್ತಿಮುಖ, ಗಂಧರ್ವರು, ಯಕ್ಷರು, ನರ್ತಕರು, ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರು ಮತ್ತು ಇತರ ಸುಂದರ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಶಿಖರದ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಬೋಗುಣಿಯಾಕಾರದ ಮಗುಚಿ ಹಾಕಿದ ಪದ್ಮವಿದೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಈ ಮೂರು ಶಿಖರಗಳ ಹೊಂದಾಣಿಕೆ ಇಷ್ಟರಮಟ್ಟಿಗೆ ಬೇರೆ ಯಾವ ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲೂ ಕಾಣಬರುವುದಿಲ್ಲ.

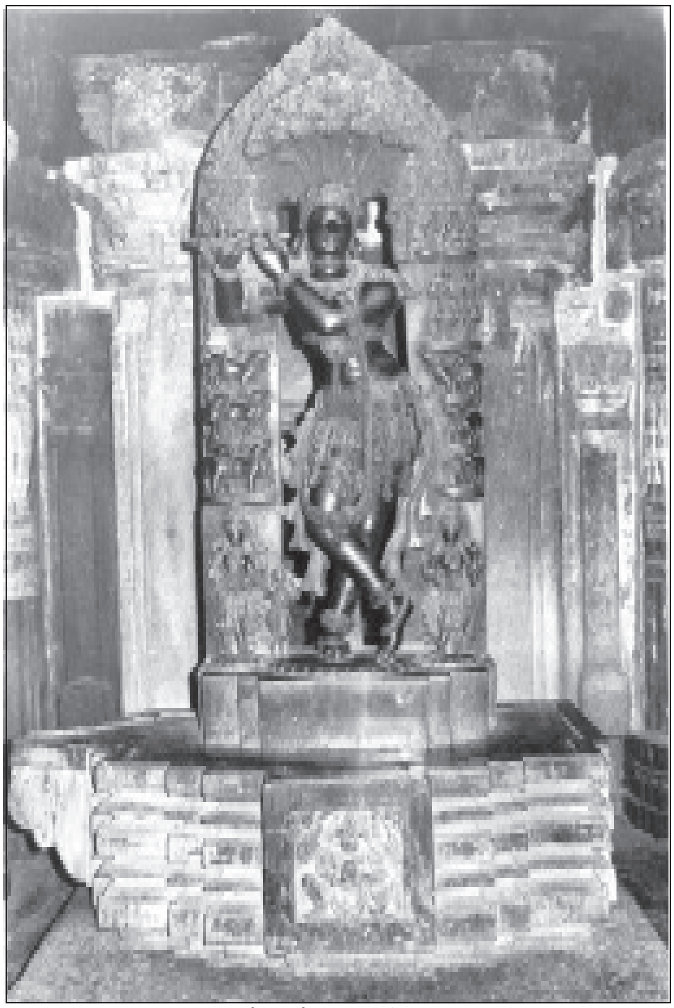

ವೇಣುಗೋಪಾಲ ವಿಗ್ರಹ

ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮುಖಮಂಟಪ, ನವರಂಗ, ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಿವೆ. ಈ ಒಂದೊಂದು ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ

ಒಂದು ಸುಕನಾಸಿ ಇದೆ. ಏಳು ಅಂಕಣದ ಮುಖಮಂಟಪ, ಒಂಬತ್ತು ಅಂಕಣದ ನವರಂಗ, ಒಂದೊಂದು ಅಂಕಣದ ಮೂರು ಸುಕನಾಸಿ ಮತ್ತು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಕಲ್ಪನೆ ಬಹು ಸುಂದರ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಗೋಡೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಒಳಗೆ ಎತ್ತರವಾದ ಜಗತಿ ಇದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ರತಕ್ಕ ಕಂಬಗಳು ಮಧ್ಯದ ನಾಲ್ಕನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಮಿಕ್ಕೆಲ್ಲವೂ ಒಂದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಮಧ್ಯದ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳ ಬುಡದಲ್ಲಿ ಯಕ್ಷರು, ನಾಲ್ಕು ಮುಖಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವರು; ಇವುಗಳ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಎರಡು ಕಂಬಗಳು 32 ಕೋಣಗಳ ನಕ್ಷತ್ರಾಕೃತಿಯಲ್ಲಿವೆ. ನವರಂಗದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯಲ್ಲಿ 16 ಅಂಕಣಗಳಿವೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಅಂಕಣದಲ್ಲಿಯೂ ಭುವನೇಶ್ವರಿಗಳಿವೆ. ಮಧ್ಯದ ಭುವನೇಶ್ವರಿಯಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರು, ಅದರ ಮೇಲೆ 32 ಬಗ್ಗಿದ ತೊಲೆಗಳಿಂದ ಮಾಡಿದ ಕಮಾನು, ಅದರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತೂಗಾಡುವ ರೀತಿಯ ಕಮಲದ ಮೊಗ್ಗು ಇವೆ. ಪೂರ್ವದ್ವಾರದ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರು, ಅವರ ಪರಿವಾರ, ನರ್ತಕರ ಮೇಲೆ ಮೂವತ್ತೆರಡು ಶಿಖರಗಳು, ಮಧ್ಯೆ ಶೈವ ವೈಷ್ಣವ ವಿಗ್ರಹಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಅಡಿ ಉದ್ದದ ಕಮಲದ ಮೊಗ್ಗು ಜೋಲಾಡುತ್ತಿದೆ. ಭುವನೇಶ್ವರಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರುವ ವೈವಿಧ್ಯತೆ, ತೊಡಕಿನ ಮಾದರಿಗಳು, ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಪ್ರಮಾಣದ ವಿಗ್ರಹಗಳು, ಕೆತ್ತನೆಗಳು ನಮ್ಮನ್ನು ಬೆರಗುಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ.

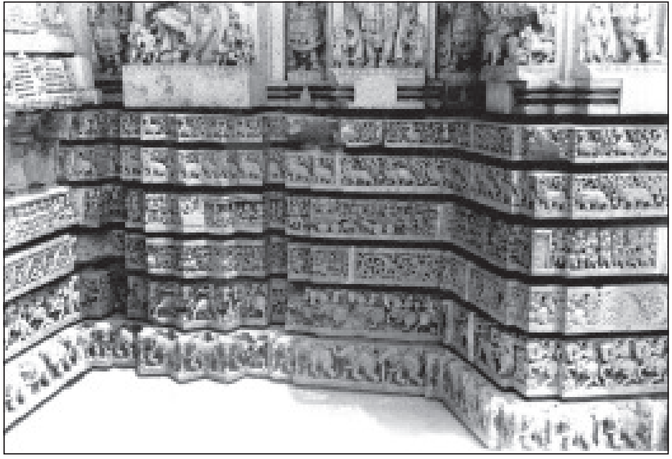
ಶಿಲ್ಪಕಲಾಕೃತಿಗಳ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳು, ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯ

ಈ ದೇವಾಲಯದ ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಪೈಕಿ ಉತ್ತರ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಜನಾರ್ದನ ವಿಗ್ರಹವೂ ದಕ್ಷಿಣ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ವೇಣುಗೋಪಾಲ ವಿಗ್ರಹವೂ ಇವೆ. ಮಧ್ಯದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಕೇಶವನ ವಿಗ್ರಹವಿದ್ದಿತೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರಾದರೂ ಈಗ ಯಾವ ವಿಗ್ರಹವೂ ಇಲ್ಲ. ಜನಾರ್ದನ ಮತ್ತು ವೇಣುಗೋಪಾಲ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಸುಂದರವಾಗಿವೆ. ವೇಣುಗೋಪಾಲ ವಿಗ್ರಹ ನಾಲ್ಕೂವರೆ ಅಡಿ ಎತ್ತರವಿದೆ; ಈ ದೇವಾಲಯದ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಮುಖ ಆಕರ್ಷಣೆಯೆಂದರೆ ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ಸುಕನಾಸಿಯ ಬಾಗಿಲುವಾಡಗಳು, ಇವು ಬಲು ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಕೆತ್ತನೆ ಕೆಲಸದಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ಪಶ್ಚಿಮ ಸುಕನಾಸಿ ದ್ವಾರದ ಮೇಲೆ ಕೇಶವ, ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀ, ವೈಕುಂಠ ನಾರಾಯಣನ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಪಶ್ಚಿಮ ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಮೇಲೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಉತ್ತರ ಸುಕನಾಸಿಯ ದ್ವಾರದ ಮೇಲೆ ದ್ವಾರಪಾಲಕರು, ಜನಾರ್ದನ, ಲಕ್ಷ್ಮೀನೃಸಿಂಹ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಉತ್ತರ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿರುವ ಜನಾರ್ದನ ವಿಗ್ರಹ ಆರು ಅಡಿ ಎತ್ತರವಾಗಿದ್ದು ಒಂದೂವರೆ ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಪೀಠದ ಮೇಲಿದೆ. ಶಂಖ ಚಕ್ರ ಗದಾ ಪದ್ಮಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದು ನಿಂತಿರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪ ಬಲು ಸುಂದರವಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಗ್ರಹದ ಪ್ರಭಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ದಶಾವತಾರದ ಚಿತ್ರಗಳು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಶಿಲ್ಪಿತವಾಗಿವೆ.

ಈ ದೇವಾಲಯದ ಕೆಲವು ಪ್ರಮುಖ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ತಾಂಡವ ಗಣಪತಿಯ ಶಿಲ್ಪ ಗಮನಾರ್ಹವಾದುದು. ದಂತ, ಅಭಯಹಸ್ತ, ಪದ್ಮ ಮತ್ತು ಕಡುಬನ್ನು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದಿರುವ ಗಣೇಶನ ವಿಗ್ರಹ ನೃತ್ಯದ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಗಣೇಶನ ಇಬ್ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಾದ್ಯಗಳನ್ನು ನುಡಿಸುವ ಸ್ತ್ರೀಯರಿದ್ದಾರೆ. ಅವರ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಮುನಿಗಳಿದ್ದಾರೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಆಕರ್ಷಕ ಶಿಲ್ಪವೆಂದರೆ ನೃತ್ಯ ಸರಸ್ವತಿ. ನಂಜಯ್ಯನೆಂಬ ರೂವಾರಿ ಕೆತ್ತಿದ ಈ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟಭುಜೆಯಾದ ಸರಸ್ವತಿ ನೃತ್ಯ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾಳೆ. ಎರಡು ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ವಾದ್ಯವನ್ನು ಬಾರಿಸುವ ಸ್ತ್ರೀಯರಿದ್ದಾರೆ. ಮಲ್ಲಿತಮ್ಮನ ನೃತ್ಯಲಕ್ಷ್ಮಿಯೂ ಒಂದು ಉತ್ತಮ ಶಿಲ್ಪ. ಕೂರ್ಮಾವತಾರ, ಮತ್ಸ್ಯಾವತಾರ, ಶಚೀ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರ ಐರಾವತದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿರುವುದು, ಬ್ರಹ್ಮ, ಮಸಣಿತಮ್ಮನ ರತಿ ಮನ್ಮಥ, ಚಾಮಯನ ಪರಶುರಾಮ, ಮಾರಣನು ಕೆತ್ತಿದ ಯಮ, ಮಲ್ಲಿತಮ್ಮನ ಕಲ್ಕಿ ಮತ್ತು ಮಹಿಷಾಸುರಮರ್ದಿನಿ ಮುಂತಾದವು ಹೊಯ್ಸಳ ಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮ ಉದಾಹರಣೆಗಳು. **(ಎ.ವಿ.ಎನ್.)**

ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಸು. 250 ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿರುವ ಪಂಚಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ 5 ಗರ್ಭಗೃಹಗಳುಳ್ಳ ಪಂಚಕೂಟಾಚಲ. ಇವು ಒಂದು ಸಾಲಿನಲ್ಲಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿನ ಲಿಂಗಗಳಿಗೆ ಬಿಜ್ಜಲೇಶ್ವರ, ಹೆಮ್ಮೇಶ್ವರ ಅಥವಾ ಪೆರ್ಗಡೇಶ್ವರ, ರೇವಲೇಶ್ವರ, ಬಯಿರಲೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಸೋಮನಾಥೇಶ್ವರ ಎಂಬ ಹೆಸರಿದೆ (ಈ ಪಂಚಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದ ಮತ್ತೊಂದು ಶಿವದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿದ್ದುದು ಸೋವಲೇಶ್ವರಲಿಂಗ). ಈ ದೇವಾಲಯಗಳು ಕಗ್ಗಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿವೆ. ಒಂದೊಂದರಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದು ಗರ್ಭಗೃಹ, ಒಂದು ಸುಕನಾಸಿ ಮುಂದೆ ಒಂಬತ್ತು ಅಂಕಣಗಳ ತೆರೆದ ಮಂಟಪಗಳಿವೆ. ಸುಕನಾಸಿಗಳ ಮುಂಭಾಗದ ಒಂದು ಸಾಲು ಅಂಕಣಗಳು ಮಾತ್ರ ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಜೋಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಈ ಐದು ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನೂ ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿಸಿರುವ ನೀಳವಾದ ಮೊಗಸಾಲೆಯಾಗಿದೆ. ಉಳಿದಂತೆ ದೇವಾಲಯಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯೆ. ಈ ದೇವಾಲಯುಗಳಿಗೆ ಜಗತಿಯಿಲ್ಲ. ಚೌಕ ವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಹೊರಗೋಡೆಗಳ ಬುಡದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಸರಳವಾದ ಕಾರ್ನಿಸುಗಳೂ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಅರೆಗಂಬಗಳೂ ಅರೆಗಂಬಗಳ ನಡುವೆ ದೊಡ್ಡದಾಗಿ ಬಿಡಿಸಿರುವ ಹೂಗಳೂ ಗೋಡೆಯ ನಡುವೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಮತ್ತೊಂದು ಕಾರ್ನಿಸಿನ ಪಟ್ಟಿಕೆಯೂ ಇದ್ದು ಈ ಪಟ್ಟಿಕೆಯಿಂದ ಮೇಲೆದ್ದಿರುವ ಅರೆಗಂಬಗಳು ಗಂಟೆಯ ಆಕೃತಿಯನ್ನು ತಾಳಿ ಮೇಲೆ ಚೌಕ ಬೋದಿಗೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಲೋವೆ ಕಿರಿದಾಗಿದ್ದು

ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಕಲಾಕೃತಿಗಳು, ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯ

ಅದರ ಮೇಲೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ದಂತಾಕೃತಿಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಮೇಲೆ ಅಂತಸ್ತುಗಳಾಗಿ ಮೇಲೆದ್ದಿರುವ ಚೌಕವಿನ್ಯಾಸದ ಗೋಪುರಗಳಿವೆ. ಲೋವೆಯ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗೋಪುರದ ಮುಂಚಾಚಿದ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಅಚ್ಚುಪಟ್ಟಿಗಳಿವೆ. ಆದರೆ ಈ ದೇವಾಲಯದ ಯಾವ ಭಾಗದಲ್ಲಿಯೇ ಆಗಲಿ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳಾಗಲಿ, ಬಳ್ಳಿಸುರುಳಿಯಾಕೃತಿಗಳಾಗಲಿ ಇಲ್ಲ. ಎಲ್ಲವೂ ನೇರ, ಸರಳ. ಮುಂದಣ ತೆರೆದ ಮಂಟಪಗಳು ಒಂದೇ ರೀತಿಯ ಉರುಳೆಯಾಕಾರದ ದಪ್ಪ ಕಂಬಗಳಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ಒಂದೊಂದು ಕಂಬವೂ ಚೌಕನಾದ ಬುಡ, ಅದರ ಮೇಲೆ ಅಷ್ಟಮುಖ, ಅನಂತರ 16 ಮುಖಗಳ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳು ಇದ್ದು, ಉಳಿದಂತೆ ಉರುಳೆಯಾಕಾರದ ದಿಂಡನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಪ್ರತಿ ಅಂಕಣದ ಚಾವಣಿಯೂ ಎರಡು ವರಿಸೆ ಮೂಲೆಗಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ, ಮೇಲೆ ಅರಳಿದ ಕಮಲದಾಕೃತಿಯನ್ನು ಕಂಡರಿಸಿರುವ ಮುಚ್ಚಿಕೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಸುಕನಾಸಿ ಮತ್ತು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಚಾವಣಿಗಳೂ ಹೀಗೆಯೇ. ಅವುಗಳ ಬಾಗಿಲುವಾಡಗಳೂ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಸರಳ. ಎರಡು ಕಡೆಯ ದ್ವಾರಬಂಧಗಳ ಮೇಲೆ ಸರಳವಾದ ಅರೆಗಂಬಗಳು, ಮೇಲೆ ಕಾರ್ನೀಸು ಮತ್ತು ಅರೆಗೋಪುರಾಕೃತಿಗಳಿಗಾಗಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಅಚ್ಚುಪಟ್ಟಿಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಈಗ ಲಿಂಗಗಳಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ದುಂಡಾಗಿ ಸುಂದರವಾಗಿ ಕಂಡರಿಸಿದ ಪಾಣಿಪೀಠಗಳು ಬುಡಮೇಲಾಗಿ ಬಿದ್ದಿವೆ. ಸುಕನಾಸಿಗಳ ಬಾಗಿಲಿನ ಎಡಭಾಗಕ್ಕೆ ಗೋಡೆಗೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಒಂದೊಂದು ವಿಗ್ರಹಗಳ ಪೀಠಗಳು ಇವೆ. ಅವು ಬಹುಶಃ ಶಿವಪಂಚಾಯತನ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಆದರೆ ಈಗ ಯಾವ ಮೂರ್ತಿಯೂ ಉಳಿದು ಬಂದಿಲ್ಲ. ಸೋಮದಂಡನಾಯಕ ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ವಿವರಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ದೊಡ್ಡ ಶಾಸನ ದೇವಾಲಯದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ನಿಂತಿದೆ. ಇದು ಮತ್ತು ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದ ಶಿಲಾಶಾಸನವೂ ಹೊಯ್ಸಳರ ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿ ಸುಂದರವಾದ ಮಾದರಿಗಳಾಗಿವೆ. ಹೊಯ್ಸಳ ರೂವಾರಿಗಳು ವೈವಿಧ್ಯಮಯವಾದ ಅಲಂಕಾರಾತಿಶಯಗಳಿಂದ ತುಂಬಿ ತುಳುಕುವಂತೆ, ಅತಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ, ನವುರಾಗಿ, ಅತಿಯಾಯಿತೇನೋ ಎನ್ನುವಷ್ಟರ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಕಂಡರಿಸಿ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಣಾತರಾಗಿದ್ದುದನ್ನು ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯ ಎತ್ತಿ ತೋರಿಸಿದರೆ ಅತ್ಯಂತ ಸರಳವಾಗಿಯೂ ಆದರೂ ಶ್ಲಾಘ್ಯವಾಗಿಯೂ ಇರುವಂತೆಯೂ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಬಲ್ಲವರಾಗಿದ್ದರೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಈ ಪಂಚಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ನಿದರ್ಶನವಾಗಿದೆ. ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಇದೊಂದು ಅಪೂರ್ವ ಮಾದರಿ. ಗೋವಿಂದನಹಳ್ಳಿಯ ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯವೂ ಇದರಂತೆಯೇ ಒಂದೇ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಐದು ದೇವಾಲಯಗಳಿದ್ದರೂ ಇದರಲ್ಲಿನ ಸರಳತೆ, ಗಾಂಭೀರ್ಯ, ಸಮಪ್ರಮಾಣ ಅದರಲ್ಲಿಲ್ಲ.

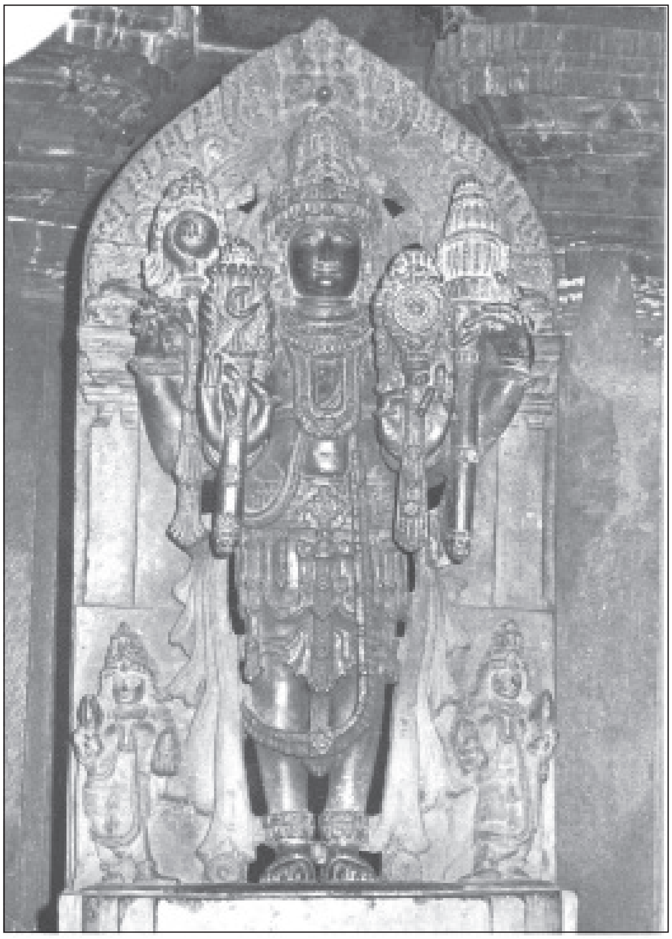
ಕೇಶವ ವಿಗ್ರಹ

ಕಾವೇರಿ ತೀರದಲ್ಲಿ ಸೋಮದಂಡನಾಯಕ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಈಗ ಉಳಿದು ಬಂದಿರುವುದು ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯ ಒಂದೇ. ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ಅರ್ಧ ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯ ಬಳಪದ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದೆ. ಹೆಚ್ಚು ಅಲಂಕರಣಗಳಿಲ್ಲ. ಒಂದು ಗರ್ಭಗೃಹ, ಒಂದು ಸುಕನಾಸಿ, ಒಂದು ನವರಂಗ ಮತ್ತು ಅದರ ಮುಂದೆ ಒಂದಂಕಣದ ಮುಖಭದ್ರವಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯ ತಕ್ಕಮಟ್ಟಿಗೆ ದೊಡ್ಡದಾಗಿದೆ. ಮುಖಭದ್ರದ ಎರಡು ಕಡೆಯೂ ಜಗಲಿಯಿದ್ದು ಅವಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆ ಬಾಗಿರುವ ಕಟಾಂಜನಗಳಿವೆ.

ಇಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯಗಳು ಕಾಲಕಾಲಕ್ಕೆ ದುರಸ್ತಿ ಹೊಂದಿದವು. ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಾಳ್ವ ನರಸನಾಯಕ ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಆತನ ಅಪ್ಪಣೆ ಮೇರೆಗೆ ಈ ಅಗ್ರಹಾರದ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಉಮ್ಮತ್ತೂರಿನ ನಂಜರಾಜ ಒಡೆಯ ಕೈಕೊಂಡು 1497ರಲ್ಲಿ ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯ, ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯಗಳ ಪೂಜೆಗೂ ಅಲ್ಲಿನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಜೀವಿತಕ್ಕೂ ವೃತ್ತಿಗಳನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಿದುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದೆ ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದತ್ತಿ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದ ಹೆಬ್ಬಕವಾಡಿ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮ ಈ ದೇವಾಲಯದ ಕೈಬಿಟ್ಟಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ವಿಜಯನಗರದ ಅಚ್ಯುತರಾಯನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಆತನಿಗೆ ಪುಣ್ಯವಾಗಬೇಕೆಂದು ವಾರಣಾಸಿ ವರದಯ್ಯನೆನ್ನುವವನು ಆ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಪುನರ್ದತ್ತಿಯಾಗಿ ಬಿಟ್ಟಂತೆ ಶಾಸನವೊಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. 16ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಈ ಅಗ್ರಹಾರದ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಕೇಳಿದ ಔಬಳರಾಜಯ್ಯನು ಅಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯಗಳಿಂದ ಬ್ರಾಹಣರಿಂದ ಅರಮನೆಗೆ ಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದ 30 ವರಹಗಳ ತೆರಿಗೆಯನ್ನು ಮನ್ನಾ ಮಾಡಿದ್ದ.

ಈಗ ಸೋಮನಾಥಪುರದಲ್ಲಿ ಮೂಲ ಅಗ್ರಹಾರದ ಬೀದಿಗಳಾಗಲಿ ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆಗಳಾಗಲಿ ಉಳಿದು ಬಂದಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆಯ ಪಾಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ಅದರ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಈಗಿನ ಹಳ್ಳಿ ಸೀಮಿತಗೊಂಡಿದೆ. ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದ ಕಟ್ಟಡಗಳಲ್ಲಿ ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯವೊಂದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದುವು ಕೇಳುವವರಿಲ್ಲದಂತಾಗಿವೆ. ಪಂಚಲಿಂಗೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಶಿಥಿಲಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದು ಬಂದಿದ್ದರೆ ಸೋವಲೇಶ್ವರ, ನರಸಿಂಹೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಯೋಗನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯಗಳು ಅವುಗಳಿದ್ದ ಕುರುಹೂ ಉಳಿಯದಂತೆ ನಾಶವಾಗಿವೆ. ಈಗ ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹದೇವಾಲಯದ ಬಳಿ ಬಿದ್ದಿರುವ ಯೋಗನಾರಾಯಣನ ಮೂರ್ತಿ ಬಹುಶಃ ಯೋಗನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದುದಾಗಿರ

ಬೇಕು. ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯವೂ ವಿಜಯನಗರದ ಕಡೆಯ ಕಾಲದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಶಿಥಿಲವಾಗಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಬಹುಶಃ 16ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಕಾರಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಉತ್ತರ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗಗಳ ಸುತ್ತಾಲಯದ ಭಾಗಗಳು ಬಿದ್ದುಹೋಗಿದ್ದು ಅವನ್ನು ಪುನರ್ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮೊದಲಿದ್ದ ಬಳಪದ ಕಲ್ಲಿನ ಗುಂಡು ಕಂಬಗಳಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಒರಟಾದ ಕಗ್ಗಲ್ಲಿನ ಚೌಕ ಕಂಬಗಳನ್ನೂ ಚಾವಣಿಗೆ ಒರಟು ತೊಲೆಗಳನ್ನೂ ಬಳಸಿದೆ. ಬಹುಶಃ ಇದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದಿನ ಉನ್ನತವಾದ ದೀಪಸ್ತಂಭವನ್ನೂ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯದಿಂದ ಸು. 100 ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ನಿಂತಿರುವ ಮಂಟಪವನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿರಬೇಕು. 19ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಆಂಗ್ಲವಿದ್ವಾಂಸರು ಈ ದೇವಾಲಯದ ಬಗೆಗೆ ತಾಳಿದ ಆಸಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಅವರು ಅದನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ ವಿವರಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಫಲವಾಗಿ ಆಗಿನ ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರ ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ದುರಸ್ತಿಪಡಿಸಿತು. ಮುಂದೆ 1924ರಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಉದ್ಧಾರ ಕಾರ್ಯ ನಡೆಯಿತು. ಮಹಾದ್ವಾರದ ಎರಡು ಕಡೆಯೂ ಬಿದ್ದುಹೋಗಿದ್ದ ಸುತ್ತಾಲಯದ ಗುಡಿಗಳನ್ನು ತೆಗೆದು ಹಾಕಲಾಯಿತು; ಮಹಾದ್ವಾರವನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸಲಾಯಿತು ಮತ್ತು ಮೂಲದೇವಾಲಯವನ್ನು ಭದ್ರಪಡಿಸಲಾಯಿತು. 1953ರಲ್ಲಿ ಈ ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗದ ಅಪರಿಮಿತ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ನೋಡಿ ಆನಂದಿಸಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ವಿದ್ಯುದ್ದೀಪದ ಸೌಕರ್ಯವನ್ನೊದಗಿಸಲಾಯಿತು. ಈಗ ಈ ದೇವಾಲಯ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ರಕ್ಷಣೆಗೊಳಪಟ್ಟು ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. **(ಎಂ.ಎಚ್.)**

ಸೋಮಮಲೆ: ಕೊಡಗಿನ ಒಂದು ಬೆಟ್ಟ. ತಡಿಯಂಡಮೋಳ್ ಶಿಖರದಿಂದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 9 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಎತ್ತರ ಸು. 1371.6 ಮೀ. ಇದಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ತಂಬಿಮಲೆ ಬೆಟ್ಟವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮಲೆತಂಬಿರನ್ (ಮಲೆಯಾಳಿಗಳ ದೇವತೆ) ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇದು ಮಲೆಯಾಳಿಗಳ ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರ. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಸಾವಿರಾರು ಭಕ್ತರು ಈ ದೇವತೆಯ ದರ್ಶನಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ಮಲೆತಂಬಿರನ್ ಶಿವನ ಅವತಾರವೆಂಬ ನಂಬಿಕೆಯಿದೆ. ಸೋಮ ಮಲೆಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆಯೇ ಇರುವ ಇನ್ನೊಂದು ಬೆಟ್ಟ ಇಗ್ಗುತಪ್ಪದೇವರ ಶಿಖರ. ಇದು ಪಾಡೆ ಟೋರಾದುದ್ದಕ್ಕೂ (ಪಾಡೆ–ಒಂದು ಹಳ್ಳಿಯ ಹೆಸರು, ಟೋರಾ ಕಣಿವೆ) ಹಬ್ಬಿದೆ. ಇದು ಕೂಡ ಮಲೆಯಾಳಿಗಳ ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರ. ಸೋಮ ಮಲೆಯ ಸಮೀಪ ಇರುವ ಕೋದಂತೋರಾ ಕಣಿವೆಯೂ ತಡಿಯಂಡ ಮೋಳ್ ಕಣಿವೆಯಂತೆ ತುಂಬ ರಮ್ಯವಾಗಿದೆ. **(ವಿ.ಎನ್.ಎನ್.)**

ಸೋಮವಾರಪೇಟೆ: ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಕಲೇಶಪುರ, ಆಲೂರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪುತ್ತೂರು ತಾಲ್ಲೂಕೂ ಮತ್ತು ಮಡಿಕೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕೂ ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ವಿರಾಜಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕೂ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅರಕಲಗೂಡು ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಶನಿವಾರಸಂತೆ, ಶುಂಠಿಕೊಪ್ಪ, ಸೋಮವಾರಪೇಟೆ ಮತ್ತು ಕುಶಾಲನಗರ, ಶಾಂತಳ್ಳಿ, ಕೊಡ್ಲಿಪೇಟೆ ಹೋಬಳಿಗಳು. 132 ಗ್ರಾಮಗಳಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 938.9 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,05,921. ಇದರಲ್ಲಿ 1,85,515 ಗ್ರಾಮಸ್ಥರೂ 20,406 ಪಟ್ಟಣಿಗರೂ ಇದ್ದಾರೆ.

ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವದ ಕಡೆ ಇರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಹೆಚ್ಚು ಭಾಗ ಪ್ರಸ್ಥಭೂಮಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಎತ್ತರವಾದ ಬೆಟ್ಟಗಳಿಲ್ಲ. ಮಡಿಕೇರಿಯ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕವಲುಗಳಾಗಿ ಒಡೆಯುವ ಬೇಂಗುನಾಡು ಶ್ರೇಣಿಯ ಒಂದು ಕವಲು ಡೊಂಕುಡೊಂಕಾಗಿ ಕುಶಾಲನಗರದ ಕಡೆಗೆ ಸಾಗಿದೆ. ಇದರ ಉನ್ನತ ಶಿಖರ ಕಲ್ಲೂರು ಬೆಟ್ಟ. ಕೋಟೆಬೆಟ್ಟದ ಉತ್ತರಕ್ಕಿರುವುವು ಸಂತೆಹಳ್ಳಿ ಬೆಟ್ಟಗಳು, ಮುಕ್ರಿಬೆಟ್ಟವೇ ಇವುಗಳ ಕೊನೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬೆಟ್ಟಗಳು ಕಡಿದಾಗಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ನಡುನಡುವೆ ಹಸಿರು ಇಳಿಜಾರುಗಳೂ ದಟ್ಟ ಕಾಡುಗಳೂ ಇದ್ದು ಯುರೋಪಿನ ಉದ್ಯಾನ, ನೆಲದ ದೃಶ್ಯವನ್ನು ನೆನಪಿಗೆ ತರುತ್ತವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಕಲ್ಲೂರು ಬೆಟ್ಟದ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ತೇಗದ ಮರ ಹೆಚ್ಚು. ಇಲ್ಲಿನ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಗಂಧ ಮುಂತಾದ ಬೆಲೆಬಾಳುವ ಮರಗಳು ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಬಯಲು ಭೂಪ್ರದೇಶ ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚುಕಾಲ ಹಸುರಾಗಿರುವ ಇಲ್ಲಿನ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಕಾಡು ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ತಂಪಾದ ಹವೆ ಇರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 2,301.10 ಮಿಮೀ.

ಹೇಮಾವತಿ, ಕಾವೇರಿ ಮತ್ತು ಹಾರಂಗಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನದಿಗಳು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರದ ಗಡಿಯಂಚಿನಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮದಿಂದ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುವ ಹೇಮಾವತಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಆಲೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ ಬೇರ್ಪಡಿಸಿ ಮುಂದೆ ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು. ಕಾವೇರಿ ನದಿಯು ದಕ್ಷಿಣದಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವದ ಗಡಿಯಲ್ಲಿ ಹರಿದು ವಿರಾಜಪೇಟೆ, ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸಿದೆ. ಮಡಿಕೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ ಹರಿದುಬರುವ ಹಾರಂಗಿ, ಕಕ್ಕೆಹೊಳೆ, ಚೇರಹೊಳೆ, ಮಾದಾಪುರಹೊಳೆ ಮತ್ತು ಹಟ್ಟಿಹೊಳೆ ಉಪನದಿಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ ಹರಿದು ಕುಶಾಲನಗರದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಕೂಡಿಗೆ ಬಳಿ ಕಾವೇರಿಯನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗವಾಗಿರುವ ಮುಖ್ಯ ಕೆರೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಲಗೋಟೆ ಬಳಿಯ ಹಲಗೋಟೆ ಕೆರೆ, ಸೋಮವಾರಪೇಟೆ ಬಳಿಯಲ್ಲಿರುವ ಹಳೆಯದಾದ ಹೊನ್ನಮ್ಮನ ಕೆರೆಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. ಸೋಮವಾರಪೇಟೆ ಬಳಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ಸೌತಿಹಳ್ಳ ಅಣೆಕಟ್ಟಿನಿಂದಲೂ ನೀರಾವರಿ ಸೌಕರ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕಪ್ಪು, ಕೆಂಪು ಜೇಡಿಮಿಶ್ರಿತ ಮಣ್ಣಿನ ಭೂಮಿಯಿದೆ. ಬೆಟ್ಟಕಣಿವೆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಾಫಿ, ಏಲಕ್ಕಿ ಮುಂತಾದ ತೋಟದ ಬೆಳೆಗಳಿಗೆ ಸೂಕ್ತವಾಗಿರುವ ಫಲವತ್ತಾದ ಕೆಂಪು ಜೇಡಿಮಣ್ಣಿನ ಭೂಪ್ರದೇಶವೂ ನದೀ ದಡಗಳಲ್ಲಿ ಮೆಕ್ಕಲುಮಣ್ಣಿನ ಹರಹೂ ಇದೆ. ವ್ಯವಸಾಯ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಬತ್ತ, ಕಾಫಿ, ಏಲಕ್ಕಿ ಮತ್ತು ಕಿತ್ತಳೆ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ವ್ಯವಸಾಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಹಾಯಕವಾಗಿ ಕೂಡಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸರ್ಕಾರಿ ಬೀಜಸಂಸ್ಕರಣ ಕೇಂದ್ರವಿದೆ. ಪಶುಪಾಲನೆ ಮತ್ತು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಹಕರಿಸುವ ಮುಖ್ಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಸೋಮವಾರಪೇಟೆ ಮತ್ತು ಕೂಡಿಗೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಕೊಡ್ಲಿಪೇಟೆ, ಶಾಂತಳ್ಳಿ, ಸೋಮವಾರಪೇಟೆ, ಶನಿವಾರಸಂತೆ, ಮಾದಾಪುರ ಮತ್ತು ಕುಶಾಲನಗರ ಮುಂತಾದ ಕಡೆ ಪಶುವೈದ್ಯಾಲಯಗಳಿವೆ. ಹಂದಿ ಸಾಕಣೆಗೂ ಉತ್ತೇಜನ ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಮೀನುಸಾಕಣೆಯೂ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಇದೆ.

ಸೋಮವಾರಪೇಟೆ ಮತ್ತು ಕೂಡಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ವ್ಯವಸಾಯೋಪಕರಣಗಳ ಕಾರ್ಖಾನೆಯುಂಟು. ಕಾಫಿ ತೋಟಗಳಿಗೆ ಅವಶ್ಯವಾದ ಉಪಕರಣಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ತಯಾರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಶನಿವಾರಸಂತೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ನೇಯ್ಗೆಯ ಶಾಲೆಯಿದೆ. ಕೂಡಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಫಿ ಪರಿಷ್ಕರಣ ಕಾರ್ಖಾನೆಯುಂಟು. ಕೆಲವು ಅಕ್ಕಿ ಗಿರಣಿಗಳು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿವೆ. ಜೇನುಸಾಕಣೆ, ಚಾಪೆ ತಯಾರಿಕೆ ಮುಂತಾದವುಗಳಿದ್ದು ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳೂ ಇವೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೃಷಿ ಮತ್ತು ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಆರ್ಥಿಕ ಸಹಕಾರ ನೀಡುವ ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿವೆ. ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ, ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ, ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ವಿದ್ಯುತ್ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಸೌಲಭ್ಯವಿದೆ. ಮೈಸೂರು–ಕುಶಾಲನಗರ–ಶುಂಠಿಕೊಪ್ಪ–ಮಡಿಕೇರಿ ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿಯಿದ್ದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉಳಿದ ಎಲ್ಲ ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ಮಾರ್ಗಸಂಪರ್ಕಗಳಿವೆ.

ಸೋಮವಾರಪೇಟೆಯ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ 6 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡವೀರ ರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯ (18ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ವೀರಶೈವ ಮಠವಿದೆ. ಇದನ್ನು ಅಬ್ಬಿಮಠವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪುರಾತನ ಓಲೆಗರಿ ಗ್ರಂಥಗಳು ಇವೆ. ಶುಂಠಿಕೊಪ್ಪದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 8 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಗರ್ಗಂದೂರಿನಲ್ಲಿ ಚೆಂಗಾಳ್ವರಿಗೆ ಸೇರಿದ (12ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಹಳೆಕೋಟೆಯ ಸ್ಥಳವೂ ಮಹಾದೇವ ಚೆಂಗಾಳ್ವನನ್ನು ಕುರಿತ 1174ರ ಒಂದು ವೀರಗಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಸೋಮವಾರಪೇಟೆಯ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 31 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕೊಡ್ಲಿಪೇಟೆ **(ನೋಡಿ)** ಒಂದು ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಪಟ್ಟಣ. ಕುಶಾಲನಗರದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 6 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕೂಡಿಗೆ **(ನೋಡಿ)** ಕುಶಾಲನಗರ–ಸೋಮವಾರಪೇಟೆ ಮಾರ್ಗ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮಾದರಿ ಪಶುಸಂಗೋಪನ ಮತ್ತು ವ್ಯವಸಾಯ ಕೇಂದ್ರವಿದೆ. ಸೋಮವಾರಪೇಟೆಯ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ 21 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕುಮಾರ ಹಳ್ಳಿಯಿಂದ ಸು. 2 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಪುಷ್ಪಗಿರಿ ಅಥವಾ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಬೆಟ್ಟವಿದೆ. ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದ್ದು ತುಲಾಸಂಕ್ರಮಣ ದಂದು ವಿಶೇಷ ಪೂಜೆ ನಡೆಯುವುದು. ಸೋಮವಾರಪೇಟೆಯ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 28 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕುಶಾಲನಗರ **(ನೋಡಿ)** ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಪಟ್ಟಣ. ಶನಿವಾರಸಂತೆಯ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ನಿಡ್ತ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ದೊರೆ ಮೂರನೆಯ ನರಸಿಂಹನ ಕಾಲದ 1255 ಮತ್ತು 1285ಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಎರಡು ವೀರಗಲ್ಲುಗಳಿವೆ. ಶನಿವಾರಸಂತೆಗೆ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ 6 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಮಳ್ಳೂರಿನ ಜೈನಬಸದಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದದ್ದು. ಇಲ್ಲಿರುವ 1058ಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ರಾಜೇಂದ್ರ ಚೋಳ ಪೃಥ್ವಿ ಕೊಂಗಾಳ್ವ ಈ ಬಸದಿಗೆ ತೈಲವನ್ನೂ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನೂ ತನ್ನ ತಾಯಿ ಪೋಚಬ್ಬರಸಿಯ ಜ್ಞಾಪಕಾರ್ಥ ನೀಡಿದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಸೋಮವಾರಪೇಟೆಯ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ ಸು. 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಮಾದಾಪುರದಲ್ಲಿ ಒಂದನೆಯ ಮತ್ತು ಎರಡನೆಯ ಲಿಂಗರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರ್ ಇವರ ಸಮಾಧಿಗಳು ನದಿ ದಡದಲ್ಲಿವೆ. ಹಿಂದೆ ಕೊಡಗಿನ ಹಾಲೇರಿ ರಾಜರು ಮಾದಾಪುರ ಮಠದಿಂದ ನದಿಯ ಆಚೆ ದಡದಲ್ಲಿದ್ದ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಮೆರವಣಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದರೆಂದೂ ಆ ಮೆರವಣಿಗೆಯನ್ನು ಜಂಬೂಸವಾರಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದು ಈ ಊರಿಗೆ ಜಂಬೂರು ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಬಂದಿದೆ. ಕುಶಾಲನಗರಕ್ಕೆ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ನಂಜರಾಜಪಟ್ಟಣ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಕೊಡಗಿನ ಚೆಂಗಾಳ್ವರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ಈ ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣದ ದೊರೆ ನಂಜರಾಜ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಇಲ್ಲಿದ್ದ. ಇಲ್ಲೊಂದು ನಂಜುಂಡೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಕೂಡಿಗೆಯಿಂದ ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೊಣನೂರಿಗೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸಿಗುವ ರಾಮಸ್ವಾಮಿ ಕಣಿವೆಯಲ್ಲಿ ಪುರಾತನವಾದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ರಾಮಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ ವಿದೆ. ಸೋಮವಾರಪೇಟೆಯ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 20 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಶನಿವಾರಸಂತೆ ಒಂದು ಹೋಬಳಿ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪಾರಕೇಂದ್ರ. ಪ್ರತಿ ಶನಿವಾರ ಸಂತೆ ಸೇರುವುದು. ಇಲ್ಲಿನ ದನಗಳ ಜಾತ್ರೆ ಬಹು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಸೋಮವಾರ ಪೇಟೆಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 28 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಶುಂಠಿಕೊಪ್ಪ **(ನೋಡಿ)** ಮಡಿಕೇರಿ–ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪಾರಕೇಂದ್ರ.

*

ಸೋಮವಾರಪೇಟೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. ಮಡಿಕೇರಿಯ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 40 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಮಡಿಕೇರಿ–ಶನಿವಾರಸಂತೆ ಮಾರ್ಗಮಧ್ಯದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 20,406.

ಈ ಪಟ್ಟಣದ ಸುತ್ತಲೂ ಕಾಫಿ, ಏಲಕ್ಕಿ, ಕಿತ್ತಳೆ ತೋಟಗಳೂ ಬತ್ತದ ಗದ್ದೆಗಳೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿವೆ. ಸುತ್ತಲ ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಲ ಪಟ್ಟಣಗಳಿಗೆ ರಸ್ತೆ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿವೆ. ವಿದ್ಯುತ್, ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಔಷಧಾಲಯ, ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ, ಒಂದು ತಾಂತ್ರಿಕ ಶಾಲೆ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಸೌಲಭ್ಯವಿದೆ. ಪ್ರತಿ ಸೋಮವಾರ ಇಲ್ಲಿ ಸಂತೆ ಸೇರುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಸೋಮವಾರಪೇಟೆ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದು, ಮುಂದೆ ಅದೇ ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೆಸರಾಗಿ ನಿಂತಿದೆ ಎಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಈ ಪಟ್ಟಣ ಪುರಸಭಾಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. **(ಡಿ.ಎನ್.ಕೆ.)**

ಸೋಮಶೇಖರನಾಯಕ I: ಕೆಳದಿ ವಂಶದ ರಾಜ (1664–71). ಭದ್ರಪ್ಪನಾಯಕನಿಗೆ ಪುತ್ರಸಂತಾನವಿಲ್ಲದಿದ್ದುದರಿಂದ ಅವನ ತಮ್ಮ ಮತ್ತು ಶಿವಪ್ಪನಾಯಕನ ಕನಿಷ್ಠ ಪುತ್ರ ಹಿರಿಯ ಸೋಮಶೇಖರನಾಯಕ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ.

ಭದ್ರಪ್ಪನಾಯಕನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೆಳದಿ ಅರಸರು ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರಿಗೆ ಕಳೆದುಕೊಂಡಿದ್ದ ಚಿಕ್ಕೋಡು, ಬೆಳಗೋಡು, ಕಣತೂರು, ಅಬ್ಬಿಣ ಮತ್ತು ಬೇಲೂರುಗಳನ್ನು ಸೋಮಶೇಖರನಾಯಕ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಮೈಸೂರಿನ ದಳವಾಯಿ ನಂಜನಾಥಯ್ಯನು ಕಳಸ, ಖಾಂಡ್ಯ, ದಾನಿವಾಸ, ಹೆಬ್ಬೆ, ಜಾಗರ ಬಿದನೂರು, ಹೊನ್ನೂರು ಮತ್ತು ಇಕ್ಕೇರಿಗಳಿಗೆ ತುಂಬಾ ಹಾನಿಯುಂಟು ಮಾಡಿದ (1664). ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ವಿಕೋಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಲು ಸೋಮಶೇಖರನಾಯಕ ತನ್ನ ರಾಯಭಾರಿ ಪುರುಷೋತ್ತಮಯ್ಯನನ್ನು ಆನೆ, ಕುದುರೆ, ಆಭರಣ ಮತ್ತು ಬಟ್ಟೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಕಳಿಸಿ ಶಾಂತಿಸಂಧಾನ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದನೆಂದು ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಯ ವಿಜಯ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಜಯದಿಂದ ಮೈಸೂರಿನವರು ಚಿಕ್ಕನಾಯಕನಹಳ್ಳಿ, ಹಾಸನ, ಸಕ್ಕರೆಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ವಸ್ತಾರೆವರೆಗೂ ತಮ್ಮ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಬೀರಿದರು.

ತರೀಕೆರೆಯ ಹನುಮಪ್ಪನಾಯಕ ತನ್ನ ಅವ್ಯವಸ್ಥಿತ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಂದ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಹಾಳು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆಂದು ಕೇಳಿ ಸೋಮಶೇಖರನಾಯಕ ತನ್ನ ಸೇನಾನಿ ಸಬ್ಬುನ್ನೀಸ್ ಕೃಷ್ಣಪ್ಪಯ್ಯನನ್ನು ಕಳಿಸಿ ಹನುಮಪ್ಪನಾಯಕನನ್ನು ಬಿದನೂರಿಗೆ ಕರೆತರಿಸಿ, ಆತನ ಮಗ ಸೀತಾರಾಮಪ್ಪನಾಯಕನನ್ನು ಪಟ್ಟಕ್ಕೇರಿಸಿ ಆ ಸಂಸ್ಥಾನವನ್ನು ಉದ್ಧರಿಸಿದನೆಂದು ಕೆಳದಿ ನೃಪವಿಜಯ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಸೋಮಶೇಖರನಾಯಕನ ಕೊನೆಯ ದಿನಗಳು ಯಾತನಾಮಯವಾಗಿದ್ದವು. ಬರಮೆ ಮಾವುತನೆಂಬ ಕುಹಕಿ ‘ನೀವು ಆನೆಯ ಮದವನ್ನು ಸೇವಿಸಿದರೆ ದೇಹದಾರ್ಢ್ಯ ಹೆಚ್ಚುವುದೆಂದು’ ಹೇಳಿ ಅದನ್ನು ಇವನಿಗೆ ಕುಡಿಸಿದ. ಇದರಿಂದ ಸೋಮಶೇಖರನಾಯಕ ಉನ್ಮಾದಾವಸ್ಥೆಗೆ ಬಂದು ಭ್ರಮಿಷ್ಠನಾಗಿ ಕ್ಷುದ್ರ ಜನರೊಡನೆ ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಾಗಿ ವ್ಯವಹರಿಸಲಾರಂಭಿಸಿದ ಎಂದು ಕೆಳದಿ ನೃಪವಿಜಯ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಇವನ ಪ್ರಜೆಗಳು ಇವನ ದುರ್ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ಸಹಿಸದೆ ಕೊಂದು ಹಾಕಿದರೆಂದು ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಪ್ರವಾಸಿ ಜಾನ್ ಫ್ರೈಯರ್ ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಇವನ ಅನಂತರ ಇವನ ಪತ್ನಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮಾಜಿ ಆಳಿದಳು. **(ಜಿ.ಎಸ್.ಡಿ.)**

ಸೋಮಶೇಖರನಾಯಕ II: ಕೆಳದಿ ರಾಜವಂಶದ ಅರಸು (ಸು. 1714–39). ಹಿರಿಯ ಬಸವಪ್ಪನಾಯಕನ ಮಗ. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಿದನೂರಿಗೂ ಮಲೆಯಾಳದಲ್ಲಿನ ಕೋಲತ್ತಿರಿವಂಶಸ್ಥರಿಗೂ ಬಹುಕಾಲ ಯುದ್ಧ ನಡೆಯಿತು. ಈ ವಂಶದ ಅರಸುಮನೆತನದಲ್ಲಿ ಒಳಜಗಳಗಳಿದ್ದವು.

ಇವರಿಗೂ ಮತ್ತು ಮಲಬಾರಿನ ಇತರ ಚಿಕ್ಕಪುಟ್ಟ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳಾದ ಕಣ್ಣಾನೂರು ಮತ್ತು ಕೊಟ್ಟಾಯಮ್‌ನ ರಾಜನಿಗೂ ಪದೇ ಪದೇ ಜಗಳಗಳಾಗುತ್ತಿದ್ದುವು. ಬಿದನೂರಿನವರು ಈ ಜಗಳಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡು ತಮ್ಮ ರಾಜ್ಯವಿಸ್ತರಣೆ ಮಾಡಬಯಸಿದರು. ಆದರೆ ಡಚ್ ಮತ್ತು ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ನವರಿಗೆ ನಷ್ಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಈ ಯುದ್ಧವನ್ನು ಅವರು ನಿಲ್ಲಿಸಬಯಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ಯುದ್ಧದಿಂದ ಬಿದನೂರಿನವರಿಗೆ ತುಂಬಾ ನಷ್ಟವಾಯಿತು. ಜಗಳವಾಡುತ್ತಿರುವ ಪಂಗಡಗಳಿಂದ ತಮಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಡಚ್ ಮತ್ತು ಇಂಗ್ಲಿಷರು ವ್ಯಾಪಾರೀ ಕರಾರುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡರು.

ಸವಣೂರು ನವಾಬ ಅಬ್ದುಲ್ ಮಹಮದ್ ಖಾನ್ ಪತ್ತೆಲಸ್ಕರಿ ಎಂಬ ಆನೆ, ಕುದುರೆ ಮತ್ತು ಉಚಿತ ಉಡುಗೊರೆಗಳನ್ನು ಕಳಿಸಿ ಸೋಮಶೇಖರನೊಡನೆ ಸ್ನೇಹವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡ. ಇದೇ ರೀತಿ ಸೋದೆಯ ಸದಾಶಿವನಾಯಕ ಈತನ ಸ್ನೇಹವನ್ನು ದೊರಕಿಸಿಕೊಂಡ. ಮೊದಲನೆಯ ಬಾಜೀರಾಯ ಇವರೆಲ್ಲರನ್ನೂ ಸೋಲಿಸಿ ಚೌತನ್ನು ವಸೂಲಿ ಮಾಡಿದ (1726–27).

ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಭರಮಪ್ಪನಾಯಕ ಗುತ್ತಲದ ಹನುಮಂತ ದೇಸಾಯಿಯೊಡನೆ ಸಖ್ಯ ಬೆಳೆಸಿ ಬಿದನೂರಿನ ಕಡೆಯಾಗಿದ್ದ ತರೀಕೆರೆ ಪಾಳ್ಯಕ್ಕೆ ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿದಾಗ ಸೋಮಶೇಖರ ಭರಮಪ್ಪನನ್ನು ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿದ.

ಎಲ್ಲ ಕೆಳದಿ ಅರಸರಂತೆ ಈತನೂ ಶೃಂಗೇರಿ ಮಠದ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಆಸ್ಥೆತೋರಿಸಿದ. ಈ ವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದ ಲೋಪದೋಷಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ, ಅವುಗಳಿಗೆ ಕಾರಣರಾದವರನ್ನು ದಂಡಿಸಬೇಕೆಂದು ಸಚ್ಚಿದಾನಂದ ಭಾರತಿಸ್ವಾಮಿಗಳನ್ನು ಕೇಳಿಕೊಂಡ. ಈತನ ಬಿನ್ನಹದ ಮೇರೆಗೆ ಸ್ವಾಮಿಗಳು ಬಿದನೂರಿಗೆ ದಯಮಾಡಿಸಿ ಭವ್ಯವಾದ ಸ್ವಾಗತವನ್ನು ಪಡೆದರು. ಕೂಡಲಿ ಮಾಧ್ವಮಠದ ರಘುರಾಜತೀರ್ಥಸ್ವಾಮಿಗಳಿಗೆ ಗಾಜನೂರು ಸೀಮೆಯಲ್ಲಿಯ ಜಿನ್ನಗೊಂಡನ ಕೊಪ್ಪವನ್ನು ದಾನಮಾಡಿದ. ಕೆಂಚವ್ವ ಮತ್ತು ಮಲ್ಲಶೆಟ್ಟಿಯರು ಕಟ್ಟಿದ ಎರಡು ವಿರಕ್ತಮಠಗಳನ್ನು ಈತ ಪೋಷಿಸಿದ. ಮತ್ತೂರುಸೀಮೇಯ ಮಲೆಯಾಳ ಮಠದ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ವೆಂಕಟಯ್ಯ ಎಂಬವನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಅವಿಮುಕ್ತೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಬಿಂದುಮಾಧವ ದೇವರ ಆರಾಧನೆಗೂ ಮತ್ತು ತಾನು ಈ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಹತ್ತಿರ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಚಂದ್ರಶೇಖರಪುರ ಅಗ್ರಹಾರಕ್ಕೂ ಭೂದಾನಮಾಡಿದ. ಬಿದನೂರಿನಲ್ಲಿ ತಟಾಕ–ತೋಟಗಳಿಂದ ಶೋಭಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಅರಮನೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ. ನೀಲಕಂಠೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪುನರುಜ್ಜೀವನಗೊಳಿಸಿ ಸುವರ್ಣ ಶಿಖರದಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಿದ. ಪ್ರಜೆಗಳ ಹಿತಕ್ಕೆ ಬಹುವಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದ. ವೃದ್ಧಾಪ್ಯದಲ್ಲಿ ತೀರ್ಥಯಾತ್ರೆ ಹೊರಟು ಶೃಂಗೇರಿ, ಶಂಕರನಾರಾಯಣ, ಕೊಲ್ಲೂರು, ಗೋಕರ್ಣಗಳನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿದ. 25 ವರ್ಷ ಆಳಿದ ಅನಂತರ ಶಿವಮೊಗ್ಗದಲ್ಲಿ ನಿಧನನಾದ. ಬಿದನೂರಿನಲ್ಲಿ ಇವನ ಸಮಾಧಿ ಮಾಡಲಾಯಿತು. **(ಜಿ.ಎಸ್.ಡಿ.)**

ಸೋಮಶೇಖರನಾಯಕ III: ಕೆಳದಿ ವಂಶದ ಕೊನೆಯ ರಾಜ (1757–63). ಅವಿವಾಹಿತನಾದ ಚೆನ್ನಬಸವನಾಯಕನ ಮರಣಾನಂತರ ರಾಜಮಾತೆ ವೀರಮ್ಮಾಜಿ ತನ್ನ ಸೋದರಮಾವನಾದ ಬಂಕಾಪುರದ ಪಟ್ಟಣಸೆಟ್ಟಿಯಾಗಿದ್ದ ವೀರಪ್ಪನ ಕೊನೆಯ ಮಗನನ್ನು ದತ್ತು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಮುಮ್ಮಡಿ ಸೋಮಶೇಖರನಾಯಕನೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ತಂದಳು. ಇವನು ನಾಮಮಾತ್ರ ದೊರೆ. ವೀರಮ್ಮಾಜಿಯೇ ಸ್ವತಃ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದಳು. ಕೆಳದಿ ರಾಜ್ಯದ ಅಪಾರ ಸಂಪತ್ತಿನ ಮೇಲೆ ಕಣ್ಣಿಟ್ಟಿದ್ದ ಮರಾಠರು ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಕೆಳದಿಯ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ವೀರಮ್ಮಾಜಿ ಪ್ರಜೆಗಳ ಮೇಲೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ತೆರಿಗೆಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಿ, ಹಣ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಮರಾಠರಿಗೆ ತೆರಲಾರಂಭಿಸಿದಳು. ಜನತೆ ಈ ಹೆಚ್ಚಿನ ತೆರಿಗೆಗಳಿಂದ ರೊಚ್ಚಿಗೆದ್ದರು. ಪ್ರಜೆಗಳ ಹಿತಚಿಂತನೆಗಾಗಿ ವಾದಿಸಿದ ಪ್ರಧಾನಿ ಮುಂತಾದ ಹಿರಿಯ ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ರಾಜಮಾತೆ ವೀರಮ್ಮಾಜಿ ಸೆರೆಗೆ ತಳ್ಳಿದಳು. ಹೆಸರಿಗೆ ರಾಜನಾದ ಸೋಮಶೇಖರನಾಯಕ ನಿಸ್ಸಹಾಯಕನಾಗಿ ಪ್ರಜಾಕ್ಷೋಭೆಯನ್ನು ನೋಡಿಕೊಂಡಿರಬೇಕಾಯಿತು.

ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮೇಣ ಪ್ರಬಲನಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಹೈದರ್‌ಅಲಿಯ ದೃಷ್ಟಿ ಕೆಳದಿಯತ್ತ ಬೀಳಲಾರಂಭಿಸಿತು. ಕೆಳದಿಯ ನೆರೆಹೊರೆಯ ಪಾಳೆಯಗಾರರನ್ನು ಜಯಿಸಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಕೋಟೆಯನ್ನೂ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ ಹೈದರ್ ಕೆಳದಿಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಸಮಯ ಕಾಯುತ್ತಿದ್ದ. ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಭ್ರಷ್ಟನಾಗಿದ್ದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಪಾಳೆಯಗಾರ ಮದಕರಿನಾಯಕ, ಮೃತನಾಗಿದ್ದ ಕೆಳದಿಯ ಸಿಂಹಾಸನದ ಹಕ್ಕುದಾರ ಚೆನ್ನಬಸವನಾಯಕ ಸತ್ತಿಲ್ಲವೆಂದು ಒಬ್ಬ ಕೃತ್ರಿಮ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಮುಂದು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಪ್ರಚಾರ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ. ಹೈದರ್ ಆ ಕಪಟಿ ಹಕ್ಕುದಾರನ ಪರವಾಗಿ ಕೆಳದಿಯ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿಬಂದ. ವೀರಮ್ಮಾಜಿ ಈ ಕುತ್ತಿನಿಂದ ಪಾರಾಗಲು ಸವಣೂರಿನ ನವಾಬ ಅಬ್ದುಲ್ ಹಕೀಮ್‌ಖಾನನ ನೆರವಿನಿಂದ ಹೋರಾಡಿದಳು. ಆದರೂ ಹೈದರನ ಸೈನ್ಯ ಜಯಗಳಿಸಿ ರಾಜಧಾನಿ ಬಿದನೂರನ್ನು ಸೂರೆಮಾಡಿತು. ಬಿದನೂರಿಗೆ ಹೈದರ್‌ನಗರವೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. ವೀರಮ್ಮಾಜಿ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಪುಣೆಯತ್ತ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದಾಗ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ನಿಧನಳಾದಳು. ಕೃತ್ರಿಮ ಚೆನ್ನಬಸವನಾಯಕ ಮತ್ತು ಸೋಮಶೇಖರನಾಯಕ ಇಬ್ಬರೂ ಹೈದರನ ಸೆರೆ ಸೇರಿದರು. ಸೋಮಶೇಖರನಾಯಕ ಮಧುಗಿರಿಯ ಸೆರೆಯಲ್ಲಿ ಏಕಾಂಗಿಯಾಗಿದ್ದು ಅಲ್ಲಿಯೇ ನಿಧನನಾದ. ಕೆಳದಿಯ ಇತಿಹಾಸ ಇಂಥ ದುಃಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಕೊನೆಗೊಂಡಿತು.

ವಿಜಯನಗರದ ತರುವಾಯ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಮೇಲ್ಮೆಗಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದ ಕೆಳದಿಯ ಧೀರೋದಾತ್ತ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಸೋಮಶೇಖರನಾಯಕ ಕೊನೆಯ ಮತ್ತು ದುರ್ಬಲ ಅರಸನಾಗಿದ್ದು ಅದರ ನಾಶಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾದನೆನ್ನಬಹುದು. **(ಬಿ.ಕೆ.ಎಸ್.;ಟಿ.ಎಸ್.ಎಸ್.ಎನ್.)**

ಸೋಮೇಶ್ವರ: ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಾರ್ಕಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ನಾಡ್‌ಪಾಲಿ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವ ಒಂದು ಊರು. ಮಂಗಳೂರು–ಕಾರ್ಕಳ–ಆಗುಂಬೆ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಕಳದಿಂದ 40 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,578.

ಈ ಊರಿನ ಪೂರ್ವದ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟಗಳು ತಲೆಯತ್ತಿ ನಿಂತಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಜೂನ್‌ನಿಂದ ಅಕ್ಟೋಬರ್ ವರೆಗೆ ಅಧಿಕ ಮಳೆ ಬಿದ್ದರೂ ವಾಯುಗುಣ ತುಂಬ ಹಿತಕರವಾಗಿದೆ. ಈ ಘಟ್ಟವನೇರಿ ಪೂರ್ವದ ಆಗುಂಬೆಯತ್ತ ಸಾಗುವ ಘಾಟಿ ರಸ್ತೆ ಈ ಊರಿನಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಘಾಟಿ ರಸ್ತೆ ಕೊನೆಗೊಳ್ಳುವ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಘಟ್ಟದ ಶಿಖರದ ಮೇಲೆ ನಿಂತು ಕರಾವಳಿಯ ಸುಂದರ ನೋಟವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಈ ಘಾಟಿ ರಸ್ತೆ ಕೆಲವೆಡೆ ಬಹಳ ಕಿರಿದಾಗಿದ್ದು ಹಲವು ಕಡಿದಾದ ತಿರುವುಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆಗುಂಬೆ, ಶಿವಮೊಗ್ಗಗಳತ್ತ ಹೋಗುವ ಪ್ರಯಾಣಿಕರು ಸೋಮೇಶ್ವರದ ತನಕ ದೊಡ್ಡ ವಾಹನಗಳಲ್ಲಿ ಬಂದು, ಅನಂತರ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಚಿಕ್ಕ ವಾಹನಗಳಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಘಟ್ಟವನ್ನೇರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಕರಾವಳಿ ಪ್ರದೇಶದ ಉಪ್ಪು, ಮೆಣಸು ಮೊದಲಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಸೋಮೇಶ್ವರದ ಮಾರ್ಗವಾಗಿ ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟಗಳ ಪಶ್ಚಿಮ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಸರಬರಾಜಾಗುತ್ತವೆ. ಆ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಉತ್ಪನ್ನಗಳನ್ನು ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಕಳುಹಿಸುವುದೂ ಈ ಮಾರ್ಗವಾಗಿಯೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಸೋಮೇಶ್ವರ, ವೆಂಕಟರಮಣ ಎಂಬ ಎರಡು ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಹಳೆಯದಾದ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಬಾರಕೂರು ಅರಸರಿಂದ

ನಿರ್ಮಿತವಾದುದು. ವೆಂಕಟರಮಣ ದೇವಾಲಯ ಸು. 16–17ನೆಯ ಶತಮಾನದ್ದೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಜೈನ ಬಸದಿಯೂ ಇದೆ. ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಜಾನುವಾರು ಜಾತ್ರೆ ಸುತ್ತಮುತ್ತಣ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. **(ಎಚ್.ಜಿ.)**

ಸೋಮೇಶ್ವರ I: ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯವಂಶದ ದೊರೆ (1044–68). ಎರಡನೆಯ ಜಯಸಿಂಹ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲನ ಮಗ. ಆಹವಮಲ್ಲ, ರಾಯನಾರಾಯಣ, ವೀರಮಾರ್ತಾಂಡ ಇವನ ಬಿರುದುಗಳು.

ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದಕೂಡಲೇ ಸೋಮೇಶ್ವರ ವೆಂಗಿಯನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದ. ದನ್ನಾಡ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಚೋಳರಿಗೂ ಚಾಳುಕ್ಯರಿಗೂ ಯುದ್ಧ ನಡೆದು, ಚೋಳ ದೊರೆ ರಾಜಾಧಿರಾಜ ಜಯಗಳಿಸಿ, ಚಾಳುಕ್ಯರಾಜಧಾನಿಯಾದ ಕೊಳ್ಳಿಪಾಕೆಯನ್ನು ಭಗ್ನಗೊಳಿಸಿದನೆಂದು ಚೋಳ ದಾಖಲೆಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಕೊಳ್ಳಿಪಾಕೆಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತೆಂದು ಚಾಳುಕ್ಯ ದಾಖಲೆಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ 1048ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಕಲ್ಯಾಣ ಪಟ್ಟಣ ಚಾಳುಕ್ಯರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಯಿತು. ಸು. 1054ರಲ್ಲಿ ಚೋಳರಿಗೂ ಚಾಳುಕ್ಯರಿಗೂ ಕೊಪ್ಪಳದ ಬಳಿ ನಡೆದ ಹೋರಾಟದಲ್ಲಿ ಚೋಳ ದೊರೆ ರಾಜಾಧಿರಾಜ ಮರಣಹೊಂದಿದ. ಚೋಳರ ಮೇಲಿನ ಈ ವಿಜಯದ ಕುರುಹಾಗಿ ಅಣ್ಣಿಗೆರೆ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಚೋಳಂಗೊಂಡ ತ್ರೈಪುರುಷ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಿತವಾಯಿತು. 1059ರಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ದಿಗ್ವಿಜಯ ಯಾತ್ರೆಯನ್ನು ಕೈಗೊಂಡ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಚೋಳ ದೊರೆಯನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ. ವೆಂಗಿ ಸಿಂಹಾಸನಕ್ಕಾಗಿ ನಡೆದ ಹೋರಾಟದಲ್ಲಿ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಶಕ್ತಿವರ್ಮನಿಗೆ (II) ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದ. 1064ರಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಚೋಳರಿಗೂ ಚಾಳುಕ್ಯರಿಗೂ ಕೂಡಲ ಸಂಗಮದ ಬಳಿ ಯುದ್ಧ ನಡೆಯಿತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಚಾಳುಕ್ಯರ ಶತ್ರುಗಳಾದ ಪರಮಾರರನ್ನು ಸದೆಬಡಿಯಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದ ಸೋಮೇಶ್ವರ 1051ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಮಾಂಡವವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡನಲ್ಲದೆ, ಪರಮಾರ ರಾಜಧಾನಿಯಾದ ಧಾರಾಪುರಿಯನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದ. ಈತ ಕಳಚುರಿ ದೊರೆಯಾದ ಕರ್ಣನೆಂಬುವನನ್ನೂ ಚಕ್ರಕೂಟದ ದೊರೆ ಧಾರಾವರ್ಷನೆಂಬುವನನ್ನೂ ಸೋಲಿಸಿದನೆಂದೂ ತನಗೆ ಅವಿಧೇಯರಾಗಿ ನಡೆದ ಮುಮ್ಮಣಿ ಮತ್ತು ಮಾರಸಿಂಹ ಎಂಬ ಶಿಲಾಹಾರ ಸಾಮಂತರನ್ನು ಸದೆಬಡಿದನೆಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ತೀವ್ರ ಅನಾರೋಗ್ಯದಿಂದ ನರಳುತ್ತಿದ್ದ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಕೊನೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯಲ್ಲಿ ಜಲಸಮಾಧಿ ಹೊಂದಿದನೆಂಬುದಾಗಿ ಬಿಲ್ಹಣ ತನ್ನ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಉತ್ಕಟವಾದ ಜ್ವರಬಾಧೆಯಿಂದ ನರಳುತ್ತಿದ್ದ ಅರಸ ತನ್ನ ಅಂತ್ಯ ಸಮೀಪಿಸಿದುದನ್ನು ಮನಗಂಡು ತುಂಗಭದ್ರಾನದಿಯಲ್ಲಿ ಜಲಸಮಾಧಿ ಹೊಂದಿದನೆಂದು ಒಂದು ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಘಟನೆ ನಡೆದದ್ದು ಕುರುವತ್ತಿಯಲ್ಲಿ (ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ), 1068 ಮಾರ್ಚ್ 29ರಂದು.

ಸೋಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ಎಂಟು ಜನ ಪತ್ನಿಯರಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇವನಿಗೆ ಸೋಮೇಶ್ವರ II, ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ VI ಮತ್ತು ಜಯಸಿಂಹ ಎಂಬ ಮೂವರು ಗಂಡುಮಕ್ಕಳು; ಸುಗ್ಗಲದೇವಿ ಎಂಬ ಮಗಳನ್ನು ಇವನು ಸೇವುಣ ಸಿಂಘಣನಿಗೆ ವಿವಾಹಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದ. ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲದ ಆಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಚಾಳುಕ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತಾರವಾದುದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಸುಭದ್ರವೂ ಆಯಿತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

(ಎಚ್.ಎಮ್.ಎನ್.ಆರ್.)

ಸೋಮೇಶ್ವರ II: ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯ ವಂಶದ ದೊರೆ (1068–76). ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಆಹಮಲ್ಲನ ಮಗ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿ. ಭುವನೈಕಮಲ್ಲನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದ ಈತ 1068 ಏಪ್ರಿಲ್ 11ರಂದು ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಶಾಸನವೊಂದು ಹೇಳುವಂತೆ ಇವನು ಇನ್ನೂ ಕಂಠಿಕೆಯನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಿದ್ದಂತೆಯೇ ಚೋಳ ದೊರೆ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ಗುತ್ತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ಚಾಳುಕ್ಯರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿದ. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಚೋಳ ದೊರೆ ಪರಾಜಿತನಾಗಿ ಪಲಾಯನ ಮಾಡಿದ.

ಅನಂತರ ಈ ಹಿಂದೆ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಪರಮಾರ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನೇರಿದ್ದ ಜಯಸಿಂಹನನ್ನು ಅವನ ವೈರಿ ಉದಯಾದಿತ್ಯ ಸೋಲಿಸಿ ಪರಮಾರ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದರಿಂದ ಅವನನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸಲು ಸೋಮೇಶ್ವರ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ನಡೆದ. ಕಳಚುರಿ ಕರ್ಣ ಮತ್ತು ಗುಜರಾತಿನ ಚಾಳುಕ್ಯ ಕರ್ಣ ಇವರೂ ಇವನ ಜೊತೆ ಸೇರಿ ಉದಯಾದಿತ್ಯನ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದರೂ ಪರಾಭವವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿ ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಬೇಕಾಯಿತು.

ಸೋಮೇಶ್ವರ ತನ್ನ ಕಿರಿಯ ಸೋದರನಾದ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ರಾಜನಿಷ್ಠೆಯನ್ನು ಸಂದೇಹಿಸುತ್ತಿದ್ದನೆನ್ನಲು ಸಾಕಷ್ಟು ಆಧಾರಗಳಿವೆ. ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಪರಮಾರ ರಾಜ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಉದಯಾದಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಜಯಸಿಂಹರ ನಡುವೆ ಉಂಟಾಗಿದ್ದ ಹೋರಾಟದಲ್ಲಿ ಜಯಸಿಂಹನಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನನ್ನು ಸೋಮೇಶ್ವರ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಕರೆಸಿಕೊಂಡ. ಉತ್ತರ ದೊರೆಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ತನ್ನನ್ನು ಪದಚ್ಯುತಿಗೊಳಿಸಬಹುದೆಂಬ ಸಂದೇಹವೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಈ ವರ್ತನೆಗೆ ಕಾರಣವೆನ್ನಬಹುದು. ಇದೇ ರೀತಿಯ ಕೆಲವಾರು ಘಟನೆಗಳಿಂದ ಸೋಮೇಶ್ವರ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯರ ನಡುವೆ ವೈಮನಸ್ಯ ತಲೆದೋರಿತು. 1073–76ರ ವರೆಗೆ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಬನವಾಸಿಯ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಬೀಡುಬಿಟ್ಟಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಬಂಕಾಪುರ ಇವನ ಎರಡನೆಯ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಯುದ್ಧಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ವೆಂಗಿ ದೇಶದ ಮೇಲೆ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಸಿಂಹಾಸನಕ್ಕಾಗಿ ಹೋರಾಟ ನಡೆಸಲು ಉದ್ಯುಕ್ತನಾದ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಚೋಳರೊಂದಿಗೆ ರಕ್ತಸಂಬಂಧವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿ, ಅವರ ಸ್ನೇಹ ಬೆಳೆಸಿದ. ಸೋಮೇಶ್ವರ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನಿಗೆ ಸೆರೆಸಿಕ್ಕನೆಂದು ಬಿಲ್ಹಣ ತನ್ನ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. 1071ರ ಕೆಲವು ದಾಖಲೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನನ್ನು ಚಾಳುಕ್ಯ ದೊರೆ ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೂ 1086ರ ವರೆಗೆ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೊರೆಯಾಗಿದ್ದನೆನ್ನಲು ಆಧಾರಗಳಿವೆ. ಅನಂತರ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ.

ಕಂಚಲದೇವಿ ಮತ್ತು ಮೈಳಲದೇವಿಯರು ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಪತ್ನಿಯರು. ಈತನಿಗೆ ಒಬ್ಬ ಮಗಳಿದ್ದು ಆಕೆ ಅಯೋಧ್ಯಾಪುರಾಧೀಶ್ವರನೆನಿಸಿದ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರ ರವಿಯರಸನನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರ ಲಕ್ಷ್ಮರಸ ಇವನ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿ ಪ್ರಮುಖನಾದವ. ಈತ ರಾಜನ ಸಮೀಪದ ಸಲಹೆಗಾರ ಹಾಗೂ ಹಿತೈಷಿಯಾಗಿದ್ದ. ತನ್ನ ಇಬ್ಬರು ತಮ್ಮಂದಿರ ಬಳಿಕ ಈತನೇ ಪ್ರಮುಖನೆಂದು ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಬೆದ್ದಣ ಚೋಳ, ಮಹಾಪ್ರಧಾನ ಬಲದೇವಯ್ಯ, ನೊಳಂಬಾಧಿರಾಜ ಸಿಂಗಣದೇವ, ಸಾಕಿಮಯ್ಯ ಬಡರಕುಂದ ಮಹಾಸಾಮಂತ ಕಲಿಯಮ್ಮರಸ, ಮಣಲೇರಾನ್ವಯದ ಮಹಾಸಾಮಂತ ಜಯಕೇಶಿಯರಸ ಮುಂತಾದವರು ಈತನ ಇತರ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಮತ್ತು ಸಾಮಂತರು.

(ಎಚ್.ಎಮ್.ಎನ್.ಆರ್.)

ಸೋಮೇಶ್ವರ III: ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯವಂಶದ ದೊರೆ (1127–39). ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಮಗ. ಭೂಲೋಕಮಲ್ಲ ಈತನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಬಿರುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ತ್ರಿಭುವನಮಲ್ಲ, ಸರ್ವಜ್ಞಚಕ್ರವರ್ತಿ ಮುಂತಾದ ಬಿರುದುಗಳೂ ಇವನಿಗಿದ್ದುವು. ಇವನ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಮರಣಾನಂತರ 1127 ಫೆಬ್ರವರಿ 20ರಂದು ಜರುಗಿತು.

ಇವನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿಯೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಮರಣದಿಂದ ಉತ್ತೇಜಿತನಾದ ವಿಕ್ರಮಚೋಳನು ಚೋಳರು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿದ್ದ ವೆಂಗಿಯ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಪುನರ್ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಕಾರ್ಯನಿರತನಾದ. 1127ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಕೊಲ್ಲಿಪಾಕೆಯ ಭಾಗ ಅವನ ವಶಕ್ಕೆ ಬಂದು, ಅಲ್ಲಿ ನಂಬಯ್ಯನೆಂಬುವನೊಬ್ಬ ಅವನ ಸಾಮಂತನಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ. ವೆಂಗಿಯ ಕರಾವಳಿ ಹಾಗೂ ಉತ್ತರದ ಭಾಗಗಳೂ 1130ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಚೋಳರ ವಶವಾಗಿ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೆಂಗಿಪ್ರಾಂತ್ಯ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕೈಬಿಟ್ಟಿತು. ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿದ್ದ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಭೂಲೋಕಮಲ್ಲನ ಸಾಮಂತನಾಗಿದ್ದರೂ 1135–36ರ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ಇವನು ಉಚ್ಚಂಗಿ ಮತ್ತು ಬನವಾಸಿಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದನೆಂದು ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.

ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಾಂತಿ ನೆಲೆಸಿತ್ತು. ಅರಸನ ಒಲವು ರಾಜಕೀಯಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕಲೆಗಳ ಕಡೆಗೆ ಇತ್ತು. ಈತ ರಾಜನಾಗಿದ್ದಂತೆ ಸ್ವತಃ ಕವಿಯೂ ಕವಿಪೋಷಕನೂ ಆಗಿದ್ದ. ವಿಕ್ರಮಾಂಕಾಭ್ಯುದಯ ಮತ್ತು ಮಾನಸೋಲ್ಲಾಸ ಇವನ ಕೃತಿಗಳು. ವಿಕ್ರಮಾಂಕಾಭ್ಯುದಯ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕಾವ್ಯ. ಚಂಪೂವಿನಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಕಾವ್ಯ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಇತಿಹಾಸದ ಮೇಲೆ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಬೆಳಕು ಚೆಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಕೃತಿ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಉಪಲಬ್ಧವಿಲ್ಲ. **(ಟಿ.ಎಸ್.ಎಸ್.ಎನ್.)**

ಮಾನಸೋಲ್ಲಾಸ ಸು. 1130ರಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಗ್ರಂಥ ಸೋಮೇಶ್ವರ ರಚಿಸಿದ್ದಲ್ಲವೆಂದೂ ಅವನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಯಾರೊ ಒಬ್ಬ ಪಂಡಿತ ಗ್ರಂಥರಚನೆ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆಂದೂ ತರುವಾಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ಬಂದಿರಬಹುದೆಂದೂ ಕೆಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಮತ. ಇದೊಂದು ವಿಶ್ವಕೋಶ ಲಕ್ಷಣವುಳ್ಳ ಗ್ರಂಥ. ಇದಕ್ಕೆ ಅಭಿಲಷಿತಾರ್ಥ ಚಿಂತಾಮಣಿ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದೆ. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಗದ್ಯಭಾಗಗಳೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಐದು ಪ್ರಕರಣಗಳೂ 100 ಅಧ್ಯಾಯಗಳೂ ಇವೆ. ಅನುಷ್ಟುಭ್‌ವೃತ್ತದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿದೆ. ಅನೇಕ ಪ್ರಾಪಂಚಿಕ ವಿಷಯಗಳ ಮತ್ತು ವಸ್ತುಗಳ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಇದರ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೆಂದರೆ ವಿಚಾರ ವೈವಿಧ್ಯ. ಒಂದನೆಯ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ವರ್ಜ್ಯಗಳ, ದಾನ, ದೇವತಾಭಕ್ತಿಗಳ ವಿಚಾರವಿದೆ. ಎರಡನೆಯದು ರಾಜನೀತಿ ವಿಷಯಕವಾಗಿದ್ದು ಅಮಾತ್ಯ, ಕೋಶ, ರಾಷ್ಟ್ರ, ದುರ್ಗ, ಬಲ, ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹ, ಉಪಾಯ, ದಂಡ ಮುಂತಾದವುಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮೂರನೆಯ ಪ್ರಕರಣ ಉಪಭೋಗಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನ, ತಾಂಬೂಲ, ವಿಲೇಪನ, ವಸ್ತ್ರ, ಮೌಲ್ಯ, ಭೂಷಣ, ಪುತ್ರ, ಅನ್ನ, ಪಾನೀಯ, ಶಯ್ಯಾ, ಯೋಷಿತ್ ಮುಂತಾದ ಭೋಗಗಳ ವಿಚಾರಗಳೂ ಗೃಹನಿರ್ಮಾಣೋಪಯುಕ್ತ ಮುಹೂರ್ತಾದಿಗಳು, ಶಿಲ್ಪ, ಮೂರ್ತಿಲಕ್ಷಣ, ಚಿತ್ರಲಕ್ಷಣ ಮುಂತಾದ ವಿಷಯಗಳೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ನಾಲ್ಕು ಮತ್ತು ಐದನೆಯ ಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ವಿನೋದಗಳ ಮತ್ತು ಕ್ರೀಡೆಗಳ ವಿಷಯ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಗಣಿತ, ಜ್ಯೋತಿಷ, ಹಸ್ತಸಾಮುದ್ರಿಕ, ಅಶ್ವಗಜಗಳ ಶಿಕ್ಷಣ, ರತ್ನಗಳು, ವಿವಾಹ, ಪಾಕವಿದ್ಯೆ, ಸಂಗೀತ, ಸುಗಂಧಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳೂ ಇವುಗಳಲ್ಲಿದೆ. ಹೀಗೆ ಅನೇಕ ವಸ್ತುಗಳ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯೆಗಳ ವಿಚಾರವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಈ ಗ್ರಂಥ ಭಾರತೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮಹತ್ತ್ವದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಎಲ್ಲರ ಪ್ರೀತಿಮನ್ನಣೆಗಳಿಗೂ ಪಾತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಸೋಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ಎಕ್ಕಲದೇವಿ ಮತ್ತು ಬರ್ಮಲದೇವಿ ಎಂಬ ಪತ್ನಿಯರೂ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲII ಮತ್ತು ತೈಲಪ III ಎಂಬ ಪುತ್ರರೂ ಇದ್ದರು. ಸೋಮೇಶ್ವರ 1139ರಲ್ಲಿ ಮೃತನಾದ. ಅನಂತರ ಇವನ ಮಗ ಎರಡನೆಯ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. **(ಬಿ.ಕೆ.ಎಸ್.)**

ಸೋಮೇಶ್ವರ IV: ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯ ವಂಶದ ಕೊನೆಯ ದೊರೆ (1182–89). ವೀರಸೋಮೇಶ್ವರ, ತ್ರಿಭುವನಮಲ್ಲ, ವೀರನಾರಾಯಣ ಮುಂತಾದ ಬಿರುದುಗಳಿದ್ದ ಈತ 3ನೆಯ ತೈಲಪನ ಮಗ. ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನತುಂಬಲ ರಾಜಧಾನಿಯಲ್ಲಿ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರನಾಗಿದ್ದ.

ಸು. 1162ರಲ್ಲಿ 3ನೆಯ ತೈಲಪನನ್ನು ಕೊನೆಗಾಣಿಸಿ ಕಳಚುರಿಗಳು ಚಾಳುಕ್ಯರ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡರು. ಸು. 1182ರ ವರೆಗೆ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಅಜ್ಞಾತವಾಸದಲ್ಲಿದ್ದ. ಆ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಕಳಚುರಿಗಳ ಬಲ ಕುಂದುತ್ತಿದ್ದು, ದಂಡನಾಯಕ ಬಮ್ಮ, ತೇಜಿಮಯ್ಯ, ಶ್ರೀಧರ ಮುಂತಾದವರು ಚಾಳುಕ್ಯರ ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ಪುನರ್‌ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ಯತ್ನಿಸಿ ಸಫಲರಾದರು. ಬಮ್ಮ ಚಾಳುಕ್ಯ ರಾಜ್ಯಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಕ, ಕಲಚುರಿಕುಲಕಾಲಾಗ್ನಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಗಳಿಸಿದ. ಚಾಳುಕ್ಯರಾಜ್ಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ವಶಕ್ಕೆ ಬಂದಿತಾದರೂ ಇವನ ಅಧಿಕಾರ ರಾಜ್ಯದ ದಕ್ಷಿಣಭಾಗಕ್ಕಷ್ಟೇ ಸೀಮಿತವಾಗಿತ್ತು. ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಸೇವುಣರೂ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರೂ ಬಹು ಪ್ರಬಲರಾಗಿದ್ದರು. ಸೋಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಜನ ಹಾಗೂ ಧನ ಬೆಂಬಲವಿಲ್ಲವೆಂದರಿತ ಈ ರಾಜಕೀಯ ಶಕ್ತಿಗಳು ಕೆಲವೇ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಇವನ ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ಕೊನೆಗಾಣಿಸಿದವು.

ಸು. 1189ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ದೇವಗಿರಿಯ ಯಾದವ ಭಿಲ್ಲಮ ಚಾಳುಕ್ಯ ರಾಜ್ಯದ ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವ ಭಾಗಗಳನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಇದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರ ದೊರೆಯಾದ ಇಮ್ಮಡಿ ವೀರಬಲ್ಲಾಳ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ದಂಡನಾಯಕನಾದ ಬಮ್ಮರಸನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಚಾಳುಕ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗವನ್ನು ಸ್ವಾಧೀನಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. 1189ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಚಾಳುಕ್ಯ ರಾಜ್ಯ ನಿರ್ಮೂಲವಾಯಿತು. ಗೋವೆಯ ಕದಂಬರು ಮುಂದೆ ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಚಾಳುಕ್ಯ ಸಾಮಂತರೆಂದು ಕರೆದುಕೊಂಡರೂ ಅದು ಕೇವಲ ಸ್ವಾಮಿನಿಷ್ಠೆಯೆಂದಷ್ಟೇ ತೋರುತ್ತದೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ದೊರೆತ ಒಂದು ಶಾಸನ ಸೋಮೇಶ್ವರ 1215ರ ವರೆಗೂ ಇದ್ದನೆಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ವಿವರಗಳು ದೊರಕುವುದಿಲ್ಲ. **(ಟಿ.ಎಸ್.ಎಸ್.ಎನ್.)**

ಸೋಮೇಶ್ವರ (ಕಳಚುರಿ): ಕಲ್ಯಾಣದ ಕಳಚುರಿ ವಂಶದ ರಾಜ (1167–76). ರಾಯಮುರಾರಿ ಸೋವಿದೇವ ಎಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿರುವ ಈತ ಇಮ್ಮಡಿ ಬಿಜ್ಜಳನ ಮಗ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿ. ಬಿಜ್ಜಳನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈತ ಮಂಗಳವೇಡೆಯಲ್ಲಿ ತರ್ದವಾಡಿ 1000ವನ್ನು (ಈಗಿನ ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರದೇಶ) ಆಳುತ್ತಿದ್ದ. 1167ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಬಿಜ್ಜಳ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸೋವಿದೇವನಿಗೆ ವಹಿಸಿದ. ಆದರೆ ಸಿಂಹಾಸನಕ್ಕಾಗಿ ಇತರ ಪ್ರತಿಸ್ಪರ್ಧಿಗಳೂ ಇದ್ದರು. ಅವರಲ್ಲಿ ಬಿಜ್ಜಳನ ತಮ್ಮ ಮೈಳುಗಿ ಮತ್ತು ಬಿಜ್ಜಳನ ಹಿರಿಯ ಮಗ ವಜ್ರದೇವನ ಪುತ್ರ ಕರ್ಣ ಮುಖ್ಯರು. ಇವರು ರಾಜ್ಯದ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಸ್ವತಂತ್ರರಾಗಿ ಆಳಿದರೂ ಸೋವಿದೇವ ಶೀಘ್ರದಲ್ಲಿ ಇವರೆಲ್ಲರನ್ನೂ ಹತ್ತಿಕ್ಕಿದ. ಈ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ದಂಡನಾಯಕ ಮಾಧವ ಇವನಿಗೆ ಸಹಾಯಕನಾಗಿದ್ದ.

ಸೋವಿದೇವನ ಶಾಸನಗಳು ಕಲ್ಯಾಣದಿಂದ ಬಳ್ಳಿಗಾಮೆ ವರೆಗಿನ ವಿಶಾಲ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿವೆ. ಪಿತ್ರಾರ್ಜಿತವಾಗಿ ಬಂದ ರಾಜ್ಯವಲ್ಲದೆ, ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಬಲ್ಲಕುಂದೆ ಮತ್ತು ಮಡಗಿಹಾಳ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳನ್ನು ಈತ ಆಕ್ರಮಿಸಿದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇವನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕೊನೆಯ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ, ಅಂದರೆ 1175–76ರ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ಇವನ ತಮ್ಮಂದಿರಾದ

ಮೈಳುಗಿ ಮತ್ತು ಸಂಕಮರು ಸೊಲ್ಲಾಪುರ ಮತ್ತು ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಆಳಲಾರಂಭಿಸಿದರು.

ಸೋವಿದೇವ ತನ್ನನ್ನು ಕುಂತಳದೇಶ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಎಂದು ಕರೆದುಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಈತನ ರಾಣಿ ಸಾವಲದೇವಿ ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ನೃತ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಪುಣೆಯಾಗಿದ್ದಳೆಂದು ಶಾಸನಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. (ಎ.ವಿ.ವಿ.)

ಸೋಮೇಶ್ವರ (ಹೊಯ್ಸಳ): ಹೊಯ್ಸಳ ದೊರೆ (1235–1253). ಎರಡನೆಯ ನರಸಿಂಹ ಮತ್ತು ಅವನ ಪಟ್ಟದ ರಾಣಿಯಾದ ಕಾಳಲದೇವಿಯ ಮಗ. ಇವನಿಗೆ ವೀರಸೋಮೇಶ್ವರ, ಪ್ರತಾಪ ಸೋವಿದೇವ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳೂ ಇದ್ದವು. ಇವನ ತಾಯಿ ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲೇ ಮರಣ ಹೊಂದಿದ್ದರಿಂದ ಇವನು ನರಸಿಂಹನ ಸಹೋದರಿಯೂ ಮೂರನೆಯ ರಾಜರಾಜ ಚೋಳನ ರಾಣಿಯರಲ್ಲೊಬ್ಬಳೂ ಆದ ಸೋಮಲದೇವಿಯ ಪೋಷಣೆಯಲ್ಲಿ ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದ. ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಿಂದಲೂ (1228) ಈತ ಹೊಯ್ಸಳ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ತಮಿಳು ಪ್ರದೇಶಗಳ ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿಯಾದ ವಿಕ್ರಮಪುರದಿಂದ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದು ತಮಿಳುನಾಡಿನ ರಾಜಕೀಯದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಆಸಕ್ತನಾಗಿದ್ದ. ತಂದೆಯ ಮರಣಾನಂತರ 1235ರಲ್ಲಿ ದೋರಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಪಟ್ಟಾಭಿಷಿಕ್ತನಾದ. ಇವನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಸೇವುಣರು ಹೊಯ್ಸಳರ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧ ಹೂಡಿದರು. ಸೇವುಣ ಕೃಷ್ಣನ ದಂಡನಾಯಕನೊಬ್ಬ ಪ್ರಬಲ ವಿರೋಧಿಗಳಾದ ಹೊಯ್ಸಳರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಕಾವೇರಿ ತೀರದವರೆಗೂ ದಂಡೆತ್ತಿ ಹೋಗಿ ವಿಜಯಸ್ಥಂಬವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದುದಾಗಿ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿರುವ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ಈ ಹೇಳಿಕೆ ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಸತ್ಯಕ್ಕೆ ದೂರವಾಗಿದೆ. ಹೊಯ್ಸಳ ಸೈನ್ಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ದಂಡನಾಯಕನಾದ ಕಾಮೇಯ ನಾಯಕನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಸೇವುಣರನ್ನು ತುಂಗಭದ್ರಾತೀರದಲ್ಲಿ ಸೋಲಿಸಿ ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿತು. 1236ರಲ್ಲಿ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಸೋಲಾಪುರದ ಬಳಿಯ ಪಂಡರಾಪುರದ ಬಳಿಯ ಪಂಡರಾಪುರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಮಹಾದಾನಗಳನ್ನು ನೀಡಿ ಅಲ್ಲಿ ಒಂದು ಶಾಸನವನ್ನು ಹಾಕಿಸಿದ.

ಸೋಮೇಶ್ವರ ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಚೋಳ, ಪಾಂಡ್ಯರೊಡನೆ ಅನೇಕ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಬೇಕಾಯಿತು. ಮೂರನೆಯ ರಾಜರಾಜ ಚೋಳನ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯಾದ ಮೂರನೆಯ ರಾಜೇಂದ್ರ ಹೊಯ್ಸಳರ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿ ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿ ಆಳಲುಪಕ್ರಮಿಸಿದ. ಆದರೆ ಅವನು ಸೋಮೇಶ್ವರನಿಂದ ಪರಾಜಿತನಾಗಿ, ಶರಣಾಗತನಾಗಿ ತನ್ನ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನು ಮರಳಿ ಪಡೆದ. ಆ ವೇಳೆಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಬಲರಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಮಧುರೆಯ ಪಾಂಡ್ಯರು ಹೊಯ್ಸಳ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದರು. ಇದರಿಂದ ಕುಪಿತನಾದ ಸೋಮೇಶ್ವರ ತಾನೇ ಸೈನ್ಯದ ನೇತೃತ್ವವನ್ನು ವಹಿಸಿ ಪಾಂಡ್ಯರಾಜನಾದ ಮಾರವರ್ಮನ್ ಸುಂದರ ಪಾಂಡ್ಯನನ್ನು ಅವನ ಮಿತ್ರನಾದ ಕಾಡವ ಕೋಪೆರುಂಜಿಂಗನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ. ಅನಂತರ ರಾಮೇಶ್ವರದವರೆಗೂ ದಿಗ್ವಿಜಯ ಮಾಡಿ ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ತನ್ನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ದಾನಧರ್ಮಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ. ಇಡೀ ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಪರಮಾಧಿಕಾರವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ. ಹೊಯ್ಸಳ ಚೋಳ ಮತ್ತು ಪಾಂಡ್ಯ ರಾಜಮನೆತನಗಳ ಮಧ್ಯೆ ರಕ್ತಸಂಬಂಧವೂ ಏರ್ಪಟ್ಟಿತ್ತು. ಮುಮ್ಮಡಿ ರಾಜೇಂದ್ರಚೋಳ ಮತ್ತು ಇಮ್ಮಡಿ ಮಾರವರ್ಮನ್ ಸುಂದರ ಪಾಂಡ್ಯರು ಸೋಮೇಶ್ವರನನ್ನು ತಮ್ಮ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಮಾದಿಗಳ್ ಎಂಬುದಾಗಿ ಸಂಬೋಧಿಸಿ, ಇವನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ದಾನ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಕನ್ನಡನಾಡಿನ ಹೆಚ್ಚು ಮಂದಿ ದಂಡನಾಯಕರೂ ಅಧಿಕಾರಿಗಳೂ ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ನೇಮಕಗೊಂಡು ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಪುದುಕೋಟೆ ಸಮೀಪದ ತಿರುಮಾಯಂ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ಇವನು ಅಲ್ಲಿ ಶೈವ ಮತ್ತು ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥೀಯರ ಮಧ್ಯೆ ತಲೆದೋರಿದ್ದ ವಿವಾದವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿದ. ಶ್ರೀರಂಗಂ ಬಳಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿಯಾದ ವಿಕ್ರಮಪುರದಲ್ಲಿ (ಕಣ್ಣಾನೂರು) ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ ಹೊಯ್ಸಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ತನ್ನ ತಂದೆ ಮತ್ತು ತಾತಂದಿರ ಶಿಲಾಪ್ರತಿಮೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ. ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭ, ತುಲಾಪುರುಷ ಮೊದಲಾದ ವೇದೋಕ್ತ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸಿದ. ನುಗ್ಗೇಹಳ್ಳಿಯ ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ, ಜಾವಗಲ್ಲಿನ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ಮೊದಲಾದ ಸುಂದರ ದೇವಾಲಯಗಳು ಇವನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟುವು. ಇವನ ಆಸ್ಥಾನ ಕವಿಯಾದ ಎರಡನೆಯ ವಿದ್ಯಾಚಕ್ರವರ್ತಿಯು ಗದ್ಯಕರ್ಣಾಮೃತ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿದ. ಸೋಮೇಶ್ವರ ಜೈನಮತೀಯರಿಗೂ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದ್ದ.

ಸೋಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ಬಿಜ್ಜಳದೇವಿ ಮತ್ತು ದೇವಲದೇವಿ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ರಾಣಿಯರಿದ್ದರು. ಬಿಜ್ಜಳದೇವಿಗೆ ನರಸಿಂಹ ಎಂಬ ಮಗ, ದೇವಲದೇವಿಗೆ ರಾಮನಾಥ ಎಂಬ ಮಗ ಜನಿಸಿದರು. ಪ್ರಾಪ್ತವಯಸ್ಕರಾದ ಮೇಲೆ ಮಲಸಹೋದರರಲ್ಲಿ ಹೊಂದಾಣಿಕೆಯಿಲ್ಲದಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಹೆಚ್ಚು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಸೋಮೇಶ್ವರ ತನ್ನ ಕೊನೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಎರಡು ಭಾಗವಾಗಿ ಮಾಡಿದ. ದೋರಸಮುದ್ರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿದ್ದ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಭಾಗವನ್ನು ಮೂರನೆಯ ನರಸಿಂಹನಿಗೂ ವಿಕ್ರಮಪುರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿದ್ದ ತಮಿಳುನಾಡು ಭಾಗಗಳನ್ನು ರಾಮನಾಥನಿಗೂ ಹಂಚಿದ. ಈ ವಿಭಜನೆ 1253ರಲ್ಲಿ ಆಗಿರಬೇಕೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಸೂಚನೆಗಳಿವೆ. ಅನಂತರ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲದಲ್ಲೇ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಮರಣ ಹೊಂದಿದ (ಸು. 1255). (ಜಿ.ಆರ್.ಆರ್.)

ಸೋಮೇಶ್ವರ ಭಾಗವತ: 1891–1943. ಯಕ್ಷಗಾನ ಗಾಯಕರು. ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ದಕ್ಷಿಣ ಮಲಬಾರಿನ ಕೊಂಟಿಕುಳಂ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ. ತಂದೆ ಪರಮೇಶ್ವರ ಅಯ್ಯರ್; ತಾಯಿ ಪಾರ್ವತಮ್ಮ. ಗಾಯಕಶಿಖಾಮಣಿ ಅನಂತರಾಮ ಭಾಗವತ ಇವರ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪ. ತಿರುವಾಂಕೂರು ಆಸ್ಥಾನವಿದ್ವಾನ್ ಮಹದೇವ ಭಾಗವತ ಇವರ ವಿದ್ಯಾಗುರು. ಸೋಮೇಶ್ವರ ಭಾಗವತರು 1918ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಂದು ನೆಲಸಿದರು. ದ್ರುತಕಾಲಕ್ಕೊದಗದ ಕಟ್ಟೆ ಶಾರೀರವನ್ನು ಬಹುಜಾಣ್ಮೆಯಿಂದ ಮಧ್ಯಕಾಲಕ್ಕಳವಡಿಸಿಕೊಂಡು ಭಾವಪೂರಿತವಾಗಿಯೂ ಸಂಪ್ರದಾಯಬದ್ಧವಾಗಿಯೂ ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ತಾಳ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಇವರು ಬಹು ಗಟ್ಟಿಗರು. ಅನೇಕ ಅಪರೂಪ ವರ್ಣ ಕೀರ್ತನೆಗಳನ್ನೂ ಇವರು ತಿಳಿದಿದ್ದರು. ಇವರ ಶಿಷ್ಯವೃಂದ ಅಪಾರ. (ಆರ್.ಆರ್.ಕೆ.)

ಸೋಲಿಗರು: ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರಮುಖ ಬುಡಕಟ್ಟುಗಳ ಪೈಕಿ ಒಂದು. ಚಾಮರಾಜನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಿಳಿಗಿರಿರಂಗನಬೆಟ್ಟ, ಬೂದಿಪಡಗ, ಮಾದೇಶ್ವರಬೆಟ್ಟ, ಬೈಲೂರು ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ವಾಸ. ಸೋಲಿಗರ ಮೂಲದ ಬಗೆಗೆ ಹಲವಾರು ದಂತಕಥೆಗಳಿವೆ. ಕಾರಯ್ಯ, ಮಾದೇಶ್ವರ ಅಣ್ಣತಮ್ಮಂದಿರು ಎಂದೂ ಒಮ್ಮೆ ಇವರಿಬ್ಬರು ಸಾವಣನೆಂಬ ರಕ್ಕಸನ ಕೈಗೆ ಸಿಕ್ಕಿಬಿದ್ದಾಗ ರಕ್ಕಸನು ಮಾದೇಶ್ವರನಿಂದ ಒಂದು ಜೊತೆ ಜೋಡುಗಳನ್ನು ಬಯಸಿದನೆಂದೂ ಮಾದೇಶ್ವರ ಉಪಾಯದಿಂದ ಅವನನ್ನು ಕೊಂದನೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ. ಈಗಲೂ ಸೋಲಿಗರು ನಾವು ಕಾರಯ್ಯನ ಮಕ್ಕಳೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಇವರದು ಇಂದಿಗೂ ಅತ್ಯಂತ ಕಠಿಣ ಬದುಕು.

ಸೋಲಿಗರು ವಲಸೆಗಾರರು; ಒಂದೇ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಜೀವನವಿಡೀ ವಾಸಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಮುಖ್ಯ ಕಸಬು ಬೇಸಾಯ. ಚೆನ್ನಾಗಿ ಫಸಲು ಕೊಡುವ ಸ್ಥಳಗಳನ್ನು ಆಯ್ದುಕೊಂಡು ಗುಂಪುಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ರಾಗಿಹಿಟ್ಟು, ಅಂಬಲಿ, ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ಕಂದಮೂಲಾದಿ ಫಲಗಳೇ ಇವರ ದಿನನಿತ್ಯದ ಉಣಿಸು. ಜೇನುತುಪ್ಪ, ಅಳಲೆಕಾಯಿ, ನೆಲ್ಲಿಕಾಯಿ, ಶುಂಠಿ, ಜಿಂಕೆಕೊಂಬು, ಪ್ರಾಣಿ ಚರ್ಮ ಮಾರಿ ತಮಗೆ ಬೇಕಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಂಡುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ.

ಸೋಲಿಗರಲ್ಲಿ ಉರಾಳಿಸೋಲಿಗ, ಮರ ಸೋಲಿಗ, ಕಾಡು ಸೋಲಿಗ, ಉದುಕತ್ತಿ ಸೋಲಿಗ, ಬುರುಡೆ ಸೋಲಿಗ ಎಂಬ ಒಳಪಂಗಡಗಳಿವೆ. ಇವರ ವಿವಾಹ ಪದ್ಧತಿ ತುಂಬ ಸರಳ. ಗಂಡು ಹೆಣ್ಣು ಮೆಚ್ಚಿ ಕೆಲಕಾಲ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಕಣ್ಮರೆಯಾಗಿ ತಮ್ಮ ಪೋಡಿಗೆ ವಾಪಸಾಗಿ ಕುಲಕ್ಕೆ ಊಟ ಹಾಕಿಸಿದರೆ ಹೊಸ ದಂಪತಿಗಳನ್ನು ಹಿರಿಯರು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು ಅವರನ್ನು ಆಶೀರ್ವದಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬುಡಕಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ವಾದವಿವಾದಗಳನ್ನು ತೀರ್ಮಾನಿಸುವವನು ಪೋಡಿನ ಯಜಮಾನ. ಸೋಲಿಗರು ಮಹಾದೈವ ಭಕ್ತರು. ಬಿಳಿಗಿರಿರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ಇವರ ಆರಾಧ್ಯದೈವ. ಸ್ವಾಮಿಯ ಹಬ್ಬ ಉತ್ಸವಗಳಲ್ಲಿ ಹರ್ಷದಿಂದ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸೋಲಿಗರ ಬೊಮ್ಮಗೌಡನ ಮಗಳು ಕುಸುಮಾಲೆಯನ್ನು ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ಮದುವೆಯಾಗಿದ್ದರಿಂದ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ತಮಗೆ ಭಾವನಾಗಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಜಡೆಸ್ವಾಮಿ, ಕಾರಯ್ಯ, ಹುಲೀರಪ್ಪ, ಬಿಲ್ಲಯ್ಯ, ಮಾದೇಶ್ವರ ಆಯಾಯ ಮನೆತನಗಳಿಗೆ ಪೂಜ್ಯದೈವಗಳು.

ವರ್ಷಕ್ಕೊಂದು ಬಾರಿ ಕ್ಯಾತೇದೇವರ ಹಬ್ಬವನ್ನು ಬಹಳ ಸಂಭ್ರಮದಿಂದ ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಕುಣಿತ ಬಲು ಆಕರ್ಷಕ. ಇದರಲ್ಲಿ 20–25ಮಂದಿ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಾರೆ. ವಿಶೇಷ ವೇಷಭೂಷಣಗಳೇನೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಚಡ್ಡಿ ಅಥವಾ ಪಂಚೆ, ಬನಿಯನ್ ಇಲ್ಲವೆ ಅಂಗಿ. ಕೆಲವು ಸಾರಿ ಬರಿ ಚಡ್ಡಿ ಹಾಕಿ ಮೈಗೆ ಸೊಪ್ಪನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಕುಣಿಯುತ್ತಾರೆ. ಧಾರ್ಮಿಕ ಚೌಕಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈ ಕಲೆ ಬೆಳೆದುಬಂದರೂ ಹವ್ಯಾಸಿಕಲೆಯಾಗಿ ಮನರಂಜನೆ ನೀಡುತ್ತ ಬಂದಿರುವುದು ವಿಶೇಷ.

ಸೋಲಿಗರ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳು ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿವೆ. ಸೋಲಿಗರ ಗರ್ಭಿಣಿ ಹೆಂಗಸು ಹೆರಲು ಒಂದು ವಾರವಿರುವಾಗಲೇ ಅವಳ ಗಂಡ ಮೂರು ದಿನದ ಬುತ್ತಿಯೊಡನೆ ಅವಳನ್ನು ಕಾಡಿನೊಳಗೆ ಬಿಟ್ಟುಬರುತ್ತಾನೆ. ಮಗು ಹುಟ್ಟುವತನಕ ಅವಳು ಮನೆಗೆ ಬರುವಂತಿಲ್ಲ. ಮಗುವಿನೊಂದಿಗೆ ಮರಳಿ ಬಂದರೆ ಅವಳ ಗೌರವಾರ್ಥವಾಗಿ ತಮ್ಮಟೆ ಬಡಿದು ಸ್ವಾಗತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಗುವಿಗೆ ಐದು ದಿನ ತುಂಬಿದ ಮೇಲೆ ಕುಲದ ಯಜಮಾನನಿಂದ ತಮಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ ಹೆಸರನ್ನು ಕರೆಸುತ್ತಾರೆ.

ಇವರಲ್ಲಿ ವಿಧವಾ ವಿವಾಹಪದ್ಧತಿ ಇದೆ. ವಿಧವೆ ಮದುವೆಯಾಗುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪೋಡಿನ ಹತ್ತು ಸಮಸ್ತರ ಎದುರಿನಲ್ಲಿ ಕಡ್ಡಿ ಮುರಿದು, ಆ ತುಂಡುಗಳನ್ನು ಗಂಡನ ಸಂಬಂಧಿಗಳಿಗೆ ತಾಳಿಯೊಡನೆ ಒಪ್ಪಿಸಿ ಬಿಡುತ್ತಾಳೆ. ಅವಳನ್ನು ವಿವಾಹವಾಗುವ ಪುರುಷ ಅವಳ ಮುಂಚಿನ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಸಹ ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಸಾಕುತ್ತಾನೆ. ದುರ್ಬರ ಬದುಕನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿರುವ ಇವರ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಸರ್ಕಾರ, ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಅನೇಕ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಿವೆ. ಇತ್ತೀಚಿನ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಇವರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಅಕ್ಷರಸ್ಥರಾಗುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಸೋಲಿಗರನ್ನು ಕುರಿತು ಚಂದ್ರು ಕಾಳೇನಹಳ್ಳಿಯವರು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ (1992). ವಿವೇಕಾನಂದ ಗಿರಿಜನ ಕಲ್ಯಾಣ ಕೇಂದ್ರ ಸೋಲಿಗರಿಗೆ ಆರೋಗ್ಯ, ಶಿಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ನೀಡುವ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಮಾಡುತ್ತಿದೆ.

*

ಸೋಸಲೆ: ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ತಿರುಮಕೂಡಲುನರಸೀಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ ಮತ್ತು ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ಕಸಬೆಯ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 4 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 7,064. ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಬತ್ತದ ಬೆಳೆಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಹೊಂದಿರುವ ಈ ಗ್ರಾಮ ಒಂದು ಧರ್ಮಕ್ಷೇತ್ರ. ಹಿಂದೆ ಈ ಗ್ರಾಮ ವಡಕರೆನಾಡು (ಬಡಗರೆ) 200ರಲ್ಲಿ ಸೇರಿತ್ತು. ಸು. 8–9ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನವೊಂದರಿಂದ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನೆಂಬ ಅರಸನ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತೆಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವ್ಯಾಸರಾಯರ ಮಠವಿದೆ. ಇದು ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ಶಿಷ್ಯಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದ ರಾಜೇಂದ್ರತೀರ್ಥರಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದುದು. ಈ ಮಠದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಹದಿನೈದು ಶಾಸನಗಳು ದೊರಕಿದ್ದು ಅವು ಮಠಕ್ಕೆ ದತ್ತಿ ದಾನ ನೀಡಿದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಇವು ವಿಜಯನಗರ ದೊರೆಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಮಧುರೆ ನಾಯಕರಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದವೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಶಾಸನಗಳು ಸಂಸ್ಕೃತ, ಕನ್ನಡ, ತೆಲುಗು ಮತ್ತು ತಮಿಳು ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಪ್ರತಿವರ್ಷವೂ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಸಭೆ ಸೇರಿಸಿ ವಿದ್ವಾಂಸರನ್ನು ಗೌರವಿಸುವ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಈ ಮಠ ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿದೆ. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಶಾರೀರಕ ಪ್ರಕಾಶಿಕೆ, ಅಂತಃಕರಣ ಪ್ರಕಾಶಿಕೆ, ಸ್ವರೂಪ ಪ್ರಕಾಶಿಕೆ, ಪರಮಾತ್ಮ ಪ್ರಕಾಶಿಕೆ, ನಿಜದೀಪ್ತಿ ಪ್ರಕಾಶಿಕೆ, ಪರಮುಕ್ತಿ ಪ್ರದೀಪಿಕೆ ಎಂಬ ಕೃತಿಗಳನ್ನೂ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಶಿವಾಧಿಕ್ಯ ಶಿಖಾಮಣಿ, ಸಿದ್ಧಾಂತ ಶಿಖಾಮಣಿ, ಸಾಂಬಶಿವಾಧಿಕ್ಯಂ, ಶಿವಾಧಿಕ್ಯ ಪ್ರದೀಪಿಕಾ, ಶಿವಮತಾಧಿಕ್ಯ ತಾರಾವಳಿ, ಪ್ರಾರಬ್ಧ ದೀಪಿಕಾ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ಮಹಿಮ್ನ ಪ್ರದೀಪಿಕಾ ಮತ್ತು ಸಿದ್ಧಾರ್ಥ ಸಂಬೋಧಿನಿ ಎಂಬ ಟೀಕೆಗಳನ್ನೂ ಬರೆದ ವೀರಶೈವ ಕವಿ ರೇವಣಾಚಾರ್ಯ (ಸು. 1623) ಈ ಸ್ಥಳದವನು. **(ಎಸ್.ಜಿಎ.)**

ಸೋಸಲೆ ರಾಮದಾಸ: 1890–1950. ಹೆಸರಾಂತ ಕೀರ್ತನಕಾರರು. ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸೋಸಲೆಯಲ್ಲಿ. ಹರಿಕಥೆ ಮತ್ತು ಮೃದಂಗವಾದನದಲ್ಲಿ ನೈಪುಣ್ಯಗಳಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಇವರ ತಾತ ಪುರುಷೋತ್ತಮದಾಸ ಮತ್ತು ತಂದೆ ಶ್ರೀನಿವಾಸದಾಸರೂ ಮೈಸೂರರಸರ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿದ್ದರು.

ಚಿಕ್ಕಂದಿನಲ್ಲಿಯೇ ಕೀರ್ತನಕಲೆಗೆ ಮನಸೋತಿದ್ದ ರಾಮದಾಸರೂ 14ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲೇ ಗೃಹತ್ಯಾಗ ಮಾಡಿ ಶ್ರೀಶೈಲಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಯೋಗಿಗಳೊಬ್ಬರ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿ ಹನ್ನೆರಡು ವರುಷಗಳ ಕಾಲ ಅವರ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿದ್ದರು. ಕನ್ನಡ, ತೆಲುಗು, ತಮಿಳು ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಕಥೆ ಮಾಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಪಡೆದಿದ್ದ ಇವರಿಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತ, ಮರಾಠಿ ಮತ್ತು ಹಿಂದಿ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲೂ ತಕ್ಕಷ್ಟು ಪರಿಶ್ರಮವಿತ್ತು. ಶ್ರೀಉಚ್ಛಿಷ್ಟ ಗಣಪತಿಯ ಉಪಾಸಕರೆಂದು ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ ಇವರು ಯಶೋಭಿಲಾಷಿಗಳಾಗಿ ತಮ್ಮ ಗುರುಗಳನ್ನು ಒಡಗೊಂಡು ಸಂಚಾರ ಹೊರಟು ಕರ್ನೂಲು. ಕಡಪ, ರಾಜವೇಡೆ, ಅನಂತಪುರ, ಹಿಂದೂಪುರ, ಪೆನುಕೊಂಡೆ, ಬಳ್ಳಾರಿ, ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲ, ಮದರಾಸು, ತಿರುಪತಿ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಸಂಚರಿಸಿ ಆಕರ್ಷಕವೂ ವಿದ್ವತ್ಪೂರ್ಣವೂ ಆದ ಹರಿಕಥೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಹೆಸರಾದರು. ಒಳ್ಳೆಯ ಲಯಜ್ಞಾನವಿದ್ದ ಇವರ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಆಗಿನ ಕಾಲದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿದ್ವಾಂಸರುಗಳಾದ ಫಿಡಲ್ ತಾಯಪ್ಪ, ಪುಟ್ಟಪ್ಪ, ಮೃದಂಗದ ಮುತ್ತುಸ್ವಾಮಿ ದೇವರು, ಕಂಜರಿ ಸಿಂಗಾರಂ ಪಿಳ್ಳೆ, ತಬಲ ನಂಜಪ್ಪ ಮೊದಲಾದವರು ಪಕ್ಕವಾದ್ಯ ನುಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಮೈಸೂರು, ಬೆಂಗಳೂರು ಮೊದಲಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿನ ಗಾಯನ ಸಮಾಜಗಳಲ್ಲೂ ಇವರ ಹರಿಕಥೆಗಳು ಜರುಗುತ್ತಿದ್ದುವು. ಇವರಿಗೆ ಕೀರ್ತನ ಶಿರೋಮಣಿ ಎಂಬ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಬಂದಿತ್ತು.

ಸರಳಜೀವಿಗಳೂ ಮಿತಭಾಷಿಗಳೂ ಆಗಿದ್ದ ರಾಮದಾಸರು ತಮ್ಮ ಬದುಕಿನ ಕೊನೆಯ ದಿನಗಳನ್ನು ಕನಕಪುರದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಕಳೆದು 1950ರಲ್ಲಿ ತೀರಿಕೊಂಡರು. ಇವರು ವಾಸವಾಗಿದ್ದ ಆ ಪ್ರದೇಶ ದಾಸರದೊಡ್ಡಿ ಎಂದೇ ಹೆಸರಾಗಿದೆ. **(ಎನ್.ಸಿ.)**

ಸೋಸಲೆ ರೇವಣಚಾರ್ಯ: ಸು. 1623. ವೀರಶೈವ ಕವಿ ಹಾಗೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರ. ಇವನು ವೀರಶೈವಾಗಮದಲ್ಲಿ ಪಂಡಿತನಾಗಿದ್ದ ಕಾರಣ ಮುದಿಗೆರೆಯ ರಘುವಪ್ಪನಾಯಕ ಇವನನ್ನು ಕರೆಸಿ, ಸಮಸ್ತ ದರ್ಶನದವರೊಡನೆ ವಾದಮಾಡಿ ತನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನ ಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಲು, ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಪೂರ್ವಕವಿಗಳ ಕೃತಿಗಳ ಸಾರವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಕೃತಿರಚನೆ ಮಾಡಿದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಚಿಕ್ಕನಾಯಕಪುರದ ರಾಜನಾದ ಮುದಿನಾಯಕನ ಸಂತೋಷಾರ್ಥವಾಗಿ ಮಹಿಮ್ನಸ್ತವಕ್ಕೆ ಟೀಕೆ ಬರೆದು ಕೊಡುವಂತೆ ಸೋಮಶೇಖರಯೋಗಿ ಎಂಬಾತ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು ತಾನು ಮಹಿಮ್ನಪ್ರದೀಪಿಕಾ ಎಂಬ ಟೀಕೆಯನ್ನು ರಚಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಸಿದ್ಧವೃಷೇಶ್ವರನ ಅಪ್ಪಣೆಯಂತೆ ವೀರಶೈವ ಸಿದ್ಧಾಂತಶಿಖಾಮಣಿಗೆ ಸಂಬೋಧಿನಿ ಎಂಬ ಟೀಕೆಯನ್ನೂ ಮುದಿಗೆರೆಯ ರಘುವಪ್ಪನಾಯಕ, ಕಳಲೆ ಕೆಂಪನಂಜಾರ್ಯ, ನಮಸ್ಕಾರ ಪುರಿಯ ಸಿದ್ಧನಂಜಾರ್ಯ, ಚೆನ್ನಬಸವ– ಇವರ ಇಚ್ಛೆಯಂತೆ ಶಿವಾಧಿಕ್ಯ ಚಿಂತಾಮಣಿ ಟೀಕೆಯನ್ನೂ ರಚಿಸಿದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಗ್ರಂಥಗಳೇ ಅಲ್ಲದೆ ಈತ ಪಾಲ್ಕುರಿಕೆ ಸೋಮನಾಥನ ಸದ್ಗುರು ರಗಳೆಗೆ ಟೀಕೆಯನ್ನೂ ಶಾರೀರಿಪ್ರಕಾಶಿಕೆ, ಅಂತಃಕರಣಪ್ರಕಾಶಿಕೆ, ಪರಮಾತ್ಮಪ್ರಕಾಶಿಕೆ, ನಿಜದೀಪ್ತಿಪ್ರಕಾಶಿಕೆ ಎಂಬ ಇತರ ಕೃತಿಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇವನ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯಗುಣಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ವೀರಶೈವ ವೇದಾಂತ ಬೋಧನೆ, ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರಗಳತ್ತ ಹೆಚ್ಚಿನ ಒಲವು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. **(ಎಂ.ಎಚ್.ಕೆ.)**

ಸೌಂದರ್ಯ: 1971–2004. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪಂಚಭಾಷಾನಟಿ ಹಾಗೂ ಚಿತ್ರನಿರ್ಮಾಪಕಿ. 1971 ಜುಲೈ 17ರಂದು ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆ ಮುಳಬಾಗಲು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ಮೂಲ ಹೆಸರು ಸೌಮ್ಯ. ತಂದೆ ಸತ್ಯನಾರಾಯಣ ಅವರು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರ ನಿರ್ಮಾಪಕರೂ ನಿರ್ದೇಶಕರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಸೌಂದರ್ಯ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡುತ್ತಿರುವಾಗಲೇ ತಂದೆಯ ಸ್ನೇಹಿತರು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಗಂಧರ್ವ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ನಟಿಸಿದ್ದರು. ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿಯೇ ತಮ್ಮ ವೈದ್ಯಕೀಯ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಅರ್ಧಕ್ಕೇ ನಿಲ್ಲಿಸಿದರು.

ಇವರು ಕನ್ನಡ, ತೆಲುಗು, ತಮಿಳು, ಮಲಯಾಳಂ, ಹಿಂದಿ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ನೂರಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹಿಂದಿಯಲ್ಲಿ ಬಿಗ್ ಬಿ ಎಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿರುವ ನಟ ಅಮಿತಾಬ್ ಬಚ್ಚನ್‌ರೊಂದಿಗೆ ಸೂರ್ಯವಂಶಂ ಎಂಬ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ನಟಿಸಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದರು. ತಮಿಳಿನ ಹೆಸರಾಂತ ನಟ ರಜನೀಕಾಂತ್ ಅವರೊಂದಿಗೆ ಪಡೈಯಪ್ಪಾ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ನಟಿಸಿ ಖ್ಯಾತಿಯ ಶಿಖರವೇರಿದರು.

ಇವರು ಚಿತ್ರ ನಿರ್ಮಾಪಕಿಯೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಗಿರೀಶ್ ಕಾಸರವಳ್ಳಿ ಅವರ ನಿರ್ದೇಶನದಲ್ಲಿ ದ್ವೀಪ (ನಾ.ಡಿಸೋಜ) ಚಿತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ನಟಿಸಿದರು (2001). ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಭಾಷಾಸೌಂದರ್ಯ, ಪ್ರಕೃತಿ ಸೌಂದರ್ಯ ಹಾಗೂ ಪ್ರಾಂತೀಯ ಜೀವನದ ಸೊಗಡನ್ನು ತುಂಬಿಕೊಂಡ ಈ ಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ರಾಷ್ಟ್ರಮಟ್ಟದ ಸ್ವರ್ಣಕಮಲ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ದೊರೆಯಿತು. ಅಲ್ಲದೆ ಈ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಇವರ ಉತ್ತಮ ಅಭಿನಯಕ್ಕಾಗಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಟಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯೂ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಚಿತ್ರನಿರ್ಮಾಣ ಹಾಗೂ ಛಾಯಾಗ್ರಹಣಗಳಿಗೆ ರಾಷ್ಟ್ರಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳೂ ದೊರಕಿದವು. ಐದು ಚಲನಚಿತ್ರೋತ್ಸವಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಚಿತ್ರ ಪ್ರದರ್ಶನಗೊಂಡಿರುವುದು ಈ ಚಿತ್ರದ ಹೆಚ್ಚುಗಾರಿಕೆಯಾಗಿದೆ. ಸೌಂದರ್ಯ ನಟಿಸಿರುವ ದ್ವಾರಕೀಶ್ ನಿರ್ಮಾಣದ ಆಪ್ತಮಿತ್ರ (2004) ಎಂಬ ಚಿತ್ರ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ದಾಖಲೆಗಳಿಕೆ ಮಾಡಿದೆ. ಇವರು ನಟಿಸಿರುವ ಇತರ ಭಾಷೆಯ ಕೆಲವು ಚಿತ್ರಗಳು: ಹಲೋಬ್ರದರ್ (1994), ಪ್ರಿಯರಾಗಾಲು, ಆಜ಼ಾದ್ (2000, ತೆಲುಗು); ಕಿಳಿಚುಂಡನ್ ಮಾಂಬಳಮ್ (2003, ಮಲಯಾಳಂ); ತವಸಿ, ಅರುಣಾಚಲಮ್ (ತಮಿಳು). ಇವರು 2004 ಏಪ್ರಿಲ್ 17ರಂದು ವಿಮಾನ ದುರಂತದಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. **(ಜಿ.ಎನ್.)**

ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು: ಭಾರತದ ಇತರ ಭಾಗಗಳಂತೆಯೇ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲೂ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಬೆಳೆದು ಬಂದಿವೆ. ಗ್ರಾಮಪಂಚಾಯಿತಿ, ಪಟ್ಟಣಸಭಾ, ಅಗ್ರಹಾರ, ಮಹಾಸಭಾ ಮೊದಲಾದವು ಈ ಬಗೆಯವು. ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಬಹುಮಟ್ಟಿನ ಸ್ವಾಯತ್ತತೆ ಇತ್ತು. ಗ್ರಾಮಸಭೆಯು ಗ್ರಾಮದ ಸಮಸ್ತ ಆಡಳಿತವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿತ್ತು **(ನೋಡಿ: ಗ್ರಾಮಗಳು)**. ಗ್ರಾಮಗಳಂತೆಯೇ ಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಣಗಳ ಆಡಳಿತಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದೊಂದು ಸಭೆ ಇರುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಅಧ್ಯಕ್ಷ, ಸೇನಬೋವ, ಮಣೆಗಾರ, ಮುಮ್ಮರಿದಂಡ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪಾರ ಶ್ರೇಣಿಗಳ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ಸಭೆಗಳಿಗೆ ನಿಗಮ ಸಭೆಗಳೆಂದೂ ಹೆಸರಿತ್ತು. ಇಂಥ ಸಭೆಯ ಅಥವಾ ನಾಗರಿಕರೆಲ್ಲರ ಸಮೂಹದ ನಾಯಕನೆನಿಸಿದ ಪಟ್ಟಣಸ್ವಾಮಿ ಎಂಬುವನ ನಿರ್ದೇಶದಂತೆ ಆಡಳಿತವು ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು.

ನಾಗರಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪಾರ ಶ್ರೇಣಿಗಳ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದ ಈತ ಜನಾರೋಗ್ಯ ರಕ್ಷಣೆ, ಅನ್ನಸತ್ರಗಳ ಪಾಲನೆ, ರಸ್ತೆಗಳ ದುರಸ್ತಿಕಾರ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಜನೋಪಯೋಗಿ ಕಾರ್ಯಗಳ ಹೊಣೆ ಹೊತ್ತವನಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದ. ಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲಿ ಏರ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ ಪ್ರಾತಿನಿಧಿಕವಾದ ಪೌರಸಭೆಗಳ ಅಧ್ಯಕ್ಷನೂ ಆಗಿರುತ್ತಿದ್ದ. ಈತನಿಗೆ ನಗರಪತಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿತ್ತು. ಕದಂಬರ ಶಿಲಾಲೇಖನಗಳಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಣಸ್ವಾಮಿಯ ಕರ್ತವ್ಯಗಳ ಬಗೆಗೆ ವಿಚಾರಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅರಸರು ಪಟ್ಟಣಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಅನುಮತಿ ಪತ್ರಗಳಿಂದ ಪಟ್ಟಣದ ಆಡಳಿತಕ್ಕಾಗಿ ಸಂಘಟನೆಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬ ಅಂಶ ಮಾತ್ರ ನಿರ್ವಿವಾದವಾಗಿದೆ. ಪಟ್ಟಣಸ್ವಾಮಿ ಪ್ರಮುಖ ವರ್ತಕನೂ ಆಗಿದ್ದ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಇತರ ರಾಜ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಅವನತಿಯ ವರೆಗೂ ವ್ಯಾಪಾರ ಶ್ರೇಣಿಗಳು (ವೀರಬಣಜಿಗರು ಎಂಬುವರು) ಪ್ರಖ್ಯಾತರಾಗಿದ್ದರು. ಪ್ರಮುಖ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳಾದ ಇವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನನ್ನು ಪಟ್ಟಣಸ್ವಾಮಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ವಾರಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಸರ್ವರ ಸಹಕಾರದಿಂದ ಜರುಗುತ್ತಿದ್ದ ಸಂತೆಗಳ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆ ಪಟ್ಟಣಸ್ವಾಮಿಯದಾಗಿತ್ತು. ಕೆಲವು ವ್ಯಾಪಾರ ಶ್ರೇಣಿಗಳು ಸರ್ಕಾರಿ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಪೃಥ್ವೀಸೆಟ್ಟಿ ಎಂಬ ಪದವಿಯನ್ನೂ ವಹಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದವು. ಶ್ರೇಣಿಯ ಪ್ರಮುಖರಿಗೆ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಈ ಹೆಸರಿನ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ರಾಜನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತ ಬಗೆಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿದ್ದರು. ಕದಂಬರ

ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಎಲ್ಲ ನಾಗರಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಟ್ಟಣಸ್ವಾಮಿ ಎಂಬುವವನೇ ಪ್ರಮುಖಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ.

ಗಂಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಲಕಾಡು, ಮನೆಕುಂದ ಮತ್ತು ಮಾನ್ಯಪುರಗಳು ಗಂಗರ ಪ್ರಮುಖ ರಾಜಧಾನಿ(ಪಟ್ಟಣ)ಗಳಾಗಿದ್ದುವು. ಈ ಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಟ್ಟಣ ಸ್ವಾಮಿ ಎಂಬ ಉಚ್ಚಮಟ್ಟದ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಾಹಕನಾಗಿದ್ದ. ಪಟ್ಟಣ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ವರ್ತಕ ವರ್ಗಗಳಾದ ಗಾಣಿಗರು, ಕುಂಬಾರರು, ದಿನಗೂಲಿಗಾರರು, ಬಿದಿರು ಕೆಲಸಗಾರರು ಮತ್ತು ಐದು ಕುಶಲ ಕೆಲಸದವರ ವರ್ಗಗಳಿಂದ ಆಯ್ಕೆಗೊಂಡ ಪ್ರಮುಖರು ಪಾಲುಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಕೆಲವು ವರ್ಗಗಳು ಠೇವಣಿಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಬಡ್ಡಿಸಮೇತ ಹಿಂತಿರುಗಿಕೊಡುತ್ತಿದ್ದವು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವರ್ಗಗಳು ಕುದುರೆ ಆನೆಗಳನ್ನು ಆಮದುಮಾಡಿಕೊಂಡು, ಸಮುದ್ರದಿಂದ ಮುತ್ತುಗಳನ್ನು ತೆಗೆಸಿ, ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಆಮದು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ರಾಜರಿಗೆ ಮಾರುತ್ತಿದ್ದವು. ಇವರಲ್ಲಿ ವಂಶಪಾರಂಪರ್ಯವಾಗಿ ಬಂದ ವರ್ತಕರೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದ್ದರು. ಇವರಿಗೆ ವೀರಬಣಜಿಗರೆಂಬ ಹೆಸರೂ ಇತ್ತು. ಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲಿ ಇತರ ದೇಶಗಳಿಂದ ಬರುತ್ತಿದ್ದ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು ತಂಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಕೇರಳದಿಂದ ಬರುತ್ತಿದ್ದ ವರ್ತಕರು ಹಣೆಯ ಮೇಲೆ ವಿಭೂತಿಪಟ್ಟೆಯನ್ನು ಬಳಿದುಕೊಂಡು ವಜ್ರವೈಡೂರ್ಯಗಳ ಪರೀಕ್ಷಕರಾಗಿಯೂ ಮುತ್ತು ಮಾರಾಟಗಾರರಾಗಿಯೂ ಬರುತ್ತಿದ್ದರು. ಇಂಥ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು ರಾಜರುಗಳ ನಡುವೆ ಉಂಟಾಗಿದ್ದ ವೈಮನಸ್ಯವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವಷ್ಟು ಸಂಧಾನಕುಶಲಿಗಳಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರು.

ಮನೆ ಕೆಲಸ, ಎಣ್ಣೆಗಾಣಗಳು, ಕುಂಬಾರ ಕೆಲಸ, ಅಗಸ ಕೆಲಸ, ಗಚ್ಚಿನ ಕೆಲಸ, ಅಂಗಡಿಗರು ಮೊದಲಾದವರ ಆಯಾತ-ನಿರ್ಯಾತ ವಸ್ತುಗಳ ಮೇಲೆ ಪಟ್ಟಣ ಸಭೆಗಳು ಕರ ವಿಧಿಸುತ್ತಿದ್ದವು. ಶಾಸನಪಾಲನ ಕಾರ್ಯ ನಗರಕ ಅಥವಾ ತೋಟಿಗಾರ ಮೊದಲಾದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಂದ ನೆರವೇರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ಅಧಿಕಾರಿಗೆ ಸಾರಿಗೆ, ರಕ್ಷಣೆ, ಲೆಕ್ಕಪತ್ರಗಳ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆ ಮತ್ತು ಅರಸರಿಗೆ ಲೆಕ್ಕವನ್ನೊಪ್ಪಿಸುವುದು ಮೊದಲಾದ ವಿಶೇಷ ಅಧಿಕಾರಗಳಿದ್ದವು. ಈತನ ಸಹಾಯಕ್ಕೆ ಗೋಪ ಮತ್ತು ಸ್ಥಾನಿಕರೆಂಬ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿದ್ದರು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ನಾಡಿನ ಕರ ಸಲ್ಲಿಸುವ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ರಿಯಾಯಿತಿಯಿತ್ತು.

ಆಡಳಿತ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಣ ಸಭೆಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಿತ್ತು. ಅವುಗಳ ಹಕ್ಕುಬಾಧ್ಯತೆಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಾರದ ಅನುಮತಿಪತ್ರಗಳನ್ನೂ ಅರಸ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಿದ್ದ. ಗಂಗರ ಶಿಲಾಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಅರಸನು ಪಟ್ಟಣಸೆಟ್ಟಿ ಅಥವಾ ಪಟ್ಟಣಸ್ವಾಮಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದ ಉಂಬಳಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಆತನ ಪಾದಪ್ರಕ್ಷಾಳನ ಮಾಡಿ, ಪುರೋಹಿತ ಮತ್ತು ಪಟ್ಟಣಿಗರ ಸಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಕೊಂಡುಕೊಳ್ಳುವ ಒಪ್ಪಂದವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡನೆಂಬ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.

ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯರ, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಮತ್ತು ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಣ ಆಡಳಿತ ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೊಂಡಿತ್ತು. ಆದರೆ ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಣ ಸಭೆಗಳು ಉದ್ದಿಮೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿ, ಭೂಸಾಗುವಳಿಯ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನೆರೆವೇರಿಸುತ್ತಿದ್ದವು. ಈ ಸಭೆಗಳ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ವಿಸ್ತೃತಗೊಂಡಿತ್ತು. ಕೆಲವು ಆಡಳಿತಾಧಿಕಾರಿಗಳು ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿದ್ದರು. ಮಹಾಜನ ಎಂಬ ಸಭೆಯ ಉದಯವನ್ನು ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಾವು ಕಾಣಬಹುದು. ಸು.725ರಲ್ಲಿ ಯುವರಾಜ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನು ಮಹಾಜನ ಮತ್ತು ನಗರಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಹದಿನೆಂಟು ಪ್ರಕೃತಿಗಳಿಗೆ ತಮ್ಮ ಹಕ್ಕುಬಾಧ್ಯತೆಗಳ ಅನುಮತಿ ಪತ್ರವೊಂದನ್ನು ಕೊಟ್ಟ ಶಿಲಾಶಾಸನದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಶ್ರೇಣಿಗಳು ಪ್ರಬಲವಾಗಿದ್ದು ಐಯ್ಯಾವೊಳೆ ಐನೂರ್ವರು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಧಾನ ಕಾರ್ಯ ಮಂಡಲಿಯು ಬಳ್ಳಿಗಾವೆ, ಮುಳುಂದ, ಲಕ್ಷ್ಮೇಶ್ವರ ಮೊಲಾದ ಅಂಗಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದುವೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ನಾನಾದೇಸಿ, ನಕರ, ಮುಮ್ಮುರಿದಂಡ ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಸೇರಿದ್ದವು. ಇವುಗಳಿಗೆ ರಾಜನಿಂದ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ ಗೌರವಸೂಚಕ ವಜ್ರದ ಬೀಸಣಿಗೆ ಛತ್ರಚಾಮರಾದಿಗಳಿದ್ದವು. ಪೃಥ್ವೀಸೆಟ್ಟಿಯು ಪಟ್ಟಣಸ್ವಾಮಿ, ವಡ್ಡವ್ಯವಹಾರಿ ಮೊದಲಾದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಪ್ರಮುಖನಾದವನು. ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಮಹತ್ವ ಸ್ಥಾನ ಹೊಂದಿದ್ದವನು. ಇಂಥ ಆಡಳಿತ ಪದ್ಧತಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಅರಸರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವರು ಪ್ರಕಟಪಡಿಸಿದ ಸಂಘಟನೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಮಹಾಜನಸಭೆಯು ಬಲಗೊಂಡಿತ್ತು. ಈ ಸಭೆಗೆ ಊರ್, ಊರವರ್, ಒಕ್ಕಲು ಎಂಬ ಪದಗಳು ರೂಢಿಗೆ ಬಂದವು. ಸಭೆಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷ ಊರೊಡೆಯನಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದ. ಈ ಸಭೆಯ ಅಧಿಕಾರಗಳೂ ಅಧಿಕವಾಗಿದ್ದವು. ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿಕ ಆಡಳಿತ ಪದ್ಧತಿ ವಿಸ್ತೃತವಾಯಿತು. ಪ್ರಭು, ನಾಡಗಾವುಂಡ, ಗ್ರಾಮಮಹತ್ತರ, ರಾಷ್ಟ್ರಮಹತ್ತರ, ಸರ್ವಾಧಿಕಾರಿ, ಪೆರ್ಗಡೆ ಮೊದಲಾದ ವಿಶೇಷ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿದ್ದರು. ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಜಧಾನಿ ಪಟ್ಟಣಗಳು ಹೆಚ್ಚಿದ್ದವು. ತಲಕಾಡು, ಗಂಗವಾಡಿ ಮೊದಲಾದ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಪಟ್ಟಣಗಳಿಗೆ ಶ್ರೀಕರಣಾಧಿಕಾರಿ, ರಾಜ್ಯಾಧ್ಯಕ್ಷಕರಣ ಮೊದಲಾದ ವಿಶೇಷ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ನೇಮಕಗೊಂಡಿದ್ದರು **(ನೋಡಿ: ಪಟ್ಟಣಗಳು)**. **(ಸಿ.ವಿ.ಆರ್.)**

ಕಾಲಕ್ರಮೇಣ ಈ ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ರಚನೆ ಹಾಗೂ ಅವುಗಳ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಣೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಬದಲಾವಣೆಗಳು ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳ ತೊಡಗಿದವು. ಬ್ರಿಟಿಷರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಕಲ್ಪನೆ ಸಮಗ್ರವಾಗಿ ಬದಲಾಯಿತು. ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟನ್‌ನಲ್ಲಿ ದೃಢವಾಗಿ ನೆಲೆಯೂರಿದ್ದ ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಪ್ರಭಾವ ಭಾರತದ ಪ್ರಾಂತಗಳ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಥಾನಗಳ ಆಡಳಿತದ ಮೇಲೂ ಆಯಿತು. ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಪುನರುಜ್ಜೀವನಕ್ಕೆ ನವಚೇತನ ದೊರೆಯಿತು. ಸಾಮಾನ್ಯ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಸರ್ಕಾರವೇ ವಹಿಸಿಕೊಂಡು ಜಿಲ್ಲೆ, ತಾಲ್ಲೂಕು, ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಗಳ ಜೀವನ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಉತ್ತಮಪಡಿಸುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಮಂಡಳಿಗಳಿಗೆ ನಿಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ದೃಷ್ಟಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ಎಲ್ಲೆಡೆ ಕಂಡುಬಂತು. ಇದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಸು. 1850-1900 ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಆಡಳಿತ ಪ್ರಾಂತಗಳು ಮತ್ತು ಹಲವಾರು ಸಂಸ್ಥಾನಗಳು ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬುನಾದಿ ಹಾಕಿದವು.

ಹಿಂದಿನ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಆಡಳಿತ ಪ್ರಾಂತಗಳಾದ ಮುಂಬಯಿ, ಮದರಾಸು, ಹೈದರಾಬಾದು ಸಂಸ್ಥಾನ ಹಾಗೂ ಮತ್ತಿತರ ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಹಂಚಿಹೋಗಿತ್ತಾಗಿ ಆಯಾ ಸರ್ಕಾರಗಳು ರೂಪಿಸಿದ ಶಾಸನಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದ ವಿವಿಧ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ವಿಶಿಷ್ಟ ಕಾಣಿಕೆ ಸಲ್ಲಿಸಿವೆ ಮತ್ತು ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿವೆ. ಆದರೂ ಈ ಸರ್ಕಾರಗಳು ಜಾರಿಗೆ ತಂದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳಿದ್ದವು. ಈ ಶಾಸನಗಳ ಮೂಲಕ ಮೊದಲಿಗೆ ಅಥವಾ ತರುವಾಯ ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಮತ್ತು ಪಟ್ಟಣ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ರಚಿಸಲಾಯಿತು. ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲೆ, ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮ ಮಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಮಂಡಳಿಗಳು, ಪಂಚಾಯಿತಿಗಳು ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದವು. ಈ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ತೆರಿಗೆ ವಿಧಿಸುವ ಅಧಿಕಾರ ದೊರೆಯಿತು. ಮೊದಲಿಗೆ ಈ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸರ್ಕಾರಿ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿದ್ದರೂ ಕ್ರಮೇಣ ಸಾರ್ವಜನಿಕ

ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳು ಬಹುಮತ ಪಡೆದರು. ಇವುಗಳ ಕಾರ್ಯವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನೂ ಸ್ವಯಮಾಡಳಿತ ಅಧಿಕಾರವನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿಸಲಾಯಿತು.

ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕಮೀಷನರುಗಳ ಆಡಳಿತಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಧುನಿಕ ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದವು. ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕಾಗಿ ಜಿಲ್ಲಾ ನಿಧಿ ವಲಯಗಳು ಸ್ಥಾಪಿತವಾದವು. 1902ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸ್ಥಳೀಯ ಮಂಡಳಿಗಳ ಕಾಯಿದೆ ರಚಿತವಾಗಿ 1903ರಿಂದ ಜಾರಿಗೆ ಬಂತು. ಇದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಜಿಲ್ಲಾನಿಧಿವಲಯಗಳ ಬದಲು ಜಿಲ್ಲಾ ಮಂಡಳಿಗಳು ರಚಿತವಾದವು. ಜೊತೆಗೆ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಂಡಳಿಗಳೂ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದವು. ಈ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರಿ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಮತ್ತು ನಾಮಕರಣ ಹೊಂದಿದ ಖಾಸಗಿ ಸದಸ್ಯರಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಜಿಲ್ಲಾ ಮಂಡಳಿಗೆ ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳೂ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಂಡಳಿಗೆ ಅಮಲ್ದಾರರೂ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರು.

ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರು ದಿವಾನರಾಗಿದ್ದಾಗ 1916ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಪಂಚಾಯಿತಿಗಳಿಗೆ ಹೊಸ ಸ್ವರೂಪ ನೀಡುವ ಕಾಯಿದೆ ರಚಿತವಾಯಿತು. ಅದು 1918ರಿಂದ ಜಾರಿಗೆ ಬಂತು. ಈ ಕಾಯಿದೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಮಂಡಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಚುನಾಯಿತ ಸದಸ್ಯರು ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಅವಕಾಶ ಕಲ್ಪಿಸಲಾಯಿತು. ತೆರಿಗೆದಾರರು ಸದಸ್ಯರನ್ನು ಚುನಾಯಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. 1926ರಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿ 1927ರಲ್ಲಿ ಜಾರಿಗೆ ಬಂದ ಕಾಯಿದೆ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಂಡಳಿಗಳನ್ನು ರದ್ದುಪಡಿಸಿತು. ಜಿಲ್ಲಾ ಮಂಡಳಿಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಅಧಿಕಾರ ದೊರೆಯಿತು. ಅನೇಕ ಗ್ರಾಮಪಂಚಾಯಿತಿಗಳಿಗೆ ತಮ್ಮ ಅಧ್ಯಕ್ಷರನ್ನು ಚುನಾವಣೆ ಮೂಲಕ ಆರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಅವಕಾಶ ನೀಡಲಾಯಿತು. ಗ್ರಾಮೀಣ ರಸ್ತೆಗಳು, ಸಣ್ಣ ನೀರಾವರಿ, ಕುಡಿಯುವ ನೀರು ಪೂರೈಕೆ, ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಆರೋಗ್ಯ, ಶಿಕ್ಷಣ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲಸಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಹೆಚ್ಚು ಸ್ವಾಯತ್ತ ಅಧಿಕಾರ ಪಡೆದವು. ಭಾರತಕ್ಕೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಬರುವವರೆಗೆ ಸುಮಾರಾಗಿ ಇದೇ ಸ್ಥಿತಿ ಮುಂದುವರಿಯಿತು.

ಮುಂಬಯಿ ಪ್ರಾಂತದಲ್ಲಿ 1863ರಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಸ್ಥಳೀಯನಿಧಿ ಎಂಬ ಪ್ರಾಧಿಕಾರವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ಪ್ರಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಮತ್ತು ಅಧಿಕಾರೇತರ ಸದಸ್ಯರಿದ್ದರು. ಜಿಲ್ಲಾ ಕಲೆಕ್ಟರ್ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ತೆರಿಗೆ ಸಂಗ್ರಹಿಸುವುದು, ವಿವಿಧ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ವಿನಿಯೋಗಿಸುವುದು ಅದರ ಮುಖ್ಯ ಕಾರ್ಯಗಳಾಗಿದ್ದವು. 1923ರ ಕಾಯಿದೆ ಜಿಲ್ಲಾ ಸ್ಥಳೀಯ ಮಂಡಳಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರನ್ನು ಮಂಡಳಿಯ ಸದಸ್ಯರಿಂದಲೇ ಆಯ್ಕೆಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಅವಕಾಶ ದೊರೆಯಿತು. ಮುಂಬಯಿ ಗ್ರಾಮಪಂಚಾಯಿತಿ ಕಾಯಿದೆ (1933) ಪಂಚಾಯಿತಿ ಸದಸ್ಯರನ್ನು ವಯಸ್ಕರ ಮತದಾನದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಚುನಾಯಿಸುವ ಅವಕಾಶ ಕಲ್ಪಿಸಿತು. ಮಹಿಳೆಯರಿಗೆ, ಪರಿಶಿಷ್ಟ ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಪಂಗಡಗಳಿಗೆ ಮೀಸಲು ಸ್ಥಾನಗಳು ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದವು. ಈ ಕಾಯಿದೆಯ ಇನ್ನೊಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೆಂದರೆ ನ್ಯಾಯಪಂಚಾಯಿತಿಗಳ ರಚನೆ. ಪ್ರತಿ ಪಂಚಾಯಿತಿಯೂ ನ್ಯಾಯಪಂಚಾಯಿತಿ ರಚಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಅವಕಾಶ ನೀಡಲಾಯಿತು. ಈ ನ್ಯಾಯಪಂಚಾಯಿತಿಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯ ಸಿವಿಲ್ ಮತ್ತು ಕ್ರಿಮಿನಲ್ ಮೊಕದ್ದಮೆಗಳನ್ನು ತೀರ್ಮಾನಿಸುವ ಅಧಿಕಾರ ಪಡೆದಿದ್ದವು. ಆದರೆ ಕಾಲಾನಂತರ ಇವುಗಳನ್ನು ರದ್ದುಪಡಿಸಲಾಯಿತು.

ಮದರಾಸು ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕಾಯಿದೆ 1871ರಲ್ಲೇ ಜಾರಿಗೆ ಬಂತಾದರೂ ಆ ಬಗ್ಗೆ ಸಮಗ್ರ ಕಾಯಿದೆ ರಚನೆಯಾದುದು 1884ರಲ್ಲಿ. ಜಿಲ್ಲಾ ಮಂಡಳಿಗಳು, ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಂಡಳಿಗಳು, ಗ್ರಾಮ ಪಂಚಾಯಿತಿಗಳು ರಚನೆಯಾದುವು. ಮಂಡಳಿಯ ಅಧಿಕಾರಾವಧಿ ಮೂರು ವರ್ಷಗಳು. ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಂಡಳಿಗಳು ಮತ್ತು ಪಂಚಾಯಿತಿಗಳಿಗೆ ತೆರಿಗೆದಾರರು ಮತದಾನ ಮಾಡುವ ಹಕ್ಕು ನೀಡಲಾಯಿತು. ಅಧಿಕಾರಿ ಸದಸ್ಯರ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು 1/3 ಭಾಗಕ್ಕೆ ಇಳಿಸಲಾಯಿತು. 1920ರ ಸ್ಥಳೀಯ ಮಂಡಳಿಗಳ ಕಾಯಿದೆ ಹೆಚ್ಚು ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿದ್ದ ಈ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಹೆಚ್ಚಿನ ಸ್ವತಂತ್ರ ಸ್ಥಾನಮಾನ ಪಡೆದವು. ಸ್ಥಳೀಯ ಮಂಡಳಿಗಳ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆಗೆ ಇನ್ಸ್‌ಪೆಕ್ಟರನ್ನು ನೇಮಿಸಲಾಯಿತು. 1920ರ ಗ್ರಾಮಪಂಚಾಯಿತಿ ಕಾಯಿದೆಯಿಂದ ಪಂಚಾಯಿತಿಗಳು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಚುನಾಯಿತ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಾದವು. 25 ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಮೇಲ್ಪಟ್ಟ ಎಲ್ಲ ವಯಸ್ಕರೂ ಮತದಾನದ ಹಕ್ಕು ಪಡೆದರು. ಪಂಚಾಯಿತಿ ರಿಜಿಸ್ಟ್ರಾರ್ ಜನರಲ್ ನೇಮಿತರಾದರು. 1934ರಲ್ಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಂಡಳಿಗಳನ್ನು ರದ್ದುಪಡಿಸಲಾಯಿತು.

ಹೈದರಾಬಾದು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 1869ರಿಂದ ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ರಚನೆಗೆ ಕ್ರಮ ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. 1887–88ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಳೀಯನಿಧಿ ಇಲಾಖೆ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂತು. 1888–89ರಲ್ಲಿ ಶಾಸನದ ಮೂಲಕ ಸ್ಥಳೀಯ ಮಂಡಳಿಗಳು ಕ್ರಮಬದ್ಧಗೊಂಡವು. ಅಧಿಕಾರಿ ಸದಸ್ಯರ ಜೊತೆಗೆ ಅಧಿಕಾರೇತರ ಸದಸ್ಯರೂ ನೇಮಿತರಾದರು. ಜಿಲ್ಲಾ ಮಂಡಳಿಗಳಿಗೆ ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳು, ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಂಡಳಿಗಳಿಗೆ ತಹಸೀಲ್ದಾರರು ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ಕ್ರಮೇಣ ಈ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಹೆಚ್ಚಿತು. 1899ರಲ್ಲಿ ಈ ಕಾಯಿದೆ ತಿದ್ದುಪಡಿಗೊಂಡಿತು. ಬದಲಾದ ಸಂದರ್ಭಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಸ್ಥಳೀಯ ತೆರಿಗೆ ಕಾಯಿದೆಯನ್ನು 1900, 1908, 1910 ಮತ್ತು 1940ರಲ್ಲಿ ತಿದ್ದುಪಡಿ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಬಹುಕಾಲದವರೆಗೆ ಅಧಿಕಾರಿ ಸದಸ್ಯರು ಮತ್ತು ಅಧಿಕಾರೇತರ ಸದಸ್ಯರು ಸುಮಾರಾಗಿ ಸಮಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿದ್ದರು. 1940ರ ತರುವಾಯ ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಿವಿಧ ಪ್ರಗತಿಪರ ಕಾಯಿದೆಗಳು ರಚಿತವಾದವು.

ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಪೂರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪರಾಧೀನತೆ, ಸಂಪನ್ಮೂಲಗಳ ಕೊರತೆ, ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟ, ಸ್ವಾಯತ್ತ ಅಧಿಕಾರದ ಪರಿಮಿತಿ ಮೊದಲಾದ ಕಾರಣಗಳಿಂದಾಗಿ ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಪ್ರಗತಿ ಕುಂಠಿತವಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಈ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಜನತೆಗೆ ಪ್ರಜಾಪ್ರಭುತ್ವ ವಿಧಾನದಲ್ಲಿ ತರಬೇತಿ ನೀಡುವ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿ ಮಹತ್ತರ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದವು. ದೇಶಕ್ಕೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಬಂದ ಮೇಲೆ ವಿವಿಧ ಪ್ರಾಂತ ಸರ್ಕಾರಗಳು ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಪುನರುಜ್ಜೀವಿಸುವ ಕ್ರಮ ಕೈಗೊಂಡವು. 1948ರಲ್ಲಿ ದೆಹಲಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಸಚಿವರ ಸಮ್ಮೇಳನ ನಡೆಯಿತು. ಅದರಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪ್ರಜಾತಂತ್ರಾತ್ಮಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಮೇಲೆ ರೂಪಿಸಲು ನಿರ್ಣಯಿಸಲಾಯಿತು. ತರುವಾಯ ವಿವಿಧ ರಾಜ್ಯಸರ್ಕಾರಗಳು ಕಾಯಿದೆಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದವು. ಆದರೆ ಭಾಷಾವಾರು ರಾಜ್ಯಗಳ ರಚನೆಯಿಂದ ರಾಜ್ಯಗಳ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಆಮೂಲಾಗ್ರ ಬದಲಾವಣೆಯಾಯಿತು. ವಿಶಾಲ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯ 1956ರ ನವೆಂಬರ್ 1ರಂದು ರಚನೆಯಾಯಿತು. ಅದರಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನ ವಿವಿಧ ಪ್ರಾಂತಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಪ್ರದೇಶಗಳಿದ್ದು ಆಯಾ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಭಿನ್ನ ಕಾಯಿದೆಗಳು ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದವು. ಅವನ್ನೆಲ್ಲ ನಿವಾರಿಸಿ ಏಕರೂಪದ ಕಾಯಿದೆಯನ್ನು 1959ರಲ್ಲಿ ರಚಿಸಲಾಯಿತು.

1959ರಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ಮೈಸೂರು ಪಂಚಾಯಿತಿ ಮತ್ತು ಸ್ಥಳೀಯ ಮಂಡಳಿ ಕಾಯಿದೆ ವಿಶೇಷ ಮಹತ್ವ ಪಡೆದಿದೆ. ಒಂದನೆಯ ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ಸಮುದಾಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಸೇರಿಸಲಾಯಿತು. ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶದ ಸರ್ವತೋಮುಖ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಸಾಧಿಸುವುದು ಇದರ ಗುರಿ. ಈ ಯೋಜನೆಯಂತೆ ಪ್ರತಿ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು

(ಬ್ಲಾಕ್) ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಘಟಕವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಯಿತು. ಸು. 60 ರಿಂದ 75 ಸಾವಿರ ಜನಸಂಖ್ಯೆ ಇರುವ ಪ್ರದೇಶ ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಸೇರಬೇಕೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಲಾಯಿತು. ಇಂಥ ಕ್ಷೇತ್ರ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತದೆ. ಸಮುದಾಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಯೊಂದಿಗೆ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ವಿಸ್ತರಣಾ ಯೋಜನೆ ಮೊದಲಾದ ವಿಶೇಷ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಲಾಯಿತು. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸಿಬ್ಬಂದಿವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮತ್ತು ಕ್ಷೇತ್ರಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ನಿಯೋಜಿತರಾದರು. ಈ ಸರ್ಕಾರಿ ಅಂಗದೊಡನೆ ಜನತಾ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸಂಸ್ಥೆ ಒಟ್ಟಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರೆ ಕ್ಷಿಪ್ರ ಹಾಗೂ ಸಮಗ್ರ ಪ್ರಗತಿ ಸಾಧ್ಯವೆಂಬ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಇದರೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಸಲು ಉದ್ದೇಶಿಸಲಾಯಿತು. ಬಲವಂತರಾಯ್ ಮೆಹ್ತಾ ವರದಿ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರ ಮೂರು ಹಂತಗಳ ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಜಾರಿಗೆ ತಂದಿತು. ಜಿಲ್ಲೆ, ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ರಚಿಸಲು ಉದ್ದೇಶಿಸಲಾಯಿತು, ಈ ಯೋಜನೆಯ ಇಂಗಿತವನ್ನು ಅನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ತರುವ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ 1956ರಲ್ಲಿ ಮೇಲ್ಕಂಡ ಕಾಯಿದೆ ರಚಿತವಾಯಿತು. ಈ ಕಾಯಿದೆಯಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಸಮಿತಿ, ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಂಡಳಿ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮ ಪಂಚಾಯಿತಿ ಎಂಬ ಮೂರು ಹಂತದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿತ್ತು.

ಜಿಲ್ಲಾ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಸಮಿತಿ: ಈ ಸಮಿತಿಗೆ ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳು ಅಧ್ಯಕ್ಷರು ಇದರಲ್ಲಿ ಆಯಾಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಥವಾ ಅದರ ಭಾಗವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುವ ಲೋಕಸಭಾ ಸದಸ್ಯರು, ರಾಜ್ಯದ ವಿಧಾನಸಭೆ ಮತ್ತು ವಿಧಾನ ಪರಿಷತ್ ಸದಸ್ಯರು ಮತ್ತು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿರುವ ರಾಜ್ಯಸಭಾ ಸದಸ್ಯರು ಹಾಗೂ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಸೇರಿದ ತಲ್ಲೂಕು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಂಡಳಿಗಳ ಅಧ್ಯಕ್ಷರುಗಳು ಪದನಿಮಿತ್ತ ಸದಸ್ಯರಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಸರ್ಕಾರ ಇತರ ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು, ಪರಿಶಿಷ್ಟವರ್ಗದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಮಹಿಳೆಯರನ್ನು ನಿಯಮಾನುಸಾರ ನಾಮಕರಣ ಮಾಡುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ಸಮಿತಿಗೆ ನೇರ ಚುನಾವಣೆ ಇರಲಿಲ್ಲ. 1983ರಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರೀಕೃತವಾಗಿ 1985ರಿಂದ ಜಾರಿಗೆ ಬಂದ ಜಿಲ್ಲಾ ಪರಿಷತ್ ತಾಲ್ಲೂಕು ಪಂಚಾಯಿತಿ ಸಮಿತಿ ಮತ್ತು ಮಂಡಳ ಪಂಚಾಯಿತಿ ಅಧಿನಿಯಮದಿಂದಾಗಿ ಈ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಬದಲಾಯಿತು. ಹಿಂದಿನ ಜಿಲ್ಲಾ ಬೋರ್ಡ್‌ಗಳಂತೆ ಜಿಲ್ಲಾ ಪರಿಷತ್ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದು ನೇರ ಚುನಾವಣೆಯ ಮೂಲಕ ಸದಸ್ಯರನ್ನು ಆರಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು ಮತ್ತು ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರನ್ನು ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರು ಆರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಣಾಧಿಕಾರಿ ಹುದ್ದೆ ಸಹ ಪ್ರಮುಖ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆದಿದೆ. ತರುವಾಯ ತಂದ ತಿದ್ದುಪಡಿಯ ಪ್ರಕಾರ ಜಿಲ್ಲಾ ಪಂಚಾಯಿತಿ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬದಲಾಗಿದ್ದರೂ ಮೂಲ ಸ್ವರೂಪ ಹಾಗೆಯೇ ಇದೆ. ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಅನುಸೂಚಿತ ಜಾತಿ ಪಂಗಡಗಳಲ್ಲದೆ ಹಿಂದುಳಿದವರಿಗೆ ಮತ್ತು ಮಹಿಳೆಯರಿಗೆ ಮೀಸಲು ಸ್ಥಾನಗಳ ಅವಕಾಶವಿದೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಂಡಳಿ: 1959ರ ಕಾಯಿದೆಯಂತೆ ತಾಲ್ಲೂಕು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಂಡಳಿಗಳು ಪ್ರತಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಒಂದರಂತೆ ಇರತಕ್ಕದ್ದೆಂದು ನಿಗದಿಪಡಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಈ ಮಂಡಳಿಯ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಪುರಸಭೆ (ಕಾರ್ಪೊರೇಷನ್), ನೈರ್ಮಲ್ಯ ಮಂಡಳಿ, ಪಟ್ಟಣ ಪ್ರದೇಶ ಸಮಿತಿ–ಇವುಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ ಸಮಗ್ರ ತಾಲ್ಲೂಕು ಪ್ರದೇಶ ಸೇರುತ್ತಿತ್ತು. ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಂಡಳಿಯ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ವಯಸ್ಕರ ಮತದಾರರು ಅದರ ಸದಸ್ಯರನ್ನು ರಹಸ್ಯ ಮತದಾನದ ಮೂಲಕ ಆರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಒಂದು ಲಕ್ಷ ಜನಸಂಖ್ಯೆಗೆ (ಪಟ್ಟಣ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಜನಸಂಖ್ಯೆ ಹೊರತುಪಡಿಸಿ) ಕಡಿಮೆ ಇರುವ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಂಡಳಿಯಲ್ಲಿ 15 ಜನ ಸದಸ್ಯರಿರತಕ್ಕದ್ದು ಮತ್ತು ಒಂದು ಲಕ್ಷಕ್ಕೆ ಮೀರಿದ ಜನಸಂಖ್ಯೆ ಇರುವ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಂಡಳಿಯಲ್ಲಿ 19 ಜನ ಸದಸ್ಯರಿರತಕ್ಕದ್ದೆಂದು ಗೊತ್ತುಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಚುನಾವಣಾ ವಿಭಾಗಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿ ಸ್ಥಾನಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ನಿಗದಿಪಡಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಮಹಿಳೆಯರಿಗೆ, ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಜಾತಿ ಮತ್ತು ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಪಂಗಡಗಳಿಗೆ ಮೀಸಲು ಸ್ಥಾನಗಳಿದ್ದವು. ಚುನಾಯಿತ ಸದಸ್ಯರ ಕಾಲಾವಧಿ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳು. 1078ರ ತಿದ್ದುಪಡಿಯಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಐದು ವರ್ಷಗಳಿಗೆ ವಿಸ್ತರಿಸಲಾಯಿತು. ಸದಸ್ಯರು ತಮ್ಮಲ್ಲೇ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು ಮತ್ತು ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರನ್ನು ಚುನಾಯಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಆಯಾ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಚುನಾವಣಾ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ಪ್ತತಿನಿಧಿಸುವ ರಾಜ್ಯದ ವಿಧಾನಸಭಾ ಸದಸ್ಯರು ಮತ್ತು ವಿಧಾನಪರಿಷತ್ತಿನ ಸದಸ್ಯರು ಮಂಡಳಿಯ ಸಭೆಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಲು ಮತ್ತು ಮತದಾನ ಮಾಡಲು ಹಕ್ಕು ಪಡೆದವರಾಗಿದ್ದರು. ಆದರೂ ಇವರು ಮಂಡಳಿಯ ಸದಸ್ಯರಲ್ಲ. ಮಂಡಳಿಯ ಕಾಲಾವಧಿಯನ್ನು ಸರ್ಕಾರ ಕಾಲಕಾಲಕ್ಕೆ ವಿಸ್ತರಿಸಬಹುದು. ಪ್ರತಿ ಮಂಡಳಿ ಕಡ್ಡಾಯವಾಗಿ ಮೂರು ಸಮಿತಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರಬೇಕು: 1 ಸ್ಥಾಯಿ ಸಮಿತಿ, 2 ಲೆಕ್ಕಪರಿಶೀಲನ ಸಮಿತಿ, 3ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಸಮಿತಿ. ಮಂಡಳಿಯು ತನಗೆ ಸೂಕ್ತವೆನಿಸಿದ ಉದ್ದೇಶಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಇತರ ಸಮಿತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಮೊದಲ ಎರಡು ಸಮಿತಿಗಳಿಗೆ ಮಂಡಳಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು ಪದನಿಮಿತ್ತ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರು.

ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಂಡಳಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು ಮಂಡಳಿಯ ಆಡಳಿತ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಸಮುದಾಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಯ ಕ್ಷೇತ್ರಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಮಂಡಳಿಯ ಮುಖ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದರು. ಈ ಯೋಜನೆ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ತಹಸೀಲ್ದಾರರು ಮುಖ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಮುಖ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳು ಮಂಡಳಿಯ ಸಭೆಯನ್ನು ಕರೆಯುವುದರಿಂದ ಹಿಡಿದು, ಅದರ ನಿರ್ಣಯಗಳನ್ನು ಕಾರ್ಯಗತಗೊಳಿಸುವವರೆಗೆ ವಿವಿಧ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

ಮಂಡಳಿಯ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಎರಡು ಗುಂಪಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ: ಮೊದಲ ಗುಂಪಿನ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಂಡಳಿ ತನ್ನ ಅಸ್ತಿತ್ವದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮಾಡಲೇಬೇಕಾದವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ರಸ್ತೆ, ಕುಡಿಯುವ ನೀರು, ಸಣ್ಣ ನೀರಾವರಿ, ಆರೋಗ್ಯ ಸಂರಕ್ಷಣೆ, ಮಾರುಕಟ್ಟೆ ಸ್ಥಾಪನೆ ಮತ್ತಿತರ ಆರ್ಥಿಕ ಸಾಮಾಜಿಕ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯಗಳು ಸೇರಿವೆ. ಎರಡನೆಯ ಗುಂಪಿನ ಕಾರ್ಯಗಳು ಮಂಡಳಿ ತನ್ನ ಕಾರ್ಯವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಮೂಲಕ ಜನತೆಯ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡು ತನ್ನ ಸಾರ್ಥಕತೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಹಕಾರ, ಕೃಷಿ, ಗೃಹೋದ್ಯಮಗಳು ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಶ್ರಮಿಸುವ ಕಾರ್ಯಗಳಿವೆ. ಗ್ರಾಮಪಂಚಾಯಿತಿಯ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆ ನಡೆಸುವುದು ಮಂಡಳಿಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಲ್ಲೊಂದು.

ತಾಲ್ಲೂಕು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಂಡಳಿ ತನ್ನದೇ ಆದ ನಿಧಿ ಹೊಂದಿರುತ್ತಿತ್ತು. ಸರ್ಕಾರದ ಸಹಾಯಧನ, ವಿವಿಧ ಕರಗಳಿಂದ ಬಂದ ಕಂದಾಯ, ಪರವಾನಗಿಗಳ ಶುಲ್ಕ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಅದಕ್ಕೆ ಸೇರುತ್ತವೆ. ಮಂಡಳಿ ಸ್ವಂತ ಆಸ್ತಿ ಹೊಂದಿರಬಹುದು. ಈ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ತಿದ್ದುಪಡಿಯಲ್ಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಂಡಳಿಯ ಮೂಲ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹಾಗೆಯೇ ಉಳಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರೂ ಅದರ ಹೆಸರನ್ನು ತಾಲ್ಲೂಕು ಪಂಚಾಯಿತಿ ಎಂದು ಬದಲಾಯಿಸಲಾಗಿದೆ. 1985ರಲ್ಲಿ ಜಾರಿಗೆ ಬಂದಂತೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಪಂಚಾಯಿತಿಗೆ ಚುನಾವಣೆ ಇರಲಿಲ್ಲ. ತರುವಾಯದ ತಿದ್ದುಪಡಿಯಲ್ಲಿ

ಚುನಾವಣೆಯ ಮೂಲಕ ಸದಸ್ಯರನ್ನು ಭರ್ತಿ ಮಾಡುವ ವಿಧಾನ ಜಾರಿಗೆ ಬಂದಿದೆ. ಇದರಲ್ಲೂ ಜಿಲ್ಲಾ ಪಂಚಾಯಿತಿಯಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಮೀಸಲು ಸ್ಥಾನಗಳಿವೆ. ಅಧ್ಯಕ್ಷ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರನ್ನು ಸಮಿತಿಯ ಚುನಾಯಿತ ಸದಸ್ಯರು ಆಯ್ದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಮುಖ್ಯ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಣಾಧಿಕಾರಿಯ ಹುದ್ದೆ ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಯಾಗಿದೆ.

ಪಂಚಾಯತ್ ರಾಜ್ಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ, ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ, ತಾಲ್ಲೂಕು ಪಂಚಾಯಿತಿಯ ಪಾತ್ರ ಮಹತ್ತ್ವದ್ದು. ಸರ್ಕಾರದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಮತ್ತು ಮಂಡಳಿಯ ಸದಸ್ಯರ ಸೇವಾಮನೋಭಾವ, ಉತ್ಸಾಹ, ಶ್ರದ್ಧೆಗಳು ಇವುಗಳ ಯಶಸ್ಸಿಗೆ ಆವಶ್ಯಕ.

ಗ್ರಾಮ ಪಂಚಾಯಿತಿ: ಇದು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಸಂಸ್ಥೆ. ಆಧುನಿಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಪುನಶ್ಚೇತನಕ್ಕೆ ಪ್ರಯತ್ನ ನಡೆದಿದೆ. ಪಂಚಾಯತ್ ರಾಜ್ಯವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಮೂಲಭೂತ ಘಟಕವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ.

1959ರ ಕಾಯಿದೆಯಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮಪಂಚಾಯಿತಿಯ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು, ಅದರ ಗುರಿಯನ್ನು ವಿಶದವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸಿದೆ. 1,500 ಜನಸಂಖ್ಯೆಗೆ ಕಡಿಮೆ ಇರದ, 10,000ಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಜನಸಂಖ್ಯೆ ಇರದ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಪಂಚಾಯಿತಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ವಿಶೇಷ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈ ನಿಯಮವನ್ನು ಸಡಿಲಿಸುವ ಅವಕಾಶವಿತ್ತು. ಹಿಂದಿನ ಭೂಕಂದಾಯ ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೂ ಈ ಗ್ರಾಮಪಂಚಾಯಿತಿಗಳಿಗೂ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲ. ಒಂದು ಗ್ರಾಮಪಂಚಾಯಿತಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಕಂದಾಯ ಗ್ರಾಮವಿರಬಹುದು ಅಥವಾ ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಗ್ರಾಮಗಳಿರಬಹುದು. ಯಾವುದೇ ಗ್ರಾಮದ ಜನಸಂಖ್ಯೆ5,000ಕ್ಕಿಂತ ಕಡಿಮೆ ಇರದೆ ಮತ್ತು ಅದರ ವಾರ್ಷಿಕ ಆದಾಯ 10,000 ರೂ.ಗಳಷ್ಟು ಅಂದಾಜು ಇದ್ದಾಗ ಅಂಥ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಪಟ್ಟಣ ಪಂಚಾಯಿತಿ ಎಂದು ಸರ್ಕಾರ ಪರಿಗಣಿಸಬಹುದು. ಕೆಲವು ನಿಯಮಗಳ ಹೊರತು ಉಳಿದಂತೆ ಗ್ರಾಮಪಂಚಾಯಿತಿ ಮತ್ತು ಪಟ್ಟಣ ಪಂಚಾಯಿತಿಗಳಿಗೆ ಒಂದೇ ನಿಬಂಧನೆ ಅನ್ವಯವಾಗುತ್ತದೆ. 2001ರ ಅಂಕಿಅಂಶಗಳ ಪ್ರಕಾರ ರಾಜ್ಯದ 27 ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 5,692 ಗ್ರಾಮಪಂಚಾಯಿತಿಗಳೂ 209 ಪುರಸಭೆಗಳೂ ಇದ್ದವು.

ಗ್ರಾಮಪಂಚಾಯಿತಿಯಲ್ಲಿ 11 ಜನರಿಗೆ ಕಡಿಮೆ ಇಲ್ಲದಂತೆ ಮತ್ತು 19 ಜನರಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿಲ್ಲದಂತೆ ಸದಸ್ಯರು ಇರತಕ್ಕದ್ದು. ಈ ಎಲ್ಲ ಸದಸ್ಯರು ಚುನಾಯಿತ ಸದಸ್ಯರಾಗಿರಬೇಕು. ಈ ಸದಸ್ಯತ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಮಹಿಳೆಯರಿಗೆ ಮತ್ತು ವಿಶಿಷ್ಟ ವರ್ಗಗಳಿಗೆ ನಿಯಮಾನುಸಾರ ಮೀಸಲಾತಿ ಇದೆ. ಪ್ರತಿ ಪಂಚಾಯಿತಿಯ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಚುನಾವಣಾ ವಿಭಾಗಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ವಿಭಾಗಗಳು ಕನಿಷ್ಠ ಎರಡು ಸ್ಥಾನಗಳಿರುವಂತೆ ವಿಂಗಡಿತವಾಗಿರಬೇಕು. ವಯಸ್ಕರ ಮತದಾನದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಚುನಾವಣೆ ನಡೆಯಬೇಕು. ಯಾವುದೇ ಪಂಚಾಯಿತಿಯಲ್ಲೂ ಯಾವುದೇ ಕಾರಣದಿಂದಲಾದರೂ ಚುನಾವಣೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗದೆ 11ಕ್ಕಿಂತ ಕಡಿಮೆ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸದಸ್ಯರು ಚುನಾಯಿತರಾಗಿದ್ದರೆ ಕಡಿಮೆ ಬಿದ್ದ ಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ಪಂಚಾಯಿತಿ ರಚಿಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಅರ್ಹ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳನ್ನು ನಾಮಕರಣ ಮಾಡುವ ಅಧಿಕಾರ ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳಿಗಿದೆ.

ಪಂಚಾಯಿತಿ ಸದಸ್ಯರು ತಮ್ಮಲ್ಲೇ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು ಮತ್ತು ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರನ್ನು ಚುನಾಯಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಪಂಚಾಯಿತಿ ವಿವಿಧ ಸಮಿತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದಿತ್ತು: 1ಒಕ್ಕಲುತನ ಸಮಿತಿ, 2 ಆರೋಗ್ಯ ಸಮಿತಿ ಮತ್ತು 3 ಗ್ರಾಮೋದ್ಯೋಗ ಸಮಿತಿ– ಇವು ಕಾಯಿದೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಸರಿಸಿರುವ ಸಮಿತಿಗಳು. ಇವುಗಳನ್ನು ಚುನಾವಣೆಯ ಮೂಲಕ ರಚಿಸಬೇಕು. ಪಂಚಾಯಿತಿಗೆ ಗ್ರಾಮಲೆಕ್ಕಿಗ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದನು. ಹಿಂದಿನ ತಳವಾರ ಅಥವಾ ಕುಳವಾಡಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಹುದ್ದೆಗಳ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಲು ಸರಕಾರ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಗ್ರಾಮಸಹಾಯಕರನ್ನು ನೇಮಿಸಿದೆ. ತಿಂಗಳಿಗೆ ಒಂದು ಬಾರಿಯಾದರೂ ಪಂಚಾಯಿತಿ ಸಭೆ ಸೇರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿತ್ತು. ಸಭೆಯನ್ನು ನಿಯಮ ಪ್ರಕಾರ ಸೇರಿಸಬೇಕಲ್ಲದೆ ಸಭೆ ಜರುಗಿಸಲು ಕೋರಂ ಇರಬೇಕು.

ಪಂಚಾಯಿತಿಯ ಕಾರ್ಯಗಳು ವೈವಿಧ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ತಾಲ್ಲೂಕು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಂಡಳಿಗಳಂತೆ ಪಂಚಾಯಿತಿಗಳು ಮಾಡಲೇಬೇಕಾದ ಕಾರ್ಯಗಳು ಮತ್ತು ಮಾಡಬಹುದಾದ ಕಾರ್ಯಗಳು ಎಂಬ ಎರಡು ಗುಂಪಿನ ಕಾರ್ಯಗಳಿವೆ. ಮೊದಲ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಸಂಪರ್ಕವ್ಯವಸ್ಥೆ, ಕುಡಿಯುವ ನೀರು ಪೂರೈಕೆ, ಗ್ರಾಮದ ನೈರ್ಮಲ್ಯ ರಕ್ಷಿಸುವುದು, ದೀಪದ ವ್ಯವಸ್ಥೆ, ಗೋಮಾಳ ಮತ್ತು ಅರಣ್ಯ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿಡುವುದು, ಗ್ರಾಮ ವಿಸ್ತರಣೆಗೆ ಕ್ರಮ ಕೈಗೊಳ್ಳುವುದು ಇತ್ಯಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳು ಸೇರಿವೆ. ಎರಡನೆಯ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಪಶುಸಂಗೋಪನೆ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಸ್ಥಾಪನೆ, ಆಟದ ಬಯಲುಗಳು ಮತ್ತು ಉದ್ಯಾನವನಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ, ಸಹಕಾರಿ ಚಟುವಟಿಕೆಗೆ ಉತ್ತೇಜನ, ಗ್ರಾಮೀಣ ಗ್ರಂಥಾಲಯ ಮತ್ತು ವಾಚನಾಲಯ ಸ್ಥಾಪನೆ, ಪರಿಶಿಷ್ಟ ವರ್ಗದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಕ್ರಮಕೈಗೊಳ್ಳುವುದು ಇತ್ಯಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳು ಸೇರಿವೆ.

ಪ್ರತಿ ಪಂಚಾಯಿತಿಗೂ ಪಂಚಾಯಿತಿ ನಿಧಿ ಎಂಬ ನಿಧಿ ಇತ್ತು. ಇದರಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರ ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಂಡಲಿಗಳಿಂದ ಬಂದ ಸಹಾಯಧನ ಹಾಗೂ ಪಂಚಾಯಿತಿಗೆ ಇತರ ಮೂಲಗಳಿಂದ ಬಂದ ಆದಾಯ ಸೇರಿರುತ್ತಿತ್ತು. ಪಂಚಾಯಿತಿಯು ಮನೆಗಳ ಮೇಲೆ ಮತ್ತು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ವ್ಯವಹಾರದ ಮೇಲೆ ತೆರಿಗೆಗಳನ್ನು ಹಾಕಬಹುದಿತ್ತು.

ಗ್ರಾಮಪಂಚಾಯಿತಿಗಳು ತಾಲ್ಲೂಕು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಂಡಳಿಗಳ ನಿಯಂತ್ರಣಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿರುತ್ತಿದ್ದವು. ಪ್ರತಿ ಪಂಚಾಯಿತಿಯು ಆಡಳಿತದ ವಾರ್ಷಿಕ ವರದಿ ಮುಂಗಡ ಪತ್ರ ಮತ್ತು ಆಯವ್ಯಯದ ಲೆಕ್ಕಪತ್ರ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಂಡಳಿಯ ಮುಖ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗೆ ಕಳುಹಿಸಬೇಕು.

ಗ್ರಾಮೀಣ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿಯೇ ಮೀಸಲಾಗಿರುವ ಈ ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಬಲಪಡಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿವೆ. ರಾಜ್ಯದ ಸಚಿವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮಾಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಇಲಾಖೆ ಇದೆ. ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರ ಈ ಬಗ್ಗೆ ವರದಿ ಸಲ್ಲಿಸಲು ನೇಮಿಸಿದ್ದ ಅಶೋಕ ಮೆಹತ ಸಮಿತಿ (1978) ಗ್ರಾಮಪಂಚಾಯಿತಿಗಳಿಗೆ ಶಾಸನದತ್ತವಾದ ಆಡಳಿತಾಧಿಕಾರವಿರಬೇಕು; ಚುನಾವಣೆಗಳು ಪಕ್ಷರಾಜಕೀಯದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆಯೇ ನಡೆಯಬೇಕು; ರಾಜ್ಯಗಳು ತಮ್ಮ ಆದಾಯದ ದೊಡ್ಡ ಭಾಗವನ್ನು ಜಿಲ್ಲಾ ಪರಿಷತ್ತುಗಳಿಗೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಬೇಕು; ಅಲ್ಲಿಂದ ಅದು ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ಹಂಚಿಕೆ ಆಗಬೇಕು–ಈ ಮೊದಲಾದ ಸಲಹೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿತು.

1985ರಿಂದ ಜಾರಿಗೆ ಬಂದ ಕಾಯಿದೆಯಂತೆ ಗ್ರಾಮಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಮಂಡಲ ಪಂಚಾಯಿತಿ ಎಂಬ ಆಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಜಾರಿಗೆ ಬಂದಿತು. ಇದರಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನ ಒಂದು ಅಥವಾ ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಗ್ರಾಮ ಸಮೂಹ ಪಂಚಾಯಿತಿಗಳು ಸೇರಿದ್ದವು. ಇದರ ಮುಖ್ಯರನ್ನು ಪ್ರಧಾನರೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿತ್ತು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾನಂತರ ಪ್ರಥಮಬಾರಿಗೆ ಈ ಗ್ರಾಮೀಣ ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗೆ ವ್ಯಾಪಕ ಅಧಿಕಾರಗಳನ್ನು ನಿಯೋಜಿಸಲಾಯಿತು. ಅಂದು ಗ್ರಾಮಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಸಚಿವರಾಗಿದ್ದ ಅಬ್ದುಲ್ ನಜೀರ್ ಸಾಬ್‌ರವರು ವಿಶೇಷ ಆಸಕ್ತಿಯಿಂದ ಈ ಸಂಸ್ಥೆಗೆ ರೂಪರೇಷೆ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದರು. ಮುಂದೆ ಇದಕ್ಕೆ ಸರ್ಕಾರ ತಿದ್ದುಪಡಿತಂದು ಗ್ರಾಮ ಪಂಚಾಯಿತಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಜಾರಿಗೆ ತಂದಿತು. ಇದರಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಮಂಡಲ ಪಂಚಾಯಿತಿಯ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಕಿರಿದಾದರೂ ಅಧಿಕಾರ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಹಾಗೆಯೇ ಉಳಿದಿದೆ. ಪ್ರತಿ ಪಂಚಾಯಿತಿಗೂ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಮೀಸಲಾತಿಯನ್ನು ಆಧರಿಸಿ ಸದಸ್ಯರನ್ನು

ಚುನಾಯಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಕ್ಷ ಮತ್ತು ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರ ಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ಚುನಾವಣೆಯ ಮೂಲಕ ಆರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿ ಪಂಚಾಯಿತಿಗೆ ಒಂದು ಅಧಿಕಾರಿ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿ ಹುದ್ದೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಇಂದು ಈ ಗ್ರಾಮೀಣ ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳುವ ಅಧಿಕಾರಗಳನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿದೆ.

ಪುರಸಭೆ: ಪುರಸಭಾ ಪದ್ಧತಿ ಒಂದಲ್ಲ ಒಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಭಾರತದಲ್ಲಿದ್ದಿತಾದರೂ ಆಧುನಿಕ ಪೌರಾಡಳಿತ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರ ಕೊಡುಗೆ ಎಂದು ಕೆ. ಎಂ. ಪಣಿಕ್ಕರ್ ಮೊದಲಾದವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಪೌರಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಲು, ಪಟ್ಟಣಗಳ ಆಡಳಿತ ನಿರ್ವಹಣೆ ಮಾಡಲು, ತೆರಿಗೆ ವಸೂಲು ಮಾಡಲು ಆಡಳಿತ ಮಂಡಳಿಯ ಅಗತ್ಯ ಕಂಡುಬಂದಾಗ ವಿವಿಧ ಪ್ರಾಂತ್ಯಸರ್ಕಾರಗಳು, ಸಂಸ್ಥಾನಗಳು ಪುರಸಭೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದವು. ಅವು ಏಕಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಭಾರಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿಕೊಂಡು ಇಂದು ಮಹತ್ತ್ವದ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಾಗಿವೆ.

ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 1862ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಮತ್ತು ಮೈಸೂರುಗಳಲ್ಲೂ 1864–65 ರಲ್ಲಿ ಶಿವಮೊಗ್ಗದಲ್ಲೂ ತರುವಾಯ ಇತರೆಡೆಗಳಲ್ಲೂ ಪುರಸಭೆಗಳನ್ನು ರಚಿಸಲಾಯಿತು. ಅವು ಪುರಸಮಿತಿಗಳು ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದವು. ಜಿಲ್ಲಾ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳು ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಇತರೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಪವಿಭಾಗಾಧಿಕಾರಿಗಳು ಅಥವಾ ಅಮಲ್ದಾರರು ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಅಧಿಕಾರಿ ಸದಸ್ಯರು ಮತ್ತು ನಾಮಕರಣ ಸದಸ್ಯರು ಸಮಿತಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತಿದ್ದರು. 1891ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಬಹುತೇಕ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪುರಸಭೆಗಳನ್ನು ರಚಿಸಲಾಯಿತು. ಗೃಹತೆರಿಗೆ, ವೃತ್ತಿತೆರಿಗೆ, ವ್ಯಾಪಾರತೆರಿಗೆ, ಆಕ್ಟ್ರಾಯ್ ಸುಂಕ–ಈ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಮುಖ್ಯ ಆದಾಯ ಮೂಲಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಕ್ರಮೇಣ ಪರಿಮಿತ ಮತದಾರ ಸಮುದಾಯದ ಮೂಲಕ ಸದಸ್ಯರನ್ನು ಚುನಾಯಿಸುವ ಅವಕಾಶ ಕಲ್ಪಿಸಲಾಯಿತು.

ಸರ್ಕಾರ 1916ರಲ್ಲಿ ಪುರಭೆಗಳನ್ನು ನಗರ, ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಕಿರಿಯ ಪುರಸಭೆಗಳೆಂದು ವಿಂಗಡಿಸಿತು. 1918ರ ಕಾಯಿದೆ ಪುರಸಭೆಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಧಿಕಾರ ನೀಡಿತು. ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣದ ಹೊಣೆಯನ್ನು ಅವುಗಳಿಗೆ ವಹಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ಶಾಸನದಿಂದ ಚುನಾಯಿತ ಸದಸ್ಯರ ಪ್ರಮಾಣ ಅರ್ಧಭಾಗಕ್ಕೆ ಏರಿತು. 1932–33ರಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ತಿದ್ದುಪಡಿಯಿಂದ ಮತದಾರರ ಸಮುದಾಯದ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಹೆಚ್ಚಿತು.

ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರಾಂತಗಳಲ್ಲೂ ಪುರಸಭೆಗಳು ತ್ವರಿತವಾಗಿ ಬೆಳೆದವು. 1854ರಷ್ಟು ಹಿಂದೆಯೇ ಮುಂಬಯಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದ ಬಿಜಾಪುರದಲ್ಲಿ ಪುರಸಭೆ ರಚಿತವಾಯಿತು. 1873ರ ಮುಂಬಯಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಕಾಯಿದೆ ಮೂಲಕ ಪುರಸಭೆಗಳನ್ನು ನಗರ ಪುರಸಭೆ ಮತ್ತು ಪಟ್ಟಣ ಪುರಸಭೆಗಳೆಂದು ವಿಂಗಡಿಸಲಾಯಿತು. ಜಿಲ್ಲಾ ಕಲೆಕ್ಟರು ಮತ್ತು ಇತರ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರು. 1901ರ ಮುಂಬಯಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಪುರಸಭೆ ಕಾಯಿದೆಯ ಪುರಸಭಾ ಸದಸ್ಯರಲ್ಲೇ ಒಬ್ಬರು ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಲು ಅವಕಾಶ ನೀಡಿತು. ಅಂಥ ಅಧ್ಯಕ್ಷರನ್ನು ಸರ್ಕಾರ ನೇಮಿಸಬಹುದಿತ್ತು ಇಲ್ಲವೇ ಸರ್ಕಾರ ಸೂಚಿಸಿದ ಮೇರೆಗೆ ಸದಸ್ಯರೇ ಚುನಾಯಿಸಬಹುದಿತ್ತು. ಮುಂಬಯಿ ನಗರ ಯೋಜನಾ ಕಾಯಿದೆ (1915) ಮತ್ತು ಮುಂಬಯಿ ಪುರಸಭಾ ಬರೋ ಕಾಯಿದೆಗಳು (1925) ಪೌರಾಡಳಿತದ ಪ್ರಗತಿಗೆ ಸಹಾಯಕವಾದವು. ಅದರಲ್ಲಿ ಜನತೆಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅವಕಾಶ ಒದಗಿಸಲಾಯಿತು.

ಮದರಾಸು ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ 1865ರಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಣ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾಯಿದೆ ಜಾರಿಗೆ ಬಂತು. ಈ ಕಾಯಿದೆಯಿಂದ ಪುರಸಭೆಗಳು ಸ್ಥಾಪಿತವಾದವು. 1871ರಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಕಾಯಿದೆ ರಚಿಸಲಾಯಿತು. ಅದರಿಂದ ತೆರಿಗೆದಾರರಿಗೆ ಸದಸ್ಯರನ್ನೂ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರನ್ನೂ ಚುನಾಯಿಸುವ ಅವಕಾಶ ದೊರೆಯಿತು. ಜಿಲ್ಲಾ ಕಲೆಕ್ಟರು ಅಥವಾ ಇತರ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರು. 1884 ಮತ್ತು 1920ರಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದ ಕಾಯಿದೆಗಳಿಂದ ಪುರಸಭೆಗಳಲ್ಲಿ ಚುನಾಯಿತ ಸದಸ್ಯರ ಸಂಖ್ಯೆ ಹೆಚ್ಚಿತು. ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಪನ್ಮೂಲಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶ ಕಲ್ಪಿಸಲಾಯಿತು. 1930ರ ಕಾಯಿದೆ ಇನ್ನೂ ಒಂದು ಹೆಜ್ಜೆ ಮುಂದೆ ಹೋಗಿ ಪ್ರತಿ ಸದಸ್ಯರು ಚುನಾಯಿತ ಸದಸ್ಯರಾಗಿರಬೇಕೆಂದೂ ಪ್ರತಿ ತೆರಿಗೆದಾರರು ಮತದಾರರಾಗಿರಬೇಕೆಂದೂ ನಿಯಮಮಾಡಿತು.

ಹೈದರಾಬಾದು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 1887–88ರಿಂದ ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಶಾಸನರೂಪ ತಳೆದವು. 1900ರ ಕಾಯಿದೆ ಪುರಸಭೆಗಳಿಗೆ ಸ್ಥಳೀಯ ತೆರಿಗೆ ವಿಧಿಸುವ ಅಧಿಕಾರ ನೀಡಿತು. ತರುವಾಯ ಕೆಲವು ತಿದ್ದುಪಡಿಗಳನ್ನು ತಂದರೂ ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ದೀರ್ಘಕಾಲ ಪುರಸಭೆಗಳ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಜಿಲ್ಲಾ ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಂಡಳಿಗಳೇ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದವು. 1928–29 ರಿಂದ ಪಟ್ಟಣಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಮುಂಗಡಪತ್ರ ಸಿದ್ಧಿಪಡಿಸಲಾಯಿತು. 1934ರ ಕಾಯಿದೆಯು ಪುರಸಭೆಗಳಿಗೆ ಸ್ವತಂತ್ರ ಅಸ್ತಿತ್ವ ತಂದುಕೊಟ್ಟಿತು. ಅಧಿಕಾರೇತರ ಸದಸ್ಯರು ಬಹುಮತ ಪಡೆದಿರುವಂತೆ ಅವನ್ನು ರಚಿಸಲಾಯಿತು. 1942ರಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಕಾಯಿದೆ ಜಾರಿಗೆ ಬಂತು.

ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಪೂರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪುರಸಭೆಗಳು ಅನಿವಾರ್ಯವೆನ್ನಿಸುವಷ್ಟರ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಅವುಗಳ ಅಗತ್ಯ ಕಂಡುಬಂತು. ಆದರೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟಗಾರರಿಗೆ ಇವು ಆಶ್ರಯಸ್ಥಾನಗಳಾಗಬಾರದೆಂಬ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸರ್ಕಾರಗಳು ಅವುಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಲು ಹಿಂಜರಿದವು. ಆದರೆ ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ನಮ್ಮ ಕೆಲವು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ನಾಯಕರೂ ಸೇರಿದಂತೆ ಸಾವಿರಾರು ಜನರಿಗೆ ಪುರಸಭೆಗಳು ಪ್ರಜಾತಂತ್ರಾತ್ಮಕ ವಿಧಾನದ ತರಬೇತಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿದವು.

ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾನಂತರ ರಚಿತವಾದ ಕಾಯಿದೆಗಳು ಈ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪ್ರಜಾತಂತ್ರಾತ್ಮಕವಾಗಿಸಿದವು. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ವಿಭಿನ್ನ ಕಾಯಿದೆಗಳು ಜಾರಿಯಲ್ಲಿದ್ದುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಏಕಶಾಸನ ಸ್ವರೂಪ ನೀಡುವ ಪ್ರಯತ್ನ ನಡೆಯಿತು. 1964ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಪುರಸಭೆಗಳ ಕಾಯಿದೆ ರಚನೆಯಾಗಿ 1965ರ ಏಪ್ರಿಲ್ 1 ರಿಂದ ಜಾರಿಗೆ ಬಂತು.

ಪುರಸಭೆಗಳಲ್ಲಿರಬೇಕಾದ ಸದಸ್ಯರ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಜನಸಂಖ್ಯೆಯ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ನಿಗದಿಗೊಳಿಸಲಾಗಿದೆ. 20,000ಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಜನಸಂಖ್ಯೆ ಇರದ ಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲಿ ಹದಿನೈದು ಜನ ಸದಸ್ಯರಿರತಕ್ಕದ್ದೆಂದೂ 20,000ಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿರುವ ಕಡೆ ಪ್ರತಿ 10,000 ಜನಸಂಖ್ಯೆಗೆ ನಾಲ್ವರು ಸದಸ್ಯರಂತೆ ಸದಸ್ಯರ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸತಕ್ಕದ್ದೆಂದೂ ಗೊತ್ತುಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಎಲ್ಲ ಪುರಸಭೆಗಳನ್ನೂ ಚುನಾವಣಾ ವಿಭಾಗಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ನಿಗದಿಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಜಾತಿ, ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಪಂಗಡ ಮತ್ತು ಮಹಿಳೆಯರಿಗೆ ಮೀಸಲು ಸ್ಥಾನಗಳಿವೆ. ಪುರಸಭಾ ಸದಸ್ಯತ್ವದ ಕಾಲಾವಧಿ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳು. ಪುರಸಭಾ ಸದಸ್ಯರು ಅಧ್ಯಕ್ಷ ಮತ್ತು ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರನ್ನು ತಮ್ಮಲ್ಲೇ ಚುನಾಯಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಚುನಾಯಿತರಾದ ಪದಾಧಿಕಾರಿಗಳ ಅವಧಿ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳು. ಆದರೆ ಯಾವುದೇ ಪುರಸಭೆಯೂ ಪ್ರತಿವರ್ಷವೂ ಅಧ್ಯಕ್ಷ–ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರನ್ನು ಚುನಾಯಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದರೆ ಅದು ಹಾಗೆ ಮಾಡಬಹುದು.

ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪುರಸಭೆಯೂ ಸ್ಥಾಯೀ ಸಮಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಸಮಿತಿಯನ್ನು ಚುನಾವಣೆಯ ಮೂಲಕ ರಚಿಸಬೇಕು. ಇದರ

ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯನ್ನು ಪುರಸಭಾ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು ಅಥವಾ ಅವರ ಗೈರುಹಾಜರಿಯಲ್ಲಿ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರು ವಹಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಉದ್ದೇಶಗಳಿಗಾಗಿ ಪುರಸಭೆ ಇತರ ಸಮಿತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಪ್ರತಿ ಪುರಸಭೆಗೂ ಒಬ್ಬ ಮುಖ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳಿರುತ್ತಾರೆ. ನಗರಸಭೆಗಳಿಗೆ ಕಮೀಷನರ್ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಇವರು ಅಧ್ಯಕ್ಷರ ನಿರ್ದೇಶನದ ಮೇರೆಗೆ ಪುರಸಭೆಯ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆ; ಆಡಳಿತ ನಿರ್ವಹಣೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಸ್ಥಾಯೀ ಸಮಿತಿಗೆ ಪುರಸಭಾ ಅಧಿಕಾರಿಯೊಬ್ಬರನ್ನು ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ ನೇಮಿಸಬಹುದು. ಪುರಾಸಭಾ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಿಗೆ ಪುರಸಭೆಯ ಆಡಳಿತದ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆ ಮಾಡುವ ಮತ್ತು ಎಲ್ಲ ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನೂ ನೌಕರರನ್ನೂ ನಿಯಂತ್ರಿಸುವ ಅಧಿಕಾರವಿದೆ.

ಪುರಸಭೆಗಳನ್ನು ಜನಸಂಖ್ಯೆಯ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಪುರಸಭೆಗಳು, ನಗರಸಭೆಗಳು, ನಗರ ಕಾರ್ಪೋರೇಷನ್‌ಗಳೆಂದು ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಒಂದು ಲಕ್ಷಕ್ಕೆ ಮೀರಿದ ಜನಸಂಖ್ಯೆ ಇರುವ ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ನಗರಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಪಟ್ಟಣ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿರುವ ಮತ್ತು ಪಟ್ಟಣ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಏಕಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪುರಸಭೆಗಳ ಪಾತ್ರ ಹಿರಿದಾಗಿದೆ. ಪಟ್ಟಣ ಜೀವನದ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನು ನಿವಾರಿಸುವ ಮತ್ತು ನಾಗರಿಕ ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವ ಹೊಣೆ ಇವಕ್ಕಿದೆ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಇವುಗಳ ಕಾರ್ಯಭಾರ ದಿನೇ ದಿನೇ ಹೆಚ್ಚುತ್ತಿದೆ. ರಸ್ತೆಗಳು, ಕುಡಿಯುವ ನೀರು, ಸ್ಥಳೀಯ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಮತ್ತು ನಿಯಂತ್ರಣ, ದೀಪವ್ಯವಸ್ಥೆ, ಚರಂಡಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆ, ಬಸ್ ನಿಲ್ದಾಣಗಳು ಮತ್ತು ಉದ್ಯಾನವನಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ, ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಗ್ರಂಥಾಲಯಗಳು ಮತ್ತು ವಾಚನಾಲಯಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆ, ನೈರ್ಮಲ್ಯ ಸಂರಕ್ಷಣೆ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಪುರಸಭೆಗಳು ನಡೆಸುತ್ತಿವೆ. ಕೆಲವೆಡೆ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳನ್ನು, ಶಾಲಾ ಕಾಲೇಜುಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿವೆ. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಪುರಸಭೆಗಳು ಮತ್ತು ನಗರ ಸಭೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ 226 (1974–75). ಇಷ್ಟು ವ್ಯಾಪಕ ಕಾರ್ಯಭಾರವಿರುವ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ಆರ್ಥಿಕ ಸಂಪನ್ಮೂಲಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಇದೆ. ಅವು ತೆರಿಗೆ ವಿಧಿಸಲು, ಸುಂಕದ ದರಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಲು, ಲೈಸೆನ್ಸ್ ಶುಲ್ಕ, ಜಾಹೀರಾತುತೆರಿಗೆ, ಆಸ್ತಿತೆರಿಗೆ ಮೊದಲಾದ ತೆರಿಗೆಗಳನ್ನು ಹಾಕಲು ಹಕ್ಕುಳ್ಳವಾಗಿವೆ. ವಾಹನಗಳು, ಸಂತೆ, ವ್ಯಾಪಾರವ್ಯವಹಾರ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಮೇಲೂ ತೆರಿಗೆ ಹಾಕಬಹುದು. ಪುರಸಭೆಗಳ ಮುಖ್ಯ ಆದಾಯಮೂಲವಾಗಿದ್ದ ಆಕ್ಟ್ರಾಯ್ ಸುಂಕವನ್ನು ತಿದ್ದುಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ (1979). ಸರ್ಕಾರ ಇದಕ್ಕೆ ಪರಿಹಾರವಾಗಿ ಸಹಾಯಧನ ಕೊಡುತ್ತಿದೆ. ಪುರಸಭೆಗಳು ಮುಂಗಡಪತ್ರ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ವಾರ್ಷಿಕ ವರದಿ ತಯಾರಿಸಬೇಕು. ಪೌರಾಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸಚಿವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಖಾತೆ ಇದೆ. 1974ರ ಪುರಸಭಾ ಕಾಯಿದೆ 1977ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಪುರಸಭಾ ನಿಯಮಗಳು ಎಂಬ ತಿದ್ದುಪಡಿ ತರಲಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಪುರಸಭೆಯ ಸಭಾ ಕಲಾಪಗಳನ್ನು ನಡೆಸುವ ಬಗ್ಗೆ, ಸ್ಥಾಯೀಸಮಿತಿ ಚುನಾವಣೆ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಣೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

ನಗರಸಭೆ ಮತ್ತು ನಗರಪಾಲಿಕೆಗಳು: ಐವತ್ತು ಸಾವಿರ ಅಥವಾ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಜನಸಂಖ್ಯೆ ಇರುವ ಪ್ರದೇಶ ನಗರಸಭೆಯ ಕಕ್ಷೆಗೆ ಬರುತ್ತದೆ. ನಗರದ ಆಡಳಿತದ ಹೊಣೆ ಈ ನಗರಸಭೆಗೆ ಸೇರಿದ್ದು. ಆಯಾ ನಗರದ ಜನಸಂಖ್ಯೆಗನುಗುಣವಾಗಿ ಈ ನಗರ ಸಭೆಗಳಲ್ಲಿ ಹದಿನೈದಕ್ಕೆ ಕಡಿಮೆಯಿಲ್ಲದೆ, ಮೂವತ್ತೈದಕ್ಕೆ ಮೀರದ ಸದಸ್ಯರಿರುವರು. ಅನುಸೂಚಿತ ವರ್ಗದವರ ಜನಸಂಖ್ಯೆಗನುಗುಣವಾಗಿ ಸದಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಮೀಸಲಾತಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಎರಡು ಸ್ಥಾನಗಳು ಮಹಿಳೆಯರಿಗಾಗಿ ಮೀಸಲಾಗಿರುತ್ತವೆ. ನಗರಸಭೆಯ ಚುನಾವಣೆ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ವಯಸ್ಕ ಮತದಾನ ಪದ್ಧತಿಯ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಆಯಾ ನಗರಗಳಿಂದ ವಿಧಾನ ಸಭೆಯ ಮತದಾರರ ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವ ಮತದಾರರೇ ನಗರಸಭೆಯ ಮತದಾರರ ಪಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರುವರು. ನಗರಸಭೆಯ ಮುಖ್ಯ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಇಂಥ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವರು. ನಗರಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರು ತಮ್ಮಲ್ಲಿಯೇ ಒಬ್ಬರನ್ನು ಅಧ್ಯಕ್ಷರನ್ನಾಗಿಯೂ ಮತ್ತೊಬ್ಬರನ್ನು ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರನ್ನಾಗಿಯೂ ಚುನಾಯಿಸಿಕೊಳ್ಳುವರು. ಮುಖ್ಯ ಆಡಳಿತಗಾರರಾದ ಕಮೀಷನರ್ ಅಥವಾ ಚೀಫ್ ಎಗ್ಸಿಕ್ಯುಟಿವ್ ಆಫೀಸರ್ ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ಸರ್ಕಾರವೇ ನೇಮಿಸುವುದು.

ನಗರದ ಪೌರರ ಹಿತಾಸಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಕಾಪಾಡಿಕೊಂಡು ಬರುವುದು ನಗರಸಭೆಯ ಆದ್ಯ ಜವಾಬ್ದಾರಿ. ರಸ್ತೆ, ಚರಂಡಿಗಳ ಸೂಕ್ತ ವ್ಯವಸ್ಥೆ, ನೈರ್ಮಲ್ಯ ರಕ್ಷಣೆ, ಮನೆಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ, ನಗರದ ಸೌಂದರ್ಯ ರಕ್ಷಣೆ, ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳು, ಭೋಜನ ಮತ್ತು ಫಲಾಹಾರ ಮಂದಿರಗಳು, ಅಂಗಡಿಗಳು ಜನರ ಆರೋಗ್ಯಕ್ಕೆ ಹಾನಿ ಆಗದಂತೆ ನಿಯಂತ್ರಿಸುವುದು, ಸಾಂಕ್ರಾಮಿಕ ರೋಗಗಳು ಹರಡದಂತೆ ಮುನ್ನೆಚ್ಚರಿಕೆಯ ಕ್ರಮವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು, ಶುದ್ಧ ಕುಡಿಯುವ ನೀರನ್ನು ಒದಗಿಸುವುದು, ಶ್ಮಶಾನ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಜನರ ಆರೋಗ್ಯಕ್ಕೆ ಧಕ್ಕೆ ಉಂಟಾಗದಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು– ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಅಗತ್ಯ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನು ನಗರಸಭೆ ಪಾಲಿಸುತ್ತದೆ.

ಈಗ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಮತ್ತು ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ–ಧಾರವಾಡ, ಮೈಸೂರು, ಬೆಳಗಾಂವಿ ಸೇರಿದಂತೆ ಅನೇಕ ನಗರಪಾಲಿಕೆಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಕಮಿಷನರ್ ಎಂಬ ಆಡಳಿತ ಅಧಿಕಾರಿ ಹುದ್ದೆ ಸೃಷ್ಟಿಸಲಾಗಿದೆ. ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರಸಭೆ ಶಾಸನ 1949ರಲ್ಲಿ ಜಾರಿಗೆ ಬಂತು. ಇದುವರೆಗೆ ಆ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ತಿದ್ದುಪಡಿಗಳಾಗಿವೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಸರ್ಕಾರದ ನಿಯಂತ್ರಣವಿರುತ್ತದೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ನಗರಸಭೆಯ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಬದಲಾವಣೆಗಳಾಗಿವೆ. ಸದಸ್ಯತ್ವದಲ್ಲಿ ಮೀಸಲಾತಿ ನಿಯಮಗಳು ನಗರಸಭೆ ಮತ್ತು ನಗರ ಪಾಲಿಕೆಗಳಿಗೂ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತವೆ. ಇವು ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಆಯವ್ಯಯ ರೂಪಿಸಿಕೊಂಡು ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತವೆ. ಅಧ್ಯಕ್ಷ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರು ಸದಸ್ಯರಿಂದ ಆಯ್ಕೆಯಾಗುತ್ತಾರೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ವಿವಿಧ ಸ್ಥಾಯೀ ಸಮಿತಿಗಳಿರುತ್ತವೆ. ನಗರ ಪಾಲಿಕೆಗಳ ಚುನಾಯಿತ ಮುಖ್ಯರನ್ನು ಮೇಯರ್ ಮತ್ತು ಉಪಮೇಯರ್ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.

ನಗರಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಂಡಳಿ: ನಗರಗಳು ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯಬೇಕಾದರೆ ನಗರ ಬಡಾವಣಾ ಕಾರ್ಯಗಳ ಹಾಗೂ ಕೊಳಚೆ ಪ್ರದೇಶಗಳ ನಿರ್ಮೂಲನಾಕಾರ್ಯಗಳ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ಹೊರಬಲ್ಲ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಸಂಸ್ಥೆ ಆವಶ್ಯಕ. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಮೈಸೂರು ಮತ್ತು ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರಗಳಲ್ಲಿ ನಗರಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಂಡಳಿಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಬಗ್ಗೆ 1903ರಲ್ಲಿಯೇ ಮೈಸೂರು ನಗರಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ಆಯಾ ನಗರಸಭೆಗಳ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಅಥವಾ ಸ್ವ–ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಸರ್ಕಾರ ಯಾವ ನಗರದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿಯೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಂಡಳಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಬಹುದು. ಇಂಥ ಮಂಡಳಿಗಳ ಮುಖ್ಯ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ನಗರದ ಬಡಾವಣೆಗಳು ಯೋಜನಾನುಸಾರ ಬೆಳೆಯುವಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಬೃಹತ್ ನಗರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಕೊಳಚೆ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಉತ್ತಮಪಡಿಸಿ, ಅಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ಜನರಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವಸತಿಸೌಕರ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದೂ ಈ ಮಂಡಳಿಯ ಜವಾಬ್ದಾರಿ, ನಗರಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಂಡಳಿಯ ರಚನೆಯು ಸರ್ಕಾರದಿಂದ ನೇಮಿತರಾದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು, ನಗರಸಭೆಯ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರು,

ನಗರ ಕಮಿಷನರ್ ಅಥವಾ ಮುಖ್ಯ ಕಾರ್ಯಾಧಿಕಾರಿ, ಒಬ್ಬರು ಲೋಕೋಪಯೋಗಿ ಇಲಾಖೆಯ ಎಂಜಿನಿಯರ್ (ಎಗ್ಸಿಕ್ಯುಟಿವ್ ಎಂಜಿನಿಯರ್ ಅಂತಸ್ತಿನವರು), ಜಿಲ್ಲಾ ಆರೋಗ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳ ಅಂತಸ್ತಿನ ಒಬ್ಬ ಆರೋಗ್ಯಾಧಿಕಾರಿ, ನಗರಸಭೆಯಿಂದ ಚುನಾಯಿತರಾದ ಮೂರು ಸದಸ್ಯರು, ಸರ್ಕಾರದಿಂದ ನೇಮಿತರಾದ ಮೂವರು ಸದಸ್ಯರನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ಬೆಂಗಳೂರು, ಮೈಸೂರು, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ–ಧಾರವಾಡ ಮತ್ತು ಬೆಳಗಾಂವಿಯಂತಹ ನಗರಗಳಿಗೆ ನಗರ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಪ್ರಾಧಿಕಾರಗಳನ್ನು ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಒಂದು ಲಕ್ಷಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಜನಸಂಖ್ಯೆ ಇರುವ ಊರುಗಳಿಗೆ ನಗರ ಯೋಜನಾ ಪ್ರಾಧಿಕಾರಗಳು ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದಿವೆ.

(ಸಿ.ವಿ.ಆರ್.;ಡಿ.ಎಸ್.ಜೆ.;ಎ.ಎಸ್.ಐ.)

ಸ್ನೇಹಲತಾ ರೆಡ್ಡಿ: 1935–77. ನೃತ್ಯ, ನಾಟಕ ಹಾಗೂ ಸಿನಿಮಾ ಕಲೆಗಳ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಲಾವಿದೆ. ಸಮಾಜ ಸೇವಕಿ. ಕ್ರೈಸ್ತ ಕುಟುಂಬ ದಲ್ಲಿ ಏಡನ್ ನಗರದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ತಮಿಳುನಾಡಿನವರು. ಅವರು ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸೈನ್ಯದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಲ್ ಹುದ್ದೆಯಲ್ಲಿದ್ದರು. ತಾಯಿ ಬಂಗಾಲಿ. ಸ್ನೇಹಲತಾ ಶಾಲಾ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದ ಜಬ್ಬಲ್‌ಪುರದಲ್ಲೂ ಕಾಲೇಜು ವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನು ಮದರಾಸಿನ ಮೇರಿ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲೂ ನಡೆಸಿ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಆಂಧ್ರಕವಿ ಹಾಗೂ ಕಲಾವಿದ ತಿಕ್ಕವರಪು ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ರೆಡ್ಡಿಯವರನ್ನು 1947ರಲ್ಲಿ ವಿವಾಹವಾದರು. ಇವರಿಗೆ ಇಬ್ಬರು ಮಕ್ಕಳು; ನಂದನಾ ಮಗಳು, ಕೊನಾರ್ಕ ಮನೋಹರ್ ಮಗ.

ಸ್ನೇಹಲತಾ ಅವರಿಗೆ ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೂ ನೃತ್ಯಸಂಗೀತಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯಿತ್ತು. ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಭರತನಾಟ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೆಸರುಗಳಿಸಿದ್ದರು. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ನರ್ತನ ವಿಧಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಇವರಿಗೆ ಅಪಾರ ಒಲವಿತ್ತು. ಸ್ಪ್ಯಾನಿಷ್ ನೃತ್ಯ ಕಲಿಯಲು ಇವರು 1951ರಲ್ಲಿ ಸ್ಪೇನ್ ದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿಯ ನಾಟ್ಯಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞ ರಿಯಾಲಿಯೋ ಎಂಬಾತನ ಅಕಾಡೆಮಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ವರ್ಷ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದರು. ನೃತ್ಯಪ್ರದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಬಹುಮಾನಗಳನ್ನು ಗಳಿಸಿದರು. ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಮದರಾಸ್ ಪ್ಲೇಯರ್ಸ್ ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನೂ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಥಿಯೇಟರ್ಸ್ ಕಲಾವಿಲಾಸಿ ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನೂ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಯುವಜನರಿಗೆ ಅಭಿನಯ, ನೃತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ನೀಡಿದರು. ಸ್ವತಃನಾಟಕಗಳಲ್ಲೂ ಅಭಿನಯಿಸುತ್ತಿದ್ದುದಲ್ಲದೆ, ಅವುಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಇವರಂತೆಯೇ ಕಲಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಇವರ ಪತಿ ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮರೆಡ್ಡಿಯವರು ಶಾಂತಿನಿಕೇತನ, ಕೋಲ್ಕತ್ತ, ಅಮೆರಿಕ ಮೊದಲಾದ ಕಡೆ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿ ಸಂಗೀತ, ಚಲನಚಿತ್ರ ಮೊದಲಾದ ಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ ನುರಿತವರಾಗಿದ್ದರು. ಕಲೆ ಹಾಗೂ ಸಾಮಾಜಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯ ಇವರ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಂದಾಗಿ ಇವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಬರೆಹಗಾರರು, ಸಾಹಿತಿಗಳು, ಕಲಾವಿದರು, ರಾಜಕೀಯ ಧುರೀಣರೊಡನೆ ಸಂಪರ್ಕವಿತ್ತು. ಚಲನಚಿತ್ರದ ಬಗ್ಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಒಲವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಸ್ನೇಹಲತಾ ಅವರು ತಮ್ಮ ಪತಿ ತಯಾರಿಸಿದ ಸಂಸ್ಕಾರ (1970), ಚಂಡಮಾರುತ (1978) ಎಂಬ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸಿದ್ದರು. ಸಂಸ್ಕಾರದ ನಾಯಕಿ ಚಂದ್ರಿಯ ಪಾತ್ರದಲ್ಲಿನ ಇವರ ಅಭಿನಯ ಉನ್ನತಮಟ್ಟದ್ದಾಗಿತ್ತು. ಈ ಚಿತ್ರಕ್ಕೆ 1970ರಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಚಿತ್ರವೆಂಬ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (ಸುವರ್ಣ ಪದಕ) ಲಭಿಸಿತು. ಸ್ನೇಹಲತಾ ಅವರು ಪತಿಯೊಂದಿಗೆ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿದ್ದಾಗ ಇವರ ಮನೆ ನಾಟಕಕಾರರು, ಕಲಾವಿದರು, ಲೇಖಕರು, ರಾಜಕಾರಣಿಗಳು ಹಾಗೂ ವಿದೇಶಿ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ತಂಡಗಳ ಸದಸ್ಯರಿಗೆ ಆಶ್ರಯತಾಣವಾಗಿತ್ತು. ಇವರಿಗೆ ಲೋಹಿಯಾ ವಾದದಲ್ಲಿ ಅಪಾರ ಒಲವಿತ್ತು. ಬಡವರ ಹಾಗೂ ಮಹಿಳೆಯರ ಅಭ್ಯುದಯಕ್ಕಾಗಿ ಇವರು ಬಹುವಾಗಿ ದುಡಿದರು. ಸಮಾಜವಾದದಲ್ಲಿ ದೃಢನಂಬಿಕೆಯಿಟ್ಟಿದ್ದ ಇವರು ತುರ್ತು ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ (1975) ಸೆರೆಯಾದರು. ಬೆಂಗಳೂರು ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಜೈಲಿನಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತು ತಿಂಗಳ ಕಾಲ (1976ರ ಮೇ 1 ರಿಂದ 1977ರ ಜನವರಿ 13) ಸೆರೆವಾಸದಲ್ಲಿದ್ದರು. ಸೆರೆಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಇವರು ಬಂಧಿತ ಮಹಿಳೆಯರ ಸೆರೆವಾಸದ ಕಠಿಣ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ನೀಗಲು 9 ದಿನ ಉಪವಾಸವಿದ್ದು ಅವರಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಆಹಾರ ದೊರಕುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು. ಇವರಿಗೆ ಆಸ್ತಮ ವ್ಯಾಧಿ ಇದ್ದು ಸೆರೆವಾಸದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಸರಿಯಾದ ಆರೋಗ್ಯರಕ್ಷಣೆ ಇಲ್ಲದೆ ರೋಗ ಉಲ್ಬಣಿಸಿ ದೇಹಸ್ಥಿತಿ ಕೆಟ್ಟಿತು. ಅನಾರೋಗ್ಯ, ಪತಿ ಹಾಗೂ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಕಾಣದಂತಹ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಇವರ ವ್ಯಥೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿತು; ಸೆರೆಯಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆಯಾದ ಕೆಲವೇ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ 1977 ಜನವರಿ 25ರಂದು ನಿಧನರಾದರು.

ಸ್ನೇಹಲತಾ ಅವರು ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದು, ಅನೇಕ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ತಮ್ಮ ಸೆರೆವಾಸದ ಘೋರ ಅನುಭವಗಳನ್ನು ಜೈಲಿನ ದಿನಚರಿ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರನ್ನು ಕುರಿತು ತೆಲುಗಿನಲ್ಲಿ ಸ್ನೇಹಾಭಿರಾಮಂ (1978) ಮತ್ತು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಸ್ನೇಹಲತಾ (1977) ಎಂಬ ಎರಡು ಸಂಸ್ಮರಣ ಸಂಪುಟಗಳು ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ.(ವಿ.ಜಿ.ಕೆ.)

ಸ್ವರ್ಣಾ: ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ನದಿ. ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟಗಳ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಈ ನದಿ ಮೊದಲು ಕಾರ್ಕಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹರಿದು ಅನಂತರ ಉಡುಪಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಗ್ನೇಯ ಎಲ್ಲೆಯ ಮೂಲಕ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ಹಿರಿಯಡ್ಕ ಬಜ್ಪೆಗಳ ಮಾರ್ಗವಾಗಿ ವಾಯವ್ಯದತ್ತ ಹರಿದು ಉಡುಪಿಯ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 13 ಕಿಮೀ ದೂರದ ಬಾರಕೂರು ಬಳಿ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೇ ಇದರ ಜೊತೆ ಸಮುದ್ರ ಸೇರುವ ಇನ್ನೊಂದು ನದಿ ಸೀತಾ. ಜೂನ್‌ನಿಂದ ಅಕ್ಟೋಬರ್‌ವರೆಗಿನ ಮಳೆಗಾಲದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಣಾನದಿ ತುಂಬಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ನದಿಯ ಬಿರುಸು ಹರಿವಿನಿಂದಾಗಿ ಹಾಗೂ ನದಿಯ ತಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಬಂಡೆಗಳಿಂದಾಗಿ ಈ ನದಿ ಸಾರಿಗೆಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲ. ಸಮುದ್ರ ಸೇರುವ ಸ್ಥಳದಿಂದ ಹಿಮ್ಮುಖವಾಗಿ ಸು. 19 ಕಿಮೀ ದೂರದವರೆಗೆ ಈ ನದಿಯಲ್ಲಿ ದೋಣಿಗಳ ಸಂಚಾರ ಸೌಲಭ್ಯ ಸಾಧ್ಯವಿದೆ.

(ಎಚ್.ಜಿ.)

ಸ್ವತಂತ್ರ ಸಿದ್ದಲಿಂಗೇಶ್ವರ: ಸು.1480. ಬಸವೇಶ್ವರರ ತರುವಾಯದ ವಚನಕಾರರಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದವರು. ತೋಂಟದ ಸಿದ್ದಲಿಂಗೇಶ್ವರರ ಪರಮ ಶಿಷ್ಯರು. ಚಾಮರಾಜನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹರದನಹಳ್ಳಿ (ವಾಣಿಜ್ಯಪುರ) ಇವರ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ಇವರು ವಿಶೇಷ ಮಹಿಮಾನ್ವಿತರೂ ಪವಾಡಪುರುಷರೂ ಆಗಿದ್ದರೆಂದು ಐತಿಹ್ಯ. ವೀರಶೈವಧರ್ಮ ಪ್ರಸಾರಕ್ಕಾಗಿ ಇವರು ತಮ್ಮ ಗುರುಗಳಾದ ತೋಂಟದ ಸಿದ್ದಲಿಂಗೇಶ್ವರರೊಡನೆ ದೇಶಪರ್ಯಟನವನ್ನೂ ಕೈಗೊಂಡಿದ್ದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಕೃಷ್ಣರಾಜಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕಾಪನಹಳ್ಳಿಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಗಜರಾಜಗಿರಿ ಇವರ ಶಿವಯೋಗಧಾಮವಾಗಿತ್ತು.

ಇದೇ ಇವರ ನಿರ್ವಾಣಸ್ಥಾನವೂ ಆಯಿತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಗಜರಾಜಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ಇವರ ಗದ್ದುಗೆ ಇದೆ. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಮಾಘಮಾಸದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಸ್ವತಂತ್ರ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗೇಶ್ವರರು ವಚನಗಳನ್ನೂ ಮುಕ್ತ್ಯಂಗನಾಕಂಠಮಾಲೆ, ಜಂಗಮರಗಳೆ ಎಂಬ ಕೃತಿಗಳನ್ನೂ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ನಿಜಗುರು ಸ್ವತಂತ್ರಸಿದ್ಧಲಿಂಗೇಶ್ವರ ಎಂಬುದು ಇವರ ವಚನಗಳ ಅಂಕಿತ. ಇದುವರೆಗೆ 430 ವಚನಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಈ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ವೀರಶೈವ ಸಿದ್ಧಾಂತ, ಯೋಗ, ಷಟ್ಸ್ಥಲಶಾಸ್ತ್ರ, ಅನುಭಾವ–ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳು ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿವೆ. ಕೆಲವು ಬೆಡಗಿನ ವಚನಗಳನ್ನೂ ಇವರು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಹಿತ್ಯಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಇವರ ವಚನಗಳು ಗಮನಾರ್ಹವೆನ್ನಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇವರ ಒಂದು ಬೆಡಗಿನ ವಚನ ಈ ರೀತಿಯಿದೆ:

ಗುರು ಶಿಷ್ಯನ ಕೊಂದು ಶಿಷ್ಯನಾದನು
ಶಿಷ್ಯ ಹೋಗಿ ಮರಳಿ ಗುರುವ ಕೊಂದು ಗುರುವಾದನು
ಗುರುಶಿಷ್ಯರೊಬ್ಬರನೊಬ್ಬರು ಕೊಂದು ಇಬ್ಬರೂ ಸತ್ತರು
ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಸತ್ತ ಠಾವದೊಬ್ಬರಿಗೂ ಕಾಣಬಾರದು
ಸತ್ತಸಾವ ಕಂಡಹೆನೆಂದು ಉಟ್ಟುದಳಿದು ಬತ್ತಲೆ ಹೋಗಿ
ತಲವಾಗಿಲ ತೆಗೆದು ನೋಡಲು ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಒಬ್ಬನೊಳಗಳಿದು ಒಬ್ಬನ್ಯೈದಾನೆ
ಇಂತಿವರಿಬ್ಬರೂ ಸತ್ತ ಸಾವನಾರಿಗೂ ಅರಿಯಬಾರದು
ನಿಜಗುರು ಸ್ವತಂತ್ರ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗೇಶ್ವರ ನಿಮ್ಮ ಕರುಣವುಳ್ಳವರಿಗಲ್ಲದೆ.

ಮುಕ್ತ್ಯಂಗನಾ ಕಂಠಮಾಲೆ 21 ವಚನಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಒಂದು ಅನುಭಾವ ಗ್ರಂಥ. ವಚನಗಳು ಮುಕ್ತಿಯ ಗೊನೆಯಂತಿದ್ದು ಮುಕ್ತ್ಯಂಗನೆಗೆ ಕಂಠಮಾಲೆಯಾಗಲು ಅರ್ಹವಾದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಮುಕ್ತ್ಯಂಗನಾ ಕಂಠಮಾಲೆ ಎಂದು ಹೆಸರಿಡಲಾಗಿದೆ. ಈ ಸಂಕಲನದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಗೋಪ್ಯವಾದ ವಚನಗಳಿವೆ. ಶ್ರೀ ಚೆನ್ನದೇವರೆಂಬುವರು ಇದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೊಂದನ್ನು ಬರೆದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಜಂಗಮ ರಗಳೆಯಲ್ಲಿ 108 ನುಡಿಗಳಿವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಜಂಗಮದ ಮಹೋನ್ನತ ನಿಲವು ಹಾಗೂ ಹಿರಿಮೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಾಗಿದೆ.

(ಎನ್.ಬಿ.;ಜಿ.ಎಸ್.ಪಿ.ಎಂ.)

ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಗ್ರಾಮ: ಭಾರತ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಮರದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಪಾತ್ರ ಗಣನೀಯವಾದದ್ದು. ಈ ಹೋರಾಟವನ್ನು ಮೂರು ಹಂತಗಳಲ್ಲಿ ನಾವು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ದೇಶೀಯ ರಾಜರು ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ಹೋರಾಡಿದ್ದು ಮೊದಲನೆಯದು. ದೇಶಪ್ರೇಮಿಗಳೂ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಪ್ರಿಯ ವೀರ ಸರದಾರರೂ ಪಾಳೆಯಗಾರರೂ ಮತ್ತು ಇತರರು ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ಸಶಸ್ತ್ರ ಬಂಡಾಯವೆದ್ದು ಅವರ ಗುಂಪಿಗೆ ಎದೆಯೊಡ್ಡಿದ್ದು ಎರಡನೆಯದು. ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಮತ್ತು ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ನೇತೃತ್ವದ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರ ಅಹಿಂಸಾತ್ಮಕ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟ ಮೂರನೆಯದೆನ್ನಬಹುದು.

ಬ್ರಿಟಿಷರ ದತ್ತುಸ್ವೀಕಾರ ಕಾಯಿದೆ, ಸಹಾಯಕ ಸೈನ್ಯ ಪದ್ಧತಿ ಮತ್ತು ಅವರ ಒಡೆದು ಆಳುವ ಕುಟಿಲನೀತಿಯಿಂದ ಭಾರತದ ಎಲ್ಲ ರಾಜ್ಯಗಳನ್ನೂ ತಮ್ಮ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿದ್ದರೂ ಅದರಲ್ಲಿ ಕೆಲವೊಂದು ರಾಜ್ಯಗಳು ಅವರ ಹಿಡಿತಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕಿರಲಿಲ್ಲ. ಬ್ರಿಟಿಷರ ರಾಜ್ಯದಾಹ ಮತ್ತು ಮತ್ತು ಆಕ್ರಮಣನೀತಿಯೇ ಈ ಹೋರಾಟಗಳಿಗೆ ಮೂಲ. ದೇಶೀಯ ರಾಜರು ತಮ್ಮ ರಾಜ್ಯ ಮತ್ತು ಹಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಕಾಯ್ದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿ ಬಂದಾಗ ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ಹೋರಾಡಬೇಕಾಯಿತು. ಅವರಲ್ಲಿ ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನರನ್ನು ನಾವು ಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಗಮನಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ದಿನದಿನಕ್ಕೆ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಬಲವನ್ನು ಗಮನಿಸಿದ ಹೈದರ್ ಮರಾಠರ ಮತ್ತು ಹೈದರಾಬಾದಿನ ನಿಜಾಮನ ಸಹಕಾರದೊಂದಿಗೆ ಕೆಲವು ಸಾರಿ ಹೋರಾಡಿದ. ಆದರೆ ಮರಾಠರೂ ನಿಜಾಮನೂ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಕಡೆಯೇ ಸೇರಿಹೋದದ್ದು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಗ್ರಾಮದ ದಿಕ್ಕನ್ನೇ ಬದಲಿಸಿತೆನ್ನಬಹುದು. ಹೈದರನ ಅಕಾಲಮರಣ ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ಅನುಕೂಲಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಾಯಿತು. ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ್ ತಂದೆಯಂತೆಯೇ ಹೋರಾಟವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದ. ಆದರೆ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಆತ ಮರಣವನ್ನಪ್ಪಿದ (1799). ಅವನ ಸಾವಿನೊಂದಿಗೆ ಅಂದಿನ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯ ಹರಿದು ಹಂಚಿಹೋಯಿತು.

ಮುಂದೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸಶಸ್ತ್ರ ಬಂಡಾಯದ ಹೋರಾಟವನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚನ್ನಗಿರಿಗೆ ಸೇರಿದ ಶೂರ ಧೋಂಡಿಯ ವಾಘ 1780ರಲ್ಲಿ ಹೈದರನ ಸೈನ್ಯ ಸೇರಿ ತರಬೇತಿಪಡೆದು ಓಡಿಹೋಗಿದ್ದವನು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಆಹ್ವಾನಕ್ಕೆ ಕಿವಿಗೊಟ್ಟು ಮತ್ತೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂದ ಮುಸಲ್ಮಾನನಾದ. 1799ರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಪತನದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಬಿದನೂರು, ಶಿಕಾರಿಪುರ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಜನರನ್ನು ಸಂಘಟಿಸಿದ. ಐಗೂರಿನ ಕೃಷ್ಣಪ್ಪನಾಯಕ, ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಿಟ್ಲದ ಹೆಗ್ಗಡೆ, ಬಳ್ಳಾರಿಯ ರಾಯದುರ್ಗದ ಪಾಳೆಯಗಾರ ಮತ್ತು ಆನೆಗೊಂದಿಯ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ನೆರವಿನಿಂದ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಎದುರಾಗಿ ಬಂಡಾಯ ಹೂಡಿದ. ಲೋಂಡಾದಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಲು ಬಂದ ಮರಾಠ ಸೇನಾನಿ ಗೋಖಲೆಯನ್ನು ಕೊಂದ. ಬ್ರಿಟಿಷ್ ವಿರೋಧಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಸಂಘಟಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ. ಇವನ ಚಟುವಟಿಕೆಯನ್ನು ಬ್ರಿಟಿಷರು ಸಹಿಸಲಾರದೆ ಹೋದರು. ಆರ್ಥರ್ ಧೋಂಡಿಯನನ್ನು ಹಿಡಿಯಲು ಟೋರಿನ್, ಸ್ಟೀವನ್‌ಸನ್ ಮತ್ತು ಪೇಟ್ಕರ್ ಎಂಬ ಮೂರು ಸೇನಾಪತಿಗಳನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದ. ಧೋಂಡಿಯು ತಂಗಿದ್ದನೆಂಬ ಕೋಟೆ, ಸ್ಥಳಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಶೋಧಿಸುತ್ತ ಅವನ ಕಡೆಯವರನ್ನೆಲ್ಲ ಕೊಲ್ಲುತ್ತ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸೇನೆ ದಾಂದಲೆ ನಡೆಸಿತು. ಕೊನೆಗೆ ಒಬ್ಬ ಸೈನಿಕ ಮತ್ತು ಧೋಂಡಿಯನ ಕೈಲಿ ಅನ್ನ ತಿಂದ ಸಲಬತ್ ಎಂಬ ದ್ರೋಹಿಗಳು ಕೊಟ್ಟ ಸುಳುವಿನ ಮೇಲೆ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸೇನೆ ಧೋಂಡಿಯನ ಬೆನ್ನುಹತ್ತಿತು. 1800ರ ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್‌ನಲ್ಲಿ ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೋಣಗಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಧೋಂಡಿಯ ವಾಘ ಮರಾಠರ, ನಿಜಾಮನ ಮತ್ತು ಆಂಗ್ಲರ ಮೂರೂ ಸೇನೆಗಳನ್ನು ಎದುರಿಸಿ ಹೋರಾಡುತ್ತ ಮಡಿದ. ಐಗೂರು ಕೃಷ್ಣಪ್ಪನಾಯಕ 1802ರ ಫೆಬ್ರವರಿಯವರೆಗೂ ಹೋರಾಡುತ್ತ ಕೊನೆಗೆ ವಿದ್ರೋಹಿಗಳಿಂದ ಸೆರೆಸಿಕ್ಕಿ ಗಲ್ಲಿಗೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. ಕೊಪ್ಪಳದ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡು ಬಂಡಾಯ ಹೂಡಿದ (1819) ವೀರಪ್ಪನನ್ನೂ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸೇನೆ ಕೊಂದಿತು. 1820–21ರಲ್ಲಿ ಬಿದರೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸುಳಿಯುಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣಾಪುರಗಳ ದೇಶಮುಖರು ಬಂಡಾಯವೆದ್ದರು. ಶಿವಲಿಂಗಪ್ಪ ದೇಶಮುಖ್, ತಿರುಮಲ ರಾವ್ ಮತ್ತು ಮೇಘಶ್ಯಾಮ್ ದೇಶಮುಖರು ಬಂಡಾಯದ ಮುಂದಾಳಾಗಿದ್ದರು. 1824ರಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಿಂದಗಿಯ ಬಂಡಾಯವನ್ನು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಸೇನೆ ಕ್ರೌರ್ಯದಿಂದ ಹತ್ತಿಕ್ಕಿತು. ಸಿಂದಗಿಯ ಬಂಡಾಯಗಾರರಾಗಿದ್ದ ದಿವಾಕರ ದೀಕ್ಷಿತ, ರಾವ್‌ಜಿ ರಾಸ್ತಿಯ, ಬಾಳಪ್ಪ ದೇಶಪಾಂಡೆ, ಅಲೂಪ ಪಿಂಡಾರಿ, ಶೆಟ್ಟಿಯಪ್ಪ ಮತ್ತು ಶೀನಪ್ಪ ಇವರನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಟ್ಟವರಿಗೆ ಬಹುಮಾನ ನೀಡುವುದಾಗಿ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರ್ಕಾರ ಘೋಷಿಸಿತ್ತು. ದೇಶದ್ರೋಹಿ ಅಣ್ಣಪ್ಪ ಪಟಕಿ ಎಂಬಾತ ಮೋಸ ಬಗೆದ. ಸಿಂದಗಿ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ವಶವಾಯಿತು, ಬಂಡಾಯಗಾರರೆಲ್ಲ ಸೆರೆಯಾದರು.

ಬ್ರಿಟಿಷರು ವಾರಸುದಾರರಿಲ್ಲವೆಂಬ ನೆಪದಿಂದ ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನವನ್ನು ನುಂಗಲು ಹವಣಿಸಿದರು, ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ಕಿತ್ತೂರಿನ ಮೇಲೆ ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಕಣ್ಣಿತ್ತು. 1822ರಲ್ಲೇ ಧಾರವಾಡದ ಕಲೆಕ್ಟರ್ ಥ್ಯಾಕರೆ ಕಿತ್ತೂರು ದೇಸಾಯಿಗೆ "ಕಳ್ಳಕಾಕರಿಗೆ ಆಶ್ರಯ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದೀಯೆ. ಸುತ್ತಮುತ್ತಣ ಪ್ರಾಂತ್ಯದವರಿಗೆ ತೊಂದರೆಯಾಗುತ್ತಿದೆ" ಎಂದೆಲ್ಲ ಆಪಾದನೆ ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಇದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ತೂರು ರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಕುಟಿಲನೀತಿಯನ್ನರಿತು ಯುದ್ಧಸನ್ನದ್ಧಳಾದಳು. ಕೊಲ್ಹಾಪುರದ ಅರಸ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಕೈಗೊಂಬೆಯೆನ್ನುವುದು ತಿಳಿಯದೆ ಚೆನ್ನಮ್ಮ ಅವನ ಸಹಾಯ ಬೇಡಿದಳು. ಅವನಿಂದ ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ವಿಷಯ ತಿಳಿದು ಅವರು ಹೆದರಿದರು. ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸೈನಿಕರು ಕಿತ್ತೂರಿನ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಮುತ್ತಿದರು. 1824 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 23ರ ಮೊದಲ ಮುತ್ತಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಥ್ಯಾಕರೆ ಸತ್ತು ಕಿತ್ತೂರ ವೀರರಿಗೆ ಜಯವಾಯಿತು. ಆದರೆ ಮುಂದೆ ದೇಶದ್ರೋಹಿಗಳ ಸಂಚಿನಿಂದ 1824 ನವೆಂಬರ್ 3ರ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತೂರಿಗೆ ಸೋಲಾಯಿತು. ಚೆನ್ನಮ್ಮನನ್ನು ಬಂಧಿಸಿ ಬೈಲಹೊಂಗಲದಲ್ಲಿ ಸೆರೆಹಾಕಿದರು. ಚೆನ್ನಮ್ಮ 1830ರ ಫೆಬ್ರವರಿ 30ರಂದು ಸೆರೆಯಲ್ಲೇ ನಿಧನಳಾದಳು.

ಮುಂದೆ ರಾಜ್ಯ ಅಥವಾ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಬಂಡಾಯ ನಡೆಯದಿದ್ದರೂ ಪಾಳೆಯಗಾರರೂ ಅನೇಕ ದೇಶಪ್ರೇಮಿಗಳೂ ಒಟ್ಟುಗೂಡಿ ಬ್ರಿಟಿಷರೊಂದಿಗೆ ಹೋರಾಡಿದರು.

ಕಿತ್ತೂರಿನ ಪತನದ ಅನಂತರ ವೀರ ಸೈನಿಕ ಸಂಗೊಳ್ಳಿ ರಾಯಣ್ಣ ಕಿತ್ತೂರ ದತ್ತಕ ಶಿವಲಿಂಗಪ್ಪನ ಪರ ಬಂಡಾಯದ ನೇತೃತ್ವ ವಹಿಸಿ ಊರಲ್ಲಿನ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಕಚೇರಿ ಸುಟ್ಟು (1830) ಮುಂದೆ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಸೈನ್ಯಕ್ಕೆ ಮಣ್ಣುಮುಕ್ಕಿಸಿದ. ಆದರೆ ದ್ರೋಹಿಗಳ ಮೋಸದಿಂದ ಬಂಧಿತನಾಗಿ ಗಲ್ಲಿಗೆ ಏರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. ಕಿತ್ತೂರಲ್ಲಿ ಶಂಕ್ರಣ್ಣ (1833), ಗಜಪತಿ, ಸುನಾಯಿ ಶೆಟ್ಟಿ ಮತ್ತು ಕೊಟಗಿ (1836) ಇವರ ಬಂಡಾಯಗಳಾದವು. ರಾಯಣ್ಣನನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಟ್ಟ ದ್ರೋಹಿಯ ಕೊಲೆಯಾಗಿ 1837-38ರಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಬಂಡಾಯ ನಡೆಯಿತು.

ಕಿತ್ತೂರಲ್ಲಿ ಈ ಬಂಡಾಯಗಳ ಸರಣಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದಾಗಲೇ 1830-31ರಲ್ಲಿ ಬಿದನೂರಲ್ಲಿ ಬೂದಿಬಸಪ್ಪನೆಂಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ನಾಯಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಬಂಡಾಯವಾಯಿತು. ಬ್ರಿಟಿಷರ ಕಂದಾಯ ವಸೂಲಿ ಮಿತಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಅಸಮಾಧಾನ ತಳೆದ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಹಾಗೂ ದಕ್ಷಿಣಕನ್ನಡದ ರೈತರು ಈ ಬಂಡಾಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ಪಾಲುಗೊಂಡರು. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ತುಮಕೂರು, ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲೂ ಇದರ ಪ್ರಭಾವ ಕಾಣಿಸಿತು. ಈ ಬಂಡಾಯ 1931ರಲ್ಲೇ ಕೊನೆಗೊಂಡರೂ ಬೂದಿಬಸಪ್ಪನ ಬಂಧನ 1834ರಲ್ಲಿ ಆಯಿತು. ಇದರ ಹಿಂದೆಯೇ 1835-37ರಲ್ಲಿ ಕೊಡಗಿನ ಬಂಡಾಯಗಳ ಸರಣಿ ಆರಂಭವಾಯಿತು. ಅಪರಂಪರಸ್ವಾಮಿ ಮತ್ತು ಕಲ್ಯಾಣಸ್ವಾಮಿ ಇವರು ಒಬ್ಬರ ಅನಂತರ ಒಬ್ಬರಾಗಿ ತಾವು ಕೊಡಗಿನ ಪದಚ್ಯುತ ರಾಜರ ವಂಶಸ್ಥರೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡು ಬಂಡು ಹೂಡಿ ಬಂಧಿತರಾದರು. ಕಲ್ಯಾಣಸ್ವಾಮಿಯ ಬಂಧನವಾದಾಗ ಪುಟ್ಟಬಸಪ್ಪನೆಂಬಾತ ತಾನೇ ಕಲ್ಯಾಣಸ್ವಾಮಿಯೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡು, ಕೊಡಗಿನ ಅರಸರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಬಂಡು ಹೂಡಿದ. ಬಂಗವಾಡಿಯ ಬಂಗ ಅರಸನೂ ಈತನನ್ನು ಸೇರಿಕೊಂಡ. 1837ರ ಮೇ ತಿಂಗಳಿನಲ್ಲಿ ಪುಟ್ಟಬಸಪ್ಪನನ್ನು ಬಂಧಿಸಿ ಗಲ್ಲಿಗೇರಿಸಲಾಯಿತು. ಬೆಳ್ಳಾರೆ, ಬಂಟವಾಳ, ಮಂಗಳೂರು, ಕಾಸರಗೋಡುಗಳವರೆಗೂ ಈ ಬಂಡಾಯ ವ್ಯಾಪಿಸಿತ್ತು.

ಸಾತಾರಾದ ಛತ್ರಪತಿಯ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ನರಸಿಂಗ ದತ್ತಾತ್ರೇಯ ಪೇಟ್ಕರ್ ಸುರಪುರದ ಜಮಾದಾರ ಕೊಹೆರನ್ ಎಂಬಾತನ ಜೊತೆ ಸೇರಿ 1841ರ ಮೇನಲ್ಲಿ ಬಾದಾಮಿಯಲ್ಲಿ ಹೂಡಿದ ಬಂಡಾಯ ಸುಮಾರು ಒಂದು ತಿಂಗಳು ಸಾಗಿತು. 1852ರ ಮಾರ್ಚ್‌ನಲ್ಲಿ ಬಿದರೆ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಲಿಂಗಪ್ಪ ಎಂಬಾತ ಬಂಡಾಯವೇಳಲು ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸೇನೆಯ ನೆರವಿನಿಂದ ನಿಜಾಮನು ಅದನ್ನು ಹತ್ತಿಕ್ಕಿದ.

ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ 1857ರಲ್ಲಿ ಭಾರತೀಯರು ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ಬಂಡಾಯವೆದ್ದಾಗ, ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲೂ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟ ಮತ್ತೆ ಬಿರುಸಾಯಿತು. ಮುಧೋಳ ಸಂಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದ ಹಲಗಲಿಯ ಬೇಡರು ಬಾಬಾಜಿ ನಿಂಬಾಳ್ಕರ್ ಎಂಬಾತನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾಗಿ ಅಸ್ತ್ರಗಳ ಕಾಯಿದೆಯನ್ನು (ನಿಶ್ಶಸ್ತ್ರೀಕರಣ) ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿ 1857ರ ನವೆಂಬರ್‌ನಲ್ಲಿ ಬಂಡೆದ್ದರು. ಲೆಫ್ಟಿನೆಂಟ್ ಕರ್ನಲ್ ಮಾಲ್ಕಂ ಇವರ ವಿರುದ್ಧ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆ ನಡೆಸಿದ. ಬೇಡನಾಯಕರಾದ ಜಡಗ್ಯಾ, ಬಾಳ್ಯಾ ಮುಂತಾದ 290 ಜನರನ್ನು ಬಂಧಿಸಿ 19 ಜನರನ್ನು ಗಲ್ಲಿಗೇರಿಸಲಾಯಿತು. ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸುರಪುರದ ದೊರೆ ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಬೆಳಗಾಂವಿಯ ಸೇನೆಯಲ್ಲಿ ದಂಗೆಯೇಳಲು ಪ್ರಚೋದನೆ ನೀಡಿದ್ದ ವಿಚಾರ ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ತಿಳಿದು ಸಂಧಾನಗಳೆಲ್ಲವೂ ಮುರಿದುಬಿದ್ದು ಯುದ್ಧವಾಯಿತು. ವೆಂಕಟಪ್ಪ ನಾಯಕ ಕೋಟೆಯಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು, ಹೈದರಾಬಾದಿನ ನಿಜಾಮನ ಸಹಾಯ ಬೇಡಿದ. ಆದರೆ ನಿಜಾಮ ನಾಯಕನನ್ನು ಹಿಡಿದು ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದ. ವಿಚಾರಣೆಯಾಗಿ ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕನಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷ ಶಿಕ್ಷೆಯಾಗಿ, ದೂರದ ಬಂದೀಖಾನೆಗೆ ಅವನನ್ನು ಸಾಗಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಆತ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಹತ್ಯೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಮರಣಹೊಂದಿದ. ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನರಗುಂದದ ಪಾಳೆಯಗಾರ ಭಾಸ್ಕರರಾವ್ ಭಾವೆ (ಬಾಬಾಸಾಹೇಬ) ದತ್ತಕ ಪ್ರಕರಣದಿಂದಾಗಿ ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ಸಿಡಿದೆದ್ದ. ಮುಂಡರಗಿ ಭೀಮರಾಯನೆಂಬ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರ್ಕಾರದ ಮಾಜಿ ಅಧಿಕಾರಿ, ಹಮ್ಮಿಗೆಯ ಕೆಂಚನಗೌಡ, ಡಂಬಳ, ಸೊರಟೂರು ಮತ್ತು ಗೋವನಕೊಪ್ಪಗಳ ದೇಸಾಯರು ಇವರ ಜೊತೆ ಸಹಕರಿಸಿದರು. ನರಗುಂದ ಮುತ್ತಲು ಹೊರಟ ಮ್ಯಾನ್ಸನ್ ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರಿಯನ್ನು ಸುರೇಬಾನ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಭಾವೆ ಕೊಂದು 1858 ಜೂನ್‌ನಲ್ಲಿ ಮಾಲ್ಕಂ ನರಗುಂದ ಕೋಟೆ ಮುತ್ತಿದ. ಬಾಬಾಸಾಹೇಬ್ ಕೋಟೆಯಿಂದ ಪಾರಾಗಿ, ಮುಂದೆ ವಂಚನೆಗೆ ಈಡಾಗಿ ಬಂಧಿತನಾಗಿ ಬೆಳಗಾಂವಿಯಲ್ಲಿ ಗಲ್ಲಿಗೆ ಏರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. ಇದೇ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಮುಂಡರಗಿ ಭೀಮರಾಯ ಗದುಗಿನ ಖಜಾನೆ ಲೂಟಿಮಾಡಿ ಕೊಪ್ಪಳ ದುರ್ಗವನ್ನು ಕೇಂದ್ರವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಬ್ರಿಟಿಷರನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿದ. ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸೇನೆ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಮುತ್ತಲು ಭೀಮರಾಯನೂ ಹಮ್ಮಿಗೆ ಕೆಂಚನಗೌಡನೂ ಹೋರಾಡಿ ಹತರಾದರು. ಅನೇಕರ ಬಂಧನವಾಗಿ 75 ಜನಕ್ಕೆ ಗಲ್ಲಾಯಿತು. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಕೆಲವರಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ಮಂದಿ ದೇಶಭಕ್ತವೀರರು ಹೋರಾಡಿ ತಮ್ಮ ಪ್ರಾಣವನ್ನರ್ಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಎಲ್ಲ ವೀರ ಹೋರಾಟಗಾರರನ್ನು ಬ್ರಿಟಿಷರು ನೇರವಾಗಿ ಸೋಲಿಸಲಾಗಲಿ, ಹಿಡಿಯಲಾಗಲಿ ಆಗದೆ ವಂಚನೆಯಿಂದ, ದ್ರೋಹಿಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಹಿಡಿಸಿರುವುದು ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಅಂಶ. ಇಲ್ಲಿಗೆ 1857-58ರ ಸಶಸ್ತ್ರ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯಾಯಿತೆನ್ನಬಹುದು. **(ಕೆ.ಆರ್.ಆರ್.;ಎಚ್.ಪಿ.ಎಸ್.;ಜಿ.ಆರ್.ಆರ್.)**

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಅಹಿಂಸಾತ್ಮಕ ಹೋರಾಟ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್‌ನ ಪ್ರವೇಶದೊಂದಿಗೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಕರ್ನಾಟಕದ ಜನತೆಗೆ ದೊರಕಿದ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಶಿಕ್ಷಣ, ಕರ್ನಾಟಕದ ಹಿಂದಿನ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟದ ಅಭ್ಯಾಸ ಮತ್ತು ಅದರ ಜೊತೆ ಬಂದ ಸಾಮಾಜಿಕ ಚಳವಳಿಗಳು ಹಾಗೂ ಟಿಳಕರ ಮತ್ತು ಇತರರ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ತವಾಗಿದ್ದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಜಾಗೃತಿ ಮತ್ತೆ ಪ್ರಬಲವಾಯಿತು. ಅಖಂಡ ಭಾರತದೊಡನೆ ಕರ್ನಾಟಕವನ್ನೂ ಕುಟಿಲೋಪಾಯಗಳಿಂದ ತಮ್ಮ ಹಿಡಿತದಲ್ಲಿ

ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಬ್ರಿಟಿಷರನ್ನು ಬಲಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಗೆಲ್ಲುವ ಬದಲು ಅಸಹಕಾರ ಅಸ್ತ್ರದಿಂದ ಜಯಿಸಬೇಕೆಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿದ ಭಾರತ ಜನತೆಗೆ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ದಾರಿ ತೋರಿತು. 1885ರಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸ್ಥಾಪನೆ ಆದಾಗ ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಬಳ್ಳಾರಿಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳು ಹೋಗಿದ್ದರು. 1893ರಲ್ಲಿ ಎ. ಒ. ಹ್ಯೂಮ್ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಧಾರವಾಡಗಳಿಗೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿ ಭಾಷಣ ಮಾಡಿದರು. ಬೆಳಗಾಂವಿಯಲ್ಲಿ 1895ರಲ್ಲಿ ದಿನ್‌ಶಾ ವಾಚ್ಛಾರ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯಲ್ಲೂ 1906ರಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ದಾಜಿ ಆಬಾಜಿ ಖರೆ ಅವರ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯಲ್ಲೂ ಮುಂಬಯಿ ಪ್ರಾಂತೀಯ ರಾಜಕೀಯ ಸಮ್ಮೇಳನ ಸೇರಿತು. ಧಾರವಾಡದ ಪರಿಷತ್ತಿಗೆ ಟಿಳಕರು, ಫಿರೋಜ್ ಮೆಹ್ತಾ ಬಂಡೆದ್ದರು. ಟಿಳಕರು 1905ರಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಾರಿಗೂ 1906ರಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಗುರ್ಲಹೊಸೂರು, ಬೈಲಹೊಂಗಲಗಳಿಗೂ ಭೇಟಿ ನೀಡಿ ಭಾಷಣ ಮಾಡಿದರು. ಬಂಗಾಲದ ವಿಭಜನೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿ 1906–7ರಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡ, ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಗದಗ, ಕಿತ್ತೂರು, ಅಳಣಾವರ, ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಮುಂತಾದ ಊರುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಭಟನಾ ಸಭೆಗಳೂ ವಿದೇಶೀ ವಸ್ತ್ರಗಳ ಬಹಿಷ್ಕಾರ ಮತ್ತು ದಹನ ಆಯಿತು. ಬೆಳಗಾಂವಿಯಲ್ಲಿ ಮದ್ಯದ ಅಂಗಡಿಗಳ ಮುಂದೆ ಧರಣಿ ನಡೆದು 15 ಜನರಿಗೆ ಶಿಕ್ಷೆಯೂ ಆಯಿತು. ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಧಾರವಾಡ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ನವಲಗುಂದ, ನರಗುಂದ, ಹಾನಗಲ್ಲು, ಅಗಡಿ, ಬಾಗಲಕೋಟೆ, ಬಾದಾಮಿ, ಬಿಜಾಪುರಗಳಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಶಾಲೆಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆ ಆಯಿತು. 1910ರ ವರೆಗೆ ಈ ಶಾಲೆಗಳು ನಡೆದವು. ಟಿಳಕರ ಕೇಸರಿಯೇ ಅಲ್ಲದೆ ರಾಜಹಂಸ, ಕರ್ನಾಟಕವೃತ್ತ, ಕರ್ನಾಟಕ ಧನಂಜಯ, ಕರ್ನಾಟಕ ಕೇಸರಿ ಮುಂತಾದ ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಆಗ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ವಿಚಾರದತ್ತ ಜನರ ಗಮನ ಸೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದವು. 1970ರಲ್ಲಿ ಸೂರತ್ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸಿಗೆ ಬೆಳಗಾಂವಿಯ ಗಂಗಾಧರರಾವ್ ದೇಶಪಾಂಡೆ, ಧಾರವಾಡದ ಆಲೂರ ವೆಂಕಟರಾವ್, ಬಿಜಾಪುರದ ಶ್ರೀನಿವಾಸರಾವ್ ಕೌಜಲಗಿ ಇವರು ತೆರಳಿ ಟಿಳಕರ ಪಕ್ಷವಹಿಸಿದರು.

ಹೋಂ ರೂಲ್ ಚಳವಳಿ ಆರಂಭ ಆದಾಗ (1916) ಟಿಳಕರು ಬೆಳಗಾಂವಿ, ನಿಪ್ಪಾಣಿ, ಸಂಕೇಶ್ವರಗಳಲ್ಲಿ ಹೋಂ ರೂಲ್ ಲೀಗ್ ಸಂಘಟನೆಗೆ ಬಂದರು. ಆನಿಬೆಸೆಂಟರೂ ಅವರ ನ್ಯೂ ಇಂಡಿಯಾ ಪತ್ರಿಕೆಯೂ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಜಾಗೃತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದವು. ಧಾರವಾಡ, ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡದ ಸಿದ್ದಾಪುರ, ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡದ ಮುಲ್ಕಿಗಳಲ್ಲೂ ಹೋಂ ರೂಲ್ ಲೀಗಿನ ಶಾಖೆಗಳು ಆರಂಭವಾದವು. 1920ರಲ್ಲಿ ಟಿಳಕರು ನಿಧನರಾದಾಗ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಜಾಗೃತಿಯ ದ್ಯೋತಕವಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಮುಖ ನಗರಗಳಲ್ಲಿ, ಮೈಸೂರು–ಬೆಂಗಳೂರುಗಳಲ್ಲೂ ಕೂಡ ಹರತಾಳ–ಮೆರವಣಿಗೆಗಳಾದವು.

ಅಸಹಕಾರ ಚಳವಳಿ ಘೋಷಣೆ ಆಗುವ ಮೊದಲೇ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಜಾಗೃತಿಯಾಗಿತ್ತು. ಜಾಗೃತ ಭಾರತೀಯರು ಬ್ರಿಟಿಷರು ತಮ್ಮ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಅನುಸರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ರಾಜಕೀಯ ನೀತಿತತ್ತ್ವಗಳಿಗೂ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಅವರು ಅನುಸರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ನೀತಿಗೂ ಇದ್ದ ಭಿನ್ನತೆಯನ್ನು ಅರಿತುಕೊಂಡರು. ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿನಲ್ಲಿದ್ದುದು ಉದಾರನೀತಿಯಾದರೆ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಇದ್ದದ್ದು ಪ್ರಗತಿವಿರೊಧ ನೀತಿ. ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿನಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಪ್ರಜಾಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ತಲೆಬಾಗಿದ್ದರೆ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ನೀತಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ವಿಚಾರಗಳು ಭಾರತೀಯರಲ್ಲಿ ಅಸಮಾಧಾನವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದ್ದವು. ಈ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಗಾಂಧಿಯವರು ಮುಂದೆ ಬಂದರು, ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಏಕೀಕರಣದ ಬೇಡಿಕೆಗಳು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯತೆಗೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಅಖಿಲ ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರಥಮ ರಾಜಕೀಯ ಪರಿಷತ್ತು ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ 1920ರಲ್ಲಿ ಸೇರಿತು. ನಾಗಪುರ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಮ್ಮೇಳನಕ್ಕೆ ಕರ್ನಾಟಕದಿಂದ 800 ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳು ತೆರಳಿದರು. ಆಗ ಅಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರಾಂತೀಯ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಘಟಕ ನೀಡಲು, ಗಂಗಾಧರರಾವ್ ದೇಶಪಾಂಡೆ ಅದರ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಕ್ಷರಾದರು. ಅಸಹಕಾರದ ಕರೆಯಂತೆ ಅನೇಕರು ತಮ್ಮ ವಕೀಲಿ, ಕಾಲೇಜು ಮುಂತಾದ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿದರು. ವಕೀಲಿ ತ್ಯಜಿಸಿದವರಲ್ಲಿ ವೆಂಕಟರಾವ್, ಕೌಜಲಗಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸರಾವ್ ಹಾಗೂ ಎಸ್. ಎಸ್. ಶಾಸ್ತ್ರಿ ಪ್ರಮುಖರು. ಕರ್ನಟಕದಲ್ಲಿ 50 ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲಾಯಿತು. ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ರಾಜದ್ರೋಹಿ ಭಾಷಣ, ಲೇಖನ, ಸಾರಾಯಿ ಅಂಗಡಿ ಮುಂದೆ ಧರಣಿ ಮುಂತಾದ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಗಾಗಿ 100 ಜನ ಬಂಧಿತರಾದರು. ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ 1921ರ ಜುಲೈನಲ್ಲಿ ಗೋಲೀಬಾರಾಗಿ ಮೂವರೂ ಬೆಂಗಳೂರಲ್ಲಿ 1921ರ ನವೆಂಬರ್‌ನಲ್ಲಿ ಗೋಲೀಬಾರಾಗಿ ಇಬ್ಬರೂ ಮಡಿದರು. ಖಿಲಾಫತ್ ಚಳುವಳಿಯಿಂದಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲೂ ಮುಸಲ್ಮಾನರು ಹೋರಾಟಕ್ಕೆ ಇಳಿದರು. ನಾಗಪುರ ಧ್ವಜಸತ್ಯಾಗ್ರಹದಲ್ಲಿ (1923) ಕರ್ನಾಟಕದ 50 ಜನರಾದರೂ ಬಂಧಿತರಾದರು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲೇ ಬಂಧಿತರಾದ ನಾ. ಸು. ಹರ್ಡೀಕರರು ಜೈಲಿನಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನೀ ಸೇವಾದಳವೆಂಬ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಸಂಘಟನೆ ಕಟ್ಟಿದರು. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ಇದರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಅಧಿವೇಶನ ನಡೆಯಿತು. ಈ ಅಧಿವೇಶನದ ಕಾಲಕ್ಕೂ ಮುಂದೆ ನಡೆದ ಇತರ ಎಲ್ಲ ಚಳವಳಿಗಳ ಕಾಲಕ್ಕೂ ಸೇವಾದಳದ ಶಿಸ್ತಿನ ಸ್ವಯಂಸೇವಕ ಸೇವಕಿಯರು ಅಪೂರ್ವ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು.

ಮುಂದೆ 1930ರಲ್ಲಿ ಕಾನೂನುಭಂಗ ಚಳವಳಿ ಆರಂಭ ಆದಾಗ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ಸಂಘಟಿತವಾಗಿತ್ತು. ಉಪ್ಪಿನ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹವನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರದೇಶ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಮಿತಿಯು ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಂಕೋಲದಲ್ಲಿ ಸಂಘಟಿಸಿತು. ಏಪ್ರಿಲ್ 13ರಂದು ಅನೇಕ ಸಹಸ್ರ ಜನರು ಭಾಗವಹಿಸಿ ಉಪ್ಪಿನ ಕಾನೂನನ್ನು ಮುರಿದರು. ಅಂಕೋಲದಲ್ಲಿ ಸತತವಾಗಿ 45 ದಿನ ಉಪ್ಪಿನ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹ ನಡೆಯಿತಲ್ಲದೆ ಆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತರ ಕರಾವಳಿ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲೂ ಇದೇ ರೀತಿ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹವಾಗಿ ಉಪ್ಪಿನ ಕಾನೂನು ಇಲ್ಲದ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಬಂತು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 30 ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉಪ್ಪಿನ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹವಾಯಿತು. ಈ ಪೈಕಿ ಮಂಗಳೂರು, ಮಲ್ಪೆ, ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಿರೇಸೂರ, ಯಾವಗಲ್ಲ, ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಿಸನಾಳ ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಇದರ ಹಿಂದೆಯೇ ಕಾದಿಟ್ಟ ಅಡವಿಗಳಲ್ಲಿ ಮರ ಕಡಿದು ಅರಣ್ಯ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹ, ಗೋಮಾಳ ತೆರಿಗೆ ಕೊಡದ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹ, ಮದ್ಯದ ಅಂಗಡಿಗಳ ಮುಂದೆ ಧರಣಿ, ಈಚಲುಮರಗಳನ್ನು ಕಡಿದುಹಾಕುವುದು ಮುಂತಾದವೆಲ್ಲ ನಡೆದು ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಿರೇಕೆರೂರು ಹಾಗೂ ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಿರಸಿ, ಸಿದ್ದಾಪುರ ಹಾಗೂ ಅಂಕೋಲ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಭೂಕಂದಾಯ ನಿರಾಕರಣ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹವೂ ಆಯಿತು. 1931ರ ಮಾರ್ಚ್‌ನಲ್ಲಾದ ಗಾಂಧಿ–ಇರ್ವಿನ್ ಒಪ್ಪಂದದ ವರೆಗೆ ನಡೆದ ಈ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ 750 ಮಂದಿಯನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಏಳು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ 1850 ಸ್ತ್ರೀ ಪುರುಷರು ಶಿಕ್ಷೆಗೆ ಒಳಗಾದರು.

1932–33ರಲ್ಲಿ ಚಳವಳಿ ಮತ್ತೆ ಆರಂಭವಾದಾಗ, ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ವಿವಿಧ ಸ್ವರೂಪದ ಚಳವಳಿಗಳಾದವು. ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಿದ್ದಾಪುರ ಹಾಗೂ ಅಂಕೋಲ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕರನಿರಾಕರಣ ಚಳವಳಿ ಇನ್ನಷ್ಟು ಉಗ್ರವಾಗಿ ಸಾಗಿ ಸಿದ್ದಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ 420 ಕುಟುಂಬಗಳೂ ಅಂಕೋಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ 400 ಕುಟುಂಬಗಳೂ ಸರ್ಕಾರದ ಎಲ್ಲ ವಿಧದ ದಬ್ಬಾಳಿಕೆ ಹಿಂಸೆಗಳನ್ನು ಕೊನೆತನಕ ಎದುರಿಸಿ ಹೋರಾಡಿ ಬರ್ಡೋಲಿಗೆ ಸರಿಗಟ್ಟುವ ತ್ಯಾಗಮಾಡಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೀತಿಗೆ ಕಾರಣರಾದರು. ಉತ್ತರಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಒಂದರಲ್ಲೇ 100 ಜನ ಸ್ತ್ರೀಯರೂ ಸೇರಿದಂತೆ 1,000 ಜನ ಶಿಕ್ಷೆಗೆ

ಒಳಗಾದರು. ಇತರ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಿಂದಲೂ ಸುಮಾರು 2,000 ಜನ ಕಾರಾಗೃಹವಾಸ ಅನುಭವಿಸಿದರು. 1937ರಲ್ಲಿ ಮದರಾಸು ಮತ್ತು ಮುಂಬಯಿ ವಿಧಾನಸಭೆಗಳಿಗೆ ಚುನಾವಣೆಗಳಾದಾಗ ಕರ್ನಾಟಕ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಿಂದಲೂ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸ್ಥಾನ ಗಳಿಸಿತು. ಜಿಲ್ಲಾ ಸಮಿತಿಗಳೆಲ್ಲ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸಿನ ವಶವಾದುವು.

ಸಂಸ್ಥಾನ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಚಳವಳಿ ನಡೆಸಲು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಅನುಮತಿ ನೀಡಿರದಿದ್ದರೂ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಮಿತಿಗಳ ಸಂಘಟನೆ, ಖಾದಿ, ಅಸ್ಪೃಶ್ಯತಾ ನಿರೋಧ ಮುಂತಾದ ರಚನಾತ್ಮಕ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಅನುಮತಿ ನೀಡಿತ್ತು. 1915ರಲ್ಲಿ ಗಾಂಧೀಜಿಯವರು ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಭೇಟಿಕೊಟ್ಟದ್ದು ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ದೇಶಪ್ರೇಮಿಗಳಲ್ಲಿ ನವೋಲ್ಲಾಸ ತಂದಿತ್ತು. ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ (1921) ಇಡೀ ಸಂಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಒಂದೇ ಜಿಲ್ಲಾ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಮಿತಿಯೆಂದು ಸಂಘಟಿಸಿದ್ದರು. ಎಸ್.ಎಸ್.ಸೆಟ್ಲೂರು ಇದರ ಅಧ್ಯಕ್ಷರೂ ಎನ್.ಎನ್. ಎಂ. ರಜ್ಜಿ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಗಳೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಸೇವಾದಳದ ಸಂಘಟನೆ ಕೂಡ ಹಳೆಯ ಮೈಸೂರಲ್ಲಿ ಆಗಿ 1917ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪನೆಗೊಂಡ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಹೈಸ್ಕೂಲ್ ಸೇವಾದಳದ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳ ಕೇಂದ್ರವಾಯಿತು. 1924ರ ಜನವರಿಯಲ್ಲಿ ಕೊಪ್ಪ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹರಿಹರಪುರದಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಕಾರ್ಯಕರ್ತ ಹೊಸಕೊಪ್ಪ ಕೃಷ್ಣರಾಯರು ಸಂಘಟಿಸಿದ ಸಭೆಯೊಂದು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಸರ್ಕಾರದ ಬೇಡಿಕೆಯನ್ನು ಮಂಡಿಸಿತು. 1927ರಲ್ಲಿ ಗಾಂಧೀಜಿ ಖಾದಿ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕಾಗಿ ಹಳೆಯ ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರವಾಸ ಮಾಡಿದರು. 1928 ಹಾಗೂ 29ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಲ್ಲಿ ಆದ ಗಣಪತಿ ಗಲಭೆಗಳು ಜನಜಾಗೃತಿಗೆ ಕಾರಣ ಆದವು. 1930ರ ಜನವರಿ 26ಕ್ಕೆ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಅನೇಕ ಕಡೆ ತ್ರಿವರ್ಣಧ್ವಜ ಹಾರಿಸಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದಿನ ಆಚರಿಸಲಾಯಿತು. 1930–33ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಚಳವಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಥಾನದ ನೂರಾರು ಸೇವಾದಳದ ಸ್ವಯಂಸೇವಕರು ಭಾಗವಹಿಸಿ ಜೈಲು ಸೇರಿದರು. ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆದ 1937ರ ಚುನಾವಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸರ್ಕಾರಗಳು ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದುದರಿಂದಲೂ ಕೆಲವು ಅನ್ಯ ಕಾರಣಗಳಿಂದಲೂ ಹೊಸದಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಸಂಯುಕ್ತ ಪ್ರಜಾಪಕ್ಷ ಮತ್ತು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಒಂದಾಗಿ ಟಿ. ಸಿದ್ದಲಿಂಗಯ್ಯನವರ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯಲ್ಲಿ 1938ರ ಏಪ್ರಿಲ್‌ನಲ್ಲಿ ಮದ್ದೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಶಿವಪುರದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸಿನ ಮೊದಲ ಅಧಿವೇಶನವಾಯಿತು. ಸಾವಿರಾರು ಜನ ಸೇರಿದ ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಬಂಧಕಾಜ್ಞೆಯನ್ನು ಉಲ್ಲಂಘಿಸಿ ತ್ರಿವರ್ಣಧ್ವಜ ಹಾರಿಸಿ ಅನೇಕ ನಾಯಕರು ಬಂಧಿತರಾದರು. ಇಡೀ ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಧ್ವಜಸತ್ಯಾಗ್ರಹವಾಗಿ ನೂರಾರು ಜನ ಜೈಲುವಾಸ ಕಂಡರು. ಏಪ್ರಿಲ್ ತಿಂಗಳ ಕೊನೆಗೆ ವಿದುರಾಶ್ವತ್ಥದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಭೆಯ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಗೋಲೀಬಾರಾಗಿ ಕೆಲವರು ಸತ್ತರು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅಪೂರ್ವ ಜಾಗೃತಿ ಉಂಟಾಯಿತು. ವಿದುರಾಶ್ವತ್ಥ **(ನೋಡಿ)** ಮೈಸೂರಿನ ಜಲಿಯನ್‌ವಾಲಾಬಾಗ್ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಮೈಸೂರು ಪೋಲಿಸ್ ಠಾಣೆಯ ಕಟ್ಟಡಕ್ಕೆ ಹ್ಯಾಮಿಲ್ಟನ್ ಬಿಲ್ಡಿಂಗ್ ಎಂಬುದಾಗಿ ಒಬ್ಬ ಕುಖ್ಯಾತ ಬಿಳಿಯ ಪೋಲಿಸ್ ಅಧಿಕಾರಿಯೊಬ್ಬನ ಹೆಸರನ್ನು ಇಟ್ಟಾಗ ತಗಡೂರು ರಾಮಚಂದ್ರರಾಯರೂ ಎಂ. ಎನ್. ಜೋಯಿಸರೂ ಹ್ಯಾಮಿಲ್ಟನ್ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹವನ್ನು ಸಂಘಟಿಸಲು 1929ರ ಫೆಬ್ರವರಿ 15ರಲ್ಲಿ ಅನೇಕರು ಬಂಧಿತರಾದರು. ಅದೇ ವರ್ಷ ಆಗಸ್ಟ್‌ನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಬಂಧಕಾಜ್ಞೆ ಉಲ್ಲಂಘಿಸಿ ಕೋಲಾರ ಚಿನ್ನದ ಗಣಿ ಪ್ರದೇಶ ಸಂದರ್ಶಿಸಿದ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಕಾರ್ಯಸಮಿತಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷ ಎಚ್. ಸಿ. ದಾಸಪ್ಪ ಹಾಗೂ 12 ಮಂದಿ ಸದಸ್ಯರನ್ನು ಬಂಧಿಸಿದಾಗ ಅಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹವನ್ನು ಬಿರುಸಿನಿಂದ ನಡೆಸಿ ನುರಾರು ಜನ ಬಂಧಿತರಾದರು. ಇದರ ಹಿಂದೆಯೇ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಸರ್ಕಾರದ ಬೇಡಿಕೆ ಒತ್ತಾಯಯಿಸಲು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅರಣ್ಯಸತ್ಯಾಗ್ರಹವನ್ನು ಸೆಪ್ಟಂಬರ್‌ನಲ್ಲಿ ಆರಂಭಿಸಲು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ತುರುವನೂರಲ್ಲಿ ಎಸ್. ನಿಜಲಿಂಗಪ್ಪ ಹಾಗೂ ಇತರರ ಬಂಧನವಾಯಿತು. ಅದರ ಅನಂತರ ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹ ಉಗ್ರವಾಗಿ ನಡೆದು 1600ಕ್ಕೂ ಅಧಿಕ ಜನಕ್ಕೆ ಶಿಕ್ಷೆಯಾಯಿತು. ಬಂಧಿತರಿಗೂ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಬೆಂಬಲ ನೀಡಿದ ಗ್ರಾಮಸ್ಥರಿಗೂ ಪೋಲಿಸರು ಅಮಾನುಷ ಹಿಂಸೆ ಕೊಟ್ಟರು. ಮುಂದೆ ಗಾಂಧೀಜಿಯ ಸಲಹೆಯಂತೆ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹ ನಿಂತು 1939–41ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಚುನಾವಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಪುರಸಭೆ, ಜಿಲ್ಲಾ ಸಮಿತಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಜಾಪ್ರತಿನಿಧಿ ಸಭೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಅಪೂರ್ವ ವಿಜಯ ಗಳಿಸಿತು.

ಹೈದರಾಬಾದು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನಿಂದ ಜನರ ಹಕ್ಕುಗಳ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಮುಂದಾದ ಸಂಸ್ಥೆ ಆರ್ಯಸಮಾಜ. 1920ರಲ್ಲಿ ರಾಯಚೂರಿನಲ್ಲಿ ಹಮ್ದರ್ದ್ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಶಾಲೆ ಆರಂಭಿಸಿದ ಪಂಡಿತ ತಾರಾನಾಥರನ್ನು ಅದೇ ವರ್ಷ ಸಂಸ್ಥಾನದಿಂದ ಗಡೀಪಾರು ಮಾಡಿದ್ದರು. ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ರಾಜಕೀಯ ಚಳವಳಿಗೆ ಇದ್ದ ವಿರೋಧವನ್ನು ಗಮನಿಸಿ, ರಾಜಕೀಯ ಉದ್ದೇಶವನ್ನೇ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು, ಸಾಹಿತ್ಯ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳ ಹೆಸರಲ್ಲಿ 1934ರಲ್ಲಿ ರಾಯಚೂರಲ್ಲಿ ಕಾರವಾನ ಶ್ರೀನಿವಾಸರಾಯರು ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಹೈದರಾಬಾದು ಕರ್ನಾಟಕ ಪರಿಷತ್ತನ್ನು ಸಂಘಟಿಸಲಾಯಿತು. 1938ರಲ್ಲಿ ಹೈದರಾಬಾದು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸ್ಥಾಪನೆ ಆದಾಗ ಈ ಪರಿಷತ್ತು ಅದರಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯಗೊಂಡಿತು. ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಮೇಲೆ ಪ್ರತಿಬಂಧ ಹೇರಿದಾಗ ಐದು ಜನರ ಪ್ರಥಮ ತಂಡ ಹೈದರಾಬಾದಿನಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹ ಹೂಡಲು ಅದರಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡಿಗರಾದ ಜನಾರ್ದನರಾವ್ ದೇಸಾಯಿ ಒಬ್ಬರಾಗಿದ್ದರು. ಮತ್ತೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಪರಿಷತ್ತನ್ನು ಸಂಘಟಿಸಿ ದೇಸಾಯಿಯವರ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯಲ್ಲಿ ಬಿದರೆಯಲ್ಲಿ ಅದರ ಅಧಿವೇಶನವನ್ನು 1940ರಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿದರು. ಇದೇ ಹೈದರಾಬಾದು ಕರ್ನಾಟಕದ ರಾಜಕೀಯ ಸಂಘಟನೆ ಆಯಿತು.

ಇತರ ಕನ್ನಡ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳ ಪೈಕಿ ಸಾಂಗಲಿ, ಮಿರ್ಜಿ, ಜಮಖಂಡಿ, ಮುಧೋಳ ಹಾಗೂ ರಾಮದುರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾ ಚಳವಳಿ ಬಲವಾಗಿದ್ದು, ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕಿರು ಸಂಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಪ್ರಜಾ ಸಂಘಟನೆಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟುಗೂಡಿಸಿ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕುಡಚಿಯಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳ ಪ್ರಜಾಪರಿಷತ್ತನ್ನು ನಾರಿಮನ್ ಅವರ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯಲ್ಲಿ 1937ರಲ್ಲಿ ಸಂಘಟಿಸಿದರು. ಈ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳ ಪೈಕಿ ರಾಮದುರ್ಗದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಚಳವಳಿ ಹಿಂಸಾರೂಪ ತಾಳಿ 1939ರ ಏಪ್ರಿಲ್‌ನಲ್ಲಿ ಎಂಟುಮಂದಿ ಪೋಲೀಸರ ಹತ್ಯೆಯಾಗಿ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಆರು ಜನರಿಗೆ ಗಲ್ಲು ಶಿಕ್ಷೆ ಆದ ಪ್ರಕರಣ ಒಂದು ದುರಂತ ಘಟನೆ. ಎಲ್ಲ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲೂ ನಡೆದ ಘಟನೆಗಳು 1942ರ ಭಾರತ ಬಿಟ್ಟು ತೊಲಗಿ ಚಳವಳಿಗೆ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಒದಗಿಸಿದವೆನ್ನಬಹುದು.

1939ರಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಮಹಾಯುದ್ಧ ಆರಂಭವಾದಾಗ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳಲ್ಲಿನ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸರ್ಕಾರಗಳು ರಾಜೀನಾಮೆ ನೀಡಿದ್ದರ ಹಿಂದೆಯೆ ಯುದ್ಧವಿರೋಧಿ, ವೈಯಕ್ತಿಕ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಗಾಂಧೀಜಿ ಕರೆ ನೀಡಲು ಕರ್ನಾಟಕದ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ನೂರಾರು ಸತ್ಯಾಗ್ರಹಿಗಳು 1940–41ರಲ್ಲಿ ವೈಯಕ್ತಿಕ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹ ನಡೆಸಿ ಜೈಲು ಕಂಡರು. ಇದರ ಹಿಂದೆಯೇ ಹೋರಾಡಿದ ಅಂತಿಮ ಘಟ್ಟವಾದ ಭಾರತ ಬಿಟ್ಟು ತೊಲಗಿ ಚಳವಳಿಯನ್ನು 1942ರ ಆಗಸ್ಟ್‌ನಲ್ಲಿ ಹೂಡಿದಾಗ ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಕಡೆ ಸಮಾನವಾಗಿ ಈ ಚಳವಳಿ ಸಾಗಿತು. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳೂ ಕಾರ್ಮಿಕರೂ ಬೃಹತ್ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಪಾಲುಗೊಂಡರಲ್ಲದೆ ಸರ್ಕಾರವನ್ನೇ ಸ್ಥಗಿತಗೊಳಿಸಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಎಲ್ಲೆಡೆ ಬುಡಮೇಲು ಹಾಗೂ ವಿಧ್ವಂಸಕ ಕೃತ್ಯಗಳೂ ನಡೆದವು. ಚನ್ನಬಸಪ್ಪ ಅಂಬಲಿ ಅವರು ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದ

ಒಂದು ಕ್ರಿಯಾಸಮಿತಿ ಮುಂಬಯಿ ಕ್ರೇಂದ್ರದಿಂದ ಚಳವಳಿಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ಮತ್ತು ನೆರವು ನೀಡುತ್ತಿತ್ತು. ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲೂ ಮೈಸೂರು, ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರಗಳಲ್ಲೂ ಈ ಚಳವಳಿ ಉಗ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಬೆಂಗಳೂರು, ಭದ್ರಾವತಿ, ಕೆ.ಜಿ.ಎಫ್, ದಾವಣಗೆರೆಗಳಲ್ಲಿ 33,000 ಕಾರ್ಮಿಕರು ಮೂರು ವಾರ ಸತತ ಸಂಪುಹೂಡಿದರು. ದೂರವಾಣಿ ತಂತಿ ಕತ್ತರಿಸುವುದು, ರೈಲುಕಂಬಿ ಕೀಳುವುದು ಎಲ್ಲೆಡೆ ಸಾಗಿತು. ಇದರಿಂದ ಬೆಂಗಳೂರು–ಗುಂತಕಲ್ಲು ನಡುವೆ ಎರಡು ವಾರ ರೈಲು ಓಡಾಟ ನಿಂತಿತು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ 26 ರೈಲು ನಿಲ್ದಾಣಗಳು ಹಾನಿಗೊಳಗಾದವು. ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ವಿಧ್ವಂಸಕ ಕೃತ್ಯ ನಡೆಸಲು ನೂರಾರು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಯೋಧರು ಭೂಗತರಾಗಿ ಜೀವದ ಹಂಗುತೊರೆದು ಕೆಲಸಮಾಡಿದರು. ಬೆಂಗಳೂರು, ನಿಪ್ಪಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಂಚೆಕಚೇರಿಗಳನ್ನು ಸುಟ್ಟರು. ಇದರಂತೆ ಗ್ರಾಮಚಾವಡಿ ಮುಂತಾದ ಸರ್ಕಾರೀ ಕೇಂದ್ರಗಳೂ ಹಾನಿಗೊಳಗಾದವು. ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಆಗಸ್ಟ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ಬಂಧನ ಮತ್ತು ಮಹಾದೇವ ದೇಸಾಯಿಯವರ ಮರಣಗಳ ಬಗ್ಗೆ ನಡೆದ ಪ್ರತಿಭಟನಾ ಮೆರವಣಿಗೆಗಳ ಮೇಲೆ ಗೋಲೀಬಾರಾಗಿ ಅನೇಕ ಜನ ಸತ್ತರು. ಇದೇ ರೀತಿ ದಾವಣಗೆರೆಯಲ್ಲಿ5, ಬೈಲಹೊಂಗಲದಲ್ಲಿ 7, ತಿಪಟೂರು, ನಿಪ್ಪಾಣಿ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ಕಡಿವೆ–ಶಿವಾಪುರಗಳಲ್ಲಿ (ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆ) ಒಂದೊಂದು ಮರಣಗಳಾದವು. ಕೊಲ್ಲಾಪುರ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಗಾರಗೋಟಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕಂದಾಯದ ಹಣ ಲೂಟಿಮಾಡಲು ಯತ್ನಿಸಿ, ನಿಪ್ಪಾಣಿಯ ಏಳು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಯೋಧರು ಅಸುನೀಗಿದರು. ಹಾವೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಹೊಸರೀತಿಯಲ್ಲಿ 1943 ಏಪ್ರಿಲ್ 1ರಂದು ಹಪ್ತೆ ಲೂಟಿಮಾಡುವ ಯತ್ನದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಯೋಧರಾದ ಮೈಲಾರ ಮಹಾದೇವಪ್ಪ, ಮಡಿವಾಳರ ತಿರುಕಪ್ಪ, ಹಿರೇಮಠದ ವೀರಯ್ಯನವರು ಪೋಲಿಸರ ಗುಂಡಿಗೆ ಬಲಿಯಾದರು. ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಂತೆಸುಂಕದ ವಿರುದ್ಧ ವ್ಯಾಪಕ ಧರಣಿ ನಡೆದಿರಲು ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದಲ್ಲಿ ಪೋಲಿಸ್ ಪೇದೆ ಅಸುನೀಗಿದ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಿಕಾರಿಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಈಸೂರಲ್ಲಿ ಕಂದಾಯ ವಸೂಲಿ ವಿರುದ್ಧ ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಸ್ವತಂತ್ರ ಹಳ್ಳಿ ಎಂಬುದಾಗಿ ಸಾರಿದರು. ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಸರ್ಕಾರ ರಚಿಸಿಕೊಂಡು ಗ್ರಾಮದ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸತೊಡಗಿದರು. ಜನರನ್ನು ಹದ್ದಿಗೆ ತರಲು ಹೋದ ಅಮಲ್ದಾರರೂ ಪೋಲಿಸ್ ಇನ್ಸ್‌ಪೆಕ್ಟರರೂ ನಿರಾಯುಧ ಹಳ್ಳಿಗರ ಮೇಲೆ ಲಾಠಿಪ್ರಯೋಗ ನಡೆಸಿದಾಗ ರೊಚ್ಚಿಗೆದ್ದ ಜನರ ಏಟಿನಿಂದ ಅಮಲ್ದಾರರೂ ಪೋಲಿಸ್ ಅಧಿಕಾರಿಯೂ ಸತ್ತರು. ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಪೋಲಿಸರ ದೌರ್ಜನ್ಯಕ್ಕೆ ಆ ಊರವರು ಒಳಗಾದರಲ್ಲದೆ 1943ರ ಮಾರ್ಚ್‌ನಲ್ಲಿ ಐದು ಮಂದಿಯನ್ನು ಗಲ್ಲಿಗೇರಿಸಿ ಅಂದಿನ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರ್ಕಾರ ತನ್ನ ಸೇಡನ್ನು ತೀರಿಸಿಕೊಂಡಿತು. 1942–43ರಲ್ಲಿ ಚಳವಳಿ ಉಗ್ರವಾಗಿ ಸಾಗಿತು. ಇಡೀ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ 7,000 ಜನ ಶಿಕ್ಷೆಗೆ ಒಳಗಾದರು. ಕೊಡಗಿನಿಂದ 50 ಜನರೂ ಹೈದರಾಬಾದು ಕರ್ನಾಟಕದಿಂದ 200 ಜನರೂ ಆಗ ಜೈಲಿಗೆ ಹೋದರು. 1944ರ ಆಗಸ್ಟ್‌ನಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದು ಭೂಗತರಾಗಿದ್ದ ರಂಗನಾಥ ದಿವಾಕರರು ಪೋಲಿಸರಿಗೆ ಶರಣಾಗುವವರೆಗೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಒಂದಲ್ಲ ಒಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಚಳವಳಿ ಸಾಗಿಯೇ ಇತ್ತು. ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಿದುರಾಶ್ವತ್ಥದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ದಂಗೆ ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ದೇಶ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಮೇಲೆ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನವನ್ನು ಭಾರತ ಒಕ್ಕೂಟದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಲು ಚಳವಳಿ ನಡೆಯಿತು. ಎಲ್ಲ ಪ್ರಮುಖ ಊರುಗಳಿಂದ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹಿಗಳ ಜಾಥಾ ಕಾಲ್ನಡಿಗೆಯಿಂದ ಸಾಗಿದುದರ ಜೊತೆಗೆ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕಚೇರಿಗಳ ಮುಂದೆ ಧರಣಿ ಮುಂತಾದವೂ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಗಡಿಯಾಚೆಯ ಶಿಬಿರಗಳಿಂದ ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವಿಧ್ವಂಸಕ ಕೃತ್ಯಗಳೂ ನಡೆದವು. ಈ ಅಲ್ಪಕಾಲದ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು 20 ಜನ ಅಸುನೀಗಿದರು. ಕಡೆಗೆ 42 ದಿನಗಳ ತೀವ್ರ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹದ ನಂತರ ಕೆ. ಸಿ. ರೆಡ್ಡಿಯವರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ 1947 ಅಕ್ಟೋಬರ್ 24ರಂದು ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಸರ್ಕಾರದ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಗಿ ಮೈಸೂರು ಭಾರತದ ಒಕ್ಕೂಟದಲ್ಲಿ ಸೇರಿತು.

ಹೈದರಾಬಾದಿನಲ್ಲಿ 1948ರ ಸೆಪ್ಟೆಂಬರಿನಲ್ಲಿ ಪೋಲಿಸ್ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆ ಆಗುವವರೆಗೂ ಸ್ಫೋಟಕ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಮುಂದುವರಿಯಿತು. ಹೈದರಾಬಾದು ಕರ್ನಾಟಕದ ನೂರಾರು ತರುಣರು ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಕ್ಕೂಟದ ಪರ ಚಳವಳಿ ನಡೆಸಿ ಜೈಲು ಸೇರಿದರು. ಹೈದರಾಬಾದಿನ ಮತಾಂಧ ರಜಾಕಾರರು ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿದ ಹಿಂಸೆ, ಅನಾಚಾರ, ಕೊಲೆಸುಲಿಗೆಗಳು ಲೆಕ್ಕವಿಲ್ಲದಷ್ಟು. ಈ ರಜಾಕಾರರಿಂದ ಪ್ರಾಣ, ಮಾನ ಕಳೆದುಕೊಂಡವರೆಷ್ಟೋ ಮಂದಿ. ಸಾವಿರಾರು ಮಂದಿ ನಿರಾಶ್ರಿತರಾದರು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ನೂರಾರು ಜನ ಗಡಿಯ ಈಚೆ ಶಿಬಿರಗಳನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿ ಗಡಿಯೊಳಗಿನ ಜನರಿಗೆ ರಜಾಕಾರರಿಂದ ರಕ್ಷಣೆ ನೀಡಲು ತಿಂಗಳುಗಟ್ಟಲೆ ಸಶಸ್ತ್ರರಾಗಿ ದುಡಿಯಬೇಕಾಯಿತು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡಿಗರೇ ಆದ ಸ್ವಾಮಿ ರಮಾನಂದ ತೀರ್ಥರು ಹೈದರಾಬಾದು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸಿನ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಜನರಿಗೆ ಯೋಗ್ಯ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ನೀಡಿದರು. ಇಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿರುವ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ವೀರರುಗಳಲ್ಲದೆ ಇತರ ಸಾವಿರಾರು ಮಂದಿ ವೀರರು ಕರ್ನಾಟಕದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ತಮ್ಮ ಪ್ರಾಣ ಅರ್ಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಎಷ್ಟೋ ಮಂದಿ ಗುಪ್ತವಾಗಿ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆ ನಡೆಸಿ ಯಾರಿಗೂ ತಿಳಿಯದಂತೆಯೇ ಪೋಲಿಸರ ಗುಂಡಿಗೆ ಬಲಿಯಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೊಡುಗೆ ಅಪಾರ. **(ಎಸ್.ಕೆ.;ಎ.ಎಂ.)**

ಸ್ವಾಮಿ, ಬಿ.ಜಿ.ಎಲ್.: 1918–80. ವಿಜ್ಞಾನ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಸಾಹಿತ್ಯದಷ್ಟೇ ಸುಲಲಿತವಾಗಿ ಮನರಂಜಕವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು ಎಂದು ತೋರಿಸಿಕೊಟ್ಟ ವಿಜ್ಞಾನಿ–ಸಾಹಿತಿ. ಬೆಂಗಳೂರು ಗುಂಡಪ್ಪ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ಸ್ವಾಮಿ ಎಂಬುದು ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. 1918ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರದ ದಿಗ್ಗಜರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರಾದ ಡಿ.ವಿ. ಗುಂಡಪ್ಪನವರು ಇವರ ತಂದೆ; ತಾಯಿ ಭಾಗೀರಥಮ್ಮ. ಸ್ವಾಮಿಯವರ ಮನೆಮಾತು ತಮಿಳು. ಜೊತೆಗೆ ಇವರ ಹಿರಿಯರು ಮುಳಬಾಗಲು ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ತೆಲುಗು ಭಾಷೆಯ ಪರಿಚಯವೂ ಇತ್ತು.

1930ರಲ್ಲಿ ಸಸ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದ ಬಿ.ಎಸ್‌ಸಿ. (ಆನರ್ಸ್) ಮುಗಿಸಿದ ಇವರು 1945ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಡಿ.ಎಸ್‌ಸಿ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಡಿ.ಎಸ್‌ಸಿ. ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಮುಂಚೆ ಅಮೆರಿಕದ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಹಾರ್ವರ್ಡ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದಲ್ಲಿ ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆಸಿದರು. ಭಾರತಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿರುಗಿದ ಮೇಲೆ 1953ರಲ್ಲಿ ಮದರಾಸಿನ ಪ್ರೆಸಿಡೆನ್ಸಿ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಸಸ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ನೇಮಕವಾದರು. ಕೆಲವು ವರ್ಷ ಅಲ್ಲೇ ಪ್ರಿನ್ಸಿಪಾಲರೂ ಆಗಿದ್ದರು. 1978ರಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು.

ಸ್ವಾಮಿಯವರು ಸಸ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ದರ್ಜೆಯ ಸಂಶೋಧಕರು. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿದೆಸೆಯಿಂದಲೇ ಸಂಶೋಧನೆಯ ಜೊತೆಗೆ ಬರೆಯುವ ಹವ್ಯಾಸವನ್ನೂ ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡು ಬಂದರು. ಇವರ ಬರೆಹಗಳನ್ನು ಸಸ್ಯಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸಂಶೋಧನ ಲೇಖನಗಳು, ವಿಜ್ಞಾನ ಕೃತಿಗಳು, ವಿಜ್ಞಾನೇತರ ಕೃತಿಗಳು, ಚರಿತ್ರೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸಂಶೋಧನ ಕೃತಿಗಳು ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಗೀಕರಿಸಬಹುದು. ಇವರಿಗೆ ಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಬರೆಯುವ ಹುಮ್ಮಸ್ಸು ಮತ್ತು ಉತ್ತೇಜನ ದೊರೆತಿದ್ದು ಎ. ಆರ್. ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳಿಂದ. ಸ್ವಾಮಿಯವರು ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಘದ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ 1936–37 ಸಂಘದ

ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದ ಎ.ಆರ್. ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಸಸ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದ ಬಗ್ಗೆ ಏನನ್ನಾದರೂ ಬರೆಯುವಂತೆ ಇವರನ್ನು ಒತ್ತಾಯಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಸ್ವಾಮಿಯವರು ಕಾಲೇಜನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೂ ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಇವರನ್ನು ಬಿಡಲಿಲ್ಲ. ಹಿಂದೂ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಕದಂಬ ಮರದ ವಿಚಾರ ಒಂದು ಟಿಪ್ಪಣಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿತ್ತು. ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಅದನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ ಕಳಿಸಿ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಇದರ ವಿಷಯವಾಗಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಬರೆದು ಕೊಡುತ್ತೀಯ ಎಂದು ಕೇಳಿ ಒಂದು ಕಾಗದ ಬರೆದರು. ತತ್ಫಲವಾಗಿ 1941ರ ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ಣಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕದಂಬ ಲೇಖನ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಇದಕ್ಕೂ ಮುನ್ನ ಕ್ರಮವಾಗಿ 1939–1940ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ಣಾಟಕದಲ್ಲಿ ಆರ್ಜಿತ ಗುಣಗಳೂ ಆನುವಂಶೀಯತೆಯೂ ಮತ್ತು ಲಿಂಗ ಜಾತಿಯ ಪರಸ್ಪರ ಪರಿಣಾಮ ಎಂಬ ಲೇಖನಗಳು ಪ್ರಕಟವಾಗಿದ್ದವು. 1941ರಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ನುಡಿಯಲ್ಲಿ ವಿಜ್ಞಾನ ವಿಹಾರವೆಂಬ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಣಯಪ್ರಸಂಗ, ಪ್ಲಾಟಿಪಸ್, ಜೇಡನ ಚರಕ ಮತ್ತು ಹಸಿವಿನ ಬಳ್ಳಿ ಎಂಬ ಲಘು ಪ್ರಬಂಧಗಳು ಪ್ರಕಟವಾದವು. 1946ರ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ಇವರ ಎರಡು ಕೃತಿಗಳು ಪ್ರಕಟವಾದುವು–ಮೊದಲನೆಯದು ವಧೂವರರಿಗೆ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಆರೋಗ್ಯ ವಿಜ್ಞಾನದ ಪುಸ್ತಕ; ಎರಡನೆಯದು ಬಯಾಗ್ರಫಿ ಆಫ್ ದಿ ಅನ್‌ಬಾರ್ನ್ ಎಂಬುದರ ಅನುವಾದ.

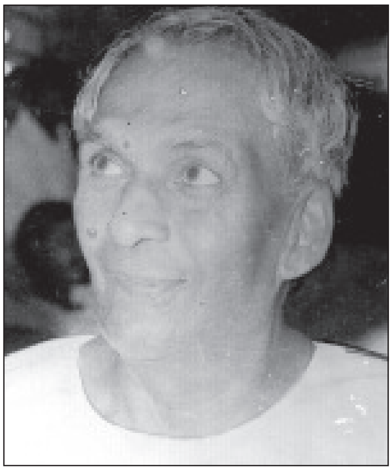

ದೌರ್ಗಂಧಿಕಾಪಹರಣ ಎಂಬುದು ಇವರ ಮೊದಲ ಶಾಸ್ತ್ರಗ್ರಂಥ. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಗಿಡಮರಗಳು ಎಂಬ ಕೃತಿ 1975ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಹಸುರು ಹೊನ್ನು (1976), ನಮ್ಮ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಅಮೆರಿಕ (1978)– ಇವು ಜನಪ್ರಿಯ ವಿಜ್ಞಾನ ಪುಸ್ತಕಗಳು. ನಾವು ದಿನವೂ ಬಳಸುವ ನಮ್ಮದೇ ಎಂದು ಭಾವಿಸುವ ವಿದೇಶಿ ಕಾಯಿಪಲ್ಲೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ನಮ್ಮ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಅಮೆರಿಕ ಸ್ವಾರಸ್ಯಕರವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇಂಥ ಜನಪ್ರಿಯ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಬರೆಯಲು 400 ಲೇಖನಗಳು ಮತ್ತು ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದ್ದಾರೆಂದರೆ ಇವರ ಅಧ್ಯಯನಶೀಲತೆಯನ್ನು ಅರಿಯಬಹುದು. ಹಸುರು ಹೊನ್ನು ಜನಪ್ರಿಯ ವಿಜ್ಞಾನದ ಪುಸ್ತಕಗಳಲ್ಲಿ ಗಮನಾರ್ಹವಾದುದು ಎಂಬುದು ಹಲವಾರು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಮತ.

ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೂ ಸ್ವಾಮಿಯವರಿಗೂ ಚಿಕ್ಕಂದಿನಿಂದಲೇ ನಂಟು; ತಂದೆಯವರು ಕೊಟ್ಟ ಹಸ್ತಪ್ರತಿ ಅಥವಾ ಅಚ್ಚಾದ ಹಾಳೆಗಳನ್ನು ವೆಂಕಣ್ಣಯ್ಯನವರಿಗೆ, ಬೆಳ್ಳಾವೆ ವೆಂಕಟನಾರಣಪ್ಪನವರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು ಬರುವುದು ಇವರ ಕೆಲಸವಾಗಿತ್ತು. ಸಾಹಿತಿಗಳ ಸತ್ಸಂಗದಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಉತ್ತಮ ಗ್ರಂಥಗಳ ಪರಿಚಯವಾಯಿತು. ಓದು ಬರೆಹದ ಹವ್ಯಾಸ ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡರು. ಕನ್ನಡದ ಉತ್ತಮ ಗ್ರಂಥಗಳ ಪರಿಚಯವಾಗಲು ಕಾರಣವಾಯಿತು.

1947ರಲ್ಲಿ ಕೊರವಂಜಿ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಬರೆದ ಮೀನಾಕ್ಷಿಯ ಸೌಗಂಧ ಎಂಬ ಹಾಸ್ಯರಸಪೂರ್ಣವಾದ ರೂಪಕ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಅಮೆರಿಕದಿಂದ ಹಿಂದಿರುಗಿದ ಮೇಲೆ ಅಮೆರಿಕದಲ್ಲಿ ನಾನು ಎಂಬ ಲೇಖನಮಾಲೆಯನ್ನು ಬರೆದರು. 1962ರಲ್ಲಿ ಇದು ಪುಸ್ತಕರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಮದರಾಸಿಗೆ ಹೋದಮೇಲೆ ತಮಿಳನ್ನು ಕಲಿತು ದಿವಂಗತ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಭಾರತಿ ಅವರ ನವತಂತ್ರದ ಕತೆಗಳು ಎಂಬ ಕೃತಿಯನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದಿಸಿದರು (1959). ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಕಾಲೇಜಿನ ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಂಘ ಹಾಗೂ ಐವರು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಲಲಿತ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಬರೆದ ಪಂಚಕಲಶ ಗೋಪುರ 1964ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು.

ಚಲನಚಿತ್ರವಾಗಿರುವ ಇವರ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕೃತಿ ಕಾಲೇಜುರಂಗ ರಚಿತವಾದ ಬಗೆ ಸ್ವಾರಸ್ಯವಾಗಿದೆ. ಸ್ವಾಮಿಯವರ ಧರ್ಮಪತ್ನಿ ವಸಂತ ಅವರು ಕಾಯಿಲೆಯಿಂದ ಬಳಲಿ ಕುಗ್ಗಿ ಖಿನ್ನರಾಗಿದ್ದರು. ಅವರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಹಗುರವಾಗಿಡುವುದು ಅಗತ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ಇದನ್ನು ಮನಗಂಡು ಸ್ವಾಮಿಯವರು ತಮ್ಮ ಅಧ್ಯಾಪಕ ವೃತ್ತಿಯ ಸರಸ ಘಟನೆಗಳನ್ನು ದಿನವೂ ಹೇಳತೊಡಗಿದರು. ಅನಂತರ ಈ ಘಟನೆಗಳನ್ನೇ ಹೆಣೆದು ಪುಸ್ತಕರೂಪದಲ್ಲಿ ಬರೆದರು. ಇಲ್ಲಿನ ವ್ಯಂಗ್ಯ ವಿಡಂಬನೆಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಸ್ವಾಮಿತನವೊಂದನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಇದೇ ರೀತಿಯ ಇವರ ಇನ್ನೊಂದು ಪುಸ್ತಕ ಕಾಲೇಜುತರಂಗ. ಕಾಲೇಜುರಂಗಕ್ಕೆ ರಾಜ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡಮಿ ಮತ್ತು ಕ್ರಿಶ್ಚಿಯನ್ ಲಿಟರರಿ ಸೊಸೈಟಿಗಳ ಬಹುಮಾನ ಬಂದಿದೆ.

ಸ್ವಾಮಿಯವರು ಸಸ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪರಿಣತರಾಗಿದ್ದದ್ದು, ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಳವಾದ ಜ್ಞಾನ ಪಡೆದಿದ್ದದ್ದು ಆಶ್ಚರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಜ್ಞಾನಗಳಿಸಿದ್ದು ವಿಶೇಷ. ಇವರಿಗೆ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ಬೆಳೆದದ್ದು ಹೀಗೆ: ಸುಮಾರು ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಧನಸಹಾಯ ಆಯೋಗದಿಂದ ಪ್ರೆಸಿಡೆನ್ಸಿ ಕಾಲೇಜಿಗೆ ಒಂದು ಕಾಗದ ಬಂತು. ಅಲ್ಲಿ ಸಸ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಬೋಧಿಸಲು ಸೂಚನೆಯಿತ್ತು. ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ತಿರುವಿ ಹಾಕಿದಾಗ ಕೇವಲ ಪಾಶ್ಚಿಮಾತ್ಯರ ಸಸ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ ಚರಿತ್ರೆಯೇ ಕಾಣುತ್ತಿತ್ತು. ಭಾರತದ ಹೆಸರು ಎಲ್ಲೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಸಾವಿರಾರು ವರ್ಷಗಳ ಚರಿತ್ರೆಯಿರುವ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಜನರಿಗೆ ಎಂದೂ ಸಸ್ಯಗಳ ಸಂಪರ್ಕವೇ ಇರಲಿಲ್ಲವೆ ಎಂದು ಇವರಿಗೆ ಆಶ್ಚರ್ಯವಾಯಿತು. ಇದನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಕುತೂಹಲದಿಂದ ಶಾಸನ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದರು. ಇದರ ಫಲಿತಾಂಶವನ್ನು ಇವರ ಸಸ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲೂ ಕಾಣಬಹುದು. ದಿ ಡೇಟ್ ಆಫ್ ತೇವರಾಮ್, ಎನ್ ಅನ್ಯಾಲಿಸಿಸ್ ಅಂಡ್ ರೀ ಅಪ್ರೈಸಲ್ (1975) ಮುಂತಾದ 15 ಶುದ್ಧ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಕೆಲವು ಲೇಖನಗಳು ತೆಲುಗಿಗೂ ಅನುವಾದವಾಗಿವೆ.

ಕನ್ನಡವಲ್ಲದೆ ಇವರು ತಮಿಳು ಮತ್ತು ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ನಲ್ಲೂ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ತಮಿಳು ಬೋಧೆಯಿನ್ ಪಾದೆಯಿಲ್ 1978ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಫ್ರಂ ಫ್ಲವರ್ ಟು ಫ್ರೂಟ್ ಇವರ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಪುಸ್ತಕ.

1940 ರಿಂದ 1978ರ ವರಗೆ ಪ್ರಕಟವಾಗಿರುವ ಇವರ ಸಂಶೋಧನ ಲೇಖನಗಳು ಸುಮಾರು 300. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕವು ಅಂತರರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಸಸ್ಯಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಇವರ ಕೊಡುಗೆಯನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿ ಬೀರ್ಬಲ್ ಸಾಹ್ನಿ ಚಿನ್ನದ ಪದಕವನ್ನು ಕೊಡಲಾಯಿತು. ಇವರು 1973–74ರಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದರು. ಕೆಲಕಾಲ ಮರಾಠವಾಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಕ್ಕೆ ಸಂದರ್ಶಕ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಇವರು 1975ರಲ್ಲಿ ರಷ್ಯದ ಲೆನಿನ್‌ಗ್ರಾಡ್‌ನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸಸ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರ ಹಸುರು ಹೊನ್ನು ಕೃತಿಗೆ 1978ರಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭಿಸಿತು. ಚಿತ್ರಕಲೆ, ಸಂಗೀತ ಇವರಿಗೆ ಆಸಕ್ತಿಯ ಇತರ ಹವ್ಯಾಸಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಇವರು 1980ರಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು.

(ಕೆ.ಆರ್.ಎಂ.)

ಸ್ವಾಮಿ, ಎಸ್. ಎನ್.: ಭಾವಚಿತ್ರ ರಚನೆಯಿಂದಲೇ ಪ್ರಖ್ಯಾತರಾದ ಮೈಸೂರಿನ ಕಲಾವಿದರು. ತಂದೆ ಸ್ವರ್ಣಕಲಾನಿಪುಣರೆಂಬ ಬಿರುದು ಪಡೆದಿದ್ದ ಶಿಲ್ಪಕಲಾಪಿತಾಮಹ ಸಿಂಗಣ್ಣಾಚಾರ್ಯ. ಸ್ವಾಮಿಯವರು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೂ ಕಲೆಯ ಒಂದು ಮಧುರ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದುಬಂದ ಇವರಿಗೆ ಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಆಸಕ್ತಿ ಮೂಡಿತು. ತಂದೆ ಕಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ತಾವೂ ಒಬ್ಬ ಕಲೆಗಾರರಾಗಬೇಕೆಂಬ ಮಹದಾಸೆ ಅಂಕುರಿಸಿತು. ರೇಖಾಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಅಭ್ಯಸಿಸುತ್ತ ಬಂದರು. ಪುರಭವನದಲ್ಲಿ ಪುರಸಭೆಯವರು ಏರ್ಪಡಿಸಿದ ವಸ್ತುಪ್ರದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ನರಸಿಂಹಸ್ವಾಮಿಯವರು ತಮ್ಮ ಹದಿನೈದನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲೇ ರಜತ ಪಾರಿತೋಷಕ ಪಡೆದು ಒಪ್ಪೊತ್ತಿನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿ ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಕಲಾಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೇಶವಯ್ಯನವರಂಥ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಲಾವಿದರ ಕೈಕೆಳಗೆ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡತೊಡಗಿದರು. ತಮ್ಮ ಮಗನನ್ನು ಒಬ್ಬ ಪದವೀಧರನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಸಿಂಗಣ್ಣಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಆಸಕ್ತಿ ಇತ್ತು. ಆದರೆ ಸ್ವಾಮಿಯವರ ಅತೀವವಾದ ಕಲಾಭಿರುಚಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅಡ್ಡಿಯನ್ನು ತಂದೊಡ್ಡಿತು. ಮೈಸೂರಿನ ಮಿಷನ್ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ ಮೆಟ್ರಿಕ್ ಪರೀಕ್ಷೆಯವರೆಗೂ ಓದಿ ವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನು ಕೈಬಿಟ್ಟರು. ಅನಂತರ ಮದರಾಸಿನ ಕಲಾಪರಿಕ್ಷೆಗಳಿಗೆ ಖಾಸಗಿಯಾಗಿ ಕೂಡುತ್ತ ಬಂದರು. ಈ ಮಧ್ಯೆ ತಂದೆಯವರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಅರಮನೆಗೆ ಹೋಗಿಬರುವ ಒಂದು ಸುಯೋಗವೂ ಆ ಮೂಲಕ ಆಗಿನ ಪ್ರಭುಗಳಾಗಿದ್ದ ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಬೀಳುವ ಸೌಭಾಗ್ಯವೂ ಇವರ ಪಾಲಿಗೆ ದೊರಕಿತು. ಮಹಾರಾಜರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದಿಂದಾಗಿ ಸ್ವಾಮಿಯವರು ಮುಂಬಯಿಯ ಜೆ.ಜೆ. ಸ್ಕೂಲ್ ಆಫ್ ಆರ್ಟ್ಸ್ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಕಲಾವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು (1930). ಅಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಹಿರಿಯ ಕಲಾವಿದರ ಸಹವಾಸ, ಸಂಪರ್ಕ ದೊರಕಿ ಭಾವಚಿತ್ರ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಮಿಯವರ ಕೈ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪಳಗಿತು.

ನರಸಿಂಹಸ್ವಾಮಿಗಳು ಇದ್ದಿಲಿನಿಂದ ಬಿಡಿಸಿದ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ವನಿತೆಯೊಬ್ಬಳ ಮೈ ಮಾಡೆಲ್ ಎಂಬ ಭಾವಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ಸಿಮ್ಲಾ ಕಲಾಪ್ರದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಸುವರ್ಣಪದಕ ಬಂತು. ಮೈಸೂರಿನ ದಸರ ಕಲಾಪ್ರದರ್ಶನದಲ್ಲೂ ಎಸ್.ಜಿ. ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳವರ ಬಹುಮಾನವೂ ಅದಕ್ಕೆ ದೊರಕಿತು. ಮುಂಬಯಿಯ ಚೋರ್ ಬಜಾರಿಗೆ ನಿತ್ಯವೂ ಹೋಗಿಬರುತ್ತ ಸ್ವಾಮಿಗಳು ಅನೇಕ ರೇಖಾಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಬರೆದರು. ಮದರಾಸಿನ ಕಲಾಪ್ರದರ್ಶನಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಕೃತಿಗೆ ಬಹುಮಾನ ಬಂದಿತು. ಕಲಾವಿದ ಸರ್‌ದೇಸಾಯಿಯವರು ಇವರನ್ನು ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಪ್ರೀತಿವಿಶ್ವಾಸಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಿದರು. ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿ ಭಾವಚಿತ್ರ ರಚನಾಸಾಮರ್ಥ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೀರ್ತಿಶಿಖರವನ್ನೇರಿದ್ದವರೆಂದರೆ ಅಗಸ್ಕರ್ ಎಂಬ ಕಲಾವಿದರು. ಇವರಿಂದ ಸ್ವಾಮಿಗಳು ರೇಖಾವಿನ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅದೆಷ್ಟು ಮಹತ್ತ್ವವಿದೆಯೆಂಬುದನ್ನು ಅರಿತರು.

ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನು ಮುಗಿಸಿ ಮರಳಿದ ಅನಂತರ ಸ್ವಾಮಿಯವರು 1934ರಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕವಿ ರವೀಂದ್ರರ ಭಾವಚಿತ್ರವನ್ನು ಛಾಯಾಚಿತ್ರ ಒಂದರ ಆಧಾರದಿಂದ ರಚಿಸಿ, ರವೀಂದ್ರರಿಂದಲೇ ಪ್ರಶಂಸೆ ಪಡೆದರು. ಅಲ್ಲಿಂದಾಚೆಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯವರು ಸಾಮ್ರಾಟ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಞಿಯವರನ್ನು, ರಾಜಕೀಯ ಧುರೀಣರನ್ನು, ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಿಗಳು, ಕವಿಕುಲತಿಲಕರನ್ನು, ನಾಟಕಕಾರರನ್ನು, ಮಹಾವಿಜ್ಞಾನಿಗಳನ್ನು, ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಟನಟಿಯರನ್ನು ಭಾವಚಿತ್ರಗಳ ವಸ್ತುವಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಚಿತ್ರರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ಪಡೆದರು. ಸ್ವಾಮಿಯವರು ರಚಿಸಿದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಭಾವಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಟ್ಲರ್, ಚೇಂಬರಲಿನ್, ಮುಸೋಲಿನಿ, ಆಂತೊನಿ ಈಡನ್, ಚರ್ಚಿಲ್, ಲೆನಿನ್, ಬರ್ನಾರ್ಡ್ ಷಾ, ಸರ್ ಆಲಿವರ್ ಲಾಡ್ಜ್, ಬರ್ಟ್ರಂಡ್ ರಸೆಲ್, ಹ್ಯಾವಲಾಕ್ ಎಲ್ಲಿಸ್, ರೊಮೇನ್ ರೋಲಾ ಮುಂತಾದವರ ಚಿತ್ರಗಳು ಮುಖ್ಯವಾದವು.

1941ರಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಮಿಯವರು ವಾರ್ಧಾಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಬಾಪೂಜಿಯವರ ದರ್ಶನ ಪಡೆದು ಅವರ ಭಾವಚಿತ್ರವನ್ನು ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಡಿಸಿದರು. ಅದನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿಕೊಂಡ ಬಾಪೂಜಿಯವರು ಆ ಕಲಾಕೃತಿಯ ಮೇಲೆ ಗುಜರಾತಿ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ನಿಜವಾದ ಕಲೆ ಅಮರವಾದುದು ಎಂದು ಬರೆದುಕೊಟ್ಟರು. ಒಮ್ಮೆ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಸಂದರ್ಶನ ನೀಡಿದ ಲಾರ್ಡ್ ಮೌಂಟ್‌ಬ್ಯಾಟನ್ ಅವರು ಸ್ವಾಮಿಯವರನ್ನು ದೆಹಲಿಗೆ ಕರಸಿಕೊಂಡು ತಮ್ಮ ಭಾವಚಿತ್ರವನ್ನು ಬಿಡಿಸಲು ಅವಕಾಶ ಇತ್ತರು. ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ಚಿತ್ರವನ್ನು ನೆಹರು ಅವರು ಕೊಂಡು ತಮ್ಮ ಅತಿಥಿಗೃಹದಲ್ಲಿ ಇರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಈಗ ಅದು ತೀನ್‌ಮೂರ್ತಿ ಭವನದ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿದೆ.

ಕಸ್ತೂರಬಾ, ನೆಹರು, ರಾಜೇಂದ್ರಪ್ರಸಾದ್, ಸಿ. ರಾಜಗೋಪಾಲಾಚಾರಿ, ಎಂ. ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ, ರಾಧಾಕೃಷ್ಣನ್, ಮಿರ್ಜಾ ಇಸ್ಮಾಯಿಲ್ ಮೊದಲಾದವರ ಭಾವಚಿತ್ರಗಳನ್ನೂ ಸ್ವಾಮಿಯವರು ಬಿಡಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ನೃತ್ಯಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಅಭಿರುಚಿಯಿದ್ದ ಸ್ವಾಮಿಯವರು ನಾಟ್ಯಸರಸ್ವತಿ ಜಟ್ಟಿ ತಾಯಮ್ಮನವರ ಶಿಷ್ಯರಾಗಿ ನೃತ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ತೊಡಗಿದರು (1940), ಮತ್ತು ಆ ಕಲೆಯಲ್ಲೂ ಖ್ಯಾತಿಪಡೆದರು.

ಸ್ವಾಮಿಯವರು ಚಿತ್ರಿಸಿರುವ ಭಾವಚಿತ್ರಗಳೆಲ್ಲ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಗೌರವವನ್ನು ಪಡೆದ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು. ಪ್ರಪಂಚದ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಕೃತಿಗಳು ಶೋಭಿಸುತ್ತಿವೆ. ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಆಂಗ್ಲ ಸಾಹಿತಿ ಬರ್ನಾರ್ಡ್ ಷಾ ಅವರ ಭಾವಚಿತ್ರ ಈಗ ಲಂಡನ್ನಿನ ಇಂಡಿಯನ್ ಎಂಬಸಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಗಾಂಧೀಜಿಯವರು ರಾಟೆ ನೂಲುತ್ತಿರುವಂತಿರುವ ಇವರ ಮತ್ತೊಂದು ಚಿತ್ರ ಪ್ಯಾರಿಸ್‌ನ ಯುನೆಸ್ಕೋ ಭವನದಲ್ಲಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿಜ್ಞಾನಿ ಐನ್‌ಸ್ಟೈನರ ಭಾವಚಿತ್ರ ಅಮೆರಿಕದಲ್ಲಿದೆ. ರೂಸ್‌ವೆಲ್ಟರ ಚಿತ್ರ ಶ್ವೇತಭವನದಲ್ಲಿದೆ. ಭಾರತದ ಪ್ರಥಮ ದಂಡನಾಯಕ ಜನರಲ್ ಕಾರಿಯಪ್ಪನವರ ತೈಲ ಭಾವಚಿತ್ರ ಮಡಿಕೇರಿಯ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿದೆ. ಮೈಸೂರು ನಗರದ ನಾನಾ ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಭವನಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ರಚಿಸಿದ ಅನೇಕ ತೈಲಚಿತ್ರಗಳು ನೋಡಸಿಗುತ್ತವೆ. ಇವರ ಈಚಿನ ಕಲಾ ಕೃತಿಗಳೆಂದರೆ ಕನ್ನಡ ಕುಲಪಿತಾಮಹ ಆಲೂರ ವೆಂಕಟರಾಯರ ಹಾಗೂ ಇಂದಿರಾ ಗಾಂಧಿ ಅವರ ರೇಖಾಚಿತ್ರಗಳು. ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಇವರಿಗೆ 1969ರಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಶ್ರೀ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿತು. *

ಹ

ಹಂತಿಯ ಹಾಡುಗಳು: ಸುಗ್ಗಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಂತಿ ಹೂಡಿದಾಗ ಹೇಳುವ ಹಾಡುಗಳು. ಕಣದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನೆಟ್ಟ ಮೇಟಿ ಕಂಬದ ಸುತ್ತಲು ಅನುಕೂಲವಾದ ವರ್ತುಲಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಜೋಳದ ತೆನೆಗಳನ್ನು ಹರಡಿ, ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿ ತಳಕುಗೊಳಿಸಿದ ಎತ್ತುಗಳಿಂದ ತುಳಿಸುವ ವಿಧಾನಕ್ಕೆ ಹಂತಿ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಹಂತಿ ಎಂದರೆ ಸಾಲು ಎಂದರ್ಥ. ರಾತ್ರಿ ಎಂಟು–ಒಂಬತ್ತು ಗಂಟೆಗೆ ಆರಂಭವಾದ ಹಂತಿ ತುಳಿಸುವ ಕೆಲಸ ಬೆಳಗಿನ ತನಕ ಸಾಗುತ್ತದೆ.

ಹಂತಿಯ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಹಾಡುವವರು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪುರುಷರು; ಕೆಲವು ಕಡೆ ಸ್ತ್ರೀಯರೂ ಹಾಡುವುದುಂಟು. ಹಂತಿ ಹೂಡುವಿಕೆಯ ಆರಂಭದೊಂದಿಗೇ ಹಂತಿಯ ಹಾಡು ದೇವತಾಸ್ತುತಿಯೊಡನೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬಿಡಿಬಿಡಿ ಗೀತೆಗಳನ್ನು ಹಾಡಿದರೂ ಮಹಾಪುರುಷರ, ವೀರರ, ದೈವಗಳ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಹಾಡುವುದುಂಟು. ಇತಿಹಾಸಪುರುಷರಲ್ಲಿ ಸಂಗೊಳ್ಳಿ ರಾಯಣ್ಣ, ಮಲ್ಲಸರ್ಜ ದೊರೆ, ನರಗುಂದದ ಬಾಬಾಸಾಹೇಬ, ಮುಂಡರಗಿ ಭೀಮರಾವ್, ರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮಾಜಿ, ಬೆಳವಡಿ ಮಲ್ಲವ್ವ–ಇವರ ಚರಿತ್ರೆಗಳು ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾಗಿವೆ. **(ಎಸ್.ಎಲ್.)**

ಹಂತಿಯ ಹಾಡುಗಳು ಸಮೂಹಗೀತೆಗಳು; ಬಹುವಾಗಿ ತ್ರಿಪದಿ ರೂಪದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ; ಕೆಲವು ಸವಾಲ್–ಜವಾಬ್ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿವೆ; ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಒಡಗತೆಗಳ (ಒಗಟು) ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣಬರುತ್ತವೆ. ಒಕ್ಕುವ ಕಾಯಕದಲ್ಲಿ, ರಾತ್ರಿಯ ಏಕಾಂತದಲ್ಲಿ ಬೇಸರ ನೀಗಲು ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ತತ್ಪರರಾದ ಕೆಲಸಗಾರರು ನಿದ್ದೆಹೋಗದಿರಲು, ಲವಲವಿಕೆಯಿಂದ ಇಡೀ ರಾತ್ರಿ ಕೆಲಸಮಾಡಲು ಈ ಹಾಡುಗಳು ನೆರವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಾಡಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹುಲ್ಲುಲಿಗೊ, ಹುಲಸಿಗೊ ಹುಲಿಗ್ಯೊ ಎಂಬ ಕಾಕು ಹಾಕುವುದುಂಟು. ಮನೆ ತುಂಬ ಕಾಳು ಬರಲಿ, ಧಾನ್ಯರಾಶಿ ಹುಲುಸಾಗಲಿ ಎಂಬುದು ಇವುಗಳ ಅರ್ಥವೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಹಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಮನಸೂರೆಗೊಳ್ಳುವ ಸಂದರ್ಭವೆಂದರೆ ಕಂಕಿ ತೆಗೆವಾಗಿನದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇವು ಜನಪದರ ರಸಿಕಮನೋವೃತ್ತಿಯನ್ನೂ ಬಿಂಬಿಸುತ್ತವೆ. ಒಂದು ತ್ರಿಪದಿ ಹೀಗಿದೆ:

ಹಚ್ಚನ ಹಚ್ಚಿಬಟ್ಟು ಉದ್ದನ ಮಲಿಕಟ್ಟು
ಸಿಗದಂತೆ ಸಣ್ಣ ನಡುವಿನ ಎಲೆ ಬಾಲೆ
ಮುರುಕ ಮಾಡಬ್ಯಾಡ ಮುರದೀತು

ಒಕ್ಕಲಿಗರ ಆಪ್ತ ಸಂಗಾತಿಗಳೆಂದರೆ ಉಳುಮೆ ಮಾಡುವ ಎತ್ತುಗಳು. ಅವು ಅವರಿಗೆ ದೈವಸ್ವರೂಪಿ. ಇಂಥ ಜೀವನದ ಸಂಗಾತಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ಹಾಡುಗಳು ಹಂತಿಯ ಹಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ರಾಶಿಯಾಗಿ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಮುದ್ದು ಬಸವಣ್ಣ, ಸರದಾರನನ್ನೆತ್ತೆ, ಬಂಟ ಬಸವಣ್ಣ ಎಂದು ಎತ್ತುಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಎಷ್ಟು ಹಾಡಿ ಹೊಗಳಿದರೂ ಅವರಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಒಂದು ತ್ರಿಪದಿ ಹೀಗಿದೆ:

ಪುಂಡಾನ ಎತಗೋಳು ತಿಂಡೀನೆ ತಿಂದಾವೊ
ಗುಂಡದ ನೀರ ಕುಡಿದಾವೊ ನಮ್ಮೆತ್ತು
ಗಂಡೆಳ್ಳಿ ಕಂಡು ಹೆದರ್ಯಾವೊ

ಹಂತಿಯ ಹಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಡಿನ ನಡುವೆ ಹೇಳುವ ಒಡಗತೆಗಳು ಬಹುಸ್ವಾರಸ್ಯವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಇಂಥ ಒಡಗತೆಗಳ ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರ ರೂಪದ ಚಕಮಕಿ ಕೇಳುಗರಿಗೆ ಹುರುಪು ತರಿಸುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಒಡಗತೆ ಹೀಗಿದೆ:

ಪ್ರಶ್ನೆ : ಸಣ್ಣವನ ಸಣಕುಂಡಿ ದೊಡ್ಡವನ ದೊಡಕುಂಡಿ ಒಬ್ಬವಗ ಕುಂಡಿ ಮೊದಲಿಲ್ಲೊ

ಉತ್ತರ : ಸೂಚಿಗಿ ಸಣಕುಂಡಿ ಡಬ್ಬಣಕ ದೊಡಕುಂಡಿ ಕುದರಿಗಿ ಕುಂಡಿ ಮೊದಲಿಲ್ಲೊ.

ಹಂತಿಯ ಹಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ಕಿ ಹರಿದಿರುವುದು, ಬೆವರು ಸುರಿದು ದಿನಬೆಳಗು ದುಡಿವ ಒಕ್ಕಲಿಗರ ಮೃದುಮಧುರ ಭಾವನೆಗಳು, ಅವರ ಬದುಕಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಿವರಗಳು, ನಂಬಿಕೆ, ನಡವಳಿಕೆಗಳು. ಹಂತಿ ತುಳಿಸುವ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸಾಧನಗಳ ಹೆಸರುಗಳಾದ ಕಡೆಗೋಲು, ಕುಡುಗೋಲು, ಸೆಡ್ಡಿ ಮಂಡೆಯಗೋಲು, ಬ್ಯಾಕೋಲು, ಬಾರ್ಕೋಲು, ವಾರ್ಗೋಲು ಇತ್ಯಾದಿಗಳು–ಈ ಹಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಆನುಷಂಗಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಬೆಳಗುಮುಂಜಾವು ಹಂತಿಯ ಕಡೆಯ ಭಾಗ, ಹಂತಿ ಬಿಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಹಾಡುತ್ತಾರೆ: ಹಂತಿ ಹೊಡೆಯೋದ್ ಆಯ್ತು ಕಂತಿ ಕಡಿಯಸ ಆಯ್ತು, ಕಡಿಯತ್ತಿನ ಹೆಂಡಿ ಹಿಡಿಬೇಕು ಬೂದಗನ, ಕಟ್ಟಬೇಕು ಚಂಡಿಕಿ, ಹಚ್ಚಬೇಕು ಬೂದಗನ, ಪದವೊಂದು ಅನಬೇಕು ಹಂತಿ ಬಿಡಬೇಕು.

ಹಂತಿ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಸುಶ್ರಾವ್ಯವಾಗಿ ಹಾಡುವ ಕಲಾವಿದರು ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಸಿರೂರ, ಮುಗಳಿ, ಕಡಗಂಚಿ, ಶಿಂಗನಹಳ್ಳಿ, ಬಾನಾಳ, ಹಗರಟಗಿ ಮೊದಲಾದ ಕಡೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಹಾಡುಗಳ ಸಂಗ್ರಹಕಾರ್ಯ ನಡೆದಿದ್ದು ಅನೇಕ ಕೃತಿಗಳು ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿದೆ. ಬಿ. ಎಸ್. ಗದ್ದಗಿಮಠ ಅವರ ಕನ್ನಡ ಜಾನಪದ ಗೀತೆಗಳು (1963) ಎಂಬ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಸಾವಿರಾರು ಪದಗಳಿವೆ. ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಹಂತಿಯ ಹಾಡುಗಳು ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಎಮ್. ಎಸ್. ಲಠ್ಠೆ ಅವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ (1975). *

ಹಂದಿಗನೂರು ಸಿದ್ಧರಾಮಪ್ಪ: ಸು. 1902–47. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ರಂಗಭೂಮಿ ನಟರು. ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಂದಿಗನೂರಿನಲ್ಲಿ ಸು. 1902ರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಚಿಕ್ಕಂದಿನಿಂದಲೇ ನಾಟಕ, ಬಯಲಾಟಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವ್ಯಾಮೋಹ ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡ ಇವರು ಸು. 15 ವರ್ಷದ ಹುಡುಗನಾಗಿದ್ದಾಗ ರಂಗಭೂಮಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ಹುಟಗಿ ಕಂಪನಿ, ಮೈದರ್ಗಿ ಕಂಪನಿ, ಗುಳೇದಗುಡ್ಡ ಗಂಗೂಬಾಯಿ ಕಂಪನಿಗಳಲ್ಲಿ ನಟಿಸಿ ಉತ್ತಮ ನಟರೆಂಬ ಅಭಿದಾನಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾದರು. ಅನಂತರ ಇವರೇ ವಿಶ್ವಕಲಾರಂಜನ ನಾಟ್ಯಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು 1937ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಉಷಾಸ್ವಯಂವರ, ಅಕ್ಷಯಾಂಬರ, ಲಂಕಾದಹನ, ರಾಜಾ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ, ದ್ರೌಪದಿಸ್ವಯಂವರ, ಕಿತ್ತೂರು ರುದ್ರಮ್ಮ, ಉತ್ತರ ಭೂಪ–ಇವು ಇವರು ಪ್ರಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಮುಖ್ಯ ನಾಟಕಗಳು. ಇವರ ಅಭಿನಯ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಶ್ರೋತೃಗಳನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿದುಬಿಡುತ್ತಿತ್ತು. ರಾಜಾ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ, ಚಂದ್ರಹಾಸ ನಾಟಕಗಳು ಇವರಿಗೆ ಅಪಾರ ಕೀರ್ತಿ ತಂದುಕೊಟ್ಟವು. ಚಂದ್ರಹಾಸ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ದುಷ್ಟಬುದ್ಧಿಯಾಗಿ, ರಾಜಾ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರದಲ್ಲಿ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನಾಗಿ ಇವರ ಅಭಿನಯ ಸ್ಮರಣೀಯವಾದುದು. ರಂಗಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಹಾಸ ನಾಟಕದ ಜಯಭೇರಿಯನ್ನು ಕಂಡು ಅದೇ ನಾಟಕವನ್ನು ಚಲನಚಿತ್ರವಾಗಿ ತೆರೆಯ ಮೇಲೆ ತರಲು ಮುಂಬಯಿ ಪಂಪಾ ಪಿಕ್ಚರ್ಸ್ ಸಂಸ್ಥೆ ಮುಂದೆ ಬಂತು. ಈ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಇವರು ದುಷ್ಟ ಬುದ್ಧಿಯ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸಿದರು. ಆದರೆ ತಮ್ಮ ಅಭಿನಯವನ್ನು ಬೆಳ್ಳಿಯ

ತೆರೆಯ ಮೇಲೆ ನೋಡುವ ಭಾಗ್ಯ ಇವರದಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಬೆಳಗಾಂವಿಯಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಹಾಸ ಪ್ರದರ್ಶನಕ್ಕೆಂದು ಹೊರಡುವ ಮುನ್ನಾದಿನವೇ 1947 ನವೆಂಬರ್ 8ರಂದು ಹಠಾತ್ ನಿಧನ ಹೊಂದಿದರು. **(ಎನ್.ಕೆ.ಕೆ.)**

ಹಂಪೆ: ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಹೊಸಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣ. ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥಳ. ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ 360 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ, ಬಳ್ಳಾರಿಗೆ 77 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ, ಹೊಸಪೇಟೆಗೆ 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ತುಂಗಭದ್ರಾನದಿಯ ದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ.

ಭಾರತ ಮತ್ತು ವಿದೇಶಿ ಇತಿಹಾಸ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಹಂಪೆ, ಮಧ್ಯಯುಗದ ದಖನ್ ಭಾಗದ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಹಿಂದು ಮಹಾನಗರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಮೆರೆದ ಕೀರ್ತಿ ಈ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಇದೆ. ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (1509–30) ವಿಜಯನಗರ ಖ್ಯಾತಿಯ ಪರಾಕಾಷ್ಠೆಯನ್ನು ಮುಟ್ಟಿತು. ಅದರ ಉಚ್ಛ್ರಾಯ ದಿನಗಳ ವೈಭವವನ್ನು ಅನೇಕ ವಿದೇಶಿ ಪ್ರವಾಸಿಗರು, ರಾಯಭಾರಿಗಳು ಹಾಗೂ ಚರಿತ್ರಕಾರರು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅವರಲ್ಲಿ ನಿಕೊಲೋ ಕೊಂಟಿ, ಅಬ್ದುಲ್ ರಜಾಕ್, ಡೊಮಿಂಗೋ ಪೇಯಿಸ್–ಇವರು ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧರು (ನೋಡಿ: ವಿಜಯನಗರ).

ಐತಿಹ್ಯದ ಪ್ರಕಾರ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಉದಯಕ್ಕೂ ಮುನ್ನ ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣವಿತ್ತು. ಇದರ ಹೆಸರು ಪಂಪಾ. ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಾನಸ ಕನ್ನೆ ಪಂಪಾ ಇಲ್ಲಿ ಶಿವನನ್ನು (ವಿರೂಪಾಕ್ಷ) ಕುರಿತು ತಪಸ್ಸುಮಾಡಿ ಆತನ ಪತ್ನಿಯಾದಳು; ಶಿವ ಪಂಪಾಪತಿಯಾದ, ಪಂಪಾ ವಿರೂಪಾಕ್ಷನಾದ ಎಂದು ಪುರಾಣಕಥೆ. ರಾಮಾಯಣ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಾಮ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದನಂತೆ. ವಾನರ ಸಹೋದರರಾದ ವಾಲಿ–ಸುಗ್ರೀವರ ಕಿಷ್ಕಿಂಧೆ ರಾಜಧಾನಿ ಆನೆಗೊಂದಿಯಾಗಿತ್ತೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಪಂಪಾಸರೋವರ, ವಾಲಿಯ ದಿಬ್ಬ, ಸುಗ್ರೀವ ಗವಿ ಮುಂತಾದ ಹೆಸರಿನ ಸ್ಥಳಗಳು ಇಲ್ಲಿವೆ. ಪಂಪಾ ಎಂಬುದು ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯ ಪ್ರಾಚೀನ ಹೆಸರು ಎಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ.

ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯ

ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ ಏಳು ಸುಭದ್ರ ಕೋಟೆಗಳಿದ್ದುವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕ ದ್ವಾರಗಳಿದ್ದುವು; ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಳಭಾಗದ ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲು ಅರಮನೆಯ ಉತ್ತರಭಾಗದಲ್ಲಿತ್ತು. ಹೇಮಕೂಟ, ಮಾತಂಗ ಪರ್ವತ, ಋಷ್ಯಮೂಕ, ಮಾಲ್ಯವಂತ ಮೊದಲಾದ ಬೆಟ್ಟಸಾಲುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಕಂಗೊಳಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಈ ನಗರ ರೋಂ ಮಹಾನಗರದಷ್ಟೇ ದೊಡ್ಡದೆಂದು ಪ್ರವಾಸಿಗ ಪೇಯಿಸ್ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.

ವಿಠಲ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಕಲ್ಲಿನ ರಥ, ಹಂಪೆ

ಈಗಿನ ಶಿಥಿಲಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಸಹ ಒಳಭಾಗದ ಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಇತರ ಪಾಳು ಬಿದ್ದ ನಗರಭಾಗಗಳು ಸುಮಾರು 23.30 ಚ.ಕಿಮೀ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿವೆ. ಭೀಮನ ದ್ವಾರ, ಗೋಪುರ ದ್ವಾರ, ಯೋಧರ ದ್ವಾರ, ತಾಂಬೂಲ ದ್ವಾರ ಮೊದಲಾದ ನಗರದ ಬಾಗಿಲುಗಳು ತಮ್ಮ ಅವಶೇಷ ವೈಭವದಿಂದ ನಿಂತಿವೆ. ಹಂಪೆ ಬಜಾರ್, ವಿಠಲ ಬಜಾರ್, ಅಚ್ಯುತರಾಯ ಬಜಾರ್, ಹಜಾರರಾಮ ಬಜಾರ್– ಈ ಅಂಗಡಿಸಾಲುಗಳ ಅವಶೇಷಗಳು ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿದ್ದು ತಮ್ಮ ಸಾಲುಗಳ ಭವ್ಯರಚನೆಯನ್ನು ಈಗಲೂ ಸಹ ಭಾಗಶಃ ಉಳಿಸಿಕೊಂಡಿವೆ. ನಗರದ ಪ್ರಮುಖ ಬೀದಿಗಳ ಇಕ್ಕೆಲದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಅಲಂಕಾರ ಮಂಟಪಗಳು. ವೀಕ್ಷಕ ಮಂಟಪಗಳು ಮತ್ತು ಕಲ್ಯಾಣಿಗಳಿದ್ದವು. ರಾಣಿಯರ ಸ್ನಾನ ಘಟ್ಟದಿಂದ ಹಿಡಿದು. (ಅಂತಃಪುರದ ಆವರಣದೊಳಗಿನ) ಆನೆಲಾಯಗಳ ವರೆಗೆ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಪ್ರದೇಶವು ಅವಶೇಷಗಳ ಶೋಭಾಯಮಾನವಾದ ಭಾಗವಾಗಿದೆ ನಗರದ ಪ್ರಮುಖ ಸ್ನಾನಘಟ್ಟ, ಸಿಂಹಾಸನ ವೇದಿಕೆ, ಸಭಾಂಗಣ, ಹಜಾರ ರಾಮಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ, ದಣ್ಣಾಯಕನ ಆವರಣ, ಯೋಜಿತ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ಜಲಾಶಯಗಳು, ಗಟ್ಟಿಮಣ್ಣಿನ ನಳಿಗೆಗಳ ಮೂಲಕ ನಗರಕ್ಕೆ ನೀರು ಹಾಯಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಈಗ ಶಿಥಿಲಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ಮೇಲ್ಗಾಲುವೆಗಳು. ಅಷ್ಟಕೋನಾಕೃತಿಯ ಸ್ನಾನಗೃಹಗಳು ಹಾಗೂ ಅಲಂಕಾರ ಮಂಟಪಗಳು ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿವೆ. ನಗರದ ಹಲವಾರು ದೇವಾಲಯಗಳು, ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆಗಳು ಮತ್ತು ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಕಟ್ಟಡಗಳು ಬೆಣಚುಕಲ್ಲಿನ ಭಾರಿ ಬಂಡೆಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿವೆ. ನಗರದ ಸುಂದರವಾದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾದವು ವಿಠಲರಾಯ ಗುಡಿ, ಕೃಷ್ಣನ ಗುಡಿ, ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯ, ಅಚ್ಯುತರಾಯ ದೇವಸ್ಥಾನ, ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ಗುಡಿ, ಚಂದ್ರಶೇಖರ ದೇವಾಲಯ, ಗಾಣಿಗಿತ್ತಿ ಜಿನಾಲಯ, ಬಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕಟ್ಟಿರುವ ಹಾಗೂ ದಕ್ಷಿಣದಿಂದ ಪಂಪಾವತಿ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಹೇಮಕೂಟದ ಗುಡಿಗಳ ಸಮೂಹ, ನದಿಯ ಬಳಿ ಬೆಟ್ಟದ ಇಳಿಜಾರಿನಲ್ಲಿರುವ ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳ ಸಮೂಹ ಮತ್ತು ಕಲ್ಲಿನ ನರಸಿಂಹ, ರಾಣಿಯರ ಸ್ನಾನಘಟ್ಟ, ನಯನಮನೋಹರವಾದ ಮಹಾನವಮಿ ದಿಬ್ಬ, ಕಮಲಮಹಲ್, ಅಂತಃಪುರದ ಮೂಲೆಗೋಪುರಗಳು, ಅರಮನೆಯ ವಿಶಾಲವಾದ ಆನೆ ಮತ್ತು ಕುದುರೆಲಾಯಗಳು–ಇವುಗಳೆಲ್ಲ ಸಮಕಾಲೀನ ಮಹಮದೀಯ ಕಟ್ಟಡ ರಚನಾ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸದೆ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ ಹಾಗೂ ವೈವಿಧ್ಯವನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದು ಹಿಂದು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಶೈಲಿಯ ಘನತೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುತ್ತವೆ.

ವಾಸ್ತವಿಕವಾಗಿ, ವಿಜಯನಗರದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಈವರೆಗೂ ಅನುಕರಿಸಲಾಗದಿರುವ ಮತ್ತು ತಮ್ಮದೇ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವುಳ್ಳ ಬೆಣಚುಕಲ್ಲು ಚಪ್ಪಡಿಗಳ ಕಟ್ಟಡರಚನೆ ಮತ್ತು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಮಾದರಿಗಳಾಗಿವೆ. ಶೈಲಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಈ ದೇವಾಲಯಗಳು ಚಾಳುಕ್ಯರಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಹೊಯ್ಸಳರಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ವಿಧಾನಗಳಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತವಾಗದೆ ದಕ್ಷಿಣದ ಶುದ್ಧ ವಿಮಾನ ಶೈಲಿಯನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಮಧ್ಯಯುಗದ ಹಿಂದು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ವಿಜಯನಗರದ ಕಟ್ಟಡ ರಚನೆಯ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ನೆಲಗಟ್ಟಿಗೆ ಶಿಲೆಯನ್ನು ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯದ ಮೇಲ್‌ಕಟ್ಟಡ ಹಾಗೂ ಗೋಪುರ ರಚನೆಗೆ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಮತ್ತು ನಯಗಾರೆಯನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದುದು ಕಂಡಬರುತ್ತದೆ. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಸೇರಿಸಿದ ಭಾಗವೆಂದರೆ ಅಮ್ಮನವರ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಗುಡಿ, ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಕೆತ್ತನೆಯ ಗೋಡೆಯ ಅಲಂಕೃತ ಬೋದಿಗೆ (ಕಾರ್ನೀಸು) ಮತ್ತು ಅಲಂಕೃತ ಚಾವಣಿಯುಳ್ಳ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದೊಂದು ಕಲ್ಯಾಣಮಂಟಪ. ಶಿಲ್ಪ ಕಲೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ ಉತ್ಸಾಹ ಹಂಪೆಯ ವಿಠಲ ದೇವಾಲಯದ ಅಂಗಣದಲ್ಲಿರುವ ಕಲ್ಲುರಥದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಂಪೆಯು ಪುನರುಜ್ಜೀವನಗೊಂಡ ಹಿಂದುಧರ್ಮ, ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಜನಜೀವನಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದುದಲ್ಲದೆ ತಾನು ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ ಎರಡು ಕಾಲದಲ್ಲಿ (14ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಿಂದ 16ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಉತ್ತರಾರ್ಧದವರೆಗೆ) ಶಿಲ್ಪದ ನವಶೈಲಿಗೆ ಹೆಸರುವಾಸಿಯಾಗಿತ್ತು.

ಉಗ್ರ ನರಸಿಂಹ

ಇಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಹಂಪೆ ಬಜಾರಿನ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ವಿರೂಪಾಕ್ಷದೇವಾಲಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಈ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಪಂಪಾಪತಿ ದೇವಾಲಯ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದೆ. ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರ ಕುಲದೈವ. ಈ ದೇವಾಲಯ ಮೂಲಗುಡಿ ಬಲ್ಲಾಳನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಶಿಲ್ಪಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಯಿತು. ಇದು 16ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಹಲವಾರು ಸೇರ್ಪಡೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಬೃಹತ್ ದೇವಾಲಯವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಗೊಂಡಿತು. ದೇವಾಲಯ ಶಿವ, ಪಂಪಾ, ಭುವನೇಶ್ವರಿಯ ಗುಡಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಪೂರ್ವ ದ್ವಾರದ ಗೋಪುರ 120 ಅಡಿ ಎತ್ತರವಿದೆ. ಕಲ್ಯಾಣಮಂಟಪವನ್ನು ಮತ್ತು ಒಳಗಡೆಯ ಕಿರುಗೋಪುರಗಳನ್ನು ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಲಾಯಿತು. ಕಲ್ಯಾಣಮಂಟಪದ ಚಾವಣಿಯ ಮೇಲೆ ಅಮೂಲ್ಯ ಭಿತ್ತಿ ಚಿತ್ರಗಳು ರಚಿತವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪಲ್ಲಕ್ಕಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವ ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರ ಚಿತ್ರ, ತ್ರಿಪುರಸಂಹಾರಿ ಶಿವ, ಅರ್ಜುನನು ಮತ್ಸ್ಯಯಂತ್ರವನ್ನು ಭೇದಿಸುವ ಚಿತ್ರ ಚಿತ್ತಾಕರ್ಷಕವಾಗಿವೆ.

ಹಂಪೆಯ ಒಳಕೋಟೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಹಲವು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಹಜಾರ ರಾಮಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ ಬಹುಮುಖ್ಯವಾದುದು. ಹಜಾರ ಎಂಬ ಹೆಸರೇ ಸೂಚಿಸುವಂತೆ ಅರಮನೆಯ ಹೊರಗಿನ ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲ ಬಳಿ ರಚಿತವಾಗಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯ ಅರಮನೆಗೆ ಸೇರಿದ ಗುಡಿಯಾಗಿದ್ದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಆದರೆ ಗುಡಿಯ ಶಾಸನಗಳು ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಿನ ಶಿಲ್ಪಶೈಲಿಯನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಇದು ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಕಾಲಕ್ಕೂ ಹಿಂದಿನದೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಬಹುಶಃ ಇದು ಇಮ್ಮಡಿ ದೇವರಾಯನ (1422–66) ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿರಬಹುದು. ಈ ದೇವಾಲಯ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವ ಸ್ಥಳದ ವಿಸ್ತೀರ್ಣಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿದರೆ ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣದು; ಇದು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಸ್ಥಳವೂ ಸ್ವಲ್ಪವೇ. ಇದರ ನಿವೇಶನ ಲಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ಅಲಂಕಾರವೈವಿಧ್ಯ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಉತ್ತರೋತ್ತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿಯಲ್ಲಿಲ್ಲವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಸ್ವಲ್ಪ ಎತ್ತರವಾಗಿರುವ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗುಡಿ, ಆರಾಧನಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಮುಖಮಂಟಪಗಳಿವೆ; ಅವುಗಳಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ತಗ್ಗಿನಲ್ಲಿ ಸಭಾಮಂಟಪವಿದೆ. ಸಭಾಮಂಟಪಕ್ಕೆ ಸೇರಿದಂತೆ ದ್ವಾರ ಮಂಟಪದ ಎರಡು ಚಾಚುಗಳಿದ್ದು, ಒಳಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಪಥಕ್ಕೆ ಹೋಗಲು ಅನುಕೂಲವಾದ ಹೊರಬಾಗಿಲುಗಳಿವೆ. ಸಭಾಮಂಟಪದ ಮಧ್ಯ ಅಂಕಣದ ನಯಗೊಳಿಸಿದ ಮತ್ತು ಕಡೆತಸಾಧನದಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಯಾದ ಮನಮೋಹಕ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಮತ್ತು ಕೆತ್ತನೆಗಳು ಚಾಳುಕ್ಯ ಶಿಲ್ಪಶೈಲಿಯನ್ನು ಸ್ಮರಣೆಗೆ ತರುತ್ತವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಅಗ್ರಮಂಟಪಕ್ಕೆ ಕಿರುಸ್ತಂಭಗಳ ಮೇಲೆ ಜೋಡಿಸಿರುವ ಎತ್ತರವಾದ ಪಾರ್ಶ್ವವೇದಿಕೆಗಳಿವೆ. ಹಾಗೂ ಭೂಮಟ್ಟದಿಂದ ಎದ್ದಿರುವ ಎತ್ತರವಾದ ಕಂಬಗಳು ಮಂಟಪದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿವೆ. ಈಶಾನ್ಯ ಮೂಲೆಯಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಕಲ್ಯಾಣಮಂಟಪ ಸರಳ ಸುಂದರವಾದದ್ದು; ಅದು ಮೂಲ ಗುಡಿಯ ಪ್ರಾಕಾರದ ಗೋಡೆಗಳು ರಚನೆಯಾದ ಮೇಲೆ ಕಟ್ಟಿದ ಮಂಟಪವೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಈ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣ ಮತ್ತು ಇತರ ಪೌರಾಣಿಕ ಕಥೆಗಳ ಘಟನೆಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಉಬ್ಬುಚಿತ್ರಗಳ ಶ್ರೇಣಿಗಳಿವೆ. ಈ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪ ಮಹಾನವಮಿ ದಿಬ್ಬದ ತಳವೇದಿಕೆಯ ಉಬ್ಬುಚಿತ್ರ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಹೋಲುತ್ತದೆ (ಮಹಾನವಮಿ ದಿಬ್ಬ ಸಹ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನದು). ಪ್ರಾಕಾರದ ಮೇಲೆ ಧ್ಯಾನಮಂಟಪಗಳು ಯಾವುವೂ ಇಲ್ಲ; ನೈಋತ್ಯ ಮೂಲೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅಡುಗೆಯ ಕೋಣೆಗಳಿವೆ. ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಗೋಪುರದ್ವಾರಗಳಿವೆ. ಸುಂದರವಾಗಿ ಕೆತ್ತಿರುವ ಗೋಡೆಗಂಬಗಳ ಮತ್ತು ಕುಂಬಪಂಜರದ ಅಲಂಕಾರವೈವಿಧ್ಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಗೋಡೆಗಳ ರಚನೆ

ಸಾಧಾರಣವಾದದ್ದು. ದೇವಾಲಯದ ಮೇಲ್ ಕಟ್ಟಡ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಮತ್ತು ನಯಗಾರೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದೆ. ಪಶ್ಚಿಮದ ಪ್ರಮುಖ ಗೋಪುರಕ್ಕೆ ಸುಖಾಸನವಿದೆ. ಅದು ರಾಜಧಾನಿ ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಶೈಲಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾದದ್ದು ಹಾಗೂ ದಕ್ಷಿಣದಿಂದ ಪಡೆದುಕೊಂಡ ಕೆಲವೇ ಶಿಲ್ಪಶೈಲಿಗಳಲ್ಲೊಂದು.

ಅಮ್ಮನವರ ಗುಡಿ ಒಂದಷ್ಟು ಮಟ್ಟಿಗೆ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಅದರ ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಮುಂದಿರುವ ಮುಖ ಮಂಟಪದ ಸ್ತಂಭಗಳ ಮೇಲೆ ಅರಸನೊಬ್ಬ ಗುಡಿಯ ಪ್ರಮುಖರಿಗೆ ದಾನ ನೀಡುವ ಹಾಗೂ ಅವರಿಂದ ಕಾಣಿಕೆ ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ದೃಶ್ಯಗಳು ಕೆತ್ತನೆಗೊಂಡಿವೆ. ಪ್ರಮುಖ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಚಾವಣಿಯ ಹೊದಿಕೆಯುಳ್ಳ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಪಥವಿಲ್ಲ; ವಿಠಲ ಮತ್ತು ಅಚ್ಯುತರಾಯ ದೇವಾಲಯಗಳ ಆಕಾರ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷಣಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸುವಂಥ ಕೆಲವು ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ಅದು ಪ್ರಕಟಿಸುವುದಿಲ್ಲ; ಚಾಳುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯ ನಿವೇಶನ ಮತ್ತು ಸ್ತಂಭರಚನೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಹಾಗೂ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪದ ಬಗ್ಗೆ ಮಹಾನವಮಿದಿಬ್ಬದ ರಚನೆಯ ಪ್ರಥಮ ಹಂತವನ್ನೇ ಹೋಲುತ್ತದೆ. ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಇದು 15ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿರಬೇಕು. ಇದು ಇಮ್ಮಡಿ ದೇವರಾಯನ ಕಾಲಕ್ಕೂ ಹಿಂದಿನದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ದೇವಾಲಯ ತನ್ನ ಕಾಲದ ಮತ್ತು ಪ್ರದೇಶದ ಚೊಕ್ಕ ಮಾದರಿಯಾಗಿದೆ. ರಚನೆ ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪವೈವಿಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇದು ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರಾರಂಭಿಕ ಹಂತಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ದೇವಾಲಯ.

ಕಮಲ ಮಹಲ್

ವಿಜಯವಿಠಲ ದೇವಾಲಯ ಬಹುಪಾಲು ನಶಿಸಿ ಹೋಗಿದ್ದರೂ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಗಮನ ಸೆಳೆಯುತ್ತದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಸುತ್ತಮುತ್ತ ಸುಮಾರು 23ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಶಾಸನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ(ಇವುಗಳ ಕಾಲ 1516–64). ಈ ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ಮಾಣವನ್ನು (1513) ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ಕೈಗೊಂಡ ವಿಷಯವನ್ನು ಒಂದು ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನ ಇವನ ಇಬ್ಬರು ರಾಣಿಯರು ಈ ದೇವಾಲಯ ಗೋಪುರವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದರೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳು ಈ ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ಮಾಣಕಾರ್ಯವನ್ನು ಅಚ್ಯುತರಾಯ ಸದಾಶಿವರಾಯ ಮುಂದುವರಿಸಿದರೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಕಲ್ಲಿನ ರಥ ಸುಂದರ ಕೆತ್ತನೆಕೆಲಸದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಉಗ್ರನರಸಿಂಹ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿರುವ 22 ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ನರಸಿಂಹ ವಿಗ್ರಹ, ಮಹಾ ನವಮಿ ದಿಬ್ಬ, ಕಮಲ ಮಹಲ್, ಗಜಶಾಲೆ, ದಣ್ಣಾಯಕ ನಿವಾಸ, ಕಾವಲು ಗೋಪುರ ಈ ಮೊದಲಾದವೂ ನೋಡತಕ್ಕುವಾಗಿವೆ. ಹಂಪೆ ಜಾಗತಿಕ ವಾಸ್ತು ಮತ್ತು ಕಲಾ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಗ್ರ ಪಂಕ್ತಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅವಿರತವಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಉತ್ಖನನಗಳಿಂದ ಹೊಸಹೊಸ ವಾಸ್ತು ಲಕ್ಷಣಗಳು ಗೋಚರಿಸುತ್ತಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಅರಮನೆಗೆ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದ ಕೊಳಾಯಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆ, ಆಧುನಿಕ ಶೌಚಾಲಯಗಳನ್ನು ಹೋಲುವ ರಾಣೀವಾಸದ ಬಚ್ಚಲುಗಳು, ವಿವಿಧ ದೇವಾಲಯಗಳ ನೆಲಮಾಳಿಗೆ ನಿರ್ಮಾಣ ಇವೆಲ್ಲ ಅಂದಿನ ತಾಂತ್ರಿಕ ಕೌಶಲ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಅಗಾಧ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಶಿಲೆಗಳನ್ನು ಬಳಸಿದ್ದರೂ ಒಟ್ಟಿನ ಪರಿಸರಕ್ಕೆ ಧಕ್ಕೆ ಬರದಂತೆ ಪ್ರಕೃತಿ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ಕಾಪಾಡಲಾಗಿದೆ. ಈ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಯುನೆಸ್ಕೊ ಜಾಗತಿಕ ಪರಂಪರೆಯ ಸ್ಥಾನಮಾನ ನೀಡಿದೆ.

(ಕೆ.ವಿ.ಎಸ್.)

ಹಗರಿ: ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಉಪನದಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಹಗರ, ಅಘಹರ ಅಥವಾ ಪಾಪನಾಶಿನಿ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳೂ ಇವೆ. ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ವೇದಾವತಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿದೆ. ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಳ್ಳಯ್ಯನಗಿರಿಯ ಗೌರಿಗಳ್ಳದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಹರಿಯುವ ವೇದಾನದಿ ಮುಳ್ಳಯ್ಯನ ಗಿರಿಯ ಬಳಿಯೇ ಹುಟ್ಟುವ ಆವತಿ ನದಿಯನ್ನು ಕಡೂರಿನ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ತಂಗಳಿ ಬಳಿ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ವೇದಾವತಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಮುಂದೆ ಸಾಗುತ್ತದೆ. ವೇದಾನದಿಗೆ ಶಕುನಗಿರಿಯ ಬಳಿ ಅಣೆಕಟ್ಟೆ ಕಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಜಲಾಶಯಕ್ಕೆ ಅಯ್ಯನ ಕೆರೆ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಆವತಿ ನದಿಗೆ ಕಟ್ಟಿರುವ ಅಣೆಕಟ್ಟೆ ಮದಗಕೆರೆ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ವೇದಾವತಿ ನೈಋತ್ಯದಿಂದ ಈಶಾನ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಹಿರಿಯೂರಿಗೆ 11 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಶಿರಾ ಮತ್ತು ಹಾಗಲವಾಡಿ ಕಡೆಗಳಿಂದ ಬರುವ ಸಣ್ಣ ತೊರೆಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ ಹಗರಿ ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಪಡೆದು ಮುಂದೆ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಮಾರಿಕಣಿವೆ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಈ ನದಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ವಾಣಿವಿಲಾಸ ಸಾಗರ ಎಂಬ ಅಣೆಕಟ್ಟನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಚಳ್ಳಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಘಟಪರ್ಶಿ ಗ್ರಾಮದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 8 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಹಗರಿ ನದಿ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬಳ್ಳಾರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ರೂಪನಗುಡಿಗೆ ಕೆಲವು ಕಿಮೀಗಳ ದೂರದಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಈ ನದಿ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಮಧ್ಯೆ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಕರ್ನಾಟಕ, ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿದು, ಮತ್ತೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಳಗೆ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಪ್ರವಹಿಸಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 92.8 ಕಿಮೀ ದೂರ ಹರಿದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸಿದ್ದರಗದ್ದೆ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ತುಂಗಭದ್ರೆಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ.

ಹಗರಿಯ ಕೂಡುನದಿಗಳಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನಹಗರಿ ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕಹಗರಿ ಪ್ರಧಾನವಾದವು. ಚಿನ್ನಹಗರಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೊಳಲಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಜನಗಹಳ್ಳ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಜಗಳೂರು, ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿದು ಅನೇಕ ಕೆರೆಗಳಿಗೆ ಜಲಮೂಲವಾಗಿದ್ದು ಮುಂದೆ ಕೂಡ್ಲಿಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲಹಳ್ಳಿ ಹತ್ತಿರ ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಗಡಿಯಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಹರಿದು, ಮುಂದೆ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ರಾಯದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಹಗರಿನದಿಯನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಪೆದ್ದವಂಕ (ದೊಡ್ಡ ತೊರೆ) ಕೂಡ್ಲಿಗಿಯ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನಹಗರಿಗೆ ಸೇರುವ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಉಪನದಿ.

ಚಿಕ್ಕಹಗರಿ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಂಜಿಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಉತ್ತರಾಭಿ

ಮುಖವಾಗಿ ಸು. 64 ಕಿಮೀ ದೂರಹರಿದು ತುಂಗಭದ್ರಾ ಅಣೆಕಟ್ಟಿನ ಹಿನ್ನೀರನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಈ ನದಿಗೆ ಹಗರಿಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿಯ ನೀರಾವರಿಗಾಗಿ ಒಂದು ಅಣೆಕಟ್ಟೆ ಕಟ್ಟಿದೆ.

ಹಗರಿ ನದಿ ಬೇಸಗೆಯಲ್ಲಿ ಬತ್ತಿಹೋದರೂ ನದಿಯ ಅಂಚಿನ ಕಪಿಲೆಗಳಿಂದ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ನೀರೊದಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ನದಿಗೆ ಪರದೇವನ ಹಳ್ಳಿಯ ಬಳಿ ಒಂದು ರೈಲು ಸೇತುವೆ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಹಿರಿಯೂರಿನ ಬಳಿಯೂ ಈ ನದಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಸೇತುವೆ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದ್ದು ಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲ ಕಲ್ಪಿಸಲಾಗಿದೆ. **(ವಿ.ಜಿ.ಕೆ.)**

ಹಗರಿಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿ: ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ಜಲಾಶಯದ ವಿಶಾಲವಾದ ಹಿನ್ನೀರಿನ ಹರವು ಮತ್ತು ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೊಪ್ಪಳ ತಾಲ್ಲೂಕು, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೊಸಪೇಟೆ ಮತ್ತು ಕೂಡ್ಲಿಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕೂ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಹಡಗಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕೂ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಹಗರಿಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿ ಮೊದಲು ಹಡಗಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಅನಂತರ ಕೂಡ್ಲಿಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ 13 ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನೂ ಹಡಗಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ 22 ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನೂ ಮಲ್ಲಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ 20 ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನೂ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಮಲ್ಲಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬದಲು ಹಗರಿಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿಯನ್ನು ಕೇಂದ್ರವಾಗುಳ್ಳ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ರಚಿಸಲಾಯಿತು. ಹಂಪಸಾಗರ (ಹಂಪಾಪಟ್ಟಣ), ಮಾಳವಿ, ಹಗರಿಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿ, ತಾಂಬ್ರಹಳ್ಳಿ ಹೋಬಳಿಗಳು. ಒಟ್ಟು 55 ಗ್ರಾಮಗಳೂ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣವೂ ಇದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 977 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,59,886.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿ ಮತ್ತು ತುಂಗಭದ್ರಾ ಜಲಾಶಯದ ಹಿನ್ನೀರು ಹರಡಿದ್ದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಗಡಿಯಾಗಿ ಗದಗ ಮತ್ತು ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆಗಳನ್ನು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ ಬೇರ್ಪಡಿಸಿದೆ. ಚಿಕ್ಕಹಗರಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ನದಿ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣದಿಂದ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯ ಮಳೆಯಾಗುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಲು ಚಿಕ್ಕಹಗರಿ ನದಿಗೆ ಹಗರಿಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 4 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಮಾಳವಿಯ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು 0.80 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಹಗರಿಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿ ಜಲಾಶಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಜಲಾಶಯದ ಎರಡು ನಾಲೆಗಳಿಂದ ಸು. 2,977 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಿಗೆ ನೀರೊದಗುತ್ತದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣಿನ ಭೂಮಿ ಹೆಚ್ಚಿದ್ದು ಮರಳುಗಲ್ಲಿನ ಕೆಂಪುಭೂಮಿಯೂ ಕಂಡುಬರುವುದು. ಜೋಳ, ಕಬ್ಬು, ಬತ್ತ, ಸೇಂಗಾ, ಹತ್ತಿ, ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆಗಳು. ಪಶುಪಾಲನೆ ಹಾಗೂ ಮತ್ಸ್ಯೋದ್ಯಮವಿದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಎಣ್ಣೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿದ್ದು, ತೈಲೋತ್ಪತ್ತಿ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಕೈಗಾರಿಕೆ. ವಾಣಿಜ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು, ನಿಯಂತ್ರಿತ ಮಾರುಕಟ್ಟೆ ಮುಂತಾದವುಗಳಿದ್ದು ವ್ಯಾಪಾರ ವಾಣಿಜ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಹಕಾರ ನೀಡುತ್ತಿವೆ. ಪ್ರಾಥಮಿಕ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಮತ್ತು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳಿವೆ. ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ, ವಿದ್ಯುತ್, ಆಸ್ಪತ್ರೆ ಮುಂತಾದ ಸೌಕರ್ಯಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟೂರು–ಹೊಸಪೇಟೆ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಹಾದು ಹೋಗಿದ್ದು ಸುತ್ತಲ ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಊರುಗಳಿಗೆ ಉತ್ತಮ ಮಾರ್ಗಸಂಪರ್ಕಗಳಿವೆ.

ಹಗರಿಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿಯ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ ತುಂಗಭದ್ರಾನದಿಯ ಬಲದಂಡೆಯ ಕಡೆಗಿರುವ ಹಂಪಾಪಟ್ಟಣ ಗ್ರಾಮ ಕೈಮಗ್ಗದ ಬಟ್ಟೆಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಹಗರಿಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕಿರುವ ಕೋಗಳಿ ಗ್ರಾಮ ಹಿಂದೆ ನೊಳಂಬವಾಡಿ 32,000ದ ಒಂದು ಭಾಗವಾಗಿದ್ದು ಕೋಗಳಿ 500 ಎಂದು ಹೆಸರಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿರುವ ಜೈನ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ತೀರ್ಥಂಕರ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಗೆ ಮತ್ತು ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಕೋಗಳಿಯಲ್ಲಿ ಚಾಳುಕ್ಯ, ಹೊಯ್ಸಳ ಮತ್ತು ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಹಗರಿಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿಗೆ ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯ ಬಲದಂಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ತಾಂಬ್ರಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಸು. 300 ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಕಟ್ಟಿದ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆದಿಶೇಷನ ಮೇಲೆ ಒರಗಿರುವ ನಾರಾಯಣನ ಮೂರ್ತಿ ಇದ್ದು ಅದರ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ವರ್ಷ ಫಾಲ್ಗುಣ ಮಾಸದಲ್ಲಿ ರಥೋತ್ಸವ ಜರುಗುವುದು.

ಹಗರಿಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಮುಖ್ಯ ಪಟ್ಟಣ. ಹರಪನಹಳ್ಳಿ–ಹೊಸಪೇಟೆ ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಹಡಗಲಿಯ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ 40 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ತುಂಗಭದ್ರಾ ಅಣೆಕಟ್ಟೆನಿಂದ ಮುಳುಗಡೆಯಾದ ಗ್ರಾಮಗಳ ಜನರಿಗೆ ಹಗರಿಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಪುನರ್ವಸತಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಲಾಯಿತು. ಇದು ಈಗ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಎಣ್ಣೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿವೆ. ಹಗರಿಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿ ಜಲಾಶಯ ಇಲ್ಲಿಗೆ 4 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಇದು ಹೊಸಪೇಟೆ–ಕೊಟ್ಟೂರು ನಡುವಣ ಒಂದು ರೈಲ್ವೆ ನಿಲ್ದಾಣ.

ಇಲ್ಲಿ ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ, ವಿದ್ಯುತ್ತು, ಆಸ್ಪತ್ರೆ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ಮಾಧ್ಯಮಿಕ, ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯಿದ್ದು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಿದೆ. ವಾಣಿಜ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕ್, ನಿಯಂತ್ರಿತ ಮಾರುಕಟ್ಟೆ ಮುಂತಾದವುಗಳಿವೆ. **(ವಿ.ಜಿ.ಕೆ.)**

ಹಚ್ಚೆ: ಪ್ರಪಂಚದ ಎಲ್ಲ ಕಡೆ ದೊರೆಯುವ ಜನಪ್ರಿಯ ಪ್ರಾಚೀನ ಜನಪದ ಕಲಾಪ್ರಕಾರ. ಮಾನವ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಕಾಲಕ್ರಮೇಣ ಹೇಗೆ ರೂಪುಗೊಂಡಿತು ಎಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸಬಲ್ಲ ವಿಶಿಷ್ಟ ಕಲೆ. ಮಾನವ ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದಲೂ ತನ್ನ ನಂಬಿಕೆ, ಆಚರಣೆ, ಆರಾಧನೆ, ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಲಾ ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಿಕೊಂಡು ಅವುಗಳನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿದ್ದಾನೆ. ಕೆಲವು ಕಲಾಪ್ರಕಾರಗಳು ಕಾಲಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಶಿಸಿ ಹೋಗಿವೆ. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಕಲೆಗಳು ನಶಿಸಿಹೋಗುವ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಜನಪದ ದೃಶ್ಯಕಲೆಗೆ ಸೇರಿದ ಹಚ್ಚೆ ಕೂಡ ಪ್ರಪಂಚದ ಅನೇಕ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಯುತ್ತಾ ಮರುಹುಟ್ಟು ಪಡೆಯುತ್ತಾ ಉಳಿದುಕೊಂಡು ಬಂದಿದೆ. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರಲ್ಲಿ ಬಳಸುವ ಟ್ಯಾಟೂ ಎಂಬ ಪದ ಹಚ್ಚೆಗೆ ಸಂವಾದಿಯಾಗಿದೆ. ಉತ್ತರ ಧ್ರುವದಿಂದ ಹಿಡಿದು ದಕ್ಷಿಣದ ನ್ಯೂಜಿಲೆಂಡ್‌ವರೆಗೆ ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕಿಸಿಕೊಳ್ಳದ ಜನರಿರುವ ಯಾವುದೇ ದೊಡ್ಡ ರಾಷ್ಟ್ರವನ್ನು ಹೆಸರಿಸಲಾಗದು ಎಂದು ಡಾರ್ವಿನ್ ಬಹಳ ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಭಾರತದ ಎಲ್ಲ ರಾಜ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಹಚ್ಚೆ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿಯೂ ಅತ್ಯಂತ ಜನಪ್ರಿಯ ಕಲೆಯಾಗಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಹಚ್ಚೆ ಅನೇಕ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಹಚ್ಚೆ, ಅಚ್ಚೆ, ಹಂಚೆ, ಹಣಚೆ, ಅಣಚೆ, ಅಣ್ಣೆ ಎಂದು ವಿವಿಧ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ರೂಪಗಳಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಈ ಕಲೆಗೆ ತಮಿಳು ಮತ್ತು ಮಲೆಯಾಳಂ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಚ, ಪಚ್ಚ ಎಂಬ ರೂಪಗಳಿವೆ. ಪಚ್ಚ ಪಚ್ಚೆ ಹಚ್ಚೆ ಎಂದರೆ ಹಸುರು ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿದೆ. ಇತರ ದ್ರಾವಿಡ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಂತಹವೇ ರೂಪಗಳಿವೆ. ಗಿಡಮೂಲಿಕೆಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ರಸವು ದೇಹದ ಮೇಲಿನ ಚಿತ್ರಗಳಿಗೆ ಹಳದಿ ಮಿಶ್ರಿತ ಹಸುರು ಬಣ್ಣದ ಛಾಯೆಯನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿರಬಹುದು ಎಂಬ

ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ಅಣಚಿ ಎಂದರೆ ಮುತ್ತೈದೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವೂ ಇದೆ. ಮುತ್ತೈದೆತನದ ಸಂಕೇತವಾದ ಹಚ್ಚೆ ದೇಹದ ಮೇಲೆ ಅಲಂಕಾರವೂ ಹೌದು, ಜನರ ನಂಬಿಕೆಗಳ ಸಂಕೇತವೂ ಹೌದು. ನಮ್ಮ ಪೂರ್ವಿಕರು ಗರತಿತನದ, ಸೌಭಾಗ್ಯದ ಸಂಕೇತವಾಗಿ ಹಚ್ಚೆಯನ್ನು ಹಾಕಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಕನ್ಯೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಯಸ್ಕಳಾಗುವ ಮೊದಲೇ ಹಚ್ಚೆಯನ್ನು ಹಾಕಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದಳು. ಬದುಕಿದ್ದಾಗ ಹಾಗೂ ಸತ್ತ ಅನಂತರ ತಮ್ಮೊಡನೆ ಬರುವಂತವು ಈ ಹಚ್ಚೆ ಗುರುತುಗಳು ಎಂಬ ಗಾಢವಾದ ನಂಬಿಕೆ ಜನಪದರಿಗಿದ್ದುದು ಅವರ ಹಾಡುಗಳಿಂದಲೇ ನಮಗೆತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಸತ್ತಾರೆ ನಮುಕೂಟೆ ಮತ್ತೇನು ಬರಬಹುದು ಹಚ್ಚೆಯು ಬಟ್ಟು ಸುಲಿಹಲ್ಲುಕಟ್ಟೀರೋ ತುರುಬು'. ನಾವು ಸತ್ತಾಗ ನಮ್ಮೊಡನೆ ಬರುವುದು ನಮ್ಮೊಡನೆ ಇರುವ ಹಲ್ಲುಗಳು, ಕಲೆಯ ತುರುಬಿನ ಕೂದಲು ಮತ್ತು ಮೈಮೇಲೆ ಹಾಕಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಹಚ್ಚೆ ಎಂದು ನಂಬಿರುವ ಜನಪದರಿಗೆ ತಾವು ಬದುಕಿದ್ದಾಗ ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳುವ ಬಟ್ಟೆ ಹಾಗೂ ಬಂಗಾರಬೆಳ್ಳಿಯ ಒಡವೆಗಳು ತಮ್ಮೊಡನೆ ಸಮಾಧಿಯೊಳಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ವಾಸ್ತವದ ಅರಿವು ಇದೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಹಚ್ಚೆ ನಮ್ಮೊಡನೆ ಬದುಕಿದ್ದಾಗ ಅನಂತರ ಸತ್ತಾಗ ಬರುವ ನಿರಂತರ ಸಂಗಾತಿ ಎನ್ನುವ ನಂಬಿಕೆ ಅವರದು. ಹಚ್ಚೆ ಕೇವಲ ಮುತ್ತೈದೆತನದ ಸಂಕೇತವಾಗಿರದೆ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನೂ ಇಮ್ಮಡಿಸುವ ಸಾಧನ. ಹಾಗಾಗಿ ಹಚ್ಚೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಗರತಿಯೊಬ್ಬಳು ಅತ್ತೆ ಬೈದರೆ ಒಪ್ಪು ಮಾಮ ಬೈದರೆ ಒಪ್ಪು ಹಚ್ಚೆಯ ಬೊಟ್ಟು ಹಣೆಗೊಪ್ಪು ತಂಗ್ಯವ್ವ ಚೊಚ್ಚಲ ಬಸುರು ನಿನಗೊಪ್ಪು ಎನ್ನುತ್ತಾಳೆ.

ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕಿಸಿಕೊಳುತ್ತಿರುವುದು

ಹಚ್ಚೆ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಯಾವಾಗ ಆರಂಭವಾಯಿತು ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಕಷ್ಟ. ಆದರೂ ಇದು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಲೆ ಎಂಬ ಬಗ್ಗೆ ಎರಡು ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿಲ್ಲ. ಮನುಷ್ಯ ಪ್ರಕೃತಿಯಿಂದ ಅನೇಕ ಪ್ರೇರಣೆಗಳನ್ನು ಪಡೆದ. ಅದರಲ್ಲಿ ಹಚ್ಚೆ ಕಲೆಗಾರಿಕೆ ಕೂಡ ಒಂದು ಎಂದು ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಸುಂದರವಾಗಿ ಹಾರಾಡುವ ಹಕ್ಕಿಗಳ ಸಮೂಹ ಆಗಾಗ ಗರಿಗಳನ್ನು ತಿಕ್ಕಿ ತೀಡಿ ಹೊಳಪುಗೊಳಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದನ್ನು ಮನುಷ್ಯ ನೋಡಿದ. ಜಿಂಕೆ, ಚಿರತೆ, ಹುಲಿಗಳ ಮೈಮೇಲಿನ ಸುಂದರ ಬಣ್ಣಗಳನ್ನು ಕಂಡು ತಾನೂ ಹಾಗೇಕೆ ಬಣ್ಣಬಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಾರದೆಂಬ ಆಸೆ ಮೂಡಿರಬೇಕು. ಹಾಗಾಗಿ ದೇಹಕ್ಕೆ ಬಣ್ಣಬಳಿದುಕೊಂಡು ಬೇಟೆಯಾಡುವ, ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಮೋಸಗೊಳಿಸಿ ಕೊಲ್ಲುವ ಕಲೆಯನ್ನು ಕಲಿತುಕೊಂಡ. ದೇಹದ ಮೇಲೆ ಬಳಿದುಕೊಂಡ ಬಣ್ಣ ತಾತ್ಕಾಲಿಕವಾದುದರಿಂದ ಕಾಲಾನಂತರದಲ್ಲಿ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಬಣ್ಣ ಬಳಿಯುವುದನ್ನು ಕಲಿತುಕೊಂಡ. ಗೋಸುಂಬೆ ಹಾಗೂ ಅನೇಕ ಬಗೆಯ ಕೀಟಗಳ ತಮ್ಮ ದೇಹದ ಬಣ್ಣವನ್ನು ಬದಲಾಯಿಸಿಕೊಂಡು ಅತಿಚತುರತೆಯಿಂದ ಬೇಟೆಯಾಡುವುದನ್ನು ಕರಗತ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿವೆ. ಹಾಗೆಯೆ ಕಾಡಿನ ಮನುಷ್ಯ ಕೂಡ ತನ್ನ ಆಹಾರದ ಬೇಟೆಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅನಿವಾರ್ಯವಾಗಿ ಮೈಗೆ ಶಾಶ್ವತ ಬಣ್ಣ ಬಳಿಯುವ ಕಲೆ ರೂಢಿಸಿಕೊಂಡಿರಬಹುದು ಎಂಬುದು ಹಚ್ಚೆ ಉಗಮದ ಬಗ್ಗೆ ಇರುವ ಒಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಆದರೆ ಹರ್ಬರ್ಟ್ ಸ್ಪೆನ್ಸರ್ ಎಂಬ ವಿದ್ವಾಂಸ, ಆದಿಮಾನವರು ಭೂತ ಪ್ರೇತಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಸತ್ತುಹೋದ ತಮ್ಮ ನಾಯಕನಿಗೆ ರಕ್ತತರ್ಪಣ ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸುತ್ತಾರೆ. ದೇಹವನ್ನು ವಿರೂಪಗೊಳೊಸುವ ಕ್ರಿಯೆ ಅನೇಕ ಆದಿವಾಸಿ ಜನಾಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಧಾರ್ಮಿಕ ವಿಧಿಯಾಗಿ ಉಳಿದುಕೊಂಡು ಬಂದಿರುವುದನ್ನು ಇಂದಿಗೂ ಕಾಣಬಹುದು. ತಿರುವಾಂಕೂರಿನ ಕಾಡಿನ ಕಾಡಾರ್ ಎಂಬ ಬುಡಕಟ್ಟು ಸಮೂಹ ಕೆಳದವಡೆ ಮತ್ತು ಮೇಲಿನದವಡೆಯ ಕೋರೆ ಹಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಚೂಪುಗೊಳಿಸುವುದು, ಆಸ್ಟ್ರೇಲಿಯದ ಬಂತೂಸ್ ಮತ್ತು ಕಾಂಗೋ ನಿವಾಸಿಗಳು ತಮ್ಮ ಹಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಕಿತ್ತುಕೊಳ್ಳುವುದು ಇಂದಿಗೂ ಸಂಪ್ರದಾಯವಾಗಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ದೇವರಿಗೆ ಬೆರಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಪದ್ಧತಿಯೂ ಇತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ದೈವದ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ದೇಹದ ಭಾಗವನ್ನು ಊನಗೊಳಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಹಾಗೂ ಗಾಯಮಾಡಿಕೊಂಡು ರಕ್ತವನ್ನು ದೇವರಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ ಸಂಪ್ರದಾಯವಿದೆ. ಈ ಹಿನ್ನಲೆಯಲ್ಲಿ ಹಚ್ಚೆ ಕಲೆ ಉಗಮಗೊಂಡಿರಬಹುದೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಇದೆ.

ಸು.2000 ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆಯೇ ಈಜಿಪ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಹಚ್ಚೆ ಪ್ರಚಲಿತವಿದ್ದುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಗ್ರೀಕರು, ರೋಮನ್ನರು, ಪೂರ್ವಜರ್ಮನರಲ್ಲಿ ಹಚ್ಚೆ ಪ್ರಚಲಿತದಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ದಾಖಲೆಯ ಮೂಲಕ ಹೇಳುವುದಾದರೆ 12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಕಲೆ ಪ್ರಚಲಿತದಲ್ಲಿತ್ತೆಂಬುದನ್ನು ಸೂಕ್ತಿಸುಧಾರ್ಣವ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು. ಮಾರ್ಕೋಪೋಲೋ, ನಿಕಾಲೋ ಕೊಂಟಿ, ತಾವರ್ನಿಯರ್ ಮುಂತಾದ ಪಾಶ್ಚಿಮಾತ್ಯ ಪ್ರವಾಸಿಗರು ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತದಲ್ಲಿದ್ದ ಹಚ್ಚೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ನೀಲಗಿರಿಯ ಗೊಂಡರು ಕೋಚಿನ್ ಬೆಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿದ್ದ ಮಲಯ ಮುಂತಾದ ಬುಡಕಟ್ಟು ಸಮೂಹಗಳ ಸ್ತ್ರೀಯರು ತಮ್ಮ ದೇಹದ ತುಂಬ ವಿವಿಧ ಹೂಗಳ ಕುಸುರಿ ಚಿತ್ರಗಳ ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕಿಸಿಕೊಂಡು ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ನಿಕಾಲೊಕೊಂಟಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಚರ್ಮದ ಮೇಲಿನ ಕೆತ್ತನೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ರೀತಿಗಳಿವೆ. ಚರ್ಮವನ್ನು ಸುಲಿದು ಮಾಂಸಖಂಡದಲ್ಲಿ ಕಪ್ಪು ಮಸಿಯನ್ನು ತುಂಬಿ ಅದರಿಂದ ಚರ್ಮವನ್ನು ಕೆತ್ತುವುದಕ್ಕೆ ಉಬ್ಬು ಚರ್ಮದ ಕೆತ್ತನೆ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಕಪ್ಪು ನೀಗ್ರೊ ಜನಾಂಗಗಳಿರುವ ಆಫ್ರಿಕ, ಆಸ್ಟ್ರೇಲಿಯ, ಫಿಜಿ, ಮಲೇಷ್ಯ ಮುಂತಾದ ಕಡೆ ಇದು ಪ್ರಚಲಿತದಲ್ಲಿದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಪಂಚದ ಎಲ್ಲಕಡೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಚಲಿತದಲ್ಲಿರುವುದು ಚರ್ಮಕ್ಕೆ ಗಾಯಮಾಡಿ ಅದರ ಮೇಲೆ ಬಣ್ಣವನ್ನು ಸವರಿ ವಿವಿಧ ಮಾದರಿಯ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸುವ ಹಚ್ಚೆಯ ಕಲೆ. ಹಚ್ಚೆ ಕಲೆ ನಯಗಾರಿಕೆ, ಸುಂದರ ಚಿತ್ರವಿನ್ಯಾಸಗಳಿಗೆ ಹೆಸರಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಉಬ್ಬು ಚರ್ಮದ ಕೆತ್ತನೆ ಭೀಕರವಾದುದು. ಪೌರುಷ ಪ್ರದರ್ಶಿಸುವ ಮಾವೋರಿ ನಾಯಕರು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಕಾದಾಡುವ ವೀರರು ಉಬ್ಬು ಚರ್ಮದ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಸುಮಾತ್ರ ಬುಡಕಟ್ಟು ಸಮೂಹಗಳಲ್ಲಿ ಪುರುಷರು ತಮ್ಮ ಮುಖವನ್ನು ಹನ್ನೆರಡು ಜಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸುಟ್ಟುಕೊಂಡು ಭಯಾನಕ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಇದರಿಂದ ದೈವ ತಮಗೆ ಒಲಿಯುತ್ತದೆ ಎಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಅವರದಾಗಿದೆ. ಪ್ರಪಂಚದ ಎಲ್ಲೆಡೆ ಪ್ರಚಲಿತದಲ್ಲಿರುವ ಹಚ್ಚೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿದೆ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಗ್ರಾಮೀಣ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹಚ್ಚೆಯ ವಿವಿಧ ಆಕಾರಗಳನ್ನು ದೇಹದ ಮೇಲೆ ಹಾಕಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಅನೇಕ ಮಹಿಳೆಯರು ದೊರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದೀವರು, ಕೊಟ್ಟೆ ಒಕ್ಕಲಿಗ ಸಮೂಹಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಮಹಿಳೆಯರು, ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಲಂಬಾಣಿ ಮಹಿಳೆಯರು ಹಚ್ಚೆ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಹಚ್ಚೆ ಶ್ರೀಮಂತ ಕಲಾಪ್ರಕಾರ ಎಂಬುದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕುವವರು ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕುವ ಕಸಬನ್ನು ತಮ್ಮ ಪೂರ್ಣ ವೃತ್ತಿಯನ್ನಾಗಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳದೆ ಉಪಕಸಬನ್ನಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕುಕ್ಕೆ ಕೊರವರು, ಬೆಸ್ತರು, ಬುರುಡೆ ಬೆಸ್ತರು, ಸಿಳ್ಳೆಕ್ಯಾತರು, ಮೋಡಿಗೊಲ್ಲರು, ಗೊಂಬೆಯಾಟ ಮರಾಠಿಗರು, ಮೇದರು, ಜೋಗಿಗಳು ಮುಂತಾದ ಸಮೂಹದವರು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕುತ್ತಾರೆ. ಸುಗ್ಗಿಯ ಅನಂತರ ದಿನಗಳು ರೈತರಿಗೆ ಬಿಡುವಿನ ಕಾಲ. ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕುವವರು ಊರೂರು ಅಲೆಯುತ್ತಾ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವರು ಜಾತ್ರೆ ಮತ್ತು ಸಂತೆಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ಷೌರಿಕರಂತೆ ಒಂದೆಡೆ ಕುಳಿತು ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ. ಅಲೆಮಾರಿ ಹಚ್ಚೆಯವರು ಊರಿನ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಜಗುಲಿಯ ಮೇಲೆ, ಮನೆಯ ಪಡಸಾಲೆಯ ಕಟ್ಟೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತುಕೊಂಡು ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕುತ್ತಾರೆ.

ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕಲು ಬಳಸುವ ಉಪಕರಣಗಳೆಂದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬಟ್ಟೆ ಹೊಲಿಯಲು ಮತ್ತು ಕಸೂತಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಲು ಬಳಸುವ ಸೂಜಿಗಳು ಅಥವಾ ಬಾಚಣಿಗೆಗಳು. 3, 4, 5, 6, 7 ಅಥವಾ 9 ಮೊನಚಾದ ಸೂಜಿಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಒಂದರ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದರಂತೆ ಜೋಡಿಸಿ ಕಬ್ಬಿಣದ ಎರಡು ಪಟ್ಟಿಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಭದ್ರವಾಗಿ ಇರುವಂತೆ ಒತ್ತಿ ದಾರದಿಂದ ಕಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ. ಇಂತಹ ಸೂಜಿಗಳ ಕಟ್ಟಿಗೆ ‘ಚಕ್ರ’ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವು ಸಲ ಸೂಜಿಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಿ ಬಾಚಣಿಗೆಯ ಆಕಾರದಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇದರಿಂದ ಉದ್ದನೆಯ ಗೆರೆಯಾಕಾರದ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಬಿಡಿಸಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುತ್ತದೆ. ಮರದ ಹಿಡಿಕೆಯುಳ್ಳ ಸೂಜಿಯ ಕಟ್ಟನ್ನು ಜಪಾನ್ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬರ್ಮಾ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಂಚಿನಿಂದ ಮಾಡಿದ ಲೇಖನಿಯಂತಹ ಉಪಕರಣವನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಾಚೀನದಲ್ಲಿ ಹಚ್ಚೆಯ ಚಿತ್ರ ಹುಯ್ಯಲು ಮೊನಚಾದ ಮೂಳೆಯ ಚೂರುಗಳನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಸೂಜಿಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಬಿದಿರಿನ ಕಡ್ಡಿಗಳ ಬಳಕೆಯೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕುವ ಮೊದಲು ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಬಣ್ಣದಲ್ಲಿ ಕಡ್ಡಿಯಿಂದ ಅದ್ದಿ ಚರ್ಮದ ಮೇಲೆ ಬರೆದುಕೊಂಡು ಅನಂತರ ಸೂಜಿಯಿಂದ ಚುಚ್ಚುತ್ತಾರೆ. ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕುವವರು ತಮ್ಮ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಮಸಿಯಿಂದ ಬರೆದ ವಿವಿಧ ಚಿತ್ತಾರದ ಹಾಳೆಗಳನ್ನು ತಂದಿರುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವರು ನೆನಪಿನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಚರ್ಮದ ಮೇಲೆ ಬರೆದುಕೊಳ್ಳದೆಯೇ ನೇರವಾಗಿ ಸೂಜಿಯಿಂದ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಚುಚ್ಚುತ್ತಾ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಚಿತ್ರದ ಗಾತ್ರ ಮತ್ತು ಆಕಾರಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಸೂಜಿಯ ಕಟ್ಟನ್ನು ಬಾಗಿದಂತೆ ಹಿಡಿದು ಧರ್ಮವನ್ನು ಚುಚ್ಚುತ್ತಾರೆ. ಚುಚ್ಚುವಾಗ ಚಿಮ್ಮಿದ ರಕ್ತವನ್ನು ತಮ್ಮ ಸೀರೆಯ ಸೆರಗು ಅಥವಾ ಮೃದುವಾದ ಒಣ ಬಟ್ಟೆಯಿಂದ ಒರೆಸುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವರಿಗೆ ರಕ್ತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬಂದರೆ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರಿಗೆ ರಕ್ತ ಜಿನುಗುತ್ತದೆ. ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕುವಾಗ ಉಂಟಾಗುವ ನೋವನ್ನು ಮರೆಸಲೋಸುಗ ವಿವಿಧ ಧಾಟಿಯಿಂದ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಹಾಡುತ್ತಾರೆ. ಹಾಡಿನ ವಸ್ತು ಹಾಗೂ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಆಕರ್ಷಣೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅವು ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತವೆ. ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವರೂ ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕುವವರೊಂದಿಗೆ ಹಾಡಿಗೆ ದನಿಗೂಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ ನೋವಿನ ಅನುಭವ ಹೆಚ್ಚು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕೆಲವು ಸಲ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಹಚ್ಚೆ ಚುಚ್ಚುವಾಗ ಹಾಸ್ಯದ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಹಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇದರಿಂದ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಖುಷಿಯಾಗಿ ಸೂಜಿಯಿಂದ ಚುಚ್ಚಿಸಿಕೊಂಡ ನೋವನ್ನು ಮರೆಯುವುದುಂಟು. ಹಚ್ಚೆಯನ್ನು ಹಾಕಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಾಗ ಆಗುವ ನೋವು ಹೆರಿಗೆ ಬೇನೆಗೆ ಸಮಾನವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದರೂ ಹೆಂಗಸರು ಹಚ್ಚೆಯನ್ನು ಹಾಕಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಕಾರಣ ಇದೊಂದು ಮುತ್ತೈದೆತನದ ಸಂಕೇತವೆಂಬುದೇ ಆಗಿದೆ. ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕುವವರೂ ಹಚ್ಚೆಯ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿ ಜನರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕಿಸಿಕೊಂಡರೆ ನೀನು ಶಾಶ್ವತ ಮುತ್ತೈದೆ ಆಗುತ್ತೀಯ, ಸುರಲೋಕದ ಸುಂದರಿಯಂತೆ ಕಾಣುತ್ತೀಯ, ನಿನ್ನನ್ನು ನಿನ್ನ ಗಂಡ ಅರಗಿಣಿಯಂತೆ ಸಾಕುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಮುತ್ತಿನಂತೆ ಮಾತನಾಡುವ ಇವರ ಮಾತುಗಳಿಗೆ ಎಂತಹವರೂ ಮರುಳಾಗುತ್ತಾರೆ.

ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕುವವರಿಗೆ ದೊರೆಯುವ ಸಂಭಾವನೆ ಅತ್ಯಲ್ಪ. ಕೆಲವರು ಒಂದೋ ಎರಡೋ ರೊಟ್ಟಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕಿಸಿಕೊಂಡರೆ, ಕೆಲವರು ತಾವು ಬೆಳೆದ ಬತ್ತ, ರಾಗಿ, ಜೋಳ, ಶೇಂಗಾ, ಹೆಸರು, ಕಡಲೆ ಮೊದಲಾದ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವರು ನಾಲ್ಕು ಆಣೆ, ಒಂದು ರೊಟ್ಟಿ, ಮೂರು ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಹಬ್ಬದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಉಂಡೆ, ಚಕ್ಕುಲಿಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕಿಸಿಕೊಳ್ಳುವರು. ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕುವ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಮೊದಲು ಪೂಜೆ ಮಾಡಿ ಅನಂತರ ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಇದೆ. ಚಿಕ್ಕಪ್ಪ, ಚಿಕ್ಕಮ್ಮ, ಅಪ್ಪ, ಅಮ್ಮಂದಿರು ತಮ್ಮ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕಿಸಿದರೆ ಅಜ್ಜ ಅಜ್ಜಿಯರು ತಾವು ಸತ್ತ ನಂತರವೂ ತಾವು ಹಾಕಿಸಿದ ಹಚ್ಚೆ ತಮ್ಮ ಮೊಮ್ಮಕ್ಕಳ ಕೈಯಲ್ಲಿದ್ದು ತಮ್ಮ ನೆನಪನ್ನು ತರುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಣ್ಣ, ಅಕ್ಕ, ದೊಡ್ಡಪ್ಪ, ದೊಡ್ಡಮ್ಮ, ಅತ್ತಿಗೆ, ಭಾವ ಹಾಗೂ ತೌರುಮನೆಯವರು ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ತಾವೇ ಸಂಭಾವನೆ ನೀಡಿ ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆಲ್ಲ ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣ ತಮ್ಮ ನೆನಪು ಶಾಶ್ವತವಾಗಿರಲಿ ಎಂಬುದೇ ಆಗಿದೆ.

ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕಿಸಿಕೊಂಡ ಅನಂತರ ಅದಕ್ಕೆ ದೃಷ್ಟಿ ತಗುಲಬಾರದು ಎಂದು ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ ಮತ್ತು ಉಪ್ಪನ್ನು ನಿವಾಳಿಸಿ ಬೆಂಕಿಗೆ ಹಾಕುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವರು ನಿವಾಳಿಸಿದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕಿದವರಿಗೆ ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕಿದ ಅನಂತರ ಒಂದು ವಾರದವರೆಗೆ ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕಿದ ಜಾಗದ ಮೇಲೆ ಕೊಬ್ಬರಿ ಎಣ್ಣೆ ಹಾಗೂ ಅರಿಶಿನ ಪುಡಿಯನ್ನು ಕಲಸಿ ಹಚ್ಚುತ್ತಾರೆ. ಇದರಿಂದ ನಂಜಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬ ತಿಳಿವಳಿಕೆ ಅವರದು. ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕಿದ ಅನಂತರ ಚರ್ಮ ಸುಲಿದು ಉದುರುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಹಚ್ಚೆ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕಿಸಿಕೊಂಡವರು ನಂಜಾಗದಿರಲು ಬದನೇಕಾಯಿ ಹಾಗೂ ಜಿಡ್ಡು ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿನ್ನದೆ ಪಥ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕಿಸಿಕೊಂಡ ಅನಂತರ ಸರಿಯಾಗಿ ಅದರ ಆರೈಕೆ ಮಾಡದಿದ್ದರೆ ಅಥವಾ ತುಕ್ಕು ಹಿಡಿದ ಸೂಜಿಯಿಂದ ಚುಚ್ಚಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರೆ ತೊಂದರೆಯಾಗುವುದುಂಟು. ಕೆಲವರಿಗೆ ನಂಜಾಗಿ ಕೈಯೇ ಊನವಾಗಿರುವ ಉದಾಹರಣೆಗಳೂ ಇವೆ.

ಹಚ್ಚೆಯ ಬಣ್ಣ: ಹಚ್ಚೆಗೆ ಹಾಕುವ ಬಣ್ಣದ ತಯಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟ ವಿಧಾನಗಳಿವೆ. ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಿರುವ ಬಣ್ಣಗಳು ಎರಡು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿವೆ: 1. ಹಸುರು ಮಿಶ್ರಿತ ಹಳದಿ ಬಣ್ಣ, 2. ನೀಲಿ ಮಿಶ್ರಿತ ಕಪ್ಪು ಬಣ್ಣ. ಪ್ರಪಂಚದ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಕೆಂಪು, ಗುಲಾಬಿ, ಹಳದಿ ಮುಂತಾದ ಬಣ್ಣಗಳ ಹಚ್ಚೆಗಳಿವೆ. ಹಚ್ಚೆಗೆ ಹಾಕುವ ಬಣ್ಣ ತಯಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ. ಆಯಾ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ಗಿಡಮೂಲಿಕೆಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಈ ಬಣ್ಣಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಸ್ಯಗಳ ಕಾಯಿ, ಬೇರು, ಕಾಂಡ, ಬಳ್ಳಿ, ಎಲೆಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಬಣ್ಣ ತಯಾರಿಸುವ ಕ್ರಮ ಭಾರತದಲ್ಲಿದೆ. ಬಣ್ಣ ತಯಾರಿಸುವ

ಗಿಡಮೂಲಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅಂಶಗಳನ್ನು ಜನಪದರು ಗಮನಿಸಿದ್ದಾರೆ: 1. ಹಾಕಿದ ಬಣ್ಣ ದೇಹದ ಮೇಲೆ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಉಳಿಯಬೇಕು, 2. ದೇಹಕ್ಕೆ ನಂಜನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಬಾರದು. ಬಣ್ಣ ತಯಾರಿಕೆಗಾಗಿ ಬಳಸುವ ಅನೇಕ ಮಾದರಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳಿವು:

1. ಮನೆಯವರೇ ಸೊಪ್ಪನ್ನು ಕಾವಲಿಗೆ ಹಾಕಿ ಬಿಸಿ ಮಾಡಿ ಅದನ್ನು ತಿಕ್ಕಿ ಹರಳೆಣ್ಣೆ ದೀಪಕ್ಕೆ ಹಿಡಿದು ಅದರಿಂದ ಬರುವ ಕಪ್ಪಿಗೆ ನೀರನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಬಣ್ಣ ತಯಾರಿಸುತ್ತಾರೆ.

2. ವೀಳ್ಯದೆಲೆ ರಸವನ್ನು ಕಾವಲಿಗೆ ಹಚ್ಚಿ ಹರಳೆಣ್ಣೆ ದೀಪಕ್ಕೆ ಹಿಡಿದರೆ ಅದರಿಂದ ಕಪ್ಪುಬಣ್ಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಆಕಳ ಹಾಲು ಅಥವಾ ಮೊಲೆಯ ಹಾಲನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಬಣ್ಣ ತಯಾರಿಸುತ್ತಾರೆ.

3. ಹಾಗಲಕಾಯಿರಸ ಅಥವಾ ಚಪ್ಪರದವರೆ ರಸವನ್ನು ಮಣ್ಣಿನ ಮಡಕೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಕಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಬೆಚ್ಚಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ಲೋಳೆಯಾಕಾರದ ರಸ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೇ ಬಣ್ಣವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ.

4. ಕಿರುಗೋಣಿ ಸೊಪ್ಪಿನ ರಸಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ನೆಲ್ಲಿ ಸೊಪ್ಪಿನ ರಸಕ್ಕೆ ಎಳ್ಳೆಣ್ಣೆ ದೀಪದ ಕರಿಯನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಬಣ್ಣ ತಯಾರಿಸುತ್ತಾರೆ.

5. ನೀಲಗಿರಿ ಮರದ ಎಲೆಯ ರಸಕ್ಕೆ ದೀಪದ ಕಪ್ಪನ್ನು ಹಾಕಿ ಬಣ್ಣವನ್ನು ತಯಾರಿಸುತ್ತಾರೆ.

6. ಮಧ್ಯ ಭಾರತದ ಕೆಲವು ಬುಡಕಟ್ಟು ಸಮೂಹಗಳು ಬೀಟೆ ಮರದ ತೊಗಟೆಗೆ ನೀರು ಹಾಗೂ ಅರಿಶಿನ ಪುಡಿಗಳನ್ನು ಹಾಕಿ ಬಣ್ಣ ತಯಾರಿಸುತ್ತಾರೆ.

7. ತುಂಬೇಸೊಪ್ಪಿನ ರಸಕ್ಕೆ ಮೊಲೆಹಾಲು ಮತ್ತು ಕೊಬ್ಬರಿ ಎಣ್ಣೆ ಬೆರೆಸಿ ಬಣ್ಣ ತಯಾರಿಸುತ್ತಾರೆ.

8. ಕಾವಲಿಯ ತಳದ ಕರಿಗೆ ನೀರನ್ನು ಬೆರೆಸಿ ಬಣ್ಣ ತಯಾರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕುವ ಮಹಿಳೆಯರು ಕಾಚು, ಅಳಲೆಕಾಯಿ, ವೀಳ್ಯದೆಲೆಯನ್ನು ಸುಟ್ಟು ಕರಿ ಮಾಡಿ ಅದಕ್ಕೆ ಚಿಮಣಿಯ ಕಪ್ಪನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಬಣ್ಣ ತಯಾರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವರು ಬಣ್ಣವನ್ನು ಹುಡಿ ರೂಪದಲ್ಲಿ ತಯಾರಿಸಿ ಅನಂತರ ಬೇಕಾದಾಗ ನೀರನ್ನು ಬೆರೆಸುತ್ತಾರೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ಇನ್ನೂ ನೂರಾರು ವಿಧಾನಗಳಿಂದ ಬಣ್ಣ ತಯಾರಿಸುವ ರೂಢಿ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿದೆ.

ಹಚ್ಚೆಯ ಬಗೆಗಿರುವ ನಂಬಿಕೆಗಳು: ಯಾವುದೇ ಜನಪದ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳಿಗೆ ಜನಪದರಲ್ಲಿ ಬೇರೂರಿರುವ ಗಾಢ ನಂಬಿಕೆಯೇ ಕಾರಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಹಚ್ಚೆಯ ಬಗೆಗೆ ಪ್ರಪಂಚದಾದ್ಯಂತ ಅನೇಕ ನಂಬಿಕೆಗಳು ಪ್ರಚಲಿತದಲ್ಲಿವೆ. ಜನಪದರ ನಂಬಿಕೆಗಳೇ ಅವರ ಮನಸ್ಸಿನ ನಿಯಂತ್ರಣಾಂಶಗಳಾಗಿ ಜನಪದ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಅವರಲ್ಲಿ ಭಯ, ಭಕ್ತಿ ಅಚಲ ಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನು ಮೂಡಿಸುತ್ತವೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಕಲೆಗಳು ಜನಾಂಗದಿಂದ ಜನಾಂಗಕ್ಕೆ ಕೊಡುಗೆಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರೆಯುತ್ತಾ ಬರುತ್ತವೆ. ಭಾರತ ಹಾಗೂ ಕರ್ನಾಟಕದ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಈ ಜನಪದ ಕಲೆ ಅಲಂಕಾರ, ಧರ್ಮ, ಮಾಟ, ಮಂತ್ರ, ತಂತ್ರ, ಮೂಢನಂಬಿಕೆಗಳ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದು ಬಂದಿದೆ.

ಹಚ್ಚೆ ಬೊಟ್ಟಿನ ಕೈಯ ಒತ್ತಿ ಹಿಡಿಯಲು ಬ್ಯಾಡ ನೆತ್ತರ ಇಳಿದಾವು ಕಿರಿಬಳ್ಳಿ ಎಂದು ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕಿಸಿಕೊಂಡ ಹೆಣ್ಣು ತನ್ನ ಪ್ರಿಯಕರನನ್ನು ಎಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಇಷ್ಟೆಲ್ಲಾ ನೋವುಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿಯೂ ಹಚ್ಚೆಯ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ದೇಹದ ಮೇಲೆ ಹಾಕಿಸಿಕೊಂಡು ಖುಷಿ ಪಡುವುದನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಜನಪದ ಮಹಿಳೆಯರಿಗೆ ಈ ಕಲೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಎಂತಹ ಗಾಢವಾದ ಪ್ರೀತಿ ಇದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಪುರಾತನ ಇಥಿಯೋಪಿಯನ್ನರು ತಮ್ಮ ಪೂರ್ವಿಕರ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ದೇಹದ ಮೇಲೆ ಬರೆಯಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರಂತೆ. ತಮ್ಮ ದೇಹದ ಮೇಲೆ ಪೂರ್ವಿಕರ ಗುರುತುಗಳಿದ್ದರೆ, ಅಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಿಕರು ಬಂದು ನೆಲೆಸಿ ತಮಗೆ ರಕ್ಷಣೆ ನೀಡುತ್ತಾರೆ ಎಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಅವರಲ್ಲಿತ್ತು. ಉತ್ತರ ಸಿರಿಯದ ಪಾಪುಲಿನ್ ಜನಾಂಗ ತಮ್ಮ ದೇಹದ ಮೇಲೆ ಕತ್ತರಿಯಾಕಾರದ ಎರಡು ಭರ್ಜಿ ಅಥವಾ ಖಡ್ಗಗಳ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಇದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಶೌರ್ಯ ಬರುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವ ನಂಬಿಕೆ ಇತ್ತು. ಅಮೆರಿಕದ ರೆಡ್ ಇಂಡಿಯನ್ನರು ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಲೈಂಗಿಕ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಅಧಿಕವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ನಂಬುತ್ತಾರೆ. ಮಾವೋರಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಚ್ಚೆ ಭಯೋತ್ಪಾದಕತೆಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವ ನಂಬಿಕೆ ಇದೆ. ಬರ್ಮಿಯರು ತಮ್ಮ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳ ಮುಖಗಳನ್ನು ಹಚ್ಚೆಯ ಕಲೆಯಿಂದ ವಿರೂಪಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅವರನ್ನು ಯಾರೂ ಅಪಹರಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ನಂಬಿಕೆ ಇದೆ.

ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕಿಸಿಕೊಂಡು ಪಾಪ ಮಾಡಿದರೆ ಅಂಥವರನ್ನು ಯಮರಾಜ ಕ್ಷಮಿಸಿ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಕಳಿಸುತ್ತಾನೆ ಎನ್ನುವ ನಂಬಿಕೆ ಜನಪದರಲ್ಲಿದೆ. ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕಿಸಿಕೊಂಡರೆ ಗರ್ಭಪಾತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಗರ್ಭಿಣಿ ಇದ್ದಾಗ ಕಿರೀಟದ ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕಿಸಿಕೊಂಡರೆ ಮನೆ ಬೆಳಗುವ ಸುಂದರ ಮಗಳು ಹುಟ್ಟುತ್ತಾಳೆ, ಮಕ್ಕಳು ಹುಟ್ಟಿ ತಕ್ಷಣ ಸಾಯುತ್ತಿದ್ದರೆ ಅಂತಹ ಗರ್ಭಿಣಿ ತಾಯಿಯ ನಡುವಿನ ಮೇಲೇ ಹಚ್ಚೆ ಚುಚ್ಚಿದರೆ ಹುಟ್ಟುವ ಮಕ್ಕಳು ಸಾಯುವುದಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ನಂಬಿಕೆ ಇದೆ. ಕಾಲಿನ ಮೊಣಚಿಪ್ಪು ಅಥವಾ ತೋಳಿನ ಸಂದಿಗಳಿಗೆ ವಾತರೋಗ ತಗುಲಿದ್ದರೆ ಅಂಥವರು ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕಿಸಿಕೊಂಡರೆ ವಾತ ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವ ನಂಬಿಕೆ ಇದೆ. ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕಿಸಿಕೊಂಡರೆ ವೈಧವ್ಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಶ್ರೀಮಂತಿಕೆ ಬರುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವ ನಂಬಿಕೆ ಜನರಲ್ಲಿದೆ. ತಲೆಶೂಲೆಯಾದವರು ಹಣೆಯ ಮೇಲೆ ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕಿಸಿಕೊಂಡರೆ ತಲೆಶೂಲೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ನಂಬಿಕೆ ಇದೆ. ಗರ್ಭಿಣಿ ಇದ್ದಾಗ ಮೈ ಹಸಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕಿಸಿಕೊಂಡರೆ ಚಿತ್ರಗಳು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮೂಡುತ್ತವೆ ಎನ್ನುವ ನಂಬಿಕೆ ಇದೆ. ಬುಡಕಟ್ಟು ಸಮೂಹಗಳಲ್ಲಿ ಹಚ್ಚೆಯ ಬಗ್ಗೆ ವಿವಿಧ ನಂಬಿಕೆಗಳು ಇವೆ. ರಾಮನ ಮಂಚದ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಹಾಕಿಸಿಕೊಂಡ ಕನ್ಯೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಲೈಂಗಿಕ ಸುಖವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾಳೆ ಹಾಗೂ ರಾಮನಂತೆ ಆಕೆಯ ಗಂಡ ಏಕಪತ್ನೀವ್ರತಸ್ಥನಾಗುತ್ತಾನೆ ಎನ್ನುವ ನಂಬಿಕೆ ಇದೆ. ಕೆಲವು ಬುಡಕಟ್ಟುಗಳಲ್ಲಿ ಮಹಿಳೆಯರು ವಿವಾಹದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ನಿಷಿದ್ಧ. ಆದರೆ ಕೆಲವು ಬುಡಕಟ್ಟುಗಳಲ್ಲಿ ವಿವಾಹದ ಅನಂತರ ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ನಿಷಿದ್ಧ. ಗೊಂಡರು ಹಾಗೂ ಇತರ ಬುಡಕಟ್ಟುಗಳಲ್ಲಿ ಅವಿವಾಹಿತರು ಕೇವಲ ಕೈಗೆ ಮಾತ್ರ ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು; ಅನಂತರ ಮದುವೆಯಾದ ಮೇಲೆ ಇತರ ಭಾಗಗಳಿಗೆ ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಇದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಹಚ್ಚೆ ಗುರುತುಗಳಿದ್ದ ಸ್ತ್ರೀ ಮಾಡಿದ ಅಡುಗೆ ಹಳಸುವುದಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ನಂಬಿಕೆ ಇದೆ. ಸರ್ಪಹುಣ್ಣು, ತೊನ್ನು, ಹೀನಸುಳಿ ಇದ್ದ ಕಡೆ ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕಿಸಿಕೊಂಡರೆ ಇತರರು ತಮಗೆ ಮಾಡಿಸಿದ ಮಾಟ, ಮಂತ್ರಗಳು ಯಾವುದೇ ತೊಂದರೆ ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ನಂಬಿಕೆ ಇದೆ. ಭೂಮಿ, ಸ್ವರ್ಗ, ಅಷ್ಟದಿಕ್ಕುಗಳು, ನವಗ್ರಹ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಪಂಚದ ಶಕ್ತಿ ಸಂಕೇತಗಳ ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕಿಸಿಕೊಂಡರೆ ಅವು ತಮಗೆ ಒಲಿದು ರಕ್ಷಣೆ ನೀಡುತ್ತವೆ ಎನ್ನುವ ನಂಬಿಕೆ ಇದೆ. ಹಚ್ಚೆ ಗುರುತುಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಸಿಕೊಂಡ ಸ್ತ್ರೀ ಕಣದಲ್ಲಿ ಅಡ್ಡಾಡಿದರೆ ಧಾನ್ಯರಾಶಿ ಹೆಚ್ಚುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವ ನಂಬಿಕೆಯೂ ಇದೆ.

ದೇಹದ ಎಲ್ಲ ಭಾಗಗಳ ಮೇಲೆ ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕುತ್ತಾರೆ. ಅಂಗೈ, ಮುಂಗೈ, ಹಿಂಗೈ, ಮೊಳಕೈ, ತೋಳು, ಕೆನ್ನೆ, ಗಲ್ಲ, ಹಣೆ, ಹುಬ್ಬು, ಕಣ್ಣಿನ ಅಂಚು, ಎದೆ, ನಡು, ಹೊಕ್ಕಳು, ಮೊಲೆ, ತೊಡೆ, ಯೋನಿ, ಶಿಶ್ನ, ನಿತಂಬ, ಮೊಣಕಾಲು, ಮೀನಖಂಡ, ಕಾಲಿನ ಮೇಲುಭಾಗ, ಹಿಮ್ಮಡಿ, ಹೊಟ್ಟೆ, ಬೆನ್ನು ಹೀಗೆ ದೇಹದ ಎಲ್ಲ ಭಾಗಗಳ ಮೇಲೂ ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ದೇಹದ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳ ಮೇಲೆ ವಿಶಿಷ್ಟ ರೀತಿಯ ಹಚ್ಚೆಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಸಂಪ್ರದಾಯವಿದೆ. ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಕುವ ಹಚ್ಚೆ ಚಿತ್ರಗಳು ಹೀಗಿವೆ:

ಹಣೆಯ ಮೇಲೆ: ದೃಷ್ಟಿಬೊಟ್ಟು, ಹೂವು, ಚಂದ್ರ, ಸೂರ್ಯ, ನಕ್ಷತ್ರ, ಶಿಲುಬೆ, ಕಮಲ, ಚುಕ್ಕೆ, ಶಂಖ ಇತ್ಯಾದಿ.ಹುಬ್ಬಿನ ನಡುವೆ: ದೃಷ್ಟಿಬೊಟ್ಟು ಇತ್ಯಾದಿ. ಗಲ್ಲದ ಮೇಲೆ: ಗಲ್ಲಹಚ್ಚೆ, ಸಣ್ಣಚುಕ್ಕೆ ಇತ್ಯಾದಿ. ತೋಳು: ಮುತ್ತಿನ ಬೊಟ್ಟು, ಸೀರೆ ಸೆರಗು, ತೋಳು ಚಪ್ಪರ, ಮುತ್ತಿನ ಬಳ್ಳಿ, ಮುತ್ತಿನ ಮಲಕು, ತೊಂಡೆ ಚಪ್ಪರ, ಒಡವೆಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ. ಬಲಮೊಣಕೈ: ಬಾಳೆಗಿಡ, ಮುತ್ತಿನಾರತಿ, ಜೋಗಿ ಜಡೆ, ಹನುಮಪ್ಪ, ಸೀರೆ ಸೆರಗು, ನಾಗಪ್ಪ, ರಾಮನತೊಟ್ಲು ಇತ್ಯಾದಿ. ಎಡಮೊಣಕೈ: ಗೌರಿಗದ್ದಿಗೆ, ಜೋಗಿ ಜಡೆ, ತಾವರೆ ಹೂ, ಗಾಲಿತೇರು, ಶಿವನ ಬಾಸಿಂಗ, ನವಿಲ ಕಣ್ಣು ಇತ್ಯಾದಿ. ಮೂಗು: ಮುಕ್ತ ಚುಕ್ಕೆ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಮುಂಗೈ: ಬಾಳೆಗಿಡ, ತಾವರೆ ಹೂ, ಶಾವಂತಿಗೆ ಹೂ, ಶಿವನಗುಡಿ, ಮಾವಿನ ಎಲೆ, ಹನುಮಪ್ಪನ ತೇರು, ಹಂಪಿತೇರು ಇತ್ಯಾದಿ. ಮೆಲುಕು: ಕುದುರೆ, ಚುಕ್ಕೆ. ಕಣ್ಣುಗಳ ಪಕ್ಕ: ಕಣ್ಣುಶಾವಿಗೆ, ಚುಕ್ಕೆಗಳು. ಎಡ ಮುಂಗೈ: ಅಪ್ಪಕೊಳ, ತಾವರೆ ಹೂ, ನಿಂಬೆ ಸಸಿ, ನಂದೀಕೋಲು, ಜಿರಲೆ ಇತ್ಯಾದಿ. ಬಲ ಮುಂಗೈ: ಗಂಡ–ಹೆಂಡತಿಯ ಹೆಸರು, ಗೆಳೆಯ–ಗೆಳತಿ, ಪ್ರಿಯಕರ–ಪ್ರಿಯತಮೆ, ಅಜ್ಜ–ಅಜ್ಜಿ, ಅಪ್ಪ–ಅವ್ವನ ಹೆಸರುಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ. ಹೆಬ್ಬೆರಳು: ಚೇಳು, ನೊಣ ಇತ್ಯಾದಿ. ನಿತಂಬ: ಗುಲಾಬಿ ಹೂ, ಚುಕ್ಕೆಗಳ ಚಿತ್ರ, ಸರ್ಪಗಳುಬೆರೆತ ಚಿತ್ರ, ಇತ್ಯಾದಿ. ದೇಹದ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳಿಗೆ ತನ್ನದೇ ಆದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಪೂರ್ಣ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಜನಪದರು ಹಾಕಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಅನೇಕ ಬುಡಕಟ್ಟು ಸಮೂಹಗಳು ಜೇಡ, ಆನೆ, ಹುಲಿ, ನೊಣ, ಜಿಗಣೆ, ಕಾಗೆ, ಸರಪಳಿ, ಹದ್ದು, ಮಾಲೆ, ಉಗುರು, ಜರಡಿ, ಮಂಚ, ತಕ್ಕಡಿ ಮುಂತಾದ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದ ಹಚ್ಚೆಗೆ ತನ್ನದೇ ವಿಶಿಷ್ಟ ಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಮಹಿಳೆಯರು ಹಾಕಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಜೋಗಿ ಜಡೆ, ಸೀರೆ ಸೆರಗು, ಶಿವನ ಬಾಸಿಂಗ, ಹಂಪಿತೇರು, ತೊಂಡೆಚಪ್ಪರ, ತಾವರೆ ಹೂ, ಮುತ್ತಿನ ಮಲಕು, ನವಿಲಿನ ಕಣ್ಣು, ಚಂದಪ್ಪ(ಚಂದ್ರ) ಮುಂತಾದ ಚಿತ್ರಗಳು ತನ್ನದೇ ಆದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ ಪಡೆದಿವೆ. ಕೈತುಂಬ ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕಿಸಿಕೊಂಡ ಮಹಿಳೆಯ ಕೈ ಅನೇಕ ನಾಜೂಕಿನ ಚಿತ್ರಗಳ ಗುಂಪುಗಳನ್ನೇ ಒಳಗೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ಅನೇಕ ರಂಗೋಲಿಯ ಚಿತ್ರಗಳೂ ಹಚ್ಚೆಯ ಚಿತ್ರಗಳಾಗಿ ಅನೇಕ ಅಂಗನೆಯರ ಕೈ ಕಾಲು ಮುಖಗಳನ್ನು ಶೋಭಿಸಿವೆ. ಪ್ರಪಂಚದ ಯಾವುದೇ ಜನಾಂಗದ ಹಚ್ಚೆ ಚಿತ್ರಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಹಚ್ಚೆ ಚಿತ್ರಗಳ ನಯಗಾರಿಕೆ ಹಾಗೂ ಆಕರ್ಷಕ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೋಲಿಸಬಹುದು. ಒಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬರ್ಮೀಯರು ಹಾಕಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಹಚ್ಚೆ ಚಿತ್ರಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಕಲಾತ್ಮಕವಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದವು. ಆದರೆ ಪ್ರಪಂಚದ ಅನೇಕ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹಚ್ಚೆ ಚಿತ್ರಕಲೆ ಕ್ಷೀಣಿಸುತ್ತ ಬಂದಿದೆ. ಆದರೆ ಅಮೆರಿಕ, ಜಪಾನ್ ಹಾಗೂ ಇತರ ಮುಂದುವರೆದ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕೋಟ್ಯಂತರ ಮಂದಿ ಹಚ್ಚೆ ಹಾಕಿಸಿಕೊಳ್ಳುವರು ಎಂಬ ಅಂಶ ಆಶ್ಚರ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಹೊಸ ಪೀಳಿಗೆಯ ಒಲವು ಹಚ್ಚೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿದೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳ ಅನಂತರ ಅನೇಕ ಮಾದರಿಯ ಹಳೆ ಚಿತ್ರಗಳು ಮಾಯವಾಗಬಹುದು. ಈಗೀಗ ಇಂಗ್ಲಿಷಿನ ಅಕ್ಷರಗಳು, ನೆಚ್ಚಿನ ಸಿನಿಮಾ ತಾರೆಯರ ಹೆಸರುಗಳು ಹಚ್ಚೆಯ ಮೂಲಕ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆಯುತ್ತಿವೆ. ಹಚ್ಚೆಯ ಜಾಗವನ್ನು ಸ್ಟಿಕ್ಕರ್‌ಗಳು ಆಕ್ರಮಿಸತೊಡಗಿರುವುದು ಹಚ್ಚೆಯ ರೂಪಾಂತರದ ಜನಪದ ರೂಪ ಎನ್ನಬಹುದು. *

ಹಟ್ಟಿ: ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಲಿಂಗಸುಗೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣ. ರಾಯಚೂರು–ಲಿಂಗಸುಗೂರು ಮಾರ್ಗ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗಸುಗೂರಿಗೆ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ 17 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 14,722. ಚಿನ್ನದ ಗಣಿಗಳಿಗೆ ಈ ಊರು ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧ.

ಗಣಿ ಉದ್ಯಮದ ಫಲವಾಗಿ ಈ ಗ್ರಾಮ ಪಟ್ಟಣವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿದೆ. ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ, ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ವಿದ್ಯುತ್, ಅಂಚೆ, ದೂರವಾಣಿ ಮುಂತಾದ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ಸುತ್ತಲ ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ವಿಸ್ತರಿಸುತ್ತಿದೆ. ಗಣಿಕಾರ್ಮಿಕರ ಮತ್ತು ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಸಲುವಾಗಿ ಎಲ್ಲ ವಿಧದ ಪಟ್ಟಣಸೌಕರ್ಯಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಒದಗಿಸಿಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅನೇಕ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಚಿನ್ನದ ಗಣಿಗಳ ಅವಶೇಷಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಅಶೋಕನ ಕಾಲಕ್ಕೂ ಹಿಂದೆಯೆ ಈ ಗಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತೆಂದೂ ಆತನ ದಕ್ಷಿಣ ರಾಜಧಾನಿಯಾದ ಸುವರ್ಣನಗರಿ ಹಟ್ಟಿಗೆ ಸಮೀಪವಾಗಿರುವ ಮಸ್ಕಿಯ ಬಳಿ ಇತ್ತೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ ಇದೆ. ಹಟ್ಟಿಯ ಬಳಿ ಎರಡು ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳಿಗೂ ಹಿಂದೆ ಚಿನ್ನಕ್ಕಾಗಿ ಪರಿಶೋಧನೆ ನಡೆಸಿ ಆಳವಾದ ಗಣಿಗಳನ್ನು ತೋಡಲಾಗಿದ್ದು, ಆ ಗಣಿಗಳು 640 ಅಡಿ ಆಳವಾಗಿವೆ. ಬ್ರಿಟಿಷರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಗಣಿಗಳನ್ನು ಊರ್ಜಿತಗೊಳಿಸಿ ಚಿನ್ನ ಪಡೆಯುವ ಕಾರ್ಯ ಮೊದಲಾಗಿ ಸು. 1800 ರಿಂದ 1920ರವರೆಗೆ ಸಣ್ಣ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ನಡೆಯಿತು. ಆಗ ಚಿನ್ನದ ಬೆಲೆ ತೀರ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಗಣಿ ಉದ್ಯಮ ಲಾಭದಾಯಕವಾಗದೆ 1920ರ ಸುಮಾರಿಗೆ ಕೆಲಸ ನಿಂತಿತು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸು. 2,37,000 ಔನ್ಸ್ (6,04,350 ತೊಲ) ಚಿನ್ನ ಪಡೆಯಲಾಯಿತು.

ನಿಜಾಮ ಸರ್ಕಾರ 1937ರಲ್ಲಿ ಹಟ್ಟಿ ಗಣಿಗಳನ್ನು ಊರ್ಜಿತಗೊಳಿಸಲು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿತು. ಆದರೆ ಎರಡನೆಯ ಮಹಾಯುದ್ಧ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಕುಂಠಿತಗೊಂಡು 1947 ರಿಂದೀಚೆಗೆ ಕೆಲಸ ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತಿದ್ದು ಹಟ್ಟಿಯ ಚಿನ್ನದ ಗಣಿ ಉದ್ಯಮ ಭಾರತದ ಗಣಿ ಉದ್ಯಮಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಂಡಿತು.

ಹಟ್ಟಿ ಗಣಿ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಅನುಸೂಚಿತ ಪಟ್ಟಣ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಜನಸಂಖ್ಯೆ 14,716. ಕೋಲಾರದ ಚಿನ್ನದ ಗಣಿಯಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನದ ಅದಿರಿನ ಉತ್ಪಾದನೆ ಕುಸಿದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಹಟ್ಟಿಯ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಗಣಿಗಳು ಮಹತ್ವ ಪಡೆದುಕೊಂಡವು.

(ಬಿ.ಪಿ.ಆರ್.)

ಹಟ್ಟಿಯಂಗಡಿ: ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಕುಂದಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕುಂದಾಪುರದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 8 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ವರಾಹಿ ನದಿಯ ಉತ್ತರ ದಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಗ್ರಾಮ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,849.

ಇಲ್ಲಿ ಲೋಕನಾಥೇಶ್ವರ ಎಂಬ ಪ್ರಾಚೀನ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಲೋಕನಾಥ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಸು.900ರಲ್ಲಿ ಲೋಕಾದಿತ್ವರಾಯ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗ, ದುರ್ಗಾ ಪರಮೇಶ್ವರಿ, ಗಣಪತಿ ಮತ್ತು ದಧಿವಾಮನ ಗುಡಿಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ವೇಣುಗೋಪಾಲ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಸ್ವಾಮಿ ಗಂಗಾಧರ ಉಮಾವಲ್ಲಭದಾಸ ಎಂಬ ಯತಿಗಳು ಗೇರುಸೊಪ್ಪೆ

ಯಿಂದ ತಂದು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದರೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನಿತರ ಹಲವು ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಅರಮನೆ ಅಡಿಸ್ಥಳವೆಂಬ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಅವಶೇಷ ಇಂದಿಗೂ ನದಿಯ ತಟಾಕದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಪ್ರಾಚೀನ ಜೈನಧರ್ಮದ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹಟ್ಟಿಯಂಗಡಿ ಒಂದು. ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ಶಾಸನವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನ ಮೂರ್ತಿ, 1428ರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆಗೊಂಡ ಚಂದ್ರನಾಥಸ್ವಾಮಿಯ ಮೂರ್ತಿ ಇಲ್ಲಿವೆ. ಜಟರಾಯ ಅಥವಾ ಕ್ಷೇತ್ರಪಾಲ ಬಸದಿಯೂ ಇದ್ದು, ಇದರಲ್ಲಿ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಮುಖ್ಯದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ ಮರದ ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಹೊಸಗನ್ನಡ ಕಾವ್ಯದ ಆರಂಭ ಕಾಲದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಾಹಿತಿಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬರಾದ ಹಟ್ಟಿಯಂಗಡಿ ನಾರಾಯಣರಾಯರು ಇಲ್ಲಿಯವರು. **(ಪಿ.ಜಿ.ಬಿ.)**

ಹಟ್ಟಿಯಂಗಡಿ ನಾರಾಯಣರಾಯ: 1863–1921. ಹೊಸಗನ್ನಡ ಅರುಣೋದಯ ಕಾಲದ ಆದ್ಯಲೇಖಕರಲ್ಲೊಬ್ಬರು. ಆಂಗ್ಲ ಕವನಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದಿಸಿ ಹೊಸಗನ್ನಡದ ನವೋದಯಕ್ಕೆ ಅಡಿಗಲ್ಲು ಹಾಕಿದವರು. 1863 ಫೆಬ್ರವರಿ 11ರಂದು ಮಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಕಾರ್ಕಳ ಮತ್ತು ಮದರಾಸುಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ನಡೆಯಿತು. ಸರಳತೆ, ಸಾತ್ವಿಕತೆ, ಸಹಾಯ ತತ್ಪರತೆಗಳು ಇವರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳು. ಮಂಗಳೂರಿನ ಸರ್ಕಾರಿ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ವೃತ್ತಿ ಜೀವನ ಆರಂಭಿಸಿದರು. ವಕೀಲರಾಗಬೇಕೆಂಬ ಆಸೆಯಿಂದ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ರಾಜೀನಾಮೆ ನೀಡಿ ಮದರಾಸಿಗೆ ತೆರಳಿ ಕಾನೂನು ಪದವಿ ಗಳಿಸಿದರು. ವಕೀಲವೃತ್ತಿ ಹಿಡಿದು ಅದರೊಂದಿಗೇ ಇಂಡಿಯನ್ ಸ್ಪೆಕ್ಟೇಟರ್ ಎಂಬ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅನಾಮಧೇಯರಾಗಿ ಲೇಖನ ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಕಾರಣಾಂತರಗಳಿಂದ ಪತ್ರಿಕೆ ಮುಂಬಯಿಗೆ ಸ್ಥಳಾಂತರಗೊಂಡಾಗ ಇವರೂ ಮುಂಬಯಿಗೆ ತೆರಳಿ(1903) ಅಲ್ಲಿಯೇ ನೆಲೆಸಿದರು.

ಇವರು ತಮ್ಮ 50ನೆಯ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಬರೆವಣಿಗೆ ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ ಪತ್ರಿಕೆ ಆರಂಭಗೊಂಡದ್ದು ಇವರ ಬರೆವಣಿಗೆಗೆ ಸ್ಫೂರ್ತಿಯಾಯಿತು. ಇದೇ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರಿನ ಸ್ವದೇಶಾಭಿಮಾನಿ, ಧಾರವಾಡದ ವಾಗ್ಭೂಷಣ ಮೊದಲಾದ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಂಗ್ಲಕವಿತಾನುವಾದವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸತೊಡಗಿದರು. ಇಂಥ ಅನುವಾದಗಳ ಸಂಕಲನವೇ ಇವರ ಆಂಗ್ಲಕವಿತಾವಳಿ(1919).

ಭಾಷಾಶಾಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಗಳು ಇವರ ವಿಶೇಷ ಆಸಕ್ತಿಯ ವಿಷಯಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಇವರ ಕನ್ನಡ ಕಥಾನಕ, ಕನ್ನಡಭಾಷೆ ಮತ್ತು ಅದರ ಶಬ್ದಸಂಪತ್ತುಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಮಾಡಿದ ಮೌಲಿಕ ವಿವೇಚನೆಯಾಗಿದೆ. ಕನ್ನಡ ಶಬ್ದಗಳು ದೇಶ್ಯ, ಸಂಸ್ಕೃತದ ತದ್ಭವ–ತತ್ಸಮ ಎಂಬಿಷ್ಟೇ ಪರಿಮಿತಿಯಲ್ಲಿವೆ ಎಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಕೃತದಿಂದಲೂ ಸ್ವೀಕೃತವಾಗಿರುವ ಹಲವಾರು ಶಬ್ದ, ಪದಗಳ ಕಡೆಗೆ ಎಲ್ಲರ ಗಮನವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿದರು. ಈ ಎಲ್ಲ ಭಾಷೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಮರಾಠಿಯನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡು ಮುಂಬಯಿಯ ಏಷ್ಯಾಟಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿಯಲ್ಲಿ ನೀಡಿದ ಇವರ ಭಾಷಣ ಬಹಳ ಮಹತ್ತ್ವದ್ದಾಗಿದೆ. ಇವರ ಮಾತೃಭಾಷೆ ಕೊಂಕಣಿಯಲ್ಲೂ ಚಿಂತನೆ ನಡೆಸಿ ಕೊಂಕಣೀಚೆ ಮೂಲಾದರ್ಶೋ ಎಂಬ ಕೃತಿಯನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬ್ರಹ್ಮಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಸಕ್ರಿಯವಾಗಿ ಭಾಗಿಯಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಗಾಯತ್ರಿಮಂತ್ರ, ಭಜನೆಯ ಪದಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ತಂದದ್ದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ ಅವುಗಳನ್ನು ಸೊಗಸಾಗಿ ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಟ್ರಾಕ್ಸ್ ಫಾರ್ ಥಿಂಕರ್ಸ್ ಎಂಬ ಇವರ ಕಿರುಹೊತ್ತಗೆಯೂ ಈ ನಿಟ್ಟಿನದೇ ಆಗಿದೆ.

ಇವರು ಬರೆದದ್ದು ಕಡಿಮೆಯಾದರೂ ಮೌಲ್ಯ ಹಾಗೂ ಸತ್ತ್ವದಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯದಾಗಿದೆ. ಇವರ ಅನುವಾದಿತ ಕವಿತೆಗಳಿಗೆ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮಹತ್ತ್ವವಿದೆ. ಇವರ ಆಂಗ್ಲಕವಿತಾವಳಿಯ ವಿಸ್ತೃತ ಪ್ರತಿ 1985ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿದೆ (ಸಂ: ಎಂ.ಎನ್.ಪಂಡಿತಾರಾಧ್ಯ). ಇವರ ಗದ್ಯ ಲೇಖನಗಳ ಸಂಪುಟವನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ. ಇವರು 1921 ಜೂನ್ 17ರಂದು ನಿಧನರಾದರು.

*

ಹಡಗಲಿ: ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಹೂವಿನ ಹಡಗಲಿ ಎಂದು ಕರೆಯುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಗದಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಂಡರಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕು, ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ತುಂಗಭದ್ರಾನದಿ ಜಲಾಶಯದ ಹಿನ್ನೀರ ಪ್ರದೇಶ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹಗರಿ ಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿ, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರು, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಈಗ ಹಡಗಲಿ, ಇಟಗಿ, ಹಿರೇಹಡಗಲಿ–ಈ ಮೂರು ಹೋಬಳಿಗಳೂ 53 ಗ್ರಾಮಗಳೂ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣ ಇವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 948.4 ಚ. ಕಿಮೀ, ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,47,309. ಇದರಲ್ಲಿ 1,28,596 ಮಂದಿ ಗ್ರಾಮೀಣರೂ 18,713 ಮಂದಿ ಪಟ್ಟಣಿಗರೂ ಇದ್ದಾರೆ.

ಹಗರಿಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ರಚನೆಗೆ ಮೊದಲು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಮಲ್ಲಾಪುರ, ಹೊಸಪೇಟೆ, ಕೂಡ್ಲಿಗಿ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ, ಶಿರಹಟ್ಟಿ, ಹಾವೇರಿ ಮತ್ತು ರಾಣಿಬೆನ್ನೂರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು ಸುತ್ತುವರಿದಿದ್ದುವು. ಇಟ್ಟಗೆ, ಹಿರೇಹಡಗಲಿ, ಹಗರಿಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಹಡಗಲಿ ಹೋಬಳಿಗಳಿದ್ದವು. ಒಟ್ಟು 69 ಗ್ರಾಮಗಳೂ 1 ಪಟ್ಟಣವೂ ಸೇರಿ ಆಗ ತಾಲ್ಲೂಕು ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1,254.1 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,27,452 ಇತ್ತು. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಕೊಡ್ಲಿಗಿ, ಹಡಗಲಿ ಮತ್ತು ಮಲ್ಲಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಮಲ್ಲಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬದಲು ಹಗರಿಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ರಚನೆಯಾಗಿದೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮದ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಗಡಿಯಾಗಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರಹರಿಯುವುದು. ಈ ನದಿಯೇ ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರು, ಹಾವೇರಿ ಮತ್ತು ಶಿರಹಟ್ಟಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳನ್ನು ಹಡಗಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ ಬೇರ್ಪಡಿಸಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಚಿನ್ನಹಗರಿ ನದಿ ಹರಿಯುವುದು. ಮಲ್ಲಪ್ಪನ ಗುಡ್ಡ ಶ್ರೇಣಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹಾದುಹೋಗಿದೆ. ಈ ಶ್ರೇಣಿಯ ಮಲ್ಲಪ್ಪನ ಬೆಟ್ಟ 978 ಮೀ ಎತ್ತರವಿದೆ. ಉತ್ತಮ ಹವಾಗುಣವಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 671.61 ಮಿಮೀ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿ ಬೆಳೆಯುವ ಕಪ್ಪು ಮಣ್ಣಿನ ಪ್ರದೇಶ ಹೆಚ್ಚು. ಚಿನ್ನಹಗರಿ ಮತ್ತು ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿ ಬಯಲು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಂಪುಮಿಶ್ರಿತ ಮತ್ತು ಮರಳಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಜೇಡಿಮಣ್ಣಿನ ಫಲವತ್ತಾದ ಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ನದೀ ನೀರಿನ ಜೊತೆಗೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಬಾವಿ ಮತ್ತು ಕೆರೆಗಳು ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿವೆ. ಜೋಳ, ಬತ್ತ, ಕಬ್ಬು, ಹತ್ತಿ, ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಎಲ್ಲ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಿಗೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸೇಂಗಾ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಪಶುಪಾಲನೆ ಇದ್ದು ಮತ್ಸ್ಯೋದ್ಯಮ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಇವೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಉತ್ಪಾದನೆ ಮತ್ತು ಹತ್ತಿ ಸಂಸ್ಕರಣ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳುಂಟು. ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು, ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ, ವಿದ್ಯುತ್ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ, ವಿಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಕಲಾ ಕಾಲೇಜು ಇದ್ದು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಿದೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹರಪನಹಳ್ಳಿ–ಹೊಸಪೇಟೆ ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿ, ಜಿಲ್ಲಾ ಹೆದ್ದಾರಿ ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಾರ್ಗಗಳಿದ್ದು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ ಸುತ್ತಲ ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ಉತ್ತಮ ಮಾರ್ಗಸಂಪರ್ಕವಿದೆ.

ಹಡಗಲಿಯ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 11 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಸೋಗಿ ಗ್ರಾಮ ವಿಶೇಷ ರುಚಿಯ ದೊಡ್ಡಗಾತ್ರದ ಕಲ್ಲಂಗಡಿ ಹಣ್ಣುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಇಲ್ಲಿ ಚಾಳುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಸೋಗಿಯ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಮಲ್ಲಪ್ಪನ ಬೆಟ್ಟವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಗುಹೆಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಮುದಿಮಲ್ಲಪ್ಪನ ಮೂರ್ತಿಯಿದೆ. ಪ್ರತಿ ತಿಂಗಳ ಪೂರ್ಣಿಮೆಯಂದು ಇಲ್ಲಿ ಜಾತ್ರೆ ಸೇರುತ್ತದೆ. ಹಡಗಲಿಯ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ 24 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಮಾಗಳದಲ್ಲಿ ಚಾಳುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯ ವೇಣುಗೋಪಾಲಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಇದು ಬಳಪದ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲೇ ಇರುವ ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಒಳಚಾವಣಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಕೆತ್ತನೆಕೆಲಸದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಹಡಗಲಿಯ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರು–ಹಡಗಲಿ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯ ಬಲದಂಡೆಯ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಮೈಲಾರ ಹಡಗಲಿಗೆ 33 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿದ್ದ ಮಲ್ಲನೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಶಿವ ಕೊಂದದ್ದರಿಂದ ಮಲ್ಲಾರಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಮುಂದೆ ಮೈಲಾರವಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ನಡೆಯುವ ಮೈಲಾರಲಿಂಗನ ಜಾತ್ರೆ ಹೆಸರಾದದ್ದು. ಹಡಗಲಿಯ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರು–ಹಡಗಲಿ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಹೊಳಲು ಹಡಗಲಿಗೆ 32 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಆದಿಶೇಷನ ಮೇಲೆ ಮಲಗಿರುವ ಅನಂತಶಯನ ಮೂರ್ತಿ ಬಹು ಸುಂದರವಾದದ್ದು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಏಪ್ರಿಲ್–ಮೇ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯದ ಜಾತ್ರೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದದ್ದು. ಹಡಗಲಿಯ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಹಿರೇಹಡಗಲಿಯಲ್ಲಿರುವ ಚಾಳುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯ ದೇವಾಲಯ ಬಾಗಿಲುಗಳು ಮತ್ತು ಹೊರಗೋಡೆಗಳು ಸುಂದರ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಜನವರಿ–ಫೆಬ್ರವರಿ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಕಟ್ಟೆ ಬಸವೇಶ್ವರ ರಥೋತ್ಸವ ಬಹು ಹೆಸರಾದದ್ದು.

ಹಡಗಲಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. ಬಳ್ಳಾರಿಯ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ 140 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 18,713.

ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ, ವಿದ್ಯುತ್, ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಔಷಧಾಲಯ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಸೌಕರ್ಯವಿದೆ. ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ, ಒಂದು ವಿಜ್ಞಾನ, ಕಲಾ ಕಾಲೇಜು ಇಲ್ಲಿದ್ದು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಿದೆ.

ಈ ಪಟ್ಟಣ ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲೇ ಅತ್ಯಂತ ಆರೋಗ್ಯಕರ ಸ್ಥಳವೆಂದು ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದಿದೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಈ ಊರಿನ ಸುತ್ತಮುತ್ತ ವೀಳೆಯದೆಲೆ ಮತ್ತು ಬಾಳೆ ತೋಟಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗುತ್ತಿದ್ದು ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ರಾಮದೇವರ ಜಾತ್ರೆ ಚೈತ್ರಮಾಸದ ಪೂರ್ಣಿಮೆಯಂದು ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ವಿಜಯನಗರ ವೈಭವದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಊರಿನ ಸುತ್ತಮುತ್ತ ನೂರಾರು ಹೂವಿನ ತೋಟಗಳಿದ್ದುವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ವಿಜಯನಗರದ ಅರಮನೆಗಳಿಗೆ, ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಹಾಗೂ ಶ್ರೀಮಂತರ ಮನೆಗಳಿಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠಮಟ್ಟದ ಹೂವಿನ ಸರಬರಾಜು ಇಲ್ಲಿಂದಲೇ ಆಗುತ್ತಿತ್ತೆಂದೂ ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಈ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಹೂವಿನಹಡಗಲಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ. ಇಲ್ಲಿ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಕೇಶವಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಮುಕ್ಕಾದ ಸುಂದರ ಶಿಲ್ಪಗಳೂ ಜಾಲಂದ್ರಗಳೂ ಇವೆ. ಕೇಶವಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ 6ನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲದ ಒಂದು ಶಾಸನದಿಂದ ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ರೇವಿದೇವ ದಂಡನಾಯಕನ ಹೆಂಡತಿ ರೆಬ್ಬಳದೇವಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದಳೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುವುದು. **(ಕೆ.ಆರ್.ಆರ್.)**

ಹಡಪದ ಅಪ್ಪಣ್ಣ: ಸು. 1160. ಶಿವಶರಣ ಹಾಗೂ ವಚನಕಾರ ಕಲ್ಯಾಣದಲ್ಲಿ ಬಸವಣ್ಣನವರ ಮಹಾಮನೆಯಲ್ಲಿ ವೀಳ್ಯವಿತರಣೆಯ ಕಾಯಕದಲ್ಲಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಹಡಪದ ಅಪ್ಪಣ್ಣ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂತು. ಇವನು ಕಲ್ಯಾಣದಲ್ಲಿ ಬಸವಣ್ಣನವರು ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಮಪ್ರಭುಗಳ ಸಂದರ್ಶನ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಿರ್ವಹಿಸಿದ ಕಾಲೋಚಿತಕರ್ತವ್ಯ ಧರ್ಮಶ್ರದ್ಧೆ ಮತ್ತು ತೋರಿಸಿದ ಜಾಣ್ಮೆ ಶೂನ್ಯ ಸಂಪಾದನೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಬಸವಣ್ಣನವರ ವಿಶೇಷ ಅನುಗ್ರಹ ಇವನ ಮೇಲಿತ್ತು. ಇವನು ತನ್ನ ಮುಖದಲ್ಲಿ ಕುಟ್ಟಿಕೊಟ್ಟ ತಾಂಬೂಲವನ್ನು ಸೇವಿಸುವುದು ಬಸವಣ್ಣನವರ ಅಭ್ಯಾಸವಾಗಿತ್ತು. ಅವರೊಮ್ಮೆ ಓಲಗದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅಡಕೊತ್ತಿಗಾಗಿ ಹೇಳಿಕಳಿಸಿದರೆ, ಅಪ್ಪಣ್ಣ ತನ್ನ ಶಿರಸ್ಸನ್ನೇ ಕೊಯ್ದು ಕಳಿಸಿದನಂತೆ. ಆಗ ಬಸವಣ್ಣನವರು ಅದರ ಬಾಯಲ್ಲಿಯ ತಾಂಬೂಲವನ್ನು ಮೆದ್ದು ಅದನ್ನು ಮರಳಿ ಕಳಿಸಿದರಂತೆ. ತನ್ನ ಕೊನೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಅಪ್ಪಣ್ಣನೂ ಬಸವಣ್ಣನವರೊಡನೆ ಸಂಗಮಕ್ಕೆ ಹೋಗಿದ್ದ. ಅವರ ಅಪ್ಪಣೆಯಂತೆ ನೀಲಾಂಬಿಕೆಯನ್ನು ಕಲ್ಯಾಣದಿಂದ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಬಸವಣ್ಣನವರು ಲಿಂಗೈಕ್ಯರಾದ ಸುದ್ದಿಯನ್ನು ಕೇಳಿದೊಡನೆ ತಂಗಡಿಗಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇವನೂ ಲಿಂಗೈಕ್ಯನಾದನಂತೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ನದೀತೀರದಲ್ಲಿ ಇವನ ಸಮಾಧಿಯನ್ನು ಈಗಲೂ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಇವನು ಬಸವಪ್ರಿಯ ಕೂಡಲ ಚೆನ್ನಸಂಗಮದೇವ ಎಂಬ ಅಂಕಿತದಲ್ಲಿ ವಚನಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. 276 ವಚನಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಷಟ್‌ಸ್ಥಲ ತತ್ತ್ವಗಳ ಸುಲಭ ನಿರೂಪಣೆ ಇವನ ವಚನಗಳ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಇವನ ವೇದಾಗಮ ಪರಿಜ್ಞಾನ ಅಗಾಧವಾದುದು. ಈ ಅನುಭವವನ್ನು ತನ್ನ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಧಾರ್ಮಿಕ ಆಚಾರ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ನಿಗಮಾಗಮ ಶಾಸ್ತ್ರ ಪುರಾಣಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದನ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಇವನಿಗೆ ವಚನವಾಙ್ಮಯದಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಸ್ಥಾನ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಶೂನ್ಯಸಂಪಾದನೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವನ ಕೆಲವು ವಚನಗಳು ಉದ್ಧೃತವಾಗಿವೆ. ಈತ ಒಂದು ಕಾಲಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಬರೆದಿರುವಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಮಹಾಶಿವಶರಣೆ ಲಿಂಗಮ್ಮ ಈತನ ಸತಿ. **(ಎಂ.ಎಂ.)**

ಹಡಪದ, ಆರ್.ಎಮ್.: 1932–. ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಲಾವಿದರು, ವರ್ಣಚಿತ್ರಕಾರರು. 1932ರಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಾದಾಮಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಇವರು ದಂಡಾವತಿಮಠ, ಮಿಣಜಗಿ ಮತ್ತು ಟಿ.ಪಿ. ಅಕ್ಕಿ ಮುಂತಾದವರಲ್ಲಿ ಕಲಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರು. 1951ರಲ್ಲಿ ಮುಂಬೈನ ಜೆ.ಜೆ.ಸ್ಕೂಲ್ ಆಫ್ ಆರ್ಟ್ಸ್ ಸೇರಿ ಉತ್ತಮ ದರ್ಜೆಯಲ್ಲಿ ಡಿಪ್ಲೊಮಾ ಗಳಿಸಿದರು. ಇವರ ಕಲಾ ನೈಪುಣ್ಯತೆ ಯಶಸ್ಸು ಗಳಿಸಿದ್ದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ. ಕೆನ್ ಕಲಾಶಾಲೆಯ ಪ್ರಾಂಶುಪಾಲರಾಗಿಯೂ ಇವರು ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸಮಕಾಲೀನ ಚಿತ್ರಕಲೆಯ ಹಲವು ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ

ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿರುವ ಇವರು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕಲಾಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಸೇವೆ ಅಪಾರವಾದುದು. ನಾಡಿನ ಹಲವಾರು ಸಂಘಗಳು, ಕಲಾಶಾಲೆಗಳು, ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ರಾಜ್ಯ ಲಲಿತ ಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿಗಳು, ರಾಜ್ಯದ ಕಲಾ ಸಲಹಾ ಮಂಡಲಿಗಳು, ದಾವಣಗೆರೆಯ ಸರ್ಕಾರಿ ಕಲಾಶಾಲೆ, ಗುಲ್ಬರ್ಗದ ಆದರ್ಶ ಕಲಾಶಾಲೆ, ಹಾಸನದ ಮಲೆನಾಡು ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜು ಮೊದಲಾದವು ಇವರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ಪಡೆದುಕೊಂಡಿವೆ. ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಯುವಜನ ಕೇಂದ್ರ ನಡೆಸಿದ ಕಲಾಭಿರುಚಿ ಬೆಳವಣಿಗೆಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿಯೂ ಕಂಕಣ ಎಂಬ ಕನ್ನಡ ಚಲನಚಿತ್ರದ ಕಲಾ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿಯೂ ಕೆಲಸಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಕಲೆಯ ಕ್ಷೇತ್ರವಲ್ಲದೆ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲೂ ಇವರು ಪರಿಚಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಕಲಾವಿಕಾಸ ಎಂಬ ಮಾಸಿಕವನ್ನು ಇವರು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ತಮ್ಮ ರಚನೆಗಳ ನಾಲ್ಕು ಸ್ಕೆಚ್ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರಿಗೆ ರಾಜ್ಯ ಲಲಿತ ಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭಿಸಿದೆ (1982). **(ಜಿ.ಆರ್.ಟಿ.)**

ಹತ್ತಿ: ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ನಾರಿನ ಬೆಳೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ಇದನ್ನು ರಾಜ್ಯದ ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬೆಳೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ರಾಯಚೂರು ಮತ್ತು ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಗಳು ಹತ್ತಿ ಬೆಳೆಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲೇ ಅಲ್ಲದೆ ನೀರಾವರಿ ಸಹಾಯದಿಂದ ಬಿಜಾಪುರ, ಘಟಪ್ರಭಾ, ತುಂಗಭದ್ರಾ ಮತ್ತು ಭದ್ರಾ ಜಲಾಶಯ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲೂ ಹತ್ತಿಯನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಖುಷ್ಕಿಯಲ್ಲಿ ನೀರಾವರಿಗಿಂತ ಹತ್ತು ಪಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಬೆಳೆಯಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಧಾರವಾಡ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ರಾಯಚೂರು, ಬಳ್ಳಾರಿ, ಬಿಜಾಪುರ, ಬೀದರ್, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಹಾಸನ, ಮೈಸೂರು ಮತ್ತು ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಗಳು ಹತ್ತಿಯ ಖುಷ್ಕಿ ಬೆಳೆಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ.

ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 1998–99ರ ಅಂಕಿಅಂಶದ ಪ್ರಕಾರ 6,36,495 ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿ ಬೆಳೆಯಲಾಗಿದ್ದು 9,76,876 ಬೇಲುಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿನ ಪ್ರಮುಖ ಹತ್ತಿ ತಳಿಗಳು ಮತ್ತು ಬಿತ್ತನೆ ಕಾಲಗಳನ್ನು ಈ ಮುಂದೆ ಕೊಟ್ಟಿದೆ:

ತಳಿ	**ಬಿತ್ತನೆ ಕಾಲ**
ನೀರಾವರಿ	
ಮೈಸೂರುವಿಜಯ	ಮೇ 15 ರಿಂದ ಜೂನ್ 15
ಹಂಪಿ	ಆಗಸ್ಟ್ ಮಧ್ಯಭಾಗ
170 ಸಿ.ಒ–2	ಏಪ್ರಿಲ್ 15ರಿಂದ ಮೇ 15
ವಿರ್‌ನಾರ್	ಏಪ್ರಿಲ್ ಮಧ್ಯಭಾಗ
ಖುಷ್ಕಿ	
ಲಕ್ಷ್ಮಿ. ಎ.ಕೆ. 235 ಜಿ–223	ಜೂನ್
ಎಂ. ವೈ.–14	ಏಪ್ರಿಲ್‌ನಿಂದ ಮೇ
ಜಯಧರ್ ಮತ್ತು	ಜುಲೈ ಕೊನೆಯ ವಾರದಿಂದ
ಸುಯೋಧರ್	ಆಗಸ್ಟ್ ಎರಡನೆಯ ವಾರ
ವೆಸ್ಟರ್ನ್–1 ಮತ್ತು	ಆಗಸ್ಟ್ ಎರಡನೆಯ ವಾರದಿಂದ
ರಾಯಚೂರು–51	ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ ಎರಡನೆಯ ವಾರ
ಭಾಗ್ಯ	ಆಗಸ್ಟ್ ಕೊನೆಯ ವಾರದಿಂದ
ಶಕ್ತಿಮಾನ್	ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ ಎರಡನೆಯ ವಾರ
ವರಲಕ್ಷ್ಮಿ ಹಾಗೂ ಹೈಬ್ರಿಡ್	ಜುಲೈ 15ರಿಂದ ಆಗಸ್ಟ್ 15

ನೀರಾವರಿ ತಳಿಗಳಲ್ಲಿ 170 ಸಿ.ಒ.–250 ದಿವಸಗಳಲ್ಲೂ ಮೈಸೂರು ವಿಜಯ 210 ದಿವಸಗಳಲ್ಲೂ ಹಂಪಿ 190 ದಿವಸಗಳಲ್ಲೂ ಮತ್ತು ವಿರ್‌ನಾರ್ 150 ದಿವಸಗಳಲ್ಲೂ ಕಟಾವಿಗೆ ಬರುತ್ತವೆ. ಶಕ್ತಿಮಾನ್ ತಳಿಗಳಾದ ವರಲಕ್ಷ್ಮಿ ಮತ್ತು ಹೈಬ್ರಿಡ್–4 ಇವು 180 ರಿಂದ 190 ದಿವಸಗಳ ಬೆಳೆಗಳು. ಖುಷ್ಕಿಯಲ್ಲಿ ತಳಿಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ 165 ರಿಂದ 230 ದಿವಸಗಳಲ್ಲಿ ಕಟಾವಿಗೆ ಬರುತ್ತವೆ.

ಶಕ್ತಿಮಾನ್ ತಳಿಗಳಾದರೆ ಹೆಕ್ಟೇರಿಗೆ 2.5 ಕೆಜಿ ಬಿತ್ತನೆಯೂ ಇತರ ತಳಿಗಳಾದರೆ 5–12.5 ಕೆಜಿ ಬಿತ್ತನೆಯೂ ಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ತಳಿಗಳಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಬಿತ್ತನೆಯ ಗುಳಿಗಳ ಹಾಗೂ ಸಾಲುಗಳ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗುತ್ತವೆ. ವಿರ್‌ನಾರ್ ತಳಿಯನ್ನು 75 ಸೆಮೀ ಅಂತರದ ಸಾಲುಗಳಲ್ಲಿ ಗುಳಿಯಿಂದ ಗುಳಿಗೆ 37.5 ಸೆಮೀ ಅಂತರವಿರುವಂತೆಯೂ ಇತರ ತಳಿಗಳನ್ನು 25 ಸೆಂಮೀ ಅಂತರವಿರುವಂತೆಯೂ ಬಿತ್ತಲಾಗುತ್ತದೆ. ಖುಷ್ಕಿ ಬೆಳೆಯಾದರೆ 75 ಸೆಂಮೀ ಅಂತರದ ಸಾಲುಗಳಲ್ಲಿ ಗುಳಿಯಿಂದ ಗುಳಿಗೆ 30 ಸೆಂಮೀ ಅಂತರವಿರುವಂತೆ ಬಿತ್ತುವುದಿದೆ. ಶಕ್ತಿಮಾನ್ ತಳಿಗಳಾದ ವರಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು ಗುಳಿಯಿಂದ ಗುಳಿಗೆ 60 ಸೆಂಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲೂ ಹೈಬ್ರಿಡ್–4 ನ್ನು 90 ಸೆಂಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲೂ ಬಿತ್ತಲಾಗುವುದು. ಶಿಫಾರಸು ಮಾಡಿದ ರಸಗೊಬ್ಬರಗಳನ್ನು ಕಾಲಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಕೊಡುವುದಲ್ಲದೆ ಮಣ್ಣು ಮತ್ತು ಹವಾಗುಣಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ನೀರಾವರಿ ಬೆಳೆಗಳಿಗೆ ನೀರು ಹಾಕಿ ಆರೈಕೆ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಬಿತ್ತನೆ ಮಾಡಿದಾಗ ಒಂದು ಬಾರಿ ಮತ್ತು ಹೂ ಬಿಟ್ಟ ಅನಂತರ ನಾಲ್ಕು ಬಾರಿ ತಪ್ಪದೆ ನೀರು ಹಾಯಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾಯಿ ಕಚ್ಚುವಾಗ ಶಕ್ತಿಮಾನ್ ತಳಿಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ನೀರು ಹಾಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತಿಬಾರಿ ಹತ್ತಿಯನ್ನು ಬಿಡಿಸಿದ ಅನಂತರ ತೆಳ್ಳಗೆ ನೀರು ಕೊಡುವುದಿದೆ. ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಬಸಿಕಾಲುವೆಗಳನ್ನು ತೆಗೆಯುವುದು ವಾಡಿಕೆಯಲ್ಲಿದೆ.

ಶಕ್ತಿಮಾನ್ ತಳಿಗಳಿಂದ ಹೆಕ್ಟೇರಿಗೆ 30–35 ಕ್ವಿಂಟಾಲ್, ನೀರಾವರಿ ತಳಿಗಳಿಂದ 20–25 ಕ್ವಿಂಟಾಲ್ ಮತ್ತು ಖುಷ್ಕಿ ತಳಿಗಳಿಂದ 6.5–10 ಕ್ವಿಂಟಾಲ್ ಇಳುವರಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. **(ಕೆ.ಆರ್.ಜಿ.)**

ಕರ್ನಾಟಕ ಹತ್ತಿ ಬೆಳೆಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿರುವಂತೆ ಅದರ ವಿವಿಧ ಬಗೆಯ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಲ್ಲಿನ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಪರಿಶೀಲನೆಗೆ, ಹೊಸ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಅದರ ಫಲವಾಗಿ ದೊರೆತ ಆವಿಷ್ಕಾರಗಳಿಗೆ ಹೆಸರು ಪಡೆದಿದೆ. ಧಾರವಾಡದ ಹೆಬ್ಬಳ್ಳಿ ಕೃಷಿ ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರದ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿ ಬೆಳೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಧಾರವಾಡ ಫಾರ್ಮಿನ ಬೆಳವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದ ಮುಖ್ಯ ವಿಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ಎಸ್.ಎ.ಪಾಟೀಲ್, ಬಿ.ಎಚ್.ಕಾತರಕಿ, ಬಿ.ಎಂ.ಖಾದಿ, ಜಿ.ಎಲ್.ಕೊಟ್ಟೂರು, ಎಸ್.ಜಿಲಕೆಳ್ಕರ್, ಎಸ್.ಎನ್.ಕಡಪ, ವಿ.ಆರ್.ಕೊರಡ್ಡಿ ಮತ್ತು ಎಸ್.ಎಸ್.ಪಾಟೀಲರ ಕೊಡುಗೆ ಅಪಾರ. ಮಾನವನ ನಾಗರಿಕತೆಯ ಬೆಳವಣಿಗೆಯ ಮುಖ್ಯ ಹೆಗ್ಗುರುತಾಗಿ ಬಿಳಿಬಂಗಾರ ಎಂದು ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಹತ್ತಿಯ ಪಾತ್ರ ಪ್ರಮುಖವಾದುದಾಗಿದೆ. ಹತ್ತಿಯ ತವರು ಭಾರತ. ಮೊಹೆಂಜೊದಾರೊ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯಿಂದ ವೇದಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿಯ ವಿವಿಧ ಉತ್ಪನ್ನಗಳಿದ್ದವೆಂಬುದು ತಿಳಿದಿರುವ ವಿಷಯ. ಟೆಕ್ನಲಾಜಿಕಲ್ ಲ್ಯಾಬೋರೇಟರಿ – ಇಂಡಿಯನ್ ಸೆಂಟರ್ ಕಾಟನ್ ಕಮಿಟಿಯ ಅಧ್ಯಯನದ ವರದಿಯಂತೆ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಐದು ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆಯೇ ಹತ್ತಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗೌರಾಣಿ ಜಾತಿಯ (ಆರ್ ಬೋರಿಯನ್ ಟೈಪ್) ಹತ್ತಿಯಿಂದ ಬಟ್ಟೆ ತಯಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದರಂತೆ. ಋಗ್ವೇದ ಮತ್ತು ಮನುವಿನ ಧರ್ಮಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲೂ ಹತ್ತಿಯ ಉಲ್ಲೇಖ

ವಿದೆಯೆನ್ನುವರು. ಅಲೆಕ್ಸಾಂಡರನ ಸೈನ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಹಾದಂಡನಾಯಕರಾಗಿದ್ದ ನಿರಕಸ್ ಮತ್ತು ಥಿಪೋಪ್ರೆಟಸ್ ಎಂಬುವರು ಭಾರತದ ಹತ್ತಿ ಗಿಡಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆನ್ನುವರು. ಹತ್ತಿ ಎಲೆಗಳಿಗೂ ಕುರಿಯ ತುಪ್ಪಳಕ್ಕೂ ಸಾಮ್ಯತೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಹತ್ತಿ ಗಿಡವನ್ನು ಸಸ್ಯಕುರಿ ಎಂದೂ ಭಾರತದ ಗಂಗಾನದಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪಾದಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಮಸ್ಲಿನ್ ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ಗ್ರೀಕರು ಗಂಗಿಟಿಕಿ ಎಂದೂ ಹೆಸರಿಸಿದ್ದರು. ರೋಮ್‍ನಲ್ಲಿ ಭಾರತದ ಮಸ್ಲಿನ್ ಬಟ್ಟೆಗಳು ರಾಜವೈಭೋಗದ ಗುರುತಾಗಿದ್ದವು. ಭಾರತ ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ.565ರಿಂದಲೇ ಈ ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ವಿದೇಶಗಳಿಗೆ ರಫ್ತು ಮಾಡುತ್ತಿತ್ತೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಮಾರ್ಕೊಪೋಲೋ ಭಾರತದ ಕೋರಮಂಡಲ ತೀರಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ, ಸುಂದರ ಹತ್ತಿ ಬಟ್ಟೆಗಳ ತಯಾರಿಕೆ ಬಗ್ಗೆ ದಾಖಲಿಸಿದ್ದಾನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ರೋಮಿನ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಮಾರ್ಕ್ ಆಂಟೋನಿ ತನ್ನ ಸೈನಿಕರಿಗೆ ಹತ್ತಿ ಬಟ್ಟೆ ಒದಗಿಸಿದ್ದನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಭಾರತದ ಹತ್ತಿಯ ಸರಕು 1631ರಲ್ಲಿ ಯುರೋಪನ್ನು ತಲುಪಿದಾಗ ಉಣ್ಣೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳ ಕಾರ್ಮಿಕರು ನಿರುದ್ಯೋಗ ಭಯದಿಂದ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ತಮ್ಮ ಪ್ರತಿಭಟನೆ ತೋರಿದ್ದರು. 1708ರಲ್ಲಿ ಭಾರತದ ಮಸ್ಲಿನ್ ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್ ನಿಷೇಧಿಸಿದ್ದಲ್ಲದೆ ಭಾರತದಲ್ಲೂ ಅದರ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹಾಳುಮಾಡಿತು. ಭಾರತದಿಂದ ಹತ್ತಿ ತರಿಸಿಕೊಂಡು ಅಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಲ್ಲಿ ತಯಾರಾದ ಬಟ್ಟೆಗಳಿಗೆ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಯನ್ನಾಗಿ ಭಾರತವನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡಿತು. ಗಾಂಧೀಜಿಯವರು ಇದರ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಸ್ವದೇಶಿ ಮತ್ತು ಖಾದಿ ಚಳವಳಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರೆನ್ನಬಹುದು. ಉತ್ತಮ ಹತ್ತಿಯ ಸರಬರಾಜಿಗಾಗಿ ಆಗಿನ ಗವರ್ನರ್ ಜನರಲ್ ಲಾರ್ಡ್ ಎಡೆನ್ ಬರೊ ಧಾರವಾಡದಿಂದ ಎರಡು ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದ್ದ ಹೆಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕೃಷಿ ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರವನ್ನು 1904ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ. ಪುಣೆ ಕೃಷಿ ಮಹಾವಿದ್ಯಾಲಯದ ಆಗಿನ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕ ಜೆ.ಬಿ.ನೈಟ್ ಈ ಕೇಂದ್ರದ ರೂವಾರಿಯಾದರೆ ಇದರ ಪ್ರಥಮ ಕ್ಷೇತ್ರ ನಿರ್ವಾಹಕರಾದವರು ಎಂ.ಎಲ್.ಕುಲಕರ್ಣಿ. 1764ರಲ್ಲಿ ಭಾರತದಿಂದ ಬ್ರಿಟನ್ನಿಗೆ–ರಫ್ತಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಹತ್ತಿ ಪ್ರಮಾಣ ನಾಲ್ಕು ಮಿಲಿಯನ್ ಪೌಂಡ್ಗಳಿದ್ದದ್ದು 1801ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ 156 ಮಿಲಿಯನ್ ಪೌಂಡ್‍ಗೆ ಏರಿತ್ತು.

ಧಾರವಾಡ ಫಾರ್ಮ್ ಎಂದು ಹೆಸರಾದ ಈ ಕೇಂದ್ರದ ವಿಜ್ಞಾನಿಗಳು ಅಮೆರಿಕದ ಹತ್ತಿಗಿಂತ ದೇಶೀಯ ಹತ್ತಿ ತಳಿಗಳಿಗೆ ರೋಗನಿರೋಧಕ ಶಕ್ತಿ ಹೆಚ್ಚೆಂದು ಕಂಡುಕೊಂಡದ್ದಲ್ಲದೆ 1972ರಲ್ಲಿ ದೇಶದಲ್ಲೆ ಪ್ರಥಮ ಬಾರಿಗೆ ವಿಜಾತಿ ಹೈಬ್ರಿಡ್ ತಳಿ ವರಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿದರು. ಅನಂತರ ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿದ ಡಿಸಿಎಚ್–32 ತಳಿ ರೈತರಿಗೆ ಮತ್ತು ದೇಶಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಹಣ ನೀಡಿತು. ಇದರ ಇಳುವರಿ ಕಡಿಮೆಯಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಡಿಎಚ್‍ಬಿ–290 ಮತ್ತು ಆರ್‍ಎಎಚ್‍ಬಿ–87 ಎಂಬ ಎರಡು ಹೊಸ ಹೈಬ್ರಿಡ್ ತಳಿಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಸ್ವಜಾತಿ ಹೈಬ್ರಿಡ್ ಉತ್ಪಾದನೆಯಲ್ಲೂ ಗಣನೀಯ ಸಾಧನೆ ಮಾಡಿ ಆರ್‍ಎಎಚ್‍ಎಸ್–95, ಡಿಎಚ್‍ಎಚ್–509 ಎಂಬ ತಳಿಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಚುರಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕಡಿಮೆ ಮಳೆ ಬೀಳುವ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದಿಗೂ ದೇಶೀಯ ಹತ್ತಿಯನ್ನೇ ಬೆಳೆಯಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಹರ್ಬೇಸಿಯಂ ಜಾತಿಯ ದೇಶೀಯ ತಳಿಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಾಡಿ ಸೊರಗು ರೋಗ ನಿರೋಧಕ ಕೆಎಫ್‍ಟಿ 12–2, ಜಯಧರ, ರೇಣುಕಾ, ಸುಯೋಧರ ಮುಂತಾದ ತಳಿಗಳ ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿದೆ. ಕಡಿಮೆ ಮಳೆ ಬೀಳುವ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕಾಗಿ ಡಿಡಿಎಚ್‍ಸಿ–11 ತಳಿ ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿದ್ದು ಇದು ರೈತರಿಗೆ ಲಾಭದಾಯಕವಾಗಿದೆ. ಗೌರಾಣಿ ಜಾತಿಯ ದೇಶೀಯ ತಳಿ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದ ಉದ್ದನೆಯ ಗುಣವಂತಿ ತಳಿಯನ್ನು 2004ರಲ್ಲಿ ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಧಾರವಾಡ ಫಾರ್ಮ್ ಬಿ.ಟಿ.ವಂಶವಾಹಿಯನ್ನು ಇತರ ತಳಿಗಳಿಗೆ ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡುವ ವಿಧಾನವನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿದ್ದು ಸರ್ಕಾರಿ ವಲಯದಲ್ಲಿ ಬಿ.ಟಿ.ತಂತ್ರಜ್ಞಾನ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿದ ಪ್ರಥಮ ಸಂಸ್ಥೆಯಾಗಿದೆ. ಮೊದಲ ಬಿ.ಟಿ.ಹೈಬ್ರಿಡ್ ಎನ್‍ಎಚ್‍ಎಚ್–44 ಬಿಡುಗಡೆಯ ಹಂತದಲ್ಲಿದೆ. ಉದ್ದ ಎಳೆಯ ತಳಿಗಳಲ್ಲಿ 1972ರಲ್ಲಿ ವರಲಕ್ಷ್ಮಿ, 1981ರಲ್ಲಿ ಜಯಲಕ್ಷ್ಮಿ ತಳಿಗಳು ಬಿಡುಗಡೆಗೊಂಡಿವೆ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಅತಿ ಉದ್ದನೆ ಎಳೆಯ ಹತ್ತಿಗಳ ಉತ್ಪಾದನೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾರತದ ಎಲ್ಲ ರಾಜ್ಯಗಳಿಗಿಂತ ಮುಂಚೂಣಿಯಲ್ಲಿದೆ. ವರಲಕ್ಷ್ಮಿ ಪಿರಾಮಿಡ್ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಸಸ್ಯ. ಬೆಳೆಯಲು 190 ದಿನಗಳು ಬೇಕು. ಹೆಕ್ಟೇರಿಗೆ 20–25 ಕ್ವಿಂಟಾಲ್ ಇಳುವರಿ ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ಎಳೆಯ ಉದ್ದ 32 ಮಿಮೀ. ಜಯಲಕ್ಷ್ಮಿ ಬೆಳೆಯಲು 180 ದಿನಗಳು ಬೇಕು. ಎಳೆಯ ಉದ್ದ ಸು.33 ಮಿಮೀ. ಧಾರವಾಡ ಫಾರ್ಮ್ ಕೇಂದ್ರದವರು ಹತ್ತಿ ಬೆಳೆಯ ಕೀಟ ನಿರ್ವಹಣೆಗೆ ಕೆಲವು ಕೀಟನಿರೋಧಕ ಗಳನ್ನೂ ಪರೀಕ್ಷಿಸುವರು. ಜೊತೆಗೆ ದೇಶದ ಹಲವಾರು ಖಾಸಗಿ ಕಂಪನಿಗಳು, ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳೊಂದಿಗೆ ತಳಿ ಉತ್ಪಾದನೆಯ ಒಡಂಬಡಿಕೆಯನ್ನೂ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದೆ.

ಹತ್ತಿಯ ಬಣ್ಣ ಶುಭ್ರ ಬಿಳುಪು ಎಂಬುದು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದಿರುವ ವಿಷಯ. ಆದರೆ ನೈಸರ್ಗಿಕವಾಗಿ ಕಂದು ಮತ್ತು ಹಸುರು ಬಣ್ಣದ ಕಾಡುಜಾತಿಯ ಹತ್ತಿ ತಳಿಗಳಿರುವುದು ಹೆಚ್ಚು ಪರಿಚಿತವಿಲ್ಲ. ಧಾರವಾಡ ಫಾರ್ಮ್ ಹಲವು ಪ್ರಯೋಗಗಳ ಬಳಿಕ ಕಂದು ದೇಶೀತಳಿ ಡಿಡಿಸಿಸಿ–1ನ್ನು 1999ರಲ್ಲಿ ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿದೆ. ಬಣ್ಣದ ಹತ್ತಿ ತಳಿಯನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿದ ಪ್ರಥಮ ಕೇಂದ್ರವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಸಹಜ ಬಣ್ಣ ಪಡೆದ ಬಟ್ಟೆಗಳು ಸೂರ್ಯನ ಕಡುನೇರಳೆ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ನಮ್ಮ ಚರ್ಮವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಬಲ್ಲವಾಗಿವೆ. ಹಿಂದೆ ಪೆರು ದೇಶದ ಉತ್ತರ ಕರಾವಳಿಯ ಪಿಟ್ರಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಉತ್ಖನನದಿಂದ ನಸುಗೆಂಪಿನಿಂದ ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣದವರೆಗಿನ ಹತ್ತಿ ಅಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬುದು ತಿಳಿದುಬಂದಿದೆ. ಆದರೆ ಇವುಗಳ ಸಸ್ಯಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ವಿವರಣೆ ಎಲ್ಲೂ ದಾಖಲಾಗಿಲ್ಲ. ಧಾರವಾಡ ಫಾರ್ಮಿನ ಕೃಷಿ ವಿಜ್ಞಾನಿಗಳು ಪೆಟೂನಿಯಾ ಹೂವಿನ ಬಣ್ಣಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಜೀನ್ಸ್ (ವಂಶವಾಯಿ) ಪತ್ತೆಹಚ್ಚಿ ಅದನ್ನು ಬಿಳಿ ಮತ್ತು ಕಂದು ಬಣ್ಣದ ಹತ್ತಿಗೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಿ ಗುಲಾಬಿ ಬಣ್ಣದ ಹತ್ತಿಯನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಮತ್ತಷ್ಟು ಗಮನಾರ್ಹ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿದ್ದಾರೆ.

*

ಹದಿನಾರು ಪಾಳೆಯಗಾರರು: ಸು. 16–17ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹದಿನಾರು (ಹದಿನಾಡು) ಪ್ರಾಂತವನ್ನು ಆಳಿದ ಒಂದು ಮಾಂಡಳಿಕ ಮನೆತನ. ಗಂಗರ, ಚೋಳರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿರಾರು ಎಂದಿರುವ, ಹೊಯ್ಸಳ ಹಾಗೂ ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಹದಿನಾಡೆಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಹದಿನಾಡು, ಪದಿನಾಡು ಅಥವಾ ಹತ್ತುನಾಡು ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ ಈ ಹದಿನಾರು ಬಹುಶಃ ಪ್ರಾಚೀನಕಾಲದ ಪುನ್ನಾಡು 1000 ಎಂಬ ಒಂದು ಹೇಳಿಕೆ ಇದೆ. ಆದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಪುರಾವೆ ಸಾಲದು. ಯಳಂದೂರು ಇದರ ಮುಖ್ಯ ಪಟ್ಟಣವಾಗಿತ್ತು. ಸು. 900ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಚೋಳ ಮುತ್ತರಸ ಎಂಬುವನನ್ನು ಕೊಂದು ತಮ್ಮ ಅಸುವನ್ನು ನೀಗಿದರೆಂದು ಹೇಳಲಾದ ಯರೆಯಂಗ, ಪಲ್ಲಪೋಚ ಮತ್ತು ಚೋಳ ಮುತ್ತರಸನ ಇಬ್ಬರು ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಈ ಹದಿನಾರು 12 ಪ್ರಾಂತ ಕಲ್ನಾಡಾಗಿ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟಿತೆಂದು ಒಂದು ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹದಿನಾಡು ಮೇಂಟೆ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ

ಇದು ದಕ್ಷಿಣ ವಾರಾಣಸಿ ಎನ್ನಿಸಿಕೊಂಡಿತ್ತು. ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರ ಸಾರ್ವಭೌಮತ್ವವನ್ನು ಇವರು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಕೊನೆಕೊನೆಗೆ ಆಳಿದ ಈ ವಂಶದ ನಾಯಕರು ವಿಜಯನಗರದ ಕೊನೆಯ ಅರಸರ ಹೆಸರುಗಳ ಅನುಕರಣೆ ಮಾಡಿದ್ದು ಅವರ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವೂ ಇದ್ದಿತೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ವಿಜಯನಗರದ ವೆಂಕಟಪತಿರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಅನುಕರಣೆಗೆ ಸಮ್ಮತಿಸಿ ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರವಾಗಿ ಮೂಗೂರು ಸೀಮೆಯ ತಾಯೂರು ಮತ್ತು ಇತರ 14 ಹಳ್ಳಿಗಳನ್ನು ಅವರ ಪಲ್ಲಕ್ಕಿಯ ಉಂಬಳಿಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ ವಿಚಾರವನ್ನು ಒಂದು ಶಾಸನ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಸಿಂಗದೇಪ ರಾಮರಾಜನಾಯಕ, ಚೆನ್ನ, ತಿರುಮಲ ರಾಜ, ನಂಜರಾಜ, ಮುದ್ದರಾಜ ಮುಂತಾದವರು ಈ ಪ್ರಾಂತದ ನಾಯಕರಾಗಿದ್ದರು. ಸಿಂಗದೇಪನು ಯಳಂದೂರಿನ ಗೌರೀಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಅವನ ಅನಂತರದ ನಾಯಕರು ಆ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟ ವಿಚಾರ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಮುದ್ದರಾಜ ಈ ದೇವಾಲಯದ ಗೋಪುರವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದೂ ಮತ್ತು ಬಿಳಿಕಲ್ಲಿನ ತಿರುವೆಂಗಳನಾಥ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ 30 ವರಹಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅದರಿಂದ ಬಂದ ಬಡ್ಡಿಯ ಹಣದಿಂದ ಮಹಾ ನವಮಿಯ ಪೂಜೆ ನಡೆಯುವ ಏರ್ಪಾಡನ್ನು ಮಾಡಿದ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಒಂದು ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ದೇವಪ್ಪಗೌಡನ ಮಗ ರಾಜನಾಯಕನು ನಂದ್ಯಾಲ ಸೀಮೆಯ ಜನರ ಸಹಾಯದಿಂದ ಒಂದು ದಟ್ಟಿಯನ್ನು ದುರಸ್ತಿಪಡಿಸಿದ ವಿಚಾರ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ವಂಶದ ಕಡೆಯ ಅರಸು ಮೈಸೂರು ಹಾಗೂ ಕಳಲೆಯ ಮನೆತನಗಳೊಡನೆ ಸ್ನೇಹಸಂಬಂಧವಿರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಹಲವು ಕಾಲಾನಂತರ ಈ ಹದಿನಾಡು ಪ್ರಾಂತ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಲೀನವಾಯಿತು.

ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವ ಹದಿನಾರು ಪಾಳೆಯಗಾರರ ವಂಶಾವಳಿ:

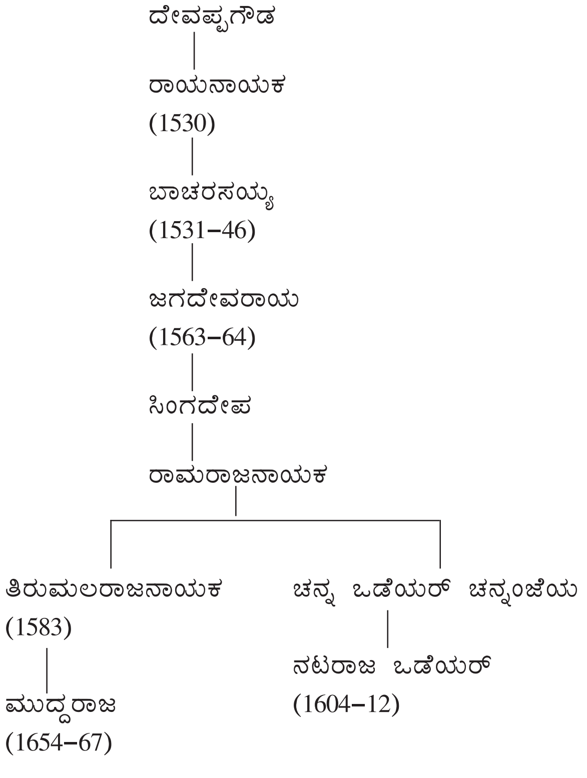

ಈ ವಂಶದವರೇ ಮುಂದೆ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಪೂರ್ವಜರೆಂದು ಒಂದು ಹೇಳಿಕೆ ಇದೆ. ಈ ಹೇಳಿಕೆಯಂತೆ ಸು. 15ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಉತ್ತರದಿಂದ ಬಂದ ವಿಜಯ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣ ಎನ್ನುವ ಸಹೋದರರು ಈ ಪ್ರಾಂತದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದರು. ಅದೇ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಹದಿನಾಡ ಒಡೆಯನು ಮತಿಭ್ರಮಣೆಗೊಳಗಾಗಿದ್ದರಿಂದ ನೆರೆಯ ಪ್ರಾಂತವಾದ ಕಾರುಗಹಳ್ಳಿಯ ಮಾರನಾಯಕನು ಅನಾಯಕವಾಗಿದ್ದ ಹದಿನಾಡ ರಾಜಪುತ್ರಿಯನ್ನು ತನಗೆ ವಿವಾಹ ಮಾಡಿಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಆಗ್ರಹಪಡಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಇದರಿಂದ ದಿಕ್ಕುಕಾಣದ ಆ ಮನೆತನದವರು ಬಲವಂತದಿಂದ ಈ ಮದುವೆಗೆ ತಮ್ಮ ಸಮ್ಮತಿಯನ್ನು ಕೊಡಬೇಕಾಯಿತು. ಇದನ್ನರಿತ ಈ ಇಬ್ಬರು ಸಾಹಸಿ ಸಹೋದರರು ಚಾಣಾಕ್ಷತನದಿಂದಲೂ ಪರಾಕ್ರಮದಿಂದಲೂ ಕಾರುಗಹಳ್ಳಿಯ ನಾಯಕನನ್ನು ಕೊನೆಗಾಣಿಸಿದರು. ಹದಿನಾಡ ರಾಜಕುವರಿ ಇಬ್ಬರು ಸಹೋದರರಲ್ಲಿ ವಿಜಯನನ್ನು ವರಿಸಿದಳು. ಹೀಗೆ ವಿಜಯನು ಕಾರುಗಹಳ್ಳಿ ಹಾಗೂ ಹದಿನಾಡು ಪ್ರಾಂತಗಳ ಒಡೆಯನಾದ. ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಮನೆತನ ಇಲ್ಲಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಆದರೆ ಈ ಹೇಳಿಗಳ ಸತ್ಯಾಸತ್ಯತೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಖಚಿತವಾಗಿ ಏನೂ ತಿಳಿಯದು. (ಎಲ್.ಎಸ್.ಕೆ.)

ಹದಿನಾಲ್ಕುನಾಡ ಅರಸರು: ಹೊಯ್ಸಳ ಅರಸರ ಮಾಂಡಲಿಕರಾಗಿದ್ದ ಒಂದು ಅರಸುಮನೆತನ. ಗುಂಡ್ಲುಪೇಟೆ, ಚಾಮರಾಜನಗರ, ನಂಜನಗೂಡುಗಳ ಕೆಲ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಈ ಹದಿನಾಲ್ಕು ನಾಡು ಎಂಬ ಪ್ರದೇಶ ಮೇರೆಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿಲ್ಲವಾದರೂ ಕುಡುಗು ನಾಡು ಎಂಬುದು 14 ನಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೆಂದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಈ ವಂಶದ ಮೂಲಪುರುಷ ಹೊಯ್ಸಳ ಮೂರನೆಯ ನರಸಿಂಹನ ಸೇನಾನಿ ಪೆರುಮಾಳೆ ದಂಡನಾಯಕನಾಗಿದ್ದು, 1285ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ಈತ ಉಲ್ಲೇಖಗೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಈತನಿಗೆ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜಲಕ್ಷ್ಮೀ ರಕ್ಷಾಪ್ರಾಕಾರ ಎಂಬ ಬಿರುದಿರುವುದರಿಂದ ಈತ ಹೊಯ್ಸಳರ ಗಣ್ಯ ಸೇನಾನಿಯಾಗಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಇದಲ್ಲದೆ ಸಿತಗರಗಂಡ, ಕೊಂಗಮಾರಿ, ಕೊಂಗದಿಶಾಪಟ್ಟ, ನೀಲಗಿರಿ ಮುಂತಾದ ಬಿರುದುಗಳಿಂದ ಇವನು ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ವಿಜಯಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸಿರಬೇಕೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ತೆರಕಣಾಂಬಿ ಇವನ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು ತೆರಕಣಾಂಬಿಯ ಅಲ್ಲಾಳನಾಥ (ವರದರಾಜಸ್ವಾಮಿ) ಈ ವಂಶದವರ ಕುಲದೇವರು. ಇವರ ಕೆಲ ಶಾಸನಗಳು ವೈಷ್ಣವಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಆರಂಭವಾಗುವುದರಿಂದಲೂ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವರಿಗೆ ಇವರು ಅನೇಕ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಏಕಾದಶೀವ್ರತನಿರತನೆಂಬ ಬಿರುದಿನಿಂದಲೂ ಇವರು ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವರಿರಬೇಕೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಮುಂದೆ ಪೆರುಮಾಳೆಯ ಮಗ ಮಾಧವ 1308 ರಿಂದ 1315ರವರೆಗೆ ಇದ್ದನೆಂದು ಸೂಚಿಸುವ ಶಾಸನಗಳಿದ್ದು ಈತ ಇಮ್ಮಡಿ ಉತ್ತರಾಯ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ತಳೆದಿದ್ದ. ಗೋಪಾಲಸ್ವಾಮಿಬೆಟ್ಟದ (ಗೋವರ್ಧನಗಿರಿ) ಮೇಲೆ ಇವನು ಗೋಪನಾಥ ದೇವಾಲಯವನ್ನು 1315ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಮುಂದೆ ಆಳಿದ ಈತನ ಮಗ ಭರತಜೀಯನ 1320ರ ಶಾಸನವಿದ್ದು, ಇವನ ಅನಂತರ ಆಳಿದ ಇವನ ಸೋದರ ಕೇತಯ್ಯನ 1334 ವರೆಗಿನ ಶಾಸನಗಳು ದೊರಕುತ್ತವೆ. ಬಂಗಯ್ಯನೆಂಬಾತ ಈ ವಂಶದ ಕೊನೆಯ ಅರಸು. ಈತ ಸು. 1338ರಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ. ಇವನ ಅನಂತರ ಹದಿನಾಲ್ಕು ನಾಡು ವಿಜಯನಗರ ಅರಸರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಮ್ಮತ್ತೂರು ಪಾಳೆಯಗಾರರ ವಶಕ್ಕೆ ಹೋದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಬೆಟ್ಟದ ಕೋಟೆಯಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಒಂದು ವಂಶ ಇವರ ಸಂಬಂಧಿಗಳೇ ಎನ್ನಲು ಖಚಿತ ಆಧಾರವಿಲ್ಲ. (ಎಸ್.ಕೆ.)

ಹನಸೋಗೆ: ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಕೃಷ್ಣರಾಜನಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಚುಂಚನಕಟ್ಟೆ-ರಾಮನಾಥಪುರ ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ಬಲದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕೃಷ್ಣರಾಜನಗರಕ್ಕೆ ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿ 34 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,648.

ಇಲ್ಲಿನ ನದಿ ದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಚೋಳರ ಕಾಲದ ಈಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನ, ಹನುಮಂತರಾಯನ ಗುಡಿ ಮತ್ತು ರಾಘವೇಂದ್ರಸ್ವಾಮಿ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಿವೆ. ಈಗಿನ ಚಿಕ್ಕಹನಸೋಗೆಯೇ ಮೂಲತಃ ಪನಸೋಗೆಯಾಗಿತ್ತು. ಅಲ್ಲಿನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಬಂದು ನದೀ ದಡದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದುದರಿಂದ ಈ ಊರು ದೊಡ್ಡ ಗ್ರಾಮವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ದೊಡ್ಡಹನಸೋಗೆಯಾಯಿತು. ಈಗ ಈ ಎರಡೂ ಗ್ರಾಮಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಒಂದೂವರೆ ಕಿಮೀ ಅಂತರವಿದ್ದು ನಡುವೆ ವಿಶಾಲವಾದ ಗದ್ದೆ ಹಾಗು ತೋಟದ ಬಯಲಿದೆ. ಚಿಕ್ಕಹನಸೋಗೆಯಲ್ಲಿ ಶಿಥಿಲಗೊಂಡಿರುವ ಆದಿನಾಥ ಬಸದಿಯಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿರುವ ಜೈನಬಸದಿಗಳು ಗಂಗರ ಕಾಲದವು. ಇವು ಚೆಂಗಾಳ್ವರಿಂದ ದುರಸ್ತು ಹೊಂದಿರಬೇಕೆಂದೂ ಅಥವಾ ಚೆಂಗಾಳ್ವರಿಂದಲೇ ರಚಿತವಾಗಿರಬೇಕೆಂದೂ ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪನಸೋಗೆಯಲ್ಲಿ ಗಂಗರಸ ಮಾರಸಿಂಹ ಕಟ್ಟಿಸಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದ ಒಂದು ಜೈನ ಬಸದಿಯನ್ನು ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ನನ್ನಿಚೆಂಗಾಳ್ವನೆಂಬ ಅರಸ ದುರಸ್ತುಗೊಳಿಸಿದನೆಂದು ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಬಸದಿಗಳು ಮೂಲತಃ ಶ್ರೀರಾಮನಿಂದ ರಚನೆಗೊಂಡು ಗಂಗರಸರಿಂದ ರಕ್ಷಿತವಾಗಿ ತರುವಾಯ ರಾಜೇಂದ್ರ ಚೋಳ ನನ್ನಿ ಚೆಂಗಾಳ್ವನಿಂದ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಹೊಂದಿದವೆಂದು ಚಿಕ್ಕಹನಸೋಗೆಯ 26ನೆಯ ಶಾಸನವೂ ಬಲಾತ್ಕಾರಗಣದ ನಾಗಚಂದ್ರದೇವನ ಶಿಷ್ಯ ಸಮಯಾಭರಣ ಭಾನುಕೀರ್ತಿ ಪಂಡಿತನು ಮೂಲಸಂಘ, ದೇಸಿಗಣ ಮತ್ತು ಪುಸ್ತಕಗಚ್ಛದ ತೀರ್ಥಬಸದಿಗಳನ್ನು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿಸಿದನೆಂದು ಅದೇ 73ನೆಯ ಶಾಸನವೂ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಚಾಳುಕ್ಯ ರೀತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಆದಿನಾಥ ಬಸದಿಯ ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲವನ್ನು ಕಣಶಿಲೆಯಿಂದ ಕಟ್ಟಿದ್ದರೂ ವಿಗ್ರಹಗಳು, ದ್ವಾರಗಳು ಬಳಪದ ಕಲ್ಲಿನವಾಗಿವೆ. ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಆದಿನಾಥ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಶಾಂತಿನಾಥ, ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನಾಥ ಗುಡಿಗಳಿವೆ. ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯವಿದ್ದಿತೆಂದು ಹತ್ತಿರ ಬಿದ್ದಿರುವ ದ್ವಾರಪಾಲಕ ವಿಗ್ರಹಗಳಿಂದ ಊಹಿಸಬಹುದು. ಚಿಕ್ಕಹನಸೋಗೆಯ ದೊಡ್ಡ ಕೆರೆಯ ಏರಿಯ ಮೇಲೆ 11 ಮತ್ತು 12 ನೆಯ ಶತಮಾನದ ವೀರಗಲ್ಲುಗಳಿವೆ. ಛಂದೋನುಶಾಸನದ ಕರ್ತೃ ಜಯಕೀರ್ತಿ ಪನಸೋಗೆ ಜೈನಮಠದ ಗುರು ಪರಂಪರೆಗೆ ಸೇರಿದವನೆಂದು ತಿಳಿದುಬಂದಿದೆ. ಚಾಂದ್ರಾಯಣದೇವ ಎಂಬುದು ಜಯಕೀರ್ತಿಯ ಇನ್ನೊಂದು ಹೆಸರೆಂದೂ ಚಾಂದ್ರಾಯನ ಎಂಬ ನೋಂಪಿಯನ್ನು ಆಚರಿಸಿದುದರಿಂದ ಜಯಕೀರ್ತಿಗೆ ಚಾಂದ್ರಾಯಣ ದೇವ ಅಥವಾ ಚಾಂದ್ರಾಯಣಿದೇವ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತೆಂದೂ ಚಿಕ್ಕಹನಸೋಗೆಯ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಗಂಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿನ ಜೈನ ಗುರುಪರಂಪರೆ ಉನ್ನತಿಗೆ ಬಂದು ಪನಸೋಗೆ ಬಳಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಬಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಗುರುಗಳು ನಾಡಿನ ಹಲವೆಡೆ ನೆಲಸಿ ಜೈನಧರ್ಮವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸಿದ ಸಂಗತಿಗಳು ಗಂಗ-ಹೊಯ್ಸಳ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಪಂಪಭಾರತ ಮುಂತಾದ ಕನ್ನಡ ಗ್ರಂಥಗಳ ತಾಳೆಗರಿಯ ಪ್ರತಿಗಳು ಉತ್ತರ ಭಾರತದ ಆರಾ ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ಜೈನ ಪ್ರಾಚ್ಯ ಕೇಂದ್ರ ಗ್ರಂಥಾಲಯದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯಲು ಹನಸೋಗೆ ಹಾಗೂ ಆರಾಮಠಕ್ಕೆ ಇದ್ದ ಸಂಬಂಧವೇ ಕಾರಣವಿರಬೇಕೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. **(ಎಂ.ಎಚ್.)**

ಹನುಮಂತಯ್ಯ, ಕೆಂಗಲ್: 1908-80. ಹಿರಿಯ ರಾಜಕಾರಣಿ, ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟಗಾರ, ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿ (1952-56). ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ರಾಮನಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಲಕ್ಕಪ್ಪನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ 1908 ಫೆಬ್ರವರಿ 10ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ವೆಂಕಟೇಗೌಡ ಮತ್ತು ನಂಜಮ್ಮ ಇವರ ತಂದೆತಾಯಿಗಳು. ಪ್ರೌಢಶಾಲಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಮುಗಿಸಿದ ಅನಂತರ ಇವರು ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜು ಸೇರಿ 1930ರಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿಗಳಿಸಿದರು. ಪುಣೆಯ ಕಾನೂನು ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ 1932ರಲ್ಲಿ ಎಲ್.ಎಲ್.ಬಿ ಪದವಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿದ ಅನಂತರ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ವಕೀಲವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದರು (1938). ಇವರು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿದ್ದಾಗಲೇ ರಾಜಕೀಯ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿವಹಿಸಿದ್ದರು. 1925ರಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಸಂಘದ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿದ್ದುದಲ್ಲದೆ 1927ರಲ್ಲಿ ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಅಧಿವೇಶನದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದರು. 1928ರಲ್ಲಿ ಸೈಮನ್ ಸಮಿತಿ ಬಂದಾಗ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳನ್ನು ಸಂಘಟಿಸಿ ಅದನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿದರು. 1933ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಹರಿಜನ ಸೇವಕ ಸಂಘದ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿಯೂ 1934ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಹಿಂದೀ ಪ್ರಚಾರ ಸಭೆಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿಯೂ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಈ ಸಾಮಾಜಿಕ, ರಾಜಕೀಯ, ನೈತಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ ತಮ್ಮ ವಕೀಲವೃತಿಯನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕರಗತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಕಾನೂನುಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಆಳವಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದರು.

1936ರಲ್ಲಿ ವಕೀಲವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ದೇಶಸೇವೆಗಾಗಿ ತಮ್ಮ ಇಡೀ ವೇಳೆಯನ್ನೆಲ್ಲ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಗಾಮದಲ್ಲಿ ನಿರತವಾಗಿದ್ದ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್‌ನ ದುಡಿತಕ್ಕೆ ಮೀಸಲಾಗಿಟ್ಟರು. ಆಗ ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಮಿತಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಚುನಾಯಿತರಾಗಿ ಮುಂದೆ ಹತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಆ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ದುಡಿದರು. ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್‌ನ ಕಾರ್ಯಕಾರಿ ಸಮಿತಿ (ಸಂಸತ್), ಉಪಸಮಿತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಮಾಡಿದರು.

1940ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಪ್ರಜಾಪ್ರತಿನಿಧಿ ಸಭೆಗೆ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಆರಿಸಿಬಂದರಲ್ಲದೆ ಆ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷದ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ 1944ರವರೆಗೆ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಈ ಮಧ್ಯೆ 1942ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಪುರಸಭೆಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. 1944-49ರಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್‌ನ ಉಪನಾಯಕರಾಗಿ ಮೈಸೂರು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ್ದರು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವರು ಜೈಲುವಾಸವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿದರು. ಪ್ರಜಾಸರ್ಕಾರಕ್ಕಾಗಿ 1947ರಲ್ಲಿ ಅರಮನೆ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದರು. 1948ರಲ್ಲಿ ಸಂವಿಧಾನರಚನಾ ಸಮಿತಿಗೆ ಚುನಾಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಅನೇಕ ಸಮಿತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಸಂವಿಧಾನದ ಕರಡುಪ್ರತಿಯ ಸಿದ್ಧತೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಪಾತ್ರ ಸಾಕಷ್ಟು ಮಹತ್ತ್ವಪೂರ್ಣವಾದುದು. ಇಂಟರ್ ಪಾರ್ಲಿಮೆಂಟರಿ ಯೂನಿಯನ್ನಿನ (ಸಂಸತ್ ಸಂಘದ) ಸಮ್ಮೇಳನಗಳಿಗೆ

ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ 1949ರಲ್ಲಿ ಸ್ಟಾಕ್‌ಹೋಮ್, 1950ರಲ್ಲಿ ಡಬ್ಲಿನ್ ಮತ್ತು 1962ರಲ್ಲಿ ಬ್ರೆಜಿಲ್‌ಗೆ ತೆರಳಿದ್ದರು. 1958ರಲ್ಲಿ ರಷ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಶಾಂತಿ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರು. 1966ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಯುರೋಪ್, ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್, ಕೆನಡ, ಅಮೆರಿಕ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವಾಸ ಮಾಡಿಬಂದರು.

1950–52ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್‌ನ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಸಮಿತಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾದರು. 1952ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ವಿಧಾನಸಭೆಗೆ ಆಯ್ಕೆಯಾಗಿ, ಅಲ್ಲಿನ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷದ ನಾಯಕರಾಗಿ ಚುನಾಯಿತರಾದರು. 1952ರ ಮಾರ್ಚ್ 30ರಂದು ಮೊಟ್ಟಮೊದಲಿನ ಚುನಾಯಿತ ಮುಖ್ಯ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದರು. 1956ರ ಆಗಸ್ಟ್ ವರೆಗೂ ಅಧಿಕಾರ ವಹಿಸಿದ್ದರು. ತಮ್ಮ ಆಡಳಿತ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಆರ್ಥಿಕ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಅನೇಕಯೋಜನೆಗಳನ್ನುಹಾಕಿದ್ದಲ್ಲದೆ ಹಲವನ್ನು ಕಾರ್ಯಗತ ಮಾಡಿದರು. ಕೋಲಾರ ಚಿನ್ನದಗಣಿಗಳ ರಾಷ್ಟ್ರೀಕರಣ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲಾ ಹಂತದಿಂದ ಕಾಲೇಜು ಮಟ್ಟದವರೆಗೂ ವಿದ್ಯಾಸುಧಾರಣೆಗೆ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ್ದು ಇವರ ಮುಖ್ಯ ಸಾಧನೆಗಳು. ರಾಜ್ಯಾಂಗದ 40ನೆಯ ಅನುಚ್ಛೇದದ ಪ್ರಕಾರ ಎಲ್ಲ ಮಕ್ಕಳಿಗೂ 14 ವರ್ಷದ ತನಕ ಕಡ್ಡಾಯ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಜಾರಿಗೆ ತರಲು ವಿದ್ಯಾದಾನ, ಭೂದಾನ ಎಂಬ ಎರಡು ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಈ ಕಾರ್ಯಗಳು ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲೇ ಅಲ್ಲದೆ ಕೇಂದ್ರದಿಂದಲೂ ಮೆಚ್ಚುಗೆಯನ್ನು ಪಡೆದುವು. ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವಕೋಶದ ಯೋಜನೆ ರೂಪಗೊಂಡಿದ್ದು ಇವರು ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಗಳಾಗಿದ್ದಾಗಲೇ. ಇವರು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಪ್ರಚಾರ ವಿಭಾಗ ದೇಶದಲ್ಲೇ ಹೊಸ ರೀತಿಯದು. ಗ್ರಾಮೀಣ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಪ್ರಚಾರ ಮಂದಿರಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಯೋಜನೆಯ ಶಿಲ್ಪಿ ಇವರು. ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಅಗ್ಗದ ಬೆಲೆಗೆ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರಿಗೆ ದೊರಕುವಂತೆ ಸರ್ಕಾರದಿಂದ ಸಹಾಯಧನ ದೊರಕಿಸಿಕೊಟ್ಟು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ಹಾಗೂ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ನೆರವಾದರು. ಈ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾದ ಜೈಮಿನಿ ಭಾರತ, ಗದುಗಿನ ಭಾರತ ಮತ್ತು ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರಕಾವ್ಯಗಳ ಲಕ್ಷಗಟ್ಟಲೆ ಪ್ರತಿಗಳು ಮಾರಾಟವಾದುವು. ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ವಿಧಾನಸಭೆಯ ಅಧಿವೇಶನಗಳಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಕಟ್ಟಡವಿಲ್ಲದುದನ್ನು ಮನಗಂಡು ರಾಷ್ಟ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ವಿಧಾನಸೌಧವನ್ನು ಬಹಳ ಆಸಕ್ತಿವಹಿಸಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದವರೂ ಇವರೇ. ದಕ್ಷ ಆಡಳಿತ ಮತ್ತು ತ್ವರಿತ ತೀರ್ಮಾನಗಳಿಗೆ ಇವರು ಹೆಸರಾಗಿದ್ದರು.

1955ರ ನವೆಂಬರ್–ಡಿಸೆಂಬರ್, 1956 ಮಾರ್ಚ್–ಏಪ್ರಿಲ್‌ನಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ವಿಧಾನಸಭೆಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಂತ ಪುನರ್‌ವಿಂಗಡಣ ಸಮಿತಿಯಲ್ಲಿ ಚರ್ಚಿಸಿ ಒಮ್ಮತವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಮೈಸೂರು ಕರ್ನಾಟಕವಾಗಲು ತಳಹದಿ ಹಾಕಿದರು. ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲೇ ಹಳೆಯ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದೊಂದಿಗೆ ವಿಲೀನವಾಯಿತು. 1957ರಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಮೈಸೂರು ವಿಧಾನಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರಾದರು. 1962ರಲ್ಲಿ ಲೋಕಸಭೆಗೆ ಚುನಾಯಿತರಾದರು. 1966ರಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟಾವದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಕಾಮನ್‌ವೆಲ್ತ್ ಸಂಸತ್ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಭಾರತ ತಂಡದ ನಾಯಕರಾಗಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರು. 1967–68ರಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಲಿಮೆಂಟಿನ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷದ ಉಪನಾಯಕರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಇದೇ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಪಂಜಾಬ್ ಆಡಳಿತ ಸುಧಾರಣಾ ಸಮಿತಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಅಮೋಘ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಇದಾದಮೇಲೆ ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಆಡಳಿತ ಸುಧಾರಣಾ ಸಮಿತಿಯ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಅನಂತರ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ (1969) ಸುಮಾರು ಭಾರತ ಸಂವಿಧಾನದಷ್ಟೇ ಸುಧಾರಣೆಗಳನ್ನು ಬೃಹತ್ ವರದಿಯ ಮೂಲಕ ಒಪ್ಪಿಸಿದರು. ಇವರು ಮಾಡಿದ ಶಿಫಾರಸುಗಳು ಅನೇಕ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ಬಂದಿವೆ.

ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷ ಎರಡಾದಮೇಲೆ ಇವರು ಇಂದಿರಾಗಾಂಧಿಯವರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿನ ಆಡಳಿತ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಅವರ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಯ ಮತ್ತು ಸಮಾಜಕಲ್ಯಾಣದ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡಿದರು (1970–71). 1971ರ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಲೋಕಸಭೆಗೆ ಆರಿಸಿ ಬಂದು ಕೇಂದ್ರದ ರೈಲ್ವೆಮಂತ್ರಿಯಾಗಿ ಸುಮಾರು ಒಂದು ವರ್ಷಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ರಾಜೀನಾಮೆ ನೀಡಿ ಹೊರಬಂದರು.

ರಾಜಕೀಯ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಂದ ಸಂಪೂರ್ಣ ಮುಕ್ತರಾಗಿ ಕೆಲಕಾಲವಿದ್ದ ಇವರು 1977ರಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷದಿಂದ ಲೋಕಸಭಾ ಚುನಾವಣೆಗೆ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿ ಪರಾಜಿತರಾದರು. ಅನಂತರ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷದಿಂದ ಹೊರಬಂದು ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಸುರಾಜ್ಯ ಪಕ್ಷ ಎಂಬ ಹೊಸ ಪಕ್ಷವೊಂದನ್ನು ಕಟ್ಟಿದರು. ರಾಜಕೀಯ ಹೊಲಸನ್ನು ನಿರ್ಮೂಲನಮಾಡುವ ಧ್ಯೇಯವಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಈ ಪಕ್ಷದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರೂ ಇವರೆ. ಮದ್ದೂರು ಬಳಿ ಶಿವಪುರದಲ್ಲಿ ವೀರಸೌಧ ನಿರ್ಮಾಣದ ಕರ್ತೃ ಇವರೆ. ರಾಜ್ಯಪಾಲ ಹುದ್ದೆಗೆ ಆಹ್ವಾನ ಬಂದರೂ ಅದನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲ. ಉತ್ತಮವಾಗ್ಮಿ, ದಕ್ಷ ಆಡಳಿತಗಾರ ಎಂದು ಹೆಸರುಗಳಿಸಿದ್ದ ಇವರು ಅನೇಕ ಸರ್ಕಾರಿ ಹಾಗೂ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳೊಡನೆ ಸಂಪರ್ಕವಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಇವರು 1980ರಲ್ಲಿ ನಿಧನಹೊಂದಿದರು. (ಎಚ್.ಎಚ್.ಎ.)

ಹನುಮಂತರಾವ್, ಕಂದಗಲ್: 1895–1966. ಕನ್ನಡ ವೃತ್ತಿರಂಗಭೂಮಿಯ ಹೆಸರಾಂತ ನಾಟಕಕಾರ. ವೃತ್ತಿರಂಗಭೂಮಿಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ದುಡಿದು ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಷೇಕ್ಸ್‌ಪಿಯರ್ ಎಂದು ಖ್ಯಾತರಾದವರು. ಇವರು 1985ರಲ್ಲಿ ಕಂದಗಲ್ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಬಿಜಾಪುರದ ಸರ್ಕಾರಿ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ತರಗತಿವರೆಗೆ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದ ಅನಂತರ ಇವರು ಪುಣೆಯ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಓದಿದರು. ಆಂಗ್ಲ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಪರಿಣತಿ ಪಡೆದರು. ಪುಣೆಯಲ್ಲಿ ಮಿಲಿಟರಿ ಅಕೌಂಟ್ಸ್ ಅಫೀಸಿನಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಸೇರಿದರು. ಕೆಲಕಾಲ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿ ಅನಂತರ ನೌಕರಿಯನ್ನು ತೊರೆದು (1924–25) ತಮ್ಮ ಹೆಂಡತಿ ಅಂಬುಜಾ ಅವರ ತೌರೂರಾದ ಗುಳೇದಗುಡ್ಡಕ್ಕೆ ತೆರಳಿದರು. ಅಲ್ಲಿಯೇ ಇವರ ಲಲಿತಕಲಾ ನಾಟ್ಯ ಸಂಘ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದದ್ದು. ಸಂಧ್ಯಾರಾಗ ಎಂಬ ಸಾಮಾಜಿಕ ನಾಟಕವನ್ನು ರಚಿಸಿ ರಂಗಪ್ರಯೋಗ ನಡೆಸಿದರು. ಯಾವುದೋ ಸಾಲದ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಜೈಲುವಾಸ ಅನುಭವಿಸಿದರು (1939–40). ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಬಡತನ ಭೂತ ಎಂಬ ನಾಟಕ ರಚಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಈ ನಾಟಕ ಮಿತ್ರಮಂಡಳಿಯ ಮುಖಾಂತರ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ರಂಗಪ್ರಯೋಗಗೊಂಡಿತು. 1945ರಲ್ಲಿ ಗುಳೇದಗುಡ್ಡದಲ್ಲಿ ಕೊಪರ್ಡೆ ಅವರ ಮುಖಾಂತರ ರಾಜಕಮಲ ನಾಟ್ಯಸಂಘ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. 1966ರಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತೂರ ಚೆನ್ನಮ್ಮ ನಾಟಕ ರಚಿಸಿದರು.

ಗದುಗಿನ ‘ವಾಣೀವಿಲಾಸ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿ’ ಕಂಪನಿಯ ಮಾಲೀಕ ಐರಾಸಿ ಭರಮಪ್ಪನವರು ಹನುಮಂತರಾಯರನ್ನು ಒಲಿಸಿ ತಮ್ಮ ಕಂಪನಿಗೆ ಕರೆಸಿಕೊಂಡು ಅಲ್ಲಿನ ನಟರಿಗೆ ಇವರಿಂದ ಅಭಿನಯವನ್ನು ಹೇಳಿಸಿಕೊಟ್ಟರು. ಇವರು ಬರೆದ ಬೆಳ್ಳಿ ಚುಕ್ಕಿ, ಮಾತಂಗಕನ್ಯಾ ನಾಟಕಗಳು ಅಪಾರ ಜನಪ್ರಿಯತೆ ಗಳಿಸಿದವು. ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ವರಪ್ರದಾನ ಎಂಬ ನಾಟಕವನ್ನು ಬರೆಯಿಸಿದರು. ಈ ನಾಟಕದ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳು ಬಹಳ ತೀವ್ರದಲ್ಲಿ ಜನಮನವನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡವು. ನಾಟಕದೊಳಗಿನ ಅತ್ಯಂತ ಮಾರ್ಮಿಕವಾದ ಸಂಭಾಷಣೆಗಳು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಆಂದೋಲ

ನಕ್ಕೆ ತನ್ನದೇ ಆದ ಸಮಯಸ್ಫೂರ್ತಿಯನ್ನು ಇತ್ತವು ಎಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಅ.ನ. ಕೃಷ್ಣರಾಯರಿಂದ ಈ ನಾಟಕ ಮತ್ತು ಇದರ ಪ್ರದರ್ಶನ ಪ್ರಶಂಸೆ ಪಡೆಯಿತು.

ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪೌರಾಣಿಕ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಆಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಅಲ್ಲದೆ, ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿಯವರ ಅಪೇಕ್ಷೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಮತ್ತು ಆ ಕಾಲದ ರಂಗಭೂಮಿಯ ನಟರಿಗಾಗಿಯೇ ನಾಟಕಗಳು ರಚನೆಯಾಗುತ್ತಿದ್ದವು. ಅಂಥ ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇವರು ಹಂದಿಗನೂರು ಸಿದ್ಧರಾಮಪ್ಪನವರಿಗಾಗಿ ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರ, ಸತ್ಯ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ ನಾಟಕಗಳನ್ನೂ ದುರ್ಗಾದಾಸರಿಗಾಗಿ ಚಿತ್ರಾಂಗದಾ ನಾಟಕವನ್ನೂ ಸುಭದ್ರಮ್ಮ ಮನ್ಸೂರರಿಗಾಗಿ ರಕ್ತರಾತ್ರಿ ಎಂಬ ನಾಟಕವನ್ನೂ ಬರೆದರೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಸಂಸ್ಕೃತದ ಪುರಾಣ ನಾಟಕಗಳ ದಟ್ಟ ಪ್ರಭಾವದ ಜೊತೆಗೆ ಇಂಗ್ಲಿಷಿನ ನಾಟಕಗಳ ವಿದ್ವದ್ವಿಲಾಸವೂ ಕನ್ನಡ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಕೂಡಿ ರಂಗಮಂಚದಲ್ಲಿ ಮೆರೆಯುವಂತೆ, ಮಿಂಚುವಂತೆ ಮಾಡಿದವರಲ್ಲಿ ಇವರು ಅಗ್ರಗಣ್ಯರು. ಇವರ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತದ ಮಾಧುರ್ಯ, ಇಂಗ್ಲಿಷಿನ ಸನ್ನಿವೇಶ ಚಾತುರ್ಯ, ಮರಾಠಿಯ ಸಂಗೀತ ರಂಗದ ರಾಗರಾಗಿಣಿಯರು ಮತ್ತು ಬಂಗಾಲದ ಬಹುಸುಂದರ ಪದಪುಂಜಗಳು ಮೇಳೈಸಿ ಮೆರೆದವು.

ಬಸವರಾಜ ಮನ್ಸೂರ, ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಮನ್ಸೂರ, ಗೋಹರ್ ಜಾನ್ ಕರ್ನಾಟಕೀ, ಗೋಪಾಳರಾವ್ ಕುಂಬಾರ್, ಮಡಿವಾಳಯ್ಯ ಸ್ವಾಮಿ ಶಮಿಕೇರಿ (ಹಾಸ್ಯನಟ), ಮಾನಪ್ಪ ಮಂಕಣ, ಹಂದಿಗನೂರ ಸಿದ್ಧರಾಮಪ್ಪ, ವೀರಪ್ಪ ಹಕ್ಕಂಡಿ, ವಾಣಗಿ ಬಾಳಪ್ಪ, ದುರ್ಗಾದಾಸ, ಚನ್ನಬಸಪ್ಪ ಕವಲಿ, ಸುಭದ್ರಮ್ಮ ಮನ್ಸೂರ, ಪುಷ್ಪಮಾಲಾ ಅಣ್ಣಿಗೇರಿ, ಅದೃಶಪ್ಪ ಮಾನಿ, ವಸಂತ ಕುಲಕರ್ಣಿ, ಮಧ್ವರಾಜ ಉಮರ್ಜಿ ಮೊದಲಾದವರ ಸ್ನೇಹ ಸಂಪರ್ಕಗಳು ಇವರಿಗೆ ಒದಗಿದ್ದವು.

ಇವರು 1966 ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ 13ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. **(ಎಸ್.ಜಿಎ.)**

ಹನುಮಂತರಾಯ, ಗೋರೆಬಾಳ: 1893–1969. ಹರಿದಾಸ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಗ್ರಹ, ಸಂಸ್ಕರಣ, ಸಂಕಲನ, ಶೋಧನ, ಪ್ರಕಟಣ ಹಾಗೂ ಪ್ರಸರಣಕ್ಕಾಗಿ ತನ್ನ ಬದುಕನ್ನೇ ಮುಡಿಪಾಗಿಟ್ಟ ನುಡಿ ಸೇವಕರು. ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಲಿಂಗಸುಗೂರಿನಲ್ಲಿ ‘ಶ್ರೀ ವರದೇಂದ್ರ ಹರಿದಾಸ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮಂಡಲಿ’ಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಅದರ ಮೂಲಕ ಮೌಖಿಕ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಕನ್ನಡ ಹರಿದಾಸ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಅಕ್ಷರ ಮಾಧ್ಯಮದಲ್ಲಿ ದಾಖಲಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಇವರು ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಲಿಂಗಸುಗೂರಿನ ಗೋರೆಬಾಳ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 1893 ಜೂನ್‌ನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ವೆಂಕಣ್ಣಯ್ಯನವರು ಕುಲಕರ್ಣಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಅವರು ಗುರು ಶ್ರೀಶಪ್ರಾಣೇಶ ವಿಠಲ ಎಂಬ ಅಂಕಿತದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕೀರ್ತನೆ, ಸುಳಾದಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದರು. ಹನುಮಂತರಾಯರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿದವರೆಂದರೆ ಸಂತಿಕೆ ಗ್ರಾಮದ ಸ್ವಾಮಿರಾಯರು. ಅವರು ಕನ್ನಡ, ಉರ್ದು, ಪಾರಸಿ, ಮರಾಠಿ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಣತರಾಗಿದ್ದರು. ಹನುಮಂತರಾಯರು ಕೋಸಗಿ ಸ್ವಾಮಿ ರಾಮಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ಸುಂದರ ವಿಠಲ ಎಂಬ ಅಂಕಿತ ಪಡೆದು ದೀಕ್ಷೆ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರು. ಇವರು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ರಾಮಣ್ಣನವರ ಮನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಜಗನ್ನಾಥ ದಾಸರ ವಿದ್ಯಾಗುರುಗಳಾಗಿದ್ದ ವರದೇಂದ್ರರ ಮೃತ್ತಿಕಾ ವೃಂದಾವನವಿತ್ತು. ಅಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಪುರಾಣ ಪ್ರವಚನ–ಭಜನೆ ಇವರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಪರಿಣಾಮ ಬೀರಿತು. ನಡುಹರೆಯದಲ್ಲೇ ಕೈಹಿಡಿದ ಹೆಂಡತಿಯ ಅಕಾಲ ಮರಣ, ಮೂವರು ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳ ತಾಯಾಗಿದ್ದ ಹಿರಿಯ ಮಗಳ ಸಾವು ಇವರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಗಾಢ ವಿರಕ್ತಿಯನ್ನು ಮೂಡಿಸಿದವು. ವಕೀಲ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ನಿರಾಸಕ್ತಿ ಬಂದಿತು. ಹರಿದಾಸ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಗ್ರಹ–ಪ್ರಕಟಣೆ–ಮಾರಾಟಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡರು.

ಇವರು ದಾಸರ ಕೀರ್ತನೆಗಳಿಗಾಗಿ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಾದ್ಯಂತ ತಿರುಗಾಡಿದರು. ಚಿಪ್ಪಗಿರಿ, ಮಾನ್ವಿ, ಮೈಸೂರು ಕಡೆ ಸಂಚರಿಸಿ ಹಸ್ತಪ್ರತಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದರು. ಐದು ವರ್ಷಗಳ ಸತತ ಹಸ್ತಪ್ರತಿ ಸಂಗ್ರಹದ ಬಳಿಕ ದೊರೆತ ಸಾಮಗ್ರಿಯನ್ನು ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿದರು. ಸು. 4,500 ಕೀರ್ತನೆ, 1,000 ಸುಳಾದಿ, 700 ಉಗಾಭೋಗ ಪ್ರಕಟಣೆಗೆ ಸಿದ್ಧವಾದವು. ಅಂದಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದಾಸ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಮುದ್ರಿಸಿ ಅದು ಎಲ್ಲರ ಕೈಗೆ ಸೇರುವಂತಾದರೆ ಅದರ ಪಾವಿತ್ರ್ಯ ಕೆಡುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವ ತಪ್ಪುಕಲ್ಪನೆ ಜನರಲ್ಲಿತ್ತು. ಇವರು ಮೊದಲಿಗೆ ಪ್ರಾಣೇಶದಾಸರ ದೇವರನಾಮಗಳನ್ನು ತಾರತಮ್ಯಾನುಸಾರ ವಿಂಗಡಿಸಿ ಹನ್ನೆರಡು ಸಂಚಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಮುದ್ರಿಸಿದರು. ಮುಂದೆ ಮನೋಹರ ವಿಠಲರ, ಗುರು ಪ್ರಾಣೇಶದಾಸರ, ಶ್ರೀಶಪ್ರಾಣೇಶದಾಸರ, ಪ್ರಾಣೇಶದಾಸರ ಕೀರ್ತನೆಗಳನ್ನು, ವರದೇಶ ವಿಠಲರ ಸ್ವಪ್ನವೃಂದಾವನಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು.

ದಾಸರ ರಚನೆಗಳ ಪ್ರಕಟಣೆಗಳಿಗೆ ಆಸಕ್ತರಿಂದ ದೊರೆತ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದಿಂದ ಉಲ್ಲಸಿತರಾದ ಇವರು ಮುಂದೆ ಪುರಂದರದಾಸ, ಗೋಪಾಲದಾಸ, ಶ್ರೀಪಾದರಾಜ, ಮೊದಲಕಲ್ಲು ಶೇಷದಾಸ, ಜಗನ್ನಾಥದಾಸ, ಮೋಹನ ವಿಠಲ, ವೇಣುಗೋಪಾಲವಿಠಲ, ಹಯವದನ ವಿಠಲ, ವಾಸುದೇವ ವಿಠಲರ ರಚನೆಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಾದ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆಯೊಂದಿಗೆ ಪ್ರಕಟಿಸಿ ದರು. ತಮ್ಮ ಬಹುತೇಕ ಭೂಮಿಕಾಣಿಗಳನ್ನು ಮಾರಿ ಪ್ರಕಟಣ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆಂದೇ ಶ್ರೀವರದೇಂದ್ರ ಹರಿದಾಸ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮಂಡಲ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿದರು. ವಿಜಯದಾಸರ ಎಲ್ಲ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಒಂಬತ್ತು ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದುದು ಇವರ ಮಹತ್ವದ ಸಾಧನೆ. ದಾಸರ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಹಾಗೂ ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ಸುಳುಹುದೋರಿರುವ ಮಾಧ್ವ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೃತಿಗಳಾದ ಪಂಚಭೇದ, ಸದಾಚಾರ, ಗದ್ಯ ಚಕ್ರಾಬ್ಜ ಮಂಡಲವೇ ಮುಂತಾದ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. 1964ರಲ್ಲಿ ಇವರು ಪಂಚಟೀಕಾರತ್ನಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಜಗನ್ನಾಥದಾಸರ ಹರಿಕಥಾಮೃತಸಾರವನ್ನು ಆರು ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದುದು ಇವರ ಮಹೋನ್ನತ ಬೌದ್ಧಿಕ ಸಾಹಸ. ಇದರ ಪ್ರಕಟಣೆಯ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಇವರ ಕೈಬರಿದಾಗಿತ್ತು. ವಕೀಲ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಕೈಬಿಟ್ಟ ಸಲುವಾಗಿ ಆದಾಯ ಮೂಲಕ್ಕೂ ತಡೆ ಬಂದಿತ್ತು. ಪ್ರಕಟಿತ ಗ್ರಂಥಗಳ ದೊಡ್ಡ ರಾಶಿಯೇ ಮನೆಯಲ್ಲಿತ್ತು. ಅವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಮೂಟೆಕಟ್ಟಿ ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಹೊತ್ತು ಊರೂರು ಅಲೆಯುತ್ತ ಕನ್ನಡಿಗರ ಮನೆಬಾಗಿಲಿಗೆ ಕೊಂಡೊಯ್ದು ಮಾರಾಟ ಮಾಡಿದರು.

ಗೋರೆಬಾಳ ಹನುಮಂತರಾಯರು ದಾಸರ ಕೀರ್ತನೆ, ಸುಳಾದಿ, ಉಗಾಭೋಗಗಳ ಸಂಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಬರೆದ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ ಬರಿಯ ವಿವರಣಾತ್ಮಕವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ವಾಮನಪುರಾಣ, ಪಾಂಚರಾತ್ರ, ವ್ಯಾಸತೀರ್ಥರ ಧ್ಯಾನಾನುಭವ, ರಾಘವೇಂದ್ರತೀರ್ಥರ ಭಗವದ್ಧ್ಯಾನ, ವ್ಯಾಸತತ್ತ್ವಜ್ಞರ ಮಾನಸಸ್ಮೃತಿ

ಮುಂತಾದ ಗ್ರಂಥಗಳು. ಮಾಧ್ವ ತತ್ತ್ವಸಿದ್ಧಾಂತಗಳಿಗೆ ಆಕರಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಇವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ದಾಸಸಾಹಿತ್ಯದ ಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಬರೆದ ಮುನ್ನುಡಿ, ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ, ಪೀಠಿಕೆಗಳು ದಾಸರ ರಚನೆಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ, ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಮಹತ್ವವನ್ನೂ ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಒಳನೋಟಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿವೆ. ಇವರು ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಸಂಪಾದಿಸಿದರು. ಶ್ರೀ ಆದಿತ್ಯ ಪುರಾಣೋಕ್ತ ಶ್ರೀ ವೆಂಕಟೇಶ ಮಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಇವರು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಸುಳಾದಿ ರೂಪದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರು ಪತ್ರಿಕಾ ಸಂಪಾದಕರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ದಾಸ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಪ್ರಚಾರಕ್ಕಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಹರಿದಾಸ ಸಾಹಿತ್ಯ ಎಂಬ ದ್ವೈಮಾಸಿಕ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದರು (1957). ದಾಸಸಾಹಿತ್ಯದ ಸಂದೇಶವನ್ನು ಜನರಿಗೆ ನೇರವಾಗಿ ತಲುಪಿಸುವಲ್ಲಿ ಈ ಪತ್ರಿಕೆ ಬಹಳ ಪ್ರಯೋಜನಕಾರಿಯಾಗಿತ್ತು.

ಇವರು ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ಅಸಹಕಾರ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಪಾಲ್ಗೊಂಡಿದ್ದರು. ಲಿಂಗಸುಗೂರಿನಲ್ಲಿ ಹರಿಜನ ಬಾಲಕರಿಗಾಗಿ ಒಂದು ಶಾಲೆಯನ್ನು ತೆರೆದರು. ಸ್ವತಃ ಖಾದಿಧಾರಿಯಾಗಿದ್ದುದಲ್ಲದೆ ಖಾದಿ ಪ್ರಚಾರ ನಡೆಸಿದರು. ಮದ್ಯಪಾನ ವಿರೋಧಿ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡರು. ತಮ್ಮ ಜೀವಿತಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಪ್ರಕಟಣೆಯಾಗದೆ ಉಳಿದ ಹರಿದಾಸ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನೆಲ್ಲ ಹದಿನೈದು ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಬರೆಸಿ ರಟ್ಟುಕಟ್ಟಿಸಿ ವರದೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮಂಡಲಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿದ್ದರು. ತಮ್ಮ ಅಳಿಯ ದಾಮೋದರರಾಯರ ಮನೆಯಲ್ಲಿ 1969ರಲ್ಲಿ ನಿಧನಹೊಂದಿದರು. (ಎ.ವಿ.ಎನ್ಎ.)

ಹನುಮಂತರಾವ್, ಮಾಂಜರೇಕರ್: 1903–86. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟಗಾರ, ಆದರ್ಶ ಶಿಕ್ಷಕ, ಪತ್ರಕರ್ತ ಮತ್ತು ಲೇಖಕ. ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಕಾರವಾರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನಂದನಗದ್ದೆಯಲ್ಲಿ 1903 ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ 19ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಕಾರವಾರದ ಸರ್ಕಾರಿ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ ಮೆಟ್ರಿಕ್‌ನಲ್ಲಿ ಓದುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಅಸಹಕಾರ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಳ್ಳಲು ಶಾಲೆಯಿಂದ ಹೊರಬಿದ್ದರು (1921). ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಚಳವಳಿಯ ಅಂಗವಾಗಿ ಆರಂಭವಾದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಪುಣೆಯ ಟಿಳಕ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ವಿದ್ಯಾಪೀಠದ ಪ್ರವೇಶ ಪರೀಕ್ಷೆಗೆ ಕುಳಿತು ಉತ್ತೀರ್ಣರಾದರು. ಮುಂದೆ ಕಾಲೇಜು ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕಾಗಿ ಟಿಳಕ ಮಹಾವಿದ್ಯಾಲಯವನ್ನು ಸೇರಿದರು. ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮನೋವೃತ್ತಿ ಬೆಳೆಸುವ ಅಲ್ಲಿನ ಶಿಕ್ಷಣ ಇವರ ಮೇಲೆ ಗಾಢ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿತು. ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯರಿಗೆ ಇರುವ ಮರಾಠಿ ಪ್ರೇಮವನ್ನು ನೋಡಿ ಕನ್ನಡದ ಪ್ರೇಮ ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡು ಕಟ್ಟಾ ಕನ್ನಡಾಭಿಮಾನಿಯಾದರು.

ಪುಣೆಯ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳನ್ನು ಸಂಘಟಿಸಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಘ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಅದರ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ ಒಂದು ವರ್ಷ ಕಾಲ ದುಡಿದರು. ಪುಣೆಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದ ಬಾವುಟ ಎತ್ತಿಹಿಡಿದರು. ಬಿ.ಎ. ಪದವೀಧರರಾಗಿ ಊರಿಗೆ ಬಂದರು. ಪುಣೆಯಲ್ಲಿ ಲೋಕಮಾನ್ಯ ಟಿಳಕರು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ನ್ಯೂ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಸ್ಕೂಲ್, ಫರ್ಗ್ಯುಸನ್ ಕಾಲೇಜಗಳ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಂತ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹೈಸ್ಕೂಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲು ಸಿದ್ಧತೆ ನಡೆಸಿದರು. ಮುಕುಂದ ಬಾಬುರಾವ್ ನಾಯಕರೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿ ಬಾಡದಲ್ಲಿ ನ್ಯೂ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಸ್ಕೂಲ್ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ ಆರಂಭಿಸಿದರು (1925); ಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿಯೂ ದುಡಿದರು.

ಇವರು ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ಶಿಕ್ಷಣ ಪ್ರಣಾಲಿ– ಮೂಲ ಶಿಕ್ಷಣದ ಕುರಿತು ಆಳವಾದ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದ್ದರು. ಕೇವಲ ಬಡಿಗತನ ಕೃಷಿ ನೂಲುವುದು, ನೇಯುವುದಕ್ಕಷ್ಟೇ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯ ಕೊಡದೆ ಕರಾವಳಿಯ ಪ್ರಮುಖ ಉದ್ಯೋಗ ಮೀನುಗಾರಿಕೆಯನ್ನೂ ಶಿಕ್ಷಣ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಬೇಕೆಂದು ಹರಿಜನ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಬರೆದರು.

ಅಸಹಕಾರ ಆಂದೋಲನದಲ್ಲಿ ದುಮುಕಿದ ಬಳಿಕ (1921) ತಮ್ಮ ಊರು ಮತ್ತು ಸುತ್ತಲಿನ ಊರುಗಳಲ್ಲಿ ಮದ್ಯದ ಅಂಗಡಿ ಮುಚ್ಚಿಸಲು ಪಿಕೆಟಿಂಗ್ ಮಾಡಿದರು. ಟಿಳಕ ಸ್ವರಾಜ್ಯ ನಿಧಿಗೆ ಹಣ ಕೂಡಿಸಲು ಊರೂರು ಸುತ್ತಾಡಿದರು. ಹೆಗಲಮೇಲೆ ಖಾದಿಯ ಗಂಟು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಹಳ್ಳಿಹಳ್ಳಿಗೆ, ಮನೆಮನೆಗೆ ಹೋಗಿ ಮಾರಿ ಖಾದಿ ಪ್ರಚಾರ ಕೈಗೊಂಡರು. ಬೆಳಗಾಂವಿಯಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ ಅಧಿವೇಶನದಲ್ಲಿ ಸ್ವಯಂಸೇವಕರಾಗಿ ದುಡಿದರು (1924).

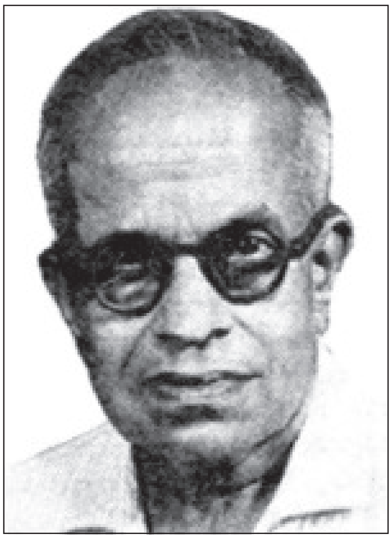

ಇವರು ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಉಪ್ಪಿನ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಸಕ್ರಿಯವಾಗಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರಿಂದ 15 ತಿಂಗಳ ಸಶ್ರಮ ಶಿಕ್ಷೆ ಅನುಭವಿಸಿದರು (1930). ಪ್ರಥಮ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಮಂತ್ರಿಮಂಡಳ ಅಂಕೋಲೆಯಲ್ಲಿ ಮದ್ಯಪಾನ ನಿಷೇಧ ಜಾರಿಗೆ ತಂದಾಗ ಇವರು ಒಂದು ತಿಂಗಳು ಹಳ್ಳಿಹಳ್ಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ಜನಜಾಗೃತಿ ಮೂಡಿಸಿದರು (1939). ಚಲೇಜಾವ್ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಭೂಗತರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವವರಿಗೆ ಗೋವೆಯಿಂದ ಪಿಸ್ತೂಲು, ಡೈನಮೈಟ್ ತರಿಸಿಕೊಟ್ಟು ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ–ಕಾರವಾರ ರಸ್ತೆಯ ಸೇತುವೆ–ಸಂಕಗಳನ್ನು ಹಾರಿಸಿಬಿಡಲು ನಿರ್ಧರಿಸಿದ್ದರು.

ಭಾರತ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾನಂತರ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸರ್ಕಾರ ಮದ್ಯಪಾನ ನಿಷೇಧವನ್ನು ಮುಂಬಯಿ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯಿಸಿತು. ಇವರನ್ನು ಜಿಲ್ಲಾ ಪಾನನಿಷೇಧಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ನೇಮಿಸಿತು (1947). 22 ವರ್ಷ ಕಾಲ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ತಮ್ಮ ಶಿಕ್ಷಕ ವೃತ್ತಿ ತ್ಯಜಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಜಿಲ್ಲಾ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಚಾರ ಅಧಿಕಾರಿಯೆಂದು ಸರ್ಕಾರ ಇವರನ್ನು ನಿಯಮಿಸಿತು. ಅಲ್ಲಿ ಇವರು ಏಳು ವರ್ಷ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು (1958 ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ 19).

ಕಾರವಾರದಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದ (1931) ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ ದುಡಿದರು. ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ಗೀತಾಬೋಧವನ್ನು ಭಾಷಾಂತರಿಸಿದರು. ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ಆತ್ಮಕಥೆ ನನ್ನ ಬಾಲ್ಯದ ನೆನಹುಗಳು (1961), ರವೀಂದ್ರನಾಥರ ಕಿರುಗತೆಗಳು (1962), ಅರವಿಂದ ಗೀತೆಯ ಭೂಮಿಕೆ, ಖಲೀಲ್ ಜಿಬ್ರಾನ್‌ನ ಮ್ಯಾಡ್‌ಮನ್ ಮತ್ತು ವಾಂಡರರ್ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಅನುವಾದಿಸಿ ಹಿರಿಯ ಸಾಹಿತಿಗಳ ಮೆಚ್ಚುಗೆ ಪಡೆದರು. ಇದಲ್ಲದೆ ನಾಡಿನ ಹಲವು ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಲೇಖನಗಳು ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಪತ್ರಿಕಾ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿಯೂ ಇವರು ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರಿಗೆ ಪಿ.ಆರ್. ರಾಮಯ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1980), ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1985) ಸಂದಿವೆ. ಇವರು 1986 ಜನವರಿ 27ರಂದು ಕಾರವಾರದಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. (ಎಸ್.ಎಂ.ಕೆ.)

ಹನುಮನಮಟ್ಟಿ ಗ್ರಾಮೀಣ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ: ರಾಧಾಕೃಷ್ಣನ್ ಶಿಕ್ಷಣ ಆಯೋಗದ ಶಿಫಾರಸಿನಿಂದ ಧಾರವಾಡದ ಹನುಮನಮಟ್ಟಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪನೆಗೊಂಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ. ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದ ಗ್ರಾಮೀಣ ಯುವಕರು ಮರಳಿ ಗ್ರಾಮಜೀವನದಲ್ಲಿ ಉದ್ಯೋಗ ನಿರತರಾಗಲಾರದೆ ನಗರಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಹುಡುಕುತ್ತಾರೆ. ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲೂ

ಆಗಬೇಕಾದ ಕೆಲಸ ಬಹಳಷ್ಟು ಇದೆ. ಕಟ್ಟಡ ಮತ್ತು ರಸ್ತೆಗಳ ಕೆಲಸ, ಸೇತುವೆಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ, ವ್ಯವಸಾಯೋಪಕರಣಗಳ ದುರಸ್ತು, ಹೊಲಗದ್ದೆಗಳ ಮಣ್ಣಿನ ರಕ್ಷಣೆ, ಕಾಲುವೆಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ, ಬಾವಿ ತೋಡುವುದು, ಮರಗೆಲಸ, ಕಬ್ಬಿಣದ ಕೆಲಸ, ರೇಡಿಯೊ ದುರಸ್ತು, ಬೀಸುವ ಯಂತ್ರ, ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿಯ ತಂತಿಯನ್ನು ಅಳವಡಿಸುವುದು–ಇವೇ ಮುಂತಾದ ಉದ್ಯೋಗಗಳು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯಲು ಅವಕಾಶವಿರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿನ ಯುವಕರಿಗೆ ಆ ಮುಖವಾದ ಶಿಕ್ಷಣವಿತ್ತು ಅವರು ಅಲ್ಲೇ ಉದ್ಯೋಗನಿರತರಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು ಅಗತ್ಯ. ಆಗ ಅಲ್ಲಿನ ಜೀವನ ಆಕರ್ಷಣೀಯವಾಗಿ ಗ್ರಾಮಗಳ ಪುನರುಜ್ಜೀವನವಾದೀತು. ಅಂಥ ಶಿಕ್ಷಣ ವೀಯುಲು ಮುಖ್ಯ ವ್ಯವಸಾಯೋದ್ಯಮಗಳ ಪಾಲಿಟೆಕ್ನಿಕ್‌ಗಳನ್ನೇ ಅಂಗಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನಾಗಿ ಹೊಂದಿರುವ ಗ್ರಾಮೀಣ ವಿದ್ಯಾಲಯಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆಯ ಅಗತ್ಯವನ್ನು ಕುರಿತು 1949ರಲ್ಲಿ ರಾಧಾಕೃಷ್ಣನ್ ಶಿಕ್ಷಣ ಆಯೋಗ ಸಲಹೆ ನೀಡಿತು. ಆ ಸಲಹೆಗಳನ್ನು ಆಧರಿಸಿ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರಾಜ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಂಥ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆಯ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಹದಿನೈದು ಗ್ರಾಮೀಣ ವಿದ್ಯಾಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು (ರೂರಲ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್) ಆರಂಭಿಸಿತು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹನುಮನಮಟ್ಟಿಯದೂ ಒಂದು.

ಹನುಮನಮಟ್ಟಿಯ ಗ್ರಾಮೀಣ ವಿದ್ಯಾಸಂಸ್ಥೆ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಶಿಕ್ಷಣ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ್ದರೂ ಅದು ಇಲ್ಲಿರುವ ಯಾವ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಕ್ಕೂ ಅಂಗೀಕೃತ ಸಂಸ್ಥೆಯಾಗಿಲ್ಲ. ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಅಂತಸ್ತನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ತನ್ನದೇ ಆದ ಡಿಪ್ಲೊಮ, ಸರ್ಟಿಫಿಕೇಟ್ ಮುಂತಾದ ಪದವಿಗಳನ್ನು ನೀಡುವ ಅಧಿಕಾರ ಹೊಂದಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮಸೇವೆಯ ಮೂರು ವರ್ಷದ ಡಿಪ್ಲೊಮ ಪತ್ಯಕ್ರಮ, ವಾಸ್ತು ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮೀಣ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ವರ್ಷದ ಡಿಪ್ಲೊಮ ಪತ್ಯಕ್ರಮ, ಕೃಷಿ ವಿಜ್ಞಾನದ ಎರಡು ವರ್ಷದ ಸರ್ಟಿಫಿಕೇಟ್ ಪತ್ಯಕ್ರಮ, ಒಂದು ವರ್ಷದ ಗ್ರಾಮನೈರ್ಮಲ್ಯದ ತನಿಖಾಧಿಕಾರಿಗಳ (ಸ್ಯಾನಿಟರಿ ಇನ್‌ಸ್ಪೆಕ್ಟರ್) ತರಗತಿ, ಗ್ರಾಮೀಣ ಸಾಮಾಜಿಕ ವಿಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಸಮುದಾಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಯ ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ತರಗತಿ, ಗ್ರಾಮೀಣ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ವರ್ಷದ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ತರಗತಿ, ಮೂರು ವರ್ಷದ ಡಿಪ್ಲೊಮ ತರಗತಿಗೆ ಸೇರಲು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಒಂದು ವರ್ಷದ ಸಿದ್ಧತಾ ತರಗತಿ–ಇವೇ ಮುಂತಾದ ತರಗತಿಗಳನ್ನು ನಡೆಸಲು ಆಲೋಚಿಸಲಾಗಿದ್ದರೂ ಸದ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಡಿಪ್ಲೊಮ ಮತ್ತು ಸರ್ಟಿಫಿಕೇಟ್ ತರಗತಿಗಳೂ ಕೆಲವು ಸಾಧಾರಣ ಡಿಪ್ಲೊಮ ತರಗತಿಗಳೂ ಆರಂಭವಾಗಿವೆ. ಸಿದ್ಧತಾ ತರಗತಿಯೊಂದನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಮಿಕ್ಕ ಎಲ್ಲ ತರಗತಿಗಳಿಗೂ ಪಿ.ಯು.ಸಿ. ಮುಗಿಸಿದವರಿಗೆ ಪ್ರವೇಶಾವಕಾಶ ದೊರೆಯುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಏರ್ಪಡಿಸಿರುವ ಮೂರು ವರ್ಷದ ಡಿಪ್ಲೊಮ ಪದವಿಯನ್ನು ಕೆಲವು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳೂ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರವೂ (ಕೆಲಸ ನೀಡುವ ಉದ್ದೇಶಗಳಿಗಾಗಿ) ಬಿ.ಎ., ಬಿ.ಎಸ್‌ಸಿ. ಮುಂತಾದ ಪದವಿಗಳಿಗೆ ಸಮನೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿವೆ. ಅಲ್ಲಿ 1961ರಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾದ ಗ್ರಾಮೀಣ ಸಹಕಾರ ಮತ್ತು ಸಾಮಾಜಿಕ ವಿಜ್ಞಾನದ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಡಿಪ್ಲೊಮವನ್ನು ಎಂ.ಎ., ಎಂ.ಎಸ್‌ಸಿ. ಮುಂತಾದ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಪದವಿಗಳಿಗೆ ಸಮನೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿವೆ.

ಹನುಮನಮಟ್ಟಿಯ ಎಲ್ಲ ತರಗತಿಗಳಲ್ಲೂ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ವಿಷಯಗಳ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೂ ಅವಕಾಶ ಕಲ್ಪಿಸಿದೆ. ಗ್ರಾಮಜೀವನದ ಸಮಸ್ಯೆಗಳು, ಭಾಷೆಯ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಇತಿಹಾಸ ಮುಂತಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಗ್ರಾಮಜೀವನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆಸುವುದಕ್ಕೂ ಜ್ಞಾನಪ್ರಸಾರಕಾರ್ಯಕ್ಕೂ ಅವಕಾಶ ಕಲ್ಪಿಸಿದೆ.

ಗ್ರಾಮೀಣ ಜನತೆಯ ಸರ್ವತೋಮುಖವಾದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಆರಂಭವಾದ ಈ ವಿದ್ಯಾಲಯ ಅಷ್ಟಾಗಿ ಜನಪ್ರಿಯತೆ ಗಳಿಸಿಲ್ಲ. ಈ ಮಾತು ಭಾರತದಲ್ಲಿರುವ ಇತರ ಗ್ರಾಮೀಣ ವಿದ್ಯಾಲಯಗಳಿಗೂ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳು ಇಲ್ಲದೇ ಇಲ್ಲ. ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ ಎಲ್ಲ ತರಗತಿಗಳೂ ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಆರಂಭವಾಗಿಲ್ಲ; ಅಲ್ಲಿಂದ ಹೊರಬಂದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯದಕ್ಷತೆಯನ್ನು ಇನ್ನೂ ಅಷ್ಟಾಗಿ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿಲ್ಲ; ಅದರ ಫಲವಾಗಿ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳೂ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರವೂ ಅದು ನೀಡುವ ಡಿಪ್ಲೊಮ, ಸರ್ಟಿಫಿಕೇಟ್ ಮುಂತಾದ ಪದವಿಗಳಿಗೆ ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿಲ್ಲ. ಈ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಕ್ಕೆ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದಂತೆ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರವೂ ಹಣ ಒದಗಿಸುತ್ತಿದೆ. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶಿಸಲಾಗಿರುವ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಆರಂಭಿಸಲು ನೆರವಾಗುವಷ್ಟು ಹಣ ಒದಗುತ್ತಿಲ್ಲ. ಇದೆಲ್ಲದರ ಫಲವಾಗಿ ಮೂಲ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೊದಗಿದ ಗತಿಯೇ ಇದಕ್ಕೂ ಒದಗಬಹುದೆಂಬ ಶಂಕೆ ಕೆಲವರಲ್ಲಿ ಅಂಕುರಿಸಿದೆ. ಗ್ರಾಮವೃದ್ಧಿಯ ಕಡೆ ನೂತನವಾಗಿ ಆರಂಭವಾಗಿರುವ ರಾಷ್ಟ್ರದ ಆಸಕ್ತಿಯ ಫಲವಾಗಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವಂತಾಗಬಹುದೆಂದು ಆಶಿಸಲಾಗಿದೆ. **(ಎನ್.ಎಸ್.ವಿ.)**

ಹನೇಹಳ್ಳಿ: ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಕುಮಟ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಕುಮಟದಿಂದ 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,796. ಈ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ದಾಖಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಹನೆಯಹಳ್ಳಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. 1424ರ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಹನಿಹಳ್ಳಿ ಎಂದು ಕರೆದಿದೆ. ಹನೆ ಎಂದರೆ ತಾಳೆಮರ ಎಂದರ್ಥವೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಹೆಡ್ಸೆ ಬೀರೆದೇವರು, ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ, ಮುರ್ಕುಂಡಿ ಮತ್ತು ದುರ್ಗಾಂಬಿಕಾ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಹೆಡ್ಸೆ ಬೀರೆದೇವರ ದೇವಾಲಯದ ಬಳಿ ನಾಲ್ಕು ವೀರಗಲ್ಲುಗಳಿವೆ. ತೆಂಗಿನ ತೋಪಿನ ಬಂಕಿಕೊಡ್ಲು ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಶಾಸನ ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಕೊಂಕಣದ ಮಹಾಪ್ರಧಾನ ಹರಿದೇವ ಒಡೆಯ ಮಾಡಿರುವ ಭೂದಾನದ ವಿವರಗಳಿವೆ. ಮುರ್ಕುಂಡಿ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಎರಡು ವೀರಗಲ್ಲುಗಳೂ ಅಷ್ಟಕೋನಾಕಾರದ ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಗ್ನಮೂರ್ತಿಯೂ ಇವೆ. ಲ್ಯಾಟರೈಟ್ ಶಿಲೆಯ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ 'ಕಾವಿ' ಚಿತ್ರಕಲೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಾಹಿತಿಗಳಾದ ಗಂಗಾಧರ ಚಿತ್ತಾಲ, ಯಶವಂತ ಚಿತ್ತಾಲ ಈ ಗ್ರಾಮದವರು. (ಎಸ್.ಎಚ್‌ಇ.)

ಹಬ್ಬಗಳು: ಭಾರತೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲ ಹಬ್ಬಗಳೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಹಲವು ಮತ ಪಂಥಗಳ, ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಮುಸಲ್ಮಾನರು, ಕ್ರಿಶ್ಚಿಯನ್ನರು, ಜೈನರು, ಬೌದ್ಧರು ಇತ್ಯಾದಿ ಜನರು ಶತಶತಮಾನಗಳಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿರುವ ಕಾರಣ ಅವರ ಹಬ್ಬಗಳೂ ಅಚರಣೆಯಲ್ಲಿವೆ.

ಮೂಲತಃ ಈ ಹಬ್ಬಗಳು ವಿಜಯೋತ್ಸವಗಳಾಗಿರಬೇಕು. ದುಷ್ಟಶಕ್ತಿಯನ್ನು ದಮನ ಮಾಡಿದುದರ ಜ್ಞಾಪಕಾರ್ಥವಾಗಿ ಇವು ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿರಬೇಕು. ಕೆಲವೊಂದು ಅಂಥ ವಿಜಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣರಾದ ಮಹಾಪುರುಷರು ಹುಟ್ಟಿದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಹಬ್ಬಗಳಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಹಬ್ಬಗಳನ್ನು ಸಾಮೂಹಿಕವಾಗಿ ಆಚರಿಸಲಾಗುವುದು. ಕೆಲವು ಹಬ್ಬಗಳು ಸಂಪ್ರದಾಯದವರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಮೀಸಲು; ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಅನುಕರಣೆಯಿಂದಲೂ ಬಂದಿರಬಹುದು. ಅಂಥವುಗಳ ಹಿಂದಿನ ಐತಿಹ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಕಷ್ಟ. ಆದರೆ ಎಲ್ಲ ಹಬ್ಬಗಳಿಗೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಒಂದಲ್ಲ ಒಂದು ಐತಿಹ್ಯವಿದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ ಅಥವಾ ಪುರಾಣ, ಸ್ಮೃತಿ ಕೆಲವು ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳು ಹಿನ್ನೆಲೆಯಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಕೆಲವಾರು ವ್ರತಗಳೂ ಹಬ್ಬಗಳ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಸೇರಿ ಹೋಗಿವೆ. ಕರಗ, ರಥೋತ್ಸವ ಮುಂತಾದುವುಗಳೂ ಹಬ್ಬಗಳೆನಿಸಿಕೊಂಡಿವೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ದಿನೋತ್ಸವ,

ಗಣರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ, ಗಾಂಧೀಜಯಂತಿ ಇಂಥ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹಬ್ಬಗಳೂ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವದಂಥ ನಾಡಹಬ್ಬಗಳೂ ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿವೆ.

ಮಾವಿನ ತಳಿರುತೋರಣಗಳಿಂದ ಮನೆಬಾಗಿಲನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸುವುದು, ಮನೆಗೆ ಸುಣ್ಣಬಣ್ಣ ಹೊಡೆಯುವುದು ರಂಗವಲ್ಲಿಯಿಂದ ಮನೆಯನ್ನಲಂಕರಿಸುವುದು ಹಬ್ಬದ ಕುರುಹು. ವಿಶೇಷ ಅಡುಗೆ ಹಬ್ಬದ ಆಚರಣೆಗೊಂದು ಮಹತ್ತ್ವ ನೀಡುತ್ತದೆ. ಒಂದೊಂದು ಹಬ್ಬದಲ್ಲೂ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಪೂಜೆಪುನಸ್ಕಾರಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಹಬ್ಬದ ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ಕಲೋಪಾಸನೆಗೂ ಸೌಂದರ್ಯಪ್ರಜ್ಞೆಗೂ ರಸಿಕತೆಗೂ ಸಾಮಾಜಿಕ ಚೈತನ್ಯದ ಜಾಗೃತಿಗೂ ಸಾಕಷ್ಟು ಎಡೆದೊರೆತಿದೆ.

ವಸಂತ ಋತುವಿನ ಹಬ್ಬಗಳು: ಯುಗಾದಿ : ಚೈತ್ರಮಾಸದ ಮೊದಲ ದಿನ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮದೇವ ಶ್ವೇತವರಾಹಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದನೆಂದೂ ಆದುದರಿಂದ ನವವರ್ಷಾರಂಭದ ಗಣನೆಯನ್ನು ಅಂದಿನಿಂದ ಮಾಡಬೇಕೆಂದೂ ಐತಿಹ್ಯವಿದೆ. ಇದನ್ನು ಚಾಂದ್ರಮಾಸದ ರೀತ್ಯಾ ಆಚರಿಸಲಾಗುವುದು. ಶಾಲಿವಾಹನ ಶಕೆಯ ಆರಂಭವನ್ನು ಅಂದಿನಿಂದ ಲೆಕ್ಕಹಾಕುತ್ತಾರೆ. ಈ ಹಬ್ಬದ ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದುದು ಬೇವು-ಬೆಲ್ಲ ತಿನ್ನುವುದು. ಪ್ರಾತಃಕಾಲವೇ ಎದ್ದು ಅಭ್ಯಂಜನ ಸ್ನಾನಮಾಡಿ ದೇವರನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವುದು, ಅನಂತರ ಹಿರಿಯರಿಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸಿ ಆಶೀರ್ವಾದ ಪಡೆಯುವುದು. ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಊಟಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ಬೇವು-ಬೆಲ್ಲವನ್ನು ಸೇವಿಸುವುದು. ಸಾಯಂಕಾಲ ಪಂಚಾಂಗ ಶ್ರವಣ ಮಾಡುವುದು ಈ ಹಬ್ಬದ ವಿಶೇಷ ಆಚರಣೆ. ಯುಗಾದಿಯ ದಿನದಂದು ರೈತರು ಹೊಸದಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಮರದ ನೇಗಿಲುಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ, ಬಿತ್ತನೆಮಾಡುವ ಎಲ್ಲ ಧಾನ್ಯಗಳ ಮಾದರಿ ಬೆಳೆಯನ್ನು ಬಿತ್ತಿ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಮಾದರಿ ಬೆಳೆ ಹುಲುಸಾಗಿ ಬಂದರೆ ಆ ವರ್ಷದ ಬೆಳೆಯೂ ಸಮೃದ್ಧ ಎಂಬ ನಂಬಿಕೆಯಿದೆ. ಹಬ್ಬದ ಮೂರನೆಯ ದಿನವನ್ನು ಹಬ್ಬದ ಕರಿ ಎಂದು ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸೌರಮಾನ ಯುಗಾದಿಯನ್ನು ಸೌರಮಾನದ ರೀತ್ಯ ಆಚರಿಸುವರು. ಸೂರ್ಯ ಮೇಷ ಸಂಕ್ರಾಂತಿ ವೃತ್ತವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ ದಿನ ಈ ಹಬ್ಬದ ಆಚರಣೆ ಇದ್ದು ಚಾಂದ್ರಮಾನ ಯುಗಾದಿಯಂತೆಯೇ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಮುಸಲ್ಮಾನರು ಮೊಹರಂನ ದಿನದಂದು ಚಾಂದ್ರಮಾನ ರೀತ್ಯಾ ಹಿಜರಿಯನ್ನು ಯುಗಾದಿಯಾಗಿ ಆಚರಿಸಿದರೆ ಕ್ರಿಶ್ಚಿಯನ್ನರು ಜನವರಿ ಮೊದಲನೆಯ ತಾರೀಖಿನಂದು ಯುಗಾದಿಯನ್ನು (ನ್ಯೂ ಇಯರ್ಸ್ ಡೇ) ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿರುವ ಮಾರವಾಡಿಗಳು ದೀಪಾವಳಿಯ ದಿನ ಯುಗಾದಿಯನ್ನು ಆಚರಿಸುವರು.

ರಾಮನವಮಿ: ಚೈತ್ರ ಶುಕ್ಲ ನವಮಿಯಂದು ರಾವಣನ ಸಂಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ದಾಶರಥಿ ರಾಮನಾಗಿ ಅವತರಿಸಿದನೆಂದು ಈ ದಿನವನ್ನು ಇಂದಿಗೂ ವೈಭವದಿಂದ ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪಾನಕ, ಕೋಸುಂಬರಿ ಈ ದಿನದ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ. ಹರಿಕಥೆ, ಸಂಗೀತ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗೆ ಪೋಷಕವಾಗಿರುವ ಈ ನವಮಿಯನ್ನು ಅನೇಕ ದಿನಗಳವರೆಗೆ ಸಾಮೂಹಿಕವಾಗಿ ಆಚರಿಸುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ರಾಮಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕದೊಂದಿಗೆ ಹಬ್ಬ ಮುಕ್ತಾಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಚಿತ್ರಾಪೂರ್ಣಿಮಾ: ಇದನ್ನು ಕರಗದ ಹುಣ್ಣಿಮೆ, ದವನದ ಹುಣ್ಣಿಮೆ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅನೇಕ ಕಡೆ ಈ ದಿನದಂದು ಕರಗದ ಉತ್ಸವ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಧರ್ಮರಾಯಸ್ವಾಮಿ ಕರಗ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದದ್ದು. ಇದು ರಥೋತ್ಸವಕ್ಕೆ ಪ್ರಶಸ್ತ ದಿನ, ದೊಡ್ಡ ದಿನ ಎಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಮುತ್ತೈದೆಯರಿಗೆ ಅರಿಸಿನ ಕುಂಕುಮ ಹೂ ದವನ ಮುಂತಾದ ಮಂಗಳದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ದಾನಮಾಡಬೇಕೆಂದು ವಿಧಿ. ಚಿತ್ರಾನ್ನವನ್ನು ಊಟ ಮಾಡುವುದು ವಾಡಿಕೆ. ಚೈತ್ರಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪಾನಕ ದಾನಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷ ಮಹತ್ತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಅನುಕೂಲವಿದ್ದವರು ವ್ಯಕ್ತಿಶಃ ಇಲ್ಲವೆ ಸಾಮೂಹಿಕವಾಗಿ ಅರವಟ್ಟಿಗೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸುವುದು ಬಹುಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿತ್ತು. **ನೋಡಿ : ಕರಗ.**

ಗ್ರೀಷ್ಮ ಋತುವಿನ ಹಬ್ಬಗಳು : ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ : ಇದು ರೈತರ ಹಬ್ಬ. ಇದನ್ನು ಮಣ್ಣೆತ್ತಿನ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಶ್ರಮದಿಂದ ಉತ್ತು, ಬಿತ್ತಿ, ಲೋಕಕ್ಕೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಡುವ ಬಸವನ ಬಗ್ಗೆ ಕೃತಜ್ಞತೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ದಿನ. ಚಕ್ಕುಲಿಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಬಸವನಿಗೆ ನೈವೇದ್ಯ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಮಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಬಸವನಿಗೆ ಅಂದು ಪೂಜೆ ಮಾಡಲೇಬೇಕೆಂದು ವಿಧಿ.

ಆಷಾಢ ಬಹುಳ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ: ಈ ದಿನ ಜ್ಯೋತಿರ್ಭೀಮೇಶ್ವರ ವ್ರತವನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಕನ್ಯೆಯೋರ್ವಳನ್ನು ಹಣದಾಸೆಗೆ ಕಡುಬಡವರಾದ ತಂದೆತಾಯಿಗಳು ಮೃತ ರಾಜಕುಮಾರನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು ಧಾರೆಯೆರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ಆ ಕನ್ಯೆ ದೃಢವಾದ ನಿಲುವಿನಿಂದಲೂ ಭಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಉಮಾಮಹೇಶ್ವರನನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ಅವರ ವರಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಸುಮಂಗಲಿತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದಳೆಂಬ ನಂಬುಗೆ ಈ ವ್ರತಾಚರಣೆಯ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಾಗಿದೆ.

ಆಡಿ ಶುಕ್ರವಾರ: ಕರ್ಕಾಟಕ ಮಾಸದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಶುಕ್ರವಾರದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಮಾಡುವ ಪದ್ಧತಿ ದ್ರಾವಿಡ ಸಂಪ್ರದಾಯಸ್ಥರಲ್ಲಿದೆ. ಆಡಿ ಎಂಬುದು ಆಷಾಢದ ತಮಿಳು ರೂಪ.

ಆಷಾಢ ಶುಕ್ಲ ಏಕಾದಶಿ: ಇದಕ್ಕೆ ಗಾಳೀಪಟದ ಹಬ್ಬವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಅಂದು ಗಾಳಿಪಟವನ್ನು ಹಾರಿಸುವುದು ರೂಢಿ. ಪ್ರಥಮೈಕಾದಶಿ ಎಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ.

ವರ್ಷಋತುವಿನ ಹಬ್ಬಗಳು: ಲಕ್ಷ್ಮೀಪೂಜೆ:ಶ್ರಾವಣ ಮಾಸದ ಶುಕ್ರವಾರಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹುಣ್ಣಿಮೆಯ ಹಿಂದಿನ ಶುಕ್ರವಾರ ವರಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಪೂಜೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ತಳಿರುತೋರಣ ಬಾಳೆಕಂಬ ಮುಂತಾದುವುಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾದ ಮಂಟಪದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ರತ್ನಾಭರಣಗಳಿಂದಲೂ ಮಂಗಳದ್ರವ್ಯಗಳಿಂದಲೂ ಸಿಂಗರಿಸಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಪ್ರತಿಕೃತಿಯನ್ನು ಇಟ್ಟು ಷೋಡಶೋಪಚಾರಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸಿ ಮರದ ಬಾಗಿನ ಕೊಟ್ಟು ಮುತ್ತೈದೆಯರಿಗೆ ಭೋಜನ ಮಾಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕಲಶದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು ಆವಾಹನೆ ಮಾಡಿ ಪೂಜಿಸುವ ಪದ್ಧತಿಯೂ ಇದೆ.

ಶ್ರಾವಣ ಶನಿವಾರಗಳು: ತಿರುಪತಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸನ ಪೂಜೆಗೆ ಮೀಸಲಾದ ವಾರಗಳಿವು. ಆ ದೇವರ ಒಕ್ಕಲು ಆ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಹಣೆಯ ಮೇಲೆ ಮೂರು ನಾಮ ಧರಿಸಿ ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣ ಗೋವಿಂದ, ಗೋವಿಂದ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತ ಐದು ಮನೆಗಳಿಗಾದರೂ ಹೋಗಿ ಭಿಕ್ಷೆ ತರಬೇಕೆಂಬ, ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥ, ಯಥಾ ಶಕ್ತಿ ದಾನ, ಸಂತರ್ಪಣೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಸಂಪ್ರದಾಯವಿದೆ. ಇದನ್ನು ಸಿರಿಸಂಪತ್ಪ್ರದ ಶನಿವಾರವೆಂದು ತಿಳಿದು ತಂಬಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ತುಪ್ಪದ ದೀಪವನ್ನು ಹಚ್ಚಿಡುತ್ತಾರೆ. ಅಂದು ಸಿಹಿಯೂಟದ ಏರ್ಪಾಟಿರುತ್ತದೆ. ಈ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ತಿರುಪತಿಗೆ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಭಕ್ತರು ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಯಾತ್ರೆಹೋಗುತ್ತಾರೆ.

ಪಂಚಮಿ: ಈ ಹಬ್ಬ ನಾಗರ ಪಂಚಮಿ ಅಥವಾ ಗರುಡಪಂಚಮಿ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಸಹೋದರರ ಬೆನ್ನುಹುರಿಗೆ ದೂರ್ವಿಯಿಂದ ಹಾಲು ನೀರು ಪ್ರೋಕ್ಷಿಸಿ, ಪೂಜಿಸಿ ಅವರಿಗೆ ತಂಬಿಟ್ಟಿನ ಬಾಗಿನವನ್ನು ಕೊಡುವುದು, ಬಂಧು ಬಾಂಧವರಿಗೆ ಇಷ್ಟಮಿತ್ರರಿಗೆ ತಂಬಿಟ್ಟು ಕೊಡುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಸಹೋದರನ ಸುಖಸಂತೋಷಕ್ಕೂ ದೀರ್ಘಜೀವನಕ್ಕೂ ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಇದರಿಂದ ಅಪಮೃತ್ಯು

ಪರಿಹಾರವಾಗುವುದೆಂದು ನಂಬಿಕೆ. ಬಾಗಿಲಿನಲ್ಲಿ ಅರಿಸಿನದಿಂದ ನಾಗರ ಹಾವಿನ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಬರೆದು ಹಳದಿ ಗೆಜ್ಜೆವಸ್ತ್ರದಿಂದ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಕೃಷ್ಣಜನ್ಮಾಷ್ಟಮಿ: ಇದು ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣನ ಜನ್ಮದಿನವೆಂದು ನಂಬಿಕೆ. ಅಂದು ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ಮತ್ತು ಗೋಕುಲದ ಪ್ರತಿಮೆಗಳನ್ನು ಮಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಮಾಡಿಟ್ಟು ಷೋಡಶೋಪಚಾರಪೂಜೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಬಗೆಬಗೆಯ ತಿಂಡಿತಿನಿಸುಗಳನ್ನು ಕೃಷ್ಣನಿಗೆ ನೈವೇದ್ಯಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಗೌರೀ ಹಬ್ಬ: ಭಾದ್ರಪದ ಶುಕ್ಲ ತದಿಗೆ ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಸಂಭ್ರಮದ ಹಬ್ಬ. ದೊಡ್ಡಗೌರೀ ಸ್ವರ್ಣಗೌರೀ ಮುಂತಾದ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಿದೆ. ಅಂದು ಗೌರಿಯ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು ಅಥವಾ ಪ್ರತಿಕೃತಿಯನ್ನು ಷೋಡಶೋಪಚಾರಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸಿ ವ್ರತಕಥೆಯನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ಮೊರದ ಬಾಗಿನವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಗೌರಿ ಮತ್ತು ಗಣೇಶರನ್ನು ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಪೂಜಿಸಿ ಮಾರನೆಯ ದಿವಸ ಹೊಳೆ ಅಥವಾ ಕೆರೆಗಳಿಗೆ ಆ ದೇವರನ್ನು ಕೊಂಡೊಯ್ದು ವಿಸರ್ಜಿಸಿ ಗೌರಿ ಕಳುಹಿಸುವ ಹಬ್ಬ ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಗಣೇಶಚತುರ್ಥೀ: ವಿಘ್ನನಿವಾರಕ ವಿನಾಯಕ ಹಬ್ಬ. ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಗಣಪತಿಯನ್ನು ಅಲಂಕೃತ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿ ಪೂಜಿಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಾಮೂಹಿಕವಾಗಿಯೂ ಈ ಹಬ್ಬವನ್ನು ಆಚರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಹಬ್ಬದಂದು ಮೋದಕ ವಿಶೇಷ ಭಕ್ಷ್ಯ. ಭಾದ್ರಪದಶುಕ್ಲ ಚತುರ್ಥೀ ದಿನ ಈ ಹಬ್ಬ ಬರುತ್ತದೆ. ಆ ದಿನ ಚಂದ್ರನನ್ನು ನೋಡಬಾರದೆಂದು ನಂಬಿಕೆ. ಅಕಸ್ಮಾತ್ ನೋಡಿದರೆ ದೋಷಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ಯಮಂತ ಕೋಪಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಕೇಳಬೇಕೆಂದು ವಿಧಿ. ಅದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಕನಿಷ್ಠ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಮನೆಗಳಿಗಾದರೂ ಹೋಗಿ ಗಣೇಶನನ್ನು ನೋಡಿ ನಮಸ್ಕರಿಸಬೇಕೆಂದು ವಿಧಿ. ಶುಭಮಹೂರ್ತದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶನ ವಿಸರ್ಜನೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಆಗ ನಡೆಯುವ ಗಣೇಶನ ಮೆರವಣಿಗೆ ವರ್ಣಮಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಶರದೃತುವಿನ ಹಬ್ಬಗಳು: ನವರಾತ್ರಿ:ಆಶ್ವೀಜ ಶುಕ್ಲ ಪಾಡ್ಯಮಿ ದಿನದಿಂದ ದಶಮಿಯ ವರೆಗೆ ಬರುವ ದಿನಗಳನ್ನು ನವರಾತ್ರಿ ಅಥವಾ ದಶಹರಾ(ದಸರ) ಎಂದೂ ಶರನ್ನವರಾತ್ರಿ ಎಂದೂ ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿ. ರಾಮಾಯಣ, ಮಹಾಭಾರತ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಈ ಹಬ್ಬ ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಪಾಂಡವರು ಅಜ್ಞಾತವಾಸದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಬೃಹನ್ನಳೆಯ ವೇಷದಲ್ಲಿದ್ದ ಅರ್ಜುನ ಶಕ್ತಿಸ್ವರೂಪಿಯಾದ ಬನ್ನಿ ಮರವನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ, ಅದರಲ್ಲಿ ಬಚ್ಚಿಟ್ಟಿದ್ದ ತಮ್ಮ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ವಿಜಯಿಯಾದ ಕಾರಣ ಈ ದಿನವನ್ನು ವಿಜಯದಶಮಿಯೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ದಿನವನ್ನು ಕನ್ನಡನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ರಾಜಮನೆತನಗಳು ನಾಡಹಬ್ಬವೆಂದು ತಿಳಿದು ಆಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದವು. ಈ ಹಬ್ಬ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಿಂದೀಚೆಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯ ಗಳಿಸಿದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮನೆಮನೆಯಲ್ಲೂ ಅಂದಚಂದದ ನಾನಾ ತೆರನ ಗೊಂಬೆಗಳನ್ನು ಸಿಂಗರಿಸಿ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಒಪ್ಪವಾಗಿ ಕೂಡಿಸಿ ಮಕ್ಕಳಿಂದ ಪೂಜಿಸುವುದು ವಾಡಿಕೆ. ಸಂಜೆಯ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳು ಶೃಂಗಾರಗೊಂಡು ಮನೆಯಿಂದ ಮನೆಗೆ ಹೋಗಿ ಹಾಡುಹೇಳಿ ಕೋಲಾಟ ವಾಡುವ ದೃಶ್ಯ ಕಣ್ಮನಗಳನ್ನು ಸೆಳೆಯುವಂತಿರುತ್ತವೆ. **(ಎಂ.ಎಚ್.ಆರ್.)**

ದುರ್ಗಾಷ್ಟಮಿ: ಮಹಿಷಾಸುರನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದ ದುರ್ಗಾದೇವಿಯ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ವಿಶೇಷ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಮಾಡುವ ದಿನ. ಶರದೃತುವಿನ ಪ್ರಾರಂಭದ ಒಂಬತ್ತು ತಿಥಿಗಳಲ್ಲಿ ದುರ್ಗಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸುವುದು ಒಂದು ವಿಶೇಷ. ಶರತ್ಕಾಲದ ದುರ್ಗಾಪೂಜೆ ಸಾತ್ವಿಕ, ರಾಜಸ, ತಾಮಸ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧ. ಜಪ ಯಜ್ಞ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಮಾಂಸ ರಹಿತ ನೈವೇದ್ಯದಿಂದ ಅರ್ಚಿಸುವುದು ಸಾತ್ವಿಕಪೂಜೆ. ಈ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಆಶ್ವಯುಜ ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷದ ಸಪ್ತಮಿ ಅಷ್ಟಮಿ ನವಮಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಮಾಡುವುದುಂಟು. ಸಪ್ತಮಿ ದಿವಸ ದೇವಿಯ ಸ್ಥಾಪನೆ, ಅಷ್ಟಮಿ ದಿವಸ ಪೂಜೆ, ನವಮಿ ದಿವಸ ಬಲಿದಾನ, ದಶಮಿ ದಿವಸ ವಿಸರ್ಜನೆ. ಅಷ್ಟಮಿಗೆ ಮಹಾಷ್ಟಮಿ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದೆ. ಅಷ್ಟಮಿ ತಿಥಿ ದುರ್ಗಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಕರವಾದ ತಿಥಿ ಎಂದು ನಂಬುಗೆ. ದುರ್ಗಿಯನ್ನು ಆಶ್ವಯುಜ ಮಾಸದ ಶುಕ್ಲಾಷ್ಟಮಿಯ ದಿವಸ ನಿಯತವಾಗಿ ಪೂಜಿಸಬೇಕೆಂದು ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮೋತ್ತರಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ನಾರದೀಯ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಈ ಅಷ್ಟಮಿಯ ದಿವಸ ಉಪವಾಸವಿದ್ದು ಗೀತವಾದ್ಯಗಳೊಡನೆ ದುರ್ಗಿಯನ್ನು ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಪೂಜಿಸಬೇಕು. ಪುತ್ರವಂತ ಗೃಹಸ್ಥರಿಗೆ ಉಪವಾಸ ಕೂಡದು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ದೇವಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಈ ದಿವಸದಲ್ಲಿ ಜಾತವೇದಸೇ ಎಂಬ ಮಂತ್ರ ಅಥವಾ ಗುರೂಪದಿಷ್ಟವಾದ ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕ ತಿಲ ಆಜ್ಯ ಕುಸುಮ ಪಾಯಸ ಮಧು ಈ ಹವಿರ್ದ್ರವ್ಯಗಳಿಂದ ಹೋಮ ಮಾಡಬೇಕು. ಆ ರಾತ್ರಿ ಎಚ್ಚರದಿಂದಿದ್ದು ವಸ್ತ್ರ, ಧೂಪ, ಮೌಲ್ಯ, ದೀಪ, ರತ್ನ, ಭಕ್ಷ್ಯಫಲಾದಿಗಳಿಂದ ದುರ್ಗಿಯನ್ನು ಆರಾಧಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಆರಾಧಿಸಿದರೆ ದುರ್ಗಿ ಸರ್ವಮಂಗಳವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಾಳೆ ಎಂಬ ನಂಬಿಕೆಯಿದೆ. ಮೈಸೂರು ಅರಸರು ಇಂದಿನವರೆಗೆ ದುರ್ಗಾಪೂಜೆಯನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತ ಬಂದಿದ್ದಾರೆ. **(ಎಸ್.ಎನ್.ಕೆ.)**

ವಿಜಯದಶಮಿ: ದೊಡ್ಡ ದಿನವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ. ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯ ಸಂಕಲ್ಪ ಮಾಡಿ ಒಂದೇ ಕಡೆ ಕುಳಿತಿರುವ ಸಂನ್ಯಾಸಿಗಳಿಗೂ ಸಂಚಾರ ಹೊರಡುವ ದಿನ. ಸೀಮೋಲ್ಲಂಘನ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಪದ್ಧತಿ. ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಪರಂಪರೆಗನುಸಾರವಾಗಿ ಜಂಬೂ ಸವಾರಿ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಪ್ರತಿ ಊರಿನಲ್ಲೂ ದೇವರ ಉತ್ಸವ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಶಮೀವೃಕ್ಷವನ್ನೂ ಪೂಜಿಸುವುದು ಮುಖ್ಯ. ಪರಸ್ಪರ ಶಮೀ ಕೊಟ್ಟು ನಮಸ್ಕರಿಸುವುದೂ ಶುಭಾಶಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದೂ ವಾಡಿಕೆ.

ಸೀಗೆ ಹುಣ್ಣಿಮೆ: ಆಶ್ವೀಜ ಶುಕ್ಲ ಪೂರ್ಣಿಮೆಗೆ ಸೀಗೆ ಹುಣ್ಣಿಮೆ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಸೀಗೆಗೌರಿ ಹಬ್ಬ ಎಂದೂ ಪ್ರಚಲಿತವಿದೆ. ಇದು ರೈತರ ಹಬ್ಬ. ಮುತ್ತೈದೆಯರು ಹಸುರು ಪಯಿರನ್ನು (ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ರಾಗಿ) ಬೆಳೆಸಿರುವ ಗೆರಸಿಯನ್ನು ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಹೊತ್ತು ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತ ಜಲಾಶಯಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಸೀಗೆಗೌರಿಯನ್ನು ಪೂಜೆಮಾಡಿ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಭೂಮಿತಾಯಿಗೆ ಬಯಕೆ ಊಟ ಮಾಡಿಸಲು ಬಗೆಬಗೆಯ ತಿಂಡಿತಿನಿಸುಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಹೊಲಗದ್ದೆಗಳಲ್ಲಿ ಎಡೆಯಿಟ್ಟು ಊಟಮಾಡಿ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವರು ಬೆಳದಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಯಸದ ಊಟ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಮಳೆಬೆಳೆಯನ್ನು ಕೊಡುವ ದೇವೇಂದ್ರನನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಲು ಮಾಡುವ ಹಬ್ಬವೆಂದು ನಂಬಿಕೆ.

ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಈ ಹಬ್ಬ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಚಲಿತವಿದೆ. ಇದನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ದಸರ ಹಬ್ಬದ ದಿವಸ ಬನ್ನಿ ಮುಡಿದ ಅನಂತರ ಸುಮಂಗಲಿಯರು ಕುಂಬಾರರ ಮನೆಗೆ ಹೋಗಿ ಜೋಳ, ಅರಿಶಿಣ ಕುಂಕುಮವನ್ನೂ ದಕ್ಷಿಣೆಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಹಣವನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟು ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಮಾಡಿದ ಕಂಬದ ಆಕಾರವನ್ನು ಹೋಲುವ ಎರಡು ಪ್ರತಿಮೆಗಳನ್ನು ತರುವರು. ಇವುಗಳ ಆಕಾರ ಗುಂಡಾಗಿದ್ದು, ಒಂದರಮೇಲೊಂದು ಮಣ್ಣಿನಿಂದಲೇ ಮಾಡಿದ ಗುಂಡುಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ತಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವುದು ಎಲ್ಲವುಗಳಿಗಿಂತ ಸ್ವಲ್ಪ ದೊಡ್ಡದಾಗಿದ್ದು ಕ್ರಮೇಣ ಮೇಲಿನವು ಚಿಕ್ಕದಾಗುತ್ತ ಹೋಗುತ್ತವೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಇವುಗಳ ಸುತ್ತ ಮಣ್ಣಿನಿಂದಲೇ ಮಾಡಿದ ಆದರೆ ಇದೇ ರೀತಿಯ ಚಿಕ್ಕಚಿಕ್ಕ ಐದು ಅಥವಾ ಒಂಬತ್ತು ಹನ್ನೆರಡು ಮರಿಗಳೆಂದು ಅಥವಾ ಕೊಂತಿಗಳೆಂದು ಕರೆಯುವ ಪ್ರತಿಮೆ ಇಡುತ್ತಾರೆ. ಕುಂಬಾರರ ಮನೆಯಿಂದ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬಂದು ಮನೆಯೊಳಗಡೆ ಮಣೆ ಹಾಕಿ ಅದರ ಮೇಲಿಟ್ಟು

ಹೂವಿನಿಂದ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಣ ಜಾಗವನ್ನು ರಂಗೋಲಿಯಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಿ ಎರಡು ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ನೀಲಾಂಜನಗಳನ್ನಿಟ್ಟು ಮುತ್ತೈದೆಯರು ಪೂಜೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ದಸರ ಹಬ್ಬದ ದಿನದಿಂದ ಏಳು ದಿವಸ ಸೀಗೆಗೌರಿಯನ್ನು ಮನೆಯೊಳಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಪೂಜೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಸಾಯಂಕಾಲದ ವೇಳೆ ಮಕ್ಕಳು ಮತ್ತು ಮುತ್ತೈದೆಯರು ಬಂದು ಆರತಿ ಮಾಡಿ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಪೂಜೆಯ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಸಿಹಿತಿಂಡಿ ಅಥವಾ ಹಣ್ಣುಗಳ ನೈವೇದ್ಯ ಮಾಡುವುದರೊಂದಿಗೆ ಬಂದ ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ತಾಂಬೂಲ ಹಾಗೂ ಪ್ರಸಾದವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಹುಣ್ಣಿಮೆಯ ದಿವಸ ಸುಮಂಗಲಿಯರು ಸ್ನಾನಮಾಡಿ ಹೋಳಿಗೆ, ಹುಗ್ಗಿ ಮಾಡಿ ದೇವರನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ನೈವೇದ್ಯ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಸಾಯಂಕಾಲ ಆರತಿ ಮಾಡಿ ಉಡಿ ತುಂಬುತ್ತಾರೆ. ಕುಪ್ಪಸ, ಕಾಯಿ, ಹಣ್ಣು, ತಾಂಬೂಲಗಳೊಂದಿಗೆ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬಳಗದವರು ಹೆಣ್ಣು ಕೊಡುವ ಇಲ್ಲವೇ ತರುವ ಮದುವೆಯ ಒಪ್ಪಂದವನ್ನು (ನಿಶ್ಚಿತಾರ್ಥ) ಸಂತೋಷದಿಂದ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಅನಂತರ ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕ ಪ್ರತಿಮೆಗಳನ್ನು ಆಪ್ತರಿಗೆ ಮತ್ತು ಬಂಧುವರ್ಗದವರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು ಉಳಿದವುಗಳನ್ನು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಬಿಡುತ್ತಾರೆ. ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋದವರು ಅದನ್ನು ತಮ್ಮ ಮನೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಹೊಲದಲ್ಲಿಟ್ಟು ಪೂಜಿಸಿ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಶುಭವಾಗುತ್ತದೆಂದು ನಂಬಿಕೆ. ದೊಡ್ಡವುಗಳನ್ನು ನೀರಿನಲ್ಲಿಯೇ ಬಿಡುತ್ತಾರೆ. ಮೇಲ್ಕಂಡ ಆಕಾರದಲ್ಲಿಯೇ ಮರದಿಂದ ಮಾಡಿಸಿದ ಎರಡು ಪ್ರತಿಮೆಗಳನ್ನು ಮನೆಯಲ್ಲಿ ದೇವರ ಮುಂದಿಟ್ಟು ಸದಾ ಪೂಜೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. **(ಟಿ.ಎಸ್.ಆರ್.)**

ನರಕಚತುರ್ದಶೀ (ದೀಪಾವಳಿ): ಭೂಮಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ನರಕಾಸುರ ಲೋಕಕಂಟಕನಾದಾಗ ಭೂಮಾತೆಯೇ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿಕೊಂಡು ನರಕಾಸುರನನ್ನು ಸಂಹಾರ ಮಾಡಿಸಿದಳೆಂದು ಪುರಾಣಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಥೆಯಿದೆ. ಆ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ಈ ಹಬ್ಬದ ಆಚರಣೆ. ರಾತ್ರಿ ಹಬ್ಬದೂಟವಾದ ಮೇಲೆ ಬಾಣ ಬಿರುಸುಗಳನ್ನು ಹಚ್ಚಿ ನಲಿಯುತ್ತಾರೆ.

ಬಲಿಪಾಡ್ಯಮಿ: ವಾಮನಾವತಾರದ ಕಥೆಯ ಹಿನ್ನಲೆಯಲ್ಲಿ ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಬಲಿಪಾಡ್ಯಮಿಯ ಹಬ್ಬ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಗೋಕ್ರೀಡನಕ್ಕೆ ಹೆಸರಾದದ್ದು. ಬೆಳಗ್ಗೆ ಗೋಪೂಜೆಯನ್ನು ಮಾಡುವರು. ಸಂಜೆಯ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಮನೆಯ ಹೊಸ್ತಿಲಿನಲ್ಲೆಲ್ಲ ಬಲೀಂದ್ರನನ್ನು ಮಾಡಿಟ್ಟು ಷೋಡಶೋಪಚಾರಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸುವರು. ಬಾಣಬಿರುಸುಗಳನ್ನು ಹಾರಿಸುವುದುಂಟು. ಬಲೀಂದ್ರ ಭೂಲೋಕಕ್ಕೆ ಬಂದು ಮೂರೂಮುಕ್ಕಾಲುಗಳಿಗೆ ಇರುವನೆಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಇದೆ.

ಕಾರ್ತೀಕ ಪೂರ್ಣಿಮೆ: ವ್ಯಾಸಪೂಜೆ ಮಾಡಿ ಕಾರ್ತೀಕ ಮಾಸ ಮಹಾತ್ಮೆಯ ಮೂಗಳವನ್ನಾಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ರಾತ್ರಿ ಮನೆಯಲ್ಲೂ ಮಂದಿರಗಳಲ್ಲೂ ದೀಪಗಳನ್ನು ಬೆಳಗಿಸುತ್ತಾರೆ. ದೀಪೋತ್ಸವ ನಡೆಯುವುದು ಇಂದಿನಿಂದಲೇ. ಈ ದಿನ ದೀಪದಾನಕ್ಕೆ ಮಹತ್ತ್ವ. ಇದನ್ನು ದೊಡ್ಡ ಗೌರಿಹುಣ್ಣಿಮೆ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಸ್ತ್ರೀಯರು ಗೌರೀಪೂಜೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಕಾರ್ತೀಕ ಬಹುಳ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ: ಕಡೆಯ ಕಾರ್ತೀಕ ಎಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ. ದೀಪೋತ್ಸವಕ್ಕೆ ಹೆಸರಾದ ದಿನ ಪಂಜನ್ನು ಹಿಡಿದು ತಿರುಗಿಸುತ್ತ ಊರಿನಲ್ಲೆಲ್ಲ ಸುತ್ತುಹಾಕುವ ಪದ್ಧತಿ ಹಿಂದೆ ಇತ್ತು. ಉತ್ತರಗೋಗ್ರಹಣದ ಜ್ಞಾಪಕಾರ್ಥವಾಗಿ ಹಾಗೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ನಂಬಿಕೆ. ಪಿತೃದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮರಳಿ ಹೋಗಲು ದಾರಿತೋರುವ ವಿಧಾನವಿದೆಂದು ಪುರಾಣವಾಕ್ಯ. ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲೂ ದೀಪೋತ್ಸವ, ತೆಪ್ಪೋತ್ಸವ ಮುಂತಾದವು ವಿಜೃಂಭಣೆಯಿಂದ ನಡೆಯುತ್ತವೆ.

ಹನುಮಜಯಂತಿ: ಮಾರ್ಗಶೀರ್ಷಮಾಸದ ದ್ವಾದಶಿ ಶ್ರೀರಾಮಭಕ್ತ ಹನುಮಂತ ಜನಿಸಿದ ದಿನ. ಅವನ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಈ ಜಯಂತಿ ಆಚರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಹನುಮದ್ವಿಲಾಸ ಹರಿಕಥೆ ನಡೆಸುವುದು ವಿಶೇಷ. ಕೆಲವು ಕಡೆ ರಾಮದೇವರ ಸಂಗಡ ಹನುಮಂತನ ಪಲ್ಲಕ್ಕಿ ಉತ್ಸವವನ್ನೂ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಎಳ್ಳಮಾವಾಸ್ಯೆ: ತಂದೆಯ ಆಜ್ಞೆಯಂತೆ ತಾಯಿಯ ಶಿರಚ್ಛೇದನ ಮಾಡಿದ ಪರಶುರಾಮ ಮಾತೃಹತ್ಯೆಯ ದೋಷದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾದ ದಿನ. ಎಳ್ಳಿನಷ್ಟೂ ಪಾಪವಿಲ್ಲದಂತೆ ತೊಳೆದುಹಾಕುವ ಈ ದಿನ ಸ್ನಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ. ಸೂರ್ಯೋದಯಕ್ಕೆ ಮುಂಚಿತವಾಗಿ ಸ್ನಾನ ಮಾಡಬೇಕು.

ಧನುರ್ಮಾಸ: ಸೂರ್ಯದೇವ ವೃಶ್ಚಿಕ ಮಾಸದಿಂದ ಸಂಕ್ರಮಿಸಿ ಧನುರಾಶಿಗೆ ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡುವ ದಿನ ಮೊದಲ್ಗೊಂಡು ಆತ ಮಕರಸಂಕ್ರಾಂತಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುವವರೆಗೂ ಧನುರ್ಮಾಸವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಮಹಾವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸೂರ್ಯೋದಯಕ್ಕೆ ಮುಂಚಿತವಾಗಿಯೇ ಷೋಡಶೋಪಚಾರಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸಿ ಹುಗ್ಗಿಯನ್ನು(ಪೊಂಗಲ್) ನೈವೇದ್ಯ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ವಿಧಿ. ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿದಿನ ಮಾಡಲು ಅಸಮರ್ಥರಾದವರು ಒಂದು ದಿನವಾದರೂ ಹುಗ್ಗಿ ಮಾಡಿ ದಾನಮಾಡಬಹುದು.

ಮಕರಸಂಕ್ರಾಂತಿ: ಪೊಂಗಲ್ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ. ಸೂರ್ಯ ಮಕರರಾಶಿಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸುವ ದಿನ. ಉತ್ತರಾಯಣ ಪುಣ್ಯಕಾಲವೆಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅಂದು ಎಳ್ಳು ಬೀರುವುದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ದ್ರಾವಿಡ ಸಂಪ್ರದಾಯಸ್ಥರಿಗೆ ಇದೊಂದು ಸಂಭ್ರಮದ ದಿನ. ಇಂದು ಸ್ವರ್ಗದ ಬಾಗಿಲು ತೆರೆಯುತ್ತದೆಂದು ನಂಬಿಕೆ. ರೈತರಿಗೆ ಇಂದು ಬಿಡುವು. ಜಾನುವಾರುಗಳಿಗೆ ಮೈತೊಳೆದು ಸಿಂಗರಿಸಿ ಮೆರವಣಿಗೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಸಂಜೆ ಕಿಚ್ಚು ಹಾಯಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಪುಷ್ಯ ಬಹುಳ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ: ದಾಸಶ್ರೇಷ್ಠ ಪುರಂದರದಾಸರ ಪುಣ್ಯತಿಥಿ. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಾಗ್ಗೇಯಕಾರರೂ ಭಕ್ತ ಶ್ರೇಷ್ಠರೂ ಆದ ತ್ಯಾಗರಾಜ ಭಾಗವತರ ಆರಾಧನೆಯನ್ನೂ ಈ ದಿನ ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಂಗೀತ ಹರಿಕಥೆ ಮುಂತಾದ ಸಾಮೂಹಿಕ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು ಜರುಗುತ್ತವೆ.

ಶಿಶಿರ ಋತುವಿನ ಹಬ್ಬಗಳು: ರಥಸಪ್ತಮೀ : ಮಾಘಶುಕ್ಲ ಸಪ್ತಮಿ ದಿನದಂದು ಸೂರ್ಯನ ರಥಕ್ಕೆ ಪೂಜೆ. ಅಂಗಳದಲ್ಲಿ ರಂಗವಲ್ಲಿಯಿಂದ ರಥವನ್ನು ಬರೆದು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹಾಲನ್ನು ಉಕ್ಕಿಸಿ ಪಾಯಸ ಮಾಡಿ ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣನಿಗೆ ನೈವೇದ್ಯ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಎಕ್ಕದ ಎಲೆಯನ್ನು ಧರಿಸಿ ಸ್ನಾನಮಾಡುವ ವಿಧಿ ಇದೆ. ವೈವಸ್ವತ ಮನ್ವಂತರದ ಮೊದಲ ದಿನವಿದು; ಮನ್ವಾದಿ.

ಮಹಾಶಿವರಾತ್ರಿ: ಮಾಘ ಬಹುಳದಲ್ಲಿ ಪ್ರದೋಷ ವ್ಯಾಪಿನಿಯಾದ ಚತುರ್ದಶಿ ದಿವಸ ಶಿವರಾತ್ರಿಯನ್ನು ಆಚರಿಸಬೇಕೆಂದು ಸ್ಮೃತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅಂದು ಶೈವರು ಉಪವಾಸವನ್ನಾಚರಿಸಿ ವಿಶೇಷ ಪೂಜಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ದಿನ ಉಪವಾಸಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ. ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತೀಯಾಮದಲ್ಲೂ ಬಿಲ್ವಾದಿಗಳಿಂದ ಶಿವನನ್ನು ಪೂಜಿಸಬೇಕು. ವೈಷ್ಣವರೂ ಈ ದಿನ ಹಬ್ಬವನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಶಿವಮಂದಿರಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ದರ್ಶನ ಮಾಡಲೇಬೇಕೆಂಬ ವಿಧಿ ಇದೆ. ಅಂದು ಜಾಗರಣೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಶಿವರಾತ್ರಿಯ ವ್ರತಕಥೆ ಮತ್ತು ಮಹಾತ್ಮ್ಯೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲೂ ಬಂದಿದೆ. ಅನೇಕ ಪುಣ್ಯಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ರಥೋತ್ಸವಗಳೂ ಜಾತ್ರೆಗಳೂ ಜರುಗುತ್ತವೆ.

ಹೋಳಿ ಹಬ್ಬ: ಫಾಲ್ಗುಣ ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹೋಳಿ ಹಬ್ಬವನ್ನಾಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕಾಮನ ಹಬ್ಬವೆಂದು ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ. **ನೋಡಿ: ಕಾಮನ ಹಬ್ಬ.** *

ಈ ಮೇಲೆ ನಿರೂಪಿಸಿದ ಹಬ್ಬಗಳಲ್ಲದೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷ ರೀತಿಯ ಹಬ್ಬಗಳೂ ಪ್ರಚಲಿತವಿದ್ದವು: ಮಾರಿಹಬ್ಬ, ಬಂಡಿಹಬ್ಬ, ಬಾದುಬ್ಬೆಪರ್ವ. ಗ್ರಾಮದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಈ ಹಬ್ಬಗಳನ್ನು ಜನಪದ ಹಬ್ಬಗಳೆಂದು ಕರೆಯಬಹುದು. ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಹಬ್ಬಗಳು ಕೆಲವು ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸೀಮಿತವಾಗಿದ್ದಂಥವು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಹುತ್ತರಿ ಹಬ್ಬ ಕೊಡಗಿನವರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟದ್ದು.

ಬಾದುಬ್ಬೆ ಪರ್ವ: ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬಾದುಬ್ಬೆ ಎಂಬ ಹಬ್ಬ ಹೆಣ್ಣುದೇವತೆಯ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಒಂದು ಹಬ್ಬ. ಈ ದೇವತೆ ಯಾರಿರಬಹುದು ಎಂಬುದರ ಬಗ್ಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಚರ್ಚೆ ನಡೆದಿದೆ. ಇವಳು ವಸಂತಾಂಬೆ ಎಂದೂ ಭದ್ರಾಂಬೆ ಎಂದೂ ಬನದಬ್ಬೆ (ಅಥವಾ ಬನಶಂಕರಿ) ಎಂದೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿವೆ. ಈ ದೇವತೆಯ ಉಲ್ಲೇಖಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನತೆ ಪೂಜಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಒಬ್ಬ ಗ್ರಾಮದೇವತೆ ಎಂಬ ಭಾವನೆಯುಂಟಾಗುತ್ತದೆ.

ಬಾದುಬ್ಬೆ ಪರ್ವ ಹೇಗೆ ಆರಂಭವಾಯಿತೆಂಬುದರ ಬಗ್ಗೆ ವಡ್ಡಾರಾಧನೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಥೆಯಿದೆ. ವೀರಶ್ರೀ ಎಂಬ ರಾಣಿ ತನ್ನ ಅಣ್ಣನನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಬಹಳವಾಗಿ ದುಃಖಿಸುತ್ತಿದ್ದಳು. ಅವಳನ್ನು ಬಹುವಾಗಿ ಪ್ರೀತಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಅವಳ ಗಂಡ ಕ್ರೌಂಚನೆಂಬುವವನು ಅವಳು ದುಃಖವನ್ನು ಮರೆಯುವಂತೆ ಯಾರಾದರೂ ಮಾಡುವುದಾದರೆ ಅವರಿಗೆ ಬಹುಮಾನ ಕೊಡುವುದಾಗಿ ಡಂಗುರ ಹೊಯಿಸಿದ. ಯಾರು ಏನೇ ಪ್ರಯತ್ನಪಟ್ಟರೂ ಅವಳ ಮುಖದಲ್ಲಿ ನಗು ಕಾಣಿಸಲಿಲ್ಲ. ಕೊನೆಗೆ ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿ ಕರಿಯ ಕಚ್ಚೆ ಹಾಕಿಕೊಂಡು, ಮೈಗೆಲ್ಲ ಮಸಿ ಬಳಿದುಕೊಂಡು, ತಲೆ ಬೋಳಿಸಿಕೊಂಡು, ಬಾಯಿಲ್ಲಿ ಹಲ್ಲಿನಂತೆ ಕವಡೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಕುಂಚ ಕಮಂಡಲುಗಳ ಸಮೇತ ಬಂದಾಗ ರಾಜ ಇಗೋ ನಿನ್ನ ಅಣ್ಣ ಭಟಾರರು ಬಂದರು ಎಂದಾಗ ರಾಣಿ ಸಂಭ್ರಮದಿಂದ ತಿರುಗಿ ನೋಡಿದಾಗ–ಅಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿದ್ದು ಅಣ್ಣನಲ್ಲ, ಒಬ್ಬ ವಿಕಟವೇಷಧಾರಿ. ರಾಣಿಗೆ ನಗು ತಡೆಯದಾಯಿತು, ನಕ್ಕಳು. ರಾಜ ಸುಪ್ರೀತನಾಗಿ ಆ ಪಗರಣಿಗನಿಗೆ (ವೇಷದವನಿಗೆ) ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಐಶ್ವರ್ಯ ಕೊಟ್ಟುಕಳುಹಿಸಿದ. ಅಂದಿನಿಂದ ಬಾದುಬ್ಬೆಯ ಹಬ್ಬವೂ ಪಗರಣದ ಆಟಪಾಟಗಳೂ ಆದುವೆಂದು ಕಥೆ.

ಬಾದುಬ್ಬೆಯ ಹಬ್ಬಕ್ಕೂ ಮೇಲಿನ ಕಥೆಗೂ ಏನು ಸಂಬಂಧವೋ ವಿವರಿಸಿ ಹೇಳುವುದು ಕಷ್ಟವಾದರೂ ಬಾದುಬ್ಬೆಯ ಹಬ್ಬದ ದಿನ ವಿಚಿತ್ರವೇಷಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ ಜನರು ನಕ್ಕು ನಲಿಯುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಬಾದುಬ್ಬೆಯ ಮದುವೆ ಎಂಬುದು (ಗಣಪತಿಯ ಮದುವೆ ಇದ್ದಂತೆ) ಒಂದು ತಮಾಷೆಯ ಗಾದೆಯ ಮಾತಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿತು. ಅವಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಯಾವುದೋ ಜನಪದಕಥೆ ಈ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಹುದುಗಿರುವಂತಿದೆ.

ಬಾದುಬ್ಬೆಯ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ ಎಂಬ ಮಾತು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಬಾದುಬ್ಬೆ ಪರ್ವವಿರಬಹುದು. ಈ ಹಬ್ಬ ಮೇ ತಿಂಗಳ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ, ಎಂದರೆ ಬೇಸಗೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದಿತೆಂದು ಒಂದು ಶಾಸನಾಧಾರದಿಂದ ಹೇಳಬಹುದು. ಈಗಲೂ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ವೈಶಾಖದ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯಂದು ಒಂದು ಹಬ್ಬದ ಆಚರಣೆಯಿದೆ. ಅದರ ವಿವರಗಳನ್ನು ಬೆಟಗೇರಿ ಕೃಷ್ಣಶರ್ಮರು ಹೀಗೆ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ: ದೇವರ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಅನುಕೂಲ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಗೋಡೆಗೆ ಚಿಕ್ಕದಾದ ಒಂದು ಹಂದರವನ್ನು (ಮಂಟಪ) ಕಟ್ಟುವರು. ಅದನ್ನು ಬೇವಿನ ಸೊಪ್ಪಿನಿಂದ ಹೊದಿಸಿ ಅಲಂಕರಿಸುವರು. ನದಿಯಿಂದಾಗಲಿ ಹೊಲದಿಂದಾಗಲಿ ಐದು ಚಿಕ್ಕ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಆಯ್ದು ತಂದು, ಅವುಗಳನ್ನು ತೊಳೆದು ಒರಸಿ, ಅವುಗಳಿಗೆ ಸುತ್ತಲೂ ಸುಣ್ಣದ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನು ಹಚ್ಚಿ, ಹಂದರದೊಳಕ್ಕೆ ಇರಿಸಿದ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಸಾಲಾಗಿ ಇಡುವರು. ಯಥಾಕ್ರಮ ಮನೆಯ ಯಜಮಾನ ಅವುಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ಹೂರಣದ ಹೋಳಿಗೆಯ ನೈವೇದ್ಯಮಾಡುವನು. ನೈವೇದ್ಯ ಮಾಡಿದ ಹೋಳಿಗೆಯನ್ನು ಆ ಬೇವಿನ ಹಂದರದ ಮೇಲೆ ಅಗಲವಾಗಿ ಬಿಚ್ಚಿ ಹೊದಿಸುವನು. ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಎಡೆಯಲ್ಲಿ ಬಿಡಿಸಿ ಈ ನೈವೇದ್ಯವನ್ನು ಬಾದಮೀ ನೈವೇದ್ಯ ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಪೂಜೆಯಾದ ಮೇಲೆ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಹಬ್ಬದ ಊಟವಾಗುವುದು. ಇದಿಷ್ಟೇ ಹಬ್ಬದ ಆಚರಣೆ.

ವೈಶಾಖದ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ, ಬಾದಮೀ ನೈವೇದ್ಯ ಈ ಮಾತುಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಜೀವಂತವಾಗಿದ್ದ ಬಾದುಬ್ಬೆಯ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ ಅಥವಾ ಬಾದುಬ್ಬೆ ಪರ್ವದ ಅವಶೇಷವೆಂದು ಭಾವಿಸಲು ಅವಕಾಶಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ಬಾದುಬ್ಬೆ ಎಂಬ ಪದ ಬಾದುಮೆ, ಬಾದುಂಬೆ, ಬಾದುಬೆ ಎಂಬ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದೊರಕುತ್ತದೆ. ಬಾದುಬ್ಬೆಯ ಪ್ರತಿಮೆಯೊಂದು ಇಂದಿಗೂ ಉಳಿದುಕೊಂಡು ಬಂದಿದೆ. **(ಎಂ.ಸಿ.)**

ಬಂಡಿಹಬ್ಬ: ಗ್ರಾಮದೇವತೆಯ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ನಡೆಸುವ ಈ ಹಬ್ಬವನ್ನು ಹಸುರು ಬಂಡಿ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಹಸಿರು ಎಲೆ ಚಿಗರುಗಳ ತೋರಣ, ತೆಂಗಿನ ಗರಿ, ಅಡಕೆ ಹೊಂಬಾಳೆ ಇವುಗಳಿಂದ ಬಂಡಿಯನ್ನು (ಗಾಡಿ ಅಥವಾ ರಥ) ಅಲಂಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಈ ಹಬ್ಬ ನಡೆಯುವುದು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಮಂಗಳವಾರ. ಗ್ರಾಮದೇವತೆಯ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ತಾತ್ಕಾಲಿಕವಾಗಿ ಮಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಬಹು ಸುಂದರವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಅಕ್ಕಿ ತೆಂಗಿನಕಾಯಿ ರಾಸಿರಾಸಿ ಬಿದ್ದಿರಲಾಗಿ ಗ್ರಾಮದೇವತೆ ಒಕ್ಲೂನ ಹಾಸ್ಕೊಂಡು ಒಕ್ಲೂನ ಹೊದ್ದು ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಮುತ್ತಿಕ್ಕಿದ ಓಲೆ ತೊಟ್ಟು ಕಿಡಗಣ್ಣಿಯಾಗಿ ಮೆರೆಯುತ್ತಾಳೆ. ಭಕ್ತರು ಬಾಗಿಲಿಗೆ ಛತ್ರಿ ಏರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಏಳೂರು ಸಿಡಿಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಹೆಡಗೇಲಿ ಹಣ್ಣು, ಗಡಿಗೇಲಿ ತುಪ್ಪ, ಇಡಗಾಯಿಗಳು, ಕುರಿಗಳ ಸಾಲು ಮಡಲಕ್ಕಿ–ಎಲ್ಲ ಬರುತ್ತವೆ. ಕೆಲವರು ಊರುಗಳಲ್ಲಿ ಕೊಂಡವನ್ನೂ ಹಾಯುತ್ತಾರೆ. ಮೆರವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಪಂಜುಗಳು ಉರಿಯುತ್ತವೆ. ಭಕ್ತರು ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ದೇವತೆಯ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಹಾಡುತ್ತಾರೆ. ದೇವತೆಯನ್ನು ಬಂಡಿಯ ಮೇಲೆ ಮೆರವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಕೊಂಡೊಯ್ಯುವಾಗ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ದಾಸ ಮತ್ತು ಪುರುಷ (ಧಾರ್ಮಿಕ ಪೂಜಾರಿ) ಇರುತ್ತಾರೆ. ದಾಸ, ಹೆಗಲ ಮೇಲೆ ಕಿರುಗಂಟೆ ಕಟ್ಟಿದ ಒಂದು ಒನಕೆ, ಎಡಕಂಕುಳಲ್ಲಿ ಕಡಾಸು, ಬವನಾಸಿ, ಬಲ ಕಂಕುಳಲ್ಲಿ ತುತ್ತೂರಿ, ಭಾಂಕಿ, ಶಂಖ, ಎದೆಯ ಮೇಲೆ ಆನೆಯ ವಿಗ್ರಹ, ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಜಾಗಟೆ ಹಿಡಿದಿರುತ್ತಾನೆ. ಪುರುಷ, ಭೈರವನ ಶಿಷ್ಯ, ಈತ ಕಬ್ಬಿಣದ ದೊಡ್ಡ ತ್ರಿಶೂಲ, ಬೆಳ್ಳಿಯ ಸಣ್ಣ ತ್ರಿಶೂಲಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ ನವಿಲುಗರಿ ಕಂತೆಯನ್ನು ಹೆಗಲ ಮೇಲೆ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಕಂಕುಳಲ್ಲಿ ವಿಭೂತಿ ಚೀಲ, ಕೈಯಲ್ಲಿ ಜಿಂಕೆಯ ಕೊಂಬಿನ ವಾದ್ಯ, ತೀರ್ಥದ ಬಟ್ಟಲು ಇವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುತ್ತಾನೆ. ಸುಮಂಗಲಿಯರು ಐರಣಿ (ಪಂಚಕಲಶ) ಹೊತ್ತು ನಡೆಯುವರು. ಒಬ್ಬ ಆಚಾರಿ ಬಣ್ಣಹಾಕಿದ ಮರದ ಕುದುರೆಯ ಒಂದು ಕತ್ತನ್ನು ಕಂಕುಳಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಕುಣಿಯುತ್ತಾನೆ (ಹಿಂದೆ ಒಂದು ಸಲ ಬಸವ, ಈಶ್ವರನ ಸನ್ನಿಧಿಗೆ ಹಿಂದಿರುಗದೆ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಭೂಲೋಕದ ಆಚಾರಿಗಳು (ಬಡಗಿಗಳು) ಒಂದು ಕೀಲುಕುದುರೆ ಮಾಡಿ, ಈಶ್ವರನ ಬಳಿಗೆ ಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಅದರಿಂದಲೇ ಬೇಸಾಯ ಮಾಡುವುದಾಗಿ ಹೇಳಿದರಂತೆ. ಸೃಷ್ಟಿ ಒಮ್ಮುಖವಾಗಿರಲಿ ಎಂದು ಯೋಚಿಸಿ ಈಶ್ವರ ಬಸವನನ್ನು ಭೂಲೋಕಕ್ಕೆ ಕಳಿಸಿದನೆಂದು ಒಂದು ಜನಪದ ಕಥೆ ಇದೆ).

ಗ್ರಾಮದೇವತೆಗೆ ಹರಕೆ ಹೊತ್ತವರೆಲ್ಲ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಶಕ್ತಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಹರಕೆ ತಂದು ಒಪ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆಡು, ಕುರಿ, ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಕೋಳಿಗಳು ಬಲಿಯಾಗುತ್ತವೆ. ಭಕ್ತರು ಮಾಲೆ, ಕಣ್ಕಪ್ಪು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಂದು

ಗ್ರಾಮ ದೇವತೆಗೆ ಒಪ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ತಾಯಿಯವರು ಮಗುವಿಗೆ ಹೆಸರಿಡು ಎಂದು ಬೇಡುತ್ತಾರೆ. ಕೋಲಾಟ, ದೊಣ್ಣೆ ವರಸೆ, ಪಟ್ಟಾವರಸೆ, ರಮಡೋಲು, ವಾದ್ಯ, ಬಾಣಬಿರುಸು–ಎಲ್ಲ ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಕೆಲವೆಡೆ ಬಂಡಿಹಬ್ಬಕ್ಕೂ ಹಂದಿಮಾಂಸದ ಊಟಕ್ಕೂ ಗಂಟು. ಈ ಊಟದ ಅನಂತರ ತಮಟೆಗಳ ರಣವಾದ್ಯದ ಗತ್ತಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಕೆಂಪು ವಸ್ತ್ರದ ಚೌಕಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಆಯಾಸವಾಗುವವರೆಗೆ ಕೆಲವರು ವೀರಕುಣಿತವನ್ನು ಕುಣಿಯುತ್ತಾರೆ. ಕೊಂಬು ಕಹಳೆ ತುತ್ತೂರಿ ಕುಣಿಮಿಣಿ ತಾಳ ತಮಟೆ ಮೋರಿಗಳ ಕೋಲಾಹಲದೊಂದಿಗೆ ಕುಣಿತ ಕೊನೆಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಹುತ್ತರಿ: ಕೊಡಗಿನ ಹಬ್ಬಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಅತ್ಯಂತ ವರ್ಣರಂಜಿತವಾದ ಈ ಹಬ್ಬ ನವೆಂಬರ್, ಡಿಸೆಂಬರ್ ತಿಂಗಳ ಹುಣ್ಣಿಮೆ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಪೂದಿ+ಅರಿ=ಪುತ್ತರಿ < ಹುತ್ತರಿ ಎಂದರೆ ಹೊಸ ಅಕ್ಕಿ ಎಂದರ್ಥ. ಗದ್ದೆಯಲ್ಲಿ ಹುಲುಸಾಗಿ ಬೆಳೆದು ನಿಂತ ಬತ್ತದ ಪೈರನ್ನು ಆರಾಧಿಸಿ ಕುಯಿಲು ಮಾಡಿ ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಮನೆ ತುಂಬಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಸುಮುಹೂರ್ತವೇ ಹುತ್ತರಿ. ಈ ಹಬ್ಬ ಹಿಂದೆ ಮೂರು ದಿನ ದೇವಪೊಳ್ದು, ಅರಮನೆ ಪೊಳ್ದು, ನಾಡ್ ಪೊಳ್ದು ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಊರಿನ ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆ ಕುಯ್ಯುವ ಸಮಾರಂಭ ದೇವಪೊಳ್ದು. ಅರಸರ ಗದ್ದೆಯ ಬೆಳೆ ಕುಯ್ಯುವ ಸಮಾರಂಭ ಅರಮನೆ ಪೊಳ್ದು. ತಮ್ಮ ಊರಿನ ಗದ್ದೆಯ ಕುಯಿಲಿನ ಸಮಾರಂಭ ನಾಡ್‌ಪೊಳ್ದು. ಈಗ ನಾಡ್‌ಪೊಳ್ದು ಮಾತ್ರ ವಿಜೃಂಭಣೆಯಿಂದ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ರೋಹಿಣಿ ನಕ್ಷತ್ರದಲ್ಲೇ ಕದಿರು(ಬುಡಮಟ್ಟ ಇರುವ ಬತ್ತದ ಸಸಿ) ತೆಗೆಯುವುದರಿಂದ ಆ ನಕ್ಷತ್ರ ಇರುವ ದಿನ ರಾತ್ರಿ ಕದಿರು ತೆಗೆಯುವವರು ರಾತ್ರಿ ತೆಗೆಯುತ್ತಾರೆ, ಹಗಲು ತೆಗೆಯುವವರು ಹಗಲು ತೆಗೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಪೊಳ್ದುದಿನ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಕೊಡವನು ತಾನು ಎಲ್ಲಿದ್ದರೂ ತನ್ನ ಐನ್ ಮನೆಗೆ(ಮನೆತನದ ಮೂಲಪುರುಷನ ಮನೆ) ಬರಲೇಬೇಕು. ಅಂದು ಕುಟುಂಬದ ಜನರು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ ಕುಟುಂಬಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಆಳುಗಳೂ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಮನೆಗೆ ಬಂದಿರಬೇಕು. ದೂರದ ಊರಲ್ಲಿ ಮೇಯಲು ಬಿಟ್ಟಿರುವ ದನಕರುಗಳನ್ನೂ ಆ ದಿನ ಅಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಮೈತೊಳೆದು ಅವುಗಳ ಕೊರಳಿಗೆ ಗೆಜ್ಜೆ ಮುಂತಾದುವುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಅಲಂಕರಿಸುವುದಲ್ಲದೆ ಸುಣ್ಣಬಣ್ಣಗಳಿಂದ ಮನೆಯನ್ನೂ ಮನೆಗೆ ಸೇರುವ ರಸ್ತೆ, ಓಣಿಗಳನ್ನೂ ಶುಚಿಗೊಳಿಸಿ, ತೋರಣ ಕಟ್ಟಿ, ಪ್ರತಿ ಬಾಗಿಲಿಗೂ ಚೆಂಡು ಹೂವಿನ ಹಾರಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಅಲಂಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಪೊಳ್ದುದಿನ ಗ್ರಾಮದ ಬಿದಿರುಕೆಲಸ ಮಾಡುವವನು ಹುತ್ತರಿಕುಕ್ಕೆಯನ್ನು (ಪುತ್ತರಿ ಪಚ್ಚೆಯ), ಕುಂಬಾರನು ಹುತ್ತರಿಯ ಕುಡಿಕೆಯನ್ನು, ಚಾಪೆ ಹೆಣೆಯುವವನು ಚಾಪೆಯನ್ನು, ಮರಗೆಲಸದವನು ಕುತ್ತಿಯನ್ನು, ಬಡಗಿ ಕತ್ತಿಯನ್ನು ತಂದು ಕೊಡಬೇಕು. ಈ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುವವರಿಗೆ ಅಕ್ಕಿ, ಬೆಲ್ಲ, ಬಾಳೆ, ಉಪ್ಪು, ಮೆಣಸು, ತೆಂಗಿನ ಎಣ್ಣೆ, ಎಳ್ಳು, ತೆಂಗಿನ ಕಾಯಿ, ಹುತ್ತರಿಗೆಣಸು ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಸತ್ಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಊರಿನ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಪೂಜಾರಿ ಊರಿನ ಪ್ರತಿಮನೆಗೆ ಹೋಗಿ ಪುಣ್ಯತೀರ್ಥವೆಂದು ನೀರು ಚಿಮುಕಿಸಿ ಮನೆಯನ್ನು ಶುದ್ಧಿಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲ ಸಿದ್ಧತೆಗಳಾದ ಮೇಲೆ ಮನೆಯ ನೆಲ್ಲಕ್ಕಿ ನಡುಬಾಡೆಯನ್ನು (ಪೂಜಾಗೃಹ) ಗುಡಿಸಿ, ಶುದ್ಧಮಾಡಿ, ತೂಗುದೀಪದ ಕೆಳಗೆ ಹುತ್ತರಿ ಚಾಪೆಯನ್ನು ಹಾಸಿ, ಅದರ ಮೇಲೆ ಹುತ್ತರಿ ಕುಕ್ಕೆಯಲ್ಲಿ ಮಾವಿನ ಎಲೆ, ಅರಳಿ ಎಲೆ, ಅಬ್ಬಿನಾರು ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಇಡುತ್ತಾರೆ. ಹುತ್ತರಿಕುಕ್ಕೆಯ ತುಂಬ ಬತ್ತವನ್ನು ತುಂಬಿಡುತ್ತಾರೆ. ಅದರ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಬಳ್ಳದಲ್ಲಿ (ಸೇರು) ಅಕ್ಕಿಯನ್ನು, ಅದರ ಮೇಲೆ ಮಾನದಲ್ಲಿ (ಅರ್ಧಸೇರು) ಅಕ್ಕಿಯನ್ನು, ಅದರ ಮೇಲೆ ಹುತ್ತರಿಕುಡಿಕೆಯನ್ನು ತಂಬಿಟ್ಟುಪುಡಿ ತುಂಬಿ ಇಡುತ್ತಾರೆ. ಅನಂತರ ಚಾಪೆಯ ಮೇಲೆ ಹಾಲು, ತುಪ್ಪ, ಜೇನು, ಎಳ್ಳು, ಶುಂಠಿ, ತೆಂಗಿನಕಾಯಿ, ಹಾಗಲಮುಳ್ಳು ಮೊದಲಾದವನ್ನು ಇಡಬೇಕು. ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕುಡುಗೋಲು, ವೀಳ್ಯದೆಲೆ, ಅಡಕೆಗಳನ್ನು ಇಡಬೇಕು. ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಕುಟುಂಬದ ವಾದ್ಯಗಾರ ನಾದ ಮೇದ ಕದ್‌ಪರೆ ಹೊಡೆಯಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಕುಟುಂಬದ ಮುತ್ತೈದೆಯೊಬ್ಬಳು ಅಕ್ಕಿಹಿಟ್ಟಿನ ರಂಗೋಲಿಯಿಂದ, ಅಲ್ಲಿರುವ ಮಡಕೆ, ಕತ್ತಿ, ಕದಿರು(ಬತ್ತದ ತೆನೆ) ತೆಗೆಯುವ ಕುತ್ತಿ ಈ ಎಲ್ಲವುಗಳ ಮೇಲೂ ಸುಂದರ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಬಿಡಿಸುವಳು(ಇದಕ್ಕೆ ಕುರಿಪ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ). ಈ ರೀತಿ ಸಿದ್ಧತೆಯನ್ನು ನೆರೆಕಟ್ಟುವುದು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ನೆರೆಕಟ್ಟ ಆದಮೇಲೆ ಗೆಣಸನ್ನು ಬೇಯಿಸಿ, ಅದಕ್ಕೆ ಜೇನು, ತುಪ್ಪ, ಬೆಲ್ಲ(ಅಥವಾ ಸಕ್ಕರೆ) ಎಲ್ಲವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ರಸಾಯನದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ತಯಾರಿಸಿದ ತಿಂಡಿಯನ್ನು ಮನೆಯವರೆಲ್ಲ ಸೇರಿ ತಿನ್ನುವರು. ಅನಂತರ ಎಲ್ಲರೂ ಹೊಸ ಉಡಿಗೆ ತೊಡಿಗೆಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ, ತೂಗುದೀಪದ ಎದುರು ನಿಲ್ಲಬೇಕು. ಆಗ ಮನೆತನದ ಹಿರಿಯ, ಕದಿರು ತೆಗೆಯುವ ಕುತ್ತಿಯನ್ನು ಅದಕ್ಕಾಗಿ ನಿಯಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಕೊಡುವಾಗ, ಕಾಲೋಂರಾಂಡೆಕೊಮ್ಮ ಪುತ್ತರಿ ಪೊಳ್ದ್ ಕೊವ್ವಕ್ ಪೋಪಾಂಗಾಯಿತ್ ಪೊಳ್‌ದ್ ಕುತ್ತಿ ಎಡಪಲ್ಲಿಕ್ ತಟ್ಟ್ ಮುಟ್ಟ್ ಇಲ್ಲತನಕೆ ನಡತಿತಪ್ಪ ಭಾರ ಇಗ್ಗತಪ್ಪಂಗೂ ಈ ಗುರುಕಾರಣವಂಗೂ ಕೂಡಿತ್ತುಂಡು. ಒಂದು ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಒಂದೇ ಸಲ ಹುತ್ತರಿಹಬ್ಬ ಬರುತ್ತದೆ. ಕುಯ್ಲಿಗೆ ಹೋಗುವಾಗ, ಹಬ್ಬದ ಕುತ್ತಿ ತೆಗೆಯುವಾಗ ತಪ್ಪು ನೆಪ್ಪು ಇಲ್ಲದ ಹಾಗೆ ನಡೆಸುವ ಬಾ ಇಗ್ಗುತಪ್ಪ, ಗುರುಕಾರಣ ಇಬ್ಬರೂ ಕೂಡಿದ್ದಾರೆ ಇಂದು ಇಲ್ಲಿ–ಎಂದು ಎಚ್ಚರಿಕೆ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಅನಂತರ ಮನೆಯವರೆಲ್ಲ ಆ ಹಿರಿಯನಿಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸಿ ಆಶೀರ್ವಾದ ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ಮುತ್ತೈದೆಯೊಬ್ಬಳು ತಳಿಯಕ್ಕಿಬೊಳಕನ್ನು ತೆಗೆದು ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ (ಕಂಚಿನ ತಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಅಕ್ಕಿಯನ್ನು ಹರಡಿ, ಅದರ ಮೇಲೆ ಮಣ್ಣಿನ ಹಣತೆ ಹಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ. ಇದೇ ತಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕದಾದ ಬಿಳಿಯ ಚೌಕವೊಂದನ್ನು ಸಹ ಇಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ). ಅನಂತರ ಆಕೆಯ ಹಿಂದೆ ಕದಿರು ಕುಯ್ಯಲು ಗದ್ದೆಗೆ ಹೊರಡುತ್ತಾರೆ. ಕದಿರು ತೆಗೆಯುವ ಗದ್ದೆಗೆ ದಾರಿ ಸರಿಪಡಿಸಿ, ತೋರಣ ಹಾಗೂ ಬಾಳೆಕಂಬಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಅಲಂಕರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಕುಟುಂಬದ ವಾದ್ಯಗಾರರ ಜೊತೆ ಮನೆಯವರೆಲ್ಲ ಗದ್ದೆಗೆ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಕುತ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಹಾಲು, ಜೇನು ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಕದಿರಿನ ಬುಡಕ್ಕೆ ಸುರಿಯುತ್ತಿರುವಂತೆಯೇ ಅವರಲ್ಲೊಬ್ಬ ಆಕಾಶದತ್ತ ಕೋವಿ ಹಿಡಿದು ಕುಶಾಲುತೋಪು ಹಾರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕುಯ್ಯುವವರು ದೇವರನ್ನು ನೆನೆದು ಕದಿರು ಕುಯ್ಯುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ಎಲ್ಲರೂ ಪೊಲಿ ಪೊಲಿ ದೇವ (ಅನ್ನ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯೇ ಅಕ್ಷಯವಾಗು) ಎಂದು ಕೂಗುತ್ತಾರೆ. ಕುಯ್ದ ಕದಿರನ್ನು ಕುತ್ತಿಯೊಳಗಿಟ್ಟು ಕುತ್ತಿ ತೆಗೆಯುವವನ ತಲೆಯ ಮೇಲಿಡುತ್ತಾರೆ. ಅನಂತರ ಉಳಿದವರೆಲ್ಲರೂ ಕದಿರನ್ನು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಪೊಲಿ ಪೊಲಿ ದೇವ ಎಂದು ಕೂಗುತ್ತ ಮನೆಯ ಕೈಮಠ, ಸಮಾಧಿ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಕದಿರು ಇಟ್ಟು ಅನಂತರ ಮನೆಗೆ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಮನೆಯ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮುತ್ತೈದೆಯೊಬ್ಬಳು ಚೊಂಬಿನಲ್ಲಿ ನೀರು ಹಿಡಿದು ಅವರನ್ನು ಸ್ವಾಗತಿಸಿ, ಕುತ್ತಿ ತೆಗೆದವನ ಕಾಲು ತೊಳೆದು ಅವನಿಗೆ ಕುಡಿಯಲು ಹಾಲು ಕೊಡುತ್ತಾಳೆ. ಅನಂತರ ಮನೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ನೆಲ್ಲಕ್ಕಿ ನಡುಬಾಡೆಯ ಚಾಪೆಯ ಮೇಲೆ ಕುತ್ತಿಯನ್ನು ಇಡುತ್ತಾರೆ. ಉಳಿದವರು ತಾವು ತಂದ ಕದಿರನ್ನು ಚಾಪೆಯ ಮೇಲಿಡುತ್ತಾರೆ. ಅನಂತರ ಕದಿರಿನ ಮಾಲೆ ಮಾಡಿ

ಜೊತೆಗೆ ಮಾವಿನ ಮತ್ತು ಅರಳಿಯ ಎಲೆಯನ್ನು ಜೋಡಿಸಿ ಮನೆಯ ಬಾಗಿಲುಗಳಿಗೆ ತೋರಣ ಕಟ್ಟುತ್ತಾರೆ.

ಕುತ್ತಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದವನು ಹಿರಿಯನಿಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾನೆ (ಕುತ್ತಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಗ ಆತ ಯಾರಿಗೂ ನಮಸ್ಕರಿಸಬಾರದು). ಇದಾದನಂತರ ತಂಬಿಟ್ಟು ಎಳ್ಳು, ಹಾಗಲ ಮುಳ್ಳು, ತೆಂಗಿನಕಾಯಿಯ ಚೂರು, ಕಲ್ಲುಹರಳು, ಪೆರೆಂಬು ಕೊಡಿಗಳನ್ನೂ ಹಾಲು, ಜೇನು, ಪುಡಿಕಾಸು (ಚಿಲ್ಲರೆ ಹಣ), ಚಿನ್ನದ ಚೂರು, ಬಾಳೆಹಣ್ಣುಗಳನ್ನೂ ಕಲಸಿ, ಕಲಸಿದ ಹಿಟ್ಟನ್ನು ಸಣ್ಣ ಉಂಡೆಗಳಾಗಿ ಮಾಡಿ ಅರಳಿ ಎಲೆಯ ಮೇಲಿಟ್ಟು, ಸತ್ತ ಹಿರಿಯರ ಹೆಸರನ್ನು ಹೇಳುತ್ತ ಒಂದೊಂದಾಗಿ ಮನೆಯ ಮೇಲೆ ಎಸೆಯುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಎಸೆದ ಹಿಟ್ಟಿನ ಉಂಡೆ ಎಲೆಯ ಸಹಿತ, ಮಾಡಿನಲ್ಲಿ (ಮಚ್ಚು) ಅಂಟಿಕೊಂಡರೆ ತಮ್ಮ ಹಿರಿಯರಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯಾಗಿದೆ ಎಂದು ನಂಬಿಕೆ. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಕನ್ಯೆ ಅಥವಾ ಮುತ್ತೈದೆಯೊಬ್ಬಳು ಆ ದಿನ ತಯಾರಿಸಿದ ಭಕ್ಷ್ಯಗಳನ್ನು ಅಗ್ರದ ಬಾಳೆಎಲೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಇರಿಸಿ, ಅದನ್ನು ಸಮಾಧಿ ಮತ್ತು ಕನ್ನಿಕೋಂಬರೆಯಲ್ಲಿ ನೈವೇದ್ಯವೆಂದು ಇಡುತ್ತಾಳೆ. ಅನಂತರ ಮನೆಯವರೆಲ್ಲ ಹಬ್ಬದ ಊಟ ಮಾಡುವರು. ಊಟಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಏಳಕ್ಕಿ ಹಿಟ್ಟನ್ನು ಸೇವಿಸಿ, ಆಮೇಲೆ ಇತರ ಭಕ್ಷ್ಯಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಊಟಮಾಡುವಾಗ ಕಲ್ಲು ದೊರೆತರೆ ಆತನಿಗೆ ಕಲ್ಲಿನಷ್ಟೇ ಆಯುಸ್ಸೆಂದೂ ಚಿನ್ನದ ಚೂರು ಕಾಸು ಮುಂತಾದವು ಸಿಕ್ಕರೆ ಆತ ಸಿರಿವಂತನಾಗುವನೆಂದೂ ನಂಬಿಕೆ. ಪೊಳ್ದು ಮುಗಿದ ಅನಂತರ ಐದು ದಿನಗಳ ಕಾಲ ಊರಿನ ಮಂಡ್‌ನಲ್ಲಿ ಊರಿನವರೆಲ್ಲ ಕಲೆತು ಕೋಲಾಟವನ್ನು ಆಡುತ್ತಾರೆ.

ನೋಡಿ : ಹುತ್ತರಿ ಕುಣಿತ **(ಡಿ.ಬಿ.ಆರ್.)**

ಮುಸ್ಲಿಮರ ಹಬ್ಬಗಳು: ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ಮುಸ್ಲಿಮರ ಹಬ್ಬಗಳು ಭಾರತ ಹಾಗೂ ಪ್ರಪಂಚದ ಎಲ್ಲ ಕಡೆ ನಡೆಯುವ ದಿನಗಳಲ್ಲೇ ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಈ ಹಬ್ಬಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಚಾಂದ್ರಮಾನ ವರ್ಷಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಪ್ರವಾದಿ ಮಹಮದ್ ಕ್ರಿ. ಪೂ. 622ರಲ್ಲಿ ತನ್ನ ವಾಸಸ್ಥಾನವನ್ನು ಮೆಕ್ಕಾದಿಂದ ಮದೀನಾಕ್ಕೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಿದ. ಹೀಗೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಲು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಕಾಲವನ್ನು ಹಿಜಿರ ಎಂಬುದಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಮೊಹರಂ, ಈದ್ ಎ ಮಿಲಾದ್, ಗೆಹೆರೆ ಹುನ್‌ಶರೀಫ್, ಶಬ್ ಎ ಮಿರಾಜ್, ಶಬ್ ಎ ಬರಾತ್, ಶಬ್ ಎ ಕುದರ್, ಈದ್ ಎ ರಂಜಾನ್, ಬಕ್‌ರೀದ್–ಈ ಎಂಟು ಹಬ್ಬಗಳನ್ನು ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಕಾಲಾನುಸಾರವಾಗಿ ಎಲ್ಲ ವರ್ಗದ ಮುಸ್ಲಿಮರು ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮೊಹರಂ: ಈ ಹಬ್ಬದ ನಿಜವಾದ ಹೆಸರು ಹಷುರಾ ಎಂದು. ಈ ದಿನ ಮೊಹರಂ ತಿಂಗಳಿನ ಹತ್ತನೆಯ ದಿನವಾಗಿದ್ದು ಹಿಜಿರ ತಿಂಗಳ ಮೊದಲ ಶುಭದಿನವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಹಾಗೂ ಪುಣ್ಯದಿನವೆಂಬುದಾಗಿ ಮುಸ್ಲಿಮರಿಂದ ಭಾವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಪ್ರಪಂಚದ ಧರ್ಮಕಾರ್ಯ ಅಂದೇ ಮಹಿಮಾವಂತ ಮುಸ್ಲಿಂ ಗುರುಗಳಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು ಹಾಗೂ ಗುರುಗಳು ಹಾಕಿದ ಸನ್ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಉಪವಾಸವ್ರತ ಹೆಚ್ಚು ಮಹತ್ತ್ವ ಉಳ್ಳದ್ದು ಹಾಗೂ ಕಡ್ಡಾಯ. ಎಲ್ಲ ವರ್ಗದ ಮುಸ್ಲಿಮರು ಇದನ್ನು ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಪರಿಪಾಲಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಹಬ್ಬವನ್ನು ಪ್ರವಾದಿ ಮಹಮದ್ ಸಹ ಆಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ದುರ್ದೈವದಿಂದ ಮಹಮದ್‌ನ ಮಗಳ ಮಗನಾದ ಹುಸೇನ್, ಆತನ ಮಕ್ಕಳೂ ಆಪ್ತವರ್ಗವೂ ಕರ್ಬಲಾ ಎಂಬ ಜಾಗದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ವಿರೋಧಿ ಗುಂಪಾದ ಯಾಜೀದ್ ತಂಡದವರಿಂದ ಅಮಾನುಷವಾಗಿ ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಟ್ಟರು. ಈ ಪುಣ್ಯದಿನವನ್ನು ಹುತಾತ್ಮ ಹುಸೇನ್‌ನ ಆತ್ಮಶಾಂತಿಗಾಗಿ ಉಪವಾಸ ದಿನವಾಗಿ ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. **ನೋಡಿ : ಮೊಹರಂ ಹಾಡುಗಳು.**

ಈದ್ ಎ ಮಿಲಾದ್ ಬರ್‌ಹನ್ ಶರೀಫ್ : ಗುರು ಮಹಮದ್‌ನ ಜನ್ಮದಿನವಾದ ಮೂರನೆಯ ಚಾಂದ್ರಮಾನ ವರ್ಷದ ರಾಭಿ ಅಲ್ ಅವಾಲ್ ತಿಂಗಳಿನ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ದಿನದಂದು ಈ ಹಬ್ಬವನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹಬ್ಬದ ಹಿಂದಿನ ರಾತ್ರಿ ಮುಸ್ಲಿಮರು ತಂಡತಂಡವಾಗಿ ಮಸೀದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿ ಸಂತಸದಿಂದ ಮಹಮದ್ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಶ್ಲಾಘಿಸುತ್ತ ಆತ ನೀಡಿದ ಸಂದೇಶಗಳನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿ ಹಾಡಿ ಭಜಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಗೆಹೆರೆ ಹುನ್ ಶರೀಫ್: ಈ ಹಬ್ಬವನ್ನು ಚಾಂದ್ರಮಾನವರ್ಷದ ರಾಭಿ ಅಲ್‌ನಾನಿ ತಿಂಗಳ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ದಿನದಂದು ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ದಿನ ಮೇಧಾವಿ ಕವಿ, ಸುಜ್ಞಾನಿ ಹಾಗೂ ಪಾಮರನಾದ ಸೈಯದ್ ಅಬ್ದುಲ್ ಕದೀರ್ ಅವರ ವಾರ್ಷಿಕ ಸಮಾರಂಭದ ದಿನವಾಗಿದೆ.

ಶಬ್ ಎ ಮಿರಾಜ್: ಈ ಹಬ್ಬ ಚಾಂದ್ರಮಾನ ವರ್ಷದ ಏಳನೆಯ ತಿಂಗಳ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳನೆಯ ರಾತ್ರಿ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಪ್ರವಾದಿ ಮಹಮದ್ ಸ್ವರ್ಗ ಹಾಗೂ ನರಕವನ್ನು ದೇವದೂತನೊಂದಿಗೆ (ಗೇಬ್ರಿಯಲ್) ಸಂದರ್ಶಿಸಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ದಿನವ್ಯ ಜ್ಯೋತಿಯ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅಪೌರುಷೇಯ ಪವಾಡವನ್ನು ಮಾಡಿದನೆಂದು ನಂಬುವ ಮುಸ್ಲಿಮರು ಈ ದಿನ ರಾತ್ರಿ ಮಹಮದ್‌ನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಶಬ್ ಎ ಬರಾತ್: ಈ ಹಬ್ಬ ಚಾಂದ್ರಮಾನ ವರ್ಷದ ಎಂಟನೆಯ ತಿಂಗಳ ಹದಿನೈದನೆಯ ರಾತ್ರಿ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಈ ದಿನದಂದು ಮುಸ್ಲಿಮರು ತಮ್ಮ ಬಂಧುಗಳ ಮನೆಗೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿ ಒಬ್ಬರನ್ನೊಬ್ಬರು ಆಲಿಂಗಿಸಿ ಹಿಂದಿನ ಸತ್ಯಸಂಗತಿ ಹಾಗೂ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ನೆನೆಸಿಕೊಂಡು ಹಿರಿಯರಿಗೆ ತಮ್ಮ ಗೌರವವನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಾರೆ. ತಮ್ಮ ಪಾಪವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಮತ್ತು ಉತ್ತಮ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನಕ್ಕಾಗಿ ಶಾರೀರಕ ಚೇತನಕ್ಕಾಗಿ ಖಬರಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ (ಸ್ಮಶಾನ) ಹೋಗಿ ದಿವಂಗತರಾದ ಸಂತ ಹಾಗೂ ಸಾಮಾನ್ಯ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಮೋಕ್ಷಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಶಬ್ ಎ ಕುದರ್: ಈ ಹಬ್ಬ ರಂಜಾನ್ ಉಪವಾಸ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಮುಖ್ಯವಾದ ರಾತ್ರಿ ಎಂಬುದಾಗಿ ಮುಸ್ಲಿಮರು ಪರಿಗಣಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವನ್ನು ಚಾಂದ್ರಮಾನ ವರ್ಷದ 9ನೆಯ ತಿಂಗಳ 27ನೆಯ ರಾತ್ರಿ ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ದೇವದೂತನಿಂದ ಮಹಮದ್‌ನಿಗೆ ಕೊರಾನ್ ಪುಣ್ಯಗ್ರಂಥ ಪ್ರಸಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಮಹಮದ್‌ನನ್ನು ಪ್ರವಾದಿ ಪುರುಷನೆಂದು ಸಾರಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಆಗ ಮಹಮದ್‌ನಿಗೆ 40 ವರ್ಷ. ಈತನ ಮೂಲಕವೇ ಕೊರಾನ್ ಅವತರಿಸಿ ಜನರಿಗೆ ಮುಟ್ಟಿತು. ಈ ಶಾಂತ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಸಿಹಿಕಹಿ ಘಟನೆಗಳು ದೇವರಿಂದಲೇ ತೀರ್ಮಾನಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ನಂಬಿ ಇಡೀ ರಾತ್ರಿ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಸಲ್ಲಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಈದ್ ಎ ರಂಜಾನ್: ಮೊಹರಂ ಹಬ್ಬವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಇದು ಅತಿ ಮುಖ್ಯವಾದದ್ದು. ಈ ಹಬ್ಬ ರಂಜಾನ್ ತಿಂಗಳ ಮುಕ್ತಾಯದೊಡನೆ ಬರುವ ಶವಲ್ ತಿಂಗಳ ಮೊದಲ ದಿನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ರಂಜಾನ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ದಿನಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಕೊರಾನ್ ಪಠಿಸುವುದು ಮುಸ್ಲಿಂ ಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲಿ ಕಡ್ಡಾಯ. ಉಪವಾಸವಿರುವುದು ಕ್ರಮ. ಈ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಕೊರಾನಿನ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಚಾರಪಡಿಸುವುದು, ಪೂಜಿಸುವುದು ಮುಂತಾದ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ–ಇವು ಮುಗಿದ ಅನಂತರ ಮುಸ್ಲಿಮರು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಜಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿ ಸೇರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಜಾಗಕ್ಕೆ ಇದ್–ಎ–ಗಾಹ್ ಎಂಬುದಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ಹಬ್ಬದ ದಿನ ದೇವರನ್ನು ಒಳಿತಿಗಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಬಕ್ರೀದ್: ಮುಸ್ಲಿಮರ ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರಮುಖ ಹಬ್ಬ. ಈದ್ ಅಲ್ ಅವಾ ಅಥವಾ ಈದ್ ಎ ಖುರ್ಬಾನ್ ಎಂಬುದು ಈ ಹಬ್ಬದ ನಿಜವಾದ ಹೆಸರು. ಪ್ರವಾದಿ ಇಬ್ರಾಹಿಂ ದೇವರಿಂದ ಸತ್ತ್ವಪರೀಕ್ಷೆಗೆ ಗುರಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ಸ್ವಂತ ಮಗ ಇಸ್ಮಾಯಿಲ್‌ನನ್ನು ಬಲಿಕೊಡುವ ಪ್ರಸಂಗ ಒದಗಿದಾಗ

ಅಳುಕದೆ ಬಲಿದಾನಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಈ ಘೋರ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಸಹಿಸಲಾರದ ದೇವರು ಆತನನ್ನು ತಡೆದು ಉಪಾಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮಗನಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಕುರಿಮರಿಯನ್ನು ಕಳುಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಮುಸ್ಲಿಮರು ಈದ್-ಎ-ಗಾಹ್ ಮೈದಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಿ ಬಲಿಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ ಅದರ ಮಾಂಸವನ್ನು ತಮ್ಮ ಬಂಧುಗಳಿಗೆ ಹಾಗೂ ಬಡಬಗ್ಗರಿಗೆ ದಾನ ನೀಡುತ್ತಾರೆ. ಆ ಮೂಲಕ ತಾವೂ ಧರ್ಮಕ್ಕಾಗಿ ಯಾವುದೇ ತರಹದ ತ್ಯಾಗಕ್ಕೂ ಸಿದ್ಧ ಎಂಬುದನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತ ಪಣ ತೊಡುತ್ತಾರೆ. **(ಎಂ.ಎಂ.ಕೆ.)**

ಜೈನ ಹಬ್ಬಗಳು: ಜೈನಧರ್ಮಪಂಥದಲ್ಲಿ ಇತರ ಧರ್ಮ ಪಂಥಗಳಂತೆಯೇ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಪರ್ವಗಳು (ಹಬ್ಬಗಳು) ಧಾರ್ಮಿಕ ಆಚರಣೆಯ ಹಿನ್ನೆಲೆಯುಳ್ಳವಾಗಿವೆ. ಸಾಮಾಜಿಕ ಅಥವಾ ಸಾಮೂಹಿಕ ಕ್ರಿಯಾಕಲಾಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹಬ್ಬಗಳ ಅಂಗವಿದೆ. ಪರ್ವದಿನಗಳಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯ, ನೈಮಿತ್ತಿಕ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಮಾಸದ ಬಿದಿಗೆ, ಪಂಚಮಿ, ಅಷ್ಟಮಿ, ಏಕಾದಶಿ ಮತ್ತು ಚತುರ್ದಶಿ ತಿಥಿಗಳು ಪಂಚಪರ್ವಗಳು. ಇವು ನಿತ್ಯಪರ್ವಗಳು. ಈ ತಿಥಿಗಳಲ್ಲಿ ಏಕ ಭುಕ್ತವೇ ಮುಂತಾದ ವ್ರತಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಗುವುದು. ಅಷ್ಟಮಿ ಮತ್ತು ಚತುರ್ದಶಿ ತಿಥಿಗಳಂದು ಈ ವ್ರತಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳುವುದು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಪರ್ವದಿನಗಳನ್ನು ಹಬ್ಬ ಎಂದು ಕರೆಯುವ ರೂಢಿಯಿದ್ದಂತಿಲ್ಲ. ನೈಮಿತ್ತಿಕ ಪರ್ವದಿನಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಯಿಕವಾಗಿ ಹಬ್ಬವೆಂದು ಆಚರಿಸುವ ರೂಢಿಯಿದೆ. ಇಂಥ ಪರ್ವದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯುಳ್ಳವಾಗಿದ್ದು ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಕೇವಲ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯುಳ್ಳವಾಗಿವೆ.

ಯುಗಾದಿ: ಈ ಹಬ್ಬ ಜೈನಧರ್ಮ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಹಬ್ಬವೇನಲ್ಲ. ಆದರೆ ಪ್ರದೇಶವೊಂದರ ಜನತೆಯಲ್ಲಿ ಬಾಹುಲ್ಯ ರೂಪದಿಂದ ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ಹಬ್ಬದದಿನಕ್ಕೆ ಧಾರ್ಮಿಕ ಆಚಾರವನ್ನು ರೂಢಿಸಿ ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ತಂದುಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಹಬ್ಬದ ಹಿಂದಿನ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಗೃಹಸ್ಥ ಶುಚಿರ್ಭೂತನಾಗಿ ತನ್ನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಆದಿಜಿನನಾದ ವೃಷಭ ತೀರ್ಥಂಕರನ ಪ್ರತಿಕೃತಿಯಾಗಿ ಕಲಶಸ್ಥಾಪನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಹಬ್ಬದಂದು ಸೂರ್ಯೋದಯವಾಗುವ ಮುನ್ನವೇ ಎದ್ದು ಆ ಕಲಶದ ಬಳಿ ದೀಪ ಹೊತ್ತಿಸಿ ದರ್ಶನ ಮಾಡಿ ಫಲ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಶ್ರೀಮುಖದರ್ಶನವೆನ್ನುವರು. ಅನಂತರ ಸ್ನಾನ, ಜಿನದರ್ಶನ ಸುಕೃತ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆ.

ಮಹಾವೀರ ಜಯಂತಿ: ಮಹಾವೀರನ ಹುಟ್ಟುದಿನವಾದ ಚೈತ್ರ ಶುಕ್ಲ ತ್ರಯೋದಶಿಯಂದು ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಆಚರಿಸುವ ಹಬ್ಬ. ಅಂದು ಬಸದಿಗಳಲ್ಲೂ ಮನೆಗಳಲ್ಲೂ ಮಹಾವೀರನಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಪೂಜೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ದಾನಧರ್ಮ, ಮಹಾವೀರ ಚರಿತೆಯ ಸಂಕೀರ್ತನ, ಉತ್ಸವಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ.

ಅಕ್ಷಯತದಿಗೆ: ಇದು ಆದಿ ತೀರ್ಥಂಕರನಾದ ವೃಷಭನಾಥ ತಪಸ್ವಿಯಾಗಿದ್ದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಆಹಾರದಾನ ಪಡೆದ ನಿಮಿತ್ತದ ಪರ್ವದಿನ. ಮಹಾರಾಜ ಶ್ರೇಯಾಂಸ ತನ್ನ ಅಣ್ಣನೊಡನೆ ಬಂದು ವೃಷಭನಿಗೆ ಕಬ್ಬಿನಹಾಲಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಆಹಾರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನೆಂದೂ ಅದರಿಂದ ಅವನ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಆಹಾರ ಅಕ್ಷಯವಾಯಿತೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ. ವೃಷಭ ತೀರ್ಥಂಕರನಿಗೆ ಅಂದು ನಡೆವ ಅಭಿಷೇಕದಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬಿನಹಾಲು ವಿಶೇಷವಸ್ತು. ಮಿಕ್ಕಂತೆ ಗೃಹಸ್ಥರ ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ದಾನಧರ್ಮ, ವೃಷಭ ಚರಿತೆಯ ಪಠಣ, ಉತ್ಸವ ನಡೆಯುತ್ತವೆ.

ಶ್ರುತ ಪಂಚಮಿ: ನಶಿಸಿ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದ ಷಟ್ಖಂಡಾಗಮ ಶ್ರುತವನ್ನು ಪುಷ್ಪದಂತ ಮತ್ತು ಭೂತಬಲಿ ಮುನಿಗಳು ಬರಹಕ್ಕೆ ಇಳಿಸಿ ಅದನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದ ದಿನವಿದು. ಅಂದು ತಾಡಪತ್ರಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಪೀಠಗಳ ಮೇಲಿರಿಸಿ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ. ನೋಂಪಿವ್ರತದ ಆಚರಣೆಯೂ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಅಧ್ಯಾಪನೆಯ ಅನಂತರ ಅನೇಕರು ವ್ರತವಿಧಿಯನುಸಾರ ಆಗಮಗ್ರಂಥಗಳ ಅನೇಕ ಪ್ರತಿಗಳನ್ನು ಬರೆಯಿಸಿ ಶಾಸ್ತ್ರದಾನಮಾಡಿರುವುದುಂಟು. ಏಕಭಕ್ತಾದಿ ವ್ರತಪಾಲನೆ ಶ್ರುತಾರಾಧನೆ ಉಂಟು. ಶ್ವೇತಾಂಬರರಿಗೆ ಕಾರ್ತಿಕ ಶುದ್ಧ ಪಂಚಮಿ (ಜ್ಞಾನ ಪಂಚಮಿ) ಹಬ್ಬ.

ಉಪಾಕರ್ಮ: ಶ್ರಾವಣಮಾಸದ ಪೂರ್ಣಮಿಯಂದು ಶ್ರವಣ ನಕ್ಷತ್ರವಿರುವಾಗ ರತ್ನತ್ರಯರ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿ ಮೂರು ಎಳೆಗಳುಳ್ಳ ಹೊಸ ಜನಿವಾರವನ್ನು ಧರಿಸುವ ಹಬ್ಬವಿದು. ಇದರಿಂದ ಈ ಹಬ್ಬಕ್ಕೆ ಜನಿವಾರದ ಹಬ್ಬ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದೆ. ಣಮೋಕಾರ ಮಂತ್ರೋಚ್ಚಾರಣೆಯೊಡನೆ ಜಪ ಮಾಡುವುದಿದೆ. ಉತ್ತರ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಈ ಹಬ್ಬದಲ್ಲಿ ರಾಖೀ ಬಂಧನ (ಕೈಗೆ ದಾರ ಕಟ್ಟುವುದು) ವಾಡಿಕೆಯಲ್ಲಿದೆ.

ವೀರ ಶಾಸನ ಜಯಂತಿ: ಶ್ರಾವಣ ಬಹುಳ ಪಾಡ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಈ ಹಬ್ಬ ಮಹಾವೀರ ಧರ್ಮತೀರ್ಥದ ಉಪದೇಶ ಆರಂಭವಾದುದನ್ನು ನೆನೆವಂಥದ್ದು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಇದನ್ನು ಯುಗಾದಿ ಎಂದೂ ಕರೆಯುವುದಿದೆ. ವಿಶೇಷ ಪೂಜೆ ಉಪದೇಶಪಠಣ ಉಂಟು.

ಗೌರಿಹಬ್ಬ: ಭಾದ್ರಪದ ಮಾಸದ ಶುಕ್ಲತದಿಗೆಯಂದು ಬರುವ ಈ ಹಬ್ಬದಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಯಾಂಸ ತೀರ್ಥಂಕರನಿಗೆ ಅಭಿಷೇಕ ವಿಶೇಷ ಪೂಜೆ ಅರ್ಚನೆಗಳುಂಟು. ಬಳಿಕ ಈ ತೀರ್ಥಂಕರನ ಯಕ್ಷಿಯಾದ ಗೌರೀದೇವಿಗೆ ಷೋಡಶೋಪಚಾರದ ಅರ್ಚನೆ, ಸುಮಂಗಲಿಯರಿಗೆ ಬಾಗಿನ ವಿತರಣೆ, ಗೌರೀನೋಂಪಿ ಹೊತ್ತವರಿಗೆ ಏಕ ಭುಕ್ತಾದಿ ನೇಮಗಳುಂಟು.

ನವರಾತ್ರಿ: ಆಶ್ವೀಜಮಾಸದ ಶುಕ್ಲಪಾಡ್ಯದಿಂದ ದಶಮಿ ತಿಥಿಯವರೆಗಿನ ಈ ಹಬ್ಬ ಭರತಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ದಿಗ್ವಿಜಯ ಯಾತ್ರೆಯನ್ನು ನೆನಪಿಸುವಂಥದು. ಈ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ದಿನಪೂಜೆಯ ಜೊತೆಗೆ ವಿಶೇಷ ರೀತಿಯಿಂದ ಕುಲದೇವತೆಗಳಾದ ಬ್ರಹ್ಮಯಕ್ಷ, ಜ್ವಾಲಾಮಾಲಿನೀ ಪದ್ಮಾವತೀ, ಕೂಷ್ಮಾಂಡಿನಿಯೇ ಮುಂತಾದ ಯಕ್ಷದೇವತೆಗಳ ಅರ್ಚನೆ, ಉತ್ಸವಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಅಷ್ಟಮಿ ಜೈನರಿಗೆ ಜೀವ ದಯಾಷ್ಟಮಿ. ನೋಂಪಿವ್ರತದ ಆಚರಣೆಯೂ ಇದೆ. ಯಶೋಧರಚರಿತೆಯ ಕಥಾ ಶ್ರಾವಣ ಉಂಟು. ನವಮಿಯಂದು ಜಿನಶಾಸನದ ಸಂರಕ್ಷಕರೆಂದು ಮಾನ್ಯತೆ ಪಡೆದಿರುವ ಯಕ್ಷ ಯಕ್ಷಿ ದೇವತೆಯರ ಆಯುಧಗಳ ಪೂಜೆ, ದಶಮಿಯಂದು ವಿಶೇಷ ಜಿನಪೂಜೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

ದೀಪಾವಳಿ: ಕಾರ್ತೀಕ ಬಹುಳ ಚತುರ್ದಶಿ ರಾತ್ರಿ ಕೊನೆಯಾಗುತ್ತಿರುವಲ್ಲಿ, ಸ್ವಾತಿ ನಕ್ಷತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಹಾವೀರ ನಿರ್ವಾಣ ಹೊಂದಿದ. ಶಾಲಿವಾಹನ ಶಕೆಯ ಮಾಸಗಳ ಗಣನೆಯ ಆಧಾರದಂತೆ ಈ ಸಮಯ ಆಶ್ವೀಜ ಬಹುಳ ಚತುರ್ದಶಿ ತಿಥಿ ಕಳೆದ ಬೆಳಗಿನ ಜಾವದೊಡನೆ ಕೂಡಿಬರುತ್ತದೆ. ಸುಮಾರು ಮೂವತ್ತು ವರ್ಷ ಕಾಲ ತನ್ನ ಜ್ಞಾನಜ್ಯೋತಿಯಿಂದ ಲೋಕದ ಅಜ್ಞಾನವೆಂಬ ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ನಿವಾರಣೆ ಮಾಡಿದ ಈ ತೀರ್ಥಂಕರನ ಸ್ಮರಣೆಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಈ ದಿನ ದೀಪಗಳನ್ನು ಹತ್ತಿಸಿಡುವ ರೂಢಿಯುಂಟು. ಮಿಕ್ಕಂತೆ ವಿಶೇಷ ಪೂಜೆ, ದಾನಧರ್ಮ ಕಾರ್ಯಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ.

ಸಂಕ್ರಾಂತಿ: ಹಿಂದು ಜನರಂತೆ ಎಳ್ಳು ಬೆಲ್ಲ ಬೀರುವುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ, ಈ ಹಬ್ಬದಲ್ಲಿ ಜೈನ ಧಾರ್ಮಿಕ ಆಚರಣೆಗಳು ಏನೂ ಇಲ್ಲ. ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವಕ್ಕೆ ಹಾನಿಯಾಗದಿರುವ ಯಾವುದೇ ಲೌಕಿಕ ವಿಧಿಯನ್ನಾಗಲಿ ಶ್ರಾವಕರು ಆಚರಿಸಬಹುದೆಂಬ ಅನುಶಾಸನಕ್ಕೆ ಇದು ಒಂದು ನಿದರ್ಶನ.

ಜಿನರಾತ್ರಿ: ವೃಷಭತೀರ್ಥಂಕರ ಮಾಘಮಾಸ ಬಹುಳ ಚತುರ್ದಶಿಯಂದು ಸೂರ್ಯೋದಯ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ನಿರ್ವಾಣ ಹೊಂದಿದ ದಿನ. ಇದನ್ನು ಶಿವರಾತ್ರಿ ಎಂದು ಹೇಳುವುದೂ ಉಂಟು. ಇಲ್ಲಿ ಶಿವ ಎಂದರೆ ಪರಮ ಮಂಗಲಮುಕ್ತಿ. ಇಂಥ ಶಿವಪದವಿಯನ್ನು ಆದಿಜಿನೇಶ್ವರ ಪಡೆದ ನಿಮಿತ್ತ

ಇದು ಶಿವರಾತ್ರಿ ಪರ್ವವೆನ್ನಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ನಿರ್ವಾಣ ಹೊಂದಿದ ವೃಷಭನಾಥನ ಶರೀರದ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ದಹನಮಾಡಿದುದರ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿ ಹೋಮಕಾರ್ಯ ನಡೆಸಿ ವೃಷಭ ಜಿನನ ಬಿಂಬಕ್ಕೆ ಅಭಿಷೇಕಾದಿ ಪೂಜೆ, ಉತ್ಸವ, ಪುರಾಣ ಶ್ರವಣ, ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯ, ಸ್ತೋತ್ರ ಪಠನಾದಿಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ.

ಇತರ ಪರ್ವದಿನಗಳು ಮತ್ತು ಸ್ಥಳೀಯ ಹಬ್ಬಗಳು: ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಜೈನಗೃಹಸ್ಥರು ನೋಂಪಿಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಂಡು ವ್ರತಾಚರಣೆ ನಡೆಸುವ ರೂಢಿಯಿದೆ. ಅನೇಕ ವೇಳೆ ನೋಂಪಿ ವಿಧಿವಿಧಾನಗಳನ್ನು ಹಬ್ಬದಂಥ ಸಂಭ್ರಮ ವಿಜೃಂಭಣೆಗಳಿಂದ ನಡೆಸುತ್ತಾರೆ. ಆಷಾಢಶುಕ್ಲ ಪಕ್ಷದಾರಭ್ಯ ಕಾರ್ತೀಕ ಮಾಸದವರೆಗೆ ಈ ನೋಂಪಿಗಳು ಸಾಲಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಇಂಥ ನೋಂಪಿಗಳಲ್ಲಿ ದಶಲಕ್ಷಣ ಅಥವಾ ಪರ್ಯೂಷಣ, ಅನಂತಚತುರ್ದಶಿ ಷೋಡಶ ಭಾವನಾ ಪರ್ವಗಳ ನೋಂಪಿಗಳನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಉದಾಹರಿಸಬಹುದು. ಜೈನಧರ್ಮ ಪಂಥದಲ್ಲಿ ತೀರ್ಥಂಕರರ ಪಂಚ ಕಲ್ಯಾಣಗಳು ಧಾರ್ಮಿಕ ಆಚರಣೆಯ ಮುಖ್ಯ ನಿಮಿತ್ತಗಳಾಗಿವೆ. ಜೈನವಸತಿ ಬಾಹುಳ್ಯವಿರುವ ಕೆಲವು ಪ್ರಮುಖ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವಾರ್ಷಿಕ ಪಂಚಕಲ್ಯಾಣ ಮಹೋತ್ಸವಗಳನ್ನು ನಡೆಸುವ ಪದ್ಧತಿಯಿದೆ. ಈ ಮಹೋತ್ಸವಗಳ ಅಂಗವಾಗಿ ರಥಯಾತ್ರೆ ನಡೆಯುವುದುಂಟು. ಕೆಲವು ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅದೇ ವೇಳೆಗೆ ಯಕ್ಷ ಯಕ್ಷಿ ದೇವತೆಗಳ ಆರಾಧನೆಗಳೂ ನಡೆಯುತ್ತವೆ. **(ಎಂ.ಡಿ.ವಿ.)**

ಕ್ರೈಸ್ತ ಹಬ್ಬಗಳು: ಕ್ರಿಸ್ಮಸ್ ಮತ್ತು ಈಸ್ಟರ್ ಹಬ್ಬಗಳು ಕ್ರೈಸ್ತರಿಗೆ ತಾತ್ತ್ವಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ, ಚಾರಿತ್ರಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ, ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಮಹತ್ತ್ವದ ಹಬ್ಬಗಳು.

ಕ್ರಿಸ್ಮಸ್: ಕ್ರಿಸ್ಮಸ್ ಎಂದರೆ ಯೇಸುಕ್ರಿಸ್ತ ಹುಟ್ಟಿದ ದಿನ. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಡಿಸೆಂಬರ್ 25 ರಂದು ಕ್ರೈಸ್ತರು ಈ ಹಬ್ಬವನ್ನು ಸಂಭ್ರಮದಿಂದ ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಹಬ್ಬದ ಆಚರಣೆಗಳು ವಿಧರ್ಮೀಯ ಮೂಲಗಳಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತವಾಗಿವೆ. ಅಜೇಯನಾಗಿರುವ ಸೂರ್ಯದೇವನ ಹುಟ್ಟುಹಬ್ಬವನ್ನು ಡಿಸೆಂಬರ್ 25ರಂದು ರೋಮ್‌ನಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ರೋಮ್‌ನಲ್ಲಿ ಕ್ರೈಸ್ತಧರ್ಮ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಮೇಲೆ ಇದೇ ಉತ್ಸವವನ್ನು ಯೇಸುವಿನ ಹುಟ್ಟುಹಬ್ಬವನ್ನಾಗಿ ಮಾರ್ಪಡಿಸಲಾಯಿತು. ಕ್ರಿಸ್ಮಸ್ ಗಿಡವನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸುವ ಪದ್ಧತಿಯಿಂದ ಬಂದದ್ದೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಯೇಸು, ಅವನ ತಾಯಿ ಮೇರಿ, ಸಾಕುತಂದೆ ಜೋಸೆಫ್– ಇವರ ಪುಟ್ಟ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಿ ಕ್ರಿಸ್ತಜಯಂತಿಯ ದೃಶ್ಯವನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸುವ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು (ಕ್ರಿಸ್ಮಸ್ ಕ್ರಿಬ್: ಗೋದಲಿ ಕೊಟ್ಟಿಗೆ) 13ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಅಸಿಸಿಯ ಫ್ರಾನ್ಸಿಸ್ ಎಂಬ ಭಕ್ತ ಇಟಲಿಯಲ್ಲಿ ಜನಪ್ರಿಯಗೊಳಿಸಿದ. ಸಂತ ನಿಕಲಸ್ (ಕ್ರಿಸ್ಮಸ್ ತಾತ) ಉಡುಗೊರೆ ಹಂಚುವ ಪದ್ಧತಿ ಅಮೆರಿಕದಲ್ಲಿ ಈಗ ಪ್ರಚಲಿತವಿದೆ. ಚರ್ಚುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಸಲ್ಲಿಸುವುದು, ಕ್ರಿಸ್ಮಸ್ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಗುಂಪಾಗಿ ಹಾಡುವುದು ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯೂ ಉಂಟು.

ಈಸ್ಟರ್ (ಪುನರುತ್ಥಾನದ ಹಬ್ಬ): ಯೇಸುಕ್ರಿಸ್ತ ಶಿಲುಬೆಗೇರಿದ ಮಹಾ ಘಟನೆಯನ್ನು ನೆನಪು ಮಾಡುವ ಈ ಹಬ್ಬ 40 ದಿನಗಳ ಅವಧಿಯದು. ಕ್ರಿಸ್ತನ ಕೊನೆಯ ದಿನಗಳನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಿ ಜಪಮಾಡುವ ಅವಧಿಯೇ ಪವಿತ್ರವಾರ (ಹೋಲಿ ವೀಕ್). ಇದರಲ್ಲಿ ಪವಿತ್ರ ಗುರುವಾರ, ಪವಿತ್ರ ಶುಕ್ರವಾರ, ಪವಿತ್ರ ಶನಿವಾರ ಮತ್ತು ಪಾಸ್ಕ ಹಬ್ಬದ ಭಾನುವಾರ ಸೇರಿವೆ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಪೂಜೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಈಸ್ಟರ್ ಹಬ್ಬದ ಹಿಂದಿನ ರಾತ್ರಿ ಶನಿವಾರ ಮಧ್ಯರಾತ್ರಿಯ ಪೂಜೆ ಇದೆ. ಅಂದು ಆಚರಿಸುವ ಕೆಲವು ಆರಾಧನಾ ಸಾಂಗ್ಯಗಳು ಅರ್ಥಭರಿತವಾದಂಥವು. ಕ್ರಿಸ್ತನು ಬೆಳಕು ಎಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು ಬೆಂಕಿಯನ್ನು ಆಶೀರ್ವದಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ಬೆಂಕಿಯಿಂದ ಈಸ್ಟರ್ ಮೇಣದ ಬತ್ತಿಯನ್ನು ಉರಿಸಿ ಪವಿತ್ರಾತ್ಮರ ನೀರನ್ನು ಆಶೀರ್ವದಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ನೀರು ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಜೀವನದ ಬುಗ್ಗೆ ಎಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಪುನರುತ್ಥಾನ ಎಂದರೆ ಹೊಸ ಬಾಳನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥವಿದೆ. ಸತ್ತ ಮೂರನೆಯ ದಿನ ಯೇಸು ಪುನಃ ಜೀವವನ್ನು ಪಡೆದಂತೆ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಮನುಷ್ಯನೂ ಪುನರುತ್ಥಾನ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆಂದು ಕ್ರೈಸ್ತರು ದೃಢವಾಗಿ ನಂಬುತ್ತಾರೆ.

ಕ್ರೈಸ್ತರು, ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ರೋಮನ್ ಕೆಥೊಲಿಕರು, ಕೆಲವು ಸಂತರ ಹಬ್ಬಗಳನ್ನು ವಿಜೃಂಭಣೆಯಿಂದ ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರತಿ ವರ್ಷ ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ 8ರಂದು ಮೇರಿಯ ಜಯಂತಿಯನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಗೋವ ಮತ್ತು ಮಂಗಳೂರು ಕಡೆ ಇದು ಬಹಳ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಮಂಗಳೂರಿನ ಕ್ರೈಸ್ತರಿಗೆ ಇದು ಸುಗ್ಗಿಯ ಹಬ್ಬವೂ ಹೌದು. ಆಗಸ್ಟ್ 15ರಂದು ಮೇರಿಯನ್ನು ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಎತ್ತಲ್ಪಟ್ಟ ಹಬ್ಬವನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯೇಸುವಿನ ಸಾಕುತಂದೆಯಾದ ಸಂತ ಜೋಸೆಫನ ಎರಡು ಹಬ್ಬಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುವ ರೂಢಿ ಇದೆ. ಮಾರ್ಚ್ ತಿಂಗಳ 19 ರಂದು ಜಾಗತಿಕ ಪಾಲಕ ಎಂದೂ ಮೇ ತಿಂಗಳ 1 ರಂದು ಕಾರ್ಮಿಕರ ಪಾಲಕ ಎಂದೂ ಅವನನ್ನು ಗೌರವಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಸಂತರ ಹಬ್ಬಗಳು ಸ್ಥಳೀಯ ಆಚರಣೆಗಷ್ಟೇ ಸೀಮಿತವಾದಂಥವು. ಹಿಂದೆ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಸಂತ ಫಿಲೋಮಿನಾ ಅವರ ಹಬ್ಬ ಸಾವಿರಾರು ಯಾತ್ರಾರ್ಥಿಗಳನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ಆದರೆ 1960ರಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಟಿಕನಿನಲ್ಲಿ ಆರಾಧನಾ ವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಆದ ಮಾರ್ಪಾಟಿನಿಂದಾಗಿ ಈ ಹಬ್ಬ ನಿಂತುಹೋಯಿತು. 1977ರಿಂದ ಪುನಃ ಆಗಸ್ಟ್ 11 ರಂದು ಈ ಹಬ್ಬವನ್ನು ಆಚರಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೃಷ್ಣರಾಜನಗರದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿರುವ ಡೋರ್ನಹಳ್ಳಿ ಸಂತ ಆಂತೋನಿಯ ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಜೂನ್ 13ರಂದು ಹಬ್ಬವನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಜಾತ್ರೆ ಸೇರುತ್ತದೆ. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಶಿವಾಜಿನಗರದಲ್ಲಿ ಆರೋಗ್ಯಮಾತೆಯ ಹಬ್ಬವನ್ನು ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ 8 ರಂದು ಆಚರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂತೆಯೇ ಕಾರ್ಕಳದಲ್ಲಿ ಸಂತ ಲಾರೆನ್ಸನ, ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಕ್ಷಿಕೆರೆಯಲ್ಲಿ ಸಂತ ಜೂದನ ಹಬ್ಬವನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ವೇಲಾಂಗಣಿ ಮಾತೆಯ ಹಬ್ಬ ಲಕ್ಷಾಂತರ ಜನರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿಯ ಪೂಂಡಿಯ ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರವೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಗೋವದಲ್ಲಿ ಡಿಸೆಂಬರ್ 3ರಂದು ಸಂತ ಫ್ರಾನ್ಸಿಸ್ ಜೇವಿಯರರ ಹಬ್ಬವನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿ ಮಾಹಿಮ್, ಕೇರಳದಲ್ಲಿ ಮಾಹಿ ಮತ್ತು ಹರಿಹರದಲ್ಲಿ ಮೇರಿಯ ಹಬ್ಬಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. **(ಡಿ.ಪಿ.)**

ಹಯವದನರಾವ್, ಸಿ.: 1865–1946. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿದ್ವಾಂಸರು. ಕೃಷ್ಣಗಿರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೊಸೂರಿನಲ್ಲಿ 1865 ಜುಲೈ 10ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ರಾಜಾರಾವ್ ಹಯವದನರಾಯರು ಹೊಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಯ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನೂ ಮದರಾಸಿನ ಹಿಂದೂ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲಾಭ್ಯಾಸವನ್ನೂ ಮುಗಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಮದರಾಸಿನ ಪ್ರೆಸಿಡೆನ್ಸಿ ಕಾಲೇಜು ಮತ್ತು ಕ್ರಿಶ್ಚಿಯನ್ ಕಾಲೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಅಲ್ಲಿಯೇ ಬಿ.ಎಲ್. ಪದವಿಯನ್ನೂ ಪಡೆದರು. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ದೆಸೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇವರು ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ತಳೆದಿದ್ದರು. ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಮದರಾಸಿನ ಸರ್ಕಾರಿ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕ್ಯೂರೇಟರ್ ಆಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮದರಾಸ್ ಟೈಮ್ಸ್ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕತ್ವ ವಹಿಸಿಕೊಂಡರು. ಅನಂತರ ಅಲಹಾಬಾದಿಗೆ ತೆರಳಿ ದಿ ಲೀಡರ್ ಎಂಬ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದರು. ಇವರ ಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿದ ಎಂ. ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರು ಇವರನ್ನು ಮೈಸೂರಿಗೆ ಆಹ್ವಾನಿಸಿ ದಿ ಮೈಸೂರ್ ಎಕನಾಮಿಕ್ ಜರ್ನಲ್ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ ನೇಮಿಸಿದರು.

ರಾಯರು ತಮ್ಮ ಜೀವಿತದ ಕೊನೆಯವರೆಗೂ ಈ ಪತ್ರಿಕೆಯೊಡನೆ ಸಂಪರ್ಕವಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದರು.

ಬೆಂಗಳೂರು ಪ್ರೆಸ್‌ನ ಸ್ಥಾಪನೆಗೂ ಹಯವದನರಾಯರು ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣಕರ್ತರು. ಅದರ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿ ಮತ್ತು ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ದುಡಿದು ಆ ಮುದ್ರಣಾಲಯದ ಬೆಳವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದರು. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಪುರಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಬಹುಕಾಲ ಚುನಾಯಿತ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಈಗಿನ ಗವೀಪುರಂ ಗುಟ್ಟಹಳ್ಳಿ ಬಡಾವಣೆಯ ನಿರ್ಮಿತಿಗೆ ಕಾರಣರಾದರು. 1934–40ರ ವರೆಗೆ ಮೈಸೂರು ವಿಧಾನ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಅಕಾಡೆಮಿಕ್ ಕೌನ್ಸಿಲ್ ಮತ್ತು ಸೆನೆಟ್‌ಗಳ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಸಿಲ್ವರ್ ಜ್ಯೂಬಿಲಿ ಟೆಕ್ನಲಾಜಿಕಲ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್‌ನ ಸ್ಥಾಪನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇವರು ಮಹತ್ತರ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದರು. ಇವರು ಅನೇಕ ವ್ಯಾಪಾರ ಉದ್ದಿಮೆಗಳ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕೆಲಕಾಲ ಇವರು ಆಮ್ಕೊ ಬ್ಯಾಟರೀಸ್ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಸ್ಥಾಪಕ–ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿದ್ದರು. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ರೆಡ್ ಕ್ರಾಸ್ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿ ಮತ್ತು ಕೋಶಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡಿದರು. ಇಂಡಿಯನ್ ಹಿಸ್ಟಾರಿಕಲ್ ರೆಕಾರ್ಡ್ಸ್ ಕಮಿಷನ್‌ನ ಸದಸ್ಯರಾಗಿಯೂ ಅದರ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಸದಸ್ಯರಾಗಿಯೂ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಇಂಡಿಯನ್ ಪಿ.ಇ.ಎನ್. ಸದಸ್ಯರಾಗಿಯೂ ಗ್ರೇಟ್ ಬ್ರಿಟನ್ನಿನ ರಾಯಲ್ ಆಂಥ್ರೊಪಲಾಜಿಕಲ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟಿನ ಸದಸ್ಯರಾಗಿಯೂ ರಾಯಲ್ ಸೊಸೈಟಿ ಆಫ್ ಎಕನಾಮಿಕ್ಸನ ಫೆಲೊ ಆಗಿಯೂ ಆಯ್ಕೆಯಾಗಿದ್ದರು.

ಹಯವದನರಾಯರು ಬಹುಭಾಷಾಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ ವಿದ್ವಾಂಸರು. ಇಂಗ್ಲಿಷ್, ಲ್ಯಾಟಿನ್, ಫ್ರೆಂಚ್, ಜರ್ಮನ್, ಸಂಸ್ಕೃತ, ಕನ್ನಡ, ತೆಲುಗು, ಮರಾಠಿ, ತಮಿಳು ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಅಪಾರ ಪರಿಶ್ರಮವಿತ್ತು. ಇವರು ಅನೇಕ ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದಲ್ಲಿ ತೆಲುಗು ಭಾಷೆಯ ಪರೀಕ್ಷಕರಾಗಿದ್ದರು.

ಕರ್ನಾಟಕ ಇತಿಹಾಸ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ರಾಯರದು ದೊಡ್ಡ ಹೆಸರು. ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕದ, ಅಂದರೆ ಆಗಿನ ಮೈಸೂರು ಪ್ರಾಂತದ ಇತಿಹಾಸ ರಚನೆಗೆ ಇವರೇ ನಾಂದಿ ಹಾಡಿದರು. ಇವರು ಸಂಪಾದಿಸಿರುವ ಮೈಸೂರು ಗೆಜೆಟಿಯರ್ಸ್ ಹೆಬ್ಬೊತ್ತಿಗೆಗಳು ಇತಿಹಾಸದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ, ವಿದ್ವಾಂಸರಿಗೆ ಪ್ರಮಾಣಪೂರ್ವಕವಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಾಗಿವೆ. ಲೂಯಿ ರೈಸ್ ಅವರು ರಚಿಸಿದ ಗೆಜೆಟಿಯರನ್ನು ನವೀಕರಿಸಲು ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರ 1924ರಲ್ಲಿ ರಾಯರನ್ನು ಸಂಪಾದಕರನ್ನಾಗಿ ನಿಯಮಿಸಿತು. ಇವರು ಈ ಕೆಲಸವನ್ನು ಸಮರ್ಪಕವಾಗಿ ಮಾಡಿ ಏಳು ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಗೆಜೆಟಿಯರ್ ಮಾಲೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿದರು. ಇತಿಹಾಸ, ನಾಣ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ, ಶಾಸನಶಾಸ್ತ್ರ, ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಮುಂತಾದ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದಿಗೂ ಈ ಸಂಪುಟಗಳು ಕರ್ನಾಟಕ ಇತಿಹಾಸದ ಅಭ್ಯಾಸಿಗಳಿಗೆ ಅಮೂಲ್ಯ ಆಕರಗಳಾಗಿವೆ. ರಾಯರು ರಚಿಸಿದ ಇನ್ನೊಂದು ಗ್ರಂಥವೆಂದರೆ ಮೂರು ಸಂಪುಟಗಳ ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಮೈಸೂರ್ (1399–1799). ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ರಾಜವಂಶಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಈ ಕೃತಿ 2,840 ಪುಟಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಶ್ರೀಪತಿ ಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯರು ರಚಿಸಿದ ಶ್ರೀಕರಭಾಷ್ಯಕ್ಕೆ ಬರೆದ ದೀರ್ಘವ್ಯಾಖ್ಯಾನ (ಸು. 885 ಪುಟ) ಇವರ ಮತ್ತೊಂದು ಕೃತಿ. ಈ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲದೆ ಇವರು ಅನೇಕ ಪ್ರೌಢಲೇಖನಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ.

ಹಯವದನರಾಯರು ಇತಿಹಾಸದ ಮೂಲತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬಲ್ಲವರಾಗಿದ್ದರು. ಇತಿಹಾಸ ರಚನೆಗೆ ಆಕರಗಳೇ ಮೂಲ; ಅವು ಸಮರ್ಪಕವಾಗಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಮಾಣಪೂರ್ವಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಬಲ್ಲವರಾಗಿದ್ದ ರಾಯರು ಆಕರಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಗಮನ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ರಚನೆಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜಕೀಯದ ಜೊತೆಗೆ ಸಾಮಾಜಿಕ, ಧಾರ್ಮಿಕ, ಆರ್ಥಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಹತ್ತ್ವ ಕಾಣಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಇತಿಹಾಸ ರಚಿಸುವವರಿಗೆ ಒಂದು ಮಾದರಿಯನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಟ್ಟ ಕೀರ್ತಿ ಹಯವದನರಾಯರಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ.

ಇವರನ್ನು ಅನೇಕ ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳು, ಸರ್ಕಾರಗಳು ಗೌರವಿಸಿವೆ. ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರ್ಕಾರ1911ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ರಾವ್ ಸಾಹೇಬ್ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿತು. ಜೊತೆಗೆ ಲಾರ್ಡ್ ಲಿನ್‌ಲಿತ್‌ಗೊ ಇವರಿಗೆ ರಾವ್ ಬಹದ್ದೂರ್ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದರು. ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ಇವರಿಗೆ ರಾಜಚರಿತವಿಶಾರದ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದರು.

ಹಯವದನರಾಯರು 1946ರಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. **(ಎ.ವಿ.ಎನ್.)**

ಹರಕೆ: ಜನಪದ ಆಚರಣೆಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಒಳ್ಳೆಯದಾಗಲಿ ಎಂದು ದೇವರಲ್ಲಿ ಬೇಡಿಕೊಳ್ಳುವಿಕೆಯೇ ಹರಕೆ. ಪ್ರಕೃತಿಯ ಅನಂತಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಒಲಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಅಥವಾ ಪ್ರಸನ್ನಗೊಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಜನಪದರು ನಡೆಸುತ್ತ ಬಂದ ಹಲವು ಬಗೆಯ ಆಚರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಇದೂ ಒಂದು. ಹರಕೆ ನಿತ್ಯದ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿಂದ ಭಿನ್ನವಾದುದು ಹಾಗೂ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದು. ನಿತ್ಯದ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಬಹುಪಾಲು ವ್ಯಕ್ತಿಗತವಾಗಿರುತ್ತದೆ; ಹರಕೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತಿಗತವಾದ ಅಂಶ ಭಾಗಶಃ ಇದ್ದರೂ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಅಥವಾ ಸಾಮೂಹಿಕ ಇಲ್ಲವೆ ಕೌಟುಂಬಿಕ ಹಿತ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಎನ್ನಬಹುದು.

ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಮನೆಗೂ ಒಂದು ಹೆಣ್ಣು, ಒಂದು ಗಂಡು–ಹೀಗೆ ಎರಡು ಮನೆದೇವರಿರುತ್ತವೆ. ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಯಾರಿಗಾದರೂ ಕೇಡಾದರೆ, ಕಾಯಿಲೆಯಾದರೆ ಬಂದಿರುವ ಎಡರನ್ನೂ ರೋಗವನ್ನೂ ನಿವಾರಿಸಿದರೆ ಮನೆದೇವರಿಗೆ ಬಲಿಕೊಡುತ್ತೇನೆ, ಅಭಿಷೇಕ ಮಾಡಿಸುತ್ತೇನೆ, ತೀರ್ಥಯಾತ್ರೆ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ತಮ್ಮ ಶಕ್ತ್ಯನುಸಾರ ಮನೆಯ ಯಜಮಾನ ಇಲ್ಲವೆ ಯಜಮಾನಿ ರೋಗಿಯ ಪರವಾಗಿ ಹರಕೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ವಿರಳವಾಗಿ ತಮ್ಮ ಇಷ್ಟಹರಕೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದೂ ಉಂಟು. ತಮ್ಮ ಮಾತಿಗೆ ಪ್ರಮಾಣ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶುಭ್ರವಾದ ಒಂದು ತುಂಡುಬಿಳಿಯ ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ತುಂಬಿದ ಕೊಡದಲ್ಲಿ ಅದ್ದಿ ಒದ್ದೆ ಮಾಡಿ, ಅದಕ್ಕೆ ಅರಿಶಿನ ಹಚ್ಚಿ ಅದರಲ್ಲಿ ನಾಣ್ಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿ (ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬಿಡಿಗಾಸು, ಒಂದು ಪಾವಲಿ) ಅದನ್ನು ದೇವರ ಮುಂದಿಟ್ಟು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಇದನ್ನು ನೆಲವಿನ ಕಾಲಿಗೆ, ಮನೆಯ ಮುಂದಿನ ಸೂರಿಗೆ ಕಟ್ಟುವುದು ಉಂಟು. ಹೀಗೆ ಕಟ್ಟುವುದನ್ನು ಹೊನ್ನೆಸಳು ಮಾಡಿ ಕಟ್ಟುವುದು, ಮುಡಿಪು ಕಟ್ಟುವುದು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಹಿಂದಿನವರು ನಾಣ್ಯವನ್ನು ಅರಶಿನದಿಂದ ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ಹೊನ್ನಿನ ಬಣ್ಣ ಮಾಡಿ ಹರಕೆ ಕಟ್ಟಿ ಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಹೊನ್ನೆಸಳು ಎಂದು ಕರೆದಿರಬಹುದು; ಹೊನ್ನಿನ ಎಸಳನ್ನೇ ಹರಕೆಯಾಗಿ ಕಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದುದೂ ಇರಬಹುದು; ಏಕೆಂದರೆ ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಹೊನ್ನಿನ ಆಭರಣವನ್ನು ಹರಕೆ ಕಟ್ಟುವುದೂ ಉಂಟು. ಬೆಳ್ಳಿಯ ನಾಣ್ಯವನ್ನಾಗಲಿ ಇತರ ಯಾವುದೇ ಲೋಹದ ನಾಣ್ಯವನ್ನಾಗಲಿ ಹರಕೆ ಕಟ್ಟಿದರೂ ಹೊನ್ನೆಸಳು ಮಾಡಿ ಕಟ್ಟುವುದು ರೂಢಿ.

ಹರಕೆ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡ ವ್ಯಕ್ತಿ ಕಷ್ಟಗಳು ಬಯಲಾದಾಗ ತಾನು ಹರಕೆ ಹೊತ್ತ ದೇವರ ಹಬ್ಬದ ದಿನ ತೀರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹರಕೆಯಲ್ಲಿ ವೈಯಕ್ತಿಕ ಹರಕೆ, ಕೌಟುಂಬಿಕ ಹರಕೆ, ಊರ ಹರಕೆ ಎಂಬ ಹಲವಾರು ವಿಧಗಳಿವೆ. ವೈಯಕ್ತಿಕ ಹರಕೆ–ವ್ಯಕ್ತಿಗತವಾದ ಕುಂದುಕೊರತೆಗಳನ್ನು, ಸಂಕಷ್ಟಗಳನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸು ಎಂದು ದೇವರಲ್ಲಿ ಹರಕೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡು, ಅದನ್ನು ತೀರಿಸುವುದು. ಕೌಟುಂಬಿಕವಾದ ಹರಕೆ–ಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿ ಶಾಂತಿ, ಸುಖ, ಆರೋಗ್ಯ ನೆಲೆಸಲೆಂದು ಮನೆಯ ಯಜಮಾನ ಹರಕೆ ಹೊತ್ತು ಅದನ್ನು ತೀರಿಸುವುದು. ತಮಗೆ ಯಾರಿಂದಲಾದರೂ ಅನ್ಯಾಯವಾಗಿದೆ ಎಂದು

ಕಂಡುಬಂದರೆ ಅಂತಹವರ ವಿರುದ್ಧ ಅವರಿಗೆ ಸರಿಯಾದ ಶಾಸ್ತಿಯಾಗುವಂತೆ ಅಥವಾ ತಮ್ಮ ವಸ್ತು ಹಿಂದಿರುಗಿ ಬರುವಂತೆ ದೇವರಿಗೆ ಹರಕೆ ಹೊರುವುದುಂಟು. ಊರ ಹರಕೆ –ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಊರಿಗೆ ಕಾಲರ, ಸಿಡುಬು, ಪ್ಲೇಗು ಇತ್ಯಾದಿ ರೋಗರುಜಿನಗಳು ಬಂದಾಗ ಕಾಲದಿಂದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಆಯಾ ರೋಗದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸರಿಯಾಗಿ, ಮಳೆಯಾಗದೆ ಹೋದಾಗ ಗ್ರಾಮದೇವತೆಗೆ ಹರಕೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಮತ್ತು ಶುಭವಾದಾಗ ದೊಡ್ಡ ಹಬ್ಬವನ್ನಾಚರಿಸುವುದು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಊರಿನ ಹರಕೆಯನ್ನು ಆಯಾ ಊರಿನ ಪ್ರಮುಖರಾದ ಪಟೇಲ, ಶಾನುಭೋಗ ಮತ್ತು ಊರಿನ ಗಣ್ಯವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಊರಿನ ಜನರ ಸಹಕಾರದಿಂದ ಊರೊಟ್ಟಿನ ಹರಕೆಯನ್ನು ತೀರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಹರಕೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಸನ್ನಿವೇಶ ಹಾಗೂ ಪ್ರಮುಖ ಹರಕೆಗಳು: ಚರ್ಮರೋಗ ಸಂಬಂಧವಾದ ಹುಲ್ಲುಗುರಾದರೆ ಕೊಂಡಕ್ಕೆ ಹರಳು ಹಾಕುವುದು, ಹುರಳೀ ಮೂಟೆ ಉರುಳಿಸುವುದಾಗಿ ಹರಕೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ನಾಗರು ಆದರೆ, ಅದು ವಾಸಿಯಾಗಲು ನಾಗರಕಲ್ಲು ಮಾಡಿಸುವುದಾಗಿ, ಬೆಳ್ಳಿಯ ನಾಗರು ಮಾಡಿಸಿ ದೇವರಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವುದಾಗಿ ಹರಕೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಅಮ್ಮ (ಸಿಡುಬು) ಆದಾಗ ವಾಸಿಯಾಗಲು ಬೇವಿನ ಉಡುಗೆ ಉಡಿಸುವುದಾಗಿ, ಮಕ್ಕಳ ಆರೋಗ್ಯ ಕೆಟ್ಟಾಗ ಒಳ್ಳೆಯದಾಗಲು ಮಗುವಿನ ಉದ್ದ ಅಥವಾ ತೂಕದ ಬೆಲ್ಲ ಕೊಡುವುದಾಗಿ, ಮನೆಮಂದಿಗೆ ಆಗಿಂದಾಗ್ಗೆ ತೊಂದರೆಯಾಗುತ್ತಿದ್ದರೆ ಒಳ್ಳೆಯದಾಗಲು ಕೊಂಡಕ್ಕೆ ಸೌದೆ ಹಾಕುವುದಾಗಿ ಮಾರಮ್ಮನಿಗೆ ಹರಕೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಮದುವೆಯಾಗಿ ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳು ಕಳೆದರೂ ಮಕ್ಕಳಾಗದಿದ್ದಾಗ ಮಕ್ಕಳಾದರೆ ತನ್ನ ಇಷ್ಟದೇವರಿಗೆ ಯಾತ್ರೆ ಬರುವುದಾಗಿಯೂ ಕೆಲವರು ಹರಕೆ ಹೊರುವುದುಂಟು. ವಂಶಾಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗದಿದ್ದಾಗ ಗಂಡುಮಗುವಾದರೆ ಆ ದೇವರ ಹೆಸರನ್ನು ಮಗುವಿಗಿಡುವುದಾಗಿ, ಯಾತ್ರೆ ಬಂದು ಮಗುವಿನ ಮುಡಿ ಕೊಡುವುದಾಗಿ ಹರಕೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಮಕ್ಕಳಾಗದ ಹೆಂಗಸರು ತಮಗೆ ಮಕ್ಕಳಾದರೆ ಮೈಸುಲಿಗೆ ಕೊಡುವುದಾಗಿ ಹರಕೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಮೈಸುಲಿಗೆ ಎಂದರೆ ತಾನು ಮೈಮೇಲೆ ಧರಿಸಿರುವ ಹೊನ್ನಿನ, ಬೆಳ್ಳಿಯ ಹಾಗೂ ಇತರ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಕಳಚಿ ದೇವರಿಗೆ ಕಾಣಿಕೆಯಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸುವುದು. ಮಕ್ಕಳಾಗಲು ಮತ್ತು ಕಷ್ಟಕಾರ್ಪಣ್ಯಗಳು ದೂರವಾಗಲು ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರು ಬಾಯಿಬೀಗ ಚುಚ್ಚಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಹರಕೆಯನ್ನು ಹೊರುವುದುಂಟು.

ಬಸವಣ್ಣನವರು ತಮ್ಮ ವಚನವೊಂದರಲ್ಲಿ ಹಬ್ಬಕ್ಕೆ ತಂದ ಹರಕೆಯ ಕುರಿ ತೋರಣಕ್ಕೆ ತಂದ ತಳಿರ ಮೇಯಿತು ಎಂದು ಹರಕೆಯ ವಿಷಯ ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಜನ್ನ ಕವಿಯ ಯಶೋಧರಚರಿತೆಯಲ್ಲೂ ಹರಕೆಯ ಪ್ರಸ್ತಾಪ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

(ಜಿ.ವಿ.ಡಿ.)

ಹರತಿಯ ಪಾಳೆಯಗಾರರು: ಸು. 16–17ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹರತಿಯನ್ನು ಕೇಂದ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಆ ಸುತ್ತಣ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಆಳಿದ ಒಂದು ಮಾಂಡಲಿಕ ಮನೆತನ. ಇವರ ಪೂರ್ವಜರು ಬಿಜಾಪುರದ ಕಡೆಯಿಂದ ವಲಸೆ ಬಂದವರೆಂದೂ ಅವರು ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಕುಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರೆಂದೂ ಒಂದು ಹೇಳಿಕೆ ಇದೆ. ಈ ವಂಶದ ಮೂಲಪುರುಷನ ಬಗ್ಗೆ ಒಂದು ಜನಜನಿತ ಕಥೆಯಿದೆ. ಆತ ವಿಜಾಪುರ ಪ್ರಾಂತಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನು. ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಕುಲಜನಾದ ಅವನು ತಿಮ್ಮರಾಜನೆಂಬುವನ ಮಗಳಲ್ಲಿ, ಅವಳು ಕೇವಲ ಏಳು ವರ್ಷದವಳಿದ್ದಾಗ ಸೂರ್ಯದೇವನಿಂದ ಜನಿಸಿದನಂತೆ. ಕಳಂಕದಿಂದ ಪಾರಾಗಲು ತಾಯಿ ಮತ್ತು ಅಜ್ಜ ಅವನನ್ನು ತಿಪ್ಪೆಯ ಮೇಲೆ ಬಿಸಾಡಿ ತ್ಯಜಿಸಿದರು. ಕಮ್ಮನೆನ್ನುವ ಒಬ್ಬ ಗೊಲ್ಲ ತಿಪ್ಪೆಯ ಮೇಲೆ ದೊರೆತ ಈ ಮಗುವನ್ನು ತನ್ನ ಮಗುವಿನಂತೆಯೇ ಪೋಷಿಸಿದ. ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲಾನಂತರ ಅವನು ವಿಜಯನಗರದ ಸಮೀಪದ ಊರಾದ ಕಮಲಾಪುರ ಎಂಬಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ನೆಲಸಿದ. ಅದು ಹುಲಿಕಾಳಗ ಪ್ರದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾದ ಊರಾಗಿತ್ತು. ಒಮ್ಮೆ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ಇಂಥ ಕಾಳಗವನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಅವನ ಎದುರಿನಲ್ಲೇ ಹುಲಿಯೊಂದು ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ದನಕರುಗಳ ಮೇಲೆ ಬೀಳಲು ಆ ಬಾಲಕ ತನ್ನ ಕೊಡಲಿಯಿಂದ ಹುಲಿಯನ್ನು ಕೊಂದ. ಅವನ ಸಾಹಸದ ಬಗ್ಗೆ ಕೇಳಿದ್ದ ಅರಸ ಅವನನ್ನು ದನ ಕಾಯುವ ಕೆಲಸದಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ನೇಮಿಸಿದ, ತಿಪ್ಪೆಯ ಮೇಲೆ ದೊರೆತುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ತಿಪ್ಪೆಯನಾಯಕನೆಂದು (ತಿಪ್ಪಣ್ಣನಾಯಕ) ಹೆಸರು ಬಂದಿತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇದಾದ ಕೆಲವು ದಿನಗಳ ಅನಂತರ ವಿಜಯನಗರದ ಆಸ್ಥಾನದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಜಟ್ಟಿಯನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಕೊಂದು ರಾಜನ ಮನ್ನಣೆಗೆ ಪಾತ್ರನಾದ. ಅವನ ಶೌರ್ಯಸಾಹಸಗಳಿಗೆ ಮೆಚ್ಚಿದ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ಅವನಿಗೆ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪೂರ್ವ ಭಾಗದ ವನರಾಜ್ಯವನ್ನು ಜಹಗೀರಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ. ಈ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾಜಿ ಸಮುದ್ರ, ಗೊಸಿಕೆರೆ ಮತ್ತು ಚಳ್ಳಕೆರೆ ಪ್ರಾಂತಗಳಿದ್ದವು. ಅವುಗಳಿಗೆ ದೊಡ್ಡೇರಿ, ಹರತಿ ಎಂದು ತನ್ನ ಪೂರ್ವಿಕರ ಹೆಸರನ್ನಿಟ್ಟ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗದಿಂದ ಪಾವಗಡ ಮತ್ತು ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರಿನಿಂದ ಶಿರಾದವರಗೆ ತನ್ನ ಪ್ರಾಂತವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡ. ಅವನಿಗೆ ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರನೆಂಬ ಬಿರುದಿತ್ತು. ಆತ ಅನೇಕ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳನ್ನೂ ಒಂದು ಕೆರೆಯನ್ನೂ ತನ್ನ ಹೆಂಡತಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಸು. 16ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅಂತ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಆತ ಗತಿಸಿದನೆಂದೂ ಸಾಯುವ ಮುನ್ನ ತನ್ನ ಏಳು ಜನ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಹಂಚಿಕೊಟ್ಟನೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ.

ಕೆಲಕಾಲಾನಂತರ ಬಿಜಾಪುರದ ಸೈನ್ಯ ಇವರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರಾಂತವನ್ನು ಸ್ವಾಧೀನಪಡಿಸಿಕೊಂಡಾಗ ದೊಡ್ಡೇರಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ ತಿಮ್ಮಣ್ಣನಾಯಕ ನಿಡುಗಲ್ಲನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಅಲ್ಲೊಂದು ಕೋಟೆ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡ. ಇವನ ವಂಶಜರು ಶಿರಾದ ನವಾಬನ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ಒಳಪಡಬೇಕಾಗಿ ಬಂದು ವರ್ಷಕ್ಕೆ 3,000 ವರಹ ಪೊಗದಿ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. 1761ರಲ್ಲಿ ನಿಡುಗಲ್ಲು ಹೈದರ್ ಅಲಿಯ ವಶವಾದಾಗ, ತಿಮ್ಮಣ್ಣನಾಯಕ ಆತನಿಗೆ 7,000 ವರಹ ಪೊಗದಿ ಮತ್ತು ಅವನ ಸೈನ್ಯಕ್ಕೆ 300 ಜನ ಯೋಧರನ್ನು ಒದಗಿಸುವ ಕರಾರಿಗೆ ಮಣಿಯಬೇಕಾಯಿತು. ಟಿಪ್ಪು ಮಂಗಳೂರು ದಂಡಯಾತ್ರೆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ನಿಡುಗಲ್ಲನ್ನು ತಿಮ್ಮಣ್ಣನಾಯಕನಿಂದ ಮೋಸದಿಂದ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಅವನ ಮಕ್ಕಳಾದ ಹೊಟ್ಟೆಣ್ಣನಾಯಕ ಮತ್ತು ಅವನ ತಮ್ಮನನ್ನು ಬಂಧಿಸಿ, ಅವರನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಕರೆತಂದು ಅನಂತರ ಕೊಲ್ಲಿಸಿದ. ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಮರಣಾನಂತರ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಸೇರ್ಪಡೆಯೊಂದಿಗೆ ಹರತಿ ಪಾಳೆಯ ಅಂತ್ಯಗೊಂಡಿತು.

ಹರತಿ ನಾಯಕರ ಬಗ್ಗೆ ಇದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿವರಗಳು ತಿಳಿದುಬರುವುದಿಲ್ಲವಾದರೂ 1592ರ ಹಿರಿಯೂರಿನ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಇವರ ವಂಶಾವಳಿಯನ್ನು ಹೀಗೆ ಕೊಟ್ಟಿದೆ: ಕಮಿನಾಯಕ, ಅಬಿನಾಯಕ, ಕಮಿನಾಯಕ, ಗುಡ್ಡಬ್ರಹ್ಮ ನಾಯಕ, ಹೊಟ್ಟೆಣ್ಣನಾಯಕ, ಇಮ್ಮಡಿ ಬೀರಣ್ಣನಾಯಕ, ಈಶ್ವರದೇವನಾಯಕ, ಬಸವೈನಾಯಕ, ಮುಮ್ಮಡಿ ಬ್ರಹ್ಮನಾಯಕ, ಈಶ್ವರದೇಪನಾಯಕ, ದುಂಡಪ್ಪನಾಯಕ, ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿನಾಯಕ, ಚಿಕ್ಕರಂಗಪ್ಪನಾಯಕ. ಚಳ್ಳಕೆರೆಯ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಇಮ್ಮಡಿ ಹೊಟ್ಟೆಣ್ಣನಾಯಕ, ವೀರಹೊಟ್ಟೆಣ್ಣನಾಯಕ, ವೀರತಿಮ್ಮಣ್ಣನಾಯಕ, ಹೊಟ್ಟೆಣ್ಣನಾಯಕ ಮುಂತಾದ ಹೆಸರುಗಳು ಬಂದಂತೆ ಇನ್ನೂ ಹಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಹರತಿಯ ಅನೇಕ ನಾಯಕರುಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಬಹುಶಃ ಈ ನಾಯಕರು

ಈ ವಂಶದ ಮೂಲಪುರುಷನಾದ ತಿಪ್ಪೆಯನಾಯಕನ ಏಳು ಜನ ಮಕ್ಕಳ ವಂಶಗಳಿಗೆ ಸೇರಿರಬಹುದೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. (ಎಲ್.ಎಸ್.ಕೆ.;ಎಚ್.ವಿ.ಎಸ್.)

ಹರದನಹಳ್ಳಿ: ಚಾಮರಾಜನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ ಹಾಗೂ ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ಚಾಮರಾಜನಗರದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 4,784. ವಾಣಿಜ್ಯಪುರ ಇದರ ಪ್ರಾಚೀನ ಹೆಸರು. ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಪಾಳುಬಿದ್ದ ಕೋಟೆಯ ಅವಶೇಷಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತಿದ್ದು ಹಿಂದೆ ಇದು ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟಿನ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದಿತೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ನಂಜರಾಜ ಒಡೆಯನಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದ ಈ ಊರನ್ನು ರಾಜ ಒಡೆಯನು 1614ರಲ್ಲಿ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ.

ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ದಿವ್ಯಲಿಂಗೇಶ್ವರ ಎಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅಮೃತೇಶ್ವರ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಮೂಲ ಹೆಸರು ಅಳಿಲೇಶ್ವರ. 1317ರ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ ಅಳಿಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಉಲ್ಲೇಖ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ವಿಜಯನಗರ ಶೈಲಿಯ ಗೋಪುರವಿದೆ. ದೇವಸ್ಥಾನದ ನವರಂಗದ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ವೀರಭದ್ರನ ಗುಡಿ, ಪ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿ ಗುಡಿ ಇವೆ. ಸರಸ್ವತಿ ಗುಡಿಯ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಕಾಮಾಕ್ಷಿ ಗುಡಿ ಇದೆ. ಲಿಂಗಗಳಿರುವ ಪೂಜಾಮಂದಿರಗಳ ಸಾಲಿನ ಚಾವಣಿಯಲ್ಲಿ ಶೈವಪುರಾಣದ ಘಟನೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸುಮಾರು ಒಂದೂವರೆ ಶತಮಾನದ ಹಿಂದಿನ ಚಿತ್ರಗಳಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ದೀಪಸ್ತಂಭವಿದೆ. ದೇವಸ್ಥಾನದ ಪ್ರಾಕಾರದ ಮಂಟಪಗಳ ಪೈಕಿ ಒಂದು ಮಂಟಪವನ್ನು ಒಡೆದು ಅದರ ಶಿಲೆಗಳನ್ನು ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ತಂದೆ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರ ಜನನದ ಸ್ಮಾರಕವಾಗಿ ಚಾಮರಾಜನಗರದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ ಜನನಮಂಟಪಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಯಿತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ದೇವಸ್ಥಾನ ಹಿಂದೆ ಅಮೂಲ್ಯ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಅವುಗಳನ್ನು 1787ರಲ್ಲಿ ಸುಲ್ತಾನನ ಆದೇಶದ ಪ್ರಕಾರ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಖಜಾನೆಗೆ ಸೇರಿಸಲಾಯಿತೆಂದು ದೇವಸ್ಥಾನದ ಕಡತದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ವೀರಶೈವ ಗುರು ಗೋಸಲ ಚೆನ್ನಬಸವರ ಮಠವಿತ್ತು. 15ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಪಂಡಿತ ತೋಂಟದ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಯತಿ ಈ ಮಠದಲ್ಲಿ ದೀಕ್ಷೆವಹಿಸಿದ್ದ. ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಯ ಒಡೆಯರು ಈ ಮಠವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಿ ಅದೇ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಆ ಕಟ್ಟಡದ ಭಾಗಗಳನ್ನೇ ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದರಂತೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಕೆಲವು ಸ್ತಂಭಗಳಲ್ಲಿ ಶಿವನ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ; ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ವರದರಾಜ, ಶ್ರೀನಿವಾಸ, ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಮತ್ತು ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಮಾಡಗಳಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಇವೆ. ಪ್ರಾಕಾರದ ಕಡೆಯ ಪೂಜಾಗೃಹವೊಂದರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಆಳ್ವಾರುಗಳ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. (ಪಿ.ಬಿ.;ಎಚ್.ಎಂ.ಎನ್.)

ಹರಪನಹಳ್ಳಿ: ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಹಿಂದೆ ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಸೇರಿದ್ದ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಇಂದು ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರು ತಾಲ್ಲೂಕೂ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೂವಿನ ಹಡಗಲಿ ಮತ್ತು ಹಗರಿ ಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕೂಡ್ಲಿಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕೂ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಹರಿಹರ ಮತ್ತು ದಾವಣಗೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಸುತ್ತುವರೆದಿವೆ. ಚಿಗಟೇರಿ, ಅರಸೀಕೆರೆ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ತೆಲಿಗಿ ಹೋಬಳಿಗಳು. 75 ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1,422.3 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,68,793.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತರ ಕಡೆಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಮಳೆ ಬೀಳುವ ಎತ್ತರ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಇಳಿಜಾರಾಗಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕಲ್ಲಹಳ್ಳಿ ಗುಡ್ಡಶ್ರೇಣಿಯಿದೆ. ಈ ಶ್ರೇಣಿಯ ಕಲ್ಲಹಳ್ಳಿ ಶಿಖರ 853 ಮೀ ಎತ್ತರವಿದೆ. ಮುಂದೆ ಈ ಶ್ರೇಣಿಯೇ ಕವಲೊಡೆದು ತೆಲಿಗಿ ಗುಡ್ಡ ಸಮೂಹ ಮತ್ತು ಹರಪನಹಳ್ಳಿಯ ದಕ್ಷಿಣದ ಗುಡ್ಡಸಮೂಹವಾಗಿದೆ. ಈ ಗುಡ್ಡಗಳಲ್ಲಿ ನರಸಿಂಹದೇವರ ಗುಡ್ಡ 775 ಮೀ ಎತ್ತರವಿದೆ. ಮತ್ತೆ ಈ ಶ್ರೇಣಿಯೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚಂಗಿದುರ್ಗದವರೆಗೂ ಮುಂದುವರಿದಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮದ ಎಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿ ಗಡಿಯಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಹರಿದು ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರು ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕಹಗರಿ ನದಿ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುವುದು. ಸಹ್ಯವೆನಿಸುವ ಉತ್ತಮ ಹವಾಗುಣವಿದೆ. ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 730 ಮಿಮೀ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಮರಳು ಮತ್ತು ಕೆಂಪುಜೇಡಿ ಮತ್ತು ಕಪ್ಪುಜೇಡಿಮಣ್ಣಿನ ಭೂಮಿಯಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 22.247 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶವೂ ಸು. 1,605 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಖಾಯಂ ಹುಲ್ಲುಗಾವಲೂ ಇದ್ದು ಒಟ್ಟು 89,047 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಬಿತ್ತನೆ ಮಾಡಲಾಗಿತ್ತು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವ್ಯವಸಾಯ ಯೋಗ್ಯ ಕೆರೆಗಳಿವೆ. ಬಾವಿಗಳೂ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿದ್ದು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ನೀರೊದಗಿಸುತ್ತವೆ. ಜೋಳ, ಬತ್ತ, ಕಬ್ಬು ಮತ್ತು ಹತ್ತಿ ಬೆಳೆಯುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕಡಲೆ ಮತ್ತು ಸೇಂಗಾವನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪಶುಪಾಲನೆಯೂ ಉಂಟು.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಮ್ಯಾಂಗನೀಸ್ ಅದಿರು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಚಿಗಟೇರಿ, ಕೊನಗನಹೊಸೂರು ಮತ್ತು ಕಲ್ಲಹಳ್ಳಿ ಬಳಿಯ ಮೆಕ್ಕಲು ಮಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನದ ಅದಿರು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ಬಳಿ ತಾಮ್ರದ ಅದಿರು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಹತ್ತಿಬಟ್ಟೆ ತಯಾರಿಕೆ, ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪು, ಬೀಡಿ, ಕಂಬಳಿ ಮತ್ತು ಚರ್ಮ ವಸ್ತುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸೇಂಗಾ ಎಣ್ಣೆ ತಯಾರಿಕೆಯುಂಟು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುತ್, ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ, ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ, ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕ್ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ಹರಿಹರ–ಹೊಸಪೇಟೆ ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿ ಮತ್ತು ಜಿಲ್ಲಾ ಹೆದ್ದಾರಿಗಳ ಜೊತೆಗೆ ತಾಲ್ಲೂಕು ರಸ್ತೆಗಳಿದ್ದು ಸುತ್ತಲ ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ರಸ್ತೆ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ.

ಹರಪನಹಳ್ಳಿಯ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಸು. 8 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಬಗಲಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಕೆರೆಯ ಏರಿಯ ಮೇಲಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ 59 ಕಂಬಗಳಿದ್ದು ಒಂದೊಂದೂ ವೈವಿಧ್ಯಮಯ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ಈ ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ 1018ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ದತ್ತಿ ಬಿಟ್ಟ ವಿಚಾರ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೂ ಮುಂದೆ ಈ ದೇವಸ್ಥಾನದ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಈ ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 36 ಶಾಸನಗಳು ಇವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ 12 ಶಾಸನಗಳು ಪಶ್ಚಿಮ ಚಾಳುಕ್ಯ ಚಕ್ರವರ್ತಿ 6ನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲದವು. ಈ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆ ಬಳ್ಗುಲಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿತ್ತೆಂದೂ ಹೊಯ್ಸಳ 2ನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳನ ರಾಜಧಾನಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿತ್ತೆಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಹರಪನಹಳ್ಳಿಯ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಚಿಗಟೇರಿ ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ಇಲ್ಲಿನ ಜಾಜಿಕಲ್ಲುಗುಡ್ಡದ ಬಳಿ ಚಿನ್ನ ತೆಗೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ಏಪ್ರಿಲ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಶ್ರೀಕರ್ಣಿ ಕೋಟೆಸ್ವಾಮಿ ರಥೋತ್ಸವ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದದ್ದು. ಹರಪನಹಳ್ಳಿ–ಅರಸೀಕೆರೆ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹರಪನಹಳ್ಳಿಗೆ ಸುಮಾರು 3 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ದೇವರ ತಿಮ್ಮಲಾಪುರ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ಪಾಳೆಯಗಾರ ದಾದಯ್ಯನಾಯಕ ಮತ್ತು ಅವನ ಮಗ ರಂಗನಾಯಕ ಕಟ್ಟಿಸಿರುವ ವೆಂಕಟೇಶ್ವರನ ದೊಡ್ಡ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಾಕಾರದ

ಒಳಗೆ ಕಣ್ಣಿಕೊಟ್ಟಪ್ಪನ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಇಲ್ಲಿ ರಥೋತ್ಸವ ಜರುಗುವುದು. ಹರಪನಹಳ್ಳಿಯ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಹಳವಗಲು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಕಪ್ಪುಶಿಲೆಯ ಒಂದು ಚಾಳುಕ್ಯ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಹರಪನಹಳ್ಳಿಗೆ ವಾಯವ್ಯದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು 10 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕುಲಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಗೋಣಿಬಸಪ್ಪ ದೇವಾಲಯವಿದ್ದು ಮಾರ್ಚ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುವುದು. ಹರಪನಹಳ್ಳಿಯ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ನೀಲಗುಂದ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಚಾಳುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯ ಭೀಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಹರಪನಹಳ್ಳಿಯ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 35 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ರಾಮಘಟ್ಟ ಗ್ರಾಮದ ಕಂಬಳಿಗಳು ಉತ್ತಮ ದರ್ಜೆಯವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಹರಪನಹಳ್ಳಿಯ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 28 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಉಚ್ಚಂಗಿದುರ್ಗ ಒಂದು ಗಿರಿದುರ್ಗ. ಇದು ಕದಂಬರ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಪಟ್ಟಣವಾಗಿತ್ತು. ಅನಂತರ ನೊಳಂಬರ ವಶಕ್ಕೆ ಬಂದು ಇದನ್ನು ಗಂಗದೊರೆ ಎರಡನೆಯ ಮಾರಸಿಂಹ ಸು. 970ರಲ್ಲಿ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಈ ದುರ್ಗದ ಮೇಲಿನ ಕೋಟೆ ಅಭೇದ್ಯವೆನಿಸಿಕೊಂಡಿತ್ತು. ಕೋಟೆಯೊಳಗೆ ಉಚ್ಚಂಗಿಯಮ್ಮನ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ದಸರ ಹಬ್ಬವನ್ನು ವಿಜೃಂಭಣೆಯಿಂದ ಆಚರಿಸಲಾಗುವುದು. ಬೆಟ್ಟದ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚಂಗಿ ಗ್ರಾಮವಿದೆ.

ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. ಬಳ್ಳಾರಿಯ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ಹರಿಹರ–ಹೊಸಕೋಟೆ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಾರಿಗೆ 124 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಹೊಸಪೇಟೆಗೆ 77 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 41,907.

ಇದು ಈ ಸುತ್ತಲ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ. ಸೇಂಗಾ ಎಣ್ಣೆ, ಬೀಡಿ, ಜೋಳ ಇಲ್ಲಿಂದ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹೊರಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಹೋಗುವ ವಸ್ತುಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿವೆ. ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯುತ್ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಔಷಧಾಲಯ, ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ, ಉಪಾಧ್ಯಾಯ ತರಬೇತಿ ಮತ್ತು ಇತರ ಕಾಲೇಜುಗಳಿವೆ. ಪಟ್ಟಣ ಪುರಸಭಾ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ.

ಈ ಪಟ್ಟಣ ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ಗುಡ್ಡಗಳಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿದಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಗೋಸಾಯಿಯ ಸಮಾಧಿ ಇರುವ ಗೋಸಾಯಿ ಗುಡ್ಡ ಒಂದು. ಈ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಸುತ್ತಿನ ಒಂದು ಕೋಟೆ ಇದೆ. ಕೋಟೆಯ ಎರಡು ಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲೂ ಎರಡು ಕೆರೆಗಳಿದ್ದು ಇವು ಕೋಟೆಗೆ ರಕ್ಷಣೆಯಂತಿವೆ. ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಕಂದಕವಿದೆ. ಕೋಟೆಯೊಳಗೆ ಹನುಮಂತನ ಗುಡಿ ಹಾಗೂ ಜೈನ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಬೋಗಾರ ಬಸದಿಯೆಂಬ ಈ ಜೈನ ದೇವಾಲಯದ ಧ್ವಜಸ್ತಂಭ ಸುಂದರ ಕಲಾಕೃತಿ. ತೀರ್ಥಂಕರರ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಇದರ ಮೇಲೆ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಹರಪನಹಳ್ಳಿಯ ಬೇಡರ ದಾದಯ್ಯನಾಯಕನ ಮನೆತನವೇ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತರ ಪಾಳೆಯಗಾರರಲ್ಲೆಲ್ಲ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದದ್ದು.

(ಜಿ.ಆರ್.ಪಿ.)

ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ಪಾಳೆಯಗಾರರು: ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಾಳೆಯಗಾರರಲ್ಲಿ ಪ್ರಬಲವಾಗಿದ್ದ ಮನೆತನ. ಜಾತಿಯಲ್ಲಿ ಬೇಡರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಅನಂತರ ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರು. ಇವರಿಗೆ ಒಟ್ಟು 460 ಹಳ್ಳಿಗಳು ಸೇರಿದ್ದು, ಎಂಟು ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿಗಳ ವಾರ್ಷಿಕ ವರಮಾನವಿತ್ತು. ಈ ವಂಶದ ಮೂಲಪುರುಷ ದಾದಯ್ಯನಾಯಕ. ವಿಜಯನಗರ ಪತನಾನಂತರ ಈತ ತನ್ನ ಅನುಯಾಯಿಗಳ ಬೆಂಬಲಪಡೆದು ನಾಯಕನಾಗಿ ಬಾಗಳಿ ಮತ್ತು ಅದರ ಸುತ್ತಣ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಳಲಾರಂಭಿಸಿದ.

ದಾದಯ್ಯನ ಸಂಬಂಧಿ ಜಕ್ಕಣ್ಣನಾಯಕ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಪಾಳೆಯಗಾರನಾಗಿದ್ದ. ನೆರೆಯ ಪಾಳೆಯಗಾರನಾಗಿದ್ದ ಕೆಂಗಣ್ಣನಾಯಕ ಈತನ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಜಕ್ಕಣ್ಣನಾಯಕ ದಾದಯ್ಯನ ಸಹಾಯವನ್ನು ಕೋರಿದ. ಹೊಸ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಉತ್ಸಾಹದಲ್ಲಿದ್ದ ದಾದಯ್ಯ ಈ ಕರೆಯನ್ನು ಒಂದು ಸವಾಲೆಂದು ಭಾವಿಸಿ, ಕೆಂಗಣ್ಣನಾಯಕನನ್ನು ಎದುರಿಸಿ ಸೋಲಿಸಿದ. ಉಪಕೃತನಾದ ಜಕ್ಕಣ್ಣನಾಯಕ ತನ್ನ ಮಗಳು ಹೊನ್ನಾಯಿ ನಾಯಕಿಯನ್ನು ದಾದಯ್ಯನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು ಮದುವೆ ಮಾಡಿದನಲ್ಲದೆ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಸ್ವಲ್ಪ ಭಾಗವನ್ನು ಮತ್ತು ಉಚ್ಚಂಗಿದುರ್ಗವನ್ನು ಬಳುವಳಿಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ. ಕೆಲಕಾಲಾನಂತರ ದಾದಯ್ಯ ನಾಯಕನಿಗೂ ಜಕ್ಕಣ್ಣ ನಾಯಕನಿಗೂ ವಿರಸವುಂಟಾಗಿ ಯುದ್ಧ ನಡೆಯಿತು. ಆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಹೊನ್ನಾಯಿ ತಂದೆಯ ಕಡೆ ತನ್ನ ಒಲವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದಳು. ಆಗ ದಾದಯ್ಯ ಆಕೆಯನ್ನು ಉಚ್ಚಂಗಿ ದುರ್ಗದ ಶಿಖರದ ಮೇಲಿಂದ ಕೆಳಗಿನ ಕೆರೆಗೆ ತಳ್ಳಿ ಕೊಂದ ಎಂಬುದು ಕಥೆ. ಈಗಲೂ ಈ ಕೆರೆಗೆ ಹೊನ್ನಾಯಿಕೆರೆ ಎಂದೇ ಹೆಸರು. ಅನಂತರ ದಾದಯ್ಯ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದ ಪಾಳೆಯಗಾರರಾದ ಜರಮಲೆಯ ನಾಯಕನ ಮಗಳು ಜಂಪಾನಾಗತಿಯನ್ನೂ ಗುಡಿಕೋಟೆ ಪಾಳೆಯಗಾರನ ಮಗಳಾದ ಭರಮನಾಗತಿಯನ್ನೂ ವಿವಾಹವಾದ. ದಾದಯ್ಯ ಬಿಜಾಪುರದ ಸುಲ್ತಾನರಿಗೆ ಅಧೀನನಾಗಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಇವನು 1592ರಲ್ಲಿ ನಿಧನನಾದ.

ದಾದಯ್ಯನ ಅನಂತರ ಆಳಿದ ಪ್ರಮುಖ ಪಾಳೆಯಗಾರರಿವರು: ರಂಗನಾಯಕ (ಸು. 1592–1616); ಬರ್ಮಣ್ಣನಾಯಕ (ಸು. 1616–50); ಓಬಣ್ಣನಾಯಕ (ಸು. 1650–55); ವೀರ ಮುಮ್ಮಡಿನಾಯಕ (ಸು. 1655–67); ಮುಮ್ಮಡಿನಾಯಕ (ಸು. 1667–87); ಬಸವಂತನಾಯಕ (ಕೊಟ್ರಪ್ಪನಾಯಕ, ಸು. 1687–1705); ಮರಿಕೊಟ್ರಪ್ಪನಾಯಕ (ಸು. 1705–15); ಈತನ ಮಗ ಬಸವಂತನಾಯಕ. ಇವನು 1715 –21ರ ವರೆಗೆ ಆಳಿದ. ಇವನಿಗೆ ಮಕ್ಕಳಿರಲಿಲ್ಲ. ಇವನ ಅನಂತರ ಈ ವಂಶಕ್ಕೆ ದತ್ತುಮಗನಾಗಿ ಬಂದ ಇವನ ಸಂಬಂಧಿಯೊಬ್ಬ ಮುದಿಬಸಪ್ಪನಾಯಕ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಸು. 1741–42 ರವರೆಗೆ ರಾಜ್ಯವಾಳಿದ. ಅನಂತರ ಈತನ ಹಿರಿಯ ಮಗ ವೀರಬಸಪ್ಪನಾಯಕ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಅನಂತರ ಈತನ ಮಗ ಸೋಮಶೇಖರನಾಯಕ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ.

ಸೋಮಶೇಖರನಾಯಕ (ಸು. 1742–66) ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ಪಾಳೆಯಗಾರರಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದವನು. ಈತ ಪರಾಕ್ರಮಿ ಮತ್ತು ದಕ್ಷ ಆಡಳಿತಗಾರ. ರಾಯದುರ್ಗದ ಪಾಳೆಯಗಾರರೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಮುತ್ತುವುದರಲ್ಲಿ ಬಿದನೂರು ನಾಯಕರಿಗೆ ಸಹಾಯಕನಾಗಿದ್ದ. ಈತನ ಆಡಳಿತಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ವೈಭವದ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿತ್ತು.

ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ದಕ್ಷರೂ ಪರಾಕ್ರಮಿಗಳೂ ಆಗಿದ್ದರೂ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಆಳಲಿಲ್ಲ. ಬಿಜಾಪುರದ ಆದಿಲ್‌ಶಾಹೀ ಅರಸರಿಗೆ ಕಪ್ಪ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರಲ್ಲದೆ ಅವರಿಗೆ ನೇರವಾಗಿ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲೂ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಕಾಲಕ್ರಮೇಣ ಈ ವಂಶದ ನಾಯಕರು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಬಂದರು. ಆದಿಲ್‌ಶಾಹೀ ಆಳಿಕೆಯ ಅನಂತರ ಮರಾಠರು ಪ್ರಬಲರಾದಾಗ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಅವರಿಗೂ ಕಪ್ಪವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಹೈದರ್ ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯಕ್ಕೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಬಂದಿದ್ದಾಗ ಈ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಅವನಿಗೆ ಸಹಾಯಕರಾಗಿದ್ದರು.

ಸೋಮಶೇಖರನಾಯಕನ ಮರಣಾನಂತರ ಈತನ ಪತ್ನಿ ಸೋಮಮ್ಮಾಜಿ ಗಂಡನ ಸಂಬಂಧಿಯೊಬ್ಬನನ್ನು ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದಳು. ಈತ ವೀರಬಸಪ್ಪನಾಯಕ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಆಳಿದ (ಸು. 1766–68). ಈತನ ಅನಂತರ ಸೋಮಮ್ಮಾಜಿ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಸಂಬಂಧಿ ಬಸಪ್ಪನಾಯಕನನ್ನು (ಸು. 1768–87) ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ತಂದಳು. ಹೈದರ್ ಅಲಿ 1775ರಲ್ಲಿ ಹರಪನಹಳ್ಳಿಯ ಮೇಲೆ ಮತ್ತೆ ದಾಳಿ

ಮಾಡಿ ಕಪ್ಪ ವಸೂಲಿ ಮಾಡಿದ. 1787ರಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪು ಮೋಸದಿಂದ ಬಸಪ್ಪನಾಯಕನನ್ನು ಹಿಡಿದು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಸೆರೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟನಲ್ಲದೆ, ಆತನ ಅನೇಕ ಸಂಬಂಧಿಗಳನ್ನು ಚಿತ್ರದುರ್ಗದಲ್ಲಿ ಬಂಧಿಸಿದ. ಅವರಲ್ಲಿ ಬಸವಪ್ಪನಾಯಕನ ಒಬ್ಬ ಪತ್ನಿ ಮತ್ತು ಮಗ, ಸೋಮಶೇಖರನಾಯಕ ಸೇರಿದ್ದರು. 1792ರಲ್ಲಿ ಮರಾಠ ದಳಪತಿ ಪರಶುರಾಮ ಭಾವು ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧನಿರತನಾಗಿದ್ದಾಗ ಸೋಮಶೇಖರನಾಯಕನಿಗೆ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ದಕ್ಕಿಸಿಕೊಡಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ. ಆದರೆ ಟಿಪ್ಪು ಹರಪನಹಳ್ಳಿಯ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿ ಇವರನ್ನೆಲ್ಲ ಅಲ್ಲಿಂದ ಓಡಿಸಿದ.1799ರಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪು ಸತ್ತಮೇಲೆ ಹರಪನಹಳ್ಳಿಯ ದಿವಾನನಾಗಿದ್ದವನು ಸೋಮಶೇಖರನಾಯಕನನ್ನು ಮತ್ತೆ ಮರಾಠ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಕರೆತಂದು ಹರಪನಹಳ್ಳಿಯನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡ. ಶೀಘ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಈಸ್ಟ್ ಇಂಡಿಯಾ ಕಂಪನಿಯ ದಳಪತಿ ಹ್ಯಾರಿಸ್ ಈ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಕಂಪನಿಯ ಸ್ವಾಧೀನಕ್ಕೆ ತರಲು ನಿರತನಾಗಿದ್ದಾಗ ಸೋಮಶೇಖರನಾಯಕ ಮತ್ತು ಆತನ ದಿವಾನ ಇಬ್ಬರೂ ಕಂಪನಿಗೆ ಕಪ್ಪ ಒಪ್ಪಿಸಿ, ತಮ್ಮ ಪ್ರದೇಶದ ಆಳಿಕೆಯನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಸನ್ನಾಹ ನಡೆಸಿದರು. ಆದರೆ ಅವರಲ್ಲಿ ಆದ ಒಪ್ಪಂದ ಸೋಮಶೇಖರನಾಯಕನಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. 1825ರಲ್ಲಿ ಸೋಮಶೇಖರನಾಯಕ ತೀರಿಕೊಂಡ. ಈ ವಂಶಸ್ಥರ ಹಕ್ಕನ್ನು ಕಂಪನಿ ಮಾನ್ಯ ಮಾಡಲಿಲ್ಲ. ಇದರೊಂದಿಗೆ ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟು ಕೊನೆಗೊಂಡಿತು. **(ಎಚ್.ವಿ.ಎಸ್.)**

ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ಭೀಮವ್ವ: 1822–1902. ಹರಿದಾಸ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಕವಯಿತ್ರಿ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೊಸಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನಾರಾಯಣ ದೇವರಕೆರೆ ಈಕೆಯ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ತಂದೆ ನರೇಭಟ್ಟ, ತಾಯಿ ರಾಘಮ್ಮ. ಭೀಮವ್ವನ ಹುಟ್ಟು ಹೆಸರು ಕಮಲಾಕ್ಷಿ.

ಈಕೆಗೆ ಹನ್ನೊಂದು ತುಂಬಿದಾಗ ರಾಯದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹರೇಸಮುದ್ರದ ಮುನಿಯಪ್ಪ ಎಂಬುವವನೊಡನೆ ಮದುವೆಯಾಯಿತು. ನಲವತ್ತೈದು ವಯಸ್ಸಿನ ಮುನಿಯಪ್ಪನ ಮೂರನೆಯ ಹೆಂಡತಿಯಾಗಿ ಭೀಮವ್ವ ಅವನ ಮನೆ ತುಂಬಿದಳು. ಅತ್ತೆ ಮನೆಯವರು ಇವಳಿಗೆ ಕೃಷ್ಣಾಬಾಯಿ ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟರು. ಮದುವೆಯಾದ ಹದಿನಾಲ್ಕು ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಹಾಜೂರು ಸೋಮರಾಯ ಎಂಬ ಮಗನೂ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳ ಅನಂತರ ಸುಬ್ಬಾಬಾಯಿ ಎಂಬ ಮಗಳೂ ಹುಟ್ಟಿದರು. ಅನಂತರ ಭೀಮವ್ವ ನಾನಾ ಕಷ್ಟ ಪರಂಪರೆಗಳನ್ನು ಎದುರಿಸಿದಳು. ಒಮ್ಮೆ ಇವಳ ಮನೆಗೆ ಕಳ್ಳರು ನುಗ್ಗಿ ಇದ್ದಬಿದ್ದ ನಗನಾಣ್ಯಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ದೋಚಿಕೊಂಡು ಹೋದರಂತೆ. ಕಳ್ಳತನವಾದ ಒಂದು ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಭೀಮವ್ವನಿಗೆ ಪತಿವಿಯೋಗವೂ ಆಯಿತು. ಆಗ ಇವಳಿಗೆ ಕೇವಲ ಮೂವತ್ತೈದು ವರ್ಷ. ಅಲ್ಲಿಂದಾಚೆಗೆ ಭೀಮವ್ವೆಯ ಜೀವನಮಾರ್ಗವೇ ಬದಲಾಯಿತು. ತಾನೇ ಸ್ವತಃ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ಹಾಡತೊಡಗಿದಳು. ನಾರದರು ಇವಳ ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ಬಂದು ಭೀಮೇಶಕೃಷ್ಣ ಎಂಬ ಅಂಕಿತವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರಂತೆ. ಅವಳ ಎಲ್ಲ ಹಾಡುಗಳು ಈ ಅಂಕಿತದಲ್ಲಿಯೇ ರಚಿತವಾಗಿವೆ. ‘ರಕ್ಷಿಸಬೇಕೆನ್ನ ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹಾನ ಭಕ್ತಾನೆ’ ಎಂಬುದು ಇವಳ ಮೊದಲನೆಯ ಕೃತಿ.

ಸುಭದ್ರಾಕಲ್ಯಾಣ, ಮುಯ್ಯದ ಹಾಡು, ನಳಚರಿತ್ರೆ, ರತಿಕಲ್ಯಾಣ, ಪತಿದಾನಕೊಟ್ಟ ಹಾಡು ಮತ್ತು ಶಕುಂತಲನ ಹಾಡು–ಇವು ಭೀಮವ್ವನಿಂದ ರಚಿತವಾಗಿರುವ ದೊಡ್ಡ ಹಾಡುಗಳು. ಅರ್ಜುನ–ಸುಭದ್ರೆಯರ ವಿವಾಹವೇ ಸುಭದ್ರಾ ಕಲ್ಯಾಣದ ವಸ್ತು. ಒಟ್ಟು 32 ಧ್ವನಿ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಕಥೆ ಮೂಡಿಬಂದಿದೆ. ಕೃಷ್ಣ–ಸತ್ಯಭಾಮೆ, ಕೃಷ್ಣ–ಬಲರಾಮರ ಸಂಭಾಷಣೆಗಳು ಸೊಗಸಾಗಿವೆ. ಬಲರಾಮನ ವಿರುದ್ಧ ಕೃಷ್ಣ ತನ್ನ ತಂಗಿಯನ್ನು ಪಾರ್ಥನಿಗೆ ಮದುವೆ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟ ರೀತಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ. ಸನ್ಯಾಸಿವೇಷದ ಅರ್ಜುನನಿಗೆ ಸುಭದ್ರೆ ಉಪಚರಿಸುವ ಸನ್ನಿವೇಶದ ಚಿತ್ರಣ ಮೋಹಕವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ. ಪರಸ್ಪರರ ಗುರುತು ಇಂಗಿತಗಳನ್ನರಿತ ಅವರ ಮನೋಭಾವವನ್ನು ಭೀಮವ್ವ ಜೀವಂತವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದಾಳೆ.

ಮುಯ್ಯದ ಹಾಡು ರುಕ್ಮಿಣಿ–ಸತ್ಯಭಾಮೆಯರು ಕುಂತಿಯ ಸೊಸೆಯರನ್ನು ಪಂಥದಲ್ಲಿ ಸೋಲಿಸಿ ಮುಯ್ಯಿ ಕೊಟ್ಟು ಬರುವುದೇ ಇದರ ವಸ್ತು. ಇದರಲ್ಲಿ 82 ಧ್ವನಿಗಳಿದ್ದು ಕೃಷ್ಣನ ರಾಣಿಯರು ಹೊರಡುವ ಸಂಭ್ರಮ, ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಸಿದ್ಧತೆಗಳ ವರ್ಣನೆಗಳು ವಿಪುಲವಾಗಿ ಬಂದಿವೆ. ನಳಚರಿತ್ರೆ ಮಹಾಭಾರತದಿಂದ ಆರಿಸಿಕೊಂಡ ವಸ್ತು. ಇದರಲ್ಲಿ 103 ಧ್ವನಿಗಳಿವೆ. ಭೀಮವ್ವನ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಇದೇ ಅತ್ಯಂತ ದೊಡ್ಡದು. ಕತೆಯ ಓಟ ಕನಕದಾಸರ ನಳಚರಿತ್ರೆಯನ್ನೇ ಅನುಕರಿಸಿದಂತಿದೆ. ಅವರು ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಧಿಸಿದ ಬಿಗಿಯನ್ನು ಈಕೆ ದ್ವಿಪದಿಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದಿಟ್ಟಿದ್ದಾಳೆ. ರತಿಕಲ್ಯಾಣದಲ್ಲಿ ದ್ರೌಪದಿ ರಣಚಂಡಿಯಾಗಿ ಪೌಂಡ್ರಕಾದಿಗಳನ್ನು ತರಿದೊಟ್ಟುವುದು ಕವಯಿತ್ರಿಯ ಹೊಸ ಕಲ್ಪನೆ. ಸತ್ಯಭಾಮೆ ಕೃಷ್ಣನನ್ನು ನಾರದರಿಗೆ ದಾನ ಕೊಟ್ಟದ್ದು ಪತಿದಾನ ಕೊಟ್ಟ ಹಾಡಿನ ವಸ್ತು. ಇದರಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣನ ದಶಾವತಾರ, ತುಳಸೀ ಮಹಾತ್ಮೆ, ನಾರದನ ಚಾಡಿಕೋರಬುದ್ಧಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ಶಕುಂತಲನ ಹಾಡು ಕಾಳಿದಾಸನ ಶಾಕುಂತಲ ನಾಟಕದ ಕಥೆಯನ್ನು ಕೇಳಿ, ಅದನ್ನೇ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ ದ್ವಿಪದಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 61 ಧ್ವನಿಗಳಿವೆ. ಈ ಕೃತಿಗಳ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೆಂದರೆ ಹಾಡು ಮತ್ತು ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಕಥೆ ಹೇಳಿರುವುದು. ಇದು ಚಂಪೂ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ನೆನಪಿಗೆ ತರುತ್ತದೆ. ಈ ಕೃತಿಗಳೇ ಅಲ್ಲದೆ ಭೀಮವ್ವ ಸುಮಾರು 150 ಬಿಡಿಹಾಡುಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಮಾಡೋಣೇ ಮುತ್ತೈದೇರು ಜೋಡು ಜ್ಯೋತಿ ಆರತೀ ಎಂಬ ಆರತಿ ಹಾಡು ಈಕೆಯಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಕೊನೆಯ ಕೃತಿ.

ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಮೌಲ್ಯದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಭೀಮವ್ವನ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ನೋಡಿದಾಗ ಇವಳಿಗೆ ಕಥನಕಲೆ, ವರ್ಣನಾಕೌಶಲ ಸಿದ್ಧಿಸಿದೆ ಎನ್ನಬಹುದು. ಆದರೆ ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಅನವಶ್ಯವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವ ವರ್ಣನೆಗಳು ಬೇಸರ ತರಿಸುತ್ತವೆ. ಈಕೆ ಕಲಿತು ಅಕ್ಷರಸ್ಥಳಾಗಿದ್ದರೂ ಹಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಪುರಾಣದ ಪ್ರಸಂಗಗಳನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಇವಳ ಕವಿತಾಶಕ್ತಿ ಉನ್ನತಮಟ್ಟದ್ದೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಮಹಿಳೆಯೂ ಇವಳೇ ಎನ್ನುವ ಅಂಶವೂ ಇಲ್ಲಿ ಗಮನೀಯ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಇವಳ ರಚನೆಗಳನ್ನು ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಹಾಡುಗಳೆಂದು ಕರೆಯಬಹುದು. **(ಟಿ.ಎನ್.ಎನ್.)**

ಹರಳಯ್ಯ: 12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಿವಶರಣ. ಬಸವಣ್ಣನವರ ಸಮಕಾಲೀನ. ಪಾದರಕ್ಷೆಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಕಾಯಕದಲ್ಲಿ ನಿರತನಾಗಿದ್ದ ಈತ ಗುರು ಲಿಂಗ ಜಂಗಮ ಸೇವೆಗೆ ತನ್ನ ತನುಮನಧನಗಳನ್ನು ಮುಡಿಪಾಗಿಟ್ಟಿದ್ದವ. ಒಮ್ಮೆ ಬಸವಣ್ಣನವರನ್ನು ಮಾರ್ಗಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಭೇಟಿಯಾದ ಹರಳಯ್ಯ, ಶರಣು ಬಸವರಸ ಎಂದು ತಲೆಬಾಗಿ ವಂದಿಸಿದ. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಬಸವಣ್ಣನು ಶರಣು, ಶರಣಾರ್ಥಿ ಹರಳಯ್ಯ ತಂದೆ ಎಂದು ವಂದಿಸಿದ. ತನ್ನ ಒಂದು ಶರಣಾರ್ಥಿಗೆ ಬಸವಣ್ಣ ಎರಡು ಶರಣಾರ್ಥಿ ಹೇಳಿದ. ಬಸವಣ್ಣನ ಒಂದು ಶರಣಾರ್ಥಿ ತನ್ನ ಮೇಲೆ ಹೊರೆಯಾಗಿ ಕುಳಿತಂತೆ ಭಾಸವಾಯಿತು, ಹರಳಯ್ಯನಿಗೆ. ಆ ಕುರಿತು ಪತ್ನಿಯೊಡನೆ ಸಮಾಲೋಚಿಸಿದ. ಏನೂ ತೋಚದೆ ಕೊನೆಗೆ ತಮ್ಮಿಬ್ಬರ ತೊಡೆಯ ಚರ್ಮದಿಂದ ಪಾದರಕ್ಷೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಬಸವಣ್ಣನವರ ಪಾದಗಳಿಗೆ ತೊಡಿಸಿ ತಮ್ಮ ಹೊರೆ ಹಗುರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ನಿರ್ಧರಿಸಿದರು. ಅದರಂತೆ ಸುಂದರವಾದ ಒಂದು ಜೊತೆ ಪಾದರಕ್ಷೆಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಿಕೊಂಡು

ಹೋಗಿ ಬಸವಣ್ಣನವರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟರು. ಬಸವಣ್ಣ ಅವುಗಳ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನು ಹೊಗಳಿ, ಅವನ್ನು ಹರಳಯ್ಯ ದಂಪತಿಗಳಿಗೆ ಹಿಂತಿರುಗಿಸಿದ ಎಂಬುದಾಗಿ ಬಸವಪುರಾಣ, ಭೈರವೇಶ್ವರಕಾವ್ಯ ಕಥಾಮಣಿಸೂತ್ರರತ್ನಾಕರ, ಶರಣ ಲೀಲಾಮೃತ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ.

ಅನಂತರ ನಡೆದ ಕಲ್ಯಾಣದ ಕ್ರಾಂತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಘಟನೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೀಳು ಜಾತಿಯ ಹರಳಯ್ಯನ ಮಗನ ಮದುವೆ ಮೇಲು ಜಾತಿಯ ಮಧುವಯ್ಯನ ಮಗಳೊಂದಿಗೆ ನಡೆದದ್ದು ಮುಖ್ಯವಾದದ್ದು. ಹರಳಯ್ಯ ಅನುಭವ ಮಂಟಪದ ಚರ್ಚಾಗೋಷ್ಠಿಯಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡಿದ್ದಿರ ಬಹುದಾದರೂ ಇವನ ವಚನಗಳು ದೊರೆತಿಲ್ಲ. *

ಹರಳಹಳ್ಳಿ: ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಕಲ್ಯಾಣಿ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಪ್ರಮುಖ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕೇಂದ್ರ. ಇದರ ಮತ್ತೊಂದು ಹೆಸರು ನದೀಹರಳಹಳ್ಳಿ. ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣಿ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಇಂದಿಗೂ ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದುಬಂದಿದೆ. ಇದು ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಲಿಂಗ ಸ್ವಯಂ ಭೂ ಲಿಂಗವಾಗಿದೆ. ಮೂರು ಗರ್ಭಗುಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ಲಿಂಗಗಳು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತವಾಗಿದ್ದು ಅವುಗಳನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮೇಶ್ವರ, ವಿಷ್ಣ್ವೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಶಿವೇಶ್ವರ ಲಿಂಗಗಳೆಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಚಲಿತವಿದ್ದ ತ್ರೈಪುರುಷಾರಾಧನೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಫಲಿಸುವ ಈ ದೇಗುಲ ಕಾಳಾಮುಖ ಪಂಥದ ಶಿವದೇವಾಲಯವಾಗಿದೆ. ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರ ಪಂಚಾಯತನ ಪದ್ಧತಿಯ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿ ಕಾಣಬರುವ ಈ ದೇಗುಲದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಮೂರ್ತಿಗಳ ಜೊತೆ ಶಕ್ತಿ, ಗಣಪತಿ ಮತ್ತು ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿಯ ಶಿಲ್ಪಗಳೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ.

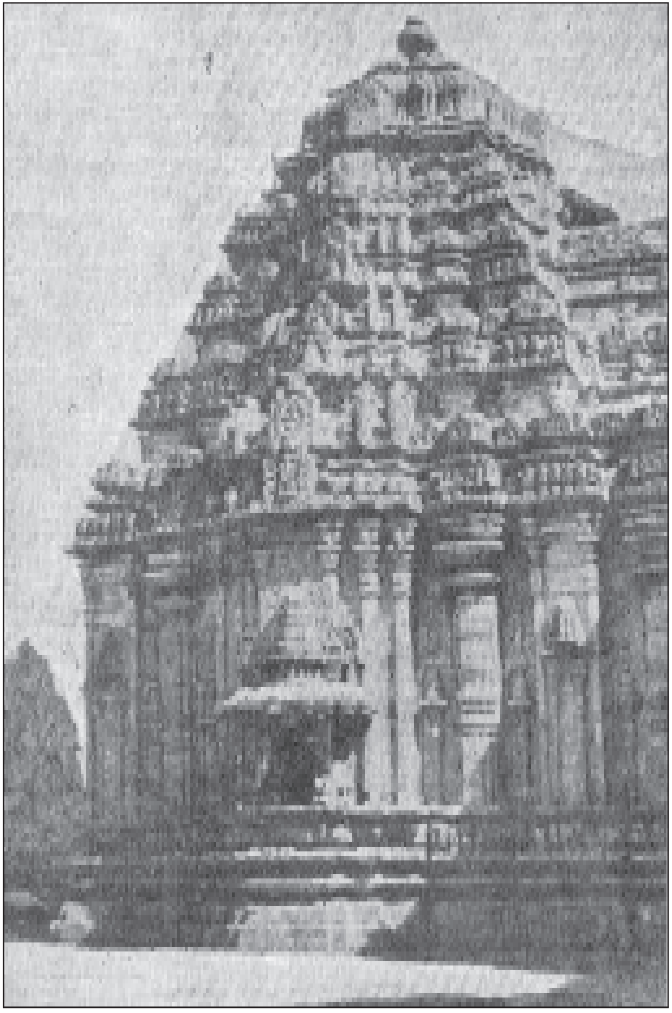
ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ

980ರಲ್ಲಿ ವಿಕ್ರಮಪುರ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿಗೆ ಏಕಕೂಟ ಸೋಮನಾಥ ದೇಗುಲ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿದ್ದು, ಅನಂತರ 1188ರಲ್ಲಿ ರಾಜಗುರುಗಳಾಗಿದ್ದ ಕಲ್ಯಾಣ ಶಕ್ತಿ ಪಂಡಿತರಿಂದ ತ್ರಿಕೂಟವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಾಟಾಗಿದೆ. ಈ ಸ್ಥಳ ಆಗ ಕಲ್ಯಾಣದ ಒಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನೆಲೆಯಾಗಿರುವುದು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಕಿಟ್ಟಗಾವಿ ಸಂತತಿಯ ಕಾಳಾಮುಖ ಕಲ್ಯಾಣಶಕ್ತಿಯ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ, ಈ ಏಕಕೂಟ ಶಿವಾಲಯವನ್ನು ತ್ರಿಕೂಟ ದೇಗುಲವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿದುದಕ್ಕೆ ಶಾಸನಾಧಾರಗಳಿವೆ. ಅನಂತರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಗುತ್ತೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ವಿಕ್ರಮೇಶ್ವರ ಎಂಬ ಮತ್ತೆರಡು ಲಿಂಗಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಗಿದ್ದು ಈ ದೇಗುಲ ಪಂಚಶಿವ ದೇಗುಲವಾಯಿತು. **(ಎಂ.ಎನ್.ಎಸ್.)**

ಹರಳುಕೋಟೆ: ಚಾಮರಾಜನಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಚಾಮರಾಜ ನಗರಕ್ಕೆ ಸು. 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಪಾಳುಗ್ರಾಮ. ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥಳ. ಹಳೆಯ ಊರಿಗೆ ಎರಡು ಸುತ್ತು ಮಣ್ಣಿನ ಕೋಟೆಯಿದ್ದು ಅವುಗಳ ಅವಶೇಷಗಳು ಮಾತ್ರ ಈಗ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸುತ್ತವೆ. ಆ ಕೋಟೆಯ ಒಳಗೂ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲೂ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಕಟ್ಟಡಗಳಿದ್ದ ಕುರುಹುಗಳನ್ನೂ ಹೇರಳವಾಗಿ ಹರಡಿರುವ ಕೆಂಪುಬಣ್ಣದ ಬೋಕಿಯ ಚೂರುಗಳನ್ನೂ ನೋಡಿದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಕ್ಕಷ್ಟು ದೊಡ್ಡದಾದ ಊರು ಇತ್ತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಸ್ಥಳ ಪುರಾಣದಂತೆ ಈ ಊರು ಬಭ್ರುವಾಹನನ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿದ್ದ ಮಣಿಪುರ ಎಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಹರಳುಕೋಟೆ ಎಂಬುದು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಮಣಿಪುರ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಊರನ್ನು ಹಟ್ಟಲಕೋಟೆ ಎಂದು ಕರೆದಿದೆ. ಹಟ್ಟಲ ಕೇರಳಾಂತಕ ಚತುರ್ವೇದಿಮಂಗಲ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದಕ್ಕೆ ಇದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲದಿಂದೀಚೆಗೆ ಇದಕ್ಕೆ ಹರಳುಕೋಟೆ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಅದರಿಂದಲೇ ಇದು ಬಭ್ರುವಾಹನನ ಮಣಿಪುರ ಎಂಬ ಪ್ರತೀತಿಯೂ ಹುಟ್ಟಿರಬಹುದು.

ಇಲ್ಲಿನ ಅವಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದುದು ಜನಾರ್ದನ ದೇವಾಲಯ. ದ್ರಾವಿಡ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯ ಈಗ ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ಹೊಯ್ಸಳರ ಒಂದನೆಯ ನರಸಿಂಹನ ಆಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ(1167) ನಿರ್ಮಿಸಿದಂತೆ ಇಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿದ್ದ ಕೇಶವನ ಮೂರ್ತಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಈಗ ಶ್ರೀನಿವಾಸನ ಅತಿಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಮೂರ್ತಿಯೊಂದಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿರುವ ಉನ್ನತವಾದ ಗರುಡಗಂಬವಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಇಲ್ಲಿರುವ ವೀರಭದ್ರ ಮತ್ತು ಆಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಕಟ್ಟಡಗಳು. ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಲಾದ ವೀರಭದ್ರನ ಮೂರ್ತಿ ಸುಂದರವಾಗಿದೆ. ಆಂಜನೇಯನ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಮುಮ್ಮುಖವಾಗಿ ನಿಂತಿರುವ ಬೃಹದಾಕಾರದ ಮೂರ್ತಿ ಭವ್ಯವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಬಸ್ತಿತಿಟ್ಟು ಎಂಬ ದಿಣ್ಣೆಯ ಮೇಲೆ ಹಳೆಯ ಜೈನಬಸದಿಗಳ ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ.

(ಎಂ.ಎಚ್.)

ಹರಿದಾಸಭಟ್ಟ, ಕು.ಶಿ.: 1924–2000. ಕುಶಿ ಎಂಬ ಎರಡಕ್ಷರಗಳಿಂದ ಶಿಕ್ಷಣ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲೂ ಸಾಹಿತ್ಯ ಲೋಕದಲ್ಲೂ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ ವಲಯದಲ್ಲೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದ ಲೇಖಕ, ವಿದ್ವಾಂಸ. ಕುಂಜಿಬೆಟ್ಟು ಶಿವ ಹರಿದಾಸಭಟ್ಟ

ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. 1924ರಲ್ಲಿ ಉಡುಪಿಯ ಕುಂಜಿಬೆಟ್ಟುವಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಉಡುಪಿಯ ಕುಂಜಿಬೆಟ್ಟು ಶಿವಗೋಪಾಲಭಟ್ಟ ಇವರ ತಂದೆ.

ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಕಡಿಯಾಳಿಯ ಬೋರ್ಡ್ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಪಡೆದು ಅನಂತರ ಕ್ರಿಶ್ಚಿಯನ್ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ ಓದಿ, ಪ್ರೌಢಶಿಕ್ಷಣ ಮುಗಿಸಿ, ಶಿಕ್ಷಕ ತರಬೇತಿ ಪಡೆದು ಸ್ವಲ್ಪ ಸಮಯ ತಾವು ಕಲಿತ ಕಡಿಯಾಳಿ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಕವೃತ್ತಿ ಕೈಗೊಂಡರು. ಕಡಿಯಾಳಿಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿದ್ದಾಗಲೇ ಇವರ ಕನ್ನಡ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಾದ ಕಡಿಯಾಳಿಯ ರಾಮಚಂದ್ರ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಿಂದಾಗಿ ಹಳೆಗನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಒಲವು ಮೂಡಿತ್ತು. ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣದ ಬಳಿಕ ಮಂಗಳೂರಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಕ ತರಬೇತಿ ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಮುಳಿಯ ತಿಮ್ಮಪ್ಪಯ್ಯನವರೇ ಮೊದಲಾದ ಪಂಡಿತರಿಂದ ಕನ್ನಡಜಾಣ ತರಗತಿಯ ಪಾಠ ಹೇಳಿಸಿಕೊಂಡರು. ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಹೆಸರು ಗಳಿಸಿದ ಭಟ್ಟರು ತಮ್ಮ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪ ಶಿವ ಅನಂತಭಟ್ಟರ ಆರ್ಥಿಕ ನೆರವಿನಿಂದ ಮದರಾಸಿನ ಕ್ರಿಶ್ಚಿಯನ್ ಕಾಲೇಜನ್ನು ಸೇರಿದರು. ಕಡಂದಲೆ ಕೃಷ್ಣಭಟ್ಟರ ಉಚಿತ ಅಶನವ್ಯವಸ್ಥೆ ಇವರಿಗೆ ಒದಗಿ ಬಂತು. ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಪದವಿ ಪಡೆದು ಉಡುಪಿಗೆ ಮರಳಿದರು. ಉಡುಪಿಯಲ್ಲಿ ಮಣಿಪಾಲದ ಅಕಾಡೆಮಿ ಆಫ್ ಜನರಲ್ ಎಜ್ಯುಕೇಶನ್ನಿನ ಕುಲಸಚಿವರಾದ ತೋನ್ಸೆ ಮಾಧವ ಅನಂತ ಪೈ ಅವರು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ, ಟಿ.ಎ.ಪೈಯವರು ಸಂಚಾಲಕರಾಗಿದ್ದ, ಕುಂಜಿಬೆಟ್ಟುವಿನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಂಡಿದ್ದ ಮಹಾತ್ಮಗಾಂಧಿ ಮೆಮೋರಿಯಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಉಪನ್ಯಾಸಕರಾದರು. ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ ಇವರ ಬೋಧನೆಯ ವಿಷಯವಾದರೂ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಕಲೆ, ನಾಟಕ, ಯಕ್ಷಗಾನ ಮುಂತಾದ ಹತ್ತು ಹಲವು ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಆಸಕ್ತಿ ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡರು. ಈ ಆಸಕ್ತಿಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮೂರ್ತ ರೂಪ ಸಿಕ್ಕಿತು. ಪ್ರಾಂಶುಪಾಲರ ಮತ್ತು ಓರಗೆಯವರ ನೆರವು, ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ, ಆಡಳಿತ ಮಂಡಳಿಯವರ ನೆರವು, ಅಂದಿನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಸಮೂಹದಲ್ಲಿದ್ದ ಉತ್ಸಾಹ ಇವುಗಳಿಂದಾಗಿ ಆ ಕಾಲೇಜು ಒಂದು ಕಲಾ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿಯೂ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮಂದಿರವಾಗಿಯೂ ಸದಾ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳ ಬೀಡಾಗಿಯೂ ರೂಪು ತಾಳಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ಕರ್ನಾಟಕದ ಹೆಸರಾಂತ ಬರೆಹಗಾರರೆಲ್ಲ ಇವರ ಆಮಂತ್ರಣವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಉಡುಪಿಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಪರಿಚಿತರಾದರು.

ಮಣಿಪಾಲದಲ್ಲಿ ಇವರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ 42ನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ ಏರ್ಪಟ್ಟಿತ್ತು(1960). ಅ.ನ.ಕೃಷ್ಣರಾಯರು ಆ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ಶಿವರಾಮ ಕಾರಂತರ ಅರವತ್ತು (1969), ಎಪ್ಪತ್ತು ಸಂಭ್ರಮಿಸಿದವು; ಯಕ್ಷಗಾನ ಕಮ್ಮಟಗಳು ರಾಷ್ಟ್ರಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ, ರಾಜ್ಯ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ವೈಭವಿಸಿದವು (1970). ಹೊಸ ಅಲೆಯ ನಾಟಕಗಳ ಬಿ.ವಿ. ಕಾರಂತರನ್ನು ಇವರು ಕರೆಯಿಸಿ ಪರಿಚಯಿಸಿದರು. ಸ್ವತಃ ಇವರೇ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದರು, ಸಹೋದ್ಯೋಗಿಗಳನ್ನು ರಂಗಕ್ಕೆ ತಂದರು. ವಾದಿರಾಜ, ಕನಕದಾಸರ ಹೆಸರಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಸಂಗೀತಕ್ಕೊಂದು ವೇದಿಕೆ ನಿರ್ಮಾಣವಾಯಿತು (1978). ಹೀಗೆ ಸಂಸ್ಥೆಯ ವಿದ್ಯಾವಲಯದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡೇ ಅದರ ಬೆಳ್ಳಿ ಹಬ್ಬದ ಸಮಯದಲ್ಲಿಯೇ ಊರ ಪರವೂರ ಜನರಿಗೆ ಉಡುಪಿಯೆಂದರೆ ಪೊಡವಿಗೊಡೆಯ ಕೃಷ್ಣ ಹಾಗೂ ಎಂ.ಜಿ.ಎಂ. ಎಂಬಷ್ಟರ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಅದನ್ನು ಬೆಳೆಸಿದರು.

ಇವರು ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಹಾಗೂ ಮದರಾಸು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳ ಸೆನೆಟ್ ಹಾಗೂ ಅಕಾಡೆಮಿಕ್ ಕೌನ್ಸಿಲ್‌ಗಳ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಸಕಲ ರೀತಿಯ ಸೌಲಭ್ಯಗಳು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ, ಸಹೋದ್ಯೋಗಿ ಮಿತ್ರರಿಗೆ ಲಭ್ಯವಿರುವಂತೆ ಕಟ್ಟಿ ಬೆಳೆಸಿದರು. ಕಾಲೇಜಿಗೆ ಆಸುಪಾಸುಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ನಿಲಯಗಳು; ಆಟೋಟಗಳಿಗೆ ಸುಂದರವಾದ ಆಟದ ಬಯಲು; ರಣಜಿ ಪಂದ್ಯಾಟವನ್ನು ನೇರ್ಪುಗೊಳಿಸುವಷ್ಟು ವಿಶಾಲವಾದ ಸುಂದರ ಬಯಲು; ರಾತ್ರಿ ಗಂಟೆ 8ರ ತನಕ ತೆರೆದಿಟ್ಟ ಗ್ರಂಥಾಲಯ; ಊರ ಹಿರಿಯರಿಗೂ ಆಸಕ್ತರಿಗೂ ಗ್ರಂಥಾಲಯದ ಸದುಪಯೋಗಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶ; ಉಪನ್ಯಾಸಕರಿಗೆ ಕೃತಿರಚನೆಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ, ನವೋದಯ ಪುಸ್ತಕಮಾಲೆಯ ಪ್ರಚಾರ, ಕರ್ನಾಟಕದ ಗಂಡುಕಲೆಯಾದ ಯಕ್ಷಗಾನಕ್ಕೆ ಶಾಶ್ವತ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಗುರುಕುಲ ಮಾದರಿಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರ; ತನ್ಮೂಲಕ ವಿಶ್ವಮನ್ನಣೆ; ಪರ್ಯಟನ– ಇವು ಕುಶಿ ಅವರ ಹಲವು ಸಾಧನೆಗಳ ಪೈಕಿ ಕೆಲವು.

ಮಹಾತ್ಮಾಗಾಂಧಿ ಮೆಮೋರಿಯಲ್ ಕಾಲೇಜಿನ ಮೊದಲ ಸ್ಥಾಪಕ ಪ್ರಾಂಶುಪಾಲರಾಗಿದ್ದ ಎಚ್.ಸುಂದರರಾಯರ ಅನಂತರ ಹರಿದಾಸ ಭಟ್ಟರು ಪ್ರಾಂಶುಪಾಲರಾದರು (1964–79). ನಿವೃತ್ತಿಯ ಅನಂತರವೂ ಇವರು ಸಂಸ್ಥೆಯ ಆಡಳಿತ ಮಂಡಳಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಮನ್ನಣೆ ಪಡೆದ ರಾಷ್ಟ್ರಕವಿ ಗೋವಿಂದ ಪೈ ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಯಕ್ಷಗಾನ ಕೇಂದ್ರಗಳ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು.

1965ರಲ್ಲಿ ಮಂಜೇಶ್ವರ ಗೋವಿಂದ ಪೈ ಅವರ ವೈಯಕ್ತಿಕ ಗ್ರಂಥ ಭಂಡಾರ ಎಂ.ಜಿ.ಎಂ. ಕಾಲೇಜಿಗೆ ಅರ್ಪಿತವಾದರೂ ತದನಂತರ ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಮನ್ನಣೆ ಬಂದರೂ ಅದರ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ತ್ರಿಸ್ತರವಾಗಿ ಬೆಳೆದುಬಂದುದು ಭಟ್ಟರ ನಿವೃತ್ತಿಯ ಅನಂತರ, ಅದರ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ಅಧಿಕಾರ ವಹಿಸಿಕೊಂಡ ಅನಂತರವೇ. ಸಂಶೋಧನಾಸಕ್ತರಿಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ನೀಡಲು ಆ ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರ ವ್ಯವಸ್ಥೆ, ಅಂದಿನ ಅವಿಭಕ್ತ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಭಾಷೆ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ಕಲೆ, ಆರಾಧನೆ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳ ಮೇಲೆ ಬೆಳಕು ಬೀರುವ ಪುಸ್ತಕಗಳ ಪ್ರಕಟಣೆ, ವಿಶೇಷ ಉಪನ್ಯಾಸಗಳ ಆಯೋಜನೆಗಳು–ಇವು ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಇವರ ಸಾಧನೆಗಳು.

1979ರಲ್ಲಿ ಗಾಂಧಿ ಜಯಂತಿಯಂದು ತುಳು ನಿಘಂಟು ಯೋಜನೆ ಆರಂಭವಾಯಿತು. ಇದು ತುಳುವರೆಲ್ಲರ ಹೆಮ್ಮೆಯ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಮನ್ನಣೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾದ ಸಾಧನೆಯೆಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿದೆ. ಯು.ಪಿ. ಉಪಾಧ್ಯಾಯ ದಂಪತಿಗಳ ತಪಸ್ಸಿನ ಫಲವಾಗಿ, ರಾಜ್ಯ ಸರಕಾರದ ಅನುದಾನದಿಂದಾಗಿ ಕಾಲೇಜಿನ ವಿಶ್ವಸ್ಥ ಮಂಡಳಿಯ ಸಕಲ ನೆರವಿನಿಂದ ಇದು ಸಂಪನ್ನಗೊಂಡಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ಕೇವಲ ಆಡುಭಾಷೆಯಾದ, ವಿಪುಲ ಮೌಖಿಕ ಸಾಹಿತ್ಯವುಳ್ಳ ಒಂದು ಭಾಷೆಗೆ ಅತ್ಯಂತ ವೈಜ್ಞಾನಿಕವಾದ ಒಂದು ನಿಘಂಟು ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಯಾವುದೇ ಸಾಮಾನ್ಯ ಭಾಷೆಗೆ ದೊರೆಯುವ ರಾಜಮನ್ನಣೆ ತುಳುವಿಗೆ ದೊರೆಯಿತು.

ಮಹಾತ್ಮಾಗಾಂಧಿ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ವಾರ್ಷಿಕೋತ್ಸವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಎರಡು ವಿಚಾರಗಳು ಕಡ್ಡಾಯ. ಒಂದು ಮುದ್ದಣ ಸಾಹಿತ್ಯೋತ್ಸವ, ಮಗದೊಂದು ಕರಾವಳಿ ಕಲೆ ಯಕ್ಷಗಾನ ಪ್ರದರ್ಶನ. ಬಿ.ವಿ. ಆಚಾರ್ಯರು ಯಕ್ಷಗಾನ ಕಲೆಯ ಆರಾಧಕರು. ಕು.ಶಿ.ಯವರಿಗೂ ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿ. ಹೀಗೆ ಬೆಸೆದುಕೊಂಡು ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡ ಕಲಾರಾಧನೆಯೇ

ಯಕ್ಷಗಾನ ಕೇಂದ್ರದ ಹುಟ್ಟಿಗೆ ಕಾರಣವಾಯಿತು (1971). ಶಿವರಾಮ ಕಾರಂತರ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿಗೆ ಅದು ಒಂದು ರಂಗವಾಯಿತು. ಕು.ಶಿ.ಯವರ ಸಂಘಟನಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ, ಹಳೆಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಬೆಂಬಲ, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಹೆತ್ತವರ ನೆರವು, ಆಡಳಿತ ಮಂಡಳಿಯವರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ, ರೋಟರಿ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಒತ್ತಾಸೆ, ಟಿ.ಎ.ಪೈ ಅವರ ಕೇಂದ್ರ ಮಂತ್ರಿ ಪದವಿ – ಹೀಗೆ ಹಲವು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕಾರಂತರ ಪ್ರಯೋಗ ದೇಶಾದ್ಯಂತ 1975–78ರಲ್ಲಿ 165 ಪ್ರದರ್ಶನಗಳನ್ನು ಕಾಣುವುದು ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು. ಕಲೆಗೆ ಬೇರೆಡೆಯ ರಂಗತಜ್ಞರಿಂದಲೂ ಕನ್ನಡಿಗರಲ್ಲದ ನೋಡುಗರ ಸಮೂಹವೂ ವಿದೇಶೀ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳೂ ಆಕರ್ಷಿತರಾದರು.

ಯಕ್ಷಗಾನ ಕಲಾಶಿಕ್ಷಣ ಹಾಗೂ ಯಕ್ಷಗಾನ ಪ್ರಸಾರಗಳನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿ ಸಂಘಟಿಸಿದ ಕು.ಶಿ.ಯವರು ಕರ್ನಾಟಕ ಜಾನಪದ ಕಲೆಗಳನ್ನು ವೈಜ್ಞಾನಿಕವಾಗಿ ದಾಖಲಿಸಿ ಆಧುನಿಕ ದಾಖಲೆಗಳ ಆಗರವನ್ನು (ಆರ್ಕೈವ್ಸ್) ಸಂಘಟಿಸಲು ಅಮೆರಿಕದ ಬೃಹತ್ ದಾನಿಸಂಸ್ಥೆ ಫೋರ್ಡ್ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನ ಕೇಳಿಕೊಂಡಾಗ ಈ ಪಂಥಾಹ್ವಾನವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಫೋರ್ಡ್ ನೆರವಿನಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಜಾನಪದ ರಂಗಕಲೆಗಳ ಅಧ್ಯಯನ ಕೇಂದ್ರವೆಂಬ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಟ್ಟದ ದಾಖಲಾತಿ ಕೇಂದ್ರವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು (1983). ಕಾಲಕಾಲಕ್ಕೆ ಫೋರ್ಡ್ ಸಂಸ್ಥೆಯಿಂದ ದೊರೆತ ಸಹಾಯಧನದಿಂದ ಕೇಂದ್ರ ಪ್ರವರ್ಧಿಸುತ್ತ ಬಂದು ಇದು ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ನಡೆದುಕೊಂಡು ಬರುವಂತೆ ಫೋರ್ಡ್ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನ ಮತ್ತು ಅಕಾಡೆಮಿ ಆಫ್ ಜನರಲ್ ಎಜ್ಯುಕೇಶನ್ ಇವು ಮೂಲನಿಧಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದುವು. ಕ್ಷೇತ್ರಕಾರ್ಯ, ಬಹುಮಾಧ್ಯಮ ದಾಖಲಾತಿ, ಮಾಹಿತಿಗಳ ಗಣಕೀಕರಣ, ಮಾಹಿತಿ ಸಂಪನ್ಮೂಲಗಳ ಸಂಗ್ರಹ ಹಾಗೂ ರಕ್ಷಣೆ, ಪ್ರಸಾರ, ಸಂಶೋಧನೆಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ, ಪುಸ್ತಕ ಪ್ರಕಟಣೆ ಮುಂತಾದವು ಈ ಕೇಂದ್ರದ ವಿಶೇಷ ಸಾಧನೆಗಳು. ಇವು ಕು.ಶಿ.ಯವರ ಕರ್ತೃತ್ವಶಕ್ತಿಯ ದ್ಯೋತಕಗಳಾಗಿವೆ.

ಕು.ಶಿ.ಯವರು ಸಾಹಿತ್ಯಾಸಕ್ತರೂ ಸಾಹಿತಿಗಳಿಗೆ ಪೋಷಕರೂ ಉತ್ತಮ ಆತಿಥೇಯರೂ ಅಂತೆಯೇ ಚತುರ ವಾಗ್ಮಿಗಳೂ ಉತ್ತಮ ಲೇಖಕರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಉಡುಪಿಯ ನವಯುಗದ ಹೊನ್ನಯ್ಯಶೆಟ್ಟರಿಂದ ಬರವಣಿಗೆಯ ಪ್ರಚೋದನೆಯನ್ನು ಪಡೆದ ಇವರು ಅನುವಾದ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಅಂಕಣ ಸಾಹಿತ್ಯ ಹಾಗೂ ಪ್ರವಾಸ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮದೇ ಛಾಪು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ನಡುಹಗಲಲ್ಲಿ ಕತ್ತಲು, ಘಂಟಮಾರಾ, ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಅನುವಾದ ಸಾಹಿತ್ಯವಾದರೆ, ಲೋಕಾಭಿರಾಮ ಮೂಲಕ ಅಂಕಣ ಸಾಹಿತಿಯಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ವಿಷಯವನ್ನೆತ್ತಿಕೊಂಡು ಭೂತಕಾಲದ ಉದಾಹರಣೆಯೊಂದಿಗೆ ಭವಿಷ್ಯವನ್ನು ಎಚ್ಚರಿಸುವ ಉದಯವಾಣಿಯಲ್ಲಿ ವಾರವಾರವೂ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ ಇವರ ಲೇಖನಮಾಲೆಯ ಬರೆಹಗಳು ಲೋಕದ ಅಂಕುಡೊಂಕನ್ನು ತಿದ್ದುವ, ಒಳಿತನ್ನು ಹೇಳುವ ಅನೌಪಚಾರಿಕ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಮಾದರಿಯಾಗಿದ್ದುವು. ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕಾಗಿ ಇಟಲಿಗೆ ತೆರಳಿ ಮರಳಿ ಬಂದು ಬರೆದ ಪ್ರಥಮ ಪ್ರವಾಸ ಕಥನ 'ಇತಾಲಿಯಾ ನಾನು ಕಂಡಂತೆ'. ಈ ಕೃತಿಗೆ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪುರಸ್ಕಾರವೂ ಸಂದಿದೆ. ಮುಂದೆ ಇವರ ಅದಮ್ಯ ಲೋಕಸಂಚಾರದ ಹುಚ್ಚನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ತಣಿಸಿದ್ದು ಯಕ್ಷಗಾನ ಕೇಂದ್ರದ ವ್ಯವಸಾಯ ಮೇಳ 'ಯಕ್ಷರಂಗ'. ಇವರೇ ಅಂದಂತೆ ಯಕ್ಷಗಾನದ ಅಶ್ವಮೇಧವನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿ ಭರತಖಂಡದ ಛಪ್ಪನ್ನ ದೇಶಗಳನ್ನು ಸಂಚರಿಸಿದರು. ಅಸ್ಸಾಂ, ಶಿಲ್ಲಾಂಗ್, ಚಂಡೀಗಢ, ಸಮುದ್ರೋಲ್ಲಂಘನ ಮೂಲಕ ಹಾಂಕಾಂಗ್, ಜಪಾನ್, ಬ್ಯಾಂಕಾಕ್, ಅಬುಧಾಬಿ, ಫಿನ್ಲೆಂಡ್, ಇಟಲಿ, ಯುಗೋಸ್ಲಾವಿಯ, ಬಲ್ಗೇರಿಯ, ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್, ರಷ್ಯ, ಕುವೈತ್ ಇಲ್ಲೆಲ್ಲ ಸಂಚರಿಸಿ ತಮ್ಮ ಅನುಭವಗಳನ್ನು ಒಮ್ಮೆ ರಶಿಯಾ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಇತಾಲಿಯಾ ಎಂಬ ಬರೆಹದಲ್ಲಿ ಮೂಡಿಸಿದರು. ಮುಂದೆ ಡೊಳ್ಳಿನ ನೇತಾರರಾಗಿ ರಷ್ಯ ದೇಶವನ್ನು ಸಂಚರಿಸಿದ ಅನುಭವಗಳು 'ರಶಿಯಾದಲ್ಲಿ ಡೊಳ್ಳಿನ ದಿಗ್ವಿಜಯ'ದಲ್ಲಿ ಮೂಡಿದವು. ಅಲೆಕ್ಸಿಸ್ ಕೆರೆಲರ ಮ್ಯಾನ್ ದಿ ಅನ್ನೋನ್ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಉ.ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣಾಚಾರ್ಯರ ಜತೆ ಸೇರಿ ಅನುವಾದ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಕೃತಿಗೆ ಮದರಾಸು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಪುರಸ್ಕಾರ ದೊರೆತಿದೆ.

ಇವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಗೌರವ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1982), ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1985), ವಿಶ್ವಮಾನವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1989)– ಇವು ಇವರು ಪಡೆದ ಕೆಲವು ಪುರಸ್ಕಾರಗಳು. ರೋಮ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ರಂಗಕಲೆಗಳ ಸಂದರ್ಶಕ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರೂ (1984) ತುಳು ನಿಘಂಟಿನ ಸಂಪಾದನ ಸಮಿತಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರೂ (1979–91) ಆಗಿದ್ದರು. ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿನ ರಾಜ್ಯಮಟ್ಟದ ಪ್ರಥಮ ತುಳು ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರೂ (1983) ಆದಿಚುಂಚನಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಕರ್ನಾಟಕ ಜಾನಪದ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರೂ ಪುತ್ತೂರಿನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಜಿಲ್ಲಾ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರೂ (1991) ಆಗಿದ್ದರು. ಇವರು 2000 ಆಗಸ್ಟ್ 20 ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. **(ಎಚ್.ಕೆ.)**

ಹರಿವರ್ಮ: ಬನವಾಸಿಯ ಮೂಲ ಕದಂಬ ವಂಶದ ಕೊನೆಯ ರಾಜ (ಸು. 519–30). ರವಿವರ್ಮನ ಮಗ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿ. ಇವನ ಆಳಿಕೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲೇ ತ್ರಿಪರ್ವತದ ಕದಂಬ ಶಾಖೆಯ ಇಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣವರ್ಮ ಈತನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಸು. 526ರ ಅನಂತರ ಬನವಾಸಿಯನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡ. ಇದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚಳುಕ್ಯ ಒಂದನೆಯ ಪುಲಕೇಶಿ ಕದಂಬರನ್ನು ಧಿಕ್ಕರಿಸಿ ಬಾದಾಮಿಯ ಸುತ್ತಣ ಪ್ರದೇಶದ ಆಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಂಡ.

ಹರಿವರ್ಮನ ಒಬ್ಬ ಮಗಳನ್ನು ಸಾಂತರ ವಂಶದ ತ್ಯಾಗಿಸಾಂತರ ಮದುವೆಯಾಗಿದ್ದ. ಸೇಂದ್ರಕ ವಂಶದ ಭಾನುಶಕ್ತಿ ಹರಿವರ್ಮನ ಸಾಮಂತನಾಗಿದ್ದ ಎಂಬ ವಿಷಯಗಳು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತವೆ. **(ಜಿ.ಆರ್.ಆರ್.)**

ಹರಿಸೇವೆ: ದೇವರಿಗೆ ಹೊತ್ತ ಹರಕೆ ತೀರಿಸುವ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಬಗೆಯ ಜನಪದ ಆಚರಣೆ. ಹರಿಸೇವೆ ಎಂದರೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸೇವೆ ಎಂದರ್ಥ. ಆದರೆ ಯಾವುದೇ ದೈವವನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ಅನ್ನದಾನ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೂ ಹರಿಸೇವೆ ಎನ್ನುವುದುಂಟು. ಇದರಲ್ಲಿ ಸೌಮ್ಯ ಹರಿಸೇವೆ ಮತ್ತು ಬಲಿ ಹರಿಸೇವೆ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧ. ಹರಿಯ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಅನ್ನಸಂತರ್ಪಣೆ ಮಾಡುವುದು, ಹರಿಯ ಉತ್ಸವ ಏರ್ಪಡಿಸುವುದು, ಹರಿಯ ಅಭಿಷೇಕ ಮಾಡಿಸುವುದು–ಇವು ಸೌಮ್ಯ ಹರಿಸೇವೆ. ಹರಿಯ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಕುರಿ ಇಲ್ಲವೆ ಕೋಳಿಯನ್ನು ಬಲಿಕೊಟ್ಟು ಅನ್ನದಾನ ಮಾಡುವುದು – ಬಲಿ ಹರಿಸೇವೆ. ಬಲಿಕೊಡುವುದಾಗಿ ಹರಕೆ ಹೊತ್ತವರು ತಮ್ಮ ಮನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಕುರಿಗಳಿದ್ದರೆ ತಮಗೆ ಇಷ್ಟಬಂದಷ್ಟು ಕುರಿಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ದೇವರಿಗೆ ಬಿಟ್ಟಕುರಿ ಎಂಬ ಗುರುತಿಗಾಗಿ ಕುರಿಗಳ ಕಿವಿಯ ತುದಿಯನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ, ಕೋಳಿಗಳಿಗೆ ಅವುಗಳ ತಲೆಯ ಮೇಲಿನ ಸ್ವಲ್ಪ ಪುಕ್ಕ ತರಿದು ಬೋಳು ಮಾಡಿಬಿಡುತ್ತಾರೆ. ದೇವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಬಿಡುವುದಕ್ಕೆ 'ದೇವರಿಗೆ ಬಿಡುವುದು' ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ದೇವರಿಗೆ ಬಿಟ್ಟ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದಲೂ ಮಾರುವಂತಿಲ್ಲ ಹಾಗೂ ಬೇರೆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕುಯ್ಯುವಂತಿಲ್ಲ.

ಹರಿಸೇವೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಆಚರಿಸುವವರು ದಾಸಮತದವರು ಮತ್ತು ದಾಸಮತಾಭಿಮಾನಿಗಳು. ಈ ಸೇವೆಯನ್ನು ಕ್ರಮಬದ್ಧವಾಗಿ ಆಚರಿಸಲು ದಾಸಯ್ಯಗಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಇವರಿಂದಲೇ ಶೂದ್ರರು ಹರಿಸೇವೆ ಮಾಡಿಸುವುದು ಪರಂಪರಾಗತವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ. ದಾಸಯ್ಯಗಳ ಹತ್ತಿರ ಹರಿಸೇವೆಗಾಗಿ

ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬಳಸುವ ಆಂಜನೇಯನ ಲೋಹದ ಮೂರ್ತಿ, ತಿರುಪತಿ ತಿಮ್ಮಪ್ಪನ ಹರಿಗೆ, ನರಸಿಂಹಸ್ವಾಮಿಯ ಲೋಹದ ಮೂರ್ತಿ ಇಲ್ಲವೆ ಹರಿಗೆ, ರಾಮಬಾಣ (ಬಿಲ್ಬಾಣ), ಬಾಂಕಿ, ಶಂಖ, ಜಾಗಟೆ, ಬವನಾಸಿ, ಗರುಡಗಂಬ ಮೊದಲಾದ ಪೂಜಾಸಾಧನಗಳಿರುತ್ತವೆ.

ಹಿಂದೆ ತಿರುಪತಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹಳ್ಳಿಯ ಜನ ಸಾಮೂಹಿಕವಾಗಿ ಯಾತ್ರೆಯನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಆಗ ತಿರುಪತಿ ತಿಮ್ಮಪ್ಪನ ಬಂಟನೆಂದು ದಾಸಯ್ಯನನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದುದು ವಾಡಿಕೆಯಾಗಿತ್ತು. ದಾಸಯ್ಯ ಅವರಿಗೆ ಯಾತ್ರಾಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕ ನಾಗುತ್ತಿದ್ದ. ಯಾತ್ರೆ ಹೊರಡುವ ಹಿಂದಿನ ದಿನ ಯಾತ್ರಿಕರೂ ದಾಸಯ್ಯಗಳೂ ಸೇರಿ ಹರಿಸೇವೆ ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಯಾತ್ರೆ ಹೊರಡುವ ಹಿಂದಿನ ದಿನ ಸಾಯಂಕಾಲ ಯಾತ್ರಿಕರು ದಾಸಯ್ಯನ ಮನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ನಾನ ಮಾಡಿ ಅವನ ಕೈಯಿಂದಲೇ ತೀರ್ಥ ಹಾಕಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ದಾಸಯ್ಯ ಹರಿಯ ಸ್ತುತಿ ಮಾಡಿ ತಿರುಮಂತ್ರ ಹೇಳಿ ಯಾತ್ರಾರ್ಥಿಗೆ ಸೀಗೆಕಾಯಿ ನುಂಗಿಸಿ, ತಲೆ ಹಾಗೂ ಮೈಗೆ ಅರಿಶಿನ ಹಾಕಿ ಶುದ್ಧಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಶುದ್ಧರಾದ ಯಾತ್ರಾರ್ಥಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ದಾಸಯ್ಯನ ದೇವರ ಮನೆಯ ಮುಂದೆ ನಿಂತು, ಓಜೆಯಿಂದ ಒಡ್ಡಿರುವ ದೇವರನ್ನು ಅನನ್ಯಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಪೂಜಿಸಿ ತೀರ್ಥ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಆ ದಿನ ರಾತ್ರಿ ದಾಸಯ್ಯಗಳ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಹರಿಸೇವೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಅಂದು ದಾಸಯ್ಯಗಳೇ ಅವರೆಕಾಳಿನ ಸಾರು, ಹಿಟ್ಟು, ಅನ್ನ, ತಾಳದ, ಪಾಯಸಗಳ ಅಡಿಗೆ ಮಾಡಿ ಊರಿನ ಎಲ್ಲ ಶೂದ್ರಜನಾಂಗಗಳ ಪ್ರಮುಖರನ್ನೂ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಮನೆಯಿಂದಲೂ ಒಬ್ಬ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯನ್ನು ಹರಿಸೇವೆ ಪ್ರಸಾದ ಸ್ವೀಕರಿಸಲು ಆಹ್ವಾನಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಅನ್ನಸಂತರ್ಪಣೆಯಾದ ಅನಂತರ ಅದೇ ರಾತ್ರಿ ಯಾತ್ರಾರ್ಥಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ದಾಸಯ್ಯಗಳ ಜೊತೆ ಹರಿಯ ಹೆಸರು ಹೇಳಿ ಜೈಕಾರ ಹಾಕುತ್ತ ನೆಲಮಡಿ (ನಡೆಯುವ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಕಿದ ಶುಭ್ರವಾದ ಪಂಚೆ ಅಥವಾ ದುಪ್ಪಟಿ ಮೇಲೆ ನಡೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದು) ಮೇಲೆ ಊರುಸುತ್ತ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆ ಹೊರಡುತ್ತಾರೆ. ದಾಸಯ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖರಾದವರು ಬಿಲ್ಬಾಣ ಹೊತ್ತು, ಶಂಖ, ಜಾಗಟೆ, ಬವನಾಸಿ ಧರಿಸಿ, ತಲೆಗೆ ವರ್ಣರಂಜಿತ ಬಟ್ಟೆಯ ಪೇಟ ಸುತ್ತಿ, ಪೇಟದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ದೇವರ ಸಣ್ಣ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ದಾಸಯ್ಯಗಳಿಂದ ಮಣೇವು ಹಾಕಿಸುವ ಕಾರ್ಯ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಮೆರವಣಿಗೆ ಮುಗಿದ ಮೇಲೆ ಯಾತ್ರಾರ್ಥಿಗಳು ಅಂದು ಊರ ಮುಂದಿನ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ತಂಗಿದ್ದು ಮಾರನೆಯ ದಿನ ಯಾತ್ರೆ ಹೊರಡುತ್ತಾರೆ.

ಊರ ಹರಕೆಯಿದ್ದರೆ ಹಳ್ಳಿಯ ಪ್ರತಿ ಮನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಬತ್ತ, ರಾಗಿ, ಅಕ್ಕಿ, ಹಸಿಟ್ಟು, ಕಾಳು, ಉಪ್ಪು, ಖಾರದ ಪುಡಿ, ಹುಣಿಸೆಹಣ್ಣು ಮೊದಲಾದ ಅಡಿಗೆ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಅತ್ಯಂತ ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಹಳ್ಳಿ, ಐದು ಹಳ್ಳಿ, ಏಳು ಹಳ್ಳಿಗಳು ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸೇರಿ ಹರಿಸೇವೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಕೆಲವರು ಮದುವೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಹರಿಸೇವೆ ಮಾಡಿಸುತ್ತಾರೆ (ಇದು ವೈಯಕ್ತಿಕ ಹರಿಸೇವೆ). ಚಪ್ಪರದ ದಿನ ಗಂಗೆಪೂಜೆಯಾದ ಮೇಲೆ ಹರಿಯ ಹೆಸರೆತ್ತಿ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದ ಟಗರು ಅಥವಾ ಕುರಿಯನ್ನು ಪೂಜೆ ಮಾಡಿ ಬಲಿಕೊಟ್ಟು, ಅಡುಗೆ ಮಾಡಿ ದಾಸಯ್ಯಗಳನ್ನು ಕರೆದು ತಿರುಪತಿ ತಿಮ್ಮಪ್ಪನ ಹರಿಗೆ ತಂದಿಟ್ಟು, ಎಡೆಯಿಟ್ಟು ಪೂಜಿಸಿ ಹರಕೆ ಒಪ್ಪಿಸಿ ಅನ್ನಸಂತರ್ಪಣೆ ನಡೆಸುತ್ತಾರೆ. ಬಿಡಿದಿನಗಳಲ್ಲೂ ಹರಿಸೇವೆ ಮಾಡುವುದುಂಟು. ನರಸಿಂಹಸ್ವಾಮಿಗೆ ಹರಕೆ ಹೊತ್ತವರು ನರಸಿಂಹಸ್ವಾಮಿಯ ಬೆಟ್ಟಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಮರಿ ಕುಯ್ದು ಅಡಿಗೆಮಾಡಿ ದಾಸಯ್ಯಗಳಿಂದ ಧೂಪ ಹಾಕಿಸಿ, ಬಂದವರೆಲ್ಲರಿಗೂ ಹರಿಯ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ದಾಸೋಹ (ಅನ್ನದಾನ) ನಡೆಸಿ, ಬಲಿಯ ಹರಿಸೇವೆ ನಡೆಯಿಸುತ್ತಾರೆ.

ವೈದಿಕರೂ ಹರಿಸೇವೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ಇದು ಪ್ರತಿ ಏಕಾದಶಿಯ ದಿನ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಆ ದಿನ ಮನೆಯವರೆಲ್ಲ ಉಪವಾಸವಿದ್ದು ಹರಿನಾಮ ಸ್ಮರಣೆ ಮಾಡಿ ಹರಿಯನ್ನು ಅನನ್ಯಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ. ದ್ವಾದಶಿಯ ದಿನ ಸೂರ್ಯೋದಯಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಹರಿಯ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಅನ್ನಸಂತರ್ಪಣೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ಬಲಿ ಹರಿಸೇವೆ ಇಲ್ಲ. (ಜಿ.ವಿ.ಡಿ.)

ಹರಿಹರ^1: ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ದಾವಣಗೆರೆ ಉಪವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದಾವಣಗೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕೂ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಇದೇ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೊನ್ನಾಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕೂ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರು ತಾಲ್ಲೂಕೂ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕೂ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಮಲೆಬೆನ್ನೂರು ಮತ್ತು ಹರಿಹರ ಹೋಬಳಿಗಳು. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲೇ ಚಿಕ್ಕದಾದ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 86 ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ. ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 486.8 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,45,654. ಇದರಲ್ಲಿ 1,57,910 ಮಂದಿ ಗ್ರಾಮಸ್ಥರೂ 87,744 ಮಂದಿ ಪಟ್ಟಣಿಗರೂ ಇದ್ದಾರೆ.

ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮದಂಚಿನಲ್ಲಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಹೆಚ್ಚು ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಸು. 1,395 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳ ಸಾಮಾನ್ಯ ಕುರುಚಲ ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ತುಂಗಭದ್ರಾ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮದ ಎಲ್ಲೆಯಾಗಿ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ ವಿಂಗಡಿಸಿದೆ. ನದಿಯ ಬಲದಂಡೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದು ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿದೆ. ಹರಿದ್ರಾ ನದಿ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ಬೆಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ದಾವಣಗೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖಾಂತರ ಹರಿದು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ವಾಯವ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಅನಂತರ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಪ್ರವಹಿಸಿ ಹರಿಹರದ ಬಳಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರುವುದು. ಈ ನದಿಗೆ ಸ್ಯಾಗಲಹಳ್ಳ ಮತ್ತು ಸೂಳೆಕೆರೆ ಹಳ್ಳ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 634.6ಮಿಮೀ. ಲಕ್ಕವಳ್ಳಿಯ ಭದ್ರಾಜಲಾಶಯದ ನಾಲೆಯಿಂದಲೂ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ನೀರೊದಗುತ್ತದೆ. ಕಪ್ಪು ಮತ್ತು ಕೆಂಪು ಮಿಶ್ರಿತ ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣಿನ ಭೂಮಿಯಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಜೋಳ, ರಾಗಿ, ತೊಗರಿ, ಹತ್ತಿ, ಸೇಂಗಾ, ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ ಮತ್ತು ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಬತ್ತವನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಪಶುಪಾಲನೆಯಿದ್ದು ಅದರ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಮಟ್ಟದ ಪಶುವೈದ್ಯಾಲಯಗಳಿವೆ. ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿನ ಮತ್ಸ್ಯೋದ್ಯಮವಿದೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಇದ್ದ ಮೈಸೂರು ಕಿರ್ಲೋಸ್ಕರ್ ಕಾರ್ಖಾನೆಯಲ್ಲಿ ಕಡೆತದ ಯಂತ್ರಗಳೇ ಮೊದಲಾದ ಯಂತ್ರೋಪಕರಣಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ಪಾಲಿಫೈಬರ್ ಕಾರ್ಖಾನೆಯಿದೆ. ಈ ಬಗೆಯ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಇಡೀ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದು ಇದೊಂದೇ. ಎಣ್ಣೆಗಿರಣಿಗಳು ಇವೆ. ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿವೆ. ಔದ್ಯೋಗಿಕ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರವಿದೆ. ಬೆಂಗಳೂರು-ಧಾರವಾಡ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೈಗಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ವಾಣಿಜ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ನೆರವಾಗಿದೆ.

ಮಲೆಬೆನ್ನೂರು ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ಇರುವ ಕುಮಾರನಹಳ್ಳಿಗೆ ಸುಮಾರು 3ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಚಾಳುಕ್ಯ ದೇವಾಲಯದ ಅವಶೇಷವಿದ್ದು ಅದರ ಎದುರು ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ವೀರಗಲ್ಲುಗಳಿವೆ. ಹರಿಹರದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 12 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ನಂದಿತಾವರೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ

ವಿದೆ. ಇದನ್ನು ಅಮೃತಲಿಂಗ ಮಾಣಿಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವೆಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. 1220ರಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಅಧಿಕಾರಿ ಮಾಣಿಕಣ್ಣ ಎಂಬುವನು ಇದನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

*

ಹರಿಹರ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗಕ್ಕೆ ವಾಯವ್ಯದಲ್ಲಿ 78 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಬೆಂಗಳೂರು-ಧಾರವಾಡ ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ದಾವಣಗೆರೆಗೆ ವಾಯವ್ಯದಲ್ಲಿ 14 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಅಮರಾವತಿ, ಹರಳಪುರ ಮತ್ತು ಗುಟ್ಟೂರು ವಿಸ್ತರಣೆಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಹರಿಹರನಗರದಲ್ಲಿ 45,016 ಮಂದಿ ಪುರುಷರು, 42,733 ಮಂದಿ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಸೇರಿ ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 87,744.

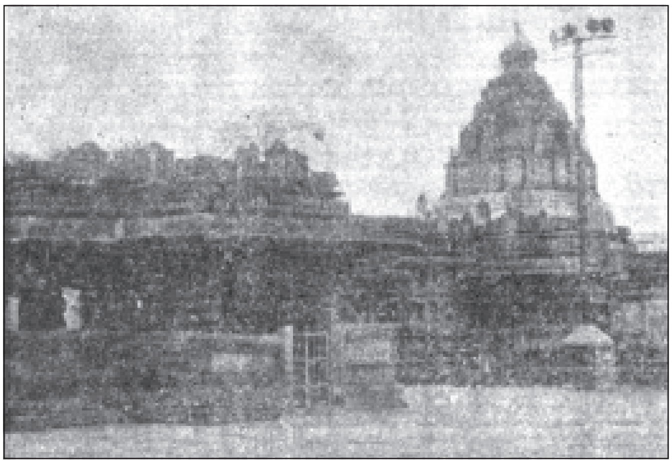
ಹರಿಹರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ

ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯ ಬಲದಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಈ ಪಟ್ಟಣ ಒಂದು ಕೈಗಾರಿಕಾ ಕೇಂದ್ರ. ಈ ಪಟ್ಟಣದ ಆರ್ಥಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಔದ್ಯೋಗಿಕ ಅವಕಾಶಗಳಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಇದ್ದಂಥ ಕಿರ್ಲೋಸ್ಕರ್ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಈಗಿರುವ ಪಾಲಿಫೈಬರ್ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಮತ್ತು ಇತರೇ ಸಣ್ಣ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ಘಟಕಗಳು ಮುಖ್ಯವಾದವುಗಳೆನ್ನಬಹುದು. ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಸಣ್ಣ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಘಟಕಗಳಿದ್ದು ಇದೊಂದು ಕೈಗಾರಿಕ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ.

ಇಲ್ಲಿಯ ಸ್ಥಳಪುರಾಣದ ಪ್ರಕಾರ ಹಿಂದೆ ಇದು ಗುಹಾಸುರ ಎಂಬ ರಾಕ್ಷಸನ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ಆತ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಕುರಿತು ತಪಸ್ಸುಮಾಡಿ, ತನಗೆ ಹರಿಯಿಂದಾಗಲಿ ಹರನಿಂದಾಗಲಿ ಸಾವು ಬರದಂತೆ ವರ ಪಡೆದು ಕೊಂಡ. ಈ ವರದ ಬಲದಿಂದ ಮದೋನ್ಮತ್ತನಾಗಿ ಮಾನವರನ್ನೂ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಕಾಡತೊಡಗಿದ. ಆಗ ಶಿವ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣು ಒಂದುಗೂಡಿ ಹರಿಹರರೂಪಿನಿಂದ ಈ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಕೊಂದುಹಾಕಿದರು. ಈ ಕಾರಣ ದಿಂದಾಗಿ ಇದಕ್ಕೆ ಹರಿ-ಹರವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತ್ತೆನ್ನುವರು. ಸಾಯುವ ಮೊದಲು ಈ ರಾಕ್ಷಸ ಈ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ತನ್ನ ಹೆಸರನ್ನು ಇಡಬೇಕೆಂದು ಕೇಳಿಕೊಂಡದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಗುಹಾರಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂತೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಹರಿದ್ರಾ ನದಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯನ್ನು ಕೂಡುವ ಸಂಗಮ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಕೂಡಲೂರು ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿನ ಹರಿಹರೇಶ್ವರ ಅಥವಾ ಶಂಕರನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯ ಬಹು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದದ್ದು. ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಊರು ಒಂದು ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿದ್ದು ನೊಳಂಬವಾಡಿಗೆ ಸೇರಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಹರಿಹರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಹೊಯ್ಸಳರೂ ವಿಜಯನಗರದ ರಾಜರೂ ಸೇವುಣರೂ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ವಿಜಯನಗರದ ಅನಂತರ ತರೀಕೆರೆ ಪಾಳೆಯಗಾರರಿಗೆ ಈ ಊರು ಸೇರಿತು. ಇಲ್ಲಿ ಅವರು ಒಂದು ಕೋಟೆ ಕಟ್ಟಿದರು. ಮುಂದೆ ಈ ಊರು ಸವಣೂರು ನವಾಬನಿಗೆ ಸೇರಿ ಆತ ಶೇರ್‌ಖಾನ್ ಎಂಬುವನಿಗೆ ಜಹಗೀರಿಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ. ಮುಂದೆ ಬಿದನೂರಿನ ಅರಸರಿಗೆ ಸೇರಿತು. ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಮರಾಠರಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದು ಬಳಿಕ ಹೈದರನ ವಶವಾಯಿತು. 1865ರಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಇಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಸೈನ್ಯವನ್ನಿಟ್ಟಿದ್ದರು. 1868ರಲ್ಲಿ ತುಂಗಭದ್ರಾನದಿಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಸೇತುವೆ ಕಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ಬೆಂಗಳೂರು-ಧಾರವಾಡ ಮಾರ್ಗಸಂಪರ್ಕ ಸುಲಭವಾಯಿತು.

(ಪಿ.ಜಿ.;ಡಿ.ಸಿ.ಜಿ.)

ಹರಿಹರ²: ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ರಗಳೆ ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾರವನ್ನು ಜೀವಂತಗೊಳಿಸಿದ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕವಿ. ಗಿರಿಜಾಕಲ್ಯಾಣ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ. ಹಂಪೆಯವನಾದ ಈತ ಪಂಪಾಕ್ಷೇತ್ರದ ವಿರೂಪಾಕ್ಷನ ಪರಮಭಕ್ತ. ವೇದವೇದಾಂಗ ಪುರಾಣಾದಿ ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಾರಂಗತನಾಗಿದ್ದ. ಮಹಾದೇವ ಈತನ ತಂದೆ, ಮಾದರಸ ಈತನ ಗುರು. ಕನ್ನಡದ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕವಿ ರಾಘವಾಂಕ **(ನೋಡಿ)** ಈತನ ಶಿಷ್ಯ.

ಹರಿಹರನ ಕಾಲದ ಬಗೆಗೆ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿವೆ. ಈತ ಹೊಯ್ಸಳ ಎರಡನೆಯ ವೀರಬಲ್ಲಾಳನ (1173-1220) ಆಳಿಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಬಗೆಗಿನ ಒಂದು ಆಧಾರದಿಂದ ಈತನ ಕಾಲವನ್ನು ಸು. 1216 ಎಂದಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ದ್ವಾರಸಮುದ್ರದ ಬಲ್ಲಾಳರಾಜನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಈತ ಕೆಲಕಾಲ ಸೇವೆ ಕೈಕೊಂಡಿದ್ದ. ಬಲ್ಲಾಳನ ಮಂತ್ರಿ ಕೆರೆಯ ಪದ್ಮರಸನ ಸಂಪರ್ಕ ಈತನಿಗಿತ್ತು.

ಹರಿಹರ ಆತ್ಮಾಭಿಮಾನಿಯೂ ನಿಸ್ಪೃಹಿಯೂ ಆದ ಕವಿ. 'ಪೋಗೆನೆ ಪೋಪ ಬಾರೆಲವ್ರೊ ಬಾರೆನೆ ಜೀಯ ಹಸಾದವೆಂದು ಬೆಳ್ಳಾಗುತೆ ಬರ್ಪ ಮಾಣೆಲವ್ರೊ ಸುಮ್ಮನಿರೆಂದೊಡೆ ಸುಮ್ಮನಿರ್ಪ ಮತ್ತಾಗಳೆ ಝಂಕಿಸಲ್ ನಡುಗಿ ಬೀಳುವ ಸೇವೆಯ ಕಷ್ಟವೃತ್ತಿಯಂ ನೀಗಿದೆನಿಂದು ನಿಮ್ಮ ದೆಸೆಯಿಂ ಕರುಣಾಕರ ಹಂಪೆಯಾಳ್ದನೆ' ಎಂಬ ಮಾತುಗಳಿಂದ ಈತ ರಾಜಸೇವೆಯನ್ನು ಧಿಕ್ಕರಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ರಾಜಾಶ್ರಯ ವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿದ ಅನಂತರ ಈತ ಹಂಪೆಗೆ ಮರಳಿ ಅಲ್ಲಿಯೇ ನೆಲಸಿದ.

ಪದ್ಮಣಾಂಕ, ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಪಂಡಿತ, ಶಾಂತಲಿಂಗದೇಶಿಕ, ಸಿದ್ಧನಂಜೇಶ ಮೊದಲಾದವರು ತಮ್ಮ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಹರನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕೆಲವು ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ರಾಘವಾಂಕನು ಹರಿಹರಮಹತ್ತ್ವ ಎಂಬ ಕೃತಿಯನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದು, ಇದು ಹರಿಹರನ ಜೀವನ ಸಾಧನೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಮಹತ್ತ್ವದ ಕೃತಿಯಾಗಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಆದರೆ ದುರದೃಷ್ಟವಶಾತ್ ಈ ಗ್ರಂಥ ಉಪಲಬ್ಧವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಆ ಗ್ರಂಥದ ಕೆಲವಂಶಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧನಂಜೇಶ ತನ್ನ ರಾಘವಾಂಕಚಾರಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೆಲಮಟ್ಟಿಗೆ ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಕೃತಿಗಳಿಂದ ಹರಿಹರನ ಜೀವನದ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದ ಕೆಲವು ಘಟನೆಗಳು ತಿಳಿಯುತ್ತವೆಯಾದರೂ ಈತನ ಜೀವನದ ಉತ್ತರಾರ್ಧ ಹಾಗೂ ಇವನು ತನ್ನ ಕೊನೆಯ ದಿನಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ಕಳೆದ ಈ ಮೊದಲಾದ ಸಂಗತಿಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಿಲ್ಲ.

ಗಿರಿಜಾಕಲ್ಯಾಣ ಪ್ರೌಢ ಚಂಪೂ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ಕಾವ್ಯ. ಇದರಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಆಶ್ವಾಸಗಳಿವೆ. ಕಾಳಿದಾಸ ಕವಿಯ ಕುಮಾರಸಂಭವ ಈ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಮೂಲ ಸಾಮಗ್ರಿ. ಆ ಕಥಾವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಹರಿಹರ ಹೊಸ ಅರ್ಥ ಹೊರ ಹೊಮ್ಮುವಂತೆ ನವೀನ ದೃಷ್ಟಿಯ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕಾವ್ಯದ ಹೆಸರೇ ಸೂಚಿಸುವಂತೆ, ಇದರಲ್ಲಿ ಗಿರಿಜೆಯ ವಿವಾಹ ಪ್ರಧಾನ ಅಂಶವಾಗಿದೆ. ಹರನು ಪುರುಷ; ಗಿರಿಜೆ ಪ್ರಕೃತಿ. ಪ್ರಕೃತಿ-ಪುರುಷರ ಮಿಲನದಿಂದ ಲೋಕಕಲ್ಯಾಣ ಎಂಬ ಉದಾತ್ತದೃಷ್ಟಿ ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೂಡಿಬಂದಿದೆ. ತಂದೆಯಾದ ದಕ್ಷ ತನ್ನ ಪತಿಗೆ ಅಪಮಾನ ಮಾಡಿದುದ ರಿಂದ ಪಾರ್ವತಿಯು ದೇಹ ತೊರೆದು ಮುಂದೆ ಗಿರಿರಾಜನ ಪುತ್ರಿಯಾಗಿ ಜನಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಈಕೆಯೇ ಗಿರಿಜೆ. ಈಕೆಗೆ ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೂ ಶಿವನತ್ತಲೇ

ಒಲವು. ಪ್ರೌಢಳಾದಾಗ ತನ್ನ ಸೌಂದರ್ಯದ ನೆರವಿನಿಂದ ತಪಸ್ವಿ ಶಿವನನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುವಲ್ಲಿ ವಿಫಲಳಾಗಿ ಅನಂತರ ನಿಷ್ಠುರತಪಸ್ಸು ಕೈಗೊಂಡು ಶಿವನೇ ತನ್ನಲ್ಲಿಗೆ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಹರನೊಡನೆ ವಿವಾಹವಾಗುತ್ತಾಳೆ.

ಈ ಕಾವ್ಯ ಪಾಂಡಿತ್ಯಪೂರ್ಣವಾಗಿದೆ; ರಸವತ್ತಾಗಿದೆ. ಸಂಭಾಷಣೆಯ ಶೈಲಿ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ನಾಟಕೀಯ ಕಳೆ ತಂದಿದೆ. ಗದ್ಯವನ್ನು ಹೊಸ ಧಾಟಿಯಲ್ಲಿ ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. ಕಂದಗಳು ಅರ್ಥವತ್ತಾಗಿ ಸ್ವಚ್ಛಂದವಾಗಿ ಹರಿದು ಬಂದಿವೆ. ಪಾರ್ವತಿಯ ಬಾಲ್ಯ, ಶಿವಭಕ್ತಿ, ಸೌಂದರ್ಯಗಳು, ಕಾಮದಹನ, ರತಿವಿಲಾಪ, ಋತುಗಳು, ಉಗ್ರತಪಸ್ಸು, ವಟುವೇಷದ ಶಿವ, ಹರಗಿರಿಜೆಯರ ವಿವಾಹ– ಈ ವರ್ಣನೆಗಳು ಸುಂದರವೂ ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯೂ ಆಗಿವೆ. ಶೃಂಗಾರ, ಕರುಣ, ಭಕ್ತಿಭಾವಗಳು ಮನೋಹರವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿತವಾಗಿವೆ.

ಹರಿಹರನ ಹೆಸರು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಮಹತ್ವದ ಸ್ಥಾನಗಳಿಸಿರುವುದು ಈತ ರಚಿಸಿರುವ ರಗಳೆ ಕಾವ್ಯಗಳ ಮೂಲಕ. ಮನುಜರ ಮೇಲೆ ಸಾವವರ ಮೇಲೆ ಕನಿಷ್ಠರಮೇಲೆಯಕ್ಕಟಾ ತನತನಗಿಂದ್ರ ಚಂದ್ರರವಿಕರ್ಣದಧೀಚಿಬಲೀಂದ್ರನೆಂದು ಮೇಣ್ ಅನವರತಂ ಪೊಗಳ್ದು ಕೆಡಬೇಡೆಲೆ ಮಾನವ ನೀನಹರ್ನಿಶಂ ನೆನೆಪೊಗಳರ್ಚಿಸೆಮ್ಮ ಕಡುಸೊಂಪಿನ ಪೆಂಪಿನ ಹಂಪೆಯಾಳ್ದನಂ ಎಂಬ ಕಡುನಿಷ್ಠೆಯಿಂದ ಕಾವ್ಯರಚನೆಗೆ ತೊಡಗಿದ ಹರಿಹರ ಶಿವನನ್ನು, ಶಿವಶರಣರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲು ಮಾತ್ರ ಕಾವ್ಯಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಬಳಸಬೇಕಲ್ಲದೆ ಮಾನವರನ್ನು ಹೊಗಳಲು ಅಲ್ಲವೆಂಬ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನೂ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಗೆ ತಂದ. ಹಳಗನ್ನಡ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಸದ ಬಗೆಗಿದ್ದ ಮೂರು ಬಗೆಯ ‘ಳ’ಕಾರಗಳಿಗೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಒಂದನ್ನೇ ರೂಢಿಸುವ ದಿಟ್ಟತನವನ್ನೂ ಈತ ತೋರಿದ. ಅದುವರೆಗೆ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದ ಚಂಪೂ ಕಾವ್ಯಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಹಿಂದೆ ಸರಿಸಿ ರಗಳೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯ ರಚಿಸುವ ಹೊಸ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಅಸ್ತಿಭಾರ ಹಾಕಿದ. ತಮಿಳು ದೇಶದ ಅರವತ್ತುಮೂವರು ಪುರಾತನರ, ಬಸವಣ್ಣ, ದೇವರದಾಸಿಮಯ್ಯ, ಪ್ರಭುದೇವ ಮೊದಲಾದ ಶಿವಶರಣರ, ಆತ್ಮನಿವೇದನ ರೂಪವಾದ ನೂರಾರು ರಗಳೆಗಳನ್ನು ಈತ ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ರಗಳೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಬಗೆಗೆ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿವೆ. ಈತ 106 ರಗಳೆಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಬರಲಾಗಿದೆ. ಪಾದಗಳ ನಿರ್ಬಂಧವಿಲ್ಲದ ಈ ರಗಳೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಥಾ ನಿರೂಪಣೆ ನಿರರ್ಗಳವಾಗಿ ಸಾಗುತ್ತದೆ. ರಗಳೆಗಳಲ್ಲಿ ಸುಲಭ, ಸುಂದರ, ಸಮುಚಿತ ಪದಗಳ ಬಳಕೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದೆ. ಈ ಮೂಲಕ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಗೆ ಹೊಸ ಆಯಾಮ ಒದಗಿಬರಲು ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು. ರಗಳೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸ್ಥಳಗಳು ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಗದ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದು ಹೊಸಬಗೆಯ ಗದ್ಯವಿಕಾಸಕ್ಕೆ ಅದು ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಈ ರಗಳೆಗಳಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಭಾವ ಉತ್ಕಟವಾಗಿ ಮೂಡಿಬಂದಿದೆ; ಭಾವಗೀತೆಯ ಗುಣಾಂಶಗಳೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಹರಿಹರ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಶಿವಗಣ ಪ್ರಪಂಚ ವಿಶಾಲವೂ ವೈವಿಧ್ಯಮಯವೂ ಆಗಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಮುಗ್ಧರು, ಉಗ್ರರು, ಬೇಸಾಯಗಾರರು, ಕವಿಗಳು, ವಿವಿಧ ವೃತ್ತಿಯವರು, ಜನಸಾಮಾನ್ಯರು ಇದ್ದಾರೆ. ಬಗೆಬಗೆಯಾಗಿ ದೇವಲೋಕ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದವರಿದ್ದಾರೆ. ಮಾನವೀಯ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಳನ್ನು ವೃತ್ತಿಗಳನ್ನು ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿಸಿದ ದೃಷ್ಟಿ ಅವರೆಲ್ಲರಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ಅಂಶವಾಗಿದೆ. ಶಿವಗಣದ ಬಾಳನ್ನು ಹರಿಹರ ಉತ್ಸಾಹದಿಂದ, ತಲ್ಲೀನತೆಯಿಂದ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿಯ ದರ್ಶನ ಮಾನವನ ಬದುಕಿಗೆ ದಾರಿದೀಪವಾಗಿದೆ. ಹರಿಹರನ ರಗಳೆಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಬಸವರಾಜದೇವರ ರಗಳೆ ಮತ್ತು ನಂಬಿಯಣ್ಣನ ರಗಳೆ ಮಹತ್ತ್ವದ ಕೃತಿಗಳೆಂಬ ಮನ್ನಣೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿವೆ.

(ಎಸ್.ಎಸ್.ಎಂ.ಎ.)

ಹರಿಹರನು ಪಂಪಾಶತಕ, ರಕ್ಷಾಶತಕ, ಮುಡಿಗೆಯ ಅಷ್ಟಕ ಎಂಬ ಕೃತಿಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪಂಪಾಶತಕ 103 ವೃತ್ತಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಭಕ್ತಿವೈರಾಗ್ಯ ನೀತಿಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಗ್ರಂಥ. ಬೇಲೂರಿನಿಂದ ಹಂಪೆಗೆ ಹೋಗುವಾಗ ಹರಿಹರ ಈ ಶತಕವನ್ನು ಹಾಡುತ್ತ ಹೋದನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಭಕ್ತಿಯ ಸ್ತೋತ್ರ ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಧಾರೆಯಾಗಿ ಹರಿದಿದೆ. ರಕ್ಷಾಶತಕ 101 ವೃತ್ತಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಗ್ರಂಥ. ಇದರಲ್ಲಿಯೂ ತಾತ್ತ್ವಿಕ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಎರಡೂ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಭಾವದ ಗತಿಶೀಲತೆಯನ್ನು ಸುಂದರವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮುಡಿಗೆಯ ಅಷ್ಟಕ 8 ವೃತ್ತಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಚಿಕ್ಕ ಕೃತಿ. ಶಿವಪಾರಮ್ಯವನ್ನು ಸಾರುವುದೇ ಈ ಗ್ರಂಥದ ಉದ್ದೇಶ.

ಹರಿಹರನನ್ನು ಎರಡು ದೃಷ್ಟಿಗಳಿಂದ ಕ್ರಾಂತಿಕಾರಿ ಕವಿಯೆನ್ನಬಹುದು. ಒಂದು, ಈತ ಹಿಂದಿನ ಕವಿಗಳಂತೆ ತನ್ನ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ವಸ್ತುವಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ್ದು ರಾಜಮಹಾರಾಜರುಗಳ ಬದುಕನ್ನಲ್ಲ; ಶಿವಶರಣರ, ಶಿವಭಕ್ತರ ಜೀವನವನ್ನು; ಅಂದರೆ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರ ಬದುಕನ್ನು. ಎರಡು, ಈತ ಕಾವ್ಯರಚನೆಗೆ ತೊಡಗಿದ್ದು ಸರಳ ಸುಲಲಿತ ರಗಳೆ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ. ಚಂಪೂವಿನ ಚಕ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ತೊಳಲುತ್ತಿದ್ದ ಕಾವ್ಯತ್ವವನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ಅದು ಜನಸಾಮಾನ್ಯರಿಗೆ ನಿಲುಕುವಂತೆ ಮಾಡುವಲ್ಲಿ, ಶಿವಶರಣರ ವಚನಗಳ ಅನಂತರ ಸಲ್ಲುವ ಪ್ರಮುಖ ಸ್ಥಾನ ಹರಿಹರನ ರಗಳೆಗೇ. ಹೊಸ ಕಾವ್ಯಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ಅನೇಕ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ, ಭಕ್ತಿಕವಿ ಎಂಬ ಖ್ಯಾತಿಗೆ ಪಾತ್ರನಾದ ಹರಿಹರ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆದಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ಈತ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ರಗಳೆ ಕಾವ್ಯಸಂಪ್ರದಾಯ, ಈತನ ಅನಂತರ ಚಾಲನೆಗೊಳ್ಳದೆ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ‘ದ್ವೀಪ’ವಾಗಿ ಉಳಿದದ್ದು ಮಾತ್ರ ಆಶ್ಚರ್ಯಕರ ಸಂಗತಿಯಾಗಿದೆ.

*

ಹರಿಹರ I: ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪನೆಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಸಂಗಮ ಸಂತತಿಯ ಪ್ರಥಮ ರಾಜ (1336–56).

14ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆದಿಭಾಗದ ರಾಜಕೀಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಭಾವಿಯಾಗಿದ್ದ ಹೊಯ್ಸಳ 3ನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳನ ಸೋದರಳಿಯ ಬಲ್ಲಪ್ಪದಣ್ಣಾಯಕ ಹರಿಹರನ ಮಗಳನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಿದ್ದ. ಈ ನಂಟಸ್ತನ ಹಾಗೂ ಸ್ವಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಹರಿಹರ ಮೊದಲು ಪ್ರಾಯಶಃ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯದ ಉತ್ತರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಲ್ಲಾಳ ಮಂಡಲೇಶ್ವರನಾಗಿ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಈತನ ಆರಂಭದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇವನಿಗೆ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಎಂಬ ಬಿರುದು ಇರುವುದಲ್ಲದೆ ಹೊಯ್ಸಳರಿಗೂ ಇವನಿಗೂ ಒಳ್ಳೆಯ ಸಂಬಂಧವೇ ಇದ್ದಿತೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಆಧಾರಗಳಿವೆ. 1336ರಲ್ಲಿ ಹರಿಹರನು ಕರಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ಆಯಕಟ್ಟಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಬಾರಕೂರಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ. 1338ರಲ್ಲಿ 3ನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳ ಅದನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿದ. ಹಂಪೆಗೆ 1339ರಲ್ಲಿ ಭೇಟಿ ಇತ್ತ. 1340ರಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಮಗ ವಿರೂಪಾಕ್ಷನಿಗೆ ಹಂಪೆಯಲ್ಲಿ ಯುವರಾಜಪಟ್ಟ ಕಟ್ಟಿದ. ಬಲ್ಲಾಳನ ಈ ಹಂಪೆಯ ಭೇಟಿಗಳಿಗೂ ಅವನಿಗೂ ಪ್ರಾಯಶಃ ಆ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರವಹಿಸಿದ್ದ ಹರಿಹರನಿಗೂ ಇದ್ದ ಸುಸಂಬಂಧದ ಸೂಚಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಬಲ್ಲಾಳ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಸೈನ್ಯ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ನಿರತನಾಗಿದ್ದಾಗ ಹರಿಹರ ಉತ್ತರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶತ್ರುನಿಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿ ತನ್ನ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿಕೊಂಡ. ಕರ್ನೂಲು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿರುವ 1339ರ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಈತ ಪೂರ್ವಪಶ್ಚಿಮ ಸಮುದ್ರಾಧಿಪತಿಯೆಂದು ಕರೆದುಕೊಂಡಿದ್ದರೆ 1340ರ ಬಾದಾಮಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಇವನನ್ನು ಅರಿರಾಯ ವಿಭಾಡ, ಭಾಷೆಗೆತಪ್ಪುವ ರಾಯರಗಂಡ ಎಂದು ಹೊಗಳಲಾಗಿದೆ. 1340ರ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಈತ ಚತುಃಸಮುದ್ರಾಧಿಪತಿ ಎಂಬ ಬಿರುದಿನೊಡನೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. 1340ರ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ಗುತ್ತಿ ಇವನ ನೆಲೆವೀಡಾಗಿತ್ತು. 1342ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಪಶ್ಚಿಮ ಕರಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ಇವನ ಅಧಿಕಾರ ನೆಲೆಗೊಂಡಿತ್ತು. 1343ರ

ಹೊತ್ತಿಗೆ ಮಹಾರಾಜಾಧಿರಾಜ, ರಾಜಪರಮೇಶ್ವರ, ವೀರಪ್ರತಾಪ, ಮಹಾರಾಜ ಮೊದಲಾದ ಸಾರ್ವಭೌಮ ಬಿರುದುಗಳನ್ನೂ ಧರಿಸಿದ್ದ. 1346ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಹೊಯ್ಸಳ ವಂಶದ ಕೊನೆಯ ರಾಜ 4ನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳನ ಆಳಿಕೆಯೂ ಮುಗಿದಿತ್ತಾಗಿ ಈತ ಹೊಯ್ಸಳರಾಜ್ಯದ ಉತ್ತರಭಾಗದ ಏಕಮೇವ ಅಧಿಪತಿಯಾದ. ಈ ವಿಜಯೋತ್ಸವವನ್ನು ಶೃಂಗೇರಿಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾತೀರ್ಥರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಅದ್ದೂರಿಯಿಂದ ಆಚರಿಸಲಾಯಿತು. ಹರಿಹರ ತನ್ನ ತಮ್ಮಂದಿರು, ದಂಡನಾಯಕರು ಮತ್ತು ಪುರಪ್ರಮುಖರೊಡಗೂಡಿ ಈ ಉತ್ಸವದಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡ. ಅಲ್ಲಿನ ಗುರು ಭಾರತಿತೀರ್ಥರಿಗೆ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ.

ಆಡಳಿತದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿಯೇ ಹರಿಹರ ರಾಜ್ಯದ ಸುಭದ್ರತೆಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಗಮನ ಹರಿಸಿದ. ನೆಲ್ಲೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಉದಯಗಿರಿ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಪೂರ್ವಪ್ರಾಂತಗಳ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಮಾಡಿ ಅದರ ಆಡಳಿತವನ್ನು ತನ್ನ ಕಿರಿಯ ತಮ್ಮ ಕಂಪಣನಿಗೆ ವಹಿಸಿದ. ದೋರಸಮುದ್ರದ ಭಾಗಕ್ಕೆ ತನ್ನ ತಮ್ಮ ಹಾಗೂ ಯುವರಾಜ ಒಂದನೆಯ ಬುಕ್ಕನನ್ನು ನೇಮಿಸಿದ. ತುಂಗಭದ್ರಾ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸೀಮಿತವಾಗಿದ್ದ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಬಹುವಾಗಿ ವಿಸ್ತರಿಸಿದ.

ಮಧುರೆಯ ಸುಲ್ತಾನನ ಕಾರ್ಯಚಟುವಟಿಕೆಗಳತ್ತ ಹರಿಹರನ ಗಮನ ಹರಿಯಿತು. ಶಂಬುರಾಯನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಸೆರೆಹಿಡಿದು ಮಧುರೆಗೆ ಕರೆದೊಯ್ದಾಗ ಅವನನ್ನು ಬಂಧನದಿಂದ ವಿಮುಕ್ತಗೊಳಿಸಲು 1352–53ರಲ್ಲಿ ಕಂಪಣನ ಮಗ ರಾಜಕುಮಾರ ಸಾವಣ ಹಾಗೂ ಬುಕ್ಕನ ಮಗ ಕುಮಾರ ಕಂಪಣ ಅವರ ನಾಯಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಕಳಿಸಿದ. ಅವರು ಸುಲ್ತಾನನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ, ಶಂಬುರಾಯನನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿದರು. ಅವನನ್ನು ಪುನಃ ಸಿಂಹಾಸನದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಯಿತು.

ಹರಿಹರ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಆಡಳಿತಗಾರ. ತನ್ನ ಮಂತ್ರಿ ಅನಂತರಸ ಚಿಕ್ಕ ಒಡೆಯನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಪೌರಾಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ದೃಢಪಡಿಸಿದ. ಈ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ವಿಜಯನಗರದ ಕಡೆಯ ದಿನಗಳವರೆಗೂ ಮುಂದುವರಿಯಿತು. ತನ್ನ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಳ, ನಾಡು, ಸೀಮೆಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿ ಕಂದಾಯದ ವಸೂಲಿ ಹಾಗೂ ಸ್ಥಳೀಯ ಆಡಳಿತಕ್ಕಾಗಿ ವಿವಿಧ ದರ್ಜೆಯ ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ನೇಮಿಸಿದ. ಇವನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲ ಹೆಚ್ಚಿನ ರಾಜಕೀಯ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಗೆ ಹೆಸರಾಗಿತ್ತು. ಈತ 1356ರಲ್ಲಿ ಮಕ್ಕಳಿಲ್ಲದೆ ಮರಣಹೊಂದಿದ.

(ಎಚ್.ವಿ.ಎಸ್.)

ಹರಿಹರ II: ವಿಜಯನಗರದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಎಂದು ಕರೆಸಿಕೊಂಡ ಪ್ರಥಮ ರಾಜ (1377–1404). ಒಂದನೆಯ ಬುಕ್ಕನ ಮಗ. ಬುಕ್ಕ ಕಾಲವಾಗುವ ಮುನ್ನವೇ ಇವನನ್ನು ಯುವರಾಜನನ್ನಾಗಿ ನಾಮಕರಣ ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಇವನ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ ಶಾಂತಿಯುತವಾಗಿ ನೆರವೇರಿತು. ಆದರೆ ಬುಕ್ಕನ ಮರಣ ವ್ಯಾಪಕವಾದ ದಂಗೆಗೆ ಎಡೆಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿತು. ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ತುಂಡೀರ, ಚೋಳ ಮತ್ತು ಪಾಂಡ್ಯದೇಶಗಳ ನಾಯಕರು ಹಾಗೂ ಕೊಂಕಣ ಮತ್ತಿತರ ಪ್ರಾಂತಗಳ ಅರಸರು ದಂಗೆ ಎದ್ದರು. ಹರಿಹರನ ಮಗ ವಿರೂಪಣ್ಣ ಒಡೆಯ ತಮಿಳುನಾಡಿನ ದಂಗೆಯನ್ನು ಹತ್ತಿಕ್ಕಿ, ಸಿಂಹಳ ದ್ವೀಪದವರೆಗೂ ಮುಂದುವರಿದು ಅಲ್ಲಿನ ಅರಸನಿಂದ ಕಪ್ಪಕಾಣಿಕೆಗಳನ್ನು ವಸೂಲು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಹಿಂತಿರುಗಿದ.

ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಹಮನೀ ಸುಲ್ತಾನ ಮಹಮದ್ ಷಾ ಕಾಲವಾದ ಅನಂತರ ಯುದ್ಧಾಕಾಂಕ್ಷಿಯಾದ ಅವನ ಮಗ ಮುಜಾಹಿದ್ ಷಾ ಕದನ ಮಾಡಲು ಕಾತುರನಾಗಿದ್ದ. ಒಂದನೆಯ ಬುಕ್ಕನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡ ಕೌಲನ್ನು ರದ್ದುಪಡಿಸಿ ತುಂಗಭದ್ರಾನದಿಯನ್ನು ತನ್ನ ರಾಜ್ಯದ ದಕ್ಷಿಣದ ಗಡಿಯನ್ನಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸುವಂತೆ ತಿಳಿಸಿ ಆತ ಹರಿಹರನ ಆಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ರಾಯಸವನ್ನು ಕಳಿಸಿದ. ಹರಿಹರ ಈ ಸಲಹೆಯನ್ನು ತಳ್ಳಿಹಾಕಿದ್ದರಿಂದ ಮುಜಾಹಿದ್ 1377ರಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿದ. ಹರಿಹರ ತನ್ನ ಸೇನೆಯೊಂದಿಗೆ ಅವನನ್ನು ಎದುರಿಸಿ, ಆದವಾನಿಯ ಹತ್ತಿರ ಸೋಲಿಸಿ ಆತ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟುವಂತೆ ಮಾಡಿದ. ಆದರೆ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸುಲ್ತಾನನ ಹತ್ಯೆಯಾಗಿ ಬಹಮನೀ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಅರಾಜಕತೆ ಉಂಟಾಯಿತು. ಇದನ್ನು ಸದುಪಯೋಗಪಡಿಸಿಕೊಂಡ ಹರಿಹರ ಕೊಂಕಣ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ನಡೆಸಿದ. ಇದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಚೌಲ್ ಮತ್ತು ದಾಬೋಲ್ ಖಾರ್ ಪಟನ್ ಬಂದರುಗಳು ಈತನ ಕೈವಶವಾದವು (1391). ಪಾನಗಲ್ ಪ್ರಾಂತ (ಮಹಬೂಬ್‌ನಗರ ಜಿಲ್ಲೆ, ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ) 1398ರಲ್ಲಿ ಇವನ ವಶವಾಗಿ ಅದು ಇವನ ಮುಂದಿನ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಯ ಮುಖ್ಯ ಕೇಂದ್ರವಾಯಿತು.

ಹರಿಹರನ ಆಳಿಕೆಯ ಕೊನೆಯ ವರ್ಷಗಳು ಹೊರಗಿನ ದಾಳಿಗಳು ಅಥವಾ ಆಂತರಿಕ ಕ್ಷೋಭೆಗಳಿಗೆ ತುತ್ತಾಗದೆ ಶಾಂತವಾಗಿತ್ತು. ಸುಮಾರು ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ವರ್ಷಗಳ ಆಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಎಲ್ಲೆಯನ್ನು ಎಲ್ಲ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಅದನ್ನು ಮಹಾಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಶ್ರೇಣಿಗೆ ಸೇರಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಇವನಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ವೇದವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಆಸ್ಥೆವಹಿಸಿದ ಇವನು ಪಂಡಿತರಿಂದ ವೇದಮಾರ್ಗ ಸ್ಥಾಪನಾಚಾರ್ಯ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಪಡೆದ. ಅನೇಕ ಪ್ರಜೋಪಕಾರಿ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಸರ್ವಧರ್ಮಾವಲಂಬಿಗಳ ಮನ್ನಣೆಯನ್ನು ಗಳಿಸಿದ.

ಈತನಿಗೆ ಪಂಪಾದೇವಿ ಮತ್ತು ಮಲ್ಲಾದೇವಿ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ಪತ್ನಿಯರೂ ಬುಕ್ಕ (II), ವಿರೂಪಾಕ್ಷ (II), ದೇವರಾಯ (I) ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕರಾಯ ಎಂಬ ಮಕ್ಕಳೂ ಇದ್ದರು. ಮುದ್ದ, ಗುಂಡ, ವಸಂತಮಾಧವ ಮತ್ತು ಇರುಗಪ್ಪ ಇವನ ಮುಖ್ಯ ದಂಡನಾಯಕರು. **(ಎಚ್.ವಿ.ಎಸ್.)**

ಹರಿಹರಪುರ: ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಕೊಪ್ಪ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ ಹಾಗೂ ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ಕೊಪ್ಪದಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ 10 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ತುಂಗಾ ನದಿಯ ಬಲದಂಡೆಯಲ್ಲಿ ಕೊಪ್ಪ–ಶೃಂಗೇರಿ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿದೆ.

ವಿಜಯನಗರದ ಒಂದನೆಯ ದೇವರಾಯನ ಆಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಆರಗ ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಪತಿ ಶಾಬಣ್ಣ ಒಡೆಯ 1418ರಲ್ಲಿ ಹರಿಹರಪುರ ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ. ಮೈಸೂರು ಅರಸರ ಆಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ 1897ರವರೆಗೆ ಈ ಗ್ರಾಮ ಕೊಪ್ಪ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು.

ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಮಾರ್ತರ ಒಂದು ಮಠವಿದೆ. ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರ ನಿಕಟ ಶಿಷ್ಯವರ್ಗದವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರಾದ ಭಟ್ಟಾಚಾರ್ಯರ ಶಿಷ್ಯಪರಂಪರೆಯವರು ಮಠದ ಸ್ವಾಮಿಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಮಠಕ್ಕೆ ಸೇರಿದಂತೆ ನರಸಿಂಹಸ್ವಾಮಿ ಹಾಗೂ ಶಾರದಾ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಿವೆ. ನರಸಿಂಹಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರ ಶಿಷ್ಯರಲ್ಲೊಬ್ಬರಾದ ಸುರೇಶ್ವರಾಚಾರ್ಯರು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ವೈಶಾಖಮಾಸದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ರಥೋತ್ಸವ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಸಮೀಪದ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷನು ಯಾಗ ನಡೆಸಿದನೆಂದು ಸ್ಥಳಪುರಾಣ.

ಇಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ, ಪ್ರವಾಸಿಮಂದಿರ, ಗ್ರಾಮಪಂಚಾಯಿತಿ ಇವೆ. **(ವಿ.ಜಿ.ಕೆ.)**

ಹರ್ಡೀಕರ್, ಎನ್.ಎಸ್.: 1889–1975. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟಗಾರರು, ಸಮಾಜಸೇವಕರು. ಹಿಂದಿನ ಹಿಂದುಸ್ತಾನೀ ಸೇವಾದಳದ ಸೇನಾಪತಿಗಳು. ಘಟಪ್ರಭಾ ಆರೋಗ್ಯಧಾಮದ ಸೇವಾನಿರತ ಸಾಧುಗಳಾಗಿದ್ದರು. 1889 ಮೇ 7ರಂದು ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮನೆತನ ಒಂದರಲ್ಲಿ

ಜನಿಸಿದರು. ಪ್ರಾಥಮಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಮುಗಿಸಿ ಮುಂದಿನ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪುಣೆಗೆ ತೆರಳಿದರು. ಅಲ್ಲಿನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿದೆಸೆಯಲ್ಲೇ ಟಿಳಕರ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕಿದರು. ಎಲ್ಲೆಡೆ ವಂಗವಿಭಜನೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಂದೋಳನವಾಗುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ಕರ್ನಾಟಕ ಸುಪ್ತವಾಗಿದ್ದುದನ್ನು ಕಂಡು ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಗೆ ಬಂದು ‘ಆರ್ಯಬಾಲಸಭಾ’ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ‘ಸ್ವದೇಶಿ’ ಅಂಗಡಿಯನ್ನು ತೆರೆದು ಹೊರನಾಡಿನ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಬಹಿಷ್ಕರಿಸುವ ಕರೆಯಿತ್ತರು. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕೇಸರಿ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಕನ್ನಡ ಆವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹೊರತರಲಾರಂಭಿಸಿದರು. ಇಂಟರ್‌ಮೀಡಿಯೆಟ್ ಪರೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಮುಗಿಸಿ ಕಲ್ಕತ್ತೆಗೆ ಹೋಗಿ ವೈದ್ಯಶಾಸ್ತ್ರಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರು. ಸ್ನೇಹಿತರಿಂದ ಸಾಕಷ್ಟು ಹಣ ಸಂಗ್ರಹಮಾಡಿ ಅಮೆರಿಕಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ (1913) ಮಿಶಿಗನ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಸೇರಿ, 1916 ರಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎಂ.ಎಸ್. ಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆದರು. ಮುಂದೆ ಅದೇ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪಡೆಯಲು ಅರ್ಬಾನದಲ್ಲಿನ ಇಲಿನಾಯ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಸೇರಿದರು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಭಾರತದ ಪ್ರಾಚೀನ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದ್ದಲ್ಲದೆ, ಅಮೆರಿಕದ ಹಿಂದುಸ್ತಾನ್ ಅಸೋಸಿಯೇಷನ್ ಆಫ್ ಅಮೆರಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಸ್ಥೆವಹಿಸಿ ಒಮ್ಮೆ ಅದರ ಅಧ್ಯಕ್ಷರೂ ಆದರು (1916). 1916ರಲ್ಲಿ ಲಾಲಾ ಲಜಪತ್‌ರಾಯರ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯಲ್ಲಿ ‘ದಿ ಇಂಡಿಯನ್ ಹೋಮ್ ರೂಲ್ ಲೀಗ್ ಆಫ್ ಅಮೆರಿಕ’ ಸಂಸ್ಥೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾದಾಗ ಹರ್ಡೀಕರರು ಅದರ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ (1916–21) ಕೆಲಸ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಭಾರತದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಗ್ರಾಮದ ಬಗ್ಗೆ ಅಮೆರಿಕದಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಮೂಡಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಿದರು.

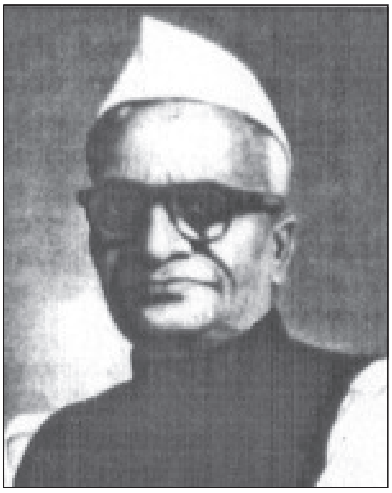

ಭಾರತಕ್ಕೆ ಹಿಂತಿರುಗಿದ ಮೇಲೆ (1921 ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್) ಕರ್ನಾಟಕ ಇವರ ಕಾರ್ಯಕ್ಷೇತ್ರವಾಯಿತು. ಇವರನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರಾಂತ್ಯ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಮಿತಿಯ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬರಾಗಿ ನೇಮಿಸಲಾಯಿತು. ತರುಣ ತರುಣಿಯರಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಪ್ರಜ್ಞೆ ಬೆಳೆಯಬೇಕು ಎಂಬ ಉದ್ದಿಶ್ಯದಿಂದ, ಗಣೇಶಮಂಡಳ, ಪ್ರಬುದ್ಧವರ್ಗ, ವಾರ್ತಾ ಪ್ರಸಾರಕ ಸಂಘ, ಭಗಿನೀ ಮಂಡಲ, ತಿಲಕ ಕನ್ಯಾಶಾಲಾ, ತಿಲಕ ಗ್ರಂಥ ಸಂಗ್ರಹ ಮುಂತಾದ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನೂ ಒಂದು ದೇಶೀ ಶಾಲೆ ಮತ್ತು ವಾಣಿಜ್ಯ ಶಾಲೆಯನ್ನೂ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಇವರು 1923ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಹಿಂದುಸ್ತಾನೀ ಸೇವಾದಳ ಭಾರತ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಇವರಿತ್ತ ಕಾಣಿಕೆ. ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಶಾಖೆಗಳು ದೇಶದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಹಬ್ಬಿದುವು. ಅದರ ಮೊದಲನೆಯ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು ಜವಾಹರಲಾಲ್ ನೆಹರೂ. ಸೇವಾದಳದ ಉದ್ದಿಶ್ಯಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವಾಲಂಟೀರ್ ಎಂಬ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಹೊರಡಿಸಿದರು. ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಜನಸೇವಕರ ತರಬೇತಿಗೆ ಬಾಗಲಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಶಾಲೆಯನ್ನು ತೆರೆದರು. ಹಿಂದುಸ್ತಾನೀ ಸೇವಾದಳದ ಪ್ರಭಾವ ವರ್ಧಿಸಿ ನಿಂತಾಗ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಬಹಿಷ್ಕರಿಸಿದರು. ಹರ್ಡೀಕರರನ್ನು ಸೆರೆಗೆ ದೂಡಿದರು (1930). ಅನಂತರವೂ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್‌ನ ಅನೇಕ ಆಂದೋಳನ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗಿಯಾಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾನಂತರ ಹರ್ಡೀಕರರು ರಾಜ್ಯ ಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು (1952–62).

ರೋಗಿಗಳ ಸೇವೆ ಇವರ ಹೃದಯಕ್ಕೆ ಬಹಳ ಪ್ರಿಯವಾದ ಕೆಲಸವಾಗಿತ್ತು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಘಟಪ್ರಭಾದಲ್ಲಿ ಆರೋಗ್ಯಧಾಮವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು (1935). ಅನಂತರ ಇವರು ಅಲ್ಲೇ ಇದ್ದುಕೊಂಡು ಅದರ ಸರ್ವತೋಮುಖ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರ ರಾಷ್ಟ್ರಸೇವೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿದ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ 1958ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಪದ್ಮಭೂಷಣ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿತು. **(ಟಿ.ಟಿ.ಎಸ್.)**

ಹರ್ಡೇಕರ್ ಮಂಜಪ್ಪ: 1886–1947. ಖ್ಯಾತ ಸಮಾಜಕಾರ್ಯಕರ್ತ, ಚಿಂತಕ, ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಿ ಹಾಗೂ ಲೇಖಕರು. 1886 ಫೆಬ್ರವರಿ 18ರಂದು ಬನವಾಸಿಯಲ್ಲಿ ಲಿಂಗಾಯತ ಕುಟುಂಬವೊಂದರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿ, ಶಿರಸಿಯಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದು, ಶಿಕ್ಷಕ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಕೈಕೊಂಡರು (1903). ಸಾರ್ವಜನಿಕ ರಂಗದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ವಹಿಸಿದ ಇವರು ವಂಗಭಂಗ ಚಳವಳಿ ದೇಶದ ಮೂಲೆಮೂಲೆಗೂ ಪಸರಿಸಿದ್ದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ 1906ರಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಕ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ತೊರೆದು ಸಕ್ರಿಯವಾಗಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದರು. ಆ ವರ್ಷ ಶಿರಸಿಯಿಂದ ದಾವಣಗೆರೆಗೆ ಬಂದು ಧನುರ್ಧಾರಿ ಪತ್ರಿಕೆ ಹೊರಡಿಸಹತ್ತಿದರು. ಈ ಪತ್ರಿಕೆ ಟಿಳಕರ ಕೇಸರಿ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಾರ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಿತು. ಮೊದಲು ಟಿಳಕರು ಮಂಜಪ್ಪನವರಿಗೆ ಸ್ಫೂರ್ತಿಯ ನೆಲೆಯಾಗಿದ್ದರಾದರೂ ಅನಂತರ ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ಜೀವನ ಮತ್ತು ರಾಜಕೀಯ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ಇವರ ಮೇಲೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪರಿಣಾಮವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದವು. ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹಧರ್ಮದ ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಕೃತಿಗಿಳಿಸಲು ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯವ್ರತವನ್ನು ಕೈಕೊಂಡುದಲ್ಲದೆ ಖಾದಿವ್ರತವನ್ನು ಕೊನೆಯವರೆಗೂ ಪರಿಪಾಲಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದರು. ಸತ್ಯಾಗ್ರಹ ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಪ್ರಚಾರಮಾಡಲು ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹ ಸಮಾಜವನ್ನೂ (1922) ಹರಿಹರದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹ ಆಶ್ರಮವನ್ನೂ (1924) ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ತಮ್ಮ ಕಡೆಗೆ ಆಕರ್ಷಿಸಿಕೊಂಡರಲ್ಲದೇ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ಗಾಂಧೀಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಬರೆದರು. ಖಾದೀಶಾಸ್ತ್ರ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥ ಬರೆದು, ಸರ್ವಜನರು ಖಾದಿಧಾರಿಗಳಾಗಿರೆಂದು ಉಪದೇಶಿಸಿದರು. ಸತ್ಯಾಗ್ರಹಧರ್ಮವನ್ನು ಚಾಚೂ ತಪ್ಪದೆ ನಿಷ್ಠೆಯಿಂದ ಪರಿಪಾಲಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿದ್ದರಿಂದ ಜನರು ಇವರನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕ ಗಾಂಧಿ ಎಂದು ಕರೆದು ಗೌರವಿಸಿದರು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಮಂಜಪ್ಪನವರು ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ಎಲ್ಲ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ಮಾನ್ಯ ಮಾಡುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಅಂತೆಯೇ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷದಿಂದ ಇವರು ಹೊರಗುಳಿದಿದ್ದರು. ಆದರೆ ತಮ್ಮ ಸಮಾಜದ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷ ಸೇರಿ ದೇಶಸೇವೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂತಲೂ ಪದೇ ಪದೇ ತಮ್ಮ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿ ಉಪದೇಶಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ದೇಶಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಬೆಳೆಸಲೋಸುಗ 1921ರಲ್ಲಿ ಭಾರತೀಯ ದೇಶಭಕ್ತಿ ಎಂಬ ವಿಚಾರಪೂರಿತ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆದರು.

ಮಂಜಪ್ಪನವರು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ದೊರಕಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ಹೋರಾಡುವುದಲ್ಲದೆ ಗಾಂಧೀಜಿಯವರಂತೆ ಸಮಾಜ ಸುಧಾರಣೆಗೂ ಯತ್ನಿಸಿದರು. ಅಸ್ಪೃಶ್ಯರ ಸಂಕಷ್ಟಗಳನ್ನು ಮನವರಿತು ಆದಿಜನ ಸುಧಾರಣೆ ಎಂಬ ಹೊತ್ತಗೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿ, ತನ್ಮೂಲಕ ಸಮಾಜದ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬನೂ ಅಸ್ಪೃಶ್ಯರ ಸರ್ವತೋಮುಖ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಬೇಕೆಂದು ಕಳಕಳಿಯಿಂದ ಭಿನ್ನವಿಸಿಕೊಂಡರು. ಸಮಾಜದಲ್ಲಿಯ ಮಹಿಳೆಯರ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳನ್ನು ಮನಗಂಡು ನಾರಿಸಮಾಜದ ಉದ್ಧಾರಕ್ಕೆ ಸರ್ವವಿಧದಿಂದಲೂ ಪುರುಷರು ಸಹಾಯ ನೀಡಬೇಕೆಂದು ಒತ್ತಾಯಪಡಿಸಿದರು. ಅಲ್ಲದೆ ಸ್ತ್ರೀನೀತಿ ಎಂಬ

ಕಿರುಹೊತ್ತಿಗೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿ, ಸ್ತ್ರೀಯರೇ ಜನಾಂಗದ ಜನನಿಯರು, ಅವರು ನೀತಿಪರರಾಗಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ಸಮಾಜದ ಜನಾಂಗ ಸುಖಶಾಂತಿಗಳಿಂದ ಜೀವಿಸುವುದು. ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ವಿದ್ಯಾಬುದ್ಧಿಗಳನ್ನು ಕಲಿಸಿ, ಅವರು ನೀತಿಪರರಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವುದೇ ಜನಾಂಗದ ಸುಖಾಪೇಕ್ಷೆಗಳ ಕರ್ತವ್ಯವೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದರು. ಪ್ರಚಲಿತ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ರಮ ಸರಿಯಾದುದಲ್ಲವೆಂದು ವಾದಿಸಿದ ಇವರು ನೈತಿಕ, ಧಾರ್ಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಮತ್ತು ಹಳ್ಳಿಗರಿಗೆ ಉಪಯೋಗವಾಗುವಂಥ ಉದ್ಯೋಗ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಕೊಟ್ಟರೆ ಭವಿಷ್ಯತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮಕ್ಕಳು ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಬಹುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟರು. ಅಲ್ಲದೆ ಈ ಮಾದರಿಯ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಆಲಮಟ್ಟಿಯ ತಮ್ಮ ವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕೊಡಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ದೇಶದಲ್ಲಿ ಹಿಂದು ಮುಸಲ್ಮಾನರಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದ ವೈಷಮ್ಯದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ, ಕೊನೆಕೊನೆಗೆ ಮಂಜಪ್ಪನವರು ಹಿಂದು ಸಂಘಟನೆಯ ಕಡೆಗೆ ಆಸ್ಥೆವಹಿಸಿದರು. ಸದ್ಯದ ಶೋಚನೀಯ ಸ್ಥಿತಿಗಳಿಗೆ ಹಿಂದು ಸಮಾಜದಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣಕಲ್ಪನೆ ಮತ್ತು ಜಾತಿಗಳು ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣಗಳಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಅಳಿಸಲು ಜನರಲ್ಲಿ ವಿಚಾರ ಕ್ರಾಂತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ, ಒಂದೊಂದು ಜಾತಿ ಮತಗಳಲ್ಲಿರುವ ಒಳಭೇದಗಳನ್ನು ಮೊದಲು ಕಳೆದು ನವೀನ ಸಮಾಜವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸಿದರು. ಕಡೆಯವರೆಗೂ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಹೋರಾಡಿದ ಇವರು 1947 ಜನವರಿ 3ರಂದು ನಿಧನರಾದರು.

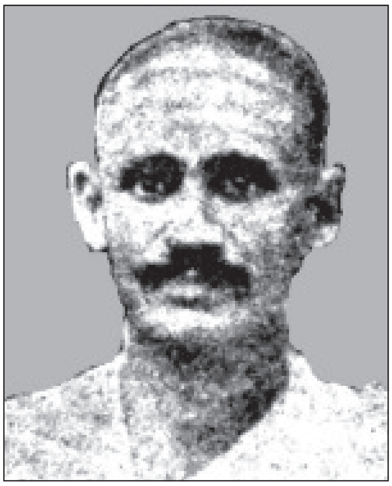

ಮಂಜಪ್ಪನವರು ಉತ್ತಮ ಬರೆಹಗಾರರು. ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸ್ವಕರ್ತವ್ಯಸಿದ್ಧಾಂತ, ಮಹಾತ್ಮಾ ಗಾಂಧಿಯವರ ಈವರೆಗಿನ ಚರಿತ್ರೆ, ಸ್ವಾಮಿ ರಾಮತೀರ್ಥರವರ ಚರಿತ್ರೆ ಮತ್ತು ಉಪನ್ಯಾಸಗಳು (ನಾಲ್ಕು ಪುಸ್ತಕಗಳು), ಬುದ್ಧಿಯ ಮಾತು, ಆರೋಗ್ಯ ಜೀವನ, ಪತಿತೋದ್ಧಾರ, ವಾರದ ಮಲ್ಲಪ್ಪನವರ ಚರಿತ್ರೆ, ಭಾರತೀಯರ ದೇಶಭಕ್ತಿ, ಶ್ರೀಬಸವಚರಿತ್ರೆ, ಬುದ್ಧಚರಿತ್ರೆ, ಖಾದೀಶಾಸ್ತ್ರ, ಬಸವಬೋಧಾಮೃತ, ಶುದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಸಂಘಟನೆ, ಪ್ರಮಥಾಚಾರದೀಪಿಕೆ, ಸ್ತ್ರೀನೀತಿ ಸಂಗ್ರಹ, ದಾಂಪತ್ಯಧರ್ಮ, ಲಜಪತರಾಯರ ಚರಿತ್ರೆ, ಶ್ರೀಲಿಂಗರಾಜರ ಚರಿತ್ರೆ, ವೀರಶೈವ ಮತಬೋಧೆ, ವೀರಶೈವ ಮತತತ್ವ, ಕಾಯಕವೇ ಕೈಲಾಸ, ಪ್ರಭುದೇವರ ಕಥೆ, ಏಕಲವ್ಯನ ಕಥೆ, ಜಾತೀಯವಾದ ವಿಮರ್ಶೆ, ವಚನಕಾರರ ಸಮಾಜರಚನೆ (ಸಂಪಾದಿತ), ವೀರಶೈವ ಏಕೀಕರಣ, ಪುಲಿಕೇಶಿಯ ಚರಿತ್ರೆ, ಕಚದೇವನ ಕಥೆ, ಸ್ವಾಮಿ ವಿವೇಕಾನಂದರ ಚರಿತ್ರೆ, ಸುಗ್ಗಲಾದೇವಿಯ ಕಥೆ, ದೇವಯಾನಿಯ ಕಥೆ, ಅಕ್ಕನ ಉಪದೇಶ, ಅಣ್ಣನ ಅರ್ಪಣಯೋಗ, ತರುಣರ ಕೈಗನ್ನಡಿ, ಗಾಂಧಿಯವರ ಗೋಸೇವೆ, ಕಳೆದ ಮೂವತ್ತು ವರ್ಷಗಳಿಂದ ನನ್ನ ಕಾಣಿಕೆ, ತೇರ ಹಾರ್ಡಿಯವರ ಭಾರತ ಪರ್ಯಟನೆ, ಸತ್ಯಾಗ್ರಹ, ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯ, ಖಾದಿ, ಅಹಿಂಸೆ, ಸತ್ಯಾಗ್ರಹ ಪದ್ಯಾವಳಿ, ಸುಬೋಧಸಾರ (ಸಂಪಾದಿತ), ಎಚ್ಚೆತ್ತ ಹಿಂದೂಸ್ಥಾನ, ಋಗ್ವೇದಸಾರ (ಅಪ್ರಕಟಿತ), ಶ್ರೀಗುರು ಸಂಗನಬಸವ ಸ್ತುತಿ (ಹಾಡುಗಬ್ಬ) ಮೊದಲಾದ ಐವತ್ತಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಇವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ.

(ಜಿ.ಎಸ್.ಎಚ್.)

ಹರ್ಮನ್ ಮೋಗ್ಲಿಂಗ್: 1811–81. ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ದುಡಿದ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿದ್ವಾಂಸ. ಜರ್ಮನಿಯ ಫ್ರಾಕನ್‌ಹೈಮ್‌ನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಈತ ತನ್ನ ಎಳವೆಯಲ್ಲಿಯೇ ತಾಯಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ. ತನ್ನ 18ನೆಯ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ, 1829ರಲ್ಲಿ ಟ್ಯೂಬಿಂಗೆನ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಐದು ವರ್ಷ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿ ಡಾಕ್ಟೊರೇಟ್ ಪದವಿ ಪಡೆದ. 1836ರಲ್ಲಿ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಬಂದ.

ಮೊದಲಿಗೆ ಈತ ಧಾರವಾಡ, ಮಂಗಳೂರು, ಕೊಡಗು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರೈಸ್ತಧರ್ಮ ಪ್ರಸಾರ, ಶಿಕ್ಷಣಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಕೆಲಸ ಮಾಡತೊಡಗಿದ. ಈ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಈತ ರಚಿಸಿದ ಜಾತಿ (ಮತ) ವಿಚಾರಣೆ (1845), ದೇವ ವಿಚಾರಣೆ (1852) ಎಂಬ ಪುಸ್ತಕಗಳು ಹೊಸಗನ್ನಡದ ಆದ್ಯಪ್ರಬಂಧಗಳೆಂದು ಹೆಸರು ಪಡೆದಿವೆ. ಹೆಬಿಕ್‌ನ ಎಂಬುವನ ಜೊತೆಗೂಡಿ 1842ರಲ್ಲಿ ಹೃದಯದರ್ಪಣವೆಂಬ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕೃತಿಯನ್ನು ರಚಿಸಿದ. ಈತನ ಈರಾರು ಪತ್ರಿಕೆ ಎಂಬ 12 ಪತ್ರಗಳ ಪುಟ್ಟಪುಸ್ತಕ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆನಂದರಾಯ ಕೌಂಡಿನ್ಯನೆಂಬಾತ ಮತಾಂತರ ಹೊಂದಿದ್ದನ್ನು ಕಥನರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸುತ್ತದೆ. ನೈಗಲ್ ಎಂಬುವನೊಡನೆ ಕೆಲವೊಂದು ಕ್ರೈಸ್ತಗೀತೆಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಲ್ಲದೆ, ಪಿಲ್‌ಗ್ರಿಮ್ಸ್ ಪ್ರೋಗ್ರೆಸ್ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಯಾತ್ರಿಕನ ಸಂಚಾರ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದಿಸಿದ. ಚಿಕ್ಕವನಾದ ಹೆನ್ರಿಯೂ ಅವನ ಬೋಯಿಯೂ (1849), ದೇವವಾಕ್ಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ, ಬಾಸೆಲ್ ಮಿಶನ್ನಿನ ಸಭಾಕ್ರಮ–ಈತನ ಇತರ ಕೃತಿಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕೃತಿಗಳು ಪುನರ್‌ಮುದ್ರಣಗೊಂಡಿವೆ.

ಮೋಗ್ಲಿಂಗ್ ಹಳಗನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಗ್ರಂಥಸಂಪಾದನೆಯ ಮೂಲಕ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದು ಗಮನೀಯ. ಬಿ.ಎಲ್.ರೈಸ್ ಅವರಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲೇ ಬಿಬ್ಲಿಯೋಥಿಕ ಕರ್ನಾಟಿಕ ಮಾಲೆಯನ್ನಾರಂಭಿಸಿ 1848ರಲ್ಲಿ ಜೈಮಿನಿಭಾರತವನ್ನೂ (ಅಪೂರ್ಣ) 1849ರಲ್ಲಿ ತೊರವೆರಾಮಾಯಣವನ್ನೂ ಅಚ್ಚುಮಾಡಿದ. 1850ರಲ್ಲಿ ನೂರು ಹಾಡುಗಳುಳ್ಳ ದಾಸರ ಪದಗಳು ಎಂಬ ಕೃತಿಯನ್ನು ತಂದ. ಅನಂತರ ಕನಕದಾಸರ ಹರಿಭಕ್ತಿಸಾರ, ಕುಮಾರವ್ಯಾಸಭಾರತ, ಬಸವಪುರಾಣ, ಚೆನ್ನಬಸವಪುರಾಣ ಈ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ಅಚ್ಚುಮಾಡಿದ.

1847ರ ವೇಳೆಗೆ ಕನ್ನಡ ಗಾದೆಗಳು ಎಂಬ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಇವನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ. ಒಂದು ಹೇಳಿಕೆಯಂತೆ ಇದರಲ್ಲಿ 3,547 ಗಾದೆಗಳಿದ್ದುವೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕನ್ನಡ ಜಾನಪದ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಇವನ ಹೆಸರು ಸ್ಮರಣೀಯವಾದದ್ದು. 1843 ಜುಲೈ 1 ರಂದು ಈತ ಪ್ರಕಟಿಸಲಾರಂಭಿಸಿದ ಮಂಗಳೂರ ಸಮಾಚಾರ ಎಂಬ ಪತ್ರಿಕೆ ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಕ್ಕೆ ನಾಂದಿ ಹಾಡಿತು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಈತ ಕನ್ನಡ ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮರಂಗದ ಜನಕನೆಂಬ ಖ್ಯಾತಿಗೆ ಪಾತ್ರನಾದ. 8 ತಿಂಗಳ ಅನಂತರ ಮಂಗಳೂರು ಸಮಾಚಾರವೇ ಕಂನಡ ಸಮಾಚಾರವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಬಳ್ಳಾರಿಯಿಂದ ಹೊರಡಲಾರಂಭಿಸಿತು. ಅನಂತರ 1857ರಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಸುವಾರ್ತಿಕ ಎಂಬ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಹೊರಡಿಸಲಾರಂಭಿಸಿದ. ಇದು ಕನ್ನಡದ ಎರಡನೆಯ ಪತ್ರಿಕೆ. ಮೈಸೂರಿನಿಂದ ಬರುತ್ತಿದ್ದ ಕರ್ನಾಟಕ ವಾಗ್ವಿಧಾಯಿನಿ, ಉಡುಪಿಯಿಂದ ಬರುತ್ತಿದ್ದ ಕ್ರೈಸ್ತ ಸಭಾಪತ್ರ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲೂ ಇವನ ಪಾತ್ರವಿತ್ತು. 1854ರಲ್ಲಿ ಈತ ರಾಜೇಂದ್ರನಾಮೆ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ. ಇದು ಕೊಡಗಿನ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಈತನಿಗಿದ್ದ ಆಸಕ್ತಿಯ ಕುರುಹಾಗಿದೆ. 1852ರಲ್ಲಿ ಕೂರ್ಗ್ ಮೆಮೊರೀಸ್ ಎಂಬ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಈತ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದು ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಮರಣೀಯ. ಮೋಗ್ಲಿಂಗ್ 1860ರಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಸ್ವದೇಶವಾದ ವರ್ಟೆಂಬರ್ಗ್‌ಗೆ

ಹಿಂದಿರುಗಿದನಾದರೂ ಕನ್ನಡದ ಕೆಲಸವನ್ನು ಅವ್ಯಾಹತವಾಗಿ ಕೈಗೊಂಡ. ದಾಸರ ಪದಗಳು ಎಂಬ ಪುಸ್ತಕದಿಂದ 24 ಪದಗಳನ್ನಾಯ್ದುಕೊಂಡು ಅವುಗಳನ್ನು ಜರ್ಮನ್ ಭಾಷೆಗೆ ಅನುವಾದಿಸಿ ಪೀಠಿಕೆಯೊಂದಿಗೆ (ಜಡ್‌ಡಿಎಂಜಿ) ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದು ಈತನ ಕನ್ನಡ ಪ್ರೇಮಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ. ಈತ ತುಳು ಪಾಡ್ದನಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ್ದ. ಈರಾರು ಪತ್ರಿಕೆ ಈತನ ಇನ್ನೊಂದು ಕೃತಿ. ಕನ್ನಡ ಲಿಪಿ ಸುಧಾರಣೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಇವನಿಗೆ ತೀವ್ರವಾದ ಕಾಳಜಿ ಇತ್ತು. ಕನ್ನಡ ಲಿಪಿ ಸುಧಾರಕರಲ್ಲಿ ಈತನಿಗೆ ಗಣ್ಯಸ್ಥಾನವಿದೆ ಎಂಬುದು ಹೊಸಗನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. **(ಎನ್.ಎಸ್.ಟಿ.)**

ಹಲಗ: ಹದಿನೇಳನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ವೀರಶೈವ ಕವಿ. ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ ಸಾಂಗತ್ಯ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯದ ಕರ್ತೃ. ಗುಮ್ಮಳಾಪುರ ಇವನ ಸ್ಥಳ. ವೀರಗಣಾಚಾರಿ ಇವನ ತಂದೆ.

ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ ಸಾಂಗತ್ಯ ಸು. 823 ಪದ್ಯಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಚಿಕ್ಕ ಕಾವ್ಯ. ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನ ಕಥೆ ಈ ಕಾವ್ಯದ ವಸ್ತು. ಕವಿ ಕಥೆಗಿಂತ ವರ್ಣನೆಗಳಿಗೇ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾನೆ. ಸಾಂಗತ್ಯ ಶೈಲಿ ಸುಲಲಿತವಾಗಿದೆ. ಇವನ ಕಾವ್ಯದ ಮೇಲೆ ರಾಘವಾಂಕನ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರಕಾವ್ಯದ ದಟ್ಟ ಪ್ರಭಾವ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನ ಕಥೆಯನ್ನು ಸಾಂಗತ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಿದ ಮೂವರು ಕವಿಗಳಲ್ಲಿ (ಓದುವ ಗಿರಿಯ, ಬೊಂಬೆಯಲಕ್ಕ) ಇವನಿಗೂ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಾನ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. **(ಆರ್.ಎನ್.ವಿ)**

ಹಲಗಲಿ: ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಧೋಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಮುಧೋಳದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ 29 ಕಿಮೀ ದೂರದ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 4,940. ಘಟಪ್ರಭಾ ಎಡದಂಡೆ ಕಾಲುವೆ ಈ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ನೀರಿನ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಒದಗಿಸಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮ ಇಂದಿಗೂ ಪೈಲವಾನರಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಹೊಸ್ತಲ ಹುಣ್ಣಿಮೆಗೆ ವೀರಭದ್ರದೇವ ಜಾತ್ರೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಪಂಚಾಯಿತಿ ಆಡಳಿತವಿದೆ.

ಭಾರತ ಸ್ವಾತಂತ್ರ ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಾಮ ಹೆಸರಾಯಿತು. ಇಲ್ಲಿನ ಹೆಚ್ಚು ಮಂದಿ ಬೇಡರು. ಬೇಟೆಯಾಡುವುದೇ ಅವರ ಉದ್ಯೋಗ. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಮತ್ತು ಅವರ ಆತ್ಮರಕ್ಷಣೆಗೆ ಅವರಲ್ಲಿ ಆಯುಧಗಳ ಸಂಗ್ರಹವಿತ್ತು. 1857ನೆಯ ನಿರಾಯುಧ ಕಾಯಿದೆಯಂತೆ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಭಾರತೀಯನೂ ತಮ್ಮ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಮೊದಲು ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿಸಿ ಅವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಅನಂತರ ಸರ್ಕಾರದ ಅಪ್ಪಣೆ ಪಡೆದುಕೊಂಡು ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕಿತ್ತು. ಇದು ಸ್ವಭಾವತಃ ಸಾಹಸಿಗಳೂ ಶೂರರೂ ಆತ್ಮಾಭಿಮಾನಿಗಳೂ ಆದ ಬೇಡರಿಗೆ ನುಂಗಲಾರದ ತುತ್ತಾಯಿತು. ತಮ್ಮ ಜೀವನಾಧಾರವಾದ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಅವರು ಒಪ್ಪಲಿಲ್ಲ. ಈ ಸಂಧರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೂ ಇವರಿಗೂ ಘರ್ಷಣೆ ಉಂಟಾಯಿತು. 1857 ನವೆಂಬರ್ 29ರಂದು ಬ್ರಿಟಿಷರು ಇವರ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ನಡೆಸಿದರು. ದಾಳಿಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವೀರರು ಮರಣಹೊಂದಿದರು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಲೆಫ್ಟಿನೆಂಟ್ ಕರ್ನಲ್ ಮಾಲ್ಕಂ 290 ಜನರನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿದು ಕಲಾದಗಿಗೆ ಹಿಂದುರುಗಿ 1857 ಡಿಸೆಂಬರ್ 11ರಂದು 13 ಜನರನ್ನು ಮುಧೋಳದಲ್ಲೂ ಮೂರು ದಿನಗಳ ತರುವಾಯ 6 ಜನರನ್ನು ಹಲಗಲಿಯಲ್ಲೂ ಗಲ್ಲಿಗೇರಿಸಿದ. ಕನ್ನಡಿಗರ ಉತ್ಕಟ ಆತ್ಮಾಭಿಮಾನಕ್ಕೆ ಉಜ್ಜ್ವಲ ನಿದರ್ಶನವಾಗಿ ಈ ದುರಂತದ ಕಥೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಗ್ರಾಮ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಅಮರವಾಗಿದೆ. ಅಂದಿನ ಘಟನೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಿವರಗಳು ಮತ್ತು ಶೂರ ಬೇಡರು ತಳೆದ ಧೀರನೀತಿ ಅವರು ಎದುರಿಸಿದ ಕಷ್ಟಗಳನ್ನು ಫ್ಲೀಟರು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿರುವ ಐದು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಲಾವಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. (ಎಸ್.ಎಸ್.ಬಿ.)

ಹಲಶಿ: ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಖಾನಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಥಳ. ಖಾನಾಪುರಕ್ಕೆ 14 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ.

ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ವಿಜಯ ಪಲಾಶಿಕಾ ಅಥವಾ ಹಲಶಿಗೆ ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಈ ಸ್ಥಳ ಬನವಾಸಿಯ ಕದಂಬರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವರ ಎರಡನೆಯ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿಯೂ ಗೋವ ಕದಂಬರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಲಶಿಗೆ 12000 ವಿಭಾಗದ ಪ್ರಮುಖ ಸ್ಥಳವಾಗಿಯೂ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಗಳಿಸಿತ್ತು. ಹಲಶಿಯ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿರುವ ಕಂಡಿಕೋಣೆ ಗೋರಿಗಳು ಈ ಸ್ಥಳದ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಕ್ರಿ.ಪೂ. 500ಕ್ಕೂ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಕೊಂಡೊಯ್ಯುತ್ತವೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ಸಾತವಾಹನರ ಆಳಿಕೆಯ ಕಾಲದ ಉತ್ತರಾರ್ಧ (ಸು.1–3ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಹಾಗೂ ಸಾತವಾಹನಾನಂತರ ಕಾಲದ (ಸು.4–5ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಕಟ್ಟಡ, ಕೆಂಪು ಮಡಕೆ ಚೂರುಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ಅವಶೇಷಗಳು ಹತ್ತಿರದ ಬೊಡ್ಕಟೆಂಬೆ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ದಿಬ್ಬದಲ್ಲಿ ಕಾಣಸಿಗುತ್ತದೆ. ಬಹುಶಃ ಇದು ಪ್ರಾಚೀನ ಪಲಾಶಿಕಾ ನಗರವಿದ್ದ ಸ್ಥಳವನ್ನು ನಿಶಿರ್ದೇಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಬನವಾಸಿ ಕದಂಬ ಅರಸುಮನೆತನದ ಪುರಾತನ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ.

ಹಲಶಿಯಲ್ಲಿ ಶಾಂತಿವರ್ಮನ ಸ್ಮರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಜಿನಾಲಯವೊಂದು ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟಿತೆಂದು ಕದಂಬ ಮೃಗೇಶವರ್ಮನ (ಸು.455–80) ಶಾಸನವೊಂದರಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆತನ ಅನಂತರ ಆಳಿದ ರವಿವರ್ಮ (ಸು.485–519) ಹಲಶಿಯನ್ನು ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿಸಿಕೊಂಡ. ಅಲ್ಲದೆ, ಜಿನೇಂದ್ರನ ಪೂಜಾರ್ಥವಾಗಿ ನಡೆಯಬೇಕಾದ ಆಚರಣೆಗಳನ್ನು ಆತ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಗೊಳಿಸಿದ. ಆತನ ತಮ್ಮ ಭಾನುವರ್ಮನೂ ಜಿನಾಲಯಕ್ಕೆ ಭೂಮಿದಾನ ಮಾಡಿದ್ದಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಮನೆತನದ ಕೊನೆಯ ಅರಸು ಹರಿವರ್ಮ ವಸಂತವಾಟಕ ಹಳ್ಳಿಯನ್ನು ಅರ್ಹದಾಯತನಕ್ಕೆ ಪೂಜಾದಿಗಳಿಗಾಗಿ ನೀಡಿದ.

ಬನವಾಸಿ ಕದಂಬರ ಪತನಾನಂತರ ಹಲಶಿ ಮತ್ತೆ ಉಚ್ಛ್ರಾಯಸ್ಥಿತಿಗೇರಿದುದು ಗೋವ ಕದಂಬರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ. ವರಾಹನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನವೊಂದರಿಂದ ಗೋವ ಕದಂಬ ಅರಸು ಶಿವಚಿತ್ತ ಪೆರ್ಮಾಡಿ ದೇವ 1171ರಲ್ಲಿ ತನ್ನ ತಾಯಿಯ ಇಚ್ಛೆಯಂತೆ ಸಿಂಧವಳ್ಳಿಯನ್ನು ನರಸಿಂಹದೇವರ ಪೂಜೋಪಚಾರಕ್ಕಾಗಿ ದತ್ತಿ ಕೊಟ್ಟಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಮತಯೋಗಿ ಅಥವಾ ಯೋಗಿಮತೇಶ ಎಂಬುವವನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದನೆಂದೂ ಶಿವಚಿತ್ತನ ತಮ್ಮ ವಿಷ್ಣುಚಿತ್ತ ಕೂಡ ನರಸಿಂಹದೇವರ ಅಷ್ಟೋಪಚಾರಕ್ಕಾಗಿ ಭಾಲಕ ಹಳ್ಳಿಯನ್ನು ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದನೆಂದೂ ಇದೇ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಹಲಶಿಯು ಹಲಶಿಗೆ 12000 ವಿಭಾಗದ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತೆಂದು ಇತರ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. 14ನೆಯ ಶತಕದ ಅನಂತರದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಹಲಶಿಯ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಇಳಿಮುಖವಾದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. 15–16ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಿಗೆ ಸೇರುವ ಕೆಲವೇ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ಸತಿಗಲ್ಲು–ವೀರಗಲ್ಲುಗಳನ್ನುಳಿದರೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬೇರೇನೂ ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ.

ಇಲ್ಲಿ ವರಾಹನರಸಿಂಹ, ಸುವರ್ಣೇಶ್ವರ, ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ, ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ, ಹಾಟಕೇಶ್ವರ, ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ, ಸೂರ್ಯ, ಶಂಕರನಾರಾಯಣ ಮೊದಲಾದ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಮಾತ್ರ ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲುಳಿದಿವೆ. ಐತಿಹಾಸಿಕ ಹಾಗೂ ಸೌಂದರ್ಯದ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ವರಾಹನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯ ಮುಖ್ಯವಾದುದು. ಇದೊಂದು ದ್ವಿಕೂಟ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದ್ದು ಒಂದು ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ನರಸಿಂಹ ಹಾಗೂ ಭೂವರಾಹ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನೂ ಇನ್ನೊಂದರಲ್ಲಿ ಯೋಗಿನಾರಾಯಣ ದೇವರ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನೂ ಇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಭೂವರಾಹ ಹಾಗೂ ಯೋಗಿನಾರಾಯಣ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಅತ್ಯುತ್ತಮ

ಮಟ್ಟದ ಶಿಲ್ಪಗಳಾಗಿದ್ದು ಕರ್ನಾಟಕ ಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಗೋವೆ ಕದಂಬರ ಅಪೂರ್ವ ಕೊಡುಗೆಗಳಾಗಿವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಶಿಖರಗಳು ಕದಂಬ ನಾಗರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಸೂರ್ಯ, ಲಕ್ಷ್ಮೀ ನಾರಾಯಣ, ಕಾಲಭೈರವ, ಗರುಡ, ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿ, ಕೇಶವ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಿಲ್ಪಗಳೂ ಇಲ್ಲಿವೆ. **(ಎಸ್.ಆರ್.ಪಿ.)**

ಹವೆ ಮತ್ತು ಮಳೆ: ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಸಮಭಾಜಕ ವೃತ್ತಕ್ಕೆ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಧಿಕ ಉಷ್ಣತೆಯ ವಾಯುಗುಣವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ರಾಜ್ಯದ ಭೂಭಾಗ ಪ್ರಸ್ಥಭೂಮಿಯಾಗಿದ್ದು, ಇದರ ಸರಾಸರಿ ಎತ್ತರ 500 ಮೀಗಳಿಗಿಂತ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ, ತಗ್ಗು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಉಷ್ಣತೆಗಿಂತ ಕಡಿಮೆ ಉಷ್ಣತೆ ಪಡೆದಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಕರಾವಳಿ ತೀರಪ್ರದೇಶ ವರ್ಷದ ಎಲ್ಲ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಅತಿ ಹೆಚ್ಚು ಅಥವಾ ಅತಿ ಕಡಿಮೆ ಉಷ್ಣತೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ರಾಜ್ಯದ ಉಳಿದ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗಿಂತ ಕಡಿಮೆ ಎತ್ತರವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿ ಬೇಸಗೆ ಉಷ್ಣತೆ ಅತಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟಗಳು ಸಾಗರ ಮಾರುತಗಳಾದ ನೈಋತ್ಯ ಮಾನ್ಸೂನ್ ಗಾಳಿಗಳನ್ನು ತಡೆಯುವುದರಿಂದಲೂ ತೀರಪ್ರದೇಶ ಹಾಗೂ ಘಟ್ಟಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿ ಹೆಚ್ಚು ಮಳೆ ಬೀಳುತ್ತದೆ.

ಸಾಮಾನ್ಯ ವಾಯುಗುಣ ಕ್ರಮ: ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಭಾರತ ಪರ್ಯಾಯ ದ್ವೀಪದ ಒಂದು ಭಾಗವಾದುದರಿಂದ ಇದೂ ಭಾರತದಂತೆಯೇ ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ಮಾನ್ಸೂನ್ ವಾಯುಗುಣವನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ. ಬೇಸಗೆ ತಿಂಗಳುಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯದ ಒಳಭಾಗದ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಅಧಿಕ ಉಷ್ಣತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಕಡಿಮೆ ಒತ್ತಡದ ಭಾಗಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಗಾಳಿ ಅಧಿಕ ಒತ್ತಡ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಕಡಿಮೆ ಒತ್ತಡ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಬೀಸುವುದರಿಂದ ಸಮಭಾಜಕ ವೃತ್ತದ ಕಡಿಮೆ ಒತ್ತಡ ಪ್ರದೇಶದೆಡೆಗೆ ಬೀಸುವ ಈಶಾನ್ಯ ಮಾರುತಗಳು ಬಂಗಾಳ ಕೊಲ್ಲಿಯಿಂದ ರಾಜ್ಯದೆಡೆಗೆ ತಿರುಗುವುದರಿಂದ ರಾಜ್ಯದ ಕೆಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳು ಬೇಸಗೆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಳೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ.

ಚಳಿಗಾಲದ ತಿಂಗಳುಗಳಲ್ಲಿ, ಹಿಂದೂಸಾಗರ ಭೂಭಾಗಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಉಷ್ಣವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಮಾರುತಗಳು ಭೂಭಾಗದಿಂದ ಸಮುದ್ರದೆಡೆಗೆ ಬೀಸುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯದ ಬಹುಪಾಲು ಭಾಗ ಮಳೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಷ್ಣತೆ ರಾಜ್ಯದ ಕರಾವಳಿ ಪ್ರದೇಶವನ್ನುಳಿದು ಇತರೆ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ 21^0 ಸೆ.ಗಿಂತ ಕಡಿಮೆಯಿರುತ್ತದೆ.

ಮಾರ್ಚ್ ತಿಂಗಳಿಂದ ಮೇ ತಿಂಗಳವರೆಗೆ ಒಣ ಬೇಸಗೆ ಕಾಲ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಇಡೀ ಭಾರತ ದೇಶಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯಿಸಿದರೂ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ (ಉತ್ತರ ಭಾಗವನ್ನುಳಿದು) ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿ ಬಿಸಿಲು ಹಾಗೂ ಅತಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಒಣ ಅಂಶಗಳು ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉತ್ತರ ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಉಷ್ಣತೆ 40^0 ಸೆ.ಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗುವ ಸಂಭವವುಂಟು. ಆದರೆ ದಕ್ಷಿಣ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿನ ಉಷ್ಣಾಂಶ 25^0 ಸೆ. ಇಂದ 40^0 ಸೆ.ಗಳಷ್ಟು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಮೈದಾನ ಭಾಗ ಕಡಿಮೆ ಒತ್ತಡ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದ್ದು ಕಡಲ್ಗಾಳಿಯನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ರಾಜ್ಯದ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮುಂಗಾರು ಮಳೆಯುಂಟಾಗುತ್ತದೆ.

ಜೂನ್‌ನಿಂದ ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ ತಿಂಗಳವರೆಗೆ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಳೆಗಾಲ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ವಾಯುಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಆರ್ದ್ರತೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಉಷ್ಣತೆ ಕಡಿಮೆ. ಮಳೆಯ ಹಂಚಿಕೆ ರಾಜ್ಯದ ಎಲ್ಲ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಧಿಕವಾಗಿದ್ದು, ಈ ಅಧಿಕತೆ ನೈಋತ್ಯ ಕಡೆಯಿಂದ ಪೂರ್ವ ಹಾಗೂ ಈಶಾನ್ಯ ಭಾಗಗಳ ಕಡೆ ಹೋದಂತೆಲ್ಲ ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತ ಹೋಗುತ್ತದೆ.

ಅಕ್ಟೋಬರ್‌ನಿಂದ ಡಿಸೆಂಬರ್ ತಿಂಗಳವರೆಗೆ ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟುವ ಮಾನ್ಸೂನ್ ಕಾಲ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಕಾಲ ಮಧ್ಯ ಅಕ್ಟೋಬರ್‌ನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಮಧ್ಯ ಜನವರಿಯವರೆಗೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸರಾಸರಿ ಉಷ್ಣತೆ 30^0 ಸೆ. ಗಳಷ್ಟಿದ್ದು ಈಶಾನ್ಯ ಮಾನ್ಸೂನ್ ಮಾರುತಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಮಳೆ ರಾಜ್ಯದ ಆಗ್ನೇಯ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಉಷ್ಣತೆಯ ಹಂಚಿಕೆ: ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿನ ಸರಾಸರಿ ಉಷ್ಣತೆ ಸ್ಥಳದಿಂದ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಹಾಗೂ ಕಾಲದಿಂದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಚಳಿಗಾಲದಲ್ಲಿ ಗರಿಷ್ಠ ಸರಾಸರಿ ಉಷ್ಣತೆ ಉತ್ತರ ಮೈದಾನದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕನಿಷ್ಠ ಸರಾಸರಿ ಉಷ್ಣತೆ ಇಲ್ಲಿ ಕಡಿಮೆಯಿರುವುದರಿಂದ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿನ ಉಷ್ಣತೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಹೆಚ್ಚು. ಏಪ್ರಿಲ್ ತಿಂಗಳಿನಲ್ಲಿ ಗರಿಷ್ಠ ಹಾಗೂ ಕನಿಷ್ಠ ಉಷ್ಣತೆಗಳೆರಡೂ ಸಾಪೇಕ್ಷವಾಗಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದೈನಂದಿನ ಹಾಗೂ ಮಾಹೆಯಾನ ಬದಲಾವಣೆ ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತದೆ.

ದಕ್ಷಿಣ ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶ ಒಂದೇ ಸಮಾನಾಂತರ ಉಷ್ಣತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶ ತಂಪು ಹವೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ಕರಾವಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಉಷ್ಣತೆಯ ಏರಿಳಿತ ಕಡಿಮೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಜುಲೈ ತಿಂಗಳ ವೇಳೆಗೆ ವಾಯುಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಆರ್ದ್ರತೆ ಕಂಡಬರುವುದರಿಂದ ಕರಾವಳಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿನ ಉಷ್ಣತೆ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೂ ದೈನಂದಿನ ಉಷ್ಣತೆಯ ಏರಿಳಿತ ಸುಮಾರು 5^0 ಸೆಂ.ಗಳಿರುತ್ತದೆ. ನವಂಬರ್‌ನಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯದ ಕೆಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳು ಮಳೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಉಷ್ಣತೆ ಕಡಿಮೆಯಿರುತ್ತದೆ.

ಮಳೆಯ ಹಂಚಿಕೆ: ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ, ದೇಶದ ಸಾಧಾರಣ ಮಳೆ ಪಡೆಯುವ ರಾಜ್ಯಗಳ ಪೈಕಿ ಒಂದು. ಇಲ್ಲಿ ಬೀಳುವ ಮಳೆಯ ಪರಿಮಾಣ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಹಾಗೂ ಕಾಲಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮಳೆಯ ಪ್ರಾರಂಭ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಹಾಗೂ ಮಳೆಯ ಪರಿಮಾಣ ವರ್ಷವರ್ಷಕ್ಕೆ ಹಾಗೂ ಒಂದೇ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗುವುದರಿಂದ ರಾಜ್ಯದ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳು ಬರಗಾಲ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಎದುರಿಸುತ್ತವೆ. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿನ ಸರಾಸರಿ ವಾರ್ಷಿಕ ಮಳೆ ಸು. 1,190 ಮಿಮೀಗಳಷ್ಟಾದರೆ, ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಸು. 7,620 ಮಿಮೀಗಳಷ್ಟಿದ್ದು ಈಶಾನ್ಯ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಕೇವಲ 380 ಮಿಮೀಗಳಷ್ಟು ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಮಳೆಯ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಮಾಣ ಜೂನ್‌ನಿಂದ ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ ತಿಂಗಳುಗಳಲ್ಲಿ ಬೀಳುತ್ತದೆ.

ನೈಋತ್ಯ ಮಾನ್ಸೂನ್ ಮಾರುತಗಳು ಜೂನ್ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಭೂಮಿಯೆಡೆಗೆ ಸಮುದ್ರದಿಂದ ಬೀಸುವಾಗ ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟಗಳು ಅವುಗಳನ್ನು ತಡೆಯುವುದರಿಂದ ಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕ ಮಳೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಘಟ್ಟಗಳಿಂದ ತಡೆದ ಮಾನ್ಸೂನ್ ಗಾಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಹಿಂತಿರುಗಿ ಸಮುದ್ರದೆಡೆಗೆ ಬೀಸುವಾಗ ಕರಾವಳಿ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಎಡಬಿಡದೆ ಮಳೆ ಸುರಿಸುತ್ತವೆ. ಘಟ್ಟವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹೊರಟ ಮಾನ್ಸೂನ್ ಗಾಳಿಗಳು ಕೆಳಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಇಳಿಯುವುದರಿಂದ ಹಾಗೂ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಉಷ್ಣತೆ ಹೆಚ್ಚಾಗುವುದರಿಂದ, ಇವುಗಳ ಆರ್ದ್ರತೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಹೆಚ್ಚುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮಳೆಯನ್ನೇ ಆಶ್ರಿತ ಪ್ರದೇಶ ಹಾಗೂ ಪೂರ್ವಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಮಳೆಯ ಪರಿಮಾಣ ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ತೀರಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಮಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ 3,820 ಮಿಮೀ ಮಳೆ ಪಡೆದರೆ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಆಗುಂಬೆ ಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಸು. 9,820 ಮಿಮೀ ಮಳೆಯಾಗುತ್ತದೆ (ಸರಾಸರಿ 7,600 ಮಿಮೀ) ಇನ್ನೂ ಮುಂದೆ ಹೋದಂತೆ (ಹಾಸನ ಕೇವಲ 1,010 ಮಿಮೀ) ಮಳೆಯ ಪರಿಮಾಣ ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತ ಹೋಗುತ್ತದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಳೆಯ ವಿಭಾಗಗಳು: ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ, ರಾಜ್ಯದ ಭಾಗಗಳು ವಿವಿಧ ಪರಿಮಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಮಳೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ. ಮಳೆಬೀಳುವ ಪರಿಮಾಣವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕರಾವಳಿ ಪ್ರದೇಶ, ಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶ, ಉತ್ತರ ಭಾಗದ ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶ, ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದ ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ವಿಭಾಗಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು.

ಕರಾವಳಿ ಪ್ರದೇಶ: ಕರಾವಳಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸರಾಸರಿ 2,000– 2,500 ಮಿಮೀ ಮಳೆ ಬೀಳುತ್ತದೆ. ನೈಋತ್ಯ ಮಾರುತಗಳನ್ನು ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಗಳು ಅಡ್ಡಗೋಡೆಯಂತೆ ತಡೆಯುವುದರಿಂದ ಕರಾವಳಿ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಮಾರುತಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಮಳೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ಕರಾವಳಿಯ ಉತ್ತರಭಾಗದಲ್ಲಿ 5 ತಿಂಗಳುಗಳವರೆಗೂ ದಕ್ಷಿಣಭಾಗದಲ್ಲಿ 7 ತಿಂಗಳುಗಳ ವರೆಗೂ ಮಳೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಹವೆ ತುಂಬ ಹಿತಕರವಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ ಬೇಸಗೆ ಮತ್ತು ಚಳಿಗಾಲದ ಉಷ್ಣತಾಮಾನಗಳಲ್ಲಿಯ ಹಾಗೂ ಹಗಲು–ಇರುಳು ಉಷ್ಣತಾಮಾನಗಳಲ್ಲಿಯ ಅಂತರ ತುಂಬಾ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಬೇಸಗೆಯಲ್ಲಿ ಉಷ್ಣತೆ 26.4^0 ಸೆ.–29.4^0 ಸೆ.ದ ವರೆಗೆ ಇದ್ದರೆ ಚಳಿಗಾಲದಲ್ಲಿ ಅದು 21^0 ಸೆ. 24^0 ಸೆ.ವರೆಗೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಹವೆಯಲ್ಲಿ ಆರ್ದ್ರತೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಧಾರಾಕಾರವಾಗಿ ಮಳೆ ಬೀಳುವಾಗಲೂ ಸೆಕೆ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಈ ಕೆಳಕಂಡ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಗಿರುವ ಮಳೆ ಪ್ರಮಾಣ ಇಂತಿದೆ–

	ಜಿಲ್ಲೆ	**ವಾಡಿಕೆ ಮಳೆ ಪ್ರಮಾಣ ಮಿಮೀ (1901–1970)**	**ವಾಸ್ತವಿಕವಾಗಿ ಮಳೆಬಿದ್ದ ಪ್ರಮಾಣ ಮಿಮೀ (2000)**
1.	ಬೆಂಗಳೂರು,ನಗರ	867 ಮಿಮೀ	1060 ಮಿಮೀ
2.	ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಾಂತರ	817 ,,	1143 ,,
3.	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ	573 ,,	753 ,,
4.	ದಾವಣಗೆರೆ	649 ,,	738 ,,
5.	ಕೋಲಾರ	744 ,,	852 ,,
6.	ಶಿವಮೊಗ್ಗ	1664 ,,	1957 ,,
7.	ತುಮಕೂರು	688 ,,	923 ,,
8.	ಬೆಳಗಾಂವಿ	808 ,,	762 ,,
9.	ಬಿಜಾಪುರ	578 ,,	607 ,,
10.	ಬಾಗಲಕೋಟೆ	562 ,,	593 ,,
11.	ಧಾರವಾಡ	772 ,,	726 ,,
12.	ಗದಗ	612 ,,	698 ,,
13.	ಹಾವೇರಿ	753 ,,	848 ,,
14.	ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ	2835 ,,	3085 ,,
15.	ಬಳ್ಳಾರಿ	636 ,,	622 ,,
16.	ಬೀದರ್	847 ,,	959 ,,
17.	ಗುಲ್ಬರ್ಗ	777 ,,	805 ,,
18.	ರಾಯಚೂರು	631 ,,	640 ,,
19.	ಕೊಪ್ಪಳ	572 ,,	701 ,,
20.	ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು	1925 ,,	1831 ,,
21.	ದಕ್ಷಿಣಕನ್ನಡ	3975 ,,	3303 ,,
22.	ಉಡುಪಿ	4119 ,,	3805 ,,
23.	ಹಾಸನ	1031 ,,	1100 ,,
24.	ಕೊಡಗು	2718 ,,	2641 ,,
25.	ಮಂಡ್ಯ	700 ,,	967 ,,
26.	ಮೈಸೂರು	782 ,,	960 ,,
27.	ಚಾಮರಾಜನಗರ	751 ,,	1016 ,,

ಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶ: ಮಲೆನಾಡು ಘಟ್ಟದ ಮೇಲಿನ ಪ್ರದೇಶವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅತಿ ಹೆಚ್ಚು ಮಳೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ನೈಋತ್ಯ ಮಾನ್ಸೂನ್ ಮಾರುತಗಳು ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಧಿಕ ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸಿ ಆರ್ದ್ರತೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಮುಂದೆ ಹೋಗುತ್ತವೆ. ಮಳೆಯ ಪ್ರಮಾಣ 2,500–5,000 ಮಿಮೀ ಇರುತ್ತದೆ. ಸರಾಸರಿ ಮಳೆಯ ಪ್ರಮಾಣ ಸುಮಾರು 3,753 ಮಿಮೀ ಇದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶದೊಳಗಿನ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಮಳೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ. ಧಾರಾಕಾರವಾಗಿ ಮಳೆ ಬೀಳುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿನ ಹವೆ ಆರ್ದ್ರವೂ ಶೀತಯುಕ್ತವೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿನ ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹವೆ ಆರೋಗ್ಯದಾಯಕವೂ ಮತ್ತು ಆಹ್ಲಾದಕರವೂ ಆಗಿದೆ. ಈ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿನ ಇತರೇ ಪ್ರದೇಶಗಳೆಂದರೆ ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ, ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆ, ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಹಾಗೂ ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಪಶ್ಚಿಮದ ಭಾಗಗಳು. ಈ ಪ್ರದೇಶಗಳೆಲ್ಲ ಘಟ್ಟದ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇವೆ.

ಆದರೆ ಘಟ್ಟದ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿನ ಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶ ಕಡಿಮೆ ಪರಿಮಾಣದಲ್ಲಿ ಮಳೆಯನ್ನು ಅಂದರೆ ಸು. 750–1,250 ಮಿಮೀ ಮಳೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಧಾರವಾಡ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗಗಳೂ ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಧ್ಯಭಾಗವೂ ಬರುತ್ತವೆ.

ಉತ್ತರಭಾಗದ ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶ: ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹವೆ ಬೇಸಗೆಯಲ್ಲಿ ಉಷ್ಣತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವಂಥದೂ ಚಳಿಗಾಲದಲ್ಲಿ ತಂಪಾಗಿರುವಂಥದೂ ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಆರ್ದೃತೆಯುಳ್ಳದ್ದೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಮಳೆ ಅನಿಯಮಿತವಾಗಿಯೂ ಅನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿಯೂ ಬೀಳುತ್ತದೆ. ಅದರ ಪರಿಮಾಣ ಕೂಡ ಆಗಿಂದಾಗ್ಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆಯಾಗುವುದುಂಟು. ಬೇಸಗೆಯಲ್ಲಿ ಉಷ್ಣತೆ 32.2^0 ಸೆ.–43.3^0 ಸೆ.ವರೆಗೂ ಏರುತ್ತದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿಯ ಹವೆ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಬೇಸಗೆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಳೆಯಾಗುವುದರಿಂದ ಹವೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಉಷ್ಣತೆಯಿಂದ ಒಡಗೂಡಿದ್ದೂ ಆರ್ದ್ರವೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಬೀಳುವ ಬಹುಪಾಲು ಮಳೆ ನೈಋತ್ಯ ಮಾನ್ಸೂನ್ ಗಾಳಿಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶ ಮಳೆಯ ಆಶ್ರಿತ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬೀಳುವ ಬಹುಪಾಲು ಮಳೆ ನೈಋತ್ಯ ಮಾನ್ಸೂನ್ ಗಾಳಿಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶ ಮಳೆಯ ಆಶ್ರಿತ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಮಳೆಯ ಪರಿಮಾಣ ಕಡಿಮೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಯಾವುದೇ ಭಾಗ 875 ಮಿಮೀಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಮಳೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ 250 ಮಿಮೀ ಮಳೆಯಾದರೆ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ 375ರಿಂದ 625 ಮಿಮೀ ಮಳೆ ಬೀಳುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆ ಅತಿಕಡಿಮೆ ಮಳೆಯನ್ನು

ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. ಅಧಿಕ ಉಷ್ಣದಿಂದ ಆವಿಯಾಗುವಿಕೆ ಹಾಗೂ ಇತರ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹಲವು ಸಲ ಮಳೆಯಾಗದೆ ಬರಗಾಲ ಕಾಡುವುದುಂಟು. ಬಿಜಾಪುರ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಮತ್ತು ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿನ ಬರಗಾಲಕ್ಕೆ ಆಗಾಗ ತುತ್ತಾಗುವ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಾಗಿವೆ.

ದಕ್ಷಿಣ ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶ: ಈ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಳೆಯ ಪರಿಮಾಣ ಕಡಿಮೆಯಿದ್ದು, ಅದು ಅನಿಯಮಿತವಾಗಿಯೂ ಅನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಮಳೆಯ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಪರಿಮಾಣ 500 ಮಿಮೀಗಿಂತಲೂ ಕಡಿಮೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ 750 ಮಿಮೀಗಳವರೆಗೂ ಬೀಳುತ್ತದೆ. ಮಳೆಯ ಪರಿಮಾಣ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಡಿಮೆ ಇರುವುದರಿಂದ ನೀರಾವರಿಯ ಮೂಲಕ ಸಾಗುವಳಿಯನ್ನು ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. **(ಪಿ.ಬಿ.)**

ಹವ್ಯಕರ ಹಾಡುಗಳು: ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಕೊಡಗು, ಉತ್ತರಕನ್ನಡ, ದಕ್ಷಿಣಕನ್ನಡ – ಈ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನೆಲೆಸಿರುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವರ್ಗದ ಒಂದು ಉಪಪಂಗಡವಾದ ಹವ್ಯಕರು ಹಾಡುವ ಪದಗಳನ್ನು ಈ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಹವ್ಯಕರು, ಕದಂಬ ಮಯೂರವರ್ಮನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಂಧ್ಯದಿಂದ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ನೆಲಸಿದವರು ಎಂದು ಐತಿಹ್ಯ. ಆಚಾರ ಪದ್ಧತಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ತನ್ನದೇ ಆದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳಿವೆ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇವರು ಆಡುವುದು ಇವತ್ತಿನ ರೂಢಿಯ ಕನ್ನಡಕ್ಕಿಂತ ತುಂಬ ಬೇರೆಯಾದ, ಹಳಗನ್ನಡ ಪ್ರಚುರವಾದ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಭಾಷೆ. ಇವರ ಜೀವನವೃತ್ತಿ ಸರ್ವೇಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅಡಕೆ ತೋಟದ ವ್ಯವಸಾಯ.

ಹವ್ಯಕರಲ್ಲಿ ಸಾವಿರಗಟ್ಟಲೆ ಹಾಡುಗಳು ಪ್ರಚಲಿತವಿವೆ. ಈ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಹಬ್ಬದ ಹಾಡುಗಳು (ದೀಪಾವಳಿ, ಗಣೇಶಚೌತಿ, ಭೂಮಿ ಹುಣ್ಣಿಮೆ ಮುಂತಾದ ಹಬ್ಬಗಳ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವಂಥವು), ಮದುವೆಯ ಹಾಡುಗಳು (ಮದುವೆ, ವಧು ಗೃಹಪ್ರವೇಶ, ಗರ್ಭದಾನ ಮುಂತಾದ ಸಮಾರಂಭಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವು; ಹವ್ಯಕರ ಹಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಇದೇ ದೊಡ್ಡ ಭಾಗ), ಹೋಮಹವನ, ಚೌಲೋಪನಯನ ಇತ್ಯಾದಿ ವೈದಿಕ ಕ್ರಿಯೆ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವು. ಉದಯರಾಗದ ಹಾಡುಗಳು, ಕೆಲಸದ ಹಾಡುಗಳು (ಮೊಸರು ಕಡೆಯುವುದು, ಸಾರಿಸುವುದು, ಗುಡಿಸುವುದು ಇತ್ಯಾದಿ ಮನೆವಾರ್ತೆಯ ಕೆಲಸಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುವಂಥವು), ವ್ರತಕಥೆಗಳು, ಪುರಾಣಗಳು, ಮಹಾತ್ಮೆಗಳು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವರ್ಗೀಕರಿಸಬಹುದು. ಈ ಹಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಧಕ್ಕೆ ಮಿಕ್ಕು ತ್ರಿಪದಿಗಳೇ. ತ್ರಿಪದಿಗಳನ್ನು ಹಾಡುವಾಗ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ, ಎರಡನೆಯ ಸಾಲನ್ನು ಒಂದು ಸಲ ಮುಕ್ಕಾಲು ಹೇಳಿ ಇನ್ನೊಮ್ಮೆ ಇಡಿಯಾಗಿ ಪುನರಾವರ್ತನೆ ಮಾಡುವುದು ರೂಢಿಯಷ್ಟೆ. ಆದರೆ ಹವ್ಯಕರು ಆ ಪದಗಳನ್ನು ಹಾಡುವ ಪದ್ಧತಿ ಬೇರೆ. ಅದು ಹೀಗೆ:

ಹತ್ತೆಳೆಯ ಜನಿವಾರ ಹೊಟ್ಟೆಮೇಲಲೆಯುತ್ತ
ಇಟ್ಟ ಶ್ರೀಗಂಧ ಬೆವರುತ್ತ
ಬೆವರುತ್ತಲಪ್ಪಯ್ಯ
ಮಂತ್ರಬಿನ್ನಪವ ತೊಡಗಿದ

ಅಂಶಷಟ್ಪದಿಗಳ ಅರ್ಧವಿರಬಹುದಾದ ಇನ್ನೊಂದು ರೀತಿಯ ತ್ರಿಪದಿಗಳೂ ಇಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಉದಾ:

ಕಟ್ಟಿದ ಕಣ್ಣಿಯ ಬಿಡುವನಕ
ಸುತ್ತಣ ದೇವರ ಬಲಗೊಂಬೆ
ಹೊಲಕ್ಹೋಗಿ ಬರುವನಕ ಹುಲಿಯಣ್ಣನ ಕೃಪೆಯಿರಲಿ

ಕಥನಗೀತೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಚೌಪದಿಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬಳಕೆಯಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ಚೌಪದಿಗಳು ವಿವಿಧ ದ್ವಿಪದ ಪಲ್ಲವಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತವೆ. ಚೌಪದಿಯ ಎರಡು ಸಾಲುಗಳ ಜೊತೆ ತ್ರಿಪದಿಯ ಉತ್ತರಾರ್ಧವನ್ನು ಕೂಡಿಸಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡ ಹೊಸ ಬಂಧಗಳೂ ಇಲ್ಲಿ ಕಾಣಸಿಗುತ್ತವೆ. ಇವೇ ಅಲ್ಲದೆ ಯಕ್ಷಗಾನದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ರೂಪುಗೊಂಡಿರಬಹುದಾದ ಅನೇಕ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಬಂಧಗಳನ್ನೂ ನೋಡಬಹುದು. ಹಾಡುಗಳ ಭಾಷೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಹವ್ಯಕರ ಆಡುಗನ್ನಡವಾಗಿರದೆ ಗ್ರಾಂಥಿಕ ಭಾಷೆಯ ಮಿಶ್ರಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಈ ಹಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಕರಾಭರಣ, ಮೋಹನ, ಬೃಂದಾವನ, ಸಾರಂಗ ಮುಂತಾದ ಕೆಲವು ರಾಗಗಳು ಕಾಣದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ಪೂರ್ಣ ಸಂಚಾರವಿಲ್ಲದ ನಾಲ್ಕಾರು ಮಟ್ಟುಗಳನ್ನೂ ಕಾಣಬಹುದು. ಸ್ವರಗಳನ್ನು ಗಮಕವಿಲ್ಲದೆ ಹಾಡುತ್ತಾರೆ. ತಾಳದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಯಃ ಯಕ್ಷಗಾನದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದಾಗಿ ಸಾಕಷ್ಟು ವೈವಿಧ್ಯವಿರುವ ರಚನೆಗಳಿವೆ.

ಈ ಹಾಡುಗಳ ರಚನೆ ದೇಸಿಯೇ ಆಗಿದ್ದರೂ ಮಾರ್ಗದತ್ತ ಕೈಚಾಚುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟ ಕಾಣಬಹುದು. ಭಾವದ ಸಹಜ ನಿರ್ಭರತೆ ಮತ್ತು ಬುದ್ಧಿಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ಗಾಂಭೀರ್ಯ, ಜೀವನ ಲೋಲುಪ್ತಿ ಹಾಗೂ ಬೌದ್ಧಿಕ ಸಂಯಮ – ಈ ಎರಡರ ರುಚಿಯೂ ಕಾಣಬರುವ, ಎರಡೂ ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ತಾಕಲಾಡಿ ಹೊಸ ಪಾಕವಾಗುವ ಸೊಬಗು ಈ ಗೀತೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ಉತ್ಸವ ಹಾಗೂ ಪುರಾಣಗಳ ಚೌಕಟ್ಟಿನಲ್ಲೇ ಆದರೂ ಉತ್ಸವ ನಿತ್ಯಭಾವಗಳ ತೀವ್ರ ಅನುಭೂತಿಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ; ಪುರಾಣ ಆತ್ಮೀಯವಾಗಿ ವರ್ತಮಾನದಲ್ಲಿ ಅರಳಿಬಿಡುತ್ತದೆ. ಅಪ್ಪ ಅಮ್ಮ ಮಾವ ಅತ್ತೆ ತಮ್ಮ ತಂಗಿ ಬಂಧುಗಳು – ಇವರುಗಳ ವಿವಿಧ ಭಂಗಿಗಳೇ ಈ ಹಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಶೋಭಿಸುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಪುಟ್ಟ ಬೆನಮಯ್ಯನ ಅಪ್ಪ ಕರೆವೊಲೆ ಬಂದ, ಅಕ್ಕ ಬರಬೇಕು ಮುಕ್ಕಣ್ಣ ನರಸಿಯು; ಕಣ್ಣುಗಳು ಕರಗಿದೊ ಸರ್ವಾಂಗ ಬೆವರಿದೊ ಸೀತಾಂಗನೆಯನೆತ್ತಿ, ಬೆವರಿಬಂದಳಿಯಗೆ ಮುತ್ತಿನ ಬೀಸಣಿಗೆ ಕೊಡಿರವ್ವ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಈ ಹಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಹವ್ಯಕರ ಸರ್ವತ್ರ ಸಮೂಹ ಗುಣಗಳೆನ್ನಬಹುದಾದ ಉತ್ಸಾಹೋನ್ಮಾದ, ಬಂಧುವಾತ್ಸಲ್ಯ, ಅತಿಥಿಪ್ರೇಮ, ದುಂದುಗಾರಿಕೆಯೆನಿಸಬಹುದಾದಷ್ಟು ಬಿಚ್ಚುಗೈ ಮುಂತಾದ ಗುಣಗಳು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿತವಾಗಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. **(ಕೆ.ವಿ.ಎಸ್.)**

ಹಸಲರು: ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿರುವ ಪ್ರಮುಖ ಬುಡಕಟ್ಟುಗಳ ಪೈಕಿ ಒಂದು. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ, ಸೊರಬ, ಸಾಗರ, ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಿರಸಿ, ಸಿದ್ದಾಪುರಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತಾರೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ಬೆಳ್ಳಿಹಸಲರು, ಬಗ್ಗಾಲಿನ ಹಸಲರು, ನಾಡಹಸಲರು, ಕರು ಎಳೆಯುವ ಹಸಲರು ಮುಂತಾದ ಒಳಪಂಗಡಗಳಿವೆ. ಮರಗೆಲಸ ಇವರ ಕುಲಕಸಬು. ಹೆಂಗಸರು ಮನೆ ಕೆಲಸದೊಂದಿಗೆ ಹೊಲ, ಗದ್ದೆ ಹಾಗೂ ತೋಟಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಕೆ ಸುಲಿಯುತ್ತಾರೆ. ಬಗ್ಗಾಲಿನ ಹಸಲರು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಮಲೆನಾಡಿನ ಅಡಕೆ ತೋಟಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಬಿದಿರು, ಕಣಜ, ಬೆತ್ತದ ಬುಟ್ಟಿಗಳನ್ನು ಹೆಣೆಯುವವರೂ ಉಂಟು. ಇವರು ಶ್ರಮಜೀವಿಗಳು. ತಮ್ಮ ಪ್ರದೇಶದ ಮೇಲ್ವರ್ಗದ ಜಮೀನುದಾರರನ್ನು ಆಧರಿಸಿ ಬದುಕುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಮಾಜಿಕವಾಗಿ ಯಾವುದೇ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳು ಇವರಿಗಿಲ್ಲ. ಇವರ ಉಡುಗೆ ತೊಡುಗೆಗಳು ತುಂಬ ಸರಳ. ಪುರುಷರು ತುಂಡು ಪಂಚೆಯುಟ್ಟು ಅಂಗಿ ಧರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸ್ತ್ರೀಯರು ಮೊಣಕಾಲವರೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಸೀರೆ ಉಡುತ್ತಾರೆ. ಕರಿಮಣಿ, ಕಾಲುಂಗುರ, ಐದಾಳಿ ಮಂಗಳ ಸೂತ್ರ, ಕೊಲ್ಲಡಗ ಧರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ತಿಳಿವಳಿಕೆ ಇರುವ ವ್ಯಕ್ತಿಯೊಬ್ಬ ಹಿರಿಯ ಎಂದು ಕರೆಸಿಕೊಂಡು ಆಚಾರ್ಯಸ್ಥಾನ ಗಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಶುಭಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಹಿರಿಯನಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಸ್ಥಾನಮಾನ. ಇವರಲ್ಲಿ ಮದುವೆಯಾಗುವವ ತೆರಕೊಟ್ಟು ಮದುವೆಯಾಗಬೇಕು. ಈ ತೆರದ ಮೌಲ್ಯ ನೂರರಿಂದ ನೂರೈವತ್ತು ರೂಪಾಯಿಗಳು. ಆರು ದಿನಗಳ ತನಕ ಮದುವೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಮದುವೆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ

ಬಿಲ್ಲು–ಬಾಣಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸುವುದು ಇವರ ಸಂಪ್ರದಾಯ. ವಿಧವಾವಿವಾಹ ಈ ಜನರಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತದಲ್ಲಿದೆ. ವಿಧುರ ಮರುಮದುವೆಯಾದರೆ ತೆರದ ಮೌಲ್ಯ ಇನ್ನೂರು ರೂಪಾಯಿಗಳಿಗೂ ಅಧಿಕ.

ಹಸಲರ ಹುಡುಗಿ ಮೈನೆರೆದ ಬಳಿಕ ಹನ್ನೆರಡು ದಿನಗಳ ತನಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಜಾಗದಲ್ಲಿ ಉಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ವ್ಯವಸ್ಥೆಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಐದು, ಏಳು ಅಥವಾ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ದಿನದಂದು ಆಕೆಗೆ ಸ್ನಾನಮಾಡಿಸಿ ದಾಸಯ್ಯನ ಮನೆಯಿಂದ ತೀರ್ಥತಂದು ಕುಡಿಸಿ ಶುದ್ಧಿಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇವರಿಗೆ ದೀಪಾವಳಿ ದೊಡ್ಡಹಬ್ಬ. ಅಲ್ಲದೆ ಗಣೇಶ ಚತುರ್ಥಿ, ನವರಾತ್ರಿ ಹಬ್ಬಗಳನ್ನು ಉತ್ಸಾಹದಿಂದ ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಜಟಗ, ಭೂತ, ಗಾಮ, ಮಾರಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಭಯಭಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕಡುಕಪ್ಪು ಬಣ್ಣದ ಮಿಂಚುವ ಗಟ್ಟಿದೇಹದ ಪುರುಷರಿಗೆ ತೋಟದ ಕೆಲಸ ಎಷ್ಟು ಪ್ರಿಯವೋ ಕೋವಿ ಹಿಡಿದು ಬೇಟೆಯಾಡುವುದೂ ಅಷ್ಟೇ ಪ್ರಿಯ. ದೀಪಾವಳಿ ಹಬ್ಬದಲ್ಲಿ ಅಂಟಿಕೆ ಪಂಟಿಕೆ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಹಾಡುತ್ತಾರೆ. ಡೊಳ್ಳುಕಟ್ಟಿ ಕುಣಿಯುತ್ತಾರೆ. ಮದುವೆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಹಾಡಿಕೊಂಡು ಕುಣಿಯುವುದುಂಟು. ಇವರಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಮ್ಮ ದೇವತೆಯ ತಾಳಿ ಮತ್ತು ಗುತ್ಯಮ್ಮ ದೇವತೆಯ ಮಣಿ ಪಡೆದವರ ದೇಹಗಳನ್ನು ಸುಡುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರೇತಗಳಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಬಲು ನಂಬಿಕೆ. ಜಾನುವಾರುಗಳಿಗೆ ತೊಂದರೆಯಾದಾಗ ಗಾಚಿಗನೆಂಬ ಮಂತ್ರವಾದಿಯಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತಕೇಳುವುದು ಪರಿಹಾರದ ಮಾರ್ಗ.

ಇವರಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರಸ್ಥರು ಕಡಿಮೆ. ಸೇ. 3ರಷ್ಟು ಮಂದಿ ಮಾತ್ರ ತಮ್ಮ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಶಾಲೆಗೆ ಕಳುಹಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಲೆನಾಡಿನ ಕೆಲವಡೆ ಇವರನ್ನು 'ಹುಟ್ಟಾಳು'ಗಳೆಂದು ಕರೆಯುವುದುಂಟು. **(ಎಮ್.ಆರ್ಇ.)**

ಹಸ್ತಿಮಲ್ಲ: ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಗ್ರಂಥ ರಚಿಸಿದ ಜೈನಕವಿ. ಉಪಲಬ್ಧ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೈಥಿಲೀಕಲ್ಯಾಣ ಅಥವಾ ಸೀತಾನಾಟಕ, ವಿಕ್ರಾಂತಕೌರವ, ಸುಭದ್ರಾಹರಣ ಅಥವಾ ಸುಭದ್ರಾನಾಟಿಕಾ, ಅಂಜನಾಪವನಂಜಯ ನಾಲ್ಕು ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕಗಳು. ಆದಿಪುರಾಣ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಅರ್ಜುನರಾಜನಾಟಕ, ಉದಯನರಾಜಕಾವ್ಯ, ಭರತರಾಜನಾಟಕ ಮೇಘೇಶ್ವರನಾಟಕ, ಪುರುಚರಿತ ಮತ್ತು ಶ್ರೀಪುರಾಣ ಎಂಬ ಕೃತಿಗಳನ್ನೂ ಈತನೇ ರಚಿಸಿರಬೇಕೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಗ್ರಂಥಗಳು ದೊರೆತಿಲ್ಲ.

ಈತ ತನ್ನ ಗುರುಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಮೂಲಸಂಘ (ಗಂಧಹಸ್ತಿ ಮತ್ತು ದೇವಾಗಮದ ಕರ್ತೃವಾದ) ಸಮಂತಭದ್ರ, ಶಿವಕೋಟಿ, ಶಿವಾಯನರನ್ನು, ವೀರಸೇನ, ಜಿನಸೇನ, ಗುಣಭದ್ರರನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸುಭದ್ರಾನಾಟಿಕಾದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಪ್ರಭಾಚಂದ್ರನ ನಿರ್ದೇಶವೂ ಇದೆ. ವತ್ಸಗೋತ್ರದ ಗೋವಿಂದಭಟ್ಟ ಇವನ ತಂದೆ. ಗೋವಿಂದಭಟ್ಟ ದೇವಾಗಮಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಕೇಳಿ ಜೈನಧರ್ಮವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ. ಇವನಿಗೆ ಆರು ಜನ ಮಕ್ಕಳು. ಶ್ರೀಕುಮಾರಕವಿ, ಸತ್ಯವಾಕ್ಯ, ದೇವರವಲ್ಲಭ, ಉದಯಭೂಷಣ, ಹಸ್ತಿಮಲ್ಲ ಮತ್ತು ವರ್ಧಮಾನ. ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಕವಿಗಳೇ. ಹಸ್ತಿಮಲ್ಲನಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಪಾಂಡ್ಯ ದೊರೆಯೊಬ್ಬನ ಆಶ್ರಯವಿದ್ದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸರಣ್ಯಾಪುರದಲ್ಲಿ ಪಾಂಡ್ಯರಾಜನ ಮದೋನ್ಮತ್ತ ಆನೆಯನ್ನು ಅಂಕಿತದಲ್ಲಿ ತಂದದ್ದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಹಸ್ತಿಮಲ್ಲ ಎಂಬ ಹೆಸರಾಯಿತೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇವನು ಮೊದಲಿಗೆ ತಮಿಳುಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದು ಮುಂದೆ ಕನ್ನಡನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಬಂದು ನೆಲಸಿರಬೇಕು.

ಹಸ್ತಿಮಲ್ಲನಿಗೆ ಪಾರ್ಶ್ವಪಂಡಿನತೆಂಬ ಪುತ್ರನಿದ್ದ. ಅವನು ಉತ್ತಮ ಧರ್ಮನಿಷ್ಠ ಮತ್ತು ಪಂಡಿತ. ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದ ಹೊಯ್ಸಳರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿನ ಛತ್ರತ್ರಯಪುರಿಯಲ್ಲಿ (ಹಳೇಬೀಡು ?) ಬಂದು ನೆಲಸಿದ. ಅವನಿಗೆ ಮೂವರು ಮಕ್ಕಳು–ಚಂದ್ರಪ, ಚಂದ್ರನಾಥ ಮತ್ತು ವೈಜಯ್ಯ. ಚಂದ್ರನಾಥ ಹೇಮಾಚಲದಲ್ಲಿ (ಪೊನ್ನೂರು ?) ಬಂದು ನಿಂತ. ಉಳಿದವರು ಬೇರೆ ಕಡೆಗೆ ಹೋದರು. ಪ್ರತಿಷ್ಠಾತಿಲಕವನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಬ್ರಹ್ಮಸೂರಿ ಚಂದ್ರಪನ ಮೊಮ್ಮಗ.

ಹಸ್ತಿಮಲ್ಲನ ಕಾಲದ ವಿಷಯ ತಿಳಿಯದು. ಇವನ ಕನ್ನಡ ಆದಿಪುರಾಣ ಗುಣಭದ್ರನ (ಸು.897) ಅನಂತರದ್ದು. ಇವನು ಜಿನೇಂದ್ರಕಲ್ಯಾಣಾಭ್ಯುದಯದ ಕರ್ತೃವಾದ ಅಯ್ಯಪಾರ್ಯನಿಗಿಂತ (ಸು. 1319) ಮುಂಚಿನವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವನು ಸು. 897 ಮತ್ತು 1319 ಇವುಗಳ ಮಧ್ಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಗಿಹೋಗಿರಬಹುದು. ಪ್ರಾಕೃತ–ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಗಳ ಮೇಲಿನ ಇವನ ಪ್ರಭುತ್ವ ಇವನ ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕಗಳಿಂದ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ನಾಟಕಕಾರನಾಗಿ ದಿಗಂಬರ ಜೈನಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಇವನಿಗೆ ಅದ್ವಿತೀಯ ಸ್ಥಾನವಿದೆ. **(ಎ.ಎನ್.ಯು.)**

ಹಳಕಟ್ಟಿ, ಪಿ.ಜಿ.: 1880–1964. ವೀರಶೈವ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳ ಏಳಿಗೆಗಾಗಿ ದುಡಿದ ಹೆಸರಾಂತ ಸಂಶೋಧಕರು, ಸಂಪಾದಕರು. ಹಳಕಟ್ಟಿ ಫಕೀರಪ್ಪ ಗುರುಬಸಪ್ಪ ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. 1880 ಜುಲೈ 2ರಂದು ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಗುರುಬಸಪ್ಪನವರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ವಚನಸಾಹಿತ್ಯದ ಬಗ್ಗೆ ವಿಶೇಷ ಅಭಿರುಚಿ ಹುಟ್ಟಿತು. ಬಿ.ಎ. ಮತ್ತು ಎಲ್ಎಲ್.ಬಿ ಪದವಿಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಬಿಜಾಪುರದಲ್ಲಿ ನೆಲೆನಿಂತು ವಕೀಲಿ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆ, ಸಹಕಾರಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಏಳ್ಗೆಗಾಗಿ ದುಡಿದರು. ಸಾಮಾಜಿಕ ಸೇವೆಯ ಜೊತೆಗೆ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಸೇವೆಗೂ ತೊಡಗಿದರು. ವಚನಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಸಂಶೋಧಿಸಿ ಬೆಳಕಿಗೆ ತರುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ 1926ರಲ್ಲಿ ಶಿವಾನುಭವ ಎಂಬ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದರು. 1928ರಲ್ಲಿ ನವ ಕರ್ನಾಟಕ ವಾರಪತ್ರಿಕೆಯೊಂದನ್ನೂ ಆರಂಭಿಸಿದರು.

ಬಿಜಾಪುರದ ವೀರಶೈವ ಶಿಕ್ಷಣ ಫಂಡ್, ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ಧರ್ಮಾದಾಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಫಂಡ್, ಜಿಲ್ಲಾ ವೀರಶೈವ ವಿದ್ಯಾವರ್ಧಕ ಸಂಘ, ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಾಲೆ ಮುಂತಾದುವುಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆಗೆ ಇವರು ಕಾರಣರಾದರು. ಬಿಜಾಪುರ ನಗರಸಭೆಯ ಸ್ಕೂಲ್ ಬೋರ್ಡಿನ ಅಧ್ಯಕ್ಷರೂ ಮುಂಬಯಿ ಸರ್ಕಾರದ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಮಿತಿ, ಕನ್ನಡ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕ ಸಮಿತಿ, ಮುಂಬಯಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಸೆನೆಟ್, ಧಾರವಾಡದ ಕನ್ನಡ ಸಂಶೋಧನ ಮಂಡಲಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು.

ಶಿವಾನುಭವ ಧಾರ್ಮಿಕ ವಿಚಾರ ವೇದಿಕೆಯಾಗಿ ಸು. 40 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ನಡೆಯಿತು. ಎಂಥ ತೊಡಕು, ಕಷ್ಟನಷ್ಟ ಬಂದರೂ ಸಂಪಾದಕತ್ವ ವಹಿಸಿದ ಹಳಕಟ್ಟಿಯವರು ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಹೋದರು. ಮೊದಲು ತ್ರೈಮಾಸಿಕವಾಗಿದ್ದ ಪತ್ರಿಕೆ ಅನಂತರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾಸಿಕವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿತು. ಧರ್ಮಕ್ಕೆಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಹಲವು ಲೇಖನಗಳು ಶಿವಾನುಭವದಲ್ಲಿ ಬೆಳಕು ಕಂಡವು. ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆ ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿನ ಹಲವು ಅಪ್ರಕಟಿತ ತಾಡವೋಲೆಗರಿಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆಸಿ ವಚನಗಳನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯರಿಗೆ ತಿಳಿಯುವ ಹಾಗೆ ಟೀಕೆ–ಟಿಪ್ಪಣಿ

ಸಹಿತ ಹಳಕಟ್ಟಿಯವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಮೂಲಗ್ರಂಥ, ಟೀಕಾ ಗ್ರಂಥ, ಸ್ವತಂತ್ರ ಗ್ರಂಥ, ಪಠ್ಯ ಪುಸ್ತಕ, ಗದ್ಯಗ್ರಂಥ, ಐತಿಹಾಸಿಕ ಗ್ರಂಥ, ಪದ್ಯಗ್ರಂಥ, ಧಾರ್ಮಿಕ ಪುರುಷರ ಚರಿತ್ರೆ ಮೊದಲಾದ ಹಲವಾರು ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಒಟ್ಟು 165ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಬೆಳಕಿಗೆ ತಂದರು. ದೇವರ ದಾಸಿಮಯ್ಯ, ಪ್ರಭುದೇವ, ಬಸವಣ್ಣ, ಮಹಾದೇವಿಯಕ್ಕ ಮೊದಲಾದವರ ವಚನಗಳನ್ನಲ್ಲದೆ ಅಂಬಿಗರ ಚೌಡಯ್ಯ, ಉರಿಲಿಂಗಪೆದ್ದಿ, ಗೋರಕ್ಷ, ಮಾಚಿದೇವ, ಮಾದಾರ ಚೆನ್ನಯ್ಯ, ತಿಮ್ಮಬ್ಬೆ, ಲಿಂಗಮ್ಮ, ಸತ್ಯಕ್ಕ ಮೊದಲಾದ ಹಲವು ವಚನಕಾರರ ವಚನಗಳನ್ನು ಬೆಳಕಿಗೆ ತಂದ ಶ್ರೇಯಸ್ಸು ಇವರದು. ವಿಷಯಗಳನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಿ ಸುಸಂಬದ್ಧ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸುವ ಜಾಣ್ಮೆ ಹಳಕಟ್ಟಿಯವರಿಗಿತ್ತು. ಸಟೀಕಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಶೂನ್ಯಸಂಪಾದನೆಯ ಪೂರ್ಣ ಪ್ರತಿಯನ್ನು ಇವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಎಂಟು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಹರದೇವನ ನೂರಿಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ರಗಳೆಗಳನ್ನೂ ಷಟ್‌ಸ್ಥಳಸಿದ್ಧಾಂತ ಸೂತ್ರ, ಶಿವಾನುಭವ ಶಬ್ದಕೋಶದಂಥ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ವೀರಶೈವರ ಇತಿಹಾಸ ರಚನೆಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುವ ಸಾಮಗ್ರಿಯನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಆಸಕ್ತಿಯಿತ್ತು. ಹಲವು ಶಿವಶರಣರು ಹಾಗೂ ಮಠಾಧೀಶರು ಮೊದಲಾದವರ ಚರಿತ್ರೆಗಳನ್ನೂ ಇವರು ಹೊರತಂದರು. ಇವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ವಚನಶಾಸ್ತ್ರಸಾರ ಸು. 60 ವರ್ಷಗಳ ಸಾರಸ್ವತ ದಾಸೋಹದ ಫಲ.

ಇವರು 1926ರಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಾರಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ 12ನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. 1928ರ ಜೂನ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆದ 3ನೆಯ ಕರ್ನಾಟಕ ಏಕೀಕರಣ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಗೌರವ ಡಾಕ್ಟೊರೇಟ್ ಪದವಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಗೌರವಿಸಿದೆ. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು ಇವರನ್ನು ಸನ್ಮಾನಿಸಿದೆ. ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರ್ಕಾರದಿಂದ ಇವರಿಗೆ ರಾವ್‌ಬಹದ್ದೂರ್ ಹಾಗೂ ರಾವ್‌ಸಾಹೇಬ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ದೊರಕಿದ್ದುವು. ವಚನಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರವೀಣ, ವಚನಶಾಸ್ತ್ರ ಪಿತಾಮಹ ಎಂಬಂಥ ಗೌರವಗಳಿಗೂ ಇವರು ಪಾತ್ರರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು 1964 ಜೂನ್ 29ರಂದು ನಿಧನ ಹೊಂದಿದರು.

(ಬಿ.ಬಿ.ಎಚ್.)

ಹಳದೀಪುರ: ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಹೊನ್ನಾವರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಪ್ರಾಚೀನ ಸ್ಥಳ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಅರಬ್ಬಿ ಸಮುದ್ರದಂಚಿಗೆ ಸೇರಿದಂತಿರುವ ಈ ಊರು ಹೊನ್ನಾವರ ಮತ್ತು ಕುಮಟಗಳ ನಡುವೆ ಹೊನ್ನಾವರದಿಂದ 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 10,132. ಹೊನ್ನಾವರ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೇಂದ್ರವಾಗುವ ಮೊದಲು ಇದೇ ಮುಖ್ಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. 1801ರಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಹಾದಿಪುರ ಹಾಗೂ ಹಾಂಗ್‌ಟೌನ್ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. 1492ರಲ್ಲಿ ಹಂದಿಕಾಂಡ ಎಂಬುದಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಈ ಊರು ದೇವಮಂದಿರಗಳ ಊರು. ಇಲ್ಲಿ ಶಂಕರನಾರಾಯಣ, ಚಂಡೇಶ್ವರ, ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ, ಗಣಪತಿ, ವೆಂಕಟೇಶ್ವರ, ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ಹಾಗೂ ಸುಂಕದ ಕಟ್ಟೆ ಗಣಪತಿ, ಸಾಲೇಕೇರಿ ಚನ್ನಕೇಶವ, ಮಾರಿಕಾಂಬ ಮೊದಲಾದ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ.

ಅಗ್ರಹಾರದಲ್ಲಿನ ಶಂಕರನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪೂಜೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಚಾಲುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯ ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣನನ್ನು ಗ್ರಾಮದೇವತೆಯಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಡಗುಂಜಿ ಸಭಾಹಿತರಿಗೆ ಸೇರಿದ ಅಗ್ರಹಾರದ ಗಣಪತಿ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಬಸವರಾಜದುರ್ಗದಿಂದ ತರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪರ್ವತಗಾಳಿ ಮಠಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಲಕ್ಷ್ಮೀವೆಂಕಟೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಸು. 200 ವರ್ಷಗಳಷ್ಟು ಹಳೆಯದೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಇದರ ಎದುರುಗಿರುವ ಗೋಪಿನಾಥ ಮತ್ತು ವೆಂಕಟೇಶ ಮಂದಿರ ಸು. 250 ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದಿನದೆನ್ನುವರು. ಇಲ್ಲಿನ ಶಿಲಾಶಾಸನ ಹಾಗೂ ಕಾವಿಕಲೆಯ ಕುಶಲ ಚಿತ್ರ ದಶಾವತಾರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ವಾರ್ಷಿಕ ಜಾತ್ರೆಗಳಿಗೆ ಸುತ್ತಲಿನ ಹೆಚ್ಚು ಮಂದಿ ಸೇರುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿನ ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿ ಪಲ್ಲವ ಗೋಪಾಲದೇವನಿಗೆ ಸೇರಿದ ಒಂದು ಹಳೆಯ ಶಾಸನವಿದೆ. ಸು. 1079ರಲ್ಲಿ ಹೊನ್ನಾವರವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಚಾಂಡವರಶಾಖೆಯ ಕದಂಬದೇವನ ಶಾಸನ ಇಲ್ಲಿನ ಚಂದ್ರಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕಂಬದಲ್ಲಿದೆ. ಬಿಳಿಗಿಯ ನರಸಪ್ಪ ನಾಯಕನಿಗೂ ಚೆನ್ನಭೈರಾದೇವಿಗೂ ನಡೆದ ಯುದ್ಧದ ವಿಚಾರ 1573ರ ಇಲ್ಲಿನ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. 1492ರ ಗೇರುಸೊಪ್ಪೆಯ ದೇವರಸ ಒಡೆಯನ ಒಂದು ಶಾಸನ ದೊರಕಿದ್ದು ಇವುಗಳಿಂದ ನಡೆದ ಯುದ್ಧ ಮತ್ತು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ತೀರಿಕೊಂಡವರ ವಿಷಯ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಮಾರಿಕಾಂಬ ದೇವಾಲಯ ಶಿಖರವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಹಳೆಯ ಮಸೀದಿಯೊಂದಿದೆ. ಕೆಳದಿ ಅರಸ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನೆನ್ನುವ ಬಸವರಾಜನಾಯಕ ಅಗ್ರಹಾರವಿದೆ. (ಎಸ್.ಎಚ್.ಇ.)

ಹಳಿಯಾಳ: ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಲಘಟಗಿ ಮತ್ತು ಧಾರವಾಡ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಖಾನಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕೂ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಸುಪ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಯಲ್ಲಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ದಾಂಡೇಲಿ, ಹಳಿಯಾಳ, ಮುರ್ತವಾಡ ಮತ್ತು ಸಾಂಬ್ರಾಣಿ ಹೋಬಳಿಗಳು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 110 ಗ್ರಾಮಗಳಿದ್ದು 2 ಪಟ್ಟಣಗಳಿವೆ. ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 845.7 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,05,851. ಇದರಲ್ಲಿ ನಗರವಾಸಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ 25,501, ಗ್ರಾಮಾಂತರವಾಸಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ 80,350.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಸಣ್ಣ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳಿಂದಲೂ ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶದಿಂದಲೂ ಕೂಡಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ತೇಗ, ಹೊನ್ನೆ, ಕೆಂದಳ, ನಂದಿ, ಬೀಟೆ, ಮತ್ತಿ, ಜಂಬೆ, ಶ್ರೀಗಂಧ, ನೀಲಗಿರಿ, ಬೆತ್ತ ಮತ್ತು ಬಿದಿರು ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ಗೋಂದು, ಜೇನು, ಸೀಗೆಕಾಯಿ, ಕಾಡುಮೆಣಸು, ಗಿಡಮೂಲಿಕೆಗಳು–ಇವು ಅರಣ್ಯೋತ್ಪನ್ನಗಳು. ಹುಲಿ, ಆನೆ, ಕರಡಿ, ಕಾಡುಕೋಣ, ಚಿಗರೆ, ಚಿರತೆ ಮತ್ತು ವಿವಿಧ ಬಗೆಯ ಹಾವುಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿನ ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶ 59.539 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳು ದಾಂಡೇಲಿ ಅಭಯಾರಣ್ಯ 204 ಚ.ಕಿಮೀ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿನ ಹವೆ ತಂಪಾಗಿದ್ದರೂ ಸೆಕೆ ಹೆಚ್ಚು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 986.5 ಮಿಮೀ. ಕಾಳಿ **(ನೋಡಿ)** ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ನದಿ. ಈ ನದಿ ಸುಪ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ದಾಂಡೇಲಿ ಮುಖಾಂತರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾಯವ್ಯದಿಂದ ಆಗ್ನೇಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿಯವರೆಗೂ ಹರಿದು ಅನಂತರ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಪ್ರವಹಿಸಿ ಮುಂದೆ ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿಯುವುದು. ಇದರ ಉಪನದಿ ತಟ್ಟಿಹಳ್ಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಳಗೆ ಉತ್ತರದಿಂದ ಆಗ್ನೇಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಮುಂದೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಗಡಿಯಾಗಿ ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಹರಿದು ಕಾಳಿ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸು. 17,302 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಭೂಪ್ರದೇಶ ಸಾಗುವಳಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದೆ; 4,480 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಬಂಜರುಭೂಮಿ ಇದೆ. ಸು. 4,000 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಭೂಮಿ ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯ ಪಡೆದಿದೆ. ಬತ್ತ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆ. ರಾಗಿ, ಜೋಳ, ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನೂ ಕಬ್ಬನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಹುಲ್ಲುಗಾವಲೂ ಸಾಕಷ್ಟಿದ್ದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಪಶುಸಂಗೋಪನೆ ಇದೆ. ಮತ್ಸ್ಯೋದ್ಯಮ ಸಾಮಾನ್ಯ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೈಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲೂ ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತಿದೆ. 34 ಸಣ್ಣ ಪ್ರಮಾಣದ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳೂ ಇದ್ದವು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಾಂಡೇಲಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಗದದ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಪ್ಲೈವುಡ್, ಚಿಪ್‌ಬೋರ್ಡ್, ಫೆರೊ–ಮ್ಯಾಂಗನೀಸ್ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿವೆ. ಮರ ಕೊಯ್ಯುವ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿವೆ. ಬಿದಿರಿನ ಗೃಹ ಕೈಗಾರಿಕೆಯೂ ಇದೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೈಗಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪಾರ ವಾಣಿಜ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿವೆ. ಕೃಷಿ ಸಾಲ ನೀಡಿಕೆ ಸಂಘಗಳಿವೆ. ವಿದ್ಯುತ್, ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ, ಶಾಲಾಕಾಲೇಜುಗಳೂ ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಔಷಧಾಲಯ ಮುಂತಾದುವುಗಳ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ಜಿಲ್ಲಾ ಹೆದ್ದಾರಿ ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕು ರಸ್ತೆಗಳಿದ್ದು ಸುತ್ತಲ ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ರಸ್ತೆ ಸಂಪರ್ಕಗಳಿವೆ. ದಾಂಡೇಲಿಗೆ ರೈಲು ಸಂಪರ್ಕವಿದ್ದು, ದಾಂಡೇಲಿ–ಅಳವಾರ–ಲೋಂಡಾ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಇಲ್ಲಿಯ ಕೈಗಾರಿಕೆಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಹಾಯಕವಾಗಿದೆ. ಕಾಳೀನದಿ ಯೋಜನೆಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಅಂಬಿಕಾನಗರ ಕಾಲಕಾಲಕ್ಕೆ ವಿಸ್ತರಿಸುತ್ತಿದೆ (ಜನಸಂಖ್ಯೆ, 4,848). ದಾಂಡೇಲಿಯ ಸುತ್ತಲಿನ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯ ಆಕರ್ಷಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಕವಲಾ ಗುಹೆಗಳು, ಮಿಂಚೊಳ್ಳಿ ಜಲಪಾತ, ನಾಗಝರಿ ಕಣಿವೆ, ಸಿಂಥರಿ ರಾಕ್ಸ್, ಸೈಕ್ಸ್ ಪಾಯಿಂಟ್‌ನ ಸುಂದರನೋಟ ಇವುಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. ತಾಲ್ಲೂಕು ಪ್ರಕೃತಿದತ್ತ ಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ ಹೆಸರಾಗಿದೆ.

ಹಳಿಯಾಳ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. ಯಲ್ಲಾಪುರದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 40 ಕಿಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲೂ ಕಾರವಾರದಿಂದ 144 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 25,501.

ಈ ಪಟ್ಟಣ ಹೆದ್ದಾರಿಗಳಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿದಿದೆ ಎನ್ನಬಹುದು. ಈ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಸಮೀಪದ ರೈಲ್ವೆ ನಿಲ್ದಾಣ ಅಳಣಾವರ. ಈ ಪಟ್ಟಣ ಒಂದು ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ. ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುತ್, ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ, ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಔಷಧಾಲಯ, ಶಾಲಾಕಾಲೇಜು, ಮತ್ತು ಬ್ಯಾಂಕ್ ಮುಂತಾದ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ.

ಹಳಿಯಾಳ ಕೋಟೆಯ ಆವಾರದಲ್ಲಿರುವ ಶಿಲಾಶಾಸನದಲ್ಲಿ (ಸು. 800) ಈ ಊರಿನ ಹೆಸರು ಪಿಲ್ಲಿಯಾಳ ಎಂದಿದೆ. ಇದರ ಆಧುನಿಕ ರೂಪವೇ ಹಳಿಯಾಳ. ಈ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಠೋಬ ಮಂದಿರ, ಈಶ್ವರನ ಗುಡಿ, ದತ್ತಾತ್ರೇಯ, ಹನುಮಂತ, ವೆಂಕಟರಮಣ ದೇವರ ಮಂದಿರಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ದೇಮವ್ವಾಳ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ದಸರವನ್ನು ಪಾಂಡವರ ವೇಷಗಳೊಂದಿಗೆ ವಿಜೃಂಭಣೆಯಿಂದ ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಪಾಂಡವರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಅನೇಕ ಪೌರಾಣಿಕ ಕಥೆಗಳಿವೆ. ಹಿಂದೆ ಬಿಜಾಪುರಕ್ಕೆ ಅರೇಬಿಯದಿಂದ ಸುಪ್ತಮಾರ್ಗವಾಗಿ ತರಲಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಕುದುರೆಗಳಿಗೆ ಹಳಿಯಾಳ ಶಿಬಿರಸ್ಥಳವಾಗಿತ್ತು. ಹಳಿಯಾಳದಲ್ಲಿ ಮರಾಠರು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಕೋಟೆಯಿದ್ದು ಈಗ ಅದು ಹಾಳಾಗಿದೆ. ಮರಾಠರ ಆಂದೋಲನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಡ್ಯೂಕ್ ಆಫ್ ವೆಲ್ಲಿಂಗ್‌ಟನ್ ಇಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದ. ಈಗ ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪ್ರವೇಶ ಸ್ತಂಭಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. **(ವಿ.ಎಸ್.ಬಿ.;ಆರ್.ಜಿ.ಆರ್.)**

ಹಳೇಬೀಡು: ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬೇಲೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಇತಿಹಾಸಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥಳ. ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ಬೇಲೂರಿನ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 6,227.

ಈಗ ಇದು ಸಾಮಾನ್ಯ ಹಳ್ಳಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಕಲಾಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿ ಉಳಿದುಬಂದಿದೆ. ಮಲೆನಾಡಿನ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿದ್ದು ಮಲೆನಾಡಿಗೂ ಬಯಲುಸೀಮೆಗೂ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವ ಆಯಕಟ್ಟಿನ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಸುತ್ತಲೂ ಬೆಟ್ಟ ಗುಡ್ಡಗಳಿಂದಾವರಿಸಿ, ನಡುವೆ ವಿಶಾಲವಾದ ಕಣಿವೆಯಿರುವ ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿಯೇ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಊರು ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಆಗ ಇಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ದೊಡ್ಡ ಕೆರೆಯಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ದೋರಸಮುದ್ರವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂತು. ಈ ದೋರಸಮುದ್ರವನ್ನು ಕಟ್ಟಿದುದು ಯಾವಾಗ ಎನ್ನುವುದು ಖಚಿತವಾಗಿಲ್ಲ. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಧ್ರುವ ಗಂಗವಾಡಿಯನ್ನು ಗೆದ್ದಾಗ ಈ ಕೆರೆ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿ ಧ್ರುವನದೋರ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ದೋರಸಮುದ್ರ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂತೆಂದು ಒಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ಆದರೆ ಅಷ್ಟು ಹಿಂದೆಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಊರು ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡಿದ್ದುದಕ್ಕೆ ಆಧಾರವಿಲ್ಲ. ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಾಂತ ಗಂಗಬೂತುಗನ ಆಳಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟು ಅವನ ಅಕ್ಕ ಪಾಂಬಬ್ಬೆ ಮತ್ತು ಭಾವ ದೋರ ಇಲ್ಲಿ ಇದ್ದಂತೆ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವುದರಿಂದ 950ಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ಈ ದೋರ ಇಲ್ಲಿ ಕೆರೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ತನ್ನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ದೋರಸಮುದ್ರವೆಂಬ ಊರನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿ ಇಲ್ಲಿಂದ ರಾಜ್ಯಭಾರ ಮಾಡಿರುವುದು ಹೆಚ್ಚು ಸಂಭವನೀಯ. ಆಗ ಇದು ಜೈನಯತಿಗಳ ವಾಸಸ್ಥಾನವೂ ಆಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿನ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಾಸನವೂ ಈ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದುದಾಗಿದ್ದು ಪಾಂಬಬ್ಬೆಯ ಗುರುಗಳ ಪರಂಪರೆಗೆ ಸೇರಿದ ಯತಿಯೊಬ್ಬರ ನಿಷಿಧಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ಊರಿಗೆ 950ರ ವೇಳೆಗಾಗಲೇ ದ್ವಾರಾವತಿ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಬಳಕೆಗೆ ಬಂದಿದ್ದುದಾಗಿ ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನದಿಂದ ನಿರ್ಧರಿಸಬಹುದು. ಕದಂಬರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ತ್ರಿಪರ್ವತ ಹಳೇಬೀಡು ಆಗಿರಬೇಕೆಂಬ ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ಮೊರೇಸರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಆಧಾರವಿಲ್ಲ.

ಹೊಯ್ಸಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ

ಸೊಸೆವೂರಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಹೊಯ್ಸಳರು ಚಾಳುಕ್ಯರ ಸಾಮಂತರಾಗಿ ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತರಿಸುತ್ತ ಬಂದಂತೆ ಮಲೆನಾಡಿನಿಂದ ಬಯಲುಸೀಮೆಯ ಕಡೆಗೆ ತಮ್ಮ ನೆಲೆವೀಡನ್ನು ಬದಲಾಯಿಸಲು ಹವಣಿಸಿದಾಗ ವಿನಯಾದಿತ್ಯನಿಗೆ ದೋರಸಮುದ್ರ ಆಯಕಟ್ಟಿನ ನೆಲೆಯಾಗಿ ಕಂಡುದರಲ್ಲಿ ಆಶ್ಚರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆತ 1064ರಲ್ಲಿ ಕೆರೆಗೆ ತೂಬನ್ನಿಕ್ಕಿಸಿ ಊರನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿದ. ಮುಂದೆ ಹೆಚ್ಚು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಬೆಳೆದಂತೆ ಕೆರೆಯನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಮತ್ತೊಂದು ತೂಬನ್ನು 1092ರಲ್ಲಿ ವಿನಯಾದಿತ್ಯ ನಿರ್ಮಿಸಿದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಒಂದನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳ ಬೇಲೂರನ್ನೂ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ವಿಷ್ಣುಸಮುದ್ರವನ್ನೂ ನೆಲೆವೀಡುಗಳನ್ನಾಗಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದರೂ ಈ ದೋರಸಮುದ್ರ ಅಥವಾ ದ್ವಾರಾವತೀ ಪುರವೇ ಹೊಯ್ಸಳ ವಂಶದ ಮುಖ್ಯ ನೆಲೆವೀಡಾಗಿ ಮುಂದುವರಿಯಿತು.

ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿದ್ದ ದೋರಸಮುದ್ರದ ನಗರವನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ನಿಂತಿದ್ದ ಕೋಟೆ ಭದ್ರವಾದುದಾಗಿತ್ತು. ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಗುಂಡುಗಳನ್ನು ಒಂದರ ಮೇಲೊಂದು ಪೇರಿಸಿ ಒಳಭಾಗದಿಂದ ಮಣ್ಣಿನ ಒತ್ತು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದುದಲ್ಲದೆ

ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಬತೇರಿಯಂತೆ ಗೋಡೆಯ ಮುಂಚಾಚಿಕೊಂಡಿತ್ತು. ಕೆಲವು ಕಡೆ ಆಳವಾದ ಅಗಳು ಕೋಟೆಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿಕೊಂಡಿತ್ತು. ಈ ಅಗಳಿನ ಆಳ ಕೆಲವು ಕಡೆ 50 ಅಡಿಗಳಷ್ಟು. ದೋರಸಮುದ್ರವಲ್ಲದೆ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ಕೆರೆಗಳಿದ್ದರೂ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಬೆಳೆದ ನಗರಕ್ಕೆ ನೀರು ಸಾಲದೆ ಹೋಗಿರಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಯಗಚಿ ನದಿಯಿಂದ ಕಾಲುವೆಯನ್ನು ತೋಡಿ ಊರಿಗೆ ನೀರನ್ನು ಒದಗಿಸುವ ಏರ್ಪಾಡು ಆಗಿತ್ತು.

ಊರಿನ ನಡುವೆ ಇದ್ದು, ಬೆಣ್ಣೆಗುಡ್ಡಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಪೂರ್ವದ ಕಡೆ ವಿಶಾಲವಾದ ಬಯಲಿನಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರ ಅರಮನೆಯಿತ್ತು. ಈಗಲೂ ಆ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಅರಮನೆಯ ಹೊಲ ಎಂದೇ ಹೆಸರಿದೆ. ಆ ಹೊಲದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಹಜಾರದ ಗುಂಡ್ಲು, ಲಾಯದ ಸಲಿಗೆ, ಆನೆಗುಂಡಿ, ಟಂಕಸಾಲೆ ಹೊಲ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅರಮನೆ ಮತ್ತು ಅದರ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಕಲ್ಲಿನ ಅಡಿಪಾಯದ ಮೇಲೆ ಮರದ ಕಂಬಗಳು, ಇಟ್ಟಿಗೆ ತುಂಡು ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಇದು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಾಶವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಖಚಿತವಾಗಿ ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. 80 ಮೀಗೂ ಹೆಚ್ಚು ಉದ್ದವಾಗಿದ್ದ ಅಡುಗೆ ಶಾಲೆ, ಸ್ನಾನದ ಮನೆಗಳಿದ್ದ ಕುರುಹನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಅರಮನೆ ತುಂಬ ವಿಶಾಲವಾಗಿಯೇ ಇದ್ದಿರಬೇಕು. ಈ ಅರಮನೆಯನ್ನು ಸುತ್ತುವರಿದ ಒಳಕೋಟೆಯೂ ದಪ್ಪ ಗುಂಡುಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಕೋಟೆಯ ಬಾಗಿಲು, ಈ ಬಾಗಿಲಿಗೆ ನೇರವಾಗಿ ಅನೇಕ ಜೈನಬಸದಿಗಳೂ ಈಶಾನ್ಯ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಹೊಯ್ಸಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಕೆರೆಗೆ ಸಮೀಪವಾಗಿ ಕೇದಾರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಬೆಣ್ಣೆಗುಡ್ಡದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಈಗ ನಾಶವಾಗಿರುವ ಆದರೆ ಅತಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ನಗರೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯಗಳ ಸಮೂಹ, ಇವಲ್ಲದೆ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಸರಿಸಿರುವ ಆದರೆ ಈಗ ಇಲ್ಲವಾಗಿರುವ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಬಸದಿಗಳಿಂದ ತುಂಬಿ ದ್ವಾರಾವತಿ ನಗರ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅತಿವೈಭವದಿಂದ ವಿಜೃಂಭಿಸಿದ ನಗರವಾಗಿತ್ತು. ಕೋಟೆಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಅದರ ಸುತ್ತಲೂ ಊರು ಹಬ್ಬಿ ಈಗಿನ ನರಸೀಪುರ, ರಾಜನಸಿರಿಯೂರು, ಸಿದ್ಧಾಪುರ, ಹುಲಿಕೆರೆ ಮುಂತಾದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಹಳ್ಳಿಗಳೆಲ್ಲ ಆ ದ್ವಾರಾವತಿಯ ಹರವುಗಳಾಗಿದ್ದುವು. ಪುಷ್ಪಗಿರಿಯ ಮೇಲೆ ಈಗ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯವೆನ್ನಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಭವ್ಯವಾದ ಮಂದಿರ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಸುಂದರ ಜೈನಬಸದಿ. ಭೈರವನ ಗುಡ್ಡದಲ್ಲಿ ಇರುವ ವೀರಭದ್ರನ ದೇವಾಲಯ ಅದೇ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯ. ಹುಲಿಕೆರೆಯಲ್ಲಿರುವ ಕೊಳ ತನ್ನ 27 ಸುಂದರವಾದ ಕಿರುಮಂಟಪಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಅಪರೂಪವಾದ ನಿರ್ಮಾಣವೆನ್ನಿಸಿದೆ.

ಮುಮ್ಮಡಿ ಬಲ್ಲಾಳನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಊರು ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿದ್ದು, ಸಂಪದ್ಭರಿತವಾಗಿದ್ದು ವೈಭವದ ಪರಾಕಾಷ್ಠೆಯನ್ನು ಮುಟ್ಟಿತ್ತು. ಆದರೆ 1310ರಲ್ಲಿ ಅಲಾಉದ್ದೀನನ ದಂಡನಾಯಕ ಮಲ್ಲಿಕ್ ಕಾಫರ್ ಈ ನಗರವನ್ನು ಮುತ್ತಿ ಬಲ್ಲಾಳನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಕೊಳ್ಳೆ ಹೊಡೆದಾಗ ತತ್ತರಿಸಿಹೋದ ಈ ಊರು ಮತ್ತೆ ಚೇತರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಮುಂದೆ ಬಲ್ಲಾಳ ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ರಾಜ್ಯವಾಳಿದರೂ ಅವನು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಬೀಡುಗಳಲ್ಲಿ ನೆಲಸುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ದೋರಸಮುದ್ರ ತನ್ನ ಪೂರ್ವಸ್ಥಿತಿಗೆ ಮರಳದೆ ಶಿಥಿಲವಾಗುತ್ತ ಹೋಯಿತು. ಬಲ್ಲಾಳನ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಇದನ್ನು ಹಳೇಬೀಡು – ಎಂದರೆ ಹಿಂದಿನ ರಾಜಧಾನಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾರಂಭಿಸಿದುದರಿಂದ ಮುಂದೆ ಅದಕ್ಕೆ ಹಳೇಬೀಡು ಎಂಬ ಹೆಸರೇ ನಿಂತುಹೋಯಿತು. ಜನ ದಿಕ್ಕಾಪಾಲಾಗಿ, ಇಲ್ಲಿನ ಭವ್ಯವಾದ ಕಟ್ಟಡಗಳನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವವರಿಲ್ಲದೆ ಅವುಗಳನ್ನುಳಿಸಿಕೊಂಡು ಬರಲೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗದೆ ನೂರಾರು ಬಸದಿ, ದೇವಾಲಯಗಳು ನೆಲಸಮವಾದವು. ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯಗಳ ಸೌಂದರ್ಯದಿಂದ ಆಕರ್ಷಿತರಾಗಿ ಮುರಿದು ಬಿದ್ದುಹೋಗುತ್ತಿದ್ದ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಊರೆಕೊಟ್ಟು ನಿಲ್ಲಿಸಲು ನಡೆದ ಪ್ರಯತ್ನವೂ ಹೆಚ್ಚು ಫಲಕಾರಿಯಾಗಲಿಲ್ಲ. ಹೊಯ್ಸಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಜೈನಬಸದಿಗಳು, ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಬಿದ್ದುಹೋಗಿದ್ದು ಈಚೆಗೆ ಪುನರ್ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ಕೇದಾರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ಅದರ ವೈಭವ ವಿಸ್ತಾರಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ಹರಡಿರುವ ಅದರ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಅವಶೇಷಗಳಿಂದ ಮಾತ್ರ ಗುರುತಿಸಬಹುದು.

ಶಿಲಾಬಾಲಿಕೆಯರು ಹೊಯ್ಸಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ

ಹಳೇಬೀಡಿನಲ್ಲಿ ಈಗ ಉಳಿದುಬಂದಿರುವ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದುದೆಂದರೆ ಹೊಯ್ಸಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಅಗ್ರಪಂಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲುವ, ಈಗ ಉಳಿದಿರುವ ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಅತಿ ದೊಡ್ಡದಾದ ದೇವಾಲಯವಿದು. ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ವಿವರಗಳು ಅಲ್ಲಿನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆಯದೇ ಹೋದರೂ ಹಳೇಬೀಡಿನ ಸಮೀಪದ ಗಟ್ಟದಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿರುವ ದೊಡ್ಡದೊಂದು ಶಾಸನದಿಂದ ಹೊಯ್ಸಳ

ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಅಧಿಕಾರಿ ಕೇತುಮಲ್ಲ 1121ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ದೋರಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ರಾಜನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ (ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ) ಹೊಯ್ಸಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುವುದರಿಂದ ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು 1121ರ ಹೊತ್ತಿಗಾಗಲೇ ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಆದರೂ ಇದಕ್ಕೆ ಮುಂದೆ ಕೆಲವು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಒಂದನೆಯ ನರಸಿಂಹ, ಎರಡನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಸೇರಿಸಿದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ದಕ್ಷಿಣ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಮೇಲಿನ ಒಂದು ಶಾಸನದಿಂದ ಆ ಬಾಗಿಲನ್ನು ಒಂದನೆಯ ನರಸಿಂಹನ ಸೂತ್ರಧಾರಿ ಕೇದಾರೋಜನಿಗಾಗಿ ಕಾಳಿದಾಸಿಯು ಕಂಡರಿಸಿದುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿ ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನ ಬಾಗಿಲುವಾಡವನ್ನು ದೇವೋಜನು ಮಾಡಿದನೆನ್ನುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ತೆರೆದ ಮಂಟಪದಂತಿದ್ದ ನವರಂಗಗಳಿಗೆ ಬಾಗಿಲುವಾಡಗಳು, ಜಾಲಂಧ್ರಗಳು ನರಸಿಂಹನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿರುವ ಕೈಸಾಲೆಯ ಎರಡು ಕಡೆಯೂ ಎರಡು ಚಿಕ್ಕ ಗುಡಿಗಳು ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿರಬೇಕು. ಹಾಗೆಯೇ ದಕ್ಷಿಣದ ನಂದಿಮಂಟಪದ ಹಿಂದಿನ ಸೂರ್ಯನ ಗುಡಿಯೂ ಅನಂತರ ಕಟ್ಟಡವಾಗಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ.

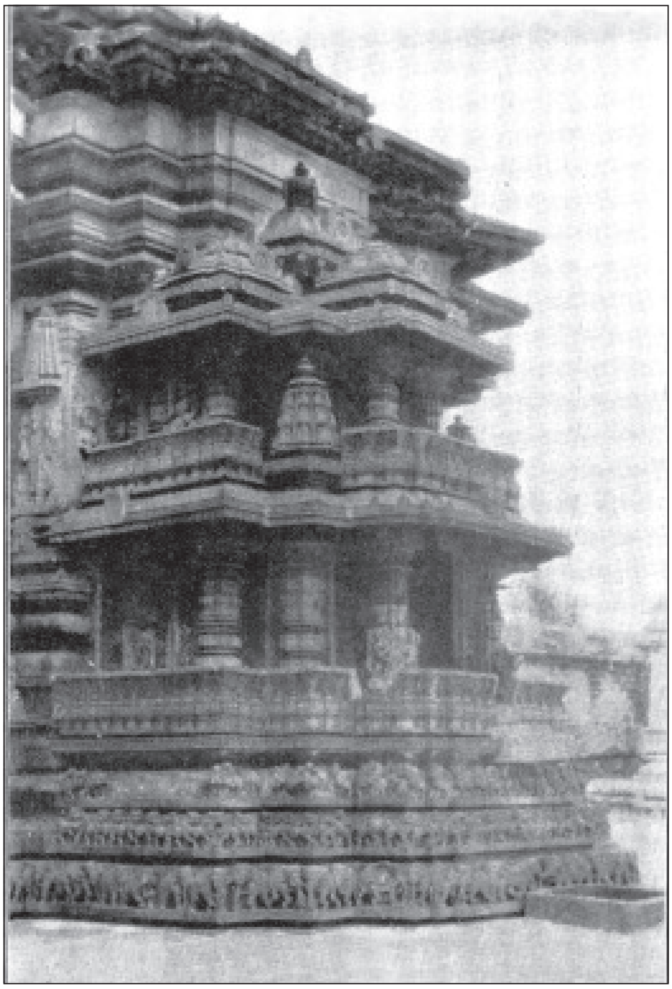

ಹೊಯ್ಸಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಒಂದು ಪಾರ್ಶ್ವ ನೋಟ

ಹೊಯ್ಸಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಜೋಡಿ ದೇವಾಲಯ. ಬೇಲೂರಿನ ಚೆನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದ ವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವ ಎರಡು ದೇವಾಲಯಗಳು ಒಂದರ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಒಂದಿದ್ದು ಅವೆರಡರ ನವರಂಗಗಳನ್ನೂ ಒಂದು ಕೈಸಾಲೆಯ ಮೂಲಕ ಒಂದುಗೂಡಿಸಿ ಒಂದೇ ದೇವಾಲಯವೆಂಬ ಭಾವನೆ ಬರುವಂತೆ ಜೋಡಿಸಿದೆ. ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಗಟ್ಟಿಜಾತಿಯ ಬಳಪದ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಈ ಒಂದೊಂದು ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿಯೂ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಕನಾಸಿ ಮತ್ತು ಚೌಕಾಕಾರದ, ಆದರೆ ಒಂದೊಂದು ಮುಖದ ಮಧ್ಯಭಾಗ ಮುಂಚಾಚಿದಂತಿರುವ, ನವರಂಗವಿದ್ದು ಇದರಿಂದ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಮುಂದೆ ಒಂದೊಂದು ನಂದಿಮಂಪಟವಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣದ ನಂದಿಮಂಟಪದ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ಗುಡಿಯೂ ನವರಂಗಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿರುವ ಕೈಸಾಲೆಯು ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಳಮುಖವಾಗಿ ಒಂದೊಂದು ಗುಡಿಯೂ ಉಂಟು. ಈ ದೇವಾಲಯ ತನ್ನದೇ ವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಅನುಸರಿಸಿದ ಎತ್ತರವಾದ ಮತ್ತು ಅಗಲವಾದ ಜಗತಿಯ ಮೇಲಿದೆ. ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಗರ್ಭಗುಡಿಗಳಿಗೆ ಬಹುಶಃ ಹೊರಗೋಡೆಯು ಭದ್ರವಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡಲೂ ಅದಕ್ಕೆ ಮತ್ತಷ್ಟು ಅಲಂಕರಣವನ್ನೊದಗಿಸಲೂ ಅವುಗಳ ಮೂರು ಕಡೆಯೂ ದೊಡ್ಡದಾದ ಎರಡು ಅಂತಸ್ತಿನ ಆಸರೆಮಂಟಪಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಅನಂತರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜೋಡಿಸಿರುವುದು ಗೋಡೆಯ ಮೇಲಿನ ಕೆಲವು ಶಿಲ್ಪಗಳು ಮುಚ್ಚಿ ಹೋಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಮೇಲೆ ಗೋಪುರಗಳಿದ್ದುವೇ, ಇದ್ದರೆ ಯಾವ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿದ್ದುವು ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಈಗ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ಗೋಪುರಗಳಿದ್ದುದೂ ಅವು ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿಯೇ ಮೇಲೆದ್ದಿದ್ದುದೂ ಸಂಭವನೀಯ. ಒಂದೊಂದು ನವರಂಗದ ಮುಂದೆಯೂ ಒಂದೊಂದು, ಉತ್ತರ ದಕ್ಷಿಣದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು, ಹೀಗೆ ನಾಲ್ಕು ಬಾಗಿಲುವಾಡಗಳಿದ್ದು ನವರಂಗದ ಮುಂಭಾಗದ ಜಾಲಂಧ್ರಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಸರಳವಾಗಿವೆ. ಆದರೆ ಅವುಗಳ ಹಿಂಭಾಗದ ಎರಡು ಮೂಲೆಗಳಿಗೂ ಸೇರಿದಂತಿರುವ ಭಾಗದ ಹೊರಗೋಡೆಗಳು ಹೆಚ್ಚು ದಪ್ಪವಾಗಿದ್ದು, ಅವುಗಳನ್ನು ಹಲವು ಮುಖಗಳಾಗುವಂತೆ ಕಚ್ಚುಕಚ್ಚಾಗಿ ಮಾಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಸುತ್ತುವರಿದಂತೆ ಅದರ ಬುಡದ ಭಾಗ ಒಂದರ ಮೇಲೊಂದರಂತೆ ಹಲವು ಅಡ್ಡಪಟಿಕೆಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಣೆಗೊಂಡಿದೆ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮೇಲೆ ಉತ್ತರ, ದಕ್ಷಿಣ ಬಾಗಿಲುವಾಡಗಳವರೆಗಿನ ಹಿಂಭಾಗದ ಹಲವು ಮುಖಗಳಾಗಿ ಒಡೆದು ಮಡಿಕೆಗೊಂಡಿರುವ ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಮುಖವೂ ತನ್ನ ನೀಳತೆಯನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುವಂತಿದ್ದು ಅವುಗಳ ವಿನ್ಯಾಸ ವೈವಿಧ್ಯತೆ, ಒಂದೊಂದು ಮುಖವನ್ನೂ ಒಟ್ಟು ವಿನ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಸಿರುವುದು, ನೀಳ ಅಡ್ಡ ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸಾಮರಸ್ಯಗಳು ವಾಸ್ತುಕಲೆಯ ಪ್ರೌಢಿಮೆಯ ಹೆಗ್ಗುರುತು.

ಹಲವು ಮುಖಗಳಾಗಿ ಮಡಿಕೆಗೊಂಡ, ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಭಿತ್ತಿಪಟಲ ರೂವಾರಿಗಳಿಗೊಂದು ಸುಗ್ಗಿಯಾಯಿತು. ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಸುತ್ತುವರಿದು ಬಂದಿರುವ 700 ಅಡಿಗೂ ಹೆಚ್ಚು ಉದ್ದವಾಗಿರುವ ಹಲವಾರು ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳು ಆನೆ, ಸಿಂಹ, ಬಳ್ಳಿಸುರುಳಿ, ಕುದುರೆ ಮತ್ತೆ ಬಳ್ಳಿಸುರುಳಿ, ಕಥಾಪಟ್ಟಿಕೆ, ಯಾಳಿಗಳು, ಹಂಸಗಳ ಸಾಲುಗಳನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬುಡದಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಒಂದರ ಮೇಲೊಂದರಂತೆ ಹೊಂದಿದ್ದು, ಆನೆ ಸಾಲಿನ ಪಟ್ಟಿಕೆಯೊಂದರಲ್ಲಿಯೇ ಎರಡು ಸಾವಿರಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಆನೆಗಳಿವೆ. ಅವು ಸರ್ವಾಲಂಕಾರಭೂಷಿತವಾಗಿ ಮಾವುತರಿಂದೊಡಗೂಡಿ ಗಂಭೀರವಾಗಿ ಮುಂದುವರಿಯುವ, ಹಿಂದಿನ ಆನೆ ತನ್ನೆಲ್ಲ ಬಲವನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟು ತಿವಿದಾಗ ಮುದುರಿ, ಅಷ್ಟೇ ರೋಷದಿಂದ ತಲೆಯನ್ನು ಪಕ್ಕಕ್ಕೆ ಹೊರಳಿಸಿ ದುರುಗುಟ್ಟುವ, ಚೆಲ್ಲಾಟವಾಡುವ ಅವುಗಳ ಗುಣಸ್ವಭಾವಗಳನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿದಿರುವುದೇ ಬೆರಗುಗೊಳಿಸುವ ಒಂದು ಅಂಶವಾದರೆ ಇನ್ನುಳಿದ ಸಾಲುಪಟ್ಟಿಕೆಗಳೂ ಇದೇ ಕುತೂಹಲವನ್ನೇ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ರಾಮಾಯಣ, ಭಾರತ, ಭಾಗವತಗಳ, ಬಲಿ–

ವಾಮನ, ಪ್ರಹ್ಲಾದ, ಸಮುದ್ರಮಥನ, ಶೈವಪುರಾಣದ ಕಥೆಗಳಿರುವ ಕಥಾಪಟ್ಟಿಕೆಯಂತೂ ಆ ಕಥಾಲೋಕವನ್ನೇ ಕಣ್ಣೆದುರಿಗೆ ಬಿತ್ತರಿಸಿದೆ. ಈ ಅಡ್ಡಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಉದ್ದವಾಗಿ ಹರಿಯುವ ಶಿಲ್ಪವೈಖರಿ ಇದ್ದರೆ ಅವುಗಳ ಮೇಲಿನ ನೀಳಮುಖಗಳು ಒಂದೊಂದು ಬಿಡಿಬಿಡಿಯಾದ ಒಂದೊಂದು ದೊಡ್ಡ ಗಾತ್ರದ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಸುಮಾರು ಒಂದು ಮೀಟರಿನಷ್ಟು ಎತ್ತರವಾಗಿರುವ ಈ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನವಿರಾಗಿ ಬಿಡಿಸಿರುವ ಲತಾತೋರಣಗಳ ಕೆಳಗಿರುವಂತೆ ಕಂಡರಿಸಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಶಿವಪಾರ್ವತಿಯರು, ಅವರ ಪರಿವಾರವರ್ಗ, ವಿಷ್ಣು ಲಕ್ಷ್ಮಿ, ವಿಷ್ಣುವಿನ ದಶಾವತಾರಗಳು, ಪಾರಿಜಾತಾಪಹರಣ, ಗಜೇಂದ್ರಮೋಕ್ಷ, ಬ್ರಹ್ಮಸರಸ್ವತಿಯರು, ಗಜಾರಿ, ಮಹಿಷಾಸುರಮರ್ದಿನಿ, ಮೋಹಿನಿ, ದಕ್ಷಿಣಾಮೂರ್ತಿ, ಅಪ್ಸರೆಯರು, ರಾವಣ ಕೈಲಾಸವನ್ನೆತ್ತುತ್ತಿರುವುದು, ನೃತ್ಯಗಾತಿಯರು, ಪರಿವಾರವರ್ಗ–ಹೀಗೆ ನಾನಾ ಬಗೆಯ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ನಾನಾಭಂಗಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎರಡು ನವರಂಗಗಳ ನಡುವೆ ಮುಂಚಾಚಿದ ಭಾಗದಲ್ಲೂ ಇದೇ ರೀತಿಯ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ದಕ್ಷಿಣದ ನಂದಿಮಂಟಪವು ದೊಡ್ಡದೂ ಉತ್ತರದ್ದು ಸ್ವಲ್ಪ ಚಿಕ್ಕದೂ ಆಗಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ನಂದಿಯ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಬೃಹದಾಕಾರದವು. ದೇವಾಲಯದ ಎಲ್ಲ ಕಂಬಗಳೂ ತಿರುಗಣೆಯಲ್ಲಿ ಕಡೆದವಾಗಿದ್ದು, ಅನೇಕ ಕಂಬಗಳು ತುಂಬ ಹೊಳಪು ಪಡೆದಿವೆ. ನವರಂಗಗಳ ಮಧ್ಯದ ದಪ್ಪ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ಮಣಿಹಾರಗಳು, ಕೀರ್ತಿಮುಖಗಳು, ಇತರ ಅಲಂಕರಣಗಳೂ ತುಂಬಿವೆ. ಬೇಲೂರಿನಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ಮದನಿಕೆಗಳನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿದ್ದರೂ ಈಗ ಅವು ಹೆಚ್ಚು ಉಳಿದುಬಂದಿಲ್ಲ. ಚಾವಣಿಗಳು ಹೆಚ್ಚು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದವುಗಳಲ್ಲ. ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಬಾಗಿಲುವಾಡಗಳ ಮೇಲಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ವೈವಿಧ್ಯಮಯವಾಗಿವೆ. ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಬಿಡಿಸಿರುವ ಮಕರತೋರಣದಲ್ಲಿ ಅತಿ ಜಟಿಲವಾಗಿ ಹೆಣೆದುಕೊಂಡಿರುವ ಮಕರಗಳ ಬಾಲದ ಆಡಂಬರದ ಹರವು, ತಗಡುಗಳಿಂದ ಕತ್ತರಿಸಿ ಬಿಡಿಸಿದಂತೆ ಪದರಪದರವಾಗಿ ತೆಳುವಾಗಿ ಬಿಡಿಸಿರುವುದು ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿನ ಲಿಂಗಗಳೂ ದೊಡ್ಡವಾಗಿದ್ದು, ಎತ್ತರವಾದ ಪಾಣಿಪೀಠಗಳ ಮೇಲಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹೊಯ್ಸಳೇಶ್ವರ, ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಂತಲೇಶ್ವರ; ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಮತ್ತು ಅವನ ರಾಣಿ ಶಾಂತಲೆಯ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದವು.

ಕುಸುರಿ ಕೆಲಸದಲ್ಲಾಗಲಿ, ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಾಗಲಿ ಹೊಯ್ಸಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮೇಲಿನ ಶಿಲ್ಪಕಲೆ ಹೊಯ್ಸಳ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿಯೇ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದುದು. ಪರಂಪರಾಗತವಾಗಿ ಬಂದ ಶಿಲ್ಪರೀತಿಯನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರೂ ಅದರಲ್ಲಿ ನಾವೀನ್ಯತೆ ಇದೆ. ದೇವಾನುದೇವತೆಗಳು, ವಿಲಾಸಿನಿಯರ ಹಾವಭಾವಗಳು, ನೃತ್ಯಗೀತವಾದ್ಯನಿರತರು, ವೀರರು, ಯೋಧರು, ನಟರು, ನರ್ತಕರು, ಆನೆ ರಥ ಕುದುರೆ ಕಾಲಾಳುಗಳು, ಸುಖಸಂತೋಷಗಳಲ್ಲಿ ಬೆರೆತವರು, ಹಲವು ಬಗೆಯ ಪ್ರಾಣಿಪಕ್ಷಿಗಳು, ಗಿಡಬಳ್ಳಿಗಳು, ಒಡವೆ ವಸ್ತ್ರಗಳು ಹೊರಗೋಡೆಯ ತುಂಬ ಇಡಿಕಿರಿದಂತೆ ತುಂಬಿಹೋಗಿರುವ ಇಲ್ಲಿನ ಅಡ್ಡಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ ಉದ್ದ ಅಂಕಣಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ ಸಾಲುಸಾಲಾಗಿ, ಬಿಡಿಬಿಡಿಯಾಗಿ, ಸೂಕ್ಷ್ಮಾತಿಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಬಿಡಿಸಿರುವ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪವಾಗಲಿ, ಕುಸುರಿ ಶಿಲ್ಪವಾಗಲಿ, ರೂವಾರಿಗಳ ಕಲಾಪ್ರೌಢಿಮೆಯನ್ನೂ ತಾಳ್ಮೆಯನ್ನೂ ಉತ್ಸಾಹವನ್ನೂ ಎತ್ತಿತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ವಾಸ್ತುವನ್ನು ಶಿಲ್ಪದಿಂದ ಮುಚ್ಚಿಬಿಡುವುದಕ್ಕೆ ಇದೊಂದು ಉತ್ತಮ ನಿದರ್ಶನವಾಗಿದೆ; ಶಿಲ್ಪ ವೈವಿಧ್ಯತೆಯ ಪ್ರದರ್ಶನಶಾಲೆಯಾಗಿದೆ.

ಇಂಥ ಭವ್ಯವಾದ ದೇವಾಲಯದ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕಂಡರಿಸುವಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಶಿಲ್ಪಿಗಳ ಕೈವಾಡವಿದೆ. ಬೇಲೂರಿನ ಚೆನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯವೂ ಈ ದೇವಾಲಯವೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ಒಂದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾದುದಾದರೂ ಎರಡು ಕಡೆಯೂ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ ರೂವಾರಿಗಳು ಬೇರೆಬೇರೆಯೇ. ದಾಸೋಜನೆಂಬೊಬ್ಬನ ಹೆಸರು ಹಳೇಬೀಡಿನ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದರೂ ಅವನು ಬೇಲೂರಿನಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ ದಾಸೋಜನೇ ಅಥವಾ ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದವನೇ ಹೇಳಲು ಬಾರದು. ಚಡೆಯಗೆರಿಯ ಹರಿಷನು ಬೇಲೂರಿನಲ್ಲಿ ಆಗದೆ ಇಲ್ಲಿ ಬಂದು ಕೆಲಸಮಾಡಿದನೆಂದು ಒಂದು ಶಾಸನ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಎರಡು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಮಾಡಿದ ರೂವಾರಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹುರುಡಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಕಾಳಿದಾಸ, ದೇವೋಜ, ಕೇತಣ, ಬಲ್ಲಣ, ರೇವೋಜ, ಅವನ ಮಗ ಹಪುಗ, ಮಾಣುಬಲಕಿ, ತಣದು ದೂರ ಹರಿಷ, ಕೇಸಿಮೋಜನ ಮಗ ಮಸ ಮೊದಲಾದವರು ಇಲ್ಲಿನ ರೂವಾರಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು.

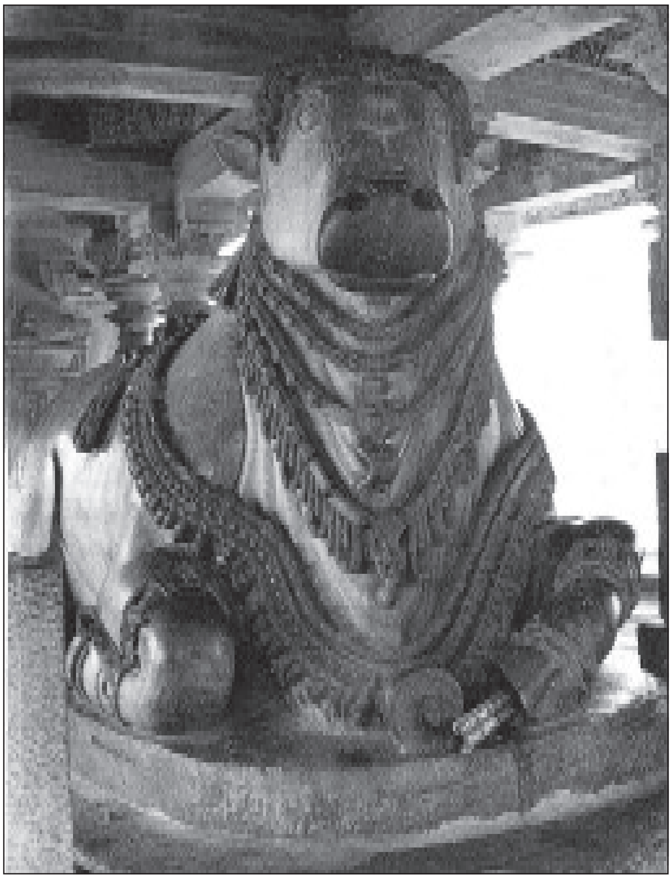

ನಂದಿ: ಹೊಯ್ಸಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ

ಹಿಂದು ವಾಸ್ತುರೀತಿಯನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವ ಯಾರೇ ಆದರೂ ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಲಿಚ್ಛಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಡ್ಡನೀಳಗಳ ಕಲಾತ್ಮಕ ಹೊಂದಾಣಿಕೆ, ನೆಳಲು ಬೆಳಕುಗಳ ಚಲ್ಲಾಟದ ಸೊಗಸು ಇಲ್ಲಿನಷ್ಟು ಬೇರೆಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡುಬರದು ಎಂಬುದು ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಫರ್ಗ್ಯೂಸನ್ನರ ಉದ್ಗಾರ.

ಈ ದೇವಾಲಯದ ಆವರಣದಲ್ಲಿರುವ ಬೃಹದ್ಗಣಪತಿ ಮತ್ತು ಇಮ್ಮಡಿ ಬಲ್ಲಾಳನ ಗರುಡ ಕುವರಲಕ್ಷ್ಮನ ನೆನಪಿಗೆ ನಿಲ್ಲಿಸಿರುವ ಗರುಡಸ್ತಂಭ ಶಾಸನಗಳೂ ಹಾಗೆಯೇ ದೇವಾಲಯದೊಳಗೆ ಪ್ರೌಢದೇವರಾಯನ ಸ್ತಂಭವೆಂದು ಕರೆಯುವ ಮತ್ತೊಂದು ಗರುಡ ಸ್ತಂಭವೂ ಉಲ್ಲೇಖನೀಯ.

(ಎಂ.ಎಚ್.)

ಕೇದಾರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಹೊಯ್ಸಳ ದೊರೆ ಎರಡನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳ ಹಾಗೂ ಅವನ ಕಿರಿಯ ರಾಣಿ ಕೇತಲದೇವಿಯವರು ತಮ್ಮ ಆಳಿಕೆಯ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಸು. 1219ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದರು. ಬಂದಳಿಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ಎರಡನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳ ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಬೆಳಗಾಂವಿಯ ದಕ್ಷಿಣ ಕೇದಾರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಿಂದ ಸ್ಫೂರ್ತಿ ಹೊಂದಿ ಆ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಆಧಾರವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಕಟ್ಟಿಸಿದನಂತೆ. ಅನಂತರ ಸು.1220ರಲ್ಲಿ ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಎರಡನೆಯ ನರಸಿಂಹ ಹಾಗೂ ಅವನ ಮಾತೆಯಾದ ಪದುಮಲದೇವಿಯವರು ಉಂಬಳಿಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಕಂಬಗಳ ಮಂಟಪ

ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಕೋಣೆಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿಗ್ರಹವೂ ಇಲ್ಲ. ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಈ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಬಳಪದ ಕಲ್ಲಿನ ಬಹಳ ಸುಂದರವಾದ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಗೋಪುರವಿದ್ದು ಈಗ ಅದು ಹಾಳಾಗಿದೆ. ಹೊಯ್ಸಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಂತೆ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ತಳವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಎತ್ತರವಾದ ಜಗತಿಯ ಮೇಲೆ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು ಅದರಂತೆಯೇ ಅಲಂಕಾರಪಟ್ಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಈ ಅಲಂಕಾರ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಸುಂದರವಾದ ಪುಷ್ಪಗಳನ್ನು ರಾಮಾಯಣ, ಮಹಾಭಾರತ ಮತ್ತು ಭಾಗವತಗಳ ಕೆಲವು ಕಥೆಗಳನ್ನು ಅತ್ಯಾಕರ್ಷಕವಾಗಿ ಬಿಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅದರಲ್ಲೂ ಹಂಸಗಳ ಮತ್ತು ಮೊಸಳೆಗಳ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಮನಮೋಹಕವಾಗಿವೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಈ ದೇವಾಲಯದ ಬಾಗಿಲುವಾಡ, ಭುವನೇಶ್ವರಿ ಹಾಗೂ ಹೊರಭಾಗದ ಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸುಂದರ ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ.

ಈ ದೇವಾಲಯದ ಅನೇಕ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಈಗ ಇಲ್ಲ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸರ್ಕಾರಿ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿ, ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಹೊಯ್ಸಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲೂ ಇವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಕಡೆದ ಶಿಲ್ಪಿಗಳಲ್ಲಿ ರೇವೋಜನ ಹೆಸರು ಮಾತ್ರ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಗೋಡೆಯ ಮೇಲೆ ಒಟ್ಟು ಸು.188 ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವಂತೂ ಬಹಳ ಸುಂದರವಾಗಿ ಕಡೆದ ಹಾಗೂ ಮಾಟವಾಗಿ ರೂಪಿಸಿದ ಮೂರ್ತಿಗಳು. ಈ ದೇವಾಲಯಗಳ ರಚನೆಯನ್ನೂ ಕೆತ್ತನೆಯ ಕೆಲಸವನ್ನೂ ಕುರಿತಂತೆ ಕಸಿನ್ಸ್, ಫರ್ಗ್ಯೂಸನ್ ಮೊದಲಾದ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಅತ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟ ರಚನೆಗಳೆಂದು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದ್ದಾರೆ.

(ಎಚ್.ಎಂ.ವಿ.)

ಹಳೇಬೀಡಿನಲ್ಲಿ ಮೂಲರೂಪದಲ್ಲಿ ಈಗ ಉಳಿದುಬಂದಿರುವ ಮತ್ತೊಂದು ದೇವಾಲಯವೆಂದರೆ ಊರಿನೊಳಗಿರುವ ವೀರಭದ್ರದೇವಾಲಯ. ಚಿಕ್ಕದಾದ ಈ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೂ ಚೌಕವಿನ್ಯಾಸದ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಕನಾಸಿ, ನವರಂಗಗಳಿದ್ದು, ಅದರ ಮುಂದೆ ಬಹುಶಃ ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಕಾಲದ ಯಾವುದೋ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗವೊಂದನ್ನು ತಂದು ಜೋಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಗೋಡೆಗಳು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಸರಳವಾಗಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಸಾಲು ದೇವತಾಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಲತಾವಿತಾನಗಳ ಕೆಳಗೆ ಬಿಡಿಸಿದೆ. ಇದರ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲೆ ಮೆಟ್ಟಿಲುಮೆಟ್ಟಿಲಾಗಿ ಮೇಲೇರುವ ಕದಂಬ ಶೈಲಿಯ ಗೋಪುರವಿದ್ದು, ಅದರ ಮುಂದೆ ಸಳನು ಹುಲಿಯನ್ನು ಇರಿಯುತ್ತಿರುವ ಹೊಯ್ಸಳ ಲಾಂಛನವೂ ಇದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಮೀಪವಾಗಿ ಮತ್ತೊಂದು ಗುಡಿಯಿದ್ದು ಅದರ ಕೆಲಭಾಗ ಬಿದ್ದುಹೋಗಿದ್ದು ಮಹಾದ್ವಾರವನ್ನು ಹಳೆಯ ದೇವಾಲಯದ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಂದ ಈಚೆಗೆ ಪುನರ್‍ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ಈಗ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಇದರ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ ಒಂದು ರಂಗನಾಥನ ಮೂರ್ತಿಯಿದೆ. ಆದರೆ ಇದು ಮೂಲತಃ ಬೂಚೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಅಲ್ಲಿನ ಶಾಸನವೊಂದರಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲೂ ವೀರಭದ್ರದೇವಾಲಯದ ಮೇಲಿರುವಂಥ ಒಂದು ಗೋಪುರವಿದೆ.

ಪ್ರವಾಸಿ ಮಂದಿರಕ್ಕೆ ಸಮೀಪವಾಗಿ ಈಗ ಪಾಳುಬಿದ್ದಿರುವ ನಗರೇಶ್ವರ, ಪಂಚಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳ ಗುಡ್ಡಗಳಿವೆ. ಇವೂ ಹೊಯ್ಸಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಷ್ಟೇ ಶಿಲ್ಪಾಲಂಕರಣಗಳಿಂದ ತುಂಬಿದ್ದು ಸುಂದರವಾಗಿದ್ದಿರಬೇಕೆಂದು ಅವುಗಳಿಂದ ಎತ್ತಿತಂದು ಈಗ ಹೊಯ್ಸಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿರುವ ಮೂರ್ತಿಗಳಿಂದ ನಿರ್ಧರಿಸಬಹುದು. ಇದರಲ್ಲಿನ ಹಲವಾರು ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಕೇದಾರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಪುನರ್ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ ಬಳಸಲಾಗಿದೆ; ಹಾಗೂ ಕೆಲವು ಮೂರ್ತಿಗಳು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಚ್ಯವಿದ್ಯಾ ಸಂಶೋಧನಾಲಯದ ಗೋಡೆಗಳನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿವೆ.

ಹೊಯ್ಸಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಅರ್ಧ ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಬಸದಿಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ದೊಡ್ಡವು; ನಡುವಿನದು ಚಿಕ್ಕದು. ಇವು ಹೊಯ್ಸಳೇಶ್ವರ ಅಥವಾ ಕೇದಾರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳೊಡನೆ ಹೋಲಿಸಿದಾಗ ಸರಳವಾದುವೆ. ಆ ಸರಳತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮದ ಕಡೆ ಇರುವ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿಯನ್ನು ಗಂಗರಾಜನ ಮಗ ಬೊಪ್ಪಣ ತನ್ನ ತಂದೆಯ ನೆನಪಿಗಾಗಿ 1133ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಅದೇ ಸಮಯಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಬಂಕಾಪುರದಲ್ಲಿ ವಿಜಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಇದರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾದ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನಿಗೆ ವಿಜಯಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂತು. ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಕನಾಸಿ, ನವರಂಗಗಳಿದ್ದು ಮುಂದೆ ಬೇರೆಯಾದ ಮುಖಮಂಟಪವಿದೆ. ಚೌಕವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಗರ್ಭಗೃಹ, ನವರಂಗಗಳ ಹೊರಗೋಡೆಗಳು ನೇರವಾಗಿದ್ದು ಹತ್ತಿರಹತ್ತಿರವಾಗಿ ಬಿಡಿಸಿರುವ ಅರೆಗಂಬಗಳಿಂದ ವಿಭಾಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಗೋಡೆಗಳ ಬುಡದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಕೈಪಿಡಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಶಿಲ್ಪಗಳುಂಟು. ನಾಲ್ಕೂವರೆ ಮೀಟರಿಗೂ ಎತ್ತರವಾಗಿರುವ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನುಳ್ಳ ಈ ಬಸದಿ ತಕ್ಕಷ್ಟು ಎತ್ತರವಾಗಿದೆ. ಎತ್ತರವಾದ ಜಗತಿಯ ಮೇಲಿದ್ದು ಸುಂದರವಾದ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿರುವ ತೆರೆದ ಮುಖಮಂಟಪದ ಸುತ್ತಲ ಕಟಾಂಜನದಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಕಥನಶಿಲ್ಪಗಳಿದ್ದರೆ ಚಾವಣಿಯಲ್ಲಿ ಧರಣೇಂದ್ರ ಯಕ್ಷನ ಮೂರ್ತಿಯಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದ ಅಂಕಣದ ಚಾವಣಿಯಲ್ಲಿರುವ ಇದೇ ಮೂರ್ತಿ ಹೆಚ್ಚು ಸುಂದರವಾದುದು. ಈ ನವರಂಗದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೆಂದರೆ ಅತ್ಯಂತ ಹೊಳಪು ಕೊಟ್ಟು ತಿರುಗಣಿಯಲ್ಲಿ ಕಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸಿರುವ ಅದರ ಮಧ್ಯದ ಕಂಬಗಳು.

ಅವುಗಳ ನಿಮ್ನೋನ್ನತ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರವಿಚಿತ್ರವಾಗಿ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಗಳು ಹೊಮ್ಮುವಷ್ಟು ಅವು ಹೊಳಪಿನಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿರುವ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನ ಉನ್ನತವಾದ ಮೂರ್ತಿ ನೇರನಿಲುವಿನ ಶಾಂತಮುಖ ಮುದ್ರೆಯ ಪರಿಪೂರ್ಣ ಆಕಾರದ ಭವ್ಯಮೂರ್ತಿ.

ಇದೇ ಬಸದಿಯನ್ನೇ ಹೋಲುವ, ಆದರೆ ಇಷ್ಟು ಭವ್ಯವಾಗಿಲ್ಲದ ಶಾಂತಿನಾಥ ದೇವಾಲಯ ಸು. 1192ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಇಮ್ಮಡಿ ಬಲ್ಲಾಳನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದ್ದಂತೆ ಒಂದು ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬಂದರೆ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನ ಅದಕ್ಕೆ ಮುಮ್ಮಡಿ ನರಸಿಂಹನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ 1257ರಲ್ಲಿ ದತ್ತಿಬಿಟ್ಟುದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರ ನವರಂಗದ ಕಂಬಗಳೂ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿಯ ಕಂಬಗಳಂತೆಯೇ ಇದ್ದರೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿನ ಕುಸುರಿ ಕೆಲಸವಾಗಲಿ, ಹೊಳಪಾಗಲಿ ಇಲ್ಲ. ಇದರಲ್ಲಿನ ಶಾಂತಿನಾಥನ ಮೂರ್ತಿಯೂ ಮೂರೂವರೆ ಮೀಟರಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಎತ್ತರವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಕಟ್ಟಿರುವ ದೊಡ್ಡದಾದ ಮುಖಭದ್ರ ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲದ್ದಾಗಿದ್ದು ಈ ಕಟ್ಟಡದಲ್ಲಿ ನಾಜೂಕು ಇಲ್ಲ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಸುಮಾರು ಏಳು ಮೀಟರಿನಷ್ಟು ಉನ್ನತವಾದ ಕಂಬವಿದ್ದು, ಅದರ ಮೇಲಿನ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಯಕ್ಷನ ಮೂರ್ತಿಯೊಂದಿದೆ.

ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಮತ್ತು ಶಾಂತಿನಾಥ– ಈ ಎರಡು ಬಸದಿಗಳ ನಡುವೆ ಇರುವ, ಗರ್ಭಗೃಹ ಸುಕನಾಸಿಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೊಂದಿರುವ ಚಿಕ್ಕಬಸದಿಯನ್ನು ಆದಿನಾಥ ಬಸದಿ ಎಂದು ಈಗ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಅದು ನಕರಜಿನಾಲಯ. ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ 1138ರಲ್ಲಿ ಹೆಗ್ಗಡೆ ಮಲ್ಲಯ್ಯನೆಂಬುವನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಈ ಜಿನಾಲಯದಲ್ಲಿ ಅವನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆ ಮಾಡಿಸಿದ್ದುದು ಮಲ್ಲಿನಾಥನ ಜಿನಮೂರ್ತಿಯನ್ನು. ಇದನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಪಂಪನ ಆದಿಪುರಾಣದ ಪದ್ಯವೊಂದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿರುವುದು ಒಂದು ವಿಶೇಷ. (ಎಂ.ಎಚ್.)

ಹಳೇಬೆಳಗೊಳ: ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆ ಚನ್ನರಾಯಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಹಳ್ಳಿ. ಬೆಂಗಳೂರು–ಮಂಗಳೂರು ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿ, ಚನ್ನರಾಯಪಟ್ಟಣದಿಂದ 18 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 8 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,510. ಈಗ ಪಾಳುಬಿದ್ದಿರುವ ಈ ಊರು ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಚೀನವಾಗಿದ್ದಿರಬಹುದೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಕಾಲಕ್ರಮೇಣ ಜನ ಈ ಊರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದಲ್ಲಿ ನೆಲಸಲಾರಂಭಿಸಿದುದರಿಂದ ಇದು ಪಾಳುಬಿದ್ದು ಹಳೇಬೆಳಗೊಳ ಎಂದು ಹೆಸರು ಪಡೆಯಿತು.

ಇಲ್ಲಿ ಪಾಳುಬಿದ್ದ ಜೈನಬಸದಿಗಳು, ಶೈವ ಮತ್ತು ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳು ಇವೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಕನಾಸಿ ಮತ್ತು ನವರಂಗಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ 2½ ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ನಿಂತ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ಜಿನವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಸುಕನಾಸಿಯ ಗೋಡೆಗೆ ಸೇರಿದಂತೆ 5 ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಭಗ್ನ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಈ ವಿಗ್ರಹದ ಹಿಂದೆ ಸರ್ಪದ ಸುರುಳಿಯ ಮೇಲೆ ಏಳು ಹೆಡೆಗಳ ಛತ್ರವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಒಳಮಾಳಿಗೆ ಭವ್ಯವಾಗಿದೆ. ವಾಹನಗಳ ಮೇಲೆ ಪತ್ನಿಸಮೇತ ಕುಳಿತಿರುವ ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರ ಪ್ರತಿಮೆಗಳಿವೆ. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಐದು ಹೆಡೆಗಳ ಕೆಳಗೆ, ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಧನುಸ್ಸು ಮತ್ತು ಬಲಗೈಯ್ಯಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಹಿಡಿದು ನಿಂತಿರುವ ಧರಣೇಂದ್ರನ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾಗಿ ಕೆತ್ತಿದ 5 ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಎರಡು ಚಾಮರಧರರ ಭಗ್ನ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಬಿದ್ದಿವೆ. ಇಲ್ಲೇ ಸುಮಾರು 3 ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಶಿರವಿಲ್ಲದ ಆಸೀನ ಜಿನವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ನವರಂಗದ್ವಾರವನ್ನು ಬಹುಸುಂದರವಾಗಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಹೊರಗಿನ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣ ಕಂಬಗಳು ಗೂಡುಗಳು ಇವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಪೀಠದ ಮೂಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಆನೆಗಳ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ಹೊಯ್ಸಳ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ತಂದೆಯಾದ ಎಱೆಯಂಗನು ಜೈನಗುರು ಗೋಪನಂದಿಗೆ ರಾಚನಹಳ್ಳ ಮತ್ತು ಬೆಳಗೊಳ ಹಾಗೂ ಇತರ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಬಸದಿಗಳನ್ನು ದುರಸ್ತುಗೊಳಿಸಲು ದಾನಕೊಟ್ಟನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ದೇವಾಲಯ 1094ರಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದಿರಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಿರುವ ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಶಿವ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ವಿಷ್ಣು ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಸು. 4 ಅಡಿ ಎತ್ತರವಿರುವ ಕೇಶವ ವಿಗ್ರಹ ಮತ್ತು ಎರಡು ಆಳ್ವಾರರುಗಳ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಶಿವ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗವೂ ಅದರ ಹಿಂದೆ ನಿಂತ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸು. $3^1/_2$ ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ವಿಷ್ಣುವಿಗ್ರಹವೂ ಇವೆ. ಈ ಊರಿನ ಕೆರೆ ಏರಿಯನ್ನು ದೇವಸ್ಥಾನದ ಕಂಬಗಳು, ಕಲ್ಲು ಮತ್ತು ವಿಗ್ರಹಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಾಲಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳಿದ್ದಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ. (ಜಿ.ಎಂ.ಎಸ್.)

ಹಳ್ಳಿ ಮೈಸೂರು: ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆ ಹೊಳೇನರಸೀಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಹಳ್ಳಿ ಹಾಗೂ ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ಹಾಸನ–ಮೈಸೂರು ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಹೊಳೇನರಸೀಪುರದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,492.

ಒಂದು ಕಾಲಕ್ಕೆ ಇದು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಪಡೆದ ಊರಾಗಿದ್ದು, ಹಳೆಯ ರಾಜ್ಯವೊಂದರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತೆಂದೂ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಅನೇಕ ಹಳ್ಳಿಗಳು ಹಳ್ಳಿ ಮೈಸೂರಿನ ಉಪನಗರಗಳಾಗಿದ್ದವೆಂದೂ ಗೋಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆಗೆ ಸೇರಿದ ಗೋವುಗಳೂ ಕಲ್ಲಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಕರಾವಿನ ಹಸುಗಳೂ ತೇಜೂರಿನಲ್ಲಿ ಕುದುರೆಗಳೂ ಕನ್ನಂಬಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಆನೆಗಳೂ ಇದ್ದುವೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಹಳೇ ಕನ್ನಂಬಾಡಿ ಕೋಟೆಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಬೃಹದಾಕಾರದ ಕಲ್ಲುಗಳು ಹಳ್ಳಿ ಮೈಸೂರಿನವು. ಈಗಿನ ಮೈಸೂರು, ಒಡೆಯರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ, ಹಳ್ಳಿ ಮೈಸೂರು ಅವರ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನವಾಗಿದ್ದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಗಂಗರಾಜ ಮಾರಸಿಂಹನ ಕಾಲದ ಒಂದು ವೀರಗಲ್ಲಿದೆ. (ಜಿ.ಎಂ.ಎಸ್.)

ಹಳ್ಳೀಕೇರಿ, ಜಿ.ವಿ.: 1906–71. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟಗಾರರು; ಗಾಂಧಿವಾದಿ. ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಧಾನಸಭೆಯ ಸಭಾಪತಿಗಳು.

ಇವರು 1906 ಜೂನ್ 6ರಂದು ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಹೊಸರಿತ್ತಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ತಂದೆತಾಯಿಗಳನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಇವರು ಪೋಷಕರ ಆರೈಕೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದರು. ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ನಿಷ್ಠೆಯಿಂದ ಕಲಿತು ಇಂಟರ್‌ಮೀಡಿಯೆಟ್‌ವರೆಗೂ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿದರು. 1920ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಗಾಂಧೀಜಿಯವರನ್ನು ನೇರವಾಗಿ ಕಾಣುವ ಅವಕಾಶ ದೊರೆಯಿತು. ಆ ಕ್ಷಣದಿಂದ ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ನಿಷ್ಠ ಅನುಯಾಯಿಯಾಗಿ ಬಾಳಲು ನಿರ್ಧರಿಸಿದರು. ಇವರು ಯೌವನಕ್ಕೆ ಕಾಲಿಟ್ಟಾಗ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಚಳವಳಿ ಇವರನ್ನು ಕೈಬೀಸಿ ಕರೆಯಿತು. ಅದರ ಸೆಳೆತಕ್ಕೊಳಗಾದ ಇವರು ಶಿಕ್ಷಣ ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಚಳವಳಿಗೆ ತಮ್ಮನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿಕೊಂಡರು. 1930ರ ದಂಡಿಯಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದರು. ಮುಂದೆ ಅನೇಕ ಬಾರಿ ಕಾನೂನು ಉಲ್ಲಂಘನೆಗಾಗಿ ಜೈಲುಶಿಕ್ಷೆ ಅನುಭವಿಸಿದರು. 1942ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಕ್ವಿಟ್ ಇಂಡಿಯ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಉಗ್ರ ಹೋರಾಟ ನಡೆಸಿದ್ದಕ್ಕಾಗಿ ಮೂರು ವರ್ಷಗಳ ಸೆರೆವಾಸ ಅನುಭವಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ತಮ್ಮ ಊರಾದ ಹೊಸರಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಗಾಂಧೀ ಆಶ್ರಮ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಗಾಂಧೀ ವಾಚನಾಲಯ ಮತ್ತು ಚಿಕಿತ್ಸಾಲಯಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು.

ಉತ್ತಮ ಸಂಘಟನಕಾರರಾಗಿದ್ದ ಹಳ್ಳಿಕೇರಿಯವರು ತಮ್ಮ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ನಾಯಕರಾಗಿ ರೂಪಗೊಂಡರು. ದಶಕಗಳ ಕಾಲ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲಾ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಮಿತಿಯ ಪ್ರಧಾನ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿ ಮುಂದೆ ಪ್ರದೇಶ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಮತ್ತು ಅದರ ಸಹಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ, ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಇವರು 1952ರಲ್ಲಿ ಹಾವೇರಿ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಮುಂಬಯಿ ಪ್ರಾಂತದ ಶಾಸನಸಭೆಗೆ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿ ಶಾಸಕರಾಗಿ ಚುನಾಯಿತರಾದರು. ಏಕೀಕರಣ ಚಳವಳಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಸ್.ನಿಜಲಿಂಗಪ್ಪನವರೊಂದಿಗೆ ನಿಕಟವಾಗಿ ಸಂಘಟನೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದರು. ಎಸ್.ನಿಜಲಿಂಗಪ್ಪನವರ ರಾಜಕೀಯ ಶ್ರೇಯೋಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ತ್ರಿಕರಣಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದರು.

ಇವರು ರಾಜ್ಯ ವಿಧಾನಪರಿಷತ್‍ನ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು (1960–71). ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಎರಡು ಅವಧಿಗಳಿಗೆ ಸಭಾಪತಿಯಾಗಿ (1962ರ ಜುಲೈನಿಂದ 1966ರ ಮೇ 13 ಮತ್ತು 1970ರ ಡಿಸೆಂಬರ್ 26ರಿಂದ 1971ರ ಮೇ 15ರವರೆಗೆ) ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸುವ ಅವಕಾಶ ಪಡೆದರು. ಶ್ರೇಷ್ಠ ದರ್ಜೆಯ ಸಂಸದೀಯಪಟುವಾಗಿದ್ದ ಇವರು ರಾಜ್ಯದ ಶಾಸಕಾಂಗದ ನಡವಳಿಕೆಗಳಿಗೆ ಮಾದರಿ ಹಾಕಿಕೊಟ್ಟರು. ಸಾಮಾಜಿಕವಾಗಿಯೂ ಇವರ ಕೊಡುಗೆ ಅನುಪಮವಾದುದು. ಸಾಮಾಜಿಕ ಜಾಗೃತಿ ಮೂಡಿಸುವಲ್ಲಿ, ರೈತ ಚಳವಳಿ ಸಂಘಟಿಸುವಲ್ಲಿ ಇವರ ಕಾಣಿಕೆ ಸ್ಮರಣಾರ್ಹ. 1932ರಲ್ಲಿ ಬಾಗಲಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಸಂಘಟಿಸಿದ್ದ ರಾಜಕೀಯ ಸಮಾವೇಶ ಐತಿಹಾಸಿಕವಾದುದು. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ವೈದ್ಯಕೀಯ ಕಾಲೇಜು ಸ್ಥಾಪನೆಗೆ ಇವರು ಬಹುತೇಕ ಕಾರಣರು. ಬೆಂಗಳೂರು ಮತ್ತು ತಮ್ಮ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ ಹೊಸರಿತ್ತಿಯಲ್ಲೂ ಕಾಲೇಜುಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆ ಇವರದು. ಇವರು 1971 ಮೇ 15ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. ಸಿದ್ಧಲಿಂಗ ಪಟ್ಟಣಶೆಟ್ಟಿಯವರ ಸಂಪಾದಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಇವರನ್ನು ಕುರಿತು ರತ್ನಶಿಖಾ ಎಂಬ ನೆನಪಿನ ಗ್ರಂಥ ಹೊರಬಂದಿದೆ (1981). **(ಡಿ.ಎಸ್.ಜೆ.)**

ಹಳ್ಳೂರು: ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಹಿರೇಕೆರೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದೀತೀರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ನೆಲೆ; ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರಿಗೆ 45 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,771.

ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನೋಕ್ತ ಹಳ್ಳವೂರು, ವಿಜಯಸಮುದ್ರ, ವಿಜಯಪುರವನ್ನು ಹಳ್ಳೂರೆಂದು ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶ ಬೆಳಗುತ್ತಿಸಿಂದರ ಅಧಿಪತ್ಯ ಸ್ಥಳವಾಗಿತ್ತು. ಹೊಯ್ಸಳರ ಅಧೀನ ಅರಸರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಹಳ್ಳೂರನ್ನು ಒಂದು ಸೈನಿಕ ಠಾಣೆಯಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರಬೇಕು. ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯವಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿದ ಉತ್ಖನನಗಳಿಂದಾಗಿ ನವಶಿಲಾಯುಗ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯಿಂದ ಮೊದಲುಗೊಂಡು ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಯುಗ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯವರೆಗಿನ ಚಿತ್ರಣ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದೆ. ನವಶಿಲಾಯುಗದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಆದಿಭಾಗ (ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ. ಸು. 1710) ಹಾಗೂ ಉತ್ತರ ಭಾಗ (ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ. ಸು. 1425–1195) ಎಂದು ಎರಡು ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಆದಿಭಾಗದ ಪದರಿನಲ್ಲಿ ಕಪ್ಪುಬಣ್ಣದ ಮಡಕೆಗಳೂ ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ಕೆಂಪುಬಣ್ಣದ ಅಲಂಕರಣಗಳೂ ಕೆಂಪುಬಣ್ಣದ ಮಡಕೆಗಳೂ ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ಜಾಂಬಳಿ ಬಣ್ಣದ ಅಲಂಕರಣಗಳೂ ಕಂಡುಬಂದಿವೆ. ನಯಗೊಳಿಸಿದ ಕಲ್ಲಿನ ಕೊಡಲಿಗಳು ಈ ಪದರಿನಲ್ಲಿ ಹೇರಳವಾಗಿ ಸಿಕ್ಕಿಲ್ಲ. ಕಟ್ಟಡಗಳ ಅವಶೇಷಗಳೂ ಸಿಕ್ಕಿಲ್ಲ. ಕ್ವಾರ್ಟ್ಜ಼್ ಕಲ್ಲಿನ ಚಕ್ಕೆಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಚಾಲ್ಕೋಲಿತಿಕ್ ಉದ್ಯಮದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸಿಗುವ ಬ್ಲೇಡುಗಳು ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ. ಆದರೆ ಲೋಹದ ವಸ್ತುಗಳಾವುವೂ ಸಿಕ್ಕಿಲ್ಲ.

ಉತ್ತರಭಾಗದಲ್ಲಿ, ನವಶಿಲಾಯುಗೀನ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಚಿತ್ರಣ ಇನ್ನೂ ಸ್ಪಷ್ಟ. ವೃತ್ತಾಕಾರದ ಕಟ್ಟಡದ ತಳಪಾಯ, ಪೆಟ್ಟಿಸಿ ಗಟ್ಟಿಮಾಡಿದ ನೆಲದ ಭಾಗ, ಒಲೆ, ಬೆಂಕಿ ಉರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಸ್ಥಳ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ವೃತ್ತಾಕಾರದ ಕಟ್ಟಡದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕುಣಿಗಳು ಕಂಡುಬಂದಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಶಃ ನೆಟ್ಟಕಂಬದ ಮೇಲೆ ಇಳಿಜಾರಾದ ಮಾಡು ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿತ್ತು. ಈ ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ನಯಗೊಳಿಸಿದ ಕಲ್ಲಿನ ಕೊಡಲಿಗಳೂ ತಲೆಗೆ ಊರೆಯಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದಿರಬಹುದಾದ ಕೊರಡು ಸಿಕ್ಕಿವೆ. ಕೈಯಿಂದ ಮಾಡಿದ ಮಡಕೆ ಕುಡಿಕೆಗಳೂ ಶವಸಂಸ್ಕಾರದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಮಣ್ಣಿನ ದೊಡ್ಡ ಪಾತ್ರೆಗಳೂ ಸಿಕ್ಕಿವೆ. ಇಂಥ ಪಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ಎಲುಬುಗಳನ್ನಿಟ್ಟು ಅವುಗಳ ಬಾಯಿಗಳನ್ನು ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಸೇರಿಸಿಬಿಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಮಾಡಿ ಸುಟ್ಟ ಮಣಿಗಳೂ ಚಿಪ್ಪಿನಿಂದ ಮಾಡಿದ ಹಾಗೂ ಸಾಬೂನುಗಲ್ಲಿನ ಮಣಿಗಳೂ ಸಾಕಷ್ಟು ಸಿಕ್ಕಿವೆ. ಎಲುಬಿನಿಂದ ತಯಾರಿಸಿದ ದಬ್ಬಳದಂಥ ಉಪಕರಣಗಳೂ ದೊರೆತಿವೆ. ಎರಡು ಅಲಗುಳ್ಳ ತಾಮ್ರದ ಕೊಡಲು (ಪರಶುವಿನಂಥ ಕೊಡಲಿ), ಮೀನು ಹಿಡಿಯಲು ಬಳಸುವ ಗಾಳಗಳೂ ಕಂಡುಬಂದಿವೆ. ಸುಟ್ಟ ಎಲುಬಿನ ಚೂರುಗಳೂ ಸುಟ್ಟ ರಾಗಿಕಾಳುಗಳೂ ದೊರೆತಿದ್ದು ಇವು ಆ ಕಾಲದ ಜನರ ಆಹಾರ ವಿಧಾನದ ಬಗೆಗೆ ವಿಶೇಷ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುತ್ತವೆ (ರಾಗಿಯ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಳುಗಳು ದೊರೆತದ್ದು ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ (ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ. ಸು. 1600) ಎಂಬುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಈ ಎಲ್ಲ ವಸ್ತು ವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಆಧರಿಸಿ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದ ನವಶಿಲಾಯುಗದ ಜನರ ಜೀವನಕ್ರಮ, ಆಹಾರ ಪದ್ಧತಿ, ಪ್ರಾಣಿ ಸಾಕಣೆ, ಕೃಷಿ, ಕೈಗಾರಿಕೆ, ಚಾಪೆ ಹೆಣಿಗೆ, ಮೀನುಗಾರಿಕೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಬಹುದು. ಶವಸಂಸ್ಕಾರ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಆ ಜನರಿಗೆ ಬಹುಶಃ ಪುನರ್ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ನಂಬಿಕೆಯಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಇಂಥ ನವಶಿಲಾಯುಗದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಅನಂತರ ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ. ಸು. 1000ದ ವೇಳೆಗೆ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಯುಗೀನ ಜನಜೀವನ ಹಳ್ಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾಯಿತು. ಸಮಾಧಿ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಬಳಸುವುದು, ವಿವರಪೂರ್ಣವಾದ ಶವಸಂಸ್ಕಾರ ಪದ್ಧತಿ, ಚರಕದ ಮೇಲಿಟ್ಟು ರಚಿಸಿದ ಕಪ್ಪು–ಕೆಂಪು ಮಡಿಕೆ ಕುಡಿಕೆಗಳ ಬಳಕೆ, ಕಬ್ಬಿಣದ ಆಯುಧೋಪಕರಣಗಳ ಉಪಯೋಗ (ಬಾಣದ ಮೊನೆ, ಭರ್ಜಿ, ಚಾಕು ಇತ್ಯಾದಿ) ಮುಂತಾದವು ಇಲ್ಲಿಯ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಯುಗೀನ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಕೆಲವು ಲಕ್ಷಣಗಳು. ಇವಲ್ಲದೆ ಹಳ್ಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬಿಣದ ಉಪಕರಣಗಳಿಗೆ ಅಂಟಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಬತ್ತದ ಹೊಟ್ಟು ಪತ್ತೆಯಾಗಿದ್ದು ಅದರಿಂದ ಆ ಕಾಲದ ಆಹಾರ ಪದ್ಧತಿಯ ಬಗೆಗೆ ಮಾಹಿತಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಕಬ್ಬಿಣದ ಆಯುಧೋಪಕರಣಗಳ ಕಾಲ ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ. ಸು. 1000 **(ನೋಡಿ: ಪ್ರಾಗಿತಿಹಾಸ).** **(ಎಚ್.ಆರ್.ಆರ್.ಬಿ.)**

ಹಾಗಲವಾಡಿಯ ಪಾಳೆಯಗಾರರು: ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಹುಭಾಗವನ್ನು ಸು. 1478 ರಿಂದ 1776ರವರೆಗೆ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಅರಸುಮನೆತನ. ಗುಬ್ಬಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹಾಗಲವಾಡಿ ಇವರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ಈ ನಾಯಕರ ವಂಶದ ಆಳಿಕೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದವನು ಗೌಲಗೋತ್ರದ ಯರಿಮಾದನಾಯಕ. ಇವನ ಅನಂತರ ಆಳಿದ ಸಾಲಿನಾಯಕ (ಸು. 1508–44) ಕಂಡೀಕೆರೆ ಮತ್ತು ಶೆಟ್ಟಿಕೆರೆಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದು, ಈ ಸ್ಥಳಗಳನ್ನು ತನಗೆ ಸ್ಥಿರಪಡಿಸಬೇಕೆಂಬ ಷರತ್ತಿನ ಮೇಲೆ ಪೆನುಕೊಂಡೆ ಸೈನ್ಯದ ಸಹಾಯಕ್ಕೆ ಹೋದ. ಆದರೆ ಪೆನುಕೊಂಡೆ ಸೈನ್ಯ ಸೋಲಲು ತನಗೆ ಸಿಕ್ಕಿದಷ್ಟು ಕೊಳ್ಳೆಹೊಡೆದು ರಾಜಧಾನಿಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಿದ. ತನ್ನ ಸಹೋದರನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕನಾಯಕನಹಳ್ಳಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ. ಹೊನ್ನವಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ತುರುವೇಕೆರೆಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡ. ಹೀಗೆ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿದ. ಇವನ ಅನಂತರ

ಆಳಿದವನು ಭೈರವನಾಯಕ (ಸು. 1544–78). ಈತ ಹಾಗಲವಾಡಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ (1558) ಅದನ್ನು ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡ. ಈತ ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ್ದ. ಈತನ ಮಗ ಒಂದನೆಯ ಮುದಿಯಪ್ಪ ನಾಯಕ (ಸು. 1578–1618) ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಮತ್ತಷ್ಟು ವಿಸ್ತರಿಸಿದ. ಅನಂತರ ಆಳಿದ ಇಮ್ಮಡಿ ಭೈರಪ್ಪನಾಯಕ (1618–46) ಮೊದಲು ರಣದುಲ್ಲಾಖಾನನ ದಾಳಿಯನ್ನು ಎದುರಿಸಿದರೂ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯದ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಅವನಿಗೆ ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟ. ಈ ವಂಶದ ಒಂಬತ್ತನೆಯವನಾದ ಎರಡನೆಯ ಮುದಿಯಪ್ಪನಾಯಕ (ಸು.1700–40) ರಾಜಋಷಿ, ನಿಷ್ಠ ವೀರಶೈವನಾದರೂ ಎಲ್ಲ ಧರ್ಮಗಳಿಗೂ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವಿತ್ತ. ವಿದ್ವಾಂಸರಿಗೂ ಸಂಗೀತಗಾರರಿಗೂ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವಿತ್ತು ಅವರ ಸಹಾಯದಿಂದ ಜನರಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಪ್ರಜ್ಞೆ ಬೆಳೆಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಸಿಂಹಾಸನ ತ್ಯಾಗಮಾಡಿ ತಾನೇ ಆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಕೈಗೊಂಡ. ಈತನ ಮಗ ಮುದ್ದುವೀರಪ್ಪ ನಾಯಕ 1740–53ರ ವರೆಗೆ ಆಳಿದ, ಮುಗಲರಿಂದ ಜಂಗ್‌ಬಹದ್ದೂರ್ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಪಡೆದ. ಈ ವಂಶದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯವನಾದ ಚನ್ನಬಸಪ್ಪ ನಾಯಕನನ್ನು ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಕುತಂತ್ರದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಸೆರೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟ. ಅನಂತರ ಹಾಗಲವಾಡಿ ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟು ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಲೀನವಾಯಿತು. **(ಎ.ವಿ.ವಿ.)**

ಹಾಡುವಳ್ಳಿ: ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಭಟ್ಕಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ; ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥಳ. ಭಟ್ಕಳಕ್ಕೆ ಸು.19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 514.

ಈ ಗ್ರಾಮ ಹಿಂದೆ ಸಂಗೀತಪುರ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾಗಿದ್ದು ಸಾಳುವರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು **(ನೋಡಿ: ಸಾಳುವರು, ಹಾಡುವಳ್ಳಿಯ)**. ಊರು ಇಂದ್ರಗಿರಿ, ಚಂದ್ರಗಿರಿ ಎಂಬ ಎರಡು ಬೆಟ್ಟಗಳ ಬುಡದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಚಂದ್ರಗಿರಿಯ ಮೇಲೆ ಸಂಗೀತ ಬಾರಿಸಿದರೆ ಇಂದ್ರಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಧ್ವನಿಸಿ ತಿರುಗಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಕೇಳುತ್ತದೆಯೆಂದೂ ಚೆನ್ನಭೈರಾದೇವಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ, ನೃತ್ಯ, ಆಟಪಾಠಗಳು ಚಂದ್ರಗಿರಿಯ ಮೇಲೆ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದು ಅದನ್ನು ಇಂದ್ರಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ನೋಡಿ ನಲಿಯುತ್ತಿದ್ದರೆಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇದೊಂದು ಸಂಗೀತಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಜನರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಗೀತಪುರವೆಂಬ ಹೆಸರಾಯಿತು.

ಜೈನಕ್ಷೇತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರಾಗಿರುವ ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಾವತಿ ದೇವಾಲಯ, ಹರಿಪೀಠದಲ್ಲಿಯ 24 ತೀರ್ಥಂಕರರ ವಿಗ್ರಹ, ಚಂದ್ರನಾಥ ದೇವಾಲಯ, ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ, ನೇಮಿನಾಥ ಮೊದಲಾದ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಚಂದ್ರಗಿರಿ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಗಿರಿ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯ ಸ್ಥಳಗಳು ಇವೆ. ಪದ್ಮಾವತಿ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ತೀರ್ಥಂಕರರನ್ನು ಒಂದೇ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದ್ದು, ಬಲಬದಿಗೆ ಪದ್ಮಾವತಮ್ಮನವರ ವಿಗ್ರಹ, ಎಡಬದಿಗೆ ಶಾರದಾವಿಗ್ರಹ, ಎದುರಿಗೆ ಪದ್ಮಾವತಮ್ಮನವರ ಕಂಚಿನ ವಿಗ್ರಹ, ಬ್ರಹ್ಮ, ಕ್ಷೇತ್ರಪಾಲ ಮೊದಲಾದ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ದೇವಾಲಯಗಳ ಸುತ್ತಲೂ ಅನೇಕ ವೀರಗಲ್ಲುಗಳು ಇವೆ. ಪದ್ಮಾವತಿ ದೇವಾಲಯದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೆ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನ ಸುಂದರ ವಿಗ್ರಹ ಅಮೃತಶಿಲೆಯದು. ಈ ಮೂರ್ತಿಯ ಪ್ರಭಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ಆದಿಶೇಷನ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಬಿಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರದಲ್ಲಿ ನೇಮಿನಾಥ ಬಸದಿ ಇದೆ. ಇದು ವಿಶಾಲವಾಗಿದ್ದು ಆಕರ್ಷಕ ಕೆತ್ತನೆ ಕೆಲಸದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಅನತಿದೂರದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನಾಥ ಬಸದಿ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ವಿಗ್ರಹ ಅಮೃತಶಿಲೆಯಿಂದ ರಚಿತವಾಗಿದ್ದು ಸುಂದರವಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಗ್ರಹದ ಎಡಬಲಗಳಲ್ಲಿ ಜ್ವಾಲೆ ಮತ್ತು ಮಾಲಿನಿಯರ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಪ್ರಭ ತೀರ್ಥಂಕರರ ಬಸದಿ ಇದೆ. *

ಹಾನಗಲ್ಲು: ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಶಿಗ್ಗಾಂವಿ, ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಸವಣೂರು, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹಾವೇರಿ ಮತ್ತು ಬ್ಯಾಡಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಹಿರೇಕೆರೂರು ಮತ್ತು ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸೊರಬ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಿರಸಿ ಮತ್ತು ಮುಂಡಗೋಡ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 143 ಗ್ರಾಮಗಳೂ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣವೂ ಇವೆ. ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 769.9 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,30,310.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿನ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಲೆಬಾಳುವ ಗಂಧದ ಮರ ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ರಕ್ಷಿತ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶ ಮತ್ತು ಹುಲ್ಲುಗಾವಲುಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯನದಿ ವರದಾ. ಇದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸುವ ಗಡಿಯಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಹರಿದು ಹೊಂಕಣದ ಬಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಈಶಾನ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಮುಂದೆ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹಾವೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸುವ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿಯುವುದು. ಮುಂದೆ ಹಾವೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಗಳಗನಾಥ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮತ್ತೊಂದು ನದಿ ಧರ್ಮಾ. ಇದು ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪಶ್ಚಿಮದಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಅನಂತರ ಈಶಾನ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹಾನಗಲ್ಲು ಮುಖಾಂತರ ಹರಿದು ನರೇಗಲ್ಲು ಬಳಿ ವರದಾನದಿಯನ್ನು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಹಾನಗಲ್ಲು, ನರೇಗಲ್ಲು ಮುಂತಾದ ಕಡೆ ದೊಡ್ಡ ಕೆರೆಗಳಿವೆ. ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿ ಕೆಲವು ಬಾವಿಗಳೂ ಕೆರೆಗಳೂ ಇವೆ. ಧರ್ಮಾ ನದಿಗೆ ಹಾನಗಲ್ಲಿನ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಶೃಂಗೇರಿ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ಕಟ್ಟೆ ಕಟ್ಟಿ ಕಮನಹಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಧರ್ಮಾ ಎಂಬ ಎರಡು ನಾಲೆಗಳನ್ನು ತೆಗೆದಿದ್ದಾರೆ. ಈ ನಾಲೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಈಶಾನ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಸುತ್ತಲ ಭೂಮಿಗೆ ಜಲಾಧಾರವಾಗಿದೆ. ಈ ಕಟ್ಟೆ ಮತ್ತು ನಾಲೆಗಳು ಸು.400 ವರ್ಷಗಳಷ್ಟು ಹಳೆಯವಾಗಿದ್ದು 1921–22ರಲ್ಲಿ ದುರಸ್ತಿ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ನೀರಾವರಿಯಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿದ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದೆ. ಉತ್ತಮ ಹವಾಗುಣವಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 972.6 ಮಿಮೀ.

ಮಲೆನಾಡ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಬತ್ತದ ಪ್ರದೇಶ ಹೆಚ್ಚು. ಕಂದು ಮತ್ತು ಕೆಂಪು ಮಣ್ಣಿನ ಜಿಗಟು ಭೂಪ್ರದೇಶವಿದ್ದು ಧರ್ಮಾ ಮತ್ತು ವರದಾ ನದಿಯ ದಡಗಳುದ್ದಕ್ಕೂ ರೇವೆಮಣ್ಣಿನ ಫಲವತ್ತಾದ ಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ಬತ್ತ, ಕಬ್ಬು, ರಾಗಿ, ದ್ವಿದಳಧಾನ್ಯಗಳು, ಜೋಳ, ಹತ್ತಿ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ.ತೆಂಗು, ಎಣ್ಣೆಬೀಜಗಳಲ್ಲಿ ಸೇಂಗಾ, ಹರಳು, ಉಚ್ಚೆಳ್ಳು ಮುಂತಾದವನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಅಕ್ಕಿ ಗಿರಣಿಗಳಿವೆ. ಸೇಂಗಾ ಎಣ್ಣೆ ತಯಾರಿಕೆಯುಂಟು. ಅಕ್ಕಿ ಉರುವಲು ಕಟ್ಟಿಗೆ ಮತ್ತು ಗಂಧದ ಮರ ಇವು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ರಫ್ತಾಗುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ವಾಣಿಜ್ಯ, ಮತ್ತು ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿವೆ. ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ, ವಿದ್ಯುತ್ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಔಷಧಾಲಯಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳಿವೆ. ಜಿಲ್ಲಾ ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕು ಹೆದ್ದಾರಿಗಳಿದ್ದು ಸುತ್ತಲ ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ರಸ್ತೆ

ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಹತ್ತಿರವಾಗಿ, ಹಾನಗಲ್ಲಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ 35 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಹಾವೇರಿ ರೈಲುನಿಲ್ದಾಣವಿದೆ.

ಹಾನಗಲ್ಲಿನ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 10 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಅರಳೇಶ್ವರ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ಚಾಳುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯ ಕದಂಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕದಂಬ ದೊರೆ ಶಾಂತಿವರ್ಮ, ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರಾಜ ತೈಲಪ III (1128) ಮತ್ತು ಸೇವುಣ ಕನ್ನರ (1260) ಇವರಿಗೆ ಸೇರಿದ ಏಳು ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಹಾನಗಲ್ಲಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಆಡೂರಿನಲ್ಲಿ ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯ ವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಎರಡನೆಯ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮನ (745–57) ಶಾಸನವೂ ಸೇರಿದಂತೆ ಏಳು ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಹಾನಗಲ್ಲಿನ ಪೂರ್ವಕ್ಕಿರುವ ಬಾಳಂಬೀಡ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ರಾಮೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಕಮಲೇಶ್ವರ ಎಂಬ ಎರಡು ಪುರಾತನ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ 1145ರ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ರಚನೆ ಕುರಿತ ಮಾಹಿತಿ ಇದೆ. ಕೆಲವು ವೀರಗಲ್ಲುಗಳಿವೆ. ಹಾನಗಲ್ಲಿಗೆ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಬೆಳವತ್ತಿ ಗ್ರಾಮ ಹಿಂದಿನ ಲೀಲಾವತಿ ಪಟ್ಟಣವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಕರಿಕಲ್ಲಿನ ಗೋಕುಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತನೆ ಕೆಲಸದ ಗೋಡೆಗಳು, ಶಾಸನಗಳೂ ಇವೆ. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಗೋವಿಂದನ (930) ಒಂದು ಶಾಸನವೂ ಇಲ್ಲಿದೆ. ಹಾನಗಲ್ಲಿನ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿಯ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಬಹು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಹಾನಗಲ್ಲಿಗೆ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 26 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಹಳ್ಳಿಬೈಲಿನಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಹಾನಗಲ್ಲಿನ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿರುವ ಹಿರೇಬಾಸೂರು ಹಿಂದೆ ವ್ಯಾಸಪುರವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಹನುಮಂತ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಕಳಚುರಿ ಎರಡನೆಯ ಬಿಜ್ಜಳ ಮತ್ತು ಅವನ ಮಗ ಆಹವಮಲ್ಲ ಮತ್ತು ಯಾದವ ಸಿಂಘಣ ಇವರ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಹಾನಗಲ್ಲಿನ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಹೊಂಕಣ ಗ್ರಾಮದ ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮೂರ್ತಿ ಆಕರ್ಷಕವಾದದ್ದು. ಹಾನಗಲ್ಲಿನ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಜಕ್ಕನಾಯಕನಕೊಪ್ಪದಲ್ಲಿ ಸರ್ವೇಶ್ವರದೇವ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಹಾನಗಲ್ಲಿನ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಕೂಡಲ ಬಳಿ ಧರ್ಮಾನದಿ ವರದಾನದಿಯನ್ನು ಸೇರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಇದರ ಹತ್ತಿರವೇ 12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಒಂದು ವೀರಗಲ್ಲು ಇದೆ. ಹಾನಗಲ್ಲಿನ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕಿರುವ ನರೇಗಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡಕೆರೆ ಮತ್ತು ಬಸಪ್ಪ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಪುರಾತನ ಸರ್ವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಧ್ರುವನ (780–93) ಶಾಸನವಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮ 11 ಮತ್ತು 12ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಹಾನಗಲ್ಲಿನ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಶೃಂಗೇರಿ ಬಳಿ ಧರ್ಮಾನದಿಗೆ ಅಡ್ಡಗಟ್ಟೆ ಕಟ್ಟಿ ನಾಲೆ ತೆಗೆದಿದೆ. ಹಾನಗಲ್ಲಿನ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 15 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಯಳವಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಒಂದು ಜೈನ ಬಸದಿಯಿದೆ.

ಹಾನಗಲ್ಲು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. ಧಾರವಾಡದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 90 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 25,011. ಈ ಪಟ್ಟಣ ಸುತ್ತಲ ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ, ವಿದ್ಯುತ್, ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು, ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಔಷಧಾಲಯ ಮತ್ತು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ ಮುಂತಾದ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ಈ ಪಟ್ಟಣದಿಂದ ಸುತ್ತಲ ಗ್ರಾಮ ಮತ್ತು ಪಟ್ಟಣಗಳಿಗೆ ಉತ್ತಮ ರಸ್ತೆ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ಪಟ್ಟಣ ಪಂಚಾಯಿತಿ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಹೆಸರಾಂತ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನೀ ಗಾಯಕಿ, ಸಂಗೀತ ಸರಸ್ವತಿ ಗಂಗೂಬಾಯಿ ಹಾನಗಲ್ ಈ ಊರಿನವರು.

ಈ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆ ಪಾಂತಿಪುರ, ವೈರಾಟಪುರ, ವಿರಾಟಕೋಟೆ, ವಿರಾಟ ನಗರ, ಪಾನಂಗಲ್ಲ ಮತ್ತು ಹಾನುಗಲ್ಲ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿದ್ದವು. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪಾಳುಬಿದ್ದ ಕೋಟೆ, ದೇವಸ್ಥಾನಗಳು ಮತ್ತು ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಹಿಂದೆ ಹಾನಗಲ್ಲು 500 ಹಳ್ಳಿಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯಪಟ್ಟಣವಾಗಿತ್ತು. ಹಾನಗಲ್ಲು ಕದಂಬರು ಈ ಊರನ್ನು ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು 11ನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದ 13ನೆಯ ಶತಮಾನದವರೆಗೂ ಆಳಿದರು.

ಇಲ್ಲಿರುವ ಕೋಟೆ ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಕಟ್ಟಿದ್ದು. ಈ ಕೋಟೆಗೆ 16 ಬುರುಜುಗಳಿದ್ದು ಮೂರು ಗೋಡೆಗಳಿವೆ. ಮತ್ತು ಕೆಲವೆಡೆ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಗೋಡೆಯಿದ್ದ ಕುರುಹುಗಳೂ ಕಾಣುತ್ತವೆ. ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಕಂದಕವಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಳೇ ಅರಮನೆ ಗೋಡೆಯ ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ. ಧರ್ಮಾನದಿ ಈ ಅರಮನೆ ಗೋಡೆಯ ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವುದು. ಕದಂಬ ಕಾಮದೇವ ಹೊಯ್ಸಳರ ದಾಳಿಯನ್ನೆದುರಿಸಲು ಭದ್ರವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಆ ಕೋಟೆಯ ದಕ್ಷಿಣದ ಗೋಡೆಯನ್ನು ದುರಸ್ತಿ ಮಾಡಿಸಿದ. ಈ ಹಳೇಕೋಟೆಯ ಒಂದು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉತ್ಖನನವನ್ನು ನಡೆಸಲಾಯಿತು. ಆಗ ಕಾಲುಟೆಡ್ ಮಣ್ಣಿನ ಪಾತ್ರೆಗಳ ತುಂಡುಗಳು (ಪ್ರ.ಶ. 50), ಸಾತವಾಹನರ ಕಾಲದ ಬಿಳಿಗೆರೆಗಳ ಮೇಲೆ ಕಂದುಬಣ್ಣದ ಲೇಪಹಚ್ಚಿದ ಸುಟ್ಟ ಮಣ್ಣಿನ ಪಾತ್ರೆಗಳು, ಸುಟ್ಟ ಮಣ್ಣಿನ ಅಡಕೆಯಾಕಾರದ ಮಣಿಗಳು, ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯ ಮೊದಲಾದ ರಾಜರ ಕಾಲದ ಅವಶೇಷಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಈ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಗಚ್ಚಿನ ಕೋಣೆಗಳು, ಕೀಚಕನ ಗರಡಿಯ ಮನೆ, ವಿರಾಟರಾಜನ ಅರಮನೆ ಮುಂತಾದವುಗಳು ಇರುವವೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಕೋಟೆಯ ಹೊರಗೆ ಬೆಣಚುಕಲ್ಲಿನ ಚಿಕ್ಕ ಆಯುಧಗಳು, ಅವುಗಳ ಮೂಲಕಲ್ಲುಗಳು ಸಿಕ್ಕಿವೆ. ಕೋಟೆಯ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ಆನೆಕೆರೆ ಎಂಬ ಕೆರೆ ಇದೆ. ರಾಜರು ಅಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಆನೆಗಳಿಗೆ ಸ್ನಾನ ಮಾಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರಿಂದ ಆ ಕೆರೆಗೆ ಆನೆಕೆರೆಯೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಂತೆ ತೋರುವುದು. ಹಾನಗಲ್ಲು, ಹಾನಗಲ್ಲು ಕದಂಬರ ಮುಖ್ಯಪಟ್ಟಣವಾದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಹೊಯ್ಸಳ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನಿಗೆ ಹೆಮ್ಮೆಯಾಗಿದ್ದು ತಾನು ಗೆದ್ದ ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವ ಕಡತದಲ್ಲಿ ಈ ಊರನ್ನು ಬರೆದುಕೊಂಡನೆಂದು ಹೊಯ್ಸಳ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ಹನುಮಂತ ದೇವರ ಮೂರು ಗುಡಿಗಳು, ದುರ್ಗಾ, ಈಶ್ವರ, ನಾರಾಯಣ, ರಾಮಲಿಂಗ, ತಾರಕೇಶ್ವರ, ಗಣಪತಿ, ವೀರಭದ್ರ ಮತ್ತು ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವರ ಗುಡಿಗಳೂ ಇವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ತಾರಕೇಶ್ವರ ಗುಡಿ ದೊಡ್ಡದೂ ಕಲಾತ್ಮಕವಾದುದೂ ಆಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯ ಕಪ್ಪು ಹಸುರು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಕಟ್ಟಿದ್ದು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಇದು ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಉತ್ತಮ ಗುಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ಈ ಗುಡಿಯ ದಕ್ಷಿಣದ ಹೊರಗೋಡೆಯ ಮೇಲೆ ಶೂರ್ಪನಖಿಯ ಮೂಗು ಕೊಯ್ಯುತ್ತಿರುವುದು, ಮಾರೀಚ ವಧೆ ಮೊದಲಾದ ರಾಮಾಯಣದ ದೃಶ್ಯಗಳೂ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಜನನ, ವಸುದೇವ ಅವನನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಯಮುನಾ ನದಿಯನ್ನು ದಾಟಿದ್ದು, ಶಕಟಾಸುರವಧೆ, ಕಾಳಿಯಮರ್ದನ ಇತ್ಯಾದಿ ಭಾಗವತದ ದೃಶ್ಯಗಳೂ ಮತ್ತೊಂದೆಡೆ ಪಾಂಡವರ ಶಿಲ್ಪಗಳೂ ಇವೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ಹೊರಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಕೀರ್ತಿಮುಖಗಳನ್ನು, ಭೈರವ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮ ಇವರ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಈ ಗುಡಿಯ ಮುಂದೆ ಇದ್ದ ಕೋಟೆಕಾಳಗವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ವೀರಗಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಈಗ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲಿ ಎರಡು ದೊಡ್ಡ ಶೈವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಇಡಲಾಗಿದೆ. ಈ ತಾರಕೇಶ್ವರ ಗುಡಿಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿಯೆ ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಮುಖಮಾಡಿದ ಗಣಪತಿಯ ಗುಡಿಯಿದೆ. ಇದರ ಶಿಖರ ಸೇವುಣರ ಕಾಲದ ಗುಡಿಗಳನ್ನು ಹೋಲುವುದು. ಹಳೆಯ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ವೀರಭದ್ರನ ಗುಡಿಯಿದೆ. ಹಾನಗಲ್ಲಿ

ನಲ್ಲಿ 20ಕ್ಕೂ ಮೇಲ್ಪಟ್ಟು ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು 12 ಮತ್ತು 13ನೆಯ ಶತಮಾನದವಿದ್ದು ಚಾಳುಕ್ಯ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ, ಕಳಚುರಿ ಬಿಜ್ಜಳ ಮತ್ತು ಕದಂಬ ಅರಸರಾದ ತೈಲಪ, ಕಾಮದೇವ, ಸೋವಿದೇವ ಮತ್ತು ಮಲ್ಲಿದೇವರ ಆಳಿಕೆಯವು. ಇಲ್ಲಿನ ತಾರಕೇಶ್ವರ ಗುಡಿಯ ಮುಂದಿನ ಒಂದು ಶಾಸನದಿಂದ ಎರಡನೆಯ ತೈಲಪ, ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಯೂ ದಂಡನಾಯಕನೂ ಆದ ಮಸಣ ಎಂಬುವವನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ತೈಲೇಶ್ವರದೇವರಿಗೆ ಭೂಮಿ ದಾನಕೊಟ್ಟದ್ದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

(ಎ.ಎಂ.ಎ.)

ಹಾರಂಗಿ: ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ಮುಖ್ಯ ಉಪನದಿಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಇದಕ್ಕೆ ಸುವರ್ಣಾವತಿ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದೆ. ಈ ನದಿ ಮಡಿಕೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬೋರೊ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಉಗಮಹೊಂದಿ ಆಗ್ನೇಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಮೆಗತ್ತಲು ಎಂಬಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ, ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಹರಿದ ಅನಂತರ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ ಪುನಃ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಸಾಗಿ ಕುಶಾಲನಗರದ ಸ್ವಲ್ಪ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಕೂಡಿಗೆ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯನ್ನು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಹರದೂರು ಮತ್ತು ಗರ್ಗಂದೂರುಗಳ ನಡುವಣ ಇಕ್ಕಟ್ಟಿನ ಕಣಿವೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವಹಿಸುವಾಗ ಇದಕ್ಕೊಂದು ಸೇತುವೆ ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಸೇತುವೆಯಿಂದಾಗಿ ಮಡಿಕೇರಿ–ಸೋಮವಾರಪೇಟೆಗಳಿಗೆ ನೇರಮಾರ್ಗಸಂಚಾರ, ಸಾರಿಗೆ ಅನುಕೂಲ ಉಂಟಾಗಿದೆ (ಗರ್ಗಂದೂರಿನಲ್ಲಿ ಚಂಗಾಳ್ವರ ಕಾಲದ ಒಂದು ಕೋಟೆ ಇದೆ). ಹರದೂರಿನ ಸ್ವಲ್ಪ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಕೋಟೆಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಹುತ್ತಿಹೊಳೆಯನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಹರಿಯುವ ಮಾದಾಪುರ ಹೊಳೆ, ಸಾಂತಳ್ಳಿಯ ಕಳಕಂದೂರು ಗುಡ್ಡದ ಬದಿಯಿಂದಿಳಿದು ಬರುವ ಚೋರನ ಹೊಳೆ, ಸೋಮವಾರಪೇಟೆ ಬೆಟ್ಟಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿಬರುವ ಕಕ್ಕೆಹೊಳೆ – ಇವು ಹಾರಂಗಿ ನದಿಯ ಉಪನದಿಗಳು. ಹಾರಂಗಿ ಎಂಬಲ್ಲಿಯವರೆಗಿನ ಈ ನದಿಯ ಮೊದಲ ಹರಿವನ್ನು ಹಟ್ಟಿಹೊಳೆಯೆಂದೂ ಅನಂತರ ಹಾರಂಗಿ ನದಿ ಎಂದೂ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ.

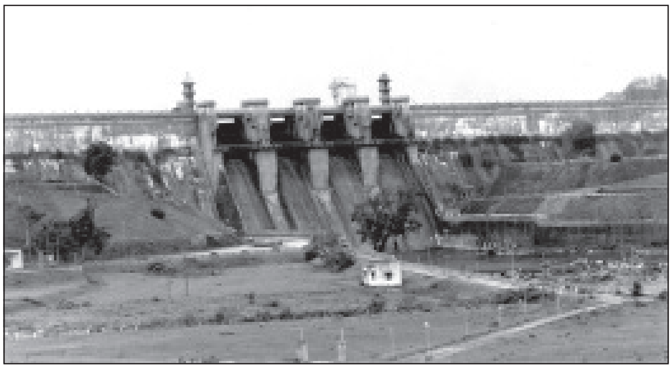

ಹಾರಂಗಿ ಅಣೆಕಟ್ಟೆ

ಕೊಡಗಿನ ಉತ್ತರ–ಮಧ್ಯಭಾಗದ ಬೆಟ್ಟಗಳ ಕಣಿವೆಗಳಲ್ಲಿ ತುಂಬಿ ಹರಿಯುವ ಹಾರಂಗಿ ನದಿಯನ್ನು ಕೊಡಗಿನ ಅತಿದೊಡ್ಡ ನೀರಾವರಿ ಯೋಜನೆಗೆ ಬಳಸಿಕೊಂಡು, ಕಕ್ಕೆಹೊಳೆ ಈ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರುವ ಮುನ್ನ ಹುದುಗೂರು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಈ ನದಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ 67 ಮೀ ಎತ್ತರದ ಅಣೆಕಟ್ಟನ್ನು ರಚಿಸಿ ಜಲಾಶಯ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಜಲಾಶಯದಿಂದ ಕೊಡಗಿನ ಸು. 30–35 ಸಾವಿರ ಹೆಕ್ಟೇರು ಭೂಮಿಗೆ ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯ ದೊರೆಯುತ್ತಿದೆ.

(ಎಂ.ವಿ.)

ಹಾರಾಡಿ ರಾಮ ಗಾಣಿಗ: 1902–69. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಯಕ್ಷಗಾನ ಕಲಾವಿದರು. ಉಡುಪಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬ್ರಹ್ಮಾವರ ಎಂಬ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಹತ್ತಿರದ ಹಾರಾಡಿಯಲ್ಲಿ 1902 ಮೇ 27ರಂದು ಹಾರಾಡಿ ಸುಬ್ಬಯ್ಯ ಗಾಣಿಗ ಮತ್ತು ಕೊಲ್ಲು ದಂಪತಿಗಳಿಗೆ ಎರಡನೆಯ ಮಗನಾಗಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ಮನೆತನದ ಕಸಬು ಕೈಗಾಣದಲ್ಲಿ ಎಣ್ಣೆ ತೆಗೆಯುವುದು. ಆದರೆ ಇವರ ಹಿರಿಯರು, ತಾಯಿ ಕಡೆಯವರು ಮೂರುನಾಲ್ಕು ತಲೆಮಾರಿನಿಂದಲೂ ಯಕ್ಷಗಾನ ವೇಷಧಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಈ ಹಿರಿಯರಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಅಣ್ಣಪ್ಪ ಎಂಬುವರು ಯಕ್ಷಗಾನದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವೇಷಧಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಅಣ್ಣಪ್ಪನ ಅನಂತರದ ಮಂಜ, ಶೇಷ ಇವರೆಲ್ಲ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವೇಷಧಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದರು.

ರಾಮಗಾಣಿಗರ ಬಾಲ್ಯದ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ನಡೆದದ್ದು ಐಗಳ ಮಠದಲ್ಲಿ. ಬೈಕಾಡಿ ರಾಮಣ್ಣಯ್ಯ ಎಂಬುವರು ಇವರ ಗುರುಗಳು. ಯಕ್ಷಗಾನದ ಪ್ರಸಂಗಗಳ ಅಭ್ಯಾಸ, ಕುಮಾರವ್ಯಾಸಭಾರತ, ಜೈಮಿನಿಭಾರತ ಇವುಗಳ ಪಠನ, ಮದ್ದಲೆ ಬಾರಿಸುವಿಕೆ ಮೊದಲಾದ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ಐಗಳ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಲಿತರು. ಇವರನ್ನು ಯಕ್ಷಗಾನ ಮೇಳಕ್ಕೆ ಪ್ರೇರೇಪಿಸಿದವರು ಇವರ ತಾಯಿ.

ರಾಮಗಾಣಿಗರು ತಮ್ಮ ಹದಿನೈದನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಯಕ್ಷಗಾನ ರಂಗವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ಇವರ ಮೊದಲ ಸೇವೆ ಮಾರಣಕಟ್ಟೆ ದೇವಳದ ಮೇಳದಲ್ಲಿ. ಬಾಲಗೋಪಾಲ, ಕೋಡಂಗಿ, ಸ್ತ್ರೀವೇಷ ಮುಂತಾದ ಬಯಲಾಟದ ಆರಂಭದ ವೇಷಗಳಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಮುಂದೆ ಆಸಕ್ತಿ ಉತ್ಸಾಹಗಳಿಂದ ಪಾಂಡೇಶ್ವರ ಪುಟ್ಟಯ್ಯನವರಿಂದ ಕುಣಿತವನ್ನೂ ಬಾಬಣ್ಣ ಶಾನುಭಾಗರಿಂದ ಅರ್ಥಗಾರಿಕೆಯನ್ನೂ ಕಲಿತು, ಬಿರ್ತಿ ರಾಮಚಂದ್ರಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳಿಂದ ಪುರಾಣದ ಕಥಾಭಾಗವನ್ನೂ ಅಭ್ಯಸಿಸಿ, ಮಂದರ್ತಿ, ಮಾರಣಕಟ್ಟೆ, ವರಂಗ ಮುಂತಾದ ಮೇಳಗಳಲ್ಲಿ ದುಡಿದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವೇಷಧಾರಿ ಎನಿಸಿಕೊಂಡರು. ಮಂದರ್ತಿ ಮೇಳ ಒಂದರಲ್ಲೇ ಸು.45 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಇವರು ದುಡಿದರು. ಇವರು ಬಯಲಾಟದ ಎಲ್ಲ ವೇಷಗಳನ್ನು ಧರಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಪರಿಣತರಾದರೂ ಮುಂಡಾಸಿನ ವೇಷಗಳಲ್ಲಿ, ದೊಡ್ಡ ಮುಂಡಾಸಿನ ವೇಷಗಳಾದ ಅಂಗಾರವರ್ಮ, ಕರ್ಣ ಮುಂತಾದ ವೇಷಗಳಲ್ಲಿ ಇವರದ್ದು ಎತ್ತಿದ ಕೈ. ಇವರ ಹಿರಿಯರ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದವರಾಗಿ ಹಾರಾಡಿ ಮುಂಡಾಸು ಎಂಬ ಕೀರ್ತಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ವೇಷ ಧರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಹಾಗೆಯೇ ಪೌರುಷ ವೇಷಗಳನ್ನು ಧರಿಸುವಲ್ಲಿಯೂ ನಿಪುಣರು. ವಿಜಯ ಪರ್ವದ ಭೀಷ್ಮ, ದ್ರೌಪದೀಪ್ರತಾಪದ ಭೀಮ, ಸುಬಾಹುಕಾಳಗದ ದಮನ, ಪ್ರಹ್ಲಾದಚರಿತ್ರೆಯ ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪು, ಜಾಂಬವತೀಕಲ್ಯಾಣದ ಜಾಂಬವ, ಕೃಷ್ಣಾರ್ಜುನ ಕಾಳಗದ ಅರ್ಜುನ, ಕರ್ಣ, ದ್ರುಪದ ಸ್ವಯಂವರದ ಅಂಗಾರವರ್ಮ, ರತ್ನಾವತೀಕಲ್ಯಾಣದ ಭದ್ರಸೇನ–ಇವು ಇವರ ಹೆಸರಾದ ವೇಷಗಳು. ವೀರ, ಕರುಣ, ಶೋಕ ಮೊದಲಾದ ರಸಗಳ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಭಾವಪೂರಿತವಾದ ಅಭಿನಯ ನಿರೂಪಣೆಯ ಸಂಭಾಷಣೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇವರು ನಿಸ್ಸೀಮರು. ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಯಾವೊಂದು ಭಾಷಾಶಿಕ್ಷಣವಿಲ್ಲದೆಯೂ ರಾಮಾಯಣ, ಮಹಾಭಾರತದ ಕಥಾನಕಗಳ ಪಾತ್ರ ನಿರೂಪಣೆ

ಯನ್ನು ನಿರ್ದುಷ್ಟವಾದ ಮನೋಹರವಾದ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಬಲ್ಲ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಇವರದಾಗಿತ್ತು.

ರಾಮಗಾಣಿಗರಿಗೆ ಅನೇಕ ಗೌರವಗಳೂ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳೂ ಲಭಿಸಿವೆ. ರಾಜ್ಯ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ (1961). 1964ರಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರ ಇವರಿಗೆ ರಾಷ್ಟ್ರಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಸನ್ಮಾನಿಸಿತು. ಯಕ್ಷಗಾನಕ್ಕೆ ಕೇಂದ್ರದ ಮನ್ನಣೆ ದೊರಕಿದ್ದು ಇದೇ ಪ್ರಥಮ.

ರಾಮಗಾಣಿಗರ ಕೊನೆಯ ದಿನಗಳು ಅಷ್ಟೇನೂ ಉತ್ತಮವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಪಾರ್ಶ್ವವಾಯುವಿನಿಂದ ಬಳಲುತ್ತಿದ್ದ ಇವರು 1969 ಡಿಸೆಂಬರ್ 11 ರಂದು ನಿಧನಹೊಂದಿದರು. ಯಕ್ಷಗಾನ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಈಗಲೂ ತಮ್ಮನ್ನು ತೊಡಗಿಸಿ ಕೊಂಡಿರುವ ರಾಜ್ಯಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪುರಸ್ಕೃತ ಹಾರಾಡಿ ಕೃಷ್ಣಗಾಣಿಗ, ಸ್ತ್ರೀವೇಷಧಾರಿ ಹಾರಾಡಿ ನಾರಾಯಣಗಾಣಿಗ ಇವರ ಹತ್ತಿರದ ಬಂಧುಗಳು. **(ಬಿ.ವಿ.ಕೆ.)**

ಹಾರೋಹಳ್ಳಿ: ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜಿಲ್ಲೆ ಕನಕಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಕನಕಪುರದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಊರಿನ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಮತ್ತು ಶಾಸನಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿವೆ. 1532ರ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಹಾರುವಹಳ್ಳಿ ಎಂದು ಹೆಸರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ ಇದೊಂದು ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿತ್ತೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಅರುಣಾಚಲೇಶ್ವರ, ಕೃಷ್ಣಸ್ವಾಮಿ, ಭೀಮೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಆಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಹೆಚ್ಚಿನ ದೇವಾಲಯಗಳು ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ನಿರ್ಮಾಣ ಗೊಂಡಿರುವುದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಅರುಣಾಚಲೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯಗಳು ಮಾತ್ರ ವಿಶಾಲವಾದ ದೇವಾಲಯಗಳಾಗಿದ್ದು ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ದ್ರಾವಿಡ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

ಅರುಣಾಚಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ವಿಶಾಲವಾದ ಪ್ರಾಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುನಾಕನಿ, ನವರಂಗ ಮತ್ತು ಮುಖಮಂಟಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಕಂಬಗಳು ಚತುರಸ್ರ ಮತ್ತು ಅಷ್ಟಸ್ರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಕಂಬಗಳ ಚೌಕಟ್ಟಾದ ಮುಖಗಳು ಹಲವಾರು ಸುಂದರವಾದ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದಿನ ಮಂಟಪವನ್ನು ಹೈದರ್‌ಅಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನರ ಸುಬೇದಾರರಾದ ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ ಅಯ್ಯರ್ ಮತ್ತು ವೆಂಕಟೇಶ ಅಯ್ಯರ್ ನಿರ್ಮಿಸಿದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪಾರ್ವತಿ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಾಕಾರದ ಪ್ರವೇಶ ಮಂಟಪದ ಮೇಲೆ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ರಾಯಗೋಪುರ ಇದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಸುಂದರವಾದ ಗಾರೆಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ.

ಕೃಷ್ಣಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದ್ದರೂ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಹೊಂದಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅರ್ಧಮಂಟಪ, ನವರಂಗಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲಿ ಇನ್ನೆರಡು ಚಿಕ್ಕ ಆಲಯಗಳಿವೆ. ಬಲಭಾಗದ ಆಲಯದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಶಿಲ್ಪವೂ ಎಡಭಾಗದ ಆಲಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀದೇವಿ ಮತ್ತು ಭೂದೇವಿಯರೊಂದಿಗೆ ಇರುವ ವೆಂಕಟೇಶ್ವರನ ಶಿಲ್ಪವೂ ಇದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪದ ಉಲ್ಲೇಖ ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ವೀರ ಪ್ರತಾಪ ಅಚ್ಯುತರಾಯನ 1532ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ತಿರುವೆಂಗಳನಾಥ ದೇವರನ್ನು, ಅಚ್ಯುತರಾಯನ ಅಧಿಕಾರಿಯಾದ ವರದತಿಮ್ಮಯ್ಯನು ತಂದನೆಂದು, ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನ ನೀಡಿದನೆಂದು ವಿವರ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಗ್ರಾಮದ ಹೊರವಲಯದಲ್ಲಿ ಭೀಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದ್ದು, ಇದೂ ಕೂಡಾ ವಿಜಯನಗರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಅಮ್ಮನವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. **(ಆರ್.ಎಚ್.ಕೆ.)**

ಹಾರ್ನಹಳ್ಳಿ: ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆ ಅರಸೀಕರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಅರಸೀಕೆರೆಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 8ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಗ್ರಾಮ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 5,658. ಇದು 1882ರ ವರೆಗೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಗ್ರಾಮದ ಪ್ರಾಚೀನ ಹೆಸರು ಹಾರುವನಹಳ್ಳಿ. ಮೊದಲಿಗೆ ಇದೊಂದು ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿದ್ದು, ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹಪುರವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. 13ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಇಮ್ಮಡಿನರಸಿಂಹನ ಸೋದರಿ ಸೋವಲದೇವಿಯು ಇಲ್ಲಿ ಸೋಮನಾಥಪುರವೆಂಬ ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದಳು.

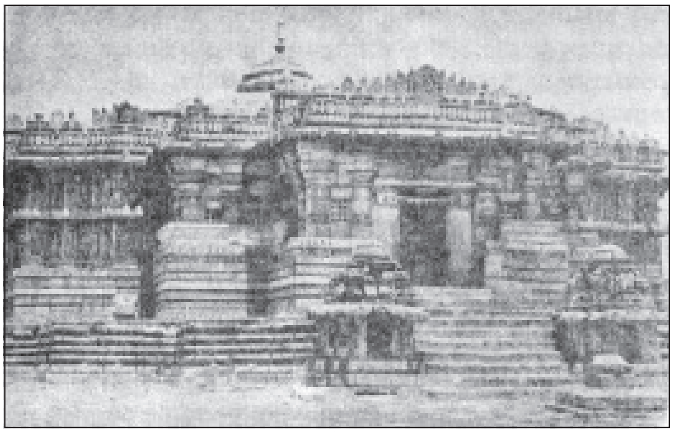
ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯ

ಇಲ್ಲಿರುವ ಕೇಶವ ಮತ್ತು ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳು ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯವನ್ನು 1234ರಲ್ಲಿ ನಿಜೇಶ್ವರ ಭಟ್ಟ, ಸಂಕಣ್ಣ, ಗೋಪಣ್ಣ ಎಂಬ ಸಹೋದರರು ತಮ್ಮ ತಂದೆಯ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ಕಟ್ಟಿಸಿ, ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ಮಾಡಿದಂತೆ ಅಲ್ಲಿಯ ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಎತ್ತರವಾದ ಜಗತಿಯ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿರುವ ಈ ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲದ ನಡುವಿನ ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಮೇಲೆ ಸುಂದರವಾದ ಗೋಪುರವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯ ಬುಡದಲ್ಲಿ ಆನೆ, ಕುದುರೆ, ಬಳ್ಳಿಯ ಸುರುಳಿ, ಮಕರ, ಹಂಸಗಳ ಸಾಲುಗಳಿದ್ದು ನಡುವಿನ ಪಟ್ಟಿಕೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕಂಡರಿಸದೆ ಹಾಗೆಯೇ ಬಿಟ್ಟಿದೆ. ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು ಮತ್ತು ಹಲವು ಭಂಗಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿಂತಿರುವ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಗುಂಡಾಗಿ ಆಭರಣಗಳಿಂದ ತುಂಬಿದ್ದರೂ ಸುಂದರವಾಗಿವೆ; ವಿಷ್ಣುವಿನ ದಶಾವತಾರ, ಬ್ರಹ್ಮ, ಸರಸ್ವತಿ, ಮಹಿಷಮರ್ದಿನಿ, ಅರ್ಜುನನ ಮತ್ಸ್ಯಯಂತ್ರ ಭೇದನ–ಇನ್ನೂ ಹಲವಾರು ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಮಧ್ಯದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ ಮತ್ತು ವೇಣುಗೋಪಾಲರ ಸುಂದರ ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ.

ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದಂತೆ ಇದೆ. ಇದು ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ನವರಂಗವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ನವರಂಗದ ಭುವನೇಶ್ವರಿಗಳು ವೈವಿಧ್ಯಮಯವಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ 1070ರಲ್ಲಿ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಎಂಬ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಒಂದು ಕೋಟೆಯ ಅವಶೇಷ ಮತ್ತು ಆತ ತನ್ನ ಮಗಳ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿರುವ ನಾಗರ್ತಿ ಎಂಬ ಒಂದು ಕೆರೆ ಇದೆ. **(ಎಂ.ಎಚ್.)**

ಹಾಲ: ಸಾತವಾಹನರ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ದೊರೆ. ಇವನ ಆಳಿಕೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಲೀಲಾವತಿ ಕೃತಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುತ್ತದೆ. ಆ ಕೃತಿಯ ಮಾಹಿತಿ ಪ್ರಕಾರ ಇವನ ದಂಡನಾಯಕ ವಿಜಯಾನಂದ ಸಿಂಹಳದ ವಿರುದ್ಧ ದಂಡಯಾತ್ರೆ ಕೈಗೊಂಡು ಸಿಂಹಳವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಅನಂತರ ಇವನು ಅಲ್ಲಿನ ಅಪೂರ್ವ ಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ ಹೆಸರಾದ ರಾಜಕುಮಾರಿ ಲೀಲಾವತಿಯೊಡನೆ ಸಪ್ತ ಗೋದಾವರಿ ಭೀಮಮ್ ಅಥವಾ ದ್ರಾಕ್ಷಾರಾಮ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿವಾಹವಾದ. ಇವನ ಆಡಳಿತಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಕೃತ ಆಡಳಿತ ಭಾಷೆಯಾಗಿತ್ತು. ಶಾಂತಿಪ್ರಿಯನಾದ ಇವನು ಘನ ವಿದ್ವಾಂಸನಾಗಿದ್ದು ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರೀ ಪ್ರಾಕೃತ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಗಾಥಾಸಪ್ತಶತಿ (ಗಾಥಾಸತ್ತಸಾಯ್) ಎಂಬ ಶೃಂಗಾರಕಾವ್ಯ ರಚಿಸಿದ. ಇವನು ಪ್ರಾಕೃತದ ಅನೇಕ ಕವಿಗಳ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ 700 ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಆಯ್ದುಕೊಂಡು ಕಾವ್ಯ ರಚಿಸಿರುವುದರಿಂದ, ಇವನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರೀ ಪ್ರಾಕೃತದಲ್ಲಿ ವಿಪುಲ ಸಾಹಿತ್ಯ ರಚನೆಯಾಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಬಾಣ ತನ್ನ ಹರ್ಷಚರಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಲನ ಗಾಥಾಸಪ್ತಶತಿ ಮೇರುಕೃತಿ ಎಂದು ಹೊಗಳಿದ್ದಾನೆ. ಇವನು ತನ್ನ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಶಿವ ಮತ್ತು ಆತನ ಪತ್ನಿ ಗೌರಿಯ ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದಲೇ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಶಿವದತ್ತ, ಶೀರಕದಿಲ, ಕುಮಾರ, ಸ್ಕಂದ ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರುಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಸಾತವಾಹನರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶೈವಧರ್ಮ ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿತ್ತೆಂಬುದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಇದರಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದ ಪೊಟ್ಟ, ತುಪ್ಪ ಎಂಬ ನಾಮಪದಗಳು, ಪೆಟ್ಟು, ತೀರ್ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳು ಇವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕನ್ನಡ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಭಾಷೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಸಾಹಿತ್ಯ ಭಾಷೆ ಕೂಡ ಆಗಿತ್ತು ಎಂಬುದು ಗೋವಿಂದ ಪೈ ಅವರ ಅಭಿಮತ. ಅಲ್ಲದೇ ಕ್ರಿಯಾಪದದ ಮೂಲಧಾತುವನ್ನು ಎರವಲಾಗಿ ಪಡೆಯಬೇಕಾದರೆ ತನಗಿಂತ ಸಮೃದ್ಧ ಭಾಷೆಯಿಂದ ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ 1–2ನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕಿಂತ ಮುಂಚೆ ಇರಬೇಕೆಂಬುದು ಗೋವಿಂದಪೈ ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗುಣಾಢ್ಯನಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಬೃಹತ್ಕಥಾ ಕೋಶ ಪೈಶಾಚಿ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಇವನು 78ರಲ್ಲಿ ಶಾಲಿವಾಹನ ಶಕೆ ಆರಂಭಿಸಿದನೆಂದು ಹಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಇವನಿಗೆ ಶಾಲಿವಾಹನ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇತ್ತು.

*

ಹಾಲಕ್ಕಿ: ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರಮುಖ ಬುಡಕಟ್ಟುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಾರವಾರ, ಅಂಕೋಲ, ಕುಮಟ, ಹೊನ್ನಾವರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ವಾಸ. ಕೃಷಿಯೇ ಜೀವನಾಧಾರ. ದುಡಿತವನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿಕೊಂಡ ಶ್ರಮಜೀವಿಗಳಿವರು. ಇವರ ಹುಟ್ಟಿನ ಬಗ್ಗೆ ದಂತಕಥೆಯೊಂದು ಪ್ರಚಲಿತವಿದೆ: ಗದ್ದೆ ಉಳುತ್ತಿದ್ದ ಶಿವನಿಗೆ ಅನ್ನ ಹಾಲು ಒಯ್ಯುತ್ತಿದ್ದ ಪಾರ್ವತಿ ಎಡವಿ ಬಿದ್ದಾಗ, ಆ ಹಾಲು ಮತ್ತು ಅನ್ನ ಮಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಕೂಡಿದವು. ಪಾರ್ವತಿ ಆ ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಎರಡು ಗೊಂಬೆ ತಯಾರಿಸಿದಳು. ಪಾರ್ವತಿಯನ್ನು ಹುಡುಕುತ್ತ ಬಂದ ಶಿವ ಆ ಗೊಂಬೆಗಳಿಗೆ ಜೀವ ಬರಿಸಿದ. ಹೀಗೆ ಇವರು ಹಾಲು ಅಕ್ಕಿ ಮಿಶ್ರಣದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದವರಾದ್ದರಿಂದ ಹಾಲಕ್ಕಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತು. ಇನ್ನೊಂದು ಕಥೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಕಡು ಬಡವರಾದ ಇವರಿಗೆ ಬತ್ತ ಪೂರ್ತಿ ಬೆಳೆಯುವವರೆಗೆ ಕಾಯುವ ಆರ್ಥಿಕ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದೆ ಬತ್ತದ ತೆನೆ ಇನ್ನೂ ಹಾಲು ತುಂಬಿರುವಾಗಲೇ ಕೊಯ್ದು ಅರೆದು ಪಾಯಸ (ಹಾಲಕ್ಕಿ ಪಾಯಸ) ಮಾಡಿ ಉಣ್ಣುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಹಾಲಕ್ಕಿಗಳು ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂತೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇವರ ಮೈ ಹಾಲು ಅಕ್ಕಿಯ ಬಣ್ಣದ್ದಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇತರ ಒಕ್ಕಲು ಪಂಗಡದವರಿಂದ ಭಿನ್ನ ಎಂದು ಗುರುತಿಸಲು ಇವರಿಗೆ ಹಾಲಕ್ಕಿ ಒಕ್ಕಲು ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂತೆನ್ನಲಾಗಿದೆ.

ಇವರು ಆದಿವಾಸಿ ಜೀವನ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬತ್ತದ ಗದ್ದೆಗಳ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿ ಗುಂಪು ಗುಂಪಾಗಿ ಇವರ ಗುಡಿಸಲುಗಳು. ಮಣ್ಣಿನ ಗೋಡೆಗೆ ಹುಲ್ಲು ಛಾವಣಿಯ ಎರಡು ಅಂಕಣಗಳ ಸಣ್ಣ ಮನೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಮೂಲ ಪಂಗಡಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಬಳಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಬಳಿಗಳಿಗೆ ಗಿಡ, ಬಳ್ಳಿಗಳ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಹೆಸರು ಸಂಕೇತವಿದೆ. ಗುರಾಣಿ ಬಳಿ, ಖಡಿನ ಬಳಿ, ಕೇದಿಗೆ ಬಳಿ, ಮಂಜಲಿ ಬಳಿ, ಸುಸ್ಕಿನ ಬಳಿ, ದ್ಯಾವನ ಬಳಿ, ಕುಂತಿ ಬಳಿ ಹೀಗೆ ಎಂಟು ಪ್ರಕಾರಗಳಿರುವುವು. ಮಾಂಸಾಹಾರಿಗಳಾದರೂ ಇವರು ತಮ್ಮ ಬಳಿಯ ಹೆಸರಿನ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುವುದಿಲ್ಲ, ಕೊಲ್ಲುವುದೂ ನಿಷಿದ್ಧ. ಭಿನ್ನಗೋತ್ರ ವಿವಾಹ ಪದ್ಧತಿ ಇವರಲ್ಲಿದೆ. ಹಾಲಕ್ಕಿ ಒಕ್ಕಲಿಗರು ಯಾವುದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಪುರೋಹಿತರನ್ನು ಕರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಊರ ಗೌಡನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಮಂಗಲ ಕಾರ್ಯಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ.

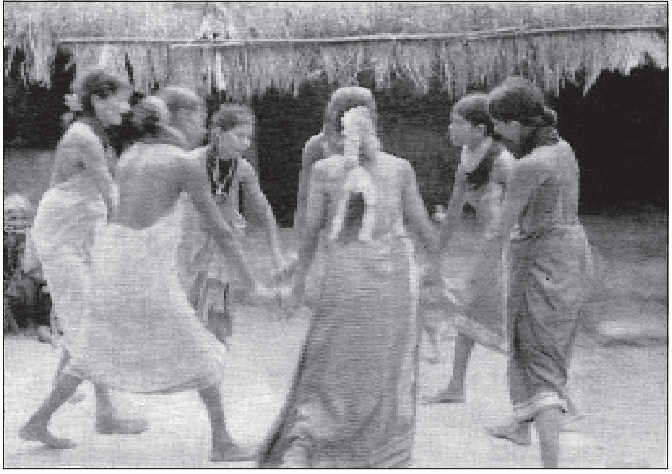

ತಾರ್ಲೆ ಕುಣಿತ, ಹಾಲಕ್ಕಿ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳ ಪ್ರದರ್ಶನಾತ್ಮಕ ಕಲೆ

ಪ್ರತಿ ಕೊಪ್ಪ ಒಂದು ಹಳ್ಳಿ. ಅಲ್ಲಿ ಊರ ಗೌಡ, ಬುದವಂತ, ಕೋಲಕಾರ ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಇರುತ್ತಾರೆ. ಕೊಪ್ಪಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕೂಟದಲ್ಲಿ ಚರ್ಚಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕೂಟ ಅಂದರೆ ಸಭೆ. ಕೊಪ್ಪದ ಎಲ್ಲ ವಯಸ್ಕ ಗಂಡಸರೂ ಕೂಟದ ಸದಸ್ಯರು. ಊರ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಪಟ್ಟ ವಂಶಪಾರಂಪರ್ಯವಾದದ್ದು. ಅನೇಕ ಕೊಪ್ಪಗಳು ಸೇರಿ ಒಂದು ಸೀಮೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಲಕ್ಕಿ ಒಕ್ಕಲಿಗರ ಇಂಥ ಏಳು ಸೀಮೆಗಳಿವೆ. ಸೀಮೆಯ ಸಭೆಗೆ ಸೀಮಾಕೂಟ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಸಮಾಜದ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲಂಘಿಸಿದವರಿಗೆ ಸೀಮೆಯ ಕೂಟ ಬಹಿಷ್ಕಾರ ಹಾಕುವುದು. ಬಹಿಷ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಜಾತಿ ಕಟ್ಟು ಎಂಬ ಹೆಸರಿದೆ. ಹಾಲಕ್ಕಿ ಮಹಿಳೆಯ ಚೊಚ್ಚಲ ಹೆರಿಗೆ ಗಂಡನ ಮನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಆಗಬೇಕು. ನಾಮಕರಣದ ದಿನ ತವರಿನ ಕೊಪ್ಪದವರೆಲ್ಲ ಬಂದು ತಿಂಡಿಗಳನ್ನು ಹಂಚುತ್ತಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆ ನೆಂಟರಆಮೆ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇವರಿಗೆ ಮದುವೆ ಪವಿತ್ರವಾದ ಸಂಸ್ಥೆ. ಮೊದಲು ಬಾಲ್ಯವಿವಾಹ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿತ್ತು. ಅಕಸ್ಮಾತ್ ಮದುವೆಯ ಮೊದಲೇ ಹುಡುಗಿ ಮೈನೆರೆದರೆ ಅವಳನ್ನು ಮನೆಯವರೇ ಕಾಡಿಗೆ ಒಯ್ದು ಕಣ್ಣುಕಟ್ಟಿ ಬಿಟ್ಟುಬರುತ್ತಿದ್ದರಂತೆ. ಈಗ ಈ ಶಿಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲ. ಹೆಣ್ಣಿಗೆ ಹೆಣ್ಣು ಇವರಲ್ಲಿ ಈಗಲೂ ಪ್ರಚಲಿತವಿರುವ ಪದ್ಧತಿ. ಹೆಣ್ಣಿಗೆ ಮದುವೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಹಿರಿಯರೇ ಮದುವೆ ನಿಶ್ಚಯಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಆರ್ದ್ರಾ ನಕ್ಷತ್ರದಲ್ಲಿ ಮದುವೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಊರಿನಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ದಿನ ಹತ್ತು ಹನ್ನೆರಡು ಮದುವೆಗಳು ನಡೆಯುವುದುಂಟು. ಹೆಸ್ರೂಟ ಮತ್ತು ಮದುಮಗಳನ್ನು ಅಡಗಿಸಿಡುವ ಪದ್ಧತಿಗಳು ಇವರಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾದವು.

ಇವರು ಹೆಣವನ್ನು ಸುಡುತ್ತಾರೆ. ಮಕ್ಕಳ ಸೊಡ್ಲೆ(ಮಕ್ಕಳ ಶ್ಮಶಾನ) ಪ್ರತ್ಯೇಕ. ಸತ್ತ ಮೈಲಿಗೆಯನ್ನು ಊರ ಗೌಡನೇ ನೀರು ಚಿಮುಕಿಸಿ ಶುದ್ಧಿ ಮಾಡುವನು. ತಿರುಪತಿ ಯಾತ್ರೆ ಮಾಡಿ ಬಂದವರಿಗೆ ದಾಸರು ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅವರು ಸತ್ತಾಗ ಕೊರಳಿಗೆ ತುಳಸಿ ಹಾಕಿ ಅಗೇರ ವಾದ್ಯದೊಡನೆ ಶ್ಮಶಾನಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯುತ್ತಾರೆ.

ಹಗರಣ, ಗುಮಟೆಪಾಂಗು, ಕೋಲಾಟ, ಸುಗ್ಗಿಕುಣಿತ ಇವು ಹಾಲಕ್ಕಿ ಒಕ್ಕಲಿಗರ ಮನರಂಜನೆಗಳು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಹಾಲಕ್ಕಿ ಒಕ್ಕಲಿಗರ ಸುಗ್ಗಿ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ್ದು. ಬಣ್ಣದ ಉಡುಪು ತೊಟ್ಟು, ಬಣ್ಣದ ಕಾಗದ ಬೆಂಡು ಬೇಗಡೆಗಳಿಂದ ಶೃಂಗರಿಸಿ ತಯಾರಿಸಿದ ತುರಾಯಿಯನ್ನು ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿ ಕುಣಿಯುವ ಸೊಗಸು ಆಕರ್ಷಕವಾದುದು. ಸುಗ್ಗಿಯಲ್ಲಿ ಕಿರೇಸುಗ್ಗಿ ಮತ್ತು ಹಿರೇಸುಗ್ಗಿ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧಗಳು. ವೇಷಭೂಷಣ, ಹೆಜ್ಜೆಗಾರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವು ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಪಡೆದಿವೆ. ಇವು ಪ್ರತಿ ವರ್ಷ ಪರ್ಯಾಯವಾಗುವುದು ಒಂದು ಪದ್ಧತಿ. ಸುಗ್ಗಿಕುಣಿತಕ್ಕೆ ಗುಮಟೆವಾದ್ಯದ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಮೆರುಗನ್ನೀಯುತ್ತದೆ. ಅಡ್ಡ ಕುಣಿತ, ಕೋಲು ಕುಣಿತ, ಕುಂಚ ಕುಣಿತ, ಅಲಾವಿ ಕುಣಿತ–ಹೀಗೆ ವಿವಿಧ ಬಗೆಯ ಕುಣಿತಗಳಿವೆ. ಸುಗ್ಗಿಕುಣಿತ ಕರ್ನಾಟಕ ಜನಪದ ನೃತ್ಯಕಲೆಗೆ ಒಂದು ವಿಶೇಷ ಕೊಡುಗೆ. ಹಗರಣ (ಹಗಣ) ಇವರಿಗೊಂದು ವಿಶೇಷ ವಿನೋದ. ಊರಿಗೆ ಊರೇ ಹೋಗಿ ಬೇಟೆಯಾಡುವುದು ಇವರದೊಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಹವ್ಯಾಸ. ಇವರ ಬೇಟೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದೂಕಿಗೆ ಸ್ಥಾನವಿಲ್ಲ. ಈಟಿಯನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಾರೆ. ಬಲೆಕಟ್ಟಿ ಬೇಟೆಯಾಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ಬೇಟೆಗೆ ಹೊಲ ಎಬ್ಬಿಸುವುದು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಇವರು ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಹಿಂದುಳಿದವರು. ಹೆಂಗಸರು ಒಕ್ಕಲುತನದಲ್ಲಿ ನೆರವಾಗುವುದಲ್ಲದೇ ದೂರದ ಬೆಟ್ಟ ಕಾಡಿನಿಂದ ಕಟ್ಟಿಗೆ ಹೊತ್ತು ತಂದು ಮಾರುವರು. ಬದುಕು ಕಷ್ಟದ್ದು. ಆದರೂ ಹಾಡು, ಗುಮಟೆಪಾಂಗಿನ ಖುಷಿಯಲ್ಲಿ ಮೈಮರೆಯುವರು. ಕರಿಹಬ್ಬ(ಸುಗ್ಗಿಹಬ್ಬ), ತುಳಸಿ ಹಬ್ಬ, ಗೋವಿನಹಬ್ಬ, ಹಾವಿನಹಬ್ಬ, ಗಡಿಹಬ್ಬಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುವರು. ದನಗಳ ಹಬ್ಬದಲ್ಲಿ ದನಗಳನ್ನು ಬಣ್ಣಬಣ್ಣದ ಕಾಗದದ ಹಾಗೂ ನಾರಿನ ಚವಲಗಳಿಂದ ಶೃಂಗರಿಸಿ ಪೂಜಿಸುವರು. ದೇವರು ದೆವ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ನಂಬಿಕೆ. ಇವರು ತಿರುಪತಿ ತಿಮ್ಮಪ್ಪನ ಭಕ್ತರು. ಆಲ, ಅಶ್ವತ್ಥ ವೃಕ್ಷಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸುವರು. ಮೃತರ ಆತ್ಮ ದೈವಗಳಾಗುತ್ತವೆಂಬುದು ಇವರ ನಂಬಿಕೆ. ಕನ್ನೆದೈವ, ಹೆಣ್ಣುಗೊರೆ, ಗಂಡುಗೊರೆ ಇವು ಸಹಾಯ ದೈವಗಳು. ನೂಡಿದೈವ ವಮ್ಮಲ್ತಿ ಹೆಣ್ಣುದೆವ್ವಗಳಲ್ಲಿ ನಂಬಿಕೆ. ಭೂತ ಪಿಶಾಚಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಭಯ.

ಅಕ್ಕಿ, ರಾಗಿ, ಮೀನು ಮುಖ್ಯ ಆಹಾರ. ರಾಗಿ ಅಂಬಲಿ ಹಾಲಕ್ಕಿಗಳ ವಿಶಿಷ್ಟ ಆಹಾರ. ಇವರದು ರಾಗಿ ಅಂಬಲಿ ಉಂಡ ಕಸುವಿನ ಸೊಬಗಿನ ದೇಹ. ಆದರೆ ಉಡುಪು ಸದಾ ಸರಳ, ಮಾನಮುಚ್ಚಲು ಉಡಿದಾರಕ್ಕೊಂದು ಕಚ್ಚೆ, ಹೆಗಲಿಗೊಂದು ಕಂಬಳಿ, ತಲೆಗೊಂದು ರುಮಾಲು. ಕವಳಿಗೆ ಸಂಚಿ(ತಂಬಾಕು ಸಂಚಿ), ಕೆಲಸದ ಕತ್ತಿ ಸದಾ ಇವರ ಜೊತೆಗಿರುತ್ತವೆ. ಹೆಂಗಸರು ಮಗ್ಗದ ಚೌಕುಳಿ ಸೀರೆಯನ್ನು ಮೊಣಕಾಲಿನವರೆಗೆ ನೆರಿಗೆಮಾಡಿ ಇಳಿಬಿಟ್ಟು ಎಡ ಬಾಜುವಿಗೆ ಸೆರಗನ್ನು ತಂದು ಗಂಟು ಕಟ್ಟಿ ಉಡುವರು. ಕುಪ್ಪಸವಿಲ್ಲದ ಭುಜಗಳ ತುಂಬ ಕರಿಮಣಿ ಸರಗಳ ಹೊರೆ ಹೊತ್ತುಕೊಂಡಿರುವರು. ಏಕ ಪತ್ನಿತ್ವ ಪದ್ಧತಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಬಹುಪತ್ನಿತ್ವಕ್ಕೆ ಸೀರುಡಿಕೆ ಸಂಪ್ರದಾಯದಂತೆ ಅವಕಾಶವಿದೆ. ವಿಧವೆಯರು ವಿಧುರರೊಡನೆ ಮಾತ್ರ ಮದುವೆಯಾಗಬಹುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಸೀರುಡಿಕೆ ಎನ್ನುವರು.

ಹಾಲಕ್ಕಿ ಒಕ್ಕಲಿಗರು ಗಿಡಮೂಲಿಕೆಗಳಿಂದ ಔಷಧ ತಯಾರಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರು. ದನಕರುಗಳ ಹಾಗೂ ಮನುಷ್ಯರ ರೋಗಗಳಿಗೆ ಔಷಧ ಕೊಡುವ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವೈದ್ಯ ಮನೆತನಗಳಿವೆ. ಇದು ವಂಶಪಾರಂಪರ್ಯವಾಗಿ ನಡೆದು ಬಂದ ವೃತ್ತಿ. ಪಕ್ಷವಾತರೋಗಕ್ಕೆ ಬೆಳ್ಳಂಬರದ ಬೊಮ್ಮಗೌಡರ ಮದ್ದು ನಾಡಿನ ಒಳಹೊರಗೆಲ್ಲ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಮಕ್ಕಳ ರೋಗಕ್ಕೆ ಕುಮಟದ ವಡಗೇರಿಯ ಗೌಡರು, ಎಲುಬು ರೋಗಕ್ಕೆ ಕಾರವಾರದ ತೋಡೂರು ಗೌಡರು ಪ್ರಸಿದ್ಧರು. ಇವರ ಜನಪದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೀಮಂತವಾಗಿದೆ. ಹಾಲಕ್ಕಿ ಒಕ್ಕಲಿಗರ ಜನಪದ ಕಥೆ, ಗೀತೆ, ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳನ್ನು ಎಲ್.ಆರ್.ಹೆಗಡೆ (1971), ಎಲ್.ಜಿ.ಭಟ್ (1972), ಎನ್.ಆರ್. ನಾಯಕ (1992) ಮೊದಲಾದವರು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. *

ಹಾಲಬಾವಿ, ಡಿ.ಸಿ.: 1907–97. ಹಿರಿಯ ಚಿತ್ರಕಲಾವಿದರು. 1907 ನವೆಂಬರ್ 28ರಂದು ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ದಾನಪ್ಪ ವೀರಭದ್ರಪ್ಪ ಹಾಲಬಾವಿ. ಚಿಕ್ಕವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ಚಿತ್ರಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಅಪಾರ ಆಸಕ್ತಿ ಹೊಂದಿದ್ದ ಇವರು ಪ್ರೌಢಶಾಲಾವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಿ ಇಂಟರ್ ಮೀಡಿಯಟ್ ಕಲಾಶ್ರೇಣಿ ಪರೀಕ್ಷೆ ಹಾಗೂ ಚಿತ್ರರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಡಿಪ್ಲೊಮಾ ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಹೆಚ್ಚಿನ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಮುಂಬಯಿಯ ಜೆ.ಜೆ. ಕಲಾಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಪಡೆದು (1926–35) ಆರ್ಟ್ಸ್ ಮಾಸ್ಟರ್ ಪದವಿಯನ್ನೂ ಗಳಿಸಿದರು(1936). ಆರಂಭಿಕ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಚಿಕ್ಕೋಡಿ, ನಿಪ್ಪಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಲಾಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸಿ ಚಿತ್ರಕಲೆಯನ್ನು ಪೋಷಿಸಿ ಬೆಳೆಸುವ ಘನ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಮುಂಬಯಿಯ ಜೆ.ಜೆ. ಸ್ಕೂಲ್ ಆಫ್ ಆರ್ಟ್ಸ್ ಮಾದರಿಯಲ್ಲೇ ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಸ್ಕೂಲ್ ಆಫ್ ಆರ್ಟ್ಸ್ ಎಂಬ ಕಲಾಶಾಲೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು (1935). ಈ ಕಲಾಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಡಿ.ಟಿ.ಸಿ(1952) ಹಾಗೂ ಡಿ.ಎಂ.ಸಿ(1981) ಕೋರ್ಸ್‌ಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವ ಮೂಲಕ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲೇ ಪ್ರಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಈ ಬಗೆಯ ತರಬೇತಿ ನೀಡುವ ಸಂಸ್ಥೆ ಇವರದಾಯಿತು. ಈ ಶಾಲೆ ತನ್ನ ಬೆಳ್ಳಿಹಬ್ಬ (1960) ಹಾಗೂ ಸುವರ್ಣ ಮಹೋತ್ಸವಗಳನ್ನು (1985) ಆಚರಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ.

ಹಾಲಬಾವಿಯವರು ಕಲಾಧ್ಯಯನಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಅಜಂತ, ಎಲ್ಲೋರ, ಯಾದಗೀರ್, ದೌಲತಾಬಾದ್, ಬಿಜಾಪುರ, ಬಾದಾಮಿ, ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲು, ಬೇಲೂರು–ಹೀಗೆ ದೇಶದ ಎಲ್ಲ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಚಾರ ಕೈಗೊಂಡವರು. 1978ರಲ್ಲಿ ಜಮ್ಮು ಮತ್ತು ಕಾಶ್ಮೀರದಲ್ಲಿ ಹಿಮಾವೃತ ಶಿಖರಗಳ ಬಗೆಗೆ ಮತ್ತು ಬಷೋಲಿ, ಕಾಂಗ್ರಕಲೆಗಳ ಬಗೆಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಸಿದರು. ಕರ್ನಾಟಕದ ಗತಕಾಲದ ಕಲೆ ಹಾಗೂ ಅದರ ಪುನರುಜ್ಜೀವನದ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆಸಿದ ಇವರು ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಕಲಾಸಕ್ತರಿಗೆ ತರಬೇತಿ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಸೋಮಶೇಖರ ಸಾಲಿ, ಆರ್.ಕೆ. ಪರಾಂಜಪೆ, ಬಿ.ಕೆ. ಹುಬ್ಳಿ, ತಾರಾಪವಾರ, ಈಶ್ವರಮುರಗೋಡ, ಆರ್.ಜಿ. ರಾಯಕರ, ಶಂಕರಪಾಟೀಲ, ವಿಮಲಾ ಶೀಲವಂತ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಚಿತ್ರಕಲಾವಿದರು ಇವರ ಶಿಷ್ಯವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರು.

ಇವರು ಚಿತ್ರರೂಪದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿಸಿದ ಚೆನ್ನಬಸವಪುರಾಣ, ಪ್ರಭುಲಿಂಗ ಲೀಲೆ, ಗಿರಿಜಾಕಲ್ಯಾಣ ಮೊದಲಾದ ಕಾವ್ಯಸನ್ನಿವೇಶಗಳೂ ಶಂಕರದಾಸೀಮಯ್ಯ, ಗೋರಖನಾಥ, ಬಸವೇಶ್ವರ ಮೊದಲಾದ ಮಹಾತ್ಮರ ಹಾಗೂ ಮಹಾತ್ಮಗಾಂಧಿ, ಬಿ.ಡಿ. ಜತ್ತಿ, ಡೆಪ್ಯುಟಿ ಚೆನ್ನಬಸಪ್ಪ, ರೊದ್ದ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ರಾವ್, ಎ.ಎಮ್. ಥಾಮಸ್, ಡಿ.ಸಿ. ಪಾವಟೆ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ತೈಲವರ್ಣ ಚಿತ್ರಗಳೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದಿವೆ. ಇವರ ಬಹುತೇಕ ನಿಸರ್ಗ ಚಿತ್ರಗಳು ಜಲವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳಾಗಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಪ್ರೆಷನಿಸಂನ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇವರು ರಚಿಸಿರುವ ಹಲವಾರು ಚಿತ್ರಗಳು ಭಾರತದಲ್ಲಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಅಮೆರಿಕ, ಬ್ರಿಟನ್, ಸ್ವೀಡನ್,

ಹಾಲೆಂಡ್, ಫ್ರಾನ್ಸ್, ಜಪಾನ್ ಹೀಗೆ ಪ್ರಪಂಚದ ನಾನಾ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿನ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಅನಾವರಣಗೊಂಡು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಗಳಿಸಿವೆ.

ಇವರು ಬೆಳಗಾಂವಿಯ ಕರ್ನಾಟಕ ಕಲಾಸಂಸ್ಥೆ ಹಾಗೂ ಆಗಿನ ಮುಂಬಯಿಯ ರಾಜ್ಯದ ಕಲಾಶಿಕ್ಷಕರ ಸಮ್ಮೇಳನ ಇವುಗಳಿಗೆ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಗಳಾಗಿ, ಭಾರತೀಯ ಆರ್ಟ್ಸ್ ಅಂಡ್ ಕ್ರಾಫ್ಟ್ ಎಜುಕೇಷನ್ ಸಲಹಾ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕಲಾಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ಲಲಿತ ಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದರು ಕುಂಚಬ್ರಹ್ಮ ಎಂಬ ಬಿರುದಿಗೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿದ್ದರು. ಕಲೆಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಆರ್ಟ್‌ಗಿಲ್ಡ್ ಎಂಬ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದ್ದರು. ನನ್ನ ಸಮಕಾಲೀನ ಕಲಾವಿದರು, ಸಿಲೋನಿನ ಸಂದರ್ಶನ ಇವು ಇವರು ರಚಿಸಿದ ಎರಡು ಕೃತಿಗಳು.

ಇವರ ಕಲಾಸೇವೆಗಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1995), ಕರ್ನಾಟಕ ಲಲಿತ ಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1998), ವೆಂಕಟಪ್ಪ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭಿಸಿವೆ. ಇವರು 1997ರಲ್ಲಿ ನಿಧನಹೊಂದಿದರು. **(ಆರ್.ಜಿ.ಆರ್.)**

ಹಾಲೇರಿ ರಾಜವಂಶ: ಕೊಡಗಿನಲ್ಲಿ ಸು. 1633–1834ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ರಾಜಮನೆತನ. ಇವರ ರಾಜಧಾನಿ ಮಡಿಕೇರಿ. ಮೊದಲು ಹಾಲೇರಿ, ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ನಾಲ್ಕುನಾಡು ರಾಜಧಾನಿಗಳಾಗಿದ್ದುವು. ಈ ವಂಶದ ರಾಜರು ತಾವು ಚಂದ್ರವಂಶದವರು ಆಶ್ವಲಾಯನಸೂತ್ರ ಋಕ್ ಶಾಖೆಯವರು, ವೀರಶೈವಮತ ಧುರೀಣರು ಎಂದು ಕರೆದುಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಅರಸರೂ ಒಡೆಯರು ಎಂಬ ಉತ್ತರನಾಮವನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ವಂಶದ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ (1780–1809) ಬರೆಯಿಸಿದ ರಾಜೇಂದ್ರನಾಮೆ ಮತ್ತು ಹಲವು ಬ್ರಿಟಿಷರ ಬರೆಹಗಳು ಈ ವಂಶದ ಚರಿತ್ರೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಾಹಿತಿಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ.

17ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆದಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ವೀರರಾಜನೆಂಬ ಇಕ್ಕೇರಿಯ ರಾಜಕುಮಾರ ಜಂಗಮ ವೇಷದಲ್ಲಿ ಕೊಡಗಿಗೆ ಬಂದು ಮಡಿಕೇರಿ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿರುವ ಹಾಲೇರಿಯಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದ. ಇವನೇ ಹಾಲೇರಿ ವಂಶದ ಮೂಲಪುರುಷ. ಇವನು ಒಂದು ದಂಡನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡ. ಅಂದು ಕೊಡಗಿನಲ್ಲಿ ಒಡೆತನ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಕಿಗ್ಗಟ್ಟುನಾಡಿನ ಅಚ್ಚುನಾಯಕ, ಬೆಪ್ಪುನಾಡಿನ ಉತ್ತನಾಯಕ, ಪಾಡಿನಾಲ್ಕುನಾಡಿನ ಕರ್ಣೆಂಬಾಹು ಮೊದಲಾದ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಇವನ ಅಧೀನರಾದರು ಎಂಬ ಹೇಳಿಕೆಗಳಿವೆ. ಆದರೆ ವೀರರಾಜ ಮತ್ತು ಇವನ ಮಗ ಅಪ್ಪಾಜಿರಾಜ ಈ ಮೊದಲ ರಾಜರ ಕಾಲದ ಆಳಿಕೆಯ ಕಾಲ ಮತ್ತು ಇತರ ವಿವರಗಳು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದುಬಂದಿಲ್ಲ. ಅಪ್ಪಾಜಿರಾಜನ ಮಗ ಮುದ್ದುರಾಜ 1633–87ರ ವರೆಗೆ ಆಳಿದ ಇವನು 1681ರಲ್ಲಿ ಮಡಿಕೇರಿಯಲ್ಲಿ ಅರಮನೆಯನ್ನೂ ಅದರ ಸುತ್ತ ಕೋಟೆಯನ್ನೂ ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಹುಶಃ ಬಲಯುತ ರಾಜನಾಗಿದ್ದ ಈತ ಮೈಸೂರು ಅರಸರಿಂದ ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣ ದಾಳಿಗೆ ಒಳಗಾದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ಮನಸ್ಸು ಮಾಡಿದ್ದ. ಆದರೆ ಇವನು ಕಾರ್ಯನಿರತನಾಗುವ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಕೈಮೀರಿಹೋಗಿತ್ತು. ಮುದ್ದುರಾಜನಿಗೆ ದೊಡ್ಡವೀರಪ್ಪ (1687–1736), ಅಪ್ಪಾಜಿರಾಜ ಮತ್ತು ನಂದರಾಜ ಎಂಬ ಮೂವರು ಮಕ್ಕಳಿದ್ದರು. ದೊಡ್ಡವೀರಪ್ಪ ತಂದೆಯ ಮರಣಾನಂತರ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಈತ ಕೊಟ್ಟಾಯಂ ಅರಸ ವೀರವರ್ಮನನ್ನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸೋಲಿಸಿ ಕೊಂದ. ಬಿದನೂರ ಸೋಮಶೇಖರನಾಯಕನೊಡನೆ ಮೈತ್ರಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದ. 49 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಈತ ದಕ್ಷತೆಯಿಂದ ಆಳಿ ಅನೇಕ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ತನ್ನ 78ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮರಣಹೊಂದಿದ. ಇವನು ಶೂರನೂ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕನೂ ದಕ್ಷ ಆಡಳಿತಗಾರನೂ ನಿರ್ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯ ಸ್ವಭಾವದವನೂ ಆಗಿದ್ದ. ಇವನ ಅನಂತರ ಆಳಿದವನು ಚಿಕ್ಕವೀರಪ್ಪ (1736–66). ಇವನು ದುರ್ಬಲನಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಏಳುಸಾವಿರ ಸೀಮೆ, ಬೆಮ್ಮತ್ತಿ, ಮಲ್ಲಿಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಹೊಸೂರು ಹೋಬಳಿಗಳನ್ನು ಹೈದರ್‌ಅಲಿ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಚಿಕ್ಕವೀರಪ್ಪನ ಅನಂತರ ಹಾಲೇರಿಯ ಮುದ್ದುರಾಜ ಮತ್ತು ಹೊರಮಲೆಯ ಮುದ್ದಯ್ಯ ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಸಮರಸದಿಂದ 1766–70ರ ವರೆಗೆ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಿದರು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಂಜೆ ಮತ್ತು ಬೆಳ್ಳಾರೆಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡು ಕೊಡಗು ವಿಸ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಮುದ್ದಯ್ಯನ ಮಗ ದೇವಪ್ಪರಾಜ 4 ವರ್ಷ ಆಳಿದ ಅನಂತರ ಸಿಂಹಾಸನಕ್ಕಾಗಿ ಹೋರಾಟ ನಡೆಯಿತು. ಹೊರಮಲೆಯವರು ದೇವಪ್ಪನನ್ನು ಸಿಂಹಾಸನಕ್ಕೇರಿಸಿದರೂ ಹಾಲೇರಿಯ ಒಂದನೆಯ ಲಿಂಗರಾಜೇಂದ್ರ (1774–80) ಐಗೂರಿಗೆ ಹೋಗಿ ಹೈದರನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಸಿಂಹಾಸನ ಪಡೆದ. ಇವನು 1780ರಲ್ಲಿ ನಿಧನಹೊಂದಿದ. ಇವನ ಮಕ್ಕಳು ಪ್ರಾಪ್ತವಯಸ್ಕರಾಗುವ ತನಕ ಅವರ ಪೋಷಕನಾಗುವ ನೆಪದಲ್ಲಿ ಹೈದರ್ ಕೊಡಗನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ರಾಜಕುಮಾರರನ್ನು ಮೊದಲು ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗೊರೂರಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅನಂತರ ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿಯೂ ಸೆರೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟಿದ್ದ. 1782ರಲ್ಲಿ ಕೊಡಗರು ದಂಗೆಯೆದ್ದರು. ಅದೇ ವರ್ಷ ಹೈದರನೂ ಮರಣಹೊಂದಿದ.

ಹೈದರನ ಅನಂತರ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ್ ಕೊಡಗಿನಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಅಧಿಕಾರ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಕೊಡಗಿನಲ್ಲಿ ದಂಗೆಗಳುಂಟಾದಾಗ ಆ ದಂಗೆಗಳನ್ನು ಅಡಗಿಸಿ ಸೆರೆಸಿಕ್ಕವರನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಕಳಿಸಿದ. ಕೊಡಗು ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಮುಸ್ಲಿಂ ಜಮೀನ್ದಾರರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು ಉಳಿದ ಕೊಡಗರನ್ನೆಲ್ಲ ಕೊಡಗಿನಿಂದ ಉಚ್ಚಾಟಿಸುವಂತೆ ತಿಳಿಸಿದ. ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ತನ್ನ ಪತ್ನಿ ಮತ್ತು ಸಹೋದರರೊಡನೆ ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣದಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಸ್ವಲ್ಪ ಅಧಿಕಾರ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಪಡೆದ. ಟಿಪ್ಪುವಿನೊಡನೆ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಸಹಾಯದಿಂದ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ಪುನಃ ಸಿಂಹಾಸನವೇರಿದ. 1792ರಲ್ಲಿ ಲಾರ್ಡ್ ಕಾರ್ನ್‌ವಾಲೀಸ್ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿದಾಗ ಅನೇಕ ಜನ ಕೊಡಗರು ಕೊಡಗಿಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಿದರು. ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ಕೊಡಗಿನ ರಾಜರಲ್ಲೆಲ್ಲ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಮುಖನಾಗಿದ್ದವ. ಈತ ಟಿಪ್ಪುವನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಕುಶಾಲನಗರ, ಬೆಪ್ಪುನಾಡು, ಭಾಗಮಂಡಲ– ಈ ಮೂರು ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ.

1790ರಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧ ಪ್ರಾರಂಭವಾದಾಗ ತಲಚೇರಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಮುಖಂಡ ರಾಬರ್ಟ್ ಟೇಲರ್ ಕೊಡಗಿನ ರಾಜನೊಡನೆ ಸಂಧಾನ ಆರಂಭಿಸಿ, ವ್ಯಾಪಾರ ಸೌಕರ್ಯಗಳನ್ನು ಪಡೆದ. ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಕಂಪನಿ ಕೊಡಗಿನ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ರಕ್ಷಿಸಲು ಒಪ್ಪಿತು. ಇದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಿದರೆ ಕೆಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದಾಗಿ ಟಿಪ್ಪು ಹೇಳಿಕಳಿಸಿದ. ಆದರೆ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಒಪ್ಪಲಿಲ್ಲ. ಸಿದ್ದೇಶ್ವರದ ಬಳಿ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸೈನ್ಯ ಬೀಡುಬಿಟ್ಟಿದ್ದಾಗ ವೀರರಾಜ ಅಬರ್‌ಕ್ರಾಂಬಿಯನ್ನು ಭೇಟಿಮಾಡಿದ. ಇದರ ನೆನಪಿಗಾಗಿ 1792ರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣ ಕಟ್ಟಿಸಿ, ಅದಕ್ಕೆ ವೀರರಾಜಪೇಟೆ ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟ. 1793ರಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರೊಡನೆ ಪುನಃ ಒಪ್ಪಂದ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅವರಿಗೆ ವರ್ಷಕ್ಕೆ 24,000 ರೂಪಾಯಿ ಪೊಗದಿ ಕೊಡಲು ಸ್ವಯಂಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ಒಪ್ಪಿದ. ಮೊದಲ ರಾಣಿಗೆ ಗಂಡು ಮಕ್ಕಳಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ 1796 ಫೆಬ್ರವರಿಯಲ್ಲಿ ಮಹದೇವಮ್ಮಾಜಿಯನ್ನು ವಿವಾಹ ಮಾಡಿಕೊಂಡ. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಈತ ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದ. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪು ಮಡಿದಾಗ ಅವನ ಯುದ್ಧಾಶ್ವ, ಪಲ್ಲಕ್ಕಿ ಮತ್ತು ಅಂಬಾರಿಗಳು ವೀರರಾಜೇಂದ್ರನಿಗೆ ಬಹುಮಾನವಾಗಿ ದೊರೆತವು. ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಹಂಚಿಕೆಯ ಅನಂತರ ಮೈಸೂರು ಮತ್ತು ಕೊಡಗುಗಳ ಗಡಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟವು.

ವೀರರಾಜೇಂದ್ರನ ಸಹೋದರ ಎರಡನೆಯ ಲಿಂಗರಾಜೇಂದ್ರ 1811–20 ರವರೆಗೆ ಆಳಿದ. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಡಿಕೇರಿಯ ಅರಮನೆ (1812), ಓಂಕಾರೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನ (1820) ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡವು. ಓಂಕಾರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕಾಗಿ ಶಿವಲಿಂಗವನ್ನು ಕಾಶಿಯಿಂದ ತರಿಸಿ 1820 ಮಾರ್ಚ್ 26ರಂದು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದ.

ಲಿಂಗರಾಜೇಂದ್ರ ದಕ್ಷ ಆಡಳಿತಗಾರನಾಗಿದ್ದ. ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಬಲಪಡಿಸಿದ. ರಾಜ್ಯದ ಜಮೀನನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅಳತೆ ಮಾಡಿಸಿ, ಜಮೀನಿನ ಫಲವತ್ತತೆಯ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಕಂದಾಯವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಿದ. ಸರ್ಕಾರ ದಕ್ಷತೆಯಿಂದ ಕೆಲಸ ಮಾಡಲು 54 ಹುಕುಂ ಅಥವಾ ಆಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಹೊರಡಿಸಿದ. ನಾಡಿನ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಇಲಾಖೆಯ ಆಡಳಿತ ಪಾರುಪತ್ತೇಗಾರರಿಗೆ ವಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಸುಭೇದಾರರು ದೊಡ್ಡ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಪಟೇಲರು ಮತ್ತು ನಾಡಟಿಕ್ಕರು ಎಂಬ ಖಾಸಗೀ ನಾಯಕರಿದ್ದರು.

ಇವನ ಮಗ ಚಿಕ್ಕವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ಹಾಲೇರಿ ವಂಶದ ಹಾಗೂ ಕೊಡಗಿನ ಕೊನೆಯ ದೊರೆ (1820–34). ಇವನು ಅನೇಕ ಕೊಲೆಗಳಿಗೆ ಕಾರಣನಾಗಿದ್ದುದರ ಫಲವಾಗಿ ವಿಚಾರಣೆ ಮಾಡಲು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿದಾಗ ರಾಜ ಅದನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿದ. ಸೋದರಿ ದೇವಮ್ಮಾಜಿಯೂ ಆಕೆಯ ಗಂಡ ಚನ್ನಬಸಪ್ಪನೂ 1831ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಓಡಿಹೋಗಿ ಬ್ರಿಟಿಷರ ರಕ್ಷಣೆ ಕೋರಿದರು. ಬೇಟೆಗೆ ಸೌಕರ್ಯವಾಗಿದ್ದು ಹಿತಕರವಾದ ವಾತಾವರಣವಿದ್ದುದರಿಂದ ಕೊಡಗಿನ ಮೇಲೆ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಕಣ್ಣು ಬಿತ್ತು. ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ರಾಜನ ಮೇಲೆ ದೂರು ಹೋದಾಗ, ಇದೇ ಸರಿಯಾದ ಕಾಲವೆಂದು ಕೊಡಗನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಲಾರ್ಡ್ ವಿಲಿಯಂ ಬೆಂಟಿಂಕ್ ಆಜ್ಞೆ ಹೊರಡಿಸಿದ. ಕರ್ನಲ್ ಲಿಂಡ್ಸೆ ಒಂದು ಸೈನ್ಯದೊಡನೆ ಮಡಿಕೇರಿಯ ಮೇಲೆ ದಾಳಿಮಾಡಿ ಅದನ್ನು 1834 ಏಪ್ರಿಲ್ 6ರಂದು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಕೊಡಗು ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಶವಾಯಿತು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿ ಸಿಂಹಾಸನದಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿಯಲು ಅವಕಾಶ ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿಕೊಂಡ. ಬ್ರಿಟಿಷರು ಅವನ ಕೋರಿಕೆಯನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿದರು. ಮೈಸೂರು, ಮಲಬಾರು ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಗಳನ್ನು ಹತೋಟಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಲು ಕೊಡಗು ಸೂಕ್ತ ಸ್ಥಳವೆಂದು ಅರಿತಿದ್ದ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಕೊಡಗನ್ನು ಕಂಪನಿಯ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ನಿರ್ಧರಿಸಿದ್ದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸೈನ್ಯದ ಮುಖ್ಯಾಧಿಕಾರಿ ಹಾಗೂ ಕಂಪನಿಯ ರಾಜಕೀಯ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ಕರ್ನಲ್ ಫ್ರೇಸರ್ ರಾಜ್ಯದ ಮುಂದಿನ ಆಡಳಿತದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಜನಾಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡೆಯುವ ಯತ್ನ ಮಾಡಿ, ಜನರೆಲ್ಲ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಕಂಪನಿಯ ಆಡಳಿತ ಒಪ್ಪುತ್ತಾರೆಂದು ಹೇಳಿದ. ಜನಾಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ ಕೊಡಗು ಕಂಪನಿಯ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟಿತೆಂದು ಒಂದು ಘೋಷಣೆ ಹೊರಡಿಸಿದ. ಬ್ರಿಟಿಷರು ವೀರರಾಜನನ್ನೂ ಆತನ ಕುಟುಂಬದವರನ್ನೂ ವಾರಾಣಸಿಗೆ ಕಳಿಸಿದರು. 1852ರಲ್ಲಿ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಅವನ ಪುತ್ರಿ ಗೌರಮ್ಮ ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿಗೆ ಹೋದರು. ಭಾರತದಿಂದ ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿಗೆ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿದ ರಾಜರುಗಳಲ್ಲಿ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ಮೊದಲನೆಯವನು. ಗೌರಮ್ಮ ಕ್ರೈಸ್ತಧರ್ಮ ಅವಲಂಬಿಸಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಅಧಿಕಾರಿಯೋರ್ವನನ್ನು ವಿವಾಹ ಮಾಡಿಕೊಂಡಳು. ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ 1859 ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ 24ರಂದು ಲಂಡನ್ನಿನಲ್ಲಿ ನಿಧನ ಹೊಂದಿದ. ಅವನ ದೇಹವನ್ನು ವಾರಾಣಸಿಗೆ ತಂದು ಅಲ್ಲಿ ಸಮಾಧಿ ಮಾಡಲಾಯಿತು **(ನೋಡಿ: ಬ್ರಿಟಿಷರ ಆಳ್ವಿಕೆ)**.

ಹಾಲೇರಿ ರಾಜರ ವಂಶಾವಳಿ:

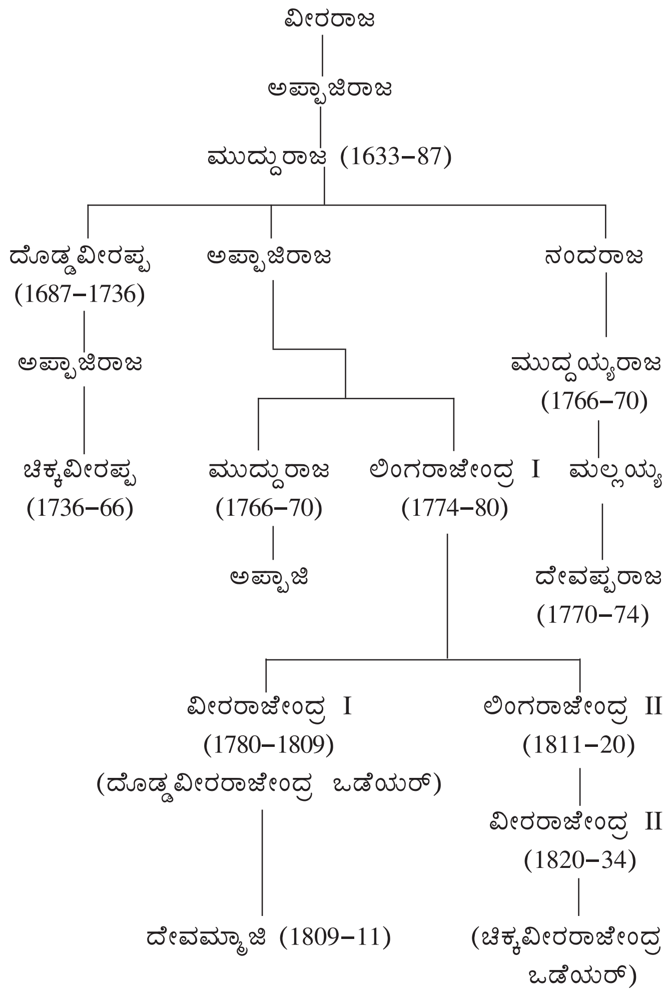
ವೀರರಾಜ
ಅಪ್ಪಾಜಿರಾಜ
ಮುದ್ದುರಾಜ (1633–87)
ದೊಡ್ಡವೀರಪ್ಪ (1687–1736)
ಅಪ್ಪಾಜಿರಾಜ
ನಂದರಾಜ
ಅಪ್ಪಾಜಿರಾಜ
ಮುದ್ದಯ್ಯರಾಜ (1766–70)
ಚಿಕ್ಕವೀರಪ್ಪ (1736–66)
ಮುದ್ದುರಾಜ (1766–70)
ಲಿಂಗರಾಜೇಂದ್ರ I (1774–80)
ಮಲ್ಲಯ್ಯ
ಅಪ್ಪಾಜಿ
ದೇವಪ್ಪರಾಜ (1770–74)
ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ I (1780–1809) (ದೊಡ್ಡವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರ್)
ಲಿಂಗರಾಜೇಂದ್ರ II (1811–20)
ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ II (1820–34)
ದೇವಮ್ಮಾಜಿ (1809–11)
(ಚಿಕ್ಕವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರ್)

(ಕ.ವಿ.ಟ)

ಹಾವಿನಹಾಳ ಕಲ್ಲಯ್ಯ: 12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಿವಶರಣ ಹಾಗೂ ವಚನಕಾರ. ಬಿಜಾಪುರದ ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ ಸು.57 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಹಾವಿನಹಾಳು (ಇಂಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕು) ಇವನ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ಅಕ್ಕಸಾಲಿ ಶಿವನಯ್ಯ ಮತ್ತು ಸೋಮವ್ವೆ ಎಂಬ ದಂಪತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲಿನಾಥದೇವರ ವರಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಕಲ್ಲಯ್ಯ ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟರು. ಯಾವಾಗಲೂ ಶಿವಧ್ಯಾನಾಸಕ್ತನಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದ ಇವನು ಬಿಜ್ಜಳ ಹೇಳಿಕಳಿಸಿದ ಒಂದು ಒಡವೆಯನ್ನು ಮಾಡಲು ನಿರಾಕರಿಸಿ ತಂದೆಯ ಕೋಪಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರನಾದ. ಕಲ್ಲಿನಾಥನ ಸನ್ನಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಾರ್ಪಣೆಗೆ ಹವಣಿಸುತ್ತಿರಲು, ದೇವರು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ದೇವರ ಆದೇಶದ ಮೇರೆಗೆ ಸೊನ್ನಲಿಗೆಗೆ ಹೋಗಿ ಸಿದ್ಧರಾಮನ ಶಿಷ್ಯತ್ವವನ್ನು ಕೈಕೊಂಡು ರುದ್ರಮುನಿಯಿಂದ ದೀಕ್ಷೆಪಡೆದ. ಶಿವಪೂಜೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಇವನನ್ನು ಕಚ್ಚಿದ ಹಾವು ತಾನೇ ಸಾಯಲು ಮರುಕಗೊಂಡು ಅದನ್ನು ಬದುಕಿಸಿದ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೊಡನೆ ಮಡಿಮೈಲಿಗೆ–ಮೇಲುಕೀಳುಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಾದಿಸಿದ್ದು, ನಾಯಿಯಿಂದ ವೇದಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿಸಿ ಅವರನ್ನು ಭಂಗಿಸಿದ– ಇವು ಈತ ಮೆರೆದನೆನ್ನಲಾದ ಪವಾಡಗಳು. ಸಿದ್ಧರಾಮ ಗುಹಾಪ್ರವೇಶವಾದ ಒಂದು ತಿಂಗಳ ಮೇಲೆ ಈತ ನಿಧನನಾದ. ಸೊಲ್ಲಾಪುರದ ಸಿದ್ಧರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಈತನ ಸಮಾಧಿಯಿದೆ.

ಇವನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಸು. 60 ವಚನಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗಿವೆ. ಮಹಾಲಿಂಗ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ಎಂಬುದು ಈತನ ವಚನಾಂಕಿತ. ಈತ ಆಗಮಪುರಾಣಾದಿಗಳನ್ನು ಓದಿ ತಿಳಿದವನಾಗಿದ್ದನೆಂದು ವಚನಗಳಲ್ಲಿಯ ಸಾಕ್ಷಿಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. (ಎಂ.ಎಂ.)

ಹಾವೇರಿ: ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಒಂದು ಜಿಲ್ಲೆ; ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಪಟ್ಟಣ.

ಜಿಲ್ಲೆ: ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕಾಗಿದ್ದ ಹಾವೇರಿ 1997 ಆಗಸ್ಟ್ 15ರಂದು ಒಂದು ಜಿಲ್ಲೆಯಾಗಿ ರೂಪುಗೊಂಡಿತು. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡ, ಗದಗ ಜಿಲ್ಲೆಗಳೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಾರಿ, ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆಗಳೂ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯೂ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಮತ್ತು ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆಗಳೂ ಸುತ್ತುವರೆದಿವೆ. ಬೆಳಗಾಂವಿ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಶಿಗ್ಗಾಂವಿ, ಹಾವೇರಿ, ಸವಣೂರು, ಹಾನಗಲ್ಲು, ಬ್ಯಾಡಗಿ, ಹಿರೇಕೆರೂರು, ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರು – ಈ ಏಳು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು ಸೇರಿವೆ. 19 ಹೋಬಳಿಗಳೂ 675 ಗ್ರಾಮಗಳೂ ಇವೆ. ಪುರಸಭಾಡಳಿತವಿರುವ 7 ಪಟ್ಟಣಗಳಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 4,851 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ: 14,39,116.

ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಾವೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿರುವ ಬ್ಯಾಡಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಈ ಭೂಪ್ರದೇಶ ಕೆಲವು ಸಣ್ಣಗುಡ್ಡಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಹೆಚ್ಚು ಭಾಗ ಸಮತಟ್ಟಾಗಿದೆ. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೇವರ ಗುಡ್ಡಗಳಿವೆ. ಮಸಾರಿ ಮತ್ತು ಎರೆಮಣ್ಣಿನ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎರೆಮಣ್ಣಿನ ಪ್ರದೇಶ ಫಲವತ್ತಾದದ್ದು. ಇಲ್ಲಿನ ಬೇಸಾಯ ಮಳೆಯನ್ನೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅವಲಂಬಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಬ್ಯಾಡಗಿಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕ್ಷೇತ್ರ ಕನಕದಾಸರ ಕಾಗಿನೆಲೆಯ ಕೆರೆ, ಚಿಕ್ಕಬಾಸೂರ ಕೆರೆ, ತುಂಮೂರ ಕೆರೆ ಇವು ಹೆಸರಿಸಬಹುದಾದ ಕೆರೆಗಳು. ಇಲ್ಲಿಯ ಬೆಳೆಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ಯಾಡಗಿ ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದಿದೆ. ಬಿಳಿಜೋಳ, ಹತ್ತಿ, ಸೇಂಗಾ, ಸಾಮೆ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ದಕ್ಷಿಣ ಆಗ್ನೇಯ ಪ್ರದೇಶದ ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರು ತಾಲ್ಲೂಕು ಸೇರಿದಂತೆ ಇರುವ ಪ್ರದೇಶ ಮಲೆನಾಡ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿದೆ. ಐರಣಿಗುಡ್ಡ ಸೇರಿದಂತೆ ಹುಲ್ಲುಗಾವಲಿನ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬೆಲೆಬಾಳುವ ಉಪಯುಕ್ತ ಮರಗಳೊಡನೆ ಗಂಧದ ಮರಗಳೂ ಇವೆ. ಕಪ್ಪು ಮತ್ತು ಕೆಂಪು ಮಸಾರಿ ಭೂಮಿಯಿದ್ದು ಜೋಳ, ಗೋದಿ, ಬತ್ತ, ಸೇಂಗಾ, ರಾಗಿ, ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಬ್ಯಾಡಗಿಯ ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ವಾಯುವ್ಯ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಶಿಗ್ಗಾಂವಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟ ಸೆರಗಿನಲ್ಲಿರುವ ಈ ಭೂಪ್ರದೇಶ ಪೂರ್ವದ ಕಡೆಗೆ ಇಳಿಜಾರಾಗಿ ಮುಂದುವರಿದಿದೆ. ಕಾಡು ಸಾಂದ್ರವಾಗಿದ್ದು ತೇಗ, ಗಂಧ, ಹಲಸು, ಅಳಲೆ, ಮಾವು, ಆಲ, ಅತ್ತಿ, ಬಿಳಿನಂದಿ, ಬೀಟೆ ಮರಗಳ ಆಶ್ರಯತಾಣವಾಗಿದೆ. ಹುಲಿ, ಚಿರತೆ, ಕಾಡುಹಂದಿ, ಕರಡಿ, ತೋಳ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿಸಂಪತ್ತಿನಿಂದ ಕೂಡಿದೆ.

ಬತ್ತ, ರಾಗಿ, ಜೋಳ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆಗಳು. ವಿವಿಧ ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನೂ ತೋಟಗಳಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಹಣ್ಣುಗಳನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮ ಪ್ರದೇಶ ಹಾನಗಲ್ಲು ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಮಲೆನಾಡು ಭೂಪ್ರದೇಶವನ್ನುಳ್ಳ ಈ ಭಾಗ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ರಕ್ಷಿತ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶವೂ ಇದ್ದು ಗಂಧದ ಮರವೂ ಸೇರಿದಂತೆ ಬೆಲೆಬಾಳುವ ಮರಗಳಿವೆ. ಬತ್ತದ ಬೆಳೆ ಇಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು. ಫಲವತ್ತಾದ ರೇವೆ ಮಣ್ಣಿನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬು, ರಾಗಿ, ದ್ವಿದಳಧಾನ್ಯಗಳು, ಜೋಳ, ಹತ್ತಿ ಬೆಳೆಯುವರು. ತೋಟಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಕೆ, ತೆಂಗು, ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪು ಬೆಳೆಹೆಚ್ಚು. ಸೇಂಗಾ, ಹರಳು, ಹುಚ್ಚೆಳ್ಳು ಬೆಳೆಯುಂಟು. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹಾವೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಸೇರಿದಂತೆ ರೇವೆ ಮಣ್ಣು ಮತ್ತು ಕೆಂಪುಮಿಶ್ರಿತ ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣಿನ ಬಯಲು ಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಜೋಳ, ಬತ್ತ, ರಾಗಿ, ನವಣೆ, ಕಬ್ಬು, ಸೇಂಗಾ, ಗುರೆಳ್ಳು, ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ, ಈರುಳ್ಳಿ, ಹತ್ತಿ ಬೆಳೆಯುವರು. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉತ್ತರಭಾಗ ಮತ್ತು ಸವಣೂರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕಪ್ಪುಜೇಡಿಮಣ್ಣು ಮತ್ತು ಮರಳು ಮಿಶ್ರಿತ ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣಿನ ಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ಇದು ಜೋಳ, ಸೇಂಗಾ, ಹತ್ತಿ ಬೆಳೆಯುವ ಭೂ ಭಾಗವಾಗಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗ ಹಿರೇಕೆರೂರು ತಾಲ್ಲೂಕು ಒಳಗೊಂಡಂತೆ ಸಹ್ಯಾದ್ರಿವಲಯದ ಪೂರ್ವಪ್ರದೇಶವಾಗಿದ್ದು ಮಾಸೂರು ಮತ್ತು ಕಡೂರ ಗುಡ್ಡಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಗಂಧದಮರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕುರುಚಲು ಕಾಡು ಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ಹುಳಕೆರೆ ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಕೆಲವೆಡೆ ಕೆಂಪು ಮತ್ತು ಕಪ್ಪು ಮಿಶ್ರಿತ ಮಣ್ಣಿನ ಪ್ರದೇಶವಿದ್ದು ಜೋಳ, ಬತ್ತ, ಕಬ್ಬು, ರಾಗಿ, ತೊಗರಿ, ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ ಮತ್ತು ಎಣ್ಣೆ ಬೀಜಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಒಟ್ಟು ಬಿತ್ತನೆಯ ಪ್ರದೇಶ 4,64,193 ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳು (1998–99), ಕಾಲುವೆ, ಕೆರೆ, ಬಾವಿಗಳಿಂದ ಒಟ್ಟು ನೀರಾವರಿಯಾದದ್ದು 6,111 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳು. 1998–99ರಲ್ಲಿ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಖ್ಯಬೆಳೆಗಳಾದ ಬತ್ತವನ್ನು 54,375 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಲ್ಲೂ ರಾಗಿ 4,756 ಹೆ, ಜೋಳ 73,706 ಹೆ, ಸಜ್ಜೆ 892 ಹೆ, ಮುಸುಕಿನ ಜೋಳ 54,083 ಹೆ, ಗೋದಿ 2138 ಹೆ, ಕಡಲೆ 1902 ಹೆ, ತೊಗರಿ 7477 ಹೆ, ದ್ವಿದಳಧಾನ್ಯಗಳು 6262 ಹೆ, ನೆಲಗಡಲೆ 37,861 ಹೆ, ಕಬ್ಬು 6,073 ಹೆ, ಹತ್ತಿ 79,382 ಹೆ.ಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯಲಾಗಿತ್ತು. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರಾಣಿಸಂಪತ್ತೂ ಇದೆ. 2001ರಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 3,103 ಮೆಟ್ರಿಕ್ ಟನ್ ಮೀನನ್ನು ಹಿಡಿಯಲಾಗಿತ್ತು.

ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಹವಾಗುಣವಿದೆ. ನವಂಬರ್, ಡಿಸೆಂಬರ್, ಜನವರಿ ತಿಂಗಳು ಚಳಿಗಾಲ. ಫೆಬ್ರವರಿ, ಮಾರ್ಚಿ, ಏಪ್ರಿಲ್ ಬೇಸಗೆ ಕಾಲವಾಗಿದ್ದು ಮೇ ನಿಂದ ಅಕ್ಟೋಬರ್‌ವರೆಗೆ ಮಳೆಗಾಲವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 753 ಮಿಮೀ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 47,454 ಹೆ. ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶವಿದ್ದು ತೊರೆಗಳ ತೀರದಲ್ಲಿ ಬಿದಿರು ಮೆಳೆಯ ಕಾಡು ಪ್ರದೇಶವಿದ್ದು ಹುಲಿ, ಚಿರತೆ, ಕರಡಿ, ತೋಳ ಕಾಡುಹಂದಿ ಮುಂತಾದವುಗಳಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಸುರು ವನಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹಾವುಗಳನ್ನೂ ವಿವಿಧ ಪಕ್ಷಿ ಸಮೂಹವನ್ನೂ ಕಾಣಬಹುದು. ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರಿನ ಕೃಷ್ಣಮೃಗ ಅಭಯಾರಣ್ಯ 119 ಚ.ಕಿಮೀ ಪ್ರದೇಶವನ್ನಾವರಿಸಿದೆ.

ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಖ್ಯನದಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ. ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆಯಿಂದ ಹರಿದು ಬರುವ ಈ ನದಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದಕ್ಷಿಣಾಗ್ನೇಯ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಶಂಕರನಹಳ್ಳಿಯ ಬಳಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಸಂಪರ್ಕಪಡೆದು ಮುಂದೆ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗಡಿಯಾಗಿ ಆಗ್ನೇಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಮುಂದುವರಿದು ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸುವುದು. ಅನಂತರ ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸುವುದು. ತುಂಗಭದ್ರಾನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಿರೇಕೆರೂರು, ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರು ಮತ್ತು ಹಾವೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಫಲವತ್ತಾದ ಭೂಮಿಗೆ ನೀರುಣಿಸುವುದು. ವರದಾ ನದಿ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ನೈಋತ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹಾನಗಲ್ಲು ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು. ಮುಂದೆ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಸವಣೂರು, ಹಾವೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಗಡಿಯಾಗಿ ಸಾಗಿ ಮುಂದೆ ಹಾವನೂರಿನ ಗಳಗನಾಥ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ತುಂಗಭದ್ರೆಯನ್ನು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಈ ನದಿಯ ಹರಿವಿನ ಉದ್ದ ಸು. 101 ಕಿಮೀ. ಇದರ ಜಲಾನಯನ ಪ್ರದೇಶ 1,200 ಚ.ಕಿಮೀ. ಕುಮುದ್ವತಿ ನದಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಿರೇಕೆರೂರು ಮತ್ತು ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸು.32 ಕಿಮೀ ಪ್ರವಹಿಸಿ ಹೊಳೆಅನವೇರಿ ಬಳಿ ತುಂಗಭದ್ರೆಯನ್ನು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಈ ನದಿಯ

ಜಲಾನಯನ ಪ್ರದೇಶ ಸು.512 ಚ.ಕಿಮೀ. ಮಾಸೂರು ಮತ್ತು ಮದಗಕೆರೆಗಳಿಗೆ ಕುಮುದ್ವತಿ ನದಿಯೇ ಜೀವನಾಡಿ. ಉತ್ತರಕನ್ನಡಜಿಲ್ಲೆಯಿಂದ ಹರಿದು ಬಂದು ಹಾವೇರಿಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಹಾನಗಲ್ಲು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಂತಿಗೆ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುವ ಧರ್ಮಾನದಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಈಶಾನ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಕೂಡಲ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ವರದಾನದಿಯನ್ನು ಸೇರುವುದು.

ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ಸಾಕಷ್ಟಿವೆ. ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರು ಕೈಮಗ್ಗದ ಸೀರೆ, ಕುಪ್ಪಸ, ಪಂಚೆ, ಹಚ್ಚಡಗಳಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಹಿರೇಕೆರೂರು, ಹಾನುಗಲ್ಲುಗಳಲ್ಲಿ ಅಕ್ಕಿಗಿರಣಿಗಳಿವೆ. ಖಾದಿ ಗ್ರಾಮೋದ್ಯೋಗಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳುಂಟು. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 20ಬಟ್ಟೆಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು, 2ರಾಸಾಯನಿಕ, 10ಎಂಜನಿಯರಿಂಗ್, 45ಇತರೇ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿವೆ (2001). ಒಂದು ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಯಿದ್ದು 2000ದ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ 276 ಮೆ.ಟನ್ ಕಬ್ಬನ್ನು ಅರೆದು 29 ಮೆ.ಟನ್ ಸಕ್ಕರೆಯನ್ನು ಉತ್ಪಾದಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೈಗಾರಿಕೆ ಹಾಗೂ ಆರ್ಥಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಗೆ ನೆರವಾಗಿ 2001ರಲ್ಲಿ 48 ವಾಣಿಜ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳೂ 48 ಗ್ರಾಮೀಣ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳೂ 6 ನಿಯಂತ್ರಿತ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳೂ ಇದ್ದವು. 1999ರಲ್ಲೆ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 103 ಕಿಮೀ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿ, 197 ಕಿಮೀ ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿ, 742 ಕಿಮೀ ಮುಖ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ರಸ್ತೆಗಳಿದ್ದವು. ಬೆಂಗಳೂರು–ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 79 ಕಿಮೀ ದೂರದಷ್ಟಿದ್ದು 9 ರೈಲು ನಿಲ್ದಾಣಗಳಿವೆ.

ಪ್ರಗತಿಯತ್ತ ಹೆಜ್ಜೆಹಾಕುತ್ತಿರುವ ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷರತಾ ಪ್ರಮಾಣ ಗಂಡಸರು ಸೆ. 77.94ರಷ್ಟಿದ್ದರೆ, ಹೆಂಗಸರು ಸೆ. 57.60 ಇದೆ (2001). 1190 ಪ್ರಾಥಮಿಕಶಾಲೆಗಳು, 230 ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳು, 59 ಪದವಿ ಪೂರ್ವಕಾಲೇಜುಗಳು, 2 ಪಾಲಿಟೆಕ್ನಿಕ್, 1 ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, 1 ಭಾರತೀಯ ವೈದ್ಯಪದ್ಧತಿಯ ಕಾಲೇಜುಗಳಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ವೈದ್ಯಕೀಯ ಸೌಲಭ್ಯ ಕುರಿತಂತೆ 5 ಸರ್ಕಾರಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳೂ 2 ಆಯುರ್ವೇದ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳೂ 50 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳೂ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಘಟಕಗಳೂ ಕುಟುಂಬ ಕಲ್ಯಾಣ ಕೇಂದ್ರಗಳೂ ಇವೆ (2001).

ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕವಾಗಿ, ಐತಿಹಾಸಿಕವಾಗಿ ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಗಮನಾರ್ಹವಾದದ್ದು. ಇಲ್ಲಿಯ ತುಂಗಭದ್ರಾ ಮತ್ತು ಇತರೆ ನದಿಗಳ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಜನವಸತಿಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಹಾವೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಜಲ್ಲಾಪುರ, ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಚನ್ನಾಪುರ, ನಲವಾಗಲ ಮತ್ತು ನದೀಹರಳಹಳ್ಳಿ, ಹಾನಗಲ್ಲು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವರ್ದಿ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಪುರಾತನ ಶಿಲಾಯುಗದ ಆದಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಿದ್ದ ಅಬ್ಬೆವಿಲ್ಲಿಯನ್, ಅಶೂಲಿಯನ್ ಶಿಲಾಯುಧಗಳು ದೊರಕಿವೆ.

ನವಶಿಲಾಯುಗದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅನೇಕ ನೆಲೆಗಳು ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಸುಂಡಿ, ಮುದೇನೂರುಗಳಲ್ಲಿ ದೊರಕಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣಭಾರತದ ನವಶಿಲಾಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಉಜ್ಜಿ ನಯಮಾಡಿದ ಕಲ್ಲಿನ ಕೊಡಲಿ, ಕಂದು ಬಣ್ಣದ ಮಡಕೆಗಳು ಸಿಕ್ಕಿವೆ. ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೂನಬೇವ, ಹಾನಗಲ್ಲು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹಾದರಗೇರಿ, ಹಿರೇಕೆರೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪುರದಕೇರಿ ಇಲ್ಲೆಲ್ಲ ಕೆಂಪುಬಣ್ಣದ ಮೇಲೆ ಕಪ್ಪುಬಣ್ಣದ ಚಿತ್ರಗಳುಳ್ಳ ಮಡಕೆಯ ಚೂರುಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾ ಸಮಾಧಿಕಾಲದ ಶಿಲಾವೃತ್ತಗಳು ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಸುಂಡಿ, ಕೋಟೆಹಾಳ ಕುಸನೂರು ಮತ್ತು ಮಲಕನಹಳ್ಳಿ, ಬ್ಯಾಡಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬುಡಪನಹಳ್ಳಿ ಮೊದಲಾದೆಡೆ ಸಿಕ್ಕಿವೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಇವುಗಳನ್ನು ಪಾಂಡವರ ಕಟ್ಟೆ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಬ್ಯಾಡಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಣೂರು, ಕದರಮಂಡಲಗಿ, ತಡಸಿ, ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಐರಣಿ, ಇಟಗಿ, ಮಾದಾಪುರ, ಹೊನ್ನತ್ತಿ, ಹಾನಗಲ್ಲು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹಿರೇಬಾಸೂರು, ಹಾವೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹಂದಿಗನೂರು, ಸಂಗೂರು, ಹೊಸರಿತ್ತಿ ಈ ನೆಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಂಪು ಮಡಕೆಗಳು, ಗಾಜಿನ ಮಣಿಗಳು, ರೋಮನ್ ಮೂಲದ ರೂಲೆಟೆಡ್ ಇತ್ಯಾದಿ ಸಾತವಾಹನರ ಆಳಿಕೆಯ ಕಾಲದ್ದೆನ್ನುವ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಪತ್ತೆಹಚ್ಚಿದ್ದಾರೆ. ಹಿರೇಕೆರೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹಳ್ಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಶೋಧನೆಯಲ್ಲಿ ನವಶಿಲಾಯುಗ, ತಾಮ್ರಶಿಲಾಯುಗ ಮತ್ತು ಕಬ್ಬಿಣಯುಗದ ಸ್ತರಗಳನ್ನು ಪತ್ತೆಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

1836ರಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆ ರಚನೆಯಾಗಿ ಈಸ್ಟ್ಇಂಡಿಯಾ ಕಂಪನಿಯ ನಿರ್ದೇಶಕರುಗಳ ತೀರ್ಮಾನದಂತೆ ಇದನ್ನು ಮುಂಬಯಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಅಂದಿನಿಂದ ಹಾವೇರಿ ಹಾಗೂ ಅದರ ಸುತ್ತ ಮುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಸೇರಿದ್ದುವು. ಇದಕ್ಕೂ ಮೊದಲು ಈ ಭಾಗದ ಇತಿಹಾಸ ಮೌರ್ಯ ಮತ್ತು ಸಾತವಾಹನರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಮುಂದುವರಿದು ಬಂತು. ಬನವಾಸಿಯ ಕದಂಬರು, ಬಾದಾಮಿಯ ಚಳುಕ್ಯರು, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು, ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರು, ಕಳಚುರಿ ಮತ್ತು ಯಾದವರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಈ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಸೇರಿದ್ದುವು. ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರ ಅನಂತರ ಸು.1575ರಿಂದ ಈ ಪ್ರದೇಶ ಆದಿಲ್‌ಶಾಹೀ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತು. 1686–1820ರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುಗಲರ ಆಡಳಿತ ನಡೆದಿತ್ತು. ಆಗ ಅಬ್ದುಲ್ ರಹೂಫ್ ಸವಣೂರನ್ನು ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡ. ಹೈದರಾಬಾದಿನ ನಿಜಾಮರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ್ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸವಣೂರು ಮತ್ತು ಸುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಸೇರಿದ್ದುವು. ಮುಂದೆ ಮರಾಠರ ಆಡಳಿತ ಬಂತು. 1818–30ರವರೆಗೆ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿತ್ತು. 1836ರಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆ ರಚನೆಯಾಯಿತು. 1857–58ರಲ್ಲಿ ನರಗುಂದದ ಬಾಬಾಸಾಹೇಬ್, ಮುಂಡರಗಿ ಭೀಮರಾವ್ ಮೊದಲಾದವರು ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿ ಹೋರಾಡಿದ ವಿಷಯ ಬಹು ಮುಖ್ಯವಾದದ್ದು.

ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬ್ಯಾಡಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕದರಮಂಡಲಗಿಯಲ್ಲಿ ಪುರಾಣ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಜನಮೇಜಯ ಮಹಾರಾಜ ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದೆನ್ನಲಾದ ಮಾರುತಿ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಕಾಗಿನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಕನಕದಾಸರು ಕಟ್ಟಿಸಿರುವ ಆದಿಕೇಶವ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಮೋಟೆಬೆನ್ನೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ 1051ರ ಒಂದು ಶಾಸನವಿದೆ. ಶಿಗ್ಗಾಂವಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹಿರೇಬೆಂಡಿಗೇರಿಯ ಕಾಳಪ್ಪನ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ 6ನೆಯ ಚಾಳುಕ್ಯವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ, 2ನೆಯ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ ಮತ್ತು 2ನೆಯ ಕಳಚುರಿ ಬಿಜ್ಜಳ ಇವರ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಹುಲಗೂರಿನ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಸು.970ರ ಖೊಟ್ಟಿಗನ ಶಾಸನದ ಜೊತೆಗೆ 15 ಶಾಸನಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಸವಣೂರಿನಲ್ಲಿ ಮಸೀದಿಗಳೂ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳೂ ಸತ್ಯಬೋಧಸ್ವಾಮಿಗಳ ಮಠ, ನವಾಬನ ಅರಮನೆ, ಕೋಟೆಯ ಅವಶೇಷಗಳು ಇವೆ. ಹಿರೇಕೆರೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಮಾಸೂರಿನ ಮದಗ ಕೆರೆ ಹಾಗೂ ಹಳೆಕೋಟೆಯಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಅಬ್ಬಲೂರು ಸರ್ವಜ್ಞನ ಹುಟ್ಟೂರೆನ್ನುವರು. ಶಿಗ್ಗಾಂವಿಯ ಬಾಡ, ಸಂತಶಿಶುನಾಳ ಷರೀಫರು ಜನಿಸಿದ ಶಿಶುನಾಳಗ್ರಾಮ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಸೇರಿವೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕು: ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಹಾವೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಸವಣೂರು ತಾಲ್ಲೂಕೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಡಗಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕೂ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಬ್ಯಾಡಗಿ ಮತ್ತು ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಹಾನಗಲ್ಲು ತಾಲ್ಲೂಕೂ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 88 ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ. ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 799.9 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,52,347.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಸಣ್ಣ ಗುಡ್ಡಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕಪ್ಪು ಮಣ್ಣಿನ ಬಯಲು ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ವರದಾ ಮತ್ತು ತುಂಗಭದ್ರಾ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ನದಿಗಳು. ವರದಾ ನದಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರದವರೆಗೆ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿದು ಹಾನಗಲ್ಲು ಮತ್ತು ಸವಣೂರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸಿ ಮಣ್ಣೂರ ಬಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಗಳಗನಾಥದ ಬಳಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿದು, ಮಧ್ಯೆ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಮಾತ್ರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಳಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಮತ್ತೆ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿದು ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೂವಿನ ಹಡಗಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸಿದೆ. ಈ ನದಿಯ ಎಡದಂಡೆ ಮತ್ತು ವರದಾ ನದಿಯ ಬಲದಂಡೆ ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಳಗೆ ಎರಡೂ ಕಡೆ ರೇವೆಮಣ್ಣಿನ ಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ಉಳಿದ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೆಂಪುಮಿಶ್ರ ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣಿನ ಭೂಮಿಯಿದೆ. ಉತ್ತಮ ಹವಾಗುಣವಿದ್ದು ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 719.92 ಮಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಜೋಳ, ಬತ್ತ, ರಾಗಿ, ನವಣೆ, ಕಬ್ಬು, ಸೇಂಗಾ, ಗುರೆಳ್ಳು, ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ, ಈರುಳ್ಳಿ, ಹತ್ತಿ ಮುಂತಾದವನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ನಿಂಬೆ, ವೀಳೆಯದೆಲೆ, ಕೆಲವು ಬಗೆಯ ಫಲಗಳು, ತಂಬಾಕು, ವಿವಿಧ ತರಕಾರಿಗಳನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪಶುಪಾಲನೆಯುಂಟು. ಕುರಿಸಾಕಣೆ ಕೇಂದ್ರವೂ ಇದ್ದು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕುರಿಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಗಮನ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

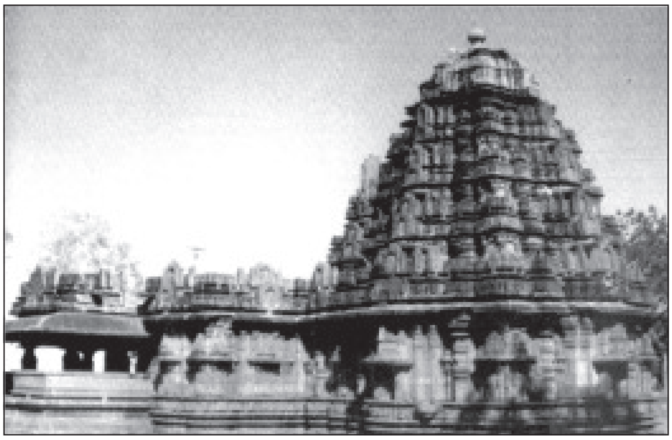

ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಹಾವೇರಿ

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕೈಮಗ್ಗದ ಬಟ್ಟೆ ಮತ್ತು ಚರ್ಮ ವಸ್ತುಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯುಂಟು. ಸೇಂಗಾ ಎಣ್ಣೆ, ಹೆಂಚು ಮತ್ತು ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ತಯಾರಿಸುವರು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು–ಬೆಳಗಾಂವಿ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಮತ್ತು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿ ಹಾದುಹೋಗಿದೆ.

ಹಾವೇರಿಯ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ 11 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಸಂಗೂರು ವರದಾನದಿಯ ಬಲದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರ ಮತ್ತು ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಒಂದು ಹಳೇ ಕೋಟೆಯ ಅವಶೇಷಗಳೂ ಇವೆ. ಇಲ್ಲಿನ 1265ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಸೊನ್ನಲಿಗೆಯ ಕಪಿಲಸಿದ್ಧ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವರಿಗೆ ದಾನ ಕೊಟ್ಟದ್ದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. 1407ರ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರ ಸ್ಥಾಪನೆಗೆ ಮೊದಲು ಉತ್ತರದಿಂದ ಬರುವ ಮುಸ್ಲಿಮರನ್ನು ತಡೆದ ಕುಮಾರ ರಾಮನಾಥನ ವಿಷಯ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಹಾವೇರಿಯ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ 8 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ದೇವೀಹೊಸೂರು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಹಾವೇರಿಯ ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ 11 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ದೇವಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ, ಚಾಳುಕ್ಯ, ಕಳಚುರಿ ಮತ್ತು ಸೇವುಣರ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳಿವೆ. 12ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಇದು ಶಿಲಾಹಾರರ ಒಡೆತನಕ್ಕೆ ಸೇರಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲಮ್ಮ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಜಕಣಾಚಾರಿ ಕಟ್ಟಿದ್ದೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಇಲ್ಲಿ ಹನುಮಂತ ಮತ್ತು ಬಸವಣ್ಣ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ವರದಾನದಿಯ ಬಲದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಹಾವೇರಿಗೆ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ 11 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕರ್ಜಗಿ 1905ರವರೆಗೆ ಹಿಂದಿನ ಕರ್ಜಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಹಾವೇರಿಗೆ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ 40 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಗಳಗನಾಥ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯಲ್ಲಿ ವರದಾನದಿ ತುಂಗಭದ್ರೆಯನ್ನು ಕೂಡುವ ಸಂಗಮದ ಬಳಿಯಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಗಳಗನಾಥ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಹನುಮಂತ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ವೀರಗಲ್ಲೊಂದಿದೆ. ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ 1079 ಮತ್ತು 1080ರ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳಿದ್ದು ಇವನ ತಮ್ಮ ಜಯಸಿಂಹ ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಆಡಳಿತಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಹಾವೇರಿಯ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ತುಂಗಾಭದ್ರಾನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಹರಳಹಳ್ಳಿ ಹಾವೇರಿ–ಬಳ್ಳಾರಿ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ 11 ಮತ್ತು 12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕಳಚುರಿ ಮತ್ತು ಸೇವುಣರ ಕಾಲದ 5 ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪುರಾತನ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಕಾಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ.

ಹಾವೇರಿ ಪಟ್ಟಣ, ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮತ್ತು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಬೆಂಗಳೂರು–ಬೆಳಗಾಂವಿ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡಕ್ಕೆ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ 95 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 55,913.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಲ ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ಇದು ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ. ಬೆಂಗಳೂರು–ಬೆಳಗಾಂವಿ ರೈಲುಮಾರ್ಗದ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ರೈಲು ನಿಲ್ದಾಣವಾಗಿದ್ದು ವ್ಯಾಪಾರ–ವಾಣಿಜ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿದೆ.

ಶಾಸನಗಳ ಮೇರೆಗೆ ಈ ನಗರ ಪಾವರಿ, ಹಾವರಿ, ಹಾಹರಿ, ಹಾವೇರಿ ಮತ್ತು ನಳಪುರಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪೂರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿತ್ತು. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಮೂರನೆಯ ಕೃಷ್ಣನ ಕಾಲದ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಈ ನಗರದ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲ ಉಲ್ಲೇಖ ಸಿಗುವುದರಿಂದ 10ನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಹಾವೇರಿ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದಿತೆಂದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಚಾಳುಕ್ಯ ವಂಶದ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದು ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿತು. ಮಹಾಜನರೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದ ನಗರಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳಿಂದ ಈ ನಗರದ ಆಡಳಿತ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಚಾಳುಕ್ಯ, ಕಳಚುರಿ, ಹೊಯ್ಸಳ ಮತ್ತು ಸೇವುಣರ ರಾಜ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಒಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ನಗರವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ, ನರಸಿಂಹ, ವೀರಭದ್ರ ಮತ್ತು ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಮುಖ್ಯವಾದ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಈ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿನ ಸಾಲು ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳ ಕುಸುರಿ ಕೆತ್ತನೆ ಕೆಲಸ ಹೊಯ್ಸಳರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿನ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಕೆತ್ತನೆ ಕೆಲಸಗಳಷ್ಟೇ ಆಕರ್ಷಣೀಯವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಶಿಖರದ ಪ್ರಮಾಣಬದ್ಧತೆ ಮತ್ತು ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟುತನ ಮನೋಹರವಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಸ್ಥಾನದೊಳಗಿರುವ ಉಮಾಮಹೇಶ್ವರ, ಶಿವಲಿಂಗವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ ವಿಷ್ಣು, ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿ, ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ನಾಗ–ನಾಗಿಣಿ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಹಾಗೂ ಛತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಿರುವ ನೃತ್ಯಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅಷ್ಟಮಾತೃಕೆಯರು ಗಮನಾರ್ಹವಾದವು. ಈ ನಗರದ ದೊಡ್ಡ ಕೆರೆಯನ್ನು ನಳಚಕ್ರವರ್ತಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂಬ ಐತಿಹ್ಯ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಇದನ್ನು ಪವಿತ್ರ ತೀರ್ಥವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈಗಲೂ ಯಾತ್ರಿಗಳು ಸಂಕ್ರಮಣದ

ದಿನ ಪರ್ವಸ್ನಾನಕ್ಕೆಂದು ಈ ಕೆರೆಗೆ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಹಾವೇರಿಯ ಮತ್ತು ಸುತ್ತುಮುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವೀರಗಲ್ಲುಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ.

*

ಹಾಸನ: ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಒಂದು ಜಿಲ್ಲೆ; ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ.

ಜಿಲ್ಲೆ: ಮೈಸೂರು ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿರುವ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ತುಮಕೂರು ಮತ್ತು ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಗಳೂ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಕೊಡಗು ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳೂ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸ್ವಲ್ಪ ಭಾಗ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಪ್ರಕೃತಿ ಸೌಂದರ್ಯದ ನೆಲೆವೀಡಾದ ಮಲೆನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಈ ಜಿಲ್ಲೆ 12^{0} 31^{1} ಮತ್ತು 13^{0} 33^{1} ಉತ್ತರ ಅಕ್ಷಾಂಶ, 75^{0} 33^{1} ಮತ್ತು 76^{0} 33^{1} ಪೂರ್ವ ರೇಖಾಂಶ–ಇವುಗಳ ನಡುವೆ ಪ್ರಸರಿಸಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉತ್ತರ–ದಕ್ಷಿಣ ಗರಿಷ್ಠ ಉದ್ದ 129 ಕಿಮೀ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವ–ಪಶ್ಚಿಮವಾಗಿ ಪರಮಾವಧಿ ಅಗಲ 116 ಕಿಮೀ. ಆಡಳಿತಾನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಹಾಸನ ಮತ್ತು ಸಕಲೇಶಪುರ ಎಂದು ಎರಡು ಉಪವಿಭಾಗಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹಾಸನ ಉಪವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಅರಸೀಕರೆ, ಚನ್ನರಾಯಪಟ್ಟಣ, ಹಾಸನ, ಹೊಳೆನರಸೀಪುರ ಮತ್ತು ಅರಕಲಗೂಡು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಸಕಲೇಶಪುರ ಉಪವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಬೇಲೂರು, ಸಕಲೇಶಪುರ ಮತ್ತು ಆಲೂರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಸೇರಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 8 ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ 38 ಹೋಬಳಿಗಳೂ 11 ಪಟ್ಟಣಗಳೂ ಮತ್ತು ಜನವಸತಿಯಿಲ್ಲದ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳೂ ಸೇರಿದಂತೆ ಒಟ್ಟು 2,576 ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 6,811.0 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 17,21,669.

ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಮಲೆನಾಡು ಮತ್ತು ಮೈದಾನ ಎರಡೂ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ದಕ್ಷಿಣ ಮಲೆನಾಡು, ಉಪ ಮಲೆನಾಡು ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶವೆಂದು ಮೂರು ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು. ದಕ್ಷಿಣ ಮಲೆನಾಡು ವಿಭಾಗ ಹೆಚ್ಚು ಮಳೆ ಬೀಳುವ ದಟ್ಟವಾದ ಕಾಡುಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಪ್ರದೇಶ. ಇದರ ಪಶ್ಚಿಮದ ಮೇರೆ ಬಿಸಲೆಘಾಟಿನಿಂದ ಜೇನಕಲ್ಲು ಬೆಟ್ಟದವರೆಗೆ ಹಬ್ಬಿದ್ದು, ರಮಣೀಯವಾದ ಸುಂದರ ಗಿರಿಶ್ರೇಣಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಉಪಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶ ಭೂವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶದಂತೆಯೇ ಕಂಡರೂ ಅದರ ವಾಯುಗುಣ, ಅರಣ್ಯ ಸಂಪತ್ತು ಮತ್ತು ಆರ್ಥಿಕ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಗಳು ಮಲೆನಾಡಿನಂತೆಯೇ ಇವೆ. ಮಲೆನಾಡಿಗಿಂತಲೂ ಇಲ್ಲಿನ ಹಳ್ಳಿಗಳು ಒತ್ತಾಗಿದ್ದರೂ ಚದುರಿದಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮಲೆನಾಡಿಗಿಂತಲೂ ಮಳೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಡಿಮೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶ ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿದ್ದು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಧಿಕ ಜನಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಹಳ್ಳತಗ್ಗಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಬೇಸಾಯ ಭೂಪ್ರದೇಶಗಳಿವೆ. ಕೆಲವು ಕಡೆ ಈಚಲುಮರಗಳ ತೋಪುಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಹಾಸನ, ಚನ್ನರಾಯಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಹೊಳೆನರಸೀಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕಡೆ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಲ್ಲದ ಎತ್ತರವಾದ ಬರಡು ಪ್ರದೇಶಗಳಿವೆ. ಘಾಟ್ ಭಾಗ ಬಿಟ್ಟರೆ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಾಮಾನ್ಯ ಇಳಿಜಾರು ಹೇಮಾವತಿ ನದಿ ಕಣಿವೆ ಪ್ರದೇಶದ ಕಡೆಗಿದೆ. ಸಕಲೇಶಪುರ ಪ್ರದೇಶ, ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟಗಳ ಇಳಿಜಾರು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದು ಕರ್ನಾಟಕದ ಸುಂದರ ತಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿದೆ.

ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮದ ಮೇರೆಯಾಗಿರುವ ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಉನ್ನತ ಗಿರಿಶೃಂಗಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದವು ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಅಥವಾ ಪುಷ್ಪಗಿರಿ (1,713 ಮೀ), ದೇವರಬೆಟ್ಟ (1,282ಮೀ), ಮುರುಕನಗುಡ್ಡ (1,300ಮೀ) ಮತ್ತು ಜೇನಕಲ್ಲು ಬೆಟ್ಟ (1,389 ಮೀ). ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ ತಗ್ಗಾದ ಗ್ರ್ಯಾನೈಟ್ ಗಿರಿ ಶ್ರೇಣಿಗಳು ಬೇಲೂರು, ಹಾಸನ ಮತ್ತು ಅರಸೀಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಮೂಲಕ ಹಾದುಹೋಗಿವೆ. ಈ ಶ್ರೇಣಿಗಳಲ್ಲಿನ ಅರಸೀಕೆರೆಯ ಹಿರೇಕಲ್ಲುಗುಡ್ಡ (1,153 ಮೀ), ಗರುಡನಗಿರಿ **(ನೋಡಿ)** ಮತ್ತು ಚನ್ನರಾಯಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಗೊಮ್ಮಟಗಿರಿ ಅಥವಾ ಇಂದ್ರಗಿರಿ (1,020 ಮೀ), ಹಾಸನ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸೀಗೆಗುಡ್ಡ (1,286 ಮೀ) ಇವಲ್ಲದೆ ಹೊಳೆನರಸೀಪುರದ ಮಲ್ಲಪ್ಪನ ಬೆಟ್ಟ, ಆಲೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಹಾರಾಜನದುರ್ಗ, ಹಾಸನ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೊಂತಿಗುಡ್ಡ, ಮಾಕುಂದೂರು ಬೆಟ್ಟ, ಅರಕಲಗೂಡು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹಿಪ್ಪೆಬೆಟ್ಟ ಮುಂತಾದವು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತರ ಮುಖ್ಯ ಬೆಟ್ಟಗಳು.

ಹೇಮಾವತಿ, ಕಾವೇರಿ ಮತ್ತು ಯಗಚಿ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಖ್ಯ ನದಿಗಳು. ಹೇಮಾವತಿ ಕಾವೇರಿಯ ಉಪನದಿ. ಯಗಚಿ ಹೇಮಾವತಿಯ ಉಪನದಿ. ಕಾವೇರಿ ನದಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಅರಕಲಗೂಡು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕಡವಿನ ಹೊಸಹಳ್ಳಿಯ ಬಳಿ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಈಶಾನ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕೊಣನೂರಿನವರೆಗೂ ಹರಿದು ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಈಶಾನ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಕೇರಳಾಪುರದ ಬಳಿ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೃಷ್ಣರಾಜನಗರ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು. ಅರಕಲಗೂಡು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಈ ನದಿಯ ಹರಿವಿನ ಉದ್ದ 24 ಕಿಮೀ. ಈ ನದಿಗೆ ಕೃಷ್ಣರಾಜೇಂದ್ರ ಕಟ್ಟೆ ಕಟ್ಟಿ ಕಟ್ಟೇಪುರ ಮತ್ತು ರಾಮನಾಥಪುರ ನಾಲೆಗಳನ್ನು ತೆಗೆದು ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ನೀರೊದಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಹೇಮಾವತಿ ನದಿ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಸಕಲೇಶಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಚನಹಳ್ಳಿ ಬಳಿ ಮುಟ್ಟಿ ಆಗ್ನೇಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಎಲ್ಲೆಯಲ್ಲೇ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಹರಿದು ಹೊನ್ನಾಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಒಳಹೊಕ್ಕು ಸಕಲೇಶಪುರವನ್ನು ಬಳಸಿ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಹರಿದು ಅನಂತರ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುವುದು. ಅರಕಲಗೂಡಿನ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಗೊರೂರಿನ ಬಳಿ ಯಗಚಿ ನದಿ ಹೇಮಾವತಿಯನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಈ ನದಿಯು ಹರಿವಿನ ಉದ್ದ 182 ಕಿಮೀ. ಹೊಳೆನರಸೀಪುರಕ್ಕೆ 6 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಈ ನದಿಗೆ ಶ್ರೀರಾಮದೇವರ ಕಟ್ಟೆ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಈ ಕಟ್ಟೆ ಒಂದು ಶತಮಾನಕ್ಕೂ ಹಿಂದಿನದು. ಹೇಮಾವತಿ ಯೋಜನೆಯಿಂದ ಹಾಸನ, ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಒಂದು ಲಕ್ಷ ಎಕರೆ ಭೂಮಿಗೆ ನೀರಾವರಿಯಾಗುವುದು. ಯಗಚಿ ನದಿ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರಿನ ಬಾಬಾಬುಡನ್ ಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಬೇಲೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸಿರಿಘಟ್ಟ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು. ಹಾಸನ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹಾಲವಾಗಲುವರೆಗೆ ನೈಋತ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಅನಂತರ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 66 ಕಿಮೀ ದೂರ ಹರಿದು ಗೊರೂರಿನ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಹೇಮಾವತಿಯನ್ನು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಈ ನದಿಗೆ ಬೇಲೂರಿನ ಬಳಿ ಅಣೆಕಟ್ಟು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದ್ದು ನೀರನ್ನು ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಜಿಲ್ಲೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಿಲಾಸ್ತರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಬೆಣಚುಕಲ್ಲು ಮತ್ತು ಅಭ್ರಕದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪದರುಪದರಾದ ಶಿಲೆಗಳ ಪ್ರದೇಶ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಹೊಳೆನರಸೀಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಆರ್ಥಿಕ ಮೌಲ್ಯದ ವಿವಿಧ ಖನಿಜ ಸಂಪತ್ತಿದೆ. ಕಟ್ಟಡಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಗ್ರ್ಯಾನೈಟ್ ಶಿಲೆ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅದರಲ್ಲೂ ಬಾಣಾವರ, ಅರಸೀಕೆರೆಯಲ್ಲಿ ಸಿಗುವ ಕಟ್ಟಡ ಕಲ್ಲು ಉತ್ತಮ ದರ್ಜೆಯದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಬಾಣಾವರ ಮತ್ತು ಅರಸೀಕೆರೆಗಳಲ್ಲಿ ಒರಟಾದ ಬೆಣಚುಕಲ್ಲು ಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ಹಾಸನ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸೀಗೆಗುಡ್ಡ ಬೆನ್ನಸುರ ಶಿಲಾಶ್ರೇಣಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಬಾಗೇಶಪುರದ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿರುವ ದೊಡ್ಡಗುಡ್ಡ ಕಬ್ಬಿಣಾಂಶದ ಭಿನ್ನಸ್ತರ

ಶಿಲಾಶ್ರೇಣಿಯಿಂದಾಗಿದೆ. ಬೈರಾಪುರದಲ್ಲಿನ ಕ್ರೋಮೈಟ್, ಬಾಗೇಶಪುರದ ಚೇನಾ ಜೇಡಿ ಮತ್ತು ಹೊಳೆನರಸೀಪುರದ ಕಲ್ನಾರು ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಹೊಳೆನರಸೀಪುರದ ಈಡಿಗೊಂಡನಹಳ್ಳಿ, ಕಬ್ಬೂರು, ಸುಣ್ಣಕಲ್ಲು, ಕಟ್ಟೆಕೆರೆ, ಬೆಟ್ಟದ ಸಟ್ಟೇನಹಳ್ಳಿ, ಮಂದಗೆರೆ, ತಿಮ್ಮಲಾಪುರ ಮತ್ತು ಎಣ್ಣೆಹೊಳೆ, ರಂಗನಬೆಟ್ಟ ಮುಂತಾದ ಕಡೆ ಕಲ್ನಾರು ಅರಸೀಕೆರೆಗೆ 17 ಕಿಮೀ ದೂರದ ಕಲ್ಯಾಡಿ ಹಳ್ಳಿಯ ಸಮೀಪ ಉತ್ತಮ ತಾಮ್ರದ ಅದಿರಿನ ನಿಕ್ಷೇಪವಿದ್ದು ಗಣಿಗಾರಿಕೆಯಿದೆ. ಹೊಳೆನರಸೀಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದೊಡ್ಡಕಾಡನೂರು ಬಳಿ ಬರೈಲ್ ಹರಳುಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಕ್ರೋಮೈಟ್ ನುಗ್ಗೇಹಳ್ಳಿ ಭಿನ್ನಸ್ತರ ಶಿಲಾಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದೆ. ಪೆನಸಮುದ್ರ, ಭೈರಾಪುರ, ಭಕ್ತಹಳ್ಳಿ, ಚಿಕ್ಕೇನಹಳ್ಳಿ, ರಾಯಸಮುದ್ರ ಮತ್ತು ಜಂಬೂರುಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರೋಮೈಟ್ ಗಣಿಗಳಿವೆ. ಅರಸೀಕೆರೆ, ಚನ್ನರಾಯಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕುರಂದ ನಿಕ್ಷೇಪಗಳಿವೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಿಗುವ ಇತರ ಖನಿಜಗಳಲ್ಲಿ ಅಭ್ರಕ, ಮ್ಯಾಗ್ನಸೈಟ್, ಗಾರ್ನೆಟ್, ಟಾಲ್ಕ ಮುಂತಾದವು ಮುಖ್ಯವಾದುವು.

ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಮಳೆ ಬೀಳುವುದರಿಂದ ಸಹಜ ಭೌಗೋಳಿಕ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಸಂಪದ್ಭರಿತ ವೈವಿಧ್ಯಮಯ ಸಸ್ಯವರ್ಗವನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ. ಪೂರ್ವದಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮದ ಕಡೆಗೆ ಹೋದಂತೆ ಸಸ್ಯವರ್ಗದಲ್ಲಿ ತೀವ್ರ ಬದಲಾವಣೆಯಾಗಿ ದಟ್ಟವಾದ ಮುಂಗಾರು ಕಾಡುಗಳನ್ನುಳ್ಳ ವಿಪುಲ ಸಸ್ಯವರ್ಗ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಟ್ಟು ಅರಣ್ಯ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 510

ಚ.ಕಿಮೀ. ಇಲ್ಲಿನ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಲೆಬಾಳುವ ಗಂಧದ ಮರ ಮತ್ತು ಇತರ ಉಪಯುಕ್ತ ವಿವಿಧ ಫಲವೃಕ್ಷಗಳೂ ಮೃದು ಮತ್ತು ಗಟ್ಟಿಮರಗಳೂ ತಂಗಡಿ ಮತ್ತು ಕಕ್ಕೆ ತೊಗಟೆ, ಬೀಡಿಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ತೂಪರದ ಎಲೆ, ಗೋಂದು, ಮೇಣ, ಜೇನುತುಪ್ಪ, ಬಿದಿರು ಮುಂತಾದವು ಹೇರಳವಾಗಿ ದೊರೆಯುವುವು. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಕಾಫಿ ಮತ್ತು ಗೋಡಂಬಿ ತೋಟಗಾರಿಕೆ ಹಾಗೂ ವ್ಯವಸಾಯ ವಿಸ್ತರಣೆಗಾಗಿ ಅರಣ್ಯ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಇದರಿಂದ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶ ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ದಟ್ಟವಾದ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶ ವೈವಿಧ್ಯಮಯ ಪ್ರಾಣಿ ವರ್ಗಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯಸ್ಥಾನವಾಗಿದೆ. ಆನೆ, ಹುಲಿ, ಚಿರತೆ, ಕಿರುಬ, ತೋಳ, ಜಿಂಕೆ, ಕಾಡುನಾಯಿ, ನಾಗರಹಾವು, ಮುಂಗುಸಿ, ಕರಡಿ, ನರಿ, ಕಾಡೆಮ್ಮೆ ಮುಂತಾದವುಗಳೂ ವಿವಿಧ ಬಗೆಯ ಪಕ್ಷಿಗಳೂ ದಟ್ಟ ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿನ ಇತರ ಮೃಗಪಕ್ಷಿಗಳೂ ವಿವಿಧ ಹಾವುಗಳೂ ಇಲ್ಲಿನ ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿವೆ.

ಹೇಮಾವತಿ ಅಣೆಕಟ್ಟು, ಗೊರೂರು

ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಾಯುಗುಣ ಹಿತಕರ. ಮಾರ್ಚ್‌ನಿಂದ ಮೇ ಅಂತ್ಯದವರೆಗೆ ಬೇಸಗೆಯ ಕಾವೂ ಮುಂದೆ ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ ಅಂತ್ಯದವರೆಗೆ ಮುಂಗಾರೂ ಅಕ್ಟೋಬರ್ ಮತ್ತು ನವೆಂಬರ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂಗಾರು ಮಳೆಯೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಡಿಸೆಂಬರ್‌ನಿಂದ ಫೆಬ್ರವರಿ ತನಕ ಚಳಿಗಾಲವಿರುತ್ತದೆ. ಮಳೆಯ ಪ್ರಮಾಣ ಪಶ್ಚಿಮದ ಘಟ್ಟ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಕವಾಗಿದ್ದು, ಮೇ ತಿಂಗಳಿನಿಂದ ಅಕ್ಟೋಬರ್‌ವರೆಗೆ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಅಧಿಕ ಮಳೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಹೋದಂತೆ ಮಳೆ ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತ ಬರುವುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿರುವ ಸಕಲೇಶಪುರದಲ್ಲಿ 2,288.93 ಮಿಮೀ ಮಳೆಯಾದರೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಹಾಸನದಲ್ಲಿ 893.6 ಮಿಮೀ ಮಳೆ ಬೀಳುತ್ತದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಚನ್ನರಾಯಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ 684.9 ಮಿಮೀ ಮಳೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸರಾಸರಿ ವಾರ್ಷಿಕ ಮಳೆ 1,040.7 ಮಿಮೀ.

ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಮಣ್ಣುಳ್ಳ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಬೆಟ್ಟ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟ ಶ್ರೇಣಿಗಳ ಇಳಿಜಾರು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಜೇಡಿಮಣ್ಣನ್ನೂ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸಸ್ಯಮಿಶ್ರಿತ ಫಲವತ್ತಾದ ಕೆಂಪು ಜಂಬುಮಣ್ಣನ್ನೂ ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಗರಸುಮಣ್ಣು ಇರುವುದನ್ನೂ ಕಾಣಬಹುದು. ಆಲೂರು, ಸಕಲೇಶಪುರ ಮತ್ತು ಬೇಲೂರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಸ್ಟ್ ಮತ್ತು ಲ್ಯಾಟರೈಟ್‌ನಿಂದಾದ ಮಣ್ಣುಪ್ರದೇಶವಿದ್ದು ಮೇಲೆ ಕೆಂಪಾಗಿದ್ದು ಆಳಕ್ಕೆ ಹೋದಂತೆ ಹಳದಿ ಬಣ್ಣದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುವುದು. ಆ ಭಾಗದ ಮಣ್ಣು ಕಾಫಿ, ಟೀ, ಮೆಣಸು, ಏಲಕ್ಕಿ, ಅಡಕೆ, ಬತ್ತ ಮತ್ತು ಕಬ್ಬು ಬೆಳೆಗೆ ಬಹುಪ್ರಶಸ್ತವಾದದ್ದು. ಹಾಸನ, ಚನ್ನರಾಯಪಟ್ಟಣ, ಅರಸೀಕೆರೆ ಮತ್ತು ಹೊಳೆನರಸೀಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮರಳುಮಿಶ್ರಿತ ಕೆಂಪು ಜೇಡಿಮಣ್ಣಿನ ಪ್ರದೇಶ ಹೆಚ್ಚು. ಬತ್ತ, ಕಬ್ಬು, ತೆಂಗು, ಆಲೂಗಡ್ಡೆ, ತರಕಾರಿಗಳು, ಸೇಂಗಾ, ಹತ್ತಿ, ಜೋಳ ಮುಂತಾದವನ್ನು ಬೆಳೆಯಬಹುದು. ಎಲ್ಲ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲೂ ನೀರಾವರಿಯನ್ನು ಮತ್ತು ಮಳೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಬೆಳೆಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯಲಾಗುವುದು. ಅರಸೀಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕಡೆ ಕಪ್ಪು ಮಣ್ಣಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳಿವೆ. ಈ ಬಗೆಯ ಮಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ, ಹತ್ತಿ, ಜೋಳ, ರಾಗಿ ಮತ್ತು ತೈಲಬೀಜಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಮಳೆ ಬಿದ್ದರೂ ವ್ಯವಸಾಯಾನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ನದಿ, ಕೆರೆ ಮತ್ತು ಬಾವಿಗಳ ನೀರಾವರಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಳೆನರಸೀಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಹೇಮಾವತಿ ನದಿಯ ಶ್ರೀರಾಮದೇವರ ಕಟ್ಟೆಯ ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ನಾಲೆಗಳು, ಅರಕಲಗೂಡು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿ ನದಿಗೆ ಕಟ್ಟಿರುವ ಕೃಷ್ಣರಾಜೇಂದ್ರ ಅಣೆಕಟ್ಟಿನ ಕಟ್ಟೇಪುರ ಮತ್ತು ರಾಮನಾಥಪುರ ನಾಲೆಗಳೂ ಯಗಚಿ ನದಿಗೆ ಮತ್ತು ಅದರ ಉಪನದಿಗಳಿಗೆ ಕಟ್ಟೆ ಕಟ್ಟಿ ಅವುಗಳಿಂದ ತೆಗೆದಿರುವ ಹಾಸನ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹಾಲವಾಗಲು, ಚಂಗರವಳ್ಳಿ ನಾಲೆಗಳೂ ಬೇಲೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಕಿತ್ತೂರು, ಹೊಸಕಡಲೂರು ಮತ್ತು ಹಳೆಕಡಲೂರು ನಾಲೆಗಳೂ ಇವಲ್ಲದೆ ಕೆಲವು ತೊರೆಗಳಿಗೆ ಕಟ್ಟಿರುವ ಅಡ್ಡಗಟ್ಟೆಯಿಂದ ತೆಗೆದಿರುವ ಮದಘಟ್ಟ, ಮಳಲಿ ಕಾಲುವೆಗಳೂ ಮುಖ್ಯವಾದವೆನ್ನಬಹುದು. ಈ ಎಲ್ಲ ಕಾಲುವೆಗಳಿಂದ 7,566 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಿಗೂ ಕೆರೆಗಳಿಂದ 31,461 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಿಗೂ ಬಾವಿಗಳಿಂದ 2,801 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಿಗೂ ನೀರೊದಗಿತ್ತು. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತರ ಮೂಲಗಳನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ಒಟ್ಟು 48,952 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಪ್ರದೇಶ ನೀರಾವರಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತ್ತು. ಈಗ ಈ ಕ್ಷೇತ್ರ ವಿಸ್ತರಿಸಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ನಗರ್ತಿ, ಕಾಮಸಮುದ್ರ ಮತ್ತು ರಾವತನಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಏತ್ತು ನೀರಾವರಿಯೂ ಇದೆ.

ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 51,003 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಬತ್ತವನ್ನೂ 8,151 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಜೋಳವನ್ನೂ 1,21,425 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ರಾಗಿಯನ್ನೂ 232 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಗೋದಿಯನ್ನೂ 40,221 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನೂ 3,333 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬನ್ನೂ 4,857 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಸೇಂಗಾವನ್ನೂ 6,192 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಇತರ ಎಣ್ಣೆಬೀಜಗಳನ್ನೂ 8,329 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿಯನ್ನೂ ಬೆಳೆಯಲಾಗಿತ್ತು. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಮುಖ ತೋಟದ ಬೆಳೆಗಳಾಗಿ 15,277 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಫಿಯನ್ನೂ 443 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಟೀಯನ್ನೂ 1,257 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಕೆ ಮತ್ತು 26,625 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ತೆಂಗನ್ನೂ 7,921 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಏಲಕ್ಕಿಯನ್ನೂ ಸು. 28 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಗೋಡಂಬಿಯನ್ನೂ ಬೆಳೆಯಲಾಗಿತ್ತು. ಈಗ ಈ ಎಲ್ಲ ಕ್ಷೇತ್ರ ವಿಸ್ತರಿಸಿದೆ. ಹೇಮಾವತಿ ಯೋಜನೆಯಿಂದ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇನ್ನಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚು ಭೂಮಿ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟು ಆಹಾರ ಮತ್ತು ಆಹಾರೇತರ ಬೆಳೆಗಳ ಉತ್ಪನ್ನ ಏರುವುದನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಕಾಫಿ ಬೆಳೆಗೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಸಕಲೇಶಪುರ, ಬೇಲೂರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಆಲೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೆಂಚಮ್ಮನ ಹೊಸಕೋಟೆ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಫಿ ಹೆಚ್ಚು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಐಗೂರು, ಎಸಳೂರು ಮತ್ತು ಹಾನಬಾಳು ಏಲಕ್ಕಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದವು. ಚನ್ನರಾಯಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಅರಸೀಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು ತೆಂಗು ಬೆಳೆಯಲ್ಲಿ ಮುಂದಾಗಿವೆ. ಅರಸೀಕೆರೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ತೆಂಗು ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರವಿದೆ. ಬೇಲೂರು, ಆಲೂರು ಮತ್ತು ಅರಕಲಗೂಡು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮೆಣಸನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅಡಕೆಯನ್ನು ಸಕಲೇಶಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ತಗ್ಗುಪ್ರದೇಶದ ಕಾಫಿ ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್‌ಗಳಲ್ಲಿ, ಅರಕಲಗೂಡು, ಬೇಲೂರು, ಆಲೂರು, ಚನ್ನರಾಯಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಹಾಸನ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಹಾಸನ, ಬೇಲೂರು ಮತ್ತು ಅರಕಲಗೂಡು, ಹೊಳೆನರಸೀಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು ಆಲೂಗಡ್ಡೆ ಬೆಳೆಗೆ ಹೆಸರಾದುವು. ಸಕಲೇಶಪುರ ಮತ್ತು ಬೇಲೂರು

ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತಳೆ ಮತ್ತು ಬಾಳೆ ಹೆಚ್ಚು ಬೆಳೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಮಾವು, ಸಪೋಟ, ಪರಂಗಿಹಣ್ಣು ಮತ್ತು ಇತರ ಫಲಗಳೂ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ.

ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಮಲೆನಾಡಿನ ಮತ್ತು ಮೈದಾನಪ್ರದೇಶದ ಎರಡೂ ಬಗೆಯ ವಿವಿಧ ಫಲಗಳೂ ತರಕಾರಿಗಳೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ಅರಕಲಗೂಡು, ಸಕಲೇಶಪುರ, ಆಲೂರು, ಬೇಲೂರು, ಹಾಸನ, ಚನ್ನರಾಯಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಹೊಳೆನರಸೀಪುರಗಳಲ್ಲಿ ತೋಟಗಾರಿಕೆ ಇಲಾಖೆಯಿದ್ದು ವಿವಿಧ ತರಕಾರಿ ಮತ್ತು ಫಲಪುಷ್ಪಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಹಕಾರ ನೀಡುತ್ತಿದೆ.

ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಹಳ್ಳಿಕಾರ್ ಮತ್ತು ಅಮೃತಮಹಲ್ ರಾಸುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಮಲೆನಾಡಬೆಟ್ಟ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಬೆಟ್ಟದ ಹಸುಗಳಿವೆ. ಅರಸೀಕೆರೆ, ಹಾಸನ, ಚನ್ನರಾಯಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಹೊಳೆನರಸೀಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಮೃತಮಹಲ್ ಹುಲ್ಲುಗಾವಲುಗಳಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶುಸಂಪತ್ತಿನ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ನೆರವಾಗಲು ಒಟ್ಟು 41 ಪಶುವೈದ್ಯಾಲಯಗಳೂ 13 ಕೃತಕ ಗರ್ಭಧಾರಣಾ ಕೇಂದ್ರಗಳೂ ಇದ್ದವು. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಡಿಸೆಂಬರ್-ಜನವರಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಸನದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ದನಗಳ ಜಾತ್ರೆ ಬಹು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಆಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹಳ್ಳಿಕಾರ್, ಅಮೃತಮಹಲ್ ಮತ್ತು ಮಲೆನಾಡ ಗಿಡ್ಡ ಹಸುಗಳ ಪ್ರದರ್ಶನ-ಮಾರಾಟ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕುರಿಸಾಕಣೆಯೂ ಪ್ರಗತಿದಾಯಕವಾಗಿದೆ. ಚನ್ನರಾಯಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಕುರಿ ಸಾಕುವವರ ಒಂದು ಸಂಘವಿದೆ. ಕೋಳಿ ಸಾಕಣೆಯೂ ಬೃಹತ್ತಾಗಿ ಬೆಳೆದಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ನದಿಗಳೂ ತೊರೆಕೆರೆಗಳೂ ಇದ್ದು ಮತ್ಸ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿ ಸಾಕಷ್ಟಿದೆ. ಹಾಸನ, ಹೊಳೆನರಸೀಪುರ, ಚನ್ನರಾಯಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ರಾಮನಾಥಪುರಗಳಲ್ಲಿ ಮೀನುಗಾರರ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳಿವೆ. ಜಿಲ್ಲಾ ಮತ್ಸ್ಯೋದ್ಯಮಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಇಲಾಖೆಯಿದ್ದು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಮತ್ಸ್ಯ ಸಂಪತ್ತಿನ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಹಕಾರ ನೀಡುತ್ತಿದೆ.

ಜಿಲ್ಲೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕೃಷಿ ಆಧಾರಿತವಾದದ್ದು. ಜೊತೆಗೆ ಪ್ಲಾಂಟೇಷನ್‌ಗಳ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದ್ದು ಬಯಲುಸೀಮೆಗಳಲ್ಲಿನ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಪ್ರಗತಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಜಿಲ್ಲೆ ಕುಶಲ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಹಿಂದಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದದ್ದು. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ವಿದ್ಯುತ್ ಪೂರೈಕೆಯಾಗುತ್ತಿದ್ದು ಕೆಲವು ಹೊಸ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿವೆ. ಹಾಸನದ ಮೈಸೂರು ಉಪಕರಣಗಳ ಕಾರ್ಖಾನೆ 1940ರಲ್ಲೇ ಪ್ರಾರಂಭವಾದದ್ದು. ಈಗ ಇನ್ನಷ್ಟು ವಿಸ್ತಾರಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಕಾರ್ಖಾನೆಯಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕೃಷಿ ಉಪಕರಣಗಳಾದ ಹಾರೆ, ಕೊಡಲಿ, ಬಾಚಿ, ಕಬ್ಬಿಣದ ನೇಗಿಲು, ಪಿಕಾಸಿ, ಗುದ್ದಲಿ ಮುಂತಾದ ಉಪಕರಣಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ವಿದ್ಯುತ್ ಪ್ರೇಷಕ ಗೋಪುರಗಳು ಮತ್ತು ಆರ್.ಸಿ.ಸಿ. ಕಂಬಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. 1968 ಡಿಸೆಂಬರ್‌ನಿಂದ ಉತ್ಪಾದನೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿರುವ ಮೈಸೂರು ಕಲ್ನಾರು ಕಾರ್ಖಾನೆ (ಮೈಸೂರು ಆಸ್ಬೆಸ್ಟಾಸ್ ಪ್ರೈ.ಲಿ.) ಹೊಳೆನರಸೀಪುರಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು 3 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಹಳೇಕೋಟೆ ಬಳಿ ಹಾಸನ-ಹೊಳೆನರಸೀಪುರ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಕಾರ್ಖಾನೆಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ನಾರು ಹೊದಿಕೆಗಳು, ಕೊಳವೆಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಲ್ಲದೆ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 1961ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ಕೊಥಾರಿ ಕಾಫಿ ಸಂಸ್ಕರಣ ಕಾರ್ಖಾನೆ, 1962ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ಹಾಸನ ಕಾಫಿ ಸಂಸ್ಕರಣ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಮತ್ತು 1971ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ಪ್ಲಾಂಟರ್ಸ್ ಕಾಫಿ ಸಂಸ್ಕರಣ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿವೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಹೊಸ ಸಂಸ್ಕರಣ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು ಸೇರ್ಪಡೆಗೊಂಡಿವೆ. ಕೈಮಗ್ಗದ ಕೈಗಾರಿಕೆ, ಬತ್ತ ಮತ್ತು ಎಣ್ಣೆ ಗಿರಣಿಗಳು, ಮರದ ಸಾಮಾನುಗಳ ಕೈಗಾರಿಕೆ, ಹೆಂಚಿನ, ಬೆಂಕಿಪೆಟ್ಟಿಗೆ ಮತ್ತು ತೆಂಗುನಾರಿನ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು, ಹತ್ತಿಗಿರಣಿಗಳು, ಖಾದಿ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮೋದ್ಯೋಗ ಮುಂತಾದವುಗಳೂ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿವೆ.

ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕ್ರೋಮೈಟ್, ಕಲ್ನಾರು, ಬಿಳಿಜೇಡಿಮಣ್ಣು ಮತ್ತು ಕುರಂದ ಮುಂತಾದವುಗಳೂ ಕಲ್ಯಾಡಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ತಾಮ್ರವೂ ದೊರೆತಿರುವುದರಿಂದ ಗಣಿ ಉದ್ಯಮವಿದೆ. ಬೈರಾಪುರ ಮತ್ತು ಭಕ್ತಹಳ್ಳಿ ಗಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕ್ರೋಮೈಟ್ ದೊರೆಯುತ್ತಿದೆ. ಅರಸೀಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಾಗೇಶಪುರದ ಬಳಿ ಬಿಳಿಜೇಡಿಮಣ್ಣಿನ ನಿಕ್ಷೇಪವಿದ್ದು ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಶುದ್ಧೀಕರಣ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿವೆ. ಬಳಪದಕಲ್ಲು, ಗಾರ್ನೆಟ್, ಕೆಯನೆಟ್ ಮತ್ತು ಅಭ್ರಕ ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆಯೂ ಗಣಿಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿವೆ. ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳ ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ಹಿತ್ತಾಳೆ ಮತ್ತು ತಾಮ್ರದ ಪಾತ್ರೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶವಾದ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಮರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ವಿವಿಧ ಬಗೆಯ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳೂ ಮರಕೊಯ್ಯುವ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳೂ ಇವೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೈಗಾರಿಕೋದ್ಯಮ ಮುಂದೆ ಹೆಚ್ಚು ಬೆಳೆಯುವ ಸೂಚನೆಗಳಿವೆ.

ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೈಗಾರಿಕೆ ಕೃಷಿ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪಾರಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಬೆನ್ನೆಲುಬಾಗಿ ಅನೇಕ ವಾಣಿಜ್ಯ, ಕೈಗಾರಿಕಾ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿವೆ. ಹೊಳೆನರಸೀಪುರದಲ್ಲಿ ಕೈಮಗ್ಗದವರ ಏಳಿಗೆಗಾಗಿ 1905ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ ಸಹಕಾರ ಸಂಘ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದು. 1927 ಫೆಬ್ರವರಿ 1 ರಂದು ಹಾಸನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ಸ್ಟೇಟ್ ಬ್ಯಾಂಕ್ ಆಫ್ ಮೈಸೂರು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದು. 9 ವಾಣಿಜ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳೂ 14 ಸಹಕಾರ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳೂ 8 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಭೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳೂ ಮತ್ತು 329 ಕೃಷಿ ಸಾಲ ನೀಡಿಕೆ ಸಂಘಗಳೂ 364 ಇತರ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳೂ ಮತ್ತು 12 ನಿಯಂತ್ರಿತ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳೂ ಇದ್ದವು.

ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಾರಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕವೂ ಉತ್ತಮವಾಗಿದೆ. ಸುತ್ತಲ ಜಿಲ್ಲಾ ಕೇಂದ್ರಗಳಿಗೆ, ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ರಸ್ತೆ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ಹಾಸನ-ಚನ್ನರಾಯಪಟ್ಟಣ-ಕುಣಿಗಲು-ಬೆಂಗಳೂರು, ಹಾಸನ-ಹೊಳೆನರಸೀಪುರ-ಕೃಷ್ಣರಾಜನಗರ-ಮೈಸೂರು, ಹಾಸನ-ಬೇಲೂರು-ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು, ಹಾಸನ-ಸಕಲೇಶಪುರ-ಬಂಟವಾಳ-ಮಂಗಳೂರು ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿಗಳಿವೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಜಿಲ್ಲಾ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮದ ಮಾರ್ಗಗಳು ಉತ್ತಮ ಮಟ್ಟದ್ದಾಗಿವೆ. ಹಾಸನ-ಮಂಗಳೂರು ರೈಲುಮಾರ್ಗದ ನಿರ್ಮಾಣವನ್ನು 1965ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಆ ಕೆಲಸ 1979ರಲ್ಲಿ ಮುಗಿದು 20-5-1979ರಂದು ಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಮಂಗಳೂರು-ಹಾಸನ ರೈಲುಸಂಚಾರ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಈ ರೈಲುಮಾರ್ಗದ ಉದ್ದ 188 ಕಿಮೀ. ಹಾಸನ-ಸಕಲೇಶಪುರ-ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯರಸ್ತೆ, ಪುತ್ತೂರು-ಮಂಗಳೂರು ರೈಲು ಸಂಪರ್ಕ ಏರ್ಪಟ್ಟು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಗತಿಗೆ ಮತ್ತು ರಾಜ್ಯದ ಪಶ್ಚಿಮ ತೀರಪ್ರದೇಶದ ಸಂಪರ್ಕಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿದೆ. ಮೈಸೂರು-ಅರಸೀಕೆರೆ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಬ್ರಾಡ್‌ಗೇಜ್ ಆಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಗಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಹಾಸನ-ಮಂಗಳೂರು ರೈಲುಮಾರ್ಗದ ವಿಸ್ತರಣಾಕಾರ್ಯ ಪ್ರಗತಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಎಚ್.ಡಿ. ದೇವೇಗೌಡರು ಭಾರತದ ಪ್ರಧಾನ ಮಂತ್ರಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಂಜೂರಾದ ಬೆಂಗಳೂರು-ಹಾಸನ ರೈಲುಮಾರ್ಗದ ಕೆಲಸ ತ್ವರಿತವಾಗಿ ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತಿದೆ. ಈಗ ಒಟ್ಟು 201 ಕಿಮೀ ಉದ್ದದ ಬ್ರಾಡ್‌ಗೇಜ್ ರೈಲು ಮಾರ್ಗ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿದೆ. 15 ರೈಲು ನಿಲ್ದಾಣಗಳಿವೆ. 167 ಕಿಮೀ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿ, 480 ಕಿಮೀ ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿ, 1,668 ಜಿಲ್ಲಾ ಮುಖ್ಯ ರಸ್ತೆಗಳೂ ಇವೆ. 1999-2000ರಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 7 ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳೂ 3 ಭಾರತೀಯ ವೈದ್ಯಪದ್ಧತಿಯ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳೂ 45 ಔಷಧಾಲಯಗಳೂ 82 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಆರೋಗ್ಯ ಘಟಕಗಳೂ ಕುಟುಂಬ

ಕಲ್ಯಾಣ ಕೇಂದ್ರಗಳೂ ಇದ್ದವು. ಮಲೆನಾಡ ಪ್ರದೇಶವಾದರೂ ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆ ಶಿಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಹಿಂದುಳಿದಿಲ್ಲ. 1999–2000 ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 2,795 ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳು, 372 ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳು, 78 ಪದವಿಪೂರ್ವ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ಸರ್ಕಾರಿ ಪದವಿ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ಇವೆ. ಹಾಸನದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಹೇಮಗಂಗೋತ್ರಿ ಎಂಬ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಕೇಂದ್ರವಿದೆ. 4 ಪಾಲಿಟೆಕ್ನಿಕ್ ಮತ್ತು 2 ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜೂ ಇವೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಹಾಸನದಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರಿ ವೈದ್ಯಕೀಯ ಕಾಲೇಜು ಆರಂಭವಾಗಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಶಾಲಾಕಾಲೇಜುಗಳ ಗ್ರಂಥಾಲಯಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸರ್ಕಾರಿ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಗ್ರಂಥಾಲಯಗಳಿವೆ. ವೇದ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಾಲೆಗಳಿವೆ. ಹಳೇಬೀಡಿನಲ್ಲಿ ಪುರಾತತ್ವ ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯವಿದೆ.

ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯ ಹಾಗೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥಳಗಳಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಪ್ರಪಂಚಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದದ್ದು. ಬೇಲೂರು **(ನೋಡಿ)**, ಹಳೇಬೀಡು **(ನೋಡಿ)**, ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳ **(ನೋಡಿ)** ಇವು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥಳಗಳಾಗಿವೆ. ಇದೇ ರೀತಿ ನುಗ್ಗೇಹಳ್ಳಿ, ದೊಡ್ಡಗದ್ದವಳ್ಳಿ, ಮೊಸಳೆ, ಅರಸೀಕೆರೆ, ಜಾವಗಲ್ಲು ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಉತ್ತಮ ಮಾದರಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಮಹತ್ತ್ವ ಪಡೆದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಅನೇಕ ಬಸದಿಗಳು ದೇವಾಲಯಗಳು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗತವೈಭವಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿವೆ. ಕನ್ನಡದ ಮೊಟ್ಟ ಮೊದಲ ಶಾಸನವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿರುವ ಹಲ್ಮಿಡಿ ಶಾಸನ (ಸು. 450) ದೊರೆತದ್ದು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೊಡುಗೆ ಅಪಾರ. ಚಾವುಂಡರಾಯ, ಒಂದನೆಯ ನಾಗವರ್ಮ, ಒಂದನೆಯ ಗುಣವರ್ಮ, ನಾಗಚಂದ್ರ, ಕಂತಿ, ಜನ್ನ, ಕೆರೆಯ ಪದ್ಮರಸ, ರಾಜಾದಿತ್ಯ, ಜಗದ್ದಳ ಸೋಮನಾಥ, ಕುಮಾರ ಪದ್ಮರಸ, ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಪಂಡಿತ, ಎರಡನೆಯ ನಾಗವರ್ಮ, ರುದ್ರಭಟ್ಟ, ಆಚಣ್ಣ, ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ಕೇಶಿರಾಜ, ಆಂಡಯ್ಯ, ನಯಸೇನ, ಪದ್ಮಣಾಂಕ ಮೊದಲಾದ ಕವಿಗಳು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯವರು. ಆಧುನಿಕರಲ್ಲಿ ಕರಿಬಸವಶಾಸ್ತ್ರಿ, ಎಸ್.ವಿ.ರಂಗಣ್ಣ, ಗೊರೂರು ರಾಮಸ್ವಾಮಿ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್, ಕೆ.ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ, ಎಲ್.ಗುಂಡಪ್ಪ, ಮತಿಘಟ್ಟ ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ, ಅ.ನ.ಕೃಷ್ಣರಾಯ, ಅ.ರಾ.ಮಿತ್ರ, ಹಾಸನ ರಾಜಾರಾವ್, ಎಸ್.ಎಲ್. ಭೈರಪ್ಪ ಮೊದಲಾದ ಸಾಹಿತಿಗಳು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯವರು. ಅರಸೀಕೆರೆಯ ಕೆ. ಅನಂತಸುಬ್ಬರಾಯರು 1933 ರಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಬೆರಳಚ್ಚು ಕಂಡುಹಿಡಿದವರು. ಇವರಲ್ಲದೆ ಸಂಗೀತ, ನಾಟಕ, ನೃತ್ಯ ಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲೂ ಪರಿಣತರಾದ ಮತ್ತು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳನ್ನೂ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. (ಕೆ.ಆರ್.ಎಸ್.)

ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ಇತಿಹಾಸ ಪರಂಪರೆಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಹಳೆಯ ಶಿಲಾಯುಗ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಮಾನವರು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದುದಕ್ಕೆ ಆಲೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕರಡಿಗುಡ್ಡದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕುರುಹುಗಳಿವೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ನವಶಿಲಾಯುಗ ಮತ್ತು ಕಬ್ಬಿಣ ಯುಗಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಆಧಾರಗಳೂ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿವೆ.

ನಮಗೆ ದೊರೆತಿರುವ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಾಚೀನ ಇತಿಹಾಸದ ಘಟನಾವಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನದೆಂದು ಭಾವಿಸಲಾದ ಭದ್ರಬಾಹು ಮತ್ತು ಮೌರ್ಯ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಸಮಾಧಿಗೊಂಡರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಸ್ಮಾರಕಗಳೂ ಶಾಸನಗಳೂ ಸಾಹಿತ್ಯ ಗ್ರಂಥಗಳೂ ಆಧಾರವಾಗಿವೆ. ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದಲ್ಲಿ ಭದ್ರಬಾಹು ಗುಹೆಯೂ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ನೆನಪಾಗಿ ಚಂದ್ರಗಿರಿ ಎಂದು ಹೆಸರಿಸಲಾದ ಬೆಟ್ಟವೂ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಾದ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತ ಬಸದಿಯೂ ಇವೆ. ಕ್ರಿಸ್ತಶಕದ ಪ್ರಾರಂಭದ ಎರಡು ಮೂರು ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಭಾಗಗಳು ಸಾತವಾಹನರಿಗೆ ಸೇರಿತ್ತೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. 4ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ಧಮಾನಕ್ಕೆ ಬಂದ ಹಾಗೂ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಸ್ವತಂತ್ರ ರಾಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಕದಂಬರು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯೊಡನೆ ನಿಕಟಸಂಪರ್ಕ ಹೊಂದಿದ್ದರು. ಕದಂಬ ಕಾಕುಸ್ಥವರ್ಮನ ಕನ್ನಡ ಶಿಲಾಶಾಸನ ಬೇಲೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹಲ್ಮಿಡಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿದೆ. ಈ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಹಲ್ಮಿಡಿ ಶಾಸನವೆಂದು ಹೆಸರಾಗಿರುವ ಈ ಶಾಸನ ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಥಮ ಮತ್ತು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅತ್ಯಂತ ಹಳೆಯ ಶಾಸನ. ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ತಲಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಯೂರಿದ ಗಂಗರು ಐದನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕದ ಬಹುಭಾಗವನ್ನು ತಮ್ಮ ನಿಯಂತ್ರಣಕ್ಕೆ ಒಳಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು. ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಶತಮಾನದ ಪ್ರಾರಂಭದವರೆಗೂ ಅವಿರತವಾಗಿ ಪ್ರಬಲಶಕ್ತಿಯಾಗುಳಿದ ಇವರು ಸ್ವತಂತ್ರರಾಗಿ ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯರ ಮತ್ತು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಸಾಮಂತರಾಗಿ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಆಳಿದರು. ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಗೊಮ್ಮಟೇಶ್ವರನನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದ ಚಾವುಂಡರಾಯ **(ನೋಡಿ)** ನಾಲ್ಕನೆಯ ರಾಚಮಲ್ಲನ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ (ಸು. 974–85). ಗಂಗರ ಅನಂತರ ಬಂದ ಕೊಂಗಾಳ್ವರು ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅರಕಲಗೂಡು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ನೆರೆಯ ಕೊಡಗಿನ ಕೆಲ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಆಳಿದರು. ಅವರು ಮೊದಲಿಗೆ ಚೋಳರ ತರುವಾಯ ಹೊಯ್ಸಳರ ಸಾಮಂತರಾಗಿ ಸುಮಾರು ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯವರೆಗೂ ಆಳಿದರು. ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಹುಣಸೂರು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಯೂರಿದ್ದ ಚೆಂಗಾಳ್ವರ ಶಾಸನಗಳು ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿವೆ. ಇವರು ಹದಿಮೂರನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯವರೆಗೂ ತಮ್ಮ ಅಸ್ತಿತ್ತ್ವವನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು.

ಹೊಯ್ಸಳರು ರಾಜ್ಯ ಕಟ್ಟಿ ಆಳಿದುದು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಿಂದಲೇ. ಹೊಯ್ಸಳರ ಮೂಲಪುರುಷ ‘ಸಳ’ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮೂಡಿಗೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಸೊಸೆವೂರು ಅಥವಾ ಶಶಕಪುರ ಎಂಬ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮತಃ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇವರು ತಮ್ಮ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಸೊಸೆವೂರಿನಿಂದ ಸಮೀಪದ ಬೇಲೂರಿಗೆ, ಅನಂತರ ದ್ವಾರಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ (ಈಗಿನ ಹಳೇಬೀಡಿಗೆ) ವರ್ಗಾಯಿಸಿದರು. ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಶತಮಾನದ ಪ್ರಾರಂಭದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಇವರು ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟ ಪ್ರದೇಶದ ಮಲೆಪರು ಮತ್ತಿತರರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಹಳೆಮೈಸೂರಿನ ಬಹುಭಾಗದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಪ್ರಾಬಲ್ಯ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. 1116ರಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಚೋಳರನ್ನು ತಲಕಾಡು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸೋಲಿಸಿದ. ಹೊಯ್ಸಳರು ಬೇಲೂರು ದ್ವಾರಸಮುದ್ರ, ಮೊಸಳೆ, ನುಗ್ಗೇಹಳ್ಳಿ, ದೊಡ್ಡಗದ್ದವಳ್ಳಿ, ಸೋಮನಾಥಪುರ ಮತ್ತಿತರೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಇವರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದಿಂದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಕಲಾಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತುಂಗ ಸಾಧನೆಗಳಾದವು **(ನೋಡಿ: ಹೊಯ್ಸಳವಂಶ)**.

ಹೊಯ್ಸಳರ ಅನಂತರ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳ, ಸಾಮಂತರ ಮೂಲಕ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು. 1565ರಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರ ಪತನವಾದ ಮೇಲೂ ಪೆನುಕೊಂಡೆಯಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರಿಗೆ ಈ ಪ್ರದೇಶದ ರಾಜರುಗಳು, ಪಾಳೆಯಗಾರರು ನಿಷ್ಠರಾಗಿದ್ದರು. ಹದಿನೇಳನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಭ್ರಷ್ಟನಾಗಿದ್ದ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಶ್ರೀರಂಗರಾಯ ಕೆಳದಿನಾಯಕರ ಬೆಂಬಲದಿಂದ ಕೆಲವು ಕಾಲ ಬೇಲೂರಿನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದ. ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟಗಳು ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದವು. ಅವರಲ್ಲಿ ಐಗೂರು, ಹೊಳೆನರಸೀಪುರದ ನಾಯಕರೂ

ನುಗ್ಗೇಹಳ್ಳಿಯ ಪಾಳೆಯಗಾರರೂ ಮುಖ್ಯರು. ಇವರಲ್ಲಿ ಐಗೂರು ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಹೊರತು ಉಳಿದವರು ಕೆಳದಿನಾಯಕರ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತರಣಾ ಪ್ರಯತ್ನಗಳಿಗೆ ಬಲಿಯಾದರು. ಐಗೂರು ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಹೈದರ್-ಟಿಪ್ಪುಗಳ ವಿರೋಧದಲ್ಲೂ ತಮ್ಮ ಉಳಿವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿದ್ದು, 1799ರ ಅನಂತರ ಬ್ರಿಟಿಷರನ್ನು ಎದುರಿಸಿದರು. ಬ್ರಿಟಿಷರು 1802ರಲ್ಲಿ ಐಗೂರಿನ ಕೊನೆಯ ರಾಜನನ್ನು ಗಲ್ಲಿಗೇರಿಸಿದರು. ಕೆಳದಿ ನಾಯಕರು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಆಳಿದರೂ 1694ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಹುತೇಕ ಭಾಗದ ಮೇಲೆ ತಮ್ಮ ಸ್ವಾಮ್ಯ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. 1761ರಲ್ಲಿ ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಬಿದನೂರನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ ಮೇಲೆ ಐಗೂರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಮಗ್ರ ಪ್ರದೇಶ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿತು. 1799ರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಪತನದ ಅನಂತರ ಜಿಲ್ಲೆ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಒಂದು ಭಾಗವಾಯಿತು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟದಲ್ಲೂ ಈ ಜಿಲ್ಲೆ ತನ್ನ ಕಾಣಿಕೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದೆ. **(ಡಿ.ಎಸ್.ಜೆ.)**

ತಾಲ್ಲೂಕು: ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಹಾಸನ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಬೇಲೂರು, ಅರಸೀಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಚನ್ನರಾಯಪಟ್ಟಣ, ಹೊಳೆನರಸೀಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಅರಕಲಗೂಡು ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಆಲೂರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಕಟ್ಟಾಯ, ಶಾಂತಿಗ್ರಾಮ, ದುದ್ದ, ಹಾಸನ ಮತ್ತು ಸಾಲಗಾಮೆ ಹೋಬಳಿಗಳು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗ್ರಾಮಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ 400. ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 943.8 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 3,61,147.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೆಂದರೆ ಇದರ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗ ಉಪಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದರೆ ಉಳಿದ ಪೂರ್ವಭಾಗ ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳಲ್ಲಿ ಸೀಗೆಗುಡ್ಡ (1,286 ಮೀ), ಮಾಕುಂದೂರು ಬೆಟ್ಟ (1,043 ಮೀ) ಏದಳ್ಳಿ ಕಾವಲು ಬೆಟ್ಟ (1,116 ಮೀ), ಕಟ್ಟಾಯ ಕಾರ್ಲೆಕಾವಲು ಬೆಟ್ಟ (1,054 ಮೀ) ಇವನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. ಯಗಚಿ ಮತ್ತು ಹೇಮಾವತಿ ಇವು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ನದಿಗಳು. ಯಗಚಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿದು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿಯುವ ಹೇಮಾವತಿಯನ್ನು ಗೊರೂರು ಬಳಿ ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಹಾಸನಕ್ಕೆ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಯಗಚಿಗೆ ಹಾಲವಾಗಲು ಬಳಿ ಕಟ್ಟೆ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಈ ನದಿಯ ನೀರನ್ನೇ ಕುಡಿಯಲು ಹಾಸನ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಸರಬರಾಜು ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಈಗ ಹೇಮಾವತಿ ಜಲಾಶಯದಿಂದಲೂ ಹಾಸನ ನಗರಕ್ಕೆ ಕುಡಿಯುವ ನೀರಿನ ಸೌಲಭ್ಯ ಒದಗುತ್ತಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ಕಾಡು ಇದ್ದು ವಾಯುಗುಣ ಹಿತಕರವೆನ್ನಬಹುದು. ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 893.6 ಮಿಮೀ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಕೆರೆ, ಬಾವಿ, ನಾಲೆಗಳೂ ಉಂಟು. ಯಗಚಿ ನದಿಗೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ಹಾಲವಾಗಲು ಕಟ್ಟೆನಾಲೆ ಮತ್ತು ಚೆಂಗರವಳ್ಳಿ ನಾಲೆಯಿಂದ ನೀರಾವರಿ ಸೌಕರ್ಯವಿದೆ. ಇತ್ತ ಬತ್ತ, ರಾಗಿ, ಜೋಳ, ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳು, ಸೇಂಗಾ ಕಬ್ಬು, ಹತ್ತಿ, ಅಡಕೆ, ಆಲೂಗೆಡ್ಡೆ ಮುಂತಾದವನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ವಿವಿಧ ತರಕಾರಿಗಳನ್ನೂ ಫಲಪುಷ್ಪಗಳನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಹಾಸನದಲ್ಲಿ ತೋಟಗಾರಿಕೆ ಇಲಾಖೆಯಿದ್ದು ತೋಟದ ಬೆಳೆಗಳನ್ನು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸುತ್ತಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸಾಯ, ಪಶುಪಾಲನೆ ಜೊತೆಯಾಗಿದೆಯೆನ್ನಬಹುದು. ಪಶುಪಾಲನೆಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವಿದ್ದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಪಶು ವೈದ್ಯಾಲಯಗಳಿವೆ. ಕೈಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಮುಂದಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಾಫಿ ಸಂಸ್ಕರಣ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು, ಹೆಂಚು ತಯಾರಿಕೆ, ಬೆಂಕಿಕಡ್ಡಿ ತಯಾರಿಕೆ, ತೆಂಗಿನ ನಾರಿನ ವಸ್ತುಗಳ ತಯಾರಿಕೆಗಳುಂಟು. ಅನೇಕ ಅಕ್ಕಿಗಿರಣಿಗಳಿವೆ. ಸೋಪು ತಯಾರಿಸುವುದೇ ಮುಂತಾದ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿವೆ. ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿದ್ದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವ್ಯಾಪಾರ, ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಆರ್ಥಿಕ ಬೆಂಬಲವಿದೆ. ಶಾಲಾ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ಆಸ್ಪತ್ರೆ ಔಷಧಾಲಯಗಳೂ ಇವೆ. ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯುತ್ ಮುಂತಾದ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮುಖಾಂತರ ಮೈಸೂರು-ಅರಸೀಕೆರೆ, ಮೈಸೂರು-ಮಂಗಳೂರು ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಹಾದುಹೋಗಿದೆ. ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿ ಮತ್ತು ಇತರ ಜಿಲ್ಲಾ ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಟ್ಟದ ಉತ್ತಮ ಮಾರ್ಗ ಸಂಪರ್ಕಗಳಿವೆ. ಹಾಸನ-ಮಂಗಳೂರು ರೈಲು ಮಾರ್ಗದಿಂದಾಗಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವ್ಯಾಪಾರ-ವಾಣಿಜ್ಯ ಮುಂತಾದವು ಮತ್ತಷ್ಟು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗುವ ನಿರೀಕ್ಷೆ ಇದೆ.

ಎಮ್ ಸಿ ಎಫ್ ಕೇಂದ್ರ, ಹಾಸನ

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅನೇಕ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಚೀನ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಸನಕ್ಕೆ ವಾಯವ್ಯದಲ್ಲಿ 18 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ದೊಡ್ಡಗದ್ದವಳ್ಳಿ **(ನೋಡಿ)** ಒಂದು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಹಾಸನದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 22 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಮೂಡಿಗೆರೆಯಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇದನ್ನು 1155ರಲ್ಲಿ ಯರೆಯಮ ಹೆಗ್ಗಡೆ ಕಟ್ಟಿದುದೆಂದು ಇಲ್ಲಿನ ಒಂದು ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲೊಂದು ಆಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯವೂ ಇದೆ. ಹಾಸನದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 24 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಹೆರಗು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕೀರ್ತಿನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ವಿಗ್ರಹ ಏಳೂವರೆ ಅಡಿ ಎತ್ತರವಿದ್ದು ಅದರ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀದೇವಿ ಮತ್ತು ಭೂದೇವಿ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಪ್ರಭಾವಳಿಯ ಮೇಲೆ ದಶಾವತಾರವನ್ನು ಬಿಡಿಸಿದೆ. ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ಇದನ್ನು 1217ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ್ದೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಇದೇ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಕಾಮತೇಶ್ವರವೆಂದು ಕರೆಯುವ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಒಂದು ಜೈನ ಬಸದಿ ಇವೆ. ಈ ಬಸದಿಯನ್ನು 1155ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ್ದೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಸನಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಂತಿಗ್ರಾಮ, ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ಹಾಸನ-ಚನ್ನರಾಯಪಟ್ಟಣ ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ದೊರೆ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ರಾಣಿ ಶಾಂತಲೆ ಈ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದೆಂದು ತಿಳಿಸುವ ಶಾಸನವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೇಶವ, ಯೋಗಾನರಸಿಂಹ, ಧರ್ಮೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಶಾಂತಿನಾಥ ಬಸದಿಯಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಒಂದು ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಈ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಶಾಂತಲೆಗೆ 1123 ರಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟದ್ದೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಸನಕ್ಕೆ 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಮರ್ಕುಳಿಯಲ್ಲಿ **(ನೋಡಿ)** ರಂಗನಾಥ ಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಒಂದು ಜೈನ ಬಸದಿಯಿದೆ. ಹಾಸನದಿಂದ 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಮೊಸಳೆ **(ನೋಡಿ)** ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರ ಮತ್ತು

ಚನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಹಾಸನ–ಹೊಳೆನರಸೀಪುರ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹಾಸನದಿಂದ 11 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಬಸ್ತಿಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಮತ್ತು ಆದಿನಾಥ ಬಸದಿಗಳಿವೆ. ಹಾಸನದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 14 ಕಿಮೀ ದೂರಲ್ಲಿರುವ ಜಕ್ಕನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ದೊರೆ ಒಂದನೆಯ ನರಸಿಂಹನ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದ ಹೆಗ್ಗಡೆ ಕಾಲಿಮಯ್ಯ 1170ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದೆಂದು ಹೇಳುವ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಕನಾಸಿ ಮತ್ತು ಮುಖಮಂಟಪವಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯ ಜೀರ್ಣಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಹಾಸನದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಹೇಮಾವತಿ ನದಿಯ ದಡದ ಮೇಲಿರುವ ಗೊರೂರು **(ನೋಡಿ)** ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಯೋಗಾನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ಸಾಲಗಾಮೆ, ದುದ್ದ, ಕಟ್ಟಾಯ ಇವು ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿದ್ದು ಸುತ್ತಲ ಗ್ರಾಮಗಳ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಪಟ್ಟಣ: ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆ ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ 186 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಮೈಸೂರಿನ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ 121 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,33,262.

ಜಿಲ್ಲಾ ಪಂಚಾಯಿತಿ ಕಛೇರಿ, ಹಾಸನ

ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿರುವ ಮಲೆನಾಡಿನ ಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಸನ ಒಂದು. ಸಮೀಪದ ಯಗಚಿ ನದಿಯಿಂದ ಹಾಗೂ ಗೊರೂರಿನ ಹೇಮಾವತಿ ಜಲಾಶಯದಿಂದ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ನೀರೊದಗಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಪಟ್ಟಣ ಹಿತಕರ ಹವೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಬಡವರ ಊಟಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಮಲೆನಾಡಿನ ಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲಿ ಶಿವಮೊಗ್ಗವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಹಾಸನವೇ ದೊಡ್ಡ ಆಡಳಿತ ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರಿ ಪ್ರಥಮ ದರ್ಜೆ ಕಲೆ, ವಿಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ವಾಣಿಜ್ಯ ಕಾಲೇಜು, ಮಲೆನಾಡು ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜು, ಎ.ವಿ. ಕಾಂತಮ್ಮ ಮಹಿಳೆಯರ ಕಾಲೇಜು, ವಿವಿಧೋದ್ದೇಶ ತಾಂತ್ರಿಕ ಶಾಲೆ, ಕಾನೂನು ಕಾಲೇಜು, ವೈದ್ಯಕೀಯ ಕಾಲೇಜು, ಕೈಗಾರಿಕಾ ತರಬೇತಿ ಸಂಸ್ಥೆ ಮತ್ತು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳು, ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಗ್ರಂಥಾಲಯ ಮುಂತಾದವುಗಳಿದ್ದು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಿದೆ.

ಈ ಪಟ್ಟಣ ಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶದ ಒಂದು ಕೈಗಾರಿಕಾ ಕೇಂದ್ರವೂ ಆಗಿದೆ ಎನ್ನಬಹುದು. ಭಾರಿ ಹಾಗೂ ಮಧ್ಯಮ ದರ್ಜೆಯ ಕೆಲವು ಕೈಗಾರಿಕಾ ಘಟಕಗಳೂ ಮತ್ತು ಅನೇಕ ಸಣ್ಣ ಪ್ರಮಾಣದ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಪಟ್ಟಣದ ಒಳ ಹಾಗೂ ಹೊರವಲಯಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಭಾರತೀ ಕಾಫಿ ಕ್ಯೂರಿಂಗ್ ವರ್ಕ್ಸ್, ಹಾಸನ ಕಾಫಿ ಕ್ಯೂರಿಂಗ್ ವರ್ಕ್ಸ್, ಪ್ಲಾಂಟರ್ಸ್ ಕಾಫಿ ಕ್ಯೂರಿಂಗ್ ವರ್ಕ್ಸ್, ಅಲ್ಲಾನ ಕಾಫಿಕ್ಯೂರಿಂಗ್ ವರ್ಕ್ಸ್, ಬೆಸ್ಟ್‌ಕಾಫಿಕ್ಯೂರಿಂಗ್ ವರ್ಕ್ಸ್ ಮುಂತಾದ ಕಾಫಿ ಸಂಸ್ಕರಣ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಇಲ್ಲಿವೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ಹೆಂಚಿನ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಮರ ಕೊಯ್ಯುವ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು, ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಮತ್ತು ಆಟೊವರ್ಕ್ಸ್, ಲೋಹ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು, ಎಣ್ಣೆ ಮತ್ತು ಅಕ್ಕಿ ಗಿರಣಿಗಳು, ಬೆಂಕಿಪೆಟ್ಟಿಗೆ ತಯಾರಿಕಾ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು, ಮುದ್ರಣಾಲಯಗಳು ಮತ್ತು ಸಾಬೂನು ತಯಾರಿಕಾ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು ಇಲ್ಲಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ವ್ಯಾಪಾರ ವಾಣಿಜ್ಯ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಕೃಷಿ ಉತ್ಪಾದನೆಗಳಿಗೆ ಈ ಸ್ಥಳ ಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶದ ದೊಡ್ಡ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಯಾಗಿದ್ದು ಸಗಟು ವ್ಯಾಪಾರದ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದೆ. ಪ್ರತಿ ಮಂಗಳವಾರ ದೊಡ್ಡ ಸಂತೆ ಸೇರುತ್ತದೆ. ಆಲೂಗಡ್ಡೆ, ಈರುಳ್ಳಿ, ಬೆಳ್ಳುಳ್ಳಿ, ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ, ಬೆಲ್ಲ, ತೆಂಗಿನಕಾಯಿ, ಅಕ್ಕಿ, ರಾಗಿ, ಎಣ್ಣೆ ಬೀಜಗಳು ಮತ್ತು ಹುಣಿಸೆ ಹಣ್ಣು ಮುಂತಾದವುಗಳ ಸಗಟು ವ್ಯಾಪಾರ ಹೆಚ್ಚು ನಡೆಯುವುದು. ಅಲ್ಲದೆ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಈ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ದನಗಳ ಜಾತ್ರೆ ಮತ್ತು ವಸ್ತುಪ್ರದರ್ಶನ ಹೆಸರಾದುದು. ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ, ವಿದ್ಯುತ್ತು ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ಸರ್ಕಾರಿ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಆಸ್ಪತ್ರೆ ಔಷಧಾಲಯಗಳೂ ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕ್ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರ ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳೂ ಇವೆ. ಈ ಪಟ್ಟಣ ಮೈಸೂರು–ಅರಸೀಕೆರೆ ರೈಲುಮಾರ್ಗದ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ನಿಲ್ದಾಣ. ಇಲ್ಲಿಂದ ಸುತ್ತಲ ಪಟ್ಟಣಗಳಿಗೆ ಉತ್ತಮ ರಸ್ತೆಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ಪಟ್ಟಣ ಪುರಸಭಾ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿನ ಸ್ಥಳಪುರಾಣದ ಪ್ರಕಾರ ಹಾಸನವೆಂಬ ಹೆಸರು ಸಿಂಹಾಸನಪುರವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಬಂದಿದೆ ಎಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಈ ಸಿಂಹಾಸನಪುರ ಅರ್ಜುನನ ಮೊಮ್ಮಗ ಜನಮೇಜಯನ ಸ್ಥಳವೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಇಲ್ಲಿನ ಹಾಸನಾಂಬ ದೇವಾಲಯದಿಂದ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಹಾಸನವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂತೆಂದೂ ಹಿಂದೆ ಸಪ್ತಮಾತೆಯರು ವಾರಾಣಸಿಯಿಂದ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಪ್ರಕೃತಿ ಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ ಮನಸೋತು ನೆಲೆಸಲು ನಿರ್ಧರಿಸಿ, ಅವರಲ್ಲಿ ಆರುಮಂದಿ ಹಾಸನದಲ್ಲೂ ಮತ್ತೊಬ್ಬಳು ಆಲೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೆಂಚಮ್ಮನ ಹೊಸಕೋಟೆ ಎಂಬ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಕೆಂಚಾಂಬ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೂ ನೆಲೆಗೊಂಡರೆಂದು ಜನಜನಿತ ಕಥೆ.

ಐತಿಹಾಸಿಕವಾಗಿ ಸುಮಾರು 11ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಚೋಳರಸರ ಅಧಿಪತಿಯಾದ ಬುಕ್ಕಾನಾಯಕ ತನ್ನ ವಿಜಯೋತ್ಸಾಹದ ನೆನಪಾಗಿ ಒಂದು ಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಮಾರುಕಟ್ಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿ, ಆ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಚನ್ನಪಟ್ಣ (ಚೆಲುವಾದ ಪಟ್ಟಣ) ಎಂಬ ಹೆಸರಿಟ್ಟನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಆತ ಮತ್ತು ಆತನ ವಂಶಸ್ಥರು ಸುಮಾರು ಒಂದು ಶತಮಾನಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಇಲ್ಲಿ ಆಳಿದ ಅನಂತರ ಅದು ಸಂಜೀವ ಕೃಷ್ಣಪ್ಪನಾಯಕನೆಂಬುವನಿಗೆ ಸೇರಿತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಈ ನಾಯಕ ಒಮ್ಮೆ ಪ್ರಯಾಣ ಹೊರಟಾಗ ಒಂದು ಮೊಲ ಅಡ್ಡಬಂದು ಪಟ್ಟಣದ ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲಿನೊಳಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿತೆಂದೂ ಈ ಅಪಶಕುನದಿಂದ ವ್ಯಾಕುಲಚಿತ್ತನಾದ ನಾಯಕನಿಗೆ ಹಾಸನಾಂಬ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಳಾಗಿ ಆ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟುವಂತೆ ಹೇಳಿ ಆಶೀರ್ವದಿಸಿದಳೆಂದೂ ಅದೇ ಪ್ರಕಾರ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಅದಕ್ಕೆ ಹಾಸನವೆಂಬ ಹೆಸರಿಟ್ಟನೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ. ಇದರಿಂದ ಹಾಸನ ಸುಮಾರು 12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಹಾಸನ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಉಲ್ಲೇಖ ಹಾಸನ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕುದರಗುಂಡಿ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿರುವ ಸು. 1140ರ ಒಂದು ಶಿಲಾಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಹಾಸನ 1690ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ಅವರ ಕೈವಶವಾಯಿತು. ಹಾಸನಾಂಬ ದೇವಾಲಯ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾದದ್ದೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರತಿ ವರ್ಷ ಆಶ್ವೀಜಮಾಸದ ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಾರ ಕಾಲ ಈ ದೇವಾಲಯ ತೆರೆದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಥೋತ್ಸವ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಪಟ್ಟಣದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ದೇವಿಗೆರೆಯ ದಡದ ಮೇಲೆ ಕೊಳಲು ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಮತ್ತು ಗಂಗಾಧರೇಶ್ವರ ಮಂದಿರಗಳಿವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಹೊಯ್ಸಳ ದೊರೆ ಒಂದನೆಯ ನರಸಿಂಹನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನ ಹೆಗ್ಗಡೆ ಲಕುಮಯ ಎಂಬುವನಿಂದ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟ ಚನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯವಿದೆ.

ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ವಿರೂಪಾಕ್ಷೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು (ಈಶ್ವರ) ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿದರೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಒಂದು ಶತಮಾನದ ಹಿಂದೆ ವೆಂಕಟಕೃಷ್ಣಪ್ಪ ಎಂಬುವರು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಮಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸು. 900 ವರ್ಷಗಳಷ್ಟು ಹಳೆಯದಾದ ಒಂದು ಜೈನ ಬಸದಿಯೂ ಇದೆ. **(ವಿ.ಜಿ.ಕೆ.;ಕೆ.ಆರ್.ಎಸ್.)**

ಹಿಂದುಸ್ಥಾನೀ ಸಂಗೀತ: ಭಾರತೀಯ ಸಂಗೀತದ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ಪದ್ಧತಿ. ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಂಗೀತ ಹಾಗೂ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನೀ ಸಂಗೀತಗಳು ಭಾರತೀಯ ಸಂಗೀತದ ಒಂದೇ ನಾಣ್ಯದ ಎರಡು ಮುಖಗಳಿದ್ದಂತೆ. ಈ ಎರಡು ಪದ್ಧತಿಗಳಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣಾದಿ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಾದಿ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳೂ ಇವೆ. ಆರು ನೂರು ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಭಾರತೀಯ ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನೀ, ಕರ್ಣಾಟಕಗಳೆಂಬ ಭೇದಗಳಿರಲಿಲ್ಲ. ಸು. ಮೂರು ಕ್ರಿ.ಶ.1300ರಿಂದೀಚೆಗೆ ದೇಶದ ಕಾಲಪರಿಸ್ಥಿತಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಪ್ರಾಯಶಃ ಹರಿಪಾಲರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (14ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಈ ರೀತಿ ಭಾರತೀಯ ಸಂಗೀತ ಎರಡು ಕವಲುಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕಾಯಿತು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನೀ ಸಂಗೀತದ ಪ್ರವೇಶವನ್ನು ಸು.200 ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದಿನಿಂದ ಗುರುತಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಬ್ರಿಟಿಷರ ಕಾಲದಿಂದಲೇ ಇದರ ಪ್ರಚಾರ ವಿಶಿಷ್ಟ ರೂಪ ತಾಳಿತು. ಬ್ರಿಟಿಷರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕವನ್ನು ಉತ್ತರ–ದಕ್ಷಿಣಗಳೆಂದು ವಿಭಜಿಸಲಾಯಿತು. ಇಂದಿನ ಹಳೆಯ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯ ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕವೆನಿಸಿತು. ಬ್ರಿಟಿಷರ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿದ್ದ ಮುಂಬೈ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಭಾಗವನ್ನು ಜೋಡಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಹಿಂದುಸ್ಥಾನೀ ಸಂಗೀತವನ್ನು ಪೋಷಿಸಿ ಬೆಳೆಸುವಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಆಸ್ಥಾನದ ದೊರೆಗಳಾಗಿದ್ದ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು, ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು, ಜಯಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರು ಇವರುಗಳ ಪಾತ್ರ ಹಿರಿದು. ಇವರು ಸ್ವತಃ ಸಂಗೀತಜ್ಞರೂ ಕಲಾಪೋಷಕರೂ ಆಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಂಗೀತ ವಿದ್ವಾಂಸರನ್ನು ಆದರಿಸುವಂತೆಯೇ ಉತ್ತರ ಭಾರತದ ಹೆಸರುವಾಸಿ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನೀ ಸಂಗೀತ ವಿದ್ವಾಂಸರನ್ನು ಆಮಂತ್ರಿಸಿ ಸ್ವತಃ ಆಶ್ರಯ ನೀಡಿದ್ದರು. ಇಂತಹವರಲ್ಲಿ ಆಗ್ರಾ ಘರಾನಾ ಪರಂಪರೆಯ ನಥ್ಥನ್ ಖಾನ್, ಮೌಲಾಭಕ್ಷ, ವಿಲಾಯತ್ ಹುಸೇನ್ ಖಾನ್, ಕೇಶವ ಬುವಾ ಇಂಗಳೆ ಮೊದಲಾದವರು ಮುಖ್ಯರು.

13ನೆಯ ಶತಮಾನದ ವೇಳೆಗೆ ಪರಕೀಯರ ದಾಳಿಯ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಮೊಗಲರು ತುರ್ಕಿ, ಆಫ್ಘಾನಿಸ್ಥಾನ ಮೊದಲಾದ ಕಡೆಗಳಿಂದ ಸಂಗೀತ ವಿದ್ವಾಂಸರನ್ನು ಬರಮಾಡಿಕೊಂಡದ್ದರ ಪರಿಣಾಮದಿಂದ ಮೊದಲಿದ್ದ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನೀ ಸಂಗೀತವು ಅನೇಕ ಮಾರ್ಪಾಡುಗಳಿಗೆ ಒಳಗಾಗಿ ತನ್ನದೇ ಶೈಲಿಯೊಂದನ್ನು ರೂಪಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ವಿದೇಶೀ ಶೈಲಿಗಳ, ಅದರಲ್ಲೂ ಪಾರ್ಸಿ ಹಾಗೂ ಅರಬ್ಬಿ ಸಂಗೀತಗಳ ಮಿಶ್ರಣವಾಗಿ ತನ್ನ ಮೂಲ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಪದ್ಧತಿಯಿಂದ ಸಾಕಷ್ಟು ದೂರ ಸರಿಯಿತು.

ಸಪ್ತಸ್ವರಗಳು, ಸ್ವರ ಸಂಕೇತಗಳು, ಮೂರು ಸ್ಥಾಯಿಗಳು, ಮನೋಧರ್ಮ, ವಾದ್ಯ ವರ್ಗೀಕರಣ, ಶ್ರುತಿ–ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಚಾರಗಳು ಎರಡು ಸಂಗೀತ ಪದ್ಧತಿಗಳಿಗೂ ಒಂದೇ ಆಗಿದೆ. ಆದರೆ ರಾಗ ರಾಗಿಣಿ, ಥಾಟ್ ವಿಭಾಗ, ಶ್ರುತಿ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ, ತಾಳದ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ತಬಲದ ಬೋಲ್ ಮೂಲಕ ನಿರ್ವಹಿಸುವುದು, ಶುದ್ಧಸ್ವರಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ನೀಡುವುದು–ಇವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನೀ ಸಂಗೀತದ ಕೆಲವು ಪ್ರಮುಖ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳು.

ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಗಡಿಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಮೀರಜ್, ಸಾಂಗ್ಲಿ, ಕೊಲ್ಲಾಪುರ, ಹೈದರಾಬಾದ್ ಮೊದಲಾದ ನಗರಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನೀ ವಿದ್ವಾಂಸರ ನೆಲೆಬೀಡಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿನ ಉಸ್ತಾದ್ ಅಬ್ದುಲ್‌ಕರೀಂಖಾನ್, ನೀಲಕಂಥ ಬುವಾ, ಉಸ್ತಾದ್ ಅಲ್ಲಾದಿಯಾ ಖಾನ್ ಹಾಗೂ ಇವರ ಮಕ್ಕಳಾದ ಮಂಜೀಖಾನ್, ಬುರ್ಜಿಖಾನ್ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಗಾಯಕರ ಪ್ರಭಾವವು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಾಗಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನೀ ಸಂಗೀತದ ಪ್ರಮುಖ ಪ್ರಚಾರಕರೆಂದರೆ, ಮೈಸೂರು ದರ್ಬಾರಿಗೆ ಆಗಾಗ ಭೇಟಿ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದ ಬೀನ್‌ವಾದನಕಾರ ಉಸ್ತಾದ್ ಬಂದೇ ಅಲಿಖಾನ್, ಮುರಾದಾಖಾನ್ ಹಾಗೂ ಸಿತಾರ್ ವಾದಕರಾದ ಉಸ್ತಾದ್ ವಿಲಾಯತ್ ಖಾನ್ ಹಾಗೂ ಅವರ ತಂದೆ ಉಸ್ತಾದ್ ಇನಾಯತ್ ಮೊದಲಾದವರು. ಇಷ್ಟಲ್ಲದೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನೀ ಗಾಯಕರ, ವಾದಕರ, ವಿದ್ವಾಂಸರ ಪಾಂಡಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಮಾರುಹೋಗಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನೀ ಸಂಗೀತ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆಯುವವರ ಸಂಖ್ಯೆ ಅಧಿಕವಾಯಿತು. ಕುಂದಗೋಳದ ರಾಮಬಾವು ಕುಂದಗೋಳಕರ (ಸವಾಯಿ ಗಂಧರ್ವರು) ಅವರು ಉಸ್ತಾದ್ ಅಬ್ದುಲ್ ಕರೀಂ ಖಾನ್ ಅವರ ಬಳಿ; ಕುಂದಗೋಳದ ಕೃಷ್ಣಾಜಿಪಂತ ಪಾಳುವೆ ಹಾಗೂ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯ ದತ್ತೋಪಂತ ಪಾಠಕ–ಇವರುಗಳು ಬೀನ್ ವಾದ್ಯಗಾರರಾದ ಉಸ್ತಾದ್ ಮರಾದ್‌ಖಾನ್ ಅವರ ಬಳಿ; ಪಂಡಿತ ಶಂಕರ ದೀಕ್ಷಿತ ಜಂತ್ಲಿ, ಗುರುರಾವ ದೇಶಪಾಂಡೆ ಮತ್ತು ಇತರ ಅನೇಕರು ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಘರಾನೆಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿದ್ವಾಂಸರೆನಿಸಿದ್ದ ಭಾಸ್ಕರ ಬುವಾಬಲೇ ಅವರಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದರು.

ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಮನ್ಸೂರರಿಗೆ ಮಂಜಿಖಾನ್ ಹಾಗೂ ಬುಜ್ಜೀ ಖಾನ್ ಅವರು ಗುರುಗಳು. ಪಂಡಿತ ಬಸವರಾಜ ರಾಜಗುರು ಅವರ ಗುರುಗಳು ನೀಲಕಂಠ ಬುವಾ. ಈ ರೀತಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನೀ ಸಂಗೀತ ಪ್ರಚಾರ ಬಹಳ ಬಿರುಸಾಗಿಯೇ ನಡೆಯಿತು.

ಕರ್ನಾಟಕದ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನೀ ಸಂಗೀತ ಕಲಾವಿದರೆಂದರೆ ಪಂಚಾಕ್ಷರಿ ಗವಾಯಿ, ರಾಮಭಾವು ಕುಂದಗೋಳಕರ, ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಮನ್ಸೂರ, ಗಂಗೂಬಾಯಿ ಹಾನಗಲ್, ಭೀಮಸೇನ ಜೋಷಿ, ಬಸವರಾಜ ರಾಜಗುರು, ಶಂಕರ ದೀಕ್ಷಿತ ಜಂತ್ಲಿ ಮೊದಲಾದವರು. ಇವರುಗಳ ಶಿಷ್ಯರನೇಕರು ಕರ್ನಾಟಕದಾದ್ಯಂತ ನೆಲೆಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಂತಹವರಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧರಾಮ ಜಂಬಲದಿನ್ನಿ, ಪಂಚಾಕ್ಷರಸ್ವಾಮಿ ಮತಿಗಟ್ಟಿ, ಆರ್.ಎಸ್.ಜಂತ್ಲಿ, ಶಾರದಾ ಶಿರೂರ ಮೊದಲಾದವರು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಗಾಯಕರು. ಬಿಜಾಪುರದ ಸ್ವಾಮಿ ಪರ್ವತೇಕರ, ಕೃಷ್ಣಾಜಿಪಂತ ಪಾಳಂದೆ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯ ದತ್ತೋಪಂತ ಪಾಠಕ–ಇವರುಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಬೀನ್ ಹಾಗೂ ಸಿತಾರ್ ವಾದಕರು. ನಾಗವೇಕರ ಗುರೂಜಿ, ರಾಜಣ್ಣ ತಬಲಜಿ, ಶೇಷಗಿರಿ ಹಾನಗಲ್, ಕಲ್ಲಪ್ಪ ಹೂಗಾರ ಮೊದಲಾದವರು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ತಬಲಾವಾದಕರು. ಧಾರವಾಡದ ಹನುಮಂತರಾವ್ ವಾಳ್ವೇಕರ್, ಬೆಳಗಾಂವಿಯ ರಾಮಭಾವು ವಿಜಾಪುರೆ, ಪಂ.ಕೋರೆಗಾಂವಕರ ಮೊದಲಾದವರು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹಾರ್ಮೋನಿಯಂ ವಾದಕರು. ಉಷಾಖಾಡಿಲ್‌ಕರ, ಕೃಷ್ಣ ಹಾನಗಲ್, ಅನುರಾಧಾ ಧಾರೇಶ್ವರ, ಪಾರ್ವತಿಬಾಯಿ ಹೊಂಬಳ ಮೊದಲಾದವರು ಹಿಂದುಸ್ಥಾನೀ ಧಾಟಿಯಲ್ಲಿ ಸುಗಮ ಸಂಗೀತ ಹಾಡುಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರು. ಹಾಗೆಯೇ ಜೋಳದರಾಶಿ ದೊಡ್ಡನಗೌಡ, ಹುಕ್ಕೇರಿ ಬಾಳಪ್ಪ, ಚಂದ್ರಯ್ಯ ಮೊದಲಾದವರು ಹಿಂದುಸ್ಥಾನಿ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಜನಪದ ಗೀತೆಗಳನ್ನು ಹಾಡುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರು.

ದೇಶದ ಮತ್ತ್ಯಾವುದೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಾಣಸಿಗದ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನೀ, ಕರ್ಣಾಟಕ ಶೈಲಿಗಳ ಸಂಗೀತದ ಬಳಕೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿದೆ. ಹಿಂದುಸ್ಥಾನೀ ಹಾಗೂ ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಂಗೀತ ಪದ್ಧತಿಯ ಮಧುರ ಸಂಗಮ ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವಾಗಿದೆ. ಕನ್ನಡಿಗರಿಗೆ ಇದೊಂದು ಹೆಮ್ಮೆಯ ಸಂಗತಿ ಎನಿಸಿದೆ. **(ಎನ್.ಕೆ.)**

ಹಿಪ್ಪರಗಿ: ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆ ಸಿಂದಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 11,513. ಹಿಪ್ಪರಗಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಎರಡು ಗ್ರಾಮಗಳು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ಒಂದನ್ನು ದೇವರ ಹಿಪ್ಪರಗಿ ಎಂದೂ ಮತ್ತೊಂದನ್ನು ಹೂವ್ವಿನ ಹಿಪ್ಪರಗಿ ಎಂದೂ ಗುರುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಿಂದಗಿಯ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ, ಬಿಜಾಪುರ ನಗರದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಬಸವನ ಬಾಗೇವಾಡಿಯ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿರುವ ದೇವರ ಹಿಪ್ಪರಗಿಯಲ್ಲೆ ಶಿವಶರಣ ಮಡಿವಾಳ ಮಾಚಯ್ಯ ಜನಿಸಿದ್ದನೆನ್ನುವರು. ಮಾಚಯ್ಯನವರ ಆರಾಧ್ಯದೈವ ಕಲ್ಲಿನಾಥನ ದೇವಾಲಯವೂ ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿದೆ. ಮಾಚಯ್ಯನಿಂದಾಗಿ ಈ ಗ್ರಾಮ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತೆನ್ನುವರು. ಶರಣ ಮಾಚಯ್ಯ ಇದೇ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ನಿಧನನಾದನೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ. ಇವನನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಅನೇಕ ಜನಪದಗೀತೆಗಳು ದೊರಕುತ್ತವೆ. ಊರಿನ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಒಂದು ಪ್ರಾಚೀನ ಮೈಲಾರ ಮಾರ್ತಾಂಡನ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಶಾಸನಗಳು ದೊರಕಿವೆ.

ಮೊದಲನೆಯ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಶಿವಾತ್ಮಕ ಧರ್ಮದ (ಭಾಗವತ ಸಂಪ್ರದಾಯದ) ಬಮ್ಮೆಯ ನಾಯಕ ಹಿಪ್ಪರಗಿಯ ಕಲ್ಲಿನಾಥ ದೇವರಿಗೆ ಪೂಜಾದಿ ಕೈಂಕರ್ಯಗಳು ನಡೆಯಲು ರಾಜಗುರು ಮುನೀಶನಿಗೆ ದಾನದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಇತ್ತನೆಂದೂ ‘ಭುಜಂಗಾವಳಿ’ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿದ್ದನ್ನೂ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲಿನಾಥದೇವರಿಗೆ ಇಂಗುಣಿ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ದತ್ತಿಯಾಗಿತ್ತುದನ್ನೂ ದಾಖಲಿಸಿದೆ. ಈ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಂತಳನಾಡನ್ನೂ ಸೇವುಣ ವಂಶವನ್ನೂ ಹಿಪ್ಪರಿಗೆ ಊರನ್ನೂ ಸುಂದರವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಬಮ್ಮೆಯನಾಯಕ, ಮಲ್ಲೇಶು ಸಾಗಣಿ ಹಾಗೂ ರಾಜಗುರುಗಳ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಇತರ ಅಧಿಕಾರಿಗಳೂ ದಾನದತ್ತಿಗಳನ್ನಿತ್ತುದನ್ನೂ ದಾಖಲಿಸಿದೆ.

ಎರಡನೆಯ ಶಾಸನ ಊರಿನ ಕುಂಬಾರ ಬಾವಿ ಎಂಬ ಬಾವಿಯ ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಬಾವಿಯ ನಿರ್ಮಾಣವನ್ನು ಶೀಲವಂತ ಗೋಪಣ್ಣ ಎಂಬ ವ್ಯಕ್ತಿ ಮಾಡಿಸಿದುದಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಮೂರನೆಯ ಶಾಸನ 1566ರ ಜುಲೈ 24ರಂದು ಬರೆಸಿದುದು. ಅದು ನಾಗರಿ ಲಿಪಿ ಹಾಗೂ ಮರಾಠಿ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಪ್ರಾಯಃ ಹನುಮಂತ ದೇವರ ಗುಡಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ದತ್ತಿ ಬಿಟ್ಟುದನ್ನು ಇದು ದಾಖಲಿಸಿದೆ.

ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ದಿನಪತ್ರಿಕೆ ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಂಪಾದಕರಾದ ಕರ್ಮಯೋಗಿ ಮೊಹರೆ ಹಣಮಂತರಾಯರೂ ಪತ್ರಿಕಾಕರ್ತರೂ ಲೇಖಕರೂ ಆದ ವಿ.ಬಿ. ನಾಯಕರು ಈ ಊರಿನವರು. ಮರಾಠರ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಈ ಊರು ಮಹತ್ವ ಪಡೆದಿದ್ದಿತು. **(ಎಸ್.ಜಿಎ.)**

ಹಿರಣ್ಣಯ್ಯ, ಕೆ.: –. 1953 ರಂಗಭೂಮಿಯ ಹಾಸ್ಯಚಕ್ರವರ್ತಿ ಎಂದು ಹೆಸರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ನಟರಾಗಿ, ನಾಟಕಕಾರರಾಗಿ, ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಯ ಮಾಲೀಕರಾಗಿ ಕಾಲು ಶತಮಾನಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ದುಡಿದು ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ಶ್ರಮಿಸಿದವರು. ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ನೊಣವಿನಕೆರೆ ಸಮೀಪದ ಕಣತ್ತೂರು ಇವರ ಮೂಲಸ್ಥಳವಾದರೂ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದುದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ. ತಂದೆ ಅನಂತರಾಮಯ್ಯನವರಿಗೆ ನಾಟಕದ ಗೀಳು ಬಹಳ. ತಾಯಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿದೇವಮ್ಮನವರು ಶಾಲೆಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಕಿಯಾಗಿದ್ದರು. ಚಿಕ್ಕಂದಿನಲ್ಲಿಯೇ ತಾಯಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಇವರು ಬೆಳೆದದ್ದು ಬಡತನದಲ್ಲಿ. ಬೆಂಗಳೂರು ಕೋಟೆ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿದ ಇವರಿಗೆ ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ಅಭಿನಯ ಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ಹುಟ್ಟಿದುದರಿಂದ ಶಾಲಾ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಮಧ್ಯೆ ಬಿಟ್ಟು ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ಹಾರ್ಮೋನಿಯಮ್ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದರು. ಈ ಮಧ್ಯೆ ತಂದೆ ತೀರಿಕೊಂಡದ್ದರಿಂದ ಬದುಕುವ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಹುಡುಕಿಕೊಂಡು ಮೈಸೂರಿಗೆ ಹೋದರು. ಅಲ್ಲಿಯ ಸಿನಿಮಾ ಮಂದಿರವೊಂದರಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣ ಕೆಲಸ ಹಿಡಿದ ಇವರು ಮುಂದೆ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಪೇಂಟರ್‌ರಾಗಿಯೂ ಹಾರ್ಮೋನಿಯಮ್ ಕಲಾವಿದರಾಗಿಯೂ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಆಗ್ಗೆ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಗಾನೋಲ್ಲಾಸಿನಿ ನಾಟಕ ಸಭೆಯನ್ನು ಸೇರಿ, ನಾಟಕ ಕಲಿಸುವ ಮಾಸ್ತರರಾದರು. ಅಲ್ಲಿ ಅವರು ಕಲಿಸಿದ ಪ್ರಹ್ಲಾದ ಚರಿತ್ರೆ ನಾಟಕ ಪ್ರದರ್ಶನಗೊಂಡು ಒಳ್ಳೆಯ ಹೆಸರು ಬಂತು; ಇವರ ಪ್ರತಿಭೆಯೂ ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂತು. ಇದೇ ನಾಟಕಸಭೆ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದ ನಿರುಪಮ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ, ಯಾವ ಸಿದ್ಧತೆಯೂ ಇಲ್ಲದೆ ನಾಯಕಿಯ ಪಾತ್ರವನ್ನು ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ಅಭಿನಯಿಸಿದ ಇವರು ಪ್ರತಿಭಾವಂತ ನಟರೆಂದು ಹೆಸರಾದರು. ಅನಂತರ ಅದೇ ನಾಟಕಸಭೆ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದ ಸೀತಾಕಲ್ಯಾಣ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ರಾವಣನ ಪಾತ್ರವನ್ನು ಅಭಿನಯಿಸಿ ಕೀರ್ತಿ ಗಳಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಗುಬ್ಬಿ ಚನ್ನಬಸವೇಶ್ವರ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಯನ್ನು ಸೇರಿ, ಮೂರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಅಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಅಭಿನಯಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಎಂ.ವಿ.ಸುಬ್ಬಯ್ಯನಾಯ್ಡು ಅವರ ಶ್ರೀ ಸಂಗೀತ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ನಾಟಕ ಮಂಡಲಿಯನ್ನು ಸೇರಿದರು. ಅಲ್ಲಿ ಇವರೇ ರಚಿಸಿದ ರಾಮಾಯಣ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಆಂಜನೇಯ ಪಾತ್ರವನ್ನು ಅಭಿನಯಿಸಿ ಖ್ಯಾತರಾದರು. ಆ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಯನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟು ಹಿರಣ್ಣಯ್ಯನವರು ಮದರಾಸಿಗೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಪರಿಚಿತರಾಗಿದ್ದ ತಮಿಳು ರಂಗಭೂಮಿಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹಾಸ್ಯನಟ ಎನ್.ಎಸ್. ಕೃಷ್ಣನ್ ಅವರ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು, ತಮಿಳು ನಾಟಕಗಳಲ್ಲೂ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲೂ ಅಭಿನಯಿಸಿ ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲೂ ಹೆಸರುಗೊಂಡರು. ಎರಡನೆಯ ಮಹಾಯುದ್ಧದ ಕಾರಣದಿಂದ ಮದರಾಸನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ತಮ್ಮ ಮಾವನ ಮನೆ ಸಖಾರಾಯನಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿರುಗಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ತಂಗಿದರು. ಅಲ್ಲಿದ್ದಾಗಲೇ ದೇವದಾಸಿ ನಾಟಕವನ್ನು ಬರೆದು, ಪ್ರದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದರು. ತಮ್ಮ ಹಲವು ಮಿತ್ರರ ನೆರವಿನಿಂದ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಹಿರಣ್ಣಯ್ಯ ಮಿತ್ರಮಂಡಲಿ ಎಂಬ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಯನ್ನು 1941ರಲ್ಲಿ ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಈ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದ ಮೊದಲ ನಾಟಕ ಸದಾರಮೆ. ಈ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಇವರು ಆದಿಮೂರ್ತಿ ಮತ್ತು ಕಳ್ಳನ ಪಾತ್ರವನ್ನು ಅಭಿನಯಿಸಿದರು. ಈ ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ದೊರೆತು ಅನೇಕ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳು ನಡೆದವು. ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ನಾನಾ ಭಾಗಗಳಲ್ಲೂ ಈ ಮಂಡಲಿ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದ ಇವರು ದೇವದಾಸಿ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸಿದ ನಾಜೂಕಯ್ಯನ ಪಾತ್ರವಂತೂ ಮನೆಮಾತಾಯಿತು.

ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರರಂಗವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ ಹಿರಣ್ಣಯ್ಯನವರು ಎಚ್.ಆರ್.ಜಿ.ಸಿ.ಎಸ್. ಪಿಕ್ಚರ್ಸ್ ಎಂಬ ಲಾಂಛನದಡಿ ವಾಣಿ ಎಂಬ ಚಿತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು.

ಹಿರಣ್ಣಯ್ಯನವರು ಮಡಿಕೇರಿಯಲ್ಲಿ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಲು ಮೊಕ್ಕಾಂ ಮಾಡಿದ್ದಾಗ 1953 ಮಾರ್ಚ್ 21ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. ರಂಗಭೂಮಿ ಸೇವೆಯನ್ನು ಒಂದು ವ್ರತ ಎಂದು ಭಾವಿಸಿದ್ದ ಇವರು ತಮ್ಮ ಸಹಕಲಾವಿದರನ್ನು ಗೌರವಾದರಗಳಿಂದ ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದರು. ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ರಂಗಭೂಮಿಯ ನಟ ಮಾಸ್ಟರ್ ಹಿರಣ್ಣಯ್ಯನವರು ಇವರ ಪುತ್ರ. *

ಹಿರಿಯಡ್ಕ ಗೋಪಾಲರಾವ್: 1919–. ಬಡಗುತಿಟ್ಟು ಯಕ್ಷಗಾನ ರಂಗದ ಪ್ರಬುದ್ಧ ಮದ್ದಳೆ ಕಲಾವಿದ. ಯಕ್ಷಗಾನ ರಂಗದ ಭೀಷ್ಮಾಚಾರ್ಯ ಎಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದಿದ್ದವರು. ಇಂದಿನ ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಿರಿಯಡ್ಕದಲ್ಲಿ 1919ರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಓದು ಏಳನೆಯ ತರಗತಿಯವರೆಗೆ ಮಾತ್ರ. ತಂದೆ ಶೇಷಗಿರಿರಾವ್, ತಾಯಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀಬಾಯಿ. ತಂದೆ, ತಾತಂದಿರು ಯಕ್ಷಗಾನದ ಹವ್ಯಾಸಿಗಳು, ಮದ್ದಳೆಯ ತಯಾರಕರು. ಹಿರಿಯಡ್ಕ ಮೇಳದ ರಂಗಕಲಾವಿದರಾಗಿ ಸೇರಿಕೊಂಡ ಇವರು (1935) ಎರಡೇ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಆಸಕ್ತಿಯ ನೆಲೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡು ಮದ್ದಳೆಗಾರರಾಗಿ ಹೆಸರುಮಾಡಿದರು.

ಮದ್ದಳೆಯ ನುಡಿತದಲ್ಲಿ ಪಾರಂಪರಿತ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಇವರು ಅನುಸರಿಸಿದರೂ ಮದ್ದಳೆಯ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಆವಿಷ್ಕಾರವನ್ನು ಮಾಡುವ ಮೂಲಕ ಹೊಸ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ಮದ್ದಳೆಯ ಕರ್ಣ, ಮುಚ್ಚಿಗೆಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದನ್ನು ಹಿರಿಯರಿಂದ ಕಲಿತ ಇವರು ಗೋಪಾಲರಾವ್ ಜೋಡಾಟದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬಳಸಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಏರುಮದ್ದಳೆಯನ್ನು ರೂಪಿಸಿದರು. ಸಣ್ಣ ಕಳಸಿಗೆಗೆ ದಪ್ಪ ಚರ್ಮಹಾಕಿ, ಅದರಿಂದ ತಾರಕಧ್ವನಿ ಹೊರಡುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು. ಈ ಹೊಸ ಬಗೆಯ ಮದ್ದಳೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಪಟ್ಟು ಏರಿಸುತ್ತ ಹೊಸ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿದರು. ಅಲ್ಲಿಯ ತನಕ ತಾರಕಸ್ಥಾಯಿಯನ್ನು ನೀಡುವ ಮದ್ದಳೆಗಳು ಇರಲಿಲ್ಲ. ಅದೇ ಮದ್ದಳೆಯನ್ನು ಅಂತಿಮವಾಗಿ ಆರೂವರೆ ಪಟ್ಟು ಏರಿಸಿ ಏರುಮದ್ದಳೆಯ ಆವಿಷ್ಕಾರ ಮಾಡಿದರು.

ಇವರು ಹಿರಿಯಡ್ಕ ಮೇಳಕ್ಕೆ ವೇಷಧಾರಿಯಾಗಿ ರಂಗ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು (1939). ಆದರೆ ರಂಗಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಆಸಕ್ತಿ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ ವೇಷಗಾರಿಕೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮೇಳದಲ್ಲಿ ಒತ್ತು ಮದ್ದಳೆಗಾರರಾಗಿ ಸೇರಿದರು. ಮುಂದೆ ಮೂರು ದಶಕಗಳ ಕಾಲ ಪೆರಡೂರು, ಅಮೃತೇಶ್ವರಿ, ಮಂದರ್ತಿ ಮೇಳಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಮದ್ದಳೆಗಾರರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ವಾಸುದೇವ ಉಪ್ಪಾರರು ಇವರ ಮದ್ದಳೆಯ ಗುರುಗಳು. ಎಪ್ಪತ್ತರ ದಶಕದಲ್ಲಿ ಶಿವರಾಮಕಾರಂತರು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಉಡುಪಿಯ ಯಕ್ಷಗಾನ ತರಬೇತಿ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಗೋಪಾಲರಾಯರು ಮದ್ದಳೆ ಗುರುವಾಗಿ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಮದ್ದಳೆ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಪ್ರಚುರಪಡಿಸಿದರು. ಯಕ್ಷಗಾನದ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಅಭ್ಯಸಿಸಲು ಅಮೆರಿಕದಿಂದ ಬಂದ ಮಾರ್ಥಾಆ್ಯಸ್ಟನ್ (ಸಿಕೋರ) ಅವರನ್ನು ಶಿಷ್ಯೆಯಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರು. ಆಕೆಯನ್ನು ಯಕ್ಷಗಾನದ ಪ್ರಬುದ್ಧ ರಂಗಕಲಾವಿದೆಯಾಗಿ ರೂಪಿಸಿದರು. ತುಳುನಾಡಿನ ಮಾತೃವಂಶೀಯ ಬಂಧುತ್ವ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆಸಲು ಅಮೆರಿಕೆಯಿಂದ ಬಂದ ಪೀಟರ್ ಜೆ. ಕ್ಲಾಸ್ ಅವರಿಗೆ ಮಾಹಿತಿದಾರರಾಗಿ, ಸಹ ಸಂಶೋಧಕರಾಗಿ ಸಹಕರಿಸಿದರು.

ಮಾರ್ಥಾಆ್ಯಸ್ಟನ್ ಜತೆ ಇವರು ಅಮೆರಿಕ ಪ್ರವಾಸ ಕೈಗೊಂಡರು (1976). ಆಗ ಇವರು ಭಾಗವಂತಿಕೆ ಹಾಗೂ ಮದ್ದಳೆ ವಾದಕತ್ವದ ದ್ವಿಪಾತ್ರದಲ್ಲಿ ರಂಗದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡರು. ಮಾರ್ಥಾ ಏಕಪಾತ್ರಾಭಿನಯ ನೀಡಿದರು. ಈ ಬಗೆಯ ಹದಿನೈದಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ರಂಗಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಇವರು ಅಮೆರಿಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದರು. 1980ರಲ್ಲಿ ಹದಿನೈದು ಕಲಾವಿದರ ತಂಡದೊಂದಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ತಿಂಗಳ ಕಾಲ ಅಮೆರಿಕ ಪ್ರವಾಸ ಕೈಗೊಂಡರು. ಅಲ್ಲಿ ಲವಕುಶ ಕಾಳಗ, ಅಭಿಮನ್ಯು ಕಾಳಗ ಎಂಬ ಎರಡು ಪ್ರಸಂಗಗಳ ಪ್ರದರ್ಶನ ನೀಡಿದರು. ಇವರ ಕಲಾ ಸಾಧನೆಗಾಗಿ ಹಲವಾರು ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಸಂದಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಸಂಗೀತ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1972), ಜಾನಪದ ಮತ್ತು ಯಕ್ಷಗಾನ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1971) ಜಾನಪದ ಶ್ರೀ ಪ್ರಶಸ್ತಿ(1998) ಇವುಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಬಹುದು. ಮದ್ದಳೆಯ ಮಾಯಾ ಲೋಕ ಇವರ ಆತ್ಮ ಕಥೆ. ಉಡುಪಿಯ ಜನಪದ ರಂಗ ಕಲೆಗಳ ಅಧ್ಯಯನ ಕೇಂದ್ರ ಇದನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ. ಯಕ್ಷಗಾನದ ಕಲೆಯ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯೊಂದಿಗೆ ತಮ್ಮ ಬಾಳಿನ ಏಳು ಬೀಳುಗಳನ್ನೂ ಇದರಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪಾರಂಪರಿಕ ಶೈಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಯಕ್ಷಗಾನ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಜನಪ್ರಿಯಗೊಳಿಸಿದ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಇವರದು. **(ಎ.ವಿ.ಎನ್‌ಎ.)**

ಹಿರಿಯಣ್ಣ, ಎಂ.: 1871–1950. ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿದ್ವಾಂಸರು, ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಿಗಳು. ಹುಟ್ಟಿದ್ದು 1871ರ ಮೇ 7ರಂದು. ಬಾಲ್ಯದ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿ ಅನಂತರ ಮದರಾಸಿನ ಕ್ರಿಶ್ಚನ್ ಕಾಲೇಜು ಸೇರಿ ಬಿ.ಎ. ಮತ್ತು ಎಂ.ಎ. ಪದವಿಗಳನ್ನು ಗಳಿಸಿದರು. ಮೈಸೂರು ಗೌರ್ನಮೆಂಟ್ ಓರಿಯೆಂಟಲ್ ಲೈಬ್ರರಿಯ (ಈಗಿನ ಓರಿಯೆಂಟಲ್ ರಿಸರ್ಚ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್) ಲೈಬ್ರೇರಿಯನ್ ಆದರು (1891). ಮುಂದಿನ ವರ್ಷ ಸರ್ಕಾರಿ ಕಚೇರಿಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಗುಮಾಸ್ತರಾಗಿದ್ದರು. ಆಮೇಲೆ ಸೈದಾಪೇಟೆಯ ಟೀಚರ್ಸ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್.ಟಿ. ಪದವಿ ಪಡೆದರು (1895). 1896–1907ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ಗೌರ್ನಮೆಂಟ್ ನಾರ್ಮಲ್ ಸ್ಕೂಲಿನ ಸಹೋಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದು 1907 ರಿಂದ 1912 ರವರೆಗೆ ಅಲ್ಲೇ ಮುಖ್ಯೋಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಶಿಕ್ಷಣದ ಬಗೆಗೆ ಪುಸ್ತಕವೊಂದನ್ನು ಬರೆದುದಲ್ಲದೆ ಕನ್ನಡದ ಪ್ರಚಾರ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಳಿಗಾಗಿ ಅಂದು ಶ್ರಮಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಮುಂದಾಳುಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರಾಗಿದ್ದರು. 1912ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾದರು. 1914 ರಲ್ಲಿ ಉಪಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರೂ 1917ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರೂ ಆಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿ 1927ರಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು.

ಈ ಮಧ್ಯೆ 1921ರಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಗೌರ್ನಮೆಂಟ್ ಓರಿಯೆಂಟಲ್ ಲೈಬ್ರರಿಯ ಕ್ಯೂರೇಟರ್ ಆಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭ ಇವರಿಗೆ ಲಭಿಸಿತ್ತು. ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳನ್ನಲ್ಲದೆ ಭಾರತೀಯ ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನೂ ಬೋಧಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಭಾರತೀಯ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನದ ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅರಿತವರಾಗಿ, ಅದರ ತತ್ತ್ವಗಳ ಅನುಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದರು. ರಾಧಾಕೃಷ್ಣನ್ ಮುಂತಾದ ಮಹಾವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ಇವರೊಡನೆ ನಿಕಟ ಸ್ನೇಹವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿದರು. ಇವರ ಅನುಗ್ರಹಪರ ಪ್ರಭಾವದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅಮೋಘ ಶಿಷ್ಯಪರಂಪರೆ ಬೆಳೆಯಿತು. ವಿದ್ವಾಂಸರ ಪರಿಷತ್ತುಗಳು, ಸಮ್ಮೇಳನಗಳು ಇವರನ್ನು ಅಧ್ಯಕ್ಷ ಪದವಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಆರಿಸಿ ಗೌರವಿಸಿದುವು. ಮದರಾಸು ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಕಾಡೆಮಿಯಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ಸೇವಾಧುರೀಣ ಎಂಬ ಪ್ರಶಂಸೆ ದೊರೆತಿತು. ನುಡಿದಂತೆ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದುದೂ ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ನುಡಿಯ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಮಿತಿ ಎಚ್ಚರಿಕೆಗಳನ್ನು ಸದಾ ಪಾಲಿಸುತ್ತಿದ್ದುದೂ ಇವರ ದೊಡ್ಡ ಗುಣಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಚ್ಯುತಿಕಾಣದ ಕರ್ತವ್ಯನಿಷ್ಠೆ ಇವರ ಮತ್ತೊಂದು ಅತಿಶೋಭಾಯಮಾನ ಗುಣ. ಇದರ ಮೂಲಕ ತಮ್ಮ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದ ಔನ್ನತ್ಯವನ್ನು ಅಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಸಾಧಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಇವರು 1950 ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ 19 ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. ಇವರ ಅನೇಕ ಶಿಷ್ಯರ ಮತ್ತು ಅಭಿಮಾನಿಗಳ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಸ್ಮಾರಕ ಗ್ರಂಥವೊಂದು ಪ್ರೊ.ಎಂ. ಹಿರಿಯಣ್ಣ ಕಮೆಮೊರೇಷನ್ ವಾಲ್ಯೂಂ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ 1952ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿತು.

ಹಿರಿಯಣ್ಣನವರ ಸದ್ಗುಣಗಳು ಮತ್ತು ಹಿರಿದಾದ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ಇವರ ಬರೆವಣಿಗೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಭಾರತೀಯ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿನ ಜೀವನ್ಮುಕ್ತಿ ಮುಂತಾದ ಗಹನ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳ

ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಅವು ಗಂಭೀರ, ಸ್ವಚ್ಛ, ಸರಳ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಆ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಲ್ಲದೆ ಅವುಗಳ ಅನುಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಗ್ರಂಥಕರ್ತರು ಪರಿಣತರಾಗಿದ್ದರೆಂಬುದನ್ನೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ.

ಹಿರಿಯಣ್ಣನವರ ಪ್ರಕಟಿತ ಗ್ರಂಥಗಳು ಹೀಗಿವೆ: ಔಟ್‌ಲೈನ್ಸ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಫಿಲಾಸಫಿ, ದಿ ಎಸೆನ್ಷಿಯಲ್ಸ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಫಿಲಾಸಫಿ, ಪಾಪ್ಯುಲರ್ ಎಸ್ಸೇಸ್ ಇನ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಫಿಲಾಸಫಿ, ದಿ ಕ್ವೆಸ್ಟ್ ಆಫ್ಟರ್ ಪರ್‌ಫೆಕ್ಷನ್, ಆರ್ಟ್ ಎಕ್ಸ್‌ಪೀರಿಯನ್ಸ್, ಸಂಸ್ಕೃತ ಸ್ಟಡೀಸ್, ಇಂಡಿಯನ್ ಫಿಲಸಾಫಿಕಲ್ ಸ್ಟಡೀಸ್ ಸಂಪುಟ 1, ದಿ ಮಿಷನ್ ಆಫ್ ಫಿಲಾಸಫಿ, ರಿವ್ಯೂಸ್. ಇಲ್ಲಿನ ಮೊದಲ ಎಂಟು ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಭಾರತೀಯ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನದ ಪ್ರಾರಂಭ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೂ ಅಲ್ಲಿನ ವಿವಿಧ ಸಮಸ್ಯೆ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳ ಸೂಕ್ತ ವಿವರಣೆಯೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಪ್ರಮುಖ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಳೂ ಹಾಗೂ ಸೌಂದರ್ಯ ಮೀಮಾಂಸೆಯ ವಿಚಾರವೂ ಹೃದಯಂಗಮವಾಗಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿವೆ. ರಿವ್ಯೂಸ್ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಇವರು ಮಾಡಿದ ಪುಸ್ತಕಾವಲೋಕನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಹಲವಾರು ಪ್ರೌಢ ಲೇಖನಗಳಿವೆ.

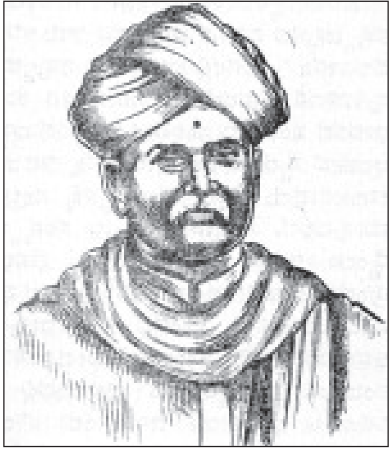

ಹಿರಿಯಣ್ಣನವರು ಪೀಠಿಕಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಅನುವಾದಗಳಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಗ್ರಂಥಗಳು: ಈಶಾವಾಸ್ಯೋಪನಿಷದ್, ಕೇನೋಪನಿಷದ್, ಕಠೋಪನಿಷದ್, ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷದ್ (ಭಾಗ 1). ಇಂಗ್ಲಿಷಿನಲ್ಲಿ ಪೀಠಿಕೆ ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳೊಡನೆ ಇವರಿಂದ ಸಂಪಾದಿತ ಗ್ರಂಥಗಳು: ನೈಷ್ಕರ್ಮ್ಯ ಸಿದ್ಧಿ (ಸುರೇಶ್ವರಾಚಾರ್ಯ), ವೇದಾಂತಸಾರ (ಸದಾನಂದ)- ಅನುವಾದ ಸಹಿತ, ಇಷ್ಟಸಿದ್ಧಿ (ವಿಮುಕ್ತಾತ್ಮ). ಈ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ಲೇಖನಗಳನ್ನೂ ಇವರು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಶಿಕ್ಷಣ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಕುರಿತವು, ಉಳಿದವು ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೂ ಭಾರತೀಯ ದರ್ಶನಗಳಿಗೂ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವು.

ಹಿರಿಯಣ್ಣನವರಿಂದ ರಚಿತವಾದ, ಸಂಪಾದಿತವಾದ ಗ್ರಂಥಗಳು ಭಾರತೀಯ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನದ ಹಾಗೂ ಅನುಭವದ ಅಮೂಲ್ಯ ವಿಚಾರಗಳಿಂದ ತುಂಬಿವೆ. ಇವರ ಹಲವಾರು ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಭಾರತೀಯ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನದ ರೂಪರೇಖೆಗಳೂ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಪ್ರತಿಪಾದನೆ, ವಿವರಣೆಗಳೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತದ ಸಂದೇಶದ ಸಾರವೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳ ಬಹುದಾದ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಪರಿಪೂರ್ಣತೆಯೆಂಬ ಆದರ್ಶದ ಸ್ವರೂಪ ಎಂಥದೆಂಬುದನ್ನು ಇವರು ಒತ್ತಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಆದರ್ಶ ಕಾಣಬರುವುದು ಕೇವಲ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ, ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲ ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯವೂ ಇದರ ಉಸಿರುಳ್ಳದ್ದೆಂದು ಇವರ ಮತ. ಕಾಳಿದಾಸ, ಭವಭೂತಿ ಮುಂತಾದ ಮಹಾಕವಿಗಳ ಗ್ರಂಥಗಳೂ ಅದೇ ಪ್ರಕಾರ ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರವೂ ಈ ಆದರ್ಶದಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತವೆಂಬ ವಿಚಾರವನ್ನು ಸಂದರ್ಭೋಚಿತವಾಗಿ ಇವರು ತೋರಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿನ ಸೌಂದರ್ಯಮೀಮಾಂಸೆಯು ಭಾರತೀಯ ದರ್ಶನದ ಬ್ರಹ್ಮಾನಂದವೆಂಬ ಮುಖ್ಯತತ್ತ್ವದ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ರೂಪುಗೊಂಡಿರುವ ಬಗೆಯನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿ, ಭಾರತೀಯ ದಾರ್ಶನಿಕರು ಸೌಂದರ್ಯಮೀಮಾಂಸೆಗೂ ಸಾಕಷ್ಟು ಗಮನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆಂಬುದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗೆ ಭಾರತೀಯ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನದ ಅಧ್ಯಯನ ಅನುಷ್ಠಾನಗಳ ಸಮಗ್ರ ಪರಿಶೀಲನೆ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಗಳು ಆ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಇವರ ವಿಶಿಷ್ಟ ಕೊಡುಗೆಗಳಾಗಿವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಕುರಿತು ಇವರು ಮಾಡಿರುವ ಸಮೀಕ್ಷೆಗಳು ರಸಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ರಸಾನುಭವಕ್ಕೂ ದರ್ಶನಗಳಲ್ಲಿನ ಬ್ರಹ್ಮಾನಂದಕ್ಕೂ ಇರುವ ಹೋಲಿಕೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳ ನಿರೂಪಣೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡು ಆ ಶಾಸ್ತ್ರದ ವ್ಯಾಪ್ತಿವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳ ಅರಿವು ಹೆಚ್ಚುವಂತೆ ಮಾಡಿವೆ.

ಸದ್ಗುಣನಿಷ್ಠೆ, ಧ್ಯೇಯಪರಿಪಾಲನೆ, ಗ್ರಂಥರಚನೆ ಮುಂತಾದ ಸಾಧನೆಗಳಿಂದ ಹಿರಿಯಣ್ಣನವರು ತಮ್ಮ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನು ರೂಪಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಭಾರತೀಯ ದಾರ್ಶನಿಕ ಜೀವನದ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನರಿತು ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಉಪದೇಶ ಸಂದೇಶಗಳನ್ನು ಆಚರಣೆಗೆ ತಂದ ಇವರ ಜೀವಿತ ಪರಿಪೂರ್ಣತೆ ಹಾಗೂ ಸಾರ್ಥಕತೆಗಳಿಗೆ ಆದರ್ಶವಾಗಿದೆ.

(ಬಿ.ಕೆ.ಎಸ್.)

ಹಿರಿಯೂರು: ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಉಪವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಚಳ್ಳಕೆರೆ, ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಮತ್ತು ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚಿಕ್ಕನಾಯಕನಹಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಶಿರಾ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶವೂ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಜವಗೊಂಡನಹಳ್ಳಿ, ಹಿರಿಯೂರು, ಐಮಂಗಲ ಮತ್ತು ಧರ್ಮಪುರ ಹೋಬಳಿಗಳು. ಒಟ್ಟು 157 ಗ್ರಾಮಗಳಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1,703.9 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,64,719. ಇದರಲ್ಲಿ 2,15,913 ಮಂದಿ ಗ್ರಾಮಸ್ಥರೂ 48,806 ಮಂದಿ ಪಟ್ಟಣಿಗರೂ ಇದ್ದಾರೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಮಾರಿಕಣಿವೆ ಬೆಟ್ಟಸಾಲುಗಳಿವೆ. ಇವು ಉತ್ತರದ ಕಡೆ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದವರೆಗೂ ಹಬ್ಬಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಎತ್ತರವಿರುವ ಉತ್ತರ ಸಾಲಿನ ಮತ್ತು ಹಿಂದಸಕಟ್ಟೆ ಸಾಲಿನ ಬೆಟ್ಟಗಳು ಮುಖ್ಯವಾದವು. ವೇದಾವತಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯನದಿ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಈಶಾನ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಮತ್ತೆ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ, ಅನಂತರ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಮತ್ತೆ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ, ಅನಂತರ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಚಳ್ಳಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು. ಈ ನದಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಎಲ್ಲೆಯಾಗಿ ಹರಿದು ಚಳ್ಳಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸಿದೆ. ಈ ನದಿಗೆ ಮಾರಿಕಣಿವೆಯ ಬಳಿ ಭಾರಿ ಅಡ್ಡಕಟ್ಟೆ ಕಟ್ಟಿ ವಾಣೀವಿಲಾಸಸಾಗರ ಜಲಾಶಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಹಿರಿಯೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿದೆ. ಗರಣಿಹಳ್ಳ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಣಮುಖಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹರಿದು ವೇದಾವತಿಯನ್ನು ಸೇರುವ ಇನ್ನೆರಡು ಮುಖ್ಯ ನದಿಗಳು. ಉತ್ತಮ ಹವಾಗುಣವಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 470.31 ಮಿಮೀ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗೋಗುಡ್ಡದ ಬಳಿ ಕಲ್ನಾರು, ಗವನಹಳ್ಳಿ ಬಳಿ ಕ್ಯಾಲ್ಸೈಟ್ ದೊರೆಯುವುದು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದಿರು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಜವಗೊಂಡನಹಳ್ಳಿ, ಅಣ್ಣಿಸಿದ್ರಿ ಮತ್ತು ದಿಂಡಿವಾರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನ ತೆಗೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಬಗ್ಗೆ ಸೂಚನೆಗಳಿವೆ. ನಿಶಾನಿಗುಡ್ಡದ ಬಳಿ ಸೀಸದ ಅದಿರು ಇದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 11,957 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ಮಳೆ ಕಡಿಮೆಯಿರುವ

ಪ್ರಯುಕ್ತ ಕುರುಚಲು ಕಾಡುಗಳೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದ್ದು ಹುಣಿಸೆ, ಮಾವು, ಹಿಪ್ಪೆ, ಜಾಲಿ ಗಿಡಗಳು ಮತ್ತು ಸೀತಾಫಲ ಮುಂತಾದವು ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ಜಿಂಕೆಗಳು ಇತರ ಸಾಮಾನ್ಯ ಕಾಡು ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಈ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಕೆರೆ, ಬಾವಿಗಳ ಜೊತೆಗೆ ವಾಣೀವಿಲಾಸಸಾಗರದ ನಾಲೆಗಳಿಂದ ಮತ್ತು ಗಾಯತ್ರಿ ಜಲಾಶಯದಿಂದ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಜಲಪೂರೈಕೆಯಾಗಿ ಜೋಳ, ರಾಗಿ, ಬತ್ತ, ತೊಗರಿ, ಕಬ್ಬು, ಹತ್ತಿ, ತೈಲಬೀಜಗಳು, ಅಡಕೆ, ವಿವಿಧ ಫಲ ಮತ್ತು ತರಕಾರಿಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿರಿಯೂರಿಗೆ 3 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಬಬ್ಬೂರು ಕೃಷಿ ಕ್ಷೇತ್ರ ಕಬ್ಬು, ಹತ್ತಿ ಮತ್ತು ತೋಟದ ಬೆಳೆಗಳ ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರಗಳಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯ ಪ್ರಯೋಗ–ಫಲಿತಾಂಶಗಳು ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿ ಅದನ್ನು ಮಂಡ್ಯ ಮುಂತಾದ ಕಡೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡು ಫಲ ಪಡೆಯಲಾಗಿದೆ. ಪಶುಪಾಲನೆಯಿದ್ದು ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಮಟ್ಟದ ಪಶುವೈದ್ಯಾಲಯಗಳಿವೆ. ತೊರೆ, ನದಿಗಳು ಮತ್ತು ಜಲಾಶಯಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ಸ್ಯೋದ್ಯಮವೂ ಇದೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಗಿ ಇತರ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಪ್ರಗತಿಗೆ ನಾಂದಿ ಹಾಡಿದೆಯೆನ್ನಬಹುದು. ಕೆಲವೊಂದು ಗ್ರಾಮೋದ್ಯೋಗಗಳ ಸಹಕಾರಿ ಸಂಘಗಳೂ ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳೂ ಇವೆ. ವಿದ್ಯುತ್, ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ, ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಸೌಲಭ್ಯವಿದೆ.

ಹಿರಿಯೂರಿಗೆ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ 26 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಅಬ್ಬಿನ ಹೊಳೆ ಒಂದು ಪುರಾತನ ಸ್ಥಳ. ನೊಳಂಬ ದೊರೆ ಅಯ್ಯಪ್ಪನ 923ರ ಶಿಲಾಶಾಸನ ಮತ್ತು ಈ ಊರಿನ ಶಾನುಭೋಗದ ಹಕ್ಕಿಗಾಗಿ ಕಾದ ತುಪ್ಪದಲ್ಲಿ ಕೈ ಇಟ್ಟು ನೆರೆದಿದ್ದ ಸಭೆಗೆ ತೋರಿ ತನ್ನ ಹಕ್ಕನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದವನ ಪ್ರಸಂಗ ಹೇಳಿರುವ 1664ರ ಶಾಸನ ಇಲ್ಲಿವೆ. ಇಲ್ಲೊಂದು ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಹಿರಿಯೂರು–ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಐಮಂಗಲ **(ನೋಡಿ)** ಹಿರಿಯೂರಿನ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ 18 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಊರಿನ ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯ ಹೆಸರಾದದ್ದು. ಇಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನ ಕೋಟೆಯ ಅವಶೇಷವಿದೆ. ಇದು ಖಾದಿ ಗ್ರಾಮೋದ್ಯೋಗ ಕೇಂದ್ರ. ಹಿರಿಯೂರಿನ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ 14 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಭರಮಗೆರೆಯಲ್ಲಿ ಕಣಿವೆ ಮಾರಮ್ಮನ ಉತ್ಸವಮೂರ್ತಿಯಿದ್ದು ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಜಾತ್ರೆಯಾಗುವುದು. ಇದು 17ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಪಾಳೆಯಗಾರ ಭರಮಣ್ಣನಾಯಕನ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಗ್ರಾಮ. ಹಿರಿಯೂರಿನ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 16ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಹರ್ತಿಕೋಟೆ ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ನಿಡುಗಲ್ಲನ್ನು ಆಳಿದ ವಂಶಸ್ಥರಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಮುಖ್ಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಹಿರಿಯೂರಿಗೆ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ 19ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ವಾಣೀವಿಲಾಸಪುರವೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಮಾರಿಕಣಿವೆ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಗ್ರಾಮ. ವಾಣೀವಿಲಾಸಸಾಗರಕ್ಕೆ ಈ ಗ್ರಾಮದ ಮುಖಾಂತರ ಹಾದುಹೋಗಬೇಕು.

ಹಿರಿಯೂರು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. ಬೆಂಗಳೂರು–ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗಕ್ಕೆ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ 40 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 48,806. ವೇದಾವತಿ ನದಿಯ ಬಲದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಈ ಪಟ್ಟಣ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ, ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ, ವಿದ್ಯುತ್ತು ಮತ್ತು ಬ್ಯಾಂಕ್ ಮುಂತಾದ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಗಿ ಪಟ್ಟಣದ ವಿಸ್ತರಣೆ, ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತಿದೆ. ಪಟ್ಟಣ ಪುರಸಭಾಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ.

ಸು. 16ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಮಾಯಾಸಮುದ್ರದ ಕೇಶವನಾಯಕನಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಈ ಊರನ್ನು ಆ ವಂಶದ ಮೂರು ತಲೆಮಾರಿನವರು ಆಳಿದರು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಗರ ತುಂಬ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿತು. ಅನಂತರ ಇದು ಬಿಜಾಪುರದ ವಶವಾಯಿತು. ಮುಂದೆ ಕೆಲಕಾಲ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ವಶದಲ್ಲಿದ್ದು 1762ರಲ್ಲಿ ಹೈದರ್ ಅಲಿಯ ಕೈಸೇರಿತು. ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಮತ್ತು ಮರಾಠರ ನಡುವಣ ಕದನಗಳ ದೀರ್ಘಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಅಪಾರ ಕಷ್ಟನಷ್ಟಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿತು. ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ತೇರುಮಲ್ಲೇಶ್ವರ ಇಲ್ಲಿನ ಮುಖ್ಯ ದೇವಾಲಯ. ಈ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಮೂರು ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರಗಳಿದ್ದು ಮಹಾದ್ವಾರದ ಎದುರು ಉಯ್ಯಾಲೆ ಕಂಬವಿದೆ. ಸು. 45' ಎತ್ತರದ ದೀಪಸ್ತಂಭದ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಬಸವನ ವಿಗ್ರಹ ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕೂ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದರಲ್ಲೂ ಸುಮಾರು 10 ಸೇರು ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ತುಂಬಬಹುದಾದ ಎರಡೆರಡು ಕಬ್ಬಿಣದ ದೊಡ್ಡ ಸೊಡರುಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಹಚ್ಚಲಾಗುತ್ತದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಶಿವಪಾರ್ವತಿಯರ ವಿಗ್ರಹಗಳೂ ನಂದಿಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತ ಉಮಾಮಹೇಶ್ವರರ ವಿಗ್ರಹಗಳೂ ಇವೆ. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಮಾಘಮಾಸದಲ್ಲಿ ರಥೋತ್ಸವ ನಡೆಯುವುದು.

ಅಂಬಿಕಾವಿಜಯ ಮತ್ತು ಪರಶುರಾಮ ರಾಮಾಯಣಗಳನ್ನು ಬರೆದ ಕನ್ನಡ ಕವಿ ಬಬ್ಬೂರು ರಂಗನ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ ಹಿರಿಯೂರು ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ದಂಡಿಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾವ್ಯಾದರ್ಶವನ್ನು ಕನ್ನಡಿಸಿದ ಮಾಧವಕವಿ ತಾನು ಹಿರಿಯೂರ ಪ್ರಭು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದರೂ ಆ ಹಿರಿಯೂರು ಇದೇ ಹಿರಿಯೂರೇ ಎಂಬುದು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿಲ್ಲ. *

ಹಿರೀಸಾವೆ: ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆ ಚನ್ನರಾಯಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ ಮತ್ತು ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ, ಚನ್ನರಾಯಪಟ್ಟಣದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಚನ್ನರಾಯಪಟ್ಟಣ–ಬೆಂಗಳೂರು ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 4,260. ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳ ಈ ಗ್ರಾಮದ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ ಸು. 14 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ.

ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಹೇಮಾವತಿ ಜಲಾಶಯದ ನಾಲಾ ನೀರಿನ ಸೌಕರ್ಯ ಕಲ್ಪಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಮತ್ತು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳಿವೆ. ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಬ್ಯಾಂಕ್, ವಿದ್ಯುತ್ತು, ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಸೌಕರ್ಯವಿದೆ. ಪ್ರತಿ ಭಾನುವಾರ ಇಲ್ಲಿ ಸಂತೆ ನಡೆಯುವುದು. ಊರಿನ ಗ್ರಾಮ ದೇವತೆ ಚೌಡೇಶ್ವರಿಯ ಹಬ್ಬ ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಈ ಊರು ಹೊಳೆನರಸೀಪುರ, ಚನ್ನರಾಯಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ನುಗ್ಗೇಹಳ್ಳಿ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದ್ದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಹದಿನಾರನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅನಂತರ ಮೈಸೂರು ಅರಸರ ಆಳಿಕೆಗೆ ಸೇರಿತು. ಹಿಂದೆ ಇಬ್ಬರು ಶ್ರೀಮಂತ ಅಕ್ಕತಂಗಿಯರಿದ್ದು ಹಿರಿಯವಳು ತನ್ನ ಸೇವಾರ್ಥ ಹರೀಸೇವೆಯನ್ನೂ ಕಿರಿಯವಳು ಈ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಕಿರೀಸೇವೆಯನ್ನೂ ಕಟ್ಟಿಸಿದಳೆಂದು ಐತಿಹ್ಯ. **(ಆರ್.ಸಿ.ಜಿ.)**

ಹಿರೇಕೆರೂರು: ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು, ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಪಟ್ಟಣ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಬ್ಯಾಡಗಿ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರು ಮತ್ತು ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹರಿಹರ ತಾಲ್ಲೂಕೂ ಪಶ್ಚಿಮ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸೊರಬ, ಶಿಕಾರಿಪುರ, ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೊನ್ನಾಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. 126 ಗ್ರಾಮಗಳಿರುವ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 801.6 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,12,458. ಇದರಲ್ಲಿ 1,96,586 ಮಂದಿ ಗ್ರಾಮವಾಸಿಗಳು, 15,872 ಮಂದಿ ಪಟ್ಟಣಿಗರು.

ಜಿಲ್ಲೆಯ ದಕ್ಷಿಣದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ವಲಯದ ಪೂರ್ವ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು ಸಾಮಾನ್ಯ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಸೂರು ಮತ್ತು ಕಡೂರು ಗುಡ್ಡಗಳು ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಗಂಧದ ಮರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕುರುಚಲು ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ಸಾಕಷ್ಟು ಮಳೆ ಬೀಳುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹವಾಗುಣ ಹಿತಕರವೆನ್ನಬಹುದು. ತುಂಗಭದ್ರಾ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ನದಿ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವದಂಚಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿದು ಹೊನ್ನಾಳಿ ಮತ್ತು ಹರಿಹರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸಿದೆ. ಈ ನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯುದ್ದಕ್ಕೂ ರೇವೆಮಣ್ಣಿನ ಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವ ಪ್ರದೇಶ ಹುಳಕರೆ ಮಣ್ಣಿನಿಂದಲೂ ಉಳಿದ ಕೆಲವೆಡೆ ಕೆಂಪು ಮತ್ತು ಕಪ್ಪುಮಿಶ್ರಿತ ಮಣ್ಣಿನಿಂದಲೂ ಕೂಡಿದೆ.

ಹಿರೇಕೆರೂರು, ಚಿಕ್ಕೆರೂರು ಕೆರೆಗಳೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಮಾಸೂರು ಮದಗ ಕೆರೆಯೂ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿವೆ. ನಾಲೆ ಮತ್ತು ಕೆರೆ ಬಾವಿಗಳಿಂದ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ನೀರಾವರಿ ಕಲ್ಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಜೋಳ, ಬತ್ತ, ಕಬ್ಬು, ರಾಗಿ, ಹೆಸರು, ಹುರುಳಿ, ಕಡಲೆ, ತೊಗರಿ, ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ, ಸೇಂಗಾ ಮತ್ತು ಇತರ ಎಣ್ಣೆಬೀಜಗಳನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ವ್ಯವಸಾಯದ ಜೊತೆಗೆ ಪಶುಪಾಲನೆಯೂ ಉಂಟು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಅಕ್ಕಿಗಿರಣಿಗಳು, ಮರಗೆಲಸ, ಮರದ ಸಾಮಾನುಗಳ ತಯಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮೋದ್ಯೋಗಗಳುಂಟು.

ಹಿರೇಕೆರೂರಿನ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 11 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಮಾಸೂರು ಬಳಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಮದಗ ಕೆರೆಯೂ ಒಂದು ಹಳೆಯ ಕೋಟೆಯೂ ಇದೆ. ಇದೊಂದು ಸುತ್ತಲ ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ವ್ಯಾಪಾರಸ್ಥಳವೂ ಆಗಿದೆ. ಹಿರೇಕೆರೂರಿನ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ ಸು. 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ವರಾಹ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ವೀರಬ್ರಹ್ಮ ದೇವಾಲಯದ ಬಳಿ ಕೆಲವು ಮಾಸ್ತಿಕಲ್ಲುಗಳಿವೆ. ಹಿರೇಕೆರೂರಿನ ವಾಯವ್ಯದಲ್ಲಿ ಸು. 2 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಬಾಳಂಬೀಡ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ವಿಷಪರಿಹಾರೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಬಸವನ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಐದು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ಶಾಸನಗಳು 1058, 1079 ಮತ್ತು 1088ನೆಯ ಕಾಲಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದವೆಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಲಿಂಗವಿರುವ ವಿಷಪರಿಹಾರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ವಿಷಜಂತುಗಳ ಕಡಿತದ ವಿಷವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದೆಂದು ಸ್ಥಳೀಯ ನಂಬಿಕೆ. ಹಿರೇಕೆರೂರಿನ ಉತ್ತರಕ್ಕಿರುವ ಚಿನ್ನಮುಳಗುಂದ ಗ್ರಾಮದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಚಿಕ್ಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಗ್ರಾಮದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಗುಡ್ಡದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ಉದ್ಭವಲಿಂಗವಿದೆ. ಹಿರೇಕೆರೂರಿನ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಸು. 9 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಅಬ್ಬಲೂರು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಶಾಸನಗಳಿವೆ. 12ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಾಮ ಜೈನರ ಮುಖ್ಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಏಕಾಂತದ ರಾಮಯ್ಯ ಇಲ್ಲಿನ ಜೈನರೊಡನೆ ವಾದಿಸಿದನೆಂದೂ ಮುಂದೆ ಶೈವಮತ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಯಿತೆಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಅಬ್ಬಲೂರು ಸರ್ವಜ್ಞನ ಹುಟ್ಟೂರೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಹಿರೇಕೆರೂರಿನ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ಸು.14 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ರಟ್ಟೀಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಪುರಾತನ ಕದಂಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಒಂದು ಹಳೆಯ ಕೋಟೆಯಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಚಾಳುಕ್ಯ, ಕಳಚುರಿ, ಸೇವುಣ ಮತ್ತು ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರಿಗೆ ಸೇರಿದ ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಹಿರೇಕೆರೂರಿನ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ಸು. 22 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ನಾಗವಂದವಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿರುವ ನಾಗಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯ ಹೆಸರಾದದ್ದು.

ಹಿರೇಕೆರೂರು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ–ಧಾರವಾಡದ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಊರು ಹತ್ತಿರದ ಬ್ಯಾಡಗಿಯ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ 34 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ 8,112 ಮಂದಿ ಪುರುಷರು, 7,762 ಮಂದಿ ಮಹಿಳೆಯರಿದ್ದು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 15,872.

ಹಿಂದೆ ಈ ಊರಿಗೆ ಪಿರಿಯ ಕೆರೆಯೂರು (ದೊಡ್ಡಕೆರೆಯುಳ್ಳ ಊರು) ಎಂಬ ಹೆಸರಿದ್ದು ಬರುಬರುತ್ತ ಹಿರೇಕೆರೂರು ಆಯಿತೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಊರಿನಲ್ಲಿ ತೋಟದ ವೀರಣ್ಣ, ಜನಾರ್ದನ, ಹನುಮಂತ ಮತ್ತು ದುರ್ಗಾ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ತೋಟದ ವೀರಣ್ಣ ದೇವಾಲಯದ ಬಳಿಯಿರುವ ಸೂರ್ಯದೇವರು, ಜನಾರ್ದನ, ದುರ್ಗಾ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ತ್ರೈಪುರುಷ ಮತ್ತು ದುರ್ಗಾ ಈ ವಿಗ್ರಹಗಳು ನೋಡತಕ್ಕವು. ಇಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತು ಶಾಸನಗಳು ದೊರಕಿವೆ. *

ಹಿರೇಬಾಗೇವಾಡಿ: ಬೆಳಗಾಂವಿಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮತ್ತು ಅದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಸೇರಿದ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ ಹಾಗೂ ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ಬೆಳಗಾಂವಿಯ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಊರಿನ ಪ್ರಮುಖ ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಭುದೇವ, ವೀರಭದ್ರ, ಬೆಳ್ಳಿಬಸವಣ್ಣ ಈ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿದ್ದ ಅಲ್ಲಮಪ್ರಭುವಿನ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಭುದೇವರ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. 1249ರಲ್ಲಿ ಯಾದವ ಕನ್ನರದೇವ ತನ್ನ ಮಂತ್ರಿಯಾದ ಚೌಡಶೆಟ್ಟಿಯ ಅಪೇಕ್ಷೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಈ ಊರನ್ನು ಉಂಬಳಿಯಾಗಿ 110 ಜನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟದ್ದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇದರ ಹೆಸರು ತಾಮ್ರಪುರಿ. ಈ ಊರಿನ ಹರಿಜನಕೇರಿಯಲ್ಲಿ ದುರ್ಗವ್ವನ, ಮರೆವ್ವನ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ನಿಜಗುಣಪ್ಪನ ಮಠವೂ ಇಲ್ಲಿದೆ. ದೇಸಾಯಿಯ ಸಣ್ಣ ಗದ್ದುಗೆಯ ಮುಂದೆ ಎರಡು ವೀರಗಲ್ಲುಗಳಿವೆ. ಮಾರುತಿ ದೇವಾಲಯದ ಎದುರಿಗೆ ಒಂದು ಮಹಾಸತಿ ಕಲ್ಲು ಇದೆ. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಯುಗಾದಿಗೆ 'ಬೆಳ್ಳಿ ಬಸವಣ್ಣ' ದೇವರ ಜಾತ್ರೆ ನೆರವೇರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸಾವಿರಾರು ಜನ ಸೇರುತ್ತಾರೆ. ಹಿಂದು–ಮುಸ್ಲಿಮರ ಸಾಮರಸ್ಯದ ಸಂಕೇತವೆಂಬಂತೆ ಇಲ್ಲಿನ ಮುಸ್ಲಿಮ್ ಸಂತನ ದರ್ಗಾಕ್ಕೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಮತ್ತು ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದು ಅನುಯಾಯಿಗಳಿದ್ದಾರೆ. ಸೈಯ್ಯದ್ ಮಹಮ್ಮದ ಗೌಸ್ ಖಾದ್ರಿ ಮೂಲತಃ ಅರ್ಕಾಡದವನಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮಸೀದಿ ಹಾಗೂ ದರ್ಗಾ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದ. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಉರುಸ್ ನೆರವೇರುವುದು. ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಂಡಿದೆ. (ಎಂ.ಬಿ.ಎಚ್.)

ಹಿರೇಮಗಳೂರು: ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಅದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕಸಬೆಯಿಂದ 2 ಕಿಮೀ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕಿರುವ ಗ್ರಾಮ.

11ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಪಿರಿಯಮುಗುಳಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿತ್ತು. ಇದು ಪರಶುರಾಮನ ವಾಸಸ್ಥಾನ, ಜನಮೇಜಯ ಸರ್ಪಯಾಗ ಮಾಡಿದ್ದು ಮತ್ತು ಸರ್ವಸಿದ್ಧರು ತಪಸ್ಸು ಮಾಡಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿಯೇ ಎಂದು ಸ್ಥಳಪುರಾಣ. ಜನಮೇಜಯನ ಯಾಗದ ಯೂಪಸ್ತಂಭವೆನ್ನುವ ಈಶ್ವರನ ಗುಡಿಯ ಮುಂದಿರುವ 9 ಅಡಿ ಎತ್ತರವಿರುವ ಒಂದು ಸ್ತಂಭದ ಮೇಲೆ 2–3ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅಸ್ಪಷ್ಟ ಶಾಸನವಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿನ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಮೂಲತಃ 8–9ನೆಯ ಶತಮಾನದ್ದು. ಕಂಬ, ಬಾಗಿಲುವಾಡ ಬಿಟ್ಟು ಮಿಕ್ಕ ಭಾಗಗಳು ನವೀಕೃತವಾಗಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಕೈ, ಎಂಟು ಕಾಲು, ಕೆದರಿ ಇಳಿಬಿದ್ದ ಕೂದಲು, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ಕೃಷ್ಣಾಜಿನ ಇರುವ ಜಡೆಮುನಿ ಎಂದು ಕರೆಯುವ ಒಂದು ಅಪೂರ್ವ ಪ್ರಾಚೀನ ಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಕೋದಂಡರಾಮನ ದೇವಸ್ಥಾನ ಈ ಊರಿನ ದೊಡ್ಡ ಗುಡಿ. ಇದರ ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ಸುಕನಾಸಿಗಳು ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯಲ್ಲೂ ಮುಂದಿರುವ ನವರಂಗ ಮಂಟಪ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯಲ್ಲೂ ಇವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಾಕಾರ

ದಲ್ಲಿ ವೇದಾಂತಾಚಾರ್ಯ, ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯ, ಆಳ್ವಾರುಗಳು, ಯೋಗಾನರಸಿಂಹ (12ನೆಯ ಶತಮಾನ), ಸುಗ್ರೀವ, ಜನಾರ್ದನ (9ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಮುಂತಾದ ವಿಗ್ರಹಗಳಿಗೆ ಈಚೆಗೆ ಕಟ್ಟಿದ ಚಿಕ್ಕ ಗುಡಿಗಳಿವೆ. ಪರಶುರಾಮ ಇಲ್ಲಿನ ಇನ್ನೊಂದು ದೇವಾಲಯ. ಕಟ್ಟಡ ಈಚಿನದಾದರೂ ಇಲ್ಲಿರುವ ಪರಶುವಿನ ಆಕಾರದ ಲಿಂಗ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದು. 10ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೆಲವು ವೀರಗಲ್ಲುಗಳು ಈ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದಿವೆ.

(ಎಂ.ಎಚ್.)

ಹಿರೇಮಠ, ಆರ್.ಸಿ.: 1920–98. ಹೆಸರಾಂತ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಶೋಧಕರು, ಭಾಷಾವಿಜ್ಞಾನಿ ಹಾಗೂ ವಚನಶಾಸ್ತ್ರಕೋವಿದರು. ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ (ಈಗಿನ ಗದಗ ಜಿಲ್ಲೆ) ರೋಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕುರುಡಗಿಯಲ್ಲಿ 1920 ಜನವರಿ 15ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ರುದ್ರಯ್ಯ ಚಂದ್ರಯ್ಯ ಹಿರೇಮಠ ಎಂಬುದು ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. ತಂದೆ ಚಂದ್ರಯ್ಯ, ತಾಯಿ ವೀರಮ್ಮ. ಧಾರವಾಡ ಮತ್ತು ಬೆಳಗಾಂವಿಗಳಲ್ಲಿ ಆರಂಭದ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಪೂರೈಸಿ ಮುಂಬಯಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಿಂದ ಕನ್ನಡ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿ ಗಳಿಸಿದರು (1945). ಬಾಗಲಕೋಟೆಯ ಬಸವೇಶ್ವರ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ವೃತ್ತಿ ಜೀವನವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದ ಇವರು ಧಾರವಾಡದ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ, ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ, ವಿಭಾಗದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾಗಿದ್ದರು (1951–74). 1951ರಲ್ಲಿ ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪದವಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿದರು. ಮುಂದೆ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕುಲಪತಿಗಳಾಗಿ (1975–80) ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಹಾಗೂ ಆಡಳಿತಾತ್ಮಕ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಶ್ರಮಿಸಿದರು. ಇವರ ಅಧಿಕಾರಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕನ್ನಡ ವಿಭಾಗ ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಪೀಠವಾಯಿತು. ವಚನ ವಾಙ್ಮಯದ ಪ್ರಕಟಣೆಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ದೊರೆತು ಬಸವಪೀಠದ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಯಿತು. ಜೈನ, ವೀರಶೈವ, ವೈದಿಕ ಅಧ್ಯಯನ ಶಾಖೆಗಳು ಅಸ್ತಿತ್ವ ಪಡೆದವು. ಭಾಷಾವಿಜ್ಞಾನ ಹಾಗೂ ಜಾನಪದ ಅಧ್ಯಯನ–ಅಧ್ಯಾಪನ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳು ಜನ್ಮತಳೆದವು. ಹೀಗೆ ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ, ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಳಿಗೆ ಭದ್ರ ಬುನಾದಿಹಾಕಿದ ಕೀರ್ತಿ ಇವರದು. ಕುಲಪತಿಗಳಾಗಿ ನಿವೃತ್ತರಾದ ಅನಂತರ ತಿರುವನಂತಪುರದ ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ದ್ರಾವಿಡ ಭಾಷಾವಿಜ್ಞಾನ ಸಂಸ್ಥೆಯ ನಿರ್ದೇಶಕರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಇವರು ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಅಖಿಲ ಭಾರತ 59ನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು (1990). ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ–ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ವಿಚಾರಸಂಕಿರಣಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ವತ್ತನ್ನು ಮೆರೆದ ಇವರು ತಮಗಿದ್ದ ತೀವ್ರ ಕನ್ನಡಾಭಿಮಾನದಿಂದ ಗೋಕಾಕ್ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಸಕ್ರಿಯವಾಗಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರು.

ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯರಚನೆ ವ್ಯಾಪಕವಾದದ್ದು. ಇದುವರೆಗೆ ಇವರ 77 ಕೃತಿಗಳು ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಪಾಲು ಸಂಪಾದಿತ ಕೃತಿಗಳಾಗಿವೆ. ಉಳಿದವು ಜೀವನಚರಿತ್ರೆ, ಆತ್ಮಚರಿತ್ರೆ, ವಿಮರ್ಶೆ, ಕಾವ್ಯ, ಸಂಶೋಧನೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿವೆ. ಸುಮನಾಂಜಲಿ (1948), ಮೌನಸ್ಪಂದನ (1961)–ಇವು ಇವರ ಕವನಸಂಕಲನಗಳು. ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಸೃಷ್ಟಿ (1951), ಕವಿಪದ್ಮಣಾಂಕ (1958) ಎಂಬುವು ಇವರ ವಿಮರ್ಶೆಯ ಕೃತಿಗಳು.

ವೀರಶೈವ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಸಂಪಾದನೆ ಹಾಗೂ ಸಂಶೋಧನ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಕೊಡುಗೆ ಅಪಾರವಾದದ್ದು. ಬಸವಪುರಾಣ (ಭಾಗ 1 ಮತ್ತು 2; 1953,1955), ಮಹಲಿಂಗ ಲೀಲೆ (1954), ಅಖಂಡೇಶ್ವರ ವಚನ (1956), ಕೈವಲ್ಯದರ್ಪಣ (1957), ಪದ್ಮರಾಜ ಪುರಾಣ (1958), ಸೋಮನಾಥ ಚಾರಿತ್ರ್ಯ (1961), ಕೊಟ್ಟೂರ ಬಸವೇಶ್ವರ ಕಾವ್ಯದ ಕಥಾಮಣಿಸೂತ್ರರತ್ನಾಕರ–1 (1964), ಷಟ್‌ಸ್ಥಲಜ್ಞಾನ ಸಾರಾಮೃತ (1964), ಚೆನ್ನಬಸವಣ್ಣನವರ ವಚನಗಳು (1965), ತ್ರಿಷಷ್ಟಿ ಪುರಾತನ ಚಾರಿತ್ರ್ಯ (1966), ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ಶಿವಶರಣೆಯರ ವಚನಗಳು (1968), ಅಮ್ಮುಗೆ ರಾಯಮ್ಮ ಮತ್ತು ಅಕ್ಕಮ್ಮನ ವಚನಗಳು (1968), ಸಿದ್ಧರಾಮೇಶ್ವರನ ವಚನಗಳು (1968), ಬಸವಣ್ಣನವರ ವಚನಗಳು (1968), ವೀರಶೈವ ಚಿಂತಾಮಣಿ (1970), ಸಮಗ್ರ ಬಸವಪುರಾಣ (1971), ನೀಲಮ್ಮ ಮತ್ತು ಲಿಂಗಮ್ಮನ ವಚನಗಳು (1971), ಶೂನ್ಯಸಂಪಾದನೆ ಮಹಾದೇವಯ್ಯ (1971), ವಿಶೇಷಾನುಭವ ಷಟ್‌ಸ್ಥಲ (1971), ಹರಿಹರನ ನೂತನ ರಗಳೆಗಳು (1972), ಸಕಲ ಪುರಾತನರ ವಚನಗಳು (1973), ಪುರಾತನರ ರಗಳೆಗಳು (1973) – ಹೀಗೆ ಇವರ ವೀರಶೈವ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಪಾದನೆಯ ಕೃತಿಗಳು ಅಪಾರ. ಇದರ ಜೊತೆಯಲ್ಲೇ ವಚನ ಸಂಗ್ರಹಣೆ, ಸಂಪಾದನೆ, ಪ್ರಕಟಣೆಗೆ ಅನುವಾಗುವಂತೆ ಹಸ್ತಪ್ರತಿ ಭಂಡಾರವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ನಾಡಿನ ಮೂಲೆಮೂಲೆಗಳಿಂದ 10,000ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಶ್ಲಾಘನೀಯ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದರು. ಬ್ರಹ್ಮಾದ್ವೈತ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಷಟ್‌ಸ್ಥಲಾಭರಣ (1973), ಜಾನಪದ ಸಾಹಿತ್ಯದರ್ಶನ–1 (1974), ಕನ್ನಡ ಶಾಸನ ಸಂಪದ (1974), ರಾಮಚಂದ್ರಚರಿತಪುರಾಣ (1975), ಅಮೃತ ಬಿಂದುಗಳು (1978), ರಾಜಶೇಖರ ವಿಳಾಸಂ(1978)–ಇವೇ ಮೊದಲಾದವು ಇವರ ಇನ್ನಿತರ ಸಂಪಾದಿತ ಕೃತಿಗಳು. ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವ ಜೊತೆಯಲ್ಲೇ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ, ಅರ್ಥಕೋಶ, ವಿಶಿಷ್ಟ ಅಂಶಗಳ ಬಗೆಗೆ ಟಿಪ್ಪಣಿ, ತೌಲನಿಕ ಕಾವ್ಯವಿಮರ್ಶೆ, ಸೂಕ್ತಪಾಠಾಂತರಗಳನ್ನು ನೀಡುವುದು ಇವರ ಸಂಪಾದನೆಯ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ವಿಶಿಷ್ಟತೆಯನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಇವರ ಅಪಾರ ವಿದ್ವತ್ ಹಾಗೂ ಸಂಶೋಧನೆಯ ನೈಪುಣ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಗಳಾಗಿವೆ.

ಲಿಂಗ್ವಿಸ್ಟಿಕ್ ಇನ್‌ವೆಸ್ಟಿಗೇಷನ್ ಆಫ್ ಸಮ್ ಪ್ರಾಬ್ಲಮ್ಸ್ ಆನ್ ದಿ ರಿಲೇಷನ್‌ಷಿಪ್ ಆಫ್ ಇಂಡೊ–ಆರ್ಯನ್ ಅಂಡ್ ದ್ರವಿಡಿಯನ್ ಲ್ಯಾಂಗ್ವೇಜಸ್ ಎಂಬುದು ಇವರ ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ನಿಬಂಧ. ದ್ರಾವಿಡ ಮತ್ತು ಆರ್ಯ ಭಾಷೆಗಳನ್ನು ಭಾಷಾರಚನೆಯ ಎಲ್ಲ ಅಂಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೋಲಿಸಿ ನೋಡಿರುವುದು ಈ ಕೃತಿಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಇವರ ಮತ್ತೊಂದು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಕೃತಿ ದಿ ಸ್ಟ್ರಕ್ಚರ್ ಆಫ್ ಕನ್ನಡ. ಈ ಕೃತಿ ಧಾರವಾಡದ ಕನ್ನಡವನ್ನು ವಿಶ್ಲೇಷಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಧ್ವನಿಮಾ, ಸಂಧಿಪ್ರಕ್ರಿಯೆ, ಆಕೃತಿಮಾ ಮತ್ತು ವಾಕ್ಯರಚನಾ ವಿಧಾನಗಳ ಚರ್ಚೆಯಿಂದ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಹಲವಾರು ಪ್ರಭೇದಗಳ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಥಮ ಬಾರಿಗೆ ಬೆಳಕಿಗೆ ತಂದಿರುವುದು ಉಲ್ಲೇಖನೀಯ. ಪ್ಲೇಸ್ ನೇಮ್ಸ್ ಇನ್ ಕರ್ನಾಟಕ, ಕಾಂಪೌಂಡ್ ವರ್ಬ್ಸ್ ಇನ್ ಕನ್ನಡ ಮೊದಲಾದ ಇವರ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಬರೆಹಗಳು ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿವೆ. ಬುದ್ಧಿಸಂ ಇನ್ ಕರ್ನಾಟಕ ಎಂಬುದು ಇವರ ಇನ್ನೊಂದು ಕೃತಿ. ಇವರ ತಥಾಗತ ಚಾರಿತ್ರ್ಯ ಬುದ್ಧನನ್ನು ಕುರಿತ ಇವರ ಅಪೂರ್ಣ ಮಹಾಕಾವ್ಯ.

ಉತ್ತರಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡವನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಬೆಳೆಸಿದ ಇವರ ಗೌರವಾರ್ಥ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಪೀಠಕ್ಕೆ ಡಾ.ಆರ್.ಸಿ.

ಹಿರೇಮಠ ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಪೀಠ ಎಂದು ಹೆಸರಿಡಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವಿಶೇಷೋಪನ್ಯಾಸಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ವಿದ್ಯಾವರ್ಧಕ ಸಂಘ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನಂಥ ಸಂಸ್ಥೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಬಹಳ ಕಾಲದ ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದಿದ್ದ ಇವರು ಕನ್ನಡ-ಕನ್ನಡ ನಿಘಂಟು ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಇತರ ಹಲವಾರು ಕನ್ನಡಪರ ಸಮಿತಿಗಳಲ್ಲಿ ದುಡಿದಿದ್ದರು. ಇವರು 1998 ನವೆಂಬರ್ 2ರಂದು ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ನಿಧನಹೊಂದಿದರು. **(ಜಿ.ಎಂ.ಎಚ್.)**

ಹುಕ್ಕೇರಿ: ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕೋಡಿ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಗೋಕಾಕ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾಂವಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಗಳೂ ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದ ಸ್ವಲ್ಪ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ರಾಜ್ಯವೂ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಎರಡು ಪಟ್ಟಣಗಳಿದ್ದು ಒಟ್ಟು 119 ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 992.0 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 3,57,193. ಇದರಲ್ಲಿ 3,04,765 ಮಂದಿ ಗ್ರಾಮೀಣರೂ 52,428 ಮಂದಿ ಪಟ್ಟಣಿಗರೂ ಇದ್ದಾರೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ಶ್ರೇಣಿಯ ಅನೇಕ ಕವಲುಗಳು ಹಬ್ಬಿಕೊಂಡಿವೆ. ಇವನ್ನು ಘಟಪ್ರಭಾ ಶ್ರೇಣಿಗಳೆಂದೂ ಹೇಳುವುದುಂಟು. ಘಟಪ್ರಭಾ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯನದಿ. ಈ ನದಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಶೆಟ್ಟಿಹಳ್ಳಿಯ ಬಳಿ ದಕ್ಷಿಣದ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಮುಟ್ಟಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗಡಿಯಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಹರಿಯುವುದು. ಮುಂದೆ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ಮತ್ತು ಬೆಳಗಾಂವಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸಿ ಅನಂತರ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಈಶಾನ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಮುಂದೆ ಗೋಕಾಕ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಿ ಅನಂತರ ಗೋಕಾಕ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು. ಮಾರ್ಕಂಡೇಯ ಮತ್ತು ಹಿರಣ್ಯಕೇಶಿ ಘಟಪ್ರಭಾದ ಉಪನದಿಗಳು. ಹಿಡಕಲ್ಲು ಬಳಿ ಘಟಪ್ರಭಾ ನದಿಗೆ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಅಣೆಕಟ್ಟನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ನೀರಾವರಿಗೆ ಅನುಕೂಲ ಕಲ್ಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 808.19 ಮಿಮೀ.

ಇಲ್ಲಿನ ನೆಲ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕಪ್ಪು ಮಣ್ಣಿನದು, ಕಬ್ಬು, ತಂಬಾಕು, ಮೆಣಸಿನ ಕಾಯಿ, ನೆಲಗಡಲೆ, ಬತ್ತ ಮತ್ತು ಜೋಳ ಇಲ್ಲಿನ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆಗಳು. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಹತ್ತಿ, ಗೋದಿ, ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯ ಮುಂತಾದುವನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಕೃಷಿ ಹಾಗೂ ವ್ಯಾಪಾರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ಯೋಗಗಳು.

ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೈಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲೂ ಮುಂದಡಿಯಿಟ್ಟಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಯಿದ್ದು ಸಕ್ಕರೆ ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಇತರ ವಸ್ತುಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯುಂಟು. ಬೆಲ್ಲ, ಪಾದರಕ್ಷೆ, ಸೇಂಗಾ ಎಣ್ಣೆ, ಅಗರಬತ್ತಿ, ಕಂಬಳಿ ಮುಂತಾದವುಗಳ ತಯಾರಿಕೆಗೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಹೆಸರಾಗಿದೆ. ವ್ಯಾಪಾರ ವಾಣಿಜ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಹಕಾರವಾಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿವೆ. ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ, ವಿದ್ಯುತ್ತು, ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಔಷಧಾಲಯ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಸೌಲಭ್ಯವಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವದ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಬೆಳಗಾಂವಿ-ಮೀರಜ್ ರೈಲು ಮಾರ್ಗ ಹಾದುಹೋಗಿದೆ. ಬೆಳಗಾಂವಿ-ಸಂಕೇಶ್ವರ-ನಿಪ್ಪಾಣಿ, ಬೆಳಗಾಂವಿ ಹುಕ್ಕೇರಿ-ಚಿಕ್ಕೋಡಿ, ನಿಪ್ಪಾಣಿ-ಸಂಕೇಶ್ವರ-ಹುಕ್ಕೇರಿ-ಗೋಕಾಕ ಜಿಲ್ಲಾ ಹೆದ್ದಾರಿಗಳಿದ್ದು ಸುತ್ತಲ ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ಮಾರ್ಗಸಂಪರ್ಕವಿದೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಕೇಶ್ವರದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 6 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಅಕ್ಕಿವಾಟ ಒಂದು. ಇದು ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ಅರಸರಿಗೆ ಸೇರಿತ್ತು. 1777ರಲ್ಲಿ ತಾಸಗಾಂವದ ಪರಶುರಾಮ ಭಾವು ಇದನ್ನು ತನ್ನ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಮುಂದೆ ಈ ಪ್ರದೇಶ ದರೋಡೆಕೋರರಿಗೆ ವಾಸಸ್ಥಾನವಾಗಲು ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ರಾಜ 1827ರಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಇಲ್ಲೊಂದು ಹಳೆಯ ಕೋಟೆಯಿದೆ. ಸಂಕೇಶ್ವರಕ್ಕೆ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ 10 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಅಮ್ಮಣಗಿಯ ಮಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನ ಬಹು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ಸಂಕ್ರಮಣದಲ್ಲಿ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಹುಕ್ಕೇರಿಯ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಅರ್ಜುನವಾಡ ಹಿರಣ್ಯಕೇಶಿ ನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. 12-13ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಕವಿಳಾಸಪುರವೆಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ತೀರ್ಥಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುವುದು. ಈಗಿನ ಅರ್ಜುನವಾಡದ ಅಡವಿಯಲ್ಲಿ ಕವಿಳಾಸಪುರದ ದೇವಸ್ಥಾನ ಹಾಗೂ ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಸಂಕೇಶ್ವರದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ನಿಡುಸೋಸಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ದುರುದುಂಡೀಶ್ವರ ಮಠವಿದೆ. ಇದರ ವತಿಯಿಂದ ಅನ್ನದಾನ ಹಾಗೂ ವಿದ್ಯಾದಾನಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿದ್ದು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ ಹಾಗೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಾಠಶಾಲೆಯನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿದೆ. ಹುಕ್ಕೇರಿಯ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ 29 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಪಾಚ್ಛಾಪುರದಲ್ಲಿ ಹಳೆಯ ಕೋಟೆಯಿದೆ. ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳೂ ವೀರಗಲ್ಲುಗಳೂ ಮಾಸ್ತಿಕಲ್ಲುಗಳೂ ಊರಿನಲ್ಲಿವೆ. 18ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿನ ರಾಮಚಂದ್ರ ಭೋಜರಾವ್ ದೇಶಪಾಂಡೆ ಎಂಬುವರು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಚಿದಂಬರಚರಿತ್ರ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯವನ್ನೂ ಮರಾಠೀ ಭಾಷೆಯ ಕೆಲವು ಕೃತಿಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸಿದುದಾಗಿ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಹುಕ್ಕೇರಿಯ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ 6 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಬಡಕುಂದ್ರಿ ಹಿರಣ್ಯಕೇಶಿ ನದಿಯ ಬಲದಂಡೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ದೇವಸ್ಥಾನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಈಕೆಯನ್ನು ಹೊಳೆವ್ವ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಹುಕ್ಕೇರಿಯ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಯಮನಕನಮರಡಿ ಬೆಳಗಾಂವಿ-ಹುಕ್ಕೇರಿ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಊರು ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ಅಧಿಕಾರಿ ಮಾಮಲೇದಾರ ವಿರುಪಣ್ ಅಂಬಾಜಿ ಎಂಬವನಿಂದ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂತೆಂದು ತಿಳಿದುಬಂದಿದೆ. 1827ರಲ್ಲಿ ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ದರೋಡೆಕೋರರರು ಇಲ್ಲಿ ಬಂದು ಸೇರಿದ್ದರಿಂದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಇದನ್ನು ತಮ್ಮ ವಶಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡರು. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹಳೆಯ ಕೋಟೆಯಿದೆ. ಈ ಊರಿನ ನಡುವೆ ವೇಣುಗೋಪಾಲಸ್ವಾಮಿ ದೇವಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಸುತ್ತಾಲಯದಲ್ಲಿ ಐದು ಗುಡಿಗಳಿವೆ. ನೇಯ್ಗೆ ಉದ್ಯಮಕ್ಕೆ ಈ ಊರು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಸಂಕೇಶ್ವರ **(ನೋಡಿ)** ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣ. ಸಂಕೇಶ್ವರಕ್ಕೆ ವಾಯವ್ಯದಲ್ಲಿ 3 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಹರಗಪುರವನ್ನು ವಲ್ಲಭಗಡ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸು. 300' ಎತ್ತರದ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ವೃತ್ತಾಕಾರದ ಒಂದು ಹಳೆಯ ಕೋಟೆಯ ಅವಶೇಷವಿದೆ. ಈ ಕೋಟೆಗೆ ಎರಡು ಬಾಗಿಲುಗಳಿವೆ. ಕೋಟೆಯ ಒಳಗೆ ನೀರಿನ ನಾಲ್ಕು ಊಟೆಗಳಿವೆ. ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಬಾವಿಯಿದೆ. ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಶಿವಾಜಿ ಆಕ್ರಮಿಸಿ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ ಹತ್ತು ಕೋಟೆಗಳಲ್ಲಿ ಇದೂ ಒಂದು. 1783ರಲ್ಲಿ ನೇಸರ್ಗಿಯ ದೊರೆ ಇದನ್ನು ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ಅರಸರಿಂದ ಕಸಿದುಕೊಂಡ. ಇದನ್ನು ಮತ್ತೆ 1787ರಲ್ಲಿ ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ಅರಸ ಗೆದ್ದುಕೊಂಡ. ಹುಕ್ಕೇರಿಯ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 14 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಹಿಡಕಲ್ಲು ಬಳಿ ಘಟಪ್ರಭಾ ನದಿಗೆ ಅಣೆಕಟ್ಟನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಘಟಪ್ರಭಾ ಯೋಜನೆಯಿಂದ ಈ ಪ್ರದೇಶ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದೆ. ಇದರ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿಯೇ ಘಟಪ್ರಭಾ ಆರೋಗ್ಯಧಾಮ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿ ದೇಶಭಕ್ತರಾದ ನಾ.ಸು. ಹರ್ಡೀಕರ ಇದ್ದರು. ಹುಕ್ಕೇರಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ 18 ಕಿಮೀ ದೂರದ ಹುನೂರಿನ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಕೋಟೆಯಿದೆ. ಶಿವಾಜಿ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಹತ್ತು ಕೋಟೆಗಳಲ್ಲಿ ಇದೂ ಒಂದು ಸು. 1550ರಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ರಾಜ ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಹುಕ್ಕೇರಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. ಚಿಕ್ಕೋಡಿ–ಬೆಳಗಾಂವಿ ಮತ್ತು ನಿಪ್ಪಾಣಿ–ಗೋಕಾಕ ಮಾರ್ಗಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾಂವಿಯ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 48 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಸಂಕೇಶ್ವರದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 52,428. ಪಟ್ಟಣ ಹಿರಣ್ಯಕೇಶಿ ನದಿಗೆ ಸೇರುವ ಒಂದು ಹಳ್ಳದ ದಡದಲ್ಲಿದೆ. ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ, ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಸಾರ್ವಜನಿಕ ವಾಚನಾಲಯ, ತಾಲ್ಲೂಕು ಕಚೇರಿ, ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ, ವಿದ್ಯುತ್ ಮುಂತಾದ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ಈ ಪಟ್ಟಣ ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿ ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿವೆ. ಪಟ್ಟಣ ನಗರ ಪಂಚಾಯಿತ್ತಿಯ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ.

ಹುಕ್ಕೇರಿ 14ನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದ ಇತಿಹಾಸಪ್ರಸಿದ್ಧ. 1327ರಲ್ಲಿ ಮಹಮ್ಮದ್ ಬಿನ್ ತುಗಲಕ್ ಇಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಅಮೀರನನ್ನು ನೇಮಿಸಿದ್ದ. 1500ರಲ್ಲಿ ಹುಕ್ಕೇರಿ ಹಾಗೂ ಅದರ ಸುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶ ಫತೇಬಹದ್ದೂರ ಎಂಬ ವಾಜಿದಳದ ಸೇನಾ ನಾಯಕನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು 1502ರಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಬಿಜಾಪುರದ ಸುಲ್ತಾನ ಯೂಸುಫ್ ಆದಿಲ್‌ಷಾ ತನ್ನ ವಶಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡನೆಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಈತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೆ ಇಲ್ಲಿದ್ದ ಅಧಿಕಾರಿ ಐನ್ ಉಲ್ ಮುಲ್ಕ ಜಿಲಾನಿ ಹುಕ್ಕೇರಿಯ ಕೋಟೆಯನ್ನೂ ಅರಮನೆಯನ್ನೂ ನೀರಿನ ಕಾರಂಜಿಗಳನ್ನೂ ಕಟ್ಟಿಸಿದ. 1542ರಲ್ಲಿ ಈತ ಅಹಮದ್‌ನಗರದ ಬುರಾನ್ ನಿಜಾಮ್‌ಷಾನೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿ ಬಿಜಾಪುರದ ಸುಲ್ತಾನನನ್ನು ವಿರೋಧಿಸಿದ. ಆದರೆ ಬುರಾನ್ ಷಾ ಸೋಲಲು ಪುನಃ ಬಿಜಾಪುರದ ರಣದುಲ್ಲಾಖಾನ್ (1569) ಹಾಗೂ ಆತನ ಪುತ್ರ ರುಸ್ತುಮ್ ಜಮಾನ್ (1616) ಹುಕ್ಕೇರಿಗೆ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ರುಸ್ತುಮ್ ಇಲ್ಲಿನ ಚೀನೀ ಗುಮ್ಮಟವನ್ನೂ ಕದಮ್ ರಸೂಲ್ ಮಸೀದಿಯನ್ನೂ ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ರುಸ್ತುಮನ ತರುವಾಯ ಅಬ್ದುಲ್ ಖಾದರ್ ಹುಕ್ಕೇರಿಗೆ ಒಡೆಯನಾದ. ಪನಹಾಲದ ದೊರೆ ಇವನನ್ನು ಅಧಿಕಾರದಿಂದ ಇಳಿಸಿದಾಗ 1643ರಲ್ಲಿ ಈತ ಮರಣಹೊಂದಿದ. 1668–86ರವರೆಗೆ ಹುಕ್ಕೇರಿಯನ್ನು ಇಂದುರಾವ್ ಘೋರ್ಪಡೆ ಆಳಿದುದಾಗಿ ತಿಳಿದು ಬಂದಿದೆ. ಅನಂತರ ಹುಕ್ಕೇರಿ ಒಂದು ದೇಶಗತಿಯಾಯಿತು. ಈ ದೇಸಾಯಿಯು ಸಂಸ್ಥಾನಿಕನೆನ್ನಿಸಿಕೊಂಡ. 1687ರಲ್ಲಿ ಮುಗಲರು ಬಿಜಾಪುರವನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದಾಗ ದೇಸಾಯಿ ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿ ಆಳಲು ಆರಂಭಿಸಿದ. ಈ ಮನೆತನದವರೇ ವಂಟಮುರಿ ದೇಸಾಯರ ಮನೆತನದ ಪೂರ್ವಿಕರೆಂದು ತಿಳಿದುಬಂದಿದೆ. 1763ರಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪೇಶ್ವೆ ಮಾಧವರಾವ್ ದೇಸಾಯಿಯುವರ ಮನೆತನವನ್ನು ಮುರಿದು ಸಂಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ದೊರೆಗೆ ಪ್ರತಿವರ್ಷ 5,00,000 ಹಣವನ್ನು ನಜರ್ ಕೊಡುವಂತೆ ತಿಳಿಸಿ ಒಪ್ಪಿಸಿಕೊಟ್ಟ. ಆದರೆ ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ದೊರೆ ನಜರ್ ಕೊಡದಿರಲು ಪುನಃ ಸಂಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹಿಂತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಒಬ್ಬ ಮಾಮಲೆದಾರನನ್ನು ನೇಮಿಸಿದ. ನಿಪ್ಪಾಣಿಯ ದೇಸಾಯಿ ಜನರಲ್ ವೆಲ್ಲೆಸ್ಲಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದುದಕ್ಕೆಂದು ಪೇಶ್ವೆ ಹುಕ್ಕೇರಿಯನ್ನು ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ಹಾಗೂ ಮನೋಳಿ ಭಾಗಗಳೊಂದಿಗೆ 1804ರಲ್ಲಿ ಬಹುಮಾನವೆಂದು ದೇಸಾಯಿಗೆ ಉಂಬಳಿಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ. 1827ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಹುಕ್ಕೇರಿ ಪುನಃ ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ದೊರೆಗಳಿಗೆ ಸೇರಿತು. 1906ರಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಆಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇದು ಸ್ವತಂತ್ರ ತಾಲ್ಲೂಕಾಯಿತು. ಇಂದಿಗೂ ಉಳಿದು ನಿಂತಿರುವ ಇಲ್ಲಿನ ದರ್ಗಾ, ಮಸೀದಿ, ಜೋಡಿಗುಮ್ಮಟಗಳು, ಅರಮನೆ, ಕಾರಂಜಿ ಇವು ಬಹು ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿವೆ.

*

ಹುಚ್ಚಮಾಸ್ತಿಗೌಡ, ಎನ್.: 1913– . ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟಗಾರರು. ಮಾಜಿ ವಿಧಾನ ಸಭಾಧ್ಯಕ್ಷರು. ಇವರು 1913 ನವೆಂಬರ್ 18ರಂದು ಕುಣಿಗಲು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಯಡವಾಣಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು.

ಮೈಸೂರಿನ ಮಹಾರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿದ್ದಾಗಲೇ ಸಾಮಾಜಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದ ಇವರು ಕುಸ್ತಿಪಟುವೂ ವ್ಯಾಯಾಮಪಟುವೂ ಆಗಿದ್ದರು. ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಬಿ.ಎ.ಪದವೀಧರರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಬೆಳಗಾಂವಿಯ ಆರ್.ಎಲ್.ಕಾನೂನು ಕಾಲೇಜಿನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿದ್ದು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟದ ಕರೆಗೆ ಓಗೊಟ್ಟು 1942ರಲ್ಲಿ ಕಾನೂನು ಅಧ್ಯಯನ ತೊರೆದರು. 19 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಇವರು ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲಾ ಬೋರ್ಡಿನ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. 1948ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸಂವಿಧಾನ ಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. 1950ರಲ್ಲಿ ವಿಧಾನ ಸಭೆಗೆ ನಡೆದ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷದಿಂದ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿ ಆಯ್ಕೆಗೊಂಡರು. ಶಾಸನ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷದ ಮುಖ್ಯ ಸಚೇತಕರಾಗಿದ್ದರು (1952–57). ಅನಂತರ ಪ್ರದೇಶ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಮಿತಿಯ ಪ್ರಧಾನ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿದ್ದರು (1950–52 ಮತ್ತು 1959–61). ನಾಲ್ಕು ಬಾರಿ ವಿಧಾನಸಭೆಗೆ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಯಾಗಿದ್ದರು. ಕುಣಿಗಲು ಮತ್ತು ಹುಲಿಯೂರು ದುರ್ಗಗಳು ಇವರ ನೆಚ್ಚಿನ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಾಗಿದ್ದವು.

ಇವರು ಡಿ.ದೇವರಾಜಅರಸು ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ ಕಂದಾಯ ಸಚಿವರಾಗಿದ್ದರು (1972). 1983ರಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ವಿಧಾನಸಭೆಗೆ ಪಕ್ಷೇತರರಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಯಾಗಿ 1984ರ ಫೆಬ್ರವರಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್(ಐ) ಪಕ್ಷ ಸೇರಿದರು. 1989ರ ನವೆಂಬರ್‌ನಲ್ಲಿ ಹುಲಿಯೂರುದುರ್ಗ ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ 9ನೆಯ ವಿಧಾನಸಭೆಗೆ ಚುನಾಯಿತರಾಗಿದ್ದರು. ಸರಳ ಜೀವಿಯಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಗ್ರಾಮೀಣ ಪ್ರದೇಶದ ಜನರ ಏಳಿಗೆಗಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿ ಅತ್ಯಂತ ದೀರ್ಘಕಾಲ ಶಾಸಕರಾಗಿದ್ದ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆಗೂ ಪಾತ್ರರಾಗಿದ್ದರು.

(ಎಸ್.ಎನ್.ಜಿ.)

ಹುಣಸಗಿ: ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಸುರಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ; ಕರ್ನಾಟಕದ ವಿಶಿಷ್ಟ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ನೆಲೆಗಳಲ್ಲೊಂದು. ದೇವದುರ್ಗಕ್ಕೆ 27 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 3,495.

ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೆ. ಪದ್ದಯ್ಯನವರು ಅನ್ವೇಷಣೆ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ 1974ರಲ್ಲಿ ಲೋಕೋಪಯೋಗಿ ಇಲಾಖೆಯವರು ಇಲ್ಲಿ ನೀರಾವರಿ ಅಣೆಕಟ್ಟೆಗಾಗಿ ಅಗೆದ ಒಂದು ಗುಂಡಿಯಲ್ಲಿ ಹಳೆಯ ಶಿಲಾಯುಗದ ಅನೇಕ ಶಿಲಾಯುಧಗಳು ದೊರಕಿದವು. ಅನ್ವೇಷಣೆಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದಾಗ ಇಂಥ 5 ನೆಲೆಗಳು ಶೋಧವಾದವು. 1975–76ರ ಫೆಬ್ರವರಿ–ಮಾರ್ಚ್ ತಿಂಗಳಿನಲ್ಲಿ ಈ ಊರಿನ ಈಶಾನ್ಯ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಸುಮಾರು 200 ಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ 5ನೆಯ ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ಖನನ ನಡೆಸಲಾಯಿತು. ಒಂದು ಹಳ್ಳದ ಬದಿಯಲ್ಲಿ ತೋಡಿದ ಒಂದು ಮೀಟರ್ ಚದರದ ಗುಂಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಸುಣ್ಣ ಕಲ್ಲು ಮತ್ತು ಕಣಶಿಲೆಯ ಚೂರುಗಳಿಂದ ಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಗರಸು ಮಣ್ಣು ಇದ್ದು, ಸುಮಾರು 0.75 ಸೆಂಮೀ ಆಳದಿಂದ ಕೆಳಗೆ ಶಿಲಾಯುಧಗಳಿದ್ದುದು ಕಂಡುಬಂತು. ದೊರೆತ ಅವಶೇಷಗಳಿಂದ ಆ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶಿಲಾಯುಗ ಮಾನವನು ನೆಲೆಸಿದ್ದಿರಬಹುದೆಂಬ ಸೂಚನೆ ಕಂಡುಬಂದದ್ದರಿಂದ ಆ ಗುಂಡಿಯನ್ನು 9X7 ಮೀ ಕ್ಷೇತ್ರದಷ್ಟು ವಿಸ್ತರಿಸಲಾಯಿತು.

ಸುಮಾರು 10 ರಿಂದ 30 ಸೆಂಮೀ ದಪ್ಪನೆಯ ಪದರದಲ್ಲಿ ಶಿಲಾಯುಧಗಳಲ್ಲದೆ ಸುಣ್ಣಕಲ್ಲು ಬಂಡೆಗಳು (25 ಸೆಂಮೀ), ನೀರಿನಿಂದ ಸವೆದ ಸುಣ್ಣಕಲ್ಲು, ಕಲ್ಲಿನ ತುಂಡುಗಳು, ಕಣಶಿಲೆಯ ಗುಂಡುಗಳು, ಸ್ಥಳದಲ್ಲೇ ಕ್ರಮೇಣ ಮರಳಾದ ಗ್ರಾನೈಟ್ ಗರಸಿ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಅಂಟಿಕೊಂಡಿತ್ತು. ಶಿಲಾಯುಧಗಳು ಉತ್ಖನನ ಮಾಡಿದ ನೆಲದ ಮೇಲೆಲ್ಲ ಹರಡಿದ್ದವು. ಈ ನೆಲದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕಣಶಿಲೆಯ ಗುಂಡುಗಳ ನಡುವೆ ಶಿಲಾಯುಧಗಳು ದಟ್ಟವಾಗಿ ಹರಡಿಕೊಂಡಿದ್ದವು. ಆದಿಮಾನವನು ಶಿಲಾಯುಧಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದಾಗ ಈ ಗುಂಡುಗಳನ್ನು ಆಸರೆಯನ್ನಾಗಿ ಪೀಠವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರಬಹುದು. ಗುಂಡಿಯ ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಶಿಲಾಯುಧಗಳು ಕಡಿಮೆ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಇದ್ದವು. ಇದು ವಾಸ್ತವ್ಯ ನೆಲೆಯ ವಿಸ್ತಾರವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ನೆಲೆಯ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ಎಂಟು ಹತ್ತು ಕಣಶಿಲೆಯ ಗುಂಡುಗಳನ್ನು ಸಾಲಾಗಿಡಲಾಗಿದ್ದು ಇದನ್ನು ಚಳಿಗಾಳಿಗಳ ಹೊಡೆತವನ್ನು ತಡೆಯಲು ಮಾಡಿದ ಮೊಟ್ಟ ಮೊದಲನೆಯ ಮಾನವ ನಿರ್ಮಿತ ಒಡ್ಡು ಎಂದು ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ನೆಲೆಯ ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ನೈಸರ್ಗಿಕವಾಗಿರುವ ಕಣಶಿಲೆಯ ಗುಂಡುಗಳು ಇದ್ದವು. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈ ನೆಲೆ ತಳವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಅಂಡಾಕಾರವಾಗಿದ್ದು ಕಣಶಿಲೆಯ ಗುಂಡುಗಳಿಂದ ಪರಿಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿತ್ತು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇದರ ಕ್ಷೇತ್ರಫಲ ಸುಮಾರು 60 ಚ.ಮೀ. ಈ ನೆಲದ ಗರಸಿನಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಸಸ್ಯಪರಾಗಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದ ಹಾಲೆಂಡಿನ ಪ್ರಾಚೀನ ಸಸ್ಯಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರು ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಈಗಿನಂತೆಯೇ ಆದರೆ ಅತಿ ದಟ್ಟವಾದ, ಜಾಲಿ ಮತ್ತು ಬೋರೆಗಿಡಗಳ ಅಡವಿ ಹಬ್ಬಿತ್ತೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಉತ್ಖನನದಿಂದ ಹೊರತೆಗೆದ ಶಿಲಾಯುಧಗಳು ಸು. 800. ಎಲ್ಲವೂ ಸುಣ್ಣಕಲ್ಲಿನವು. ಆದಿಮಾನವನು ಸುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ದೊರಕುವ ಸುಣ್ಣಕಲ್ಲನ್ನು ತಂದು ಇದೇ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಿದನೆಂದು, ಇನ್ನೂ ಉಪಯೋಗಿಸದ ಶಿಲಾಯುಧಗಳು, ಸುಣ್ಣಕಲ್ಲಿನ ಚೂರುಗಳು ಮತ್ತು ಅಂಗೈ ಗಾತ್ರದ ಗುಂಡುಗಳು ಒಟ್ಟಾಗಿ ಹರಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರಿಂದ ಹೇಳಬಹುದಾಗಿದೆ. ಕೈಕೊಡಲಿಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡುಬಂದವು. ಮೃದುವಾದ ಸುಣ್ಣಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಕೊಡಲಿಯನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದು ಈ ನೆಲೆಯ ಒಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೆಂದೇ ಹೇಳಬಹುದು. ಇದರ ಕಾರ್ಯಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಬೆರಗುಗೊಳಿಸುವಂಥದು (ಒಂದು ಚೂಪಾದ ಕೊಡಲಿಗೆ 70 ಸೆಂಮೀ ಉದ್ದನೆಯ ಕಟ್ಟಿಗೆಯ ಹಿಡಿ ಹಾಕಿ ಒಂದು ಜಾಲಿಯ ಮರವನ್ನು ಕಡಿದು ಕೆಡವಲು ಕೇವಲ ಹದಿನೈದು ನಿಮಿಷಗಳು ಸಾಕಾದವು. ಈ ಆಯುಧದ ಮೇಲಿನ ಭಾಗ ಸವೆದರೂ ಕತ್ತರಿಸುವ ಬಾಯಿ ಕೆಡದೆ ಉಳಿಯಿತು). ಇಲ್ಲಿನ ಮಾನವನು ಕಲೆಯ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದನೆಂಬ ಸಂಗತಿ ವಾಸಸ್ಥಳದ ಪದರದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಹೆಮಟೈಟ್ ವರ್ಣದ್ರವ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ದ್ರವ್ಯ ಇಲ್ಲಿಂದ 25 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ದೊರಕುತ್ತದೆ. ಅಲೆಮಾರಿ ಅಷೂಲಿಯನ್ ಮಾನವನು ಇಲ್ಲಿಂದ ದೂರ ಹೋಗಿ ತಂಗಿರಲು ಸಾಧ್ಯ. ಇಂಥ ಕುರುಹು ದೇಶದ ಬೇರಾವ ನೆಲೆಗಳಲ್ಲೂ ದೊರೆತಿಲ್ಲ **(ನೋಡಿ: ಪ್ರಾಗಿತಿಹಾಸ).** **(ಎ.ಎಸ್.)**

ಹುಣಸೂರು: ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜನಗರ, ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣಗಳಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಮತ್ತು ಹೆಗ್ಗಡದೇವನಕೋಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಿರಾಜಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕೂ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕೂ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಹನಗೋಡು, ಬಿಳಿಕೆರೆ, ಹುಣಸೂರು ಮತ್ತು ಗೌಡಗೆರೆ ಹೋಬಳಿಗಳು, ಒಂದು ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು 209 ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 890.8 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,53,926. ಇದರಲ್ಲಿ 2,10,026 ಮಂದಿ ಗ್ರಾಮವಾಸಿಗಳು, 43,900 ಮಂದಿ ಪಟ್ಟಣ ವಾಸಿಗಳು ಇದ್ದಾರೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕು ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟ ಶ್ರೇಣಿಯ ನೆರಳಲ್ಲಿದ್ದು ಮಲೆನಾಡ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹನಗೋಡಿನಿಂದ ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಂಚಿನವರೆಗೂ ಚಾರ್ನೊಕೈಟ್ ಶಿಲಾಹಾರವಿದೆ. ಉಳಿದ ಭಾಗ ಕಣಶಿಲಾ ಪ್ರದೇಶವೆನ್ನಬಹುದು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶವಿದ್ದು ತೇಗ, ಗಂಧ, ಬೀಟೆ, ನಂದಿ, ಹೊನ್ನೆ, ಮತ್ತಿ, ಕರಿಮರ, ಬೆಂಕಿಕಡ್ಡಿ ತಯಾರಿಕೆಗೆ ಬೇಕಾದ ಮೃದುಮರ ಬೆಳೆಯುವುದಲ್ಲದೆ ಬಿದಿರು, ಅರಗು, ಮರಗೋಂದು ದೊರಕುವುವು. ಕೆಲವು ಬಗೆಯ ಹಣ್ಣಿನ ಮತ್ತು ಮಾವು, ಹುಣಿಸೆ, ತೆಂಗು ತೋಪುಗಳನ್ನೂ ಕಾಣಬಹುದು, ರಕ್ಷಿತ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ವಿವಿಧ ಕಾಡುಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಕಾಣಬಹುದಾದ ಕೆಲವು ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ಲಕ್ಷ್ಮಣತೀರ್ಥ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ನದಿ. ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಹನಗೋಡು, ಹುಣಸೂರು ಮತ್ತು ಕಟ್ಟೆಮಳಲವಾಡಿ ಮುಖಾಂತರ ಈಶಾನ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಸಾಗರಕಟ್ಟೆ ಬಳಿ ಕಾವೇರಿಯನ್ನು ಸೇರುವುದು. ಬೇಸಗೆ ದಿನಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹವೆ ತಂಪಾಗಿರುತ್ತದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 770.78 ಮಿಮೀ.

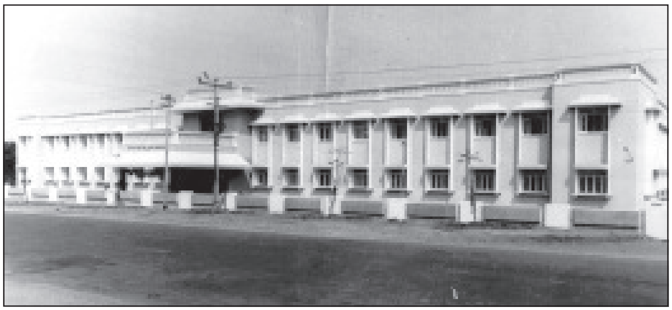
ತಾಲ್ಲೂಕು ಕಛೇರಿಗಳ ಕಟ್ಟಡ, ಹುಣಸೂರು

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಮರಳು ಮಿಶ್ರಿತ ಕೆಂಪುಮಣ್ಣಿನ ಪ್ರದೇಶ ಹೆಚ್ಚು. ನೀರಾವರಿಯೂ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿದ್ದು ಬತ್ತ, ರಾಗಿ, ಕಬ್ಬು, ದ್ವಿದಳಧಾನ್ಯಗಳನ್ನೂ ಹತ್ತಿ, ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಮಾವು, ಅಡಕೆ, ತೆಂಗು, ಕೆಲವು ಬಗೆಯ ಫಲ ಮತ್ತು ತರಕಾರಿಗಳನ್ನು ತೋಟಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಪಶುಪಾಲನೆಯಿದ್ದು ಪಶುವೈದ್ಯಶಾಲೆಗಳಿವೆ. ಮತ್ಸ್ಯೋದ್ಯಮ ಸಾಮಾನ್ಯವೆನ್ನಬಹುದು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಅರಣ್ಯೋತ್ಪಾದಕ ವಸ್ತುಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯ ಜೊತೆಗೆ ಮರ ಕೊಯ್ಯುವ, ಪ್ಲೈವುಡ್ ತಯಾರಿಕೆ, ತಂಬಾಕು ಮತ್ತು ಕಾಫಿಬೀಜ ಶುದ್ಧೀಕರಣ, ಚರ್ಮ ವಸ್ತುಗಳ ಉತ್ಪಾದನೆ, ಅಗರಬತ್ತಿ, ಸಿಮೆಂಟ್ ಪೈಪ್ ಮತ್ತು ಕಿಟಕಿಗಳ ತಯಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ಉಜ್ಜುಕಂಬಳಿಗಳ ತಯಾರಿಕೆ ಉಂಟು. ಮರದ ಸಾಮಾನು ಮತ್ತು ಎತ್ತಿನ ಬಂಡಿಗಳನ್ನೂ ತಯಾರಿಸುವುದುಂಟು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವ್ಯಾಪಾರ, ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿ ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿವೆ. ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ, ವಿದ್ಯುತ್, ಆಸ್ಪತ್ರೆ ಮತ್ತು ಔಷಧಾಲಯಗಳ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ಶಾಲಾಕಾಲೇಜುಗಳಿದ್ದು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು–ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣ, ಮೈಸೂರು–ಮಡಿಕೇರಿ ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿ ಹಾದುಹೋಗಿದೆ. ಜಿಲ್ಲಾ ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕು ರಸ್ತೆಗಳಿದ್ದು ಸುತ್ತಲ ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ರಸ್ತೆ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ.

*

ಹುಣಸೂರಿನ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 6 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕಟ್ಟೆಮಳಲವಾಡಿ ಗ್ರಾಮ ಲಕ್ಷ್ಮಣತೀರ್ಥ ನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಪ್ರಾಥಮಿಕ

ಮತ್ತು ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳೂ ವಿದ್ಯುತ್ ಮುಂತಾದ ಸೌಲಭ್ಯ ಇರುವ ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹಳೆ ಕೋಟೆಯ ಅವಶೇಷಗಳೂ ಪುರಾತನ ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವೂ ಇದೆ. ಹುಣಸೂರಿಗೆ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ 18 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಮಲ್ಲಿನಾಥಪುರ ಮೈಸೂರು–ಹುಣಸೂರು ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ಮೇ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಮಾರಮ್ಮನ ಜಾತ್ರೆ ಹೆಸರಾದದ್ದು.

ಹುಣಸೂರು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ, ಮೈಸೂರು–ಮಡಿಕೇರಿ ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ 45 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣತೀರ್ಥ ನದಿಯ ಎರಡೂ ದಂಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪಟ್ಟಣ ಹರಡಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 43,900.

ತಂಬಾಕು ಹರಾಜು ಮಾರುಕಟ್ಟೆ, ಕಟ್ಟೆಮಳಲವಾಡಿ

ಇಲ್ಲಿ ಅರಣ್ಯಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಹೇರಳವಾಗಿವೆ. ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಹತ್ತಿರವಾಗಿ ರಾಜ್ಯ ಅರಣ್ಯ ಮೀಸಲು ಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮರ ಕೊಯ್ಯುವ ಕೈಗಾರಿಕೆ ಮುಖ್ಯವಾದದ್ದು. ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸುತ್ತಲ ಗ್ರಾಮಗಳಿಂದ ಮತ್ತು ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಯಿಂದ ಮರದ ದಿಮ್ಮಿಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಅರಣ್ಯ ಇಲಾಖೆ ಈ ದಿಮ್ಮಿಗಳನ್ನು ಹರಾಜು ಮೂಲಕ ಮಾರುವುದು. ಕಾಫಿ ಬೀಜದ ಶುದ್ಧೀಕರಣ ಇಲ್ಲಿನ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಕೈಗಾರಿಕೆಯಾಗಿದೆ. ಹಿಂದೆ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯಕ್ಕೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಉಜ್ಜುಕಂಬಳಿಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ತಯಾರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿದ್ದರೂ ಕಲ್ಲುಣಿಕೆ ಎಂಬಲ್ಲಿಂದ ಬರುವ ಕಂಬಳಿಗಳಿಗೆ ಈಗಲೂ ಈ ಊರು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಈ ಪಟ್ಟಣ ಚಪ್ಪಲಿಗಳಿಗೆ, ಮರದ ಆಟದ ಸಾಮಾನುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿತ್ತು. ಈಗಲೂ ಚರ್ಮ ವಸ್ತುಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯುಂಟು. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಅಕ್ಕಿ ಮಾಡುವಿಕೆ, ತಂಬಾಕು ಶುದ್ಧೀಕರಣ, ಎಣ್ಣೆ ತಯಾರಿಕೆ, ಅಗರಬತ್ತಿ ತಯಾರಿಕೆ, ಸಿಮೆಂಟ್‌ನ ಪೈಪ್‌ಗಳು ಹಾಗೂ ಕಿಟಕಿಗಳ ತಯಾರಿಕೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಂಡಿವೆ. ಈಗಲೂ ಹುಣಸೂರು ಎತ್ತಿನ ಗಾಡಿಗಳು ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಸುತ್ತಮುತ್ತ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವ್ಯಾಪಾರ, ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿರುವ ಈ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿವೆ. ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಔಷಧಾಲಯಗಳು, ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ ವಿದ್ಯುತ್ ಮತ್ತು ಶಾಲಾಕಾಲೇಜುಗಳ ಸೌಕರ್ಯವಿದೆ. ಪಟ್ಟಣ ಪೌರಸಭಾ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ.

ಈ ಪಟ್ಟಣ ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಖ್ಯ ರಸ್ತೆ ಮಾರ್ಗಗಳ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದೆ. ಮಡಿಕೇರಿಗೆ ಹೋಗುವ ಎಲ್ಲ ರಸ್ತೆಗಳೂ ಇದರ ಮುಖಾಂತರವೇ ಹಾದುಹೋಗಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿಂದ ದಕ್ಷಿಣದ ಕಡೆ ಹೆಗ್ಗಡದೇವನಕೋಟೆ, ಸರಗೂರು, ಉತ್ತರದ ಕಡೆ ಕಟ್ಟೆಮಳಲವಾಡಿಯ ಮುಖಾಂತರ ಕೃಷ್ಣರಾಜನಗರ, ಚುಂಚನಕಟ್ಟೆ ಕಡೆಗೆ ರಸ್ತೆಗಳಿವೆ. ಈ ಊರಿಗೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತ ಸೈನಿಕರ ವಸತಿ ಇದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದು ಈಗ ಹಾಳು ಬಿದ್ದಿರುವ ರತ್ನಪುರಿ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಭಗ್ನ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಹುಣಿಸೇ ಮರಗಳಿದ್ದು ಹುಣಿಸೇ ಹಣ್ಣಿನ ಸಂಸ್ಕರಣ ಇಲ್ಲಿನ ಮುಖ್ಯ ಗೃಹ ಕೈಗಾರಿಕೆಯಾಗಿದೆ.

ಹುಣಸೂರು ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ: 1914–89. ಹುಣಸೂರ್ ಎಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದ ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿ ನಟ, ಚಲನಚಿತ್ರ ನಿರ್ದೇಶಕ, ಸಾಹಿತಿ. ಇವರು ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಹುಣಸೂರಿನಲ್ಲಿ 1914 ಫೆಬ್ರವರಿ 9ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ರಾಜಾರಾವ್ ಹಾಗೂ ತಾಯಿ ಪದ್ಮಾವತಿ. ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೂ ನಟನೆಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಆರನೆಯ ತರಗತಿವರೆಗೆ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿ ರಂಗಭೂಮಿ ಹಾಗೂ ಚಲನಚಿತ್ರ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳನ್ನು ಆಯ್ಕೆಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ಗುಬ್ಬಿ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿ ಹಾಗೂ ಪೀರ್‌ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಗಳಲ್ಲಿ ನಟರಾಗಿ, ಸಾಹಿತಿಯಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗೆ ಬಂದರು. ಇವರು ಅಭಿನಯಿಸಿದ ಧರ್ಮರತ್ನಾಕರ ನಾಟಕ ರಂಗಭೂಮಿ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ರಾಜಾಗೋಪಿಚಂದ್ ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಬರೆದ ಸಂಭಾಷಣೆ ರಾಜಮನ್ನಣೆ ಗಳಿಸಿತು. 52 ಚಲನಚಿತ್ರಗಳಿಗೆ ಉತ್ತಮ ಸಾಹಿತ್ಯ ರಚಿಸಿ, 74 ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಇವರದು.

ಇವರು ಮೊದಲು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ ಚಿತ್ರ ‘ಶೀಕೃಷ್ಣಗಾರುಡಿ’. ಎವರ್‌ಗ್ರೀನ್ ಪ್ರೊಡಕ್ಷನ್ಸ್ ಎಂಬ ಚಲನಚಿತ್ರ ನಿರ್ಮಾಣ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಸ್ವತಃ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ವೀರಸಂಕಲ್ಪ, ರತ್ನಮಂಜರಿ, ಕನ್ನಿಕಾಪರಮೇಶ್ವರಿಕತೆ, ಮಂತ್ರಶಕ್ತಿ ಹಾಗೂ ಅಡ್ಡದಾರಿ – ಈ ಐದು ಚಲನಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಇವರು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ ಸತ್ಯಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ ಚಲನಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ರಾಷ್ಟ್ರಪತಿಗಳ ರಜತ ಪದಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭಿಸಿದೆ (1966). ಮದುವೆಮಾಡಿ ನೋಡು ಚಲನಚಿತ್ರವೂ ರಾಷ್ಟ್ರಮಟ್ಟದ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಗಳಿಸಿದೆ (1966). ಬಂಗಾರದ ಮನುಷ್ಯ (1971–72), ಬೂತಯ್ಯನ ಮಗ ಅಯ್ಯು (1973–74), ಭಕ್ತಕುಂಬಾರ (1974–75), ಎಡೆಯೂರು ಸಿದ್ಧಲಿಂಗೇಶ್ವರ ಮಹಾತ್ಮೆ (1981) ಈ ಚಿತ್ರಗಳ ಸಾಹಿತ್ಯರಚನೆಗಾಗಿ ಇವರಿಗೆ ರಾಜ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ದೊರೆತಿದೆ. ಇವರ ನಿರ್ದೇಶನದ ಬಂಗಾರದ ಮನುಷ್ಯ ಸತತವಾಗಿ ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಪ್ರದರ್ಶನ ಕಂಡು ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರರಂಗದಲ್ಲಿ ದಾಖಲೆ ನಿರ್ಮಿಸಿದೆ. ಇವರು ವೀರಸಂಕಲ್ಪ, ಅಡ್ಡದಾರಿ, ಮುತ್ತೈದೆ ಭಾಗ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನಟಿಸಿದ್ದರು. ‘ಪೌರಾಣಿಕ, ಐತಿಹಾಸಿಕ, ಭಕ್ತಿಪ್ರಧಾನ ಚಿತ್ರಗಳ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ ಹುಣಸೂರರಿಗೆ ಯಾರೂ ಸಾಟಿ ಇಲ್ಲ’ ಎಂದು ಕನ್ನಡದ ವರನಟ ರಾಜ್‌ಕುಮಾರ್ ಇವರ ಪ್ರತಿಭೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಉದ್ಗರಿಸಿದ್ದರು. ಚಲನಚಿತ್ರ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಹೊಸ ಪ್ರತಿಭೆಗಳನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸಿದ ಹಿರಿಮೆಯೂ ಇವರದು. ಹಾಸ್ಯನಟ ಹಾಗೂ ಚಿತ್ರನಿರ್ಮಾಪಕರಾದ ದ್ವಾರಕೀಶ್ ಇವರ ಸೋದರಳಿಯ. ಚಲನಚಿತ್ರ ನಿರ್ದೇಶಕರಾದ ಭಾರ್ಗವ ಇವರ ಅಣ್ಣನ ಮಗ.

ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ 1986–87ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಪುಟ್ಟಣ್ಣ ಕಣಗಾಲ್ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದ ಮೊದಲಿಗರು ಎಂಬ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆ ಇವರದು. ಇವರು 1989 ಜನವರಿ 13ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. *

ಹುತ್ತರಿ ಕುಣಿತ: ಹುತ್ತರಿ ಹಬ್ಬದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಕೊಡಗಿನ ಒಂದು ಜನಪದ ನೃತ್ಯ. ಹಬ್ಬದ ಅಂಗವಾಗಿ ಊರಿನ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಮಂದ್‌ನಲ್ಲಿ (ಬಯಲಿನಲ್ಲಿ) ಒಂದು ವಾರ ಪರ್ಯಂತ ಕೋಲಾಟ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಹಬ್ಬಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕೈದು ದಿನಗಳಿಗೆ ಮೊದಲು ಗ್ರಾಮದ ಯುವಕರೂ ಹಿರಿಯರೂ ಗ್ರಾಮದ ಮಂದ್‌ನಲ್ಲಿ ಸೇರಿ ಕೋಲಾಟ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಈಡ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈಡ್ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಹಬ್ಬದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಕೋಲಾಟದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವವರು ಮತ್ತು ಕೋಲಾಟ ನೋಡಲು ಆಗಮಿಸುವವರು ದುಡಿ ಬಾರಿಸುವ ವಾದ್ಯಗಾರರೊಂದಿಗೆ ಮಂದ್‌ಗೆ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಅವರು ತಲುಪಿದಾಗ –

ಬಾಳ್ ಬಾಳೆನ್ನಡ ಜಬ್ಬೂಮಿ ಬಾಳೋ
ಜಬ್ಬೂಮಿ ಮೀದಲೆ ಪೂಮಂದ್ ಬಾಳೋ
ಪೂಮಂದ್ ಮೀದಲ್ ದೇವಯ್ಯ ಬಾಳೋ
ದೇವಂಗೊತ್ತಾಚಾರ ಪಾಡಿಚೊ ನಂಗ
ಆಚಾರಪಾಡಿತ್ ಪಾಟ್ ಬೆಕ್ಕನ ಎಂಗ

(ಜೀವನ ಮಾಡು ಒಳ್ಳೆಯ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ, ಒಳ್ಳೆಯ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬಾಳು, ಒಳ್ಳೆಯ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ದೇವಯ್ಯ ನೀನು ಬಾಳು, ದೇವರಿಗೆ ಒಪ್ಪುವಂಥ ಆಚಾರ ವಿಚಾರವನ್ನು ಹಾಡಿದೆವು ನಾವು. ಆಚಾರವನ್ನು ಹಾಡಿ ಪಾಡಿ ಹೇಳುವೆವು ನಾವು) ಎಂದು ಹಾಡಿ ವಾದ್ಯಗಾರರು ಹಾಡು ನಿಲ್ಲಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಅನಂತರ ಅನೇಕ ಬಗೆಯ ಕೋಲಾಟ ಪ್ರದರ್ಶಿತವಾಗುತ್ತವೆ. ಬೊಳಕಾಟ್, ಪಡೆಕಳಿ ಇತ್ಯಾದಿ ನೃತ್ಯಗಳೂ ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಹಾಡುಗಳ ರೀತಿ ಧಾಟಿಗಳು, ಹಾಡಿನೊಂದಿಗೆ ನೃತ್ಯದ ಹೆಜ್ಜೆಗಳನ್ನೂ ಜೊತೆಜೊತೆಯಾಗಿಡುವಂತೆ ಪ್ರೇರೇಪಿಸುತ್ತವೆ. ಹುತ್ತರಿ ಕೋಲಾಟದ ಹಾಡುಗಳು ಪೊಯ್‌ಲೇ ಪೊಯ್‌ಲೇ ಎಂಬ ಪಲ್ಲವಿಯಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ಹಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ದೇವರ ಆಶೀರ್ವಾದವನ್ನು ಬೇಡುವ, ವಾದ್ಯದವರಿಗೂ ನೃತ್ಯದವರಿಗೂ ಸಲಹೆಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ವಿಚಾರಗಳೂ ಸರಸ ಮತ್ತು ಹಾಸ್ಯಪ್ರಸಂಗಗಳೂ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ಪಡೆಕಳಿ ಅಥವಾ ಪರಿಯಕವಿ ಯುದ್ಧಪರಂಪರೆಗೆ ಸೇರಿದ ನೃತ್ಯ, ಶೂರ ಯುವಕರು ಪೆಟ್ಟುಗಳನ್ನು ತಡೆಯುವ ಗುರಾಣಿಯಂಥ ಸಾಧನವನ್ನು ತಮ್ಮ ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದು, ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಉದ್ದವಾದ ಬೆತ್ತದ ಕೋಲನ್ನು ಹಿಡಿದು, ನಾನ್ ಬಾಳ್, ನೀನ್ ಬಾಳ್, ಏಡಕೂಡ ಇಳಿಯುವ ಜಂಜದಿ ಬಾಳ್, ಇಗ್ಗ್‌ತಪ್ಪ ಬಾಳ್, ಬಯತೂರಪ್ಪ ಬಾಳ್, ಬಾಳ್ ಬಾಳರೇ ಬಾಳ್ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತ ಹೋರಾಟಕ್ಕೆ ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಆಟದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಯಾರೂ ಕೂಡ ಮೊಣಕಾಲಿನ ಮೇಲೆ ಹೊಡೆಯಬಾರದು. ಆಟ ಒಂದು ಘಟ್ಟಕ್ಕೆ ಮುಟ್ಟಿದಾಗ (ಒಬ್ಬರಿಗಿಂತ ಮತ್ತೊಬ್ಬರ ಕೈ ಮೇಲಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿದಾಗ) ಆಟವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿ, ಪರಸ್ಪರ ಅಪ್ಪಿಕೊಂಡು ಅಭಿನಂದಿಸಿ ಬೇರ್ಪಡುತ್ತಾರೆ.

ಹುತ್ತರಿ ಹಬ್ಬದ ಸಂಜೆ ಅಥವಾ ಕೋಲಾಟ ನಡೆಯುವಷ್ಟು ದಿನ ಪ್ರತಿ ರಾತ್ರಿ ಗ್ರಾಮದ ಮನೆ ಮನೆಗೆ ಹೋಗಿ ಮನೆ ಹಾಡು ಹೇಳುವ ಸಂಪ್ರದಾಯವೂ ಇದೆ. ಮನೆಯವರನ್ನು ಹಾಡಿ ಹೊಗಳಿದ ಅನಂತರ ಅವರಿಂದ ಕಾಣಿಕೆಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಒಂದು ಮನೆಯ ಹಾಡು:

ನಂದಾಟ್ ಈ ಮನೆ ನಂದಿ ಮಹದೇವ
ಪತ್ತಾಯ ಚಿತ್ತಾರಿ ತೊನೆಯತಿರಡೊ
ತೊಟ್ಟಿಲ್ ಪಾಕು ಇತಪ್ಪತಿರಡೊ
ಕೊಟ್ಟಿಲ್ ಕರಪತ್ರ ತಪ್ಪತಿರಡೊ
ಪೊಟ್ಟಿಲ್ ಬೀರಾಳಿ ನೀಂಗತಿರಡೊ
ಬೆಪ್ಪಲ್ ಪೊಂಬಣನಂಗತಿರಡೊ

(ಈ ಮನೆಯವರಿಗೆ ಮಂಗಳವನ್ನುಂಟುಮಾಡು ಮಹದೇವ. ಈ ಮನೆ ಎಲ್ಲ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಲಿ; ಇದರ ಉಗ್ರಾಣದಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣಕ್ಕಿ ತುಂಬಿ ತುಳುಕಾಡುತಿರಲಿ, ಸದಾಕಾಲವೂ ತೊಟ್ಟಿಲಲ್ಲಿ ಹಾಲು ಹಸುಳೆ ನಗುತಿರಲಿ, ಕೊಟ್ಟಿಗೆಯಲಿ ಹಾಲು ಕರೆಯುವ ಹಸು ಇರಲಿ ಇತ್ಯಾದಿ). **(ಡಿ.ಬಿ.ಆರ್.)**

ಹುತ್ರಿದುರ್ಗ: ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಕುಣಿಗಲು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕುಣಿಗಲಿಗೆ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಗ್ರಾಮ ಹಾಗೂ ಬೆಟ್ಟ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,193. ಈ ಬೆಟ್ಟ ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟದಿಂದ 1,130 ಮೀ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿದೆ. ಇದನ್ನು ದೊಡ್ಡ ಬೆಟ್ಟವೆಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಕೋಟೆ ಇದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 8 ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲುಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ ಎಲೆಯೂರು ಬಾಗಿಲು, ಬಾಲಿಕಟ್ಟೆ ಬಾಗಿಲು, ಮಾಗಡಿ ಬಾಗಿಲು ಎಂಬ ಹೊರಬಾಗಿಲುಗಳೂ ಇವೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಶಂಕರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಕೆಲವು ವಿಗ್ರಹಗಳು ಬಹು ಸುಂದರವಾಗಿವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದರೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ದುರ್ಗದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಿಂದ ನೋಡಿದರೆ ಸುತ್ತಲ ರಮಣೀಯ ಪ್ರಕೃತಿ ದೃಶ್ಯವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಬೆಟ್ಟದ ಬುಡದಲ್ಲಿರುವ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪುರಾತನ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಆದಿನಾರಾಯಣ, ವೀರಭದ್ರ ಮತ್ತು ಆಂಜನೇಯ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದವು. **(ಡಿ.ಎನ್.ಕೆ.)**

ಹುನಗುಂದ: ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕುಷ್ಟಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕು, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಬಾದಾಮಿ ತಾಲ್ಲೂಕು, ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುದ್ದೇಬಿಹಾಳ ತಾಲ್ಲೂಕು ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಕರಡಿ, ಹುನಗುಂದ, ಅಮೀನಗಡ ಮತ್ತು ಇಳಕಲ್ಲು ಹೋಬಳಿಗಳು. ಎರಡು ಪಟ್ಟಣಗಳು ಮತ್ತು 168 ಗ್ರಾಮಗಳು ಇವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1,352.9 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,87,086. ಇದರಲ್ಲಿ 2,17,129 ಮಂದಿ ಗ್ರಾಮೀಣರು, 69,957 ಮಂದಿ ಪಟ್ಟಣಿಗರು.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಹುನಗುಂದ ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಕೆಂಪು ಮಣ್ಣಿನ ವಿಶಾಲ ಬಯಲಿನ ಮಧ್ಯೆ ಬೋಳುಗುಡ್ಡಗಳಿವೆ. ಕೃಷ್ಣ, ಮಲಪ್ರಭಾ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ನದಿಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ ಹುನುಗುಂದದ ಮುಖಾಂತರ ಹರಿಯುವ ಕಡ್ಲಪ್ಪನ ನದಿ ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣದಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಹರಿದು ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯನ್ನು ಸೇರುವ ಇಳಕಲ್ಲು ನದಿ ಇವೆ. ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿದು ಬಾದಾಮಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸಿ ಹೂವಿನ ಹಳ್ಳಿ ಬಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಈಶಾನ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಸಂಗಮದ ಹತ್ತಿರ ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿಯನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಾನದಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿದು ಮುದ್ದೇಬಿಹಾಳ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸಿದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯ ಕುರುಚಲು ಗಿಡಗಳ ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ಉತ್ತಮ ಹವೆ ಇದೆ. ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 643.81 ಮಿಮೀ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಕವಾಗಿ ಕೆಲವು ಬಾವಿಗಳಿವೆ. ಇಳಕಲ್ಲು, ಬೂದಿಹಾಳ, ಚಿಕ್ಕಮಗಿ, ಅಮೀನಗಡ ಮುಂತಾದ ಕಡೆ ಜಿನುಗು ಕೆರೆಗಳ ಬೇಸಾಯವಿದೆ. ಚಿತ್ತವಾಡಗಿ ಕೆರೆ ಯೋಜನೆಯಿಂದ ಲಾಭಪಡೆಯುವ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಹುನಗುಂದವೂ ಒಂದು. ಜೋಳ, ಸಜ್ಜೆ, ಸೇಂಗಾ, ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳು, ಬತ್ತ, ಗೋದಿ, ಹತ್ತಿ ಮುಂತಾದುವನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ವಿವಿಧ ತೈಲಬೀಜಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ರೇಪ್ ಬೀಜವನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಪಶುಪಾಲನೆಯಿದ್ದು ಅವುಗಳ ರಕ್ಷಣೆ ಮತ್ತು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ನೆರವಾಗುವ ಪಶುವೈದ್ಯಾಲಯಗಳಿವೆ. ಮತ್ಸ್ಯೋದ್ಯಮ ಸಾಧಾರಣವಿದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿ ಸಂಸ್ಕರಣ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿವೆ. ಕೈಮಗ್ಗದ ಖಣಗಳಿಗೆ, ಸೀರೆಗಳಿಗೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಮರಗೆಲಸ, ಬಿದಿರು ವಸ್ತುಗಳ ತಯಾರಿಕೆ ಮುಂತಾದ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿವೆ.

ಹುನಗುಂದಕ್ಕೆ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ 26 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಐಹೊಳೆ **(ನೋಡಿ)** ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಸುಂದರ ದೇವಾಲಯ ಸಮೂಹಗಳಿರುವ ಪ್ರವಾಸಿ ಕೇಂದ್ರ. ಹುನಗುಂದಕ್ಕೆ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಇಳಕಲ್ಲು ನೇಯ್ಗೆ ಬಟ್ಟೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಹುನಗುಂದದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 24 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕರಡಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಕರಡಿಯ ಮುಖದಂತಿರುವ ನಂದಿ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಈ ಕರಡಿಮುಖದ ನಂದಿ ದೇವಾಲಯದಿಂದಲೇ ಈ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಕರಡಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂತೆಂದು ಹೇಳುವರು. ವಿಜಯನಗರದ ರಾಮರಾಯ 1565ರ ರಕ್ಕಸತಂಗಡಗಿ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಬೀಡುಬಿಟ್ಟಿದ್ದನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಹುನಗುಂದದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ಸು. 24 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ನಂದವಾಡಗಿ ಇಳಕಲ್ಲಿಗೆ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ 29 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಇದೊಂದು ಪುರಾತನ ಗ್ರಾಮ. ಹಿಂದೆ ನಂದರಾಜನ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಗ್ರಾಮದ ಒಂದು ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಮುಂದೆ ಎತ್ತರವಾದ ಜಗಲಿಕಟ್ಟೆಯಿದ್ದು ಅಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬೇವಿನ ಮರವೂ ವಿಷ್ಣುಚಕ್ರವುಳ್ಳ ಒಂದು ಕಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಕೋಟೆಯೊಳಗೆ ದೊಡ್ಡ ಈಶ್ವರದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಹುನಗುಂದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಸಂಗಮ**(ನೋಡಿ: ಕೂಡಲ ಸಂಗಮ)** ಒಂದು ಪವಿತ್ರ ಕ್ಷೇತ್ರ. ಇದು ಕೃಷ್ಣಾ ಮತ್ತು ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಗಳು ಕೂಡುವಲ್ಲಿದೆ.

ಹುನಗುಂದ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. ಬಾಗಲಕೋಟೆ-ರಾಯಚೂರು ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಬಾಗಲಕೋಟೆಯ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 45 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಬಿಜಾಪುರಕ್ಕೆ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ 135 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 69,957.

ಹುನಗುಂದದಲ್ಲಿ ಪುರಾತನ ದೇವಾಲಯಗಳು ಮತ್ತು ಊರಿಗೆ ಹೊಂದಿರುವ ಚಿಕ್ಕಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ಜೈನಬಸದಿಯ ಅವಶೇಷಗಳು ಇವೆ. ರಾಮಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯವು ಊರೊಳಗಿದ್ದು ಗರ್ಭಗುಡಿಯು ನೆಲದಡಿ ಇದೆ. ಚಾಳುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯ ಸ್ತಂಭಗಳು ಈ ಗುಡಿಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಎರಡು ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳೂ ಇಲ್ಲಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಒಂದು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಯ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲಿನ ಸ್ತಂಭಗಳ ಗುಹೆ ಇದೆ. ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ಮುದಮಾರುತಿ, ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳು ಇತ್ತೀಚಿನವು. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ಜಾತ್ರೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಹಳೆಯ ಕಾಲದ ಕೋಟೆಯ ಎರಡು ಅಗಸೀಬಾಗಿಲುಗಳುಂಟು. ಇಲ್ಲಿನ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ಹಳದಿ ಮಣ್ಣು ಸಿಕ್ಕುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಹೊನ್ನಕುಂಡ, ಹೊನ್ನಗುಂಡ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದು.

*

ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ: ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡ ಮತ್ತು ನವಲಗುಂದ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಕಲಘಟಗಿ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಕುಂದಗೋಳ ಮತ್ತು ಶಿರಹಟ್ಟಿ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ನವಲಗುಂದ ಮತ್ತು ಗದಗ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಒಟ್ಟು 57 ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ಪಟ್ಟಣ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಧಾರವಾಡ ನಗರದೊಡನೆ ಸೇರಿಸಿ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ - ಧಾರವಾಡ ಮಹಾನಗರ ಪಾಲಿಕೆಯನ್ನಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 826.9 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,28,380.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳೆಂದರೆ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ಹತ್ತಿರದ ಉಣಕಲ್ಲು ಗುಡ್ಡ ಮತ್ತು ಧಾರವಾಡ-ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ಮಧ್ಯೆ ಬರುವ ರಾಯಾಪುರ ಬೆಟ್ಟಗಳು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಮಲೆನಾಡು ಮತ್ತು ಪೂರ್ವದ ಬೆಳವಲನಾಡುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಇರುವ ಗಡಿನಾಡ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಶಿಗ್ಗಾಂವಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಧುಂಡಸಿ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ಹುಟ್ಟುವ ಬೆಣ್ಣೆಹಳ್ಳ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುವುದು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎರೆಮಣ್ಣಿನ ಭೂಪ್ರದೇಶವೂ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗ ಹುಳಕೆರೆ ಮಣ್ಣಿನ ಪ್ರದೇಶದಿಂದಲೂ ಕೂಡಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಗಂಧದ ಮರಗಳಿರುವ ಸಾಮಾನ್ಯ ಕುರುಚಲು ಕಾಡುಗಳಿವೆ. ಹವೆ ಹಿತಕರ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 719.62 ಮಿಮೀ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳು ಮಲಪ್ರಭಾ ಬಲದಂಡೆ ಯೋಜನೆಯಿಂದ ನೀರಾವರಿಗೊಳಪಡುವುದು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆ ಜೋಳ. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಬತ್ತ, ಕಬ್ಬು, ಗೋದಿ, ಸೇಂಗಾ, ನವಣೆ ಮತ್ತು ವಿವಿಧ ದ್ವಿದಳಧಾನ್ಯ ಮತ್ತು ತೈಲಬೀಜಗಳನ್ನೂ ಹತ್ತಿ, ತಂಬಾಕು ಇವನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ವ್ಯವಸಾಯದ ಜೊತೆಗೆ ಪಶುಪಾಲನೆಯುಂಟು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಬಟ್ಟೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಯಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ತಯಾರಾಗುವ ಹಿತ್ತಾಳೆ ಪಾತ್ರೆಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧ, ಮರ ಕೊಯ್ಯುವ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಕಿರ್ಲೋಸ್ಕರ್ ವಿದ್ಯುತ್ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಎ.ಕೆ. ಇಂಡಸ್ಟ್ರೀಸ್, ಸಿಮೆಂಟ್ ವಸ್ತು ತಯಾರಿಕಾ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಸುದತ್ತಾ ಆಹಾರ ಮತ್ತು ನೂಲಿನ ವಸ್ತುಗಳ ತಯಾರಿಕಾ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿವೆ. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ತಿಜೋರಿ, ಕಪಾಟು, ಕುರ್ಚಿ, ಟೇಬಲ್ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಮತ್ತು ಇತರ ಉಕ್ಕು ಮತ್ತು ಕಬ್ಬಿಣ ವಸ್ತುಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯುಂಟು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೈಗಾರಿಕೆ, ವ್ಯಾಪಾರ, ವಾಣಿಜ್ಯಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಹಾಯಕವಾಗಿ ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳೂ ವಿವಿಧ ಸಹಕಾರಿ ಸಂಘಗಳೂ ಇವೆ.

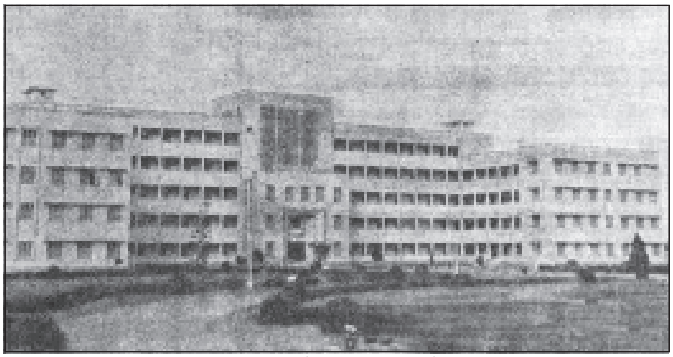

ಕರ್ನಾಟಕ ವೈದ್ಯಕೀಯ ಕಾಲೇಜು

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು-ಪುಣೆ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿಯ ಜೊತೆಗೆ ರಾಜ್ಯ ಮತ್ತು ಜಿಲ್ಲಾ ಹೆದ್ದಾರಿಗಳು ಹಾದುಹೋಗಿ ಸುತ್ತಲ ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ಉತ್ತಮ ಮಾರ್ಗಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ಬೆಂಗಳೂರು-ಪುಣೆ ರೈಲು ಮಾರ್ಗ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ-ಸೊಲ್ಲಾಪುರ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ-ಹೊಸಪೇಟೆ ರೈಲುಮಾರ್ಗಗಳು ಹಾದು ಹೋಗಿದ್ದು ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ರೈಲುನಿಲ್ದಾಣವಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವ್ಯಾಪಾರ ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಕೈಗಾರಿಕಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ವೈದ್ಯಕೀಯ ಕಾಲೇಜು ಸೇರಿ ವಿವಿಧ ಶಾಲಾಕಾಲೇಜುಗಳಿದ್ದು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಿದೆ. ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ, ವಿದ್ಯುತ್, ಆಸ್ಪತ್ರೆ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಸೌಕರ್ಯವಿದೆ.

ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ-ಧಾರವಾಡದ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕಿರುವ ಅಮರಗೋಳದ ಜನವಸತಿ ಪ್ರದೇಶ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ-ಧಾರವಾಡ ನಗರಸಭೆಗೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಜಕಣಾಚಾರಿ ನಿರ್ಮಿತವೆಂದು ಹೇಳುವ ಹಳೆಯ ಶಂಕರಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯವೂ ಇದರ ಹತ್ತಿರ ಬನಶಂಕರಿ ದೇವಾಲಯವೂ ಇವೆ. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ-ಧಾರವಾಡ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿರುವ ಉಣಕಲ್ಲು ಗ್ರಾಮದ ಜನವಸತಿ ಪ್ರದೇಶ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ-ಧಾರವಾಡ ನಗರಸಭೆಗೆ ಸೇರಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಪುರಾತನ ಕಮಲೇಶ್ವರ, ವೀರಭದ್ರ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರಮೌಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳೂ

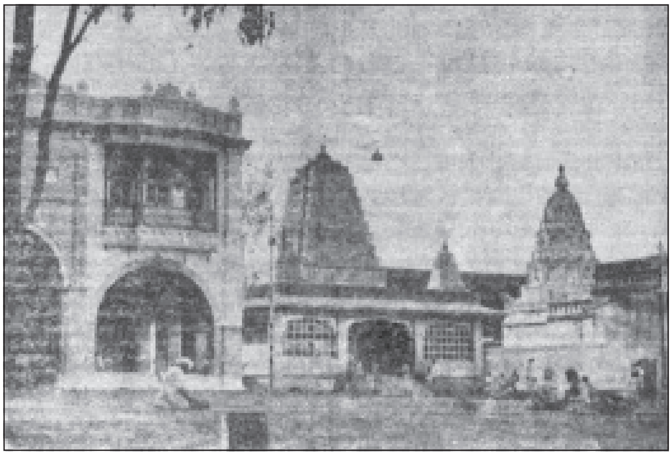

ಸಿದ್ಧಾರೂಢ ಮಠ

ಒಂದು ಶಿಥಿಲ ಕೋಟೆ ಮತ್ತು 12ನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳೂ ಇವೆ. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ-ಧಾರವಾಡಕ್ಕೆ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ-ಗದಗ ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲೂ ಇರುವ ಶಿರಗುಪ್ಪಿಯಲ್ಲಿ ಹನುಮಂತ ದೇವಾಲಯದ ಬಳಿ ಒಂದು, ಕಪ್ಪು ಕಲ್ಲಿನ ಭೈರವ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಐದು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸೇಂದ್ರಕದೊರೆ ವನಸತ್ತಿಗೆ (7ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಸೇರಿದುದೆಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ-ಧಾರವಾಡಕ್ಕೆ 33 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕೋಳಿವಾಡ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯ ಉತ್ತರಕ್ಕಿದೆ. ಕುಮಾರವ್ಯಾಸ ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ. ಇಲ್ಲಿ ಅವನು ಹುಟ್ಟಿದ ಮನೆಯನ್ನು ಈಗಲೂ ಕಾಣಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿನ ವೀರನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯ ಗ್ರಾಮದ ಒಳಗೂ ಭಗ್ನವಾಗಿರುವ ಬೌದ್ಧದೇವತೆ ತಾರಾ ವಿಗ್ರಹವಿರುವ ಕಾಳಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಗ್ರಾಮದ ಹೊರಗೂ ಇದೆ. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ-ಧಾರವಾಡಕ್ಕೆ 10 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕುಸುಗಲ್ಲು ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ-ನವಲಗುಂದ ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನನ ಸೇನಾಧಿಪತಿ ಬದ್ರುಲ್ ಜಮಾನ್‌ಖಾನ್ ಕಟ್ಟಿಸಿದೆಂದು ಹೇಳುವ ಹಳೆಯ ಕೋಟೆಯಿದೆ. ಈ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಾಳಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ-ಧಾರವಾಡಕ್ಕೆ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಬ್ಯಾಹಟ್ಟಿ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ವೀರಭದ್ರ ಮತ್ತು ರಾಮಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಕಂಬಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಕರಂಶಿ ವೀರಶೈವ ಮಠಗಳೂ ಸೇವುಣ, ಹೊಯ್ಸಳ ಮತ್ತು ಕದಂಬರಿಗೆ ಸೇರಿದ ಶಾಸನಗಳೂ ಇದ್ದು ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಕಳಚುರಿ ದೊರೆ ಸಿಂಘಣನಿಗೆ ಸೇರಿದ ಒಂದು ತಾಮ್ರಶಾಸನ ಸಿಕ್ಕಿದೆ. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ-ಧಾರವಾಡಕ್ಕೆ 10 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಛಬ್ಬಿ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮ ಹಿಂದೆ ಜೈನ ದೊರೆಯ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು ಸೋಭನಪುರವೆಂಬ ಹೆಸರಿತ್ತೆಂದೂ ಆಗಿನ ಏಳು ಜೈನದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಈಗ ಒಂದು ಉಳಿದಿದೆ. ಚಾಳುಕ್ಯ ದೊರೆಗಳ ಶಾಸನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ (1509-29) ಇದ್ದನೆಂದೂ ಮುಂದೆ ಸವಣೂರ ನವಾಬರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಇದು ಸೇರಿತೆಂದೂ ತಿಳಿದು ಬರುವುದು. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ-ಧಾರವಾಡಕ್ಕೆ 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕಿರುವ ಅದರಗುಂಚಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 10 ರಿಂದ 14ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಗ್ರಾಮಸ್ಥರು ದೊಡ್ಡಪ್ಪ ಎಂದು ಕರೆಯುವ ಕುಳಿತ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಜಿನಮೂರ್ತಿ ಇಲ್ಲಿದೆ. *

ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ-ಧಾರವಾಡ: ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಎರಡು ಪಟ್ಟಣಗಳು. ಧಾರವಾಡ ಅದೇ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರಪಟ್ಟಣ. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ಅದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರಪಟ್ಟಣ. ಈ ಎರಡೂ ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ 1962ರಲ್ಲಿ ಏಕನಗರವಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಿ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ-ಧಾರವಾಡ ನಗರಪಾಲಿಕೆ ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಬಗೆಯ ನಗರ ಇದೊಂದೇ. ಈ ಎರಡು ಪಟ್ಟಣಗಳ ಅಂತರ 19 ಕಿಮೀ. ಇದು ರಾಜ್ಯದ ಎರಡನೆಯ ದೊಡ್ಡ ನಗರವೆನಿಸಿದೆ. ಈ ಪಟ್ಟಣಗಳ ನಡುವಿರುವ ಅಂತರವೂ ಹೊಸ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆಯಿಂದ ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತಿದೆಯೆನ್ನಬಹುದು.

ಈ ಮಹಾನಗರದಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ 13 ಗ್ರಾಮಗಳು ಪೂರ್ಣವಾಗೂ 4 ಗ್ರಾಮಗಳು ಭಾಗಶಃವೂ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ 14 ಗ್ರಾಮಗಳು ಭಾಗಶಃವೂ ಸೇರಿದ್ದು ಧಾರವಾಡ-ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ಪಟ್ಟಣಗಳೂ ಸೇರಿ ಕಾರ್ಪೊರೇಷನ್ನಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 182.30 ಚ.ಕಿಮೀ. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ-ಧಾರವಾಡ ನಗರಪಾಲಿಕೆ ಪ್ರದೇಶದ ಜನಸಂಖ್ಯೆ 7,86,195. ಎರಡೂ ನಗರಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದಂತೆ 10 ಅಲೋಪತಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳೂ 2 ಆಯುರ್ವೇದ, 4 ಹೋಮಿಯೋಪತಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳೂ ಒಂದು ಪಶುವೈದ್ಯಾಲಯವೂ ಇದೆ. ಕಾರ್ಪೊರೇಷನ್ ತನ್ನ ಇತರ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಮಹಾತ್ಮಾ ಗಾಂಧಿ ವನದಲ್ಲಿ ಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿ ಒಂದು ಪ್ರಾಣಿಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದೆ. ಧಾರವಾಡದ ಕಲಾಭವನವಿದೆ.

ಈ ಕಾರ್ಪೊರೇಷನ್ನಿನ ಎರಡು ಮುಖ್ಯ ಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ಧಾರವಾಡದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ-ಧಾರವಾಡ ಎರಡೂ ಔದ್ಯಮಿಕ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉದ್ದಿಮೆಗಳು ಹೆಚ್ಚು. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಟ್ಟೆ ಗಿರಣಿ, ಕೆಲವು ಜಿನ್ನಿಂಗ್ ಫ್ಯಾಕ್ಟರಿಗಳು ಮತ್ತು ಒಂದು ಔದ್ಯಮಿಕ ವಸಾಹತು ಇದೆ. ಮಧ್ಯಮ ಪ್ರಮಾಣದ ಹನ್ನೊಂದು ಉದ್ದಿಮೆಗಳೂ ಚಿಕ್ಕ ಉದ್ದಿಮೆಗಳೂ 350 ಘಟಕಗಳೂ ಈ ನಗರದಲ್ಲಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮೈಸೂರು ಕಿರ್ಲೋಸ್ಕರ್ ಕಾರ್ಖಾನೆಯ ವಿವಿಧ ಘಟಕಗಳು, ಸೂಕ್ಷ್ಮ ರೀತಿಯ ಉಪಕರಣ, ಅಚ್ಚು ತಯಾರಿಸುವ ಎನ್.ಟಿ.ಟಿ.ಎಫ್. ಸಂಸ್ಥೆ, ವಿಶಿಷ್ಟ ಸೆಂಟ್ರಿಫ್ಯೂಗಲ್ ಪಂಪು ತಯಾರಿಸುವ ಎ.ಕೆ. ಇಂಡಸ್ಟ್ರೀಸ್, ಪ್ಲೈವುಡ್ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಎ.ಕೆ. ಇಂಡಸ್ಟ್ರೀಸ್ ಸೀಮೆಂಟ್ ವಸ್ತು ತಯಾರಿಕೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ-ಇವನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. ಬೀಡಿ ಉದ್ದಿಮೆ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ಗೃಹೋದ್ಯಮ, ಇಲ್ಲಿನ ತಾಮ್ರದ ಪಾತ್ರೆಗಳು ಹೆಸರಾದವು. ರೈಲ್ವೆ ವರ್ಕ್‌ಶಾಪ್, ರಾಜ್ಯ ರಸ್ತೆ ಸಾರಿಗೆಯ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ವರ್ಕ್‌ಶಾಪ್ ಇಲ್ಲಿವೆ.

ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ಮೂರು ರೈಲುಮಾರ್ಗಗಳ ಕೂಡುದಾರಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಬೆಂಗಳೂರು-ಪುಣೆ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ-ಹೊಸಪೇಟೆ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ-ಸೋಲಾಪುರ ರೈಲು ಮಾರ್ಗಗಳು ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಧಿಸುತ್ತವೆ. ಇದೊಂದು ಮುಖ್ಯ ಸಾರಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕ ಕೇಂದ್ರವೂ ಆಗಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿಂದ ಶಿರಸಿ, ಬೆಂಗಳೂರು, ಗದಗ, ಸೊಲ್ಲಾಪುರ, ಬೆಳಗಾಂವಿ ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಿಗೆ ರಸ್ತೆ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ.

ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಕಲಾ, ವಿಜ್ಞಾನ, ಶಿಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ಲಾ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ವೈದ್ಯಕೀಯ ಮತ್ತು ಎಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್, ವಾಣಿಜ್ಯ ಮುಂತಾದ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ಹೋಮಿಯೋಪಥಿ ಮತ್ತು ಆಯುರ್ವೇದ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ಇವೆ. ಮಹಿಳೆಯರಿಗಾಗಿಯೇ ಎರಡು ಕಾಲೇಜುಗಳುಂಟು. ಕರ್ನಾಟಕ ವೈದ್ಯಕೀಯ ಕಾಲೇಜು ಸುಸಜ್ಜಿತ ಆಸ್ಪತ್ರೆ ಹೊಂದಿದೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಶಾಲೆಗಳಿದ್ದು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಇತಿಹಾಸ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಜನತಾ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಮಿತಿಯ ಅರ್ಥ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆ ಮೂರು ತಾಂತ್ರಿಕ ತರಬೇತಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳೂ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಕರ ಐದು ತರಬೇತಿ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ಇತರ ಸಂಘ ಸಂಸ್ಥೆಗಳೂ ನಗರ ಗ್ರಂಥಾಲಯ ಮುಂತಾದವುಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ವ್ಯಾಪಾರ ವಾಣಿಜ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಹಕಾರವಾಗಿ ನಿಯಂತ್ರಿತ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳು, ಕರ್ನಾಟಕ

ವಾಣಿಜ್ಯೋದ್ಯಮ ಸಂಘ ಮುಂತಾದವುಗಳಿದ್ದು ಅಂಚೆ ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ, ವಿದ್ಯುತ್ತು, ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕು ಮುಂತಾದವುಗಳ ಸೌಕರ್ಯಗಳುಂಟು.

ಈ ನಗರದಲ್ಲಿರುವ ಭವಾನಿಶಂಕರ ದೇವಾಲಯ ಬಹು ಪ್ರಾಚೀನವಾದದ್ದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಅಂಬಾಭವಾನಿ, ಬನಶಂಕರಿ, ಬಸವಣ್ಣ, ದತ್ತಾತ್ರೇಯ, ದುರ್ಗವ್ವ, ಹರಿ, ಈಶ್ವರ, ಕಾಳಮ್ಮ, ಮಾರುತಿ, ಮುರಲೀಧರ, ನಾಗೇಶ್ವರ, ಪರ್ವತದೇವ, ರಾಧಾಕೃಷ್ಣ, ರಾಘವೇಂದ್ರಸ್ವಾಮಿ, ತುಳಜಾಭವಾನಿ, ವಿಠೋಬ, ವೆಂಕಟರಮಣ, ವೀರಭದ್ರ ಮೊದಲಾದ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಿದ್ಧಾರೂಢಮಠ ಮತ್ತು ಮೂರು ಸಾವಿರ ಮಠಗಳು ಇವೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಸಿದ್ಧಾರೂಢಸ್ವಾಮಿ ಜಾತ್ರೆ ಬಹು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದದ್ದು.

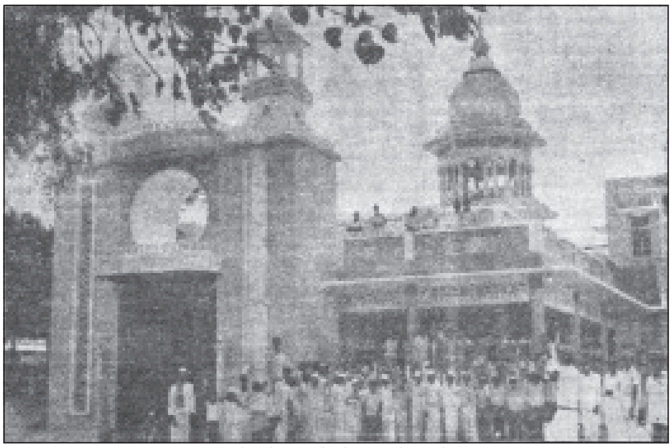

ಮುರುಘಾಮಠ, ಧಾರವಾಡ

ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ–ಧಾರವಾಡ ಕಾರ್ಪೋರೇಷನ್ನಿನ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಮುಖ ಪಟ್ಟಣವಾದ ಧಾರವಾಡ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ–ಬೆಳಗಾಂವಿ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಬೆಂಗಳೂರು–ಪುಣೆ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಮತ್ತು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿ ಈ ಪಟ್ಟಣದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಾದುಹೋಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಂದ ಬಳ್ಳಾರಿ, ಬಿಜಾಪುರ, ಕಾರವಾರ, ಬೆಳಗಾವಿ ಮೊದಲಾದ ಜಿಲ್ಲಾ ಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ನೇರವಾದ ಸಂಪರ್ಕ ಒದಗಿಸುವ ಉತ್ತಮ ರಾಜ್ಯ ರಸ್ತೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ ತಾಲ್ಲೂಕು ರಸ್ತೆಗಳಿದ್ದು ಸಾಕಷ್ಟು ಸಂಪರ್ಕ ಅನುಕೂಲತೆಗಳಿವೆ. ನಗರ ರಸ್ತೆಯ ಒಟ್ಟು ಉದ್ದ 81,878 ಮೀ. ಒಳಚರಂಡಿ ಯೋಜನೆ ಕಾರ್ಯಗತವಾಗಿದೆ. ನಗರಕ್ಕೆ ನೀರಸಾಗರದಿಂದ ಕುಡಿಯುವ ನೀರಿನ ಪೂರೈಕೆಯಾಗುತ್ತಿದೆ. ಮುಂದೆ ನವಿಲುತೀರ್ಥದ ಬಳಿಯ ಮಲಪ್ರಭಾ ಅಣೆಕಟ್ಟಿನ ಸ್ಥಳದಿಂದ ನೀರು ಪೂರೈಸುವ ಯೋಜನೆಯಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿಯ ನಿಯಂತ್ರಿತ ಮಾರುಕಟ್ಟೆ 1947ರಿಂದ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿದೆ. ಮಣ್ಣು ಪರೀಕ್ಷಣೆ ಮತ್ತು ಬಿತ್ತನೆ ಬೀಜ ಸಂಸ್ಕರಿಸುವ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಇವೆ. ಟ್ರ್ಯಾಕ್ಟರ್ ಮೊದಲಾದ ಆಧುನಿಕ ಕೃಷಿ ಉಪಕರಣಗಳನ್ನು ರೈತರಿಗೆ ಒದಗಿಸಿಕೊಡುವ ಸಹಕಾರಿ ಸಂಸ್ಥೆ, ಬತ್ತದ ಗಿರಣಿ, ಟೈಮೆಕ್ಸ್ ಗಡಿಯಾರದ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ರಟ್ಟು ಮತ್ತು ಕ್ಯಾಲಿಕಾರ್ಬ್ ತಯಾರಿಕಾ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ತಿಜೋರಿ, ಕಪಾಟು, ಕುರ್ಚಿ ತಯಾರಿಕಾ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳುಂಟು. ಬೀಡಿ ತಯಾರಿಕೆ, ಹತ್ತಿ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಸರ್ಕಾರಿ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಮುದ್ರಣಾಲಯಗಳು ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮೋದ್ಯೋಗ ಕೇಂದ್ರಗಳೂ ಇವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ವ್ಯಾಪಾರ ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಆರ್ಥಿಕ ಸಹಕಾರ ನೀಡುವ ಅನೇಕ ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿವೆ. ಧಾರವಾಡದ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಛೋಟಾ ಮಹಾಬಲೇಶ್ವರದ ಪ್ರಶಾಂತ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿದೆ. ಇದು ಭಾರತದ ಖ್ಯಾತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳಲ್ಲೊಂದಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೃಷಿ ಮಹಾವಿದ್ಯಾಲಯ, ಬಾಸೆಲ್ ಮಿಶನ್ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆ ನಡೆಸುತ್ತಿರುವ ಅನೇಕ ಕಾಲೇಜು, ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳೂ ಇವೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ಕಲಾ, ವಿಜ್ಞಾನ, ಶಿಕ್ಷಕರ ತರಬೇತಿ, ಒಂದು ತಾಂತ್ರಿಕ ತರಬೇತಿ ಸಂಸ್ಥೆ ಮುಂತಾದವೂ ನಾನಾ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳೂ ಇದ್ದು ಇದೊಂದು ಶಿಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರವೆನಿಸಿದೆ. ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಹೆಸರಾಗಿರುವ ಕೆಲವು ಸಂಘ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಲ್ಲಸರ್ಜನ ವ್ಯಾಯಾಮ ಶಾಲೆ, ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಾಠಶಾಲೆ, ಬಾಸೆಲ್ ಮಿಶನ್ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಸಂಸ್ಥೆ ಮುಂತಾದವನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. ಕಿತ್ತೂರ ಚೆನ್ನಮ್ಮ ಉಪವನ, ನಗರಸಭಾಭವನ, ಆಕಾಶವಾಣಿ ಕೇಂದ್ರ ಮುಂತಾದವುಗಳಿವೆ. ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ, ವಿದ್ಯುತ್ತು ಸರ್ಕಾರಿ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಗ್ರಂಥಾಲಯ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಸೌಲಭ್ಯವಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿರುವ ದುರ್ಗಾ ದೇವಸ್ಥಾನ ಪುರಾತನವಾದುದು. ಇಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ 6ನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲದ 1117ರ ಒಂದು ಶಿಲಾಶಾಸನವಿದೆ. ಹಿಂದೆ ಧಾರವಾಡ ಕುಂದೂರು 500 ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ಭಾಗವಾಗಿತ್ತು. ನರೇಂದ್ರ, ಮನಗುಡಿ, ಹೊಂಬಳ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ. ಬಾದಾಮಿಯ ಚಳುಕ್ಯರ ಆಡಳಿತದ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಇದು ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದಿರಬಹುದಾಗಿದೆ. ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಹಾಗೂ ದೇವಗಿರಿ ಸೇವುಣರ ಆಡಳಿತ ಕಾಲದಲ್ಲಿ,ಧಾರವಾಡ ನಗರ ಸಮೃದ್ಧ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿತ್ತು. ಅನಂತರ ಧಾರವಾಡ ವಿಜಯನಗರದ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ಒಳಗಾದಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಮುಸಲ್ಮಾನರ ಆಳಿಕೆಯ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ನಗರಕ್ಕೆ ಹೊಸ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಯಿತು. ಬಿಜಾಪುರ ಸುಲ್ತಾನ ಅಲಿ ಆದಿಲ್ ಷಾ 1573ರಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡದ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಬಂದಾಗ ಧಾರವಾಡ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿಯೇ ಅತ್ಯಂತ ಭದ್ರಕೋಟೆಯಾಗಿತ್ತೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳ ಮೇರೆಗೆ ಇದರ ಪೂರ್ವ ಹೆಸರು ದಾರವಾಡ ಎಂದಿದೆ. ಧಾರವಾಡಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರು ಬರಲು ಈ ಸ್ಥಳದ ಭೌಗೋಳಿಕ ಕಾರಣವಿರಬಹುದು. ಧಾರವಾಡ ಬಯಲು ಸೀಮೆ ಹಾಗೂ ಮಲೆನಾಡುಗಳ ನಡುವೆ ಇದ್ದು ಬೆಳವಲ 300 ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ಭಾಗವಾಗಿತ್ತು. ಶಾಸನದ ಉಲ್ಲೇಖದಂತೆ ಬೆಳವಲದ ಮಾರಾಟಕ್ಕಾಗಿ ಬರುತ್ತಿದ್ದ ಎಲ್ಲ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ಒಂದು ಜಿಲ್ಲೆಯಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಹೋಗಲು ಧಾರವಾಡ ದ್ವಾರವಾಗಿತ್ತು. ದ್ವಾರ–ವಾಡಿ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಕೃತದ ಮೂಲಶಬ್ದಗಳು ದಾರವಾಡ ಅಥವಾ ಧಾರವಾಡವಾಯಿತೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ.

*

ಹುಮಚ: ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಹೊಸನಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ ಮತ್ತು ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣದ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಹೊಸನಗರಕ್ಕೆ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,368. ಇದೊಂದು ಜೈನ ಯಾತ್ರಾಸ್ಥಳ. ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಶ್ರೇಣಿಯ ಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿಯ ಪ್ರಕೃತಿ ಸೌಂದರ್ಯ ನೋಡುವಂತಹದು. ಈ ಪುರಾತನ ಗ್ರಾಮ ಎಂಟನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದ ಹದಿನಾರನೆಯ ಶತಮಾನದವರೆಗೆ ಸಾಂತಳಿಗೆ 1000 ನಾಡನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಸಾಂತರರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ಈ ರಾಜವಂಶದ ಮೂಲಪುರುಷ ಜಿನದತ್ತ, ಉತ್ತರದಿಂದ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ಪದ್ಮಾವತಿಯ ವರಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿದನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಊರನ್ನು ಹೊಂಬುಚ, ಪೊಂಬುಚ್ಚ, ಪಟ್ಟಿಪೊಂಬುರ್ಚ್ಚ ಎಂದು ಕರೆದಿದೆ.

ಸಾಂತರರು ಜೈನರಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹಲವು ಜೈನ ಬಸದಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಜೈನಮಠವೂ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದ್ದು ಇಂದಿಗೂ ಇದೊಂದು ಜೈನಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಪ್ರಾಚೀನ ಬಸದಿ 850ರ ಕಾಲದ್ದಾ

ಗಿದ್ದು ಅದಕ್ಕೆ ಪಾಲಿಯಕ್ಕನ ಬಸದಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿತ್ತು. ಆದರೆ ಈಗ ಆ ಬಸದಿಯಿಲ್ಲ. ಪಂಚಕೂಟ ಬಸದಿಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿರುವ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿ ಹಳೆಯ ಬಸದಿಯ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಶಕ 820ರಲ್ಲಿ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಸಾಂತರನು ಈ ಊರಿನ ಗುಡ್ಡದ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಇನ್ನೊಂದು ಹಳೆಯ ಸಣ್ಣ ಬಸದಿಯಿದೆ. ಮಠದ ಆವರಣದಲ್ಲಿರುವ ಚಂದ್ರನಾಥ ಬಸದಿ ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾದದ್ದು. ಇವೆಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ದೊಡ್ಡದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವೂ ಆದುದು ಪಂಚಕೂಟ ಬಸದಿ. ಐದು ಗರ್ಭಗುಡಿಗಳಿದ್ದು ಒಂದೇ ನವರಂಗವಿರುವ ಈ ಬಸದಿಯನ್ನು ಚಟ್ಟಲದೇವಿ 1077ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದಳು. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಬಸದಿಯನ್ನು ಉರ್ವ್ವೀತಿಲಕ ಎಂದು ಕರೆದಿದೆ. ಇದರ ಮುಂದೆ ನಿಂತಿರುವ ಉನ್ನತವಾದ ಮಾನಸ್ತಂಭ ಸುಂದರವಾಗಿದೆ. ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಮೂವತ್ತಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಪದ್ಮಾವತಮ್ಮನ ರಥೋತ್ಸವ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದದ್ದು. **(ಎಂ.ಎಚ್.)**

ಹುಮನಾಬಾದ: ಬೀದರ್ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಭಾಲ್ಕಿ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬೀದರ್ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಮತ್ತು ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶವೂ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚಿಂಚೋಳಿ ಮತ್ತು ಗುಲ್ಬರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಬಸವಕಲ್ಯಾಣ ತಾಲ್ಲೂಕೂ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಧುಬುಲಗುಂಡಿ, ಹುಮನಾಬಾದ, ಹಳ್ಳಿಖೇಡ(ಬಿ), ಚಿಟಗುಪ್ಪ, ನೀರ್ಣಾ, ಬಿಮಲಖೇಡ ಹೋಬಳಿಗಳು. ಎರಡು ಪಟ್ಟಣಗಳು ಮತ್ತು 87 ಗ್ರಾಮಗಳಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 988.2 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,94,587. ಇದರಲ್ಲಿ 2,33,651 ಮಂದಿ ಗ್ರಾಮವಾಸಿಗಳು, 60,936 ಮಂದಿ ಪಟ್ಟಣಿಗರಿದ್ದಾರೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕು ಭೋಟುಕಲ್ಲಿನ ಮಿಶ್ರಣವಿರುವ ಭೂಮಿಯಿಂದಲೂ ಜಂಬಿಟ್ಟಿಗೆಯ ಪ್ರದೇಶದಿಂದಲೂ ಕೂಡಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಭೂಮಿ ಕೆಂಪು ಮಿಶ್ರಿತ ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣಿನ ಭೂಮಿಯಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಾಣಿಕನಗರನಾಲಾ ಕಾರಂಜಾ ನದಿಯ ಉಪನದಿ. ಇದು ಬಸವಕಲ್ಯಾಣದ ಗುಣತೀರ್ಥವಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವುದು. ಈ ನಾಲೆಗೆ ಹುಮನಾಬಾದ–ಹುಡುಗಿ ಮಧ್ಯೆ ಕಟ್ಟೆ ಕಟ್ಟುವ ಯೋಜನೆಯಿದೆ. ಹಳ್ಳಿಖೇಡ ನಾಲಾ ಬಸವಕಲ್ಯಾಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗೊರ್ಟಾ (ಬಿ) ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ಹುಟ್ಟಿ ಹುಮನಾಬಾದ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಾರ್ಕಲ್ಲು ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ಮಾಣಿಕನಗರನಾಲಾವನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 6,839.3 ಹೆಕ್ಟೇರುಗಳ ಸಾಮಾನ್ಯ ಅರಣ್ಯವಿದೆ. ಬೇಸಗೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಬಿಸಿಲಿನ ತಾಪ ಹೆಚ್ಚಾದರೂ ಹವೆ ಸಮಶೀತೋಷ್ಣವೆನ್ನಬಹುದು. ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 894.26 ಮಿಮೀ. 1975ರಲ್ಲಿ 915.5 ಮಿಮೀ ಮಳೆಯಾಗಿತ್ತು. ಬಾವಿ ನೀರಾವರಿ ಹೆಚ್ಚೆನ್ನಬಹುದು. ಸೇಂಗಾ, ಜೋಳ, ಸಜ್ಜೆ, ಗೋದಿ, ಕಡಲೆ, ಕಬ್ಬು, ತೊಗರಿ ಮುಂತಾದುವುಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಪಶುಪಾಲನೆಯುಂಟು.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹಳ್ಳಿಖೇಡ (ಬಿ) ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಬೀದರ್ ಸಹಕಾರ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಯೂ ಈ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಪಕ್ಕದಲ್ಲೇ ಇಂಡಿಯಾ ಬ್ರಿವರಿ ಆ್ಯಂಡ್ ಡಿಸ್ಟಿಲರಿ ಕಾರ್ಖಾನೆಯೂ ಇದೆ. ಚಿಟಗುಪ್ಪದಲ್ಲಿ ಖಂಡಸಾರಿ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಮರ ಕುಯ್ಯುವ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಮುಂತಾದವುಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕೈಮಗ್ಗದ ಬಟ್ಟೆ ತಯಾರಿಕೆ ಹೆಚ್ಚು. ಕೆಲವೊಂದು ರಾಸಾಯನಿಕ ಮತ್ತು ತಾಂತ್ರಿಕ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಘಟಕಗಳಿದ್ದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೈಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿಯುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಸಾಗಿದೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾಣಿಜ್ಯ–ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಹಾಯಕವಾಗಿ ವಾಣಿಜ್ಯ, ಸಹಕಾರಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಭೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳೂ ಒಂದು ನಿಯಂತ್ರಿತ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಯೂ ಇವೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹೈದರಾಬಾದು–ಸೋಲಾಪುರ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿ ಮತ್ತು ಗುಲ್ಬರ್ಗ–ಬಿದರೆ ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿ ಹಾದುಹೋಗಿವೆ. ಸುತ್ತಲ ತಾಲ್ಲೂಕು, ಪಟ್ಟಣಗಳಿಗೆ ಇಲ್ಲಿಂದ ಮಾರ್ಗಸಂಪರ್ಕಗಳಿವೆ. ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ, ವಿದ್ಯುತ್ತು, ಶಾಲಾಕಾಲೇಜುಗಳು, ತಾಂತ್ರಿಕ ತರಬೇತಿ ಶಾಲೆ, ಆಸ್ಪತ್ರೆ ಮತ್ತು ಔಷಧಾಲಯ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ಹುಮನಾಬಾದಿಗೆ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ 8 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಜಲಸಂಗ್ವಿ ಗ್ರಾಮದ ಕೆರೆಯ ಬಳಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯ ಜೀರ್ಣ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಈ ಗುಡಿಯ ಹೊರಗೋಡೆಯ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಸುಂದರ ಸ್ತ್ರೀಶಿಲ್ಪವಿದ್ದು ಅದು ಒಂದು ಓಲೆಯನ್ನು ಬರೆಯುತ್ತಿರುವಂತೆ ಕೆತ್ತಿದೆ. ಆ ಓಲೆಯೇ ಒಂದು ಶಾಸನ. ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಮಹಾದೇವನ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಹುಮನಾಬಾದಿನ ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ ಎರಡು ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಮಾಣಿಕ ನಗರ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಮಾಣಿಕಪ್ರಭು ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಪ್ರತಿ ಡಿಸೆಂಬರ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಇಲ್ಲಿನ ಜಾತ್ರೆಗೆ ಸಾವಿರಾರು ಮಂದಿ ಸೇರುವರು. ಹುಮನಾಬಾದಿನ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಸೋಲಾಪುರ–ಹೈದರಾಬಾದು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಹುಡುಗಿ ಗ್ರಾಮವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಯಂಕಮ್ಮ ಮತ್ತು ಕರಿಬಸಯ್ಯ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ಮೇ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಜಾತ್ರೆ ಸೇರುವುದು. ಹುಮನಾಬಾದಿಗೆ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಹಳ್ಳಿಖೇಡ (ಬಿ) ಹೋಬಳಿಯ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಈ ಗ್ರಾಮದ ನಾಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ ಬಹು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದದ್ದು. ಹುಮನಾಬಾದಿಗೆ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿರುವ ಚಾಂಗಲೇರ ಗ್ರಾಮ ಚಿಟಗುಪ್ಪಿಗೆ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ 21 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಡಿಸೆಂಬರ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ದಿನಗಳ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುವುದು. ಹುಮನಾಬಾದಿಗೆ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ 15 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಚಿಟಗುಪ್ಪ ಹೋಬಳಿ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಪಟ್ಟಣ. ಇದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಎರಡನೆಯ ಮುಖ್ಯ ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ. *

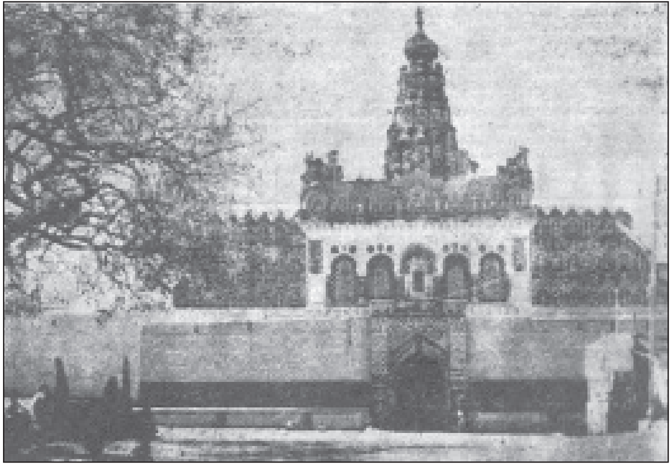
ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯ, ಹುಮನಾಬಾದ

ಹುಮನಾಬಾದ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. ಬಿದರೆಯ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ 58 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಹೈದರಾಬಾದು–ಸೋಲಾಪುರ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 60,936.

ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರವಾದ ಈ ಪಟ್ಟಣದ ಮುಖಾಂತರ ಗುಲ್ಬರ್ಗ–ಬಿದರೆ ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿ ಹಾದುಹೋಗಿದೆ. ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಅಂಚೆ, ತಂತಿ,

ದೂರವಾಣಿ, ವಿದ್ಯುತ್ತು, ಆಸ್ಪತ್ರೆ ಮತ್ತು ಔಷಧಾಲಯ ಮುಂತಾದುವುಗಳ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ಹುಮನಾಬಾದಿಗೆ ವಾಯವ್ಯದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಮಾಣಿಕ ನಗರದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರವಿದ್ದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾಲೇಜು, ಗ್ರಾಮಾಂತರ ತಾಂತ್ರಿಕ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರ, ಆಯುರ್ವೇದ ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರ ಮುಂತಾದವುಗಳಿವೆ. ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಶಾಲಾಕಾಲೇಜಗಳಿದ್ದು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಿದೆ.

ಚಾಳುಕ್ಯ ದೊರೆ ಜಯಸಿಂಹ ಈ ಪಟ್ಟಣವನ್ನು 1040ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದೂ ಇದನ್ನು ಜಯಸಿಂಹಪುರವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಇಲ್ಲಿರುವ ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಭದ್ರಕಾಳಿ ಮತ್ತು ನಂದಿಕೇಶ್ವರ ಗುಡಿಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಶಿಖರದಲ್ಲಿ ಶಿವನ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಲೀಲೆಗಳ, ವಿಷ್ಣುವಿನ ದಶಾವತಾರ ಮತ್ತು ಪುರಾಣಗಳ ಕಥೆಗಳಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಬಳಿ ಸುಂದರವಾಗಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ಕೆರೆಯಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ಜನವರಿ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ವೀರಭದ್ರೇಶ್ವರ ಜಾತ್ರೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. *

ಹುಯಿಲಗೋಳ ನಾರಾಯಣರಾವ್: 1884–1971. ಉದಯವಾಗಲಿ ನಮ್ಮ ಚೆಲುವ ಕನ್ನಡ ನಾಡು ಎಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕವನದ ಕರ್ತೃಗಳು. ಹಲವು ಹೊಸ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಬರೆದುದಲ್ಲದೆ ರಂಗಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಹಲವು ಮಾರ್ಪಾಟುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ಸಾಮಾಜಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಸಂಘಟಕರಾಗಿ, ನಿಷ್ಠಾವಂತ ರಾಜಕೀಯ ಕಾರ್ಯಕರ್ತರಾಗಿ, ದೇಶಭಕ್ತರಾಗಿ ಒಂದು ಸತ್ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದವರು.

1884ರ ಅಕ್ಟೋಬರ್ 4ರಂದು ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗದಗಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಬಿ.ಎ., ಎಲ್‌ಎಲ್.ಬಿ. ಪದವೀಧರರಾಗಿ ಅವರು ಅಲ್ಲಿಯೇ ವಕೀಲಿ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಕೈಕೊಂಡರು.

ನಾಟಕ ಇವರ ಮುಖ್ಯ ಆಕರ್ಷಣೆ. ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಪುನರುಜ್ಜೀವನಕ್ಕಾಗಿ ಶಾಂತಕವಿಗಳು ಆರಂಭಿಸಿದ್ದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದರು. ಸುಶಿಕ್ಷಿತ ಕಲಾವಿದರ ನೆರವಿನಿಂದ ಹೊಸ ಹೊಸ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ರಂಗಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ತಂದರು. ಸಂಗೀತ, ವೇಷಭೂಷಣ, ರಂಗಸಜ್ಜಿಕೆ ಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಹಲವು ಬಗೆಯ ಸುಧಾರಣೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ಇವರು ಒಟ್ಟು ಹದಿಮೂರು ನಾಟಕಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರಾದರೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಧರ್ಮರಹಸ್ಯ, ಶಿಕ್ಷಣಸಂಭ್ರಮ, ಪತಿತೋದ್ಧಾರ–ಎಂಬ ಮೂರು ಸಾಮಾಜಿಕ ನಾಟಕಗಳು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಆಂಗ್ಲ ಶಿಕ್ಷಣ, ಸ್ತ್ರೀಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಸಮಸ್ಯೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿರುವ ಈ ನಾಟಕಗಳು ಕನ್ನಡ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆದಿವೆ. ಇವರ ಪತಿತೋದ್ಧಾರ ನಾಟಕಕ್ಕೆ 1954ರಲ್ಲಿ ಮುಂಬಯಿ ಸರ್ಕಾರದ ಬಹುಮಾನ ಲಭಿಸಿದೆ. **(ವಿ.ಎಸ್.)**

ಹುರುಳಿ ಭೀಮರಾವ್: 1889–1970. ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಿ ಹಾಗೂ ಸಾಹಿತಿ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹುರುಳಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ಶಾಮರಾಯ, ತಾಯಿ ಭಿಷ್ಟಮ್ಮ. ಇವರ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಉಡುಪಿಯಲ್ಲೂ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಕೆಲವು ಕಾಲ ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲೂ ಅನಂತರ ಉಡುಪಿ ಕ್ರಿಶ್ಚನ್ ಹೈಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲೂ ನಡೆಯಿತು. ಮೆಟ್ರಿಕ್ಯುಲೇಷನ್‌ವರೆಗೆ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮುಂದುವರಿಸಿದ ಇವರು ಕೆಲಕಾಲ ಉಡುಪಿಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಅನಂತರ ಕೆಲಕಾಲ ಕಲ್ಲಿಕೋಟೆಯ ಕಾಲೇಜೊಂದರಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಕಲ್ಲಿಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಇರುವಾಗಲೇ ನೆಡುಂಗಾಡಿ ಬ್ಯಾಂಕ್‌ನಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಸೇರಿದರು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮಂಗಳೂರಿಗೆ ವರ್ಗವಾಗಿ ಬಂದರು. ಕೆಲಕಾಲಾನಂತರ ಆ ಬ್ಯಾಂಕ್ ನಿಂತು ಹೋಯಿತು. ಆಗ ಇವರು ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮ ರಂಗಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು.(ಕೆ.ವಿ.)

ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿದೆಸೆಯಿಂದಲೇ ಲೇಖನ ವ್ಯವಸಾಯುದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ ರಾಯರು ತಮ್ಮ ಪೂರ್ಣವೇಳೆಯನ್ನು ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಕ್ಕೆ, ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೇವೆಗೆ ಮೀಸಲಿಟ್ಟರು. ಇವರ ಅನೇಕ ಲೇಖನಗಳು ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣಸೂಕ್ತಿ, ಕಂಠೀರವ, ಸ್ವದೇಶಾಭಿಮಾನಿ, ಸಾಧ್ವಿ, ತಿಲಕಸಂದೇಶ ಮೊದಲಾದ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. 1919ರಲ್ಲಿ ಕಂಠೀರವ ಪತ್ರಿಕೆ ಪ್ರಕಟವಾಗತೊಡಗಿದಾಗ ಅದರಲ್ಲಿ ಹಂಗಾಮಿ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದ ಇವರು 1932ರ ವೇಳೆಗೆ ಆ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಪೂರ್ಣಾವಧಿಯ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿ 1967ರಲ್ಲಿ ಅದು ನಿಂತು ಹೋಗುವವರೆಗೆ ಸುಮಾರು 35 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಕಂಠೀರವದ ಏಳಿಗೆಗಾಗಿ ದುಡಿದರು. ಇವರು ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದಾಗ ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಸಂಪಾದಕೀಯ ಬರೆಹಗಳು, ಗುಂಡನ ಗೆಜೆಟ್ ಕಾಲಂಗಳು ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾಗಿದ್ದವು; ನಿಶ್ಚಿತ ಬರೆವಣಿಗೆಗೆ, ದಿಟ್ಟ ನಿಲುವಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದ್ದವು. ಗುಂಡನ ಗೆಜೆಟ್ ವ್ಯಂಗ್ಯ ಹಾಗೂ ವಿಡಂಬನ ಶೈಲಿಗೆ ಹೆಸರಾಗಿತ್ತು. ಕಂಠೀರವ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಒಂದು ಉತ್ತಮ ವಾರಪತ್ರಿಕೆಯಾಗಿ ಬೆಳೆಸಿ ಪೋಷಿಸುವಲ್ಲಿ ರಾಯರು ವಹಿಸಿದ ಪಾತ್ರ ಮಹತ್ತ್ವದ್ದು.

ಭೀಮರಾಯರು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. 1913ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾದ ತಾರಾ ಎಂಬ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕಾದಂಬರಿ ಇವರ ಪ್ರಥಮ ಕೃತಿ. ಪಾಪ ಪುಣ್ಯ (ಅನುವಾದಿತ ಕಾದಂಬರಿ, 1923), ರಜಿಯಾ ಬೇಗಂ (1944), ಹಾಸನ ಟೋಪಿ (ನೀಳ್ಗತೆ, 1932), ಪಾಪೋಸಿನ ಪಜೀತಿ, ಗುಬ್ಬಿ ಪಾಯಸ, ಗಡ್ಡದ ಅಜ್ಜಯ್ಯ (ಮೂರು ಮಕ್ಕಳ ಕಥೆಗಳು, 1935), ಮುರುಕು ದಂಬೂಕು (1947), ಆಧುನಿಕ ಭಾರತ (ಮೂರು ನಾಟಕಗಳು, 1949), ಸ್ವಲ್ಪ ನಗಬಾರದೆ? (ತುಣುಕು ಹಾಸ್ಯ)–ಇವು ಇವರ ಇತರ ಕೃತಿಗಳು. ಮುರುಕು ದಂಬೂಕು ಮತ್ತು ಹಾಸನ ಟೋಪಿ (ಅಥವಾ ಹಳೆಯ ಮೆಟ್ರಿಕ್) ಕ್ರಮವಾಗಿ ಟಾಮ್ ಬ್ರೌನ್ಸ್ ಸ್ಕೂಲ್ ಡೇಸ್, ರಿಪ್‌ವಾನ್ ವಿಂಕಲ್ ಎಂಬ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಆಧರಿಸಿ ಬರೆದ ಪುಸ್ತಕಗಳು. ಇವುಗಳ ಭಾಷೆ ಹಾಗೂ ಶೈಲಿ ಸರಳವಾಗಿದ್ದು ಓದುಗನನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿಯುತ್ತದೆ. ಆಂಗ್ಲ ಕಥೆಯ ವಸ್ತುವನ್ನು ನಮ್ಮ ನೆಲಕ್ಕೆ ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡು ಆ ಕೃತಿಗಳ ಸಾರವನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಭಟ್ಟಿ ಇಳಿಸುವಲ್ಲಿ, ವಾಚನಯೋಗ್ಯವಾಗಿಸುವಲ್ಲಿ ಭೀಮರಾಯರು ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಗದ್ಯ ಬರೆವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹದವಿದೆ; ಪಾಕವಿದೆ. ಅದು ಓದುಗನನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿಯುತ್ತದೆ. 1960ರಲ್ಲಿ ಮಣಿಪಾಲದಲ್ಲಿ ನಡೆದ 42ನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ

ದಲ್ಲಿ ಇವರು ಕನ್ನಡ ಗದ್ಯಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಮಾಡಿದ ಭಾಷಣ ವಿಚಾರಪರಿಪ್ಲುತವಾದುದು. ಯಕ್ಷಗಾನ, ನಾಟಕಾಭಿನಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇವರಿಗೆ ಅಪಾರ ಆಸಕ್ತಿಯಿತ್ತು.

ಮುದ್ದಣನನ್ನು ಸನಿಹದಿಂದ ಬಲ್ಲ ಭೀಮರಾಯರು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ನಂದಳಿಕೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣಯ್ಯನೇ ಮುದ್ದಣನೇ ಎಂಬ ವಾದ ಎದ್ದಾಗ ಈ ಎರಡೂ ಏಕವ್ಯಕ್ತಿಯ ಹೆಸರೆಂದೂ ಅದ್ಭುತ ರಾಮಾಯಣ, ಶ್ರೀರಾಮ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ, ಶ್ರೀರಾಮಾಶ್ವಮೇಧ ಈ ಕೃತಿಗಳ ಕರ್ತೃ ಮುದ್ದಣನೇ ಎಂದೂ ಸಾಬೀತುಗೊಳಿಸುವಲ್ಲಿ ಇವರು ನೆರವಾದರು. ಕವಿ ಮುದ್ದಣನನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಇವರ ಕೆಲವು ಲೇಖನಗಳು ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ.

ಭೀಮರಾಯರು 1970ರ ಆಗಸ್ಟ್ 4ರಂದು ನಿಧನಹೊಂದಿದರು.

(ಕೆ.ವಿ.;*)

ಹುಲಗೂರು: ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಶಿಗ್ಗಾಂವಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ ಹಾಗೂ ಮುಸಲ್ಮಾನರ ಪವಿತ್ರ ಯಾತ್ರಾಸ್ಥಳ. ಶಿಗ್ಗಾಂವಿಯ ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ 14 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಪುಣೆ–ಬೆಂಗಳೂರು ದಕ್ಷಿಣ–ಮಧ್ಯ ರೈಲ್ವೆಯ ಗುಡಿಗೇರಿ ನಿಲ್ದಾಣದಿಂದ 9 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 809.

ಈ ಗ್ರಾಮದ ಹಳೆಯ ಹೆಸರು ಪುಲಗನೂರು. ಇಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದು ಶಾಸನಗಳು ದೊರಕಿವೆ. 970ರ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ ಗುತ್ತಿಯ ಗಂಗ ಪುಲಿಗೆರೆ 200ನ್ನು ಆಳುವಾಗ ಆತನ ಹೆಂಡತಿ ಅಂಕಬ್ಬರಸಿಯಳಿಂದ ಪುಲ್ಲುಂಗೂರಬ್ಬೆ ದೇವತೆಗೆ ಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಸುಂಕದಾನ ಕೊಟ್ಟ ಬಗೆಗೆ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ, ಚಾಳುಕ್ಯ, ಕಳಚುರಿ, ಸೇವುಣ ಮೊದಲಾದ ಅರಸು ಮನೆತನಗಳ ಆಳಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತ್ತೆಂದು ಶಾಸನಗಳ ಆಧಾರದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಗ್ರಾಮದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಮುಕ್ಕಾಲು ಕಿಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಗೋರಿಗಳಿವೆ. ಇವು ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಮುಸ್ಲಿಂ ಸಂತ ಹಜರತ್ ಶಹಾ ಖಾದ್ರಿ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವು, 1800ರ ಸುಮಾರಿಗೆ ಸವಣೂನಲ್ಲಿ ನವಾಬ್ ಅಬ್ದುಲ್ ಕರೀಂಖಾನ್ ಆಳುತ್ತಿರುವಾಗ ಆತನ ಅಧೀನಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟ ಬಂಕಾಪುರದಲ್ಲಿ ಹಜರತ್ ಶಹಾ ಖಾದ್ರಿ ಎಂಬ ಮುಸ್ಲಿಂ ಸಂತನಿದ್ದ. ನವಾಬ ಈ ಸಂತನ ಶಿಷ್ಯಕೋಟಿಗೆ ಸೇರಿದ ಓರ್ವ ಹೆಣ್ಣುಮಗಳಿಗೆ ಅಪಮಾನ ಮಾಡಲು ಹಜರತ್ ಶಹಾ ಆಗ ನವಾಬನಿಗೆ ಶಾಪವಿತ್ತು ಹುಲಗೂರಿಗೆ ಬಂದು ನೆಲಸಿದ. ಅಂದಿನಿಂದ ಹಜರತ್ ಶಹಾ ಖಾದ್ರಿ ಮನೆತನ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಈ ಸ್ಥಳ ದರ್ಗಾ ಎಂದೂ ಹೆಸರಾಗಿದೆ. ಎಲ್ಲ ಧರ್ಮದವರೂ ದರ್ಗಾಕ್ಕೆ ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಈ ಸಂತನ ಸ್ಮರಣಾರ್ಥ ಫೆಬ್ರವರಿಯ ಸುಮಾರಿಗೆ ಉರುಸ್ ವೈಭವದಿಂದ ಜರುಗುತ್ತದೆ. ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಿಂದ ಜನ ಬಂದು ಈ ಉರುಸ್‌ನಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವೂ ಇದೆ. ಇದೇ ಸಮಯಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿಗೆ 43 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮೈಲಾರದಿಂದಲೂ ಭಕ್ತಾದಿಗಳು ಬರುತ್ತಾರೆ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಈ ಗ್ರಾಮ ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶದ ವಾಣಿಜ್ಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ರವಿವಾರ ಸಂತೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರ, ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳು, ಉರ್ದು ಶಾಲೆ, ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ವಿದ್ಯುತ್ ಸೌಲಭ್ಯ ಇದೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ದರ್ಗಾದಲ್ಲಿಯೇ ಹಜರತ್ ಖಾದ್ರಿ ಸಂತನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿದೆ. ಹುಲಗೂರಿನ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಶಿಶುನಾಳದಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠ ತತ್ತ್ವಪದಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ಹೆಸರಾದ ಶಿಶುನಾಳ ಶರೀಫರ ಗದ್ದುಗೆಯಿದೆ. ತಮ್ಮ ಗುರುಗಳೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಖಾದ್ರಿಯವರ ಭೇಟಿಗೆ ಶರೀಫರು ಈ ಊರಿಗೆ ಆಗಾಗ ಬಂದು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದರಂತೆ. ಅವರ ತತ್ತ್ವದ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಹುಲಗೂರಿನ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಈ ಊರಿಗೆ ಸುಮಾರು 6 ಕಿಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಾರಡಗಿ ವೀರಭದ್ರ ದೇವಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಹುಲಗೂರಿಗೆ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ಶಿಗ್ಗಾಂವಿಗಳಿಂದ ನೇರ ಬಸ್ ಸೌಕರ್ಯವಿದೆ.

(ಎಸ್.ಎಸ್.ಬಿ.)

ಹುಲಗೂರು ಕೃಷ್ಣಾಚಾರ್ಯ: 1891–1951. ಸಂಗೀತ ವಿದ್ವಾಂಸರು. 1891ರಲ್ಲಿ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ಸಂಗೀತ ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ವೆಂಕಣ್ಣಾಚಾರ್ಯ. ಮೆಟ್ರಿಕ್ಯುಲೇಶನ್ ತೇರ್ಗಡೆಯಾದ ಅನಂತರ ಕೃಷ್ಣಾಚಾರ್ಯರು ಆಗಿನ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ರೈಲ್ವೆಯಲ್ಲಿ ಡ್ರಾಫ್ಟ್ಸ್‌ಮನ್ ಆಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು.

ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಪಾಂಡಿತ್ಯವಿತ್ತು. ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಸಂಗೀತ ಕಲೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಅಭಿರುಚಿ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಇವರು ಸಂಗೀತಶಾಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ವಾದ್ಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಆಳ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ತೊಡಗಿದರು. ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಂಗೀತಶಾಸ್ತ್ರವಿಮರ್ಶಾ ಎಂಬ ಕನ್ನಡ ಗ್ರಂಥವನ್ನೂ ಶ್ರುತಿಸಿದ್ಧಾಂತ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಿಚಾರವನ್ನು ಕುರಿತಾದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥವನ್ನೂ ಇವರು ರಚಿಸಿದರು. ಸಂಗೀತಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಹಲವು ಲೇಖನಗಳೂ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಆಧುನಿಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದುರ್ಲಭವಾದ, ಹೊಸ ರೀತಿಯ ವೀಣೆಗಳಾದ ಕಿನ್ನರಿವೀಣಾ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವವೀಣಾ ಎಂಬ ವಾದ್ಯಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನು ನುಡಿಸುವ ವಿಧಾನವನ್ನು ಪ್ರಚಲಿತಗೊಳಿಸಿದವರೂ ಇವರೇ. ಕಿನ್ನರಿ ಕೃಷ್ಣಾಚಾರ್ಯರೆಂದು ಇವರು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದರು. ಇವರಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅಮೂಲ್ಯವಾದ ಪುಸ್ತಕ ಭಂಡಾರವಿದ್ದಿತು. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಭಾರತ ಸಂಗೀತಶಾಲಾ ಎಂಬ ಸಂಗೀತ ಪಾಠಶಾಲೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಮೈಸೂರಿನ ರಾಜಾಸ್ಥಾನದ ಗೌರವ ಮತ್ತು ಸನ್ಮಾನಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದ ಇವರು 1951ರಲ್ಲಿ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು.

(ವಿ.ಎಸ್.ಎಸ್.)

ಹುಲಿಕಲ್ಲು: ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಾಗಡಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ತುಮಕೂರಿಗೆ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ 29 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಗ್ರಾಮ ಹುಲಿಕಲ್ಲು ರಾಮದೇವರ ಬೆಟ್ಟಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತಿರುವ ಎತ್ತರದ ದಿಬ್ಬದ ಮೇಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,375. ಸು. 1310ರಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಾಮ ಹೊಯ್ಸಳದೊರೆ ಮುಮ್ಮಡಿ ಬಲ್ಲಾಳನಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತೆನ್ನುವರು. ಗುರುಚಿತ್ತನೆಂಬ ಸನ್ಯಾಸಿ ಹತ್ತಿರದ ರಾಮಲಿಂಗಬೆಟ್ಟದ ಬಳಿ ಇದ್ದನೆಂದೂ ಒಂದು ದಿನ ಇವರ ಆಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಎತ್ತೊಂದು ಹುಲಿಯನ್ನು ಹೆದರಿಸಿ ಓಡಿಸಿತೆಂದೂ ವಿಷಯ ತಿಳಿದ ದೊರೆ ಇದೊಂದು ವೀರಭೂಮಿಯೆಂದು ತಿಳಿದು ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೊಂದು ಕೋಟೆ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದೂ ಇದನ್ನು ‘ಹುಲಿ–ಕೊಲ್ಲು’ ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟನೆನ್ನುವರು. ಮುಂದೆ ಈ ಪ್ರದೇಶ ಕೊರಟಗೆರೆಯ ಬೈಚೆಗೌಡನ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿ ಇವರ ವಂಶಸ್ಥರು ಮೈಸೂರು ಅರಸರ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಆಳಿಕೊಂಡುಬಂದರು. ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನ ಪ್ರಾಬಲ್ಯಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಈ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ತನ್ನ ವಶಮಾಡಿಕೊಂಡು ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯಾಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿದ. ಆಗಿನ ಕೋಟೆ ಕೊತ್ತಲ ಪಳೆಯುಳಿಕೆ ಈಗಲೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಳೇಗಾರರ ಕಲ್ಲಿನ ಮನೆಯ ಉಳಿಕೆ, ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳ ಉಳಿಕೆಗಳು ಇವೆ. ಜನಾರ್ಧನ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದೆನ್ನುವ ಚತುರ್ಭುಜ ಮೂರ್ತಿಯಿದೆ. ಮಂಡಿಯಮ್ಮ, ಕೊಲ್ಲಾಪುರದಮ್ಮ, ಸು. 300 ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದಿನ ವೀರಭದ್ರ ಮತ್ತು ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಸರ್ವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಗಂಗರ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪಕೃತಿಗಳ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯರ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ, ಜೊತೆಗೆ ಬಾಗಿಲದ್ವಾರದ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರು ನರ್ತಕಿಯರ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ವಿಜಯನಗರ

ಕಾಲದೆನ್ನುವ ಲಕ್ಷಣಗಳುಳ್ಳ ಗುರುಚಿತ್ತಾರಾಧ್ಯರ ಗದ್ದುಗೆಯಿದ್ದು ಅದರ ಮುಂದೆ ಒಂದು ವೀರಗಲ್ಲು ಇದೆ. ಹುಲಿಕಲ್ಲಿನಿಂದ 3 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ರಾಮದೇವರ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ 'ಗುರುಚಿತ್ತ ಒಡೆಯ'ನೆಂಬ ಉಲ್ಲೇಖ ದೊರೆತಿದ್ದು ಇದೂ ಗುರುಚಿತ್ತಾರಾಧ್ಯ ಎರಡೂ ಒಂದೇ ಇರಬೇಕೆಂಬ ಚಿಂತನೆಯಿದೆ. ವಿರುಪಾಪುರ ಕಂದಾಯ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಈ ಬೆಟ್ಟ ಸೇರಿದೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿರಬಹುದಾದ ವಿಶಾಲ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಬಾಗಿಲು ರಾಯ ಗೋಪುರದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಮೂಲದೇವಾಲಯ ಗಂಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಹುಲಿಕಲ್ಲು ರಾಮನಾಥ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ದತ್ತಿ, ದಾನ ಕೊಟ್ಟ ಅನೇಕ ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳು ಇಲ್ಲಿವೆ.

ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಸುಮಾರು ಒಂದು ಮೀಟರ್ ಎತ್ತರದ ಜಗತಿಯ ಮೇಲೆ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹವು ಚತುರಶ್ರವಾಗಿದ್ದು ಕದಂಬ ನಾಗರ ಶಿಖರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಪೂಜೆಗೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವ ಲಿಂಗದ ಶಿಲೆ ಹದಗೊಳಿಸದ ಸಹಜಸ್ಥಿತಿಯ ಪ್ರಾಕೃತಿಕ ಶಿಲೆಯಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ಮಳಲೇಶ್ವರ ಎಂದು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಕಣಶಿಲಾದಿಂಡೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ನವರಂಗ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ್ದೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವೃತ್ತಾಕಾರದವಾಗಿದ್ದರೆ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಹಲವು ಕೋನಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಬಹುಭುಜ ಸ್ತಂಭಗಳಾಗಿವೆ. ಗಂಗರ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಂಡಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಹೊರಮಂಟಪ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ಸುಂದರ ಉಬ್ಬು ಚಿತ್ರಗಳಿವೆ. ಕಾರ್ತಿಕ ಮಾಸದ ಸೋಮವಾರಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಉತ್ಸವಗಳು ಜರುಗುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿಂದ ಸುಮಾರು 12 ಕಿಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಶಿವಗಂಗೆಯ ಬೆಟ್ಟವಿದೆ. ಶಿವಗಂಗೆಯನ್ನು ದಕ್ಷಿಣ ಕಾಶಿ ಎಂದೂ ರಾಮನಾಥೇಶ್ವರ ಬೆಟ್ಟವನ್ನು ಉತ್ತರದ ರಾಮೇಶ್ವರ ಎಂದೂ ಹೇಳುವುದು ಇಲ್ಲಿನ ಲೋಕೋಕ್ತಿ.

(ಎಸ್.ಜೆಎ.)

ದೇವಸ್ಥಾನದ ಹೊರಭಿತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ಲಿಪಿಯ ಶಾಸನವಿದ್ದು ಅದು ಗುರುಚಿತ್ತ ಒಡೆಯನ ಪುತ್ರ ಗಂಗಿಒಡೆಯ ಎಂಬವನಿಗೆ ಸ್ಥಾನಿಕ ಬಾಚಜೀಯನ ಪುತ್ರ ಗುರುಪ ಎಂಬವನು ಇತ್ತ ದಾನವನ್ನು ದಾಖಲಿಸಿದೆ. ಬೆಟ್ಟಕ್ಕೇರುವ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವ ಶಾಸನವೊಂದು ಮುಮ್ಮಡಿ ವೀರ ಬಲ್ಲಾಳ ದೊರೆಯು ಹುಲಿಕಲ್ಲು ರಾಮನಾಥ ದೇವರಿಗೆ ದತ್ತಿಯನ್ನಿತ್ತುದನ್ನು ದಾಖಲಿಸಿದೆ.

ಬೆಟ್ಟಕ್ಕೆ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ವಿರುಪಾಪುರವಿದೆ. ಇಳಿಜಾರಿನಲ್ಲಿ ಸಿಡಿಲುಗಲ್ಲು ರುದ್ರನ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ 1.25 ಮೀ ಎತ್ತರದ ವೀರಭದ್ರನ ಮೂರ್ತಿ ಇದೆ. ಈ ಬೆಟ್ಟದ ಕೆಳಗೆ ಬೂದಿತಿಟ್ಟುಗಳು ಇದ್ದವೆಂದೂ ಇದೊಂದು ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ನಿವೇಶನವೆಂದೂ ಗುರುತಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಹುಲಿಕೆರೆ: ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆ ಮಂಡ್ಯ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಮಂಡ್ಯದ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ 18 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಮಂಡ್ಯ–ಪಾಂಡವಪುರಗಳ ನಡುವೆ ಸಿಗುವ ಬ್ಯಾಡರಹಳ್ಳಿ ರೈಲ್ವೆ ನಿಲ್ದಾಣದಿಂದ ಸು. 8 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 3,040.

ಈ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯ ಬಂದದ್ದು ಕಾವೇರಿ ನದಿಗೆ ಕನ್ನಂಬಾಡಿಯ ಬಳಿ ಕಟ್ಟೆ ಹಾಕಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜಸಾಗರದ ಜಲಾಶಯದ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿ, ಅದರಿಂದ ಇರ್ವಿನ್ ನಾಲಾ (ಈಗ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ನಾಲೆ) ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲ್ಮಟ್ಟದ ಕಾಲುವೆಯನ್ನು ತೋಡಿದ್ದರಿಂದ. ಕಟ್ಟೆಯ ಬಳಿ ನದಿಯ ಸರಾಸರಿ ನೆಲಮಟ್ಟದಿಂದ 18.5 ಮೀ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿ ಇಡಲಾಗಿರುವ ತೂಬುಗಳಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಈ ನಾಲೆ ಸು. 40 ಕಿಮೀ ಉದ್ದ ಹಾದುಬರುವಲ್ಲಿ ಲೋಕಪಾವನಿ ಉಪನದಿಯನ್ನು ಎತ್ತರದ ಮೇಲ್ಗಾಲುವೆಯಿಂದ ದಾಟಿದ ಅನಂತರ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರದಲ್ಲಿಯೇ ಲೋಕಪಾವನಿ ಹಾಗೂ ಶಿಂಷಾ ಉಪಜಲಾನಯನಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸುವ ಬೋರೆಯನ್ನು ಸೀಳಿಕೊಂಡು ಮುಂದುವರಿಯಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾವೇರಿ–ಲೋಕಪಾವನಿ ಸಂಗಮದ ಬಳಿ ಕರಿಘಟ್ಟದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಈ ತಿಟ್ಟಿಗೆ ಕರಿಘಟ್ಟ ಶ್ರೇಣಿ ಎಂದೇ ಹೆಸರು. ಹುಲಿಕೆರೆಯ ಹತ್ತಿರ ಬಂಡೆಯಲ್ಲಿ ಅಗೆದ ನಾಲೆಯ ಆಳ 18 ಮೀಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ, ತೆರೆದ ನಾಲೆ ದುಬಾರಿಯೆನಿಸಿದಾಗ ಮುಂದೆ ಅದನ್ನು ಒಂದು ಸುರಂಗದಲ್ಲಿ ಕೊಂಡೊಯ್ಯಲಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಹುಲಿಕೆರೆ ಸುರಂಗವೆಂದೇ ಹೆಸರು.

2,800 ಮೀ ಉದ್ದವಿರುವ ಈ ಸುರಂಗ 3.75 ಮೀ ಅಗಲವೂ 4.5 ಮೀ ಎತ್ತರವೂ ಇದ್ದು ಆಯಾಕಾರವಾಗಿ ಮೇಲೆ ಕಮಾನಿನಂತಿದಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಮೂಲೆಗಳನ್ನು ಗಾರೆ ಕೆಲಸದಿಂದ ದುಂಡಾಗಿಸಿದೆ. ಸರೇಬಣ ನೇರವಾಗಿದ್ದು ಇದನ್ನು ತೋಡುವಾಗ ಸುರಂಗಮಾರ್ಗದ ನಡುವೆ ಮೂರು ಕಡೆ ನೆಟ್ಟಗಿನ ಬಾವಿ ಕೊಳವೆಗಳನ್ನೂ ಒಂದು ಇಳಿಜಾರು ಕೊಳವೆಯನ್ನೂ ತೆಗೆಯಲಾಗಿದೆ. ಸುರಂಗವನ್ನು ತೋಡುವಾಗ ಸರೇಬಣವನ್ನು ಖಚಿತಗೊಳಿಸಲು ತೋಡಿದ ಕಲ್ಲುಮಣ್ಣನ್ನು ಹೊರಕ್ಕೆ ಎತ್ತಿಹಾಕಲು ಇವು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೆ, ಈಗ ನಡುವಿನ ಇಳಿಜಾರು ಕೊಳವೆ ಕುಡಿಯುವ ನೀರು ಸರಬರಾಜು ಮಾಡುವ ಪಂಪು ಹಾಗೂ ಪೈಪುಗಳಿಗೆ ಸ್ಥಳಾವಕಾಶ ನೀಡಿರುವುದಲ್ಲದೆ, ಮೆಟ್ಟಲು ದೀಪಗಳಿಂದ ಸುರಂಗದ ಪರೀಕ್ಷಣಕ್ಕೂ ಅನುಕೂಲವಾಗಿದೆ. ನೆಲದಾಳದಲ್ಲಿನ ಈ ಸುರಂಗ ತೋಡುವಿಕೆಯಿಂದ ಈ ಸ್ಥಳದ ಕುಡಿಯುವ ನೀರಿನ ಬಾವಿಗಳು ಬಸಿದು ಬರಿದಾದ್ದರಿಂದ ಆಗಲೇ ಈ ಸೌಕರ್ಯವನ್ನೊದಗಿಸಲಾಯಿತು. ನಾಲೆಯಿಂದಲೇ ಎತ್ತು ನೀರಾವರಿಯ ವಿಶೇಷ ಸವಲತ್ತನ್ನೂ ಈ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ನೀಡಲಾಗಿದೆ. 1,000 ಮೀಗೆ 2.23 ಮೀ.ನಂತೆ ತಳದ ವಾಟ ನೀಡಿರುವ ಈ ಸುರಂಗದಲ್ಲಿ ನೀರು ಹರಿವಿನ ವೇಗ ಘಂಟೆಗೆ 13.6 ಕಿಮೀ (12.38 ಎಫ್‌ಪಿಎಸ್) ಇದ್ದು, ಪ್ರತಿ ಸೆಕೆಂಡಿಗೆ 60 ಘಮೀ (ಕ್ಯೂಮೆಕ್ಸ್; 2,135 ಕ್ಯೂಸೆಕ್ಸ್) ನೀರನ್ನು ಇದು ಸಾಗಿಸಬಲ್ಲದಾಗಿದೆ. 1928ರ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ಸುರಂಗದ ಕೆಲಸ 1931ರಲ್ಲಿ ಪೂರ್ತಿಯಾಯಿತು. ಆಗ ಇದಕ್ಕೆ ತಗುಲಿದ ವೆಚ್ಚ ಸು.20 ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿಗಳು. ಎರಡೂ ತುದಿಗಳಲ್ಲಿನ ಆಳದಲ್ಲಿನ ತೆರೆದ ನಾಲೆಯೂ ಸೇರಿದರೆ 46 ಲಕ್ಷ. ಇಂಥ ದೊಡ್ಡ ಸಾಹಸ ಈ ಉಪಖಂಡದಲ್ಲಿಯೇ ಆಗ ಪ್ರಪ್ರಥಮ ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ.

ಕಾವೇರಿ ನದಿಯಿಂದ ಬಹಳ ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ಹಲವಾರು ಅಣೆ–ಕಾಲುವೆಗಳಿಂದ ನೀರಾವರಿಗೆ ನೀರು ಪಡೆದಿದ್ದರೂ ಈ ಕಾಲುವೆಗಳೆಲ್ಲ ನದೀಪಾತ್ರದ ಮಗ್ಗುಲಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ವಲ್ಪ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಮಾತ್ರ ನೀರಾವರಿಗೆ ತರುತ್ತಿದ್ದವು. ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ನಾಲೆ ಈ ಹುಲಿಕೆರೆ ಸುರಂಗದಿಂದಾಗಿ ನದೀಪಾತ್ರದಿಂದ ಅತಿ ದೂರದಲ್ಲಿ ಉಪಜಲಾನಯನಗಳ ವಿಭಾಜಕ ಶ್ರೇಣಿಯನ್ನು ಭೇದಿಸಿಕೊಂಡು ಶಿಂಷಾ ಜಲಾನಯನವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ್ದರಿಂದ, ಮುಂದೆ ಶಾಖೋಪಶಾಖೆಗಳಾಗಿ 88,000 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ನೀರೊದಗಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದೆ.

ಯೋಜನೆಯ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರದೇಶ ಈಗ ನೀರಾವರಿಯಾಗುತ್ತಿದ್ದು, ಆಗ ರೂಪಿಸಿದ್ದ ಬೆಳೆ ನಿಯಂತ್ರಣ ಈಗ ಸಡಿಲಗೊಂಡು ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ನಾಲಾ ಬಯಲಿನ ತುದಿಗಳಲ್ಲಿನ ನೀರಿನ ಕೊರತೆಗೆ ಈ ಸುರಂಗವೇ ಮಿತಿಯೊಡ್ಡುತ್ತಿರುವುದಾಗಿ ಭಾವಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ನದಿಯಿಂದ ಹಿಂದೆ ಬಳಸಲು ಯೋಜಿಸಿದ್ದುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಮಾಣದ ನೀರನ್ನು ಈಗ ಅಥವಾ ಮುಂದೆ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿ, ನಾಲೆಯನ್ನು ಇನ್ನೂ ಮುಂದುವರಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈ ಸುರಂಗವನ್ನು ದೊಡ್ಡದು ಮಾಡುವುದು ಅಥವಾ ಸುರಂಗದ ಒಳಸುತ್ತಿನ ಬಂಡೆಗಲ್ಲಿನ

ತರಕುಗಳನ್ನು ತೆಗೆದು ನಯಗೊಳಿಸುವುದು ಅಥವಾ ಬಳಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಬೇರೆಯ ಸಮಾನಾಂತರ ಸುರಂಗ ತೋಡುವುದು ಮುಂತಾದ ಯೋಜನೆಗಳು ಭವಿಷ್ಯತ್ತಿಗಾಗಿ ಕಾದಿವೆ. (ಕೆ.ವಿ.ಎಸ್‌ಯು.)

ಹುಲಿಮನೆ ಸೀತಾರಾಮಶಾಸ್ತ್ರಿ: – 1985. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ರಂಗಭೂಮಿ ನಟರು. ರಂಗಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ್ ಎಂದೇ ಹೆಸರಾಗಿದ್ದವರು. ಉತ್ತರಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಿದ್ದಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹುಲಿಮನೆ ಎಂಬ ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಅನಂತಯ್ಯ ಹೆಗಡೆ, ತಾಯಿ ಮಂಜಮ್ಮ. ಸೀತಾರಾಮಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಮೂಲ ಹೆಸರು ಸೀತಾರಾಮ ಹೆಗಡೆ. ಇವರಿಗೆ ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೂ ಯಕ್ಷಗಾನ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಪಾರ ಒಲವು. ದನ ಕಾಯಲು ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗುವ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಹೊದ್ದ ಕಂಬಳಿಯಿಂದಲೇ ಪರದೆ ರಚಿಸಿ ಜೊತೆಯ ಬಾಲಕರೊಂದಿಗೆ ತಮಗೆ ಬಂದಂತೆ ಯಕ್ಷಗಾನವಾಡುವುದು ಇವರ ಹವ್ಯಾಸವಾಗಿತ್ತು. ಶಾಲೆಯ ದಿನಗಳಿಂದಲೂ ಓದಿಗೆ ಗೈರುಹಾಜರಾಗಿ ನಾಟಕ ನೋಡಲು ಓಡಿಹೋಗುವುದು ಇವರ ಮತ್ತೊಂದು ಗೀಳು. ಸುಳಿಬೀಡಿನ ನಾರಾಯಣಭಟ್ಟರಿಂದ ಸ್ಫೂರ್ತಿ ಪಡೆದು ಮನೆಯವರ ಕಣ್ಣುತಪ್ಪಿಸಿ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಂದು ಕರ್ಪೂರ ಶ್ರೀನಿವಾಸರಾಯರ ಆಶ್ರಯ ಪಡೆದು ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿ ಶಾಸ್ತ್ರಿ ಪದವಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿದರು. ಅಂದಿನಿಂದ ಹೆಗಡೆ ಎಂಬ ಅಭಿದಾನ ಹೋಗಿ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳಾದರು.

ನಾಟಕ ವೀಕ್ಷಣೆಯಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಾಸಕ್ತಿ ಹೊಂದಿದ್ದ ಇವರು ವರದಾಚಾರ್ಯರ ಮೂಲಕ ಅನೇಕ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಗಳ ಪರಿಚಯ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ಒಮ್ಮೆ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಂದ ಗರೂಡ ಸದಾಶಿವರಾಯರ ಕಂಪನಿಗೆ ಬಹಳ ಹತ್ತಿರದವರಾಗಿ ಗರೂಡರ ನಾಟಕಗಳ ಬಗೆಗೆ ಕಟುವಾದ ವಿಮರ್ಶೆ ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಹೀಗೆ ವಿಮರ್ಶೆ ಬರೆಯುವಷ್ಟು ಸುಲಭವಲ್ಲ ಅಭಿನಯ ಎಂಬ ಗರೂಡರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಗಂಭೀರವಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಿದ ಇವರು ಗರೂಡರ ನಾಟಕ ವಿಷವೃಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪುಟ್ಟ ಪಾತ್ರವನ್ನು ಮಾಡುವ ಮೂಲಕ ರಂಗಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಿ ಮುಂದೆ ಅಭಿನಯವನ್ನೇ ಪ್ರಧಾನ ವೃತ್ತಿಯನ್ನಾಗಿಸಿಕೊಂಡರು. ಕೆಲವರ್ಷಗಳು ಅಭಿನಯದಲ್ಲಿ ಪಳಗಿದ ಅನಂತರ ಹಮ್ಮಿಗಿ ನೀಲಕಂಠಪ್ಪ, ಜಗನ್ನಾಥರಾಯರಂತಹ ನುರಿತ ಕಲಾವಿದರನ್ನೊಳಗೊಂಡಂತೆ ಗುರುಸಮರ್ಥ ಎಂಬ ನಾಟಕ ಮಂಡಳಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟುಹಾಕಿದರು(1929). 1933ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಜಯಕರ್ನಾಟಕ ಎಂಬ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿ ತೆರೆಯುವಷ್ಟು ಬೆಳೆದ ಇವರು ಈ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಯ ಮೂಲಕ ಕರ್ನಾಟಕದಾದ್ಯಂತ ಸಂಚರಿಸಿ ಪನ್ನಾದಾಸಿ, ಎಚ್ಚಮನಾಯಕ, ಸಂಪೂರ್ಣ ರಾಮಾಯಣ, ವರದಕ್ಷಿಣೆ, ಸಂದೇಹ. ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ,. ಲಂಕಾದಹನ,. ಟಿಪ್ಪೂಸುಲ್ತಾನ, ಸತ್ಯವಾನ ಸಾವಿತ್ರಿ ಮೊದಲಾದ ಸಾಕಷ್ಟು ಜನಪ್ರಿಯ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿ ಅಪಾರ ಜನಮೆಚ್ಚುಗೆ ಗಳಿಸಿದರು. ನಾಟಕಗಳ ಪ್ರದರ್ಶನದೊಂದಿಗೆ ಆ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ತಾವು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲೂ ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ಅಭಿನಯಿಸುತ್ತಿದ್ದುದು ಇವರಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಯಶಸ್ಸು ತಂದಿತು.

ಇವರು ನಾಟಕಗಳನ್ನೂ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಟಿಪ್ಪು, ವರದಕ್ಷಿಣೆ, ಸಂದೇಹ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ(ಅನುವಾದ), ಪುತ್ರಾಪೇಕ್ಷೆ, ನಾಟ್ಯಾಚಾರ್ಯ, ಮಾಯಾವಿ, ನಡುದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲಾದವು ಇವರು ಬರೆದಿರುವ ಕೆಲವು ನಾಟಕಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪುತ್ರಾಪೇಕ್ಷೆ, ನಾಟ್ಯಾಚಾರ್ಯ ಎಂಬ ನಾಟಕಗಳು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿವೆ.

ರಾಯಚೂರಿನಲ್ಲಿ ಒಮ್ಮೆ ರಜಾಕಾರರ ದಂಗೆಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇವರು ತಮ್ಮ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಯ ಬಾಗಿಲು ಮುಚ್ಚಬೇಕಾದ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯೊದಗಿ ನಷ್ಟಕ್ಕೊಳಗಾಗಿ ತಾವೇ ಬೇರೆಯವರ ಆಶ್ರಯ ಪಡೆದು ಬದುಕಬೇಕಾದ ಸನ್ನಿವೇಶವೊದಗಿತು.

ಇವರಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿ(1965) , ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲಾ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿವೆ. ಇವರು 1985 ಮೇ 16ರಂದು ನಿಧನಹೊಂದಿದರು. (ಎಸ್.ಎಂ.ಕೆ.)

ಹುಲಿಯೂರುದುರ್ಗ: ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಕುಣಿಗಲು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕುಣಿಗಲು ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 24 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಗ್ರಾಮ; ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ಇದು 1873ರ ವರೆಗೂ ಇದೇ ಹೆಸರಿನ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು.

ಮೊದಲು ಈ ಸ್ಥಳ ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿದಿದ್ದು ಹುಲಿಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಈ ಊರಿಗೆ ಹುಲಿಯೂರುದುರ್ಗ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂತೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಊರ ಸನಿಹದಲ್ಲಿ ಬೆಟ್ಟವಿದೆ. ಇದು ಸಮುದ್ರ ಮಟ್ಟದಿಂದ 845 ಮೀ ಎತ್ತರವಿದೆ. ಇದನ್ನೂ ಹುಲಿಯೂರು ದುರ್ಗವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಊರನ್ನೂ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿರುವ ಕೋಟೆಯನ್ನೂ ಕಟ್ಟಿಸಿದವನು ಮಾಗಡಿ ಕೆಂಪೇಗೌಡ. ಕೋಟೆಯ ಒಳಗೆ ನೀರಿನ ಚಿಲುಮೆಗಳು, ಪಾಳು ಮನೆಗಳು, ಮದ್ದುಗುಂಡುಗಳ ಉಗ್ರಾಣ, ಕಣಜ ಮುಂತಾದ ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ. ಬೆಟ್ಟದ ಹತ್ತಿರ ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣನ ದೇವಾಲಯವಿದೆ; ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಅಂದವಾಗಿ ಕೆತ್ತಿರುವ ಕಣಶಿಲೆಯ ಕಂಬಗಳಿವೆ. ಈ ಬೆಟ್ಟದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿರುವ ಹೇಮಗಿರಿಯ ಶಿಖರದಲ್ಲಿ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಪೂರ್ವದ ಇಳಿಜಾರು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವರದರಾಜನ ದೇವಾಲಯವಿದ್ದು, ಇಲ್ಲಿಯ ಪೂಜಾವಿಗ್ರಹ ಗುಂಡಾದ ಕಲ್ಲಾಗಿದ್ದು, ಇದನ್ನು ಹೇಮಗಿರಿಯಪ್ಪ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ದಕ್ಷಿಣದ ಇಳಿಜಾರು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಭೈರವ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಈ ಬೆಟ್ಟ ಹುಲಿಯೂರುದುರ್ಗಕ್ಕಿಂತ ಉನ್ನತವಾಗಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಗಳಾವುವೂ ಇಲ್ಲ. (ಕೆ.ಆರ್.ಆರ್.;ಎಸ್.ಜಿ.)

ಹುಲ್ಲೆಕೆರೆ: ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆ ಅರಸೀಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಅರಸೀಕೆರೆಗೆ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಹಾಸನ–ತಿಪಟೂರು ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ತಿಪಟೂರಿಗೆ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,177. ಇದೊಂದು ಸಾಮಾನ್ಯ ಗ್ರಾಮವಾದರೂ ಇಲ್ಲಿರುವ ಪುರಾತನ ದೇವಾಲಯಗಳಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯ ಚನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ಇದನ್ನು 1163ರಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ ಒಂದನೆಯ ನರಸಿಂಹ ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಗೆ ಗೋಪುರದ ಭಾಗಗಳೆಲ್ಲ ಅದರಲ್ಲೂ ಮಧ್ಯದ್ದು, ಉತ್ತಮ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಮುಖಮಂಟಪವೂ ಸುಂದರ ಕೆತ್ತನೆ ಕೆಲಸದಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಸುಂದರವಾಗಿ ಕೆತ್ತಿರುವ ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನೂ ಸಣ್ಣ ಗೋಪುರ ಮತ್ತು ಗೋಡೆ ಕಂಬಗಳನ್ನೂ ಕಾಣಬಹುದು. ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯರ, ಈಶ್ವರ ಮತ್ತು ಆಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಈ ಗ್ರಾಮದ ದೊಡ್ಡಕೆರೆಯ ದಡದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಹೆಚ್ಚು ಭಾಗ ಮುಚ್ಚಿಹೋಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರ ಲಿಂಗ, ಗಣಪತಿ, ಭೈರವ, ವೀರಭದ್ರರ ಸುಂದರ ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ. (ಎಂ.ಎಲ್.ಎಸ್.)

ಹುಳಿಯಾರು: ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಚಿಕ್ಕನಾಯಕನಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ ಹಾಗೂ ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ಚಿಕ್ಕನಾಯಕನಹಳ್ಳಿಯಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 24 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 12,267. ಈ ಗ್ರಾಮ 1886 ರವರೆಗೆ ಬೂದಿಹಾಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಹುಳಿಏರು ಎಂಬುದು ಇದರ ಪ್ರಾಚೀನ ಹೆಸರು. ಇದೊಂದು ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಚಾಳುಕ್ಯರ ಶಾಸನಗಳು ಹಾಗೂ ಇತರ ಮೂಲಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. 16ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಹಾಗಲವಾಡಿಯ ನಾಯಕರೂ ತರುವಾಯ ಮುಸ್ಲಿಮರೂ ಆಳಿದ ಈ ಊರು ಮುಂದೆ ಹೈದರ್ ಅಲಿಯ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಅವನ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಲೀನವಾಯಿತು.

ಇಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಥ ಮತ್ತು ಮಲ್ಲೇಶ್ವರ ಎಂಬ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹವೊಂದನ್ನುಳಿದು ದೇವಾಲಯದ ಇತರ ಭಾಗಗಳು ನವೀಕೃತಗೊಂಡಿವೆ. ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಮೂಲ ವಿಗ್ರಹ ಸುಮಾರು 5 ಅಡಿ ಎತ್ತರವಿದೆ. ಅನಂತಶಯನದಲ್ಲಿ ಒರಗಿರುವ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನ ನಾಭಿಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ, ಶಿರದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀದೇವಿ, ಪಾದದಲ್ಲಿ ಭೂದೇವಿಯ ಚಿತ್ರಣವಿರುವ ಈ ಮೂರ್ತಿ ಸುಂದರವಾಗಿದೆ.

ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತಿರುವ ಗಣಪತಿ ಗುಡಿ ಸಹ ಇದೇ ಕಾಲದ್ದು. ಇದರಲ್ಲಿರುವ ಗಣಪತಿ ವಿಗ್ರಹ 5 ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ರಮ್ಯಕಲಾಕೃತಿ. ಮಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಕೊನೆಯ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದ್ದಿದ್ದು ಚಿಕ್ಕದಾದರೂ ಸುಂದರವಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದ ಒಳಮಾಳಿಗೆ ಸುಂದರವಾದ ಪುಷ್ಪಗಳ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಭೀಮೇಶ್ವರ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ದೇವಾಲಯದ ಉಲ್ಲೇಖ ಇಲ್ಲಿನ ಶಾಸನವೊಂದರಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ ದೇವಾಲಯ ಇಂದು ಉಳಿದಿಲ್ಲ.

ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಮುರುಘರಾಜೇಂದ್ರ ಮಠಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ವೀರಶೈವ ವಿರಕ್ತರ ಮಠವೊಂದಿದ್ದು ಆ ಮಠದ ಹೆಸರು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಜ್ವಲಂತ್ಕಂಠ ಮಹಾಂತಪ್ಪ ಮಠ ಎಂದಿದೆ. **(ಎಂ.ಆರ್.ಪಿ.)**

ಹೂಗಾರ, ಎಚ್.ಎನ್.: 1932– . ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಾಟಕಕಾರರು, ನಿರ್ದೇಶಕರು ಹಾಗೂ ನಟರು. 1932 ಮಾರ್ಚ್ 30ರಂದು ಗದಗಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ಬಾಲ್ಯದ ಹೆಸರು ಹುಚ್ಚಪ್ಪ. ಇವರ ತಂದೆ ನಾಗಪ್ಪ, ತಾತ ಅಂದಾನಪ್ಪ. ಅಜ್ಜ ಮತ್ತು ತಂದೆ ಕರಡೆವಾದನ ಹಾಗೂ ಕರಡೆಮಜಲು ಜನಪದ ಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಣಾತರಾಗಿದ್ದರು. ಇದು ಹೂಗಾರರ ಮೇಲೆ ಗಾಢ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿತು. ಶಾಲೆಯ ದಿನಗಳಿಂದಲೇ ಏಕಪಾತ್ರಾಭಿನಯ, ನಾಟಕಾಭಿನಯಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಗುರುಗಳ ಮೆಚ್ಚುಗೆ ಗಳಿಸಿದ್ದರು. ಹೂ ಪತ್ರೆಗಳನ್ನು ಮನೆಮನೆಗೆ ಹಂಚುವುದು ಇವರ ಕುಟುಂಬದ ಕಾಯಕ. ಸಣ್ಣ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ತಂದೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಇವರು ಕುಟುಂಬದ ಕಾಯಕವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸುವ ಜವಾಬ್ದಾರಿಗೆ ಸಿಲುಕಿಕೊಂಡರು. ಹೀಗಿರುವಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮಗ್ರಾಹಿಯಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಕುತೂಹಲದಿಂದ ಕುಟುಂಬಗಳ ಆಗುಹೋಗುಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಬಾಲ್ಯದ ಇಂಥ ಅನುಭವಗಳು ಅನಂತರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇವರ ನಾಟಕ ರಚನೆಗೆ ಸ್ಫೂರ್ತಿ ನೀಡಿದವು. ಇವರ ಬಹುತೇಕ ನಾಟಕಗಳ ವಸ್ತು ಕೌಟುಂಬಿಕ ಚಿತ್ರಗಳು, ನಿಕಟವರ್ತಿಗಳು, ಸಮಾಜದ ಸಮಸ್ಯೆಗಳೇ ಆಗುವಂತಾಯಿತು. ಇವರು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಯ ಹಂತದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಇವರ ಗುರುಗಳಾಗಿದ್ದ ಜಾಡಗೌಡರು ರಚಿಸುತ್ತಿದ್ದ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರ ನಾಟಕಾಭಿರುಚಿಗೆ ಇದು ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರೇರಣೆಯಾಯಿತು.

ಇವರು 60ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ನಾಟಕಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. 1950ರಲ್ಲಿ ರಚನೆಗೊಂಡ ಭಕ್ತಿಜ್ಯೋತಿ ಎಂಬ ನಾಟಕ ಮೈಲಾರಲಿಂಗ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಪರಮಭಕ್ತೆಯಾಗಿದ್ದ ನೀಲಮ್ಮ ಎಂಬುವರು ಇವರಿಗೆ ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿ ತೋರಿದ ಪ್ರೀತಿ, ವಾತ್ಸಲ್ಯ, ಆದರಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಿಂದ ರಚನೆಗೊಂಡದ್ದು. ಇದು ಪ್ರದರ್ಶನಗೊಂಡಾಗ ನಲವಡಿ ಶ್ರೀಕಂಠಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳೂ ಸೇರಿದಂತೆ ಅಪಾರ ಜನಮೆಚ್ಚುಗೆ ಗಳಿಸಿತು. ಇದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಅಣ್ಣಿಗೇರಿಯ ಸಮಾಜವಿಕಾಸ ನಾಟ್ಯಸಂಘ ತಮ್ಮ ಕಂಪೆನಿಗೂ ಸುಂದರನಾಟಕಗಳನ್ನು ಬರೆದುಕೊಡುವಂತೆ ಇವರಿಗೆ ಆಹ್ವಾನ ನೀಡಿತು. ಇದರ ಅಂಗವಾಗಿ ದಸರಾ ಎಂಬ ನಾಟಕವನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಇದು ವೃತ್ತಿರಂಗಭೂಮಿ ಕಲಾವಿದರು ಅಭಿನಯಿಸಿದ ಹೂಗಾರರ ಮೊದಲ ನಾಟಕ. ಈ ನಾಟಕವನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿಕೊಂಡ ಚಿತ್ತರಗಿ ಗಂಗಾಧರಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ತಮ್ಮ ಕಂಪನಿಗೂ ನಾಟಕ ರಚಿಸಿಕೊಡಬೇಕಾಗಿ ಇವರನ್ನು ಕೋರಿದರು. ಅವರಿಗೆ ದೀಪಾವಳಿ ಎಂಬ ನಾಟಕವನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಹೀಗೆ ಕಂಪನಿ ನಾಟಕಕಾರರಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದರು. 1970ರಲ್ಲಿ ಬಸವೇಶ್ವರ ನಾಟ್ಯಸಂಘವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ ಸು. 30 ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ಕೆಲಸ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಬರೆದು, ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ, ಅಭಿನಯಿಸಿದರು. ಇವರು ರಚಿಸಿದ ತಾಳ ತಪ್ಪಿದ ಬಾಳು ಎಂಬ ನಾಟಕ, ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಬಂದ ಪತ್ನಿಯರು ಎಂಬ ಚಲನಚಿತ್ರವಾಯಿತು. ಇವರು ಅದರಲ್ಲಿ ಬ್ಯಾಂಕ್ ಮ್ಯಾನೇಜರ್ ಪಾತ್ರದಲ್ಲಿ ನಟಿಸಿದ್ದರು. ಗುಣ ನೋಡಿ ಹೆಣ್ಣು ಕೊಡು ಎಂಬ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಹಾಸ್ಯನಟರಾಗಿ ಕಾರ್ಮಿಕ ಕಳ್ಳನಲ್ಲ ಎಂಬ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಾರವಾಡಿಯಾಗಿ, ಗಾನಯೋಗಿ ಪಂಚಾಕ್ಷರಿಯಲ್ಲಿ ನಾಟಕ ಸಂಘದ ಮ್ಯಾನೇಜರ್ ಆಗಿ ನಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕಾರಂತ, ಬೇಂದ್ರೆ, ಅ.ನ.ಕೃ, ಕುವೆಂಪು, ಬೀಚಿ ಮುಂತಾದ ಗಣ್ಯರ ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಒಡನಾಟದಿಂದ ಸಾಕಷ್ಟು ಬೆಳೆದ ಇವರು ಬಿ.ಆರ್.ಪಂತುಲು ಅವರ ಕಿತ್ತೂರು ಚೆನ್ನಮ್ಮ ಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಭಾಷಣೆಯನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ.

ಬಹುಮುಖ ಪ್ರತಿಭೆಯ ಇವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಲಭಿಸಿವೆ. ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1980), ಕರ್ನಾಟಕ ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1985), ಪಂಡಿತ ಪುಟ್ಟರಾಜ ಗವಾಯಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (1996), ಗುಬ್ಬಿವೀರಣ್ಣ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಮುಂತಾದವನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. ಕರ್ನಾಟಕ ನಾಟಕ ಅಕಾಡೆಮಿ ಇವರ ಬದುಕು ಸಾಧನೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಎಚ್.ಎನ್.ಹೂಗಾರ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವೊಂದನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ (1999). **(ಕೆ.ಪಿ.ಜಿ.)**

ಹೂಲಿ: ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಸವದತ್ತಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 6,835. ಹಿಂದೆ ಇದೊಂದು ಅಗ್ರಹಾರ ಮತ್ತು ಜೈನ ಕೇಂದ್ರ ಆಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. 1181ರ ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಒಂದು ದಾಖಲೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಊರಿಗೆ ಪೂವಳ್ಳಿ, ಪೂಲಿಗ್ರಾಮ, ಪೂಲಿಪುರ, ಪೂಲಿ, ಅಗ್ರಹಾರ, ಮಹಾಗ್ರಹಾರ, ಚೂಡಾಮಣಿ ಪೂಲಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಹೆಸರುಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಪ್ರತಿ ನೂರು ಜನರ ಕಳಸವಲ್ಲಿಗೇರಿ, ಶಿವಯ್ಯಗೇರಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಕೇರಿಗಳಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಾವಿರ ಜನ ವಿದ್ವಾಂಸರು ನೆಲೆಸಿದ್ದರೆಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯರ ಸೇಂದ್ರಕ ರವಿಶಕ್ತಿ, ಮಂಗಲೀಶ ಇವರು ಕಿರುವತ್ತಕೆರೆ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಶಾಂತಿನಾಥ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರೆಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ತಾಮ್ರಪಟಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಚಿಕ್ಕನಂಜೇಶನೆಂಬ ಕವಿ ರಾಘವಾಂಕನನ್ನೂ ಪೂವಲ್ಲಿಂಯನ್ನೂ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಹೂಲಿ ಕಾಳಾಮುಖ ಪಂಥದ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಮದನೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ದಾಖಲೆಗಳು ಕಾಳಾಮುಖರ ಗುರು ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತ ಪುಲಿದೇವ ಇಲ್ಲಿ ಈ ಪಂಥವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದನೆಂದು, ಆತ ವ್ಯಾಕರಣ, ತರ್ಕ ಮತ್ತು ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪಾರಂಗತನಾಗಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ದೊಡ್ಡದಾದ ಪಂಚಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಗಮನವನ್ನು ಸೆಳೆಯುವಂತಿದೆ. 1181ರಲ್ಲಿ ಬಿಜ್ಜಳನ ಮಗನಾದ ಆಹವಮಲ್ಲದೇವ ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದು, ತಿಗುಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟ ಬಗ್ಗೆ ಮತ್ತು ಪುರಭವನವನ್ನು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿದ ಬಗ್ಗೆ ಇಲ್ಲಿನ ನಾಲ್ಕು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ತಿಗುಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲವಾಗಿದ್ದು, ಹೊರಪೌಳಿಯಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಮುಖಮಂಟಪವಿದೆ. ಮುಖ್ಯದೇವಾಲಯದ ಎರಡು ಬದಿಗಳಲ್ಲೂ ಎರಡು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಿವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯ ಮೂಲತಃ ಜೈನ ಬಸದಿಯಾಗಿದ್ದುದಕ್ಕೆ ಕುರುಹುಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಹೊರ ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲಿನ ಶಿಖರಗಳು ಕದಂಬನಾಗರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿವೆ.

ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಅಂಧಕೇಶ್ವರ, ತಾರಕೇಶ್ವರ, ಬನಶಂಕರಿ, ಮದನೇಶ್ವರ, ದಕ್ಷಿಣಕಾಶಿ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರ, ರಾಮೇಶ್ವರ, ನಾರಾಯಣ, ವೀರಭದ್ರ, ಕಲ್ಮೇಶ್ವರ, ಕೆರೆ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಅಗಸ್ತ್ಯೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ನಾಗರಬಾವಿಯ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಅಂಧಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ತರುವಾಯದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ದ್ವಿಕೂಟಾಚಲವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಶಾಸನಗಳಿದ್ದು ಒಂದು ಚಾಳುಕ್ಯ ತ್ರಿಭುವನ ಮಲ್ಲನ, ಇನ್ನೊಂದು ಕಳಚುರಿ ತ್ರಿಭುವನ ಮಲ್ಲನ ಮತ್ತು ಇನ್ನೆರಡು ಚಾಳುಕ್ಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವುಗಳಾಗಿವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ತಾರಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಮೂರು ವೀರಗಲ್ಲುಗಳಿದ್ದು ಒಂದು 907 ರಷ್ಟು ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದು. ಒಂದು ವೀರಗಲ್ಲು ಚಾಳುಕ್ಯ ತೈಲಪನ ಕಾಲದ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಶೋಭನರಸನ ಅಥವಾ ಶೋಭನಯ್ಯನ ವಿಷಯ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸುತ್ತದೆ. ಇವನು ಆದಿ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜರಲ್ಲಿ ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಿಯಾಗಿದ್ದುದು ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರುಜಿಲ್ಲೆ ಮೂಡಿಗೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೆಸವೊಳಲು ಶಾಸನದಿಂದ ದೃಢಪಟ್ಟಿದೆ. ಇನ್ನೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಆಚೆ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ವಿಗ್ರಹವನ್ನುಳ್ಳ ಬನಶಂಕರಿ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಮದನೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ (ಕರಿಗುಡಿ) ಮುಖಮಂಟಪ, ನವರಂಗ, ಅರ್ಧಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಕೆರೆಯ ದಂಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ದಕ್ಷಿಣ ಕಾಶಿ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ತರುವಾಯದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು. ಕೆರೆ ದಂಡೆಯ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಅಗಸ್ತ್ಯೇಶ್ವರ ಗುಡಿ ಇದ್ದು ಇಲ್ಲಿ ದೇವದೇವತೆಗಳ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಕಂಡರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸಮೀಪದ ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮೂರು ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಆರು ವೀರಶೈವ ಮಠಗಳಿವೆ. ಮೂರು ಪುಣ್ಯ ತೀರ್ಥಗಳಿವೆ. ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ 1674ರಲ್ಲಿ ಶಿವಾಜಿ ಕೋಟೆ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. **(ಎಂ.ಬಿ.ಎಚ್.)**

ಹೆಗಡೆ, ಎಲ್.ಆರ್.: 1923– . ಕನ್ನಡದ ಹಿರಿಯ ಜಾನಪದ ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲೊಬ್ಬರು. ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಹೆಗಡೆ ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಕುಮಟ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೊಲನಗದ್ದೆ ಇವರ ಸ್ಥಳ. 1923 ಜನವರಿ 2ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ರಂ.ಶ್ರೀ. ಮುಗಳಿ, ವಿ.ಕೃ. ಗೋಕಾಕರಂತಹ ಹಿರಿಯ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಶಿಷ್ಯರಾಗಿ ಸಾಂಗ್ಲಿಯ ವಿಲಿಂಗ್ಡನ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಓದಿ ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಅನಂತರ ಬಿ.ಎ. ಮುಗಿಸಿ ಕೆಲಕಾಲ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದರು. 1950ರಲ್ಲಿ ಪುಣೆ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಿಂದ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಪದವಿ ಪಡೆದು ಕುಮಟದ ಕೆನರಾ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ 27 ವರ್ಷ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ ನಿವೃತ್ತರಾಗಿ ಸಿದ್ಧಾಪುರದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಕುಮಾರ ವ್ಯಾಸನ ಪಾತ್ರಸೃಷ್ಟಿ ಎಂಬ ವಿಷಯ ಕುರಿತು ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧಕ್ಕೆ ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪದವಿ ದೊರೆತಿದೆ.

ಇವರಿಗೆ ಜನಪದ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಒಲವು ಮೂಡಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಓದುವಾಗಲೇ ಸಂಗ್ರಹ ಕಾರ್ಯ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ್ದರು. ಅನಂತರ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಉಪನ್ಯಾಸಕರಾದ ಮೇಲೆ ವೈಜ್ಞಾನಿಕವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಕಾರ್ಯ ಮುಂದುವರಿಸಿದರು. ಏಕಾಂಗಿಯಾಗಿ ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದುರ್ಗಮವಾದ ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ತಿರುಗಾಡಿ ಕ್ಷೇತ್ರಕಾರ್ಯ ನಡೆಸಿ ಜನಪದಗೀತೆ, ಕಥನಗೀತೆ, ಕಲೆ, ಗಾದೆ, ಒಗಟುಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದರು. ತಿಮ್ಮಕ್ಕನ ಪದಗಳು, ಪರಮೇಶ್ವರಿಯ ಪದಗಳು– ಇವು ಇವರ ಗಮನಾರ್ಹ ಕೃತಿಗಳು. ಜಾನಪದದ ವಿವಿಧ ಶಿಸ್ತುಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಆಳವಾದ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ 70 ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಜನಪದ ಜನವೈದ್ಯ–ಪಶುವೈದ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅಪಾರ ಮಾಹಿತಿಗಳನ್ನು ಕಲೆಹಾಕಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದು ಇವರ ಇನ್ನೊಂದು ದೊಡ್ಡ ಕೊಡುಗೆ. ಹಾಲಕ್ಕಿ, ಗೊಂಡ, ಮುಕ್ರಿ, ಅಗೇರ, ಕೊಮಾರಪಂತ, ಸಿದ್ಧಿ, ನಾಮಧಾರಿ, ಹವ್ಯಕ ಮುಂತಾದ ಹಲವು ಉಪಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಿರುವ ಆಚರಣೆ, ನಂಬಿಕೆ, ಸಂಪ್ರದಾಯ, ಆರಾಧನೆ, ಹಬ್ಬ–ಹರಿದಿನ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಅಧ್ಯಯನ ಹಾಗೂ ಆ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಾಗುವ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಇವರು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ.

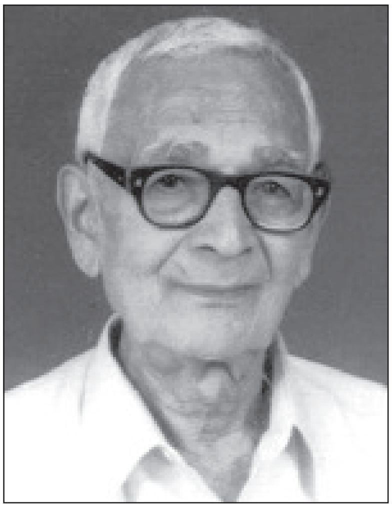

ಇವರು ಸೃಜನಶೀಲ ಲೇಖಕರೂ ವಿಮರ್ಶಕರೂ ಆಗಿದ್ದಾರೆ. ಕವಿತೆ, ಕತೆ, ನಾಟಕ, ವಿಮರ್ಶೆ, ಅನುವಾದ, ಲೇಖನ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಹೋಮಿಯೋಪತಿ ಪದ್ಧತಿಯ ವೈದ್ಯರೂ ಹೌದು. ಹೋಮಿಯೋಪತಿ ಕುರಿತು ಇವರು ಬರೆದಿರುವ ಗ್ರಂಥ ಪ್ರಶಂಸೆ–ಪುರಸ್ಕಾರಗಳಿಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿದೆ. ಜಾನಪದ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಕೊಡುಗೆಗಾಗಿ ಇವರಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಜಾನಪದ ಮತ್ತು ಯಕ್ಷಗಾನ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಶಿರಸಿಯ ಧರ್ಮ ಸಮ್ಮೇಳನದಲ್ಲಿ ಜನಪದ ಸಾಹಿತ್ಯ ರತ್ನ ಎಂಬ ಬಿರುದು ಹಾಗೂ ಚಿನ್ನದ ಪದಕದ ಪುರಸ್ಕಾರ, ಗೌರೀಶ ಕಾಯ್ಕಿಣಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಕನ್ನಡ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (2001) ದೊರಕಿವೆ. ಇವರ ಎರಡು ಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಜಾನಪದ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪುಸ್ತಕ ಬಹುಮಾನ ದೊರೆತಿದೆ. ಉಡುಪಿಯ ರಂಗಕಲೆಗಳ ಅಧ್ಯಯನ ಕೇಂದ್ರ ಜನಪದ ಕಲಾ ವಿಭೂಷಣ ಎಂಬ ಬಿರುದು ನೀಡಿ ಸನ್ಮಾನಿಸಿದೆ. ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಇವರ ಜಾನಪದ ಮತ್ತು ಗಿರಿಜನರ ಕಲೆಗಳು ಎಂಬ ಕೃತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ. ಇವರ ಅಪ್ರಕಟಿತ ಸಾಹಿತ್ಯ ರಾಶಿಯು ವಿಪುಲವಾಗಿದ್ದು ಪ್ರಕಟವಾಗಬೇಕಿದೆ. ಇವರು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ ಕೆಲವು ಜನಪದ ಕತೆಗಳು ರಷ್ಯನ್, ಜರ್ಮನ್, ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಮುಂತಾದ ಭಾಷೆಗಳಿಗೂ ಅನುವಾದಗೊಂಡಿವೆ. ಇವರು ಜಾನಪದ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಸದಸ್ಯರೂ ಜಾನಪದ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರೂ ಆಗಿದ್ದರು. **(ಆರ್.ಪಿ.ಎಚ್.)**

ಹೆಗ್ಗಡೆ, ಕೆ.ಎಸ್.: 1909– . ಭಾರತದ ಸರ್ವೋಚ್ಚ ನ್ಯಾಯಾಲಯದ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರು; ಲೋಕಸಭೆಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು(1977–80).

ಇವರು 1909 ಜೂನ್ 11ರಂದು ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕವ್ರೂರಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಸುಬ್ಬಯ್ಯ. ಹೆಗಡೆಯವರ ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣ ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ಅಲ್ಲಿ ಇವರು ಎಂ.ಎ.,ಬಿ.ಎಲ್. ಪದವಿಗಳನ್ನು ಪಡೆದರು. 1935ರಲ್ಲಿ ವಕೀಲವೃತ್ತಿ ಆರಂಭಿಸಿದರು. ದೆಹಲಿಯಲ್ಲಿ ವಕೀಲವೃತ್ತಿ ಹಿಡಿದ ಇವರಿಗೆ ಇತರ ಅವಕಾಶಗಳೂ ತೆರೆದುಕೊಂಡವು. 1947ರಿಂದ ಸರ್ಕಾರಿ ಪ್ಲೀಡರ್ ಮತ್ತು ಪಬ್ಲಿಕ್ ಪ್ರಾಸಿಕ್ಯೂಟರ್ ಆಗಿ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. 1952ರಲ್ಲಿ ದೆಹಲಿಯ ಸಂಸತ್ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಚುನಾಯಿತರಾದರು. ಆಗ ಇವರು ವಕೀಲ ವೃತ್ತಿಯೊಂದಿಗೆ ಸಂಸದೀಯರಾಗಿಯೂ ವಿವಿಧ ಕಾರ್ಯಭಾರ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಲೆಕ್ಕಪತ್ರ ಸಮಿತಿ, ರೈಲ್ವೆ ಭ್ರಷ್ಟಾಚಾರ ವಿಚಾರಣಾ ಸಮಿತಿ ಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿ ತಮ್ಮ ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕಾನೂನು ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಧಾರೆ ಎರೆದರು. ಇವರು ವಿಶ್ವಸಂಸ್ಥೆಯ ಸಾಮಾನ್ಯ ಮಹಾಸಭೆಗೆ ಭಾರತದ ಒಬ್ಬ ಪರ್ಯಾಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ನಿಯುಕ್ತರಾಗಿದ್ದರು (1954).

1957ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಉಚ್ಚನ್ಯಾಯಾಲಯದ ನ್ಯಾಯಮೂರ್ತಿಯಾಗಿ ನೇಮಕವಾಗುವ ಮೂಲಕ ನ್ಯಾಯಾಂಗ ಸೇವೆಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. 1966ರ ವರೆಗೂ ಈ ಹುದ್ದೆಯನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿ ಯಶಸ್ವಿ ನ್ಯಾಯಮೂರ್ತಿ ಎನಿಸಿಕೊಂಡರು. ಇವರ ಅರ್ಹತೆ ಇವರಿಗೆ ದೆಹಲಿಯ ಉಚ್ಚ ನ್ಯಾಯಾಲಯದ ಮುಖ್ಯ ನ್ಯಾಯಮೂರ್ತಿ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಲು ನೆರವಾಯಿತು (1966–67). ಅನಂತರ ಭಾರತದ ಸರ್ವೋಚ್ಚ ನ್ಯಾಯಾಲಯದ ನ್ಯಾಯಮೂರ್ತಿಯಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡರು.

ನ್ಯಾಯಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ನುರಿತ ನ್ಯಾಯವಾದಿಯಾಗಿ ಮತ್ತು ನ್ಯಾಯಮೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಅಪಾರ ಅನುಭವ ಗಳಿಸಿದ ಇವರು ಸೇವಾ ಜ್ಯೇಷ್ಠತೆಯಿದ್ದರೂ ಸರ್ವೋಚ್ಚ ನ್ಯಾಯಾಲಯದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ನ್ಯಾಯಮೂರ್ತಿಯಾಗಿ ನೇಮಕವಾಗುವ ಅವಕಾಶ ಕೈತಪ್ಪಿತು. ಆಗ ಇವರು ತಮ್ಮ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ತೆರವುಗೊಳಿಸಿ ತತ್ತ್ವಬದ್ಧರೆಂಬ ಕೀರ್ತಿಗೆ ಭಾಜನರಾದರು. ಈ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ 1977ರಲ್ಲಿ ಲೋಕಸಭೆಗೆ ಜನಸಂಘದ ವತಿಯಿಂದ ಬೆಂಗಳೂರು ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿದರು. ಇವರ ಎದುರಾಳಿ ಮಾಜಿ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿ ಕೆಂಗಲ್ ಹನುಮಂತಯ್ಯ ನವರು. ತುರ್ತುಪರಿಸ್ಥಿತಿಯ ಘೋಷಣೆಯಿಂದ ಅಸಮಾಧಾನಗೊಂಡಿದ್ದ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ವಿದ್ಯಾವಂತ ಮತದಾರವರ್ಗ ಹೆಗ್ಗಡೆಯವರನ್ನು ಲೋಕಸಭೆಗೆ ಚುನಾಯಿಸುವ ಮೂಲಕ ತಕ್ಕ ಪ್ರತಿಭಟನೆ ತೋರಿಸಿತು. ಎತ್ತರದ ನಿಲುವಿನ, ಗಂಭೀರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದ, ತೂಕದ ಮಾತಿನ ಹೆಗ್ಗಡೆಯವರನ್ನು ಲೋಕಸಭೆಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಆರಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಇವರು 1977 ಜುಲೈ 21ರಿಂದ 1980 ಜನವರಿ 21ರ ವರೆಗೂ ಅಲಂಕರಿಸಿದ್ದರು. ಇವರು ತಮ್ಮ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ಉತ್ತಮವಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸಿ ಸಂಸದೀಯ ನಡವಳಿಕೆಗೆ ಮಾದರಿ ಹಾಕಿಕೊಟ್ಟರು. ರಾಷ್ಟ್ರಪತಿಯ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೂ ಇವರ ಹೆಸರು ಪ್ರಸ್ತಾಪವಾದದ್ದು ಇವರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದ ಘನತೆಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ.

(ಡಿ.ಎಸ್.ಜೆ.)

ಹೆಗ್ಗಡದೇವನಕೋಟೆ: ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಹುಣಸೂರು, ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ನಂಜನಗೂಡು, ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಚಾಮರಾಜನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗುಂಡ್ಲುಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಿರಾಜಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕೂ ಮತ್ತು ಕೇರಳ ರಾಜ್ಯವೂ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಹಂಪಾಪುರ, ಹೆಗ್ಗಡದೇವನಕೋಟೆ, ಸರಗೂರು, ಕಂದಲಿಕೆ ಮತ್ತು ಅಂತರಸಂತೆ ಹೋಬಳಿಗಳು. ಎರಡು ಪಟ್ಟಣಗಳೂ 281 ಗ್ರಾಮಗಳೂ ಇವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1,606.3 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,45,930. ಇದರಲ್ಲಿ 2,33,885 ಮಂದಿ ಗ್ರಾಮವಾಸಿಗಳು, 12,045 ಮಂದಿ ಪಟ್ಟಣವಾಸಿಗಳು.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟ ಶ್ರೇಣಿಯಿದ್ದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವ ಭಾಗವೆಲ್ಲ ಈ ಘಟ್ಟಶ್ರೇಣಿಯ ನೆರಳಿನಲ್ಲಿದೆ ಎನ್ನಬಹುದು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಅರಣ್ಯಗಳಿವೆ. ರಕ್ಷಿತ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶಗಳಿದ್ದು ಆನೆ, ಹುಲಿ, ಕಾಡುಕೋಣ, ಜಿಂಕೆ ಮುಂತಾದ ಕಾಡುಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಬೆಲೆಬಾಳುವ ಮರಗಳೂ ಈ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿವೆ. ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯನದಿ ಕಪಿಲಾ. ಈ ನದಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಕೇರಳ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸುವ ಗಡಿಯಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಹರಿದು ಅನಂತರ ಬೇಗೂರು ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶದ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಮೇಲುಕೋಟೆ ಗ್ರಾಮದವರೆಗೂ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುವುದು. ಅಲ್ಲಿ ಬರಲಹೊಳೆಯನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಕನಕನಹಳ್ಳಿವರೆಗೂ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಪ್ರವಹಿಸುವುದು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಏರಿ ಹೊನ್ನೂರು ಕುಪ್ಪೆಯಿಂದ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಮತ್ತೆ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ತಿರುಗಿ ಜಿಯರ ಗ್ರಾಮದವರೆಗೆ ಹರಿದು ಅಲ್ಲಿಂದ ಅಂಕುಡೊಂಕುಗಳೊಡನೆ ಸರಗೂರುವರೆಗೆ ಹರಿಯುವುದು. ಮತ್ತೆ ಹೆಗ್ಗಡದೇವನಕೋಟೆ ಹೋಬಳಿಯ ಮಟಕೆರೆ ವರೆಗೂ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಅನಂತರ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ನಂಜನಗೂಡು ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ನದಿ ನಂಜನಗೂಡು ಮತ್ತು ಹೆಗ್ಗಡದೇವನಕೋಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಗಡಿಯಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಹರಿಯುವುದು. ಮಟಕೆರೆ ಬಳಿ ಕಪಿಲಾ ನದಿಗೆ ಸೇರುವ ತಾರಕಾ ನದಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮದಿಂದ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುವುದು. ಇವಲ್ಲದೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ನುಗುಹೊಳೆ, ಹೆಬ್ಬಳ್ಳ, ಮಾವಿನಹಳ್ಳ, ಬರಲಹೊಳೆ, ಸುತನಳ್ಳ, ಸಾರ್ತಿಹೊಳೆ ಮುಂತಾದವು ಇವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸುತನಳ್ಳ, ಬರಲಹೊಳೆ, ವಡ್ಡಳ್ಳಿಹೊಳೆ ನೇರವಾಗಿ ಕಪಿಲಾನದಿಯನ್ನು ಸೇರಿದರೆ ಉಳಿದವುಗಳನ್ನು ನುಗು ಮತ್ತು ತಾರಕಾ ಕೂಡಿಸಿಕೊಂಡು ಕಪಿಲಾ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರುವುವು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನೀರಾವರಿ ಯೋಜನೆಗಳಲ್ಲಿ ನುಗು ಜಲಾಶಯ ಒಂದು. ಬೀರವಾಳದ ಬಳಿ 2,020′ ಉದ್ದ 134′ ಎತ್ತರದ ಕಲ್ಲುಗಾರೆಯ ಕಟ್ಟೆಯನ್ನು ನುಗು ಹೊಳೆಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಕಟ್ಟಿ ನೀರನ್ನು ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಹಾಗೇ ಇಲ್ಲಿನ ಹೆಬ್ಬಳ್ಳಕ್ಕೆ 2,830′ ಉದ್ದ 64′ ಎತ್ತರದ ಹೆಬ್ಬಳ್ಳಕಟ್ಟೆ ಕಟ್ಟಿದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದೊಡ್ಡದಾದ ಕಪಿಲಾ ಯೋಜನೆ ಪ್ರಕಾರ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಿದರಹಳ್ಳಿ ಬಳಿ ಕಪಿಲಾ ನದಿಗೆ 8,965′ ಉದ್ದ 90′ ಎತ್ತರ ಇರುವ ಕಟ್ಟೆ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದ್ದು ಇದರಿಂದ ಮೈಸೂರು–ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ನೀರಾವರಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ರೀತಿ ತಾರಕಾ ಯೋಜನೆಯಂತೆ ತಾರಕಾ ನದಿಗೆ 3,850′ ಉದ್ದ 100′ ಎತ್ತರದ ಕಲ್ಲುಗಾರೆಯ ಕಟ್ಟೆ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ತಂಪಾದ ಹವೆಯುಳ್ಳ

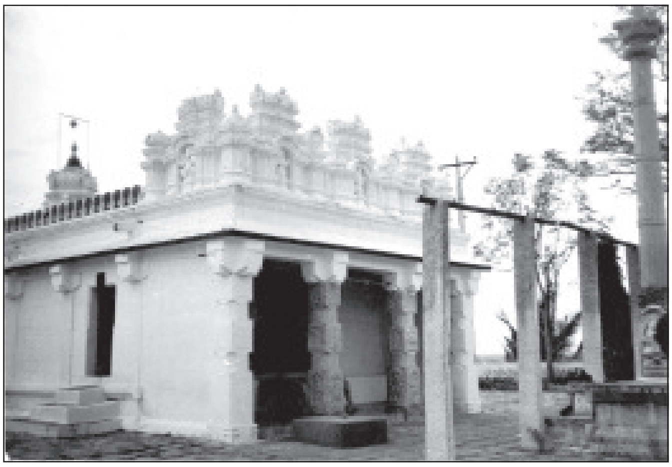

ಮಾದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಮಾದಾಪುರ, ಹೆಗ್ಗಡದೇವನಕೋಟೆ

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 904 ಮಿಮೀ. ವಾಸ್ತವಿಕವಾಗಿ 1049.7 ಮಿಮಿ ಮಳೆ ಆಗಿದೆ (2000).

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಮರಳು ಮಿಶ್ರಿತ ಕೆಂಪುಮಣ್ಣು ಪ್ರದೇಶ ಹೆಚ್ಚು. ನಾನಾ ಜಲ ಮೂಲಗಳಿಂದ ಒಟ್ಟು ನೀರಾವರಿಯಾದ ಪ್ರದೇಶ 10,127 ಹೆ.ಗಳು. ಬಿತ್ತನೆಯಾದ ಒಟ್ಟು ಪ್ರದೇಶ 75,195 ಹೆ.ಗಳು (2000). ರಾಗಿ, ಬತ್ತ, ನೆಲಗಡಲೆ, ಜೋಳ, ತಂಬಾಕು, ಹತ್ತಿ, ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ, ದ್ವಿದಳಧಾನ್ಯ ಗಳನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ನೀರಾವರಿ ಪ್ರದೇಶ ಹೆಚ್ಚುತ್ತಿದ್ದು ಇತರ ಬೆಳೆಗಳನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಅರಣ್ಯೋತ್ಪಾದನೆ ಅವಲಂಬಿತ ಕೆಲವು ಗೃಹ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿವೆ. ಪಶುಪಾಲನೆ, ಮತ್ಸ್ಯೋದ್ಯಮ ಪ್ರಗತಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಕೃಷಿ ತರಬೇತಿ ಶಾಲೆ, ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ ಮತ್ತು ಜೂನಿಯರ್ ಕಾಲೇಜುಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿ ಮತ್ತು ಜಿಲ್ಲಾ ಹೆದ್ದಾರಿಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮತ್ತು ಅದರ ಸುತ್ತಲ ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ರಸ್ತೆ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ.

ಹೆಗ್ಗಡದೇವನಕೋಟೆಯ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ, ಸರಗೂರಿನ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ 11 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕಿತ್ತೂರು ಕಪಿಲಾ ನದಿಯ ಬಲದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಇದು ಪುನ್ನಾಡ ದೊರೆಗಳ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತೆಂದೂ ಇಲ್ಲಿಯ ದೊರೆ ಸ್ಕಂದವರ್ಮನ ಮಗಳನ್ನು ಗಂಗದೊರೆ ಅವಿನೀತ ಮದುವೆಯಾದನೆಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಇಲ್ಲಿನ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಶತಮಾನದ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ರಾಜವಾಸಸ್ಥಾನ, ಕೀರ್ತಿಪುರ ಪಟ್ಟಣ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಸರಗೂರಿನ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ 11 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಕಪಿಲಾ ನದಿಯ ಬಲದಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಮಳಲಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಜೈನ ಬಸದಿಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮದ ಎಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಕಾಕನ ಕೋಟೆ ಕಾಡು ಖೆಡ್ಡ **(ನೋಡಿ)** ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಕ್ಕೆ ಹೆಸರಾದದ್ದು.

ಹೆಗ್ಗಡದೇವನಕೋಟೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. ಮೈಸೂರಿಗೆ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ 52 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 12,045. ಅರಣ್ಯೋತ್ಪನ್ನ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಗೃಹ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿರುವ ಈ ಪಟ್ಟಣ ತಾರಕಾ ನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ನಾಗರಿಕ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ಜೂನಿಯರ್ ಕಾಲೇಜು ಇದೆ. ಮೈಸೂರು–ಮಾನಂದವಾಡಿ ರಸ್ತೆ, ಹುಣಸೂರು–ಬೇಗೂರು ರಸ್ತೆಗಳು ಈ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಸಂಪರ್ಕ ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ನೆರೆಹೊರೆಯ ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ರಸ್ತೆ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ಪಟ್ಟಣ ಪೌರಸಭಾ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. **(ಡಿ.ಸಿ.ಜೆ.;ಪಿ.ಜಿ.)**

ಹೆಗ್ಗಡೆಗಳು: ವಿಜಯನಗರ ಹಾಗೂ ಅನಂತರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತುಳು ನಾಡಿನ ಹಲವೆಡೆ ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ರಾಜ್ಯಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದವರು.

ಹೆಗ್ಗಡೆಗಳು ಸಾಲೆ ಬಳಿಗೆ (ವಂಶ) ಸೇರಿದವರು, ಹನುಮಧ್ವಜಾಂಕಿತರು, ಶೈವ, ವೈಷ್ಣವ ಮತಗಳನ್ನು ಸಮಾನದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಪೋಷಿಸಿದವರು. ಇವರ ಕುಲದೇವತೆ ಹಾಗೂ ಅಧಿದೇವತೆ ವಿಟ್ಲದ ಪಂಚಲಿಂಗೇಶ್ವರ. ಅಳಿಯಸಂತಾನ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಇವರು ಅನುಸರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಈ ವಂಶದ ಉಗಮದ ಬಗ್ಗೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿದುಬಂದಿಲ್ಲ. ಡೊಂಬ ಎಂಬುದು ಕದಂಬ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಬಂದಿರಬೇಕೆಂದೂ ಕಡಬ ಇವರ ಮೂಲ ಸ್ಥಳವಾಗಿದ್ದು ಅನಂತರ ವಿಟ್ಲಕ್ಕೆ (ವಿಟ್ಲ, ಇಷ್ಟಕಾಪುರದ ತದ್ಭವ) ತಮ್ಮ ಕೇಂದ್ರವನ್ನು ವರ್ಗಾಯಿಸಿಕೊಂಡಿರಬೇಕೆಂದೂ ಒಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ವಿಟ್ಲದಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಡೊಂಬ ಹೆಗ್ಗಡೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಹೆಚ್ಚು ವಿವರಗಳು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಹಲವು ಶತಮಾನಗಳ ಕಾಲ ಇವರು ಸ್ವತಂತ್ರ ಅರಸರಾಗಿ ರಾಜ್ಯವಾಳಿದರೆಂಬುದು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಹೇಳಿಕೆ. ಇವರ ರಾಜ್ಯ ಮುಡ್ನೂರು, ವಿಟ್ಲ, ಪಡ್ನೂರು, ಬಾಯಾರು, ಚಿಪ್ಪಾರು, ಕೆಳನಾಡು ಮುಂತಾದ ಹತ್ತೊಂಬತ್ತು ಮಾಗಣೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿತ್ತು. 1436ರಲ್ಲಿ ಇವರ ಮೊದಲ ಶಾಸನ ಕಾಣಸಿಗುತ್ತದೆ. ಕುಂಚಣ್ಣಶೇಖ ಡೊಂಬ ಹೆಗ್ಗಡೆಯ ಮಗ ವಿಯೆಣಸ್ವಾಮಿಯ ಅಳಿಯನಾದ ಮುಂಡಿಸಿದ್ಧಶೇಖನ ಪ್ರಸ್ತಾಪ ಇದರಲ್ಲಿದೆ. 1571ರ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ ಕುನ್ನಿದೇವರಸನಾದ ಡೊಂಬಹೆಗ್ಗಡೆಯ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.

ಇಕ್ಕೇರಿಯ ಅರಸ ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕನೊಂದಿಗೆ 1608ರಲ್ಲಿ ಹೆಗ್ಗಡೆಯೊಬ್ಬ ಶಾಂತಿಯೊಪ್ಪಂದ ಮಾಡಿಕೊಂಡ. ಆದರೆ ಅವನ ಮಗ ವೀರಭದ್ರ ನಾಯಕನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದಂಗೆ ಎದ್ದ ತುಳುನಾಡಿನ ಅರಸರ ಪೈಕಿ ವಿಟ್ಲದ ಹೆಗ್ಗಡೆಯೂ ಸೇರಿಕೊಂಡ. ಕಪ್ಪವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಪಾವತಿ ಮಾಡದ ಹೆಗ್ಗಡೆಯೊಬ್ಬನನ್ನು ಸಂಕೋಲೆ ಸಮೇತ ಇಕ್ಕೇರಿಯ ಅರಮನೆಗೆ ಕೊಂಡೊಯ್ದ ವಿಚಾರ 1719ರ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ವಾಣಶೆಟ್ಟಿ ಎಂಬ ಪ್ರಜೆಯೊಬ್ಬ ಹೆಗ್ಗಡೆಗೆ ಆರ್ಥಿಕ ಸಹಾಯ ನೀಡಿ ಆಪತ್ತಿನಿಂದ ಅವನನ್ನು ಪಾರುಮಾಡಿದ. 1727 ಮತ್ತು 1734ರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಥಂಪಾಡಿ ನರಸಿಂಹರಸ, ಅವನ ಅಳಿಯ ನಂದಪ್ಪರಸ, ನರಸಿಂಹ ಕೃಷ್ಣಪ್ಪರಸ ಹಾಗೂ ಕಿನ್ಯಣ್ಣಕಾವ ಹೆಗ್ಗಡೆ ಮುಂತಾದ ಹೆಗ್ಗಡೆ ಅಧಿಪರು ಉಕ್ತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇದರಿಂದ ಪಾರ್ಥಂಪಾಡಿ ಇವರ ಇನ್ನೊಂದು ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತೆಂಬ ಅಂಶ ವಿದಿತವಾಗುತ್ತದೆ. 1744ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಪಾಂಡ್ಯಪ್ಪರಸನ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.

ಇಕ್ಕೇರಿ ಅರಸರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿದ್ದ ಹೆಗ್ಗಡೆಗಳ ಅಧಿಕಾರ ಹೈದರ್ ಅಲಿಯ ದಿಗ್ವಿಜಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಪ್ಪಿಹೋಯಿತು. ಆದರೆ ಇಸ್ಲಾಂ ಮತಕ್ಕೆ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳಲು ಹೆಗ್ಗಡೆ ಅಧಿಪ ಮರಿಯಪ್ಪರಸ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಾಗ ಅವನ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಹಿಂದಿರುಗಿಸಲಾಯಿತು. 1765ರಲ್ಲಿ ತನಗೆ ಸಲ್ಲಬೇಕಾದ ಕಪ್ಪದ ಮೊತ್ತವನ್ನು ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಹೆಚ್ಚಿಸಿದಾಗ 1768ರಲ್ಲಿ ಇವರ ನಡುವೆ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯ ತಲೆದೋರಿತು. ಅಚ್ಯುತ ಹೆಗ್ಗಡೆ ಪದಚ್ಯುತನಾಗಿ ವಿಟ್ಲದಿಂದ ಓಡಿಹೋಗಿ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಆಶ್ರಯ ಪಡೆದ. ಮಾಹೆಯಾನ ನೂರು ರೂಪಾಯಿಗಳ ವಿಶ್ರಾಂತಿ ವೇತನ ಪಡೆಯುತ್ತ ತೆಲ್ಲಿಚೇರಿಯಲ್ಲಿ ಆತ ಇರಬೇಕಾಯಿತು. 1768 ಮತ್ತು 1780ರಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸಿದ ಮೈಸೂರು–ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಕದನಗಳಲ್ಲಿ ಅಚ್ಯುತ ಹೆಗ್ಗಡೆ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಪರ ಹೋರಾಡಿದ. ಆದರೆ ಅವನನ್ನು ಟಿಪ್ಪು ಕೈಸೆರೆಹಿಡಿದು ತಲೆ ಕಡಿಸಿದ. ವಿಟ್ಲದ ಅರಮನೆ ಬೆಂಕಿಗೆ ತುತ್ತಾಯಿತು. ಅಚ್ಯುತ ಹೆಗ್ಗಡೆಯ ವಂಶಸ್ಥರು ಬ್ರಿಟಿಷರ ರಕ್ಷಣೆಯಲ್ಲಿ ತೆಲ್ಲಿಚೇರಿಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದು, ಬ್ರಿಟಿಷರ ಪರ ಹೋರಾಡಿದರು.

ಬ್ರಿಟಿಷ್–ಮೈಸೂರು ಹೋರಾಟದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಹೆಗ್ಗಡೆಗೆ ಮಂಜೇಶ್ವರದ ದೇವಾಲಯದಿಂದ ಸಲ್ಲುತ್ತಿದ್ದ ಕಾಣಿಕೆ ನಿಂತುಹೋಯಿತು. ಸಿಟ್ಟಿಗೆದ್ದ ಹೆಗ್ಗಡೆ ಮಂಜೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನೇ ಕೊಳ್ಳೆಹೊಡೆದ. ಹಾನಿಗೆ ತುತ್ತಾದ ಸ್ಥಳೀಯ ಜನರು ಕ್ಯಾಪ್ಟನ್ ಥಾಮಸ್ ಮನ್ರೋಗೆ ದೂರಿತ್ತರು. ಬ್ರಿಟಿಷರು ಈ ಹೆಗ್ಗಡೆಯನ್ನು ಬಂಡುಕೋರನೆಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿದರು (ಡೊಂಬ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಡೊಂಬಿ ಎಂದಾಗಿ ಈ ಮನೆತನವನ್ನು ಬಂಡುಕೋರ ಮನೆತನವೆಂದು ಅರ್ಥೈಸಲು ಅವಕಾಶ ಕಲ್ಪಿಸಿತು).

ಕೊಯಮತ್ತೂರಿನ ಸುಬ್ಬರಾವ್ ವಿಟ್ಲದ ಹೆಗ್ಗಡೆಯೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿ ಉಪ್ಪಿನಂಗಡಿ ದೇವಾಲಯವನ್ನಾಕ್ರಮಿಸಿದ. ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಆಡಳಿತವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ ಕಡಬದ ತಹಶೀಲದಾರ ತಲೆತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡ. ಸುಬ್ಬರಾವ್ ಮುಂದೆ ಸಾಗಿ ಬಂಟ್ವಾಳವನ್ನು ಲೂಟಿ ಹೊಡೆದು ಪುತ್ತೂರನ್ನು ತಲುಪಿದ. ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಮನ್ರೋ ಧರ್ಮಸ್ಥಳದ ಕುಮರ ಹೆಗ್ಗಡೆಯ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ತುಕಡಿಯೊಂದನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ್ದ. ಸುಬ್ಬರಾವ್ ಪರಾಜಿತನಾದ. ಇತ್ತ ವಿಟ್ಲದ ಹೆಗ್ಗಡೆಯನ್ನು ತಹಶೀಲದಾರ ಸೋಲಿಸಿ ಅವನ ವಂಶದ

ಒಂಬತ್ತು ಜನರನ್ನು ಕೈಸೆರೆಹಿಡಿದ. ಇಬ್ಬರನ್ನು ಗಲ್ಲಿಗೇರಿಸಲಾಯಿತು. ಉಳಿದವರನ್ನು ತೆಲ್ಲಿಚೇರಿಯಲ್ಲಿ ಬಂಧನದಲ್ಲಿ ಇಡಲಾಯಿತು. ವೃದ್ಧಾಪ್ಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಮವರ್ಮನನ್ನು ಹಾಗೂ ಅವನ ಅಳಿಯ ನರಸಿಂಹರಾಜನನ್ನು ವಿಟ್ಲಕ್ಕೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಲಾಯಿತು. ಇವರ ರಾಜ್ಯ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಅಧೀನವಾಯಿತು. 1856–57ರಲ್ಲಿ ಇಮ್ಮಡಿ ನರಸಿಂಹರಾಜ ಮತ್ತು 1896ರಲ್ಲಿ ಅವನ ಸೋದರಿ ದೊಡ್ಡಮ್ಮ ಅರಸಿ ಮರಣ ಹೊಂದಿದರು. ಈಗಲೂ ಇವರ ವಂಶದವರು ವಿಟ್ಲದಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದ್ದಾರೆ.

ಕಾಪು ಎಂಬಲ್ಲಿಂದ ಮರ್ದಹೆಗ್ಗಡೆ ಅಥವಾ ಮದ್ದಹೆಗ್ಗಡೆ ಎಂಬುವರು ಸಾಮಂತರಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರ ಆಡಳಿತದ ಆರಂಭದ ಕಾಲವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ. 1475ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಮರ್ದಹೆಗ್ಗಡೆಯೊಬ್ಬನ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. 1500ರ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನ ತಿರುಮಲರಸ ಅಥವಾ ಮದ್ದಹೆಗ್ಗಡೆಯನ್ನು ಹೆಸರಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಹೆಗ್ಗಡೆಗಳು ಯೆಲ್ಲೂರು, ಯೇಳಿಂಜೆಗಳ ಹೆಗ್ಗಡೆ ಹಾಗೂ ಚೌಟರಸರೊಂದಿಗೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡ ರಾಜಕೀಯ ಶಾಂತಿ ಒಪ್ಪಂದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಸಿಗುತ್ತದೆ. 1541ರಲ್ಲಿ ಗಣಪಣ ಸಾವಂತ ಅಥವಾ ಮದ್ದಹೆಗಡೆ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ; 1558ರಲ್ಲೂ ಈತನಿದ್ದ. ಇವರ ರಾಜ್ಯದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿಯದು. ಆದರೆ ಇವರ ರಾಜ್ಯ ಸಪ್ತ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿತ್ತೆಂಬ ಪ್ರತೀತಿ ಇದೆ.

ಮಾರಮ್ಮ ಹೆಗ್ಗಡೆಗಳು ಉಡುಪಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಯೇರುವಾಳ ಎಂಬಲ್ಲಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರ ರಾಜ್ಯ ಎರಡೇ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ತಿರುಮಲರಸನಾದ ಮಾದಂಬ (ಮಾರಮ್ಮ) ಹೆಗ್ಗಡೆ ಈ ವಂಶದ ಒಬ್ಬ ಅಧಿಪ.

ಯೆಲ್ಲೂರಿನ ಅಧಿಪರನ್ನು ಕುಂದಹೆಗ್ಗಡೆಗಳೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. 15ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲೇ ಈ ವಂಶದ ಅಧಿಪನ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ವಿಶ್ವನಾಥ ಇವರ ಕುಲದೇವತೆ. ಉಡುಪಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೆಲ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಇವರು ಕೆಲವು ಶಾಂತಿ ಒಪ್ಪಂದಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಿಗಳಾಗಿ ಉಲ್ಲೇಖಗೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ನಂದಳಿಕೆಯ ಅಧಿಪರನ್ನು ಕಿನ್ಯಕ ಪೆರ್ಗ್ಗಡೆ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

ಕಾರ್ಕಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುದರಾಡಿಯಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಾವಂತರೆಂದು ಪರಿಚಿತರಾದ ಹೆಗ್ಗಡೆಗಳ ಆಳಿಕೆ ಇತ್ತು. ಇವರು ಪುತ್ತಿಗೆಯ ಚೌಟರಸರ ಬಂಧುಗಳು. ಅಂಣ್ಣ ಸಾವಂತ ಹೆಗ್ಗಡೆ ಮೂಡಬಿದರೆಯ ತ್ರಿಭುವನತಿಲಕಚೂಡಾಮಣಿ ಚೈತ್ಯಾಲಯಕ್ಕೆ 1461ರಲ್ಲಿ ದಾನವಿತ್ತ ಸಂಗತಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. **(ಎಚ್.ಎಂ.ಎಸ್.ಆರ್.)**

ಹೆಗ್ಗೆರೆ: ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಜೈನರ ಯಾತ್ರಾಸ್ಥಳ. ಹೊಸದುರ್ಗ–ಹುಳಿಯಾರು ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹೊಸದುರ್ಗದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 29 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣದ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 835.

ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ಸುಂದರ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಒಂದು ಜೈನ ಬಸದಿಯೂ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಮೂರು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಕನಾಸಿ ಮತ್ತು ನವರಂಗಗಳಿರುವ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ದೊಡ್ಡದು. ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯದ ಶಿವಲಿಂಗ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಪೂರ್ವದ ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ಲಿಂಗದರ್ಶನಕ್ಕಾಗಿ ಎರಡು ರಂಧ್ರಗಳಿವೆ. ಸುಂದರವಾದ ಸರಸ್ವತಿ ಮತ್ತು ನಾಗವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಮಹಿಷಾಸುರಮರ್ದಿನಿ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪೀಠಗಳಿವೆ. ಸರಸ್ವತಿ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಶಾಸನವಿದೆ. ಅದರ ಕಾಲ ಸು. 1232. ಗಳಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಉಳಿದವಕ್ಕಿಂತ ಪ್ರಾಚೀನ. ಇಲ್ಲಿನ ಸುಕನಾಸಿಯಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾಗಿ ಕೆತ್ತಿರುವ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ರಾಮಾಯಣದ ದೃಶ್ಯಗಳು, ದಶಾವತಾರ ಹಾಗೂ ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರ ಚಿತ್ರಣವಿದೆ. ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿ ಹೊಯ್ಸಳರ ಶ್ರೇಷ್ಠ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ಕಪ್ಪುಶಿಲೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಕನಾಸಿ, ನವರಂಗಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಈ ಮಾದರಿಯ ಬಸದಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಇದೊಂದೇ. ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರವಾಗಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿರುವ ಕಮಲಪೀಠದ ಮೇಲಿನ ಮೂಲ ಜಿನಮೂರ್ತಿ ಈಗ ಇಲ್ಲ. ಅದರ ಜಾಗದಲ್ಲಿ ಅನಂತನಾಥನ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. **(ಎಂ.ಆರ್.ಪಿ.)**

ಹೆಜಮಾಡಿ: ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಮಂಗಳೂರು–ಉಡುಪಿ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರಿನ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಸು.34 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 8,192. ಸಿರಿಗಳ ಆರಾಧನೆಯ ಪಿರಿಯ ಮಾಡರ ಕಾರಣದಿಂದ ಪೆಜಮಾಡಿ ಹೆಜಮಾಡಿಯಾಯಿತೆಂದೂ ಹೆಜ್ಜೆಹೆಜ್ಜೆಗೆ ಶಾಂಭವಿ ನದಿ ಹಿಂದೆ ಸರಿದು ಆದ ಗ್ರಾಮವಾದುದರಿಂದ ಹೆಜಮಾಡಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಾಯಿತೆಂದೂ ಐತಿಹ್ಯ. ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ನಡುಸಾಲು (ಪಡುಬಿದರೆ) ಗ್ರಾಮ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಫಲಿಮಾರು ಗ್ರಾಮ ಹಾಗೂ ಶಾಂಭವಿ ಹೊಳೆ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಶಾಂಭವಿ ಹೊಳೆ, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಅರಬ್ಬಿ ಸಮುದ್ರ ಇವು ಈ ಗ್ರಾಮದ ಗಡಿಗಳು. ಈ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಸನಿಹದಲ್ಲೇ ಶಾಂಭವಿ ಹೊಳೆ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಮರಳು ಮತ್ತು ಮರಳು ಮಿಶ್ರಿತ ಮಿದುಮಣ್ಣಿನಿಂದ ತುಂಬಿದ ಇಲ್ಲಿಯ ಸಮತಟ್ಟಾದ ನೆಲಕ್ಕೊಂದು ಸಹಜ ಸರಳ ಆಕರ್ಷಣೆಯಿದೆ. ಹೆಜಮಾಡಿಕೋಡಿ ಎಂದಿರುವ ಕಡಲ್ಕರೆ ಸುಮಾರು 5 ಕಿಮೀ ಉದ್ದವಿದೆ. ಶಾಂಭವಿ ಹೊಳೆಯ ಉತ್ತರದ ಭಾಗದ ಗುಂಡಿ ಮೊದಲಿಗೆ ಸುಮಾರು ನಲವತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಹಡಗುಗಳ ತಂಗುದಾಣವಾಗಿದ್ದು ಮೂಲ್ಕಿ ಬಂದರಿನ ಸರಕು ಸಾಗಣೆಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ವಾಹನಗಳ ಸೌಲಭ್ಯ ದೊರೆಯುವ ಮುನ್ನ ಉಡುಪಿಗೆ ಹೋಗುವವರು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಪಾವಂಜೆ (ನಂದಿನಿ) ಹೊಳೆಯಂಚಿನ ಸಸಿಹಿತ್ಲು ಎಂಬಲ್ಲಿಂದ ದೋಣಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಗುಂಡಿಯವರೆಗೆ ನದೀಯಾನ ಮಾಡಿ, ಅನಂತರ ಕಾಲ್ನಡಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಶಾಂಭವಿ ಮತ್ತು ನಂದಿನಿ ಹೊಳೆಗಳೆರಡೂ ಸೇರಿ ಚಿತ್ರಾಪುರ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಅಳಿವೆ ಮೂಲಕ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಕೂಡುತ್ತವೆ. ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳಿಂದ ಈ ಅಳಿವೆ ಉತ್ತರದ ಹೆಜಮಾಡಿ ಕೋಡಿಯತ್ತ ಸರಿಯುತ್ತಬರುತ್ತಿದೆ. ಉತ್ತರದ ಕಣ್ಣಂಗಾರು (ಕಣ್ಣನ ಊರು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆ ಹೆಸರಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳುವರು), ಕೋಟೆಗುಡ್ಡೆ, ಬಸದಿಪಡ್ಪು, ಆಲೆಡೆ ಸ್ಥಳ, ಕೋಡಿ, ಕೊತ್ತಾಣಿ ಕುದುರು, ಗುಂಡಿ–ಇವು ಹೆಜಮಾಡಿಯ ಒಳ ವಿಭಾಗಗಳು.

ಇಲ್ಲಿಯ ಶ್ರೀಲಕ್ಷ್ಮೀ ಜನಾರ್ದನ ಮತ್ತು ಹಳೆಯ ಶಂಭುನಾಥ ಹಾಗೂ ಈಗಿನ ಮಹಾಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಅಬ್ಬಗ ದಾರದ ದೈವ, ವೈದರ್ಕಳ ಗರಡಿ ಮತ್ತು ಕೋರ್ದಬಬ್ಬು ದೈವ, ಜುಮಾದಿ (ಧೂಮಾವತಿ), ಜಾರಂದಾಯ ಬಬ್ಬಯ ದೈವಗಳು– ಇವುಗಳನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಹಲವು ಸ್ವಾರಸ್ಯಕರ ಐತಿಹ್ಯಗಳು ಬೆಳೆದುಬಂದಿವೆ. ಈ ಐತಿಹ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಜೈನರು ಹೆಜಮಾಡಿ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ಪಡುಬಿದರೆಯಲ್ಲಿ ಹೋಗಿ ನೆಲಸಬೇಕಾಗಿ ಬಂದುದು, ನಂದಳಿಕೆಯ ಸಿರಿಗಳು ಹಾಗೂ ಕೋಟಿ ಚೆನ್ನಯ್ಯ ಇವರು ಇಲ್ಲಿ ಬೀಡುಬಿಟ್ಟ ಸನ್ನಿವೇಶ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳು ಅಡಕವಾಗಿವೆ. ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಐದು ಭೂತಗಳಿಗೆ ಏಳು ದಿನಗಳ ಕೋಲ (ಪೂಜಾವಿಧಿ) ನಡೆಯುವುದು ಒಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಹೆಜಮಾಡಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿರುವ ಗ್ರಾಮಕೇಂದ್ರ. ಬತ್ತ, ತೆಂಗು ಇಲ್ಲಿಯ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆಗಳು. ಮತ್ಸ್ಯೋದ್ಯಮ ಇಲ್ಲಿನ ಇನ್ನೊಂದು ಮುಖ್ಯ ಕಸಬು. ಇಲ್ಲಿ ಮಂಜುಗೆಡ್ಡೆ ತಯಾರಿಸುವ ಒಂದು ಕಾರ್ಖಾನೆ ಇದೆ. ಹಿಂದೆ ಇಲ್ಲಿ ತೆಂಗಿನ ನಾರಿನ ಕೈಗಾರಿಕೆಯೂ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಪ್ರಾಥಮಿಕ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕ, ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಒಂದು ಜೂನಿಯರ್ ಕಾಲೇಜು ಇದೆ. ಹೆಜಮಾಡಿಯ ಸಮುದ್ರತೀರದ ಹೊಯಿಗೆ (ಮರಳು) ಗಾಜು ತಯಾರಿಕೆಯ ಉಪಯೋಗಕ್ಕಾಗಿ ರಫ್ತಾಗುತ್ತದೆ. **(ಎಂ.ವಿ.)**

ಹೆಡತಲೆ: ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ನಂಜನಗೂಡು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಗ್ರಾಮ. ಕಸಬೆಯಿಂದ 11 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 5,791.

ಇಲ್ಲಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಮೀಕಾಂತ ದೇವಾಲಯ ಕಗ್ಗಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ, ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯ ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲ. ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು, ಒಂದೊಂದು ನವರಂಗ, ಮಂಟಪ ಹಾಗೂ ಮುಖಮಂಟಪಗಳಿವೆ. ಮಧ್ಯದ ಗರ್ಭಗೃಹಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಸುಕನಾಸಿ ಹಾಗೂ ಗೋಪುರಗಳಿವೆ. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಂಬಿನಾರಾಯಣನ ರೂಪದ ಲಕ್ಷ್ಮೀಕಾಂತ, ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದ ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ವೇಣುಗೋಪಾಲ ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದ ಸ್ತಂಭಗಳು ಸೊಗಸಾಗಿವೆ. ಸುಮಾರು ಒಂದು ಅಡಿ ಆಳದ ಭುವನೇಶ್ವರಿಗಳಲ್ಲಿ ಇಳಿಬಿದ್ದಂತೆ ಕಮಲದ ಮೊಗ್ಗನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಿದೆ. ಮಧ್ಯದ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ಮೂರು ಅಡಿ ಆಳವಾಗಿದ್ದು, ಸುಂದರವಾಗಿದೆ, ಮುಖಮಂಟಪ ಇಪ್ಪತ್ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಮಧ್ಯದ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳು ಗಮನ ಸೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲೂ ಸುಮಾರು ಮೂರು ಅಡಿ ಆಳದ ಹನ್ನೊಂದು ಭುವನೇಶ್ವರಿಗಳಿವೆ. ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರಾಕಾರವಿದೆ. ಪೂರ್ವ, ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಗಳಿವೆ. ಉತ್ತರ ಭಾಗದಿಂದ ಪ್ರಭುವೊಬ್ಬ ತನ್ನ ಹದಿನಾರು ಜನ ಅಳಿಯಂದಿರು ಇಲ್ಲಿ ಆಸೀನರಾಗಿದ್ದುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿದ್ದನಂತೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿನ ಚಾವಡಿಯನ್ನು ಹದಿನಾರು ಮುಖದ ಚಾವಡಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ದೇವಾಲಯ 1292ಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲೇ ಇತ್ತೆನ್ನಲು ಶಾಸನಾಧಾರಗಳಿವೆ. ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯವೊಂದು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಕಗ್ಗಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿರುವುದೊಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ.

ಗುಂಡ್ಲುಹೊಳೆಯ (ಕೌಂಡಿಣ್ಯ) ತೀರದಲ್ಲಿರುವ ನಾಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವೂ ಕಗ್ಗಲಿನಲ್ಲಿರುವ ಹೊಯ್ಸಳ ರಚನೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಕನಾಸಿ, ನವರಂಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಮುಖಮಂಟಪ ಹಾಗೂ ಮಂಟಪಗಳನ್ನು ಅನಂತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ನವರಂಗದ ಭುವನೇಶ್ವರಿಗಳು ಲಕ್ಷ್ಮೀಕಾಂತ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದ ಭುವನೇಶ್ವರಿಗಳನ್ನೇ ಹೋಲುತ್ತವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯ ಈಗ ಶಿಥಿಲಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದೆ.

ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿಯ ಹೊಲವೊಂದರಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ನಾಲ್ಕಡಿ ಎತ್ತರದ ಒಂದು ಸುಂದರ ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿ ಇದೆ. **(ಎಚ್.ಎಂ.ಎನ್.ಆರ್.)**

ಹೆಬ್ಬಳ್ಳಿ: ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಬ್ಯಾಹಟ್ಟಿ–ಧಾರವಾಡ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ–ಧಾರವಾಡಕ್ಕೆ 14 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಅಮರಗೋಳ ರೈಲು ನಿಲ್ದಾಣಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು 8 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 11,506.

ಸುತ್ತಲ ಹಳ್ಳಿಗಳಿಗೆ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿರುವ ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಾಲೆ, ವಿದ್ಯುತ್ತು, ಅಂಚೆ, ತಂತಿ ಇವುಗಳ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಶಿಥಿಲ ಕೋಟೆಯಿದೆ. ಊರಿನ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು 57′ ಉದ್ದವಿರುವ, ಜೈನ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ಶಂಭುಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪಾಳುಬಿದ್ದಿರುವ ಚಂಗಲವ್ವದೇವಿ ದೇವಾಲಯ ಇದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಸೇವುಣರ ಕಾಲದ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳಿದ್ದು ಇದರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸೇವುಣ ದೊರೆ ಕನ್ನರನ ಕಾಲದ್ದಾಗಿದ್ದು ಈ ಗ್ರಾಮ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತೆಂಬ ಅಂಶವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. **(ಎನ್.ಎಸ್.ವಿ.;ಎಚ್.ವಿ.ಎಸ್.)**

ಹೆಬ್ಬಾರ, ಕೆ.ಕೆ.: 1912–96. ಅಂತಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಖ್ಯಾತಿಯ ಚಿತ್ರಕಲಾವಿದರು. ಕಟ್ಟಿಂಗೇರಿ ಕೃಷ್ಣ ಹೆಬ್ಬಾರ ಎಂಬುದು ಇವರ ಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು. ಉಡುಪಿಗೆ ಸಮೀಪದ ಕಟ್ಟಿಂಗೇರಿಯಲ್ಲಿ 1912ರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಆರಂಭದ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಉಡುಪಿ ಹಾಗೂ ಮೈಸೂರುಗಳಲ್ಲಿ ಪಡೆದರು. ತಮ್ಮ 14ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ಹೊಟ್ಟೆಪಾಡಿಗಾಗಿ ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲಾ ಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿ ಜೀವನ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಚಿತ್ರಗಳ ಮೂಲಕವೇ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಪಾಠ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದ ಇವರ ಪ್ರತಿಭೆಯನ್ನು ಕಂಡ ಅದೇ ಶಾಲೆಯ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕರಾಗಿದ್ದ ಒಬ್ಬ ಜರ್ಮನ್ ಮಿಶನರಿ ಇವರನ್ನು ಕಲಾ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ದೂಡಿದರು. ತಮ್ಮ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ರಾಜೀನಾಮೆ ಕೊಟ್ಟ ಹೆಬ್ಬಾರ ಅವರು ಮೈಸೂರಿನ ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಕಲಾಶಾಲೆಯನ್ನು ಸೇರಿಕೊಂಡರು. ಕೆಲ ಕಾಲಾನಂತರ ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ತೊರೆದು ಮುಂಬಯಿಯ ಛಾಯಾಚಿತ್ರ ಗೃಹವೊಂದರಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತ ಜಿ.ಎಸ್.ದಂಡಾವತಿಮಠ ಅವರ ನೂತನ ಕಲಾಮಂದಿರದಲ್ಲಿ ಕಲೆಯ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕಾಗಿ ಸೇರಿದರು. 1938ರಲ್ಲಿ ಜೆ.ಜೆ. ಕಲಾಶಾಲೆಯಿಂದ ರೇಖಾಚಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರ್ಣಚಿತ್ರ ಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಡಿಪ್ಲೊಮಾ ಪಡೆದು ಅದೇ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ 1939–40 ಹಾಗೂ 1943–47 ರವರೆಗೆ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. 1949ರಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಪ್ರವಾಸಕ್ಕಾಗಿ ಯುರೋಪಿಗೆ ಹೋದರು. 1949–50ರಲ್ಲಿ ಪ್ಯಾರಿಸಿನಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಕಲೆಯ ವಿಶೇಷ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದರು. ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಲಂಡನ್, ಬರ್ನ್ ಮತ್ತು ಪ್ಯಾರಿಸ್ ನಗರಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಚಿತ್ರಗಳ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿದರು. 1953ರಲ್ಲಿ ಕಲಾಪ್ರದರ್ಶನದ ಜೊತೆಗೆ ಕಳುಹಿಸಲಾಗಿದ್ದ ಕಲಾವಿದರ ನಿಯೋಗದ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ರಷ್ಯ, ಪೋಲೆಂಡ್ ಹಾಗೂ ಪಶ್ಚಿಮ ಜರ್ಮನಿಗಳಿಗೆ ಭೇಟಿಕೊಟ್ಟರು. ಇವರ ಚಿತ್ರಗಳ ಏಕವ್ಯಕ್ತಿ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳು ಭಾರತದ ಪ್ರಮುಖ ನಗರಗಳಲ್ಲೇ ಅಲ್ಲದೆ ಹೊರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ನ್ಯೂಯಾರ್ಕ್, ಬರ್ಲಿನ್, ಬಾಸೆಲ್, ಸಿಡ್ನಿ, ಅಡಿಲೇಡ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಮುಖ ನಗರಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆದಿವೆ. ಈ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಕಲಾಕೃತಿಗಳು ಎಲ್ಲೆಡೆ ಮುಕ್ತಪ್ರಶಂಸೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿವೆ.

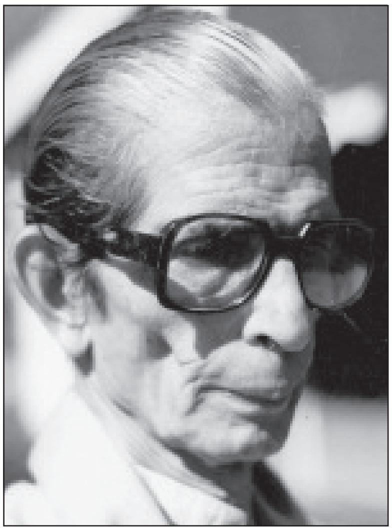

ಹೆಬ್ಬಾರರು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ರೀತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ತರಬೇತಿ ಪಡೆದವರಾದರೂ ಯಾವುದೇ ಒಂದು ಪಂಥಕ್ಕೆ ತೆಕ್ಕೆಬಿದ್ದವರಲ್ಲ. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಕಲೆಯಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತರಾಗಿದ್ದರೂ ಭಾರತೀಯ ಪುರಾತನ ಚಿತ್ರ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಮನಸೋತ ಇವರು ಅದಕ್ಕೊಂದು ಹೊಸ ಮುಖ ಕೊಟ್ಟರು; ಮೆರುಗು ನೀಡಿದರು. ಇವರ ಕಲೆ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಸಮೀಪವಾಗಿದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯರ ಜೀವನದ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಹೆಬ್ಬಾರರು ತಮ್ಮ ಕುಂಚದಿಂದ ಅಮರವಾಗಿಸಿದ್ದಾರೆ. ವರ್ಣವಿನ್ಯಾಸ, ನೆಳಲು–ಬೆಳಕುಗಳ ತಾರತಮ್ಯ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಚಿತ್ರಗಳು ತಮ್ಮದೇ ಆದ ವಿಶಿಷ್ಟ ಮುದ್ರೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತುನಿಂತಿವೆ. ಇವರ ಚಿತ್ರಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ಯಾಲೆ ನೃತ್ಯಕಾರರು, ಲೇಜಿಮ್ ಆಟದವರು, ರಷ್ಯದ ಕುಣಿಯುವ ಹುಡುಗಿ, ನಾಗಮಂಡಲದ ನೃತ್ಯಕಾರರು, ಪ್ರೀತಿ, ಉತ್ಸವದ ಕುಣಿತ, ಪಂಡಿತರು, ಮಹಾಬಲೇಶ್ವರ ಸಂತೆ, ರಂಗಪಂಚಮಿ, ತೋಳ ಕಾದಾಟ, ದನಗಳ ಮಾರುಕಟ್ಟೆ, ಅರುಣೋದಯ, ವಿನಾಶ, ಶರದ್ ಪೂರ್ಣಿಮಾ ಮುಂತಾದವು ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ರಚನೆಗಳೆಂದು ಖ್ಯಾತಿ ಗಳಿಸಿವೆ.

ಕಲೆ ಕುರಿತು ಹೆಬ್ಬಾರರು ಅನೇಕ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಲಸ್ಟ್ರೇಟೆಡ್ ವೀಕ್ಲಿ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯಾ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇವರ ಅನೇಕ ಕೃತಿಗಳು ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಸರ್ಕಾರಿ ಹಾಗೂ ಸರ್ಕಾರೇತರ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪ್ರಕಾಶನ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಇವರ ಚಿತ್ರಗಳ ಪ್ರತಿಕೃತಿಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಪರಿಚಯಾತ್ಮಕ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿವೆ.

ಹೆಬ್ಬಾರರಿಗೆ ಅನೇಕ ಗೌರವಗಳೂ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳೂ ಲಭಿಸಿವೆ. 1939ರಲ್ಲಿ ಕಲ್ಕತ್ತ ಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿ ಇವರಿಗೆ ಚಿನ್ನದ ಪದಕ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿತು. 1948ರಲ್ಲಿ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಪಾರಿತೋಷಕ ಲಭಿಸಿತು. 1956, 1957, 1958ರಲ್ಲಿ ಸತತವಾಗಿ ಮೂರು ಬಾರಿ ಇವರಿಗೆ ಕೇಂದ್ರ ಲಲಿತ ಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಲಭಿಸಿತು. 1961ರಲ್ಲಿ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ ಇವರಿಗೆ ಪದ್ಮಶ್ರೀ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿತು. 1954ರಲ್ಲಿ ಲಲಿತ ಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿ ಇವರನ್ನು ಗಣ್ಯ ಕಲಾವಿದ ಸದಸ್ಯರನ್ನಾಗಿ ಆರಿಸಿತ್ತು. 1975ರಲ್ಲಿ ಜರ್ಮನಿ ಪ್ರಜಾತಂತ್ರ ಗಣರಾಜ್ಯ ತನ್ನ ಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿಯಲ್ಲಿ ಇವರನ್ನು ಸದಸ್ಯರನ್ನಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಮಾಡಿತು. 1976ರಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರ ಲಲಿತ ಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿ ಇವರನ್ನು ಫೆಲೋ ಆಗಿ ಆಯ್ಕೆಮಾಡಿತು. ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕ ಲಲಿತಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿಗೆ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. 1976ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಇವರಿಗೆ ಗೌರವ ಡಿ.ಲಿಟ್. ಪದವಿ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ.

ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟಾದ ಒಂದು ಕಲಾಭವನವನ್ನು ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿಕೊಂಡು ನೆಲೆಸಿದ್ದ ಇವರು 1996 ಮಾರ್ಚ್ 29ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. (ಆರ್.ಜಿ.ಆರ್.)

ಹೆಬ್ಬಾಲೆ: ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಯ ವೀರಾಜಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಗೋಣಿ ಮತ್ತು ತಿತ್ತಿಮತ್ತಿಗಳ ನಡುವೆ ಗೋಣಿಕೊಪ್ಪಲಿನಿಂದ 6 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 4,185.

ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬತ್ತದ ಬೆಳೆಯ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಬ್ಬಾಲೆಗೊಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪುರಸಭೆ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿಂದ ನಾಗರಹೊಳೆ ವನ್ಯಮೃಗ ಸಂರಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರಕ್ಕೆ ನೇರಮಾರ್ಗಾನುಕೂಲತೆ ಇದೆ. ಲಕ್ಷ್ಮಣತೀರ್ಥ ನದೀತೀರದ ವನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಹೆಬ್ಬಾಳ ಗಜಪೋಷಣ ಕೇಂದ್ರ ಪ್ರವಾಸಿಗಳ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯ ಸ್ಥಳ. (ಎಂ.ವಿ.)

ಹೆಬ್ಬೂರು: ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ತುಮಕೂರಿನ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 24 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 5,951.

ಮೊದಲಿಗೆ ಇದರ ಹೆಸರು ಹೆಬ್ಬುಲಿ. ಒಮ್ಮೆ ಹುಲಿಯೊಂದು ಎತ್ತಿನ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದಾಗ ಆ ಎತ್ತು ಹುಲಿಯನ್ನು ಅಟ್ಟಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಕೊಂದು ಹಾಕಿದ್ದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರಾಯಿತಂತೆ. ಆ ಘಟನೆಯ ಜ್ಞಾಪಕಾರ್ಥವಾಗಿ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರ ಅನುಮತಿ ಪಡೆದು ಅಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಯಿತು ಎಂದು ಸ್ಥಳ ಪ್ರತೀತಿ. ವಿಜಯನಗರದ ಅವನತಿಯ ಅನಂತರ ಮಾಗಡಿಯ ಕೆಂಪೇಗೌಡ, ಚಿಕ್ಕನಾಯಕನಹಳ್ಳಿಯ ನಾಯಕ, ಮೈಸೂರು ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರು, ಮುಗಲರು ಮತ್ತು ಮರಾಠರು ಇವರ ವಶದಲ್ಲಿತ್ತು.

ಇಲ್ಲಿ 1719ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ ಒಂದು ಬೃಹತ್ ಕೆರೆ, 16–18ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೆಲವು ದೇವಾಲಯಗಳು ಮತ್ತು ಕೋದಂಡಾಶ್ರಮ ಎಂಬ ಶೃಂಗೇರಿ ಮಠದ ಒಂದು ಶಾಖೆ ಇವೆ. (ಎಚ್.ವಿ.ಎಸ್.)

ಹೆಮ್ಮಿಗೆ: ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಕಸಬೆಯ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ 11 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿಯ ಬಲದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಇದು ಶಿಲಾಯುಗ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಒಂದು ನಿವೇಶನ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 3,884.

ಈ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಬಹುಪ್ರಾಚೀನವಾದ ಇತಿಹಾಸವಿದೆ. ತಲಕಾಡಿಗೆ ನದಿ ದಾಟಿಹೋಗಲು ಮುಖ್ಯವಾದ ಹಾಯ್ಗಡದ ಬಳಿಯೇ ಬೆಳೆದ ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಫಲವತ್ತಾದ ಭೂಮಿ, ಕಾವೇರಿಯ ನಿರಂತರವಾದ ನೀರಿನ ಅನುಕೂಲವಿದ್ದು, ಚರಿತ್ರಪೂರ್ವಕಾಲದಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿ ಜನವಸತಿ ಇದ್ದುದು ಕಂಡುಬಂದಿದೆ. ಗಂಗರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಪೆಮೊಗೆ ಎಂದಿದ್ದರೆ ಮುಂದೆ ವಿಜಯನಗರ ಮತ್ತು ಅನಂತರದ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಮ್ಮುಗೆ, ಹೆಮ್ಮುಗರೆ ಎಂದೂ ಕರೆದಿದೆ. ಪ್ರಮುಖವಾದ ಹಾಯ್ಗಡಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ಈ ಊರು ಇದ್ದುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಹೆಮ್ಮೊಗೆ ಎಂದರೆ ಹಿರಿಯ ಮೊಗೆ ಅಥವಾ ಹಾಯ್ಗಡ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕರೆದಿರಬಹುದು. ಗಂಗರ ಕಾಲದ ಊರು ಹಾಯ್ಗಡಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಇದ್ದುದು ಅಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಆ ಕಾಲದ ಅವಶೇಷಗಳು, ಗಂಗ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ರೀತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಸೂರ್ಯನ ವಿಗ್ರಹ, ಕಂಬಗಳು ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡುತ್ತದೆ. ಚೋಳರು ಈ ಪ್ರದೇಶವನ್ನಾಕ್ರಮಿಸಿ ತಲಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಅವರ ಅಧಿಕಾರಿ ಆಡಳಿತ ವಹಿಸಿಕೊಂಡ ಮೇಲೆ ಇಲ್ಲಿನ ವರದರಾಜಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿ ಅದರ ಮುಂದಿನ ಊರು ಬೆಳೆದಿರಬೇಕು. ಚೋಳರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದಿರಬಹುದಾದ ತೋರಣಗಲ್ಲಿನ ಶಿಲ್ಪವೂ ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿದೆ. ವರದರಾಜಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ ಮಾತ್ರ ಮುಂದೆ ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪುನರ್ನಿರ್ಮಾಣವಾದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಬಹುಶಃ ಹೊಯ್ಸಳ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ತಲಕಾಡಿನ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಬಂದು ಚೋಳರನ್ನು ಓಡಿಸಿದಾಗ ಇಲ್ಲಿ ನಡೆದ ತುಮುಲ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಈ ಊರು ನಾಶವಾಗಿರಬೇಕು. ಮುಂದೆ ವಿಜಯನಗರದ ಇಮ್ಮಡಿ ಹರಿಹರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, 1397ರಲ್ಲಿ ಹೆಮ್ಮುಗೆಯನ್ನು ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಹರಿಹರರಾಜೇಂದ್ರಪುರವೆಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟರು. ಸುಮಾರು ಇದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಲಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ಮಾಧವ ಮಂತ್ರಿಯು ಹಾಯ್ಗಡಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿದಂತೆ ಕಾವೇರಿ ನದಿಗೆ ಒಂದು ಅಡ್ಡಕಟ್ಟೆ ಹಾಕಿಸಿದ. ಇದು ಈಗಲೂ ಮಾಧವಮಂತ್ರಿ ಅಣೆಕಟ್ಟು ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಹೆಮ್ಮುಗೆ ಹೊಸಹಳ್ಳಿ ಎಂದು ಕರೆದಿರುವುದು ಈ ಊರನ್ನು ಹೊಸದಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. 1526ರಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ಇದೇ ಹೆಮ್ಮುಗೆಯನ್ನು ಮತ್ತೆ ದತ್ತಿಯಾಗಿ ಬಿಟ್ಟ. ಈಗ ಉಳಿದು ಬಂದಿರುವ ವರದರಾಜಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ ಎತ್ತರವಾದ ಜಗತಿಯ ಮೇಲೆ ಕಟ್ಟಿರುವ ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲದ ಸರಳವಾದ ಗುಡಿ. ಮೂಲವಿಗ್ರಹ ಮಾತ್ರ ಚೋಳರ ಕಾಲದ ಸುಂದರವಾದ ಮೂರ್ತಿ. ಇದಲ್ಲದೆ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವೀರಗಲ್ಲುಗಳೂ ಇವೆ.

ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಊರಿನ ಬೆಳವಣಿಗೆ ಇಷ್ಟಾದರೆ ಚರಿತ್ರಪೂರ್ವ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಜನವಸತಿ ಇದ್ದುದು ಇಲ್ಲಿ 1964ರಲ್ಲಿ ಪುರಾತತ್ತ್ವ ಇಲಾಖೆ ನಡೆಸಿದ ಉತ್ಖನನಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಊರಿನ ಮುಂದೆ ಮತ್ತು ಮಾಧವಮಂತ್ರಿ ಅಣೆಕಟ್ಟಿನ ಬಳಿ ಈಗ ನೀರು ಸುತ್ತುವರಿದು ದ್ವೀಪವಾಗಿರುವ ಆದಿಯನ ತಿಟ್ಟು ಎಂಬ ದಿಬ್ಬದಲ್ಲಿ– ಹೀಗೆ ಎರಡು ಕಡೆ ನಡೆದ ಉತ್ಖನನಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕಾಲಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದು ಬಂದುದು ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಮೊದಲನೆಯದು ನವಶಿಲಾ–ತಾಮ್ರ ಶಿಲಾಯುಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದುದು. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಆದಿಯನ ತಿಟ್ಟು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಇದರ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಮಡಕೆಗಳು ಕೈಯಿಂದ ಮಾಡಿದುವು. ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಅವಕ್ಕೆ ತೆಳುಬಣ್ಣ ಲೇಪಿಸಿ ಉಜ್ಜಿ ಹೊಳಪು ಬರಿಸಿರುವುದುಂಟು. ಹಾಗಾಗಿ ಬೂದು, ಮಾಸಲು,

ಕೆಂಪು ಅಥವಾ ಕಂದುಬಣ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಅವು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಂಡು ಬರುವುವೆಂದರೆ ಗುಂಡಾದ, ದೊಡ್ಡ ಬಾಯುಳ್ಳ, ಅಗಲವಾಗಿ ಹೊರಮುಖವಾಗಿ ಎದ್ದಿರುವ ಕಂಠಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಮಡಕೆಗಳು, ಗುಂಡು ತಳವುಳ್ಳ, ಕಂಠವಿಲ್ಲದ ಆದರೆ ನಾಲಗೆಯಂತೆ ಚಾಚಿರುವ ಮೂತಿಯಿರುವ ಬೋಗುಣಿಗಳು, ಬಟ್ಟಲುಗಳು. ಇವುಗಳೊಂದಿಗೆ ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿರುವ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ತಲೆಯಾಸರೆಯ ಮೃತ್ಪೀಠಗಳೂ ದೊರೆತಿವೆ. ಕಲ್ಲಿನ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ನವಶಿಲಾಯುಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಉಜ್ಜಿ ಚೂಪು ಮಾಡಿದ ಅಥವಾ ಕುಕ್ಕಿ ಆಕಾರ ಬರಿಸಿದ ಕಲ್ಕೊಡಲಿಗಳು. ಅವುಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಶಲ್ಕೋದ್ಯಮಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಮೂಲ ಶಿಲೆ, ಅದರಿಂದ ಚಕ್ಕೆ ಎಬ್ಬಿಸಿದ ಕಿರುಶಲ್ಕಾಯುಧಗಳೂ ದೊರೆತಿರುವುದು ಇಲ್ಲಿನ ವಿಶೇಷ. ಈ ಶಲ್ಕ ಶಿಲಾಯುಧಗಳು ತೀರ ಕಿರುಪ್ರಮಾಣದವು. 1–2 ಸೆಮೀಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಉದ್ದವಾಗಿಲ್ಲ. ಅಷ್ಟೇನೂ ಕ್ರಮಬದ್ಧವಾಗಿ ಚಕ್ಕೆ ಎಬ್ಬಿಸಿದವೂ ಅಲ್ಲ, ಮೂಲಶಿಲೆಯು ಶುದ್ಧವಾದುದೂ ಅಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವುಗಳನ್ನು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ, ಪಿಕ್ಲಿಹಾಳು, ಮಸ್ಕಿ ಮೊದಲಾದ ಕಡೆ ದೊರೆತ ಶಲ್ಕ ಶಿಲಾಯುಧಗಳೊಡನೆ ಹೋಲಿಸಲಾಗದು. ಬಹುಶಃ ನವಶಿಲಾಯುಗಕ್ಕೆ ಮುಂಚಿನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದ ಶಲ್ಕೋದ್ಯಮ ಈ ನವಶಿಲಾ–ತಾಮ್ರಶಿಲಾಯುಗದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿದುದನ್ನು ಇದು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಆದಿಯನ ತಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಲ್ಲದೆ ಊರ ಮುಂದಿನ ನಿವೇಶನದಲ್ಲಿಯೂ ಅತ್ಯಂತ ಕೆಳಗಿನ ಸ್ತರಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಭೂಪದರದ ಮೇಲೆಯೇ ಇಟ್ಟಂತಿದ್ದ ನವಶಿಲಾ–ತಾಮ್ರಶಿಲಾಯುಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಮಡಕೆಗಳು, ಬೋಗುಣಿಗಳು, ತಲೆಯಾಸರೆಯ ಮೃತ್ಪೀಠ, ಮುಖನಾಳವುಳ್ಳ ಗಿಂಡಿ ಗುಂಪುಗುಂಪಾಗಿದ್ದುದು ಕಂಡುಬಂದಿದೆ. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಜನ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ವಾಸಮಾಡಿದ ಕುರುಹುಗಳೇನೂ ಉಳಿದಿಲ್ಲ. ಬಹುಶಃ ಜನ ಇಲ್ಲಿ ವಾಸಕ್ಕೆ ಆರಂಭಿಸಿದ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರವಾಹ ಬಂದು ಅವರು ತಮ್ಮ ವಸತಿಯನ್ನು ಬದಲಾಯಿಸಿರಬಹುದು. ಅಥವಾ ಪೂರ್ಣರೂಪದ ಮಡಕೆಗಳು ಗುಂಪುಗುಂಪಾಗಿ ದೊರೆತಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಧಾರ್ಮಿಕ ವಿಧಿಯನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದ್ದಿರಬಹುದೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ಇದಾದ ಅನಂತರ ಈ ನಿವೇಶನದಲ್ಲಿ ವಸತಿಹೀನ ಸ್ತರಗಳಿದ್ದು ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಸ್ತರಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಸಕ್ತಶಕದ ಆರಂಭಕಾಲದ್ದು ಎನ್ನಬಹುದಾದ ವಸ್ತುಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಂಪು ಕಪ್ಪು ಹೊಳಪಿನ ಮಡಕೆಗಳು, ಅಂಥ ಮಡಕೆಗಳ ಮೇಲೆ ಬಿಳಿಯ ಬಣ್ಣದಿಂದ ಅಲೆಯಲೆಯಾಗಿ,; ಚುಕ್ಕೆಗಳ ಸಾಲುಗಳಾಗಿ ಇತರ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬಿಡಿಸಿರುವ ಚಿತ್ರಗಳು, ಶಂಖದ, ಗಾಜಿನ ಬಳೆಗಳು, ಕಲ್ಲಿನ ಮಣಿಗಳು, ಕದಿರಿನ ತೂಕಗಳು, ಕಬ್ಬಿಣದ ಪದಾರ್ಥಗಳು ದೊರೆತಿದ್ದು ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿ, ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ, ಮಸ್ಕಿ ಮೊದಲಾದ ಕಡೆ ದೊರೆತ ಇಂಥ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಹೋಲುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಅವು ಅಷ್ಟು ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ಹರಡಿಲ್ಲ.

ಹೆಮ್ಮಿಗೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಉತ್ಖನನಗಳಿಂದ ಕಾವೇರಿ ಜಲಾನಯನದ ಮೇಲ್ಭಾಗ ಬೆಳೆದು ಬಂದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಪರಂಪರೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಬೆಳಕು ಬಿದ್ದಿದೆ. ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರದ ಉತ್ಖನನಗಳಲ್ಲಿ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿದ್ದ ಕೆಲವು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಮಜಲುಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟಗೊಂಡಿವೆ. **(ಎಂ.ಎಚ್.)**

ಹೆಮ್ಮಿಗೆ ದೇಶಿಕಾಚಾರ್ಯ: 1902–66. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿದ್ವಾಂಸರು. ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಚಾಮರಾಜನಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೆಮ್ಮಿಗೆಯಲ್ಲಿ. ಮೊದಲಿಗೆ ತಂದೆ ಹೆಮ್ಮಿಗೆ ವೇದಾಂತ ಕೃಷ್ಣಮಾಚಾರ್ಯರಲ್ಲಿ, ಅನಂತರ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿ, ಹಿಂದಿನ ಅಪ್ಪರ್ ಸೆಕೆಂಡರಿ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲೂ ಕನ್ನಡ ಪಂಡಿತ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲೂ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಮೊದಲ ಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ ತೇರ್ಗಡೆಯಾದರು. ವೈದಿಕ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಇವರಿಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಸಂಗ ಪರಂಪರಾಗತವಾಗಿ ಬಂದಿತ್ತಾಗಿ ಮೈಸೂರಿನ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಾಠಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿ ಅಸಾಧಾರಣ ಪಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನೂ ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡರು. ಜೊತೆಗೆ ಇಂಗ್ಲಿಷನ್ನು ಅಭ್ಯಸಿಸಿ ಅದರಲ್ಲೂ ಪರಿಣತಿಯನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡರು. ಮನೆಮಾತು ತಮಿಳು. ವಿದ್ಯಾ ಇಲಾಖೆಗೆ ಸೇರಿ ಅಕ್ಕಿಹೆಬ್ಬಾಳು, ತಲಕಾಡು, ಕುದೇರು ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿ ಕೊನೆಗೆ ಮುಖ್ಯೋಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿ ಅನಂತರ ಕೋಲಾರದ ಸರ್ಕಾರಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಪಂಡಿತರಾದರು. ಉಪಾಧ್ಯಾಯ ವೃತ್ತಿಯ ಜೊತೆಗೆ ಇವರು ರಾಮಾಯಣ–ಭಾರತ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಪಾರಾಯಣವನ್ನೂ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು ಕೈಗೊಂಡ ಕನ್ನಡ–ಕನ್ನಡ ನಿಘಂಟಿನ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಇವರಿಂದ ಹೆಚ್ಚಿನ ನೆರವು ಒದಗಿತು.

ದೇಶಿಕಾಚಾರ್ಯರು ಉತ್ತಮ ಕವಿಗಳು. ಪ್ರಾಚೀನ ಕವಿಕೃತಿಗಳಂತೆ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಬಲ್ಲ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಗಳಿಸಿದ್ದರು. ವರದ ಕರಕಮಲಸ್ತವಂ ಎಂಬ ಪುಟ್ಟ ಚಂಪೂಕೃತಿ ಇವರ ಪಾಂಡಿತ್ಯಕ್ಕೆ ನಿದರ್ಶನವಾಗಿದೆ. ಇವರು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲೂ ಕವಿತೆಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದುಂಟು. ಹಲವಾರು ಸ್ವಾಗತಪದ್ಯಗಳನ್ನೂ ಆಶುಕವಿತೆಗಳನ್ನೂ ಕನ್ನಡ–ಸಂಸ್ಕೃತಗಳೆರಡರಲ್ಲೂ ಇವರು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಅಲ(ಹಂ) ಕೃತಿಯ ಮೋಸ, ಕವಿರತ್ನ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಸಂಶೋಧನ ಮತ್ತು ವಿಮರ್ಶನ ಲೇಖನಗಳನ್ನೂ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಉತ್ತಮ ವಾಗ್ಮಿಗಳೂ ವಿಮರ್ಶಕರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಆಯುರ್ವೇದವನ್ನೂ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಇವರು ಬಲ್ಲವರಾಗಿದ್ದರು.

ಇವರು 1966 ಡಿಸೆಂಬರ್ 10ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. **(ಎನ್.ಬಿ.)**

ಹೆಸರುಘಟ್ಟ: ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬೆಂಗಳೂರು ಉತ್ತರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನಗರೀಕರಣ ಹೊಂದುತ್ತಿರುವ ಊರು.

ಡೆನ್ಮಾರ್ಕ್ ಸರ್ಕಾರದ ಸಹಕಾರ ಹಾಗೂ ಸಹಭಾಗಿತ್ವದಿಂದ ಒಂದು ಬೃಹತ್ ಪ್ರಮಾಣದ ಪಶುಸಂಗೋಪನಾ ಯೋಜನೆಯು ಇಲ್ಲಿ 1964ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಇಲ್ಲಿ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ತಳಿಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಕೇಂದ್ರೀಯ ಕೋಳಿ ಸಾಕಣೆ ಕೇಂದ್ರವೊಂದನ್ನು 1948 ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಯಿತು. ಇಲ್ಲಿ ಮಿಚಿಕ್ಸ್ ಜಾತಿಯ ಕೋಳಿಗಳನ್ನು ರೈತರಿಗೆ ಒದಗಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಈ ಕೋಳಿಗಳ ವಿಶಿಷ್ಟತೆಯೆಂದರೆ, ಇವು ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲಾವಧಿಯವರೆಗೆ ಮೊಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಇಡುವುದು ಹಾಗೂ ದೀರ್ಘಕಾಲ ಬದುಕುಳಿಯುವುದು.

ಇಲ್ಲಿಯ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು $2^{1}/_{2}$ ಅಡಿ ಎತ್ತರವಿರುವ ದೇವರ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಇದನ್ನು ದೂರ್ವಾಸ ಮುನಿ ಪೂಜಿಸುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗ ವಿಜಯನಗರದ ಅಚ್ಯುತರಾಯ ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದು. ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸಮೀಪದ ಕೆರೆಯಿಂದ ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರಕ್ಕೆ ನೀರು ಸರಬರಾಜಾಗುತ್ತದೆ. **(ಪಿ.ಬಿ.)**

ಹೆಳವನಕಟ್ಟೆ ಗಿರಿಯಮ್ಮ: ಸು. 1750. ಕವಯಿತ್ರಿ. ಚಂದ್ರಹಾಸನ ಕಥೆ, ಉದ್ದಾಳೀಕನ ಕಥೆ, ಸೀತಾಕಲ್ಯಾಣ ಎಂಬ ಸಾಂಗತ್ಯಕೃತಿಗಳನ್ನೂ ಕೆಲವು ಹಾಡುಗಳನ್ನೂ ಬರೆದಿದ್ದಾಳೆ. ಭಾಗವತ, ರಾಮಾಯಣ, ಗಜೇಂದ್ರ ಮೋಕ್ಷ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ಈಕೆ ಬರೆದಿರುವಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಹರಿಹರದ ಬಳಿ ಇರುವ ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರು ಇವಳ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ಈಕೆಯ ತಂದೆ ಭಿಷ್ಟಪ್ಪ. ಮಲೆಬೆನ್ನೂರಿನ ಶಾನುಭೋಗ ಕೃಷ್ಣಪ್ಪನ ಮಗ ತಿಪ್ಪರಸನೊಂದಿಗೆ ಈಕೆಯ ವಿವಾಹವಾಗಿತ್ತು. ಇವಳಿಗೆ ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೂ ದೇವರಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಭಕ್ತಿ. ಹೆಳವನಕಟ್ಟೆ ರಂಗನಾಥ ಈಕೆಯ ಆರಾಧ್ಯದೈವ. ಈ ದೈವದ ಅಂಕಿತದಲ್ಲೇ ತನ್ನ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಬರೆದಿರುವುದರಿಂದ

ಇವಳಿಗೆ ಹೆಳವನಕಟ್ಟೆ ಗಿರಿಯಮ್ಮ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂತು. ಈಕೆಗೆ ಶ್ರೀಮತ್ಪರಮಹಂಸಾರೂಢೆ, ನಿತ್ಯನಿರ್ಮಲ ಪರಮಾನಂದಹೃದಯೆ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಇದ್ದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಚಂದ್ರಹಾಸನ ಕಥೆ ಸಾಂಗತ್ಯದಲ್ಲಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 5 ಸಂಧಿಗಳೂ 422 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ ಎಂದು ಕವಿಚರಿತಕಾರರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಅಚ್ಚಾಗಿರುವ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ 4 ಸಂಧಿಗಳೂ 455 ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. ಗಿರಿಯಮ್ಮ ತನ್ನ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಮೂಲ ಯಾವುದೆಂಬುದನ್ನು ಸುರಪುರವಾಸ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಕಾಂತ ಭಕ್ತರ್ಗೆ ಒರೆದಂಥ ಜೈಮಿನಿಯೊಳಗೆ ಪರಮಭಕ್ತ ಚಂದ್ರಹಾಸನ ಕಥೆಯನು ಚರಿತೆಯ ಮಾಡಿ ವರ್ಣಿಸುವೆ ಎಂಬ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾಳೆ.

ಉದ್ದಾಳೀಕನ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ 447 ಪದ್ಯಗಳಿವೆ. ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಋಷಿಕುಮಾರನಾದ ಉದ್ದಾಳೀಕನ ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಓಣ್ಯೋಳು ಚೆಲ್ಲಿದ ಆಣಿಮುತ್ತಾರಿಸಿ ನೂಲಿಗೆ ಪೋಣಿಸಿದಂತೆ ಯೋಗಿಗಳರಸುದ್ದಾಳೀಕನ ಕಥೆಯನು ಹೇಳುವೆ ಚರಿತೆಯ ಮಾಡಿ ಎಂದು ಕಾವ್ಯದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾಳೆ.

ಸೀತಾಕಲ್ಯಾಣದಲ್ಲಿ 87 ಹಾಡುಗಳಿವೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಹಾಡೂ ಜಯಾ ಜಯಾ ಎಂದು ಮುಗಿಯುತ್ತದೆ.

ಗಿರಿಯಮ್ಮ ಹಲವಾರು ಪವಾಡಗಳನ್ನು ಮೆರೆದಂತೆ ಪ್ರತೀತಿಯಿದೆ. ಈಕೆ ತನ್ನ ಕೊನೆಯ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಮೈಲಾರ, ಕೊಕ್ಕನೂರು, ಗೋಕರ್ಣ, ದಿಳ್ಳಂಗಿರಿ, ದಾಗಿನಕಟ್ಟೆ ಮುಂತಾದ ಕಡೆ ಯಾತ್ರೆ ಮಾಡಿ ಕೊನೆಗೆ ಕಮ್ಮಾರಗಟ್ಟೆಗೆ ಹೋಗಿ, ಅಲ್ಲಿ ಮಾರುತಿ ದೇವಸ್ಥಾನವನ್ನೂ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಗೆ ಸೋಪಾನವನ್ನೂ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಮೇಲೆ ತುಂಗಭದ್ರೆಯ ಪೂರ್ಣ ಪ್ರವಾಹದಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯವಾದಳಂತೆ. ಈಕೆಯ ಪುಣ್ಯತಿಥಿಯಂದು (ಶ್ರಾವಣ ಶುದ್ಧ ಪಂಚಮಿ) ಈಕೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುವ ಮಾರುತಿಗೆ ರಥೋತ್ಸವ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

(ಎನ್.ಬಿ.)

ಹೇಮಾದ್ರಿ: ಸೇವುಣ ದೊರೆ ಮಹಾದೇವನ (1260-1271) ಮುಖ್ಯ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿ ಮತ್ತು ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾಂಸ. ಇವನು ವತ್ಸಗೋತ್ರದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ. ಇವನ ತಾತ ವಾಸುದೇವ, ತಂದೆ ಕಾಮದೇವ.

ಪಾಂಡಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದ ಹೇಮಾದ್ರಿ ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ವ್ರಾತಖಂಡ ಇವನ ಪ್ರಥಮ ಕೃತಿ. ಚತುರ್ವರ್ಣಚಿಂತಾಮಣಿ, ಕಾಲನಿರ್ಣಯ, ತಿಥಿನಿರ್ಣಯ, ಪರ್ಜನ್ಯ ಪ್ರಯೋಗ, ದಾನವಾಕ್ಯಾವಳಿ, ಆಯುರ್ವೇದ ರಸಾಯನ ಮೊದಲಾದವು ಇವನಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಇತರ ಗ್ರಂಥಗಳು. ವ್ರಾತಖಂಡದಲ್ಲಿ ಸೇವುಣರ ಪ್ರಾರಂಭದ ಇತಿಹಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅನೇಕ ಉಪಯುಕ್ತ ಘಟನೆಗಳನ್ನೂ ತನ್ನ ಪೋಷಕನಾದ ಮಹಾದೇವನ ಯುದ್ಧ ವಿಜಯಗಳನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಮಹಾದೇವ ಗುಜರಾತಿನ ವಾಘೇಲರನ್ನೂ ಮಾಳವದ ಪರಮಾರರನ್ನೂ ತೆಲಂಗಾಣದ ಕಾಕತೀಯರನ್ನೂ ಸೋಲಿಸಿದುದಾಗಿ ಇವನ ವರ್ಣನೆಯಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಹೇಮಾದ್ರಿಯ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಚತುರ್ವರ್ಣಚಿಂತಾಮಣಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಈ ಗ್ರಂಥ ಮತೀಯ ನಿಯಮಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವ್ರತಖಂಡ, ದಾನಖಂಡ, ತೀರ್ಥಖಂಡ, ಮೋಕ್ಷಖಂಡ ಮತ್ತು ಪರಿಶಿಷ್ಟಖಂಡ ಎಂಬ ಭಾಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಹೇಮಾದ್ರಿ ಮರಾಠಿ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಮೋಡಿ ಲಿಪಿಯನ್ನು ಆಚರಣೆಗೆ ತಂದ. ಹೇಮದ್ ಪಂತ್ ಎಂಬ ಶೈಲಿಯ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಈತ ನಿರ್ಮಿಸಿದನೆಂದೂ ಇವನಿಗೆ ಹೇಮದ್ ಪಂತ್ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಪ್ರಚಲಿತವಿತ್ತೆಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. (ಜಿ.ಆರ್.ಆರ್.)

ಹೇಮಾವತಿ: ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ಒಂದು ಉಪನದಿ. ಇದನ್ನು ಎಣ್ಣೆಹೊಳೆ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ನದಿ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರಿನ ಮೂಡಿಗೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಮೇಲ್‌ಬಂಗಾಡಿಯ ಜಾವಳಿಯ ಬಳಿ ಹುಟ್ಟಿ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುವುದು. ಇದರ ಉಗಮಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪವಿತ್ರಸ್ಥಳವೆಂದು ಭಾವಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸೋಮಾವತಿ ಹೊಳೆ, ದೊಡ್ಡಹಳ್ಳ, ಕಪಿಲಾ ಮೊದಲಾದ ತೊರೆಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವ ಮುನ್ನ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಸಕಲೇಶಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿದು ಬೇಲೂರು ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸುವುದು. ಅನಂತರ ಸಕಲೇಶಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಸಕಲೇಶಪುರದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 6 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಹೆಣ್ಣಳ್ಳಿಯ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು. ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಸಕಲೇಶಪುರವನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಆಗ್ನೇಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಪ್ರವಹಿಸಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ತಿರುಗುವುದು. ಅಲ್ಲಿ ಬೆಣ್ಣೆಹೊಳೆ, ವಾಟೆಹೊಳೆ ಮೊದಲಾದ ತೊರೆಗಳು ಇದರಲ್ಲಿ ಸಂಗಮಿಸುವವು. ಹಾಗೆ ತಿರುಗಿದಾಗ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿದು ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸುವುದು. ಮುಂದೆ ಆಲೂರು, ಹಾಸನ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ದಕ್ಷಿಣ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿದು ಅರಕಲಗೂಡು ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸಿ ಗೊರೂರು ಬಳಿ ಯಗಚಿ ನದಿಯನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಹೊಳೆನರಸೀಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖಾಂತರ ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು. ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿಯುವಾಗ ಈ ನದಿಗೆ ಐಗೂರು ನದಿ ಮತ್ತು ಕಟ್ಟೆಹಳ್ಳ ದಕ್ಷಿಣದಿಂದ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಮುಂದೆ ನದಿ ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೃಷ್ಣರಾಜಸಾಗರದ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿಯನ್ನು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಈ ನದಿಯ ಒಟ್ಟು ಹರಿವಿನ ಉದ್ದ ಸು. 258 ಕಿಮೀ ಇದ್ದು ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯೊಂದರಲ್ಲೇ ಸು. 182 ಕಿಮೀ ದೂರ ಹರಿಯುವುದು. ಈ ನದಿಯ ನೀರನ್ನು ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಹೊಳೆನರಸೀಪುರದಿಂದ 6 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಈ ನದಿಗೆ ಕಟ್ಟಿರುವ ಶ್ರೀರಾಮದೇವರ ಕಟ್ಟೆಯಿದೆ. ಈ ಕಟ್ಟೆ ನೂರು ವರ್ಷಕ್ಕೂ ಹಿಂದಿನದೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಗೊರೂರು ಬಳಿ ಈ ನದಿಗೆ ಒಂದು ಬೃಹತ್ ಜಲಾಶಯ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಹಾಸನ, ಮಂಡ್ಯ ಮತ್ತು ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳ 2.8 ಲಕ್ಷ ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಿಗೂ ಹೆಚ್ಚು ಜಮೀನಿಗೆ ನೀರೊದಗುವುದೆಂದು ನಿರೀಕ್ಷಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹೊಳೆನರಸೀಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ದಾಟಿ ಕೆ.ಆರ್. ಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವ ಹೇಮಾವತಿ ಮಂದಗೆರೆ ಮೂಲಕ ಹರಿದು ಕನ್ನಂಬಾಡಿ ಬಳಿ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯನ್ನು ಸಂಗಮಿಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜಸಾಗರ ಅಣೆಕಟ್ಟೆ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ತುಂಬು ಪ್ರವಾಹದಲ್ಲಿ ಈ ನದಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಲಕ್ಷ ಕ್ಯುಸೆಕ್ಸ್‌ಗೂ ಅಧಿಕ ನೀರು ಹರಿದಿರುವ ದಾಖಲೆ ಇದೆ.

ಈ ನದಿಯ ಹುಟ್ಟನ್ನು ಕುರಿತು ಎರಡು ದಂತಕಥೆಗಳಿವೆ. ಒಂದರ ಪ್ರಕಾರ, ದಕ್ಷನ ಮಗಳು ಹೇಮಾವತಿ. ಒಮ್ಮೆ ದಕ್ಷ ಯಜ್ಞ ಮಾಡಿದಾಗ ಅವನು ಶಿವನನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸದೆ ಅವಮಾನಪಡಿಸಿದ. ಶಿವನ ಪತ್ನಿ ಹೇಮಾವತಿ ಆ ಅವಹೇಳನವನ್ನು ಸಹಿಸದೆ ಅಗ್ನಿಕುಂಡದಲ್ಲಿ ಹಾರಿದಳು. ಅಗ್ನಿ ಹೇಮಾವತಿಯನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಎತ್ತಿ ತಂದಾಗ ಆಕೆ ಸ್ವರ್ಣದಂತೆ ಹೊಳೆಯುತ್ತಿದ್ದಳಂತೆ. ಚಿನ್ನದ ಬಣ್ಣವುಳ್ಳ ಆಕೆ ಹೇಮಾವತಿಯಾದಳು. ಈಶ್ವರನ ಆಜ್ಞೆಯಂತೆ ಲೋಕಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕಾಗಿ ಆಕೆ ನದಿಯಾಗಿ ಹರಿದಳು. ಮತ್ತೊಂದು ಕಥೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಹಿಂದೆ ಪೊನ್ನಾತನೆಂಬಾತ ಪೊನ್ನಾತಪುರವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ (ಈಗ ಆಲೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ). ಆತನಿಗೆ ಹೇಮ ಮತ್ತು ಹೊನ್ನಿ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ಪತ್ನಿಯರಿದ್ದರು. ಬಹುಕಾಲವಾದರೂ

ಅವರಿಗೆ ಮಕ್ಕಳಾಗದಿರಲು ವೈರಾಗ್ಯ ತಾಳಿ ಸರ್ವವನ್ನೂ ತ್ಯಾಗಮಾಡಿದ. ಈತನ ಪತ್ನಿಯರಲ್ಲಿ ಹೇಮಾವತಿ ನದಿಯಾಗಿ ಹರಿದರೆ, ಹೊನ್ನಿ ರಾಮನಾಥಪುರದಲ್ಲಿ ವಾಹಿನಿ ಪುಷ್ಕರಣಿಯಾದಳೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಈ ನದಿ ಸದ್ದುಗದ್ದಲವಿಲ್ಲದೆ ಮೌನವಾಗಿ ಹರಿಯುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಎಣ್ಣೆಹೊಳೆ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಮೂಡಿಗೆರೆ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ 10 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕೂಡಿಗೆ ಪವಿತ್ರ ಸ್ಥಳ. ಇಲ್ಲಿ ಕಪಿಲಾ ಹೊಳೆ ಇದರೊಂದಿಗೆ ಸಂಗಮಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಹರಿಜನರು ಜನರ ಸಂಕಷ್ಟಗಳ ಪರಿಹಾರಕ್ಕೆ ಧಾರ್ಮಿಕ ವಿಧಿಗಳನ್ನು ನಡೆಸುವುದು ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿದೆ. **(ಕೆ.ಬಿ.ಸಿ.)**

ಹೈದರ್ ಅಲಿ: 1721–82. ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಸುಲ್ತಾನ. 1721ರಲ್ಲಿ ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬೂದಿಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ. ಇವನ ತಂದೆ ಫತೆ ಮಹಮ್ಮದನು ಶಿರಾದ ನವಾಬನ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿದ್ದ. ತನ್ನ ಬಾಲ್ಯ ಜೀವನವನ್ನು ಹೈದರ್ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಅಲೆಯುತ್ತ ಬೇಟೆಯಾಡುತ್ತ ಕಳೆದ. ಅಕ್ಷರ ವಿದ್ಯೆ ಕಲಿಯದೆ ಜೀವನವಿಡೀ ನಿರಕ್ಷರಕುಕ್ಷಿಯಾಗುಳಿದ. ತರುವಾಯ ಇವನು ಮೈಸೂರು ದಳವಾಯಿ ನಂಜರಾಜನ ಸೈನ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ. ದೇವನಹಳ್ಳಿ ಮುತ್ತಿಗೆಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈತ ತೋರಿಸಿದ ಶೌರ್ಯವನ್ನು ಕಂಡು ಸುಪ್ರೀತನಾದ ದಳವಾಯಿಯ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದಿಂದ ಬಹುಬೇಗ ಉನ್ನತ ಹುದ್ದೆಗೇರಿದ. ಇಂಗ್ಲಿಷರು ಮತ್ತು ಫ್ರೆಂಚರ ನಡುವೆ ನಡೆದ ಕರ್ನಾಟಿಕ್ (ಈಗಿನ ತಮಿಳುನಾಡು ಭಾಗ) ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ತಿರುಚ್ಚಿರಾಪಳ್ಳಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಆಸೆಯಿಂದ ನಂಜರಾಜನು ಕರ್ನಾಟಕದ ನವಾಬ ಮಹಮ್ಮದ್ ಅಲಿಯನ್ನು ಬೆಂಬಲಿಸಿದ. ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಲು ಹೈದರ್ ಅಲಿಯ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸೈನ್ಯದ ತುಕಡಿಯೊಂದನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದ. ಮಹಮ್ಮದ್ ಅಲಿ ತನ್ನ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸಲು ಹೈದರ್ ಅವನಿಗೆ ನೆರವಾದ. ಗೆಲುವಿನ ಅನಂತರ ಮಹಮ್ಮದ್ ಅಲಿ ತನ್ನ ಮಾತನ್ನು ಮುರಿದು ತಿರುಚ್ಚಿರಾಪಳ್ಳಿಯನ್ನು ನಂಜರಾಜನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಲು ನಿರಾಕರಿಸಿದ. ಇದು ಮೈಸೂರಿನವರು ಫ್ರೆಂಚರ ಕಡೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಇಂಗ್ಲಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ಹೋರಾಡುವಂತೆ ಮಾಡಿತು. ಹೈದರ್ ಈ ಸಂಬಂಧವಾದ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳಿಗೂ ಹೆಚ್ಚುಕಾಲ ಪಾಲ್ಗೊಂಡು ಸೈನಿಕ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಪಾರ ಅನುಭವಗಳಿಸಿದ. ಹಾಗೂ ಗಾಡಿಗಟ್ಟಲೆ ಚಿನ್ನ, ತುಪಾಕಿಗಳು, ಮತ್ತಿತರ ಯುದ್ಧ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಸಾಗಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದ. ಈ ಸಂಪನ್ಮೂಲಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಇವನು 500 ಜನ ಸಿಪಾಯಿಗಳುಳ್ಳ ಸಣ್ಣ ಸೈನ್ಯವೊಂದನ್ನು ಕಟ್ಟಿ, ಅದಕ್ಕೆ ಫ್ರೆಂಚ್ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ತರಬೇತು ಕೊಟ್ಟ. ಅದೇ ವೇಳೆಗೆ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಕೋಟಿ ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ಮತ್ತು 20,000 ಸೈನಿಕರನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿದ್ದ ನಂಜರಾಜ ತನ್ನ ಸೈನ್ಯಕ್ಕೆ ಬಾಕಿಯನ್ನು ಸಹ ಕೊಡುವ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರಲಿಲ್ಲ. ಜೊತೆಗೆ ಮೈಸೂರಿನ ಮೇಲೆ ಮರಾಠರು ಮತ್ತು ನಿಜಾಮ–ಇವರು ಪದೇ ಪದೇ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ದಾಳಿಗಳಿಂದ ಅದರ ಸಂಪನ್ಮೂಲಗಳು ಬರಿದಾದವು. ನಂಜರಾಜನ ಅರಮನೆಯ ಮುಂದೆ ಸೈನ್ಯ ಧರಣಿ ಕುಳಿತು, ಅರಮನೆಗೆ ಆಹಾರವಸ್ತುಗಳು ಮತ್ತು ನೀರು ಸರಬರಾಜನ್ನು ತಡೆದಾಗ ಹೈದರ್ ತನಗೆ ಕಂದಾಯ ವಸೂಲು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಸಾಲಕ್ಕೆ ಜಮಾ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಕೆಲವು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳನ್ನು ಬಿಡುವುದಾದರೆ ಸೈನ್ಯದ ಬಾಕಿ ತೀರಿಸಲು ಸಿದ್ಧವೆಂದು ಮುಂದೆ ಬಂದ. ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಬಹುತೇಕ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಹೈದರ್ ಅಲಿ ವಾಸ್ತವ ಆಡಳಿತಗಾರನಾಗುವವರೆಗೆ ಇಂಥ ಪ್ರಸಂಗಗಳು ಮರುಕಳಿಸುತ್ತಿದ್ದವು. ಇದರಿಂದ ಜಿಗುಪ್ಸೆಗೊಂಡ ನಂಜರಾಜ ತನ್ನ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ತೊರೆಯಲು ನಿರ್ಧರಿಸಿದ. ಆಗ ಹೈದರ್ ಮೈಸೂರಿನ ದಳವಾಯಿಯಾದ. ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ತನಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಲು ಖಂಡೇರಾಯನನ್ನು ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಯಾಗಿ ನೇಮಿಸಿಕೊಂಡ.

ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಪುನಃ ಪಡೆಯಲು ರಾಜಮನೆತನ ಕೊನೆಯ ಪ್ರಯತ್ನವಾಗಿ ಸಂಚು ನಡೆಸಿತು. ಅದರಲ್ಲಿ ಖಂಡೇರಾಯ ಕೇಂದ್ರವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗಿದ್ದ. 1760ರ ಆಗಸ್ಟ್‌ನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಮರಾಠರ ದಾಳಿಯ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡು ಹೈದರನನ್ನು ಪದಚ್ಯುತಗೊಳಿಸುವುದೇ ಈ ಸಂಚಿನ ಹಂಚಿಕೆಯಾಗಿತ್ತು. ಆಗ ಹೈದರನ ಪಡೆಗಳು ಪಾಂಡಿಚೇರಿಯಲ್ಲಿರಲಿಲ್ಲ. ಖಂಡೇರಾಯನೇ ಸ್ವತಃ ನೇತೃತ್ವ ವಹಿಸಿ ದಾಳಿ ನಡೆಸಿದ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹೈದರ್ ಓಡಿಹೋಗಿ ತಲೆತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಯಿತು. ಇವನು ಒಂದು ವರ್ಷಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚುಕಾಲ ಕಾಡುಮೇಡುಗಳಲ್ಲಿ ಅಲೆದಾಡಬೇಕಾಗಿಬಂದರೂ ತನ್ನ ಸಂಘಟನಾಚಾತುರ್ಯ, ವಿವೇಕಯುತ ಮುತ್ಸದ್ದಿತನ, ದೃಢನಿರ್ಧಾರ ಮತ್ತು ದಣಿವರಿಯದ ದುಡಿಮೆಯಿಂದಾಗಿ ತನ್ನ ಅಧಿಕಾರ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪುನಃ ಪಡೆದ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಇವನು ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಅನಿರ್ಬಂಧಿತ ಅಧಿಪತಿಯಾದ.

ಹೈದರ್ ತನ್ನ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಭದ್ರಪಡಿಸಿಕೊಂಡ ಮೇಲೆ ರಾಜ್ಯದ ಸರಹದ್ದುಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುವತ್ತ ಗಮನ ಹರಿಸಿದ. 1761ರಲ್ಲಿ ಇವನು ಆದೋನಿಯ ಬಸಲತ್ ಜಂಗ್‌ನೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಶಿರಾವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ತರುವಾಯ ಬಸಲತ್ ಜಂಗನಿಗೆ ಮೂರು ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಶಿರಾವನ್ನು ಪಡೆದ. ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಸಮಗ್ರ ಮುಗಲ್ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ರಾಜಧಾನಿಯಾದ ಶಿರಾ ವಶವಾದ ಕೂಡಲೆ ಅದರ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ವಿಸ್ತಾರ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಹೈದರ್ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡ ಬಹುಬೇಗ ಹೊಸಕೋಟೆ, ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರ, ಚಿಕ್ಕಬಳ್ಳಾಪುರ, ಪೆನುಕೊಂಡೆ, ಮಡಕಶಿರಾ, ನಂದಿದುರ್ಗ ಮತ್ತು ಹರಪನಹಳ್ಳಿಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗವನ್ನು ಜಯಿಸುವಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿನ ತೊಂದರೆ ಎದುರಿಸಿದರೂ ಕೊನೆಗೆ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಆದರೆ ಪ್ರಾಕೃತಿಕ ಸಂಪನ್ಮೂಲಗಳಲ್ಲಿ ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿದ್ದ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮತೀರದವರೆಗೂ ಹಬ್ಬಿದ್ದ ವಿಸ್ತಾರ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಂಥ ಬಿದನೂರನ್ನು ಗೆದ್ದಿದ್ದು ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇವನು ಗಳಿಸಿದ ವಿಜಯಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಅತಿಮುಖ್ಯವಾದುದು. ಬಿದನೂರು ರಾಜಮನೆತನದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗಿದ್ದ ಅಂತಃಕಲಹ, ಅವರ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಲು ಹೈದರನಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಅವಕಾಶ ಕಲ್ಪಿಸಿತು. ಇವನು ಬಿದನೂರನ್ನು ತಲುಪಿದಾಗ ಕೋಟೆಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಿದ್ದ ರಾಣಿ ವೀರಮ್ಮಾಜಿ ಬಳ್ಳಾರಿದುರ್ಗಕ್ಕೆ ಪಲಾಯನ ಮಾಡಿದಳು. ಆಗ ಈ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಕಷ್ಟವಿಲ್ಲದೆ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. ಹೈದರ್ ಅಲಿಗೆ ಅಲ್ಲಿ ಅಪಾರ ಐಶ್ವರ್ಯ ಸಿಕ್ಕಿತು. ಹೊನ್ನಾವರದಿಂದ ಮಂಗಳೂರಿನವರೆಗಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ತೀರಪ್ರದೇಶ ಇವನ ಸ್ವಾಧೀನವಾಯಿತು. ಇವನು ಸುಂಡವನ್ನು ಸಹ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ತಾನು ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ ಮೂರು ವರ್ಷಗಳೊಳಗೆ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಗೋವಾದವರೆಗೆ ವಿಸ್ತರಿಸಿದ.

ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಈ ಶೀಘ್ರ ವಿಸ್ತರಣೆಯನ್ನು ಕಂಡು ನೆರೆಹೊರೆಯವರಾದ ಮರಾಠರು, ನಿಜಾಮ ಮತ್ತು ಇಂಗ್ಲಿಷರು ಅಸೂಯೆಗೊಂಡರು. ಮೂರನೆಯ ಪಾಣಿಪಟ್ ಯುದ್ಧದ ಸೋಲಿನ ಅನಂತರ ಮರಾಠರು ಒಂದನೆಯ ಮಾಧವರಾವ್‌ನ ಸಮರ್ಥ ನಾಯಕತ್ವದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವನ್ನು ಮರಳಿ ಗಳಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಅವರು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಆದ ನಷ್ಟವನ್ನು ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳಲು ಮೈಸೂರು ಪ್ರದೇಶದ ಮೇಲೆ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ದಾಳಿ ಎಸಗತೊಡಗಿದರು. ಆದ್ದರಿಂದ 1762–78ರವರೆಗೆ ಮರಾಠರ ದಾಳಿಗಳ ವಿರುದ್ಧ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದೇ ಹೈದರನ ಪ್ರಧಾನ ಕಾರ್ಯನೀತಿಯಾಗಿದ್ದಿತು. 1764ರ ಮೊದಲ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಾಧವರಾಯನು ಮೈಸೂರಿನ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿ ಸುಮಾರು ಒಂದು ವರ್ಷ ಕಾಲ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆ ನಡೆಸಿದ. ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಮಾಧವರಾಯನಿಗೆ ಸಮಬಲನಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವನು ನೇರ ಯುದ್ಧಕ್ಕಿಳಿಯದೆ ಮರಾಠರನ್ನು ರಾತ್ರಿದಾಳಿಗಳಿಂದ ಚಕಿತಗೊಳಿಸುವ, ಅವರ ಅಗತ್ಯ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳ ಮತ್ತು ಆಹಾರ

ವಸ್ತುಗಳ ಪೂರೈಕೆಯನ್ನು ಕಡಿದುಹಾಕುವ ಹಾಗೂ ಶಾಂತಿಯುತ ಸಂಧಾನಗಳಿಗಾಗಿ ಯುಕ್ತ ಅವಕಾಶ ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ತಂತ್ರವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದ. ಕೊನೆಗೆ 28 ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿಗಳ ಕಪ್ಪ ಕೊಡುವ ಮತ್ತು ಸರಹದ್ದು ಪ್ರದೇಶದ ಕೆಲವು ಸಣ್ಣ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಡುವ ಮೂಲಕ ಮಾಧವರಾವ್‌ನನ್ನು ಸಂತುಷ್ಟಗೊಳಿಸಿದ. ಮರಾಠರೊಡನೆ ಶಾಂತಿ ಒಪ್ಪಂದ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಹೈದರ್ ಮಲಬಾರಿನ ದಿಗ್ವಿಜಯ ಕೈಗೊಂಡ. ಇವನು ಬಿದನೂರು ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಗೆದ್ದದ್ದು ಮಲಬಾರನ್ನು ಸ್ವಾಧೀನಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಅನುಕೂಲವಾಯಿತು. ಇವನು ಈ ವೇಳೆಗಾಗಲೇ ಅಗತ್ಯವಾಗಿದ್ದ ನೌಕಾಪಡೆಯನ್ನು ರಚಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರಿಂದ ಇಂಗ್ಲಿಷರು ಮತ್ತು ಪೋರ್ಚುಗೀಸರಿಂದ ತನ್ನ ತೀರಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು. 1765ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಇವನ ಬಳಿ 30 ಯುದ್ಧ ನೌಕೆಗಳು ಮತ್ತು ದೊಡ್ಡ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಗಣೆ ನೌಕೆಗಳಿದ್ದುವು. ಇವನ ನೌಕೆಗಳನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಮಾಪಿಳ್ಳೆಗಳ ಉತ್ತಮ ನಾವಿಕ ತಂಡ ದೊರೆತಿತ್ತು. ಅನಂತರ ಡಚ್ಚರ ನೆರವಿನಿಂದ 20–40 ಫಿರಂಗಿಗಳನ್ನು ಸಾಗಿಸುವ ಮುಕ್ಕೂವೆಯ ಹಡಗುಗಳು ಮತ್ತು ಇತರ ಅನೇಕ ಸಣ್ಣ ಹಡಗುಗಳಿಂದ ಹೈದರ್ ತನ್ನ ನೌಕಾಪಡೆಯನ್ನು ಬಲಗೊಳಿಸಿದ. ಇದು ಅನೇಕ ಯುದ್ಧಾಕಾಂಕ್ಷಿ ನಾಯರ್ ಅಧಿಪತಿಗಳನ್ನು ಸದೆಬಡಿದು ಮಲಬಾರನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಬಹುಮುಖ್ಯ ಸಾಧನವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿತು. ಕೊಳತ್ತಿರಿ ರಾಜನು ತನ್ನ ಶತ್ರುಗಳ ವಿರುದ್ಧ ಹೈದರನ ಸಹಾಯವನ್ನು ಕೋರಿದ. ಈ ನೆಪವನ್ನು ಮುಂದೆಮಾಡಿಕೊಂಡ ಹೈದರ್ ಅಲಿ 40,000 ಸೈನ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಮಲಬಾರನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ 1766ರ ಮಾರ್ಚ್ ಹೊತ್ತಿಗೆ ತಿರುವಾಂಕೂರು ರಾಜ್ಯವನ್ನುಳಿದು ಮಂಗಳೂರಿನಿಂದ ಕೊಚಿನ್‌ವರೆಗೆ ಸಮಗ್ರ ಮಲಬಾರನ್ನು ಸ್ವಾಧೀನಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಹೈದರ್ ಆ ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆಯೂ ದಂಡೆತ್ತಿ ಹೋಗಬಹುದಿತ್ತು. ಆದರೆ ಒಂದನೆಯ ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಹೊಸ ಘಟನೆಗಳು ಇವನ ರಾಜ್ಯದ ಉತ್ತರದ ಗಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಇವನು ಈ ವಿಜಯವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಲಾಗಲಿಲ್ಲ.

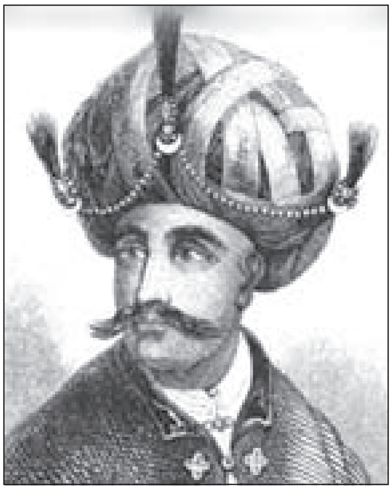
ಹೈದರ್: ಚಿತ್ರಕಲಾಕೃತಿ

ಮರಾಠರು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಇಂಗ್ಲಿಷರೂ ಇವನ ಮುಖ್ಯ ಶತ್ರುಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಅವರು ಕೂಡ ಇವನ ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತರಣೆಯಿಂದ ಅಸಮಾಧಾನಗೊಂಡು ಇವನನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಲು ಯಾವುದಾದರೂ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಕಾಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ಬೆಳೆವಣಿಗೆ ಹೈದರ್ ಅಲಿಯ ವಿರುದ್ಧ ಇಂಗ್ಲಿಷರು, ಮರಾಠರು ಮತ್ತು ನಿಜಾಮು–ಇವರೆಲ್ಲ ಪ್ರಬಲ ಒಕ್ಕೂಟ ರಚಿಸಲು ಕಾರಣವಾಯಿತು. 1764ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಬಕ್ಸಾರ್ ಯುದ್ಧದ ತರುವಾಯ ಕ್ಲೈವನು ಮುಗಲ್ ಸಾಮ್ರಾಟ ಷಾ ಆಲಂನಿಂದ ಬಂಗಾಲ, ಬಿಹಾರ ಮತ್ತು ಒರಿಸ್ಸಗಳ ದಿವಾನಿಯನ್ನಲ್ಲದೆ ಉತ್ತರ ಸರ್ಕಾರಗಳ ಐದು ಕಿರುಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದ. ಈ ಸರ್ಕಾರಗಳು ನಿಜಾಮನಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದವು. ಇಂಗ್ಲಿಷರಿಗೆ ಅವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸುವ ಕಾಲ ಬಂದಾಗ ಅವನು ಇಂಗ್ಲಿಷರನ್ನು ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಎಸೆಯುವುದಾಗಿ ಹೇಳುವಷ್ಟರ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಕೋಪಗೊಂಡಿದ್ದ. ಆದರೆ ಇಂಗ್ಲಿಷರಿಗೆ ನಿಜಾಮನ ಮನಸ್ಸು ಮತ್ತು ಶಕ್ತಿ ತಿಳಿದಿದ್ದರಿಂದ ಅವರು ಬೇಗ ಅವನ ಮನವೊಲಿಸಿ ಮಿತ್ರನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ನಿಜಾಮನಿಗೆ ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲೂ ಉಪಯೋಗಕ್ಕೆ ಬರದಿದ್ದ ಕಿರುಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಇಡೀ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಜಯಿಸಿಕೊಡುವ ಆಶಾಭಾವನೆಯನ್ನು ಅವನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಸೆಳೆದುಕೊಂಡಿದ್ದರು. ನಿಜಾಮನ ಬಳಿಗೆ ನಿಯೋಗ ಕಳುಹಿಸಿದ್ದ ಜನರಲ್ ಕೈಲಾರ್ಡ್‌ನು ಅವನ ಬೆಂಬಲ ಗಳಿಸುವಲ್ಲಿ ಚಾಣಾಕ್ಷತೆಯಿಂದ ಸಫಲನಾದ. ಇದರಿಂದ ಹೈದರನ ವಿರುದ್ಧ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಮತ್ತು ನಿಜಾಮರ ಮೈತ್ರಿಕೂಟ ಬಹುಬೇಗ ರಚಿತವಾಯಿತು. ಈ ಇಬ್ಬರ ಮೈತ್ರಿಕೂಟ ಸಾಲದೆಂಬಂತೆ ಪ್ರತಿವರ್ಷವೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಮರಾಠ ದಾಳಿಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲೇ ತಾವೂ ದಾಳಿ ನಡೆಸಲು ಸಮಯ ಕಾದರು. ಹೀಗೆ ಹೈದರ್ ಅಲಿಯ ವಿರುದ್ಧ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಎಲ್ಲ ಮೂರೂ ಮುಖ್ಯ ರಾಜ್ಯಗಳ ಸಂಯುಕ್ತ ವ್ಯೂಹ ರಚನೆಗೊಂಡಿತು.

ಹೈದರ್ ಅಲಿಯನ್ನು ಹೀಗೆ ಏಕಾಂಗಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿದರೂ ಇವನು ತನ್ನ ಚಾಣಾಕ್ಷತನದಿಂದ ಈ ಶತ್ರುಕೂಟವನ್ನು ಭೇದಿಸುವಲ್ಲಿ ಕೊನೆಗೂ ಯಶಸ್ವಿಯಾದ. ಮರಾಠರು ಉತ್ತರದಿಂದ ದಾಳಿ ಮಾಡಿದ ಕಾಲದಲ್ಲೇ ಇಂಗ್ಲಿಷರು ಮತ್ತು ನಿಜಾಮನೂ ಮೈಸೂರಿನ ವಿರುದ್ಧ ದೊಡ್ಡ ಸೈನ್ಯದೊಡನೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಬಂದರು. ಈ ಒಕ್ಕೂಟವನ್ನು ಮುರಿಯುವುದೇ ಹೈದರ್ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಮುಖ್ಯ ಕಾರ್ಯವಾಗಿದ್ದಿತು. ಹೈದರನು ಮಾಧವರಾವ್‌ನೊಡನೆ ಒಪ್ಪಂದಕ್ಕೆ ಬಂದು ಅವನಿಗೆ ಕೆಲವು ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ. ಇನ್ನು ನಿಜಾಮ ಮತ್ತು ಇಂಗ್ಲಿಷರು ಉಳಿದುಕೊಂಡರು. ಅವರಿಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಭೇದಭಾವ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡಲು ತನ್ನೆಲ್ಲ ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆಯನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದ ಭಾರತೀಯ ರಾಜ್ಯಗಳೆಲ್ಲ ವಿದೇಶೀಯರ ವಿರುದ್ಧ ಒಂದಾಗಬೇಕೆಂದು ಮುಂದಿಟ್ಟ ಇವನ ಸೂತ್ರ ಫಲಪ್ರದವಾಯಿತು. ಇದರಿಂದ ನಿಜಾಮ ಇದ್ದಕ್ಕಿದ್ದಂತೆಯೇ ಮಿತ್ರನಾದ. ಇಂಗ್ಲಿಷರು ತಮ್ಮ ಮಿತ್ರರೆಲ್ಲ ಶತ್ರುಪಕ್ಷ ಸೇರಿದ್ದನ್ನು ಕಂಡು ಅಚ್ಚರಿಗೊಂಡರು. ಈ ರೀತಿ ಮೊದಲ ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧ ಬಹು ವಿಲಕ್ಷಣ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು.

1767ರ ಆಗಸ್ಟ್‌ನಲ್ಲಿ ಹೈದರನು ನಿಜಾಮನೊಂದಿಗೆ ಕರ್ನಾಟಿಕ್ ಪ್ರದೇಶದ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿದ. ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ 2ರಂದು ನಡೆದ ನಿರ್ಣಾಯಕ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಸೇನಾಪತಿ ಕರ್ನಲ್ ಸ್ಮಿತ್ ಹೈದರನಿಗೆ ಭಾರಿ ಪೆಟ್ಟುಕೊಟ್ಟ. ತರುವಾಯ ಹೈದರ್ ತನ್ನ ಯುದ್ಧತಂತ್ರವನ್ನು ಬದಲಾಯಿಸಿಕೊಂಡು ವಾಣಿಯಂಬಾಡಿ, ತಿರುವತ್ತೂರು ಮತ್ತು ಅಂಬೂರುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದ. ನಿಜಾಮ ಈ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟು ಘಾಸಿಗೊಂಡನೆಂದರೆ ಇಂಗ್ಲಿಷರೊಡನೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಒಪ್ಪಂದ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಮಿತ್ರಕೂಟದಿಂದ ಹಿಂದೆ ಸರಿದ. ಇಂಗ್ಲಿಷರು ಮತ್ತು ಹೈದರನ ನಡುವೆ ಸುಮಾರು ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ನೇರ ಯುದ್ಧ ನಡೆಯಿತು. 1769 ಮಾರ್ಚ್ 28ರಂದು ಹೈದರ್ ಇದ್ದಕ್ಕಿದ್ದಂತೆ ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡ. ಇದು ಇಂಗ್ಲಿಷರನ್ನು ತಬ್ಬಿಬ್ಬುಗೊಳಿಸಿದ್ದಲ್ಲದೆ ಅವರು ಹೈದರನಿಗೆ ಶರಣಾಗದೆ ಅನ್ಯಮಾರ್ಗವೇ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಅನೇಕ ವಿಧದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯವಾದ ಇತಿಹಾಸಪ್ರಸಿದ್ಧ ಮದರಾಸು ಒಪ್ಪಂದವನ್ನು ಹೈದರ್ ಹೇಳಿ ಬರೆಸಿದ. ಇದು ಭಾರತೀಯ ರಾಜನೊಬ್ಬ ಇಂಗ್ಲಿಷರ ಮೇಲೆ ಸಾಧಿಸಿದ ಮೊದಲ ವಿಜಯವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಯುದ್ಧದಿಂದ ಇಂಗ್ಲಿಷರು ಅಜೇಯರೆಂಬ ಪ್ರತೀತಿಯನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತೊಡೆದುಹಾಕಲಾಯಿತು. ಇಂಗ್ಲಿಷರು ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಆದ ಸರ್ವತೋಮುಖ ಹಾನಿಯನ್ನು ಅವರು ಭಾರತದ ನೆಲದಲ್ಲಿ ಎಂದೂ ಅನುಭವಿಸಿರಲಿಲ್ಲ. ಅವರು ಆರ್ಥಿಕ, ಸೈನಿಕ, ರಾಜಕೀಯ ಮತ್ತು ನೈತಿಕ ಹಾನಿಗಳೊಳಗಾಗಿ

ದ್ದರು. ಮೈಸೂರಿನ ಮೇಲೆ ಮರಾಠರು ದಾಳಿ ಎಸಗಿದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅವನ ನೆರವಿಗೆ ಹೋಗುವುದು ಒಳಗೊಂಡಂತೆ ಇಂಗ್ಲಿಷರು ಹೈದರನ ಎಲ್ಲ ಷರತ್ತುಗಳಿಗೂ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಿದ್ದರು.

ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಇವನ ಘನತೆ ಬಹುವಾಗಿ ಹೆಚ್ಚಿತು. 1770 ಜನವರಿಯಲ್ಲಿ ಮರಾಠರು ಇವನ ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿದಾಗ ಇವನು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಪಡೆಗಳನ್ನು ಕಳುಹಿಸುವಂತೆ ಇಂಗ್ಲಿಷರನ್ನು ಕೇಳಿದ. ಇಂಗ್ಲಿಷರು ಇದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿದರು. ತಮ್ಮ ಷರತ್ತನ್ನು ಉಲ್ಲಂಘಿಸಿದಾಗ ಅವರು ಭಾರಿ ಬೆಲೆ ತೆರಬೇಕಾಯಿತು. ಮುಂದೆ 1799ರಲ್ಲಿ ವೆಲ್ಲೆಸ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವವರೆಗೂ ಮುಂದಿನ ಮೂವತ್ತು ವರ್ಷಗಳವರೆಗೆ ಮೈಸೂರು ಇಂಗ್ಲಿಷರ ಶಾಶ್ವತ ಶತ್ರುವಾಯಿತು. ಮೈಸೂರಿನ ಮೇಲೆ ಮಾಧವರಾವ್ ನಡೆಸಿದ ಕೊನೆಯ ಯುದ್ಧ ತೀವ್ರ ಸ್ವರೂಪದ್ದಾಗಿದ್ದು ಇಂಗ್ಲಿಷರ ಬಗ್ಗೆ ಹೈದರ್ ಕೋಪೋದ್ರಿಕ್ತನಾದ. ಮಾಧವರಾಯ ಈ ಯುದ್ಧ ನಡೆದ ಅನತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿಧನನಾದುದರಿಂದ ಮರಾಠರು ಒಳ ಜಗಳದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದರು. ಇದು ಹೈದರನಿಗೆ ಅನುಕೂಲ ಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದಲ್ಲದೆ ಮರಾಠರ ಕೆಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೂ ಇವನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ. ಗುತ್ತಿ, ನರಗುಂದಗಳು ಸೇರಿದಂತೆ ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯವರೆಗೂ ಇವನು ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತರಿಸಿದ. ಕೊಡಗನ್ನು ತನ್ನ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡ.

1776ರಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್ ಮತ್ತು ಫ್ರಾನ್ಸ್‌ಗಳ ನಡುವೆ ಯುದ್ಧ ಘೋಷಣೆಯಾದಾಗ ಇದು ಹೈದರನಿಗೆ 1770ರ ಒಪ್ಪಂದ ಮುರಿದಿದ್ದಕ್ಕಾಗಿ ಇಂಗ್ಲಿಷರ ಮೇಲೆ ಹಗೆ ಸಾಧಿಸಲು ಸದವಕಾಶ ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಟ್ಟಿತು. ಜೊತೆಗೆ ಎಲ್ಲ ಭಾರತೀಯ ರಾಜರುಗಳು ಇಂಗ್ಲಿಷರನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಮರಾಠರು ತಮ್ಮ ಆಂತರಿಕ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷರನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಮರಾಠರು ತಮ್ಮ ಆಂತರಿಕ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷರು ಕೈಹಾಕುವುದರಿಂದ ಅಸಮಾಧಾನಗೊಂಡಿದ್ದರೆ, ನಿಜಾಮನು ಗುಂಟೂರನ್ನು ಮದರಾಸು ಸರ್ಕಾರ ಕೇಳುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಕ್ರುದ್ಧನಾಗಿದ್ದ. ತಾನು ಸೈನಿಕ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಫ್ರೆಂಚರ ಮಾಹೆ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಇಂಗ್ಲಿಷರು ಮುತ್ತಿದ್ದು, ಗುಂಟೂರಿನ ತನ್ನ ಪ್ರದೇಶದ ಮೂಲಕ ಅಪ್ಪಣೆ ಇಲ್ಲದೆ ಹಾದುಹೋಗಿದ್ದು, ಮಲಬಾರಿನಲ್ಲಿ ತನ್ನ ವಿರುದ್ಧ ನಾಯರನ್ನು ಬೆಂಬಲಿಸಿ ತಂಟೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದುದ್ದು ಮೊದಲಾದ ಘಟನೆಗಳು ಹೈದರನ ಸಹನೆಯನ್ನು ಕೆಡಿಸಿದ್ದವು. ಈ ಘಟನೆಗಳು 1780ರಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ಭಾರತೀಯ ಮೈತ್ರಿಕೂಟವನ್ನು ರಚಿಸುವಂಥ ವಿಶಿಷ್ಟ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಲು ಕಾರಣವಾದವು. ಈ ಮೈತ್ರಿಕೂಟ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಹೈದರ್ ಮಹತ್ತ್ವದ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದ. ಈ ಮಿತ್ರಕೂಟದವರ ಒಪ್ಪಂದದ ಪ್ರಕಾರ ಹೈದರ್ ಮದರಾಸು ಪ್ರೆಸಿಡೆನ್ಸಿಯ ಮೇಲೆ ಬೃಹತ್ ದಾಳಿ ನಡೆಸಿ, ಅಲ್ಲಿಂದ ಇಂಗ್ಲಿಷರನ್ನು ಮೂಲೋತ್ಪಾಟನ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ನಾನಾ ಫಡ್ನವಿಸ್, ಸಿಂಧ್ಯ, ಗಾಯಕ್‌ವಾಡ್ ಮತ್ತು ಹೊಯ್ಸಳರನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಮರಾಠ ಕೂಟದವರು ಮುಂಬಯಿಯನ್ನು ಮುತ್ತಬೇಕಾಗಿತ್ತು; ಮುದಾಜಿ ಭೋಂಸೆ ಬಂಗಾಲಕ್ಕೆ ದಾಳಿ ಇಡಬೇಕಾಗಿತ್ತು; ನಿಜಾಮನು ಉತ್ತರದ ಸರ್ಕಾರಗಳಿಂದ ಇಂಗ್ಲಿಷರನ್ನು ತೊಡೆದುಹಾಕಬೇಕಿತ್ತು. ಸಮಾನ ಉದ್ದೇಶಕ್ಕಾಗಿ ಇಷ್ಟೊಂದು ಭಾರತೀಯ ರಾಜರುಗಳು ಒಗ್ಗೂಡಿದ್ದು ಮತ್ತು ಅಷ್ಟು ದೀರ್ಘಕಾಲ ಒಂದಾಗಿ ನಿಂತದ್ದು ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಅದೇ ಪ್ರಥಮ.

ಈ ಒಪ್ಪಂದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಠನಾಗಿದ್ದ ಹೈದರ್ ಒಂದು ಲಕ್ಷಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಸೈನ್ಯ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಕರ್ನಾಟಿಕ್ ಮೇಲೆ ಉಗ್ರದಾಳಿ ನಡೆಸಿದ. ಇಂಗ್ಲಿಷರನ್ನು ಇವನು ಹಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಲಿಸಿದ. ಕರ್ನಲ್ ಬ್ಯಾಲಿಯ ಪಡೆಯನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣ ನಾಶಗೊಳಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿಯಲಾಯಿತು. ದೆಹಲಿಯ ಷಾ ಆಲಂ, ಔದ್‌ನ ಷಿಯ-ಉದ್-ದೌಲ ಮತ್ತು ಬಂಗಾಲದ ಮೀರ್ ಖಾಸಿಂ ಇವರ ಪ್ರಬಲ ಕೂಟವನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ ಬಕ್ಸಾರ್ ಯುದ್ಧವೀರ ಜನರಲ್ ಹೆಕ್ಟರ್ ಮನ್ರೋ ಹೈದರನನ್ನು ಎದುರಿಸಲಾರದೆ ಫಿರಂಗಿಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಕೋವಿಗಳನ್ನು ಕಾಂಜೀವರಂ ಕೆರೆಗೆ ಎಸೆದು ಪ್ರಾಣರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಪಲಾಯನ ಮಾಡಿದ. ಮದರಾಸು ಕೌನ್ಸಿಲ್‌ನ ಸದಸ್ಯರು ದೋಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯ ಪಡೆಯುವಷ್ಟರ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಭಯಬೀತರಾಗಿದ್ದರು. ಗವರ್ನರ್ ಜನರಲ್ ವಾರನ್ ಹೇಸ್ಟಿಂಗ್ಸನು ವೈಟ್‌ಹಿಲ್‌ನ ನೇತೃತ್ವದ ಮದರಾಸು ಸರ್ಕಾರವನ್ನು ರದ್ದುಪಡಿಸಿ ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ಅಳಿದುಳಿದಿದ್ದ ಇಂಗ್ಲಿಷರ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಉಳಿಸಲು ಯುದ್ಧವೀರ ಸರ್ ಐರ್‌ಕೂಟನನ್ನು ಕಳುಹಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಹೀಗೆ ಹೈದರ್ ಎರಡನೆಯ ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧವನ್ನು ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸಿದ.

ಆದರೆ ಮಹಾ ಒಕ್ಕೂಟದ ಇತರ ಭಾಗಿಗಳ ಸಾಧನೆ ಸಪ್ಪೆಯಾಗಿತ್ತು. ನಿಜಾಮನು ಉದ್ದುದ್ದ ಮಾತನಾಡಿದರೂ ಹೈದರಾಬಾದಿನಿಂದ ಒಬ್ಬ ಸೈನಿಕನನ್ನೂ ಕಳುಹಿಸಲಿಲ್ಲ. ಇತ್ತ ಹೇಸ್ಟಿಂಗ್ಸ್ ಗುಂಟೂರನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಒಂದು ಪತ್ರವನ್ನು ತನಗೆ ಬರೆದದ್ದೇ ನಿಜಾಮನಿಗೆ ಸಂತೃಪ್ತಿ ತಂದಿತ್ತು. ಇದೇ ರೀತಿ ಗವರ್ನರ್ ಜನರಲ್ಲನು ನಾಗಪುರದ ಮುದಾಜಿಗೆ ಅವನ ಮಗ ಚಿಮನ್‌ಜಿಯನ್ನು ಮರಾಠ ಪಡೆಗಳ ಸೇನಾಪತಿಯಾಗಿ ಮಾಡಲು ನೇರವಾಗುವುದಾಗಿ ನೀಡಿದ ಭರವಸೆಯಿಂದ ಅವನು ಬಂಗಾಲದ ವಿರುದ್ಧ ಯಾವ ಕ್ರಮವನ್ನೂ ಕೈಗೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲ. ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಮರಾಠ ಸರದಾರರಿಗೆ ಇಂಗ್ಲಿಷರು ಕೊಟ್ಟ ಕೆಲವು ಹೊಡೆತಗಳಿಂದಾಗಿ ಮಹದಾಜಿ ಸಿಂಧ್ಯನು ಇಂಗ್ಲಿಷರೊಂದಿಗೆ ಸಾಲ್ಬಾಯಿ ಒಪ್ಪಂದ ಮಾಡಿಕೊಂಡ. ಹೋಳ್ಕರನು ಇಂದೂರು ಸಿಂಧ್ಯನ ರಾಜಧಾನಿ ಗ್ವಾಲಿಯರ್ ಸೇರಿದಂತೆ ಮರಾಠರು ಗಣನೀಯ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡರು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹೈದರ್ ಅಲಿಯೊಬ್ಬನೇ ಇಂಗ್ಲಿಷರಿಗೆ ಸರಿಯಾದ ಪಾಠ ಕಲಿಸಿದವ. ಇವನು ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಡದೆ ಆರ್ಕಾಟನ್ನು ಮುಖ್ಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡ. ಆದರೆ ದುರದೃಷ್ಟವಶಾತ್ ವಿಧಿ ಇವನನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಬಾಳಲು ಬಿಡಲಿಲ್ಲ. ಹೈದರ್ 1782 ಡಿಸೆಂಬರ್ 16ರಂದು ಯುದ್ಧ ನಿರತನಾಗಿದ್ದಾಗಲೇ ಕಾಯಿಲೆಯಿಂದ ಮರಣಹೊಂದಿದ. ಇವನ ಪರಾಕ್ರಮಿಯಾದ ಮಗ ಟಿಪ್ಪು ಈ ಯುದ್ಧವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿ 1784ರಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ಕೊನೆಗೊಳಿಸಿದ.

ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಇತಿಹಾಸದ ಗಮನಾರ್ಹ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬ. ಇವನ ದೂರದೃಷ್ಟಿ, ಚಾಣಾಕ್ಷತನ, ಧೈರ್ಯ ಮತ್ತು ಸೈನ್ಯಸಂಘಟನಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ವಿದೇಶೀಯರು ತಮ್ಮ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಭದ್ರಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳದಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದವು. ಇವನು ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಯಪರನೂ ಉದಾರಿಯೂ ಸಹನಾಮಯಿಯೂ ಆಗಿದ್ದ. ಇವನ ಸಮರ್ಥ ಆಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇಡೀ ಕರ್ನಾಟಕ ಒಗ್ಗೂಡಿ ದಕ್ಷ ಮತ್ತು ದೃಢ ಸರ್ಕಾರ ಪಡೆದಿತ್ತು. **(ಬಿ.ಎಸ್.ಎ.)**

ನಾಣ್ಯಗಳು: ಹೈದರ್ ಅಲಿ 1761ರಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡಾಗ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಮುಗಲ್ ಮತ್ತು ವಿಜಯನಗರದ ನಾಣ್ಯಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಹೊಂದಿದ್ದು ಜನಾನುರಾಗಿಯಾಗಿದ್ದವು. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ವಿಜಯನಗರದ ನಾಣ್ಯಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದವು. ಇದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದ ಹೈದರ್ ತನ್ನ ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಬದಲಾವಣೆಗಳನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಮಾಡದೆ ವಿಜಯನಗರದ ಮತ್ತು ಮುಗಲ್ ರೀತಿಯ ನಾಣ್ಯಗಳ ಪರಂಪರೆಯನ್ನೇ ಕೆಲವು ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ಬದಲಾವಣೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಮುಂದುವರಿಸಿದ. ಈತ ನಾಣ್ಯಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟೊಂದು ಆಸಕ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಲೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇವನ ಮಗ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನನ ನಾಣ್ಯಗಳು ನಾಣ್ಯಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞನನ್ನು ಅಚ್ಚರಿಗೊಳಿಸುವಷ್ಟು ಸುಂದರವೂ ವೈವಿಧ್ಯಪೂರ್ಣವೂ ಆಗಿವೆ. ಆದರೆ ಹೈದರನ ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಆ ಕಲಾವಂತಿಕೆಯಾಗಲೀ ವೈವಿಧ್ಯತೆಯಾಗಲೀ ಕಾಣಬರುವುದಿಲ್ಲ.

1763ರಲ್ಲಿ ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಬಿದನೂರನ್ನು ತನ್ನ ವಶಮಾಡಿಕೊಂಡ ಮೇಲೆ, ಅಲ್ಲಿ ಒಂದು ಟಂಕಸಾಲೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ. ಈ ಟಂಕಸಾಲೆಯಿಂದ ಬಹಾದುರಿ ಹಣವೆಂಬ ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಮುದ್ರಿಸಿದ. ಇವು ವಿಜಯನಗರದ ಸದಾಶಿವರಾಯನ ನಾಣ್ಯಗಳಂತೆಯೇ ಇವೆ. ಇವುಗಳ ಮುಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಶಿವ–ಪಾರ್ವತಿಯರ ಚಿತ್ರವೂ ಹಿಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಬಿಂದುಗಳ ವೃತ್ತದಲ್ಲಿ ಪರ್ಷಿಯನ್ ಲಿಪಿಯಲ್ಲಿ ‘ಹ’ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರವೂ ಇದೆ. ಈ ರೀತಿಯ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರು ಟಂಕಸಾಲೆಯಿಂದಲೂ ಮುದ್ರಿಸಿದ. ಇವು ದೊಡ್ಡತಲೆ ಬೆಂಗಳೂರಿ ಎಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಇವು ಪಗೋಡ ನಾಣ್ಯಗಳ ನಮೂನೆಗೆ ಸೇರಿದವು.

ಇವನ ಅರ್ಧವರಹ ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯಗಳು ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ದುರ್ಗೀ ಪಗೋಡದಂತೆ ಇವೆ. ಇವು ಅಷ್ಟಾಗಿ ದೊರಕಿಲ್ಲ. ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಗುತ್ತಿಯ ಟಂಕಸಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಮುದ್ರಿಸಿದ ಪಗೋಡಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಮುಗಲ್ ಪಗೋಡಗಳನ್ನೇ ಹೋಲುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಈತ ಫಣಂ ಎಂಬ ನಮೂನೆಯ ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನೂ ಮುದ್ರಿಸಿದ. ಇವೂ ಪಗೋಡ ನಾಣ್ಯಗಳಂತೆಯೇ ಇವೆ. ಆದರೆ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಫಣಂ ಮತ್ತು ಅರ್ಧಫಣಂ ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮುಖದಲ್ಲಿ ‘ಹೆ’ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರವೂ ಮತ್ತೊಂದು ಮುಖದಲ್ಲಿ ಹಿಜಿರ ಕಾಲವೂ ನಮೂದಿತವಾಗಿವೆ. ಅರ್ಧಪಗೋಡ ನಮೂನೆಯ ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಚಿತ್ರವಿದೆ. ಈ ನಮೂನೆಯ ನಾಣ್ಯಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ದೊರಕಿಲ್ಲ. ಇದೇ ನಮೂನೆಯ ಪಗೋಡಗಳನ್ನೂ ಹೈದರ್ ಅಚ್ಚುಹಾಕಿಸಿರಬೇಕೆಂದು ಖ್ಯಾತ ನಾಣ್ಯಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞ ಹೆಂಡರ್‌ಸನ್ ಊಹಿಸಿದ್ದರೂ ಅಂಥವು ಇದುವರೆಗೂ ದೊರಕಿಲ್ಲ.

ಹೈದರ್ ಬೆಳ್ಳಿಯ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಅಚ್ಚುಹಾಕಿಸಿದನೇ ಇಲ್ಲವೇ ಎಂಬುದು ಖಚಿತವಾಗಿ ತಿಳಿದು ಬಂದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಇವನ ತಾಮ್ರದ ನಾಣ್ಯಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ದೊರಕಿವೆ. ಇವನ ತಾಮ್ರದ ನಾಣ್ಯ ಪೈಸಾದಲ್ಲಿ ಮುಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಆನೆಯ ಚಿತ್ರವೂ ಹಿಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಕಾಲ ಮತ್ತು ಟಂಕಸಾಲೆಯ ಹೆಸರೂ ಬರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಇವು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಬಳ್ಳಾರಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಚ್ಚಾದವು. ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಪೈಸಾಗಳಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಅರಾಬಿಕ್ ಸಂಖ್ಯೆಗಳೂ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ‘ಹೆ’ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರವೂ ಇವೆ. ಇವೂ ಬಳ್ಳಾರಿ ಮತ್ತು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲಿ ಮುದ್ರಿತವಾದವುಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸಂಖ್ಯೆಗಳು ಏನನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ ಎಂಬುದು ಇನ್ನೂ ವಿವಾದಾಸ್ಪದವಾಗಿಯೇ ಉಳಿದಿದೆ. ಹುಲಿ ಮತ್ತು ಕೊಡಲಿಯ ಚಿತ್ರವಿರುವ ತಾಮ್ರದ ಪೈಸಾಗಳನ್ನು ಹೈದರನ ನಾಣ್ಯಗಳೆಂದು ಕೆಲವರು ಭಾವಿಸಿದ್ದರೂ ಅದನ್ನು ಖಚಿತವಾಗಿ ಹೇಳುವಂತಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನರ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿರುವ ಹೆಂಡರ್‌ಸನ್ ಎಂಬ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. **(ಎ.ಪಿ.ಎನ್.)**

ಹೈನುಗಾರಿಕೆ: ಕೃಷಿ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಇರುವಂತೆಯೇ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲೂ ಹೈನುಗಾರಿಕೆ ಆಕರ್ಷಕ ಹಾಗೂ ಪ್ರಮುಖ ಉದ್ಯಮಗಳಲ್ಲೊಂದಾಗಿದೆ. ಹಾಲಿನ ಉತ್ಪಾದನೆ ಮತ್ತು ಮಾರಾಟ ಹಳ್ಳಿ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಉಪಕಸಬೆಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಮೊದಮೊದಲು ಹಾಲಿನ ಉತ್ಪಾದನೆಗೆ ಹಸುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಎಮ್ಮೆಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಕೊಟ್ಟದ್ದರಿಂದ ಹೈನುಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಗತಿ ಕಂಡುಬರಲಿಲ್ಲ. ಸ್ಥಳೀಯ ತಳಿಗಳಾದ ಸಿಂಧಿ, ಸಾಹಿವಾಲ್ ಮುಂತಾದವುಗಳೊಂದಿಗೆ ನಾಟಿ ಹಸುಗಳನ್ನು ಸಂಕರಗೊಳಿಸಿ ಉತ್ತಮಗೊಳಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಲಾಯಿತು. ತಳಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಪ್ರಗತಿಯಾದಂತೆಲ್ಲ ಹಾಲಿನ ಉತ್ಪಾದನೆಯೂ ಹೆಚ್ಚಾಯಿತು. ಆದರೆ ದೇಶೀಯ ತಳಿಗಳಿಗಿಂತ ವಿದೇಶಿ ತಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬಂದ ತ್ವರಿತ ಫಲಿತಾಂಶ ಗಮನ ಸೆಳೆಯಿತು. ತಳಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯ ಮೂಲ ಧ್ಯೇಯ ಹಾಲಿನ ಉತ್ಪಾದನೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವುದು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯೋತ್ತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಈ ಉದ್ಯಮಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಆದ್ಯತೆ ನೀಡಲಾಯಿತು. ಹಸುಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹಾಗೂ ಹೈನುಗಾರಿಕೆಯ ಯಶಸ್ಸಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಅಂಶಗಳು ಈ ರೀತಿ ಇವೆ:

ಒಂದು ಶತಮಾನಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹಿಂದೆ ಯುರೋಪಿನಿಂದ ಬಂದು ನೆಲಸಿದ ಪ್ಲಾಂಟರುಗಳು ಸ್ಥಳೀಯ ಹಸುಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಯುರೋಪಿನ ಡೈರಿ ಹೋರಿಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದರು.

ಯುದ್ಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಮಿಲಿಟರಿ ಡೈರಿ ಫಾರಮ್ ಚಿಕ್ಕ ವಯಸ್ಸಿನ ಹಾಲ್‌ಸ್ಟೈನ್ ಗಂಡುಕರುಗಳ ಮಾರಾಟವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿತ್ತು. ಸ್ಥಳೀಯ ತಳಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾರರು ಈ ಕರುಗಳನ್ನು ಕೊಂಡು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬೆಳೆಸಿ ಅಡ್ಡತಳಿ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಬಳಸಿದರು. ಈಗಲೂ ಏರ್‌ಶೈರ್ ಮತ್ತು ಹಾಲ್‌ಸ್ಟೈನ್ ಸಂಮಿಶ್ರಣ ಹಸುಗಳನ್ನು ನೋಡಬಹುದು.

ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಸಹಕಾರದಿಂದ ಮಿಶ್ರತಳಿ ಉತ್ಪಾದನೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದೆ. ಮೈಸೂರರಸರು ಮಿಶ್ರತಳಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಕೊಟ್ಟರು. 1910ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪಶುಸಂಗೋಪನಾ ಇಲಾಖೆ ಕಾರ್ಯಾರಂಭ ಮಾಡಿತ್ತು. ಹೈನುಗಾರಿಕೆಯನ್ನು ಉತ್ತಮವಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರೆ ಮಿಶ್ರತಳಿ ಹಸುವಿನಿಂದ ಒಂದು ಸೂಲಿನಲ್ಲಿ ಸಾವಿರ ಲೀಟರ್ ಹಾಲು ಉತ್ಪಾದನೆ ಸಾಧ್ಯ.

1945ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೈನುಗಾರಿಕೆ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಕೃತಕ ಗರ್ಭಧಾರಣ ಕೇಂದ್ರವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಯಿತು. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಪಶುಸಂಶೋಧನಾ ವಿಭಾಗದ ಸಹಕಾರವೂ ಸೇರಿ ಕೃತಕ ಗರ್ಭಧಾರಣ ವಿಧಾನ ರೈತರ ಗಮನ ಸೆಳೆಯಿತು.

ಬೆಂಗಳೂರು ಡೈರಿ ಸಂಸ್ಥೆ 1965ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದಾಗ ಹೈನುಗಾರಿಕೆ ಉದ್ಯಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಹೆಜ್ಜೆ ಇಟ್ಟಂತಾಯಿತು. ಇದರಿಂದ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ನಾಗರಿಕರಿಗೆ ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಲು ಸರಬರಾಜು ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು. ಜೊತೆಯಲ್ಲೇ ತ್ವರಿತ ಪಶು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆ ಸಹ ಆರಂಭವಾಗಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಡೈಯರಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಹಕಾರ ಸಿಕ್ಕಿತು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ವೀರ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕ್ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದದ್ದು ಈ ಯೋಜನೆಯಿಂದಲೇ. ಹಾಲ್‌ಸ್ಟೈನ್, ಫ್ರೀಸನ್, ಜೆರ್ಸಿ ಮತ್ತು ರೆಡ್‌ಡೇನ್ ಹಸುಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ವೀರ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕ್ ನೀಡಿರುವ ಸಹಕಾರ ಅಪಾರವಾದದ್ದು. ಇದರಿಂದ ಪ್ರತಿ ಜಿಲ್ಲೆ, ತಾಲ್ಲೂಕು, ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲೂ ಕೃತಕ ಗರ್ಭಧಾರಣೆ ವಿಧಾನ ಅನುಸರಿಸುವುದು ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು. ಮಿಶ್ರತಳಿಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಲು ರೈತರೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಆಸಕ್ತಿ ವಹಿಸುವಂತಾಯಿತು. ಉತ್ಪಾದನೆಯಾದ ಹಾಲನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರು ಡೈರಿಯೇ ಕೊಳ್ಳತೊಡಗಿತು. ಹಾಲನ್ನು ಶೇಖರಿಸುವ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಯಿತು. ಇವುಗಳಿಂದ ರೈತರಿಗೆ ಅಗತ್ಯವಾದ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ.

1973ರ ವೇಳೆಗೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 10 ಡೈರಿಗಳು ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಗಿ ದಿನದ ಹಾಲಿನ ಸಂಗ್ರಹ 1.67 ಲಕ್ಷ ಲೀಟರಿಗೆ ಏರಿತು. ಈಗ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದು ಲಕ್ಷಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಮಿಶ್ರತಳಿ ಹಸುಗಳಿವೆ ಎಂದು ಒಂದು ಅಂದಾಜು.

ಮಿಶ್ರತಳಿಗಳಿಂದಾಗುವ ಅನುಕೂಲಗಳು: ಸ್ಥಳೀಯ ತಳಿ ಹಾಗೂ ವಿದೇಶಿ ತಳಿಗಳಿಂದ ಪಡೆದ ಮಿಶ್ರತಳಿಗಳ ಉತ್ತಮ ಅಂಶಗಳು ಈ ರೀತಿ ಇವೆ:

1. ಹಸುವಿಗೆ ಕಡಿಮೆ ವಯಸ್ಸಾದಾಗಲೆ ಮೊದಲ ಕರು ಪಡೆಯುವುದು.

2. ಈ ತಳಿಗಳ ದೇಹದಾರ್ಢ್ಯ ಉತ್ತಮವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತಿ ಸೂಲಿನಲ್ಲೂ ಅಧಿಕ ಹಾಲು ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಇವುಗಳ ಸಾಕಣೆಯ ಆರ್ಥಿಕ ಹೊರೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ.

3. ಮಿಶ್ರತಳಿಗಳು ನಮ್ಮ ಪರಿಸರ ಹಾಗೂ ಹವೆಗೆ ಬಹುಬೇಗನೆ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವುವು.

4. ಉತ್ತಮ ಹೋರಿಗಳನ್ನು ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಹಾಗೂ ತಳಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಬಳಸಬಹುದು. ಮಿಶ್ರತಳಿ ಗಂಡು ಕರುಗಳು ಸುಲಭ ಬೆಲೆಗೆ ದೊರೆಯುವುದರಿಂದ ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ರೈತರಿಗೆ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುತ್ತದೆ.

5. ವಂಶಾವಳಿ ಹೆಚ್ಚಿದಂತೆ ಹಾಲಿನ ಉತ್ಪಾದನೆ ಸಹ 3–4 ಪಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚುತ್ತದೆ.

6. ಮಿಶ್ರತಳಿ ಹೆಣ್ಣುಕರುಗಳು (ಮಣಕ) ಬೇಗನೆ ಬೆದೆಗೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಅವಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ಒಂದೂವರೆ ವರ್ಷ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲೇ ಗರ್ಭಧಾರಣೆ ಮಾಡಿಸಲು ಸಾಧ್ಯ. ಕೆಲವು ಕರುಗಳು ಇನ್ನೂ ಬೇಗನೆ ಬೆದೆಗೆ ಬರುವುದುಂಟು. ಅಲ್ಲದೆ ಮಿಶ್ರತಳಿಗಳ ಬೆದೆ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು. ಅಂತೆಯೇ ಇವುಗಳ ಋತುಚಕ್ರವೂ ನಿಯತಕಾಲಿಕವಾಗಿರುವುದು.

7. ಮಿಶ್ರತಳಿ ಹಸುಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಹಾಲು ಕರೆಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಹಸು ಗಬ್ಬವಾಗಿರುವಾಗ ಹಾಲು ಕರೆಯದಿರುವ ಅವಧಿಯನ್ನು ತಗ್ಗಿಸಬಹುದು. ಅಲ್ಲದೆ ಪ್ರತಿ ಕರುವಿನ ಜನನದ ಮಧ್ಯಂತರದ ಅವಧಿಯನ್ನು ಸಹ ಕಡಿಮೆ ಮಾಡಬಹುದು.

8. ಮಿಶ್ರತಳಿಗಳ ಸ್ವಭಾವ ಸೌಮ್ಯ, ನಿಯಂತ್ರಣ ಸುಲಭ.

ಹೈನುಗಾರಿಕೆ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಹಕರಿಸುತ್ತಿರುವ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು: ಕರ್ನಾಟಕದ ಹಲವು ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಹೈನುಗಾರಿಕೆ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಹಕಾರ ನೀಡುತ್ತಿವೆ.

ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೈನುಗಾರಿಕೆ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆ: ಈ ಸಂಸ್ಥೆ 1923ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಯಿತು. 1965ರಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಮುಖ್ಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಕೃತಕ ಗರ್ಭಧಾರಣೆ ವಿಧಾನವನ್ನು ಜಾರಿಗೆ ತಂದಿತು.

ಇಂಡೋ–ಡೇನಿಷ್ ಯೋಜನೆ, ಹೆಸರಘಟ್ಟ: 1964ರಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಸ್ಥೆ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಯಿತು. ಈಗ ಮುನಿರಾಬಾದ, ಕೂಡಿಗೆ ಮತ್ತು ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಇದರ ಶಾಖೆಗಳಿವೆ. ಹೆಸರಘಟ್ಟ ಮತ್ತು ಮುನಿರಾಬಾದುಗಳಲ್ಲಿ ರೆಡ್‌ಡೇನ್ ತಳಿಗಳೂ ಧಾರವಡದಲ್ಲಿ ಜೆರ್ಸಿ ತಳಿಗಳೂ ಇವೆ. ರೈತರ ತರಬೇತಿ, ಪಶುಸಂಗೋಪನೆಯಲ್ಲಿ ನೂತನ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ವಿಧಾನಗಳು, ಉತ್ತಮ ಪಶು ಆಹಾರ ತಯಾರಿಕೆ, ಶುದ್ಧ ತಳಿ ಹಸುಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ, ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಹಳ್ಳಿಗಳಿಗೆ ವೀರ್ಯ ಹಂಚಿಕೆ ಮುಂತಾದ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಈ ಸಂಸ್ಥೆ ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿದೆ.

ಬೆಂಗಳೂರು ಡೈರಿ (ಮದರ್ ಡೈರಿ): 1965ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದ ಈ ಸಂಸ್ಥೆ ಮೊದಲಿಗೆ ದಿನಕ್ಕೆ 50,000 ಲೀಟರ್ ಹಾಲು ಸಂಗ್ರಹಿಸುವ ಯೋಜನೆ ಹಾಕಿಕೊಂಡಿತು. ಇಂದು ಇದರ ಉತ್ಪಾದನೆ 5 ಲಕ್ಷ ಲೀಟರುಗಳಿಗೇರಿರುವ ಸಂಭವವಿದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಕ್ಷೀರೋತ್ಪಾದನೆ ಅನೇಕ ಸಿಹಿ ವಿಶೇಷಗಳನ್ನು, ಹಾಲಿನ ವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆಮಾಡಿದೆ. ಇಡೀ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಕ್ಷೀರೋದ್ಯಮದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಕೂಡ ಮುಂಚೂಣಿಯ ರಾಜ್ಯಗಳಲ್ಲೊಂದಾಗಿದೆ.

ಭಾರತೀಯ ಪಶುವೈದ್ಯ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಸ್ಥಳೀಯ ಉಪವಿಭಾಗ, ಬೆಂಗಳೂರು: ಇದು 1972ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು. ಕಾಲು ಬಾಯಿರೋಗದ ಲಸಿಕೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ತಯಾರಿಸುವುದು ಇದರ ಮುಖ್ಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ.

ಘನೀಕೃತ ವೀರ್ಯ ಬ್ಯಾಂಕ್ : 1970ರಲ್ಲಿ ಹೆಸರಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಕೃಷಿ ಇಲಾಖೆ ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿತು. ಪೂರ್ಣ ಕೆಲಸ ಆರಂಭವಾದದ್ದು 1973–74ರಲ್ಲಿ. ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಮೂಲ ಉದ್ದೇಶ ದನಗಳ ವೀರ್ಯವನ್ನು ಘನೀಕರಿಸಿ ಅನಂತರ ಬೇಕಾದಾಗ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು.

ಎಮ್ಮೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ಸಂಶೋಧನ ಯೋಜನೆ: ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾದ ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶ ಎಮ್ಮೆಗಳ ತಳಿಗಳನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವುದು. ಕರ್ನಾಟಕದ ಎಮ್ಮೆಗಳು ಕಡಿಮೆ ಹಾಲನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೂ ನಾಟಿ ಹಸುಗಳಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮ. ಭಾರತೀಯ ಕೃಷಿ ಸಂಶೋಧನ ಕೌನ್ಸಿಲ್ ಈ ಸಂಸ್ಥೆಗೆ ಸಹಕಾರ ಕೊಡುತ್ತಿದೆ. 1970ರಲ್ಲಿ ಕೃಷಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಧಾರವಾಡದ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇದರ ಒಂದು ಕೇಂದ್ರವನ್ನು ತೆರೆಯಲಾಯಿತು, ಇದು ಸುತ್ತುಮುತ್ತಲ ಹಳ್ಳಿಗಳಿಗೆ ವೀರ್ಯವನ್ನು ಸರಬರಾಜು ಮಾಡುತ್ತದೆ.

ರಾಜ್ಯದ ಪಶುಸಂಗೋಪನ ಇಲಾಖೆ: ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಈ ಇಲಾಖೆಯ 7 ಪಶುಪಾಲನ ಕೇಂದ್ರಗಳುಂಟು. ವೀರ್ಯ ಉತ್ಪಾದನೆಗೆ ಬೇಕಾದ ಬೀಜದ ಹೋರಿಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸಾಕಲಾಗಿದೆ. ಕೃತಕ ಗರ್ಭಧಾರಣೆಗೆ ಬೇಕಾಗುವ ವೀರ್ಯವನ್ನು ಸಹ ಇವುಗಳಿಂದ ಪಡೆಯಬಹುದು. ಹೆಸರಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಹಾಲ್‌ಸ್ಟೈನ್ ಹಸುಗಳೂ ಇವೆ. ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 31 ಹೋರಿ ಕೇಂದ್ರಗಳಿವೆ. ಕೃತಕ ಗರ್ಭಧಾರಣೆಯನ್ನು ನಡೆಸುವ 800 ಕೇಂದ್ರಗಳಿಗೆ ವೀರ್ಯ ಸರಬರಾಜಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇಷ್ಟಲ್ಲದೆ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 2 ತ್ವರಿತ ಪಶು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಗಳು ಹಾಗೂ 30 ಗ್ರಾಮ ತಳಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆಗಳು ಉಂಟು. ಹೋರಿಗಳ ವಂಶಾವಳಿಗೆ ಬೆಲೆ ಕಟ್ಟಲು ಮತ್ತು ಘನೀಕೃತ ವೀರ್ಯ ತಯಾರಿಸಲು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಹೆಬ್ಬಾಳದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕೇಂದ್ರವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಹಾಲ್‌ಸ್ಟೈನ್ ಫ್ರೀಸನ್ ಫಾರಮ್: ಹೆಸರಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದಿಂದ ಈ ಫಾರಮ್ಮನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಒಳ್ಳೆಯ ಗುಣಮಟ್ಟದ ಹೋರಿಗಳ ಉತ್ಪಾದನೆಯೇ ಇದರ ಮುಖ್ಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ.

ಕರ್ನಾಟಕ ಡೈರಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಪೊರೇಷನ್: 1973ರಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಬ್ಯಾಂಕಿನ ಆಯೋಗವೊಂದು ಕರ್ನಾಟಕ್ಕೆ ಭೇಟಿ ಕೊಟ್ಟಾಗ ಇಲ್ಲಿಯ ಮಿಶ್ರ ಹಸುಗಳ ಹಾಲು ಉತ್ಪಾದನೆ ಹಾಗೂ ಅವುಗಳ ಉತ್ತಮ ನಿರ್ವಹಣೆಯನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿಕೊಂಡುದರಿಂದ ಈ ಬಗ್ಗೆ ವಿಶ್ವಬ್ಯಾಂಕ್ ಆಸಕ್ತಿ ವಹಿಸುವಂತೆ ಆಯಿತು. ವಿಶ್ವಬ್ಯಾಂಕಿನ ನೆರವಿನಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕದ ಡೈರಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆ 8 ಜಿಲ್ಲೆಗಳನ್ನು ಆರಿಸಿಕೊಂಡು ಅಲ್ಲಿಯ ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಲಿನ ಸಂಗ್ರಹ, ಸಂಸ್ಕರಣ ಹಾಗೂ ಮಾರಾಟಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಕೃತಕ ಗರ್ಭಧಾರಣೆ ಹಾಗೂ ಪಶು ಆರೋಗ್ಯಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ತಾಂತ್ರಿಕ ನೆರವನ್ನೂ ವಿಶ್ವಬ್ಯಾಂಕ್ ನೀಡಿದೆ. ಹಲವಾರು ಹಳ್ಳಿಗಳ ಹಾಲು ಉತ್ಪಾದಕರು ಸೇರಿ ಸಹಕಾರ ಸಂಘಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದು ರೈತ ಕುಟುಂಬಗಳು ಈ ಸಂಘಗಳಿಂದ ಅನುಕೂಲತೆಗಳನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿವೆ.

ಯಶಸ್ವಿ ಪಶುಸಂಗೋಪನೆಗೆ ಅಗತ್ಯವಾದ ಅಂಶಗಳು : ಉತ್ತಮ ತಳಿಗಳ ಪೂರೈಕೆಯೊಂದೇ ಅಲ್ಲದೆ ಉತ್ತಮ ಆಹಾರ ನೀಡಿಕೆ ಹಸುಗಳ ಆರೋಗ್ಯ, ತಜ್ಞರ ಸಲಹೆ, ಸಲಕರಣೆ ಮುಂತಾದವೂ ಯಶಸ್ವಿ ಪಶುಸಂಗೋಪನೆಗೆ ಬಹು ಮುಖ್ಯ.

ಉತ್ತಮ ಆಹಾರ ನೀಡಿಕೆ: ಉತ್ತಮ ಆಹಾರ ಪೂರೈಕೆಯಿಂದ ಹಾಲಿನ ಉತ್ಪಾದನೆಯನ್ನು ಸೇ. 50–100 ರಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚಿಸಬಹುದು, ಹಸುರು ಹುಲ್ಲನ್ನು ಬೆಳೆಯುವುದು ಮತ್ತು ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಹಸುಗಳಿಗೆ ಕೊಡುವುದು ಮುಖ್ಯ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಹುಲ್ಲಿಗಾಗಿ ಬಳಸಿರುವ ಭಾಗ ಸೇ. 3 ಅಷ್ಟೆ (ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಸೇ. 4). ಆದರೆ ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿನಲ್ಲಿ ನೆಲದ ಸೇ. 50 ಮತ್ತು ಅಮೆರಿಕದಲ್ಲಿ ಸೇ. 60 ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮೇವನ್ನು ಬೆಳೆಯಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಮೇವನ್ನು ಬೆಳೆಯಬೇಕಾದರೆ ಅನುಸರಿಸ

ಬೇಕಾದ ವಿಧಾನಗಳೆಂದರೆ ಉತ್ತಮ ಇಳುವರಿ ಕೊಡುವ ಹುಲ್ಲನ್ನು ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡುವುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಎನ್.ಬಿ.–21 ಹುಲ್ಲನ್ನು ಹೆಕ್ಟೇರಿಗೆ 200 ಟನ್ ಬೆಳೆಯಬಹುದು. ಇದು ಬಹುವಾರ್ಷಿಕ ಬೆಳೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಇದನ್ನು 4–5 ವರ್ಷಗಳವರೆಗೂ ಕಟಾವು ಮಾಡಬಹುದು. ಈ ಹುಲ್ಲನ್ನು ತೆಂಗು, ಪರಂಗಿ, ಸಪೋಟ, ಸೀಬೆ ತೋಟಗಳಲ್ಲೂ ಬೆಳೆಸಬಹುದು.

ನೀರು ನಿಂತಿರುವ ಜಾಗ ಮತ್ತು ಕ್ಷಾರ ಹೆಚ್ಚಿರುವ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ಯಾರ ಹುಲ್ಲನ್ನು ಬೆಳೆಯಬಹುದು. ಮಳೆಗಾಲದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಮುಸುಕಿನ ಜೋಳ ಅಥವಾ ಜೋಳದ ಬೆಳೆಯನ್ನು ಮೇವಿಗಾಗಿ ಬೆಳೆದರೆ 80–90 ದಿನಗಳಲ್ಲಿ 50–60 ಟನ್ ಬೆಳೆಯನ್ನು ಪಡೆಯಬಹುದು. ಈ ಮೇವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ ಗುಂಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಶೇಖರಿಸಿಟ್ಟು ಬೇಸಗೆಯಲ್ಲಿ ರಸಮೇವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬಹುದು.

ಹತ್ತಿ ಬೆಳೆಯುವ ಜಮೀನಿನಲ್ಲಿ ಸಹ ಅಲ್ಪಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಹಸರುಹುಲ್ಲನ್ನು ಬೆಳೆಯಲು ಸಾಧ್ಯ. ಹೆಕ್ಟೇರಿಗೆ 20–25 ಟನ್ ಜೋಳದ ದಂಟನ್ನು ಬೆಳೆಯಬಹುದು.

ನೀರನ್ನು ತಡೆಯಲು ಕಾಲುವೆ, ಕಟ್ಟೆ ಕಟ್ಟುವುದರಿಂದ ಸೇ. 2–3 ಭಾಗ ಜಮೀನು ನಿರುಪಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಜಾಗಗಳಲ್ಲೂ ಪಶುಮೇವನ್ನು ಬೆಳೆಯಬಹುದು. ಎನ್.ಬಿ.–21, ರೋಡ್ಸ್ ಮುಂತಾದ ಗಿನಿ ಹುಲ್ಲು ಮತ್ತು ದ್ವಿದಳ ಸಸ್ಯಗಳಾದ ಸೆಂಟ್ರೋಸೀಮ, ಕ್ಯಾಲಪಗೋನಿಯಮ್, ಒರಾಟ್ರೋ ಬೆಳೆಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯಬಹುದು.

ಹೆಚ್ಚು ನೀರಾವರಿಯಿರುವ ಕಡೆ ಲೂಸರ್ನ್ ಸೊಪ್ಪಿನ ಬೆಳೆ ಲಾಭದಾಯಕ. ಈ ಬೆಳೆಯನ್ನು ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು 10 ಸಲ ಕಟಾವು ಮಾಡಬಹುದಾಗಿದ್ದು ವರ್ಷಕ್ಕೆ 80–90 ಟನ್ ಬೆಳೆ ಸಾಧ್ಯ. ಇದರಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಸೇ. 16–17 ರಷ್ಟು ಪ್ರೋಟೀನ್ ಉಂಟು.

ಈಗಿರುವ ಹುಲ್ಲುಗಾವಲುಗಳು ಬಹಳ ಕ್ಷೀಣಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಇಂಥಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಹುಲ್ಲಿನ ಬೀಜ ಮತ್ತು ಗೊಬ್ಬರ ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಹುಲ್ಲನ್ನು ಬೆಳೆಯಬಹುದು.

ಬೆಟ್ಟ, ಗುಡ್ಡ, ಅರಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಹುಲ್ಲು ಬೆಳೆಯುತ್ತದೆ. ಕಾಲಕಾಲಕ್ಕೆ ಅದನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ ಸೈಲೇಜ್ ಗುಂಡಿಗಳಲ್ಲಿಟ್ಟು ಬೇಕಾದಾಗ ಉಪಯೋಗಿಸಬಹುದು. ಮಲೆನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಕಾಡುಹುಲ್ಲನ್ನು ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ಒಂದು ಸಲ ಕತ್ತರಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಆದರೆ 3–4 ಸಲ ಕತ್ತರಿಸುವುದು ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಕಂಡುಬಂದಿದೆ.

ಒಣಹುಲ್ಲಿನ ಉಪಯೋಗ ಸಹ ಮುಖ್ಯವಾದದ್ದು. ಜೋಳ ಅಥವಾ ಮೆಕ್ಕೆ ಜೋಳದ ಕಡ್ಡಿಯನ್ನು ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಚೂರಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸಿ ಬಳಸುವುದು ಲಾಭದಾಯಕ. ಕಾಕಂಬಿ ಮಿಶ್ರಿತ ಯೂರಿಯ ಹಾಕಿ ಒಣಹುಲ್ಲಿನ ಸಾರವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಬಹುದು.

ಹಾಲಿನ ಉತ್ಪಾದನೆಯ ಹೆಚ್ಚಳಕ್ಕೆ ಸತ್ತ್ವಪೂರ್ಣ ಆಹಾರ ನೀಡಿಕೆಯೂ ಅತ್ಯಗತ್ಯ. ಪಶು ಆಹಾರವನ್ನು ಹುಲ್ಲು, ಹಿಂಡಿ, ಬೂಸ, ನೀರು ಎಂದು ವಿಭಾಗಿಸಬಹುದು. ಜೋಳ, ಎಣ್ಣೆಬೀಜಗಳ ಹಿಂಡಿ, ಅಕ್ಕಿಯ ಪಾಲಿಷ್, ಗೋದಿ ಹೊಟ್ಟು, ಒಡೆದ ಬೇಳೆಗಳು, ಕಡಲೆ ಹೊಟ್ಟು– ಇವು ಪಶು ಆಹಾರದ ಸತ್ತ್ವವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುತ್ತವೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಪ್ರೋಟೀನ್, ಖನಿಜಗಳು, ವಿಟಮಿನ್‌ಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದೂ ಅಷ್ಟೇ ಮುಖ್ಯ. ಆಹಾರದ ಗುಣಮಟ್ಟಕ್ಕೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಗಮನ ಕೊಟ್ಟು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಇಂದು ಲಕ್ಷಾಂತರ ಟನ್ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ದರ್ಜೆಯ ಪಶು ಆಹಾರವನ್ನು ತಯಾರಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಹಸುಗಳ ಆರೋಗ್ಯ ಪಾಲನೆ: ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪಶುಗಳ ಆರೋಗ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ವ್ಯಾಪಕ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿವೆ. ರಾಜ್ಯದ ಪಶುಸಂಗೋಪನ ಇಲಾಖೆ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಗಮನ ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಹರಡುವ ಕಾಯಿಲೆಗಳ ನಿವಾರಣೆಗೆ ಬಳಸುವ ಲಸಿಕೆ ತಯಾರಿಕಾ ಘಟಕ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕ ಡೈರಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಪೊರೇಷನ್ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದ ಅನಂತರ ಸಂಚಾರಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆಯ ಸೌಲಭ್ಯ ಸಹ ದೊರೆತಿದೆ. ಕಾಯಿಲೆಗಳನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿ ಔಷಧಿ ನೀಡುವ ಸಲುವಾಗಿ ಮೈಸೂರು, ಬೆಂಗಳೂರು, ಹಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಶಾಲೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಘಟಕಗಳಿಗೂ ಕೃಷಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಪಶುವೈದ್ಯ ಕಾಲೇಜಿಗೂ ನಿಕಟ ಸಂಪರ್ಕವುಂಟು. ಅಲ್ಲದೆ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ವಿಸ್ತರಣ ವಿಭಾಗ ಸಹ ಆಗಾಗ್ಗೆ ರೈತರಿಗೆ ದನಗಳ ಕಾಯಿಲೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ, ಕ್ರಿಮಿಕೀಟ ನಿವಾರಣೆಯ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳುವಳಿಕೆ ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ಹೈನುಗಾರಿಕೆ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ತಜ್ಞರ ಪಾತ್ರ: ಹಾಲಿನ ಉತ್ಪಾದನೆ, ಸಂಗ್ರಹಣೆ, ಸಂಸ್ಕರಣೆ, ಸಾಗಣೆ, ಆರ್ಥಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆ–ಇವಕ್ಕೆಲ್ಲ ತಜ್ಞರ ಸಲಹೆ ಆವಶ್ಯಕ.

ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಡೈರಿ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆ ಡಿಪ್ಲೊಮ, ಪದವಿ ಹಾಗೂ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ತರಗತಿಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿದೆ. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಕೃಷಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಡೈರಿ ವಿಜ್ಞಾನ ಕಾಲೇಜನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದೆ. 1976–77ರಲ್ಲಿ ಎಂ.ಎಸ್ಸಿ. (ಡೈರಿ ವಿಜ್ಞಾನ), ಡೈರಿ ಟೆಕ್ನಾಲಜಿ, ಡೈರಿ ಮೈಕ್ರೋಬಯಾಲಜಿ, ಡೈರಿ ಕೆಮಿಸ್ಟ್ರಿ ಮುಂತಾದ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ತರಗತಿಗಳನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಡೈರಿ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆಯ ನೆರವೂ ಇದೆ. ವಿಸ್ತರಣ ವಿಭಾಗದ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಗೆ ಕೃಷಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಡೈರಿ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಪಶುಸಂಗೋಪನ ಇಲಾಖೆ, ತ್ವರಿತ ಪಶು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯೋಜನೆ, ರೆಡ್‌ಡೇನ್ ಯೋಜನೆಗಳು ತಮ್ಮ ಸಹಕಾರ ನೀಡುತ್ತಿವೆ.

ಹೈನುಗಾರಿಕೆಗೆ ಬೇಕಾದ ಸಲಕರಣೆಗಳ ತಯಾರಿಕೆ: ಹಾಲಿನ ಸಂಗ್ರಹ, ಸಂಸ್ಕರಣಕ್ಕೆ ಬೇಕಾಗುವ ಉಪಕರಣಗಳನ್ನೂ ಘನೀಕೃತ ವೀರ್ಯ ಬಳಕೆಗೆ ಬೇಕಾಗುವ ಸಲಕರಣೆಗಳನ್ನೂ ಭಾರತ ತಯಾರಿಸುತ್ತಿದೆ. ದ್ರವೀಕೃತ ಸಾರಜನಕ ತಯಾರಿಸಲು ದೊಡ್ಡ ಘಟಕಗಳೇ ಇವೆ. ಸಂಶೋಧನೆ, ತರಬೇತಿ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗೆ ಬೇಕಾಗುವ ಪ್ರಯೋಗಶಾಲೆ ಉಪಕರಣಗಳನ್ನು ಸಹ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ತಯಾರಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಹಾಲಿನ ಉತ್ಪನ್ನಗಳು: ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಹಾಲಿನ ಉತ್ಪನ್ನಗಳು ಅನೇಕ. ಸೇ. 40–45 ರಷ್ಟು ಹಾಲನ್ನು ಹಾಗೇ ಕುಡಿಯಲು ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಸೇಕಡಾ 30ರಷ್ಟನ್ನು ತುಪ್ಪ ತಯಾರಿಸಲು, ಸೇ. 6–7 ಬೆಣ್ಣೆಗೆ, ಸೇ. 7–8 ಭಾಗ ಮೊಸರಿಗೆ, ಸೇ. 5 ಭಾಗ ಖೋವಕ್ಕಾಗಿ ಬಳಕೆಯಾಗುತ್ತಿದೆ. ಉಳಿದ ಹಾಲನ್ನು ಹಾಲಿನ ಪುಡಿ, ಐಸ್‌ಕ್ರೀಮ್ ತಯಾರಿಕೆಗೆ ಬಳಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಹಾಲಿನ ಮಾರಾಟಕ್ಕೆ ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಹಾಲಿನ ಕೈಗಾರಿಕೆ ಹಾಗೂ ಜನಾರೋಗ್ಯ: ಜನರ ಆರೋಗ್ಯಕ್ಕೂ ಹೈನುಗಾರಿಕೆ ಉದ್ಯಮಕ್ಕೂ ನಿಕಟ ಸಂಬಂಧವುಂಟು. ಜನಸಾಮಾನ್ಯರ ಆರೋಗ್ಯ ರಕ್ಷಣೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಲಿನ ಪಾತ್ರ ಮುಖ್ಯವಾದದ್ದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹಾಲನ್ನು ಕ್ರಿಮಿಕೀಟಗಳಿಂದ ಮುಕ್ತಗೊಳಿಸಿ ಆರೋಗ್ಯಕರ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸರಬರಾಜು ಮಾಡುವುದು ಡೈರಿಯ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶ. ಹಾಲಿನ ಗುಣಮಟ್ಟವನ್ನು ಕಾಪಾಡಬೇಕಾದರೆ ಅನೇಕ ಸಂಸ್ಕರಣ ವಿಧಾನಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಬೇಕು.

ಹಾಲಿನ ರುಚಿ, ಬಣ್ಣಗಳು ಹಸು ಅಥವಾ ಎಮ್ಮೆಯ ತಳಿ, ಆರೋಗ್ಯ, ಆಹಾರ ಮುಂತಾದುವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸುತ್ತವೆ. ಹಸು ಅಥವಾ ಎಮ್ಮೆಗೆ

ಕಾಯಿಲೆಯಾದರೆ ಹಾಲಿನ ಗುಣಮಟ್ಟ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಲಿನಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಮಿಗಳಿದ್ದರೆ ಆರೋಗ್ಯದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸೇವನೆಗೆ ಅರ್ಹವಲ್ಲ. ಕ್ರಿಮಿಗಳು ಬಹು ಬೇಗನೆ ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ಹಾಲಿನ ರುಚಿ, ಪರಿಮಳದಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಶುದ್ಧ ಹಾಲಿನಿಂದ ಅನೇಕ ಕಾಯಿಲೆಗಳು ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಹರಡುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಸಂಸ್ಕರಿಸದ ಹಾಲಿನಿಂದ ಕ್ಷಯ, ಗಂಟಲುಬೇನೆ, ವಿಷಮಶೀತ ಜ್ವರ, ರಕ್ತಭೇದಿ, ಕರಳುಬೇನೆ ಮುಂತಾದವು ಹರಡುತ್ತವೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿಷಕ್ರಿಮಿಗಳು ಹಾಲು, ಹಾಲಿನ ಪಾತ್ರೆ, ಹಾಲನ್ನು ಹಂಚುವವರು, ನೀರು, ನೊಣ ಇವುಗಳಿಂದ ಒಬ್ಬರಿಂದ ಒಬ್ಬರಿಗೆ ಹರಡುತ್ತವೆ. ಜನರ ಆರೋಗ್ಯದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಪ್ಯಾಶ್ಚರೀಕರಣಗೊಳಿಸಿದ ಹಾಲನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು ಉತ್ತಮ.

(ಟಿ.ಎನ್.ಎಸ್‌ಐ.;ಎಚ್.ಕೆ.ಆರ್.ಆರ್.;ಬಿ.ಪಿ.ಎಚ್.;ಟಿ.ಜಿ.ಎಸ್.)

ಹೊಂಗನೂರು: ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜಿಲ್ಲೆ ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಗ್ರಾಮ. ಚನ್ನಪಟ್ಟಣದಿಂದ 6 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಗ್ರಾಮ ಗಂಗ, ಚೋಳ, ಹೊಯ್ಸಳ ಮತ್ತು ವಿಜಯನಗರ ರಾಜರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ಸ್ಥಳವಾಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿದ್ದ ಇಲ್ಲಿ ಗಂಗ, ಚೋಳ ಹಾಗೂ ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಇವು ಭಗ್ನಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರವನ್ನು ಕಂಡಿವೆ. ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ಮತ್ತು ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳು ಉತ್ತಮಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ನಾಗಸ್ವಾಮಿ, ಕೋಡಿಭೈರವ, ಲಕ್ಷ್ಮೀ, ಕೊಳದಮ್ಮ, ಮಾರಮ್ಮ ದೇವಾಲಯಗಳು ಭಗ್ನಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿವೆ.

ನಾಗಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ ಪ್ರಾಯಶಃ ಗಂಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಕೋಡಿ ಭೈರವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಒಂದು ಸರಳ ದ್ರಾವಿಡ ದೇವಾಲಯ. ಇದರ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಭೈರವನ ಕುಳಿತ ಭಂಗಿಯ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪ ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರವಾಗಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ, ಕುಳಿತ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಗೆ ಗಂಗರ ಕಾಲದ ಸೂರ್ಯಶಿಲ್ಪವೊಂದಿದೆ. ಊರಿನ ಕೆರೆಯ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿರುವ ಕೊಳದಮ್ಮ ದೇವಾಲಯ ಶಿಥಿಲವಾಗಿದ್ದು ಅದರ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿ, ಬ್ರಾಹ್ಮೀ, ದುರ್ಗೆಯ ಶಿಲ್ಪಗಳಿದ್ದು ಇದು ಪ್ರಾಯಶಃ ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆ ದೇವಾಲಯವಾಗಿರಬಹುದು.

ಇಲ್ಲಿನ ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯ ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ವಿಶಾಲ ಪ್ರಾಕಾರವನ್ನೂ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಕನಾಸಿ, ನವರಂಗಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದಿದ್ದು ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಗಂಗ–ಚೋಳ ಶೈಲಿಯ ಕಂಬಗಳಿವೆ. ವೇಣುಗೋಪಾಲ ಮೂರ್ತಿ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕುಳಿತ ಭಂಗಿಯ ಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ಆಳ್ವಾರರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇವೆ. ಇದೇ ಪ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ಚಿಕ್ಕ ಆಲಯದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಈ ಆಲಯದ ಕಂಬದ ಮೇಲೆ ರಾಜೇಂದ್ರಚೋಳನ 1018ರ ಶಾಸನವೊಂದಿದೆ. ಮಾರಮ್ಮನ ದೇವಾಲಯದ ಬಳಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಒಂದನೆಯ ನರಸಿಂಹನ ಶಾಸನವಿದೆ (ಸು.1100).

ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಇಲ್ಲಿನ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಮುಖ ದೇವಾಲಯ. ಇದನ್ನು ಹೊನ್ನಾಳೇಶ್ವರ ಎಂದು ಕರೆಯುವರು. ಇದು ಚೋಳರ ಕಾಲದ ನಿರ್ಮಿತಿ. ಇದು ಏಕಕೂಟ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದ್ದು ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪ, ನವರಂಗ, ಸುಕನಾಸಿ, ಗರ್ಭಗೃಹಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಚೌಕಾಕಾರದ ಪಾಣಿಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಗಂಗರ ಕಾಲದ, ಒಂದು ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ದ್ವಾರದ ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕ ಮತ್ತು ಗಂಧರ್ವ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಉಬ್ಬುಗೆತ್ತನೆ ಇದೆ. ನವರಂಗದ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ಒಂಬತ್ತು ಅಂಕಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಟರಾಜನ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಉಳಿದ ಎಂಟು ಅಂಕಣಗಳಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದ ಕಂಬಗಳು ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿವೆ.

(ಆರ್.ಎಚ್.ಕೆ.)

ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪು: ಕರ್ನಾಟಕದ ಹಣದ ಬೆಳೆಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಮೂರು ಬಗೆ ಇದೆ– 1.ಅಗಿಯುವ ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪು 2.ಬೀಡಿ ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪು 3.ವರ್ಜೀನಿಯ ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪು. ಅಗಿಯುವ ಮತ್ತು ಬೀಡಿ ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ತುಮಕೂರು, ಬೆಳಗಾಂವಿ, ಬಳ್ಳಾರಿ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ವರ್ಜೀನಿಯ ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪನ್ನು ಅರೆಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ವರ್ಜೀನಿಯ ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪನ್ನು 40,000ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯಲಾಗುವುದು. ಈ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದ ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪಿನ ಗುಣ ರೊಡೇಶಿಯದ ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪಿನ ಗುಣಕ್ಕೆ ಸರಿಸಮಾನವಾಗಿದೆ. ಹೊರದೇಶಗಳಿಗೆ ರಫ್ತು ಮಾಡುವ ಒಳ್ಳೆಯ ಗುಣ ವರ್ಜೀನಿಯ ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪಿಗೆ ಇದೆ.

ವರ್ಜೀನಿಯ ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪಿನ ಬಿತ್ತನೆಯನ್ನು ಅರೆಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಮೇ 15ರಿಂದ ಜೂನ್ 15ರವರೆಗೆ ಇತರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಏಪ್ರಿಲ್ 15ರಿಂದ ಮೇ 15ರ ವರೆಗೆ ಆರಂಭಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು 150–170 ದಿವಸಗಳ ಅವಧಿಯ ಬೆಳೆ. ಒಂದು ಹೆಕ್ಟೇರಿಗೆ 10–15 ಗ್ರಾಮ್ ಬಿತ್ತನೆ ಬೀಜ ಸಾಕಾಗುತ್ತದೆ. 6–7 ವಾರದ ಸಸಿಗಳನ್ನು 60 ಸೆಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ನಾಟಿ ಮಾಡಲಾಗುವುದು. ನಾಟಿಗೆ ಮುಂಚೆ ನೀರು ಹಾಯಿಸಿ, ಹದ ನೋಡಿಕೊಂಡು ಅನಂತರ ನೀರು ಕೊಡುವುದಿದೆ. ಸಾಲಿನ ಮಧ್ಯೆ ಕುಂಟೆ ಬಳಸಿ ಕಳೆ ತೆಗೆಯುವುದಿದೆಯಾದರೂ ಮಣ್ಣನ್ನು ಆಳವಾಗಿ ಕೆದಕುವುದಿಲ್ಲ. ನಾಟಿ ಮಾಡಿದ 15–20 ದಿವಸಗಳ ಅನಂತರ ಗಿಡದ ತಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಮಣ್ಣು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡಿರುವ ಎಲೆಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಹಾಕಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಎಲೆಚುಕ್ಕೆ ರೋಗ ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಗಿಡಗಳು 100–120 ಸೆಂಮೀ ಎತ್ತರ ಬೆಳೆದಾಗ ತುದಿ ಮುರಿಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಗಿಡದಲ್ಲಿ 18–22 ಎಲೆಗಳು ಇರುವುವು. ತುದಿ ಮುರಿಯುವುದರಿಂದ ಎಲೆಗಳು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹರಡಿ, ಬೆಳೆಯ ತೂಕ ಹೆಚ್ಚಾಗುವುದಲ್ಲದೆ ಹಾಳಾಗುವ ಎಲೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯೂ ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಕವಲುಗಳನ್ನು ಆಗಿಂದಾಗ್ಗೆ ತೆಗೆದು ಹಾಕುವುದೂ ಉಂಟು.

ಎಲೆಗಳು ಬಲಿತು ತಿಳಿಹಸುರು ಬಣ್ಣಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿದಾಗ ಕೊಯಿಲು ಮಾಡಲಾಗುವುದು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಗಿಡದ ಕೆಳಭಾಗದಿಂದ ಎಲೆ ಕೊಯ್ಯಲು ಪ್ರಾರಂಭ ಮಾಡಿ ಪ್ರತಿವಾರ 2 ರಿಂದ 4 ಎಲೆಯಂತೆ ಒಟ್ಟು 6–7 ವಾರಗಳಲ್ಲಿ ಮುಗಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಕೊಯಿಲು ಮಾಡಿದ ಎಲೆಗಳನ್ನು ಆರಿಸಿ 135 ಸೆಂಮೀ ಉದ್ದದ ಬಿದಿರಿನ ಕೋಲಿಗೆ ಒಂದು ಎಲೆಯ ಹಿಂಭಾಗಕ್ಕೆ ಮತ್ತೊಂದು ಎಲೆಯ ಹಿಂಭಾಗ ಬರುವಂತೆ ಜೋಡಿಸಿ ದಾರದಿಂದ ಕಟ್ಟಿ ಹದ ಮಾಡುವ ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ (ಬ್ಯಾರನ್) ಎಲೆಗಳನ್ನು ಮೇಲಿನ ಅಂತಸ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಾಗುವುದು. ಹೆಚ್ಚು ಬಲಿತ ಎಲೆಗಳನ್ನು ಕೆಳ ಅಂತಸ್ತಿನಲ್ಲೂ ಸುಮಾರಾಗಿ ಬಲಿತ ಎಲೆಗಳನ್ನು ಮಧ್ಯ ಅಂತಸ್ತಿನಲ್ಲೂ ಜೋಡಿಸಿ ಬ್ಯಾರನ್ ತುಂಬಿದ ಅನಂತರ ಹೊಗೆ ಕೊಟ್ಟು ಹದ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಹದ ಮಾಡುವ ಮುಖ್ಯ ಹಂತಗಳಾದ ಹಳದಿಯಾಗುವ ಹಂತ, ಬಣ್ಣ ಬರುವ ಹಂತ, ಎಲೆ ಒಣಗುವ ಹಂತ ಮತ್ತು ಎಲೆಯ ದಂಟು ಒಣಗುವ ಹಂತಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಉಷ್ಣಾಂಶವನ್ನು ಒದಗಿಸಲಾಗುವುದು. ಕೊನೆಯ ಹಂತದಲ್ಲಿ

ಎಲ್ಲ ದಂಟುಗಳು ಒಣಗುವವರೆಗೂ ಉಷ್ಣತೆ 160^0 ಫ್ಯಾ.ಗಿಂತ ಕಡಿಮೆಯಾಗದಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುವುದು. ಹೀಗಾದರೆ ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪಿನ ಗುಣಮಟ್ಟ ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಬೆಳೆ ಹದ ಮಾಡಲು 7 $^1/_2$ ಟನ್ ಸೌದೆ ಅಥವಾ 3 $^3/_4$ ಟನ್ ಕಲ್ಲಿದ್ದಲು ಬೇಕು. ಹದ ಮಾಡಿದ ಅನಂತರ ತೇವ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳದಂತೆ, ಶಾಖದಿಂದ ಹಾಳಾಗದಂತೆ ಸೊಪ್ಪನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿಡಲಾಗುವುದು. ಅನಂತರ ದರ್ಜೆಗನುಗುಣವಾಗಿ ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಿ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗೆ ಕಳಿಸಲಾಗುವುದು. ಒಂದು ಹೆಕ್ಟೇರಿಗೆ ಸರಾಸರಿ 750–1,000 ಕೆಜಿ ಹದ ಮಾಡಿದ ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಿದೆ.

ಅಗಿಯುವ ಮತ್ತು ಬೀಡಿ ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪನ್ನು ಜುಲೈ–ಆಗಸ್ಟ್ ತಿಂಗಳುಗಳಲ್ಲಿ ಸಸಿಮಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಸಿ ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್–ಅಕ್ಟೋಬರ್ ತಿಂಗಳುಗಳಲ್ಲಿ ಪೈರು ನಾಟಿ ಮಾಡಿ ಜನವರಿ ಮತ್ತು ಫೆಬ್ರವರಿ ತಿಂಗಳುಗಳಲ್ಲಿ ಕೊಯಿಲು ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ನಾಟಿಗೆ ಸಿದ್ಧವಾದ 6–8 ವಾರದ ಸಸಿಗಳನ್ನು ತಳಿಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಶಿಫಾರಸು ಮಾಡಿದ ಅಂತರಗಳಲ್ಲಿ ನಾಟಿ ಮಾಡಲಾಗುವುದು. ಹದ ನೋಡಿಕೊಂಡು ನಾಟಿ ಮಾಡಿದ 20 ದಿನಗಳವರೆಗೆ ಪ್ರತಿದಿನ ಲಘುವಾಗಿಯೂ ಅನಂತರ 5–6 ದಿವಸಗಳಿಗೊಮ್ಮೆಯೂ ನೀರು ಹಾಯಿಸುವುದಲ್ಲದೆ ತಪ್ಪದೆ ಪ್ರತಿವಾರ ಕಳೆ ತೆಗೆದು ಹಾಕುತ್ತಿದ್ದು ಆರೈಕೆ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಗಿಯುವ ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪನ್ನು ನಾಟಿ ಮಾಡಿದ 50 ದಿವಸಗಳ ಅನಂತರ ಸುಳಿ ಮುರಿದು ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಕವಲುಗಳನ್ನು ತೆಗೆದು ಹಾಕಲಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿಗಿಡದಲ್ಲೂ 8–12 ಎಲೆಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಉಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಎಲೆಗಳು ಸುಕ್ಕಾಗಲು ಪ್ರಾರಂಭವಾದಾಗ ಅವು ಕೊಯ್ಲಿಗೆ ಸಿದ್ಧವೆಂದು ಅರ್ಥ. ಗಿಡ ಪೂರ್ತಿ ಕತ್ತರಿಸಿ ರಾತ್ರಿ ಹೊಲದಲ್ಲಿಯೇ ಬಿಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿ 2–8 ದಿವಸಗಳಿಗೊಮ್ಮೆ ಅವನ್ನು ತಿರುವಿ ಹಾಕುತ್ತಿದ್ದು ಅವು ಪೂರ್ತಿ ಒಣಗಿದ ಮೇಲೆ ನೀರು ಚಿಮುಕಿಸಿ ಮರುದಿನ ಗಿಡಗಳ ಬುಡದ ಭಾಗ ಹೊರಗಡೆ ಕಾಣುವಂತೆ ಗುಂಡಾಗಿ ಜೋಡಿಸಿ ಚಾಪೆ ಹೊದ್ದಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಒಂದೆರಡು ದಿನಗಳ ಅನಂತರ ಎಲೆಗಳನ್ನು ಕಾಂಡದಿಂದ ಬೇರ್ಪಡಿಸಿ 24–30 ಎಲೆಗಳ ಪಿಂಡಿಗಳಾಗಿ ಕಟ್ಟಿ ಗುಡ್ಡೆ ಹಾಕಿ ಜೋಡಿಸಿ ಮೇಲೆ ಚಾಪೆ ಹೊದಿಸುವುದಿದೆ. 3–4 ದಿವಸಗಳಿಗೊಮ್ಮೆ ಮೇಲಿನ ಪಿಂಡಿಗಳನ್ನು ಕೆಳಭಾಗಕ್ಕೂ ಕೆಳಗಿನವುಗಳನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೂ ಕದಲಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ 4–6 ಬಾರಿ ಮಾಡಿದ ತರುವಾಯ ಎಲೆಗಳನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸಿ ಮತ್ತೆ ಅದೇ ರೀತಿ ಹದ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ತಿ ಹದವಾದ ಎಲೆಯ ಬಣ್ಣ ಅಚ್ಚ ಕಂದು. ಇದಕ್ಕೆ ಒಂದು ವಿಧದ ಸುವಾಸನೆಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಹೆಕ್ಟೇರಿಗೆ 1,250–2,000 ಕೆಜಿ ಇಳುವರಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಬೀಡಿ ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪನ್ನು ನಾಟಿ ಮಾಡಿದ ತರುವಾಯ 3–4 ಬಾರಿ ಕಳೆ ತೆಗೆದು ಸುಳಿ ಹಾಗೂ ಕವಲುಗಳನ್ನು ತೆಗೆಯುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಅಗಿಯುವ ಹೊಗೆ ಸೊಪ್ಪಿಗೆ ಮಾಡುವಂತೆಯೇ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಹೆಚ್ಚಿನ ಎಲೆಗಳು ಸುಕ್ಕುಗೊಂಡು ಹಳದಿ ಬಣ್ಣಕ್ಕೆ ತಿರುಗುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಕೊಯಿಲು ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಕೊಯ್ಲಿನ ಸಮಯ ಹವಾಗುಣ ಹಿತಕರವಾಗಿರುವಾಗ, ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬೆಳಗಿನ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಕೊಯಿಲು ಮಾಡಿದ ಗಿಡಗಳನ್ನು 6 ದಿನಗಳ ಕಾಲ ಬಿಸಿಲಿನಲ್ಲಿ ತಲೆಕೆಳಗಾಗಿ ಇಟ್ಟು, 7ನೆಯ ದಿನ ಎಲೆಗಳನ್ನು ಮಧ್ಯನಾಳ ಇರುವಂತೆಯೇ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗೆ ಕಳುಹಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. 2 ರಿಂದ 3 ವಾರಗಳ ಅನಂತರ ಎಲೆಯ ಮಧ್ಯನಾಳ ಒಣಗಿದ ಅನಂತರ ಸರಿಯಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಹೆಕ್ಟೇರಿಗೆ 750–1,000 ಕೆಜಿ ಇಳುವರಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ.

ವರ್ಜೀನಿಯ ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ವರ್ಜೀನಿಯ ಗೋಲ್ಡ್, ಕಂಟ್‌ಸೇಗ– 51, ಎನ್.ಸಿ.– 95, ಎಚ್.ಆರ್. 32–7, ಎಚ್.ಆರ್. 62–3 ಮತ್ತು 62–12, ಸಿ.ಟಿ.ಆರ್.ಐ. ಸ್ಪೆಷಲ್, ಸಿ.ಎಮ್.ಆರ್.ಆರ್., ವಿ.ಎಫ್.ಸಿ. ಸ್ಪೆಷಲ್ ಮತ್ತು ಶಂಬೂನ್ ತಳಿಗಳು ಬೇಸಾಯದಲ್ಲಿದೆ.

ಅಗಿಯುವ ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪಿನಲ್ಲಿ ಬಾಳೆಪಟ್ಟೆ, ಆನೆಕಿವಿ, ಕತ್ತಾಲಿಪಟ್ಟೆ, ನಾಗರಹೆಡೆ, ಗುತ್ತಿ ಗಿಡ ಮತ್ತು ಜೋವಾರಿ–ಇವು ಮುಖ್ಯವಾದ ತಳಿಗಳು. ಚಾಟಿಕುಡಿ, ಆನೆಕಿವಿ, ಎಸ್–20 ಮತ್ತು ಕುಂಕುಮಾತ್ರಿ ತಳಿಗಳು ಬೀಡಿ ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪಿನಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದುವು. ಕರ್ನಾಟಕದ ಮೈಸೂರು, ಚಾಮರಾಜನಗರ ಮತ್ತು ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಬೆಳೆಯನ್ನು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಧೂಮಪಾನ ಆರೋಗ್ಯಕ್ಕೆ ಹಾನಿಕರವೆಂಬ ತಿಳಿವಳಿಕೆ ಜನರಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗಿದ್ದು ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪಿನ ಬಳಕೆ ಸ್ಥಳೀಯವಾಗಿ ಇಳಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ವಿದೇಶಗಳಿಗೆ ಇದು ರಫ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಇದರ ಬೇಡಿಕೆ ಮತ್ತು ಸಾಗುವಳಿ ಮುಂದುವರಿದಿದೆ. (ಕೆ.ಆರ್.ಜಿ.)

ಹೊನ್ನಕಂಬಳಿ ಅರಸರು: 14–16ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಈಗಿನ ಕುಂದಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೆಲಭಾಗವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಒಂದು ಮಾಂಡಲಿಕ ಮನೆತನ. ಹೊನ್ನೆಯಹಳ್ಳಿ ಇವರ ಮೂಲಸ್ಥಳವಾಗಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಕಂಬಳಿ ಎಂಬ ಉಪನಾಮವನ್ನು ಈಗಲೂ ಜೈನ ಹಾಗೂ ಬಂಟ ಜನಾಂಗದವರು ಧರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಹೊನ್ನಕಂಬಳಿ ಅರಸರ ಆಳಿಕೆಯನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಕುಂದಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೊಲ್ಲೂರು, ಹೊಸಂಗಡಿ, ಬಗ್ಗವಾಡಿ, ಮುನಿನಾಡು, ಆರುನಾಡು, ಕದರಿ, ಕಬ್ಬುನಾಡುಸೀಮೆ ಇವರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟಿದ್ದವು. ಹೊಸಂಗಡಿ ಇವರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. 16ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳು ಇವರ ಆಳಿಕೆಗೆ ಸೇರಿದ್ದವು. ಹೊನ್ನೆಯ ಕಂಬಳಿ ಒಡೆಯ ಅಥವಾ ಅಮ್ಮಿದೇವಿ ಅಮ್ಮ, ಬಂಕೆಯರಸ, ವೆಂಕಟಸಾವಂತ, ಪಂಡರಿದೇವ, ಹೊನ್ನೆಯಕಂಬಳಿ ಒಡೆಯ ಸಂಕರದೇವಿ ಅಮ್ಮ ಮುಂತಾದ ಕೆಲವು ಅರಸರ ಹೆಸರುಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆಯಾದರೂ ಸುಸಂಬದ್ಧ ರಾಜಕೀಯ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಲು ಆಧಾರಗಳು ಸಾಲದು. ಈ ಅರಸರು ಕೊಲ್ಲೂರು ಮೂಕಾಂಬಿಕೆಯ ಭಕ್ತರು. ಅಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಳಿಸಿ ಪೂಜಾದಿ ಸೇವೆಗಳಿಗೆ ಭೂಮಿಕಾಣಿಕೆಗಳನ್ನು ದಾನ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಹಟ್ಟಿಯಂಗಡಿಯ ಲೋಕನಾಥ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೂ ದತ್ತಿಬಿಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ಅಳಿಯಸಂತಾನ ಪದ್ಧತಿ ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ.

ವಿಜಯನಗರದ ಆಳಿಕೆ ಕೊನೆಗೊಂಡು ಕೆಳದಿ ಅರಸರು ಪ್ರಬಲರಾದಾಗ ತುಳುನಾಡೂ ಇವರ ಅಂಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತು. ಆಗ ಹೊನ್ನಕಂಬಳಿ ಅರಸರಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದ ಪ್ರದೇಶಗಳೆಲ್ಲ ಕೆಳದಿ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವು. (ಎಚ್.ಎಂ.ಎನ್.ಆರ್.)

ಹೊನ್ನಪ್ಪ: 1973– . ಹೆಸರಾಂತ ಕಬಡಿ ಕ್ರೀಡಾಪಟು. ಅರ್ಜುನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪುರಸ್ಕೃತರು. ಇವರು 1973 ಮೇ 14ರಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮ ವರ್ಗದ ಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆ ಚೆನ್ನತಿಮ್ಮಯ್ಯನವರು ಬ್ಯಾಂಕ್ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದರು. ತಂದೆಯವರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದಿಂದಾಗಿ ಇವರು ಕ್ರೀಡಾಸಕ್ತಿಯನ್ನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡರು. ಪ್ರಾರಂಭದ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಹಾಗೂ ಪ್ರೌಢಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಆನಂದ್ ಸೋಶಿಯಲ್ ಎಜುಕೇಶನ್ ಸೊಸೈಟಿಯಲ್ಲಿ ಪಡೆದರು. ಅನಂತರ ಅಂಚೆ ಮತ್ತು ತೆರಪಿನ ಶಿಕ್ಷಣದ ಮೂಲಕ ಪದವಿ ಗಳಿಸಿದರು. ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೂ ಉತ್ತಮ ಕಬಡಿ ಆಟಗಾರರಾಗಿ ರೂಪುಗೊಂಡ ಇವರು 17ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಆಟಗಾರರಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಯಾದರು. ಅನಂತರ 1995ರಿಂದ ಸುದೀರ್ಘ

ವಾಗಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಕ್ರೀಡಾಕೂಟದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತ ಬಂದರು. ಕರ್ನಾಟಕವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸಿ 3 ಚಿನ್ನದ ಪದಕಗಳನ್ನು ಗಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸತತವಾಗಿ 11 ಬಾರಿ (1990–2002) ಹಿರಿಯರ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಕಬಡಿ ಚಾಂಪಯನ್‌ಷಿಪ್‌ನಲ್ಲಿ ಭಾಗಬಹಿಸಿರುವ ಇವರು 5 ಬಾರಿ ಚಿನ್ನ, 4 ಬಾರಿ ಬೆಳ್ಳಿ, 3 ಕಂಚಿನ ಪದಕಗಳನ್ನು ಪಡೆದರು. ಇವರು 6 ಬಾರಿ ಅಂತಾರ್ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಕಬಡಿ ಪಂದ್ಯಾಟದಲ್ಲಿ ಭಾರತ ತಂಡವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸಿದ್ದರು. ಹಲವಾರು ಬಾರಿ ಭಾರತ ತಂಡದ ನಾಯಕರಾಗಿ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಸಾಫ್ ಗೇಮ್ ಹಾಗೂ ಏಷ್ಯನ್ ಗೇಮ್ಸ್‌ಗಳ ಮೂಲಕ 7 ಚಿನ್ನದ ಪದಕಗಳನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಸತತವಾಗಿ 1995–98ರ ಸಾಫ್ ಗೇಮ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಸಾಧನೆ ತೋರಿದರು. ಇವರ ಕ್ರೀಡಾ ಸಾಧನೆಗಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ 2001ರಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನಿತ್ತು ಗೌರವಿಸಿದೆ. ಇವರಿಗೆ 1997ರಲ್ಲಿ ಏಕಲವ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, 1999ರಲ್ಲಿ ಕೆಂಪೇಗೌಡ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ದೊರೆತಿವೆ. ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರ 2000ದಲ್ಲಿ ಅರ್ಜುನ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದೆ. ತಮ್ಮ ಬಿಡುವಿನ ವೇಳೆಯನ್ನು ಕಬಡಿ ಆಟದ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ಮುಡುಪಾಗಿಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಅಣ್ಣ ಗೋವಿಂದರಾಜು ಸಹ ಉತ್ತಮ ಕಬಡಿ ಆಟಗಾರರಾಗಿದ್ದರು.

ಈಗ ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ವಿಜಯಾಬ್ಯಾಂಕ್‌ನಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಕ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸುತಿದ್ದಾರೆ. **(ಎಸ್.ಆರ್.ಯು.)**

ಹೊನ್ನಪ್ಪ ಭಾಗವತರ್, ಸಿ.: 1916–92. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಂಗೀತಗಾರ, ವಾಗ್ಗೇಯಕಾರ, ನಾಟಕಕಾರ, ಚಿತ್ರನಟ ಮತ್ತು ನಿರ್ಮಾಪಕರು. ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜಿಲ್ಲೆ ನೆಲಮಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಚೌಡಸಂದ್ರದಲ್ಲಿ 1916 ಜನವರಿ 15 ರಂದು ಜನಿಸಿದರು. ತಂದೆ ಚಿಕ್ಕಲಿಂಗಪ್ಪ, ತಾಯಿ ಕಲ್ಲಮ್ಮ. ಚಿಕ್ಕವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಯಕ್ಷಗಾನ, ಭಜನೆ, ನಾಟಕ ಮತ್ತು ಚಲನಚಿತ್ರ, ಹಳ್ಳಿಯ ಜನಪದ ಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಹೀಗೆಯೇ ಶಾಲೆಗೆ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಭಜನೆ, ಸಂಗೀತಗಳನ್ನು, ತಬಲಾ ಮುಂತಾದ ವಾದ್ಯ ನುಡಿಸುವುದನ್ನು ಕಲಿತುಕೊಂಡರು. ಇವರ ಮಧುರ ಸ್ವರ, ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿದ ಕನ್ನಡ ನಾಟಕರಂಗದ ಪಿತಾಮಹರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಗುಬ್ಬಿವೀರಣ್ಣನವರು ತಮ್ಮ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಯಲ್ಲಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸುವಂತೆ ಇವರನ್ನು ಕೇಳಿಕೊಂಡರು. ಅಲ್ಲಿಯ ಪೌರಾಣಿಕ ಮತ್ತು ಐತಿಹಾಸಿಕ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ನಾಯಕ ನಟನಾಗಿ ಬಹಳ ಜನಪ್ರಿಯತೆಯನ್ನು ಗಳಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಹೊರರಾಜ್ಯದವರು ಸಹ ಇವರ ಪ್ರತಿಭೆಯನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿ ಹೊಗಳಿ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಿದರು. ಹೀಗೆ ಇವರ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಜನಾಕರ್ಷಣೆಯನ್ನು ಪಡೆದವು.

ಇವರ ನಿಜವಾದ ಪ್ರತಿಭೆ ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದು ಅತ್ಯುನ್ನತ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೇರಿದ್ದು ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಸೇಲಂನ ಸೇಲಂ ಸಂಗೀತ ಅಭಿಮಾನಿಗಳ ಸಂಘದವರು ಏರ್ಪಡಿಸಿದ್ದ ಸಂಗೀತ ಕಚೇರಿಯಲ್ಲಿ. ಇದು ಇವರ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಮರೆಯಲಾರದ ತಿರುವು. ಅಲ್ಲದೆ ಇದೇ ಅಭಿಮಾನಿಗಳು ಭವ್ಯ ಸ್ವಾಗತ ಸಮಾರಂಭ ಏರ್ಪಡಿಸಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಹೊನ್ನಪ್ಪ ಭಾಗವತರ್ ಎಂದು ಅಭಿದಾನ ಮಾಡಿದರು. ಆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಅನೇಕ ಸಂಗೀತ ಕಚೇರಿಗಳನ್ನು ಇವರು ನೀಡಿದರು. ಕೂಡಲೆ ಇವರನ್ನು ಸೇಲಂನ ಶಂಕರ್ ಫಿಲಂಸ್‌ನವರು ಅಂಬಿಕಾಪತಿ ಎಂಬ ತಮಿಳು ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸಲು ಕರೆಕೊಟ್ಟರು. ಈ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಚಿತ್ರರಂಗದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಜನಪ್ರಿಯತೆ ಬಂದಿತಲ್ಲದೆ ಇವರ ಪ್ರತಿಭೆಗೆ ಕಳಶವಿಟ್ಟಂತಾಯಿತು.

ಅನಂತರ ಅನೇಕ ತಮಿಳು ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸಿದರು. ಮುರುಗನ್, ಕೃಷ್ಣಕುಮಾರ, ಸತಿಸುಕನ್ಯಾ, ಭಕ್ತತಿಲಕ, ದೇವಕನ್ಯೆ, ಪ್ರಭಾವತಿ, ರಾಜರಾಜೇಶ್ವರಿ, ಕುಂಡಲಕೇಶಿ, ಅರುಂಧತಿ, ಭರ್ಮಾರಾಣಿ, ವಾಲ್ಮೀಕಿ, ಗೋಕುಲದಾಸಿ, ಭಕ್ತಜನ, ದೇವಮನೋಹರಿ, ಗುಣಸಾಗರಿ–ಅಲ್ಲದೆ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸಿದರು. 1940ರಲ್ಲಿ ಗುಬ್ಬಿವೀರಣ್ಣ ಅವರು ತಯಾರಿಸಿದ ಸುಭದ್ರಾ ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ನಾಯಕ ನಟನಾಗಿ ಅಭಿನಯಿಸಿದ್ದರು. ಆಗಲೇ ಈ ಚಿತ್ರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ನೂರುದಿನ ಪ್ರದರ್ಶನಗೊಂಡು ಇವರಿಗೆ ಕೀರ್ತಿ ಗೌರವವನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟಿತು. 1947ರಲ್ಲಿ ಇವರೇ ಸ್ವತಃ ತಯಾರಿಸಿದ ಭಕ್ತಕುಂಬಾರ ರಾಜ್ಯಾದ್ಯಂತ ನೂರಾರು ದಿನಗಳು ಪ್ರದರ್ಶನಗೊಂಡು ಮತ್ತಷ್ಟು ಜನಪ್ರಿಯತೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿತು.

ಕನ್ನಡದ ಹೇಮರೆಡ್ಡಿ ಮಲ್ಲಮ್ಮ, ಗುಣಸಾಗರಿ, ಜಗಜ್ಯೋತಿ ಬಸವೇಶ್ವರ, ಮಹಾಕವಿ ಕಾಳಿದಾಸ, ಪಂಚರತ್ನ ಇತ್ಯಾದಿ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲೂ ಅಭಿನಯಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮಹಾಕವಿ ಕಾಳಿದಾಸ, ಪಂಚರತ್ನ ಈ ಎರಡು ಚಿತ್ರಗಳು ಇವರು ತಯಾರಿಸಿದವು. ಮಹಾಕವಿ ಕಾಳಿದಾಸ(1955) ಮತ್ತು ಜಗಜ್ಯೋತಿ ಬಸವೇಶ್ವರ (1959) ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳಿಸಿವೆ. ಭಕ್ತಕುಂಬಾರ, ಮಹಾಕವಿ ಕಾಳಿದಾಸ ಮತ್ತು ಪಂಚರತ್ನ ಚಿತ್ರಗಳಿಗೆ ಇವರೇ ಸಂಗೀತ ಸಂಯೋಜಿಸಿದ್ದಾರೆ. 1958–59ರಲ್ಲಿ ಎಜವುಕ್ಕಂ ತೊಕ್ಕಿಲುಕ್ಕಂ ವಂದಾನ್ಯೆ ಸ್ಯೆವಂ ಎಂಬ ತಮಿಳು ಚಿತ್ರ ತಯಾರಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ನಷ್ಟ ಅನುಭವಿಸಿದರು. ಸಂಗೀತವೇ ನನ್ನದೈವ ಎಂದು ಭಾವಿಸುತ್ತ ಇವರು ಸಂಗೀತ ಕಚೇರಿಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತ ಕೃತಿ ರಚನೆಗೆ ತೊಡಗಿದರು. ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ತೆಲುಗು ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಸುಮಾರು ಮುನ್ನೂರು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಆಯ್ದ ನೂರೊಂದು ಕನ್ನಡದ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಓಂಕಾರನಾದ ಸುಧಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವರು ಹಲವಾರು ಹೊಸ ಕಲಾವಿದರನ್ನು ಚಿತ್ರರಂಗಕ್ಕೆ ಪರಿಚಯಿಸಿದರು. ಅವರಲ್ಲಿ ಬಿ.ಸರೋಜಾದೇವಿ, ಪಂಡರಿಬಾಯಿ ಮುಖ್ಯರು. ಅನಂತರ ತಮಿಳು–ತೆಲುಗು ಚಿತ್ರರಂಗದಲ್ಲೂ ಖ್ಯಾತಿ ಪಡೆದರು. ಕೆ.ಆರ್. ಸೀತಾರಾಮಶೆಟ್ಟಿ ಅವರನ್ನು ಕನ್ನಡಿಗರಿಗೆ ನಿರ್ದೇಶಕರನ್ನಾಗಿ ಪರಿಚಯಿಸಿದರು. ಛಾಯಾಗ್ರಾಹಕ ಎ.ಎನ್.ಪರಮೇಶ್ವರ ಅವರನ್ನು ಚಿತ್ರರಂಗಕ್ಕೆ ಪರಿಚಯಿಸಿದರು. 1961ರಲ್ಲಿ ಉಮಾಮಹೇಶ್ವರ ಸಂಗೀತ ನಾಟಕ ಮಂಡಲಿ ಎಂಬ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಹೊಸ ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಯೊಂದನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ 1964ರವರೆಗೆ ಹಲವಾರು ನಾಟಕಗಳನ್ನು ರಾಜ್ಯದಾದ್ಯಂತ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದರು. ಕೊನೆಗೆ ಹಣದ ಮುಗ್ಗಟ್ಟಿನಿಂದಾಗಿ ಕಲಾವಿದರನ್ನು ಸಂಭಾಳಿಸುವುದು ಕಷ್ಟಕರವಾಗಿ ಕಂಪನಿಯನ್ನೇ ವಿಸರ್ಜಿಸಿದರು.

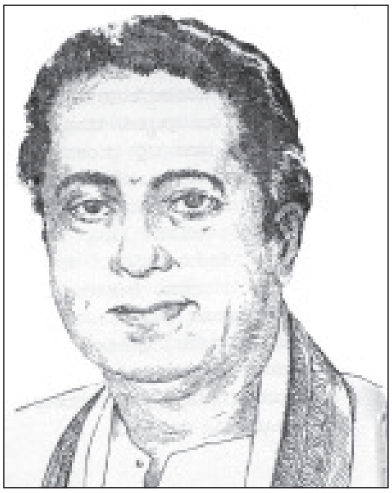

ಸಂಗೀತ, ರಂಗಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಚಿತ್ರರಂಗದಲ್ಲಿಯ ಇವರ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿ ಹಲವಾರು ಸಂಘ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಸನ್ಮಾನ ನೀಡಿವೆ. 1956ರಲ್ಲಿ ತಯಾರಾದ ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯ ನಟನೆಗೆ ಉತ್ತಮನಟರೆಂದು ಮದರಾಸು ಸಿನಿಮಾ ಅಭಿಮಾನಿಗಳ ಸಂಘ ಇವರನ್ನು ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡಿತ್ತು. ಆಂಧ್ರ ಪ್ರದೇಶದ ಶ್ರೀಶೈಲ ಮಠದ ಶ್ರೀ ಜಗದ್ಗುರು ವಾಗೀಶ ಪಂಡಿತಾರಾಧ್ಯ ಅವರು ನೀಡಿದ ನಟಾಚಾರ್ಯ ಎಂಬ ಬಿರುದು (1960), ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಲ್ಲಾಡಿಹಳ್ಳಿಯ ಅನಂತ ಸೇವಾಶ್ರಮದ ಶ್ರೀರಾಘವೇಂದ್ರ ಸ್ವಾಮಿಯವರು ಬಂಗಾರದ ಪದಕದೊಂದಿಗೆ ನೀಡಿದ ಗಾನಾಭಿನಯ

ಚಂದ್ರ ಎಂಬ ಬಿರುದು (1962), ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಕನ್ನಡಾಭಿಮಾನಿಗಳು ನೀಡಿದ ಬಂಗಾರದ ತೋಡ(1974), ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗೀತ ಅಕಾಡೆಮಿ ನೀಡಿದ ಕರ್ಣಾಟಕ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಸಂಗೀತ ಬಹುಮಾನ(1972), ಶೃಂಗೇರಿ ಮಠದ ಶ್ರೀ ಅಭಿನವ ವಿದ್ಯಾತೀರ್ಥ ಜಗದ್ಗುರುಗಳು ಬಂಗಾರದ ಪದಕದೊಂದಿಗೆ ನೀಡಿದ ಗಾಯಕ ಶಿಖಾಮಣಿ ಎಂಬ ಬಿರುದು (1976) ಮುಖ್ಯವಾದುವು. ಕರ್ನಾಟಕ ಗಾನಕಲಾಪರಿಷತ್ತಿನ ಆರನೆಯ ಸಂಗೀತಗಾರರ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರನ್ನಾಗಿ ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡಿ ಕರ್ಣಾಟಕ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಇವರು ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಸೇವೆಯನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿ ಗಾನಕಲಾ ಭೂಷಣ ಎಂಬ ಬಿರುದಿನೊಂದಿಗೆ ಬಂಗಾರದ ಪದಕ ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಲಾಗಿದೆ (1976). ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಗಾನಕಲಾ ಗಂಧರ್ವ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ನೀಡಿ ಸನ್ಮಾನಿಸಿದ್ದಾರೆ(1978). ಇವಲ್ಲದೆ ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕ ಫಿಲಂ ಅಡ್ವೈಸರಿ ಬೋರ್ಡಿನ ಸದಸ್ಯರಾಗಿಯೂ 1939 ರಿಂದ ಆಕಾಶವಾಣಿಯಲ್ಲಿ ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಂಗೀತದ ಹಾಡುಗಾರರಾಗಿಯೂ ಹಲವಾರು ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳ ಚಾಲನೆಗೆ ಕಾರಣರಾಗಿದ್ದರು. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಇಲಾಖೆಯ ಸಂಗೀತ ಪರೀಕ್ಷೆಯ ಬೋರ್ಡಿನ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿಯೂ ಇವರು ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸದಾನಂದ (1979) ಇವರು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಕೊನೆಯ ಚಿತ್ರ. ಇವರು 1992ರಲ್ಲಿ ನಿಧನರಾದರು. **(ಜಿ.ಆರ್.ಟಿ.)**

ಹೊನ್ನಪ್ಪ ಹೆಸರಘಟ್ಟ: 19ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕನ್ನಡ ವಿದ್ವಾಂಸರು. ಸಂಸ್ಕೃತ, ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಗಳಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಇವರು ಆಗಿನ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಶಿಕ್ಷಣ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಉಪ್ಪಾರಹಳ್ಳಿಯ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿ (1885) ಅನಂತರ ತ್ಯಾಮಗೊಂಡ್ಲು ಕನ್ನಡ ಶಾಲೆಯ ಮುಖ್ಯೋಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿ (1890) ಕೆಲಸಮಾಡಿದರು.

ಇವರು ಕೆಲವು ಪ್ರಾಚೀನ ಕನ್ನಡ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ತೋಂಟದಾರ್ಯನ ಕರ್ಣಾಟಕ ಶಬ್ದಮಂಜರಿಯನ್ನು ಟೀಕಾಸಹಿತ ಪರಿಷ್ಕರಿಸಿದ್ದಾರೆ(1884). ಲಿಂಗಮಂತ್ರಿಯ ಕಬ್ಬಿಗರ ಕೈಪಿಡಿಗೆ ವಿಬುಧ ಚಂದ್ರಚಕೋರ ಚಂದ್ರಿಕೆ ಎಂಬ ಟೀಕೆ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ(1885). ಹರಿಹರನ ಗಿರಿಜಾಕಲ್ಯಾಣವನ್ನು ಮೊತ್ತಮೊದಲಿಗೆ ಸಂಪಾದಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ(1886) ಕೀರ್ತಿ ಇವರದು. ಷಡಕ್ಷರ ಕವಿಯ ರಾಜಶೇಖರ ವಿಳಾಸವನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಪೀಠಿಕೆ, ಟೀಕೆ, ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಸಂಪಾದಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ(1890). ರಾಮಸ್ವಾಮಿಶಾಸ್ತ್ರಿ ಎಂಬ ವಿದ್ವಾಂಸರೊಂದಿಗೆ ಇವರು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ಕರ್ಣಾಟಕ ಕಲ್ಪದ್ರುಮಂ(1885) ಎಂಬ ನಿಘಂಟು ಭಾಷಾಭ್ಯಾಸಿಗಳಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತ ಗ್ರಂಥ. ಇವರು ರಚಿಸಿರುವ ವ್ಯಾಕರಣ ಸಂಗ್ರಹ(1890) ಎಂಬ ಕೃತಿ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಇವರಿಗಿದ್ದ ಪಾಂಡಿತ್ಯಕ್ಕೆ ದ್ಯೋತಕವಾಗಿದೆ. **(ಬಿ.ಎಸ್.)**

ಹೊನ್ನಾಪುರಮಠ, ಗದಿಗೆಯ್ಯ ಹುಚ್ಚಯ್ಯ: 1870–1933. ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನಾಡುನುಡಿಗಳ ಜಾಗೃತಿಗಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದವರು, ಸಮಾಜಸೇವಕರು, ಪತ್ರಿಕೋದ್ಯಮಿ ಮತ್ತು ಲೇಖಕರು. ಧಾರವಾಡದವರಾದ ಇವರು ಅಲ್ಲಿಯೆ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆದು ವಕೀಲ ವೃತ್ತಿಯನ್ನೂ ಜೊತೆಗೆ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸೇವೆಯನ್ನೂ ನಡೆಸಿದರು. ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲಾ ಮಂಡಳಿ ಮತ್ತು ನಗರ ಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಅಖಿಲ ಭಾರತ ವೀರಶೈವ ಮಹಾ ಸಭೆಯ ಸಂಸ್ಥಾಪಕರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಆ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಗಳಾಗಿಯೂ (1908) ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಇವರು ವಾಗ್ದೇವಿ ಎಂಬ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲ ನಡೆಸಿದರು. ಲೇಖಕರೂ ಆಗಿದ್ದ ಇವರು ಅದ್ಭುತಪ್ರೇಮ, ಅಲ್ಲಾವುದ್ದೀನ ಮತ್ತು ಒಂದು ಸೋಜಿಗದ ಕಥೆ ಎಂಬ ಕಥೆಗಳನ್ನು, ಚಿಲ್ಲಾಳಚರಿತ್ರೆ, ಪ್ರಹ್ಲಾದಚರಿತ್ರೆ, ಸಾವಿತ್ರಿಚರಿತ್ರೆ ಎಂಬ ಜೀವನಚರಿತ್ರೆಗಳನ್ನೂ ಬಾಲಭಾಗವತ, ಬಾಲಭಾರತ, ಬಾಲರಾಮಾಯಣ ಎಂಬ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು 1933 ಜನವರಿ 7 ರಂದು ನಿಧನರಾದರು. *

ಹೊನ್ನಾವರ: ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಕುಮಟ, ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಭಟ್ಕಳ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ದಾಪುರ ಮತ್ತು ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಾಗರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಅರಬ್ಬೀ ಸಮುದ್ರ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಮಂಕಿ, ಮಾವಿನಕುರ್ವೆ, ಹೊನ್ನಾವರ ಹೋಬಳಿಗಳು. 93 ಗ್ರಾಮಗಳಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 744 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,60,299. ಇದರಲ್ಲಿ 1,42,475 ಮಂದಿ ಗ್ರಾಮಸ್ಥರು, 17,824 ಮಂದಿ ಪಟ್ಟಣಿಗರಿದ್ದಾರೆ.

ಕರಾವಳಿ ತೀರದ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಜಂಬುಮಣ್ಣಿನ ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಮಂಕಿವರೆಗೂ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಹೊನ್ನಾವರದವರೆಗೂ ಹರಡಿದ್ದು ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಹೋದಂತೆ ತೀರದಲ್ಲಿ ಮರಳು ಮಿಶ್ರಿತ ಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಮರಳುಭೂಮಿಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಂಪುಮಣ್ಣಿನ ಭೂಮಿ ಇದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ನದಿಗಳಲ್ಲಿ ಶರಾವತಿ **(ನೋಡಿ)** ಪ್ರಮುಖವಾದದ್ದು. ಇದು ಪೂರ್ವದಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹರಿದು ಹೊನ್ನಾವರದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಅರಬ್ಬೀ ಸಮುದ್ರ ಸೇರುತ್ತದೆ. ಕಲಕಟ್ಟೆ, ತುಳುಸಾನಿ, ದೊಡ್ಡಮನೆ ಮೊದಲಾದ ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ಹೊಳೆಗಳೂ ಅನೇಕ ಝುರಿಗಳೂ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿವೆ. ಸಾಕಷ್ಟು ಮಳೆ ಬೀಳುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 3,550 ಮಿಮೀ. ಬತ್ತ, ಕಬ್ಬು ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆಗಳು. ಅಡಕೆ, ತೆಂಗು, ಮೆಣಸು ಮುಖ್ಯ ತೋಟದ ಬೆಳೆಗಳು. ಸಮುದ್ರತೀರ ಮತ್ತು ನದೀ ದಡಗಳಲ್ಲಿ ತೆಂಗು ಮತ್ತು ಅಡಕೆ ಮರಗಳನ್ನು, ಕಣಿವೆಗಳಲ್ಲಿ ತೆಂಗು, ಬಾಳೆ, ಮೆಣಸು ಬೆಳೆಗಳನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಗೋಡಂಬಿ, ಮಾವು ಮತ್ತು ಅಲ್ಪ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ನೆಲಗಡಲೆ ಬೆಳೆಯೂ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿದೆ.

ಬೆಂಗಳೂರು–ಹೊನ್ನಾವರ, ಮುಂಬಯಿ–ಮಂಗಳೂರು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿಗಳು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹಾದು ಹೋಗುತ್ತವೆ. ಜೊತೆಗೆ ಸುತ್ತಲ ಪಟ್ಟಣಗಳಿಗೆ ಉತ್ತಮ ಮಾರ್ಗ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ಹೊನ್ನಾವರದಲ್ಲಿ ಬಂದರು ಇದ್ದು ಜಲಮಾರ್ಗ ಸೌಲಭ್ಯವುಂಟು. ಇದನ್ನು ಉತ್ತಮಪಡಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಗಳಾಗುತ್ತಿವೆ. ಕೆಲವು ಹೆಂಚಿನ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಭಾರಿ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಾವುವೂ ಇಲ್ಲ. ಮತ್ಸ್ಯೋದ್ಯಮ ಇಲ್ಲಿನ ಮುಖ್ಯ ಕಸಬುಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಆಧುನಿಕ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅದರ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತಿದೆ; ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಮೀನುಗಾರರ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರವಿದೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಯಾಲಯಗಳೂ ಸರ್ಕಾರಿ ಆಡಳಿತ ಕಚೇರಿಗಳೂ ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿ ಸೌಲಭ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. ಶಾಲಾ ಕಾಲೇಜುಗಳೂ ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರ ಮುಂತಾದವೂ ಇದ್ದು ಜನರಿಗೆ ಆಧುನಿಕ ಸೌಲಭ್ಯಗಳು ಲಭ್ಯವಿದೆ.

ಯಕ್ಷಗಾನ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಕಲೆ. ಈ ಕಲೆಗೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೊಡುಗೆ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದು. ರಾಷ್ಟ್ರಪ್ರಶಸ್ತಿ ವಿಜೇತ ಕೆರೆಮನೆ ಶಿವರಾಮ ಹೆಗಡೆ, ರಾಜ್ಯಪ್ರಶಸ್ತಿ ವಿಜೇತ ಮೂಡ್ಕಣಿ ನಾರಾಯಣ ಹೆಗಡೆ, ಕರ್ಕಿ ಪರಮಯ್ಯ ಹಾಸ್ಯಗಾರ ಮೊದಲಾದವರು ಇಲ್ಲಿಯವರು. ಇಡಗುಂಜಿ

ಮಹಾಗಣಪತಿ ಪ್ರಾಸಾದಿತ ಯಕ್ಷಗಾನ ಮಂಡಳಿ, ಕೆರೆಮನೆ, ಶ್ರೀ ಹಾಸ್ಯಗಾರ ಮಂಡಳಿ ಕರ್ಕಿ ಮುಂತಾದ ಕಲಾ ಮಂಡಳಿಗಳಿವೆ. ಹೊನ್ನಾವರದ ಗುಡಿಕಾರರ ಗಂಧದ ಹಾಗೂ ದಂತದ ಕುಸುರಿ ಕೆಲಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಹೊನ್ನಾವರದಿಂದ ಸು. 3 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ರಾಮತೀರ್ಥ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಇಲ್ಲಿನ ಝರಿನೀರು ಖನಿಜಗುಣಗಳುಳ್ಳದ್ದೆಂದೂ ಈ ತೀರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನ ಮಾಡಿದರೆ ಚರ್ಮವ್ಯಾಧಿಗಳೂ ಹುಚ್ಚೂ ಗುಣವಾಗುವುವೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ. ಇಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ, ದತ್ತಾತ್ರೇಯರ ಮೂರ್ತಿಗಳಿರುವ ಒಂದು ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಹೊನ್ನಾವರದಿಂದ ಸುಮಾರು 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ನಡುಗಡ್ಡೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಕೋಟೆಯಿದ್ದು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಗೋಪುರಗಳ ಮೇಲೆ ತೋಪುಗಳನ್ನಿಡಲಾಗಿರುವ, ಬಿದನೂರಿನ ಶಿವಪ್ಪನಾಯಕ ಕಟ್ಟಿಸಿದೆಂದು ಹೇಳುವ ಬಸವರಾಜ ದುರ್ಗವಿದೆ. ಸಹ್ಯಪರ್ವತದ ಶಿಖರದ ಮೇಲೆ ಹೊನ್ನಾವರದಿಂದ ಸು. 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಕರಿಕಾನನ ಪರಮೇಶ್ವರೀ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಜಗತ್ಕಂಟಕರಾದ ಮಲ್ಲಾಸುರ-ಭಂಗಾಸುರರೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ನಾಶ ಮಾಡಿದ ದೇವಿಯು ಭಕ್ತರ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಇಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದಾಳೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಇದರ ಸುತ್ತಲೂ 5–6 ಕಿಮೀ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ಪ್ರತಿ ಶುಕ್ರವಾರ ಮತ್ತು ಮಂಗಳವಾರ ಹಲವಾರು ಭಕ್ತರು ಆಗಮಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೊನ್ನಾವರದಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ 10 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಇಡಗುಂಜಿಯ **(ನೋಡಿ)** ಎರಡು ಕೈ ಗಣಪತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಹೊನ್ನಾವರದಿಂದ 29 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಗುಂಡಬಾಳೆಯು ಹನುಮಂತ ದೇವಾಲಯದಿಂದ ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಜೈನ ಗುಡಿಗೋಪುರಗಳೂ ಇವೆ. ರಾವಣ ನಿರ್ಮಿತವೆಂದು ಐತಿಹ್ಯವುಳ್ಳ ಮುರ್ಡೇಶ್ವರ, ಧಾರೇಶ್ವರ, ಗುಣವಂತೇಶ್ವರಗಳು ಹೊನ್ನಾವರದಿಂದ 16 ಕಿಮೀ ಅಂತರದೊಳಗೆ ಇವೆ. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಥಳವಾದ ಗೇರುಸೊಪ್ಪೆ **(ನೋಡಿ)** ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿ ನಲ್ಲಿ ಹೊನ್ನಾವರದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಸು.29 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಹೊನ್ನಾವರದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು 8 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಹಳದೀಪುರದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ.

ಧನ್ವಂತ್ರಿ ಮಹಾವಿಷ್ಣು, ಯಲಗುಪ್ಪ

ಹೊನ್ನಾವರ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಮುಖ್ಯ ಪಟ್ಟಣ. ಶರಾವತಿ ನದಿ ಮುಖಜ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ಪಟ್ಟಣ ಸಮುದ್ರತೀರದಿಂದ 1 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ನದಿಯ ಉತ್ತರ ದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಹರಡಿರುವ ಈ ಊರಿನ ಜನಸಂಖ್ಯೆ 17,824.

ಹೊನ್ನಾವರದ ಪೂರ್ವಕ್ಕಿರುವ ಆರೊಳ್ಳಿ, ಮುಗ್ವಾ, ಮುಂಡಗೋಡ, ಹೊಸಾಕುಳಿ, ಸಾಲೋಡ ಪಂಚಗ್ರಾಮಗಳು ಅಡಕೆ–ತೆಂಗಿನ ತೋಟಗಳ ತವರಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಶರಾವತಿ–ಬಡಗಣಿ ಸಮಗಮದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸುಂದರ ಸರೋವರ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದ್ದು, ಅಲ್ಲಿ ಸಹಜಸುಂದರವಾಗಿ ತೆಂಗಿನ ತೋಟಗಳಿಂದಾವೃತವಾದ ಐದು ನಡುಗಡ್ಡೆಗಳು ಇವೆ.

ಹೊನ್ನಾವರ ಪಟ್ಟಣ ಅಟ್ಟಳಿಕೆಯಂತಹ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಹಬ್ಬಿಕೊಂಡಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಹಂತ ಶರಾವತಿ ನದಿಯ ಗುಂಟ ಪೂರ್ವ–ಪಶ್ಚಿಮವಾಗಿ ಹಬ್ಬಿದ್ದು ಇದಕ್ಕೆ ಕೆಳಗಿನ ಪಾಳ್ಯ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಅಡಕೆ–ತೆಂಗಿನ ತೋಟಗಳು, ರೋಮನ್ ಕೆಥೊಲಿಕರ ಸಾನ್–ಸಾಲ್ವಾಡೋ ಚರ್ಚ್, ಬಂದರ ವಾಡಾ, ಪಶ್ಚಿಮ ಕರಾವಳಿಯ ಹೆದ್ದಾರಿಗೆ ಒಂದು ಮೈಲಿ ಉದ್ದವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಶರಾವತಿ ಸೇತುವೆ ಮುಂತಾದವುಗಳಿವೆ. ಇದು ಸುಮಾರು 3ಕಿಮೀ ದೂರದ ಕರ್ಕಿಯವರೆಗೂ ಹಬ್ಬಿದೆ. ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ದುರ್ಗದ ಕೇರಿ, ಲಕ್ಷ್ಮೀ ನಾರಾಯಣನ ಗುಡಿ, ಹನುಮಾನ್ ಮಂದಿರ, ವಿಠೋಬ–ರುಖುಮಾಯಿ ಗುಡಿ, ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಸೇಂಟ್ ಥಾಮಸ್ ಹೈಯರ್ ಸೆಕೆಂಡರಿ ಶಾಲೆ ಮುಂತಾದವುಗಳಿವೆ. ಎರಡನೆಯ ಹಂತ ಸ್ವಲ್ಪ ಎತ್ತರದ್ದಾಗಿದ್ದು, ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವೆಂಕಟರಮಣ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಶ್ರೀರಾಮನವಮಿಯಂದು ಜಾತ್ರೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಶಾರದಾಂಬಾ ದೇವಸ್ಥಾನ, ಹನುಮಂತನ ಎರಡು ಮಂದಿರಗಳು, ಹತ್ತು ಜನರ ಮಠ, ಕಿರುಕುಳ ವ್ಯಾಪಾರದ ಪೇಟೆ, ಮಸೀದಿ, ಪ್ರವಾಸಿಮಂದಿರ ಮತ್ತು ದೀಪಸ್ತಂಭಗಳು ಇಲ್ಲಿವೆ. ನಗರದ ಮೂರನೆಯ ಹಂತ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉನ್ನತ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದು ಆ ಭಾಗವನ್ನು ಪ್ರಭಾತ ನಗರವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಬೆಂಗಳೂರು–ಹೊನ್ನಾವರ ಹೆದ್ದಾರಿ ಇಲ್ಲಿ ಹಾದುಹೋಗಿದ್ದು ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಲಾವಿಜ್ಞಾನ ಕಾಲೇಜು, ಕಾನ್ವೆಂಟ್, ಕರ್ನಲ್ ಹಿಲ್ ಮುಂತಾದವುಗಳಿವೆ.

ಹೊನ್ನಾವರದಲ್ಲಿ ನೈಸರ್ಗಿಕ ಬಂದರು ಇದ್ದು ವಸ್ತುಸಾಗಾಣಿಕೆಗೆ ಭೂ–ಜಲಮಾರ್ಗಗಳ ಅನುಕೂಲತೆಯಿದೆ. ಬೆಂಗಳೂರು–ಹೊನ್ನಾವರ ಮಾರ್ಗ, ಮುಂಬಯಿ–ಮಂಗಳೂರು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿಗಳು ಇಲ್ಲೇ ಹಾದುಹೋಗಿವೆ. ಹೊನ್ನಾವರದಿಂದ ಒಂದೂವರೆ ಕಿಮೀ ದೂರದ ಕಾಸರಗೋಡಿನಲ್ಲಿ ಎರಡು ಹಾಗೂ ಮಾವಿನ ಕುರ್ವೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹೆಂಚಿನ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಶ್ರೀಗಂಧ ಹಾಗೂ ದಂತದ ಕೆತ್ತನೆಗೆ ಭಾರೀ ಬೇಡಿಕೆಯಿದೆ. ಸುತ್ತಲೂ ವನಸಿರಿ ಹೇರಳವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಾಲ್ಕು ಕಟ್ಟಿಗೆ ಕೊರೆಯುವ ಮಿಲ್ಲುಗಳಿವೆ. ಒಂದು ಬೆಲ್ಲದ ಕಾರ್ಖಾನೆಯಿದೆ. ಪ್ರತಿ ಶನಿವಾರ ಸಂತೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸರ್ಕಾರಿ ಕಚೇರಿಗಳೂ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳೂ ಮತ್ತು ಇತರೆ ನಾಗರಿಕ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ಪಟ್ಟಣ ಪೌರಾಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮೀನುಗಾರಿಕೆಯ ಶಾಲೆ ಹಾಗೂ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರವಿದೆ. ಈ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಮತ್ತು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳಿದ್ದು ಪ್ರಥಮದರ್ಜೆ ಕಲಾವಿಜ್ಞಾನ ಕಾಲೇಜೂ ಇದೆ.

ಹೊನ್ನಾವರದ ಬಂದರು 15ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲೇ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಬಂದರಾಗಿತ್ತು. 16ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಪೋರ್ಚುಗೀಸ್ ಹಾಗೂ ಇಂಗ್ಲಿಷರ ವ್ಯಾಪಾರೀ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿದ್ದುವು. 1444ರಲ್ಲಿ ಪರ್ಷಿಯನ್ ರಾಯಭಾರಿ ಅಬ್ದುಲ್ ರಜಾಕ್ ಈ ಬಂದರಿನ ಮುಖಾಂತರವೇ ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿದ್ದ. 1503ರಲ್ಲಿ ವಾಸ್ಕೋಡಗಾಮಾನಿಂದ, 1785ರಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನಿಂದ ಹೊನ್ನಾವರ ನಾಶ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟರೂ ಮತ್ತೆ ಉಳಿದು ಬೆಳೆದು ಬಂದಿದೆ. ಬಂದರನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವ ಯೋಜನೆ ನಡೆದಿದೆ.

ಈ ಊರನ್ನು ಡಚ್ಚರು ಒನೊರ ಎಂದರೆ, ಹೆಮಿಲ್ಟನ್ ಒನಾರ ಎಂದೂ ಆಲ್ಬುಕರ್ಕ್‌ನು ಹೊನೋರ ಎಂದೂ ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ. 1381ರ ಶಿಲಾಲೇಖವೊಂದರಲ್ಲಿ ಹೊನ್ನಾಉರಾ ಎಂದಿದೆ. ಸು. 800ರಲ್ಲಿ ಈ ಸ್ಥಳವನ್ನಾಳಿದ ಹೊನ್ನಮ್ಮನ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಈ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಹೊನ್ನಾವರ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂತೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ.

ಹೊನ್ನಾವರ 150–600ರ ವರೆಗೆ ಬನವಾಸಿಯ ಕದಂಬರ ಆಳಿಕೆಯಲ್ಲಿತ್ತು. ಆಮೇಲೆ ಚಳುಕ್ಯರ, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಅಧಿಪತ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿತು. ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಉಚ್ಛ್ರಾಯಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅಲ್ಲಿಯ ಅರಸರು ಹೊನ್ನಾವರ ಬಂದರನ್ನು ತಮ್ಮ ವಶಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಈ ಬಂದರಿನಿಂದಲೇ ಪಶ್ಚಿಮ ಏಷ್ಯದಿಂದ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ತರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ರಕ್ಕಸತಂಗಡಿಯ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರ ಪತನವಾದ ಬಳಿಕ ಹೊನ್ನಾವರ ಬಿದನೂರಿನ ನಾಯಕರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿತು. ಇಲ್ಲಿಯ ವೆಂಕಟರಮಣ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಉಂಬಳಿಕೊಟ್ಟ ಕೆಳದಿ ಶಿವಪ್ಪನಾಯಕನ ಮಗ ಭದ್ರಪ್ಪನಾಯಕನ 1663ರ ಶಾಸನ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿದೆ. 18ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಹೈದರ್ ಅಲಿಯ ಕೈಸೇರಿದ ಈ ಪಟ್ಟಣ ನಾಲ್ಕು ದಶಕಗಳ ಕಾಲ ಮೈಸೂರಿನ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿದ್ದು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಮರಣಾನಂತರ ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಶವಾಯಿತು. ಬ್ರಿಟಿಷರು ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಮದರಾಸು ಪ್ರಾಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಹೊನ್ನಾವರ ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಈಗ ಕಾರವಾರ ಜಿಲ್ಲಾ ಕೇಂದ್ರ. **(ವಿ.ಎನ್.ಬಿ.)**

ಹೊನ್ನಾಳಿ: ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸುವರ್ಣ ಮಹೋತ್ಸವ ದಿನವಾದ 1997ರ ಆಗಸ್ಟ್ 15ರಂದು ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದ ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಹೊನ್ನಾಳಿ ಹಿಂದೆ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಸೇರಿತ್ತು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಚನ್ನಗಿರಿ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಮತ್ತು ಭದ್ರಾವತಿ, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಶಿಕಾರಿಪುರ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಹರಿಹರ ಮತ್ತು ದಾವಣಗೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಗೋವಿನಕೋವಿ, ಸಾಸವೆಹಳ್ಳಿ, ಹೊನ್ನಾಳಿ ಮತ್ತು ಬೆಳಗುತ್ತಿ ಹೋಬಳಿಗಳು. ಗೋವಿನಕೋವಿ ಮತ್ತು ಸಾಸವೆಹಳ್ಳಿ ಹೋಬಳಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಥಮ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯ ಭಾಗಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿದೆ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲಾ ಉಪವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪಟ್ಟಣಗಳೂ 166 ಗ್ರಾಮಗಳೂ ಇವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 856.7 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,22,592. ಇದರಲ್ಲಿ 2,07,024 ಮಂದಿ ಗ್ರಾಮವಾಸಿಗಳು, 15,568 ಮಂದಿ ಪಟ್ಟಣಿಗರು.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಯಲು ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದರೂ ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ಗುಡ್ಡಗಳನ್ನು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣದಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಹಬ್ಬಿರುವ ಬೆಟ್ಟಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿರುವ ಕಲ್ವರಂಗನ ಗಿರಿ 1,031 ಮೀ ಎತ್ತರವಿದ್ದು ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಳಭಾಗದ ಎತ್ತರದ ಶಿಖರವೆನಿಸಿದೆ. ತುಂಗಭದ್ರಾ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯನದಿ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಮಳಲಿ ಗ್ರಾಮದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು. ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಆಯವ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಅನಂತರ ಆಗ್ನೇಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಮುಂದೆ ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುವುದು. ಅನಂತರ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ ಮುಂದೆ ಹೊನ್ನಾಳಿ ಕಡೆಗೆ ಅದನ್ನು ದಾಟಿಕೊಂಡು ಮುಂದೆ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುವುದು. ನದಿ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಿರೇಕೆರೂರು ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಿ ಹೊನ್ನಾಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿಯುವುದು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಈ ನದಿಯ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನೇ ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಅನೇಕ ಸಣ್ಣ ತೊರೆಗಳುಂಟು.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಬಳಪದ ಕಲ್ಲು, ಸುಣ್ಣಕಲ್ಲು ದೊರೆಯುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ಬೆಣಚುಕಲ್ಲಿಗೆ ಹೊನ್ನಾಳಿ ಬೆಣಚುಕಲ್ಲು ಎಂದೇ ಹೆಸರು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಜೇಡಿ, ಮರಳುಮಿಶ್ರಿತ ಜೇಡಿ, ಮರಳುಮಿಶ್ರಿತ ಕೆಂಪು ಮಣ್ಣು ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಮ ಕಪ್ಪಿನ ಹತ್ತಿ ಬೆಳೆಯ ಮಣ್ಣು ಪ್ರದೇಶಗಳಿವೆ. ಹುಲ್ಲುಗಾವಲುಗಳಿಂದಲೂ ಕುರುಚಲು ಕಾಡುಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹವೆ ಸಹ್ಯವಾದದ್ದು. ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 714.84 ಮಿಮೀ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿ 108 ಕೆರೆಗಳೂ 240ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಬಾವಿಗಳೂ ಇದ್ದವು. ನಾಲಾ ನೀರಿನಿಂದ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ 8,903 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳ ಪ್ರದೇಶ ನೀರಾವರಿಯಾಗಿತ್ತು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 9,388 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶವೂ 11,186 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಖಾಯಂ ಹುಲ್ಲುಗಾವಲು ಪ್ರದೇಶವೂ ಇದ್ದು 48,596 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬಿತ್ತನೆಯಾಗಿತ್ತು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ 10,401 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಬತ್ತವನ್ನೂ ಜಿಲ್ಲೆಗೇ ಮೊದಲಾಗಿ 3,107 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ನೆಲಗಡಲೆಯನ್ನೂ 174 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬನ್ನೂ ಜಿಲ್ಲೆಗೇ ಎರಡನೆಯದಾಗಿ 1,024 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿಯನ್ನೂ 7,545 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ರಾಗಿಯನ್ನೂ ಹಾಗೇ ಜಿಲ್ಲೆಗೇ ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಜೋಳವನ್ನೂ ಹಿಂದಿನ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯಲಾಗಿತ್ತು. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳು, ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪು, ತೆಂಗು, ವಿವಿಧ ತರಕಾರಿ ಮತ್ತು ಫಲಗಳನ್ನೂ ಬೆಳೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ತೋಟಗಾರಿಕೆ ಇಲಾಖೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ತೋಟದ ಬೆಳೆಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಹಾಯಕವಾಗಿದೆ. ಪಶುಪಾಲನೆಯಿದ್ದು ಅವುಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಪಶುವೈದ್ಯಾಲಯಗಳಿವೆ. ನದಿ, ತೊರೆ, ಕೆರೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಮೀನು ಸಿಗುವುದರಿಂದ ಮತ್ಸ್ಯೋದ್ಯಮ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಸಿಗುವುದು. ಹೊನ್ನಾಳಿಯ ಚಿನ್ನದಗಣಿ ಪ್ರದೇಶ ಕುದುರೆಕೊಂಡು–ಪಲವನಹಳ್ಳಿಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನ ತೆಗೆಯುವ ಕೆಲಸ ನಡೆದು ಲಾಭದಾಯಕವಲ್ಲವೆಂದು ಕೈಬಿಡಲಾಗಿದೆ. ಕೈಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲೂ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಸಾಕಷ್ಟು ಮುಂದುವರಿದಿದೆಯೆನ್ನಬಹುದು. ಹೊನ್ನಾಳಿಯಲ್ಲಿ 66 ಅಕ್ಕಿ ಮತ್ತು ಎಣ್ಣೆ ಗಿರಣಿಗಳಿದ್ದವು. ಕೈಮಗ್ಗದ ಬಟ್ಟೆಗೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ಹೆಸರಾಗಿದ್ದು ಈಗ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಕೈಮಗ್ಗದ ಹತ್ತಿ ಬಟ್ಟೆ ಇಲ್ಲಿ ತಯಾರಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ನೂರಾರು ಕೈಮಗ್ಗದ ಘಟಕಗಳಿವೆ. ಸುಣ್ಣ ತಯಾರಿಕೆಯಲ್ಲೂ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಎಲ್ಲ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳನ್ನು ಮೀರಿಸಿದೆ. ಬಿದಿರು ಕೈಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲೆಗೇ ಎರಡನೆಯದಾಗಿದೆ. ಮರಗೆಲಸ, ಚಾಪೆ ತಯಾರಿಕೆಗೂ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಕೃಷಿ ಉಪಕರಣಗಳ, ಚರ್ಮವಸ್ತುಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯುಂಟು. ಮಣ್ಣಿನ ವಸ್ತುಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಸ್ಥಾನ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನದು. ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೈಗಾರಿಕೆ, ವ್ಯಾಪಾರ–ವಾಣಿಜ್ಯಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿವೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವ ನಾಗರಿಕ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ–ಹೊನ್ನಾಳಿ–ಹರಿಹರ, ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿಯಿದ್ದು ಜಿಲ್ಲಾ ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕು ರಸ್ತೆಗಳಿಂದ ಸುತ್ತಲ ಗ್ರಾಮ ಮತ್ತು ಪಟ್ಟಣಗಳಿಗೆ ಉತ್ತಮ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ.

ಹೊನ್ನಾಳಿಯ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಬಳ್ಳೇಶ್ವರ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮದ ಬಳ್ಳಲಿಂಗೇಶ್ವರ ಎಂಬ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಹೊಯ್ಸಳ ರಚನೆಗೆ ಸೇರಿದ್ದು. ಇಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಜೈನ ಬಸದಿಯೊಂದಿದೆ. ಹೊನ್ನಾಳಿಯ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ 23 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಬೆಳಗುತ್ತಿ **(ನೋಡಿ)** ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ, ಚನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಹೊನ್ನಾಳಿಗೆ ಒಂದು ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಹಿರೇಮಠ ಗ್ರಾಮ ನ್ಯಾಮತಿ ಮತ್ತು ಶಿಕಾರಿಪುರ ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಚನ್ನಪ್ಪಸ್ವಾಮಿ ಮಠವಿದೆ. ಹೊನ್ನಾಳಿಯ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 6 ಕಿಮೀ

ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕಮ್ಮಾರಗಟ್ಟೆ ಗ್ರಾಮ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯ ಬಲದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಪರಶುರಾಮ ದಿಗ್ವಿಜಯದ ಅನಂತರ ತನ್ನ ರಕ್ತಸಿಕ್ತ ಕೊಡಲಿಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ತೊಳೆದನೆಂದೂ ಈ ಊರಿಗೆ ಕರ್ಮಹಾರ ಕ್ಷೇತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರಿತ್ತೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಶಿವಭಕ್ತೆ ಹೆಳವನಕಟ್ಟೆ ಗಿರಿಯಮ್ಮ ತನ್ನ ಕೊನೆಗಾಲವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕಳೆದಳೆಂದೂ ಆಕೆ ಸತ್ತ ಬಂಡಹೊಳೆ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಕಾರ್ತಿಕೋತ್ಸವ ಜರುಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ನದಿಯ ದಂಡೆ ಮೇಲಿರುವ ಆಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯ ಬಹಳ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಹೊನ್ನಾಳಿಯ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು 22 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕುದುರೆಕೊಂಡ ನ್ಯಾಮತಿಯ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸು. 6 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಕುದುರೆಕೊಂಡ ಬೆಟ್ಟದ ತಪ್ಪಲಲ್ಲಿರುವ ಈ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ಹಿಂದೆ ಚಿನ್ನ ತೆಗೆಯುವ ಪ್ರಯತ್ನ ನಡೆದಿತ್ತು. ಹೊನ್ನಾಳಿಯ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 10 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕುರುವ ಗ್ರಾಮ ತುಂಗಭದ್ರಾನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ಇರುವ ಕುರುವದ ಗಡ್ಡೆ ದ್ವೀಪ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿದಿದೆ. ಈ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯುದ ದಕ್ಷಿಣ ದ್ವಾರದ ಎದುರು ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಕಲ್ಲಿನ ದೀಪಸ್ತಂಭವಿದೆ. ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಚಾಳುಕ್ಯರ, ಹೊಯ್ಸಳ, ಸೇವುಣ, ವಿಜಯನಗರದ ದೊರೆಗಳ ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಮಾರ್ಚ್–ಏಪ್ರಿಲ್ ಮತ್ತು ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್–ಅಕ್ಟೋಬರ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಎರಡು ಸಾರಿ ಇಲ್ಲಿ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುವುದು. ಹೊನ್ನಾಳಿಯ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ನ್ಯಾಮತಿ **(ನೋಡಿ)** ಒಂದು ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ.

ಹೊನ್ನಾಳಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. ಶಿವಮೊಗ್ಗದ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ 39 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ದಾವಣಗೆರೆಯ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 15,568.

ಭಾಸ್ಕರಕ್ಷೇತ್ರವೆಂದು ಪುರಾಣ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಈ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಬಿದಿರಿ ಎಂದೂ ಹೊನ್ನಹಳ್ಳಿಯೆಂದೂ ಹೆಸರಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಇಂದು ಸುತ್ತಲ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿರುವ ಈ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುತ್, ಅಂಚೆ, ದೂರವಾಣಿ, ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಔಷಧಾಲಯಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಸೌಲಭ್ಯವಿದೆ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ–ಹರಿಹರ ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿ ಈ ಪಟ್ಟಣದ ಮೂಲಕ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯನ್ನು ದಾಟಿಹೋಗಿದೆ. ಪಟ್ಟಣದಿಂದ ಸುತ್ತಲ ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಪಟ್ಟಣಗಳಿಗೆ ರಸ್ತೆ ಸಂಪರ್ಕವುಂಟು.

ರಾಣಿ ಹೊಯ್ಸಳದೇವಿ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನಿಗೆ ಇಲ್ಲೊಂದು ಶಿಲಾದೇಗುಲ ಕಟ್ಟಿ ಅದನ್ನು ಮಲ್ಲಿಕೇಶ್ವರ ತೀರ್ಥ ಎಂದು ಕರೆದಿದ್ದಳೆಂದು ಇಲ್ಲಿನ ಶಿಲಾಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯ ಸೇತುವೆ ಬಳಿ ಸಂತ ಶ್ರೀನಿವಾಸತೀರ್ಥರ ಸಮಾಧಿಯಿದೆ. ರಾಘವೇಂದ್ರ ಸ್ವಾಮಿಗಳ ಬೃಂದಾವನವಿದೆ. ತುಂಗಭದ್ರಾನದಿಯ ಎಡದಂಡೆ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಹಳೆಯ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಸುತ್ತಲೂ ಕಂದಕವಿರುವ ಹಳೆಕೋಟೆಯಿದೆ. ಪಟ್ಟಣ ಪುರಸಭಾಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ.

*

ಹೊಯಿಸಳ: 1893–1959. ಮಕ್ಕಳ ಸಾಹಿತ್ಯ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಸರುಗೊಂಡಿದ್ದ ಲೇಖಕರು. ಅರಗ ಲಕ್ಷ್ಮಣರಾವ್ ಇವರ ಹೆಸರು. ಹೊಯಿಸಳ ಇವರ ಕಾವ್ಯನಾಮ. ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ನರಸಿಂಹರಾಜಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕು ಅರಗ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ. ತಂದೆ ಸುಬ್ಬಣ್ಣ ಮದನಪಲ್ಲಿ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಓದಿ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆದ ಇವರಿಗೆ ಅಲ್ಲಿ ಅನಿಬೆಸೆಂಟ್, ಸಿ.ಎಫ್. ಆಂಡ್ರೂಸ್ ಮತ್ತು ಕಸಿನ್ಸ್ ದಂಪತಿಗಳ ನಿಕಟ ಪರಿಚಯವಾಯಿತು. ಇವರು 1919ರಲ್ಲಿ ಶಾಂತಿ ನಿಕೇತನಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಸುಮಾರು ಎರಡು ವರ್ಷ ಕಾಲವಿದ್ದರು. ಶಾಂತಿನಿಕೇತನದ ವಾಸ ಇವರ ಬದುಕಿನ ಮೇಲೆ ಬಹುದೊಡ್ಡ ಪರಿಣಾಮವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿತು. 1922ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಇಲಾಖೆಯನ್ನು ಸೇರಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲಾ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡು, ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು. ಅನಂತರ ಬೆಂಗಳೂರು ಆಕಾಶವಾಣಿಯ ಮಕ್ಕಳ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದ ನಿರ್ವಾಹಕರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ ಇವರು ಪ್ರಜಾವಾಣಿ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಮಕ್ಕಳ ವಿಭಾಗದ ಅಣ್ಣಾಜಿಯಾಗಿಯೂ ಕೆಲಕಾಲವಿದ್ದರು. ಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿಯೇ ಇವರು ಕನಕ ಎಂಬ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ನಡೆಸಿದ್ದುಂಟು.

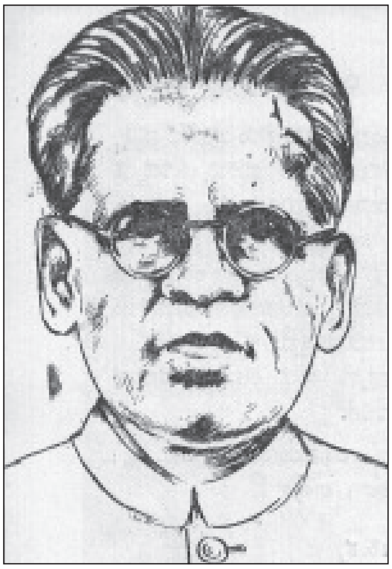

ಹೊಯಿಸಳರು ಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿ ಕವನಗಳನ್ನೂ ನಾಟಕಗಳನ್ನೂ ಕಥೆಗಳನ್ನೂ ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಮೊದಲ ಬರೆಹಗಳು ಮಕ್ಕಳ ಪುಸ್ತಕ ಎಂಬ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಳಕು ಕಂಡವು. ಇವರ ಮೊದಲನೆಯ ಪುಸ್ತಕ ತಿರಂಗ ಮುರುಗ ಎಂಬುದು ಗದ್ಯ–ಪದ್ಯ ಸಂಕಲನ. ಇವರು ಬರೆದಿರುವ ಸಂತಮ್ಮಣ್ಣ ಎಂಬ ಒಬ್ಬ ತುಂಟ ಬಾಲವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯ ಚಿತ್ರ ಕನ್ನಡದ ಮಕ್ಕಳ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಹಿರಿಯ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಟ್ಟಿತು. ಇವರು ಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿ ಬರೆದಿರುವ ಕಥೆಗಳ ಹರವೂ ವಿಸ್ತಾರವಾದುದು. ಪ್ರಪಂಚದ ಅತಿ ಹಳೆಯ ಕಥೆಯಾದ ಅನ್ಬು–ಬಾಟದಿಂದ ಹಿಡಿದು ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರನ್ನು ಕುರಿತ ನೋವು ಎಂಬ ಕಥೆಯವರೆಗೂ ಇವರ ಕಥೆಗಳ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಇದೆ. ಇವರ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯ ಕಥೆಗಳ ಸಂಗ್ರಹಗಳಿವು; ಹೂವಿನ ಹಾಸಿಗೆ, ಪುಟ್ಟರಸು, ಪಠಾಕ್ಷಿ, ಅನ್ಬು–ಬಾಟ, ಅದಕ್ಕೆ ಆ ಹೆಸರು. ಆನೆ ಇರುವೆ, ಗಂಟೆಗೋಪುರ, ಖೈದಿಗಳ ಕಷ್ಟ, ಪುಟ್ಟು ತಮ್ಮ ಯಾರು? ಪೋರಿ, ಬದುಕುವ ಮಂತ್ರ, ನಿಶ್ಚಲ ಹಾಸ, ಅಭ್ಯಂಕು, ವೀರಕುಮಾರ, ಮಸೀದಿಯನ್ನು ಎಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದರು, ಶುಭಾಂಗ, ಬೋರ ನೆಟ್ಟ ಮೂಲಂಗಿ, ರಾಜನ ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆ. ಇವರು ಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿ ಬರೆದಿರುವ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯ ಪದ್ಯ ಸಂಗ್ರಹಗಳಿವು; ಮಗುವಿನ ಕೂಗು, ಚಂದು ಮಾಮ, ಕೋಲು ಕುದುರೆ, ಕೋಗಿಲೆ, ಮಗು, ಪ್ರಸಾದ, ಕುಳ್ಳ ಸುಳ್ಳ, ವಾತಾಪಿ, ಚಂದ್ರಹಾಸ, ಅಗಲಿನ ಮಗಳು, ಮಳ್ಳ, ಇವು ನಾಟಕಗಳು.

ಇವರು ದೊಡ್ಡವರಿಗಾಗಿಯೂ ಕೆಲವು ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಅಂಥವುಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಚಿನ ಕನ್ನಡಿ, ದಿನಾರಿ, ಕಂಕಣ, ಹಾಡಿನ ಚಿಲುಮೆ, ಗೆಲವು ಗುರಾಣಿ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಲಾವಣಿ ಮುಖ್ಯವಾದುವು. ರವೀಂದ್ರನಾಥ ಠಾಕೂರರ ವಸಂತ, ಜವಾಹರಲಾಲ್ ನೆಹರೂ ಅವರ ಮಗಳಿಗೆ ತಂದೆಯ ಓಲೆಗಳು – ಈ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಇವರು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ತಂದಿದ್ದಾರೆ.

(ಕೆ.ಸಿ.)

ಹೊಯ್ಸಳ ವಂಶ: 10ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಿಂದ 14ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದವರೆಗೆ, ವಿಶೇಷವಾಗಿ ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಲಿನ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಆಳಿದ ರಾಜಮನೆತನ. ಈ ವಂಶದ

ಅರಸರ ರಾಜಧಾನಿ ಮೊದಲು ಶಶಕಪುರ ಅಥವಾ ಸೊಸೆವೂರು, (ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ, ಮೂಡಿಗೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಂಗಡಿ) ಅನಂತರ ಬೇಲೂರು ಮತ್ತು ದೋರಸಮುದ್ರ (ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆ). ಮಲೆನಾಡಿನ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟಾಗಿ ಆರಂಭವಾಗಿ, ತತ್ಕಾಲೀನ ಅಸ್ತವ್ಯಸ್ತ ರಾಜಕೀಯ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯ ಲಾಭಪಡೆದು, ಮೊದಲು ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಸಾಮಂತರಾಗಿ ನೆಲೆಗೊಂಡು, ಮುಂದೆ ಶೌರ್ಯ ಹಾಗೂ ಸ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯ ದಿಂದ ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತಾರ ಮಾಡಿ, ಸ್ವತಂತ್ರರಾಗಿ, ಸುಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ತಮಿಳುನಾಡಿಗೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿ, ನಾಡಿನ ಆರ್ಥಿಕ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ರಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಉನ್ನತ ಸಾಧನೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿ, ಸುಮಾರು ಮೂರು ಶತಮಾನಗಳಿಗೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ವೈಭವೋಪೇತವಾಗಿ ಮೆರೆದ ಈ ರಾಜವಂಶದ ಇತಿಹಾಸ ಕರ್ನಾಟಕ ಇತಿಹಾಸದ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಅಧ್ಯಾಯ.

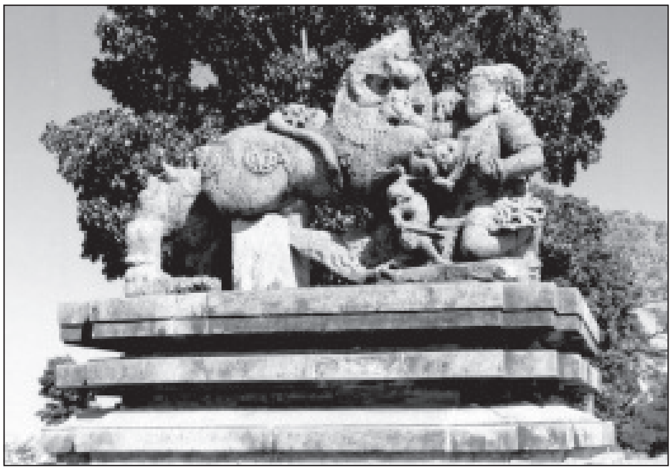

ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ವಂಶದ ಲಾಂಛನ, ಹಳೇಬೀಡು

ರಾಜಕೀಯ ಇತಿಹಾಸ: ಹೊಯ್ಸಳರು ಯಾದವ ವಂಶದವರೆಂದೂ ಇವರ ಆದ್ಯನಾದ ಸಳ ಎಂಬುವನು ತನ್ನ ಗುರುವಾದ ಜೈನಯತಿ ಸುದತ್ತಾಚಾರ್ಯನೊಡನೆ ಶಶಕಪುರದ ಬಳಿಯ ವಾಸಂತಿಕಾ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಯ ಅರ್ಚನೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದಾಗ ಒಂದು ದಿನ ಹುಲಿಯೊಂದು ಅವರತ್ತ ಜಿಗಿದು ಬಂದಿತೆಂದೂ ಜೈನ ಮುನಿಗಳು ತನ್ನ ಕೈಯಲ್ಲಿದ್ದ ಕೋಲನ್ನು ಸಳನ ಕೈಗಿತ್ತು 'ಪೊಯ್ ಸಳ' ಎಂದು ಅಪ್ಪಣೆ ಮಾಡಿದನೆಂದೂ ಸಳನು ಧೈರ್ಯದಿಂದ ಹುಲಿಯನ್ನು ಕೊಂದನೆಂದೂ ಇದರಿಂದ ಸುಪ್ರೀತನಾದ ಮುನಿಯು ತನ್ನ ಶಿಷ್ಯನು ರಾಜನಾಗುವಂತೆ ದೇವತೆಯಿಂದ ವರ ಪಡೆದು ಸಳನನ್ನು ಹರಸಿದನೆಂದೂ ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಅವನ ವಂಶಕ್ಕೆ ಪೊಯ್ಸಳ ಎಂದು ಹೆಸರಾಯಿತೆಂದೂ ಹೊಯ್ಸಳರ ಶಾಸನಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಈ ಕಥೆಗಳೆಲ್ಲ ಅನೇಕ ಮೂಲ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳೊಡನೆ ಕೇವಲ 12 ಮತ್ತು ಅನಂತರದ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಷ್ಟೇ ಕಂಡುಬರುವುದರಿಂದ ಇವೆಲ್ಲ ಹೊಯ್ಸಳರು ರಾಜ್ಯ ಸಾಧಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಆ ವಂಶದ ಹೆಸರನ್ನು ವಿವರಿಸಲು ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡ ಕಟ್ಟುಕಥೆಗಳೆಂದು ಅನೇಕ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಆದ್ಯನೆಂದು ಹೇಳುವ ಸಳ ಐತಿಹಾಸಿಕ ವ್ಯಕ್ತಿ ಎಂಬುದು ಸಹ ಅನುಮಾನಾಸ್ಪದ (ನೋಡಿ: ಸಳ). ಆದರೆ ಹೊಯ್ಸಳರು ಮೊದಲಿಗೆ ರಾಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪನೆ ಮಾಡಿದ ಈಗಿನ ಅಂಗಡಿ ಗ್ರಾಮವು ದಟ್ಟಡವಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಒಬ್ಬ ಯುವಕ ಹುಲಿಯನ್ನು ಎದುರಿಸಿ ಕೊಂದಿರುವುದು ಅಸಂಭವವಲ್ಲ. ಇಂತಹ ಪ್ರಕರಣ ಬೇಲೂರುನಾಯಕರ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಈ ಮಲೆನಾಡಿನಲ್ಲಿ ನಡೆದಿದ್ದು ಹುಲಿ ಕೊಂದವನು ರಾಜನ ಪ್ರಶಂಸೆಗೆ ಪಾತ್ರನಾದುದು ಆ ಕಾಲದ ಶಾಸನವೊಂದರಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಹೊಯ್ಸಳರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಆದ್ಯ ಸಳನಿಗೂ ಅಂಗಡಿಯ ವಾಸಂತಿಕಾ ದೇವಿಗೂ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಾಸನಗಳೆಲ್ಲ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಮತ್ತು ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲೇ ದೊರೆಯುವುದರಿಂದ ಇವರು ಮೂಲತಃ ಮಲೆನಾಡಿನವರು ಎಂದು ಸುಲಭವಾಗಿ ಊಹಿಸಬಹುದು. ಮೊದ ಮೊದಲು ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಇತರ ತುಂಡು ರಾಜರ ಮೇಲೆ ವಿಜಯ ಗಳಿಸಿ ಇವರು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗೆ ಬಂದಿರಬೇಕೆಂದು ಮಲೆವರ ಮಾರಿ, ಮಲೆಪರೊಳ್ ಗಂಡ ಮುಂತಾದ ಇವರ ಬಿರುದುಗಳು ತೋರಿಸುತ್ತವೆ. ಇತ್ತೀಚಿನ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಪಟ್ಟಣದ ಸಮೀಪದ ಉಪ್ಪವಳ್ಳಿ ಅಥವಾ ಉಪ್ಪಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಶಾಸನವನ್ನು ಶಾಸನತಜ್ಞ ಎಚ್.ಎಂ. ನಾಗರಾಜರಾವ್‌ರವರು ಪ್ರಚುರಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಶಾಸನವನ್ನು 1136ರಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಾಕಿಸಿದ್ದರೂ ಅದರಲ್ಲಿ 1083ರಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ವಿನಯಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಾಕಿಸಿದ್ದ ಶಾಸನದ ಮೂಲ ಪಾಠದ ಭಾಗವೂ ಇದೆ. ಇದು ಇದುವರೆಗೆ ತಿಳಿಯದಿದ್ದ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜರ ಸ್ಪಷ್ಟ ಚಿತ್ರಣ ನೀಡುತ್ತದೆ. ಆ ಪ್ರಕಾರ ಮಾರವೊಯ್ಸಳ ದೇವ, ಉಪ್ಪಿಡಿವೊಯ್ಸಳ ಎರೆಯಂಗ ವೊಯ್ಸಳ, ತಳೆಕಾಡುವೊಯ್ಸಳ, ಉದಯಾದಿತ್ಯ, ಕುಂಟ ವಿನಯಾದಿತ್ಯ, ನೃಪಕಾಮ ಹಿರಿಯ ಪೊಯ್ಸಳದೇವ– ಇವರು ವಿನಯಾದಿತ್ಯನಿಗಿಂತ ಮೊದಲು ಆಳಿದ ರಾಜರು. ಮೂಡಿಗೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೆಸವೊಳಲು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹೊಸ ಶಾಸನ ದೊರೆತಿದ್ದು ಅದನ್ನು ಡಿ.ಎಸ್. ಜಯಪ್ಪಗೌಡ ಪ್ರಚುರಪಡಿಸಿದ್ದು ಎಪಿಗ್ರಾಫಿಯ ಕರ್ನಾಟಿಕದ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ ಬೆಳಕು ಕಂಡಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಚಾಳುಕ್ಯರ ನಾಲ್ಕನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಮಗ ಶೋಭನರಸ ಅಥವಾ ಶೋಭನಯ್ಯ ಸೊಸೆವೂರ ಅಂದರೆ ಈಗಿನ ಅಂಗಡಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಹೊಯ್ಸಳರಲ್ಲಿ ಸಂಧಿ ವಿಗ್ರಹಿಯಾಗಿದ್ದದ್ದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಚಾಳುಕ್ಯ ಎರಡನೆಯ ತೈಲಪನು 973ರಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಾಗ ಆತನಿಗೆ ಚೋಳರ ವಿರುದ್ಧ ಹೊಯ್ಸಳರ ಬೆಂಬಲ ಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅವನು ಸಹೋದರ ಶೋಭನರಸನನ್ನು ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ರಾಜತಾಂತ್ರಿಕ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಕಳುಹಿಸಿದ್ದ ಈ ಶೋಭನರಸ 980ರ ದಶಕದಲ್ಲಿ ಬನವಾಸಿ ಪ್ರಾಂತದಲ್ಲಿ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರನಾಗಿದ್ದದ್ದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದಲೂ ಹೊಯ್ಸಳರು ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ದೃಢವಾಗಿ ಮಲೆನಾಡಿನ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕ ರಾಜ್ಯದ ಅಧಿಪತಿಗಳಾಗಿದ್ದದ್ದು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡುತ್ತದೆ. ಸು.978ರಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ಚಾವುಂಡರಾಯ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಬಲನಾಗಿದ್ದ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜನ ಕೂಟವನ್ನು ಮಾರಸಿಂಹನು ಸೋಲಿಸಿದ ಬಗ್ಗೆ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ. ಇದು ಈ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಸಮರ್ಥನೆ ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ.

ಇತಿಹಾಸಕಾರರು 1006ರ ತಿರುಮಕೂಡಲುನರಸೀಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕಲಿಯೂರು ಶಾಸನದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಹೊಯ್ಸಳರು ಆಗತಾನೇ ಚೋಳರ ದಾಳಿಯಿಂದ ಕಣ್ಮರೆಯಾಗಿದ್ದ ತಲಕಾಡಿನ ಗಂಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಒಂದು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ತಲೆ ಎತ್ತಿದರೆಂದು ಭಾವಿಸಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲದೆ ಮೂಡಿಗೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಂಗಡಿ ಮತ್ತು ಉಗ್ಗೇಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಶಾಸನಗಳು ಹಾಗೂ ಬೇಲೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ತೊಳಲು ಗ್ರಾಮದ ಒಂದು ವೀರಗಲ್ಲು ಹೊಯ್ಸಳ ಮಾರೆಯ, ಮಾರನೃಪತಿ ಮತ್ತು ಕಾಮವೊಯ್ಸಳರ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುತ್ತವೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಹೆಸರುಗಳು ಒಂದೇ ವ್ಯಕ್ತಿಯದೋ ಅಲ್ಲವೋ ಎಂಬ ಬಗ್ಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪರಿಶೀಲನೆಯ ಅಗತ್ಯವಿದೆ. ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ತಾಲ್ಲೂಕು (34) ಉಪ್ಪವಳ್ಳಿಯ ಒಂದನೆಯ ವಿನಯಾದಿತ್ಯನ ಶಾಸನ 1012ಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು. ಆದರೆ ಒಂದನೆಯ

ವಿನಯಾದಿತ್ಯ ಇರಲೇ ಇಲ್ಲ ಎಂಬ ಕಲ್ಪನೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಶಾಸನತಜ್ಞರು ಈ ಶಾಸನದ ಕಾಲವನ್ನು ಅರವತ್ತು ವರ್ಷ ಮುಂದೂಡಿ ನಿರ್ಧರಿಸಿದ್ದರು. ಈಗ ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದಿರುವ ಆಧಾರಗಳ ಮೇಲೆ ಒಂದನೆಯ ವಿನಯಾದಿತ್ಯ ಇದ್ದ ಬಗ್ಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡುತ್ತದೆ ಹಾಗೂ ಹೊಯ್ಸಳರಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪ್ರಾರಂಭದ ಅರಸರು ಆಳಿದ್ದಾರೆ ಎಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಗಂಗರ ಸಮಕಾಲೀನನಾಗಿ ಆಳಿದ ಕಾಮವ್ಪೊಯ್ಸಳನು ರಾಜಮಲ್ಲ ಪೆರ್ಮಾಡಿ ಎಂದು ಬಿರುದು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ರಕ್ಕಸಗಂಗ ಎಂಬ ಬಿರುದೂ ಈ ವಂಶದ ರಾಜರು ಧರಿಸಿದ್ದು ತಿಳಿದುಬಂದಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಹೊಯ್ಸಳ ಮನೆತನ ಪ್ರಾರಂಭದ ಅರಸರು ತಲಕಾಡಿನ ಗಂಗ ಮನೆತನದೊಂದಿಗೆ ನಿಕಟ ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದಿದ್ದುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಿದೆ.

ಕಲಿಯೂರು ಕದನ ಹೊಯ್ಸಳರ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಮೈಲಿಗಲ್ಲಾಯಿತು. ಅವರು ಆಗತಾನೇ (1004) ಗಂಗವಾಡಿಯ ಮೇಲೆ ಆಧಿಪತ್ಯ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದ ಚೋಳರನ್ನು ಎದುರಿಸಿದರು. ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕದ ಅನೇಕ ತುಂಡರಸರು ಪಾಲ್ಗೊಂಡಿದ್ದರು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಯದ್ಧದಲ್ಲಿ ಈ ಮೈತ್ರಿಕೂಟ ಸೋತರೂ ಚೋಳರ ವಿಸ್ತರಣಾ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಗೆ ದೊಡ್ಡ ಪೆಟ್ಟು ಬಿದ್ದಿತು. ಚಾಳುಕ್ಯರಿಗೆ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಭದ್ರಪಡಿಸಲು ಇದು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದಾಯಕವಾಯಿತು. ನೃಪಕಾಮ ಹೊಯ್ಸಳರ ಪ್ರಥಮ ಪ್ರಮುಖ ದೊರೆ ಎನಿಸಿದ. ಅವನ ಕಾಲವನ್ನು ಸು. 1020 ರಿಂದ 1045 ಎಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಮಾತ್ರ ಅವನ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿರಬೇಕೆಂದು ಅವನ ಶಾಸನಗಳ ಸೀಮಿತ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಆದರೆ ತನ್ನ ಕಿರುರಾಜ್ಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚೋಳಾಶ್ರಿತರಾದ ಕೊಂಗಾಳ್ವರನ್ನು ಎದುರಿಸಿದ್ದಲ್ಲದೆ (1022, 1026) ಯಾವುದೋ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬನವಾಸಿಯ ಮೇಲೆ ನಡೆದ (1027) ದಾಳಿಯನ್ನು ಎದುರಿಸಲು ಅಲ್ಲಿಯ ಅರಸರಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದ **(ನೋಡಿ: ನೃಪಕಾಮ)**. ಅಂದರೆ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರ ಪ್ರಭಾವ ಏರುಗತಿಯಲ್ಲಿದ್ದಿತೆಂದು ಊಹಿಸಲು ಅವಕಾಶವಿದೆ.

ಮುಂದಿನ ದೊರೆ ಎರಡನೆಯ ವಿನಯಾದಿತ್ಯನಿಗೂ (ಸು.1045–98) ನೃಪಕಾಮನಿಗೂ ಸಂಬಂಧವೇನೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅನಂತರದ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳ ಆಧಾರದಿಂದ ಇವರು ತಂದೆ–ಮಕ್ಕಳಿರಬೇಕೆಂದು ಊಹಿಸುವ ಸಾಧ್ಯತೆ ಇದೆ. ಹೊಯ್ಸಳ ವಿನಯಾದಿತ್ಯನನ್ನೇ ವಂಶಾದ್ಯನಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತವೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾಯಶಃ ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯ, ನೃಪಕಾಮನ ಪಾಳೆಯಗಾರಿಕೆ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಮೀರಿ, ಮೊದಲಿಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟ ರಾಜಕೀಯ ಶಕ್ತಿಯಾಗಿ ರೂಪುಗೊಂಡಿರಬೇಕು. ಎರಡನೆಯ ವಿನಯಾದಿತ್ಯನ ಆಳಿಕೆ ಹಾಸನ, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳನ್ನೂ ಮೀರಿ ಸುತ್ತಣ ತುಮಕೂರು ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಭಾಗಗಳಿಗೂ ಹಬ್ಬಿದ್ದಿತು. ಒಂದು ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ವಿನಯಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಕೊಂಕಣ, ಆಳ್ವಖೇಡ, ವೈನಾಡು ಮತ್ತು ತಲಕಾಡು ಗಡಿಪ್ರದೇಶಗಳಾಗಿದ್ದುವು. ಆಗಿನ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಪ್ರಭಾವೀ ರಾಜಕೀಯ ಶಕ್ತಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಚಾಳುಕ್ಯ ಮತ್ತು ಚೋಳರ ರಾಜ್ಯಗಳ ನಡುವೆ ಇವನು ಆಳಬೇಕಾದ್ದರಿಂದ ಈತ ತನ್ನ ನಡೆಯಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಜಾಗರೂಕತೆಯನ್ನು ವಹಿಸಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಹಳೆಯ ಗಂಗವಾಡಿಯ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಇವನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಸ್ಥಳೀಯರೊಡನೆ ಇವನ ಸಂಬಂಧ ನಿಕಟವಾಗಿದ್ದು ಚೋಳರೊಡನೆ ಸ್ನೇಹ ಬೆಳೆಸುವ ಸಾಧ್ಯತೆಯೇ ಇರಲಿಲ್ಲವಾಗಿ, ತನ್ನ ಅಧಿಕಾರ ಭದ್ರತೆಗಾಗಿ ಚಾಳುಕ್ಯರೊಡನೆ ರಕ್ತಸಂಬಂಧ ಮತ್ತು ರಾಜಕೀಯ ಬಾಂಧವ್ಯವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿ, ಹೊಯ್ಸಳರ ಮೂಲೋದ್ದೇಶವಾದ ಚೋಳೋತ್ಪಾಟನೆಗಾಗಿ ಶಕ್ತಿ ಸಂಚಯ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲಾರಂಭಿಸಿದ. ಉದ್ದಿಶ್ಯ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದ್ದರೂ ಇನ್ನೂ ತಾನಿದ್ದ ಅಬಲ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಚೋಳರ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವುದು ಅಪಾಯಕರವೆಂದು ವಿನಯಾದಿತ್ಯ ಅರಿತಿರಬೇಕು. ಇವನ ಅರ್ಧ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಆಳಿಕೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅವರೊಡನೆ ನೇರವಾಗಿ ಸೆಣಸಿಲ್ಲದಿರುವುದಕ್ಕೆ ಇದೇ ಕಾರಣ. ಆದರೆ ಚಾಳುಕ್ಯ 2ನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಮತ್ತು 6ನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯರೊಡನೆ ಉತ್ತಮ ಬಾಂಧವ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಂಡು ತನ್ನ ಮಗ ಎರೆಯಂಗನನ್ನೂ ಮೊಮ್ಮಕ್ಕಳಾದ ಒಂದನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳ, ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನರನ್ನೂ ಚಾಳುಕ್ಯರ ದಂಡೆಯಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡಿ, ಮೇಲ್ಮಟ್ಟದ ರಾಜಕೀಯ ಮತ್ತು ಯುದ್ಧತಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅವರನ್ನು ನಿಷ್ಣಾತರಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದಲ್ಲದೆ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಬೆಂಬಲವನ್ನೂ ಗಳಿಸಿಕೊಂಡ. ಈ ರಾಜಕೀಯ ಮುತ್ಸದ್ದಿತನ ಮುಂದೆ ಹಲವೇ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಫಲನೀಡಿತು. ಚೋಳರ ಉಚ್ಚಾಟನೆ, ಹೊಯ್ಸಳರ ಬೃಹತ್ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪನೆ ನೆರವೇರಿತು. ವಿನಯಾದಿತ್ಯನ ಅನಂತರ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ ಅವನ ಮಗ ಎರೆಯಂಗನ ಆಳಿಕೆಯ ಕಾಲ (ಸು.1098–1100) ಗಮನಾರ್ಹವಾದುದೇನಲ್ಲ. ಈ ಕಾಲಕ್ಕಾಗಲೇ ಇವನ ಮಕ್ಕಳಾದ ಒಂದನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳ, ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನರು ರಾಜಕೀಯ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥರಾಗಿದ್ದರು **(ನೋಡಿ: ಎರೆಯಂಗ)**.

ಒಂದನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳನ (ಸು. 1100–1108) ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ತಿರುವು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಹಿಂದಿನ ದೊರೆಗಳಂತೆ ಈತನೂ ತ್ರಿಭುವನಮಲ್ಲ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಧರಿಸಿ ಚಾಳುಕ್ಯ ಸಾಮಂತತ್ವವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಿದ್ದರೂ ಪ್ರಾಯಶಃ ಚಾಳುಕ್ಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ತಪ್ಪು ನಡೆಯಿಂದಾಗಿ ಅವನ ಮಿತ್ರ ಸಾಮಂತ ಹೊಯ್ಸಳರ ಮೇಲೆಗಿ ಬಂದು ಚಾಳುಕ್ಯ–ಹೊಯ್ಸಳ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲಕಿದ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಶೌರ್ಯದಿಂದ ಹೋರಾಡಿ ವಿಜಯಿಗಳಾದ ಬಲ್ಲಾಳ–ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನರಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಧೈರ್ಯ, ಹುಮ್ಮಸ್ಸು ಬೆಳೆದುಬಂದು ಸುತ್ತಣ ಚೆಂಗಾಳ್ವ, ಆಳುಪ ರಾಜ್ಯಗಳನ್ನೇ ಅಲ್ಲದೆ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಸಾಮಂತರಾದ ಉಚ್ಚಂಗಿಯ ಪಾಂಡ್ಯರ ಮೇಲೂ ಜಯಗಳಿಸಿದರು. ಇದು ಮಂಡಲೇಶ್ವರರಾಗಿದ್ದ ಹೊಯ್ಸಳರು ಸ್ವತಂತ್ರ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವತ್ತ ಇಟ್ಟ ಮೊದಲ ಹೆಜ್ಜೆ ಎಂದು ಗುರುತಿಸಬಹುದು **(ನೋಡಿ: ಬಲ್ಲಾಳ I)**.

ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ 34 ವರ್ಷಗಳ ಆಳಿಕೆ (ಸು. 1108–1142) ಹೊಯ್ಸಳ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಮಹತ್ತ್ವಪೂರಿತವಾದುದು. ಚಿಕ್ಕ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಪದವನ್ನು ರೂಢಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದು ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ. ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ತಾನು ಪಟ್ಟವೇರುವ ಮೊದಲೇ ತಂದೆ ಎರೆಯಂಗ ಮತ್ತು ಅಣ್ಣ ಬಲ್ಲಾಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧ ಮತ್ತು ರಾಜ್ಯಾಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಭಾಗಿಯಾಗಿದ್ದು ಅಪಾರ ಅನುಭವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದ್ದ. ಇದರ ಪೂರ್ಣ ಉಪಯೋಗವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡು, ಆ ಪ್ರದೇಶದ ಶೂರ ಯೋಧರನ್ನು ಕಲೆಹಾಕಿ, ಗಂಗವಾಡಿಯನ್ನು ಪರಕೀಯ ಆಳ್ವಿಕೆಯಿಂದ ಮುಕ್ತಗೊಳಿಸಿ, ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಚಾಳುಕ್ಯಾಧೀನತ್ವದಿಂದ ಪಾರುಮಾಡುವ ಎರಡು ಗುರಿಗಳನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಕಾರ್ಯಾರಂಭ ಮಾಡಿದ. ಚೋಳರೂ ಚಾಳುಕ್ಯರೂ ಪ್ರಬಲ ಸಾಮ್ರಾಟರಾದ್ದರಿಂದ ಅವರನ್ನು ಮೊದಲು ಎದುರಿಸುವುದು ಆತ್ಮಘಾತಕವಾದೀತೆಂದು ಭಾವಿಸಿ, ತನ್ನ ರಾಜ್ಯಾಡಳಿತದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿಗೆ ರಾಜ್ಯದ ಸುತ್ತಲಿದ್ದ ಚಿಕ್ಕಪುಟ್ಟ ತುಂಡರಸರನ್ನು ಮೆಟ್ಟಿ ತನ್ನ ಸೈನ್ಯಬಲ ಹಾಗೂ ಕೋಶವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಸಿಕೊಂಡ. ಈ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ಚೆಂಗಾಳ್ವ, ಕೊಂಗಾಳ್ವರೂ ಆಳುಪರೂ ಪ್ರಾಯಶಃ ಉಚ್ಚಂಗಿಯ ಪಾಂಡ್ಯರೂ ಪೆಟ್ಟು ತಿಂದರು. ಇವರುಗಳ ಮೇಲೆ ಗಳಿಸಿದ ಜಯ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಕೆಚ್ಚನ್ನು ಒದಗಿಸಿತು. ಕುಲೋತ್ತುಂಗ ಚೋಳನು ವೆಂಗಿಯ ರಾಜಕೀಯದಲ್ಲಿ ಮಗ್ನನಾಗಿದ್ದ ಸುಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡು ತಲಕಾಡಿನ

ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿ (1116) ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಆದಿಯಮನೆಂಬ ಚೋಳಪ್ರತಿನಿಧಿಯನ್ನೂ ಇನ್ನಿತರ ಚೋಳಾಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನೂ ಓಡಿಸಿ ತಲಕಾಡನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡದ್ದೇ ಅಲ್ಲದೆ, ಅದೇ ಭರದಲ್ಲಿ ಅವರುಗಳನ್ನು ಅಟ್ಟಿಸಿಕೊಂಡು ಘಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಈಗಿನ ಕೋಲಾರ, ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಹಾಗೂ ಘಟ್ಟದ ಕೆಳಗಿನ ಕೊಯಮತ್ತೂರು, ಸೇಲಂ, ಧರ್ಮಪುರಿ, ಉತ್ತರ ಆರ್ಕಾಟು ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಭಾಗಗಳ ಮೇಲೂ ದಾಳಿ ಮಾಡಿ, ಪ್ರಾಯಶಃ ಕಾಂಚೀಪುರದವರೆಗೂ ಮುನ್ನಡೆದ. ಇದೇ ಹುರುಪಿನಲ್ಲೇ ಉಚ್ಚಂಗಿಯ ಪಾಂಡ್ಯರನ್ನೂ ಸೋಲಿಸಿದ. ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ಅಧೀನ ರಾಜ್ಯದ ಚಿಕ್ಕ ಅರಸೊಬ್ಬನು ಬೃಹತ್ ಚೋಳ ಸಾಮ್ರಾಟನ ಮೇಲೆ ಜಯ ಗಳಿಸಿದುದು ನಿಜಕ್ಕೂ ಮಹತ್ತ್ವದ ಸಂಗತಿ. ಈ ಎಲ್ಲ ಸಾಧನೆಗಳಿಂದ 1117ರ ಒಂದು ಶಾಸನ ವಿವರಿಸುವಂತೆ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಚೇರಮನ ಮಲೆ, ಕೊಂಗು ವಿಷಯದಿಂದ ಹಿಡಿದು (ನೀಲಗಿರಿ, ಕೊಯಮತ್ತೂರು ಭಾಗಗಳು) ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಸಾವಿಮಲೆಯ (ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಸಂಡೂರು) ವರೆಗೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಂಗಲಿಘಟ್ಟದಿಂದ (ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆ ಮುಳಬಾಗಲು ಬಳಿಯ ನಂಗಲಿ) ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಬಾರಕನೂರು ಘಟ್ಟದ (ಸಹ್ಯಾದ್ರಿಯ ಪಶ್ಚಿಮ ಅಂಚು) ವರೆಗೂ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತೃತವಾಯಿತು. ಹಿಂದೆ ಗಂಗರ ಅನೂಚಾನ ಆಧಿಪತ್ಯಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟಿದ್ದ ರಾಜ್ಯವೆಲ್ಲ, ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಏಕಚ್ಛತ್ರದಡಿಗೆ ಬಂದು, ಹೊಯ್ಸಳರು ಗಂಗವಾಡಿ 96000ದ ನಾಯಕರೆಂಬ ಹೇಳಿಕೆಯೂ ಇವನ ವೀರಗಂಗನೆಂಬ ಬಿರುದೂ ಸಫಲವಾದುವು. ಚಾಳುಕ್ಯ 6ನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಮೊದಲಿಗೆ ತನ್ನ ಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದ ಈ ಹೊಯ್ಸಳರ ಏಳ್ಗೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸುತ್ತಲೇ ಬಂದಿದ್ದ. ಅವನು ತನ್ನ ರಾಜ್ಯದ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಬಲವಾಗುತ್ತಿದ್ದುದಲ್ಲದೆ ಹಿಂದೆ ಉಂಟಾದ ಚಾಳುಕ್ಯ-ಹೊಯ್ಸಳ ವಿರಸದಿಂದ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ಸ್ವತಂತ್ರರಂತೆಯೇ ವರ್ತಿಸುತ್ತ, ನಿಷ್ಠಾವಂತ ಚಾಳುಕ್ಯ ಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದ ಉಚ್ಚಂಗಿಯ ಪಾಂಡ್ಯರ ಮೇಲೂ ಹೊಯ್ಸಳರ ದಾಳಿ ನಡೆದದ್ದನ್ನು ಸಹಿಸಲಿಲ್ಲ. 1118ರಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ್ನು ಬಗ್ಗಿಸಲು ಬೃಹತ್ ಸೈನ್ಯವೊಂದನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದಾಗ ಹೊಯ್ಸಳ ದಂಡನಾಯಕರು ಶೌರ್ಯದಿಂದ ಎದುರಿಸಿ ಚಾಳುಕ್ಯ ಬಲವನ್ನು ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿದರು. ಚಾಳುಕ್ಯ ಶೃಂಖಲೆ ಮುರಿಯಿತು. ಹೊಯ್ಸಳ ಸಾರ್ವಭೌಮತ್ವ ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಮುಂದಿನ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ತಾನು ಗಳಿಸಿದ ನಾಡಿನ ಸುವ್ಯವಸ್ಥೆಗೆ ಗಮನ ಕೊಟ್ಟುದಲ್ಲದೆ ಅವಕಾಶ ಒದಗಿದಾಗ ಚಾಳುಕ್ಯ ರಾಜ್ಯದ ಒಳಕ್ಕೂ ತನ್ನ ಆಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಲು ಯತ್ನಿಸಿದ. ಈ ಕೆಲಸ ಸುಲಭ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಆತ ಪ್ರತಿ ಹೆಜ್ಜೆಯಲ್ಲೂ ಚಾಳುಕ್ಯರು ಮತ್ತು ಅವರ ನಿಷ್ಠ ಸಾಮಂತರೊಡನೆ ಸತತ ಹೋರಾಟ ನಡೆಸಬೇಕಾಯಿತು. 6ನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಅನಂತರ ಬಂದ ಭೂಲೋಕಮಲ್ಲ ಅಷ್ಟೇನೂ ಶಕ್ತನಾಗಿರಲಿಲ್ಲವಾಗಿ ಅವನ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲೇ ಸ್ವಹಿತ ಸಾಧಕರು ಬೆಳೆದಿದ್ದು, ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ವಿಷಮ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯೂ ಇದ್ದಿತಾದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣವರ್ಧನ ಹಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಹಾನುಗಲ್ಲಿನ ಕದಂಬರು ಮುಂತಾದವರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿಯವರೆಗೂ ಮುನ್ನಡೆದನಲ್ಲದೆ ತನ್ನ ಆಳಿಕೆಯ ಕೊನೆಯ ಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಬೆಳ್ವೊಲ ಪ್ರಾಂತವನ್ನೆಲ್ಲ ಆಕ್ರಮಿಸಿ, ಬಂಕಾಪುರವನ್ನು ನೆಲೆವೀಡಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿದ್ದ ಚೋಳರೂ ಬಲಗುಂದಿದ್ದು ಅತ್ತ ಕಡೆಯಿಂದ ಆಕ್ರಮಣ ಭಯವೂ ಇಲ್ಲದ್ದು, ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯದ ವಿಸ್ತರಣೆಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿರಬೇಕು. ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಶೌರ್ಯ, ರಾಜಕೀಯ ಮುತ್ಸದ್ದಿತನ, ಇವನ ದಂಡನಾಯಕರು ಮತ್ತು ಸಾಮಂತರ ಅಚಲ ನಿಷ್ಠೆ-ಇವುಗಳಿಂದ ಹೊಯ್ಸಳರು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ರಾಜಕೀಯದ-ಚೋಳ-ಚಾಳುಕ್ಯರ ಜೊತೆಗೆ-ಇನ್ನೊಂದು ಮುಖ್ಯ ಬಲವಾಗಿ ನೆಲೆಗೊಂಡರು.

ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನಿಗೆ ಕುಮಾರ ಬಲ್ಲಾಳ ಮತ್ತು ನರಸಿಂಹರಲ್ಲದೆ ವಿಜಯನಾರಾಯಣನೆಂಬ ಮಗನೂ ಇದ್ದನೆಂದು ಉಪ್ಪವಳ್ಳಿ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಮರಣಾನಂತರ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ ಅವನ ಮಗ ಒಂದನೆಯ ನರಸಿಂಹ (1142-73) ಇನ್ನೂ ಬಾಲಕನಾಗಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಯಸ್ಕನಾದ ಮೇಲೂ ಸ್ವಭಾವತಃ ಅಶಕ್ತನೂ ಸುಖಲೋಲುಪನೂ ಆಗಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಚಾಳುಕ್ಯ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ ಮತ್ತು ಹಿಂದೆ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನಿಂದ ಪೆಟ್ಟು ತಿಂದಿದ್ದ ಚಾಳುಕ್ಯ ಸಾಮಂತರು, ಹರಿಹರದಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕಿದ್ದ ಹೊಯ್ಸಳರ ಗಳಿಕೆಯನ್ನೆಲ್ಲ ಕಬಳಿಸಿದರು. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಚೋಳರೂ ಈಗಿನ ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸ್ವಲ್ಪ ಭಾಗವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದರು. ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಚೆಂಗಾಳ್ವರು ಸಂದರ್ಭದ ಲಾಭ ಪಡೆಯಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದರೂ ಅದು ಸಫಲವಾಗಲಿಲ್ಲವಾದರೂ ನರಸಿಂಹನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಂದೆಯ ಬಾಹುಬಲದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಸಿದ್ದ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯ ಸಂಕುಚಿತವಾಯಿತು. ನರಸಿಂಹ ಚಾಳುಕ್ಯ ಸಾರ್ವಭೌಮತ್ವವನ್ನೂ ಒಪ್ಪಬೇಕಾಯಿತು. ಪ್ರಾಯಶಃ ಈ ವಿಷಮ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯ ಛಿದ್ರವಾಗದಿದ್ದುದು ಕೆಲವು ನಿಷ್ಠಾವಂತ ಹೊಯ್ಸಳ ದಂಡನಾಯಕರಿಂದಾಗಿ ಎನ್ನಬಹುದು. ಅಲ್ಲದೆ ಇವನ ಆಳಿಕೆಯ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಮಗನಾದ ಎರಡನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡಿದ್ದೂ ಕಾರಣವಾಗಿರಬಹುದು. ಶಕ್ತನಾದ ಬಲ್ಲಾಳ ತಂದೆಯ ನಿರ್ಬಲ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಸಹಿಸದೆ ದಂಗೆಯೆದ್ದು 1173ರಲ್ಲಿ ತಾನೇ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನೇರಿದ.

ಎರಡನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳ (1173-1220) ತನ್ನ ತಾತನಾದ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಗುರಿಯಾಗಿದ್ದ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪನೆಯನ್ನು ಸಾಧಿಸುವ ಸಂಕಲ್ಪ ಮಾಡಿದ. ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ ಕೂಡಲೇ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ತಲೆದೋರಿದ್ದ ಅರಾಜಕತೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿ ವಿಸ್ತರಣಾ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ. ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಾಮಂತನಾಗಿ, ನರಸಿಂಹನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ಚೆಂಗಾಳ್ವ ರಾಜನನ್ನು ಹತ್ತಿಕ್ಕಿ (1173), 1177ರಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚಂಗಿಯನ್ನು ಮುತ್ತಿ ಪಾಂಡ್ಯ ಕಾಮದೇವನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ. ಅನಂತರ ಕಳಚುರಿಗಳ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಮಡ. ಅದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಸಿಂಧ ರಾಜನನ್ನೂ ಸಾಂತರರನ್ನೂ ಹಾನುಗಲ್ಲಿನ ಕದಂಬರನ್ನೂ ತುಳು ರಾಜನನ್ನೂ ಸೋಲಿಸಿದ. ಈ ವೇಳೆಗೆ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಸಾಮಂತ ಪಕ್ಷವನ್ನು ವಹಿಸಿದ್ದ ಉಚ್ಚಂಗಿ ಕಾಮದೇವ ಪಾಂಡ್ಯನ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ತನ್ನ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡ (1187).

ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಪುನಃ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರೂ ಕುಂತಳ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಅವನತಿಯ ಕುರುಹುಗಳು ಕಾಣಬಂದದ್ದರಿಂದ ವೀರಬಲ್ಲಾಳ 1189ರಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣಿಯವರೆಗೂ ದಂಡೆತ್ತಿ ಹೋಗಿ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಪ್ರಧಾನ ದಂಡನಾಯಕನಾದ ಬ್ರಹ್ಮದಂಡೇಶನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಚಾಳುಕ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದ ಮೇಲೆ ತನ್ನ ಆಳಿಕೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯೆಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಧರಿಸಿದ. ಅನಂತರ ಕುಂತಳ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಒಡೆತನಕ್ಕಾಗಿ ದೇವಗಿರಿಯ ಸೇವುಣರಿಗೂ ಹೊಯ್ಸಳರಿಗೂ ಯುದ್ಧಗಳು ಪ್ರಾರಂಭವಾದವು. ಸೇವುಣ ರಾಜನಾದ ಭಿಲ್ಲಮ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಮುನ್ನುಗ್ಗಿದಾಗ ಬಲ್ಲಾಳನು ಅವನನ್ನು ಸೊರಟೂರಿನ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಎದುರಿಸಿ ಓಡಿಸಿದ (1190). ಸುತ್ತಲಿನ ಯಲಬುರ್ಗಿಯ ಸಿಂದರೇ ಮೊದಲಾದ ಕಿರುದೊರೆಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಿ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಮಲಪ್ರಭಾ, ಕೃಷ್ಣಾನದಿಗಳವರೆಗೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿದ. ತನ್ನ ಸಾಮ್ರಾಟ ಪದವಿಯ ಕುರುಹಾಗಿ 1192ರಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಶಕವೊಂದನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ. 1173-92 ಬಲ್ಲಾಳನ ಆಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ ನಿರಂತರ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯ ಕಾಲ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ರಾಜಕೀಯ ಶಕ್ತಿಗಳಾಗಿದ್ದ

ಕಳಚುರಿಗಳು ಮತ್ತು ಚಾಳುಕ್ಯರು ಇತಿಹಾಸದಿಂದ ಮರೆಯಾದರಷ್ಟೆ. ಇದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಉದ್ಭವವಾದ ರಾಜಕೀಯ ಶೂನ್ಯತೆಯನ್ನು ಬಲ್ಲಾಳ ಚಾಕಚಕ್ಯತೆಯಿಂದ ತನಗೆ ಲಾಭದಾಯಕವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡ. ಆದರೆ ಈ ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಬಲ್ಲಾಳನ ಮುನ್ನಡೆ ಕುಂಠಿತವಾಯಿತು. ಮೊದಲಿಗೆ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಅನೇಕ ಚಿಕ್ಕ ರಾಜಮನೆತನಗಳೂ ಬಲ್ಲಾಳನಂತೆಯೇ ತತ್ಕಾಲದ ಸಾರ್ವಭೌಮಶೂನ್ಯತೆಯನ್ನು ಗಮನದಲ್ಲಿಟ್ಟು ಸ್ವಲಾಭ ನಿರತವಾಗಿದ್ದವು. ಹೊಸದಾಗಿ ಆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಾಲಿಟ್ಟಿದ್ದ ಬಲ್ಲಾಳನ ಸಾರ್ವಭೌಮತ್ವವನ್ನು ಸಹಿಸಲು ಒಪ್ಪಲಿಲ್ಲ. ಸಾಧ್ಯವಾದಷ್ಟುಮಟ್ಟಿಗೆ ಸ್ವತಂತ್ರ ರಾಜರಾಗಿರಲು ಅಲ್ಲಿನ ಅರಸರು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಅಲ್ಲದೆ ದೇವಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಘಣ ಕ್ರಮೇಣ ಬಲಯುತನಾಗುತ್ತಿದ್ದ. ಬೆಳ್ವೊಲ, ಬನವಾಸಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಕೆಲವು ಚಿಕ್ಕ ರಾಜಮನೆತನಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡುವ ನೆವದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ದಂಡಯಾತ್ರೆಯನ್ನು ಕೈಕೊಂಡ. ಬೆಳ್ವೊಲ–ಬನವಾಸಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಆಧಿಪತ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ದಖನ್ನಿನ ಎರಡು ಬಲಿಷ್ಠ ರಾಜರು ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ನಿಂತರು. ಬಲ್ಲಾಳನಿಗೆ ಈ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಅನುಕೂಲಕರವಾಗಿರಲಿಲ್ಲವಾಗಿ ತಾನು ಗಳಿಸಿದ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದೇ ಪ್ರಯಾಸವಾಯಿತು. 1212 ರವರೆಗೆ ಆ ನೆಲವನ್ನೆಲ್ಲ ಹಿಡಿತದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದರೂ ಮುಂದೆ 1215ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಸಿಂಘಣನ ಪ್ರಾಬಲ್ಯದಿಂದ ಬಲ್ಲಾಳ ತುಂಗಭದ್ರೆಯ ಉತ್ತರದ ಭಾಗವನ್ನೆಲ್ಲ ಕಳೆದುಕೊಂಡ. ಆದರೆ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯ ಭದ್ರವಾದ ಬುನಾದಿಯ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿತ್ತು. ಸಿಂಘಣನಂಥ ಶೂರನ ಪ್ರಯತ್ನಗಳು, ಅದರ ಹೊರ ಎಲ್ಲೆಯನ್ನಷ್ಟೇ ಮುಟ್ಟಲು ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು.

ಈ ವೇಳೆಗೆ ಶಕ್ತಿಯುತವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿದ್ದ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಹೊಸ ವಿಸ್ತರಣ ಅವಕಾಶಗಳು ಬೆಳೆದು ಬಂದುವು. ಈ ಹಿಂದೆಯೇ ರಕ್ತಸಂಬಂಧವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿದ್ದ ಚೋಳರೊಡನೆ ರಾಜಕೀಯ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಬೆಳೆಸಲಾಯಿತು. ಮೂರನೆಯ ಕುಲೋತ್ತುಂಗ ಚೋಳ ತನ್ನ ಸಾಮಂತರಾದ ಪಾಂಡ್ಯರಿಂದ ಪರಾಜಿತನಾದಾಗ, ತನ್ನ ದುಃಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಬಲ್ಲಾಳನ ಸಹಾಯವನ್ನು ಯಾಚಿಸಿದ. ಬಲ್ಲಾಳ ತನ್ನ ಕುಮಾರ ಎರಡನೆಯ ನರಸಿಂಹನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಕುಲೋತ್ತುಂಗನ ಸಹಾಯಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸಿದ. ನರಸಿಂಹನು ರಾಜರಾಜನ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಚೋಳ ಸಿಂಹಾಸನದ ಮೇಲೆ ಕೂರಿಸಿದ. ಇದರಿಂದ ತಮಿಳುನಾಡಿನ ರಾಜಕೀಯದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕೈವಾಡದ ನಾಂದಿಯಾಯಿತು. ಬಲ್ಲಾಳನು ಪಾಂಡ್ಯರಾಜ ಗಜಕೇಸರಿ, ಚೋಳರಾಜ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನಾಚಾರ್ಯ ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ.

ಇಮ್ಮಡಿ ವೀರಬಲ್ಲಾಳ (1173–1220) ಹೊಯ್ಸಳ ಸಂತತಿಯ ಸಾಮ್ರಾಟರಲ್ಲೆಲ್ಲ ಅತ್ಯಂತ ಪರಾಕ್ರಮಿ. ನರಸಿಂಹನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುದುರಿಹೋಗಿದ್ದ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ತನ್ನ ಬಾಹುಬಲಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಹಾಗೂ ದೂರದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ವಿಸ್ತರಿಸಿ, ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ರಾಜಕೀಯದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ವಂಶವನ್ನು ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಶಕ್ತಿಯಾಗಿ ರೂಪಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಈತನದು.

ಇವನ ಮಗ ಎರಡನೆಯ ನರಸಿಂಹನ (1220–35) ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಹಿಂದೆ ಬಲ್ಲಾಳ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಭದ್ರಪಟ್ಟಿದ್ದಲ್ಲದೆ ಅಂದು ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಚೋಳರು ಬಹಳ ಬಲಹೀನರಾಗಿ, ಪಾಂಡ್ಯರೇ ಮೊದಲಾದವರಿಂದ ಪೀಡಿತರಾಗಿದ್ದು, ಹಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯವನ್ನೂ ಕಳೆದುಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಬಲ್ಲಾಳನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಬೆಳೆದುಬಂದಿದ್ದ ಚೋಳ–ಹೊಯ್ಸಳ ರಕ್ತಸಂಬಂಧ ಮತ್ತು ತತ್ಕಾಲೀನ ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಅಸ್ತವ್ಯಸ್ತ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಚಾಕಚಕ್ಯತೆಯಿಂದ ಬಳಸಿಕೊಂಡ ನರಸಿಂಹ, ಹಲವು ಬಾರಿ ತಮಿಳುನಾಡಿಗೆ ನುಗ್ಗಿ ಚೋಳವೈರಿಗಳನ್ನು ಸದೆಬಡಿದು ಚೋಳರಿಗೆ ರಾಜ್ಯ ದಕ್ಕಿಸಿಕೊಟ್ಟ. ಚೋಳರು ಕೃತಜ್ಞತೆಯಿಂದ, ಪ್ರಾಯಶಃ ನರಸಿಂಹನ ರಾಜಕೀಯ ಚಾತುರ್ಯದಿಂದಲೂ ಇರಬಹುದು, ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಕೊಯಮತ್ತೂರು, ತಿರುಚ್ಚಿರಾಪಳ್ಳಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಹೊಯ್ಸಳರಿಗೆ ವಹಿಸಿಕೊಟ್ಟರು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ನರಸಿಂಹನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯ ತಮಿಳುನಾಡಿಗೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿತು. ಇತ್ತ ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತರಣೆಯಾದರೂ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಸೇವುಣರ ದಾಳಿಗಳು ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತಲೇ ಇದ್ದುವು. ಆದರೂ ರಾಜ್ಯದ ಉತ್ತರ ದಕ್ಷಿಣದ ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲೂ ಸೈನ್ಯಾಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ನಿರತನಾಗಿ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಉಳಿಸಿದ್ದಲ್ಲದೆ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತರಿಸಿದ್ದು ಎರಡನೆಯ ನರಸಿಂಹನ ಮುಖ್ಯ ಸಾಧನೆ. ಈ ಕಾಲದಿಂದ ಹೊಯ್ಸಳ ಪ್ರಭಾವ ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಭದ್ರವಾಗಿ ನೆಲೆಯೂರಿದ್ದೂ ಗಮನಾರ್ಹ ಅಂಶ.

ನರಸಿಂಹನ ಮಗ ಸೋಮೇಶ್ವರ (1235–53) ತತ್ಕಾಲೀನ ರಾಜಕೀಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುವ ಚಾಕಚಕ್ಯತೆಯನ್ನೇನೂ ತೋರಿಸಲಿಲ್ಲ. ಇವನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲೇ ಇರುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯದ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಸೇವುಣರು ಸಾಕಷ್ಟು ಬಲಸಂವರ್ಧನೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೇನೂ ಹೆಚ್ಚು ಧಕ್ಕೆಯಾಗಲಿಲ್ಲ. ಲಾಭವಂತೂ ಸಾಧ್ಯವೇ ಇರಲಿಲ್ಲ. ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಅಂದಿನ ರಾಜಕೀಯ ಸಮತೋಲ ಅಸ್ತವ್ಯಸ್ತವಾದ್ದರಿಂದ ಹಲವು ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಈತ ಭಾಗವಹಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಇವನು ಚೋಳರೊಡನೆಯೇ ಅಲ್ಲದೆ ಅವರ ವೈರಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಪಾಂಡ್ಯರೊಡನೆಯೂ ರಕ್ತಸಂಬಂಧ ಬೆಳೆಸಿದ್ದ; ಈ ಎರಡು ವಂಶದವರ ಶಾಸನಗಳೂ ಸೋಮೇಶ್ವರನನ್ನು ‘ಮಾವ’ ಎಂದು ಹೆಸರಿಸುತ್ತೆ. ಆದರೆ ಇದನ್ನೇ ಲಾಭ ಮಾಡಿಕೊಂಡ ಸೋಮೇಶ್ವರ, ಇಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧವಾದಾಗ ಯಾವ ಒಂದು ಕಡೆಗೂ ಒಲವು ತೋರಿಸದೆ, ಇಬ್ಬರನ್ನೂ ನಿಗ್ರಹಿಸಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಸುಮಾರು ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲೆಲ್ಲ ಹರಡಿ, ಆ ದೇಶದ ಪ್ರಬಲಶಕ್ತಿಯಾದದ್ದು ಇವನ ಮುಖ್ಯ ಸಾಧನೆ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯ ಬಹು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಇವನ ಮಕ್ಕಳಾದ 3ನೆಯ ನರಸಿಂಹ ಮತ್ತು ರಾಮನಾಥರಲ್ಲಿ ಸಾಮರಸ್ಯವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದಲೂ ಸೋಮೇಶ್ವರ ತನ್ನ ಆಳಿಕೆಯ ಕಡೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಇಬ್ಭಾಗ ಮಾಡಿ ಹಂಚಿದ.

ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯದ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ 3ನೆಯ ನರಸಿಂಹನ (1253–92) ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇವನಿಗೂ ಇವನ ಮಲತಮ್ಮನಾದ ವೀರ ರಾಮನಾಥನಿಗೂ ನಡೆದ ದಾಯಾದಿ ಕಲಹಗಳಷ್ಟೇ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಹಲವು ಬಾರಿ ಸೇವುಣ ರಾಮಚಂದ್ರ ಮತ್ತು ಮಹಾದೇವ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕಬಳಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದರಾದರೂ ಅದನ್ನು ಸಾಧಿಸಲು ಅವಕಾಶ ಕೊಡದಿದ್ದುದಷ್ಟೇ ಈ ನರಸಿಂಹನ ಸಾಧನೆ.

ಅತ್ತ ವಿಕ್ರಮಪುರದಿಂದ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯದ ತಮಿಳು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ವೀರರಾಮನಾಥನಾದರೋ (1253–95) ತನ್ನ ಆಳಿಕೆಯ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲೇ ಮಧುರೆಯ ಜಟಾವರ್ಮನ್ ಸುಂದರಪಾಂಡ್ಯನಿಂದ ಪರಾಜಿತನಾಗಿ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯದ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಹೊಸೂರು ಬಳಿಯ ಕುಂದಾಣಿಯನ್ನು ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ತನ್ನ ಸಹೋದರ ನರಸಿಂಹನಿಗೆ ಸೇರಿದ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಅನೇಕ ವೇಳೆ ಮುತ್ತುವುದಷ್ಟೇ ಅವನ ಜೀವನಪರ್ಯಂತ ನಡೆಸಿದ ಕೆಲಸ. ರಾಮನಾಥ ಮತ್ತು ನರಸಿಂಹರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರು ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಮೇಲೆ ಹೊಂದಿದ್ದ ಪ್ರಭುತ್ವಕ್ಕೆ ಚ್ಯುತಿ ಬಂದಿತು.

3ನೆಯ ನರಸಿಂಹನ ಮಗ ಮೂರನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳನ (1292–1343) ಆಳಿಕೆಯ ಮೊದಲೆರಡು ದಶಕಗಳು ಆಶಾದಾಯಕವಾಗಿದ್ದವು. ಈತ

ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ ಕೂಡಲೇ ದಾಯಾದಿ ಕಲಹದಿಂದ ಅಧೋಗತಿಗೆ ಇಳಿದಿದ್ದ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸುಭದ್ರಸ್ಥಿತಿಗೆ ತರಲು ಯತ್ನಿಸಿದ. 1301ರ ವೇಳೆಗೆ ರಾಮನಾಥನ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಳಾಗಿದ್ದ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಒಂದುಗೂಡಿಸಿದ. 1302ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಸೇವುಣರ ಮೇಲೂ ಯುದ್ಧ ಹೂಡಿ ರಾಜ್ಯದ ಉತ್ತರದ ಗಡಿಯನ್ನು ಭದ್ರಪಡಿಸಿ, ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯದ ಹಿಂದಿನ ಪ್ರಭಾವೀಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದ. ಆದರೆ ಬಲ್ಲಾಳನ ಕಾಲ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಸಂದಿಗ್ಧ ಕಾಲ. ಅತ್ತ ಉತ್ತರ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಮುಸಲ್ಮಾನ ಅರಸರು ಪ್ರಬಲರಾಗಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಮೇಲೂ ಕಣ್ಣು ಹಾಯಿಸುವ ಸ್ಥಿತಿಗೇರಿದ್ದರು.

ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ–ಲೋಹದ ವಿಗ್ರಹ, ಬೇಲೂರು

1310ರ ವೇಳೆಗೆ ಅಲಾಉದ್ದೀನ್‌ನ ಅಪ್ಪಣೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಅವನ ದಂಡನಾಯಕನಾದ ಮಲ್ಲಿಕ್ ಕಾಫೂರ್ ದೇವಗಿರಿಯ ಸೇವುಣರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಮತ್ತು ತಮಿಳುನಾಡುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಿ ಅಪರಿಮಿತ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ದೋಚುವುದಕ್ಕಾಗಿ ದೋರಸಮುದ್ರದತ್ತ ಮುಂದುವರಿದ. ಇವನು ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯದ ಗಡಿಗಳನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಬಲ್ಲಾಳ ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಪ್ರಭಾವ ಸ್ಥಾಪಿಸುವ ಯತ್ನದಲ್ಲಿದ್ದ. ಹಲವು ಭಾಗಗಳು ಶತ್ರುಗಳ ದಾಳಿಗೆ ಸಿಕ್ಕಿ ಪಾಳುಬಿದ್ದವು. ಬಲ್ಲಾಳ ಈ ವಿಷಮ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಿಂದ ಪಾರಾಗಲು ಕಾಫೂರನಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಐಶ್ವರ್ಯ ವನ್ನು ನೀಡಿ ಒಪ್ಪಂದ ಮಾಡಿಕೊಂಡ. ಮಹಮ್ಮದೀಯ ದಾಳಿ ಕೇವಲ ಆಕಸ್ಮಿಕವೆಂದು ಭಾವಿಸಿದ್ದ ಬಲ್ಲಾಳ ಪುನಃ ಹಳೆಯ ರಾಜಕೀಯ ಅಂತರ್ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ. ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಪಾಂಡ್ಯವಂಶದ ಈರ್ವರು ಅಧಿಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಕಚ್ಚಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ಒಬ್ಬನಿಗೆ ಬೆಂಬಲ ನೀಡಿ ಅವನಿಗೆ ರಾಜ್ಯ ದಕ್ಕಿಸಿಕೊಟ್ಟು, ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ತಿರುವಣ್ಣಾಮಲೈ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡ. ಆದರೆ ಮಹಮ್ಮದೀಯರ ಉತ್ಕರ್ಷವನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ತಮ್ಮ ಆಳಿಕೆಯನ್ನು ಭದ್ರಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಒಟ್ಟುಗೂಡಿ ಸತತ ಪ್ರಯತ್ನ ವನ್ನು ನಡೆಸಬೇಕಾಗಿದ್ದ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿ ಎಲ್ಲರೂ ಬಲಹೀನರಾಗುತ್ತಿದ್ದುದು ಮುಂದಿನ ರಾಜಕೀಯ ದುರಂತಕ್ಕೆ ದಾರಿಯಾಯಿತು. 1325ರಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಉತ್ತರದಿಂದ ಉಪದ್ರವವು ತಲೆದೋರಿತು. ಆ ವೇಳೆಗೆ ದೆಹಲಿಯ ಸಾಮ್ರಾಟನಾಗಿದ್ದ ಮಹಮ್ಮದ್ ಬಿನ್ ತುಗಲಕ್ ದಖನ್ ಪ್ರಸ್ಥಭೂಮಿಯವರೆಗೂ ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತರಿಸಿದ್ದ. ತನ್ನ ವಿರುದ್ಧ ದಂಗೆಯೆದ್ದ ಬಹಾಉದ್ದೀನನನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿಯಲು ಮಹಮ್ಮದ್ ಬಿನ್ ತುಗಲಕ್ ಕಳುಹಿಸಿದ ಸೈನ್ಯದಿಂದ ಓರಂಗಲ್ ಮತ್ತು ಕಂಪಿಲಿಯ ರಾಜಮನೆತನಗಳು ನಿರ್ನಾಮವಾದವು. ಬಹಾಉದ್ದೀನನನ್ನು ಮಹಮ್ಮದ್ ಬಿನ್ ತುಗಲಕನ ಸೈನ್ಯಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿಸಿ ವೀರಬಲ್ಲಾಳ ಮಹಮದೀಯರ ಆಕ್ರಮಣದಿಂದ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಪಾರುಮಾಡಿದ.

ಹೊಯ್ಸಳರ ವಂಶಾವಳಿ:

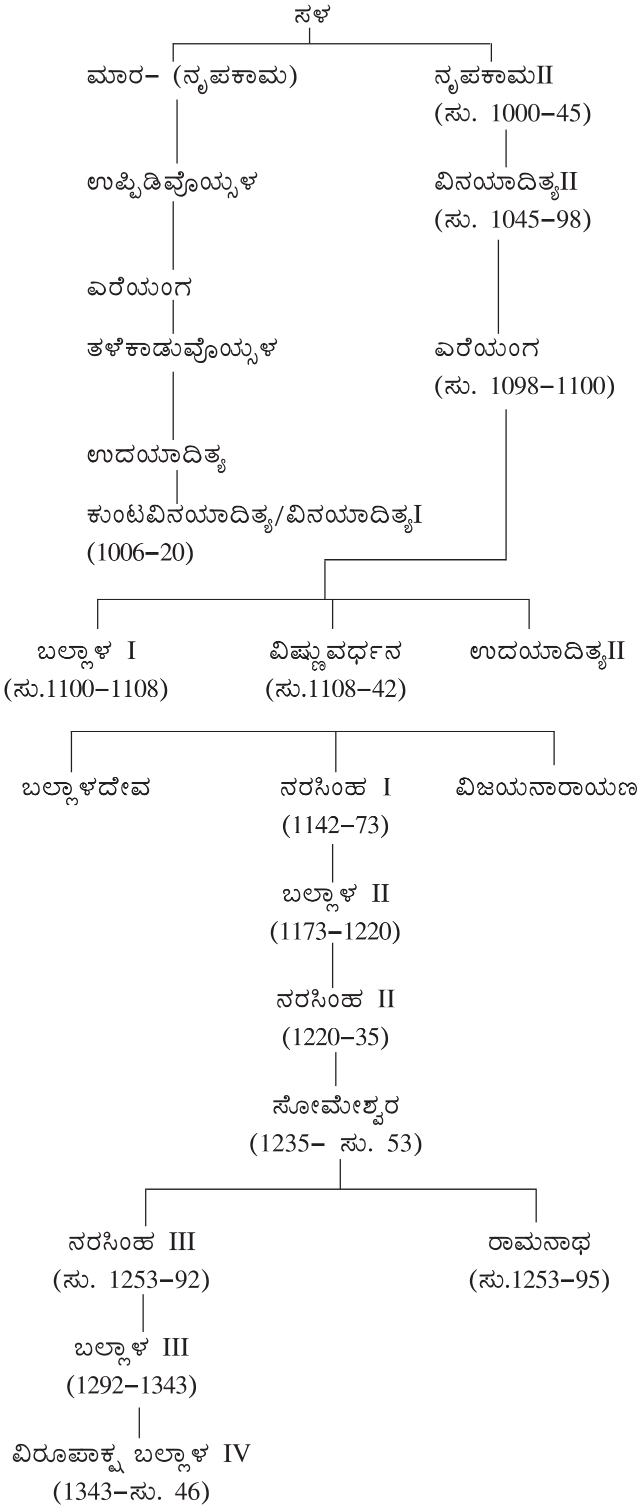
ಸಳ
ಮಾರ– (ನೃಪಕಾಮ)
ನೃಪಕಾಮII
(ಸು. 1000–45)
ಉಪ್ಪಿಡಿಪೊಯ್ಸಳ
ವಿನಯಾದಿತ್ಯII
(ಸು. 1045–98)
ಎರೆಯಂಗ
ತಳೆಕಾಡುಪೊಯ್ಸಳ
ಎರೆಯಂಗ
(ಸು. 1098–1100)
ಉದಯಾದಿತ್ಯ
ಕುಂಟವಿನಯಾದಿತ್ಯ/ವಿನಯಾದಿತ್ಯI
(1006–20)
ಬಲ್ಲಾಳ I
(ಸು.1100–1108)
ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ
(ಸು.1108–42)
ಉದಯಾದಿತ್ಯII
ಬಲ್ಲಾಳದೇವ
ನರಸಿಂಹ I
(1142–73)
ವಿಜಯನಾರಾಯಣ
ಬಲ್ಲಾಳ II
(1173–1220)
ನರಸಿಂಹ II
(1220–35)
ಸೋಮೇಶ್ವರ
(1235– ಸು. 53)
ನರಸಿಂಹ III
(ಸು. 1253–92)
ರಾಮನಾಥ
(ಸು.1253–95)
ಬಲ್ಲಾಳ III
(1292–1343)
ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಬಲ್ಲಾಳ IV
(1343–ಸು. 46)

ಅನಂತರ ಬಲ್ಲಾಳ ಮಹಮ್ಮದೀಯ ರಾಜ್ಯಗಳ ನಿಜಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಅರಿತಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯದ ಗಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಉಪರಾಜಧಾನಿ

ಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಸೈನ್ಯದ ತುಕಡಿಗಳನ್ನು ನೇಮಿಸಿದ. ಇವನು ಶಕ್ತಿಯುತನಾಗಿ ಪಶ್ಚಿಮ-ಪೂರ್ವ ಸಮುದ್ರ ಪರ್ಯಂತದ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ದೇವಗಿರಿಯಲ್ಲೂ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಮಧುರೆಯಲ್ಲೂ ಮುಸಲ್ಮಾನ ರಾಜ್ಯಗಳು ನೆಲೆಗೊಂಡಿದ್ದುವು. ಮುಂದೆ ದೊಡ್ಡ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪನೆಗೆ ರಾಜಧಾನಿಯಾದ ವಿಜಯನಗರ ಅಥವಾ ಹಂಪೆಯಲ್ಲೂ ತನ್ನ ಬಲವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ. ಬಲ್ಲಾಳ ಉತ್ತರದಿಂದ ಬಂದ ಈ ಹೊಸ ರಾಜಕೀಯ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಎದುರಿಸಲು ಇಲ್ಲಿ ಉಳಿದಿದ್ದ ಏಕೈಕ ರಾಜನಾಗಿದ್ದ. ಆದರೆ ಕಾಲಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಹೊಸ ರಾಜನೀತಿಯನ್ನು ರೂಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಇವನ ಕ್ರಮ ಬಹು ತಡವಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿತು.

ಬಲ್ಲಾಳ ಅಪರಿಮಿತ ಸೈನ್ಯದೊಡನೆ 1342ರಲ್ಲಿ ತಮಿಳುನಾಡಿಗೆ ಹೋದ. ಕೊಪ್ಪಂ ಕಣ್ಣಾನೂರಿನ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಮಧುರೆಯ ಸುಲ್ತಾನನ ಸೈನ್ಯಕ್ಕೂ ಹೊಯ್ಸಳ ಸೈನ್ಯಕ್ಕೂ ಕದನ ನಡೆದು ಮಹಮ್ಮದೀಯ ಸೈನ್ಯವು ಸೋಲನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿದರೂ ಶತ್ರುಗಳ ಕುತಂತ್ರದಿಂದ ಬಲ್ಲಾಳ ಅವರ ಸೆರೆಯಾದ, ಕೊನೆಗೆ ಬಲಿಯಾದ (1343).

ಹೊಯ್ಸಳ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಅಸ್ತಂಗತವಾಯಿತು. ಇವನ ಮಗ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಪಟ್ಟವೇರಿದರೂ ತನ್ನ ನಿರ್ಬಲತೆಯಿಂದಾಗಿ ಕೆಲವೇ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜಕೀಯದಿಂದ ಕಣ್ಮರೆಯಾದ. ಆದರೆ ಮೂರನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳ ತನ್ನ ಆಳಿಕೆಯ ಕೊನೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಹಿಂದು ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ಹೊಂದಿದ್ದ ಉದ್ದೇಶದ ಬೀಜ ಬಲವಾಗಿ ಬೇರೂರಿದ್ದು 1336ರಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಫಲ ನೀಡಿತು.

ಆಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆ : ಪ್ರಾರಂಭದ ಹೊಯ್ಸಳ ಪ್ರಭುಗಳು ತಲಕಾಡಿನ ಗಂಗರ ಮತ್ತು ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಆಡಳಿತ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಮುಂದೆ ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ, ಆಡಳಿತದ ಭಾರ ಹೆಚ್ಚಾಗುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ, ಮೂಲ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೆ ಭಂಗ ಬರದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದೂ ಉಂಟು.

ರಾಜ್ಯಾಡಳಿತ ಮೂರು ಮಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದಿತು. ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಉನ್ನತ ಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಇಡೀ ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಚಲಾಯಿಸುತ್ತಿದ್ದವನು ಚಕ್ರವರ್ತಿ. ಈ ರಾಜ್ಯ ಅನೇಕ ಸಣ್ಣ ವಿಭಾಗಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿತವಾಗಿದ್ದು, ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ರಾಜನ ಸಂಬಂಧಿಗಳೋ ದಂಡನಾಯಕರೋ ಅಥವಾ ಸಾಮಂತ ರಾಜವಂಶದವರೋ ಅಧಿಕಾರ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದಕ್ಕೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಸ್ಥಳೀಯ ಆಡಳಿತ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿರುತ್ತಿದ್ದುವು.

ರಾಜ ಆಡಳಿತದ ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ. ರಾಜತ್ವವು ವಂಶಪಾರಂಪರ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ಹಿರಿಯ ಮಗ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯಾಗುತ್ತಿದ್ದ. ಮಂತ್ರಿಗಳನ್ನೂ ಸೇನಾಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನೂ ಆಡಳಿತ ಯಂತ್ರದ ಇತರ ಉಚ್ಚ ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನೂ ಆರಿಸುವುದು ರಾಜನ ಕರ್ತವ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ರಾಜನು ಸರ್ವೋಚ್ಚ ಸೇನಾನಿಯೂ ನ್ಯಾಯಾಧಿಪತಿಯೂ ಆಗಿರುತ್ತಿದ್ದ. ಆದರೆ ಸ್ವೇಚ್ಛಾಧಿಕಾರಿ ಆಗಿರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಪರಂಪರಾನುಗತವಾದ ಪದ್ಧತಿಗಳು, ಧರ್ಮ, ಮಂತ್ರಿ ಪರಿಷತ್ತು ಮತ್ತು ಇತರ ಅಂಗವ್ಯವಸ್ಥೆಗಳು ರಾಜನ ಸ್ವೇಚ್ಛಾಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಇದ್ದ ತಡೆಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜರು ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸುವುದು ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯವೆಂದು ನಂಬಿದ್ದರು. ಅನೇಕಾನೇಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಮನು, ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ, ಕೌಟಿಲ್ಯ ಮೊದಲಾದ ರಾಜನೀತಿಕರ್ತೃಗಳನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಲಾಗಿದೆ. ರಾಜ್ಯವು ಸಪ್ತಾಂಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದೆಂಬ ನಂಬಿಕೆಯಿತ್ತು. ದುಷ್ಟಶಿಕ್ಷಣ, ಶಿಷ್ಟರಕ್ಷಣ ರಾಜನ ಪ್ರಮುಖ ಕರ್ತವ್ಯವೆಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಇತ್ತು. ರಾಜನು ಆಗಾಗ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸಿ ಪ್ರಜೆಗಳ ಕುಂದುಕೊರತೆಗಳನ್ನು ನಿವಾರಿಸುವುದಲ್ಲದೆ ಗ್ರಾಮ ಮುಂತಾದ ರಾಜ್ಯದ ಉಪಾಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಉದ್ಭವಿಸಿದ್ದ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನೂ ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಿದ್ದ; ಕೆರೆಕಾಲುವೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ಅಗ್ರಹಾರಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ವ್ಯವಸಾಯ, ವ್ಯಾಪಾರ, ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನಿಡುತ್ತಿದ್ದ. ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜರು ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವತಃ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ನಡೆಸಿ ಪರಾಕ್ರಮದಿಂದ ಹೋರಾಡಿ ಸೈನಿಕರಿಗೆ ಸ್ಫೂರ್ತಿ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರು. ವೀರಯೋಧರನ್ನು ಸನ್ಮಾನಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಹೊಯ್ಸಳರ ಆಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ರಾಣಿಯರು ಜವಾಬ್ದಾರಿಯುತವಾದ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಪಟ್ಟಮಹಿಷಿ ಮತ್ತು ಇತರ ರಾಣಿಯರು ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಆಳಿಕೆಯ ಪ್ರಾರಂಭದಿಂದ ಹೊಯ್ಸಳ ಸಂತತಿಯ ಕೊನೆಯವರೆಗೂ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡಿದ್ದ ಸಾಕಷ್ಟು ನಿದರ್ಶನಗಳು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತವೆ.

ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಲಿದ್ದ ಹಿರಿಯ ಮಗನಿಗೆ ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಅಥವಾ ಹುಟ್ಟಿದಂದಿನಿಂದಲೇ ಯುವರಾಜ್ಯಾಭಿಷೇಕ ಮಾಡುವುದು ಹೊಯ್ಸಳ ಸಂತತಿಯಲ್ಲಿ ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿತ್ತು. ಯುವರಾಜನಿಗೆ ಯೋಗ್ಯ ಶಿಕ್ಷಣದ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಪ್ರಾಪ್ತವಯಸ್ಕನಾದ ಕೂಡಲೇ ಅವನನ್ನು ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ನೇಮಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಅವನು ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಈ ಪದ್ಧತಿಯಿಂದ ಮುಂದೆ ರಾಜನಾಗುವ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಆಡಳಿತ ಮತ್ತು ಯುದ್ಧ ವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಪರಿಶ್ರಮ ಪಡೆಯಲು ಅನುಕೂಲವಾಗಿದ್ದುದಲ್ಲದೆ ಸಿಂಹಾಸನಕ್ಕಾಗಿ ಅಂತರ್ಯುದ್ಧಗಳು ನಡೆಯದಂತೆ ಏರ್ಪಾಡುಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದಂತಾಗುತಿತ್ತು.

ರಾಜ್ಯದ ಮುಖ್ಯ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನೂ ನ್ಯಾಯ ತೀರ್ಮಾನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕ್ಲಿಷ್ಟ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನೂ ಮಂತ್ರಾಲೋಚನೆ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಚರ್ಚಿಸಿ ನಿರ್ಣಯಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಹೊಯ್ಸಳರ ಮಂತ್ರಿಪರಿಷತ್ತಿಗೆ ಪಂಚ ಪ್ರಧಾನ ಸಮಿತಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿದ್ದಿತು. ಅಮಾತ್ಯ, ಮಹಾಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಿ, ಶ್ರೀಕರಣಾಧಿಕಾರಿ, ಮುಖ್ಯ ದಂಡನಾಯಕ ಮತ್ತು ಹಿರಿಯರ ಭಾಂಡಾರಿ ಹುದ್ದೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಸಚಿವರು ಪಂಚ ಪ್ರಧಾನ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಕಾಲಕ್ರಮೇಣ ರಾಜ್ಯವು ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಸಚಿವರನ್ನೂ ದಂಡನಾಯಕರನ್ನೂ ನೇಮಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ದಕ್ಷತೆ, ಪ್ರಾಮಾಣಿಕತೆ, ನಿಷ್ಠೆ ಮತ್ತು ಇತರ ಸದ್ಗುಣಗಳು ಸಚಿವ ಪದವಿಯ ಮುಖ್ಯ ಅರ್ಹತೆಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಹೊಯ್ಸಳ ಅರಸರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಚಿವ ಮತ್ತು ದಂಡನಾಯಕರಾಗಿದ್ದ ಅನೇಕ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ವಿದ್ಯಾವಿನಯಸಂಪನ್ನರೂ ದೂರದೃಷ್ಟಿಯುಳ್ಳವರೂ ದಕ್ಷ ಯೋಧರೂ ಮತ್ತು ಆಡಳಿತಗಾರರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಇವರಲ್ಲದೆ, ಅನೇಕ ಆಡಳಿತಾಂಗಗಳಿಗಾಗಿ ಹೆಗ್ಗಡೆ, ಮಹಾಪಸಾಯತ, ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಿ, ಸೇನಬೋವ, ಸೈನ್ಯ ವಿಭಾಗಗಳಿಗೆ ದಂಡನಾಯಕ, ಸೇನಾಪತಿ, ಸಾಹಣೆ, ಮಾವಂತರೂ ರಾಜನ ಸ್ವಂತ ಕಾವಲಿಗೆ ಗರುಡರೂ ಇರುತ್ತಿದ್ದರು. ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳಾಗಿ ವಿವಿಧ ಪ್ರಾಂತಗಳಿಗೆ ಮಂಡಲೇಶ್ವರರು ಮತ್ತು ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರರನ್ನು ನೇಮಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

ಅರಮನೆ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು, ಸೈನ್ಯ, ಜನೋಪಕಾರೀ ಕೆಲಸಗಳು ಮುಂತಾದ ರಾಜ್ಯದ ವೆಚ್ಚಕ್ಕಾಗಿ ಭೂಕಂದಾಯ, ರಾಜನ ಸ್ವಂತ ಭೂ ಆಸ್ತಿಯಿಂದ ಬರುವ ಉತ್ಪನ್ನ, ನಿಧಿನಿಕ್ಷೇಪಗಳು, ಚಿನ್ನ ಕಬ್ಬಿಣದ ಗಣಿಗಳು, ಹಲವು ರೀತಿಯ ಸುಂಕಗಳು, ವೃತ್ತಿ ತೆರಿಗೆಗಳು, ಕಪ್ಪಕಾಣಿಕೆಗಳು, ಜುಲ್ಮಾನೆಗಳು ಇವು ಮುಖ್ಯ ಆದಾಯಮೂಲಗಳಾಗಿದ್ದವು.

ರಾಜ್ಯವನ್ನು ನಾಡುಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಮೈಸೆನಾಡು, ಕಬ್ಬಾಹುನಾಡು, ತಳಿಗೆನಾಡು ಮುಂತಾದ ನಾಡುಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ

ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸಚಿವ ಮತ್ತು ದಂಡನಾಯಕರನ್ನೂ ರಾಜಕುಮಾರರನ್ನೂ ರಾಣಿಯರನ್ನೂ ನಾಡುಗಳ ಅಥವಾ ನಾಡುಕೂಟಗಳ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆಗೆ ನೇಮಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ನಾಡ ಗೌಡ ಮತ್ತು ನಾಡ ಹೆಗ್ಗಡೆ ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಈ ನಾಡುಗಳ ಉಪವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿರುತ್ತಿದ್ದರು.

ಪ್ರಧಾನಿ, ಹೆಗ್ಗಡೆ, ಸೇನಾಪತಿ, ದಂಡನಾಯಕ ಮುಂತಾದವರನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದು ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮತ್ತು ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ರಾಜನ ಚಿಕ್ಕ ಪ್ರತಿಬಿಂಬದಂತೆ ಇರುತ್ತಿದ್ದರು. ರಾಜ ಸರ್ವೋಚ್ಚನಾಗಿದ್ದರೆ ಇವರು ಅವನ ಅಧೀನರೆಂಬುದಷ್ಟೇ ವ್ಯತ್ಯಾಸ. ಇವರಿಗೂ ಸ್ವಂತ ಭೂ ಆಸ್ತಿಗಳಲ್ಲದೆ, ಹಲವು ವಿಶಿಷ್ಟ ಕಂದಾಯ ಸುಂಕಗಳು ಆದಾಯ ಮೂಲಗಳಾಗಿದ್ದುವು. ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಪಟ್ಟಣಗಳ ಆಡಳಿತಕ್ಕಾಗಿ ಪುರಸಭೆಗಳಿದ್ದವು. ದೋರಸಮುದ್ರ, ಅರಸೀಕೆರೆ, ಶ್ರವಣ ಬೆಳುಗೊಳ, ಬಳ್ಳಿಗಾಮೆ ಮೊದಲಾದ ಪಟ್ಟಣ ಸಭೆಗಳ ಹಾಗೂ ಆಡಳಿತ ಮುಖ್ಯರ ಹೆಸರುಗಳು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಸೆಟ್ಟಿ ಎಂಬುವನು ದೋರಸಮುದ್ರದ ಆಡಳಿತ ಸಭೆಯ ಮುಖ್ಯನಾಗಿದ್ದ. ವೀರಬಲ್ಲಾಳನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೇಚಿಸೆಟ್ಟಿ ಎಂಬುವನು ಬಳ್ಳಿಗಾಮೆಯ ಪಟ್ಟಣ ಸಭೆಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷನಾಗಿದ್ದ. ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಗವುಂಡ (ಗೌಡ) ಅಥವಾ ಹೆಗ್ಗಡೆ ಮುಖ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದ. ಅವನ ಸಹಾಯಕ್ಕೆ ಲೆಕ್ಕ ಪತ್ರಗಳನ್ನಿಡಲು ಕರಣಿಕನಿರುತ್ತಿದ್ದ. ತಳವಾರ ಹುದ್ದೆಯೂ ಆಗಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದುದಾಗಿ ಬಳ್ಳಿಗಾಮೆಯ ಶಾಸನವೊಂದರಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಗ್ರಾಮಗಳ ಅಭ್ಯುದಯಕ್ಕಾಗಿ ಗ್ರಾಮಸಭೆ ಅಥವಾ ಪಂಚಾಯಿತಿ ಸಭೆ ಇದ್ದಿತು. ದೇವಾಲಯಗಳು, ಗೋಮಾಳ, ಸಾರ್ವಜನಿಕ ರಸ್ತೆಗಳು, ಕೆರೆಗಳು ಮುಂತಾದವುಗಳ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆಯನ್ನು ಗ್ರಾಮಸಭೆಗಳು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದವು. ಅಗ್ರಹಾರಗಳ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಮಹಾಜನ ಸಭೆ ಇರುತ್ತಿತ್ತು. ಅನೇಕ ವೃತ್ತಿಗಳ ಮೇಲಿನ ಸುಂಕಗಳು, ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ವ್ಯಾಪಾರದ ಮೇಲೆ ಸುಂಕ, ಜಾನುವಾರುಗಳು ಮತ್ತು ಇತರ ಬಾಬುಗಳ ಮೇಲಿನ ಸುಂಕಗಳಿಂದ ಗ್ರಾಮ–ನಗರಾಡಳಿತಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದುವು. **(ಜಿ.ಆರ್.ಆರ್.)**

ಆರ್ಥಿಕ–ಸಾಮಾಜಿಕ ಸ್ಥಿತಿ: ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯ ಸುಭಿಕ್ಷವಾಗಿದ್ದಿತು. ರಾಜ್ಯದ ಆದಾಯದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪಾಲು ಕೃಷಿ, ವ್ಯಾಪಾರ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಿಂದ ಸಲ್ಲುತ್ತಿತ್ತು. ಪ್ರಜೆಗಳು ತೆರಬೇಕಾಗಿದ್ದ ತೆರಿಗೆಗಳು ಹಲವಿದ್ದವು. ಭೂಕಂದಾಯ, ವ್ಯಾಪಾರ ಸಂಬಂಧದ ತೆರಿಗೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ ವೃತ್ತಿ ತೆರಿಗೆ, ಜಾತಿ ತೆರಿಗೆ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಸಮಾರಂಭಗಳ ಮೇಲೆ ವಿಧಿಸಲಾಗುತ್ತಿದ್ದ ತೆರಿಗೆ ಮುಂತಾದವೂ ಇದ್ದವು. ಗದ್ಯಾಣ, ಹಣ, ಹಾಗ, ಅಡ್ಡ, ಬೇಳೆ ಮುಂತಾದ ವಿವಿಧ ಮೌಲ್ಯದ ನಾಣ್ಯಗಳು ಚಲಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದವು. ಖಂಡುಗ, ಸಲಗೆ, ಕೊಳಗ, ಕಂಬ, ಬಳ್ಳ, ಮಾನ ಮುಂತಾದವು ಅಳತೆಯ ಮಾನಗಳು. ನಿಯತವಾಗಿ ಭೂಮಾಪನೆ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಭೂ ವಿವಾದ ಉಂಟಾದಾಗ ಹೊಸದಾಗಿ ಭೂಮಾಪನೆ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು.

ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಹಿಷ್ಣುತೆ ನೆಲಸಿತ್ತು. ಸರ್ವಧರ್ಮಗಳಿಗೂ ಸಮಾನ ಪೋಷಣೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ದೊರೆಯಿತು. ವಿಭಿನ್ನ ಧರ್ಮಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದವರು ವಿವಾಹವಾಗಿ ಸಹಬಾಳ್ವೆ ನಡೆಸಿದ ದೃಷ್ಟಾಂತ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಾಣಸಿಗುತ್ತದೆ. ಚಂದ್ರಮೌಳಿ ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರಿ ಶೈವ, ಆದರೆ ಇವನ ಪತ್ನಿ ಅಚ್ಚಿಯಕ್ಕ ಜೈನಧರ್ಮಾವಲಂಬಿ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ, ಜೈನಗುರುಗಳಿಗೆ, ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಆಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಪೂಜ್ಯಸ್ಥಾನವಿತ್ತು. ತಮಿಳು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಹೊಯ್ಸಳನಾಡಿಗೆ ಬಂದು ವೈಷ್ಣವಧರ್ಮಪ್ರಸಾರದಲ್ಲಿ ನಿರತರಾದರು. ಆಗಾಗ ಧಾರ್ಮಿಕ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಚರ್ಚಾಸಭೆಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದವು. ಅರಸರ ಬಿರುದುಗಳಲ್ಲಿ ಚತುಸ್ಸಮಯಸಮುದ್ಧರಣ ಎಂಬುದೂ ಒಂದು.

ದಾನಧರ್ಮ ಕಾರ್ಯಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದವು. ದೇವಾಲಯ ಬಸದಿಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಕೆರೆಕಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸುವುದು ಹಾಗೂ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿಸುವುದು, ದೇವತಾಪೂಜೆ ನೈವೇದ್ಯಾದಿ ಸೇವೆಗಳಿಗೆ ಭೂದಾನ, ಧನದಾನ ನೀಡುವುದು ಪುಣ್ಯಕಾರ್ಯಗಳೆನಿಸಿದ್ದವು. ಕಾಡನ್ನು ಕಡಿದು ಊರು, ಕೆರೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ನಿದರ್ಶನಗಳುಂಟು, ವೇದಾಧ್ಯಯನ, ಲಲಿತಕಲೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ದೊರೆಯಿತು. ರಾಜನೂ ಅಧಿಕಾರಿಗಳೂ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳೂ ಖಾಸಗಿ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳೂ ಧರ್ಮಕಾರ್ಯನಿರತರಾಗಿದ್ದನ್ನು ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.

ಅಧಿಕಾರಿಗಳೂ ಪ್ರಜೆಗಳೂ ಅರಸನಿಗೆ ನಿಷ್ಠರಾಗಿದ್ದರು. ಅರಸನಿಗಾಗಿ ರಾಜ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ತಮ್ಮ ಪ್ರಾಣವನ್ನು ಬಲಿಗೊಡಲು ಸಾಮಾನ್ಯ ಪ್ರಜೆಯೂ ಹಿಂಜರಿಯುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಆತ್ಮಬಲಿಯ ಹಲವು ಪ್ರಕಾರಗಳು ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಿದ್ದವು. ಗರುಡ ಪದ್ಧತಿ ವಿಶೇಷ ಗಮನಾರ್ಹ. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಮೃತರಾದವರ, ಗರುಡರಾಗಿದ್ದವರ ಕುಟುಂಬಗಳಿಗೆ ದಾನ ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಸತಿಪದ್ಧತಿ ಜಾರಿಯಲ್ಲಿತ್ತು. ರಾಜ್ಯದ ಅನೇಕ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಗೋಗ್ರಹಣ ಪದೇ ಪದೇ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದವು. ತುರುಗಳ್ಳರು ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದ ಊರಿನವರಾಗಿರಬಹುದು. ಇಲ್ಲವೆ ಇತರರಾಗಿರಬಹುದು, ಊರ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಗೋರಕ್ಷಣೆಗೆ ನಿಂತು ಹೋರಾಡಿ ಮರಣಹೊಂದಿದ ವೀರನ ಕುಟುಂಬಗಳಿಗೆ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಹಣವನ್ನು ದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಆಗಾಗ ಗಡಿವಿವಾದಗಳ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಹೋರಾಟಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದವು.

ವ್ಯಾಪಾರ ಚಟುವಟಿಕೆ ಚುರುಕಾಗಿತ್ತು. ವರ್ತಕರು ಅನೇಕ ದಾನಧರ್ಮ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಸಂತೆಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದವು. ಬಟ್ಟೆ, ಶ್ರೀಗಂಧ, ಅಡಕೆ, ಮಾವು, ಮಸಾಲೆ, ಏಲಕ್ಕಿ ಮತ್ತು ವನ್ಯಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ರಫ್ತು ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಕುದುರೆ, ಆನೆ, ಮುತ್ತು, ಹತ್ತಿ, ಉಪ್ಪು, ಬಂಗಾರ ಮತ್ತು ಬೆಳ್ಳಿ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಆಮದು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಸಾಮಗ್ರಿ ಸಾಗಣೆಗೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳೇ ಮುಖ್ಯ ಸಾಧನ. ಅಯ್ಯಾವೊಳೆ ಐನೂರ್ವರು ಈ ಕಾಲದ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ವಾಣಿಜ್ಯ ಸಂಘವಾಗಿದ್ದಿತು.

ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ಲಲಿತಕಲೆ ಮುಂತಾದ ಕೆಲವು ರಂಗಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಗಳಿದ್ದವು. ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಪತ್ನಿ ಶಾಂತಲೆ ಸಂಗೀತನಾಟ್ಯ ಸರಸ್ವತಿ ಎಂದು ಖ್ಯಾತಳಾಗಿದ್ದಳು. ಕೆಲವು ಸ್ತ್ರೀ ಅಧಿಕಾರಿಗಳೂ ಇದ್ದರು. ದಾನ ನೀಡುವಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಪತ್ನೀಪುತ್ರರ ಅನುಮತಿ ಅಗತ್ಯವಿತ್ತೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀಯರ ವೇಷ ಭೂಷಣಗಳು ಸರಳವಾಗಿದ್ದವು. ಅಂಗರಾಗಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀಯರು ವಿಶೇಷ ಮಹತ್ತ್ವ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರು. ದೇವದಾಸಿ ಪದ್ಧತಿ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿತ್ತು.

ಸೋಮನಾಥಪುರ, ಬೆಳ್ಳೂರು, ಸರ್ವಜ್ಞಪುರ, ಕೆಲ್ಲಂಗೆರೆ ಮುಂತಾದವು ಈ ಕಾಲದ ಕೆಲವು ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರಗಳು. ದೇವಾಲಯಗಳು ಚಿಕ್ಕ ಸಾಮಾಜಿಕ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿ ಜನರಿಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕವಾಗಿದ್ದವು. ಅಗ್ರಹಾರಗಳು ವೇದಪಾರಂಗತ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ವಾಸಸ್ಥಾನಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಚೋಳರ ಹಾಗೆ ಹೊಯ್ಸಳರು ಕೆಲವು ಅಗ್ರಹಾರಗಳನ್ನು ಚತುರ್ವೇದಿಮಂಗಲಗಳೆಂದು ಕರೆದರು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಮದ್ದೂರು ನಾರಸಿಂಹಚತುರ್ವೇದಿಮಂಗಲವಾಗಿದ್ದಿತು; ನಾಗಮಂಗಲ ವೀರ ಬಲ್ಲಾಳ ಭಟ್ಟರತ್ನಾಕರೆನೆನಿಸಿತ್ತು.

(ಎಚ್.ಎಂ.ಎಸ್.ಆರ್.)

ವಾಸ್ತು ಶಿಲ್ಪ: ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಭಾರತೀಯ ವಾಸ್ತು–ಶಿಲ್ಪ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ 11ರಿಂದ 13ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯವರೆಗೆ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿ ನೋಡುಗರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿದಿಡುವ, ಮರೆಯಲಾಗದಂಥ ದೃಶ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವ ತನ್ನ ಗುಣಗಳಿಂದ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಸ್ಥಾನವನ್ನು

ಗಳಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಆ ಕಾಲಕ್ಕೂ ಮೊದಲಿನ ಭುವನೇಶ್ವರದ ರಾಜರಾಣಿ ಮಂದಿರದ ಅದ್ಭುತ ರಮ್ಯತೆ, ಖಜುರಾಹೊದಲ್ಲಿರುವ ಕಂದಾರಿಯ ಮಹಾದೇವ ಮಂದಿರದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಅಂತಃಸ್ಸತ್ವ, ಎಲ್ಲೋರದ ಕೈಲಾಸ ದೇವಾಲಯದ ಭವ್ಯತೆ–ಇವೆಲ್ಲ ಗುಣಗಳನ್ನು ಸಮನ್ವಯಗೊಳಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದರೊಂದಿಗೆ ವಾಸ್ತು ಮತ್ತು ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ ವಿಧಾನಗಳ ಸುಗಮ ಸಮ್ಮಿಳನ ಇಲ್ಲಿದೆ.

ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ ಕಲಾಕೃತಿಗಳು, ಹಳೇಬೀಡು

ಹೊಯ್ಸಳ ಕಟ್ಟಡಗಳನ್ನು ಔತ್ತರೇಯ–ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ ಶೈಲಿಗಳ ಮಧ್ಯವರ್ತಿ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದ್ದರೂ ಔತ್ತರೇಯ ಶೈಲಿಯ ಲಕ್ಷಣಗಳು ವಿರಳವಾಗಿವೆ. ಅದರ ವಾಸ್ತು ಅಲಂಕರಣ ವಿಧಾನದಲ್ಲೂ ಶಿಖರದ ಕೆಲವಂಶಗಳಲ್ಲೂ ಕೆಲವು ಔತ್ತರೇಯ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯದ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ ಶೈಲಿಯ ಪ್ರಭಾವ ಹೆಚ್ಚು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಹೊಯ್ಸಳ ರೂವಾರಿಗಳು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಔತ್ತರೇಯ–ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಗಳ ಪ್ರಮುಖ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ಕಾಲದ ನಿರ್ಮಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡರೂ ಅವಕ್ಕೆ ತಮ್ಮ ಪ್ರತಿಭಾಶಕ್ತಿಯ ದ್ಯೋತಕವಾಗಿ ಹೊಸ ರೂಪವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಶೈಲಿಯ ಸೊಬಗನ್ನು ದ್ವಿಗುಣಗೊಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿ ಇತರ ಶೈಲಿಗಳ ಪ್ರಧಾನ ಲಕ್ಷಣಗಳ ಹೊರ ರೂಪದ ಒಗ್ಗೂಡಿಕೆಗೆ ಸೀಮಿತವಾಗಿ ನಿಲ್ಲದೆ ಅವುಗಳ ಸಮಗ್ರ ಸಂಯೋಜನೆಯನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದರೊಂದಿಗೆ ಕೆಲವು ಹೊಸ ವಿಶಿಷ್ಟ ಅಂಶಗಳನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿತು.

ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯ ಉಗಮಕ್ಕೆ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಚೋಳ–ಪಾಂಡ್ಯ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯೂ ದಖನ್ನಿನ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯೂ ಮೈಸೂರು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲೇ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಗಂಗ ನೊಳಂಬ ಕಟ್ಟಡಗಳೂ ಸ್ಫೂರ್ತಿಯನ್ನೊದಗಿಸಿದವು. ಹೊಯ್ಸಳ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವೊಂದು ಪದ್ಧತಿಯ ಅನುಕರಣೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ ತೃಪ್ತರಾಗಲಿಲ್ಲ; ಅವೆಲ್ಲವುಗಳ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡರೂ ಅಪೂರ್ವ ಪ್ರಯೋಗಪರರಾಗಿ ಹೊಸ ಪದ್ಧತಿಯೊಂದರ ಸೃಷ್ಟಿಯತ್ತ ದಿಟ್ಟ ಹೆಜ್ಜೆಯನ್ನಿಟ್ಟರು. ಅವರ ವಿಶಿಷ್ಟ ಗುಣಗಳೆಂದರೆ ಸರಳತೆಯನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿದುದು. ಅನುಕರಣೆಯ ಮಾರ್ಗವನ್ನುತ್ಯಜಿಸಿದುದು; ಮತ್ತು ಅಲಂಕರಣಶೀಲ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಕೆತ್ತನೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವ ಮೂಲಕ ಇತರ ಶೈಲಿಗಳಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಸುಂದರ ವಾಸ್ತುರೂಪಗಳನ್ನು ಭವ್ಯಕಲಾ ಭಂಡಾರಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿದುದು.

ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಬೇಕಾದ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಅಂಶವೆಂದರೆ ಅನೇಕ ಕಲಾ ಇತಿಹಾಸಕಾರರು ಉತ್ತರಕಾಲೀನ ಚಾಳುಕ್ಯ ಮತ್ತು ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಗಳನ್ನು ಅವಿಭಾಜ್ಯವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿರುವುದು. ಫರ್ಗ್ಯೂಸನ್, ವಿನ್ಸೆಂಟ್ ಸ್ಮಿತ್ ಅಂಥವರಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖರು. ಪರ್ಸಿ ಬ್ರೌನ್ ಸಹ ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹೊರತಾದವರಲ್ಲ. ಚಾಳುಕ್ಯ ಶೈಲಿ ಅವರ ಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದ ಹೊಯ್ಸಳ ದೊರೆಗಳ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಪರಿಪಕ್ವತೆಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಿತೆಂದು ಅವರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಮುಂದುವರಿದು, ಈ ಶೈಲಿ ಈಗಿನ ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಾದಾಮಿ, ಐಹೊಳೆ, ಪಟ್ಟದ ಕಲ್ಲುಗಳಲ್ಲಿ ಉಗಮವಾಯಿತೆಂದೂ ಸುದೀರ್ಘ ವಿಕಾಸದ ಕೊನೆಯ ನಿದರ್ಶನಗಳನ್ನು ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 12–13ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದೆಂದೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಒಂದು ಸೀಮಿತ ಘಟ್ಟದವರೆಗೂ ನಿಜವಾದರೂ ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವಾರು ಮೂಲಭೂತ ಹೊಸ ಅಂಶಗಳು ಬಳಕೆಗೆ ಬಂದು ಅದನ್ನು ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಶೈಲಿಯೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲು ಸಾಧಕಗಳಾಗಿವೆ.

ಮೊದಲಿಗೆ ಚಾಳುಕ್ಯ ಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದ ಹೊಯ್ಸಳರು 12ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರರಾದ ಅನಂತರ ಚಾಳುಕ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿ ಆ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರು. ಅದರ ಫಲವಾಗಿ ಚಾಳುಕ್ಯ–ಹೊಯ್ಸಳ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಸಾಮ್ಯಗಳು ಎದ್ದುಕಾಣುತ್ತವೆ. ಎರಡು ಶೈಲಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳ ಬಾಗಿಲುವಾಡಗಳನ್ನು ಸುಂದರ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಹೂಬಳ್ಳಿಗಳು, ಲತಾಗುಲ್ಮಗಳು, ಅವುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಪ್ರಾಣಿಪಕ್ಷಿಗಳು, ವಿರಳವಾಗಿ ದೇವಗಣ–ಮಾನವಗಣದ ಕೆತ್ತನೆಗಳು–ಇವುಗಳಿಂದಲೂ ಜ್ಯಾಮಿತೀಯ ವಿನ್ಯಾಸಗಳಿಂದಲೂ ಈ ಅಲಂಕರಣಗಳನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಎರಡು ಶೈಲಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲೂ ಕಡೆತ ಯಂತ್ರದ (ಲೇತ್) ಮೇಲೆ ತಯಾರಿಸಿದ ವೈವಿಧ್ಯಪೂರ್ಣ ಕಂಬಗಳನ್ನು ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗಕ್ಕೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಗಾಳಿ ಬೆಳಕುಗಳನ್ನು ಪೂರೈಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ಮುಖಮಂಟಪದ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಕಲ್ಲಿನ ಜಾಲಂಧ್ರಗಳನ್ನು ಇವೆರಡು ಶೈಲಿಗಳ ಕಟ್ಟಡಗಳಲ್ಲೂ ಕಾಣಬಹುದು. ಆದರೆ ಈ ಸಾಮ್ಯಗಳೊಂದಿಗೆ ಹಲವಾರು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಪೂರ್ಣ ಆವಿಷ್ಕರಣಗಳನ್ನು ಹೊಯ್ಸಳ ಕಟ್ಟಡಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ ಮತ್ತು ಆ ಶೈಲಿಗೆ ಅವು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ನೀಡುತ್ತವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯಗಳ ವಿವಿಧ ವಾಸ್ತು ಲಕ್ಷಣಗಳ ವಿಶ್ಲೇಷಣಾತ್ಮಕ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದ ಈ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಶೈಲಿಯ ನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಅಮಿತ ಉತ್ಸಾಹ ಮತ್ತು ನೆರೆಹೊರೆಯ ವಾಸ್ತು ಶೈಲಿಯ ಅಂಶಗಳ ಸಮ್ಮಿಲನ, ಅದರ ಫಲವಾಗಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಆವಿಷ್ಕಾರಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ನವಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಪರಿಸರದ ಪ್ರಭಾವಗಳು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ಈ ಶೈಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಶಿಲ್ಪಿಗಳ ಸೃಜನಶೀಲತೆಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ. ಹೊಸ ಶೈಲಿಯ ನಿರ್ಮಾಣದತ್ತ ಕಾಣುವ ಮೊದಲ ದಿಟ್ಟ ಹೆಜ್ಜೆ ಕಟ್ಟಡ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಅವರು ಬಳಸಿದ ಕಲ್ಲು. ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲೂ ಮೈಸೂರು ಪ್ರಾಂತದಲ್ಲೂ ಆವರೆಗೂ ಕಣಶಿಲೆಯನ್ನು (ಗ್ರಾನೈಟ್) ಕಟ್ಟಗಳಿಗೆ ಬಳಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಕಣಶಿಲೆ ಬಹಳ ಪೆಡಸಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಮಾಣದ ಶಿಲೆಗಳನ್ನು ಬಳಸಿ ಬೃಹತ್ಪ್ರಮಾಣದ ಕಟ್ಟಡಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಬಹುದಾಗಿತ್ತು. ಈ ರೀತಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳು ಚೋಳ–ಪಾಂಡ್ಯ ಶೈಲಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರುತ್ತವೆ. ಪಲ್ಲವ–ಚೋಳ–ಪಾಂಡ್ಯ ದೇವಾಲಯಗಳ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಒಟ್ಟಾರೆ ಮೋಹಕವಾಗಿದ್ದರೂ ಕಣಶಿಲೆಯ ಪೆಡಸುತನದಿಂದ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಕುಸುರಿ ಕೆತ್ತನೆಗಳನ್ನು ಕಾಣಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕೆಲವು ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಗಂಗ–ನೊಳಂಬ ಕಟ್ಟಡಗಳು ಕಣಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾದವು. ಆದುದರಿಂದ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿರಲಿಲ್ಲ. ಮೊದಲ ಚಾಳುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯ

ಮಂದಿರಗಳು ಚಾಳುಕ್ಯರ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವಿಪುಲವಾಗಿ ದೊರಕುವ, ಕಣಶಿಲೆಗಿಂತ ಮೃದುವಾದ ಕೆಂಪು ಮರಳ್ಗಲ್ಲಿನಲ್ಲೂ ಅನಂತರವು ಒಂದು ರೀತಿಯ ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆಯಲ್ಲೂ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿವೆ. ಕಲ್ಲಿನ ಮೃದುತ್ವದ ಕಾರಣದಿಂದ ದ್ರಾವಿಡ ರೀತಿಯ ಬೃಹತ್ಪ್ರಮಾಣದ ಕಟ್ಟಡಗಳನ್ನು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿರಲಿಲ್ಲವಾದರೂ ದಕ್ಷಿಣದ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮವೂ ಮನೋಜ್ಞವೂ ಆದ ಕೆತ್ತನೆಯ ಕೆಲಸ ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು. ಹೊಯ್ಸಳ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ತಮ್ಮ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ದೊರಕುತ್ತಿದ್ದ ನಸುಹಸಿರು ಅಥವಾ ಕಪ್ಪು-ನೀಲಿ ಛಾಯೆಯುಳ್ಳ ಬಳಪದ ಕಲ್ಲನ್ನು ತಮ್ಮ ಕಟ್ಟಡಗಳಿಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾರಂಭಿಸಿದರು. ಈ ಕಲ್ಲಿನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೆಂದರೆ ಹೊಸದಾಗಿ ಗಣಿಯಿಂದ ಕತ್ತರಿಸಿ ತೆಗೆದಾಗ ಅದು ಬಹಳ ಮೃದುವಾಗಿದ್ದು ಬಿಸಿಲು ಗಾಳಿಗಳ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಕ್ರಮೇಣ ತನ್ನೊಳಗಿನ ತೇವವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಗಟ್ಟಿಯಾಗುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಬಹಳ ಸೂಕ್ಷ್ಮಕಣಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದ್ದು ಹೆಚ್ಚು ಸಾಂದ್ರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಆ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಬಹಳ ನಯವಾದ ಹಾಗೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಕೆತ್ತನೆಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಸಾಧ್ಯ. ಈ ಮೃದು ಮಾಧ್ಯಮದ ಪೂರ್ಣ ಉಪಯೋಗ ಪಡೆದುಕೊಂಡ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಕೇವಲ ಕಲ್ಲಿನ ಕೆಲಸಗಾರರಂತೆ ತಮ್ಮ ಕಟ್ಟಡಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀಗಂಧದ ಮತ್ತು ದಂತದ ಕೆತ್ತನೆಗಾರರ ನಯಗಾರಿಕೆಯನ್ನೂ ಚಿನ್ನದ ಕೆಲಸಗಾರರ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಕುಸುರಿ ಕೆಲಸದ ಕೌಶಲವನ್ನೂ ಚಿತ್ರಗಾರರ ಭಾವನಿರೂಪಣಾ ಚಾತುರ್ಯವನ್ನೂ ತಮ್ಮ ಕಟ್ಟಡಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಒಂದೇ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯ ಕಟ್ಟಡ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಿಯ ಕೈಚಳಕಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಿಯ ಅನುಪಮ ಕಲಾವಂತಿಕೆ ಕಾಣಬರುತ್ತದೆ.

ಹೊಯ್ಸಳ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯ ವಿಶಿಷ್ಟ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಈ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ತಲವಿನ್ಯಾಸ, ಜಗತಿ, ಭಿತ್ತಿ ಅಲಂಕರಣ, ಶಿಖರ ಮತ್ತು ಕಂಬಗಳ ರೂಪಗಳಿಂದ ಗುರುತಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ತಲವಿನ್ಯಾಸ: ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯ ವಿಮಾನಗಳ ತಲವಿನ್ಯಾಸ ಮುಂಚಾಚುವ ಮತ್ತು ಹಿನ್‌ಸರಿಯುವ ಕೋನಗಳಿಂದ ಒಡಗೂಡಿದ ಗೋಡೆಯ ಹೊರಭಾಗದಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ. ಒಂದೇ ಕೇಂದ್ರವುಳ್ಳ ಸಮಚೌಕೋನಗಳನ್ನು ಒಂದು ಅಕ್ಷದ ಮೇಲೆ ಸುತ್ತುವುದರಿಂದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಸರಿಹೊಂದುವಂತೆ ಉಂಟಾಗುವ ಕೋನಗಳು ಈ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಬಾಹುಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಈ ರೀತಿಯ ಜೋಡಣೆಯಿಂದ 8,12, 16 ಮುಂತಾಗಿ ಎಷ್ಟು ಕೋನಗಳನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಈ ತಲವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ಜಗತಿ ಅಥವಾ ಉಪಪೀಠದಿಂದ ವಿಮಾನದ ತುದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಶಿಖರದ ಮೇಲಿನ ಕಲಶದವರೆಗೂ ಕೊಂಡೊಯ್ಯಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಹೊಯ್ಸಳ ಮಂದಿರಗಳ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ಅಷ್ಟಭದ್ರ ವಿನ್ಯಾಸವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.

ಜಗತಿ ಅಥವಾ ಉಪಪೀಠ: ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಭೂಮಟ್ಟದಿಂದ ಸು. 5 ಅಡಿ ಎತ್ತರದ, ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಜಗತಿಯ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಕಟ್ಟಡ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ ಮೃದುವಾದ ಬಳಪದ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಎತ್ತರವಾದ ಗೋಡೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಹೊಯ್ಸಳ ಗುಡಿಗಳೂ ಅವುಗಳ ಶಿಖರಗಳೂ ಮಟ್ಟಸವಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದವು. ಈ ಗಿಡ್ಡಾದ ಮಂದಿರಗಳಿಗೆ ಭವ್ಯತೆಯನ್ನೂ ಎತ್ತರದ ಭಾವನೆಯನ್ನೂ ಒದಗಿಸಲು ಈ ಜಗತಿಗಳು ಸಹಾಯಕವಾಗುತ್ತಿದ್ದುವು. ಹೊಯ್ಸಳ ಗುಡಿಗಳ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣ ಮಾರ್ಗವಿರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಗುಡಿಗೆ ಬಂದ ಭಕ್ತರು ಗೋಡೆಗಳ ಹೊರಮೈಯ ಮೇಲೆ ರೂಪಿಸಲಾಗಿದ್ದ ಅಪೂರ್ವ ಸೌಂದರ್ಯಯುತ ದೇವದೇವಿಯರ ಪ್ರತಿಮೆಗಳನ್ನೂ ಪೌರಾಣಿಕ ಘಟನೆಗಳನ್ನೂ ನೋಡಿ ಸವಿಯುತ್ತ ದೇವಾಲಯದ ಸುತ್ತ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆ ಮಾಡಲು ದೇವಾಲಯದ ಉದ್ದಗಲಗಳಿಗಿಂತಲೂ ವಿಶಾಲವಾಗಿದ್ದ ಈ ಜಗತಿ ಅವಕಾಶ ಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತಿತ್ತು. ಜಗತಿ ಸಹ ಅದರ ಮೇಲಿನ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಿತ್ತು. ಜಗತಿಯ ಒಂದೊಂದು ಕೋನದಲ್ಲೂ ಸಿಂಹ, ಆನೆ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಜಗತಿಯ ಕೋನಗಳನ್ನು ಎತ್ತಿಹಿಡಿದಿರುವಂತೆ ನಿರೂಪಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಭಿತ್ತಿ ಅಲಂಕರಣ: ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಜಗತಿ ಮತ್ತು ಗೋಡೆಗಳು ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಎತ್ತರದ ಭಾವನೆಯನ್ನು ಒದಗಿಸದಿದ್ದರೂ ಗೋಡೆಗಳ ಕೆಳಗಿನ ಅರ್ಧವನ್ನು ಒಂದರ ಮೇಲೊಂದರಂತೆ ಪೇರಿಸಿದ ಆರೆಂಟು ಸಮತಟ್ಟಾದ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಶಿಖರದಲ್ಲೂ ಇದೇ ರೀತಿಯ ಸಮತಲದ ಅಂತಸ್ತುಗಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಎತ್ತರದ ಭಾವನೆಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತವೆ. ವಿಮಾನ ಭಾಗದ ಗೋಡೆಯನ್ನು ಮೂರು ಭಾಗಗಳನ್ನಾಗಿಯೂ ಮಂಟಪದ ಗೋಡೆಗಳನ್ನು ಎರಡು ಭಾಗಗಳನ್ನಾಗಿಯೂ ವಿಂಗಡಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ವಿಮಾನ ಮತ್ತು ಮಂಟಪ, ಅಂದರೆ ಒಟ್ಟು ದೇವಾಲಯದ ಸುತ್ತಲೂ ಗೋಡೆಯ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮುಂಚಾಚಿದ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳ ಮೇಲೆ ಆನೆ, ಕುದುರೆ ಸವಾರರು, ಲತಾತೋರಣ, ಸಿಂಹಮುಖ, ಮತ್ತೆ ಲತಾತೋರಣಗಳು, ಅದರ ಮೇಲೆ ಕಣ್ಣಿನ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿರುವ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣ, ಮಹಾಭಾರತ, ಭಾಗವತ ಮತ್ತಿತರ ಪೌರಾಣಿಕ ಕಥೆಗಳು ಮತ್ತು ವಿರಳವಾಗಿಯಾದರೂ ಕೆಲವು ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ಧಾರ್ಮಿಕ ಜೀವನಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವ ಮಾನವರ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನೂ ಬಿಡಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅವಕ್ಕೂ ಮೇಲಿನ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಾಳಿ ಅಥವಾ ಮಕರಗಳು ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮೇಲಿನ ಸಾಲುಗಳಲ್ಲಿ ಹಂಸಗಳ ಚಿತ್ರಣವಿರುತ್ತವೆ. ಎಲ್ಲ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲೂ ಈ ಚಿತ್ರಪಟ್ಟಿಕೆಗಳು ಇದೇ ಅನುಕ್ರಮದಲ್ಲಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಚಿತ್ರಪಟ್ಟಿಕೆಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲ ಮುಖ್ಯ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲೂ ಇರುತ್ತವೆ.

ಮುಂಭಾಗದ ಮಂಟಪದ ಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಚಿತ್ರಪಟ್ಟಿಕೆಗಳ ಮೇಲಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಶಾಲವಾದ ಅಂಕಣ ಚಿತ್ರಫಲಕಗಳೋ ಜಾಲಂಧ್ರಗಳೋ ಇರುತ್ತವೆ. ಕಲ್ಲುಚಪ್ಪಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಈ ಜಾಲಂಧ್ರಗಳ ಮೇಲೂ ಹೊಯ್ಸಳ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಹಲವು ರೀತಿಯ ನಕ್ಷೆಗಳನ್ನು-ಹೂವುಗಳು, ಬಳ್ಳಿಗಳು, ಜ್ಯಾಮಿತೀಯ ವಿನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು-ಬಿಡಿಸಿ ಜಾಲಂಧ್ರಗಳ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಅಂಕಣ ಚಿತ್ರಫಲಕಗಳ ಮೇಲೆ ರಾಜರ ದರ್ಬಾರು, ಪೌರಾಣಿಕ ಘಟನೆಗಳ ನಿರೂಪಣೆ, ಶಿವ, ವಿಷ್ಣು ಮುಂತಾದ ಅಧಿದೇವತೆಗಳ ಮತ್ತು ಅವರ ಪರಿವಾರ ದೇವತೆಗಳ ಚಿತ್ರಣಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಿ ಅವುಗಳ ಅಲಂಕರಣದೊಂದಿಗೆ ಭಕ್ತ ಜನರಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಧಾರ್ಮಿಕ ಪರಿಸರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ವಿಮಾನದ ಹೊರಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಂಟಪದ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲಿರುವಂತೆ ಅಡ್ಡ ಚಿತ್ರಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ತಮ್ಮ ಶಿಲ್ಪರಚನಾಚಾತುರ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಗಳಾದ ದೇವದೇವತೆಗಳ ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಮಾಣದ-2 ರಿಂದ 3 ಅಡಿಗಳೆತ್ತರದ- ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಕಡೆಯಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಒಂದೊಂದು ಗುಂಪಿನ ವಿಗ್ರಹಗಳಿಗೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಗೂಡು ಅಥವಾ ಫಲಕಗಳೂ ಪ್ರಭಾವಳಿ ಆಕಾರದ ಲತಾತೋರಣಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಕೆಲವು ಬಾರಿ ಈ ದೇವದೇವಿಯರು, ಪೌರಾಣಿಕ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ಲತಾಕುಂಜದೊಳಗೆ ಇದ್ದಾರೇನೋ ಎಂಬ ಕಲ್ಪನೆ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಒಂದೊಂದು ವಿಗ್ರಹವೂ ಗೋಡೆಯ ಅಂಗವಾಗಿರುವಂತೆ ಭಾಸವಾಗುವ ಬದಲು

ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಸಣ್ಣ ಗುಡಿಗಳಲ್ಲಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಹಿಂದೆ–ಮುಂದೆ ಸರಿದಂತಿರುವ ಗೋಡೆಯ ವಿನ್ಯಾಸದಿಂದ ಕೆಲವು ವಿಗ್ರಹಗಳ ಮೇಲೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಬೆಳಕೂ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ವಿಗ್ರಹಗಳ ಮೇಲೆ ನೆರಳೂ ಬೀಳುತ್ತದೆ. ಈ ನೆರಳು–ಬೆಳಕುಗಳ ಪ್ರಭಾವ ವಿಗ್ರಹಗಳ ಸರಸ–ಸೌಮ್ಯ ಅಥವಾ ರುದ್ರ–ಬೀಭತ್ಸ ಭಾವಗಳ ಮೇಲೆ ಆಗುವಂತೆ ಅವುಗಳ ಸ್ಥಳನಿರ್ದೇಶನ ಮಾಡಿರುವುದು ಶಿಲ್ಪಿಗಳ ಕಲ್ಪನಾಶಕ್ತಿಗೆ ಸಾಕ್ಷ್ಯಗಳಾಗಿವೆ. ಮೂರನೆಯ ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮೇಲಿನ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅರೆಗಂಬ, ಕಲಶ ಮತ್ತು ಶಿಖರಗಳ ವಿನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ರಾವಿಡ ಗುಡಿಗಳ ಹೊರಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲಿರುವ ಈ ಅರೆಗಂಬ–ಗೂಡುಗಳು ಆ ಗುಡಿಗಳ ವಾಸ್ತುವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಲಕ್ಷಣಗಳಾಗಿವೆ; ಹೊಯ್ಸಳ ಗುಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಅವು ಸೂರಿನ ಕೆಳಗೆ ಮಟ್ಟಸವಾಗಿದ್ದು ತಮ್ಮ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿವೆ. ಭಿತ್ತಿಯ ಮೇಲಿನ ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕ ಅಲಂಕರಣ ಶಿಖರಗಳ ವಿನ್ಯಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯ ಶಿಖರ ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಕಾಣಬಹುದು.

ವಿಮಾನದ ಮೇಲಿನ ಶಿಖರಗಳು: ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಎದ್ದು ಕಾಣುವ ವಿಭಾಗವೆಂದರೆ ಶಿಖರ. ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ ಮೃದುವಾದ ಕಲ್ಲು ಮತ್ತು ಅದರಿಂದ ಉಂಟಾದ ಅಭದ್ರತೆಯ ಫಲವಾಗಿ ಬಹುಮಟ್ಟಿನ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಖರಗಳು ಕಣ್ಮರೆಯಾಗಿ ಹೋಗಿವೆ. ದೊಡ್ಡಗದ್ದವಳ್ಳಿ, ಸೋಮನಾಥಪುರ, ಭದ್ರಾವತಿ, ನುಗ್ಗೇಹಳ್ಳಿ ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿರುವ ದೇವಾಲಯಗಳ ಮೇಲೆ ಉಳಿದು ಬಂದಿರುವ ಶಿಖರಗಳಿಂದಲೂ ಹೊರಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲಿನ ಚಿತ್ರಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾದ ಶಿಖರಗಳ ಅವಗಾಹನೆಯಿಂದಲೂ ಈ ಶಿಖರಗಳ ಆಕಾರ–ವಿನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಅಭ್ಯಸಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ವಿಮಾನದ ಕೆಳಭಾಗದ ಗೋಡೆಗಳಿಂದ ಶಿಖರಭಾಗವನ್ನು ಅಗಲವಾದ ಸೂರುಗಳಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಿದರೂ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ಶಿಖರಾಗ್ರದವರೆಗೂ ಕೊಂಡೊಯ್ಯಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಶಿಖರದ ಊರ್ಧ್ವತ್ವದ ಭಾವನೆಯನ್ನು ಸಮತಟ್ಟಾದ ಅಂತಸ್ತುಗಳು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಕಡಿಮೆ ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಕ್ರಮೇಣ ಸಣ್ಣದಾಗುತ್ತಿರುವ ಈ ಅಂತಸ್ತುಗಳು ಶಿಖರದ ಮನೋಜ್ಞ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುತ್ತವೆ. ಶಿಖರದ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಛತ್ರಾಕಾರದ ಕಲಶವಿರುತ್ತದೆ. ಶಿಖರದ ಮೇಲಿರುವ ಉದ್ದ ಮತ್ತು ಅಡ್ಡಪಟ್ಟಿಕೆಗಳ ಮೇಲೆ ವೈವಿಧ್ಯಮಯವಾದ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಪ್ರಮಾಣದ ಗುಡಿಗಳನ್ನೂ ಗೂಡುಗಳನ್ನೂ ಕೆತ್ತಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಶಿಖರದ ಈ ಅಡ್ಡ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳು ಮುಂಚಾಚಿಕೊಂಡು ತಮ್ಮ ಕೆಳಗಿನ ಮತ್ತು ಮೇಲಣ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿಂದ ತುಸು ಅಂತರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಯೊಂದೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿರುವಂತೆ ಭಾವಿಸುತ್ತವೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯ ಶಿಖರಗಳು ಮಟ್ಟಸವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಎದ್ದುಕಾಣುವುದಿಲ್ಲವಾದರೂ ಅವುಗಳ ಮೇಲಿನ ಕೆತ್ತನೆಗಳ ಭವ್ಯತೆಯಿಂದ ನೋಡುಗರ ಗಮನವನ್ನು ತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದಿಡುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುತ್ತವೆ. ಶಿಖರದ ಮೆಟ್ಟಿಲು ಮೆಟ್ಟಿಲಾದ ಅಂತಸ್ತುಗಳ ಮೇಲೆ ಸಿಂಹಮುಖಗಳು, ಲತೆಗಳು ಮತ್ತು ದೇವತಾವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಸುಂದರವಾಗಿ ಕೆತ್ತಿರಲಾಗುತ್ತದೆ. ಛತ್ರಾಕಾರದ ಕಲಶದ ಕಲ್ಲಿನ ಮೇಲೆ ಅಮೃತಕಲಶ, ಶಲಾಕೆ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಸಾದ ಪುರುಷ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಕಡೆದಿರುತ್ತಾರೆ. ಸುಕನಾಸಿಯ ಛಾವಣಿಯ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಪಸರಿಸಿರುವ ಶಿಖರದ ಮುಂಚಾಚಿನ ಮೇಲೆ ಹೊಯ್ಸಳ ಲಾಂಛನವಾದ ಸಳ ಹುಲಿಯನ್ನು ಕೊಲ್ಲುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವ ಶಿಲ್ಪವಿರುತ್ತದೆ. ಕಟ್ಟಡಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಮೃದು ಕಲ್ಲಿನ ಗೋಡೆಗಳು ದ್ರಾವಿಡ ರೀತಿಯ ಬೃಹತ್ ಶಿಖರಗಳ ಭಾರವನ್ನು ಹೊರಲು ಅಸಮರ್ಥವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಸಣ್ಣವಾದರೂ ಸುಂದರ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾದ ಈ ಶಿಖರಗಳು ಇಡೀ ದೇವಾಲಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಲಾದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಗಮನಾರ್ಹ ಅಂಗಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ಕಂಬಗಳು: ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯಗಳ ಕಂಬಗಳು ಸಹ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದವು. ಅವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದ್ರಾವಿಡ ರೀತಿಯ ಕಂಬಗಳ ಮತ್ತು ಚೌಕೋನ ಆಕಾರದ ಬೋದಿಗೆಗಳ ಅನುಕರಣೆಯಾಗಿದ್ದರೂ ಚಾಳುಕ್ಯ ದೇವಾಲಯಗಳ ಕಂಬಗಳ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೊಳಗಾಗಿ ಕಡೆತ ಯಂತ್ರದ ಮೇಲೆ ತಿರುಗಿಸಲಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಹೊಯ್ಸಳ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಬಳಪದ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿಗೆ ದಿಮ್ಮಿಗಳನ್ನು ಬೇಕಾದ ಆಕಾರ–ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಗೆ ಕಡೆದು ಅನಂತರ ಚಕ್ರಗಳ ಮೇಲೆ ದಿಮ್ಮಿಗಳನ್ನು ನೆಟ್ಟಗೆ ನಿಲ್ಲಿಸಿ ತಿರುಗಿಸುತ್ತ ಉಕ್ಕಿನ ಉಳಿಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ದಿಮ್ಮಿಗಳ ಮೇಲೆ ಉಂಗುರಾಕಾರದ ಮತ್ತು ಇತರ ವಿನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಒಂದೇ ಕಲ್ಲಿನ ಈ ಕಂಬಗಳ ತಳಭಾಗ ಚದರವಾಗೂ ಮಧ್ಯಭಾಗ ಬುಡಮೇಲು ಮಾಡಿದ ಘಂಟೆ ಅಥವಾ ಕಮಲದ ಆಕಾರದಲ್ಲೂ ಅಗ್ರಭಾಗ ಗ್ರೀವದ ಮೇಲೆ ಚಕ್ರಾಕಾರದಲ್ಲೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಈ ಅಗ್ರಭಾಗದ ಚಕ್ರ ಎರಡೆರಡು ಬಾರಿ ಇದ್ದು ಅವುಗಳ ನಡುವೆ ಕಮಲದ ಆಕಾರದ ಒಂದು ಅಂಗವಿರುತ್ತದೆ. ಅದರ ಮೇಲೆ ವಿವಿಧ ಅಲಂಕರಣಗಳುಳ್ಳ ಚೌಕನಾದ ಬೋದಿಗೆಗಳು ಛಾವಣಿಯ ಮೂಲಗಳಿಗೆ ಆಧಾರವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ನವರಂಗದ ಕಂಬಗಳ ಮತ್ತು ಹೊರಗೋಡೆಯ ಅರೆಗಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ಈ ಬೋದಿಗೆ ಮತ್ತು ದೂಲಗಳ ನಡುವೆ ಮುಂಬಾಗಿದಂತೆ ನಿಲ್ಲಿಸಲಾದ

ವೀಣಾಪಾಣಿ ಮದನಿಕೆ, ಚನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯ, ಬೇಲೂರು

ಸಾಲಭಂಜಿಕಾ ಅಥವಾ ಮದನಿಕಾ ವಿಗ್ರಹಗಳೂ ಇರುವುದುಂಟು. ಈ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಸುಂದರ ಕೆತ್ತನೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಒಂದು ದೇವಾಲಯದೊಳಗಿನ ಕಂಬಗಳು ಅವುಗಳ ಅಲಂಕರಣ ವೈವಿಧ್ಯದಿಂದ ಒಂದರಂತೆ ಮತ್ತೊಂದು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ನವರಂಗದ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ತಮ್ಮ ಚಾತುರ್ಯದ ಪರಮಾವಧಿಯನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದರೆ ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷೆಯೇನಲ್ಲ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಂಬದ ಇಡೀ ಮೇಲ್ಮೈ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಂದ ತುಂಬಿದ್ದರೂ ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಅಲ್ಪ ಸ್ವಲ್ಪ ಬಿಡಿಸ್ಥಳವಿದ್ದುದೇ ಆದರೆ ಆ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಹೊಳಪಿನಿಂದ ಕನ್ನಡಿಯ ಬೆಳಕು ಪ್ರತಿಫಲಿಸುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಕಂಬಗಳ ಮಧ್ಯಭಾಗವನ್ನು ಹೊಳಪು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಲ್ಲದೆ ತೆರವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ.

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಲಕ್ಷಣಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವನ್ನು ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರದೇಶದ ಆದಿ ಕಾಲದ ಬಾದಾಮಿ ಚಳುಕ್ಯರ ಕೆಲವು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲೂ ಸೇವುಣರ ಕಾಲದ ಕೆಲವು ಹೇಮಾದ್ರಿಪಂಥದ ಗುಡಿಗಳಲ್ಲೂ ಬಿಡಿಬಿಡಿಯಾಗಿ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದ್ದು ಹೊಯ್ಸಳ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಗಳು ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೊಸದಾಗಿ ಕಂಡುಹಿಡಿದರೆಂದು ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಮೇಲಿನ ಎಲ್ಲ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಮೃದುವಾದ ಬಳಪದ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ತಮ್ಮ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಮನ್ವಯಗೊಳಿಸಿ ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಈ ಅಂಶಗಳಿಗೆ ತಮ್ಮ ನೈಪುಣ್ಯದಿಂದ ಹೊಸರೂಪ ಕೊಟ್ಟಿರುವುದು ಅವರ ರಚನಾಕೌಶಲಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮ ನಿದರ್ಶನ. ಡೊಂಕುಡೊಂಕಾದ ಗೋಡೆಗಳ ವಿನ್ಯಾಸದಿಂದ ದೊರಕಿದ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರದೇಶದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಅಂಗುಲವನ್ನೂ ತಮ್ಮ ಅಮೋಘ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡು ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಒಂದು ವಾಸ್ತು ನಿರ್ಮಾಣವೆನ್ನುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಕಲೆಯ ಪ್ರದರ್ಶನಾಲಯವೆಂಬಂತೆ ಮಾಡಿರುವುದೇ ಹೊಯ್ಸಳ ಶಿಲ್ಪಿಗಳ ಅನುಪಮ ಕಾಣಿಕೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಬೇಲೂರು, ಹಳೇಬೀಡು ದೇವಾಲಯಗಳ ಬಾಗಿಲುಗಳ ಮೇಲಿನ ಮಕರ ತೋರಣಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಸೂಕ್ಷ್ಮತರವಾದ ಕೆತ್ತನೆ ಅಕ್ಕಸಾಲಿಗರ ಕುಸುರಿ ಕೆಲಸವನ್ನೂ ಮೀರಿಸುವಂಥದು. ಬೇಲೂರು ದೇವಾಲಯದ ಕೆಲವು ಕಂಬಗಳ ಮೇಲಿನ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಕೆತ್ತನೆಗಳು ರೂವಾರಿಗಳ ಕಲಾಪ್ರೌಢಿಮೆಯ ಅಪೂರ್ವ ನಿದರ್ಶನಗಳು. ಶಿಲಾಬಾಲಿಕೆಯರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಸಾಲಭಂಜಿಕೆಗಳು–ಅದರಲ್ಲೂ ಬೇಲೂರಿನ ಚೆನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲಿರುವ ನಾಲ್ಕು ವಿಗ್ರಹಗಳು ಹೊಯ್ಸಳ ಶಿಲ್ಪಿಗಳನ್ನು ಅಮರಕೀರ್ತಿಭಾಜರನ್ನಾಗಿಸಿವೆ.

ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯ ಪರಿಪಕ್ವ ಗುಡಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಮಾನ, ಸುಕನಾಸಿ, ನವರಂಗ ಮತ್ತು ಮುಖಮಂಟಪಗಳು ಮುಖ್ಯ ಭಾಗಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಇವಿಷ್ಟು ಭೂಮಟ್ಟದಿಂದ ಸು. 5 ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯದ ವಿಸ್ತೀರ್ಣಕ್ಕಿಂತ ವಿಶಾಲವಾದ ಜಗತಿಯ ಮೇಲೆ ಇರುತ್ತವೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿ ಅಥವಾ ವಿಮಾನ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ತಲವಿನ್ಯಾಸದ ಮೇಲೆ ಚತುರಸ್ರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಪಿಂಡಿಕೆಯ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭಾವಳಿ, ಲತಾತೋರಣ ಮತ್ತು ಕೀರ್ತಿಮುಖಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಮೂಲವಿಗ್ರಹವಿರುತ್ತದೆ. ಅಭಿಷೇಕಜಲ ಎಡಭಾಗದಿಂದ ಹರಿದು ಹೋಗಿ ಹೊರ ಅಂಗಳದಲ್ಲಿರುವ ತೀರ್ಥದ ಹೊಂಡವನ್ನು ಸೇರಲು ಸೂಕ್ತವಾದ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು, ಎರಡು, ಮೂರು, ನಾಲ್ಕು ಅಥವಾ ಐದು ಗರ್ಭಗುಡಿಗಳಿರುವುದುಂಟು. ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಅವನ್ನು ಏಕಕೂಟ, ದ್ವಿಕೂಟ, ತ್ರಿಕೂಟ, ಚತುಷ್ಕೂಟ ಮತ್ತು ಪಂಚಕೂಟ ಮಂದಿರಗಳೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಗರ್ಭಗುಡಿಗೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸುಕನಾಸಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಏಕಕೂಟ ಮತ್ತು ತ್ರಿಕೂಟ ಗುಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ನವರಂಗದೊಡನೆ ಸುಕನಾಸಿಗಳು ಸೇರುತ್ತವೆ. ಕೆಲವು ದ್ವಿಕೂಟಾಚಲಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ನವರಂಗ ಭುವನೇಶ್ವರಿಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ಚತುಷ್ಕೂಟ ಮತ್ತು ಪಂಚಕೂಟ ಮಂದಿರಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ನವರಂಗಗಳಿರುತ್ತವೆ.

ಸುಕನಾಸಿ ಗರ್ಭಗುಡಿಗೂ ರಂಗಮಂಟಪಕ್ಕೂ ನಡುವೆ ಉತ್ಸವ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನಿಡಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸ್ಥಾನ, ಅದರ ದ್ವಾರಬಂಧದ ಮೇಲೆ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಅಥವಾ ಬೇರೆ ವಿಗ್ರಹಗಳು, ಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರು, ಲತಾಪಟ್ಟಿಕೆಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ಅದರ ಮುಂದಿನ ಭಾಗವೇ ನವರಂಗ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯಭಾಗದ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳು ಛಾವಣಿಯ ಭುವನೇಶ್ವರಿಗೆ ಆಧಾರಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಭುವನೇಶ್ವರಿಯ ಎಂಟು ಮೂಲೆಗಳಲ್ಲಿ ದಿಕ್ಪಾಲಕರ ಮೂರ್ತಿಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಮಧ್ಯ ಅಂಕಣದ ಛಾವಣಿ ಮಗುಚಿಹಾಕಿದ ಕಮಲದಾಕಾರದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಅದರ ದಳಗಳ ಮೇಲೆ ಸಂದರ್ಭೋಚಿತವಾದ ದೇವತಾಮೂರ್ತಿಗಳ ಪೌರಾಣಿಕ ಘಟನೆಗಳ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಪುಷ್ಪದ ಕೇಸರ ನೇತಾಡುತ್ತಿರುವ ತುಂಡು ಕಂಬವನ್ನು ಹೋಲುತ್ತಿದ್ದು ಅದರ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ನರಸಿಂಹ, ನಟರಾಜ ಮುಂತಾದ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ನವರಂಗ ಪ್ರಧಾನ ದೇವತಾಪೂಜಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ, ನೃತ್ಯ ಮುಂತಾದ ಕಲಾಸೇವೆಗಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಸ್ಥಳ. ಅಂತೆಯೇ ಶಿಲ್ಪಿ ಅದರ ಮೇಲಿನ ಭುವನೇಶ್ವರಿಯ ಕೆತ್ತನೆಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಪ್ರತಿಭೆಯನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನ ನಡೆಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ನೋಡಿದರೆ ಬೇಲೂರಿನ ಚೆನ್ನಕೇಶವ ಗುಡಿಯ ಭುವನೇಶ್ವರಿಯ ಸೊಬಗು ಅನುಪಮವಾದುದು. ಅದರ ಮುಂಭಾಗದ ಮಂಟಪ ಕೆಲವೆಡೆ ಮೊದಲಿಗೆ ತೆರೆದಿರುತ್ತಿದ್ದಿತು. ಕಾಲಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲೂ ಸಹ ಛಾವಣಿಯವರೆಗೂ ಗೋಡೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದುದರಿಂದ ದೇವಾಲಯದ ಒಳಭಾಗಕ್ಕೆ ಗಾಳಿ ಬೆಳಕುಗಳ ಆವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನು ಪೂರೈಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ಗೋಡೆಯ ಮೇಲರ್ಧಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರರಂಜಿತವಾದ ಜಾಲಂಧ್ರಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವ ಪರಿಪಾಠ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಭಕ್ತಾದಿಗಳು ದೇವರಸೇವೆ ಮತ್ತು ದರ್ಶನ ಮಾಡಲು ಈ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಕೂಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಕೆಲವು ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡೆರಡು ಛಾವಣಿಗಳಿರುತ್ತಿದ್ದು ಅವುಗಳ ನಡುವಣ ಅಂತಸ್ತಿನಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯದ ಬೆಲೆಬಾಳುವ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಶೇಖರಿಸಿಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಗಿನ ಪ್ರಾಂಗಣದಲ್ಲಿ ಬಲಿಪೀಠ, ಗರುಡ ಅಥವಾ ನಂದಿಪೀಠ, ಧ್ವಜಸ್ತಂಭ ಮುಂತಾದ ಮೂಲವಿಗ್ರಹದ ನೇರ ನೋಟಕ್ಕೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಇರುತ್ತವೆ. ದೇವಾಲಯಗಳ ವಿಸ್ತಾರ ಹೆಚ್ಚುತ್ತ ಹೋದಂತೆ ಪ್ರಾಂಗಣದಲ್ಲಿ ದೇವಿ, ಪರಿವಾರ ದೇವತೆಗಳು, ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯರು, ನವಗ್ರಹಗಳು ಮೊದಲಾದವರಿಗೆ ಗುಡಿಗಳನ್ನೂ ಹೊರಪ್ರಾಕಾರದ ಗೋಡೆಗಳಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವ ಕಂಬಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕೈಸಾಲೆಯ ಹಿಂಬದಿಯಲ್ಲಿ ಯಾಗಶಾಲೆ, ಪಾಠಶಾಲೆ, ಉತ್ಸವ ವಾಹನಗಳ ಮಂಟಪ; ಮುಂತಾದುವನ್ನೂ ಪ್ರಾಂಗಣದ ಒಂದೆಡೆ ಕಲ್ಯಾಣಮಂಟಪ, ಈಶಾನ್ಯ ಮೂಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣಿ ಅಥವಾ ದೇವಾಲಯದ ಕೊಳಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವ ಪರಿಪಾಠ ರೂಢಿಗೆ ಬಂತು.

ಈ ಎಲ್ಲ ವಿಷಯಗಳಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುವಂತೆ ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯಗಳು ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ತಳಹದಿಯ ಮೇಲೆ ಆಧಾರಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಹೊಯ್ಸಳ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಿಗಳ ಸೃಜನಾತ್ಮಕ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಅವು ತಮ್ಮದೇ ಆದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡವು. ದ್ರಾವಿಡ ವಾಸ್ತುಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ಭಾವನೆಗಳಿಗೆ ಸರಿಹೊಂದುವಂತೆ ಮಾರ್ಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಈ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಕಟ್ಟಡ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಭಾವನೆಗಳು ಮತ್ತು ತತ್ಫಲವಾದ ಮಾರ್ಪಾಡುಗಳು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಿಯ ದೃಷ್ಟಿಕೋನಕ್ಕೆ ಸರಿಹೊಂದುವುಗ

ಳಾಗಿಲ್ಲದೆ ಕಲಾಕಾರನ ದೃಷ್ಟಿಕೋನಕ್ಕೆ ಸರಿಹೊಂದುವಂಥವು. ಪರ್ಸಿ ಬ್ರೌನರ ಮಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯಗಳು ವಾಸ್ತು ನಿರ್ಮಾಣಗಳೆನ್ನುವುದಕ್ಕಿಂತ ಪ್ರಯೋಗಾತ್ಮಕ ಕಲಾಮಂದಿರಗಳಾಗಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲಿನ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಒಂದೊಂದೂ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುತ್ತವೆ. ಅವು ದಂತದ ಕೆಲಸಗಾರರು ನಿರ್ಮಿಸುವ ದೇವತಾಮೂರ್ತಿಗಳ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸಂಪುಟಗಳನ್ನು ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಪುನರಾವರ್ತನೆ ಮಾಡಿದಂತೆ ಭಾಸವಾಗುತ್ತವೆ. ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಅಲಂಕರಣಕ್ಕಾಗಿ ಕೆತ್ತಿದ ಜೋತಾಡುತ್ತಿರುವ ಸರಪಳಿಗಳು; ಸೂರುಗಳ ತಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ತಿರುಪುಮೊಳೆ-ತಿರುಪುಗಟ್ಟಿಗಳನ್ನು ಹೋಲುವ ಕೆತ್ತನೆಗಳು ಇವೆಲ್ಲ ಲೋಹಗಾರಿಕೆಯ ಕೆಲಸವನ್ನು ಹೋಲುತ್ತವೆ. ಪ್ರತಿಮೆಗಳ ದೇಹದ ಅಡಿಯಿಂದ ಮುಡಿಯವರೆಗೂ ತೋರಿಸಿರುವ ಆಭರಣಗಳ ವೈವಿಧ್ಯ, ನಯಗಾರಿಕೆ, ಚಿನ್ನದ ಕುಸುರಿ ಕೆಲಸವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುತ್ತದೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಕಲಾಭಿಮಾನಿದೇವಿ ಸರಸ್ವತಿಯ ನೆಚ್ಚಿನ ಪುತ್ರರಾದ ದಿವ್ಯಶಿಲ್ಪಿಗಳ ಹಾರ್ದಿಕ ನಿರ್ಮಾಣಗಳಾದ ಈ ದೇವಮಂದಿರಗಳು ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಿಗಳ ವಾಸ್ತುನಿರ್ಮಾಣವೇ ಹೊರತು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಿಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಕಟ್ಟಡಗಳಲ್ಲ.

ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿ ಎಂದು ಕರೆಯಬಹುದಾದ ಈ ಎಲ್ಲಾ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳನ್ನೂ ಉಳ್ಳ ಸು. 60 ದೇವಾಲಯಗಳು ಹಾಸನ, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು, ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ತುಮಕೂರು, ಮಂಡ್ಯ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಳಿದುಬಂದಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಪ್ರಾಚೀನವಾದುದು ಬೇಲೂರಿನ ಚೆನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯವೇ (1117). ದೊಡ್ಡಗದ್ದವಳ್ಳಿಯ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿಯೂ (ಸು.1113) ಈ ಶೈಲಿಯ ಉಗಮದ ಸೂಚನೆಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಪೂರ್ಣ ರೂಪಣೆ ಇಲ್ಲ. ಹಳೇಬೀಡು, ಸೋಮನಾಥಪುರ, ಬಸರಾಳು, ನಾಗಮಂಗಲ, ಅರಸೀಕೆರೆ, ಹರಿಹರ, ನಂದಿತಾವರೆ, ಅರಳಗುಪ್ಪೆ, ರಾಮನಾಥಪುರ, ಮರಲೆ, ಬೆಳ್ಳೂರು, ನಾಗಲಾಪುರ, ನೊಣವಿನಕೆರೆ, ವಿಘ್ನಸಂತೆ, ನುಗ್ಗೇಹಳ್ಳಿ, ಹೊಸಹೊಳಲು, ಹಾರ್ನಹಳ್ಳಿ, ಹುಲ್ಲೇಕೆರೆ, ಜಾವಗಲ್ಲು, ಬೆಳವಾಡಿ, ತುರುವೇಕೆರೆ, ಭದ್ರಾವತಿ, ಜಿನನಾಥಪುರ ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ ಈ ವಿಶಿಷ್ಟ ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳು **(ವಿವರಣೆಗಳಿಗೆ ಆಯಾ ಸ್ಥಳಗಳ ಶೀರ್ಷಿಕೆಗಳನ್ನು ನೋಡಿ)** ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದಿವೆ. ಬೇಲೂರಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ರೂಪಿತವಾದ ಈ ಶೈಲಿ ಸುಮಾರು ಎರಡು ಶತಮಾನಗಳವರೆಗೆ ಮುಂದುವರಿಯಿತು. ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಿಘ್ನಸಂತೆಯಲ್ಲಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯ (1286) ಪ್ರಾಯಶಃ ಈ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ಕೊನೆಯ ಕಟ್ಟಡ.

ಈ ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯ ಪೂರ್ಣ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ಇರದೆ ಹಳೆಯ ಚಾಳುಕ್ಯ ಹಾಗೂ ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದಿವೆ. ಜಗತಿ, ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ತಳವಿನ್ಯಾಸ ಮುಂತಾದವು ಇಲ್ಲದೆ ಆಯಾಕಾರದ ತಳವಿನ್ಯಾಸದೊಡನೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಹಿನ್‌ಸರಿತ, ಮುನ್‌ಸರಿತವಷ್ಟನ್ನೇ ಹೊಂದಿದ್ದು, ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಅರೆಗಂಬಗಳು ಹಾಗೂ ಕುಡ್ಯ ಅಲಂಕರಣದ ಭಿತ್ತಿಗಳಿರುವ ದೇವಾಲಯಗಳು ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿಯೂ ಹಾಸನ, ತುಮಕೂರು, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು, ಮಂಡ್ಯ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಪರೂಪವಾಗಿಯೂ ಕಾಣಬರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲೂ ಹೆಚ್ಚಿನವು ಬಳಪದ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲೇ ರಚಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿನ ಶಿಲಾ ಅಲಂಕರಣ, ಶಿಲ್ಪಸಂಪತ್ತು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಕೆಲವು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯ ಒಂದೆರಡು ಅಂಶಗಳು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಅಪರೂಪವೇನಲ್ಲ. ಈ ಹೊಯ್ಸಳ-ಚಾಳುಕ್ಯ ಮಿಶ್ರ ಶೈಲಿಗೆ ಆನೆಕೊಂಡ, ಅಗ್ರಹಾರ ಬೆಳಗುಲಿ, ಅಘಲಯ, ಶಾಂತಿಗ್ರಾಮ, ಗೋವಿಂದನಹಳ್ಳಿ, ಅಮೃತಾಪುರದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಹಾಗೂ ಹಳೇಬೀಡಿನ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿ, ಬೆಳಗಾಂವಿಯ ಕೇದಾರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಬಹುದು.

ಹಿಂದೆ ಚೋಳರಾಜ್ಯದ ಒಳಗಿದ್ದು ಅನಂತರ ಹೊಯ್ಸಳರ ವಶಕ್ಕೆ ಬಂದ ಮೈಸೂರು, ಮಂಡ್ಯ ಮತ್ತು ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಹಳೆಯ ದ್ರಾವಿಡ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಮುಂದುವರಿಕೆಯೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಗ್ರ್ಯಾನೈಟ್ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದಂಥ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಅನೇಕವಿವೆ. ಜಗತಿಯಾಗಲೀ ಭಿತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ವಿಶಿಷ್ಟ ಶಿಲ್ಪಾಲಂಕರಣವಾಗಲೀ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ತಲಕಾಡಿನ ಕೀರ್ತಿನಾರಾಯಣ, ಬೆಳಗೊಳದ ಜನಾರ್ದನ, ಕಂಬದಹಳ್ಳಿಯ ಒಂದೆರಡು ಬಸದಿಗಳು, ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಬೆಟ್ಟಗಳ ಮೇಲಿರುವ ಹಲವು ಬಸದಿಗಳು, ರಾಘವಾಪುರ, ಮಾರೆಹಳ್ಳಿ ಮೊದಲಾದೆಡೆಯ ದೇವಾಲಯಗಳು ದ್ರಾವಿಡ ಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳು.

ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಸುಮಾರು ಎರಡೂವರೆ ಶತಮಾನದ ಅಸ್ತಿತ್ವದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ 150ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ದೇವಾಲಯಗಳು ಈಗ ಉಳಿದಿರುವುವಲ್ಲದೆ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದ್ದುವು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಶಾಸನಾಧಾರಗಳು ದೊರಕುತ್ತವೆ. ಈ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ದೇಗುಲಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ ಶಾಂತ ಸಮೃದ್ಧ ಸ್ಥಿತಿ ಮತ್ತು ಧರ್ಮಶ್ರದ್ಧೆ ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣ. ರಾಜರುಗಳೇ ಅಲ್ಲದೆ, ರಾಜವಂಶದ ಇತರರು, ಸಾಮಂತರು, ವಣಿಕರು, ವಣಿಕ್ ಸಂಘಗಳು, ವೃತ್ತಿ ಸಂಘಗಳು ಹಾಗೂ ಸಾಮಾನ್ಯರು ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿರುವರಲ್ಲದೆ, ಅವುಗಳ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮತ್ತು ಪೂಜಾದಿಗಳಿಗೂ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನವು ಶೈವ ಮತ್ತು ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವು. ಇವಲ್ಲದೆ ಹಲವಾರು ಜೈನಬಸದಿಗಳೂ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದುವು.

ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪಗಳು ವಾಸ್ತುಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಅವುಗಳ ಅಲಂಕರಣಾರ್ಥವಾಗಿಯೇ ಮಾಡಿದವುಗಳಾಗಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಬಹುತೇಕ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಶಿಲ್ಪಗಳಿಂದ ತುಂಬುವ ಈ ಕಾಲದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯದಿಂದಾಗಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳೂ ಧಾರ್ಮಿಕ ರೀತಿಯವೂ ಆಗಿರುತ್ತವೆ. ಹೊರಭಿತ್ತಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ದೇವಶಿಲ್ಪಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಶೈವ ಅಥವಾ ವೈಷ್ಣವ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಅಥವಾ ಹಲವು ಕಥೆಗಳ ನಿರೂಪಣೆಗಳು. ಅಪರೂಪವಾಗಿ ಪಂಚತಂತ್ರ ಮುಂತಾದೆಡೆಗಳಿಂದ ಆಯ್ದ ಕಥೆಗಳನ್ನೂ ಶಿಲ್ಪಿಸುವುದುಂಟು. ಹಿಂದು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಶಿಲ್ಪಗಳ ಅಳವಡಿಕೆ ಹೆಚ್ಚು. ಆದರೆ ಜೈನದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಅದು ಅಷ್ಟಾಗಿ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗುವ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಪೂರ್ಣಶಿಲ್ಪಗಳಾದರೂ ಪ್ರಭಾವಳಿಯ ಹಿನ್ನೆಲೆಯನ್ನು ಒದಗಿಸಿ ಇವನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಂತೆಯೇ ರೂಪಿಸುವುದು ರೂಢಿ. ಹೊಯ್ಸಳ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಅಂಶ ಅಲಂಕರಣಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಗಮನ. ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಆಭರಣಗಳು, ಉಡುಗೆಗಳು ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಬಹಳ ನವುರಾಗಿ, ವಿವರವಾಗಿ, ಬಹುವಾಗಿ ಅಳವಡಿಸುವ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಿಂದಾಗಿ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಅಂಗಾಂಗ ನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿ ಸಹಜತೆಯಾಗಲೀ, ವಿವಿಧ ಭಾವ ಪ್ರಕಟಣೆಯಾಗಲೀ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇವುಗಳನ್ನು ಕಲಾಸಿದ್ಧಿಗಳೆನ್ನುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮ ಕಸಬುದಾರರ ನಿರೂಪಣೆಗಳೆನ್ನಬಹುದೆಂದು ಒಬ್ಬ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಮಾತುಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ದೇವ, ಮಾನವ

ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗೇ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತವೆ. ಹೊಯ್ಸಳ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ರಚಿಸಿರುವ ಪ್ರಾಣಿ, ಲತೆ ಮುಂತಾದ ಶಿಲ್ಪಗಳಾದರೋ ಬಹು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ, ಸಮಂಜಸವಾಗಿ ಹಲವು ಬಾರಿ ಶಕ್ತಿಯುತವಾಗಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಹೊಯ್ಸಳ ಶಿಲ್ಪಸೃಷ್ಟಿಯ ಮೋಡಿ ಬೆರಗುಗೊಳಿಸುವಂಥದು. ಒಂದೊಂದೇ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿರುವ ಕುಸುರಿಕೆಲಸ, ವೈವಿಧ್ಯಮಯ ವಿನ್ಯಾಸಗಳು ಹಾಗೂ ಒಟ್ಟಾಗಿ ದೇವಾಲಯಗಳ ಮೇಲೆ ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಜೋಡಣೆಗೊಂಡಾಗ ಅವು ನೋಡುಗನ ಮೇಲೆ ಮರೆಯಲಾಗದ ಪ್ರಭಾವ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ.

ಕಲಾನಿರ್ಮಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಅಮೋಘವೂ ಬಹಳ ಸುಂದರವೂ ಆದ ಶಿಲಾಬಾಲಿಕೆಯರೆಂಬ ಅಭಿಧಾನದಿಂದ ಜಗತ್ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ, ಕಲಾ ಇತಿಹಾಸಕಾರರಿಂದ ಅನುಪಮ ಕೃತಿಗಳೆಂದು ಹೊಗಳಿಸಿಕೊಂಡ ಸಾಲಭಂಜಿಕೆ ಅಥವಾ ಮದನಿಕೆಯರ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಯಾವುದೇ ಕಾಲದ, ಯಾವುದೇ ದೇಶದ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟರೂ ಸ್ವಂತಿಕೆಯನ್ನೂ ಅಮರತ್ವವನ್ನೂ ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಲ್ಲವು. ಕಂಬಗಳ ಅಗ್ರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬೋದಿಗೆ ಮತ್ತು ಛಾವಣಿಗಳ ನಡುವೆ ಅಡ್ಡದೂಲಗಳಿಗೆ ಆಧಾರವಾಗಿರುವಂತೆ ಮುಂಬಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವಂತೆ ಜೋಡಿಸಿರುವ ಈ ಮೂರ್ತಿಗಳ ನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಕೆತ್ತನೆಯ ಚಾತುರ್ಯ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಭೂಮಟ್ಟದಿಂದ 10–15 ಅಡಿಗಳೆತ್ತರದಲ್ಲಿ ಸು. 30^0 ಕೋನದಲ್ಲಿ ಮುಂಬಾಗಿನಿಂತ ಪ್ರತಿಮೆಗಳು ಕೆಳಗೆ ನಿಂತ ನೋಟಕರ ದೃಷ್ಟಿಕೋನಗಳಿಂದ ತಮ್ಮ ಅಂಗಾಂಗಗಳ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ನೈಜವಾಗಿ ಕಾಣುವಂತೆ ಪ್ರದರ್ಶಿಸುತ್ತಿರುವ ಹಾಗೆ ಶಿಲ್ಪಿ ಅವನ್ನು ರೂಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅನೇಕ ರೀತಿಯ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ದೇಹಾದ್ಯಂತ ಧರಿಸಿಕೊಂಡು ಅರೆಬೆತ್ತಲೆಯಾದ ಈ ಸ್ತ್ರೀವಿಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿ ಆಭರಣಗಳ ಹಿಂದಿನಿಂದ ಯೌವನಭರಿತ ಪ್ರೌಢತರುಣಿಯರ ಸೌಂದರ್ಯದ ಹೊನಲು ಹೊರನುಗ್ಗಿ ಹರಿಯುತ್ತಿರುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಸುಮಾರು ಒಂದು ನೂರು ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯಗಳ ಪೈಕಿ ಕೇವಲ 8–10 ಗುಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಈ ಮದನಿಕೆಯರನ್ನು ಕಡೆದಿದ್ದಂತೆ ಕಾಣಬರುತ್ತದೆ. ಬಳ್ಳಿಗಾಮೆಯ ತ್ರಿಪುರಾಂತಕೇಶ್ವರ, ನಾಗಲಾಪುರದ ಚೆನ್ನಕೇಶವ ಮಂದಿರಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿಗೆ ಮದನಿಕಾ ವಿಗ್ರಹಗಳಿದ್ದರೂ ಈಗ ಕಣ್ಮರೆಯಾಗಿವೆ. ಉಂಡಿಗನಹಾಳದ ಚಾಮುಂಡೇಶ್ವರಿ, ಮರಲೆಯ ಕೇಶವ, ಹಳೇಬೀಡಿನ ಹೊಯ್ಸಳೇಶ್ವರ, ಕಿಕ್ಕೇರಿಯ ಬ್ರಹ್ಮೇಶ್ವರ ಮಂದಿರಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವಿಗ್ರಹಗಳು ಇನ್ನೂ ಉಳಿದುಬಂದಿವೆ. ಆದರೆ ಬೇಲೂರಿನ ಚೆನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಇದ್ದಿರಬಹುದಾದ 44ರಲ್ಲಿ 42 ಅಪೂರ್ವ ಸೌಂದರ್ಯನಿಧಿಗಳಾದ ಶಿಲಾಬಾಲಿಕೆಯರು ಇನ್ನೂ ಉಳಿದುಬಂದಿರುವುದು ಮಹತ್ವದ ಸಂಗತಿ.

ಮದನಿಕಾವಿಗ್ರಹಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀ ವಿಗ್ರಹಗಳು. ಬೇಲೂರಿನ ಚೆನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ವೇಣುಲೋಲ ಮತ್ತು ಇಬ್ಬರೂ ಮೃದಂಗ ವಾದಕರ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಮಾತ್ರ ಪುರುಷರಂತೆ ಕಂಡುಬಂದರೂ ಅವು ಸಹ ಪುರುಷ ವೇಷಧಾರಿ ಸ್ತ್ರೀಮೂರ್ತಿಗಳೇ ಇರಬೇಕೆಂದೆನಿಸುತ್ತದೆ. ನವರಂಗದ ಕಂಬದ ಮೇಲಿನ ಒಂದು ಮೂರ್ತಿ ಕಿರೀಟ ಧರಿಸಿದ್ದರೂ ಹೊರವಲಯದ ಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ವೇಣುಗಾಯಕ ಕೃಷ್ಣನಿರಬಹುದೆಂದು ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದ್ದರೂ ಕಪಾಲಪಙ್ತಿ ಭೂಷಿತವಾದ ಕಿರೀಟ ಧರಿಸಿ ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಕಪಾಲದಂಡ ಹಿಡಿದ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಭೈರವಿಯೆಂದು ಗುರುತಿಸಿದ್ದರೂ ವೀಣಾಪುಸ್ತಕಪಾಣಿಯನ್ನು ವಿದ್ಯಾಕಲಾಭೂಮಿಯ ಸರಸ್ವತಿಯಿರಬಹುದೆಂದೂಹಿಸಿದ್ದರೂ ಎಲ್ಲ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಕೆಲಬಾರಿ ದೇವತಾರೂಪ ಧರಿಸಿರುವ ನೃತ್ಯಸಂಗೀತಮಗ್ನರಾದ ಮಾನಿನಿಯರೆಂಬುದು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಶಿಲ್ಪಿ ತನ್ನ ವಾಸ್ತುಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಂಬಗಳ ಭಾಗವಾಗಿ ಛಾವಣಿಗೆ ಆಧಾರವೆಂಬ ನೆವದಿಂದ ಈ ಭುವನಮೋಹಕ ಸುಂದರಿಯವರ ಪ್ರತಿಮೆಗಳನ್ನು ಕಡೆಯುವುದರ ಮೂಲಕ ತನ್ನ ಉನ್ನತ ಕೈಚಳಕದ ಪ್ರದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಒಂದು ಸದವಕಾಶ ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಅತಿಭಂಗ–ತ್ರಿಭಂಗ ಮುದ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವಿಧ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿರುವ ಮದನಿಕೆಯರು, ಫಲಕಗಳ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮದನಿಕೆಯರ ವಿವಿಧ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಹಾಯ ನೀಡುತ್ತಿರುವ ಸಣ್ಣ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಕಡೆಯಲಾದ ಪರಿಚಾರಕವರ್ಗ, ಮದನಿಕೆಯರ ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಕಮಾನಿನಂತೆ, ಲತಾತೋರಣಗಳಂತೆ, ಅವರ ದೈವೀನಟನೆಗೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ಪ್ರಭಾವಳಿಯಂತೆ ಕಾಣುವ ವೃಕ್ಷಶಾಖೆಗಳು– ಹೀಗೆ ಈ ಚಾಚುವಿಗ್ರಹ ಫಲಕಗಳ ಭಾಗಗಳನ್ನು ವಿಶ್ಲೇಷಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಈ ವಿಗ್ರಹಗಳ ಭಾವಗಳನ್ನು ವಿಶ್ಲೇಷಿಸುವಾಗ ನವರಸಗಳ ನಿರೂಪಣೆಯನ್ನು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡವರಿದ್ದಾರೆ. ಒಂದೊಂದು ಫಲಕದಲ್ಲೂ ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ರಸಗಳ ನಿರೂಪಣೆ ಕಂಡುಬಂದರೂ ಶೃಂಗಾರರಸ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸನ್ನಿವೇಶ, ವಿಶಿಷ್ಟಭಾವನಿರೂಪಣೆಗೆ ಹೊಂದುವಂತೆ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಮುಮ್ಮುಖವಾಗಿಯೋ ಪಾರ್ಶ್ವನೋಟಕವಾಗಿಯೋ ದೇಹದ ಕೆಳಭಾಗ ಮುಮ್ಮುಖವಾಗೂ ಮೇಲ್ಭಾಗ ಪಾರ್ಶ್ವನೋಟಕವಾಗಿಯೂ ತೋರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಮೆಗಳು ಸಹಜವಾಗಿವೆ ಮತ್ತು ದೇವತಾಮೂರ್ತಿ ನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿರುವ ಪೆಡಸು ಕಂಡು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **(ಬಿ.ಕೆ.ಜಿ.)**

ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಲಲಿತಕಲೆ: ಸಾಮಾಜಿಕ ನೆಮ್ಮದಿ ನೆಲೆಯೂರಿದ್ದ ಹೊಯ್ಸಳ ಯುಗ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಕಲೆ ಇವುಗಳ ಸಂವರ್ಧನೆಯ ಕಾಲ. ಹೊಯ್ಸಳ ಅರಸರು ಬೇರೆ ಸಂತತಿಯ ಕೆಲವು ರಾಜರು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿರುವಂತೆ ತಾವೇ ಗ್ರಂಥ ರಚನೆಗೆ ಕೈಹಾಕದಿದ್ದರೂ ಕವಿಗಳಿಗೂ ದಾರ್ಶನಿಕರಿಗೂ ವಿಶೇಷ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದರು. ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮ, ದರ್ಶನ, ಪುರಾಣ, ಗಣಿತ, ವೈದ್ಯ, ವ್ಯಾಕರಣ ಮೊದಲಾದ ಶಾಸ್ತ್ರಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲದೆ ಹಲವು ಕಾವ್ಯಗಳೂ ಚಂಪೂ, ರಗಳೆ, ಷಟ್ಪದಿ, ನಾಟಕ, ದ್ವಿಪದಿ, ವಚನ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ, ಪ್ರಾಕೃತ, ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದವು. ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯ ಗ್ರಂಥಗಳು ತತ್ಕಾಲೀನ ಸಾಮಾಜಿಕ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳು, ನಂಬಿಕೆ ಮತ್ತು ನಡವಳಿಕೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ.

ರಾಮಚಂದ್ರಚರಿತ ಪುರಾಣದ (ಪಂಪರಾಮಾಯಣ) ಕರ್ತೃವಾದ ನಾಗಚಂದ್ರ ಹೊಯ್ಸಳ ಅರಸನಾದ ಒಂದನೆಯ ಬಲ್ಲಾಳ ಅಥವಾ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬಂದಿದೆ. ಈತ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯ ಇಮ್ಮಡಿ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದಿರಬೇಕೆಂದೂ ಒಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಇದೆ. ನಾಗಚಂದ್ರ ತನ್ನನ್ನು (ಗ್ರಂಥ: ಕಂತಿಹಂಪನ ಸಮಸ್ಯೆಗಳು) ಅಭಿನವಪಂಪನೆಂದು ಕರೆದುಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಕಂತಿಯೆಂಬ ಕವಯಿತ್ರಿಯೊಬ್ಬಳಿದ್ದಳೆಂದೂ ಅವಳು ನಾಗಚಂದ್ರನ ಸಮಕಾಲೀನಳಾಗಿದ್ದಿರಬೇಕೆಂದೂ ಸಹ ಒಂದು ಪ್ರತೀತಿ ಇದೆ.

ಹರಿಹರ ಮತ್ತು ರಾಘವಾಂಕ ಒಂದನೆಯ ನರಸಿಂಹನ (1142–73) ಸಮಕಾಲೀನರಾಗಿದ್ದಿರಬೇಕೆಂದು ಊಹೆ.

ಇಮ್ಮಡಿ ವೀರಬಲ್ಲಾಳನ ಕಾಲದ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕವಿಗಳು ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಯಶೋಧರಚರಿತೆ ಮತ್ತು ಅನಂತನಾಥಪುರಾಣ ಎಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಜನ್ನ ಇವನ ಆಸ್ಥಾನಕವಿ. ವೀರಬಲ್ಲಾಳ ಇವನಿಗೆ ಕವಿಚಕ್ರವರ್ತಿ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸಿದ. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೆರೆಯಪದ್ಮರಸ ದೀಕ್ಷಾಬೋಧೆಯನ್ನೂ ನೇಮಿಚಂದ್ರನು ನೇಮಿನಾಥ ಪುರಾಣವನ್ನೂ ಆಚಣ್ಣ ಎಂಬುವನು ವರ್ಧಮಾನ

ಪುರಾಣವನ್ನೂ ರಚಿಸಿದರು. ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿದ್ವಾಂಸನೂ ಕವಿಯೂ ಆದ ರಾಜಾದಿತ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರಗಣಿತ, ವ್ಯವಹಾರಗಣಿತ ಮತ್ತು ಲೀಲಾವತಿ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲನೆಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಕವಿಯೆಂದು ಪ್ರಖ್ಯಾತನಾಗಿರುವ ಜಗನ್ನಾಥವಿಜಯ ಕಾವ್ಯದ ಕರ್ತೃ ರುದ್ರಭಟ್ಟನ ಪೋಷಕ ವೀರಬಲ್ಲಾಳನ ಸಚಿವ ಚಂದ್ರಮೌಳಿ, ಕಬ್ಬಿಗರ ಕಾವ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃವಾದ ಆಂಡಯ್ಯ ಬಲ್ಲಾಳನ ಸಮಕಾಲೀನ. ಅಲ್ಲದೆ ವೀರ ಬಲ್ಲಾಳನ ಸಚಿವರಾದ ಬೂಚಿರಾಜ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರಮೌಳಿ ಇವರು ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಗಳೆರಡರಲ್ಲೂ ಗದ್ಯಪದ್ಯಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಅರಸೀಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿರುವ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಪಂಡಿತ ಉದ್ದಾಮಕವಿಯಾಗಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇವನು ರಚಿಸಿದ ಗ್ರಂಥಗಳು ಇದುವರೆಗೂ ದೊರೆತಿಲ್ಲ.

ನರಸಿಂಹನ ಅಮಾತ್ಯ ಪೋಲಾಳ್ವದಂಡನಾಯಕ ಹರಿಚರಿತ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿದನು. ಸೋಮನಾಥ ಮತ್ತು ಚಿದಾನಂದರು ಈ ಕಾಲದ ಇತರ ಮುಖ್ಯರು. ಜನ್ನನ ಸಹೋದರಿಯ ಗಂಡನಾದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಸೂಕ್ತಿಸುಧಾರ್ಣವ (ಕನ್ನಡದ ಮೊದಲ ಸಂಕಲನ ಗ್ರಂಥ) ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿದ. ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನ ಸುತನಾದ ಕೇಶಿರಾಜ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಶಬ್ದಮಣಿದರ್ಪಣದ ಕರ್ತೃ.

ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯಲ್ಲೂ ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳು ರಚನೆಯಾದವು. ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯ ಮತ್ತು ಅವರ ಅನುಯಾಯಿಗಳಿಂದ ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಗ್ರಂಥಗಳು ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟವು. ತಲೆಮಾರುಗಳ ಪರ್ಯಂತ ಹೊಯ್ಸಳ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದು ವಿದ್ಯಾಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದ ಮನೆತನದ ಕವಿಗಳೇನಕರು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಎರಡನೆಯ ವೀರಬಲ್ಲಾಳನ ಸಮಕಾಲೀನನಾಗಿದ್ದ ಒಂದನೆಯ ವಿದ್ಯಾಚಕ್ರವರ್ತಿ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುವನು. ಒಂದನೆಯ ವಿದ್ಯಾಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಮಗನಾದ ವೈದ್ಯನಾಥ ಎರಡನೆಯ ನರಸಿಂಹನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದ. ವೈದ್ಯನಾಥನ ಮಗನಾದ ಎರಡನೆಯ ವಿದ್ಯಾಚಕ್ರವರ್ತಿ ಎರಡನೆಯ ನರಸಿಂಹ ಮತ್ತು ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಸಮಕಾಲೀನನಾಗಿದ್ದು ಗದ್ಯಕರ್ಣಾಮೃತ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿದ. ಎರಡನೆಯ ವಿದ್ಯಾಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಮೊಮ್ಮಗನಾದ ಮೂರನೆಯ ವಿದ್ಯಾಚಕ್ರವರ್ತಿ ರುಕ್ಮಿಣಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಎಂಬ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿದ.

ಸಾಹಿತ್ಯರಂಗದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲವು ವೈಭವಯುತವಾಗಿದ್ದಂತೆ ಚಿತ್ರಕಲೆ, ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ನೃತ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ಅವರ ಕಾಲದ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಲಲಿತಕಲೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ಹೆಚ್ಚು ಮಾಹಿತಿ ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಶಿಲ್ಪಕಲೆ ಮತ್ತು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ದೊರೆಯುವ ಆಧಾರಗಳು ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ಲಲಿತಕಲೆಯ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯನ್ನು ರೂಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿವೆ. ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ಸುಂದರ ದೇವಮಂದಿರಗಳು ವಿವಿಧ ಭಂಗಿಯ ನೃತ್ಯ ಮತ್ತು ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಕೆತ್ತನೆಯ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಂದಲಂಕೃತವಾಗಿವೆ. ಅನೇಕ ಶಿಲ್ಪಾಕೃತಿಗಳು ವೀಣೆ, ಕೋಲು, ತಾಳ, ಮದ್ದಲೆ ಮತ್ತು ಇತರ ತಂತೀವಾದ್ಯಗಳ ಸಹಿತವಾಗಿ ಕೆತ್ತಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜನರು ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ನೃತ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿದ್ದ ಅಭಿರುಚಿಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಶಿಲ್ಪಕಲೆ ಹೆಚ್ಚುಮಟ್ಟಿಗೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ಚಿತ್ರಕಲೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ನಮಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಮಾಹಿತಿ ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಬಣ್ಣದ ತಯಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ಚಿತ್ರಲೇಪನದಲ್ಲಿ ನುರಿತ ಕಲಾವಿದರಿದ್ದರು. ಬಣ್ಣಬಣ್ಣದ ಬಟ್ಟೆಯ ತಯಾರಿಕೆಯನ್ನೇ ಕಸಬನ್ನಾಗಿ ಹೊಂದಿದ್ದ ಜನರು ಸಲ್ಲಿಸಬೇಕಾಗಿದ್ದ ಬಣ್ಣಿಗೆ ಎಂಬ ತೆರಿಗೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಹಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಹಿತಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಹಲವು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಭಿತ್ತಿಚಿತ್ರಗಳಿದ್ದುವೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಬೇಲೂರು ಮತ್ತು ಹಳೇಬೀಡಿನ ದೇವಾಲಯಗಳ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಬಣ್ಣಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದವೆಂದೂ ಈ ದೇವಾಲಯಗಳ ಬಣ್ಣದ ಮೆರುಗನ್ನು ಮಳೆ, ಗಾಳಿ, ಬಿಸಿಲುಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಲು ಮೇಣದ ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತೆಂದೂ ಹಳೇಬೀಡಿನ ಪುರಾತನ ಚರಿತೆಯಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಅನೇಕ ಕವಿಗಳು ಚಿತ್ರಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಪರಿಣತರಾದ ಕಲಾವಿದರ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿರುವರು. ರಾಜಧಾನಿ ಮತ್ತು ಇತರ ಮುಖ್ಯ ಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲೂ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲೂ ನೃತ್ಯಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಸಜ್ಜಾದ ಹಜಾರಗಳಿದ್ದು ಅವುಗಳ ಗೋಡೆಗಳು ಬಣ್ಣಗಳಿಂದ ಬಿಡಿಸಿದ್ದ ನೃತ್ಯಭಂಗಿಯ ಚಿತ್ರಕಲೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದವೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ನೃತ್ಯಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿದ್ದವು. ಬೇಲೂರು, ಹಳೇಬೀಡು ಮತ್ತು ಸೋಮನಾಥಪುರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಿರುವ ನೃತ್ಯಕಲಾಶಿಲ್ಪಗಳು ರಸ, ರಾಗ ಮತ್ತು ವಿವಿಧ ಭಂಗಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿರಾಜಿಸುತ್ತಿವೆ. ರಾಜಾಸ್ಥಾನಗಳು ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವೇಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನೃತ್ಯಕಲೆಯ ಏರ್ಪಾಟಿರುತ್ತಿತ್ತು. ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ನೃತ್ಯ ಧಾರ್ಮಿಕ ಜೀವನ ಮತ್ತು ಭಕ್ತಿಭಾವದ ಅಂಗವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಮುಖ್ಯ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ನರ್ತನಕ್ಕೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿ ನರ್ತಕಿಯರ ಜೀವನಕ್ಕಾಗಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸರ್ವಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಮುಖ್ಯ ಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲಿ ನೃತ್ಯಕ್ಕೇ ಮೀಸಲಾದ ದೊಡ್ಡ ಕಟ್ಟಡಗಳೂ ಸಹ ಇದ್ದವು. ಇಮ್ಮಡಿ ವೀರಬಲ್ಲಾಳನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಣಶೆಟ್ಟಿಯಾಗಿದ್ದ ನಾಗದೇವ ಎಂಬುವನು ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ನೃತ್ಯಕಲಾಮಂದಿರವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಒಂದು ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜರು ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ನೃತ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದರು. ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಪಟ್ಟದ ರಾಣಿಯಾದ ಶಾಂತಲೆ ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ನೃತ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಅಭಿರುಚಿ ಮತ್ತು ಪರಿಣತೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದಳೆಂದು ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಶಾಂತಲದೇವಿಯನ್ನು ನಾಟ್ಯ ಸರಸ್ವತಿ ಎಂದು ಸಂಬೋಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಮ್ಮಡಿ ವೀರಬಲ್ಲಾಳ ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ನೃತ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಅಭಿರುಚಿ ಹೊಂದಿದ್ದು ಕಲಾವಿದರಿಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದ. ಅವನಿಗೆ ಸಂಗೀತಪ್ರಸಂಗಭಂಗಿಸಂಗೀತ ಚತುರಭರತ ಎಂಬ ಬಿರುದಿದ್ದಿತು. ಬಲ್ಲಾಳನ ರಾಣಿಯರಲ್ಲೊಬ್ಬಳಾದ ಬಮ್ಮಲದೇವಿ ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ನೃತ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಪರಿಣತಿ ಪಡೆದಿದ್ದು ಗೀತವಾದ್ಯ ನೃತ್ಯ ಸೂತ್ರಧಾರೆ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದಳು. ಬಲ್ಲಾಳನ ಸಚಿವರಾದ ಚಂದ್ರಮೌಳಿ, ಕೇಶಿರಾಜ, ಅಮಿತಯ್ಯ ಮೊದಲಾದವರು ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ನಾಟಕಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ನೃತ್ಯಗಳಂತೆ ನಾಟಕ ಕಲೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಜನರಿಗೆ ಅಭಿರುಚಿಯಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಇಂದಿಗೂ ಜನಜನಿತವಾಗಿರುವ ಕರಿಬಂಟ ಕಾಳಗ ಬಯಲಾಟ ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜನೊಬ್ಬನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದೆಂದು ಹುಲ್ಲೂರುಶ್ರೀನಿವಾಸ ಜೋಯಿಸರು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿರುವರು. ಪ್ರಹಸನ ಮತ್ತು ಪ್ರವಚನಗಳನ್ನು ಕುರಿತಾದ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತಾಗ್ಯೂ ಪೂರ್ಣ ವಿವರಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ. ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ ನೃತ್ಯ ನಾಟಕಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿದ್ದು ರಾಜರ ಮತ್ತು ಸಾರ್ವಜನಿಕರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದಿಂದ ಪುರೋಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಂಡಿದ್ದವು. **(ಜಿ.ಆರ್.ಆರ್.)**

ನಾಣ್ಯಗಳು: ಹೊಯ್ಸಳರ ರಾಜ್ಯ ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವರ ಆಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ ನಾಣ್ಯಗಳ ಚಲಾವಣೆ ತಕ್ಕಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚಾಗಿಯೇ ಇದ್ದಿರಬೇಕು. ದಾನದತ್ತಿ ಬಿಡುವಾಗ ಭೂಮಿಯ ಹುಟ್ಟುವಳಿಯನ್ನು ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸುತ್ತಿದ್ದುದಕ್ಕೆ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಹೇರಳವಾದ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ. ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಪೂಜೆಪುನಸ್ಕಾರಗಳಿಗಾಗಿ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ದತ್ತಿಯಾಗಿ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದು ಅದರ ಬಡ್ಡಿಯಿಂದ ಕೈಂಕರ್ಯಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ಬೇಲೂರಿನ ಚೆನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಹಳೇಬೀಡಿನ ಹೊಯ್ಸಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲಿನ ಹಲವಾರು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಗದ್ಯಾಣ, ಪಣ ಎಂಬ ಎರಡು ನಾಣ್ಯಗಳ ಹೆಸರು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಗದ್ಯಾಣವೇ ದೊಡ್ಡ ನಾಣ್ಯವಾಗಿದ್ದು ಪಣ ಅದರ 1/10 ರಷ್ಟಿತ್ತೆಂಬುದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಗದ್ಯಾಣವು ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯವಾಗಿದ್ದು ಎಷ್ಟೋ ವೇಳೆ ಅದನ್ನು ಹೊನ್ನು ಎಂಬ ಪದದಿಂದಲೇ ವ್ಯವಹರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಎರಡು ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲದೆ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಅಡ್ಡ, ಹಾಗ, ಬೇಳೆ, ವೀಸ, ಕಾಣಿ ಎಂಬ ಪದಗಳು ನಾಣ್ಯದ ಅನೇಕ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು ಬಂದಿವೆ. ಇವು ಅವುಗಳ ಹೆಸರೇ ಸೂಚಿಸುವಂತೆ ಪಣದ 1/2, 1/4, 1/8, 1/16, 1/64 ಎಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಿದ್ದು ಈ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರಮಾಣದ ನಾಣ್ಯಗಳು ಚಲಾವಣೆಯಲ್ಲಿದ್ದುವೇ ಎಂಬುದು ತಿಳಿದುಬಂದಿಲ್ಲ.

ಈಗ ಖಚಿತವಾಗಿ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ್ದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದಾದ ನಾಣ್ಯಗಳು ಉಳಿದುಬಂದಿರುವುದು ತೀರ ಕಡಿಮೆ. ಇವುಗಳ ಪರಿಶೀಲನೆಯಿಂದ ಒಂದು ವಿಶೇಷ ಸಂಗತಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಚಾಳುಕ್ಯರ ಸಾಮಂತರಾಗಿ ಅನಂತರ ಸ್ವತಂತ್ರರಾಗಿ ಹೊಯ್ಸಳರು ರಾಜ್ಯವಾಳಲು ಉಪಕ್ರಮಿಸಿದರೂ ನಾಣ್ಯಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿ ಅವರನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದಂತೆ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಚಾಳುಕ್ಯರ ನಾಣ್ಯಗಳು 58 ಗ್ರೇನ್ ತೂಕವಿದ್ದರೆ ಹೊಯ್ಸಳರ ನಾಣ್ಯಗಳು 63 ಗ್ರೇನ್ ತೂಗುತ್ತವೆ. ಚೋಳರ ನಾಣ್ಯಗಳೂ ಇದೇ ರೀತಿ 63 ಗ್ರೇನ್ ತೂಗುವುದರಿಂದ ತೂಕದ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಹೊಯ್ಸಳರು ಚೋಳರ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿದರು. ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಡಿಮೆ ತೂಕದ ನಾಣ್ಯಗಳೂ ಹೊಯ್ಸಳ ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಚಲಾವಣೆಯಲ್ಲಿದ್ದಿರಬೇಕೆನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಚನೆ ಇದೆ. ಬೇಲೂರಿನ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ 65 ಗದ್ಯಾಣಗಳಿಗೆ ಬಂದ ರೊಕ್ಕ 54 ಗದ್ಯಾಣ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದು ಚಾಳುಕ್ಯ ನಾಡಿನ ಗದ್ಯಾಣಗಳಾಗಿದ್ದು ಅವಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಗದ್ಯಾಣಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಲಾಯಿತು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿರಬಹುದು. ಹೀಗೆಯೇ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಅಪರೂಪವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿರುವ ಲೊಕ್ಕಿ ಗದ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯರ ನಾಣ್ಯವಾಗಿರಬಹುದು.

ಹೊಯ್ಸಳರ ನಾಣ್ಯಗಳಿಗೆ ಎರಡು ಕಡೆಯೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಮುದ್ರೆಯೊತ್ತಿರುತ್ತಿತ್ತು. ಒಂದು ಕಡೆ ಮೂರ್ತಿಯ ಗುರುತೂ ಮತ್ತೊಂದು ಕಡೆ ಅಂಕನವೂ ಇದ್ದು ಇಂಥ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಹೊಯ್ಸಳರು ಹೊಸದಾಗಿ ಆರಂಭಿಸಿದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಈಗ ದೊರೆತಿರುವ ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದರ ಮೇಲೆ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮುಂದಿನ ಕಾಲೊಂದನ್ನು ಎತ್ತಿ ನಿಂತಿರುವ ಸಿಂಹ, ಅದರ ಮೇಲೆ ಅದೇ ರೀತಿಯ ಮತ್ತೊಂದು ಸಿಂಹ, ಅದರ ಎರಡು ಕಡೆಯೂ ಚಂದ್ರಸೂರ್ಯರು, ದೊಡ್ಡ ಸಿಂಹದ ಎದುರಿಗೆ ಒಂದು ದಂಡವೂ ಇದೆ. ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀತಳಕಾಡುಗೊಣ್ಡ ಎಂಬ ಅಂಕನ ಮೂರು ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಅಕ್ಷರದಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಸಿಂಹ ಮತ್ತು ದಂಡ ಹೊಯ್ಸಳರು ಲಾಂಛನವಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ ಹುಲಿ ಮತ್ತು ಬೆತ್ತವಾಗಿರಬೇಕು. ಶಾರ್ದೂಲ ಲಾಂಛನವು ಸಿಂದದ ಪಟದಲ್ಲಿ ಹೊನ್ನಿನಲ್ಲಿ ಸಲೆನಿಲೆ ಸಂದುದು ಎಂದು ಶಾಸನವೊಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಮೇಲಿನ ಚಿಕ್ಕ ಸಿಂಹ ದುರ್ಗಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುವ, ಆ ದೇವತೆಯ ವಾಹನವಾಗಿರಬಹುದು, ತಳಕಾಡುಗೊಣ್ಡ ಎಂಬುದು ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ತಲಕಾಡನ್ನು ಗೆದ್ದ ಅನಂತರ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡ ಬಿರುದಾದ್ದರಿಂದ ಈ ನಾಣ್ಯ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನದಾಗಿರಬೇಕು. ಇದೇ ರೀತಿ ಮತ್ತೊಂದು ನಾಣ್ಯದ ಮೇಲೆ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅದೇ ಸಿಂಹಗಳ ಲಾಂಛನವಿದ್ದರೂ ಅದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲದೆ ಸಾಂಕೇತಿಕವಾಗಿದೆ. ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಮತ್ತೊಂದು ಬಿರುದಾದ ನೊಳಂಬವಾಡಿಗೊಣ್ಡ ಎಂಬ ಮೂರು ಸಾಲಿನ ಅಂಕನವಿರುವುದರಿಂದ ಇದೂ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನದೇ ಆಗಿರಬೇಕು. ಮೂರನೆಯ ಬಗೆಯ ನಾಣ್ಯಗಳ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶಂಖಚಕ್ರಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದ, ಸಿಂಹವಾಹನೆಯಾದ ದುರ್ಗಾ ಮತ್ತು ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಪ್ರತಾಪನಾರಸಿಂಹ ಎಂಬ ಅಂಕನ ಇವೆ. ಇದು ಬಹುಶಃ ಒಂದನೆಯ ನರಸಿಂಹನ ಕಾಲದ್ದಾಗಿರಬಹುದು. ಉಳಿದಂತೆ ಬೇರೆ ರಾಜರ ಅಂಕನಗಳುಳ್ಳ ನಾಣ್ಯಗಳು ದೊರೆತಿಲ್ಲ. ಇವು ಸು. 63 ಗ್ರೇನ್ ತೂಕವುಳ್ಳವಾಗಿದ್ದು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿರುವ ಗದ್ಯಾಣಗಳಾಗಿರಬೇಕು. ಸು. ಇದರ 1/10 ಭಾಗದಷ್ಟು ತೂಕವುಳ್ಳ ಚಿಕ್ಕ ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯಗಳು ಕೆಲವು ದೊರೆತಿದ್ದು ಒಂದು ಕಡೆ ಸಿಂಹದ ಸಾಂಕೇತಿಕ ಚಿಹ್ನೆಯೂ ಮತ್ತೊಂದೆಡೆ ವರಾಹದ ಸಾಂಕೇತಿಕ ಚಿಹ್ನೆಯೂ ಇದ್ದು ಸಿಂಹದ ಆಕೃತಿ ಇರುವೆಡೆ ವೀರರೇಖೆಯಂತೆ ಚಿಹ್ನೆಯೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಅಂಥ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ವೀರರಾಯಿಪಣಗಳೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇವು ಮೂರನೆಯ ವೀರಬಲ್ಲಾಳನ ನಾಣ್ಯಗಳಿರಬಹುದೆಂದು ಎಂ.ಎಚ್. ಕೃಷ್ಣ ಅವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಆದರೂ ಅವುಗಳನ್ನು ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ್ದೆಂದು ನಿಖರವಾಗಿ ಹೇಳಲು ಖಚಿತ ಆಧಾರಗಳು ಸಾಲದಾಗಿವೆ.

ಶಾಸನಗಳು: ಹೊಯ್ಸಳರ ಆಳಿಕೆಯ ಕಾಲ ಶಾಸನಗಳ ರಚನೆಯ ಸಮೃದ್ಧಿಯ ಕಾಲ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಶಾಸನಗಳ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಕಾಲವನ್ನು ಸುವರ್ಣಯುಗವೆನ್ನಬಹುದು. ಶಾಸನಗಳ ರಚನೆಯ ಕಲೆಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲಾಗಲಿ, ಲಿಪಿಯ ಸೌಂದರ್ಯದಲ್ಲಾಗಲಿ, ಭಾಷೆ ಹಾಗೂ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಸಮೃದ್ಧಿಯಲ್ಲಾಗಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಸರಿತೂಗುವ ಶಾಸನಗಳು ಅಪರೂಪ. ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮಹತ್ತ್ವದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಈ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಕಡೆಗಣಿಸುವಂತಿಲ್ಲ. ಹೊಯ್ಸಳರು ಆಳಿದ ಸು. 300 ವರ್ಷಗಳ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ 2,000ಕ್ಕೂ ಮೀರಿ ಶಾಸನಗಳು ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡಿವೆ. ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಮುನ್ನ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಸುವಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟು ಸಮೃದ್ಧಿಯಾಗಲಿ ವೈವಿಧ್ಯತೆಯಾಗಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಾಸನಗಳು ಕಗ್ಗಲ್ಲಿನ ಮೇಲೋ ಒರಟುಕಲ್ಲಿನ ಮೇಲೋ ದಪ್ಪ ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ವಿವರಗಳು ಬಹು ಕಡಿಮೆ ಇರುತ್ತಿದ್ದವು. ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಾಸನಗಳ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಿದ್ಧರೂಪವನ್ನು ಕೊಡಲು, ವೈವಿಧ್ಯವನ್ನು ತರಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ.

ಹೊಯ್ಸಳರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಒಂದು ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವೆಂದರೆ ಅವರು ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಸುವಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಡೆ ಚೋಳರನ್ನು ಅನುಕರಿಸಿದ್ದರೆ ಮತ್ತೊಂದು ಕಡೆ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಮೇಲ್ಪಂಕ್ತಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿರುವುದು. ಚೋಳರು ಆಕ್ರಮಿಸಿದ್ದ ಗಂಗವಾಡಿಯ ಭಾಗವಾಗಿದ್ದ ಕೋಲಾರ, ಬೆಂಗಳೂರು, ಮಂಡ್ಯ, ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಪಡೆದ ಮೇಲೆ ಬಹುಕಾಲ ಆ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರೂ ತಮಿಳಿನಲ್ಲಿಯೇ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಸಿದರು. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ಚೋಳರಂತೆ ಇವರೂ ದೇವಾಲಯದ ತಳಪಾದಿ ಕಲ್ಲುಗಳು, ಗೋಡೆಗಳು, ಕಂಬಗಳನ್ನೇ ಶಾಸನ ಹಾಕಿಸಲು ಬಳಸಿದರು. ಚೋಳರನ್ನು ಓಡಿಸಿ ತಲಕಾಡನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡು, ಅಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿನಾರಾಯಣಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದ ತಳಪಾದಿಯ ಮೇಲೆ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಮತ್ತು ದತ್ತಿ ಕೊಟ್ಟುದನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಹಲವಾರು ಶಾಸನಗಳಿರುವುದು ತಮಿಳಿನಲ್ಲಿಯೇ.

ಇಂಥ ನೂರಾರು ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಅಗರದ ರಾಮೇಶ್ವರ, ನರಸಿಂಹ, ದುರ್ಗಾ ದೇವಾಲಯಗಳ ಮೇಲೆ, ಮಾರೆಹಳ್ಳಿ ನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯದ ಮೇಲೆ, ಬೆಳಗೊಳದ ಜನಾರ್ದನಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದ ತಳಪಾದಿಯ ಮೇಲೆ, ತೊಣ್ಣೂರಿನ ನಾರಾಯಣ, ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ, ನರಸಿಂಹಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು. ಅಪರೂಪವಾಗಿ ಹಳೇಬೀಡಿನ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವ ನರಸೀಪುರದ ನರಸಿಂಹಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದ ಗೋಡೆಯ ಮೇಲೆ ತಮಿಳು ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಇವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಸ್ತುನಿಷ್ಠವಾದ ಕಿರುಗದ್ಯ ಶಾಸನಗಳು. ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದರೆ ಇಂಥ ಶಾಸನಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಬಹು ಕಡಿಮೆ ಎನ್ನಬಹುದು, ಹೊಯ್ಸಳರ ಒಟ್ಟು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ತಮಿಳು ಶಾಸನಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಬಹು ಕಡಿಮೆ.

ಹೊಯ್ಸಳರು ಹೇರಳವಾಗಿ ಹಾಕಿಸಿರುವ ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುವು. ಸೊಸೆವೂರಿನ ಆಸುಪಾಸಿನಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಇವರ ಮೊದಮೊದಲ ಶಾಸನಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಮೈಲಿಗಲ್ಲುಗಳಾಕಾರದ ಶಿಲಾ ಹಲಗೆಯ ಮೇಲೆ ರಚಿಸಿದವುಗಳಾಗಿವೆ. ಮುಂದೆ ದೇವಾಲಯದ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಸುವ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನನುಸರಿಸಿದರೂ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಕಂಡರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಶಿಲಾಫಲಕಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಪದ್ಧತಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಯಿತು. ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಬೇಲೂರಿನಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಾರಾಯಣಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದಾಗ ಅದರ ವಿವರಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ದೀರ್ಘವಾದ ಶಾಸನವನ್ನು ಆ ದೇವಾಲಯದೊಳಗಿನ ಗೋಡೆಯ ಮೇಲೆ ಹಾಕಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಹಳೇಬೀಡಿನ ಹೊಯ್ಸಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಒಳಗೋಡೆಯ ಮೇಲೆ ಹದಿನಾರು ದತ್ತಿ ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಶಾಂತಿಗ್ರಾಮದ ನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದ ಗೋಡೆಯ ತುಂಬ ಕಂಡರಿಸಿರುವ ಶಾಸನಗಳನ್ನೂ ನಿಟ್ಟೂರಿನ ಜೈನಬಸದಿಯ ಮುಂಭಾಗದ ಗೋಡೆಯ ಮೇಲೆ ಆ ಬಸದಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ವಿವರಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಶಾಸನವನ್ನೂ ನೋಡಬಹುದು. ಗೋಡೆಗಳನ್ನೂ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಂದ ತುಂಬಿಸುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಕಾರ್ನೀಸುಗಳೂ ಅಲಂಕರಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ಶಾಸನ ಹಾಕಿಸುವ ಪದ್ಧತಿ ಕೈಬಿಟ್ಟು ಹೋಗಿರಬೇಕು. ಇದರ ಬದಲು ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಕಂಬದ ಬುಡದ ಮುಖಗಳ ಮೇಲೋ, ಅಡ್ಡತೊಲೆಗಳ ಮೇಲೋ ದತ್ತಿಶಾಸನಗಳಿರುವುದುಂಟು, ನರಸೀಪುರದ ನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯ, ಹೆಗ್ಗೆರೆಯ ಜೈನಬಸದಿ, ಹಿರೇನಲ್ಲೂರಿನ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಬಗ್ಗವಳ್ಳಿಯ ನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯಗಳ ಮುಖಮಂಟಪ ಅಥವಾ ನವರಂಗದ ತೊಲೆಗಳ ಮೇಲೆ ಈ ರೀತಿಯ ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಆದರೆ ಇವರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದುವೂ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದುವೂ ಎಂದರೆ ದೇವಾಲಯ, ಬಸದಿಗಳ ಮುಂದೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿರುವ ಶಾಸನ ಕಲ್ಲುಗಳು, ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಶಾಸನ ಲೇಖನವೂ ಒಂದು ಕಲೆಯಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ಸುಂದರವಾದ ಕಲ್ಲಿನ ಹಲಗೆ, ಅದರ ಮೇಲ್ಭಾಗ ಕಮಾನಾಗಿದ್ದು ಅದಕ್ಕೆ ಬಳ್ಳಿಸುರುಳಿಯ ಅಂಚು; ಆ ಕಮಾನಿನ ಕೆಳಗೆ ಆಯಾ ದೇವಾಲಯ, ಬಸದಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ದೇವತಾಮೂರ್ತಿಗಳು–ಶಿವದೇವಾಲಯವಾದರೆ ಲಿಂಗ, ನಂದಿ, ಪೂಜಾರಿ ಭಕ್ತಮೂರ್ತಿಗಳು; ವಿಷ್ಣುದೇವಾಲಯವಾದರೆ ಆ ದೇವಾಲಯದ ಮೂಲಮೂರ್ತಿಗಳಾದ ಕೇಶವ ಅಥವಾ ನರಸಿಂಹ ಅಥವಾ ವೇಣುಗೋಪಾಲ, ಬಸದಿಯಾದರೆ ಮುಕ್ಕೊಡೆಯ ಕೆಳಗೆ ಜಿನಮೂರ್ತಿ–ಅಲ್ಲಿಂದ ಕೆಳಗೆ ಮಟ್ಟಸವಾಗಿ ನುಣುಪಾಗಿ ಮಾಡಿರುವ ಕಲ್ಲಿನ ಮೇಲೆ ಗುಂಡಾಗಿ ಒಂದೇ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಅಂದವಾಗಿ ಕೊರೆದಿರುವ ಪಂಕ್ತಿಗಳು, ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಮೊದಲ ಮತ್ತು ಕಡೆಯ ಸಾಲುಗಳಲ್ಲಿ ತಲೆಕಟ್ಟನ್ನೋ ಒತ್ತಕ್ಷರವನ್ನೋ ದೀರ್ಘವನ್ನೊ ಬಳ್ಳಿಸುರುಳಿಯಂತೆ, ಎಲೆಯಂತೆ, ಹಕ್ಕಿಯಂತೆ, ಗರಿಯಂತೆ ಬೆಳೆಸಿರುವಲ್ಲಿ ಬರೆದವನ ಅಥವಾ ಕೊರೆದವನ ಕಲೆಗಾರಿಕೆಯ ಸೊಗಸು ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಸೋಮನಾಥಪುರದ ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದ, ಪಂಚಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದ ಶಾಸನಗಳು, ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಅಕ್ಕನ ಬಸದಿಯ ಶಾಸನ, ತಿಪ್ಪೂರಿನ ಗಂಗರಾಜನ ಶಾಸನ, ಗೋವಿಂದನಹಳ್ಳಿ, ಕೆರೆಸಂತೆ, ವರಾಹನಾಥ ಕಲ್ಲಹಳ್ಳಿಯ ಶಾಸನಗಳು ಈ ಮೊದಲಾದುವು ಇಂಥ ಸುಂದರವಾದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಮಾದರಿಗಳು.

ದೇವಾಲಯದ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಕಂಡರಿಸಿರುವ ಮೂರ್ತಿಗಳ ಪೀಠಗಳ ಮೇಲೆ ಅವುಗಳ ಹೆಸರನ್ನೋ ಅಥವಾ ಕಂಡರಿಸಿದ ರೂವಾರಿಯ ಹೆಸರನ್ನೋ ತಿಳಿಸುವ–ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ, ಸಂಕ್ರಂದನ, ಅಚ್ಯುತ ಅಥವಾ ಮಲ್ಲಿತಮ್ಮ, ಮಸಣ, ಮಾಬ, ಮಾಣಿಬಲಕಿ ಇತ್ಯಾದಿ–ಒಂದೇ ಪದದ ಪೀಠಶಾಸನಗಳಿಂದಾರಂಭಿಸಿ, ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಕಂಡರಿಸಲೆಂದೇ ತಯಾರಿಸಿದ ಸುಂದರವಾದ ಶಿಲಾಫಲಕಗಳ ಮೇಲಿನ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ದೇವತಾಸ್ತುತಿ, ರಾಜಮನೆತನದ ಪೀಳಿಗೆಯ ವರ್ಣನೆ, ರಾಜನ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆ, ಅವನ ಕೈಕೆಳಗಿನ ಸಾಮಂತ ಅಥವಾ ಅಧಿಕಾರಿಯ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆ, ಅವನ ವಂಶ, ಅವನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ದೇವಾಲಯ, ಬಿಟ್ಟ ದತ್ತಿ ಹಾಗೂ ಅವುಗಳ ವರ್ಣನೆ, ದತ್ತಿ ಪಡೆದವರ ವಂಶಾವಳಿ, ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಶಪನ ಮುಂತಾದ ಹತ್ತಾರು ವಿವರಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ದೀರ್ಘವಾದ ಶಾಸನಗಳವರೆಗೂ ವಿಷಯ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯುಂಟು. ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜರಂತೆ ಅವರ ಪ್ರಧಾನಿಗಳು, ದಂಡನಾಯಕರು, ಇತರ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ದತ್ತಿಬಿಟ್ಟ ಶಾಸನಗಳು ಹೀಗೆ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಗಂಗರಾಜ, ಪುಣಿಸ, ಹುಳ್ಳ, ಚಂದ್ರಮೌಳಿ, ಬೂಚಿರಾಜ, ಗೋವಿಂದ, ಪೋಲಾಳ್ವ, ಸೋಮನಾಥ ಮೊದಲಾದವರು ಹಾಕಿಸಿರುವ ಇಂಥ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಗಳನ್ನು ಗದ್ಯಪದ್ಯಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಚಂಪೂ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಕೊಡುವುದು ಪದ್ಧತಿ. ಅಂದವಾದ ಕಲ್ಲಿನ ಕಂಡರಣೆ, ಸುಂದರವಾದ ಲಿಪಿಗಳಿರುವಂತೆ ಉತ್ತಮ ಸಾಹಿತ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನೂ ಈ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಚಿದಾನಂದ ಬುಧ, ಜನ್ನ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕವಿಗಳೂ ಇಂಥ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ರಾಜರ ಪೀಳಿಗೆಯನ್ನು ಕೊಡುವಲ್ಲಿ, ಅವರ ಗುಣಗಾನ ಮಾಡುವಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಬಗೆಯ ಪದ್ಯಗಳನ್ನು ಹಲವಾರು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಬಹುಶಃ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಪಂಡಿತರಿಂದ ರಾಜವಂಶ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ಬರೆಸಿಟ್ಟಿದ್ದು ಹೊಸ ಹೊಸ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ರಚಿಸುವಾಗ ಆ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯಿಂದ ಕೆಲ ಪದ್ಯಗಳನ್ನು ಆಯ್ದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು, ಪುಣ್ಯಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು, ದಾನದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವುದೇ ಈ ಶಾಸನಗಳ ಉದ್ದೇಶವಾದರೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ರಾಜನ ವಂಶ ಮತ್ತು ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಪದ್ಧತಿ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಐತಿಹಾಸಿಕ ವಿಷಯಗಳು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ತುಂಬಿರುತ್ತವೆ. ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳು ಆ ಕಾಲದ ಜನಜೀವನ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಆರ್ಥಿಕ ಸ್ಥಿತಿ, ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಬೆಳವಣಿಗೆ, ಮತಗಳಲ್ಲಿನ ಸೌಹಾರ್ದ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳ ಮೇಲೆ ಬೆಳಕು ಚೆಲ್ಲುತ್ತವೆ.

ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಬಹು ಕಡಿಮೆ. ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹಾಕಿಸುತ್ತಿದ್ದ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳ ಮಾದರಿಯನ್ನು ಕೈಬಿಟ್ಟು ಹೊಯ್ಸಳರು ಚೋಳರನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ತಾಮ್ರದ ಹಲಗೆಗಳನ್ನು ದಪ್ಪನಾಗಿಯೂ ಅಗಲವಾಗಿಯೂ ಇರುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು. ಮೂರರಿಂದ ಏಳರವರೆಗೆ ಈ ಹಲಗೆಗಳಿದ್ದು ದಪ್ಪನಾದ ಬಳೆಗೆ ಅವುಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿರುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ಬಳೆಗೆ ಹುಲಿಯ ಗುರುತಿನ ಮುದ್ರೆ ಹಾಕಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಓಲೆಯ ಗರಿಯಂತೆ ಅಡ್ಡಡ್ಡಲಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳು ಈಗ ಉದ್ದುದ್ದವಾಗಿದ್ದು ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉಂಗುರ ಮುದ್ರೆಗಳು

ಸೇರಿದುವು. ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳಂತೆ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಅತಿ ಗುಂಡಾಗಿ ಕೊರೆದು ಮೇಲಿನ ಮತ್ತು ಕೆಳಗಿನ ಸಾಲುಗಳ ಅಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ಬಗೆಬಗೆಯ ಅಲಂಕರಣ ಮಾಡಿರುವುದುಂಟು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾದರಿಯಾದುದು ಬೇಲೂರಿನ ಚೆನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದ ಬಗೆಗೆ ವಿವರಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ತಾಮ್ರಶಾಸನ. ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳೇ ಕರ್ನಾಟಕದ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಹೆಚ್ಚು ವಿಸ್ತಾರವಾದುವೂ ತೂಕವುಳ್ಳವೂ ಆಗಿವೆ. ಇವರು ಮೊದಮೊದಲಿನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಹಾಗೂ ಸಂಸ್ಕೃತ– ಈ ಎರಡೂ ಭಾಷೆ ಹಾಗೂ ಲಿಪಿಯನ್ನು ಬಳಸಿದ್ದುಂಟು. ಅನಂತರದ ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳು ನಾಗರಿಲಿಪಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿಯೇ ಇವೆ.

ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೀರಗಲ್ಲುಗಳೂ ಹೇರಳವಾಗಿ ದೊರೆತಿವೆ. ಗಂಗರ ಕಾಲದ ವೀರಗಲ್ಲುಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾಗಿರುವ ಈ ವೀರಗಲ್ಲುಗಳಲ್ಲಿ ಗೊತ್ತಾದ ಒಂದು ಆಕಾರ ಬಳಕೆಗೆ ಬಂದಿದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಗಂಗರ ವೀರಗಲ್ಲುಗಳ ಮೇಲೆ ಕಾಣುವ ಕೆಚ್ಚು ಕಸುವು ಅಷ್ಟಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲಕ್ಕೇ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳುಂಟು. ಈ ರಾಜರಿಗೆ ನಿಷ್ಠರಾಗಿದ್ದ ಲೆಂಕರು ತಮ್ಮ ರಾಜ ಕಾಲವಾದಲ್ಲಿ ತಾವೂ ಉಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ ಮಾಡಿ ಅದೇ ರೀತಿ ಪ್ರಾಣ ಬಿಟ್ಟ ಉದಾಹರಣೆಗಳಿವೆ. ಇಂಥವರನ್ನು ಗರುಡರೆಂದು ಶಾಸನಗಳು ಕರೆದಿವೆ. ಇಂಥ ಗರುಡರ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ಹಾಕಿಸಿದ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅದಕ್ಕೇ ಮೀಸಲಾದ ಕಂಬಗಳ ಬುಡದ ಮುಖಗಳ ಮೇಲೆ ಕಂಡರಿಸಿ ದೇವಾಲಯಗಳ ಬಳಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಗರುಡಗಂಬಗಳೆಂದು ಕರೆಯಬಹುದು. ಅಗ್ರಹಾರ ಬಾಚಹಳ್ಳಿಯ ಹುಣಸೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ನಿಂತಿರುವ ಮೂರು ಕಂಬಗಳ ಮೇಲಿನ ಶಾಸನಗಳು ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜರಿಗೆ ಗರುಡರಾದ ಲೆಂಕರ ಒಂದು ಪೀಳಿಗೆಯನ್ನೇ ಕೊಡುತ್ತವೆ. ಈ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ಆನೆಯನ್ನೇರಿದ ವೀರ ತನ್ನ ಹೆಂಡತಿ ಮತ್ತು ಹಿಂಬಾಲಕರೊಂದಿಗಿದ್ದು ಗರುಡನೊಡನೆ ಹೋರುತ್ತಿರುವ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಗರುಡಶಾಸನವೆಂದರೆ ಹಳೇಬೀಡಿನ ಹೊಯ್ಸಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಆವರಣದಲ್ಲಿರುವ, ಕುವರಲಕ್ಷ್ಮನು ಇಮ್ಮಡಿ ಬಲ್ಲಾಳನಿಗೆ ಗರುಡನಾದುದನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಸ್ತಂಭಶಾಸನ. ಅವನೊಂದಿಗೆ ಅವನ ಸಾವಿರ ಜನ ಭಟರೂ ಅವರ ಹೆಂಡಿರೂ ಪ್ರಾಣ ತೆತ್ತುದನ್ನು ಇದು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ. ಕಂಬದ ಸುತ್ತಲೂ ಇರುವ ಶಿಲ್ಪ ಅವರು ಆತ್ಮಾರ್ಪಣೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೀತಿಯನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸುತ್ತದೆ. ಅದೇ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ತೊಲೆಯೊಂದಕ್ಕೆ ಊರೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಪ್ರೌಢರಾಯನ ಕಂಬವೂ ಇಂಥ ಒಬ್ಬ ಗರುಡನ ನೆನಪಿಗೆ ಹಾಕಿಸಿರುವ ಶಾಸನವೇ. ಒಂದನೆಯ ನರಸಿಂಹನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಗಮಕಿಗಳು ವರ್ಣಿಸಿದ ಬಾವನ್ನವೀರರ ವೀರಾಲಾಪನವನ್ನು ಕೇಳಿದ ರವಳಬೋವನೆಂಬ ವೀರನು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಆತ್ಮಾರ್ಪಣೆ ಮಾಡಿ ವೀರವನ್ನು ಮೆರೆದುದನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಈ ಅಪರೂಪದ ರೋಮಾಂಚಕರ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಕಣ್ಣಾರೆ ಕಂಡು ವರ್ಣಿಸಿದವನು ಮಾಧವ ವಿಬುಧ. ಕಲೆ, ಲಿಪಿ, ಭಾಷೆ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ಸಮೃದ್ಧಿ, ವೈವಿಧ್ಯ– ಹೀಗೆ ಯಾವ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿದರೂ ಹೊಯ್ಸಳರ ಶಾಸನಗಳು ಕರ್ನಾಟಕ ಶಾಸನಸಂಪತ್ತಿಗೆ ಮೆರುಗನ್ನು ನೀಡಿವೆ ಎನ್ನಬಹುದು. **(ಎಂ.ಎಚ್.)**

ಹೊರನಾಡು: ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆ ಮೂಡಿಗೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಧಾರ್ಮಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರ ಹಾಗೂ ಪ್ರವಾಸಿ ತಾಣ. ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರಿನ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಮೂಡಿಗೆರೆಯ ವಾಯವ್ಯದಲ್ಲಿ, ಕಳಸದ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಕಳಸಕ್ಕೆ 8 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಸ್ಥಳ ಬೋಗುಣಿಯಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಸುತ್ತಲೂ ಹಸುರಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಬೆಟ್ಟಗಳು ವಿವಿಧ ಸಸ್ಯ ಸಂಪತ್ತಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ನಯನಮನೋಹರವಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಅನ್ನಪೂರ್ಣೇಶ್ವರಿ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಈ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಭದ್ರಾನದಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ದೇವಿ ವಿಗ್ರಹದ ಪ್ರಭಾವಳಿ ಆದಿಶೇಷನನ್ನೂ ಹೊಂದಿದ್ದು ಈ ಹೊಸ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಆದಿಶಕ್ತ್ಯಾತ್ಮಕ ಶ್ರೀ ಅನ್ನಪೂರ್ಣೇಶ್ವರಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ದೇವಸ್ಥಾನದ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ವೇದ, ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳ ಸೂಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಬರೆಯಿಸಲಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯ ಬಲು ಹಿಂದೆ ಜೈನರ ಆಳಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತ್ತು ಎಂಬ ವಾದವೂ ಇದೆ. ಪ್ರತಿವರ್ಷದ ಮಾರ್ಚ್ ತಿಂಗಳ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಒಂದುದಿನದ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಧರ್ಮಸ್ಥಳದ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. 17ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಿಲಾಶಾಸನ, ತಾಮ್ರಶಾಸನಗಳು ಇಲ್ಲಿ ದೊರಕಿವೆ. ಬೇಲೂರಿನ ವೆಂಕಟಾದ್ರಿನಾಯಕ ಅನ್ನಪೂರ್ಣೇಶ್ವರಿ ಸೇವೆಗಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ ದಾನಗಳ, ಉಂಬಳಿಗಳ ವಿವರ ಇವುಗಳಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಕ್ಷೇತ್ರ ಅತಿಥಿಗಳು ಹಾಗೂ ಯಾತ್ರಿಕರ ಸತ್ಕಾರಕ್ಕೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಇದು ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಕೇಂದ್ರವೂ ಆಗಿದ್ದು 2002ರಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲಾ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ ಇಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಆಡಳಿತ ಮಂಡಳಿ ಹಿಂದೆ ಆಯಾ ವರ್ಷದ ಪಂಚಾಂಗವನ್ನು ಮುದ್ರಣ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿ ಮಲೆನಾಡಿನ ಎಲ್ಲ ಮನೆಗಳಿಗೂ ಹಂಚಿ ಪಡಿ ಪಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಈಗ ಈ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ನಿಂತುಹೋಗಿದೆ.

ಅನ್ನಪೂರ್ಣೇಶ್ವರಿ ದೇವಸ್ಥಾನದಿಂದ ಸುಮಾರು ಒಂದೂವರೆ ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿನ ದಿಣ್ಣೆಯೊಂದರ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಜೈನ ಬಸದಿ ಇದೆ. ಕಾಡಿನ ನಡುವೆ ಪ್ರಶಾಂತ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿರುವ ಬಸದಿ ಇದು. ಇಲ್ಲಿನ ಪ್ರಕೃತಿ ಸೌಂದರ್ಯ ಅವರ್ಣನೀಯ. **(ಎಚ್.ಪಿ.ವಿ.)**

ಹೊಸಂಗಡಿ: ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಕುಂದಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕುಂದಾಪುರದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ 42 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಗ್ರಾಮ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 4,972.

ಹಿಂದೆ ಇದು ಹೊನ್ನೆಯ ಕಂಬಳಿ (ಹೊನ್ನಕಂಬಳಿ) ಎಂಬ ಜೈನವಂಶದ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ಅವರು ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಏಳು ನಾಡುಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಘಟ್ಟದ ಮೇಲಿನ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಆಳಿದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕೋಟೆ ಇತ್ತು. ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರ ಕಾಲದ ತರುವಾಯ ಈ ಭಾಗ ಕೆಳದಿನಾಯಕರ ವಶಕ್ಕೆ ಬಂತು. ಇಲ್ಲಿಯ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕೆಳದಿ ವೆಂಟಪ್ಪನಾಯಕ ದುರಸ್ತುಗೊಳಿಸಿದನಲ್ಲದೆ ಅಲ್ಲಿ ಸೈನ್ಯವನ್ನಿಟ್ಟ. ಈಗ ಇಲ್ಲಿ ಹಳೆಯ ಕೋಟೆಯ ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ. ಹೈದರ್‌ಅಲಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಸ್ಥಳ ಹೈದರ್‌ಗಡವೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. ಜನರಲ್ ಮ್ಯಾಥ್ಯೂಸ್ ಎಂಬ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸೇನಾಧಿಪತಿ ಮುಂಬಯಿಯಿಂದ ಸಣ್ಣ ಸೇನೆಯೊಂದಿಗೆ ಕುಂದಾಪುರದಲ್ಲಿ ಇಳಿದು ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಸೇನೆಯನ್ನು ಗೆದ್ದು, ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದುವರಿದು ಹೊಸಂಗಡಿ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದ. ಹೈದರ್‌ಗಡ ಕೋಟೆ ಈಗಲೂ ಅಷ್ಟೇನೂ ಜೀರ್ಣವಾಗದೆ ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಕೋಟೆಯ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಇರುವ ಕೆರೆಯನ್ನು ನೀರಾವರಿಗೆ ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. ಕೆರೆಯ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಹಳೆಯ ಬಾವಿಗಳು ಮತ್ತು ಮನೆಗಳ ನೆಲಕಟ್ಟುಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಶಾಂತೇಶ್ವರ, ವೆಂಕಟರಮಣ ಮತ್ತು ವಿಠಲ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ.

ಈ ಗ್ರಾಮದ ಆಗ್ನೇಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವರಾಹಿ ನದಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಕುಂದಾಪುರ–ಹೊಸನಗರ ಸಂಪರ್ಕಿಸುವ ರಸ್ತೆ ಈ ಗ್ರಾಮದ ಮೂಲಕ ಹಾದುಹೋಗುತ್ತದೆ. **(ಎಂ.ವಿ.)**

ಹೊಸಕೋಟೆ: ಬೆಂಗಳೂರು ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ದೇವನಹಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಿಡ್ಲಘಟ್ಟ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ಬೆಂಗಳೂರು ದಕ್ಷಿಣದ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಆನೇಕಲ್ಲು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಮಿಳುನಾಡು ರಾಜ್ಯವೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಾಲೂರು ಮತ್ತು ಕೋಲಾರ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. 356 ಗ್ರಾಮಗಳಿರುವ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 666.9 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,22,430. ಇದರಲ್ಲಿ 1,86,198 ಮಂದಿ ಗ್ರಾಮಸ್ಥರು, 36,323 ಮಂದಿ ಪಟ್ಟಣಿಗರು.

ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪೂರ್ವದಂಚಿನಲ್ಲಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಸಾಮಾನ್ಯ ಏರುತಗ್ಗುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಪಿನಾಕಿನಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯನದಿ. ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿದು ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಲೇ ಹೊಸಕೋಟೆಯ ದೊಡ್ಡಕೆರೆಗೆ ನೀರೊದಗಿಸಿ ಮುಂದೆ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುವುದು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸಾಯ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅನೇಕ ಕೆರೆ ಮತ್ತು ಬಾವಿಗಳಿವೆ. ತಂಪಾದ ಹವೆ ಇದ್ದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 849.50 ಮಿಮೀ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೆಲವೆಡೆ ಜಂಬುಮಣ್ಣಿನ ಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವೆಡೆ ಇಟ್ಟಿಗೆ, ಹೆಂಚು ತಯಾರಿಸುವಂಥ ಮಣ್ಣು ಇರುವ ಪ್ರದೇಶಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನದಿ ದಂಡೆ ಪ್ರದೇಶ ಮತ್ತು ನಂದಗುಡಿಯ ಸುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವಭಾಗ ವ್ಯವಸಾಯ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದೆ. ಬೆಂಗಳೂರು ರಸ್ತೆ ಮತ್ತು ನಂದಗುಡಿಯ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗ ಪ್ರದೇಶವೆಲ್ಲ ಶಿಲೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ವ್ಯವಸಾಯಯೋಗ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ. ನೀರಾವರಿ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿರಾಗಿ, ಬತ್ತ, ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನೂ ತರಕಾರಿ ಹಣ್ಣುಗಳನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುವರು. ಉಳಿದೆಡೆ ಆಲೂಗೆಡ್ಡೆ ಮುಂತಾದ ಬೆಳೆ ತೆಗೆಯುವರು. ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ದ್ರಾಕ್ಷಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ವ್ಯವಸಾಯದ ಜೊತೆ ಪಶುಪಾಲನೆಯುಂಟು.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ರೇಷ್ಮೆ ನೂಲು ತಯಾರಿಕೆಯುಂಟು. ಬೀಡಿ, ಇಟ್ಟಿಗೆ, ಹೆಂಚು ತಯಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ಇತರ ಗ್ರಾಮೋದ್ಯೋಗಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹೊರಹೋಗುವ ಇತರ ಪದಾರ್ಥಗಳೆಂದರೆ ದ್ರಾಕ್ಷಿ, ಆಲೂಗೆಡ್ಡೆ ಮತ್ತು ತರಕಾರಿಗಳು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ವ್ಯವಸಾಯೋದ್ಯಮಗಳಿಗೆ ಆರ್ಥಿಕ ಸಹಾಯ ನೀಡುವ ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿವೆ. ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರ, ವಿವಿಧ ದರ್ಜೆಯ ಶಾಲೆ ಮುಂತಾದವುಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು–ಕೋಲಾರ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿಯೂ ಬೆಂಗಳೂರು–ಹೊಸಕೋಟೆ–ಚಿಂತಾಮಣಿ ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿಯೂ ಹಾದುಹೋಗಿದ್ದು ಹೊಸಕೋಟೆ–ಮಾಲೂರು, ಹೊಸಕೋಟೆ–ದೇವನಹಳ್ಳಿ ಮುಂತಾದ ಮಾರ್ಗಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸುತ್ತಲ ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ಉತ್ತಮ ಮಾರ್ಗಸಂಪರ್ಕಗಳಿವೆ. ಬೆಂಗಳೂರು–ಮದ್ರಾಸು ಬ್ರಾಡ್‌ಗೇಜ್ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹಾದುಹೋಗಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ರೈಲು ಮತ್ತು ರಸ್ತೆ ಮಾರ್ಗಗಳು ಇಲ್ಲಿನ ವ್ಯಾಪಾರ, ವಾಣಿಜ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಹಾಯಕವಾಗಿವೆ.

ಹೊಸಕೋಟೆಯ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 6 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ದಾಸರಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಚನ್ನರಾಯ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಬಳಿ ಒಂದು ತೆರೆದ ಮಂಟಪವಿದ್ದು ಇದರ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರಗಳಲ್ಲೂ ದ್ವಾರಪಾಲಕರಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಮಂಟಪವನ್ನು ಉತ್ತಲ ಕಂಬವೆಂದು ಕರೆಯುವರು. ಹೊಸಕೋಟೆಯ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ 8 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಹಸಿಗಲ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಚೋಳರ ಕಾಲದ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ ಮತ್ತು ವಿಚಿತ್ರ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಸರ್ಪದ ತಲೆಯಿರುವ ನವಿಲೊಂದು ನವಿಲುತಲೆಯಿರುವ ಸರ್ಪವೊಂದನ್ನು ಎದುರಿಸುತ್ತ ನಿಂತಿರುವ ಒಂದು ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಹೊಸಕೋಟೆಯ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಹೊಸಕೋಟೆ–ಚಿಂತಾಮಣಿ ಮಾರ್ಗಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಹಿಂಡಿಗನಾಳು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲ ರಾಮದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಗ್ರಾಮದ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಾಸ್ತಿಕಲ್ಲಿದೆ. ಹೊಸಕೋಟೆಯ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 21 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಬನಹಳ್ಳಿ ಹೊಸಕೋಟೆ–ಚಿಂತಾಮಣಿ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯರು, ಗಣಪತಿ, ಕುಳಿತಿರುವ ದಕ್ಷಿಣಾಮೂರ್ತಿ ಮುಂತಾದ ವಿಗ್ರಹಗಳಿರುವ ಒಂದು ಹಳೆಯ ದೇವಾಲಯವೂ ಒಂದು ನೊಳಂಬ ಶಾಸನವೂ ಇವೆ. ಹೊಸಕೋಟೆಯ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕು ಅಂಚಿನಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತೊಂದು ಬನಹಳ್ಳಿ ನಿರ್ವಸಿತ ಗ್ರಾಮ. ಹೊಸಕೋಟೆಯ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 18 ಕಿಮೀ ದೂರವಿರುವ ಕೊಂಡ್ರಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಚೋಳರ ಕಾಲದ್ದಿರಬಹುದೆನ್ನುವ ಧರ್ಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಈಶ್ವರ ಲಿಂಗವನ್ನು ಧರ್ಮರಾಯ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಚೋಳದೊರೆ ರಾಜಮಹೇಂದ್ರನ ಒಂದು ಶಾಸನವಿದೆ. ಹೊಸಕೋಟೆಯ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿರುವ ಖಾಜಿ ಹೊಸಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಸು.7ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನವಿದ್ದು ವಿನಯಾದಿತ್ಯ ಎಂಬುವನ ಆಳಿಕೆ ಕುರಿತು ಮಾಹಿತಿ ನೀಡಿದೆ. ನಿಜಗುಣ ಸುಜ್ಞಾನಮೂರ್ತಿಯ ಗದ್ದುಗೆಯಿರುವ ಒಂದು ಮಠವಿದೆ. 1494ನೆಯ ಒಂದು ತಾಮ್ರ ಶಾಸನ ಈ ಮಠದಲ್ಲಿದೆ. ಹೊಸಕೋಟೆಗೆ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ 10 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ವಗತ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ದ್ರಾವಿಡಶೈಲಿಯ ಹಳೆಯ ವರದರಾಜ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಚೌಡೇಶ್ವರಿ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದ ತೋರಣಗಂಬದಲ್ಲಿ ರಾಜೇಂದ್ರಚೋಳನ (1020) ಒಂದು ಶಾಸನವಿದೆ. ಹಿಂದೆ ಈ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ವರದರಾಜ ಚತುರ್ವೇದಿಮಂಗಲಂ ಎಂದು ತಮಿಳಿನಲ್ಲೂ ಭಾಗೀರಥಿಪುರ ಅನಂತರ ಯೋಗವತಪುರಿ ಅಥವಾ ಯೋಗಪುರಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿತ್ತೆಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಹೊಸಕೋಟೆಯ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿರುವ ಹೊಸಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮಾಸ್ತಿಕಲ್ಲುಗಳಿವೆ. ಪತಿಪತ್ನಿಯಿರುವ ಒಂದರಲ್ಲಿ ಪತಿ ಒಂದು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಕತ್ತಿ ಇನ್ನೊಂದರಲ್ಲಿ ಕಠಾರಿ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಪತ್ನಿ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಗಿಂಡಿಯನ್ನೂ ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡಿಯಂತೆ ಕಾಣುವ ಒಂದು ವಸ್ತುವನ್ನೂ ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ. ಎರಡನೆಯ ಮಾಸ್ತಿಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಎರಡು ಭಾಗವಿದ್ದು ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರು ಕಠಾರಿ ಹಿಡಿದು ಹೋರಾಡುತ್ತಿರುವ ಚಿತ್ರವನ್ನೂ ಮೇಲು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗ್ರಹದ ಮುಂದೆ ಪತಿಪತ್ನಿಯರಿಬ್ಬರೂ ಕೈಜೋಡಿಸಿ ನಿಂತಿರುವ ಚಿತ್ರವನ್ನೂ ಕಾಣಬಹುದು.

ಹೊಸಕೋಟೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಬೆಂಗಳೂರು–ಕೋಲಾರ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ 26 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ 18,861 ಪುರುಷರು, 17,472 ಮಹಿಳೆಯರಿದ್ದು ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 36,323.

ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣಪಿನಾಕಿನಿಯಿಂದಾದ ದೊಡ್ಡಕೆರೆ ಬಳಸಿದೆ. ಪಟ್ಟಣ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿದ್ದು ಸುತ್ತಲ ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದೆ. ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಸರ್ವವಿಧ ನಾಗರಿಕ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ಹೊಸಕೋಟೆಯು ಹತ್ತಿರದ ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರದ ಬೆಳವಣಿಗೆಯ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೊಳಗಾಗಿದ್ದು ದಿನೇದಿನೇ ಈ ಪಟ್ಟಣ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಇತರ ಭಾಗಗಳೂ ನಗರೀಕರಣಕ್ಕೊಳಗಾಗುತ್ತಿವೆ.

ಇಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆಯನ್ನು (ಹೊಸಕೋಟೆ) 1595ರಲ್ಲಿ ಸುಗಟೂರಿನ ಪ್ರಭು ತಮ್ಮೇಗೌಡ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಈತ 1632ರ ವರೆಗೂ ಆಳಿದ. ಮುಂದೆ ಬಿಜಾಪುರದ ವಶವಾಗಿ ಶಹಾಜಿಗೆ ಜಹಗೀರಾಗಿ

ಕೊಡಲಾಯಿತು. 1663ರಲ್ಲಿ ಮುಗಲರ ವಶವಾಗಿ ಶಿರಾ ಪ್ರಾಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿತು. 1756ರಲ್ಲಿ ಹೊಸಕೋಟೆ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಸೇರಿತು. ಆದರೆ ಮತ್ತೆ ಮರಾಠರ ವಶವಾಯಿತು. ಅಂತಿಮವಾಗಿ 1761ರಲ್ಲಿ ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಹೊಸಕೋಟೆಯನ್ನು ಮೈಸೂರಿಗೆ ಸೇರಿಸಿದ. ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಅವಿಮುಕ್ತೇಶ್ವರ, ವಿಠಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಎರಡು ಆಂಜನೇಯ ಗುಡಿಗಳೂ ಇವೆ. ಅವಿಮುಕ್ತೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಬಳಿ ಆಕರ್ಷಕ ಶಿಲ್ಪವುಳ್ಳ ದೊಡ್ಡ ದೀಪಸ್ತಂಭವಿದೆ. ಈ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಜರುಗುವ ಅಮೃತೇಶ್ವರ ರಥೋತ್ಸವ ಮತ್ತು ಧರ್ಮರಾಯನ ಕರಗ ಬಹು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದವು. **(ಎ.ಕೆ.)**

ಹೊಸದುರ್ಗ: ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯೂರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ತರೀಕೆರೆ, ಕಡೂರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗ ಕಡೂರು ತಾಲ್ಲೂಕೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚಿಕ್ಕನಾಯಕನಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕೂ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಮಾಡದಕೆರೆ, ಶ್ರೀರಾಂಪುರ, ಹೊಸದುರ್ಗ, ಮತ್ತೋಡು ಹೋಬಳಿಗಳು. ಒಟ್ಟು 225 ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1,372.3 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,19,445. ಇದರಲ್ಲಿ 1,96,965 ಮಂದಿ ಗ್ರಾಮಸ್ಥರೂ 22,480 ಮಂದಿ ಪಟ್ಟಣಿಗರಿದ್ದಾರೆ.

ಹೊಸದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳ ಪ್ರದೇಶವೆನ್ನಬಹುದು. ಪೂರ್ವಘಟ್ಟ ಶ್ರೇಣಿಗೆ ಸೇರಿದ ಪಶ್ಚಿಮ ಶ್ರೇಣಿ ಹೊಸದುರ್ಗದಿಂದ ದಾವಣಗೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಾಯಕೊಂಡದ ಮುಖಾಂತರ ಅಣಜಿವರೆಗೂ ಹಬ್ಬಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ನೀರಗುಡ್ಡ ಬೆಟ್ಟಶ್ರೇಣಿ, ಕೋಟೆಕಲ್ಲು ಗುಡ್ಡ, ದೊಡ್ಡರಸಿಗುಡ್ಡ, ತಿರುಮಲದೇವರ ಗುಡ್ಡ ಮತ್ತು ಹಾಲರಾಮೇಶ್ವರ ಗುಡ್ಡ ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಹಾಲರಾಮೇಶ್ವರ ಗುಡ್ಡ (1,181 ಮೀ) ಈ ಜಿಲ್ಲೆಗೇ ಎತ್ತರದ ಬೆಟ್ಟ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬೂದಿಹಾಳು, ಗಂಜಿಗೆರೆ ಬಳಿ ಕಲ್ನಾರು, ಮಾರಿಕಣಿವೆ, ಮಾಡದಕೆರೆ, ಕಂಚಿಪುರ ಈ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಫಟಿಕ ಜಾತಿಯ ಸುಣ್ಣಕಲ್ಲಿನ ಪದರಗಳಿವೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದಿರು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೆಲವೆಡೆ ವಿವಿಧ ಬಣ್ಣದ ಸುದ್ದೆ ಮಣ್ಣುಗಳುಂಟು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬೂದಿಮರಡಿಯಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಚಿನ್ನ ತೆಗೆದ ಸೂಚನೆಗಳಿವೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕಾರಾಚಿ ಮರಗಳ ಕಾಡುಂಟು. ಈ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶ ವೇದಾವತಿ ನದಿ ಕಮರಿಯ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಸದಾ ಹಸುರಾಗಿ ಬೆಳೆದುಕೊಂಡಿದೆ. ಉಳಿದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹಿಪ್ಪೆ, ಮಾವು, ಹುಣಿಸೆ, ಜಾಲಿ ಮುಂತಾದ ಮರಗಳು ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ಜೊತೆಗೆ ಉತ್ತಮ ಹುಲ್ಲುಗಾವಲುಗಳಿವೆ.

ವೇದಾವತಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ನದಿ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಈಶಾನ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುವುದು. ಹಿರಿಯೂರಿನ ವಾಣಿವಿಲಾಸಪುರದ ಬಳಿ ಈ ನದಿಗೆ ಅಡ್ಡಕಟ್ಟೆ ಕಟ್ಟಿ ವಾಣಿವಿಲಾಸ ಸಾಗರ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಜಲಾಶಯದ ಹಿನ್ನೀರು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹರಡಿದೆ. ಹಿತಕರ ಹವಾಗುಣವಿದೆ. ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 511.98 ಮಿಮೀ. ಜೋಳ, ರಾಗಿ, ಬತ್ತ, ತೊಗರಿ, ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ, ತೆಂಗು ಮತ್ತು ಹತ್ತಿಯನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಪಶುಪಾಲನೆಯೂ ಇದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಮಟ್ಟದ ಪಶುವೈದ್ಯಾಲಯಗಳಿವೆ. ದೊಡ್ಡ ಜಲಾಶಯವಿದ್ದು ಮತ್ಸ್ಯೋದ್ಯಮವಿದೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕೈಮಗ್ಗದ ಬಟ್ಟೆ ತಯಾರಿಕೆ ಹೆಚ್ಚು. ತೆಂಗುನಾರಿನ ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಕೈಗಾರಿಕೆಗಳೂ ಇವೆ. ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿವೆ. ವಿದ್ಯುತ್ತು, ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ, ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಸೌಲಭ್ಯವಿದೆ. ಜಿಲ್ಲಾ ಹೆದ್ದಾರಿಗಳಿದ್ದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸುತ್ತಲ ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ರಸ್ತೆ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ಬೆಂಗಳೂರು–ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಮುಟ್ಟಿ ಹೋಗಿದ್ದು ಹೊಸದುರ್ಗದ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಹೊಸದುರ್ಗ–ರಸ್ತೆ ರೈಲು ನಿಲ್ದಾಣವಿದೆ.

ಹೊಸದುರ್ಗದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ 20 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ವೇದಾವತಿ ನದಿಯ ಬಲದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಮತ್ತೋಡು ಗ್ರಾಮವಿದೆ. ಇದು ಹಿಂದೆ ಗಾಜಿನ ಬಳೆಗಳ ತಯಾರಿಕೆಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿತ್ತು. ಗಿರಿಯಪ್ಪನಾಯಕನೆಂಬುವನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಪಾಳೆಗಾರ ವಂಶದವರು ಇಲ್ಲಿ ಆಳಿದರು. ಈ ಸಂತತಿಯ ದೊಡ್ಡಣ್ಣನಾಯಕ ಈ ಊರಿನ ಕೋಟೆ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದೂ ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮಾವಲಂಬಿಯಾದನೆಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಮುಂದೆ ಈ ವಂಶದ ಹಾಲಪ್ಪರಾಜನೆಂಬ ನಾಯಕ ಈ ಊರಲ್ಲಿ 1707ರಲ್ಲಿ ಮುರುಘರಾಜ ಸ್ವಾಮಿಗಳಿಗೆ ಒಂದು ಮಠ ಕಟ್ಟಿಸಿಕೊಟ್ಟನೆಂದೂ ಜೊತೆಗೆ ಒಂದು ಅಗ್ರಹಾರ ಮತ್ತು ಕೆರೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿದನೆಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಹೊಸದುರ್ಗದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ನೀರ್ಗುಂದ ಹಿಂದೆ ಜೈನರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತೆಂದು ರಾಜಪರಮೇಶ್ವರ ರಾಯನೆಂಬುವನ ಮಗ ನೀಲಶೇಖರ ಈ ಊರನ್ನು ಪ್ರ.ಶ.ಪೂ. 160ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಇದಕ್ಕೆ ನೀಲಾವತಿ ಪಟ್ಟಣವೆಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟಿದ್ದನೆಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಹೊಸದುರ್ಗದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ 26 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀರಾಂಪುರವನ್ನು ಹಿಂದೆ ಬೂದಿಹಾಳವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಇಲ್ಲಿ 15ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ ಕೋಟೆಯಿದೆ.

ಹೊಸದುರ್ಗ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗಕ್ಕೆ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ 64 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 22,480. ಈ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ನಾಗರಿಕ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿದ್ದು ಇದೊಂದು ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಂದ ಸುತ್ತಲ ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ರಸ್ತೆ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ಹೊಸದುರ್ಗ ರಸ್ತೆ ರೈಲುನಿಲ್ದಾಣ ಈ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ.

ಬಾಗೂರಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಮುಸಲ್ಮಾನರಿಂದ ಅಪಾಯವಾಗದಂತೆ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಪಾಳೆಯಗಾರ ಚಿಕ್ಕಣ್ಣನಾಯಕ 1676ರಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲೊಂದು ಕೋಟೆ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದೂ 1708ರಲ್ಲಿ ಬಾಗೂರಿನಿಂದ ಬಂದ ಒಬ್ಬ ಜಂಗಮ ಇಲ್ಲಿನ ಬೆಟ್ಟದ ಪಾದದ ಬಳಿ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಸಹಾಯದಿಂದ ಪೇಟೆ ಕಟ್ಟಿ ಜನ ವಾಸಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಬಹುಶಃ ಇಲ್ಲಿ ಹೊಸದಾಗಿ ಕೋಟೆ ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಹೊಸದುರ್ಗ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿರಬೇಕು. ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲ ಇದು ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಮತ್ತು ಮರಾಠರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಸೇರಿದ್ದು ಅನಂತರ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಹೋಯಿತು. **(*;ಎಚ್.ಆರ್.ಆರ್.ಬಿ.)**

ಹೊಸನಗರ: ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ವಾಯುವ್ಯ ಮತ್ತು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಸಾಗರ ತಾಲ್ಲೂಕೂ ಈಶಾನ್ಯ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕೂ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕುಂದಾಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕೂ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ನಗರ, ಹೊಸನಗರ, ಹುಮಚ ಹಾಗೂ ಕೆರೆಹಳ್ಳಿ ಹೋಬಳಿಗಳು. ಒಂದು ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು 209 ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ. ಇದು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಎರಡನೆಯ ದೊಡ್ಡ ತಾಲ್ಲೂಕು. ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1,423.3 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,15,019.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು ಪೂರ್ವದ ಕಡೆಗೆ ಇಳಿಜಾರಾಗಿದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮೂರು ಕಡೆಯೂ ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟ ಸುತ್ತುವರಿದಿದ್ದು ಹುಲಿಕಲ್ಲು ಮತ್ತು ಕೊಲ್ಲೂರು ಕಣಿವೆಗಳಿವೆ. ಈ ಕಣಿವೆಗಳ ಮುಖಾಂತರ ಉಡುಪಿ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಪ್ರವೇಶ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ನಿಸರ್ಗಸೌಂದರ್ಯ ಮನೋಹರವಾಗಿದ್ದು ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ಬೆಟ್ಟಗಳ ಸಾಲು, ದಟ್ಟ ಅರಣ್ಯ ಮತ್ತು ಆಳವಾದ ಕಣಿವೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕಿರುವ ಕೊಡಚಾದ್ರಿ 1,343 ಮೀ ಎತ್ತರವಿದೆ. ಹುಮಚದ ಬಳಿ 864.41 ಮೀ ಎತ್ತರವಿರುವ ಅಗಸ್ತ್ಯಪರ್ವತವಿದೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ಕೆಲವು ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿವೆ. ಶರಾವತಿ **(ನೋಡಿ)** ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ನದಿ. ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಿಂದ ಹರಿದು ಬರುವ ಈ ನದಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ವಾಯುವ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುವುದು. ಈ ನದಿಯ ಲಿಂಗನಮಕ್ಕಿ ಜಲಾಶಯದ ಹಿನ್ನೀರು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾಯವ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹರಡಿ ನಗರ ಮತ್ತು ಹೊಸನಗರದವರೆಗೂ ಚಾಚಿಕೊಂಡಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಹುಮಚದ ಅಗಸ್ತ್ಯಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಕುಮುದ್ವತಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಹರಿದು ಶಿವಮೊಗ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು. ಹರಿದ್ರಾವತಿ, ಸರ್ಮಣಾವತಿ, ವರಾಹಿ ಮುಂತಾದ ಸಣ್ಣ ನದಿತೊರೆಗಳು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹರಿಯುತ್ತವೆ. ತಂಪಾದ ಹವಾಗುಣವಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 2,786.94 ಮಿಮೀ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೆಚ್ಚು ಮಳೆ ಬೀಳುವ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಎರಡನೆಯದು. ಮಲೆನಾಡು ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಮಳೆ ಬೀಳುವುದರಿಂದ ದಟ್ಟ ಕಾಡುಗಳಿದ್ದು ಸು. 25,437 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶವಿದೆ. 65,790 ಹೆಕ್ಟೇರ್‌ಗಳ ಖಾಯಂ ಹುಲ್ಲುಗಾವಲೂ ಇತ್ತು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಟ್ಟ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಧೂಪ, ಬಲ್ಲಗಿ, ಹೆಬ್ಬಲಸು, ಸುರಹೊನ್ನೆ, ಕೀರಲಬೋಗಿ, ನಾಗಸಂಪಿಗೆ, ಹಲಸು, ಮಾವು, ಗುಳಮಾವು, ಸಂಪಿಗೆ, ಮದ್ದಲೆ, ಹೈಗಾ, ಕರಿಮರ, ಹೊಲೆಮತ್ತಿ ಮುಂತಾದ ಬೆಲೆಬಾಳುವ ಮರಗಳು ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ಆನೆ, ಕಾಡುಕೋಣ, ಜಿಂಕೆಗಳು, ಹುಲಿ, ಚಿರತೆ, ಕರಡಿ ಮುಂತಾದ ನಾನಾ ಬಗೆಯ ಕಾಡು ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಪಕ್ಷಿಗಳನ್ನೂ ವಿವಿಧ ಬಗೆಯ ಹಾವುಗಳನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿನ ದಟ್ಟ ಅರಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಮರಳುಮಿಶ್ರಿತ ಕೆಂಪುಜೇಡಿಮಣ್ಣಿನ ಭೂಮಿಯಿದೆ. ಸು. 1182 ಕೆರೆಗಳೂ 67 ಬಾವಿಗಳೂ ಇದ್ದು ಅವುಗಳ ನೀರನ್ನು ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಊಟೆಗಳಿದ್ದು ಅವುಗಳಿಗೆ ಸಣ್ಣ ಕಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ನೀರನ್ನು ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳುವರು. ಬತ್ತ, ರಾಗಿ, ಕಬ್ಬು, ನೆಲಗಡಲೆ, ಕೆಲವು ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ತೋಟಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅಡಕೆ, ತೆಂಗು, ಗೋಡಂಬಿ, ವಿವಿಧ ಫಲ ಮತ್ತು ತರಕಾರಿಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ವ್ಯವಸಾಯದ ಜೊತೆಗೆ ಪಶುಪಾಲನೆಯುಂಟು. ಪಶುಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಪಶುವೈದ್ಯಾಲಯಗಳಿವೆ. ನದಿ, ತೊರೆಗಳು ಲಿಂಗನಮಕ್ಕಿ ಜಲಾಶಯದ ವಿಶಾಲಭಾಗ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿದ್ದು ಮತ್ಸ್ಯೋದ್ಯಮದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಅವಕಾಶಗಳಿವೆ.

ಇತ್ತೀಚಿನ ಸಂಶೋಧನೆಯಿಂದಾಗಿ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಕಡೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದಿರು ನಿಕ್ಷೇಪವಿರುವುದು ಪತ್ತೆಯಾಗಿದೆ. ಇದರ ಉತ್ಪಾದನಾ ಕಾರ್ಯ ಪ್ರಾರಂಭವಾದರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಸ್ವರೂಪವೇ ಬದಲಾಗಬಹುದು. ಬಟ್ಟೆಗಳಿಗೆ ಬಣ್ಣ ಕೊಡುವ ವರ್ಣದ್ರವ್ಯ ತಯಾರಿಕಾ ಕಾರ್ಖಾನೆಯೊಂದಿದೆ. ದಟ್ಟ ಅರಣ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಬಿದಿರಿನ ಕೈಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲೆಗೇ ಮೊದಲಾಗಿದೆ. ಮರಗೆಲಸವೂ ಇಲ್ಲಿನ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಕೈಗಾರಿಕೆಯಾಗಿದೆ. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಅರಣ್ಯಾವಲಂಬಿತ ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿವೆ. ನಾಗರಿಕ ಸೌಲಭ್ಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಇಲ್ಲಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಶಿವಮೊಗ್ಗ–ಸಾಗರ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಹಾದುಹೋಗಿದೆ. ರಾಜ್ಯ ಮತ್ತು ಜಿಲ್ಲಾ ಹೆದ್ದಾರಿಗಳೂ ತಾಲ್ಲೂಕು ರಸ್ತೆಗಳೂ ಇದ್ದು ಸುತ್ತಲ ಗ್ರಾಮ ಮತ್ತು ಪಟ್ಟಣಗಳಿಗೆ ಮಾರ್ಗಸಂಪರ್ಕವಿದೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಹುಮಚ **(ನೋಡಿ)** ಹೊಸನಗರಕ್ಕೆ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ 19 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಇದೊಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಜೈನ ಯಾತ್ರಾಸ್ಥಳ. ಹೊಸನಗರದಿಂದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 18 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ನಗರ **(ನೋಡಿ)** ಕೆಳದಿ ನಾಯಕರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ಹೊಸನಗರದ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕೆ 27 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ನಿಡುಗೋಡು ದಟ್ಟ ಅರಣ್ಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿದೆ. ಇದರ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಆಗುಂಬೆ ಘಟ್ಟವಿದ್ದು ಅಲ್ಲಿಂದ ಸೂರ್ಯಾಸ್ತ ಸೊಬಗನ್ನು ಸವಿಯಬಹುದು. ನಿಡುಗೋಡು ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ವರಾಹಿ ನದಿಯ ಕುಂಚಿಕಲ್ಲು ಜಲಪಾತವಿದೆ. ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ, ಚಂಡಿಕಾಂಬಾ ಗುಡಿಗಳಿವೆ. ಹೊಸನಗರದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಸು. 20 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಅಗಸ್ತ್ಯಪರ್ವತ ಪ್ರಕೃತಿ ಸೌಂದರ್ಯದ ಒಂದು ತಾಣ. ಇದು ಹರಿದ್ರಾವತಿ, ಕುಮುದ್ವತಿ, ಕುಶವತಿ ನದಿಗಳ ಉಗಮಸ್ಥಾನವಾಗಿದ್ದು ದಟ್ಟವಾದ ಅರಣ್ಯದಿಂದ ತುಂಬಿದೆ. ಹೊಸನಗರದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 6 ಕಿಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿರುವ ರಾಮಚಂದ್ರಪುರದಲ್ಲಿ ಸ್ಮಾರ್ತ ಹವ್ಯಕರ ಮಠವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸುಂದರ ದಂತದ ಸಿಂಹಾಸನವಿದೆ.

ಹೊಸನಗರ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. ಶಿವಮೊಗ್ಗದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ 72 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಕುಂದಾಪುರ–ಸಾಗರ ಮತ್ತು ಕುಂಸಿ–ಕೊಡಚಾದ್ರಿ ಮಾರ್ಗಮಧ್ಯದಲ್ಲಿದೆ. ಹೊಸನಗರದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 30 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಅರಸಲು ರೈಲು ನಿಲ್ದಾಣವೇ ಈ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ರೈಲು ಸಂಪರ್ಕ. ಪಟ್ಟಣದ ಜನಸಂಖ್ಯೆ 5,043.

ಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರಕೇಂದ್ರ. ಈ ಪಟ್ಟಣದಿಂದ ಬತ್ತ, ಅಡಕೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹೊರಹೋಗುವ ವಸ್ತುಗಳು, ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ, ಆರೋಗ್ಯಕೇಂದ್ರ, ಔಷಧಾಲಯಗಳು, ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ ಮತ್ತು ಒಂದು ಜೂನಿಯರ್ ಕಾಲೇಜು ಮುಂತಾದವುಗಳ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯುತ್ತಿನ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ಈ ಪಟ್ಟಣ ಲಿಂಗನಮಕ್ಕಿ ಜಲಾಶಯದ ಹಿನ್ನೀರಿನ ಹತ್ತಿರವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಂದ ಸುತ್ತಲ ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ರಸ್ತೆ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗನಮಕ್ಕಿ ಜಲಾಶಯದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿಹೋದ ಕೆಳದಿ ನಾಯಕರು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದ ವೀರಭದ್ರಪುರ ಗ್ರಾಮದ ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯದ ಭಾಗಗಳನ್ನೇ ತಂದು ಕಟ್ಟಿರುವ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ.

(ಎಚ್.ಆರ್.ಆರ್.ಬಿ.)

ಹೊಸಪೇಟೆ: ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪ್ರದೇಶ ಎರಡು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿದೆ. ಹೆಚ್ಚು ವಿಶಾಲವಾಗಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಿರಗುಪ್ಪ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಾರಿ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಸಂಡೂರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಹಗರಿಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿ, ವಾಯುವ್ಯ ಮತ್ತು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೊಪ್ಪಳ ಮತ್ತು ಗಂಗಾವತಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶದ ನೈಋತ್ಯಕ್ಕಿರುವ ಹೊಸಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮತ್ತೊಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಅದರ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಂಡೂರು, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಕೂಡ್ಲಿಗಿ, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಹಗರಿಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳು ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಕಮಲಾಪುರ, ಮರಿಯಮ್ಮನಹಳ್ಳಿ, ಹೊಸಪೇಟೆ ಮತ್ತು ಕಂಪ್ಲಿ

ಹೋಬಳಿಗಳು. ಒಟ್ಟು 74 ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ. ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 894.8 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 3,74,949. ಇದರಲ್ಲಿ 1,53,499 ಮಂದಿ ಗ್ರಾಮಸ್ಥರು, 2,21,450 ಮಂದಿ ಪಟ್ಟಣಿಗರು.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಪ್ಲಿ ಬೆಟ್ಟಸಾಲಿನ ತಿಮ್ಮಾಪುರ ಬೆಟ್ಟ (2,133') ಹೆಚ್ಚು ಎತ್ತರವಾದದ್ದು. ತುಂಗಭದ್ರಾ **(ನೋಡಿ)** ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯನದಿ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರದ ಗಡಿಯಾಗಿ ಈಶಾನ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುವ ಈ ನದಿ ರಾಯಚೂರಿನ ಕೊಪ್ಪಳ ಮತ್ತು ಗಂಗಾವತಿ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಿಂದ ಇದನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸಿದೆ. ಈ ನದಿಯ ಬಲದಂಡೆ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಇರುವ ಪ್ರದೇಶ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಸೇರಿದೆ. ಜೊತೆಗೆ ತುಂಗಭದ್ರಾ ಜಲಾಶಯದ ಕಾಲುವೆಗಳ ಜಾಲ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹರಡಿದ್ದು ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಅನುಕೂಲವಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸು. 27,864 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಮೀಸಲು ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶವಿತ್ತು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 684.83 ಮಿಮೀ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಕಪ್ಪುಜೇಡಿ, ಕೆಂಪುಜೇಡಿ ಮತ್ತು ಮರಳು ಮಿಶ್ರಿತ ಭೂಪ್ರದೇಶ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನಾಲಾ ನೀರಿನ ಆಶ್ರಯ ಪಡೆದಿವೆ. ಜೊತೆಗೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ದಣ್ಣಾಯಕನ ಕೆರೆ, ಕಮಲಾಪುರ ಕೆರೆ ಮುಂತಾದ ಕೆರೆಗಳೂ ಬಾವಿಗಳೂ ಇವೆ. ನೀರಾವರಿಗಾಗಿಯೇ ಕಟ್ಟಿದ ಸಣ್ಣ ಒಡ್ಡುಗಳೂ ಕಟ್ಟೆಗಳೂ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿವೆ. ಜೋಳ, ಬತ್ತ, ಕಬ್ಬು, ಸೇಂಗಾ, ಹತ್ತಿ ಮುಂತಾದವನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಪಶುಪಾಲನೆ ಮತ್ತು ಮತ್ಸ್ಯೋದ್ಯಮಗಳೆರಡೂ ಇದ್ದು ಅವುಗಳ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಆಯಾ ವಿಭಾಗಗಳು ಶ್ರಮಿಸುತ್ತಿವೆ. ಕಂಪ್ಲಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ವ್ಯವಸಾಯ ತರಬೇತಿ ಶಾಲೆ ಇದೆ.

ಕೈಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲೂ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಪ್ರಗತಿಪರವಾಗಿದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಮ್ಯಾಂಗನೀಸ್ ಮತ್ತು ಸೀಸದ ಅದಿರು ಸಿಕ್ಕುತ್ತದೆ. ಕಬ್ಬು ಹೆಚ್ಚು ಬೆಳೆಯುವ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿವೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕಂಪ್ಲಿ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲೇ ಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಸಹಕಾರಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿಂದ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾದದ್ದು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಪಿರಿಟ್ ಮತ್ತು ಪಾನೀಯಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುವ ಕಾರ್ಖಾನೆಯಿದೆ. ತುಂಗಭದ್ರಾ ಉಕ್ಕಿನ ಉತ್ಪನ್ನಗಳ ಕಾರ್ಯಾಗಾರವಿದೆ, ಎರಡು ರಾಸಾಯನಿಕ ಉದ್ಯಮಗಳಿವೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ವಿದ್ಯುತ್ ಸರಬರಾಜಿದೆ. ಆರ್ಥಿಕ ಸಹಕಾರ ನೀಡಲು ಅನೇಕ ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿವೆ. ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ, ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಶಾಲಾ ಕಾಲೇಜುಗಳ ಸೌಲಭ್ಯವಿದೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯ ಮತ್ತು ಜಿಲ್ಲಾ ಹೆದ್ದಾರಿಗಳು ಸುತ್ತಲ ಊರು ಪಟ್ಟಣಗಳಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕ ಕಲ್ಪಿಸಿವೆ. ಬೆಂಗಳೂರು–ಬಳ್ಳಾರಿ–ಹೊಸಪೇಟೆ–ಗದಗ–ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ಹೊಸಪೇಟೆ–ಕೊಟ್ಟೂರು ರೈಲುಮಾರ್ಗವಿದ್ದು ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೈಗಾರಿಕಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಹಾಯಕವಾಗಿದೆ. ಹೊಸಪೇಟೆಯ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಸು. 2 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಅಮರಾವತಿಯಲ್ಲಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ಯೋಜನೆಯ ಅನೇಕ ಸರ್ಕಾರಿ ಕಚೇರಿಗಳಿವೆ. ನಗರ ಪುರಸಭಾಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು ಕ್ರಮೇಣ ವಿಸ್ತರಿಸುತ್ತಿದೆ. ಹೊಸಪೇಟೆಯ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 2 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಅನಂತಶಯನ ಗುಡಿ, ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಾಲೆಯೊಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹಳೆಯ ದೇವಾಲಯವಿದ್ದು ಇದರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ಕೆತ್ತಿಸಿದಂಥ ಅನಂತಶಯನ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಹೊಳಲು ಗ್ರಾಮದಿಂದ ಇಲ್ಲಿಗೆ ತರಲಾಗದೆ ಅದೇ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಉಳಿದುಕೊಂಡಿದೆ. ಹೊಸಪೇಟೆಗೆ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಹಂಪೆ **(ನೋಡಿ)** ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿದ್ದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಥಳ. ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಹೊಸಪೇಟೆಯ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 11 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕಮಲಾಪುರ ಹಿಂದೆ ಆನೆಗೊಂದಿ ರಾಜರ ವಾಸಸ್ಥಾನವಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹಳೆಯ ಕೋಟೆಯಿದೆ. ಹೊಸಪೇಟೆಯ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 32 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕಂಪ್ಲಿ **(ನೋಡಿ)** ಒಂದು ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥಳ. ಹೊಸಪೇಟೆಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 29 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ತಿಮ್ಮಲಾಪುರದಲ್ಲಿ ಹಳೆಯ ಕೋಟೆ ಅವಶೇಷವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ 1539ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಮತ್ತೊಂದು ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಮೂರ್ತಿಗಳೂ ಒಂದು ಲಿಂಗವೂ ಇವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯ ಪಾಳುಬಿದ್ದಿದೆ.

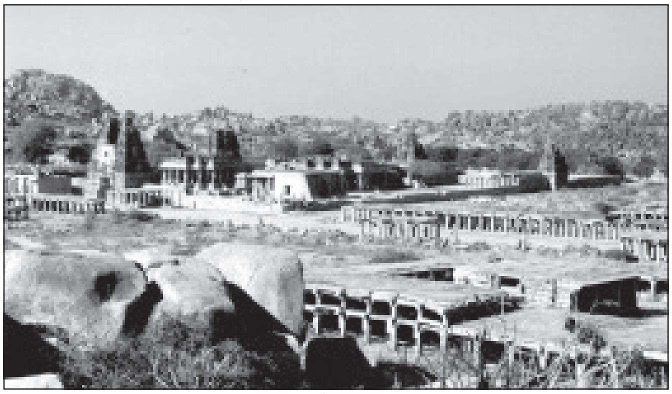
ವಿಜಯ ವಿಠ್ಠಲ ದೇವಾಲಯ ಸಂಕೀರ್ಣ

ಹೊಸಪೇಟೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. ಬಳ್ಳಾರಿಯ ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ 65 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ನಗರದಲ್ಲಿ 83,430 ಗಂಡಸರು, 79,854 ಮಂದಿ ಮಹಿಳೆಯರೂ ಇದ್ದು ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,63,284. ಇದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರ, ವಾಣಿಜ್ಯ, ಕೈಗಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರ. ಕೈಗಾರಿಕಾ ನಗರವಾದ ಹೊಸಪೇಟೆಯ ವಿಸ್ತರಣೆ ಯೋಜನಾಬದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ತುಂಗಭದ್ರಾ ಉಕ್ಕು ಉಪಕರಣಗಳ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಇವೆ. ಗಣಿ ಉದ್ಯಮಿಗಳ ಮತ್ತು ಮಾಲೀಕರ ಸಂಘವೂ ಹೊಸಪೇಟೆ ವಾಣಿಜ್ಯ ಮಂಡಳಿಯೂ ಇವೆ. ಪ್ರಾಥಮಿಕ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕ, ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲೇಜು ಇದ್ದು ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮ ಅವಕಾಶವಿದೆ. ಈ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ 1935ರಿಂದಲೇ ವಿದ್ಯುತ್ ಸೌಕರ್ಯವಿದೆ. ಸುತ್ತಲ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಥಳಗಳನ್ನು ನೋಡಲು ಬರುವ ಪ್ರವಾಸಿಗರು ಹೊಸಪೇಟೆಯನ್ನು ಕೇಂದ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದುಂಟು. ಇದೊಂದು ಪ್ರಮುಖ ರೈಲುನಿಲ್ದಾಣ. ಉತ್ತಮ ಮಾರ್ಗಗಳಿವೆ. ಇದರ ಹತ್ತಿರದ ತುಂಗಭದ್ರಾ ಅಣೆಕಟ್ಟಿನಿಂದ 12 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ವಿಮಾನ ನಿಲ್ದಾಣವಿದೆ.

ವಿಜಯನಗರದ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ತನ್ನ ಹೆಂಡತಿ ನಾಗಲದೇವಿಯ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ಈ ನಗರವನ್ನು 1509 ಮತ್ತು 1520ರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿ ನಾಗಲಾಪುರವೆಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟ. ಅವನು ಹೆಚ್ಚು ವೇಳೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕಳೆಯುತ್ತಿದ್ದ. ಗೋವ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮದ ಕಡೆಯಿಂದ ಬರುತ್ತಿದ್ದ ಪ್ರವಾಸಿಗಳೂ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳೂ ಈ ನಗರದ ಮೂಲಕವೇ ವಿಜಯನಗರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಬೇಕಾಗಿತ್ತು.ಕಮಲಾಪುರ ಆಗ ವಿಜಯನಗರದ ಪಶ್ಚಿಮದ ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲಿನಂತಿತ್ತು. ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ್ ನೇಮಿಸಿದ ಸುಬೇದಾರ್ ಗಫೂರ್‌ಖಾನ್ 1785–86ರಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಸೀದಿಯನ್ನೂ ಬಾವಿಯನ್ನೂ ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಆ ಬಾವಿಯನ್ನು ಈಗಲೂ ಸುಬೇದಾರ್ ಬಾವಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

1934ರಲ್ಲಿ ಹೊಸಪೇಟೆಗೆ ಗಾಂಧೀಜಿ ಭೇಟಿ ನೀಡಿ ಭಾಷಣ ಮಾಡಿದ್ದರು.

*

ಹೊಸಹೊಳಲು: ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆ ಕೃಷ್ಣರಾಜಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಹಳ್ಳಿ. ಕೃಷ್ಣರಾಜಪೇಟೆಯ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ 2 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 730.

ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿತ್ತು. ಹೊಯ್ಸಳ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಒಂದು ಜೈನ ಬಸದಿ ಇದ್ದುದು 1118ರ ಒಂದು ಶಾಸನದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ 13ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿರಬೇಕು. ಆ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಊರ ಮಧ್ಯದ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ದೇವಸ್ಥಾನ, ಈಶಾನ್ಯ ಮೂಲೆಯಲ್ಲಿನ ಹರಿಹರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳಿದ್ದು ಊರನ್ನು ಸುತ್ತುವರಿದ ಆ ಕಾಲದ ಕೋಟೆಯೂ ಉಳಿದು ಬಂದಿದೆ. ಗುಂಡುಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಈ ಕೋಟೆಗೆ ಏಳು ಬಾಗಿಲುಗಳಿದ್ದುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ದುರಸ್ತು ಮಾಡಿದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಹರಿಹರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಈಗ ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಪಾಳುಬಿದ್ದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಹರಿಹರೇಶ್ವರ ಮೂರ್ತಿ ಒಂದು ಸುಂದರವಾದ ವಿಗ್ರಹ. ಕೋಟೆಯ ಉತ್ತರದ್ವಾರದ ಬಳಿ 17ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ ವೀರಾಂಜನೇಯನ ಗುಡಿಯೊಂದಿದ್ದು ಅದರ ಎದುರಿನಲ್ಲಿ ಸು. 10 ಮೀ ಎತ್ತರವಾದ ಗರುಡಗಂಬವೊಂದು ನಿಂತಿದೆ. ಈ ಆಂಜನೇಯನ ಉತ್ಸವದ ಅಂಗವಾಗಿ ಪ್ರತಿವರ್ಷವೂ ಏಪ್ರಿಲ್ ತಿಂಗಳಿನಲ್ಲಿ ರಂಗದ ಹಬ್ಬ ಎಂಬ ಒಂದು ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಹಲವು ಬಗೆಯ ವೇಷ ತೊಟ್ಟು ರಾತ್ರಿಯೆಲ್ಲ ಹಾಡಿ ಕುಣಿದು ಓಕಳಿ ಎರಚಾಡುವುದು ಈ ಜಾತ್ರೆಯ ವಿಶೇಷ.

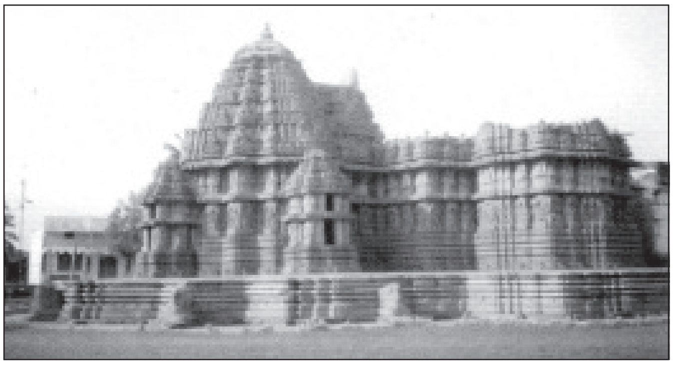

ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯ

ಈಗ ಈ ಊರು ಇಲ್ಲಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯದಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯ ನುಗ್ಗೇಹಳ್ಳಿ, ಸೋಮನಾಥಪುರ, ಜಾವಗಲ್ಲು, ಹಿರೇನಲ್ಲೂರು, ಅರಳಗುಪ್ಪೆ ಮೊದಲಾದ ಕಡೆ ಇರುವ ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯಗಳಂತೆ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ಶಿಲ್ಪಾಲಂಕರಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ದೇವಾಲಯ. ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದುದರ ಬಗೆಗೆ ವಿವರಗಳು ಉಳಿದು ಬಂದಿಲ್ಲವಾದರೂ ಕಟ್ಟಡದ ರಚನೆ, ಶಿಲ್ಪಗಳ ಮಾಟ ಮುಂತಾದುವುಗಳಿಂದ ಇದೂ ನುಗ್ಗೇಹಳ್ಳಿ, ಜಾವಗಲ್ಲು ಅಥವಾ ಅರಳುಗುಪ್ಪೆಯ ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯಗಳ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದುದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು; ಇದರ ಕಾಲವೂ ಸು. 13ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗ. ಇಷ್ಟು ಸುಂದರವಾದ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದವರ ವಿವರಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಶಾಸನವಾಗಲಿ, ಕಡೆಗೆ ಅದರ ಮೇಲಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕಂಡರಿಸಿದ ಶಿಲ್ಪಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳಾಗಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದು ಆಶ್ಚರ್ಯವೇ. ಹಂಸದ ಸಾಲುಗಳಿರುವಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಡೆ ಬಸವ ಎಂಬ ಒಂದು ಹೆಸರು ಕೆತ್ತಿದ್ದು, ಅದು ಒಬ್ಬ ರೂವಾರಿಯ ಹೆಸರಿರಬಹುದು. ಎತ್ತರವಾದ ಜಗತಿಯ ಮೇಲಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯ ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲದ ವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿದೆ. ನಡುವೆ ನವರಂಗ, ಮೂರು ಕಡೆ ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು, ಮುಂದುಗಡೆ ಮುಂಚಾಚಿದ ಒಂದಂಕಣದ ಮುಖಭದ್ರ ಇವೆ. ನಡುವಿನ ಮುಖ್ಯ ಗರ್ಭಗೃಹಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಮುಂದೆ ಸುಕನಾಸಿಯೂ ಮೇಲೆ 5 ಅಂತಸ್ತಿನ ಶಿಖರವೂ ಇವೆ. ಈ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊರಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಮೂರು ಕಡೆಯೂ ದೊಡ್ಡವಾದ ಅರೆಮಂಟಪಗಳೂ ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ಅರೆಗೋಪುರಗಳೂ ಇವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ವಿನ್ಯಾಸ ಚೌಕಾಕಾರವಾದರೂ ಹೊರಗೋಡೆಗಳು ಮೆಟ್ಟಲುಮೆಟ್ಟಲಾಗಿ ಮುಂದೆ ಚಾಚಿದ್ದು ಕಚ್ಚುಕಚ್ಚಾದ ಮುಖಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ವಿಸ್ತೃತಾಲಂಕರಣವುಳ್ಳ ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯಗಳಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹೊರಗೋಡೆಗಳ ತಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಆರೇಳು ಅಡ್ಡಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಆನೆ, ಕುದುರೆ, ಬಳ್ಳಿಸುರುಳಿ, ಪೌರಾಣಿಕ ಕಥಾಶಿಲ್ಪ, ಮಕರ, ಹಂಸ ಮೊದಲಾದ ಸಾಲುಗಳೂ ಮೇಲೆ ದೊಡ್ಡಗಾತ್ರದ ಹಲವು ಭಂಗಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ದೇವಾನುದೇವತೆಗಳೂ ನೃತ್ಯ, ಗೀತ, ವಾದ್ಯಾಲಂಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿರುವ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರೂ ಲತಾವಿತಾನಗಳ ಕೆಳಗೆ ಶಿಲ್ಪಿತವಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಅಲಂಕೃತ ಕಾರ್ನೀಸೂ ಅರೆಗಂಬಗಳ ಮೇಲಿನ ಅರೆಗೋಪುರಗಳೂ ಸುಂದರವಾದ ಲೋವೆ ಮತ್ತು ಅತಿ ನವಿರಾಗಿ ಕಂಡರಿಸಿರುವ ಕೈಪಿಡಿ ಇವೆ. ಕಥನ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣ, ಭಾರತ, ಭಾಗವತ, ನರಸಿಂಹಾವತಾರ ಕಥೆಗಳಿದ್ದರೆ ದೊಡ್ಡ ಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಯೋಗಮಾಧವ, ಧನ್ವಂತರಿ, ನೃತ್ಯಸರಸ್ವತಿ, ಕಾಳಿಂಗ ಮರ್ದನ, ಪರವಾಸುದೇವ ಮುಂತಾದವು ಗಮನ ಸೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ನವರಂಗದ ತಿರುಗಣಿಯಲ್ಲಿ ಕಡೆದ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ನವುರಾಗಿ ಬಿಡಿಸಿರುವ ಕೀರ್ತಿಮುಖ, ಮುತ್ತಿನ ಹಾರಗಳು, ಬಳ್ಳಿಸುರುಳಿಗಳೂ ಚಾವಣಿಯ ಭುವನೇಶ್ವರಿಗಳಲ್ಲಿನ ವಿವಿಧಾಕೃತಿಯ ಕಂಡರಣೆಗಳೂ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿವೆ. ಮಧ್ಯದ ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣನ ಮೂರ್ತಿಯೂ ಬಲಗಡೆಯ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹನ ಮೂರ್ತಿಯೂ ಇದ್ದರೆ ಎಡಗಡೆಯದು ಈಗ ಬರಿದಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಮೂಲದಲ್ಲಿ ವೇಣುಗೋಪಾಲನ ಮೂರ್ತಿ ಇತ್ತೆಂಬುದು, ಅದರ ಬಾಗಿಲ ಮೇಲಿನ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡುತ್ತದೆ. ಈಗ ಅಲ್ಲಿ ಲೋಹದ ಸುಂದರವಾದ ಉತ್ಸವಮೂರ್ತಿಯ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಮೂಲಮೂರ್ತಿಗಳೂ ಗೋಡೆಯ ಮೇಲಿನ ಮೂರ್ತಿಗಳೂ ಅಲಂಕರಣಶಿಲ್ಪಗಳೂ ನವಿರಾಗಿ ಕಂಡರಣೆಗೊಂಡಿದ್ದು ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿವೆ.

ಈ ಊರು ನೇಯ್ಗೆಗೂ ಹೆಸರಾಗಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿ ತಯಾರಾಗುವ ಪಂಚೆಗಳು, ವಲ್ಲಿಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. **(ಎಂ.ಎಚ್.)**

ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ: ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ದಾವಣಗೆರೆ ಉಪವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ದಾವಣಗೆರೆ ಮತ್ತು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯೂರು, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಹೊಸದುರ್ಗ, ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರಿನ ತರೀಕೆರೆ, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚನ್ನಗಿರಿ ತಾಲ್ಲೂಕೂ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ತಾಳ್ಯ, ರಾಮಗಿರಿ, ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ, ಭರಮನಾಯ್ಕನ ದುರ್ಗ ಹೋಬಳಿಗಳು. ಒಟ್ಟು 201 ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕು ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 1,097.4 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,97,767. ಇದರಲ್ಲಿ 1,83,193 ಮಂದಿ ಗ್ರಾಮವಾಸಿಗಳೂ 14,574 ಮಂದಿ ಪಟ್ಟಣವಾಸಿಗಳೂ ಇದ್ದಾರೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣದಿಂದ ಉತ್ತರದ ಅರಸನಘಟ್ಟದವರೆಗೆ ಬೆಟ್ಟಶ್ರೇಣಿಯೊಂದು ಹಾದುಹೋಗಿದ್ದು ಅದರ ಒಂದು ಕವಲು ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ರಾಮಗಿರಿ ದುರ್ಗದವರೆಗೂ ಚಾಚಿಕೊಂಡಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಕೂಡು, ರಾಮಗಿರಿ ಮತ್ತು ಗುಂಡೇರಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣ ಬೆಟ್ಟಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ದೇವರಗುಡ್ಡ ಅರಣ್ಯದ ದೊಡ್ಡಹೊಟ್ಟೆರಂಗಪ್ಪನಗುಡ್ಡ ಮತ್ತು ಜಾನಕಲ್ಲಿನ ವಡೇರಗುಡ್ಡ

ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಸ್ಯಾಗಲಹಳ್ಳ ಈ ಬೆಟ್ಟಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಹುಟ್ಟಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರುವುದು. ಶಿವಗಂಗೆ ಬೆಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಬಾಕ್ಸೈಟ್ ಅದಿರು, ಕುಡಿನೀರು ಕಟ್ಟೆ ಬಳಿ ವರ್ಮಿಕುಲೇಟ್, ಲೋಕದೊಳಿನ ಬಳಿ ಬಳಪದ ಕಲ್ಲು ಸಿಗುವುದು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕ್ಯಾನೈಟ್, ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದಿರಿನ ಹರವುಗಳು ಕಂಡುಬಂದಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ 8,916 ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಸಾಮಾನ್ಯ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಜಿಂಕೆಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಬೇಸಗೆಯ ತಾಪ ಹೆಚ್ಚಿದ್ದು ಚಳಿಗಾಲ ಹಿತಕರವಾಗಿರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 640.16 ಮಿಮೀ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುತ್ತುಗದೂರು ಕೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದೊಡ್ಡ ಕೆರೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾದ ಅನೇಕ ನೀರಾವರಿ ಬಾವಿಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣಿನ ಪ್ರದೇಶದ ಜೊತೆಗೆ ಕೆಂಪುಮಣ್ಣು ಮಿಶ್ರಿತ ಕಪ್ಪುಭೂಮಿ ಇದೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಫಲವತ್ತಾದ ಭೂಮಿಯಿದ್ದು ನೀರಾವರಿ ಸಹಾಯದಿಂದ ಬತ್ತ, ಜೋಳ, ರಾಗಿ, ತೊಗರಿ, ಇತರ ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನೂ ಹತ್ತಿಯನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ವ್ಯವಸಾಯದ ಜೊತೆಗೇ ಪಶುಪಾಲನೆಯುಂಟು. ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮ ಮಟ್ಟದ ಪಶುವೈದ್ಯಾಲಯಗಳಿವೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಮ್ಯಾಂಗನೀಸ್ ಗಣಿ ಉದ್ಯಮ ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮೋದ್ಯೋಗಗಳಿವೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಚನ್ನಗಿರಿ– ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿಯ ಜೊತೆಗೆ ಹೊಸದುರ್ಗ–ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲಾ ಹೆದ್ದಾರಿ ಹಾದುಹೋಗಿದೆ. ಸುತ್ತಲ ಗ್ರಾಮ ಮತ್ತು ಪಟ್ಟಣಗಳಿಗೆ ಮಾರ್ಗಸಂಪರ್ಕಗಳಿವೆ. ಬೆಂಗಳೂರು–ಧಾರವಾಡ ಮತ್ತು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ರೈಲು ಮಾರ್ಗವಿದ್ದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ನೆರವಾಗಿದೆ.

ಹೊಳಲ್ಕೆರೆಯ ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ 11 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಚಿಕ್ಕಜಾಜೂರು ಬೆಂಗಳೂರು–ಧಾರವಾಡ ರೈಲುಮಾರ್ಗದ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ರೈಲುನಿಲ್ದಾಣ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿಂದಲೇ ರೈಲು ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ಚಿಕ್ಕಜಾಜೂರಿನ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಸು. 12 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಪಾಳೆಯಗಾರರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದ ಭರಮಪ್ಪನಾಯಕ ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದೆಂದು ಹೇಳುವ ಭೀಮಸಮುದ್ರ ಎಂಬ ದೊಡ್ಡಕೆರೆ ಇದೆ. ಹೊಳಲ್ಕೆರೆಯ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ 10 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಮಲ್ಲಾಡಿಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅನಾಥ ಸೇವಾಶ್ರಮ ಹೆಸರಾದದ್ದು.

ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ–ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗಕ್ಕೆ ನೈಋತ್ಯದಲ್ಲಿ 32 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ 7,593 ಮಂದಿ ಪುರುಷರು, 6,978 ಮಂದಿ ಮಹಿಳೆಯರಿದ್ದು ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 14,574. ಪಟ್ಟಣದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ 5 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆಯ ರೈಲು ನಿಲ್ದಾಣವಿದೆ. ಈ ಪಟ್ಟಣ ಅಡಕೆ, ರಾಗಿ, ಜೋಳ ಮುಂತಾದವುಗಳ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರ. ವಿದ್ಯುತ್ತು, ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ, ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಸೌಲಭ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಸುತ್ತಲ ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ಇದೊಂದು ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರ ಸ್ಥಳವಾಗಿದೆ. ಪಟ್ಟಣ ಪುರಸಭಾ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ.

ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಈ ಊರು ಪೊಳಲಕೆರೆ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಜೈನಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಊರನ್ನು ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಬೋಯನಾಯಕನೆಂಬುವನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಕಾಲಾನಂತರದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಬಸವಾಪಟ್ಟಣದ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು. ಇದನ್ನು 1475ರಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಪಾಳೆಯಗಾರ ತಿಮ್ಮಣ್ಣನಾಯಕ ವಿಜಯನಗರದ ದೊರೆಗಳಿಂದ ಪಡೆದ. ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಇದನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಳ್ಳುವವರೆಗೆ ಈ ಊರು ಚಿತ್ರದುರ್ಗದವರ ವಶದಲ್ಲಿಯೇ ಇತ್ತು. ಮರಾಠ ದಂಡಯಾತ್ರೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಊರು ಅವರ ದುರಾಕ್ರಮಣಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿರುವ ಬಯಲು ಗಣಪತಿ ವಿಗ್ರಹ 9' ಎತ್ತರವಾಗಿದ್ದು ನೋಡಲು ಸುಂದರವಾಗಿದೆ.

(ಎಸ್.ಕೆಒ.)

ಹೊಳೆನರಸೀಪುರ: ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲ್ಲೂಕು ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಉತ್ತರ ದಲ್ಲಿ ಹಾಸನ ಮತ್ತು ಚನ್ನರಾಯಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಅರಕಲಗೂಡು, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೃಷ್ಣರಾಜನಗರ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೃಷ್ಣರಾಜಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಹಳ್ಳಿ ಮೈಸೂರು, ಹೊಳೆನರಸೀಪುರ ಮತ್ತು ಹಳೆಕೋಟೆ ಹೋಬಳಿಗಳು. 249 ಗ್ರಾಮಗಳೂ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣವೂ ಇರುವ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ 604.4 ಚ.ಕಿಮೀ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 1,75,244. ಇದರಲ್ಲಿ 1,48,220 ಮಂದಿ ಗ್ರಾಮೀಣರು, 27,024 ಮಂದಿ ಪಟ್ಟಣವಾಸಿಗಳಿದ್ದಾರೆ.

ಕೆಲವು ಸಾಮಾನ್ಯ ಬೆಟ್ಟಶ್ರೇಣಿ ಹೊಳೆನರಸೀಪುರವನ್ನು ಹಾದು ಹಾಸನ ಮತ್ತು ಚನ್ನರಾಯಪಟ್ಟಣದ ಕಡೆಗೆ ಸಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ 1,006ಮೀ ಎತ್ತರವಿರುವ ಮಲ್ಲಪ್ಪನ ಬೆಟ್ಟ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬೆಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದದ್ದು. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೊಳೆನರಸೀಪುರದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೂ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೂ ಹರಡಿರುವ ಪದರುಶಿಲಾಸ್ತೋಮ ಅತ್ಯಂತ ಪುರಾತನವಾದುದು. ಇಲ್ಲಿನ ಶಿಲೆಗಳು ಮೂರು ಸಾವಿರ ಮಿಲಿಯ ವರ್ಷಗಳಿಗೂ ಹಳೆಯದೆಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಬಗೆಯ ಉಪಯುಕ್ತ ಖನಿಜಗಳು ಕಂಡುಬಂದಿವೆ. ಹೊಳೆನರಸೀಪುರದ ಸುತ್ತ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದೊಳಗೆ ಇರುವ ಎಣ್ಣೆಹೊಳೆರಂಗಿನ ಬೆಟ್ಟ, ಕಬ್ಬೂರು, ಎಡೆಗೊಂಡನಹಳ್ಳಿ, ತಿರುಮಲಪುರ, ಮಂಗಳಾಪುರ–ಈ ಸುತ್ತಲಿನಲ್ಲಿ ಕಲ್ನಾರಿನ ಗಣಿಗಳಿವೆ. ಕಲ್ನಾರನ್ನು ಶುದ್ಧಿ ಮಾಡಿ ಅದರಿಂದ ಸಿಮೆಂಟು–ಕಲ್ನಾರು ಸೇರಿರುವ ಹಲಗೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು. ಸಾಣೆಕಾಗದ, ಸಾಣೆಕಲ್ಲು ಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಕುರಂದ ಕಲ್ಲು ಗಾರ್ನೆಟ್ ಮತ್ತು ಸ್ಟಾರೊಲೈಟ್ ಖನಿಜಗಳು ಹೊಳೆನರಸೀಪುರದ ಸುತ್ತ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಪಿಂಗಾಣಿ ವಸ್ತು ತಯಾರಿಕೆಗೆ ಬೇಕಾಗುವ ಫೆಲ್ಸ್‌ಪಾರ್ ಖನಿಜ ಹೊಳೆನರಸೀಪುರದಿಂದ ಅರಕಲಗೂಡಿಗೆ ಹೋಗುವ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ದೊಡ್ಡಕಾಡನೂರು ಮತ್ತು ಕಬ್ಬೂರಿನ ಬಳಿ ಕಾಗೆ ಬಂಗಾರಕ್ಕಾಗಿ ತೋಡಿದ ಗಣಿಗಳಿವೆ. ಈ ಗಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಬೆರಿಲ್ ಖನಿಜವೂ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ.

ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ನದಿ ಹೇಮಾವತಿ. ಇದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಹನುಮನಹಳ್ಳಿಯ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು. ಮುಂದೆ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ ಹರಿದು ಅನಂತರ ಹೊಳೆನರಸೀಪುರದವರೆಗೂ ಆಗ್ನೇಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುವುದು. ಅಲ್ಲಿಂದ ನದಿ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಹರಿದು ಮತ್ತೆ ಸ್ವಲ್ಪ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಬಾಗಿ ಮುಂದೆ ಈಶಾನ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರದ ಗಡಿಯವರೆಗೂ ಹರಿದು ಉಳಿವಾಲ ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕೋಡಿಹಳ್ಳಿಯವರೆಗೆ ತಾಲ್ಲೂಕು ಗಡಿಯಾಗಿ ಹರಿದು ಮುಂದೆ ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೃಷ್ಣರಾಜಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು. ಈ ನದಿಗೆ ಹೊಳೆನರಸೀಪುರದ ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ ಸು. 6 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಾಮದೇವರಕಟ್ಟೆ ಎಂಬ ಅಣೆಕಟ್ಟು ಇದೆ. ಈ ಅಣೆಕಟ್ಟು ನೂರು ವರ್ಷಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಹಿಂದಿನದೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇಡೀ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನೀರಾವರಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ 1/3 ಭಾಗ ಈ ಕಟ್ಟೆಯ ಕಾಲುವೆ ನೀರಿನ ಆಶ್ರಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಹೇಮಾವತಿ ಯೋಜನೆಯಿಂದ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕು ಹೆಚ್ಚಿನ ನೀರಾವರಿ ಸೌಕರ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯಲಿದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸು. 17 ದೊಡ್ಡ ಕೆರೆಗಳೂ 277 ಚಿಕ್ಕ ಕೆರೆಗಳೂ 228 ಬಾವಿಗಳೂ

ಇದ್ದು ವ್ಯವಸಾಯೋಪಯೋಗಿಯಾಗಿವೆ ಎಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚು ನೀರನ್ನೊದಗಿಸುವ ಕಾರ್ಯಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಹಳೆಕೋಟೆ ಹೋಬಳಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದು ಹೊಳೆನರಸೀಪುರಕ್ಕೆ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಚಕ್ಕೇನಹಳ್ಳಿ ಕೆರೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ನಾಗರ್ತಿ ಮತ್ತು ಕಾಮಸಮುದ್ರ ನೀರೆತ್ತುವ ಯೋಜನೆಗಳಿಂದಲೂ ಸಾಕಷ್ಟು ನೀರನ್ನೊದಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹವೆ ಹಿತಕರ. ವಾರ್ಷಿಕ ಸರಾಸರಿ ಮಳೆ 670.15 ಮಿಮೀ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಮರಳುಮಿಶ್ರಿತ ಕೆಂಪುಮಣ್ಣಿನ ಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಕೆಂಪುಮಿಶ್ರಿತ ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣಿನ ಭೂಮಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವುದು. ಇಲ್ಲಿನ ಮುಖ್ಯಬೆಳೆ ಬತ್ತ, ರಾಗಿ, ಸೇಂಗಾ, ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳು. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಜೋಳ, ಆಲೂಗೆಡ್ಡೆ, ಕಬ್ಬು, ಅಡಕೆ, ತೆಂಗು ಇವುಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ತೋಟ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕ್ಷೇತ್ರ ಒಂದಿದ್ದು ತೆಂಗು, ಅಡಕೆ, ಪರಂಗಿ, ಗೇರು, ಸೀಬೆ ಮತ್ತು ವಿವಿಧ ತರಕಾರಿಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಹಾಯಕವಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿದೆ. ನದಿ, ಕೆರೆಗಳಿದ್ದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಮತ್ಸ್ಯೋದ್ಯಮ ಪ್ರಗತಿದಾಯಕವಾಗಿದೆ.

ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಇರುವ ದೊಡ್ಡ ಕೈಗಾರಿಕೆಯೆಂದರೆ ಕಲ್ನಾರು ವಸ್ತುಗಳ ತಯಾರಿಕಾ ಕಾರ್ಖಾನೆ. ಇದು ಬಿಟ್ಟು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಿಂದ ಬಂದಿರುವ ಮುಖ್ಯ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಗೋಣಿಚೀಲಗಳ ತಯಾರಿಕೆ, ಹತ್ತಿ, ಉಣ್ಣೆನೇಯ್ಗೆ ಮತ್ತು ಕಂಬಳಿಗಳ ತಯಾರಿಕೆಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. ಬೆಂಕಿಕಡ್ಡಿಪೆಟ್ಟಿಗೆ ತಯಾರಿಕೆ, ಮರದ ವಸ್ತುಗಳ ತಯಾರಿಕೆ ಮುಂತಾದವುಗಳಿವೆ. ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರಿ ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಿವೆ. ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಔಷಧಾಲಯ, ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಗಳು, ಅಂಚೆ, ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯುತ್ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಸೌಲಭ್ಯಗಳಿವೆ. ಮೈಸೂರು–ಹಾಸನ, ಚನ್ನರಾಯಪಟ್ಟಣ–ಹಾಸನ ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಜಿಲ್ಲಾ ಮತ್ತು ತಾಲ್ಲೂಕು ರಸ್ತೆಗಳಿದ್ದು ಸುತ್ತಲ ಪಟ್ಟಣ, ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಮಾರ್ಗಸಂಪರ್ಕಗಳಿವೆ. ಮೈಸೂರು–ಹಾಸನ–ಅರಸೀಕೆರೆ ರೈಲುಮಾರ್ಗ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹಾದುಹೋಗಿದ್ದು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವ್ಯಾಪಾರಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಹಾಯಕವಾಗಿದೆ.

ಹೊಳೆನರಸೀಪುರದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ 13 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ದೊಡ್ಡಕುಂಟೆ ಗ್ರಾಮ ಹಿಂದೆ ಒಂದು ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟಾಗಿತ್ತು. ಆಗಿನ ಕೋಟೆ ಅವಶೇಷವನ್ನು ಈಗಲೂ ನೋಡಬಹುದು. ಇದರ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣ ಅಣೆಕಟ್ಟನ್ನು ಹೆಬ್ಬಳ್ಳಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿದೆ. ಹೊಳೆನರಸೀಪುರದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 16 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಹಳ್ಳಿ ಮೈಸೂರು ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರ. ಹಾಸನ–ಮೈಸೂರು ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ಗ್ರಾಮ ಹಿಂದೆ ಒಬ್ಬ ಸ್ಥಳೀಯ ರಾಜನ ಮುಖ್ಯಪಟ್ಟಣವಾಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಗಂಗದೊರೆ ಮಾರಸಿಂಹನ (963–74) ಕಾಲದ್ದೆನ್ನುವ ಒಂದು ವೀರಗಲ್ಲಿದೆ. ಹೊಳೆನರಸೀಪುರಕ್ಕೆ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ 10 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಹರಿಹರಪುರದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ, ಚಿಕ್ಕದಾದರೂ ಸುಂದರವಾದ ಹರಿಹರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲ ಮಾದರಿಯ ಈ ದೇವಾಲಯ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಮುಖಮಾಡಿದ್ದು ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಕನಾಸಿ ಮತ್ತು ನವರಂಗದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಸುಕನಾಸಿಯ ಎರಡೂ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ರತಿ–ಮನ್ಮಥರ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖ್ಯ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಹರಿಹರ, ಸರಸ್ವತಿ ಮತ್ತು ಅನಂತಪದ್ಮನಾಭ ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಆದರೆ ಮೂರ್ತಿಗಳು ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತಿಲ್ಲ.

ಹೊಳೆನರಸೀಪುರ ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣ. ಮೈಸೂರು–ಹಾಸನ ಮಾರ್ಗಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಾಸನಕ್ಕೆ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ 33 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ 13,701 ಮಂದಿ ಗಂಡಸರು, 13,317 ಮಂದಿ ಮಹಿಳೆಯರಿದ್ದು ಒಟ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆ 27,024. ಹೇಮಾವತಿ ನದಿಯ ಬಲದಂಡೆ ಮೇಲಿರುವ ಈ ಪಟ್ಟಣ ಸುತ್ತಲ ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯ ಕೇಂದ್ರ. ಕಲ್ನಾರು ಕಾರ್ಖಾನೆಯೊಂದು ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲೇ ಇದೆ. ಕೆಲವೊಂದು ಗೃಹಕೈಗಾರಿಕೆಗಳೂ ಇಲ್ಲಿವೆ. ಈ ಪಟ್ಟಣ ಮೈಸೂರು–ಹಾಸನ–ಅರಸೀಕೆರೆ ರೈಲುಮಾರ್ಗದ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ರೈಲುನಿಲ್ದಾಣ, ಪಟ್ಟಣ ಪುರಸಭಾ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ.

ಹೊಳೆನರಸೀಪುರದ ಕೋಟೆಯನ್ನು 1168ರಲ್ಲಿ ನರಸಿಂಹನಾಯಕನೆಂಬುವನು ಕಟ್ಟಿದ. ಅವನ ವಂಶದವರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿದ್ದ ಹೊಳೆನರಸೀಪುರ 1667ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ದೊಡ್ಡದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕೈಸೇರಿತು. ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇದರ ಒಳನವರಂಗ,ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರತಿಮೆಗಳು ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಗ್ರ್ಯಾನೈಟ್ ಶಿಲೆಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದೇವಾಲಯದ ಈ ಭಾಗಗಳನ್ನು 14ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿರಬಹುದೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರನವರಂಗ ಹಾಗೂ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ವಿಗ್ರಹಗಳು ವಿಜಯನಗರ ಅರಸರ ಆಳಿಕೆಯ ಕಾಲಕ್ಕೂ ಮಹಾದ್ವಾರ ಹಾಗೂ ಮೂರು ಗೋಪುರಗಳೇ ಮೊದಲಾದುವು ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಕಾಲಕ್ಕೂ ಸೇರಿದವೆನ್ನುವರು. ಸ್ವಾಮಿ ಸಚ್ಚಿದಾನಂದ ಸರಸ್ವತಿಗಳು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ 1920ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಪ್ರಕಾಶನ ಕಾರ್ಯಾಲಯ 1935ರಿಂದ ಹೊಳೆನರಸೀಪುರದಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿದೆ. **(*;ಎಚ್.ಜಿ.)**

ಹೊಳೆನರಸೀಪುರ ಪಾಳೆಯಗಾರರು: ಬೇಲೂರಿನ ನಾಯಕರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕಗೊಂಡ ಮನೆತನವೊಂದು ಹೊಳೇನರಸೀಪುರವನ್ನು ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಹೊಳೆನರಸೀಪುರದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಳಿತೆಂದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಬೇಲೂರಿನ ನಾಯಕರ ಗೋತ್ರ, ಸೂತ್ರ, ಶಾಖೆ ಮತ್ತು ಬಿರುದುಗಳನ್ನೇ ಇವರು ಹೊಂದಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಆಳಿದ ಕಾಲ 16–17ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳು. ವಿಜಯನಗರದ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಉಂಬಳಿಯಾಗಿ ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ವಂಶಾವಳಿ ಹೀಗಿದೆ:

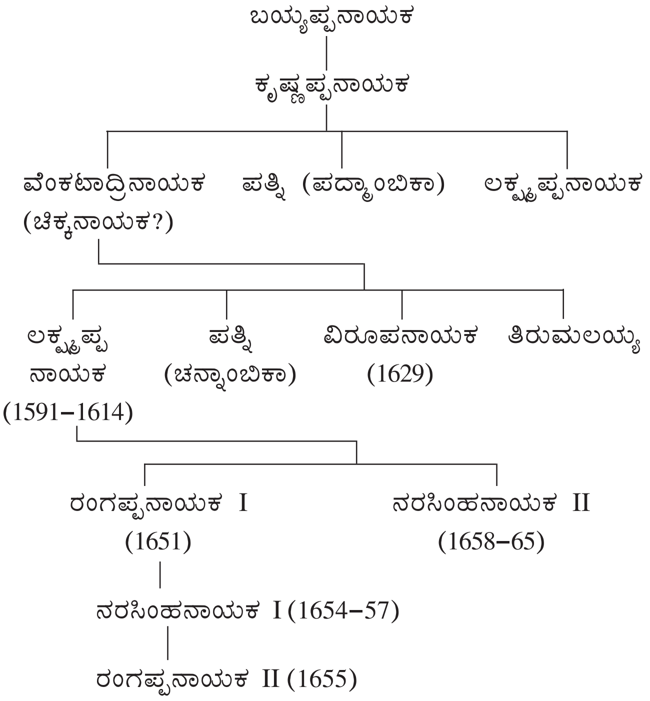

ಈ ಅಧಿಪರು ಮಾಡಿದ ಕೆಲವು ದಾನಗಳನ್ನು ಶಾಸನಗಳು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ. ಬೇಲೂರು ನಾಯಕರಿಂದ ಇವರು ಯಾವ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಬೇರ್ಪಟ್ಟು

ಸ್ವತಂತ್ರರಾದರೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುವುದಿಲ್ಲ **(ನೋಡಿ: ಬೇಲೂರು ಪಾಳೆಯಗಾರರು).** **(ಎಚ್.ಎಂ.ಎನ್.ಆರ್.)**

ಹೋದಿಗೆರೆ: ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆ ಚನ್ನಗಿರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. ಚನ್ನಗಿರಿಯ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ 9 ಕಿಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಇದನ್ನು ಹೊದಿಗೆರೆ ಎಂದೂ ಕರೆಯುವುದಿದೆ. ಜನಸಂಖ್ಯೆ 2,872. ಇಲ್ಲಿ ಸು. 17ನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಭವಾನಿ ದೇವಾಲಯ, ರಾಚಿರಂ ಬಾವಿ ಇವೆ. ಮರಾಠಿ ಇತಿಹಾಸದ ಪ್ರಕಾರ 1664 ಜನವರಿ 23ರಂದು ಶಿವಾಜಿಯ ತಂದೆ ಶಹಾಜಿ ಇಲ್ಲಿ ಮರಣಹೊಂದಿದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಅವನ ಗೋರಿ ಇಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಗೋರಿಯ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಶಾಸನವಿದ್ದು ಶ್ರೀ ಶಹಾಜಿ ರಾಜನ ಸಮಾಧಿ ಎಂದು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಬರೆಯಲಾಗಿದೆ. **(ಎಚ್.ಎಂ.ಎನ್.)**

ಹೋಳಿ: ವಸಂತಋತುವಿನ ಹಬ್ಬಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ಹೋಳಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಹೋಳಿಹುಣ್ಣಿಮೆ, ಕಾಮನ ಹಬ್ಬ, ಹೋಳಿಕ ಹಬ್ಬ, ಹೋಳಿಸಿಗ್ಮ, ಹೋಳಿಹಳಬು, ಬಣ್ಣದ ಆಟ (ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಬಣ್ಣ ತುಂಬಿ ಎರಚಾಡುವುದು) ಮುಂತಾದ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕವೂ ಸೇರಿದಂತೆ ಭಾರತಾದ್ಯಂತ ಸ್ತ್ರೀ ಪುರುಷರು ಜಾತಿ, ಮತ, ಪಂಥ–ಭೇದ ಮರೆತು ಉತ್ಸಾಹ, ಸಂಭ್ರಮ, ಸಡಗರದಿಂದ ,ಈ ಹಬ್ಬವನ್ನು ಆಚರಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಹೋಳಿಹಬ್ಬದ ಆಚರಣೆ 'ದುಷ್ಟಶಿಕ್ಷೆ–ಶಿಷ್ಟರಕ್ಷೆ'ಯ ಜೊತೆಗೆ ಮಾನವ ತನ್ನ ಹಳೆಯ ನೋವುಗಳನ್ನು ಮರೆತು ಹೊಸತನಕ್ಕೆ ಕಾಲಿಡುವುದರ ಸಂಕಲ್ಪದ ಕುರುಹಾಗಿದೆ.

ಹೋಳಿ ಹಬ್ಬ ಕೆಲವೆಡೆ ಹದಿನೈದರಿಂದ ಇಪ್ಪತ್ತು ದಿನಗಳವರೆಗೆ ಆಡುವ ಮನರಂಜನೆಯ ಆಟವಾದರೆ, ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಕಡೆ ಎರಡು ದಿನದ ಆಟವಾಗಿದೆ. ಈ ಉತ್ಸವ ಹುಣ್ಣಿಮೆಯಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾದರೆ ರಂಗಪಂಚಮಿಯವರೆಗೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಬಹುಪಾಲು ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಮನಕಟ್ಟೆಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಕಾಮ ಬಲು ಚೆಲವನೆಂಬ(ಮಾರ) ನಂಬಿಕೆ ಜನಪದರಲ್ಲಿ ಇಂದಿಗೂ ಬೇರೂರಿದೆ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಗಂಡು ಮಕ್ಕಳ ಚೆಲುವನ್ನು ಕಾಮನಿಗೆ ಹೋಲಿಸಲಾಗಿದೆ. 'ಧರೆಯೊಳೀ ಹೋಳಿ ಪದಗಳನು ಪೇಳುವೆನು ಹರನಿಂದ ಮಡಿದ ಕಾಮಣ್ಣ' ಎಂದು ಶಿವನ ಹಣೆಗಣ್ಣಿನಿಂದ ಸುಟ್ಟುಹೋದ ಕಾಮಣ್ಣನ ಕಥೆಯನ್ನು 'ಶಿವಪುರಾಣ' ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಸ್ಕಾಂದ ಪುರಾಣ, ಕಾಳಿದಾಸನ ಕುಮಾರಸಂಭವ, ಹರಿಹರನ ಗಿರಿಜಾಕಲ್ಯಾಣ, ವಚನ ಸಾಹಿತ್ಯ, ದಾಸ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೋಳಿಹಬ್ಬದ ಬಗ್ಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಮಾಹಿತಿ ದೊರಕುತ್ತದೆ.

ಉತ್ತರ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಿರುವ ಈ ಹಬ್ಬದ ಪ್ರಸಿದ್ಧಕಥೆಯ ತುಣುಕೊಂದು ಹೀಗಿದೆ: ರಾಕ್ಷಸದೊರೆಯಾದ ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪು ಹಾಗೂ ದೇವತೆಗಳ ನಡುವೆ ನಡೆದ ಸಮರದಲ್ಲಿ ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪು ಜಯಶಾಲಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅಂದಿನಿಂದಲೇ ಗರ್ವಿಯಾದ ದೊರೆ, ತನ್ನನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ ಬೇರಾವ ದೇವರುಗಳನ್ನೂ ಮುಂದೆ ಪೂಜಿಸಬಾರದೆಂದೂ ಹಾಗೊಂದು ವೇಳೆ ಯಾರಾದರೂ ನಿಯಮ ಮೀರಿ ಪೂಜಿಸಿದ್ದೇ ಆದಲ್ಲಿ ಅಂಥವರಿಗೆ ಶಿಕ್ಷೆ ನೀಡುವುದಾಗಿಯೂ ಆಜ್ಞೆ ಹೊರಡಿಸಿದ. ಆತನ ಮಗ ಪ್ರಹ್ಲಾದ ಪರಮ ದೈವಭಕ್ತನಾದ್ದರಿಂದ ತಂದೆಯ ಅಜ್ಞೆ ಮೀರಿ ಹರಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸತೊಡಗಿದ. ಇದನ್ನರಿತ ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪು ಮಗನಿಗೆ ಘೋರ ಶಿಕ್ಷೆ ವಿಧಿಸಿದ. ಇದರಿಂದ ಏನೂ ಪ್ರಯೋಜನ ಆಗಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಆತ ತನ್ನ ತಂಗಿಯಾದ ಹೋಲಿಕಳ (ಈಕೆ ದುಷ್ಟರನ್ನು ಬೆಂಕಿಯಿಂದ ಸುಡುವ ಶಕ್ತಿ ಪಡೆದಿದ್ದಳು) ಬಳಿಗೆ ಬಂದು ತನ್ನ ಮಗನಾದ ಪ್ರಹ್ಲಾದನನ್ನು ಸುಟ್ಟು ಹಾಕಬೇಕೆಂದು ಮೊರೆಯಿಟ್ಟ. ಹೋಲಿಕಳು ಪ್ರಹ್ಲಾದನನ್ನು ಸುಡಲು ತನ್ನ ತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕೂರಿಸಿಕೊಂಡಾಗ, ತಾನೇ ಸುಟ್ಟು ಬೂದಿಯಾದಳು. ಈ ಘಟನೆಯೇ ಹೋಳಿಯ ಆಚರಣೆಗೆ ಮೂಲ ಪ್ರೇರಣೆಯಾದರೂ ಇದೇ ಮಾದರಿಯನ್ನು ಹೋಲುವ ಮತ್ತೊಂದು ಕಥೆ ಭಿನ್ನ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿದೆ. ತಾರಕಾಸುರನ ಉಪಟಳ ತಾಳದ ದೇವತೆಗಳು ಆತನ ಸಂಹಾರಕ್ಕೆ ಸರ್ವಪ್ರಯತ್ನ ನಡೆಸಿದರು. ಋಷಿಮುನಿಗಳು ತಾರಕಾಸುರನ ಸಾವು ಶಿವನ ಮಗನಿಂದ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದಾಗ ದೇವಾದಿದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲ ಶಿವನಿಗೆ ಮದುವೆ ಮಾಡುವ ಸಂಭ್ರಮದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಕೊಂಡರು. ಈ ಮಹತ್ಕಾರ್ಯ ಕಾಮನಿಂದ ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸಿದರು. ಆತನ ಮೇಲೆ ಗುರುತರ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ಹೊರಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಗಿರಿಜೆ ಪೂಜೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ತಪೋಮಗ್ನನಾದ ಶಿವನ ಮೇಲೆ ಕಾಮ ಪುಷ್ಪಬಾಣ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಕಾಮೋಪಟಳದಿಂದ ಕಣ್ದೆರೆದ ಶಿವ, ತನ್ನ ಉರಿಗಣ್ಣನ್ನು ತೆರೆದು ಕಾಮನನ್ನು ಭಸ್ಮ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅದೇ ಸಮಯ ಶೋಕತಪ್ತಳಾದ ರತಿಯ ಬೇಗುದಿಯಿಂದ ಮನಕರಗಿದ ಪಾರ್ವತಿ ಶಿವನನ್ನು ಕಾಡಿಬೇಡಿ ರತಿಗೆ ಪತಿಭಿಕ್ಷೆ ನೀಡಲು ಕೋರುತ್ತಾಳೆ. ಕಾಮನು ಅನಂಗನಾಗಿ ಬದುಕಲಿ ಎಂದು ಶಿವ ಆಶೀರ್ವದಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕಾಮನ ಮರುಹುಟ್ಟಿನ ಸಂಕೇತವೇ ಈ ಹೋಳಿ. ಈ ಪ್ರಸಂಗಗಳು ಭಾರತೀಯ ಪುರಾಣ ಐತಿಹ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಭಿನ್ನವಾಗಿ ಕಾಣಸಿಗುತ್ತವೆ.

ಹೋಳಿ ಹಬ್ಬ ವಸಂತಾಗಮನದ ಸಂಕೇತ. ಆಗ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಗಿಡ, ಮರ ಬಳ್ಳಿ ಚಿಗುರಿ, ಹೂಬಿಟ್ಟು ಇಡೀ ನಿಸರ್ಗವೇ ಚೈತನ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ. ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಊರಿನ ತರುಣರು ವಯಸ್ಸಾದ ವೃದ್ಧರೂ ಬಲುಹುರುಪಿನಿಂದ ಹೋಳಿ ಆಚರಿಸಲು ಮನೆಯಿಂದ ಹೊರಬೀಳುವರು. ಹುಣ್ಣಿಮೆಯ ದಿವಸ ಕಾಮನ ಸುಂದರವಾದ ಪ್ರತಿಮೆ ಮಾಡಿ ಆ ಪ್ರತಿಮೆಗೆ ಅಲಂಕರಣ ಮಾಡಿ, ಸಿಂಗರಿಸಿ ಊರಿನ ಕಾಮನ ಕಟ್ಟೆಯ ಮುಂದಿನ ಚಪ್ಪರದ ಅಂಗಳದಲ್ಲಿ ಕಾಮನ ಪ್ರತಿಮೆ ಕೂರಿಸುವರು. ಅನಂತರ ಊರಿನ ಸುತ್ತ ತಮಟೆ ಡೋಲಿನ ವಾದ್ಯಗಳ ಅಬ್ಬರದೊಂದಿಗೆ ಕುಣಿದು ಕುಪ್ಪಳಿಸಿ ಮನೆ ಮನೆಯಿಂದ ಸೌದೆ, ಬೆರಣಿ, ಬಿದಿರು, ಹಳೆಯ ಮರದ ಸಾಮಾನುಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸುವುದುಂಟು. ಈ ಸಂದರ್ಭ ಕುರಿತ ಜನಪದ ತ್ರಿಪದಿಯೊಂದು ಹೀಗಿದೆ:

ಕಾಮಣ್ಣ ಸತ್ತಾನಂತ ಭೀಮಣ್ಣ ಗೋಳಾಡ್ತಾನೆ.
ಮನೆಗ್ಯೈದ್ಯೈದು ಸೌದೆ ಕೊಡ್ರವ್ವೋ ! ಕಾಮಣ್ಣನಿಗೆ
ಚೆಂದಾಗಿ ಕಿಚ್ಚಹಾಯ್ಸೋಣ–

ಹೀಗೆ ಹಾಡಿನ ಮೂಲಕ ಆಡಿ ಕುಣಿದು ಕುಪ್ಪಳಿಸಿ, ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ ಸೌದೆ–ಬೆರಣಿಗಳನ್ನು ಚಪ್ಪರ ಹಾಕಿದ ಕಾಮನ ಕಟ್ಟೆಯ ಮುಂದಿರಿಸಿ ಅದರ ಮೇಲೆ ಕಾಮನನ್ನು ಕೂರಿಸಿ ಹರಿಜನರ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ರತಿಪ್ರತಿಮೆ ಹಾಗೂ ಅವರ ಮನೆಯಿಂದಲೇ ಬೆಂಕಿಯನ್ನೂ ಕದ್ದು ತಂದು ರತಿಕಾಮರನ್ನು ಅಶ್ಲೀಲ ಬೈಗುಳಗಳಿಂದ, ಹಾಡುಗಳೊಂದಿಗೆ ನಿಂದಿಸಿ, ವಾದ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಕುಣಿದು ಸುಡುವರು. ಮರುದಿನ ಕಾಮನನ್ನು ಸುಟ್ಟ ಬೂದಿಯನ್ನು ರೈತರು ತಮ್ಮ ಜಮೀನಿನಲ್ಲಿ ಚೆಲ್ಲಿ, ಬಿತ್ತುವ ಬೀಜಗಳೊಂದಿಗೆ ಬೆರಸಿ ಉಳುಮೆ ಮಾಡುವರು. ಈ ಆಚರಣೆಯಿಂದ ಮಳೆ ಬಿದ್ದು ಸಮೃದ್ಧ ಫಲ ದೊರೆಯುತ್ತದೆಂಬ ನಂಬಿಕೆ ರೈತರಲ್ಲಿದೆ. ಸುಟ್ಟಕಾಮಣ್ಣನ ಬೂದಿಯನ್ನು ವಿವಿಧ ಬಣ್ಣದ ಪುಡಿಯೊಂದಿಗೆ ಬೆರಸಿ ಆತ್ಮೀಯ ಸ್ನೇಹಿತರಿಗೆ, ನೆರೆಹೊರೆಯವರಿಗೆ ಮುಖ, ಮೈ, ಕೈ, ಬಟ್ಟೆಗಳಿಗೆ ಸಂತೋಷ–ಸಡಗರದಿಂದ ಬಳಿದು ಸಿಹಿ ಹಂಚಿ ಸಂಭ್ರಮಿಸುವರು. ಇನ್ನೂ ಕೆಲವೆಡೆ ಈ ಬಣ್ಣದ ಪುಡಿಗಳನ್ನು ನೀರಿನ ತಪ್ಪಲೆಯಲ್ಲಿ ಬೆರೆಸಿ ಸ್ನೇಹಿತರ ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಸುರಿದು ಸಂತೋಷ ಹಂಚಿಕೊಳ್ಳುವುದಿದೆ. ವಿವಿಧ ಬಣ್ಣದ ನೀರನ್ನು ಬಿದಿರಿನ ಬೊಂಬು ಅಥವಾ ಬಾಟಲಿಗಳಲ್ಲಿ, ಪಿಚಕಾರಿಯಲ್ಲಿ ತುಂಬಿಸಿ ಓಕುಳಿಯಾಡುವುದೂ ಇದೆ. ಈ ರೀತಿಯ ಮನರಂಜನೆಯ ಆಟಮುಗಿದ ಅನಂತರ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನಮಾಡಿ ಹೋಳಿ ಹಬ್ಬದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ವಿವಿಧ ಭಕ್ಷ್ಯಭೋಜ್ಯಗಳ ಔತಣಕೂಟದಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡು ಹಬ್ಬದ ಸಂತೋಷವನ್ನು ಸಾಮೂಹಿಕವಾಗಿ ಹಂಚಿಕೊಳ್ಳುವರು. **(ಪಿ.ಜಿಟಿ.)**